

«Έλληνες η θά έκαιπτοντο και πριν η άρχιση άκόμη η καθ' αυτό έπίθεσις η θά ήττωντα εντός όλίγων ήμερών — όχι έπειδή τους λείπει το θάρρος, άλλ' έπειση τους λείπει η άφιθμική ύπεροχή και η ύλική δύναμις, η οποία την συνοδεύει».

Και έπειτα ήλθεν η μεγάλη έκπληξις: οι Έλληνες όχι μόνον δεν κατεβλήθησαν εύθως από τας πρώτας ήμέρας, άλλ' έξηκολούθησαν να άνθίσταται με θάρρος, άπορρασι-στικότητα και όλα τα χαρακτηριστικά μιας σοβαράς, μελε-τμημένης και καλώς διευθυνομένης αντίστασεως, η οποία έγκωρίζε τί ήθελε και εις ποίον άντικειμενικόν σκοπόν απέ-ελεπεν. Η μία ήμερα μετά την άλλην καθήρηχτο χωρίς να άναγγέλλεται καμμία ούσιαστική έπιτυχία των Ίταλών. Έ-πειτα κατά τας πρώτας ήμέρας του Νοεμβρίου ήρχισαν να μεταδίδονται θειλιά θειλιά εις την άρχην, δια να καταλήξουν τελικώς εις το σεμνόν όπως πάντοτε, άλλά και θριαμβευτι-κόν έλληνικόν άνακοινωθέν τής 10ης Νοεμβρίου, οι πρώτοι πληροφοροίαι περί τής συντριπτικής ήττης του υφίστατο η έμπροσθοφυλακή και η κυρία βάση τής Ιταλικής έναντιον τής Ελλάδος έπίδρομής: πράγματι η έκλεκτοτέρα μονάς του διεβητεν ο Ίταλός άρχιστράτηγος Βισκόντι Πράσκα, η 3η μεραρχία Άλπινιστών «Τζουλις» ενισχυμένη με πολυά-ριθμα άλλα τάγματα ειχεν άπομονωθή, κτυπηθή άμείλικτα και ύπεχώσει τώρα έν διαλύσει, καταδικωμένη κατά πόδας από τα έλληνικά τμήματα, παρασύρουσα εις την πανικό-βλητον ουγήν της και όλες τας άλλας Ιταλικάς μονάδας, που εστέλλοντο προς ενίσχυσιν της, άφίνοσα όπισθεν της πολυ-σριθμου νεκρούς, τραυματίας, αιμαλώτους και άμέτρητον πολεμικόν υλικόν. Έν τώ μεταξύ άναγγέλλετο έπίσημως από την Ρώμην ότι ο Ίταλός άρχιστράτηγος Βισκόντι Πράσκα, απομακρυνθείς από την Άλβανίαν, ειχεν άντικαταστήη δια του ύφυπουργού των Στρατιωτικόν, στρατηγού Σεντού, πράγ-μα που άπετέλει αληθώς καταπληκτικήν ομολογίαν τής ήττης. Και από την ήμεραν εκείνην, επί δύο όλοκλήρους μήνας, δεν έπαυσαν οι έλληνικά νίκαι να άναγγέλλονται η μία μετά την άλλην, προκαλούσαι αληθινόν έξισπασμα ένθουσιασμού εις τον έλεύθερον κόσμον, ο οποίος δια πρώτην φοράν από τότε που ήρχισεν ο πόλεμος έβλεπε τον Άξονα ήττώμενον και μάλιστα από μίαν μικράν και άνίσχυρον χώραν. Την συντριβήν τής έμπροσθοφυλακής τής Ιταλικής έπίθεσεως έπ-ηκολούθησεν άμέσως έπειτα ένσρεια τής γενικής έπίθεσεως εκ μέρους του έλληνικού στρατού, έγκαταλείποντες πλέον ουσιαστικώς την άμυναν εις όλους τους τομείς. Την 11ην Νο-εμβρίου οι Έλληνες στρατιώται άντεπιτίθενται και εις τον τομέα του Καλακίου, ο οποίος άπετέλει το έπικεντρον τής Ιταλικής έπίθεσεως. Ταυτοχρόνως αρχίζει η άντεπίθεσις και εις τον τομέα του Καλαμά, όπου οι Ίταλοί ειχον πραγμα-τοποιήσει την μεγαλύτεραν βίεσθυσιν εις το έλληνικόν έδα-φος. Όλίγας ήμέρας άργότερον δεν εφίσκεται πλέον κανείς Ίταλός στρατιώτης, πλην βεβαίως των πολυαριθμων αιμαλω-τών, έντεθέν των έλληνοαλβανικόν συνόρων. Την 15ην Νοεμβρίου, τα έλληνικά στρατεύματα, των οποίων η βεβιά πτέρυξ εις την περιοχήν των άρέων Ίβαν και Μοράβα ειχεν ήδη αρχίσει πολύ ένωρίτερα την προσεκτικήν και συστημα-τικήν, βίεσθυσιν εις το αλβανικόν έδαφος, κινούται πλέον άποφασιστικώς επί του έχθρικού έδάφους. Την 18ην Νοεμ-βρίου καταλαμβάνεται η Έρσέκα. Και την 21ην Νοεμβρίου άναγγέλλεται η υπό των έλληνικόν στρατευμάτων κατάλη-ψις τής Κορυθιάς βασικού κέντρου τής όλης Ιταλικής έπι-θετικής προετοιμασίας, μαζί με την κααττροφήσιν των Ιτα-λικών μεραρχιών Τριέστε, Πιεμόντε, Πάρμας, Βενετία, Ά-ρέτσο, δύο ταγμάτων μελανοχιτώνων, ενός τάγματος Βερ-σαλλιέρων και ενός τάγματος Άλβανών.

Άλλ' οι έλληνικά νίκαι δεν έπαυσαν και μετά τον πραγ-ματικόν αυτόν θρίαμβον άναγγελλόμενα συνεχώς: την 29ην Νοεμβρίου καταλαμβάνεται η Μοσχόπολις, την 30ην Νοεμ-βρίου καταλαμβάνεται το Πιγραβετς, όπου οι υποχωρούντες Ίταλοί ύπέστησαν μίαν από τας χειρότερας των και πλέον έπικυδύνους ήττας, την 4ην Δεκεμβρίου η Πρεμετή, την 6ην Δεκεμβρίου οι Άγιοι Σεράντα, την 7ην Δεκεμβρίου το Δέλβινον. Και το έπίσημον καθημερινόν άνακοινωθέν του Ίταλικού Στρατηγείου, το όποιον φαίνεται ότι συνέτασεν ο ίδιος ο Μουσολίνι, προσπαθών να είναι όσον το δυνατόν περισσώτερον ειλικρινές, άνωμολόγει την εξαιρετικώς δυσ-χερή θέσιν, εις την όποιαν εφίσκοντο τα Ιταλικά στρατεύ-ματα τής Άλβανίας: ούτω το Ιταλικόν άνακοινωθέν τής 4ης Δεκεμβρίου όμιλεί περί έχθρικών έπίθεσεων διεξαγομένων από σημαντικές δυνάμεις κατόπι μακρός και έπιμόνου προ-παρασκευής πυροβολικού, το άνακοινωθέν τής 5ης Δεκεμ-βρίου περί «συνεχιζομένων έχθρικών έπίθεσεων εις τα μέτω-πα άνωτέρων των Ιταλικόν στρατιών», (δηλαδή τής 9ης και τής 11ης Ιταλικής στρατίας εις τας όποιάς ειχε διαιρεθή ο-λοκλήρως ο στρατός του Μουσολίνι εις την Άλβανίαν). Το άνακοινωθέν τής 6ης Δεκεμβρίου λέγει ότι «ο έχθρός, χρη-σιμοποιών δυνάμεις, άποσυρθείσας από τα άλλα ελληνικά σύνορα, έσυνέχισεν την σκληράν πίεσιν ίδιως εις την άριστε-ράν μας πτέρυγα». Και τέλος το Ιταλικόν άνακοινωθέν τής 9ης Δεκεμβρίου λέγει το έξης επί λέξει: «Η 11η Ιταλική στρατία, διεβείσασα πρό ύπερτέρον δυνάμεων, έξετέλεσε κα-νωτικήν σύμπτυξιν χωρίς άπώλειαν εις άνδρας και υλικόν. Η πόλις του Άργυροκόστρου και μερικά άλλα κωμοπόλεις έτεκωνόθησαν». Έπρόκειτο περί τής πλέον κρίσιμου και ά-ποφασιστικής περιόδου, κατά την όποιαν κατόπι σαφής και εις αυτός τους κυβερνήτας του φασιστικού καθεστώτος η τρομερά ήττα, την όποιαν ειχον ύποστή, όπως θα ίδωμεν φθινον κατώτερα επί τής βάσει Ιταλικόν πηγών.

Ο ένθουσιασμός, τον όποιον προκαλούν τα γεγονότα αυτά εις όλόκληρον τον έλεύθερον κόσμον είναι πλέον άσυγκράτη-

τος. Ο Άγγλος πρωθυπουργός Ούίνστον Τσώρτσιλ, τον ο-ποιον όλοι οι σύμμαχοι, φανερά και μυστικοί, άναγνωρίζουν πλέον ως τον πραγματικόν ήγέτην του άγώνος, τηλεγραφεί εις τον Έλληνα πρωθυπουργόν Ιωάννην Μεταξά, με τας έλληνικάς λέξεις: «Ζήτω η Έλλάς», ο Πρόεδρος των Ήνω-μένων Πολιτειών Ρούσβελτ, κάπως έπισυλλακτικώς μέχρι τής έποχής εκείνης, τηλεγραφεί εις τον βασιλέα Γεώργιον ότι η Άμερική επέκτεινει και εις την τήσων ηρωϊκάς μαχομένην Ελλάδα την θετικήν και άμεσον βοήθειαν, η όποία άποτελεί σοβαράν μεταβολήν εις την έξωτερικην πολιτικήν των Ήνω-μένων Πολιτειών. Ο αμερικανικός τύπος δημοσιεύει άρθρα όκωμη πλέον ένθουσιώδη από τα άρθρα των αγγλικών έφη-μερίδων δια το μικρόν αυτό έθνος με τας ενδόξους παραδό-σεις, το όποιον κατατροπώνει μίαν από τας δύο ίσχυροτέρας στρατιωτικές δυνάμεις τής Ευρώπης. Άκόμη και εις τας ύ-ποδουλωθείσας από τον Άξονα χώρας, όπου μέχρι τής στι-

Ούίνστον Τσώρτσιλ

γής εκείνης επεκράτει η άτελπισία και η πεποίθησις ότι η ένθευρία ειχε χαθή πλέον δια παντός, οι έλληνικά νίκαι προκαλούν την δημιουργίαν ενός νέου πνεύματος αίσιοδοξίας και άντιστάσεως κατά των κατακτητών. Την 10ην Δεκεμβρί-ου ο ραδιοφωνικός σταθός τής Βοστώνης έλεγε: «Τα νέα από το έλληνοϊταλικόν μέτωπον χαρακτηρίζονται πάντοτε από τας νίκαις εκείνας, που έκαμον πρό όλίων ήμερών τους Γάλλους στρατιώτας τής γαλλοϊταλικής μεθορίου, παρά το Μαντόν, να άνεστήσουν μίαν έπιγραφήν, λέγουσαν: Έ-λληνες στρατιώται, μη προχωρήτε πλέον! Έδώ είναι τα γαλ-λικά σύνορα!»

Η ένθουσιώδης αούτη έντύπωσις, η προκληθείσα από τας έλληνικάς νίκαις εις όλον τον κόσμον, εδημιούργει εις τους συμμαχικούς παράγοντας, ιδίως δε τους δημοσιογραφικούς, έντυπώσεις κάπως ύπερβολικές και άστηρικούς περι των άποτελεσμάτων, τα όποια ειχεν η θά ήμπορούσε να έχη η νικηφόρος έλληνική έκστρατεία επί τής συμφορας των άλλων χωρών, οι όποια ειχον ύποστή ήδη η ύφίστατο την άξονικήν πίεσιν και ίδιως των Βαλκανικόν χωρών. Παρασυ-ρόμενοι από τον ένθουσιασμόν αυτόν, οι διπλωματικοί συμ-εργάται των έγκυροτέρων βρετανικόν και άμερικανικόν έ-φημερίδων έγρασαν κατά τας ήμέρας εκείνας ότι η Βουλγα-ρία έδισταξε πλέον να συνεργασθή άπωσθήποτε με την Γερ-μανίαν και την Ίταλίαν, ότι η Τουρκία ειχεν άποφασίσει να εκπληρώσει πραγματικώς τας υποχρεώσεις τας όποιάς ειχεν άναλάβει δια τής άγγλο - γαλλο - τουρκικής συνθήκης συμ-μεχίας και ότι η Γιούγκοσλαβία όχι μόνον δεν ύπετάσαστο πλέον εις την άξονικήν πίεσιν, άλλά θα ήτο ίσως διαπεθε-μένη να προσφέρη και θετικήν στρατιωτικήν βοήθειαν εις την Ελλάδα. Θα ίδωμεν περαιτέρω, πόσον ήσαν, δυστυχώς, ά-στήρικτοι οι ύπερβολικοί αύται έλπίδες και ποία ήσαν τα πραγματικά εύρημα: διεβή άποτελέσματα των έλληνικόν κικών, τα όποια άσπυχώς δεν ειχον κατά την εποχήν εκείνην την άποφασιστικότητα και την στρατιωτικήν δύναμιν δια να έκμεταλλευθούν πλήρως οι άλλοι σύμμαχοι, δηλαδή ουσιαστι-κώς η Μεγάλη Βρετανία. Άς άναφέρωμεν όμως εδώ δύο μό-νον έπίσημότερα βρετανικά σχόλια, τα όποια χαρακτηρί-

ζουν καλύτερα την αντιμεσίαν, την οποίαν είχε δημιουργήσει κατά τας ημέρας ακριβώς εκείνας ό επιτυχία ελληνικός όγών εναντίον της φασιστικής Ιταλίας. Ο Άγγλος ύπουργός τών Ίνδιών κ. Λ. Σ. Αίμεν, όμιλών την 1ην Δεκεμβρίου 1940 εις τό Νιούμπαρκ έλεγε μεταξύ άλλων : «Εί ελληνικοί επιτυχίαι κατά της Ιταλίας ανοίγουν πρό ήμών μίαν πρωσιτικίην εύκαιρίαν, ή οποία ήμπορεί νά έχη τέρμασιν και ίσως μάλιστα αποφασιστικήν επίδρασιν επί της μελλόντικής εξέλιξεως του πολέμου... Έάν ήμπορούμεν νά καθιστήσμεν την Έλλάδα ικανή νά κρατήσ ην θέσιν της, μέχρις ότου ξεφουλίσμεν μέ τους Ίταλους εις την Αίγυπτον, θά έχομεν εξασφαλίσει διά τών στρατών μας ένα προγεφυρώμα, από τό όποιον θά δύνηται νά απειλήσ ην πλευρά οισοδήπου γερμανικής επίθεσεως κατά της Τουρκίας. Από τό προγεφυρώμα αυτό θά ήδυνάμεθα ένδεχομένως μέ τά στρατεύματά μας και μέ στρατόματα νέων συμμαχών, τους όποιους θά προσείλκεν ή αυξανόμενη δύναμις μας, νά επιφέρωμεν ένάσσειον πλήγην κατά του γερμανικού δράκοντος, όχι κατ' εύθειαν επάνω εις τόν χαλυβδίνον θώρακα της γερμικής Ζίγκερφροντ, άλλ' επάνω εις την αδυσώκιστον ύψαλον του. Κατά τας τελευταίας όλίγας εβδομάδας, χάρις εις τους Έλληνας, ή όλη μορφή του πολέμου μεταβλήθη, όπως μεταβάλλεται ή εικόν του καλεϊδοσκοπίου. Είς άλλας Βαλκανικής χώρας, εις την Τουρκίαν, καθ' όλην την έκτασιν της Μέσης Άνατολής και όκρη μακρύτερα, αι νέαι δυνατότητες της καταστάσεως έχοράσσων τους φίλους μας και συνεκράτησιν εκείνους, πού θά ήμπορούσαν νά παρασυρθούν ίσως προς τό μέρος τών έχθρών μας». Την 9ην δε Δεκεμβρίου ό Βρετανός ύπουργός της Ναυτιλίας κ. Ρόναλντ Κρόες έλεγε όντιών από τών ραδιοφωνικών σταθμών του Λονδίνου : «Όταν θά τελειώσ ό πόλεμος, τότε θά έσθ η στιγμή, κατά την όποιαν — ανάσποποιόντες τόν δυσχερή δρόμον πού διηνώσαμεν — θά ήμπορούμεν νά διακρίνωμεν καθαρά την καμπήν, τού σημείου δηλαδή εκείνου, όπου μία προσπάθεια, μία επιτυχία μετέβαλε τήν φοράν τών γεγονότων. Και διαστρωμαί υήπως δέν θά αναγνωρίσωμεν ως την αποφασιστικήν αυτήν καμπήν τόν θουάσσειον όγώνν πού διεξάγει σήμεραν ή μικρά Έλλάς εναντίον της Ιταλικής δυνάμεως. Ο όγών αυτός δέν έτελείσκει ακόμη. Άλλ' ήδη έξουτέλεισε τόν Μουσσολίνι εις τά όμματα του ίδιου του λαού του. Η επιτυχία όμας τών Έλλήνων και ή συμβολή του, ή τόσον αξιόλογος εις την συμμαχικήν ύπόθεσιν, έχουσι πάλυ εύρύτερα αποτελέσματα. Προσεβραον μέν έλπίδα και ήθρος εις τά έθνη της Βυλκανικής Χερσονήσου και της Μέσης Άνατολής. Και τέλος αι έλληνικοί νίκαι, συνδυάζομενοι μέ βρετανικάς επιτυχίας και τών τριών όπλων, αποτελούν αξιόλογον ένισχυσιν της θέσεως μας εις την Μεσόγειον».

Πώς έξεκίνησαν οι Ίταλοι διά τών π.ό.λ.ε.μ.ν. Η έντύπιας όμας αυτή, περί της σημισίας τήν όποιαν έχου αι Έλληνικοί νίκαι και τών αποτελεσμάτων τών όποια θά ήρνωται νά επιφέρων μέ μίαν κατάλληλον και αποφασιστικήν έκμετάλλευσιν τών θά ήτο απείρας σοβαρότερα και μεγαλυτέρα, εάν οι συμμαχοι ήμπορούσαν νά γνωρίσων τί συνέβαινον εκείνη ακριβώς την εποχήν εις τό αντίθετον στρατόπεδον και ίδίως εις τας αξονικας πρωτεύουσας : ή άπογοήτεισ και εις ώρισμένας στιγμάς ή πλήρης άπελπισία, ή όποια έπεκράτει εις την Ρώμην και ή έντονος και ή πυρετώδης προετοιμασία νέων εξέλιξεων, ή όποια έγινε εις τό Βερολίον, θά ήμπορούσαν, εάν πραγματικά τας έγγνώρισον όπως καλύτερον οι ίδιοντες συμμαχικοί κύκλοι, νά προκλήσων όμ' ένός μέν την τελείαν κατάρρεσιν του Ιταλικού ήθρου, όμ' έτέρου δε την παρεμπόδισιν ή τούλάχιστον την μείωσιν της επιτυχίας τών νέων γερμανικών κινήσεων. Δυστυχώς όλα τά σχετικά στοιχεία ήλθον εις γνώσιν του συμμαχικού κόσμου μόνον μετά τό τέλος του πολέμου, είναι όμως πραγματικώς πολυτίμη διά την διαγραφην τών Ιστορικών δεδομένων του μεγαλυτέρου πολέμου πού έγγώρισεν ή υφήλιος.

Ας αρχίσωμεν πρώτον από την Ρώμην. Όμιλών μετά τας πρώτας έλληνικάς νίκας την 18ην Νοεμβρίου 1940 προς τας φασιστικάς ηγεμονίας, τους γυνικους φραγματεϊς δηλαδή και άλλους αξιωματικούς του φασισμού, τους όποιους ειχεν υβρίκας συγκαλέσει εις την Ρώμην, ό Μουσσολίνι ειπε μεταξύ άλλων τά έξης : «Τά άγρια βουλή της Ηπείρου και οι άσπινόμενοι χαρακίρι των δέν προσφέρονται διά τόν «Μελλητοκόρηγος, όπως ισχυρίζονται οι άθεράπευτοι εκείνοι ερασιτέχναι της στρατηγικής μέ τις καρφίτες και τά σημαϊακά έπιγών εις τους χάρτας. Ουδενια λέεις, ουδενια ένταργεια ίδική μου ή της κυβέρνησεως ή οισοδήπουσ αλλου έντιμύτων πασόγόντων δέν έπέτρεπε τοιαύτην πρόβλεψιν. Δέν νομίζω έπομένως ότι αξίζει τόν κόπον νά διαμυσθώσων όλοι οι πληροφορία, τας όποιας διέδωσαν ή έλληνική προταγώνδα ή τά βρετανικά ραδιόφωνα». Οέλων νά δικαιολογήσ τας πρώτας του χαρακτηριστικάς ήττας, ό Μουσσολίνι εμεδετο συμματείας. Γνωρίζομεν ήδη και ανεφάρσειν ανώτερω ότι κρι όσο τά συνταχέντα Ιταλικά σχέδια επιχειρήσεων διά την «Εμερτέντισα Τσιρ» και από την νενομένην μακράν ανάπτυξιν τών σχεδίων αυτών κατά την όπε την προεδρίαν του ίδιου μεγάλου στρατιωτικίην σύσκεψιν της 15ης Οκτωβρίου 1940 εις τό Παλάσιον Βενετίας, προκλήπει ότι ακριβώς εις ένα τοιούτον «στρατιωσίον πόλεμον» εναντίον της Έλλάδος απέβλεπαν οι Ίταλοι ήγεταί και αυτόν τόν χαρακτήρα του πολέμου τών ένόντων. Ας προστεθώ ακόμη ότι την 25ην Οκτωβρίου δηλαδή τας παραμονάς της επίθεσεως ό Μουσσολίνι έστειλε μίαν προσωπικήν επιστολήν εις τόν έν Άλβανία άρχιστράτηγον του Βισκόντι Πράσκα, λέγονσιν επί

λέξει τά έξης : «Άγαστή Βισκόντι, γνωρίζετε και άν δέν τό γνωρίζετε σας τό λέγω ενώ τώρα, ότι άντεταχθήν εναντίον όλων τών άποπειρών, οι όποιας έγιναν όπως σας αφηρηθή ή διοίκησις κατά την παραμονήν της δράσεως. Πιστεύω ότι τά γεγονότα, αλλά προπάντων ή ίδική σας δράσις, θά μού δώσουν δικαίον. Επιτέθετε μέ την μεγαλυτέραν όρην και αποφασιστικότητά. Η έντιμια της δράσεως θά έξαρτηθή προπάντων από την ταχύτητα της Μουσσολίνι».

Εισήργουν λοιπόν οι Ίταλοι εις τόν πόλεμον εναντίον της Έλλάδος μέ την πεποίθισιν ότι θά έσημειώων μίαν από τας χαρακτηριστικάς εκείνας άστρατιωτικάς επιτυχίας, μέ τας όποιεσ έχου συνήθεισι τόν κόσμον αι γερμανικοί πολέμικαι επιχειρήσεις. Ο Ίταλος ύπουργός της Αεροπορίας και στενός συνεργάτης του Μουσσολίνι, στρατηγός Πρίκολο, μάς διδάει εις τό σημαντικόν βιβλίον του «Αδράνια κατά ήρώσμου» Η Ίταλοελληνική περιπέτεια, πολλάς άλλας ένδιαφερούσας σχετικάς πληροφορίας. Άναφέρει ούτω ότι κατά τας πρώτας ημέρας του Έλληνοϊταλικού πολέμου ό Μουσσολίνι έπιστεύειν απόλυτως τόν έν Άλβανία άρχιστράτηγον του Πράσκα και τόν ύπουργόν τών Στρατιωτικόν Σουτών, όταν τών εβεβαίωων ότι ή έκστρατεία εις την Έλλάδα θά έπιτύχων τάχιστα αποτελέσματα όριστικά. Ο ίδιος ό Πρίκολο ήκουσε τόν στρατηγόν Σουτου νά βεβαίωην την 1ην Νοεμβρίου τόν Μουσσολίνι ότι θά χρειάζεσται μία εβδομάδα διά νά φύσση ό Ιταλικός στρατός εις τά Ίωάννινα και κατ' ανώτατον όριον 15—20 ήμέραι διά νά έσθση εις τήν Πρεβεζάν και νά άρχισή ούτω άμέσως έπειτα τό δεύτερον στάσιον της επιχειρήσεως, ή προέλασις δηλαδή προς την Θεσσαλονικήν και τας Αθηνάς. Ο Μουσσολίνι, κατενοωρισμένος από τας πρώτας πληροφορίας πού του μετέδιδόντο, ανέθεσε εις τόν στρατηγόν Πρίκολο νά μεταβή άμέσως την επομένη εις την Άλβανίαν και νά μεταώσση μίαν αυτόγραφον συγγραφήριον επιστολήν του εις τόν στρατηγόν Πράσκα. Πράγματι ό Πρίκολο μετέβη την 2ην Νοεμβρίου πρώτον εις τά Τίρανα και εκείθεν με ένα άλλο αεροπλάνον εις τό αεροδρόμιον της Δερβιτσινης παρά τό Αογυροκόστρον, όπου εύρισκατο τό στρατηγείον του Ίταλικού άρχιστράτηγου. Και συνεχίζει ή συγγραφή : «Ο στρατηγός Πράσκα, τόν όποιον έγγώριζα από καιρού, μέ έκείνην πολύ φιλικήν και έδιαδωτην άμέσως τό γράμμα. Πού τό έντεθεκα. Ο Πρωθυπουργός τόν συνέχισε θερμώς διά την μέχρι της στιγμής εκείνης εξέλιξιν τών επιχειρήσεων και διά τό επιτεύχεται αποτελέσματα και τού άνηγγέλλε την προσέχη άφίξει τών τριών νέων μεραρχιών, οι όποιαί θά τού έπίεραον νά ένισχύσ ην επίθεσιν και νά προχωρήσ άμέσως έπειτα προς Πρεβεζάν. Επίθεσις δηλαδή τάχιστα και συντριπτική. Ο άρχηγός τών έν Άλβανία δυνάμεων ήτο σφάλαρμένος ικανοποιημένος. Όταν έπειτα του άπήνθων μερικάς ερωτήσεις μου άπήντησεν : «Ημπορείτε νά ανακριώσ ητε εις τόν Ντούτσε ότι πρέπει νά είναι απόλυτως ήσυχος. Μέ τας τρεις νέας μεραρχίας, ή έν ανάγκη χωρίς αύτός, λαγορπιά νά είμαι έντός τριών ήμερών εις τά Ίωάννινα και έντός μιάς εβδομάδος εις την Πρεβεζάν. Οι Έλληνες άντιτάσσουν έλαχίστην αντίστασιν».

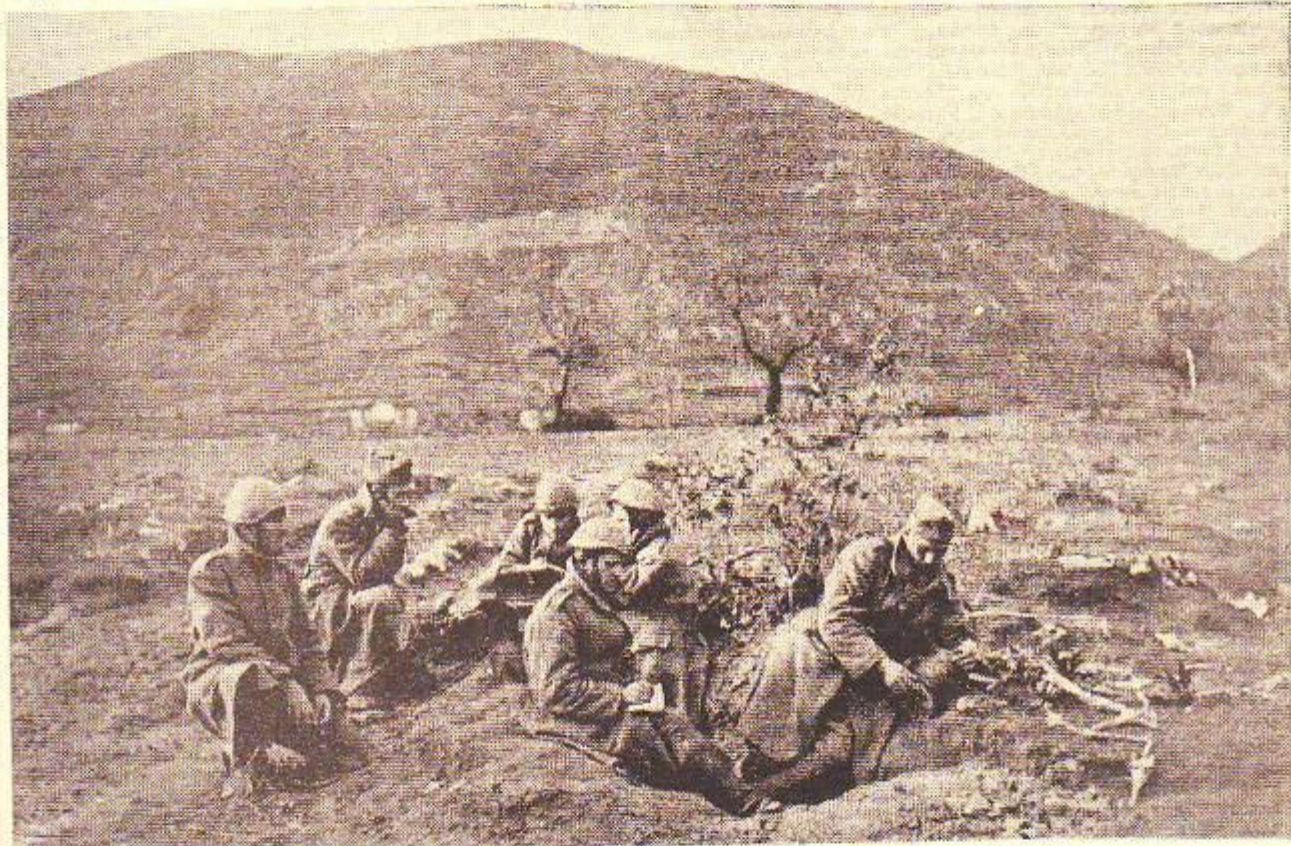
Μέ αύτας λοιπόν τας έντυπώσεϊς ήρχισεν ό Ιταλικός πόλεμος εναντίον της Έλλάδος. Τας χαρακτηριστικόν άρκεταί ά σημειώσεϊς του Ίταλικού ύπουργού τών Έξωτερικών Γκαλεάτο Τσιάνο εις τό ημερολόγιόν του. Ούτω γράφει, την 29ην Οκτωβρίου : «Ο καιρός είναι κακός, αλλά ή προέλασις συνεχίζεται. Κανείς δέν κινείται διά νά δηθήσ η τους Έλληνους. Τώρα είναι άπλύς ζήτημα ταχύτητος. Πρέπει νά ένισχύσωμεν γρήγορα. Φεύγω την νύκτα διά τά Τίρανα». Την 1ην Νοεμβρίου, ό Ίταλος Μετρητικός, πού ήτο ως γνωστόν, άεροπόρος, συνεχώς διασημειόμενος από τόν Ιταλικόν τύπον διά τά δήθεν κατορθώματά του, αναφέρει τόν περίφημον θόρυβόν του : «Επιτέλους έβουον ήλιον. Έπιφωλευομαι της ευκαιρίας διά νά κάμω θεαματικόν βομβαρδισμόν της Θεσσαλονικής. Κατά την έπιστολήν μου ύφίσταται επίθεσιν από έλληνικά αεροπλάνα. Όλα πάνε καλά. Δυσ έμ' αλίπν κατοριφθησάν(;) αλλά άφείλω νά έμολογήσω ότι είναι ή πρώτη φορά πού τους είχα από πίσω μου και ότι αισθανθήκα πολύ άσχημα». Από τας άμέσως έπομένας ήμέρας όμως άρχίζου νά εκφράζονται αι πρώται σοβαρά και διαρκώς αυξανόμεναι ανησυχία. Τας διατυπώνει πρώτον ό Ίταλος ύπουργός του Επιτελείου στρατηγός Αρμελλίνι, γράσων εις τό ημερολόγιόν του την 2ην Νοεμβρίου : «Ο πόλεμος εις την Έλλάδα προχωρεί δρασώς και έν μέσω μεγάλων δυσχερειών: αντίδρασις κατά της αεροπορίας μας, έκδερική αεροπορική δράσις, αντίστασις κατά έθρον εναντίον τών στρατιωτικόν μας, πού παρεκκλίνου εις την «Ηπειρον, ενώ θά έπρεπε κατά τας πληροφορίες πού μας έδιδοντο προηγουμένως, νά είναι γίνει βεκά μέ άνοκτάς άγκάλας. Έπιπλέον προανακρούσμετα εχθρικής άντεπιθέσεως εις την περιοχήν της Κορυτσας, όπου ύπέστη ήδη ρήγματα ή πρώτη μας άμυντική γραμμή».

Αι ανησυχία αύθάνων άρκεταί την 4ην Νοεμβρίου, όποτε ό στρατιωγός Αρμελλίνι γράφει εις τό ημερολόγιόν του ότι συσάλλων τό άπόγευμα εις άσχεκην ύπό την προεδρίαν του Μουσσολίνι οι άρχηγοί τών τριών Έπιτελείων διά νά συζητήσων περί τών επιβαλλόμενων μέτρων προς άντιμετώπισιν της καταστάσεως. Έγκαταλείπεται πρώτον ένα έπιτόλιον σχέδιον του Ντούτσε περί νέας αποδράσεως εις την Πρεβεζάν και αποφασίζεται άντιθέτως νά οργανωθή συστηματικώς ή άποστολή εις την Άλβανίαν δεκα — δώδεκα ή και περισσοτέρων ακόμη μεσογίων ένισχύσεως, ούτως ώστε εις κατάλληλον στιγμήν νά ανασπυχθή ή επιχειρήσις, εις τήν όποιαν αποδύθμεν ήδη άνει επιτυχίας. Επίσης φαίνεται

διεκατά την σύσκεψιν αὐτὴν ἀπεφασίσθη διὰ πρώτην φοράν ὅπως ὁ ἀρχιστράτηγος Πράσκο ἀντικατασταθῆ διὰ τοῦ στρατηγού Σουτού ἀναλαμβάνοντος τὴν διοίκησιν τῆς ομάδος στρατιῶν Βερτοελλίου (9ης) καὶ Τζελόζο (11ης) ἡ ὁποία ἀνγγελῆθη δημοσίᾳ μόνον τὴν 9ην Νοεμβρίου. Ὁ κόμισ Τσιάνο ἀντιλαμβάνεται τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν μόνον τὴν 9ην Νοεμβρίου σημειῶν ἐν τῷ ημερολόγιόν του: «Ὁ Ντούτσε εἶναι δυσηθετημένος ἀπὸ τὸν τρόπον, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐξετίσαντο τὰ πράγματα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἐχθρική ἐπιθεσις ἐναντίον τῆς Κορυτσᾶς ἐγένετο πράγματι, ἂν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς δὲν εἶναι ἐκεῖνα διὰ τὰ ὁποῖα κωχῶνται οἱ Ἄγγλοι. Πάντως ὁ ἐχθρὸς ἔκαμε μερικάς προόδους καὶ εἶναι γεγονός ὅτι κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν τῶν ἐπιχειρήσεων ἡ πρωτοβουλία εὐρίσκειται εἰς τὰς χεῖρας του. Ὁ Σουτού ἔφυγε διὰ τὴν Ἀλβανίαν καὶ θὰ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν. Δὲν νομίζω ὅτι ἐπιδόσαμεν ἀκόμη εἰς τὸ σημεῖον νὰ χτυπήμε τὰ κεφάλια μας, ἂν καὶ μερικοὶ ἀρχιστράτηγοι νὰ τὸ κάμνουν. Ἄλλως τε κατὰ τὸ ἀπόγευμα ὁ Μουσσαολίνι εἶναι πρεσβύτερος. Αἱ δυνάμεις μας πᾶσι συνεκτροχίσθησαν ἤδη εἰς τὸν τομέα τῆς Κορυτσᾶς δεκτικῶν ὅτι ἡ ἐλληνική προώθησις ἂν μπορῆ νὰ ἐπιδοκασθῆ. Ἐπειτα θὰ ἔλθῃ ἡ ἰδική μας ἀντι-

νὰ ἐνισχύσωμεν τὰς δυνάμεις καὶ τότε μόνον νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ἐπιθεσίμ μας». Τὴν ἐπομένην 8ην Νοεμβρίου ὁ Τσιάνο γράφει: «Τὰ νέα πού μέγα μεταδίδει ὁ Γιακουμόν δὲν συμπίπτουν καθόλου μετὰ τὰ νέα τοῦ Στρατηγείου, τὰ ὁποῖα εἶναι πολὺ περισσότερον ἀπιστιόδοξα. Ὁ Ντούτσε ἔχει μακρὰν σύσκεψιν μετὰ τὸν Μπαντόλιο καὶ τὸν Ροάττα (τοῦ ὑπάρχοντος τοῦ Ἐπιτελείου) καὶ συζητεῖ τὰ σχέδια διὰ τὴν ἀποστολὴν ἐνισχύσεων. Φαίνεται ὅτι ὁ Μπαντόλιο εἶναι μακάβριος καὶ οὐτὸ ἐρεθίζει τὸν Ντούτσε. Ἰδιαιτέρως γίνεται ἐξω φρενῶν διότι ὁ Μπαντόλιο ζητεῖ ἀκόμη τέσσαρας μῆνας διὰ τὴν ἐπανάληψιν τῆς πραγματικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Αὐτὸ εἶναι πάρα πολὺ. Πρέπει νὰ δράσωμεν ἀμέσως καὶ δραστηρίως. Ἄλλως τε ἡ ἐπιθετικότης τῶν Ἑλλήνων ἐλαττοῦται καὶ δὲν ἔχουν ἐσοδρείας. Τὰ ἀπόγευμα τὰ νέα εἶναι καλύτερα. Ἡ ἐλληνική ἐπιθεσις ἐξασθενεῖ εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς. Ἄλλὰ τὴν ἐπομένην, 9ην Νοεμβρίου, τὰ νέα δὲν φαίνεται πλέον νὰ εἶναι καὶ τόσο καλά διὰ τοὺς ἐπιδορμείς. Ὁ Τσιάνο γράφει: «Ἡ κατάστασις εἶναι κρίσιμος εἰς τὸ ἀλβανικὸν μέτωπον. Ἡ ἐλληνική ἐπιθεσις ἔχασε τὴν ἀρχικὴν τῆς ὀρμητικότητά καὶ βαθμιαίως ἐκπνέει. Ἄλλὰ καὶ ἡμεῖς δυστυχῶς δὲν ἔχομεν πλέον τὴν δύναμιν διὰ νὰ ἀναλά-

Ἑλληνες στρατιῶται κατὰ τὰς σπανίας ἡρας τῆς ἀναποσύσεώς των εἰς Ἀλβανίαν.

πίθεσις καὶ ἡ ἐπιτυχία, ἴσως μάλιστα πολὺ ταχύτερα παρ' ὅσον ἀναμένεται.

Τὴν 7ην Νοεμβρίου ὁ Ἀρμελλίνι γράφει εἰς τὸ ἰδικόν του ημερολόγιον: «Ἡμεῖς πληρεῖς γεγονότων. Εἰς τὸν Ἠπειρωτικὸν τομέα ἡ ἐπιθεσις μας σταματᾷ, λόγω ἐξαντλήσεως τῆς ἐπιθετικῆς δυνάμεως τῶν μεραρχιῶν μας. Ἀπὸ τὴν Πίνδον, ἡ μεραρχία «Τζούλια» ὑποχωρεῖ ἐσπευσμένως. Εἰς τὸν τομέα Κορυτσᾶς οἱ Ἕλληνες ἐπιμένουν εἰς τὴν ἰδικὴν τῶν ἐπιθεσιν, ὑποχρεωθέντες τὰ στρατεύματά μας νὰ ἀποσβαλοῦν. Ἐν συμπεράσματι — ἀκόμη καὶ ἂν κατορθωθῆ νὰ ὑπολλαθῆ κάπως ἡ κατάστασις — πλήρης ἀποτυχία τῆς ἐπιχειρήσεώς μας. Ἐάν ὅμως ἡ μελόφα ἀπέτυχεν εἰς τὰ στρατιωτικὸν πεδῖον ἀπέτυχεν ἄλλα τόσο καὶ εἰς τὸ διπλωματικόν. Εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον ἡ κατάστασις μας ἐπιδεινῶται ταχέως. Τὴν ἴδιαν ἡμέραν ὁ Τσιάνο ἂν καὶ διαπιστῶναι τὴν ἀποτυχίαν ἐπὶ τῆ βάσει προσβέτων στοιχείων, προσπαθεῖ νὰ ἐγγελάσῃ τὸν ἑαυτὸν του με ἀσπέρκτικου ἐλπίδος: «Συσκέπτομαι μετὰ τὸν Μπενίτι (τὸν ὑπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν ἐπὶ τῶν ἀλβανικῶν ὑποθέσεων) ὁ ὁποῖος μολίς ἐπέστρεψεν ἀπὸ τὰ Τίρανα καὶ τὸν συνοδεύω εἰς τὸν Ντούτσε, εἰς τὸν ὁποῖον κάμνει μακρὰν ἀνάλησιν ἐπὶ τῆς καταστάσεως. Εἰς τὸν τομέα τῆς Κορυτσᾶς ἡ κατάρρευσις μας ἦρξεν ὅταν ἕνα τρομακτικὸν τῶν τῶν Ἀλβανῶν ἐτάθη εἰς φυγὴν. Δὲν φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε προδοσία... Ὁ Σουτού λέγει ὅτι μετὰ ὀλίγα συντάγματα Ἀλβανιστῶν ἠμποροῦμεν νὰ ἀποτραπῶμεν κάθε κίνδυνον. Ὁσον ἀφορᾷ τὸ Ἠπειρωτικὸν τομέα ὁ Βισκόντι Πράσκο εἶναι ἐκδὸν ἀπιστιόδοξος καὶ πιστεύει ὅτι ἠμποροῦμεν νὰ δημιουργήσωμεν τοιαύτην κατάστασιν ὥστε νὰ προκαλέσωμεν τὴν ἐπίθεσιν τῶν Ἰωαννίνων. Ὁ Σουτού δὲν συμφωνεῖ καθόλου. Νομίζει ὅτι πρέπει νὰ σταματήσωμεν τοὺς ἐλιγμούς μας,

δωμεν ἐκ νέου τὴν προέλασιν μας. Θὰ τὸ ἐπιχειρήσωμεν μόνον μετὰ τὴν πάροδον ὀλίγων ἐβδομαδῶν. Ὁ Ντούτσε εἶναι τώρα ἐξω φρενῶν μετὰ τοὺς Γιακουμόν καὶ Πράσκο, οἱ ὁποῖοι εἶχον παραστήσει τὴν ἐπιχείρησιν ὡς πολὺ εὐκόλῃ καὶ ἐξασφαλισμένης ἐπιτυχίας». Ὁ δὲ στρατηγὸς Ἀρμελλίνι διηγεῖται πάλιν περὶ τῆς «τρομερᾶς καὶ θορυβώδους ἀποτυχίας τῶν ἰταλικῶν ἐπιχειρήσεων» καὶ προσθετεῖ: «Εὐρισκόμεθα εἰς πλήρη ἀδιέξοδον, εἰς μίαν κατάστασιν, ἡ ὁποία ἐπιδεινῶνται καθημερινῶς καὶ ἀπὸ τὴν ὁποῖον ἐλάχισται πιθανότητες σωτηρίας ὑπάρχουν. Ἡ κατάστασις αὕτη ἠμπορεῖ νὰ ἀγῆθῃ εἰς ἀλέθριον κατήφορον».

Ἡ κατάστασις ἐπιδεινῶνται συνεχῶς διὰ τὴν ἰταλίαν. Καὶ οἱ ἐνδείξεις τῆς τελικῆς καταρρεύσεως τῆς ἰταλικῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιθέσεως αὐξάνουν μετὰ κάθε παρερχομένην ἡμέραν. Τὴν 13ην Νοεμβρίου ὁ Τσιάνο γράφει: «Ὁ Ντούτσε ἤρξισε πλέον στὰ σοβαρὰ νὰ χάνῃ τὴν ἐμπιστοσύνην του εἰς τὸν Μπαντόλιο. Μοῦ ἀναβέβη νὰ τὸν προσέχω πολὺ καὶ ἱπιμόνας, καὶ προ πάντων νὰ ἐξακριβώσω τί πραγματικὰ θὰ εἴπῃ ἐκ τοὺς Γερμανοὺς κατὰ τὴν ἐπικειμένην συνάντησιν του μετὰ τὸν στρατάρχην Κάιτελ εἰς τὸ Ἰνσμπρουκ. Τὴν 15ην Νοεμβρίου γράφει: «Φαίνεται ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπανέλαβον τὴν ἐπιθεσίμ των κατὰ μῆκος ὄλου τοῦ μετώπου καὶ μάλιστα με σημαντικὰς δυνάμεις. Ἐως τώρα ἀντεστάθημεν πολὺ καλά. Τὸ ἀπόγευμα ὅμως τὰ νέα ἀπὸ τὴν Ἀλβανίαν εἶναι σοβαρώτερα. Ἡ πίεσις συνεχίζεται καὶ ἡ ἀντίστασις γίνεται πλέον δυσχερής. Ἐπειτα μᾶς λείπουν κανόνια ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν πυροβολικῶν εἶναι μόντερον καὶ τὸ χειρίζονται καλά... Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς ὁ σύντροφος ντὲ Βέκκι σκέπτεται σοβαρῶς νὰ ὑποβάλλῃ τὴν παραίτησιν του ὡς διοικητῆς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Καὶ ὅμως ἦτο ἕνας ἀπὸ τοὺς φανατι-

κατέρρευσε, αν όχι ο φανατικότερος, από τους υποκινητές του πολέμου εναντίον της Ελλάδος πλησίον του Μουσσολίνι. Άλλα τώρα που αντιλαμβάνεται ότι έφθασεν ο καιρός δια να εγκαταλείψουν τα ποντικά το κινδυνώσαν πλοίο, θέλει να είναι ένας από τους πρώτους που θα αποδιδαχθούν. Την 18ην Νοεμβρίου γράφει: «Ευαλασσομένα νέα νικών και ήττών από την Άλβανίαν. Πολύ φοβούμει ότι θα πρέπει να υποχωρήσωμεν έξ νέου «βάσει προδιαγεγραμμένου σχεδίου» εις άλλας θέσεις. Η απώλεια της Κορυθιάς δεν πρόκειται βέβαια να αποτελέση δι' ημάς απώλειαν των Παρισίων, αλλά θα δώση το όνομα της εις την μάχην και θα βοηθήση τών έχθρών να έντειν ην προπαγάνδαν του εναντίον της Ιταλίας. Δι' αυτόν τον λόγον έλπίζω ακόμη ότι θα σταθώμεν ικανοί να κρατήσωμεν την Κορυθιά». Δύο ημέρας αργότερον όμως η Κορυθιά καταλαμβάνεται από τα ελληνικά στρατεύματα και ευρισκείται ήδη εις χείρας των, ενώ ο Μουσσολίνι προσπαθεί — όπως μανθάνομεν από το ημερολόγιον του Τσιάνο — να πείση τηλεγραφικώς τόν άρχιστράτηγον Σοντού να αναθεωρήση την απόφασίν του περί υποχώρησης και να μείνη ακόμη εις την Κορυθιά.

Ολίγας ημέρας αργότερα η κατάσταση εις την Ρώμην —μοιραία συνέπεια τών επιτυχιών του ελληνικού στρατού εις την Βόρειον Ήπειρον — επιδεινούνται ακόμη περισσώτερον. Εις τας 26 Νοεμβρίου ο Μπαντόλιο κατόπιν συσκέψεως με τόν Μουσσολίνι υποβάλλει την παραίτησίν του. Ο Φαρινάτσι, ο γενικός γραμματεὺς του φασιστικού κόμματος, ο οποίος εις τὸ επίσημον δημοσιογραφικόν ὄργανον του κόμματος «Ρετζίμε Φασιστά» είχε δημοσιεύσει άγρίαν επίθεσιν εναντίον του Ιταλικού Γενικού Έπιτελείου ἐξ αἰτίας τών άποτυχιών εις τήν Άλβανίαν, άρνεῖται νά ἀνακαλέσῃ, Ἄφ' ἑτέρου ο Παβολίνι (ὁ ὑπουργός τῆς Παιδείας) ἔδωκεν εἰς τόν Ντούτσε ἔγγραφον ἀναφορᾶν περὶ τών ἄσων τοῦ εἶχεν εἰπῆ πρό ἡμερῶν ὁ ἴδιος ὁ Μπαντόλιο, κατηγορῶν ἐμμέσως τόν ἴδιον τόν Ντούτσε διὰ τήν ἀποτυχίαν εἰς τήν Άλβανίαν καὶ ζητῶν νά παύσῃ οὗτος νά ἀναμιγνύεται, διὰ νά δυνηθῶν οἱ στρατιωτικοὶ νά διορθώσωσιν κάπως τήν κατάστασιν. Ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Μουσσολίνι ἐπέδειξε τήν ἀναφορᾶν αὐτήν εἰς τόν Μπαντόλιο δυνάμεθα νά ἀντιληθῶμεν πῶς διαγράφεται ἡ κατάστασις. Σήμερον οἱ κλητήρες εἰς τὸ «Πολίτανο Βενέτσινο» (τὸ πρωθυπουργικόν μέγρον τῆς Ρώμης), ἔλαβον ἐντολήν νά δηλοῦν τοὺς μειζάνους τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς μας διεμβύσεως εἰς διάφορα δωμάτια, διὰ νά προληθῆ γενικὴ σύραξις.

Τὴν ἴδιαν ἀκριβῶς ἡμέραν — 26ην Νοεμβρίου 1940 — ἐπιτρέπει εἰς τὴν Ρώμην ἀπὸ μακρᾶν πορρομῆν τιν εἰς τὴν Άλβανίαν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας ἤδηνηθ ἡ διαπίστωση ὅλα τὰ συμπτώματα τῆς ἥττης, ὁ ὑπουργός τῆς ἀεροπορίας στρατηγὸς Πρίκολο, ὁ ὁποῖος γίνεται ἀμέσως δεκτὸς ἀπὸ τόν Μουσσολίνι διὰ νὰ τοῦ δώσῃ πλήρην ἀναφορᾶν. Ὅπως γράφει ὁ ἴδιος εἰς τὸ βιβλίον του, εὐρίσκει τόν Ντούτσε καθήμενον πρὸ ἑνὸς μεγάλου ἀναγλύφου χάριτον τῆς Άλβανίας. «Βλέπετε; τοῦ λέγει ὁ Μουσσολίνι, περὶ τὴν μισή μου ἡμέρα τοῦλάχιστον ἔμπρός εἰς τὸν χάρτιν αὐτόν. Τώρα γνωρίζω ἀκούη καὶ τὰ μονοπάτια τῆς Άλβανίας». Καὶ συνεχίζει ὁ στρατηγὸς Πρίκολο: «Τὰ νέα ὅμως ἀπὸ τὸ μέτωπον ἦσαν διαρκῶς καὶ περισσώτερον ἀνευχνητικά. Ἡ μεραρχία «Μπάρι», κατόπιν τῆς υποχώρησης τοῦ Σώματος Στρατοῦ Νάσσι ἀπὸ τὴν Κορυθιά, εὐρέθη εἰς ξεχειριστὸς κρίσιμον θέσιν. Ὑφιστάμενη ἀγρίαν ἐπίθεσιν κατὰ μέτωπον καὶ ἀπὸ τὰ πλευρὰ κυριολεκτικῶς συνταίβη. Δύο ἡμέρας αργότερα — τὴν 28ην Νοεμβρίου — ὁ Τσιάνο σημειώνει εἰς τὸ ημερολόγιόν του ὅτι «τὰ νέα ἀπὸ τὴν Άλβανίαν εἶναι ἀσχημα. Ἡ ἑλληνικὴ πίεσις συνεχίζεται, πρὸ πάντων ὅμως ἐξασθενεῖ ἡ ἰδικὴ μας ἀντίστασις» καὶ τὴν 30ην Νοεμβρίου δίδει μίαν ἀφήγησιν τοῦ ὑπουργοῦ ἐκείνου συμβουλίου, τὸ ὁποῖον συνεκάλεσεν ὁ Μουσσολίνι διὰ νά δώσῃ εἰς τοὺς ἀπληροφόρητους ἀκόμη ὑπουργούς του μίαν εἰκόνα τῆς πραγματικῆς τῆς καταστάσεως καὶ νά ἀπαλλαγῆ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὰς εὐθύνas, τὰς ὁποίας τοῦ ἀποδίδουν διὰ τὴν ἀποτυχίαν οἱ φηβρίζοντες εἰς τοὺς διαδρόμους τῆς Ρώμης στρατιωτικοὶ καὶ φίλοι τοῦ Μπαντόλιο. «Τονίζει ὅτι ἀναλαμβάνει ὅλας τὰς πολιτικὰς εὐθύνas διὰ τὴν ἐπίθεσιν, ὅχι ὅμως καὶ τὰς στρατιωτικὰς. Ἄλλως τε ὁ Μπαντόλιο, ὅταν ἀπεφασίσθῃ ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ελλάδος ὅχι μόνον ἦτο σύμφωνος, ἀλλὰ καὶ ὑπερευθυσιώδης. Ὁ χειρισμὸς τῆς πολιτικῆς πλευρᾶς τοῦ ζήτηματος ὑπῆρξε τέλειος. Ὁ στρατιωτικὸς ὅμως χειρισμὸς ὑπῆρξε τελείως ἀτυχῆς καὶ ἀνεπαρκῆς. Καὶ συνεχίζει ὁ Τσιάνο εἰς τὰς σημειώσεις του: «Ὁ Ντούτσε δὲν ἀπέκρυψε τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως, δηλαδὴ τὴν ἐπικειμένην πλῆον ὑποχώρησιν εἰς τὸ ὅτιον μέτωπον καὶ τὴν ἐξελισσομένην ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὴν ζώνην τοῦ Πόγραδετς. «Ἡ κατάσταση εἶναι σοβαρὰ, εἶπεν ἐπὶ λέξει ὁ Ντούτσε. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα νά ἀποβῇ καὶ τραγικὴ». Ἀργότερα προεκλήθη ἀληθινὴ ἀναγκάστις εἰς τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον ἐναντίον τοῦ γνὲ Βέκκι, ὅταν ὁ ἀρχηγὸς ἀνέφερε τὸ ὄνομα του καὶ ἐξείδασε τὰ τηλεγραφήματα, διὰ τών ὁποίων τὸν ἐξώθει νά ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Ελλάδος... Ἐν τῷ μεταξύ ὁ στρατάρχης Μπαντόλιο ἐξακολουθεῖ νά κινηθῆ φασισαῶς».

Ἄλλὰ ἡ «σοβαρὰ καὶ ἐπικίνδυνος αὐτὴ διὰ τὴν Ἱταλίαν κατάσταση» λαμβάνει τὴν 4ην Δεκεμβρίου μορφήν ἀληθινῶν ποικίλων πλῆον. Ἐχομεν τὰς πῆλρας συμφωνήσας μεταξὺ τῶν ἀφηγήσεως, τὰς ὁποίας μὲς δίδουν ὁ Τσιάνο καὶ οἱ στρα-

τηγοὶ Ἀρμελλίνι καὶ Πρίκολο, διὰ τὰ ἀληθῶς ἱστορικὰ καὶ βαρυσήμαντα γεγονότα, τὰ ὁποία τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐξεκλήθησαν εἰς τὴν Ρώμην καὶ τὰ ὁποία μόνον μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου καὶ κυρίως ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω ἀναφερομένων πηγῶν ἐπληροφόρημεν: Ὅταν τὴν πρῶταν ἐκείνην τῆς 4ης Δεκεμβρίου ὁ στρατηγὸς Πρίκολο μετέβη διὰ τὴν συνήθη του ἀναφορᾶν πρὸς τόν Μουσσολίνι, εὐρέν εἰς τὸν προθάλαμον τὰς περισσώτερας καὶ κυριώτερας τῶν ὑπουργῶν του, συγκεντρωμένους καὶ συζητούντας μὲ προφανῆ ἐρεθισμὸν καὶ ἀφθόνους χειρωνακίαις. Περισσότερον ἀπὸ ὅλους ἐφάνωκε καὶ ἐχειρονομεῖ ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Τσιάνο. Τί εἶχε συμβῆ; Μὰς τὸ ἀσπεγεται ὁ ἴδιος ὁ Τσιάνο. Πολύ ἔνωρις, ὀλίγον μετὰ τὰ ἐξημερώματα τῶν ἐπῆρεν εἰς τὸ τηλεφῶνον ὁ νέος ὑπουργός τῶν Στρατιωτικῶν Σορίτσε καὶ τὸ ἀνήγγειλεν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον καταλάβει τὸ Πόγραδετς καὶ εἶχον διαρπάσει τὰς Ἱταλικὰς γραμμάς. Ἄλλ' αὐτὸ δὲν ἦτο τὸ χειρότερον. Ὁ νέος Ἱταλὸς ἀρχιστράτηγος εἰς τὴν Άλβανίαν ἐκάραιε κατηγορηματικῶς καὶ ἀδιαιτάτως τὴν γνώμην ὅτι «οἰσδιόποτε στρατιωτικὴ ἐνέργεια πρὸς ἀντίδρασιν κατὰ τῆς αὐτῶ δημιουργηθείσης καταστάσεως ἀπέβη πλῆον ἀδύνατος καὶ ὅτι ἡ διεμβύστις πρέπει νά ἐπέλθῃ μόνον διὰ πολιτικῆς παρεμβάσεως». Ὁ στρατηγὸς Πρίκολο καθορίζει ἀκόμη σαφέστερον τὴν ἔννοιαν τοῦ διαδήματος τοῦ νέου ἀρχιστράτηγου Σορίτου: «Τὴν ὕκτια, γράφει, εἶχε φθάσει εἰς τὸν προαυτοποῶν ἕνα μακρότατον τηλεγράφημα τῶν στρατηγῶν Σοντού, ὁ ὁποῖος ἄσπυ ἐξέβητε τὴν τραγικὴν κατάστασιν εἰς τὸ μέτωπον καὶ τὸν δύο Ἱταλικῶν στρατιῶν τῆς Άλβανίας καὶ ἐξήλωνε κατηγορηματικῶς τὴν ἀπύλτην ἀνικανότητά του νά εὐρῆ φάρμακον στρατιωτικῶν χαρακτῆρος διὰ τὴν θεραπείαν τῆς καταστάσεως αὐτῆς, παρεκάλει τὸν προαυτοποῶν νά ἐπιτύχῃ πολιτικὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τῆς ἑλληνοϊταλικῆς συρράξεως». Ἐπρόκειτο δηλαδὴ περὶ σαφεστάτης προσκλήσεως πρὸς αἴτησιν ἀνακαυχῆς. Ὁ Τσιάνο ἄλλως τε ἐπιθεδαίωνει τὸ γεγονός αὐτὸ, ἀσφυκτικῶς ὡς κατώτερον τὴν σκηνὴν τῆς συναντήσεως μετ' ὅν πειθερόν του καὶ δικτάτορα τῆς Ἱταλίας κατὰ τὴν πρῶταν ἐκείνην τῆς 4ης Δεκεμβρίου 1940: «Ὁ Μουσσολίνι μὲ καλεῖ εἰς τὸ Παλάτιο Βενέτσινο. Τὸν εὐρίσκα ἀπεθεβαρρημένον ὅσον εἰς κομμῖαν ἄλλην προηγουμένην περίπτωσιν: Δὲν ὑπάρχει καμία ἄλλη διεξοδος, μοῦ λέγει. Εἶναι παράδοξον καὶ γελοῖον, ἀλλὰ εἶναι γεγονός. Πρέπει νά παρακαλέσωμεν μὲσω τοῦ Λέγιο νά μὰς δοθῇ ἀνακαυχῆ». Καὶ προσθέτει ὁ Τσιάνο τὰ ἄλλα τὰ ὁποία κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶπεν εἰς τόν Ντούτσε: «Αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον. Οἱ Ἕλληνες θὰ ζητήσωσιν ὅς πρῶτον τῶν ὄντων τὴν προσωπικὴν ἐγγύησιν τοῦ Φύροε ὅτι πῶτε πλῆον δὲν θὰ γίνῃ καμία ἀπόπειρα ἐναντίον των. Θὰ προτιμῶσιν νά φυτεύσω μίαν σφαιρᾶν ρις τὸ κεφάλι μου, παρὰ νά τηλεφωνῶ εἰς τόν Ρίμπεντροπ. Εἶναι δυνατόν νά ἠττήθῃμεν ἁριστικῶς; Μήπως ὁ ἀρχιστράτηγος κατέβησε τὰ ὅπλα πρὶν ἢ τὰ καταθέσωσιν οἱ ἄνδρες του; Δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νά κάμω στρατιωτικὰς ὑποδείξεις, ἀλλὰ ἡ σύστηρὰ λογικῆ μου λέγει ὅτι θὰ εἶναι πάντοτε δυνατόν, ἂν δὲν ἤρχισεν ἀκόμη ἡ πανικόβλητος φυγὴ νά ἐγκατασταθῇ ἐνα προγεφύρωμα εἰς τὸν Αὐλῶνα καί, μὲ νέας δυνάμεις, μίαν γραμμὴν ἀσφαλῆς εἰς τὸν ποταμὸν Σκούμπην. Ἐκεῖνον ποῦ εἶχε σημαῖον σήμερον εἶναι νά ἀντιστῆται καὶ νά μείνωμεν εἰς τὴν Άλβανίαν. Ὁ καιρὸς θὰ μὰς φέρῃ τὴν νίκην. Ἐάν ὅμως τὰ ἐγκαταλείψωμεν τώρα, αὐτὸ θὰ εἶναι τὸ τέλος. Ὁ Μουσσολίνι μὲ ἀκούει καὶ ἀποφασίζει, νά κάμῃ μίαν νέαν προσπάθειαν. Στέλλει τὸν Καβαλλέρο εἰς τὸ μέτωπον. Ἀργότερα ὅμως εἶχε νέαν προσβολὴν ἀποθεβαρρῶσεως καὶ λέγει: Κάθε ἄνθρωπος πρέπει νά κάμῃ ἕνα μοιραῖον λάθος εἰς τὴν ζωὴν του. Ἐγὼ ἔκανα τὸ ἴδιόν μου λάθος ὅταν ἐπίστευσα τὸν Βισκόντι Πράσκα. Πῶς ἤμπορούσα νά τὸ ἀποφύγῃ ὁ μὲς, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἐφαίνετο τὸσον βέβαιος διὰ τὸν ἑαυτὸν του καὶ ὅταν ἔλαι αἱ ἐνδείξεις μὰς ἔδιδον τῶσους λόγους νά εἰμεθα βέβαιοι; Τὸ ἀνθρώπινον ὕλικόν, μὲ τὸ ὁποῖον πρέπει νά ἐργασθῶ, εἶναι ἀχρηστον καὶ ἀσέξιον». Καὶ ὁ στρατηγὸς Πρίκολο συμπληρᾶει τὴν εἰκόνα μὲ τὰς εἰς τὴν πληροφορίας: «Εἰς τὸν προθάλαμον τοῦ Ντούτσε εὐρέθημεν ὅλοι σύμφωνοι ἐπὶ τῆς διαπιστώσεως ὅτι θὰ ἔπρεπε νά ἀποκλεισθῇ ἀπόλυτος μία τοιαυτὴ λύσις, ἡ ὁποία θὰ ἐκάλυπτε τὸ ἔθνος μὲ ἐντροπὴν δι' αἰῶνας ἀδοκλήρους. Ἄφ' ἑτέρου ὅμως ἡ αἴτησις τοῦ ἀρχιστράτηγου εὐρίσκειτο ὅπως δῆποτε ἔμπρός μας διὰ νά ἐπιστήσῃ τὴν προσοχήν μας ἐπὶ τῶν ἐπικειμένων καταστροφῶν. Ὁλίγην ὥραν αργότερα εἰσηγγῆθη εἰς τὸ γρασεῖον τοῦ Ντούτσε διὰ τὴν ἀναφορᾶν μου. Ὁ Μουσσολίνι ἦτο ἐκνευρισμένος καὶ ἐξηρεθισμένος ὅσον ποτὲ ἔβαλλε:

—Εἶδτε τὸ τηλεγράφημα τοῦ Σοντού;

—Μάλιστα, Ντούτσε.

—Καὶ τὴν πρόσασιν ὅπως ζητήσωμεν, οὔτε πολὺ, οὔτε λίγο, ἀνακαυχῆν;

—Παρὰ νά ζητήσωμεν ἀνακαυχῆν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα δὲν εἶναι προτιμώτερον νά φλύγωμεν ἀμέσως ὅλοι ὅσοι εἰμεθα ἐδῶ διὰ τὴν Άλβανίαν καὶ νά φωνεθῶμεν ἐκεῖ ἐπὶ τόπου;

—Ἐγετε ἀπόλυτος δικαῖον, δὲν θὰ ζητήσωμεν ἀνακαυχῆν.

Τελικῶς ἀνακαυχῆ δὲν ἐζητήθη. Ἄλλ' ἀπληροποίητη ἐκκλισης τοῦ Σοντού μὲς ἐρριψῆν ὅλους εἰς θαλαίαν ψυχρὴν ἀπόνεωσιν. Ἦτο ἡ πρώτη σοβαροτάτη καὶ ἐπίσημος ἀναγνώρισις τῆς προμερωτέρας στρατιωτικῆς κρίσεως εἰς τὴν πολεμικὴν μας ἱστορίαν καὶ τῆς ἀνικανότητος μας ὅπως τὴν ἀντιμετωπῶμεν. Ἦτο ἡ καταστροφὴ αὐτὴ τὸσον ἀπροσδόκητος, τὸσον παράδοξος καὶ ταυτοχρόνως τὸσον τραγικὴ, ὡστε μὰς ἀφῆκεν ὅλους σάν χαμένους.

Τὸ συμπέρασμα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ, τὰ ὁποία ἐξομολογῶν

ται μετά τον πόλεμον οι αρχηγοί των αντιπάλων της μικρής Ελλάδος, είναι σαφές. Η εντύπωση, την οποίαν ήμεις οι Έλληνες είχαμε επί τη βάση των ιδίων μας, ανεπαρκών, ως αποδεικνύεται εκ των υστέρων, πληροφοριών της διαρκούς μικρόρου προελάσεως των στρατευμάτων μας, της συλλήψεως χιλιάδων Ιταλών αιχμαλώτων, της συνεχούς έναλλαγής των Ιταλών αρχιστρατήγων, του ατεριγραπτού ενθουσιασμού των Συμμάχων και φίλων μας, όχι μόνον δέν ήτο υπερβολική, αλλά ήτο κατώτερα της πραγματικότητας. Η Ελλάς, άποικιομένη — όπως λέγειν ο ίδιος ο Μουσσολίνι — υποχρεωμένη να μάχεται μόνη, είχε μέχρι τούτου σπουδίου συντρίβει τον πανίσχυρον αντίπαλον της, ώστε οι ήγέται του να χαρακτηρίζουν την συντριβήν αυτήν ως «την προμελετησαν στρατιωτικήν κρίσιν της Ιταλικής Ιστορίας», την δυναμένην ενά καλύψη την Ιταλίαν με έντροπήν δι' αιώνας όλοκλήρου» και να σκέπτονται σοβαρώς να ύποστούν τον άπειογραπτον εξευτελισμόν να ζητήσου άντακωχήν από τον μικρόν νικητήν των.

Από της 4 Νοεμβρίου 1940 ο Χίτλερ άποφασίζει να επιτεθή και αυτός κατά της Ελλάδος. — Την 14 Νοεμβρίου ο Μολότωφ δίδει την ρωσικήν έγκρισιν «Ας έλθωμεν τώρα εις την άλλην πρωτεύουσαν του Άξονος, το Βερολίνον, διά να εξετάσωμεν τας εντυπώσεις τας οποίας προέκλεσαν εκεί αι έλληνικαί νίκαι εις την αντίδρα-

Βουλγαρίας, είτε χωρίς αυτήν, θα επιχειρηθή μία προέλασις εναντίον της Ελλάδος μέσω Ρουμανίας και Βουλγαρίας, με την κατεύθυνσιν Θεσσαλονίκης — Λαρίσης. Το Γενικόν Στρατηγειον των ενόπλων δυνάμεων υπολογίζει, ότι θα χρειασθούν τέσσαρες εβδομάδες διά να έτοιμασθ ή επιχείρησις αυτή από την Ρουμανίαν. Αι λεπτομέρειαι μελετώνται ήδη από το Γενικόν Έπιτελείον. Επιπροσθέτως διετάχθη στρατιωτική ένισχυσις προς την Βουλγαρίαν, διά να την εξασφαλίση εναντίον ένδεχομένης τουρκικής επίθεσεως. Θεωρείται εκ των προτέρων πιθανόν ότι η Ρωσία θα παραμείνη ουδέτερα, Έντός των προσεχών ημερών πρόκειται να συναντηθή με τον Ρώσον ύπουργόν των Έξωτερικών Μολότωφ διά να εξετασθούν τα προκύπτοντα εκ της ουδετερότητος προβλήματα. Η στάσις της Τουρκίας θα εξαρτηθή από την μελλοντικήν πολιτικήν της Ρωσίας. Τανίζει περαιτέρω ο Χίτλερ ότι άπεφάσισεν βριστικώς να καταλάβη το Γέβρολτορ όσον το δυνατόν ταχύτερον και ότι λαμβάνεται σειρά σημαντικών άποφάσεων διά την προετοιμασίαν της επιχείρησεως αυτής και διά τας απαιτούμεναις σχετικώς συνεννοήσεις με την Ισπανικήν κυβέρνησιν του Φράνκο.

Την 14ην Νοεμβρίου, κατόπιν νέας συσκέψεως του άρχηγού του γερμανικού στόλου ναύαρχου Ράιντερ με τον Χίτλερ, υποβάλλεται εις το Γενικόν Στρατηγειον του Φύρερ μεκρόν ύπόμνημα τό όποιον συνοψίζει τά συζητηθέντα και καθορίζει τους άντικειμενικούς σκοπούς της Γερμανίας διά

*Έλληνες στρατιώται εισερχόμενοι εις την Κορυτσάν κατά την κατάληψίν της.

σιν, εις την οποίαν προέβη άμέσως ο Χίτλερ. Δύνανται να θεωρηθή δέδοταιν ότι ο Γερμανός δικτάτωρ, έχων θετικώτερον στρατιωτικήν αντίληψιν από τον συνεταιρόν του, δέν έπεριμενε την τρομακάν κρίσιν των πρώτων ημερών του Δεκεμβρίου διά να αντίληθ ήτοι η Ιταλική επίθεσις εναντίον της Ελλάδος είχε άοιστικώς άποτύχει και ότι έπρεπε κατά συνέπειαν να λησθούν άμέσως τά ενδεικνυμένα μέτρα. Πράγματι φαίνεται ότι ήδη πέντε ήμέραι μόνον μετά την έναρξιν της Ιταλικής επίθεσεως, είχε σχηματισεί την έντύπωσιν αυτήν. Και όσον την 4ην Νοεμβρίου 1940 συνεκάλεσεν εις σύσκεψιν τον άσινάσασχον Ράιντερ και τον άρχηγόν του Έπιτελείου Έπιχειρήσεων του Γενικού Στρατηγειου στρατηγόν Γιόντλ προέβη άμέσως εις την διατίτωσιν ότι η Ιταλία ήρρισε την άπίθεσιν εναντίον της Ελλάδος με άνεπαρκείς δυνάμεις και ότι τούτο άπέτέλεσεν άξιοθρηνητον σφάλμα. Τό άποτέλεσμα είναι πάντως ότι οι Άγγλοι κατέλαβον άμέσως την Κρήτην και την Αθήνας (1) και ότι η Βρετανική στρατηγική θέσις εις την Ανατολικήν Μεσόγειον έδελτιύθη σημαντικώς. Αφ' έτέρου ο Φύρερ έτόνισεν ότι θεωρεί σπειλωμέναις τας ρουμανικάς πετρελαιοπηγάς από τας νέας αυτός άεροπορικές βάσεις των Άγγλων και ότι κατά συνέπειαν πρέπει άμέσως να σταλούν άεροπορικαί ένισχύσεις, κυρίως καταδιωκτικά άεροπλάνα εις την Ρουμανίαν. Καί προχωρεί περαιτέρω ο Φύρερ εις τας έξις συγκεκριμένους δηλώσεις: «Έξετάζεται άμέσως η ένισχυσις της Ιταλικής επίθεσεως εναντίον της Ελλάδος διά δύο γερμανικών μεραρχιών ή ενός σώματος στρατού. Υπάρχουν δύο δυνατότητες διά τοιαύτην ένπίσεισιν: είτε με την συνδρομήν της

τό άμέσως προσεχές μέλλον. Μεταξύ των διαπιστώσεων αυτών είναι πρώτον η σαφής υπογράμμισις του γεγονότος ότι δέν υπάρχει πλέον καμμία εμπιστοσύνη προς την Ιταλίαν, ως αξιόλογον σύμμαχον της Γερμανίας: «Αι Ιταλικάί ένδοκμοί δυνάμεις δέν έχουν ούτε την ήγεσίαν, ούτε την στρατιωτικήν ικανότητα, που χρειάζονται διά να άχθούν αι απαιτούμεναι επιχειρήσεις εις την Ανατολικήν Μεσόγειον προς επιτυχές τεμα με την άναγκαίαν άποφασιστικότητα και ταχύτητα. Ως εκ τούτου το Γενικόν Έπιτελείον του γερμανικού ναυτικού θεωρεί τά έπόμενα ως άπαραίτητα: 1ον) Οι Γερμανοί ήγέται οι ύπεύθυνοι διά την διεξαγωγήν του πολέμου πρέπει εις τά μελλοντικά των σχέδια να λαμβάνουν ύπ' όφιν τό γεγονός ότι καμμία ειδική πολεμική ένένοσις ή άσυσταστική βοήθεια και συνδρομή δέν πρέπει να άναμένεται από τας Ιταλικάς έμπολέμους δυνάμεις. 2ον) Ολόκληρος η Έλληνική Χερσόσπις περιλαμβανομένης και της Πελοπόννησου πρέπει να εκκαθαρισθ ή από τον έχθρον και όλοι αι βάσεις να καταληφθούν. Η κατάληψις της Νοτίου Ελλάδος και της Δυτικής Αιγύπτου (Μάρσα Ματρούχ) ή ά ήδύνατο να μειώση σημαντικώς τας αξίας της κατοχής της Κοήτης διά τον έχθρον. 3ον) Ο έχθρος πρέπει να εκδιωχθ ή από την Μεσόγειον, χρησιμοποιουμένης προς τούτο κάθε δυνατής εύκαιρίας. Από της άπόψεως αυτής πρέπει να διατηρηθή η πίεσις επί της Ιταλίας διά να έκτελέση την επίθεσιν εναντίον της Αιγύπτου παρεχομένης προς τούτο κάθε δυνατής ένισχύσεως. Μία επίθεσις μέσω της Τουρκίας δέν δύναται να άπρασυνθ ή προς τον ρυαπόν αυτόν, παρ' όλλας τας δυσχερείας της. Καί προσθέτει περαιτέρω τό ίδιον γερμανικόν Έγγραφο: «Ο Φύρερ άναμένει καλά άποτελέ-

σματα από την κατάληψη του Γιβραλτάρ και το κλείσιμον της Μεσογείου από Δυσωμόν. Περαιτέρω πρέπει να εξασφαλισθῆ ἡ Βορειοδυτικὴ Ἀφρικὴ Ἀνεξάρτητος γερμανικὴ ἐπιθεσις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος — καίτοι μὴ δυναμένη νὰ πραγματοποιηθῆ πρὸ τῆς περιλήψεως ὅσα ἡ δώδεκα ἐβδομαδίων ἀπὸ τοῦδε καὶ τότε μετὰ ἕως ἑξήδεκα μεραρχίας — νὰ πρέπει νὰ εξασφαλισθῆ τὴν Ἑλλάδα δι' ἡμᾶς.

Διὰ τὴν πραγματοποίησιν ὅσων ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν, διὰ τὰς ὁποίας ἀσπιεστέον πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἐγένετο ἀκόμη καμμία κίνησις πρὸς τοὺς ἀμέσως ἐνδιαφερομένους Ἱταλοὺς συμμάχους τῆς Γερμανίας, ἐπρεπε νὰ εξασφαλισθῆ πραγματικῶς ἡ σὺνθετότης τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας. Πράγματι τὴν 12ν Νοεμβρίου 1940 ἐθεθεν εἰς τὸ Βερολίνον συνομιλουμένοι ἀπὸ 65 ἀνωτάτους ὑπαλλήλους τῶν διαφόρων σοβιετικῶν ὑπουργείων ὁ Ρώσος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Μολότωφ διὰ νὰ διεξαγάγῃ συνομιλίαν μετὰ τοῦ Χίτλερ καὶ τοῦ Ρίμπεντροπ οἱ ὅποιοι θὰ διακοῦν ἐπὶ ταύτῃς ἡμέρας. Μεγάλῃ σημασίᾳ ἀπεδίδετο ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὰς συνομιλίαις ταύτας. Ὁ Ἄγγλος καὶ ὁ Ἀμερικανὸς ἐν Μόσχῳ πρεσβυτεῖαι εἶχον καταβάλει φαινομέναι κάποιαν προσπάθειαν διὰ νὰ παρεμποδίσουν τὴν συνάντησιν αὐτήν. Τὴν προφανοῦσιν ὅμως τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Μολότωφ ἡ χιευτήσιμος ἐφημερίδα τῆς Μόσχας «Πράβδα» ἐδημοσίωσεν διαστάτον ἄρθρον εἰς τὸ ὅποιον ἐτόνιζεν ὅτι αἱ ἀπεγνωσμέναι προσπάθειαι τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ψευδοδημοκρατιῶν καὶ τῶν συνδεδεμένων μετὰ αὐτὰς «εὐπορῶν πολέμου» δὲν θὰ κωλύσων νὰ δηλητηριάσουν τὰς σχέσεις μετὰ τὴν Γερμανίαν καὶ Ρωσίαν αἱ ὁποῖαι ἔσαν ἀσυνεχῆ καὶ αἱ ὁποῖαι θὰ ἐξήρχοντο ἐνισχυμένοι ἀπὸ τὰς προσεχέας συνομιλίαις τοῦ Βερολίνου. Αἱ συσχέσεις τῶν Γερμανῶν καὶ Ρώσων ἠγέτων σαφίζον αὐτῶν τὴν ἡμέραν τῆς αἰξίσεως τοῦ Μολότωφ μετὰ τῆς ἀκολουθείας του εἰς τὸ Βερολίνον, δηλαδὴ τὴν 12ν Νοεμβρίου, παρατείνονται ἕως ἀργὰ τὴν νύκτα, συνεχίζονται τὴν ἐπομένην καὶ μεθεπομένην ἡμέραν καὶ εἶναι πραγματικῶς ἐξανθητικαί, διότι ἐξετάζον ὅλα τὰ παγκόσμια ζητήματα καὶ ἰδίως ἐκείνα, ποῦ ἐνδιαφέρουν ἀμέσως τὰς δύο χώρας. Πλὴν τοῦ Χίτλερ, τοῦ Ρίμπεντροπ, τοῦ Μολότωφ συμπετόχου ὁ βασιλεὺς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας Ντεκανόσοφ, ὁ ἰδιαίτερος διπλωματικὸς σύμβουλος τοῦ Χίτλερ, πρεσβυτεὺς Σμιτ, ὁ ὅποιος καὶ κρατεῖ τὰ πρακτικὰ, καὶ ὁ Γερμανὸς Χίλγκερ καὶ ὁ Ρώσος Παυλόφ, οἱ ἵποιοι μεταρράδουν ἔχοντες ἤδη ὑπ' ὄψιν μας αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐπίσημα πρακτικὰ τῶν ἐν λόγω συσκέψεων, τὰ ὅποια ἐδημοσίωσεν τὸ 1943 τὸ ἀμερικανικὸν ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀπὸ τὰ ἀνευρεθέντα ἀπὸ τοῦ προελαύνοντος ἐν Γερμανίᾳ ἀμερικανικοῦ στρατοῦ μυστικὰ γερμανικὰ ἐγγράφα.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συσκέψεων αὐτῶν διαπιστοῦται τὸσον πλήρως συμπαισιῶς γνωστὸν μετὰ τὴν Γερμανῶν συνομιλητῶν, ἐπὶ τῆς γενικῆς κατευθύνσεως τῆς ἐπιδιωκτέας ὀριστικῆς συντριβῆς τῶν «κεφαλαιοκρατικῶν» δυνάμεων καὶ ἰδιαίτερας τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ὥστε ὁ Ρώσος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Μολότωφ, δηλῶν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι οὐδεὶς κατόπι πλήρους ἐξουσιοδοτήσεως τοῦ προέδρου Στάλιν καὶ ἐκράζει ἐπιμένον τὰς ἰδικὰς του ἀποφάσεις, καὶ μὴ ἀποκλείει καθόλου τὸ ἐνδεχόμενον ὅπως ἡ Ρωσία συμμορσομένη πρὸς τὴν ἐπισημῶς ἐκφραζομένην ἐπιθυμίαν τοῦ Χίτλερ προσχωρήσῃ εἰς τὸ Τριμερὲς Σύμφωνον μετὰ τὴν Γερμανίαν, Ἱταλίαν καὶ Ἰαπωνίαν, θέτει ὅμως μερικὸν ὅρος, μετὰ τῶν ὁποίων οἱ κυριώτεροι εἶναι ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὴν Φινλανδίαν, ἡ ἀδεία ὅπως ἡ Ρωσία παράσχω εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐγγύησιν τῆς ἀνεξαρτήσεως τῆς ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην, τὴν ὅποιαν ἡ Γερμανία παρέσχω εἰς τὴν Ρουμανίαν, ὅπως ἀναθεωρηθῆ ἡ σύμβουσις τοῦ Μοντράι διὰ τὰ Στενά τῶν Δαρδανελίων κατὰ τρόπον εξασφαλίζοντα περισσότερον τὰ συμφέροντα τῆς Ρωσίας καὶ τέλος ὅπως ἡ Ρωσία εἶναι πραγματικῶς καὶ σεβαστὰς σύντροφος εἰς τὸ Τριμερὲς αὐτὸ σύμφωνον καὶ διὰ ἄλλων λόγων τῶν τριῶν ἄλλων Δυνάμεων, ἡ κοινὰ ὅρασις αὐτῶν. Τάσιν δὲ συμφωνίαις ἢς ὁ Μολότωφ ὥστε νὰ συγκατατεθῆ ὅπως καταρτισθεῖν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὰ σχέδια διὰ τῆς προσχωρήσεως τῆς Ρωσίας εἰς τὸ Τριμερὲς Σύμφωνον καὶ τὰ σχέδια σειρᾶς μυστικῶν πρωτοκόλλων, τὰ ὅποια θὰ συντεγραφοῦν ἀπὸ τὴν Ρωσίαν καὶ τὴν Γερμανίαν καὶ θὰ συνάδωνται τὴν προσχωρήσιν αὐτῆς τῆς Ρωσίας. Πράγματι τὰ σχέδια αὐτὰ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν τὸ κείμενον, καταρτισθεῖσαν ἀπὸ τῶν Γερμανῶν ἀρμόδιων, ὑπεβλήθησαν ὀλίγαις ἡμέραις ἀργότερα εἰς τὸ Κρεμλίνον ἀπὸ τὸν ἐν Μόσχῳ πρεσβυτεῖν τῆς Γερμανίας κόμισσιν σὸν Σούλεμπουργκ καὶ ἀπετέλεσαν, ἀντικείμενον ρωσογερμανικῶν διαπραγματεύσεων μέχρις ὅτου ὁ ἴδιος ὁ Χίτλερ ἔδωσεν ὀδηγίαν νὰ σταματήσουν, πιθανῶς διότι δὲν ἤθελε νὰ ἐκτεθῆ περισσότερον εἰς τὴν συνεργασίαν μετὰ τὴν Ρωσίαν, διὰ τὴν ὅποιαν εἶχεν ἤδη ἀποφασίσαι κατ' ἀρχὴν τὴν ἐναντίον τῆς ἐπίθεσιν. Ἐκείνη ποῦ μὴ ἐνδιαφέρει ἀμεσώτερον, εἶναι δι' ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς γενικωτέρας αὐτῆς συμφωνίας συνελθῆναι κατὰ τὰς συσκέψεις αὐτὰς τοῦ Βερολίνου καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐπιχειρήσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος συμπληρωματικῆς γερμανικῆς ἐπιθέσεως.

Ἀσκαλιπτικῶς ὁ Χίτλερ ἐτόνιζεν ἐπὶ λέξει ὅτι «ἢτο ἀφόρητος διὰ τὴν Γερμανίαν ἡ ἰδέα ὅτι ἡ Ἀγγλία θὰ ἔμπορεύσῃ νὰ κερδίσῃ στήριγμα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι τὸ Ράιχ ἢτο ὑποχρεωμένον νὰ ἀποτρέψῃ ταῦτο ὑπὸ οἰσθητῆς συνθήκας». Ἀνεφῆρε περαιτέρω ὅτι δὲν εἶχε συμφωνήσαι μετὰ τὴν ἐπίθεσιν τῆς Ἱταλίας ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, διότι αὐτὴ ἀπέσπασε τὴν προσοχὴν ἀπὸ τὸν κύριον ἀντικείμενον σκοπὸν τοῦ πολέμου, τὸν ὅποιον ἀπετέλει ὁ μόνον ἡ ὀριστικὴ συν-

τριβὴ τῆς Ἀγγλίας, ἀλλ' ὅτι πάντως ἐπ' ὅσον ἐγινε τοῦτο ἢτο ἠναγκασμένον πλεον ἢ ἀνάλοβη καὶ ἰδικῶν του δράσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, διότι δὲν ἤθελεν ἐπ' αὐθεντὶ λόγῳ νὰ ἐπαναληφθῶν τὰ ζυσάσετα ἐνδεχόμενα ἐνὸς νέου βρετανικῶν μετώπου εἰς τὴν Θεσσαλονικίαν, τοῦ ὁποίου τὰς συνεισφοὰς εἶχεν ὑποσθῆ ἡ Γερμανία κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πραγματοποιημένου παγκοσμίου πολέμου.

Ὅταν ὁ Γερμανὸς ἀρχιναύαρχος Ραινερ σημειώσων εἰς τὸ πολεμικὸν ἡμερολόγιον του ὑπὸ ἡμερομηνίαν 16 Νοεμβρίου 1940 τὰ κυριώτερα σημεῖα τῶν γερμανορωσσικῶν αὐτῶν συνομιλιῶν, τονίζῃ ἐπὶ λέξει ὅτι «καμμία ἀντιρροήσις τῶν Ρώσων δὲν ὑπῆρχεν ἐναντι τῆς ἀνακαινώσεως ὑπὸ τοῦ φημερ προβλέψεως διὰ τὴν γερμανικὴν δράσιν κατὰ τῆς Ἑλλάδος εἰς ἐνίσχυσιν τῆς Ἱταλίας, εὐνοήκαται ἐν ἀπώλυτῳ δικαίῳ». Ἀπὸ τὰ ἴδια πρακτικὰ φαίνεται ὅτι ὁ Μολότωφ ἀπὸ ἐξήττης καὶ ἐλαβε μόνον μοικρὰς συμπληρωματικὰς ἐξηγήσεις τοῦ Χίτλερ περὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ κινήσου, ποῦ θὰ ἀπετέλει ἡ βρετανικὴ ἐγκατάστασις εἰς τὴν Θεσσαλονικίαν, περιορισθῆ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὸ νὰ ἐπιμένῃ ἐπὶ τῶν δύο βασικῶν σχετικῶν διεκδικήσεων τῆς Ρωσίας, δηλαδὴ: 1ον) τῆς καταχωρήσεως τῶν ρωσσικῶν δικαιοῦσιν εἰς τὰ Στενά τῶν Δαρδανελίων, ἡ ὅποια καθίσταται μάλιστα περισσότερον ἀπορρήτως μετὰ τὴν ἐπελθούσαν, λόγω τῆς Ἱταλικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Ἑλλάδος, στέρωσιν τῶν βρετανικῶν ναυτικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσογείον, καὶ 2ον) τῆς ἀναγνωρίσεως εἰς τὴν Ρωσίαν τοῦ δικαιώματος ὅπως παράσχω εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐγγύησιν τῆς ἀνεξαρτήσεως τῆς, ἡ ὅποια καὶ προσκόμισε μακρὰς αὐτήσεσις καὶ κατὰ τὰς ἐπομένους δύο συναντήσεσι Χίτλερ — Μολότωφ. Πάντως, καίτοι διὰ τὸ δεύτερον αὐτὸ σημεῖον ἐξηκούθουν νὰ ὑπάρχουν πάντοτε ἀντιρροήσεσι τῆς Γερμανίας, ποῦ δὲν ἐφαίνετο διατεθειμένη νὰ ἀφήσῃ καμμίαν ρωσσικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἢ Μολότωφ ἐτόνισε τελικῶς ὅτι συμφωνεῖ πλήρως μετὰ τὴν γενομένην παρὰ τοῦ Χίτλερ γερμανικὴν ἀνασκόπησιν τῆς καταστάσεως καὶ δέχεται εὐχαριστίαν καὶ ἐκδοχὴ κοινῶν ἀνακοινωθέν, τονίζον ὅτι ἀπὸ τὰς συνομιλιῶν τοῦ Βερολίνου ἐξήλθον στέρωσιν, περισσότερον ἐγκορδαί καὶ πληρεστεροι αἱ φιλικαὶ σχέσεις μετὰ τὴν Ρωσίαν καὶ Γερμανίας.

Τὴν 12 Νοεμβρίου 1940 ὁ Χίτλερ διατάσσει τὴν προτομοισίαν τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Τὸ χαρακτηριστικώτερον ὅμως γεγονός εἶναι ὅτι ὁ Χίτλερ πεισθεὶς πλεον περὶ τῆς τυφλῆς ἐμπιστοσύνης ποῦ τοῦ εἶχον ἄκομῃ ὁ Ρώσος, ἡ ἀκρίβειστον περὶ τῆς ἀδυναμίας τῶν ὅπως ἀντισταθῶν εἰς οἰσθητῆ ἀπὸ τὰς θαλάσσις του ὑπέγραψε τὴν ἡμέραν ἀκαίθως κατὰ τὴν ὅποιαν ἐδέχετο τὸν φιλοενοῦμενον του Ρώσων ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τὴν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 12 Νοεμβρίου 1940 ἱστορικὴν του διαταγὴν πρὸς τοὺς ἐπιτέλους του καὶ ἀνωτάτους ἠγέτας τῶν ἐνόπλων του δυνάμεων, διὰ τῆς ὁποίας τοὺς παροίχε ἐγγυήσιν κατευθύνσεως περὶ τῆς περαιτέρω διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου καὶ προέβλεπε τὰς νέας ἐπιχειρήσεσι τῶσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ὅσων καὶ ἐναντίον τῆς Ρωσίας.

Ἡ διαταγὴ αὐτὴ διαίρεται εἰς 6 κεφάλαια. Τὸ πρῶτον ἀφορᾷ τὴν Γαλλίαν καὶ τονίζει τὴν πρόθεσιν τοῦ Χίτλερ νὰ καταστήσῃ ἀκόμη στενωτέρας τὰς σχέσεις του μετὰ τὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κυβερνήσεσι τῆς Γαλλίας (Πεταίν, Λαβάλ, Νισολάν) καὶ νὰ τοὺς πείσῃ νὰ συμμορσοθῶν ἐνεργῶς εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας. Τὸ δεύτερον ἀφορᾷ τὰς σχέσεις μετὰ τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν Πορτογαλίαν καὶ προβλέπει μετὰ πλῆθυν λεπτομερικῶν τῆν προτομοισίαν τῆς ἐπιχειρήσεως «Φελιξ» διὰ τὴν γερμανικὴν κατάληψιν τοῦ Γιβραλτάρ καὶ τῆς ἐκδίωξιν τῶν Ἀγγλῶν ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Μεσογείον. Τὸ τρίτον ἀφορᾷ τὰς ἐπιχειρήσεσι ἐναντίον τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀναφέρει ὅτι μόνον ἐάν οἱ Ἱταλοὶ προωθῶσιν τὴν σχετικὴν τῶν ἐπιθεσιν καὶ φθάσουν εἰς τὴν Μάρσα Μορσὺχ θὰ ἤδυνάτο ἡ Γερμανία νὰ τοὺς παράσχω ἀμέσως στρατιωτικὴν ἐνίσχυσιν. Τὸ τέταρτον κεφάλαιον ποῦ μὴς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερας καὶ φέρει τὸν τίτλον «Βαλκάνια» ἐκείναι ἐπὶ λέξει ὡς ἔξης: «Οἱ ἀρχηγοὶ του στρατοῦ θὰ λάβων τὰ κατάλληλα προκαταρκτικὰ μέτρα διὰ τὴν κατάληψιν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος βορείως τοῦ Αἰγαίου, ἐν περιπτώσει ἀνέγχε, τοῦ στρατοῦ μὴς διερχομένου διὰ τοῦ βουλγαρικῶν ἐδάφους. Ταιουτοτρόπως θὰ καταστήσουν δυνατὴν τὴν χρησιμοποίησιν γερμανικῶν ἐναερίων μονάδων ἐναντίον στόχων εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσογείον. ἰδιαίτερας δὲ ἐναντίον τῶν ἀγγλικῶν ἐκείνων ἀεροπορικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἀπειλοῦν τὴν ρουμανικὴν περιοχὴν τῶν πετρελαίων Δία νὰ δυνηθῶν νὰ ἀντιμετωπισθῶν ὅλα τὰ ἐνδεχόμενα καὶ νὰ κρατησῶν τὴν Τουρκίαν ἐν ἀκίνησιν ἢ χρησιμοποίησιν μίαν δυνάμει οωμάτων στρατοῦ, δυνάμεις δέκα περίπου μεραρχίον, θὰ θεωρηθῆ ὡς δόπις διὰ τὰ στρατηγικὰ σχέδια καὶ διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῆς ἀναπτύξεως. Δὲν πρέπει πρὸς τὸ παρὸν νὰ ὑπολογίζωμεν ἐπὶ τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς τῆς διασχίζουσης τὴν Νοτιοανατολίαν διὰ τὴν μεταφορᾶν τῶν δυνάμεων αὐτῶν εἰς τὰ σημεῖα τῆς ἐξορμήσεως. Διὰ νὰ περιορισθῆ ὁ κίνδυνος ὁ ἀπαιτούμενος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δυνάμεων αὐτῶν θὰ νύνην προτομοισίαι διὰ τῆς ταχέως αὐξήσιν τῶν δυνάμεων τῆς γερμανικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς ἐν Ρουμανίᾳ, ἡ ἔκτασις τῆς ὁποίας ποίει νὰ μὴ ὑποβληθῆ προληψυμέως». Τὸ 5ον κεφάλαιον τὰ ἀφορᾷ τὴν Ρωσίαν εἰναι συντομώτερον καὶ λέγει μόνον τὰ ἔξης: «Πολιτικαὶ συνεννοήσεσι ἔρχισαν μετὰ τὸν σκοπὸν νὰ ἐκκαθαρισθῆ ἡ στάσις τῆς Ρωσίας κατὰ τὸ δυνάμει μέλλον. Ἀσχετῶς πρὸς τὸ ἀπετέλεσμα τῶν συνομιλιῶν αὐτῶν, ὅλα αἱ προτομοισίαι διὰ τὸ Ἀνατολικόν, αἱ ὁποῖαι διετὶχθησαν ἤδη προφορικῶς

θά συνεχισθούν. Ὁδηγίαι ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ θὰ ἐπακολουθήσουν εὐθὺς ὡς μοῦ ὑποβλήθουν καὶ ἐγκριθῶν παρ' ἐμοῦ αἱ γενικαὶ γραμμαὶ τῶν σχεδίων ἐπιχειρήσεων τοῦ στρατοῦ. Τέλος τὸ δὸν κεφάλαιον ἀναφέρει ἀπλῶς (ἴσως δὲ μὴν καὶ μόνον διὰ τὰ μὴ ἀναγκασθῆ ὁ Χίτλερ νὰ δημοσιεύσῃ εἰς τὸν ἑαυτόν του τὴν πλήρη ἀποκρίσιν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ) ὅτι δὲν ἀποκλείεται λόγῳ μεταβολῆς τῆς καταστάσεως νὰ εἶναι χάριτον ἡ δυνατόν νὰ ἀρχίσῃ πάλιν κατὰ τὴν προσεχῆ ἀνοιξὴ ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἐπιχειρήσεως «Οὐλάσσιος Λέων» (τῆς ἀποβάσεως δηλαδὴ εἰς τὴν Ἀγγλίαν) καὶ καλεῖ τὰς διοικήσεις τῶν ἐνόπλιων δυνάμεων τῆς Γερμανίας νὰ καταβάλουν σύντομον προσπάθειαν διὰ νὰ βελτιώσων τὴν συνθήκην διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐπιχειρήσεως.

Ὁ Χίτλερ, ἀποφασίσας πλέον ὀριστικῶς νὰ ἀνακηθῆ αὐτὸς εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ φέρῃ εἰς πέρας ἐκεῖνο τὸ ἔργον δὲν κατώρθωσεν ὁ Μουσσολίνι μὲ τὰς λεγόμενας του δὲν ἠκέρθη εἰς τὴν γενικὴν αὐτὴν διαταγὴν ποδὸς τοῦ ἐπιτελείου του. Ἐτέθη ταυτοχρόνως μὲ ὅλην τὴν ἀναμφισβήτητον βεβαιότητά του ἐπὶ τὸ ἔργον διὰ νὰ δημοσιεύσῃ ὅλας τὰς ἀπαιτούμενας πολιτικὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς ὅσον καὶ τῶν ἄλλων παραλλήλων ἐπιχειρήσεων ποῦ ἀναφέρει ἡ ἀνωτέρω διαταγὴ ἰδιαίτερος δὲ τῆς ἐπιχειρήσεως διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Γιβραλτῶρ. Ὅπως ἀπεκαλύθη κατὰ τὴν δίκην ἐναντίον τοῦ χιλιερικοῦ ὑφυπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν φόν Βαϊσσαίκερ καὶ τῶν ἀνωτάτων ὑπαλλήλων τοῦ ὑπουργείου τῆς ἡμετέρας διεύθυνσιν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1948 ἐνώπιον τοῦ συμμαχικοῦ Δικαστηρίου Ἐγκλημάτων πολέμου εἰς τὴν Νυρεμβέργην, ὁ Χίτλερ ἔδωκε δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκδοσὴν τῆς ὡς αὖθις διαταγῆς — δηλαδὴ τὴν 14ην Νοεμβρίου 1940 — εἰς τὴν «Βίβλουστράση» τὴν διαταγὴν νὰ προετοιμάσῃ διπλωματικῶς καὶ πολιτικῶς τὰς καταλλήλους προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς στρατιωτικῆς αὐτῆς προσπάθειας. Ἀπεκαλύφθησαν δὲ κατὰ τὴν δίκην αὐτὴν πλείστα ὅσα σημαίνοντα στοιχεῖα περὶ τῆς στάσεως ἰδίως τῶν γειτόνων μας κατὰ τὴν περιόδον αὐτὴν, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω. Ἀπ' ἑτέρου, εὐθὺς ὡς ἐφυγεν ἀπὸ τὸ Βερολίνον ὁ Μολότωφ, ἐκάλεσεν εἰς τὸ Μπέρνιγγκότεν, ὅπου εἶχε τὴν περιήμωτον ἐπαυλὴν του, τὸν Ἰσπανὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Σερράνο Σούνιερ, διὰ νὰ τοῦ ἀναγγεῖλῃ ὀριστικῶς τὴν ἀπόφασιν τῆς Γερμανίας ὅπως καταλάβῃ τὸ Γιβραλτῶρ καὶ νὰ τοῦ ζητήσῃ τὴν σύμπραξιν κατὰ τὴν Ἰσπανίαν διὰ τὴν ἔσθον τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων ἐκ τοῦ ἔδαφους τῆς. Καὶ ἐκεῖ εἶπεν ὁ Γερμανὸς δικτάτωρ τὴν ἐξαιρετικῶς βυρσάρετον ἐκπληξίν νὰ ἴδῃ τὴν Ἰσπανίαν τὴν ὅποιαν ἐθεώρει ἀσφαλὴ τὸν σύμμαχον μετὰ τὴν βάρβαρον τὴν ὅποιαν τῆς εἶχε παράσχει κατὰ τὸ ἐμφύλιόν της πόλεμον νὰ ἀσπῆται ἐπιμόνος νὰ ἐκτεθῆ εἰς ἐχθρότητα ἐναντίον τῆς Μεγάλης Βρετανίας, τῆς ὅποιαν τὴν ἤτιαν δὲν ἐθεώρει πλέον καθόλου τόσο βεβαίαν, ὅσον ἰσχυρίζοντο ταυλόχριστον ὅτι τὴν θεωροῦν ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Ρίμπεντροπ. Ὁ τότε Ἰσπανὸς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Σερράνο Σούνιερ ἀπεγγεῖται εἰς τὸ βιβλίον του «Ἀπὸ Χεντάσιος εἰς Γιβραλτῶρ» ὅλας τὰς λεπτομερεῖας τῆς συναντήσεως αὐτῆς προσθέτει δὲ ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἀργότερον, τὴν 7ην Δεκεμβρίου τοῦ 1940 ὁ Χίτλερ ἐπέστειλεν εἰς τὴν Μαδρίτην τὸν ἀπεργὸν τῆς μουσικῆς του πληροφροῦν καὶ ἰατροῦ φόν Κανόρην διὰ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν πρόεδρον Φράνκο ὅπως ἡ Ἰσπανία ἐπιτρέψῃ ἀνεὶ ἀντιστάσεως εἰς τὸν γεωμερικὸν στρατὸν νὰ διέλθῃ τὴν 10ην Ἰανουαρίου 1941 ἀπὸ τὰ ἰσπανικῶν ἔδαφος διὰ νὰ ἐπιτεθῆ ἐναντίον τοῦ Γιβραλτῶρ ἔστω καὶ ἂν αὐτὸ ὑπεγράνε τὴν Ἰσπανίαν νὰ εἰσέλθῃ καὶ αὐτὴ εἰς πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας. Καὶ πάλιν ἡ ἀρνησις τοῦ Ἰσπανοῦ κυβερνήτου ἦτο ἀπόλυτος καὶ κατηγορηματικὴ. Ὁ Χίτλερ δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ ἀντιληθῆ εἰς ποῖον λόγον ὀφείλετο ἡ Ἰσπανικὴ αὐτὴ ἀρνησις. Καὶ γράσων τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1940 εἰς τὸν Μουσσολίνι περὶ τῆς νέας πολιτικῆς καὶ ψυχολογικῆς καταστάσεως, τὴν ὅποιαν ἐδημιούργησαν αἱ ἰταλικαὶ ἀποτυχίαι εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἐγράσεν ἐπὶ λέξει: «Ἡ Ἰσπανία ἐξαιρετικῶς τεταραγμένη ἀπὸ τὴν κατάστασιν ἡ ὅποιαν, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Φράνκο, μετεβλήθη ἀπέροιστε τὴν συνεργασίαν μὲ τὰς ἀξονικὰς δυνάμεις».

Ἐν πάσῃ περιπτώσει μόνον ὄφου ἔλαβε τὰς γενικὰς αὐτὰς ἀποφάσεις του καὶ προέβη εἰς τὰς πρώτας προκαταρκτικὰς ἐνεργείας διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν, ὁ Χίτλερ σκέπτεται πλέον νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἀποτυχτὸν σύμμαχον, τὸν Ἰταλίον; Τὴν 18 Νοεμβρίου καλεῖ εἰς σύσκεψιν εἰς τὸ Μπέρνιγγκότεν τὸν Ἰταλὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν κόμη Τσιάνο ἐνὸς τῆν ἰδίων ἡμερομηνίαν γράφει μακρὸν καὶ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον γράμμα εἰς τὸν Μουσσολίνι. Ὁ Τσιάνο ἀναφέρει σχετικῶς εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του ὅτι πρὶν ἢ συναντήσῃ τὸν Χίτλερ ὁ Ρίμπεντροπ τοῦ ἀναγγέλλει ὅτι ὁ σύβεντης του θέλει νὰ τοῦ διηγήσῃ διὰ τὴν «ἑλληνικὴν κρίσιν». Καὶ προσθέτει: «Οἱ Γερμανοὶ εἶναι σκυβαροὶ καὶ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀντιληθῆ κενεὶς διὰ ποῖον λόγον... Τὸ ἀπόγευμα εἶδα τὸν Χίτλερ εἰς τὴν ἐπαυλὴν του. Ἡ ἀτύμωτος ἦτο βαρεῖα. Ὁ Χίτλερ εἶναι ἀπαισιόδοξος καὶ βρωρὴ τὴν κατάστασιν πολὺ ἐπιδεινωθεῖσαν ἀπὸ τὰ ὅσα συνέβησαν εἰς τὰ Βαλκάνια. Αἱ ἐπιρροαὶς του εἶναι ἀνεπιβόλακτοι, σαφεῖς καὶ καταγεγραμμένοι. Προσποθῶ νὰ τοῦ ἀπαντήσω, ἀλλὰ δὲν μοῦ ἐπιτρέπεται οὕτῃ νὰ συνεχίσω. Ἡ ἐπιστολὴ ὅμως, τὴν ἂ ποῖον ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἔγραψεν ὁ Χίτλερ εἰς τὸν Μουσσολίνι εἶναι ἀκόμη πλέον ἐνδιαφέρουσα καὶ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα στοιχεῖα διὰ τὴν ὁρθεὴν ἐκτίμησιν τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τῆς καταστάσεως.

Ἀρχίζει ὁ Χίτλερ μὲ τὴν διαβεβαίωσιν πρὸς τὸν Μουσσολίνι ὅτι ἡ καρδία του καὶ τὰ αἰσθήματά του ὑπῆρξαν μαζί του κατὰ τὸ διαρρέυσαν δεκαπενθήμερον περισσώτερον παρὰ ποτὲ ἄλλοτε καὶ ὅτι εἶναι ἀποφασισμένος νὰ κἀμῃ τὸ πᾶν ποῦ θὰ ἴδωται νὰ τὸν ἀνακουφίσῃ ὑπὸ τὰς παρούσας περιστάσεις. Ὑπευθυμίζει ἔπειτα τὴν συνάντησιν του μὲ τὸν Μουσσολίνι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιβέσεως εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ τὰς παρατηρήσεις τὰς ὁποίας τοῦ ἔκαμε σχετικῶς καὶ τὰς ὁποίας ἀνεφάρσεν ἀνωτέρω. Προχωρεῖ εἰς τὴν μακρὰν καὶ συστηματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν «ψυχολογικῶν συνεπειῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀντικτύπων ὑψίστης σημασίας» ποῦ ἐγένεη ἡ σειρά τῶν γεγονότων ποῦ ἐξελιχθῆσαν ἀπὸ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, δηλαδὴ αἱ ἑλληνικαὶ νίκαι, διότι αὐτὰ ἦσαν τὰ γεγονότα ἐκείνων τῶν ἡμερῶν. Καὶ λέγει τὰ ἑξῆς ἐπὶ λέξει: «Αἱ ψυχολογικαὶ συνεπτεῖαι εἶναι δυσάρεστοι, καθ' ὅσον ἡ ἑλληνικὴ κατάστασις» (ὅπως τοῦ ἀρέσει νὰ ἀποκαλῆ τὰς ἑλληνικὰς νίκαις) βαρύνει πολὺ καὶ δυσμενῶς ἐπὶ τὴν διπλωματικὴν προπαρασκευάσιν, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται ἐν τλήρῃ ἐξελίξει. Ἡμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν γενικώτερον ὅτι αἰσθανόμεθα τὰς συνεπτεῖας αὐτὰς διὰ τῆς ἐνισχυσεως τῆς τάσεως διαφόρων κρατῶν, ὅπως μὴ ἐκδηλωθῶν προῶρος ὑπὲρ ἡμῶν. Ἄλλ' ἀνεμῶνισον τὴν περαιτέρω ἐξελίξιν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἠμποροῦμεν νὰ καθορίσωμεν ἀπὸ ἐδῶ τὴν ἐντύπωσιν, ἡ ὅποιαν προσεκλήθη εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν, Ἄκου ὅμως καὶ μὲ τὴν Ρωσσίαν εἶναι δυσκολώτερον τώρα νὰ διαπραγματευόμεθα μαζί της καὶ νὰ στρέψωμεν τὰς σοβιετικὰς φιλοδοξίας πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Ἀντιθέτως ὁ Μολότωφ ἀσπῆκε νὰ ἐνισθῆ ὅτι ἐνδιαφέρεται διαρκῶς καὶ περισσώτερον διὰ τὰ Βαλκάνια. Ἄλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν Γαλλίαν ἀναμφισβητήτως ἐνισχυθῆ ἡ θέσις ἐκείνων οἱ ὁποῖοι κηρύττουν τὴν ἀναβολὴν καὶ δεβασίονουν ὅτι δὲν ἐλέγχῃ ἀκόμη ἡ τελευταία λέξις περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου. Ὁτοῦ... ἴσως αἱ ψυχολογικαὶ συνεπτεῖαι νὰ μὴ ἔχουν τὴσιν σημασίαν αὐτὰς καθ' ἑαυτὰς. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι νὰ μὴ δημιουργήσωμεν ἐμπόδια εἰς τὰς μελλοντικὰς μας ἐπιχειρήσεις, ποῦ πάντων δὲ νὰ μὴ γίνωνται αὐτὰ ἀσφῶρ ἴνα κράτι, ὅπως ἡ Νοτιοσλαβία π.χ., λάβωμεν στάσιν ἥκιστα εὐαίτην. Στρατιωτικαὶ συνεπτεῖαι: Αὗται εἶναι Ντοῦτσε, λῆαν σοβαρὰ. Ἡ Ἀγγλία ἀπακτῆ ὠρισμένως ἀεροπορικῆς βάσεως, αἱ ὁποῖαι ὄχι μόνον θὰ τὴν φέρουν πλησιέστερον πρὸς τὰς πετοελαστικὰς τοῦ Πλοῦστῆ, ἀλλ' ἐπίσης εἰς ἐμεσον γειτνισίαν ὀλοκλήρου τῆς Νοτίου Ἰταλίας, ἰδιαίτερος δὲ τῶν λιμένων ἐπιβίσεως τῆς μετροπολιτικῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀλβανίας. Δὲν τολμῶ οὐδέ καν νὰ ἀναλογισθῶ τὰς συνεπτεῖας. Ἡ Νότιος Ἰταλία καὶ οἱ λιμένες της, ὅπως καὶ ὀλόκληρος ἡ Ἀλβανία, εὐρίσκονται τώρα ἐντὸς τῆς ἀκτίνας δράσεως τῶν βρετανικῶν βομβραδιστικῶν... Καὶ αὐτὴ ἡ Ρώσος δύναμις τώρα νὰ προσεβλήθῃ ἀπὸ τὰ βρετανικὰ ἀεροπλάνα. Καὶ ἂν, ὡς φαίνεται, αἱ Ἀγγλοὶ ἐγκαταστήσωμεν ἀεροπορικὰς βάσεις εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, θὰ ἀπειληθῶν σοβαρῶς ὅλα αἱ νῆοι παραθαλάσσιαι ἰταλικαὶ περιοχαί.

Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέραν ὅμως ὁ Χίτλερ εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν συγκεκριμένων σχεδίων καὶ προσθεῖτον του: «Εἶμαι ἀποφασισμένος, Ντοῦτσε — γράσει — νὰ ἀντιδράσω μὲ σημαντικὰς δυνάμεις καὶ παρ' οἰσθήποτε κίνδυνον κατὰ ἐνδεχόμενῃ ἀποπείρας τῶν Ἀγγλῶν ὅπως ἐγκαταστήσωμεν ἀξιόλογον ἔσθιν εἰς τὴν Μακεδονίαν... Ὅπως δὲ ποῦ εἶναι τῆς γνώμης ὅτι τὸ ζήτημα τῆς Μεσογείου πρέπει νὰ ἐκκαθαρισθῆ τὸν τρέγοντα χειμῶνα, καθ' ὅσον ἀκριβῶς καὶ μόνον τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἶναι σκόπιμος καὶ δυνατὴ ἡ χρῆσιμωσις γεωμερικῶν δυνάμεων εἰς τὸν τοῦτα αὐτόν... Συμφῶως πρὸς τὸν ἰδικόν μου τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, πρέπει ἐναντίον τοῦ βρετανικοῦ στόλου τῆς Μεσογείου νὰ συγκλινη ἡ σοβαρὰ καὶ συνδεδευσμένη μας ἐπίθεσις. Καὶ προχωρεῖ περαιτέρω: «Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν πρέπει: 1) Νὰ καταδύωμεν πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ ἀποσπασώμεν τὴν προσοχὴν τῆς Ρωσσίας ἀπὸ τὸν βαλκανικὸν τομέα καὶ νὰ τὴν κατεβῶνισον πρὸς τὴν Ἀνατολήν 2) ἡ Οὐγγαρία νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἄμεσον διέλευσιν πρὸς τὴν Ρουμανίαν μεγάλων γεωμερικῶν στρατιωτικῶν σχηματισμῶν 3) ἡ Ρουμανία νὰ δεχθῆ τὴν τοιαύτην αὐξήσιν τῆς ἐπὶ τοῦ ἔδαφους της γεωμερικῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἀντιλαβουμένη ὅτι αὐτὴ προσστατεῖ τὴν ἰδίαν της ἀσφάλειαν 4) πρέπει νὰ προσπαθώμεν νὰ ἐπιτύχωμεν κάποιαν συνεννόησιν μὲ τὴν Τουρκίαν διὰ νὰ ἐξουδετερώσωμεν τὴν τουρκικὴν πίεσιν ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας 5) ἡ Γιουγκοσλαβία πρέπει νὰ πεισθῆ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς σημερινὰς συμπεθέσεις της καὶ ὅταν τοῦτο ἂν καταστῆ δυνατὸν νὰ ἐνδιαφεροθῆ εἰς βετικὴν συνεργασίαν μὲ ἡμῶν διὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως. Ἀπὸ τὴν δίκην ἐναντίον τοῦ γεωμετρικοῦ ἰσχυροῦ τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς τὸ δικαστήριον τῆς Νυρεμβέργης γνωρίζομεν ὅτι αὐτὴ περὶ τοῦ ἦσαν καὶ αἱ ὁδηγίαι τὰς ὁποίας ἔδωκεν ὁ Χίτλερ εἰς τοὺς διπλωματικούς του συμβούλους διὰ τὴν προπαρασκευάσιν τῆς ἐπιβέσεως του. Δὲν ἀναφέρει μόνον εἰς τὰ ἀνωτέρω τὴν Βουλγαρίαν, τῆς ὅποιαν ἡ πλήρης συνεργασία εἰς τὰς ἐπιθετικὰς κατὰ τῆς Ἑλλάδος ποσθεῖαις του ὑπῆρξεν ἕνα ἐκ τῶν πρώτων ἀντικειμενικῶν του σκοπῶν. Πράγματι γνωρίζομεν ὅτι ἦδη πάλιν ἡ γράφῃ τὴν ἐπιστολὴν τὴν αὐτὴν ποδὸς τὸν Μουσσολίνι καὶ διὰ τὴν ἀκρίβειαν τὴν προσομῶν ἔχει καλέσει εἰς τὸ Μπέρνιγγκότεν τὸν βασιλεῖο τῆς Βουλγαρίας Βόριδα διὰ νὰ τοῦ κἀμῃ τὰς πρώτας σχετικὰς προτάσεις, αἱ ὁποῖαι — ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω — συν-

αδειώντο με υποσχέσεις περί εδαφικών ανταλλαγμάτων εις βάρος της Ελλάδος.

Εκείνο όμως το οποίο ιδιαίτερος έπιπόνοος τονίζει ο Χίτλερ ήδη από της εποχής εκείνης εις την πρώτην του επιστολήν είναι ότι η δλη Βαλκανική υπόθεσις θα έπρεπε να είχαν εκκαθαρισθί πρό της άνοιξης διά να είναι άμέσως έπειτα διαθέσιμα τα γερμανικά στρατεύματα, που πρέπει να διατεθούν εις άλλα μέτωπα. Διαρκώς επαναλαμβάνει ότι η εκκαθάρισις της «έλληνικής καταστάσεως πρέπει να γίνη έκτός του βραχυτέρου δυνατού χρόνου. Πραγματι, τó σημαντικότερον στοιχείον, που περιέχει η επιστολή αυτή, εάν συνδυασθί προς τα όσα γνωρίζομεν ήδη περί της προθέσεως του Χίτλερ όπως έπιτεθή εύθις μετά τας πρώτας ήμέρας της άνοιξεως εναντίον της Ρωσσίας, διά να δυνηθί να έπιτύχη όριστικά αποτέλεσμαα, πριν η έπέλθη ο τρομερός ρωσικός χειμών, είναι η κάτωθι φράσις: «Θά έπεθύμουν όπως την άνοιξιν και τó βραδυτέρον μέχρι της 1ης Μαΐου έχουν έπιστρέψει εκ της Βαλκανικής αι ένοπλοι γερμανικοί μου δυνάμεις. Έκ τούτου έπομένως καθορίζεται και ό χρόνος της ενεργείας μας». Δεν είχαν άκομη την εποχήν εκείνην ο Χίτλερ ανακινώσει εις τόν Μουσσολίνι, τας άποφάσεις του περί της επιθέσεως εναντίον της Ρωσσίας, διά την όποιαν είχαν αρχικώς όρισθί — όπως θα ίδωμεν κατωτέρω — ως ήμερομηνία ενάρξεως η 15η Μαΐου 1941. Εις την πραγματικότητα δεν άνεκοίνωσεν εις τόν συνεταιρόν του τας άποφάσεις αιτάς παρά όλίγας μόνας ώρας πρό της πραγματικής ενάρξεως της επιθέσεως. Δεν ήμπορούσεν έπομένως και να καθορίση σαφέστερον διατί ήθελε να έπιστρέψουν αι ένοπλοι του δυνάμεις από την Βαλκανικήν Χερσόνησον πρό της 1ης Μαΐου 1941.

Επί τη βάση αυτών των γενικών σκέψεων και άφού είχαν έν τώ μεταξύ προχωρήσει αι σχετική προπαρασκευαί τόν των διπλωματικών όσων και των στρατιωτικών του συμβούλων, συνταχθή και έξεδόθη την 13ην Δεκεμβρίου 1940 ή υπ' αριθμ. 20 «γενική διαταγή κατευθύνσεως» του Χίτλερ, εις την όποιαν διά πρώτην φοράν αναφέρεται η έπιχείρησις εναντίον της Ελλάδος με τó συνθηματικόν έπιτελικόν της όνομα «Μαρίτας». Εις τó δαρυστήμαντο αυτό έγγραφο, τó όποιον χαρακτηρίζεται ως «άπόλυτον στρατιωτικόν άπόρητον» και τó όποιον είχε μόνον 12 άποδέκτας, αναφέρονται μεταξύ άλλων τα έξης, τα όποια μεταφράζομεν επί λέξει: «Ιον. Τα αποτελέσματα των μαχών εις την Άλβανίαν δεν είναι άκομη άποφασιστικά. Λόγω της επικινδύνου καταστάσεως εις την Άλβανίαν είναι άκομη περισσότερον αναγκαίον να υπαίτωθί η βρετανική άποπειρα όπως δημιουργηθούν αεροπορικά βάσεις υπό την προστασίαν ενός Βαλκανικού μετώπου, άποπειρα η όποια θα ήτο επικινδύνος πρό πάντων διά την Ίταλίαν, όσον και διά τας ρουμανικάς περλοισιπλάς. (Ως εκ τούτου τó σχέδιόν μου είναι: α') Να σχηματίσω έντός των άμέσως έπομένων μηνών μίαν θαλαμίσια αέσανομένη δύναμιν εις την Νότιον Ρουμανίαν, β') Μετά την διόρθωσιν του καιρού, πιθανώτατα κατά τόν Μάρτιον, να έξαποστείλω την ειδικήν αυτήν δύναμιν διά την κατάληψιν της άκτης του Βορείου Αιγαίου, μέσω της Βουλγαρίας, και, εάν παραστή άνάγκη, όλοκλήρου της Ελλάδος, (έπιχείρησις «Μαρίτας»). Η ύποστήγεις της Βουλγαρίας πρέπει να άναυμένται. 2ον. Διά την συγκέντρωσιν της έπιθετικής αυτής δυνάμεως έν Ρουμανία απαιτούνται: α') Η 16η θεωροκισμένη μεραρχία, η όποια φθάσει εκεί τόν Δεκέμβριον επί ειδική άποστολή και τις όποιαις η άποστολή θα παραμείνη πρό τó παρόν άμετάβλητος. β') Έν συνεχεία θα ακολουθήσθι άλλη δύναμις έξ έπτά περίπου μεραρχιών (τελικόν κύμα). Τμήματα μηχανικού διά την προετοιμασίαν της διαβάσεως του Δουνοδέου μεταξύ Ρουμανίας και Βουλγαρίας ήμπορούν άνευ δυσκολίας να άποσταλούν, διά της άποσπασέσεως των εις την 16ην μεραρχίαν ως εκπαιδευτικών τμημάτων. Ο άρχηγός της στρατίας θα άναυμένη τας ίδικάς μου άποφάσεις διά την έκλογήν της καταλληλου στιγμής προς χρησιμοποίησιν των τμημάτων αυτών επί του Δουνοδέου. γ') Προετοιμασίαι θα γίνουν έπίσης διά την έγκαίριον μεταφοράν άλλων δυνάμεων, όπως φθάσουν αυται εις τó ύπολογισθέν μέγιστον διά την έπιχείρησιν «Μαρίτας». (Σύνολον εικοσιτεσσάρων μεραρχιών). δ') Άποστολή της εροπορίας είναι να παράσχη την προστασίαν της διά την στρατιωτικήν συγκέντρωσιν, καθώς και να όργανώσθι τας άπαραιτήτους αρχικάς και έφεδρικάς έγκαταστάσεις επί του ρουμανικού εδάφους. 3ον. Η έπιχείρησις «Μαρίτας» αυτή καθ' έαυτήν θα προετοιμασθί επί των έπομένων άσάων: α') Αρχικός άντικειμενικός σκοπός της έπιχειρήσεως είναι η κατάληψις της άκτης του Αιγαίου και του όρμου της Θεσσαλονίκης. Ημπορεί να άποβή αναγκαίον να συνεχισθί η έπίθεσις διά της Λαρίσης και του Ισθμού της Κορινθού. β') Η προστασία των πλευρών εναντίον της Τουρκίας θα εξασφαλισθί διά τών Βουλγαρικών δυνάμεων, άλλα πρέπει να κατοχυρωθί και να στερεωθί διά της πλαισιώσεως ύπο γερμανικών στρατευμάτων. γ') Δεν είναι άκομη θέβασιν άν τα Βουλγαρικά στρατεύματα θα λάβουν ένεργόν μέρος εις την καθ' αυτό έπιχείρησιν. Έπίσης δεν ήμπορεί από τούδε να καθορισθί σαφώς η θέσις της Νοτιοσλαβίας. δ') Άποστολή της αεροπορίας θα είναι να ενίσχυσι την έπίθεσιν του στρατού εις όλας τας φάσεις της και — έφ' όσον είναι τούτο δυνατόν — να καταλάβη βρετανικά σπηριγμάτα επί των έλληνικών νήσων δι' άποδόσεως από του άέρος. ε') Τó θέμα περί του κατά ποιον τρόπον η έπιχείρησις «Μαρίτας» θα ενισχυθί από τούς Ίταλους και πώς θα γίνη ό συντονισμός των σχετικών έπιχειρήσεων θα εξαρτηθί από μεταγενεστέραν άπόφασιν. 4ον. Αι στρατιωτικά προετοιμασίαι, αι όποιαί θα δημιουργήσουν εξαιρετικά πολιτικά αποτελέσμα-

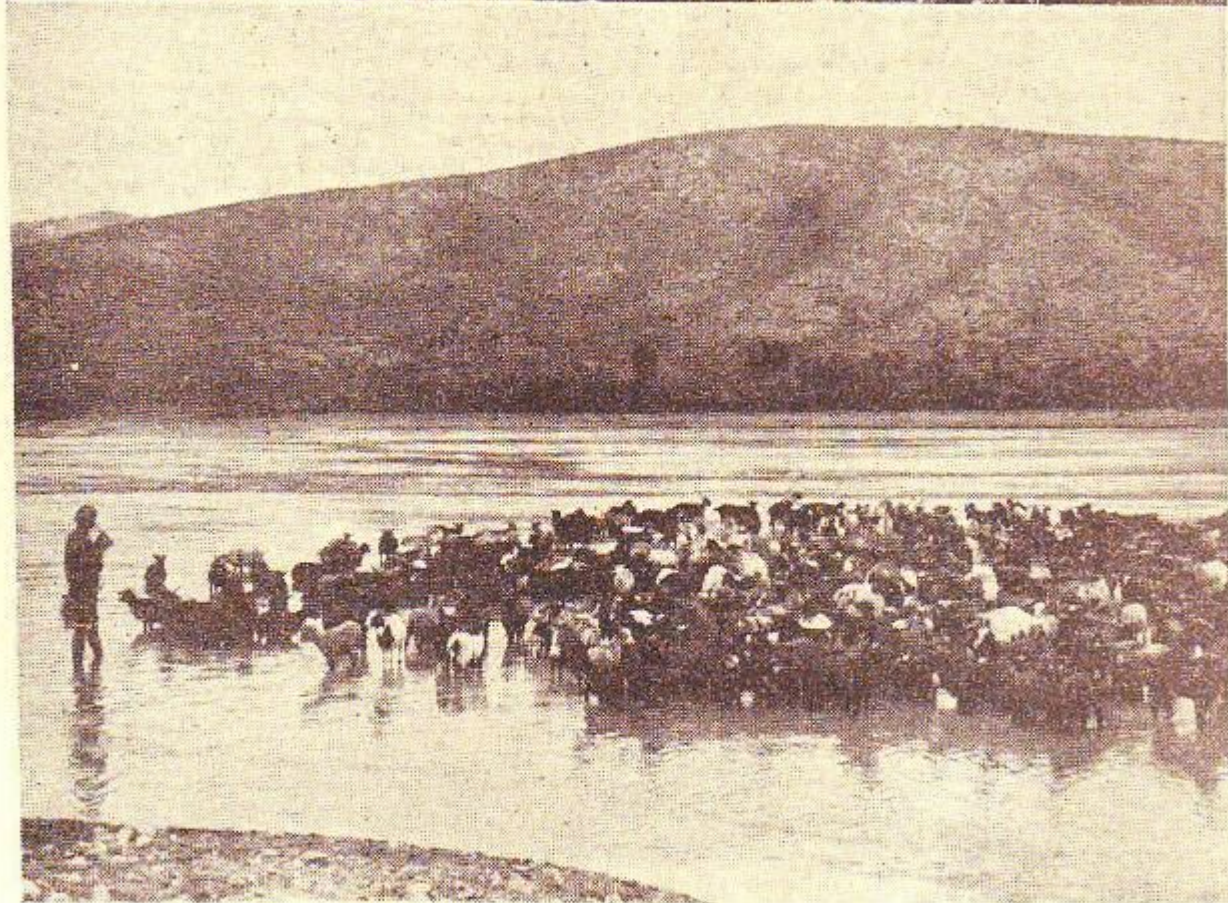
τα εις τó Βαλκάνια, άπαιτούν τόν άκριβή έλεγχο όλων τών σχετικών μέτρων από τó Γενικόν Έπιτελείον. Η μεταφορά μέσω της Ούγγαρίας και η άφιξις εις την Ρουμανίαν θα μου αναφέρονται δήμα προς δήμα από τó Γενικόν Έπιτελείον και θα άνησθούν άρχικώς ως έπίσχυσις της γερμανικής στρατιωτικής άποστολής εις την Ρουμανίαν. Συνενοήσεις με τούς Ρουμάνους και τούς Βουλγαρούς, αι όποιαί θα ήδύονταν να άποκαλυφούν όπωσδήποτε τας πραγματικώμας προθέσεις, καθώς και σχετικαί ανακινώσεσι εις τούς Ίταλους, ύπόκεινται όλοι εις την ίδικήν μου συγκατάθεσιν. Τό ίδιον ίσχύει και διά την άποστολήν όργάνων άνιχνεύσεως και προκεχωρημένων τμημάτων. 5ον. Μετά την συμπλήρωσιν της έπιχειρήσεως «Μαρίτας» προβλέπεται η άποαλλογή και η διαθεσις των δυνάμεων, που θα χρησιμοποιηθούν διά ν' εαν άποστολήν». (Η ύπογραμμισις των δύο τελευταίων αυτών λέξεων έχει γίνει από τόν ίδιον τόν Χίτλερ).

Διατί άπήτηι ό Χίτλερ να τελειώσθι μέχρι του Άπριλίου η έκστρατεία κατά της Ελλάδος. Από τó άνωτέρω δαρυστήμαντα έγγραφα, συνδυαζόμενα προς όσα άλλα έπίσης άναμφισβήτητα στοιχεία ήλθον μετά τó τέλος του πολέμου εις γνώσιν μας, δεν άποδεικνύεται μόνον τó γεγονός ότι ήδη από του Νοεμβρίου και εις εποχήν κατά την όποιαν η Γερμανία έρχοκαυθεύει να παρέχη θεβαιώσεσι των φίλικών και εθνικών διαβίσεών της εναντίον της Ελλάδος, είχαν ήδη άποφασισθί να έκστρατεύσθι εναντίον της και ότι ήδη από του Δεκεμβρίου του 1940 ήρχισεν η στρατιωτική προπαρασκευή της έπιχειρήσεως της αυτής. Άποδεικνύονται όμως και άλλα άκομη σημαντικότερα πράγματα. (Ητοι: Ιον) Ότι η Γερμανία είχαν ήδη μολει τούσιν πολύ να έκτιμή την σοβαρότητα και την ίσχυν της αντίστασεως της μικρας Ελλάδος, ώστε αντί της μίας μεραρχίας άλεξιππιωτιστών και της μιας μεραρχίας άερομεταφερομένου τελικού, περί των όποιων ώμίλει προς τόν Μουσσολίνι την 28ην Οκτωβρίου 1940 ως άπαραιτήτων διά την έπιχείρησιν εναντίον της Κρήτης και της Ελλάδος, να προβλέπη τώρσ σύνολον εικοσιτεσσάρων (αριθμ. 24) γερμανικών μεραρχιών, αι όποιαί έπρεπε να προοτεθούν εις τας ήδη μαχομένους εναντίον της Ελλάδος έν Άλβανία εικοσιδύο Ίταλικας μεραρχίας και εις όσα άλλα δοθητικά σώματα θα της παρέχουν ενδοχόμεως η Βουλγαρία και άλλοι σύμμαχοι. 2ον) Ότι αναφέρεται εις την διαταγήν της 13ης Δεκεμβρίου 1940 ήριώς τó Μάρτιος του 1941 ως εποχή ενάρξεως και έκτελέσεως της εναντίον της Ελλάδος γερμανικής επιθέσεως και προβλέπεται η ταχεία άποαλλογή των μελλόντων να χρησιμοποιηθούν γερμανικών στρατευμάτων δι' άλλην έπιχείρησιν.

Η έπιχείρησις αυτή είναι η έπίθεσις εναντίον της Ρωσσίας, διά την όποιαν ό Χίτλερ έσυνήθισε να λέγη εις τούς στρατηγούς του ότι «όταν άρχισθι, ό κόσμος θα συγκρατησθί την άναποήν του». Πραγματι πέμτε μόνον ημέρας μετά την διαταγήν διά την έπιχείρησιν «Μαρίτας», ό Χίτλερ έξέδιδε την 18ην Δεκεμβρίου 1940 την υπ' αριθμ. 21 γενικήν διαταγήν κατευθύνσεως διά την έπιχείρησιν «Βαρβάρσας», όπως άπεκαλείτο συνθηματικώς η εναντίον της Ρωσσίας έπίθεσις. Η διαταγή, την όποιαν υπογράφει ό Χίτλερ και μονογράφουν οι στρατηγοί Καϊτελ, Γιαντλ και φόν Βόρλιμαντ είναι μακά και διδει λεπτομερείς κατευθύνσεις διά τας βασικούς άντικειμενικούς σκοπούς και τόν τρόπον έκτελέσεως της έπιχειρήσεως. Εκείνο, τó όποιον ενδιαφέρει τó παρόν θέμα είναι μερικά λεπτομέρεια της διαταγής, αι όποιαί άποδεικνύουν πσον σαφώς άντελαυθέντες ο Γερμανός καγκιλλάριος ότι διά να είναι άποτελεσματική η έπίθεσις του εναντίον της Ρωσσίας έπρεπε να άρχισθί όσον τó δυνατόν ένωριτερον διά να ήμερωσθί και να τελειώσθι πρό της έτελεύσεως του τρομερού ρωσικού χειμώνας, άλλα και ότι η έπίθεσις εναντίον της Ρωσσίας δεν θα ήμπορούσε να άρχισθί παρά μόνον άφού θα είχε τελειώσθι η έπίθεσις εναντίον της Ελλάδος. Εύθις έξ άρχης η διαταγή του τονίζει ότι «αι γερμανικάί ένοπλοι δυνάμεις πρέπει να είναι έτοιμοι να συντρίψουν την Ρωσσίαν εις μίαν ταχείαν έκστρατείαν». (Και πάλιν η ύπογραμμισις των λέξεων αυτών έγινεν από τόν ίδιον τόν Χίτλερ). Προς τόν σκοπόν αυτόν ό στρατός θα πρέπει να χρησιμοποιήσθι όλας τας διαθέσιμους μονάδας πλην εκείνων μόνον αι όποιαί θα άποιετηθούν διά να εξασφαλίσουν τα άλλα κατεχόμενα εδάφη από κάθε αίνιφιδαστικήν έπίθεσιν. «Όταν θα έλθη η ώρα θα διατάξθι τήν συγκέντρωσιν των στρατευμάτων διά την έπιχείρησιν εναντίον της Ρωσσίας όκτώ έβδομάδας πρό της προβλεπόμενης ήμερομηνίας ενάρξεως της. Προετοιμασίαι, αι όποιαί άπαιτούν περισσότερον καιρόν πρέπει — εάν τούτο δεν έγένετο ήδη — να άρχίσουν άμέσως από τούδε και να έχουν άπαραιτήτως τερματισθί πρό της 1ης Μαΐου 1941. Μεγάλη προσοχή πρέπει να καταβληθί διά να μη άποκαλυφθί η πρόθεσις μας προς έπίθεσιν».

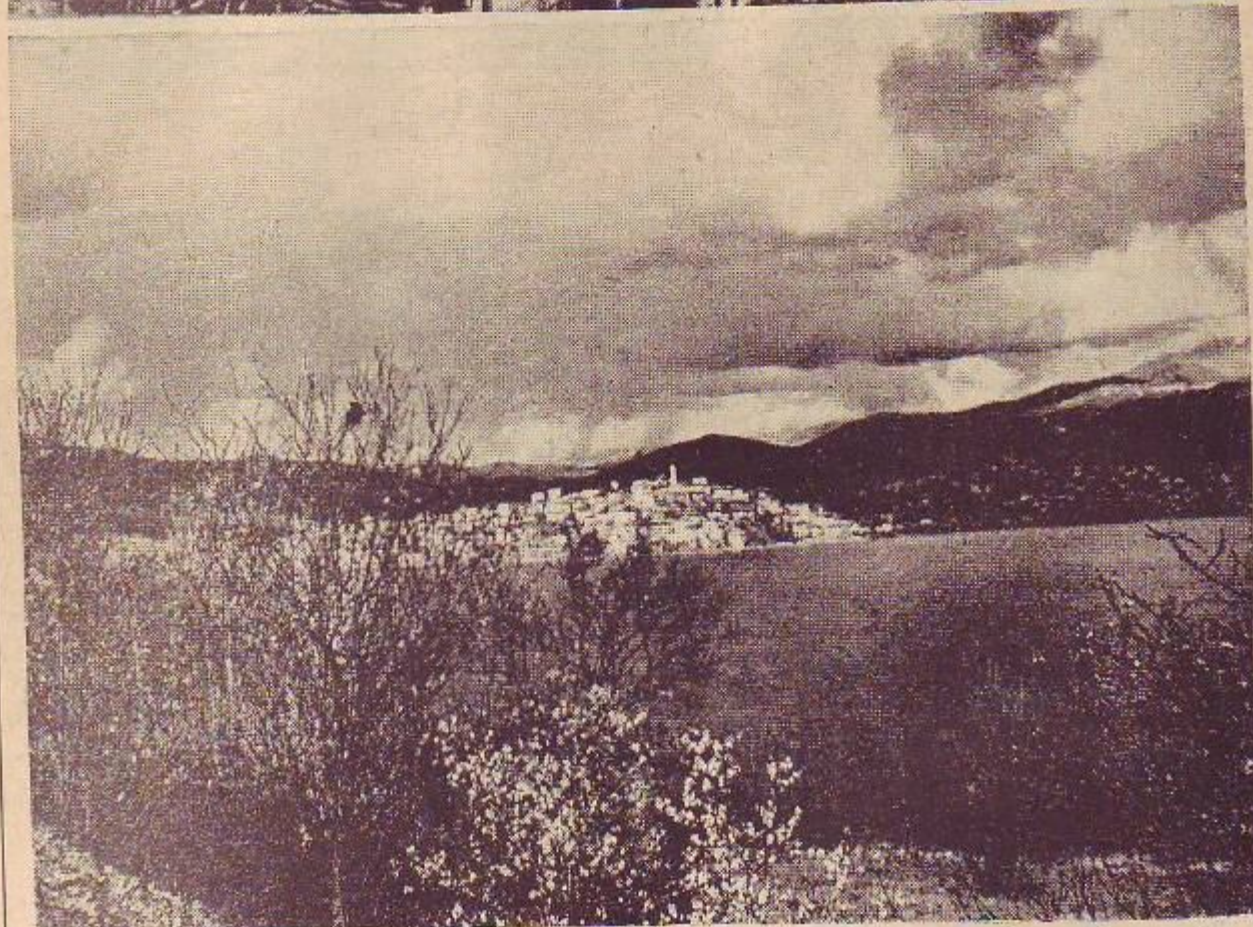
Επαυχεται αύτω και πάλιν η ήμερομηνία της 1ης Μαΐου 1941 την όποιαν είδομεν ότι ετόνισεν ό Χίτλερ και εις την επιστολήν του προς τόν Μουσσολίνι της 18ης Νοεμβρίου διά την άποαλλογήν των ενδοχόμενων μελλόντων να σταλούν εις την Βαλκανικήν Χερσόνησον γερμανικών στρατευμάτων, διά να είναι έτοιμα να χρησιμοποιηθούν εις άλλην έπιχείρησιν. Και η ήμερομηνία δικαιολογείται πλήρως. Από την προσεκτικήν άνάγνωσιν όλων των ιστορικών στοιχείων του παρελθόντος ό Γερμανός Δικτάτωρ έννοοίεν άριστά ότι μόνον η έγκαίριος κατά τας όρχας της άνοιξεως έναοις ήμπορούσε να εξασφαλισθί την έπιτυχίαν μιας επιθέσεως εναντίον της Ρωσσίας. Ο Μέγας Ναπολέων καθυστέρησε διά διαφόρους λόγους την ίδικήν του έπίθεσιν, έκφρυ-

Θεάκη : Δύο απόψεις του ποταμού "Εβρου. — Ανω : Ἡ κοιλία τοῦ "Εβρου. — Κάτω : Ἀγέλη κτηνῶν διερχομένη τὰ ὕδατα τοῦ ποταμοῦ,

Μακεδονία: Ἄνω: Φωτογραφία τῆς λίμνης Καστορίας, εἰς τὰ νερά τῆς ὁποίας κατοπτρίζονται αἱ νοσφικαὶ τῆς ὄχθαι.—Κάτω: Ἀποψη τῆς πόλεως ἐπὶ τῶν ὄνθων τῆς λίμνης ἡ ὁποία ἐμφανίζεται σκοτεινὴ κάτω ἀπὸ τὰ πικρὰ νερά ποῦ τὴν σκεπάζουν.

Εξ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ρωσίας, ἀπὸ τὸ στρατηγεῖον τοῦ τῆς Γκουμπίνε μόνον τὴν 22αν Ἰουνίου 1912 καὶ διέβη τὸν ποταμὸν Νίεμεν μόνον τὴν 24ην Ἰουνίου. Ἐτοὶ παρά τὰς ἀρχικάς τὸν μεγάλας ἐπιτυχίας, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶνε καταλάβει καὶ τὴν Μόσχαν ἀκόμη ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου, ἐπρόλαβε τὸν Ναπολέοντα ὁ προμερὸς ρωσικὸς χειρῶν καὶ ἐπῆλθε μοιραῖος ἡ ὀλεθρία εὐτοχώρησις τῆς Ρωσίας. Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἤθελε νὰ προστατίῃ τὸν ἑαυτὸν τοῦ, τὸν στρατὸν του καὶ τὴν ἐπίθεσιν του ὁ Χίτλερ καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἤθελε μὲ κάθε τρόπον νὰ κερδίῃ τὸ ὑλάτιστον ἓνα μῆνα ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἐναρξίν τῆς Ναπολεοντείου κατὰ τῆς Ρωσίας ἐκστρατείας. Σειρὰ ὅλη καταβύσασαν ἀνταρτίων Γερμανῶν στρατιωτικῶν ἐνόησον τοῦ Δικαστηρίου Ἐγκλημάτων πολέμου τῆς Νυρεμβέργης ἀναφέρει ὅτι, συμφωνῶν πρὸς τὰς ἀρχικάς ἀποφάσεις τοῦ Χίτλερ, ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ρωσίας ἔπρεπεν ἀπαρτίσθαι νὰ ἀρχίσῃ περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου τοῦ 1941. Ὁ πρῶτος βοηθὸς τοῦ Γερμανικοῦ Ἐπιτελείου στρατηγὸς Βάλτερ Βάρλινγκ κατέβηκεν ὅτι εἰ ἐκστρατεία ἐπρόκειτο κατὰ τὰ ἀρχικά σχέδια νὰ ἀρχίσῃ πολὺ ταχύτερον ἀπὸ τὴν 22αν Ἰουνίου καὶ ἀκριβῶς τὴν 15ην Μαΐου 1941, ἀλλὰ αἱ Βαλκανικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Νοτιοελαίας ἐπέβαλλον κατ' ἀνάγκην μίαν ἀναβολήν. Καὶ ὁ στρατάρχης φὸν Πάουλου κατέβηκεν ὅτι ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ρωσίας ἔπρεπε κατὰ τὰ ἀρχικά σχέδια νὰ γίνῃ εἴτε τὴν Κυριακὴν 11ην Μαΐου, εἴτε τὴν Κυριακὴν 18ην Μαΐου 1941 ἀναλόγως τοῦ καιροῦ.

Ἀναμφισβήτητον ὅμως ἐπίσης εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἤμπορουσε νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ρωσίας, ἐὰν δὲν συμπληρωθῶ καὶ δὲν ἐτελείωνεν ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Γνωρίζομεν μεταξὺ ἄλλων ὅτι πλὴν τῶν 20 μεραρχιών τῆς στρατιάς Λίστ, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1941 ἐκινήθη μὲσω Ρουμανίας καὶ Βουλγαρίας διὰ τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, διετέθη ἡδὴ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ Δεκεμβρίου 1940 καὶ ἡ λεγομένη «Ὁμάς θωρακισμῶν μεραρχιών Κλάιστ». Συνισταμένη ἀπὸ ἕξ θωρακισμῶν μεραρχίας. Ἐν σῶμα στρατοῦ πεζικοῦ καὶ διάφορα ἄλλα μηχανοκίνητα τμήματα πυροβολικοῦ καὶ μηχανικοῦ, ἡ ὁμάς αὐτὴ ἀπέτελε ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια ἐπιθετικὰ σῶματα τοῦ Χίτλερ. Ἐκείνου τὸ ὅποιον τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1939 ἔκρινε τὸν πόλεμον εἰς τὴν Πολωνίαν, τὸ ὅποιον τὸν Μάιον τοῦ 1940 διέβη τὸν Μόσον ποταμὸν καὶ διέσπασε τὴν γραμμὴν Μαζινὸ εἰς τὴν Γαλλίαν, συνέτριπεν ἓνα μῆνα ἀργότερον τὴν τελευταίαν ἀμυντικὴν γραμμὴν τῶν Γάλλων, τὴν λεγομένην «γραμμὴν Βεγγάν» καὶ κατέδιωξε τοὺς Ἄγγλους μέχρι Δουνκέρκης. Ἡ ἱστορία δὲ τοῦ Ρωσογερομανικοῦ πολέμου μᾶς διδάσκει εἰς μόνον ὅταν ἡ «Ὁμάς Κλάιστ» μεταδελθῆσιν ἐν τῷ μεταξύ εἰς στρατιὰν Κλάιστ, κατέλαβε τὴν 19ην Ἰουνίου 1941 τὴν θέσιν τῆς εἰς τὸ νότιον ἐπιθετικὸν μέτρον τῶν Γερμανῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ στρατάρχου φὸν Ρούνστεντ, ἠδυνήθη νὰ ἀρχίσῃ πραγματικῶς ἡ ἐναντίον τῆς Ρωσίας ἐπίθεσις. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα πειστικὰ στοιχεία. Μᾶς τὰ παρῶν τὰ πρακτικὰ μᾶς μυστικῆς συσκέψεως. ἡ ὁποία εἶνε τὴν 3ην Φεβρουαρίου ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Χίτλερ μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐνόπλων γερμανικῶν δυνάμεων τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου καὶ τῶν διαφόρων εἰδικῶν ὑπηρεσιῶν διὰ νὰ συζητηθῶν ἡ ἀπαραίτητοι προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐναρξίν τῆς γερμανικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Ἐξετάζονται κατὰ τὴν σύσκεψιν αὐτὴν ἐπιμελῶς αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις, τὰς ὁποίας θὰ δυνηθῶ νὰ ἀντιπαρατάξῃ ἡ Ρωσία διὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῆς γερμανικῆς ἐπιθέσεως καὶ αἱ ὁποιαὶ ὑπολογίζονται εἰς 155 μεραρχίας καὶ τονίζεται ὅτι ἡ ἐπιτυχία τῶν μεγάλων κυκλωτικῶν ἐλιγμῶν τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ, αἱ ὁποιαὶ θὰ ἐπιτρέψουν τὴν ταχέαν συντριβὴν τῆς Ρωσίας ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἰκανότητα τῆς Γερμανίας νὰ παρατάξῃ ἴσον τοῦλάχιστον οὐδὲν μεραρχιών. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συζητήσεως ἐπιναλαμβάνεται συνεχῶς τόσον ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Χίτλερ, ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς στρατάρχους Κάιτελ καὶ Γιόντλ, ἡ ἀνάγκη ὅπως νοσημοποιηθῶν εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ρωσίας ἀκετὰ ἀπὸ τὰ στρατιωτικὰ, τὰ ὁποία θὰ ἐστῆναι ὀντο προηγουμένως εἰς τὴν Βαλκανικὴν διὰ τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Λέγει π.χ. ὁ ἀρχηγὸς τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου στρατηγὸς Χάλντερ εἰς ἓνα σημεῖον τῆς συζητήσεως: «Μᾶς χρειάζονται ἀπαραίτητως ἕξ ἀπὸ τὰς θωρακισμῶν μεραρχίας ποὺ θὰ νοσημοποιηθῶν εἰς τὴν ἐπιχειρήσιν «Μαρίτα». Ταῦτα θὰ ἐξαρτηθῶ ἀπὸ τὴν κατάστασιν εἰς τὴν Βαλκανικὴν καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν στάσιν τῆς Τουρκίας». Καὶ ἀπαντᾷ ὁ Χίτλερ: «Ὅταν ὁ κύβος ριφθῇ, ἡ Τουρκία δὲν θὰ ἀποπειραθῆ καμμίαν κίνησιν. Κατὰ συνέπειαν εὐθὺς μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπιχειρήσεως «Μαρίτα» δὲν θὰ χορηγηθῶ κανὲν ἄλλο προφυλακτικὸν μέτρον εἰς τὰ Βαλκάνια». Λέγει ἀκόμη ἕτερον σημεῖον τῆς συζητήσεως ὁ στρατηγὸς Χάλντερ: «Ἐπρεπε νὰ τονίσω τὴν δυσγένεσιν τῆς μεταφορᾶς πρὸς τὰς δύο δυνάμεις, αἱ ὁποιαὶ θὰ νοσημοποιηθῶν, εἰς τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, καὶ αἱ ὁποιαὶ θὰ χορηγηθῶν ἔπειτα ἐπιεικῶς διὰ τὴν ἐπιχειρήσιν «Βαρβαρόσσα». Καὶ συζητῶνται κατόπιν ταῦτα τὸ νοσημονικὸν σχέδιον τῶν ἐνόπλων μεταφορῶν τοῦ Χίτλερ τινύζοντας εἰς ὅτι τὰ μέσα τοῦ Ἀπριλίου θὰ γίνουσι τὰ διαθέσιμα πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν, διὰ νὰ ἀφήσῃ νὰ διέλθουν αἱ μεγάλαι φάλαγγες τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων, ποὺ θὰ κινήθω πρὸς τὸ ρωσικὸν μέτρον. Αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Χίτλερ ἐπέιγγο τόσον πολὺ — καὶ τὸ ἐτόνιζεν ἡδὴ ἀπὸ τῆς 18ης Νοεμβρίου 1940 πρὸς τὸν Μουσσολίνι — νὰ τελειώσῃ τὸ τα-

χύτερον ἡ ἐκκαθάρισις τῆς ἐλληνικῆς καταστάσεως, ὅπως ἀπεκάλεε τὴν ἴτην τῶν Ἰταλῶν ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν.

Ἡ διπλωματικὴ προετοιμασία τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Ἑλλάδος. — Ἡ Βουλγαρία ἐπιτυχῶς τὴν παραχώρησιν τῆς Ἀνατολ. Μακεδονίας καὶ Θράκης. — Τὸ βαρυσήμαντον γερμανοβουλγαρικὸν Σύμφωνον συμμαχίας τῆς 8 Φεβρουαρίου 1941. — Οἱ Γερμανοὶ εἰσέρχονται εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Ἐν τῷ μεταξύ καὶ ἐνὸς δυστυχῶς ἡ συμμαχικὴ διπλωματία, παρασυρμένη ἴσως ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸν διὰ τὰς ἐλληνικὰς νίκας καὶ ἀπὸ τὴν υπερτιμησιν τῶν διπλωματικῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποία θὰ ἴδοντο αὐτὴ νὰ ἐπιτύχῃ, μὴν καὶ ἀνευ ἀναλόγου συμμαχικῆς πίεσεως, εἰς τὰ βαλκανικὰ ἔθνη, παρέμενεν ἐν τῷ σκοπέι, ἐπρωχῶν συστηματικῶς ἡ πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ προπαρασκευὴ τοῦ εὐδαφους διὰ τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῶν μέσων Νοεμβρίου 1940 εἶχεν ἀναθέσει ὁ Χίτλερ εἰς τὸ γερμανικὸν ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν. Ἦδη τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1940 ὁ Γερμανὸς καγκελάριος ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀναγγεῖλῃ εἰς ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν Μουσσολίνι, ὅτι ἡ Οὐγγαρία καὶ ἡ Ρουμανία εἶχον λάθει «σαφῆ καὶ τιμῶν» θέσιν ἀπέναντι τοῦ Ἄξονος, εἶχον ἐπιδείξει πλήρη κατανόησιν τῶν στρατιωτικῶν τῶν ἀναγκῶν καὶ εἶχον θέσει εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἴδιου μέχρι τῶ ἀνωτάτων δυνατῶ ὀρίου τὸν σιδηροδρομικὸν τὸν δίκτυον καὶ ὅλα τὰ ἄλλα μεταφορικὰ τὸν μέσα, ὥστε ὥστε νὰ δύνανται αἱ γερμανικαὶ μεραρχίαι νὰ μεταφερθῶν τάχιστα πρὸς τὰ σημείον ἐξορμήσεως. Ἡ Βουλγαρία αἰσίνεται ὅτι ἐπεδεικνυεν ἀρχικῶς πολὺ ὀλιγωτέραν καλὴν διάθεσιν, ἴσως δὲ μάλιστα καὶ νὰ ἐδίσταζε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1941. Ταῦτο ὅμως ὠφελετο διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν ἡγετῶν τῶν ὅπως νοσημοποιηθῶν εἰς τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ εἰς δύο ἄλλους λόγους ἦτοι πρῶτον εἰς τὴν μεγάλην ἐντύπωσιν, τὴν ὁποία τοὺς εἶχον προεβλήσει αἱ ἐλληνικαὶ νίκαι ἐναντίον τῆς Ἰταλίας, καὶ δεύτερον εἰς τὰς ἐνδείξεις τῆς ὁποίας εἶχον ὅτι ἡ σοβιετικὴ κυβέρνησις, παρὰ τὴν πλήρη κατὰ τὴν ἐσχόλην ἐκείνην ὑποδούλωσιν τῆς εἰς τὰς γερμανικὰς θηλήσεις, ἐπέδιωκε νὰ ἀποκτήσῃ κάποια ἐπίδρασιν εἰς τὴν χώραν τῶν καὶ νὰ μὴ τὴν ἀφήσῃ νὰ πέσῃ εἰς τὴν ἀπόλυτον πολιτικὴν κυριαρχίαν τῆς Γερμανίας, ὅπως ἀσφαλῶς θὰ συνέβαινον ἐὰν ἡ Βουλγαρία ἐξήρχετο οὐσιαστικῶς εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλεονὸς τῆς Γερμανίας. Πράγματι ὁ Χίτλερ ἔγραψε τὴν 20ην Νοεμβρίου εἰς τὸν Μουσσολίνι ὅτι «κατόπιν τῆς ἐξελιζόμενης τῆς ἐλληνικῆς καταστάσεως ἡ Βουλγαρία ὀχι μόνον ἐπιδεικνύει μικρὰν διάθεσιν προαγωγῆσεως εἰς τὸ Τριμερὸς Σύμφωνον, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἐντελῶς ξένη πρὸς τὴν ἰδεάν κἄν τῆς ἴσως μίαις τοιαύτης ἀποφάσεως». Καὶ πάλιν τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1940, εἰς ἄλλην ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν ἴδιον, ὁ Χίτλερ γράφει ὅτι εἰ Βουλγαρία ἐπιδεικνύει ἀκόμη ἀπροθυμίαν νὰ λάθῃ μέρος εἰς τὸ Τριμερὸς Σύμφωνον καὶ νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὰς διεθνεῖς σχέσεις τῆς, ἐκφράζει δὲ τὸ παράπονον διότι ὁ βασιλεὺς Βόρις δὲν προεχώρησεν ἀμέσως, ὅπως θὰ ὤφειλεν εἰς τὸ Τριμερὸς.

Ἡ περίοδος ὅμως αὐτὴ τῶν βουλγαρικῶν διαταγῶν τεματίζεται ἀκριβῶς μετὰ τὴν τελευταίαν ἐκείνην ἡμέραν τοῦ 8 τοῦ 1940, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ὁ Χίτλερ. Εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐπομένης 1ης Ἰανουαρίου 1941 ἀρχίζει ἡ νέα περίοδος τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν βουλγαρικῶν ἐπιφυλάξεων καὶ τῆς ἀποσκαλύπτου πλῆον προαγωγῆσεως εἰς τὸν Ἄξονα. Τὸ ἀποκαλυφθῆν μετὰ τὸν πόλεμον προσωπικῶν ἡμερολογίων τοῦ τότε Βουλγάρου πρωθυπουργοῦ Φιλῶφ καθὼς καὶ ἄλλα ἀσθεντικὰ στοιχεῖα μᾶς παρέχουν τὸ πλήρες ἱστορικὸν τῶν σχετικῶν διαπραγματεύσεων. Τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1941 ὁ Φιλῶφ καλεῖται εἰς τὸ Σάλτσμπουργκ, ὅπου ὁ Χίτλερ τοῦ προτείνει τὴν προχώρησιν τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸ Τριμερὸς Σύμφωνον, ὡς ἐν προοίμιον διὰ τὴν πλῆον ἐνεργὸν συμμετοχὴν τῆς εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Εἰς ἀνταμιδὴν τῆς προσφέρονται ἐλληνικὰ ἔδαφη καὶ συγκεκριμένως «ἡ Θράκη καὶ ἡ Μακεδονία τοῦ Αἰγαίου», ὅπως σημειώνει ὁ Φιλῶφ εἰς τὸ ἡμερολόγιον τοῦ. Τὴν 7ην Ἰανουαρίου ὁ Βούλγαρος βασιλεὺς Βόρις δίδει τὴν συγκατάθεσιν τοῦ διὰ τὴν προχώρησιν αὐτὴν καὶ ἀποφασίζεται μόνον νὰ ζητηθῶν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς διευκρινίσεις ὡς πρὸς τὴν γεωγραφικὴν ἔκτασιν τῆς «Θράκης τοῦ Αἰγαίου» ποὺ θὰ παρεχωρηθῶ εἰς τὴν Βουλγαρίαν, καθὼς καὶ ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς στρατιωτικῆς συμμετοχῆς τῆς Βουλγαρίας εἰς τὰς γερμανικὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Διὰ τὸ τελευταῖον αὐτὸ ἀποφασίζεται νὰ γίνουσι στρατιωτικαὶ συνηουήσεις, καὶ ὁ ἐν Σόφια Γερμανὸς πρεσβευτὴς φὸν Ρίχτχοφφεν ἀναγγέλει τὴν ὁ Ἰανουαρίου ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ προτείνει ὅπως αἱ γερμανοβουλγαρικαὶ αὐταὶ στρατιωτικαὶ συνηουήσεις διεξαθῶν ἐν Ρουμανίᾳ μετὰ τὴν ἡδὴ εὐρισκόμενον ἐκεῖ ἀρχηγῶν τῶν γερμανικῶν ἀπιθετικῶν δυνάμεων στρατάρχην φὸν Λίστ. Τὴν 18ην Ἰανουαρίου φθάνει εἰς τὴν Σόφιαν ὁ ἐν Βερολίνῳ Βούλγαρος πρεσβευτὴς Δραγάνωφ. ὁ ὁποῖος ἀναφέρει εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ ὅτι ὁ φὸν Ρίχτχοφφεν τοῦ ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ Γερμανία δέχεται νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὴν ἐλληνικὴν Θράκην ἀπὸ τοῦ Νέστορος μέχρι τοῦ Ἐβρου εἰς ἀντάλλαγμα τῆς συνεργασίας τῆς. Ταῦτο ὅμως δὲν ἰκανοποιεῖ καθόλου τοὺς Βουλγάρους, οἱ ὁποῖοι πληροφῶρον ἐπίσημα ὅτι Βερολίνον ὅτι δὲ ἤθελαν νὰ εἶναι πολὺ μεγαλύτερα ἡ παραχωρηθῆσιν εἰς αὐτοὺς ἐλληνικὰ ἔκτασις. Διεξάγονται δὲ σχετικαὶ διαπραγματεύσεις, αἱ ὁ-

ποια καταλήγουν μετά τινος ημερας εις την προσωπικην διαβασιον του Χίτλερ, οτι η Γερμανία δεχεται να λάβη η Βουλγαρία ολοκληρον την Ανατολικήν Μακεδονίαν και την Δυτικήν Θράκην. Η Γερμανία του Χίτλερ δεν εχει καμμίαν απολύτως δυσκολίαν να προσφέρη ετιθηότε από εδωσα, τα οποια δεν της ανήκον και να επιβεβαιώση ολίγον ανώτερον, δηλαδή την 1ην Μαρτίου 1941, όταν η Βουλγαρία προσχωρεί οριστικώς εις τα Τριμερς Σύμφωνον, και δι' εγγράσου δηλώσεως της την υποσχέσιν αυτήν. Πράγματι ο μακαρίτης Φλόφ σημειώνει υπό την ημερομηνίαν εκείνην εις το ημερολόγιόν του: «Ο Ρίμπεντροπ και ο Τσιάνο μου ένεχρίσαν το έγγραφον, δυνάμει του οποίου κατά την στιγμήν της τελικής ρυθμίσεως των βαλκανικών συνόρων, θα λάβωμεν την έξοδον προς το Αιγαίον εκτεινομένην από του Έβρου μέχρι του Στρυμόνου. Τα γεγονότα αυτά έπρεπε να μείνι αίσθησι μυστικών και δεν θα ανακοινώθη παρά μόνον με την συγκατάθεσιν των δύο κυβερνήσεων Γερμανίας και Ιταλίας».

Εν τώ μεταξύ είχαν αρχίσει εις τα Βουκουρεστια, υπό την προεδρίαν του στρατάρχου Λιστ, αι στρατιωτικαί συνεννοήσεις μεταξύ Βουλγάρων και Γερμανών αντιπροσώπων και την 23ην Ιανουαρίου ο επί κεφαλής της βουλγαρικής αντιπροσωπείας ανακοινώ εις την κυβέρνησιν του οτι οι Γερμανοί δεχονται να εξασφαλίσουν την Βουλγαρίαν από κάθε ενδεχομένη τουρκικην επίθεσιν και οτι θα συγκεντρώσουν το μεγαλύτερον μέρος του στρατού των εις τα τουρκοβουλγαρικά σύνορα, υπό τών όρων να δεχθή η Βουλγαρία όπωσ κατά τας πρώτας τέσσαρας ημέρας μίας τοιαύτης ενδεχομένης επίθεσεως συγκράτησιν τους Τούρκους, με τέσσαρας τουλάχιστον ιδίαις της μεραρχίας. Μέχρι της 29ης Ιανουαρίου όλα αι λεπτομέρειαι της γερμανοβουλγαρικής στρατιωτικής συνεργασίας κατορθώθησαν και έκτακτον ύπουργικόν συμβούλιον συνερχόμενον εις την Σόφιαν, απόδεικνυται τελικώς το καθαρισθέν υπό των Γερμανών και Βουλγάρων στρατιωτικών αντιπροσώπων σχέδιον και αποφασίζει να εξουσιοδοτήση τον Βούλγαρον έν Βερολίνω πρεσβυτην να ανακοινώση οτι η Βουλγαρία είναι πλέον πρόθυμος να υπογράψη το Τριμερς Σύμφωνον. Τα πρακτικά των γερμανοβουλγαρικών αυτών συνεννοήσεων, αι οποια διεξήχθησαν εις το Βουκουρεστια, έπασαν εις χείρας των συμμαχικών στρατευμάτων και περιέχουν μεταξύ άλλων το αληθινόν βαρυσήμαντον έγγραφον, το οποίον επιγράφεται «Συμφωνία μεταξύ Γερμανίας, Βουλγαρίας και Ρουμανίας διά της επίθεσιν εναντίον της Έλλάδος, ενδεχομένης δε και εναντίον της Τουρκίας» και φέρει ημερομηνίαν 8 Φεβρουαρίου 1941. Εκείτο το οποίον γενικώς χαρακτηρίζει την όλην συμφωνίαν είναι η καταφανής προσπάθεια, την οποίαν κατέβαλε η Βουλγαρία όπως προσφέρη μεν κάθε δυνατήν διευκόλυνσιν και ένισχυσιν εις τας γερμανικάς επιθετικάς επιχειρήσεις, μη λάβη όμως η ίδια ενεργόν μέρος εις αυτάς, διά να δυνηθή χωρίς απώλειαν αίματος και συμμετάσχη εις την λαφύραγωγίαν και να ήμπορή ενδεχομένης, εις οιαδήποτε περιπτώσιν, να αποφυγή τας συνέπειας των πράξεών της. Ούτω το πρώτον κεφάλαιον της συμφωνίας αναφέρει οτι κατά την διάρκεια των γερμανικών επιχειρήσεων εναντίον της Έλλάδος και ενδεχομένης της Τουρκίας, δεν θα άναμικηθή μεν κατά πρόσον επιθετικών εις τας επιχειρήσεις αυτάς, θα ένισχυθή όμως διά να συντελέση εις την καταχύρωσιν της νέας τάξεως πραγμάτων εις τα Βαλκάνιας.

Το 2ον κεφάλαιον αναφέρει οτι μέχρι της άφίξεως των γερμανικών στρατευμάτων, ο βουλγαρικός στρατός θα παροσπίση μόνον του το σύνορα του, παρατάσων εις μεν τα προς την Τουρκίαν σύνορα δύναμιν εε τουλάχιστον μεραρχιών, εις τα προς την Έλλάδα σύνορα έπαρκεις δυνάμεις διά την προστασίαν της παραμεθορίου περιοχής, εις δε τα νοτιοανατολικά σύνορα ένισχυμένην συνοριακην κάλυψιν. Άργότερα ο Βουλγαρικός στρατός θα είναι επίσης υπεύθυνος διά την έπαρκή κάλυψιν κατά μήκος εκείνων των συνόρων εις τα οποια ο γερμανικός στρατός δεν θα άναπτύξη επιθετικην δράσιν. Περαιτέρω αναφέρεται οτι, λαμβανομένης κάθε δυνατής προνοίας διά το εκαιουφλάρισμα των σχετικών κινήσεων, ήμπορούν να αρχίσουν άμέσως, και πρό της συνάψεως άκόμη των πολιτικών συμφωνιών, τα μέτρα διά την έπιτροπτεύσιν, συγκέντρωσιν και άνεφοδιασμόν των βουλγαρικών ένοπλων δυνάμεων. Ειδικόν δε πρωτόκολλον καθόριζε τας ποσότητας και τα είδη των πολεμικών υλικών, τα οποια η Βουλγαρία θα έλάμβανεν από την Γερμανίαν. Λέγει έπειτα επί λέξει η συμφωνία: «Η Ανατολή Γερμανική Στρατιωτική Διοίκισις θα κάμη οτι της είναι άνθρωπίνως δυνατόν, όπως τα στρατεύματα της έμφανισθούν όσον το δυνατόν ταχύτερον και εις έπαρκή αριθμόν κατά μήκος των βουλγαροελληνικών και βουλγαρο-τουρκικών συνόρων. Προς τών σκοπών αυτών εϋθως εε άρχής, έπαρκης αριθμός γερμανικών στρατευμάτων, άποτελούμενων κυρίως από μηχανοκίνητους και θωρακισμένας μεραρχίας, θα κινήθ έντός του κατά το δυνατόν βραχύτερου χρόνου, όπισθεν των βουλγαρικών στρατευμάτων πρακαλύψεως των συνόρων. Η κίνησις αυτή θα άρχισι με την άνάπτυξιν των δυο θεωρακισμένων μεραρχιών, αι οποια ήδη εϋρίσκονται εις την Δοβρουτζιαν και των άλλων θεωρακισμένων και μηχανοκίνητων μεραρχιών, αι οποια εϋρίσκονται εις την Βλαχίαν. Αι άλλαι δυνάμεις, αι προβλεπόμεναι διά την έπιχείρησιν, δηλαδή περαιτέρω μεραρχιαί πεδικού και μηχανοκίνηται, θα άκολουθήσουν έν συνεχεία, αναλόγως προς την κατάστασιν του καιρού, των δρόμων και των γεφυρών».

Το έπόμενον κεφάλαιον προβλέπει την άνάγκην της άπολύτου μυστικότητος επί όλων των σχετικών συμφωνιών και

του προσεκτικού κωμυφλαρίσματος όλων των κινήσεων, διατυπωμένων και σχετικών συστάσεων προς τας δύο κυβερνήσεις. Το 4ον κεφάλαιον αναφέρει ποίαν και ποίου είδους προστασίαν θα παράσχη η Γερμανία εις την Βουλγαρίαν κατά την περίπτωσιν ενδεχομένης επίθεσεως πρό της άναρξίας των επιχειρήσεων, α) από της πλευρας της Τουρκίας, β) από της πλευρας της Έλλάδος, γ) από της πλευρας της Νοτιοανατολίας, δ) από της πλευρας της Ρωσσίας και ε) εναντίον οιασδήποτε άποπειρας άποβάσεως εις τας βουλγαρικάς άκτάς. Προκειμένου περι της Έλλάδος η συμφωνία αναφέρει: «Μηχανοκίνηται προκεχωρημένα γερμανικά δυνάμεις, θα απεύσουν εϋθως από της πρώτης στιγμής και με κάθε δυνατήν ταχύτητα προς τα έλληνοβουλγαρικά σύνορα διά να εϋρίσκονται έγκαιρως εκεί και να καταλάβουν τας θέσεις των διά την προστασίαν των βουλγαρικών συνόρων». Τα δύο έπόμενα κεφάλαια άφορούν την παροχήν προφίμων και άλλων έντοπιών μέσων εις τα γερμανικά στρατεύματα επί βουλγαρικού εδάσους και την χρησιμοποίησιν των βουλγαρικών σιδηροδρόμων, οι οποιοι και θα ενισχύοντο χέμως προς τών σκοπών αυτών με την άποστολήν εκ Γερμανίας 100 άτμομηχανών, 1500 ασσπηγών βαγονιών και σιδηροτροχιών 30 χιλιομέτρων. Το 10ον κεφάλαιον έχει επί λέξει ως έξης: «Η από κοινού δράσις της υπηρεσίας άντικατασκοπείας του γερμανικού και του βουλγαρικού Γενικού Έπιτελείου έχει ήδη ρυθμισθή υπό ειδικής υπηρεσίας. Και τελειώνει η συμφωνία με δύο η τρεις άκόμη γενικώς μεταβατικά διατάξεις. Η τελευταία εε αυτών αναφέρει οτι, «προς τών σκοπών όπως καταστή δυνατόν εις τους Βουλγάρους να εκτελέσουν έν καιρώ τας τελευταίας προτομοσίας διά την άνάπτυξιν των δυνάμεων των είναι άπαραίτητον όπως τα βουλγαρικά Γενικά Έπιτελείον καταστή ένημερον περί της άκριβούς στιγμής, καθ' ήν τας γερμανικά στρατεύματα θα διασχίσουν το βουλγαρικό σύνορα, δεκα ημέρας ένωριτερον». Τα άνωτέρα αναφερόμενα άρκαίν διά τών πλήρη χαρακτηρισμόν της προδοσίας των Βουλγάρων, οι οποιοι ενώ είχαν ήδη υπογράψει τοιαύτην συμφωνίαν πλήρους συμμαχίας με τους Γερμανούς διά την επίθεσιν των εναντίον της Έλλάδος, έγκολούβουν άκόμη μέχρι τών μέσων σχεδόν του Φεβρουαρίου να άφίονουν εις τους συμμαχούς αντιπροσώπους και ιδίως εις τών έν Σόφια Βρετανών πρεσβυτην κ. Ράιντελλ την έλπίδα οτι θα παραμείνουν τουλάχιστον οϋδέτεροι εις την παγκόσμιον συρραξιν.

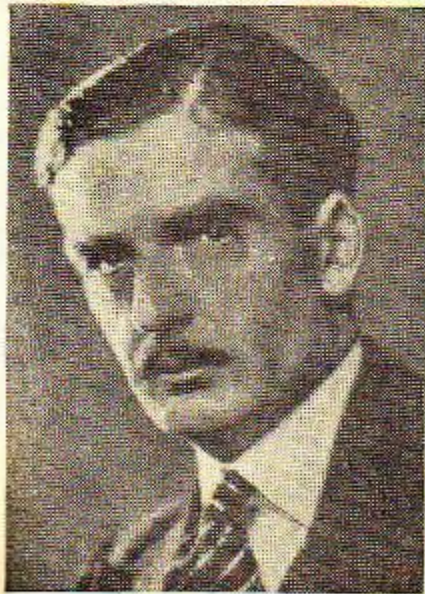
Την συμπεριφοράν αυτήν το βασίλειος και της κυβερνήσεως της Βουλγαρίας επέκρουσε κατά τών πανηγυρικώτερον τρόπων ο λαός της, όταν έπιτέλους την 1ην Μαρτίου του 1941 υπεγράφετο το δεσφν εις το άνάκτορον Μπλεδεντέρε της Βιέννης με κάθε επισιμότητα η προσχώρησις της Βουλγαρίας εις το Τριμερς Σύμφωνον, ενώ έν τώ μεταξύ είχαν ήδη άρχισι από της πρώτης της ίδιας ημερας η διάβασις των γερμανικών στρατευμάτων διά της κατασκευασθείσης μεγάλης γεφυρας επί του Δουναύεως και η είσοδος των εις το βουλγαρικό εδωσα, διά να προχωρήσουν ολοταχώς προς τα ελληνικά σύνορα. Πιλοσυμβοι Γερμανοί και Ιταλοί άναποκρिताί, που έκλήθησαν να παρακολουθήσουν την κίνησιν αυτήν, την περιγράφουν ως «πασιών γάλλους, ο οποίος έπρηνούσε μακρός και άτελειώτος διά μέσου πεδιάδων και κοιλάδων, όρειών διαβάσεων και πτόσεων, ως «κύματα ανεξάντηλα γερμανικής ίσχυος, τα οποια έπροχώρων άσφαλή και άκατάσχετα προς Νότον, διά να φέρουν την νίκη». Και ο γνωστός άρθρογράφος και σχολιαστής του σασιολογικού Ιταλικού ραδιοφώνου Βιρτζίνιο Γκάιντα έλεγε πληρης ένθουσιασμού το βράδυ της 3ης Μαρτίου: «Μετά την είσοδον των γερμανικών στρατευμάτων εις την Βουλγαρίαν, η κατάστασις εις τα Βαλκάνια θα έξεληθή ταχέως. Τί θα ήγη τάρα που οι Γερμανοί έφθασιν εις το σύνορα της Έλλάδος; Βεβαίως δεν έπέρασαν όλην την Βουλγαρίαν διά να κάμουν περίπτωσιν».

Άκόμη μεγαλύτερος όμως και κυριολεκτικός άσυγκράτητος ήτο ο ένθουσιασμός ολοκληρώ του βουλγαρικού λαού, σχεδόν άνευ εξαίρεσεως, όταν έβλεπε τα γερμανικά στρατεύματα να περνούν από τας πόλεις του και τα χωρία του. Εις το βιβλίον των Γερμανών «Οδον και Μπουρτι» «Θώρακες εις τα Βαλκάνια», του συνδωθέντος ως πολεμικοί άναποκρिताί την ομάδα θωρακισμένων μεραρχιών του Κλάιστ καθ' όλην την διάρκεια των πολεμικών της επιχειρήσεων εις την Βαλκανικήν και που περιγράφει την έκστρατείαν αυτήν, ένα ολοκληρον κεφάλαιον, φέρων τών χαρακτηριστικών τίτλων «Μεταξύ των Πράσων της Ανατολής», άφισούται εις την περιγραφήν του ένθουσιασμού, με τών οποίων οι Βούλγαροι υπεδέχθησαν τών γερμανικών στρατών. Ίδου ολίγα μόνον χαρακτηριστικά φράσεις από το έν λόγω βιβλίον: «Ο βουλγαρικός λαός έπιφύλασσε παντού εις τους Γερμανούς στρατιώτας την πλέον έγκάσδιον υποδοχήν. Η παλαιά συμμαχία και άδελφότης έν όπλοισ κατά τών προηγούμενον παγκόσμιον πόλεμον παραμένει άληθινήτος εις τους Βουλγάρους... Κάτοικοι τών πόλεων και τών χωρίων συνωθούνται τυκνά εις τους δρόμους από τους οποίους διέρχονται, τα γερμανικά στρατιωτικά όχηματα. Συνήθως οι άνθρωποι αυτοί είναι ψυχροί και έπιφυλακτικοί εις τας έκδηλώσεις των, λήθερον όμως είναι εξαλλοι από τών ένθουσιασμών των και θρασύτατον κυριολεκτικώς από τας κραυγάς της χαράς και της άγαλλιάσεως των... Παντού περιμένουν τους Γερμανούς στρατιώτας μοναδικαί, άληθινότητες άπερίγραπτοι έκδηλώσεις ένθουσιασμού, χαράς, άγάπης... Παντού σημαία βουλγαρικά άδελφωμένα με τών άγκυλών σταιρών σκεπάζουν δημόσια ιδούματα στίτια, δρόμους... Παντού η νεολαία διασπάρ την παρατάξιν των Βουλγάρων στρατιωτών

που απονέμουν τὰς τιμὰς εἰς τοὺς διερχομένους Γερμανοὺς συναδέλφους των, διὰ τὰ τοὺς προσέβηρ λουλοῖδια φρούτα, παντὸς εἶδους μικρὰ δῶρα. Καὶ οἱ Γερμανοὶ στρατιῶται εἶναι κατασυγκινημένοι ἀπὸ τὰς ἐκδηλώσεις αὐτὰς καὶ πρόθυμοι νὰ ἀνακωσῶσι μὲ τὸν λαμπαδὸν αὐτὸν λαὸν τὴν παλαιὰν παράδοσιν τῆς συναδελφώσεως. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ τῶν Γερμανῶν στρατιωτῶν, τοῦ τόσον συνεκινήθησαν ἀπὸ τὴν βουλγαρικὴν ὑποδοχὴν, ἐξέβραζε προφανῶς ὁ Χίτλερ, ὅταν μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἔλεγεν εἰς τὸν ἐνώπιον τοῦ Ράιχσταγκ λόγον του τῆς 4ης Μαΐου 1941: «Ἡμποροῦσα κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην νὰ λάβω τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος μὲ ἀπόλυτον ψυχικὴν ἡρεμίαν, καθ' ὅσον ἐγγυώρια μεταξύ ἄλλων ἂν ἦσαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπολύτως συμφωνοῦν μετὰ τὴν ψυχικὴν διάθεσιν καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς Βουλγαρίας, ἡ ὁποία εἶχε μείνει ἀπαρραλλάκτως πιστὴ εἰς τὴν φιλίαν τῆς καὶ τὴν ἀφοσίωσιν τῆς πρὸς τὸ γερμανικὸν Ράιχ. Χαιρετίζομεν τὸ γεγονός ὅτι οἱ σύμμαχοί μας ἡμποροῦν ἤδη νὰ ἰκανοποιήσωσι τὰς δικαίας πολιτικὰς καὶ ἔθνικὰς των διεκδικήσεις. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἡ διαπραχθεῖσα ἄλλοτε ἀδικία ἐναντίον τῆς βουλγαρικῆς ἔθνους ἡμπορεῖ ἤδη νὰ ἐπανορθωθῆ μᾶς συγκινεῖ ἐντελῶς ἰδιαίτερως».

Ὁ Χίτλερ ἐξασφαλίζει τὴν οὐδετερότητα τῆς Τουρκίας κατὰ τὴν ἐπιθεσίαν τὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. — Ἡ Νοτιοσλαβία ζητεῖ ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου 1941 τὴν Θεσσαλονικίην. — Αἱ διαπραγματεύσεις Βερολίνου — Βελιγραδίου καὶ ἡ τελικὴ παραχώρησις τῆς Θεσσαλονικίης τὴν 25ην Μαρτίου 1941. Ἡ πολιτικὴ ὁμολογία τῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος γερμανικῆς ἐπιθέσεως, τῆς ὁποίας ὁ Χίτλερ εἶχεν ἀναθέσει εἰς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργίων του, δὲν ἐξηγλεῖται βέβαια μόνον μετὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς πλήρους προχωρήσεως καὶ τῆς συνεργασίας τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Βουλγαρίας εἰς τὰ ἐπιθετικὰ σχέδια τῆς Γερμανίας. Ἐμενον ἀκομῆ ἡ Τουρκία καὶ ἡ Νοτιοσλαβία, αἱ ὁποῖαι θὰ ἡμποροῦσαν νὰ ἀποτελέσωσι κίνδυνον κατὰ τὸν πλεῶν τῆς γερμανικῆς πορείσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν Τουρκίαν, ἡ ὁποία εἶχεν ὑπογράψῃ τὰς ἀνωτέρω ἀναφερομένας συμφωνίας καὶ ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε ἐνδεχομένως νὰ κινήθῃ, αἱ γερμανικαὶ εὐλοδοξίαι περιορίζοντο εἰς τὸ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ οὐδετερότης τῆς. Ἐπέτυχε δὲ ἡ «Βίλχελμστράσε» ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀναμφισβητήτως. Δύο εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ σημεῖα τῆς ἐπιτυχίας αὐτῆς: 1ον) Ἡ ὑπογραφή κατὰ τὴν 18ην Φεβρουαρίου 1941 τοῦ νέου συμφώνου φιλίας καὶ μὴ ἐπιθέσεως μεταξύ Τουρκίας καὶ Βουλγαρίας, ἡ ὁποία ἐπέσχε σ' ἂν ἀληθινὴν δόμῃα μεταξύ τῶν διπλωματικῶν κύκλων τοῦ ἐλευθέρου κόσμου Μερικῆ ὅταν οἱ προσπάθειαι καθησυχάσεως τῆς διεθνούς κοινῆς γνώμης περὶ τῆς χαρακτῆρος τοῦ συμφώνου αὐτοῦ δὲν ἠμύδιον καθόλου ὅσας τὰς ἡμιεπισήμους γερμανικὰς καὶ ἰταλικὰς ἐφημερίδας νὰ ἐκφάσσωσι τὸν ἐνθουσιασμόν των διὰ τὸ συμφῶνον καὶ ἀφίαν σα-

Ἄβινου Ἡνεν.

φῶς νὰ ἐνωθῇ δει ἡ Τουρκία δὲν εἶχε πλέον καμμίαν διάθεσιν νὰ ἀναμικθῇ εἰς τὸν διεξαγόμενον πόλεμον καὶ εἶναι μάλλον διατεθειμένη νὰ μὴ κινήθῃ, οἰαδήποτε καὶ ἂν πράξει νὰ εἶναι ἡ ἐξέλιξις αὐτοῦ, ἔστω καὶ εἰς τὴν ἀμεσον γειτνιασίαν τῆς. 2ον) Ἡ πραγματικὴ ἐξασφάλισις τῆς οὐδετερότητος τῆς Τουρκίας, ἀκομῆ καὶ ὅταν ἡ Βουλγαρία προσεχώρησεν εἰς τὸν Ἄξονα, τὰ γερμανικὰ στρατεύματα εἰσῆλθον εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἔδαφος καὶ παρετάχθησαν κατὰ μῆκος τῶν ἑλληνικῶν συνόρων, καὶ κατέστη πλέον προφανὸς ὅτι ἐπέκειτο ἡ νέα γερμανικὴ ἐπιθεσίς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ ἰστορικὸν τῆς τελευταίας αὐτῆς ἐπιτυχίας τῆς γερμανικῆς διπλωματικῆς ἐνεῖ ὡς ἑξῆς: Τὴν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Βουλγαρία προσεχώρηε, γὰρ τυπικῶς καὶ οὐσιαστικῶς εἰς τὸ μέτωπον τῶν ἐπιθετικῶν δυνάμεων ἦτο τὴν 1ην Μαρτίου 1941, ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ἄβινου Ἡνεν εὐρίσκειτο εἰς τὴν Ἀγκυραν ὅπου εἶχε μακρὰν συνομιλίαν μετὰ τὸν Τούρκον πρεσβυπουργὸν Σαράτσογλου. Τὸ ἐκδοθὲν ἀνακοινωθὲν ἐτόνιζε τὴν ἐπιτευχθεῖσαν ἐγγάρθιον συνεννόησιν, οἱ ἄγγλικοὶ ἐπίσημοι κύκλοι ἦσαν πολὺ αἰσιόδοχοι καὶ οἱ λονδίνοι «Τάιμς» ἔσθαιον τὴν 2αν Μαρτίου μετὰ τοῦ νὰ βεβαίωσιν ὅτι ὑπάρχει ἡ ἔλπις ὅπως αἱ συνομι-

λίαι τῆς Ἀγκυρας ἐπιφέρουν τὴν μακρὰν ἀναβολὴν ἔν. δι. τὴν μεταίωσιν τῆς καθόδου τῆς Γερμανίας πρὸς τὸ Αἴγαϊον. Ἡ Γερμανία ἐσπευσεν ἀμέσως νὰ ἀντιδράσῃ. Τὴν 4ην Μαρτίου προσεγγιζοῦτο εἰς τὸ ἀεροδρόμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως γερμανικὸν στρατιωτικὸν ἀεροπλάνον, διὰ τὸ ὁποῖον ὁ πρεσβευτὴς φὸν Πάπεν ἐζήτησε τὴν εἰδικὴν ἄδειαν ὅπως συνεχίσῃ τὴν πτήσιν του μέχρις Ἀγκυρας. Ἐκτακτὸς ἀπεσταλμένος τοῦ Χίτλερ μετέφερε διὰ τοῦ ἀεροπλάνου αὐτοῦ προσωπικὸν μήνυμα τοῦ καγκελλαρίου πρὸς τὸν πρέσβην τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας Ἰσμέτ Ἰνονοῦ, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπέδωκε πράγματι ὀλίγον μετὰ μεσημβρίαν τῆς ἰδίας ἡμέρας ὁ φὸν Πάπεν εἰς τὸν Ἰσμέτ Ἰνονοῦ. Ὅπως ἐνώσθη ἀργότερον ὁ Χίτλερ ὑπενθίμειε διὰ τοῦ μηνύματος αὐτοῦ εἰς τὸν Τούρκον πρέσβην τὴν μακρὰν καὶ ἀδιατάρακτον φιλίαν μεταξὺ Γερμανίας καὶ Τουρκίας, τὸν διεβεβαίωσεν ὅτι αἱ οἰαὶ ὅποτε στρατιωτικαὶ κινήσεις τῆς Γερμανίας δὲν ἔπρεπε οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον νὰ ἀνησυχῶσιν τὴν Τουρκίαν, διότι οὐδέποτε θὰ ἐστρέφοντο ἐναντίον τῆς καὶ ἐτόνιζεν ὅτι ἡ Τουρκία θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιωφεληθῇ ἠθικῶς καὶ ἔδαρικῶς ἀκομῆ ἀπὸ τὴν οὐδετερότητα τῆν ὁποίαν θὰ ἔτῃρει. Ἡ τουρκικὴ ἀπάντησις ἤρρησεν ἀρκετὰ νὰ δοθῇ, ἄλλ' ἡ ἀνομοτορία αὐτὴ δὲν ἐστενοχώρει καθόλου τὴν Γερμανίαν, ἡ ὁποία εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ τὸν καιρὸν νὰ συνεχίσῃ τὰς πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς τῆς προπαρασκευὰς εἰς τὰ Βαλκάνια. Καὶ πράγματι μόνον τὴν 28ην Μαρτίου ἐλήθη εἰς τὸ Βερολίνον ἡ ἀπάντησις τοῦ πρέσβου Ἰσμέτ Ἰνονοῦ πρὸς τὸν Χίτλερ. Τὸ ἀκριβὲς κείμενον τῆς δὲν ἐνώσθη ποτὲ. Ἀλλὰ τὰ ἄρθρα τῶν ἡμιεπισήμων ἐφημερίδων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὰ ὁποῖα ἐτόνιζον ὅτι, χάρις εἰς τὴν ἡμερον στάσιν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ἡ προσνώρησις τῆς Βουλγαρίας εἰς τὸν Ἄξονα δὲν ἐπέφερον εἰς τὰ Βαλκάνια τὴν γενικὴν ἐκείνην ἀναστάτῳσιν, ἡ ὁποία ἀνεμένετο, τὰ ἐνθουσιάζον σχόλια τοῦ γερμανικοῦ ἰταλικοῦ καὶ βουλγαρικοῦ ἀκουπ τῶν, τὰ ὁποῖα ἐξεβίαζον τὴν τοιτικὴν ὀριμότητα καὶ ἀσφοσύνην τῆς Τουρκίας, καὶ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἐπικαλοῦθῃσαν, ἐπληθῆ κυρίως ἡ διατήρησις τῆς τουρκικῆς οὐδετερότητος καὶ μετὰ τὴν πραγματικὴν ἐπιθεσίαν τῆς Γερμανίας ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἀπάντησις τῆς Τουρκίας πρὸς τὸν Χίτλερ ἦτο ἰκανοποιητικὴ διὰ τὸν τελευταῖον.

Ὁ πρέσβης τῆς Τουρκίας Ἰσμέτ Ἰνονοῦ.

Ἡ τελευταία γῶσα, τὴν ὁποῖαν ἔπρεπε κατόπιν ὄλων αὐτῶν νὰ ἐξασφαλίσῃ ἡ Γερμανία εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον, ἡ ἡ Νοτιοσλαβία. Τὰ ἀποκαλυπτικὰ ἐγγράφα, τὰ ὁποῖα προσήχθησαν κατὰ τὴν δίκην εἰς τὸ συμμαχικὸν Στρατοδικεῖον Ἐγκλημάτων πολέμου τῆς Νυρεμῆ βέργης ἐναντίον τῶν ὑπευθύνων τοῦ γερμανικοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1948 ἀποδεικνύουν πλήρως τὰ ὅσα εἶχε κατοστήσει προηγουμένως γνωστὰ τὸ ἐκδοθὲν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου ἐν Γερμανίᾳ διβλίον «Ἐτοὶ ἐτελείωσεν ἡ Γιουγκοσλαβία, τὸ Νάτιλο Γκρέγκοριτς, διευθυντοῦ τοῦ ἡμιεπισήμου πρακτορείου εἰδήσεως Ἄδδα, καὶ τῆς ἐφημερίδος «Βρέμε», καὶ κυρίως πράκτορος τῶν χιτλερικῶν ἐν Νοτιοσλαβίᾳ. Πράγματι εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἰταλικῆς ἐπιθέσεως καὶ ἀκριβέστερον τὴν 2αν Νοεμβρίου 1940, ὁ τότε πρωθυπουργὸς τῆς Νοτιοσλαβίας Ζβέτκοβιτς ἐβίδεν εἰς τὸν ὡς ἄνω Γκρέγκοριτς τὴν σαφῆ ἐντολὴν ὅπως διαπραγματευθῇ ἡμιεπισήμως μετὰ τῶν Γερμανῶν — μεταβαίνων μάλιστα πρὸς τοῦτο εἰδικῶς εἰς Βερολίνον — τὴν ἐνδεχομένην προσχώρησιν τῆς Νοτιοσλαβίας εἰς τὸ ἄξονικὸν Σύμφωνον, ὑπὸ τὸν ἄρον ὅτι θὰ τῆς παρεχωροῖτο ἡ ἑλληνικὴ Θεσσαλονικίη μὲ ἄραρκὴν περὶ αὐτὴν περιοχίαν: «Διὰ τὴν Θεσσαλονικίην — εἶπεν ἐπὶ λέξει ὁ Ζβέτκοβιτς — προσχωροῦμεν ἀπροκαλύπτως καὶ εἰς τὸν ἀντιβρετανικὸν συμμαχισμόν. Πέστε το αὐτὸ εἰς τοὺς Γερμανοὺς». Πράγματι ὁ Γκρέγκοριτς ἐσπευσε νὰ κἀμῃ τὴν ἀνακρίνωσιν αὐτὴν πρὸς τὸν ἐν Βελιγραδίῳ Γερμανὸν πρεσβευτὴν φὸν Χέρεν καὶ ἀνεχώρησεν ὀλίγας ἡμέρας ἀργότερον διὰ τὸ Βερολίνον. Ἐβίδασεν ὅμως ἐκεῖ ἀκριβῶς κατὰ τὰς ἡμέρας κατὰ τὰς ὁποῖας ὁ Χίτλερ καὶ ὁ φὸν Ρίμπεντροπ ἦσαν ἀπασχολημένοι μὲ τὰς συνομιλίαις των μετὰ τὸν Ρώσον ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Μολότωφ. Δὲν κατόρθωσεν νὰ ἰδῇ παρὰ μόνον τὴν διευθυντὴν τοῦ γερμανικοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν δόκτορα Πάουλ Σμίττ, ὁ ὁποῖος τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι ὑπάρχουν ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ τὸν ἐνδιαφέρει, αἱ εὐνοϊκότεραι διαθέσεις τῆς γερμανικῆς κυβερνήσεως καὶ ὅτι θὰ τὸν ἐκάλεϊ αἰμέως πάλιν εἰς Βερολίνον εὐθὺς ὡς θὰ ἦτο καιρὸς. Πράγματι τὴν 21ην Μαρτίου ὁ Γκρέγκοριτς ἐκαλεῖτο νὰ μεταβῇ ἐπείγουτως εἰς Βερολίνον, ὅπου θὰ τὸν ἐδέχετο ὁ φὸν Ρίμπεντροπ. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ γερμανικὴ κυβέρνησις, ἀπαλλαγείσα πλέον πάσης ἀνησυχίας

των αυτήν. Δημιουργείται κατά συνέπειαν εις τους Ιταλούς και ίδιος εις τόν Μουσσολίνι ανησυχία, μήπως, πριν η κατορθώσουν οι ίδιοι οι Ιταλοί να διορθώσουν την κατάσταση των εις την Ελλάδα, επέμβη η γερμανική πολεμική δύναμις και συντριφή αυτή την Ελλάδα, όποτε ο κόσμος ολοκληρώσθαι θα επληροφαιρείται και η ιστορία θα ανέγραψεν ότι η μεγάλη Ιταλία υπήρξεν άδικα να καταβάλη την μικράν Ελλάδα και ότι εγκαίρως να επέμβη η σύμμαχος της Γερμανία διά να την σώσῃ από την ήτταν και την τελικήν ταπεινώσιν. Και αντίλαμβανεται πλήρως ο Μουσσολίνι ότι μία τοιαύτη εξέλιξις όχι μόνον θα ενισχύει την Ιταλίαν, αλλά και θα κατερίπτει τελείως τόν ίδιον του γόντρον και θα επέφερε την κατάρρευσιν του Ιταλικού φασισμού. Δι' αυτόν τόν λόγον, γράφωσιν τήν 22αν Νοεμβρίου εις τόν σύμμαχόν του Χίτλερ, δίδει σαφώς να ένωσθῃ ότι θα εδέχεται οίανδήποτε άλλην εξέλιξιν εις τὰ Βαλκάνια, κρόνον άφου η Ελλάδα θα έχη ήδη λάβει τόν πρώτον μαστίγιμα από τους Ιταλούς.

Πράγματι από τῆς στιγμῆς εκείνης τόν πρώτον και τελικόν «μαστιγιμα», τόν όποιον η Ιταλία θα εδιδεν εις τους Έλληνας, αποτελεί τήν κυρίαν, τήν μοναδικήν σκευήν του Μουσσολίνι. Διά τόν λόγον αυτόν αλλάσσει τόν ένα αρχιστρατήγον μετά τόν άλλον, θυσιάζει τόν Μπαντόλια και τόν Άρμελλίνι εις τόν Σαντού, ένα μετωπιώτατον στρατηγόν, μόνον και μόνον επειδή του όμιλήσε περί μίαν νέαν μυστηριώδους τακτικής, η όποία θα του επέτρεπε βραδείαν και συστηματικήν προέλασιν εις τήν Ελλάδα. Δίδει εις τους στρατιωτικούς του συμβούλους τήν έντολήν να άρηθούσι οίανδήποτε άριστον στρατιωτικήν βοήθειαν, η όποία θα έπροτεινετο από τήν Γερμανίαν. Όταν όμως τά πράγματα εις τόν έλληνοϊταλικόν μετώπον λαμβάνουσιν τήν τραγικήν διά τούς Ιταλούς εξέλιξιν τών πρώτων ημερών τού Δεκεμβρίου, αναγκάζεται και ο Μουσσολίνι να θέσῃ κατά μέρος τήν έντολήν και τήν υπερφαιμένην του και να ζητήσῃ κάποιαν έπιβήσασιν τῆς Γερμανίας. Έξαποστέλλει επείγοντας τήν 6ην Δεκεμβρίου εις τόν Βερολίνον τόν πρεσβευτήν του Άλφιερί, εύρισκόμενον εκείνος τὰς 5ήμας εις τήν Ρώμην, διά να ζητήσῃ άριστον γερμανικόν βοήθειαν. Ο Άλφιερί συναντάται πράγματι με τόν Ρίμπεντροπ τήν επομένην και του ζητεί εκ μέρους τού πρωθυπουργού του να κάμῃ η Γερμανία, με τά εύρισκόμενα ήδη εις τήν Ρουμανίαν πρώτα στρατηματά της, μίαν οίανδήποτε κίνησιν προς τήν κατεύθυνσιν τῆς Ελλάδος και τῆς Βουλγαρίας, «έστω και μίαν παραπλανητικήν απλώς κίνησιν», διά να άποσπάσῃ τήν προσοχὴν τών Έλλήνων και να τούς αναγκάσῃ να άποσύρουν ένδεχομένως στρατηματά από τόν έλληνοϊταλικόν μετώπον και να τά άποστείλουν εις τὰ βουλγαρικά σύνορα. Απίστομος και δεικτικός, ο Γερμανός ύπουργός τών Έξωτερικών άπαντά ότι όλα αυτά είναι «έξωφρενικά και γελοία», ότι η έποχή και η δλη πολιτικοστρατιωτική κατάσταση δεν επιτρέπει τοιαύτας κινήσεις και προσθέτει χαρακτηριστικά: «Αυτήν τήν στιγμήν δεν ήμπορούμεν να κάμωμεν άνόητα πράγματα». Ένωσείται ότι ο Ρίμπεντροπ σπεύδει να ανακουίσῃ τὰς εκδηλώσεις αυτές τῷ Ιταλικῷ πανικό εις τόν Χίτλερ, ο όποιος ανησυχῃ σοβαρώς και καλεῖ επείγοντας τήν επομένην 8ην Δεκεμβρίου τόν Ιταλόν πρεσβευτήν Άλφιερί εις άκρόασιν. Ο γραμματεὺς τῆς Ιταλικῆς έν Βερολίνω πρεσβείας Σιμόνι γράφει σχετικῶς τῷ έξῆς επί λέξει εις τόν ημερολόγιόν του: «Τήν μεσημβρίαν ο Άλφιερί επισκέπτεται κατόπιν προσκλήσεως τόν Χίτλερ, ο όποιος συνομίλει επί μίαν και πλέον ώραν μαζί του. Ετιμῆνει άπαύτως όπως η Ιταλία άνθέξῃ μέχρις έσχάτων εις τήν Αλβανίαν. Σιωπηρά συνάτησιν με τόν Ντούσε εις τόν Μπρένερ διά τήν 14ην τού μηνός. Επειτα άφοσιώνεται εις τήν μελέτην τού χάρτου. Αιωνίδιως σπκώνει τόν κεφάλι του και λέγει με ζωηρά φωνή: «Όχι, πρέπει να συνομιλήσῃ με τόν Ντούσε τόν ταχύτερον. Καλύτερα να τά πουμε μεθυσίον, 10 τού μηνός». Τό δρόμυ ο Ντούσε άπαντιά ότι δεν ήμπορει να δεχθῇ συνάτησιν με τόν Χίτλερ, διότι είναι άδύνατον να άποσιώσῃ από τήν Ρώμην».

Είναι η πρώτη ίσως φορά, κατά τήν όποιαν ο Μουσσολίνι άρνείται συγκατακείμενην πρόσκλησιν τού συμμάχου του. Και η άρνησίς του αυτή θα συνεχίζεται επί ένα και πλέον μήνα, παρά τὰς επανειλημμένας νεώτερας εκ Βερολίνου προσκλήσεις. Ούτω τήν 31ην Δεκεμβρίου 1940 ο Χίτλερ γράφει προσωπικώς εις τόν Μουσσολίνι: «Αντιλαμβάνομαι, Ντούσε, ότι αυτήν τήν στιγμήν διαθέτετε πολύ λίγον χρόνον και, προπάντων, άπομακρύνσεθε πολύ δύσκολα από τήν Ρώμην. Εάν εν τούτοις πιστεύετε ότι ήμπορείτε να λείψετε δι' λίγον, παρακαλώ να μού τό μηνύσετε, διότι εγώ είμαι άπολύτως εις τήν διάθεσιν σας καθ' οίανδήποτε στιγμήν και θα είμαι εύτυχῆς να σας συναντήσω εκ νέου και να σας δεδαιώσω προφορικώς ότι η συμμετοχή μου εις τόν αγώνα σας είναι δλόφυγος και ότι συμπεριζομαι άπολύτως τὰ αισθημάτα σας. Ίσως τότε θα ήμπορέσω να σας δώσω ακριβεστερας πληροφορίας περι των έπιχειρήσεων, οι όποιαι τώρα σχεδιάζονται».

Αλλά και μετά τήν νέαν κατηγορηματικήν αυτήν πρόσκλησιν και άλλας που έπικηλοήθησαν ο Μουσσολίνι έξακολουθεῖ να άρνείται, να αναβάλλη, να παρεκλίη, διότι άπλοῦστατά εντρέπεται να συναντήσῃ τόν σύμμαχον και συνταίρον του και να άκούσῃ από αυτόν έπιτιμήσεις και προπάντων τήν προσφοράν άριστων γερμανικῆς ένισχύσεως, τήν όποίαν κυρίως θέλει να άποφύγῃ. Τό λέγει καθαρά ο γραμματεὺς του Τσιάνο, ο όποιος — όταν η πρόσκλησις τού Χίτλερ επανειλήθη κατά τῷσον άκόμη έντονώτερον διά τού έν Βερολίνω Ιταλῷ πρεσβευτῷ Άλφιερί — σημειώνει εις τόν ημερολόγιόν του τήν 5ην Ίανουαρίου: «Πρός τόν παρόν

δ Μουσσολίνι είναι μάλλον αναβλητικός. Θέ προτίμα να μη συναντηθῃ με τόν Χίτλερ, πριν η εξουδετερώσῃ τὰς άποτυχίας του». Εν τῷ μεταξύ και όλίγας ήμέρας αργότερα θυσιάζεται και ο τρίτος Ιταλός αρχιστρατήγος, ο Σαντού, και ο ύπαρχηγός τού Επιστελείου τών Ιταλικών ενόπλων δυνάμεων Άρμελλίνι γράφει υπό ημερομηνίαν 13 Ίανουαρίου εις τόν ημερολόγιον του: «Τό ραδιόφωνον άνήγγειλε σημεριον τόν πρῶτῃ τόν άπόθυσιν τού Σαντού, διά τόν όποιον λέγει ότι είναι βαρῆως άσθενής και έχει άσχημῆ μακρῶν μηνών θεραπείας. Πόσον κόσμον έφαγεν αυτή η Αλβανία, ενώ οι κύριως ύπεύθυνοι εύρίσκονται άκόμη εις τὰς θέσεις των! Πάντως η συνάντησις με τόν Χίτλερ είναι πλέον άδύνατον να αναβληθῇ περαιτέρω και τήν 15ην Ίανουαρίου άποσπασίζεται να γίνῃ τήν 18ην, 19ην και 20ην Ίανουαρίου εις τόν Σάλτσμπουργκ. Τόν Μουσσολίνι θα συνοδεύσουν πλην τού άπαραίτητου κόμιστος Τσιάνο, και ο νέος αρχιστατήγος έν Αλβανία στρατηγός Καθάλλερο εγκρατεῖται τὰ στρατηματά του, και ο διευθυντής τού τμήματος έπιχειρήσεων εις τόν Γενικόν Επιστελείον, στρατηγός Αντόνιο Γκαντινι, χαρακτηριστικῶς σαφῶς τού γεγονότος ότι προκειται να συζητηθῇ η πορεία τών εναντίον τῆς Ελλάδος έπιχειρήσεων. Τήν ακριβῆ εξέλιξιν τών συνομιλιών αυτών τού Σάλτσμπουργκ γνωρίζουεν ήδη όχι μόνον από τόν ημερολόγιον τού κόμιστος Τσιάνο, αλλά και από αυτά ταῦτα τά έπίσημα γεωμενικά πρακτικά τών συνομιλιών, τά όποια άνευρέθησαν υπό των άμερικανικῶν στρατευμάτων εις τὰ αρχεία τού γερμανικού ύπουργείου τών Στρατιωτικῶν».

Η μεγάλη γεωμετροϊταλική σύσκεψις τῆς 19-20 Ίανουαρίου 1941 εις τόν Σάλτσμπουργκ. — Οι Ιταλοί άνοούνται τήν γερμανικήν βοήθειαν. Εις τόν τραινόν που τους μετέφερεν εις τόν Σάλτσμπουργκ, ο Μουσσολίνι, έξαιρετικῶς βραθυμῶς, έλεγεν εις τόν γαυρόν τόν κόμιστε Τσιάνο: «Αν κάποιος μού έπροφίπτευε τήν 15ην Οκτωβρίου (τήν ήμέραν δηλαδή κατά τήν όποιαν εις τήν μεγάλην σύσκεψιν τού Παλάτου Βενέσιας είχε ληφθῇ η όριστική άπόφασις διά τήν Ιταλικήν έπιβήσιν εναντίον τῆς Ελλάδος) ότι μού συμβαίνει σήμερα βῆ τόν έστυφείζα. Εί τῷ μεταξύ τήν τελευταίαν στιγμήν ο αρχιστρατήγος Καθαλλέρος δεν ήδυνήθη να συνοδεύσῃ τόν Μουσσολίνι εις Σάλτσμπουργκ διότι — όπως γράφει ο Τσιάνο — ήρχισε πάλιν νέα έπιβήσις τών Έλλήνων εις τήν Αλβανίαν. Και προσθέτει ο Τσιάνο: «Τόν αντικαθιστά ο στρατηγός Γκουτζόνι. Αυτό δεν μού άρσκει καθόλου. Δεν συμπάθω τόν άνθρωπον αυτόν κραινοῦν και άπιστον. Επειτα είναι ταπεινωτικό, να παρουσιάζωμεν εις τους Γερμανούς ένα στρατηγόν, τῶσον κοντόν και με τόσο μεγάλη κοιλία. Και μάλιστα με δοχμῆν μαλλιά». Τήν πρώτῃν ήμέραν τῆς συναντήσεως τού Σάλτσμπουργκ — 19ην Ίανουαρίου — γίνεται μακρῶ σύσκεψις τών στρατιωτικῶν ήπιχειρηματιῶν, εις τήν όποιαν συμμετέχουσιν από τήν γερμανικήν πλευράν ο στρατάρχης Κάιτελ και οι στρατηγοί Γιόντλ και Χάλντερ και από τήν Ιταλικήν οι στρατηγοί Γκουτζόνι και Γκαντινι. Από τὰ έπίσημα γερμανικά πρακτικά φαίνεται ότι ο Ιταλός στρατηγός Γκουτζόνι, εδέθεσεν ότι εάν και τόν σπουδαιότερον Ιταλικόν μέτωπον εις τήν Αλβανίαν δεν είναι αρκετά σταθερόν, ώστε να θεωρηθῇ δέδιον ότι η παρούσα Ιταλική γραμμή θα κρατηθῇ εν πάσῃ περιπτώσει εναντίον έλληνικῶν έπιβήσεων, δεν φαίνεται να ύπάρχη κίνδυνος άπολείας τού Αλύωνος ή τού Βερατίου. Εικοσμία Ιταλικά μεραρχία εύρίσκονται ήδη εν Αλβανία. Υπάρχει η πρόθεσις να σταλούν άκόμη άλλαι τρεῖς. Επίσης ύπάρχει πρόθεσις να σχηματισθῇ μία ειδική έπιθετική δύναμις, άποτελουμένη εκ δεκα μεραρχιών, διά να έκωσῃ η έπιβήσιν εναντίον τῶν Έλλήνων εις τόν Βόρειον μετώπον. Η έπιβήσις όμως αυτή, η όποία θα γίνῃ αρχικῶς προς τήν κατεύθυνσιν τῆς Κορυτσας, αργότερον δε θα συνεχισθῇ με μίαν κυκλωτικήν κίνησιν προς τήν Έρσεκάν, δεν θα ήμπορήσῃ να ένεργηθῇ πρὸς τῆς παρελεύσεως 2 1/2 μηνῶν, διότι ύπάρχουσιν μεγάλαι μεταφορικά δυσχερείαι. Όταν όμως θα γίνῃ, θα συνεχισθῇ περαιτέρω προς τήν κατεύθυνσιν τῆς Φλωρίνης και έπέκεινα, εἴθε δε ελασματούσῃ οι άνεροβιασμοί πέραν τῆς Κορυτσας. Έγινεν έπίσης λόγος διά τήν δωδεκάκνησιν, διά τήν όποιαν οι Ιταλοί στρατηγοί άμολόγησαν ότι αἱ εκεί ύφιστάμεναι δυνάμεις είναι άσθενεῖς και τὰ έφόδια έπαρκούν μόνον διά τρεῖς μηνάς. Πάντως όμως ύπάρχει, προσέθεσεν ο στρατηγός Γκουτζόνι, κάποια δυνατότις έπιθετικῆς δράσεως εκείθεν κατά τῆς Ελλάδος, εν περιπτώσει γενικωτέρας έπιθετικῆς κινήσεως εναντίον τῆς.

Αλλά και αυτήν τήν τόσον περιωρισμένην Ιταλικήν αίσιοδοξίαν, δεν τήν συνεμερίζοντο καθόλου οι Γερμανοί εμπειρογνώμονες. Εις τὰ ίδια έπίσημα πρακτικά άνασείονται τὰ έξῆς επί λέξει: «Είναι έξαιρετικῶς άπίθανον ότι οι Ιταλοί θα κατορθώσουν να διαθεδούν τὰς απαιτουμένας δυνάμεις διά τήν έπιβήσιν, επί τού άλβανικού μετώπου, κατά τόν προβλεπόμενον χρόνον. Πρέπει κατά συνέπειαν να άποκλεισθῇ τόν ένδεχομένον βετικῆς από τῆς Ιταλικῆς πλευράς βοήθειας κατά τήν περιπτώσιν γερμανικῆς έπιβήσεως εκ τού βουλγαρικού εδάφους εναντίον τῆς Ελλάδος. Εί: τὸ περιώριον δε ύπάρχει μία παρατήρησις η όποία φαίνεται να προέρχεται από τόν ίδιον τόν Χίτλερ: «Η γερμανική έπιβήσις θα επήρρη πάντως σοβαράν άνακούσισιν τού Ιταλικῷ μετώπου». Έρχονται έπειτα μερικαι παράγραφοι εις τὰ πρακτικά τῆς στρατιωτικῆς αὐτῆς σύσκεψῆς αἱ όποιαι εκ πρώτῃς όπως φαίνεται άνεξηγητοι: οι Γερμανοί προτεινοῦν τήν άποστολήν μίαν έλαφρῆς μηχανοκινήτου μεραρχίας εις τήν Βόρειον Αφρικῆν διά να ένισχύσῃ τόν Ιταλικόν μετώπον

της Λιθύης και μιας δριμυής μεραρχίας — εν ανάγκη δέ και ενός πλήρους σώματος στρατού — εις την Αλβανίαν. Και ενώ οι Ιταλοί δέχονται με εξαιρετική ευχαρίστησιν την αποστολήν της γερμανικής μεραρχίας εις την Λιθύν, προσπαθούν να ανευρουν παντός είδους επιφυλάξεις, αντιρρήσεις ή εμπόδια διά να άποφευθώ ή άποστολή της γερμανικής μονάδος εις την Αλβανίαν. Μετά όμως τα όσα ανεφέρθη άνωτέρω ή Ιταλική αυτή στάσις, ή οποία τελικώς μεταβίνει την άποστολήν γερμανικής μεραρχίας εις την Αλβανίαν, εξηγείται πλήρως: ο Μουσσολίνι δέν έννοει έπ' ουδένι λόγω να δεχθώ γερμανικήν βοήθειαν έναντίον της Ελλάδος, πριν ή άποπειραθώ και κατορθώσθ να της δώσθ αύτός τό άποφασιστικόν κτύπημα.

Την επομένην, 20ήν Ιανουαρίου, γίνεται εις τό Σάλτμποργκ ή μεγάλη και άποφασιστική συσκεψις εις την όποιαν πλήν του «φύρερ» και του Ντούτσε και των επί των Έξωτερικών Υπουργών των Ρίμπτριτσι και Τσιάνο συμμετέχουν και οι άνωτέρω άναφερομένη στρατιωτικοί των ήγετών. Ο Τσιάνο δίδει εις τό ημερολόγιόν του μίαν γραφικήν εικόνα της συσκεψέως αυτής, ή όποια ήσυχλήθη σχεδόν εξ ολοκλήρου με την επί δύο ώρας ανάπτυξιν της στρατιωτικής και πολιτικής καταστάσεως από τον ίδιον τον Χίτλερ. Λέγει μεταξύ άλλων ο γαμβρός του Μουσσολίνι: «Ο Χίτλερ όμιλει επί δύο περίπου ώρας διά την προσεχή του έπέμβαση εις την Ελλάδα. Έξετάζει τό πρόβλημα από της τεχνικής του άπόψεως και τό πλαισιώνει μέσα εις ένα γενικότερον πολιτικόν πλάνο. Πρέπει να όμολογηθώ ότι τό κόμμι με εξαιρετικήν μαεστρίαν. Εις τους ίδιούς μας στρατιωτικούς πρόξενει εξαιρετικήν έντύπωσιν. Ο στρατηγός Γκουκόνι, ο όποιος με την ρουσκωμένη καιλία του και τά δαυμένα μαλλιά του έκαμε, καθώς λέγει ο πρέσβυς Άλφιέρι, μετριωτάτην έντύπωσιν εις τους Γερμανούς, τονίζει με έκπληξιν την θαυτήτα των στρατιωτικών γνώσεων του Χίτλερ. Τό γενικόν άποτέλεσμα της συσκεψέως καλόν: Μεταξύ των δύο ένθων του άξονος ύπάρχει άλληλεγγύη άπόλυτος και θά βαδίσουν από κοινού εις τά Βαλκάνια. Κατά την έπιστροφήν ο Μουσσολίνι είναι γοητευμένος, όπως συνήθως όταν συναντάται με τον Χίτλερ. Από τά ίδια τά έπίσημα γερμανικά πρακτικά προκύπτει ότι ενώ ο Χίτλερ όμιλησε διά μακρόν και έμπεριστάμενος περί της όλης πολιτικής και στρατιωτικής καταστάσεως εις τον κόσμον και ανέφερε τά διάφορα μέτωπα και τάς έμφανιζόμενας εις αυτά δυνατότητας άμέσως ή μεταγενεστέρως δράσεως ήτο εξαιρετικώς επιφυλακτικός, προκειμένου περί των δύο μεγάλων επιχειρήσεων, οι όποιαι κατ' εκείνην άκρίβως την εποχήν άπασχολούν την σκέψιν του. Ούτως, προκειμένου μόν περί της επίθεσεως έναντίον της Ρωσίας, διά την όποιαν είχαν ήδη καταρτισθ τά πρώτα σχέδια του έπιτελείου του, δέν ειπεν ούτε λέξιν, άρκεσθείς να τονίσθ την ανάγκην όπως παρακολουθηται με άγρυπνον προσοχήν ο ρωσικός παράγων, διότι δυνατό να άποβή επικίνδυνος. Διά δέ την επιχειρήσιν έναντίον της Ελλάδος ειπε μόνον πολύ όλίγα πράγματα. Άνεφερε δηλαδή ότι ισχυραί γερμανικαί στρατιωτικαί δυνάμεις συγκεντρώνονται εις την Ρουμανίαν και ότι αι συγκεντρώσεις αύται έχουν τρεις σκοπούς: πρώτον να διεταχθώ επιχειρήσεις έναντίον της Ελλάδος, δεύτερον να προστατευθ ή Βουλγαρία έναντίον ένδεχομένης επίθεσεως από την Ρωσίαν και την Τουρκίαν, τρίτον να κατοχυρωθ ή δοθείσα προς την Ρουμανίαν έγγύησις. Έξηγήσεν έπειτα ότι κάθε ένας από τους σκοπούς αυτούς χρειάζεται ειδικάς δυνάμεις και ότι κατά συνέπειαν θά χρειασθ ισχυρόν σύνολον δυνάμεων, διά την συγκέντρωσιν του όποιου θά απαιτηθώ πολύς καιρός και ότι επιθυμητόν είναι όπως ή ανάπτυξις των δυνάμεων αυτών γίνθ χωρίς την παρέμβασιν του έχθρου και όπως κατά συνέπειαν τό «παγινίδι» άποκαλυθθ όσον τό δυνατόν αργότερα. Γενική τάσις είναι να διαβούν τά γερμανικά στρατεύματα τον Δούναβιόν κατά την τελευταίαν δυνατήν στιγμήν, έπειτα όμως να παραταχθούν άμέσως διά την επίθεσιν εις τό μέτωπον (κατά μήκος των ελληνικών συνόρων δηλαδή). Έν τέλει άνεφερον ότι άπεφασίσθη να μη άποσταλθ προς τό παρόν γερμανική στρατιωτική μονάς εις την Αλβανίαν. Αυτό είναι όλον: καμία πληροφορία περί της δυνάμεως των συγκεντρουμένων γερμανικών στρατευμάτων, περί των στρατιωτικών σχεδίων, επί τη βάση των όποιων αύται θά εχρησιμοποιούντο, περί του χρόνου της ένάρξεως της γερμανικής επίθεσεως, περί των συνεννοήσεων, εις τάς όποιάς προέβαινεν ήδη μετά της Νοτιοσλαβίας, της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας.

Γνωρίζομεν όμως ότι έγιναν και άλλαι ιδιαίτεροι συνουλίαι μεταξύ Χίτλερ και Μουσσολίνι, περί των όποιων δέν έκρατήθησαν έπίσημα πρακτικά και κατά τάς όποιάς ο Μουσσολίνι όμιλησεν εις τον Χίτλερ περί της προθεσεως του όπως άποπειραθώ ένα νέον άποφασιστικόν κτύπημα έναντίον της Ελλάδος, έλαβεν από αυτών την σιωπηράν συγκατάθεσιν του, έφ' όσον αι σχετικαί επιχειρήσεις του δέν θά καθυστερούνη την γενικότεραν γερμανικήν επίθεσιν διά την έκκοπήσιν εις τά Βαλκάνια, ή όποια πάντως θά έπρεπε να είχε τελειώσει και άποδοσθ τά τελικά της άποτελέσματα πρό της 1ης Μαΐου 1941, Φεύγει πάντως ο Μουσσολίνι από την συνάντησιν αυτήν του Σάλτμποργκ άρκτα ικανοποιημένος αλλά και άησυχος. Γνωρίζει ότι του άπομένου μόλις 30 — 40 τό πολύ ήμέραι διά να όργανώσθ και να πραγματοποιήσθ ην επίθεσιν του, ή όποια, όπως ειχεν υποσχεθώ εις τον Χίτλερ, «θα κατέκλυε την Ελλάδα».

Και από της ήμέρας εκείνης άφασιάται με όλας του τάς δυνάμεις εις την προετοιμασίαν της επιχειρήσεως αυτής, α-

ναπτύσσων άληθώς καταπληκτικήν δραστηριότητα και άκάματον εργατικότητα. Με τον ύψιπυογόν των προμηθειών, στρατηγών Φασαγκρόσσα, συνεργάζεται συνεχώς δια να ούδηθ εις τό έπακρον ή παραγωγή των πολεμικών έργουστάνων και να σταλούν όσον τό δυνατόν περισσότερα έφόδια. Με τον νέον άρχιστρατηγόν Καβαλλέρο, πτηναεροκρόμενον από Αλβανίας εις Ρώμην, κανονίζει όλας τάς λεπτομερείας της μεταφοράς των νέων δυνάμεων και της νέας επίθετικής διατάξεως του Ιταλικού μετώπου εις την Αλβανίαν. Δέκα νέαι μεραρχιαί άποστέλλονται εις την Αλβανίαν, διά να ενισχύσουν τάς ήδη εύρισκομένας εκεί δεκαπέντε άλλας. Αεροπλάνα, καταβιακτικά και βομβαρδιστικά, άποσύρονται από τά άλλα Ιταλικά μέτωπα, διά να διατεθούν εις τον έγώνον έναντίον της Ελλάδος. Χιλιάδες αυτοκινήτων, εκατοντάδες τηλεβόλων, δεκάδες πλοίων φορτωμένων με πυρομαχικά φθάνουν άδιακόπως εις την Αλβανίαν. Άλλά όλα αυτά δέν έφθάναν. Ο άρχηγός της Ιταλικής Αύτοκρατορίας ειχεν άρχίσει πλέον να μη έχη καμμία έμπιστοσύνην εις τους στρατιώτας του. Είθε συχνά κατά την διάρκειαν των επιχειρήσεων μεραρχιας πραγματικά έκλεκτάς να διαλύονται και να άποσυντίθενται. Χαρακτηριστικόν είναι επί του προκειμένου τό κάτωθι άπόσπασμα από τό πολεμικόν ημερολόγιον του ύπαρχηγού του Ιταλικού έπιτελείου Άρμελλίνι, υπό ημερομηνίαν 18 Ιανουαρίου 1941: «Εις την Αλβανίαν εξέδηλώθη νέα ελληνική επίθεσις με κατεύθυνσην προς τό Τεπελίνη και, όπως συνήθως, ήναγκάσθημεν να ύποχωρήσωμεν. Τό ελληνικόν ραδιόφωνον όμιλει περί συλλήψεως 1000 αχμαλώτων, μεταξύ των όποιων και ο συσταγματάρχης Μενυκέτι του 77ου συντάγματος. Ακόμη και οι «Λύκοι της Τσούκωνης», περίφημος μεραρχία, έμπαλακείσα διά πότην φοράν εις τον άγώνα, έφυκε τό έδαφος τους της ειχεν έμπιστευθ και έχασε τά πτερά της επί του πεδίου της μάχης. Είναι κάτι τό άληθινά άπίστευτον. Διερχόμεθα από μίαν ήθικην κρίσιν, ή όποια μας άφαιρεί κάθε δυνατότητα αντίδράσεως. Διά να θεραπεύσθ την ήθικην αυτήν κρίσιν, ο Μουσσολίνι νομίζει ότι ήμπαρει να άποδώσθ εις τον Ιταλικόν στρατόν την άπολαυθείσαν μαχητικότητα και ικανότητα αντίδράσεως, πλαισιώνων αυτών με τά φανατικότερα φασιστικά στελέχη. Εμβύθε μετά την έπιστροφήν του από τό Σάλτμποργκ έκδίδει διά του ύπουργείου των Στρατιωτικών ήμερησίαν διαταγήν συνίζουσιν ότι όλοι οι φασιστικοί παράγοντες, άκόμη και οι ύπουργοί, δύνανται και όφείλουν να επανέλθουν εις τον στρατόν και να καταλάβουν τάς θέσεις των εις τό άλβανικόν μέτωπον. Μέχρι δέ του τέλους του Φεβρουαρίου 1941 μετέβησαν ήδη εις την Αλβανίαν, διά να ύπηρετήσουν ως άξιωματικοί και να προσταθίσουν να έμψυχώσουν τον άποταθρημένον Ιταλικόν στρατόν, οι ύπουργοί Μπαττάτζι, Παβολίνι, Ρικάρντι, Ρίτσι, Γκόρλα, οι βορβοδωδέστεροι των άνωτέρων αξιωματούχων του φασισμού Φαρινάτσι και Τζιανέτι και αύτός ο γαμβρός του Μουσσολίνι Γκολέστρο Τσιάνο.

Περί τά τέλη του Φεβρουαρίου 1941 άλλωστε έξαιόντο όλα έτοιμα διά να αναληθθ ή νέα μεγάλη Ιταλική επίθεσις κατά της Ελλάδος, ή επίθεσις της Ιταλικής «πριαμόδερας», όπως την έχαρακτήριζον οι ίδιοι οι Ιταλοί, ή επίθεσις την όποιαν ειχεν όργανώσει και προετοιμάσει μέχρι της τελευταίας της λεπτομερείας ο Μουσσολίνι και την όποιαν θά διήθυσεν άυτοπροσώπως. Πράγματι, όταν έπεισθη πλέον ότι ειχε συμπληρώσει όλας τάς προετοιμασίας, ο Ντούτσε άνεχώρησεν ένωρίς την πρωίαν της 2ας Μαρτίου 1941 από τό Μπάρι, διεύθυνεν ο ίδιος τό αεροπλάνον του και έβασεν εις τάς 10.05 εις τό Τίρανα, όπου έγινε δεκτός από τον άρχιστρατηγόν Καβαλλέρο, τον τοποτηρητήν του Ιταλικού στέμματος Γιακομίνι και τον στρατηγόν Ράνσσι. Τάς συνήκας υπό τάς όποιας β'ένελαμβόνατο ή επίθεσις χαρακτήριζε μία μεταγενεστέρως έκθεσις του Καβαλλέρο προς τον Μουσσολίνι, ή όποια λέγει μεταξύ των άλλων τά εξής: «Την 22αν Φεβρουαρίου 1941, όταν ειχα την τιμην να σας αναφέρω ότι ή άρξαμένη την 13ην έχθρική επίθεσις έναντίον του Τεπελενίου ειχεν άποκρυσθ, με διατάξατε να έπιστήσω την ήδη προάποφασισθείσαν από σας, έτοιμασίαν της άντεπίθεσεως. Ούτως, όταν εθάρσαστε την 2αν Μαρτίου εις την Αλβανίαν δέν ειχε μόνον έπιτευχθ ή άναστρωθή της καταστάσεως, άλλ' οι μεγάλαι μονάδες της έφεδρείας ειχον άναυσιταχθ και συνεπληρωθ ή παράσεις των πυροβολαρχιών της ενισχύσεως, που συνέρρευσεν εξ Ιταλίας, ούτως ώστε ή προετοιμασία της επίθεσεως να έχη σχεδόν συντελεσθ. Συμφώνως προς τάς διαταγάς σας μετεχειρίσθημεν διά την επίθεσιν αυτήν την μάχην των διαθεσίμων δυνάμεων.» Από τον λόγον που εξέφώνησεν ο ίδιος ο Μουσσολίνι την 11ην Ιουνίου 1941 προκύπτει ότι αι διαθεσίμαι αύται Ιταλικάι δυνάμεις εις την Αλβανίαν άποτελούντο από είκοσιπέντε πλήρεις μεραρχίας, τρία συντάγματα Ιππικού, τέσσαρα συντάγματα βερσαλλιών, ένα σύνταγμα γροναθίων και ομάδα ταγματών μελανοχιτώνων, ήτοι άλλας τέσσαρας ή πέντε μεραρχίας και όχι όλιγώτερα των τετρακοσίων πυροβόλων. Και προσέθετεν ο ίδιος ο Μουσσολίνι: «Επρόκειτο περί συνόλου δυνάμεων, πράγματι επιδλητικόν». Πρέπει ακόμη να σημειωθ ότι ήτο τότε — δηλαδή τον Ιούνιον του 1941 — ή πρώτη φορά, κατά την όποιαν έγένητο δημοσία λόγος εκ μέρους των Ιταλών διά την μεγάλην αυτήν επίθεσιν των. Πράγματι τά Ιταλικά άνακοινωθέντα των ήμερών εκείνων κατά τάς όποιάς διεξήγοντο εις τον κεντρικόν τομέα του άλβανικού μετώπου μερικαί από τάς σκληροτέρας μάχας, όμιλούν άπλάς περί «επιχειρήσεων τοπικού χαρακτήρος».

Η σημαντικότερα νίκη του ελληνικού στρατού.— Η μεγάλη επίθεση του Μουσσολίνι συντριβεται. — Ο Μουσσολίνι φεύγει κατ'απογοήτευση: «Δεν έπροχωρήσαμε ούτε ένα βήμα!». — Ο θαυμαστής του έλευθέρου κόσμου. Φθάσας την 2ου Μαρτίου 1941 εις την Άλβανίαν ο Μουσσολίνι επέδειξε ει δυνατόν άκομην μεγαλύτααν δραστηριότητα από όσην ειχεν έπιδείξει κατά την προπαρασκευήν της επίθεσός του εις Ίταλίαν. Ειχεν ο ίδιος συνδέσει με την επιτυχίαν της προσπάθειάς αυτής και τó άτομικόν του γόητρον έναντι του συμμαχού του Χίτλερ και τó κύρος του Ιταλικού φασισμού. Ίσως δέ και αυτήν την τύχη της Ίταλίας. «Μπορεί όμως να τονισθή ότι, εάν πράγματι ειχεν επιτύχει ή μεγάλη αυτή προσπάθειά του, ή μεγαλυτέρα έξ όσων κατέβαλεν ή φασιστική Ίταλία, θα έσημειούτο ίσως πολύ διαφορετική εξέλιξις του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Πράγματι άν, όπως ήλπιζε και εφρονότατο, αι λεγεώνες του κατώρθωναν να διασπάσουν τó ελληνικόν μέτωπον και να κατακλύσουν έπειτα την Έλλάδα ολόκληρον, σύμφωνα με την υπόθεσιν πού ειχε δώσει εις τόν Χίτλερ, ή Βαλκανική Χερσόνησος ολόκληρος θα άνήκεν εις τόν Άξονα εύθως από τών άρχών του Μαρτίου του 1941. Η Γερμανία δέν θα ειχεν ανάγκην να άποστείλη έναντιόν της Έλλάδος τήν τεραστίαν δύναμιν τών 24 μεραρχιών πού προητάμαζε διά τήν επίθεσιν αυτήν. Ίσως θα έθανον μια ή δύο μεραρχίαι διά να έγκαταστήσουν και να φρουρήσουν τας άπαραιτήτους στρατηγικάς θέσεις εις τήν Έλλάδα και ίσως άλλαί τόσαι διά να στερεώσουν τας βουλγαρικάς και ελληνικάς άσυνας έναντιόν της Τουρκίας. Ηδη περί τó τέλος του Μαρτίου θα ήμπορούσαν όλαί αι προετοιμασθείσαι γερμανικάί δυνάμεις ήμιας τήν Βαλκανικήν Χερσόνησον να έπιστρέψουν προς Βορράν διά να άρχίσουν συρρέουσαι προς τας ρωσικάς άσυνας. Η επίθεσις έναντιόν της Ρωσίας θα ήμπορούσε να ειχεν άρχισή από τά μέσα Μαΐου, ήτοι σάραντα και πλέον ήμέρας ενωρίτερα παρ' ό,τι εις τήν πραγματικότητα ήσυχσε. Και οι στρατιωτικοί έμπειρογώνονες όλου του κόσμου, μη εξαίρουμένον ουδέ τόν Ρώσον, εις αι σύμφωνοι εις τήν διαπίστωσιν τών άποτελεσμάτων, τά όποια θα ειχε και μόνον αυτό τó γεγονός διά τήν τύχη της ρωσικής αντιστάσεως. Βεβαίως δέν θα εκέρδιζε τελικάς ή Γερμανία τόν πόλεμον. Άλλά ή νίκη τών Συμμάχων θα έπεθροδύνετο ίσως κατά έτη ολόκληρα.

Με αυτήν την προοπτικήν πρό όφθαλμών ο Μουσσολίνι, δέν έμεινεν ούτε μίαν στιγμήν ήσυχος κατά τó γαυρικόν διάστημα από 2ας Μαρτίου μέχρι 9ης Μαρτίου, όποτε ήσυχσε πράγματι ή Ιταλική επίθεσις. Περιήλθεν όλας τας μαχητικάς δυνάμεις τών Ίταλών εις τήν Άλβανίαν, έπεσκέσθη τήν μίαν μετά τήν άλλην όλας τας μεραρχίας και τας συντάγματα, άπήλυθε λόγους εις τούς στρατιώτας, συνέφαγε μετά τών άξιωματικών εις τας λέσχας των, ειχεν έπιανελημένους συσκέψεις με τούς άρχηγούς, σωματάχας και υφεόχονες, έπεσκέσθη τας αεροδρόμια, τας νοσοκομεία, τας συννεργεία τών εργατών, πού ήτοιμαζον τούς δρόμους της στρατηγικής προελάσεως, άκόμη δέ και τούς καταυλισμούς όπου ήσαν τά έθελοντικά τάγματα τών Άλβανών. Παντού τονίζει τήν εξαίρετικήν σημασίαν, τήν όποίαν έχει ή έτοιμαζόμενη επίθεσις τήν δόξαν και τó γόητρον, πού θα προσδώσ η νίκη εις τήν Ίταλίαν, τήν υποχρέωσιν όλων να μη διατάσουν πρό κόπων και θυσιών διά να επιτευχθή ή νίκη αυτή. Και τέλος εις τας 4 τó πρωί της 9ης Μαρτίου 1941 φεύγει από τόν σταθμόν διοικήσεως 34, όπου διανυκτέρευσε, διά να έγκαταστασθή εις τó προκεχωρημένον παρατηρητήριον της Ρέχοδα, όπότεν πρόκειται όχι απλώς να παρακολουθήσ η, αλλά και να διευθύν η προωπτικάς τήν επίθεσιν, έκδίδον συνεχώς διατάγας προς τόν άρχιστάτηνον Κοβαλλέρο, τούς σωματάχας και τούς διοικητάς τών επιτεθεμένων τμημάτων. Τήν 6.30 π.μ. άρχίζει ή σφοδρά προπαρασκευαστική βομβαρδισμός κατά τών ελληνικών θέσεων και όλίγων άργότερον εκδηλούται ή καθαυτό επίθεσις έναντιόν του μετώπου της 1ης και 2ας μεραρχίας εις τούς τομείς ύψωμα 1308 (Τραπεζοίνα), Κιάσα Μπούμπεισι και Μάλι Σπανταρίτ. Δώδεκα Ιταλικάί μεραρχίαι, δηλαδή όσαι ήμπορούσαν να διατεθούν χωρίς να εξασθενήσουν επικινδύνως οι άλλοι τομείς του άλβανικού μετώπου, έχουν διατεθή διά τήν επίθεσιν. Έκ τών όποιων αι 7 (αι μεραρχίαι Κάλιαρι, Πούλια, Πινερόλο Μπάρι, Σιένια, Κυνηγοί τών Άλπεων, Λύκοι της Τσοκάνης) εις τήν καθαυτό ζώνην της κυρίας επίθεσεως, 156 Ιταλικάί τηλεβόλα έβαλλον συνεχώς έναντιόν τών ελληνικών θέσεων εις ένα τομέα, ό όποιος ειχε μήκος 4500 μέτρον μόνον, και τήν πρώτην ήμέραν κατά τήν όποίαν επιδιώχθη ή άμεσος διάρρηξις τών ελληνικών γραμμών υπήρξεν ή αναλογία ενός πυροβόλου εις κάθε 17 μέτρα. Τριακόσια αεροπλάνα διαφόρων τύπων έπετίθεντο σχεδόν άδιακόπως κατά τών ελληνικών γραμμών, έπανερχόμενα πάντοτε μετά όλίγην ώραν άφού άνενώνον εις τας έγγυς αεροδρόμια τήν παρακαταθήκην των βενζίνης και βωμδών. Εις τó κεφάλαιον περί τών καθαυτό στρατιωτικών επιτεθεισών εκτίθεται λεπτομερώστατα τó ιστορικόν τών σκληρών μάχων, αι όποιαί διεήχθησαν από της 9ης μέχρι της 21ης Μαρτίου 1941 εις τήν Τραπεζοίναν και κατά τας όποιαις οι Ίταλοι υπό τήν άμεσον και προσωπικήν διεύθυνσιν του Μουσσολίνι επιτίθενται με άφάνταστον έπιμονήν έναντιόν τών έλαχίστων και πραγματικά άπαραμύλλων Έλλήνων στρατιωτών, πού υπερασπίζονται τας επικείρους αυτές θέσεις της άλβανικής όροσειράς, Πέντε, δέκα και δέκα πέντε

φορές έντós της ίδίας ήμέρας έπαναλαμβάνονται αι λυσώδεις αυτάί επίθεσεις εις άλλαί κάλλη κύματα, ενώ τó πυροβολικόν του Ντουσσε βάλλει άδιακόπως κατά τών ελληνικών θέσεων και τας αεροπλάνα βομβαρδισμού, καθεύου έφορημήσεως και πολυβολισμού υπερίπτανται διαρκώς. Μεραρχίαι ολόκληραι κυριολεκτικώς άποδεκακίζονται και αντικαθίστανται άμέσως από τόν Μουσσολίνι, ό όποιος άδιαφορεί άπολύτως διά τας άπωλείας. Άφού άπέτυχον αι κατά μέτρον ήμερήσιαι επίθεσεις, δοκιμάζονται πρώτον οι έλιγμοί υπερεκρούσμου και κυκλώσεως και έπειτα αι νυκτεριαι επίθεσεις. Άλλά τά πάντα άποτυγχόνουν. Άκλόνητοι οι ήρωικοί Έλληνες στρατιώται παραμένουν εις τας θέσεις των, γύρω από τας όποιαις αι γαρόβραι και πλავαί καλύπτονται από Ιταλικά πτώματα και ένός ο Μουσσολίνι, παραμένον από τας έξημερώματα μέχρι του μεσονυκτίου συγγά εις τας προκεχωρημένα παρατηρητήρια, συσκεπτόμενος άδιακόπως με τόν Κοβαλλέρο και τούς διοικητάς της 9ης και 11ης Ιταλικής στρατίας Πιρσιό Μπρόλι και Τζελέζο, προσπαθόν με κάθε τρόπον να εμπνεύσ η νέον θάρρος εις τούς άπογοητευμένους επιτελείς του. Ζητεί διαρκώς και νέας προσπάθειας, όλο και νέας επίθεσεις. Άλλά θάνατι πλέον μοιραίως ή στιγμή κατά τήν όποίαν και ό ίδιος ο Ίταλός δικτάτωρ πρέπει να αναγνωρίσ η ότι δέν είναι δυνατή καμία περαιτέρω προσπάθεια. Τó περίφημον ύψωμα 731 και αι άλλαί ελληνικάί θέσεις παραμένουν άπόρηται, ενώ γύρω των τά πτώματα τών Ίταλών στρατιωτών έχουν πολλαπλασιασθή μέχρι τού τουούτου σημείου, ώστε τήν 9.30 π.μ. της 22ας Μαρτίου ή Ιταλική στρατιωτική ήγεσία αναγκάζεται να άποστείλ η εις τόν Έλληνα άξιωματικόν, τόν έπί κεφαλής τών υπερασπιστών του 731, προσβείον, έχουσαν έπί κεφαλής καθολικόν στρατιωτικόν ιερέα, διά να ζητήσ η άνακαλήν τεσσάρων ή έξ ώρων διά να δυσηθούν οι Ίταλοί να ένταφιάσουν τούς νεκρούς των. Αυτόν τόν τελευταίον εξευτελισμόν δέν ήδέλησε να τόν υποσπώ ό Ίταλός δικτάτωρ, ό όποιος ειχε μεταβή εις τήν Άλβανίαν διά να ετσακίσ η τας πλευράς τών Έλλήνων. Όλίγον ενωρίτερα έκείνο τó πρωί έφευγεν αεροπορικώς από τας Τίρανα διά να έπιστρέψ η άπογοητευμένος και τσακισμένος ό ίδιος εις τήν Ρώμην. Τó προηγουμένον βράδυ έάωνάξεν εις τó στρατηγείον του τόν Ίταλόν υφυπουργόν της Άεροπορίας και φίλον του στρατηγόν Πράικολο διά να τού ειπή τά έξης έπί λέξει, όπως τας άφηγείται ο στρατηγός εις τó προαναφερθέν διελίον του: «Σας εκάλεσα εδώ, επειδή άπέφασισα να γυρίσω αύριο στην Ρώμη... Μου έρχεται έμετός μέσα εις αυτήν τήν άτμόσφαιρον. Με έξηπάτησαν έως σήμερα: δέν εκάσαμε ούτε ένα βήμα προς τας έμπρός. Περιφρονώ βαθύτατα όλους αυτούς τούς στρατηγούς!».

Παρά τήν προεκτικην έν τούτοις προσπάθειαν, τήν όποίαν κατέβαλεν ή Ίταλία να μη άναγκασθ η δημοσία ούτε λέξ ην διά τήν μεγαλυτέραν αυτήν τών πολεμικών της προσπάθειαν, ό έλευθέρος κόσμος δέν έλειψε να πληροφορηθ ή και να εκτιμήσ η θεόντως τήν νέαν αυτήν Έλληνικήν νίκην, μεγαλυτέραν ίσως και σημαντικώτεραν διά τόν γενικόν άγώνα και από τας θριαμβευτικάς προελάσεις τών πρώτων μώνων. Μέσα από τας πολυάριθμα ένθουσιώδη σχόλια, τά όποια άφίερωναν οι Άγγλοι κατά τας ήμέρας εκείνας εις τήν Έξασιν της νέας Έλληνικής νίκης, ως άνασέρωντων όλίγας φράσεις μόνον: Τήν 21ην Μαρτίου ο πρώτινος τών Βρετανών δημοσιογράφων Ούγκαν Στήνε, όμιλών από τών ραδιοφωνικών σταθμών του Λονδίνου, έλεγε μεταξύ άλλων: «Ο Μουσσολίνι, μεταβάς εις τήν Άλβανίαν διά να παρακολουθήσ η ίδιος όμασιν τόν βριαμβον τών στρατευμάτων του, ήδυνήθη να παρασπώ μόνον εις τήν άποτυχίαν τών σχεδίων του και να ήδη τας εκλεκτοτέρας του μεραρχίας, τας όποιαις εξαπέστειλεν εις τήν επίθεσιν, να χάσουν τó ήμισυ της δυνάμεώς των, διά να έπιτρέψ η κατσχυμένος πλέον εις τήν Ρώμην». Τήν παραμονήν ή εγκυρότερος τών Άγγλων στρατιωτικών κριτικών, ό λοχαγός Σύριλ Φώλλς, έγραφε εις τούς «Τάιμς», άφού έκαμνε μίαν άφήγησιν της προσπάθειας τήν όποίαν κατέβαλον οι Ίταλοί κατά τών ελληνικών θέσεων και της μεγάλης δυνάμεως τήν όποίαν έχρησιμοποίησαν επί στενωπότην μετώπου (άφήγησιν όμως ή όποία ήτο μοιραίως άνεπαρκής, διότι τότε ο κόσμος δέν ένώριζεν όλας τας άνωτέρω άναφερθείσας λεπτομερείας), τά έξης μεταξύ άλλων: «Η μεγάλη Ιταλική προσπάθεια ή μεγαλυτέρα ίσως από όσας άνελήφθησαν από της άρχής του Έλληνοϊταλικού πολέμου, κατέληξεν εις λαυπράν και άναμφισβήτητον νίκην του ελληνικού στρατού. Τó ελληνικόν στρατηγείον, τó όποίον έδειξε πάντοτε ένα επιτυχή συνδυασμόν τόλμης και συνέσεως, έτήρησε και εις τήν περίπτωσιν αυτήν τήν επιβεβλημένην τακτικήν: παρέταξε τας δυνάμεις του καταλλήλως και εκρότησε τήν πρώτην γραμμήν με άνάλογον αριθμόν δυνάμεων, αι όποιαί έβειαν ύπεροχον ήρωισμόν, συγκρατήσασαι όλην τήν Ιταλικήν πίεσιν και άποκρούσασαι όλας τας επίθεσεις με τρομεράς διά τούς Ίταλούς άπωλείας... Τó γενικόν συμπέρασμα είναι πάντως ότι οι Έλληνες έσάθησαν ικανοί να άντιμετωπίσουν τήν μεγάλην αριθμητικήν και ύλικήν ύπεροχήν τών επιτεθεμένων και να επιτύχουν ούτως τήν πλήρη συντριβήν της μεγαλυτέρας Ιταλικής επίθεσεως. Θα ήθελα δέ όλοι οι Άγγλοι ν' άντιληθούν και να εκτιμήσουν τήν σημασίαν αυτήν του μεγάλου πολεμικού κατορθώματος του ελληνικού στρατού». Δέν έλειπον όμως και αι προσιότερον έπίσημοι εκδηλώσεις του βρετανικού θαυμασμού διά τó ελληνικόν αυτό κατορθώμα: Τήν 18ην Μαρτίου ό βασιλεύς της Άγγλίας

ἀπένειμεν εἰς τὸν Ἑλληνα ἀοχιστράτηγον Παπάγον τὸ ἀνώτερον παράσημον τοῦ Λαυραῦ, καὶ ὁ ἀοχιστράτηγος ἐτόνιζεν εἰς τὴν ἡμερησίαν του διαταγὴν τῆς ἐπομένης ὅτι ἐπ' τιμητικῆ αὐτῆ διακρίσει ἀνταντικῶς εἰς τὸν μαχόμενον ἑλληρικὸν στράτον, τοῦ ὁποῦ οἱ ἠρώσιμοὶ ὕψωσαν τὴν ἀύχρουν Ἑλλάδα ὡς καταυγάζον μετέωρον ἐν τῷ παγκοσμίῳ πολεμικῷ συναγεριῷ». Τὴν 21ην Μαρτίου ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ἦνιεν ἔστειλεν εἰς τὸν Ἑλληνα πρωθυπουργὸν Ἀλέξανδρον Κορυζῆν θερμὸν συγχαρητήριον τηλεγράφημα διὰ τὴν ἐπιλαμπρὴν ἑλληνικὴν νίκην, τὸ ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων ἐτόνιζεν ὅτι ἐπ' γενναίότητι καὶ ἁποφασιστικότητι τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα ἔλαβον μέρος εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτὰς ἐκέρδιον τὸν θαυμασμὸν ὅλων τῶν ἐλευθέρων λαῶν τοῦ κόσμου». Ἐξ ἀναφερόμενος ἀκόμη ὅτι τὴν 13ην Μαρτίου, δηλαδὴ ὅταν ὁ Μουσσολίνι ἐπέμεινε ἀκόμη εἰς τὴν ἀπεγνωσμένην του προσπάθειαν, ὁ ἐν Βερολίνῳ Ἑλλην πρεσβευτὴς Ραγκαβῆς ἐπληγεράσει πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν: «Κατὰ τὰς ἐξ ἀσφαλούς πηγῆς πληροφορίας, ἡ ἀραμένη τὴν 9ην Μαρτίου μεγάλη ἰταλικὴ ἐπιθεσις εἶχε συνδυασθῆ μετὰ τὰς γερμανικὰς κινήσεις εἰς τὰ Βαλκάνια. Ὁ Μουσσολίνι εἶχεν ἐκ τῶν προτέρων ὑποσχεθῆ εἰς τὸν Χίτλερ ταχεῖαν καὶ λαμπρὰν νίκην. Ὁ Γερμανὸς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ρίμπεντροπ εἶχε τηλεφωνῆσαι χθὲς τὴν ἐσπέραν εἰς τὴν Ρώμην διὰ νὰ μάθῃ τὰ πολεμικὰ νέα. Ὅταν ἐπληροφόρηθ τὴν ἰταλικὴν ἀποτυχίαν, ἀνέκραξεν: Ἄχ, αὐτοὶ οἱ Ἴταλοί!».

Ὁ Χίτλερ διαγράφει πλέον τοὺς Ἴταλους καὶ προχωρεῖ μόνος του. — Ζητεῖ μόνον νὰ κινηθῆ ὁ ἰταλικὸς στόλος. — Ἡ ἰταλικὴ πανωλεθρία τοῦ Τσιάνου. — Ὁ Χίτλερ θέλει τὴν κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος ἐντός πέντε ἡμερῶν. Ὅταν ὁ Μουσσολίνι ἐπέστρεψε καταγυμμένος εἰς τὴν Ρώμην, εἶχονμεν θάσει ἤδη εἰς τὴν 22ην Μαρτίου, εἶχε παρέλθει δηλαδὴ μία ὁλόκληρος ἑβδομάς ἀπὸ τὴν ἡμερομηνίαν τὴν ὁποῖαν ἀνοχθὲν εἶχε καθορίσει ὁ Χίτλερ διὰ τὴν ἐναρξιν τῆς ἐπιθέσεώς του ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ὁποία καθὲ ἄλλο παρά τυχαία ἦτο, διότι συνδετέο ἀμέσως μετὰ τὰς περαιτέρω ἐπιθετικὰς του σχέδια ἐναντίον τῆς Ρωσσίας. Καὶ εἶναι φυσικὸν ὁ Γερμανὸς δικτάτωρ, ὁ ὁποῖος καλύπτει ἀπὸ καθὲ ἄλλον ἀντελασθέντα ποῖος συνεπείας θὰ ἤμπορούσε νὰ ἔχη καθὲ καθυστέρησις καὶ μεταβολὴ εἰς τὸν ἐπιμελῆς κατριορθοῦντα χρονολογικὸν πίνακα διὰ τὰ γερμανικὰ στρατηγικὰ σχέδια, νὰ εἶχεν ἤδη μετανοήσῃ διότι — ἀφ' ἐνός μὲν διὰ νὰ προφυλάξῃ τὰ στρατεύματά του ἀπὸ τὰς μοιραίας ἀπωλείας τῆς βαλκανικῆς ἐκστρατείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ μὴ δυσαρεστήσῃ ἀπολύτως τὸν Ἴταλὸν του σύμμαχον — συγκατετέθη νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ δοκιμῆσθῃ διὰ τελευταίαν φοράν τὴν τύχην του. Καὶ ἐκδηλοῦται ἡ δυσφορία αὐτῆ τοῦ Χίτλερ, πρῶτον διότι εἰς ὅλας τὰς ἐπομένας διπλωματικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἐνεργείας του προβαίνει πλέον χωρὶς νὰ εἰδοποιῆ τοὺς Ἴταλους παρὰ μόνον κατὰ τὴν ὑστάτην στιγμὴν καὶ δεύτερον διότι — ὅπως θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω — ἐγκαταλείπει πλέον καθὲ ἐπιφυλάξιν καὶ εὐγενείας ἀκόμη εἰς τὰς αὐστηράς διαταγὰς, τὰς ὁποίας δίδει εἰς τοὺς Ἴταλοὺς συνεταίρους του. Ὁ Χίτλερ ἦτο πρῶτον εἰς θέσιν νὰ διαπιστώσῃ ἀμέσως τότε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μόνον ἔνῃ καὶ πλέον ἔτος ἀργότερον θὰ διεπιστώσων ὁ ἐπιφανὴς Ἄγγλος στρατιωτικὸς κριτικὸς «Στρατηγικὸς» εἰς τὸ βιβλίον του «Ἀπὸ τὸ Τσιουράκ εἰς τὸ Σιμωλένσκ», γράφον τὰ ἑξῆς: «Ἡ τελευταία μεγάλη ἐπιθεσις τοῦ Μουσσολίνι εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἀπετέλει τμήμα ἐνὸς εὐρύτερου σχεδίου, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἐπιδικωμένων παρὰ τῆς ἐπιθέσεως αὐτῆς σκοπῶν ἔπρεπεν ἐπιγιγνῆναι νὰ προσαρμοσθῆ πρὸς τὰς νέας συνθήκας. Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀντιληφθῶμεν ἔξωθεν τί ἀκριβὸς συνέβηεν εἰς τὰ βαλκανικὰ πολεμικὸν μέτωπον. Σήμερον ὅμως ἤμποροῦμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν ὅτι τὸ σχέδιον καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀρκετικῆς ἐκστρατείας τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1941 ὑπέστησαν διαφόρους ἐπιδράσεις. Καὶ αἱ ἀποτυχάνουσαι κινήσεις τοῦ Μουσσολίνι ἔπαιξαν τὸσον ρόλον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅσον καὶ αἱ ἐπιδειξιτέρας ἐνεργείαι τοῦ Χίτλερ. Τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ Γερμανοῦ δικτάτορος καταστράφη πλήρως ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν ἀποτυχίαν εἰς τὴν Ἀλβανίαν». Καὶ πρῶτον ὁ Χίτλερ ἀπευθεῖ ἀμέσως ἀπὸ τῶν μέσων Μαρτίου ἤδη, ὅποτε ἐπέστη ἀπολύτως ὅτι ἡ μεγάλη ἀπόπειρα τοῦ Μουσσολίνι κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀποτυγαννεί διαισθητικῶς, νὰ λάβῃ πλέον τὰ ἰδικά του μέτρα διὰ νὰ μὴ τοῦ στοιχίσῃ τὸσον πολὺ ἡ ἰταλικὴ ἀποτυχία. Εἰδικῶς διαταγὴ τὸν πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν ὄν Ρίμπεντροπ καὶ τὸν ὑφυπουργὸν ὄν Βέισαϊκερ ἀπαίτει ὅπως ἐπιστευθοῦν χωρὶς κανένα πλέον διαταγῆν αἱ διαπραγματεύσεις μετὰ τὴν Νοτιοσλαβίαν, ὅπως καμνοῦν ὄλοι αἱ ἀντιρροήσεις τῆς, ὅπως τῆς προσηρῆθαι οὐδὲν ἀντάλλαγμα καὶ ἂν ζητήσῃ καὶ ὅπως ἡ ὑπογραφή τῆς Νοτιοσλαβίας εἰς τὸ Τσιμερὸς Συμφωνία γίνῃ πρὸς τῆς παρελεύσεως δεκαήμερου. Ταυτοχρόνως γίνονται συζητῆ καὶ μακρὰ συσκέψεις ὅλων τῶν στρατιωτικῶν, ναυτικῶν καὶ ἀεροπορικῶν παραγόντων τῆς Γερμανίας διὰ νὰ καταρτισθοῦν μέχρι τῆς τελευταίας τῶν λεπτομερειῶν τὰ σχέδια τῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιθέσεως. Ταῖς εἶναι οἱ βασικοὶ ὅροι τοῦ ὁποῦ ἑθετεῖ διὰ τὰ σχέδια αὐτὰ ὁ Χίτλερ: 1) Ἡ ἐπιχείρησις θὰ εἶναι πλέον καθαρῶς γερμανικὴ μὴ λαμβανόμενης ὅπ' ὅνιν οἰσθητικῆς βετικῆς ἰταλικῆς συμβολῆς. 2) Ἡ ἐπιθεσις θὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὴν κατάληψιν ὁλοκλήρου τῆς

Ἑλλάδος, ἐπικτεινόμενῃ δι' εἰδικῆς ἐπιθέσεως, ἡ ὁποία μελετᾶται ἤδη ἀπὸ τὸ γερμανικὸν ἐπιτελεῖον ὑπὸ τὸ συνθηματικὸν ὄνομα «ἐπιχειρήσις Μεσσοῦ» καὶ μέχρι τῆς καταλήψεως τῆς Κρήτης καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν νήσων. 3) Ἡ ἐπιχείρησις θὰ εἶναι πραγματικῶς κεραινοβόλος ἐπιτυγχανομένη τῆς καταλήψεως τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος ὁλοκλήρου ἐντός πέντε ἡμερῶν καὶ διὰ τὰς ὁδοὺς ἐν μῆτρει εἰς τοὺς Ἴταλους περὶ τοῦ τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖον διεάγεται ὁ πραγματικὸς «Μηλίτακρηκ» καὶ διότι τὰ χρονικὰ περιβάρια τοῦ διαβέβη ἡ Γερμανία ἀρχίζουν πλέον νὰ ἐξαντλοῦνται. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ κάτωθι ἀποσπασμα ἀπὸ τὸ πολεμικὸν ἡμερολόγιον τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ γερμανικοῦ ναυτικοῦ ναυάρχου Ράιτερ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 18 Μαρτίου: «Ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ ναυτικοῦ, ἐπισκεπτόμενος τὸν Φύρερ, ζητεῖ ἐπιβεβαιῶσαι τὴν ἀποφάσεως ὅτι θὰ πρέπει νὰ καταληθῆ ὁλόκληρος ἡ Ἑλλάς ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περιπτώσιν ἐιρηνικῆς τυγῶν διευθετήσεως. Ὁ Φύρερ ἀπαντᾷ: Ἡ πλῆθος κατάληψις ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος εἶναι προϋπόθεσις οἰσθητικῆς διευθετήσεως».

Αἱ γερμανικαὶ διπλωματικαὶ προσπάθειαι διὰ τὴν προσηρῆσιν τῆς Νοτιοσλαβίας εἰς τὸν Ἄξονα ἐπιτυγχάνουν ἐν τῷ μεταξύ καὶ τὴν 25ην Μαρτίου 1941 ὑπαγράφεται εἰς τὴν Βιέννην ὑπὸ τὰς συνθήκας τοῦ ἀνεξέρωμεν ἀνωτέρω, ἡ προσηρῆσις αὐτῆ. Μετὰ τὴν ὑπογραφήν ὁ καγκελάριος Χίτλερ συναντᾶται μετὰ τὸν Τσιάνο διὰ μακρὰν συνομιλίαν, τὴν ὁποῖαν διακρίνει ἐξαιρετικὴ ψυχρότης καὶ ἐπιλακτικότης ἐκ μέρους τοῦ πρῶτου. Ἀπὸ τὰς ἐπίσημοις γερμανικῶν σημειώσεων ἐπὶ τῆς συσκέψεως αὐτῆς, αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνονται ὡς ἐπὶ τῆς ἐγγράφου τοῦ Συμμαχικοῦ Δικαστηρίου Ἐγγεγραμμένων τῆς Νοτιοσλαβίας, πληροφοροῦμεθα τὰ ἑξῆς ἐπὶ λέξει: «Ἀπαντῶν εἰς ἐρώτησιν τοῦ κομίτος Τσιάνο ἐπὶ τῆς πιθανῆς διάρκειας τῆς «Ἑλληνικῆς» ἐκστρατείας, ὁ Φύρερ εἶπεν ὅτι ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν καλοῦ καιροῦ ἡ ἐπιχειρήσις δύναται νὰ ἀρχῆ εἰς πέρας ἐντός ἐλαχίστων ἡμερῶν. Τὴν ἀπάντησιν αὐτὴν τοῦ Χίτλερ ἐπιβεβαιώσων αἱ πληροφορίες, τὰς ὁποίας ἔλαβον ἀπὸ ἀνωτέρω Γερμανοῦς ἀξιωματικῶν, συμμετασχόντας εἰς τὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιθεσιν ὁ Γάλλος διπλωμάτης Ὀυφρουά ὁ ὁποῖος εἶχε μείνει εἰς τὴν Θεσσαλονικίην μέχρι τῆς εἰσόδου ἐκεῖ τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων ὡς πρὸς τὴν Γαλλίαν, Συναντηθεὶς κατὰ τὰς 10—15 Ἀπριλίου 1941 μετὰ ἀνωτέρω ἀξιωματικῶν τοῦ Γερμανικοῦ Στρατηγεῖου εἰς τὴν Θεσσαλονικίην, ἠδυνήθη νὰ διαπιστώσῃ τὴν ἑσπέραν δυσφορίαν καὶ ἀνησυχίαν τῶν διότι ἡ γερμανικὴ προέλασις εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπρασματοποιεῖτο μετὰ τὸσον βραδύν ρυθμὸν καὶ κατὰ τρόπον ἀντίθετον πρὸς τὸ σχέδιον τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου, τὸ ὁποῖον προέβλεπεν ὁλοκληρωτικὴν κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος ἐντός πέντε ἡμερῶν. Προσηρῆσας ἀργότερα εἰς τοὺς ἐλευθέρους Γάλλους τοῦ στρατηγοῦ Ντε Γκώλ ὁ Ὀυφρουά ἀνεκοίνωσε τὰς σημαντικὰς αὐτὰς πληροφορίες, ὁμῶν τὴν 18ην Φεβρουαρίου 1942 ἀπὸ τοῦ ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ τοῦ Λονδίνου.

Τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἐκείνην ἄκριβως τὴν ἐποχὴν — καὶ πιθανώτατα κατὰ τὴν συνάντησιν μετὰ τὸν κομίτη Τσιάνο εἰς τὴν Βιέννην, τὴν 25ην Μαρτίου 1941 — ἐζητήσῃ ὁ Χίτλερ ἀπὸ τὸν Ἴταλὸν σύμμαχόν του ἦτο καὶ ἡ χρησιμοποίησις ἑνα σημαντικῶν ὄπλων, τὸ ὁποῖον διέβητε καὶ χρησιμοποιεῖται μέχρι τῆς στιγμῆς διατηρήσει προσεκτικῶς ἐν ἀνοχθία: τὸν ἰσχυρότατον ἰταλικὸν πολεμικὸν στόλον. Ἐγρηγιάετο ὁ Χίτλερ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς μεγάλῆς του Βαλκανικῆς ἐκστρατείας νὰ ἐλασθεῖν εἰς τὸ δυνατόν τὸν βασιλικὸν στόλον τῆς Μεσογείας, ὁ ὁποῖος θὰ ἔδυνάτο νὰ τοῦ δημιουργῆσαι δυσχερεῖας διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν σχεδίων του. Ὁ Μουσσολίνι, μὴ δυνάμενος νὰ κάμῃ τίποτε ἄλλο, συνενομήθη. Καὶ τὴν 26ην Μαρτίου, κατόπιν ἐκτετατοῦς ἐμερίου ἀναγνωρίσεως, ὅπως λέγει τὸ ἰταλικὸν ἀνακοινωθέν, ὁ ἰταλικὸς στόλος ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὰ κρησφύγετά του μετὰ κατὰ τὴν Κρήτην. Μόλις ὅμως ἐπληροφόρηθ ὅτι ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐξῆλθεν ἀπὸ τὴν βάση του τῆς Ἀλεξανδρείας διὰ νὰ τὸν συναντήσῃ, ὁ ἰταλικὸς στόλος ἐπιστρέφει τάλαν, ἀναπτύσσων ὅλην τὴν ἐξαιρετικὴν πραγματικὴν ταχύτητα τῆν ὁποῖαν εἶχον τὰ πλοῖά του, διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ναύσταθμόν του. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς 28ης Μαρτίου συνεχίζεται ἡ καταδίωξις, κατὰ τὴν ὁποῖαν παίζον σημεῖοντικὸν ρόλον τὰ δουδαριστικὰ καὶ τὰ τοσπιλοδελτικὰ τοῦ Βρετανικοῦ ἀεροπλανοσούρου «Φόρμιταμπλ», κατορθώνοντα πρῶτον νὰ ἐλαττώσων μετὰ ἐπιτυχίαις βολὰς τῶν τυχνῶν τοῦ βαρηκτοῦ «Βιτόρια Βενέτος» εἰς τὸ ἦμισον καὶ νὰ ἐπιπέσων αὐτῶ εἰς τὸν ἀγγλικὸν στόλον νὰ προσεγγίσῃ τὸν θεῶντα ἐχθρὸν. Καὶ ἐτσι, ὀλίγον μετὰ τὰς δέκα τὸ βράδυ καὶ ὅσα ἔκομαν πολλοὺς ἔληγους, οἱ δύο στόλοι συναντῶνται πραγματικῶς, διὰ νὰ ὑποστῇ ὁ ἰταλικὸς στόλος τὴν γνωστὴν πτωλοβορῆαν τοῦ Τσιάνου, τρία μεγάλα καταδρομικὰ καὶ ἑνα μικρότερον δυβίζονται, τρία ἀντιτορπιλικὰ συμμερίζονται τὴν τύχην τῶν καὶ τὰ ἰταλικὸν βαρηκτόν «Βιτόρια Βενέτος» ὑψίστατα σοβαρὰ ἄβασα, πρὶν ἢ ὁ ἰταλικὸς στόλος ἐπανέλθῃ καταγυμμένος εἰς τὴν βάση του μετὰ τὴν ἀποτυχίαν καὶ αὐτῆς τῆς ἀποπείρας ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἄγγλου ναυάρχου Κάννιγκαμ συμμετέσχον καὶ οἱ σταλικοί τῶν ἑλληνικῶν ἀντιτορπιλικῶν εἰς τὴν καταδίωξιν αὐτὴν τοῦ ἰταλικοῦ στόλου.

Ἡ νοτιοσλαβικὴ ἐπανάστασις τῆς 27 Μαρτίου 1941. — Ὁ Χίτλερ καρτερίζει ἀμέσως τὰ στρατηγικὰ του σχέδια. — 52 μεραρχίαι κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ 20 ἄλλαι ἐν ἐφεδρείᾳ. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως εἶχε σπ

μειωθή ένα άλλο σοβαρότατον γεγονός: ενώρις την πρωίαν της 27ης Μαρτίου 1941 και ενώ ο πρωθυπουργός και ύπουργός των Έξωτερικών της Νοτιοσλαβίας, οι οποίοι είχαν υπογράψει εις την Βιέννη την προσχώρησιν εις τὸν Τριμερές Σύμφωνον ἐπέστρεψον μετὰ τὴν λήξυν των — δηλαδή τὴν γερμανικὴν ἀπόφασιν περὶ προσρτήσεως τῆς Θεσσαλονίκης — εἰς τὸ Βελιγράδιον, ὁ νεαρός καὶ μὴ ἐνηλικιωθεὶς ἀκόμη βασιλεὺς Πέτρος, ὁ σερβικὸς στρατὸς ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ στρατηγού Σίμοβιτς καὶ ἕνα μέρος τοῦ λαοῦ τοῦ Βελιγραδίου ἐπραγματοποίησαν τὸ ἐπιτυχὲς ἐπαναστατικὸν κίνημα, τὸ ὁποῖον ἐνεφάνισε μετ' ὀλίγου ὥστε τὴν Νοτιοσλαβίαν ἐτοίμων νὰ ὑπερασπίσῃ, ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἐνόπλιος, τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν αὐτετελείαν της. Ἡ ἀντίδρασις τοῦ Χίτλερ εἰς τὸ πλῆγμα αὐτὸ, τὸ ὁποῖον ἀνέτρεπεν ὅλας τὰς ἐλπίδας, τὰς ὅσας εἶχε στηρίξει ἐπὶ τῆς προσχωρήσεως τῆς Νοτιοσλαβίας εἰς τὸν Ἄξονα ὑπῆρξεν ἀμεσως καὶ κεραυνοβόλος. Μόλις ἐλήφθησαν αἱ πρώται ἐκ Βελιγραδίου

ἱκανοῦ ἐδώσεως. Αἱ ἐπόμεναι παραγράφοι διὰ τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις, ἀφοροῦν τὰς ἄλλας ἐπιθέσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐγίνοντο ἐναντίον τῆς Νοτιοσλαβίας ἀπὸ τῆς περιοχῆς τῆς Σόβιας μετὰ δύο κατευθύνσεις, πρὸς τὴν Νύσσον καὶ τὰ Σκόπια (τὴν τελευταίαν, εἰδικῶς διὰ νὰ ἀνακουφισθοῦν τὰ πλεῖστα τοῦ ἱταλικοῦ μετώπου εἰς τὴν Ἀλβανίαν), ἀπὸ τῆς περιοχῆς τῆς Τεργέστης καὶ τῆς Ἰστρίας, ἀπὸ τῆς περιοχῆς τῶν αὐστριακῶν συνόρων τοῦ Γκράτς καὶ τοῦ Κλάγκενφουρτ, καθὼς καὶ τὴν πλήρη παρὰ τῆς γερμανικῆς ἀεροπορίας ἐξόντωσιν τοῦ Βελιγραδίου, εἰς ἀλληκαλλήλους ἐπιθέσεις κατὰ κύματα».

Ἀπὸ τὰ μακρὰ συνοπτικὰ ἀνακοινωθέν, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκε μετὰ τὸ τέλος των, τὴν 11ην καὶ 12ην Ἰουνίου, τὸ γερμανικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον διὰ τὴν ἀσκήσασιν ὄλων τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, πληροφοροῦμεθα διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν ἐπιτελικὴν προσπάθειαν ἢ ὁποία κατεβλήθη πρὸς κατάρτισιν ὄλων τῶν λεπτομερειῶν

Ὁ Χίτλερ μεταξὺ τῶν ἐπιτελῶν του τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1941, ὁ ναύαρχος Ράιντερ, ὁ στρατάρχης Κάιτελ καὶ ὁ τὸν Χίτλερ μετ' ἐστραμμένα τὰ ὦτα

1941, Ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ: ὁ στρατάρχης Μπράντ, ὁ στρατηγὸς Γιόντλ, (εἰς τὸ βάθος: Ὁ καθηκτικὸς παρὰ εἰς τὸν στρατάρχης Γκαϊρίγκ).

πληροσφορίας, συνεκάλεσεν εἰς τὴν Καγκελλαρίαν τοῦ Βερολίνου εἰς μίαν ἐκτακτὴν σύσκεψιν ὄλους τοὺς κυριωτέρους συνεργάτας του. Τῆς συσκέψεως αὐτῆς, τῆς ὁποίας εἶναι ἀναμφισβήτητος ἡ ἱστορικὴ σημασία καὶ εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέσχον πλὴν τοῦ Χίτλερ καὶ τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ του φόν Ρίμπεντροπ, οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοῦ στρατηγὸι Κάιτελ, Γιόντλ καὶ Χάλντερ, ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀεροπορίας στρατάρχης Γκαϊρίγκ, ὁ ἐν Ρώμῃ Γερμανὸς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος στρατηγὸς φόν Ρίντελεν καὶ καυμιά δεκαεὶα ἄλλοι ἀνώτατοι Γερμανοὶ ἀξιωματικοί, ὑπάρχοντες εἰς τὰ ἀνευρεθέντα μυστικὰ ἀρχεῖα πλήρη τὰ πρακτικὰ. Μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρονται εἰς τὰ πρακτικὰ αὐτὰ τὰ ἑξῆς: «Ὁ Φύρερ εἶναι ἀποφασισμένος χωρὶς νὰ περιμένῃ πιθανὰς ἐκδηλώσεις νομιμοσφορίας τῆς νέας κυβερνήσεως νὰ λάβῃ ὄλα τὰ μέτρα διὰ νὰ κατασταθῇ τὴν Νοτιοσλαβίαν στρατιωτικῶς καὶ ὡς ἐθνικὴν ἐνότηταν. Οὐτὲ διπλωματικὰ διατυπώσεις θὰ γίνων ὅτε τελεσιγράφον θὰ ἐπιδοθῇ. Ἡ ἐπιθεσις θὰ γίνῃ εὐθὺς ὡς ἐτοιμασθῶν τὰ κατάλληλα στρατιωτικὰ μέτρα... Ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως ἔχει ἐξαιρετικὴν σημασίαν ὅπως τὸ κτύπημα κατὰ τῆς Νοτιοσλαβίας καταφερθῇ μετ' ἀμείλικτον σκληρότητα καὶ ὅπως ἡ στρατιωτικὴ καταστροφή τῆς ἐπιτευχθῇ διὰ κεραυνοβόλου ἐπιχειρήσεως. Μετ' ὅσον αὐτὸν ἡ Τουρκία θὰ τρομοκρατηθῇ ἐπαρκῶς καὶ αἱ ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος θὰ ἐπιρρασθῶν εὐμενῶς».

Καὶ περαιτέρω ἀναφέρουν τὰ ἴδια πρακτικὰ: «Τὰ σχέδιον προβλέπει ὅτι θὰ ἐπιστεφῶσμεν ὄλας τὰς προπαρασκευὰς καὶ θὰ μεταχειρισθῶμεν τὸσον ἰσχυρὰς δυνάμεις, ὥστε ἡ νοτιοσλαβικὴ κατάρρευσις νὰ ἐπέλθῃ ἐντὸς τοῦ ἐλαχίστου δυνατοῦ χρονικοῦ διαστήματος. Αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις θὰ διεξαχθῶν ὡς ἑξῆς: Ἰον. Ἐναρξίς τῆς ἐπιχειρήσεως «Μαρίτα» μετ' ἐπιχειρησθέν κατ' ἀρχὰς σκοπόν νὰ καταληφθῶν ἡ ἑλληνικὴ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη, ἰδίως δὲ ἡ περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὸ ὄψιπιδον τῆς Ἐδέσσης. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἡ ἐξορμησις θὰ γίνῃ ἀπὸ τὸν νοτιοσλαβικὸν ἐξορμησιν ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν ἀεροπορίαν, ἡ ὁποία ἐχρησιμοποίησεν ὅτι εἶχε καλῶτερον εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις, διηρθρωθῇ εἰς δύο μεγάλας διαστάδας ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀντιστρατηγοῦ φόν Λαίρ καὶ τοῦ στρατηγοῦ τῆς ἀεροπορίας φόν Ριχτδόφεν. Οἱ στρατάρχαι Λιστ καὶ Κλάιστ, ἔχοντες ὡς ἐπιτελάρχας τοὺς στρατηγούς Γκραϊφενυπεργκ καὶ Ζάιτσερ, εὐρισκόμενοι ἐπὶ κεφαλῆς τῶν δύο στοατιῶν, πὸν ἀνέλαβον τὴν ἐπιχειρήσιν, ἐξετέλεσαν ὄλας τὰς διαταγὰς τῶν γενικῶν αὐτῶν ἀρχηγῶν. Πραγματικὰ δηλαδή ἡ Γερμανία ἐχρησιμοποίησεν ὅτι εἶχε καλῶτερον εἰς τὰς ἐπιτήχην ἢ μεγάλη αὐτὴ ἐπιχειρήσιν, ἡ ὁποία εὐσιαστικῶς εἶναι μόνον κύριον ἀντίπαλον εἶχε, τὴν Ἑλλάδα, δεδομένου ὅτι, ὅπως θὰ εἶδουεν κατωτέρω, ἡ νοτιοσλαβικὴ ἀντίστασις κατέρρευσε ἀμέσως. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὄγκος τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποίησεν διὰ τὴν ἐπιχειρήσιν εἶναι πραγματικὰ καταπληκτικὰς. Ὁ ἴδιος ὁ Χίτλερ ἀνέφερεν εἰς τὸν ἐνώπιον τοῦ Ράιχσταγκ λόγον του τῆς 4ης Μαΐου 1941 ὅτι βιέθηκε διὰ τὴν ἐπιχειρήσιν αὐτὴν 31 πλήρεις μεραρχίας καὶ δύο ἡμιμεραρχίας, δηλαδή ἐν τῷ συνόλω 32 μεραρχίας. Εἰς τὰς 32 αὐτὰς μεραρχίας τῆς Γερμανίας, ἐκ τῶν ὁποίων — κατὰ τὰς ἀλλαγὰς τοῦ Ἰουνίου τοῦ Χίτλερ — αἱ 23 ἔλαδον ἀμεσον μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ αἱ ὑπόλοιποι 9 διατηρήθησαν ὡς στρατηγικὴ ἐφεδρεία, πρὲς νὰ προστεθῶν ἄλλαι 29 ἱταλικαὶ μεραρχία, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸν λόγον τοῦ Μουσσαολίνι τῆς 11ης Ἰουνίου 1941 ἐμάχοντο εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Καὶ πρὲς ἀκόμη νὰ προστεθῶν δέκα ἕως δώδεκα βουλγαρικαὶ μεραρχία, αἱ ὁποῖαι εἶχον πλήρως ἐπιστρατευθῇ καὶ

αί όποια άσφαλώς έν περιπτώσει κινδύνου θά έρρίπτοντο έναντίον της Έλλάδος και τίσσασαν σύγγικη μεραρχία, αί όποια έκινήσαν από βορρά έναντίον της Νοτιοανατολικής και αί όποια απόλλασαν από τό έργο αυτό Ισραήλismus γερομινικές μεραρχίας. Έν συμπεράσματι ήμπορεί να λεχθή ότι 52 πλίρεις και άριστά έξοπλισμένοι μεραρχίαί των δύο ισχυροτέρων στρατιωτικών δυνάμεων της Ευρώπης, μεταξύ των όποιων έπτά θωρακισμένα μεραρχίαί, πέντε πλήρεις μηχανοκίνητοι, μία άλλεξιπτωσιών και δύο άεροσταφερόμεναι έχρησιμοποιοήσαν άμέσως εις πολυμικές έπιχειρήσεις εις την Βαλκανικήν Χερσόησον ενώ άλλαι είκοσι μεραρχίαί παραμένον ως στρατηγική έφεδρεία. Και όλα αυτά εις μίαν περιοχήν εις την όποιαν μέχρι και της 25ης Μαρτίου 1941 άκόμη ελαδώνετο υπ' όσιν ως κύριος άν όχι άποκλειστικός αντίπαλος, μόνον ή μικρά Έλλάς με τας δεκαεπτά συνεχώς μοχομένης και άνεπαρκώς εξοπλισμένες μεραρχίας της και τας δύομια μεραρχίας, τας όποιας είχαν άποστείλει ως βοήθειαν ή Μεγάλη Βρετανία. Δηλαδή, άκόμη και άν δεν υπολογίσωμεν καθόλου τας άθρονικάς έφεδρείας των είκοσι μεραρχιών, έναντι των όποιων ή Έλλάς δεν είχαν ούτε ένα έσεδρικόν λέγον, άκόμη και άν υπολογίσωμεν την διαφοράν της συνθέσεως των αντίπαλων μεραρχιών, άκόμη και άν παραλείψωμεν έντελώς τό δαρυσήμονον πράγματι γεγονός ότι αί άεροσταφικά δυνάμεις του έχθρου, — αί κρίνουσαι, όπως είχε ήδη τότε άποδειχθή, τας συγχρόνους πολέμους — ήσαν περίπου δεκαπλάσια από τας έλληνικάς και τας βρετανικάς, έχομεν υπερτριπλασίαν και άριστα εξοπλισμένην έχθρικήν κατά έπιδόσιν δύναμιν, έναντι μίας μικράς χώρας, ή όποια διεξήγεν ήδη από πενταμήνου σκληρόν και τελείως δυσανάλογον προς τας δυνατότητας της πόλεμον.

Ευθύς μετά την λήψιν των όριστικών γερομινικών αποφάσεων διά την έπίσπευσιν της έναρξεως της μεγάλης Βαλκανικής έπιχειρήσεως κατά την στρατιωτικήν σύσκεψιν, του άνεφερέμεν άνωτέρω, ο στρατιωτικός άκόλουθος της Γερμανίας στρατηγός Ριντελ άνεχώρησεν άεροπορικώς εις Ρώμην, διά να επιδώσει εις τόν Μουσσολίνι προσωπικόν γράμμα του Χίτλερ, καθώς και ένα γενικόν σχεδιάγραμμα διά τόν ρόλον, πού έπρεπε να παίξουν κατά την διάρκειαν των έπιχειρήσεων αί Ιταλικαί ένοπλαι δυνάμεις. Τόσον τό γράμμα του Χίτλερ όσον και τό σχεδιάγραμμα αυτό, παρέχουν μόν μίαν γενικήν ιδέαν της αντίληψεως πού είχαν ή γερομινική ήγεσία διά την δημιουργηθείσαν νέαν κατάστασην, διά να καταπιισθή ή Μουσσολίνι, περιλαμβάνον όμως μίαν έντολήν προς αυτόν, άποτελοσάν τόν χειρότερον ίσως έξευτελισμόν διά την βασιτικήν Ιταλίαν. Λέγει πράγματι ή επιστολή του Χίτλερ τά εξής επί λέξει: «Δεν νομίζω ότι ή κατάσταση αυτή είναι καταστρεπτική, πάντως όμως είναι δύσκολη και ήμεις, από της πλευράς μας, πρέπει να άποφύγωμεν κάθε λάθος, εάν θέλωμεν να μη βέσωμεν έν κινδύνω όλην την θέσιν μας. Ός εκ τούτου έκανόνισα να ληφθούν όλα τά άπαραίτητα μέτρα όπως ή κρίσιμος αυτή κατάσταση αντίμετωπισθή διά στρατιωτικών μέσων. Διετάχθη ήδη και ή μεταβολή εις την παράθειν και την ανάπτυξιν των στρατευμάτων μας έν Βουλγαρία. Τώρα θά έπεθύμουν να σας παρακαλέσω έγκαρδίας, Ντούσε, να μη τύχη και αναλόδητε οιαδήποτε επιθετικήν έπιχείρησιν εις την Άλβανίαν κατά την διάρκεια των όλγων προσεχόν ημερών. Ο Ιταλός δικτάτορας όμως άπεδέχθη, χωρίς κανένα δισταγμόν την βασιτάτην αυτήν προσβολήν και ήθέλησε σάλιστα να έμμανίση την συμμόρφωσιν του προς την έπιθυμίαν του συμμαχου του Χίτλερ ως μίαν βυσίαν, ισχυρίζομενος ήθεθεν ότι αί στρατιώται του εις την Άλβανίαν έπρόκειτο έντός των άμέσως προσεχόν ημερών να άρχισουν μεγάλην έπίσπευσιν. Πράγματι εις την άπάντησιν, την όποιαν ευθύς την επομένην έστειλεν ή Μουσσολίνι εις τόν Χίτλερ, λέγει τά εξής: «Εδωσα προσωπικώς διαταγήν εις τόν άρχιστράτηγον Καβαλλέρο να αναβάλλη την έπίθεσιν έναντιον των Έλλήνων εις την Άλβανίαν, της όποιας ή έναρξις επέκειτο».

Η Έλλάς έναντι της γερομινικής άπειλής. — Από του Ιανουαρίου 1941 δηλοί ότι θά άντισταθ ή μέχρις έσχάτων. — Η υπερήφανος άπάντησις εις τας έπιβόλους γερομινικάς βαλιδουσκοπησεις. Ποία ήτο έναντι της κραστίας αυτής προπαρασκευής, ή όποια δεν ήμπορούσε δεβαίως να παραμείνη τελείως άγνωστος εις τούς Έλληνας κυβερνήτας, ή στάσις της Έλλάδος; Είναι πράγματι γεγονός ότι ήδη από των άρχόν Ιανουαρίου, ή ελληνική κυβέρνησις και ο βασιλεύς Γεώργιος είχαν πλήρη έπίγνωσιν του τρομερού κινδύνου, όσον και άν κατέβαλλον κάθε δυνατήν προσπάθειαν διά να μη πληροφορηθούν ο μαχόμενος κατά τόν Ιταλόν ελληνικός στρατός ή κοινή γνώμη τας έλπιουσίας των αυτών. Ηδη από της 5ης Ιανουαρίου 1941 ή ελληνική κυβέρνησις είχαν ανακοινώσει εις την σύμμαχον βρετανικήν κυβέρνησιν τας πληροφορίες της περι των σοβαρωτάτων μεταστροφών μεγάλων γερομινικών δυνάμεων εκ της περιοχής της Λεβίνας εις την Ρουμανίαν και περι των διεξαγομένων γερομινικοβουλγαρικών διαπραγματεύσεων. Η βρετανική κυβέρνησις άπάντησεν ότι και αί ίδικαί της πληροφορίες έπιβεβαιούν τά άνωτέρω στοιχεία και ότι θά μετεβαίεν προσεχώς εις τας Αθήνας ο άρχηγός των βρετανικών στρατευμάτων Μέσες Ανατολής στρατηγός Ουέιβελ, διά να συνηνωθή σχετικάς μετά των Έλλήνων κυβερνώτων. Πράγματι ο στρατηγός Ουέιβελ, έπιβαίνων άερακάτω έβασθεν εις τας Αθήνας την 13ην Ιανουαρίου και είχε δύο μακράς και δαρυστή μόντους έμπιστευτικός συνομιλίας με τόν βασιλέα Γεώργιον, τόν πρωθυπουργόν Ιωάννη Μεταξάν και τόν άρχιστράτηγον Άλέξανδρον Παπάγον. Αφού διεταυράθησαν και έπεδεβαίω-

θησαν αί άμφοτέρωθεν πληροφορίες περι των άπειλητικών έναντιον της Έλλάδος διαθέσεων της Γερμανίας και των πρώτων σχετικών κινήσεων, ο Άγγλος στρατηγός έζήτησε να μάθη τας ελληνικάς άποφεις διά την δυνατότητα αντίμετωπισεως του νέου τούτου κινδύνου. Τόσον ο Έλληνας πρωθυπουργός όσον και ο άρχιστράτηγος προέβησαν εις πλήρη ανάπτυξιν της πολιτικής και στρατιωτικής καταστάσεως και έτόνισαν ότι θά ήτο ίσως δυνατόν να άποκρουσθή και ή γερομινική έπιβρομή, όπως είχαν άποκρουσθή και ή Ιταλική, εάν ή Έλλάς ένισχύετο άμέσως με έπαρκή δύναμιν τουλάχιστον ένέως μεραρχιών, με την άπολύτως άπαιτουμένην άεροπορικήν ένισχύσιν. Ο στρατηγός Ουέιβελ άπάντησεν ότι ή Μεγάλη Βρετανία δεν διέθετε τοιαύτην δύναμιν, ότι ο ίδιος είχαν αναταναί με έλαχίστας και έντελώς άνεπαρκείς δυνάμεις την άφρικανικήν του έπίθεσιν, ήτις είχαν αναγκάσει τόν Ιταλόν στρατάρχην Γκρατσιάνι να υποχωρήση πανικόβλητος και ή όποια παρουσίαζεν ήδη δυνατότητα περαιτέρω σημαντικής έπιτυχίας. Μετά πολλής δυσκολίας και με πραγματικόν κίνδυνον άναποσπής της καταστάσεως εις την Βόρειον Άφρικήν θά ήδύνατο τό πολύ - πολύ να άποστείλη δύο έως τρεις μεραρχίας εις την Έλλάδα. Οι Έλληνες ήγεταί άναπατήθησαν τότε ότι ή Έλλάς θά έδέχετο μετά βαρυτάτης εύγνωμοσύνης όχι μόνον δύο ή τρεις μεραρχίας, αλλά και ένα σύνταγμα άκόμη, ως εκδήλωσιν της συμμαχικής αλληλεγγύης. Προσέβησαν όμως ότι συμμετεχόντες εις ένα κοινήν συμμαχικόν αγώνα, από την έκβασιν του όποιου εξαρτάται ή τύχη άμφοτέρων των χωρών, είναι εις θέσιν να εκτιμήσουν ότι δεν είναι άσβην να τεθή έν κινδύνω μία έπιχειρήσις, ή όποια έχει δυνατότητα θετικής έπιτυχίας, προς χάριν μίας άλλης, ή όποια δεν παρουσιάζει τοιαύτην προοπτικήν. Κατά συνέπεια ή Έλλάς, ή όποια είναι άποφασισμένη να άμυνή με όλας της τας δυνάμεις και έπ' όσον καιρόν θά ήμπορούσεν έναντιον της γερομινικής άπειλής, δεν θά είχε κανένα παράπονον εάν δεν της έστέλλετο καμμία βρετανική βοήθεια. Ο στρατηγός Ουέιβελ πύχαρίστησε διά την υπερσφαιρον αυτήν και πραγματικά συμμαχικήν στάσιν, προσέβησαν όμως ότι είναι τόσον τό ένδιαφέρον και ή εκτίμησις της βρετανικής και της παγκοσμίου κοινής γνώμης διά την ήρωικήν Έλλάδα, ώστε θά έκινδύνεω να ανατραπή υπό την γενικήν δυσφορίαν ή άγγλική κυβέρνησις, ή όποια θά άφινεν άβοήθητον την Έλλάδα άπέναντι ενός τοιαύτου τρομερού κινδύνου.

Αί ελληνικάι αυταί διαθέσεις έναντι του διαγαρομινικού κινδύνου διετυπώθησαν και έγγραφως προς την βρετανικήν κυβέρνησιν διά δύο ανακοινώσεων αί όποιαί έπεδόθησαν προί τον έν Αθήνας πρεσβευτήν της Μ. Βρετανίας, την 10ην Ιανουαρίου και την 8ην Φεβρουαρίου 1941. Εις τας διακοινώσεις αυτάς τονίζεται ότι ή Έλλάς είναι έαποφασισμένη να αντίμετωπισή με κάθε τρόπον και με οιαδήποτε ύσταν την ένδεχομένην γερομινικήν έπίθεσιν. Εχουσα συνδέσει την τύχην της με την Μ. Βρετανίαν και έχουσα άπόλυτην έμπιστοσύνην εις την μεγάλην της σύμμαχον ή Έλλάς θά εξακολουθήση μαχομένη παρά τό πλευρόν της μέχρι τέλους. Νομίζει όμως είναι σύμφωνον προς τό γενικώτερον συμμαχικόν συμφέρον να μη έπίσπευσθή ή γερομινική έπίθεσις έναντιον της Έλλάδος, λόγω μιάς προάρον μεταστροφής άνεπαρκών βρετανικών δυνάμεων, παρακαλεί δε όπως τό θέλωμα αυτο έξετασθή με ιδιαίτερον προσοχήν από την βρετανικήν κυβέρνησιν. Η ελληνική αυτή στάσις άποδεικνύεται άπολύτως όρθή και μόνον εάν ληρθή υπ' όσιν τό γεγονός ότι κατά την διάρκειαν της δικής ή όποια διεξήχθη τά τέλη του 1948 εις τό οικιστήριον ένγκληματιών πολέμου έναντιον του γερομινικού ύπουργείου Έσωτερικών, οι κατηγορούμενοι ισχυρίσθησαν ότι δεν υπήρξε καθόλου γερομινική έπίθεσις έναντιον της Έλλάδος, αλλά ότι τό γερομινικό στρατευμάτω έντάτησαν έναντιον αυτής μόνον διά να εκδιώξουν τά βρετανικά στρατεύματα. Αί άνωτέρω άναφερθείσαι διαταγαί του Χίτλερ από των μέσων Νοεμβρίου ήδη άπέτελλαν την άπάντησιν εις τούς ισχυρισμούς αυτούς.

Αί σχετικά διαπραγματεύσεις μεταξύ των Έλλήνων και των Άγγλων έπίσημων συνεχίσθησαν την 22αν Φεβρουαρίου και έπειτα πάλιν τας πρώτας ήμέρας του Μαρτίου ότε έπεσκήφη τας Αθήνας ο Άγγλος ύπουργός των Έσωτερικών Α. Νιτεν, συνοδευόμενος από τόν άρχηγόν του βρετανικού Αύτοκρατορικού Έπιτελείου στρατηγόν σέρ Τζών Ντλή. Ο πολιτικός και ο στρατηγός της Μ. Βρετανίας ήδυνήθησαν πράγματι να εκτιμήσουν τό άπαραμίλλον ψυχικόν μεγαλείον, τό όποιον έξεπροσώπει ή σταθερά αυτή και άκαμπτος άπόφασις της Έλλάδος να πολεμήση και έναντιον του δεύτερου μεγάλου έπιβρομέως, με την ίδιον αυταπάτησιν και τό ίδιον βάρος με τό όποιον είχε πολεμήσει και έναντιον του πρώτου. Εγνώριζαν — ή τουλάχιστον άν δεν εγνώριζαν άκόμη τότε με όλας τας λεπτομερείας, πού έχομεν πρό ήμών σήμερα, διασώζοντο εν τούτοις πλήρως — οι κυβερνήται της Άγγλίας, ότι ή μικρά αυτή χώρα, ή παλαιότατη ήδη μικρότατος από τήν μηδην έναντιον αντίπαλόν με πολλαπλάσιαν δύναμιν από τήν ίδικην της, θά είχε πλέον να παλαίση έναντιον των δύο μεγαλύτερων στρατιωτικών δυνάμεων του κόσμου, πρό των όποιων είχαν ήδη υποταχθή όλα τά έθνη της Ευρώπης, πλην της Μ. Βρετανίας και αί όποιαί διέθετον ως όρητήρια, ως βάσεις προσηλάσεως, ως κέντρα άνεφοδισμού την Ευρώπην όλόκληρον από του Άτλαντικού μέχρι των Ουαλλών και από της Βορείου Θαλάσσης μέχρι της Ροδόθης. Και όμως δεν έβίστασαν ούτε μίαν στιγμήν, διότι ένκώριζον ότι με την στάσιν των και τας άποφάσεις των έπρεπε να εκφράσουν και την έπιθυμίαν όλόκληρου του ελληνικού λαού και την έμμανήν του εις τας μακραίωνας του έθνους παραδόσεις και την

νεται ότι είχαν δροσθή ή 3η 'Απριλίου, τελικώς όμως απέφασθη να γίνει η επίθεσις την 6ην 'Απριλίου 1941.

Έκείνο το όποιον πρέπει ιδιαίτερος να τονισθή και το όποιον προκύπτει κατά τρόπον αναμφισβήτητον, κατά τὰ ἐλθόντα εἰς τὰς μεταπολεμικὰς ἐπίσημα στοιχεῖα εἶναι ὅτι ἡ ἔξοδος τῆς Νοτιοσλαβίας εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τοῦ 'Αξονος, παρὰ τὰς ἀνυπαχίας, τὰς ὁποίας ἐπροκάλεσεν ἀρχικῶς εἰς τὸ Βερολίνον, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ρώμην, παρὰ τὰς ἀδικαιολογήτους ἐλπίδας, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν εἰς τοὺς Συμμαχικοὺς κύκλους, δὲν ἐπέβη οὔτε γενικὴν ἀναστάτωση, οὔτε σημαντικὴν καθυστέρησιν εἰς τὰ γερμανικὰ πολεμικὰ σχέδια. Ὅπως ἀνεφέρσαμεν ἤδη, εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς εἰς τὸ ἀσπικὸν σχέδιον τοῦ Χίτλερ διὰ τὴν ἐπιχείρησιν «Μαρτίτα», τὸ ἀναπτυσσόμενον εἰς τὴν 6ην 'Απρ. 20 γενικὴν διαταγὴν τοῦ τῆς 23ης Δεκεμβρίου 1940, ἀναφέρεται ὅτι τὸ σύνολον τῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι θὰ ἐκρησσοποιουῦντο διὰ τὴν κατάληψιν τῆς 'Ελλάδος καὶ τὴν τρομοκρατήσιν τῆς Τουρκίας, ἀνήρχετο εἰς εἰκοσι τέσσαρας μεραρχίας. Αἱ μεραρχίαι αὐταὶ εὐρίσκειτο ἤδη ἔλασι ἀνεξαρτήτως εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἀπὸ τῶν μέσων Μαρτίου, ὅταν δηλαδὴ δὲν ὑπείστατο κανεὶς κίνδυνος ἐξωτερικῆς μεταβολῆς εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας διετραυματεύετο ἡ Νοτιοσλαβία τὴν προσχώρησιν τῆς εἰς τὸν 'Αξονα. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔγινε τὸ «πραξικόπημα» τοῦ Βελιγραδίου καὶ ἀπεφασίεν ὁ Χίτλερ νὰ ἐπιτεθῆ καὶ ἐναντίον τῆς Νοτιοσλαβίας οὐδεμίᾳ ἐπὶ πλέον γερμανικῇ μεραρχίᾳ μεταφέρῃ εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον. Ἐκινήθησαν μόνον αἱ ἕξ ἢ ἑπτὰ μεραρχίαι, αἱ ὁποῖαι ἐκ τῶν προτέρων εἶχον ταχθῆ ὡς ἐφεδρεία προκαλούμεως καὶ αὐτῆς ἐναντίον πιθανῶς ἐνδεχομένου κινδύνου, κατὰ μήκος τῶν γερμανο-νοτιοσλαβικῶν συνόρων εἰς τὴν περιοχὴν κράτος—Κλαγκενφουρτ. Ὁ ἴδιος ἄλλως τε ὁ Χίτλερ ἀνεφέρεν εἰς τὸν λόγον του τῆς 4ης Μαΐου 1941 ὅτι διέθεσε διὰ τὴν ἐπίθεσιν του εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην 32 μεραρχίας, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ 23 ἔλαδον ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις καὶ αἱ ὑπόλοιποι διετηρήθησαν ἐν ἐφεδρείᾳ. Ὅπως δὲν ἐπλήθυν ἐκ τῆς μεταβολῆς τῆς στάσεως τῆς Νοτιοσλαβίας διὰ τὴν Γερμανίαν καμμία ἀνάγκη περαιτέρω μεταφοράς στρατευμάτων εἰς τὴν Βαλκανικὴν, στρατευμάτων τὰ ὁποῖα τῶσιν ἀπαραιτήτως ἐνεργεῖτο κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ Χίτλερ διὰ τὴν ἐτοιμαζομένην ἐπίθεσιν τοῦ ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Αἱ ἐπιχειρήσεις διεξήχθησαν αὐτοσυστήτως μετὰ τὰς δυνάμεις, τὰς ὁποίας εὐθύς ἔξ ἀρχῆς εἶχεν ὀρίσει ὁ Χίτλερ διὰ τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς 'Ελλάδος μόνον.

Ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶναι ὑψικτικότερον ἀκόμη ἴσως, εἶναι ὅτι αἱ ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς 'Ελλάδος διπλοκλήθησαν ἀντὶ νὰ καταστοὺν δυσχερότεροι ἀπὸ τὴν στάσιν τῆς Νοτιοσλαβίας. Ὅπως ἀναφέρει τὸ γερμανικὸν προκτακτικὸν σχέδιον τῆς 27ης Μαρτίου 1941 προσεφέρετο εἰς τὰς γερμανικὰς στρατευμάτων ἕνα ἐντελῶς νέον πλῆθος πλοσπελάσεως ἐναντίον τῆς 'Ελλάδος: τὰ νοτιοσλαβικὸν ἔδαφος. Ταῦτα δὲ ἐξετιμήθη πολὺ ἀπὸ τὰ γερμανικὸν Στρατήγιον, εἰς τὸ ὅποιον εἶχον ἤδη διαδιδασθῆ αἱ πληροφορίες τῶν τμημάτων του, τῶν παρασταθέντων ἤδη ἀπὸ ἐβδομαδίων ἀπέμνησιν τῶν ἑλληνικῶν ὀχυρῶν τῆς παραμφορῆς πρὸς τὴν Βουλγαρίαν καὶ δυνάμεων νὰ γνωρίζουν τὸσόν σκληρὰ καὶ ἠρωικῶς θὰ ἦτο ἡ ἑλληνικὴ ἀντίστασις. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀηολογεῖ χαρακτηριστικῶς τὸ γενικὸν ἀνακαινωθὲν τοῦ γερμανικοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου τῆς 11ης 'Ιουλίου 1941, τὸ συνυφίζον τὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Βαλκανικῆς, τὸ ὅποιον ἀνασυνείρησι ἐπὶ λέξει: «Μὲ τὴν συντριβὴν τῆς Νοτιοσλαβίας ἐδημιουργήθη διὰ τὴν στρατιάν του στρατάρχου Λιστ ἡ σταθερὰ βάση καὶ ἡ πλῆρης ἐξασφάλισις διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῶν ἐπιχειρήσεων ἐναντίον τῆς 'Ελλάδος». Ἀλλὰ καὶ ἡ 6η 'Απρ. ἀριθμὸν 25 γενικὴν διαταγὴν κατευθύνουσαν, τὴν ὁποίαν ἐξέδωκε τὴν 27ην Μαρτίου 1941 πρὸς τοὺς ἐπιτελεῖς του ὁ Χίτλερ διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς νοτιοῦ Σερβίας, λέγει τὰ ἑξῆς ἀκριβῶς: «Σκοπὸς μου εἶναι νὰ ἀποκόψω τὸ νότιον μέρος τῆς Γιουγκοσλαβίας ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον γῶσσαν καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιήσω ὡς βάση διὰ τὴν συνέχισιν τῆς συνιδεδοσμένης γερμανικῆς καὶ ἰταλικῆς ἐπιθέσεως ἐν 'Ελλάδι». Θὰ ἴδωμεν αἰσῶς κατωτέρω ὅτι προῶματι κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἐξεκλήθησαν αἱ ἐπιχειρήσεις.

Ἡ ἐπανάστασις ὁμοῦ τοῦ βασιλέως Πέτρου καὶ τοῦ στρατηγού Σιμοβίτς εἰς τὸ Βελιγράδιον ἐπέφερε καὶ τὴν βασικὴν μεταβολὴν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἀμυντικὰ σχέδια, μεταβολὴν, ἡ ὁποία ἀπολύτως ἐπεβάλλετο ἐκ τῶν ἀλλοιωθεσῶν συνθηκῶν, ἡ ὁποία θὰ ἤδύνατο — ἐάν ὑπῆρχε κατάλληλος ἀνταπκρισις ἀπὸ τῆς νοτιοσλαβικῆς πλευρᾶς — νὰ ἐξασφαλίσῃ ἀκόμη ἐπιτυχέστερον ἀμύνην καὶ ἡ ὁποία δυστυχῶς — καὶ πάλιν λόγῳ ἀκριβῶς τῆς τοχλεῖας νοτιοσλαβικῆς καταρρεύσεως — εἶχε δυσάρεστα ἀποτελέσματα. Εὐθύς ἀπὸ τῆς ἐπιμένης τῆς ἐπανάστασεως καταρτίσθησαν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν στρατιωτικὴν ἡγεσίαν νέα σχέδια, τὰ ὁποῖα καὶ ἀνεκοινώθησαν αἰσῶς ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς τοὺς εὐρισκομένους ἀκόμη εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν Ἀγγλον ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Ἦντεν καὶ ἀρχηγὸν τοῦ βρετανικοῦ αὐτοκρατορικοῦ Ἐπιτελείου στρατάρχην Νηάλλ. Οἱ δύο αὗτοι μετέβησαν αἰσῶς τὴν 29ην Μαρτίου εἰς Βελιγράδιον καὶ εἰς ἐπανεπιλημμένας συσκέψεις μετὰ τοὺς νέους κυβερνήτας τῆς Νοτιοσλαβίας συνίστησαν θερμοῦ νὰ ἐπέλθῃ πλήρης συνεννόησις καὶ συνταύτισις τῶν ἀμυντικῶν σχεδίων κατὰ τῆς ἐπικειμένης πλέον ἐπιθέσεως μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ, τοῦ

νοτιοσλαβικοῦ καὶ τοῦ Στρατηγείου τοῦ ἀρχηγού τῶν ἐν 'Ελλάδι βρετανικῶν στρατευμάτων στρατηγού Μαϊντλαντ

Οὐίλσον. Αἱ σχετικαὶ συνεννοήσεις διετάχθησαν ἀπονοτιοσλαβικῆς πλευρᾶς μετὰ κάποιαν καθυστέρησιν καὶ μόνον τὴν ὕκτα τῆς 3ης πρὸς τὴν 4ην 'Απριλίου 1941 ὁ Ἕλλην ἀρχιστράτηγος Παπάγος συνοδευόμενος ἀπὸ ἐπιτελεῖς του καὶ ἀντιπροσώπου τοῦ βρετανικοῦ Στρατηγείου, μετέβη εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν τοῦ Κέναλι, παρὰ τὰ σύνορα 'Ελλάδος καὶ Νοτιοσλαβίας ὅπου καὶ συνητήθη μετὰ τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ νοτιοσλαβικοῦ Ἐπιτελείου στρατηγὸν Γιάνκοβιτς καὶ τὸν συνταγματάρχην Πέρεβιτς. Κατὰ τὴν μακρὰν αὐτὴν σύσκεψιν ὁ Ἕλλην ἀρχιστράτηγος ἐτόνισεν ἰδιαίτερος ὅτι οἱ Νοτιοσλαβοὶ πρέπει μετὰ κάθε τρόπον νὰ ἀποφύγουν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν στρατιωτικῶν τῶν δυνάμεων πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀπεράντων βορείων συνόρων τῆς γῶσας τῶν ὁπότε ἡ διασπορὰ καὶ ἡ ἐξασθένησις τῆς ἀμύνης θὰ ἤμποροῦσε νὰ εἶη ὀλέθρια ἀποτελέσματα, ἀλλὰ τούναντίον νὰ συγκεντρώσων τὸν ὄγκον τῶν δυνάμεων τῶν εἰς τὴν Νάτιον Σερβίαν, ὁπότε ἡ συγκέντρωσις τῆς ἀμύνης θὰ τὴν καθίστα ἀπολύτως ἀποτελεσματικότεραν καὶ πρὸ πάντων θὰ ἀπεφεύγετο ἡ ἀποκοπὴ τῶν ἑλληνικῶν καὶ νοτιοσλαβικῶν δυνάμεων εἰς τὰ τοίγματα Μοναστηρίου—Θεσσαλονίκης—Κοζάνης. Θὰ παρετάσσοντο οὕτω ἐκεῖ μαζί μετὰ ἰσᾶ ἑλληνικῆς καὶ βρετανικῆς, ἰσχυραὶ νοτιοσλαβικαὶ δυνάμεις αἱ ὁποῖαι θὰ ἤμποροῦσαν νὰ ἀνεφοδιάζονταί ἀνέτως ἀπὸ τοὺς ἑλληνικοὺς λιμένας καὶ θὰ ἐδημιουργεῖτο συνεχῆς καὶ ἰσχυρὸν μέτωπον, στηριζόμενον ἐπὶ φυσικῶς ὀχυρῶν θέσεων. Διὰ τὴν διάρρηξιν τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ μετώπου οἱ Γερμανοὶ θὰ ἔχραζόντο πολὺ περισσότερας δυνάμεις ἀπὸ ἐκείνας τοῦ ἔχραζοντο διαθέσει καὶ πρὸ πάντων πολὺ περισσότερον χρόνον ὁ ὁποῖος καὶ ἀπετέλει τὸν ἀποφασιστικὸν παράγοντα διὰ τὴν ὄλην ἔκδοσιν τοῦ πολέμου.

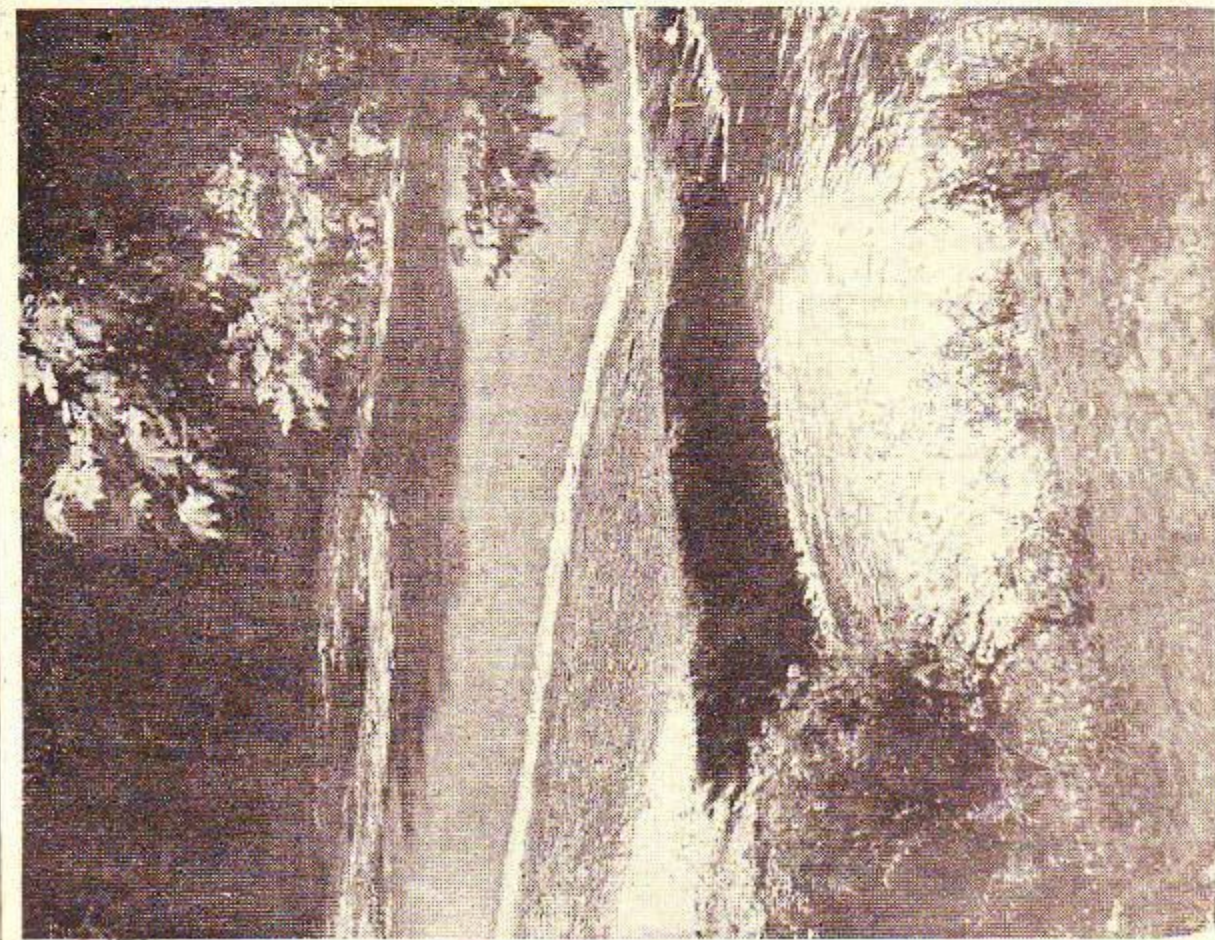

Ὁ Ἀγγλος στρατηγὸς Μαϊντλαντ Οὐίλσον

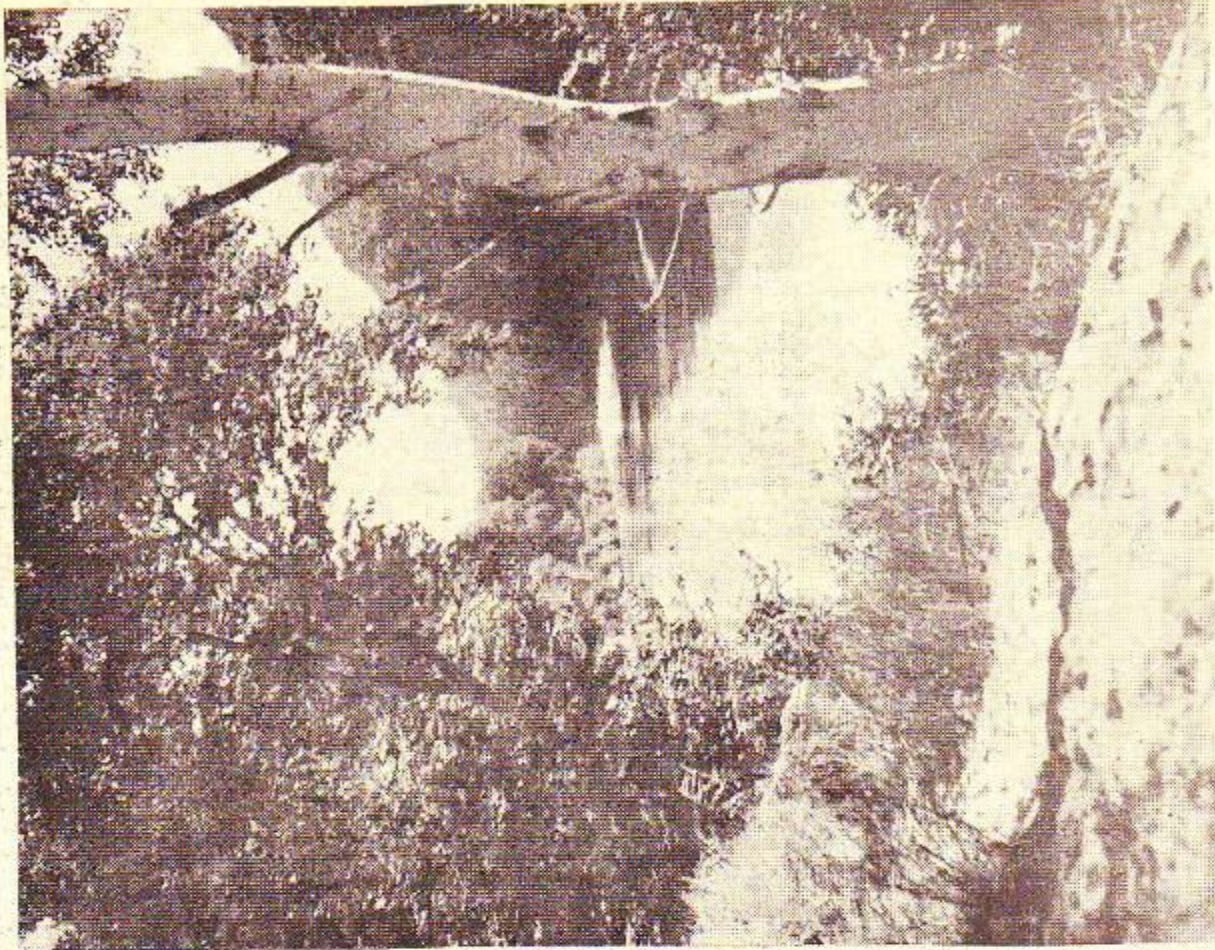
Ἡ ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ ἡγεσία ὁμοῦ, ἔχουσα σαφῆ γνῶσιν τῆς ὄλης πολιτικοστρατιωτικῆς καταστάσεως καὶ πολυτίμον πείραν ἀπὸ τὴν ἐπιτυχὴ διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου ἐναντίον τῆς Ἰταλίας, εἶχεν ἐγκαίρως προβλέπει καὶ μίαν ἄλλην λεπτομερῆσιν τοῦ γερμανικοῦ σχεδίου ἐπιθέσεως. Πρόκειται περὶ τῆς συνδεδωσμένης ἐκείνης κινήσεως τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων ἀπὸ Βουλγαρίας καὶ τῶν ἰταλικῶν στρατευμάτων ἀπὸ Ἀλβανίας, ἡ ὁποία θὰ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ ἐνωθῶν κάποιον νοτιῶς τῶν Σκοπίων καὶ ἡ ὁποία ἀναφέρεται ῥητὰς, τῶσόν εἰς τὸ γερμανικὸν προκαταρκτικὸν σχέδιον ἐπιχειρήσεων τῆς 27ης Μαρτίου 1941, ὅσον καὶ εἰς τὴν ὑπὸ ἴδιαν ἡμερομηνίαν ἐπιστολὴν τοῦ Χίτλερ πρὸς τὸν Μουσσολίνι τῶν ὁποίων ἐπέδωκεν εἰς τὸν τελευταῖον ὁ στρατηγὸς σὸν Ριντελεν. Προβλέπουσα λοιπὸν τὴν κίνησιν αὐτὴν ἡ ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ ἡγεσία ἀντέληθη σαφῶς ὅτι τὸν καλῶν τρόπον προλήψεως τῆς ἡ καὶ ἀντιμετωπιεσῶς τῆς θὰ ἀπέτελε μία κοινὴ ἐπίθεσις 'Ελλάδος καὶ Νοτιοσλαβίας ἐναντίον τῶν ἐν Ἀλβανίᾳ Ἰταλῶν ἐπιθέσεως, ἡ ὁποία θέτουσα αὐτοὺς μεταξὺ δύο πυρῶν, εἶχεν ὄλας τὰς πιθανότητας τῆς ἐπιτυχίας. Αἱ πιθανότητες αὐταὶ τῆς ἐπιτυχίας ἀποδεικνύονται καὶ ἀπὸ τὸν ἀληθῆ πανικὸν ὁ ὁποῖος κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας εἶχε καταλάβῃ τοὺς Ἰταλοὺς ἡγέτας καὶ ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται χαρακτηριστικῶς εἰς τὸ ἡμερολόγιον τοῦ γραμματέως τῆς ἐν Βερολίνω ἰταλικῆς προεβείας Σιμόνι, Γράβει λοιπὸν ὁ Σιμόνι ὑπὸ ἡμερομηνίαν 27 Μαρτίου: «Πραξικόπημα εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐντύπωσις εἰς τὴν Ρώμην ἦτο τεραστία. Λαμβάνουμεν τηλεφῶνμα ἐπὶ τηλεφῶνιματος ὄλα νευρικά, γεμάτα ἀπὸ ἐρεθισμῶν: «Τί λέγε σὸ Βερολίνον; Τί πρέπει νὰ κόνουσι; Καὶ ἂν εἰ Νοτιοσλαβοὶ μᾶς ἐπιτηθῶν μαζί μετὰ τοὺς Ἕλληνας; Ἐμεῖς δὲν εἶμαστε ἔτοιμοι. Ζητήσατε ἐντολήσεις. Ἐπιτύχετε ὑποσχεσῆς καὶ αὐτὸν κατ' ἑξῆς. Ὁ Ἀλφίσι (ὁ Ἰταλὸς πρεσβευτῆς), ποὺ τὰ ἔχει χάσει πλέον ἐντελῶς καὶ δὲν καταλαβαίνει καθόλου τί τοῦ γίνεται, καταβάλλει ἀγανιδὴν προστάθειαν νὰ μὴ εὐρίσκειται εἰς τὴν παραθείαν ὅταν τηλεφῶνῃ ὁ Μουσσολίνι τοῦ ἐπλεωφάνου τῆμερον πρὸ τὴν Ρώμην ὁ ἴδιος ἀρκετὰ φορὰς. Ὁ Ντρούας τηλεφῶναι καὶ εἰς τὰς 11 τὴν ὕκτα, καὶ ἀκόμη δὲν εἰσεβα εἰς θέσιν νὰ τοῦ εἰπάμεν ποῖα εἶναι ἡ γερμανικὴ ὄψις ἐπὶ τῆς καταστάσεως».

Χωρὶς βέβαια νὰ γνωρίζῃ τότε τὴν ἔκτασιν αὐτὴν τοῦ ἰταλικοῦ πανικοῦ ὁ Ἕλλην ἀρχιστράτηγος, ἐπέμεινεν ἐντελῶς ἰδιαίτερος κατὰ τὴν συνάντησιν τῆς ὕκτας τῆς 3ης πρὸς τὴν 4ην 'Απριλίου μετὰ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Βελιγραδίου, ἐπὶ τῆς σημασίας τῆν ὁποίαν θὰ εἶχε διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῶν ἐπιχειρήσεων, μία κοινὴ ἐπίθεσις τῶν ἑλληνικῶν καὶ νοτιοσλαβικῶν στρατευμάτων

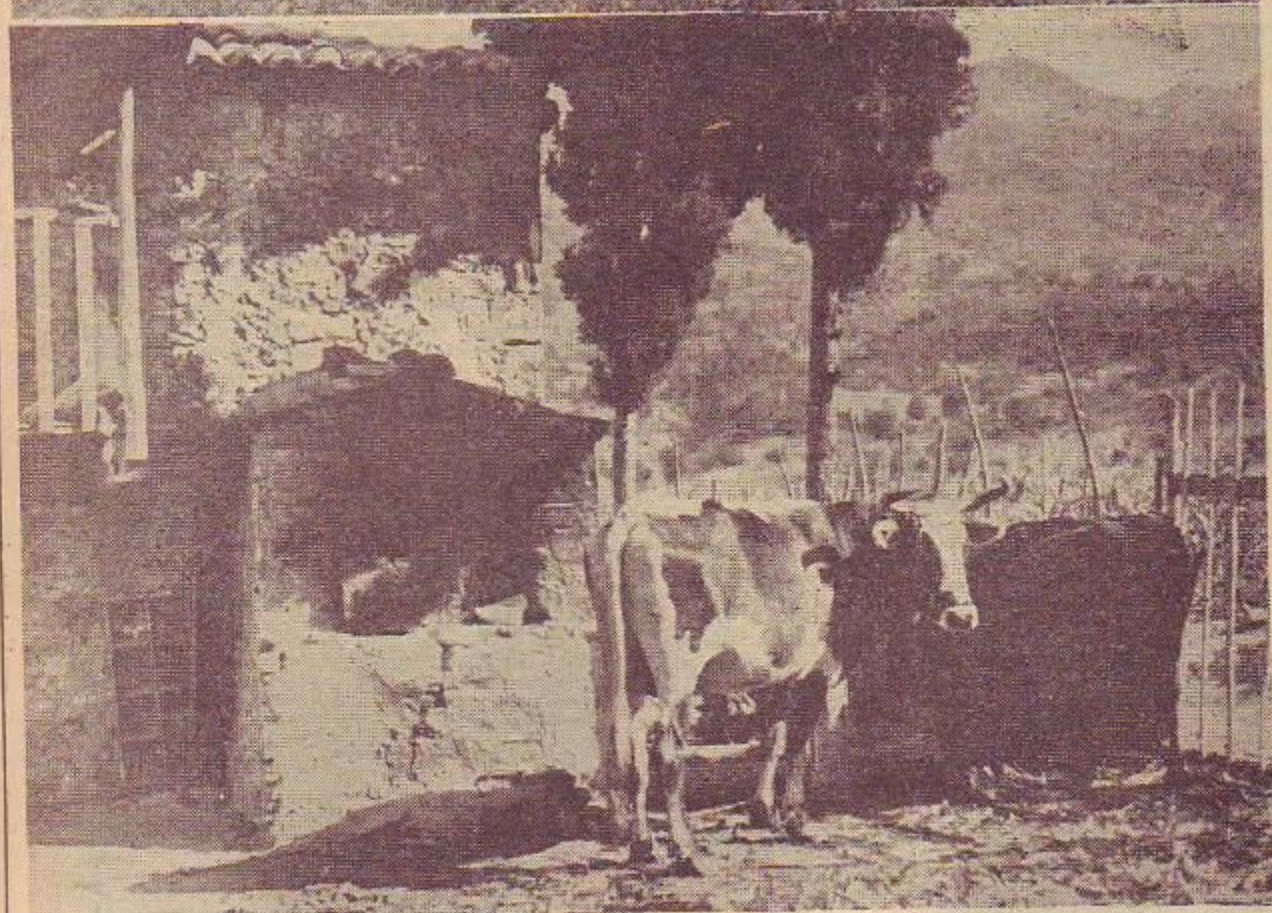

Θεσσαλία: Δύο όρσεις απόψεως από την κολλίδα των Τεμπών. Ἀριστερά: Ἄριστέρα, ἡρσιμασία μίαν από τας πλέον μαγνέτικας κολλίδας τῆς Ἑλλάδος.

Ἐνα τμήμα τοῦ Πηνειοῦ ποταμοῦ, πού ἔχει

Στερεά Έλλάς: Δύο φωτογραφίαι από τοὺς Δελφοὺς. Ἄνω: Ποιμὴν τῆς περιοχῆς ἀναπαύεται, θαυμάζων τὴν θέαν πρὸς τὴν Ἰτέαν. — Κάτω: Αὐλὴ χωρικῆς οἰκίας.

ΕΛΛΑΣ

κατά των Ιταλών, εϋθως δε θα εξαπελυτο η νέα γερμανική επίθεση εναντίον αμφότερων των γωρών. Καίτοι αι άλλοι γενοκτόμοι εισηγησεις του Έλληνα αρχιστρατήγου περί του τρόπου κατά τον οποίον η νοτιοσλαβική άμυνα θα ήμπορουσε να αποβη πραγματικώς αποτελεσματική δεν ελήφθησαν καθόλου υπ' όψιν και το νοτιοσλαβικόν στρατηγικόν ήκοσμούσεν εγγέλως διάφορον τακτικόν. Διασπείραν τας ανεπαρκείς δυνάμεις του επί εκτάσεως χιλιάδων χιλιόμετρων κατά μήκος των βορείων συνόρων της χώρας και εγκαταλείψαν την άμυναν της νοτίου Σερβίας εις τμήματά τινα περιέχοντα πολλούς Κροάτας στρατιώτας, τα όποια αποσυνηθήσαν αιμέως, επήλθε τουλάχιστον συμφωνία επί του θέματος της κοινης επίθεσεως εναντίον των εν Άλβανία Ιταλών. Αποφασίσθη δε όπως άρχιση εϋθως μετά την γερμανικην εχθρικήν εκδήλωσιν μια επίθεσις εις την όποιαν θα συνεισγάγοντο επί τη βάσει σχεδίων καθορισθέντων εκ των προτέρων, τα έλληνικόν Γ' Σώμα στρατού και η νοτιοσλαβική στρατιά Σκοπίων, εις την περιχώην Λίν — Στρούγκας και Κάμιας — Πόνραβετς. Ο Νοτιοσλαβός θα υπεστηρίκων την επίθεσιν, την όποιαν θα ηοχιζόν αιμέως τα έλληνικά στρατεύματα κατά επικαίον σημειών του ανατολικότερου μετώπου της Άλβανίας δια μιας μεραρχίας των από της περιοχής Δεδάρ — Στρούγκας προς την κατεύθυνσιν των Τσιόκων, μιας άλλης από της περιοχής Παισιόνης προς την κατεύθυνσιν Κοκκας — Τίσινα και δύο άλλων μεραρχιών από της περιοχής Ποδγορίτσας προς την κατεύθυνσιν Σκόδρα — Τίσιανον. Επί τη βάσει των συμφωνήσεων αυτών, το ελληνικόν Στρατηγικόν εξέδωκεν ήδη από της 5ης Απριλίου 1940 — της παραμονής δηλαδή της γερμανικής επίθεσεως — τας οδηγίας του προς τας μεγάλας μονάδας.

Την νύκτα της 6ης Απριλίου, όταν η γερμανική επίθεσις ειχεν ήδη άρχιση ο επιτελάρχης της νοτιοσλαβικής στρατιάς Σκοπίων επηλοπόρησε δια συνδέσμου του το Στρατηγικόν του ελληνικού Γ' Σώματος στρατού ότι συμφωνίας προς το καταρισθέν τρεις ημέρας ενωρίτερον καιόν σχέδιον επιχειρήσεων, οι Νοτιοσλαβοί θα επιτίθεντο την όην πρωινήν της επομένης, 7ης Απριλίου, από Στρούγκας προς Λίν, ήτοι εις τας νύκτα του Ιταλικού στρατού το αντιμετωπιόντας τα ελληνικά στρατεύματα εις την περιχώην του Πόνραβετς και του όρους Κάμιας. Παρακάλει δε τας Έλληνας συνάδελφον του και πίεση κατά μέτρων τους Ιταλοσλαβούς προς άνακούσισιν του εν όπλοις αδελφού νοτιοσλαβικού στρατού. Ο Έλληνας σωματάρχης ειχεν ήδη λάβει τότε τα μέτρα του, συμφώνως προς τας διαταγάς του στρατηγείου του και η 13η ελληνική μεραρχία ειχε πλήρως προετοιμασθή δια τας επιθετικας της ενεργείας κατά των άδων Πόνραβετς — Λίν. Πράγματι δε την 3ην πρωινήν της επομένης η ελληνική αυτή μεραρχία επετέθη κατά των Ιταλών προς την κατεύθυνσιν Τσεβινάκια — Κιούκεσι, δια να καταλάβη το Κιούκεσι και να ενωθή μετά των Νοτιοσλαβών, δια τους όποιους υπετίθετο ότι θα επιτίθεντο και αυτοί όλίγας ώρας άργότερα. Διεξαχθείσα με την γνωστήν ήδη ελληνικήν όρμηκότητα και άνδρασίαν, οι όποιοι δεν ειχον διόλου μειωθή παρὰ τας ταλαιπωρίας πέντε και πλέον μηνών, η επίθεσις αυτή ειχεν ως αποτέλεσμα να καταληφθούν εντός των πρώτων ωρών αι Ισχυρότατοι Ιταλικοί θέσεις των ύψωμάτων 1116 και 1301, να αιχμαλωτισθώ ολοκλήρον Ιταλικόν τάγμα με 15 αξιωματικούς και 550 άνδρας και να δημιουργηθή εις τα Ιταλικά στρατεύματα της περιοχής εκείνης τοιαύτη κατάσταση οόδου ώστε εν ένινετο πράγματι και η συγχρονισμένη εναντίον των νοτιοσλαβική επίθεσις που άνεμνετο να δυνηθώ να δημιουργηθώ λίαν επικίνδυνος κατάστασις δι' όλον το Ιταλικόν μέτωπον της Άλβανίας. Δυστυχώς όμως, όχι μόνον δεν επραγματοποιήθη η νοτιοσλαβική επίθεσις, αλλά τούτωντων έσθθαν από το νιουγκοσλαβικόν έθνος αι πλέον αποθαυραυνική εϊδήσεις δια την πλήρη κατάρρευσιν της άμυνας. Όττω το ελληνικόν Στρατηγικόν ηναγκάσθη να διατάξη την έσπεραν της 8ης Απριλίου, την άναστολήν κάθε περαιτέρω συνεχίσεως της επιθετικής αυτής δράσεως, η όποια εκπορεύεται την τελευταίαν περιλαμπρουν νικην των ελληνικών στρατευμάτων εναντίον των Ιταλών, άλλ' αποτελεί και την χαρακτηριστικώτερον απόδειξιν του λόγου, δια τον όποιον πραγματικώς κατέρρευσεν η ελληνική άμυνα.

Οι Έλληνες άμύνονται με υπέροχον ήρωισμόν. — Η νοτιοσλαβική άμυνα κατέρρευσε εντός του πρώτου 24 ώρου. — Οι Γερμανοί εύρίσκουν ούτω άνόικτον τον δρόμον προς την Θεσσαλονικην. — Η σημασία της Νοτιοσλαβικής κατάρρευσεως δια των ελληνικών άγώνων. Άλλ' ως επανέλωμεν όλίγα εικοσιτετράωρα προς τα όπισω, εις την στιγμήν κατά την όποιαν εξαπελυτο η γερμανική επίθεσις εναντίον της Έλλάδος και της Νοτιοσλαβίας. Ήτο κατά την εποχήν εκείνην τώσον παγκόσμιος ο περασμός και ο θαυμασμός προς την μαχημένην με άφαστον ήρωισμόν μικράν Έλλάδα, ώστε και η ίδια άκόμη χιτηρική Γερμανία να συναισθανθώ την ανάγκην να δικαιολογήσιν κάπως το έγκλημά της. Ομιλούν όλίγας ημέρας άργότερον, την 28ην Απριλίου 1941, εις τον περιδεύοντα τότε όνα την Ευρώπην έκτακτον άπεσταλμένον της Ιαπωνίας Μασσουόκα, ο Χίτλερ έλεγεν ύποκριτικώς ότι τίποτε δεν τον έστενωχώρησε περισσότερο από την άνάγκην εις την όποιαν ειχεν εύρεθώ να επιτεθώ εναντίον της «δυστυχούς μικράς Έλλάδος». ε'Αλλά η Έλλάς, προσέθεσε, δεν ησθάνθη καθόλου την ύποχρέωσιν και το συμφέρον της

που της ήπηγόρευαν να μείνη ούδετέρα εις την ήρην μεταξύ των μεγάλων. Οι λιμένες της και ο στόλος της παρεδόθησαν εις την Άγγλίαν, η κυβερνήσις της και ο βασιλεύς της έδειξαν απόλυτον μερολήψιον και ο τύπος της υπήρξε θρασύτατος. Με άνόλογα έπιχειρήματα άπεπειράθησαν οι Γερμανοί να δικαιολογήσουν και άπέναντι της παγκόσμιου κοινής γνώμης το έγκλημα της εκ των κτών επίθεσεως εναντίον της μαγομένης μικράς Έλλάδος, κατά την στιγμήν κατά την όποιαν διεπράττετο τούτο, δηλαδή την πρωίαν της 6ης Απριλίου 1941. Από το πρωί έως τα απόγευμα της ημέρας εκείνης οι γερμανικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί μετέδιδον άδιακόπως σχεδόν μίαν άτελείωτον σειράν διακοινώσεων, προκηρύξεων, ήμερησίων διαταγών, δηλώσεων. Ένωρίς το πρωί ο ύπουργός της Προπαγάνδας Γκαϊμπελς ανέγνωσε ο ίδιος από ραδιοφώνου την προκήρυξιν του Φύρερ προς τον γερμανικόν λαόν και την ήμερησίαν διαταγήν του προς τον γερμανικόν στρατόν, δια των όποιων ένινετο άπόπειρα δικαιολογίας του έγκλήματος και τας συνώδευσε με ίδικας του ατομικας δηλώσεις, Άργότερα ο ύπουργός των Έξωτερικών φον Ρίμπεντροπ εκάλυψε εις την μεγάλην αίθυσαν του ύπουργείου του τους εν Βερολίνω ένενους δημοσίους γράφους και τους ανέγνωσε τα κείμενα της διακοινώσεως, την όποιαν ειχεν άπευθύνει προς την ελληνικήν κυβέρνησιν και της άπροσώπου άνακαινώσεως περί της ενάρξεως των πολεμικών επιχειρήσεων εναντίον της Νοτιοσλαβίας — διότι η Γερμανία ειχε θεωρήσει ως τόσον άνύπαρκτον, την νέαν εν Βελιγραδίω κυβέρνησιν, ώστε ούτε καν να ζητήσθ να διακοπή τας σχέσεις μαζί της και να της άναγγείλθ τον πόλεμον. Μετ' αυτών ο διευθυντής του Τύπου Νήττινι ανέγνωσε τα κείμενα των άτελείωτων ύπομνημάτων, που εξέδιδοντο άλλωστε ταυτοχρόνως εις γερμανικήν Λευκην Βίβλον και που προσατέθον να άπαδειξουν ότι η Έλλάς και η Νοτιοσλαυία ειχον δεχθώ να γίνον άργανα των βρετανικών εις την Βαλκανικήν Χερσόνησον επιδιώξεων και ειχον συμμαχήσει με την Άγγλίαν εναντίον της άδώς Γερμανίας, η όποια μόνον δια να προστατεύσθ εαυτήν εναντίον των ούτω δημιουργουμένων δι' αυτήν κινδύνων και να εξουδετερώσθ την μηχανορραφίαν αναγκάζεσθ να αναλάβη την έκστρατείαν δια να εκδιώξθ τα βρετανικά στρατεύματα και την βρετανικήν επίδρασιν, από το ύστατον μέρος της ήπειρωτικής Ευρώπης, όπου διεπρόντο άκόμη.

Σταθερά, αποφασιστική, άκαμπτος, σύμφωνος προς τας αρχαίαις δηλώσεις εις τας όποιας εκ των προτέρων ειχε προβή, έδέχετο η Έλλάς την νέαν αυτήν τρομεράν επίθεσιν: «Η ιστορία των ήθνών, έλεγεν ο βασιλεύς Γεώργιος εις το διάγγελμα του της πρωίας της 6ης Απριλίου 1941 προς τον ελληνικόν λαόν, θα αναγράψθ δια μίαν άκόμη φοράν, ότι η χώρα της όποιας την δόξαν λαυπαρούνην ο Μαραθών και η Σαλαμίς δεν ύποκύπτει, δεν παραδίδεται». Δι' αυτήν την ύστεροφημίαν και δι' αυτήν την δόξαν, η όποια είναι ιερότερη και από την νικην άκόμη, έμάρχητο από της στιγμής εκείνης όλοι οι Έλληνες εναντίον των δύο Ισχυρότερων κατά έπραν Αυτοκρατοριών και ολοκλήρου χορείας των δουροφύλων των. Ο θαυμασμός, κάτι περισσότερο άκόμη, ο βαθύτατος σεβασμός, τον όποιον η στάσις αυτή ενός μικρού της έκτασιν και τον αριθμόν των κατοίκων του, άλλα μεγάλου την ιστορίαν έθνους προεκάλεσεν εις όλον τον κόσμον ήτα άπερίοριστος. Των χαρακτηρισίων ίσως αι κάτωθι όλίγα εύλογώτοι γραμμαί, τας όποιας εδημοσίευεν όλίγον πριν εις το άρθρον της της 9ης Μαρτίου — όταν δηλαδή προηποτιμάζετο η γερμανική επίθεσις και διεγράφετο ήδη η γενναία ελληνική στάσις — η έγκριτος εφημερίς της Νέας Υόρκης «Κήρυξ - Βήμας»: «Μέσα εις μίαν άτυμωσαιραν άποπικτικην και κεκορημένην από διαδόσεις δια την εξέλιξιν της κατάστασεως εις τα Βαλκάνια, λάμπει τουλάχιστον άκόμη ένα διαυγές και θαρραλέον φάος. Υπάρχει άκόμη μία Ευρωπαϊκή πρωτεύουσα, όπου η τρομακτική και ο έφοβισμός δεν κατώρθωσαν άκόμη να διασβύσουν, υπάρχει ένα λαός με ψυχην ίκανήν να αντιμετώπισθ τα γεγονότα. Οι άλλοι λαοί διατάζουν, εξαπολύουν διαφορουμένας δηλώσεις, προσπαθούν να διατηρήσουν την άμφίβολον ούδερευτητά των, να εξεύρουν ένα τρόπον σωτηρίας. Άλλ' οι σημερινοί Έλληνες, όπως και οι άρχαιοι πρόγονοί των, άψηφουν τας άπειλάς και ύψηλουν το φώς της άνδρείας των άπέναντι του κόσμου ολοκλήρου».

Κατά την διάρκειαν των πρώτων ημερών της γερμανικής εναντίον της Έλλάδος επίθεσεως σημειώθη ένα φαινόμενον αντίτροπον άκριβώς εκείνου, το όποιον ειχε σημειώθ κατά την ενάρξιν της Ιταλικής εναντίον της Έλλάδος επίθεσεως. Ενώ δηλαδή τότε η παγκόσμιος κοινή γνώμη, διαποτισμένη άκόμη από την έντύπωσιν, η όποια ειχε δημιουργηθώ ότι ο Άξων είναι άνίκητος και ότι τίποτε δεν ήμπορεί να άντισταθώ εναντίον των κεραυνοβόλων πολεμικών του επιχειρήσεων, άνέμενε να καμθώ από ώρας εις ώρας η ελληνική άντιστάσις και έδέχετο μετά δυσπιστίας τας πρώτας πληροφορίας περί του επιτυχούς ελληνικού άγώνος, τώρα τούτωντων επεκράτει μία άπερίοριστος και υπερβολική αισιοδοξία, την όποιαν τίποτε δεν ήδύνατο να διαταρξώ. Από τας λαυσολίαις μίας των Έλλήνων εναντίον των λεγόμενων του Μουσσολίνι ο κόσμος ειχε διδαχθώ ότι ήμπορούν η άποφασιστική και ο ήρωισμός των όλίγων να κατανικήσιν άκόμη και την συνηρητικήν άριθμητικήν και όλικήν ύπεροχήν των πολλών. Κοινή γνώμη, δημοσιογράφοι και πολιτικοί άκόμη δεν έσείνοντο να γνωρίζουν ότε τον άκριβή αριθμόν των τεραστίων δυνάμεων, τας όποιας ο Χίτλερ ειχεν έξαπολύσει εναντίον της Έλλάδος και της Νοτιοσλαβίας,

ούτε την πραγματική έκτασιν της ανεπαρκεστάτης βοήθειας των 2 1/2 μεραρχιών, τὰς ὁποίας ἡ Ἑλλάς εἶχε δεχθῆ ἐκ μέρους τῆς Μ. Βρετανίας, οὔτε καὶ τὴν πραγματικὴν καταστάσιν τῆς διοικητικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀποσκευῆς, ἡ ὁποία ἐπεκράτει εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν καὶ ἡ ὁποία, ἀντὶ πολυῖμου σμύμαχου, τὴν καθίστα διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπικίνδυνον τολωνιαν παράγοντα. Ἐπὶ ἡμέρας ὀλοκλήρου καὶ ἐνῶ τὰ πράγματα δὲν ἐξελίσσονται πλέον καθάλου καλῶς, ἀνταποκρίσεις καὶ ἀρθρα τῶν ἀγγλικῶν καὶ ἀμερικανικῶν ἡμερησίων διετηρῶν τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι ἡ γερμανικὴ ἐπιθεσις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἀποκρούεται ἐπιτυχῶς καὶ ὅτι ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναμῆν εὐχάριστον ἐξέλιξιν. Συνετέλεσεν εἰς τοῦτο σημαντικώτατα ἡ ἀπαραμίλλως ἀληθῶς ἀντίστασις τῶν ἑλληνικῶν ὁχυρῶν τῆς πρὸς τὴν Βουλγαρίαν μεθορίου, τῶν ὁποίων ἡ ἀληθινὴ ἔπιτοπία ἐγενε ταχέως γνωστὴ εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ τὴν ὁποίαν ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσων καὶ αὐτοὶ οἱ Γερμανοὶ. Οὕτω τὸ ἀπόγευμα τῆς 7ης Ἀπριλίου οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ γερμανικοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καλέσαντες τοὺς ἐν Βερολίνῳ ξένους ἀναποκρίτας προσεπάθησαν νὰ προετοιμάσουν τὴν γερμανικὴν καὶ τὴν παγκόσμιον κοινὴν γνώμην διὰ τὰς ἀποδείξεις, τὰς ὁποίας θὰ ἐστοιχίζεν εἰς τὸν γερμανικὸν στρατὸν ἡ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιθεσις. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἐδόθησαν καὶ ὁδηγαὶ πρὸς τὰς γερμανικὰς ἡμερησίδας, αἱ ὁποιαὶ εἰς ἀρθρα καὶ πολεμικὰς τῶν ἀνταποκριτικῶν ἐτόνιζον ὅτι ὁ ἀγὼν διεάγεται ἐπὶ ἀνωμαλίᾳ, ὀρεινῷ καὶ δυσβάτου ἐδάφους καὶ ὅτι ἐνῶ οἱ Ἕλληες μάχονται μετ' ἐπιπονηστικῆς μετὰ εἰς γνώριμόν των περιβάλλον, οἱ Γερμανοὶ εὐρισκονται διὰ πρώτην φοράν ἐπὶ τοιούτου ἐδάφους. Τὸ χιτλερικὸν ὄργανον «Λαϊκὸς Παρατηρητὴς» ἔγραφε τὴν 8ην Ἀπριλίου ὅτι καὶ Ἕλληες, ἐμπειροὶ εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν αἰφνιδιασῶν, μάχονται μετ' ἐξαιρετικῶν πεισμῶν καὶ προσέθετε τὴν 11ην Ἀπριλίου ὅτι «οἱ Ἕλληες πολεμοῦν μετ' ἐπιπονηστικῆς, ἐνῶ ἡ Γερμανικὴ Γενικὴ Ἐσφημερις» ἔγραφε ἐπὶ λέξει τὴν ἴδιαν ἡμέραν: «Πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι οἱ Ἕλληες εἶναι γενναῖοι στρατιῶται, ὅτι ἐπολέμησαν μετ' ἡρώσμον καὶ ὅτι πολλοὶ Γερμανοὶ στρατιῶται εὗρον τὸν θάνατον μαχομένου ἐναντίον των». Ἀκόμη καὶ τὴν 16ην Ἀπριλίου τὸ Γερμανικὸν Πρακτορεῖον Εἰδήσεων «U. N. B.» εἰς μεταμεσημβριῶν του φανακωκισμῶν ἀνέθερεν ὅτι «τὰ γερμανικὰ στρατεύματα τὰ δρώνα εἰς τὸ βορειοδυτικὸν τμήμα τῆς Ἑλλάδος, συναντησάντων ἐξαιρετικὰς πείσμα ἀντίστασιν ἐκ μέρους τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν ἀγγλικῶν στρατευμάτων».

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως εἶχεν ἤδη πρὸ πολλοῦ καταρροῦσει ἡ ἀντίστασις τῆς Νοτιοσλαβίας, μετ' ἀποτέλεσμα ὅχι μόνον νὰ στερηθῆ ἡ Ἑλλάς τῆς συμμαχίας της, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐρεθῆ ἀνοικτὴ καὶ ἀπροσάτελτος ἐκ τῶν πλευρῶν, ὡς καὶ ὡσεὶ ἀνοικτὴ καὶ ἄπλεον ἡρωικὴ ἀμυνα τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων νὰ μὴ δύναται νὰ ὠφελησῆ εἰς τίποτε. Τὰ γερμανικὰ ἐπίσημα ἀνακοινωθέντα εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀρκετὰ εὐγλωττα καὶ πειστικά. Οὕτω ἐνῶ τὰ ἀνακοινωθέντα τοῦ γερμανικοῦ στρατηγικοῦ ὁμιλοῦν κατὰ τὴν 7ην, 8ην καὶ 9ην Ἀπριλίου 1941 περὶ τῆς «σκληρῆς καὶ λυσσάδους πάλης, τὴν ὁποίαν ὀρειβατικὰ μεραρχία καὶ μεραρχία πεζῆς, ἀνέγκασαν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ στρατάρχου Λιστ καὶ ὑποστηρίξομεθα ἀπὸ πολυάριθμα «στρόμακα» (ἀεροπλάνα καθέως ἐφορμηθεῖς) καὶ ἀντιαεροπορικὰ τηλεβόλα, ἀναγκάζονται νὰ διεξαγάγουν ἐναντίον τῆς «γραμμῆς Μεταξῶ», ἑνὸς ὠχυρωμένου δηλαδὴ τείχους, τὸ ὁποῖον διὰ πολυετούς ἐργασίας ἐκτίσθη μέσα εἰς τὸν βραχόν, αἱ ἴδιαι γερμανικαὶ ἀνακοινώσεις ὁμιλοῦν σαφῶς ἀλλὰ καὶ χωρὶς πολλὴν ἐκπλήξιν περὶ τῆς σχετικῆς εὐκολίας, μετ' ἣν ὁποῖαν ἄλλα γερμανικὰ στρατεύματα κατόρθωσαν νὰ διασπασῶσιν τὴν νοτιοσλαβικὴν γραμμὴν ἀντίστασεως εἰς τὴν Νότιον Σερβίαν καὶ νὰ εὗρον οὕτω εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἐκείσε-πρῶτου τῆς ἐπιθεσεως, ἀνοικτὸν τὸν δρόμον πρὸς τὴν Θεσσαλονικίαν. Πολυάριθμοι σχετικαὶ ἀνακοινώσεις τῶν ἡμερῶν ἐκέκιναν καὶ τῶν ἀμέσως ἐπομένων, αἱ ὁποιαὶ οὔτε διεψεύσθησαν ποτέ, ἀλλ' οὔτε καὶ εἶναι δυστυχῶς δυνατόν νὰ διαψευσθῶν, περιγράφουν μὴ πλῆθος λεπτομερειῶν τὴν ἐντὸς τοῦ πρώτου 24ώρου διασπασί- τῆς νοτιοσλαβικῆς γραμμῆς ἀντίστασεως, τὴν ραγδαίαν προέλασιν τῶν στρατευμάτων τοῦ στρατάρχου Λιστ εἰς ἀπόστασιν 100 χιλιομέτρων ἀπὸ τῶν σερβοβουλγαρικῶν συνόρων, κατὰ μήκος τῆς κοιλάδος τοῦ ποταμοῦ Στράβνιτσα, τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ Αἰεῖου καὶ τὴν στροφήν ἔπειτα πρὸς Νότον κατὰ τῶν ἑλληνοσλαβικῶν συνόρων, τὰ ὁποία μοιραίως θὰ εὕρισκον ἀντεπρόστατα. «Τοιοῦτοτρόπως» προσθετεῖ τὸν γερμανικὸν ἀνακοινωθέν τῆς 9ης Ἀπριλίου, ἀναφερόμενον εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν δύο προηγουμένων ἡμερῶν— ἐπετεύχθη ὁ ἄμεσος χωρισμὸς τῶν νοτιοσλαβικῶν ἀπὸ τὰς ἀγγλοελληνικὰς δυνάμεις. Νοτιώτερον ἄλλα γερμανικὰ τμήματα προελάουσιν πέραν τῆς λίμνης Δοϊράνης ἐπὶ ἑλληνικὸν ἐδαφός». Τὸ δὲ ἀνακεφαλαίωτικὸν διὰ τὴν ὅλην ἐπιχείρησιν τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, γερμανικὸν ἀνακοινωθέν τῆς 11ης Ἰουλίου 1941 ἀναφέρει ἐπὶ λέξει: «Εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας θεωσασμένην νὰ δύναται εἰσπεράσασθαι τὴν νοτιοσλαβικὴν ἀμυναν δυτικῶς τοῦ Πετριτσίου, προήλασαν θαθέως κατὰ μήκος τῆς κοιλάδος τοῦ Στράβνιτσα, καὶ σταθεύουσι ἔπειτα ἀπότομος πρὸς Νότον, ἐκινήθησαν κατὰ τῆς Θεσσαλονικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐθάσαν τὴν πρῶταν τῆς 9ης Ἀπριλίου. Τοιοῦτοτρόπως εἶχεν ἀποκοπῆ, εὐθὺς ἀπὸ τῆς τρίτης ἡμέρας ἡ ἀνατολικὴ τοῦ Αἰεῖου μαχομένη ἑλληνικὴ δύναμις» (εἰς τὴν ὁποίαν δεδραίως περιελαμβάνονται καὶ οἱ αἱ φρουραὶ τῶν ἑλληνικῶν ὁχυρῶν τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης).

Ἄλιαν χαρακτηριστικὰ εἶναι καὶ δύο μεταγενέστεραι κατὰ τὴν ἡμερησίαν διαταγὰ τοῦ Χίτλερ, ὡς γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν

γερμανικῶν ἐνόπλων δυνάμεων, ἀφορῶσαι τὴν ἀπουσίην ἀνοικτῶν πολεμικῶν παρασῆμων εἰς τὸν στρατηγὸν Βίλχελμ φὸν Ἀππελ καὶ τὸν ὑπολοχαγὸν Κάρλ Ντέκκερ. Διὰ τὸν πρώτον ἡ ἡμερησίαν διαταγὴ τοῦ Χίτλερ ἀναφέρει ὅτι ἐνῶ τὰ ὑπὸ τὰς διαταγὰς του τμήματα κατέλαβον ἀνευ δυσκολίας τὰ Σκόπια, πρὸλασαντα εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τὸσον θαλάσσιον ἐντὸς τοῦ νοτιοσλαβικοῦ ἐδάφους προσέκραυσαν ἔπειτα, ὅταν ἐσφράθησαν ἐναντίον τῶν ἑλληνοβρετανικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν περισχὴν τῆς Φλωρίνης, εἰς σκληρῶν, πείσμα καὶ παρατεταμένη ἀντίστασιν». Διὰ τὸν δεύτερον, ἠγαύμενον τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς μίᾳ τεθωρακισμένης γερμανικῆς μεραρχίας, ἡ ἡμερησίαν διαταγὴ τοῦ Χίτλερ ἀναφέρει ὅτι ὁ Ντέκκερ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐλαχίστων ἀρμάτων του καὶ τῶν συνεργαζομένων μετ' αὐτῶν ὀλίγων ἀσκευτῶν τοῦ πεζικοῦ, διέσπασε τὴν ἰσχυρῶς ὠργανωμένην πρώτην γιουγκοσλαβικὴν γραμμὴν ἀντιστάσεως, ἐκυρίευσεν ἔπειτα, κατὰ τὴν ταχέως κινήσεως δευτέρων γραμμῶν, ἐσοδισαμένην μετ' ἀνταγῆς ἀγυρᾶ καὶ ἀντιμαχτικὰ τηλεβόλα καὶ ἀγρότερα—ἐντὸς τῆς ἰδίας ἡμέρας, κατὰ τὴν ἀνοικτῆς του πρωτοβουλίας — ἐπέθεθῆ κατὰ τῆς τρίτης ὁχυρωματικῆς γραμμῆς, τῆς κειμένης πρὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Στρωμνιτισμοῦ— τὴν διέσπασε καὶ κατέλαβε κατὰ τὴν οὐνοῦσαν ὁδομαχίαν μετ' ὀλίγα ἡμέρας, τὴν πολίχνην, καὶ καταλήγει ἡ ἡμερησίαν διαταγὴ: «Τοιοῦτοτρόπως ὁ ὑπολοχαγὸς Κάρλ Ντέκκερ ἐδημιούργησε τὴν πρῶτην διὰ τὴν ἐκπληκτικὴν προέλασιν τῆς μεραρχίας του πρὸς τὴν Θεσσαλονικίαν».

Τὴν ὅλην εἰκόνα τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων των διὰ τὴν τελικὴν ἔκτασιν τῆς γερμανικῆς ἐπιθεσεως εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον, δίδει ἀρίστα ὁ ἐπιφανὴς Ἀγγλοστρατιωτικὸς κριτικὸς «Στρατιωτικὸς» εἰς τὸ βιβλίον του «Ἀπὸ τοῦ Τομπρούκ εἰς τὸ Σουδάν» μετ' ἐξῆς γραμμῆς: «Ἡ Νοτιοσλαβία εἶχε ἀπέσπασιν ἑκτασιν συνόρων, ἡ ὁποία καθίστα παράλογον κάθε σκέψιν περὶ ὑπερασπίσεως τῆς ὅλης χώρας. Κάθε τοιαύτη ἀπόπειρα θὰ ἐπέσει τὴν μοιραίαν κατάρρευσιν. Τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον θὰ ἤμπορουσε νὰ κάμῃ ὁ στρατηγὸς Σιμοβιτς, θὰ ἦτο νὰ καλύψῃ τὰς ζωτικὰς νοτίους καὶ νοτιοανατολικὰς περιοχὰς, συνδέων οὕτω τὰς δυνάμεις του μετ' ἡ ἑλληνικῶν στρατῶν καὶ τὰς μετ' αὐτοῦ μεραρχίας τῆς Βρετανικῆς Αὐτοκρατορίας. Δυστυχῶς δὲν φαίνεται νὰ κατενοήθη ἐπαρκῶς ἡ ἀνάγκη αὐτή. Ἡ τραγωδία ὅμως ὑπῆρξεν ὅτι ἡ Νοτιοσλαβία δὲν ἤμπορουσε νὰ πρῆσ ἄλλο μὴ μοιραίως θὰ παρέσει μετὰ τῆς καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ὅσον δὲ καὶ ἂν εἶναι μικρὰ ἡ πτώσις ἐνὸς γενναίου ἔθνους, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν προηγουμένον πόλεμον εἶχε πολεμήσει μετ' ὅσον ἡρώσμον, εἶναι ἀκόμη τραγικώτερον τὸ γεγονός ὅτι ἡ πτώσις του θὰ ἐπέφερε καὶ τὴν κατάρρευσιν τῆς Ἑλλάδος, τῆς πρώτης χώρας, ἡ ὁποία ἀντέστη νικηφόρος κατὰ τὸ Ἄξιον. Δὲν ἦτο ἀδύνατον οὔτε δυσχερὲς νὰ εὐρεθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα μία γραμμὴ, τὴν ὁποίαν ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς βοηθούμενος ἀπὸ βρετανικὰς καὶ αὐτοκρατορικὰς μεραρχίας, θὰ ἤδυνάτο νὰ ὑπερασπίσει. Καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα, ἡδυνάτο τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο ὅτι ἡ Νοτιοσλαβία ὑπὸ τοὺς προδικαστικὰς τῆς κυβερνήσεως ὅχι μόνον δὲν θὰ παρείχε βοήθειαν, ἀλλὰ τολωνιαν θὰ ἀπέτελε ἀπειλήν, ὁ στρατηγὸς Παπάγιος εἶχε συγκεντρώσει ἀξιολόγους ἑλληνικὰς μεραρχίας περὶ τὴν Φλωρίναν, διὰ νὰ καλύψῃ τὸ ἐκεῖνον τὸ Μοναστηρίον». Ὅταν ὅμως μετὰ τὴν ἀνοικτῆσιν τῶν προδοτῶν, ὁ στρατηγὸς Σιμοβιτς ἀνάλαβε τὴν ἡγεσίαν ἐν Βελιγραδίᾳ, αἱ δυνάμεις αὐτῆς μεταφέρθησαν εἰς τὴν ἀνατολικωτέραν κορυφὴν τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν ἀνατολικῶς δηλαδὴ τῆς Θεσσαλονικῆς Μακεδονίας. Ἦτο πλέον λογικὸν νὰ πιστευθῆ ὅτι ὑπὸ τὰς δημιουργηθεῖσας ἤδη νέας συνθήκας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προσηταιθῆ μεγαλύτερον μέρος τῆς Ἑλλάδος, παρ' ὅσον ἐπιστεῦτο προηγουμένως. Ποσὸν εἶναι βέβηλον νὰ κατακριθῆ ἡ ἀναθεώρησις αὐτῆ τῶν ἀρχικῶν σχεδίων ἀμύνει τῆς Ἑλλάδος! Δυστυχῶς ὅμως— ἄλγος τῆς ποσῶρου Νοτιοσλαβικῆς κατάρρευσεως— αἱ δυνάμεις αἱ ὁποιαὶ ἐστάθησαν ἀνατολικῶς τῆς Θεσσαλονικῆς βυθισάσθησαν ἡ δὲ ζωτικὴ θύρα τῆς ἑλληνικῆς ἀμύνει ἠνοιχθῆ διὰ τοὺς ἐπίδρομους. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ εἰσβολὴ τῆς Νοτιοσλαβίας εἰς τὸν πόλεμον πέραν τὸ πλεῖστον τῶν συμμάχων, εἶναι ἡ αἰτία τῆς πτώσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Νοτιοσλαβία ὄχι μόνον δὲν ἤδυνάτο νὰ παρεμποδίσῃ τὴν εἰσβολὴν τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀἰεῖου, ἀλλὰ δὲν κατόρθωσε καὶ νὰ κρατήσῃ τὴν διάβασιν τοῦ Μοναστηρίου. Οἱ δὲ Ἕλληες, ἐμπιστευθέντες εἰς αὐτὴν, ἔχασαν τὴν μόνην δυνατότητα ποὺ εἶχον νὰ ὑπερασπίσων ἀποτελεσματικῶς τὸ ἐδαφός των».

Ἡ ἑλληνικὴ ἀντίστασις ματαιώγει καὶ τὰ τελευταῖα γερμανικὰ σχέδια. — Ἄν τι τῶν 5 ἡμερῶν χρειάζονται 55 διὰ τὴν κατάληψιν ὅλης τῆς Ἑλλάδος. — Αἱ ὀλίγα αὐτὰ γραμμαὶ ἐνὸς τῶν ἐγκυροτέρων Ἀγγλων στρατιωτικῶν δίδουν τὴν καλύτεσαν καὶ πληρεστεράν ἐξήγησιν τῶν γεγονότων ποὺ ἐξελιχθησαν ἔπειτα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Αἱ γερμανικαὶ δὲ ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, αἱ ὁποιαὶ ἤρχισαν τὰ ἐξημερῶματα τῆς 6ης Ἀπριλίου καὶ ἐτελείωσαν πλῆρως τὴν 2αν Ἰουνίου 1941 διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ γερμανικοῦ ἀνακοινωθέντος τοῦ ἀναγγέλλοντος ἐπὶ συμπληρωμένη καὶ τῆς Κρήτης, ἐξελιχθησαν μετ' ἑνα ρυθμόν, ὁ ὁποῖος ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο πολὺ ταχὺ. Διὰ τὸν ἑλληνοὶκον λαὸν ἴδιως, ὁ ὁποῖος εἶχε συνηθίσαι κατὰ τοὺς πέντε μῆνας τοῦ πολέμου ἐναντίον τῆς Ἰταλίας νὰ βλέπῃ τοὺς ἀντιπάλους του ὄχι μόνον νὰ μὴ προχωροῦν ἐντὸς τοῦ ἐδάφους του, ἀλλὰ νὰ ἀνατρέπωνται, νὰ ἐκδιώκωνται πέραν τῶν ἑλληνικῶν συνόρων καὶ νὰ καταδιώκωνται ἔπειτα ἐπὶ τοῦ ἰσχυροῦ τῶν ἐδάφους, ἡ φαινομενικὴ αὐτὴ ταχύτης τῆς γεω-

μανικής προελάσεως δημιουργεί την εντύπωση της άκατασχέτου ραγδαιότητας και επίβολης των δυνάμεων της φύσεως. Όταν τέσσαρες μόνον ημέρες μετά την έναρξιν της γερμανικής επιθέσεως πληροφορείται ότι οι Γερμανοί είχαν εισέλθει εις την Θεσσαλονίκην, την 14ην Απριλίου, ότι έφθασαν εις την Κατερίνην και τας προβάσεις του Όλυμπου, την 20ην Απριλίου, ότι κατέλαβον την Λάρισαν, την 22αν Απριλίου, ότι ενάγοντο εις τας Θερμοπύλας όταν ενάυθανε μερικάς ημέρας άργότερα ότι μερικά στρατηγοί είχαν υπογράψει την συνθηκολόγησιν του ελληνικού στρατού της Ηπείρου παρά τας έξ Αθηνών διαταγάς του βασιλέως και της κυβέρνησεως και όταν τέλος τους έβλεπε την 27ην Απριλίου να εισέρχονται εις τας Αθήνας, ο λαός αυτός δεν κινήθηκε να αποκρούη την άπογοητεύσιν και την συγκίνησιν του διότι τώσον ταχέως κατέρρευσε η ελληνική άμυνα.

Από τα στοιχεία όμως τα οποία έχουμε τώρα υπ' όψιν μας προκύπτει ότι η γερμανική αυτή προέλασις εις την Ελλάδα δεν ήτο εις την πραγματικότητα ραγδαία, δεν ήτο τούλάχιστον τόσο ραγδαία όσον θα την ήθελεν ο Χίτλερ, διά να ανταποκριναίτο προς τα εύρηστα πολιρικά του σχέδια. Συνεπρόφουτο κατά την περιπτώσιν αυτήν της επίθεσεως εναντίον της Ελλάδος, το στρατηγείον του Χίτλερ προς την γενικήν εκείνην άρχήν, την οποίαν είχε διατυπώσει, ο ίδιος εις την έπιστολήν του της 31ης Δεκεμβρίου 1940 προς τον Μουσσολίνο, όταν έγραφε: «Συχνά αι Μεγάλαι Δυνάμεις ήρχισαν τας επίθεσεις των εναντίον μικρών κρατών διά της χρησιμοποίησεως ανεπαρκούς δυνάμεως και συνεπεία τούτου υπέστησαν πολλάκις ήττας κατά τα πρώτα στάδια της επίθεσεως. Διά τον λόγον αυτόν θεωρώ αναγκαίον εις τούστας περιπτώσεις να πλήττω εύθως από της πρώτης στιγμής με συντηρητικάς δυνάμεις».

Πραγματι έχρησιμοποίησεν ο Χίτλερ και εις την Βαλκανικήν του επιχείρησιν εύθως έξ άρχής καταπληκτικάς τώ όντι δυνάμεις, τας οποίας κάθε παρατηρητής θα έθεόρει ως δυσαναλόγους προς τους αντίπαλους τους οποίους επρόκειτο να αντιμετώπισαι και προς τους αντικειμενικούς σκοπούς διά τους οποίους ημείς ήμεν, τας άστυς αιθέρας μεραρχίαν, άρματα μάχης, βαρύ και βαρύτατον πυροβολικόν, φλογόβολα, άεροπλάνα δομωδιστικά, καταδιωκτικά, ταχυβολισμιά, καθέτου έφορμήσεως, όλα έροσθήσαν εύθως από της πρώτης ημέρας εις τον άνωθεν εναντίον δυο μικρών και άσθενών δυνάμεων, μη διαθετομένων παρά έλάχιστα μόνον όπλα του μέγ. πολέμου. Και εις μέν την περιπτώσιν της Νοτιοσλαβίας κατώρθωσαν έπίσης όλίγων ώρών να κάμωσιν πράγματι την αντίστασιν και να άνοιξουν δρόμον, ο οποίος θα τους επέτρεπε ανεμόλητον την περαιτέρω προέλασιν των. Προκειμένου όμως περί της Ελλάδος, η οποία ήδη έμάχητο από πέντε μόνον μικρούς εναντίον ενός δυσαναλόγως ισχυρού έχθρου και θα έπρεπε κατά πάσαν λογικήν να είχαν ύποσθι την μοιραίαν έξάντλησιν και καταπόνησιν, προσέκρουσαν εις μίαν άποφασιστικήν, πείσιμονα και ήρωικήν αντίστασιν, την οποίαν καλύτερα από κάθε τι άλλο έχαρακτηρίζεν η έπαισία των όχυρών της Μακεδονίας και της Θράκης. Και αυτή όμως ή ήρωική αντίστασις ήτο μοιραία να άποθθ άνευ ούσιαστικώ άποτελέσματος, έφ' όσον η κάμψις της νοτιοσλαβικής αντίστασεως είχαν άνοιξει εις τον γερμανικόν χειμαρρόν την διάβασιν, διά να δυναθθ να έκχυθ από άλλο σημειον εντός της Ελλάδος και να κτυπήσιν αυτό και εκ των νώτων τους άμυνομένους εις τώ μέτωπον της Αλβανίας ήρωικού στρατιώτα μας.

Αλλά και μετά την πρώτην αυτήν διάσπαρσιν εις τώ νοτιοσλαβικόν μέτωπον και την δυσχερή θέσιν, εις την οποίαν περιήγαγεν αύτην τον ελληνικόν στρατόν η ελληνική αντίστασις, βοηθημένη κατά τρόπον κυριαρχετικάς ήρωικών ήρώων τας βρετανικάς και αυτοκρατορικάς ταξισάσεις έπέφεραν σημαντικήν επιβράδυσιν και καθυστέρησιν της γερμανικής προελάσεως, την οποίαν οι ίδιοι οι Έλληνες δεν ήμπορούσαν τότε να άντιληθούσιν, αλλά την οποίαν εννόμει και σκελεμαζόμενοι πλήρως τώ γερμανικόν στρατηγείον. Έχομεν επί τού προκειμένου, πλην άλλων στοιχείων τα οποία ανέφεραμεν άνωτέρω — όπως π.χ. την δεξιάσιν του ίδιου του Χίτλερ προς τον Γκαλεάτσο Τσιάνο, κατά την οποίαν η επιχείρησις της κατάληψεως της Ελλάδος πρέπει να τεωματοποιηθ εντός έλαχίστων ήμερών — και μίαν εξαιρετικώς ένδιαφέρουσαν μαρτυρίαν: Πρόκειται περί των πληροφοριών του Γάλλου διπλωμάτου Όνφρουά, ο οποίος κατά την στιγμήν της γερμανικής επίθεσεως ήτο πρόξενος της Γαλλίας εις την Θεσσαλονίκην και ο οποίος προσχωρήσας άργότερον εις τους έλευθέρους Γάλλους τού στρατηγού Ντε Γκώλ, μετέβη εις τώ Λονδίον και πείθει εις τας ένδιαφερούσας αύτας άποκαλύψεις διωλών τώ δρόμω της 18ης Φεβρουαρίου 1942 από τού ραδιοφωνικού σταθμού τού Λονδίνου. Έτόνισσε λοιπόν ο Όνφρουά ότι, όπως τού είπαν οι άνωτάτοι Γερμανοί αξιωματικοί με τους οποίους επικοινωνήσεν εις την Θεσσαλονίκην, το στρατηγείον του Φύσερ είχε διαθέσει διά την βαλκανικήν έκστρατείαν 32 μεραρχίας εκ των οποίων αι 20, συμπεριλαμβανομένων και 5 τεθωρακισμένων έχρησιμοποίησαν πραγματικάς διά την επίθεσιν εναντίον της Ελλάδος και της Νοτιοσλαβίας. Συμπίπτουν οι άριθμοί αυτοί σχεδόν πλήρως με τα στοιχεία τα οποία γνωρίζουμε ήδη και τα οποία ανέφεραμεν άνωτέρω από τώ στρατηγικά σχέδια και τας διαταγάς του Χίτλερ καθώς και από τον λόγον του της 4ης Μαΐου 1941. Προσέθεσε δε ο Όνφρουά ότι — κατά τας ίδιαις πάντοτε πληροφορίες πού του έδωσαν οι Γερμανοί αξιωματικοί — η γερμανική επιχείρησις εις τώ Βαλκάνια προέβλεπε και ένδεχόμενην επίθεσιν εναντίον

της Τουρκίας. Τό ίδιον όμως σχέδιον προέβλεπε ότι θα έχρησιάζοντο έν όλω πέντε ήμέραι διά τον τερματισμόν της επιχείρησεως εις την Ελλάδα και την παράδοσιν η την έξάντλησιν των ελληνοβρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων. 'Επί τη προέβλεπε αύτή οι Γερμανοί είχαν ήδη έτοιμον, εύως άμα τη άφίξει των εις την Θεσσαλονίκην την πρώτην κυβερνησιν κατοχής, την οποίαν θα εγκοσιστον εις τας Αθήνας και η οποία θα ανέλαμβανεν έξ ονόματος των της διακυβερνήσιν της Ελλάδος, δι' αυτόν δε τον λόγον, συνέχισεν ο Γάλλος πρόξενος, ενώ τώ γερμανικά στρατεύματα προήλαυνον συνεχώς και με ταχύτητα, η οποία έθαίνετο αξιόλογος προς την Θεσσαλίαν, την Στερεάν Ελλάδα και την Πελοπόννησον δι' επισήμως αντίθετος ο ίδιος ζήσαν διασπορίαν και άνησυχίαν μεταξύ των άνωτέρων Γερμανών έπιτελικών εις την Θεσσαλονίκην. Ήκουσε μερικούς εκ αυτών να ψιθυρίζουν: «Δέν ήσαν καλά τώ πράγματα! Δέν προχωρούμεν αρκετά γρήγορα! Η σθεναρά αντίστασις των ελληνικών και των αγγλικών δυνάμεων εις τον Όλυμπον και τας Θερμοπύλας ήνάγκασε τώ στρατηγείον του Λιστ να άποσυρη μερικάς από τας έφεδρικός μεραρχίας, πού ευοίσκοντο εις τώ τουρκοβουλγαρικά σύνορα, διά να τας ρίψη και αυτές εις τον άγωνα. Έφθασεν ούτω τώ τέλος τού Απριλίου, εποχή δηλαδή κατά την οποίαν σύμφωνα με την σπην έπισχυρίαν του Χίτλερ και τας σχέδια τού στρατηγείου του, θα έπρεπεν ήδη τώ πολλώ να έχη τελειώσει η επιχείρησις εις την Βαλκανικήν Χερσόνησον και να έχη άρχισει ήδη η μεταφορά των γερμανικών στρατευμάτων προς τώ ρωσικόν μέτωπον».

Αλλά και μετά την κατάληψιν της ήπειρωτικής Ελλάδος, άπέμειν ακόμη η Κρήτη, την οποίαν έπ' ουδένι λόγω θα ήμπορούσεν ο Χίτλερ να άφήσιν εις τας χείρας των αντιπάλων του. Τα άνακοινωθέντα του Χίτλερ και τού στρατηγείου του, τα οποία τονίζουν την σημασίαν την οποίαν, έχου η ελληνική αυτή νήσος τώσον διά τας άμυντικάς όσον και διά τας επιβελτίκας επιχειρήσεις της Γερμανίας, είναι αρκετά εύγλωττα επί τού προκειμένου. Υπάρχουν άλλωστε εις τώ ανακαλυφθέν τώ μυστικά γερμανικά έγγραφα και αι διαταγái του έπιτελείου διά την επιχείρησιν «Μερκούρ» — όπως αποκαλείται εις την συνθηματικήν έπιτελικήν γλώσσην η επιχείρησις διά την κατάληψιν της Κρήτης — που μες πληροφοριών πλήρως τώσον περί των σημαντικών και πραγματικά εκλεκτών γερμανικών στρατιωτικών μονάδων πού έχρησιμοποίησαν διά την επιχείρησιν, και διά τας τρωμαράς απωλειάς πού έστοίχισεν αύτη εις την Γερμανίαν. Άρκει να σημειωθ επί τού προκειμένου ότι αι έν λόγω άπώλειαι μεταξύ των αλεξιπτωτιστών ίδια — τών εκλεκτοτέρων και πολυτιμωτέρων δηλαδή στρατιωτών πού είχαν ο Χίτλερ — ήσαν τούτοιαι, ώστε να μη δυναθθ έκτοτε να αναλάβη καμμίαν σημαντικήν επιχείρησιν, άπαιτούσαν την χρησιμοποίησιν αλεξιπτωτιστών. Όπως δε ανέφεραμεν άνωτέρω, μόνον την 2αν Ιουνίου ήδυνήθη τώ γερμανικόν άνακοινωθέν να άναγγείλη τον τερματισμόν των επιχειρήσεων εις την ήπειρωτικήν και πολυτιμωτήν Ελλάδα και την κατάληψιν όλοκλήρου της χώρας. Είναι δε χαρακτηριστική από της άπόψεως αυτής η κατάληξις της άνωτέρω αναφερομένης ραδιοφωνικής διηλίας τού διαπρεπούς Γάλλου διπλωμάτου Όνφρουά κατά την 18ην Φεβρουαρίου 1942: «Όύτω η ήρωική αντίστασις τού ελληνικού λαού έσωσε τον τουρκικόν λαόν από την τραγωδίαν τού πολέμου και προσέφερον εις τους Συμμάχους έξ πολυτίμου ένδομώδους, των οποίων τώ άποτελέσματι ένινεν αισθητόν εις την ρωσικήν έκστρατείαν τού Χίτλερ».

Είναι πράγματι άναμφισβήτητον τώ γεγονός και πιστοποιείται από πλείστας όσας καταθέσει τών υπεύθυνων παραγόντων τού γερμανικού στρατηγείου ενάντιον του συμμαχικού Δικαστηρίου Έγκλημάτων Πολέμου της Νυρεμβέργης — ίδιος δε των στρατηγών Πάουλου Βαυλιμόν και τού ναυάρχου Ράιττε — ότι φακίως η γερμανική έκστρατεία εναντίον της Ρωσίας επρόκειτο να άρχισιν κατά τώ μέσω τού Μαΐου, την 1ην, 15ην η τώ πολύ 18ην Μαΐου αναλόγως τού καιρού, όποτε οι Γερμανοί θα είχαν έξ όλοκλήρου ένδομώδους επί πλέον διά να διεξάγουν τών έκστρατιών πολέμων των εναντίον της Ρωσίας να καταλάβουν την Μόσχον και τον Καύκασον και να συντηρήσιν όριστικάς την ρωσικήν αντίστασιν, πριν η τους προλάβη ο τρομερός ρωσικός χειμών, ο οποίος άπασυνέβασε την τρωμασίαν τεθωρακισμένην στρατίαν τού Γκουντρίαν και έματαιώσεν όλα τώ σχέδια των. Η άπόφασις περί αναβολής της ήμερομηνίας της ένάσεως της γερμανικής επίθεσεως εναντίον της Ρωσίας έλήθη — ως προκύπτει από τώ έπίσημα γερμανικά πρακτικά — μόνον κατά την 30ην Απριλίου 1941 όταν δηλαδή ο Χίτλερ και οι στρατιωτικοί του σύμβουλοι είχαν πείσει ότι μόλις τερματισθείσιν κατά την ήμερόν εκείνην της κατάληψεως της ήπειρωτικής Ελλάδος, θα έχρησιάζοντο ακόμη τούλάχιστον 50 ήμέραι δια να καταληθθ και η Κρήτη και να μεταφερθουν τώ γερμανικά στρατεύματα από την Ελλάδα και την Βαλκανικήν Χερσόνησον εις τώ ρωσικόν μέτωπον. Πράγματι κατά την 30ην Απριλίου συνήλθεν εις μεγάλην στρατιωτικήν σύσκεψιν ο Χίτλερ και οι έπιτελεί τώ Ρωσίας η επιχείρησις δηλαδή η επίθεσις εναντίον της Ρωσίας η επιχείρησις δηλαδή «Μπαρμπαρόσσα» γίνη μόνον την 22αν Ιουνίου 1941. Η καθυστέρησις αύτή η επέταξε τώ Χίτλερ όρθως αντίλαμ βανόμενος εκ των προτέρων τας συνεπείας της ήβλεψε κατά τώσον ν' άποσώγη ύπάρξει πραγματικώς έλθεσις εις την Γερμανίαν, ενώ έφ' έτέρω άπέτέλεσε ίσως έν εκ των κυρίων λόγων διά τους οποίους έσώθη η Ρωσία από την

δοιστικήν κόμην της αντιστάσεως της. Τα αποτελέσματά της δε διά την όλην συμμαχικήν υπόθεσιν υπήρξαν αληθώς θαυμάσια. Πλην του κέρδους το οποίον προέκυψε από την ενίσχυσιν της ρωσικής αντιστάσεως και το βαρύτατον πλήγμα το οποίον η γερμανική πολεμική μηχανή υπέστη εις τας παχυνέας ρωσικός εκτάσεις, έματαιώθη χάρις εις την γενικήν αναστάσειν την οποίαν η ελληνική αντίστασις επέσπευεν εις τὰ γερμανικά πολεμικά σχέδια και η σχεδιαζομένη διά την ίδιον περίπτω έποχην μεγάλη γερμανική επίχειρησις διά την εκδίωξιν της Μεγάλης Βρετανίας από την Αίγυπτον και την Ανατολικήν Μεσογειον, έκστρατεία διά την οποίαν υπήρχον την άνοιξιν του 1941 προϋποθέσεις άληθώς μοναδικαί, τας οποίας η Γερμανία δεν ήδυνήθη να επανείρη ποτέ πλέον.

Την αξίαν και την σημασίαν την οποίαν είχε διά τον συμμαχικόν αγώνα γενικότερον η ελληνική αντίστασις εξίθετε την έσπεραν της 28ης Οκτωβρίου 1941 επί τη δευτέρα επέτειω της Ιταλικής εναντίον της Ελλάδος επίθεσως, η Βρετανός ύπουργός της Εμπορικής Ναυτιλίας Φ. Νόελ Μπαίκερ, όμιλών από ραδιοφώνου προς τον ύπόδουλον πλέον ελληνικόν λαόν: «Σήμερον — έλεγεν ο Άγγλος ύπουργός — εις το Λαυδίον και εις τον κόσμον όλόκληρον όλοι οι ελεύθεροι άνθρωποι ένθουμούται την Ελλάδα. Όλοι αναπολούν τον ύπερχον τρόπον, με τον οποίον η Ελλάς αντιμετώπισε την αναιδρον επίθεσιν, εις στιγμήν κατά την οποίαν όλα τα άλλα έθνη υπέκυπτον, το ένα μετά το άλλο εις την άνοιξιν ή βίαν... Άν η Ελλάς ενέδιθε τότε εις το τηλεγράφων του Μουσαολίνι, κανείς δεν θά έδικαιούτο να την μεμοθή. Το λέγω δε αυτό, ενώ γνωρίζομεν τότε και γνωρίζομεν σήμερα ακόμη καλύτερον, τί θά έσήμαινε δι' ήμας και διά τον αγώνα μας η συνθηκολόγησις αυτή; Ο Άξον θά εχεν έκτοτε εις την διάθεσιν του όλην την Εύρωπην, διά να αναπτύξη τας γραμμάς των συγκοινωνιών του, τα δε όροσπλάνα και τα ύποδρύκιά του θά εκυρίαζον έκτοτε από τών ακτών της Ελλάδος όλόκληρον της Μεσογειου. Το έργον της άμυνας μας εις την Αίγυπτον θά καθίστατο πολύ δυσχερότερον. Η Συρία, το Ιράν, το Ιράκ, η Κύπρος θά κατελυδάνοντο από τών Άξων. Η Τουρκία θά εκυκλιανέτο. Αι πετρελαιαπηγαί της Έγγυς Ανατολής θά ήσαν εις την διάθεσιν του. Η όπισθία βυρα του Καυκάσου θά ήνοιγετο δι' αυτόν. Δεν δυσκολευόμεθα να πιστεύσωμεν ότι θά έχωμεν όλην την Μέσην Ανατολήν, ίσως δε αυτόν τον πόλεμον, χάρις εις την ελληνικήν αντίστασιν μας έδόθη ο καιρός να άποκρούσωμεν και να συντρίψωμεν έπειτα την Ιταλικήν στρατιάν, η οποία έκινήθη εκ Λιβύης κατά την Αίγυπτον, να εκκαθρίσωμεν την Έρυθράν θάλασσαν από τὰ ένθρικά πλοία, να μεταφέρωμεν την αμερικανικήν βοήθειαν προς την Έγγυς Ανατολήν, και να έξαυτερωώσωμεν έτσι την ένθρικήν απειλήν εναντίον της. Τα αποτελέσματα της ελληνικής αντιστάσεως γίνονται αισθητά ακόμη και σήμερα εις τους αγώνας μας. Άν το Στάλινγκραντ και ο Καυκάσος κρατούν σήμερα, τούτο δεν είναι άρχητον προς την ελληνικήν αντίστασιν, της οποίας έπιβουλόμεθα ούτα μετά την πάροδον δύο όλόκληρων έτών. Ο κόσμος πραγματικά δεν δικαιούται να ήλισμώνησιν τὰ ελληνικά κατορθώματα κατά την ιστορικήν έκείνην στιγμήν. Δυστυχώς, ως άπεδείχθη ήμας άργότερον, τας θυσίας αυτές της Ελλάδος τας ήλισμώνησαν οι Σύμμαχοι. (Περισσότερες λεπτομέρειαι περί του πολέμου του 1940—1941 βλέπε εις λέξιν «Ελληνικός πόλεμος του 1940—1941». Περί δε της κατά την γερμανοιταλικήν κατοχήν αντιστάσεως του ελληνικού λαού εις λέξιν «Εθνική Άντίστασις».)

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΜΕΡΟΣ

Η ΝΕΑ ΕΠΙΘΕΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Η Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνής έπιβάλλει, τον Σεπτέμβριον του 1939, ουδέτερότητα εις τους Έλληνας κομμουνιστάς. — Το Κ.Κ.Ε. είχε τότε διχασθή εις δύο μερίδας. — Αι σχέσεις του Ζαχαριάδη με την κυβέρνησιν Μεταξά. — Η δυσφορία του διεθνούς κομμουνισμού διότι το Κ.Κ.Ε. δεν συνεμορφώθη με τας έντολάς του. Από της έποχής άκόμην, κατά την οποίαν η Ελλάς άπεδύθη εις τον σκληρόν και άμυσον αγώνα της κατά των μεγαλύτερων τότε στρατιωτικών Δυνάμεων της Εύρωπης, της Γερμανίας και της Ιταλίας, ήρχισαν να διαφαίνονται οι νέαι σοβαροί κίνδυνοι, οι όποιοι, βαθμιαίως εξελισσόμενοι, θά κατέληγον εις τον όλον μεγάλον πόλεμον, ο οποίος έπεδύθη εναντίον της Ελλάδος, πριν ή αυτή καταθήσθι έκόμην τὰ όπλα και δυνηθί να έπιδοθί εις την έπούλωσιν των πληγών της και την άνέγερσιν των έρειπίων της. Η προσεκτική παρακολούθησις των γεγονότων, που συνέβησαν με την πρώτην εμφάνισιν των κινδύνων αυτών, έπιτρέπει μόνην την πραγματικήν κατανόσιν του αντικειμενικού σκοπού, του έξαπολιθέντος κατά της Ελλάδος νέου πολέμου και της σημασίας, την οποίαν έχει ούτος διά τον κόσμον όλόκληρον. Δεδομένου δε ότι κύριον άργανον, χρησιμοποιούμενον διά τον πόλεμον αυτόν έναντίον της χώρας, ήτο το «Κομμουνιστικόν Κόμμα Ελλάδος», πρέπει άπαραίτητως να παρακολουθηθί η δράσις του και η στάσις του καθ' όλην την διάρκεια της ιστορικής αυτής περιόδου.

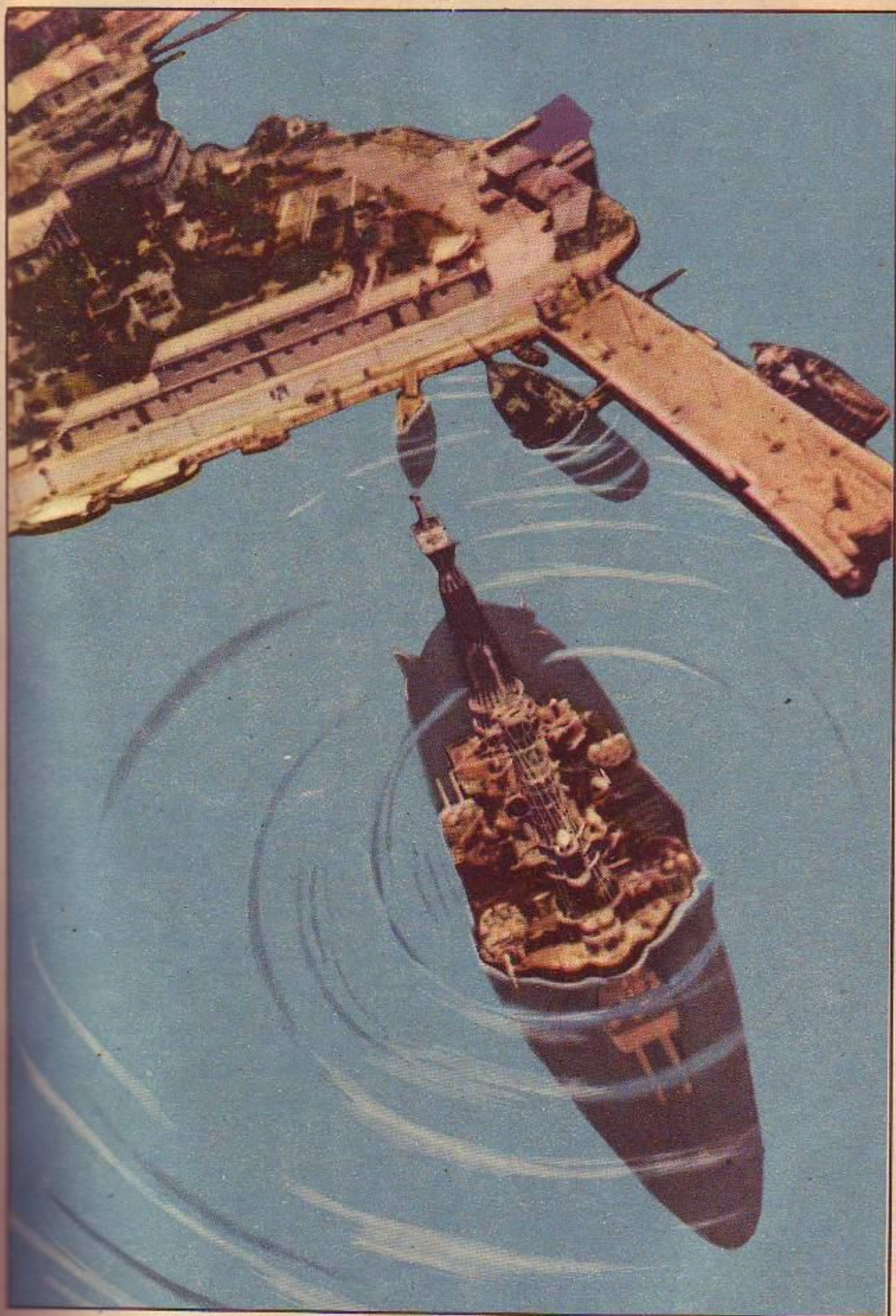
Όπως έμφαίνεται από τὰ άναφερθέντα προηγουμένως 1-

στορικά στοιχεία και έπίσημα κείμενα η Σοβιετική Ρωσία συνέδετο διά του συμαφθήσας την 26ην Αυγούστου 1939 συμφώνου φίλας και αμοιβαίας βοήθειας με την χιτλερικήν Γερμανίαν, και όταν η Ιταλία του Μουσαολίνι επέτεθη εναντίον της Ελλάδος και καθ' όλην την διάρκειαν της ελληνικής νικηφόρου αντιστάσεως κατά της Ιταλίας πρώτον, κατά της Γερμανίας άργότερον, «Ετι δε πλέον η Σοβιετική Ρωσία ουδέμιαν παρέδωκεν αντίρρησην κατά της Ιταλικής εναντίον της Ελλάδος επίθεσως και κατά της γερμανικής επίδοσης μετά τούτο, καιτοι έπίσημως είδοποιήσασα επί του προκειμένου. Δεδομένου δε ότι η Μόσχα ήτο το κέντρον της παγκοσμίου κομμουνιστικής οργανώσεως έκπροσωπούμενης τότε υπό την Τρίτην Κομμουνιστικήν Διεθνούς (Κομμίντερν), ήτο φυσικόν να δοθούν αι έντολαί προς τὰ κατά τόπους κομμουνιστικά κόμματα υπό το πνεύμα της έπίσημου πολιτικής της «Ένώσεως Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών της Ρωσίας».

Βεβαίως η νέα αυτή πολιτική της Σοβιετικής Ρωσίας και της «Κομμίντερν» ήτο κάπως άπροσδόκητος διά τους κομμουνιστάς της Ελλάδος, όπως και των άλλων χωρών. Όλίγοις μήνας ένωρίτερα οι κομμουνιστάί εις όλην τον κόσμον έκαλούτο να αντιμετώπισουν την Γερμανίαν την Ιταλίαν και την Ιαπωνίαν ως τους χειρότερους ένθρους της Ρωσίας, και κατά συνέπειαν ίδίους των. Ο συντροφος Μανουήλακ (μετέπειτα ύπουργός των Έξωτερικών της Σοβιετικής Ούκρανίας και φανατικός πολέμιος της Ελλάδος) είχε διακηρύξει τον Μάρτιον του 1939 εις το 18ον Μπολσεβικικόν Συνέδριον ότι: «Θά ύποσχηθίμεν οι έργάτες κάθε πόλεμο, που θά συντελούσε στην πιο άμεινη ήττα του άποστασμάτος κρούσης της παγκόσμιας αντίδρασης, δηλαδή της Γερμανίας, της Ιταλίας και της Ιαπωνίας». Και η 5η όλομέλεια της κεντρικής έπιτροπής του Κ.Κ.Ε., που συνέγραφε μυστικά — διότι τότε το κομμουνιστικόν κόμμα ήτο έκτός νόμου εις την Ελλάδα — όλίγας ήμέρας άργότερον άπεδέχτο άντιφιλικτάς και ένθουσιώδεις τας οδηγίας αυτές του συντρόφου Μανουήλακ. Ητο φυσικόν έπιμένως να καταπλανούν και οι έν Έλλάδι κομμουνιστάί διά την είδησιν της συνέσεως του γερμανορωσικού συμφώνου, που έλληροσορήσαν από τας έφημερίδας και τὰ ραδιόφωνα την 26ην Αυγούστου 1939. Συνηθισμένοι όμως εις τας άπιστώσεις μεταβάλας του είδους αυτού, οι όποιοί άποκαλούνται εις την κομμουνιστικήν γλώσσην «διαλεκτικά πηρήματα» και προς τας οποίας πρέπει να συμμορφώνονται πειθαρχικώς οι ανά τον κόσμον κομμουνιστάί, ανέμεναν τας σχετικές οδηγίας, οι όποιοί θά τούτε ήρχοντο σχετικώς από την Τρίτην Κομμουνιστικήν Διεθνή.

Αι οδηγίαί αύται δεν ήργησαν καθόλου. Πράγματι έλήθησαν ένγγραφοί εις τας Αθήνας, εύθε από των πρώτων ήμερών του Σεπτεμβρίου, άσέκων δε πρώτον εις ώρισμένες «διορθώσεις» εις την μέχρι της έποχής έκείνης πολιτικήν του Κ.Κ.Ε. και δεύτερον εις «εντιξετίβεις» (κατεβύσεις) διά την μελλοντικήν πολιτικήν του γερμανή. Μία από τας πρώτας διορθώσεις που άπείτη η «Κομμίντερν» να γίνον εις την μέχρι της στιγμής έκείνη πολιτικήν του Κ.Κ.Ε. άνήγχετο εις αυτόν τούτον τον τίτλον της άνακαώσεως, την οποίαν είχε δημοσιογήσει τότε διά δημοκοπικούς λόγους, δηλαδή του «Πανελλαδικού Μετώπου Εθνικής Σωτηρίας». Έτονέστο σαφές εις τας έν λόγω οδηγίας ότι ο όρος «Πανελλαδικός» εκινδύνευε να διαρρησση την ένάτητα μεταξύ του ελληνικού λαού και των ξένων μειονοτήτων, που κατοίκουν εις την χώραν του, ενώ αφ' έτέρου έξυπηρείται τας βλέςεις του έντοπιου ελληνικού Ιμπεριαλισμού. Συμφώνως προς τας άλλας οδηγίας, έπρεπε πλέον την πόλην κατά του Φασισμού και του Χιτλερισμού να άντικαθίστα η ουδέτερότης εις τον δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον, την οποίαν προσί η Σοβιετική Ρωσία και την οποίαν αξίση και από τας άλλας χώρας, Ιδιαιτέρως δε τας Βαλκανικάς Δυνάμεις και την Ελλάδα. Ημπορεί ο πόλεμος εναντίον του «κυριατέρου των άσπασμάτων κρούσης της παγκόσμιας αντίδρασης» δηλ. της Γερμανίας, να εχεν άρχισει, Άλλ' έπειδή η Ρωσία είχε συνίψει συμφώνον φίλας με την Γερμανίαν, ο πόλεμος ούτος δεν ήτο πλέον «άντιφασιστικός» και άπελευθερωτικός, άλλ' «ιμπεριαλιστικός», διεξαγόμενος από τον άγγλικόν Ιμπεριαλισμόν και κατά συνέπειαν έπρεπε να μείνουν μακρόν όλοι οι αληθινοί κομμουνιστάί. Το διακήρυσσεν άλλως τε και δημοσίως όλιγον καιρόν άργότερον η Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνής διά του μανιφέστου της της 7ης Νοεμβρίου 1939 το οποίον μεταξύ άλλων λέγει: «Οι έργάτες και οι άγρότες να μη πιστεύουν ότι αυτός ο πόλεμος γίνεται για την σωτηρία της Δημοκρατίας από τον φασισμό. Αυτός ο πόλεμος γίνεται για τον θρίαμβο της αντίδρασης. Τέλος αι οδηγίαί αύται της «Κομμίντερν» προς την ήγεσιν του Κ.Κ.Ε. έτόνιζον και την άνάγκην της άντι πάσης θυσίας συνενοήσεως με τὰ κομμουνιστικά κόμματα των άλλων βαλκανικών χωρών, διά να πραγματοποιηθί η ιδέα της «Κομμουνιστικής Βαλκανικής Όμοσπονδίας». Η σημασία της τελευταίας αυτής οδηγίας τονίζεται από την διαίρησιν του Κ.Κ.Ε. εις ένκυκλίους έπιστολάς και άδριας της έποχής έκείνης, που την χαρακτηρίζουν ως «το κύριον καθήκον του ελληνικού κομμουνισμού, τόν βασικό κόρη της άλυσιδας». Συγκεκριμένως έτόνιζεν η τελευταία αύτη οδηγία ότι το Κ.Κ.Ε. πρέπει να ριπθί με όλην του τας δυνάμεις εις τον αγώνα διά την δημιουργίαν ένός φιλεργνηκού και ουδέτερου συμμαχισμού των Βαλκανικών χωρών από την αίγίδα της Σοβιετικής Ρωσίας, ότι πρέπει να καταβάλη κάθε προσπάθειαν διά να πεισθούν αι εύρύτεραι λαϊκάί μάζαι ότι καμμία βασική διαφορά δεν χωρίζει τας Βαλκανικάς χώρας μεταξύ των, ότι αι «μικροδιαφοραί» των ήμπορούν εύκολα να διευθετηθούν και ότι όλοι

Το παλαιόν ἑλληνικὸν θωρηκτὸν «Κιλκίς» βυθισμένον ἀπὸ βόμβας γερμανικῶν ἀεροπλάνων εἰς τὸν λιμένα τῆς Σαλαμίνας
(Φωτογραφία ἐξ ἀεροπλάνου.)

έχουν συμφέρον να έπωφεληθούν της φιλικής παρέμβάσεως του τούτος προσφέρει η Ρωσία δια την επίλυση των «ικεραδιοφορών» αυτών.

Οι πιστοί εις την Μόσχην ηγείται του Κ.Κ.Ε. έσπευσαν άείσως να συμμορφωθούν προς τας ως άνω οδηγίας. Περί «Πανελλαδικού μετώπου εθνικής σωτηρίας» έπαισε πλέον να γίνεται κάθε λόγος. Την πολιτικήν της ουδετερότητας, αντίπρασεν εις διάφορα άθρονα του τό μυστικών δημοσιογραφικών όργανων «Ριζοσπάστης», επιτιθέμενον εναντίον του βασιλέως Γεωργίου και της ελληνικής κυβερνήσεως, διότι δηθεί έπεδικων να παρασύρου την Έλλάδα εις τον πόλεμον παρά τό πλευρόν της Άγγλιας. Ούτω ο «Ριζοσπάστης» έγραφε μεταξύ άλλων εις τό άθρονον του της 30ης Νοεμβρίου 1939 υπό τον τίτλον «Ο ρόλος των Γκλύμπουργκ»: «Κάνουν ό τι μπορούν (ο βασιλεύς Γεώργιος και η κυβέρνησις της Έλλάδος) για να παρασύρου την Έλλάδα σέ πόλεμον στό πλευρό των Άγγλογάλλων ιμπεριαλιστών είναι έτοιμοι να μεταβάλουν την Έλλάδα σέ πολεμικές βάσεις και να δώσουν τον ελληνικό λαό στόν Τσάμπερλαιν (τόν τότε πρωθυπουργόν της Μεγάλης Βρετανίας) για να τον σπείρη... Λαός και στρατός άς αντιταχθούν άποφασιστικά στό σχέδια των Άγγλογάλλων ιμπεριαλιστών και των Έλλήνων πρακτόρων των».

Πρέπει να σημειωθ έν τούτοις ότι, κατά την εποχήν εκείνην και άργότερον μέχρι της Ιταλικής επέθεσεως εναντίον της Έλλάδος και της έγκαταστάσεως των γερμανικών, Ιταλικών και βουλγαρικών στρατευμάτων εις την Έλλάδα, τό κομμουνιστικόν κόμμα ήτο εις την Έλλάδα διηρημένον και άπιστευτέμενον, λόγω της επιτυχούς, από της άποφάσεως αυτής, πολιτικής, την οποίαν είχαν ακολουθήσει ή τότε ελληνική κυβέρνησις. Πράγματι ύφίσταντο τότε δύο «κεντρικά επιτροπεί» του Κ.Κ.Ε., ήτοι η λεγομένη «παλαιά» ή ό ποία είχαν, όπωσδήποτε κανονικά, έκλεγθ από τό κόμμα και η όποία, διατελούσε έν παρανομία και έπνεμώς «κρυπτική», εδίδετο από τό κράτος και η «νέα», ή όποία είχε συγκροτηθ κατά τρόπον κάπως αυθαίρετον, από κομμουνιστικούς παραγοντας, συλληφθέντας, φυλακισμένους, ή καθ' οίνδηποτε τρόπον εισακόμενους εις την διάθεσιν των ελληνικών κρατικών άρχων. Κατά τον ίδιον τρόπον εζεβίδοντο τότε και δύο «Ριζοσπάστης», δύο δηλαδή έπίσημα δημοσιογραφικά όργανα του Κ.Κ.Ε., εκ των οποίων ο πρώτος συμμορφώτο προς τας έπιταγάς της «παλαιάς» κεντρικής επιτροπής, ενώ ο δεύτερος εδίδετο τά συνθήματά του από την νέα. Έκ των ύστέρων όμως άπεκαλύθη ότι η λεγομένη «νέα» κεντρική επιτροπή» διετέλε, υπό την άμεσον επίδρασιν της κυβερνήσεως της 4ης Αυγούστου και μάλλον του χαρακτηριστικότερου των παραγοντων της, του ύπουργού της Ασφαλείας Μανιαδάκη, την ιδέαν ότι αυτόν τας ύποδείξει διά τας γενικάς κατευθύνσεις της και ότι όσα εδημοσιεύοντο εις τον ίδιον της — τον «Πλοστον» όπως έχαρακτηρίζετο από τους άλλους — «Ριζοσπάστην», ύπογραφεοντο από τον ίδιον, ή υπεβάλλοντο, πρό της δημοσιεύσεώς των, εις την λογαροισίαν του. Η έσπεπεια αυτή έρρακετο υπό του υπαλλήλου του ύπουργείου Ασφαλείας Τυριμου, ο όποιος και έδολοφονήθη κατά τό Δεκεμβριανόν κίνημα του 1944 υπό των κομμουνιστών, προσαώς διότι βά ήδύνατο να άποκαλύψη πράγματα εξαιρετικώς δυσάρεστα και διά τους σημερινούς ακόμη κομμουνιστάς ήγέτας.

Η αντίθεσις μεταξύ των δύο αντίπαλων κομμουνιστικών διοικήσεων της εποχής εκείνης εζεδηλώθη κατά τον εντονότερον τρόπον ακριβώς επί της τοποθετήσεως του κομμουνισμού εναντί του βασικού προβλήματος που εδημιουργήτο από την Ιταλικήν επίθεσιν της 28ης Οκτωβρίου 1940 εναντίον της Έλλάδος. Η «νέα» κεντρική επιτροπή του Κ.Κ.Ε., παρασυρομένη ίσως από τας ύποδείξεις της ελληνικής κυβερνήσεως, έσχέθη άποκαλύπτως ένέρ της διεξαγωγής του πολέμου εναντίον της Ιταλίας. Προς την πολιτικήν αυτήν ευρέθη σύμφωνος και ο παλαιός και έκτοτε γεν. γραμματέας του κομμουνιστικού κόμματος Ν. Ζαχαριάδης, διά τον όποιον μάλλον οι αντίπαλοι του κομμουνιστά άπεκαλύψαν και μερικά περίεργα στοιχεία όσον άσφαρ τας σχέσεις του με την κυβέρνησιν Μεταξά. Ανέφερε ούτω ότι, ίσως κατόπιν διαπραγματεύσεων, που είχε διεξαγάγει από του θέρου του 1939, ο εκ των ηγετών της νέας «προσωρινής διοικήσεως» Μιχαηλίδης, μετεβόθη ο Ζαχαριάδης τον Φεβρουάριον του 1940 εκ των φυλακών Κερκύρας, όπου έκροτείτο εις τας Αθήνας, κατόπιν προσωπικής διαταγής του ύπουργού Ασφαλείας Μανιαδάκη, μετά του όποιου έρχεν εν Αθήνας έπανεληγμένος και μακράς συνομιλίας. Ως αποτέλεσμα των συνομιλιών αυτών έχαρακτηρίσθη από τους αντίπαλους του τό γεγονός ότι, παραβάν τον ρητάς οδηγίας της «Κομιντέρν», είχε ταχθ παρά τό πλευρόν της ελληνικής κυβερνήσεως διά την διεξαγωγήν του εναντίον της Ιταλίας πολέμου. Η στάσις αυτή του Νικ. Ζαχαριάδη εζεδηλώθη πρώτον διά της άποκαλυφθείσης άργότερον έπιστολής του της 20 Σεπτεμβρίου 1940 προς τον πρωθυπουργόν Ιωάννην Μεταξάν, ή όποία εδημοσιεύθη εις τό φύλλον της 1ης Οκτωβρίου 1940 του χαρακτηριζόμενου ως «Πλοστον Ριζοσπάστη» και η όποία, ουδέποτε διαμεσθεύσασ, έχει — έν κατακλείδι — επί λέξει ως εξής: «Τό Κ.Κ.Ε., ζεχνώντας τό παρελθόν παίρνει θέση στίς γραμμές του πυρός για την εθνική ανεξαρτησία και άκαριαότητα κάτω από τις διαταγές σας. Νίκος Ζαχαριάδης, γραμματέας της Κ. Ε. του Κ.Κ.Ε.» Έπηκολούθησε δέ δεύτερα έπιστολή του Ζαχαριάδη της 2ας Νοεμβρίου 1940, διά της όποιας ούτως άνεγνώριζε πλήρως τον πόλεμ

ον, τον όποιον ήδη είχαν άρχίσει ή Έλλάς εναντίον των Ιταλών έπιδρομέων ως πόλεμον «εθνοκρατοελευθερωτικόν» και έσασε τό κομμουνιστικόν κόμμα άνεπιφύλακτα παρά τό πλευρόν της ελληνικής κυβερνήσεως διά την διεξαγωγήν του πολέμου αυτού.

Άσφαλώς εκ των ύστέρων ή δεύτερα αυτή έπιστολή του Ν. Ζαχαριάδη έχρησιμοποιήθη άνατικώς από την κομμουνιστικήν προπαγάνδαν διά να άποσιείη την κατηγορίαν ότι είχε τούτο ευρέθη κατά την κρίσιν αυτών στιγμών της ελληνικής ιστορίας εις αντίθεσιν προς τό παρελλήνιον και εκόθλον αίσθημα του αγωνιζόμενου λαού. Άλλ' είναι επίσημα βέβαιον ότι ή στάσις αυτή του Ζαχαριάδη και των άλλων κομμουνιστών, οι όποιοι συνερίσαντο με την «προσωρινήν διοίκησιν» του ΚΚΕ, ήτο αντίθετος προς τας οδηγίας, που είχαν άποστείλει από του Σεπτεμβρίου του 1939 ή τρίτη διεθνής και οι όποιοι έπέβαλλον εις τους κομμουνιστάς στάσιν ουδετερότητας εναντί του μεταφ των δημοκρατικών δυνάμεων και του γερμανοϊταλικού άξονος άγώνος, στάσιν δηλαδή άνατιπικρομένην προς τας ύποχρεώσεις που εδημιουργεί διά την Σοβιετικήν Ρωσίαν τό σύμφωνον φίλιαν με την Γερμανίαν της 25ης Αυγούστου 1939. Υπάρχουν δέ σαφείς ένδείξεις ότι ή στάσις αυτή μιας μερίδος των κομμουνιστών της Έλλάδος προεκάλεσε την δυσφορίαν ιδύνοντων παραγοντων του διεθνούς κομμουνισμού. Χαρακτηριστική επί του προκειμένου είναι ή όμιλία του Βουλγαρου άρχικομμουνιστού και ιδύνοντος στελέχους της «Κομιντέρν» Γεώργκη Δημητρώφ από του ραδιοφωνικού σταθμού της Μόσχας την 23ην Αυγούστου 1940, διά της όποιας κατηγορεί τας Βαλκανικές χώρας, ιδιαίτερας δέ την Έλλάδα, διότι δεν είχαν έπωφεληθ από γερμανοσοβιετικόν συμφώνου διά να εξασφαλίσουν την ειρήνην και την ουδετερότητα των.

Προς τας έπιταγάς των ιδύνοντων της Μόσχας και της «Κομιντέρν» συμμορφώτο αντίθετως ή «παλαιά» «Κεντρική Έπιτροπή» του Κ.Κ.Ε. ή όποία έπιστεψε και εκήρυσσε σαφώς διά του δημοσιογραφικού έργου και των έγκυκλίων της ότι «τό καθεστώς Γκλύμπουργκ — Μεταξά ήταν εξ ίσου ένοχος με τον Ιταλικόν φασισμό για την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, γιατί δεν κράτησε ουδετερότητα προς όλες τις πλευρές όπως συνιστούσε ή Σοβιετική Ένωση και ή Κομμουνιστική Διεθνής προς όλες τις μικρές ουδέτερες χώρας της Βαλκανικής, αλλά παραδόθηκε από τον Γκλύμπουργκ στην άγκαλιά του άγγλικού ιμπεριαλισμού». Τό σημαντικότερον όμως μέρος των εν λόγω οδηγίων, τό όποιον και οι ίδιοι οι εν Έλλάδι κομμουνιστάι υπεργράμμουν εις έγκυκλίους, έπιστολάς και άρθρα των ως τό «κύριο καθήκον του ελληνικού κομμουνισμού», τον «ερασικό κοίκο της αλλησίδας» και τό όποιον μας βοήθει να αντιληφθώμεν την συνεχή και έπίμονον επί του προκειμένου κατευθύνσιν της προσπάθειας της έσωτερικής πολιτικής της Μόσχας, άφορά την ανάγκην της προσπάθειας διά την συγκρότησιν και κατοχύρωσιν της κομμουνιστικής Βαλκανικής Ομοσπονδίας.

Πρέπει με μίαν σύντομον αναδρομήν εις την κάπως πολυώτερον κομμουνιστικήν ιστορίαν να σημειωθ έδω ότι ήδη από των πρώτων βημάτων της ή Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνής είχε κατατάξει την Βαλκανικήν αυτήν Ομοσπονδιαν μεταξύ των πρώτων της επιδίωξεων. Οι άποτελούσες τας αρχικά στελέχη του ελληνικού κομμουνισμού είχαν ήδη από του 1921 άκούσει από τους Ρώσους και άλλους κομμουνιστάς ήγέτας όταν μετέβησαν εις την Μόσχαν, συστηματικήν διδασκαλίαν περί της βασικής ανάγκης, ή όποία ύλειστατο διά την ίδρυσιν της Βαλκανικής αυτής Ομοσπονδίας ή όποια βά ήνωσε τους βαλκανικούς λαούς υπό την αίγιδα της «μεγάλης προλεταριακής πατρίδας» και βά τους έπροστάτευε κατά τον καλύτερον δυνατον τρόπον εναντίον των διαφόρων ξένων ιμπεριαλισμών, οι όποιοι από γενεών συνεκρούοντο εις την Χερσόνησον του Αίμου. Τούτο έρμηνευόμενον κόπως ρεαλιστικώτερον έσημειον άπλώς ότι ή μπροσεδικική Ρωσία, υιοθετούσα έκτοτε και έπεκτείνουσα τά παλαιά κατακτιπτικά σχέδια της Τσαρικής Ρωσίας, έστρεφεν όλην της τήν προσοχήν προς τον Βόσπορον, τό Στενά των Δαρδανελών και την Ανατολικήν Μεσόγειον και διετέτε προς τούτο ένα νέον τρομερόν όπλον, τό όποιον, εις ελαχίστην μόνον κλίμακα είχαν άλλοτε οι Τσάροι, δηλαδή την δημιουργίαν έντός των ίδιων των Βαλκανικών χωρών ίσχυρας πέμπτης φάλαγγος άφασιαμένης εις την έξυπρόπτησιν των σχεδίων της. Εις όλην όμως αυτήν την ύπόθεσιν της Βαλκανικής Κομμουνιστικής Ομοσπονδίας ύπήρχε μία λεπτομερής, ή όποία άρχικώς έτρόμαζε και έστενεχώρησε τους Έλληνας κομμουνιστάς και έκαμεν άσκεταώς έξ αυτών να άπομακρυνθύν από τό έπίσημον κομμουνιστικόν κόμμα όταν άντελήφθησαν ότι δεν βά ήμπορούσαν να άντιταχθούν κατά της έπιβολής της, δηλαδή ή ύπόθεσις της άυτονομίας της Μακεδονίας. Ηδη από του 1921, όταν ο εκ των ηγετών του «Σοσιαλεργατικού Κόμματος Έλλάδος», όπως άπεκαλείτο τότε τό Κομμουνιστικόν Κόμμα, Δ. Γεωργιάδης, μετέβη εις την Μόσχαν, οι Βούλγαροι Κολλάρφ και Δημητρώφ, οι όποιοι είχαν έκτοτε προήχουσαν θέση εις την Τρίτην Κομμουνιστικήν Διεθνή, του άνέπτυξαν ότι διά να δυναθώ τό βουλγαρικό κομμουνιστικόν κόμμα να πολεμήση επιτυχώς εναντίον των ισχυρών αντίπαλων του, και ίδιως του Τσαγκάφ και των κοινατιζήδων, έπρεπε να υιοθετήσουν και να άναπτύξουν ακόμη περισσώτερον τά συνθήματα εκείνων διά την άυτονομίαν της Μακεδονίας. Δεν ήτο δέ δύσκολον να άντιληφθώ κανείς ότι ή ρωσική ηγεσία, πιστή πάντοτε εις την προς την Βουλγαρίαν φίλιαν της Ρωσίας, ή όποία τόσον περιφανώς είναι άποδεικνύη από ήμισον αιώνας με την συν-

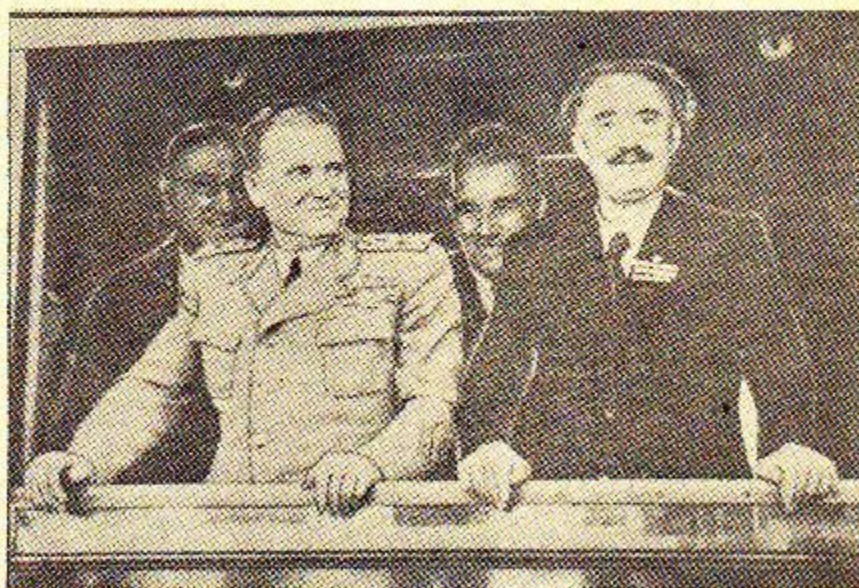

1940—1941 και να παίξουν πλέον ρόλον ευρύτερον και σημαντικότερον παρά ποτέ άλλοτε, ήσαν εφύχτες διότι τούς εδίδοτο η εικόνα να περάσουν την κρίσιν αυτήν μεταδοτικήν περίοδον υπό την μεταφασίαν του «Ε.Α.Μ.». Είς τα δύο επιθετικά του «εθνικών» και «απελευθερωτικών», τὸ «εὐρωπαϊκόν» αὐτό — τὸ ὅποιον ἄλλωστε συνεκροτήθη μὴνς ἀσκληρῶς μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς γερμανικῆς κατοχῆς καὶ τυραννίδος εἰς τὴν Ἑλλάδα—συνάφισεν ἑπιτυχῶς τὰ παροσιλέστερα κατὰ τὴν ἐπαγὴν ἐκείνην αἰσθημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ: τὸν ἐθνισμὸν του, ὃ ὅποιος τοῦ εἶχεν ἐπιτρέψει νὰ μεγαλομνησθῇ κατὰ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἰτα-

λίας καὶ τῆς Γερμανίας καὶ τὸν πόθον τῆς ἀπελευθερώσεως ὑπὸ τὴν βαρβαρὴν τυραννίαν, Κατάλληλα συμβήματα, ἐπιτηδείως διαδιδόμενα, ἀφῆρα δημοσιευόμενα εἰς μυστικὰς ἐφημερίδας, αἱ ὅποιαι κατ' ἀρχὴν ἀπέκρυπτον ἐπιμελῶς τὸν κομμουνιστικὸν τὸν χαρακτήρα, τραγουδία εἰδικῶς συντεθέντα καὶ πρὸ πάντων ἢ υιοθέτησις τῆς ἰδέας του «ἀνταρτικοῦ» ἀγώνος ἐναντίον τῶν Γερμανοῖταλῶν, ἐτόνιζον ἀκόμη περισσότερο τὰς δύο αὐτὰς παραπλανητικὰς ἰδιότητας τοῦ Ε.Α.Μ. Ἀρραϊσμένοι εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ προκαλέσουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερας ζῆλίας εἰς τοὺς κατακτητὰς τῆς πατρίδος τὸν καὶ νὰ ξευπρητήσουν ἐπὶ τὸν κοινὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα, οἱ νεοροὶ Ἕλληνες πρὸς εἶχον πολέμησι νικηφόρος εἰς τὴν Πίνδον, τὰ ἀλβανικὰ δουνά, τὰ μακεδονικὰ ὄρη, τὴν Κρήτην καὶ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας, ἐδέχοντο εὐχαριστῶς ἀκόμη καὶ τὰς ξενικὰς μεθόδους τοῦ μυστικοῦ ἀγώνος ἀντιστάσεως, τὴν κατασκοπείαν τῶν ἐχθρῶν κινήσεων, τὸ «προπτόζ», Ἄλλα τὸ «ἀνταρτικόν» τὸ «κλαρο», ὃ ἀγὼν ὃ ὅποιος ὑπενθύνιζε τοὺς παλαιούς ἀρματολούς καὶ κλέφτες, ἀνταπεκρίνετο πολὺ περισσότερο πρὸς τὰς παραδόσεις καὶ τὴν μυθολογίαν τῆς αἰλῆς καὶ συνεκίει φυσικὰ βαθύτερον. Καὶ ἦτο κατὰ συνέπειαν μορφοῦν περισσότερο Ἕλληνες διαρκῶς νὰ παρασυροῦν ἀπὸ τὰ ἀπατηλὰ αὐτὰ συνήματα καὶ προσχωρήσουν εἰς τὸ Ε.Α.Μ., χωρὶς νὰ φαντάζονται καθόλου τί κρύπτεται ὀπισθεν αὐτοῦ.

Οἱ ἴδιοι οἱ κομμουνιστικοὶ ἡγῆται οἱ ὅποιοι δὲν ἐπίστευον καθόλου εἰς τὰ «ἐθνικὰ» καὶ «απελευθερωτικὰ» ἰδανικὰ τῆς νέας τῶν κινήσεως, ἢ καὶ ἂν τὰ ἐπίστευαν τὰ ἐθέσαν ἀπλῶς ὡς μίαν μετῃφισμένην μορφήν ταξικῶν ἀγῶνων κατεπλόγησαν ὅταν εἶδαν πόσον ταχεία καὶ ὑπερτέρα κάθε προσδοκίας ἦτο ἡ ἐπιτυχία τῆς παραπλανητικῆς τῶν προσπαθείας, ἀλλὰ καὶ πόσον πολλοὶ ἦσαν οἱ Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι ἐπίστευον εἰς τὰ ἰδανικὰ αὐτὰ. Εἶχον ἄλλωστε θετικὸς καὶ ἀνητικὸς συμμαχοὺς εἰς τὴν προσπάθειάν των αὐτήν. Ἀνητικοὶ τῶν σύμμαχοι ἦσαν ὅς ἐνός μὲν ἡ ἀδυστορία τῶν παλαιότερων πολιτικῶν ἡγετῶν ἐναντί τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀντιστάσεως, καὶ ἡ ἀπραθυμία των ὅπως ἀναλόθου ὑπὸ τὴν οὐσιαστικῶν των ἡγεσίαν τὸν ἀγῶνα αὐτὸν καὶ ὅς ἐτέρου ἡ ἀναβίωσις τῶν παλαιῶν διαρρέσεων τῶν Ἑλλήνων εἰς βασιλοδωρον καὶ ἀντιβασιλικῶς, ἀναβίωσις εἰς τὴν ὅποιαν με πεισμοῦ, συστηματικότητά καὶ σατανικότητά ἐπεδόθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἰταλοὶ κατακτητῆς, οἱ ὅποιοι εἶχον ἤδη χαρακτηρίσει τὸν βασιλέα Γεώργιον ὡς τὸν ὑπ' ἀριθ. 1 ἐχθρὸν τοῦ Ἄξονος καὶ ἤθελαν με κάθε τρόπον νὰ ὑπονομεύσουν τὴν προσπάθειαν τοῦ βασιλέως ὅπως ἀνασυγκροτήσῃ τὰς ἑλληνικὰς ἐνόπλιους δυνάμεις εἰς τὸ ἐξωτερικόν καὶ συνεχίσῃ τὸν ἀγῶνα ἐναντίον των, Θετικοὶ σύμμαχοι τῆς κομμουνιστικῆς προσπάθειας ὑπῆρξαν ἔστω καὶ ἐν ἀγνοίᾳ των, μερικαὶ ἂν ὄχι αἱ περισσότεροι τῶν μυστικῶν συμμαχικῶν ὑπηρεσιῶν, αἱ ὅποιαι εἶχον ἀναλάβει τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος ἀντιστάσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὰ διόδια, τὰ ὅποια μερικὰ ἀπὸ τοὺς ἡγῆτας τῶν μυστικῶν αὐτῶν ὑπηρεσιῶν, ἰδιαιτέως δὲ ὁ Βρετανὸς ταξιαρχος Σ. Μ. Γούντχαουζ — ὃ γνωστὸς κατὰ τὸν πόλεμον μετὰ τὸ ψευδώνυμον συνταγματάρχης Κρις — ἐξέδωσαν μετὰ τὴν ἀπελευθερώσιν ἀποδεικνύουν μέχρι ποίου σημείου παρεξήγησαν τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα. Ἀλλὰ δὲ ἄν μόνον δὲν ἀντελήθησαν ὅτι με μίαν κατάλληλον διαχείρισιν θὰ ἔδυνάτο νὰ ἀνασυγκροτηθῇ εἰς τὴν παρανομίαν δολοκλήρον σχεδὸν τὸ ἑλληνικὸν στράτευμα, τὸ ὅποιον εἶχε συντρίψει τὰς φασιστικὰς λεγεῶνας καὶ προσέειρε τὸ πρῶτον μεϊδίωμα τῆς νίκης εἰς τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα, νὰ δημιουργηθῇ νέος μυστικὸς στρα-

τὸς τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὰς πεπειραμένα στελέχη τοῦ πολέμου, ἀπὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου μέχρι τῶν τελευταίων λοχιῶν, νὰ ὑπάρῃ μία μεγάλη ἑλληνικὴ ἔκτασις ἐλευθέρου, ὡς ἰρημητρίον διὰ σοβαρωτάτας συνδεδασμέναις ἐπιχειρήσεσι με ταυτόχρονον ἀπάρασιν μικρῶν σχετικῶν συμμαχικῶν δυνάμεων πρὸς ταχείαν ἀπελευθερώσιν τῆς Ἑλλάδος ἀσκληρῶς καὶ ἐξασφάλισιν οὕτω τοῦ ἀσφαλετέρου προνομιουμένου διὰ τὴν ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ἐπιθεσῶν ἐναντίον τοῦ γερμανικοῦ «φρουρίου Εὐρώπης» ἀλλὰ τοῦναντίον ἐπίστευσαν ὅτι μόνον διὰ τοῦ συστηματικοῦ ἀποκλεισμοῦ ὄλων τῶν νομιμοσάντων Ἑλλήνων ἀγωνιστῶν καὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν κομμουνιστῶν, καὶ τῶν ἀριστερῶν στοιχείων ἠμποροῦν νὰ ἐργασθῶν ἀγῶνα ἀντιστάσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οὕτω ἐξέλεξαν κατὰ κάμῶν διὰ ἀπατηλὰ μένους καὶ πράκτορας τῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα μόνον ἀνατρεπτικὰ καὶ διαλυτικὰ στοιχεῖα, ἐνὸς τῶναντίον κατέβαλλον συστηματικῶς κάθε προσπάθειαν διὰ νὰ ἀποσυνθέσουν τὴν ἀπαρχὴν τῆς ὀργανώσεως σαβαρῶν καὶ σημαντικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅπλα, χρήματα μετὰ τηλεπικοινωνίας διετίθεντο μόνον διὰ τὰς ἀριστεράς ὀργανώσεις, οἱ ἔθνη καὶ ἀγωνιστοὶ, οἱ ὅποιοι εἶχον ἤδη προσφέρει ἴσους

Ὁ Βούλγαρος ἀσκηκομμουνιστὴς Δημητρώφ (δεξιὰ) μετὰ τοῦ Τίτο.

θετικὴν καὶ πολύτιμον συμβολὴν εἰς τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα, ἐδυσσημοῦντο ὡς ὑποπτοὶ ἐπὶ «κρυπτοφασισμοῦ» καὶ εἰδικὰ «μπαρράζ» ἐδημιουργήθησαν εἰς ὀρισμένους λιμένας τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, πρὸς τοὺς ὁποίους διέφευγον οἱ ἐξ Ἑλλάδος φεύγοντες, μετὰ τὸν σκοπὸν νὰ σταματήσουν κάθε ἀντιπρόσωπον τῶν ἐθνικῶν ἀγανακτικῶν ἀντιστάσεως ὃ ὅποιος ἐθῶθεν ἕως ἐκεῖ διὰ νὰ μὴ καταρῶσῃ νὰ προσεγγίσῃ τὸν βασιλέα Γεώργιον καὶ τὸ συμμαχικὸν στρατηγεῖον τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ νὰ τοὺς ἐκθέσῃ ποία εἶναι ἡ πραγματικὴ κατάστασις εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιτεύχθη μετὰ τὸν τρόπον αὐτὸν διπλοῦν ἀποτελεσμα: δηλαδὴ πρῶτον μὲν διωχευθήσαν πρὸς τὴν Μέσην Ἀνατολήν παντὸς εἶδους ἀνατρεπτικὰ καὶ διαλυτικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἐνόθευσαν τὴν σύνθεσιν τῶν ἀνασυγκροτουμένων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ βασιλέως Γεωργίου νέων ἐνόπλιων δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος καὶ δεύτερον εὐρέθησαν κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῆς ἡμῶν αἱ ὑπὸ τὴν ἄμεσον καθοδήγησιν καὶ ἐπιτηδεῖσιν τοῦ Κ. Κ. Ε. ὀργανώσεις ἀντιστάσεως διαθέτουσαι πολὺ περισσότεραν ὀλικὴν δυνάμιν καὶ ἠθικὴν ἐνίσχυσιν ἐκ μέρους τῶν μυστικῶν ἀντιπροσώπων τῶν συμμαχικῶν ἀγῶνων κατοχῆς, διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ ἐξοντώσουν τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις ἀντιστάσεως. Πρέπει ἄλλωστε νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἐπὶ τῆς περιόδου αὐτῆς, δηλαδὴ ἀκριβέστερον ἀπὸ τὸ 1 ἰουλίου ἢ Ἀυγούστου τοῦ 1941) μέχρι τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1943, τὸ Ε.Α.Μ. καὶ τὸ ὀπισθεν αὐτοῦ ἰσχυρὸν Κ.Κ.Ε. δὲν ἐξεδήλωσαν κατὰ τρόπον δυνάμενον νὰ προκαλέσῃ σοβαρὸς ἀνυπαχίας τὰς ἐθνικὰς τῶν διαθέσας ἐναντίον των ἄλλων ἐθνικῶν ὀργανώσεων ἀντιστάσεως. Βεβαίως εἶχον ἤδη ἀρχίσει νὰ σημειοῦνται καὶ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην ὑπονομητικὰ ἐνέργεια, συστηματικὰ προσπάθειαι διασπάσεως καὶ ἐξασθενήσεως καὶ ὀρισμέναι ὑποπτοὶ καταδόσεις σημαντικῶν ἐθνικῶν ἀγωνιστῶν εἰς τὰς γερμανικὰς ἢ ἰταλικὰς στρατιωτικὰς ἀρχὰς κατοχῆς, ἀλλὰ καμμία σοβαρὰ καὶ ἀποκαλυπτικὴ ἐνέργεια δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη. Εἰς τὴν Μέσην δὲ Ἀνατολήν τὰ μικροκινήματα τοῦ ἐξεδηλώθησαν κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν με καταστρεπτικὰ ἤδη ἀποτελέσματα μεταξὺ τῶν νέων ἐλευθερῶν ἐνόπλιων δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος προκαλοῦντο ὄχι ἀπὸ σααῶς κομμουνιστικὰ στοιχεῖα ἀλλ' ἀπὸ παλαιῶς διμετανοήτους κινήματις, τοὺς ὁποίους οἱ κομμουνιστῆς ἄφαινον με ἐξαιρετικὴν εὐναρσίτησιν ἢ ἐναγοῦν ἢ ὑπεκίνοῦν ἐπιδειξίως καὶ φανακῶς πρὸς τοῦτο διότι ἐγγυηθῶν ὅτι δὲν ὑπῆρχε καλύτερος τῶπος διὰ νὰ προετοιμασθῇ τὸ ἰδικὸν τὸν ἔργον. Ἡ ἐπιβλακτικότης αὐτῆς δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μόνον ἐν ἀντιπαραβολῇ μετὰ τὴν πολεμικὴν κατάστασιν εἰς τὸ ρωσσικὸν ἰδίᾳ μέτωπον. Ἡ περίοδος αὐτὴ ἀπὸ τοῦ 1941 μέχρι τοῦ 1943, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἡ ἀμυντικὴ περίοδος τοῦ ρωσσικοῦ ἀγῶνος, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας τὰ Σοβιέτ ἐχρησίεζοντο ὄλην τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων τῶν συμμαχῶν, ἰδίως δὲ τῶν Ἀγγλῶν καὶ τῶν Ἀμερικανῶν. Δὲν εἶχον κατὰ συνέπειαν καμμία λόγον νὰ τοὺς δυσσοεστήσουν ἢ νὰ τοὺς ἀνηυθίσουν. Ἀπεναντίας κατέβαλλον κάθε δυνατὴν προσπάθειαν διὰ νὰ τοὺς πείσουν ὅτι ἡ Ρωσσία ἐ-

όλιγη σχέση είχαν με την παταπολέμησιν των Γερμανών κατακτητών. Εκείνο όμως που δεν φαίνεται να είχαν κατανοήσει οι σύμμαχοι ήγεται—ή και αν το είχαν κατανοήσει, δεν ήθελον ή δεν ήμπορουν ακόμη να λάβουν τα ενδεδειγμένα μέτρα—ήτο το γεγονός ότι αι επιθέσεις αὐτὰ ἐναντίον των ἔθνικοφρονῶν αγωνιστῶν τῆς ἀντίστασης δὲν ἀπέβλεπον μεμονωμένα συμπτώματα, δὲν περιόριζοντὸν κἄν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀνταπεκρίνοντο πρὸς συγκεκριμένην καὶ εὐρύτατην πολιτικὴν ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ σοβιετικοῦ κομμουνισμοῦ εἰς ὅσον το δυνατόν μεγαλύτεραν περιοχὴν τῆς Εὐρώπης. Πράγματι τὸ θέρος τοῦ 1943 ἐξωντόθη ἡ κίνησις τοῦ ἱσθμικοῦ Σέρβου στρατηγῶν Μιχαηλοβιτς, ἡ ὁποία εἶχε προκαλέσει τὸν ἐνθουσιασμὸν ὁλοκληροῦ τοῦ συμμαχικοῦ κόσμου, διὰ τὸ ἀρχίσαι ἡ ἐπικράτησις τοῦ στρατηγῶν Τίτο. Ἐνα περίπου ἔτος ἀργότερα διελύετο διὰ τῆς βίας ὑπὸ των κομμουνιστῶν τοῦ Χιτςα κάθε ἔθνικοφρον ἀνταρτικὴ κίνησις εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ὅπως αἱ τοῦ «Μπασι Κουμπετάρ» καὶ τοῦ «Αμπας Κουλι». Τὸ θέρος ἐπίσης τοῦ 1944 ἐξωντόθη ὑπὸ ἀλλῶς τραγικῶς αὐθίχας ἡ ἀξιοθαύμαστος ἔθνικὴ δύναμις των πατριῶν Πολωνῶν τοῦ στρατηγῶν Μπόρ—Καροβόσκι εἰς τὴν Βαρσοβίαν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, φαίνεται ἤδη βέβαιον — ἐπὶ τῇ βάσει των γνωσθέντων κεντρῶν στοιχείων — ὅτι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ ἐν Ἑλλάδι κομμουνισταὶ εἶχον λάβει ἤδη μὲν Κείρου τὰς νέας ἐπιτάγας τῆς Μόσχας. Ἐυρίσκοντο αἱ ἐπιτάγαι αὐταὶ εἰς ἀπόλυτον ἀντίθεσιν μετὰ τὴν ἐπίσημον πολιτικὴν, τὴν ὁποίαν ἔσκει ἡ Σοβιετικὴ Ρωσσία ἐναντί τῆς Ἑλλάδος, ἀναγνωρίζουσα τὸν βασιλέα Γεώργιον παρὰ τὸ ὁποῖον διεπιστευτο Ρώσσοι πρεσβευτῆς κα' εἰς τὸν ὅποιον ἐστῆλε τηλεγραφήματα ὁ πρῶτοςπουργός συντροφος Καλίνιν. Ἐτόνιζαν δὲ πρὸς τοὺς Ἕλληνας κομμουνιστάς, ὅτι ἔπρεπε νὰ συμμορφωθῶν πρὸς τὸ παράδειγμα τῆς Νοτιοσλαβίας, νὰ ἀποβάλωσιν πλῆρῶς κάθε ἐπιπολαεὶν καὶ νὰ προσπαθῶσιν νὰ δημιουργήσωσιν ἐκείνῳ τὸ ὅποιον εἶχον ἤδη ἐπιτύχει ὁ Τίτο. Συγκεκριμένως ἐτόνιζετο εἰς τὰς ὁδηγίας τῆς δόξης φιλικῆς τότε ἀκριβῶς «Κομμουνιστῶν» ὅτι, ἔπρεπε νὰ συνεχισθῆι μέχρι πλήρους ἐπιτυχίας ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ἐξόντωσιν των μὴ κομμουνιστικῶν δυνάμεων ἀντίστασης καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ετοιμασθῶν ἀμέσως τὰ δύο ἐπιζόμενα μέτρα τοῦ Ε.Λ.Μ.: Ἦτοι, πρῶτον ἡ δημιουργία μιᾶς «ἐλευθερᾶς» ἑλληνικῆς κυβερνήσεως των Βουλῶν, ἡ ὁποία νὰ διηγήθῃ Βαθμισίας νὰ συγκεντρώσῃ ὅλην τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς χεῖρας τῆς διὰ νὰ ἀξίωσῃ ἐν καιρῷ τὴν κατάργησιν τῆν ἑλληνικῆς κυβερνήσεως τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, τῆς ἀπολύσεως τῆν ἔξουσίαν τῆς ἀπὸ τὸν βασιλέα Γεώργιον. Καὶ δεύτερον, ἀποασιαστικαὶ θησαυροστατικαὶ κινήσεις διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ κομμουνισμοῦ κατάκτησιν των ἐν τῇ Μέσῃ Ἀνατολῇ ἐλευθέρων ἐνόπλων δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος ἢ τοῦλάχιστον τὴν κατάργησιν των διὰ νὰ μὴ ἔχουν ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ ἔθνικοφρονες Ἕλληνας καίνα στήριγμα.

Τὰ τρία κύρια σημεῖα τοῦ γενικοῦ αὐτοῦ σχεδίου, δηλαδὴ ἡ ἴδρυσις τῆς ἐλευθερᾶς κομμουνιστικῆς κυβερνήσεως των Βουλῶν, ἡ ἐξόντωσις των ἔθνικῶν δυνάμεων ἀντίστασης εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα καὶ ἡ κατάκτησις ἢ ἡ διάλυσις των ἐλευθέρων ἐνόπλων δυνάμεων τῆς χώρας εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, ἐφημερόσθησαν μετὰ χαρακτηριστικῶν νοσηρῶν συνταγισμῶν. Ὅπως συμβαίνει συνήθως διὰ τὰ κομμουνιστικὰ σχέδια, εἶχε καὶ αὐτὸ ἓνα μέγιστον καὶ ἓνα ἐλάχιστον ἀντικειμενικῶν σκοπῶν: Μέγιστος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἦτο νὰ δημιουργηθῆ καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα μία καταστασις ἀδιόλογος πρὸς ἐκείνην, ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη πραγματοποιηθῆ διὰ τὴν Νοτιοσλαβίαν καὶ ἡ ὁποία θὰ μετέβαλλε τὴν χώραν, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἀπὸ τὸν γερμανικὸν ζυγὸν εἰς κράτος διατελοῦν ὑπὸ των ἀμεσῶν κομμουνιστικῶν ἐλεγχῶν. Ἐλάχιστος σκοπὸς ἦτο νὰ διολυθῶν εἰ ἐλευθερᾶς ἑλληνικαὶ δυνάμεις εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ εἰς τὸ εἰσαρκετικόν, καὶ νὰ μειωθῆ τὸσον πολὺ τὸ μέγα ἐκ των προηγουμένων νικῶν γόητρον τῆς Ἑλλάδος ὥστε νὰ μὴ δύναται αὐτὴ νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἱκανοποίησιν των ἔθνικῶν τῆς διεκδικήσεως καὶ νὰ μὴ καταλάβῃ ἐναντὶ των ἄλλων Βαλκανικῶν χωρῶν τὴν πρόνοιαν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδικαίωτο λόγω των ἀγώνων καὶ των ὑπηρεσιῶν τῆς πρὸς τὸν Συμμαχικὸν ἀγῶνα. Ἦσως μάλιστα ὁ δεύτερος αὐτὸς ἀντικειμενικὸς σκοπὸς νὰ ἦτο ἄκωμη περισσότερο ἐνδράστως διὰ τὰς γειτονικάς πρὸς τὴν Ἑλλάδα χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ἔβαιναν ἤδη ταχέως ἡ κομμουνιστικοποίησις.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαρτίου ἐσηματίσθη εἰς τὴν Εὐρυτανίαν καὶ εἰδικότερον εἰς τὰ περὶ των Φουρνῶν χωρία τοῦ Τυμπακτοῦ, ἡ «Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ Ἑθνικῆς Ἀπελευθερώσεως» ἢ «Π.Ε.Ε.Α.», ὅπως ἀπεκλήθη ἡ κομμουνιστικὴ κυβερνησις των Βουλῶν. Ἦ συγκράτησις τῆς κυβερνήσεως, ἐναντὶ τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, ἐπὶ ἓνα περίπου μῆνα λόγω των δυσχερειῶν, εἰς τὰς ὁποίας προσέκομεν ἡ πραγματοποιήσις τῆς ἐπιθυμίας των κομμουνιστῶν ἤγεται, ὅπως συμμετάσχον εἰς αὐτὴν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα μὴ καθαρῶς κομμουνιστικὰ στοιχεία, διὰ νὰ δύναται νὰ παραπλανηθῆ εὐκολότερον ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ παγκόσμιος κοινὴ γνώμη. Οὕτω π.χ. ὁ Σβώλος ὁ ὁποῖος ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εἶχε σηματοποιῆσιν τὴν ἀγῶνασιν Ε.Λ.Δ. καὶ ὁ ὁποῖος προηγουμένως διεπραγματεύετο τὴν πρόσκλησιν τοῦ ὅπως συμμετάσχῃ εἰς τὴν ἐλευθερᾶς ἑλληνικὴν κυβερνήσιν τοῦ Κείρου, ἔφθασεν εἰς τὴν Εὐρυτανίαν 15 μόνον ἡμέρας μετὰ τους ἄλλους κομμουνιστάς καὶ τοὺς συνοδοιπόρους (ὅπως τοὺς συνταγματάρχους Μάντακον καὶ Μπακιρτζήν, τὸν Ἠλ. Τσιριμώκον καὶ διαφόρους ἄλλους ἀρχηγούς ἀγροτικῶν μικροκομματιδίων), οἱ ὁποῖοι θὰ συμμετεῖχον τῆς Π.Ε.Ε.Α. Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ δημιουργία μιᾶς δευτέρας ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐρχομένη μοιραί-

ως εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐλευθερᾶν κυβερνήσιν τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, τῆς ὁποίας κανεὶς δὲν εἶχεν ἀμφοβηθῆσιν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὸ δικαίωμα νὰ ἐκπροσωπῆ τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα, ἀποτελεῖ πράξιν ἔθνικοῦ διγασμοῦ, μειοψαν σοβαρῶς τὴν δυνατότητα τῆς Ἑλλάδος νὰ συμμετεχῇ εἰς τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα καὶ νὰ στερεωθῇ οὕτω τὸ παγκόσμιον κύρος τῆς. Δὲν δύναται δὲ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀλλοίωσις τὴν σημασίαν τῆς πράξεως αὐτῆς ἡ στερομένη πολλῆς σοβαρότητος προσπάθεια τῆς ἐμφανίσεως μιᾶς «παλληλίου» μιστικῆς ψηφοφορίας, ἡ ὁποία ἔδθεν ἐξέλεγε τὴν «Ἐθνοσωτήρειαν», ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἡ «Π.Ε.Ε.Α.» θὰ πηγαίε τὴν ἐξουσίαν τῆς. Μερικαὶ ἄλλως τε ἀπὸ τους «συνοδοιπόρους», οἱ ὁποῖοι εἶχον παρασυσθῆ καὶ πεισθῆ νὰ συμμετεχῶσιν εἰς τὴν ψευδοκυβερνήσιν αὐτήν, δὲν ἤργησαν νὰ ἀντιληφθῶν ὅτι ὁ ὁρὸς των ἦτο καθαρῶς διακοσμητικὸς, ὅτι δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίζωσιν ὅτι, ἢ ὅποτε, εἰς ἄλλας τὰς ἀποφάσεις ἐπὶ των ὁπωσδήποτε σοβαρῶν ζητημάτων τὰς ἐλαμβάνων οἱ κομμουνισταὶ συνυπουργοὶ των ἐπὶ τῇ βάσει των ὁδηγιῶν, τὰς ὁποίας εἶχον ἔδωκεν, καὶ ὅτι συνὰ δὲν ὑπεβάλλοντο οἱ κομμουνισταὶ αὐτοὶ εἰς τὸν κόπον, αὐτὸ κἄν νὰ τους τὰς ἀνακοινώσωσιν ἐκ των ὑστέρων.

Ἦ δολοφονία τοῦ συνταγματάρχου Ψαρροῦ καὶ ἡ ἐπιθέσις κατὰ των ἀνταρτῶν τοῦ Ε.Δ.Ε.Σ. — Ἦ ἀλλοίωσις τῆς συνθέσεως των ἑλληνικῶν ἐνόπλων δυνάμεων Μέσης Ἀνατολῆς — Ἦ συστηματικὴ προσπάθεια τοῦ ἀποφασιστικοῦ κινήματος. Ἀκριβῶς ἡ ἀφίξις εἰς Φουρνὰ των καθυστερησάντων μελῶν τῆς Π.Ε.Ε.Α. (δηλαδὴ τοῦ Σβώλου, δύο ἢ τριῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ μερικῶν φιλελευθέρων παλαιῶν πολιτευτῶν, πού των συνόδουσαν), ἔδωσε — χωρὶς οἱ ἴδιοι νὰ τὸ γνωρίζωσιν — τὸ σύστημα διὰ τὴν ἐναρτίαν των ἐξοντωτικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ κομμουνισμοῦ ἐναντίον των ἄλλων ἔθνικῶν ἀνταρτικῶν δυνάμεων, τοῦ ἐμάχοντο κατὰ των Γερμανῶν κατακτητῶν. Ἦ ἐπιθέσις ἤρχισε τὴν νύκτα τῆς 1ης Ἀπριλίου 1944 διὰ τῆς ἐπιδρομῆς 200 ἐλαστικῶν κατὰ τοῦ χωρίου Εὐτάλιον τῆς Δωριδος, ὅπου εὐρισκετο μικρὰ δύναμις τοῦ 5142 συντάγματος Εὐζώνων τοῦ συνταγματάρχου Ψαρροῦ. Καὶ ἡ ἐπιθέσις συνεχισθῆ ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν ἑβδομάδας, με ἐναλλασσομένας φάσεις βίας καὶ πονηρίας ἐναντίον ὄλων των τμημάτων τῆς ἔθνικῆς αὐτῆς ἀνταρτικῆς δυνάμεως, παρὰ τὴν ὁρτὴν συμφωνίαν, ἡ ὁποία εἶχε προηγουμένως συναφθῆ μετὰ τοῦ Ε.Λ.Α.Σ. καὶ τοῦ συνταγματάρχου Ψαρροῦ, παρὰ τὴν συνηκὴ καὶ ἀπεγνωσμένην προσπάθειαν μεσολαθήσεως, τὴν ὁποίαν κατέβαλλον μερικοὶ Ἄγγλοι ἀξιωματικοὶ ἀπεσταλμένοι τοῦ Βρετανικοῦ Στρατηγείου Μέσης Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι εὐρισκοντο εἰς τὴν περιοχὴν. Συνεχισθῆ μέχρι τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ κομμουνισταὶ κατώθωσαν νὰ συλλάβωσιν διὰ δόλου των συνταγματάρχου Ψαρροῦ, διὰ νὰ τὸν κατασφάξωσιν κατὰ τὸν ἀγραιότερον τρόπον καὶ νὰ διαλύσωσιν τελικῶς τὴν ἠρωικὴν του μονάδα, ἡ ὁποία θὰ ἤμποραίε νὰ εἶχε προσέβει πολυτίμου ὑπηρεσίας εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ των Γερμανῶν. Ἐπικολούθησεν ἀμέσως ἐπειτα ἡ συνεχισθείσα ἐπὶ πολλοὺς μῆνας προσπάθεια διαλύσεως των ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ στρατηγῶν Ζέρβα ἀνταρτικῶν δυνάμεων. Ἦ προσπάθεια δὲ αὐτὴ καθίστατο ἀκόμη περισσότερο προδοτικὴ ἐκ τῶν γεγονότων ὅτι διὰ κάθε ἐπιθέσιν ἐναντίον των ἀνταρτῶν τοῦ Ε.Δ.Ε.Σ. ἐξέλεγετο ἀπὸ τους καθυστερητάς τοῦ Ε.Λ.Α.Σ. ἀκριβῶς ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀνάλογος ὁμάς εὐρισκετο ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν πίεσιν των Γερμανῶν. Εἶναι χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι καὶ αἱ δυνάμεις τοῦ συνταγματάρχου Ψαρροῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τοῦ στρατηγῶν Ζέρβα ἦσαν τότε σαφῶς δημοκρατικαὶ, ἔχουσαι στενοὺς δεσμούς μετὰ παλατιοδημοκρατικὰ κόμματα πού ἐξεδήλων ἀνεπιθυμίας των ἀντιδιστολισμῶν των. Δὲν εἶχε δηλαδὴ ἡ ὁλη αὐτὴ ἐξοντωτικὴ ἐκστρατεία οὐδὲ κἄν τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἐστρέφετο ἐναντίον των «ἐκλύετωργικῶν». Ἐστρέφετο ὁπακλειστικῶς καὶ μόνον ἐναντίον των τῶν ἔθνικῶν δυνάμεων ἀντίστασεως πού ἐμάχοντο κατὰ των κατακτητῶν, ἀλλὰ καὶ πού δὲν ἤθελον νὰ ὑποβληθῶν εἰς τὴν ἀπόλυτον κομμουνιστικὴν κυριαρχίαν.

Ἀμέσως ἐπειτα καὶ χωρὶς νὰ μεσολαθῆσῃ καμμία καθυστέρησις, ἤρχισεν ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ τρίτου στοιχείου τοῦ ὅλου σχεδίου διὰ τὴν κομμουνιστικὴν καθυπόταξιν τῆς Ἑλλάδος: τοῦ κινήματος δηλαδὴ των ἐνόπλων δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν. Ἦσαν ὡραῖαι καὶ παλῆτιμοι αἱ ἑλληνικαὶ αὐταὶ πολεμικαὶ μονάδες: ἡ ταξιαρχία, ἡ ὁποία εἶχε λάβει τὸσον ἐνδοξον μέρος εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς μάχης τοῦ Ἐλ Ἀλαμείν, ὁ ἱερὸς Λόχος, τοῦ ὁποίου ἡ συμβολὴ εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Βορείου Ἀφρικῆς ἐξετιμήθη πολὺ ἀπὸ τους Συμμάχους, τὰ ἀντιτορπιλικὰ καὶ τὰ ὑποδρύχια, τὰ ὁποία, ὄχι μόνον συνεχίσαν, μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος τὴν ἠρωικὴν δράσιν, πού εἶχον ἀρχίσει τὸν χειμῶνα τοῦ 1940—1941, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπεσκίασαν με θαυμάσια νὰ κατορθώματα, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀεροπορίαν, τῆς ὁποίας οἱ ἄνδρες εἶχον κατακτήσει τὴν ἀγάτην καὶ τὴν ἐκτίμησιν των Ἄγγλων συναδέλφων των Ἀρχικῶς ἀπέτελουν τὰς ἐλευθερᾶς αὐτὰς ἐνόπλους δυνάμεις ἀνδρες ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Πίνδου καὶ των μακεδονικῶν ἀγῶνων, ἀνδρες ἀψηφισαντες τὸν κίνδυνον τῆς συλλήψεως ἀπὸ τους κατακτητάς διὰ νὰ ἀποδράσωσιν ἀπὸ τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα καὶ νὰ συνεχίσωσιν τὸν ἀγῶνα. Καὶ θὰ ἤδύνατο αἱ δυνάμεις αὐταὶ, ὄχι μόνον νὰ ἀποτελέσωσιν τὴν κυρίαν βᾶσιν τοῦ στρατοῦ, τοῦ στόλου καὶ τῆς ἀεροπορίας, πού θὰ ἀπληθεύωσαν τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν κατάλληλον στιγμήν, ἀλλὰ καὶ νὰ παίξωσιν

μένας, με τους ναύτας και τους στρατιώτες περιεχομένους εις τους δρόμους άπαιμότητος, άπειθαρχήτους, άρνούμενους να χαιρετήσουν τους αξιωματικούς των και ύψουίντας συχνά άπειλητικές τόν γρόνθους εναντίον των, με τους αξιωματικούς τους ίδιους φοβούμενους ή έντροπυμένους να φορέσουν την τιράν και δοξασμένην στολήν των, με τους τοίχους της 'Αλεξανδρείας σκεπασμένους από άπαισία και κάποτε γελά επανάστατικά συνθήματα, άπετέλεσε τόν τραγικόν προοίμιον του κινήματος. Την 28ην Μαρτίου παρουσιάσθη έπισήμως εις τας έλληνικάς άρχάς ή άνωτέρα άναφερομένη δεκατετραμελής έπιτροπή αξιωματικών, ή όποία άπήτησε να παραιτηθή άμέσως ή κυβέρνησις Τσουδερού και να σχηματισθή μία άλλη, δυναμένη να συνενωθή με την Π.Ε.Ε.Α. Την 1ην 'Απριλίου έξεδηλώθη και έμπράκτως πλέον τόν κίνημα τώσαι εις τόν πολεμικόν στόλον όσον και τας κατά ξηράν έλληνικάς δυνάμεις της Αιγύπτου. Μαινόμενοι κυριολεκτι-

«Κουντουριότης» και τόν θρυλικόν ύποδούχιον «Παπανικολής» τόν θέαμα ήτο άκόμη οικτρότερον. 'Ο «'Αδέρωφ» δέν ειχε μόνον ύψώσει έυθυράν σημαίαν, αλλά ειχε νεμίσει με μεγάλας έρυθράς έπιγραφάς, διά να φαίνεται άκόμη περισσότερον επανάστατικόν πλοίον. Εις την αιγυπτιακήν έσοχον, όπου ήτο στρατοπεδευμένη ή έλληνική ταξιαρχία, ένδικά στρατεύματα είχον περικυκλώσει τόν στρατόπεδον, διά να έυποδίσουν την στασιάζουσαν αυτήν ταξιαρχίαν να προβή εις έχθρικά κατά τών συμμάχων ένεργείας, δυναμένας να δημιουργήσουν οίονδήποτε κίνδυνον διά τόν διεξαγόμενον κατά τήν έποχήν κείνην δυσχερήν συμμαχικόν άγώνα. 'Η κατάσταση αυτή πασιτάθη επί μακράς ήμέρας. Καί είναι χαρακτηριστικόν γεγονός ότι, όταν τόν πρωί της 17ης 'Απριλίου 1944, ό σεβάσιμος πατριάρχης 'Αλεξανδρείας έδοκίμασε να πλησιάσθ με μίαν λευκόν εις τας στασιάζουσαν εντός του λιμένος πλοία, διά να ά-

Ο Γεώργιος Παπανδού ως πρωθυπουργός κατά τόν 1944 έπιθεωρών μετά τών έλλων έπισήμων τά πληρώματα τών ελληνικών αεροπλάνων εις τόν αεροδρόμιον Καλαμακίου.

ως στρατιώται κατεβίβαζον και έξέσχίζον από στρατώνας και γραφεία τά έθνικά έμβλήματα, κατήργουν κάθε ίχνος πειθαρχίας και ένέκλειον εις τας φυλακάς τους τιμίους άξιωματικούς, οι όποιοι δέν ήθελον να ύπαχθουν εις τας θελήσεις των. Καί μέχρι της 3ης 'Απριλίου τόν κίνημα είχειν έτεκταθή πλέον εις όλόκληρον τόν έλληνικόν στόλον, πού δέν δέχτεται από της ήμέρας εκείνης πλοία διά να συμμετάσχουν εις τόν σκληρόν κατά θάλασσαν άγώνα τών Συμμάχων.

'Η εικών, την όποιαν παρείχε τότε εις τους συμμάχους της ή ελευτέρα 'Ελλάς, ή συνεχίζουσα έως τότε με θάρακος και αυτοθυσίαν τόν άγώνα της παρά τόν πλευρόν των και περιβαλλομένη από την γενικήν εκτίμησιν και τόν σεβασμόν, ήτο άληθώς άπελπιστική, όσαι μάάλιστα λησθή ύπ' όσιν ότι άκείως εις την προιογήν εκείνην της Μεσογείου ύπετίθετο ότι προετοιμάζονται οι πολεμικοί έπιχειρήσεις, οι όποιοι θα κατέληγον εις την άπελευθέρωσιν της 'Ελλάδος: εις τους δρόμους της 'Αλεξανδρείας περιεφέροντο καθ' ομάδας στρατιώται και ναύται, πού είναι άσαιοέσει τά πληκία των, είχον φορέσει δικήν άπάχηδον κόκκινα μανδήλια γύρω από τόν λαιμόν των, είχον κρεμάσει γύρω των φυσιγγιοθήκας και έκαμινον ό,τι ήμπορούσαν διά να δίδουν με την εμφάνισίν των και τας φωνάς των έντύπωσιν ληστοφυγοδίκων και άνηαρτών. Εις τόν λιμένα της 'Αλεξανδρείας τά σταβυέοντα έλληνικά αντίταπιλλικά και άλλα πλοία είχον

Ο 'Αγγλος ναύαρχος Κάνινγκαμ.

καταβίβασει τας έλληνικάς πολεμικάς των σημαίας, διά να άσαιοέσουν τόν βασιλικόν στέμμα και είχον ύψώσει έυθυράς σημαίας και έυθυρούς έπισείοντας διά να δώσουν περισσότερον την έντύπωσιν της στάσεως, ενώ από τά καταστρώματά των οι ναυται εούναζον επανάστατικά συνθήματα και έβεβαίωνον ότι θα έπόρευον κάθε αξιωματικόν, πού θα έτόλμα να πλησιάσθ. Εις τόν λιμένα του Πόρτ—Σάιτ, όπου πλην του ένδόξου «'Αδέρωφ» εύρίσκοντο έν έφεδρεία και άλλαι μικρότεροι έλληνικαί μονάδες, μεταξύ τών όποιων τόν αντίτορπιλλικόν

πυθόνην εκ μέρους του ελευθέρου και ύποδούλου έλληνικού λαού θερμήν έκκλησιν προς τους στασιάζουσας, όπως αντίληφθόν τι κακόν κάμουν εις την πατρίδα των και επανέλθουν εις την όδόν του καθήκοντος, τόν ύπεδέχθησαν με άφαντάστους λαϊδωρίας και ύβρεις, διαβιβαζόμενος με τους τηλεβόας από του καταστρώματος του βοηθητικού του στόλου «'Ηφαιστος», όπου εύρίσκοντο οι αρχηγοί του κινήματος.

Τόν τραγικότερον όμως άποτέλεσμα της καταστάσεως αυτής ήτο ό πλήρης εις τά όματα των συμμάχων της 'Ελλάδος εξευτελισμός των ενόπλων της δυνάμεων, με τας όποιες θα έπρεπεν αυτή να άπελευθερωθή πρώτον από τους κατακτητάς και να συμμετάσχη έπειτα εις τας τελευταίας μάχας του παγκοσμίου πολέμου, όπως είχει τώσον ένδόξως συμμετάσχει εις τας πρώτας. 'Ιδού όλίγα μόνον από τά έπίσημα στοιχειώδη όποδεικνύοντα τόν μεγάλο αυτό κακόν: Εις την σύσκεψιν, ή όποία έγινε εν Καιραι την 25ην 'Απριλίου 1944 και εις την όποιαν συμμετέσχον οι εκπρόσωποι των εν Αιγύπτω άνωτάτων στρατιωτικών άρχών των συμμάχων, μεταξύ τών όποιων και ό ειδικός έλλην προς τούτο 'Αγγλος άρχηγός του συμμαχικού στόλου της Μεσογείου και εις την όποιαν είχε κληθή και ό άρχηγός του έλληνικού στόλου ναύαρχος Βούλγαρης, ό 'Αγγλος ναύαρχος Κάνινγκαμ άπηήτησεν όπως ό «'Αδέρωφ» μεθωρισθή από τόν λιμένα του Πόρτ—Σάιτ εις τόν προλιμένα της 'Αλεξανδρείας. Καί προσέθεσεν επί λέξει: «Εκεί θα ήδύνατο να άπομονωθή από κάθε έπασην με τόν άλλον κόσμον και έν τά πράγματα εξασκολληθούσαν να πηγαίνον άσχημα, να δουδαρισθή εν ανάγκη και να βυθισθή, χωρίς άλλην ζημίαν. Γνωρίζω πλήρως, ναύαρχε Βούλγαρη, τόν βαθύτατον σεβασμόν, τόν όποιον όλοι οι 'Ελληνες τρέφουν προς τόν ένδοξον αυτό πλοίον και την τώσον φυσικήν έπιθυμίαν των όπως παίξη τούτο ρόλον εις την άπελευθέρωσιν της πατρίδος των. 'Αλλ' είμαι ύποχρεωμένος να μη άφήσω την αισθηματολογίαν να παρεμποδίσθ την έκπληρωσιν ενός έπιτακτικού καθήκοντος άέναντι του συμμαχικού άγώνος. Καί έναι οι στασιάζουσες δέν έλθουν γρήγορα εις τά λογικά των είμαι άποσασσόμενος να λάβω τά άσασκωτικότερα μέτρα εναντίον των».

Όταν δέ τόν κίνημα κατεστάλη τελικώς ό ίδιος άρχηγός του συμμαχικού στόλου της Μεσογείου ναύαρχος Κάνινγκαμ άπέστειλε προς τόν ναύαρχον Βούλγαρην σημεία, με την παράκλησιν όπως άνακαινωθή προς όλους τους 'Ελληνες ναυτικούς: Εις την άρχήν τονίζει ότι οι 'Ελληνες ναυτικοί επέδειξαν εις πλείστα άσας περιπτώσεις την τεχνικήν των άξίαν και τόν ηρωισμόν των εις τήν μάχην, άδυστυχώς όμως απέδειξαν διά της τελευταίας στάσεως των ότι δέν ήμπορεί κανείς να στηρίζεται πάντοτε επ' αυτόν, πράγμα πού είναι άπαραίτητος προϋπόθεσις δι' ένα στόλον έχοντα να έκπληρώ-

ση δυσχερές πολεμικόν έργον. Ἡ ἐμπιστοσύνη μου ἐπὶ τῷ ἑλληνικῷ ναυτικῷ ἐκλονισθῆν ὀδοραστάτα μετὰ τὰ πρόσφατα γεγονότα καὶ μέχρις ὅτου ἀποκατασταθῆ, θὰ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ λαμβάνω τὰ γεγονότα αὐτὰ ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν κατονομήν τῶν ἔργων καὶ τῶν ἀποστολῶν τῶν ἀντιθεμένων εἰς τὰ διάφορα τμήματα τοῦ συμμαχικοῦ στόλου τῆς Μεσογείου». Τὰ δυο αὐτὰ κείμενα χαρακτηρίζουν τὴν εἰλικρινῆ ἀγανάκτησιν, τὴν ὅποιαν προεκάλεσεν εἰς τοὺς Ἀγγλοὺς πολεμιστὰς, ἔχοντας ἐπίγνωσιν τοῦ διεξαγομένου σκληροῦ ἀγῶνος, τὸ γεγονός ὅτι εἰς μίαν κρίσιμον φάσιν τοῦ ἀγῶνος αὐτοῦ τὰ ἑλληνικὰ πολεμικὰ ἑστιάσασαν, ἐδημιούργουν κατὰστάσιν πρωτοφανῆ εἰς τὴν σπουδαιότεραν ναυτικὴν συμμαχικὴν δάσιν τῆς Μεσογείου, ὑπεχρῶσαν πολὺτιμα βρετανικὰ πλοία νὰ ἀποσχιοληθοῦν ἐπὶ τρεῖς σχεδόν ἑβδομάδας μετὰ τὴν φουρῆσιν καὶ τὴν ἀπομόνωσιν τῶν στασιασάντων αὐτῶν ἑλληνικῶν πολεμικῶν καὶ οἱ τέλος τὰ ἑλληνικὰ πολεμικὰ ἠνθῆθησαν νὰ ἐκτελέσουν ἐπιγενομένης πολεμικῆς ἀποστολῆς.

Τὸ τελευταῖον αὐτὸ τραγικόν γεγονός, τὸ χειρότερον ἴσως ἀπὸ ὅλα, ἐπιστοποῖσθῆ ἐπίσημως δι' ἀνακοινώσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ βρετανικοῦ στόλου Α. Μεσογείου, ὑποναύαρχου Ρόλιγκς πρὸς τὸν ἀντιναύαρχον Βούλγαρον, μόλις ἀνέλαβεν οὗτος τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, τὴν 18ην Ἀπριλίου 1944. Τονίζει ἡ ἀνακοινώσις αὕτη ὅτι «γερμανικὸν ὑποβρυχίον ἐπεσημάνθη, κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς «στάσεως, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λιμένος Ἀλεξανδρείας, ὅτι πλοῖον συμμαχικῆς ὑποπομπῆς (ἐπρόκειτο περὶ ἀμερικανικοῦ ὀπλιταγωγοῦ) ἐπορπιλλίσθη καὶ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κορβέττα «Ἀποστόλης» διαταχθεῖσα νὰ πλεύσῃ πρὸς καταδίωξιν τοῦ γερμανικοῦ ὑποβρυχίου ἠνθῆθη». Καὶ ὅταν τὴν 19 Μαΐου 1944 ὁ «Ἀποστόλης» ἐξεκαθαρίσθη ἀπὸ τὸ μίσημα τῆς στάσεως, ὅταν, κατόπιν ἀγιασμοῦ, ἡ τιμὴ ἑλληνικῆ σημαίας ἐφώθη πάλιν ἐπὶ τοῦ ἴσθου τοῦ καὶ τὸ πλοῖον ἀπεδόθη εἰς τὸν προορισμὸν του, ἡ ἡμερησία διαταγὴ τοῦ ὑποναύαρχου Βούλγαρου ἔλεγε τὰ ἑξῆς ἐπὶ λέξει: «Ὅταν ὁ «Ἀποστόλης» κατέπλευσε τὴν 7ην Ἀπριλίου εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, ἐπιτροπὴ στασιαστῶν ἀνέλαβε τὴν διοικήσιν του καὶ τὴν 10ην Ἀπριλίου, ἐδήλωκεν ὅτι ἀρνεῖται νὰ συνεχίσῃ τὸν ἀγῶνα. Τὴν 14ην Ἀπριλίου διετάχθη νὰ συνδεύσῃ συμμαχικὴν ὑποπομπήν, ἀλλ' ἠνθῆθη. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀρνήσεως ἀνεκοινώθη ἀπὸ τὸν ναύαρχον Κάνινγκσμ: «Ἐχθρικὸν ὑποβρυχίον ἐβύθησεν ἀμερικανικὸν ὀπλιταγωγόν, πλήρως στρατιωτῶν». Τὴν 15ην Ἀπριλίου οἱ στασιασταὶ τοῦ «Ἀποστόλης» ἐδήλωσαν καὶ πάλιν ὅτι ἀρνοῦνται νὰ ἐκτελέσουν διαταγὴν, ὅπως πλεύσῃ τὸ πλοῖον πρὸς διωξὴν γερμανικοῦ ὑποβρυχίου, πού ἐπεσημάνθη πλησίον τοῦ λιμένος Ἀλεξανδρείας. Αὐτὸς δὲ εἶναι καὶ ὁ λόγος, διὰ τὸν ὅποιον ὁ πρόεδρος τῶν Ἡνωσένων Πολιτειῶν Ρούσβελτ ὑπέθεε τάσαν τραγὴν εἰς τὸ τηλεγράφημά του περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀνταρσίας τῆς Μῆτης Ἀνατολῆς ὅταν ἐτόνιζεν ὅτι, «δὲν ἤμποροῦν αἱ ἑλληνικαὶ ἐσπλὰς δυνάμεις νὰ παρεμβάλλωνται εἰς ἐμπόδιον εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ κόσμου». Καὶ προσέθετε: «Καθ' ἣν στιγμὴν ἡ Ἀμερικὴ ἔρριπεν εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ἐδούσε τὴν ἰκμάδα τῆς νεολαίας τῆς καὶ τὸ σύνολον τοῦ ἑθνικοῦ τῆς πλοῦτου, διὰ νὰ σώσῃ τὸν πολιτισμὸν τοῦ κόσμου, δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἀνεχθῆ νὰ βυθίζωνται τὰ πλοία τῆς εἰς τὴν Μεσόγειον διότι ἀρνοῦνται νὰ τὰ προστατεύσουν Ἑλληνας παράφρονες, πολιτικολογούτες καὶ Ἑλληνας στασιασταί, ἐξυπηρετοῦντες τὰ ἐχθρικά συμφέροντα».

Ἡ δυσπιστία μετὰ ξὺ τῆς Ρωσίας καὶ τῶν συμμάχων τῆς. — Οἱ Ἀμερικανοὶ προτείνουν ἀπόβασιν εἰς τὴν Γαλλίαν διὰ τὸ θέρος 1943. — Τὸ μεγαλοφυῆς σχέδιον Τσώρτσιλ διὰ τὴν ἐπιθεσίαν ἀπὸ Ἑλλάδος. Αὕτη ἦτο ἡ τραγικὴ κατάστασις, εἰς τὴν ὅποιον εἶχε περιέλθῃ ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην τοῦ ἀγῶνος, κατὰ τὴν ὅποιαν ἐδικαιούτα νὰ ἀνεμένη προσεχῆ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἀπὸ τὸν γερμανικὸν ζυγὸν μετὰ τὴν σαφῆ τροπὴν πρὸς τὴν συμμαχικὴν νίκην, τὴν ὅποιαν εἶχε λάβει πλὴν ὁ ἀγῶν. Συνδέονται ὅμως τὰ γεγονότα, τὰ ὅποια ἀνωτέρω συνοψίσαμεν, πρὸς τὴν ἄλην ἐξέλιξιν τοῦ πολέμου κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐτῶν 1942, 1943 καὶ 1944 πρὸς τὰ σχέδια, τὰ ὅποια εἶχον οἱ σύμμαχοι διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου καὶ τὴν στάσιν τὴν ὅποιαν ἐτήρησαν σχετικῶς, οἱ Ρῶσοι ἀφ' ἑνὸς, οἱ Ἀγγλοὶ καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ πολεμικοὶ ἠγέται ἀφ' ἑτέρου. Καὶ πρέπει εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ νὰ ὑπομνήσωμεν τὰς ἐν λόγῳ ἐξελίξεις καὶ τὰ παρασκήνια τῶν ὅπως ἀπεκαλύφθησαν ταῦτα ὡς ἐπὶ τὸ τέλος τοῦ πολέμου.

Ἐκεῖνον, τὸ ὅποιον κυρίως προκίπτε ἀπὸ τὰς ἐν λόγῳ ἀποκαλύψεις εἶναι ὅτι ἡ ἀπόλυτος σὺμπνεια μετὰ τῶν μεγάλων συμμάχων, ἡ ὅποια διὰ λόγους καθαρῶς πολεμικοῦς ἐνεφανίζετο συστηματικῶς εἰς ὅλας τὰς δημοσίας καὶ ἐπισήμου ἀνακοινώσεως, δὲν ὑπῆρξεν εἰς τὴν πραγματικότητά ποτὲ καὶ ὅτι ἀντιθέτως δὲν ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται ἡ θαυμάτη ἀμοιβαία δυσπιστία, ὀρελιωμένη κυρίως εἰς τὴν στάσιν τῆς σοβιετικῆς Ρωσίας. Ἡ μεγάλη αὕτη Δύναμις, εἰσερχομένη τὴν 22ον Ἰουνίου 1941 εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλεῖρον τῶν συμμάχων, μόνον καὶ μόνον λόγῳ τῆς γερμανικῆς ἐναντίον τῆς ἐπιθέσεως, εἶχε συγκεκριμένως καὶ σαφῆ κατακτητικὰς διαθέσεις, περικῆς ἐκ τῶν ὅποιων εἶχεν ἤδη πραγματοποιήσει κατὰ τὰς πρώτας ἔτη τοῦ παγκοσμίου πολέμου, μετὰ τὴν συγκατάθεσιν ἣ τὴν βοήθειαν τῆς Γερμανίας τοῦ Χίτλερ, ἐνῶ εἶχεν ἀπροκαλύπτως ὑπογραμμίσει τὰς ἄλλας εἰς τὰς διπλωματικὰς τῆς συνεννοήσεις μετὰ τὴν ἰδίαν Γερμανίαν. Αἱ ρωσικαὶ αὐτὰ διεκδικήσεις δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς: 1ον) Ἀπόλυτος κυριαρχία εἰς τὴν Βαλτικὴν, ὅπου εἶχεν ἤδη κατακτήσει κατὰ τρόπον χαρακτηριστικώτατα κίπλερον τὴν Ἑσθονίαν, τὴν Λιθουανίαν καὶ

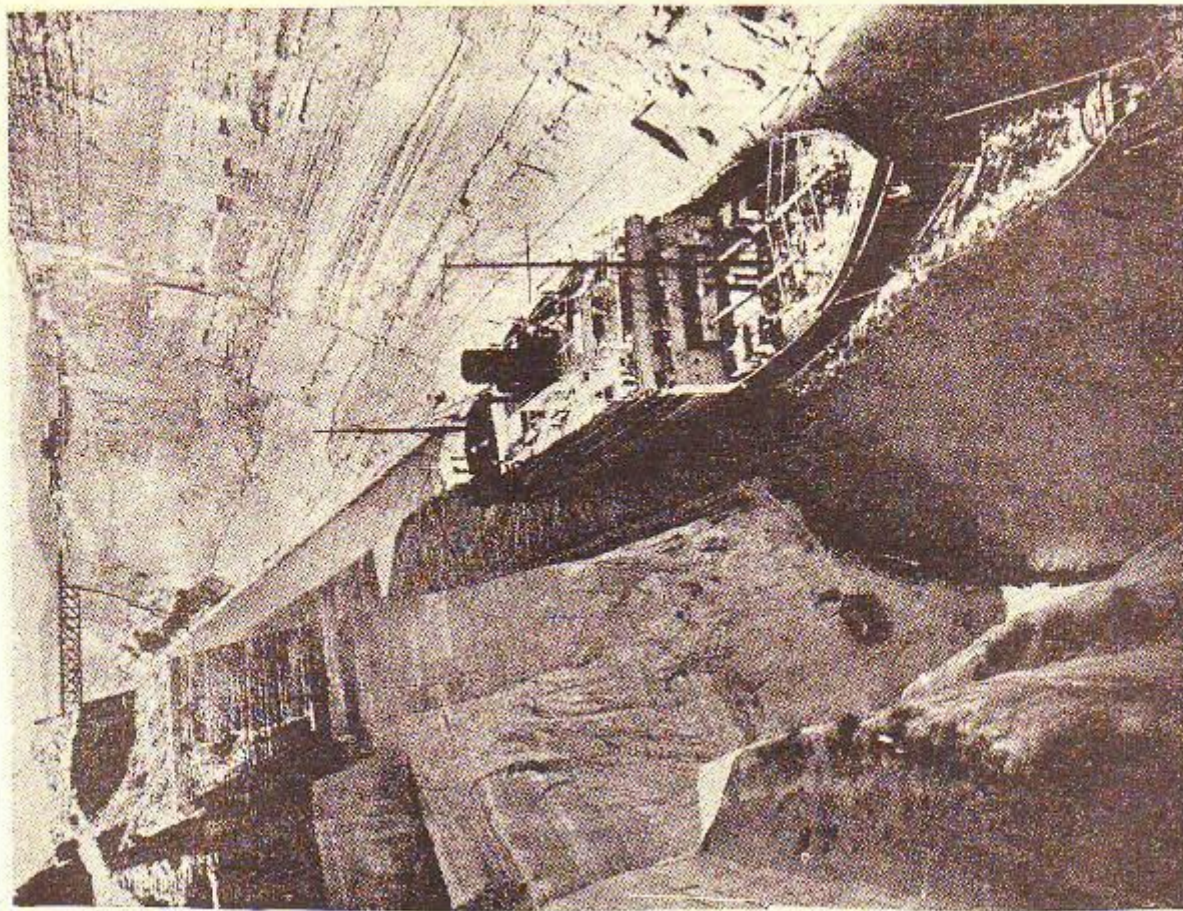
τὴν Λεττανίαν, ἐνῶ διετήρει τὴν ἀξίωσιν τῆς πλήρους ὑποταγῆς καὶ τῆς Φινλανδίας. 2ον) Κατάκτησις ἐνὸς σημαντικοῦ μέρους τῆς Πολωνίας, ἐκεῖνου τοῦλάχιστον τὸ ὅποιον κατέλαβε στρατιωτικῶς ὅταν, εὐθὺς μετὰ τὴν Γερμανίαν, εἰσέβαλε τὴν 17ην Σεπτεμβρίου 1939 εἰς τὴν Πολωνίαν καὶ διὰ τὸ ὅποιον συνήψε τὴν 28ην Σεπτεμβρίου 1939 τὴν εἰδικὴν μετὰ τὴν Γερμανίαν συμφωνίαν διὰ τὴν διανομὴν τῆς πολωνικῆς λείας. Ἀργότερον θὰ προσετίθετο ἡ ἀξίωσις περὶ ἐξασφαλίσεως καὶ εἰς τὴν ὑπόλοιπον Πολωνίαν καθαρῶς ἀπαλύτας ὑποταγόμενον εἰς τὴν Μόσχαν. 3ον) Ἀμεσοὶ ἐπιδράσεις εἰς τὴν Βουλγαρίαν, διὰ τὴν ὅποιαν ὁ Ρῶσος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Μολότωφ εἶχε ὑποβάλει σαφεῖς ἀξιώσεις πρὸς τὴν Γερμανίαν καὶ κατὰ τὴν συνάντησιν ἀνακοινώσεως του τῆς 25ης Νοεμβρίου 1940 καὶ διὰ τῆς ἐγγράσου ἀνακοινώσεως του τῆς 25ης Νοεμβρίου 1940 πρὸς τὸν Γερμανὸν ἐν Μόσχᾳ πρεσβευτὴν φὸν Σουλμπενρυγκ. 4ον) Πραγματικὴ ρωσικὴ κυριαρχία εἰς τὰ Στενὰ τῶν Δαρδανελλίων καὶ τὸν Βόσπορον, Σελίδας ὀλοκλήρους καταλαμβάνει εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἀνωτέρας συναντήσεως Χίτλερ — Μολότωφ ἡ συζήτησις ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ. Ἡ γερμανικὴ πρότασις περὶ ἀναθεωρήσεως τῆς συνθήκης τοῦ Μοντραὶ διὰ τὰ Στενὰ εἰς τρόπον ὅστε νὰ ἐξασφαλίζωνται πλεῖστερον τὰ ρωσικὰ συμφέροντα, δὲν ἀρκεῖ εἰς τὴν Ρωσίαν, ἡ ὅποια καὶ ἀργότερον, εἰς διαφόρους ἀνακοινώσεις πρὸς τὴν Γερμανίαν, ἐπιμένει ἐπὶ τῆς διεκδικήσεως τῆς περὶ πλήρους κυριαρχίας ἐπὶ τῶν Στενῶν. Εἰς ὅλα αὐτὰ πού ἀφοροῦν τὴν Εὐρώπην πρέπει νὰ προστεθοῦν αἱ ρωσικαὶ διεκδικήσεις περὶ καταλήψεως τῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν Κάρς καὶ Ἀρταχάν, περὶ διεξόδου εἰς τὸν Περσικὸν Κόλπον καὶ περὶ καταλήψεως τῆς περσικῆς χώρας τοῦ Ἀζερμπαϊτζάν, ἠψων Κουρίλλων εἰς τὸν Εἰρηνικὸν Ὑκεανόν, περὶ κυριαρχίας εἰς τὴν Μογγολίαν, Κορίαν καὶ Μαντζουρίαν.

Ἐνωσθεὶς ὅτι ὅλα αὐτὰ αἱ διεκδικήσεις, ὅστω ἀπὸ τὰς ὅποιας κρύπτεται ἡ κατακτητικὴ καὶ κομμοκρατορικὴ διάθεσις τῆς ὑπολασβεκτικῆς Ρωσίας, ὑπερβαλλούσης ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καὶ τὰς τολμηρότερα δεινὰ τῆς Ρωσίας τῶν Τσάρων, δὲν ἤμποροῦν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον νὰ συμβιβασθοῦν μετὰ τὸν «Ἀτλαντικὸν Χάρτην», τὸν ὅποιον ὑπέγραψον δύο μῆνας μετὰ τὴν γερμανικὴν ἐναντίον τῆς Ρωσίας ἐπίθεσιν ὁ Οὐίνστον Τσώρτσιλ καὶ ὁ πρόεδρος Ρούσβελτ, τὴν 14ην Αὐγούστου 1941. Καὶ ἐπειδὴ ἀκριδῶς ἡ Σοβιετικὴ Ρωσία ἐβλεπε πῶσον διάφοροι ἦσαν εἰς τὰς ζητήμασι τῶν ἐδαφικῶν κατακτήσεων οἱ νέοι τῆς συμμαχίας, ἀπὸ τὴν παλαιὰν τῆς σύμμαχον Γερμανίαν, ἐτήρει ἀπέαντι τὴν στάσιν πλήρως καχυποψίας καὶ δυσπιστίας. Καμμία στρατιωτικὴ τῆς κινήσις, κανὲν στρατηγικὸν τῆς σχεδίου διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ δὲν ἀνεκοινώθη ἐκ τῶν προτέρων εἰς τοὺς συμμάχους τῆς, διὰ νὰ δυνάται νὰ ἐπιτευχθῆ ὁ ἀπαραίτητος συντονισμὸς τῶν πολεμικῶν ἐνεργειῶν. Ποτὲ δὲν ἀνεκοινώσεν εἰς αὐτοὺς ὅτι, διότι περὶ τῶν νέων ὀπλων, τὰ ὅποια ἐνδεχομένως κατάρθωσε νὰ δημιουργήσῃ ἡ ἐπιστήμη τῆς. Ποτὲ δὲν ἐγένοντο οὐσιαστικῶς δεκτὰ ἑπιμαχικὰ στρατιωτικὰ ἀποστάλα, αἱ ὅποια νὰ ἔχουν τὴν ἐλευθερίαν νὰ κινῶνται ἐπὶ τοῦ ρωσικοῦ ἐδάφους καὶ νὰ συλλέγωνται χρήσιμοι διὰ τὸν κοινὸν ἀγῶνα πληροφορίες. Εἰς ὅλας τὰς προτάσεις περὶ συγκροτήσεως κοινῶν ἐπιτελείων, συντονίζοντες τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν συμμάχων ἐναντίον τῆς Γερμανίας, εἶδοντο ἀπὸ τῆς ρωσικῆς πλευρᾶς ἀπαντήσεις παρελκυστικαὶ ματαιόδοξαι, τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ σχεδίου. Ἡ ἐπικωνία τῆς κυβερνήσεως τοῦ Κρεμλίνου μετὰ τὰς κυβερνήσεις τῶν συμμάχων τῆς περιουρίζετο κυρίως εἰς τὴν διατύπωσιν διαρκῶς νέων ἀξιώσεων περὶ ἀποστολῆς περισσοτέρων ὀπλων, ἀεροπλάνων, τάνκς καὶ πολεμοφοδίων εἰς τὴν Ρωσίαν διὰ νὰ δισηθῆ αὕτη καὶ ἀνέβη εἰς τὴν τρομερὰν πράγματι γερμανικὴν ἐπίθεσιν. Καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ καὶ οἱ Ἀγγλοὶ συνεμφοφούτο προθύμως πρὸς τὰς ἀξιώσεις αὐτάς, ἐξαποστέλλοντες τεραστίαν ποσότητα πολεμοφοδίων, τῶν ὅποιων θὰ εἶχον ἐν τούτοις ἀπόλυτον ἀνάγκην εἰς τὰ ἰδικὰ τῶν μέτωπα.

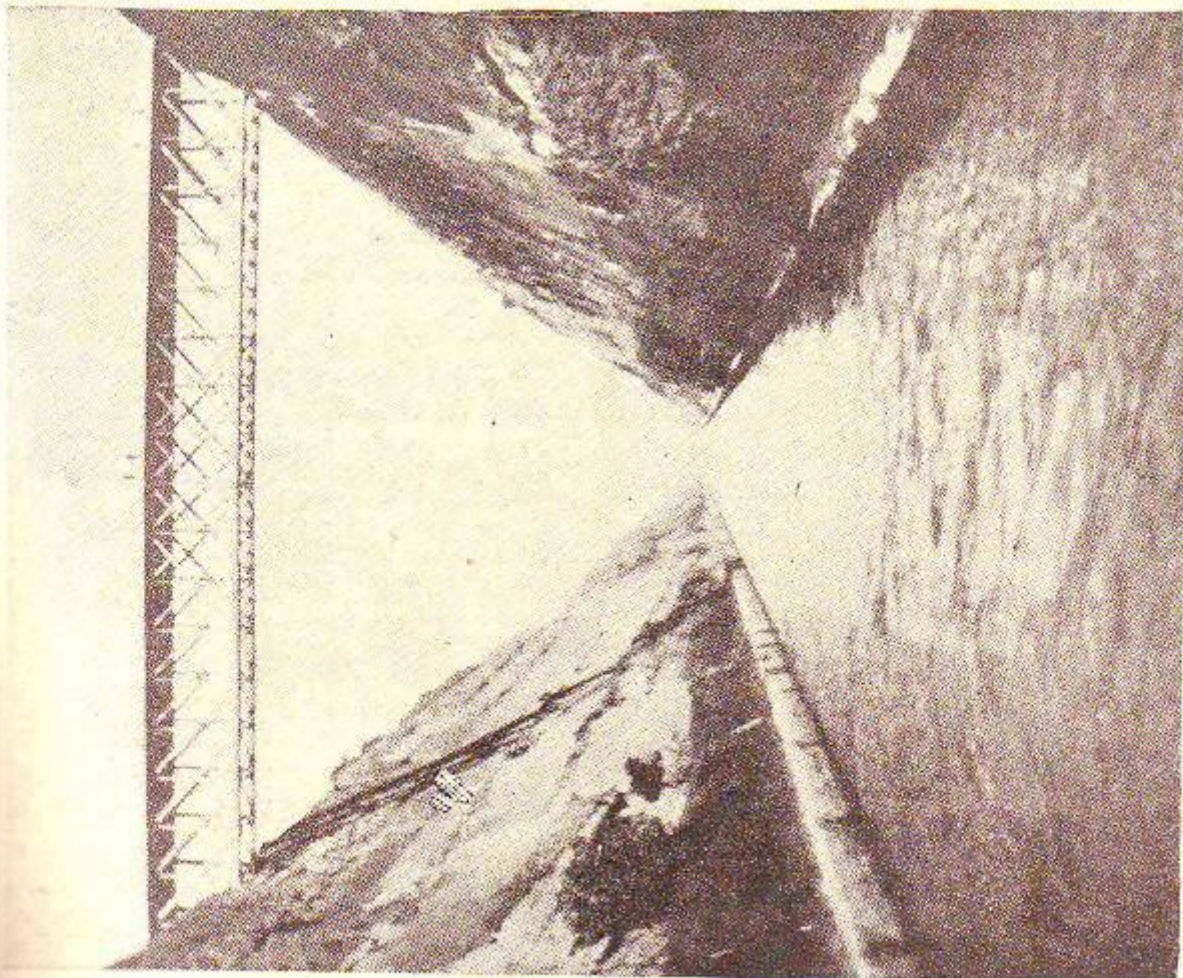
Αἱ ἀξιώσεις αὐταὶ γίνονται ἀκόμη περισσότερον ἐπιμανοὶ κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1942, ὅποτε ἡ πολεμικὴ κατάστασις τῆς Ρωσίας δὲν εἶναι καθόλου εὐχάριστος. Μέγα μέρος τῆς εὐρωπαϊκῆς Ρωσίας εὐρίσκειται εἰς χεῖρας τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων, τὰ ὅποια μετὰ τὴν βελτίωσιν τοῦ καιροῦ ἐπαναλαμβάνουν τὴν ἐπιθετικὴν τῶν δρᾶσιν, ἐξουδετερνοῦν μίαν πρόσκαιρον ρωσικὴν ἐπιτυχίαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Χερσόβου, ἀρχίζοντες τὰς νέας τῶν ἐπιθέσεις εἰς τὴν Χερσόβου, εἰς τὴν κοιλιάδα τοῦ Ντόντς, εἰς τὸ μέτωπον τοῦ Ντόν καὶ σημειοῦντα παντοῦ σοβαρὰς ἐπιτυχίας. Ὑπὸ τούτους συνθήκας οἱ ἠγέται τοῦ Κρεμλίνου, προσπαθοῦντες νὰ ἀποκρίψων ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον τὰς πραγματικὰς τῶν διαθέσεις καὶ νὰ τονίζουσιν συνεχῶς τὴν ἀπόλυτον ἀλληλεγγύην τῶν μετὰ τῶν Συμμάχων, συνάπτοντες μάλιστα προθύμως τὴν 26ην Μαΐου 1942 τὴν συνθήκην περὶ ἐκστρατεύσεως συμμαχίας μετὰ τὴν Μεγάλην Βρετανίαν, προσθέτοντες εἰς τὰς συνεχεῖς αἰτήσεις τῶν περὶ νέων πολεμοφοδίων, μίαν ἀκόμη σημαντικὴν καὶ ἐπιμνοον ἀξίωσιν: Τὴν ταχίστην δυνατὴν δημιουργίαν τοῦ δευτέρου μετώπου εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ δι' εἰς τὴν Βόρειον Γαλλίαν, τὸ ὅποιον θὰ ἀναγκάσῃ τοὺς Γερμανοὺς νὰ μεταφέρουν μεγάλας δυνάμεις πρὸς τὰ ἐκεῖ καὶ θὰ μειώσῃ τὴν πίεσιν τῶν ἐπὶ τοῦ ρωσικοῦ μετώπου.

Πρὸς τὴν σοβιετικὴν αὕτην ἐξίωσιν ἀνταποκρίνεται πλήρως καὶ ἡ κοινὴ ἐπιθετικὴν κατὰ τῶν καταπιεζομένων ἀπὸ τὴν γερμανικὴν τυραννίαν εὐρωπαϊκῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ γενικωτέρα ἀμερικανικὴ πολιτικὴ, τὴν ὅποιαν διέπει ἡ ἐπιθυμία τοῦ πρεσβέρου Ρούσβελτ πρὸς στενὴν συνεργασίαν μετὰ τὴν Ρωσίαν. Τὴν 8ην Ἀπριλίου 1942 θάνατον εἰς τὸ Λονδίον ὁ πρ-

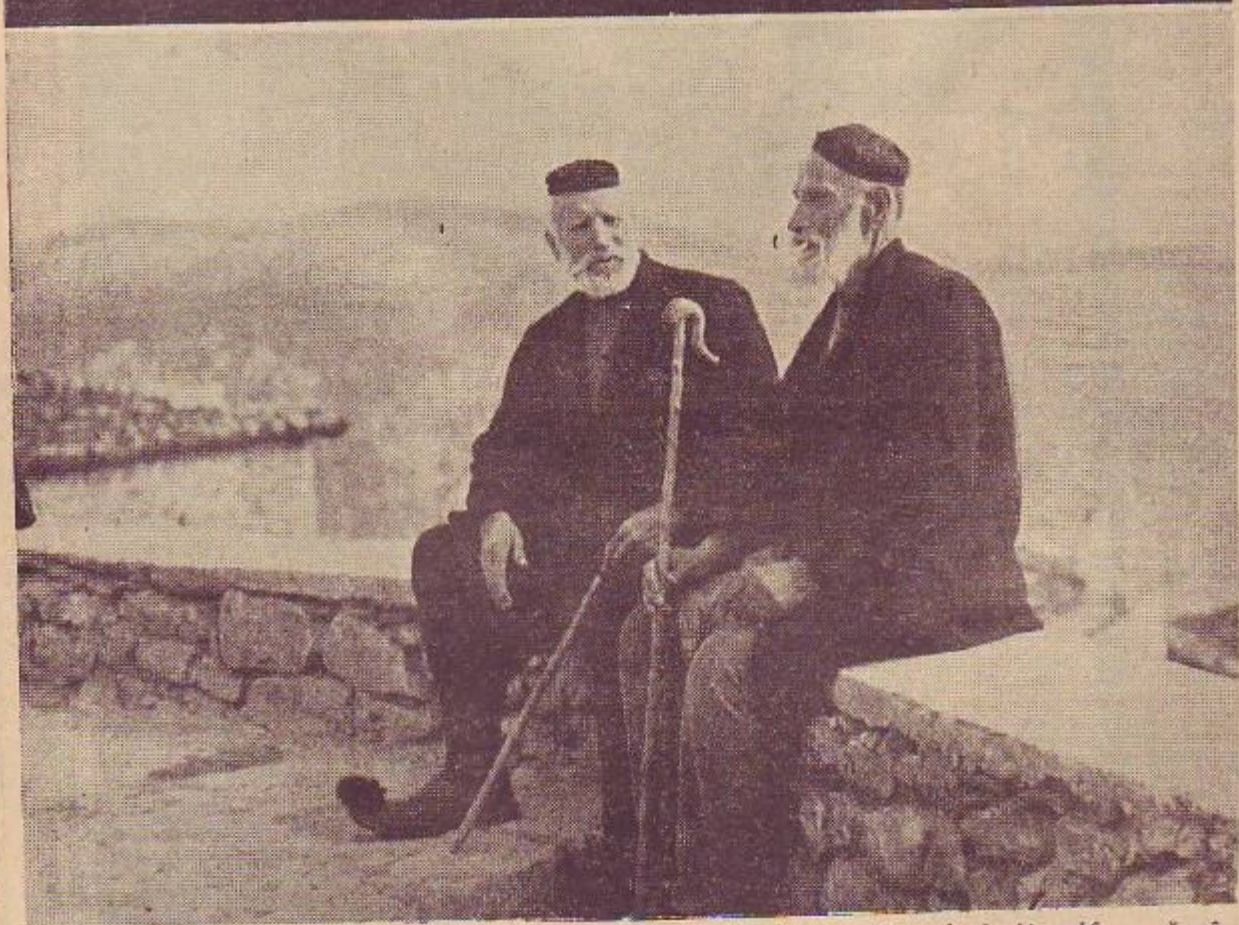

Ευξείνου Πόντου διέ τὰ πλοῖα πρὸ πλέου ἐκ τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τῆς Βασιλείου
 Ἐλλάδος μετὰ τὴν Πελοπόννησον. — Δ. Ε. Ι. α'. Ἐπιπέδου προοδεδεμένου
 τῆς ἀκίνδυνου διέλευσιν τῆς διαδρομῆς.

Πελοπόννησος : Ὁ Ἰσθμὸς τῆς Καρλίθου ἢ συντομιωτέως ὄρεα πρὸς τὸ Αἰγαίον καὶ τὸν
 Μεσογείου, Ἀριστέροσ : Ἄποψις τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τῆς γενέσεως πρὸς ἀνατολὴν τῆς
 εἰς τὸν πλοηγόν, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐξαφαλίζει τὴν ἀκίνδυνον διέλευσιν τῆς διαδρομῆς.

Στερεά Έλλάς: Άράχωβα. — Άνω: Άποψη της κοινοπόλεως. — Κάτω: Χωρικοί της Άραχώβης, συζητούντες εις τὸ προαύλιον τῆς ἐκκλησίας μετὰ τὴν λειτουργίαν τῆς Κυριακῆς.

λιτικός σύμβουλος του προέδρου Χάρρυ Χόπκινς και ο αρχηγός του γενικού αμερικανικού επιτελείου στρατηγός Μάρσαλ, συνοδευόμενος από υπηκόους των σημαντικότερων του επιτελείων δια μίαν σειράν σοβαροτάτων στρατιωτικών συσκέψεων κατά την διάρκεια των οποίων υποβάλλονται εις τον πρωθυπουργόν Τσώρτσιλ τα αμερικανικά σχέδια δια μίαν μεγάλην αποδοτικήν επιχείρησιν εις την Ευρώπην. Σημειώτεον ότι Ἄγγλοι και Ἀμερικανοὶ εἶχον ἤδη ἐπιτύχει τὴν πλήρη συντονισμόν τῶν πολεμικῶν τῶν προσπαθειῶν καὶ ὅτι ἀπὸ τῆς δὲς Φεβρουαρίου εἶχε συγκροτηθῆ εἰς τὴν Οὐάσιγκτον τὸ «Μικτὸν Ἐπιτελεῖον Συντονισμένων Ἐπιχειρήσεων». Τὰ ἀμερικανικὰ σχέδια, τὰ ὅποια ὁ στρατηγὸς Μάρσαλ εἰς τὴν προετοιμασίαν μιᾶς ἀποβάσεως μεγάλης κλίμακος ἀνέπτυξε μὲ τὴν ἰδιαιτέραν του πιστικότητά εἰς τὸν Τσώρτσιλ καὶ τοὺς στρατιωτικοὺς του συμβούλους ἀπέδλετον εἰς τὴν Βόρειον Γαλλίαν, ἣ ὅποια θὰ ἐδημιουργεῖ τὸ τῶσον ἐπιμόνως ἀεικλιμένον ἀπὸ τοὺς Ρώσους δευτέρου μετώπου εἰς τὴν Ευρώπην. Βεβαίως θὰ ἐχρειάζετο διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων αὐτῶν ἐκ μέρους τῶν συμμαχῶν, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον ἀκόμη τότε τὰς ἀπαιτούμενας δυνάμεις, μακρὰ περίοδος προπαρασκευῆς καὶ ἔτσι ἡ ἀπόβασις προεβλέπετο μόνον διὰ τὸ θέρος τοῦ 1943. Ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς καὶ οἱ στρατιωτικοὶ του σύμβουλοι εἶχον οὐσιαστικὰ ἀντιρροήσεις ἐναντίον τῶν ἀμερικανικῶν σχεδίων καὶ ἐχρειάζεσαν μακρὰ συσκέψεις διὰ νὰ ὑπερικραθῶν οἱ ἀντιρροήσεις αὐταὶ καὶ νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ πλήρης βρετανικὴ συγκολλησις. Οἱ Μάρσαλ καὶ Χόπκινς ἠδυνήθησαν, ἐπιτρέφοντες μετὰ μιᾶν ἐβδομάδα εἰς τὴν Ἀμερικὴν, νὰ ἀνοικωδηθῶν εἰς τὸν πρόεδρον Ρούσβελτ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν συμφωνίαν, ἣ ὅποια καὶ ἀνηγγέλη ἀμέσως εἰς τὸν στρατάρχην Στάλιν. Αὐτὸς ὅμως δὲν ἐφάνη καθόλου ἱκανοποιημένος, διότι ἡ ἀναβολὴ τῆς νέας μεγάλης συμμαχικῆς ἐπιχειρήσεως διὰ τὸ θέρος τοῦ 1943 δὲν τὸν ἀπῆλλασσε τῶν ἀνταρσιῶν, τὰς ὁποίας εἶχε διὰ τὸ ἔμεσον μέλλον.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Οὐίνστον Τσώρτσιλ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ του σύμβουλοι δὲν ἦσαν εὐχαριστήμενοι ἀπὸ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν συμφωνίαν. Ἐφραδύντο ὅτι ἡ προετοιμασία τῆς μεγάλης συμμαχικῆς ἀποβάσεως διὰ τὸ θέρος τοῦ 1943 θὰ ἀπερροῦσε καὶ θὰ διετῆρει ἐν ἀρχῆσιν καὶ ὀκνησίᾳ δλας τὰς διαθέσιμους συμμαχικὰς δυνάμεις, τῶν ὁποίων ὑπῆρχε τῶσον ἀπόλυτος καὶ ἐπείγουσα ἀνάγκη εἰς τὰ μέτωπον Βορείου Ἀφρικῆς καὶ Ἑγγύς Ἀνατολῆς, ὅπου ἡ κατάστασις δὲν ἦτο τότε καθόλου εὐχάριστος. Εὐθὺς λοιπὸν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἀμερικανῶν, ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς συνεκάλεσεν εἰς μακρὰ συσκέψεις τοὺς στρατιωτικοὺς του συμβούλους καὶ καθάρτισε μαζί τῶν ἐνᾶ νέον πολεμικὸν σχέδιον. Τὸ σχέδιον αὐτὸ βεβαίως δὲν ἐματαίωρε τὴν δημιουργίαν τοῦ δευτέρου πολεμικοῦ μετώπου ἐναντίον τῆς Γερμανίας, ἀλλὰ τὸ μετέθετε μόνον γεωγραφικῶς. Ἄντὶ νὰ γίνῃ ἡ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ γερμανικοῦ «Φρουρίου Ἐυρώπης» ἀπὸ βορρᾶ, θὰ ἐγίνετο ἀπὸ νότον. Προέβλεπε δηλαδὴ τὸ σχέδιον πρῶτον τὴν πλήρη ἐκκαθάρισιν τῆς Βορ. Ἀφρικῆς καὶ τῆς Λεκάνης τῆς Μεσογείου ἀπὸ τὰς γερμανικὰς δυνάμεις καὶ ἔπειτα τὴν ἀπόβασιν τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων πρῶτον εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ μετὰ τὴν καίρῳ εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ ἀπὸ νότον ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Γερμανίας. Εἰδικῶς, προκείμενον περὶ Ἑλλάδος τὸ σχέδιον Τσώρτσιλ προέβλεπε τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἱστορικῆς γραμμῆς ἐπιθέσεως Θεσσαλονικῆς — Νύσσης — Βουδαπέστης — Βαρσοβίας, ἣ ὅποια θὰ ἤντοροῦσε νὰ προκαλέσῃ βαρύτερον πλῆγμα κατὰ τῆς Γερμανίας. Ἐπρεπεν ὅμως διὰ νὰ ἐφαρμοσθῆ τὸ νέον αὐτὸ σχέδιον νὰ ἐπιτευχθῆ πρῶτον ἡ συγκολλησις τῆς Ἀμερικῆς. Καὶ τὴν 3ην Ἰουνίου ὁ Τσώρτσιλ ἐπέμεινε εἰς τὴν Οὐάσιγκτον, ὅπως προετοιμάσῃ τὸν πρόεδρον Ρούσβελτ διὰ μίαν ἰδίαν του ἐπισκεψὴν τὸν ἀρχηγόν τῶν Ἀγγλων ἐκκομμάτων Λόρδον Λούις Μαουντιπάττεν, ὁ ὁποῖος συνεδέετο ἤδη φιλικῶς μετὰ τὸν πρόεδρον Ρούσβελτ καὶ τὸν πολιτικόν καὶ στρατιωτικόν του σύμβουλον σέρ Ὀλιβερ Λύττελτον, ὁ ὁποῖος ἐργάζετο κατὰ τὸ ἀμερικανικὸν μέτωπον, ὡς ὑπηρετήσας προστάτας ἐκεῖ. Ἐπὶ δύο σχεδὸν ἐβδομάδας διηρκεσαν αἱ ἐπισημαστικαὶ συνομιλίαι τῶν δύο φιλοενοουμένων εἰς τὸν Λευκὸν Οἶκον, ἐπισημῶν Ἄγγλων μετὰ τὸν πρόεδρον Ρούσβελτ, ὁ ὁποῖος, ἐν καὶ πιεζόμενος ἀπὸ τοὺς ἐχόντας ἀντίθετον γνώμην ἰδικούς του συμβούλους, ἐπηρεάσθη ἐν τούτοις σοβαρῶς ἀπὸ τὰ θετικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Λόρδου Μαουντιπάττεν καὶ τοῦ Λύττελτον. Καὶ ὅταν τέλος ἐφθάσε τὴν 18ην Ἰουνίου 1942 καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Τσώρτσιλ εἰς τὴν Οὐάσιγκτον, οἱ Ἀμερικανοὶ στρατιωτικοὶ ἠγέται εἶχον λόγους νὰ πιστεύουν ὅτι ὁ πρόεδρος εἶχε κλονισθῆ εἰς τὴν ἀρχικὴν τὴν ἀπόφασιν ὅπως ἡ μεγάλη ἀποδοτικὴ ἐπιχειρήσις τῶν συμμαχῶν γίνῃ εἰς τὴν Βόρειον Γαλλίαν.

Πράγματι ἔπειτα ἀπὸ τὰς πρώτας συνομιλίαις Τσώρτσιλ — Ρούσβελτ, ὁ γραμματεὺς τοῦ τελευταίου ἐκάλεσε τὸν ἀρχηγόν τοῦ αμερικανικοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου στρατηγόν Μάρσαλ, τὸν ἀρχηγόν τοῦ ναυτικοῦ ἐπιτελείου ναύαρχον Ἔρν. Κλιγκ καὶ τὸν ἀρχηγόν τοῦ ἐπιτελείου τῆς ἀεροπορίας στρατηγόν Χ. Ἀναλντ καὶ τοὺς κυριωτέρους ἐπιτελεῖς των, εἰς μίαν μεγάλην σύσκεψιν εἰς τὸν Λευκὸν Οἶκον διὰ τὴν νύκτα τῆς 21ης Ἰουνίου 1942. Ἡ σύσκεψις αὕτη, ἣ ὅποια παρετάθη μέχρι τῶν πρῶτων ὀρών, ὑπῆρξεν ἀλλήθως ἱστορικὴ. Ὁμιλήσας πρῶτος μετὰ τὴν καταπλήσισσιν εὐφραδείαν του, ἐπὶ δύο ἀλοκλήρους ὥρας, ὁ Οὐίνστον Τσώρτσιλ, διὰ νὰ ἀναπτύξῃ τὸ νέον του σχέδιον, Ἐξέθεσεν ἀρχικῶς τὴν πολεμικὴν κατάστασιν τῆς στιγμῆς ἐκείνης, ἣ ὅποια εἰς δλας τὰ μέτωπα εἶχε ἄλλο παρά εὐχάριστος ἦτο. Εἰς τὴν Ρωσσίαν, καὶ εἰς τὸν Ἰσθμὸν Ρωσσίαν, τὰ γερμανικὰ στρατεύματα προέλαυνον συνεχῶς. Εἰς τὴν Ἄνω Ἀνατολήν, ἀφοῦ εἶχον πιάσει ἡ

Σιγγαπούρη καὶ τὸ τελευταῖον ἀμερικανικὸν στήριγμα εἰς τὰς Φιλιππίνας, τὸ Κορρετζίντο, οἱ Ἰάπωνες ἐπεχείρουν ἐπιτυχῶς καὶ κεραυνοβόλου ἀποβάσεως εἰς τὸ Μπάρνκο καὶ τὸν Σέλεμπεκ εἰς τὴν Σουματραν, τὸ Μπάλι καὶ τὸ Τιμόρ, εἰς τὴν Νέαν Γουίνεαν καὶ τὰς νήσους Ἀνδαμάν τοῦ κόλπου τῆς Βεγγάλης. Εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν ὁ στρατάρχης Ρόμμελ εἶχε ἀρχίσει τὴν 23ην Ἰανουαρίου 1942 τὴν νέαν μεγάλην του ἐπίθεσιν ἣ ὅποια ἐσάρωνεν δλα τὰ συμμαχικὰ στήριγματα καὶ εἶχε ἐπιτύχει ἐκείνας ἀκριβῶς τὰς ἡμέρας τῆς

Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ γενικοῦ ἀμερικανικοῦ ἐπιτελείου στρατηγὸς Μάρσαλ.

κατάληψιν τοῦ Τουρκοῦ. Οἱ σύμμαχοι δὲν ἤμποροῦσαν ἐπιτομεῖν νὰ ἀδισσορήσων διὰ τὴν κατάστασιν αὐτὴν εἰς δλα τὰ μέτωπα, ἣ ὅποια τοὺς ἐξέθετεν εἰς σοβαρωτάτους κινδύνους καὶ νὰ ἀκίνητοποιήσων τῶσας δυνάμεις διὰ τὴν προετοιμασίαν μιᾶς νέας ἐπιχειρήσεως εἰς τὴν Βόρειον Γαλλίαν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1943. Ἐτόνισεν ἰδιαιτέρως ὁ Τσώρτσιλ ὅτι δὲν εἰσπείετο καθόλου τὴν ματαίωσιν τῆς δημιουργίας τοῦ δευτέρου μετώπου, τὸ ὅποιον εἰχόν τῶσον ἐπείγουσας οἱ Ρώσοι, ἀλλὰ τούτουτιν ἐπρότεινε τὴν δημιουργίαν ἐνὸς ἄλλου δευτέρου μετώπου, τὸ ὅποιον καὶ εὐκολώτερον θὰ ἤμποροῦσε νὰ πραγματοποιηθῆ καὶ περισσότερον θὰ ἐβοήθει τοὺς Ρώσους.

Καὶ προέβη ἔπειτα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀλλήθως μεγαλοφυῶν ἰδικῶν του στρατηγικῶν ἀπόψεων. Οἱ σύμμαχοι θὰ προέβαιον πρῶτον εἰς τὴν ἀσπετίθειν κατὰ τοῦ Ρόμμελ, μὴ ἀκούομενοι ἀπλῶς εἰς τὴν κατατράπωσιν του, ἀλλὰ ἐπιμένοντες διὰ τὴν πλήρη ἐκκαθάρισιν τῆς Βορείου Ἀφρικῆς ἀπὸ κάθε ἰχνος γερμανικῆς ἐπιρροῆσεως. Θὰ καταλάμβανον ἔπειτα ἀλληλαδιαδόχως τὰς νήσους τῆς Μεσογείου, ἀπὸ τῶν Δωδεκανήσων καὶ τῆς Κρήτης, μέχρι τῆς Πεντελάριας καὶ τῆς Σικελίας καὶ τέλος θὰ ἀπεδιβάλλοντο εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἡ κυρία των διωκτικῶν ἐπιχειρήσεως θὰ ἦτο ἡ ἀπόβασις εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, διὰ νὰ ἀνοδημιουργήσων τὸ πολισὸν Βαλκανικῶν μετώπων τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Καὶ ἀπὸ ἐκεῖ θὰ ἤρχιζαν τὴν μεγάλην τὴν ἐπίθεσιν, ἣ ὅποια, ἀκολουθοῦσα περὶ τῶν τῶσας γερμανικῆς ἀποβάσεως τοῦ 1918, θὰ τοὺς ἐφερε διὰ Σκοπίαν, Νύσσης καὶ Βελιγραδίου πρὸς τὴν Βαρσοβίαν καὶ τὰ κῶπᾶ τῶν Γερμανῶν. Ὁ πρόεδρος Ρούσβελτ ἐφάνη σαφῶς πειθόμενος ἀπὸ τὴν σωτηριῶν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἄγγλου συμμαχοῦ του. Ἐδῶσαν διωκτικῶς τὸν λόγον εἰς τοὺς ἰδικούς του στρατιωτικοὺς συμβούλους. Καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ γεν. ἐπιτελείου στρατηγὸς Μάρσαλ, ἀφοῦ ἀνέπτυξε δι' ὀλίγων τὰς ἀντιρροήσεις του κατὰ πάσης ἰδέας ἐγκαταλείψας τὸ ἀρχικὸν σχέδιον περὶ ἀποβάσεως εἰς τὴν Βόρειον Γαλλίαν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1943, παρεκάλεσε νὰ ἐπιτραπῆ εἰς τὸν ἐπιτελῆ του συναγματοάρχην Βέντεμπίερ νὰ ἐκθέσῃ τὰς καθαρῶς στρατιωτικὰς λεπτομερείας τοῦ θέματος. Πράγματι, ὁ συναγματοάρχης Ἀλμπερτ Κόντν Βέντεμπίερ, ὁ ὁποῖος εἶχε σπουδάσει πρὸ τοῦ πολέμου εἰς τὴν γερμανικὴν στρατιωτικὴν σχολὴν τοῦ Βερολίνου καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς σημαντικωτέρους παράγοντας τοῦ ἀμερικανικοῦ ἐπιτελείου, ἀνέπτυξε πρὸ τοῦ μεγάλου χάστου, ὁ ὁποῖος εὐρίσκατο εἰς τὸ βάθος τῆς αἰθούσης, δλα τὰ ἐπιχει-

ρήματα έναντι των πολεμικών σχεδίων του "Άγγλου πρωθυπουργού": πρώτον τα βελικά, διά να αποδείξη ότι, δεδομένου μόνον βραδύτερου κάπως ρυθμού εις τας επιχειρήσεις της "Εγγύς και της "Απω "Ανατολής, θα ήδυναντο πράγματι να συγκεντρωθύν αι μεγάλοι στρατιωτικοί, ναυτικοί και αεροπορικοί δυνάμεις, που θα εχρησιάζοντο διά την απόβασιν εις την Γαλλίαν κατά τὸ τέλος τοῦ 1943. Δεύτερον ἀντιπικα, διά να ἀποδείξη ότι ἡ προέλασις τῶν συμμάχων διά τῆς "Ελλάδος καὶ τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου πρὸς τὰ νῦτα τῆς Γερμανίας θὰ προσέκοιτο, λόγω τοῦ ὀρεινοῦ ἐδάφους καὶ τῆς ἐλλείψεως καταλλήλων αεροδρομίων, εἰς τὸσον ἀνυπερβλήτους δυσχερείας, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ πραγματοποιηθῆ. Καὶ τρίτον πολιτικά, διά νὰ ὑποστηρίξη ὅτι ἡ δημιουργία δευτέρου μετώπου εἰς τὰ νῦτα τῆς Γερμανίας, δὲν θὰ ἱκανοποιῆ τὴν Ρωσίαν καὶ τὸν στρατάρχην Στάλιν, ὅσον ἡ δημιουργία μετώπου εἰς τὴν Γαλλίαν, τὸ ὅποιον τὸσον ἐπιμύονως ἴζητον.

Παρά τὴν ἐξαιρετικὴν ἐπιτελικὴν ἀξίαν τοῦ νεοροῦ "Αμερικανοῦ συνταγματάρχου, ὁ Οὐίνστον Τσώρτσιλ δευτερολογῶν δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ ἀνατρέξῃ ἕνα πρὸς ἕνα τὰ ἐπιχειρήματά του. "Ἐπίσπεσε πρώτον ὅτι δὲν ἐπρόκειτο κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην περὶ ἀπλῆς ἐπιδραδύνσεως τῶν συμμαχικῶν επιχειρήσεων εἰς τὴν "Εγγύς καὶ τὴν "Απω "Ανατολήν, ἀλλὰ περὶ πραγματικῶν κινδύνων οἱ ὅποιοι ἠλείφουν τοὺς συμμαχοὺς καὶ οἱ ὅποιοι εἶχον ἤδη ἀρχίσει νὰ ἀνησυχῶν ὠρισμένας Βρετανικὰς Κτήσεις, ἰδιαίτερας δὲ τὴν Νοτιοαφρικανικὴν "Εκδοσιν καὶ τὴν Αὐστραλίαν. "Υπεστήριξε ἔπειτα ὅτι ἡ μεγάλη ἐπιχείρησις ἀπὸ "Αφρικής, "Ιταλίας καὶ "Ελλάδος, μετὰ τὴν ὅποιαν πλῆθος συνεαῶνον ὄλαι αἱ βρετανικαὶ Κτήσεις, εἶχε πολὺ περισσότερας ὀπτιδας ἐπιτυχίας ἀπὸ τὴν πρόωρον καὶ κατὰ συνέπειαν κάπως παρατόλιμον ἐπιχείρησιν τῆς ἀποβάσεως εἰς τὴν Νορμανδίαν. "Ἐνα πρῶτον ἀποτελέσμα τῆς ἀποβάσεως ἰσχυρὰ συμμαχικῶν δυνάμεων εἰς τὴν προίχην τῆς Θεσσαλονίκης θὰ ἦτο — κατὰ τὸν "Άγγλον πρωθυπουργόν — νὰ πεισθῇ ἡ Τουρκία νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν συνθήκην συμμαχίας τῆς 12ης Μαΐου 1939 καὶ νὰ ἐπέμψῃ ἀμέσως εἰς τὸν πόλεμον πρὸς τὸ πλευρὸν τῶν Συμμάχων. Θὰ προέκυπτεν οὕτω σημαντικωτάτη ἐνίσχυσις καὶ διευκόλυνσις τῆς συμμαχικῆς ἐπιχειρήσεως. Κατὰ τὴν πρώτῃν τοὐλάχιστον περιόδον τῆς προελάσεως πρὸς βορρᾶν, τὰ τορκικὰ αεροδρόμια θὰ παρέιχον ὄχι μόνον τὴν δυνατότητα τῆς ἀπὸ τοῦ ἀέρος προστασίας τῶν προελανουσῶν συμμαχικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεσματικῶν αεροπορικῶν ἐπιθέσεων εἰς τὰ νῦτα τῶν Γερμανῶν καὶ ἰδίως εἰς τὰς γερμανικὰς βάσεις ἀνεφοδιασμοῦ τῆς Ρουμανίας. Κατὰ τὴν περαιτέρω δὲ προέλασιν τῶν τῶν συμμαχικῶν στρατεύματα θὰ εὑρίσκον παντοῦ τὰ κατάλληλα μέρη διά τὴν ἐγκατάστασιν τῶν αεροδρομίων τῶν, ἀκριβῶς ἄλλοτε ὅπως τὰ εἶχον ἀνεύρει καὶ οἱ Γερμανοί, ὅταν ποσῆλαυον ἀπὸ βορρᾶ ἐναντίον τῆς "Ελλάδος καὶ τῆς Νοτιοσλαβίας. "Ανεπτύξεν ἐπίσης ὅτι σημαντικωτάτην βοήθειαν θὰ προσέφερον εἰς τοὺς συμμαχοὺς κατὰ τὴν προέλασιν τῶν οἱ λαοὶ τῆς "Ελλάδος καὶ τῆς Νοτιοσλαβίας, ὅπου εἶχον ἤδη ἀρχίσει νὰ ὀργανοῦται σοβαρὰς ἡ ἐνοπλος ἀντίστασις ἐναντίον τῶν κατακτητῶν.

Πιστικωτέρως ὅμως ἀκόμη ἦτο ὁ Οὐίνστον Τσώρτσιλ εἰς τὴν ἀντικρούσιν τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι μία ἐπιθεσις ἀπὸ Νότου ἐναντίον τῶν Γερμανῶν δὲν θὰ ἱκανοποιῆ καὶ τὸσον τοὺς Ρώσους. Τοῦναντίον καμμία ἄλλη ἐπιχείρησις δὲν θὰ ἠμποροῦσε νὰ προσφέρῃ τὸσον ἀμέσον καὶ ἀποτελεσματικὴν βοήθειαν εἰς τὸν σκληρὸν ἀγῶνα τῶν Ρώσων. Πλησιάζον εἰς τὸν μεγάλον χάρτην πού εὑρίσκετο εἰς τὸ βῆθος τῆς αἰθουσῆς, εἶδειξεν ὅτι τὸ κύριον βῆρος τῶν γερμανικῶν ἐπιχειρήσεων ἐναντίον τῆς Ρωσίας εἶχε τώρα στραφῆ πρὸς Νότον καὶ ὅτι αἱ σπουδαιότεραι ἐπιθέσεις ἐξελίσσοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ θὰ ἐξελίσσοντο ἀκόμη ἐπὶ ἀρκετὸν καιρὸν εἰς τὴν νότιον Ρωσίαν, δηλαδὴ εἰς τὸν τομέα τοῦ Βορονέξ καὶ τοῦ Ντόν, τὸν τομέα τῆς κοιλάδος τοῦ Ντόνκετ, τὴν Κριμαϊκὴν Χερσονήσον καὶ τὸν Καύκασον. Δι' ὅλας αὐτὰς τὰς ἐπιχειρήσεις οἱ Γερμανοὶ ἐχρησιάζοντο ἀπαραίτητως τὴν σημαντικωτάτην δι' αὐτοὺς βάση τῆς Ρουμανίας. Αὐτὴ δὲ ἀκριβῶς ἡ βάση θὰ ἠπειλείτο διά τῆς συμμαχικῆς προελάσεως ἐκ τῶν νῦτων. Τῶν συμμαχικῶν αεροπλάνων θὰ ἠμποροῦσαν ἐκδόλως ἀπὸ τὰ αεροδρόμια τῆς Τουρκίας νὰ προσβάλλουν ὄλας τὰς σημαντικὰς γερμανικὰς θέσεις γύρω ἀπὸ τὸν Εὐξείνουν. Τέλος καὶ δι' αὐτὰ ἀκόμη τὰ γερμανικὰ στρατεύματα πού εἶχον προελάσει τὸσον πολὺ εἰς τὸν Καύκασον, θὰ ἠμποροῦσε νὰ δημιουργηθῆ ἐκ τοῦ τορκικοῦ ἐδάφους σοβαρὰ ἀπειλὴ ἐπιθέσεως ἐκ τῶν νῦτων. "Ἐπομένως ἐὰν ἡ Ρωσία ἐνδιεφέρετο μόνον διά τὴν ἀπόκρουσιν τῆς Γερμανικῆς ἐπιθέσεως καὶ τὴν κοινήν συμμαχικὴν νίκην, θὰ ἔπρεπε ὄχι μόνον νὰ μὴ δυσχεραστῆθῆ, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐχαριστῆθῆ διά μίαν τοιαύτην ἐπιχείρησιν, ἡ ὅποια καὶ ἐνῶπιτερα θὰ ἤρχιζε καὶ ἀμεσώτερον ἐνίσχυσιν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς κατὰ τῆς Γερμανίας θὰ τῆς προσέφερε. Μόνον ἐὰν ἡ σοβιετικὴ ἡγεσία συνεδύαζε μετὰ τὴν ἀμυνὰν τῆς σχέδιας κατακτητικῆς πρὸς τὰ Βαλκάνια, τὴν Πολωνίαν καὶ ἄλλας χώρας, τὰ ὅποια θὰ ἐφρόντιζε νὰ πραγματοποιηθῆ εὐθύς μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου καὶ διά τὰ ὅποια ἤθελε νὰ δημιουργηθῆ ἀπὸ τοῦδε τὰς καταλλήλων προϋποθέσεις, θὰ ἔδικαιότο νὰ δυσφορήσῃ καὶ νὰ ἀνησυχῆσῃ. Διὰ πρώτῃν ἴσως φοράν ὁ "Άγγλος πρωθυπουργὸς ἀνεκοίνωσε τότε ὅτι εἶχεν ὁ ἴδιος σοβαρὰς ἀμφιβολίας περὶ τῆς εὐκρινείας τῶν Ρώσων ἡγετῶν, ἀνησυχίας ὅμως αἱ ὅποια δὲν ἐπηρεάζον καθόλου τὰ ἐκτεθέντα στρατηγικὰ του σχέδια. Πάντως, προσέθεσεν, ἐὰν εἶχον οἱ Ρώσοι πράγματι τοιαύτους βλέψεις, θὰ ἦτο καλύτερον δι' ὄλους ἐὰν ὁ πόλεμος ἐτελείονεν ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον μετὰ τοὺς Αὐτικούς Συμμά-

χοὺς ἐγκατεστημένους εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσονήσον καὶ τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην.

"Αρχίζει τὸν "Οκτώβριον 1942 ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου Τσώρτσιλ διὰ τὴν ἀπόβασιν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Γερμανίας. —"Ἡ Ρωσσία ἐκδέχεται νῦν τὴν ἐντονὸν δυσφορίαν τῆς.—Διαπραγματεύεται χωριστὴν εἰρήνην μετὰ τὴν Γερμανίαν.—"Ἡ μυστικὴ σύσκεψις τοῦ Αὐγούστου 1943 εἰς τὰ καναδικὰ σύνορα.—Τὸ τελευταίον γραφὸν τοῦ Μολότωφ πρὸς τοὺς Συμμάχοις.—"Ἄρα αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα ἐπέδρασαν πολὺ ἐπὶ τοῦ Προέδρου Ρούσβελτ καὶ οὕτω τὴν χαρακτῆρ τῆς 22ας "Ιουλίου 1942 ἐλήφθη ἡ ἀπόφασις ἡ ἐγκρίνουσα τὰ στρατηγικὰ σχέδια τοῦ "Άγγλου πρωθυπουργοῦ καὶ ἀναβάλλουσα τὴν ἀπόβασιν εἰς τὴν Νορμανδίαν. Μετὰ τὴν ἐκκρίνουσιν, πού τοὺς ἐχαρακτήριζεν εἰς τὰς σχέσεις τῶν, "Άγγλοι καὶ "Αμερικανοὶ ἐσπευσαν ἀμέσως νὰ ἀνακοινώσουν τὰς ἀποφάσεις τῶν εἰς τοὺς συμμαχοὺς τῶν Ρώσους. "Ἐξερράγη τότε εἰς τὴν Μόσχαν ἀληθινὴ θύελλα ἀγανακτήσεως, τὴν ὅποιαν πιστοποιοῦν εἰς τηλεγραφήματα καὶ ἐκθέσεις τῶν οἱ ἐκεῖ διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν Συμμάχων. Ἀποκαλύπτως οἱ Ρώσοι ἐπίσημοι διευρτῦροντο διότι οἱ σύμμαχοι τῶν ὄχι μόνον δὲν ἐπρόθυμοποιοῦντο νὰ συμμετάσχουν ἐνεργῶς εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Γερμανίας, ἀφίνοντες ὄλα τὰ βάρη τῶν εἰς τοὺς ρωσσικὸν λαόν, ἀλλὰ καὶ συνεζήτουν ἀκόμη πολεμικὰ σχέδια, τὰ ὅποια καταφανῶς ἐστρέφοντο ἐναντίον τῆς Ρωσίας. "Ἐτόνιζον ἐν πάσῃ περιπτώσει κατηγορηματικῶς ὅτι θὰ θεσώρουν κάθε πραγματοποιησὴν τῆς σκέψεως περὶ ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν Γερμανῶν ἀπὸ Θεσσαλονίκης καὶ Βαρσοβίας ὡς στρεφόμενῃ καὶ ἐναντίον τῶν καὶ θὰ ἠναγκάζοντο ἐνδεχομένως νὰ ἀναθεωρήσουν τὴν ὄλην πολιτικὴν τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου αὐτοῦ. Εἶναι ἡ πρώτη ἔμμεσος ἀπειλὴ περὶ χωριστῆς εἰρήνης τῆς σοβιετικῆς Ρωσίας μετὰ τὴν γιτληρικὴν Γερμανίαν, ἀπειλὴ ἡ ὅποια θὰ ἐπανήρχετο συνεχῶς κατὰ τὴν διάρκειαν ὀλοκλήρου τοῦ ἔτους 1943 καὶ θὰ ἐξήσκει ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς μετέπειτα καταστάσεως. "Ἐπικολούθησαν, κατὰ "Ιούλιον τοῦ 1942, δύο ἀκόμη στρατιωτικὰ σκευήματα εἰς τὸ Λονδίον πρὸς καθορισμὸν ὄλων λεπτομερειῶν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ληφθέντων εἰς Οὐάσιγκτον ἀποφάσεων, διωρίσθη ἀμέσως ἔπειτα ἕνας ἀγῶνας ἕως τότε ἀξωματικός, ὁ στρατηγὸς Ντουάιτ "Αϊζενχάουερ ἀρχηγὸς τῶν ἀμερικανικῶν πολεμικῶν δυνάμεων εἰς τὸ εὐρωπαϊκὸν θέατρον πολέμου καὶ ἤρχισαν ἀμέσως αἱ συστηματικαί, πυρετώδεις καὶ μυστικαὶ προετοιμασίαι διὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῆς ἐξοντώσεως τοῦ Ρόμμελ καὶ τῆς καταλήψεως ὀλοκλήρου τῆς Βορείου "Αφρικής πού ἀπέτελε τὸ πρῶτον στάδιον τῶν στρατηγικῶν σχεδίων τοῦ ἀγγλικοῦ Στρατηγείου. Τὴν 23ην "Οκτωβρίου 1942 ἤρχισε πράγματι ἡ μεγάλη συμμαχικὴ ἐπιθεσις ἐναντίον τοῦ Ρόμμελ εἰς τὸ "Ἐλ "Αλαμείν, εἰς τὴν ὅποιαν συμμετέσχε καὶ ἡ ἑλληνικὴ Ταξιαρχία καὶ ἡ ὅποια ἠνάγκασε τὸν Γερμανὸν στρατάρχην νὰ τραπῆ εἰς πανικόβλητον φυγὴν πρὸς τὴν Βεγγάζην καὶ τὴν Τρίπολιν, ἐνῶ τὴν 8ην Νοεμβρίου ἀπεδιβάζοντο ἰσχυρὰ συμμαχικὰ στρατεύματα εἰς τὴν γαλλικὴν Βόρειον "Αφρικήν, τὴν ὅποιαν καὶ καταλάμβανον οὐσιαστικῶς ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν, πλὴν τῆς Τυνησίας, τὴν ὅποιαν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ρόμμελ ὡς βάση ἀποχωρήσεως του καὶ διὰ τὴν κατάληψιν τῆς ὅποιαν ἐχρησίσθησαν ἀκόμη μακροὶ μῆνες σκληρῶν ἀγῶνων. Αὐτὴ δὲ ἡ καθυστέρησις ἐπέφερε μοιραίας καὶ τὴν ἀναβολὴν διὰ τὴν προσεχῆ ἀνοίξιν τῶν συμμαχικῶν ἀποβάσεων εἰς τὴν "Ιταλίαν καὶ τὴν "Ελλάδα, αἱ ὅποια ἀπέτελαν τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον στάδιον τῶν βρετανικῶν στρατηγικῶν σχεδίων. Πάντως ἐπρόκειτο περὶ τῆς πρώτης μεγάλης συμμαχικῆς νίκης. Καὶ ὁ ὀδοῦλος ἑλληνικὸς λαός, ὀρθῶς ἀντιληφθεὶς μετὰ τὸ χαρακτηριστικὸν πολιτικὸν αἰσθητήριον του τὴν σημασίαν τῆς νίκης, ἐξεδήλωσεν ἐμφαντικῶς τὸν ἀπερίγραπτον ἐνθουσιασμὸν του, ὁ ὅποιος ἔκαμεν ἀφ' ἐνδὸς μὲν τοὺς Γερμανοὺς κατακτητῆς νὰ ἐκμανοῦν, προεκδόσε δὲ κάποιαν καθυστέρησιν εἰς τὴν ἐπαρομῆν τῶν κομμουνιστικῶν κατὰ τῆς "Ελλάδος σχεδίων, δεδομένου ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαός ἐπερίμενε τότε τὴν ταχείαν ἀπελευθέρωσιν του ἀπὸ τοῦ "Άγγλου καὶ τοῦ "Αμερικανικοῦ, ἡ ὅποια βεβαίως δὲν θὰ προήγε τὰ ρωσσικὰ σχέδια.

Δὲν ἐσαντάζετο ὅμως ἡ ἑλληνικὴ κοινὴ γνώμη ὅτι ἡ σοβιετικὴ Ρωσσία εἶχεν ἀποφασίσει νὰ παρεμποδίσῃ μετὰ κάθε τρόπον τὴν ἐπιχείρησιν, ἡ ὅποια θὰ ἀπλευθέρωνε τὴν "Ελλάδα, μεταχειριζομένη παντὸς εἶδους ἐκδισμοὺς ἐναντίον τῶν συμμάχων τῆς. "Ἡ ρωσσικὴ αὐτὴ διάθεσις ἐξεδήλωθη ἐμφαντικῶς πλὴν διὰ πρώτῃν φοράν κατὰ τὴν συμμαχικὴν Διάσκεψιν τῆς Καζαμπλάνκας. "Απὸ τοῦ τέλους τοῦ Δεκεμβρίου 1942 ὁ Πρόεδρος Ρούσβελτ εἶχεν ἤδη ἐξαποστείλει πρὸς τὸν Οὐίνστον Τσώρτσιλ καὶ τὸν στρατάρχην Στάλιν τὴν πρόσκλησιν διὰ μίαν μεγάλην στρατιωτικο-πολιτικὴν σύσκεψιν, κατὰ τὴν ὅποιαν θὰ ἀνεσκοποῦντο τὰ ἐπιτελεθέντα ἤδη πολεμικὰ ἀποτελέσματα καὶ θὰ ἐλαμβάνοντο αἱ ἀποφάσεις διὰ τὰς περαιτέρω ἐπιχειρήσεις πρὸς ἐκκαθάρισιν τῆς Μεσογείας. "Ἡ Διάσκεψις συνήλθε πράγματι τὴν 14ην "Ιανουαρίου 1943 εἰς τὴν Καζαμπλάνκην, καὶ ὁ στρατάρχης Στάλιν, καιτὶ ἐπανελημμένως προσκλήθεισός, ἀπέσχεον ἐπιδικτικῶς, μὴ ἀποστείλας μάλιστα καὶ κανένα ἀντιπρόσωπόν του. Εἰς τὰς σχετικὰς ἐπισηματικὰς τῶν ἀνομιλίας οἱ Ρώσοι ἡγέται ἐτόνιζον ὅτι ἡ ἀπουσία αὐτὴ ἀπέτελε μίαν ἐκδήλωσιν τῆς ρωσσικῆς δυσφορίας, διότι οἱ Σύμμαχοι δὲν ἀπεφασίζον ἀκόμη νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ὑπόσχεσιν τῶν περὶ τῆς δημιουργίας νέου

μεγάλου αντιγερμανικού μετώπου εις την Βόρειον Γαλλίαν. Εις την πραγματικότητα όμως η ρωσική διαφθορά φερόμενη εις τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἡγῆται τοῦ Κρεμλίνου ἐβλέπον ὅτι αἱ ἐπιχειρήσεις τῶν ἄλλων συμμάχων τοὺς ἐξοφάλλουν τὰς δυνάμεις μίας πραγματικῆς ὑπεροχῆς εἰς τὴν Μεσόγειον, ἣ ὅπως ἀποτελεῖ τὸ κύριον κέντρον τῶν κατακτητικῶν τῶν βλῆφον και εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἤμποροῦσαν αὐτὸς κἀν νὰ προσεγγί-
 ουν τότε, λόγω τῆς δυσχεροῦς πολεμικῆς τῶν θέσεων.

Ἡ ἀπουσία όμως αὐτῆ τοῦ στρατάρχου Στάλιν ἢ οἰαδι-
 ποτε ἀντιπροσώπου του ἀπὸ τὴν Διάσκεψιν τῆς Καζαμπλάν-
 κας ἔκαμε ζωηρὰν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Πρόεδρον Ρούσβελτ, ὃ
 ὁποῖος ἤρχισε διὰ πρώτην φοράν νὰ ἐκτοράξῃ πάλιν σοβα-
 ροῦς ἐνδοιασμοὺς περὶ τῆς ἀρθότητος τῶν ἐγκριθέντων στρα-
 τηγικῶν σχεδίων καὶ νὰ τονίσῃ ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ ἐπ' οὐδὲν
 λόγω νὰ δυσωρεστήσῃ τὴν σύμμαχον Ρωσίαν. Ἐπικολού-
 θησαν ἀρκετὰ ζῶπαι συζητήσεις μεταξὺ τοῦ Προέδρου Ρούσ-
 βελτ καὶ τοῦ Οὐίνστον Τσώρτσιλ, κατόπιν τῶν ὁποίων ὁ δευ-
 τερος ἐδέχθη μὲν νὰ παρασχεθῶν εἰς τὴν Ρωσίαν αἱ θερμό-
 τηραι καθυποχαστικαὶ διαβεβαιώσεις καὶ νὰ ἀρχίσουν νέαι
 διαπραγματεύσεις μαζί της, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι
 δὲν θὰ μετεβάλλοντο τὰ ἀρχικῶς ἀποφασισθέντα πολεμικὰ
 σχέδια, καὶ ὅτι θὰ τοῦ ἐπιτρέπετο νὰ μεταβῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν
 Τουρκίαν, διὰ νὰ προσηυθίσῃ τὴν ἐπιτυχίαν τῆν συμμετοχῆν
 τῆς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν περαιτέρω συμμαχικῶν ἐπιχειρή-
 σεων. Πράγματι ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς μετέβη εὐθὺς με-
 τὰ τὴν Διάσκεψιν τῆς Καζαμπλάνκας, μέσω Κύπρου, εἰς τὰ
 Ἄδανα, ὅπου συνεισέβη διὰ μακρῶν μὲ τὸν Τούρκον πρω-
 θυπουργὸν Σαρτάτσογλου καὶ τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτε-
 ρικῶν Μενεμετζόγλου. Ὅπως ἦτο φυσικόν, ἡ ρωσικὴ
 κυβέρνησις, ἣ ὅποια εἰσάκετο τότε εἰς τὸ Κουάμπισεφ, ἀ-
 νηύχθησε σοβαροῦς ἀπὸ τὰ συνομιλίαις αὐτὰς τὸν Ἄδανων
 καὶ ἀντέδρασε ὅσον ἤμποροῦσε κατὰ τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἀ-
 σκοδοῦς ἔντονον ἐπὶ τῆς Τουρκίας πίεσιν καὶ ἐπιφελομένην
 σχετικῶς τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ τουρκικὰ δικαστικὰ ὄργανα ἐπι-
 διβάλλει αὐστηρὰς ποινὰς εἰς τοὺς δύο Ρώσους ὑπκόους
 Κορηλίωφ καὶ Παυλάφ, ἐνόχους τῆς ἀποτυχίας τῆς δολοφονι-
 κῆς ἀπειρίας τοῦ Φεβρουαρίου 1942 κατὰ τοῦ Γερμανοῦ ἐν
 Ἀγκύρας πρεσβευτοῦ Φον Πάπεν. Πάντως δὲν ὑπῆρχε, φαίνε-
 ται, καὶ πολλὴ διάθεσις ἐκ μέρους τῶν Τούρκων νὰ ἀναλά-
 θουν συγκεκριμένας ὑποχρεώσεις ἐναντι τῶν Συμμάχων καὶ
 αἱ συνομιλίαι τῶν Ἀδανῶν δὲν κατέληξαν εἰς θετικὰ ἀποτε-
 λέσματα, καίτοι αἱ θερμαὶ ὑπὲρ τῶν Συμμάχων δηλώσεις
 τοῦ προέδρου Ἰννοῦ κατὰ τὴν 24ην Φεβρουαρίου 1943 καὶ
 τοῦ πρωθυπουργοῦ Σαρτάτσογλου κατὰ τὴν 1ην Μαρτίου
 1943 ἀνιούχουν αἰσθη περισσότερον τὴν Ρωσίαν.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀκόμους ἀρχίζει ἀπροκάλυπτον
 πλέον καὶ ἐντονότερον παρά ποτὲ ἄλλοτε ἡ διπλωματικὴ
 πίεσις τῶν Ρώσων ἡγετῶν ἐναντίον τῶν Δυτικῶν Συμμά-
 χων τῶν, τοὺς ὁποίους θέλουν μετὰ κάθε τρόπον νὰ ἐκδιώκουν
 διὰ νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς προθέσεις τῶν περὶ ἐπιθέσεως
 ἀπὸ Νότου ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. Ὡς κυρία ἀφορμὴ χρῆ-
 σιμοποιεῖται ἡ ἐκ μέρους τῆς ἐν Λονδίνω ἐλευθερίας πολυ-
 νικῆς κυβερνήσεως τοῦ στρατηγοῦ Σικόρσκου διακοπὴ τῶν
 διπλωματικῶν σχέσεων μετὰ τῆς σοβιετικῆς κυβερνήσεως.
 Ἐπὶ μακροῦς μῆνας ἡ πολωνικὴ αὐτὴ κυβερνήσις εἶχε προ-
 σπαθῆσαι μετ' ἀνεξάντλητον ὑπομονῆν νὰ ἐπιτύχῃ ἀπὸ τὴν
 Ρωσίαν τὴν ἰκανοποίησιν δύο δικαίων διεκδικησέων τῆς·
 Πρῶτον νὰ πληρωθῆσθῃ περὶ τῆς τύχης 8.000 Πολωνῶν ἀ-
 ξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον συλληθῆθῃ
 τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1939 ὑπὸ τῶν Ρώσων καὶ δευτέρον
 νὰ τεθῇ τέρμα εἰς τὰς ὑπανομιλικὰς προσπάθειαις τῶν εἰς
 Ρωσίαν καταφυγόντων Πολωνῶν κομμουνιστῶν. Ὅταν ὁ-
 μως ἡ πολωνικὴ κυβερνήσις Σικόρσκου, ἀντὶ νὰ ἐπιτύχῃ οἰ-
 αδιήποτε ἰκανοποίησιν, ἐπιπροσφερέτο ἀσ' ἐνδὸς μὲν τὴν ἀ-
 ποκάλυψιν τῆς ἀγρίας σφαγῆς τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν
 Πολωνῶν αὐτῶν ἀξιωματικῶν εἰς τὸ δάσος τοῦ Κατίν, ἀσ'
 ἑτέρου δὲ τὴν ἐπίσημον ἐκ μέρους τῆς Ρωσίας ἀναγνώρι-
 σιν τῆς κομμουνιστικῆς ἐπιτροπῆς Πολωνῶν πατριστῶν
 καὶ τὴν ἐναρξιν ἀγρίας ἐπιθέσεως τοῦ ἡμικειμήτου σοβιετι-
 κόυ τύπου ἐναντίον τῆς ἰδίης τῆς κυβερνήσεως αὐτῆς, χωρι-
 στικῶς ὡς ὄργανον τῶν μεγαλοκτηματιῶν ἐκμεταλ-
 λευτῶν τοῦ πολωνικοῦ λαοῦ καὶ ὡς τρεφούσης, κατακτη-
 τικὰ σχέδια ἐναντίον τῆς Ρωσίας, ἔχασε πλέον τὴν ὑπο-
 μονὴν τῆς καὶ κατέληξεν εἰς τὴν διακοπὴν τῶν διπλωματι-
 κῶν σχέσεων.

Κατόπιν τούτου, εἰς τὰ ἀδιόκαπα πλέον καὶ διαρκῆς ἐν-
 τονότερα διαδήματά των πρὸς τὰς κυβερνήσεις Λονδίνου
 καὶ Οὐάσιγκτόν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ἀκούην τῆν δημοσίαν
 προπαγάνδαν τῶν, οἱ Ρώσοι ἡγῆται κατηγοροῦν τὰς συμ-
 μάχους κυβερνήσεις ὡς ἐνισχυοῦσαι, ἀν' ὅχι προκαλοῦσαι,
 τὴν ἀντιρωσικὴν προπαγάνδαν τῶν Πολωνῶν ἐμικηρέδων
 τοῦ Λονδίνου. Εἰς τὰς κατηγορίας τῶν αὐτὰς προσέθετον
 ὅτι τὸ Λονδίον καὶ ἡ Οὐάσιγκτων ἐνισχύουν καὶ δημιουργ-
 οῦν τὰς «ψευδοκυβερνήσεις» τῶν μικρῶν συμμάχων κρα-
 τῶν, ἰδιαίτεως δὲ τῆς Νορβηγίας, τῆς Νοτιοσλαβίας καὶ
 τῆς Ἑλλάδος, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀναφανδὸν ἐχθρικαὶ ἐναντίον
 τῆς Ρωσίας καὶ ὅτι ἤρχισαν πάλιν νὰ γίνονται προτοι-
 μασαί διὰ τὴν δημιουργίαν ἐστυνομικῆς ζώνης (κορνὸν
 πανταίω), ἀποτελουμένης ἀπὸ ἐχθρικὰ κράτη, γύρω τῆς
 Ρωσίας. Διὰ νὰ ἀντιδράσουν δὲ ἐναντίον τῆς τοιαύτης βῆ-
 θει στάσεως τῶν ἄλλων μεγάλων συμμάχων, οἱ Ρώσοι ἤρ-
 χισαν νὰ ἐφαρμόζον τὴν πολιτικὴν τῆς ἰδρύσεως κινήσεων
 καὶ κυβερνήσεων, ἐλεγχόμενων ἀπὸ αὐτοὺς διὰ τὰς διαφό-
 ρους εὐρωπαϊκὰς χώρας, τὰς ὑποδουλωθείσας ἀπὸ τὴν Γερ-
 μανίαν. Εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτὴν ἀναποκρίνεται ἡ συστη-
 ματικὰ ἐνίσχυσις τοῦ κομμουνιστοῦ Ἰωσήφ Μπρόδ ἢ στρα-

τάρχου Τίτο, διὰ τὴν ἐπικράτησιν εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν, τῶν
 Μπερούτ καὶ Γκομούλκα διὰ τὴν ἐπικράτησιν εἰς τὴν Πολ-
 ωνίαν, τοῦ Γκόττβλαντ διὰ τὴν Τσεχοσλοβακίαν, τοῦ
 Γκροζά καὶ τῆς Ἄνας Πάουκερ διὰ τὴν Ρουμανίαν, τοῦ
 Κ.Κ.Ε. καὶ τοῦ Ε.Α.Μ. διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ αὐτοῦ ἀκόμους
 τοῦ Ἰππευτοῦ τοῦ Στάλινγκραντ στρατάρχου ἐν Πάου-
 λους ἀνακηρυχθέντος προέδρου μίας ἐλευθερίας γερμανι-
 κῆς ἐπιτροπῆς διὰ τὴν ἐπικράτησιν εἰς τὴν Γερμανίαν. Δι'
 ὅλων αὐτῶν τῶν ἐνεργειῶν — αἱ ὁποῖαι καὶ ἐγγίνον πλη-
 ρότερον τὰς προηγουμένως ἀναφερθείσας κινήσεις τῶν
 κομμουνιστῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα — ἐπεδιώκετο ὁ διπλοῦς
 σκοπὸς τῆς προετοιμασίας τῶν μεταπολεμικῶν σχεδίων τῆς
 Ρωσίας καὶ τοῦ ψυχολογικοῦ ἐκδυσμοῦ τῶν ἄλλων συμ-
 μάχων, ἵνα ἐγκαταλείψουν τὰ στρατηγικὰ σχέδια τῆς ἀγ-
 γλικῆς κυβερνήσεως.

Συνεπλήρωτο όμως ὁ ψυχολογικὸς αὐτὸς ἐκδυσμὸς διὰ
 μίας «προπαγάνδας ψιθύρου» γύρω ἀπὸ τὴν πραγματικὴν
 ἢ ἔστω καὶ ἀπλῶς προσηματικὴν ἐναρξιν μυστικῶν δια-
 πραγματεύσεων διὰ τὴν συνάψιν χωριστῆς συνθήκης εἰρή-
 νης μεταξὺ Ρωσίας καὶ Γερμανίας. Τῶν διαπραγματεύ-
 σεων αὐτῶν — ἀδιάφορον ἂν γίνοντο ἢ δὲν ἐγίνοντο εἰς
 τὴν πραγματικότητά — ἐτηροῦτο ἐπιθετικὸς ἤνθερος, οἱ
 ἄλλοι σύμμαχοι ἀρχηγοί, διὰ νὰ τοὺς δημιοιογήθῃ ὁ φόβος
 ὅτι ἡμποροῦν νὰ χάσουν τὴν βοήθειαν τῆς Ρωσίας εἰς τὸν
 ἀγῶνα ἐναντίον τῆς χιτληρικῆς Γερμανίας. Κατὰ τὰ τέλη
 τοῦ 1946 ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ «Ἐπιθεώρησις τῶν Παγκο-
 σμίων Ὑποθέσεων» ἐδημοσίευσε τὴν καταληκτικὴν πληρο-
 φορίαν ὅτι κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1943, δηλαδὴ εἰς ἐποχὴν κα-
 τὰ τὴν ὁποίαν εἶχον ἤδη ἀρχίσει αἱ μεγάλοι ἐπιθετικαὶ ἐ-
 πιχειρήσεις τῶν συμμάχων τῶσον εἰς τὴν Μεσόγειον, ὅσον
 καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ρωσίαν, καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡτοιμάζε-
 το νὰ συνθηκολογήσῃ ὁ κυριώτερος σύμμαχος τῆς Γερμα-
 νίας, ἡ Ἰταλία, συνήθηθησαν ἐν πάσῃ μυστικότητι οἱ ὑ-
 πογραφοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Γερμανίας
 Μολότωφ καὶ Ρίμπεντροπ. Κατὰ τὰς ἐν λόγω πληροφορίες,
 κατόπιν προκαταρκτικῶν συνεννοήσεων, τὰς ὁποῖαι πιθανῶς
 διεξήγαγεν ὁ μεταβληθεὶς ἤδη τότε εἰς Ρωσοφίλον στρα-
 τηγικὸν φῶν Πάουλους, ὁ Ρίμπεντροπ, ἐπιβάνον ἀεροπλάνου,
 μετέβη εἰς τὴν μακροῦν πόλιν τῆς Ρωσίας Κυρῶφ
 (τὴν πρῶην Βιάτκα, παρὰ τὰ Οὐράλια), συνήθηθη ἐκεῖ με-
 τὰ τὸν Μολότωφ καὶ διαπραγματεύθη μαζί του περὶ τῆς δυνα-
 τήτοτος χωριστῆς εἰρήνης μεταξὺ Γερμανίας καὶ Ρωσίας.

Ὅταν ἡ εἰδήσις αὐτὴ ἐδημοσιεύθη τὸ 1946 — εἰς ἐπο-
 χὴν δηλαδὴ κατὰ τὴν ὁποίαν καταβάλλετο ἀκόμους προστά-
 θεια διὰ νὰ μὴ διαταραχθῶν αἱ μεταξὺ τῆς Ρωσίας καὶ
 τῶν πρῶην συμμάχων τῆς σχέσεις — δὲν τῆς ἀπεδόθη πολ-
 λὴ σημασία, ἐθεωρήθη δὲ παρὰ πολλῶν ὡς ὑποβολιμαία καὶ
 ἀνακριθὴς. Ἀργότερα ἔμως, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Φεβρουα-
 ρίου 1948, ὁ Ἀμερικανὸς δημοσιογράφος Ντριά Πήρσον
 ἐπανέλαβε τὴν πληροφοσίαν, ἀφῆσας μάλιστα νὰ ἐνηθηθῇ
 ὅτι τὸ ἀμερικανικὸν ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν διαθέτει
 σχετικὰ ἔγγραφα, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων κατόρθωσε νὰ ἴδῃ
 ὁ ἴδιος. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον τὸ γεγονός ὅτι ἡ Μόσχα
 οὐδὲ μὴν ἀπεπειράθη νὰ τὴν διαψεύσῃ. Κατὰ τὰς ἐν λόγω
 πληροφορίες, ἡ Ρωσία ἐξήτησεν ἀπὸ τῶν Γερμανῶν εἰς
 τὰς μυστικὰς αὐτὰς διαπραγματεύσεις νὰ τῆς ἐξασφαλί-
 σθοῦν ἡ κατοχὴ τοῦ ἡμίσεος περιῶπου τῆς Πολωνίας, αἱ προ-
 ηγουμέναι κατακτήσεις τῆς εἰς τὰς Βαλτικὰς χώρας καὶ τὴν
 Φινλανδίαν καὶ ἡ διέξοδος πρὸς τὸν Περσικὸν Κόλπον διὰ
 τῆς προσαρτήσεως τοῦ Ἀζερμπαϊτζάν καὶ ἄλλων ἐπαρ-
 χιῶν τῆς Περσίας. Τὰς ἀειώσεις αὐτὰς ἀπεδέχθη ἡ Γερμα-
 νία, ἐπιτυχοῦσα εἰς ἀντάλλαγαν καὶ παρὰ τὰς ἀόλικας
 ρωσικὰς ἀντιρῆσεις, τὴν διατήρησιν τῶν ἰδικῶν τῆς κα-
 τακτήσεων εἰς τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν Ρουμανίαν, τὴν Νοτιο-
 σλαβίαν, τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἀπιθέτως ὁ-
 μως αἱ δύο δικτατορικαὶ Μεγάλοι Δυνάμεις δὲν κατόρθω-
 σαν νὰ συμφωνήσουν ἐπὶ τοῦ ζήτηματος τῶν Στενῶν τῶν
 Δαρδανελλίων, τῶν ὁποίων ἡ Ρωσία ἐξήτηε τὴν οὐσιαστι-
 κὴν κατάκτησιν. Καὶ αἱ διαπραγματεύσεις διεκόπησαν εἰς
 τὸ σημεῖον αὐτό.

Αἱ ὡς ἀνω πληροφορίες δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν πρὸς
 τὸ παρὸν ὡς πλήρως ἐξπικριδωμένα, ἐφόσον δὲν ἐδημοσιεύ-
 θησαν ἀκόμους τὰ σχετικὰ ἔγγραφα. Γενονὸς ὅμως εἶναι πάν-
 τως ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1943 αἱ πληροφορίες
 περὶ διαθέσεως τῆς Ρωσίας ὅπως διαπραγματευθῆ χωρι-
 στὴν εἰρήνην μετὰ τὴν Γερμανίαν ἐβῆσαν μετὰ τῶν ὅτων τοῦ
 Προέδρου Ρούσβελτ, ὁ ὁποῖος ἀνηύχθησε σοβαρῶς καὶ ἐ-
 ζήτησε νὰ συναντηθῇ ἐπιεικῶς μετὰ τὸν Ἄγγλον πρωθυ-
 πουργὸν Τσώρτσιλ. Πράγματι ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς ἐ-
 πέβη ἀπέσις τοῦ ἀεροπλάνου του καὶ ἐβῆσσε τὴν 11 Μαΐου
 1943 εἰς τὴν Οὐάσιγκτων, ὅπου εἶχε μακρὰς καὶ σημαντι-
 κὰς συσκέψεις μετὰ τὸν Πρόεδρον Ρούσβελτ. Τὰ λεχθέντα κα-
 τὰ τὰς συσκέψεις αὐτὰς ἔμειναν μὲχρι τοῦδε μυστικά. Τὸ
 μόνον τὸ ὁποῖον ἐγνώσθη εἶναι ὅτι ὁ Ἀμερικανὸς Πρόεδρος
 ἐτόνισεν εἰς τὸν Ἄγγλον πρωθυπουργὸν τὰς καταστρεπτι-
 κὰς συνεπείαις, τὰς ὁποῖας θὰ ἤμποροῦσε νὰ ἔχῃ διὰ τὸν
 ὅλον συμμαχικὸν ἀγῶνα μίαν χωριστὴν εἰρήνην Γερμανίας καὶ
 Ρωσίας. Προέθεσε δὲ ὅτι ἀπὸ τὰς τελευταίας συνομιλίαις
 τὰς ὁποῖας ἔσχε μετὰ τὸν ἐν Οὐάσιγκτων Ρώσον πρεσβευ-
 τὴν ἀντελήθησθαι σαφῶς ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐξεγείρει τὰς
 σοβιετικῶν κυβερνήσεις εἶναι ὅτι οἱ δυτικὶ Σύνμμαχοι ἀντὶ
 νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ὑπόσχεσιν περὶ δημιουργίας δευ-
 τεροῦ μετώπου ἐναντίον τῆς Γερμανίας εἰς τὴν Βόρειον
 Γαλλίαν, σχεδιάζουν καὶ προετοιμάζουν τὸν αὐτὸν ἐπιχει-
 ρήσεις εἰς τὴν νότιον καὶ κεντρικὴν Ἑυρώπην, τὰς ὁποῖαι ἡ
 Ρωσία — ἀδιάφορον ἂν καλῶς ἢ κακῶς — θεωρεῖ ὡς
 στρεφόμεναι καὶ ἐναντίον τῆς. Κατέληξε δὲ ὁ Πρόεδρος
 Ρούσβελτ ἀκατέκαστος εἰς τὴν ὑπόδειξιν ὅπως Ἄγγλια

καί 'Αμερική εγκαταλείψουν τὰ σχέδιά των αὐτὰ καὶ ἐπανεέλθουν εἰς τὸ σχέδιον τῆς ἀποδόσεως εἰς Νορμανδίαν. Ὁ Οὐίνστον Τσώρτσιλ ἀπήντησε τανίῳν ὅτι τὸ γεγονός ὅτι οἱ ρωσικοὶ κύκλοι ὄχι μόνον δὲν διαψεύδουν τὰς πληροφορίες περὶ ἐπικείμενων μυστικῶν διαπραγματεύσεων μετὰ τὴν Γερμανίαν, ἀλλὰ τούναντι τὰς ἀφίουν νὰ διαβιβάζονται, τοῦ δημιουργοῦ σαφῆ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται ἄλλως περὶ ἀποδείρας ψυχολογικοῦ ἐκβιασμοῦ. Ἐξέφρασε δὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῶν Συμμάχων εἰς τὰς ρωσικὰς ἀξιώσεις θὰ ἴδωσται νὰ δημιουργηθῇ διὰ τὴν ἀβραωσιτικὰν κίνδυνον πολὺ σοβαρώτερον ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν ὅποιον ἐφοβετο ὁ συνομιλητὴς του.

Ἐν πόσῃ περιπτώσει ἐδέχθη νὰ καταβληθῇ κάθε προσπάθεια ὅπως ἐξευμενισθῇ ἡ Ρωσσίᾳ καὶ ἐπιτευχθῇ μία συνάντησις μετὰ τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἀπεστασίσεως δὲ τότε νὰ ἀποσταλοῦν ἀμέσως εἰς Μόσχαν — ὅπου ἐν τῷ μεταξῷ ἐγενετὶ ἐπανάστασις ἢ σοβιετικὴ κυβέρνησις — οἱ ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀμερικῆς καὶ Ἀγγλίας Κόντελλ Χάλλ καὶ Ἦντεν, ὅπως παρὰ τὸν καθήκον αὐτῶν διαβεβαίωσις καὶ ὑποβάλλουν εἰς τὸν στρατάρχην Στάλιν τὴν πρόσκλησιν τῶν Ρούσβελτ καὶ Τσώρτσιλ διὰ μίαν συνάντησιν ἐντὸς τοῦ ταχίστου δυνατοῦ χρονικοῦ διαστήματος. Ἡ ἐπίσκεψις αὐτῶν Χάλλ καὶ Ἦντεν εἰς Μόσχαν παρέμεινε μυστικὴ, ἴσως διότι δὲν ἐπιτεύχθη κατ' αὐτὴν κανὲν ἀποτέλεσμα. Ἐχορεύσθη δὲ νὰ παραβῶν ἀκόμη δύο μῆνες καὶ νὰ σηκωθῶν σοβαρὰ πολεμικὰ γεγονότα, ὅπως ἡ ἀπόδοσις τῶν Συμμάχων εἰς Ἴταλιαν καὶ ἡ πτώσις τοῦ Μουσσολίνι, διὰ τὴν δευτέραν ἢ τὴν τρίτην ἢ ἡ Ρωσσίᾳ μίαν συνάντησιν τῶν ἡγετῶν τῶν τριῶν μεγάλων συμμάχων ἡγετῶν. Οὕτω οἱ Ἀγγλοὶ καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ ἀνήγγειλον καὶ δημοσίᾳ τὰς προετοιμασίας διὰ τὴν συνάντησιν Ρούσβελτ, Τσώρτσιλ καὶ Στάλιν. Τὴν τελευταίαν ὥρας στιγμὴν ἡ Ρωσσίᾳ μετέβαλε πάλιν διαθέσεις καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι εἰς τὸν Καναδῶν θὰ μετέβαινε μόνον ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Μολότωφ, ἀπῆλθε δὲ ταυτοχρόνως ὅπως ἡ συνάντησις κρατηθῇ μυστικὴ, μέχρις ὅπου ἐπιτευχθῶν θετικὰ ἀποτελέσματα, ἄλλαθ' ἁποφανῶς γίνουσι δεκτὰ αἱ σοβιετικὰ ἀξιώσεις.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀμερικῆς Κόντελλ Χάλλ.

Ἡ συνάντησις αὐτὴ ἐγενετὶ πράγματι ὑπὸ ἄκραν μυστικότητά τὰς πρῶτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου 1943 εἰς τὴν νησίδα Δρίμντον τῆς λίμνης Χιουράν, εἰς τὰ σύνορα Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ Καναδῶν. Τέσσαρα μόνον ἔτη ἀργότερον ἐγένεθη ὅτι κατὰ τὴν ἐν λόγω σύσκεψιν, ἀσπὺ ὁ Ἀγγλος πρωθυπουργὸς ὑπῆρχθη τὰς διαβιδομένας πληροφορίες ἢ ἔστω καὶ φῆμος περὶ μυστικῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Γερμανίας, ὁ σύντροφος Μολότωφ διέμεινε μὲν τὰς φήμες αὐτὰς, ἔδωσεν ὅμως σαφῶς νὰ ἐνοηθῇ ὅτι οἱ συνεχεῖς διαπραγματεύσεις τῶν δυτικῶν Συμμάχων πρὸς πραγματοποιήσιν τῆς ὑποσχέσεώς των περὶ δημιουργίας δευτέρου μέτρου εἰς τὴν Γαλλίαν, τὸ ὅποιον θὰ ἀπέσται 50—60 γερμανικὰς μεραρχίας ἀπὸ τὸ ρωσικὸν μέτρον, ἢ ἐκ μέρους τῶν ἐνίσχυσις τῶν διαφόρων κυβερνήσεων τῶν «εὐγικρεδίων» τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ μερικὰ ἄλλα ὑποπτοὶ ἐνέργειαι τῶν, εἶχον δημιουργηθῆναι τὴν δυσφορίαν μεταξὺ τῶν Ρώσων, ὥστε νὰ ἀκούων πλέον χωρὶς μεγάλην δυσφορίαν τὰς συνεχεῖς ἐπαναλαμβανόμενας γερμανικὰς δολιδοσκοπήσεις διὰ μίαν ἀπ' εὐθείας καὶ μονομερῆ συνεννόησιν μετὰ τὴν Ρωσσίαν. Ὁ Ἀγγλος πρωθυπουργὸς ἐτόνισε τότε — πράγμα τὸ ὅποιον ἔκαμε καὶ δημοσίᾳ ὀλίγον καιρὸν ἀργότερον διὰ τῶν δηλώσεών του τῆς 21ης Σεπτεμβρίου 1943 εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Κοινοτήτων — ὅτι οὐδέποτε ἐθεώρησαν αὐτὸς καὶ ὁ Πρόεδρος Ρούσβελτ τὰς ἀφρικανικὰς καὶ μεσογειακὰς ἐπιχειρήσεις ὡς μεταίωσε τὴν δημιουργίαν τοῦ ὑπερχημένου δευτέρου μέτρου. Αἱ ἐναντίας τὰς ἐθεώρησαν πάντοτε ὡς σαφῆ προπαρασκευὴν διὰ τὸ δεύτερον μέτρον, τὸ ὅποιον δὲν θὰ ἐπρεπε νὰ εἶναι ἔν μόνον, ἀλλὰ καὶ δύο καὶ τρία διὰ νὰ ἀποσπάσων ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας γερμανικὰς δυνάμεις ἀπὸ τὸ ρωσικὸν μέτρον. Ἐξῆρε δὲ τὴν σημασίαν τὴν ὅποιαν θὰ εἶχον αἱ ἐπιχειρήσεις αὐταὶ καὶ γενικώτερον διὰ τὴν νικηφόρον ἐκβασιν τοῦ πολέμου καὶ εἰδικώτερον διὰ τὴν ἀνακομφισιν τῶν Ρώσων συμμάχων. Εἰς τὸ σημείον αὐτὸ ὁ Μολότωφ ἀπῆλθε μετὰ τὸ χαρακτηριστικὸν ἐκείνου ἤθεμον πείσμα του ὅτι τίποτε δὲν θὰ ἴδωσται νὰ δικαιολογηθῇ περισσότερο τὴν δυσφορίαν τῶν Ρώσων ἀπὸ τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτάς, αἱ ὅποιαι φαινόμενικῶς μόνον ἀπέβλεπον εἰς τὴν καταπολέμησιν τῶν Γερμανῶν, οὐσιαστικῶς ὅμως ἀπέβλεπον

ἐχθρικῶν ἐναντίον τῆς Ρωσσίας ἐκδήλωσιν, διότι ἐνεπνεόντο ἀπὸ τὴν παλαιὴν πολιτικὴν τῆς δημιουργίας ζώνης ἀποκλεισμοῦ, γύρω ἀπὸ τὴν Ρωσσίαν. Παρὰ τὰς ἐνόητους διαμαρτυρίας τοῦ Ρούσβελτ καὶ τοῦ Τσώρτσιλ διὰ τὴν ἀδικαιολόγητον αὐτὴν ὑπόνοιαν, ὁ σύντροφος Μολότωφ ἐπέμενε ἀπολύτως καὶ ἐτόνισε μάλιστα ὅτι ἡ Ρωσσίᾳ εἶναι τόσον συνθησμένη ἀπὸ τὸ παρελθόν εἰς τοιαύτας διαθέσεις τῶν ἄλλων Μεγάλων Δυνάμεων ὥστε ἀπεφάσισε νὰ λάβῃ αὐτὴν τὴν φερόν ἐκ τῶν προτέρων τὰ μέτρα τῆς ὥστε νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν ἐπανάληψιν τῶν εἰς τὸ μέλλον.

Καὶ τότε διὰ πρώτην φοράν οἱ ἄλλοι Σύμμαχοι ἔλαβον γνώσιν τῆς κατευθύνσεως ἐκείνης τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, τὴν ὅποιαν ἐχαρακτήρισεν ὁ σοβιετικὸς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, διατυπώσας τὴν ἀξίωσιν ὅπως ὅλοι αἱ χώραι, αἱ ὅποιαι περιβάλλουν τὴν Ρωσσίαν, ἔχουν κυβερνήσεις διὰ τὰς ὅποιας νὰ εἶναι ἀπολύτως πεπεισμένη ἡ Ρωσσίᾳ ὅτι θὰ εἶναι φιλικῶς διατεθειμένη ἀπέναντι τῆς, διηθίποτε καὶ ἂν συμβῇ.

Οἱ ἡγῆται τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἀνήγγειλον σοβαρώτατα καὶ κατεπείλησαν ἀπὸ τὴν δέλωσιν αὐτῆν. Εἰς τὴν ἀπάντησιν ὁ Πρόεδρος Ρούσβελτ προσεπάθησε νὰ τονίσῃ ὅτι ὅλοι αἱ χώραι, αἱ ὅποιαι συνεργάζονται διὰ τὴν καταπολέμησιν τῆς χιλιερικῆς Γερμανίας, εἴτε μετὰ τὸν ἕνα, εἴτε μετὰ τὸν ἄλλον τῶν Συμμάχων συνεργάζονται ἀμέσως, θὰ ἐμπνεῖνται ἀπὸ τὰς καλύτερας τῶν διαθέσεων ἐναντι τῆς Ρωσσίας. Ὁ Μολότωφ περιορίσθη μόνον νὰ μειδιάσῃ περιφρονητικῶς καὶ νὰ τονίσῃ ὅτι ἔχει τὴν κατηγορηματικὴν ἐντολήν ἀπὸ τὸν στρατάρχην Στάλιν νὰ δηλώσῃ ὅτι μόνον ἂν γίνῃ δεκτὴ αὐτὴ ἡ ἀξίωσις θὰ ἐξέλπειν ἡ ρωσικὴ δυσφορία καὶ θὰ ἐδέξεται ὁ στρατάρχης νὰ συναντηθῇ προσωπικῶς μετὰ τοὺς δύο ἄλλους μεγάλους ἡγῆτας τῶν Συμμάχων διὰ νὰ συζητήσῃ ἐπὶ τῆς γενικωτέρας διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου. Ὁ Πρόεδρος Ρούσβελτ ἀπήντησεν ὅτι ἐπιθυμῇ εἰλικρινῶς νὰ συναντηθῇ μετὰ τὸν στρατάρχην Στάλιν καὶ νὰ συζητήσῃ μαζί του ἐπὶ ὅλων τῶν μεγάλων προβλημάτων μετὰ τῶν ἀπὸ ἄλλων εἰλικρινῶν καὶ νὰ τοῦ παρασχη τοιαύτας ἐγγυήσεις, ὥστε νὰ λειψῇ οἰαδήποτε ἀνησυχία του. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως καὶ ἐπειδὴ ἐπέκειτο ἡ προαναγγελλείσα συμμαχικὴ Διάσκεψις τοῦ Κεμπέκ, παρεκάλε καὶ ἐκ μέρους τοῦ Ἀγγλοῦ συμμάχου του νὰ παραμείνῃ ὁ Μολότωφ διὰ νὰ συμμετάσχῃ εἰς τὴν Διάσκεψιν καὶ νὰ δοθῇ οὕτω εἰς τὸν κόσμον ἡ σαφὴς ἀπόδειξις τῆς πλήρους συμμαχικῆς ἐνότητος. Ὁ Μολότωφ ἀνταπήντησεν ὅμως ὅτι δὲν ἔχει τοιαύτην ἐντολήν ἐκ μέρους τοῦ στρατάρχου Στάλιν καὶ ἀνεχώρησεν εὐθὺς τὴν ἐπομένην ἀπὸ τῆς Ἀμερικῆς διὰ τὴν Ρωσσίαν. Οὕτω, ὅταν συνήλθεν ἀπὸ τῆς 11ης μέχρι τῆς 24ης Αὐγούστου ἡ συμμαχικὴ Διάσκεψις τοῦ Κεμπέκ, ἡ ὅποια ἐρρύθμισε σπουδαιότατα προβλήματα, ὅπως τὴν ἐντασιν τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Ἰαπωνίας καὶ τοὺς ὄρους τῆς ἀνακωχῆς μετὰ τὴν Ἴταλιαν, δὲν ἀπουσίαζε μόνον ὁ Ρώσος δικτάτωρ, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἡ ἀπουσία οἰοῦντοτε Ρώσους ἀντιπροσώπων σαφῆ πλέον τὸν χαρακτῆρα ἐκδήλωσεως τῆς δυσπιστίας καὶ τῆς δυσφορίας τῆς σοβιετικῆς Ρωσσίας ἐναντι τῶν ἄλλων συμμάχων τῆς.

Ἡ ἱστορικὴ Διάσκεψις τοῦ Νοεμβρίου 1943 εἰς τὴν Τεχεράνην. Ὁ Πρόεδρος Ρούσβελτ δέχεται ἀκάθε ὑποχώρησιν. Τὸ σχέδιον τῆς ἀποδόσεως εἰς τὴν Β' Ἀλκανικὴν ἐγκαταλείπεται. Ἐδημιουργήθη ὅμως τότε διὰ πρώτην ἴσως φοράν καὶ κάποια ψυχρότης εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἡγετῶν τῶν δύο ἄλλων Συμμάχων, διότι ὁ Πρόεδρος Ρούσβελτ ἐδήλωσε ὅτι ἐν Κεμπέκ εἰς τὸν πρωθυπουργὸν Τσώρτσιλ ὅτι θεωρεῖ τόσον ἀπαράειπτον τὴν ἀνάγκην τῆς πλήρους συμφωνίας καὶ καλῆς συνεννόησεως μετὰ τὴν Ρωσσίαν, ὥστε δὲν θὰ ἐδίσταζε πρὸς χάριν τῆς νὰ θυσιάσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἰδέαν τῆς ἐπιχειρήσεως τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Ἑλλάδος, πράγμα πού ἐλύθησε βαθιστὰ τὸν Τσώρτσιλ. Εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν Διάσκεψιν τοῦ Κεμπέκ, ὁ Πρόεδρος Ρούσβελτ ἐπῆλθε τὴν 24ην Αὐγούστου 1943 καὶ νέαν προσωπικὴν ἐπιστολήν πρὸς τὸν στρατάρχην Στάλιν, ἐπαναλαμβάνων διὰ τετάρτην φοράν τὴν πρόσκλησιν ὅπως συναντηθῇ μαζί του καὶ μετὰ τὸν Τσώρτσιλ καὶ διαβεβαίωσιν ὅτι θὰ εὐρῇ κατὰ τὴν συνάντησιν αὐτὴν πλήρη κατανόησιν τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν βλαβῶν τῆς Ρωσσίας. Αὐτὴν τὴν φοράν ἡ ἀπάντησις ὑπῆρχε καταφατικὴ καὶ οἱ Ρούσβελτ καὶ Τσώρτσιλ ἠδυνήθησαν οὕτω νὰ ἀνακοινώσων δημοσίᾳ ὅτι πρόκειται ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους νὰ συναντηθῶν εἰς νέαν Διάσκεψιν οἱ τρεῖς ἡγῆται τῶν μεγάλων Συμμάχων. Διὰ νὰ προπαρασκευάσων τὴν συνάντησιν, μετέβησαν τὴν 19ην Ὀκτωβρίου 1943 εἰς τὴν Μόσχαν καὶ συνεσκέθησαν μέχρι τῆς 30ης Ὀκτωβρίου μετὰ τὸν συνάδελφόν των Μολότωφ οἱ δύο σύμμαχοι ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἦντεν καὶ Κόντελλ Χάλλ. Κατὰ τὰς συσκέψεις αὐτὰς καθωρίσθησαν κυρίως τὰ μεγάλα ζητήματα ἐπὶ τῶν ὅποιων ὑφίστατο διαφωνία μεταξὺ τῆς Ρωσσίας καὶ τῶν δύο ἄλλων Συμμάχων Δυνάμεων, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιδιαχωθῇ κἂν νὰ ἐπέλθῃ οἰαδήποτε προσέγγισις ἀποφάνων. Διότι ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἐκ τῶν προτέρων δηλώσει ὅτι ἐπιθυμῇ νὰ συζητήσῃ τὰ ζητήματα αὐτὰ μόνον ὁ στρατάρχης Στάλιν μετὰ τοὺς Ρούσβελτ καὶ Τσώρτσιλ. Ὅπως δὲ τότε ὅμως ἐγνώρισεν μετὰ τὰς προκαταρκτικὰς αὐτὰς συσκέψεις τῆς Μόσχας οἱ δύο ἡγῆται τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς ποίας ρωσικὰς ἀξιώσεις θὰ ἀντιμετώπιζαν ὅταν ἀνεχώρουν τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Νοεμβρίου 1943 διὰ τὴν Τεχεράνην, ὅπου θὰ συνήκοιτο τὴν 27ην Νοεμβρίου ἡ Διάσκεψις τῶν τριῶν.

Ἀπὸ δύο μακρότατα ἄρθρα τοῦ ἀμερικανικοῦ περιοδικοῦ «Ἡβερικ Πόστ», τὰ ὅποια ἐδημοσιεύθησαν τὸν Μάιον τοῦ 1944 καὶ διὰ τὰ ὅποια ὁ ἄλλοτε πρῶτος τῶν Ἠνωμένων

των Πολιτειών εις την Μόσχον Ο. Μπούλλιτ απέκαλυψεν άργότερα εις τὸ βιβλίον του «Ὁλόκληρος ἡ Ὑδρόγειος Σφαίρα» ὅτι ἐγράψαν σχεδὸν κατ' ὑπαγόρευσιν τοῦ ἰαίου τοῦ Προέδρου Ρουσσέλτ ὑπὸ τοῦ διπλωματικοῦ συνεργάτου τοῦ περιορικοῦ Φόρρεστ Νταϊνίς, γνωρίζουεν ἤδη πλήρως τὰς προδιαθέσεις μετὰ τὰς ὁποίας ὁ πύκτης τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν μετέβαινε εἰς τὴν Διάσκεψιν τῆς Τεχεράνης καὶ χάρις εἰς τὰς ὁποίας ἡ Διάσκεψις αὐτὴ ἐσημείωσε τὴν ἀληθῶς κομμουνιστικὴν στραφὴν εἰς τὴν διεθνή παγκόσμιον ἐξέλιξιν καὶ ἀπέτελεσε τὴν ἀπαρχὴν ὅλων τῶν δυσχερειῶν τὰς ὁποίας ὑπέστη ἔκτοτε ἡ φιλελευθέρη ἀνθρωπότης. Ἐκτίθεται πρᾶγματι διὰ μακρῶν εἰς τὰ ἐν λόγω ἄρθρα ὅτι ὁ Πρόεδρος Ρουσσέλτ εἶχε σχηματίσει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ συμμοίωσις τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως ἀπέτελε τὸν μεγάλον προορισμὸν τῆς ζωῆς του καὶ ἦς τὸν καθίστα ἀξιὸν τῆς εὐγνωμοσύνης τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπὶ πλέον δὲ εἶχε τὴν πεποιθῆσιν ὅτι διὰ τῆς καλῆς διαθέσεως καὶ τῆς πειθοῦς θὰ κατορθώωνεν ὄχι μόνον νὰ ὑπερικήσῃ τὴν δυσπιστίαν καὶ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ στρατάρχου Στάλιν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν κερδίσῃ ἀκόμη ὑπὲρ τῶν χριστιανικῶν καὶ καθαρῶς δημοκρατικῶν ἀποψεῶν. Ἐθεώρει δὲ τὸν σκοπὸν αὐτὸν τῶσον μέγαν καὶ σημαντικόν, ὥστε νὰ δικαιολογήται πρὸς χάριν τοῦ κάθε ὑποχώρησις καὶ συνθηκολόγησις. Ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι ἀπὸ τὰς πεποιθήσεως αὐτὰς ὁ Πρόεδρος Ρουσσέλτ παρεσύρθη μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ χρησιμοποιῆσῃ τὸν «Χάρτην τοῦ Ἀτλαντικοῦ», εἰς τὸν ὁποῖον ἄλλατε ὁ ἴδιος ἀπέδειξε τῶσον σημασίαν καὶ νὰ παραβῇ στοιχειώδη ἀρχὴν τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς, ἀπαγορεύουσαν εἰς τὸν Πρόεδρον τὰς μυστικὰς συνθήκας καὶ συμφωνίας, διὰ νὰ παράσῃ με μίαν τριαύτην μυστικὴν συμφωνίαν εἰς τὴν σοβιετικὴν Ρωσίαν τὴν πλήρη του συγκατάθεσιν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν ἐξαιρετικῶς σημαντικῶν ἐδαφικῶν κατακτήσεων. Ἀντιθέτως ὁ Ἀγγλος πρωθυπουργὸς Τσώρτσιλ, γνωρίζων τὰς διαθέσεις αὐτὰς τοῦ συμμάχου καὶ φίλου του καὶ μὴ συμμεριζόμενος καθόλου τῆς ψευδαισθήσεως του, μετέβαινε εἰς τὴν Τεχεράνην μεθ' ἑαυτὸν μελαγχολίαν, φοβούμενος ὅτι αὐτὴ θὰ κατέληγεν εἰς πλήρη σχεδὸν συνθηκολόγησιν τῶν φιλελευθέρων δυνάμεων ἀπέναντι τῶν κατακτητικῶν διαθέσεων τῆς Ρωσίας.

Ἡ Διάσκεψις τῆς Τεχεράνης ἤρχισε πρᾶγματι τὴν 27ην Νοεμβρίου 1943 με ἓνα μακρότατον μάθημα τοῦ Προέδρου Ρουσσέλτ περὶ διεθνῶς δικαίου καὶ ἠθικῆς, με ἀνάπτυξιν τῆς ἐλλειψέως οὐσαδῆποτε ὑστεροβουλίας ἐκ μέρους τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ με τὴν κατηγορηματικὴν βεβαίωσιν ὅτι ὄχι μόνον δὲν ὑπάρχει οὐσαδῆποτε προκατάληψις τῆς φιλελευθέρας Ἀμερικανικῆς Συμπολιτείας ἀπέναντι τῆς σοβιετικῆς Ρωσίας, ἀλλ' ὅτι τὸναντίον ὑπάρχουν ὅλαι αἱ δυνατότητες διὰ νὰ συνεργασθῶν εἰρηκῶς καὶ ἐκπολιτιστικῶς μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου Δυνάμεις ἔχουσαι ὁσονδῆποτε διαφορτικὰ ἑσωτερικὰ καθεστῶτα. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐσπευσε νὰ ἀπαντήσῃ ὁ στρατάρχης Στάλιν με μίαν κατηγορηματικὴν βεβαίωσιν περὶ τῆς καλῆς του διαθέσεως ὅπως σεβασθῇ τὴν ἀνεξαρτησίαν ὅλων τῶν γειτονικῶν του χωρῶν καὶ με τὴν ἐπίσημον δήλωσιν ὅτι ἡ Ρωσία οὐδὸλος ἀποβλέπει εἰς τὴν κυριότητα τῆς Εὐρώπης. Ἡ δῆλωσις αὐτὴ τοῦ στρατάρχου Στάλιν προεκάλεσε τῶσον ζωηρὸν ἐνθουσιασμὸν εἰς τὸν Πρόεδρον Ρουσσέλτ, ὥστε, παρὰ τὰς σχετικὰς προειδοποιήσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ Τσώρτσιλ, νὰ μὴ ἀντιληφθῇ

σεῖς τῶν σοβιετικῶν ἀξιώσεων ἀντιτίθεντο ἀπολύτως πρὸς τὴν ἐν λόγω βεβαίωσιν. Ἄλλωστε αἱ περισσότεραι τῶν σοβιετικῶν ἐκείνων ἀξιώσεων, αἱ ὁποίας ἔχουν ὡς ἀκαλοῦθως, ἐγέναντο δεκταὶ ἀπὸ τὴν Διάσκεψιν τῆς Τεχεράνης τὴ προσημικῆ ἐπιμενῆ τοῦ Προέδρου Ρουσσέλτ.

Ὅτω ἡ Ρωσία ἐπέτυχεν ἐκεῖ τὸ ἐξῆς: 1ον) τῆς ἀνεγνωρίσεως τὸ δικαιώμα τῆς προσαρτήσεως τῆς Ἑσθονίας, Λεττονίας καὶ Λιθουανίας, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε προβῆ τὴν 15ην καὶ 16ην Ἰουνίου 1940 τῆ συγκαταθέσεως τῆς Γερμανίας. 2ον) τὸ δικαιώμα τῆς προσαρτήσεως τῆς ρουμανικῆς Βεσσαραβίας, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε προβῆ ἀργότερα, τὸν ἴδιον μῆνα. 3ον) τῆς ἐδοῦν ἡ ἀδεία νὰ προβῆ κῶδὸς μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου εἰς τὴν βίαιαν μεταστάσεσιν πολλῶν ἐκατομμυρίων ἑσωνικῶν κατοίκων τῆς Πολωνίας, τῆς Τσεχοσλοβακίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας πρὸς χάριν τῆς ἐθνολογικῆς ἐκκαθαρίσεως τῶν χωρῶν αὐτῶν. 4ον) ἐνεκρίθη πλήρως ἡ ἀρχὴ ἡ σφραϊζουμένη εἰς τὸ «δικαιώμα» τῆς Ρωσίας ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἐγκαθίδρυσιν κυβερνήσεων φιλικῶν πρὸς αὐτὴν εἰς ὅλας τὰς γεγονομενῶσας μετὰ τῆς χώρας 5ον) ἐγένετο δεκτὸν κατὰ τὴν μακρὰς συζητήσεως ὅπως ὄχι μόνον ἡ Ρωσία ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι συμμαχοὶ Μεγάλαις Δυνάμεις παρῶσιν ἀμερίστον ἐνίσχυσιν καὶ ὑποστήριξιν εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν στρατάρχου Τίτο ἢ Ἰωσήφ Μπράς εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν, καθιστῶσαι αὐτὰ δυνατὴν τὴν παρετοιμασίαν τῆς πλήρους ἐπικρατήσεως τοῦ κομμουνισμοῦ μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου εἰς τὴν ἐν λόγω χώραν.

Ὀλιγοτέρων ἐπιλοχίαν εὐθεν ὁ στρατάρχης Στάλιν εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀξιώσεων τῶν σχετικῶν μετὴν Πολωνίας. Ὅταν προέβαλε τὰς ἀξιώσεις αὐτάς, ὁ Πρόεδρος Ρουσσέλτ ἐδήλωσεν ὅτι ἀναγνωρίζει εἰς τὴν Μεγάλην Βρετανίαν τὸ δικαιώμα ἀλλὰ καὶ τὴν ὑποκρίσιν νὰ εἶη προεχουσαν γνώμην ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς γενναίας συμμαχικῆς χώρας, μετὰ τὴν ὁποίαν εἶχε συνδεθῆ διὰ τῆς παροχῆς εἰς αὐτὴν τῆς ἐγγυήσεως τῆς κατὰ τὸ 1939. Ἐδήλωσε λοιπὸν ὅτι δὲν συμμετέχει εἰς τὴν συζήτησιν, ἀδίων τὴν φροντίδα αὐτῆν εἰς τὸν Τσώρτσιλ. Ὁ τρισταρχὸς Στάλιν ἐνεφάνισε σαφῶς τὴν ἀξίωσιν ὅπως ἡ Ρωσία προσαρτήσῃ ὁλόκληρον τὸ μέρος τοῦ πολωνικοῦ ἐδάφους μέχρι τῆς λεγομένης γραμμῆς Κώρζον δηλαδὴ τὸ ἐν τρίτον περίπου τῆς Πολωνίας ἡ ὁποία θὰ ἀπέλειπαι, προσαρτάται μετὰ τὴν σφραϊν τῆς σημαντικῶν μέρους τῆς γερμανικῆς ἀνατολικῆς Πρωσίας. Ὁ Τσώρτσιλ προσεπάθησε μάταιως ἐπὶ μακρὰς ὥρας νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ ἀξιώσεις αὐταὶ ἦσαν ἀποράδεκται, διότι πρῶτον ἐν ἑαυτοῖς τὰ σπέρματα μελλοντικῶν πολέμων. Ὁ Ρώσος δικτάτωρ ὅμως ἐπέμεινε ἐπὶ τὸ χαρακτηριστικὸν του πεινῶμα, μέχρι τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ρουσσέλτ καὶ ὁ Τσώρτσιλ ἀπέδενθησαν τὰς ἀξιώσεις του, παρηγορούμενοι μετὰ τὴν ἀπατηλὴν ἰδέαν ὅτι ἐκεῖνα ποῦ εἶχε περισσοτέρων σημασίαν δὲν ἦσαν τῶσον τὰ σύνολα τῆς Πολωνίας, ὅσον ἡ διατήρησις ἐνὸς ἀπολύτως ἐλευθέρου πολωνικοῦ κράτους, μὴ ὑποκειμένου εἰς καμμίαν μείωσιν τῆς ἀνεξαρτησίας του λόγω ρωσσικῆς πίεσεως.

Τὸ ἀμεσώτερον ἀποτέλεσμα ὅμως τῆς διασκέψεως τῆς Τεχεράνης ἦτο ἡ μοιραία πλέον ἐγκατάλειψις τῶν βρετανικῶν σχεδίων διὰ μίαν μεγάλην συμμαχικὴν ἑκστρατείαν μέσω τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου, ἡ ὁποία θὰ ἤρκαζε μετὰ τὴν ἀποβασιν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ θὰ κατέληγεν εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην. Τὰ ἀποκαλυθέντα μετὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου μυστικὰ ἐγγράφα καὶ ἄλλα στοιχεῖα παρέχουν ἤδη πλήρη εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία ἐσημειώθη ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου 1943 μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1944 καὶ ἤγαγεν εἰς τὴν ματαιώσιν τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς, εἰς τὴν δεσμοσίαν ἐπικρατήσιν τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας ἐπὶ μεγάλου μέρους τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν οὕτω τῆς καταστάσεως ἐκείνης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐπέπρωτο ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἔκτοτε νὰ ὑποσέουσι καὶ ἡ Ἑλλάς ἰδιαίτως καὶ ἡ Εὐρώπη ὅλ ὁ κληρος γενικώτερον. Πρέπει νὰ δυολογηθῇ σχετικῶς ὅτι εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ρωσσικῶν σχεδίων συνετέλεσαν πολὺ καὶ ὀρισμένα σφάλματα τῶν συμμαχῶν τῆς Δύσεως καὶ συγκεκριμένως: 1ον) Ὁ τρόπος μετὰ τὸν ὁποῖον συνήθη τὴν 8ην Σεπτεμβρίου 1943 ἡ ἀνακωχὴ μετὰ τὴν συνθηκολογήσασαν Ἰταλίαν καὶ ἡ ἰδέα ὅτι θὰ ἠμποροῦσαν τὰ ἰταλικά στρατεύματα, ἢ τοῦλάχιστον μέγα μέρος αὐτῶν νὰ συμμετέσχουν εἰς τὸν πόλεμον παρὰ τὸ πλεῖρον πλὴν τῶν Συμμάχων, ἰδέα ἡ ὁποία ἤγαγεν εἰς τὴν κόπως ἐπιπολαιὴν καὶ τραγικῶς ἀποτυχούσαν συμμαχικὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ὀκτωβρίου 1943

Ὁ δικτάτωρ τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας Στάλιν καὶ ὁ ἀμερικανὸς Πρόεδρος τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς Ρουσσέλτ κατὰ τὴν Διάσκεψιν τῆς Τεχεράνης, τὸν Νοέμβριον 1943.

πλήρως πρῶσον αἱ ἐπακολουθήσασαι κατὰ τὰς τέσσαρας ἡμέρας συνεδριάσεις τῆς Διασκέψεως τῆς Τεχεράνης διατυπώ-

ἡ ὁποία ἤγαγεν εἰς τὴν κόπως ἐπιπολαιὴν καὶ τραγικῶς ἀποτυχούσαν συμμαχικὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ὀκτωβρίου 1943

πρός απελευθέρωση των Δωδεκανήσων. Η άστοργος εγκληματική εκ μέρους και των Δυτικών συμμάχων του γενναίου προμαχού της Νοτιοανατολικής ανεξαρτησίας στρατηγού Μιχαήλ Λοιδιτς και η συστηματική τούνοιον ενίσχυση του στρατηγού Τίτο, και 3ον) τα διαπραχθέντα υπό φριχδένων μυστικών υπηρεσιών των συμμάχων λάθη, διά την ενίσχυση των κινήσεων αντίστασης εις την Ελλάδα, ενίσχυση η οποία ως επί το πλείστον εδόθη εις τας ανατρεπτικές κομμουνιστικές οργανώσεις και ηγήθησε τους πραγματικούς εθνικοφρονες Έλληνες αγωνιστάς.

Διά την εκτέλεσιν των συμμαχικών σχεδίων προς άργανωσιν έκστρατείας από νότον, δηλαδή μέσω Ελλάδος και της Βαλκανικής Χερσονήσου εναντίον της Γερμανίας, ήτο απαραίτητος ο συγκρατήσιμος και η βοήθεια της Τουρκίας. "Ηδη πριν η άρχιση η διάσκεψις της Τεχεράνης ο Άγγλος πρωθυπουργός προέκλεσε μίαν σύσκεψιν του επί των Έξωτερικών υπουργού "Ηντεν με τον Τούρκον συνάδελφον του Μενεμεντζόγλου. "Η συνάντησις έγινετο πράγματι την 1ην Νοεμβρίου 1943 εις τό Κάιρον και είχαν ικανοποιητικά αποτελέσματα. "Η "Ιταλία είχε καταρρεύσει, ο κατ' ύπόθεσιν τουλάχιστον πανίσχυρος Ιταλικός στόλος είχε ποσάδοθι την 10ην Σεπτεμβρίου εις τους Συμμάχους, οι άρξάντων επιχειρήσεις διά την απελευθέρωσιν της Δωδεκανήσου δεν είχαν λάβει ακόμη την δυσάρεστον των εξέλιξιν. Οι Σύμμαχοι κατείχον ακόμη την Λέρον, την Κω και την Σάμον, αι επιχειρήσεις δε τας όποιαις κατά διαταγήν του άρχηγίου Μέσης Ανατολής στρατηγού Μαϊητλαντ Ούλσον, διεξήγον αι άγγλοαλληλικαί δυνάμεις, υπό τον στρατηγόν Μπαϊρντ, επέτρεπον την ελπίδα ότι θέ επιτυχάνετο η έκκαθάρισις των Δωδεκανήσων και άλλων νήσων του Αιγαίου και ότι θέ άπέκταν ούτω οι Σύμμαχοι ισχυράς βάσεις εις την Ανατολικήν Μεσόγειον και εις την άμεσον γειτνίασιν των Τούρκων. "Υπό τας συνθήκας αύτας η Τουρκία ήτο πολύ καλύτερον διατεθειμένη παρά άλλωτε και ο "Ηντεν, φθάσας μετά την σύσκεψιν εις την Τεχεράνην, ήδυσήθη να πασάσχη εις τον πρωθυπουργόν του την βεβαίωσιν ότι ο Μενεμεντζόγλου του ύπασχθη ότι η Τουρκία θέ παρηκολούθει με ιδιαιτέρην ενήμεναι τας συμμαχικάς επιχειρήσεις και θέ εδύχετο να άρχιση συνεννοήσεις με συμμάχους επίτελείς διά την εκχώρησιν τουρκικών στρατιωτικών βάσεων.

"Όταν όμως ένα μήνα άφώγυρον και άκριβώς την 4ην Δεκεμβρίου 1943 ο πρόεδρος Ρουθβέλτ και ο πρωθυπουργός Τσώρτσιλ μετέβησαν εις τό Κάιρον και συνητήθησαν με τον πρόεδρον της Τουρκικής Δημοκρατίας "Ισμέτ "Ινονού είχαν άλλωστως σημαντικές και η κατάσταση εις την Ανατολικήν Μεσόγειον και αι άποθέσεις της Τουρκίας. Εις τας συγκεκριμέναις προτάσεις του Ούλσοντος Τσώρτσιλ περι θετικη βοήθειαις της Τουρκίας προς τον συμμαχικόν άγώνα, ο Τούρκος πρόεδρος απήντησε με έξαιρετικήν επισυλακτικότητα, τονίσας ότι κάθε τοιαύτη τουρκική ενέργεια θέ είχαν ως άμεσον αποτέλεσμα την άεροπορικήν κατά των τουρκικών πόλεων επίθεσιν των Γερμανών, οι όποιοι διετήρουν άλλωτε τας βάσεις των εις τό Αιγαίον και οι όποιοι είχαν αποδείξει κατά τας προσφατάς επιχειρήσεις ότι είναι ακόμη εις θέσιν να αντίδράσουν άμέσως και άποτελεσματικώς. "Όλοι αι προπαθείαι του Άγγλου πρωθυπουργού όπως τονίσθη αι σημαντικά αποτελέσματα, τα όποια θέ είχε και διά την Τουρκίαν η μεγάλη συμμαχική επιχείρησις εις τας Βαλκάνια δεν έφερον κανέν αποτέλεσμα. Αι άπαντήσεις του "Ισμέτ "Ινονού ήσαν πάντοτε έξαιρετικώς επιφυλακτικά. "Αποφασιστικόν όμως ρόλον διά την άποτυχίαν της προσπάθειαις αύτης φαίνεται ότι έπαίξει η παρούσα εις τας διαπραγματεύσεις αύτας, ως έκπροςώπου της σοβιετικής κυβέρνησεως, του Ρώσσου πρεσβευτού Βινγκρόντωφ. Ούτω είχαν άσφαλώς την έντολήν να προκαλέση με έξαιρετικήν επιδεξιότητα την άποτυχίαν των συνεννοήσεων με την Τουρκίαν και πρέπει να άμολογηθη ότι επέτυχε πλήρως εις την άποστολήν του αύτην. Πότε υπερεβημίτιζε των άλλων συμμάχων, τονίσας ότι η Τουρκία δεν πρέπει άλλως να πασάσχη μερικάς στρατηγικάς βάσεις, αλλά να συμμετάσχη ενεργώς εις τας επιχειρήσεις, κηρύσσουσα τον πόλεμον εναντίον της Γερμανίας, τότε υπεγράμμειν επίθεσις τας δυσχερείαις προς τας όποιαις είχαν να αντιπαλάσσουν οι Σύμμαχοι εις την Έγγυον Ανατολήν, τότε πάλιν παρείχεν έκ μέρους της κυβερνήσεώς του την βεβαίωσιν ότι η Ρωσία ήτο πρόθυμος να βοηθήση άποτελεσματικώς την Τουρκίαν, όταν θέ έγινετο σύμμαχος, άποστέλλουσα στρατεύματα της προς ύπερασπισιν του τουρκικού εδάφους. Τοιούτο δε μόνον, τό όποιον και έφροβούντο οι Τούρκοι περισσότερο από κάθε άλλο, θέ έθανε διά να τους κάμη να φανούν κάτι περισσότερο από επισυλακτικοί. Τό αποτέλεσμα πάντως ήτο ότι η Τουρκία ήρνήθη κατά την σύσκεψιν έκείνην άπολύτως να εγκραταλείψη την ουδετερότητα της και ούτω εξέλιπε μίαν ακόμη βασικήν προϋπόθεσιν διά την πραγματοποιήσιν των στρατηγικών σχεδίων του Τσώρτσιλ.

Συνέθη όμως όλίγον άργότερον και κάτι περισσότερο άκμήν: "Ενώ είχαν επί τέλους κατορθωθη η συγκρότησις ενός κοινού άγγλοτουρκικού επιτελείου, τό όποιον συνήρχετο έν άκρα μυστικότητα, είχαν οι Σύμμαχοι — προφανώς όχρησθέντες από την Ρωσίαν — ώρισμένα σοβαρά παράπονα, τα όποια και εξέδηλυσαν διά διαφόρων διακοινωνήσεων, έν μέρει δε και διά του Τύπου προς την Τουρκίαν. Τά κυριώτερα έκ των παρπόνων αύτων αφοώρων την έκ μέρους της Τουρκίας παράδοσιν μεγάλων ποσότητων ύλικού—όπως π.χ. βάμβακος και του μεγαλύτερου μέρους της τουρκικής παραγωγής του χρωμίου— δυνάμενον να χρησιμοποιηθών διά τον πόλεμον, εις την Γερμανίαν και την άδεια της διά των Δαρδανελίων

διελεύσεως μερικόν πλοίων τύπου «Έμς» και «Κ.Τ.», τα όποια οι Γερμανοί ενεφάνιζον ως όθια εμπόρικά, διά τα όποια όμως άπεδείχθη έκ των ύστερον ότι ήσαν εξοπλισμένας και έχρησιμοποιήθησαν εις επιχειρήσεις εναντίον των Ρώσσων εις τον Εύξεινον. Τό κυριώτερον όμως παράπονον, τό όποιον είχαν οι Άγγλοι, ήτο ότι η Τουρκία έξήκολούθει να μη δευκικήν καμμίαν άπολύτως διάθεσιν να εγκραταλείψη την ουδετερότητα της και να προσχωρήση εις τον άγώνα. "Η βρετανική δυσφορία εξέδηλώθη και ενεργώς όταν περί τα τέλη του Φεβρουαρίου 1944 διεκόπησαν άπολύτως αι συνεννοήσεις μεταξύ των Άγγλων και των Τούρκων επιτελών. Την 2αν Μαρτίου άνηγγέληθη ότι η Άγγλία σταματά πλέον κάθε άποστολήν πολεμικού ύλικού εις την Τουρκίαν και την 25ην Μαρτίου 1944 ο Άγγλος πρωθυπουργός προέβη έκώπιον της Βουλής των Κοινοτήτων εις άυστηράς διά την στάσιν της Τουρκίας δηλώσεις.

Μόνον μετά τό τέλος του πολέμου έν τούτοις έγνώσθη ότι οι Τούρκοι απήντησαν εις τας άγγλικάς προτάσεις τότε ότι θέ εξέηχοντο από την ουδετερότητα εϋθως ως Σύμμαχοι θέ κατορθώσαν να εκδιώξουν τους Γερμανούς από την Κρήτην και τας Δωδεκανήσας, προπαντός όμως μόνον αφού θέ καταλάβωσαν να εκκαθαρίσουν τας προθέσεις της Ρωσίας ως προς την Νοτιοανατολήν και την Βουλγαρίαν. "Υπέβαλαν δε πράγματι εις τους Άγγλους και τους Άμερικανούς ώρισμένα στοιχεία της τουρκικής υπηρεσίας πληροφοριών, άποδεικνύοντα — έκτός του προφανούς πλέον γεγονότος ότι εις την Νοτιοανατολήν είχαν επικρατήσει πλήρως η σοβιετική επίδρασις—ότι οι Ρώσοι ήτοιμαζον διά των μυστικών πρακτόρων των άποφασιστικήν δράσιν εις την Βουλγαρίαν, την όποιαν ήθελαν να μεταβάλουν μετά τον πόλεμον εις σημαντικόν διά την Βαλκανικήν Χερσονήσον παράγοντα. Οι Τούρκοι δεν ήθελον να βοηθήσουν την Ρωσίαν εις την πραγματοποιήσιν των σχεδίων της αύτων, και όσον μόν άφορά την Νοτιοανατολήν οι Άγγλοι και οι Άμερικανοί ήσαν εις θέσιν ήδη τότε να γκαρίζουν ότι αι τουρκικά πληροφορία ανταπεκρίνοντο πλήρως προς την πραγματικότητα. "Επειτα από μακρόν και συστηματικόν άγώνα, ο όποιος συχνά έστρέφετο πολύ περισσότερο εναντίον των άλλων Νοτιοανατολών και ίδιως Σέρβων αγωνιστών της αντίστασεως παρά εναντίον των Γερμανών κατακτητών, οι κομμουνιστάι και κομμουνίζοντες «παρτιζάνοι» του "Ιωσήφ Μπράς η Τίτο, είχαν κατορθώσει κατά την εποχήν έκείνην να καταβάλουν σχέδον πλήρως τό εθνικόν κίνημα των «Τσέτνικς» του στρατηγού Μιχαήλ Λοιδιτς, τό όποιον κατά την διάρκειαν του 1941 και του 1942 είχαν ένδουσιάζσει την συμμαχικήν κοινήν γνώμη. Στοιχεία, έγένοντο μετοπολεμικώς εις τό φώς της δημοσιότητας, άναφέρουν ότι από τας 1.700 χιλιάδας Νοτιοανατολών, που έφονεύθησαν κατά την διάρκειαν του πολέμου, μόνον αι 700 χιλιάδες έφονεύθησαν πραγματικώς εις τον άγώνα εναντίον των Γερμανών, ενώ έν εκατομμύριον έφονεύθησαν από άλλους Νοτιοανατολών. Πάντως όταν συνήρχετο τον Νοεμβριον του 1943 η διάσκεψις της Τεχεράνης ο Τίτο είχε κατορθώσει να περιορίσει τους όλίγους άπομεινάντας οπαδούς του Μιχαήλ Λοιδιτς εις μικράν περιοχήν του Μαυροβουνίου. Ταυτοχρόνως όμως είχε κατορθώσει να δυσφημήση τον Μιχαήλ Λοιδιτς, ύπουργον των Στρατιωτικών τότε της ελευθέρας νοτιοανατολικής κυβερνήσεως του βασιλέως Πέτρου, ως συνεργάτην των Γερμανών και δοσίλογον. Κατά την διάσκεψιν της Τεχεράνης δε ο στρατάρχης Στάλιν προσήγαγεν εις τους άλλους Σύμμαχους «άποδείξεις» περί της ήθθεν προδοσίας του Μιχαήλ Λοιδιτς, άπυδείξει τας όποιαις αύτοι δεν είχαν καμμίαν δυνατότητα να άντικρούσουν και τους εξέβιασεν ούτω να τον εγκραταλείψωσαν και να ενίσχυσουν και ούτοι τον Τίτο. Διεπράχθη ούτω ένα από τα βαρύτερα σφάλματα της πολιτικής των Άγγλων και των Άμερικανών, διά τό όποιον ούτοι μετενόησαν πολύ όλίγον καιρόν άργότερα, όταν ο Τίτο, έξασφαλώς ήδη τό παιγνίδι του, έσπευσεν εϋθως μετά την διάσκεψιν της Τεχεράνης να άποκηρύξη την ελευθέραν νοτιοανατολικήν κυβέρνησιν του βασιλέως Πέτρου και να ιδρύση την ίδιικήν του ελευθέραν νοτιοανατολικήν κυβέρνησιν σχέδον καθαρώς κομμουνιστικήν, εις τας βουνά της χώρας, όπου ήσαν εγκρατεστημένοι οι παρτιζάνοι του. "Αλλ' ήτο ήδη πολύ άργά δι' οιανδήποτε θετικήν αντίδρασιν.

Εις την Ελλάδα η κομμουνιστική έξορμησις του 1943 — 1944 άπέτυχεν.— "Η στάσις του ελληνικού λαού έναντι του κομμουνιστικού πρώτου γύρου. Αύτη ήτο η γενικώτερα διεθνής κατάστασις κατά την εποχήν, κατά την όποιαν άμλαυδιάνετο, και έναντίον της Ελλάδος η γενική έκείνη κομμουνιστική επίθεσις, την όποιαν συνωστισμεν άνωτέρω. Τά μεγαλεπήβολα σχέδια του Άγγλου πρωθυπουργού διά μίαν πολεμικήν επιχείρησιν μεγάλης κλίμακος μέσω της Βαλκανικής Χερσονήσου, είχαν πλέον σχεδόν τελείως εγκραταλείθη και αι άρξάνουσαι την χερουγήν της δεσ "Ιουλίου 1944 μεγάλας επιχειρήσεις των Άγγλων και των Άμερικανών διά της απόδασεώς των εις την Νοτιοανατολήν, άπήταν τώσον τεραστίαις δυνάμεις, ώστε να άπορροφήσιν σχεδόν κάθε διαθέσιμον στρατιωτικόν τμήμα κάθε πολεμικόν πλοίων και κάθε άεροπλάνον, και να μη αφήσουν εις την Έγγυον Ανατολήν παρά ελαχίστας δυνάμεις, τελείως άνεπαρκείς δι' οιανδήποτε επιχείρησιν προς απελευθέρωσιν της Ελλάδος. Ταυτοχρόνως όμως άφίνετο σχεδόν ελεύθερον εις όλην την Βαλκανικήν Χερσονήσον τό πεδίνον δράσεως διά την ρωσικήν και κομμουνιστικήν προπαγάνδαν, ενώ πράκτορες των μυστικών υπηρεσιών Άγγλων και Άμερικανών, ενεργούντες

εις την 'Ελλάδα και παρ'αυτούς εΐτε από τὰ ἰδικὰ των κομμουνίζοντα αίσθημα, εΐτε από κακὰς πληροφορίες ἐξοκλούθουν νὰ ἐπιτίθωνται σχεδόν ἀποκλειστικὰς τὰς ἐαυρὶκάς δυνάμεις.

Προκειμένου ὅμως εἰδικῶς διὰ τὴν 'Ελλάδα, ἡ μεγάλη ἐπιθεσις τοῦ κομμουνισμοῦ διὰ τὴν μεταπολεμικὴν του ἐπικράτησιν, ἡ διενεργηθεῖσα κατὰ τὴν ἴδιαν ἀκριβὴς περιόδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐσημειώθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας χώρας τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἀναίξεως τοῦ 1943 μέχρι τῆς ἀναίξεως τοῦ 1944, καίτοι διεξήχθη μὲ τὴν αὐτὴν ἀποφασιστικότητα καὶ ἀδίστακτον δραστικότητα καίτοι ἐπιτετάθη καὶ ἐξω τῶν ὁρίων τῆς ὑποδοῦλου χώρας ἐκεῖ ὅπου αὐτὴ εἶχε κατορθώσει, νὰ ἀρχίσῃ ἀνασυγκροτοῦσα τὰς ἐνόπλους δυνάμεις της, ἀπέτυχε πλήρως. Οἱ ἴδιοι οἱ κομμουνισταὶ τῆς 'Ελλάδος, οἱ ὅποιοι φυσικὰ ἐπιτιμήθησαν ἀγρίως ἀπὸ τοὺς ξένους αὐθέντας των διὰ τὴν πλήρη αὐτὴν ἀποτυχίαν, προσετέθησαν ἀργότερα εἰς τὴν χαρακτηριστικὴν κομμουνιστικὴν «αὐτοκρατικὴν» των νὰ ἀνεύρουν διάφορα ἄλλα, αἷται διὰ τὴν ἀποτυχίαν των. Εἴτε δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως, εἴτε δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσουν ὅτι τὴν βασικὴν καὶ κυρίαν αἰτίαν διὰ τὴν κομμουνιστικὴν ἀποτυχίαν ἀπέτελεσαν ἡ πραγματικὴ ἀντίστασις τοῦ ἴδιου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος διέκρινεν ἀμέσως τὸν ἀπειλοῦντα τρομερὸν κίνδυνον καὶ ὁ ὁποῖος πρὶν ἢ τελειῶσθαι ὁ ἔνας μεγάλος πῦλωμας του, ἀνελάμβανε βαρυσάλως ἕνα νέον ἀγῶνα, ἀκρῆς τρομερώτερον ἴσως ἀποφασισμένον νὰ μὴ ὑποταθῆ — ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ. Ἄλλοι λαοί, οἱ ὅποιοι καὶ μεγαλυτέρας ἦσαν καὶ περισσώτερας μὲσα διέθετον καὶ ὀλιγώτερον εἶχον ὑποφέρει, ὅπως π.χ. ὁ νοτιοσλαβικὸς ὑπετάγησαν καὶ ὑπεδουλήθησαν. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅμως, κυριολεκτικῶς καταστραμμένος ἀπὸ τὸν πόλεμον καὶ τὴν ἐχθρὴν τυραννίαν, ὑποστάς τὴν ἐπιδρομὴν καὶ τὴν καταλήσασιν, ἔκινε ἀπὸ μίαν ἀλλ' ἀπὸ τοιαύτας κατοχικὰς δυνάμεις — Γερμανίαν, Ἰταλίαν καὶ Βουλγαρίαν — ἐξηπλημένον ἀπὸ ἕνα ἀπαίσιον λιμὸν, ὅμοιον τοῦ ὁποῖου δὲν εἶχε ἴσως ἄλλοι νὰ ἀναφέρῃ ἡ ἱστορία, ὑποέγραψαν τὰ πάντα ἀνεκαθοδηγῆτες ἀπὸ ἐλλείπουσαν πολιτικὴν ἡγεσίαν ἀδορήτους καὶ καταπροδιδόμενος μάλιστα κάποτε καὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς φίλους του, κατόρθωσε νὰ ἀντιταθῆ καὶ ἐναντίον τῆς νέας αὐτῆς ἀπειλῆς. Ἐν ἔτος μετὰ τὴν ὑσταστικὴν ἔναρσιν τῆς μεγάλης κομμουνιστικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς 'Ελλάδος ἡ ἀποτυχία της ἦτο προφανὴς καὶ ἀναμφισβήτητος. Ἡ κομμουνιστικὴ κυβέρνησις τῶν Βουβῶν, ἡ Π.Ε.Ε.Α., διὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἔνοιο κομμουνισταὶ ἠλπίζον ὅτι θὰ ἠμπαροῦσαν, ὅπως ἔκαμε καὶ ἡ ἀνάλογος νοτιοσλαβικὴ, νὰ ἐπικρατήσῃ τελείως καὶ νὰ καταγοῖστ βαθμισίαις τὴν ἑλλήν ἐλευθερὰν κυβέρισιν τοῦ Βασιλέως Γεωργίου εἰς τὸ ἐξωτερικόν, δὲν κατόρθωσε ἕποτε τὸ ἀξιόλογον νὰ ἐπιτύχῃ καὶ βαθμισίαις διελύθῃ. Πρῶται δὲ νὰ σημειωθῆ ὅτι τὴν Π.Ε.Ε.Α. δὲν διέλυσαν οἱ Γερμανοὶ οἱ ὅποιοι περιέργως, καίτοι διέθετον ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα μὲσα, δὲν ἐπενεύρησαν ποτὲ ἀποφασιστικῶς ἐκστρατείας ἐναντίον τοῦ Τυμωρησταῦ, ἀλλὰ ὅτι διελύθη μόνη τῆς ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς διαρκῆς ὀγκυμένης δυσφορίας καὶ δυσμενοῦς διαθέσεως τοῦ λαοῦ τῆς ἑλληνικῆς οὐπείρου. Αἱ ἔθνικα ἀνταρτικαὶ δυνάμεις, καίτοι ὑποστάσαι βαρυστάτα πλῆγματα μὲ τὴν πρῶτικὴν ἐξόντωνσιν τοῦ 5)42 συντάγματος Εὐζῶνων καὶ τὰς σκληρὰς ἐναντίον των Γερμανῶν τουτογονίας καὶ τὴν κομμουνιστῶν μάχας τῆς Πίνδου, δὲν διελύθησαν, ἀλλὰ τούναντιον κατόρθωσαν νὰ ἀνασυγκροτηθῶσιν καὶ νὰ προσάξωσιν, μέχρι τῆς τελικῆς ἀποχωρήσεως των Γερμανῶν ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὸν ἔθνικόν καὶ τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα, ἴδιαι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἠπειροῦ. Τέλος εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, ὁ ἠρωτισμὸς καὶ ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὰ ἔθνικα ἰσπανικά νεαρῶν ἑλλήνων ἀξιωματικῶν, ποῦ συμβαλεῖσι ἡ ἐνδοξὰ θυσία τοῦ ὑποπλοίαρχου Ρουσσῆν τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Καρθαβῆ καὶ τοῦ ἀνθυποπλοίαρχου Ρέππα, κατέστησε δυνατὴν τὴν καταστολὴν τοῦ στασιαστικοῦ κινήματος, χωρὶς νὰ γειασθῆ νὰ παρέμβουν εὐτασιατικῶς οἱ Σύμμαχοί μας, βουδαρδίζοντες καὶ ἐνδεχομένως βυθίζοντες τὰ ἔθνη, ἀλλὰ στασιασάντα ἑλληνικὰ πολεμικά — ὅπως ἀρχικῶς ἐχοχέδιαζον — πράγμα τὸ ὅποιον θὰ ἐτερμάτιζε πᾶσαν ὀριστικῶς τὴν ἑλληνικὴν συμμετοχὴν εἰς τὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐδηλητοποιῆεν, ἀνεπανορθῶτως ἴσως, τὰς σχέσεις τῆς 'Ελλάδος μὲ τοὺς Συμμάχους καὶ φίλους της. Καὶ ἀπὸ τὸ αἶμας τῆς Ἀλεξανδρείας προσέκυψε, ὀλίγους μόνον μῆνας βραδυτέρον, ἡ βόξα τοῦ Ρίμινι, ἡ βόξα δηλαδὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀρετικῆς ταξιαρχίας ἡ ὁποία ἀνασυγκροτηθεῖσα μὲ ὅλους τοὺς πατριώτας ἀειμαρτυρῶν καὶ στρατιώτας, ἐπέτυχεν ἐπὶ ἰταλικῷ ἐδάφους μίαν ἀπὸ τὰς ὡραιότερας νίκας τοῦ πολέμου. Ἐτοί, σωθῶς καὶ ἀναμφισβήτητος, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐνίκησεν εἰς τὸν «πρῶτον γύρον» τῆς κομμουνιστικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς 'Ελλάδος.

Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐμολογία τῆς ἀποτυχίας τῆς πρώτης αὐτῆς ἐξορμήσεως τοῦ κομμουνισμοῦ ἐναντίον τῆς 'Ελλάδος ἔγινεν ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς πρωταγωνιστάς της, οἱ ὅποιοι δὲν ἠμπαροῦσαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην νὰ κάμουν τίποτε ἄλλο. Ἰδιαιτέρως ἠναγκάσθησαν οἱ ἴδιοι οἱ ἡγῆται τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ οἱ σύμμαχοί των νὰ ἀποκηρύξωσιν μὲ τὸν καταγοματικῶν τρόπον καὶ σχεδὸν ἀνεπιφυλάκτως τὸ στασιαστικὸν κίνημα τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Εἰς ἐπιστολάς, τὰς ὁποίας ἐκώσων τὴν 10ην Μαΐου 1944 πρὸς τὸν ἀναλαβάνοντα ἐν τῷ μεταξύ τὴν προεδρίαν τῆς ἐλευθέρας ἑλληνικῆς κυβερνήσεως Γεωργίου Παπανδρέου ὁ πᾶσιβουσιος ἀντιπρόσωπος τοῦ Κ.Κ.Ε., συντροφος Π. Ρουσσῶ, οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Ε. Α. Μ., συνταγματάρχης Σαρῶνης συντροφος Πορφυρογένης καὶ Στρατῆς καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κυβερνήσεως τῶν Βουβῶν ἡ Π.Ε.Ε.Α., Σβῶλος, Ἀσκούτσης καὶ Ἀγγελόπουλος, ἐ-

τόνιζον σχεδόν ταυτοσήμες ὅτι «μὴ πράξῃ σὺν τῇ στάσει, ποῦ κατέληξε νὰ βλάσῃ καὶ νὰ μεϊσῇ — ὅπως εἶπατε — τὴς πολεμικῆς μας δυνάμεις εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ νὰ ἐπιμείσῃ τοὺς Συμμάχους, εἶναι φυσικὸ καὶ αὐτόνοητο νὰ καταδικάζεται καὶ νὰ ἀποδοκιμαζέται ἀπὸ μᾶς, ὅπως καὶ ἀπὸ ὅλους». Χαρακτηρικώτερον ὅμως ἀκόμη εἶναι ἴσως τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐπίσημοι ἐκπρόσωποι τοῦ κομμουνισμοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ παρυστοῦν, χωρὶς καμμίαν διαμαρτυρίαν, εἰς τὴν κατηγορηματικώτερον ἐπὶ ἀποδοκιμασίαν τοῦ ὅλου τρόπου, μὲ τὸν ὅποιον διεξήγαγε τὸν ἀγῶνα του εἰς τὴν ὑπόδοῦλον 'Ελλάδα τὸ Ε.Α.Μ., καθὼς καὶ τὸν βῆσαν τῆς πολιτείας τῆς κομμουνιστικῆς κυβερνήσεως τῶν Βουβῶν, ὅταν συνήλθεν εἰς τὸν Λίβανον τὴν 17ην Μαΐου 1944 τὸ ἔθνικον συνέδριον τῶν ἀντιπροσώπων ὄλων τῶν ἑλληνικῶν κομμάτων. Πράγματι, πρὶν παρέλθωσιν δύο μῆνας ἀπ' οὗτο ἐγκαθιδρύθη ἡ Π.Ε. Ε. Α. εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Τυμωρησταῦ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ἀκούσωσιν ἀδιαμαρτυρίας τὸν πρῶτερον τοῦ Συνεδρίου καὶ πρωθυπουργόν τῆς 'Ελλάδος Γ. Παπανδρέου νὰ λέγη μετὰξ ἄλλων: «Ἡ εὐθύνη τοῦ Ε.Α.Μ. εἶναι ὅτι δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ ἠθέλησε νὰ προετοιμῇ τὴν δυναμικὴν καὶ μεταπολεμικὴν του ἐπικράτησιν. Διὰ ταῦτο ἐπεδίωξε πρῶτον τὴν μονοπώλησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. Ἐμποδίζει ἐπὶ ποιῶν βαθύτου τοῦ Ε.Α.Μ. νὰ ἐκπληρώσωσιν τὸ πατριωτικὸν των καθήκον. Δεύτερον, ἐπεδίωξε τὴν τρομοκράτησιν καὶ ἐξόντωνσιν τῶν ἀντιπάλων του. Ἐταῦτισεν αὐτοῦ μὲ τὸ κράτος. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ε.Α.Μ. ἐβλαβήθησαν ἐχθροὶ τῆς Πατρίδος... Ἐτοί τὸ Ε.Α.Μ., μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν πραγματικῶν των σκοπῶν καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς τρομοκρατικῆς του δράσεως, ἀποτελεῖ σήμερον μίαν μικρὴν ἐνοπλιον μοιρασίαν, ἀπέναντι τῆς μεγάλης, ἀλλ' ἀδιοργανώτου καὶ ἀσυνεχῆς πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ». Ἄλλα καὶ αὐτὰ τὰ Συμβόλαιον τοῦ Λιβάνου, τὸ ὅποιον ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπογράψωσιν τὴν 20ην Μαΐου 1944 μαζὶ μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους ὄλων τῶν ἑλληνικῶν κομμάτων, οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Κ.Κ.Ε., τοῦ Ε. Α. Μ. καὶ τῆς Π.Ε.Ε.Α., ἀποτελεῖ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἀποτυχίας αὐτῆς τοῦ κομμουνισμοῦ.

Ἐνωθεὶς ὅτι οἱ ἐν τῇ ὑποδόλῳ 'Ελλάδι ἡγῆται τοῦ κομμουνισμοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποδεχθῶσιν ἀδιαμαρτυρῶς τὴν συμβολογίαν αὐτήν. Μόλις ἐγνώσθησαν τὰ νέα περὶ τῆς συνάσεως τῆς συμμαχίας τοῦ Λιβάνου εἰς τὰ θῶμα τῆς Εὐρασιαίας, ὅπου εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἡ ψευδοκυβέρνησις τῶν κομμουνιστῶν, ἐξερράγη ἀληθῆς βυσσὴλα διαμαρτυριῶν καὶ ἀναστατήσεως. Εἰς συγκεντρώσεις καὶ εἰς ἀρθρα τῶν ἐκδιδόμενων ἐκεῖ γύρω κομμουνιστικῶν ἐφημερίδων ἐφαρκαρίζοντο οἱ ἀποσταλέντες εἰς Μέσην Ἀνατολήν κομμουνισταὶ ἀντιπρόσωποι, ὡς παραπλανηθέντες ἀπὸ τὸν Παπανδρέου, ὡς παραδιδόντες τὴν ἐντολήν των καὶ ἔκατοπροδιδόντες τὸν ἔθνικαπελευθερωτικὸν ἀγῶνα, καὶ τὸ Συμβόλαιον τοῦ Λιβάνου ὡς ἀπαρδέκτον, προδοτικὸν «κρυπτοφασιστικόν». Καὶ αὐτὰς ἡ συντροφος Σιάντος, ὁ ὁποῖος ἐξήσκει τότε δικτατορικὴν ἐξουσίαν ἐκεῖ ἐπάνω, ἀπεκήρυξεν ἀπρόκαλῆτως τὴν συμφωνίαν. Οἱ συνετάτοις ὅμως ἀπὸ τοὺς κομμουνιστάς κατόρθωσαν νὰ ὑπερικήσωσιν ὅλας αὐτάς τὰς ἀπόψεις καὶ νὰ πείσωσιν τοὺς πᾶσαν ἀνυπακούους ὅτι ἐξ' ὅσον ἀπέτυχεν ὁ «πρῶτος γύρος» τῆς ἐξορμήσεως, ἔπρεπε ἀπαραίτητος νὰ δοθῆ ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος διὰ νὰ προετοιμασθῆ ὁ δεύτερος «γύρος» καὶ ὅτι ἔπρεπε, κατὰ συνέπειαν, νὰ ἀποκοψῇ τὸ Κ.Κ.Ε. τοὺς πραγματικοὺς του σκοπούς, διὰ νὰ καθυπαγοῖσῃ καὶ τὰ διστακτικὰ ἑλληνικὰ στοιχεία καὶ κυρίως τοὺς διευθύνοντας συμμαχικοῦ κύκλους. Τοιαῦτα ἄλλα τὰ ἦσαν αἱ ἐντολαί, τὰς ὁποίας διεδίδασεν ἡ ἀνωτάτη διεθὴς ἡγεσία τοῦ κομμουνισμοῦ διὰ τὸν δύο ἢ τριῶν Ρώσων ἀντιπροσώπων, ποῦ εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ κατορθώσει νὰ ἐξαποστειλῆ εἰς τὰ ἑλληνικὰ θῶμα.

Ἐπέρωσαν πάντως μερικὸι μῆνας κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων οἱ κομμουνισταὶ ἐξηκολούθουν νὰ φανασκοῦν ἐναντίον τῆς συμμαχίας τοῦ Λιβάνου νὰ καταγγέλλωσιν τὴν κυβερνήσιν τοῦ Καίρου ὡς «μωσαχοφασιστικὴν» καὶ «γκεραπίτικην». Ἐχοχέδιασθη νὰ διηλιθῆ δύο φορές εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Κοινοτήτων ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν ἦνεν καὶ νὰ ἀπειλήσῃ ὅτι ἐὰν οἱ κομμουνισταὶ ἐμῶν νὰ ἀρνοῦνται νὰ τιμῶσιν τὴν ὑπογραφήν των, ἡ Μεγάλη Βασιτεία θὰ ἠναγκάζετο νὰ ἀναθεωρήσῃ τὴν πολιτικὴν της ἀπέναντι τοῦ Ε.Α.Μ., ἴδιως εἰς ὅτι ἀσπρὰ τὴν παροχὴν ἐσοδίων. Καὶ τέλος, τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Σεπτεμβρίου 1944 οἱ κομμουνισταὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσιν ὅλας τὰς ἐπιθυμίας των, νὰ ἀποδεχθῶσιν τὴν συμφωνίαν καθὼς καὶ τὴν πρωθυπουργίαν τοῦ Παπανδρέου, τὴν ὁποίαν προηγουμένως ἠρνοῦντο, καὶ νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῶ εἰς τὸν ἴδιον τὸν Παπανδρέου νὰ ἀναγγεῖλῃ τὴν 7ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1944 εἰς τὸ Πανελλήνιον τὴν ἐφαρμοσμένην εἰδῆσιν τῆς συγκροτήσεως τῆς κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἐνότητος. Ὅπως κάμωσιν συνήθως μετὰ τὴν ἀπαυχίαν μίαν δυναμικὴν ἐξορμήσεως των, οἱ κομμουνισταὶ ἐπανόρχοντο ἐπὶ τισι κοινῶν εἰς τὴν γαμμοτήτα, διὰ νὰ ἠμπορέσωσιν νὰ προετοιμάσωσιν τὴν νέαν των ἐξορμήσιν.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὅποιον τονίζεται ἐντελῶς ἰδιαιτέρως εἰς τὰς μεταγενεστέρους — μετὰ τὴν ἀπελευθερώσιν τῆς 'Ελλάδος — συζητήσεις τῆς «αὐτοκρατικῆς» τῶν κομμουνιστικῶν ἡγετῶν, δὲν εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἀπηρνήθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν ἐπαναστατικὴν των ἐξορμήσιν τῆς ἀναίξεως τοῦ 1944 καὶ ὅτι ἐδέχθησαν νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὰς βελήσεις τῶν ἄλλων καὶ νὰ συμμετάσχωσιν εἰς τὴν «Κυβέρνησιν Ἐθνικῆς Ἐνότητος». Ἄλλ' ἀντιθέτως ὅτι ἐβιάσθησαν πολὺ περισσώτερον τοῦ δέοντος νὰ ἐξαπολύσωσιν τὴν ἐπίθεσιν ἐκείνην. Τονίζεται δηλαδὴ συγκεκριμένως ὅτι, ἐὰν δὲν εἶχε γίνῃ ἴδιως τὸ στα-

σιαστικόν κίνημα τῶν δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, θὰ ὑπῆρχον πολὺ περισσότερα δυνατώτετα διὰ τὴν πλήρη κομμουνιστικὴν ἐπικράτησιν κατὰ τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς τῆς ἀτελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν γερμανικῶν ζυγῶν. Μὲ πολλὴν ὑπομονὴν καὶ ἐπιδειξιότητα — ἐξηγείται περαιτέρω — εἶχε κατορθωθῆ νὰ δημιουργηθοῦν εἰς τὸν ἐλευθέρου ἑλληνικῶν στρατῶν, τῶν ἑλληνικῶν πολεμικῶν στόλων καὶ τὴν ἀεροπορίαν, τῶσαν ἰσχυρὰ πυρῆνα τοῦ κομμουνισμοῦ, ὥστε ἡ μὲν ἑλληνικὴ ταξιαρχία νὰ διαλυθῆ κυριαρχτικῶς, τὰ πολεμικὰ πλοῖα νὰ στασιάζουν σχεδὸν ὅλα καὶ ἡ ἀεροπορία νὰ μὴ δυνηθῆ νὰ παρέμβῃ διὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἀνταρσίας. Ἐάν λοιπὸν τὸ κίνημα δὲν εἶχεν ἐκραγῆ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1944 ἐάν τούνοισιόν εἶχε καταβληθῆ προσπάθεια διὰ νὰ ἀποκορβῆ ἡ πραγματικὴ ἰσχύς τῶν κομμουνιστικῶν πυρῶν θὰ εἶχεν ἔλθει αὐτὰ ἀκριβῶς, αἱ τῶσαν διασβεσθεῖσαι ἀπὸ τὸν κομμουνισμόν, ἐνοπλοὶ δυνάμεις, κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1944 ὡς ἀτελευθερωταὶ τῆς Ἑλλάδος. Δὲν εἶναι δὲ ἴσως τῶσαν ἀδικαιολογητὸν τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ τῆς κομμουνιστικῆς αὐτοκριτικῆς. Διότι πράγματι ἀν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1944 εἶχον ἀθάσει εἰς τὰς Ἀθήνας αἱ δυνάμεις αὐταί, τὰς ὁποίας μέχρι τοῦ Μαρτίου τοῦ 1944 εἶχε κατορθώσῃ νὰ διαδρώσῃ τὸ κομμουνιστικὸν κόμμα, ἀντὶ τῆς νέας καὶ ἀπολύτως ἀφωσιωμένης εἰς τὰ ἔθνικα ἰδιαιτὰ ταξιαρχίας τοῦ Ρίμινι καὶ τῶν πολεμικῶν πλοίων πού εἶχον ἐκκαταρτισθῆ ἀπὸ τὰ ἀντιρεπτικὰ στελέχη καὶ ἀποδοθῆ πάλιν εἰς τὸν ἔθνικὸν τὸν προορισμόν. θὰ ἦτο ἴσως πολὺ διαφορετικὴ ἡ ἐκδοσις τῆς μοιραίας δυναμικῆς ἀναμετρήσεως.

Ἡ ἀπόπειρα ἑστῆς ἡ ἀτελευθερωμένη Ἑλλάδος περιέβη εἰς χεῖρας τῶν κομμουνιστῶν. — Αἱ συμφωνίαι τοῦ Ε.Λ.Α.Σ. μὲ τοὺς Γερμανοὺς. — Ὁ διορισμὸς τοῦ στρατηγῶ Ἰσκόμπυ καὶ τοῦ στρατηγῶ Σπυλιότοπουλου. — Τὰ κομμουνιστικὰ σχέδια πρὸς κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν. — Ἡ Συμφωνία τῆς Καζέρτας μεταίφνει τὰ σχέδια αὐτά. Πάντως ἡ ἀνωτάτη κομμουνιστικὴ ἡγεσία καθώρισεν εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐπιθέσεως τῆς συμμετοχῆς τῶν κομμουνιστῶν ὑπουργῶν εἰς τὴν ἐλευθέρου ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1944, νέας γενικὰς κατευθύνσεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ συνορισθῶν ὡς ἑξῆς: 1ον) Τὸ κομμουνιστικὸν κόμμα θὰ ἐδεικνύε διὰ τῶν συμμετεχόντων εἰς τὴν κυβερνήσιν μελῶν τοῦ ἀπολύτου κομμουνισμοῦ, δυναμένη νὰ καθυστάθῃ καὶ ἐφισταμένη ἀκόμη ἰσὺς πρὸς τὰς πραγματικὰς τοῦ προθέσεως ἀνταρσίας τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν παραγωγῶν καὶ τῶν συμμαχικῶν κύκλων, τῶν παρακολουθούντων τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν. Πρὸς τοῦτο οἱ ἐν λόγω κομμουνισταὶ ὑπουργοὶ ἀπεδέχθησαν ἀνευ σημαντικῶν ἀντιστάσεων ὅλας τὰς ἀποφάσεις τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἡ πλειοψηφία τῆς κυβερνήσεως, τῶσαν εἰς τὸ Κάϊρον ὅσον καὶ εἰς τὴν πόλιν τὴν Κάβα ντὲ Τυρρέν, παρὰ τὴν Νεάπολιν ὅπου τὸν 7ον Σεπτεμβρίου 1944 ἐγκρατεσθῆ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις. Τοῦτο δὲ, καίτοι αἱ ἀποφάσεις αὐταὶ ἦσαν ἐν πολλοῖς ἀπολύτως δεσμευτικαὶ καὶ ἀπαγορευτικαὶ πρὸς ἀποπειρὰς τοῦ κομμουνισμοῦ, ὅπως ἐπιδίωξῃ τὴν διασπέρσιν τοῦ, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐπιχειρήσεως πλὴν ἀποχώσεως τῶν Γερμανῶν ἐξ Ἑλλάδος, 2ον) Αἱ ἐν Ἑλλάδι ὑφιστάμεναι ἐνοπλοὶ δυνάμεις τοῦ ΚΚΕ, τοῦ ΕΑΜ καὶ τοῦ ΕΛΑΣ θὰ ἐπέδωκον τὴν δι' ἐπιδειξιῶν κινήσεων καὶ ἐλιγμῶν οὐσιαστικὴν κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Γερμανῶν, ἢ εὐθὺς μετ' αὐτῶν, οὕτως ὥστε νὰ δημιουργηθοῦν ἐν τετελεσμένῳ γεγονόσῃ, εἰσοῦν ἀπολύτως τὰς στρατηγικὰς θέσεις τῶν Ρώσων, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τοῦ ὁποιοῦ νὰ μὴ δύνανται πλὴν νὰ διατυπώσουν ἀντιρροήσεις οἱ ἄλλοι μεγάλοι Σύμμαχοι, Μερικὰ σημαντικὰ καὶ πλήρως ἀποκαλυπτικὰ ἔγγραφα, περιεχόντα πολὺ ἀγνόητον εἰς χεῖρας τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν ἀποδεικνύουν πόσον τὰ σχέδια αὐτὰ ἦσαν πλήρη. Προέβλεπον μὲ ποίας δυνάμεις τοῦ ΕΛΑΣ θὰ ἐξησφαλίζετο ἡ δυναμικὴ κυριαρχία τοῦ κομμουνισμοῦ εἰς τὰς διαδοχὰς ἑλληνικὰς περιοχάς, ποιαὶ ἄλλαι δυνάμεις θὰ ἐξουδετέρωνον τὰς ἀπομεινῶσας ἀκόμη ἔθνικὰς δυνάμεις ἀντιστάσεως, ἰδίως τοῦ στρατηγῶ Ζέρβα ποῖαι ἄλλαι δυνάμεις θὰ συνεκτροπύον γύρω ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, διὰ νὰ τὰς πολιορκήσουν καὶ νὰ τὰς καταλάβουν, εὐθὺς ὡς θὰ ἀπεχώρουν οἱ Γερμανοὶ, ἀκόμη δὲ καὶ ποιαὶ δυνάμεις θὰ ἐποποθετοῦντο κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν διὰ νὰ παρεμποδίσουν τὴν ἀπόδασιν ἑλληνικῶν ἢ ἀγγλικῶν στρατευμάτων, μὴ συμπαθούντων πρὸς τὸν κομμουνισμόν.

Βασικὴ προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου αὐτοῦ ἦτο νὰ μείνουν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον ἀνέπαροι αἱ κομμουνιστικαὶ μαχητικαὶ δυνάμεις. Δι' αὐτῶν ἀκριβῶς τὸν λόγον παρεσχέθη ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1944 εἰς τὰς κομμουνιστικὰς ἐνόπλιον δυνάμεις ἡ ἐντολὴ νὰ ἀποφεύγουν ὅσον ἦτο δυνατόν κάθε σύγκρουσιν μὲ τοὺς Γερμανοὺς, νὰ τοὺς ἀφίουν ἐλευθέρους καὶ ἀνενοχλήτους κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ἀπὸ τὰς διαδοχὰς ἑλληνικὰς περιοχάς, νὰ συνάπτουν μάλιστα ἐν ἀνάγκῃ καὶ εἰδικὰς πρὸς τοῦτο συμφωνίας μὲ τὴν κατὰ τόπους ἀρχηγούς τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων. Χαρακτηριστικὸν δείγμα τοιαύτης συμφωνίας εἶναι ἡ ὑπογραφεῖσα τὴν 1ην Σεπτεμβρίου 1944 εἰς τὸ χωρίον Λειβάδι τῆς περιοχῆς Θεσσαλονικῆς μεταξύ τοῦ Καπετῶν Κίτσου, διοικητοῦ τάγματος τοῦ 3ου Συντάγματος τοῦ Ε.Λ.Α.Σ., ἐνεργητοῦ ὡς πληρεξούσιου ἀντιπροσώπου τῆς Ο. Μ. Μ. (ἐ'Ομάδας Μεραρχιῶν Μακεδονίας) καὶ ἐμὲ ἐξουσιοδότηση

τοῦ Μεραρχοῦ τῆς XI Μεραρχίας Λασιθίων» ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ταγματάρχου Ἐριχ Φένσκε, διοικητοῦ τῆς 1ης ὑπ' ἀριθ. 31756 γερμανικῆς μονάδας, ὡς ἐκπροσώπου τῶν γερμανικῶν ἐνόπλιον δυνάμεων τῆς στρατίας Αἰγαίου». Διὰ τῆς συμφωνίας αὐτῆς καθορίζεται σαφῶς ὅτι «ὁ Ε.Λ.Α.Σ. ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ ἐμποδίσῃ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ο.Μ.Μ. μπαίνοντας σὲ κάθε ἐκκενούμενον τμήμα μόνον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν καὶ τοῦ τελευταίου Γερμανοῦ στρατιώτη, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἡ Γερμανικὴ Α.Σ.Δ.Μ.Α. (ἀνωτάτος στρατιωτικὴ διοίκησις Μακεδονίας Αἰγαίου) ὑποχρεοῦται νὰ διατάξῃ τὴν ἀποχώρησιν τῶν ταγμάτων ἀσφαλείας ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονικῆς, τὴν ὁποία καὶ θὰ παραδῶσιν στὸν ἐφεδρικό Ε.Λ.Α.Σ. καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ὀργάνωσιν τοῦ Ε.Λ.Μ. σύμφωνα μὲ λεπτομερειακὰ σχέδια, πού τὰ δύο συμβαλλόμενα μέρη θὰ καθορίσασιν». Ἀναφέρεται ὅμως ἀκόμη περαιτέρω ὅτι «ἡ γερμανικὴ στρατιωτικὴ διοίκησις θὰ παραδῶσιν στὸν Ε.Λ.Α.Σ. ὅλην τὴν ἀποχρησισμένην καὶ ἀνάλογον πολεμικὴν ὕλην γιὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν μὴ κομμουνιστικῶν ὁμάδων ἑλληνικῆς ἀντιστάσεως (ἀναφερομένων εἰς τὸ ἔγγραφο ὡς «προδοτικῶν ἀντιδικῶν ὁμάδων») πού θὰ ἀπεπειρώντο νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῶν Γερμανῶν». Σημειώτεον ὅτι τὸ ἔγγραφον αὐτὸ ἀνεφέρθη τέσσαρα καὶ πέντε ἔτη ἀργότερον ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συζητήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος εἰς τὴν πρώτην ἐπιτροπὴν τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν, τὸν Νοέμβριον τοῦ 1948. Καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας Βισίνσκυ, ὅχι μόνον δὲν τὸ ἠμφισβήτησεν εἰς τὴν τοιαύτην ἀπάντησιν του, ἀλλὰ καὶ ἐτόνισεν ὅτι ὀρθῶς ἔκαμε τὸ Ε.Λ.Μ. νὰ συνάψῃ τοιαύτην συμφωνίαν μὲ τοὺς ἀποχωρούοντας Γερμανοὺς, ἐφ' ὅσον σκοπὸς τοῦ Ε.Λ.Μ. ἦτο νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆν παρουσίαν τῶν Γερμανῶν καὶ ὅχι νὰ τοὺς διατηρήσῃ μὲ ματαιὰς ἐπιχειρήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Οὗτοι αἱ ἐνοπλοὶ κομμουνιστικαὶ δυνάμεις τοῦ Ε.Λ.Α.Σ., τὰς ὁποίας δὲν ἀπρὸχλοι κομμία σύγκρουσις μὲ τοὺς Γερμανοὺς καὶ αἱ ὁποιαὶ τοὺς ἔβρισαν ἀνενοχλήτους νὰ ἀποχωροῦν ἀπὸ τὰς διαδοχὰς ἑλληνικὰς περιοχάς—τοῦτο δὲ «καθ' ἡν στιγμὴν αἱ ἔθνικῶδες ἀνταρτικαὶ ὁμάδες ἦσαν ἐπιτελεσθέντες εἰς σκληροὺς ἐνστάσιον τῶν Γερμανῶν ἀγῶνας ἰδίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἡπείρου— ἤδύνατο νὰ ἐφαρμύζον τὸ σχέδιόν των περὶ καταλήψεως τῶν ἑλληνικῶν περιοχῶν ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀπεχώρουν οἱ Γερμανοὶ. Περὶ τῆς πραγματικότητος αὐτῆς ἐπιληροσθεῖται τὸν πρωθυπουργόν τῆς ἐλευθέρου ἑλληνικῆς κυβερνήσεως Γεώργ. Παπανδρέου τηλεγράφημα κρυπτογραφικῶν ἀποστολῶν τὴν 21αν Σεπτεμβρίου ἀπὸ τὴν λαμπρὰν μυστικὴν ὑπηρεσίαν πληροφοριῶν τῶν Ἀθηνῶν «Κόδρα» τὴν ὁποίαν διηύθυνον ἀνώτεροι αξιωματικοὶ τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου Στρατοῦ. Τὰ τηλεγράφημα αὐτὰ ἀναφέρει μετὰ τῶν ἄλλων: «Ἐπιβεβαιώθη ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τοῦ Ε.Λ.Μ., ὅτι μονάδες τοῦ Ε.Λ.Α.Σ. συγκεντρώνονται εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀθηνῶν, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ καταλάβουν τὴν πόλιν μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γερμανῶν. Ε.Λ.Α.Σ. ἔλαβε διαταγὰς νὰ ἀποφύγῃ σύγκρουσιν μὲ Γερμανοὺς καὶ προσπαθεῖται πρὸς ὄρασιν. Τούτοχρόνος ὅμως διεξήγετο δι' ὅλων τῶν ἀφθῶν διασημιστικῶν μέσων πού εἶχεν ὁ κομμουνισμὸς εἰς τὴν διέβασιν του, προπαγάνδα ἀποσκοπούσα νὰ δημιουργηθῇ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Ε.Λ.Α.Σ. ἀτελευθερῶναι μεγάλα τμήματα τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν γερμανικὴν κατοχήν. Κάθε ἡμέραν σχεδὸν ἀνηγγέλλετο κατὰ τὸν μῆνα ἐκεῖνον τοῦ Σεπτεμβρίου 1944 ἡ «ἀτελευθερώσεως καὶ μίαν ἑλληνικὴν πόλιν ἢ περιοχὴν, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητά ἐπρόκειτο περὶ ἀμέσου εἰσοῦν τῶν κομμουνιστῶν μετὰ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν τελευταίου Γερμανοῦ στρατιώτη, κάποτε μάλιστα καὶ ἐπειτα ἀπὸ προηγουμένην εἰδικὴν συμφωνίαν μετὰ τῶν Γερμανῶν καὶ κομμουνιστῶν. Τῶσαν δὲ ἐπιτακτικὴ ἦτο ἡ σχετικὴ προπαγάνδα, ὥστε μετὰ ἔτη ὀλόκληρα, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συζητήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος ἐναντίον τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν, ἐν Παρισίοις τὸν Ὀκτώβριον καὶ Νοέμβριον τοῦ 1948, νὰ ἰσχυρίζονται οἱ ῥήτορες τοῦ Ἀνατολικοῦ Συμμαχισμοῦ ὅτι ὁ Ε.Λ.Α.Σ. εἶχεν ἤδη «ἀτελευθερώσει» τὴν Ἑλλάδα, ὅταν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1944 ἐφθασαν εἰς αὐτὴν τὰ βρετανικὰ στρατεύματα, τὰ ὁποία δὲν εἶχον ἄλλον σκοπὸν παρὰ νὰ κτυπήσουν τὰς ἐλευθέρους καὶ προσβεβλητὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις».

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς ἐπιχειρήσεως ἡ ἀρσενικὴ ἤδη ἀποχώρησε τῶν Γερμανῶν ἐνδιέφερε περισσότερο τοὺς κομμουνιστὰς ἡγετὰς, ἦτο ἡ κατάληψις τῶν Ἀθηνῶν, διότι ἀντελογίζοντο ὅτι ὁποῖος ἐπικρατῆ εἰς τὴν πρωτεύουσαν θὰ ἔδύνατο εὐγενέστερον νὰ κυριαρχήσῃ καὶ τὴν ὑπολοίπου Ἑλλάδος. Ὡς ἐκ τούτου τὸ στρατηγικὸν τῶν σχεδίων προέβλεπε τὴν συγκεντρώσιν ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερον κομμουνιστικῶν δυνάμεων εἰς τὴν ἀμέσον γειτνίασιν τῆς πρωτεύουσας. Τρεῖς ἢ τέσσαρες «Μεραρχίαι» προεβλέποντο διὰ τὸν σκοπὸν αὐτῶν, ἦτοι: ἡ «ἐφεδρική» Μεραρχία μὲ τὸν κοπετῶνιν Οὐρατῆν ἐπὶ κεφαλῆς, ἡ ὁποία ἐπρεπε νὰ καταλάβῃ ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Γερμανῶν τὴν γραμμὴν Χασίων—Ἐλευσίνας, διὰ νὰ εἰσέλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν πρωτεύουσαν Ἑλλάδα μίση μεραρχία, ἡ 13η, θὰ εἰσίσκετο ὀλίγον ὀρεότερον εἰς τὰ δευτὰ καὶ τῆς Βοιωτίας, διὰ νὰ σπεύσῃ ἀμέσως εἰς εἰσίσκυσιν, ἐφ' ἓν μίση τρίτη, ἀποστελλομένη καὶ ἐνδεχομένως διευθυνομένη ἀπὸ τὸν ἀρχισυμμαχικὸν Ἀργυρ. Βελουσιώτην, θὰ ἔφθασεν ἐγκαίρως ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον. Τέλος φαντακτικὴ ἔλασται ἀποτελούμενη μαζί μὲ τοὺς ἐντὸς τῶν Ἀθηνῶν εἰσοικουμένους ὁμόφρονάς των τὴν δυνάμιν ἄλλης μίση μεραρχίας, ἤρχισαν

από το Αύγουστο ήδη να εισδραχύνται μεμονωμένως και λαθραίως εις την πόλιν, να διασπείρονται εις διαφόρους περί αυτήν συνοικισμούς και να καταλαμβάνουσι επικαίρους θέσεις. Την γενικήν διευθύνσιν, όχι τόσοσιν της καθ' αυτό στρατιωτικής επιχείρησης, όσον της πολιτικής της εκμεταλλεύσεως είχαν η «Διοικητική Επιτροπή Αθηνών—Πειραιώς—Αττικής», την όποιαν ήδη από τών μέσων Αύγουστου είχε συγκροτήσει η κυβέρνησις τών δουνών, η Π.Ε.Ε.Α. Η τριμελής αυτή διοικητική επιτροπή, η όποια θα ανέλυε την κατάρτησιν τών Αθηνών, εύρισκετο ήδη από της 8ης Σεπτεμβρίου —ήτοι ένα όλόκληρον μήνα πού της αποχωρήσεως τών Γερμανών εκ Αθηνών— εις τό χωρίον Κρώρα τών όριων της Αττικής, εγκταστημένη εις την έδραν του 34ου κομμουνιστικού συντάγματος. Ημειπίσμος εκθέσις του προ έδρου της επιτροπής αναφέρει ότι επ'αρχάς της ήταν να μπει στην Αθήνα με τόν Ε.Λ.Α.Σ., να παραλάβη και να άσκήση την έξουσίαν.

Τα πράγματα όμως δεν εξέλιχθησαν όπως τα έσπντάζοντο οι κομμουνιστάι, οι όποιοι είχαν καταστράσει τόσοσιν επιμελώς τά σχέδιά των, σχέδια τά όποια έμειναν ούσιαστικά ανεφάρμοστα. Είνε πιθανόν να συνετέλεσαν εις τούτο σημαντικώς όδηγοι περί μετριοπαθείας, οι όποιοι κατά την τελευταίαν στιγμήν άπεστάλησαν από την διεθνή κομμουνιστική ηγεσίαν και τάς όποιας μετεδίβασεν εις τούς εν Έλλάδι άπομεινόντας κομμουνιστάς ηγέτας —ιδίως δε εις τόν άρχηγόν τών άδριακτών, σύντροφον Σιάντον— όλιγομελής στρατιωτική αντιπροσωπεία Ρώσων αξιωματικών, έχουσα την μορφήν τμήματος της συμμαχικής στρατιωτικής αποστολής, πλησίον του άνταρτικού εν Έλλάδι κινήματος, η όποια είχε φθάσει κατά τάς τελευταίας ημέρας του Αύγουστου 1944 εις τό χωρίον του Τυμφοσταίου, όπου ήδρευεν η Π.Ε.Ε.Α. Αλλά την κυριότεραν αίτίαν δια την διαφυσιν τών κομμουνιστικών έλπίδων και την ματαίωσιν τών σχετικών σχεδίων φαίνεται ότι άπετέλεσαν οι άποφάσεις, τάς όποιας περί τά τέλη Σεπτεμβρίου 1944 έλαβον οι έν Μέση Ανατολή και Ίταλία συμμαχικοί στρατιωτικοί άρχοι και τάς όποιας ηναγκάσθησαν να αποδεχθούσι οι συμμετέχοντες εις την έλευθεράν ελληνικήν κυβέρνησιν κομμουνιστάι ηγέται. Δύο ήσαν οι κύριοι έφαρμοστάι τών συμμαχικών αυτών άποφάσεων: ο Άγγλος στρατηγός Σκόμπυ και ο Έλληνας στρατηγός Σπηλιωτόπουλος. Ήδη από τών μέσων Αύγουστου 1944 τό συμμαχικό στρατηγείον Μέσης Ανατολής είχε διορίσει τόν στρατηγόν Σκόμπυ άρχηγόν τών συμμαχικών στρατημάτων, πού θα ανέλυε τών άπελευθερώσιν της Έλλάδος, κατά την ίδίαν δε άκριβώς εποχήν η ελληνική κυβέρνησις είχε διορίσει ως στρατιωτικόν διοικητήν Αττικής τόν υπαστρατήγον Σπηλιωτόπουλον, με την πλήρη συνκατάθεσιν του συμμαχικού στρατηγείου. Σημειώτεον, ότι οι διορισμοί αυτοί είχαν ήδη άνοικνωθή δεκά η δεκαπέντε ημέρας πρό της εισόδου τών κομμουνιστών ύπουργών εις την έλευθεράν ελληνικήν κυβέρνησιν και ότι μάλιστα τόν 20ήν Αύγουστου 1944 άνοικνωθήσαν και προς τόν ύπόδουλον ελληνικήν λαόν δι' έκτάκτων ραδιοφωνικών δελτίων και ειδικών εκδόσεων τών μυστικών έφημερίδων της άντιστάσεως, προκαλώντας έξαιρετικόν ένθουσιασμόν. Είνε δε χαρακτηριστικόν της καταστάσεως, εις την όποιαν είχαν περιέλθει κατά την εποχήν εκείνη οι γερμανικοί κατοχικοί δυναμεις της Έλλάδος, τό γεγονός ότι έν πλήρει γερμανική κατοχή ύπήρχε μέσα εις τάς Αθήνας στρατιωτικός διοικητής, διορισθείς από την έλευθεράν ελληνικήν κυβέρνησιν του έξωτερικού, ο όποιος διέθετε όλόκληρον έπιτελείον και ο όποιος από τούς διαφόρους του κρησάτους εξέδιδε διαταγάς, ίσχυούσας ως πραγματικές κρατικάς άποφάσεις δι' όλους τούς Έλληνας, πλην ίσως τών κομμουνιστών.

Πράγματι κατά τάς άρχάς και έφ' όσον δεν είχαν άκόμη εισέλθει οι αντιπρόσωποι των εις την κυβερνησιν, οι κομμουνιστάι ίσχυρίζοντο ότι ηγνώσθον τόν διορισμόν του στρατηγού Σπηλιωτόπουλου και ότι οι διαταγάι του ήσαν αυθαίρετοι και χωρίς κανένα κύρος. Ήλθαν όμως δύο διαταγάι κοινοποιηθείσαι και εις τόν ελληνικήν λαόν, οι όποιας κατέστησαν την τακτικήν αυτήν ανεφάρμοστον πλέον και μάλλον κωμικήν. Η πρώτη είναι η ύπ' αριθ. 132 της 19ης Σεπτεμβρίου 1944 διαταγή του στρατηγού Σκόμπυ προς τόν στρατηγόν Σπηλιωτόπουλον, η όποια λέγει επί λέξει: «Θά εισθε υπεύθυνος δια την τήρησιν της τάξεως και θα αναλάβητε τόν έλεγχον της περιοχής Αθηνών μέχρι της άφίξεως τών σοεταϊνικών στρατευμάτων». Η δεύτερα είναι η διαταγή του πρωθυπουργού της κυβερνήσεως εις την όποιαν ομμετείχον πλέον και οι κομμουνιστάι. Η διαταγή αυτή φέρει ημερομηνίαν 27 Σεπτεμβρίου και επαναλαμβάνει τά ίδια σχέδιον πράγματα, με έντονωτέρον άκόμη διατύπωσιν. Έπί τισας ημέρας οι κομμουνιστάι τών Αθηνών επέμειναν άκόμη εις την παλαιάν των τακτικήν, διεζήγον δε μάλιστα με τάς έφημερίδας των τάς έπιγραφάς των εις τούς τοίχους και τάς κωνίσσας η τηλεόδοσ των όλόκληρων έξευδραστικών έκποστείων έναντίον του «εγκρατοπότη Σπηλιωτόπουλου». Όταν όμως άνηγγέλη η Συμφωνία της Καζέρτας, ηναγκάσθησαν πλέον να εγκταλείψουν όριστικάς την ένδοικήν των αυτήν στάσιν και να παραδεχθούσι παρά την προεβήν δυσφορίαν των, την έξουσίαν του νέου στρατιωτικού διοικητού. Πράγματι, την 25ην Σεπτεμβρίου 1944 συνήλθεν εις τό συμμαχικόν στρατηγείον της Καζέρτας στρατιωτικοπολιτική σύσκεψις, εις την όποιαν συμμετέσχον, πλην του συμμάχου άρχιστρατηγού Μαϊήλταν Ούίλσον, του Έλληνος πρωθυπουργού Γ. Παπανδρίου και του Άγγλου ύπουργού Μέσης Ανατολής Μάκ

Μάλλον, οι στρατηγοί Ζέρβας και Σαράφης, ως εκπρόσωποι τών ένδοικερών και τών άρισतरών οργανώσεων άντιστάσεως. Προηγήθη μία καθαρώς ελληνική σύσκεψις κατά την όποιαν ο σύντροφος Ζεύγος ως πολιτικός σύμβουλος του «στρατηγού» Σαράφη έτόνισεν ότι δεν χρειάζεται να μεταδούν εις την Έλλάδα βρετανικά η άλλα συμμαχικά στρατηματα, διότι αι δυνάμεις του Ε.Λ.Α.Σ. είναι έπαρκεις δια την άπελευθερώσιν της. Η άποψις όμως αυτή δεν ύπεστηρίχθη και με τήσιν έπιμοίσι, τελικώς δε ο στρατηγός Σαράφης συγκατετέθη εις την γενικήν συμφωνίαν, την τάσσοσαν όλας τας εν Έλλάδι άνταρτικές δυνάμεις υπό την ηγεσίαν του στρατηγού Σκόμπυ και καθορίζουσαν άκριβώς πόνεον και υπό ποιας συνθήκας θα λαμβάνουν οι άντάρται τάς διαταγάς των. Ούσιαστικώς η συμφωνία αυτή ίσοδυνάμει προς πλήρη εγκταλείψιν του κομμουνιστικού σχεδίου προς διαίωνα κατάληψιν της άρχης εν Έλλάδι, διότι κατήγει κάθε δυνατότητα εφαρμογής του. Αμέσως δε την επομένη άνοικνωθή η ύπ' αριθμ. 239 διαταγή του στρατηγού Σκόμπυ, η έπιτάσσοσα εις τόν Ε.Λ.Α.Σ. να κρατήση μακράν τών Αθηνών τάς δυνάμεις του. Οι κομμουνιστάι ηγανάκτησαν, ύβρισαν όσον ήμπορούσαν, έπεχείρησαν πάσαν δυνατήν νόθευσιν τών ληφθεισών άποφάσεων. Αλλά ο στρατηγός Σπηλιωτόπουλος ήτο άγρυπνος και έλαβεν όλα τά άπαιτούμενα μέτρα και έτσι ηναγκάσθησαν τελικώς να άφήσουν τάς Αθήνας να έλευθεραθούσι πραγματικώς, έπιφυλασσόμενοι, να λάβουν την έκδικήσιν των άργότερα.

Η Ρωσσία επικρατεί τό φθινόπωρον του 1944 εις όλην τήν Βαλκανικήν. Τόν Αύγουστον 1944 ματαίωται κατά την ύστατήν στιγμήν άλλο σχέδιον Συμμαχικής αποβάσεως εις την Έλλάδα.—Η σύσκεψις Τσώρτσιλ—Παπανδρίου της 21 Αύγουστου 1944 εις την Ρώμην.—Αί προετοιμασίαι της άπελευθερώσεως της Έλλάδος. Πρέπει να να σημειωθή εν τούτοις έδώ ότι της εξέλιξεως αυτής εις την Έλλάδα κατά την διάρκειαν τών μηνών Αύγουστου και Σεπτεμβρίου 1944 είχαν προηγηθή μερικά γενικώτερα διεθνή γεγονότα, τά όποια ένδιέθερον άμέσως την Έλλάδα και τά όποια διαμόρφωσαν την νέαν κατάστασιν εις την Μεσόγειον και την Βαλκανικήν Χερσόνησον. Ήδη πριν άρχισή την 20ήν Αύγουστου 1944 η μεγάλη ρωσική έπιθεσις έναντίον της Ρουμανίας και της Βαλκανικής Χερσονήσου, διεγράφον αι προπαρασκευαστικά πολιτικά και στρατιωτικά κινήσεις τών Ρώσων, οι όποιας έπειθον ότι τό Κρεμλίνον δεν απέδλεπε πλέον εις την έκδοξιν τών Γερμανών από την Βαλκανικήν Χερσόνησον και εις την άπελευθερώσιν τών λαών της, αλλά και εις την πραγματικήν εγκοσίδουσιν της άκαταμαχίτου ρωσικής έπιτροπής εις την περιοχήν αυτήν της Ευρώπης, στηριζόμενης εις όλα τά κομμουνιστικά στοιχεία. Η δημιουργηθείσα κατά την εποχήν εκείνη εις την Βαλκανικήν Χερσόνησον κατάστασις δύναται να συνοψισθή ως εξής:

1ον) Εις την Τουρκίαν δεν είχε καταρθώσει η Ρωσσία έν έπιτύχη πλήρως εις την προσπαθειάν της δια να κρατήση την χώραν αυτήν μακράν της συμμαχικής κινήσεως. Την 3ην Αύγουστου 1944 η Τουρκία είχε διακόψει τάς σχέσεις της με την Γερμανίαν. Ήτο όμως πλέον πολύ άργά δια να αποτελέση η διακοπή αυτή τών σχέσεων παράγοντα σημαντικόν, δια την πραγματοποίησιν τών παλαιών σχεδίων του Τσώρτσιλ περί μεγάλης συμμαχικής επιχείρησης από τών Βαλκανίων, 2ον). Εις την Νοτιοασιανήν ο Τίτο είχε πλέον τελείως επικρατήσει, έξοντώνων τούς όπαδοίς του Μιχαήλβιτς και του βασιλέως Πέτρου και δημοιργών δια τάς παραμεινούσας άκόμη παρ' αὐτῶ στρατιωτικάς αποστολάς Αμερικής και Άγγλίας κατάστασιν τόσοσιν δυσχερή, ώστε ταχέως θα ηναγκάζοντο υπό συνθήκας μάλιστα έξαιρετικώς δυσχερέστες να αποχωρήσουν. 3ον). Εις την Ρουμανίαν, της όποιας ο νεαρός βασιλεὺς Μιχαήλ, έφερε διαρτές την τυρανίαν τών Γερμανών και του όργάνου των Αντανέσκο, η ίσχυροτάτη κομμουνιστική προπαγάνδα, αλλά και η έπιδεικνυμένη ρωσική διπλωματία είχαν καταρθώσει να ματαίωσουν όλας τάς προσπάθειας, τάς όποιας από του Ιουνίου ήδη του 1944 είχαν καταβάλλει οι άπεσταλλόμενοι του Μιχαήλ όπως έβλουν εις έπαφήν με τούς άλλους Συμμάχους, όπως όποτε να είναι ο βασιλεὺς αυτός μοιραίως ύποχρεωμένος να ύποταχθῆ εις τάς θελήσεις τών Ρώσων, όταν θα κατελήθον την χώραν του. 4ον). Εις την Βουλγαρίαν η Ρωσσία είχαν άναυγκροτήσει τούς πυρήνας της με τούς παλαιούς κομμουνιστάς ύποστηρικτάς και φίλους της, καταρθώνουσα μάλιστα να προσθέσει εις αυτούς και τούς παλαιούς κομπατζήδες, τούς όποιους έπέσειν ότι θετικάς έλπίδας δια την πραγματοποίησιν τῶν κατακτητικῶν των διαβημάτων έναντι της ελληνικής Μακεδονίας, θα ήμπορούσαν να έχουν μόνον με την ρωσικήν ύποστήριξιν. Ούτω και αι προσπάθειαι του νέου Βουλγάρου πρωθυπουργού Μπαγκορίανφ, ο όποιος είχαν άνολάβει την άρχην τῶν Ιουνίου του 1944, όπως έβλεπε εις έπαφήν με τούς Δυτικούς Συμμάχους άπέτυχον πλήρως.

Διεγράφετο αὐτω μία πλήρης σχεδιῶν ρωσική επικράτησις εις όλόκληρον την Βαλκανικήν Χερσόνησον — δεδομένου ότι και η Έλλάς περιελαμβάνετο ήδη εις τό πεδίο της άμέσου κομμουνιστικής δράσεως—την όποιαν θα ήρκει και μόνον η έμμενισις τών ρωσικών στρατιῶν Τολμπουκιν και Μακιδόσκι δια να μετατρέψη εις πραγματικήν κυριαρχίαν. Καί τούτο διότι δια προεβήκε ότι τά γερμανικά στρατεύματα, τά όποια έμεινον άκόμη τῶν Αύγουστου του 1944 εις τά Βαλκάνια, δεν εζήτουν παρά μόνον πῶς ν' άπαγγιστροθούσι. Στοιχειώδης πολι-

τική αντίληψη, αλλά και ύγιης στρατιωτική τακτική επέβαλλον να γίνει την στιγμήν ακριβώς εκείνην μία συμμαχική απόβασις από Νότον, άρχομένη διά της απόδοσώς εις την Ελλάδα και συμπληρουμένη άλλως ημέρας άργότερον δι' άλλων μικροτέρων αποβάσεων εις τας άλβανικάς και τας δαλματικές ακτάς. Οί λαοί της Χερσονήσου άνέμενον με άνυπομονησιαν μίαν τοιαύτην συμμαχικήν επιχείρησιν, εις την οποίαν θα παρείχον όλώμακρον ύποστήριξιν. Μεγάλοι γερμανικοί δυνάμεις θα ενεκλωρίζοντο ούτω μεταξύ των από Βορρά και από Νότον προελθόντων συμμαχικών στρατευμάτων. Ταυτοχρόνως θα εσώζετο ή ευρωπαϊκή ειρήνη από ένα μεγάλον κίνδυνον, του οποίου ή σημασία και ή έκτασις μόνον μετά την πάροδον ετών επέπρωτο να γίνει πλήρως αντίληπτή.

Τα σχέδια δὲ μίαν τοιαύτην επιχείρησιν είχαν καταστρωθή. Τα στρατεύματα και τὰ πλοία που έχρειάζοντο ύπήρχον και είχαν έτοιμασθή. Η ελληνική όρεινή ταξιαρχία και μερικά εκ των ελληνικών πολωνικών έπρόκειτο να λάβουν μέρος εις αυτήν. Αλλά πάλιν κατά την ύστατήν στιγμήν, όταν όλα ήσαν πλέον έτοιμα, τα στρατεύματα που είχαν συγκεντρωθή, διατάχθησαν, τὰ πλοία εχρησιμοποιήθησαν δι' άλλας επιχειρήσεις και ή τελευταία απομένουσα έπιτις διά την διάσωσιν της Νοτιοανατολικής Ευρώπης από τον άπειλόλυτα σοβαρότατον πλέον κίνδυνον, έχάθη. Μόνον μετά τὸ τέλος του πολέμου επληροφορήθημεν ότι εκείνο, τὸ οποίον έμεσολάβησε και επέφερε την μεταίωσιν του όλου σχεδίου ήτο ή κατηγορηματική και άποφασιστική ρωσική αντίδρασις, εκδηλουμένη όμως αυτήν την φοράν ούχι διά κοινών και έπίσημων διαβημάτων προς Συμμαχούς, αλλά δι' ιδιωτικής και άπ' εύθείας ενέργειας του στρατάρχου Στάλιν προς τον πρόεδρον Ρούσβελτ. Έλαβε πράγματι περί τὰ μέσα του 'Ιουλίου 1944 ο Ρούσβελτ ένα ακόμη μακρότατον γράμμα του Στάλιν, ο οποίος του ανέφευσε ότι οι Σύμμαχοι θα έπρεπε να χρησιμοποιήσουν όλες τὰς διαθέσιμους στρατιωτικές των δυνάμεις, διά να έπιτύχουν την ταχυτέραν δυνατήν και πλήρην νίκην εις τὸ γαλλικόν μέτωπον και ότι, αν αντίθετος οί Σύμμαχοι προέβαινον εις απόδοσιν εις την Βαλκανικήν Χερσονήσον, τούτο θα άπέτελε μίαν εκδήλωσιν καχυποψίας και δυσπιστίας, την οποίαν δεν θα ήμπορούσαν να άνεχθόν οι Ρώσοι σύμμαχοι. Μόνον εις ελαχίστους εκ των στρατιωτικόν του συμβούλων ο Ρούσβελτ εξευστρηθη την ύπαρξιν της έπιστολής αυτής. Τὸ αποτέλεσμα ήτο πάντως ότι έτσι αι προσπάθειαι του Ουίνστον Τσώρτσιλ και των Άγγλων στρατιωτικόν ηγέτων διά την πραγματοποίησιν της εκστρατείας της Ελλάδος και των Βαλκανίων, προέκρουσαν εις την πείσιμον άνησιν του Άμερικανου προέδρου και ότι έφθο μερικά από τὰ άγγλικά και ελληνικά στρατεύματα, που προηποθέταμεν διά την εκστρατείαν αυτήν — μεταξύ δε αυτών και ή ελληνική όρεινή ταξιαρχία — στολήθησαν εις τὸ Ιταλικόν μέτωπον, έγινε την πρωίαν της 15ης Αυγούστου 1944 ή συμμαχική απόβασις εις την Νότιον Γαλιαν. Διά την απόδοσιν αυτήν, ή οποία έγινε εις την μεταξύ Τουλώνος και Κανών περιοχήν εχρησιμοποιήθησαν 800 άποβατικά πλοία παντός είδους, ισχυρά αεροπορικά δυνάμεις και ολόκληρος σχεδόν ή 7η άμερικανική στρατιά. Μετά τούτο δεν άπέμενον πλέον διαθέσιμοι εις την Μεσόγειον παρά έντελεθε άσημαντοι συμμαχικοί δυνάμεις δι' οιαδήποτε άλλη επιχείρησιν και ή Βαλκανική Χερσονήσος εδείχεται κωλυμένη εις την ρωσικήν επίδρασιν.

Εις την ύπόδοκον 'Ελλάδα, ή οποία άνέμενε μετ' άνυπομονησίας την άφιξιν των άπελευθερωτικόν ελληνικών στρατευμάτων, προεκάλεσεν άρχικώς κάποιαν εκηληξιν και άπρογυήσιον ή άναγγελία του 'Ελληνος πρωθυπουργού κατά την 17ην Αυγούστου του 1944 ότι από εκστρατετικόν μας σώμα δεν εύρίσκειται πλέον εις την Μέσην Ανατολήν, άλλ' εις τὸ Ιταλικόν μέτωπον και κατέχεται από την Ιερὰν απόφασιν όπως αποπλήρη την έντροπήν της στάσεως και ανανέωση τὸ άλβανικόν έπος. Η πρώτη όμως αυτή άνησυχία και δυσφορία του υποδούλου ελληνικού λαού διακατέστη κάπως από την παρακολούθησιν της θαυμασίας δράσεως της ελληνικής αυτής ταξιαρχίας — της μόνης απομενομένης φεύ!, πλην του 'Ιεροῦ Λόχου, συγκεροτημένης ελευθερας ελληνικής δυνάμειος — εις τὸ Ιταλικόν μέτωπον και από την νέαν άναγγελίαν υπό του πρωθυπουργού κατά την 28ην Σεπτεμβρίου 1944 ετης μεγάλης δόξης του Ρίμινι, ή οποία άνένευσε πράγματι τὸ άλβανικόν έπος και επανέφερε τὸ ελληνικόν έθνος εις την πρώτην γραμμην της παγκοσμίου συμπαισεως. Αποδεικνύεται ήδη εκ των ύπερών ότι ή πρώτη δυσάρεστος έντύπωσις ήτοι περισσότερο δικαιολογημένη και την πράγματι ή άποστολή της ελληνικής ταξιαρχίας εις την 'Ιταλίαν άπέτελε ένα σύμπτωμα της διασποράς των δυνάμεων, που ήσαν προσωριμίως να άπελευθερώσουν την 'Ελλάδα και υπεργράμμισε τον ύφιστάμενον ήδη κίνδυνον να περιέλθῃ ή 'Ελλάς εις κατάστασιν άνάλογον προς εκείνην, ή οποία είχαν ήδη δημιουργηθή εις την Νοτιοανατολίαν διά της πλήρους επικρατήσεως της κομμουνιστικής οργανώσεως του Τίτο. Τὰς άνησυχίας αυτές είχαν πράγματι οι διευθύνοντες τότε εις τὸ έξωτερικόν τὰς τάξεις της 'Ελλάδος και εις τὰς ιδιαιτέρας των συνομιλίας με Άγγλους και Άμερικανούς έπίσημους οι έθνικέφορους Έλληνες ύπουργοί έξεφαζον τότε εις τὸ Κάτρον την πεποίθησιν ότι θα έπρεπε να άντιμετωπιεσθ σοβαρότερον ο διαγραφόμενος σοβαρός κίνδυνος. Όταν δε έγνωσθη, εκ των ύπερών μόνον — πράγμα που προέκλεπεν άλλωςτε κάποιαν δυσφορίαν και την παραίτησιν τριών ύπουργόν των Βενιζέλου, Ρέθυ και Μυλωνά — ότι ο πρωθυπουργός Παπανδρέου άνεχώρησεν έσπευσμένως διά Ρώμην, όπως συναντηθῆ με τον πρωθυπουργόν Τσώρτσιλ,

ούπρηνεν ή έπιτις ότι κατά την συνάντησιν αυτήν θα άπεφασίζοντο τουλάχιστον τὰ άπολύτως ένδειξιμένα μέτρα προς άντιμετώπισιν του κίνδυνου. Τὰ έπίσημα πρακτικά της συναντήσεως αυτής Παπανδρέου — Τσώρτσιλ, ή οποία επραγματοποιήθη την 21ην Αυγούστου 1944 εις την Ρώμην και εις την οποίαν παρέστησαν έπίσης ο Άγγλος ύπουργός διά την Μέσην Ανατολήν λόρδος Μούν, ο πολιτικός σύμβουλος του Πρωθυπουργού Χριστ. Στάλ, ο Άγγλος παρά τὸ βασιλεῖ της 'Ελλάδος πρεσβευτής Άλφειρ και ο γραμματέας του βασιλέως των 'Ελλήνων Ρασούλ Ρωσσέιτης, είναι έξαιρετικώς ενδιαφέροντα διά την εξήγησιν των άνησυχιών, αι οποίαι συνέχισον τότε την 'Ελλάδα.

Μετά τους πρώτους τυπικούς χαιρετισμούς και την εκδήλωσιν της ελληνικής εύνγνωμοσύνης διά την άγγλικήν βοήθειαν, ο Παπανδρέου ήλθεν άμέσως εις τὸ ζήτημα των απαραίτητων δυνάμεων διά την άπελευθέρωσιν και την άποκατάστασιν της τάξεως εις την 'Ελλάδα. Έτόνισεν ότι κατά την στιγμήν εκείνην τὸ ελληνικόν κράτος, τὸ οποίον θα έπρεπεν άπαραίτητως να άποκαταστήσῃ τον πραγματικόν του έλεγχον επί των ενόπλων δυνάμεων, δηλαδή κυρίως επί του στρατού, της χωροφυλακής και της αστυνομίας, είναι άποπλον, ενώ τὰ όπλα ευρισκονται όλα εις χείρας οργανώσεων που εκπροσωποῦν μόνον μίαν μειονότητα. Είναι επομένως άπόλυτος ή ανάγκη του σχηματισμού έθνικου στρατού και αστυνομίας, προς τον σκοπόν δε αυτών ή έν όπλας άγγλική βοήθεια είναι άπαραίτητος. Ο Άγγλος πρωθυπουργός απήντησεν ότι ή άγγλική κυβέρνηση είχε μελετήσει τὸ πρόβλημα τὸ οποίον ήγειρεν ο Παπανδρέου, περί της άποστολής δηλαδή βρετανικόν δυνάμεων όπως βοηθήσουν εις την άποκατάστασιν διατάξης διακυβερνήσεως εν 'Ελλάδι. Έτόνισεν, όμως ότι δεν ήμπορούσε να δώσῃ καμμίαν ύπόσχεσιν και να αναλάβῃ καμμίαν ύποχρέωσιν. Αυτό, όπως συνήθιζε να λέγει ο μέγας Βενιζέλος, ήτο θέμα προς μελέτην. Εκτός τούτου όμως έπρεπε να τονισθῃ ότι ήτο έξαιρετικώς σημαντικόν όπως μη γίνει καμμία άπολύτως δημοσία πυλιήσις ακόμη και περί της όπλης δυνατοτήτος της άποστολής βρετανικῆς βοηθείας εις την 'Ελλάδα. Και μόνον αι όλιγαι αὐταί λέξεις, που περιέχει τὸ έπίσημον άγγλικόν πρακτικόν, είναι χαρακτηριστικὰ της δυσμενούς θέσεως εις την οποίαν είχε περιέλθει τὸ ζήτημα αὐτὸ και της ριζικής μεταδολής της καταστάσεως, ή οποία είχαν επέλθει από της εποχής καθ' ήν ο Ουίνστον Τσώρτσιλ έμελέτα και επείδαζεν εις τὸς Άμερικανούς συμμάχους την ίδεαν μίας μεγάλης εκστρατείας διά των Βαλκανίων, άρχομένης με την απόδοσιν ισχυρών συμμαχικόν δυνάμεων εις την 'Ελλάδα.

Έν τὸ μεταξύ όμως, προσέθεσεν ο Τσώρτσιλ, πιστεύει ότι ή ελληνική κυβέρνηση θα ήμπορούσε να κομη ένα χρησίμον βήμα, μετασερομένη άμέσως από τὸ Κάτρον και την ελλητηριώδη του άπόδοσιν των ελληνικόν μηχανορραφιών εις κάποιο μέρος της 'Ιταλίας, όπου θα ήδυνάτο να είναι εις ύψιστον έπασην με τὸ στρατηγικόν του ανατολίτου άρχηγού των συμμαχικόν στρατευμάτων. Μία τοιαύτη κίνησις, χωρίς να δίδῃ καμμίαν συγκεκριμένην ένδειξιν περί των πιθανών διαθέσεων, θα ήδύνατο να ισχύσῃ ως μια προειδοποίησις προς τον Ε.Λ.Α.Σ. και να ενδυσάρην τον υμειμόφρονα πληθυσμόν της 'Ελλάδος. Ο Παπανδρέου απήντησεν ότι άποδέχεται εύνγνωμόως την πρότασιν αυτήν του Τσώρτσιλ και ότι τίποτε δεν θα ήχηριστε περισσότερο την ελληνικήν κυβέρνησιν από την μεταφοράν της έδρας της εις την 'Ιταλίαν. Ο Τσώρτσιλ παρετήρησεν ότι δεν έχει καμμίαν αντίρρησιν όπως ο Παπανδρέου άνακωίωσῃ εις τὰ μέλη της υπ' αυτών κυβερνήσεως την απόφασιν αυτήν, εὐθύς μετά την επιστροφήν του εις τὸ Κάτρον, επανέλαθεν όμως ότι δεν δύναται να δώσῃ καμμίαν ύπόσχεσιν και να αναλάβῃ καμμίαν ύποχρέωσιν, ως προς την δυνατότητα βρετανικῆς βοήθειας.

Εισήλθεν έπειτα εξ ιδίας πρωτοβουλίας ο Άγγλος πρωθυπουργός εις τὸ ζήτημα του Βασιλέως Γεωργίου εναντίου του οποίου, όπως ήτο φυσικόν, συνεκροσάτο τότε όλη ή λύσσα της ανατρεπτικής προπαγάνδας. Τὰ έπίσημα βρετανικά πρακτικά αναφέρουν επί λέξει: «Ο Ουίνστον Τσώρτσιλ ειπεν έπειτα ότι, κατά την γνώμην του, δεν εχρειάζεται καμμία νεώτερα δήλωσις του βασιλέως διά την θέσιν του. Είχεν ήδη κάμει μίαν πολύ καλήν δήλωσιν, αναλαμβάνων την ύποχρέωσιν να συμμοσώθῃ προς την συμφυλήν της κυβερνήσεως του, εν σχέσει προς την επιστροφήν του εις την 'Ελλάδα. Καμμία αντίρρησις δεν ύπήρξε διά να μεταθῆ ο βασιλεῖς εις τὸ Λονδίον προς έπίσκεψιν, εάν τὸ επέθυμει. Ο Άγγλος πρωθυπουργός επέθυμει να τονισθ ιδιαιτέρως τὰ οίλικα και γεννοιάφρονα αισθήματα του βρετανικου λαού προς τον Βασιλέα της Ελλάδος ο οποίος είχε σταθῆ ακλόνητος εις μίαν δύσκολον στιγμήν διά την ιστορίαν άμφοτέρων των χωρών. Τὰ αισθήματα αὐτὰ θα παραμείνουν πάντοτε δι' ήμιας τους Άγγλους, προσέθεσε, και δεν θα τὰ αφήσωμεν προθύμως. Ταυτοχρόνως όμως δεν είχαν οι Άγγλοι καμμίαν διάθεσιν να παραδίδουν ή να παρεμποδίσουν την ένδοκσιν των κυριασικόν δικαιωμάτων του ελληνικού λαού, όπως άποφασίσῃ μόνος διά την τύχην του και εκλέξῃ μεταξύ βασιλείας και δημοκρατίας. Πρέπει όμως τὰ δικαιώματα αὐτὰ να άσκήσῃ ο ελληνικός λαός ολόκληρος και όχι μία δράς δογματιστών. Καίτοι ο Τσώρτσιλ θαυμάζε, προσωπικώς τὸ καλύτερον της συνταγματικής μοναρχίας, τὸ οποίον εξέλιχῃ εις την Άγγλίαν, ή βρετανική κυβέρνηση θα παρέμνη πολιτικώς οδιάρητος επί του θέματος αὐτῶν εφ' όσον ή έκδοσις του θα ερουβρίζετο από ελληνας και νησιον δημοψήφισμα. Αφού συνεζήτησεν έπειτα οι Γώρτσιλ και Παπανδρέου επί του ζήτηματος της άνεκωχῆς με την Βουλγα-

ρίαν, με τὸ ὁποῖον θὰ ἀσχοληθῶμεν κατωτέρω, ἡ σύσχεσις αὐτῆ ἐπεμαρτίσθη τὴν 7ην μ.μ. τῆς 21ης Αὐγούστου 1944. Προηγουμένως ὁμοῦ ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς ἐπαυθῆεν ἀπαξ ἔτι ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς πολιτικῆς ἀσφάλειας εἰς τὴν Ἑλλάδα, τόνισας ὅτι «θα ἀπετέλει σφάλμα τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐὰν αὕτη δαίνοι μὲνα μέρους τοῦ σκεπτικῆς ἔργου εἰς τοὺς Ἄγγλους. Συνέστησε δὲ με ἰδιαίτερον ἐπιμονὴν πρὸς τὸν Παπανδρέου νὰ κάμῃ τὰν ἑ.τ.θὰ πῶντο διὰ νὰ ἐγκαθιδρύσῃ καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ κύρος τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Πάντως ἡ συνομιλία αὐτῆ τῆς Ρώμης εἴρε τὴν συνέχειάν της εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, ὅπου τὰς ἀμέσως ἐπομέναις ἡμέρας διεξήχθησαν σημαντικαὶ συνεννοήσεις μεταξὺ τοῦ τότε ἀρχηγοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ Γενικοῦ Επιτελείου Στρατοῦ στρατηγὸυ Βεντήρη καὶ τοῦ Ἄγγλου ἀρχηγοῦ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων Μέσης Ἀνατολῆς στρατηγὸυ Πάτζετ, πρὸς συγκρότησιν τῆς μικτῆς ἀγγλοἑλληνικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία θὰ προέβαιεν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Δυστυχῶς ἡ προηγουμένη ἀποστολὴ τῆς Ὀρεινῆς Ταξιαρχίας εἰς τὸ ἰταλικὸν μέτωπον δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὴν Ἑλλάδα σοβαρὰν συμβολὴν εἰς τὴν προσπάθειαν. Αἱ ἑλληνικαὶ ὁμοῦ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ Μέσης Ἀνατολῆς ἐκκαθαρισθεῖσαι πλήρως μετὰ τὸ στασιαστικὸν κίνημα, ἔκασαν ὅτι ἦτο δυνατόν διὰ νὰ προσφέρουν κατὰ βετικόν. Εἰς τὸν Ἰερὸν Λόχον, ὁ ὁποῖος εἶχε κατακτήσει ἤδη πολλὰς πολεμικὰς δόξους καὶ εἶχε δύναμιν μεγαλυτέραν τῆς τοῦ κανονικοῦ τάγματός, θὰ προετίθετο καὶ μία νέα ἑλληνικὴ ταξιαρχία, ἀπαρτιζομένη ἀπὸ ὅλων τοῦς μαχητὰς τῶν ἐθνικῶν ὁργανώσεων ἀντιστάσεως. Πρὸς τοῦτο προητοιμάσθησαν ἀνα τῶν 100 ἀξιωματικοί, διὰ νὰ τὴν στελεχώσωσιν καὶ ἐτέθη κατὰ μέρος ὁ ἀπαιτούμενος ὀπλισμός. Τέλος ὑπῆρχε καλῶς ἐξοπλισμένον καὶ ἐξοπλισμένον τὸ μηχανοκίνητον τάγμα χωροφυλακῆς καὶ ἀστυνομίας, τὸ ὁποῖον εἶχε συγκροτηθῆ εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν. Ἀπὸ βρετανικῆς ἀπόψεως θὰ προετίθετο δύο ὁλόκληροι μεραρχίαι, μία ἀγγλικὴ καὶ μία ἰνδική, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον ἐκείνῃ τῇ ἐποχῇ διαβίβασαι εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν. Συνεκροτεῖτο αὐτὰ μία δύναμις ἀρκετὰ σοβαρὰ, ἡ ὁποία θὰ ἦτο εἰς θέσιν ὄχι μόνον τοῦς Γερμανοὺς νὰ ἐκδιώξῃ, ἀλλὰ καὶ τὴν τάξιν νὰ ἀποκαταστήσῃ πλήρως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Δυστυχῶς, διὰ λόγους διαφόρους, ἐλάχιστον μέρος ἀπὸ τὰς δυνάμεις αὐτὰς ἐστάθη εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀπελευθερώσεως της καὶ αἱ ληθεῖσαι ὑπὸ τῶν στρατηγῶν Βεντήρη καὶ Πάτζετ ἀποφάσεις παρέμειναν οὐσιαστικῶς ἀνεφάρμοστα.

Τὰ ρωσικὰ στρατεύματα εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσβὰλλον εἰς τὴν Βαλκανικὴν. — Τὸ πραξικόπημα τοῦ Βασιλέως Μιχαὴλ καὶ ἡ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς Ρουμανίας εἰς τὴν Ρωσίαν. — Ὁ Βούλγαρος ὑπουργὸς Μουσσάφωφ ἐξαπαγγυλεῖται ἀνακωχῆν εἰς τὴν Αἴγυπτον. — Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἰδοποιεῖται μόνον τὴν ὑστέρῃ τῇ στιγμῇ. — Αἱ ζωηραὶ συζητήσεις εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὑπουργικὸν συμβούλιον. — Ἡ Ἑλλάς παρεμποδίζεται νὰ ζητήσῃ τροποποιήσεις τῆς ἀνακωχῆς. — Ἐν τῷ μεταξὺ Ἕως ἡ Ρωσία, τῆς ὁποίας αἱ ὑπὸ τοὺς στρατάρχοις Τολμποκιν καὶ Μαλινοβσκυ στρατιάι εἶχον ἀρχίσαι τὴν 21ην Αὐγούστου τὴν μεγάλην τὴν ἐπίθεσιν πρὸς τὴν κατεστραφέν τῆς Ρουμανίας, διὰ νὰ δυνθῶν ἐὺπὸς τῶν ἐπομένων ἡμερῶν νὰ ἀνοίξουν μεγάλα στήματα εἰς τὴν γερμανικὴν παραστάσιν καὶ νὰ ἀρχίσουν ἀμέσως τὴν ραγδαίαν προέλασίν των, εἶχεν ἤδη καταρῶσαι νὰ ἀσπρῶσιν οὐσιαστικῶς τὴν κυριαρχίαν τῆς εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Βαλκανικὴν Χερσόσπον, μετὰ τὴν μοναδικὴν ἐξαιρέσιν τῆς Ἑλλάδος. Ὅλη ἡ ἐπονομητικὴ καὶ ἐπιτόπος προκαταρκτικὴ προσπάθεια, τὴν ὁποίαν ἡ σοβιετικὴ διπλωματία εἶχε καταβάλει πρῶτον διὰ τῆς μεταστάσεως τοῦ βρετανικοῦ σχεδίου τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Γερμανῶν ἀπὸ Νότον καὶ ἔπειτα διὰ τῆς δημιουργίας ἰσχυρῶν δυνάμεων κομμουνιστῶν ἢ κομμουνιζόντων «παρτιζάνων» εἰς ὅλας τὰς βαλκανικὰς χώρας, ἔφερον ἤδη τοὺς καρπούς της καὶ αἱ ἀσθενεῖς ἀποτεῖραι εἰς τὰς ὁποίας θὰ προέβαιον ἀκόμη αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις διὰ τὴν διατήρησιν οὐδὲν ὅπως δικαιώματος γνώμης ἢ ἐπεμβάσεως εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων, ἦσαν ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμέναι εἰς ἀποτυχίαν.

Εἰς τὴν Ρουμανίαν, ἡ ὁποία, ἐὰν καὶ εἶχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1940 τεθῆ εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Γερμανίας καὶ εἶχε προσφέρει δεκάδας μεραρχιών της εἰς τὴν γερμανικὴν ἐναντίον τῆς Ρωσίας ἐπίθεσιν, δὲν παρηκαλοῦσε μετὰ τὸν ἐξουσιασμὸν τῆν αἰλογερμανικὴν πολιτικὴν τοῦ δικτάτορος Ἀντωνέσκο εὐρίσκει ἐπὶ κεφαλῆς τῶν δυσπραγημένων ὁ Βασιλεὺς Μιχαὴλ. Ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως ἤδη τοῦ 1944 ὁ «εὐραὶ» Βασιλεὺς εἶχε καταρῶσαι νὰ ἐλθῇ εἰς μυστικὴν ἐπέσθιν μετὰ τοὺς Ἄγγλους καὶ τοὺς Ἀμερικανοὺς καὶ νὰ τοὺς παρακάλει νὰ τὸν βοηθήσωσιν διὰ νὰ ἀποσπῶσιν τὴν χώραν του ἀπὸ τὴν Γερμανίαν. Τῶν Ἰουλίον δὲ τοῦ 1944 ἐφθασεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, κατόπιν περιπετειώδους ταξιδίου, ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ πρίγκιψ Μπ. Στίρπευ μετὰ σαφῆς πλέον προτάσεως συνδηλολογήσεως. Ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἐνημερωθῆ ἀμέσως, κατέστησε σαφῆς ὅτι θεωρεῖ τὴν ρύθμισιν τῆς ρουμανικῆς ὑποθέσεως ὡς ἀναγκαζομένην εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν ἰδικὴν της ἀρμοδιότητα καὶ ὅτι ἐν ὁ πρίγκιψ Στίρπευ εἶχε νὰ κάμῃ συγκεκριμέναις προτάσεις, θέτει προθέσιν εἰς τὴν διάθεσιν του τὰ μέσα διὰ τὴν ταχέαν μεταδρασίν εἰς Μόσχαν, ὅπως διεξαγάγῃ ἐκεῖ τὰς σχετικὰς διαπραγματεύσεις. Οἱ Δυτικαὶ Συμμαχοὶ δὲν ἤθελον νὰ δημιουργήσωσιν νέας ἀφορμὰς προστριβῶν μετὰ τὴν Ρωσίαν καὶ

ὡς ἐκ τούτου ἐπεμαρτίσθη τὰς συνεννοήσεις των μετὰ τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Ρουμανοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος ὁμοῦ δὲν ἤθελε νὰ μεταβῇ εἰς Μόσχαν. Ἀπὸ παρηλθῆν οὕτω ἀρκετὸς καιρὸς καὶ ἡ ἐνοχρία τῆς μεγάλης σοβιετικῆς ἐπιθέσεως τὸν ἔκαμε νὰ ἀντιληθῆ ὅτι δὲν εἶχε πλέον καιρὸν νὰ γῆνῃ, ὁ Μιχαὴλ ἐπαυμαρτίσθη τὴν 23ην Αὐγούστου 1944 τὸ ἀπὸ καιροῦ ἐτοιμαζόμενον πραξικόπημα του. Ἐκάλεσεν εἰς τὰ ἀνώκτορα τὸν δικτάτορα Ἀντωνέσκο διὰ νὰ τοῦ ἀναγγεῖλῃ ὅτι τὸν εἶχε καθαρῶσαι καὶ μετὰ τὴν βόθειαν τῶν πιστῶν του σωματοφυλάκων συνέλαβε τοὺς περισσοτέρους τῶν Γερμανοφίλων παραγόντων καὶ κατέλαβε τὰ κυριώτερα κυβερνητικὰ κτίρια. Μεταξὺ αὐτῶν κατελήφθη καὶ ὁ ραδιοφωνικὸς σταθμὸς τοῦ Βουκουρεστίου, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ὁ «εὐραὶ» βασιλεὺς ἀπέγγειλεν ὅτι ἡ Ρουμανία ἀποσπῶσαι τελείως ἀπὸ τὸν πόλεμον καὶ θέτει ἑαυτὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς μεγαλοφυχίας τῶν Συμμάχων.

Οἱ Γερμανοὶ ἀπήντησαν μετὰ ἕνα ἀμείλικτον ἀπὸ ἀέρος βομβαρδισμόν τοῦ Βουκουρεστίου, ὁ ὁποῖος προεκάλεσε τὴν ζωηρὰν ἐξέγερσιν τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Μιχαὴλ ἠδυνήθη νὰ ἀναγγεῖλῃ τὴν μεθεπομένην τὴν ἀπόφασιν τῆς νέας κυβερνήσεως του ὅπως κηρύξῃ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Γερμανίας. Ὅλαί αἱ ρουμανικαὶ μεραρχίαι ἀπεσφύρησαν ἀπὸ τὸ μέτωπον, ἀφίνοσαι αὐτὰ ἀκάλυπτα τὰ γερμανικὰ στρατεύματα καὶ καθιστώσαι δυνατὴν τὴν ἔπι τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων κύκλωσιν καὶ αἰχμαλωσίαν τοῦ μεγαλυτέρου μέρους δώδεκα γερμανικῶν μεραρχιών νοτίως τοῦ Κιανόβου. Ἡ συντριβὴ τῶν Γερμανῶν εἰς τὸ ρουμανικὸν μέτωπον ἦτο οὕτω πλήρης. Τὰ ρωσικὰ στρατεύματα, προελθόντα ταχέως, εἰσῆλθον τὴν 31ην Αὐγούστου εἰς τὸ Βουκουρεστίον διὰ νὰ συνεχίσουν ἔπειτα ἀκόμη ταχύτερον τὴν προέλασιν των πρὸς τὴν Νοτιοσλαβίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν. Ἀπὸ τῶν πρώτων ὁμοῦ ἡμερῶν τοῦ Σεπτεμβρίου ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἀνεκίνωσεν εἰς τοὺς Ἄγγλους καὶ Ἀμερικανοὺς συμμαχοὺς της ὅτι εἶχε καλέσει τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ρουμανίας εἰς τὴν Μόσχαν διὰ νὰ διαπραγματευθῶν τὴν ἀνακωχὴν, τὴν ὁποίαν ὄρθον καὶ δίκαιον ἦτο νὰ ὑπαγορεύσῃ ὁ ἀπελευθερώσας τὴν Ρουμανίαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς Ρώσος στρατάρχης, Παρεκάλει δὲ τοὺς συμμαχοὺς της νὰ ἐξουσιοδοτήσωσιν τὸν στρατάρχην Μαλινοβσκυ νὰ ὑπαγορεύῃ καὶ ἐκ μέρους των τὴν ἀνακωχὴν, εἰς τὴν σύναμιν τῆς ὁποίας θὰ ἠμποροῦσαν ἐὰν ἤθελον νὰ ἀντιπροσπευθῶν διὰ τῶν ἐν Μόσχᾳ στρατιωτικῶν τῶν ἀκολουθῶν. Αἱ κυβερνήσεις Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ Μεγάλῃς Βρετανίας, μὴ δυνάμεναι πλέον νὰ κάμουν ὅτιδήποτε ἄλλο, ἔδωσαν τὴν αἰτιθεσίαν συγκατάθεσιν καὶ ὁ πρίγκιψ Στίρπευ ἀνεχώρει ἐροπορικῶς διὰ τὴν Μόσχαν ὅπου κατὰ μετὰ τὸς δύο ἄλλους Ρουμανοὺς ἀντιπροσώπους Πατρασκίου καὶ Δαμασσεάνου ὑπέγραψαν τὴν 12ην Σεπτεμβρίου 1944 τὴν σύμβασιν τῆς ἀνακωχῆς, ἐνῶ κατέβησαν εἰς τὸ Βουκουρεστίον, διὰ νὰ προετοιμάσῃ τὴν δαμιανὴν κομμουνιστικοποίησιν τῆς Ρουμανίας, ἡ προέχουσα Ρουμανικὴ κομμουνιστρια Ἄννα Πάουκερ.

Προκειμένου περὶ τῆς Βουλγαρίας, τῆς ὁποίας ἡ συνθηκολόγησις θὰ ἐπικολοῦσε μοιραῖως ὀλίγον καιρὸν ἀνογῶρα, αἱ προϋποθέσεις διὰ τοὺς Δυτικοὺς συμμαχοὺς, ὅπως ἐπιδύλωσιν ἔστω καὶ ἐν μέρει τὰς ἀποφάσεις των κατὰ τὴν σύναμιν τῆς ἀνακωχῆς ἐφαίνοντο κάπως ἐνοικώτεροι, λόγω ἰδίας τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Ρωσία δὲν εἶχε ποτὲ κηρύξει τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας, καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν ἐδικαιούτο αὐτὸ ὡς ἐνδοκίμοι εἰς ἐκπόμενον κατὰστασιν μετὰ τὴν Βουλγαρίαν νὰ διαπραγματευθῶν τὴν ἀνακωχὴν. Ἡ νέα βουλγαρικὴ κυβέρνησις Μπαγκρινοφ, ἡ ὁποία εἶχεν ἀναλάβει ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 1944 τὴν ἀρχὴν, ἐνῶ ἀνεκίνωσεν δημοσίᾳ τὸ πρόγραμμά της περὶ ἀνεπιφυλάκτου συνεχρωσίας μετὰ τὴν Γερμανίαν καὶ εἶδεν εἰς τὰ βουλγαρικὰ στρατεύματα τὴν διαταγὴν νὰ ἐξασκοῦσθουν βοηθούντα πλήρως τοὺς Γερμανοὺς εἰς τὰς κατεχομένας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Νοτιοσλαβίας, διεδίδασεν εἰς τοὺς Συμμαχοὺς ἐμμέσως καὶ ἀρκετὰ ἀορίστους προτάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας θὰ ἐδέχετο ἡ Βουλγαρία τὴν σύναμιν κάποιαι συμφωνίας μετὰ τοὺς Συμμαχοὺς καὶ ἦτο μάλιστα πρόθυμος νὰ ἐκκένωσῃ τὰ κατεχομένα «ἢ βουλγαρικὰ ἐδάφη». Περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου 1944 ὁμοῦ ἐφθασεν εἰς τὴν Αἴγυπτον μετὰ ἀπόλυτον μυστικότητας καὶ κατέλυσεν ὑπὸ αὐστηρῶν φρουρῶν εἰς τὸ «Μένα Χάουζ» ἕνα μυστηριώδες πρόσωπον, διὰ τὸ ὁποῖον ἐλάχιστοι μόνον ἐλησφορήθησαν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ Βουλγαροῦ ὑπουργοῦ Μουσσάφωφ, ποὺ ἤρξατο νὰ διαπραγματευθῆ τὴν ἀνακωχὴν. Ἡ διεξαγωγὴ τῶν σχετικῶν διαπραγματεύσεων ἀνετέθη εἰς τριμελὴ ἐπιτροπὴν ἀπεσταλμένων ἀπὸ τῶν Ἄγγλων ὑπουργῶν τῆς Μέσης Ἀνατολῆς Λόρον Μόυν καὶ τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας καὶ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν παρὰ τὸ βασιλεῖ τῆς Ἑλλάδος, Λ. Μάκ—Βέη καὶ Ρ. Α. Λίτλερ. Αἱ διαπραγματεύσεις, τὰς ὁποίας αἱ ὡς ἄνω εἶχον τὴν ἐπιτολήν νὰ διεξαγάγουν μετὰ ἐκείνην ταχέτητα, διὰ νὰ μὴ τοὺς προλάβουν ἐνδοχομένης τὰ γεγονότα, ἐγίναν μετὰ τῶσαν ἀπόλυτον μυστικότητας ὥστε ἀκόμη καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἦτο ἐν τούτοις ἡ περισσοτέρον παντὸς ἄλλου ἐνδιαφερομένη εἰς τὴν ὑπόθεσιν, νὰ μὴ πληροφορηθῆ σχετικὰς παρὰ μόνον τὴν 31ην Αὐγούστου, ὅτε εἶχεν ἤδη καταρτιοθῆ τὸ πλήρες καὶ ὀριστικὸν κείμενον τῆς συμβάσεως τῆς ἀνακωχῆς.

Ἀορίστους μόνον πληροφορίας καὶ ἀνησυχίας εἶχον σχετικὰς αἱ ἐπίσημοι ἐν Καίρῳ ἑλληνικὸι κύκλοι καὶ μετὰ τὰς ἐφαίται μόνον ὅτι ἀνεχώρησε τὴν 20ην Αὐγούστου ὁ πρωθυπουργὸς Παπανδρέου διὰ τὴν ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσαν συνάντησιν του ἐν Νεαπόλει μετὰ τὸν Ἄγγλον πρεσβυτουργόν. Ἀπὸ τὰ ἐπίσημα πρακτικὰ τῆς συνηθέσεως προκύπτει ὅτι

ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τοῦ Ὀλίγοντος Τσώρτσιλ ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ὅπως ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ δίκαιαι διεκδικήσεις τῆς Ἑλλάδος, αἱ σποριζόμενοι εἰς τὰ τόσα κατὰ τὸ παρελθὸν δεινοπαθήματα τῆς καὶ ζητούσαι νὰ ἐξασφαλθοῦν εἰς αὐτὴν τὰ ἰσχυρὰ ἐκείνα σύνορα τὰ ὅποια θὰ κατοχυρώσων τὴν ἀσφάλειάν της διὰ τὸ μέλλον. Ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς χωρὶς νὰ κόμη οὐτε ἓν ἄντὸν τὸν γενοῦντος ἐπὶ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἶχον ἤδη ἀρχίσει αἱ διαπραγματεύσεις μετὰ τὴν Βουλγαρίαν διὰ τὴν σύμφων ἀνακωχῆς, ἐτόνισεν ὅτι τὰ ζητήματα, τὰ ἀσφαρῶντα ἐθνοκτικὰ διεκδικήσεις θὰ ὑφιστάσθω μόνον ἀργότερα, μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, ἀλλ' ὅτι ἐν τῷ μεταξύ πρέπει νὰ τολμηθῇ ὅτι ἡ διατήρησις τῆς εἰρήνης θὰ ἐξαστηθῇ πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὴν πρόθεσιν τῶν μεγάλων συμμάχων Δυνάμεων νὰ κρατήσων εἰς γέρας τὴν ὅλας τὰς ἐγγυήσεις διὰ τὴν προστασίαν τῆς εἰρήνης καὶ ὅτι τὰ ζητήματα τῶν συνόρων δὲν θὰ ἔγινον πλέον τόση σημασίαν.

Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἑλλήνου πρωθυπουργοῦ εἰς τὸ Κάιρον καὶ ἀκοιθὸς τὴν πρωίαν τῆς 31ης Αὐγούστου 1944 τὸν ἐπισκέφθησαν αἱ δύο πρεσβευταὶ Λήπερ καὶ Μὰκ Βὴ καὶ τὸ ἀνεκοίωσαν ὅτι αἱ κυβερνήσεις των εἶχον καταρτίσει τοὺς ἄρους τῆς ἀνακωχῆς μετὰ τῆς Βουλγαρίας τοὺς ὁποίους καὶ προετίθεντο νὰ ἀνακοινώσω εἰς τὸν ἐπὶ τοῦτῳ ἀειχθέντα ἀντιπρόσωπον τῆς Βουλγαρίας Μουσσάωφ. Τοῦ ἀσκήσαν δὲ καὶ ἀντίγραφον τοῦ κειμένου τοῦ σχεδίου ἀνακωχῆς, Μίαν ὥραν ἀργότερον ὁ Παπαδηρόπουλος συνεικάλωσεν εἰς ἕκτακτον συνεδρίσμιον τὸ ἑλληνικὸν Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, εἰς τὸ ὅποιον ἀνεκοίωσεν τὸ ὑλικὸν γενομένον συμμαχικὸν διάγραμμα καὶ ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁποίου ἔθεσε τὸ σχέδιον τῆς ἀνακωχῆς. Προέβλεπε δὲ εἰς τὴν γενικὴν του εἰρήνην ὅτι ἐκ τῆς πρώτης μελέτης τοῦ κειμένου συνήγαγε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ ἀνακωχῆς ἰδιωτύπου μοσφῆς, μὲ ἀορίστους καὶ γενικοὺς μόνον ὄρους. Οἱ δύο πρεσβευταὶ ὅμως τοῦ εἶχον ἀνακοινώσει ὅτι οἱ ρωσικοὶ μόνον ἰσχυροὶ ὄροι εἶχον προσεκτικῶς μελετηθῆ παρὰ τῶν κυβερνήσεων των εἰς τρόπον ὥστε νὰ παράσχων εἰς αὐτὰς ἐφυστήν διακριτικὴν ἐξουσίαν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ ἐπιβόλουν εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὰς συμμαχικὰς ἀποφάσεις καὶ κατὰ συνέπειαν νὰ προστατεύσω ἀποτελεσματικῶς τὰ δίκαια ἑλληνικὰ συμφέροντα. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ πλειοψηφία τῶν ὑπουργῶν δὲν παρέλείπει νὰ διατυπώσῃ τὰς σοβαρωτάτας ἀνησυχίας τὰς ὁποίας ἐπέφηνεν ἡ ἀοριστία τῶν διατάξεων καὶ ἡ ἔλλειψις οἰασθῆταε διατάξεως ἡ ὅποια νὰ τοῖσιδῶσῃ ἔστω ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας περὶ τῆς ὑπονοήσεως τὴν ὅποιαν θὰ εἶνε νὰ παράσχῃ οὐσιαστικώτερας ἐγγυήσεις τῆς ἑλληνικῆς ἀσφαλείας.

Τὸ κείμενον αὐτὸ ἀπετέλετο ἀπὸ δεκατρία ἐν ὄλω ἔσθρα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μόνα τὰ ὅποια θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῶν ὡς παρόντων κάποιαν ἰκανοποίησιν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦσαν τὸ ὑπ' ἀριθ. 3, τὸ ὅποιον ἀναφέρει ὅτι καὶ βουλγαρικὰ δυνάμεις, δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ ἰπῆρες θὰ ἀποσυρθῶν πᾶσαυτα ἀπὸ ὅλα τὰ συμμαχικὰ ἔδρα, τὰ κατεχόμενα ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας, καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 10 τὸ ὅποιον ἀναφέρει ὅτι «ἡ Βουλγαρία θὰ ἀποδώσῃ πᾶσαν περιουσίαν ἀνήκουσαν εἰς τὰ Ἡνωμένα Ἔθνη, θὰ δώσῃ ἐπανορθώσεις διὰ τῆς ζημίας πολέμου καὶ δὲν θὰ διαβῆσῃ κανὲν ἰδικὸν της περιουσιακὸν στοιχεῖον γὰρ τὴν συμμαχικὴν συγκοτάθειαν». Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασιν εἰς τὸ ἑλληνικὸν Ὑπουργικὸν Συμβούλιον συζητήσιν ἐτονίσθη κυρίως ἡ δυσάρεστη ἐκπληξία τῶν Ἑλλήνων ὑπουργῶν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβερνήσις δὲν εἶχεν οὐδένα ἐνημερωθῆ διὰ τὴν ἔσθρην τῶν διαπραγματεύσεων τῆς ἀνακωχῆς μετὰ τὴν Βουλγαρίαν καὶ δὲν εἶχε καθόλου κληθῆ νὰ δώσῃ τὴν ἰδικὴν τὴν γνώμην διὰ τοὺς ὄρους τῆς ἀνακωχῆς αὐτῆς. Ἐτονίσθη ἐπίσης ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶχε σκληρὰν πείραν τῆς τάσεως τῶν μεγάλων Δυνάμεων νὰ λησμονοῦν τὰ ἐγκλήματα τῆς Βουλγαρίας νὰ ἐπιδικεύουν ἀσύγγνωστον ἀπέναντι της ἐπικείμεν καὶ νὰ καταβάλλων μάλιστα προσπάθειας νὰ τὴν παρασύρω με παντοίας ὑποχωρήσεις πρὸς τὸ μέρος των, παραγνωρίζουσαι τὰ στοιχειώδη τῆς Ἑλλάδος δικαιώματα. Τέλος ἀνεφέρθη ὅτι ἡ ἀνακοίνωσις τῶν ἄριστων καὶ κάθε ἄλλα παρὰ ἰκανοποιητικῶν ὄρων τῆς ἀνακωχῆς θὰ προεκάλει μεγίστην ἀπογοήτευσιν καὶ ἀπιστίαν εἰς τὸν ἰπὸδουλον ἑλληνικὸν λαόν. Ὁ ἐκ τῶν ὑπουργῶν Σπ. Θεοτόκης εἰσηγήσῃ ὅπως καταρτισθῆ ἀμέσως ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν ἀρμοδίων ὑπουργῶν καὶ τῶν διευθυντῶν τῶν διπλωματικῶν, στρατιωτικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν, ὅπως μελετήσῃ ἐπιστομῶδες τὸ κείμενον τοῦ σχεδίου ἀνακωχῆς καὶ εἰσηγηθῆ περὶ τῶν ἀσφαρῶντων τροποποιήσεων του καὶ ὅπως — συμφωνῶς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν — κατὰ τὴν ὅποιαν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν μεγάλων ἐπιτημάτων ἐπιανέσθῃ πάντοτε ἐνίσχυον πολιτικὸν μέτρον. — Ἐνημερωθῶν ἀμέσως σχετικῶς ὅλοι οἱ εἰσακόμενοι ἐν Μέσῃ Ἀνατολῇ καὶ μὴ συμμετένοντες εἰς τὴν κυβερνήσιν Ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἀγέτης, μετὰ τῶν ὁποίων συμπεριλαμβανόντο σημειώτερον οἱ ὑλικὶ πρὸ τῶν ἡμερῶν ποραιτηθέντες ὑπουργοὶ Βενιζέλος, Ρέντης καὶ Μιλωνάκης.

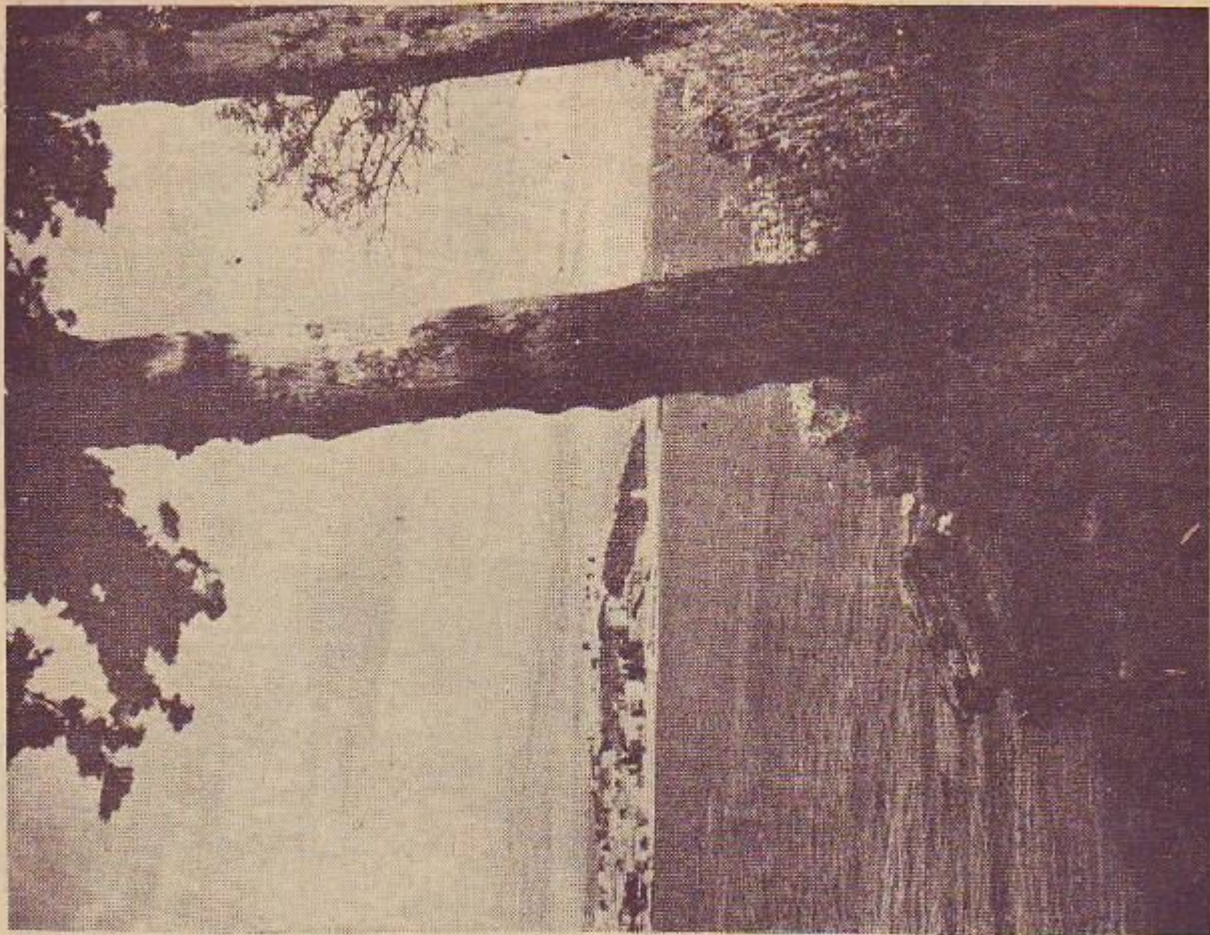
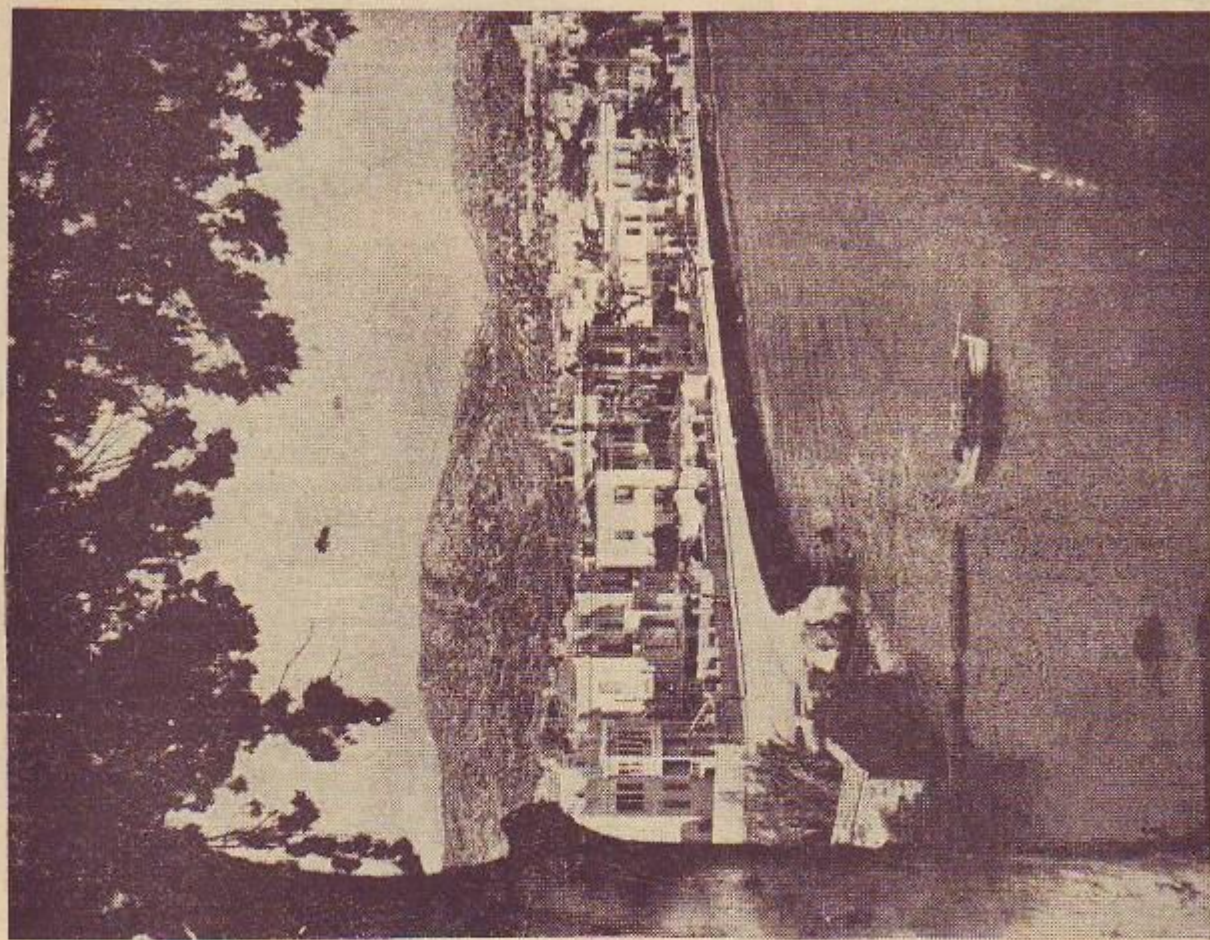
Παρὰ τὰς διατυπώσεις ὡς πρὸς τὴν δευτέραν πρότασιν ἀντιρροῦσε τῶν Παπαδηρόπου καὶ Τσάτσου, ἐγένοντο αἰσθαί τελικῶς δεκταὶ καὶ καταρτίσθη ἀμέσως ἡ ἐπιτροπὴ ἐξετάσεως τοῦ κειμένου τῆς ἀνακωχῆς ἡ ὅποια συνήλθε εἰς συνεδρίσμιον τὸ ἴδιον ἀπόγευμα καὶ μετὰ πολὺν ὥρην συζήτησιν κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα νὰ ζητηθῶν ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀριστίαν καὶ σοβαρὰ τροπολογίας. Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον συνήλθε πάλιν εἰς συνεδρίσμιον τὴν

ἐπομένῃν ἡμέραν καὶ μετὰ συζήτησιν καὶ ἐξέτασιν τῶν προταθειῶν τροπολογιῶν κατέληξεν εἰς τὴν ἐξῆς ἀπόφασιν: Ὁ συντάσσεται ἀμέσως ἔγγραφος ἑλληνικῆ ἀπάντησις εἰς τὸ διάγραμμα τῶν πρεσβευτῶν Ἀμερικής καὶ Ἀγγλίας ἡ ὅποια ἐντὸς τῆς ἡμέρας θὰ ἐπιβιβασθῆ εἰς αὐτοὺς. Τὸ ἑλληνικὸν αὐτὸ ἔγγραφο θὰ περιεῖχε: 1) Γενικὴν εἰσαγωγὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τὴν ὅποιαν θὰ συνέτασεν ὁ πρωθυπουργὸς Παπαδηρόπου καὶ ἡ ὅποια θὰ ἐξέθετε τὰς ἑλληνικὰς ἀποφάσεις ἐπὶ τοῦ βουλγαρικῶν ζητήματος 2) Τὰς εἰδικὰς τροποποιήσεις, αἱ ὅποια πρὸς στοιχειώδη ἐξασφάλισιν τῶν ἑλληνικῶν δικαίων ἐπρεπε νὰ ἐπιδιωχθῆ ὅπως ἐπενεχθῶν εἰς τὸ καταρτισθῆν σχέδιον ἀνακωχῆς μετὰ τὴν Βουλγαρίαν. 3) Εἰδικὸν παράρτημα, εἰς τὸ ὅποιον θὰ περιεῖχον ὡρισμένα ἀποσαφηνίσεις τῶν ἑλληνικῶν ἀποφάσεων, αἱ ὅποια ἂν καὶ ἰσχυρότερος σημαστικαί, δὲν συνεδέοντο ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπὸ διαπραγματεύσεων βουλγαρικῶν ἀνακωχῆν ἀλλὰ μετὰ ἰσχυρὴν ρυθμίσιν τῶν μετὰ Βουλγαρίας καὶ Ἑλλάδος ζητημάτων, ἡ ὅποια θὰ ἐπὶρηχοτο πιθανώτατα κατὰ τὴν σύμφων τῆς Συνθήκης τῆς εἰρήνης μετὰ τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἡ ὅποια ἐπρεπε νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον μεταγενεστέρων συνεννοήσεων μετὰ τῶν κυβερνήσεων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν μεγάλων Συμμάχων. Εἰς τὸ προοίμιον, τὸ ὅποιον εἶχε διατυπώσει ὁ πρωθυπουργός, ἐτονίσθη ὅτι ἡ Βουλγαρία εἶναι καὶ ὑπῆρξεν ὁ κύριος ἐνθὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀπέδειξεν ὅμως δις διὰ τῆς στάσεως της ὅτι εἶναι γὰρ ὁ ὑψίστος ἐχθρὸς τῶν Συμμάχων καὶ τῶν ἰσχυρῶν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἡ πολιτικὴ δὲ αὐτῆ ἐν ὑπῆρξεν μόνον ἔργον τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς γῶρας, ἀλλὰ ἐγκρίνετα καὶ ἀπὸ τὸν λαόν της, ὅπως ἀπεδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οὐ μόνον δὲν ἔγινον ἐπανορθώσεις ἐναντίον τῆς βουλγαροφιλοπολιτικῆς τῶν κυβερνήσεων, ἀλλὰ καὶ εὐδὴν πολιτικὸν κόμμα τῆς γῶρας ἐξεσώσθη ποτὲ ἐναντίον της. Κατὰ συνέπειαν τὸ τέλος τοῦ πολέμου πρέπει νὰ εἶσιν καὶ διὰ τὴν Βουλγαρίαν ἐκείνη ἀκοιθὸς τὸ ὅποιον προβλέπεται καὶ διὰ τὴν Γερμανίαν, δηλαδή ἡ ἔσθρ ὅπου παρόσθῃ, ἡ ἐπανορθώσεις τῶν γενομένων καταστραφῶν καὶ ἡ ἀκρίβεια ποίησις της διὰ τὸ μέλλον «τὸ ἔθικον αἴτημα τῆς Ἑλλάδος — προσετιθετὸ ἐπὶ λέξει — εἶναι ὅπως ἐνεῖ ἤδη ἐπιτελεσθῆ μὲν καταστῆ γνωστὸν εἰς τοὺς Συμμάχους, ἡ πλήρης ἀποκατάστασις τῶν καταλοφθέντων ἑλληνικῶν ἔδρων, ἡ πλήρης ἐπανορθώσεις τῶν ζημιῶν καὶ ἡ πλήρης ἀσφάλεια τῶν νέων ἑλληνοβουλγαρικῶν συνόρων, οὕτως ὥστε ἡ μετὰ Βουλγαρίαν νὰ προσανατολισθῆ ὀριστικῶς πρὸς τὸν Ἑξέσθρον Πόντον, τὸ δὲ ἑλληνικὸν Αἰγαίον νὰ μείνῃ ἀσφαλὲς καὶ ἀπερίσπαστον ἀπὸ τὰ πλῆγηματα ἐκ τῶν κώτων».

Τὸ ἑλληνικὸν ἔγγραφο συνετάθη πράγματι ἀμέσως καὶ ἐτεδῆθη τὸ ἴδιον βράδυ ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν Φ. Δραγοῦμην εἰς τοὺς δύο πρεσβευτὰς τῶν συμμαχικῶν Δυνάμεων. Τὴν ἐπομένῃν ἡμέραν διέσσορι ὑπουργοὶ ἐπληροφόρουτο ἐξῶδικως ὅτι οἱ δύο πρεσβευταὶ, ἰσχυρότερος δὲ ὁ Ἄγγλος Λήπερ, εἶχον δεχθῆ με δυσφορίαν τὸ ἑλληνικὸν ἔγγραφο καὶ εἶχον τονίσει εἰς τὸν ἐπιδώσαντα αὐτὰ Δραγοῦμην, ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ ἐβλάπτετο τὰ ἴδια της συμφέροντα καὶ θὰ καθυστεροῦν τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἑλληνικῶν ἔδρων ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν, ἂν ἐπέμενεν εἰς τὴν ἀξίωσιν τῆς τροπολογίας τοῦ κειμένου τῆς ἀνακωχῆς. Προέβλεπε δὲ ἡ δυσφορία αὐτῆ εἰς τὰς πληροφορίες τὰς ὁποίας εἶχον λάβει τὴν ἴδιαν ἐκείνην ἡμέραν αἱ ἐπίσημοι συμμαχικὰ πηγαὶ καὶ κατὰ τὰς ὁποίας ἡ Ρωσία, ἐπιθυμοῦσα νὰ μετασθῆσῃ τὴν ὑπὸ τῶν συμμαχικῶν σύμφων ἀνακωχῆς μετὰ τὴν Βουλγαρίαν, εἶχε προκαλέσει κυβερνητικὴν κρίσιν καὶ ἀλλαγὴν εἰς Σοφίαν. Ὑπῆρξον δὲ λόγοι μὴ φοβόνται οἱ σύμμαχοι ὅτι ἡ νέα βουλγαρικὴ κυβερνήσις, περισσότερον ὑποταγμένη εἰς τὰς ἐκ Μόσχας ἐπιτάξεις, θὰ ἀπέσπευε τὴν ἐξουσιοδότησιν ἀπὸ τὸν ἐν Κάιρῳ εἰσακόμενον Βουλγαρὸν ἀντιπρόσωπον Μουσσάωφ καὶ θὰ ἐμαστῶνε τὴν ὑπογραφήν τῆς ἀνακωχῆς.

Κατὰ τὴν ἐπομένῃν ἡμέραν — 2 Σεπτεμβρίου 1944 — ὁ πρωθυπουργὸς ἦτο ἀπρησολογημένος μετὰ τὰς τελικὰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοὺς ἀειχθέντας ἐν τῷ μεταξύ ἐκπροσώπους τοῦ Κ.Κ.Ε., τοῦ Ε.Α.Μ. καὶ τῆς Π.Ε.Ε.Α., ὅπως συμμετασχῶν εἰς τὴν κυβερνήσιν, μετέβη δὲ πρὸς τοῦτο εἰς Ἀλεξάνδρειαν, Ἄλλὰ διὰ τὴν πρωίαν τῆς 3 Σεπτεμβρίου συνεκλήθη πάλιν ἐπιειγόντως τὸ ὑπουργικὸν συμβούλιον, εἰς τὸ ὅποιον αὐτὴν τὴν ὥρην συμμετείχον καὶ οἱ κομμουνιστὰ ἀντιπρόσωποι. Μετὰ τοὺς τυπικοὺς χαιρετισμοὺς τῶν νέων ὑπουργῶν, ὁ πρωθυπουργὸς Παπαδηρόπου ἀνεκοίωσεν ἔγγραφον τοῦ Ἄγγλου πρεσβευτοῦ Λήπερ, διὰ τοῦ ὁποίου οὗτος ἐτόνισεν ὅτι αἱ πλείστα τῶν ἑλληνικῶν διεκδικήσεων καλύπτονται ἀπὸ τοὺς γενικοὺς ὄρους τοῦ σχεδίου τῆς ἀνακωχῆς μετὰ τὴν Βουλγαρίαν, ὅτι μερικὰ τῶν ζητημάτων, τὰ ὅποια ἀνεφέρονται εἰς τὰς αἰτιμῶνας ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος τροποποιήσεις δὲν ἀνάγονται εἰς τὸ θέμα τῆς ἀνακωχῆς ἀλλ' εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ συσταθῆ δραστητέρον συνθήκην εἰρήνης καὶ ὅτι οὐδὲποτε προσπάθειαι ὅπως ἰκανοποιηθῶν αἱ ἑλληνικαὶ αἰτήσεις θὰ ἀπῆται μακρὰ ἴσως διαπραγματεύσεις μετὰ τοὺς Βουλγάρους ἀντιπροσώπους, αἱ ὅποια θὰ εἶχον ὡς μορφοῦν ἀποτέλεσμα τὴν ματίσιν τῆς ἀνακωχῆς μετὰ ἀνεπιδοθῆτων συνέπειαν τὴν ζημίαν καὶ τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων. Κατὰ συνέπειαν ὁ Λήπερ παρεκάλε ἐκ μέρους τῆς βρετανικῆς κυβερνήσεως τὴν ἑλληνικὴν ὅπως μὴ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐπενεχθῶν τροποποιήσεις εἰς τὸ σχέδιον τῆς ἀνακωχῆς μετὰ τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἀποδεχθῆ τοῦτο ἀνεπιφυλάκτως ὡς ἐνεῖ. Πρὸς τὴν ἀποφάν αὐτὴν προσεχώρησεν ὁ πρωθυπουργός καὶ ὁ ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν τονίζοντες ὅμως κατηγορηματικῶς ὅτι ἡ ἐγκρίσις τῆς ἀξίωσεως περὶ τροποποιήσεως τοῦ κειμένου

Λέσβος. Ἀριστερᾶ: Τμήμα τῆς προκυμαίας τῆς Μυτιλήνης. — Δεξιᾶ: Ἄποψις τοῦ Κάστρου τῆς Μυτιλήνης.

Ἑλληνικαὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου. Ἄνω: Ἀποψὲς τῆς παραλίας τῆς Σύρου εἰς τὴν θέσιν «Βοτῆριος».—
Κάτω: Μία γοσφικὴ ἀποψὲς τῆς Ἄνδρου.

της ανακωχής με την Βουλγαρία, δεν θα εσπώρισε δεδαιώς ότι η ελληνική κυβέρνηση θα παραίτητο της προσπάθειας δια την αθροιστική υποστήριξη των ελληνικών ζωτικών συμφερόντων έναντι της Βουλγαρίας.

Κατά την διάρκεια της επακολουθησάσης εις το ελληνικό Υπουργικό Συμβούλιον της ημέρας εκείνης μακράς συζητήσεως ενεφανίσθη διά πρώτην φοράν και η φιλοβουλγαρική άποψις των κομμουνιστικών κύκλων, οι οποίοι κατά την ίδιαν ακριβώς έποχην προεκάλεσαν ζαηράς συζητήσεις εις την υπόδουλον Έλλάδα. Οι αντιπρόσωποι του Κ.Κ.Ε. και της Π. Ε.Ε.Α. συνεφώνησαν άπολύτως με την άποψιν της έγκαταλείψεως της ελληνικής αξιώσεως δια την τροποποίηση της βουλγαρικής άνακωχής, αλλά και ανέπτυξαν την θεωρίαν ότι πρέπει να γίνει η σαφής διάκρισις μεταξύ της υπευθύνου βουλγαρικής κυβερνήσεως και του άνευθύνου βουλγαρικού λαού και ότι η Έλλάς δεν πρέπει να έμφανισθή άπέναντι της Βουλγαρίας με μίαν αντίπραστικήν διάλλαξιν, η οποία μεταγενεστέρως θα καταστήση άδύνατον την συμβίωσιν της με τους άλλους βαλκανικούς λαούς.

Η άπάντησις εις την όποιαν αυτήν προσπάθειαν έδόθη άμέσως και κατά τον κατηγορηματικώτερον τρόπον, τώσον άπό τον πρωθυπουργόν Παπανδρέου, όσον και άπό τους άλλους όμιλησαντας εθνικέρωνας υπουργούς, οι όποιοι έταίναν ότι είναι άπαραδέκτος αίσωδήποτε χωρισμός των εθνικών του βουλγαρικού λαού άπό τας εθμούς των ηγετών του, άπό τους όποιους ο ίδιος ουδέποτε διενόηθη να χωρισθή όταν διεπράττον τας τώσα έγκλημάτα των εναντίον του συμμαχικού άγώνος και έναντι της Έλλάδος ειδικώτερον. Έπαυέλαθον δε όλοι τά επί του θέματος αυτού επιχειρήματα τού προοιμίου της προς τας δύο συμμαχούς κυβερνήσεις ελληνικής διακαιώσεως επιχειρήματα τά όποια έν συνθήκει άναφέρονται άνωτέρω. Έν τώ μεταξύ όμως είχαν επικρατήσει, υπό την πίεσιν των δύο συμμαχών πρεσβετών, Λήπερ και Μάκ—Βή, η άποψις κατά την όποιαν η ελληνική κυβέρνηση δεν θα έπρεπε με την έπιμονήν της εις την αξίωσιν της, όπως επεγενέθην τροπολογίαι εις τώ συνταχθέν κείμενον της άνακωχής με την Βουλγαρίαν, να προκαλέση άνωβολήν της συνάψεως της άνακωχής αυτής, δημιουργούσα ούτω τον κίνδυνον ματαιώσεως αυτής της άνακωχής και διεκολύσεως της Ρωσίας, όπως, παρεμβαίνουσα αυτή, επίβλη άλλην άνακωχήν, πολύ περισσοτέρον έπικωελή δια την Βουλγαρίαν και επίβληθη δια τας ελληνικάς συμφέροντα. Όλίγοι μόνον ύπουργοί επέμειναν επί της άνάγκης όπως αι ελληνικά αντιπράξεις και επιφυλάξεις κατά τού κειμένου της άνακωχής παύ είχαν συντάξει η διεσπός συμμαχική επιτροπή και ο βουλγαρικός αντιπρόσωπος Μουσσάνωφ, ύποβληθών επίσημως, έστω και μόνον δια να ύπάρχη δια τώ μέλλον και δια την ιστορίαν μία έπίσημος και εκ των προτέρων κατηγορηματική ελληνική δήλωσις καθορίζουσα την θεσιν της Έλλάδος έναντι της Βουλγαρίας. Κατόπιν της συζητήσεως αυτής ο πρωθυπουργός Παπανδρέου, συνομίζων τας λεχθέντας και επαναλαμβάνων την γνωστήν άποψιν περί της άνάγκης όπως η άνακωχή με την Βουλγαρίαν συνασθή τώ ταχύτερον, έστω και με τους άνεπαρκείς αυτούς όρους, διεπίστωσεν όρθώς ότι η παμπρωία σχεδόν του ύπουργικού συμβουλίου είχε συνταχθή με την άποψιν περί της μη έπιμονής εις την πρώτην σχετικήν άπόφασιν. Ανήγγειλε δε ότι κατόπιν τούτου θα άνηύθουν έντός της ημέρας τώ τροποποιούμενον πλέον έγγραφον του ελληνικού ύπουργείου των Έξωτερικών προς τόν βρετανόν πρεσβετήν Λήπερ. Έκ των μελών της κυβερνήσεως επέμειναν άπόλύτως εις την διαφώναν του ο ύπουργός του Έπισιτισμού Σπ. Θεοτόκης, ο όποιος και ύπέβαλε την επομένη, 4ην Σεπτεμβρίου, την παραίτησιν του, γενομένην άποδεκτικήν μόνον την 7ην Σεπτεμβρίου.

Η Ρωσία κηρύσσει δια τέσσαρας ημέρας μόνον τον πόλεμον κατά της Βουλγαρίας.—Η Βουλγαρία «συνεμπόλεμος» των Συμμάχων.—Η Ρωσία ύπαγορεύει την άνακωχήν προς όφελος της Βουλγαρίας.—Η άπελευθέρωσις των Άθηνών.—Το Κ.Κ.Ε. έμφανίζεται νομοταγές.—Αί μετριοπαθείς όδηγίαι της Μόσχας προς τώ Κ.Κ.Ε. Έν τώ μεταξύ όμως και κατά τας ίδιαις ακριβώς ημέρας εξέλιξαντο εις την Βουλγαρίαν γεγονότα, τά όποια έματιώνων τελείως και άσχετώς των οίαν δήποτε ελληνικών επιφυλάξεων δια τους όρους της άνακωχής κάθε άπόπειαν των Δυτικών Συμμάχων, όπως διατηρήσουν κάποιαν έπίδρασιν εις την Βουλγαρίαν, επιβάλλουν εις αυτήν τους ίδιούς των όρους άνακωχής και παρεμποδίζουν την πλήρη έν τή χώρα αυτή επικράτησιν των Ρώσων. Άπό της 24ης Αυγούστου 1944, όποτε είχαν βραουθή αι γερμανικά γραμμαία αντίστασεως εις τον Πράσθον και τον Σιρέτ και αι ρωσικά στρατιαι των Μαλινόφσκυ και Τολμπούκιν έξεχύνοντο εις την Βαλκανικήν, οι έν Βουλγαρία Γερμανοί στρατιωτικοί είχαν πληρήν έπίγνωσιν της έπισημότητος των θέσεως και μοναδική των επιδιώξις ήτο πώς να άπαγκιστραβούν, άδιφορούντες δια την εξέλιξιν της καταστάσεως εις την Σόφια, όπου οι κομμουνιστάι πράκτορες εκινούντο πλέον έλευθέρως και ήσυχον την εκδιαιτητικήν έπίδρασιν επί των κυβερνήσεων. Οι κυβερνήσαντες αυτοί, ενώ επέτρεπον, άν δεν είτασσον τας τελευταίας έγκλημάτα των κατοχικών των στρατευμάτων έναντιόν του ελληνικού πληθυσμού εις την Μακεδονίαν και την Θράκην, ενώ διεπραγματευοντο δια τού ύπουργού Μουσσάνωφ εις την Αίγυπτον με τους Άγγλους και τους Άμερικανούς, προέβαιον την 26ην Αυγούστου εις προτάσεις συνήκολογήσεως προς τους Ρώσ-

ους, φθάνοντες μέλιστα μέχρι τού να δεδιώνουν ότι θα άφοπλίοντο και θα έγκλείσιν εις στρατόπεδα συγκεντρώσεως τας εθροσκοπούμενα άκόμη εις την Βουλγαρίαν συγγενήματα των συμμάχων των Γερμανών. Έναντι τού κινδύνου αυτού, τον όποιον έγκαιρώς έπληροφρήθησαν οι Γερμανοί ήμύνοντα, άπειλούντες ότι θα επαναλάβουν και έναντιόν της Σόφιας τον άγριον δουραδισμόν, τον όποιον τας άεροπλάνα των είχαν ένεργήσει την 24ην Αυγούστου έναντιόν της ρουμανικής πρωτεύουσας. Αυτάς ο φόβος ενέτεινε πολλούς διασταγμούς εις τούς Βουλγαρούς κυβερνήτας.

Υπό τούταίτας συνθήκας έπρεσε την 1ην Σεπτεμβρίου—την ημέραν καθ' ήν ακριβώς τας ρωσικάς στρατεύματα κατελάμβανον τώ Βουκουρέστιον και έθοναν πλέον εις τας βουλγαρικάς σύνορα—η βουλγαρική κυβέρνηση Μπαγκριάνωφ και άμέσως οι έν Σόφια κομμουνιστάι πράκτορες έπέτειναν τας διαπραγματεύσεις των με τους συνοδοιπόρους τού τύπου Γεωργκήφ, Πετκώφ, Στογιάνωφ περί της διαδοχού κυβερνήσεως και της μορφής, την όποιαν θα έλούδανεν η πλήρης βουλγαρική ύποταγή. Διεπιστάθη όμως τότε ακριβώς η άνάγκη όπως δημιουργηθή μεταξύ Ρωσίας και Βουλγαρίας η εμπόλεμος κατάστασις, την όποιαν παύ έλας τας βουλγαρικές προδούσις, είχαν έπιμελώς άποφύγει έως τότε η ρωσική κυβέρνησις, ουδέποτε κηρύξασα τον πόλεμον κατά της Βουλγαρίας. Πράγματι μόνον η εμπόλεμος αυτή κατάστασις θα επέτρεπεν εις την Σοβιετική Ένωσιν να ματαιώσιν τας σχετικές ενεργείας των Συμμάχων της και να υπαγορεύσιν αυτή τους όρους της άνακωχής εις την Βουλγαρίαν, κατά τρόπον ο όποιος και τους Βουλγαρούς κομμουνιστάς—στεινός ήδη συνεργαζόμενος με τούς κομτατζήδες—να ίκανοποιή και την ρωσικήν έπίδρασιν να κατοχυρωή. Και δι' αύτους ακριβώς τους λόγους άκήρυξεν η Ρωσία την 5ην Σεπτεμβρίου 1944 τον πόλεμον έναντιόν της Βουλγαρίας. Εύθύς την επομένη έσπευσεν η σχηματισθείσα έν τώ μεταξύ νέα βουλγαρική κυβέρνησις να διακόψη τας σχέσεις της με την Γερμανίαν και την μεθεπομένην να τής κηρύξη τον πόλεμον. Ούτως η Βουλγαρία, η οποία ευρισκετο ήδη έν εμπόλεμω κατάστασει με την Άγγλίαν, την Άμερικήν, την Έλλάδα και 16 άλλα εκ των Ηνωμένων Έθνών, έναντιόν της όποιας η Ρωσία είχε κηρύξει και αυτή την 5ην Σεπτεμβρίου, τον πόλεμον, ευρισκετο ήδη έν εμπόλεμω καταστάσει και με την Γερμανίαν. Η περιέργως όμως αυτή κατάστασις, κατά την διάρκειαν της όποιας η Βουλγαρία ευρισκετο έν πόλεμω προς πάντας, χωρίς να πολεμά ουσιωδώς έναντιόν ουδένος, εκράτησε δύο μόνον ημέρας. Εκράτησε δηλαδή όσον ακριβώς κερών εχεράζετο εις την Ρωσίαν, δια να επικρατήσιν πλήρως η έπίδρασις της εις την Βουλγαρίαν, να συνεννοηθούν οι κομμουνιστάι της με τους παλαιούς των αντιπάλους των κομτατζήδες και να επέλθουν ώρισμέναι μεταβολαί εις την βουλγαρικήν στρατιωτικήν διοίκησιν, ώστε να έμσινισθή η Βουλγαρία ως τασσομένη ανεπιφυλάκτως παρά τώ πλευρόν των Συμμάχων και διαθετόσα μέλιστα τας στρατιωτικές της δυνάμεις εις τον άγώνα έναντιόν των Γερμανών. Την 9ην δε Σεπτεμβρίου, δηλαδή τέσσαρας μόνον ημέρας μετά την κηρύξιν τού πολέμου έναντιόν της Βουλγαρίας, η Ρωσία ένεφανίζετο ως καμπατόμη και παρέχουσα εις την Βουλγαρίαν τώ ευργνέτημα της διακοπής των εχθροπραξιών. Τό άνίερον έναντιόν της Έλλάδος παιγνίδι είχε παύση.

Βεβαίως η πλήρης συνεννόησις μεταξύ Άγγλίας, Άμερικής και Ρωσίας δεν ήδύνατο να έπιτευχθή τώσον εύκολα επί τού βουλγαρικού ζητήματος, όσον είχαν έπιτευχθή επί τού ρουμανικού. Άλλά και οι Ρώσοι δεν έφαινον να έπιδεικνύουν τώση σπουδήν δια την σύναψιν της άνακωχής με την Βουλγαρίαν, αφήσαντες να παρέλθουν σχεδόν δύο όλόκληροι μήνες πριν η φθάσουν εις την ύπογραφήν της την 28ην Οκτωβρίου 1944. Οφείλετο τούτο εις δύο κυρίας λόγους: πρώτον διότι ήθελον να όργανωθή κάπως πληρέστερον τώ περιβάλλον «Λαϊκόν Άπελευθερωτικόν Μέτωπον» της Σόφιας, τώ όποιον θα ένεφανίζεν αφηνίδως την διαρροήν της Γερμανίας Βουλγαρίαν ως συνεμπόλεμον των Συμμάχων. Και δεύτερον διότι ήλπιζον ότι η στενή έν Μακεδονία και Θράκη συνεργασία Βουλγαρών κομμουνιστών, Βουλγαρών κομτατζήδων και κομμουνιστών του ελληνικού «Ε.Α.Μ.» θα επέτρεπε την εκεί δημιουργίαν τετελεσμένων γεγονότων, δυναμένων να άποβαύ και ύπέρ της Βουλγαρίας και ύπέρ της ίδικής της ευρύτερας πολιτικής. Και οι πρώτοι άπεσταλμένοι της ελληνικής κυβερνήσεως, οι όποιοι μετά την άπελευθέρωσιν μετέβησαν εις την Καβάλαν, την Δράμαν και την Άλεξανδρουπολιν και τας άλλας βουλγαροκρατούμενας ελληνικάς περιοχάς διεπίστωσαν πράγματι πλείστας όσας κομμουνιστικάς συνεννοήσεις και μηχανορραφίας, άποβλεπούσας εις τώ να καθυστερήσιν και να νοθευθή όσον τώ δυνατόν περισσοτέρον η ύποκρωσίσις της όποδούσεως εις την Έλλάδα των περιοχών αυτών, τας όποιας, παρ' οίανδήποτε ρωσικήν ύποστήριξιν, θα ήσαν πάντως ύποχρεωμένα να εκκινώσουν τας βουλγαρικάς στρατεύματα.

Έπί τέλους οι Ρώσοι, μη δυνάμενοι πλέον να αναβάλουν, ήναγκάσθησαν να ζητήσων άπό τού κάποιου συμμαχου την παροχήν της έξουσιοδοτήσεως των εις τον Ρώσον στρατηγόν Τολμπούκιν, συνοδευόμενον έστω και από ένα αντιπρόσωπον τού Συμμαχικού Στρατιωτικού Μέσση Άνατολής, όπως ήποσούθη την άνακωχήν με την Βουλγαρίαν. Η σχετική άπόφασις φαίνεται ότι ελήθη έν τώ περιβάριω της νέας συμμαχικής διασκέψεως, η όποια συνήλθεν εις την Μόσχον την 12ην Οκτωβρίου 1944. Κατ' αυτήν άντεπρασάπεισαν την Άγγλίαν οι Τσώρτσιλ και Ήντεν, την Άμερικήν ο Άβ. Χάρρισον και ο στασιγός Τζών Νίην και την Ρωσίαν ο στρατάρχης Στάλιν και ο Μολότωφ. Τό κύριον θέμα, τώ ε-

ποιόν εξήτασθη ήτο ο πόλεμος εις την "Απία 'Ανατολήν, πόλεμος διά τὸν ὅποιον οἱ Ἀμερικανοὶ ἐπέδωκον τὴν διεκλιμῆ ἢ ἐπιτάξιόν του, μετὰ τὴν διεκρίσιν τῆς στάσεως τῆς Ρωσσίας, διαπραγμάτευσε μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἐκεῖ τὴν ὑποτακτὴν στάσιν τῆς οὐδετερότητος ἐναντι τῆς Ἰαπωνίας "Ἦσαν δηλαδή, διά μίαν ἀκόμη φοράν οἱ Σύμμαχοι εἰς μειονεκτικὴν κάψαν θέσιν ἀπέναντι τῆς Ρωσσίας, ἢ ὅποια ἤδυνήθη ὡς πρὸς τὴν πληρὴν ὑποχώρησιν των ἐπὶ τῶν ζήτημάτων Ρουμανίας, Νοτιοσλαβίας καὶ Βουλγαρίας. Οὕτω ἡ ἀνακαχῆ, τὴν ὅποιαν τὴν 28ην Ὀκτωβρίου 1944 ὑπέγραψαν εἰς τὴν Μόσχαν ὁ στρατάρχης Τολμπόκιν μετὰ τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Συμμαχικοῦ Στρατηγεῖο Ἀγγλοῦ ὑποστράτηγόν σερ Τζαίμς Γκάμμελ ἐκ μέρους τῶν Συμμάχων καὶ οἱ ὑπουργοὶ Στάϊνκωφ, Τερπέτσωφ Σταγιόνωφ καὶ Πέτκωφ ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας, ὑπῆρξαν ἀκόμη ὀλιγώτερον ἐπιζήμια διὰ τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἀκόμη πλέον ἐπιβλαβῆς διὰ τὰ στοιχειώδη ἑλληνικά συμφέροντα, παρ' ὅτι ἦτο ἡ προστομασθεῖσα ἐν Αἰγύπτῳ καὶ μεταπωθεῖσα ἀνακαχῆ. Δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὴν καμμία διάταξις προβλέπουσα περὶ ἀστυλομοῦ τῆς Βουλγαρίας, καμμία διάταξις ἀπαγορεύουσα εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὴν διαθήβη οἰουδήποτε περιουσιακῶν τῆς εὐχαιρῶν, χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τῶν Συμμάχων, ἀλλ' ἀντιθέτως ὑπάρχει εἰς τὸ πρῶτον ἄρθρον τοῦ κειμένου διατάξις ἀναγνωρίζουσα ἐμμέσως μὲν, ἀλλὰ σαφῶς τὴν Βουλγαρίαν ὡς συνεμπόλεμον τῶν Συμμάχων εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Γερμανῶν.

Ἐνῶ αὐτὴ ἡ διεθνὴς ἐξέλιξις ἐσημειοῦτο γύρω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς χώρας ἀπὸ τῶν γερμανικῶν κατακτῆν ἐπετυγχάνετο κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ὀκτωβρίου 1944 κατὰ τρόπον σχετικῶς ἡρεσῶν καὶ ἀνάμικτον, χωρὶς εἰς τὰ μέτρα, τὰ ὅποια εἶχον λάβει ἐκ τῶν προτέρων αἱ συμμαχικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαὶ καὶ τὰ ὅποια ἐβόλομεν ἐκ στρατιωτικῶν διοικητικῶν Ἀττικῆς στρατηγῶν Σηλησιώτουλας, ἐν πλήρει καὶ συνεχῆ συνεννόησιν μετὰ τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἀπελευθερωτικῶν στρατευμάτων στρατηγὸν Σκόμπυ. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἰδίως, ἀπὸ τῆς ὁποίας οἱ τελευταῖοι Γερμανοὶ ἔφυγαν ἐνωρίς τὸ πρῶτ' τῆς 12ης Ὀκτωβρίου, ἐνῶ ὀλίγας ἡμέρας ἀργότερα ἐφθασαν οἱ πρῶτοι Ἀγγλοὶ καὶ Ἕλληνες στρατιῶται, ἡ μεταβολὴ ἐγένετο ἀσφαλῶς καὶ ὅλα τὰ σχέδια τοῦ ἐσθινοῦ «διοικητοῦ τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ» τοῦ εἶχε συγκατατάσει γύρω τῆς πρωτεύουσας τέσσαρας σχεδὸν κομμουνιστικὰς μεραρχίας καὶ τῆς «διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀθηνῶν, Πειραιῶς, Ἀττικῆς», ποῦ ἐπερίμενον εἰς τὰ Κεῖρα, ἐμείναν τελείως ἀνεσφάραστα, ἔτσι ὁ λαὸς τῆς πρωτεύουσας ἠδυνήθη νὰ γαυρεθῆ μετὰ ἔνθουσιασμὸν τὸν ὅποιον δὲν κατάσθαινον ἀκόμη νὰ ἐπισκίσει τὸ προαίσθημα τῶν ἐπερχομένων τραγικῶν ἡμερῶν, τὴν ἀπελευθέρωσιν του ζῆπειτα ἀπὸ 3½ ἐτῶν τραυερῶν δουλείας. Ἡ χρονικὴ περίοδος, ἡ ὅποια ἐπικολοῦσεν ἀμέσως, χαρακτηρίζεται μετὰ μίαν ἐντελῶς τυπικὴν νομιμοφοροσύνην τῶν κομμουνιστῶν ἡγετῶν, οἱ ὅποιοι προσπαθοῦν νὰ δώσωσιν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι συμμετέχουν εὐδαιμονικῶς εἰς τὴν κυβέρνησιν Παπανδρέου καὶ δὲν ἀποβλέπουν εἰς τὴν δεισιαν κατάληξιν τῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἐφεκτικὴ αὐτὴ στάσις τῶν κομμουνιστῶν—οἱ ὅποιοι βέβαια, ὄχι μόνον δὲν ἐμείψαν, ἀλλὰ καὶ ἐνέτεινον τούαντιον, κατὰ τὸ χρονικὸν αὐτὸ διάστημα τὴν προετοιμασίαν νέας δυναμικῆς ἐξορμήσεως—δυσκόλην δύναται νὰ δικαιολογηθῆ ἄλλως μετὰ τὴν διατίθησιν ὅτι ἡ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐγνωρίζε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μόνον τὸν ἐνθουσιασμὸν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τῶν γερμανικῶν ζυγῶν καὶ τὴν ἐγγυαμασίην διὰ τοὺς ἐλευθερωτὰς καὶ διὰ τοὺς Ἀμερικανούς καὶ Ἀγγλοὺς φίλους, οἱ ὅποιοι ἔφεραν διὰ τῆς συμμαχικῆς ὑπηρεσίας «Εμ-Ελ» τὰ πρῶτα πολυτίμητα φορτία τροφίμων καὶ ἐφοδίων. Οἱ κομμουνισταὶ ἠγάγαν ἐγνωρίζον πολὺ καλὰ ὅτι δὲν ἤμπορούσαν ποτὲ νὰ ὑπολογίζων ἐπὶ λαϊκῆς ὑποστήριξεως διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν δυναμικῶν τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ὅτι αἱ ψυχολογικὰ προϋποθέσεις μέγα εἰς τὴν μοιραίαν μεταπελευθερωτικὴν συγχυσιν ἦσαν καλύτεραι, παρ' ὅσον θὰ ἤμπορούσαν νὰ ἐπιτύχουν εἰς οἰαδήποτε ἄλλῃν περίοδον. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέραν, μετὰ τὴν γενικευμένην ἀποκάλυψιν τῆς πραγματικῆς φύσεως καὶ τῶν σκοπῶν τοῦ Ε.Α.Μ., μετὰ τὴν διαδομένην ἐκρύτερον γνώσιν τῶν ἐσθινοῦ ἐγκλημάτων κατὰ τὴν περίοδον τῆς κατοχῆς, μετὰ τὴν μοιραίαν ἀντίδρασιν τῆς ἡγιάς μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, αἱ ψυχολογικὰ προϋποθέσεις δι' οἰουδήποτε κομμουνιστικὸν κίνημα βιάας καταλήκεως τῆς ἀρχῆς μοιραίας θὰ ἐπεδεικνύοντο μετὰ κάθε παρεχόμενην ἔδωμάδα. Καὶ αὐτὸ δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ τὸ γνωρίζῃ ἡ κομμουνιστικὴ ἡγεσία. Ἀκόμη καλύτερον ἐγνωρίζον ἡ ἡγεσία αὐτὴ ὅτι δὲν ἀπέτελλον ἐπιτόδιον σοβαρῶν διὰ μίαν κομμουνιστικὴν ἐπικράτησιν αἱ βρετανικαὶ καὶ ἑλληνικαὶ ἐνόπλιον δυνάμεις, τὰς ὅποιας ὁ ἀπληροσφάτος κόσμος ἐφ' ἀντάξεται ὁπωσδήποτε σημαντικὰς καὶ αἱ ὅποιας τὸν καθιστοῦσαν διὰ τὸ ἄμεσον μέλλον. Εὐρισκόμενοι πράγματι τότε ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ οἱ κομμουνισταὶ, ἦσαν εἰς θέσιν, καλύτερον ἀπὸ κάθε ἄλλον, νὰ γνωρίζουν ὅτι αἱ ἰδικαὶ τῶν δυνάμεις ἐντὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἦσαν ἀπέριστα ἰσχυρότεροι ἀπὸ τοὺς 600 ἢ 700 Ἀγγλοὺς στρατιῶτας τοῦ στρατηγῶ Σκόμπυ, τὸ μικρὸν τμήμα τῆς ταξιαρχίας Ρίμιν, τὸ στερομένο ἀκόμη τῶν κυριωτέρων του ὅπλων, τὴν ἀφωτισμένην χοροφυλακὴν καὶ τὰς ὀλίγας ἐκατοντάδας τῶν ἐνόπλων ἀστυφυλάκων οἱ ὅποιοι, σκορπισμένοι εἰς τὰ 25 ἀστυνομικὰ τμήματα τῆς ἀπεσπάρτου πρωτεύουσας ἦσαν μοιραίως προωρισμένοι νὰ ἐξουτωθοῦν ἐκ τῶν πρῶτων ἐν περιπτώσει συρράξεως.

Ἦνυχε πράγματι ἄλλος βαυτερος καὶ γενικώτερος λόγος διὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς κομμουνιστικῆς ἀδραναίας

καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ΚΚΕ ὡς κόμματος νομοταγοῦς, διατιθεμένου νὰ συνεργασθῆ ἐιρηνικῶς μετὰ τὰ ἄλλα συμμετέχοντα εἰς τὴν κυβέρνησιν κόμματα. Καὶ ὁ λόγος αὐτὸς εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ Σοβιετικὴ Ἐνώσις, ἐπιδιώκουσα κατὰ τὴν περίοδον ἀκριβῶς ἐκείνην ἄλλους εὐαυτέρως σκοπούς, δὲν ἐπέδωκεν νὰ ἐμπλακῆ ἐνέργως εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν καὶ κατὰ συνέπειαν ὅτι ἡ διεθνὴς κομμουνιστικὴ ἡγεσία εἶδε συνεχῶς εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι πράκτορας τῆς ὀδηγίας ὅπως ἀποφύγουν κάθε ἀποφασιστικὴν ἐνέργειαν καὶ κάθε ἐνόπλιον ρῆξιν, ἀναβάλλοντες αὐτὴν δι' ἄλλην εὐθετερότερων περιόδων, ὅποτε θὰ ἤμπορούσε καὶ ἡ διεθνὴς κομμουνιστικὴ ὀργανώσις νὰ τοὺς παράσχη τὴν ἐνίσχυσιν τῆς. Τὰς ὀδηγίας αὐτὰς μετέδιδε συνεχῶς εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις κομμουνιστὰς ἡγετὰς ὁ τότε ἐν Ἀθήναις ἐκπρόσωπος τῆς σοβιετικῆς Ρωσσίας, συνταγματάρχης Παπῶφ. Ὑπάρχουν μάλιστα καὶ ἀριστομένης ἐνδείξεως κατὰ τὰς ὁποίας καὶ αὐτὸ τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα τοῦ Δεκεμβρίου 1944 εἶπε ἐξερράγη χωρὶς τὰς σαφεῖς ἐντάλας τῆς διεθνῆς κομμουνιστικῆς ἡγεσίας, εἶπε—τούλάχιστον—ἐγκατελείβη ἀσπλαγχνῶς παρ' αὐτῆς εἰς τὴν τύχην του, μὴδὲ ὡς ἐφάνη ὅτι ἦτο προωρισμένος εἰς ἀποτυχίαν. Αἱ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συγκεκριμένα ἐνδείξεις εἶναι αἱ ἑξῆς: 1ον: Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Δεκεμβρίου 1944, ἐνῶ ἐμαρτυροῦτο ὁ ἐμφύλιος πόλεμος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὑπῆρξε ἐπιφυλακτικὴ ἡ στάσις τῆς Ρωσσίας. Ἐνῶ αἱ ἀνὰ τὸν κόσμον ἀριστερικοῦσαι ἢ καὶ ἀπλῶς φιλελεύθεροι ἐσημερίδες, αἱ συνδικαλιστικαὶ ὀργανώσεις, οἱ πολιτικαὶ ἡγετὰς ἀκόμη ἐμαρτυροῦντο εἰς ὑποστήριξιν τῶν κομμουνιστῶν στασιαστῶν καὶ ἐπιπέθοντο παντοιοτρόπως ἐναντιῶν τῆς ἐθνικῆς βρετανικῆς κυβερνήσεως Τσώρτσιλ, διότι τοὺς κατεπολεμοὶ, ὁ σοβιετικὸς τύπος ἔμενε χαρακτηριστικῶς σιωπηλός. 2ον: Περὶ τὰ τέλους τοῦ Δεκεμβρίου κινήματος, ὅταν τὸ ἀπόγευμα τῆς 21ης Δεκεμβρίου 1944 συνεκροτήθη εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐπὶ παρουσία τῶν Τσώρτσιλ, Ἦντεν, Μὰκ-Μίλλαν καὶ τοῦ στρατηγῶ Ἀλεξάντερ ἡ ἱστορικὴ ἐκείνη σύσκεψις, κατὰ τὴν ὅποιαν ὁ Τσώρτσιλ ἐτόνισεν ὅτι, ἂν οἱ κομμουνισταὶ δὲν κατέθετον ἀμέσως τὰ ὅπλα, ἡ Μ. Βρετανία θὰ ἠναγκάζετο νὰ ριπῆ ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ἐδεθαίρουντο ὅτι τὰ βρετανικὰ στρατεύματα εὐρίσκοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν πλήρη συγκατάθεσιν ὀχι μόνον τοῦ προέδρου Ροσβέλτ ἀλλὰ καὶ τοῦ στρατάρχου Στάϊν, ὁ παριστάμενος ἐπίσης εἰς τὴν σύσκεψιν Ρώσος ἀντιπρόσωπος συνταγματάρχης Παπῶφ ἐσιώπησεν ἀπολύτως, ἀήσως σαφῶς νὰ ἐνηνοθῆ ὅτι συμφωνεῖ μετὰ τὰς ὁποίας αὐτὰς. 3ον: Τέσσαρας ἡμέρας ἀργότερα, τὴν μεσημερίαν τῆς 30ης Δεκεμβρίου 1944, εἰς τὴν Μόσχαν ὁ Ρώσος ἑσχυροφύλαξ τῶν Ἐσωτερικῶν Βισίνγκυ ἐκάλεσε τὸν Ἕλληνα προεβουτῆ, ἈΒ. Πολίτην διὰ νὰ τοῦ ἀναγγεῖλῃ ὅτι ἡ σοβιετικὴ κυβερνήσις ἀπεφάσισε νὰ ἀποστείλῃ Ρώσων ποσειδευτῆν, τὸν Σέργεω, εἰς τὴν κυβέρνησιν Ἀθηνῶν—ἀπαλλαγείσαν τότε κάθε κομμουνιστικῆς συμμετοχῆς—καὶ παρεκάλεσε νὰ ἔχη τὴν ταχυτέραν ἔγκρισιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διὰ τὸν διορισμὸν αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν πράγματι ἐκείνην καὶ ἐπὶ τῇ ἐπικειμένη διὰ τὸν ἐπίδωμον Φεβρουάριον Διασκέσει τῆς Γυάλτας ἡ ὤση διπλωματικὰ προετοιμαζομένη ἐντατικῶς τὴν προσπάθειαν τῆς διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῶν ἀμέσων καὶ σοβαρωτάτων ἀντικειμενικῶν σκοπῶν τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, οἱ ὅποιοι ἦσαν κυρίως ἡ ἐξασφάλισις διεθνοδοτικῆς ρωσικῆς ἐπιρροῆς εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ σημαντικῶν ἐδαφικῶν κερδῶν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Γερμανίαν, ἡ τελικὴ ἀναγνώρισις τῆς ρωσικῆς προσαρτήσεως μεγάλου μέρους τῆς Πολωνίας καὶ ἡ πλήρης ὑπὸ τῶν ἀγγλοαμερικανῶν ἐγκαταλείψις τῶν νομιμοφροσῶν Πολωνῶν, ἡ καθιέρωσις τῆς ἀδιαιψιδοτητοῦ ἐξουσίας τοῦ, ρωσικοῦ τότε ὀργάνου, στρατάρχου Τίτε, εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν καὶ τέλος ἡ ἀναγνώρισις τοῦ περιήρῳ δικαιώματος ἀρνησικυρίας (τοῦ «ἔθους») εἰς τὸ Συμβούλιον Ἀσφαλείας, ἡ ὅποια θὰ ἐπροστάτευσεν τὴν Ρωσίαν ἐναντιῶν παντὸς κινήσεως ἀπὸ τὴν μεγάλην πλειοψηφίαν τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν. Ἐναντι αὐτῶν τῶν σημαντικῶν ἐπιδιώξεων, τῶν ὁποίων καὶ ἐπέτιχε πράγματι ἡ Ρωσία, ἀλόγως ἡμῶς ἀργότερα, τὴν ἰκανοποίησιν εἰς τὴν Διάσκεψιν τῆς Γυάλτας, τὸ ἑλληνικὸν πρόβλημα περιήρῳ δι' αὐτὴν εἰς δευτέρω μοίρῳ, ἡ μάλλον ἐπρεπε νὰ ἀναβληθῆ δι' ἄλλην εὐθετερότερων περιόδων. Ἀντελαυβάνοντο οἱ ἡγετὰς τοῦ Κρεμλίνου ὅτι ἐπιμένοντες ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἐκινδύνωντο νὰ προκαλέσωσιν ρῆξιν μετὰ τοὺς συμμάχους των καὶ νὰ χάσωσιν τὰ ἄλλα σημαντικὰ καὶ ἄμεσα κέρδη τὰ ὅποια ἐπέδικον. Κατὰ συνέπειαν οἱ ὀδηγίαι των πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι κομμουνιστὰς ἦσαν ἐξαιρετικῶς ἐπιφυλακτικαὶ καὶ μετριοπαθεῖς ὄχι μόνον ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ Ὀκτωβρίου μέχρι τοῦ στασιαστικοῦ κινήματος τοῦ Δεκεμβρίου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τελευταίου κινήματος καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἀποτυχίαν του, μέχρι περὶ τοῦ τοῦ τέλους, ἡ τούλάχιστον τῶν μέσων τοῦ ἐπομένου ἔτους 1945.

Ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος καὶ ἡ νέα ἑλληνικὴ κρίσις. — Ἐνα τηλεγράφημα τοῦ Τσώρτσιλ. — Ὁ Παπανδρέου πείθει τὸν Βασιλέα νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα μαζί μετὰ τὰ ἀπελευθερωτικὰ στρατεύματα. — Τοῦ ἀνατίθεται ἡ μέριμνα ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν ζητημάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ. — Ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸ Λονδίνον. — Αἱ πρῶται του ἐνέργειαι. Κατὰ τὴν περίοδον ἀκριβῶς ἐκείνην ἐπαίε σημαντικῶν ἀλλ' ἀφανῆ ρόλον καὶ προσέφερον εἰς τὴν πατρίδα του μίαν ἀπὸ τὰς σοβαρωτέρας του ὑπηρεσίας

δ. ἐν ούσιαστική ἔξορᾷ εὐρισκόμενος εἰς τὸ Λουδίνον, βασιλεὺς Γεώργιος. Ἡ συστηματικὴ καὶ ἐπίμονος προσπάθεια τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὁποῖαν συνοψίσαμεν ἀνωτέρω, εἶχε στερήσει τὸν βασιλεῖα τῆς ἰκανοποίησεως καὶ ἴδη πραγματοποιούμενον τὸ μεγάλο του ὄνειρον ὡς ἀπελευθέρωσις ὁ ἴδιος τὴν βασιανισμένην Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν ζυγῶν, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐλευθέρων ἐνόπλιων δυνάμεων τῆς Ἑλλάδος, διὰ τῶν ὁποῖων τὴν συγκρότησιν τόσας προσπάθειαι κατέβαλεν. Ἐγνώριζε πολὺ καλά ὁ βασιλεὺς ὅτι ὁ ἀγὼν καὶ τὸ μῖσος τῶν ἀνατρεπῶν ἐστρέφετο κυρίως ἐναντίον τοῦ προσώπου του. Ἐγνώριζεν ὁμοίως ἔξ ἴσου καλά ὅτι τὸ μῖσος αὐτὸ ἀπείλετο εἰς τὴν σφετὴ τῶν ἀνατρεπῶν πεπαιθῶσιν ὅτι ὁ βασιλεὺς, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀρήκτους συνδέσει τὰ ὄνομά του με

λοθεὶ ὁ βασιλεὺς με ἐνδιαφέρον καὶ ἀγωνίαν, τὴν καταστολὴν πρῶτον τοῦ κινήματος τῶν ἐνόπλιων δυνάμεων τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, τὴν ἐξέλιξιν ἔπειτα τῶν διαπραγματεύσεων με τοὺς κομμουνιστὰς καὶ τὸ ἔθνικόν συνέδριον τοῦ Λιδάνου. Συγχάριεν τὸν πρωθυπουργὸν καὶ τοὺς ἀγέτας τῶν ἐνόπλιων δυνάμεων διὰ τὰ δύο αὐτὰ γεγονότα, τονίζων πάντοτε εἰς ἐπιστολάς καὶ τηλεγραφήματά ἐκεῖνα, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ μεγάλο ἔθνικόν του ἐπιστεύσιον, τὴν συνέχισιν δηλαδὴ μέχρι τέλους τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγώνος παρὰ τὸ πλεονεχὸν τῶν Συμμάχων. Οὕτω εἰς τὴν ἐπιστολὴν τὴν ὁποῖαν ὁ ἴδιος ὁ βασιλεὺς ἐνεχείρισεν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν τὴν 22αν Μαΐου 1944, ἐπὶ τῷ εὐτυχεῖ τερματισμῷ τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου τοῦ Λιδάνου, ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα ὅτι «θὰ δυνηθῇ πλέον ἡ κυβερνή-

Ἡ εἰκὼν ποὺ παρουσιάζει ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος διακρίνονται τὰ συρματοπλέγματα ποὺ ἐφάρσασαν τοὺς τὴν ἐντύπωσιν δὲ τῆς ἐγκαταλίψεως δίδει καὶ τὸ κτήριον, «Ἐξασορ», τὸ καφεντεῖον «Ρίζου» καὶ τὸ Ἰαχαιοπλαστεῖον Μπερονίτσα.

κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1944 : Τὰ Χαυτεῖα ἐπισωμμένα, δρόμοις. Ἐν ὄψημα εἶναι ἐγκαταλειμμένα ἐν μέσῳ δὲ, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐγκαταστήματα τὸ ξενοδοχεῖον «Ἐ-

τὴν εὐδοξίαν τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνα καὶ πρὸς τὸν ὁποῖον ἔπρεπε δοθῆναι σθεναρὸν καὶ πραγματικὴν ἀφοσίωσιν ἢ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀπετέλει τὸ κυριώτερον ἐμπόδιον διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἀθελληνικῶν των σχεδίων. Καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ἐδέχεται νὰ ὑποταχῇ εἰς τὰς ἀδείαις καὶ τὰ σχέδια, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐναντίον του καὶ τὰ ὁποῖα, ἐναυχῶς, ὑιοθετεῖ ἕνα μέρος τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, ὄχι μόνον διὰ νὰ προστατήσῃ τὸν θρόνον τῶν πατέρων του ἀλλὰ κριτικῶς διὰ νὰ προστατεύσῃ τὴν Ἑλλάδα ἐναντίον τῶν σκοτεινῶν σκοπῶν, ποὺ ἦσαν συμφασμένοι μετὰ τὰ ἀτομικῶς ἐναντίον του στρεφόμενα σχέδια.

Ἦτο ἄλλωστε ἐνήμερος ὁ βασιλεὺς Γεώργιος τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ πραγματικοὶ φίλοι τῆς Ἑλλάδος εἶχον καὶ αὐτοὶ τὴν γνώμην ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ στερηθῇ ἡ χώρα τοῦ κεφαλαίου τὸ ὁποῖον ἀπετέλει δι' αὐτήν. Ἦδη ἀπὸ τῆς 30ῆς Ἀπριλίου 1944, ὅταν ὁ Γ. Παπανδρέου ἀνέλαβε τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, με ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἑθνικῆς ἐνότητος, ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς ἀπήλυθε πρὸς τὸν νέον Ἕλληνα πρέδρον τηλεγράφημα, ἀναφέρον τὰ ἑξῆς: «Ὅταν ὁ Γερμανὸς ἄνθρωπος ἐξολοθρευθῇ ἢ ἐκδιωχθῇ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀποκατασταθῇ τὸ ταχύτερον ἔννομος ψυχία, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἐλευθέρων ἀπὸ ξενικῆν ἐπέμβασιν παντὸς εἶδους, θὰ ἐπιλέξῃ τὴν μορφήν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐπιθυμῇ νὰ ζῆσῃ, εἴτε εἶναι τοῦτο βασιλευμένη εἴτε ἀβασιλευτος Δημοκρατία. Ὁ βασιλεὺς εἶναι ὁ ὑπερέτης τοῦ λαοῦ του. Εἶμαι βέβαιος ὅτι οὗτος οὐδὲν εἰς ἐπιθυμῇ νὰ ἐπιβάλλῃ ἐαυτὸν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἀρχίσας τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Ἰταλίας κατὰ τρόπον νικηφόρον, εἶχε τώρα δέσμευσιν τιμῆς νὰ εὐδοχήσῃ τούτων μέχρι τέλους κατὰ τῶν Γερμανῶν. Οὐδεὶς ἔχει τὸ συναγματικὸν δικαίωμα νὰ σταθῇ μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ καθήκοντός του τούτου».

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενικῶν αὐτῶν κατευθύνσεων, παρακο-

οις, ἀπερίσπαστος, νὰ συνεχίσῃ καὶ νὰ ἐντείνῃ τὸ κύριον ἔργον τῆς, τὴν ἐξακολουθήσῃ δηλαδὴ παρὰ τὸ πλεονεχὸν τῶν μεγάλων Συμμάχων τοῦ ἀγώνος κατὰ τοῦ ἐχθροῦ διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἀγαπητῆς πατρίδος, τὴν πλήρη ἀποκατάστασιν αὐτῆς καὶ τὴν κατοχύρωσιν εἰς τὴν ἑθνικὴν δικαίαν.

Ἐπακολούθουν τότε εἰς τὴν Αἴγυπτον μερικαὶ ἰδιαιτέραι συνομιλίαι μετὰ τοῦ βασιλέως Γεωργίου καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ του, κατὰ τὰς ὁποῖας ὁ τελευταῖος, ἔλθων τότε μόλις πρὸς διμήνου ἀπὸ τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα, ἀναπτύσσει εἰς τὸν ἀνακτα ὅτι εἶναι τοιαύτη ἡ ὁδὸς, ἢ ὁποῖα ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν κομμουνιστικὴν δημοκρατίαν καὶ ἀπὸ τὰ ἐπακολούθησαν γεγονότα, ὡστε ἀφίεις τοῦ βασιλέως εἰς τὴν γῆραν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀπελευθερωτικῶν στρατευμάτων κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀπελευθέρωσης νὰ δύναται νὰ δημιουργήσῃ τὸν κίνδυνον ἀμέσου ἐπαναστάσεως, πρὸς ἀνυπολόγιστον ζημίαν τῶν ἑθνικῶν συμφερόντων. Ὁ Γεώργιος, τὸν ὁποῖον συστηματικὴ προσπάθεια τῶν κομμουνιστικῶν καὶ σοβιετικῶν παραγόντων εἶχεν ἐπὶ ἔτη ἤδη κατορθώσει νὰ κρατήσῃ μακρὸν πάσης ἐπαφῆς μετὰ τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα, εἶχε ἐν τούτοις πληροφορίας, αἱ ὁποῖαι δὲν συμπίπτουν τῶσαν μετὰ τὰς βεβαιώσεις αὐτῶς τοῦ πρωθυπουργοῦ του. Τοῦ ἀντιτάσσει ὅτι ὁ κομμουνιστικὸς ἀγὼν δὲν στρέφεται παρὰ συμπτωματικῶς μόνον ἐναντίον τοῦ προσώπου του, ἐνῶ κύριος ἀντικειμενικὸς του σκοπὸς εἶναι ἡ ἐξασθένησις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ καταπολέμησις τῶν ἑθνικῶν τῆς δικαίαν. Τοῦ υπεθυμίζει τὴν «δέσμευσιν τιμῆς», τὴν ὁποῖαν ὁ ἴδιος εἶχεν ἀναλάβῃ, ὅπως φέρῃ εἰς αἴσιον τέρμα τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς Γερμανίας καὶ τῶν ὁποῖων ἐτόνευε καὶ ἡ Τσαρτσὶλ εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀναφερόμενον τηλεγράφημα. Εἰς τούτῳ ὁ Παπανδρέου ἀπαντᾷ ὅτι κατὰ τὴν περιόδον αὐτὴν τοῦ ἀγώνος, κατὰ τὴν ὁποῖαν πρόκειται νὰ ληφθῶν εἰς τὰ μεγάλα συμμαχικὰ κέντρα θαρραλῆς ἀποφάσεις, ἢ

παρουσία του Βασιλέως θα είναι πολύ πλέον έπιφελής δια τα έθνικά δίκαια και την ελληνική υπόθεση γενικώτερον εις τα έν λόγω συμμαχικά κέντρα και ιδίως εις τό Λονδίνο, όπου έν δυνήθη να χρησιμοποιηθή τό μέγα διεθνές του γόητρος και τας στενάς σχέσεις του με τους σημαντικώτερος συμμαχούς ήγέτας. Τό τελευταίον έπιχείρημα είναι σοβαρόν. «Ο Βασιλεύς, ό όποιος διεπίστωσε κατά τό τελευταία έντη πδσον απαραίτητος είναι ή έκ του σύγγεγυς ελληνική παρακολούθησις των αποφάσεων, αι όποιαι λαμβάνονται εις τό Λονδίνο και την Ούάσιγκτον και αι όποιαι έχουν ζμεσον ή έμμεσον σχέσιν με τας τύχας της χώρας, δέχεται να προσφέρη και την μεγαλύτεραν αυτήν όλων των άλλων θυσίαν υπέρ της Ελλάδος: να στερηθή δηλαδή της τιμής και της χαράς να φθάση εις την πατρίδα του μαζί με τά άπελευθερωτικά στρατεύματα και συγκατατίθεται να του άνατεθή ή έντολή όπως κατά την άμέσως έπομένη χρονική περίοδο οροντίξη εις τό έξωτερικόν δια την υπεράσπισιν των ελληνικών δικαίων πλησίον των μεγάλων συμμαχών και φίλων της Ελλάδος. Ο Παπανδρέου εκφράζει εις τόν άνακτα την έθνικην εύγνωμοσύνην δια την μεγάλην αυτήν θυσίαν, την όποιαν θα του άναγνωρίση ή Ιστορία, και κατά την πρώτην συνεδρίασιν του νέου ύπουργικού συμβουλίου, την 12ην Ιουλίου 1944, εισηγείται την σχετικήν άπόφασιν. Όλοι οι συμμετέχοντες εις την κυβέρνησιν αντιπρόσωποι των ελληνικών κομμάτων δέχονται χωρίς καμμίαν αντίρρηση την άπόφασιν αυτήν και τό πρακτικόν, τό όποιον ύπογράφουν όλα τά μέλη της κυβερνήσεως λέγει τά εξής επί λέξει: «Η δεδηλωμένη γνώμη του πολιτικού κόσμου είναι ότι ό Βασιλεύς πρέπει να αναμένη την λαϊκήν έτιμηγορίαν, μεριμνών έως τότε παρα τούς Μεγάλους Συμμαχούς, ως άρχηγός του ελληνικού κράτους, υπέρ των έθνικών συμφερόντων».

Ανεχώρησεν άλλιας ήμερας άγότερον ό βασιλεύς Γεώργιος δια τό Λονδίνο, όπου έτέθη άμέσως εις έπασην με άλλους τους άρμόδιους παράγοντας δια να άρχισή την προσπάθειάν του. Είναι όμως υποχρεωμένος εύθως έξ άρχής να διαπιστώση ότι μια σοβαρά και τραγική μεταβολή έπήλθεν εις τας έναντι της Ελλάδος διαθέσεις και των καλύτερων της άκομή φίλων, από της έποχής κατά την όποιαν την 26ην Σεπτεμβρίου 1941 ό Άγγλος πρωθυπουργός Ούίνστον Τσότχιλ έδέχετο άσκριών από συγκλησιν τον Βασιλέα της ένδόξου Ελλάδος εις τόν λονδίνο σιδηροδρομικόν σταθμόν της Βικτωρίας. Τά μεσοδρόσαντα τραγικά γεγονότα, αι συνεχείς άνωμαλίαι, τά κινήματα και αι διενέξεις, άλλα και αι σοβαρά δυσχέρειαί πρό των όποιων εύρίσκονται οι ίδιοι, έχουν σοβαρώτατα μειώσει τόν υπέρ της Ελλάδος ένθουσιασμόν των μεγάλων της φίλων και την προθυμίαν των να την βοηθήσουν δια να έπιτύχη την δικαίωσιν των να την βοηθήσουν. Καί παρίσταται άνάγκη συνεχών, έπιμόνων και συχνά δυσαρέστον συζητήσεων του Βασιλέως με τους άρμόδιους άγγλικούς παράγοντας δια να άποτραπούν και κατά την ύστατην στιγμήν ένέργειαί και άποφάσεις των, αι όποιαι θα ήδύναντο σοβαρώτατα να θλάσουν τά ελληνικά συμφέροντα. Ύπ' αύτας τας θλιβεράς συνθήκας και εις ένα άπέριττον δωμάτιον λονδίνο ένδοχοχείου παρακολουθεί ό Βασιλεύς των Ελλήνων την άπελευθερωσιν της πατρίδος του από τόν βαρύν γερμανικόν ζυγόν, πληροσφορούμενος όμως ταυτοχρόνως και άλλας τας δυσαρέστους προβλέψεις που ύφίστανται και δια την πραγματικήν παγίωσιν της τάξεως και της ήσυχίας εις τό έσωτερικόν της άπελευθερωθείσης χώρας, άλλα και δια την ικανοποίησιν των τόνον μετρισταθών έθνικών μας διεκδικήσεων. Τόν ένθουσιασμόν δια την άπελευθερωσιν και τας άησυχίας δια τό μέλλον εκφράζει σαφώς τό διάγγελμα, τό όποιον ό Βασιλεύς αντάσσει εις τό ίδιον δωμάτιον και άπευθύνει την 19ην Οκτωβρίου 1944 προς τόν ελληνικόν λαόν: «Ο άγών δια την πλήρη άπελευθερωσιν της Ελλάδος — λέγει μεταξύ άλλων τό διάγγελμα αυτό — συνεχίζεται και θα τερματισθή ταχύως. Αρχίζει όμως ό διπλωματικός άγών ό όποιος είναι έξ ίσου σημαντικός. Άλλοίμονον δε αν έχάναμεν εις τόν διπλωματικόν άγώνα ό τι κερδίσασμεν με τόνον αίμα εις τόν πολεμικόν άγώνα. Έν πλήρει συναισθήσει της βαρείας άποστολής, ή όποια μου έλαχε, θα συνεχίσω με άλλας μου τας δυνάμεις την προσπάθειαν, όπως εξασφαλισθώ εις την Ελλάδα οι καρποί των άγώνων της και των θυσιών της. Δέν θα σταματήσω πρό ούδενός έμποδίου... Έν όνόματι της αιώνας Ελλάδος, της όποιες πύτχηση να ήγηθώ κατά την μεγαλύτεραν στιγμήν της συγκρόνου της ιστορίας, άπαυθύνω έκκλησιν προς άλλους τούς Έλληνας, όπως πειθαρχούν, ήνωμένοι, εις την έθνικην κυβέρνησιν, δια να προστατεύθ τό τέρσιον έθνικόν κεφάλαιον, τό όποιον άπεκτήσαμεν, δια να μη χάσωμεν δύο δήματα πρό του τέρματος, ό τι κερδίσασμεν εις τόν τόνον μακρόν δρόμον».

Η κρίσις εκρήγνυται γύρω από τό θέμα του άσοπλισμού των άνταρτικών μονάδων. — Οι κομμουνιστάι ύπουργοί παροϊζούνται. — Τό Δεκεμβριανόν κίνημα αρχίζει και άπειλείται να επικρατήση. — Οι Άγγλοι σκέπτονται να έγκοταλείψουν την Ελλάδα — Τό γράμμα του Άγγλου πρωθυπουργού και ή ύπερήφανος άπάντησις του Βασιλέως Γεωργίου. — Η Άγγλία άποφασίζει να συνεχίση τόν άγώνα. Δυστυχώς ή πατριωτική αυτή έκκλησις του Βασιλέως δέν είχε τό προσδοκώμενα άποτελέσματα. Οι κομμουνιστάι και οι σύμμαχοί των δέν έπεδύμου έντ' αμ-

δενί λόγω να χάσωμεν από τά χέρια των την δυνατότητα της βιαίας επίβολής του καθεστώτος των. Και όταν έθασε κοραϊώς πλέον ή στιγμή κατά την όποιαν θα έσπευεν ή να καταστρώσει πραγματικήν την φαινομενικήν μόνον νομιμοφροσύνην των ή να αναλάβουν πάλιν τόν έπαναστατικόν των άγώνα, εξέλεξαν την δευτέραν όδόν. Μετά την έφίξιν της εις την Ελλάδα και ακριβώς την 23ην Οκτωβρίου 1944, ή κυβέρνηση Έθνικής Ενώσεως άνεσχηματίσθη δια να είναι πληρεστέα ή εις αυτήν εκπροσώπησι των διαφόρων κομμάτων. Οι κομμουνιστάι και οι εκπρόσωποι του Ε.Α.Μ. διετήρουν εις την κυβέρνησιν αυτήν τά σημαντικά ύπουργεία των, δέν έφάνησαν δε να έχουν βασικάς άντιρρήσεις, όταν καθωρίσθη ότι μια από τας βασικάς επιδιώξεις της κυβερνήσεως θα είναι ή άποστράτευσις των λεγόμενων άνταρτικών μονάδων άντιτάσεως δηλαδή των όμορων του Ε.Λ.Α.Σ. και του Ε.Δ.Ε.Σ. και ή επανεξοπλισμός του κράτους. Δι' άνακοίνωσεων του πρωθυπουργού Παπανδρέου, γενομένων την 5ην Νοεμβρίου, κατόπιν πλήρους συνεννόησεως με τόν άρχηγόν των Βρετανικών έν Ελλάδα στρατηγικών, στρατηγόν Σκόμπυ, ώρίσθη ως ήμερα άποστρατεύσεως των άνταρτικών όμάδων, ή 30η Νοεμβρίου. Ήτο προφανές ότι οι κομμουνιστάι έδλεπον με έξαιρετικήν δυσαρέσειαν την άπόφασιν αυτήν, οι συμμετέχοντες όμως εις την κυβέρνησιν εκπρόσωποι των δέν εξέδηλωσαν καμμίαν αντίρρηση. Αν' έναντίας μάλλον, οι εκπρόσωποι των άριστερών κομμάτων Σβάλλος, Τσιριμώκος και Ζεύγος έπισκευθέντες την 27ην Νοεμβρίου τόν πρωθυπουργόν Παπανδρέου εις την οικίαν του, του έπέδωσαν σχέδιον άποφάσεως του ύπουργικού συμβουλίου, δια της όπιες άριστικός έρωθμύζετο τό ζήτημα της άποστρατεύσεως των άνταρτικών όμάδων, της διαλύσεως της περιβολήτου «πολιτοφυλακής» του κομμουνισμού και της άνασυνκροτήσεως των ένόπλων δυνάμεων του κράτους. Ο Παπανδρέου έδήλωσε δημοσία την έπομένην ότι τό κείμενον άνταπεκρίνετο πράγματι προς τας προηγουμένας συμφωνίας, ότι τό άπέδέχθη πλήρως και ότι θα τό εισηγείτο την έπομένην πρός τελικήν έγκρισιν εις τό ύπουργικόν συμβούλιον. Άλλά τό άπόγευμα της ίδιας ήμέρας — 28 Νοεμβρίου 1944 — ό κομμουνιστής ύπουργός της Γεωργίας Ι. Ζεύγος εκφράσθη και πάλιν τόν πρωθυπουργόν, του έδήλωσεν ότι τό κομμουνιστικόν κόμμα δέν άποδέχεται πλέον την συμφωνίαν και ότι προβάλλει νέους όρους, μεταξύ των όποιων ό σπουδαιότερος ήτο ότι έπρεπε να διαλυθούν ταυτοχρόνως με τας άνταρτικάς όργανώσεις, αι ένδοξαι έθνικαί δυνάμεις της «Ταξιαρχίας του Ρίμινι» και του «Ιερού Λόχου», έναντιον των όποιων έπρόκειτο κατά τας έπομένας ήμέρας να ριθών αι κατηγορίαί ότι άπατελούν κομματικά όργανα και «Πραιτωριανούς του Βασιλέως». Την 1ην Δεκεμβρίου όπότε ή κομμουνιστική «πολιτοφυλακή» έφείλε να παραδώση ύπηρεσίαν εις την συγκροτηθείσαν σαφώς πλέον κρατικήν «Εθνοφυλακήν», ή πρώτη ήρνήθη να συμμορφωθή όταν δε κατά τό συγκληθέν ύπουργικόν συμβούλιον ό πρωθυπουργός έποίησε να ύπογραφή άπόφασιν του, επιτάσσουσα εις την πολιτοφυλακήν να εκτελέσιν την διαταγήν της διαλύσεως, όλοι οι ύπουργοί της άκρας άριστερας ήνηθήσαν να ύπογράψουν και, παραιτηθέντες, άπεχώρησαν της συνεδριάσεως πλην του στρατηγού Σασηγιάννη. Έξερράγη ούτω ή κρίσις, ή όποια με τό συγκροτηθέν την 3ην Δεκεμβρίου κομμουνιστικόν συλλαλητήριον, εις τό όποιον πολλοί των συμμετεχόντων ήσαν ένστολοι και προεκάλεσαν αίματηράς συγκρούσεις, έλαβε πλέον σαφώς την μορφήν έμφυλίου πολέμου.

Η κατάσταση, ή όποια έδημιουργήθη εύθως κατά τας έπομένας ήμέρας δέν υπήρξε καθόλου εύχριστος. Όλα τά μέτρα, τά όποια είχαν ληφθή υπό των κομμουνιστών, από της έποχής κατά την όποιαν οι Γερμανοί εύρίσκοντο εις την Ελλάδα και τά όποια άπέδλεπον εις την θυσίαν κατάληψιν της έξουσίας, έτέθησαν άμέσως εις έφαρμογήν. Αι δυνάμεις του ΕΛΑΣ, αι όποιαι, επί τό θάσει ειδικών διαταγών, έγινον άποούγει κάθε σημαντικήν σύρραξιν με τους Γερμανούς δια να διατηρηθού άνέπαφοι, έρρήθησαν άμέσως εις την επίθεσιν δια να καταλάβουν τά σπουδαιότερα των άστικών κέντρων. Αι ύφιστάμενοι άκόμη έθνικαί δυνάμεις άντιστάσεως του Ε.Δ.Ε.Σ εις την Ήπειρον και άλλαι εις την Άνατολικήν Μακεδονίαν άπεμονώθησαν συστηματικάς και, παραμεινάσαι χωρίς καμμίαν ένίσχυσιν, ήναγκάσθησαν να διαλυθούν. Οι ένεδρεύοντες παρα τά όρεια σύνορα της Ελλάδος Σλαυοί έσπευσαν να προσέρρουν κάθε δυνατήν ένίσχυσιν εις τους έκστρατεύοντες έναντιον της έθνικής ύποστάσεως. Όλοι οι άπιστρατευθείσαι και κινητοποιηθείσαι γύρω από τας Αθήνας και εις έγγυτάτην άπ' αυτών άπόφασιν κομμουνιστικά μεραρχία εκινήθησαν άμέσως έναντιον των, ενώ εξαπελύθησαν από τά όρηστιαία των τό παντός είδους έγκληματα και άνταρπετικά στοιχεία, τά όποια έπιμελής είχαν προπαρασκευασθή και έξοπλισθή κατά την διάρκειαν των προηγουμένων τέτε εβδομάδων από την κομμουνιστικήν «Πολιτοφυλακήν» ή την «Ο.Π.Λ.Α.» (Όργανωσιν Προστασίας Λαϊκού Άγώνος), ή όποια είχεν όλα τά χαρακτηριστικά της Γκεκεου και των άλλων μυστικών άστυνομιών του κομμουνισμού. Η άπόλυτος, ή τραγική άνεπαρκεία των δυνάμεων που διέθετε δια την άμυναν του τό ελληνικόν κράτος κατεάνη εύθως από της πρώτης στιγμής. Αι όλίγοι εκατοντάδες των άπλισμένων μεν άλλα καταστραφένων εις όλην την πόλιν των Αθηνών άστυφυλακίων, άπεινώθησαν έντός του πρώτου σχεδόν είκοσιτετραώρου, συνελήθησαν, έσφαγήσαν ή έξουδετερώθησαν όπωσδήποτε. Ταυτοχρόνως κατέστη έπίσης προφανές ό άληθώς ελάχιστος αριθμός των βρετανικών ένόπλων δυνάμεων, αι όποιαι είχαν σταλή εις την Ελλάδα δια

νά βοηθήσουν εις τήν αποκατάστασιν τῆς διαλότητος καί τῆς κρατικῆς εὐρυθμίας. Μικραὶ βρετανικαὶ δυνάμεις, εἰς τὴν Κρησίαν ἢ ἀλλαχοῦ, ἀπεικονώθησαν ἀπὸ πολὺ ἰσχυροτέρων δυνάμεως ἐπαναστατῶν, αἱ ὁποῖαι, ἀφοῦ ἤρχισαν τὰς ἐναντίων τῶν ἐχθροπραξίας, τὰς ἐξουδετέρωσαν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο πάντως ὅτι ὀλίγαι ἡμέραι μετὰ τὴν ἐκρηξίν τοῦ ἐπαναστατικῆς κινήματος ἡ κατάστασις ἐφαίνετο σχεδὸν ἀτελείωσι διὰ τὸ ἑλληνικὸν κράτος, ἓνα κράτος, τὸ ὁποῖον ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας δὲν εἶχον οὐσιαστικὴν ἐξουσίαν παρὰ μόνον ἐπὶ ἀπειροελαχίστου τμήματος τῆς ὅλης χώρας. Εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα, τὴν Θεσσαλίαν, μέγα μέρος τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας εἶχον σχεδὸν παντοῦ ἐπικρατήσει οἱ ἐπαναστάται, ἐνῶ εἰς αὐτὰς ταύτας τὰς Ἀθήνας ἡ πραγματικὴ ἐξουσία τοῦ κράτους δὲν ἐξετείνετο πέραν ὀλίγων μόνον οἰκοδομικῶν τετραγώνων γύρω ἀπὸ τὸ ξενοδογεῖον τῆς «Μεγάλῃς Βρετανίας», ὅπου εἶχον οὐσιαστικῶς ἐγκατασταθῆ ὄλαι αἱ κρατικαὶ ὑπηρεσίαι, μετὰ μεγάλης δὲ δυσχερείας διετηρεῖτο ἡ διὰ τῆς λεωφόρου Συγγρού ἐπικοινωνία μετὰ τὸν λιμένα τοῦ Πειραιῶς, ὅπου ναυτικὰ ἀποσπάσματα κατάρθωσαν νὰ διατηρήσουν ἄσκετὰ εὐρείαν ζώνην ἐλευθέρων.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἑλλάδος ἦτο φυσικὸν νὰ ἔχη τὰς ἀμέσους τῆς συνεπειᾶς εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Ἡ δοῦλος μὲς ἐνόπλιον τρομακτικῆς μειωφίας, μειωφίας, εἰς τὴν ὁποῖαν οἱ ἴδιοι αὐτοὶ Σύμμαχοι εἶχον δώσει τὰ ὄπλα μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ τὰ ἐχρησιμοποιεῖ ἐναντιῶν τῶν Γερμανῶν κατακτητῶν, μειωφίας εἰς τὴν ὁποῖαν δὲν ἦδύνατο ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ ἀντιτάξῃ τὴν ἀνάλογον ἀντίστασιν, δεδομένου ὅτι εἶχε προσφέρει τὸν θαυμαστὸν στρατὸν τοῦ τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἡπείρου εἰς τὸν κοινὸν συμμαχικὸν ἀγῶνα.

Εὐρισκόμενος εἰς τὸ κέντρον τῆς σχετικῆς συζητήσεως καὶ διατηρῶν τὴν ἐπαφὴν τοῦ μετὰ τοὺς σημαντικωτέρους διεθνεῖς παράγοντας, ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἦτο εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ ὅτι ὁ κίνδυνος αὐτὸς τῆς πλήρους ἐγκαταλείψεως τῆς Ἑλλάδος δὲν ἦτο καθόλου φανταστικὸς. Εἰς εὐρύτατους διεθνεῖς κύκλους τελείως ἀπληροφόρητους ἢ συστηματικῶς δηλητηριασθέντας ἀπὸ μίαν ὑπόουλον προπαγάνδαν, εἶχε δημιουργηθῆ ἡ ἐντύπωσις ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐμάχετο μίαν ἐσθλοὺς μειωφίαν, ξένη πρὸς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς θελήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλ' αὐτὸς αὐτὸς ὁ λαὸς, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν αὐτοθυσίαν εἶχεν ἄλλοτε πολεμήσει ἐναντίον τῶν στρατευμάτων τῶν ἀξονικῶν δυνάμεων καὶ ὁ ὁποῖος ἐπεθύμει τώρα νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν του. Μέγα μέρος τῆς ἀγγλικῆς καὶ ἀμερικανικῆς κοινῆς γνώμης ἐπίστευεν ὅτι

Τὸ μακάθριον θέαμα τῶν ἀνευρεθέντων πτωμάτων, τῶν θυμάτων τῆς θηριωδίας τῶν ἑλασίων εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸν Δεκέμβριον 1944. Ἡ ἱατροδικαστικὴ ὑπηρεσία κατέγραψε χιλιάδας τοιοῦτων θυμάτων.

κόν, ὅπου χωρὶς διαταγῶν ἐξεστράτευσαν ὅλα τὰ ἀριστερὰ στοιχεῖα διὰ νὰ κατακρίνουν τὴν παρέμβασιν τῶν βρετανικῶν στρατευμάτων εἰς τὸν ἀγῶνα, ἀγῶνα τὸν ὁποῖον ἐνεαίνον ὡς προσπάθειαν τῶν προοδευτικῶν στοιχείων τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν πλήρη ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας. Ἀπειροπῶτα ἦ ἠγνοεῖτο τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἐλάχισαι ἐν Ἑλλάδι ἐναποκεῖσθαι δυνάμεις εἶχον τηρήσει κατὰ τὰς πρώτας τοῦλάχιστον τέσσαρας ἡμέρας τοῦ κινήματος τελείως παθητικὴν στάσιν, ἀκόμη καὶ ὅταν ὑφίσταντο ἀμέσους καὶ ἀσορήτους προκλήσεις, μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα νὰ διευκολυνθῆ σημαντικῶς ἡ ἐπιφύλαξις τῶν κομμουνιστῶν. Εἰς τὸ Λονδίνον διεξήχθησαν κατὰ τὰς συνεδριάσεις τῆς 5ης καὶ τῆς 9ης Δεκεμβρίου εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Κοινοτήτων δριμύταται ἐπιθέσεις τῆς αἰσπερᾶς ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως Τσώρσιλ διὰ τὴν ἐπαύριμωσιν τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐφάνη μάλιστα πρὸς στιγμήν ὅτι δημιουργεῖτο ἄρκετὰ σοβαρὸς κίνδυνος κλονισμοῦ τῆς κυβερνήσεως. Εἰς τὴν Οὐάσιγκτον ὁ Πρόεδρος Ρούσβελτ, ἐπηρεαζόμενος ἰσως ἀπὸ μερικὸν ἀριστερῶν συμβούλων του, δὲν ἐφαίνετο ἐκδηλῶν ἰδιαίτερον συμπάθειαν ἐναντι τῆς προσπάθειας πρὸς διάσωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν κομμουνιστικὸν κίνδυνον καὶ ἐπρότιμπε τελικῶς νὰ μείνῃ μάλλον ὑδέτερος εἰς ὅλον τὸν διεξαγόμενον ἀγῶνα. Ὑπῆρξεν οὕτω μετὰ 8⁰⁰ καὶ 10⁰⁰ Δεκεμβρίου 1940 μίαν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν δὲν ἀπεκλείετο καθόλου νὰ μεταβληθῆ εἰς πραγματικότητα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὀλίγον καιρὸν ἄργότερον, τὴν 23ην Δεκεμβρίου 1944, εἰς δηλώσεις του πρὸς τοὺς ἑθνικοὺς ἀνταποκρίτας, ὁ πρωθυπουργὸς Παπανδρέου ἐξαρραπῆριζεν ὡς ὀδύνητον: νὰ ἐγκαταλειφθῆ δηλαδὴ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀπροσάτευτος ἀπὸ τοὺς συμμαχοὺς του διὰ νὰ γί-

οὶ ἀναλαβόντες τὸν ἀγῶνα αὐτὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἦσαν ἄλλοι ἀπὸ τοὺς ἀντάρτας, ποὺ εἶχον ἄλλοτε πολεμήσει ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. Πλείστα ὅσα ἐφημερίδες ἐξέφραζον αὐτὴν τὴν γνώμην καὶ πολυάριθμοι βουλευταὶ τὴν ἀνέπτυξαν εἰς τὴν Βουλὴν τῶν Κοινοτήτων κατηγοροῦντες τὸν Τσώρσιλ ὅτι διέταξε τὸν βρετανικὸν στρατὸν νὰ πολεμήσῃ ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἄσ' ἑτέρου προεκάλεε ζωηροτάτην δυσφορίαν εἰς τὴν ἀγγλικὴν κοινὴν γνώμην ἡ σκέψις ὅτι ἀπασχολοῦνται καὶ θυσιάζονται ἀδικῶς εἰς ἓνα ἐμῶλλον ἑλληνικὸν πόλεμον "Ἄγγλοι στρατιῶται" καὶ τοῦτο εἰς μίαν στιγμήν κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ πόλεμος ἐναντίον τῆς Γερμανίας ὄχι μόνον δὲν εἶχε τελειώσει, ἀλλὰ διήκοετο, λόγω τῆς ἀντιπετιθέσεως τοῦ στρατάρχου φόν Ρούσβελτ εἰς τὰς Ἀρδέλας ἄρκετὰ ἐπικίνδυνον καυτὴν καὶ κατὰ τὴν ὁποῖαν κάθε Ἄγγλος στρατιώτης ἦτο πολῦτιμος διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς τελικῆς νίκης. Ἡ σκέψις αὕτη ἦτο ἀσφόρητος διὰ τὸν ἀγγλικὸν λαὸν καὶ τὸν ἕκαμε νὰ βέγηται εὐχαρίστως τὰς ὑπόουλος ἐισηγήσεις μερικῶν ὅπως ἀποχωρήσουν τὸ ταχύτερον ἀπὸ τὴν ἀγῶνα καὶ ἀγαρκτήρισαν αὐτὴν χώραν οἱ στρατιῶται, οἱ ὁποῖοι εἶχον μεταβῆ ἐκεῖ διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν.

Ἡ σύγχυσις ἦτο πλήρης καὶ δὲν ἐχρειάζετο παρὰ νὰ κωφεθῆ ἡ ψυχικὴ ἀντίστασις μερικῶν Ἄγγλων ἡγετῶν, οἱ ὁποῖοι — ὅπως ὁ Οὐίνστον Τσώρσιλ — ἐγνώριζον τὴν ἀκριβῆσιν συνθέσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ ἐπέλθουν τὰ τραγικὰ καὶ ἀμετανόρθωτα πλέον ἀποτελέσματα. Ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ὄχι μόνον ἐγνώριζε μετὰ τῆς τελευταίας λεπτομερείας ὄλας αὐτὰς τὰς συζητήσεις εἰς τὴν συμμαχικὴν δημοσιότητα καὶ τὰ πολιτικὰ παρασκήνια, ἀλλὰ καὶ ἀντελαμβάνετο πλήρως ποῖος τρομερὸς κίνδυνος ἀπειλεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν ἑλλη-

λικήν υπόστασιν. Είχεν έγκαιρος διαγνώσει ότι οι άνελεύθεροι άρχοί, έναντιόν των οποίων με τόσον ηρωισμόν είχε πολεμήσει ο έλληνικός λαός κατά τα τέσσαρα τελευταία έτη, ανεβίον ηδη υπό νέαν μορφήν. Έγνώριζεν ίδιος ότι εις την Βαλκανικήν Χερσόνησον εδημιουργείτο μία νέα κατάσταση, ή οποία όχι μόνον θα επέτρεπεν εις τους γησινοειδούς δορυφόρους του Άξονος να εξέλθουν άνέπαφοι — ίσως μάλιστα και κερδοσήμενοι — από τον πόλεμον, αλλά και θα απέβαινε οριστικώς καταστρεπτική διά την έλληνικήν υπόστασιν, όπως την είχαν δημιουργήσει και δικαιολογήσει άπέναντι της ιστορίας χιλιάδων ετών πνευματικά καταθώματα και άγώνες.

Πρώταχοι και φορείς της νέας αυτής μορφής των δυναμικών του σκότους και της τυραννίας, οι στασιασταί του Δεκεμβρίου εύσχοντο κατά την στιγμήν ακριβώς εκείνη εις την Ελλάδα, διά να εξουδετερώσουν την θέλησιν του πραγματικού λαού, διά να υποθέσουν και να παραποιήσουν πλήρως τόν νόμον του υπέρλογου του άγώνος των τελευταίων ετών, διά να παροδώσουν τέλος την χώραν δεσμίον εις τους κωιδάχους της νέας βαλκανικής καταστάσεως. Είχον άλλωστε άρχισει ήδη δειλά — δειλά, αλλά κατά τρόπον προδίδοντα τας πραγ-

νορασφαύντες πολιτικοί και ότι θα ήμπορούσαν ούτω να σταματήσει άμέσως ο εμφύλιος πόλεμος και να απαλλαγή ή Μεγάλη Βρετανία της τόσον δυσχερούς υποχρεώσεως να χρησιμοποιά τους πολυτίμους της στρατιώτας διά τον πόλεμον αυτόν. Εις τό βρετανικόν πολεμικόν συμβούλιον είχε συζητηθή σοβαρώς ή πρότασις αυτή και είχε εκδηλωθή ή ζωηρά αντίδρασις έναντιόν πάσης ιδέας όπως σταλή και ένας ακόμη επίπλεον Άγγλος στρατιώτης προς ενίσχυσιν των ελίγων άγγλικών δυνάμεων που εύρισκοντο εκεί και που ήσαν έντελώς ανεπαρκείς διά να αντιμετώπισουν την μεγάλην άπειλήν. Κατόπι τούτου ο Ούινστον Τσώρτσιλ άπήντησεν ένα τραγικόν έγγρασον προς τον βασιλέα Γεώργιον, διά να του ζητήσει να διορίση ή ίδιος τον αντιβασιλέα εις την Ελλάδα, να του έκασση την βασιυάτην πικρίαν του διότι Άγγλοι στρατιώται έφανεύοντο εις την Ελλάδα και να άπειλήση έμμέσως αλλά όρκετá σσας ότι εάν ο βασιλεύς Γεώργιος δεν συνεμοροούτο προς την σύστασιν αυτήν θα εύρίσκετο ή βρετανική κυβέρνησις εις την ανάγκην να άποσύρη τά στρατεύματά της από την Ελλάδα.

Τό γράμμα; τό οποίον την 12ην Δεκεμβρίου 1944 απέ-

Η αναζήτηση των εξαφανισθέντων μεταξύ των πτωμάτων των θυμάτων της δεκεμβριανής θηριωδίας. Η αναδιδουμένη δυσσορία έχει υποχρεώσει τους αναζητούντας να φθάσουν την οίκα των.

ματικές των διαθέσεις, να διηλούν περί της δημιουργίας ενός αυτόνομου ή ημοσπόνδου Μακεδονικού Κράτους, περί του δικαιώματος της βουλγαρικής διεξόδου προς τό Αίγαίον, περί άσυσυγκροτήσεως του Άλβανικού Κράτους των Σκιπετάρων, Έπικράτησις των στασιαστών του Δεκεμβρίου εις την Ελλάδα δεν θα έσήμενε κατά συνέπειαν μόνον την πλήρη άντροπήν των δεσμών και των παραδόσεων, που είχε δημιουργήσει μακρών αιώνων ιστορικός έλληνικός έθνος, αλλά και τό τέλος ίσως της έλληνικής ιστορίας. Εάν δε κατά την στιγμήν ακριβώς εκείνην οι ελάχιστοι βρετανικοί δυνάμεις, οι οποίοι εύρισκοντο εις την Ελλάδα άπελάσσαν να την εγκαταλείψουν, τούτο δεν θα έσήμενε μόνον νέαν εξαθλίωσιν των ελίγων έλληνικών ενόπλων δυνάμεων της έλευθερίας, αλλά και θα έδιδεν εις τον κόσμον δόλοκληρον την έντύπωσιν ότι είχαν οριστικώς εγκαταλειφθή ή Ελλάς εις την τύχην της.

Ούτω ο βασιλεύς, τον οποίον συνείνει ή αγωνιάδης επίγνωσις της τραγικής σημασίας της ιστορικής εκείνης στιγμής, έπληρωσθή με κατάπληξιν την 10ην Δεκεμβρίου ότι και αυτής άκούη ο Άγγλος πρωθυπουργός είχαν φαχισει να κάμπτειται. Ήτο τόση ή πίεσις, την οποίαν υφίστατο από τους άλλους μεγάλους Συμμάχους του, από την επίγνωσιν της κοινής στιγμής διεθ τον άγώνα εις τό γερμανικόν και τό ιταλικόν πολεμικόν μέτωπον και από την δυσσορίαν της βασιτανικής καινή γνώμης, ώστε είχαν άρχισει να τείνη εφικον ούς εις τας υποβολιμαίας πληροφορίας, που του εφείδοντο από την Ελλάδα. Ήρχισε να πιστεύη ότι θα επέτυχοντο ίσως μία συμβιβαστική λύσις με τους Έλληνας στασιαστές έναν έσοβελιζόμενον του Έλληνος βασιλέως Γεωργίου, έναντιόν του οποίου κυρίως έστράτευτο ήδη εν τώ μάσος των ερυθρών ανατροπών εδημιουργείτο εις την Ελλάδα ή Άντιβασιλεία, την οποίαν έζητούν οι διάφοροι μηχαν-

στείλειν ο Έλλην βασιλεύς εις τον Άγγλον πρωθυπουργόν, άπαγτών εις την πρότασιν του παράπονον και την άπειλήν αυτήν, άποτελεί ίσως ένα από τά πλέον υπερήφανα, σημαντικά και άποτελεσματικά έλληνικά έγγραφα. Τονίζει πρώτον ο βασιλεύς Γεώργιος ότι λυπείται διαβάστα διά τό παράπονον τό οποίον έκράζει ο Ούινστον Τσώρτσιλ ότι Βρεταννοί στρατιώται φοιεύονται εις την Ελλάδα και θεσπίζουσι ότι ο ίδιος αισθάνεται πολύ μεγαλύτεραν πικρίαν διά τό γεγονός αυτό Έχει όμως την υποχρέωσιν να υπενθυμίση ότι πολλοί παρά πολλοί Έλληνες έφανεύθησαν κατά την διάρκεια του πολέμου αυτού όχι μόνον διά την προσπάσιον της τιμής και της έλευθερίας της Ελλάδος αλλά και διά τό καλό της ανθρωπότητος και διά τον άγώνα της Μεγάλης Βρετανίας ιδιαιτέρως, χωρίς ποτέ κανείς Έλλην ήγέτης και άκούη αλιγώτερον ο ίδιος να σκεφθή να εκφάση πικρίαν διά την θυσίαν αυτήν Έλλήνων αγωνιστών. Όσον άσοός την ιδικήν του θέσιν ο βασιλεύς Γεώργιος υπενθυμίζει ότι ποτέ καθ' όλην την διάρκειαν της κοίσεως δεν είχε σκεοθή τον έαυτόν του και δεν είχε διατάσει να δεχθή οιανδήποτε θυσίαν, ή οποία του έζήτητο διά να συντελέση εις την διατήρησιν της εγότητος του ελληνικού λαού και την έπίτευσιν της συμμαχικής νίκης. Έδέχθη να περιδληθή από ύπουργούς διά τους όποιους έγνώριζε καλώς ότι όχι μόνον υπεύθυνον την ιδικήν του θέσιν, αλλά διήραυν τον έλληνικόν λαόν και τας ενόπλους έλληνικές δυνάμεις. Έδέχθη να υποβάλη τον έαυτόν του και τό νόμιμον ελληνικόν πολίτευμα υπό την ψήφον του λαού μετά την άπελευθέρωσιν της χώρας. Έδέχθη άκόμη να μη μετοβή με τό έλληνικά στρατεύματα εις την πατρίδα του, όταν θα της έθεσαν την έλευθερίαν, αλλά να μείνη εις τό έξωτερικόν. Όλα αυτά του έζητούν με τό πρόσχημα ότι μόνον ούτω θα άπετρέπετο ο εμφύλιος πόλεμος εις την Ελλάδα. Τά έδέχθη όμως και ο εμφύλιος πόλεμος εξερράγη.

Ἡδὴ τοῦ ἐξπείτου ἡ Βασιτεία δὶν βυσία: τὴν στιγμὴν αὐτὰ τὴν ὅποιαν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἠγωνίσθητο σκληρῶν καὶ δυσχερῶν ἀγῶνα δι' αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπακοὴν τοῦ ἐξπείτου ἀπὸ τὸν βασιλέα νὰ τον ἐγκαταλείψῃ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ, παραιτούμενος τῆς ἀρχῆσεως τῶν βασιλικῶν τῶν δικαιοματίων καὶ καθηκόντων, δὶν τοῦ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπαταχθῇ εἰς τὴν ἀδικαιολογητὸν αὐτὴν ἀξίωσιν, πρὶν ἢ ἐπικοινωνῆσθαι καὶ ἰσονομήτῃ τὴν ὁμοίωσιν τῶν ἐλλήνων ἢ τοῦλάχιστον μετὰ τῶν πολιτικῶν τοῦ ἡγετῶν διὰ τὴν ἐξακριβώσῃ ἂν πράγματι θὰ ἐπετυγχάνετο οὕτω τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα ἢ τούτων ἂν θὰ ἐπὶ φέρτο ἀκόμη μεγαλύτερα σύγχυσις εἰς τὴν κατάσταση. Τέλος ὁ βασιλεὺς Γεώργιος, ἀπαντῶν εἰς τὴν ἔμμεσον ἀπειλήν τοῦ Ἄγγλου πρωθυπουργοῦ, ἂν ὁ ἴδιος δὲν ἐδέχετο τὴν λύσιν τῆς ἀντιβασιλείας θὰ ἀπεσφύροντο τὰ βρετανικὰ στρατεύματα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἐνόησαν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γοησιποιοῦται μίᾳ τοιαυτῇ ἀπειλῇ, διότι οὐ μόνον ὁ βρετανικὸς λαὸς, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτισμένη ἀνθρωπότης ὁλόκληρος καὶ ἡ ἱστορία, δὲν θὰ ἤμπορούσαν ποτὲ νὰ συγχωρήσουν εἰς τὴν βρετανικὴν κυβερνήσιν μίαν ἀπόφασιν, ἢ ὅποια θὰ ἐγκατέλειπεν εἰς τὴν κομιστάτοισιν στιγμῇ ἀπέναντι τοῦ σοβαροτέρου κινδύνου τὴν Ἑλλάδα, ἔπειτα ἀπὸ τὰς ὑπηρεσίας καὶ τὰς βυσίας, τὰς ὁποίας ἡ μικρὰ αὐτὴ χώρα προσέφερεν εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ δικαίου.

Ὁ Οὐίνστον Τσώρτσιλ ὁ ὁποῖος εἶχε σταθῆ ἀξίως νὰ δώσῃ τόσον ὑψηλὸν τόνον εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ βρετανικοῦ λαοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ τὴν συγκινήσῃ ἀπὸ τὸν ὑπερήφανον τόνον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλέως. Ἡ ἐντύπωσις τὴν ὅποιαν τοῦ προσέλαβεν ἦτο ἀληθῶς ἐξαιρετικὴ. Τὴν ἀνέγνωσεν ὁ ἴδιος εἰς τὸ βρετανικὸν ὑπουργικὸν συμβούλιον, τὴν ἀνεκάλυψεν εἰς τὸν πρόεδρον Ρούσσελτ, καὶ ἐπιδείχθη βαθύτατα ἀπὸ αὐτὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις του. Ἡ βρετανικὴ πολιτικὴ ἐναντὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος μετεβλήθη ὁλοκλήρως ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Ἀντὶ νὰ γίνῃ πλέον οἰαδήποτε σκέψις περὶ ἀπομακρύνσεως τῶν βρετανικῶν στρατευμάτων ἐξ Ἑλλάδος, ἀπερραση τούταντιον ἢ σημαντικωτάτη ἐνίσχυσις τῶν μέχρι τοιοῦτου σημείου, ὥστε νὰ δυνηθῶν ἡ ἀποκαταστάσῃν πράγματι τὴν ἐνωμένην τάξιν εἰς τὴν χώραν. Κατὰ διαταγὴν τοῦ Πολεμικοῦ Συμβουλίου τοῦ Λονδίνου ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐν Ἱταλίᾳ συμμαχικῶν στρατευμάτων στρατηγὸς Ἀλεξάντερ μετέβη εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν καὶ ἀπέσπασεν ἀπὸ τὰς δυνατόμεις του μεραρχίας ὁλόκληρας διὰ νὰ τὰς ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ τέλος τὰ Χριστούγεννα μετέβη ὁ ἴδιος ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς εἰς τὰς Ἀθήνας, ὥστε φρονίσῃ αὐτοπροσώπως διὰ τὴν ἐξέυρεσιν λύσεως πραγματικῶς ἐξασφαλίζούσης τὴν ἐθνικὴν ὑπόστασιν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀντιβασιλείας, ρυθμιζομένη συμφωνίᾳ πρὸς τὰς ὑποδείξεις τὰς ὁποίας εἶχε παρασχεῖ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, ἔπαυσε τελείως νὰ ἐχῇ τὸν χαρακτήρα τῆς συνθηκολογήσεως ἀπέναντι τῆς ἐρυθρᾶς θύρας. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξιδίετο τούταντιον ἡ δυνατὴ ἐν συντηρήσῃ — ἔστω καὶ προσκαιρῶς — τὴν ἀπειλήν αὐτὴν καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς.

Οἱ κομμουνισταὶ ἀρχίζουν νὰ χάνουν τὸν ἀγῶνα εἰς τὰς Ἀθήνας. — Ἐλπίζοντες ν' ἀνατρέψουν τὴν κυβερνήσιν, καθάρστων ἀδύνατον τὴν συνεννόησιν. Ἡ ἱστορικὴ σύσχεσις τῆς 26ης Δεκεμβρίου 1944 εἰς τὰς Ἀθήνας. — Ὀλίγαις ἡμέραις ἀργότερον οἱ κομμουνισταὶ φεύγουν πανικῶδῶς ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν. — Ἡ νέα συνάντησις τοῦ δασιλέως Γεωργίου μετὰ τὸν Τσώρτσιλ. — Ἡ δημογραφία τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀντιβασιλείας. — Ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἴδιως εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἦτο μοιραῖον νὰ κινήται ἡ τύχη τοῦ ὅλου ἀγῶνος, ὁ ἀγῶν αὐτὸς εἶχε ἀρχίσῃ νὰ λαμβάνῃ ἀπὸ τῆς 15ης περίπου Δεκεμβρίου ἐξελίξιν δυσάρεστον διὰ τοὺς κομμουνιστὰς ἐπανάστατος. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πολιτικῆς κομμουνιστικῆς ἡγεσίας εὐρίσκειτο τότε ὁ σύντροφος Σιάνας, εἰς τὸν ὅποιον ἐκόντες ἢ ἀκόντες, ἐπειθάρχουν ὅλοι οἱ κομμουνιστικὸι παράγοντες διότι ἐνωρίων καλῶς ὅτι οἰαδήποτε ἀπόπειρα ἀντινομίας θὰ ἐχαρακτηρίζετο ὡς προδοσις κατὰ τοῦ ἀγῶνα. Τὴν στρατιωτικὴν ἡγεσίαν τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τοῦ Ἀθηνῶν εἶχεν ὁ καπετὰν Λευτεριάς, ἐμπιστὸς τοῦ ἴδιου τοῦ Σιάνα καὶ συνεργαζόμενος συνεχῶς μαζί του εἰς τὰ διάφορα ἐναλλασσόμενα στρατηγεῖα τῆς περιοχῆς Κυθῆρας καὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων. Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης εὐρίσκοντο αὐσαρκτικῶς εἰς γείρας τῶν κομμουνιστῶν στασιαστῶν περισσότερα ἀπὸ τὰ ἐννέα δέκατα τῆς ὅλης ἐκτάσεως τῆς ἐλληνικῆς πρωτεύσεως, ἐνῶ αἱ δυνάμεις τῶν ἦσαν τετραπλάσαι περίπου τῶν ἠνωμένων ἑλληνικῶν καὶ ἀγγλικῶν δυνάμεων καὶ εἶχον καταλλήλατον διὰ τὴν περίστασιν ὄπλισμόν. Ἰσως — ὥστε τινίζον ἄλλωστε αἱ μεταγενέστεροι κομμουνιστικὰ αὐτακριτικὰ — ἀποφασιστικωτέρᾳ ἐξόμνησις τῶν κομμουνιστικῶν αὐτῶν δυνάμεων, ἐπαναλαμψανμῆν διὰ ἢ τοὺς εὐαρεῖ εἰς διάφορα σημεία θὰ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ γίνοντο κινήσεις ὁλοκλήρου τῆς πόλεως, νὰ ἐκδιώξουν τοὺς Ἄγγλους καὶ τὴν ἐθνικὴν κυβερνήσιν καὶ νὰ σφάξουν δεκάδας χιλιάδων ἐθνικοεσόντων Ἀθηναίων. Δὲν εἶναι εἰσαὶ ἐξηκριβωμένη ἡσὶ δὲν τὸ ἔκαμαν. Ἰσως νὰ πρόκειται περὶ καθαρῶς στρατιωτικοῦ σφάλματος, συνδεομένου μετὰ τῆς πείσεως ἐπὶ

ἐξαήμερον ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν στρατῶν γυροφυλακῆς τοῦ Μακρυγιάννη, τῶν ὁποίων οἱ ὑπερασπιστῆαι μετὰ τὴν ἠρωικὴν τὸν ἀντίστασιν προέκλεισαν μεγίστας ἀπώλειας εἰς τοὺς ἐπιτιθεμένους κομμουνιστὰς καὶ τοὺς ἐστέρησαν πιθανῶς τοῦ θάρρους δι' ἄλλας ἐπιθέσεις περισσότερο ἀποτελεσματικὰς εἰς ἄλλα σημεία τῶν Ἀθηνῶν, ὥστε π.χ. ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν συνοικιῶν Νεαπόλεως ἢ Ἀχαρνῶν, ἢ νοσοκομείου Συγγροῦ, αἱ ὁποῖαι καὶ θὰ προσέκρουον εἰς ὀλιγοτέραν ἀντίστασιν. Πάντως αἱ ἐπιθέσεις αὗται δὲν ἔγιναν, καὶ ἀπὸ τῆς 15ης ἢ τοῦ πολὺ τῆς 18ης Δεκεμβρίου 1944 ἡ κατάστασις ἤρξατο νὰ μεταβάλλεται εἰς ὄρατος τῶν στασιαστῶν, χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ σημαίῃ ὅτι εἶχον χάσει ὀριστικῶς τὸ παίγνιδι τῶν. Πρὶν ἢ ἀκόμη ληθῆ εἰς τὸ ἀγγλικὸν πολεμικὸν συμβούλιον τῆς 17ης Δεκεμβρίου ἡ ἀπόφασις περὶ σημαντικῆς ἐνίσχυσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι βρετανικῶν στρατευμάτων, ὁ Οὐίνστον Τσώρτσιλ εἶχεν ἤδη δώσει τὰς διαταγὰς του καὶ αἱ πρῶται ἐπιτυχῆσαι ἤρξατο νὰ φθάνουν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ταυτοχρόνως ἐτέθησαν εἰς ὄρατος τὰ βρετανικὰ ρουκετοδόλα ἀεροπλάνα, τὰ ὁποῖα διέλυον ὄλας τὰς κομμουνιστικὰς συγκεντρώσεις εἰς τὰ ἐπικρατοῦσα σημεία καὶ ἐπέφερον μεγάλον πανικὸν εἰς τὰς τάξεις τῶν. Ὅταν δὲ ἀπεβιδιάθησαν εἰς τὸν Πειραιᾶ τὰ βαρῆα βρετανικὰ τάνκα καὶ ἐμφανισθέντα εἰς τοὺς δρόμους τῶν Ἀθηνῶν, ἀπέτελεσαν τὸ κυριώτερον ἐμπόδιον κατὰ πᾶσης περαιτέρω κομμουνιστικῆς ἀποπειρᾶς ἐναντίον τοῦ κέντρου τῆς πόλεως, ἐθάη πλῆον σαφῶς ἦτι δὲν ἤμπορούσαν νὰ ἐλπίζουν οἱ κομμουνισταὶ εἰς τὴν τελικὴν τῶν ἐπικρατίων. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ τοὺς ἐδημιούργη ἐλπίδας, ἦσαν αἱ πληροφορίες τὰς ὁποίας εἶχον καὶ κατὰ τὰς ὁποίας διεξήγετο τάσιν εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἐντονώτατος δημοσιογραφικῶς καὶ πολιτικῶς ἀγῶν ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως Τσώρτσιλ καὶ τῆς ἀποφάσεως τῆς ἔστω παρεμποδίσῃ δι' οἰαδήποτε τρόπον τὴν ἐπικράτησιν τοῦ κομμουνισμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡτο δὲ τόσον σοβαρῶς ὁ ἀγῶν αὐτὸς ὥστε ἡ μὲν βρετανικὴ κυβερνήσις νὰ ἀναγκασθῆ, παρὰ τὴν ἐνισχυθεῖσαν ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὰς Ἀθήνας θύσιν τῆς, νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ τὰς προσπάθειας πρὸς ἐπιτεύξιν μίαις συμβιβαστικῆς λύσεως, αἱ δὲ ἐν Ἑλλάδι κομμουνισταὶ ἡγέται νὰ ἀνατρίζονται διὰ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἐπιθέσεως αὐτῆς θὰ ἠναγκάζετο ἡ κυβερνήσις Τσώρτσιλ ἢ νὰ ὑποχωρήσῃ ἢ νὰ κινδυνεύσῃ νὰ ἀναστῆσθαι.

Ἡ πεποιθήσις αὐτὴ ἔκαμε τοὺς κομμουνιστὰς ἡγέτας νὰ μὴ ἀντιληθοῦν τὴν εὐκαιρίαν ἢ ὁποία τοὺς παρέχετο ὅπως, μετὰ τὴν στρατιωτικὴν τῶν ἀποτυχίαν, πραγματοποιήσων τουλάχιστον μίαν πολιτικὴν ἐπιτυχίαν ἀξιώλογον. Ὁ μεγάλος Τσώρτσιλ ἤρξατο μέσῃ εἰς τὰ Χριστούγεννα νὰ τοὺς προτείνῃ μίαν συμβιβαστικὴν λύσιν. Καὶ τὴν λύσιν αὐτὴν ἀπέριμον οὐσαρκτικῶς, προβάλλοντες ἀπαράδεκτους ὄρους, διὰ νὰ ἀναγκασθῶν ὀλίγαις μόνον ἡμέραις ἀργότερα νὰ δεχθῶν ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Σκόμπυ ὄρους ἀνακωχῆς οἱ ὁποῖοι διεπίστῶν σαφῶς τὴν κομμουνιστικὴν ἦταν. Τὸ ἔκαμαν δὲ αὐτὸ πιστευόντες πάντοτε ὅτι ἀφῶν κατάρθωσαν — ὅπως ἐβεβαίωσαν ἕκαστος τὰς ἡμέρας ὁ «Ριζοστάστης» καὶ τὰ ἄλλα κομμουνιστικὰ ἔντυπα — νὰ κείρουν τὸν Τσώρτσιλ ἐπὶ τὴν Ἀθήνας, θὰ κατάρθωναν καὶ νὰ τὸν κάμουν ἢ νὰ τὸν ρίψουν ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν.

Ὁ Τσώρτσιλ εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐν βαρῆα θεωρακισμένα αὐτεκίνητα εἶχον ἀνέλθει ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ εἰς τὰς Ἀθήνας, διηρχόμενοι ἀπὸ τὴν λεωφόρον Συγγροῦ, τῆς ὁποίας αἱ παρυφῆς κατέχοντο ἀπὸ τοὺς κομμουνιστὰς καὶ ἡ ὁποία ἐδιάλετο συνεχῶς ὑπ' αὐτῶν, ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς καὶ οἱ συνοδευόντες αὐτὸν ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Ἦνεν, ἀρχιστρατῆγος Ἀλεξάντερ καὶ ὑπουργὸς τῆς Μέσης Ἀνατολῆς Μάικ-Μίλλαν, Μέσῃ εἰς μίαν ἀτύτῃσαιρα πραγματικῆς τρομοκρατίας καὶ ὑπὸ φερόρησιν πολυαριθμῶν τάνκα, συγκεντρωμένων γύρω ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, συνεκροτήθη ἡ σύσκεψις τῆς 26ης Δεκεμβρίου, διὰ νὰ συζητηθῇ καὶ τὴν ἐπομένην 27 Δεκεμβρίου. Παρέστησαν εἰς αὐτὴν, διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ ἐνότης τῶν Συμμάχων, καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἄλλων δύο μεγάλων Συμμάχων Δυνάμεων, ὁ Ἀμερικανὸς πρεσβευτὴς κ. Μάκ Βη καὶ ὁ Ρώσος ἀντιπρόσωπος συνταγματάρχης Ποπόφ. Ἐπίσης παρέστησαν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Δαμασκηνός, ἐτοιμαζόμενος ἔσῃ διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀντιβασιλέως, ὁ ἀπὸ ἡμερῶν διατελὼν ὑπὸ παραίτησιν πρωθυπουργὸς Παπαυδρέου, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν κομμάτων καὶ ὁ στρατηγὸς Πλαστήρας, εἰς τὸν ὅποιον ἐπρόκειτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα νὰ ἀνατεθῇ ἡ πρωθυπουργία. Εἰδικαὶ ἀδείαι καὶ διευκολύνσεις εἶχον παρασχεθῆ ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐν Ἀθήναις βρετανικῶν στρατευμάτων στρατηγὸν Σκόμπυ, διὰ νὰ δυνηθῶν νὰ παρευρεθῶν εἰς τὴν σύσκεψιν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Κ.Κ.Ε. Δὲν παρέστησαν ὅμως οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ε. Α.Μ., τοὺς ὁποίους ἐμφανίζετο ὡς ἀντιπροσωπεύον μόνον ὁ κομμουνιστὴς Πλατσαλίδης διότι ἡ κομμουνιστικὴ ἡγεσία δὲν ἤθελε νὰ ὑπόσβου ἀπὸ τῆς ἰδικῆς τῶν πλευρᾶς περισσότερον μετριοπαθεῖς ἢ συμβιβαστικὰ ἐκδηλώσεις.

Ἐν συνόψει δύναται νὰ ἀναφερθῇ ὅτι, καίτοι διαβιθόντες ἦσαν εἰς τὰς Ἀθήνας μίαν συντριπτικὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, καίτοι γνωρίζοντες ὅτι θὰ ἤμπορούσαν μετὰ μίαν ἄμεσον ἀποφασιστικὴν ἐνέργειαν νὰ ἐκδιώξουν πραγματικῶς τὰ Ἑλαστικὰ στρατεύματα ἀπὸ τῆν προεδρεύσαν, οἱ Ἄγγλοι, διὰ λόγους καθαρῶς ἐσωτερικῆς τῶν πολιτικῆς ἀλλὰ καὶ συμμορφώσεως πρὸς ἐκδηλωθεῖσας διεκδικητικὰς διαθέσεις, ἐπεθύμουν τότε εἰλικρινῶς μίαν συμβιβαστικὴν λύσιν, ἢ ὁποία θὰ τοὺς ἀπήλλαξε τῆς ὑποχρέσεως νὰ ἐξακολουθήσων μαχόμενοι εἰς τὰς Ἀθήνας, Ἀποδεικνύεται τοῦτο ὅχι

μόνον από την σαφή συμβιβαστικήν πρότασιν, την οποίαν έ-
κτεινεν ο Τσώρτσιλ, άρήςας κατά την επομένην ήμέραν τους
"Έλληνας πολιτικούς και τους έκπρασώτους των κομμουνι-
στών να συζητήσωσιν μόνοι των μεταξύ των, διά να καθορί-
σωσιν τας λεγόμενας μεριές της, αλλά και από το γεγονός ότι
και κατά τας επομένας ήμέρας άκόμη ο στρατηγός Σκόμπυ
μετεχειρίζετο διάφορους δικαιώσους, διά να διαβιβάξη εις
τους κομμουνιστάς ήγέτας πρώτον μόνον γενικωτέραν πο-
λιτικήν συνεννόησιν, έπειτα δέ μίαν άνακαχήν, ή οποία θα
έπέτρεπεν εις τον Ε.Λ.Α.Σ. να κρατήσῃ την γραμμήν "Έλευ-
σίνος — Χασιάς, να μείνη δηλαδή εις έγγυτάτην από της
πόλεως άπόστασιν και να την άπειλή συνεχώς. Οι κομμουνι-
σται, καίτοι έγνώριζαν ότι δεν ήμπορούσαν πλέον να έλπί-
σωσιν εις έπικράτησιν, καίτοι από της 20ής Δεκεμβρίου οι
στρατιωτικοί των σύμβουλοι είχαν πληροφορήσει τον σύν-
τροφον Σιάνταν ότι δεν θα ήμπορούσαν πλέον να κρατηθώσιν
επί πολλάς ήμέρας εις τας "Αθήνας, άπέριψαν την άνέλπι-

έπείτρεψε μετά τινος καιρόν να έπικρατήσῃ πλήρως το κομ-
μουνιστικόν καθεστώς. Βεβαίως όλοι οι πολιτικοί αντιπρό-
σωποι της "Ελλάδος, οι οποίοι συμμετέσχον εις την σύσκε-
σιν, προεξάρχοντας του αναλαβόντος μετά τινος ήμέρας την
πρωθυπουργίαν στρατηγού Πλαστήρα, έδήλωσαν κατηγορη-
ματικώς ότι οι όροι αύτοι ήσαν άπόλυτως απαράδεκτοι και
δεν ήμπορούσαν ούτε καν να συζητηθώσιν. Και ή συνεννόησις
την οποίαν είχε προτείνει ο Ούίνστον Τσώρτσιλ, άπειλών εν
έναντία περιπτώσει την ένεργωτέραν και άποφασιστικωτέ-
ραν επέμβασιν των βρετανικών στρατευμάτων, άπέτυχεν, ό-
πως άπέτυχον και όλοι οι γενοόμενοι κατά τας άμέσους επο-
μένας ήμέρας συμβιβαστικάι πρότασεις του στρατηγού
Σκόμπυ.

Αί συναντήσεις Τσώρτσιλ και Βασι-
λέως Γεωργίου. "Επιστρέφοντας αεροπορικώς την
28ην Δεκεμβρίου εις το Λονδίον ο Τσώρτσιλ και ο "Ηντεν,

Δεκέμβριος 1944: Τα θύματα των "Ελασιτών. Ο Ιατροδικαστής περιφέρεται μεταξύ των ήμισυσυντεθειμένων
πτωμάτων που συγκεντρώνοντο κατά δεκάδας εις διαφόρους περιοχάς των "Αθηνών.

στον εύκαιρίον που τους παρέχεται να επανέλθουν με τους
επίτά των ύπουργούς εις την "Ελληνικήν Κυβέρνησιν και να
συνεχίσουν το διακοπέν έργον της άπασυνθέσεως, Βασικόν
αίτιον της στάσεως αυτής υπήρξεν — όπως άνεφέραμεν ήδη
— ή ψευδοίσησις περί των αίτιων και των πιθανών άποτε-
λεσμάτων του ταξιδίου του Τσώρτσιλ. "Ιδού μερικά από τα
χαρακτηριστικά σχόλια των κομμουνιστικών εφημερίδων κα-
τά τας ήμέρας έτίας : «Τρωκοκρατημένος από την δύναμη
της λαφής μας επανύστασης, ο άρχηγός των "Αγγλων άν-
τιδραστικόν ήρθε να μας ζητήσῃ να συνεννοηθώμεν μαζί
του». «Οι δημοκρατικοί όλοι του κόσμου, ένθουσιασμένοι
από τον ύπέροχα άγώνα του έλληνικού λαού, πιέζουν την
"Αγγλική Κυβέρνηση να άφήσῃ έλεύθερον την "Ελλάδα. "Αν
δεν ύποταχθῇ ο Τσώρτσιλ θα πέσῃ από την Κυβέρνησιν».

"Επί τῆ βάσει αυτής της ψευδοίσησεως οι κομμουνισται
αντιπρόσωποι προέβαλον κατά τας εν λόγω συσκέψεις σει-
ράν αξιώσεων, μεταξύ των οποίων αι σπουδαιότεραι ήσαν ό-
πως λάβουν έκτός των παραγωγικών ύπουργείων, που κα-
τείχον προηγουμένως και το ύπουργείον "Εσωτερικών και Δι-
καιούσης και τα ύπουργεία Στρατιωτικόν και "Εξωτερι-
κόν, όπως διαλυθώσιν ή Ταξιαρχία του Ρίμινι, ο "Ιεροδ Λό-
χος και ή σχηματισμένη τότε "Εθνοφυλακή και όπως άπο-
στρατευθώσιν τα πληρώματα του πολεμικού Στόλου και της
"Αεροπορίας. Μόνον όταν θα έπραγματοποιούτο οι όροι αύ-
τοι — έδήλωσαν εις την σύσκεψιν οι σύντροφοι Σιάντας και
Πορφυρογένης — θα διεύθυντο αι στρατιωτικά οργανώσεις
του Ε.Λ.Μ.

"Ο σκοπός των αξιώσεων αυτών, τας οποίας προέβαλον
κροφάνως διότι έξηκολούθουν να πιστεύουν εις την άποτελε-
σματικότητα της έκδιαστικής των πίεσεως έναντίον της βρε-
τανικής Κυβερνήσεως, ήτο να δημιουργηθῇ και εις την "Ελ-
λάδα κατάσταση άνάλογος προς εκείνην, ή οποία είχαν ήδη
δημιουργηθῇ εις τας άλλας Βαλκανικάς χώρας και ή οποία

έθεώρουν ύποχρεωσίν των να συναντηθώσιν άμέσως με τον
Βασιλέα των "Ελλήνων και να του εκθέσωσιν ό,τι ακριβώς ή-
χον κάμει εις την πρωτεύουσιν του Βασιλείου του, την ό-
ποιαν εύρον εις τώσων τραγικήν κατάστασιν. "Η σύσκεψις
αυτή, ή οποία ήρχισεν όλιγον πρό του μεσονυκτίου της 28ης
προς την 29ην Δεκεμβρίου και ή οποία παρέτάθη μέχρι της
5ης πραινής, δεν ήτο ούτε εύκολος ούτε και πάντοτε άπόλυ-
τως ειλικής. "Ο Βασιλεύς Γεώργιος έθεώρησεν ύποχρεωσίν
του να τους εκθέσει με άπόλυτον ειλικρίνειαν πόσον έσφαλ-
μένη και επικίνδυνος όχι μόνον διά την "Ελλάδα, άλλ' ίσως
και διά την ειρήνην και την ασφάλειαν ειςλόκληρον την
Βαλκανικήν Χερσόνησον ήτο ή πολιτική, την οποίαν είχαν
άκολουθήσει εις τας "Αθήνας και ή οποία θα έπέτεινε την έ-
πικρατούσαν σύγχυσιν. Και οι δύο "Αγγλοι ήγείται, οι ό-
ποιοι ίσως άντελευθάνοντο το σφάλμα αυτό και τους κιν-
δύνους τους οποίους εδ-ιμούργει, δεν ήθελαν επ' αιδείν λό-
γον να το όμολογήσωσιν προς τον άνθρωπον, εις τον οποίον
είχον πρό τεσσάρων έτών ύποσχεθῇ ότι θα έμοιράζοντο με-
ζί του την νίκην και τον όποσον εκάλου τώρα να περιορισθῇ
εις ένα παθητικόν και όχι τώσων σημαντικόν ρόλον άνέναντι
της σοβαράς κρίσεως, την οποίαν διέτρεχεν ή Πατρίς του.
Προσπάθισαν εν τούτοις να τον καθησυχάσωσιν περί της ά-
μέσου εις την "Ελλάδα προοπτικής, διαβιβάζοντας εις αυτόν
τας βεβαιώσεις τας οποίας τους είχε πασάσει ο μέλλων να
τον αντικαταστήσῃ εις τας "Αθήνας Αρχιεπίσκοπος Δαμα-
σκηνός και τονίζοντας ότι τα βρετανικά στρατεύματα θα ά-
μελάρωσιν άποφασιστικώς την έκκαθάρισιν της καταστά-
σεως. Αι διαβεβαιώσεις αύται επανελήθησαν και εις νέαν
σύσχεψιν, την οποίαν το άπόγευμα της επομένης είχαν οι
Τσώρτσιλ και "Ηντεν με τον Βασιλέα Γεώργιον, τονίζοντας
ίδιας ότι δύναται πλέον, χωρίς τώσων συνειδήσεως διά το
μέλλον της χώρας, να εμπιστευθῇ την άσκησιν των βασιλι-
κόν δικαιωμάτων του εις τον "Αρχιεπίσκοπον, έφόσον έκρίθη
άποραίπτος ό διορισμός "Αντιβασιλέως εις την "Ελλάδα.

Καταλιμαρμός Έλλήνων στρατιωτών

ΦΩΤΟ-ΟΡΓΗΣΕΤ
ΠΕΧΑΙΒΑΝΙΔΗ

πολλοί τῶν ὁποίων εἶρον τρομερὸν θάνατον.

Δὲν ἦτο δὲ τυχαίᾳ ἡ αἰφνίδια αὐτῆ ἀποχώρησις καὶ οὔτε εἶχε ἀποφασισθῆ κατὰ τὴν ἴδιαν ἐκείνην νύκτα. Οἱ διευθυνόντες τῶν στασιαστικῶν ἀγῶνα ἐγνώριζον καλύτερον ἀπὸ κάθε ἄλλου ποῖαν σημασίαν θὰ εἶχε διὰ τὸν ἀγῶνα τὸν αὐτὸν ἡ ἐγκατάλειψις τῆς πρωτεύουσας, τῆς ὁποίας τὴν κατάκτησιν προηποίμαζον ἀπὸ τῆς περιόδου ἀκόμη τῆς ἐθνικῆς κατασχῆς καὶ εἰς τὴν ὅτιαν δια τῆ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως εἶχον μεταφέρει τὰς καλύτερας μονάδας καὶ τὰ μαχητικώτερα σιελεχτὰ του. Ἐγνώριζον ὅτι, φεύγοντες ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, ἔχονον οὐσιαστικῶς πλέον τὴν Ἑλλάδα, διότι οἱ μαχητικώτεροι τῶν δυνάμεων των, ὑποστάσει σοβαρωτάτην ὁδὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης τῶν Ἀθηνῶν, δὲν θὰ ἤμποροῦσαν πούθενά πλέον νὰ σταθοῦν ἐναντίον μίας ἀποφαστικῆς ἐπιθέσεως, ὅτι αἱ δυνάμεις τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ κράτους, συνεχῶς αὐξάνομεναι μετὰ τὴν προσέλευσιν ἐξελοντῶν καὶ ἐπιστράτων καὶ καταλλήλας ἐξοπλιζόμεναι θὰ ἀπετέλουν μετ' ὀλίγου τὸ κύριον στοιχεῖον διὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος, ὅτι τέλος ἡ δυσφορία καὶ ἡ ἐχθρότης τοῦ λαοῦ τῆς ἑλληνικῆς ὑπαιθρου ἐναντίον τοῦ κομμουνισμοῦ θὰ ἐξεδηλοῦτο πλέον ἐλευθέρως, λόγῳ τῆς παρουσίας τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν δυνάμεων καὶ θὰ ἐπετάχουν τὴν ὀριστικὴν κατάρρευσιν τοῦ κινήματος.

Ὅλα αὐτὰ ἐγένοντο πλέον σαφῶς ὅταν μετὰ τὴν δην

Ἰανουαρίου τὰ βρετανικὰ στρατεύματα διετάχθησαν νὰ παρακολουθήσουν καὶ νὰ καταδιώξουν τοὺς εὐλαγῶτας ἐξ Ἀθηνῶν στασιαστὰς. Ἐνῶ τὴν 29ην Δεκεμβρίου ἀκούει τὸ μέγιστον, τὸ ὅποιο ἐνόμιζεν ὁ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς ὅτι ἤμποροῦσε νὰ ὑποσχεθῆ εἰς τὸν Ἑλληνα βασιλέα ἦτο ὅτι θὰ ἐσφαλῶσαν τὰ βρετανικὰ στρατεύματα τὴν Ἀττικὴν, τὰ στρατεύματα αὐτὰ, τὰ ὁποία προηγουμένως ἐμάχοντο σκληρὰ διὰ κάθε οἰκοδομικὸν τετράγωνον εἰς τὰς Ἀθήνας, προήλασαν τώρα χωρὶς συγκρούσιν σχεδὸν ἐντὸς ἐλαχίστων ἡμερῶν πέραν τῆς Λαμίας, ἐνῶ οἱ στασιασταὶ ἐξήκολούθησαν ἀκόμη νὰ φεύγουν πανικόβλητοι πρὸς τὴν Θεσσαλίαν. Τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν δὲν ἤμποροῦσαν παρὰ νὰ τὴν γνωρίζουν καὶ νὰ τὴν ἀντιλαμβάνονται πλήρως οἱ κομμουνιστὰὶ ἡγέται—οἱ ὅποιοι εἶχον λάβει ἐνωρίτερον τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐκκενώσεως τῶν Ἀθηνῶν—ὅταν τὴν 26ην καὶ 27ην Δεκεμβρίου, εἰς τὰς μεγάλας συσκέψεις τοῦ ἀθηναϊκοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ἔμιλλον προκλητικῶς περὶ τοῦ «ἐλληνοαγγλικῆς πολέμου» καὶ ἤξισαν νὰ διαπραγματευθοῦν κατὰ περισσώτερον παρὰ ἐπὶ ἴσους βάσει σπριζόμενοι εἰς τὸ «γεγονός» ὅτι αὐτοὶ κατεῖχον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ αἱ ἀντιπάλαι τῶν ἦσαν περιορισμένοι εἰς ὀλίγα οἰκοδομικὰ τετράγωνα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς. Αὐτὴ ὅμως, ἡ ἀσυνθήπῃ ἀπατήλῃ, ἐμφάνισις τῆς πραγματικότητος ἦτο ἐκείνη, ἡ ὁποία, κατ' ἀνάγκην, θὰ ἔπρεπε νὰ διέπῃ οὐδνηπότε διαπραγματεύσιν μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τῶν στασιαστῶν, ἐὰν ἔσον θὰ διεξήγετο αὐτὴ πρὸ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν τελευταίων ἀπὸ τὰς Ἀθήνας. Καὶ αὐτὸ χαρακτηρίζει τὴν σοβαρότητα καὶ τὴν ἱστορικὴν σημασίαν τοῦ πολιτικοῦ ἀγῶνος, τὸν ὁποῖον διεξήγαγε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Δεκεμβρίου 1944 ὁ βασιλεὺς Γεώργιος εἰς τὸ Λοιδίον, διὰ νὰ ἐμποδίσῃ ἄσ' ἐνὸς μὲν τὸν κίνδυνον τῆς ἀποχωρήσεως τῶν βρετανικῶν στρατευμάτων, ἡ ἀντιβασίλεια θὰ εἶχε τὴν σαφῆ μορφήν τῆς συνθηκολογήσεως τῆς Ἑλλάδος πρὸ τῶν στασιαστῶν, μετὰ τὰς μοιραίας τραγικὰς διὰ τὸ μέλλον συνεπείας. Ἐνῶ, πραγματοποιημένη πλέον τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1945, χωρὶς καμμίαν συμφωνίαν μετὰ τοὺς στασιαστὰς καὶ κατὰ τὴν παραμυθίαν τῆς ὀριστικῆς ἀποχωρήσεως των ἐξ Ἀθηνῶν, ἔχονε πλέον τελείως τὸν χαρακτήρα αὐτῶν. Ἡ μεγάλη διαφορά τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως κατέστη ἀλλήλας ἐκδηλος, ὅταν ἡ ἀναρχὴ μεταξὺ τῶν στασιαστῶν καὶ τοῦ ἀσχηγοῦ τῶν βρετανικῶν στρατευμάτων στρατηγοῦ Σκόμπυ ὑπεγράφη τὴν 12ην Ἰανουαρίου 1945, ἀντὶ νὰ ὑπογραφῆ τὴν 12ην Δεκεμβρίου 1944, ὅπως πρὸς στιγμὴν εἶχε ὑπάρξει ὁ κίνδυνος.

Αἱ μηχανορραφίαι διὰ τὴν μεταίωσιν τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς πολιτικῆς ἐμαλότητος τῆς χώρας. — Ἐπιτυχῆς ἐ-

ται ἡ πρόταξις τῶν ἐκλογῶν ἀπὸ τὸν δημοφίλοισμα— Ἡ προσπάθεια ἀντιδραστῶν σεως τῶν ἐκλογῶν καὶ ἀναβολῆς τοῦ δημοψηφίσματος διὰ τὸ 1948. Τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν ἀμέσως ἐπομένων μηνῶν ἐχαρακτηρίσθη διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ δυο κυρίως χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα: 1ον) Τὴν ἐπιμονὴν προσπάθειαν ὀρισμένων πολιτικῶν παραγόντων τῆς χώρας, ἀσκούντων τὰτε διευθύνουσαν ἐπιρροὴν τῶσον εἰς τὴν νεοσύστατον Ἀντιβασίλειαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ὀρκισθείσαν τὴν 3ην Ἰανουαρίου νέαν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Πλαστήραν κυβέρνησιν, ὅπως ἀλλοιώσουν τελείως τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν σητὰς συναρθεῖσαν συμφωνίαν ἔπασπε νὰ ἔχη τὸ καθεστὸς τῆς ἀντιβασίλειας καὶ νὰ ταῦ προσδώσῃν χαρακτήρα μονιμότητος. 2ον) Ἀπὸ τὴν σύγκρισιν καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν, ἡ ὁποία ἐπῆλθεν εἰς τὰς τάξεις τῶν κομμουνιστῶν καὶ ἡ ὁποία τοὺς ἠνάγκασεν ἐπὶ τινος μῆκος νὰ ἐμφανισθοῦν ὡς ἐγκαταλείποντες τὰς ἐπαναστατικὰς τὰς τάξεις καὶ νὰ ὑποτιθεθῶν τοὺς νομιμόφρονες. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον στοιχεῖον ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἀρξαμένην ἔκτοτε καὶ συνεχισθείσαν μετὰ διαρκῶς ἐντεινόμενον ρυθμὸν μέχρι τῆς σπουχίας τοῦ δημοψηφίσματος προσπάθειαν ὅπως ἀναβληθῆ ὅσον τὸ δυνατόν περισσώτερον ἡ ἐτυμνησοῖα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁφείλετο ἡ προσπάθεια αὐτὴ εἰς τὴν, μετὰ κάθε παρερχομένην ἡμέραν, καθίσταμένην πλέον ἐκδηλῶν πραγματικότητι τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν βελησῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπῆτι ὅπως ἐπανέλθῃ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος εἰς τὸν ἑλληνικὸν θρόνον καὶ ἀναλάβῃ πάλιν τὸ ἔθνος τὴν συνταγματικὴν καὶ καθεστωτικὴν μορφήν, ποῦ εἶχεν ὅταν διεξῆγε τὸν ἐκδοξὸν καὶ νικηφόρον ἀγῶνα του ἐναντίον τῶν ἐπιδραστῶν τοῦ Ἄξονος. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς ἤθελον μετὰ κάθε τρόπον νὰ περριπώδισον οἱ πολιτικοὶ ἐκείνοι παράγοντες, οἱ ὅποιοι παρασυρμένοι ἀπὸ παλιότατα συνήματα τοῦ παρελθόντος καὶ ἀπὸ κομματικὴν ἐμπέθειαν, δὲν ἀντιλαμβάνοντι ὅτι μόνον ἐὰν ἡ Ἑλλάς ἀνέκτα ὑπὸ τὸν νόμιμον τῆς βασιλείας,

Ἡ σύσκεψις τῶν ἀρχηγῶν τῶν πολιτικῶν κομμάτων τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς 26ης Δεκεμβρίου 1944. Εἰς τὴν σύσκεψιν παρακῆθηται ὁ τότε Ἄγγλος πρωθυπουργὸς Τσώρτσιλ, ποῦ ἐφάσσε κρυφῶς δι' ἀεροπλάνου ὡς μεσολαβήτις διὰ τὴν διευθέτησιν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἡ σύσκεψις αὐτὴ διεξάγεται ὑπὸ τὸ φῶς λυχνῶν πετρελαίου.

τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα τοῦ 1940, θὰ ἤδύνατο καὶ εἰς ταξίτικῶν πλέον διενεῖς διασκέψεις νὰ προσέλθῃ διὰ νὰ ζητήσῃ ἐπιτακτικῶς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν δικαιῶν τῆς καὶ διὰ τὸν μοιραῖος πλέον ἐπερχόμενον νέαν σκληρὸν ἀγῶνα τοῦ ἔθνους νὰ εἶναι ἐτοιμῆ.

Ἡ ἱστορία τῶν ραδιοφυγῶν καὶ πολιτικῶν μηχανορραφῶν, αἱ ὁποῖαι παρετάθησαν ἐπὶ δύο δόλοκληρα σχεδὸν ἔτη καὶ μέχρι ἀκόμη τῆς ἡμέρας τοῦ δημοψηφίσματος τῆς 1ης Σεπτεμβρίου 1946, εἶναι μακρὰ καὶ δυσάρεστες. Μετὰ τοὺς συσσοδομῶντες ἐναντίον τῆς πανηγυρικῆς ἐκδηλώσεως τῆς βελησῶς τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συνερχόμενοι καὶ διάφοροι ἔξῃνοι παράγοντες. Ἦσαν ἀσ' ἐνὸς μὲν αἱ ὑπολείμματα τῶν παλαιῶν ἐκείνων συμμαχικῶν συστημῶν ὑπηρεσιῶν, αἱ ὁποῖαι, παραγωγίζουσαι τὸ συμφέρον τοῦ συμμαχικοῦ ἀγῶνος, εἶχον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου τῶσον συντελέσει εἰς τὴν δημοθυγίαν ἐπιβληθῶν συνθηκῶν διὰ τὸν κομμουνισμὸν, ἀσ' ἑτέρου δὲ καὶ ἐπίσημοι καὶ ἀπὸ εἰλικρινεῖς προθέσεις ἐμπνεόμενοι συμμαχικοὶ κύριοι, τοὺς ὁποῖους ἐπηρεάζουσαν κατὰ τὸν χειρότερον δυνατόν τρόπον οἱ ἐν Ἑλλάδι ἀντιπρόσωποι τῶν ἡ διαφόροι Ἑλληνικῆς συνδοπιτόροι καὶ οἱ ὁποῖοι ἔβασαν μέχρι τοῦ νὰ πιστεύουν ὅτι ἡ ἐπιβίωσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ νὰ ἐπαναφῆ ἐν ἰσχύϊ τὸ νόμιμον συνταγματικὸν πολιτεῖμα ἀπέτελε ἄλληλ ἐκδηλώσιν ὀπισθοδρομικότητος καὶ ἀντιδραστῆς. Οὕτω ἡ καθαρῶς ἑσωτερικὴ πολιτικὴ ἐξέλιξις εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐχαρακτηρίζετο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους 1945 ἀπὸ τὴν προσπάθειαν κυρίως τοῦ νὰ ἀναβληθοῦν ὅσον τὸ δυνατόν περισσώτερον αἱ βουλευτικαὶ ἐκλογαί, κυρίως ὅμως τὸ πολιτικὸν δημοψήφισμα, ποῦ ἦσαν ἐν τούτοις ἀπαραίτητα διὰ νὰ ἐπανέλθῃ ἡ χώρα εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς οὐλοτότητα καὶ νομιμότητα καὶ νὰ παύσῃ ἀντιπροσωπευομένη ἀπὸ κυβερνήσιν, τῶν ὁποίων ἡ ἀνάδοξ ἦτο ἀσχητὸν συνέδετο καθ' οὐδνηπότε τρόπον μετὰ τὴν παρεμβασιν ἔξῃνων παραγόντων.

Τὸ δημοψήφισμα ὅμως κυρίως ἦτο ἐκείνη ἐναντίον τοῦ ὁποῖου κατεβάλλετο ἡ ἐντονωτέρα προσπάθεια τῶν παραγόντων, ποῦ ἐπέδιων καὶ ματαίωσαν τὴν ἐλευθέρων ἐκδηλώσιν τῆς βελησῶς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πρὶν ἡ τοῦλάχιστον κατεβάλλουσαν νὰ ἀλλοιώσῃν διὰ παντὸς τρόπον καὶ ὅσον τὸ δυνατόν περισσώτερον τὴν βέλησιν αὐτὴν. Καὶ κατὰρῶσαν πράγματι νὰ ἐπιτύχουν τέλος, τὴν 19ην Σεπτεμβρίου, ἐ-

πόφασιν τών κυβερνήσεων Μεγάλης Βρετανίας, Ήνωμένων Πολιτειών και Γαλλίας, δυνάμει τής οποίας — παρά τὰ αρχικά συμπεφωνημένα — αι δουλευτικά εκλογαί θά προετράσαντο τού πολιτειακού δημοψηφισματος. Η απόφασις αυτή, διά τήν οποίαν εκ τών υστερίων μετενόησαν σοβαρώς και εκείνοι ακόμη οι ξένοι παράγοντες οι οποίοι τήν έλαβον, έβλαψε σοβαρώς τήν άμωλήν πολιτικήν εξέλιξιν εις τήν Έλλάδα, διότι μοιραίως προσέδωκε πολιτειακόν χαρακτήρα εις τας εκλογάς και συνετέλεσεν εις τήν εκλογήν μιας Βουλής, διά τήν οποίαν μοναδικόν σχεδόν κριτήριον απέτέλεσαν η συμφωνία τών εκλεγέντων προς τήν επί του πολιτειακού ζητήματος θέλησιν τής μεγάλης πλειοψηφίας του ελληνικού λαού και από τήν οποίαν έλειπον κατά συνέπειαν αι δυνατότητες μονίμων και σταθερών πολιτικών λύσεων.

Τήν τάσιν τής αναβολής τής έτυμηγορίας τού ελληνικού λαού είχαν εκδηλώσει έντονοτέρω η κυβέρησις Πλαστήρα κατά τούς τέσσαρας μήνας τής παραμονής της εις τήν άρχην. Η διαδεχθείσα αυτήν νέα κυβέρησις υπό τόν ναύαρχον Βούλγαρη, κοίτοι άποτελουμένη κατά τὰ τρία τέταρτα αυτής από παλαιούς και ανεγνωρισμένους δημοκρατικούς, ήτο εν τούτοις τιμίως και ελικρινώς άπορασιμένη να πραγματοποιήσῃ τόν σκοπόν διά τόν οποίον είχαν αναλάβει τήν έξουσίαν και να οδηγήσῃ τήν Έλλάδα εις έλευθε-

ρυσίαν ή έντολή προς σχηματισμόν τής νέας κυβερνήσεως εις παράγοντας, διά τούς οποίους θά ήδύνατο να θεωρηθή ως εκ τών προτέρων βέβαιον ότι δεν θά ήμπορούσαν να φέρουν εις πέρας τήν έντολήν αυτήν, τελικώς δε ανέλαβε τήν πρωθυπουργίαν διά βραχύ χρονικόν διάστημα ο ίδιος ο Άντιβασιλεύς κατά τρόπον αντιτιθέμενον κάπως και προς τὰ συνταγματικά θέσμια τής χώρας και τας προϋποθέσεις, υπό τας οποίας είχε λάβει τὸ αξίωμα αυτό. Έφάνη πάντως ότι σαφές σκοπός όλων αυτών τών εξελίξεων ήτο να καταλήξωμεν εις μίαν κυβέρησιν, η οποία θά έματαιώνεν η τουλάχιστον στον θά ανέβαλλεν επί όσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερον χρονικόν διάστημα τήν λαϊκήν έτυμηγορίαν.

Έμεσολάβησεν έπειτα όλιγοήμερον χρονικόν διάστημα, κατά τὸ οποίον έσχηματίσθη κυβέρησις χαρακτηριζομένη ως άποτελούσα κυβέρησιν τής εμπιστοσύνης τού Άντιβασιλέως μόνον. Ο άρχηγός όμως τού Έσωτικού κόμματος Παν. Κανελλόπουλος, ο οποίος ανέλαβε τόν σχηματισμόν τής κυβερνήσεως αυτής, επέδειξε τήν καταφανή επιθυμίαν ελικρινούς εκτελέσεως τής ανατεθείσης εις αυτόν έντολής, η οποία, δημοσία τούλάχιστον, δεν ήμπορούσε να είναι άλλη από τήν τής ταχύτερας δυνατής προετοιμασίας τής λαϊκής έτυμηγορίας. Τούτο δεν ήρσε ευστικά εις τούς επιδιώκοντας τήν ματαιώσιν τής έτυμηγορίας και άπεφασισθή από αυτούς

Δεκέμβριος 1944: Άνδραποί του λαού θρηναύ μαζι με την τραγικήν μητέρα τὰ θύματα τής θηριαφίας τών έλαστίων.

ρας και γνησίας εκλογάς. Όλοι οι παρασημιακοί παράγοντες, οι οποίοι είχαν ήδη κάμει τόσον κακό εις τήν Έλλάδα, επέβησαν άυθιώς εις κίνησιν, τόσον εν Άθήναις όσον και εις τὰ έξωτερικόν διά να παρεμποδίσουν τήν πραγματοποίησιν τής προθέσεως αυτής. Όταν μάλιστα η κυβέρησις Βούλγαρη απέφασκε τελικώς κατά τὸ υπουργικόν συμβούλιον τής 5ης Οκτωβρίου 1945 να προκηρύξη τας βουλευτικάς εκλογάς διά τήν 20ην Ιανουαρίου 1946 η σχετική προσπάθεια προσέλαθεν έντονωτάτην μορφήν. Πρώτη επιδίωξις ήτο τότε να ανατραπή η κυβέρησις, η οποία είχε τοιούτου πρόγραμμα. Ο Θ. Σαφούλης, άρχηγός τών Φιλελευθέρων, έθηκε σφευγής τής αντίληψεως, κατά τήν οποίαν έπρεπε με κάμω λόγον να αναβληθώσι αι εκλογαί. Με διάφορους δικαιολογίας, μεταβαλλόμενας άλλως τε από ήμέρας εις ήμέρας, έπέλεσεν ότι τὸ κόμμα τών Φιλελευθέρων δεν θά συμμετείνη εις τας όσας προκηρυσσομένης εκλογάς. Και διάφοροι άλλοι κομματικοί όργανισμοί, κατά τὸ μάλλον η ήπτον άνηκτες εις τούς κύκλους τών συνοδοιπόρων του κομμουνισμού, τον ηκολούθησαν. Παρὰ τας σχετικές άπίψεις έφάνησαν συμπεριόντες περίπου ο αντιβασιλεύς Μητροπολίτης και ο εν Άθήναις Άγγλος πρεσβευτής Ρ. Λήπερ. Αι συνεργασίαι τας οποίας τήν 7ην και 8ην Οκτωβρίου 1945 είχαν ο πραγματοποιήσῃ ναύαρχος Βούλγαρης με τόν Λήπερ και τόν Άντιβασιλέα τόν έπεισαν ότι θά έστερείτο τής βοήθειας και ενισχύσεως τών δύο αυτών παραγόντων εις τήν προσπάθειάν του. Και έπειδή δεν ήθελεν ούτε να έγκαταλείψῃ τήν προσπάθειαν, τήν οποίαν είχαν αναλάβει, ούτε και να δεχθῃ προσπάθειαν ύποπτον συμβιβασμόν, έπρότιμησε να υποβάλῃ τήν παραίτησιν τής κυβερνήσεώς του, εξηγών με σαφήνεια προς τόν ελληνικόν λαόν διπλώσεις τας λόγους οι οποίοι τόν είχαν ώθήσει εις τὸ διάδημά του αυτό. Έπηκολούθησεν ένας ολόκληρος μὴν κυβερνητικῆς κρίσεως, κατά τήν διάρκειαν τού οποίου άρχικώς μεν ανετίθετο από τόν Άντι-

να άνατραπή και η εν λόγω κυβέρησις. Έπηκολούθησαν δύο εβδομάδες έντατικής και σκοτεινῆς μηχανορραφίας, διά τήν οποίαν εχρησιμοποιήθη, εν άγνοία του προφονιά, και ο ειδικός άσχηβός κατά τήν 12ην Νοεμβρίου 1945 εις τας Άθήνας Άγγλος ύφυπουργός τών Έξωτερικόν Έκτορ Μάκ Νήλ. Η πλήρης εκδήλωσις τής κρίσεως ήλθε τήν 20ην Νοεμβρίου, κατά τήν οποίαν ο αντιβασιλεύς συνεκάλεσε τούς ήγέτας όλων τών πολιτικών κομμάτων και τούς άνεκώκισεν ότι ο ύφυπουργός Μάκ Νήλ διεδήλωσε τήν επιθυμίαν τής κυβερνήσεώς του όπως ας ένός μεν σχηματισθῃ άμέσως πολιτική κυβέρησις συνασπισμού, ας' έτέρω δε ληφθῇ από κοινού υπό όλων τών πολιτικών κομμάτων άπόφασις αναβλήσεως τήν διεξαγωγήν του πολιτειακού δημοψηφισματος διά τήν άνοιξιν του 1948, βλαβή διά τρία ολόκληρα έτη. Άνακοινών δε τας βρετανικάς αυτας «επιθυμίας» ο Άντιβασιλεύς άσχετώς τόσον σαφώς να ένοιγηθῇ ότι από τήν ικανοποίησιν των θά εξηρτάτο η παροχή τής περαιτέρω απαραίτητου διά τήν ελληνικήν άνασυγκράτησιν βρετανικής οικονομικής βοήθειας, ώστε ο παριστάμενος εις τήν άσκαφιν ναύαρχος Βούλγαρης να μετοχειρισθῇ χαρακτηριστικώς τήν λέξιν «τελεσίγραφος». Αι προσπάθειαι τών άλλων πολιτικών ήγετών όπως εξακριβώσων εάν έπρόκειτο πραγματικώς περί έπιστήμου και σαφούς βρετανικής αξιώσεως απέβησαν εις μάτην και ο Άντιβασιλεύς ανέθετε τελικώς εις τόν άρχηγόν τών Φιλελευθέρων Σοσούλην τόν σχηματισμόν κυβερνήσεως, άποδλεπούσης εις τήν πραγματοποίησιν τών δύο βασικών αυτών προϋποθέσεων. Έν τούτοις δύο ήμέρας μόλις άργότερον, κατά τήν νύκτα τής 21ης προς τήν 22ην Νοεμβρίου ο ραδιοφωνικός σταθμός τού Λονδίνου μετέδιδεν έπισημειωμένως ήμισήσημον άσκαίνουσιν τονίζουσαν ότι: «η βρετανική κυβέρησις ούδέποτε ήξίωσεν η επέδειξε τήν άναβολήν του δημοψηφισματος εν Έλλάδι», ο ίδιος δε ο Άγγλος ύφυπουργός τών Έξωτερικόν Μάκ Νήλ έτόνισεν επί λέ-

Είς παρ' τής άναγκασμένης του ΞΕ 'Αθηνών εις 40 "Ελληνας και ξένους δημοσιογράφους ότι: κοινωμία σχετική βρετανική δικαιοσύνη εστάλη προς την 'Ελλάδα και ουδέποτε η βρετανική κυβέρνηση απέφασκε την άναβολή του δημοψηφισμάτος εν 'Ελλάδι διά τόν 23ην Νοεμβρίου ο 'Αγγλος ύπουργός των 'Εξωτερικών Μπέθιν, διηλών εις την Βουλήν των Κοινοτήτων, απέκηρυξε κατηγορηματικά την πρόβλητα του εσολιτικού τεχνάσματος τής άναβολής του δημοψηφισμάτος, όπως την απέκάλειπεν.

Η άρκομοσία και η ανάληψις τής εξουσίας υπό τής κυβέρνησεως Σοφούλη κατά τας πρώτας πρωινάς ώρας τής 22ας Νοεμβρίου 1945 έγινεν υπό συνθήκας εξαιρετικώς περιέργους και δυσχερέτους, χαρακτηριζομένας από τόν γενομένον ότι τελικώς δέν ήβλεπεν αύτε ο άναθέτας εις τόν Σοφούλην την ένταλήν 'Αντιβασιλείας να την άρκισή — και τούτο διότι ο Σοφούλης δέν είχε πρῶσει τας προϋποθέσεις που του είχαν τεθή διά τόν σχηματισμόν κυβερνήσεως πραγματικού πολιτικού συνασπισμού—ούτε και ο προκατόχος πρωθυπουργός Κανελλάουλος να παραστή και να συνυπαγείνη τόν σχετικόν πρακτικόν. 'Εν τῷ μεταξύ όμως είχε και ο Βασιλεύς Γεώργιος, καταλλήλως ειδοποιηθείς, προβή εις μίαν βήλωσην, η οποία, διά πρώτην ίσως φοράν, ήτο κατηγορηματική και έντονος. Διά τής άνακρινώσεως του αυτής ο Βασιλεύς εξαρχαίριζε την άναβολήν του δημοψηφισμάτος και τόν σχηματισμόν μονοπλευρου κυβερνήσεως ως άπαράδεκτον προσβολήν κατά τών κυριαρχικών δικαιωμάτων του ελληνικού λαού και εδήλωνεν ότι αύτη τόν άναλλασσει πάσης δεσμεύσεως προερχομένης εκ του παρελθόντος και τόν υποχρεώνει να κανονισή την μέλλουσαν στάσιν του άνευ ουδεμίας πλέον έπιφυλάξεως, με μοναδικόν κριτήριον τας συμφέροντα του ελληνικού λαού και τόν σεβασμόν προς την κυριαρχον βέλτην του.

Προεκάλεσεν η δήλωσις αύτη του Βασιλέως Γεωργίου άνομιμοτήτων δυσφορίαν εις άγγλικούς τινος κυβερνητικούς κύκλους, δυσφορίαν, η οποία και εδηλώθη μάλιστα κατά τρόπον άρκετά έντονον εις τας δηλώσεις, εις τας οποίας τρεις ήμερας αργότερον προέβη ο Μπέθιν ένόπιον του βρετανικού κοινοβουλίου. Εις τας 'Αθήνας όμως η δήλωσις αύτη του Βασιλέως είχε τόν άμεσον άποτέλεσμα τής εις τήν στάσιν του 'Αντιβασιλέως, ο οποίος άφ' ενός μὲν εξέδωκε τήν άνωτέρω άναφερομένην αντίδρασίν του κατά τόν σχηματισμόν τής μονοπλευρου κυβερνήσεως του Σοφούλη, άφ' έτέρου δέ υπέβαλεν έγγραφώς την παραίτησίν του από τού αξιώματός, παραίτησιν την οποίαν παρεκάλεσε και τόν πρωθυπουργόν Σοφούλην και τόν άναχωρήσασιν διά τόν Λονδίνον 'Αγγλον ύπουργόν Μάκ Νήλ να διαβιβάσασιν εις τόν Βασιλέα Γεώργιον. Τά σχετικόν έγγραφα όμως δέν διαβιβάσθη, πράγματι, παρά μόνον μετά τήν πάροδον άρκετών ήμερών και σφοδ προερχομένης ο 'Αντιβασιλέως, άποκρίπται εις τήν κτίσιν των πρεσβευτών των Συμμάχων, εδέχθη διά άποσύρη τήν παραίτησίν του.

Η δήλωσις όμως εκείνη του Βασιλέως τής 21ης Νοεμβρίου 1945 άποταπεινώνει προς μίαν ριζικήν πλέον μεταβολήν τής στάσεως την οποίαν είχε τηρήσει μέχρι τής επαχθής εκείνης, και η οποία τόν υπερχρεώνει να δέχεται τας δεινωτέρας θυσίας και διότι έπίστευεν ότι επεδόλλαντο αύται από τὰ ύψιστα συμφέροντα του ελληνικού έθνους, άλλα και διότι δέν ήθελε να δημιουργήση οιαδήποτε δυσχερείαν διά τόν συμμαχικόν πολεμικόν άγώνα.

Ο πόλεμος όμως είχαν ήδη τελειώσει με την άνευ όρων παράδοσιν των έχθρων των Συμμάχων και από τής πλείους αυτής δέν ύψίστου πλέον καμμία δέσμευσις διά τόν Βασιλέα Γεώργιον, δικαιούμενον πλέον να μη λαμβάνη ύπ' όψει άλλο κριτήριον από τὰ καθάρως ελληνικά συμφέροντα. 'Αφ' έτέρου όμως ο Βασιλεύς ο οποίος επεκοινώνει ήδη συνεχώς με πέντε η έξ 'Ελληνας, οτινέες είχαν αναλάβει τήν αντιπροσώπεισιν του και παρέχον εις αυτόν πλήρεις και άκρίβεις πληροφορίες περί τής πραγματικής καταστάσεως εις τήν 'Ελλάδα και περί τών αισθημάτων του ελληνικού λαού, είχε πλέον σιφώς πεισθή περί τής πραγματικής εθνικής ανάγκης, η οποία επέβαλλε τήν ταχίστην δυνατήν λήξιν τής πολιτειακής και πολιτικής εκκρεμότητος εις τήν χώραν. 'Επί τής βύσει τών συνεχώς υποβαλλομένων εις αυτόν εκθέσεων έννοησεν ότι η μεγίστη πλειοψηφία του ελληνικού λαού επεθύμει τήν ταχίστην δυνατήν έπιστροφήν του Βασιλέως, ο οποίος είχαν εκπροσωπήσει τόν έθνος κατά τόν προηγηθέντα μέγιστον άγώνα έναντιον τής άσωνικής επίβουλης και ο οποίος μόνος ήδύνατο να προσδώη εις αύτά την άπαραίτητον ένότητά και δύναμιν διά να αντιμετώπιση τήν νέαν τσαγκικήν δοκιμασίαν, που ήτοιμάζετο. Και εις τας 'Αθήνας οι πέντε η έξ 'Ελληνες, που είχαν αναλάβει τήν βαρείαν ευθύνην να διεύθυνουν τόν άγώνα διά τήν άποκατάστασιν τής εθνικής αυτής ομαλότητος, νομιμότητος και ένότητος, διατηρούνης ζηλοτύπως τήν άμνησίαν των, άγνωστοί εις όλον τόν κόσμον, έπιθυμούνης να μείνου άγνωστοί και όταν θα ήθερον τήν άποστροφήν των εις εύτυχές πέρας, με τήν ίκανοποίησιν μόνον ότι έκαμαν τὰ καθήκον των άπέναντι του 'Εθνους, είχαν άρκισει ήδη τόν άγώνα των. 'Εγνώριζον ότι εξέπρωσώπων τήν θέλησιν τής μεγίστης πλειοψηφίας των 'Ελλήνων, που δέν είχαν άκόμη τόν τρόπον να εκδηλωθούν και ότι η πάλη έναντιον τής παλινοστασίσεως του Βασιλέως Γεωργίου δέν ύπηρετούσε μόνον από προσωπικήν έναντιον του ύπατάμενου και από άνεδαφικάς πολιτειακάς θεωρίας, άλλ' άποταπεινώνει εις τας συμφέροντα των έχθρων τής 'Ελλάδος, που ήβλεπον τήν χώραν διηρημένην, άποσυντεθειμένην και άνικανον να έπανέσθη τόν έαυτον της, διά να ήμπορέσασιν να τήν κτητήσασιν άποτελεσματικώτερον.

Ο άγών έστούετο μοιραίως προς όλας τας κατεβύνας, έπρεπε να αντιμετώπιζη παυτοίους φαινόμας και κρυφίους

έχθρους: τήν λύσαν κομμουνιστών και συνοδοιπόρων, που άδίστακτως εξαρχαίριζον τόν Βασιλέα Γεώργιον, τόν άπεχθή «εγκλιζιμπουργκ», ως τόν μεγαλύτερον και πλέον έπιπρόσθετον έχθρόν τήν έπιμονήν των ξένων εκείνων, οι οποίοι είχαν συνεργασθή κατά τήν διάρκειαν τής έχθρακής κατοχής με τὰ άνατρεπτικά στοιχεία και έφρονον μήπως η άποκατάστασις συνταγματικής νομιμότητος εις τήν 'Ελλάδα τούς στερόση όριστικώς κάθε κερδοφόρου επιδράσεως τήν διάθεσιν των εκπροσώπων τής παγκοσμίου κοινής γνώμης, οι οποίοι κακώς πληροφορούμενοι και παρασυρόμενοι από τήν άδιοβασιμότητα οργανωμένην κομμουνιστικήν προσπάθειαν, εδηλοκλούσαν σχεδόν όλοι να πιστεύουν ότι η έπιθυμία του ελληνικού λαού διά τήν έπιστροφήν του Βασιλέως του άπετέλει άξιοβλήτην εκδήλωσιν όπισθοδρομικότητος και καθυστερησίως τήν πολιτικήν αύτών άκρόην των κυβερνήσεων των μεγάλων Συμμάχων Δυνάμεων, τών οποίων οι πληροφορίες δόται εδηλοκλούσαν να εμπνεύσονται από τας ίδιαις πηγαι και οι οποίοι μετά τινος δυσφορίας απέβλεπον προς τόν ενδεχόμενον τής ούσιαστικής επανοστροφής του Βασιλέως εις τήν 'Ελλάδα: τήν στάσιν των περισσοτέρων από τους πολιτικούς άνδρας τής 'Ελλάδος, οι οποίοι καιτοι άντελαμδάνοντο πλήρως ποίον ήτο τόν γενικόν αίσθημα μεταξύ του λαού, έφοβουτα ύψιστος συμφοροσόμενοι προς αύτό χάσουν τήν συμπάθειαν και τήν υποστήριξιν των ισχυρών διεθνών κύκλων που είχαν αντίθετους ιδέας τας εκδηλώσεις, τέλος, τής λεγομένης πνευματικής ήσυχασίας του τόπου, η οποία έπιπρόσθετως έπίστευεν ότι άποτελει άλήθειαν η ψευδαίσθησις περί του επικρατούντος θήθεν εις τόν κόσμον άριστερου κλίματος τας δέν ήθελεν να κατηγορηθούν ως καθυστερημένοι. Πορ' όλα ταύτα ο άγών εστάθη υπό έπιτυχίας. Ο άγών όμως επέτυχε και ήχη εις τόν νικηφόρον τέμα του άκρίβως διότι παρ' όλας τας δυσχερείας και τας αντιδράσεις άποταπεινώνει προς τήν θέλησιν τής πλειοψηφίας του ελληνικού λαού.

Τήν θέλησιν αύτην κατώρθωσε να εκδηλώση ο ελληνικός λαός διά πρώτην φοράν εις τόν μέγα συλλαλητήριον των 'Αθηνών τής 13ης 'Ιανουαρίου 1946, τήν πρώτην δηλαδή φοράν, κατά τήν οποίαν τού εδόςη η εύκαιρία προς τούτο. Καθ' όλον τόν προηγούμενον χρονικόν διάστημα είτε λαμβάνοντο οι πολιτικά άποφάσεις εν άποσπασί του λαού, είτε ένεραίνοντο ως λαϊκά εκδηλώσεις συλλαλητήρια, τα όποια με τας γνωστάς δημοσκοπικάς και τρομοκρατικάς μεθόδους του διαγωγάντων ο κομμουνισμός. Όταν όμως, χάρις εις τας ύπομονητικάς προσπάθειας των ίδιων πάλιν, άποσπασόμενοι εις τήν έθ'ικήν ύπόθεσιν ολίγων 'Ελλήνων, που ανεφάρμαεν άνωτέρω, επετεύχη η έστω και στιγμιαία μόνον ένωση των περισσοτέρων πολιτικών ήγετών τής χώρας, οι οποίοι ώμίλησαν πρό των συγκεντρωθεισών μυριάδων εθναϊκού λαού, δια να εξαέρουν τήν σημασίαν τής ένώσεως αυτής, ο λαός άντελήθη καλύτερα άκόμη και από τούς ίδιους τους όμιλούντας τήν σημασίαν αύτην και υιοθέτησε με ένθουσιασμόν τόν έγκριθέν κατά τήν συγκέντρωσιν εκείνην ψήφισμα: «Την ένωσην ταύτην την οποίαν είχαν ήδη πραγματοποιήσει ο ίδιος ο ελληνικός λαός — ετόνισε τόν ψήφισμα — παραμείζων κάθε διαφοράν τού παρελθόντος, διά να αποβλήω μόνον προς τὰ ύψιστα συμφέροντα του έθνους, ο συνελθών λαός χαιρετίζει ως τόν σημαντικώτερον ιστορικόν γεγονός τής προεφαύτου του πολιτικής εξέλιξεως... Άπευθυνόμενος δε προς τους μεγάλους Συμμάχους, ο ελληνικός λαός δύναται να τους διαβεβαιώση ότι, αποκαθιστών διά τών δημοκρατικών μεθόδων τής λαϊκής του έτυμφορίας τήν κρατικήν του διάρθρωσιν και τήν εσωτερικήν του ομαλότητα, θα καταστήση τήν 'Ελλάδα κατά τήν μεταπολεμικήν περίοδον φορέα σταθερών των μεγάλων ιδιοτητών, εις τήν νικηφόρον επικράτησιν των οποίων τήσων συνετέλεσαν οι ίδιοι του άγώνος και οι ίδιοι του θυσίας».

Το συλλαλητήριον αυτό άπετέλεσε πραγματικό άποφασιστικόν στάθμην διά τήν περαιτέρω εξέλιξιν τής πολιτικής καταστάσεως εις τήν 'Ελλάδα. 'Από τής στιγμής εκείνης είχε προστεθή ένας νέος παράγων εις τήν πολιτικήν ζωήν τής χώρας, τόν οποίον έως τότε παρημέσαν και δέν έλάμβανον ύπ' όψει εις τους ύπολογισμούς των οι άλλοι πολιτικοί παράγοντες: η θέλησις δηλαδή του ελληνικού λαού, άποφασισμένου πλέον να διεύθυνη ο ίδιος και με τόν πραγματικώτερον τρόπον τας τύχας του. Ούτω αι μηχανορραφίαι και οι πολιτικοί έλιγμοί, όσον και έν έυνοείζοντο πάντοτε από τούς ίδιους παράγοντας με τήν αύτην έπιμονήν, δέν ήμπορούσαν πλέον να έχουν τὰ άποτελέσματα που είχαν ητομαρούσαν. Αι βουλευτικά έκλογαί διεξήχθησαν με άπόλυτον τάξιν τήν 31ην Μαρτίου 1946 και η έπιδεικτική άπαχή του κομμουνιστικού κόμματος 'Ελλάδος και διαφοράν άλλων δευτερευόντων συνδοιοκρατικών κομμάτων, δέν ήδηση ήυτε να τας καταλύσιν, ούτε να τας αναβάλη πλέον, ούτε και να αλλοίωση τήν δι' αυτόν σαφή και έπιβλητικήν εκδήλωσιν τής θέλησεως τής μεγάλης πλειοψηφίας του ελληνικού λαού όπως άποκατάστήση τήν μορφήν τής πολιτικής του, η οποία τού είχαν έπιτρέψει να αντιμετώπιση τιμώς και ένδοξως τήν πρώτην έπιβουλήν των έχθρων του. Εις τας έκλογαίς αυτές προσέδωκαν όχι μόνον από εσωτερικής άλλα και από διεθνούς απόψεως τήν άναμοιροβήτητον σφραγίδα τής ελευθερίας και γνησιότητητος η παρουσία εκατοντάδων όλοκληρών έπίσημων παρατηρητών τής 'Αγγλίας, τής Γαλλίας και των 'Ηνωμένων Πολιτειών, οι οποίοι και υπέβαλον μακροτάτην έπίσημον έκθεσιν, δημοσιευθείσαν ευθύτα εις τόν κόσμον όλόκληρον και περιγράφουσαν τόν άνεπιλήτητον τρόπον, με τόν οποίον έγινεσιν οι εκλογαί και τήν σημασίαν τήν οποίαν είχαν τὰ άποτελέ-

σματά των, και επηκολούθησε το δημοψήφισμα της 1ης Σεπτεμβρίου 1946, το οποίο καμμία μηχανορραφία πλέον δεν θα μπορούσε να εμποδίσει και κατά το οποίο με καταπληκτική πλειοψηφία ο ελληνικός λαός εκάλε τον βασιλέα να επανέλθει εις την Ελλάδα.

Η Συμφωνία της Βάρκιζας και η ολιγόμηνος μετριοπαθής στάσις του Κ.

«Ελληνες πολίται προσερχόμενοι εις τας έκλογάς της 31ης Μαρτίου 1946»

Κ. Ε. — Η δυσφορία των κομμουνιστικών στελεχών. — Αι όδηγίαι της διεθνούς ήγεσίας προς τὸ ΚΚΕ. — Από της Δισκόμεως της Γιάλτας μέχρι της Δισκόμεως του Πότσταμ. Κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα αὐτὸ διόστησε, κατὰ τὸ ὅποιον ἡ Ἑλλάς κατόρθωσε μετὰ τῶσας περιπέτειας, τῶσας δυσχερείας καὶ τῶσας μετὰ κόπου υπερνικηθείσας μηχανορραφίας, νὰ δυνακίησῃ τὴν πολιτικὴν καὶ πολιτειακὴν τῆς ἐλευθέριας, εἶχον σημειωθῆ γεγονότα σοβαρώτατα, τὰ ὅποια ἐσήμανον τὴν ἐναρξὴν τῆς τρίτης καὶ πλέον ἐπικινδύνου φάσεως τοῦ ἀγώνος τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τοῦ σλαβισμού ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, τοῦ τρίτου γύρου, ἕως συνήθισαν οἱ ἴδιοι οἱ κομμουνισταὶ νὰ ἀποκαλοῦν τὴν φάσιν αὐτήν. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἐπισημασμένην ἐξ Ἀθηνῶν ἀποχώρησιν τῶν στασιαστῶν τοῦ Δεκεμβρίου καὶ τὴν αὐτοσυσταστικὴν ἀντιστάσεως συγῆν των μέχρι τῆς Θεσσαλίας πρὸ τῶν προελασμένων Βρετανικῶν στρατευμάτων, ἤρχισαν αἱ

σάν καινὸν ἀδικήμα τὸν φόνο προδοτῶν καὶ παράδειν ἔτσι στὸν δῆμι τοὺς ἀγνωστὰς σάν κοινοὺς ἐγκληματίας. Ἡ τελευταία ἰδίως συγκοταθέσει τῶν κομμουνιστῶν κατὰ τὴν Συμφωνίαν της Βάρκιζας, ἡ ἐπιτρέπουσα τὴν ὑπὸ τῶν τακτικῶν δικαστηρίων καταδίωξιν τῶν κομμουνιστῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον διαπράξει καινὰ ποινικὰ ἐγκλήματα, μὴ δικαιολογούμενα ἀπὸ καμμίαν στρατιωτικὴν ἀνάγκην, προεκκλίσε τὴν ἀγρίαν ἀγανάκτησιν τῶν κομμουνιστικῶν στελεχῶν.

Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι χιλιάδες ἀγρίων φόνων εἶχον διαπραχθῆ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ κινήματος καὶ εὐθὺς μετὰ τὸν τερματισμὸν τοῦ, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ κομμουνιστικὴ ἡγεσία, ἐπιθυμοῦσα νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτὴ τὸλάχιστον τὴν ἀτιμωρησίαν ἡμεῖς νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι εἶχε παρασεί τὰς γενικὰς διαταγὰς αἰσιουρα νὰ ἐπιρριθῆ ἡ εὐθύνη εἰς τὰς δευτερεύοντα στελέχη, μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ κατόρθωνε διὰ τῆς συστηματικῆς τρομοκρατίας καὶ τοῦ διεθνούς ψυχολογικοῦ ἐκβίασμοῦ, νὰ παυεμποδίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχετικῶν μετὰ τοὺς συλληθέντας ἐγκληματίας ἀποσάσεων τῶν τακτικῶν δικαστηρίων. Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ἡ τότε κομμουνιστικὴ ἡγεσία προσεπάθει νὰ ἐπιδείξῃ κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας τὴν Συμφωνίαν της Βάρκιζας δύο ἢ τρεῖς μῆνας στάσις ὅσον τὸ δυνατόν, περισσώτερον μετριοπαθῆ, νομιμόσπου καὶ φιλήσυχον. ἐγκατέλειπε σχεδὸν ἀνεὺ διαμαρτυρίας τοὺς ἐγκληματίας τοῦ Δεκεμβρίου καὶ τοῦ Ἰανουαρίου, ἐπὶ τὰς μαχητικώτερας τῶν στελεχῶν, τῆς ἐθάσε μέχρι τοῦ νὰ καταδικάσῃ ἡ ἴδια τὸν Ἀσπὸν Βελουχιώτην, δηλαδὴ ἓνα ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερος πολεμικοὺς τῆς ἡγέτας, διότι ἤθελε νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὴν Συμφωνίαν καὶ ὑπηγόρευεν εἰς τὸν «Ρίζοσπαστήν» καὶ τὰ ἄλλα κομμουνιστικὰ ὄργανα ἄσθερα τὸνίζοντα ὅτι οὗτοι καὶ «ἀριστεροὺς» καὶ νὰ ἐπιδοθῶν ὄλοι ἀπὸ καινοῦ εἰς τὴν ἀνέγεισιν τῶν ἐρετίων τῆς χώρας.

Βεβαίως ἡ ὑπεχωρητικότης καὶ ἡ συγκοταβατικότης τῶν κομμουνιστῶν κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην ὠφείλετο καὶ εἰς τὴν ἀναγγωρίσιν τῆς ἀπαυξίας τὴν ὅποιαν εἶχε σημειώσῃ ἡ ἀπόπειρα πρὸς βίαιαν κατάκτησιν τῆς ἐλευθέριας μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν ἀδυναμίαν, εἰς τὴν ὅποιαν εὐρίσκοντο τότε οἱ κομμουνιστὰὶ ὅπως κἀμουν πλέον ὀτιδήποτε ἄλλο ἀποφασιστικώτερον. Ὅπως διωκε ἐπισημασμέν καὶ προηγουμένως, ὠφείλετο ἡ στάσις αὐτὴ εἰς τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Σοβιετικὴ Ρωσσία, ἔχουσα πλέον ἐπείγοντα καὶ σημαντικὰ ὠφελήματα, δὲν ἐπιβύμει νὰ ἐκτεθῆ εἰς ἀπρόκαλυπτον ὑποστήριξιν τῆς προσπαθείας πρὸς κομμουνιστικὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὅποια θὰ ἦδῃ

Ὁ τότε ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Σοβιετικῆς Ρωσσίας Μαλότσεφ ὑποδέχεται εἰς Γιάλταν τὸν Ἀγγλον πρωθυπουργὸν Τσόρτσιλ, τὸ 1945.

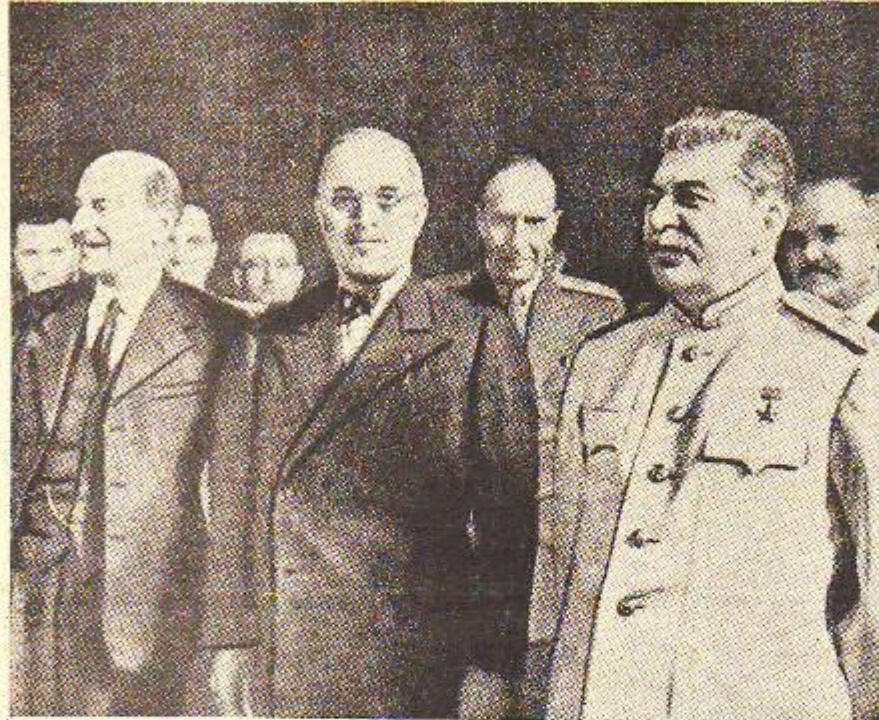
καὶ τὸν ἐκβίασμο, νὰ παυεμποδίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχετικῶν μετὰ τοὺς συλληθέντας ἐγκληματίας ἀποσάσεων τῶν τακτικῶν δικαστηρίων. Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ἡ τότε κομμουνιστικὴ ἡγεσία προσεπάθει νὰ ἐπιδείξῃ κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας τὴν Συμφωνίαν της Βάρκιζας δύο ἢ τρεῖς μῆνας στάσις ὅσον τὸ δυνατόν, περισσώτερον μετριοπαθῆ, νομιμόσπου καὶ φιλήσυχον. ἐγκατέλειπε σχεδὸν ἀνεὺ διαμαρτυρίας τοὺς ἐγκληματίας τοῦ Δεκεμβρίου καὶ τοῦ Ἰανουαρίου, ἐπὶ τὰς μαχητικώτερας τῶν στελεχῶν, τῆς ἐθάσε μέχρι τοῦ νὰ καταδικάσῃ ἡ ἴδια τὸν Ἀσπὸν Βελουχιώτην, δηλαδὴ ἓνα ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερος πολεμικοὺς τῆς ἡγέτας, διότι ἤθελε νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὴν Συμφωνίαν καὶ ὑπηγόρευεν εἰς τὸν «Ρίζοσπαστήν» καὶ τὰ ἄλλα κομμουνιστικὰ ὄργανα ἄσθερα τὸνίζοντα ὅτι οὗτοι καὶ «ἀριστεροὺς» καὶ νὰ ἐπιδοθῶν ὄλοι ἀπὸ καινοῦ εἰς τὴν ἀνέγεισιν τῶν ἐρετίων τῆς χώρας.

νὰτο ἴσως νὰ προκαλέσῃ τὴν δυσφορίαν τῶν ἄλλων Συμμάχων καὶ νὰ ματαιώσῃ τὴν πραγματοποιήσιν τῶν ἄλλων σχεδίων της. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι τὴν ἴδιαν ἀκριβῆς ἡμέραν τῆς συνάψεως τῆς Συμφωνίας της Βάρκιζας — 12 Φεβρουαρίου 1945 — ὑπεγράφητο εἰς τὴν Ἰαλταν τῆς Κριμαίας, κατόπιν πολυήμερον δυσχερῶν διαπραγματεύσεων, μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν Μεγάλων Συμμάχων Τσόρτσιλ, Μπέρινε καὶ Στάλιν, ἡ ὁμόθυμος Συμφωνία, διὰ τῆς ὁποίας ἡ Ρωσσία ἐπετύγγανε τὴν ἰκανοποίησιν τῶν κυριωτέρων της αἰτημάτων: δηλαδὴ τὴν ἐξασφάλισιν ὄχι μόνον διεθινοῦσης ἐπιδράσεως εἰς τὴν ἠττημένην Γερμανίαν, ἀλλὰ

και σημαντικών εδαφικών κερδών εις την Ανατολικήν Ρωσσίαν, την αναγνώρισιν της προσαρτήσεως μεγάλου μέρους της Πολωνίας και την πλήρη σχεδόν υπό των Άγγλοσαξωνών εγκατάλειψιν των εθνικοφρόνων Πολωνών, την καθιέρωσιν της άδιαμφισβητήτου πλέον εξουσίας του, τότε ρωσικού θράνου, στρατάρχου Τίτο εις την Νοτιοσλαβίαν και τέλος τὴν δικαίωμα του εβέτος ἢ της ἀρρηκτικίας τῶν μεγάλων Συμμάχων Δυνάμεων εις τὸ Συμβούλιον Ἀσφαλείας τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν, τὸ ὅποιον θὰ καθίστα ἀδύνατον τὴν λήσιν καθε ἀποφάσεως τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν, μὴ συμφώνου πρὸς τὰς ρωσικὰς θέλησεις. Ἀπὸ τὰς πληροφορίας, ποὺ παρέσχον εἰς βιβλία καὶ ἄρθρα τῶν οἱ συμμετασχόντες εἰς τὴν Διάσκεψιν τῆς Γιάλτας διπλωμάται, γνωρίζομεν ὅτι ἐλάχιστος λόγος περὶ Ἑλλάδος ἔγινε κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς καὶ ὅτι περὶ τοῦ ἐγκατελείθη ἀπὸ τὴν Ρωσσίαν εἰς τὴν τύχην τοῦ ὁ ἐν Ἑλλάδι κομμουνισμὸς. Πολὺ ἀρτίστως καὶ γενικῶς μόνον ἀμίλησαν οἱ Ρῶσοι περὶ Ἑλλάδος, ἀναφερόμενοι εἰς τὰς γενικὰς ἐπίσης ἀποφάσεις τῆς Γιάλτας περὶ τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὅποιον θὰ ἔπρεπε νὰ διοικηθῶν αἱ ἀπελευθερωθεῖσαι ἀπὸ τῶν γερμανικῶν Συγόν χώρας τῆς Εὐρώπης, μέχρις ὅτου οἱ λαοὶ τῶν κατορθώσων νὰ ψηφίσουν καὶ νὰ καθορίσουν μόνου τὰς τύχας τῶν πατρίδων τῶν. Καὶ ὑπῆρξεν ἀντιθέτως κατὰ

σκεψιν τῶν τριῶν Μεγάλων ἢ Ρωσσία ἠμποροῦσε πλέον μὲ πολὺ περισσοτέρως ἐλπίδας νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα, διὰ τοὺς ἐξῆς κυρίως λόγους: 1οι, αἱ ἀξιώσεις τὰς ὁποίας εἶχε προβάλλῃ εἰς τὴν Γιάλταν εἶχον πλέον οὐσιαστικῶς πραγματοποιηθῆ, 2ον, ὁ πόλεμος εἶχε πλέον τελειώσει εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ Ρωσσία εἶχε τὰς χεῖρας ἐλευθέρας, ἐνῶ ὁ πόλεμος εἰς τὴν Ἰαπωνίαν δὲν ἐφαίνετο ἀκόμη ὅτι θὰ ἐτελείωνε τὸσον γρήγορα καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ Μεγάλη Βρετανία καὶ κυρίως, αἱ Ἠνωμένοι Πιλιτεῖαι ἦσαν σοβαρότατα ἀπασχολημένοι εἰς τὴν Ἄπω Ἀνατολήν καὶ δὲν θὰ ἐπρόσεχον τὸσον πολὺ τὴν Εὐρώπην, 3ον, ὁ πρόεδρος Ρούσβελτ, ὅστις ὑπῆρξε πάντοτε τὸσον υποχωρητικὸς ἀπέναντι τῶν ρωσικῶν ἀξιώσεων, μόλις εἶχεν ἀποθάνει, ὁ δὲ διάδοχος του πρόεδρος Τρούμαν συμμετέχων διὰ πρώτην φοράν εἰς μίαν μεγάλην διεθνή διάσκεψιν, ἦτο μοιραῖος ὑποχρεωμένος νὰ φανῆ, εἰ δυνατόν, διαλλακτικώτερος ἀκόμη ἀπὸ ἐκεῖνον, προκειμένου μάλιστα νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐπιδοκιμασμένην κήρυξιν τοῦ πολέμου ἐκ μέρους τῆς Ρωσσίας ἐναντίον τῆς Ἰαπωνίας καὶ 4ον, εἶχον γίνῃ αἱ βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καίτοι δὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνεκινώθησαν μόνον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Διασκεψῆς τοῦ Πότσαντα, ἡ Ρωσσία ἦτο εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ βεβαίως ὅτι εἰς τὰς ἐκλογὰς αὐτὰς εἶχον ἐπιτύχει οἱ ἐργατικὸι καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν ἡ ἴδια εἶχεν ἀπαλλαγῆ τοῦ δυναμικωτέρου τῶν ἀντιπάλων τῆς Οὐίνστον Τσόρτσιλ.

Οἱ μετασχόντες εἰς τὴν Διάσκεψιν τοῦ Πότσαντα τοῦ 1945 Ἀτλίη (ἀριστερά), Τρούμαν καὶ Στάλιν.

γορητικὸς ὁ Οὐίνστον Τσόρτσιλ εἰς τὴν ἀπάντησίν του ἐκ μέρους καὶ τῶν ἄλλων Συμμάχων, ὅτι ἡ Μεγάλη Βρετανία καταβάλλει αὐτὸν καὶ δυσχερῆ προσπάθειαν διὰ νὰ εἴσῃ τὴν Ἑλλάδα τὸ ταχύτερον εἰς τὴν θέσιν αὐτῆν. Φαίνεται ἐπίσης δέδεικται ὅτι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διεβιδάζετο ἀπὸ τὴν διεθνή κομμουνιστικὴν ἡγεσίαν εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι κομμουνιστὰς ἡ ὁδηγία ὅτι, μετὰ τὴν ἀξιοθρήνητον ἦταν τοῦ Δεκευδριανοῦ κινήματος, τὸ Κ.Κ.Ε. δὲν ἠμποροῦσε πλέον νὰ ἀποβλέψῃ ἀμέσως εἰς τὴν βίαιαν κατάκτησιν τῆς ἐξουσίας καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιφεληθῆ τῆ ἀνακοινῆς τοῦ τοῦ παρεῖχεν ἡ Βάρκιζα δι' ἑν ἐντελὸς διάφορον σχέδιον δράσεως, τὸ ὅποιον θὰ κατηρτίζετο ἐν καιρῷ.

Ἡ περίοδος ὅμως αὐτὴ τῆς πραγματικῆς συμμορφώσεως τῶν κομμουνιστῶν πρὸς τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Βάρκιζας δὲν ἐπρόκειτο νὰ διαρκῆσῃ πρὸς ὀλίγους μῆνας μόνον. Καὶ ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1945 βλέπομεν τὸν κομμουνισμὸν, τὸν ὅποιον παρεκλούθησαν κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἰδίου ἔτους, ἀποδεχόμενον τὴν ταπεινῶσιν τῆς Βάρκιζας καὶ καταβάλλοντα προσπάθειας ὅπως παραστήσῃ τὸ φρόνιμο παιδί, ἐγείροντα πάλιν τὴν κεφαλήν καὶ προβαίνοντα εἰς σαφῆ ἀντιπειθαρχικὰς ἀν ὄχι καὶ ἐπαναστατικὰς ἀκόμη, ἐνεργείας καὶ νὰ προετοιμάζεται εἰς τὴν ἀποφασιστικώτερον ἀκόμη δράσιν. Δὲν ὑπάρχουν καθαρῶς ἐσωτερικὰ δεδομένα τῆς ἑλληνικῆς καταστάσεως διὰ νὰ ἐξηγησῶν τὴν στάσιν αὐτῆν. Πρέπει νὰ ἐπιτρέψωμεν πάλιν ἀδιστακτικῶς τὴν γενικωτέραν διεθνήν καταστάσιν διὰ νὰ εὐρίσκωμεν πρῶτα ἢ σὺν αἱ νέαι ὁδηγία, αἱ ὁποῖαι προήρχοντο ἐξῆθεν καὶ αἱ ὁποῖαι ἐπέβαλλον τὴν μεταβολὴν τῆς ὅλης πολιτείας τοῦ Κ.Κ.Ε. Δύο βασικαὶ ἡμερομηνίαί μὲς βοηθοῦν ἐπὶ τοῦ προκειμένου: ἡ πρώτη εἶναι ἡ 12η Φεβρουαρίου 1945, κατὰ τὴν ὅποιαν ἐτελείωνε ἡ Διάσκεψις τῶν τριῶν Μεγάλων Συμμάχων εἰς τὴν Γιάλταν, καὶ ἡ δευτέρα εἶναι ἡ 2α Αὐγούστου τοῦ ἰδίου ἔτους, κατὰ τὴν ὅποιαν ἐτελείωνε ἡ ἄλλη Διάσκεψις τῶν εἰς τὸ Πότσαντα, Πράγματι εἰς τὴν νέαν αὐτὴν σύ-

νομος διὰ τὴν προέβδον διὰ νὰ τρομοκρατήσουν τοὺς ἀνομιλητάς τῶν καὶ νὰ τοὺς καταστήσουν περισσοτέρον διαλλακτικῶς ἐναντι τῶν ἄλλων διεκδικησῶν τῶν ἐν σχέσει μὲ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ αἱ διεκδικήσεις αὐτὰς ἐξεδηλώθησαν κατὰ τρόπον σαφῆ μὲ τὴν κατηγορίαν τοῦ ὑποκινήματος Μολότωφ — κατηγορίαν, ἡ ὁποία ἐξ ἡμῶν ἀργότερα θὰ ἀπηγγέλλετο καὶ δημοσίᾳ ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν — ὅτι ἡ Ἀγγλία, διατηροῦσα διὰ λόγους ἡμερησιαστικῶς τὰ στρατεύματά της εἰς τὴν Ἑλλάδα, υποστηρίζει καθεστῶς ἀντιδημοκρατικῶν καὶ πρασιμαζῆς τὴν βίαιαν παλινδρόσιν τοῦ βασιλέως Γεωργίου.

Αὐτὰ ἀκριβῶς ἡ πρώτη ἐνώπιον τῆς Διασκεψῆς τοῦ Πότσαντα τοπιθέτησις τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος κατὰ τοιοῦτον τρόπον, σημειοῦν τὴν ἀπαρχὴν μίαν νέαν περιόδου εἰς τὴν κομμουνιστικὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος πολιτικῆς τῆς περιόδου ἀκριβῶς ἐκείνης ἡ ὁποία ἠμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἡ προετοιμασία τοῦ τρίτου γύρου. Ὑπὸ τὴν ἐνωσαν ἀκριβῶς αὐτὴν ἀποστέλλονται καὶ αἱ νέαι ὁδηγία τοῦ διεθνούς κομμουνιστικοῦ κέντρου τῆς Μόσχας πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι κομμουνιστὰς. Φορῶν τῶν αἰνείται ὅτι ὑπῆρξεν ὁ ἐπισημῆς δύο μῆνας ἀργότερον εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατόπιν βραχείας διαμονῆς εἰς Παρισίους γενικῶς γραμματέως τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος Ν. Ζαχαριάδης, ὁ ὁποῖος, σχεδόν ἅμα τῆ ἀφίξει του, ἐγκαινιάζει νέαν πολιτικὴν, πολὺ ἀποφασιστικώτερον καὶ προκλητικώτερον ἀπὸ ἐκεῖνον, ἡ ὁποία εἶχεν ἀκολουθηθῆ μέχρι τοῦδε. Τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς νέας ἐπιθετικῆς πολιτικῆς τοῦ Κ.Κ.Ε. ἀποτελεῖ ἡ ἀνάμειξις τῶν σχέσεων μὲ τὴν Νοτιοσλαβίαν, τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ζήτημα τῆς χώρας. Ἡ δημοσίευσις μίαν πλαστῆς ἐπιστολῆς δὴθεν συνταγματάρχου, βεβαιώνοντας ὅτι ἡ ἀσπλος ἀκόμη τότε καὶ στερουμένη οὐσιαστικῶς στρατοῦ Ἑλλὰς ἐτοιμάζει εἰσβολὴν εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἐμφανίζει διὰ πρώτην φοράν τὴν ἀσπληκτικὴν αὐτὴν κατηγο-

ρίαν, την απόβλεψαν εις την δημιουργίαν της έντυπώσεως δηλ. η Έλλάς είχε θήσεν κατακτητικός διαθέσεις έναντι των γειτόνων της, κατηγορία, η οποια επέτρεπε να επαναλαμβάνεται συνεχώς κατά τα έπόμενα έτη. Αποτελεί όμως ταυτοχρόνως ταύτα και την πρώην εκδήλωσιν του νέου προγράμματος, δια τόν «τρίτον γύρον» του κομμουνισμού, προγράμματος, το οποίον κατηρήθη έξω των συνόρων της Έλλάδος και το οποίον έκτοτε εφημερίσθη επίμονως κατά τα έπόμενα έτη εις την έννοιάν της Έλλάδος επίθεσιν. Από διεθνούς απόψεως ή νέα κομμουνιστική επίθεσις έναντιόν της Έλλάδος εγκαινιάσθη την 8ην Ιουλίου 1945 υπό του δικτάτορος της Νοτιοσλαβίας Τίτο, ο οποίος εξεφώνησε τότε λόγον, καταγγέλλοντα τας θήθεν βιαιότητας του ελληνικού κρονοχροασιστικού καθεστώτος έναντιόν των σλαβικών ημειοσότητων της Μακεδονίας, αλλά και έναντιόν των «δημοκρατικών» στοιχείων της Έλλάδος και βεβαιούοντα ότι χιλιάδες Σλαβομακεδόνας και Έλληνες «δημοκρατικοί» συρρέον εις την Νοτιοσλαβίαν φυγόντες την μοιραχοφασιστικήν αυτήν «τυραννίαν» και περιβολιπνται ήδη εις την Βαλδοδίαν. «Είδεν ούτω» ο στρατάρχης Τίτο μίαν νέαν περί της βάσεως, εις την οποίαν θα έστηρίζετο, σύμφωνη με τα καταστρεβέντα σχέδια, ή νέα κομμουνιστική επίθεσις προς κατάκτησιν της Έλλάδος. Επικολούθησαν ολίγον καιρόν αογάτηρον ανάλογοι δηλώσεις των έν Βουλγαρία και Άλβανία κομμουνιστών κυβερνητών Γεωργήφ και Έμιόρ Χότζα περί του άπληροθ έθην ελληνικού διωγμού έναντιόν των άλλοεθών ημιοιοτήτων της χώρας.

Τό γενικόν σχέδιον της νέας επίθεσεως κατά της Έλλάδος. — Οί κομμουνισται καταφεύγουν εις τας γειτονικάς χώρας. Τό σχέδιον της νέας άποπειρας του κομμουνισμού προς καθυπόταξιν της χώρας — σχέδιον το οποίον έκτοτε διαπιστώθη και άποδείχθη πλήρως και υπό επίσημων έξιων παραγόντων — ελάμβανεν ως βάση ότι ή άποπειρα αυτή δεν ήμπορούσε και δεν έπρεπε πλέον να άρχισθ, όπως αι δύο άλλαι προηγούμεναι από το κέντρον, άπό τας Άθήνας δηλαδή, όπου τό ελληνικόν κράτος σπληρίζομεν εις την θλιβεράν πείραν του παρελθόντος, είχαν ήδη λάβει όλα τα απαιτούμενα μέτρα δια να καταστήσθ αδύνατον την επιτυχίαν της. Θα ήρχισεν από την περιφέρειαν, ιδιαίτερα δε από τας βορείους ελληνικάς επαρχίας, με την μερικήν του άγώνος των επαρχιζάνων, με την μερικήν άοργανώσεσ ή κομμουνισται, θα ενισχύετο συστηματικώς από τους βορείους γειτόνας της Έλλάδος, και θα συνωδεύετο από μίαν παγκόσμιον διαφημιστικήν έκστρατείαν, η οποία θα ενεργήσθ την Έλλάδα ως διατελούσαν υπό μίαν οριστικήν κρονοχροφασιστικήν τυραννίαν, όργανον των άογυλοσασζωνικών ήμιοιολιστικών σκοπών, δια να δικαιολογήσθ την δημιουργίαν του νέου άποστατικού άγώνος. Είς τας Άθήνας τό κομμουνιστικόν κόμμα είχε την έντολήν να κάμψθ τον δυνατόν έντατικώτερον προπαγάνδαν, αλλά και να προκαλέσθ μερικάς αιματηράς συρράξεις, δια να δημιουργήσθ την έντύπωσιν ότι οι «άδωκοι δημοκρατικοί πολίται» καταπίεζονται και τρομοκρατούνται τούρον από τα όργανα του μοιραχοφασιστικού κράτους, ώστε να μή τους μένη πλέον άλλη διεξοδος παρά να τραπούν προς τας δυνάμεις δια να προσεπίσθ την ζωήν και την έλευθερίαν των.

Δυστυχώς ή προπαγάνδα αυτή εύρε συστηματικήν ήμιοιστήριξιν από τους συνοδοχοριακούς κύκλους της Ευρώπης και της Άμερικής και άνεπιτυχθ εις θαμβών άφάστατον. Έδόθη ούτω και εις τό Κ.Κ.Ε. ή δυνατότης να έντειλή τούρον την δυσφημιστικήν έκστρατείαν του, ώστε να δυνηθθ τον χειμώνα του 1945 να «αναστήσθ» τό νέον του σύνθημα, την «αυτοάμυνα των δημοκρατικών πολιτών», η οποία ολίγον άογώτερον έγινε «εμαζική» ή «μαζική αυτοάμυνα» και τέλος ένσπλος μαζική αυτοάμυνα». με αυτόν τον τρόπον προποημάσθη ή επίσημος εμφάνισις και ή επίσημη επίσημος άοργώτερον υιοθέτησις του άγώνος του λεγομένου «δημοκρατικού στρατού Έλλάδος» εκ μέρους του Κ.Κ.Ε. Τότε άκομη ένεργιζέτο ο άγών αυτός ως μία άπλή θήθεν άμυνα των άθων δημοκρατικών πολιτών, οι οποίοι δια να προσεπίσθ την άπειλουμένην ζωήν και έλευθερίαν των άνήλων εις τας δυνάμεις και έπληρον τα όπλα. Όπως θα ίδωμεν περαιτέρω, ή μεταβολή αυτή των μελών της «μαζικής αυτοάμυνας» εις συγκεκριμένον «στρατόν» έγινετο περί τα τέλη του 1946 και άκομη άογώτερον, τον Δεκέμβριον του 1947, ένδημιουργήθη ή ψευδοκυβέρνησις των συμμοριτών, η διεκδικούσα τον άοργανισμένον «κρονοσθς επικράτειαν με δικιά της κυβέρνησθ και δικιά της κρατική ήπόστασις».

Είς τό σχέδιον αυτό είχε την προέχουσαν θέση της ή πληρης και έντατική συμμετοχή των τριών βορείων γειτόνων της Έλλάδος, Άλβανίας, Νοτιοσλαβίας και Βουλγαρίας. Αυτοί θα έξέδωσαν, θα προποηάζον και θα άοργάνωναν τα μαχητικά στοιχεία του κομμουνισμού έξ Έλλάδος, τα όποια θα έπρωτοσφάτουον εις την όλην έκστρατείαν. Αυτοί θα τα έξπαιίδεον στρατιωτικώς δια να διεξάγαγον επίσημους πλέον και με πληρες σύστημα τον άγώνα των «επαρχιζάνων». Αυτοί θα τους επέτρεπον να έξορμούον από τό ίδιον των έδαφος δια να επιτιθέων έναντιόν της Έλλάδος. Αυτοί θα προσέθετον εις τόν συμμοριακόν αυτόν άγώνα και ένα τρομοσόν κώτερον των νέων δια να επιτύχουον όσον τό δυνατόν ένωρίτερον την κάμψιν της ελληνικής άντιστάσεως. Άκομη και τό στρατιωτικόν σχέδιον, τό καθορίζον την γενικήν στρατηγικήν και τας τακτικάς λεπτομερείας του έννοιόν της Έλλάδος άγώνος, είχε και αυτό εκ των προτέρων καταστρεβθ. Η επί τρία και πλέον έτη συζήτησε του

ελληνικού προβλήματος ενώπιον των διαφόρων όογάνων των Ηνωμένων Έθών είχε, άν μή τί άλλο, τό αποτέλεσμα να έφερ εις φάς ολόκληρον αυτό τό σχέδιον. Ένωροίται ότι συνειληφούτο τό σχέδιον αυτό με σειράν άλλων έντυπωσιακών ενεργειών προς έξαπάτησιν της διεθνούς κοινής γνώμης, με την κατά καιρούς επίστρατεύσιν και χραιοσποησίαν έναντιόν της Έλλάδος των διεθνών συνοδοχορών του κομμουνισμού και με την συστηματικήν προπαθείαν προς οίκονομικήν έξαθλίωσιν του ελληνικού λαού και δημιουργίαν άνωσάλαυ καταστάσεως έν τη χώρα.

Συμφώνως λοιπόν προς τό μέγα αυτό σχέδιον, έπρεπε τό 1946 να είναι τό έτος της άποασιστικής κομμουνιστικής πολεμικής επίθεσεως έναντιόν της Έλλάδος, της όποιας σαφής άντικειμενικός σκοπός ήτο πλέον ή υπαγωγή της χώρας υπό την κομμουνιστικήν κυριασσίαν. Θα έπρεπε, σύμφωνα με τό σχέδιον αυτό, να σχηματισθ επί τας βάσεις του άοστήματος της ένσπλης μαζικής αυτοάμυνας από τας άνοιξας του 1946 και αι πρώται άνατρεπτικαι συμμοριαί, δια να άρχισθ άμέσως έπειτα ή άποστολή εις την Έλλάδα των «καπεταναίων», άποφοίτων της πρώτης σχολής του Ρουμικ εις τας Άλβανίας, η οποία θα συνεχίετο με την άποστολήν των άκομη τελειότερον κατηρησμένων άποφοίτων της μεγάλης στρατιωτικής σχολής συμμοριτών εις τό Μπουόλκε της γιουγκοσλαβικής Βοιδοδίνας, η οποία ήρχισθ λειτουργούσα μόνον από του Μαΐου του 1946, καθώς και με την άποστολήν των σλαβομακεδονικών πυρήνων της «Ν. Ο. Φ.». Τούτοσφάτως ή όλη επίθεσις κατά τον Οκτώβριον του 1946 θα έφθανεν εις τό οξύτατον σημείον της. Έχρειάζοντο όμως δια να γίνουον όλα αυτά άοισμενά προυπαθέσεις, άφορούσαι πρώτον μεν την έξεύρεσιν όλων αυτών των στελεχών, δεύτερον την δημιουργίαν της καταλήλου έν Έλλάδι άτυσοσφίας και τρίτον την προπαρασκευήν της παγκόσμιας κοινής γνώμης με μίαν σύντομον προπαθείστικήν έκστρατείαν έναντιόν της Έλλάδος. Και όσον μεν άσορή την πρώτην προυπαθείσιν, ο τρόπος με τον οποίον έγινε κατά την άνοιξιν του 1945, εύθους μετά την Συμμοριαν της Βάρκιζας, η μετανάστευσις χιλιάδων κομμουνιστικών στοιχείων εις τας γειτονικάς της Έλλάδος χώρας, ήμιοιολογικήν την ύπόνοιαν ότι ή όλη υπόθεσις προητοιμάετο έκτοτε. Φυσικόν ήτο βεβαίως να ζητήσουον να φύγουον έξ Έλλάδος, έπρωεφεύομενοι της προθύμου ήποδοχής των γειτονικών μας χωρών, όλα εκείνα τα κομμουνιστικά στοιχεία, τα όποια είχαν διαπράξει ένκλήματα κοινού ποινικού δικαίου και έσοδοσύν την διαξιν της τακτικής ελληνικής δικαιοσύνης, από την οποίαν δεν τους έπρωστέτευον έπρωκώς ή σμφωνία της Βάρκιζας. Από σωρείαν όμως καταθέσεων, γενομένων ένωπιόν της πρώτης Έρευνητικής Επιτροπής του «Οργανισμού Ηνωμένων Έθών, προκύπτει, ότι φυγόντες οι κομμουνισται τρομοκραται παρέστουον μαζί των όσους ήμπορούσαν περισσότερους άθώους ανθρώπους, είτε δια της τρομοκρατίας, είτε δια της συστηματικής παραπλανήσεως και ότι γενικώς καταδόλλετο προπαθεία να είναι όσον τό δυνατόν περισσότεροι οι Έλληνες, οι όποιοι θα μετέβαινον εις τας γειτονικάς κομμουνιστικάς χώρας. Δεν κατέστη δυνατόν να έφακριθθ ήτοι πραγματικώς ήσαν οι ότω εγκυκαταλείψωντες της Έλλάδος. Γενικός πιστεύεται επί τας βάσεις των ύφισταμένων επίσημοτέρων στοιχείων ότι αυτοί άνήρχοντο άρχικώς εις δέκα έως δώδεκα χιλιάδες. Ο αριθμός αυτός όμως άσφαλώς διπλοσσιάζεσται, άν συμμολογησθ και οι Σλαβομακεδόνας εκείνοι, οι όποιοι διαπράξαντες ή άναμειχθέντες άποσθήποτε εις τας διαπραχθέντας τρομαρά κατά την διάρκειαν της εθνοικής κατοχής ένκλήματα έναντιόν του ελληνικού πληθυσμού της Μακεδονίας, έλαβον και αυτοί την προς Βορράν άουσιν. Οι περισσότεροι έξ αυτών ήδύοντο να φέρουον όπλα και δι' άλλους ήρχισεν άμέσως ή συστηματική κομμουνιστική διαπαιδαγωγήσις αφ' ενός και ή βαθμιαία στρατιωτική έκπαίδευσις. Η πρώτη σχετική σχολή έλειπούργησεν, όπως άνεφέραμεν ήδη, εις τό Ρουμικ της Άλβανίας. Από αυτήν δε προέεγεται και τό ένγειριδιον συμμοριακού πολεμικού άγώνος, τό οποίον άνευρέθη άογώτερα επί συλληθθέντος συμμοριού και τό οποίον κατετέθη υπό της ελληνικής κυβερνήσεως ένωπιον του «Οργανισμού Ηνωμένων Έθών, άποτελέσαν σημαντικήν άποδείξιν της προπαρασκευής έξω των συνόρων της Έλλάδος της έννοιόν της επίθεσεως. Όσον άφορά τα σλαβομακεδονικά στοιχεία, αυτά είχαν εύθύς έξ άρχής καταφύγει εις την Νοτιοσλαβίαν, όπου ανέλαβεν άμέσως την προετοιμασίαν των δια τον έννοιόν της Έλλάδος άγώνα, τό συγκεκριμένον «Όμοσπονδιον μακεδονικών νοτιοσλαβικών κράτους» υπό την ήγεσίαν των Λαζάρ Κουλισέδσκι και Δ. Βλαχούδ, είτε έντάσσαν αυτά εις άνεξάρτητα μακεδονικά τάγματα, όπως τό του «Ηλία Δημάκη η Γκόσπε, είτε σχηματίσθ έξ αυτών «εργατικάς ταξιαρχίας», οι όποιαί υπό τό πρόσχημα της έκτελεσεως παραγωγικών έργων τους παρέϊγον όλην την απαιτούμενην στρατιωτικήν έκπαίδευσιν. Υπήρχον εκεί ειδικώς δια τόν σκοπόν αυτόν δύο στρατόπεδα, τό του Τετόβου και του Κομμοσίου, έκαστροθεν των Σκοπίων, ενώ δια τους κατασυγόντας εις Βουλγαρίαν έλασίστας και κομμουνιστάς ίδρύθησαν ανάλογα στρατόπεδα εις τό «Ορτάκιό, άμέσως βορείως των έλληνοβουλγαρικών συνόρων και εις την Μπερκοβίταν, βορείως της Σόφιας. Κατά τας άρχας του 1946, έπειτα από μίαν ειδικήν συμφωνίαν μεταξυ των τριών βορείων γειτόνων της Έλλάδος—συνεσθεύσαν επί τας βάσεις του άνωτέρω άνεφερομένου γενικού σχεδίου—όλοι σχεδόν οι έν λόγω κομμουνισται παρελήθησαν από τας στρατόπεδα της Άλβανίας, της Νοτιοσλαβίας και της Βουλγαρίας, όπου εύρίσκοντο, δια να μεταφερθούον εις τό μέγα σχολείον—του συμμοριακού—έναντιόν της Έλλάδος

πολέμου, το περίφημον πλέον στρατόπεδον του Μπούλκεν εις την Βοϊβοδίναν της Νοτιοσλαβίας. Από τὸ στρατιωτικόν αὐτὸ σχολεῖον προήλθον ὄλοι σχεδὸν οἱ συμμετοχῆς καὶ ἰδίως οἱ παντὸς βαθμοῦ «καταναίον» καὶ «καθοδηγηταί», οἱ ὁποῖοι κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη ἐπολέμησαν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν προπαρασκευὴν τῆς καταλλήλου ἀτμοσφαιρας διὰ τὴν ἐξαπόλυσιν τῆς ἀποφασιστικῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιθέσεως, τόσον εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς χώρας, ὅσον καὶ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, ἀπετέλεσε τὸν κύριον παράγοντα ἡ ἐκ μέρους τῆς σοβιετικῆς κυβερνήσεως διευκρίνισις τοῦ γεγονότος ὅτι ἐγκατέλειπε πλέον τὰς ἐπιφυλάξεις τῆς καὶ ἐτάχθη ἀπεριόρατος κατὰ τῆς διατηρήσεως τῶν βρετανικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ γενικώτερον τῆς ἀσκαυμένης ὑπὸ τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας ἐν Ἑλλάδι πολιτικῆς. Ἀνεφέραμεν ἤδη ὅτι κατὰ τὴν συμμαχικὴν διάσκεψιν τοῦ Αὐγούστου 1945 εἰς τὸ Πότσνταμ ἡ Ρωσσία ἔθεσε σαφῶς τὸ ἑλληνικὸν πρόβλημα καὶ ὅτι ὁ ἐπί τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Μολότωφ ὑπέθελε καὶ σχετικὸν ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον ἐτόνιζεν ὅτι ἡ Ἑλλάς ἀκολουθεῖ ἐπιθετικὴν πολιτικὴν ἐναντίον τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Βουλγαρίας καὶ δύναται οὕτως νὰ θέσῃ ἐν κινδύνῳ τὴν εἰρήνην. Ἀργότερα, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν δύο συνόδων τοῦ συμβουλίου τῶν ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν τεσσάρων μεγάλων συμμαχικῶν δυνάμεων εἰς τὸ Λονδίνον, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1945, καὶ εἰς τὴν Μόσχαν, τὸν Δεκεμβρίον τοῦ ἴδιου ἔτους, ὁ Μολότωφ ἀνεκίνησε καὶ πάλιν τὸ ζήτημα μὲν νέα ὑπομνήματα, τόνιζοντα τὴν δημοθυρομένην ἀπὸ τὴν πολιτικὴν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ἀπὸ τῆν παρουσίαν τῶν βρετανικῶν ἐν Ἑλλάδι στρατευμάτων ἐπικίνδυνον κατάστασιν διὰ τὴν εἰρήνην τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. Τέλος, ἡ ἐπὶ τοῦ ἴδιου θέματος προσφυγὴ τῆς σοβιετικῆς Ρωσσίας ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν, κατὰ τὴν 21ην Ἰανουαρίου 1946, κατέστησε τὰς ρωσικὰς αὐτὰς ἀντιλήψεις δημοσίᾳ γνωστὰς καὶ ἔδωσε τὸ σῆμα διὰ τὴν ἐξαπόλυσιν τῆς ἐπιθέσεως.

Εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς Ἑλλάδος ἡ ἐπιθεσις αὐτὴ εἶχεν ἤδη προετοιμασθῆ καταλλήλως ἀπὸ τινος καιροῦ. Τὸν Δεκεμβρίον τοῦ 1945 ὁ γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Κ. Κ. Ε. ἐγκατεστάθη διὰ τινος ἑβδομάδας εἰς τὴν Βορείον Ἑλλάδα ἤλθεν εἰς ἀμείνον ἐπαφὴν μὲ τοὺς κύριους παράγοντας τῆς συγκροτηθείσης τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1945 νέας οὐλομακεδονικῆς οργανώσεως «Ν.Ο.Φ.», διαδόχου τῶν προηγουμένων ἀναπτυχασάντων τὴν ἀναρπαιτικὴν καὶ ἀνὲλληνικὴν ἐν Μακεδονίᾳ δράσιν των ὀργανώσεων «Ὀχράνας» καὶ «Σ.Ν.Ο.Φ.» καὶ ἀνέπτυξεν ἐκεῖ ἀρκετὰ μυστηριώδη δράσιν. Ἀποτέλεσμα ἀμείνον τῆς δράσεως αὐτῆς ἦτο ἡ πρόκλησις διαφόρων ταραχῶν εἰς τὴν Θεσσαλονικίαν, τὴν Καβάλαν καὶ τὸν Βόλον, ἐνὸς ταυτοχρόνως ἐδημιουργοῦντο καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἄλλαι ἀνάλογοι παραχαί, αἱ ὁποῖαι ἀπεκορυφώθησαν μὲ τὰ γεγονότα τῶν Καλαμών. Τέλος, ἐξαπλώθη εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὰς ἄλλας μεγάλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἡ γενικὴ ἀπεργία, τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο νὰ δημιουργηθῇ μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα γεγονότα μίαν ἀτμοσφαιραν ἀνωμαλίας καὶ ἀνησυχίας, τρομοκρατούσαν τὴν ἀσθεῖ καὶ ἀμφιταλαντευομένην κυβερνήσιν Σοφοῦλη καὶ παρέχουσαν εἰς τὴν παγκόσμιον κοινὴν γνώμην τὴν ἐντύπωσιν ὅτι κάποιος δίκαιον θὰ ἔχη ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις καταγγέλλουσα τὴν ὑφισταμένην ἐπικίνδυνον ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείων καὶ χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνῶ ἡ ρωσικὴ προσφυγὴ εἰς τὸ Συμβούλιον Ἀσφαλείας ἐπιτιπεῖ ὡς βλάβη δι' ὅλον τὸν ἄλλον κόσμον, τοῦ δὲν τὴν ἐπερίμενεν, ἡ κεντρικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ ΚΚΕ ἐξέδιδε τὴν ἴδιαν ἀκριβῶς ἡμέραν—21 Ἰανουαρίου 1946—καὶ μάλιστα ὀλίγας ὥρας ἐνωρίτερον, ἀνακοίνωσιν, ἡ ὁποία καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν αὐτῆς ἦτο τελείως ταυτίζουσα μὲ τὸ κείμενον τῆς ρωσικῆς προσφυγῆς: «Ἡ ταπεινὴ τῆς βρετανικῆς κατοχῆς τῆς Ἑλλάδος πρέπει ἀμέσως νὰ τελειώσῃ. Τὰ βρετανικὰ στρατεύματα κατοχῆς πρέπει νὰ φύγουν ἀμέσως ἀπὸ τὸν τόπον, γιὰ νὰ μπορῇ ὁ κυρίαρχος λαὸς σίγουρα καὶ χωρὶς ἀναβολῆς, νὰ ξεκαθαρίσῃ μὲ τῆς δικῆς του δυνάμει τῆς ἐσωτερικῆς κατάστασιν». Ἀλλὰ, καὶ ἐνωρίτερον ἀκόμη, τὸ Κ. Κ. Ε. ἐφρόντισε νὰ παράσχῃ εἰς τὸν μέλλοντα νὰ ὑποστηρίξῃ ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας τὴν ρωσικὴν προσφυγὴν Βισίνσκου τὰ ἀπαιτούμενα ἐπιχειρήματα. Εἰς τὴν προσφώνησιν του πρὸς τὴν κομμουνιστικὴν ὁλομέλειαν τῆς Μακεδονίας - Θράκης (δημοσιευθεῖσα εἰς τὸν «Ριζοσπάστην» τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1946) ὁ Ζαχαριάδης κατήγγειλεν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν καθεστὼς ἐξοπλίζει εἰς τὴν Βορείον Ἑλλάδα συμμορίας, ἐξαπολυμένας ἐναντίον τῆς Ἀλβανίας, τῆς Νοτιοσλαβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας καὶ ἀποδεδειγμένως εἰς τὸ νὰ προκαλέσων ἐπαναστάσεις ἐναντίον τῶν «λαϊκῶν Δημοκρατιῶν». Διὰ νὰ μὴ ὑπάρξῃ δὲ καμμία ἀμφιβολία ὅτι σκοπὸς τῶν ἐξωφρενικῶν αὐτῶν βεβαϊώσεων ἦτο νὰ παρασταθῇ ἡ Ἑλλάς ὡς ἀπολλοῦσα τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσονήσον, ὁ Ζαχαριάδης προσέθετεν ἐπὶ λέγει: «Εἴμαστε κινδύνος γιὰ τὴν εἰρήνην!». Τέλος δὲ εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ πολιτικοῦ γραφείου τοῦ Κ.Κ.Ε. τὴν ἐκδοθεῖσαν ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐν Λονδίνο ἐπιθέσεως τῆς ρωσικῆς προσφυγῆς, καὶ τὴν ὁποῖαν ἀνεσέφερον ἀνωτέρω, ἀπεδίδετο ἐφ' ἑπισημασμένην καὶ κύρια εὐθύνην διὰ τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐν Ἑλλάδι κατάστασιν εἰς τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν καὶ τὰς ἀγγλικὰς ἀρχὰς κατοχῆς ἐν Ἑλλάδι. Τὸ κύριον δὲ αἷτημα, τὸ ὁποῖον ἡ ἴδια ἀπόφασις διετύπωνε πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κυβερνήσιν ἦτο — ἐκτὸς τοῦ σχηματισμοῦ ἐβελοντικοῦ σώματος ἀπὸ πιστοῦς δημοκράτες, δοκιμασμένους στὴν ἐθνικὴ ἀντίστασιν, ποῦ νὰ ξεκαθα-

ρίσῃ τὸν τόπον ἀπὸ τὸ μοναρχοφασιστικὸν μίσημα — ἡ ἐξέλιξις ἀποχώρησις τῶν βρετανικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα».

Τὴν ἴδιαν ἀκριβῶς ἡμέραν ἡ προσφυγὴ, τὴν ὁποῖαν ὁ συν. Γκρομκό ὑπέθελεν ἐκ μέρους τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως εἰς τὸ ἐν Λονδίνο συνεδριάζον Συμβούλιον Ἀσφαλείας, ἐτόνιζεν ὅτι εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀγγλικῶν στρατευμάτων, μὴ δυναμένη πλέον νὰ δικαιολογηθῇ ἀπὸ καμμίαν στρατιωτικὴν ἀνάγκην, καθίστατο μέσον πίεσεως ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς καταστάσεως εἰς τὴν χώραν, πίεσεως ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὰ ἀντιδραστικὰ στοιχεῖα ἐναντίον τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων τῆς χώρας αὐτῆς. Ἡ κατάστασις αὕτη, ἡ ὁποία σημαίνει ἐπιθεσιν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῆς Ἑλλάδος τῆ βοηθεῖ ἐν ὄπλῳ δυνάμεων ζήτησις δημοκρατίας, ἐδημιούργησε μεγάλην ἐντασιν, ἡ ὁποία θὰ ἤδύνατο νὰ συνεπαγῆν σοβαρὰς συνεπειὰς διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαόν καθὼς καὶ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς διεθνῶς εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας. Εὐθύς μετὰ τὸ ρωσικὸν αὐτὸ διάδημα, ὁ Ἑλληὴν πρωθυπουργὸς Σοφοῦλης δέχθη τὴν ἐπομένην πρωτὴν τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Τύπου, ἐδήλωσεν εἰς αὐτοῦς ὅτι «τὰ βρετανικὰ στρατεύματα εὐρίσκονται ἐν Ἑλλάδι μὲ τὴν ἀπόλυτον συγκρατήσιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ δροῦν ἐν εὐλικρινεῖ συνεργασίᾳ μετ' αὐτῆς διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως ἐν τῇ χώρᾳ». Διὰ τὴν διατήρησιν ἥως τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου ἐναντι τῆς τοιαύτης διπλωματικῆς ἐπιθέσεως ἐδημιουργήθη κατὰ τὰς ἐπομένους ἡμέρας μίαν ἐξαιρετικῶς δυσάρεστον ἐπιπλοκὴν, λόγω τῆς στάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Σοφιανοπούλου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχεν ἀποκρίσῃ ποτὲ τοὺς ἰδιαιτέρους του δεσμούς μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως καὶ τῆς Σοβιετικῆς Οὐκρανίας. Αἱ ὑφισταμένη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀνησυχία ἐξεδηλώθησαν καὶ ἐπισημότερον, ὅταν τὴν 25ην Ἰανουαρίου συνήλθεν ἐν Ἀθήναις ἡ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων συνταγματικὴ ἐπιτροπὴ, ἐπεβεβαίωθη δὲ πλήρως ὅταν τὴν ἐπομένην ἐγνώσθη ὅτι ὁ Σοφιανοπούλος εὐρισκόμενος ἐν Λονδίνο, ἐξέφερε βασικὰς ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς τὴν στάσιν τὴν ὁποῖαν θὰ ἔπρεπε νὰ τήρῃ ἡ Ἑλλάς κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ δημιουργηθέντος ζητήματος. Ἦθελε δηλοῦν δὲ μὴ λάβῃ ἡ Ἑλλάς σαθεῖ θέσιν, νὰ μὴ ἀποκρούσῃ τὰς ρωσικὰς κατηγορίας ἐναντίον τῆς παραμονῆς τῶν βρετανικῶν στρατευμάτων καὶ νὰ ἐπιανεληθῇ τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν διευρύνσιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως διὰ τῆς συμμετοχῆς ὀρισμένων ἀντιπροσώπων τοῦ Ε. Α. Μ. Ἡ διαφώνια αὕτη ὠξύνθη κατὰ τὰς ἐπομένους ἡμέρας μέχρι τοιαύτου σημείου, ὥστε ὁ ἐν λόγω ὑπουργὸς νὰ ἀρνήται νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν καὶ νὰ ἀξίωσ' αὐτὴν ἀπὸ τὸ Λονδίνο παρὰ τὰς κατηγορηματικὰς περὶ τοῦ αὐτιθέτου ὁδηγίας τοῦ πρωθυπουργοῦ του. Τὴν πρόθεσιν του αὐτὴν ἐπραγματοποίησεν ὁ Σοφιανοπούλος, ὑποβαλὼν τὴν παραίτησιν του κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἐνάρξεως τῆς συζητήσεως ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας καὶ ἀναχωρήσας ἐκ Λονδίνου, ἀπὸ προηγουμένων ὑπέβαλεν εἰς τὸ Συμβούλιον μίαν ἀνακοίνωσιν διὰ τὴν θέσιν τῆς ἑπιστολῆς Ἑλλάδος ἐναντι τοῦ ὄλου ζητήματος, δυναμένην νὰ παράσχῃ πρόσφορον ἔδαφος διὰ τὴν κομμουνιστικὴν ἐκμετάλλευσιν.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1946 ἤρχισεν εἰς τὸ Συμβούλιον Ἀσφαλείας, συνεδριάζον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Αὐστραλοῦ ἀντιπροσώπου Μαΐκιν, ἡ συζήτησις ἐπὶ τῆς ρωσικῆς προσφυγῆς, τὴν ὁποῖαν ἀνέπτυξε διὰ μακρῶν ὁ Ρωσὸς ὑφυπουργὸς Βισίνσκου, προπαθῆσας νὰ δώσῃ ζωερῶν εἰκόνα περὶ τῆς κρούσεως ἐν Ἑλλάδι ἀφανίστου τρομοκρατίας, τὴν ὁποῖαν ἐνίσχουν καὶ ἐπέτεινον τὰ παραμύθια ἐκεῖ βρετανικὰ στρατεύματα. Ἀνεφέρε τὰς ἀρεθόμενας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Διασκέψεως τοῦ Πότσνταμ προεπιδοπίσεις τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως περὶ τῶν ἀντιρρήσεων τῆς ἐναντίον τῆς παρατάσεως τῆς παραμονῆς τῶν βρετανικῶν στρατευμάτων ἐν Ἑλλάδι καὶ μετεχειρίσθη διὰ πρώτην φοράν τὴν μέθοδον τῆς χρησιμοποίησεως ἀποσπασμάτων ἀπὸ τοὺς λόγους Ἑλλήνων πολιτικῶν, ἄρθρα ἑλληνικῶν καὶ ἀγγλικῶν ἢ ἀμερικανικῶν ἐφημερίδων, μέθοδον τῆς ὁποίας ἐπιπρωτο κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη νὰ γίνῃ τὴν κατὰ τὴν κατὰ τὸν ἴδιον καὶ ἀπὸ τοὺς ὁμοίθετους του εἰς τὰς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιθέσεις. Καταλήγων ἐτόνιζεν τὴν ἀξίωσιν περὶ ἐφέσεως καὶ ἀνεῖν ἐπιφυλάξεων ἀποχωρήσεως τῶν βρετανικῶν στρατευμάτων ἐξ Ἑλλάδος. Ἀπάντησε μὲ ἕνα θαυμασίον λόγον ὁ Ἀγγλὸς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ἔρν. Μπέβιν, ὁ ὁποῖος ἀπέκρουσεν ἐν πρὸς τὸν τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Βισίνσκου, ἔδωσε μίαν σύντομον ἀλλὰ σαθεῖ ἀνάλυσιν τῆς σημασίας τῶν γεγονότων τοῦ ἀλλοτρουτοῦ Δεκεμβρίου 1944 εἰς τὰς Ἀθήνας, ὑπεγράμμισε τὰ ὑπὸ τῶν ἑλλήνων συγκροτημάτων διαπραχθέντα ἐγκλήματα καὶ τὴν ὄχι τὸσον συμμαχικὴν συμπεριφορὰν του καὶ ἐτόνιζεν ὅτι εἶναι κομικαὶ οἱ ἰσχυρισμοὶ περὶ κινδύνου καὶ ἀπειλῆς δημοθυρομένης εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσονήσον, ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας ὁ μικρὸς καὶ ἀσχημάτιστος ἀκόμη στρατὸς δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τῶν 400.000 περίπου τῶν στρατῶν τῆς Νοτιοσλαβίας καὶ Βουλγαρίας. Καταλήγων, ἐτόνιζεν ὅτι ἡ Μεγάλῃ Βρετανίᾳ μόνον διὰ τὴν ἀποκατάστασιν εἰρήνης, ἐσωτερικῆς εὐθυμίας καὶ καλύτερων βιοτικῶν συνθηκῶν ἐν Ἑλλάδι ἐφρόντισε καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν δικαιούται νὰ ἀξιώσῃ σαθεῖ καὶ κατηγορηματικῶν ἀπάντησιν ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματος, ἐάν, πράττουσα οὕτως, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης ἐν τῷ κόσμῳ ἢ τὸναντίον ἔθεσεν ἐν κινδύνῳ τὴν εἰρήνην αὐτὴν.

Κατά την επόμενη συνεδρίαση του Συμβουλίου, η οποία έγινε την 4ην Φεβρουαρίου, δευτερολόγησε ο Βισιόνκυ, ο οποίος επανέλαβε με ακόμη οξύτερον τρόπον τας κατηγορίας του εναντίον του επικρατούντος εις την Ελλάδα εμπαρονομαστικού καθεστώτος, του κινδύνου του οποίου δημιουργεί τούτο διά την ειρήνην και την ασφάλειαν εις την Βαλκανικήν Χερσόνησον και της βοηθείας την οποίαν το καθεστώς αυτό εύρισκε εκ μέρους των εν Ελλάδα βρετανικών στρατευμάτων, των οποίων, καταλήγων, εξήγησε και πάλιν την άμεσον απόχωρήσιν. Αντιθέτως εις την ιδίαν του δευτερολογίαν ο Μπέβιν, αφού έπλεξε το εγκώμιον της Ελλάδος, ετής μόνης χώρας η οποία εστάθη παρά το πλευρόν της Μ. Βρετανίας κατά την σκοτεινότεραν ώραν του πολέμου, άνιψύχθη διά μακρόν τήν άφορον στάσιν την οποίαν έτήρησαν τα εν Ελλάδα βρετανικά στρατεύματα και κατέληξε πάλιν με την επίμονον αξίωσιν όπως το Συμβούλιον Ασφαλείας είτε στιγμήσιν την Μ. Βρετανίαν άπεριφρόστως ως έναχον, είτε την απαλλάξη σαφώς και άνεπιφύλακτα από την διατυπωθείσαν κατηγορίαν.

Αφού ώμίλησε δι' όλίγων και ο κληθείς να παραστή εις την συζήτησιν Έλλην άντιπρόσωπος Άγγίνης—η πρόσκλησις έχρειάζετο διότι η Ελλάς δεν ήτο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας—εκήρυξε η έναρξις της γενικής συζητήσεως, κατά την οποίαν ώμίλησαν οι άντιπρόσωποι των Ηνωμένων Πολιτειών Ε. Στεφίνιους, της Γαλλίας Μπιντώ, της Κίνας Ουέλλινγκτον Κού, της Αυστραλίας Μαϊκίν και της Αιγύπτου, άποτίσαντες όλοι φόρον τιμής προς την Ελλάδα και χαρακτηρίσαντες ως άσπληκτον την διατυπωθείσαν εναντί της Μ. Βρετανίας και των εν Ελλάδα στρατευμάτων της κατηγορίαν. Και μόνον ο Πολωνός άντιπρόσωπος Μοζαλέσκι έφάνη συμφωνών με την ρωσικήν προσογήν και υπέβαλε πρότασιν όπως το Συμβούλιον Ασφαλείας έκταρασί την έπιθυμίαν να άποακρυσθούν τα βρετανικά στρατεύματα εξ Ελλάδος εντός ώρισμένου χρονικού διαστήματος. Συνεζητήθη έπειτα η άμερικανική πρότασις κατά την οποίαν το Συμβούλιον, ευχαριστούν τους άντιπρόσωπους Άγγλιας, Ρωσίας και Ελλάδος διά την πρό αυτού άναπτύξιν του θέματος, ήκουσε τας άλλας αντιπροσωπείας έκφραζούσας την γνώμην ότι η παρουσία των βρετανικών στρατευμάτων εν Ελλάδα δεν άπειλεί την ειρήνην και δέχεται την δήλωσιν της βρετανικής κυβερνήσεως κατά την οποίαν τα στρατεύματά της θά άποχωρήσουν εξ Ελλάδος εν εύθέτω χρόνω. Όταν όμως ο πρόεδρος έπρόκειτο να βεση υπό συζήτησιν την άμερικανικήν αυτήν πρότασιν, όπως διατυπώθη τελικώς υπό του Αιγυπτίου άντιπροσώπου, ο Βισιόνκυ ήγήθη και προέβαλε κατά τρόπον αρκετά δραματικόν το πρώτον «βέτο» της Ρωσίας εναντίον μιάς τοιαύτης αποφάσεως του Συμβουλίου, στριζόμενος εις το άρθρον 27 του Καταστατικού Χάρτου των Ηνωμένων Έθνών.

Ένεφανίσθη ούτω διά πρώτην φοράν η ρωσική έκείνη πολιτική των άλλοπαλλήλων «βέτο», η οποία συνεχιζομένη έπιμόνως εις όλας τας μετέπειτα εργασίας του Συμβουλίου Ασφαλείας επέτρατο να καταστήση άδύνατον την λήψιν εισαδήσασε αποφάσεως, η οποία να άπαρέσκη εις την σοβιετικήν διπλωματίαν και να παραλύση ούσιαστικώς την άποτελεσματικήν λειτουργίαν του Συμβουλίου Ασφαλείας. Η πραγματικότητα ούτη έγινε άμέσως αντιληπτή από τους άλλους αντιπροσώπους παρά τώ Συμβούλιω και έδημιούργησε μοιραίως άδιέξοδον, το οποίον εντεινέτο ακόμη από την ύψισταμένη τότε γενικήν έπιθυμίαν των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων, όπως μη ποικιληθί σοβαρά ρήξις μεταξύ αυτών και της Σοβιετικής Ρωσίας. Ός εκ τούτου έμειώθη σοβαρός η έμωμή της Μεγάλης Βρετανίας εις την υπέρηφον στάσιν, την οποίαν είχε χαραξει ο Μπέβιν με τους δυο πρώτους του λόγους. Κατά τας δυο επομένους ημέρας —5ην και 6ην Φεβρουαρίου 1946—κατεβλήθη τώσον κατά την διάρκειαν των δυο επίσημων συνεδριάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας, όσον και εις διαφόρους ήμισιήμους και ιδιαίτερας συνομιλίας, αι οποίαι έγινόντα εν τώ μεταξύ, προσπάθεια να εξερευθη κάποιας τρόπος συμβιβασμού. Ο τρόπος αυτός εύρέθη πράγματι διά της διατυπώσεως προτάσεως εκούσης ως εξής: «Το Συμβούλιον Ασφαλείας έλαβεν υπό σημείωσιν τας δηλώσεις τας οποίας έκαμον οι άντιπρόσωποι της Σοβ. Ένώσεως, της Μεγ. Βρετανίας και της Ελλάδος, καθώς και τας έκφρασθείσας υπό των αντιπροσώπων των άλλων Δυνάμεων γνώμας ως προς την παρουσίαν των εν Ελλάδα βρετανικών στρατευμάτων. Αι δηλώσεις κατεχωρίσθησαν εις τα πρακτικά του Συμβουλίου, το οποίον θεώρει ούτω το ζήτημα ως τερματισθέν. Έπειτα από μερικώς ακόμη συζητήσεις και ιδιαίτερας διαπραγματεύσεις, η πρότασις ούτη έγινε δεκτή όμοφωρως, άν και άνευ ψηφοφορίας και η συνεδρίασις της όης Φεβρουαρίου 1946, η τελευταία κατά την οποίαν συνεζητήθη το Έλληνικόν ζήτημα, διακόσθησε της συνόδου εκείνης του Συμβουλίου Ασφαλείας. έτελείωσε με μίαν έπιδεικτικήν φιλικήν χειραίωσιν των Μπέβιν και Βισιόνκυ, την οποίαν έρόντισαν να άπαθανάτισουν οι φωτογράφοι των έφημερίδων και των διεθνών πρακτορείων.

Η έναρξις του συμμοριακού άγώνος εις την Ελλάδα. — Η διάσκεψις ειρήνης των Παρισίων. — Αποφασίζεται η παραχώρησις των Δωδεκανήσων εις την Ελλάδα. Ητο προφανές ότι κανέν από τα θέματα, τα οποία είχαν έγείρει η συζήτησις αυτή, και τα οποία άπλώς διεβλήθησαν όλα δι' άλλην εύθετωτέραν περίοδον δεν έλύθη, παρεχομένου ούτω του απαιτούμένου χρόνου εις τους εξ-

υφάντας την νέαν εναντίον της Ελλάδος συνωμοσίαν να την θέσουν εις έφαρμογήν. Πράγματι όλίγον καιρόν άργώσαν — και ακριβώς την 26ην Μαρτίου 1946 — έσημειώθη η πρώτη συμμοριακή έπιθεσις εναντίον των φρουρών της τάξεως και των νομιμοφόρων πολιτών εις το Αιτωλικόν του νομού Θεσσαλονίκης, έπιθεσις την οποίαν έτη άργότερα οι κομμουνισταί έώρασαν ως την άπαρχιν του άγώνος των και η οποία έφευρεν ήδη όλα τα χαρακτηριστικά της άγριότητος και της εγκληματικότητος, που θά άπετέλουσιν και άρρωτοσα το κύριον γινώσισμα των έπιδρομών των.

Εν τώ μεταξύ και μέχρις ότου κατά τα τέλη Αυγούστου, το Έλληνικόν πρόβλημα επανέληθ πάλιν ενώπιον του Συμβουλίου Ασφαλείας, έσημειούντο και άλλα σοβαρά γεγονότα: Διεξήχθησαν πράγματι αι πρώται μεταπολεμικαί εκλογαί της 31ης Μαρτίου 1946, εις τας οποίας άνεφέρθημεν άνωτέρω, και αι οποίαι άπετέλεσαν σημαντικόν θέμα προς την άποκατάστασιν της έσωτερικής συνταγματικής ενότητος και άμελότητος της Ελλάδος και ήρχισαν κατά τα μέσα Ιουλίου εις την γαλλικήν πρωτεύουσιν αι εργασιαί της διασκέψεως διά την σύμφιν των συνθηκών ειρήνης με τους βαρυφόρους της Γερμανίας, Ουγγαρίας, Ρουμανίας, Φιλιππίνων, Βουλγαρίας και Ιταλίαν. Η Ελλάς, αντιπροσωπευθείσα εις την διάσκεψιν αυτήν υπό αντιπροσωπείας, της οποίας προήδρευεν ο τότε πρωθυπουργός Τσαλδάρης και η οποία άργότερον — όταν ένεφανίσθησαν αι πρώται σοβαράι δυσχερείαι — ένισχύθη δι' αντιπροσωπείας του Έλληνικού πολιτικού κόσμου, εις την οποίαν συμμετέσχον οι περισσότεροι των ήγετών των εν τώ Έλληνικώ κοινοβουλίω κομμάτων, προέβαλε τας πραγματικώς υφιστάμενας αι άναμενσίμότητας δικαίας διεκδικήσεις της. Περιωρίζοντο αυτές εις την άπελευθέρωσιν των Δωδεκανήσων και της Βορείου Ηπείρου, εις την προάσθησιν έλαχίστης λωρίδος της Ανατολικής Ρωμυλίας, με περιλαμβανούσας παρά μικρόν πληθυσμόν Πομάκων, μετά δυσφορίας άνεχομένων την βουλγαρικήν κυριαρχίαν, και άποδλεπούσας άποκλειστικώς εις την άπαράσθησιν διά την ασφάλειαν της Ελλάδος εναντί των συνθηκών βουλγαρικών έπιδρομών συνοριακής διασφάλισιν, και εις την παροχήν των στοιχειωδώς έπιβεβλημένων έπανορθώσεων διά τας καταστράφας, τας οποίας δυο εκ των έπιδρομών, οι Ιταλοί και οι Βούλγαροι έπέφερον εις τα Έλληνικά εδάφη.

ΕΕ όλων αυτών των διεκδικήσεων η μόνη, η οποία ίκανοποιήθη μετά την πάροδον χρόνου τινός, ήτο η άσφαρξις την ένωσιν των Δωδεκανήσων με την Ελλάδα. Ο τέως Άμερικανός ύπουργός των Έξωτερικών Τζ. Μπέριν, ο οποίος συμμετέσχεν ενεργώς εις όλας τας σχετικές διαπραγματεύσεις, άσχηγναι τας εξής χαρακτηριστικώς λεπτομερείς εις τα άπομνημονεύματά του: «Όταν το συμβούλιον των τεσσάρων ύπουργών των Έξωτερικών των Μεγάλων Δυνάμεων, το όποιον ούσιαστικώς προπαρασκεύασεν όλον το έργο της διασκέψεως της ειρήνης των Παρισίων και ύπηγόρευσε τα κυριώτερα άρθρα των σχετικών συνθηκών, συνήλθε διά πρώτην φοράν τον Σεπτέμβριον του 1945 εις το Λονδίον, οι άντιπρόσωποι Άγγλιας, Άμερικής και Γαλλίας έτόνισαν ότι, κατά την πεποιθήσιν των, δεν θα ήμπορούσε να υπάρξη άντίρρησις διά την παραχώρησιν της Δωδεκανήσου εις την Ελλάδα. Ο Μολότωφ όμως άπάντησεν ότι δεν ήμπορεί να συμφωνήση άμέσως διότι δεν έχει σχετικώς οδηγίαν της κυβερνήσεως του. Έπί μακρούς μήνας έπειτα, όσάκις συνηχεται πάλιν το Συμβούλιον, ο Ρώσος αντιπρόσωπος εξηγούσθαι να κωλυσιεργή εναντίον της λήψεως της δικαίας αυτής αποφάσεως. Κάθε φοράν που ήγειρεται το ζήτημα—και ήγήθη συχνά—ένεφανίζε και μίαν νέαν δικαιολογίαν διά να έμποδισθί την λήψιν της αποφάσεως. Μεταξύ των άλλων έτόνισεν κάποτε ότι δεν ήμπορούν να δοθούν τα Δωδεκανήσα εις την Ελλάδα διότι αυτή δεν υπέβαλε σχετικήν έπίσημον αίτησιν, και κατά συνέπειαν δεν ήμπορεί να γνωρίζη το Συμβούλιον άν τα θέλη. Και έξωσιν, μετά πολλούς μήνας, ο Τιδος ο Μολότωφ υπέβαλε την πρότασιν, περί παραχώρησεως των Δωδεκανήσων εις την Ελλάδα, ως εάν έπρόκειτο περί ζήτηματος, το οποίον έτίθετο διά πρώτην φοράν.

Άλλά δι' ότι άφορά τας άλλας Έλληνικάς διεκδικήσεις, τα πάντα έφαίνοντο να έχουν συνωμοτήσει διά να καταστή άδύνατος η ίκανοποίησις των. Έν ταύταις έδημιουργήθη άμέσως ο χαρακτηριστικός εκείνης συνωμοτισμός των ανατολικών, σλαβικών και κομμουνιστικών χωρών, εις τον οποίον άνήκον πλέον αι Βουλγαρία και η Άλβανία, και ο οποίος, ήκωμένος και συμπαγής, άντιτίθετο υπό την ήγεσίαν της Σοβιετικής Ένώσεως, εναντίον πάσης Έλληνικής διεκδικήσεως. Δεύτερον αι δυτικά Μεγάλα Δυνάμεις είχαν δεχθή — διά λόγους, τους οποίους είναι δύσκολον να έξακριβώση κανείς και οι οποίοι τας έκαμον πάντως εκ των ύστερων να μετανοήσουν πολύ — όπως η Άλβανία μη θεωρηθί ως μία εκ των βαρυφόρων χωρών, με τας οποίας θά έπρεπε να συναφθούν συσθηκαί ειρήνης, αλλά ως μία εκ των εύρωπαϊκών χωρών, που έχουν ύποσθη την έπιδρομήν των άμερικάνων στρατευμάτων. Ούτω δεν ύπάρχεν η τυπική δυνατότης να λυθί διά της συνθήκης ειρήνης με την Ιταλίαν το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου, το οποίον άπεφασίσθη μετά μακράς και συχνά δυσάρεστου συζητήσεως να παραμείνη έκκρεμής, δια να εξετασθί εν καιρώ τώ βοντι από το συμβούλιον των τεσσάρων ύπουργών των Έξωτερικών. Τρίτον, αι μεγάλα Δυτικά Δυνάμεις δεν έπέθυμον ακόμη έτι ουδενί λόγω να έλθουν εις άνοικτλήν ρήξιν μετά της Σοβιετικής Ένώσεως και ούτω δεν ήβλησαν ποτέ να έπιμείνουν εναντι της σαφούς ρωσικής άντιθέσεως εις τοιαύτην ύποσθηρίωσιν των Έλληνι-

κόν διεκδικήσεων, ώστε να καταστή εμφανής η διαφωρία των με την Ρωσσία. Τέταρτον, η άσκούσα σημαντικώτατη επίδραση αμερικανική αντιπροσωπεία εξέδηλωσε κατά την τρέχον των εργασιών της Διασκεψίας των Παρισίων την άποψιν, κατά την οποίαν θα έπρεπε να αποφευχθούν συνοριακά μεταβολαί εις βάρος της Βουλγαρίας. Ανέπτυξαν δε οι αρμόδιοι του αμερικανικού υπουργείου των Έξωτερικών εις έντονον και διαδεδικν διαμαρτυρίαν των εκπροσώπων του ελληνικού πολιτικού κόσμου ότι η ασφάλεια της Ελλάδος έναντιον του κινδύνου νέων μελλαντικών επιδρομών εκ μέρους της Βουλγαρίας θα κατοχυρούτο περισσότερο με τα μέτρα άσφαλισμού και άποστρατιωτικοποίησης της Βουλγαρίας, τα οποία θα περιελαμβάνοντο εις την συνθήκην ειρήνης και με την άγρυπνον παρακολούθησιν εκ μέρους των Μ. Δυνάμεων, παρά με την παραχώρησιν στενής βουλγαρικής λαοφίας εις την Ελλάδα. Τα άμυσος έπακολούθησαντα γεγονότα και η έπίσημος καταγγελία, εις την οποίαν τον Μάρτιον και τον Άπριλιον του 1949 προέδρουν οι κυβερνήσεις Μεγάλης Βρετανίας και Ήνωμένων Πολιτειών διά τήν εκ μέρους της Βουλγαρίας παραβιάσιν των σχετικών διατάξεων της συνθήκης της ειρήνης, επέμωτο να αποδείξουν πόσον αστήρικτοι ήσαν οι δεσφαιώσεις εκείνη. Πέμπτον, οι μεγάλοι Δυτικοί Δυνάμεις επεδύοντο εις λόγους γενικωτέρας πολιτικής να διευκολύνουν την ταχύτεραν δυνατήν οικονομικήν ανασυγκρότησιν της Ιταλίας, πράγμα τό όποιον καθίστα αδύνατον την παροχήν των στοιχειωδών δικαιών επανορθώσεων διά τας καταστροφάς, τας όποιας τα Ιταλικά στρατεύματα κατοχής προκαλέσαν εις την Ελλάδα.

Εις όλα αυτά όμως πρέπει να προστεθί και τό γεγονός ότι απέδειχθη έπιτυχής — λόγω ίδιως της άνεπαρκούς εκ μέρους των άλλων Δυνάμεων αντίδράσεως — η μέθοδος της συστηματικής αντιπθέσεως, η οποία έφηρμόσθη συστηματικώς και έπιτόμως από τας σλαβικές αντιπροσωπείας εις την διασκεψήν της ειρήνης των Παρισίων. Αι αντιπροσωπείαι αύται μετεχειρίσθησαν κάθε δυνατόν μέσον διά να έπιτεθούν έναντιον της Ελλάδος και να καταστήσουν αδύνατον την ικανοποίησιν των τόσον μετριασθέν διεκδικησέων της. Ούτω ήμεισοδητήθη με καταπληθυσουσαν θρασύτητα η ιστορική αλήθεια, η οποία συνίστατο εις τό γεγονός ότι οι γείτονες της Ελλάδος, Βούλγαροι και Άλβανοί, είχαν συμμαχήσει με τους άξονικούς έπιδρομείς, ότι είχαν λάβει ένεργον μέρος εις την έναντιον της Ελλάδος έπιδρομήν, ότι είχαν ήττηθί μαζί με τους Γερμανούς και τους Ιταλούς και έπρεπε κατά συνέπεια να πληρώσουν τας υποχρέους της άδικου έπιθέσεως και της ήττης των. Έμφανίσθησαν τούναντιον Βούλγαροι και Άλβανοί ως ανεμπόλεμοι των Συμμάχων, συντελέσαντες τα μέγιστα εις την ήτταν της Γερμανίας. Έφθασε δε η θρασύτης αύτή μέχρι του να δεδαιωθί ότι η βρασία των βουλγαρικών στρατευμάτων κατά τό σφηνυτορον και των χειμώνά του 1944 κατέστησε δυνατήν την άπελευθέρωσιν της Ελλάδος από τους Γερμανούς. Έσφημειώθη έπειτα σειρά όλόκληρος μηχανορραφιών, μεταξύ των οποίων η χαρακτηριστικώτατος ανεφέρτεο εις τον Ισχυρισμόν ότι ο Έλλην πρωθυπουργός Τσαλδάρης είχε προτίθει εις τους αντιπροσώπους της βελιγροδιανής κυβερνήσεως τού στασάρχου Τίτο μυστικήν συμφωνίαν Ελλάδος και Νοτιοσλαβίας διά τήν μεταξύ των διανομήν όλόκληρου της Άλβανίας. Τέλος προεδλήθησαν ανεπιφυλάκτως και με καταπληθυσουσαν ώμότητα διεκδικήσεις των βορείων γειτόνων της έναντιον της υικτρίας και ύποστάσης την άδικαιολόγητον έπίθεσιν Ελλάδος. Ούτω οι Βούλγαροι ανέπτυξαν δημοσία τό δικαίωμα της χώρας των άνω άπακτήση έδαφικά διέδοσον προς τό Αίγαίον εις βάρος της ελληνικής Θράκης και της Μακεδονίας, ενώ η Νοτιοσλαβίας αντιπρόσωπος Μόσσο Πινιάντε έθεσε δημοσία εις συνεδρίασιν της πολιτικής επιτροπής της διασκεψίας της ειρήνης τό θέμα της ανεαρτήτου ή δημοσίου Μακεδονίας, επί του οποίου — ως ανεφεράμεν ήδη άνωτέρω — τόσον έντατική προπαγάνδα είχαν αρχίσει διεξαγομένη από τό ίδρυθην έν Σκοπίεσιν κρατικών όρωίωμα της «Νοτιοσλαβικής Ομοσπόδος Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας». Οι δυτικοί σύμμαχοι της Ελλάδας παρασυρόμενοι από τον αντιπθετικόν αυτόν έλιγμόν, ο οποίος εις τόυτο ακριβώς τό αποτέλεσμα απέβλεπε, δεν έλειψαν να τανίσουν εις τους Έλληνας αντιπροσώπους ότι συμφέρον της πατρίδος των ήτο να παύσουν να θέτουν έδαφικά αξιώσεις, διά να μη άφίνουσιν ούτω άνοικτόν τό πεδίον διά τήν προβλήν αναλόγων αξιώσεων και εκ μέρους των γειτόνων της Ελλάδος. Τό γενικόν αποτέλεσμα όλων των άνωτέρω ήτο ότι η διασκεψίς της ειρήνης των Παρισίων δεν απέληξε, πλην της παραχώρησε των Δωδεκανήσων, εις καμμίαν άλλην άπόφασιν ικανοποιούσαν τας τόσον μετριασθείς ελληνικές διεκδικήσεις.

Έντός του πλαισίου της τριακτής σλαβικής αντιπθέσεως, της άποδλεπούσης εις τήν έπιτυχή καταπολέμησιν των ελληνικών διεκδικήσεων, περιλαμβάνεται ασφαλώς και η νέα προσφυγή έναντιον της Ελλάδος, την οποίαν υπέβαλε την 24ην Αύγουστου 1946 ο Ούκρανος ύπουργός των Έξωτερικών Μανουήλσκου εις τό Συμβούλιον Ασφαλείας. Επί πλέον η προσφυγή αύτή απέβλεπε και εις δύο άλλους ουσιαστικούς σκοπούς: πρώτον εις τήν δημιουργία μιθε διεθνοφς άμοσφοίρας αντιδράσεως έναντιον της ολοκληρώσεως της έσωτερικής ελληνικής άσκαταστάσεως, η οποία ακριβώς κατά τας ήμέρας εκείνας έπρόκειτο να έπιτευχθί με τό όρωίωμα διά τήν 1ην Σεπτεμβρίου πολιτικόν δημοσφισμόν, και δεύτερον να έπιφέρη την άπαραίτητον σύγκλησιν της διεθνούς κοινής γνώμης διά να μη άντιλησθί αύτή την άλβη χαρακτήρα και την γενικωτέραν σημασίαν της νέας έναντιον

της Ελλάδος έπιδρομής, η οποία έπρόκειτο πλέον να έκταθί εις ευρύτεραν κλίμακα, δεδομένου ότι είχαν άρχίσει συμπληρωμένοι οι προπαρασκευαί διά τήν έφαρμογήν του σχεδίου πού ανεφέρουμε άνωτέρω. Εις τό κείμενον της προσφυγής της αύτης — ουσιαστικώς διαφερούσης από την προηγουμένη ρωσικήν — η Ούκρανία Ισχυρίζετο μεν και πάλιν κατηγορηματικώς ότι τά έν Ελλάδα βρετανικά στρατεύματα άμμιγνώνονται ένεργώς εις τά έσωτερικά της χώρας, επί ώφελείας των καταπιεζόντων τους «δημοκρατικούς» πολίτας «μοναρχικών». Ταυτόχρονας όμως Ισχυρίζετο ότι τά στρατεύματα αυτά ενούσιν και τας ελληνικές προκλήσεις εις τας άλβανικά σύνορα και τας διέξεις των «μειοψηφιών» εις την Μακεδονίαν, την Θράκην και την Ήπειρον. Επί τη βάση των Ισχυρισμών αυτών ο Μανουήλσκου έδεδαιώμεν ότι η Ελλάς άπετέλει κίνδυνον διά τας Βαλκάνιας και την ειρήνην αυτών. Έπίθετο δηλαδή ούτω διά πρώτην φοράν αι βάσεις της άλλης διεθνούς έκστρατείας η οποία επί έτη έπειτα θα διεξήγετο έναντιον της Ελλάδος και η οποία απέβλεπε άποκλειστικώς και μόνον εις τό να συγκαλύψη την πραγματικότητα διά τήν έπίθεσιν, την οποίαν ύφίστατο η Ελλάς κατά παραβιάσιν των στοιχειωδών διατάξεων του διεθνούς δικαίου και του Καταστατικού Χάρτου των Ήνωμ. Έθνών. Χαρακτηριστικόν άλλως τε είναι τό γεγονός ότι την ίδιον ακριβώς ήμέραν κατά την οποίαν επεδίδετο εις τό Λαϊκή Σαξές της Νέας Υόρκης η ούκρανική έναντιον της Ελλάδος προσφυγή ο έν Αθήνας Σοβιετικός πρεσβευτής ναυάχος Ρουτιάνωφ, επεδίδεν εις τήν ελληνικήν κυβέρνησιν έντόνον διομαρτυρίαν διά τας δήθεν άντιρωσικά δημοσφισμένα του τύπου και άλλας άντιρωσικάς ένεργείας.

Η νέα σύνοδος του Συμβουλίου Ασφαλείας, κατά την οποίαν έπρόκειτο να συζητηθί τό θέμα, ήρχισε την 28ην Αύγουστου 1946 εις τό Λαϊκή Σαξές. Διεξήχθη πρώτον άσκέτω έπιτονος συζήτηση περί της έγγραφης ή μη της ούκρανικής προσφυγής εις τήν ήμερησίαν διάταξιν της σύνοδου, συζήτησις κατά την οποίαν ο αντιπρόσωπος της Σοβιετικής Έκστρατος Γκρουμκό υπεστήριξε με χαρακτηριστικήν έπιμονήν και δέξυτητα την ύποχρεωσιν του Συμβουλίου να έγγραφη την προσφυγήν και να τήν συζητηθί τό ταχύτερον. Κατά τας έπομένους ήμέρας διεξήχθη συζήτησις περί έσδοχής διαφόρων νέων μελών εις τον Οργανισμόν των Ήνωμένων Έθνών. Μεταξύ των κρατών αυτών ήτο και η Άλβανία. Περά τήν πέσιμονα ύποστήριξιν της αιτήσεώς της εκ μέρους της Ρωσσίας και της Πολωνίας — πού ήτο τότε μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας — η Άλβανία δεν έγινε τελικώς δέκτι. λόγω της αντιθέσεως Ήνωμένων Πολιτειών και Μεγάλης Βρετανίας, πού απέδειξαν ότι η χώρα αύτή δεν παρέσχεν άκόμη τας απαιτούμενους συμφώνως τό άρθρον 4 του Καταστατικού Χάρτου άποδείξεις ότι είναι έθνος ειλειρηνικόν, διατεθειμένον και ικανόν να έκπληροί όλες τας ύποχρέους πού επιβάλλει ο Καταστατικός Χάρτης. Η συζήτησις επί της έγγραφης ή μη της ούκρανικής προσφυγής εις τήν ήμερησίαν διάταξιν της σύνοδου του Συμβουλίου έπανελήθη με την ίδιον δέξυτητα την 30ην Αύγουστου και μόνον την 3ην Σεπτεμβρίου έλήθη τέλος η άπόφασις όπως συζητηθί η προσφυγή αύτή διά ήμέραν 2, με δύο άπατάς.

Η συζήτησις ήρχισε πράγματι την 4ην Σεπτεμβρίου, με τας δύο άμυσος ένδιαφερομένης δυνάμεις, δηλαδή την Ούκρανίαν και την Ελλάδα, κληθείσας να συμμετάσχουν εις αύτήν. Την Ούκρανίαν αντιπροσώπευσε ο Μανουήλσκου και την Ελλάδα ο πρεσβευτής Δεινδραής. Ο Ούκρανος αντιπρόσωπος, άναπτύσσων την έπερώτησιν του επέμεινε άντελόγ Ισχυριτέρας επί της έσωτερικής εις την Ελλάδα καταστάσεως, μετεχειρισθείς τήν γνωστήν πλέον μέθοδον της συρραφής φράσεων από διαφόρους λόγους και άποσπασμάτων από άσφα και άποτοκρίσεις εσφημερίδων διά να έμφανισή τήν κατάνστασιν αύτήν ως άποτελοούσαν τήν ένδύλωσιν της γειροτέρας δυνατής μοναρχοαστικής τυρανίας, με τήν ένεργών συβηθειών και συμμοσασσασιν της βρετανικής ή κυβερνήσεως και των έν Ελλάδι στρατευμάτων

Ο πρεσβευτής της Ελλάδος Β. Δεινδραής άνορεύων πρό του Συμβουλίου περιλιαστικών της Ασφαλείας των Ήνωμένων Έθνών.

Η συζήτησις εις τήν οποίαν εκλήθη άργότερα να συμμετάσχη και ο αντιπρόσωπος της Άλβανίας Χέμπα—δεδομένου ότι ένγένετο άμυσος σχεδόν λόγος περί έπισηοδίων εις τας έλληνοαλβανικά σύνορα—παρετάθη εις μοκράς και άλλεπαλληλως συνεδριάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας μέχρι της 29ς Σεπτεμβρίου. Κατά τας συνεδριάσεις αυτές, κατά τας όποιας οι αντιπρόσωποι της Ελλάδος Δεινδραής και της

χώρας μόνον προς την Βουλγαρικήν των πλευράν. Ο Αμερικανός υπουργός των Ξεωτερικών Μπέρνε είχε αναγγείψει το δικαίον της ελληνικής διεκδικήσεως και είχε χαρακτηρίσει την διατήρησιν των συνόρων ανεπαθήτων, όπως ακριβώς ήταν κατά την 1ην Ιανουαρίου 1941, ως μίαν θυσίαν, την οποίαν θα προσέφερε η Ελλάς προς χρισίαν της μειώσεως της ελληνοβουλγαρικής εχθρότητας εις μίαν εξαιρετικώς επικίνδυνον περιοχίαν της Ευρώπης. Υφίστατο ούτω, από της πλευράς τουλάχιστον της Αμερικής, μία πραγματική ήθική υποχρέωσις άπέναντι της Ελλάδος, όπως προστατευθή μέσω του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών ή άσφάλεια και η γαλήνη της χώρας, αφού οι μεγάλοι Σύμμαχοι Δυνάμεις της είχαν άσπρη την πραγματικήν κατοχύρωσιν, την οποίαν έζητει.

Η συζήτηση άρχισμένη την 10ην Δεκεμβρίου ένάντιον του Συμβουλίου Ασφαλείας υπήρξεν αυτήν την φοράν πολύ βραχυτέρα από ποτέ άλλοτε, έφ' όσον την 19ην Δεκεμβρίου κατέληξεν εις μίαν απόφασιν, ληθεύσαν ομοφωνίας και χωρίς την προβολήν του ρωσικού «βέτο», πράγμα το όποιον έβεβρωθή προς στιγμήν ως μία έκδηλωσις ρωσικής υποχωρητικότητας ενώ — όπως άπεδείχθη έκ των υστερών — επρόκειτο απλάς περί άδυναμίας της κομμουνιστικής πολιτικής να τηρήσιν άλλην στάσιν και περί επιθυμίας να κερδηθή χρόνος δι' άλλην έννομιώτερον δράσιν. Αφού την 12ην Δεκεμβρίου ο πρωθυπουργός και αντιπρόσωπος της Ελλάδος Τσαλδάρης ανέπτυξε την ελληνικήν προσφυγήν και κατέθεσε λεπτομερή στοιχεία, άποδεικνύοντα κατά τον πληρέτερον τρόπον την έναντιον της χώρας επιδοκίμη, ώμίλησιν αι κληθέντες αντιπρόσωποι της Νοτιοανατολικής Κοσσανδοσίας, της Βουλγαρίας Στότσαφ και της Αλβανίας Χουσι Καήτ οι όποιοι άπεπειράθησαν εις μάτην να χαρακτηρίσουν ως «άσπρη-κτους, παιδαριώδεις, άσυνειδήτους, διαστρεβλωτικούς της αληθείας» τας ελληνικάς βεβαιώσεις και να αντίστρέψουν την συζήτησιν, κατηγορούντες αύτοι την Ελλάδα διá συνοριακάς παραβάσεις και «προκλήσεις». Αι άγρυπνοί όμως των αντιπροσώπων της Μεγάλης Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών Κάντογκαν και Τζόνσον κατέστησαν σαφές ότι αι κυβερνήσεις των αποδίδουν σοβαρωτάτην σημασίαν εις το ζήτημα και επιμένουν επί της άπόψεως ότι ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών, διá νά φανή σιειτής εις τον προσορισμόν του, όφείλει να προχωρήσιν άδιστακτως εις το έργον του. Προέκάλεισεν (δίδως έντύπων η κάπως άπειλητική δήλωσις του Αλεξάντερ Κάντογκαν, κατά την οποίαν η Βρετανική κυβέρνησις έχει ύπ' όψιν της τί ακριβώς συμβαίνει εις τα Βαλκάνια, κρατεί και η ίδια ώρισμένα θετικά στοιχεία και είναι άποφασισμένη να τα φέρη ενώπιον του Συμβουλίου, προκαλούσα νέαν συζήτησιν του εάν τυχόν η άπόφασίς του δεν είναι ικανοποιητική. Υπό ττοιούτας συνθήκας η θέσις του Ρώσου αντιπροσώπου Γκραμούκ, έχοντας προφανώς λόγους να φοβήται τοιαύτην νέαν συζήτησιν, υπήρξεν άσυνήθως μετριώτατος και παρ' όλας τας άποπειράς των αντιπροσώπων των βαλκανικών δορυφόρων, όπως με τας δευτερολογίας των προκαλέσουν νέας παρεκκλίσεις, το Συμβούλιον έλαβε την 19ην Δεκεμβρίου 1946 ομοφώνως την άπόφασίν του. Δυνάμει της άποφάσεως αυτής και επί τη βάσει του άρθρου 34 του καταστατικού χάρτου συνεκροτείτο έρευνητική έπιτροπή, άποτελουμένη από αντιπροσώπους των συμμετεχόντων εις το Συμβούλιον 11 κρατών, η όποια εξουσιοδοτείτο να διαπιστώσιν τα γεγονότα, τα σχετικά με τας άκταφερομένας παραβάσεις κατά μήκος των συνόρων της Ελλάδος και των τριών βορείων γειτόνων της. Η έπιτροπή αυτή έκαλείτο να μεταθή το βραδυτέρον μέχρι της 15ης Ιανουαρίου 1947 επί τόπου και έπρωκίετο με το δικαίωμα να κινήται έλευθέρως έκάτερωθεν των συνόρων και να ζητά πληροφορίας από τας άρχάς των ένδιαφερομένων βαλκανικών έθνών.

Πράγματι, η Έπιτροπή Έρευνής έφθασε την 29ην Ιανουαρίου εις τας Αθήνας, όπου και κατέθεσαν έπίσης ο αντιπρόσωποι — η ακριβέστερον σύμβουμοι — των βαλκανικών κρατών παρ' αυτή, ο Γ. Τζέρτζα διá την Νοτιοανατολιν, ο συνταγματάρχης Ν. Κεαρίνη διá την Αλβανίαν και ο Γ. Κουλίση διá την Βουλγαρίαν. Την Ελλάδα άντιπροσώπευσεν ως σύμβουμος με την Έπιτροπήν ο διπλωματικός Αλέξης Κύρου. Εις τας Αθήνας η Έπιτροπή παρέμεινε μέχρι της 18ης Φεβρουαρίου 1947, συνελθούσα εις 32 έν όλω συνεδριάσεις. Μετεφέρθη έπειτα εις την Θεσσαλονικην, όπου παρέμεινε μέχρι της 22ας Μαρτίου, συνελθούσα εις 29 συνεδριάσεις. Κατά τα τελευταία αυτά χρονικά διάστημα η Έπιτροπή μετέθε και εις τα σύνορα διá να εξετασθή έπιτοπως διαφόρους περιπτώσεις συνοριακών επεισοδίων, όπως εις τις Μουχίες τα Σούρμενα, την Στράνιτσαν, το Πετρίτσιον, την Αξιούπολιν και το Σκρά. Μεταξύ 24ης Μαρτίου και 2ας Απριλίου η Έπιτροπή, αναχωρήσασα εξ Ελλάδος, μετέθε εις Σόφιαν και Βελιγράδιον, όπου συνήλθεν έπίσης εις πολυριθμους συνεδριάσεις, ενώ ταυτοχρόνως έστειλε κλιμάκιά της εις τα Σκόπια κέντρον της ένβεληλικής έναντιον της Μακεδονίας κινήσεως, και εις το Μπόυλκε, έδραν της παισιώστατου πλέον στρατιωτικής σχολής διá τον σχηματισμόν των στελεχών του συμμαρικού άγώνος. Τέλος η Έπιτροπή άπέφασεν ότι, διá να συντάξη έν άμφοσφαιρα ήσυχίας την έκθεσιν της προς το Συμβούλιον Ασφαλείας, έπρεπε να έγκαταλείψη τα Βαλκάνια και μετέθε πράγματι εις την Γενεύην όπου συνεδρίασε προς τον σκοπόν αυτόν, από της 7ης Απριλίου μέχρι της 23ης Μαΐου 1947. Από της άπόψεως των εξετασθέντων θεμάτων και του έργου της

Έπιτροπής, πρέπει να διακριθών τρεις κυρίως περιόδοι: 1ον η από 30ης Ιανουαρίου μέχρι 17ης Φεβρουαρίου όποτε, συνεδριάσασα εν Αθήναις, ήκουσε τας άγρυπνοίς των συνδέσμων των τεσσάρων ένδιαφερομένων κρατών και των αντιπροσώπων διαφόρων λαϊκών, λεγομένων, οργανώσεων, κυρίως κομμουνιστικών ή έσμηκών. 2ον η από 25ης Φεβρουαρίου μέχρι 2ας Απριλίου περίοδος κατά την οποίαν η Έπιτροπή, συνεδριάσασα κυρίως εις την Θεσσαλονικην, έπειτα δε εις Σόφιαν και Βελιγράδιον, έζητησε τους μάρτυρας και τα πειστήρια, τα όποια παρουσίασαν ο Έλλην σύμβουμος, διá να άποδεξη την έναντιον της Ελλάδος έπίδουλην των τριών βορείων γειτόνων της. Καί 3ον η από 7ης Απριλίου μέχρις 23ης Μαΐου περίοδος κατά την οποίαν η Έπιτροπή συνεζήτησε και συνέταξε την έκθεσιν της προς το Συμβούλιον.

Η πρώτη περίοδος προσέκαλεσεν άρκετήν δυσφορίαν της ελληνικής κοινής γνώμης η όποια, αφού εν άρχή έλαβε με ικανοποίησιν γνώσιν των καταπληκτικών στοιχείων, τα όποια προσήγαγεν ο Έλλην σύμβουμος διá να άποδείξη την έκτασιν και την σημασίαν της έναντιον της Ελλάδος έπίδουλής των τριών βορείων γειτόνων της, την εξόρμησιν και άργάνωσιν των έγκληματουσών εν Ελλάδα κομμουνιστικών συμμοριών από τα έδάφη της Αλβανίας, της Βουλγαρίας, κυρίως όμως κατά την εποχήν εκείνην της Νοτιοανατολικής, ήκουσε τότε αντιπροσώπους των τριών Βαλκανικών χωρών, τους φιλοβενωμένους εν Αθήναις, να συκοφαντούν και να κατηγο-

τρούν κατά τον πλέον άπασάδεκτον τρόπον την Ελλάδα. Η δυσφορία αυτή της ελληνικής κοινής γνώμης μετεβλήθη εις άγανάκτησιν, όταν έλθον με την σειράν των οι αντιπρόσωποι των κομμουνιστικών οργανώσεων να έπιτεθών κατά τρόπον σαφώς προδοτικόν έναντιον της πατρίδος των και να την έμφανίζουν ως άπειλούσαν την ειρήνην εις την Βαλκανικήν Χερσονήσον, επηγήθη δε άκόμη από τας έκδηλώσεις άρισμένων μελών της γραμματείας της έπιτροπής έρευνής, τα όποια προφανώς έντεινότο από συμπάθειαν προς τον κομμουνισμόν και ή δεν έτήρησαν την άφειλομένην εις αντιπροσώπους παγκοσμίου οργανώσεως ουδέτεροτητά και εύπρόπειαν. Η έντύπωσις αυτή ήλφαξεν τότε η έπιτροπή, μεταδύσα εις την Θεσσαλονικην, ήρχισε το κυρίως έργον της, το όποιον δύναται να είπη κανείς ότι διεπίετο από τας δύο Λευκάς Βίβλους, τας όποιας υπέβαλεν εξ όνόματος της κυβερνήσεώς του ο Έλλην σύμβουμος Κύρου και των όποιων τα στοιχεία, τα άποδεικνύοντα σαφώς την έναντιον της Ελλάδος έπίδουλην των γειτόνων της, έζητησε και έξηκρωσεν έν προς έν η έπιτροπή.

Η πρώτη έκ των δύο αυτών ελληνικών Λευκών Βιβλων άνεφερεν ότι όλα τα συνοριακά επεισόδια, τα όποια είχαν σημειωθή εις βάρος της Ελλάδος και τα όποια άπεδείκνυον ότι το έδαφος της Αλβανίας, της Νοτιοανατολικής και της Βουλγαρίας έχρησιμοποιείτο ως βωμητήριον διá τας δράσεις εις την Ελλάδα κομμουνιστικών συμμοριών. Η δευτέρα περιείχε τας κυριώτερας έκ των καταθέσεων συμμαρικού, συλλεγθέντων υπό των ελληνικών στρατιωτικών άρχών, ύπηκόων των γειτονικών στρατιωτικών χωρών, καταφυγόντων εις την Ελλάδα η Έλλήνων χωρικών άπαχθέντων εις τα γειτονικά έδάφη και άπελευθερωθέντων έκείθεν. Αι καταθέσεις αύται έδιδαν την πληρέστεραν εικόνα του τρόπου με τον όποιον άργακώθη και εξαπελύθη έναντιον της Ελλάδος έκ του έδωσους των βορείων γειτόνων της ο κρείττος γύσος του κομμουνισμού. Δεν είχε κατά συνέπειαν η έρευνητική έπιτροπή τίποτε το καλύτερον να κινή παρά να έξιχνιάση όλα τα προβαλλόμενα υπό της Ελλάδος στοιχεία, να έπανεξε-

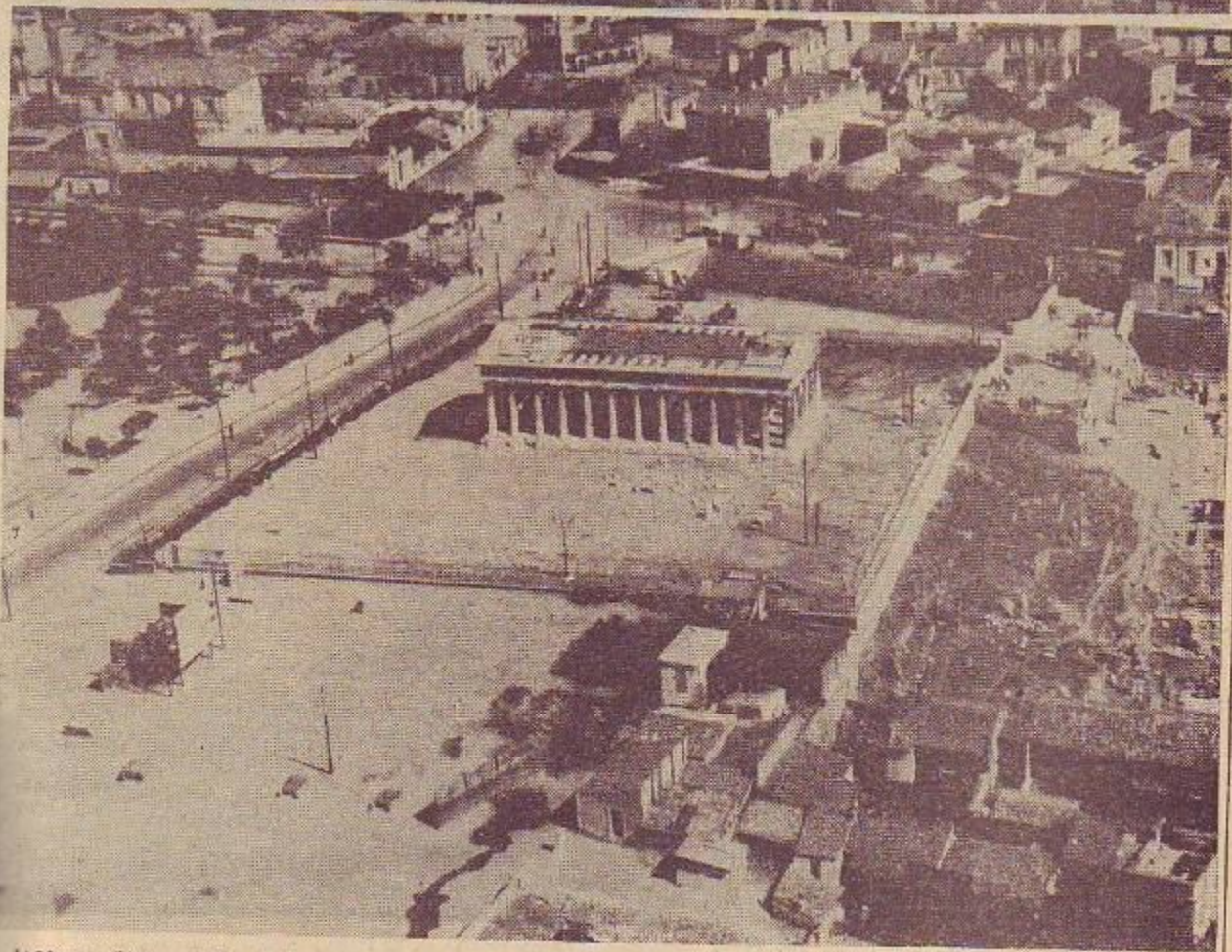
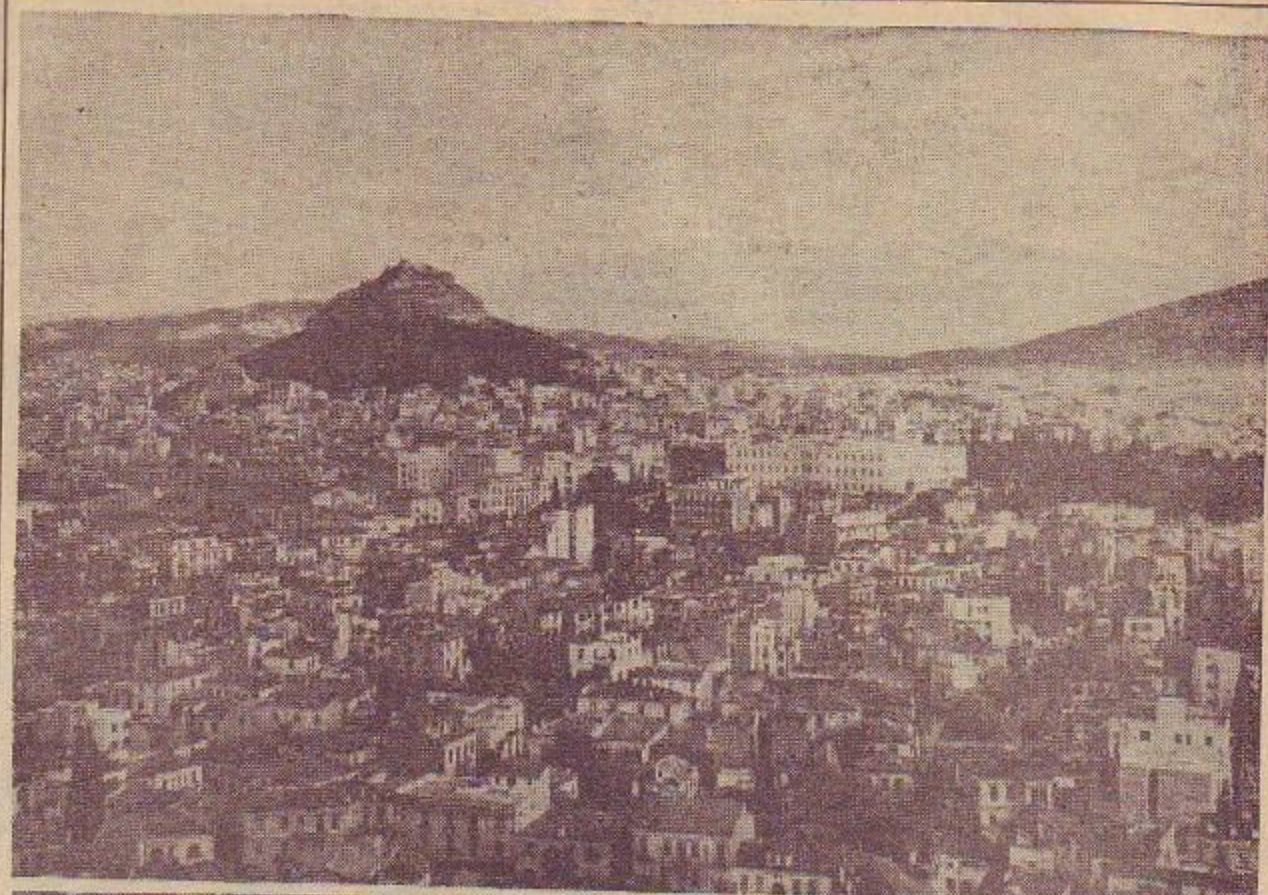

Ο άρχηγός των συμμοριών Μάρκος, φωτογραφούμενος με τον Γκραμούκ άπεσταλμένον της Σοβιετικής Ρωσίας, προς τας διαταγάς της όποιος ο Μάρκος συνεκοροφούτο.

Ο άρχηγός των συμμοριών Μάρκος, φωτογραφούμενος με τον Γκραμούκ άπεσταλμένον της Σοβιετικής Ρωσίας, προς τας διαταγάς της όποιος ο Μάρκος συνεκοροφούτο.

Ο άρχηγός των συμμοριών Μάρκος, φωτογραφούμενος με τον Γκραμούκ άπεσταλμένον της Σοβιετικής Ρωσίας, προς τας διαταγάς της όποιος ο Μάρκος συνεκοροφούτο.

Ἀθήναι : Ἄνω : Γενικὴ ὄψις τῆς πόλεως, μετὰ τὸν λόφον τοῦ Λυκαβητοῦ εἰς τὸ βάθος. — Κάτω : Ὁπτικὴ τοῦ Ἀκροπόλεως ἀπὸ ἀεροπλάνου.

Σούνιον Ἀττικῆς: Ἄνω: Ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος. — Κάτω: Μία ὡραία φωτογραφία τῆν ὥρα πού δύει ὁ ἥλιος.

τάση ή ίδια τους προτεινόμενες μάτρες και να εξακριβώση την αξιοπιστίαν των. Εις τούτο ακριβώς επεδόθη κατά την περίοδον αὐτήν τοῦ ἔργου τῆς ἡ ἐρευνητικῆς ἐπιτροπῆς, με εὐσυνειδησίαν καὶ ἐπιμονήν, τὴν ὁποίαν πῦξεν ἀκόμη ἡ συστηματικὴ προσπάθεια τῶν ἀντιπροσώπων Ρωσσίας καὶ Πολωνίας καὶ τῶν συνδέσμων τῶν βορείων γειτόνων μας ὅπως ἀνεύρουν ἀδυναμίας καὶ ἀνακριθείας εἰς τὰ ἑλληνικὰ στοιχεία. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ συστηματικὴ ἐργασία ἐπέτρεψε νὰ διαπιστωθῇ ὁλόκληρος ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖον ἐφημεύθη τὸ πρόγραμμα τῆς ἐναντίου τῆς Ἑλλάδος ἐπιθέσεως, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐξυφανθῆ ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1945 ἕως τῶν συνόρων τῆς χώρας καὶ τὸ ὁποῖον ἀνεξέτασεν ἀνατέρας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν, μετὰ τὴν συμφωνίαν τῆς Βάρκιζας, ἤρχισαν τὰ κομμουνιστικὰ στελέχη τῆς Ἑλλάδος νὰ εὐύγουν κατὰ χιλιάδας πρὸς τὰς γειτονικὰς χώρας μέχρι τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεφασίσθη ἀπὸ τὴν διεθνή

ν ἢ τὴν ὁργάνωσιν συμμοριῶν ἐναντίον τῶν γειτόνων τῆς. Εἰδικὰ κλιμάκια τῆς Ἐπιτροπῆς ἐπίσκεπτόντα ὅλα τὰ στρατόπεδα, ὅπου εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ τὰς νήσους, οἱ κατασπυγντες εἰς τὴν Ἑλλάδα πρόσφυγες ἐκ τῶν γειτονικῶν χωρῶν διαπίστωσαν ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν εἶναι ἀψυχὸς καὶ αἱ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος κατηγορίαι τῶν γειτόνων τῆς ἀσπύκτοι.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ τελικὴ ὑπογραφεῖσα τὴν 23ην Μαΐου 1947 ἐν Γενεύῃ ἐκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς, περιλαμβάνει: 1ον) Τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὅποια κατέληξεν ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς. 2ον) Τὰ ἀντίθετα συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα διετύπωσαν αἱ ἀντιπροσωπεῖαι Ρωσσίας καὶ Πολωνίας καὶ 3ον) Τὰς συγκεκριμένας μερικὰς ἐπισημώσεις, τὰς ὁποῖας διετύπωσαν ἐπὶ ὀρισμένων παραγράφων ἢ κεφαλαίων τῶν συμπερασμάτων διάφοροι ἀντιπροσωπεῖαι. Παρέμεινε πάντως ὡς βασικὸν στοιχείον τῆς ἐκθέσεως — ἡ

Ἕλληνες στρατιῶται, ἐργαζόμενοι διὰ τὴν ὁχύρωσιν τῆς θέσεως τῶν παρὰ τὰ βουλγαρικὰ σύνορα, κατὰ τὸ θέρος 1947.

κομμουνιστικὴν ἡγεσίαν νὰ ἀναλάβῃ ἡ Νατοσλαβία τὴν ὅλην διεύθυνσιν τῆς ὁργανώσεως καὶ ἐπειτα μέχρι τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν, συμπληρωθείσης τῆς εἰδικῆς στρατιωτικῆς ἐκπαίδευσως τῶν στελεχῶν καὶ συγκεντρωθέντος τοῦ ὅπλου, ἐξαπελύθη ἡ συμμοριακὴ ἐπιδρομὴ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ὅλα τὰ στάδια τῆς ἐπιθέσεως ἐξικινίσθησαν καὶ ἀνευρίσκονται κώκως μέσα εἰς τὰ στοιχεία, τὰ ὁποῖα ἐξήτασεν ἡ ἐρευνητικὴ ἐπιτροπὴ καὶ πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων — ἐξηκρίβωσεν πλήρως.

Σημειωτέον ἀκόμη ὅτι ἡ Ἐρευνητικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπασχολῆθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς φάσεως αὐτῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς καὶ με δύο ἄλλα εἰδικὰ θέματα: 1ον τὴν προσπάθειαν τῆς ἐπαφῆς με τὸν «στρατιγὸν» Μάρκου Βρυφειάδη, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀναλάβει ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους ἰκείνου τὴν ἀρχηγίαν τοῦ συμμοριακοῦ καὶ δὴθεν «δημοκρατικοῦ στρατοῦ», καὶ τὸν ὁποῖον οἱ ἀντίπαλοι τῆς Ἑλλάδος ἐνεφάνιζον ὡς δυναμικὸν νὰ παράσῃ διαχωριστικὰ στοιχεία εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν. Πράγματι, εἰδικὸν κλιμάκιον τῆς Ἐπιτροπῆς ὑπὸ τὸν βέλγον στρατηγὸν Ντελδουά ἐξέκινησε τὴν 10ην Μαρτίου 1947 διὰ νὰ συναντήσῃ τὴν μεβετομένην τὸν Μάρκον εἰς ὀρισμένον σημεῖον τῆς Θεσσαλίας. Ἀσπὸ τὸ κλιμάκιον περιελαλήθη ἐπὶ τισὶς ἡμέρας ἀσκήσεις, ἡ πλειοψηφία του, με τὸν στρατηγὸν Ντελδουά ἐπὶ κεφαλῆς, ἀπέφασκε τὴν 15ην Μαρτίου νὰ ἐπιστρέψῃ ἀπρακτος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Οἱ ἀντιπρόσωποι, ὅμως τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως καὶ τῆς Πολωνίας, συνοδευόμενοι ἀπὸ τοὺς συνδέσμους Ἀλβανίας, Νατοσλαβίας καὶ Βουλγαρίας, μερικὸς κομμουνίζοντες δημοσιογράφοι καὶ ἕνα διουληνὸς τῆς Ἐπιτροπῆς, ὑποπτον ἀκρίβως διὰ τὰ κομμουνιστικὰ του εὐσημματα, ὁ ὁποῖος ἐπισημῶν τῆς ἐκκαιρίας διὰ νὰ προσχωρήσῃ πρὸς τὸν στρατὸν τοῦ Μάρκου, συνητήθησαν πράγματι με τὸν Μάρκον καὶ ἀπεπαθήσαν ἐπειτα νὰ συμπεριλάβουν τὰ πορίσματα τῶν ἐκ τῆς συναντήσεως αὐτῆς εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς Ἐπιτροπῆς. Τὸ δεύτερον εἰδικὸν θέμα με τὸ ὁποῖον ἠσχολήθη ἡ Ἐρευνητικὴ Ἐπιτροπὴ, ἦτο τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς κατηγορίας τῶν γειτόνων τῆς Ἑλλάδος, ὅτι αὐτὴ περιέβαλεν ὑποπτα, δασίλογα ἢ ἀντικαθεστωτικὰ στοιχεία τῶν ἰδικῶν τῶν χωρῶν καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν ὑποκίνησιν ἐπαναστατικῶν κινήσε-

κείνο τὸ ὁποῖον κυρίως συνεζητήθη ἀργότερον εἰς τὴν Νέαν Ἰόρκην — τὸ κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ἀπεδέχθησαν ἀνεπιφυλάκτως τὰ 8 ἐκ τῶν 11 μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, καὶ τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ τὰ βασικὰ συμπεράσματα τῆς. Καὶ τὸ κυριώτερον ἐκ τῶν συμπερασμάτων αὐτῶν εἶναι τὸ διατυπούμενον ἐπὶ λέξει ὡς ἑξῆς: «Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἡ ἐπιτροπὴ διαπίστωσεν ἡ ἴδια ἀποτελεῖ συμπέρασμα τῆς ὅτι ἡ Νατοσλαβία καὶ εἰς μικρότερον βαθμὸν ἡ Ἀλβανία καὶ ἡ Βουλγαρία ὑπεστήριξαν τὸν συμμοριακὸν πόλεμον ἐν Ἑλλάδι». Καὶ ἀναφέρει περαιτέρω διὰ μακρῶν ἡ ἐκθεσις τὰ συγκεκριμένα στοιχεία, τὰς ἐπιτοπίους διαπιστώσεις, τὰς μαρτυρικὰς καταθέσεις, αἱ ὁποῖαι τῆς ἐπέτρεψαν νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ συμπέρασμα αὐτό. Σημαντικὸν ἐπίσης, παρὰ τὴν ἀσάφειαν ἡ ὁποία ὑφίσταται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἐμφάνισιν τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων, εἶναι καὶ τὸ μέρος ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ ἐπιτροπὴ ἐξετάζει τὴν ὑπόθεσιν τῆς προσπάθειας τῶν βορείων γειτόνων τῆς Ἑλλάδος — ἰδίως δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς Νατοσλαβίας, ἡ ὁποία εἶχε τότε τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τῆς προσπάθειας — ὅπως δημιουργήσουν καὶ ὑποδουλίωσιν τὴν αὐτονομιστικὴν κίνησιν εἰς τὴν Μακεδονίαν με σκοπὸν τὴν τελικὴν ἀπόσπασιν τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ σχετικὸν συμπέρασμα τῆς ἐπιτροπῆς εἶχε ἐπὶ λέξει ὡς ἑξῆς: «Ἄν καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητος ἀλήθεια, ὅπως ἄλλως τε ἐτονίσθη ὑπὸ τοῦ Νατοσλαβίου ἀντιπροσώπου, ὅτι διαρκούντες τοῦ πολέμου αἱ ἄξονικαί ἀρχαὶ παρέχον ὑποστήριξιν εἰς τὴν αὐτονομιστικὴν μακεδονικὴν κίνησιν, ἐν τῇ ἀποτείεσιν τὸν νὰ δημιουργήσουν διανομίας μεταξὺ τῶν βοσκοτικῶν κρατῶν, φαίνεται ἔξ ἴσου σαφὲς ὅτι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πολέμου, αἱ κυβερνήσεις Νατοσλαβίας καὶ Βουλγαρίας δι' ἐπίσημον ἀγορεύσειν καὶ ἀρθρῶν εἰς τὸν τύπον ἀνεξαρτήτως τὴν ἰδέαν καὶ ἐνίσχυσαν τὴν ἀποχωριστικὴν κίνησιν μεταξὺ τῶν Σλαυομακεδόνων εἰς τὴν Ἑλλάδα». Ἡ ἐκθεσις ὅμως τῆς ἐρευνητικῆς ἐπιτροπῆς ἀναφέρει καὶ εἰς τὰς κομμουνιστικὰς κατηγορίας περὶ τῶν ἀνωμένων συνθηκῶν τὰς ὁποῖας ἐβεβαίωσαν οἱ κομμουνισταὶ ὡς ὑφισταμένας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς ὁποῖας ἐχαρακτήριζον ὡς τὴν κυρίαν, ἂν δοῖ τὴν μοναδικὴν αἰτίαν διὰ τὰς προστροφὰς μεταξὺ τῆς χώρας καὶ τῶν γειτόνων τῆς. Ἡ ἐκθεσις, ἂν καὶ ἀναγνωρίζουσα ἐν μέρει ὅτι ὑφίστανται εἰσέτι

έν 'Ελλάδι άνωμαλίας τινές, τās όποιās χαρακτηρίζει ώς μοιραίαν συνέπειαν τών θεινών τής έχθρικής κατοχής, τονίζει έν τούτοις ότι εις τήν 'Ελλάδα ύφίσταται — ώς ήδη ήθησαν τά ίδια μέλη της — ώς διαπιστώσαν — πολύ περισσότερα έλευθερία παρά εις οιαδήποτε άλλην τών βαλκανικών χωρών και ότι πάντως «ή ύπαρξις έν 'Ελλάδι άνωμάτων συνθηκών ούδ' έπ' ελάχιστον άπαλλάσσει τούς τρεις βορείους γείτονάς της τής ύποχρεώσεώς των έναντι του διεθνούς δικαίου, όπως προλάβουν ή καταστείλουν πάσαν έπί του έδάφους των άνατορεπτικήν κίνησιν στραφευμένην έναντίον άλλης κυβερνήσεως, ούτε και μειώνει τήν άμεσον εύθύνην των δια τήν ένίσχυσιν των έν 'Ελλάδι συμμοριτών».

Νέα σοβαρά συμμοριακά έπεισόδια. — 'Η άναπληρωματική έρευνητική έπιτροπή. — Τριών μηνών νέαι συζητήσεις εις τό συμβούλιον. — Τό «όγμα Τρούμαν» και ή βοήθεια πρός τήν 'Ελλάδα. — Ενώ ή έπιτροπή έρεύνης συνέτασσε κατά τών 'Απριλίον και τών Μαΐου του 1947 τήν έκθεσίν της, έσημειούντο εις τά όόρεια σύνορα τής 'Ελλάδος νέα γεγονότα, άποδεικνύοντα άκόμη πληρέστερον τήν έναντιον της έπιβουλήν τών γειτόνων. Τά έπεισόδια αυτά τά όποία συνεχίσθησαν και ένεταθήσαν άνόητον, ήσαν οι συγκρούσεις 'Αγκιάστρου, Λίπας και Καπιτόπου τών 'Απριλίον έπί τών έλληνοβουλγαρικών συνόρων Κούλας—Μπέλες και Μπέλες—Προχώματα έπί τών έλληνο-νοτιοσλαβικών συνόρων κατά Μάρτιον, 'Απριλίον και 'Ιουλίον και Σαρανταπόρου, Μπάνιας και Κομίντσε έπί τών έλληνοσλαβικών συνόρων κατά Μαΐον και 'Ιουλίον του 1947. 'Ηδη από του Μαρτίου 1947 ή 'Αμερικανός παρά τή έπιτροπή αντιπρόσωπος Ουίντλ έήτησε να σχηματισθ ή κλιμάκιον ειδικόν τής έπιτροπής, τό όποιον να παραμείνη εις τήν Βόρειον 'Ελλάδα, δια να παρακολουθή τήν εξέλιξιν τών γεγονότων. 'Υπήρξεν όμως τόσον πείσμων ή ρωσική αντίστασις κατά τής ιδέας, ώστε ή έπιτροπή ήνωκάσθη να τήν εγκαταλείψη. Τήν 18ην όμως 'Απριλίου έλαβε τό Συμβούλιον 'Ασφαλείας, συνεδριάζον έν Νέα 'Υόρκη, τήν άπόφασιν περί συγκροτήσεως άναπληρωματικής έπιτροπής. Και πάλιν όμως οι Βαλκανικοί γείτονες τής 'Ελλάδος άνιταξήθησαν πεισιμόως έπί του θέματος, προειδεύοντες ούτω τών κόσμων περί τής στάσεως, τήν όποιαν θα έτήρουν από τής εποχής εκείνης και ήνηθησαν να συμμετάσχουν όπωδήποτε εις τās εργασίας τής άναπληρωματικής αυτής έπιτροπής. Αι επανειλημμένοι προσπάθειαι, τās όποιās κατά τήν διάρκειαν του Μαΐου κατέβαλε τό Συμβούλιον 'Ασφαλείας, δέν κατώρθωσεν να τούς πείσουν να έπιτρέψουν τήν είσοδον τής έπιτροπής εις τά έδάφη των δια τήν πλήρη διαπιστώσιν τών γεγονότων. Πάντως ή έπιτροπή συλήθη από 20ης Μαΐου μέχρι 24ης 'Ιουλίου εις 75 συνεδριάσεις, έπισκέψθη συχνά τά σύνορα και διεπίστωσε πλείστας νέας άποδείξεις τής έναντίον τής 'Ελλάδος έπιβουλής τών βορείων τής γειτόνων, τās όποιās και έτόνισε κατηγορηματικώς εις τās δύο έκθέσεις, που υπέβαλε τήν 28ην 'Ιουλίου και τήν 1ην Αύγουστου 1947 εις τό Συμβούλιον 'Ασφαλείας.

Αι νέαι συζητήσεις ένόμιον του Συμβουλίου 'Ασφαλείας έπί του έλληνικού ζητήματος και συγκεκριμένως έπί τής έκθέσεως τής καθ' ούτ' 'Ερευνητικής 'Επιτροπής, ήρξισαν εις τό Λαϊκή Σαξέξ της Νέας 'Υόρκης τήν 27ην 'Ιουλιου και παρετάθησαν ούσιαστικώς καθ' όλην τήν διάρκειαν του θέτους 1947. Αι 'Ηνωμένοι Πολιτείας κατέστησαν εύθες έξ αρχής σασές δια τής άγορεύσεως του αντιπροσώπου των Γουάρεν 'Όστιν ότι θεωρούν τήν ύπόθεσιν αυτήν ώς μίαν τών σημαντικώτερων, τās όποιās έκλήθησαν μέχρι τής στιγμής εκείνης τά 'Ηνωμένα 'Εθνη να εξετάσουν» και ότι και άποφάσεις τās όποιās θα λάβη έπ' αυτής τό Συμβούλιον 'Ασφαλείας θα είναι ζωτικής σημασίας δι' όλα τά μέλη τών 'Ηνωμένων 'Εθνών και δίνονται να άποδούν άποφασιστικώς παράγων δια τήν διατήρησιν τής εμπιστοσύνης του κόσμου πρός τήν ικανότητα του σώματος αυτού όπως αντιμετώπιξη παρομοίας περιστάσεις. 'Επι πλέον ή 'Αμερικανός αντιπρόσωπος έτόνισεν ότι «τό Συμβούλιον 'Ασφαλείας δέν πρέπει να παραβλέψη τό γεγονός ότι ή Καταστατικός Χάρτης αντιμεταπίζει επίσης μέτρα έπιβολής τών συστάσεών του, όσάκις μία κατάσταση έπιβεινείται κατά τρόπον τοιούτον, ώστε να επιβάλλη ταιούτα μέτρα». Τούτο θα έπρεπεν ιδίως να καταστή σαφές πρός τās κυβερνήσεις τής 'Αλβανίας, τής Βουλγαρίας και τής Νοτιοσλαβίας. 'Επί τή βάσει όλων αυτών ή 'Όστιν υπέβαλε πρότασιν, άναφερομένη εις τήν άποκατάστασιν όμοιών διπλωματικών σχέσεων εις τήν Βαλκανικήν Χερσονήσον και τήν συγκρότησιν μίας νέας έπιτροπής με πολύ περισσότερα δικαιώματα από τήν προηγουμένην. Εύθες έξ αρχής όμως οι κληθέντες να όμιλήσουν αντιπρόσωποι τών Βαλκανικών γειτόνων τής 'Ελλάδος κατέστησαν σαφή τήν άπόλυτον αντίθεσιν των έναντίον τής προτάσεως αυτής, ενώ ή Ρώσος αντιπρόσωπος Γκρομκό υπέβαλεν ιδιικήν του πρότασιν ή όποία έτόνιζεν ότι όλα αι έναντίον τών γειτόνων τής 'Ελλάδος κατηγοριαί είναι τελείως άστήρικτοι, ότι αι κυβερνήσεις τών χωρών αυτών ενεργούν κατά πάντα συμφώτως πρός τό διεθνές δικαίον, ότι τήν εύθύνην δι' όλα τά γεγονότα εις τά Βαλκανικά σύνορα φέρουν ή έλληνική κυβερνήσις και αι έλληνικαί άρχαί, ότι ή έν 'Ελλάδι έσωτερική κατάσταση άποτελεί μοιραίαν συνέπειαν τής έπικρατούσης έν τή χώρα μονοφασιστικής τυρανίας και του άγώνος τής αντιδράσεως έναντίον τών φιλελευθέρων και προοδευτικών δυνάμεων και ότι τέλος εκείνο τό όποιον επιβάλλεται είναι να άνακληθών άμέσως τά ξένα στρατεύματα και τό ξένον στρατιωτικόν προ-

σωπικόν έξ 'Ελλάδος και να παρέχεται ή οιαδήποτε οικονομική βοήθεια πρός τήν 'Ελλάδα μόνον μέσω ειδικής έπιτροπής τών 'Ηνωμένων 'Εθνών.

'Η τελευταία αυτή παράγραφος τής αντιπροτάσεως του σοβιετικού αντιπροσώπου ανεφέρτε εις τήν άληθώς ιστορικήν μεταβολήν, ή όποία ειχεν εκδηλωθ ή τήν 12ην Μαρτίου του ίδιου έτους εις τήν άμερικανικήν πολιτικήν και ή όποία έμεινεν έκτοτε γνωστή ως «όγμα Τρούμαν». 'Από τών αρχών πράγματι του 1947 ή Βρετανική κυβερνήσις ήρξισεν να καθιστά γνωστόν εις τήν άμερικανικήν ταιούτην ότι αι σοβαραί οικονομικά δυσχερείαι, τās όποιās αντιμετώπιζεν ή χώρα, δέν θα τής επέτρεπον να εξακολουθήσ η περαιτέρα προσφέρουσα εις τήν 'Ελλάδα τήν οικονομικήν κίνησιν άρωγην, τήν όποιαν ειχεν αναλάβει ως Μεγάλη Δύναμις, έπαμισθεσία κυρίως τās εύθνας δια τήν άποκατάστασιν και τήν διατήρησιν τής τάξεως εις τήν άπελευθερωθείσαν εκ του γερμανικού ζυγού 'Ελλάδα και ότι θα έπεθύμει, κατά συνέπειαν, να πληροφορηθ ή άν αι 'Ηνωμένοι Πολιτείας θα έδέχοντο να αναλάβουν τήν σχετικήν προσπάθειαν και τās σχετικές εύθνας. Κατά τās έπακολουθήσασας διαπραγματεύσεις, εις τās όποιās άργότερον έκλήθη να λάβη μέρος και ή έλληνική κυβερνήσις, ή άμερικανική κυβερνήσις όχι μόνον έδέχθη να συνεχίσ η τήν παρεχόμενη υπό τής Μεγάλης Βρετανίας εις τήν 'Ελλάδα βοήθειαν, αλλά και να τήν αύξήσ η μέχρι ταιούτου σημείου ώστε να έπιτρέψη τήν πραγματικήν οικονομικήν τής ανόρθωσιν. 'Επί πλέον όμως αι 'Ηνωμένοι Πολιτείας προσέδωσαν εις τήν βοήθειαν αυτήν, τήν όποιαν θα συνεπλήρωσε και ή διάθεσις επιπλέον άμερικανικών στελεχών δια τήν παροχήν τεχνικών συμβουλών και ένισχύσεως, πολύ εύρύτεραν διεθνή σημασία. Συμπεριέλαβον και τήν Τουρκίαν εις τό πρόγραμμα τής βοήθειας, τό όποιον κατέστησαν ούτω εκδήλωσιν του άμέσου πλέον άμερικανικού ένδιαφέροντος δια τήν περιοχήν αυτήν τής Ευρώπης. Και όταν τήν 12ην Μαρτίου 1947 ή πρόεδρος Τρούμαν, ανέλαβεν εις τό βήμα του Κογκρέσσου, άνέγνωσε τά πρός αυτό μνημόγιό του, τό διακήρύσσον ότι αι 'Ηνωμένοι Πολιτείας θα καταβάλουν κάθε προσπάθειαν δια να προστατεύσουν τήν 'Ελλάδα και τήν Τουρκίαν από οιαδήποτε κίνδυνον τής ανεξαρτησίας και τής άκεραιότητός των, δια άνεξαιρετός οι γερουσιασται και Βουλγαταί, οι όποιοί παρευρίσκοντο, άντελήθησαν ουσώς ότι έπρόκειτο περί τής πραγματικής εκδήλωσεως μιας ιστορικής μεταβολής εις τήν άμερικανικήν πολιτικήν. 'Ως ταιούτην δέ άντελήθη τό «όγμα Τρούμαν» και ή παγκόσμιος κοινή γνώμη. 'Η πολιτική αυτή έπεκυρώθη πλήρως από τό άμερικανικό Κογκρέσσον δια τών νόμων τής 22 Μαΐου και τής 30 'Ιουλιου 1947, οι όποιοί και καθώριζον τό ποσόν τής άμερικανικής βοήθειας εις 300 εκατομμύρια δολαριαν δια τήν 'Ελλάδα και 100 εκατομμύρια δια τήν Τουρκίαν. Τό πρόγραμμα αυτό άνενοήθη και δια τό οικονομικόν έτος 1948—1949, συνεζητήετο δέ τόν Μαΐον του 1949, ή άναενώσις του και δια τό επόμενον οικονομικόν έτος. 'Η «'Αμερικανική 'Αποστολή Βοήθειας δια τήν 'Ελλάδα» (Α.Μ.Α.Γ.) άπέτέλεσεν έκτοτε τό όργανον τό όποιον επιδίδει τήν παροχήν τής βοήθειας αυτής εις τήν 'Ελλάδα, προηδρευέτο δέ αρχικώς από τόν Ντ. Γρίσγουολντ, άργότερον όμως έτέθη υπό τήν προστασίαν του νέου πρεσβευτού ών 'Ηνωμένων Πολιτειών Γκραίνντυ, εκλιπούσης ούτω κάποιας διακρίσεως άν όχι συγκρούσεως άρμοδιότητων, ή όποία ύφίστατο αρχικώς μεταξύ πρεσβείας και 'Αμερικανικής 'Επιτροπής Βοήθειας. 'Αργότερον επίσης ένισχύθη σημαντικώς τό στρατιωτικόν τμήμα τής άποστολής, χαρακτηρισθέν ως μικτόν άμερικανικόν έπιτελείον έν 'Ελλάδι και τεθέν υπό τήν άρχηγίαν του στρατηγού Βάν Φλόι.

Φυσικόν ήτο έπιόμενος ή κομμουνιστική πολιτική, τής όποιās σκοπός άκριβώς ήτο να μείνη ή 'Ελλάς άδοήθητος και μόνη άπέναντι τής επιθέσεως τς βορείων τής γειτόνων, δια να καμωθ εύκολώτερον ή αντίστασις της, να εκστρατεύσ η δσον ήμπορούσ ην άγριώτερον έναντίον τής νέας άμερικανικής πολιτικής, στρέφουσα πλέον όλην τήν προσοχήν έναντίον τών 'Ηνωμένων Πολιτειών και όχι τόσο έναντίον τής Μ. Βρετανίας, όπως προηγουμένως. 'Η άπόπειρα δια τήν ματαίωσιν τών άντικει-

Ο πρεσβευτής τών 'Ηνωμένων Πολιτειών εις τήν 'Ελλάδα Ε. Γκραίνντυ.

μενικών σκοπών της αμερικανικής βοήθειας προς την Ελλάδα, μέσω της ίδρύσεως μιας διεθνούς επιτροπής έλεγχου, εις την οποίαν θα συμμετείχε και η Ρωσία και η οποία θα παρέλυε κάθε ενέργειαν συμφωνιών προς το Δόγμα Τρούμαν, είχε γίνει ήδη εις το Συμβούλιον Ασφαλείας κατά την διάρκειαν των συνεδριάσεων του του Μαρτίου και του Απριλίου 1947 και είχε άποριφή από το Συμβούλιον κατά την συνεδρίασίν του της 18ης Απριλίου, δι' αποφάσεως την οποίαν δεν είχαν αποδεχθῆ μόνον η Ρωσία και η Πολωνία.

Συνεχισθείσα εις το Συμβούλιον κατά την συνεδρίασιν της 13ης Ιουλίου της συζητήσεως επί της έκθέσεως της επιτροπής ερέυνης, ώμιλησεν ο Γάλλος αντιπρόσωπος Παροντι, ο οποίος, αφού εξέφρασε την πεποίθησιν της κυβερνήσεώς του ότι «προσέχεται πράγματι εκ μέρους των βορείων γειτόνων της Ελλάδος ενίσχυσις εις τους συμμοριτάς», ανέτρεξεν εις τα νέα επεισόδια, τα οποία κατά τὰς ἡμέρας ἀκριβῶς ἐκείνας, είχαν σημειωθῆ εις τὰ ἑλληνοαλβανικά σύνορα και τὰ ὁποία ἀπεδείκνυν ἀκόμη περισσότερο, ὅτι δὲν ἠμποροῦσε τὸ Συμβούλιον νὰ ἀρνηθῆ τὴν ὑποχρέωσιν του ὅπως δημιουργήσῃ ὁργανῶσιν δυναμένη νὰ ἐρευνᾷ τὰ συνοριακὰ ἐπεισόδια τοῦ εἴδους αὐτοῦ. Ἐπρόκειτο πράγματι περὶ τῆς πρώτης μεγάλῃς ἐπιθέσεως τῶν συμμοριτῶν, ὁμοιωμένων ἀναμφισβητήτως ἀπὸ τοῦ ἀλβανικοῦ ἐδάφους, ἐναντίον τῆς περιοχῆς τῆς Κονιτσῆς. Ἡ ἐπιθεσις αὕτη ἐξεληχθεῖσα εἰς κλίμακα, μεγαλύτερη τῆς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σημειωθείσης, ἀπὸ τῆς 9ης μέχρι τῆς 13ης Ιουλίου 1947, ἐσημείωνε τὴν ἀπαρχὴν τῆς νέας ἀπορροσστικωτέρας ἐπιθέσεως τῶν βορείων γειτόνων τῆς ἐναντίον τῆς Ελλάδος. Συνέπιπτε ἄλλωστε ἡ ἐπιθεσις αὕτη μετὰ τὴν ἀποκάλυπτον πλέον ἐκδήλωσιν τῶν ἐπαναστατικῶν διαθέσεων τοῦ Κ.Κ.Ε., ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ ὁλοκληρωθῆ μετὰ τὴν προκλητικὴν δέλωσιν τῶν ἀντιπροσώπων του εἰς τὸ συνέδριον περὶ τὰ τέλη τοῦ Ιουλίου ἐκείνου εἰς τὸ Στρασβοῦργον τῆς Γαλλίας κομμουνιστικῶν συνέδριον καὶ τὴν ἀνακοίνωσιν — μὴνας ὁλοκλήρου πρὸ τῆς πραγματοποιήσεώς της — τῆς ἰδρύσεως τῆς νέας χωριστῆς «Προσωρινῆς Δημοκρατικῆς Κυβερνήσεως Ἑλλάδος» ὑπὸ τὸν Μάρκον.

Αἱ συζητήσεις εἰς τὸ Συμβούλιον Ασφαλείας, αἱ ὁποιαὶ ἐν τούτοις ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νέων αὐτῶν γεγονότων προσελάμβανον μεγαλύτερον σημασίαν, παρετεινότο ἐπὶ εἰκοσαήμερον, χωρὶς νὰ φαίνεται δυνατόν πλέον νὰ καταλήξουν εἰς οὐδέποτε συμφωνίαν. Κατεβλήθη νέα προσπάθεια νὰ τροποποιηθῆ κάπως ἡ ἀμερικανικὴ πρότασις διὰ νὰ γίνῃ εὐκολώτερον ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν Ρωσίαν καὶ τοὺς δορυφόρους της, ἀλλὰ καὶ πάλιν αἱ συζητήσεις παρετάθησαν χωρὶς ἀποτέλεσμα μέχρι τῆς 29ης Ιουλίου 1947, ὅποτε, τεθείσα ἐπὶ τέλους εἰς ψήφοφρίαν, ἡ τροποποιημένη πρότασις ἐγένετο δεκτὴ διὰ ψήφων 9 ἐναντίον 2 τῆς Ρωσίας φυσικὰ καὶ τῆς Πολωνίας. Προβλεπόμενος ὁμοιῶς καὶ πάλιν τοῦ ρωσικοῦ «έβeto», ἡ πρότασις δὲν ἦτο δεκτὴ. Ἐδημιουργεῖτο οὕτω πάλιν νέα κατάστασις, τῆς ὁποίας τὴν ἐξαιρετικὴν σοβαρότητα καὶ διὰ τὰ ἐνδιαφερόμενα ἔθνη, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τὸν Ὀργανισμὸν τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν ἐτόνισεν ἰδιαιτέρας εἰς τὴν ἐπακολουθήσαν ἀγέραςιν του ὁ Ἀμερικανὸς ἀντιπρόσωπος, συμμαρῆσαντος ἀμέσως καὶ τοῦ Ἀγγλοῦ. Κατὰ τὴν τούτων ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὑπέβαλε τὴν 31ην, Ιουλίου διὰ τοῦ ἐν Ἀθήκ - Σαξῆς ἀντιπροσώπου της νέαν αἴτησιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐτόνιζεν ὅτι ἡ κατάστασις ἀπέδη τόσον σοβαρὰ, ὥστε νὰ πρέπει νὰ συζητηθῆ πλέον ἐπὶ τῆ βῆμα, ὅχι μόνον τοῦ κεφαλαίου 6, ἀλλὰ τοῦ κεφαλαίου 7 τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου, τὸ ὁποῖον οὐκ εἶχε σαφῶς περὶ καταστάσεως ἀπειλούσης τὴν εἰρήνην καὶ τὴν διεθνή ἀσφάλειαν καὶ ἐπιτρέπει τὴν λήψιν καταναγκαστικῶν μέτρων ἐναντίον τῶν κρατῶν ἐκείνων, τὰ ὁποία ἀρνοῦνται νὰ συμμορφωθῶν πρὸς τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ὀργανισμοῦ Ἠνωμένων Ἐθνῶν.

Ἡ νέα συζήτησις εἰς τὸ Συμβούλιον Ασφαλείας ἐπὶ τῆς δευτέρας ἑλληνικῆς προσφυγῆς ἤρχισε τὴν 4ην Αὐγούστου καὶ παρετάθη μέχρι τῆς 19ης Αὐγούστου. Ὅπως ἦτο φυσικὸν ἡ νέα ἑλληνικὴ προσφυγὴ προέκλεσεν ἀκόμη ζήτησεως ἐπιθέσεως τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ρωσίας καὶ τῶν δορυφόρων της. Ἀλλ' ὁ Ἀμερικανὸς ἀντιπρόσωπος Χ. Τζόνσον ἐπέμνησε τὴν 12ην Αὐγούστου βαρυσήμαντον λόγον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐτόνιζεν ὅτι «ἀποτελεῖ πεποίθησιν τῆς κυβερνήσεως τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ὅτι ἡ Ἑλλάς εὐρίσκεται ἐν σοβαρῷ κινδύνῳ, λόγω τῆς ἐπιθέσεως τῆς ὁποίας ὑφίσταται μετὰ τὴν ἀποδειχθεῖσαν πλέον συνεχὴν τῶν τριῶν Βαλκανικῶν της γειτόνων» καὶ ὅτι «ἡ κυβερνήσις αὕτη δὲν θὰ παραινεῖται ἀδρανῶς, ἐφ' ὅσον ἡ ἀνεξαρτησία καὶ ἡ ἑδαφικὴ ἀκεραιότης ἐνὸς μέλους τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν διατελοῦν ὑπὸ κινδύνῳ ἀπειλῆς, ἀλλὰ τούναντίον δὲν θὰ διστάσῃ νὰ ἐξαπολύσῃ κάθε διαθέσιμον μέσον ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν, ὅπως προστατεύῃ τὴν εἰρήνην καὶ παρασχεθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα οὐδέποτε βοήθειαν τὴν ὁποίαν θὰ ἐχρειάζετο εἰς τὸ μέλλον». Κατέθεσε δὲ ὁ Ἀμερικανὸς ἀντιπρόσωπος νέαν πρότασιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκαλύπτως πλέον τὸ Συμβούλιον Ασφαλείας εὐρίσκει τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Νοτιοασιάαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν ἐνόχους διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆν ὁποίαν παρέχουν εἰς τοὺς συμμοριτάς, μαζί μετὰ τὴν δέλωσιν ὅτι ἐάν καὶ πάλιν προβληθῆ τὸ ἑλληνοαλβανικὸν «έβeto», ἡ Ἀμερικὴ θὰ ζητήσῃ νὰ παραπεμφθῆ τὸ ἑλληνοαλβανικὸν ζήτημα εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ δημοκρατικὴ ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας καὶ δὲν ἰσχύει τὸ «έβeto». Ἡ ἀμερικανικὴ πρότασις προέκλεσε τὰς λυσώδεις ἐκδηλώσεις ἀγανακτήσεως τοῦ Ρωσικοῦ καὶ τῶν ἄλλων Σλαύων ἀντιπροσώπων καὶ τελικῶς πάλιν ἐγένετο δεκτὴ διὰ ψήφων 9 ἐναντίον 2, ἐμφανίζομενος τοῦ πολλοῦτοῦ ρωσικοῦ «έβeto». Κατέστη οὕτω προ-

φανὲς πλέον ὅτι τὸ Συμβούλιον Ασφαλείας εἶχε ἀποδείξει, λόγω ἀκριβῶς τῆς ἀρχῆς τῆς ἀρνητικίας, τὴν ἀπόλυτον ἀνικανότητά του νὰ δώσῃ οὐδέποτε λύσιν εἰς τὸ ἑλληνοαλβανικὸν ζήτημα καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε μοιραίως νὰ ἔλθῃ τοῦτο ἐνώπιον τῆς γενικῆς συνέλευσεως.

Πράγματι εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς τελευταίας αὐτῆς ἀποφάσεως τοῦ Συμβουλίου Ασφαλείας, ἦτοι τὴν 20ὴν Αὐγούστου 1947, ἡ ἀμερικανικὴ ἀντιπροσωπεία ὑπέβαλεν εἰς

Ἕλληνες χωρικοὶ ἀπὸ τὸ Λευκοχώρι, παρὰ τὰ βουλγαρικὰ σύνορα, μέσα εἰς τὰ ἔρημα τῆς οἰκίας των, πρὸ κατεστράφη εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ὀκτὼ ἐπιδρομὰς ποῦ ὑπέστη τὸ χωριὸν ἀπὸ τοὺς συμμοριτάς.

τὸν γενικὸν γραμματέα τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν αἴτησιν ὅπως ἀναγραφῆ εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τῆς συνερχομένης προσεχῶς δευτέρας γενικῆς συνέλευσεως τῶν Η. Ε. τὸ θέμα: «Ἀπειλὰ κατὰ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἑδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς Ἑλλάδος». Κατὰ τὸ 12ον ὄμιλον ἀρθρον τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου ἡ γενικὴ συνέλευσις δὲν δύναται νὰ ἐπιληθῆ θέματος μετὰ τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται ἤδη τὸ Συμβούλιον Ασφαλείας. Ἐπρεπε κατὰ συνέπειαν νὰ προηγηθῆ ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου, διαγράφοντος τὸ ἑλληνικὸν θέμα ἀπὸ τὴν ἡμερησίαν διάταξιν του. Μακρὰ σχετικὴ συζήτησις ἐγένετο καὶ πάλιν εἰς τὸ Συμβούλιον Ασφαλείας, τοῦ Ρωσοῦ ἀντιπροσώπου Γκρομύκο — ὁ ὁποῖος μάλιστα πρόηδρεψε τοῦ Συμβουλίου κατὰ τὴν συνεδρίασιν ἐκείνην — καταβαλόντος ἀπεγνωσμένην προσπάθειαν νὰ παρεμποδίσῃ καὶ τὴν νέαν αὐτὴν ἀπόφασιν διὰ τῆς προβολῆς δύο νέων, ἀλλεπαλλήλων «έβeto» του. Ἐπειδὴ ὁμοῦ δὲν ἔπρόκειτο πλέον περὶ ζητήματος οὐσίας, ἀλλὰ περὶ ζητήματος διαδικασίας, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ βέτο δὲν ἰσχύει, ἡ τελευταία αὕτη προσπάθεια ἀπέτυχε καὶ τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα ἤρχισεν ἀμέσως συζητούμενον ἐνώπιον τῆς δευτέρας γενικῆς συνέλευσεως τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν, ὅταν ἤρχισεν αὕτη τὰς ἐργασίας της ἐν Νέα Ἰόρκῃ τὴν 17ην Σεπτεμβρίου 1947.

Ἡ ἐναρξίς τῆς συζητήσεως εἰς τὴν Β' γενικὴν συνέλευσιν τοῦ Ο.Η.Ε. — 28 ψηφοφρία. — Ἡ ἀπόφασις τῆς 21 Ὀκτωβρίου 1947. — Ἡ Ρωσία καὶ οἱ δορυφόροι της ἀρνοῦνται νὰ συνεργασθοῦν. — Ἡ ἀφίξις τῆς Βαλκανικῆς Ἐπιτροπῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἔργον της. Ἡδρ εἰς τὸν πρώτον λόγον του ὁ Ἀμερικανὸς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν στρατηγὸς Μάρσαλ, κηρύξας τὴν ἐναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως, ἐτόνισεν ὅτι «ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν δὲν δύναται νὰ παρίσταται ἀπλοῦς θεατῆς ὅταν ἕνα μέλος των, ἡ Ἑλλάς, ἐκτίθεται εἰς κινδύνον, λόγω ἀπειλῆς προερχομένης ἐξωθεν» καὶ ὅτι ἐάν τὰ Ἠνωμένα Ἐθνη δὲν κατορθώσουν νὰ προστατεύσουν τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἀκεραιότητα ἐνὸς μικροῦ ἔθνους, ὅλα τὰ ἄλλα μικρὰ ἔθνη θὰ τεθοῦν ἐν κινδύνῳ. Οἱ περισσότεροι τῶν ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων ἔθνῶν ἀνεφέρθησαν εἰς τὸ ἑλληνοαλβανικὸν πρόβλημα κατὰ τὰς ἀγορεύσεις ποῦ ἐξεκώνησαν, διαρκούσης τῆς προκαταρκτικῆς γενικῆς συζητήσεως ἐνώπιον τῆς ὁλομελείας τῆς Συνελεύσεως. Ἐν τῷ μεταξύ κατὰ τὴν συνεδρίασιν της τῆς 17 Σεπτεμβρίου ἡ διευθύνουσα ἐπιτροπὴ τῆς Συνελεύσεως, ἡ ὁποία καθορίζει τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τῶν ἐργασιῶν της, ἐνέκρινε τὴν ἐγγραφήν τοῦ ἑλληνοαλβανικοῦ εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν, παρὰ τὴν πείσμονα ἀντίδρασιν τοῦ Ρωσοῦ ἀντιπροσώπου Γκρομύκο καὶ ἡ ὁλομέλεια τῆς Συνελεύσεως ἐπεκώρωσε, κατὰ τὴν συνεδρίασιν της τῆς 23ης Σεπτεμβρίου, τὴν ἐγγραφήν αὐτὴν διὰ ψήφων 38 ἐναντίον 6 καὶ 9 ἀποχές.

Συμφωνῶς πρὸς τὸν κανονισμὸν τῆς συνέλευσεως ἡ σχετικὴ συζήτησις θὰ ἤρχισεν ἀπὸ τὴν πρώτην, τὴν πολιτικὴν ἐπιτροπὴν τῆς συνέλευσεως, ἡ ὁποία θὰ προητοίμαζε τὸ ἔδα-

φως διά την ολομέλειαν. Η δλη συζήτηση ηρξισεν εις την πρώτην επιτροπήν διά της εξέτασεως του θεματος, εάν θα έκαλούντο να συμμετάσχουν εις αυτήν — όπως ζήτησαν δι' επιστολών των— οι αντιπρόσωποι της Βουλγαρίας και της 'Αλβανίας, που δέν ήσαν μέλη των 'Ηνωμένων 'Εθνών. Κατόπιν σχετικής συζήτησεως η επιτροπή απέφασκε διά ψήφων 38 έναντιον 6 και 5 άποψας να ερωτήσει προκαταρκτικώς τους αντιπροσώπους της Βουλγαρίας και της 'Αλβανίας εάν αι κυβερνήσεις των είναι διατεθειμέναι να συμμορφωθούν προς τας άρχας του Καταστατικού Χάρτου των 'Ηνωμένων 'Εθνών και να τας εφαρμόσουν κατά την διευθέτησιν του ελληνικού προβλήματος. Αι άπαντήσεις των αντιπροσώπων Βουλγαρίας και 'Αλβανίας υπήρξαν άδύνατοι και πλήρεις ύπεκφυγών και ούτω η πολιτική επιτροπή έλαβε την 27ην Σεπτεμβρίου διά ψήφων 39 έναντιον 1 και 11 άποψών, νέαν άπόφασιν, διά της οποίας διαπιστώνει την ανεπάρκειαν των δοθεισών άπαντήσεων και δέχεται άπλως να άκούση τας δηλώσεις των αντιπροσώπων Βουλγαρίας και 'Αλβανίας επί του ελληνικού προβλήματος, χωρίς να μετάσχουν ούτοι της συζήτησεως.

Η ουσιαστική συζήτηση επί του ελληνικού προβλήματος ειχεν ήδη άρχισει εις την πολιτικήν επιτροπήν την 25ην Σεπτεμβρίου με δαρυσημάντον λόγον του 'Αμερικανού αντιπροσώπου Χ. Τζόνσον, ο οποίος διεπίστωσεν ότι φαινεται ήδη ξεηκριδωμένον ότι η 'Αλβανία, η Βουλγαρία και η Νοτιοσλαβία παρεβίασαν την στοιχειώδη άρχήν του Διεθνούς Δικαίου, συμφώνως προς την όποιαν κανεν κράτος δέν δικαιούται να παρέχη έπίσχυσιν εις άνατρεπτικώς ένεργείας, στραφευμένας έναντιον της νομίμου κυβερνήσεως άλλου κράτους, ετόνισεν ότι κη άποτυχία των 'Ηνωμένων 'Εθνών όπως προστατεύσουν ένα μικρόν έθνος δύνανται να θέση εν κινδύνω την ελευθέρην και την ασφάλειαν όλων των άλλων μικρών έθνών και να άγάγη μοιραίας εις την πεποίθησιν ότι πράξεις επιθέσεως του είδους αυτού θα συγχωρούνται σιωπηρώς εις τό μέλλον και κατέθεσε τέλος σοβαρωτάτην πρότασιν άποφάσεως της γενικής συνελεύσεως. Διά της προτάσεως αυτής χαρακτηρίζονται σαφώς η 'Αλβανία, η Βουλγαρία και η Νοτιοσλαβία ως βρισκόμεναι εν αντίθεσει προς τον Καταστατικόν Χάρτην των 'Ηνωμένων 'Εθνών, κολλούν και να σταματήσουν άμέσως τας έπιθετικάς άυτάς ενεργείας των και να άποκαταστήσουν άμελάς σχέσεις με την Ελλάδα. Συνιστάται περαιτέρω διά της ίδιας προτάσεως νέα «ειδική επιτροπή διά τας Βαλκάνιας» έχουσα πολύ ευρύτεραν εξουσίαν από την προηγουμένην.

Ο πρωθυπουργός και ύπουργός των 'Εσωτερικών του Βελγίου Π. Σπάκ.

Η συζήτηση επί της άμερικανικής αυτής προτάσεως, παραταθείσα μέχρι της 13ης Οκτωβρίου, υπήρξε μακρά και έπέρασεν από διάφορους φάσεις. Αι λυσισάσεις άγαρεύσεις των Ρώσων αντιπροσώπων Γκρομύκο και Βισίνσκυ — οι άποιοι άμείλησαν εις διάφορους συνεδριάσεις επί του θεματος — του Νοτιοσλαβού Μπέμπλερ, των αντιπροσώπων Βουλγαρίας, 'Αλβανίας, Ούκρανίας, Τσεχοσλοβακίας και Πολωνίας δέν ήδυνήθησαν παρά τας πείρασους επιθέσεως έναντιον της εμοναρχοαριστικής κυβερνήσεως της 'Ελλάδος και των εμπεριαλιστικών επιδιώξεων της 'Αμερικής και της 'Αγγλίας εν 'Ελλάδι, να κλονίσουν καθόλου την δοθεισαν πεποίθησιν περί της ένοχής των βορειων γειτόνων της 'Ελλάδος, την όποιαν ειχον δημιουργήσει αι διαπιστώσεις της έρευνητικής επιτροπής. Αντίθως οι λαμπροί και έμπεριστάτατοι λόγοι άλλων αντιπροσώπων, όπως του 'Αγγλου Μάκ Νήλ, του Αυστραλού 'Εδωτ, του Βέλγου Σπάκ, του Φιλιππίνου Ρόμουλο κλπ., έστερεώσαν άκόμη περισσότερο την πεποίθησιν περί της ένοχής αυτής. Από της 29ης Σεπτεμβρίου όμως ηρξισαν να σημειώνονται, πρώτον διά της άγαρεύσεως του Γάλλου αντιπροσώπου Ντελυπόρ και έπειτα ώρισμένων Νοτιοαμερικανών αντιπροσώπων προσπάθειαι προς έπίτευξιν κάπως συμβιβαστικότερας λύσεως, μη προκαλούσης τίσην εχθρότητα και αντίθεσιν των δυνάμεων του Ανατολικού Συνασπισμού. Ιδιαίτερος επιδιώκετο και έπετεύχθη η διαγραφή της διατάξεως έκείνης της άμερικανικής προτάσεως, η όποία διαπιστώνει την ένοχίαν των τριών Βαλκανικών γειτόνων της 'Ελλάδος και γενικώτερον η τροποποίησις της κατά τρόπον τοιούτον, ώστε να τονίζεται περισσότερο ο συμβιβαστικός χαρακτήρ, τον όποιον θα έχη η συνιστάμενη υπό της γενικής συνελεύσεως των 'Ηνωμένων 'Εθνών νέα επιτροπή. Ένωσεται ότι εν τώ μεταξύ ειχε και πάλιν υποβάλει η σοβιετική αντιπροσώπειά ιδικήν της αντίπράσιν, έπανερχομένην επί των παλαιών προσηλών της θεωριών ότι δλαι αι εθνοί, διά την δημιουργηθείσαν ανώμαλον εν τη Βαλκανική Χερσονήσω κατάστασιν δαρούνσιν την ελληνικήν κυβέρνησιν και τας ύποστηρίζουσας αυτήν κυβερνήσεις 'Ηνωμένων Πολιτειών και Μεγάλης Βρετανίας, που έχουν έμπεριαλιστικός επιδιώξεις εις την 'Ελλάδα.

Από της 9ης μέχρι της 13ης Σεπτεμβρίου η πολιτική επιτροπή, ληξάσης της γενικής συζήτησεως, άπασχάληθη ή μάλλον κατεπονήθη με σειράν δλοκλήρων ψηφοφοριών, ούχί όλίγωντέρων των 28, λόγω της έπιμόνου προσπάθειας την όποιαν κατέβαλον οι άποπρόσωποι του Ανατολικού Συνα-

σπισμού, διά να δημιουργήσουν σύγχυσιν. Συνεκροτήθη άκόμη και μία ειδική ύποεπιτροπή διά να προσπαθήση να εύρη κάποιαν συμβιβαστικήν λύσιν μεταξύ των αντίθετων προτάσεων και, ύποψ άπέτυχεν εις την προσπάθειάν της, έγέμετο τελικώς δεκτή διά μεγάλης πλειοψηφίας, η τρο-

Ο Φιλιππίνος στρατηγός Κ. Ρόμουλο, πρόεδρος της γενικής συνελεύσεως του Οργανισμού 'Ηνωμένων 'Εθνών κατά τό 1949 (ο καθήμενος). Οι μετ' αυτού εικονιζόμενοι είναι οι πρόεδροι διαφόρων επιτροπών του Οργανισμού.

ποποιηθείσα επί τό ελαφρότερον κάπως άμερικανική πρότασις. Η πρότασις αυτή εισήχθη έπειτα εις την ολομέλειαν της γενικής συνελεύσεως, η όποία την συνεζήτησεν εις δύο συνεδριάσεις της και την άπεδέχθη τελικώς την 21ην Οκτωβρίου διά ψήφων 40 έναντιον 6 και 11 άποψών. Περιλαμβανουσα 10 παραγράφους, των όποιων αι σημαντικότεραι άφορούν την ευθύνη των βορειων γειτόνων της 'Ελλάδος, την πρόσκλησιν προς αυτούς όπως άποκαταστήσουν άμελάς γειτονικές και διπλωματικές σχέσεις με την 'Ελλάδα και την συγκροτήσιν της νέας «βαλκανικής επιτροπής» με την σσηή διαγραφήν του αντικειμενικού τής σκοπού και των άρμοδιότητων της, η άπόφασις αυτή έμεινεν έκτοτε γνωστή ως «άπόφασις της 21ης Οκτωβρίου 1947».

Τόσων η Ρωσία και η Πολωνία, όσων και οι Βαλκανικοί δορυφόροι της Ρωσίας ειχον ήδη κατά την διάρκειαν των συνεδριάσεων της γενικής συνελεύσεως δώσει να ένοηθή σαφώς ότι αι πρώται μόν δέν θα συμμετείχουν εις την νέαν «βαλκανικήν επιτροπήν», αι δεύτεραι δέ θα ήρνούντο άπολύτως να συνεργασθούν μαζί της και κατά συνέπεια να δεχθούν αυτήν ή τή κλιμακία της επί του εδάφους των διά να τους επηρεάσουν να κάμουν πλήρη έρευναν της καταστάσεως. Εις την στάσιν των δε αυτήν αι ως άνω δυνάμεις επέμειναν μέχρι τέλους, παρά τό γεγονός ότι αι θέσεις της Ρωσίας και της Πολωνίας αφέθησαν κενά εις την επιτροπήν, παρά τό επανειλημμένα διαθήματα εις τας όποια προέδη η επιτροπή επί υμνας δλοκλήρους προς τας κυβερνήσεις των τριών βαλκανικών γειτόνων της 'Ελλάδος και τας όποια πολλά έχαρκτηρίσασιν σχεδόν ως ταπεινωτικά διά την επιτροπήν. Έν ύψη περιπτώσει αι άπαντήσεις, αι όποια εδόθησαν εις τας εν λόγω διαθήματα εκ μέρους των βαλκανικών κυβερνήσεων υπήρξαν θρασυτάτα ύβριστικά και ή γραμμή, η όποία εχαράχθη έκτοτε από την κομμουνιστικήν προπαγάνδαν και η όποια επανειλημμένω συνεχώς επί εν και ήμισυ έτος από τας στήλας των κομμουνιστικών έφημερίδων, από τας κρατικάς ραδιόφωνα των όπισθεν του Σιδηρού Παραπετάσματος χωρών και από τους κυβερνήτας των άκόμη, παρέμεινε πάντοτε η αυτή: Η «Βαλκανική 'Επιτροπή» — όπως έσυνήθισθη έκτοτε να άποκαλήται περιληπτικώς η επίσημος άνωμαζομένη «ειδική επιτροπή των 'Ηνωμένων 'Εθνών» — άποτελεί παρόντων επιτροπών συγκροτηθείσαν, παρά τας διατάξεις του Καταστατικού Χάρτου των 'Ηνωμένων 'Εθνών, μόνον και μόνον διά να έξυπηρετήση τας εμπεριαλιστικάς σχέσεις των άγγλοσαξωνικών δυνάμεων και επιδωθείσα άδίστακτως εις αυτό άκείνας τό έργον, διά τό όποιον συνεκροτήθη.

Άποτελουμένη από τους αντιπροσώπους της Αυστραλίας, της Βραζιλίας, της Γαλλίας, της Κίνας, του Μεξικού, της Μεγάλης Βρετανίας, της Ολλανδίας, του Πακιστάν και των 'Ηνωμένων Πολιτειών, η «Βαλκανική 'Επιτροπή» έβησσε την 24ην Νοεμβρίου 1947 εις τας 'Αθήνας, όπου ανήλθε μόνον εις όλίγας προκαταρκτικάς συνεδριάσεις διά τον καθορισμόν του συστήματος της εργασίας της και έγκατεστάθη άμέσως έπειτα εις την Θεσσαλονίκην, όπου έξηκολούθησε να συνεδριάση συνεχώς μέχρι του Μαΐου του 1948. Επανήλθεν έπειτα δι' όλιγον καιρόν εις τας 'Αθήνας, όπου και άπεφάσισε να μεταθέση την έδραν της εις την Γενεύην διά να συντάξη την έκθεσιν της προς την Γενικήν Συνέλευσιν. Τό έργον της επιτροπής αυτής υπήρξεν άκόμη περισσότερο εύρύ και σημαντικόν από τό έργον της προκατόχου της, πρώτης «Ευρωπαϊκής 'Επιτροπής». Θάβαν να σημειωθή ότι μέχρι του τέλους του 1948 η «Βαλκανική 'Επιτροπή» ειχε συνέλθει

εις 132 εν δλω συνεδριάσεις, ενώ εις δεκάδας συνεδριάσεων είχαν συνέλθει αι διάφοροι υποεπιτροπεί της και εις περισσότερας ακόμη δεκάδας διαπιστώσεων συνοριακών επεισοδίων είχαν προβή τα κλιμάκια των παρατηρητών της. Αύτα τα «Κλιμάκια Παρατηρητών» η Βαλκανική Έπιτροπή συνεκρότησεν επί τῆ βάσει της αποφάσεως της γενικής συνελεύσεως, δι' ειδικῆς ἀποφάσεως, τὴν ὅποιαν ἔλαβε τὴν 2ην Νοεμβρίου 1947, ὁμοφώνως. Ἀποτελούμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ αξιωματικῶν τῶν συμμετεχόντων εἰς τὴν βαλκανικὴν ἐπιτροπὴν κρατῶν, τὰ ἐν λόγῳ κλιμάκια, τὰ ὅποια ἐν ἀρχῇ ἐπαρόκειτο νὰ εἶναι ἐξ, δὲν ἔγιναν ὅμως ποτὲ διακοκύντος τοῦ 1948 περισσότερα τῶν πέντε, διενεμοῦν μεταξὺ τῶν τῆν τεραστίων εἰς ἑκτασίῃ συνοριακῆν γραμμὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐποθετήθησαν εἰς πόλεις καὶ κομποτόλους ἐγγὺς τῶν συνόρων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἤμπορουν ταχῶς νὰ μετακινούνται εἰς τὰ σημεῖα ἐκείνα τῆς παρεμβόριου περιοχῆς ὅπου ἐσημειοῦντο ἰδιαίτερως σοβαρὰ επεισόδια. Μὲ εὐσυνείδησιν καὶ ἀντικειμενικότητα, τὴν ὅποιαν ἐξέτιμῶσαν ἰδιαίτερως ὁ ἑλληνικὸς στρατός καὶ οἱ πληθυσμοὶ τῶν παραμεθορίων περιοχῶν, οἱ ἀποτελούντες τὰ κλιμάκια αὐτὰ οὐδέτεροί ἀξιωματικοὶ δὲν ἐδίστασαν ποτὲ, παρ' ὅλους τοὺς συμπαρομαρτυρούμενους κινδύνους, νὰ σπεύσουν εὐθὺς ὡς παρίστατο ἀνάγκη εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν σημειωμένων ἐνόπλων συγκρούσεων μὲ τοὺς προερχομένους ἀπὸ τὰ γειτονικὰ ἔδαφῃ συμμορίτας. Καίτοι δὲ τὸ ἔργον τῶν ἡτο μοιραίως ἀνεπαρκές, ἐφ' ὅσον οὐδέποτε τοὺς ἐπέτρεψεν νὰ διασχίσουν τὰ σύνορα πρὸς τοὺς τρεῖς βαλκανικοὺς γείτονας τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ ἀνεύρουν ἐκεῖ τὰ κέντρα ἀνεφοδισμού καὶ τὰ πεδία ἐξουσιοθέσεως τῶν συμμοριτῶν, ἠδυνήθησαν νὰ προβοῦν εἰς βαρυσημάντους διαπιστώσεις, αἵτινες καὶ ἀπέτελεσαν τὴν κυρίαν βάσιν τῶν ἐκθέσεων τῆς «Βαλκανικῆς Ἐπιτροπῆς» πρὸς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν.

Μὲ τὴν ἴδιαν εὐσυνείδησιν ἐπεδόθη ἡ «Βαλκανικὴ Ἐπιτροπή» εἰς τὴν προσπάθειαν ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἀποκατάστασιν ὁμαλῶν διπλωματικῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν τριῶν βορείων γειτόνων τῆς, συμφώνως πρὸς τὴν 5ην παράγραφον τῆς ἀποφάσεως τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῆς 21ης Ὀκτωβρίου 1947. Διὰ ταυτοσήμου ἐπιστολῆς, τὴν ὅποιαν ἀπέστειλε τὴν 23ην Φεβρουαρίου 1948 πρὸς τὰς κυβερνήσεις Ἀθηνῶν, Βελιγραδίου, Τιράνων καὶ Σόφιας, ἡ «Βαλκανικὴ Ἐπιτροπή» ὑπευθύνιζε πρὸς τὰς ἐν λόγῳ κυβερνήσεις τὴν σχετικὴν ὑπόδειξιν τῆς γενικῆς συνελεύσεως καὶ τὰς ἐπιπροφάσεις ὅτι εὐρίσκειται εἰς τὴν διάθεσιν των, εἴτε διὰ νὰ δεχθῇ ἀντιπροσώπως τῶν, εἴτε διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὰς πρωτεύουσας των καὶ νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας τῆς πρὸς ἐπίτευξιν σχετικῆς συνεννοήσεως. Μὲ ἀπλῆς φραστικὰς διαφωρὰς μόνον εἰς τὴν διατύπωσιν, αἱ ἀπαντήσεις τὰς ὅποιας ἀπέστειλαν εἰς τὴν πρόσκλησιν αὐτὴν — ἐπαναλήφθησαν ἄλλωστε δύο ἢ τρεῖς φορὰς ἀργότερον — αἱ ἀπαντήσεις τῶν κυβερνήσεων τῶν τριῶν βαλκανικῶν γειτόνων μας ὑπῆρξαν σαφῶς ἀρνητικαί, ἐνὸς τούτου ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἶχε σπεύσει νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι, παρὰ τὴν ἐχθρικὴν στάσιν τῶν γειτόνων τῆς, εἶναι πάντοτε καὶ εἰς οἰανδήποτε στιγμὴν πρόθυμος νὰ συζητήσῃ μὲ τὴν Βαλκανικὴν Ἐπιτροπὴν πᾶσαν συγκεκριμένην πρότασιν διὰ τὴν ἐπίτευξιν συνεννοήσεως μὲ τοὺς βαλκανικοὺς γείτονας τῆς. Χαρακτηριστικὸν τῆς θρασύτητος τῶν ἀπαντήσεων τῶν γειτόνων αὐτῶν εἰς τὰς σχετικὰς συστάσεις τῆς Βαλκανικῆς Ἐπιτροπῆς εἶναι τὸ ἔγγραφο τῆς βουλγαρικῆς κυβερνήσεως, ἡ ὅποια ἀφοῦ ὑπευθύνιζε τὰς στενὰς σχέσεις, τὰς ὅποιας κατὰ τὸν πόλεμον συνήψαν καὶ διετήρησαν ἕκτοτε οἱ Βούλγαροι μὲ τοὺς «Ἕλληνας ἀγωνιστὰς τῆς ἀντιστάσεως τοῦ Ε.Α.Μ.» προσθετοὶ ὅτι «ἐδὲν εἶχε καμμίαν ἀντίρρησην διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ὁμαλῶν διπλωματικῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἑλλάδα, ἐάν ἡ κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν παρῆκε πραγματικὰς ἐγγυήσεις περὶ τῆς προθυμίας τῆς ὅπως ἐγκαταλείψῃ τὰς κατακτητικὰς βλέψεις ἐναντι τῆς Βουλγαρίας καὶ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς παραδίσεις τῶν βουλγαρικῶν συνόρων καὶ εἰς τὰς φιλοπολέμους ἐκστρατείας τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου ἐναντίον τῆς λαϊκῆς δημοκρατίας τῆς Βουλγαρίας. Μόνον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουνίου 1948 ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις προέβη εἰς ἕνα περίεργον διδάγμα διὰ τοῦ ἐν Οὐασινγκτὸν πρεσβετοῦ τῆς, ὅπως ἐπιτύχῃ δῆθεν συνεννοήσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀποκαταστάσεως ὁμαλῶν διπλωματικῶν σχέσεων. Μετὰ δύο συναντήσεις τῶν ἐν Οὐασινγκτὸν πρεσβετῶν Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας ἀπεδείχθη τὸσον καταφανῆς ἡ βουλγαρικὴ κακὴ πίστις, ὥστε καὶ ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἐγκατελείθη, χωρὶς νὰ ἀποδώσῃ καλὸν ἀποτέλεσμα.

Ἠχολήθη ἐπίσης ἡ Βαλκανικὴ Ἐπιτροπὴ μὲ τὴν προσπάθειαν ἐπιλύσεως τριῶν ἄλλων συγκεκριμένων ζητημάτων, ἴτοι: 1ον) τῆς συνάψεως ἡ τῆς ἐπαναφορᾶς ἐν ἰσχύϊ ειδικῶν συμβάσεων προβλεπουσῶν τὴν ρύθμισιν τῶν δημιουργημένων συνοριακῶν επεισοδίων, 2ον) τῆς τύχης τῶν 613 Ἀλβανῶν 214 Βουλγάρων καὶ 400 Νοτιοσλαβῶν πολιτικῶν προσφύγων, οἱ ὅποιοι ἐξηκολούθουν νὰ παραμένουν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ κρατοῦνται εἰς εἰδικὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως εἰς Πειραιᾶ, Λαύριον, Θεσσαλονικίαν καὶ Σύρον καὶ 3ον) τῆς ἐνδεχομένης ἀνταλλαγῆς μενοστήτων μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν βορείων γειτόνων τῆς. Καὶ εἰς τὰ τρία αὐτὰ ζητήματα ἡ Ἑλλάς ἐπέδειξεν ἀτάλκτον καλὴν διαθέσιν καὶ νομιμοφροσύνην, ἐν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀναμφισβήτητον κακοπιστίαν καὶ ἀπροθυμίαν τοῦ ἐπέδειξεν οἱ γείτονές τῆς καὶ ποῦ ἠναγκάσθη νὰ διατυπώσῃ εἰς τὰς ἐκθέσεις τῆς ἡ Ἐπιτροπῆ.

Ὀλίγον μόλις καιρὸν μετὰ τὴν ἐγκαθίδρουσιν τῆς εἰς τὴν Θεσσαλονικίαν, ἡ Βαλκανικὴ Ἐπιτροπὴ εὐρέθη πρὸ ἑνὸς ση-

μαντικοῦ γεγονότος, τὸ ὅποιον ἐσημείωον τὴν ἀπαρχὴν νέας περιόδου εἰς τὸν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐξαπολυθέντα πόλεμον. Πράγματι τὴν 24ην Δεκεμβρίου 1947 ἀνηγγέθη ἐπίσημος ἡ συγκρότησις τῆς περιόδοιο ἐκείνης «Προσωρινῆς Δημοκρατικῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος», ποῦ εἶχε προαναγγελεῖ ἡ ἀντιπροσωπεία τοῦ Κ.Κ.Ε. πέντε μῆνας ἐνωρίτερον εἰς τὸ κομμουνιστικὸν συνέδριον τοῦ Στρασβούργου. Ὁ «στρατηγὸς Μάρκος, ὁ ὁποῖος ἐνεφανίζετο πλέον καὶ ὡς ἀρχηγὸς τοῦ συμμοριακοῦ «Δημοκρατικοῦ Στρατοῦ» καὶ ὡς πρωθυπουργὸς τῆς ψευδοκυβερνήσεως αὐτῆς, οἰκιστοῖσθαι ὄχι μόνον ἐκτελεστικὰ καὶ νομοθετικὰ, ἀλλ' ἀκόμη καὶ συντακτικὰ δικαιώματα. Ἐξέδωσε πράγματι σειράν ὀλην «συντακτικῶν πράξεων», διὰ τῶν ὁποίων μεταξὺ ἄλλων καθήγειν τὸ νόμιμον πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, ἀνέστρεψε τὰς δικαστικὰς παραδόσεις μὲ τὰς ὁποίας ἐπὶ γενεὰς ὀλοκλήρως ἐξῆσεν ὁ ἑλληνικὸς λαός, εἰσήγγε νέα ἐκπαιδευτικὰ συστήματα καὶ αὐτὰ κατ' ἐξῆς. Εὐθὺς τὴν ἐπομένην τῆς ἀναγγελίας τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ψευδοκυβερνήσεως αὐτῆς, ἡ νόμιμος ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐσπευσε νὰ τονίσῃ ἐπίσημως ὅτι θεωρεῖ τὴν σχετικὴν προκήρυξιν τοῦ δῆθεν «πρωθυπουργοῦ» Μάρκου ὡς ἕνα ἀκόμη στάδιον εἰς τὴν ἐφαρμογὴν πραξερκτικῶν καταρτισθῆντος ὑπὸ τῆς Βουλγαρίας, τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Νοτιοσλαβίας σχεδίου διὰ τὴν βίαιαν ἐπιβολὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα κομμουνιστικοῦ καθεστώτος ἀντιθέτου πρὸς τὰς θελήσεις τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Εἰς τὰς γειτονικὰς χώρας ἀντιθέτως ἡ συγκρότησις τῆς ψευδοκυβερνήσεως ἐχειρησθῆ μεθορυβῶν ἐκδηλώσεως ἐνθουσιασμοῦ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπηκολούθησεν εὐθὺς τὴν ἐπομένην ἡ μεγάλη ἐπιθεσις τῶν συμμοριτῶν ἐναντίον τῆς Κοιτίτης, ἡ ἐπιθεσις, ἡ ὅποια ἀναμφισβήτητως ὁργανώθη καὶ ἐξαπελύθη ἀπὸ τοῦ ἀλβανικοῦ ἐδάφους καὶ ἡ ὅποια εἶχεν ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν κατάληψιν τῆς γειτονικῆς πρὸς τὰ ἀλβανικὰ σύνορα ἑλληνικῆς πόλεως διὰ νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς αὐτὴν ἡ ψευδοκυβερνήσις. Ἐπὶ μιαν ἐβδομάδα ὁ κόσμος ὀλοκλήρως παρεκολούθησε μὲ ζωρὸν ἐνδιαφέρον τὴν ἠρώκην ἀντίστασιν τῆς μικρᾶς φρουρᾶς τῆς πόλεως, τὴν ὅποιαν ἀτηλευθέρωσαν ἄλλα τμήματα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἐκδιώξαντα πολὺ πέραν αὐτῆς τοὺς ἐπιτεθέντας συμμοριτὰς καὶ ματαίωσαντα τὰς αὐτῶν τὰ σχέδια τῶν.

Ἡ Βαλκανικὴ Ἐπιτροπὴ ἀνηγάγησε τότε μήπως οἱ βορείοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος τῶν ὁποίων ἐνωρίσει πλέον τὰς διαθέσεις, ἀναγνωρίσουν καθ' οἰονδήποτε τρόπον τὴν ψευδοκυβερνήσιν Μάρκου, πράγμα, τὸ ὅποιον θὰ περιέπλεκεν ἀκόμη περισσότερον τὴν κατάστασιν καὶ θὰ ἐδημιουργεῖ σοβαρὰτάτας συνεπείας. Συνελθούσα δὲ ἐκτάκτως, ἐξέδωκε τὴν 29ην Δεκεμβρίου ἐπίσημον καὶ κατηγορηματικὴν πρὸς τὰς κυβερνήσεις τῶν γειτονικῶν Δυνάμεων προειδοποίησιν ὅτι «οἰαδήποτε, ἔστω καὶ «ἐντε φάκτος», ἀναγνώρισις τῆς «Προσωρινῆς Δημοκρατικῆς Κυβερνήσεως», θὰ ἀποτελεῖ παράδοσιν τοῦ διεθνούς δικαίου, τῶν συνθηκῶν τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ καταστατικοῦ χάρτου καὶ θὰ ἐδημιουργεῖ σοβαρὰν ἀπειλήν διὰ τὴν διατήρησιν τῆς διεθνούς εἰρήνης καὶ ἀσφαλείας». Ἀπῆλθον δὲ ἄμέσως ἡ Βαλκανικὴ Ἐπιτροπὴ, τὴν 31ην Δεκεμβρίου 1947 καὶ τὴν 10ην Ἰανουαρίου 1948, δύο ἐκτάκτως ἐκθέσεις πρὸς τὴν γενικὴν συνέλευσιν, ἐπίστασιν τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς διαρκῶς αὐξανόμενης σοβαρότητος τῆς καταστάσεως ἐπὶ τῶν βορείων συνόρων τῆς Ἑλλάδος». Αἱ ἐνέργειαι αὐταὶ τῆς Βαλκανικῆς Ἐπιτροπῆς συνοδευθεῖσαι καὶ ἀπὸ ἀναλόγους ἐκδηλώσεις τῶν κυβερνήσεων τῶν Μεγάλων Δυτικῶν Δυνάμεων, εἶχον τοῦλάχιστον εἰς ἀποτέλεσμα νὰ σταματήσουν καθὲ ἀουδήποτε εἶδος ἀναγνώρισιν τῆς ψευδοκυβερνήσεως αὐτῆς ἐκ μέρους τῶν κομμουνιστικῶν κρατῶν. Περιωρίσθησαν δὲ τὰ κράτη αὐτὰ εἰς τὴν συγκρότησιν «Ἐθνικῶν ἐπιτροπῶν βοήθειας πρὸς τὸν ἑλληνικὸν δημοκρατικὸν λαόν, τῶν ὁποίων τὴν δράσιν κατήγγειλεν ἐπίσης ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῆ βάσει συγκεκριμένων στοιχείων διὰ τῶν ἐκθέσεων τῆς.

Ἐνα ἄλλο σοβαρότατον ζήτημα, τὸ ὅποιον ἀπασχόλησεν ὀλίγον αὐγότερα τὴν Ἐπιτροπὴν, ἦτο τὸ τρυμερὸν ζήτημα τοῦ παιδομαζώματος. Πράγματι, τὴν 27ην Φεβρουαρίου 1948 τὸ πρῶτον καὶ τὴν 27ην Μαρτίου 1948 ἔπειτα, δι' ἀκόμη ἐντονωτέρας ἀνακοινώσεως τῆς, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις κατήγγειλε πρὸς τὴν Βαλκανικὴν Ἐπιτροπὴν, τὰς κυβερνήσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τὴν παγκόσμιον κοινήν γνώμην ὅτι οἱ συμμοριτὰι εἶχον προβῆ εἰς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς περιοχὰς, αἱ ὁποιαὶ διετέλουν ὑπὸ τὸν ἐλεγχόν των, εἰς τὴν ἀπογραφήν 60.000 παιδίων ἡλικίας 3—14 ἐτῶν, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ τὰ ἀπαγάγουν καὶ νὰ τὰ μεταφέρουν εἰς τὰς κομμουνιστικὰς χώρας καὶ ὅτι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀρπάξουν εἰς μεγάλῃν κλίμακα τὰ παιδία αὐτὰ ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τῶν γονέων των. Ἡ ἑλληνικὴ διασωτρία ἐτόνιζεν ὅτι «ἡ ἀπαγωγὴ τῶν παιδίων τῆς Ἑλλάδος εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἀπλή παραδίσις τῶν συνθηκῶν: εἶναι ἐγκλημα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος». Ὅπως ἐξηκριβῆθη πολὺ αὐγότερον, οἱ συμμοριτὰι καὶ οἱ ξένοι ἀνένταί των κατάρθωσαν νὰ πραγματοποιήσουν ἐν τινὶ τοῦλάχιστον κλίμακι τὸ ἐγκλημα αὐτό, ἀπαγαγόντες 26.000 περίπου παιδίων τὰ ὅποια ἕκτοτε ἐκρατοῦντο εἰς τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Νοτιοσλαβίαν, τὴν Βουλγαρίαν, τὴν Ρουμανίαν καὶ τὴν Τσεχοσλοβακίαν, ὑπεβαλλόμενα εἰς ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν διαφθορὰν ἡ ὅποια τὰ προποτοίμαζε διὰ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὸν μαζικὸν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος συμμοριακῶν στρατῶν. Τοῦτο καὶ ἔγινε πράγματι ἀργότερον, δεδομένου ὅτι κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1948 ὁ ἐθνικὸς στρατὸς συνέλαβεν ἀρκετὰς δεκάδας νεαρῶν συμμοριτῶν, προερχομένων ἀπὸ τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως τῶν ἀπαχθέντων ἐξ Ἑλλάδος παιδίων. Ἡ Ἐπιτροπὴ, κατὰ

πιν επίσημα εξετάσεις του θέματος και συγκεντρώσεις συγκεκριμένων αποδείξεων εκ μέρους των κλιμακίων των παρατηρητών της διεπίστασης πλήρως διαπραχθέν εγκλημα και εξέδωσε τον Απρίλιον του 1949 ψήφισμα, τονίζον ότι έπρόκειτο περί σαφούς παραβάσεως των γενικών παραδεδομένων κανόνων διεθνούς συμπεριφοράς και περί σοβαροτάτου εμπόδιου διά την άποκατάστασιν ομαλών σχέσεων μεταξύ της Ελλάδος και των βορείων γειτόνων της.

Η όριστική έκθεσις, την οποίαν η «Ειδική Έπιτροπή των Ήνωμένων Εθνών διά τα Βαλκάνια» συνέταξε την 30ην Ιουνίου 1948 και άπηύθυνεν άμέσως διά του γενικού γραμματέως Τρύγκβε Λή προς την γενικήν συνέλευσιν των Ήνωμένων Εθνών και την οποίαν επηκολούθησε την 10ην Σεπτεμβρίου δευτέρα, συμπληρωματική και επίσης άποκαλυπτική έκθεσις άπετέλεσε σημαντικό και αυτόχρημα Ιστορικό έγγραφον, το οποίον έκθεσι διά μακρών και επί τη βάσει συγκεκριμένων αποδείξεων όλόκληρον το Ιστορικό της επίβουλης των βορείων της γειτόνων εναντίον της Ελλάδος, Είς τας έκθέσεις αυτές άναπτύσσεται πώς αι έπαναστατικά συμμορία, αι όποια μάχονται εναντίον της Ελλάδος, συγκροτούνται ή άνασυγκροτούνται επί του εδάφους των βορείων γειτόνων της Ελλάδος, πώς άναφοδιάζονται συνεχώς εις όπλα, πυρομαχικά και πολεμοφόδια από τας γειτονικάς εις τας χώρας, πώς καταφεύγουν εις το έδαφος των κάθε φορά πού πιέζονται από τών ελληνικών στρατών, πώς οι τραυματίαι των νοσηλεύονται εις ειδικούς σταθμούς επίδεσεως και νοσοκομεία εγκατεστημένα εις την Αλβανίαν, Βουλγαρίαν και Νοτιοσλαβίαν, πώς επανέρχονται μετά την άποθεραπίαν των οι τραυματίαι αυτοί εις τών έπαναστατικών στρατών, πώς λειτουργούν τα επί των γειτονικών εδαφών στρατόπεδα άνασυγκροτήσεως και τα έπιπεδα των συμμοριτών, πώς χρησιμοποιείται το έδαφος των χωρών αυτών διά τας στρατηγικούς έλιγμούς των συμμοριτών εις τα νάτα του ελληνικού στρατού και την μεταφοράν των από του ενός εις το άλλο σημείον του μετώπου, πώς συχνά βαρέα πολυβόλα, όλυμβόλα και πυροβόλα ακόμη τοποθετημένα εις υψώματα εκείθεν των συνόρων βάλλουν εναντίον των ελληνικών θέσεων, πώς ακόμη και ο έπαναστατικός ραδιοφωνικός σταθμός εύρίσκειτο μέχρι τολλάχιον του τέλους του 1948 επί νοτιοσλαβικού εδάφους και με κατα εις την άμεσον γειτνίσιον του Βελιγραδίου.

Όθεν τα κύρια και βασικά συμπεράσματα, τα όποια περιλαμβάνουν αι έκθέσεις της «Βαλκανικής Έπιτροπής» επί τη βάσει όλων αυτών των διαπιστώσεων: «Η ειδική Έπιτροπή είναι πλήρως πεπεισμένη ότι εις τας ρυνοριακάς περιοχάς οι συμμορία: 1ον) Έξαρτώνται εύρύτατα από την εξουθεν ενίσχυσιν; λαμβάνοντες μεγάλας ποσότητας όπλων, πυρομαχικών και άλλων εφοδίων, κυρίως κατά την διάρκειαν συνοριακών μάχων. 2ον) Ισχυρός κρατούμενοι θέσεις των συμμοριτών ύπεστήριζαν τας ζωτικές γραμμάς άναφοδισμού των από την Βουλγαρίαν, την Νοτιοσλαβίαν και ιδιαίτητα την Αλβανίαν. 3ον) Εκινήθησαν συχνά και κατά βούλησιν εις έδωφ κείμενα εκείθεν των συνόρων διά λόγους τακτικής και ήδυνήθησαν αυτά να άνασυγκροτήσουν τας δυνάμεις των άνενόχλητοι από τών ελληνικών στρατών και να επανέλθουν εις την Ελλάδα, όταν τό ήθελον. 3ον) Άπεσύρθησαν συχνά διά να εύρουν άσφαλές καταφύγιον εις το έδαφος της Αλβανίας, της Νοτιοσλαβίας και της Βουλγαρίας, όταν ύβρισαν το σοβαράν πίεσιν από τών ελληνικών στρατών... Η ειδική Έπιτροπή είναι πεπεισμένη ότι η συνεχίσις ταιούτης καταστάσεως όχι μόνον άποτελεί άνεπέρβλητον εμπόδιον διά την άποκατάστασιν ομαλών σχέσεων μεταξύ της Ελλάδος και των βορείων γειτόνων της, αλλά έτι πλέον άποτελεί άπειλην κατά της πολιτικής άνεξαρτησίας και κατά της εδαφικής άκεραιότητας της Ελλάδος και κατά της ειρήνης εις την Βαλκανικήν Χερσόνησον... Η ειδική Έπιτροπή έχει την γνώμην ότι η συμπεριφορά της Αλβανίας, της Βουλγαρίας και Νοτιοσλαβίας εύρίσκειται εις αντίθεσιν με τούς αντίκειμενικούς σκοπούς και τας αρχάς του Καταστατικού Χάρτου... Η έπιτροπή πιστεύει ότι η γενική συνέλευσις πρέπει να άπειυθύνη σοβαράν προειδοποίησιν προς την Αλβανίαν, την Βουλγαρίαν και την Νοτιοσλαβίαν, ότι η συνεχίσις της βοήθειά των προς τούς συμμοριτάς θέτει εν κινδύνω την ειρήνην εις τα Βαλκάνια και να συστήση εις όλα τα άλλα έθνη να καταβάλουν κάθε δυνατήν προσπάθειαν, όπως μη κάνουν τίποτε, το όποιον να παρέχη οίονδήποτε βοήθειαν εις οιαδήποτε ένοπλον ομάδα μαχομένη εναντίον της ελληνικής κυβέρνησεως... Εφ' όσον συνεχίζονται αι άνώμαλοι συνθήκαι κατά μήκος των βορείων συνόρων της Ελλάδος, θα ήτο οσιαιώδες όπως αι λειτουργίαι της άσκήσεως άγρύπνου προσοχής διά την παρακολούθησιν των σχέσεων μεταξύ των τεισάρων χωρών και διά την προσπάθειαν όπως επέλθη ειρηνική διευθετίσις της παραύσης εντάσεως, παραμείνουν εις χείρας όδύγων των Ήνωμένων Εθνών».

Η τελική συζήτησις του Ελληνικού εις την τρίτην γενικήν συνέλευσιν του 1948. — Η διατακτική της των Μεγάλων Δυνάμεων. — Η άπόφασις της 27ης Νοεμβρίου 1948. — Αι τελευταίαι άπόπειραι των συμμοριτών. — Αναλαμβάνει την άρχιστρατηγίαν ο στρατηγός Πατάγος. — Αι νέαι ήκαι του έθνικού στρατού. — Αι μεσολαβητικά προσπάθειαι του Έδ.α.π. Αι έκθέσεις αυταί της Βαλκανικής Έπιτροπής άπέτέλουν τα βασικά και άναμφισβήτητα

στοιχεία, τα όποια είχε πρό αύτής όταν συνέλθε την 21ην Σεπτεμβρίου 1948, εις το μέγαρον Σαγιά της γαλλικής πρωτεύουσης, η τρίτη γενική συνέλευσις των Ήνωμένων Εθνών, προκειμένου να συζητήση το ελληνικό πρόβλημα. Η ελληνική κυβέρνησις και η ελληνική αντιπροσωπεία δεν ήλλον πλέον τίποτε περισσότερο και άποδεικτικώτερον να προσφέρουν διά την διαφώτισιν της γενικής αύτης συνέλευσεως. Ως εκ τούτου ακριβώς ή έπιμνη και ή λύσσα των αντιπροσώπων του Ανατολικού Συνασπισμού έστράφη εύθύς εξ αρχής, περισσότερο ακόμη παρά εναντίον της εμναρχοφασιστικής Ελλάδος και τών έμπεριαλιστικών αγεδίων των Άγγλοσαξωνικών Δυνάμεων, εναντίον της Βαλκανικής Έπιτροπής, η όποια έφαρμακρίσθη ως έπαισχυντον και παράνομον όδύγων της διεθνούς αντιδράσεως και των εμπόρων του πολέμου.

Γενικός δύναιται να λεχθή ότι η τρίτη αύτη γενική συνέλευσις έφαρμακρίζετο από την έπιθυμίαν όλων των μικρών φιλεμνηνικών εθνών όπως τεθή πλέον τέμα εις την έκνευριστικήν έκρέμηση και τών «ψυχρών πολέμων» τών οποίων προκλήσιν τα σχέδια του Ανατολικού Συνασπισμού και του διεθνούς κομμουνισμού. Η περίπτωση της Ελλάδος και της άδικαιολογητου επιθέσεως, την οποίαν ύβρισται αύτη και η όποια ήτο πλέον πλήρως άποβεδειγμένη, έθεωρείτο ως ένα από τα χαρακτηριστικώτερα δείγματα της ταιούτης καταστάσεως. Και ύβρισται κατά συνέπεια, περισσότερο ίσως ή κατά οιαδήποτε άλλην προηγουμένην συζήτησιν του ελληνικού προβλήματος, η έπιθυμία να προστατευθί άποτελεσματικώτερον η πολιτική άνεξαρτησία και η εδαφική άκεραιότης της Ελλάδος. Η διάθεσις αύτη εξέδηλώθη και κατά την διάρκειαν της λεγομένης «γενικής συζητήσεως» ενάντιον της όλομέλειας της συνέλευσεως, όχι μόνον εις τας όγορεύσεις των ύπουργών των Έσωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας Μείθιν, των Ήνωμένων Πολιτειών Μάρσαλ, της Γαλλίας Σουάν, αλλά και εις τούς λόγους των περισσώτερων άλλων όμιλητών. Έννοείται ότι εξαίρεσιν άπέτελεσαν και πάλιν οι λόγοι των έξ εκείνων χωρών του Ανατολικού Συνασπισμού, οι όποιοι θα συνεκράτουν την άμετάβλητον πλέον μεροπφίαν εις όλας τας άποφάσεις της γενικής συνέλευσεως. Και αύτην πούγματι την φοράν — περισσότερο ίσως από κάθε άλλην, ακριβώς λόγω της ύβρισταμένης γενικής διαθέσεως — αι άγορεύσεις των Βισίνσκυ της Ρωσίας, Καρντέλι και Μπέμπλερ της Νοτιοσλαβίας, Κάτε-Σούκι και Μοζελέφσκυ της Πολωνίας, Προχάτσκι της Τσεχοσλοβακίας, Μανουήλσκυ και Ταρασέκο της Ούκρανίας, Κίσελεφ της Λευκορωσίας, ύπήρξαν ακόμη έντονώτεραι και ύβριστικώτεραι παρά ποτέ άλλοτε, στρεφόμεναι, ως άνεφέραμεν ήδη, κυρίως εναντίον της Βαλκανικής Έπιτροπής.

Άφού έτερματίσθη εις την όλομέλειαν η «γενική συζήτησις» και ένεκρίθη, παρά την πείσιμον άντιστάσιν των κομμουνιστών αντιπροσώπων, η έγγραφη του ελληνικού εις την ήμερησίαν διάταξιν, υπό τών ίδιον πάντοτε τίτλου «απειλαί εναντίον της πολιτικής άνεξαρτησίας και της εδαφικής άκεραιότητος της Ελλάδος», άφού εξέδηλώθη κατά την συνεδρίασιν του Συμβουλίου Άσφαλείας της 28ης Σεπτεμβρίου 1948 τώσον σαφής αντίδρασις κατά της άποδοχής ως μελών των Ήνωμένων Εθνών των δορυφόρων της Ρωσίας ήδη και της Γερμανίας προηγουμένης κρατών, ώστε να άποσυρθή η ύποψηφιότης της Βουλγαρίας και να μη ύποβληθή καν η ύποψηφιότης της Αλβανίας, ήρχισε την 29ην Σεπτεμβρίου 1948 τας εργασίας της η πολιτική έπιτροπή της συνέλευσεως. Έπειδή όμως ανεφανήθη να συζητήση πρώτον τα ζητήματα του περιορισμού των εξοπλισμών, της άτομικής όυμβας και της γενικωτέρας συμπεριληπτικής προσπάθειας μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων, το ελληνικό πρόβλημα δεν ήλθε πρό της έπιτροπής αύτης παρά μόνον την 25ην Οκτωβρίου μέσα εις μίαν προφανή άτμόσφαιραν συμπάθειας υπέρ της Ελλάδος, όύματος άπρηκλήτου επιθέσεως εκ μέρους των γειτόνων της. Η συζήτησις επί του ελληνικού προβλήματος ύπήρξε μακρά, επίμονος, συγκεχυμένη κάποτε και διάρκεσε μέχρι της 10ης Νοεμβρίου. Τούτο δε διότι οι αντιπρόσωποι του Ανατολικού Συνασπισμού, άντιλαμβανόμενοι πλήρως την έπικρατούσαν άτμόσφαιραν, ήκολούθησαν την τακτικήν της καταπονήσεως και του έκνευρισμού της έπιτροπής, διά της άσκήσεως της συστηματικώτερας κολλυσιουργίας. Χαρακτηριστικόν από της άπίσεως αύτης είναι το γεγονός ότι οι αντιπρόσωποι των έξ και μόνον κομμουνιστικών κρατών — εις τούς όποιους πρέπει να προστεθούν και οι προσκληθέντες έπίσης να όμιλήσουν αντιπρόσωποι της Βουλγαρίας και της Αλβανίας — όμιλήσαν διπλάσιον χρόνον από όσον έχρείασθησαν να όμιλήσουν οι αντιπρόσωποι των πεινήτων άλλων Ήνωμένων Εθνών. Ιδιαίτητα διεκρίθη εις την προσπάθειαν αύτην ο Νοτιοσλαβός αντιπρόσωπος Μπέμπλερ ο όποιος κατά την διάρκειαν των 18 αυτών ημερών όμιλήσεν εν όλω άνω των παράπαν φορές. Μερικοί δε από τούς λόγους του διάρκεσαν δύο και τρεις ώρας.

Πρέπει να όμολογηθή ότι η έφαρμογή της τακτικής αύτης δεν ύπήρξεν άπολύτως άνευ άποτελέσματος, ίδιαις διότι ήλθον εις ενίσχυσιν της τρία κυρίως στοιχεία: 1ον) Η έντατική εις τα παρασκήνια της γενικής συνέλευσεως δράσις των συνοδοιπόρων του κομμουνισμού, μεταξύ των οποίων διεκρίνοντο ο Έλλην Σοφισάνπουλος και ο Αυστραλός τέως συμπαγματοάρχης Σέπταρντ. 2ον) Η δυσμεής έντύπωσις, την οποίαν προεκάλεσαν αι έξ Αθηνών πληροφορία κατά πρώτας ήμέρας του Νοεμβρίου περί έκρήσεως νέας ελληνικής κυβερνητικής κρίσεως, εις στιγμής κρίσιμου συζητήσεως

του ελληνικού προβλήματος και του) Η επιθυμία των Αυστραλών αντιπροσώπων Έδαττ, προέδρου της γενικής συνελεύσεως, και Χώντσον, όπως, αποφεύγοντες μίαν συγκεκριμένη καταδίκη των γειτόνων της Ελλάδος, επιτύχουν διά μεσολαθήσεως των Ηνωμένων Εθνών συμβιβαστική συνεννόηση μεταξύ της Ελλάδος και των βορείων γειτόνων της. Ούτω ενώ κατά τας πρώτας συνεδριάσεις της πολιτικής επιτροπής, τας άφαιραμένες εις τὴν ελληνικὴν πρόβλημα, εξεδηλώθησαν σαφῶς αἱ διαθέσεις τῆς μεγάλης πλειοψηφίας, εἴτε διὰ τῆς ἀπορρίψεως, μὲ τὴν καταπληκτικὴν πλειοψηφίαν τῶν 50 ἐναντίον 6, διαφόρων προτάσεων τῶν ἀντιπροσωπειῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ Συνασπισμοῦ, ὅπως π.χ. περὶ προσκλήσεως καὶ ἀντιπροσώπου τῆς ψευδοκυβερνήσεως Μάρκου πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἀπέσεων τῆς ἐπιτροπῆς, εἴτε διὰ τῆς ἐντάσεως ὑπὸ διαφόρων ἀγορητῶν ὑποστηρίξεως τῆς ἐλληνικῆς ἀπόψεως ἀγογγόρον ἤτοι μείωσιν καὶ κἀπὼς ἡ σαφὴς αὐτῆς διαθέσεις τῆς πλειοψηφίας. Δυσμενῆ ἐντύπωσιν προεκάλεσεν ἰδίως ἡ κατάθεσις κατὰ τὸ ἀπόγευμα τῆς 26ης Ὀκτωβρίου τῆς κοινῆς προτάσεως τῶν τεσσάρων μεγάλων δυνάμεων Ἡνωμένων Πολιτειῶν, Μ. Βρετανίας, Γαλλίας καὶ Κίνας. Ἡ πρότασις αὕτη διεπίστανε μὲν κατὰ τὸν σαφέστερον δυνατόν τρόπον τὴν ἐκ μέρους τῶν βορείων γειτόνων τῆς Ελλάδος παραδίασιν τῶν ὑποχρεώσεων τῶν περὶ σεβασμοῦ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας καὶ διετῆρει ἐν λειτουργίᾳ, ἴσως μὲ κατὰ τι πρῆξημένη δικαιοδοσίαν τὴν Βαλκανικὴν Ἐπιτροπὴν, ἀλλὰ δὲν προήγειν οὐσιαστικῶς καὶ τῶσαυτὸ τὴν ἐλληνικὴν πρόβλημα, ὅσον θὰ ἐδικαιούτο καίτοι καὶ ἀναμένῃ μετὰ τὰς συντηπτικὰς ἀπεδείξεις τῆς ἐναντίου τῆς Ελλάδος ἐπιβουλῆς, πῶς εἶχε προσαγάγει ἡ Βαλκανικὴ Ἐπιτροπὴ. Εἶναι πιθανόν ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τεσσάρων μεγάλων δυνάμεων, οἱ ὅποιοι ἐν τούτοις ἠμίλησαν ἐξαιρετικῶς ἐντόνος κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συζητήσεων τῆς ἐπιτροπῆς, δὲν ἀντελήφθησαν ἐπαρκῶς ὅτι μεγίστη πλειοψηφία τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν, μεγαλύτερα ἀπὸ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν εἰς οὐδὲν ἄλλο ζήτημα, ἦτο πρόθυμος νὰ τοὺς παρακολουθῆσιν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν πολιτικῆς ἀποφασιστικῆς καὶ σταθερᾶς, δυναμῆς νὰ προστατεύσῃ ἀποτελεσματικῶς τὴν αὐστηρίαν τὴν ἐπίθεσιν Ἑλλάδα καὶ κατὰ συνέπειαν ἴσως πολὺ ἐπιφυλακτικώτερον πᾶρ' ὅτι ἴσως θὰ ἔπρεπε.

Διάφοροι ἀντιπρόσωποι μικροτέρων ἔθνῶν, ὅπως τῆς Νοτίου Ἀφρικής, τοῦ Λιβάνου καὶ τοῦ Σαλβαδόρ, ὑπέβησαν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συζητήσεως ἐνώπιον τῆς Πολιτικῆς Ἐπιτροπῆς τροπολογίας δυναμῆς νὰ καταστήσουν κἀπὼς ἀποφασιστικώτερον τὴν πρότασιν τῶν τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων. Ἐπίσης ὑπέβαλεν ἡ ἐλληνικὴ ἀντιπροσωπεία, διὰ τοῦ συμμετέχοντος εἰς τὰς συζητήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς ὑφυπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Π. Πιπινῆλλη, τροπολογίαν, ἀποβλέπουσαν εἰς τὸν ἐπανακαταρισμὸν τῶν ἀπαχθέντων ἐξ Ἑλλάδος παιδιῶν, τὸν ὅποιον δὲν προσέβλεπε καθόλου ἡ πρότασις τῶν τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων. Δυστυχῶς καμμία ἐκ τῶν τροπολογιῶν αὐτῶν δὲν ἐγένετο τελικῶς δεκτὴ, πλὴν τῆς ἐλληνικῆς τροπολογίας διὰ τὸ παιδομαζώμα, ἡ ὅποια ὅμως καὶ αὕτη μετεβλήθη, εἰς τρόπον ὅστε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν παλιννόστησιν τῶν παιδιῶν ἐκείνων, τὰ ὅποια θὰ τὸ ἐζήτουν τὰ ἴδια ἢ τὸν ὅποιον θὰ τὸ ἐζήτουν οἱ γονεῖς τῶν. Ἀντιθέτως, ἐπινέχθησαν τελικῶς καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη, τὴν ὄχι ἀπολύτως ἱκανοποιητικὴν πρότασιν τῶν τεσσάρων Μεγάλων Συμμάχων Δυνάμεων, τροπολογίαι τινεῖς — ὄχι δεδαίως καὶ τῶσαυτὸν σημαντικαί — μειώνουσαι ἀκόμη κατὰ τὴν αὐστηρότητα τῆς ἐναντί τῶν ἐπιβουλεύσεων τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἀκεραιότητος. Σημειώθην ὅτι καὶ κατ' αὐτὴν τὴν συζήτησιν τοῦ ἐλληνικοῦ προβλήματος ὅπως καὶ καθ' ἕλας τὰς προηγουμένας, ὑπεβλήθησαν ὄχι μίαν μόνον, ἀλλὰ περισσότερα ἀντιπροτάσεις τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ. Οὕτω ὑπεβλήθησαν διάφοροι προτάσεις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Πολωνίας καὶ τῆς Οὐκρανίας, μία τοῦ Νοτιοσλαβῶν ἀντιπροσώπου Μπέμπερ, διὰ τῆς ὁποίας κατηγγέλλετο ἡ Βαλκανικὴ Ἐπιτροπὴ ὡς ἀγρόνον τῶν κατακτητικῶν σχεδίων τῶν ἡγεμονιστικῶν Ἀγγλοσαξωνικῶν δυνάμεων, ὑπέρτης τῆς μοναρχοφασιστικῆς κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν, κατεξουλιεῖσθαι τὸ γόητρον τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν. Ἀτίμασσα τὸν Ο.Η.Ε. καὶ ἐζητεῖτο ἡ ἀμεσος διάλυσις τῆς καὶ ὁ στυγματομαζῶς τῆς ἐκ μέρους τῆς γενικῆς συνελεύσεως. Τέλος ὑπέβαλε καὶ ὁ Ρώσος ἀντιπρόσωπος Βισίνσκυ μίαν ἀντιπρότασιν, ἡ ὅποια ἦτο σχετικῶς πολὺ ὀλιγώτερον ὀξεῖα ἀπὸ τῶν λοιπῶν, τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος εἶχεν ἐκφωνήσει κατὰ τὰς συνεδριάσεις τῆς πολιτικῆς ἐπιτροπῆς.

Εἰς ἕλας αὐτὰς τὰς ἀντιπροτάσεις πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ πρότασις, τὴν ὅποιαν ὑπέβαλεν ὁ Αὐστραλὸς ἀντιπρόσωπος τῆς 5ης Νοεμβρίου καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἐζήτη τὴν συγκρότησιν «μεσολαθητικῆς ἐπιτροπῆς» ἀποτελουμένης ἀπὸ τῶν προέδρων τῆς γενικῆς συνελεύσεως Έδαττ, τῶν γενικῶν γραμματέων τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν Τρύγκβε, Λη, τὸν πρόεδρον καὶ τὸν εἰσηγητὴν τῆς πολιτικῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἡ ὅποια νὰ ἀναλάβῃ τὴν διεξαγωγὴν διαπραγματεύσεων πρὸς ἐπιτεύξιν συνεννοήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν ὁσίων σχέσεων μεταξύ τῆς Ελλάδος καὶ τῶν τριῶν βορείων γειτόνων της. Ἐπὶ ὅλων αὐτῶν τῶν προτάσεων καὶ ἀντιπροτάσεων, καθὼς καὶ ἐπὶ τῶν ἀδιακόπως συνεχιζομένων παρελευστικῶν προσπαθειῶν καὶ τῆς κωλυσιεργίας τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ ἠναγκάσθη ἡ πολιτικὴ ἐπιτροπὴ νὰ διεξαγάγῃ κατὰ τὰς συνεδριάσεις τῆς τῆς 9ης καὶ 10ης Νοεμβρίου ἀτελειώτως ψηφοφορίας, αἱ ὅποια ἐν τῷ συνόλῳ τῶν ὑπερέβησαν τὰς τρεῖς φωνάς. Ἐν τέλει ἐγένετο δεκτὴ διὰ τῆς μεγίστης πράγματι πλειοψηφίας τῶν 48 φῶνων ἐναντίον 6 ἡ πρότασις τῶν τεσσάρων

σῶρων μεγάλων δυνάμεων, ἡ διαπιστώνουσα τὴν ἐκ μέρους τῶν βορείων γειτόνων τῆς Ελλάδος ἐπίσχεσιν τῶν ἐναντίου τῆς κομμουνιστικῆς συμμοριῶν, ἐκάλεε τοὺς γείτονας αὐτοὺς νὰ παύσων παρέχοντες κἀπε τοιαύτην ἐπίσχεσιν, καὶ διετῆρει ἐν λειτουργίᾳ, μὲ κἀπὼς πρῆξημένην ἐξουσίαν, τὴν Βαλκανικὴν Ἐπιτροπὴν. Ἐπίσης ἐγένετο δεκτὴ τρεῖς μόνον παραγράφου τῆς ρωσικῆς προτάσεως, αἱ ὅποιαι συνιστοῦν ἀιλιῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς γείτονας τῆς ὅπως ἀποκαταστήσων τὰς μεταξύ τῶν διπλωματικῶν σχέσεων καὶ ἐπαναφέρουν ἐν ἰσχύϊ τὰς συμβάσεις περὶ ρυθμίσεως τῶν συνοριακῶν ἐπεισοδίων. Τέλος ἐγένετο δεκτὴ ἡ πρότασις τῆς αὐστραλιανῆς ἀντιπροσωπείας, ὅπως διεξαχθῶν μεσολαθητικαὶ διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς Ελλάδος καὶ τῶν βορείων γειτόνων της. Αἱ εἰσηγήσεις αὗται τῆς πολιτικῆς ἐπιτροπῆς ἐγένετο δεκταὶ καὶ ὑπὸ τῆς ὀλομείας τῆς γενικῆς συνελεύσεως κατὰ τὴν συνεδριάσιν τῆς 27ης Νοεμβρίου 1948 μὲ τὴν ἴδιαν περιπτὸν πλειοψηφίαν.

Ἐν τῷ μεταξύ εἶχον ἀρχίσει ἤδη ἀπὸ τῆς 15ης Νοεμβρίου καὶ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Χ. Έδαττ αἱ προβλεπόμενα ἀπὸ τὴν αὐστραλιανὴν πρότασιν διαπραγματεύσεις διὰ τὴν ἐπίτευξιν συμβιβαστικῆς διευθετήσεως τῶν μεταξύ τῆς Ελλάδος καὶ τῶν βορείων γειτόνων της διαφορῶν. Εἰς τὰς διαπραγματεύσεις αὐτάς, αἱ ὅποιαι παρετάθησαν μέχρι τῆς 13ης Δεκεμβρίου — ὅπότε εἶχον λήξει ἤδη αἱ ἐν Παρισίοις ἐργασίαι τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν — ἐξεδηλώθη καὶ πάλιν, εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς, ἡ κακὴ πίστις τῶν τριῶν βαλκανικῶν ἀντιπροσωπειῶν, αἱ ὅποιαι προσεπάθησαν καὶ, ἐν τινι μέτρῳ τοῦλάχιστον, ἐπέτυχον ὅπως ἐμοανισθῆ ὡς μοναχικὸν ἐμπόδιον διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ὁσίων διπλωματικῶν σχέσεων μετὰ τῆς Ελλάδος ἡ ἐκ μέρους αὐτῆς ἐπιμονὴ εἰς τὴν ἐθνικὴν διεκδικήσιν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Βορείου Ἡπείρου ἀπὸ τῶν ἀλβανικῶν ζυγῶν. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἐπεματίσθησαν πάντως τὴν 13ην Δεκεμβρίου, χωρὶς νὰ σημειώσων κανένα θετικὸν ἀποτέλεσμα, ἀποφασισθέντος νὰ ἐπανεληφθῶν πάλιν τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1949 εἰς τὴν Νέαν Ὑόρκην, ὅταν θὰ ἐπανελαμβάνοντο ἐκεῖ αἱ ἐργασίαι τῆς γενικῆς συνελεύσεως πρὸς ἐξυτέλησιν τῶν θεμάτων τῆς ἡμερησίας διατάξεως της. Πράγματι αἱ ἐργασίαι τῆς 3ης γενικῆς συνελεύσεως τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν, καίτοι διαρκέουσαι περισσότερο ἀπὸ τὰς ἐργασίας τῶν προηγουμένων συνελεύσεων, δὲν εἶχον τελειώσει, ὅταν τὴν 11ην Δεκεμβρίου διεκομίσθη αὕτη τὰς συνεδριάσεις τῆς ἐν Παρισίοις. Καὶ ἐπανελήθησαν ἀπὸ τῆς 3ης Ἀπριλίου 1949 εἰς τὸ Λαίικ - Σαζές, δέκα περίπου ἡμέρας ἀργότερα ἐπανελάβε καὶ ὁ Έδαττ τὰς λεγομένας «μεσολαθητικὰς» διαπραγματεύσεις τοῦ μεταξύ τῆς Ελλάδος καὶ τῶν βορείων γειτόνων της, χωρὶς ὅμως καὶ πάλιν νὰ καταλήξῃ εἰς θετικώτερον ἀποτέλεσμα. Ταῦτα δέ, καίτοι ἐπέτευχθη κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Μαΐου συνεννόησις μετὰ τῆς Ἀμερικής, Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσίας διὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἀπολεισμοῦ τοῦ Βερολίνου καὶ ἤρχισε νὰ πνῆ ἀνεμος διεθνῶς κατευνασμοῦ, τοῦ ὁποίου ἐπεθύμει ὁ Αὐστραλὸς ἀντιπρόσωπος νὰ ἐπιφεληθῇ καὶ διὰ τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐν τῷ μεταξύ, μετὰ τὰς νικηφόρους μὲν ἀλλὰ πολυδαπάνους καὶ ὄχι ὀριστικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ θέρους τοῦ 1948 εἰς τὴν Ρουμέλιαν καὶ τὸν Γράμμο, οἱ συμμοριῶται ἐπὶ ἀνέλιθον ἐπιθετικώτερον κατὰ τὸ θηνητόρον καὶ τὸν χειμῶνα. Κατάρθωσαν δηλαδὴ ἀφ' ἐνός μὲν νὰ διαπερνοῦσων σημαντικὰς δυνάμεις εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ δόου Βισαίου, ἡ ὅποια παροῦσαίε δι' αὐτοῦ ἐξαιρετικῶς ἐνοικῶς προϋποθέσεις, λόγω τῆς εἰς αὐτὴν καταλήξεως ὀδικῶν ἀρτηριῶν ἀπὸ τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὴν Νοτιοσλαβίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐγκατασταθῶν πάλιν βασιμῶς εἰς τὴν Δ. καὶ Β. Δ. Ἑλλάδα, εὐθόσσαντες καὶ μέχρι τῆς Ραυμέλης, ἡ ὅποια ἐν τούτοις εἶχεν ἐκκαθαρισθῆ κατὰ τὰς προηγουμένας ἐπιχειρήσεις. Ἀποθρασυθῆντες ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆν, ἡ ὅποια τοὺς ἐδημιούργει τὴν αὐσιπῆσιν ὅτι αἰσάηποτε προσπαθεῖα καὶ ἂν κατεβάλλετο ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συντηρῆ τὴν ὄλην συμμοριτικὴν τὸν ὀργάνωσιν, οἱ κομμουνισταὶ ἀπέβλεπον, ληπόντες τοῦ ἔτους 1948, εἰς πολὺ περισσότερον ἀκόμη δραστηριότητα, εὐθόσσαντες καὶ μέχρι τοῦ νὰ ἐλπίζουσι ὅτι θὰ ἠμποροῦσαν κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1949 νὰ ἐπιτύχουσι καὶ ὀριστικὰ ἀποτελέσματα.

Σημειώθην ὅτι ἀπὸ τοῦ θηνητόρου ἤδη τὸ 1948 εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐκδηλοῦται εἰς τὰς τάξεις τῶν σοβάρων διάστασις, ἀφειλομένη κυρίως εἰς τὴν ἐνταλμὴν τοῦ διεθνῶς κομμουνιστικοῦ κέντρον, ὅπως τὸ ἐν Ἑλλάδι συμμοριτικὸν κίνημα λάβῃ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸν ἀσπυγχνῆνα ἐν τῷ μεταξύ ἀγῶνα μετὰ τῆς Κόμμινφορμ καὶ τοῦ καθεστώτος τοῦ Τίτο εἰς τὴν Νοτιοσλαβίαν, ἐκδηλοῦμενον ἀπρκαλύπτως ἐναντίον τοῦ τελευταίου. Ἡ ἀέλιωσις αὕτη προεκάλεσε σοβαρὰς ἀν-

Χ. Έδαττ, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας, ποῦ ἐχρημάτισε κατὰ τὸ 1948 πρόεδρος τῆς γενικῆς συνελεύσεως τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἡνωμένων Ἐθνῶν.

τεγκλήσεις μεταξύ των ηγετικών στελεχών του συμμοριτισμού πολλά, όποιον εκπαίδευμένα εις τὸ Μπούλες τῆς Νοτιοσλαβίας δὲν ἤμπορουσαν νὰ λησμονήσουν ποῖαν πρωτοσχημὴν ἐνίσχυσιν ἢ κομμουνιστικὴν αὐτὴ δύναμις παρέσχεν εἰς τὴν συμμορισκὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπίθεσιν. Τὰ στελέχη αὐτὰ συνεστειρώθησαν γύρω ἀπὸ τὸν ἀρχιστρατήγουν Μάρκου, ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ Ζαχαριάδης καὶ οἱ πιστοὶ εἰς αὐτὸν κομμουνιστὰὶ ὑπετάχθησαν ἀπολύτως εἰς τὰς ἐπιταγὰς τῆς Κόμμινφορμ καὶ ἐκήρυξαν ἀμείλικτον πόλεμον ἐναντίον τοῦ Μάρκου. Ἡ διαμάχη αὐτὴ εἶχεν ἤδη κριθῆ, ὡς φαίνεται, κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1948. Ἡ ἐπίσημος ὁμὸς ἐκδή-

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιδρομῆς τῶν συμμοριτῶν κατὰ τῆς Νοσοῦσης.

λωσις τῆς ἐξουδετερώσεως τοῦ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης πανισχύρου ἀρχιστρατήγου δὲν ἐγίνε παρά μόνον τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου τοῦ 1949, ὅποτε συνήλθεν εἰς τὸ Βίτσι ἡ λεγομένη 5η Ὀλομελία τῆς κεντρικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Κ.Κ.Ε.

Τὸ μικρὸν κείμενον τῶν ἀποφάσεων τῆς Ὀλομελίας αὐτῆς, τὸ ὁποῖον καὶ μετεδόθη ραδιοφωνικῶς ὀλίγας ἡμέρας ἀργότερον ἀπὸ τοὺς σταθμοὺς τῶν πρωτευουσῶν τῶν δορυφόρων τῆς Ρωσίας, παρέχει πλῆρη εἰκόνα, ὄχι μόνον τῆς σημειωθείσης ἀσφυκτικῆς μεταξὺ τῶν ἡγετῶν τοῦ συμμορισκοῦ ἐν Ἑλλάδι ἀγῶνος καὶ τῆς ἐπακολουθήσασας ἐπικρατήσεως τῶν πιστῶν εἰς τὴν Κόμμινφορμ στελεχῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀντίληψως τὴν ὁποῖαν οἱ ἐπικρατήσαντες εἶχον περὶ τῆς δυνατοῦτος τῆς νικηφόρου συνεχίσεως τοῦ ἀγῶνος τῶν. Κατηγορήθησαν δηλαδὴ ὁ Μάρκος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ὄχι μόνον διὰ τὰς σχέσεις τῶν μὲ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Τίτο, ἀλλὰ κυρίως διὰ τὴν «ὑποκομμουνιστικὴν» παρέκκλισιν τῶν, ἢ ὅποια τοὺς ἔκαμνε νὰ πιστεύουν ὅτι ὁ «σημερινὸς ντόπιος ἀγῶνας μας εἶναι καταδικασμένος, ὅτι δὲν ἔστι δυνατόν νὰ φτιάξουμε ἕνα τακτικὸν, λαϊκὸν, ἐπαναστατικὸν στρατὸν ποὺ νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι πρέπει νὰ περιορισθῶμεν σὲ μικρὰ ἀνταρτικὰ κτητήματα, περιμένοντες τὴν ἀπελευθέρωσιν μόνον ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ἐνοπλὴ βοήθειαν». Ἀντιθέτως οἱ ἐπικρατήσαντες εἰς τὸν ἐσωτερικόν αὐτὸν ἀγῶνα Ζαχαριάδης καὶ Σία διεκήρυσσαν τὴν πεποίθησίν των ὅτι εἰς ἀσπλη συντηρῆσιν τοῦ μοναρχοφασισμοῦ καὶ σὲ συνέπειαν ἢ ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἔργον τοῦ δημοκρατικοῦ στρατοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀντίληψως αὐτῆς ὁ Ζαχαριάδης, ὁ ὁποῖος ἀνελάμβανε καὶ τὴν γενικὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, μεταβαλλόμενος εἰς ἕνα εἶδος ἀρχιστρατήγου τοῦ συμμορισκοῦ στρατοῦ, ἔθετεν εἰς τὸν στρατὸν αὐτὸν σαφεῖς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς, οἱ ὁποῖοι θὰ ἔπρεπεν ἀπαραίτητως νὰ ἐπιτευχθῶν ἐντὸς τοῦ 1949 καὶ οἱ ὁποῖοι συγκεκριμένως ἦσαν: 1) Ἡ μεταβολὴ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ εἰς «τακτικὸν λαϊκὸν ἐπαναστατικὸν στρατὸν», ἱκανὸν νὰ ἐπιτύχῃ ἀποφασιστικὰ πλῆγματα ἐναντίον τοῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ τῆς Ἑλλάδος. 2) Ἡ ἀγάνωσις του κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε, ἀναλαμβάνων ἐπιδρομὰς ἐναντίον ἑλληνικῶν ἀστικῶν κέντρων, πόλεων ἢ κοινοτήτων, νὰ ἤμπορῃ ὄχι μόνον νὰ εἰσέρχεται εἰς αὐτάς, ἀλλὰ καὶ νὰ τὰς κρατῇ ἑπειτα. 3) Ἡ δημιουργία σαφῶς ἀπειλῆς ἐναντίον τῆς πρωτευούσης τῆς Β. Ἑλλάδος Θεσσαλονίκης, διὰ τὴν ὁποῖαν καθορίζετο ὅτι ἢ ὅχι καὶ ἡ 7η συμμορισκὰ μεραρχία ἔχουν ἐγὶὰ κύρια ἀποστολὴν τοὺς νὰ δυναμώσουν συνεχῶς τὰ κτητήματά τους ἐναντίον στὸν ἐχθρὸν, αὐξάνοντες προοδευτικὰ καὶ ἀδιάκοπα τὴν πίεσιν τοὺς ἐναντίον στῆ Θεσσαλονικίαν, καὶ 4) Νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ὀριστικὴ νίκη τοῦ συμμοριστικοῦ ἐντὸς τοῦ ἔτους 1949, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ εἶναι κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς 5ης Ὀλομελίας «ὁ χρόνος τῆς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ μοναρχοφασισμὸν».

Δὲν πρέπει νὰ ἀποκρυβῇ ὅτι τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς, κατὰ τὴν ὁποῖαν συνετάχθη ἡ κομμουνιστικὴ αὐτὴ ἀπόφασιν εἶχε σημειώσῃ ὁ συμμοριστικὸς στρατὸς συγκεκριμένως ἐπιτυχίας, αἱ ὁποῖαι καὶ τοῦ ἐπέτρεπον ἴσως νὰ εἶχῃ τὰς παρασθῆσαι αὐτάς περὶ τῶν δυνατοτήτων του. Συγκεκριμένως αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν συμμοριτῶν κατὰ τὸν τελευταῖον μῆ-

να τοῦ 1948 καὶ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1949 ἐναντίον τῆς Καρδίτσας, τῆς Νοσοῦσης καὶ τοῦ Καρπενησίου, ἀπεθρόωναν τοὺς κομμουνιστὰς, ἐνῶ ταυτοχρόνως εἶχον ἀρχίσει νὰ δημιουργοῦν καὶ εἰς τὴν ἐθνικοσφαιρὰ κινήν γνώμην τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δυσκόλως ἤμπορουσε νὰ ἀποκρουσθῇ ἐπιδρομὴ τῶν συμμοριτῶν ἐναντίον οἰασθῆτατος ἑλληνικῆς πόλεως, ἀφ' ἧς στιγμῆς αὐτοὶ ἀπεφάσιζον ταύτην. Ὁ ἑλληνικὸς ἐθνικὸς στρατὸς δὲν συνεμριζετο καθόλου τὴν ἀντιλήψιν αὐτὴν, διότι οἱ ἀξίωματικοὶ καὶ στρατιῶται του ἐγγυώριζον ὅτι ἤμπορουσαν, καλῶς διευθυνόμενοι καὶ ἐπιτυχῶς χρησιμοποιούμενοι, νὰ συντρίψουν κάθε κομμουνιστικὴν ἀπόπειραν. Εἶχεν ὁμῶς ἐπικρατήσῃ σχεδὸν εἰς τὴν πολιτικὴν ἡγεσίαν τῆς χώρας ἡ ἀντίληψις ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ τακτικὴ τῆς λεγομένης «στατικῆς αἰούσης», ἢ ὁποῖα περιορίζειν ἰσχυρὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰς ἀστικὰς οὐσιαστικῶς ἐκτεθειμένους εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν συμμοριτῶν.

Εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν ἐπῆλθε ριζικὴ μεταβολὴ ὅταν, τὴν 21ὴν Ἰανουαρίου 1949, σχηματισθείη νέα ἑλληνικὴ κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Θεμ. Σοφουλῆν, ἡ κυβέρνησις αὐτὴ ἐπανεσθῆσε τὸν θεσμὸν τῆς Ἀρχιστρατηγίας καὶ ἀνέθεσε τὴν δέσιν αὐτὴν εἰς τὸν νικητὴν τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου στρατηγὸν Ἀλέξανδρον Παπάγον μὲ σφαιρὰς καὶ σχεδὸν ἀπεριορίστους τὰς στρατιωτικὰς ἀρμοδιότητας καὶ δικαιοδοσίας.

Ἐκτοτε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀνέλαθεν εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς τομεῖς τῆς χώρας ἀποφασιστικὴν ἐπιθετικὴν δράσιν, ἢ ὁποῖα ἀνταπεκρίνετο πρὸς πλῆρως σχέδιον, ἀποδιδόνον — κατ' ἀντιστροφὴν τῶν σχεδίων τῶν κομμουνιστῶν — εἰς τὴν ὀριστικὴν ἀπαλλαγὴν ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος ἐντὸς τοῦ ἔτους 1949 ἀπὸ τὸ κομμουνιστικὸν κίνημα. Τὸ σχέδιον αὐτὸ συνίστατο εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐκκαθάρισιν τῆς μῆς μετὰ τὴν ἄλλην ἑλληνικῆς περιοχίας, ἀρχῆς γινουμένης ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου, κατὰ τρόπον ὁμοῦ τοιοῦτον ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατόν πλέον νὰ ἐπανέλθουν ἐπιθετικῶς οἱ κομμουνιστὰὶ εἰς τὰς ἐκκαθαριζομένας περιοχὰς ἢ νὰ ἀνακτήσουν θέσεις τὰς ὁποῖας εἶχον ἀπώλεσει. Νέος ἐνθουσιασμὸς κατέλαθε τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιτρέπετο πλέον νὰ συμμορωθῇ πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τοῦ ὑπηγόρευον ἢ ψυχρῶσάνθεσις καὶ ἡ παλαιὰ ἐθνικὴ του παράδοσις, νὰ ἐγκαταλείψῃ δηλαδὴ τὴν

Θεμιστοκλῆς Σοφουλῆς.

Ἄν μετὰ τῶν συμμοριτῶν συλληθώσῃαι γυναίκες καταβῶνται ὅτι ἐπιστατολογήθησαν διαίαις, ὑπεδοήθησαν δὲ σημαντικῶς τὸν τακτικὸν στρατὸν μὲ τὰς πληροφορίες τὰς ὁποῖας τοῦ ποσόχου.

στατικὴν δυνάμιν καὶ νὰ ἀποδῶναι εἰς ἀμείλικτον ἐπίθεσιν, τὴν ὁποῖαν συνεπλήρωσεν ἡ συστηματικὴ ἐπαγρύπνησις εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος.

Τὴν αἰσιοδοσίαν, τὴν ὁποῖαν ἐδημιούργησεν ἡ νέα αὐτὴ τακτικὴ, ἐπεδεδείχθη ἀπολύτως ἡ ἔκβασις τὴν ὁποῖαν ἔλαβεν ἡ μεγάλη συμμορισκὴ ἐπίθεσις τῆς 12ης Φεβρουαρίου ἐναντίον τοῦ μακεδονικοῦ κέντρου τῆς Φλωρίνης. Σύμφορως μὲ τὰ σχέδια τῆς νέας κομμουνιστικῆς ἡγεσίας, τὰ ὁποῖα καὶ περιέπεσαν ἀργότερα εἰς χεῖρας τῶν ἑλληνικῶν στρατιωτῶν, ἡ ἐπίθεσις, ἢ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ εἶναι συνδεδεμένη μὲ ἀνάλογον ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν Σερῶν, ἀπῆ-

τέλει την πρώτη και κυρίαν εκδήλωσιν της νέας μεγάλης επιθετικής εξορμήσεως του δημοκρατικού στρατού. Η ΙΧ και η Χ μεραρχία των συμμαριτών ἐκίνηθησαν ἐναντίον της Φλωρίνης, ἐνώ προπομπάζοντο δι' ἀνάλογον ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν Σερρών, ἡ ΥΙ καὶ ἡ ΥΙΙ συμμαριακαὶ μεραρχίαι εἰς τὴν περιοχὴν Ἰερυβυλλίων. Ὁ ἴδιος ὁ νέος ἀρχιστράτηγος Ζαχαριάδης μετέβη εἰς τὴν προπαρασκευαστικὴν συγκέντρωσιν τῆς Χ συμμαριακῆς μεραρχίας διὰ νὰ ἀναπτύξῃ εἰς τοὺς συμμαριτάς τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς τῆς ἐπιθέσεως καὶ νὰ τοὺς ζητήσῃ νὰ δημιουργήσουν τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ὀριστικὴν νίκην. Ὁ ἑλληνικὸς δυνάμεις στρατὸς ἐφήρμοσε κατὰ τὴν ἐπίθεσιν αὐτὴν διὰ μόνον ἀπλῶς ἀμυντικὴν, ἀλλὰ σαφῶς ἐπιθετικὴν τακτικὴν κινήσεων νὰ παρασύρῃ τὰς ἐπιθετικὰς συμμαριακὰς μεραρχίας εἰς ἀληθείς παγίδας, ὅπου καὶ ἴσως συνέτριψε κυριολεκτικῶς. Τὸ ἀπόγευμα τῆς 14ης Φεβρουαρίου διεφαίνετο ἤδη σαφῶς ἡ πλήρης ἀποτυχία τῆς ἐπιθέσεως τῶν συμμαριτῶν ἐναντίον τῆς Φλωρίνης καὶ δύο ἡμέρας ἀργότερον ἀνηγγέλλετο ἡ καταπληκτικὴ ἀλθρῶς συντριβὴ τῶν ἐπιθετικῶν συμμαριτικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἀφῆκαν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης χιλιάδας νεκρῶν καὶ τραυματιῶν.

Ταυτοχρόνως ἐγένεον ἀρχίσει καὶ ἐθεώσατο σχετικῶς γρήγορα εἰς νικηφόρον ἀποτέλεσμα ἡ δυσχερὴς προσπάθεια διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Καρτενίου, τὸ ὅποιον οἱ συμμαριταὶ εἶχον καταλάβει τὴν 20ὴν Ἰανουαρίου καὶ διὰ τὸ ὅποιον οἱ ἀνευρεθεῖσαι ἀργότερα ἐγγράφοι διατανοῦ τοῦ ἐγγενικοῦ ἀρχηγίου τοῦ δημοκρατικοῦ στρατοῦ ἐτόνιζον ὅτι ἐπρεπε νὰ κρατηθῆ μὲ κάθε βυσίαν. Ἐπὶ ἑτέρου ἐβίβητο ἐντέλως νέος ρυθμὸς εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς συμμαριτάς ἐπιχειρήσεις αἱ ὁποῖαι διεξαγόμεναι μὲ σύστημα καὶ ἀποφασιστικότητα, ἤγαγον ἐντό, χρονικοῦ διαστήματος ἕως ἡμῶν εἰς τὴν πλήρη ἀπαλλαγὴν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῆς περιοχῆς ἀπὸ κάθε ἴχνος συγκεκριμένων συμμαριακῶν δυνάμεων, οὕτως ὥστε νὰ ἀποδοθῆ πλήρης ἐλευθερία κινήσεως εἰς τὴν παραγωγικὴν προσπάθειαν τῶν Πελοποννησίων καὶ νὰ ἀπομείνουσι ἐλάχιστα μόνον δεκάδες ἀξιοθρηνητῶν συνάδων συμμαριτῶν εἰς τὰ σπλάσια τῶν ὄρων, ὅπου καὶ ἐξεκαθάρισθησαν ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον.

νὰ ἐπιτυχίᾳ τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων εἰς τὴν περιοχὴν Τζουμέρκων — Ἀχελώου, ὅπου ἐπὶ νίκη κυριολεκτικῶς εἰς τὰ ὄρια τοῦ παταμοῦ ἀπόπειρα ἰσχυρῶν συμμαριακῶν δυνάμεων νὰ ὀργανώσουν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς Ἄοις καὶ νὰ κατέλθουν εἰς τὰ ἰσχυρότερα.

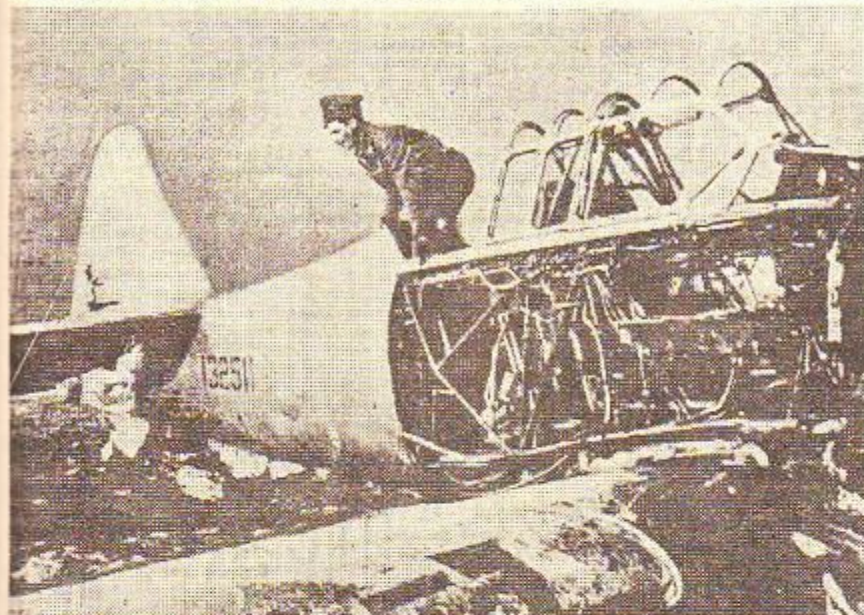
Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου ἰσχυραὶ συμμαριακαὶ δυνάμεις εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἥπειρον ἀπὸ τὴν Ἀλβανίαν καὶ ἤρριξαν νὰ καταλαμβάνουν διαφόρους θέσεις εἰς τὸν Γράμμον, ὅπου δυστυχῶς δὲν εἶχον δημιουργηθῆ κατὰ τὰς ἐπιτυχεῖς ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἀγύουστου καὶ Σεπτεμβρίου 1948 αἱ ἀπαραίτηται προϋποθέσεις διὰ τὴν ὀριστικὴν ἐκκαθάρισιν τῆς περιοχῆς αὐτῆς καὶ διὰ τὸν ἀποκλεισμόν

Λίγυαλωτισθέντες συμμαριταὶ κατόπι τῶν ἐπιτυχῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἑλληνικοῦ τακτικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Παννυσοῦ.

πύσης ἐπιθετικῆς ἐπιθέσεως τῶν συμμαριτῶν. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἰσχυραὶ ἑλληνικαὶ δυνάμεις διεξήγαγον ἀποφασιστικὰς ἐπιχειρήσεις πρὸς ἐκκαθάρισιν τῆς Ρούμελης, ἡ ὁποία καὶ αὐτὴ εἶχε πολὺ μολυνθῆ ἀπὸ τὸ κομμουνιστικὸν μίσημα καὶ τῆς ὁποίας ἀρκετὴ περιοχὴ εἶχε περιέλθει ὑπὸ τὴν ἐλεγχὸν τῶν συμμαριτῶν. Ἡ ἐπιθετικὴ ἐπιθέσεως τῶν συμμαριτῶν εἰς τὸν Γράμμον, ἀποβλέπουσα καὶ εἰς ἄλλους εὐνοητοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς, εἶχον ἐν ταῦταις καὶ τὸν χαρακτῆρα ἀντιπερισσασμοῦ, ὁ ὅποιος θὰ ἤδύνατο νὰ ἀνησυχήσῃ τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον καὶ νὰ τὸ ἀναγκάσῃ νὰ ἀποσπᾷ δυνάμεις ἀπὸ τὰς δρώσας εἰς τὴν Ρούμελην ἢ ἀλλαχοῦ, διὰ νὰ ἀποκρούσῃ τὴν νέαν ἐπίθεσιν. Τὰ ἑλληνικὰ δυνάμεις Στρατηγεῖον εἶχε πρὸ αὐτοῦ σαφές καὶ πλήρες σχέδιον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἤδύνατο νὰ τὸ ἀπομακρύνῃ καμία κομμουνιστικὴ ἐνάργεια. Οἱ συμμαριταὶ ἀσέθησαν νὰ ἐγκατασταθῶν εἰς ὀρισμένας θέσεις τοῦ Γράμμου, ἐνὸς ταυτοχρόνως συνεχίζοντο μὲ ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα αἱ ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Ρούμελην καὶ ἀλλαχοῦ. Αἱ ἐπιχειρήσεις τῆς Ρούμελης ἴδιως ἤγαγον εἰς ὀριστικὰ νικηφόρα ἀποτελέσματα μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ἰανουαρίου, τὴν 21ην δὲ Ἰανουαρίου ἐφανεύθη ὁ ἀορισμομοσιότης Δισαλιανθῆς, ἕνα ἀπὸ τὰ ἱκανότερα καὶ σημαντικότερα κομμουνιστικὰ στελέχη, τὸ ὅποιον εἶχε κατορθώσει κυριολεκτικῶς νὰ τρομοκρατήσῃ ἐπὶ σειράν ἐτῶν ὀλόκληρον τὴν Στερεάν Ἑλλάδα.

Ὁ ἑλληνικὸς ἐθνικὸς στρατὸς εἶχον οὕτω δημιουργηθεῖ, ἀρχομένου τοῦ θέτους τοῦ 1949, τὰς βασικὰς προϋποθέσεις διὰ τὰς ἀποφασιστικὰς πλέον ἐπιχειρήσεις, αἱ ὁποῖαι καὶ θὰ συνέτριβον ὀριστικῶς τὴν συμμαριακὴν ἐναντίον τῆς χώρας ἐπιβουλὴν. Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ρούμελης, μεγάλης περιοχῆς τῆς κεντρικῆς καὶ ἀνατολικῆς Μακεδονίας, ἀπῆλλαξε τῆς φροντίδος διὰ τὴν φρούρησιν τῶν μεγάλων στρατιωτικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἐτίθεντο οὕτω εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀρχιστράτηγου διὰ νὰ διεξαγάγῃ τὰς ἀποφασιστικὰς ἐπιχειρήσεις του. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἀνάληψις τῆς νέας ἐπιθετικῆς τακτικῆς καὶ ἡ ἐπιτυχία μετὰ τὴν ὁποῖαν εἶχον αὐτὴ στερηθῆ, ἐνέπνευσαν καὶ εἰς τοὺς ἑξέτους φίλους τῆς Ἑλλάδος βαθεῖν ἀεθασμόν καὶ πραγματικὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς ἑλληνικὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις καὶ τὴν ἀωτάτην ἡγεσίαν των, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀρχίσῃ πλέον ἡ συστή-

Ἐπολείματα ἀεροπλάνου τῆς ἑλληνικῆς ἀεροπορίας, τὸ ὅποιον καταστράφη ὑπὸ τῶν συμμαριτῶν πρὸς τὸ Καρτενίσι. Ὁ ἐπιβατῖνον τοῦ ἀεροπλάνου παρασηπότης τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν συναντημασοῦς ἔντερο συνελήθη καὶ ἐδολοφονήθη ἀγρίως ὑπὸ τῶν συμμαριτῶν.

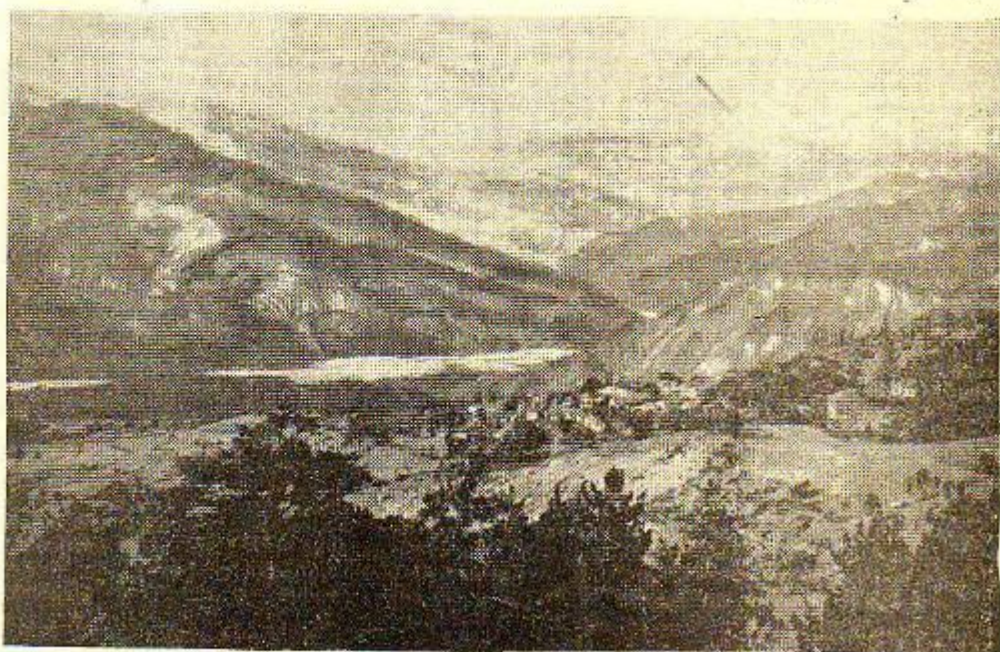
Ἀλγόντος τοῦ Φεβρουαρίου ἄλλαι ἐπιτυχεῖς ἐπιχειρήσεις τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων συνέτριψαν κυριολεκτικῶς τὰς δυνάμεις τῆς VI συμμαριακῆς μεραρχίας, αἱ ὁποῖαι ὑπὸ τὸν ἀρχισυμμαριτὴν Πετροῦν εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὰ Κερδύλλια διὰ νὰ ὀργανώσουν τὴν ἐπίθεσιν πρῶτον ἐναντίον τῶν Σερρών καὶ ἀργότερα ἐναντίον αὐτῆς ταύτης τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπιθέσεως αὐτῆς ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε εἴτε νὰ φονεθῶν, εἴτε νὰ περιέλθουσι εἰς χεῖρας τοῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ ὅλοι σχεδὸν οἱ συμμαριταὶ. Ἀυξήσας σχεδὸν ἐπιπλέον, περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαρτίου δηλαδὴ, ἐσημειώθη

ματική αποστολή όλων των απαιτούμενων όπλων και να αποκτήσει ούτω ο ελληνικός στρατός την απαιτούμενη δύναμη πυρός, η οποία από πολλού καιρού έλλειπε και η οποία ήτο απαραίτητος διά την εξόντωση του συμμοριτισμού. Συστηματικώς και χωρίς καμμίαν προπαγανδιστικήν τυμπανοκρουσίαν, αλλά τούναντιόν με μυστικότητα, η οποία απέκλειε την δυνατότητα να μάθουν οι συμμορίται ποία είναι τα σχέδια και να λάβουν άνωλόγως τα μέτρα των, συγκεντρύντο ισχυρότατοι ελληνικοί δυνάμεις εις τας περιοχάς εκείνας της Β. Ελλάδος παρά τα σύνορα, όπου υπήρχον ακόμη αι κύριαι βάσεις του συμμοριτισμού.

Ούτω αρχομένου του Ίανουαρίου έγινετο εξαιρετικώς επιτυχής επιχείρησις εις το Καϊμακτσαλάν των ελληνικών - σερβικών συνόρων, όπουθεν και εξετοπισήσαν πλήρως όλοι οι συμμορίται, οι κατέχοντες το σημαντικότατον αυτό έρεισμα, το όποιον τους επέτρεπε τας επιδρομάς προς την Κεντρικήν Μακεδονίαν.

Αι μεγάλαι όμως επιχειρήσεις, αι όποιαί και θά έβδιδον τὰ όριστικά αποτελέσματα, ήρχισαν την 10ην Αυγούστου με την όρητικήν επίθεσιν ισχυρών ελληνικών δυνάμεων έναντιόν του Βιτσιου όπου ήτο έγκατεστημένον το γενικόν αρχηγείον του συμμοριτισμού, πλησίον εις τας λίμνας της Πρέσπας και όπου είχαν συγκεντρωθή, όπως απέδειχθη εκ των ύστερων, καταπληκτικά ποσότητες πολεμοφόδων. Πράγματι τὰ πυροβόλα, τὰ βαρέα και ημιβαρέα πυροβόλα, τὰ όλομοβόλα, τὰ άτομικά όπλα, τὰ πολεμοφόδια, τὰ είδη εξαρτύσεως που έπεσαν εις χείρας του ελληνικού στρατού ήσαν άπειρώς περισσότερα από όσα θά έχρειάζαντο διά τόν εξοπλισμόν των εις την περιοχήν εκείνην συγκεντρωμένων συμμοριακών δυνάμεων και έδικαιολόγουν πλήρως την ύπόνοιαν ότι επρόκειτο περί προπαρασκευής άλλης πολύ ευρύτερας κομμουνιστικής ένεργείας αποβλεπούσης εις πραγματικήν επίθεσιν εν καταλλήλῳ στιγμή προς αποόπισιν της Μακεδονίας από την Ελλάδα. Θά ήμπερούσε να σημειωθή δε ότι αι αποφάσεις αι όποιαί ελήφθησαν την 31ην Ιανουαρίου εις την όλομέλειαν της Κ. Ε. του Κ.Κ.Ε. και πέντε ήμέρας άργότερα εις το συνέδριον της Ν.Ο.Φ. καθώς και αι έπακολούθησαι άποκαλύψεις Νοτιοσλαύων και Βουλγάρων κατά τας άντεγκλήσεις των γύρω

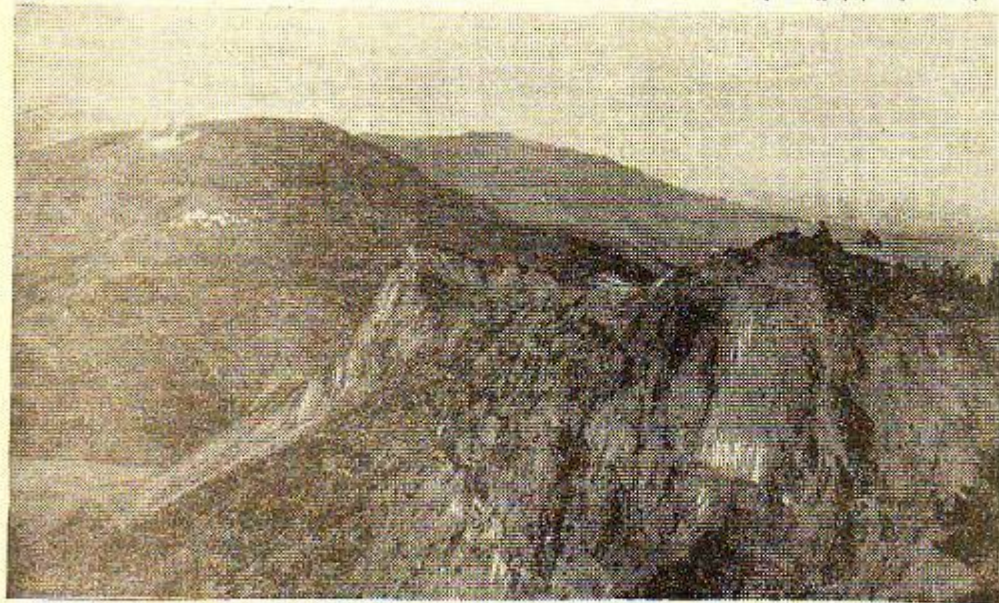

Η όροσειρά του Γράμμου. *Αριστερά: Το ύψωμα Πύργος άνωθεν του χωριού Στρούτσιανη. — Δεξιά: Το ύψωμα Μπουλιάνια. Την περιοχήν διατρέχει ο ποταμός Σαραντάπορος, εις την κοιλάδα του όποίου εύρισκονται τὰ χωρία Βούρμπιανη, Πυρσόνιανη και Καστάνιανη.

βουρξία μετεκινήθησαν όσον το δυνατόν ταχύτερα προς τόν Γράμμον, κατέλαβον τας θέσεις εξορμησέας των και τη 21ην Αυγούστου ανέλαβον την νέαν επιθετικήν επιχείρησιν έναντιόν των ισχυρών θέσεων, τας όπασες πράγματι είχαν καταλάβει εις τόν Γράμμον από μινών οι συμμορίται. Και η επιχείρησις αυτή, διεξαχθείσα με επιτυχή επίσης στοστηγικήν έλιγμόν, απέβη κεραυνοβόλος. Τέσσαρας ήμέρας μετά την έναρξιν της επίθεσεως ο ελληνικός στρατός είχε εκδιώξει τους συμμορίτας από όλας τας όχυράς θέσεις και κατώρθωνε να εκκαθαρίση τελείως τόν Γράμμον και να συλλάβη χιλιάδας αιχμαλώτων, ενώ οι υπόλοιποι έοσυνον πανικόβλητοι εκέθεν τών αλβανικών συνόρων.

Με τας επιχειρήσεις αυτές είχαν ούσιαστικώς πλέον τερματισθή οι άγώνι έναντιόν των συμμοριτών. Η ελληνική αντιπροσωπεία άναχωρούσα την 19ην Σεπτεμβρίου διά την Νέαν

Υόρκην, όπου θά συνήρχετο την μεθεπομένη η Δ' γενική συνέλευσις των Ήνωμένων Έθνών, είχε προ αυτής μίαν Έλλάδα τελείως διάφορον εκείνης η οποία παρουσιάζετο, όσον, προ ενός έτους, ανεχώρει πάλιν η ελληνική αντιπροσωπεία διά την Γ' γενικήν συνέλευσιν των Ήνωμένων Έθνών εις Παρισίους. Η Έλλάς αύτή είχε πλέον τελείως εκκαθαρισθή από τόν συμμοριτισμόν, διότι αι δύο η τρεις χιλιάδες συμμορίται οι όποιαί άπέμενον ακόμη επί του ελληνικού έδάφους δεν άπέτελουν συγκεκροτημένον δυνάμεις ικανάς δι' οίανδήποτε σοβαράν επιθετικήν δράσιν, αλλά τούναντιόν διετέλουν υπό την συνεχή διώξιν του ελληνικού στρατού, ό όποίος καθημερινώς πλέον διέλυε

Μία άλλη φωτογραφία των άποκρήμων όροσειρών του Γράμμου, αι όποιαί έχρησίμευον ως όρμητήρια και κρησφύγετα των συμμοριτών, που εκκαθαρισήσαν από τόν ελληνικόν στρατόν.

από την ρήξιν Κόμινφορμ—Τίπο, απέδειξεν πλήρως ότι το Κ.Κ.Ε. είχαν ύποταγή εις την άξίωσιν της διεθνούς κομμουνιστικής ήγεσίας όπασ εή νίκη του δημοκρατικού στρατού συμπύση με την πλήρη άπελευθέρωσιν των σλαυομακεδόων από τόν ελληνικόν ζυγόν.

τά τελευταία άπομείναντα συμμοριακά συγκροτήματα.

Η πραγματικότητα αύτή δεν ήτο δυνατόν παρά να εξανογκάση και τους ίδιους τους συμμορίτας να άναγνωρίσουν την ήτταν των. Ένώ αι προτάσεις ειρηνεύσεως με την Ελλάδα, τας ύποίας υπέβαλε την 10ην Αυγούστου εις τὰ Ήνω-

μένα Έθνη ὁ νέος κομμουνιστὴς ψευδοπρωθυπουργὸς Παρσαλίδης, ὄχι μόνον ἦσαν ἀπατηλαί, ἀλλὰ καὶ ἀπεκρήχθησαν ἀπὸ τὸν Ζοχαριάδην καὶ τοὺς συντρόφους του ὡς ἀποτελέσματα «σπασίματος νεύρων» τοῦ Παρσαλίδη, ἡ ἴδια ἡ κομμουνιστικὴ ἡγσία ἠναγκάσθη πλέον ἀρχομένου τοῦ Ὀκτωβρίου 1949 νὰ ἀποσάσει τὴν οὐσιαστικὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ἀγώνος. Πράγματι τὴν 9ην Ὀκτωβρίου συνήλθε κάπου εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἡ δὴ ὀλομέλεια τῆς Κ. Ε. τοῦ ΚΚΕ, ἡ ὁποία λησμονοῦσα πλέον τελείως τὰς ἐπαγγελίας τῶν ἀποφάσεων τῆς 5ης ὀλομέλειας, ἐνῶς μῆνας ἐνωρίτερον, ἀνωμολογεῖ σαφῶς ὅτι «ἐνίκηθημεν» καὶ ἀπεφάσιζε νὰ τερματισθῇ ὁ πόλεμικὸς ἀγὼν ἐναντίον τῆς «μοναρχοφασιστικῆς Ἑλλάδος». Δύο ἡμέρας ἀργότερον καὶ ἡ ψευδοκυβέρνησις τῶν συμμοριτῶν, εὐρισκομένη πλέον καὶ αὐτὴ ὀριστικῶς ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἠναγκάσθη νὰ διακηρύξῃ τὸ τέλος τοῦ ἀγώνος, ἀλλὰ καὶ προσεπάθει νὰ τὸ ἐμφανίσῃ ὡς ἀπλήν ἀνακαχήν, μὴ ἀποκλείουσαν περαιτέρω ἐπιχειρήσεις.

Ἀλλὰ αἱ προσπάθειαι αὐταὶ τῆς συγκαλύψεως δὲν πῶναι πλέον ἀνὰ μετὰ τὸν πρῶτον πραγματικὸν γεγονότα: Ἐπειτα ἀπὸ συνεχῆ ἀγῶνα τεσσάρων ὀλοκληρῶν ἐτῶν ὁ «ἐπίτονος γύρος» τῆς κομμουνιστικῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ὀριστικῶς τελειώσει μὲ μίαν θριαμβευτικὴν νίκην τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ γενναίου στρατοῦ του. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ μικρὰ Ἑλλάς, ἐξητλημένη καὶ καθημαγμένη ἀπὸ τὸν τετραετῆ σκληρὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς ἀξονικῆς ἐπιθέσεως, κατάρθρωσε νὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ τὸσον ἡρωισμόν καὶ τόσην ἀποφασιστικότητα μίαν νέαν ἐπίθεσιν, ὅσοιον τῆς ὁποίας εὐρίσκειτο ὁ τεράστιος ὄγκος τῆς ρωσικῆς κομμουνιστικῆς αὐτοκρατορίας καὶ 250 ἑκατομμύρια Σλαῶν καὶ νὰ φέρῃ τὸν ἀγῶνα αὐτὸν εἰς νικηφόρον τέρμα, προκάλεσε τὸν θαυμασμόν ὅλων τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων, ὅσον καὶ ἂν ἡ κόπωση ἀπὸ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον καὶ ἡ σύγχυσις τὴν ὁποίαν ἐπέφερον αὐτὸς δὲν ἐπέτρεπε ἵσως τὴν πλήρη ἀναγνώρισιν τῆς κοσμοϊστορικῆς σημασίας τοῦ γεγονότος. Πάντως οἱ ἐγκυρότεροι παράγοντες τοῦ ἐλευθέρου κόσμου ἀναγνώρισαν ὅτι ἡ συντριβὴ τῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιθέσεως ἀπέτελεσε τὴν πρώτην καὶ σημαντικωτέραν νίκην τοῦ ἀγώνος τοῦ ἐλευθέρου κόσμου ἐναντίον τῆς κομμουνιστικῆς ἐπιβουλῆς.

Ἀχιλ. Α. Κύρου

Βιβλιογραφία. Πέραν τῶν πολυαριθμῶν ἀνεκδότων ἐγγράφων καὶ κειμένων, ἐχρησιμοποίησαν διὰ τὴν ἀνωτέρω ἀνασκόπησιν στοιχεῖα ἀπὸ τὰ κατωτέρω βιβλία καὶ κείμενα: «Ἱστορία τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Ἑλλάδος», ἐκδοθεῖσα τὸ 1945 καὶ 1946 ὑπὸ τοῦ Κ.Κ.Ε. Ἡ ἔκδοσις ἐκδόθη ἔπειτα καὶ οἱ ἐκδοθέντες τόμοι κατεσχέθησαν ὑπὸ τῶν ἀρμόδιων ἀρχῶν. — Γιάννη Πετσοπούλου: «Ἀνοιχτὴ Ἐπιστολὴ πρὸς τὰ μέλη τοῦ Κ.Κ.Ε.», Ἀθήναι 1947. — Βασίλ. Παπαδάκη: «Τὰ ἐλληνικὰ προβλήματα», Ἀλεξάνδρεια 1944. — Συνταγματάρχου Woodhouse: «The apple of discord», Λονδίον 1948. — Ἀντισυνταγματάρχου W. Byford-Jones: «The Greek Trilogia», Λονδίον 1945. — «Ἐκθέσις ὑποναυάρχου Ἀλεξάνδρου Κ. «Περὶ γεγονότων Μέσης Ἀνατολῆς». — «Ἐκθέσις ἀντιναυάρχου Βούλγαρη Πέτρου «Περὶ τοῦ κινήματος Μέσης Ἀνατολῆς», Κάϊρον, Μάϊος 1944. — Κέδρα: «Ὁ νικητὴς Βασιλεὺς», Ἀθήναι 1946. — Ἐμμ. Τσουδεροῦ: «Ἑλληνικαὶ Ἀνωμαλίαι ἐν Μέσῃ Ἀνατολῇ», Ἀθήναι 1946. — Γεωργίου Παπανδρέου: «Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος» (β' ἔκδοσις Ἀθήναι 1948). — «Nazi-Soviet Relations» (ἔκδοσις ἀμερικανικοῦ ὑποσυροῦ «Ἐξωτερικῶν, Οὐάσιγκτον 1948). — John Deane: «Strange Alliance», Νέα Ὑόρκη 1947. — James Byrnes: «Speaking frankly», Λονδίον, Τορόντο 1947. — «The memoirs of Cordell Hull», Νέα Ὑόρκη 1948. — William Bullit: «The great globe itself», Λονδίον 1947. — James Burnham: «The struggle for the world», Νέα Ὑόρκη 1947. — Mc Innis: «The War» (πεντάτομος ἱστορία τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου), Λονδίον 1945. — Δύο ἄρθρα τοῦ Forrest Davis εἰς τὸ περιοδικὸν «Evening Post», Μάϊου 1944. — Δώρου Παρόη: «Ν.Ο.Φ., ἡ σλαυκὴ ἀσάκη», Ἀθήναι 1947. — Κ. Πηλιάτογλου: «Ἑλληνικὰ προβλήματα», Ἀθήναι 1945. — Ἐμ. Γρηγορίου: «Τὸ κομμουνιστικὸν ὄργιον Μακεδονίας», Ἀθήναι 1947. — Ἀχιλ. Κύρου: «Ἡ νέα ἐπίθεσις κατὰ τῆς Ἑλλάδος», Ἀθήναι 1949. — Ποικίλα τῶν συνεδριάσεων τῆς Γ' Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν. — Ἐκθέσεις τῆς Βαλκανικῆς Ἐπιτροπῆς, κλπ. κλπ.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

1. Ἡ Ἐπανάστασις (1821—1827)

Ὅπως ἡ συμβατικὴ ἡμερομηνία τῆς 25ης Μαρτίου 1821 εἶναι ἡ γενέθλιος τῆς τρίτης Ἑλλάδος, οὕτω ἡ 1η Ἰανουαρίου 1822, καθ' ἣν τακτικῶς συγκαταστῆναι συνέλευσις ἐκδήρυσαν, ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τὴν ἐπολιτικὴν ὑπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἔθνους, εἶναι ἡ χρονολογία τῆς διεθνούς τῆς ἐμφανίσεως. Ἡ πρώτη ἐπίσημος πρὸς αὐτὴν ἐκδήλωσις ἐπὶ Κοσσιλὴ τοῦ αὐτοῦ μηνός, πρὸς τὴν ὑπὸ τὸν Ἀδαμάντιον Κριαρὸν εἰς Παρισίους ἐπιτροπὴν τοῦ Ἀγώνος, τοῦ προέ-

δρου τῆς Δημοκρατίας τῆς Ἀίτης, εὐχομένου τὸν θρίαμβον τῆς ἐλληνικῆς ὑποθέσεως, ἐπιστολὴ χρονολογούμενη ἀπὸ τοῦ εἰθ' ἔτους τῆς ἀνεξαρτησίας, ὅπως καὶ τὰ ἐλληνικὰ ἔγγραφα ἐχρονολογοῦντο τότε ἀπὸ τοῦ «α' ἔτους τῆς ἐλευθερίας».

Τὴν 25ην Μαρτίου 1822 ἀπεστέλλετο ἐγκύκλιος τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὰς ἑξῆς Δυνάμεις, κοινοποιούσα, κατὰ τὰ διεθνή θέματα, τὸν ἀποκλεισμόν τῶν ὀθωμανικῶν ἀκτῶν. Οὐδεμίαν ἔτυχεν αὐτῆ, ἐπὶ ἔτος ὀλοκληρῶν, ἀπαντήσεως. Ἐξ ἄλλου, ὅταν τὸ θνητόπαρον τοῦ 1822 ἐστάλη πρὸς τὸ συνέδριον τῶν Δυνάμεων τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας εἰς Βεροῖνον ἐπιτροπὴ πρὸς προστάσιν τῶν ἐλληνικῶν δικαίων ἐκ τῶν Ἀνδρέου Μεταξά, Γεωργίου Μαυρομικαλῆ καὶ Παλαίων Πατρῶν Γερμανοῦ, ἐσταματήθη αὐτῆ, κατ' αὐστριακὴν ἐπιταγήν, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ποπικοῦ τότε λιμένος τοῦ Ἄγκωνος, ὅπου ἀπεβιδιάσθη. Ὁ δὲ Μέντερνιχ, συμφώνως ἄλλωστε πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς Συμμαχίας περὶ ἰερότητος τῶν μοναρχῶν, ἐπέτυχε νὰ καταδικασθῇ ὑπὸ τοῦ συνεδρίου ἡ κατὰ τοῦ σουλτάνου ἐπανάστασις τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων του, Ἄφ' ἑτέρου ἡ κυβέρνησις τοῦ κατ' ἐπίφασιν ἀνεξαρτήτου Ἰονίου Κράτους ἐξηναγκάσθη ἀπὸ τὴν προστάσιν Δυνάμιν νὰ διακηρύξῃ ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ δεχθῇ καὶ εἰς τοὺς λιμένας του πλοία φέροντα τὴν σημαίαν κράτους ἀνυπάρκτου, αὐτοκαλουμένου Ἑλλάς.

Ἀλλὰ κατὰ τὸν ἀπαράβατον ἱστορικὸν κανόνα, ἡ δύναμις τῶν ἐλληνικῶν νικῶν ἤρσιζε νὰ μεταβάλλῃ τὸ διεθνῆ κλίμα. Οἱ φιλέλληνες, κινούμενοι ἐκ τῶν ἐλληνικῶν θυσιῶν εἰς θαυμασμοῦν καὶ σεβασμῶν καὶ φοβῆς ἐκ τούτου τῶν ἐλληνικῶν ἀποφῶν, κατέστησαν μεράζοντες πολῦτιμοι πρὸς τὴν δημοσίαν γνώμην καὶ δι' αὐτῆς πρὸς τὰς κυβερνήσεις τῶν χωρῶν τῶν. Τὴν 25ην Μαρτίου 1823, ἐν ἀκριβῶς ἔτος ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς διακοινώσεως, ἀνεγνώριζε πρῶτῃ ἡ Ἀγγλία διὰ τοῦ Κάνινγας τὸν ἀποκλεισμόν. Ἐπαῖνον οὕτω διεθνῶς οἱ Ἕλληνες νὰ εἶναι ἐπαναστάται ἐκτὸς νόμου καὶ ἐθεωροῦντο πλέον ἐμπόλεμοι, ἀπολαύοντες τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ διεθνούς τῶν πολέμων Διεθνούς Δικαίου. Δὲν ἴτο θεβασίως τοῦτο ἀκόμη νομικὴ ἀναγνώρισις αὐτῶν ὡς κράτους, ἀλλ' ἴτο μίᾳ σπουδαίᾳ ἀναγνώρισις ντὲ φάκτο. Δευτέρα καὶ τρίτη ἀγγλικὴ χειρονομία ὑπῆρξεν ἡ παροχὴ δανείου 800.000 (30 Νοεμβρίου 1823) καὶ 2.000.000 λιρῶν (26 Ἰανουαρίου 1824).

Τὰ ἀγγλικά ταῦτα δειγμάτια συμπαθείας ἠκολούθησαν ἀμερικανικῶν, μικρᾶς μὲν πρακτικῶς, ὡς ἐκ τοῦ ὅτι αἱ Ἠνωμέναι Πολιτεῖαι δὲν ἤσκουν τότε ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μεγάλης ἠθικῆς σημασίας. Ἐλεγεν ὁ πρόεδρος Μονρόε εἰς τὸ πρὸς τὸ Κογκρέσσον ὑμνημῶν τοῦ 2ας Δεκεμβρίου 1823: «Ἐχομεν τὴν βέβαιον πεποίθησιν ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἐξέλθουν νικηταὶ ἐκ τοῦ ἡρωικοῦ ἀγώνος τὸν ὁποῖον ἀνέλαβον. Ἡ ὑπόθεσις τῆν ὁποίαν ὑπερασπίζονται καὶ τὸ θυσίᾳ τῶν τοῦς προσπατεῦσιν ἀπὸ κινδύνων οἵτινες ἀπὸ μακροῦ θὰ εἶχον συντρίψει πάντα ἄλλον λαόν. Ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, εἰμῶς ἀκραδάντως πεπεισμένοι ὅτι ὁ ἀντίπαλός των ἀπέβλεπε τὴν ἐπ' αὐτῶν δεσποτυνίαν διὰ παντός καὶ ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ καταστῇ ἐκ νέου ἔθνος ἀνεξαρτήτων».

Τρίτη ἦλθεν ἡ Ρωσία, ἀλλὰ μὲ πολὺ ἀμφισβητήσιμον χειρονομίαν. Διὰ τοῦ ὑπομημάτος του τῆς 9ης Ἰανουαρίου 1824, ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος Α' ἐπρότεινε τὴν ἴδρυσιν τριῶν ἡγεμονιῶν, Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, Πελοποννήσου, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν παραδουναβιαν ἐπαρχιῶν. Ὅπως καὶ εἰς ταύτας, θὰ ἐξοφθενίζετο ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία χωρὶς καὶ νὰ ἀντικαθίσταται οὕτω ρωσαλθῶ τιπὸς κρατικῶν ὀργανισμῶν καὶ θὰ ἐκιδούτο ὅπω κυρίως τὰ σλαυκὰ σχέδια. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν δὲν ἤρесе βεβασίως τοῦτο, ἀλλὰ κοντὰ εἰς Ρωσσίαν ὑπεππον καὶ Γαλλίαν χαλαρὰν εἰσεῖτι, συνήντα καὶ Ἀυστρίαν ἐξ ἀντισλαυισμοῦ σαφῶς φιλότουρκον. Εἰς πρότασιν τοῦ Ρώσου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Νέσσσελροδ μεσολαβήσεως τῶν Δυνάμεων μετὰ Πύλης καὶ ἐπαναστατῶν (μὲ προοπτικὴν νὰ ἀφελθῇ ἐκ τούτου ἡ ρωσικὴ εἰς Ἀνατολὴν ἐπιρροή), ὁ δαιμόνιος Μέντερνιχ ἀντέταξεν ὅτι ἀποτυχία τυχόν τῆς μεσολαβήσεως πιθανὸν νὰ ἦγεν, ὅπερ ἀπαράδεκτον, εἰς ἀσκήσιν βίας κατὰ τῆς Πύλης καὶ ὅτι τούτου προτιμωτέρα θὰ ἴτο ἡ ἀπ' εὐθείας ἀναγνώρισις τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Κατόπιν τῆς φυσικῆς ἐναντι τῆς προτάσεως ταύτης ρωσικῆς ἀπροθυμίας, ὁ Μέντερνιχ, προχωρῶν εἰς τὸν ἐλιγμόν του, ἐπρότεινε νὰ περιορισθῇ ἡ ἐλληνικὴ αὐτονομία εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἀλλὰ τοιοῦτον περιορισμὸν δὲν ἴτο βεβασίως δυνατόν νὰ δεχθῇ ἡ Ἀγγλία. Ἀποτέλεσμα νὰ καρινοδατῆ τὸ συνέδριον τῆς Πετροῦπόλεως καὶ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν πλατωνικὴν καὶ ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένην εἰς ἀποτυχίαν ἀπόφασιν νὰ παρακληθῇ ἡ Πύλη ὅπως αὐτοπροαιρέτως χορηγήσῃ ἀναγνώρισιν τινα εἰς τοὺς ἐπαναστάτας καὶ εἰς περίπτωσιν ἀρήσειώς τῆς νὰ ἐπιχειρηθῇ μεσολαβήσις, χωρὶς ὅμως, κατ' αὐδεϊάν περίπτωσιν, προσφυγὴν εἰς μετὰ βίας.

Μέντερνιχ

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ πολυετής κατάσταση ἐλάμβανε στενό-
χωρον τροπὴν διὰ τοὺς Ἕλληνας. Τοῦτο ἠνάγκασε τὴν Ἐπανάστασιν
νὰ ζητήσῃ τὴν 26ην Ἰουλίου 1825
τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν. Πολλοὶ
παρεβέβησαν τὴν πράξιν τοῦ
1825. Κατήγγειραν τοὺς συντα-
κτας τῆς ὡς υποβιάζοντες τὴν ἑ-
λευθερίαν Ἑλλάδος εἰς προτεκτορα-
τον. Ἐσκορπίσθη ἀφειδώς, κατὰ
κακὴν συνήθειαν, ἡ προσωπικία τοῦ
προδότη. Δὲν ἐπρόκειτο ἐν τού-
τοις περὶ τοιοῦτου τινός. Τὸ γράμ-
μα τῆς πράξεως ἦτο ρητὸν: ἐτίθε-
το ἡ παρακαταθῆκη τῆς ἐλευθερίας
ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Μεγάλης
Βρετανίας. Ἡ πράξις σκοπὸν εἶχε
τὴν περιστάσιν, ὅχι τὴν ἐγκαταλεί-
ψιν τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Μοναρά, ὁ πρόεδρος τῶν
Ἠνωμένων Παλιτειῶν
κατὰ τὸ 1823.

Τέλος, ὁ διχασμὸς καὶ ἡ ἐναντι
ἀλλήλων καχυποψία τῶν Δυνάμεων,
τοῦ τόσο καθυστεροῦν τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα, ἔφερον καὶ
κάποιον καλὸν ἀποτέλεσμα. Ὁ νεὸς τσάρος Νικόλαος Α',
φοβούμενος μονοπώλειον τῆς ἑλληνικῆς υποθέσεως ὑπὸ τῶν
Ἀγγλων, ἔστρεψεν εἰς τὴν ὑπαγραφήν τοῦ περιφήμου πρω-
τοκόλλου τῆς Πετροῦπόλεως τῆς 4ης Ἀπριλίου 1826. Τὸ
ἀνομόμασεν, παρὰ τὰς ἀτελείας του, περιφημον, διότι εἶ-
ναι τὸ πρῶτον διεθνὲς κείμενον ὁμιλοῦν περὶ Ἑλλάδος. Ἡ
ἰδέα τῆς τριχοτομήσεως ἐνστασιάζετο

Ὁ τσάρος τῆς
Ρωσίας Νικό-
λαος Α'.

ὀριστακῶς. Καὶ δὲν καθορίζοντο μὲν
σύνωρα τοῦ νέου κρατικῶν δογανισμοῦ,
ἐτίθετο δὲ οὗτος ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχί-
αν τοῦ σουλτάνου, ἀλλ' ἤδη ἀνεγνω-
ρίετο πανηγυρικῶς ὑπὸ δύο Μεγάλων
Δυνάμεων ἡ διεθνῆς ὑπαρξίς τῆς Ἑλ-
λάδος. Μετ' αὐτὸ πολὺ προσεχώρησεν εἰς
τὸ πρωτόκολλον καὶ τρίτη Μεγάλη Δύ-
ναμις, ἡ Γαλλία. Ἐπισημοποιήθη δὲ
τοῦτο καὶ ἐτελειοποιήθη διὰ τῆς τρι-
μεροῦς συνθήκης τοῦ Λονδίνου τῆς 26ης
Ἰουλίου 1827. Ἄσθερα εἶναι μυστικά,
παρασημειώματα εἰς ταύτην, περὶ ἀπο-
στολῆς πρεσβευτῶν ναυτικῆς δυνάμεως
εἰς τὰ πελοποννησιακὰ παράλια, πα-
ρέσχον τὴν σωτηρίαν διὰ τὸ ἔθνος εὐ-
καίριαν τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου.
Ταύτην ἐπικολούθησεν ὁ Ρωσοτουρ-
κικὸς πόλεμος ἀφ' ἑνὸς, ἡ γαλλικὴ στρατιωτικὴ ἐπέμβασις εἰς
Πελοπόννησον ἀφ' ἑτέρου.

2. Ὁ Κυβερνήτης (1828—1831).

Παρὰ τῷ Κυβερνήτῃ ἐστάλησαν ἡμιπέριστοι ἐκτιπρέ-
σβεις τῶν Δυνάμεων, ὅπως περίπου ἐστάλησαν εἰς τὴν ἑ-
ποχὴν μᾶς χωρὶς πλήρη διπλωματικὴν ἰδιότητα ἀντιπροσω-
πεῖται παρὰ τῷ κράτει τοῦ Ἰσραὴλ μεταξὺ τῆς ἐντὶ φάκτορ
καὶ τῆς ἐντὶ γιάουρ ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ.

Τὴν 22αν Μαρτίου 1829 ὑπεγράφη εἰς Λονδίνον νέον πρω-
τόκολλον τῶν τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων, χάραξεν τὰ ὄρια
τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Παλαιστινοῦ εἰς τὸν Ἀιθιοπικόν.
Ἡ τεματίσασα τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον συνθήκη τῆς
Ἄδριανουπόλεως τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1829 προσέθεσε
καὶ κάτι ποῦ ἐλείπει ἀπὸ τὰς πράξεις τοῦ 1826, τοῦ 1827,
τοῦ 1829: Τὴν συγκατάθεσιν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατο-
ρίας.

Ἐμμεν ἐν τούτοις ἀκόμη ἐν δῆμα ἀπὸ τῆς αὐτονομίας εἰς
τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν, ἀλλ' εὐτυχῶς συνετελέσθη καὶ αὐ-
τὸ ταγέας. Ὁ δόκιμος τῆς Ρωσίας ἐπὶ τοῦ σουλτάνου
δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἀρστος εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ἀφοῦ
ἡ Ρωσία καθίστατο διὰ τῆς νίκης τῆς κηδεμῶν τοῦ «ἀσθε-
νοῦς ἀνθρώπου», καλὸν βὰ ἦτο ὁ ἀσθενὴς νὰ περιορισθῆ καί,
ἀντὶ παραρτήματός του, νὰ καταστῆ ἡ Ἑλλάς, μὲ μίαν πολιτι-
κὴν δυναμὴν νὰ ἐναρμονισθῆ πρὸς τὴν ἀγγλικὴν, γείτων,
ἀνταγωνιστὴς καὶ ἴσως διάδοχος του. (Μετὰ ἑκατὸν περί-
που ἐπὶ ἀνέλασεν ἡ Ἀγγλία, ἀνεπιτυχῶς, τὴν ἐπιανάληψιν
καὶ εὐρύσιν τῆς ἰδίας ἰδέας, μὲ τὴν διαφοράν ἃτι τὸ 1920
—1922 συνήντησε, πλὴν τῆς ρωσικῆς, καὶ τὴν γαλλικὴν
καὶ τὴν ἰταλικὴν ἀντίδρασιν). Διευτυῶθησαν, λοιπόν, ἐπι-
φυλάξεις ὡς πρὸς τὴν ἀφορᾶσαν τὴν Ἑλλάδα διάταξιν τῆς
συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως (ἄρθρον 10). Πῶς ἦτο δυνα-
τὸν νὰ ἐπιβάλλῃ μόνῃ ἡ Ρωσία εἰς τὴν Τουρκίαν συμφωνί-
ας καὶνᾶς, ὡς αἱ διὰ τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ 1826 καὶ τῆς συν-
θήκης τοῦ 1827 ἐξεληχθεῖσαι εἰς τὸ πρωτόκολλον τοῦ 1829;
Ὅθεν νεαὶ τριμερεῖς συνομιλίαι εἰς Λονδίνον καὶ νέον πρω-
τόκολλον, τῆς 3ης Φεβρουαρίου 1830. Ἡ Ἑλλάς ἐπήρσε
τὴν πλήρη, αὐτὴν τὴν φορᾶν, ἀνεξαρτησίαν τῆς μὲ ὑποχώρη-
σιν τῶν συνῶρων τῆς ἀπὸ τοῦ Βόλου εἰς τὴν Λαμίαν.

3. Ἡ Μοναρχία (1832—1843).

Ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου, τῆς 7ης Μαΐου 1832, ἐπέφερε
μίαν βελτίωσιν τῆς ἐξωτερικῆς ἐμασίνεως τῆς χώρας: Ἡ
Ἑλλάς ἀπὸ κυριάρχου ἡγεμονίας προήχθη εἰς βασιλείαν.
Ἐν τῷ μεταξύ ἡ μάχη τῆς Πέτρας εἶχε τεματίσιν τὸν
ἑλληνοτουρκικὸν ἀγῶνα. Εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν οἱ ἀν-
τιπρόσωποι τῶν τριῶν Δυνάμεων διεξήγαγον ἐργώδεις δια-
πραγματεύσεις. Ἐπὶ τέλους, τὴν 21ην Ἰουλίου 1832, κατέλη-

ξαν αὐταὶ εἰς συμφωνίαν. Ἐβεβλήθησαν τὰ ἑλληνικὰ σύνο-
ρα καὶ ἀνεγνώρισεν ἡ Πύλη τὴν ἀλυσιν τῶν σχετικῶν πρὸς
τὴν Ἑλλάδα διεθνῶν πράξεων.

Ἡ περίοδος τῆς ἀπολυταρχίας δὲν ὑπῆρξεν ἄλλο παρὰ
ἀγῶν τῶν ἑνῶν ἐπιρροῶν, ἀγγλικῆς, γαλλικῆς, ρωσικῆς,
εἰς ἃς ἐπιχορηγῆθη ἡ κατὰ κράτος, ἐξ ἄλλου, ἡ ἐξω-
τερικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος ἐκυριαρχεῖτο ἀπὸ τὰ ὄραμα
τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ἦτο ἀκόμη προσφατὸς ἡ ἀπογοητεύ-
σις ἀπὸ τὸν καθορισμὸν τῶν συνῶρων καὶ ἐδίωξε ὁ λαὸς διὰ
ταχίαν συνολικὴν ἐθνικὴν ἀποκαταστάσιν. Ἄλλ' ἐλαχίστην
εὐρίσκειν ἐξω τῆς Ἑλλάδος ἡ ἰδέα. Αἱ ἐκ τῆς με-
γάλης κρίσεως τοῦ Ἀνατολικῶν ζητήματος, τοῦ 1839—1841,
γενηθεῖσαι ἐλπίδες ἐδοῦσαν μίαν πρὸς μίαν. Αἱ θυσίαι τῆς
Κρήτης, ὁ κλεφτοπόλεμος τῆς Ἠπειροῦ, οἱ Ἕλληνας κατέ-
δον ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅτι οὐ-
τε ἡ πρὸς τὴν ἀγγλικὴν, οὐτε ἡ
πρὸς τὴν γαλλικὴν, οὐτε ἡ πρὸς
τὴν ρωσικὴν πολιτικὴν προση-
λωσις βὰ ἐδοῦσαν τὴν ἀκπλη-
ρωσιν τῶν πόθων τῶν

Τὸ 1840, μὲ τὴν ἀποστολὴν
τοῦ πρώτου Ὀθωμανοῦ πρεσβε-
ως εἰς Ἀθήνας (εἶχεν ἤδη προ-
ηγηθῆ ἀποστολὴ πρεσβευτῆς τῆς
Ἑλλάδος εἰς Κωνσταντινουπό-
λιν) εἰσῆλθον εἰς πλήρη ὁμαλὴν
τροχιάν αἱ μεταξὺ τῶν δύο χω-
ρῶν σχέσεις.

4. Ἡ Συνταγματικὴ Βασιλεία (1844—1862).

Τὸ 1847 ἐδημοσιουργήθη σοβα-
ρὰ διπλωματικὴ πράξις ἡ
τὴν Πύλην, Ὁ βασιλεὺς Ὄθων
προσέβαλε δημοσίᾳ τὸν πρῶ-
τον τῆς Τουρκίας, τὸν Ἑλλη-
νον Μουσοῦρον καὶ οὗτος ἀπῆλ-
θεν ἐξ Ἀθηνῶν. Ἠπειλήθη ρή-
ξις. Ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἦτο μὲ
τὸ μέρος τῆς Τουρκίας. Μέσα εἰς τὴν κρίσιν αὐτὴν προσετέ-
θη τὸ ἐπίσπιδιον τοῦ Ἑβραιοπορτογάλου Πασιφίκο, Ἀγ-
γλοῦ προστατευομένου, καὶ ἡ περίεργος ἀξίωσις τῆς Ἀγ-
γλίας ἐπὶ δύο νησίδες παρὰ τὴν Πελοπόννησον ἀπέτελουν
τμήμα τοῦ ἰονίου κράτους. Πάντα ταῦτα κατέληξαν εἰς τὸν
ἀπὸ κλεισμὸν τοῦ 1850, ὅπου ἡ Ἀγγλία ἦεν εὐκαλὸν θρι-
αβεῖν.

Τὸ 1850 ἐλάθεν ἐπίσης χώραν ἐν ἄλλο σπουδαῖον γεγο-
νός διὰ τὴν ἄλην πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ
Τόμου (ἐκ τοῦ τέμνω), ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, τῆς ὁποίας ὁ
ρόλος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους εἶναι οὐσίωδης, ἐπαύσε νὰ
εἶναι ἐξάρτημα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὀργανισμοῦ
ὑποκειμένου εἰς τὸν ὀθωμανικὸν Ἐλεγχον.

Τὸ 1854, μὲ τὴν νέαν ἀνατολικὴν κρίσιν, ἀνεπερώθησαν
αἱ ἐλπίδες τοῦ 1839—1841. Ἀνχώρησε πάλιν, τὸν Μάρτιον
καὶ πρεσβευτῆς τῆς Τουρκίας. Μετὰ δύο μῆνας νέον πλήγμα:
Ἡ χάσις ἡ ἀγγλογαλλικὴ καταχή, ἡ ὁποία μᾶς ἠμύδιεσε νὰ
διεκδικήσωμεν τὰ δίκαιά μας καὶ ἡ ὁποία διήρκεσε μέχρι
τοῦ 1857.

5. Ἡ Βασιλευσμένη Δημοκρατία (1863—1924).

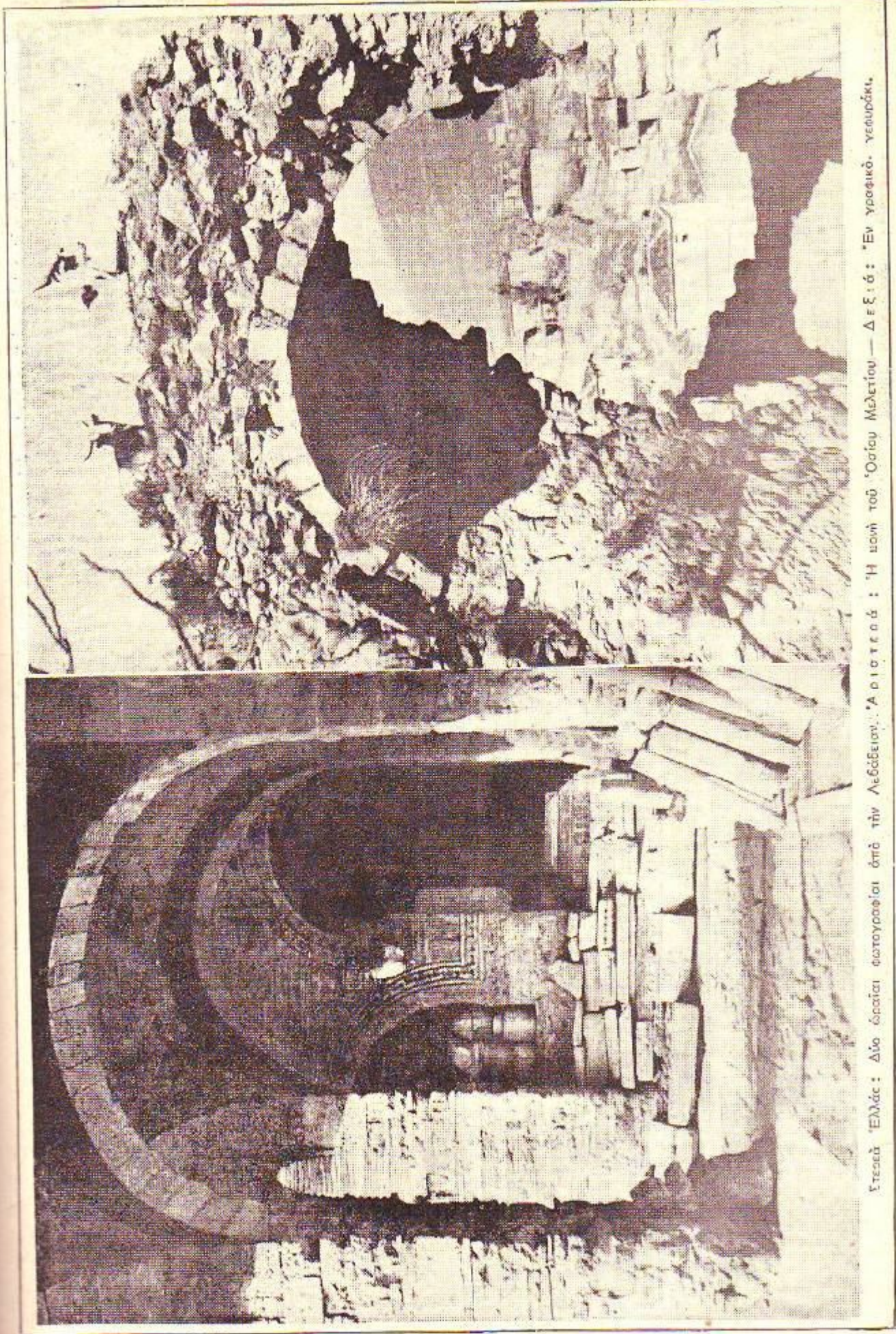
Ἡ μεταπολίτευσις τοῦ 1862—1863 ἔγινεν ἀφορμὴ τῆς
πρώτης μετὰ τὴν γενίωσιν του, ἐπεκτασεως τοῦ κράτους.
Ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου, τῆς 14ης Νοεμβρίου 1863, μετα-
ξὺ Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσίας, Αὐστρίας καὶ
Πρωσίας μᾶς ἐξησφάλισε τὰς ἰονίου νήσους. Κατ' αὐ-
στριακὴν βίωσιν ἀπαιτήσιν οὐδετεροποιήθησαν αὐταί. Τοῦτο
ἀπέτελεσε πρώτην μείωσιν τῆς ἐπ' αὐτῶν ἐθνικῆς κυριαρχί-
ας. Δευτέρα μείωσις, συνέπεις τῆς πρώτης, ἦτο ἡ κατεδά-
φισις τῶν φουρῶν τῆς Κερκύρας. Τὴν 29ην Μαρτίου 1864
νέα συνθήκη εἰς Λονδίνον, μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ προστατί-
δων Δυνάμεων, ἐπεκράσθη τὴν προσηγομένην, ἐπιτυχοῦσα
καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς οὐδετεροποιήσεως εἰς μόνην τὴν
Κερκύραν καὶ τοὺς Παξοὺς.

Τὸ 1866 ἐξερράγη ἡ μεγάλη κρητικὴ ἐπανάστασις. Τὴν
20ν Σεπτεμβρίου ἡ γενικὴ συνέλευσις εἰς Κρήτην ἐκήρυξε
τὴν ἑνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς ἐτήρησε
τυπικὴν οὐδετερότητα, ἀλλὰ σύσταμον τὸ ἔθνος ἐτάχθη πρὸς
τὸ πλεῖρον τῶν ἐπαναστατῶν. Τὴν 26ην Δεκεμβρίου ἡ Πύλη,
διὰ δικαιοσύνης πρὸς τὰς τρεῖς Δυνάμεις, διωκαρτηρῆθη
διὰ τὴν ἑλληνικὴν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν ὑποστήριξιν. Ἡ ἑλ-
ληνικὴ διπλωματία ἐκινήθη, προστάθειαι κατεβλήθησαν πρὸς
συνεργασίαν μετὰ τὴν Αἴγυπτον, μὲ τοὺς εἰς τὰ σπάργαντα
ἀκόμη τότε Βουλγαροὺς, μετὰ τὴν Σερβίαν. Κατέληξαν μόνον
εἰς τὴν ὑπαγραφήν τῆς πρώτης ἑλληνοσερβικῆς συνθήκης
συναχίας, τῆς 14ης Αὐγούστου 1867, παρὰ τὴν Βιέννην.
Ἡ συνθήκη ἦτο μυστικὴ καὶ προέβλεπε κοινὸν ἀμυντικὸν πό-
λεμον, μὲ σκοπὸν τὴν πλήρη ἀπελευθέρωσιν τῶν χριστιανι-
κῶν πληθυσμῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ τῶν νήσων.
Ἀνεείσαντο ρητῶς καὶ αἱ ἐδαφικαὶ διεκδικήσεις: Ἠπειρος
καὶ Θεσσαλία διὰ τὴν Ἑλλάδα, Βοσνία καὶ Ἐρζεγοβίνη διὰ
τὴν Σερβίαν. Διὰ τὴν Κρήτην, αὐταποδεικτῶς ἑλληνικὴν, πρό-
έβλεπεν εἰδικὴν πράξιν. Τὰ δύο κράτη βὰ προσεπάθουν νὰ ἐλ-
κίσουν καὶ τοὺς λοιποὺς χριστιανικοὺς παράγοντας, Ρωμομα-

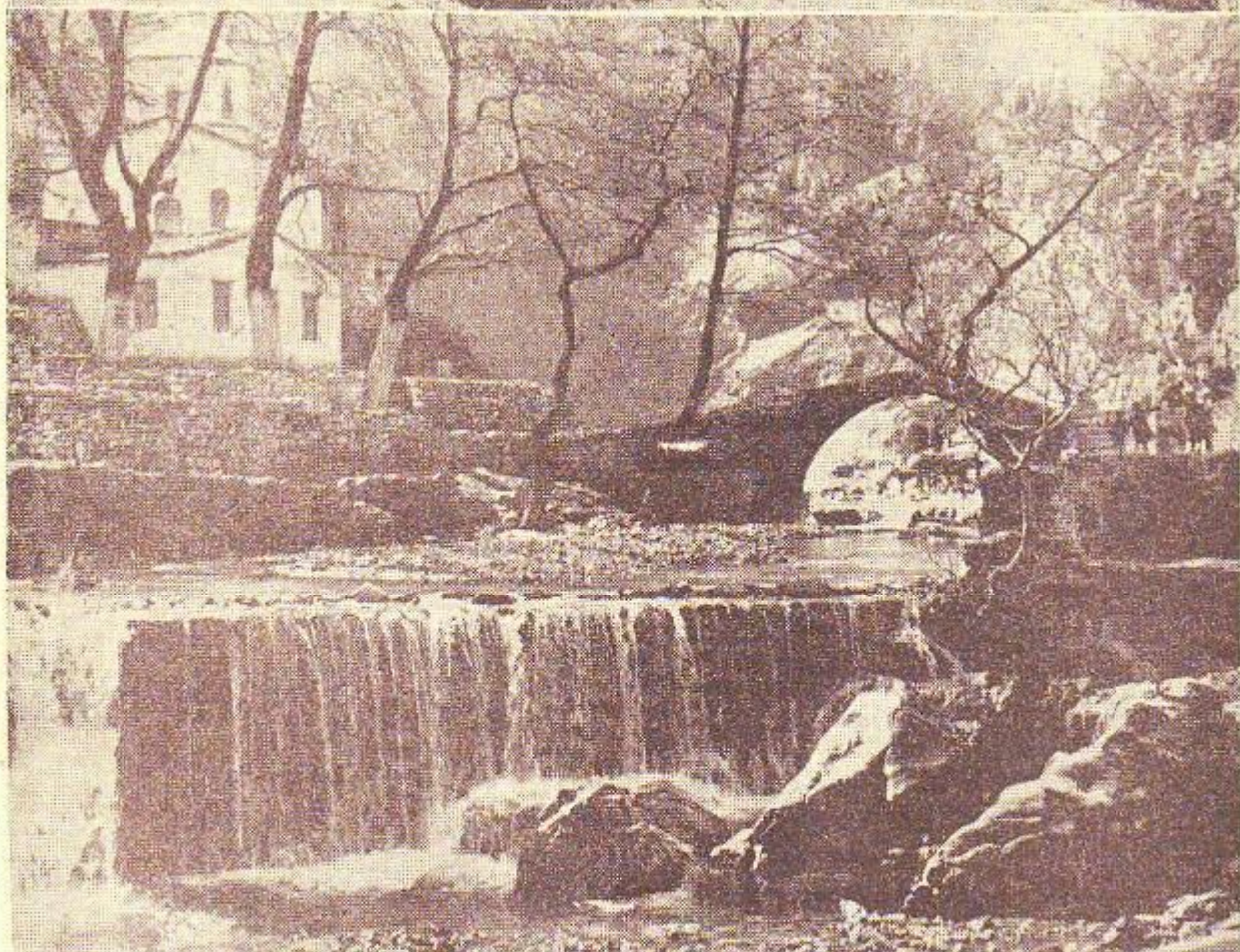
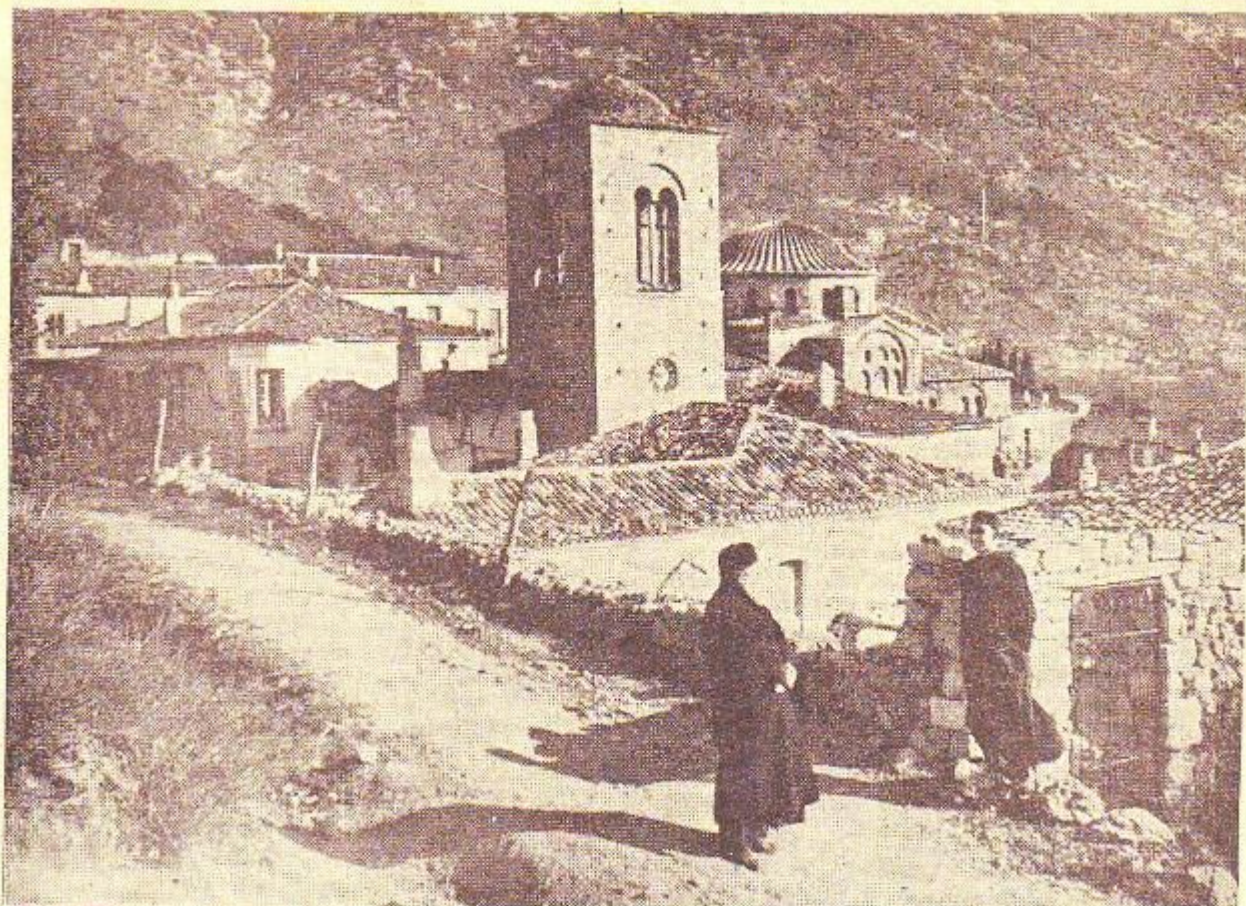
Κωνσταντῖνος Μουσοῦρος,
ὁ Ἕλλην πρέσβης τῆς
Τουρκίας κατὰ τὸ 1847.

Στερεά Έλλάς: Δύο όραται φωτογραφεία από την Λεβάθειαν. Αριστερά: Η μνή του Όσιου Μελτίου — Δεξιά: Έν υροφικό, γεφυρδκι.

Στερεά Έλλάς: Δύο φωτογραφίαι από την Λεβάδειαν. —
 Ἄνω: Ἡ μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκά. —
 Κάτω: Τεπεῖον ὑπὸ καταιγίδα.

Ἐλλάδος ὡς πρὸς τὴν διαρρύθμισιν ταύτην καὶ ὄριζεν ἑνδεχομένους μεσολαβήτας τὰς Μεγάλαις Δυνάμει. Ὅστις ἔχει πείραν τὸν διεθνῶν διασκέσεων, γνωρίζει τί σημαίνει νὰ μείνῃ ἄκρως ἡ ὀριστικὴ διευθέτησις ἑνὸς ζητήματος, τακτοποιουμένου ὅπως ὅπως με εὐχὰς καὶ ἐπισειαστικὰς λύσεις ἐπὶ τὴν ἐπιγινομένην νὰ διαλυθῇ διὰσκειν. Κατηγόρηθ' ὁ Κομμουνδούρος, διότι ἀπὸ τὴν Βερολίνοιον γραμμῆν ἔβασε μόνον τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἀρταί. Θὰ ἦτο δίκαιότερον νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ ἐπιτευχθὲν τὸ 1881 ἀποτελέσμα ὡς μίᾳ ἀξίᾳ λόγου διπλωματικῆ ἐπιτυχία.

Αἱ μακρὰ καὶ ἐπιπονεῖς ἑλληνοτουρκικαὶ διαπραγματεύσεις τῆς Πρεβέζης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ 1879—80, δὲν ὑπάρξαν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, καρποφόροι καὶ παραστή ἀνάγκη προσφυγῆς εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν ρήτραν τοῦ άρθρου 24 τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίου. Τὴν 13ην Ἰουλίου 1880 συνήλθον οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων εἰς προκαταρκτικὴν διάσκεψιν εἰς Βερολίον. Ἐκλήθησαν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι Ἑλλάδος καὶ Πύλης καὶ καθώρισαν οἱ μεσολαβηταὶ λεπτομερῶς τὴν γραμμὴν ἣτις ἐβίβει τὰ Ἰωάννινα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' αὐδεῖα κύρωσις, ὅπως καὶ τὸ 1878. Ἡ Πύλη διεμαρτυρήθη, δηλοῦσα ἐνέγκως ὅτι δταν ὑπέγραφε τὰς τῶσαν ἀριστοὺς ἐπὶ τοῦ πρακτικῶν πράξεως τοῦ 1878, οὐδόλως ἐφαινόετο ὅτι θὰ τῆς ζήτητοῦτο τοιαύτης ἐκτάσεως παραχωρήσει. Κατέστη ἐντὸς ὀλίγου φανερόν ὅτι δὲν θὰ ἕστερον εἰς ἔκουσιαν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως τῶν Δυνάμεων. Νὰ τῆς ἐπιβληθῶν αὐταὶ διὰ τῆς βίας; Ἀλλὰ θὰ ἐπρεπε νὰ συμφωνήσων καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὐκόλον. Ἐφρημώθη τέλος ἡ συνθήκη εἰς τοιαύτας περιστάσεις παρεόκτισις. Ἐπαισιεῖς νέων διαπραγματεύσεων εἰς Κωνσταντινουπόλιν, τὸν Φεβρουάριον 1881. Αὐταὶ κατέληξαν εἰς ὑποχώρησιν τῶν Δυνάμεων, πρὸ τῆς τουρκικῆς ἐπιμονῆς καὶ ὑπομονῆς. Διὰ νὰ πεισθῇ ἢ νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ ἡ Ἑλλάς, ἡ ἔχουσα εἰς τὸ βυζακίον τῆς τὸν ἑαλον τίτλον τοῦ Βερολίου, ἐπιτευχθῆ εὐκολώτερον τοῦ συνήθους ἡ εὐρωπαϊκῆ ὁμοσυνία. Τὴν 24ην Μαΐου 1881 ὑπεγράφη ἡ συνθήκη δι' ἧς ἡ Ἑλλάς ἀπέκτα τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἄσσαν, ἐν ὅσῳ τὸν μικρότερον ἀλλ' οὐσιαστικώτερον τῆς χαρτίνης σκιάς, ἢν ἐσφίγγεν ἀπὸ τοῦ 1878 εἰς τὸ κενόν, τὴν πρώτην ἐπέκτασιν τοῦ Βασιλείου πρὸς βορρᾶν, τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τοὺς μετέπειτα σταθμοὺς τοῦ Ἄξιου, τοῦ Στρυμόνος τοῦ Νέστου καὶ τοῦ Ἐβρου.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐσημειώθη μίᾳ πράξει ἐξυμώσεως τοῦ γοήτρου καὶ τοῦ κύριου τῆς Ἑλλάδος, οφειλομένη εἰς τὸν Τρικούμπη. Τὴν 17ην Μαΐου 1882 ἡ «Ἑλλάς» καὶ ὁ «Γεώργιος» κατέπλευσαν εἰς τὰ αἰγυπτιακὰ ὕδατα διὰ νὰ προσπύσων τοὺς Ἕλληνας τῆς Αἰγύπτου ἐξ ἐνδοχόμενων ταραχῶν τοῦ Ἀραμπῆ. Αἱ Δυνάμεις δὲν ἦσαν συνθησιμένοι καὶ δὲν ἤσέκοντο εἰς τοιαύτας ἐκδηλώσεις τῶν ὁσίων εἰχον τὸ μονοπώλιον. Ὁ ἐν Ἀθήναις πρέσβυς τῆς Γερμανίας, ὁ αὐτὸς, ὅστις εἰσήγαγε προστατευτικὰς εἰς τὸ συνέδριον τοῦ Βερολίου τὸν Δελφινίον καὶ τὸν Ραγκσβὴν, δὲν ἐβίβισσε νὰ χαρακτηρίσῃ «εὐλαίαν» τὴν ἐνέργειαν τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος, ἡ ὅποια ἐν τούτοις μετ' ὀλίγας δεκαετηρίδας ἐπέπρωτο νὰ ἀντιμετωπίσῃ δις νικηφόρος τὴν μεγάλην αὐτοκρατορίαν του.

Τὸ 1881 παετηρήθη κάποια ζύμωσις εἰς τὰ Βαλκάνια. Ὁ ἀρσάκος καὶ ἀπλοῖκος Νικόλαος τοῦ Μαυροβουίου ἐπράτεινε παμβαλκανικὴν συμμαχίαν κατὰ τῆς Τουρκίας, πρεδρουμένη ἀπὸ τὸν βασιλεῆ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ σχέδιόν του ἦτο πρόωρον.

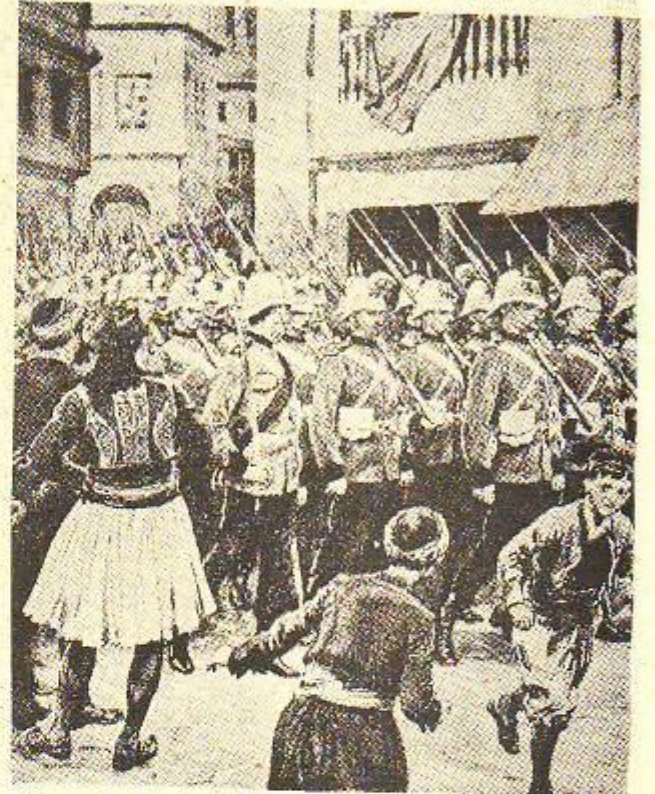
Νικόλαος Α' τοῦ Μαυροβουίου.

Ἐξ ἄλλου ἡ Σερβία μόλις προσχρῆσι εἰς βασιλείον, ἀπήλυθε φιλοσοφῆσεις πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ κατεβλήθησαν, πλὴν ματαιῶς, προσπάθειαι συνεισηθήσεως ἐπὶ τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος. Τρίτον, ὁ ἡγεμὸν τῆς Βουλγαρίας Ἀλέξανδρος Βάτσεμπεργκ, τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἐπεσκέθη διὰ δύο ἡμέρας τὰς Ἀθήνας καὶ τοῦ παρεσχέθησαν, καίτοι, ἦτο ὑπατελῆς τῆς Πύλης, τιμὰ κυριάρχου ἡγεμόνος ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς πρέσβεις Ρουμανίας καὶ Σερβίας. Τέλος, ὁ Τρικούμπης ἐπέβιβε συμμαχίαν ἑλληνοτουρκικὴν, εἰς ἀντίρροπον τοῦ πασσαυσιμοῦ. Ἀλλ' οἱ Τούρκοι δὲν ἦσαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην περισσότερο ἐξελιγμένοι εἰς διπλωματικὴν προβλεπτικότητα, ἀφ' ὅτι ἦσαν πρὸ δεκαετίας. Καὶ τὸ 1885 ἐξερράγη τὸ βουλγαρικὸν πραξικόπημα. Ἡ κόπη οὐσιαστικῶς ἡ Ἀνατολικὴ Ρωμυλία πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, πλῆγμα κοινὸν διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκίαν, μικρογραφία τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, παρόλογοι τοῦ 1908. Ἡ Σερβία, θιγομένη καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀνατροπὴν τῆς βαλκανικῆς ἰσορροπίας, συνειπλάκη πρὸς τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἠτήθη ἐντὸς ἡμερῶν. Ἡ Ἑλλάς συνεκρατήθη, ὡς συνήθως ἀπὸ τῶν Δυνάμεων. Ἀδυνατοῦσα νὰ ἐπέμβῃ στρατιωτικῶς, ἐζήτησε τούλάχιστον τὸ δικαίωόν της, τὴν βερολίνοιον γραμμὴν. Εἰς ἀπάντησιν αἱ Δυνάμεις, οὐτε διὰ πρώτην οὐτε διὰ τελευταίαν φορᾶν τὴν ἀπέκλεισαν αὐτικῶς ἀπὸ τῆς 10ης Μαΐου μέχρι τῆς 7ης Ἰουλίου 1886.

Τὸ 1887 ἔλαβε χώραν γεγονός, τοῦ ὁποῖου ἀργότερον, μετὰ 30 καὶ πλέον ἔτη, ἀντελήθη τὴν σημασίαν ἡ Βαλκανικὴ: ἀνήλθεν εἰς τὸν βουλγαρικὸν θρόνον ὁ Φερδινάνδος, Γερμανὸς παίγκης καὶ ἀξιωματικῶς. Ἰσορροπήθη τότε κάποια τοῦτο μετὰ τὸν ἑλληνογερμανικὸν γάμον τοῦ 1889, ἀλλ' ἡ Γερμανία, μετὰ μίαν βασιλείαν παρέμβουσι τὸ 1913, ὅτε ὑπερῆρπισσε ζωηρῶς τὰ δίκαιά μας ἐπὶ τῆς Καδύλας, ἐστάθη πολεμία μας καὶ τὸ 1897, καὶ τὸ 1914 καὶ τὸ 1941.

Τὸ 1892 ἐπανελήθησαν αἱ ἑλληνοσερβικαὶ διαπραγματεύσεις. Ἡ βάση, ἐπὶ τῆς ὁποίας καὶ μόνις δὲν εἰσίνετο νὰ παρουσιάζετα δυσχέρεια (ἡ Θεσσαλονικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα; τὰ Σκόπια εἰς τὴν Σερβίαν), ἦτο λογικὴ, ἀλλὰ τι θὰ ἐγίνετο τὸ Μοναστήρι; Τὰ νεφελάματα τοῦ 1867 δὲν ἦσαν πλέον ἀρκετὰ, ἐχρηιάζετο σεσεστάς διανομὴ τῆς Μακεδονίας. Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1892 ἔβασαν εἰς Ἀθήνας συγκεκριμέναι σερβικαὶ προτάσεις: ἡ σερβικὴ σφαῖρα ἐννοεῖται θὰ περιελάμβανε τὸ Μοναστήρι, τὸ Μελένικον, τὸ Νευροκόπι, τὴν Στρώμνισσαν, τὴν Καστοριάν, τὴν Κορυτσάν, τὸ Βεράτι, Ἑσπανάλθως, μετὰ ἄλλας λέξεις, τοῦ Ἁγίου Ἰεφάνου, μετὰ τὴν Σερβίαν, ἀντὶ τῆς Βουλγαρίας. Τὶ ἔμενε διὰ τὴν Ἑλλάδα; Μία καταδικασμένη Θεσσαλονικὴ. Ἦτο φανερόν ὅτι δὲν ἔπρεπε ἔδωσας συνεισηθήσεως.

Ἡ χρονοκτία τοῦ 1893 οφείλεται κατ' οὐ μικρὸν μέρος, εἰς τὰς ἀνεπιλήθους ἐξωτερικὰς περιπλοκάς. Ὅπως τὸν

Ἡ κατάληξις τῶν Χανίων κατὰ τὸ 1896 ὑπὸ στρατευμάτων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον καὶ τὴν ἑνδεκαετῆ ἐπιστράτεισιν τῆς Ἑλλάδος ἐπικολοῦθησε δι' αὐτὴν βειηὴ οικονομικὴ κρίσις, ὅπως τὸν δεύτερον Παγκόσμιον πόλεμον καὶ τὴν νέαν μας ὄλυσιν περιπετειῶν, διάγυωσις ἤδη (1949) τὸ δεκάτον ἔτος, ἐπικολοῦθησε κρίσις, ἐπὶ δευοτέρω, οὕτω τηρουμένων τῶν ἀναλογίων, εἶχε καὶ τὸ 1893 μεταξὺ τῶν ἀσφαρμῶν του καὶ τὴν αἰμορραγίαν τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ 1885—86. Εἰς αὐστηρὸς ἔλεγχος τῶν Δυνάμεων ἐπικολοῦθησε διὰ τὴν Ἑλλάδα, μὴ ἔσβειε μετὰ τοὺς νικηφόρους πολέμους της, διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ ὁποῖου ἀκόμη διεξάγωνται διαπραγματεύσεις.

Τὸν Μάιον τοῦ 1896 ἐξερράγη διὰ πολλοστήν φορᾶν ἐπανάστασις εἰς τὴν Κρήτην. Αἱ ἐπακολουθήσαναι ἀσφαγαὶ χριστιανῶν, ἐρχόμεναι ὀλίγον μετὰ τὰς φοβεράς σφαγὰς τῶν Ἀρμενίων τοῦ 1895, ἐπροκάλεσαν εἰς τὸν κόσμον τοιαύτην ἀρίκην, ὥστε ἦτο, αὐτὴν τὴν φορᾶν, δύσκολον εἰς τὰς Δυνάμεις νὰ ἀναγκασθῶν τὴν Ἑλλάδα, ὅπως τὸ 1854, τὸ 1866, τὸ 1875, τὸ 1885. Τὴν 13ην Φεβρουαρίου 1897 ἐξέπλευσε διὰ τὴν Κρήτην ἡ νησοπητὴ τοῦ υστρατηγοῦ Βάσσου καὶ τὴν 18ην Ἀπριλίου ἐξερράγη ὁ πόλεμος. Τὴν 11ην Μαΐου ἡ Ἑλλάς ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπέμβασιν τῶν Δυνάμεων καὶ τὴν 20ην ὑπεγράφη ἀνακαχὴ. Ἡ Τουρκία ἐζήτησε νὰ τῆς κατακυρωθῇ ἡ κατεχομένη παρ' αὐτῆς Θεσσαλία. Αἱ Δυνάμεις, εἶτε διότι δὲν εἶχεν ἀκόμη (ὅπως τὸ 1922—23) καταπατήθῃ ἡ ἐπικρατήσανα κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἀρχὴ τῆς μὴ ἐπανισταγωγῆς εἰς τὴν ἡμισέληνον ἐπαρχίαν, ὅπου εἶχεν ἀναστηλωθῇ ὁ σταυρὸς, εἶτε διότι ἐφοδῶντο μήπως ἀνοιχθῇ ἐκ νέου ἡ πληγὴ τοῦ θεσσαλικοῦ ἰρρεδευτισμοῦ, ἠρηθήσαν, ἐπικαλοῦμεναι διακοικουσίαν των πρὸς τοὺς δύο ἀντιπάλους, ἐπιδοθεῖσαν ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου καὶ προειδοποιούσαν τούτους ὅτι οὐδὲποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἔκδοσις, δὲν θὰ ἐπιτρέποντο ἐδαφικῶς μεταβολαὶ εἰς τὰ Βαλκάνια. Καὶ ἐπλήρωσεν ἡ Ἑλλάς τὴν ἄτταν της μετὰ μίαν μικρὴν στρατηγικὴν φύσεως ἀδάριαν τῶν συνόρων, περιώσασσα καὶ τὰς διωμολήσεις, τῶν ὁσίων, ὑστατημένων ἀπὸ τῆς συνθήκης τῆς Κανλιτζᾶς τῆς 27ης Μαΐου 1855. ἐζήτησαν τὴν κατάργησιν αἱ νικηταί. Τὴν 18ην Σεπτεμβρίου 1897 ὑπεγρά-

φισαν τὰ προκαταρκτικά, τὴν 4ην Δεκεμβρίου ἡ ὀριστική συνθήκη εἰρήνης καὶ τὴν 2αν Ἀπριλίου 1901, μετ' ἀγώνους διαπραγματεύσεις, καταλήσασα εἰς διαίτησιν τῶν Δυνάμεων, ἐξέδωσαν αὐτὰ ἀπόφασιν ρυθμίζουσαν τὰ μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν προεκινκὸν καθεστῶς, ὅπερ ἴσχυσε μέχρι τῶν Βαλκανικῶν πολέμων. Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1898 ἀπεδιδάσθη εἰς Κρήτην ὁ πρίγκιψ Γεώργιος ὡς ὑπάτος ἀρμοστής τῶν τεσσάρων Δυνάμεων, Μεγάλῃς Βρεταννίᾳ, Γαλλίᾳ, Ρωσίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ. Προσέτιθετο ἡ τελευταία αὕτη, ὡς πρὸς τὴν Κρήτην, εἰς τὸν σύλλογον τῶν προστατιδῶν Δυνάμεων.

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1901 συνιτήθησαν ἐπὶ αὐστριακοῦ ἐδάφους, εἰς Ἀμπασίαν, οἱ βασιλεῖς Ἑλλάδος καὶ Ρουμανίας, χωρὶς τὴν παρουσίαν τῶν ὑπευθύνων των ὑπουργῶν. Ἀντιπλάγησαν σκέψεις εὐκταῖ, χωρὶς οὐδὲν νὰ ἐξωστεικωθῆ καὶ νὰ ἐπισημοποιηθῆ. Ἡ ἐκ τούτου ἀγνοία ἐδημιούργησε σήμερ φανταστικὰς περὶ ἑλληνορουμανικῆς συμμαχίας, περὶ προσεγγίσεως τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Τριττὴν Συμμαχίαν. Ὅχι μόνον οὐδὲν τούτων ἐπιβλήθησαν, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυναν νὰ δευθῶν οἱ ἑλληνορουμανικαὶ σχέσεις ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ μακεδονικοῦ ἀγώνος τὸ 1904. Ἠνωχλοῦντο ἐκ τοῦ ἀγώνος οἱ Κουσόβλαχοι, ἐρεθίζοντες τὴν ρουμανικὴν κοινὴν γνώμην. Αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν, μετὰ ἀλλεπάλληλα ἐπεισόδια, διεκρίθησαν. Ἐξ ἄλλου, μτυνόμενοι οἱ Βούλγαροι, διότι δὲν τοὺς ἐπέτρεπεν νὰ καταπατήσουν τὴν Μακεδονίαν ἐξερριζώσαν τὸν ἀκμάζοντα ἑλληνισμόν τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμανίας.

Τὴν 1ην Ὀκτωβρίου 1904, διὰ τῆς ἀπεθιδάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου Ζαΐμη εἰς Κρήτην, ἐξ ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκείθεν ἀνεχώρησιν τοῦ πρίγκιπος Γεωργίου, συνετελεῖτο ἐν ἀκόμῃ βῆμα πρὸς τὴν ἑνωσιν, δεδομένου ὅτι ὁ νέος ὑπάτος ἀρμοστής ἦτο ἐκλεκτός, ὄχι πλέον τῶν Δυνάμεων, ἀλλὰ τοῦ βασιλέως Γεωργίου.

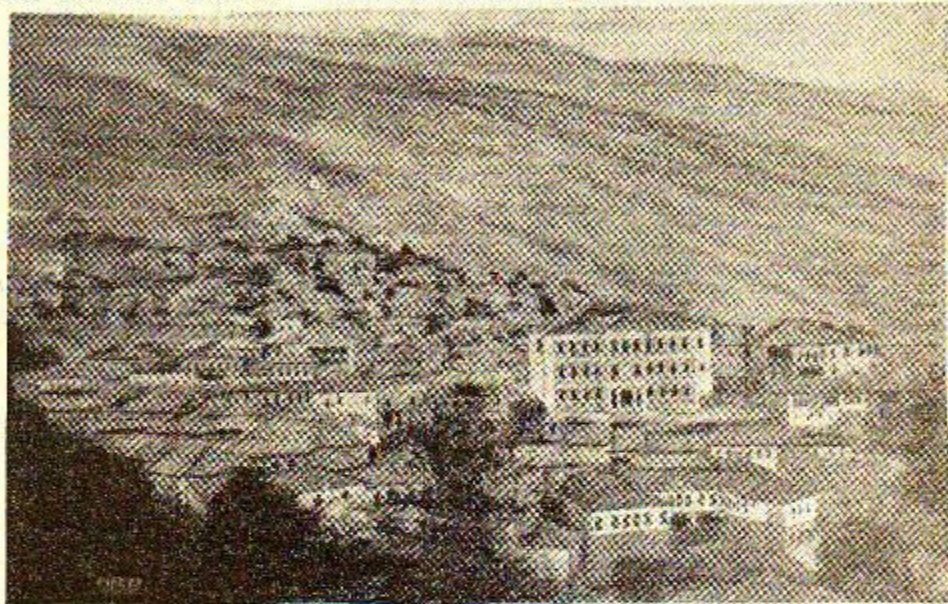
Μετὰ τὸν μακεδονικὸν πόλεμον τοῦ 1904, ἡ νεοτουρκικὴ ἐπανόστασις τῆς 24ης Ἰουλίου 1908 ἠνείκε τὴν αὐλαίαν τοῦ μεγάλου δρᾶματος, τὸ ὁποῖον διήρκεσε 15 ἔτη ἐπακριβῶς (τὴν 24ην Ἰουλίου 1923 ὑπεγράφη ἡ συνθήκη τῆς Λωζάνης). Τὸ ὄραμα ἤρξισεν, ὅπως ἐνίοτε συμβαίνει, με σκηνᾶς ἀγαλλιάσεως. Ἡ μισαία νικητηριδὸς δεινὰ ἀπεδόθησαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τῆς Τουρκίας, εἰς τὸ καταρρεῦσαν καθεστῶς καὶ ὑστερικῶν ἐνθουσιασμοῦ ἐσημειώθησαν. Μετέσχε καὶ ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς τῶν ἐκδηλώσεων. Οἱ βασιλόπαιδες Ἀνδρέας καὶ Χριστόφορος μετέβησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ προσεκύνησαν τὸν πατριάρχην. Ὁ Δ. Ράλλης, πρῶτον πρωθυπουργός, με πέντε ἄλλους βουλευτάς ἔκαμε θριαμβευτικὴν περιοδείον εἰς τὴν Ἡπειρον. Ἡ ἑλληνικὴ σημαία ἐνεφανίζετο ἀδελφωμένη με τὴν τουρκικὴν, ἐνίοτε καὶ χωρὶς αὐτῆν. Οἱ Τούρκοι, ζαλισμένοι ἀπὸ τὸ βαρὺ ποτὸν τῆς ἐλευθερίας, μετέχον ἀσυναίσθητος εἰς τὴν γενικὴν ἀλλοφοροσύνην. Ἄλλ', ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤρξισεν ἡ ἀντίδρασις. Ἄοθρα ἐγράσσοντο εἰς εὐρωπαϊκὰς ἐφημερίδας, καθ' ἃ ἡ δυναμικότης τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, με τὸ νέον ἐλευθερὸν ἐν Τουρκίᾳ καθεστῶς, δὲν θὰ ἐβράδυνε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ φαινόμενον τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς κατακτητριάς Ρώμης, με μεταμορφώσῃ τὴν Ὄθωμανικὴν εἰς μίαν νέαν Βυζαντινὴν Ἀυτοκρατορίαν. Ἄλλη ἀσύντησις τῶν Νεοτούρκων ὑπῆρξε τὸ βουλγαρικὸν πραξικόπημα τῆς 5ης, τὸ κρητικὸν τῆς 6ης καὶ τὸ αὐστριακὸν τῆς 7ης Ὀκτωβρίου. Ἡ νεοτουρκικὴ ἐπανόστασις μετεβλήθη ἀπὸ πολιτικῆς εἰς ἐθνικὴν. Οἱ ἄνθρωποι ἐξηφανίσθησαν, ἡ πραγματικότης ἐνεφανίσθη στυγνὴ· ἔκτουρκισμός τῶν πάντων, κατάσχεσις καὶ αὐτῶν τῶν ἀπ' αἰῶνος προνομίων τοῦ Γένους, ἐφαναζόμενον ἦδη ὡς συνηθεσμένων με τὸ σουλτανικὸν καθεστῶς. Τὴν εὐδίαν τοῦ θέρους διεδέχθη χειμῶν βαρῆς, πείσεσι, διαδηλώσεσι θερμῶδεσι τῶν ὄσων. Ἐν τούτοις ὁ ροῦς τῆς ιστορίας ἐθαίνει ἡρέμα. Ἀπεφασίσθη ἀπὸ τὰς τέσσαρας Δυνάμεις νὰ ἀποσύρουν τὰ ἐν Κρήτῃ στρατεύματά των τὴν 24ην Ἰουλίου 1909. Ἦσα καταστῆ τὸ πρᾶγμα ὀλιγώτερον πικρὸν διὰ τοὺς ἑορτάζοντας, τὴν ἡμέραν ἐκείνην, τὴν πρῶτην ἐπέτειον τῆς ἐπαναστάσεως των Τούρκων, ἀνεβλήθη ἡ ἐκκένωσις ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Τὴν 27ην Ἰουλίου δὲν ἐμεινεν εἰς τὴν Κρήτην ὡς τελευταῖον λείψανον τῆς μακρᾶς δουλείας παρὰ ἡ θρυλικὴ τενεκεδένια σημαία τῆς Σούδας.

Τὸ 1910, με τὴν ἀνάληψιν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀπὸ τὸν Κρήτα Βενιζέλου, θὰ ἠδύνατο τις νὰ φαντασθῆ ὅτι θὰ ἐξωθεῖτο ἡ λύσις τοῦ κρητικοῦ ζητήματος, ὅτι θὰ ἐπεσπεύδετο ἡ εἰσόδος τῶν Κρητῶν Βουλευτῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν Βουλὴν. Σύνεθε τὸ ἀντίθετον. Ἡ Κρήτη ἀφείλε νὰ πειθαρχῆ καὶ νὰ κάμῃ ὑπομονήν, χάριν τῆς ἐπιτυχίας γενικωτέρων σχεδίων τὸ ὅποια ἤρξισαν νὰ μελετᾶνται καὶ νὰ ὀρμίζουσι.

Τὸ 1911 ἐκρήχθη τὸ τουρκικὸν μπουκοτάζ κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ἀρχισχρῆσθός τῆς Θεσσαλονικῆς Κεῖμ ἀγᾶς ἠπειλεῖ θεοὺς καὶ δαίμονας, ὁ ἀρχηγός τοῦ στρατοῦ τῆς ἐλευ-

θερίας Μαχμούτ Σεφκέτ πασσᾶς διεκήρτυεν ὅτι σύντομα θὰ ἐπαίρνε τὸν καφεὲν του εἰς τὴν πλατείαν τοῦ Συντάγματος. Ἄλλ' ἡ ἰταλικὴ ἐπίθεσις ἠνάγκασε τὴν Τουρκίαν νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῆς εἰς Λιβύην, καὶ τὸν Νοέμβριον ἐκρήχθη ἡ λῆξις τοῦ μπουκοτάζ.

Τὸ 1912, τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, οἱ Ἰταλοὶ ἀπεθιδάσθησαν εἰς Ρόδον. Ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τοὺς ὑπεδέχθη ἐνθουσιωδῶς καὶ χάρις εἰς αὐτὸν συνελήθη ἡ τουρκικὴ φρουρά. Μετὰ τὸ κρητικὸν, μετὰ τὸ μακεδονικὸν, ἕνα νέον ζήτημα ἐγενήσατο διὰ τὸν Ἑλληνισμόν, τὸ νησιωτικόν. Ἐφαίνετο τότε ὅτι αἱ ἄλλαι Δυνάμεις δὲν θὰ ἐπέτρεπον τὴν διαίτησιν τῶν Ἰταλῶν εἰς τὰς νήσους, οὔτε ἦτο αὐτὸς ὁ σκοπὸς τοῦ πολέμου. Τὶ θὰ ἐγένοντο αἱ νῆσοι μετὰ τὴν λήξιν του; Ἐύωσιν με τὴν Ἑλλάδα ἐξήτουν οἱ νησιῶται εἰς τὸ συνέδριον τῆς Πάτμου, τὸ διαλυθὲν βίαι ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς. Ἄλλ' ὑπῆρχεν ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἡ λύσις τῆς αὐτονομίας. Δυναμὴς μάλιστα νὰ περιλάβῃ καὶ τὰς ἄλλας, πλὴν τῶν Δώδεκας, νήσους, τὴν Χίον, τὴν Μυτιλήνην. Τὰς σχετικὰς σκέψεις καὶ βολιδωσκαπήσεις τινας ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ ἤλθαν νὰ ἀνακόωνται νὰ γεγονῶτα. Τὴν 13ην Μαρτίου 1912 ὑπεγράφη ἡ σερβοβουλγαρικὴ συμμαχία. Ὡς ἐγκώσθη βραδύτερον, πρόσθετον πρωτοκόλλον προέβλεπε τὴν διανομὴν τῆς Μακεδονίας, χωρὶς οὐδεμίαν μείσιν περὶ ἑλληνικοῦ μεριδίου. Ὁ νέος Ἅγιος Στέφανος ἦτο αὐτὴν τὴν φωνάν, σερβοβουλγαρικὸς. Ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ συμμαχία τοῦ Μαΐου ὑπῆρξε τὸ ἄλλο ἑλληνοβουλγαρικὸν συμπράξιν, τῆς ὁποίας ἀρμός καθίστατο αὐτὰ ἡ Βουλγαρία. Μετὰ τέσσαρας μῆνας ἐξερράγη ὁ πόλεμος, τοῦ ὁποῖου τὸ δραματικώτερον διπλωματικοστρατιωτικὸν ἐπεισόδιον ὑπῆρξεν ἡ ἐπιτελείς τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσα-

Πανοραμικὴ ἀπόψις τοῦ Ἀγυροκάστρου.

λονικῆς παρ' ἡμῶν πρώτων. Τὸν Νοέμβριον οἱ Τούρκοι ἐσταμάτησαν τοὺς Βούλγαρους εἰς τὴν γραμμὴν τῆς Τσατάλτζας καὶ μετ' ὀλίγον συνήθη διήμερος τουρκοβουλγαρικὴ ἀνακαχὴ. Ἡμεῖς, χαράζοντας διαφορετικὸν δρόμον ἀπὸ τοὺς συμμάχους μας, συνεχίσσαμεν τὸν ἀγῶνα, με καρπὸν τὴν ἄλυσιν τῶν Ἰωαννίνων.

Τὴν 30ην Μαΐου 1913 ὑπεγράφη εἰς Λονδίνον ἡ συνθήκη μεταξὺ τῶν βαλκανικῶν συμμαχῶν καὶ τῆς Τουρκίας. Ἡ μετὰ τῶν συμμάχων διανομὴ τῶν παραχωρουμένων ὑπὸ τῆς Τουρκίας ἐδαφῶν ἔμενεν ἀνοικτὴ. Ἄλλ' ἔμεναν ἀνοικτὰ καὶ τρία ἄλλα ζητήματα, ἐνδιαφέροντα εἰδικῶς τὴν Ἑλλάδα, τὸ βορειοηπειρωτικόν, τὸ νησιωτικόν καὶ τὸ ἀγιορειτικόν, τῶν ὁποίων θὰ ἐκθέσωμεν, ὡς ἀποτελούσας ἐν σύνολον, τὰς περιπετείας, πρὶν ἢ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν χρονολογικὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων.

Ἡ ἱστορία τοῦ πρώτου εἶναι ἀπὸ τὰς συγκινητικώτερας ὅμα καὶ θλιβερώτερας σελίδας τοῦ ἐθνικοῦ μας βίου. Μία τραγικὴ ἄλυσιν γεγονότων ἠορῶν καὶ ἀντιθέτων περιστάσεων, ἐπιτυχῶν καὶ ἀποτυχῶν διπλωματικῶν, κατέληξεν εἰς τὴν ἀπόσπασιν ἀπὸ τῆς μητρῆς Ἑλλάδος ἐνὸς πολιτικοῦ τμήματος τῆς Ἡπείρου, τῆς πανάρχαιας ταύτης κοιτίδος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἦτο εὐδὲς ἐξ ἀρχῆς γνωστὸν ὅτι εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην θὰ εἶχομεν ἀντιμετώπιους δυνάμεις ἐχούσας εἰδικὰ εἰς τὴν Ἀδριατικὴν συμφέροντα. Εὐρέθημεν μάλιστα πρὸ τοῦ φαινομένου ὅτι αἱ δυνάμεις αὐταί, ἀντίπαλοι μεταξὺ των, συνιῶθησαν ἐν τῇ προασπίσει τῶν συμφερόντων τούτων. Τὴν 8ην Σεπτεμβρίου 1913 αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, ἐνεργουσαὶ συμφῶνως πρὸς τὸ ἀρθρὸν 3 τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίου, τὸ ὁποῖον ἀνέθετεν εἰς αὐτάς τὸν διακανονισμὸν τῶν συνόρων τῆς Ἀλβανίας, ἀπεφασίσαν τὴν ἴδρυσιν μιᾶς διεθνούς δοσοδικῆς γραμμῆς πρὸς χάραξιν τῶν συνόρων ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Φτελιάς μέχρι τῶν ὄριων τοῦ καλῆ Κορμισιάς. Ἦτο ἤδη ἡ ἀπόφασις αὐτῆ διπλοῦν πληγμὰ διὰ τὴν Ἑλλάδα: Κατεκροῦσθε ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἀπ' ἐνὸς ἡ Κορμισιά με δολοκλήρον τὴν περιφέρειάν της, καὶ ἀπ' ἐπέ-

ρου ή παραλία μέχρι της Φτελιάς, ήτοι η Χειμάρα, οι Άγιοι Σαραντα και τὸ Βουθρωτόν ὡς καὶ ἡ νησίς Σάσση, παραβλεπομένου ὅτι αὐτὴ ἴσθ' ἑλληνικὸν ἕδαφος ἀπὸ τοῦ 1864. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κεντρικὴν Βόρειον Ἠπειρὸν τὰ πραγματικὰ διὰ τὰς ἐνεργείας τῆς ἐπιτροπῆς ἐνεφανίζοντο δυσοίαια: Ὁρίζετο ὡς κριτήριον τῶν ἐργασιῶν τῆς ἡ γλώσσα, καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς μερικὰ τμήματα τῆς Βορείου Ἠπειροῦ, ὅπως ἄλλως τε καὶ εἰς τὴν Ὑδρην καὶ εἰς τὰ περὶ χωρὰ τῶν Ἀθηνῶν, οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀβανόφωνοι ἢ διγλωσσοί. Πράγματι, ἡ ἀπόφασις τῆς ἐπιτροπῆς, τὸ περιφρονεῖν πρωτόκολλον τῆς Φλωρεντίας τῆς 17ης Δεκεμβρίου 1913, ὑπογραφῆν ὑπὸ τὴν γνωστὴν δυσμενῆ ἀτμοσφαιρῶν, ὑπῆρξε συντριπτικὴ. Ὁχι μόνον ἀβανόφωνοι περίοχαί, ὅπως τὸ Τεπελί, ἡ Πρεμετῆ, τὸ Λεσκοβίκι, ἡ Κολώνια, ἀλλὰ καὶ ἑλληνοφώνοι, τὸ Ἀργυροκάστρον, τὸ Δέλδινον, ἀφίοντο ἐξω τῶν ἑλληνικῶν ὄρειων. Ἐκρυσταλλίζετο ἡ Ἠπειρος εἰς δύο τμήματα, οἰκονομικῶς ἐν ταῦτοις ἀναπόσπαστα, ἔχαιεν ἡ Ἑλλάς τὴν τρίτην, μετὰ τὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν Ἄρταν, ἱστορικῶν πρωτεύουσαν τῆς Ἠπειροῦ, τὸ Ἀργυροκάστρον, καὶ ἔβλεπε τὰ βορειοδυτικὰ σύνορα τῆς στερωμένης τῶν φυσικῶν τῶν προτυριῶν. Τὴν 13ην Φεβρουαρίου 1914 μᾶς ἐγνωρίσαν διὰ διακοινώσεως τῶν αἰ Μεγάλαι Δυνάμεις τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐπιτροπῆς. Ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς δὲν ἠδύνατο παρὰ τὰ ὑποκύβη, καὶ τὴν 21ην Φεβρουαρίου ἀπάντησεν εἰς τὴν διακοινώσιν δεχόμενη τὴν ἀπόφασιν καὶ ζητοῦσα μόνον ὀρισμέναις ἐγγυήσεσι διὰ τὴν ἀσφάλειαν, τὴν ἐλευθερίαν ἐκπαίδευσιν, τὴν ἐλευθερίαν ἀσκήσιν τῆς βοσκοτικῆς τῶν κατοίκων. Ταυτοχρόνως ἡ Ἑλλάς ἤρξατο τὴν ἐκκένωσιν τῆς Βορείου Ἠπειροῦ ἀπὸ τὰς περιοχὰς Κολωνίας καὶ Κορυτσᾶς. Ἀλλὰ μετὰ τὴν διακοινώσεως καὶ ἀπαντήσεως ἡ βορειοπειρωτικὴ ὁμίη, ἀδιαφοροῦσα δι' ἀποφάσεις ἀδικίας, ἔφ' ἃν δὲν εἶχεν ἐρατοπῆ, κατεργασμένη εἰς τὸν ὑπερ τῶν ἄλλων ἀγῶνα, ἀπεπέτασεν εἰς Χειμάραν καὶ Ἀργυροκάστρον τὴν σημαίαν τῆς αὐτονομίας. Ἐκαμὲ τότε ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς κατὰ περισσώτερον ἀπὸ ὅτι τὴν ὑπεκρέωνεν ἡ ὑπογραφή της: Ἀντέδρασε κατὰ τὸν ἀγῶνα ἔκεινον, ἐμπροσθίζουσα τὴν ἐκ τῆς μητροπόλεως ἀποστολὴν ἐνισχύσεων. Τίποτε ὁμως δὲν ἤδύνατο νὰ σταματήσῃ τοὺς βορειοπειρωτὰς. Μετ' οὐ πολὺ κατέλαβον τὴν Κολωνίαν καὶ τὴν Κορυτσάν. Τὸ χυθὴν βορειοπειρωτικὸν αἶμα ἔφερον ὡς καρπὸν, τῆς ἐνώσεως ἐμπροσθίζουμένης διεθνῶς, τὸ πρωτόκολλον τῆς Κερκύρας τῆς 17ης Μαΐου 1914. Ἐξοφθαλίζετο δι' αὐτὸ εὐρύτατη αὐτονομία τῆς Βορείου Ἠπειροῦ, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Κορυτσᾶς, μὲ ἐιδικὰς διοικήσεις, ἐντοπιῶν χωροφυλακίαν, νομιστικὴν, γλωσσικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν. Ἡ διεθνὴς ἐπιτροπὴ τοῦ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐλέγχου ἀνέλαβε νὰ ὑποβάλῃ τὸ πρωτόκολλον εἰς τὴν ἐγκρίσιν τῆς ἀλβανικῆς κυβερνήσεως, τὴν ὁποίαν ἐγκρίσιν ἐπέτυχε καὶ ἐγνωστοποίησεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὴν 23ην Ἰουνίου. Τὴν 1ην Ἰουλίου οἱ ἐν Ἀθῆναις πρέσβεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἀνεκοίνωσαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι καὶ αἱ κυβερνήσεις τῶν ἐκείνων τὸ πρωτόκολλον. Ἐξ ἄλλου, δύο νέα γεγονότα, ἡ ἐκρηκτικὴ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου καὶ ἡ ἐμφύλιος σπαραχτικὴ εἰς Ἀλβανίαν (τὴν ὁποίαν ὁ ἡγεμὼν Γουλιέλμος τοῦ Β' ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν 3ην Σεπτεμβρίου), πρῶτον ἐνοίκως τὸ βορειοπειρωτικὸν ζήτημα. Τὴν 27ην Ὀκτωβρίου ὁ πρωθυπουργὸς Ἐλ. Βενιζέλος ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν βουλὴν τὴν παρ' ἡμῶν, τὴ ἐπινεύσει τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἀνακατάληψιν τῆς Βορείου Ἠπειροῦ, διὰ λόγους προστασίας τῶν κατοίκων.

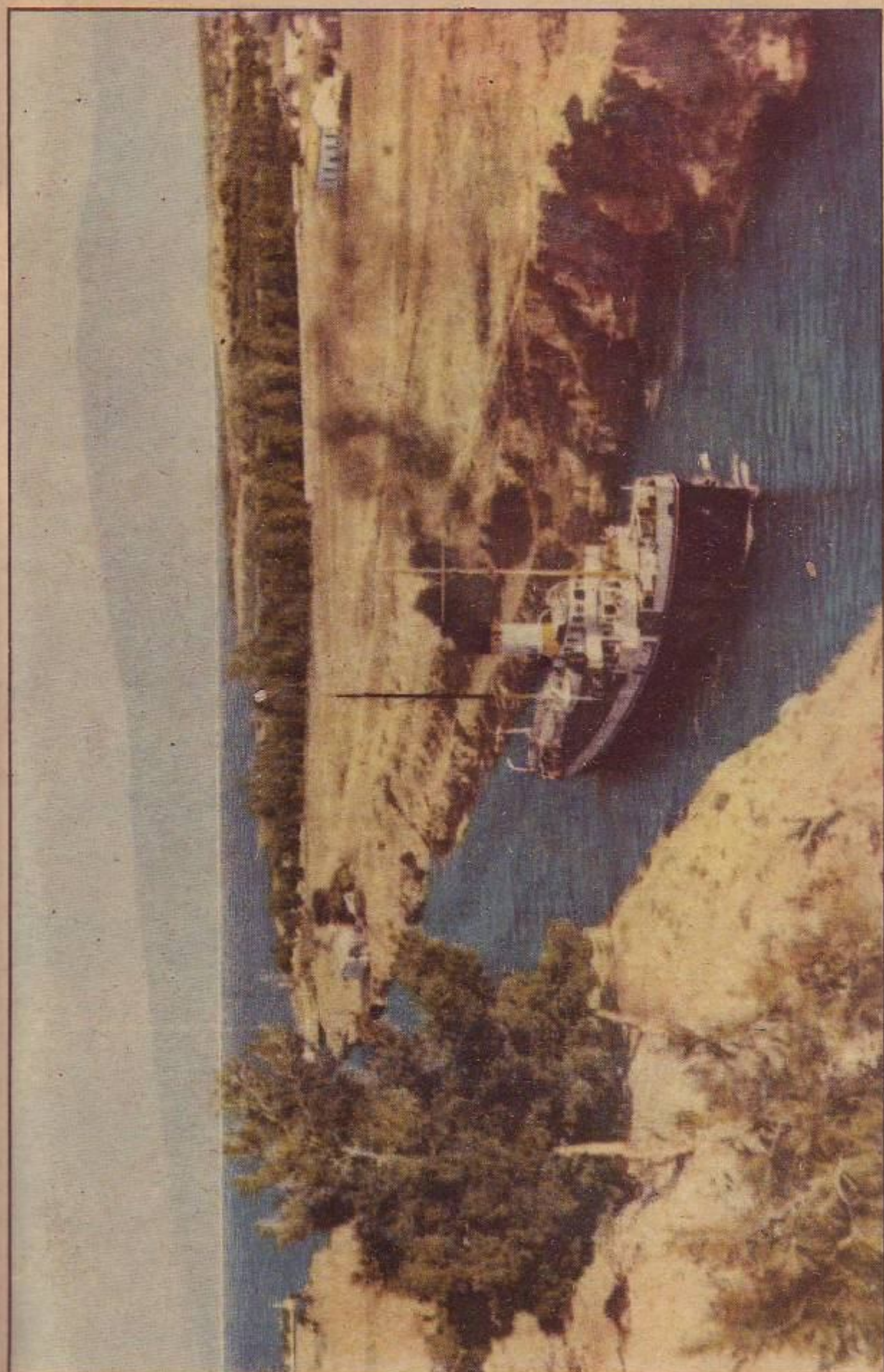
Ἦτο τοῦτο ὁ πρόλογος τῆς ὀριστικῆς προσαρτήσεως. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τὴν συνθήκην τοῦ Λονδίνου τῆς 26ης Ἀπριλίου 1915 μετὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως καὶ τῆς Ἰταλίας, κατεκυρώθη εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ὁ Αὐλῶν (ὃν εἶχε καταλάβῃ ἡ Ἰταλία συγχρόνως μετ' ἡμῶν ἀνακατάληψιν τῆς Βορείου Ἠπειροῦ), ἀλλ' ὑπέσχετο ἡ Ἰταλία νὰ μὴ φέρῃ ἀντίρρησην εἰς τὴν προσαρτήσιν τῆς Βορείου Ἠπειροῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὀρισμένου μόνον ὅτι θὰ οὐδενωποιεῖτο ἡ ἡπειρωτικὴ ἀκτὴ ἀπὸ τοῦ Αὐλῶνος μέχρι τοῦ ἀκρατηρίου Στόλου. Τὴν εὐρίαν ταύτην τὴν τοῦ βορειοπειρωτικοῦ ζητήματος ἤλθε νὰ διακοπῇ ὁ διχασμὸς τῆς Ἑλλάδος. Τὴν 24ην Αὐγούστου 1916, μὲ τὴν πρῶσιν ὅτι ἐπρόσδοτοῦντο διὰ τῶν βορειοπειρωτικῶν ἀκτῶν τὰ γερμανικὰ ὑποδρόχια, ἰταλικά στρατεύματα ἀπεβιδάσθησαν εἰς Χειμάραν καὶ ἐκείθεν ἐξέτειναν τὴν κατοχὴν των εἰς δολοκλήρον τὴν περιοχὴν Ἀργυροκάστρου. Εἰς ἀντίρρησην, κατέλαβον καὶ οἱ Γάλλοι τὴν Κορυτσάν, τὴν 23ην Ὀκτωβρίου. Τὴν 3ην Ἰουνίου 1917 προκήρυξαν οἱ Ἰταλοὶ εἰς Ἀργυροκάστρον τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἀλβανίας, ὑπὸ ἰταλικὴν προστασίαν. Τοὺς ἐμνήθησαν οἱ Γάλλοι δι' ἀνακηρύξεως ἀλβανικῆς δημοκρατίας εἰς Κορυτσάν. Ἀλλ' ἤλλαξεν, ἀκόμη μίαν φοράν, ὑπερ ἡμῶν τὴν κατάστασιν ἡ νικηφόρος ἐπέμβασις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον. Καὶ τὴν 30ην Δεκεμβρίου 1918, εἰς τὸ ἱστορικὸν πρὸς τὴν διασκεπτικὴν εἰρήνης ἑλληνικὸν ὑπόμνημα, περιλαμβάμετο καὶ ἡ Βορεῖος Ἠπειρος μετὰ τῶν διεκδικησῶν μας. Τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἰταλικὰς ἐπιουλᾶσεις ἤσεν ἡ συμφωνία τῶν Παρισίων τῆς 29ης Ἰουλίου 1919 (γνωστὴ ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ὑπογραψάντων αὐτὴν ὡς Βενιζέλου—Τιττόνι), διὰ τῆς ὁποίας ἀνελαμβάνον νὰ ὑποστηρίξουν ἡ μὲν Ἰταλία τὰς ἑλληνικὰς αξιώσεις ἐπὶ τῆς Βορείου Ἠπειροῦ, ἡ δὲ Ἑλλάς τὴν παροχὴν ἐντολής ἐπὶ τῆς Ἀλβανίας εἰς τὴν Ἰταλίαν. Τὴν 9ην Δεκεμβρίου, δύο γαλλο - βρεταννο - ἀμερικανικὰ ὑπομνήματα ὑπεβίβοντο καὶ ἐπεκύρουν τὰ τῆς συμφωνίας Βενιζέλου—Τιττόνι, τὸ μὲν ἐν ἀναγνωρίζον τὰ ἑλληνικὰ εἰς Βορείον Ἠπειρὸν δίκαια, τὸ δὲ ἄλλο θέτον τὰς βάσεις μίας ἰταλικῆς ἐντολής ἐπὶ τῆς Ἀλβανίας. Τὴν 3ην Ἰανουαρίου 1920 ἰταλικὸν ὑπόμνημα ἀπεδέχθη τὰ ὡς ἄνω δὲς συμμα-

χικά, μὲ ἐλαφρὰς τινὰς τροποποιήσεις. Συνεπὸς οὐδὲν πλέον ἠμποδίζε τὴν ἐπιτροπὴν τῆς Βορείου Ἠπειροῦ εἰς τὴν μὴ-τέρα Ἑλλάδα. Ὅταν ὁμως ὁ Ἐλευθ. Βενιζέλος ἔφερε τὸ ζήτημα, τὴν 13ην Ἰανουαρίου, εἰς τὸ Ἀνώτατον Συμβούλιον τῶν Συμμάχων, καίτοι ἐθεωρήθη τὸτο λευκωμένον, ἐν τούτοις ἀπεφασίσθη νὰ μὴ προβῇ ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Βορείου Ἠπειροῦ παρὰ μετὰ τὴν ρυθμίσιν τοῦ ἐπιμάχου μετὰ Ἰταλίας καὶ Γιουγκοσλαβίας ἀδριατικοῦ ζητήματος. Οἱ Ἰταλοὶ, ὡς δὲ ἴσμεν μετ' ἄλλων καὶ διὰ τὸ δαδακνησιακὸν, ἤσαν ἀριστοτέχναι εἰς τὸ ἐπιωφελεῖσθαι τοῦ μεταξὺ κυλικῶν καὶ χειλέων χρονικοῦ διαστήματος πρὸς ἀνατροπὴν τῶν οὐχὶ ἀκόπας καὶ οὐχὶ ἀξίμως κηθεῖσιν παρ' ἡμῶν ὑποσχέσεων των. Σημειώτεον ὅτι τὸν Ἀπριλίον, νιπτοντες τὰς χεῖρας, ἐξέκένωσαν τὸ παρ' αὐτῶν κατεχόμενον τμήμα τῆς Β. Ἠπειροῦ, ὅπερ ἴσως καὶ κατόπιν προσεννοήσεως, ἔσπευσαν νὰ καταλάβουν οἱ Ἀλβανοί, πρῶτα τοῦ τοῦ ἐνεθάρρυνε νὰ ἐκδιώξουν μὲ τὴν σειρὰν των καὶ ἀπὸ τὸν Αὐλῶνα, κατ' Ἰαλίαν, τοὺς πρὸ ὀλίγου φίλους των Ἰταλοῦς. Οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ δι' ἐλιγμοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ἀφήγησις ἐκφεύγει τῶν ὄρων τοῦ παρόντος, ἐπέτυχον οἱ πολέμοιοι τῆς πολιτικῆς μας νὰ μεταδώσιν τὴν ἐτοιμίαν ἐν τούτοις (διὰ ραγδαίας μεταστροφῶσεως ἑλληνικῶν δυνάμεων ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας) κατάληψιν τῆς Κορυτσᾶς, τὴν ὁποίαν ἐξέκένωσαν οἱ Γάλλοι τὰς ἀρχὰς Μαΐου. Καὶ τὸ μόνον τοῦ ἐπετεύχθη τότε ὑπῆρξεν ἡ ὑπογραφή, τὴν 15ην Μαΐου, τῆς συμφωνίας τῆς Καπεταίας μεταξύ Ἀλβανῶν ἀντιπροσώπων των, ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, τοῦ γενικοῦ διοικητοῦ Ἠλιάκη καὶ τοῦ στρατηγῶ Ν. Ταικούτη, δι' ἧς συμφωνίας ἀπεφασίσθη ἡ παραμονὴ τῶν Ἀλβανῶν εἰς Κορυτσάν μέχρι τῆς ὀριστικῆς ρυθμίσεως τοῦ βορειοπειρωτικοῦ ζητήματος (ὡσεὶ νὰ μὴ εἶχε τοῦτο ἔπαρκως ρυθμισθῇ διὰ σειρὰς ὄλης πράξεων), μὲ μόνον ἀντάλλαγμα, ἐν ἧδύνατο νὰ ὀνομασθῇ τοιοῦτο, τὴν ἐν τῷ μεταξύ διατήρησιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ σχολικοῦ κατεστάτους (τοῦ ὅπερ, ἄλλωστε, ἐπὶ πολὺ ὀλίγον ἔμεινε σεβαστόν). Τὴν 12ην Νοεμβρίου, διὰ τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης τοῦ Ραπάλου, ἐρρυθμίσθη ἐπὶ τέλους τὸ ἀδριατικὸν ζήτημα καὶ συνεπὸς ἐξεπληρώθη καὶ ἡ τελευταία ἀίρεσις πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διὰ τὸ βορειοπειρωτικὸν ἀποφάσεων, πλην μετὰ δύο ἡμέρας ἢ ἐν Ἑλλάδι ἐσωτερικῆ μεταβολῆ ἐπέφερε τὴν γνωστὴν δυσμενῆ στάσιν τῶν Συμμάχων, καὶ τὸ βορειοπειρωτικὸν ζήτημα ἔδη ραγδαίως πρὸς πλήρη βαρᾶρωσιν.

Τὴν 17ην Δεκεμβρίου ἐγένετο ἡ Ἀλβανία δεκτὴ εἰς τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν καὶ ἐζήτησε μετ' οὐ πολὺ παρ' αὐτῆς νὰ ἐκασφαλίσθῃ τὰ σύνορα της. Ἡ Ἑλλάς ἀνέτεξεν ὅτι τὸ ζήτημα ἴσθ' τῆς ἀρμοδιότητος τῆς διασκεπτικῆς τῶν πρεσβευτῶν, τῆς διαδεχθείσης τὴν διασκεπτικὴν εἰρήνης, ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν τὸ ἀπεδέχθη, ἀλλ' ἡ διασκεπτικὴ τῶν πρεσβευτῶν δὲν ὑπῆρξε δικαιότερα ἀπὸ τὴν ομάδα τῶν πρεξίων ἡ ὁποία ἐπρόκλασε τὸ πρωτόκολλον τῆς Φλωρεντίας τοῦ 1913: Ἀπεκάνθη ὑπερ διατηρήσεως τῶν συνόρων τοῦ 1913 καὶ, τραγικῆ εἰρωνείας, τὸ σχετικὸν τελικὸν πρωτόκολλον ὑπεγράφη καὶ πάλιν εἰς Φλωρεντίαν. Τὰ ἐν τῷ μεταξύ μὲ αἶμα, μὲ οἰκονομικὰς θυσίας, μὲ διπλωματικῶν ἀγῶνων, μὲ ἐδαφικὰ κόμη ἀντάλλαγμα (εἰς τὴν συμφωνίαν Βενιζέλου—Τιττόνι) ἐβυσσάμενον τὴν ἰστίαν τοῦ Μαΐου τῶν περιοχῶν κτηθέντων δικαιώματα τῆς Ἑλλάδος παρηγωνίζοντο. Τὴν 2ον Ὀκτωβρίου 1921, ἄλλο πλῆγμα: ἡ Ἀλβανία ἔσπευσε νὰ προβῇ εἰς δόλωσιν περὶ μειονοτήτων, ἐγκριθείσαν παρὰ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Ἀντικαθίσταντο οὕτω διὰ τῶν γενικῶν περὶ μειονοτήτων εἰς Κεντρικὴν καὶ Ἀνατολικὴν Εὐρώπην διατάξεων τὰ εὐρὰ προνομήσιν τοῦ πρωτοκόλλου τῆς Κερκύρας. Μετὰ τὸ σβῆσμον τῶν βυσίων τῆς ἐπίσημο Ἑλλάδος, ἐσβήνετο μὲ μίαν μονακοβυλιαν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ τισίου βορειοπειρωτικοῦ ἀγῶνα τοῦ 1914. Ὑπέστη ἡ Ἑλλάς καὶ ἄλλους ὀδυνηροὺς ἐθνικοὺς ἀκρατηριασμοὺς κατὰ τὴν μακρὰν τῆς ἱστορίας, εἴτε λόγῳ τῶν ἰσίων τῆς ἀτυχιῶν καὶ σφαλμάτων, εἴτε λόγῳ ἐπιβολῆς καὶ τῆς ἰσχυροτέρων. Ἀλλὰ τὸ τραγικὸν φαινόμενον τῆς παραδόσεως, κατόπιν σειρᾶς νικηφόρων ἀγῶνων, μίας περιοχῆς ἀκρατηστικῆς ἑλληνικῆς εἰς γείτονα ἀσθενέστερον, εἶναι ἴσως μοναδικὸν εἰς τὸν ἐθνικὸν μας βίον. Τὴν 9ην Νοεμβρίου 1921 ὑπεγράφη νέος σταθμὸς πρὸς τὴν παρὰ τῆς Ἰταλίας θαυμαίαν ὑποδούλωσιν τῆς Ἀλβανίας (1926, 1927, 1939) καὶ τὴν ἐπασκαλοῦθῆσαν συνείσιν πρὸς Ἑλλάδα τῆς ἰταλικῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς (1940): δόλωσις τῶν κυβερνήσεων Μεγάλης Βρετανίας, Γαλλίας, Ἰταλίας καὶ Ἰσπανίας, δι' ἧς ἀνεγνωρίζετο εἰς τὴν Ἰταλίαν δικαίωμα ἐπεμβάσεως πρὸς ἐνδεχομένην προστασίαν τῆς ἀκρατιότητος τῶν ἀλβανικῶν συνόρων. Ἐτερωπίζετο οὕτω θλιβερῶς ἡ σχετικὴ πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο (περίοδος μέχρι τοῦ 1923) ὅσως τὸ βορειοπειρωτικὸν ζήτημα, τοῦ ὁποίου αἱ μετέπειτα φάσεις θὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὰ ἐπόμενα κεφάλαια.

Τὰ νησιωτικὸν ζήτημα ἔσχε καὶ αὐτὸ τὰς διακυμάνσεις του. Ἡ ἴδια διακοινώσις τῶν Δυνάμεων τῆς 13ης Φεβρουαρίου 1914, ἡ ὁποία μᾶς ἐστέρει τῆς Βορείου Ἠπειροῦ, μᾶς ἐπέδικασε τὰς κατεχομένας παρ' ἡμῶν νήσους, πλην τριῶν: Τῶν δύο ποσσά τὰ Στενά (Ἰμβροῦ καὶ Τενέδου) καὶ τῆς ἰστωϊατικῆς, ἐγγύτατα τῆς μικρασιατικῆς ἀκτῆς, τοῦ Καστελλοριζίου. Ἀπεδέχθημεν καὶ τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς διακοινώσεως, ἀλλ' ὁ ἐπελθὼν μετ' οὐ πολὺ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος (ἐν τῷ μεταξύ εἶχαμεν παρατείνει τὴν ἐπὶ τῶν τριῶν νήσων κατοχὴν μας λόγῳ δυστροπίας τῆς Τουρκίας ὅπως δεχθῇ τὴν δόλην περὶ νήσων ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων), παρέσχευ ἐλπίδας ὅτι ἡ κατοχὴ θὰ μετετρέπετο μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέ-

Μια άποψη της είσοδου του Ισθμού της Κορίνθου.

PHOTO-OFFSET
ΠΕΧΑΙΒΑΝΙΑ

μου εις όριστικήν προσάρτησιν (πράγματι ή συνθήκη των Σεβρών του 1920 μάς κατεκύρωσε την Ίμβρον και την Τένεδον, άλλ' ή συνθήκη της Λωζάννης του 1923 τας έπέστρεψεν εις την Τουρκίαν, με υποχρέωσιν αυτής να τούς παράσχη διοικητικήν αυτότελειαν, χαλάρως τηρηθείσαν). Η έκρηξις του ευρωπαϊκού πολέμου παρέσχεν εύκαιρίαν να παραταθή και μία άλλη κατοχή, ή της Ίταλίας επί της Δωδεκανήσου, την οποίαν υπεχρεώθη ή Ίταλίς διά της ιταλο-τουρκικής συνθήκης του Ούσού της 18ης Οκτωβρίου 1912

Ο κόμης Σφόρτσα, ό κατά τό 1919 ύπατος άρμοστής έν Τουρκία και κατά τό 1920 ύπουργός των Έξωτερικών της Ίταλίας.

νά άποδόση εις την Τουρκίαν άμα τή πλήρη έκκενώσει της Λιβύης. Η προμνησθείσα συνθήκη του Λονδίνου της 26ης Απριλίου 1915 κατεκύρω την Δωδεκανήσον εις την Ίταλίαν. Αλλά και εις τό ζήτημα τούτο αι κατά τόν πόλεμον στρατιωτικάί έπιτυχιαί της Ελλάδος και αι μετ' αυτών διπλωματικάί τοιαύται ήνοιξαν νέους όρίζοντας. Η συμφωνία Βενιζέλου — Τιττόνι της 29ης Ιουλίου 1919 κατεκύρω εις την Ελλάδα τας ιταλοκρατούμενας νήσους, πλην της Ρόδου, εις την οποίαν θέ παρέιχεν ή Ίταλία αυτόνομιαν. Πλην και εις τό δωδεκανησιακόν, όπως και εις τό βορειοπειραιωτικόν, δέν έγινε άμεσος έκτέλεσις των συμφωνηθέντων. Την 22αν Ιουλίου 1920 ό και τότε ύπουργός των Έξωτερικών της Ίταλίας κόμης, Σφόρτσα έπέδωκεν εις τόν έν Ρώμη πρεσβευτήν της Ελλάδος Λάμπρον Κορουμπλάν ανακοίνωσιν καθ' ήν ή μεταβολή των συνθηκών τόνον εις Μικράν Ασίαν (όπου ειχεν έμφανισθή τό κίνημα του Κεμαλ, τό όποιον λέγεται ότι ούκ όλιγον ειχε προωθήσει, άν μή και προκαλέσει ό ίδιος Σφόρτσα ως ύπατος άρμοστής έν Τουρκία τό 1919) όσον και εις Αλβανίαν (όπου, ως ήδη έλεχθη, οι Ίταλοί ειχαν εκδιωχθή έξ Αιτωλίας), άνέστρεπε την όλην συμφωνίαν Βενιζέλου—Τιττόνι. Κατάπληκτος ό Βενιζέλος διά την μονομερή ταύτην άπόρριψιν της δοθείσης ύπογραφής, (έξ άφορισμών δι' ής θεβαίως δέν ήνόνατο να καθηρορθή ή ύεισταμένη την καταγγελίαν της συμφωνίας Ελλάς), διεμαρτυρήθη κατά τόν έντονώτερον τρόπον, άπειλήσας μή ύπογραφήν

Λάμπρος Κορουμπλάν.

της έτοιμης συμμαχοτουρκικής συνθήκης. Υπεχώρησαν τότε υπό την γενικήν πίεσιν οι Ίταλοί και ύπεγράφη την 10ην Αύγουστου 1920 εις Σέβρας, έκτός της συμμαχοτουρκικής συνθήκης (δι' ής, έν άρθρω 122, ή Τουρκία παραρτήτο ύπέρ της Ίταλίας των δικαίων της επί της Δωδεκανήσου), και έλληνοϊταλική τοιαύτη, δι' ής ή Ίταλία παραρτήτο ύπέρ της Ελλάδος των πρό όλιγων λεπτών κτηθέντων δικαίων, διατηρούσα μόνον την Ρόδον και τό Καστελλόριζον (επί του όποιου την έλληνικήν κατοχήν ειχε κατά τόν διχασμόν του 1916 διαδεχθή γαλλική, υποχωρούσα ήδη πρό της Ιταλικής), με ίδιαν και δι' αυτό όπωσ και διά την Ρόδον ύπόσχουσι αυτόνομιαν, (έπιστολή, αύθημερόν, Μπονιν Λογκάρε, πρεσβευτού έν Παρισίαις, προς Βενιζέλον). Αλλά και πάλιν δέν έχάνετο όριστικώς ή Ρόδος: Ουόποτε ήθελεν ή Αγγλία παραχωρήσει την Κύπρον εις την Ελλάδα (όχι άμας πρό της παρελεύσεως 15 έτών), θέ διεξήγετο και εις Ρόδον δημοψήφισμα. Πλην και μετά την έτι έπισσημοτέρην της συμφωνίας Βενιζέλου-Τιττόνι συνθήκην των Σεβρών παρειλκώσθη, κατά τό προμνημονευθέν σύστημα των Ίταλόν ή παράδοσις των νήσων, μέχρις ού επήλθεν ή έθνική συμφωνία του 1922, έλαχίστας ήμέρας μετά την οποίαν ή Ίταλία έξέσχιζε διά δευτέραν φοράν επί του αυτού θέματος, έντός διετίας, την ύπογραφήν της.

Διά την νέαν ταύτην καταγγελίαν, όπως και διά την προ-

ηγουμένην, διεμαρτυρήθη ή έλληνική κυβέρνηση, άλλ' αύτην την φοράν με τό πολύ ίσχυρότερον αποτέλεσμα ότι, κατά την έγγραφου της από 29ης Ιανουαρίου 1923 προς την διασκεψιν της Λωζάννης, τό άρθρον 15 της συνθήκης της Λωζάννης της 26ης Ιουλίου 1923, όπερ ήτο άπλή έπανάληψις του προαναφερθέντος άρθρου 122 της συνθήκης των Σεβρών επηκολούθησεν, έν άρθρω 16, διάταξις καθ' ήν ή τύχη των νήσων εκανονισθήσεται μεταξύ των ενδιαφερομένων. Ητο τούτο μία, ένω και σκιάδης ύποθήκη ύπέρ της Ελλάδος, πφού άναμοσθητήτως ενδιαφερόμενοι επί του προκειμένου ήσαν αι ύπογράφασαι σεις άνδη (1919, 1920) σχετικόν προς τας ήσους πράξεις Ελλάς και Ίταλίας. Αλλά ήτόνησεν ή υποθήκη, ως θέ έκτεθή εις τό έπόμενον κεφάλαιον.

Τό εκ των άφθέντων τό 1913 προς έπίλυσιν των ζητημάτων όχόν τας όλιγοτέρας περιπετείας, ύπέρ τό άγιορειτικόν. Συνετέλεσεν εις τούτο ή διαδοχή του τσαρικού καθεστώτος υπό του μπαλσεβικικού, όπερ πολέμων τότε πάσης θεσηκευτικής έκφάνσεως δέν ήνόνατο να φανή συνεχίζον τας παλαιάς επί του Άγ. Όρους θεσηκευπολιτικές θέσεις της Ρωσσίας. Μετά την πράξιν της Λωζάννης δι' ής ετέθη έν ισχύ ή ειδική συνθήκη των Σεβρών περί μειοσιτήτων, ής τό άρθρον 13 κατοχυρώνει άπλώς τόν υπό της Ελλάδος, έναντι των άλλωγενών μοναχόν σεβασμόν των άγιορειτικών προνομίων, όια και επί Τουρκοκρατίας καθυρίζοντο διά της συνθήκης του Βερολίνου, περί αιδένας, πλην τούτου, περιορισμού της επί του Άγίου Όρους έλληνικής κυριαρχίας δύναται να γίνη λόγος. Την κυριαρχίαν ταύτην αναγνωρίζει και ό συνταχθείς παρά των άπαρτιζόντων τό Άγιον Όρος μόνων κανονισμός του 1924, όπως έξ άλλου ή έν τό πλαίσιο του έλληνικού κράτους, αυτόδιοίκεισις του Άγίου Όρους κατοχυροΰται διά των άρθρων 109—112 του Συντάγματος του 1927. Σημειώοντες ότι μετά την έπαναστασιν του Συντάγματος του 1911, τά έν λόγω άρθρα διεπρήθησαν έν ισχύ διά της από 28ης Οκτωβρίου 1935 Δ' Συντακτικής Πράξεως.

Έπανερχόμεθα εις τόν γενικόν χρονολογικόν ρυθμό των γεγονότων. Ολίγας ήμέρας πρό της ύπογραφής της συνθήκης του Λονδίνου, ύπεγράφη, την 14ην Μαΐου 1913, μυστικός εις Θεσσαλονικην από δύο Σεβρούς συνταγματικός και τόν λοχαγόν Ιωάννη Μεταξόν έλληνοσερβική συνθήκη συμμαχίας άντικατωπαθείας διά πληρύτερον κειμένου την 1ην Ιουνίου. Διεπίστατο αύτη την ανάγκην ύπάσεως κοινών έλληνοσερβικών συνόρων, πράγματων άγνωστών διά της σερβοβουλγαρικην συνθήκην συμμαχίας του 1912. Την 29ην Ιουνίου 1913 έξεστράγη ό δεύτερος βαλκανικός πόλεμος. Την 10ην Αύγουστου ύπεγράφη ή συνθήκη του Βουκουρεστίου, ή όποια έφερε την Ελλάδα εις τόν Νέστον. Έμεινεν ήδη να ρυθμισθόν όριστικώς αι σχέσεις μας με την Τουρκίαν. Η συνθήκη του Λονδίνου ειχε θεωρηθή προκαταρκτική. Υπεγράφη μετ' εογώδεις διαπραγματεύσεις, ή όριστική συνθήκη εις Αθήνας, την 14ην Νοεμβρίου. Αλλά τό νησιωτικόν ζήτημα διετήρει άκέραιαν την όξύτητα μεταξύ των δύο χωρών. Ηπειλείτο νέα έλληνοτουρκική ρήξις και ό Βενιζέλος ειχεν ήδη αναχωρήσει διά Βουξέλλας προς συνάντησιν του μεγάλου Βεζύρου και ρύθμισιν της διαφοράς, άλλ' ή έκρηξις του πρώτου παγκοσμίου πολέμου τόν εύρε καθ' όδόν και τόν έφευρον όπωσ εις Αθήνας. Εις την άρχην του πολέμου τούτου, την 2αν Αύγουστου 1914, έλαβον χώραν δύο γεγονότα προαικνίζοντα την μεγάλην έλληνικήν κρίσιν του έπομένου έτους. Αφ' ενός ό Βενιζέλος, μόλις έπιστρέψας εις Αθήνας, εις έρωτήματα της Σερβίας (προηγηθέντα της έκρήξεως του πολέμου) άν θέ εβοήθει ή Ελλάδα την Σερβίαν, πρώτον έναντι της Αυστρίας, και δεύτερον έναντι της Βουλγαρίας, απήντησεν εις μέν τό πρώτον ότι ή Ελλάδα θεώρει έξαντλομένην πΰσαν φιλικήν και συμμαχικήν ύποχρέωσιν διά τηρήσεως εϋμενεστάτης διά την Σερβίαν ουδετερότητας, εις δε τό δεύτερον ότι ή Ελλάδα ήτο έτοιμη να άντιμετωπήσιν πάσαν έπίθεσιν της Βουλγαρίας κατά της Σερβίας. Αφ' έτέρου ό βασιλεύς Κωνσταντίνος έλαβε τηλεγράφημα του Κάιζερ ζητούντος να έπιτεθή ή Ελλάδα κατά της Σερβίας. Εις την άρνητικήν απάντησιν του βασιλέως, ό Γαυλιέλιμος έπληρωγράφησεν έντονώτερον. Ο βασιλεύς τόν διεβεβαίωσε περί της προσωπικής του συμπαθείας, άλλ' επέμεινεν εις την άρνησιν του.

Ολίγας ήμέρας βραδύτερον ή εξέλιξις της καταστάσεως έπεισε την κυβέρνησιν ότι ή πολιτική της ουδετερότητας δέν θέ ήτο δυνατόν να διατηρηθή μέχρι τέλους. Την 18ην Αύγουστου εδηλώθη εις την Αγγλίαν και την Γαλλίαν ότι ή Ελλάδα ήτο έτοιμη να ταχθ ήπέρ της Αυστρίας, όταν αύτη θέ τό θερώρει σκεπτικόν. Η Αγγλία, με την συναίεσιν της Γαλλίας, απήντησε την έπόμενιν ότι θέ ήτο εύτυχώς να δεχθή την Ελλάδα ως σύμμαχον, εύθως ως ή Τουρκία έτάσσεται τυχόν με τας Κεντρικάς Αυτοκρατορίας. Τέ τέλη Οκτωβρίου ή αίρεσις έλαβε σάρκα και όστά διά της μετατροπής του «Γκαίμπεν» και του «Μπρεσλάου» εις τουρκικά, ενώ έξ άλλω εξεστράζοναντο οι Έλληνες της Μικράς Ασίας. Αλλ' ή Αυστρία ειχεν ήδη άλλα κατά νουν: Να προσελκύσθ προς αύτην όχι πλέον μόνον την Ελλάδα, αλλά και την Βουλγαρίαν. Διακαινώσεις συμμαχικάί άπτηνύθησαν προς Αθήνας και Βελιγράδι, καλούσαι Ελλάδα και Σερβίαν να προδούν εις έδαφικά παραχωρήσεις προς την Βουλγαρίαν. Αι σερβικάί έναντι των Αυστριακών έπιτυχιαί άφ' ενός, αι προσάπθειαι της έλληνικής διπλωματίας άφ' έτέρου, άπεισώκρυναν προς στιγμήν τό κακόν.

Την 24ην Ιανουαρίου 1915 ή άγγλική κυβέρνηση έπρότεινεν έπίσημως εις την Ελλάδα να έξέλθη της ουδετερότητας, βοηθούσα την Σερβίαν. Αύτην την φοράν δέν προσεφε-

ρόμβια πλέον ήμερα, παρεκλούμεθα. Η πρότασι περιείχε και υπόσχεσι σπουδαίων εδαφικών παραχωρήσεων εις Μικράν Ασίαν. Ο Βενιζέλος συντάξεν αυθημερόν τὸ πρῶτον τῶν τριῶν ιστορικών υπονημάτων του πρὸς τὸν βασιλέα, πρτείνων, ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἡ συμπτραξις καὶ τῆς Βουλγαρίας, παραχώρησι εἰς αὐτὴν τῆς Καβάλας. Τὸ ὅλον σχέδιον προϋπέθετε καὶ τὴν συμπτραξιν τῆς Ρουμανίας, ἀλλ' αὐτὴ ἤνθησε καὶ ἀποδοθῆ εἰς ἀμεσον πῶλεμον. Ἐπανήλθεν ὁ Βενιζέλος ἐπὶ τῆς ἀνάγκης παραχωρήσεων πρὸς τὴν Βουλγαρίαν καὶ διὰ δευτέρου υπονημάτων, τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου. Τὴν ἐπομένην ὄρας ἐγνωσθησαν ἐνεργεταὶ βουλγαρικαὶ πείθεισαι περὶ τῆς προσεχοῦς συμπτραξίως τῆς Βουλγαρίας μὴ τὰς Κεντρικὰς Δυνάμεις. Ἠτόνησεν ἐκ τούτου τὸ ὅλον σχέδιον τῶν εἰς τὴν Βουλγαρίαν παραχωρήσεων, εἰς τὰς ἐπισημειωμένας δὲ νεωτέρως συμμαχικὰς κοουσίεις περὶ ἐξόδου ἡμῶν ἐκ τῆς οὐδετερότητος ὑπὲρ τῆς Σερβίας, ἐξέδη ἡ ἀπάντησις ὅτι ἀδυνατοῦμεν νὰ τὸ πράξωμεν, λόγω τῆς βουλγαρικῆς ἀπειλῆς.

Τὸν Φεβρουάριον ἀπεφασίσθη ἀπὸ τὰς Δυνάμεις τῆς Συνενοήσεως ἡ ἐκδίωξις τῶν Δαρδανελλίων καὶ ἐξητήθη καὶ πάλιν ἡ ἑλληνικὴ συνδρομή. Τὴν 2αν Μαρτίου συντάξεν ὁ Βενιζέλος τρίτον ὑπόμημα καὶ τὸ ἀνέγνωσεν αὐτοπροσώπως εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις συμφώνησε νὰ δοθῶν ὄχιναί ἐπιστρατεύσεως. Διεφώνησεν ὁμοῦ ὁ ἀρμόδιος ἐν ἐκτέλει τῆν ἐπιστρατεύσειν ἀσχηγέων τὸ ἐπιτελεῖον Μεταξάς. Ἡ κυβέρνησις δὲν ἦτο δυνατόν, κατόπιν τούτου νὰ ἀναλάβῃ μόνη τοιαύτην εὐθύνη. Τὴν ἐπομένην, συμβούλιον τοῦ στέμματος ἀπὸ τῶν τότε καὶ τῶν πρῶτην πρωθυπουργῶν Γ. Θεοτόκη, Δ. Ράλλη, Α. Ζαΐμη, Κ. Μαυρομιχάλην καὶ Σ. Δραγούσην, ἐκλήθη νὰ λάβῃ ἀποφάσεις. Ὅλοι πλὴν τοῦ Θεοτόκη, συμφώνησαν εἰς τὴν κυβέρνησιν. Μετὰ δύο ἡμέρας νέον συμβούλιον τοῦ στέμματος ἔλαβε γνώσιν ὑπονημάτων τοῦ ἐπιτελεῖου, τοιζήσας τοὺς κινδύνους ἐκ τῆς ἐπεμβάσεώς μας καὶ κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα νὰ συνεχισθῇ ἡ πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητος. Παρητήθη, ὡς ἐκ τούτου, ἡ κυβέρνησις Βενιζέλου. Σημειώοντες ὅτι ἐν τῷ μεταξύ ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ κατέβαλλεν ἀπεγνωσμένας ἐνεργεταὶς νὰ μὴ μετῴχη ἡ Ἑλλάς κατ' οὐδένα λόγον ἐπιχειρήσεων πρὸς Κωνσταντινούπολιν ἐκ φόβου μὴ ὑπὸ τὴν ὁρμὴν τῶν γεγονότων ἐγκαθιδρυθῇ ἡ Κωνσταντινὴ εἰς τὴν πόλιν τῶν προκατόχων του. Ἐξ ἄλλου, ὀργανιστικὸν τυρετωδῶς ἡ ἀμυνα τῶν Στενῶν. Καὶ ὅταν ὁ ἀγγλογαλλικὸς στόλος, τὴν 18ην Μαρτίου, ἀνέλαβε τὸ ἐγκύρισμα, ὑπέστη ὁλόγη συμφορὰν.

Τὴν 22αν Μαρτίου ἡ νέα κυβέρνησις Γούναρη ἐδήλωσεν εἰς τὰς Δυνάμεις ὅτι θὰ ἰσχυρίζετο τὴν πολιτικὴν τῆς εὐμενοῦς πρὸς τὴν Ἄνταντ οὐδετερότητος καὶ ὅτι, εὐκαιρίας δοθίσαι, θὰ ἐτάσσεται εἰς τὸ πλευρὸν τῆς, ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ἐξασφαλίσεως ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν. Τὴν 12ην Ἀπριλίου αἱ Δυνάμεις ἐξέφρασαν τὴν ἱκανοποίησιν των διὰ τὰς δηλώσεις αὐτὰς καὶ ἀνενέωσαν τὰς ἐδαφικὰς εἰς Μικράν Ασίαν προσφορὰς. Τὴν 14ην Ἀπριλίου ἡ Ἑλλάς ἀνταπήνησε ζητούσα ἐγγύτησιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς, ἄλλ' αἱ ἀρξάμενοι ἐν τῷ μεταξύ συνομιλοῦναι μὲ τὴν Ἰταλίαν ἵσαν διὰ τοὺς Συμμάχους πολὺ πλέον ἐνδιαφερόμενοι ἀπὸ τὰς συνομιλίαις μὲ τὴν Ἑλλάδα. Μετ' οὐ πολὺ, τὴν 26ην Ἀπριλίου ὑπεγράφη εἰς Λονδίνον ἡ συμφωνία μὲ τὴν Ἰταλίαν (ἴδε ἀνωτέρω τὰ ἐν αὐτῇ σχετικὰ πρὸς τὴν Βόρειον Ἠπειροῦ καὶ τὴν Δωδεκάνησον) πρόδρομος συντόμου καὶ ἐπιφέλεσάτης δι' αὐτὴν ἐξόδου τῆς ἐκ τῆς οὐδετερότητος. Καὶ τούτο ἐνῶ οἱ Σύμμαχοι ἀνεμνήρκαζον συνεχῶς τὴν ἐπιβία δολοφονίας τῆς Βουλγαρίας εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος. Τὴν 31ην Μαΐου ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπήνησε σχετικὰς ἐντονας διακοίνωσιν πρὸς τὰς Δυνάμεις.

Ἡ ἐξοδος τῆς Βουλγαρίας ἐκ τῆς οὐδετερότητος παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν ἤνοιγε νέους ὁρίζοντας εἰς τὰς δυνατότητας ἐπεμβάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἡ γενομένη, εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ πολέμου δὴλωσις πρὸς τὴν Σερβίαν ἤρχετο ἐπὶ τῆς συμπτραξίως. Ὑπεχρεοῦτο ὁμοῦ ἡ Σερβία, κατὰ τὴν συμβήκην συμμαχίαν, νὰ διαθέσῃ 150.000 ἀνδρας, τοῦθ' ὅπερ τῆς ἦτο ἀδύνατον. Καὶ ἐδῶ ἤρχισεν ἡ ἀλυσίς τῶν παρεξηγήσεων, ἡ ὁποία ἐγένεν ἀφορμὴ ὄλων τῶν περιπετειῶν τοῦ 1915—17. Τὴν 21ην Σεπτεμβρίου 1915, ἤμεραν τῆς βουλγαρικῆς ἐπιστρατεύσεως, ὁ ἐν τῷ μεταξύ ἐπαυλῶν δι' ἐκλογῶν εἰς τὰ πράγματα Βενιζέλος ἠρώτησε τὰς Δυνάμεις ἂν θὰ ἵσαν διατεθειμένοι νὰ παράσχουν οὗτοι τὰς 150.000 στρατοῦ. Μετὰ δύο ἡμέρας ἀπήνησαν καταφατικῶς. Προσέδοκῶτο καὶ ἡ ρουμανικὴ συμπτραξις, ἀλλ' ὅπως καὶ τὸν Ἰανουάριον εἰς μάτην. Δὲν ὕστερον ἐκ τούτου ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν ἀπόβασιν τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν. Ὁ Βενιζέλος, βλέπων μεταισχυμένην καὶ πάλιν τὴν πολιτικὴν του, ἐξήτησεν αυθημερόν νὰ παραιτηθῇ. Ὁ βασιλεὺς τὸν συνεκράτησε: Τὴν ἴδιαν ἡμέραν, 23ην Σεπτεμβρίου, ἐπιστρατεύεμεθα καὶ ἡμεῖς καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ καθυστερήσωμεν ἐκ μίας κυβερνητικῆς κρίσεως. Ἐάν ὁ Βούλγαρος ἐσοῦντο ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστρατεύσεως καὶ δὲν ἐκτύπων τοὺς Σέρδους, θὰ ἤρατο τὸ αἶτιον τῆς διαφανίσεως βασιλέως καὶ κυβερνήσεως. Ἀλλὰ τὸ ἐνδεχόμενον τούτο ἦτο χιμαϊρικόν. Τὴν 11ην Ὀκτωβρίου ἤρχισεν ἡ βουλγαρικὴ κατὰ τῆς Σερβίας ἐπίθεσις. Ἐν τῷ μεταξύ ἰσχυρίζετο ἡ δραματικὴ παρεξήγησις τῆς Θεσσαλονικῆς. Τὴν 26ην Σεπτεμβρίου, ἐν συγκυρίᾳ πρὸς τὴν πρόσφατον καταστικὴν των ἀπάντησιν, Ἄγγλια καὶ Γαλλία εἰδοποίησαν τὸν Βενιζέλον ὅτι στρατευμάτα των ἔπλεον πρὸς τὴν Θεσσαλονικὴν. Ὁ Βενιζέλος κατέστησε προσεκτικὰς τὰς Δυνάμεις εἰς τὸ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ ἀπόβασις πρὶν ἢ κηρύξῃ τὸν πόλεμον ἡ Βουλγαρία, ἄλλως ἡ Ἑλλάς, οὐδετέρω ὄρα, θὰ διεμμερτώσεται Πάντας θὰ ἔδει ἡ Ἑλλάς νὰ εἶναι ἐνημέρωτος πάσης κινήσεως εἰκοσι

τέσσαρας ὄρας πρὶν. Ἄθηναι, τὴν 30ην Σεπτεμβρίου, οἱ Ἄγγλογαλλοὶ ἐνεαγνίσθησαν εἰς τὰς λέμενα τῆς Θεσσαλονικῆς. Ὁ Βενιζέλος, ἐξαλλος, ἐπληγρόφισεν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Θεσσαλονικῆς νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀπόβασιν, μεταχειριζόμενοι ἐν ἀνάγκῃ καὶ βίαν. Αἱ Δυνάμεις προσεπέθησαν νὰ διορθώσουν τὸ λάθος των, στέλλουσαι διακοίνωσιν ἐνταφιάζουσαν ἐπὶ τέλους ὀριστικὰς τὸ ζήτημα τῶν παραχωρήσεων πρὸς τὴν Βουλγαρίαν καὶ εἰδοποίησαν ἐπισημῶς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν περὶ τῆς προβέσεώς των ἀποβάσεως εἰς Θεσσαλονικὴν. Ἡ κυβέρνησις διεμαρτυρήθη κατὰ τύπος, ἀλλ' ἐθεώρησε τὴν ἀπόβασιν σύμφωνον πρὸς τὴν χαραχθεῖσαν παρ' αὐτῆς πολιτικὴν. Πλὴν τὴν 4ην Ὀκτωβρίου ἐξέσπασεν ἡ ἀπὸ ἑνδεκαήμερου λαυθάνασσα διαφανία στέμματος καὶ κυβερνήσεως καὶ ὁ Βενιζέλος ἀπερακινήθη διὰ δευτέρου φορῶν.

Ἐν ἐμοσάνειται ἐκ τῶν ὡς ἀνω μερομηνίων ἡ βουλγαρικὴ ἐπίθεσις κατὰ τῆς Σερβίας ὄρα τὸν Βενιζέλον ἐκτός τῆς ἀρχῆς. Ἡ Σερβία ἐξήτησεν ἀπὸ τὸν διάδοχον τοῦ Ζαΐμη τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ κἀνους φέντερις. Ἡ κυβέρνησις Ζαΐμη, φρονούσα ὅτι δὲν ὑφίστατο αἰ προϋποθέσεις, αἰ καθιστάσαι ὑποχρεωτικὴν τὴν ἐπέμβασιν, ὑπεσχέθη ἀπλῶς εὐμενὴ οὐδετερότητα. Ἡ θέσις τῆς Σερβίας καθίστατο κρίσιμος. Πρὸ τοῦ κινδύνου, τὴν 16ην Ὀκτωβρίου ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις μὴ προσέφερε, διὰ νὰ ἐπέμωμεν, τὴν Κύπρον παραδοτέαν ἀμέσως. Τὴν 21ην ἡ κυβέρνησις Ζαΐμη ἀπεποιήθη τὴν προσφορὰν. Τὴν ἐπομένην, ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις τὴν ἠκώρωσεν. Ἐτερωτίζετο οὕτω ἡ περίοδος τῶν προσπαθειῶν ἐξόδου τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς οὐδετερότητος, τόσον ἐκ μέρους τῆς Ἰδίας, ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῶν Συμμάχων. Ἐφεξῆς μόνον περὶ οὐδετερότητος ἤδυνάτο νὰ γίνῃ λόγος. Τὴν ἐπέμωμεν ἡ Ἑλλάς, τὴν ἐπεζήτησαν καὶ οἱ Σύμμαχοι, οἱ ὁποῖοι ἐφοβούτο ὅτι ἐπέμωμεν τῆς Ἑλλάδος δὲν θὰ ἦτο πλέον ὑπὲρ αὐτῶν, ἀλλ' ἐναντίον των.

Ἡ ἀντικατάστασις τῆς κυβερνήσεως Ζαΐμη ἀπὸ τὴν κυβερνήσιν Σκουλοῦδη ἐχειροτέρευσε τὴν κατάστασιν. Τὴν 7ην Νοεμβρίου ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐδήλωσεν εἰς τὸν πρέσβιν τῆς Γαλλίας ὅτι ἐάν τὰ σερβικὰ στρατεύματα, ὑποχωροῦντα, εἰσῆρχοντο εἰς ἑλληνικὸν ἔδαφος, θὰ ἐσπερῶζουμεν τὴν σχετικὴν σύμβασιν τῆς Χάγης, θὰ τὰ ἀσφαλίζουμεν δηλαδῆ. Εἰς ἐρώτησιν τοῦ πρέσβους τί θὰ ἐγένετο εἰς παρομοίαν περιπτώσιν, μὲ τὰ γαλλικὰ στρατεύματα, ὁ Σκουλοῦδης ἐδήλωσεν ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ ἔπρεπε νὰ συμπεριφερῇ ἀναλόγως ἐπιῶν: ἰμοὺς ἀντίστροφον ἐνηνίστατος. Ἡ φράσις παρερμηνευθεῖσα, ἐδημιούργησεν ἐκτοτε τὴν ἀδισκιδάστων δυσπιστίαν, τὸν παθολογικόν, δύναται τις εἰπεῖν, φόβον τῶν Γάλλων περὶ ἐπικινδύνων ἐναντι τοῦ στρατοῦ των διαθεσῶν τῆς Ἑλλάδος. Διέλευσις ἐξ Ἑλλάδος τοῦ Ἄγγλου στρατάρχου Κίτσεναρ καὶ τοῦ Γάλλου ὑποφύρου καὶ εὐλελλήνου Ντενὺ Κοσέν καὶ συνομιλοῦναι τὸν μὲ τὸν βασιλέα, δὲν διέλυσαν τὰ ἀρχαίαντα νὰ πικνοῦνται νῆρη. Τὸν Δεκεμβριον αἱ σχέσεις Ἑλλάδος καὶ Συμμάχων ἐφθασαν εἰς ἀξὺ πτόδιον. Τὴν 15ην ὁ Σκουλοῦδης ἀπεποιήθη νὰ δεχθῇ ἐντονας συλλογικὴν διακοίνωσιν τῶν Συμμάχων, σχετικὴν πρὸς τὴν ἀσφάλειαν τοῦ στρατοῦ τῆς Θεσσαλονικῆς. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπεδλήθη ἔλεγχος ἐπὶ τῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἰσαγωγῶν. Τὴν 30ην συνελήφθησαν καὶ ἀπιλάθησαν ἐκ Θεσσαλονικῆς οἱ πρόξενιοι τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων. Τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1916 ἤρχισεν καὶ ὁ ἀκρατισμὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔδαφους. Κατέληθη ἀπὸ τοὺς Συμμάχους ἡ Κέρκυρα, ἵνα χρησιμεύσῃ διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ δι' Ἀλβανίας ὑποχωροῦντος σερβικοῦ στρατοῦ. Ἐπιπολοῦθησαν καὶ ἄλλαι συμμαχικὰ καταλήψεις. Ἐξ ἄλλου, τὴν 26ην Μαΐου κατέληθη ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τὸ Ρούπελ.

Ὁ στρατάρχης Κίτσεναρ.

Ἦτο τούτο ὁ πρόλογος τῆς ἀπωλείας τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας. Τὴν 21ην Ἰουνίου Ἄγγλια, Γαλλία καὶ Ρωσσία, ὑπὸ τὴν ἰδιοιότητά των ὡς προστατίδων Δυνάμεων (εἶχον πολλὰ ἔτη νὰ τὸ ἐνθυμηθῶν) ἀπήνησαν νὰ ἀποστρατευθῇ ἡ Ἑλλάς, νὰ ἀντικατασταθῇ ἡ κυβέρνησις Σκουλοῦδη καὶ νὰ γίνουν ἐκλογαί. Ἐπανήλθεν εἰς τὴν κυβέρνησιν ὁ Ζαΐμη. Θὰ ἠθροίξεν δαρά γε ἡ κατάσταση; Θὰ ἐβοηθῆ πρὸς τούτο ἡ ἐξοδος τῆς Ρουμανίας ἐκ τῆς οὐδετερότητος, λαθοῦσα χώραν τὴν 26ην Αὐγούστου; Πολλοὺ γε καὶ δῆ. Τὴν ἴδιαν ἡμέραν τῆς ρουμανικῆς ἐπεμβάσεως, τὰ φρονία τῆς Καβάλας ἐπέσαν εἰς χεῖρας τῶν Βουλγάρων. Ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος ὁλόκληρος ἡ Ἀνατολικὴ Μακεδονία περιήλθεν εἰς τὴν κατοχὴν των. Ἄλλ' εἰς τὸν ἐκ Βουλγαρίας κινδύνον προσετίθετο καὶ ὁ ἐκ Σερβίας. Οἱ Σέρβοι ἤξισαν, καὶ ὁ ἀσχηγὸς τῶν εἰς Θεσσαλονικὴν συμμαχικῶν στρατευμάτων στρατηγὸς Σοράιγ ἔπειρεν εἰς τούτο εὐχέσασθαι, νὰ ἐγκαθιδρύσων τὴν κυβέρνησιν των εἰς Θεσσαλονικὴν.

Ντενὺ Κοσέν.

Ἡ ὑπογραφή τῆν 28 Ἰουλίου 1920 εἰς τὸ Δημοσχεῖον τῶν Σεβρῶν τῆς Συνθήκης Εἰρήνης μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας. Εἰς τὸ πρῶτον ἐπίπεδον ὀριστερὰ διακρίνεται ὁ Ἑλ. Βενιζέλος, καθ' ἣν στιγμήν θέτει τὴν ὑπογραφήν του.

Τὸ μέλλον ἀλοκλήρου τῆς Βορείου Ἑλλάδος ἐκλονίζετο, Ἐξερράγη τότε, τὴν 31ην Αὐγούστου,

Ὁ συνταγματάρχης Παμίκος Ζυμβρακάκης.

Κυβέρνησις Καλογεροπούλου μετὰ τάσεις φιλοναυτικὰς ὑπέβηε βραχύθις. Τὴν διεδέχθη κυβέρνησις Λάμπρου, θεωρηθεῖσα ὑπὸ τῶν συμμάχων ὡς ὀργανὸν τῆς αἰλῆς. Τὴν 26ην Σεπτεμβρίου, Βενιζέλος καὶ Κουντουριώτης ἀνεχώρησαν διὰ Κρήτην καὶ ἐκείθεν διὰ Θεσσαλονίκην. Ὑπῆρχον ἐφεξῆς δύο Ἑλλάδες, ἡ μία οὐδετέρα, ἡ ἄλλη σύμμαχος τῶν Δυνάμεων. Ἡ πρώτη ἤχθη, διὰ σειρὰς μοιραίων καὶ θλιβερῶν γεγονότων, εἰς τὴν σύγκρουσιν πρὸς συμμαχικά στρατεύματα, τὴν 1ην Δεκεμβρίου. Ἡ δευτέρα, ὀλίγον πρὶν, εἶχε κηρύξει τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Βουλγαρίας.

Ἡ ἑνωσις τῶν δύο Ἑλλάδων, κατ' Ἰούλιον 1917, ἐγενήκευσε τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων καὶ οἱ νικηφόροι ἀγῶνες τοῦ 1917—20 κατέληξαν εἰς τὰς συνθήκας Νεϊγῦ καὶ Σεβρῶν. Πλὴν δὲν εἶχεν ἀκόμη ξηραθῆ ἡ μελάνη τῆς τελευταίας ταύτης, ἥτις ὑπεγράφη τὴν 28 Ἰουλίου 1920, ἐξῆς ἐπέτειον τῆς ὑπογραφῆς τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, ὅταν ἤρχισε συστηματικὴ πανταχῶθεν κατ' αὐτῆς ἀντίδρασις. Τὸ κεραλικὸν κίνημα, ὑποστριχθὲν ἀπὸ τὴν ρωσικὴν, τὴν ἰταλικὴν, τὴν γαλλικὴν πολιτικὴν, ἤνοιξε νέαν πληγὴν εἰς τὸ πλευρὸν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ μεταπολιτεμιστὶς τοῦ 1920 ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἵνα ἐκδηλωθῶν ἐμφανέστερον καὶ σκαιότερον αἱ δυσμεκεῖς πρὸς ἡμᾶς διαθέσεις. Μόνον, μετὰ τὴν πλάτωνικὴν ὑποστροφίαν τῆς Ἀγγλίας (ἐνῶ ἐλάμβανον οἱ Τούρκοι, ἀπὸ τοὺς ἄλλους συμμαχοῦς) μας, παντοειδῆ ἐχι μόνον ἠθικὴν ἀλλὰ καὶ ὀλικὴν βοήθειαν), διεξηγώμενον τὸν ἥρωικόν ἀλλά καὶ ἀκαθ' ἀγῶνα ὁ ὁποῖος κατέληξεν εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ

1922. Τὴν 11ην Ὀκτωβρίου ὑπεγράφη ἡ ἀνασχετὴ τῶν Μουσουλμάνων καὶ τὴν 21ην Νοεμβρίου ἤρχισεν ἡ διασκέψις τῆς Λωζάνης. Δεξιὰ διπλωματικὴ διαχειρίσις ἀπ' ἐνός, ἀνασυγκρότησις τοῦ στρατοῦ ἀπ' ἑτέρου, ἔσωσαν πολλά: διατηρήθη τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπεσοδῆθη ἡ καταβολὴ πολεμικῆς ἀποζημιώσεως, ἀπεκρούσθησαν αἱ τουρκικαὶ ἀξιώσεις διὰ τὴν Δυτικὴν Θράκην, μετὰ τὴν μικρὰν ἀπώλειαν τοῦ Καραγάτι. Εἰς Λωζάννην, διὰ τῆς ἐπαφῆς Βενιζέλου — Ἰσμέτ, ἐβρίσθη καὶ ὁ πρῶτος σπάρκος τῆς μετὰ τινὰ ἐτη καρποφορήσεως ἑλληνοτουρκικῆς προσεγγίσεως. Ἡδὴ πρὸς τῆς συνθήκης τῆς 24ης Ἰουλίου, διὰ συμβάσεως τῆς 30ης Ἰανουαρίου 1923, Ἑλλὰς καὶ Τουρκία συνεφώνησαν ὅπως ἀνταλλαγῶν αἱ εἰς ἑκατέραν τῶν χωρῶν ἡμογενεῖς πληθυσμοὶ τῶν, πλὴν τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Μουσουλμάνων τῆς Δυτικῆς Θράκης.

6. Ἡ Ἑλ. Ἀδασίλευτος Δημοκρατία (1924—1935)

Ἡ νέα, εἰς Ἑλλάδα, κατάσταση, ἤρχισεν μετὰ δυσχερείας πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, ἀποτάκουσ ἐν πολλοῖς τοῦ κληροδοτηθέντος ἀπὸ τὴν ὀδυνηρὰν περιπέτειαν τοῦ 1922 σάλου.

Πρῶτον, ἐναντι τῆς Ἰταλίας. Ὡσεὶ νὰ μὴ ἤρκει ἡ παρ' αὐτῆς, τὸ 1923, κατάληξις τῆς Κερκύρας καὶ τῆς Σάσωνος, ἐφήμερος εὐτυχῶς ἡ πρώτη, διαρκεστέρα ἡ δευτέρα χάρις εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀνοχὴν, κατέπνιξεν ἡ Ἰταλία, τὸ 1924 τὴν προμηνημευθεῖσαν ὑποθήκην μας ἐπὶ τῆς Δωδεκανήσου. Διότι ἐνῶ, ὅταν ἀνεκίνησε τὸ ζήτημα τοῦ Τζαούμπαλιτ, ἤκουσε παρὰ τῆς Ἀγγλίας ὅτι ἐλίσις τοῦ ζητήματος προϋποθέτει καὶ δίκαιον διακανονισμὸν τοῦ συνασσοῦς ζητήματος τῆς Δωδεκανήσου, καὶ ἐνῶ ὅταν ὑπεγράφη εἰς Λονδίον, τὴν 10ην Ἰουνίου 1924, ἡ ἐκχωροῦσα εἰς αὐτὴν τὸ Τζαούμπαλιτ συνθήκη, ἤκουσε καὶ πάλιν ἀπὸ τοὺς ἀγγλικούς κύκλους ὅτι εἰ ἡ Ἀγγλία ἐβῆν γενναϊόδωρος, βεβαίως οὐσα ὅτι καὶ ἡ Ἰταλία θέλει ἐξ ἴσου σαθὴ γενναϊόδωρος ἐναντι τῆς Ἑλλάδος ὡς πρὸς τὴν Δωδεκανήσον. προέβη, ἀντὶ γενναϊόδωριαν, εἰς νέας βιαίας ἐνεργείας κατὰ τῶν Δωδεκανησίων.

Δεύτερον, ἐναντι τῆς Ἀλβανίας. Μετὰ τὸς ἐκτεθείσας ἀνωτέρω, θυσίας ἡπειρωτικοῦ ἐδάφους, εἰχομεν περισώσαι, βορείως τοῦ Γράμμου, δεκατέσσαρα χωρία τῆς περιφερείας Κορυτσᾶς. Ἡδὴ, μετὰ ἀλόκληρον δωδεκαετίαν ἐλευθερίας, ἐκαλεῖτο ἡ Ἑλλὰς, δι' ἀποφάσεως τῆς 19ης Ἀπριλίου 1924 τῆς διασκέψεως τῶν πρεσβευτῶν, νὰ τὰ παροδώσῃ εἰς τὴν Ἀλβανίαν. Εἰς σχετικὰς ἀντιρρήσεις μας, προσέβουγεν ἡ Ἀλβανία εἰς τὸ συμβούλιον τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, καὶ τοῦτο, δι' ἀποφάσεώς του τῆς 3ης Ὀκτωβρίου, ἐκάλεσε τὴν Ἑλλάδα νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπόφασιν τῆς 19ης Ἀπριλίου, τοῦδ' ὅπερ καὶ ἠγαγκάσθη νὰ πράξῃ ἡ Ἑλλὰς.

Τρίτον, ἐναντι τῆς Γιουγκοσλαβίας. Κατήγγειλεν αὐτὴ δολὰς ἀπρόσδοκας, τὴν 17ην Νοεμβρίου 1924, τὴν προμηνημευθεῖσαν συνθήκην συμμαχίας τῆς 1ης Ἰουλίου 1913, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἡ Ἑλλὰς καθυστερεῖ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς συμ-

βάσεως τοῦ 1923. Ἰδού συνοπτικὴ ἐξιστόρησις τῶν κατὰ τὴν σύμβασιν ταύτην: Διὰ τῆς συμμαχίας τοῦ 1913, ἡ Ἑλλάς ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν ἐνὰ παράσχη πάσας τὰς ἀναγκαίας ἐκδοκὰς καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ διὰ περίοδον 50 ἐτῶν τὴν πλήρη ἐλευθερίαν τοῦ σερβικοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου διὰ τοῦ λιμένος Θεσσαλονίκης καὶ τῶν ἀπὸ Θεσσαλονίκης πρὸς Σκόπια καὶ Μοναστήριον σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, ἐλευθερίαν ὅσον τὸ δυνατόν εὐρείαν, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ συνάδῃ πρὸς τὴν πλήρη καὶ ἀκεραίαν ἐνάσκησιν τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας». Πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποχρέωσος ταύτης εἶχεν ὑπογραφῆ ἡ σύμβασις τῆς 10ης Μαΐου 1914 ἐπεὶ σερβικῆς διὰ Θεσσαλονίκης διαμετακομισέως, δι' ἧς ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀφίερον πρὸς τοῦτο ὠρισμένον χώρον εἰς τὸν λιμένα Θεσσαλονίκης. Ἐπανελάμβανε δὲ ἡ σύμβασις τὴν ἐν τῇ συνθήκῃ συμμαχίας ἀρχὴν τῆς πλήρους καὶ ἀκεραίας ἐνάσκησος τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας, λέγουσα ὅτι ἐὼς ὧρος οὗτος, ἀποτελὸν μέρος τοῦ λιμένος Θεσσαλονίκης, θὰ διοικῆται ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς ἀρχὰς καὶ θὰ ὑπέκκειται εἰς τοὺς νόμους καὶ κανονισμοὺς τῆς Ἑλλάδος. Ἡ σύμβασις τοῦ 1914 δὲν εἶχε προλάβει νὰ ἐφαρμοσθῆ, λόγω τοῦ μετ' οὐ πολὺ ἐκραγέντος πολέμου. Θὰ ἦτο, τὸ πολὺ, νοπὸν νὰ ἐφαρμοσθῆ, ὡς εἶχε, μετὰ τὸ πέρασ αὐτοῦ, ἀλλ' οἱ Σέρβοι, διαρκούσης τῆς διασκέσεως τῆς Λωζάνης, εἶχον ζητήσει εὐρυστιν τῶν δικαιωμάτων των, καίτοι αἱ προϋποθέσεις εἶχον μεταβληθῆ εἰς βάρος τῆς Σερβίας, ἀφοῦ τὸ μὲν 1913—14 αὕτη ἐδικαιολόγει τὴν αἰτησίαν τῆς ἐκ τοῦ ὅτι ἐσπερίτω θαλασσινοῦ πνεύματος, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ 1918 εἶχεν ἀποκτήσει ἀφθονίαν λιμένων, ὑπερπερὶτον διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐμπορίου τῆς. Ἦτο ὡμος περιστάσις καθ' ἣν δὲν ἐπετρέπετο οἰαδήποτε διαφωνία μετὰ τοὺς συμμαχοὺς μας. Καὶ εἶχον μὲν ἀπέσει εἰς τὴν ὑπογραφήν εἰς Βελιγράδι, τὴν 10ην Μαΐου 1923, ὑπὸ τῶν δύο ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀλεξάνδρῃ καὶ Νίνιτσι, συμβάσεως ἀντικαθίστασις τῆς τῆς 10ης Μαΐου 1914 καὶ ἐμφανίζουσι, ἀπέναντι αὐτῆς, τὰς ἐξῆς κυριώτερας, ὑπὲρ τῶν Σέρβων, διαφορὰς: α) Δὲν ἀφαιρούτο πλέον ἀπλῶς ὁ ἐν τῷ λιμένι Θεσσαλονίκης χώρος εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ σερβικοῦ ἐμπορίου, ἀλλὰ ἐπαρχωρέτο εἰς τὸ βασίλειον τῶν Σέρβων, Κροατῶν καὶ Σλοβένων, λαμβάνων τὸ ὄνομα «Ἐλευθέρα Σερβικὴ Ζώνη». β) Ἐπανελάμβανε μὲν ἡ νέα σύμβασις ὅτι ἡ ζώνη θὰ ἀποτελεῖ ἀνεπόσαστον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, παραμένον ὑπὸ τοὺς νόμους καὶ τὴν ἐν γένει ἐνάσκησιν τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας, ἴδια ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀστυνομίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην, πλὴν ἐσυνεχίζετο τὸ σχετικὸν ἀρθρον ὡς ἐξῆς: «καθ' ὃ ὁμος θεωρουμένη ἡ σερβικὴ τελωνειακὴ περιοχὴ θέλει διοικεῖσθαι παρὰ τῶν τελωνειακῶν ἀρχῶν τοῦ Βασιλείου τῶν Σ. Κ. Σ.». Διευθερεῖτο δηλαδὴ κατ' ἀρχὴν ἡ ἑλληνικὴ κυριαρχία, ἀλλ' ὑπὸ ὠρισμένον περιορισμόν, γ) Πρωτόκολλα, προσσηρημένα τῇ συμβάσει, παρείχον διάφορα δικαιώματα, σιδηροδρομικὰ (ἐπιπλέον τῶν συνθηκῶν ἐκ τῶν διεθνῶν συμβάσεως τῆς Βέρνης τοῦ 1890, τῆς Στρέζας τοῦ 1921 καὶ τῆς Βαρκελώνης τοῦ 1921), ταχυδρομικὰ, κτηνιατρικὰ, τελωνειακὰ. Τοιαῦτα, λοιπόν, ἡ σύμβασις τοῦ 1923 ἧς ἡ δὴθεν κακὴ ἐκτέλεσις προεκάλεε τὴν καταγγελίαν τῆς συμμαχίας τοῦ 1913. Καὶ θὰ ἴδοντο μὲν ἴσως νὰ ὑποστηρίχθῃ ὅτι αἱ ἀνάγκαι τῆς ἀποστρατεύσεως ἀφ' ἐνός, ἡ ἐγκατάστασις τῶν προσφύγων ἀφ' ἑτέρου εἶχον ἐπιφέρει ἐλαφρὰς τινὰς, καὶ λίαν φυσικὰς εἰς τοιαύτας περιστάσεις ὀσμωαλίας εἰς τὰς λιμενικὰς καὶ σιδηροδρομικὰς ὑπηρεσίας, πλὴν αἱ ἀνωμαλίας αὗται ἐθεραπεύοντο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέρας καὶ δὲν ἦτο πάντως τοῦτο ἐπαρκὲς λόγος διὰ μίαν τσσαν βίαιαν ἐνεργεσίαν, ὡς ἡ καταγγελία τῆς συμμαχίας. Ἄλλ' εἶδε καὶ ἄλλας αἰτίας εἰς τὴν καταγγελίαν ἡ γιουγκοσλαυικὴ διακρίνωσις τῆς 17ης Νοεμβρίου 1924: α) Τὴν παράσχη τῆς ἐκκρεμότητος ὠρισμένων ζητημάτων ἰθαγενείας, β) τὴν μελετωμένην ἀπαλλοτριώσιν τῶν ἐκτὸς τοῦ Ἁγίου Ὄρους μετοχιῶν τῆς μονῆς Χιλιαυδαρίου, γ) τὴν ὑπογραφήν τοῦ πρωτοκόλλου τῆς Γενεύης τῆς 29ης Σεπτεμβρίου 1924 περὶ βουλγαρικῶν μειονοτήτων ἐν Ἑλλάδι. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ζήτημα ἦτο ἀπὸ τὰ συνήθη μεταξὺ κρατῶν διπλωματικὰ ζητήματα, ἴδια τὴν ἐπαύριον σειράς ὅλης συνθηκῶν αἰτίνας εἶχον ἐπιφέρει ἀναστάσιον εἰς τὰς ἰθαγενείας, ἀπεδείχθη δὲ ἐκ τῶν ὑπερῶν ὅτι συνέκετα ἀπὸ ἀσπρήκτους κατὰ τὸ πλείστον περιπτώσεις Ἑβραίων αἰτίνας εἶχον ἐνδύθῃ τὴν σερβικὴν ὑπεροχὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παρουσίας τῶν σερβικῶν στρατευμάτων εἰς Θεσσαλονικίην. Διὰ τὸ δεύτερον, διετόμενον ἀπὸ τὰς περὶ προστασίας τῶν μειονοτήτων διεθνεῖς διατάξεις, οὐδὲν δικαίωμα ἐπεμβάσεως εἶχον οἱ Γιουγκοσλαῦοι. Ἐκ τοῦ τρίτου δὲν ἦσαν οἱ Γιουγκοσλαῦοι οἱ παθόντες, ἀλλ' ἡμεῖς, δι' ὃ καὶ κατερίθῃ μετ' οὐ πολὺ παταγωδῶς ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐνδοσυνελεύσεως τὸ ἀμάρτυλὸν ἐκεῖνο πρωτόκολλον. Πλὴν πάντα ταῦτα ἦσαν προσφορὰς καὶ προσήματα. Θὰ ἴδοντο τὸ αἶτιον τῆς γιουγκοσλαυικῆς στάσεως νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν πρόσφατον ἰταλογιουγκοσλαυικὴν συμφιλίωσιν (συμφωνία Ρώμης τῆς 27ης Ἰανουαρίου 1924), ἀπὸ τὰ ὄνειρα τῆς ὁποίας (τὸ ὄραμα τοῦ Αἰγαίου ἐναντι τοῦ ἀμέσου ὄσπου, τοῦ Φιοῦμε, ὅπου ἐλάμβανε ἡ εὐεπίπετο πρακτικὴ Ἰταλία) θὰ ἀφύπνιζε σκληρότητα τὴν Γιουγκοσλαυίαν, συντριβὸν καὶ τὴν διπλωματικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Νίνιτσι, τὸ ἀφινδιστικὸν σύμφωνον τῶν Τριάνων τῆς 27ης Νοεμβρίου 1926, διὰ τοῦ ὁποίου ἤρχιζεν ἡ ὀδοῦλωσις τῆς Ἀλβανίας καὶ ἡ ἐσφήνωσις τῆς Ἰταλίας εἰς τὰ Βαλκάνια. Ἡ γιουγκοσλαυικὴ καταγγελία δὲν ἦτο βεβαίως εὐχάριστος διὰ τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἀλλ' ἀντεμετώπισεν αὐτὴ τὴν κατάστασιν μετὰ ψυχραιμίας καὶ ἤρισε, τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1925, διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Γιου-

γκοσλαυῶν πρῶτον εἰς Ἀθήνας καὶ εἶτα εἰς Βελιγράδι, πρὸς ῥυθμίσιν τοῦ ἐγεγερθέντος ζητήματος. Εὐρῆθεν μὲν περὶ ἀκρῶς ὑπερβολικῶν αἰδέσεων. Ἐξήταν οἱ Γιουγκοσλαῦοι διὰ μὲν τὴν ἰθαγενίαν καταρτισθῶν εἰδικῆς συμβάσεως δι' ἧς πάντες οἱ ἐπικαλούμενοι καταγωγῆν ἐκ γιουγκοσλαυικῆς ἐπαρχίας θὰ ἴδοντο νὰ περιβλεθῶν τὴν γιουγκοσλαυικὴν ὑπεροχότητα, χωρὶς κἂν οἱ προβαλόντες εἰς τοιαύτην ἐπιλογὴν νὰ ὑποχρεοῦνται συγχρόνως εἰς μεταστέψισιν, ὡς καθιερούται κατὰ κανὼνα εἰς τὰς τοιαύτας συμβάσεις, καὶ ἐνῶ, διὰ τῶν μετὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους συνθηκῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν, οἱ μὲν ἐξ ἐπαρχιῶν ἀπολεσθεισῶν διὰ τὴν Τουρκίαν καταγόμενοι καὶ διαμένοντες εἰς Τουρκίαν παρῶμενον Ὄθωμανοί, οἱ δὲ διαμένοντες εἰς τὰ ἀποκείμενα ὑπὸ τῶν βαλκανικῶν κρατῶν ἐδάφη ἐλάμβανον τὴν ἰθαγενίαν τοῦ κράτους τῆς διαμονῆς τω, ἀσχετὰς τῆς καταγωγῆς τω. Διὰ τὴν ζώνην τῶν ἐξήτων τὴν ἐπέκτασιν αὐτῆς εἰς ἐδάφος ἴσου πρὸς τὸ ἡμῶν σχεδὸν τοῦ ἡδὴ καθορισμένου. Συγχρόνως δὲ ἐξήταν νὰ παρῶρηθῃ εἰς αὐτοὺς ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Γενεύης — Θεσσαλονίκης, αὐτόχρομα δηλαδὴ διάδρομος ἐδαφικὸς μέχρι τοῦ Αἰγαίου, χαρακτηριζομένης τῆς Θεσσαλονίκης ὡς κοινῆς μεθοριακοῦ σταθμοῦ. Πρὸ τῶν ἐκπληκτικῶν τούτων ἀπαιτήσεων, ὡς ἦτο φυσικόν, διεκόπησαν αἱ διαπραγματεύσεις κατ' Ἰουλίον.

Τέταρτον, ἐναντι τῆς Τουρκίας. Τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου 1925 αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀπήλασαν ὅλας αἰφινδίας τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Κωνσταντίνον ΣΤ', μετὰ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἦτο ἀντιλάξιος. Τὴν 11ην Φεβρουαρίου ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις προσέσπευεν εἰς τὴν Κοινωνίαν τῶν Ἐθνῶν, δυνάμει τοῦ ἀρθρου 11 τοῦ Συμφώνου τῆς Κ.Τ.Ε., θεωρούσα ὅτι ἡ ἐν λόγω ἐνεργεία τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀντέβαινε ταυτοχρόνως εἰς τὰ συμφωνηθέντα εἰς Λωζάνην περὶ διατηρήσεως τῆς ἀκαλύτου λειτουργίας τοῦ Πατριαρχείου, εἰς τὸ ἀρθρον 12 τῆς συμβάσεως περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν ἑλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν, καὶ εἰς ἀπόσπασιν ἀπὸ 28ης Ἰανουαρίου 1925 τῆς μικτῆς ἐπιτροπῆς ἀνταλλαγῆς. Τὴν 1ην Μαρτίου ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἐδήλωσε πρὸς τὴν Κ.Τ.Ε. ὅτι τὸ μὲν γενικὸν ζήτημα τοῦ Πατριαρχείου θεωρεῖ ἐσπερικόν τῆς, τὸ δὲ ζήτημα τῆς ἀνταλλαξιμότητος τοῦ πατριαρχίου Κωνσταντινουπόλεως ἐσπερικόν ἐκ τῆς μικτῆς ἐπιτροπῆς. Τὴν 14ην Μαρτίου συνήλθε τὸ Συμβούλιον τῆς Κ.Τ.Ε. καὶ ἤκουσε τὸν ἐπὶ τούτῳ Ἑλληνα ἀντιπρόσωπον Δ. Κακλαμάνου, μὴ παραστάντος Τουρκοῦ ἀντιπροσώπου. Ἀπεφασίσθη δὲ τὸ Συμβούλιον νὰ ἀπευθινῆ πρὸς τὸ Διερικὸν Δικαστήριον Διεθνούς Δικαιοσύνης, τῆς Χάγης, πρὸς ἐκδοσιν παρ' αὐτοῦ γνωμοδοτήσεως, τὴν ἐξῆς ἐρωτήσιν: «δικαιοῦται τὸ Συμβούλιον τῆς Κ.Τ.Ε., κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Συμφώνου αὐτῆς, νὰ ἐκπληρῆ τῆς ἐξετάσεως τοῦ ἐγγραφέντος εἰς τὴν ἡμερησίαν του διατάξιν, διὰ τῆς ἀπὸ 11ης Φεβρουαρίου 1925 αἰτήσεως τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ζητήματος, ἡ δὲν δικαιοῦται εἰς τοῦτο, διὰ τοὺς λόγους τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὴν ἀπὸ τῆς 1ης Μαρτίου 1925 ἐπιστολὴν τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως;» Πρὶν ἢ ὅμως ἀποφανθῆ τὸ Δ.Δ.Δ.Δ., Ἑλλάς καὶ Τουρκία ἐβόασαν, κατόπιν ἰδιαιτέρων διαπραγματεύσεων εἰς συνενόσησιν ἐπὶ τοῦ θέματος (ἀπεδέχθη ἡ Ἑλλάς τὸ τελευταῖον γεγονός, τῆς Τουρκίας παρασχούσης ὠρισμένα διαθεβαιώσεως διὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν παραμονὴν τῶν ἀρχιερέων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου) καὶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δι' ἐπιστολῆς τῆς ἀπὸ 1ης Ἰουλίου, ἐξήτησεν ἀπὸ τῆς Κ.Τ.Ε. νὰ σταματήσῃ τὴν διαδικασίαν τοῦ Δ.Δ.Δ.Δ. τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐπραξεν αὕτη τὴν 8ην Ἰουλίου.

Πέμπτον, ἐναντι τῆς Βουλγαρίας. Τὴν 19ην Ὀκτωβρίου 1925, ἐξ ἀνταλλαγῆς πυροβολισμῶν εἰς τὰ ἑλληνοβουλγαρικὰ σύνορα, παρὰ τὸ Δεμίρ Καπού, ἐφανεύθη ὁ Ἑλληνας σκοπός. Ὁ λοχαγὸς Βασιλειάδης, προχωρήσας πρὸς διαπραγματεύσεις, ἐφανεύθη ἐπίσης. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐζήτησε τότε ἀπὸ τὴν βουλγαρικὴν νὰ ζητηθῇ συγγνώμη καὶ νὰ παρασχεθῶν αἱ δέουσαι ἀποζημιώσεις, ἀλλ' ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις ἐπρότεινε, ἀντ' αὐτοῦ, νὰ συγκροτηθῆ μικτὴ ἐπιτροπὴ πρὸς καθορισμὸν τῶν ἐσθίων. Ταυτοχρόνως ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐπληροφόρητο ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐπέτιθεντο κατὰ τῶν ἑλληνικῶν σουλαιῶν. Κατόπιν τούτου διατάχθη τὸ Γ' σῶμα στρατοῦ νὰ πορεύσῃ εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ Σταυμόνος, καὶ τὴν 21ην Ὀκτωβρίου ἑλληνικαὶ δυνάμεις διέβησαν τὰ σύνορα. Τὴν ἐπομένην, ἡ βουλγαρικὴ κυβέρνησις ἐπληροφόρησε πρὸς τὴν Κ.Τ.Ε., ζητούσα τὴν ἐπέμβεισιν αὐτῆς, δυνάμει τῶν ἀρθρῶν 10 (περὶ σεβασμοῦ τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῶν κρατῶν) καὶ 11 (περὶ κινδύνου πολέμου) τοῦ Συμφώνου. Ταυτοχρόνως ἐδήλωε ἡ Βουλγαρία ὅτι, ἐπαφειμένη εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Συμβουλίου, δὲν θὰ προσέβαλεν ἀντίστασιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐισβολὴν. Τὸ τηλεγράφημα ἐξήλθη εἰς Γενεὴν τὴν πρῶταν τῆς 23ης, καὶ τότε ἡ πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Μπριάν, εἰδοποιηθεὶς παράτω. Ἐλαβε κατεπιγόντως τὰ ἐξῆς μέτρα: πρῶτον συνεκάλεσεν εἰς ἑκτακτον σύνοδον τὸ Συμβούλιον διὰ τὴν 26ην, εἰς Παρισίους, καὶ δεύτερον ἐπληροφόρησεν εἰς τὰ ἀντίπαλα μέρη, ἐξορκίζων αὐτὰ ὅπως οὐ μόνον μὴ προβοῦν εἰς οὐδεμίαν ἐνεργεσίαν μέχρις ἐξετάσεως τῆς ὑποθέσεως παρὰ τοῦ Συμβουλίου, ἀλλὰ καὶ ἀποσύρουν ἐκάτερον τὰ στρατεύματα του ἐπέυθεν τῶν συνόρων του. Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἀνεχάτισε τὴν ἑλληνικὴν πρόελασιν πρὸς Πετριτσί, ἀμα δὲ τῇ λήψει του, τὴν 24ην, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπήτησεν ἀπεκδεχόμεν τὴν ἐπέμβεισιν τοῦ Συμβουλίου καὶ δηλώσασα ὅτι αἱ ἐπιχειρήσεις τῆς εἶχον ἀπλῶς ἀμυντικὸν χαρακτῆρα. Τὴν

26ην συνήλθε το Συμβούλιον (Έλλην αντιπρόσωπος ήτο ο Α. Καραπάνος, Βούλγαρος ο Μάρκοφ, εισηγητής δε επί του θέματος ο Υπουργός των Έξωτερικών της Μ. Βρετανίας σερ Όστεν Τσάμπερλαιν) και αφού

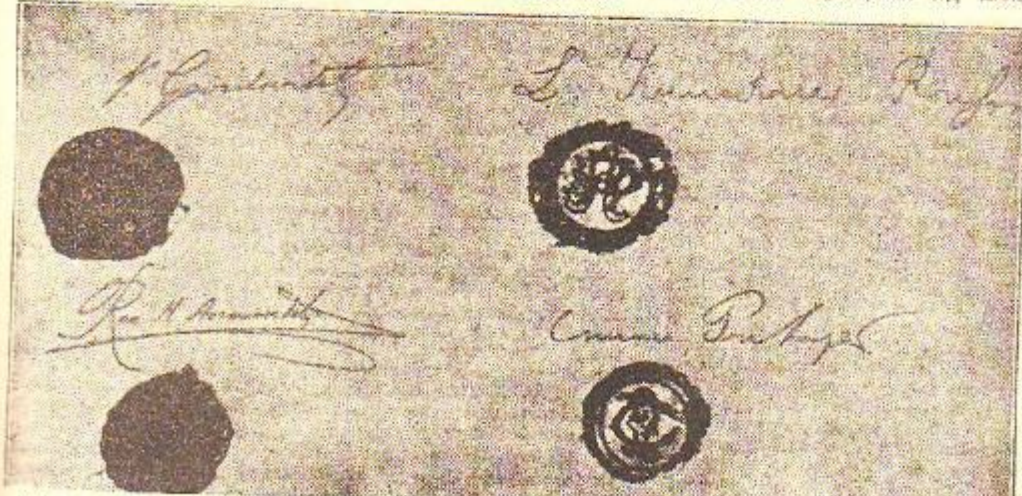

Όστεν Τσάμπερλαιν.

έκάλυψε, ως είχαν ήδη πράξει ο Μπριάν, τα δύο μέρη να προβούν εις άμεσον έκκένωσιν των κατεχομένων περ' αὐτῶν, ἐκείθεν τῶν συνόρων των, ἐδαφῶν, ἐζητήσεν ἀπὸ τὰς κυβερνήσεις Μεγάλας Βρετανίας, Γαλλίας καὶ Ἰταλίας νὰ ἀποστείλουν παράρτημα ἐπὶ τόπου ἀξιωματικούς των, εὐρισκαμένους πλησίον τοῦ θεάτρου τοῦ ἐπεισοδίου ἵνα πληροφορήσων εὐθὺς ἀμέσως τὸ Συμβούλιον ὅσα τῆ ἐκκένωσι τῶν κατεχομένων ἀποφότευθῆν ἐδαφῶν καὶ τῆ καταπαύσει τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἐστάλησαν πράγματι, εἰς Σιδηρόκαστρον οἱ ἐν Βελιγραδία στρατιωτικοὶ ἀκόλουθοι τῶν τριῶν Δυνάμεων. Τὴν 28ην τὸ Συμβούλιον ἐπληροφορήθη τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἀποφάσεών του, τῶσον παρὰ τῆς ἑλληνικῆς ὅσον καὶ παρὰ τῆς Βουλγαρικῆς κυβερνήσεως. Τὴν 29ην συνεκροτήθη ἐπιτροπὴ πρὸς ἔρευναν τῶν αἰτιῶν τοῦ ἐπεισοδίου καὶ ὑποβλήθη ἐκθέσεως εἰς τὸ Συμβούλιον, ἐξεταζούσης ὅσα καὶ τὴν δυνατότητα λήψεως γενικατέρων μέτρων πρὸς ἀποφυγὴν ἐπανάληψως εἰς τὸ μέλλον παρομοίων ἐπεισοδίων. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀποτελέσθη ἀπὸ τὸν σέρ Όρας Ράμπολτ, Βρετανιῶν πρέσβυν, ὡς πρέσβυν, ἕνα Γάλλον στρατηγόν, ἕνα Ἰταλὸν στρατηγόν, ἕνα Σουηδὸν διπλωμάτην, καὶ ἕνα Ὁλλανδὸν βουλευτήν. Τὸν Νοέμβριον ἡ ἐπιτροπὴ, βοηθουμένη καὶ ἀπὸ τοῦ εἰς Σιδηρόκαστρον στρατιωτικῶς ἀκολουθοῦς, συνέταξε τὴν ἐκθεσὶν της, ἣν υἱοθέτησε τὸ Συμβούλιον δι' ἀποφάσεώς του τῆς 14ης Δεκεμβρίου. Τὰ κυριώτερα πορίσματα ὑπῆρξαν τὰ ἑξῆς: Ἀνεγνωρίσθη ἡ καλὴ πίστις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως εἰς τὰ ἐνεργηθέντα παρ' αὐτῆς. Ἐκλήθη αὕτη νὰ καταβάλλῃ (τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐπραξέ) τριάκοντα ἑκατομμύρια λεβίων διὰ τὰς προσγενομένας ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπὶ βουλγαρικῶν ἐδάσεως ζημίας. Ἀπερραίσθη ἡ πρόσληψις, παρ' ἐκατέρου τῶν μερῶν, ἐνὸς οὐδετέρου ἀξωματικῶ πρὸς σύμπραξιν ἢ νὰ ἀσδιοργανώσῃ τὴν συνοριακῶν ὑπηρεσιῶν. Πραεβλέσθη τέλος ἡ περιπτώσις συγκροτήσεως συνιδιαισκευῆς ἐπιτροπῆς, εἰς ἣν περιπτώσιν ἐνδεχόμενον μόνον συνοριακῶν ἐπεισοδίων δὲν θὰ καθίστατο δυνατόν νὰ ρυθμισθῇ μὲ μόνον τὴν μεσολαβήσιν τῶν οὐδετέρων ἀξωματικῶν.

Ἡ τότε δικτατορία βαρέως ἔφερε τὴν τοιαύτην τροπὴν τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Πετριτσίου, ἥτις ἦτο ἀναμφισβήτητον πλῆγμα διὰ τὸ γένος της. Ἐξ ἄλλου ὁ στρατηγὸς Πάγκαλος (τὸ ἀνέσπερον ἀκόμη καὶ εἰς δημοσιευθείσας ἀναμνήσεις του τὸ 1949) οὐδέποτε ἐλησφόρησεν ὅτι εἶχε χαράξει, τὸ 1923, προέλασιν πρὸς Κονσταντινούπολιν, τὴν πραγματοποιήσιν τῆς ὁποίας εἶχεν ἐπιδοῦσαι ἡ συντηρητικὴ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου εἰς τὴν Λαζάνην. Γεγονὸς εἶναι ὅτι, τὸ 1926, ἐπέβη νὰ ἀποκτήσῃ ἐλευθερίαν ἐνεργείας ἐξασφαλίζων, ὡς ἐσπῆκε, τὴν γιουγκοσλαυικὴν εὐμένειαν δι' οἰκονομικὰς παραχωρήσεων. Οἱ Γιουγκοσλαῖοι ἔτριβον τοὺς ὀδωλάμους των ἀπὸ ἐκπλήξιν καὶ τὰς χεῖρας των ἀπὸ χερῶν πρὸ τῆς παρουσιαζομένης οὕτως ἀπροσδοκῆτου εὐκαιρίας. Ὅσο δὲν εἶχον ἐπιτύχει κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τοῦ 1925 τὰ ἐπιτύγχανον, ἀκόπως καὶ πολλαπλασίως, διὰ τῶν συμφωνιῶν

τῶν Ἀθηνῶν τῆς 17ης Ἀυγούστου 1926. Σημειώτεον ὅτι τεσσαρὰς ἡμέρας πρὸ τῆς ὑπογραφῆς των οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ Μικαῆας, Μιχαλακόπουλος, Καφαϊτάρης καὶ Παπαναστασίου, πληροφορηθέντες ἐν μέρει τὰ τεκταινόμενα, ἀπέστειλαν πρὸς τὸν τότε πρωθυπουργόν Εὐστάθιον ἐπιστολὰς δριμυτάτας, δι' ὧν τὸν καθίσταν ὑπεύθυνον τοῦ παρασκευασμένου ἐγχειρήματος, ὃ δὲ γενικῶς διευθυντῆς τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν Μ. Τσαμαδῶς, κατ' ἐξοχὴν εἰδηθὴν ἐπὶ τοῦ θέματος ὡς διατελέσας πρεσβευτῆς εἰς Βελιγραδίαν καθ' ἣν τὴν διάρκειαν τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ 1925, παρητήτο. Ἐγνώσθη βραδύτερον ὅτι ἐκ μὲν ἑλληνικῆς πλευρᾶς δὲν εἶχον κἄν ἀναγνωσθῇ τὰ προσκομισθέντα ἐκ Βελιγραδίου ἔτοιμα πρὸς ὑπογραφήν κείμενα, ἐκ δὲ γιουγκοσλαυικῆς ἐλέγθη εἰκονικῶς ὅτι ἦτο κρίμα πού δὲν ἦδύναντο νὰ φαντασθῶν τοιαῦτα τι οἱ Γιουγκοσλαῖοι ὥστε νὰ περιλάβουν ἀκόμη εὐμενεστέρως δι' αὐτοὺς διατάξεις! "Ἄς ἴωμεν τί ἦσαν αἱ συμφωνίαι αὗται. Ἐν πρώτοις μίαν βασικὴν κληθείσα ἐπιδοῦσαι ὁλοκληροῦσα τὴν σύμβασιν τῆς 10ης Μαΐου 1923", ἐξ 127 ἀρθρῶν (ἡ σύμβασις τοῦ 1923 εἶχε 14 ἀρθρα), συντεταγμένων εἰς ἀκατάληπτον ἐν πολλοῖς γαλλικῆν καὶ ὧν τινες σκοτικῶς ἴσως, τῶσον σκοτεινὰ καὶ ἀσαφῆ, ὥστε θὰ ἐγενώντο ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἀντιγωνισμοὶ. Παρ' αὐτῆν ἕτερα, περὶ διαμετακομίσεως καὶ συγκοινωνιῶν, ἐκ 37 ἀρθρῶν. Ἄλλη, περὶ κοινῶν μεθοριακῶν σταθμῶν, ἐκ 34 ἀρθρῶν. Ἄλλη περὶ εἰδικῶν τιμολογίων κατ' εὐθείαν ἀποστολῶν, παραρτήματα περὶ Τ. Τ. Τ., κτηνιatriκῆς ὑπηρεσίας καὶ ἄλλα. Ἰδοὺ καὶ αἱ γενικαὶ γραμμαὶ τῶν συμφωνιῶν: ἡ σερβικὴ ζῶνι καθίστατο πραγματικῶς γιουγκοσλαυικῆς λιμῆν, ἀποτελῶν οἰανεὶ προέκτασιν τοῦ γιουγκοσλαυικοῦ ἐδάσεως καὶ ἐφωδιασμένης μὲ τῶσα προῦσια καὶ τῶσα εὐκολίας ὥστε νὰ συντηρῶντο εὐκόλως καὶ καταστρατητικῶς τὸν ἑλληνικὸν λιμένα. Ἡ ὀργάνωσις του καθίστατο ὅλας ἀνεξάρτητος τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν, καὶ τὰ πλοία ἠδύναντο νὰ εἰσέρχονται εἰς αὐτὸν ἀνευ θεωρήσεως τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν. Ἀποτέλεσμα, ὅτι ἡ μετόπισσις ἀπ' αὐτοῦ εἰς ἄλλων λιμῶν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἔθεορεῖτο ἀκατόλως καὶ κατὰ συνέπειαν ἐπιτρέπετο εἰς τὰ γιουγκοσλαυικὰ πλοία, μὲ κινδύνον σοβαρωτάτης θλάθης τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας, ἴδιως ἂν ἄλλαι Δυνάμεις ἐπεκαλοῦντο τὴν ἴσχυρ τοῦ μάλιστον ἐνεργημένου κράτους διὰ νὰ ἀπαιτήσουν καὶ αὐταὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἀκατόλως ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς ἄλλων ἑλληνικῶν λιμῶν. Τὰ ὅρια τῆς σερβικῆς ζῶνης ἐπέτασσοντο αὐτοῦτως. Παρηγορεῖτο, ἐπὶ θεαδῶν μαρμαρῶν τοῦ ἐναπομεινένου ἑλληνικοῦ τμήματος τοῦ λιμένος Θεσσαλονίκης, τὸ δικαίωμα ἀσκήσεως, διὰ τοῦ γιουγκοσλαυικοῦ λιμένος, οὐ μόνον τοῦ γιουγκοσλαυικοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ διεθνούς διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, μὲ ὑποχρέωσιν τῆς Ἑλλάδος νὰ παραχωρήσῃ εἰς οἰανδήποτε σχετικὴν συμφωνίαν τῶν Γιουγκοσλαύων, μετὰ τρίτων. Ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Θεσσαλονίκης — Γευγελῆς καθίστατο ἀπὸ ἑλληνικῆς ἐλληνογιουγκοσλαυικῆ, μὲ διατητήν Γάλλον καὶ μὲ ὑποχρέωσιν ἐναρμονίσεως τῶν κανονισμῶν της μὲ τοὺς γιουγκοσλαυικοὺς κανονισμοὺς. Μετεδόλλετο, μὲ ὅλας λέξεις, εἰς ἐξάρτημα τοῦ γιουγκοσλαυικοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου. Ὑποχρεῖτο καὶ τὸ προσωπικὸν τῆς γραμμῆς νὰ ὀμιλῇ σερβικῶς! Ἄλλα δὲν ἀφῶρων μόνον τὴν σερβοποίησιν τῆς Θεσσαλονίκης ἀλλὰ πρὸς τοὺς Γιουγκοσλαύους παραχωρήσεις. Εἰδικὴ συμφωνία ἀνεγνώριζεν ἀνευ ἑτέρου ὡς Γιουγκοσλαύους 500 άτομα μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των, ἦτοι τοὺς ἐκ σερβικῆς Μακεδονίας καταγενομένους (μεταξὺ αὐτῶν καὶ Ἑλληνας ἐκ Μοναστηρίου) καὶ τοὺς Ἑβραίους οἵτινες, περιφρονούντες τὰς ἑλληνικὰς ἀρχάς, εἶχον, διαρκούσης, τῆς συμβαχικῆς κατασχῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ἐγγραφῆ ὡς Σέρβοι. Ἄλλ' ἐτι χεῖρον, διὰ δύο ἄλλων πράξεων ἠνοήγητο διάπλαται ἡ θύρα πρὸς ἀελλημισμὸν ὄχι πλέον μόνον τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλ' ὁλοκληρῶν τῆς Μακεδονίας. Δι' ἐπιστολῆς του ὁ ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος ἀνεγνώριζε δικαίωμα ἐλέγχου τῆς Γιουγκοσλαυίας ἐπὶ τῶν συνάμει τῶν περὶ μειονότητων διατάξεων προνομίων τῆς μοῆς Χιλιανδρῶν Γενικότερον δὲ διὰ δολώσεως περὶ προτασίας τῶν μειονότητων, καὶ ἐνὸς οἰατικῶν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Κ. Τ. Ε. κανόνες ἀπηνόρευον ἀπὸ ὧς, δι' εὐνοήτους λόγους, τὴν ἀνάμειν, εἰς τὰ τῆς προτασίας ταύτης, τῶν φυλετικῶς συγγενῶν πρὸς τὰς μειονότητας κρατιῶν, ἀνελάμβανεν ἡ Ἑλλάς, ἀπέκτανε τῆς Γιουγκοσλαυίας πλέον καὶ οὐχὶ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν, ὑποχρεώσεις αἰτίως πρόδηλον ἦτο ποῖων ἐπεμβάσεων καὶ

Αἱ ὑπογραφαὶ τῶν Γαβριήλοβιτς, Ἀβράμοβιτς, Κανακόρη Ραύφου καὶ Παντοζῆ ἐπὶ τῆς ὑπογραφῆσεως κατ' Ἀύγουστον 1926 ἐπὶ δικτατορίας Παγκαλοῦ, ἀλλὰ μὴ ἐπικυρωθείσεως συνθήκης μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ Νοτιοσλαυίας.

προστριβών πρόβειοι θά ἔλγιντο συντομώτατα. Ὡς ἀντικρυσμα δι' ἄλλα ταῦτα, διὰ τὴν κυριολεκτικὴν καὶ ἀνευ χρονικοῦ περιορισμοῦ υποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος, παρεχωρήσθη ἐν ἀνάδυσον διὰ τοὺς Γιουγκοσλαύτους σύμφωνον εἰτίας, ἀσυνήθως δραχμίας διαρκείας. Ἀσχετῶς τοῦ ὅτι μετὰ τρία μῆλις ἔτη θά ἐχρειάζοντο ἀσφαλῶς καὶ νέαι παραχωρήσεις διὰ τὴν ἐπιτέλειαν ἀναθεώσεώς του, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ τρία ταῦτα ἔτη αἱ ἐκ τούτου συμφωνίαι τούτου υποχρεώσεως ἦσαν τόσο χαλαραὶ, ἀχυροῦται τόσο ἐπιμελῶς ἡ Γιουγκοσλαυαία, εἰς ἕκαστον ἄρθρον, ὅπως ἐν τῶν ἐκ τοῦ Συμφώνου τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν ἀπορροεῶν ἔγγυσησιν, ὥστε καὶ εἰς περιπτώσιν ἀπειλῆς διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ μόνη υποχρέωσις διὰ τὴν Γιουγκοσλαυαίαν θά ἦτο νὰ συσχεθῆ μετ' αὐτῆς, περὶ τῶν ληπτέων μέτρων, ἐν τῶ πλαισίῳ πάντοτε τῶν καθοριζομένων ὑπὸ τοῦ Συμφώνου τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Πράγμα δηλαδὴ διὰ τὸ ἀπαίσιον, εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως, θά ἐπρονόει ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν. Σημειωτέον ὅτι ἐάν, ὑπὸ τὴν ἀπατηλὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἰχομεν τὰς χεῖρας ἑλευθέρας ἐκ Βερρα, ἐπρεπιόμθα εἰς ἀφρονά τινα ἐπιχείρησιν πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν, οἱ Γιουγκοσλαυαῖοι εὐκόλως θά ἤδύναντο νὰ ἐπι-καλεσθῶν τοὺς ἐκ ταύτης κινδύνους διὰ νὰ ἐξαπλωθῶν ἐντὸς εἰκοσιπεντάσραον ἡρῶν εἰς ἀλόκληρον τὴν Μακεδονίαν, πρὸς προάπτισιν τῶν δικαιωμάτων τῶ ἀποία παρεῖχον πρὸς αὐτοὺς αἱ συμφωνίαι. Εὐτυχῶς ἄλλως ἡμέρας μετὰ τὴν ὑπογραφήν τῶν συμφωνιῶν ἀνεταρῆπετο ἡ δικτατορία, ἡ ὁποία τὰς εἶχε συνάψει. Ἐπληροσφορεῖτο δὲ τότε ἡ νέα κατάσταση ἐστὶ ἐκτὸς τῶν συμφωνιῶν εἶχον ἀναληθῆ παρὰ τῆς ἀναρταρῆσεως κυβερνήσεως καὶ ἄλλαι, ἀγραφοί, οἰκονομικαὶ ὑποχρεώσεις.

Ὅταν ἡ οἰκουμένη κυβερνήσις εὐρήθη πρὸ σοβαρωτάτου προβλήματος, τῆς φυσικῆς γιουγκοσλαβικῆς ἀντιθέσεως κατόπιν τῆς συντόμου διαλύσεως ἐνὸς τοιοῦτου θρισμοῦ.

Ἐσπευσαν οἱ Γιουγκοσλαυαῖοι νὰ δηλώσουν ὅτι τὴν μὴ κύρωσιν τῶν συμφωνιῶν θά ἐθεώρουν πράξιν ἐχθρικήν. Δὲν ἐπετρεπέτο ἐν τούτοις διαταγῶν. Καὶ ἡ οἰκουμένη κυβερνήσις ἀνεμετώπισε τὴν κατάστασιν μὲ βάρρας καὶ ἀποφασιστικότητα, ἐπιμονὴν καὶ ὑπομονήν. Ἐπὶ δύο ἀλόκληρα ἔτη ἠγωνίσθη μετὰ μέθοδον, μὲ δεξιότητα, νὰ διαλύσῃ προκαταλήψεις, νὰ διαφωτισθῶν τοὺς ἀγνοοῦντας (διὰ τῶν ἐπιτόχων παρατηρητῆρῶν ἐμφανίζετο ἡ Ἑλλάς ὡς ξεσχιζούσα, οὐχὶ τὸ πρῶτον, τὰς παρὰ τὴν Σερβίαν ὑποχρεώσεις τῆς), νὰ πείσῃ τοὺς τρίτους περὶ τῆς ἀγνότητος τῶν προθέσεών τῆς. Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε σκληρὸς καὶ ἄχαρις. Ἡ προσπάθεια τοῦ 1926—28 ἔσχε τρεῖς οὐσιώδεις σταθμοὺς. Ὁ πρῶτος ἦτο ἡ κατ' Αὐγούστου 1927, πεισματῆρ, ἀπόρριψις τῶν συμφωνιῶν τοῦ 1926 ὑπὸ τῆς Βουλῆς. Ἡ ἐνέργεια αὕτη δὲν εἶχε μόνον τὴν ἔννοιαν μίας πανηγυρικήσ χειρωνακίας. Εἶχε καὶ οὐσιαστικώτερος σκοποὺς. Πρῶτον, νὰ ἐκλείψῃ διὰ παντός ὁ ἔστω καὶ ἀπιθανὸς κίνδυνος νὰ εὐρη μίαν νέα, ἐνδεχομένην, ἀνώμαλον κατάστασιν κείμενα ἐκρεουαῖνα ἀπλῶς καὶ διωκόμενα ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἀναδύσων. Δεύτερον, νὰ παύσῃ ἡ προσπάθεια τῶν Γιουγκοσλαυαίων, ἀπελιπθέντων μὲκρῶν κατὰ μικρὸν διὰ τὴν ἀλόκληρωτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν συμφωνιῶν τοῦ 1926, ὅπως χρησιμιοποιηθῶν τοῦλάχιστον αὐταὶ ὡς βάσις νέων συμφωνιῶν. Κείμενα ὅς τὰ τοῦ 1926 δὲν ἤδύναντο οὐδ' ὡς ἀνωτέρα βάση καὶ ληθῶν. Ἡ Ἑλλάς ἦτο πρόθυμος νὰ ὑπογράψῃ νέας διατάξεις, ἐρημητικῆς τῆς συμβάσεως τοῦ 1923, ἀλλὰ μὲ μόνην βάση τὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν τοῦ γιουγκοσλαυαικοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου. Δεύτερος σταθμὸς ὑπῆρξε ἡ ὑπογραφή, τὴν 2αν Νοεμβρίου 1927, τῆς ἑλληνογιουγκοσλαυαικῆς ἐμπορικῆς συμβάσεως, κατὰ τὰς σχετικὰς πρὸς τὴν ὁποίαν διαπραγματεύσεις ἐδόθη εὐκαιρία νὰ βραυσθῇ ὁ πάγος, νὰ ἔλθων καὶ πάλιν εἰς ἐπαφὴν Ἑλληνες καὶ Γιουγκοσλαυαῖοι τεχνικοί. Τρίτος σταθμὸς ὑπῆρξε ἡ εἰς Γενεύην ὑπογραφή τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ συμφώνου φιλίας τῆς 21ης Μαρτίου 1928. Δὲν παρουσίαζε τὸ συμφῶνον ἕκονο τῆσπε τὸ ἐξαιρετικὸν ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῶν διατάξεών του, ἀλλ' ἦτο ἡ πρώτη μετὰ τὸν πόλεμον πολιτικὴ συνθεσις τῆς Ἑλλάδος μετὰ ἄλλο κράτος, ἡ πρώτη ἐλευθέρα ἐξωτερικεῖσις τῆς ἐθνικῆς μας κυριαρχίας, ἡ πρώτη πράξις χειραφετήσεως ἀπὸ τῆς περιέργου ἀρχῆς ἧτις μᾶς ἀνεταρῆσατο εἰς τότε εἰς τὰς σχετικὰς μας προσαρτήσεις: «Κανονιστέον πρῶτα τὰς διαφορὰς σας μετὰ τὴν Γιουγκοσλαυαίαν!». Διὰ τῆς ὑπογραφείσεως εἰς Γενεύην πράξεως ἔπαυε νὰ εἶναι τὸ Βελιγράδι ἡ πύλη δι' ἧς ἀναγκαίως διήρχετο πᾶσα πρὸς Ἀθήνας πολιτικὴ ὁδός.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ ἔργον τῶν κυβερνήσεων οἰκουμένης καὶ συνασπισμοῦ, ἐπιτεταθῆν ἀπὸ τολημῶν καὶ εὐαμὰ ἐλιγμῶν τῆς διαδεχθείσεως αὐτῶν κυβερνήσεως Βενιζέλου: Ὑπέγραψεν αὕτη εἰς Ρώμην, τὴν 23ην Σεπτεμβρίου 1928, νέον συμφῶνον φιλίας, πολὺ σπουδαιότερον τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ, τὸ ἑλληνοϊταλικόν, τοῦθ' ὅπερ ἦτο σαφῆ πλέον εἰσδοποίησις πρὸς τὴν Γιουγκοσλαυαίαν περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς δυνατοτήσεως αὐτῆς νὰ εὐρίσκῃ καὶ ἄλλας διεξόδους, ἐφ' ὅσον ἐδυστρότει ἡ παλαιὰ σύμμαχος. Τὸ παράδειγμα εἶχε δώσει αὕτη ἡ Γιουγκοσλαυαία, ὡς προανεφέρθη, εἰς Ρώμην τὸ 1924, καὶ δὲ χωρὶς νὰ εἶχεν ἀρθεῖ χεῖρῶν ἀδικῶν ἡ Ἑλλάς. Διὰ νὰ ὑπογραμμίσῃ μάλιστα τὰς διαθέσεις του ἐναντὶ τῆς νέας εἰτίας ὁ Βενιζέλος, προέβη εἰς Ρώμην εἰς δηλώσεις κοθ' ἅς τὸ δωδεκανησιακὸν ζήτημα δὲν θά ἦτο ἐφεξῆς ζήτημα μεταξύ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας, ἀλλὰ μεταξύ Ἰταλίας καὶ νησιωτῶν. Ἐννοεῖται ὅτι νομικὰς οὐδόλως ἤδύναντο νὰ ἐξουθετερώσουν αἱ δηλώσεις αὐταὶ τὸν προσαφερόμενον ἐκ τοῦ ἀπρῶτου 16 τῆς συνθήκης τῆς Λαδάνης τίτλον μας, καὶ τὸ πᾶν θά ἤδύναντο νὰ δοθῇ εἰς αὐτὰς ἡ

ἔννοια ὅτι, τὸ κατ' αὐτὴν, δὲν θά ἔκαμε χρῆσιν τοῦ τίτλου τούτου ἡ Ἑλλάς, ἐφ' ὅσον τοιαῦται ἐχαράσσοντο φιλικαὶ μετὰ τῆς Ἰταλίας σχέσεις.

Ταῦτα πάντα ἐπέφεραν εἰς Γιουγκοσλαυαίαν σημαντικὴν μεταβολὴν διαθέσεως. Ὁ διαδεχθείς τὸν Νίντσισι πολλὸ θετικώτερος τούτου Μαρίγκοβιτς ἐνόησεν ὅτι μίαν σοβαρὰ καὶ εἰλικρινῆς εἰτία τῆς Ἑλλάδος ἦτο πολυτιμώτερος διὰ τὴν Γιουγκοσλαυαίαν παρὰ βουλείαι στήριζόμεναι εἰς τὴν βίαν καὶ καλλιέργειαν τοῦ μίσου. Καὶ ἀφοῦ ὑπεγράψαν εἰς Βελιγράδι, τὴν 11ην Ὀκτωβρίου 1928, προκαταρκτικαὶ τινες πράξεις, ὑπεγράψαν, ἐπίσης εἰς Βελιγράδι, τὴν 17ην Μαρτίου 1929, πέντε πρωτόκολλα, συμπληρωτικά τῆς συμβάσεως τοῦ 1923, ἐξ εὐαρίθμων ἕκαστον ἄρθρον (68 τὸ ἅλῶν): κτηνιατρικόν, Τ. Τ. Τ., τελωνειακόν, σιδηροδρομικόν, λιμενικόν. Διὰ τῆς ὀριστικῆς ρυθμίσεως τοῦ ζητήματος τοῦ διὰ Θεσσαλονικῆς γιουγκοσλαυαικοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, ἐπανηρχομῆθα εἰς τὸ καθεστὼς ὅπερ εἶχον ἐπιχειρήσει νὰ ἀναστῶν αἱ συμφωνίαι τοῦ 1926, τῆς πλήρους καὶ ἀκεραίας ἑλληνικῆς κυριαρχίας εἰς τὴν σερβικὴν ζώνην. Τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὴν σερβικὴν ζώνην πλοία ὑπεβάλλοντο εἰς τὰς αὐτὰς διατυπώσεις μετὰ τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὸν λοιπὸν λιμένα. Διητηρήθη ἐξ ἄλλου ἡ σερβικὴ ζώνη εἰς τὰ ὅρια τῆς τοῦ 1923. Ἡ ἀποκλειστικὴς διὰ τὸ γιουγκοσλαυαϊκὸν καὶ οὐχὶ δι' ἄλλο διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον χρησιμοποίησις τῆς ζώνης κατοχυρώθη δι' εἰδικῆς πρὸς τοῦτο ἐπιστολῆς τοῦ Γιουγκοσλαυαίου (ἑλληνικῆς καταγωγῆς) ὑπουργοῦ Κοινοβούσιου. Καθωρίσθη ἐπίσης ρητὴς ὅτι ἡ εἰς τὴν σύμβασιν τοῦ 1923 ἀναφερομένη μετασκευῆ, ἐντὸς τῆς σερβικῆς ζώνης, τῶν ἐμπορευμάτων ἐνοεῖτο ὑπὸ τὴν στενήν του ὅρου τεχνικῆν ἔννοιαν, ἀποκλειομένης βιομηχανοποιήσεως δυναμένης νὰ συναγωνισθῇ τὴν ἡμετέραν. Οὐσιώδης ἐπίσης ἐννοικὴ διασαφήσις τῆς συμβάσεως τοῦ 1923 ὑπῆρξε ὁ περιορισμὸς τῆς δι' αὐτῆς παρεχομένης ἀτελείας τῶν εἰς τὴν σερβικὴν ζώνην εἰσερχομένων προϊόντων καὶ πρῶτων ὑλῶν εἰς μόνας τὰς εἰς αὐτὴν ταυτὴν τὴν ζώνην καταναλισκόμενας τοιαύτας. Ὀρίσθη, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ σερβικὴ ζώνη ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, ὅτι οὐδεμία χρῆσις τῆς γιουγκοσλαυαϊκῆς σημαίας ἢ ἄλλων ἔθνικῶν ἐμβλημάτων ἤδύναντο νὰ γίνῃ εἰς τὴν ζώνην. Οἱ ὑπ' ἄλληλοι τῆς, μὴ δυναμένοι νὰ ὑπερβῶν τὰς ἑκάστον, οὐδεὶς ἐπίσημον ἰδιότητα διητηρῶν ἐκτὸς τῆς ζώνης, δὲν ἤδύναντο οὐ νὰ ἀναλάβων τὰ καθήκοντα τῶν πρῶν ἢ εἰσδοποιήσουν τὰς ἑλληνικὰς ἀρχὰς καὶ ἐφοδιασθῶν διὰ δελτίου ταυτότητος θεωρημένου ἀπὸ τὴν ἀστυνομίαν Θεσσαλονικῆς. Οἱ εἰς τὴν σερβικὴν ζώνην ἀσχολούμενοι ἐργαταὶ δεῖν πάντως νὰ εἶναι Ἑλληνες πολῖται. Ὡς πρὸς τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν Θεσσαλονικῆς — Γευγελῆς, περὶ οὐδεμίας πλέον κωμίσσεως τῶν Γιουγκοσλαυαίων εἰς τὰ τῆς δικαιοσύνης τῆς ἐγίνετο λόγος. Διητηρῶν οὗτοι ἀπλῶς ἐν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν εἰς τὴν ζώνην τῶν διὰ τὴν μέριμναν τῆς ἀποστολῆς καὶ παραλαβῆς τῶν διὰ τὸ ἑλληνικὸν σταθμὸν Θεσσαλονικῆς διερχομένων ἐμπορευμάτων. Εἰς περιπτώσιν διαφωνίας περὶ τὴν ἐρμησίαν τῆς συμβάσεως τοῦ 1923 καὶ τῶν πρωτοκόλλων τοῦ 1929 ἤδύναντο Ἑλλὰς καὶ Γιουγκοσλαυαία νὰ προσφύγων εἰς διαιτητὴν, ὀρίζομενον παρ' αὐτῶν ἢ, ἐν περιπτώσει ἀσυμφωνίας (οὐδέποτε παρουσιασθείσεως, μὴ παρουσιασθείσεως ἄλλως τε οὐδὲ προσφυγῆς εἰς διαιτητὴν καθόλου), παρὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Τέλος, δι' εἰδικῆς πράξεως, μετεβιβάσθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβερνήσιν τὰ δικαιώματα τὰ ὁποία εἶχον ἐκχωρηθῆ τὸ 1923 ὑπὸ τῆς Ἐταιρίας Ἀνατολικῶν Σιδηροδρομῶν εἰς γιουγκοσλαυαϊκὸν ὄμιλον ἀντὶ 20 ἑκατομμυρίων φραγκῶν. Τοιαῦτα ὑπῆρξαν μεμετρημένα καὶ ἀξιοπρεπεῖς διὰ τὴν Ἑλλάδα, λογικῶς χρῆσιμα διὰ τὴν Γιουγκοσλαυαίαν, οἱ πράξεις τοῦ 1929. Οὐδὲν περὶ Ἰθαγενείας, οὐδὲν περὶ Χιλιουδαρίου, οὐδὲν περὶ μειονητῶν. Τὸ πρῶτον ζήτημα δὲ διεκονοῖται οὐαλῶς διὰ τῆς συνθέσεως διπλωματικῆς ὁδοῦ. Τὰ ἄλλα δύο ἐπανήρχοντο εἰς τὴν κανονικὴν τὴν τροχίαν, τῆς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν διεθνούς προσαρτήσεως. Ἡ ἐκκαθάρισις τῶν ἐκ τῆς δημιουργηθείσεως τὸ 1924—1926 περιπετείας ζητημάτων, ἠοῖσεν εὐχερῆ τὴν ὁδὸν πρὸς πολιτικὴν συνειρήσιν. Τὴν 27ην Μαρτίου 1929 ὑπεγράφη τὸ ἑλληνογιουγκοσλαυαϊκὸν συμφῶνον φιλίας, καὶ τὸν Δεκεμβρίου τοῦ 1930 ὁ Μαρίγκοβιτς ἐπισκέθη ἐπίσημα τὰς Ἀθήνας.

Μετὰ τὴν οὕτω τακτοποίησιν τῶν πρὸς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γιουγκοσλαυαίαν σχέσεών μας, ἀπέμειν ἀκανθῶδες συμπλέγμα ζητημάτων, τὸ τῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν τοιοῦτων. (Ἴδε λεπτομερῶς τὰ κατ' αὐτὰ εἰς Β. Π. Παπαδάκη «Διεθνῆς θέσις τῆς Ἑλλάδος», 1934, σελ. 607—608). Μετὰ ἐξαιτιαν δὴν ἐπιτόμων ἐργασιῶν τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς Ἀνατολικῆς, ἀνευ σοβαροῦ ἀποτελεσματος, καὶ ἀκέραιον πρακτικῶν καὶ ἀντιπροτάσεων, ἤρχισεν νὰ ὀριμῶθῃ παρ' ἡμῶν ἡ ἰδέα τῆς διαιτησίας καὶ νὰ υἱοθετηταὶ καὶ ἀπὸ τοὺς οὐδετέρους τῆς μικτῆς ἐπιτροπῆς. Τὴν 27ην Ἰουλίου 1929 ἐξητήσαμεν ἐπίσημως ὅπως, διὰ κρίσεως ἐνδὸς ἡ πλείωνων διαιτητῶν, ὀνομαστέων εἴτε ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Δ.Δ.Δ.Δ. τῆς Χάγης, εἴτε ὑπὸ τοῦ προέδρου τῆς Ἑλβετικῆς Ὀμοσπονδίας, λυθῶν ὅλα τὰ ἐκκρεμῆ μετὰ τῶν δύο χωρῶν ζήτηματα, ἐξεταζόμενης τῆς ρύσεως αὐτῶν. Τὴν 8ην Αὐγούστου ἡ Τουρκία ἀπήτησεν ἀρνούμενη, ἐπιμένουσα εἰς τὴν κατ' αὐτὴν ἐξ ὑπατιότητος τῆς Ἑλλάδος μὴ λομβῶνσαν χώραν ἐφαρμογὴν τῶν ἐν ἰσχύϊ κειμένων καὶ ἀντιπροτείνουσα διαιτησίαν μόνον ὡς πρὸς τὸ σμῆνος τοῦ τίς ὁ ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἐν λόγῶν μὴ ἐφαρμογὴν. Τὴν ἀπομὴν τῆς τοῦτον ἐπεδεδείχασεν ἡ τουρκικὴ κυβερνήσις καὶ διὰ νέας διακονώσεως ἀπὸ 19ης Σεπτεμβρίου, ἀπαντητικῆς εἰς ἡμετέραν, ἐπανε-

χομένην εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς γενικῆς διαπίστως, ἡ ἴσχυς φανεροῦν ὅτι, εἰλικρινῶς ἐπιθυμοῦντες τὴν μετὰ τῆς Τουρκίας προσέγγισιν, ἐπρεπε νὰ ἔχωμεν τὸ θάρρος ἀποφάσεων τοιούτων καὶ ριζικῶν, καὶ τοιαύτη κατ' ἐξοχὴν ἦτο ὁ σπόγγος ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν ἀπαιτήσεων. Καὶ θάρρος εἶχον μὲν ἐπιδειξίαι ἀδιαδοχικαὶ κυβερνήσεις συνασπισμοῦ, δύναμιν ὅμως ἐπιβολῆς τοιούτων ἀποφάσεων εἶχε μόνον ἡ κυβερνησις Βενιζέλου, πολιτικοῦ ἀνδρός ἄντος εἰς θέσιν δι' ἑνὸς τοῦ κώματος νὰ ὑπαγορεύσῃ εἰς ἕνα ὄγκον ἑνὸς καὶ πλεον ἐκτομυρίου Ἑλλήνων ἐκ Τουρκίας, χάριν τοῦ γενικωτέρου τῆς χώρας συμφέροντος, θυσίας σοβαρωτάτας. Ἡ «οἰκονομικὴ κληθεῖσα» (κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τὸ μετέπειτα ὑπογραφὴν πολιτικῶν συμφωνῶν) συμφωνία τῆς Ἀγκυρᾶς τῆς 10ης Ἰουλίου 1930 ἐξεκαθάρισε τὰ κτηματικὰ ζητήματα καὶ τῶν τεσσάρων ἐπιμαχῶν κατηγοριῶν (πρῶτον ἀνταλλαξιμῶν, δεύτερον δικαιούχων τῆς ἐνάτης δηλώσεως τῆς Λαζάνης, ἦτοι τῶν πρὸ τῆς 18ης Ὀκτωβρίου 1912 ἐγκαταλειφθέντων τῆν Ἑλλάδα Μουσουλμάνων καὶ τῆν Τουρκίαν Ἑλλήνων, τρίτον ἐκατέρωθεν ὑπκόων, τέταρτον «ἐταμπλί» Κωνσταντινουπόλεως καὶ Δυτικῆς Θράκης), ἐνῶ μέχρι τούδε εἶχεν ἀπορροφηθῆ ἀπὸ τὰς τρεῖς τελευταίας κατηγορίας ἡ προσοχὴ καὶ τῶν δύο κυβερνήσεων καὶ τῆς μικτῆς ἐπιτροπῆς, ἥτις, ἐν τούτοις, ὑπὲρ τῆς πρώτης κυρίας εἶχεν ἰδρυθῆ. Καὶ εἶναι μὲν πιθανόν (καίτοι καὶ τοῦτο σοβαρῶς ἀμφισβητεῖται), ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατηγορίαν ταύτην, ὅτι τὸ πιστωτικὸν ὑπόλοιπον ὅπερ θὰ προέκυπτε κατὰ τὸ γράμμα τῆς συμβάσεως ἀνταλλαγῆς, ἐκτιμήσεως τῶν κτημάτων τῶν ἀνταλλαξιμῶν θὰ ἀπέδαινε ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἐσκέφθημεν: Μετὰ ἐξαιτίαν καὶ πλεον ἐγκατεπιούτο ἀκόμη αἱ δηλώσεις. Πρόσθετος χρόνος θὰ ἐχρηιάζετο διὰ τὴν ἐκτίμησιν; Καὶ ἐν πρώτοις ἦτο κατορθωτὴ ἡ οὐαὴ διεξαγωγή τῶν ἐκτιμήσεων; Μὲ τὴν σιφινδιαν καταστροφὴν καὶ ἐκρίσιν τοῦ 1922 ἐλάττωται δικαιούχοι εἶχον τακτικὸν τίτλον, θὰ ἐπρεπε δὲ νὰ καταφύγῃ ἡ μικτὴ ἐπιτροπὴ εἰς τὰ κτηματολόγια ἢ εἰς ἐπιτοπίους ἐρεῖνας. Κτηματολόγια πλλαχού δὲν ὑπῆρχον, ἢ ἂν ὑπῆρχον αἱ ἐγγράφοι δὲν ἦσαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου ιδιοκτῆτος, ἀλλὰ προγόνου τοῦ ἢ πωλητοῦ. Εἰς Μυτιλήνην, γενομένης ἐρεῖνης διὰ 107 μουσουλμανικὰ κτήματα, εἶχον εὐρεθῆ μόνον 15 ἐγγράφοι, καὶ αὐτοὶ ἐπ' ὀνόματι προγόνων τῶν ιδιοκτῆτων. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιτόπιος ἐρεῖνα δὲν ἦτο εὐχερῆς. Εἰς Κυθῶνας τὰ ὄρησκα ἐχαρασσάτο διὰ σχισμῶν ἐπὶ τῶν δένδρων. Μὲ τὴν ἀναστάσιον τοῦ 1922, μὲ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῶν γειτόνων, οἵτινες εἶχον ἐπιφεληθῆ ταύτης, πῶς θὰ ἀνευρίσκετο ἡ ἀλήθεια; Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκτίμησις πῶς θὰ ἐγίνετο; Μετὰ τὴν καταστροφὴν ἡ ἀξία τῶν κτημάτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχεν ἐκίσει φοδερᾶ, ἐνῶ ἀντιστοίχως ἡ ἀξία τῶν κτημάτων τῆς Βορείου Ἑλλάδος εἶχεν αὐξήσει ἀλαμωδᾶς. Εἶναι ἐκ τούτου φανερόν ὅτι ἡμεῖς μὲν ἐζητοῦμεν διὰ τὴν ἐκτίμησιν νὰ ληθῆ ὑπ' ὀμνίαν ἡ χρονολογία τῆς ἐπιγραφῆς τῆς συμβάσεως ἀνταλλαγῆς, ἐνῶ οἱ Τούρκοι ἐζητοῦν νὰ ληθῆ ὑπ' ὀμνίαν ἡ χρονολογία τῆς ἐκτιμήσεως, ἡ δὲ μικτὴ δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ λύσῃ τὸν γόρδιον τοῦτον δεσμόν. Ἀλλὰ, σοβαρώτερον ἔτι, πόσον χρόνον θὰ ἀπῆλθον αἱ ἐκτιμήσεις; Διὰ τὴν ἐκτίμησιν 1000 μόνον κτημάτων ἡ μικτὴ ἐπιτροπὴ εἶχε καταναλώσει πλεον τοῦ ἕτους. Διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν κτημάτων 150.000 ἄτοιμων, ἐν ἡμερία μεταναστευσάντων, ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ ἐπιτροπὴ εἶχε καταναλώσει δώδεκα ἔτη. Μὲ τὴν ἀναλογίαν αὐτὴν ἡ ἑλληνοτουρκικὴ θὰ ἐχρηιάζετο ἄνω τῶν ἑκατῶν ἐτῶν, ἦτοι τρεῖς γενεαὶ καὶ πλεον! Αἱ δὲ δαπάναι τῆς ἐπὶ τούτοις ἐτη συντηρήσεως τῆς ἐπιτροπῆς θὰ ὑπερέβαινον ἀσφαλῶς τὴν δηνάρειαν τῶν κτημάτων. Ἀλλ' ἔστω, ὑποθέσωμεν ὅτι ἐξευρίσκετο εἰς τὸ πρότος συνοπτικῆς ἐκτιμήσεως καὶ ὅτι κατόρθωνε ἐν τῶς ὀλίγων ἐτῶν νὰ περατώσῃ τὰς ἐργασίας τῆς ἐπιτροπῆς, ὑπαθέσωμεν δ' ἀκόμη ὅτι τὸ πιστωτικὸν ὑπόλοιπον ἀπέβαινε ὑπὲρ ἡμῶν. Καὶ ἐὰν ἡμεῖς τὴν Τουρκία νὰ τὸ καταβάλῃ; Θὰ προσεσέυγομεν εἰς πόλεμον; Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀπὸ τοῦ 1923 συμφωνίαι δὲν ἐξετελοῦντο, καὶ ἐν τούτοις δὲν εἶχον προσφύγει εἰς πόλεμον. Ἡ ἐὰν εἶχε μὲν δλην τὴν καλὴν διάθεσιν ἡ Τουρκία νὰ πληρώσῃ καὶ ἡδυνάτει νὰ τὸ πράξῃ; Θὰ καθιερώναμεν βουλαιὴν αὐτῆς οἰκονομικὴν ἢ πειρᾶν ἐτῶν, καθ' ἣν ἐποχὴν ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἐξεσίζοντο αἱ διεθνεις μεταπολεμικαὶ οἰκονομικαὶ ὑποχρεώσεις; (Ἐνδε λέξις «Ἀποζημίωσις πολεμικῆς», τόμος 6', σελ. 241—242). Διέγραψε λοιπὸν ἡ συμφωνία τῆς 10ης Ἰουλίου 1930 (ἄρθρα 1—4) διὰ μίαν μονοκοινῶν τὸ ἴσημα τῶν κτημάτων τῶν ἀνταλλαξιμῶν. Ἀλλὰ δὲν ἔλαβον αἱ δύο κυβερνήσεις μόναι τῶν τῶν εὐθύνην. Ἐζήτησαν ἀπὸ τὰς τρεῖς ὑδύετα μέλη τῆς μικτῆς ἐπιτροπῆς νὰ γνωμοδοτήσουν τὸ ταχύτερον ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἐξεδόθη ἡ γνωμοδότησις αὐτῆ τῆν 12ην Ἰουλίου καὶ ἀπεφάνθη ἀδιστακτικῶς ὑπὲρ τοῦ γενικοῦ συμφητισμοῦ. Ἐπίσης συνοπτικῶς ἐξεκαθαρίσθησαν καὶ τὰ ζητήματα τῶν κτημάτων τῶν δικαιούχων τῆς ἐνάτης δηλώσεως (ἄρθρα 5—6) καὶ τῶν ὑπκόων (ἄρθρα 7—9). Συνεψηφίσθησαν καὶ ταῦτα ἀμοιβαίως, μὲ μίαν ἐκατέρωθεν ἐξαιρέσιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν τῶν κατὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς συμφωνίας εὐρισκομένων ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Μουσουλμανικῶν (εἴτε δικαιούχων τῆς ἐνάτης δηλώσεως εἴτε ὑπκόων) ἐν Ἑλλάδι (καὶ ἐντός καὶ ἐκτός τῆς ζώνης τῆς ἀνταλλαγῆς) κτημάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν ἐν τῇ ἐξηρημένη τῆς ἀνταλλαγῆς περιφερείᾳ Κωνσταντινουπόλεως κτημάτων τῶν Ἑλλήνων ὑπκόων, ἄτινα, καὶ ἂν ἀκόμη εἶχον κατασχεθῆ ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυβερνήσεως, ὠρίζετο ὅτι εἶδει νὰ ἀποδοθῆν εἰς τοὺς ιδιοκτῆτας τῶν. Τὰ τῶν «ἐταμπλί» ἐκανοισθησαν ὡς ἔλεξ (ἄρθρα 10—17): Ἀνεγνωρίσθησαν ὡς τοιαῦται οἱ κατὰ τὴν ὑπογραφήν τῆς συμφωνίας εὐρισκόμενοι εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ Δυτικὴν Θράκην, ἀσχετῶς τῶνος γεννήσεως καὶ ἡμερομηνίας ἀφίξεως. Ὡς φυγάδες, ὡν

τὰ κτήματα παρῶντες εἰς τὰς κυβερνήσεις, ἐχαρακτήρισθησαν οἱ πρὸ τῶν ἀνακηρύξεων τῶν δύο δημοκρατιῶν (τῆς 29ης Ὀκτωβρίου 1923 καὶ 25ης Μαρτίου 1924) ἀναχωρήσαντες, ἔστω καὶ μὲ τακτικά τουρκικά (σουλτανικά) ἢ ἑλληνικά (βασιλικά) διαβατήρια, καθὼς καὶ οἱ μετὰ τὰς ἀνακηρύξεις τῶν δύο δημοκρατιῶν ἀναχωρήσαντες, μέχρι τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμφωνίας, ἀνευ τακτικῶν διαβατηρίων. Ἀνεγνωρίσθησαν ἐξ ἄλλου ὡς «ἐταμπλί», καὶ ἐν περιπτώσει ἐπὶ ἀπουσίας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἢ Δυτικῆς Θράκης, καὶ σύζυγοι, τὰ ἀνήλικα τέκνα, αἱ ἀγαοὶ θυγατέρες καὶ αἱ χήραι μητέρες τῶν ἀναγνωρισθέντων ὡς «ἐταμπλί», χωρὶς νὰ παύσων νὰ ἀναγνωρίζονται ὡς «ἐταμπλί» αἱ εὐρισκόμεναι εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ Δυτικὴν Θράκην σύζυγοι, ἀνήλικα τέκνα καὶ ἀγαοὶ θυγατέρες τῶν μὴ ἀναγνωρισθέντων ὡς «ἐταμπλί». Ὅσον ἀφορᾷ τὰ κτήματα τῶν «ἐταμπλί», αὐτοὶ διατηροῦν (ἢ ἀνεκέντων) τὰ ἐντός τῆς μὴ ἀνταλλαγῆς ζώνης (Κωνσταντινουπόλεως ἢ Δυτικῆς Θράκης), τῶν ἐκτός αὐτῆς περιεχομένων εἰς τὰς κυβερνήσεις.

Ἡ οὕτω ἐπελθούσα γοργὴ ἐκκαθάρισις τοῦ τεραστίου κτηματικῶν ζητήματος ἠνάγει τὸν δρόμον εἰς τὴν πολιτικὴν συνεννόησιν. Τὴν 30ην Ὀκτωβρίου 1930 ὑπεγράφη εἰς Ἀγκυρᾶν ἡ «συνθήκη φιλίας, οὐδετερότητος διαλλαγῆς καὶ διατηρήσεως», δι' ἣς: α') τὰ δύο μέρη ἀνελάμβανον τὴν ὑποχρέωσιν οὐδεμίαν νὰ συνάσων συμφωνίαν στρεφόμενὴν κατὰ τὸ ἐτέρον, β') καθωρίζετο ὅτι εἰς περιπτώσιν, καθ' ἣν τὸ ἐν τῶν μέρων ἤθελεν ὑποστῆ ἐπίθεσιν ἐκ μέρους μίας ἢ πλείονων δυνάμεων, τὸ ἕτερον ὑπεχρεοῦτο νὰ παραεῖναι οὐδέτερον. Διὰ προσθέτου πρωτοκόλλου «περιορισμοῦ τῶν ναυτικῶν ἐξοπλισμῶν», Ἑλλάς καὶ Τουρκία ἀνελάμβανον τὴν ὑποχρέωσιν εἰς οὐδεμίαν νὰ προβαίνου ἀγαρᾶν ἢ παραγγελλίαν ναυτικῆς μονάδος, χωρὶς νὰ προειδοποιούσιν ἀλλήλας ἕξ μῆνας ἐνωρίτερον. Διὰ τοῦ πρωτοκόλλου τούτου ἐξηλείφη ἡ καταστρεπτικὴ ἀμιλλὰ τῶν ναυτικῶν ἐξοπλισμῶν, ἠδυνάθη δι' οὗτω ἡ Ἑλλάς νὰ παραπλήσῃ τὴν «Ἑλλήνων» καὶ τὸ «Κιλικίαν», ἐπιφέρουσα οὐσιώδη οἰκονομίαν εἰς τὰς ναυτικὰς τῆς δαπάνας.

Ἐντὸς χρονικοῦ διαστήματος μικροτέρου τῶν τριῶν ἐτῶν, αἱ ἑλληνοτουρκικαὶ σχέσεις ἐξελιχθησαν εἰς τὴν κληθεῖσαν «Ἐγκαθίσιον Συνεννόησιν». Τὴν 14ην Σεπτεμβρίου 1933 νέον συμφωνίαν ὑπογραφεῖν ἐπίσης «Ἀγκυραν, προσέθεσε τὰς ἑξῆς διατάξεις, ὡν ἡ δεύτερα εἰρηρὸν ἦδη ἀπὸ πολλοῦ: α') ἀμοιβαίαν ἐγγύτησιν τῶν κοινῶν συνόρων τῶν δύο κρατῶν, β') προσεννόησιν ἐπὶ θεμάτων διεθνούς ἐνδιαφέροντος, γ') κοινήν ἐνδεχομένης ἀντιπροσάπτεισιν εἰς διεθνεις συνδιασέψεις.

Τὴν 9ην Φεβρουαρίου 1934 ὑπεγράφη εἰς Ἀθήνας μετὰ τὴν Ἑλλάδος, Γιουγκοσλαβίας, Ρουμανίας καὶ Τουρκίας τὸ «συμφωνία τῆς Βαλκανικῆς Συνεννόησεως» (ἴδε λεπτομερῶς τὰ κατ' αὐτὸ εἰς λέξιν «Ἀντάντ», τόμος β', σελ. 19—20).

Τὸ σχολικὸν ἔτος 1933—34 ἡ κατάστασις τῶν ἑλληνικῶν ἐκπαιδευτικῶν εἰς Βόρειον Ἠπείρου εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἀπροχώρητον. Παραβαινουσα καταστροφή τὰς ἐκ τῆς προμημονευθείσης δηλώσεως τῆς 2ας Ὀκτωβρίου 1921 περὶ προστάσεως τῶν μειονοτήτων διεθνεις ὑποχρεώσεις τῆς, ἡ Ἀλβανία, διὰ διώξεων καὶ πείσεων πάσης φύσεως, εἶχε περιορίσει τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα ἐπὶ 360 τὸ 1920 καὶ ἀπὸ 100 τὸ 1925, εἰς 10. Ἐγένετο, πρῶτον, σχετικὴ προσφυγῆ, τὴν 15ην Δεκεμβρίου 1933, εἰς τὴν Ἡ' διάσκεψιν τῆς Διεθνούς Ἐνώσεως Σουλῶν Κ.Τ.Ε. εἰς Φάλκοντον. ἦτις δι' ἀποσάσεως τῆς 24ης Μαΐου 1934, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν ἐπὶ τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως. Ἀλλ' ἀσχετῶς τῆς ἀποσάσεως ταύτης, εὐσεβεία ἡ Κ.Τ.Ε. πρὸ σειρᾶς ὄλης διαμαρτυριῶν τῶν ἐνδιαφερομένων, ἐνέγραψε, τὴν 21ην Νοεμβρίου, τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τοῦ Συμβουλίου γεγονὸς δεικνύον τὴν σοβαρότητα τοῦ ζητήματος, λαμβανόμενον ὑπ' ὀμνίαν ὅτι αἱ πλείεσαι τῶν μειονοτικῶν διαφορῶν ἐλύοντο συνήθως χωρὶς νὰ παραστῆ ἀνάγκη νὰ ἐπιληθῆ αὐτῶν τὸ Συμβούλιον. Πλὴν κατεδείχθη ἐπὶ μάλλον ἡ σοβαρότης τῆς ἰσῆς, τὴν 18ην Ἰανουαρίου 1935, τὸ Συμβούλιον παρέπεμψε τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ Δ. Δ. Δ. τῆς Χάγης πρὸς παραοχὴν παρ' αὐτοῦ συμβουλευτικῆς γνώμης. Τὴν ὄν Ἀπριλίου τὸ Δ. Δ. Δ. διὰ ψήφου 8 κατὰ 3 ἐδικαίωσε τὴν ἑλληνικὴν ἀποφθιν Κατόπιν τούτου, τὴν 23ην Μαΐου, τὸ Συμβούλιον ὑπέδειξε εἰς τὴν ἀλβανικὴν κυβερνήσιν τὴν ἀνάγκην τῆς συμμορφώσεως τῆς εἰς τὴν γνωμοδότησιν. Ὅντως ἡ Ἀλβανία ὑπέβαλε εἰς τὸ Συμβούλιον, τὴν 30ην Αὐγούστου, σχέδιον κανονισμοῦ τῶν σχολείων καὶ τὸ Συμβούλιον ἐκρινε τὴν 23ην Σεπτεμβρίου, τὸ σχέδιον ὡς ἱκανοποιητικὸν κατ' ἀρχήν. Καὶ ἡ μὲν πρακτικὴ μὸς δικαιοσύνης δὲν ὑπῆρθε πλήρως, δεδομένου ὅτι, παρὰ πάσαν σχετικὴν βελτίωσιν, ἡ κατάστασις τῶν ἐν Βορείῳ Ἠπείρῳ σχολείων μας οὐδέποτε ἐπανήλθεν εἰς τὴν προτέραν ἀνεπηρότητα. Ἀλλ' ἐπεστήθη καὶ πάλιν, μετὰ ἀλόκληρον δεκαπενταετίαν ἡ διεθνὴς προσοχὴ ἐπὶ τῶν βιαιοπραγημάτων τῆς ἀτυχεστάτης ταύτης ὑποδοῦλου ἑλληνικῆς ἐπαρχίας.

7. Τὸ καθεστὸς τῆς 4ης Αὐγούστου (1936—1941)

Τὴν ἐκ τῆς διασάσεως τοῦ Βαλκανικοῦ Συμφωνίου (Βελιγράδιου, 6 Μαΐου 1936) ἑλληνικὴν ἐπιτυχίαν ἦλθε νὰ διαγραφῆ ἡ ὁριστικὴ πολιτικὴ τοῦ ἀποκαλυφθέντος δραβύτερον ὡς μισθωτοῦ ὑπηρετοῦ τοῦ Ἄξινος, πρωθυπουργοῦ τότεκαὶ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γιουγκοσλαβίας Στοιαντινάβιτς, ἐκδηλωθείσα εἰς δύο στάδια. Τὸ πρῶτον ἦτο προσέγγισις πρὸς τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἐκδόλαφι ἐνός συμφωνοῦ «αἰωνίας φιλίας» μετ' αὐτῆς. Δεδομένου ὅτι, κατὰ τὸ ἄρθρον

2 του Βαλκανικού Συμφώνου, τὰ μέρη δὲν ἠδύνατο νὰ συνάψουν ἄλλα σύμβαση ἐν τῇ χερσονήσῳ ἀνευ συναίνεσης τῶν ἐταίρων τῶν, ὁ Στοιαντινοβίτις, τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Δεκεμβρίου ἀνεκοίμωσεν εἰς αὐτοὺς διὰ δῆθεν εὐρίσκειο πρὸ εὐλικρῶν προτάσεων τῆς Βουλγαρίας, ζητοῦσε ταχεῖαν ἀπάντησιν. Ἦτο φανερόν ὅτι τυχόν ἀντιρρήσεις τῶν ἐταίρων του εἰς τὴν ἠσκημένην ἀσφαλῆ πολιτικὴν του, δὲν θὰ τὸν ἐσταμάτων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς, καὶ ὅτι ἡ βαλκανικὴ ὁμάς ἐκινδύνευε νὰ διασπασθῇ ὁλοσχερῶς εἰς ὄφελος τοῦ διαγραφόμενου ἤδη τὴν ἐποχὴν ἔκλειν ὀλοκληρωτικοῦ συνασπισμοῦ. Ἑλλάς, Τουρκία καὶ Ρουμανία ἐπρότιμῶσαν νὰ δεῖξουν, μὲ ψυχρὰν κατὰ βάθος καρδίαν, κατανοήσιν καὶ ἐδήλωσαν ὅτι δὲν εἶχον ἀντίρρησην εἰς ἕν τοιοῦτον σύμφωνον. Ὑπεγράφη τοῦτο εἰς Βελιγράδιον, τὴν 24ην Ἰανουαρίου 1937, βραχυτάτων καὶ ἐντυπωτικῶν («θὰ ὑπάρξῃ εἰρήνη ἀπαράδιαστος καὶ φιλία εὐλικρινῆς καὶ αἰωνία μεταξύ Γιουγκοσλαβίας καὶ Βουλγαρίας»). Δευτέρου κρούμα ὑπῆρξεν ἡ ὑπογραφή, ἐπίσης ἐν Βελιγράδιῳ, τὴν 25ην Μαρτίου 1937. (ἡ ἐπέτειος αὕτη ἐχρησιμοποιήθη μετὰ τετραετίαν διὰ τὴν πανηγυρικὴν προσχώρησιν τῆς Γιουγκοσλαβίας εἰς τὸν Ἄξονα), μὲ ἐταίρον τὸν Τσιάνο, πολιτικῆς συμφωνίας μετὰ τὴν Ἰταλίαν.

Μετὰ τὴν Γιουγκοσλαβίαν, ἀνησυχητικὰ σημεῖα εἰδείξεν ἡ Ρουμανία. Τὴν 27ην Φεβρουαρίου 1938, ὑπήχθη αὕτη εἰς νέον ὀλοκληρωτικὸν Σύμφωνον. Ἑλλάς καὶ Τουρκία ἀπὸ καιροῦ ἐμελέτων ὁμοῦ τὴν κατάστασιν καὶ τὴν ἐπομένην, 28ην Φεβρουαρίου, ἐμονογραφηθῆν εἰς Ἄγκυραν ἀπὸ τοὺς Μεταξῶν, πρωθυπουργὸν καὶ ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος, Μπαγιάρ, πρωθυπουργὸν τῆς Τουρκίας, καὶ Ρουσσὴ Ἀράς, ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας, καὶ ὑπεγράφη ἐπίσης εἰς Ἄγκυραν, τὴν 27ην Ἀπριλίου, ἀπὸ τοὺς ἰδίους «πρόσθετος συνθήκη εἰς τὴν ἑλληνοτουρκικὴν συνθήκην φιλίας, οὐδετερότητος, διαλλαγῆς καὶ διαπραξίας τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου 1930 καὶ εἰς τὸ ἑλληνοτουρκικὸν σύμφωνον Ἐγκαρδίου Συνεννοήσεως τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1933». Δι' αὐτῆς ὠρίζοντο τὰ ἑξῆς: Ἐν εἰρήνῃ μὲν, αἱ δύο χῶραι δὲν θὰ ἐπέτρεπον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν ἐκδοχῶν ἀτόμων ἢ ὁμάδων σκοποῦσας τὴν διατάραξιν τῆς ἀσφαλείας τῆς ἐτέρας, εἰς περιπτώσιν δὲ ἀπροκλήτου ἐπιθέσεως (ἔξω τῆς περιοχῆς τῶν κοινῶν ἐκδοχῶν, δι' ἡ ἀπαρμένει ἐν ἰσχύϊ ἡ ἐγγύησις τοῦ 1933), ἐκαστὴ χῶρα ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν: α') νὰ πρῶσπῃ τὴν οὐδετερότητα τῆς, εἰς τρόπον ὥστε τὸ ἐδαφὸς τῆς νὰ μὴ δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ παρὰ τοῦ ἐπιτιθεμένου πρὸς βλάβην τῆς ὑποτιθέμενης τῆν ἐπιθέσιν χῶρας, β') νὰ καταβάλῃ πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς διευθέτησιν τῆς καταστάσεως, γ') εἰς περιπτώσιν ἀποτυχίας τῆς προσπάθειας ταύτης, νὰ ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν ἐν εὐμενείᾳ πρὸς τὴν ἑτέραν χῶραν ἵνα ἐπιδικασθῇ λύσις εὐνοικὴ διὰ τὰ συμφέροντα τῶν δύο χωρῶν. Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν ὑπογραφήν τῆς «προσθέτου συνθήκης, ἐπιδικασθῆν διασάφησις τοῦ ἐν τῇ ἐγγύησιν τοῦ 1933 κάπως ἀορίστου φρου «κοινὰ σύνορα (τὶ ἐννοοῦσεν ὅσως; Τὰ ἑλληνοτουρκικὰ σύνορα, δηλαδὴ τοῦ Ἐβρου; Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει μόνον ἐπίθεσιν εἰς τὸ τριεθνὲς σημεῖον Βουλγαρίας—Ἑλλάδος—Τουρκίας θὰ ἐκάλυπτεν ἡ ρήτρα;) καὶ καταρτισμοῦ, κατὰ τὰ κρατούντα, στρατιωτικῆς συμβάσεως πρὸς πρακτικὴν ἀξιοποίησιν τῆς ἐγγύησεως. Καθὼς σχέδιον στοιχειώδους στρατιωτικῆς συμβάσεως (παρὰ τὴν τὸν καθορισμὸν τῶν λεπτομερειῶν εἰς τὰς στρατιωτικὰς ὑπηρεσίας) μετὰ καθορισμὸν (δι' ἀνταλλαγῆς μυστικῶν ἐπιστολῶν) ὡς κοινῶν συνόρων ὀλοκληροῦ τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς καὶ ὀλοκληροῦ τῆς τουρκοβουλγαρικῆς μεθορίου, εἶχε μὲν μονογραφήσθαι τὴν 4ην Νοεμβρίου 1934, εἰς Ἄγκυραν ὑπὸ τῶν ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν Μαζιμου καὶ Ρουσσὴ Ἀράς, ἀλλ' εἶχε παραμείναι ἔκτοτε ἀπλοῦν σχέδιον. Ὅθεν, ἐστάλη, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Μεταξῶ, τὴν 29ην Νοεμβρίου 1939, ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐπιτελείου (ἴδε στρατιωτοῦ Πατάγος «Ὁ πόλεμος τῆς Ἑλλάδος 1940—41», σελ. 40—42) εἰς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ τουρκικοῦ Ἐπιτελείου στρατάρχην Τσακμάκ, σχέδιον στρατιωτικῆς συμβάσεως δι' ἧς καθορίζοντο: α') ὡς σκοπὸς τῆς συμβάσεως ἡ ἀπὸ κοινῶν ἀντιμετώπισις τῆς Βουλγαρίας, ἐνεργούσης μόνῃς ἢ ἐν συνδυασμῷ μετὰ οἰκονομικῆς ἄλλης Δυνάμει, καὶ ἡ ἐξασφάλις τοῦ ἀπαράδιαστου ὀλοκληροῦ τῆς ἑλληνοβουλγαρικῆς καὶ ὀλοκληροῦ τῆς τουρκοβουλγαρικῆς μεθορίου, β') αἱ περιπτώσεις ἐφαρμογῆς τῆς συμβάσεως, εἴτε ἰσχύοντος εἴτε μὴ ἰσχύοντος τοῦ Βαλκανικοῦ Συμφώνου (καθ' ὅτι ἡ ἰσχύς του, ἐπταετὴς ὅσα ἐλῆγε τὴν 9ην Φεβρουαρίου 1941, δὲν ἦτο δὲ γνηστὸν ἂν θὰ ἀνενοῦτο, ὡς ἀνενοῦθη βραδύτερον — τὴν 4ην Φεβρουαρίου 1940 — ἐν Βελιγράδιῳ, δι' ἄλλα ἐπιτάγη ἀπὸ τῆς 9ης Φεβρουαρίου 1941), ὁ τρόπος ἐνεργείας τῶν δύο συμμάχων στρατῶν, ἡ διαδικασία διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ κοινῶν σχεδίου ἐπιχειρήσεων, τὰ ἀφορούντα τὴν ἀεροπορικὴν καὶ ναυτικὴν συνεργασίαν, ἡ ὀργάνωσις τῆς διοικήσεως αἰ σύνδεσμοι, καὶ αἱ διαβιβάσεις, ἡ ἀμοιβαία συνδρομὴ εἰς ὄπλα, ἡ διάρκεια τῆς συμβάσεως. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ Ἐπιτελείου ἀπάντησεν τὴν 19ην Δεκεμβρίου 1939 διὰ ἐπ' ὅσον ἰσχυρῆν ἡ ἐκ τοῦ Βαλκανικοῦ Συμφώνου στρατιωτικὴ συμβάσις, δὲν ἐθεώρει ἀναγκαίαν τὴν σύναψιν ἰδιαίτερας ἑλληνοτουρκικῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως, καὶ προσέθετον ὅτι εἰς περιπτώσιν ἔκπληξος τῆς ἐκ τοῦ Βαλκανικοῦ Συμφώνου στρατιωτικῆς συμβάσεως (ἐὼν δηλαδὴ δὲν ἀνενοῦτο τοῦτο), θὰ ἠδύνατο αὕτη νὰ ἐπαρμολογηθῇ καὶ ἐξεξῆς ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας. Ἦ ἀπάντησις αὕτη ἦτο ἀσθηρικός, καθ' ὅσον αἱ ἐκ τοῦ Βαλκανικοῦ Συμφώνου καὶ αἱ ἐκ τῆς ἑλληνοτουρκικῆς Ἐγκαρδίου Συνεννοήσεως ὑποχρεώσεις τῆς Τουρκίας ἦσαν διάφοροι. Αἱ ἐκ τοῦ Βαλκανικοῦ Συμφώνου ἦσαν περιωρισμένα, τῆς Τουρκίας μὴ ὑποχρεωμέναι ὑπὸ ὄρισμ-

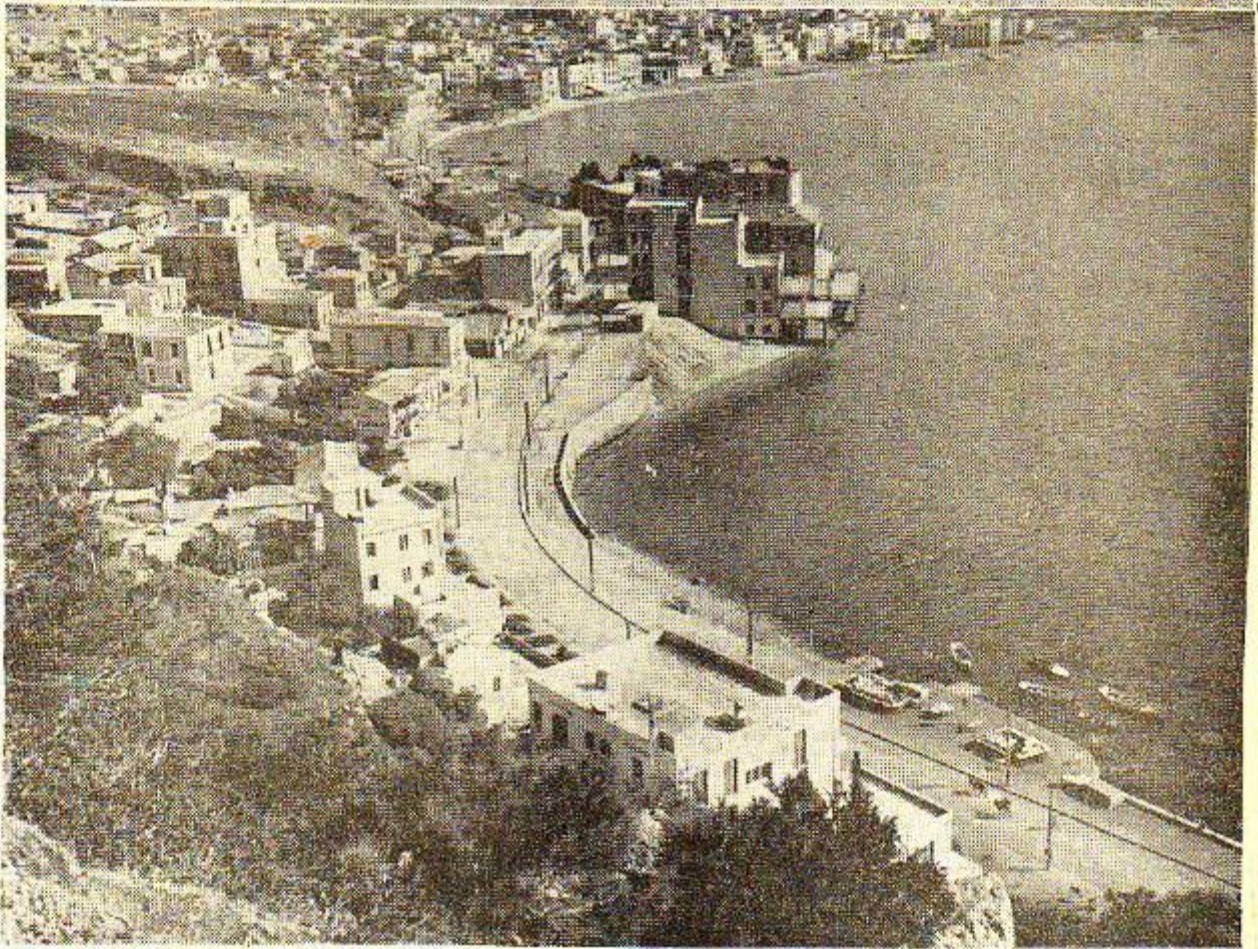
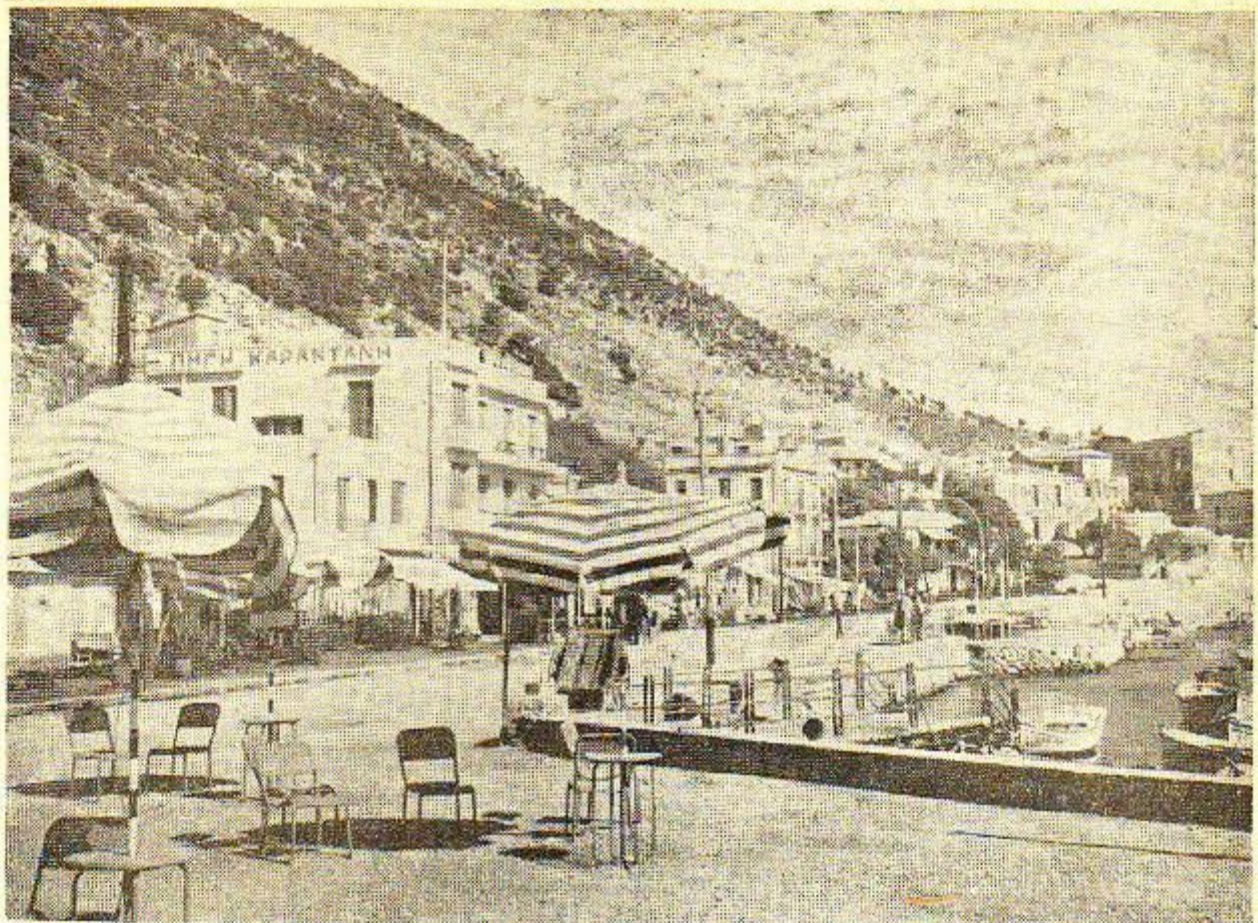
κας συνθήκας νὰ παρέμβῃ (ὡς λ.χ. ἐὰν σὺν τῇ Βουλγαρίᾳ ἐπιτίθετο καὶ ἄλλη Δύναμις), ἐνῶ αἱ ἐκ τῆς Ἐγκαρδίου Συνεννοήσεως ἦσαν ἀπόλυτοι. Ἐπ' ὧ καὶ ἀνταπήτησεν ὁ στρατηγὸς Πατάγος, τὴν 10ην Ἰανουαρίου 1940, ἐξηγῶν ταῦτα, ἀλλ' ἀνευ αποτελέσματος. Τὴν ἐποχὴν αὕτην διεγραφετο ἦδη εἰς τὸν ὀρίζοντα ἡ ἀξονικὴ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀπειλὴ καὶ ἡ Τουρκία ἐπιθετοὺς προεβλεπε νὰ ἔχη τὰς χεῖρας ὅσον τὸ δυτικῶν περισσότερο ἐλευθέρως.

Ἐπαρμολογηθεὶς ἦδη εἰς τὰς μετὰ τὴν δημιουργηθείσαν, ὡς ἄνω, τὰς ἀρχὰς τοῦ 1938, νέαν κατάστασιν εἰς τὴν Βαλκανικὴν προσπάθειαν εὐρέσεως τρόπου ἀνασυσφιγέως τῶν τότε σφοδρωθέντων μεταξὺ τῶν τεσσάρων τοῦ 1934 ἐταίρων δεσμῶν. Μία νέα ἐγεννήθη τότε τάσις, ὑπὸ τὴν αἰετοπε ἀελλῆ συμπαθείαν τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, ὅπως εὐρεθῆ τρόπος συγκολλησεως τῶν ἐμφανισθέντων εἰς τὸ οἰκοδόμημα ρωγμῶν δι' εὐρύνησιν τοῦ οἰκοδομήματος, στεγαζομένης εἰς αὐτὸ καὶ τῆς μέχρι τοῦδε πέτρας σκανδαλοῦ, τῆς Βουλγαρίας. Καὶ ἡ τάσις αὕτη κατέληξεν εἰς τὴν ὑπογραφήν ἐν Θεσσαλονίκῃ, τὴν 31ην Ἰουλίου 1938, ἐνὸς συμφώνου μεταξὺ τῆς Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως ἀφ' ἐνὸς (ἐκπροσωπούμενης ὑπὸ τοῦ τότε προέδρου τῆς Μεταξῶ) καὶ τῆς Βουλγαρίας ἀφ' ἑτέρου (ἐκπροσωπούμενης ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς καὶ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Κισαϊζόνοβα, ἄλλοτε πρεσβευτοῦ εἰς Ἀθήνας). Διὰ τοῦ συμφώνου αὐτοῦ ἡ μὲν Βαλκανικὴ Συνεννοήσις ἐπέτυχεν ὑπόσχεσιν τῆς Βουλγαρίας ὅτι δὲν θὰ προσέφευγεν εἰς βίαν κατ' αὐτῆς, ἡ δὲ Βουλγαρία ἐπέτυχεν τὴν κατάρτησιν, τῶσόν τῆς διατάξεων τῆς Συνθήκης τοῦ Νεγύ, περὶ ἀσφαλισμοῦ τῆς, ὅσον καὶ τῶν διατάξεων τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάνης περὶ ἀσφαλισμένου ζωῶν εἰς Θεσσαλονίκην (ἐκτεινομένη εἰς βάθος 10 χιλιομέτρων ἐνθεν ἐκείθεν τῶν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην συνόρων Ἑλλάδος, Τουρκίας καὶ Βουλγαρίας). Τὸ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν ὄρον δὲν ἦτο σημαντικόν, δεδομένου ὅτι δέκα ἐννέα ὅλα ἔτη μετὰ τὴν Συνθήκην τοῦ Νεγύ εἶχεν ἐκλείπει πρακτικῶς πᾶς ἔλεγχος ὡς πρὸς τὴν τήρησιν τῶν περὶ ἀσφαλισμοῦ διατάξεων, ὅσον δὲ ἀφορὰ τὰς ζῶνας μάλλον ἡμεῖς καὶ οἱ Τούρκοι ἀφελοῦμεθα, ἀπαλλασσόμενοι τῶν σχετικῶν περιορισμῶν, τοὺς ὁποίους, εὐσυνειδητότεροι τῶν Βουλγάρων, ἐπρωτοῦμεν ἕως τότε. Ἀλλὰ τὸ αἰσθημα αἰθριάσεως τιμὸς τοῦ ὀρίζοντος, τὸ ὅστιον ἔφερεν εἰς τὴν Βαλκανικὴν ἡ πενταετής πράξις τῆς Θεσσαλονίκης, πολὺ ὀλίγον διήρκεσε. Τὴν 7ην Ἀπριλίου 1939 ἡ Ἰταλικὴ ἀποστάσις εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἤραξε νὰ θέσῃ τὴν θρῦ ἀλλοδα, ἐξ ἧς θὰ ἐπύρχετο μετ' αὐτὸν πολὺ καθ' ὅλην τὴν χερσόνησον ἡ Ἑκρηξίς καὶ ἡ Τουρκία.

Τοὺς ἐκ τῆς ἀποδόσεως ταύτης ἀμέσως διὰ τὴν Ἑλλάδα κινδύνους ἀπεσφόδρῆσεν ἡ παράται ἐκδηλωθεῖσα προθυμία τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, ὅπως τὴν καλύσων διὰ τῆς ἐγγύησεως τῶν. Τοῦτο ἰδοῦσα ἡ Ἰταλία, ἠθέλησε νὰ σαυῖ φιλίαν τῶν φίλων. Καὶ τὴν 10ην Ἀπριλίου ὁ Μουσσολίνι προέβη εἰς τὴν ἑξῆς δήλωσιν: «Πᾶσα φήμη, ἥτις τυχόν ἐκυκλοφόρησεν ἢ ἐνδέχεται νὰ κυκλοφορήσῃ περὶ μίας ἐπιθετικῆς ἐνεργείας κατὰ τῆς Ἑλλάδος, εἶναι ψευδής. Τοιαύτη φήμη μόνον ὑπὸ κακοδοῦλων προκλήτων δύναται νὰ διασπασθῇ. Ἡ φασιστικὴ Ἰταλία ἐπιβεβαιεῖ τὴν προθέσιν τῆς νὰ σεβασθῇ κατὰ τὸν μάλλον ἀπόλυτον τρόπον, τὴν ἐδαφικὴν καὶ νησιωτικὴν ἀκεραιότητα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ θέλησις τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας εἶναι νὰ διατηρηθῇ καὶ νὰ ἀναπτύσσῃ ὅλον τὸ περισσότερο τὰς ἐγκαρδίας σχέσεις φιλίας, τὰς ἐνώσεις τὰς δύο χῶρας. Εἶναι διακεδημένη νὰ παράσῃ συγκεκριμένως ἀποδείξεις τῆς θελήσεως τῆς ταύτης». Ἡ δήλωσις αὕτη δὲν ἠμπίδισε τὴν ἔαρησιν, μετὰ τινας ἡμέρας, ἐνὸς ἐπιμόνου πολέμου νύρων ἐκ μέρους τῶν Ἰταλῶν ἐναντίον μας, τοῦ ἠνάγκασε τὸν Μεταξῶ νὰ εἴπῃ, τὴν 21ην Αὐγούστου, εἰς τὸν πρεσβευτὴν τῶν Γαλλῶν μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς: «Μὰς καταλογίζετε ὅτι ἐδέχθημεν τὴν αὐθάρτησιν ἐγγύσιν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Καὶ ὅμως ἐδέχθη λίαν φιλοφρόνησ ἡ Ἰταλία τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς ἐπίσης δεχθείσης ἐγγύσιν Ρουμανίας. Ἀλλὰ μὰς λέγετε ὅτι ἐπρεπε νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Μουσσολίνι. Καὶ σὰς ἐρωτῶ: Τὴν Παρασκευῆν τὸ πρωτὸ ἤρξαμεν ἡ ἀπόδοσις εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ αἱ διαβεβαιώσεις αὐταὶ δὲν μὰς εἶχον δοθῆ. Τὸ Σάββατον ἐξηκολούθησεν ἡ προέλασις εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ αἱ διαβεβαιώσεις δὲν μὰς εἶχον δοθῆ. Τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα ἐσυνεχίσθη ἡ προέλασις καὶ πάλιν δὲν μὰς εἶχον δοθῆ αἱ διαβεβαιώσεις. Καὶ μόλις τὴν Δευτέρην μεσημέριον μὰς ἐδόθησαν αἱ διαβεβαιώσεις τοῦ Μουσσολίνι. Ἦτο σαφές ὅτι ὁ ἐκνευρισμὸς τῆς κοινῆς γνώμης κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς καὶ αἱ ὑποψίαι τῆς εἶχον ἐκτραχυνθῆ. Σχεδὸν ταυτοχρόνως μετὰ τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Μουσσολίνι μὰς εἶδοντο καὶ αἱ ἐγγύσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ὅπου ἡ μὲν ἰδικὴ μου δυσπιστία ὡς πρὸς τὴν Ἰταλίαν εἶχε παρέλθει, ἀλλὰ δὲν εἶχε παραθεῖ ποσὴ ἡ δυσπιστία τῆς ἐλληνικῆς κοινῆς γνώμης. Πᾶς θὰ ἠδύναμην νὰ τὰς ἀνοηθῶ: Καὶ διὰ τὴν ἔκτασιν αὐτὴν τὴν προσβλήν εἰς δύο Μεγάλαις Δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι φιλικῶς καὶ χωρὶς νὰ μὰς ζητήσωσιν τίποτε, μὰς προσέφερον τὴν βοήθειαν τῶν διὰ τὴν περιπτώσιν μῆας καθ' ἡμῶν ἐπιθέσεως».

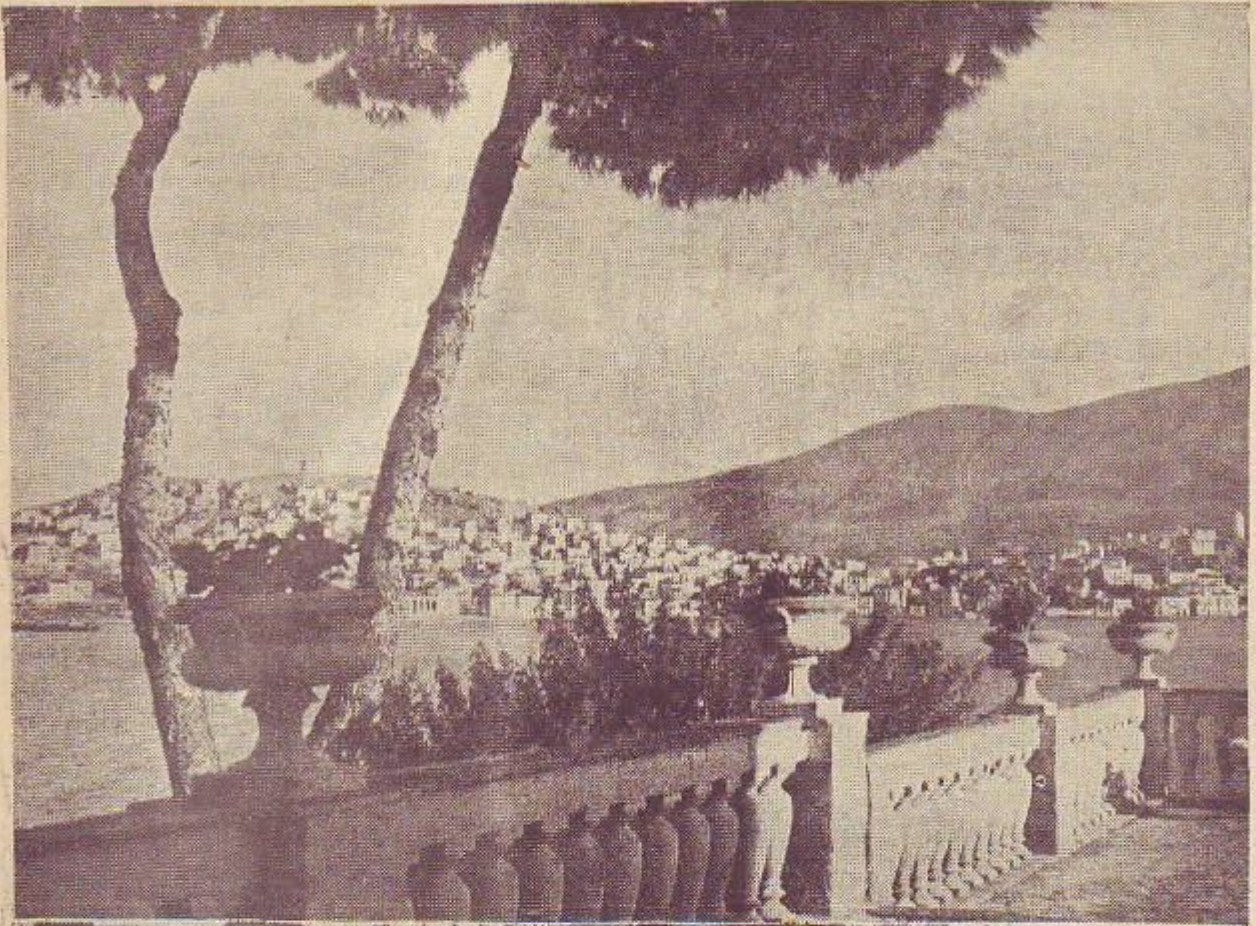
Εἰς τὴν εὐλικρινὴν, ἀλλὰ καὶ σθεναρὸν ὁσμὴν τῆς Ἑλλάδος οἱ Ἰταλοὶ ἀντέταξαν ἐν ἀκόμῃ τέχνασμα: Ὁ Γκράτσι, μεταβὰς εἰς Ρώμην, ἐπῆστρεψε κομιζῶν, κατὰ τρόπον ποιητῆ, πᾶσι θεατρικῶν ἀνακοινωσῶν τοῦ Μουσσολίνι ἀπὸ 12ης Σεπτεμβρίου 1939, καθ' ἣν ἐκόμην καὶ εἰς τὴν περιπτώσιν, καθ' ἣν ἡ Ἰταλία, λόγω τῆς θέσεώς τῆς ὡς Μεγάλῃς Δυνάμει, δὲν δύναται νὰ ἀποκλείσῃ τὸ ἐνδεχόμενον μῆας ἐπεμβάσεως αὐτῆς εἰς τὸν πόλεμον, δὲν θὰ ἀναλόγη αὕτη πρωτοβουλίαν ἐπιχειρήσεων ἐναντὶ τῆς Ἑλλάδος, ἵνα δὲ ἀποβεγῶν κατὰ τὰσόν συγκρατιέμενον τὰ αἰσθητήματα, ἀπὸ τὰ ὁ-

Αι λουτροπόλεις της Ελλάδος : Δύο φωτογραφίαι του Λουτρακίου. Ἐνω : Ἄποικις τῆς παρακμῆς. Κάτω : Γενικὴ ἄποικις τῆς πόλεως.

Φωτογραφεία ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα: Ἄνω: Γενικὴ ἀποσιε τοῦ Πόρου. — Κάτω: Ἡ νησίς ἐναντι τῶν Μεθάνων.

πρία εμπνέεται έναντι της Ελλάδος, θα διαταχθή ή όπισθεν χώρως των Ιταλικών οριοθετημάτων 20 χιλιόμετρα από τὰ ελληνοαλβανικά σύνορα.

Ητο αυτή ή δεύτερα, από της Δευτέρας του Πάσχα, Ιταλική «έγγυση». Αλλά υπήρξε και τρίτη. Την 10ην Ιουνίου 1940 -ό Μουσσολίνι, επιτιθέμενος κατά της ψυχροραγούσης Γαλλίας, ἀνήγγειλε: «Ηδη όπότε ο κύβος έρριβή και ή βέλους μας έκαυσε τας γεώδρας όπισθεν μας, δηλώ κατηγορηματικώς ότι ή Ιταλία δεν σκοπεύει να παρασύρη εις την σύραξιν άλλως λαούς συνορεύοντας μετ' αυτής από θηράς ή από θαλάσσης. Η Έλβετία, ή Γιουγκοσλαβία, ή Ελλάδα, ή Τουρκία και ή Αίγυπτος ως λάβουν υπό σημείωσιν τούς λόγους μου τούτους».

Και όφου ενόμιεν ή Ιταλία ότι με τας τρείς της άλλεπαλλήλους και άνασχύντως ψευδείς «έγγυήσεις» μας έπότισεν όπιου, ήρχισε και τας έπίσης άνασχύντως ψευδείς αιτιάσεις της εναντίον μας, πότε ότι περιβάλλοντες τούς «Άγγλους και πότε ότι οι αντιπρόσωποι μας την κατασκοπεύουν και τὰ τοιαύτα, αιτιάσεις που έκορυφώθησαν εις την σκευαίριον των δήθεν πιέσεων μας κατά των «Αλβανών» της Τσαουρισίας. Ταυτοχρόνως ήρχισαν αι όδοι χειρες εναντίον μας, κατ' αρχάς άνω άποτέλεσματος, με τον από άερος δογδαρδιισμόν του «Όριωνος», της «Υδρας», του «Βασιλέως Γεωργίου» και της «Βασιλίσσης Όλγας», και έπειτα με τὸ τραγικόν άποτέλεσμα της καταδουθίσεως της «Ελλάς», την 15ην Αύγουστου.

Τὰ της μεγίστης διά την Έλληνικήν Ιστορίαν ήμέρας της 28ης Οκτωβρίου 1940 εκτίθενται αλλαγὴ του παρόντος τόμου. Την εξιστόρησιν των διπλωματικών γεγονότων ενδιαφέρει ή παράθεσις των εξής κειμένων που είναι πρωταρχικά διά την απόδειξιν του ότι ή Ελλάς λέγουσα τὸ πρώτον «Όχι», ήτο πῶς στερεώς άποφασισμένη να εἴπῃ και τὸ δεύτερον, πρὸς μίαν άκούη προμευτέρην της Ιταλίας αυτοκρατορίαν. Τὸ πρώτον κείμενον είναι τηλεγράφημα του Μεταξά πρὸς την έν Λονδίνω πρεσβείαν μας, της 5ης Ιανουαρίου 1941: «Παρακαλῶ ἴδετε τον Ήντεν και εκθέσατε εις αυτόν τὴν σοβαράτων κίνδυνον που γενιούη διά τὰ Βαλκάνια αι πρὸς αὐτὰ συγκεντρώσεις γερμανικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Εις περιπτώσιν επιθέσεως, ή Ελλάς, αδιτάκτως, θα άμυνθῆ μέχρις έσχάτου». Τὸ δεύτερον είναι σημείωμα του Μεταξά της 15ης Ιανουαρίου 1941, κατόπιν σημαντικῶν συνουμιλιῶν που είχαν επί της 3ης στρατιωτικῆς καταστάσεως. Μεταξύ άλλων, τεχνικῆς φύσεως λέγει: «Οὐδείς λόγος δύναται να γίνῃ περί χωριστῆς μας εἰρήνης με την Ιταλίαν. Τούτο δεν θα συμβῆ πῶτε, εἴτω και αν μας παράσχη την έγγυήσιν της ή Γερμανία. Ο λόγος είναι ότι δεν εμπιστευομαι την Γερμανία. Δεν πιστεύω ότι οι Ιταλοί εορτιπύλλισαν την «Ελλάς» χωρίς να έχουν γνώσιν οι Γερμανοί. Δεν πιστεύω ότι οι Ιταλοί εισέβαλον εις την Ελλάδα χωρίς την συναίνεσιν των Γερμανῶν, και προβλέπω επιθεσιν κατά της Ελλάδος υπό τῶν Γερμανίας, εις ένδεχομένης προτάσεις της οποίας θα αντίταξω την ἰδίαν άνασχιν που αντίταξα και εις τούς Ιταλούς. Τὸ τρίτον είναι δήλωσις του Μεταξά, της 18ης Ιανουαρίου 1941, άνακαινωθείσα εις την άγγλικήν ευδέρμησιν: «Δεν έχομεν την παραμικράν πρόθεσιν να προκαλέσωμεν γερμανικήν επιθεσιν. Αλλ' αν τοιαύτη επιθεσις πραγματοποιηθῆ, εἴμεθα άποφασισμένοι να αντιταχόμεν εις αυτήν με κάθε τρόπον και με κάθε θυσίαν». Της δήλωσεως ταύτης ήχώ υπήρξεν άνάλογος δήλωσις του πρωθυπουργού και ύπουργού των Έξωτερικῶν Κοριζή, της 8ης Φεβρουαρίου 1941, έπίσης άνακαινωθείσα εις την άγγλικήν κυβέρνησιν: «Παραμένομεν άκλόνητοι εις την σταθεράν μας άπόφασιν να αντισταθώμεν πάση θυσία εις ένδεχομένην γερμανικήν επιθεσιν, άνακαίνοντας αὐτῶ την δήλωσιν της 18ης Ιανουαρίου 1941 του άεινήτου Μεταξά».

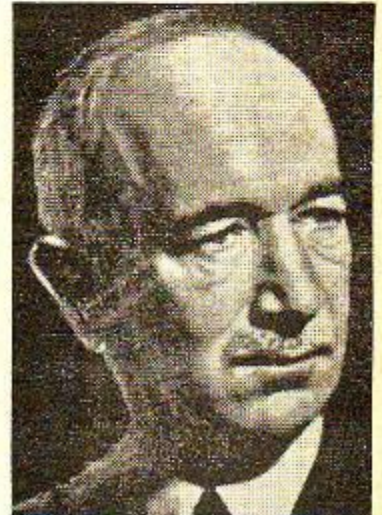
8. Τὸ άνω εδάφιος κράτος (1942—1944). Την 1ην Ιανουαρίου 1942, ή Ελλάς μετ' άλλων 25 κρατῶν (Ηνωμένοι Πάλητες, Μεγάλη Βρετανία, Σοβιετική Ένωσις, Κίνα, Αυστραλία, Βέλγιον, Καναδάς, Κοσταρικός, Κούβα, Τσεχοσλοβακία, Δομινικανή Δημοκρατία, Έλ Σαλβαδόρ, Γουατεμάλα, Αἴτη, Χουδούρας, Ἰνδία, Λουξεμβούργον, Κάτω Χώραι, Νέα Ζηλανδία, Νικαράγουα, Νορβηγία, Παναμάς, Πολωνία, Νότιος Αφρική, Γιουγκοσλαβία) υπεγραψεν εις Ουασικτόνα την «Δήλωσιν Ηνωμένων Έθνῶν», πού υπήρξεν ή άπαρχή του μετεπειτα Όργανισμού Ηνωμένων Έθνῶν. Εις την αρχικήν ταύτην ομάδα των Ηνωμένων Έθνῶν δεν να προστεθούν και ή Γαλλία και ή Δανία, εις όποιαι, ως εκ των περιστάσεων, παρέστησαν τότε εις την ύπογραφὴν ως παραποπταί μόνοι. Πρόλογος της Δήλωσεως ταύτης δύναται να χαρακταιρισθῶν αι άποφάσεις των συγκροτηθεισῶν εις τὰ άνάκτορα του Αγίου Ἰακώβου εις Λονδίνω διασυμμαχικῶν συσκέψεων της 12ης Ιουνίου 1941, (Μεγάλη Βρετανία, Καναδάς, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Νότιος Αφρική, Βέλγιον, Τσεχοσλοβακία, Ελλάδα, Λουξεμβούργον, Κάτω Χώραι, Νορβηγία, Γιουγκοσλαβία, Ἐλευθεροί Γάλλοι) και της 24ης Σεπτεμβρίου 1941 (οι αὐτοί σὺν τῇ Σοβιετικῇ Ένώσει, προσχωρήσαντες εις τὸν βρεταννοαμερικανικόν Χάρτην του Ἀτλαντικού της 14ης Αύγουστου 1941).

Εις την Δήλωσιν της Ουασικτόνας μετέσχον διαδοχικώς, μέχρι της 1ης Μαρτίου 1945, άλλα 20 κράτη (Μεξικό, Φιλιππίναι, Αἰθιοπία, Ἰράκ Βραζιλία, Βολιβία, Ἰράν, Κολομβία, Λιβερία, Χιλή, Ἰσημερινός, Παραγουάη, Περού, Βενεζουέλα, Ουρουγουάη Τουρκία, Αίγυπτος, Σαουδική Ἀραβία, Συρία, Λίβανος), εις τρόπον ώστε η λήξις του πολέμου εἶρε 48 Ηνωμένα Έθνη, προστεθέντων δε εις αὐτὰ της Ἀργεντινῆς και των δύο προσθέντων ψήφων της Σοβιετικῆς Ε-

νώσεως (Ούκρανία και Λευκορωσσία), τὰ αρχικά μέλη του Ἰερευθέντος εις Ἅγιον Φραγκίσκον την 26ην Ιουνίου 1945 Όργανισμού Ηνωμένων Έθνῶν ανήλθον εις 51, έπαιυθέντων έκτοτε διά της εισδοχῆς της Ἰσλανδίας, της Σουηδίας, του Ἀφγανιστάν, του Σιάμ, της Υεμένης, του Πακιστάν, της Βιρμανίας και του Ἰσραήλ.

Εἰδικότερα, έκτός των άνω διεθνῶν πράξεων, διπλωματικῆ συμφωνία της Ελλάδος κατά την περίοδον των έκτος της χώρας κυβερνήσεων υπήρξεν ή ύπογραφείσα μετὰ της Γιουγκοσλαβίας εις Λονδίνω, την 15ην Ιανουαρίου 1942, και Ἰερούσα «Βαλκανική Ένωσις», εξειλιγμένη δηλαδὴ μορφή, με άπαρχήν εκ των δύο χωρῶν εις άς θα άδύνατον δραδύτερον να προστεθούν και άλλαι, της εκ των πραγμάτων άναυσιάσης Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως. Την συμφωνίαν ταύτην, καιτοι εν γνώσει αυτής ή Ρωσία (ή όποία, πιεζομένη υπό των δοκιμασιῶν εκ της εποχῆς έκείνης δεν είχε άκούη εκδηλώσει την μετεπειτα εν παντί αντισυμμαχικήν της πολιτικήν), υπενόμισεν αὐτῇ εκ των υστέρων πάση δυνάμει, όπως υπενόμισεν και τὸ παράλληλον πολωνο-τσεχοσλοβακικόν σύμφωνον της 19ης Ιανουαρίου 1942. Τὰς δύο ταύτας φυσικὰς προσγγίσεις, Ελλάδας — Γιουγκοσλαβίας και Πολωνίας — Τσεχοσλοβακίας, εθεώρει με την παντοτινήν φιλικήν της παραστήματα ενὸς παγκοσμίου φιλελευθέρου συγκροτήματος, εις τὸ όποιον έκτοτε επεδίωκε να αντίταξῃ τὸ ἰδικόν της ολοκληρωτικόν συγκρότημα. Η κοσπὴ της σοβιετικῆς προσπάθεας άνεφάνησαν σχεδόν ταυτοχρόνως. Ἀφ' ενὸς την 29 Νοεμβρίου 1943, όταν συνήλθε τὸ πρώτον εις Γιούτσε της Βοσνίας, τὸ «Εθνικόν Συμβούλιον» των παρτιζάνων της Γιουγκοσλαβίας, αποφάσισε τούτο, μεταξύ άλλων, την επανεξέτασιν «όλων των διεθνῶν συνθηκῶν ή υποχρεώσεων των αναληφθεισῶν υπό της αυτοκαλούμενης γιουγκοσλαβικῆς κυβερνήσεως εις τὸ εξωτερικόν», ενταφιαζομένης αὐτῶ της ἑλληνο-γιουγκοσλαβικῆς συμφωνίας του 1942. Και άφ' ετέρου την 12ην Δεκεμβρίου 1943 υπεγράφη εις Μόσχαν, μετὰ τῆς Σοβιετικῆς Ένώσεως και Τσεχοσλοβακίας, συμφωνία φίλιος, αμοιβαίας συνδρομῆς και μεταπολεμικῆς συνεργασίας, και προσρητημένον εις αὐτὴν εἰδικόν προτοκόλλων ερρυθιζέ τὰ της ένδεχομένης εισόδου και άλλων κρατῶν εις τὸν συνδυασμὸν αὐτόν. Εις δε σχετικὰς δήλώσεις του ὁ τότε πρέσβης της τσεχοσλοβακικῆς δημοκρατίας Μπένες ανέφερον ὡς κινῶ θύματα του γερμανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, κατά του όποιου εστρέφετο ή ύπογραφείσα πῆν συμφωνία «τὰς γείτονας σλαυικὰς χώρας, Τσεχοσλοβακίαν, Πολωνίαν, Γιουγκοσλαβίαν, Σοβιετικὴν Ένωσιν». Ἀπεσπῶτο δηλαδὴ ή Γιουγκοσλαβία από τὸ Βαλκανικόν της περιβάλλον και προσεκκολλῶτο εις συγκρότημα όχι πλέον φυσικόν και γεωγραφικόν, αλλά φιλετικόν και κοινωνικόν, τὸ σλαυοκομμουνιστικόν συγκρότημα που θα συνεκροτεῖτο δραδύτερον με τούς τότε «εχθρούς», Βουλγαρίαν, Ούγγαρίαν, Ρουμανίαν, Ἀλβανίαν.

Την 11ην Δεκεμβρίου 1942 ή βρετανική κυβέρνησις άπτήθη πρὸς την ἑλληνικήν της εξῆς σοβαρατάτην διακοίνωσιν: «Φρονούμεν ότι ή ἑλληνική κυβέρνησις δεν να γνωρίζῃ ότι ή βρετανική άπεφάσισεν ότι ἤλθεν ή στιγμή της άναγνωρίσεως της αλβανικῆς ανεξαρτησίας. Συνεπῶς θα γίνῃ πρὸς τὸν σκοπόν τούτον δήλωσις εις την Βουλὴν των Κοινοτήτων την 16ην Δεκεμβρίου, δια του μέσου μίας ερωτήσεως εις ἣν θα δοθῆ ή εξῆς άπάντησις: «Η βρετανική κυβέρνησις συμπαθεῖ πρὸς την τύχην των Ἀλβανῶν, λαοῦ μετὰ τῶν πρώτων θυμάτων της φασιστικῆς επιθέσεως, και επιθυμεῖ να ἴδῃ την Ἀλβανίαν ελευθερωμένην από τον Ιταλικόν ζυγόν και άνακτόσων την ανεξαρτησίαν της. Η μορφή του καθαστώτος και της κυβερνήσεως θα άποτελέσῃ αντικείμενον άποφάσεως αὐτοῦ του αλβανικοῦ λαοῦ κατά τὸ τέλος του πολέμου. Ταῦτα οὐδαμῶς προδικάζουν τὸ ζήτημα της θέσεως της Ἀλβανίας εναντι ένδεχομένων μελλουσῶν συμφωνιῶν μετὰ των βαλκανικῶν κρατῶν». Όταν ή Ἀλβανία καταλήφῃ υπό των Ἰταλῶν, κατ' Ἀπρίλιον 1939, ή βρετανική κυβέρνησις κατεδίκασε την Ιταλικήν προσάρτησιν. Την 19ην Ιουνίου 1940, ὄλιγον μετὰ την εισοδὸν της Ιταλίας εις τὸν πόλεμον, ή βρετανική κυβέρνησις άνεκαίνωσεν ότι εθεώρει εὐστην άνακτήσασαν ελευθερίαν δράσεως εναντι οἰουδήποτε βαθμοῦ άναγνωρίσεως δοθείσης εις την Ιταλικήν προσάρτησιν της Ἀλβανίας. Οἴτω, άφ' ἣς ή Ιταλία εισῆλθεν εις τὸν πόλεμον, ή κατάσταση ήτο ότι ενῶ ή βρετανική κυβέρνησις δεν είχε καθορίσει την στάσιν της εναντι του μέλλοντος της Ἀλβανίας, ετο ελευθερά να τὸ πράξῃ όταν θα τὸ έπεθύμει. Οι εξῆς ει-

Ο κατά τὸ 1943 πρόεδρος της Τσεχοσλοβακικῆς Δημοκρατίας Μπένες.

και οι κύριοι λόγοι δι' ους η βρετανική κυβέρνηση θεωρεί ταιούτην ενέργειαν πρόσφορον κατά την παρούσαν στιγμήν: α) Τα Ηνωμένα Έθνη ασκούν ήδη επίθεσιν εις την Μεσόγειον, και δήλωσις περί του μέλλοντος της Αλβανίας θα ηρμηνευετο εις τα Βαλκάνια ως ένδειξις του έπιθετικού τούτου πνεύματος. β) Δήλωσις αναγνωρίζουσα την αλβανικήν ανεξαρτησίαν θα άγαγη εις αύξισιν της αντίστασως κατά των Ιταλών εις Αλβανίαν και συνεπώς αύξισιν του έργου των άξονικών δυνάμεων εις τα Βαλκάνια. Ο βασιλεύς Ζώγου θα ειδοποιηθί ότι η βρετανική κυβέρνηση δεν θα ύποστηρίξη την παλινρόσωσιν του. Έλπίζομεν ή δήλωσις να τύχη της εγκρίσεως της ελληνικής κυβερνήσεως. Γνωρίζομεν ότι η ελληνική κυβέρνησις διατηρεί ώρισμένας έδαφικάς διεκδικήσεις εις Νότιον Αλβανίαν. Ως ή ελληνική κυβέρνηση γνωρίζει ή βρετανική κυβέρνηση θεωρεί ότι είναι πρόσφορος ή έναρξις συζητήσεων επί έδαφικών ζητημάτων τα όποια, κατά την κρίσιν της βρετανικής κυβερνήσεως, θα έπρεπε να άφεθούν προς έπιλυσιν μετά τον πόλεμον.

Η ενέργεια της Μεγάλης Βρετανίας, ήτις σημειώτερον έδρα από συμφώνου με τας δύο άλλας συμμαχους της, τας Ηνωμένας Πολιτείας και την Σοβιετικήν Ένωσιν, έθετε εις δυσκολωτάτην θέσιν την Ελλάδα. Διότι πρώτη αυτή δια στόματος του κυβερνήτου της, την έσπεραν της καταλήψεως της Κορυτσάς (22 Νοεμβρίου 1940), είχε διακηρύξει γενναίωφρονότατα και πολιτικώτατα, ότι «άγωνίζεται όχι μόνον δια την ύπαρξιν της, αλλά και δια τους άλλους βαλκανικούς λαούς, και δια την άπελευθερωσιν της Αλβανίας». Άλλ' άλλο Αλβανία, και άλλο Βόρειος Ηπειρος. Και η ελληνική κυβέρνησις άπήνησε, την 14ην Δεκεμβρίου 1942, ως εξής: «1. Λαοθάνασα ύπ' όσων τα ύψηλά ιδεώδη προς επίδιωξιν των όποιων τα Ηνωμένα Έθνη, και ιδιαίτέρως η Ελλάς, έλαβον τα όπλα κατά του Άξονος, η ελληνική κυβέρνησις δεν έχει αντίρρσιν εις την άπόφασιν της βρετανικής κυβερνήσεως ως προς την παλινρόσωσιν της ανεξαρτησίας του καθαρώς αλβανικού έδάφους. Έλπίζομεν πεποιθότως ότι ταιούτη παλινρόσωσις συνδέεται με κατάλληλον κατοχυρωσιν των ζωτικών και νομίμων δικαιών της Ελλάδος. 2. Η ελληνική κυβέρνησις έλαβε υπό σημείωσιν την άπόφασιν της βρετανικής όπως δήλωσε ότι η υορφή του καθεστώτος και της κυβερνήσεως εις Αλβανίαν θα άποτελέση αντίκειμενον άποφάσεως αύτου του αλβανικού λαού κατά το τέλος του πολέμου. Η ελληνική κυβέρνησις συμφωνεί πλήρως προς την άπόφασιν ταιήν και θεωρεί ότι μέχρι τέλους του πολέμου δεν πρέπει να αναγνωρισθί επίσημως αλβανική τις κυβέρνησις ή κίνησις Έλευθέρων Αλβανών. 3. Η ελληνική κυβέρνησις έλαβε υπό σημείωσιν μετ' ιδιαιτέρως ίκανοποίησεως την περικειμένην της σχεδιαζομένης δηλώσεως καθ' ήν ούδαμώς προδικάζεται το ζήτημα της θέσεως της Αλβανίας έναντι ένδοχόμενων μέλλουσών συμφωνιών μεταξύ των βαλκανικών κρατών. Η βρετανική κυβέρνησις ασφάλως έννοει ότι η ασφάλεια της Ελλάδος, ή μάλλον όλοκλήρου της Βαλκανικής, έξαρτάται εκ της προλήψεως επανεισχωρήσεως μη βαλκανικών επιθετικών δυνάμεων επί αλβανικού έδάφους. Η ελληνική κυβέρνησις έλπίζει ότι η βρετανική δήλωσις ύπονοεί αναγνώρισιν του ειδικού έναντι της Αλβανίας ενδιαφέροντος όπερ, δια λόγους ασφαλείας, δέον να αναγνωρισθί εις την Ελλάδα και την Γιουγκοσλαίαν. Η ελληνική κυβέρνησις πιστεύει άκράδαντως ότι τούτο θα ανέπτυσεν ευρύτερον έν αισθημα καινού συμφέροντος, έπιφέρες και δια τας τρεις χώρας. Καλόν είναι να σημειωθί ένταύθα ότι η ακολουθηθείσα εις το παρελθόν παρά της Αλβανίας πολιτική ύπήρξε πηγή ανησυχίας εις την Βαλκανικήν και ιδιαιτέρως εις την Ελλάδα. Θα ήτο άπρoσάρμοστον εις τα συμφέροντα της ειρήνης να άφεθούν ζητήματα γενικού ενδιαφέροντος εις την άποκλειστικήν βούλησιν της Αλβανίας, με κίνδυνον επαναλήψεως των παλαιών διαταραχών. 4. Η ελληνική κυβέρνησις όποσδήποτε δεν ήμπορεί παρά να έπισηύη την προσοχήν της βρετανικής κυβερνήσεως επί της βίαν έπιδίωξιν εντιπώσεως την όποιαν θα παραγάγη ή δήλωσις της εις Ελλάδα υπό τας παρούσας συνθήκας. Έν τώ μέσω των δεσμών του υπό των άξονικών ζυγόν, ο ελληνικός λαός δεν είναι δυνατόν να κατανοήσιν έν διάστημα άποδόσεως της ανεξαρτησίας της εις την Αλβανίαν, χωρίς ταυτόχρονον ρητήν αναγνώρισιν των ελληνικών δικαιών επί της Β. Ηπειρου. Δεν είναι δυνατόν τα άδηλα όφέλη εκ της συμπτύξεως ένδε κλάματος του αλβανικού λαού προς τα Ηνωμένα Έθνη να εξουδετερώσουν την σημασίαν της ύπερδού αντιστάσεως του ελληνικού λαού. Τα ελληνικά δικαια επί της Β. Ηπειρου, έκτεθέντα δια σειράς ύπομνημάτων ηργάσαν εκ μιας εικαστασως εξέλιξεως γεγονότων, κορυφωθείσας μέσω της καταλήψεως της Αλβανίας το 1939, εις την έπίθεσιν κατά της Ελλάδος το 1940. Δύναται ήδη να ύποστηρικθί σταθερώς ότι εάν η Ελλάς δεν είχε, δι' Ιταλικής πίεσεως, στερηθί της Βορείου Ηπειρου το 1920, πιθανόν ή εισβολή της 28ης Οκτωβρίου 1940 να είχαν άπεφευχθί. Έν άλλαις λέξεσιν, Ιστορία, γεωγραφία, δικαιοσύνη, λόγοι ασφαλείας και αι πρόσφοροι έπιτυχιαί των ελληνικών όπλων εις την περιοχήν ταιήν συνηγορούν ύπερ της άποδόσεως της εις την Ελλάδα.

Η ελληνική κυβέρνησις λαμβάνει εύχαρίστως σημείωσιν της τελευταίας παραγράφου της βρετανικής διακοινώσεως, λόγω του άφορώτος τα επί της Βορείου Ηπειρου ελληνικά δικαια ύπαντιγού της. Έστω και άν, κατά την διακοινώσιν, τα έδαφικά ζητήματα δεν θα συνεζητεούντο παρά μετά τον πόλεμον, η ελληνική κυβέρνησις έλπίζει σοβαρώς ότι η βρετανική θα παράσχη αυτή διαβεβαίωσιν ότι έν ευθέτω χρό-

νω θα ύποστηρίξη πλήρως τα ελληνικά δικαια. 5. Το διερωτηματικό ζήτημα είναι τίσον ζωτικόν δια την Ελλάδα, ώστε η ελληνική κυβέρνησις δεν ήμπορεί παρά να δηλώσ η ρητάς ότι ο ελληνικός λαός εις ούδένά θα θυμηθί να μετάσχη διακοινώσιν, όστις θα ήγγυει τα ελληνικά δικαια επί του προκειμένου. 6. Τέλος, η ελληνική κυβέρνησις θα είχει εκτιμήσει μίαν εκ των προτέρων ένήμερίσιν της, ήτοι πρό της λήψεως της προί της έν λόγω δηλώσεως άποφάσεως, πολλώ μάλλον καθόσον θα είχε προθέμω συναινέσει εις την έν λόγω άσχήν (της αλβανικής ανεξαρτησίας).

Η ελληνική διακοινώσις έσχεν ως άποτέλεσμα να προστεθί εις την βρετανικήν δήλωσιν ή εξής μόνον φράσις: «Η βρετανική κυβέρνησις θεωρεί το ζήτημα των μετά τον πόλεμον αλβανικών συνόρων ως εξεταστέον σην τη άποφάσει περί ειρήνης. Έχωρίζετο, δηλαδή, από το θέμα της αλβανικής ανεξαρτησίας το θέμα της αλβανικής άκερατότητας. Δεν ένγινοτο όμοι, εξ άλλου, ως θα έδει, ρητή μεία περί της Βορείου Ηπειρου.

Την 8ην Σεπτεμβρίου 1943 κατέστη γνωστή ή κατάρρευσις της Ιταλίας, ήτις είχε ήδη συνάψει άνακαχήν από της 3ης Αύγουστου άνεκωνόση τούτα ραδιοφωνικός ύπό του στρατηγού Ούιλσον εις τους λαούς Ελλάδος και Γιουγκοσλαίας με τας δεούσας έκφράσεις άναγνωρίσεως της εις την νίκην συμμετοχής των. Τούτο δεν ήμπαδίσει όπωρ, δια της Ιταλικής κηρύξεως πολέμου κατά της Γερμανίας, την 13ην Οκτωβρίου, καταστή η Ιταλία εύθες την έπομένη συνεμπόλεμος, με όλας τας παραμαρτώσας δια την Ελλάδα δυσμενείς εκ τούτου συνεπείας. Άλλά κατέστη και ή Βουλγαρία την 9ην Σεπτεμβρίου 1944 «νευτερόλεμος» κατά την σοβιετικήν εύτυχίω μόνον αντίληψιν, δια της Βουλγαρικής κηρύξεως πολέμου κατά της Γερμανίας ήν επηκολούθησεν ή προς τους Συμμαχους άνακαχή την 28ην Οκτωβρίου.

9. Η σύγχρονος έποχή (1945—1949)

Η βρετανική Λευκή Βίβλος του Ιανουαρίου 1945 επί των Δεκεμβριανών άποτελεί κομψή εις την ιστορίαν των δύο συμμαχικών σχέσεων. Διότι η μέχρι της έποχής εκείνης διάστασις μεταξύ Δυτικών Δυνάμεων και Σοβιέτ ήτο λαοθάνασα, ενώ ήδη απέβαινε φανερά, όχι μόνον επί του ούσιαστικού άγώνος, που ήτο ήδη άγών Έλλήνων και Άγγλων όμοι κατά του κομμουνισμού (ή Αμερική ήτο ακόμη τότε επί του προκειμένου, φαινομενικάς τουλάχιστον, ουδέτερα), αλλά και επί του διπλωματικού πεδίου. Διά πρώτην φοράν εις δημοσιευθέντα επίσημα άγγλικά έγγραφα άπεκαλείτο ο κομμουνισμός «τρομοκρατικός» και «έγκληματικός».

Η κατάρρευσις της Γερμανίας, την 8ην Μαΐου 1945 και της Ιαπωνίας, την 15ην Αύγουστου του αύτου έτους, εύρε την Ελλάδα έλευθεράν και από τους Γερμανούς και από τους Σλαύους. Ηνωίγετο ένωπίον της ή όδός προς την άνασυγκρότησιν. Την 9ην Νοεμβρίου η Ελλάς μετέγεν εις την διακείων των Έπανορθώσεων εις Παρισίους. Άλλά και εις την διακείων αυτήν δεν έπέτρωτο να έχη καλύτεραν τύχην από τας μετά τον Α' Παγκόσμιον πόλεμον παραμοίας διασκέυεις. Την 20ην Νοεμβρίου, παρασσην της λήξεως των εργασιών της, διεμαρτυρή η Ελλάς διότι το ποσοστόν της καθορισθί το κατώτερον όλων.

Η κατά το τελευταίου έτος του πολέμου τροπή της έπιχειρήσεως (διάβρωσις του Άξονος εκ Δυσμών και όχι εξ Ανατολών) είχε τεραστίας συνεπείας δια την μεταπολεμικήν διαμόρφωσιν της καταστάσεως εις την κεντρικήν και άνατολικήν Ευρώπην. Έπιτυχείς βρετανικαί μικροεπιχειρήσεις εις τας βορειοπειρωτικάς άκτάς έν συνδυασμώ με δράσιν των Έλλήνων πατριωτών των περισεσών Κεϊρασών και Αγίων Σαράντα, άπέδόθησαν εις τους Αλβανούς παρτιζάνους! Ού μόνον δε άπεχώρησαν αι μικραί βρετανικαί δυνάμεις κατοχής, άφίυσται την Βόρειον Ηπειρον έρωμοι της νεοπαγούς αλβανικής λαοκρατίας, αλλά και άνεγνωρίθη αύτη, την 10ην Νοεμβρίου 1945, παρά της Μεγάλης Βρετανίας, των Ηνωμένων Πολιτειών και των Σοβιέτ, τουθ' όπερ ήγάγκασε την ελληνικήν κυβέρνησιν να προβή την έπομένη εις διατύπωσιν σχετικών έπιφυλάξεων. Την 29ην Νοεμβρίου άνεκηρύσασε και εις Βελιγράδι ή «λαϊκή δημοκρατία» (θα ήκαλούθη και ή Βουλγαρία την 15ην Σεπτεμβρίου 1946), και την ίδίαν ήμέραν μες έστάλη, έν είδει παραγγορίας, πρεσβευτής των Σοβιέτ ο καύαρχος Ροντινόωφ. Την 22αν Δεκεμβρίου 1945 άνεγνωρίθη ή Γιουγκοσλαυική λαοκρατία από την Μεγάλην Βρετανίαν και τας Ηνωμένας Πολιτείας.

Αι όλίγαι έβδωμάδες «άγαθών» αγέσεων με την Ρωσσίαν ύπενωμίζον τας βραχείας περιόδους ελληνιστοικών ειλοφρονησών του 1939—1940. Την 21ην Ιανουαρίου 1946 έξεστράγη ο άπροκάλυπτος διπλωματικός πόλεμος κατά της Ελλάδος δια της σοβιετικής άρτήσεως όπως άσχη πρό του Συμβουλίου Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Έθνών προς εξέτασιν το «ελληνικόν ζήτημα», έν συνδυασμώ προς ταυτόχρονον άνάλογον αίτησιν της Ούκρανίας δια το ύδωνοισιακόν. Μετά τέσσαρας ήμέρας, ή Γιουγκοσλαυία, τη ύποστηρίζει την Σοβιέτ, έπρότεινε την έσοδον της Α' Ιαπωνίας εις τας Οργανισμών Ηνωμένων Έθνών. Την 2αν Ιουλίου συνεμάχησαν αι δύο ακόμη τότε της Βαλκανικής λαοκρατίας.

Την 30ην Μαοτίου 1946, παραμονή των ελληνικών εκλογών, έσημειώθη εις Αιτώχωρον το πρώτον άνταρτικό κρούσμα. Εορτάζεται έκτοτε, από της πλειεσως του Σιδηρού Παρρατετάσματος, ή επέτειος αύτη ως ή έναρξις της «ελληνικής λαϊκής επανάστασης», της δευτέρας δηλαδή κατά σειράν ταιούτης, εάν ληθθί ύπ' όσιν η της 3ης Δεκεμβρίου 1944. Η

διά των δπλων επίθεσις ήτο ή άπάντησις εις την άποτυχίαν της διπλωματικής επίθεσεως (ή σοβιετική προσφυγή ειχεν άπορριθθί υπό του Συμβουλίου Ασφαλείας την 9ην Φεβρουαρίου 1946). Την 7ην Ιουλίου έσημειώθη παραβίασις των ελληνικών συνόρων από άλβανικόν έδαφος, δι' ήν διεμαρτυρήθη ή Ελλάς την 10ην, "Η άπαβολή των προσχημάτων θά έδειξαι έφεξής ούτωςάσάσήμεραι.

Την άποτυχοσαν ρωσικήν κατά της Ελλάδος προσφυγήν εις τόν "Οργανισμόν "Ηνωμένων Έθνών ήκολούθησεν ούκρινική, γενομένη δεκτή πρός συζήτησιν υπό του Συμβουλίου Ασφαλείας την 3ην Σεπτεμβρίου, διά ψήφων 7 ("Ηνωμένων Πολιτειών, Γαλλίας, Κίνας, Σοβιέτ, Πολωνίας, Αιγύπτου καί Μεξικού) κατά 2, (Μεγάλης Βρετανίας καί Κάτω Χωρών) με 2 άποχάς (Αυστραλίας καί Βραζιλίας). Την 9ην έληφθη άπόφασις διά ψήφων 9 κατά 1, (Μεγάλης Βρετανίας), με 1 άποχην (Αυστραλίας), όπως άκουσθί καί "Αλβανία άντιπρόσωπος κατά την συζήτησιν της προσφυγής. Την 20ην άπερρίφθη ή ούκρινική προσφυγή διά ψήφων 9 κατά 2 (Ρωσσίας καί Πολωνίας). "Ολλανδική πρότασις όπως κληθί ή "Αλβανία καί μαζί με αυτήν ή Ελλάς να θέσουν τέρμα εις τά μεθοριακά έπεισόδια, καίτοι ψηφισθεία διά ψήφων 6 κατά 3, προσέκρουσεν εις την άνρησικουρίαν τών Σοβιέτ. "Αμερικανική πρότασις όπως άποσταλή τριμελής έπιτροπή διά να έρευνήσθι όχι μόνον τά άφορόντα την "Αλβανίαν μεθοριακά έπεισόδια, αλλά καί τά άφορόντα την Γιουγκοσλαβίαν καί την Βουλγαρίαν, καίτοι ψηφισθεία διά ψήφων 8 κατά 2, προσέκρουσεν εις την άνρησικουρίαν τών Σοβιέτ. Πολωνική πρότασις όπως τό ελληνικόν ζήτημα παραμείνη εις την ημερησίαν διάταξιν του Συμβουλίου άπερρίφθη διά ψήφων 8 κατά 2.

Την 27ην Ιουνίου 1946, τό εκ τών τεσσάρων ύπουργών τών Έξωτερικών τών Μεγάλων Δυναμεών "Ανώτατον Συμβούλιον άπεράσισε την άπόδοσιν της Δωδεκανήσου εις την "Ελλάδα. Την άπόφασιν ταύτην έπέκυρωσε παμπήσει, την 21ην Σεπτεμβρίου, ή πολιτική καί έδαφική διά τά της "Ιταλίας έπιτροπή της διασκέψεως της ειρήνης τών Παρισίων. Πλήν ή ίδια έπιτροπή, την 28ην, άπέριψε διά ψήφων 15 κατά 2 την ελληνικήν πρότασιν περί άποδόσεως της Σάσου εις την "Ελλάδα.

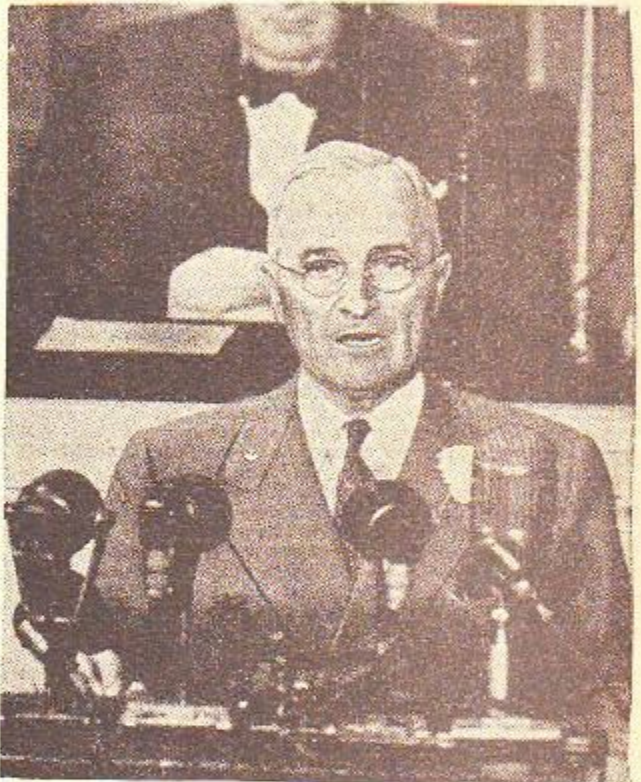
Την ίδιον ήμέραν της 26ης Σεπτεμβρίου 1946, ή "Ελλάς ύψίστατα καί άλλα πλήγμα. Πρό όλίγων μόλιών ήμερών, την 30ήν Αύγουστου, ή διασκέψις τών Παρισίων ειχε δεχθί, διά ψήφων 12 κατά 7 με 2 άποχάς, ελληνικήν αίτησιν προβολής τών έναντι της "Αλβανίας ελληνικών έδαφικών αξιώσεων. "Η άπόφασις αυτή ήκυράθη την 26ην Σεπτεμβρίου, καί έληξεν ή διασκέψις χωρίς να λυθί τό βορειοηπειρωτικόν ζήτημα, άφεθέν εις τό έλεος του Συμβουλίου τών τεσσάρων ύπουργών τών Έξωτερικών, τό οποίον δέν τό έλυσε, ρωσική άντιδράσει, κατά τάς έκτασι λαθούσας χώραν συνεδριάσεως του, καί τό οποίοι άδελφον ειχαι καθ' ήν στιγμήν γράφονται αι παρούσαι γραμμαί, αν και ποτέ θά συνέλθι εκ νέου. Την 28ην, ύπεβλήθη καί νοτισλαυική πρότασις όπως ή "Αλβανία θεωρηθί "συνεμπόλεμος! Πλήν άπερρίφθη αύτη, διά ψήφων 14 κατά 5. Την ίδιον ήμέραν της 28ης ύπέστη καί άλλην άπγογήσεισιν ή Ελλάς: ή στρατιωτική έπιτροπή της διασκέψεως, εις ήν, την 16ην, ειχε παραπέμψει, διά ψήφων 8 κατά 5, ή πολιτική καί έδαφική διά τά της Βουλγαρίας έπιτροπή ελληνικήν αίτησιν περί διαρρυθμίσεως τών ελληνοβουλγαρικών συνόρων, ήρνήθη άρμοδιότητα, δεχθείσα, διά ψήφων 15 κατά 2 ("Ελλάδος καί Νοτίου "Αστικής) με 4 άποχάς (Αυστραλίας, Νέας Ζηλανδίας, Βελγίου καί Αίθιοπίας), άμερικανικήν πρότασιν καθ' ήν "ή στρατιωτική έπιτροπή θεωρεί ότι ή αύξησις ή ελάττωσις του έδαφους προφανώς θά συνετέλει εις βελτίωσιν ή έξασθένησιν τών δυνατοτήτων τοπικής άμύνης, άλλ' ή στρατηγική ασφάλεια περιλαμβάνει πολιτικά, οικονομικά καί έθνικά προβλήματα, τά οποία δέν έμπέπτου εις τόν σκοπόν της έπιτροπής ταύτης. "Η πολιτική καί έδαφική διά τά της Βουλγαρίας έπιτροπή, εις ήν έπαμνήσθησαν ούτω ή ελληνική αίτησις, την άπέριψε, την 1ην "Οκτωβρίου, διά ψήφων 8 ("Ηνωμένων Πολιτειών, Γαλλίας, Αυστραλίας, Ρωσσίας, Ούκρανίας, Λευκορωσίας, Γιουγκοσλαυίας καί Τσεχοσλοβακίας) κατά 2 ("Ελλάδος καί Νοτίου "Αστικής) με 3 άποχάς (Μεγάλης Βρετανίας, Νέας Ζηλανδίας καί "Ινδιών). Την δυσμενή ταύτην άπόφασιν έπέκυρωσε την 2αν Δεκεμβρίου καί τό Συμβούλιον τών τεσσάρων ύπουργών τών Έξωτερικών, εις ό ειχε προσφύγει ή "Ελλάς την 1ην Νοεμβρίου.

Την 9ην "Οκτωβρίου ή όλομέλεια της διασκέψεως άφ' ένός μόν έπέκυρωσε παμπήσει την άπόφασιν περί άποδόσεως της Δωδεκανήσου εις την "Ελλάδα, άφ' έτέρου δέ άπέριψε διά ψήφων 13 κατά 7 (του αλαϊκού νουατισμοϋ καί της Αιθιοπίας) με άποχην της Κίνας, γιουγκοσλαυικήν πρότασιν περί αναγνωρίσεως εν τή Ιταλική συνθήκη της άλβανικής άκεραιότητος. Της τελευταίας ταύτης άποφάσεως ειχε προηγηθί, την 5ην "Οκτωβρίου, άμερικανική άκλωσις καθ' ήν "ή προσθήκη έγγυήσεως της άλβανικής άκεραιότητος θά ήδύνατο να έρμηνευθί ως άποτελούσα έπιδικασίαν τών σημερινών άλβανικών συνόρων υπό της διασκέψεως, ενώ είναι γνωστόν ότι εν εκ τών "Ηνωμένων Έθνών, μέλος της διασκέψεως, έχει έσταντι της "Αλβανίας έδαφικάς απαιτήσεις, αι οποίαι δέν έκρίθησαν υπό της διασκέψεως. Τά άλβανικά σύνορα δέν άπετέλεισιν άντιτελοϋσα συζήτησιν κατά την διασκέψιν, καί συνεπώς πύσα ύπόθεσις ότι τά παρόντα σύνορα της "Αλβανίας έπεκυρώθησαν υπό της διασκέψεως είναι έσφαλμένη. "Επομένως τό κείμενον πρέπει να παραμείνη περιορισμένον εις την έγγυήσιν της κυριαρχίας καί ανεξαρτησίας άνευ

μνείας έδαφικής έγγυήσεως. Την 15ην "Οκτωβρίου έληξον αι έργασίαι της διασκέψεως, άλλ' αι μετά της "Ιταλίας καί της Βουλγαρίας συνθήκαι (ως καί αι μετά τών λοιπών δορυφόρων, Ρουμανίας, Ούγγαρίας καί Φινλανδίας, εις άς δέν μετέσχεν ή Ελλάς ως μη διατελέσασα εμπόλεμος μετ' αύτών) υπεγράφησαν μόνον την 10ην Φεβρουαρίου 1947. Την ίδιον ήμέραν ή "Ιταλία ύπέβαλεν ύπόμνημα ζητούν την αναθεώρησιν της συνθήκης!

Την 13ην Σεπτεμβρίου 1946 έσημειώθη εισβολή εις τό ελληνικόν έδαφος καί εκ Γιουγκοσλαυίας, πρός Σκρά, συνεχιζομένη καί πρός άλλας κατευθύνσεις. Πρασίφυγεν, ως εκ τούτου, την 3ην Δεκεμβρίου, ή "Ελλάς εις τόν Ο.Η.Ε., μεταβαλλομένη ήδη από κατηγορουμένης εις κατήγορον. Την 10ην Δεκεμβρίου ήρχισεν εις τό Συμβούλιον Ασφαλείας ή συζήτησις επί της προσφυγής καί κατέληξε, την 19ην, εις άπόφασιν περί άποσταλής εις τά Βαλκάνια "Επιτροπής "Ερευνής έξ άντιπροσώπων τών 11 μετεχουσών εις τό Συμβούλιον χωρών, με άντιπροσώπου της "Ελλάδος, της Γιουγκοσλαυίας, της Βουλγαρίας καί της "Αλβανίας ως συνδέσμου. "Η "Επιτροπή ήρχισε τάς έργασίας της την 30ην Ιανουαρίου 1947, εις "Αθήνας.

"Η 12η Μαρτίου 1947 έσημείωσε σημαντικήν τροπήν εις τό ελληνικόν ζήτημα. "Ο πρόεδρος τών "Ηνωμένων Πολιτειών Τρούμαν άπήυθυσε πρός τό Κογκρεσσον τό καταστάν έκτοτε διάσημον μήνυμά του περί παροχής βοήθειας εις την "Ελλάδα καί την Τουρκίαν. Την 18 "Απριλίου τό συμβούλιον άφ' ένός μόν ένέκρινε, διά ψήφων 9 με 2 άποχάς (Ρωσσίας καί Πολωνίας) την διατήρησιν της "Επιτροπής "Ερευνής, άφ' έτέρου δέ

"Ο Πρόεδρος τών "Ηνωμένων Πολιτειών Τρούμαν, καθ' ήν στιγμήν άπευθύνει προς τό Κογκρεσσον τό μήνυμα περί παροχής βοήθειας εις την "Ελλάδα καί την Τουρκίαν

άπέριψε διά ψήφων 4 (Μεγάλη Βρετανία, Αυστραλία, Βέλγιον καί Βραζιλία) κατά 2 (Ρωσσία, Πολωνία) με 5 άποχάς ("Ηνωμένα Πολιτεία, Γαλλία, Κίνα, Κολομβία καί Συρία) σοβιετικήν πρότασιν όπως ειδική έπιτροπή του Ο.Η.Ε. άσκήσθι έσπετίαν επί της άμερικανικής βοήθειας προς την "Ελλάδα.

Μετά τό δόγμα Τρούμαν της 12ης Μαρτίου έπικολούθησε τό ώσούτως παραμείνι ιστορικόν Σχέδιον Μάρσαλ της 5ης Ιουνίου 1947 περί παροχής βοήθειας εις πάντα τά ελεύθερα ευρωπαϊκά κράτη. Τών δορυφόρων του Σιδηρού Παραπετάσματος άρηθέντων να προσχωρήσουν εις αυτό, περιελήθησαν εις τό σχέδιον 16 κράτη (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, "Ιταλία, Αυστρία, Βέλγιον, Κάτω Χώραι, Λουξεμβούργον, "Ελβετία, Πορτογαλία, Ιρλανδία, Σουηδία, Νορβηγία, Δανία, "Ισπανία, "Ελλάς καί Τουρκία), αι δύο δυτικά ζώναι της Γερμανίας (γαλλική καί βρεταννοαμερικανική) καί ή ελεύθερα περιοχή της Τσεγγίας.

Την 19ην Αύγουστου 1947 ή συζήτησις του ελληνικού ζητήματος πρό του Συμβουλίου Ασφαλείας θηθασεν εις υκρόν σημείον, κατόπιν δύο άλλαπαλλήλων "έβρο" της Ρωσσίας (έπικουρουμένης από την δορυφόρον Πολωνίαν) επί προτάσεων της Αυστραλίας καί τών "Ηνωμένων Πολιτειών ύπερφηρσίθεισιν από όλα τά άλλα μέλη του Συμβουλίου. Την επομένη αι "Ηνωμένα Πολιτεία έζήτησαν όπως έγγραφί εις την ήμερη-

σίαν διάταξιν τῆς προσεχοῦς γενικῆς συνελεύσεως τοῦ Ο.Η.Ε. τὸ θέμα «ἀπειθαίκατὰ τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς Ἑλλάδος». Τὴν 23ην ἔλαβον χώραν δύο βαρυσήμαντοι ἀμερικανικαὶ δηλώσεις. Πρῶτον, τοῦ διευθυντοῦ τῶν υποθέσεων Ἑγγύς Ἀνατολῆς εἰς τὸ Στῆιτ Νηπάρτμεντ Λόυ Χέντερσον : «Ἡ ἑξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, ὡς ἐπανειλημμένως ἐδηλώθη, στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Χάρτου τοῦ Ο.Η.Ε. Ἄν εἰς τὴν Ἑλλάδα δημιουργηθῇ σοβαρὰ κατὰστασις πρὶν ἢ συνελθῇ ἡ γενικὴ συνέλευσις ἢ παραστῇ ἀνάγκη δραστηρικῆς ἐνεργείας, Ἄν ἡ ἐνέργεια αὕτη ὑποστηριχθῇ ὑπὸ τῶν μελῶν τοῦ Ο.Η.Ε.,

τεῶν, τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Κίνας, τῆς Βραζιλίας, τοῦ Μεξικοῦ, τῶν Κάτω Χαρῶν, τῆς Αὐστρίας καὶ τοῦ Πακιστάν, ἀσθεσιῶν δύο θέσεων κενῶν διὰ τὴν Ρωσσίαν καὶ τὴν Πολωνίαν δι' ἣν περίπτωσιν ἴθελον ποτε αὐτὸ ἀποφασίσαι νὰ συμμετάσχουν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν.

Τὴν 15ην Ὀκτωβρίου 1947, ἡ ἐπιτροπὴ νομοθετικῆς ἐξουσιοδοτήσεως τῆς Δ' ἀναθεωρητικῆς βουλῆς, ἀποδεχομένη τὸ Ν. Δ. περὶ κυρώσεως τῆς ἰταλικῆς συνθήκης καὶ ἀρχίζουσα τὴν συζήτησιν ἐπὶ τοῦ Ν. Δ. περὶ κυρώσεως τῆς Βουλγαρικῆς, υἱθέτησε τὴν ἐξῆς πρότασιν τῶν εἰσηγητῶν τῆς Α, Βοδέτσου, Α. Μπακάλυτση, Γ. Πολίτη, Β. Στεφανοπού-

Οἱ παριστάμενοι κατὰ μίαν τῶν συνεδριάσεων τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἠνωμένων Ἐθνῶν παρακολουθοῦν τὴν ἀγόρευσιν τοῦ ἀντιπροσώπου τῶν Σοβιέτ Βισίνσκυ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐζήτησε τὴν διαγραφήν τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος ἀπὸ τῆν ἡμερησίαν διάταξιν τῆς συνελεύσεως.

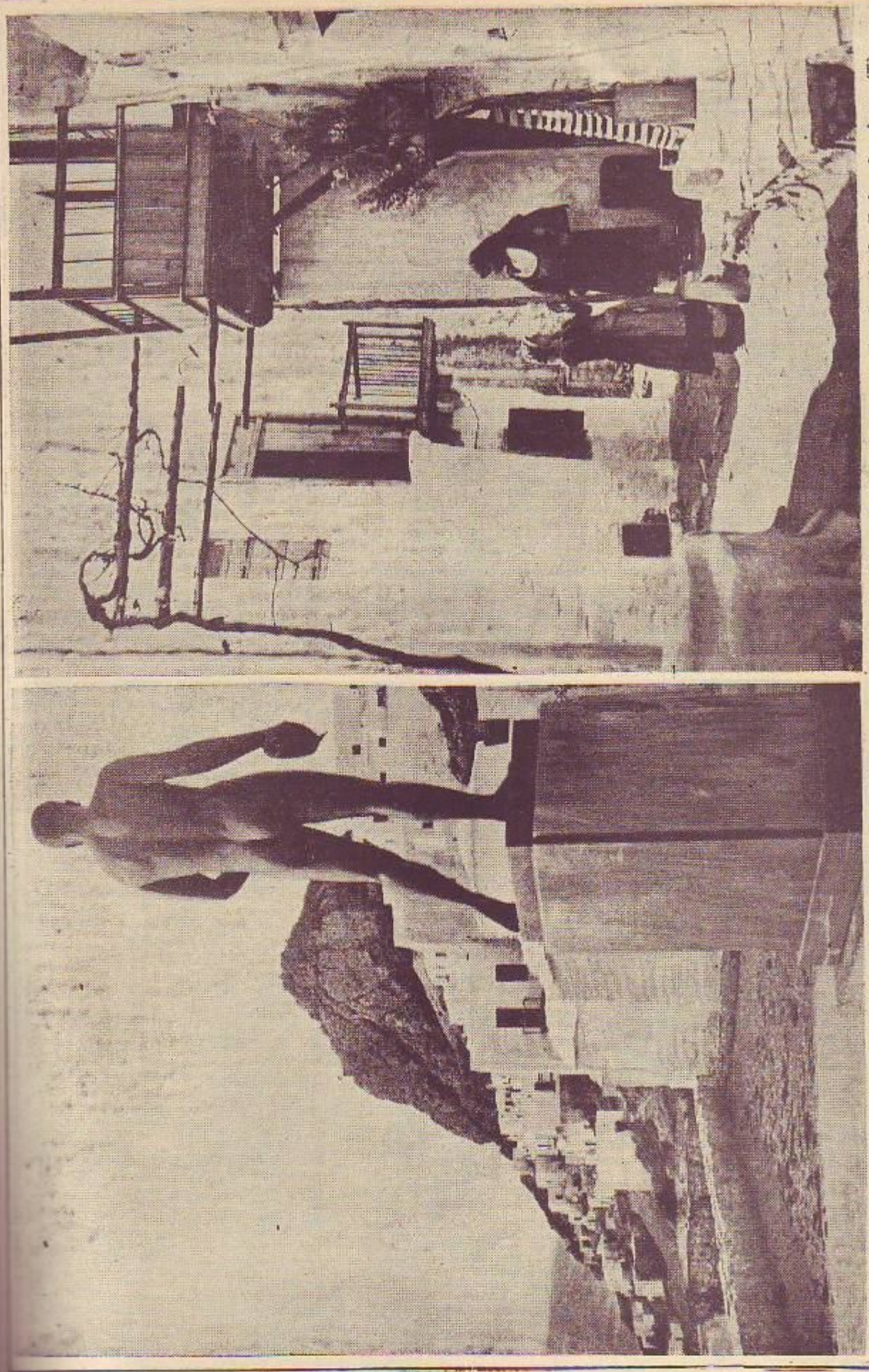
εἰς ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ Χάρτου, αὐδεμία παρερρηνεῖα θὰ ἴη δυνατὴ διὰ τοῦτο θὰ ἐσήμαινε παραγνώρισιν τοῦ Ο. Η.Ε. Ἄν γίνῃ νὰ ἐπιβίωσι ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ὁποῖον θὰ παρεμπόδιζε τὰ μέλη-κράτη, ἐκτός τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας καὶ ἀπηλλαγμένα τοῦ ρωσικοῦ «βέτο», νὰ συμπράξουν διὰ τὴν ἀμυναὴν τῆς Ἑλλάδος. Δεύτερον, τοῦ συντηριστοῦ τῆς βοηθείας πρὸς τὴν Ἑλλάδα Τζώρτζ Μὰκ Γκύ : «Τὸ πρόγραμμα βοηθείας προορίζεται νὰ συγκρατήσῃ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἄν ὁ ἄνταρ τοπόμενος ἐνετεινέτο περισσότερο εἰς τὴν Ἑλλάδα αἱ Ἠνωμένοι Πολιτεῖαι θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφέρουν μέρος τῶν κεφαλαίων τῶν προοριζόμενων διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ κονδύλιον τὸ σχετικὸν μὲ τὰ πολεμικὰ ἐφόδια τὰ προοριζόμενα διὰ τὴν Ἑλλάδα, δεδομένου ὅτι καὶ ἂν ἀνοικοδομοῦσαμεν κάποιο κτίριον, τοῦτο θὰ ἀνετινάσσεται ὑπὸ τῶν δολιοσφορῶν». Τὴν 12ην Σεπτεμβρίου ἐξεδόθη καὶ Λευκὴ Βίβλος τοῦ Στῆιτ Νηπάρτμεντ, κατηγοροῦσα τὴν Ρωσσίαν, ὡς πρὸς τὸ ἑλληνικόν, ὡς ἐματαιοῦσαν τὴν αἰσθὴ βέλησιν τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας καὶ τὴν Γιουγκοσλαβίαν τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν ὡς ἐπινομοῦσας τὸ ἔργον τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐρεῦνης». Τὴν 15ην, εἰς τὸ Συμβούλιον Ἀσφαλείας, α) εἰς ἀμερικανικὴν πρότασιν ὅπως τὸ ἑλληνικόν ζήτημα παραπεμφθῇ εἰς τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν γενομένην δεκτὴν διὰ ψήφων 9 κατὰ 2, τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Πολωνίας, προεβλήθη ὑπὸ τῆς Ρωσσίας τὸ «βέτο», β) εἰς τὴν γενομένην δεκτὴν, διὰ ψήφων 8 κατὰ 2, τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Πολωνίας, μὲ ἀποχὴν τῆς Συρίας, ἀμερικανικὴν ἀποχὴν ὅτι τὸ πρᾶγνόμενον ζήτημα ἴη διαδικαστικόν καὶ διὰ οὐσίας καὶ συνεπῶς δὲν ἔχοι «βέτο», προεβλήθη ἐπίσης ὑπὸ τῆς Ρωσσίας (ἀμφισβητηθῆν) τὸ «βέτο» ! γ) εἰς ἀμερικανικὴν πρότασιν γενομένην δεκτὴν διὰ ψήφων 9 κατὰ 2 τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Πολωνίας, ὅπως τὸ ἑλληνικόν ζήτημα διαγραφῇ ἀπὸ τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τοῦ Συμβουλίου Ἀσφαλείας, δὲν ἀντετάχθη «βέτο», τὸ θέματος τοῦτο ὄντως ἀμφισβητήτως διαδικαστικόν. Συνέπεια τῆς διαγραφῆς ἤπρεπε τὸ ὅτι ἐκρίθη ληξασα ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐρεῦνης. Τὴν ἐπομένην ἤρχισαν αἱ ἐργασίαι τῆς Β' τακτικῆς Γενικῆς Συνελεύσεως. Τὴν 17ην ἡ Διευθύνουσα Ἐπιτροπὴ τῆς, διὰ ψήφων 12 κατὰ 2 ἀπερῆσεν τὴν ἐγγραφήν τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἐπεκύρωσε, τὴν 23ην, ἡ ὁλομέλεια τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως διὰ ψήφων 38 κατὰ 6 μὲ 9 ἀποχάς. Τὴν 21ην Ὀκτωβρίου ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τοῦτο μὲν ἀπεδέχθη διὰ ψήφων 40 κατὰ 6 μὲ 11 ἀποχάς, ἀμερικανικὴν πρότασιν περὶ συστάσεως νέας Βαλκανικῆς Ἐπιτροπῆς Ἐλέγχου (εἰς ἣν ἡ Ρωσσία μετὰ τῶν βορροφῶν τῆς ἠνθήθησαν νὰ μετασχοῦν, τοῦτο δὲ ἀπέρριψε, διὰ ψήφων 34 κατὰ 7 μὲ 16 ἀποχάς, πολωνικὴν πρότασιν περὶ ἀποχωρήσεως τῶν βρετανικῶν καὶ ἀμερικανικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐξ Ἑλλάδος. Διεπιστώθη ἡ ἐνοχὴ τῶν τριῶν βορείων γειτόνων τῆς Ἑλλάδος, Γέρος, ἡ νέα Βαλκανικὴ Ἐπιτροπὴ καθρητισθῆ ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν Ἠνωμένων Πολι-

του καὶ Χ. Ἀλεξιάτου : «Ἡ ἐπιτροπὴ, παρέχουσα τὴν συγκολλησὶν αὐτῆς διὰ τὴν κύρωσιν τῶν ἐπιβληθειῶν εἰς τὴν νικητρίαν Ἑλλάδα συνθηκῶν εἰρήνης αἰτίνας κατὰ παραβάσιν πρᾶτος βείου καὶ ἀδικοῦ νόμου ἀναδύονται εἰς αὐτὴν καὶ τὴν ἀπόδοσιν αἰματοβαμμένων ἑλληνικῶν ἐδαφῶν καὶ στοιχειώδη ἀσφάλειαν τῶν βορείων συνόρων αὐτῆς ἐκ τῶν ὁποίων ἐξορμῶν ἐνοπλοῖ συμμορίαι πρὸς ἐπιβολὴν ὀλοκληρωτικοῦ καθεστῶτος καὶ ἐν τῇ χώρα ταυτῇ, τέλος καὶ τὴν ἐπανάρθωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ προβηθειῶν καταστραφῶν, διαμαρτυρεῖται πρὸς τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς τῆς Γῆς διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς χώρας ταύτης, ἡ ἐπίταρμος ἀντίστασις τῆς ὁποίας συνετέλεσεν οὐσιασδῶς εἰς τὴν αἰτίαν ἐκβάσιν τοῦ πολέμου. Καταγγέλλει πρὸς τὰς συγχρόνους καὶ μελλούσας γενεὰς τὰς ἀδικίας καὶ ἐστερμηρίας πάσης ἠθικῆς βίας, ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, συνθήκας εἰρήνης. Δηλοῖ ὅτι ἡ Ἑλλάς, κύπτουσα πρὸ τῆς ἀνάγκης καὶ σφιγγουσα τὴν καρδίαν τῆς, θὰ κυρώσῃ μὲν τὰς συνθήκας, ἀλλὰ διατηρῆ ἀκεράσας τὰς δικαίας ἀξιώσεις τῆς, ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἐπιβληθῇ μίαν ἡμέραν δικαιότερα περὶ αὐτῶν κρίσις».

Τὴν 21ην Σεπτεμβρίου 1948, ἤρχισαν εἰς Παρίσιον αἱ ἐργασίαι τῆς Γ' τακτικῆς γενικῆς συνελεύσεως τοῦ Ο.Η.Ε. Εὐθὺς τὴν ἐπομένην, ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν Σοβιέτ Βισίνσκυ ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν διευθύνουσαν ἐπιτροπὴν τῆς νὰ διαγραφῇ μετὰ τῶν ἄλλων, ἀπὸ τὴν ἡμερησίαν διάταξιν τὸ ἑλληνικόν ζήτημα, τοῦθ' ὅπερ ἀπερριφθῆ. Ἡ ἀπόρριψις ἐπεκυρώθη καὶ ὑπὸ τῆς ὁλομελείας τῆς γενικῆς συνελεύσεως, τὴν 24ην, διὰ ψήφων 44 κατὰ 6 μὲ 2 ἀποχάς. Τὴν 15ην Νοεμβρίου, παραλλήλως πρὸς τὴν παρὰ τῆ γενικῆς συνελεύσεως διαδικασίαν, ἤρχισαν, κατόπιν μεσολαθητικῆς προπαθείας τοῦ Αὐστραλιανοῦ Ἐβαττ, ἐπικουρουμένου καὶ ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους Βελγίου καὶ Τουρκίας καὶ ἀπὸ τῶν γενικῶν γραμματέων τοῦ Ο.Η.Ε., συνομιλίαι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν τριῶν βορείων γειτόνων τῆς. Αἱ συνομιλίαι αὐταί, παραταθείαι μέχρι τῆς 14ης Δεκεμβρίου, εἰς οὐδὲν κατέληξαν. Τὴν 11ην Δεκεμβρίου διεκόπησαν καὶ αἱ ἐργασίαι τῆς γενικῆς συνελεύσεως μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1949, ὅφου ἀπέρριψεν αὐτὴ, τὴν 27ην Νοεμβρίου, διὰ ψήφων 47 κατὰ 6, σοβιετικὴν πρότασιν περὶ καταργήσεως τῆς Βαλκανικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἀποχωρήσεως τῶν βρετανικῶν καὶ ἀμερικανικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἐξ Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ ἡ συνέλευσις τῶν Σεπτεμβρίου τοῦ 1949 Δ' γενικῆς συνελεύσεως τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν, παρὰ τὴν μεσολαθητικὴν προσπάθειαν τοῦ προέδρου οὗτος στρατηγὸν Ρόμουλο, καίτοι ἀνεγνωρισθῆσαν διὰ μεγάλης πλειοψηφίας τὰ δίκαια τῆς Ἑλλάδος, δὲν κατέληξεν εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος, ἀναβληθεῖσε τῆς λήψεως ἀποφάσεως ἐπὶ τῶν ὑποβληθειῶν διαφορετικῶν προτάσεων τῆς Μ. Βρετανίας καὶ τῆς Σοβιετικῆς Ρωσσίας, ἵνα ἐξετασθῶν αὐταί παρὰ τῆς συστάσεως τῆς πρωτοβουλίας τοῦ στρατηγὸν Ρόμουλο ἐπιτροπῆς συνδιαλλαγῆς.

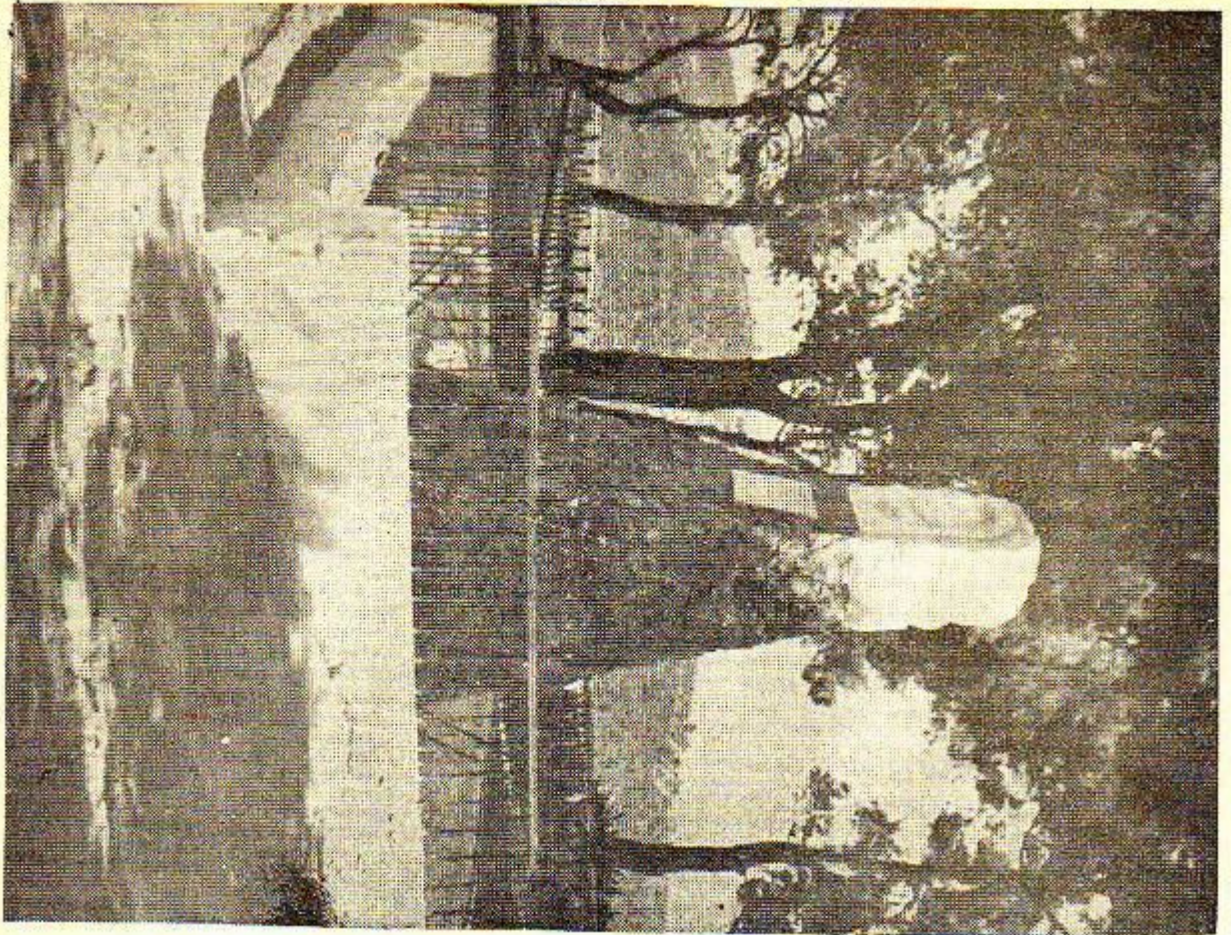
Βασίλειος Παπαδάκης

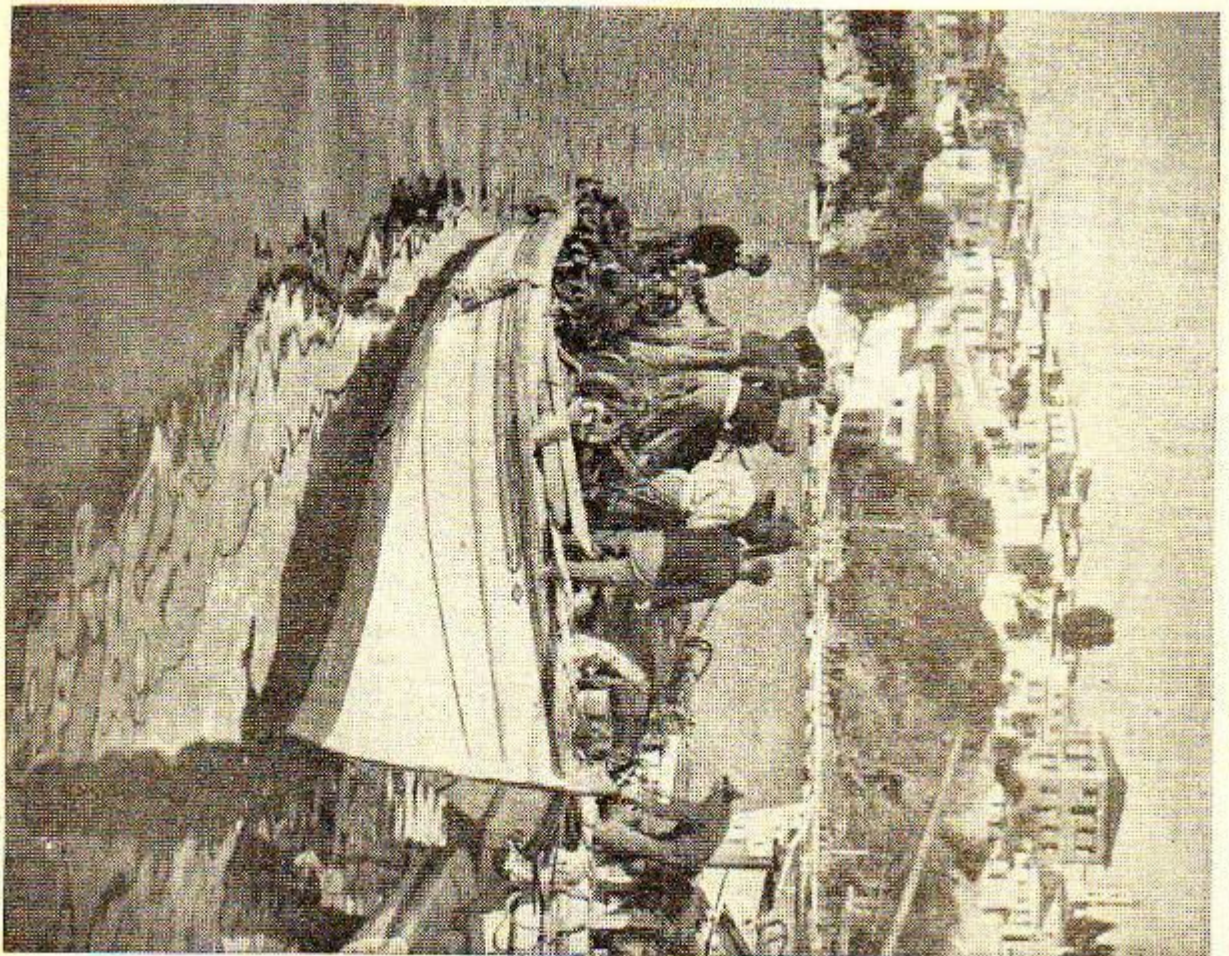

Τὰ νησιὰ τῆς Ἑλλάδος: Σκύρος. Ἀριστερός: Ὁ ἀεθλοῦς τοῦ Ἄγγλου πομποῦ Ρ. Μισοῦκ. τοῦ ἔχει τοῦτ' ἐπὶ τὴν θέσιν Ἁγία Τριάς τῆς νήσου. (Τὸ μνη-
μεῖον εἶναι ἔργον τοῦ Ἑλλήνου γλύπτου Μ. Τόμπρου). — Δεξιά: Δραμάκος τῆς νήσου μέ μνηραφικὴν ἀστικτοικίην τῶν οἰκίῶν.

Τὰ νεκρὰ τῆς Ἐλλάδος : Σκιάθος. Ἀοιστερά : Τὸ μνημεῖον τοῦ Ἀλεξάνδρου Παροδισμαῖου.

— Δεξιά : Σκιοθικὴ τὰρτα ἐπισταφύουσα ἀπὸ τῆς θάλασσης.

Χρονολογικὸς πίναξ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας

Πρὸ Χριστοῦ	π.Χ.	
2800	καὶ ἐξῆς: Ἀνάπτυξις τοῦ Αἰγαίου Πολιτισμοῦ καὶ ἱδρυσις τῶν πρώτων ἑλληνικῶν πόλεων εἰς Κρήτην, ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ νήσους.	670-570 Ὁρθογαρίδαι ἐν Σικυῶνι (670).
1400	Παραβαλῆσσια φύλα τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος πορεύονται πρὸς Δυσμῆς. Ἀρχαιόταται πολιτεία ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἀμφότερωθεν τοῦ Αἰγαίου ἀκμάζουσι. Μεταναστεύσεις λαῶν σημειοῦνται ἐν τῇ Ἀνατολικῇ ἡπείρῳ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον καὶ ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολᾶς.	669 Νίκη Ἀργείων κατὰ Λακεδαιμονίων παρὰ Ἰστιάς.
1124	Τρωϊκὸς πόλεμος. Ἐξάρησις τῶν Θεσσαλῶν πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, φυγὴ τῶν Βοιωτῶν πρὸς τὴν Βοιωτίαν.	668 Ὁ Φεῖδων ἐν Ὀλυμπίᾳ. Προσχώρησις Ἡλείων εἰς Λακεδαιμονίους.
1103	Κάθοδος Δωριέων εἰς Πελοπόννησον.	666 Ἀνάρρησις Ψαμμιτίχου βασιλέως Αἰγύπτου. Ἐλληνες ἀποικοὶ καὶ μισθοφόροι ἐν Αἰγύπτῳ.
1070	Μετανάστευσις εἰς Θήραν, Κρήτην, Μ. Ἀσίαν.	665 Θάλητας ἐν Σπάρτῃ. Γυμνοπαιδαίαι, Νίκη Κερκυραίων κατὰ Κορινθίων.
1066	Ἐκδωρισμὸς τῶν Μεγάρων. Θάνατος τοῦ Κόδρου.	664 Νόμιμος τέλεσις Ὀλυμπίων.
1054	Κτίσις πόλεων Λιολίδος.	660 Θάνατος Φεΐδωνος.
1044	Κτίσις πόλεων Ἰωνίας.	659 Ἄλωσις Φιγαλείας ὑπὸ Λακεδαιμονίων.
900	Ἀκμὴ τῶν Ὀμηριδῶν ἐν Σμύρνῃ καὶ Χίῳ.	658 Κτίσις Βυζαντίου ὑπὸ τῶν Μεγαρέων.
820	Νομοθεσία Λυκούργου.	657 Ἀνάρρησις Κυψέλου τυράννου τῆς Κορίνθου (657—629 π.Χ.).
785	Κτίσις Σινώπης παρὰ Μιλησίων.	655 Ἀποικισμὸς Χαλκιδέων καὶ Ἀνδριῶν εἰς τὴν Χαλκιδικήν.
776	Νίκη Κοροΐδου ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ἐναρξις ἀναγραφῆς τῶν Ὀλυμπιονικῶν. Συνθήκη Ἡλίδος καὶ Σπάρτης.	654 Κτίσις Ἀβδῆρων.
757	Κτίσις Τραπεζούντος.	648 Εἰσαγωγή παγκρατίου εἰς Ὀλυμπίαν.
756	Κτίσις Κυζίκου.	645-628 Δεύτερος Μεσσηνιακὸς πόλεμος. Ἀρκαδικὸς πόλεμος.
752	Δεκαετείς ἄρχοντες ἐν Ἀθήναις.	644 Οἱ Πισάται κύριοι ἐν Ὀλυμπίᾳ.
749	Οἱ Μιλήσιοι ἐγκαθίστανται ἐν Αἰγύπτῳ.	640 Νίκη τοῦ Κύλωνος ἐν Ὀλυμπίᾳ.
747	Ἐπανάστασις Λυδῶν.	631 Ἐγκαθίδρυσις Θεραίων ἐπὶ τῆς νήσου Πλατείας, παρὰ τὰ παράλια τῆς Λιβύης.
743-724	Α' Μεσσηνιακὸς πόλεμος.	630 Κτίσις Μασσαλίας ὑπὸ Φωκαέων.
743	Κτίσις Ρηγίου καὶ Ζάγκλης ὑπὸ Χαλκιδέων. Ὁ Θεόπομπος καὶ ὁ Παλούδωρος ἐν Σπάρτῃ.	629 Ἀνάρρησις Περιάνδρου, τυράννου Κορίνθου (629—585 π.Χ.).
740	Ἀποικίαι Χαλκιδέων ἐν Θράκῃ.	628 Ἀνάρρησις Σαυδάττου, βασιλέως Λυδίας. Πόλεμος ἐναντίον Φρυγίας. Ἐξακολούθησις πολέμου ἐναντίον Ἰωνίας.
736	Κτίσις ἐν Σικελίᾳ Νέξου ὑπὸ τῶν Χαλκιδέων.	625 Θεαγένης ὁ τυράννος Μεγάρων. Κτίσις Ἐπιδάμου ὑπὸ Κορινθίων καὶ Κερκυραίων.
734	Ἀποικισμὸς Κεακῶσας ὑπὸ Κορινθίων. Κτίσις Συρακουσῶν ὑπὸ Κορινθίων.	621 Νομοθεσία Δράκοντος.
730	Κατάνη καὶ Λεοντῖνοι. Ἀποικίαι Ἐρετριῶν (Μεθώνη).	616 Ἀνάρρησις Ἀλυάττου βασιλέως τῆς Λυδίας. Πόλεμος Λυδίας καὶ Μηδίας.
728	Κτίσις Ὑδραίων ὑπὸ Μεγαρέων.	612 Ἀπόπειρα τυραννίδος ἐν Ἀθήναις ὑπὸ Κύλωνος.
721	Κτίσις Σιδάρεως.	608 Πόλεμος Ἀθηναίων καὶ Λέσβου.
720	Ἐρασιππος ὁ Μεγαρεὺς νικᾷ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Οἱ Πάριοι οἰκίζουσι τὴν Θάσον.	606 Κριαζάρης βασιλεὺς τῆς Μηδίας καὶ Ναβουχοδονόσορ ὁ τῆς Βαβυλωνίας κυριεύουσι τὴν Νινευί.
716	Κτίσις τῶν Μυλῶν ὑπὸ τῆς Ζάγκλης.	604 Οἱ Ἀθηναῖοι κυριεύουσι τὴν Σαλαμίνα.
716-546	Ἡ Λυδία ὑπὸ τοῦς Μερμνάδας (καθ' Ἡρόδοτον).	600 Σπρσίχορος ὁ Ἱμεραῖος ποιητὴς. Κτίσις Περίνθου ὑπὸ Σαμίων. Κτίσις Ὀδησσού καὶ Ὀλβίας ὑπὸ Μιλησίων.
716	Ἀνάρρησις Γύγου (καθ' Ἡρόδοτον) 716—648.	600-590 Πρῶτος ἱερός πόλεμος.
	Ἀκμὴ Σάρδεων. Πόλεμος πρὸς τοὺς Ἴωνας, ἐισβολὴ Κιμμερίων εἰς Μικρὰν Ἀσίαν.	594 Ὁ Σόλων. Ἡ νομοθεσία του.
714	Κατάλυσις Μεδοντιδῶν ἐν Ἀθήναις.	593 Ἀποδημία Σόλωνος (593—583 π.Χ.).
712	Κτίσις Ἀστακοῦ ὑπὸ τῶν Μεγαρέων.	590 Ἀνανέωσις Πυθίων. Πιπτακὸς ὁ Αἰσιμνήτης τῆς Λέσβου (590—580 π.Χ.).
710	Κτίσις Κρότωνος ὑπὸ Ἀχαιῶν.	586 Ἐπέκτασις Πυθίων.
707	Κτίσις Τάραντος ὑπὸ Λακεδαιμονίων. Εἰσαγωγή πεντάθλου εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας.	586-585 Δαμασκίας ἄρχων ἐν Ἀθήναις. Διαλλαγὴ τῶν τάξεων περὶ τὰς ἀρχαιερείας.
700	Κτίσις Ἀβύδου, Λαμψάκου, Παρίου ὑπὸ τῶν Μιλησίων. Κατάλυσις τῆς Προκονήσου ὑπὸ τῶν Κυζικηνῶν. Ἀνάρρησις Περδίκκου Α', βασιλέως τῆς Μακεδονίας. Αἱ Αἰγαῖ πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας. Ὁ Γλαῦκος ἐν Χίῳ ἐφευρίσκει τὴν κόλλησιν τῶν μετάλλων.	585 Εἰρήνη Λυδίας (Ἀλυάττου) καὶ Μηδίας (Ἀστυάγου). Θαλῆς ὁ Μιλήσιος προαγγέλλει ἐκλειψὴν ἡλίου. Χρόνοι ἑπτὰ σοφῶν.
690	Κτίσις Γέλας ὑπὸ Ροδίων.	562 Κλεισθένης ὁ τυράννος Σικυῶνος. Πυθιονίκης καὶ Ὀλυμπιονίκης. Τέλες Κυψελιδῶν. Οἱ ἀγῶνες τῶν Ἰσθμίων.
687	Ἀνάρρησις τοῦ Γύγου κατὰ πηγὰς ἀσσυριακᾶς.	575 Ἡ Κυρηνή ὑπὸ Βάττων τὸν Β'.
683	Ἐνιαύσιοι ἄρχοντες ἐν Ἀθήναις.	573 Ἴδουσις τῶν Νεμείων.
680	Εἰσαγωγή τεθρίππου εἰς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Κτίσις Λοκρῶν Ἐπιζεφυρίων. Εὐρεσις χύσεως τοῦ χρυσοῦ ἐν Σάμῳ.	570 Οἱ Κυρηνῆαι νικῶσι τοὺς Λίβυας ἐν Αἰγύπτῳ. Ἄμασις ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου (570—526 π.Χ.). Τὸ Ἑλλήνιον ἐν Ναυκράτει. Ἡ Κύπρος κυριεύεται ὑπὸ τοῦ Ἀσάσιος.
677	Ἀνάρρησις Ἀρδους, βασιλέως τῆς Λυδίας (678—628) π.Χ. Πόλεμος κατὰ τῶν Ἴωνων καὶ Κιμμερίων. Καλλίνος ὁ Ἐφέσιος.	566 Εἰσαγωγή γυμνικῶν ἀγῶνων ἐν Ἀθήναις.
674	Κτίσις τῆς Χαλκηδόνος ὑπὸ Μεγαρέων.	560 Χίλων ἔφορος ἐν Σπάρτῃ.
672	Οἱ Πισάται ὑπὸ Πανταλέοντα ἀντίπαλοι τῶν Ἡλείων ἐν Ὀλυμπίᾳ.	560-527 Πεισίστρατος ὁ τυράννος τῶν Ἀθηνῶν. Πρώτη τυραννίς αὐτοῦ 560—559 π.Χ. Δεύτερα τυραννίς 554—553 π.Χ. Ἐξορία ἐν Ἐρετρίᾳ 552—541 π.Χ. Τρίτη τυραννίς 541—527 π.Χ.
		560 Ἀνάρρησις Κορίσσου βασιλέως Λυδίας. Ἡ σχέσις του πρὸς τοὺς Ἑλληνας. Καθυπόταξις Ἐφέσου καὶ Σμύρνης.

π.Χ.		π.Χ.	
559	Θάνατος του Σόλωνος.	481	Ἐξόρμησις Ξέρου, Συνέδριον Ἑλλήνων ἐν Ἴσθμῷ τῆς Κορίνθου κατὰ τὸ ἐπιπόρευον. Πρεσβεία ἐξ Ἑλλάδος ζητεῖ τὴν συμμαχίαν καὶ ἐπικουρίαν τοῦ Γέλωνος.
556	Πρεσβεύει Κροίσου εἰς Δελφοῖς.	480	Δεύτερος Περσικὸς πόλεμος ἐπὶ Ξέρου. Ἰούλιος, Μάχη παρὰ τὰς Θερμοπύλας. Τρεῖς ναυμαχίαι παρὰ τὸ Ἀρτεμισίον. Ἄλωσις καὶ πυρπολήσις Ἀκραπόλεως Ἀθηνῶν. 20 Σεπτεμβρίου. Ναυμαχία ἐν Σαλαμῖνι. Ἐπιστροφή τοῦ πέρου. Ὁ Μαρμαίνος ἐν Θεσσαλίᾳ. Ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ὁ Αἰσχύλος ἐν Ἀθήναις. Νίκη κατὰ Καρχηδονίων παρὰ τὴν Ἰμέραν τῆς Σικελίας.
550	Θεογνίς ὁ ποιητὴς ἐν Μεγάροις.	479	Ὁ Μακρόνιος εἰσέρχεται ἐκ Θεσσαλίας εἰς Ἑλλάδα. Ἀνακατάληψις τῶν Ἀθηνῶν. Σεπτεμβρίου. Μάχη παρὰ τὰς Πλαταιάς ὑπὸ Πausανίου καὶ Ἀριστείδου. Ὀκτωβρίου. Ἀναλώσις ἑλληνικῆς συμμαχίας. Τιμωρία τῶν Θηβαίων. Μάχη παρὰ τὴν Μυκάλην. Ἀποδοχὴ Ἰωνικῶν πόλεων εἰς Ἑλληνικὴν Συμμαχίαν.
549	Ἀνάρρησις Φαλάριδος τυράννου Ἀκράγαντος.	478	Χειμῶν. Ὁ Σάνθηππος κυριεῖ τὴν Σητόν. Ἀπελευθέρωσις Ἀθηνῶν. Ὁ Θεμιστοκλῆς πρέσβυς εἰς Σπάρτην. Ὁχρῶσις Περσῶν.
548	Πυρκαϊὰ τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ, ἀνοικοδομημένου ὑπὸ τῶν Ἀλκμαϊονιδῶν.	476	Πολιτικὴ μεταβολὴ εἰσγυρομένου τοῦ Ἀριστείδου. Ἑαρ. Ἀπόπλους τοῦ ἑλληνικοῦ συμμαχικοῦ στόλου ὑπὸ Πausανίου, Ἀριστείδου καὶ Κίμωνος. Κατακτησις πλείστον πόλεων τῆς Κύπρου. Στρατεία Λεωτιχίδου ἐν Θεσσαλίᾳ. Τελευταῖοι μῆνες φθινοπώρου. Κατακτῆσις Βυζαντίου. Προδοσία Πausανίου, Ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία. Ἀνάρρησις Ἰέρωνος τοῦ τυράννου Συρακούσων καὶ Γέλας (476—467 π. Χ.). Ἐπίχαρμος, Σώφρων, Αἰσχύλος, Πίνδαρος Σμυρνήθης ἐν Συρακούσαις.
546	Ἦττα Κροίσου ὑπὸ Κύρου. Οἱ Πέρσαι κυριεύουσι τὰς Σάρδεϊς. Ἀποστασία τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν Πακτύρην.	475	Διάταξις τῆς περὶ τὴν Δῆλον ἄττικῆς συμμαχίας.
544	Ὁ Ἀρπαγὸς καταπολεμεῖ τοὺς Ἴωνας καὶ τοὺς Λυκίους. Συνέδριον Ἴωνων ἐν Μυκάλῃ. Βίαις ὁ Πυθίηνος. Ἰδούσις τῶν πρώτων ἀνδριάντων ἐν Ὀλυμπίᾳ.	474	Δίκη Πausανίου. Ὁ Ἰέρων νικᾷ τοὺς Τυρρηνοὺς.
540-498	Ἀμύντας Α' βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων.	473	Ταραντῖνοι νικῶνται ὑπὸ βαρβάρων. Διδασκαλία «Περσῶν» Αἰσχύλου.
535	Θεσπίς ὁ ἐξ Ἰκαρίας εἰσηγητὴς τῆς τραγωδίας ἐν Ἀθήναις.	472	Θάνατος τοῦ Θήρωνος. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θρασυδαῖος ἐνθρονίζεται ὑπὸ τοῦ Ἰέρωνος. Δημοκρατία ἐν Ἀκράγαντι.
532	Ἀνάρρησις τυράννου Πολυκράτους ἐν Σάμῳ. Συμμαχία του μετὰ Περσίας. Ἡ Σαμιακὴ θαλασσοκρατορία, Σπάρτη καὶ Κόρινθος ἐναντίον του.	470	Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ἐξορία τοῦ Θεμιστοκλέους. Ὁ Κίμων ἀναλαμβάνει τὴν ἡγεσίαν τοῦ δήμου, κυριεῖ τὴν Ἠΐωρα καὶ ὑποτάσσει τὴν Σκύρον.
529	Θάνατος τοῦ Κύρου. Ἀνάρρησις Καμβύσου βασιλέως τῆς Περσίας. Συμμαχία του μετὰ Φοινίκης καὶ Κύπρου.	469	Συνοικισμὸς τῆς Ἠλίδος. Οἱ Ἀθηναῖοι ἠτῶνται ἐν Θράκῃ.
527	Θάνατος Πεισιστράτου.	468	Καταστροφὴ Μικηνῶν καὶ Τίρυνθος.
525	Ὁ Καμβύσης, βοηθούμενος ὑπὸ Πολυκράτους, νικᾷ τὸν Ἀμύσην παρὰ τὸ Πηλοῦσιον. Ὑποτάσσει τὴν Αἴγυπτον.	467	Θάνατος Πausανίου. Θάνατος Ἰέρωνος ἐν Συρακούσαις. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑποτάσσουν Κάρυστον καὶ Νάξον. Φυγὴ Θεμιστοκλέους. Θάνατος Ἀριστείδου. Αἴθεσις ἐπιρροῆς Περικλέους.
524	Ἡ Κύπρῳ προσβάλλεται ὑπὸ τῶν Τυρρηνῶν.	466	Τέλος τῆς ἐν Συρακούσαις τυραννίδος.
522	Θάνατος Πολυκράτους.	465	Νίκη Κίμωνος παρὰ τὸν Εὐρυμέδοντα. Φόνος Ξέρου ὑπὸ Ἀртаβάνου. Ἀνάρρησις Ἀρταξέρου Α' βασιλέως Περσίας (464—425 π.Χ.).
521	Ἀνάρρησις Δαρείου βασιλέως Περσίας (521—485 π.Χ.).	464	Ἀποστασία Θάσου. Ἀθηναῖοι νικῶνται ὑπὸ Θρασκῶν. Σεισμὸς ἐν Σπάρτῃ. Ἀποστασία εἰλωτῶν καὶ Μεσσηνίων.
520	Ἀνάρρησις Κλεομένης ἐν Σπάρτῃ. Ἐπιδρομὴ του εἰς Ἀργολίδα.	462	Ἀναγέννησις ἐν Ἀργεῖ.
519	Πόλεμος Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν. Αἱ Πλαταιαὶ προσχωροῦν εἰς τὰς Ἀθήνας. Πρεσβείαι Ἀθηναίων εἰς Σάρδεϊς.	461	Καθυπόταξις Θάσου. Οἱ Σπαρτιάται νικοῦν τοὺς Ἀθηναίους ἐν Θρακῇ. Συμμαχία Ἀθηνῶν καὶ Ἀργεῶν. Ἀνάκτησις Κοτάνης.
514	Φόνος Ἰππάρχου. Πέρσαι ὑπὸ τὴν ὄδηγιαν τοῦ Δημοκίθου ἐν Τέραντι καὶ Κρότωνι.	460	Θάνατος Θεμιστοκλέους. Ἀποστασία Αἰγύπτου ὑπὸ τὸν Ἰνάρων ἀπὸ τῆς Περσίας καὶ ὑποπηρείαις τῆς παρὰ τὸν Ἀθηναίων.
513	Ἐκστρατεία Δαρείου ἐναντίον Σκυθῶν τῆ βοηθεία τῶν Ἴωνων. Γεφύρωσις Βασπόρου καὶ Ἰστροῦ. Ἰστιάσις καὶ Μιλτιάδης. Στρατεία Μεγαβάδου εἰς Θράκην καὶ Μακεδονίαν.	459	Ἐξοστρακισμὸς Κίμωνος. Τὰ Μέγαρα προσχωροῦν εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν.
510	Ἐξωσις Ἰππίου. Ὁ Κλεομένης ἐν Ἀττικῇ. Εἰσαγωγὴ τοῦ ὄστρακισμοῦ. Μεταρρυθμίσεις Κλεισθέους.	458	Διδασκαλία τῆς «Ὀρεστιάδας» τοῦ Αἰσχύλου. Ἡ Κόρινθος, ἡ Αἴγινα καὶ ἡ Επίδαυρος πολεμοῦν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, νικοῦν παρὰ τοὺς Ἀλκίει, νικῶνται παρὰ τὴν Κερκυράλειαν καὶ Αἴγινα. Οἱ Λοκροὶ ἐκβάλλονται ἐκ Ναυπάκτου.
508	Ἐνιαυτὸς ἀρχῆς Ἰσαγόρου ἐν Ἀθήναις. Δευτέρα ἐπιδρομὴ τοῦ Κλεομένης. Κάθοδος τοῦ Κλεισθέους (περὶ τὸ 509—507 π.Χ.).	457	Οἱ Λακεδαιμόνιοι στρατεύουσι εἰς τὴν μέσην Ἑλλάδα. Σπαρτιατικὴ νίκη ἐν Ταυάγρα. Φόνος τοῦ Ἐφιάλτου.
507	Στρατεία Πελοποννησίων ὑπὸ Κλεομένη καὶ Δημοκράτου ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν. Αἱ Ἀθηναῖοι νικοῦν τὰς Θήβας καὶ τὴν Χαλκίδα. Ἀθηναῖοι κληροῦσι ἐν Χαλκίδι.	456	Οἱ Ἀθηναῖοι ὑπὸ τὸν Μυρωνίδην νικοῦν τοὺς Θηβαίους παρὰ τὰ Οἰνόφυτα. Στρατεία εἰς Θεσσαλίαν. Ἀποπεράτωσις τῆς οικοδομῆς τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός. Ἡ Αἴγινα ὑποτέλῃς τῶν Ἀθηνῶν. Ἄλωσις Ἰθάκης. Τέλος τοῦ Μεσσηνιακοῦ πολέμου. Ἐγκατοικισις τῶν Μεσσηνίων ἐν Ναυπάκτῳ. Οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι περικλειοῦνται ἐπὶ τῆς Προσωπίτιδος νήσου τοῦ Νείλου καὶ ἐξολοθρευοῦνται.
505	Ὁ Ἰππίαις εἰς Σπάρτην.	455	Θάνατος Αἰσχύλου ἐν Γέλα.
500	Κτίσις θεάτρου ἐν Ἀθήναις.	454	Ἡ Ἀχαΐα εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν. Κάθοδος Κίμωνος. Μεταφορά τοῦ ταμεῖου τῶν συμμαχιῶν εἰς Ἀθήνας. Παρμενίδης καὶ Ζήνων ἐν Ἀθήναις. Ἀνάρρησις Περδίκκου Β' βασιλέως τῆς Μακεδονίας (454—413 π.Χ.).
499	Ἀτυχὴς στρατεία Περσῶν ὑπὸ Ἀρισταγόραν καὶ Μεγαβάτην κατὰ τῆς Νάξου. Ἀποστασία Ἴωνων. Ἀρισταγόρας καὶ Ἐκαταῖος. Ἀποδημία Ἀρισταγόρου εἰς Ἑλλάδα. Ἀποστολὴ ἐπικουριῶν ὑπὸ Ἀθηνῶν καὶ Ἐρετριῶν.	452	Ἀθηναῖοι ὄντιοι εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον.
498	Ἄλωσις Σάρδεων ὑπὸ Ἴωνων. Οἱ Πέρσαι ὑπὸ τῶν Ἀρταξέρην κυριεύουσι τὰς πόλεις παρὰ τὸν Ἑλλησπόντον καὶ ἐν Κασίᾳ. Ἀνάρρησις Ἀλεξάνδρου Α' τοῦ εὐελλήνου βασιλέως τῆς Μακεδονίας.	451	Πενταετείς σπονδαὶ μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων.
494	Καταστροφὴ Ἰωνικοῦ στόλου καὶ τῆς Μιλήτου. Καθυπόταξις Ἰωνίας καὶ Κασίας. Μεταστάσεις Ἰωνων. Οἱ Σάμιοι μεταναστεύουσι εἰς Ζάγκλην.	450	Τριακονταετείς σπονδαὶ μεταξὺ Ἀργείων καὶ Λακεδαιμονίων.
493	Στρατεία Περσῶν ὑπὸ Μαρόδιον ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Καταστροφὴ τοῦ στόλου του. Ἐνιαυτὸς τῆς ἀρχῆς τοῦ Θεμιστοκλέους. Κτίσις τοῦ Πενταίου. Ὁ Ἰπποκράτης ὑποτάσσει Λεοντίους, Νάξον καὶ Ζάγκλην.	449	Στρατεία Ἀθηναίων ἐναντίον Κύπρου. Νίκη παρὰ τὴν Σαλαμίνα. Θάνατος Κίμωνος.
491	Παρασκευαὶ Δαρείου. Καθυπόταξις Θάσου. Ἡ Αἴγινα παρέχει γῆν καὶ ὕδωρ εἰς τοὺς Πέρσας. Ὁ περὶ μετάλλων νόμος τοῦ Θεμιστοκλέους. Καθαίρεισι Δημάρτου. Στρατεία Κλεομένης ἐναντίον Αἰγίνης. Γέλων (491—476 π.Χ.) τύραννος τῆς Γέλας.		
490	Πρώτος περσικὸς πόλεμος. Ἄλωσις Κάρυστου καὶ Ἐρετρίας, 12 Σεπτεμβρίου. Ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη, στρατηγούτων Μιλτιάδου καὶ Ἀριστείδου.		
489	Ἀτυχὴς στρατεία Μιλτιάδου ἐναντίον Πάρου. Θάνατος Μιλτιάδου. Ἐνιαυτὸς τῆς ἀρχῆς Ἀριστείδου. Ἀνάρρησις Θήρωνος (489—472 π.Χ.), τυράννου Ἀκράγαντος καὶ Ἰμέρας.		
488	Γέλων νικᾷ τέθριππον ἐν Ὀλυμπίᾳ.		
487	Νέαι παρασκευαὶ τοῦ Δαρείου. Ἀποστασία τῆς Αἰγύπτου.		
485	Θάνατος τοῦ Δαρείου, τὸν ὁποῖον διαδεχεται ὁ Ξέρξης.		
484	Ἐπίχαρμος ἐν Συρακούσαις. Πρώτη νίκη τοῦ Αἰσχύλου.		
483	Ὀστρακισμὸς Ἀριστείδου. Ὁ Θεμιστοκλῆς δημιουργεῖ τὸν ἀθηναϊκὸν στόλον. Ἀνάρρησις Γέλωνος τυράννου ἐν Συρακούσαις.		

- π.Χ. 448 'Επίθεσις Φωκῶν ἐναντίον τῶν Δελφῶν Ἀνάβησις Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης.
- 447 Ἡττα Ἀθηναίων παρὰ τὴν Κορώνειαν.
- 446 Ἀποστασία Εὐβοίας καὶ Μεγάρων ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Πλειστονόαξ, εἰσελθὼν εἰς Ἀττικὴν, πεῖθεται ὑπὸ τοῦ Περικλέους νὰ ὑπαχωρήσῃ, Καθιπτόταξις Εὐβοίας. Ἀθηναῖοι κληροῦσι ἀπέλλονται ἐκεῖ. Ὁ Ἡρόδοτος ἐν Ἀθήναις.
- 445 Τριακονταετής εἰρήνη Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης. Πρεσβεία Ἀθηναίων ὑπὸ Καλλίου εἰς Σούσα· Ἡ κινώμενος εἰρήνη. Σταθεία ἐν Ἀθήναις.
- 444 Ἐξοστρακισμὸς Θουκυδίδου, υἱοῦ τοῦ Μελησίου.
- 443 Ἀποπεράτωσις τῆς οἰκοδομῆς τῶν μακρῶν τειχῶν ἐν Ἀθήναις. Ἡπτόδαμος ὁ Μιλήσιος.
- 440 Πόλεμος Σάμου καὶ Μιλήτου περὶ Προΐνης. Ἀποστασία Σαμίων. Ὁ Περικλῆς πρὸ τῆς Σάμου.
- 439 Καθιπτόταξις τῆς Σάμου καὶ Βυζαντίου παρ' Ἀθηναίων.
- 438 Ἀποπεράτωσις οἰκοδομῆς τοῦ Παρθενίου.
- 437 Κτίσις Ἀμφιπόλεως. Ἐναρξίς οἰκοδομῆς Προπυλαίων Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν.
- 436 Ὁ Φειδίαις ἐν Ὀλυμπίᾳ.
- 435 Κεντρικὴν ταμίην ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.
- 434 Πόλεμος Κορινθίων καὶ Κερκυραίων διὰ τὴν Ἐπίδαυρον. Οἱ Κερκυραῖοι νικῶν τούς Κορινθίους παρὰ τὴν Ἀκτίον. Καταλαμβάνουσι τὴν Ἐπίδαυρον. Συμμαχία Κερκυραίων καὶ Ἀθηναίων. Ἀθηναίων καὶ Ρηγίων.
- 433 Ναυμαχία παρὰ τὰ Σύβοτα. Ἡ Ποτιδαία ἀεῖσται μετ' ἄλλων πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων. Σεπτέμβριος. Μάχη παρὰ τὴν Ποτιδαίαν καὶ πολιορκία τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ Φωμίωνα.
- 432 Νοέμβριος. Συνέδριον Συμμάχων. Ψήφισις τοῦ πολέμου ἐν Σπάρτῃ. Ἀμοιβαίαι παρασκευαί. Ἐπιθέσεις κατὰ Περικλέους. Θάνατος Φειδίου.
- 431 Ἐναρξίς Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἐπιθέσεις ἐναντίον Περικλέους. Ὁ Ἀναξαγόρας ἐγκαταλείπει τὰς Ἀθήνας 4 Ἀπριλίου. Οἱ Θηβαῖοι ἐναντίον τῶν Πλαταιῶν. Ἰούλιος. Ἐπιδρομὴ Πελοποννησίων εἰς Ἀττικὴν ὑπὸ τοῦ Ἀρχίδαμου. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀποτιβάδονται εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου, ἐκβάλλουσι τούς Λιγυήτας, λεηλοῦσι Λοκρίδα καὶ Μεγαρίδα, Συμμαχία μετὰ τοῦ Σιτάλκου. Τασὴ περὶ τῶν. Ἐπιτάφιος λόγος Περικλέους.
- 430 Ἐαρ. Λοίμωξ εἰς Ἀθήνας. Νέα ἐπιδρομὴ Πελοποννησίων. Ἐκστρατεία Περικλέους ἐναντίον τῆς Ἀργολίδος. Πολιορκία Ἐπιδαύρου. Κατάληψις Πρασιῶν. Καταδικὴ καὶ καθαιρέσις τοῦ Περικλέους. Ὁ Περικλῆς καὶ πάλιν στρατηγός. Ἀπασκίαις πρεσβεία Λακεδαιμονίων εἰς Σούσα Περσίας.
- 429 Ἀθηναῖκός στόλος εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ εἰς τὰ πέλαγος τῆς Κερίας. Ἀλωσις τῆς Ποτιδαίας. Κατάληψις Κολοφώνως ὑπὸ Περσῶν. Ἐαρ. Πολιορκία Πλαταιῶν ὑπὸ τοῦ Ἀρχίδαμου. Ἀπῶλιος. Ἀθηναίων παρὰ τὴν Σπάρτην. Πόλεμος ἐν Ἀκαρνανίᾳ. Πελοποννησιακὰ πλοῖα εἰς τὸν Κορινθιακὸν Φθινώπαρον. Θάνατος Περικλέους. Οἱ Πελοποννησῖοι ἀποβάδονται εἰς Σαλαμίνα. Χειμῶν. Στρατεία Σιτάλκου ἐναντίον Περδικκᾶ Β'.
- 428 Ἐαρ. Στρατεία τοῦ Φωμίωνα καὶ Ἀσώπιου εἰς Ἀκαρνανίαν. Θέρους. Ἀποστασία Μυτιλήνης. Τρίτη ἐπιδρομὴ Πελοποννησίων εἰς Ἀττικὴν. Ἰούλιος. Αἰτήσεις βοηθείας Μυτιληνῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ. Περὶ τῶν ἀθηναϊκοῦ στόλου, καὶ δρώσεις ἀνὰ τὸν Ἰσθμόν, τὴν Λακωνικὴν καὶ Ἀκαρνανίαν. Πολιορκία Μυτιλήνης. Σεπτέμβριος. Ὁ Ἀρχίδαμος ἐπιτελεῖ τὰς Πλαταιάς. Ἐξοδος Πλαταιῶν.
- 427 Θάνατος Ἀρχίδαμου. Ὁ Ἅγιος ἀντικαταστάτης του (427—399 π.Χ.). Τετάρτη ἐπιδρομὴ Πελοποννησίων εἰς Ἀττικὴν. Παράδοσις Μυτιλήνης. Ἐπικράτησις τοῦ Κλέωνα ἐν Ἀθήναις. Καταδικὴ Μυτιληνῶν.
- 427 Πόλεμος δαιρικῶν ἐναντίον ἰωνικῶν πόλεων ἐν Σικελίᾳ. Λεοντίου ἀπέλλουσι πρεσβείαν εἰς Ἀθήνας.
- 427 Θέρους. Παράδοσις Πλαταιῶν. Θανάτωσις τῆς εουρῆς ὑπὸ Λακεδαιμονίων.
- 427 Ταραχαὶ ἐν Κερκύρα. Οἱ ἀριστοκρατικοὶ ὑποστηρίζονται ὑπὸ πελοποννησιακοῦ στόλου, οἱ δὲ δημοκρατικοὶ ὑπὸ ἀττικοῦ στόλου. Λοίμωξ καὶ πάλιν ἐν Ἀθήναις. Σεισμοί. Ὁ Λάχης καὶ ὁ Χαροιάδης ἀπέλλονται ἐξ Ἀθηνῶν μετὰ ναυτικῆς δυνάμεως εἰς Σικελίαν καταλαμβάνουσι τὸ Ρήγιον.
- 426 Ὁ βασιλεὺς Πλειστονόαξ ἐπιστρέφει εἰς Σπάρτην. Ἡ Θῆρα προσχωρεῖ εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν. Οἱ Σπαρτιάται κτίζουσι Ἡράκλειον τὴν ἐν Τραχίῳ. Ὁ Νικίας καταλαμβάνει τὴν Μῆλον, ἀποδιβάδεται εἰς τὸν Ὠρωτῶν καὶ νικά τούς Βοιωτοὺς παρὰ τὴν Τανάγραν. Ὁ Δημοσθένης μετ' Ἀκαρνονῶν πρεσβίνει εἰς δῆμον Λευκάδας, ἐπιχειρεῖ ἀτυχῶς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Αἰθωλίας καὶ σώζει τὴν ἀπρκεκλεισμένην Ναύπακτον. Πόλεμος Ἀμβρακίας καὶ Ἀκαρνονῶν. Πελοποννησῖοι ἐνοῦνται μετ' Ἀμβρακικῶν.
- 425 Νικία Δημοσθένους ἐναντίον Πελοποννησίων καὶ Ἀμβρακικῶν.

- π.Χ. 425 Ὁ Λάχης καταλαμβάνει τὰς Μυλάς καὶ τὴν Μεσσήνην. Ἐαρ. Ἀθηναῖκός στόλος ἀποστέλλεται εἰς Σικελίαν καὶ εἰς Κερκύραν. Ὁ Δημοσθένης καταλαμβάνει τὴν Πύλον καὶ νικά ἐν αὐτῇ τὸν πελοποννησιακὸν στόλον. Σπαρτιάται περικλείονται ἐπὶ τῆς ἰήσου Σφακτηρίας.
- 425 Πύπτῃ εἰσβολῇ Πελοποννησίων εἰς Ἀττικὴν ὑπὸ τὸν Ἅγιν Β'. Οἱ Συρακοῦσιοι κυριεύουσι τὴν Μεσσήνην. Ὁ Πυθόδαρος ἀποστέλλεται ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Σικελίαν. Ἰούλιος. Καθαυολόγησις σπονδῶν. Αἱ περὶ εἰρήνης προτάσεις τῶν Λακεδαιμονίων ἀποκρούονται. Αὐγουστος. Νεαὶ ἀγῶνες ἐν Πύλῳ ὑπὸ τὸν Κλέωνα. Παράδοσις Σπαρτιῶν. Κατάληψις τῆς χερσονήσου Μεθώνης. Ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Σφοκλῆς ἐν Κερκύρα. Φόνος τῶν ἀριστοκρατικῶν. Πρεσβεία Σπαρτιῶν εἰς Προΐνην. Ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος καταπλεῖ εἰς Σικελίαν. Θάνατος Ἀρταξέρξου Α'. Τὸν διαδέχεται ὁ Δαρείος Β' ὁ Νόθος. (425 — 350 π.Χ.). Ἀποστασία τοῦ Πισσαρῆου. Ὁ Τισσαφέρνης καὶ ὁ Φαρνάβζος σατραπαὶ ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ. Ὁ Ἀρταξέρξης ἀπεπειραθεὶς νὰ μεταβῇ εἰς Σπάρτην συλλαμβάνεται ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων.
- 424 Θέρους. Ὁ Νικίας καταλαμβάνει τὰ Κύθηρα, ἐρημώνει τὰ παράλια τῆς Λακωνικῆς καὶ κυριεῖ τὴν Θυρέαν ἐν Κουρούρι. Ὁ Δημοσθένης ἐπαναλαμβάνει τὴν Νίσαιαν. Ὀκτώβριος. Τριττὴ ἐπίθεσις τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῆς Βοιωτίας. Ἡττὰ τῶν παρὰ τὸ Δῆλιον. Ὁ Βρασιδῶς συμμαχεῖ μετὰ τῶν ἐπὶ Θράκης Χαλκιδῶν καὶ τοῦ Περδικκᾶ. Ἐκστρατεία διὰ τῆς Μεγαρίδος, τῆς Ἡρακλείας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας εἰς Θράκην ἐναντίον τῶν ἀθηναϊκῶν ἀπαικίων. Κυριεῖ πολλὰς πόλεις. Ὁ Βρασιδῶς κυριεῖ πάλιν τῆς Ἀκτῆς. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποστέλλουσι ἀριστῆν εἰς Ἀμφιπόλιν. Ὁ Ἐρμοκράτης ἐπιτυγχάνει εἰρήνην μετὰ τῶν σικελικῶν πόλεων. Ἐπινοδοὶς ἀθηναϊκοῦ στόλου. Μάρτιος. Σπονδαὶ μετὰ τῶν Ἀθηναίων καὶ Πελοποννησίων. Ὁ Βρασιδῶς κυριεῖ τὴν Μένδην εἰς τὴν χερσονήσον Παλλήνης καὶ ἐκστρατεῖ μετὰ τοῦ Περδικκᾶ ἐναντίον τῶν Λιγυητῶν. Ἀθηναῖκός στόλος ὑπὸ τοῦ Νικίαν καὶ Νικόστρατον ἀπέλλεται εἰς Χαλκιδικὴν. Κυριεῖ πάλιν τὴν Μένδην. Συνθήκη Ἀθηναίων καὶ Περδικκᾶ. Οἱ Δῆλιοι ἐκβάλλονται ἐκ τῆς ἰήσου ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων. Φθινώπαρον. Ὁ Κλέων ἀπέλλεται εἰς Θράκην. Κυριεῖ τὴν Τωρώνην. Ἡττὰ ὑπὸ Βρασιδᾶ παρὰ τὴν Ἀμφιπόλιν. Καὶ οἱ δύο στασσητοὶ φονεύονται. Ἐναρξίς διαπραγματεύσεων εἰρήνης.
- 421 Νικίαιος εἰρήνη.
- 420 Πελοποννησιακὴ συμμαχία Ἄργους, Κορίνθου, Ἡλίδος, Μαντινείας καὶ τῶν πόλεων τῆς Χαλκιδικῆς. Ὁ Πλειστονόαξ ἐκστρατεῖ ἐναντίον Μαντινέων. Νεὰ σῆξις μετὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης.
- 420 Ἐαρ. Συμμαχία Σπάρτης καὶ Θηβῶν. Συμμαχία Ἀθηνῶν, Ἄργους, Μαντινείας καὶ Ἡλίδος, ἐπιτείν χεῖρα φουντίβι τοῦ Ἀλκιδιάδου. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποκλείονται τῶν ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων.
- 419 Πόλεμος Ἄργους καὶ Ἐπιδαύρου. Οἱ Ἀργεῖοι ὑποστηρίζονται ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ οἱ Ἐπιδαύριοι ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ Κορινθίων.
- 418 Ἰανουάριος. Σπαρτιατικὴ στρατιά ὑπὸ Ἅγιν Ξεραμᾶ κατ' Ἄργους. Σπονδαὶ τετράμηνοι. Ἐπ' ἄλλοις ἄγιδος. Ἀφίξις ἀθηναϊκῆς στρατίας ὑπὸ Λάχην καὶ Νικόστρατον. Αὐγουστος. Οἱ σύμμαχοι Ἀργεῖοι, Μαντινεῖς καὶ Ἀθηναῖοι ἠτῶνται ὑπὸ τῶν ἄγιδος καὶ πολιορκοῦσι τὴν Ἐπίδαυρον. Συμμαχία Ἄργους καὶ Σπάρτης. Ὁ Περδικκᾶς προσχωρεῖ εἰς τὴν συμμαχίαν. Τριακονταετείς σπονδαὶ μετὰ τῆς Μαντινείας.
- 417 Θέρους. Ἀνανέωσις τῆς συμμαχίας Ἀθηναίων καὶ Ἀργείων. Ἐκστρατεία Ἀθηναίων εἰς Χαλκιδικὴν.
- 416 Ἐξακαλούθησις τῶν στρατειῶν τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον Θράκης καὶ Περδικκᾶ Β' τοῦ Μακεδόνος. Χειμῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι κυριεύουσι τὴν Μῆλον.
- 415 Οἱ Ἀθηναῖοι ψηφίζουσι τὴν ὑποστήριξιν τῶν Ἐγεσταίων. 10—11 Μαΐου. Ἱεροσουλία τῶν Ἐρμοκρατῶν ἐν Ἀθήναις. Ἰούλιος. Ὁ Ἀλκιδιάδης καταγγέλλεται ἐπὶ χλευασμῶ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Ἰούλιος. Ἀπόπλους τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου εἰς Σικελίαν. Κατόπλους τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου εἰς Ρήγιον. Οἱ Ἀθηναῖοι καταλαμβάνουσι τὴν Νάξον καὶ τὴν Κατάνην. Νεαὶ καταγγελίαι καὶ συλλήψεις ἐν Ἀθήναις. Ἀνάκλησις καὶ καταδικὴ τοῦ Ἀλκιδιάδου. Οἱ Ἀθηναῖοι πλέουσι μέρωσ Ἰμέρας εἰς Ἐγεσταν. ἐκεῖθεν δ' εἰς τὸν λιμένα τῶν Συρακοῦσῶν (τὸν Νοέμβριον).
- 415 Ὁ Ἀλκιδιάδης εἰς Σπάρτην.
- 414 Ἐπιδρομαὶ Ἀθηναίων κατὰ τῆς «Συρακοσίας» καὶ ἐπίθεσις κατὰ τῶν Συρακοῦσῶν. Μάιος. Ὁ Λακεδαιμόνιος Γύλιππος ἀποστέλλεται εἰς Σικελίαν. Ἰούλιος. Αἱ Ἐπιτολαὶ ἐκπολιορκούται ὑπὸ Ἀθηναίων. Τὰ φρούρια Σικῆ, Πολιορκητικὰ ἐργασίαι καὶ νικηφόροι ἀγῶνες Ἀθηναίων. Θάνατος

Λαυδάχου. Διαπραγματεύσεις περί παραδόσεως Συρακουσών. Κατάλυσις Ἐρμεκράτους ὑπὸ δημοκρατικῶν. Θέρσις Μείρα ἄπικου στόλου ὑπὸ τὸν Πυθώδωρον ἐπιχειρεῖ ἀποβάσεις εἰς Λακωνικὴν. Ἰούλιος. Ὁ Γύλιππος φθάνει εἰς Συρακούσας. Ἐπιτίθεται αἰφνιδίως ἐναντίον τῶν ἐν Λαβδάλῳ Ἀθηναίων καὶ παρακαλεῖ τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν Συρακουσῶν. Ὁ Νικίας ἐπιτείνει τὸ Πλημμύσιον, ὅπερ κυριεῖ δὲ Γύλιππος (τὸν Ἰούλιον). Οἱ Ἀθηναῖοι συμμαχοῦν μετὰ τοῦ Περδικκα καὶ πολεμοῦν τοὺς Ἀμφιπολίτας. Ὁ Νικίας ζητεῖ παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἐνίσχυσιν. Ὁ Εὐρυσθέδων ἀποστέλλεται μετὰ δέκα τριήρων εἰς Συρακούσας.

413 *Ἐαρ. Εἰσβολὴ Ἀγίδος εἰς Ἀττικὴν. Κατάληψις τῆς Δεκελείας. Ἰούνιος. Θράκες μισθοφόροι ἐπιτίπτουν κατὰ τῆς Μυκαλησσοῦ ἐν Βοιωτίᾳ. Ἰούλιος. Ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος ἠττάται εἰς τὸν λιμένα τῶν Συρακουσῶν. Ἀγούσιος. Ὁ Δημοσθένης καταπλεῖ εἰς Σικελίαν μετ' ἑβδομήκοντα καὶ τρεῖς τριήρεις. Ἀτυχὴς ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν Ἐπιπολλῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀποφασίζουσι τὴν ἀποχώρησιν. ἠττῶνται. Νέα ἠττα ἐν τῷ λιμένι (1 Σεπτεμβρίου). Ἀποχώρησις κατὰ ξηρὰν (3 Σεπτεμβρίου). Ἡ ἀπισθοσολακὴ ὑπὸ τὸν Δημοσθένην περικλείεται παρὰ τὸ Πολυζήλειον. Τελεῖα ἠττα καὶ παράδοσις τοῦ Νικίου παρὰ τὸν ποταμὸν Ἀσσίναρον (10 Σεπτεμβρίου). Ἐπτακισχίλιοι αἰχμάλωτοι εἰς λατομεία. Θανάτως Δημοσθένους καὶ Νικίου. Ἀνάρρησις Ἀρχελάου βασιλέως Μικεδονίας (413—393 π.Χ.). Χειμῶν. Ἀποστασία τῶν Θουρίων. Ἡ Χίος καὶ αἱ Ἐρυθραὶ συμμαχοῦν μετὰ Τισσαφέρους καὶ Φαρναδάου. Πρεσβείαι Τισσαφέρους καὶ Φαρναδάου προτείνουσι βοήθειαν εἰς Λακεδαιμονίους. Πολιτικὴ μεταβολὴ εἰς Ἀθήνας. Καθολικὴ ἀμνηστία. Ὁ Ἀγίς συμμαχοῦν μετὰ τῶν Βοιωτῶν, ἐπιχειρεῖ ἀπὸ τῆς Δεκελείας ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Ἡράκλειαν, τὴν Φθιώτιδα καὶ τὴν Εὐβοίαν. Ἡ Χίος καὶ αἱ Ἐρυθραὶ προσλαμβάνονται εἰς τὴν πελοποννησιακὴν συμμαχίαν. Παρασκευαί τοῦ στόλου χάριν τοῦ ἐν Ἰωνίᾳ πολέμου.

412 *Ἐαρ. Ἀποκλεισμὸς πελοποννησιακοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Ἄγιον ἐν Πειραιῶν Κορινθίαις. Ὁ Ἀλκιβιάδης μετὰ σπαρτιατικῶν πλοίων ἀποβιβάζεται εἰς Χίον. Ἀποστασία Χίου. Ἐρυθρῶν καὶ Κλαζομενῶν ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων. Ἰωνικὸς πόλεμος. Ἀθηναϊκὸς στόλος ὑπὸ τὸν Στρουβυγίδην ἀποστέλλεται εἰς Ἰωνίαν, Σιυθήκη. Πεσῶν καὶ Λακεδαιμονίων. Θέρσις. Ὁ πελοποννησιακὸς στόλος πλεῖ εἰς Ἰωνίαν. Ἀποστασία Λέσβου. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀνακτοῦν τὴν Μυτιλήνην καὶ τὰς Κλαζομενάς, καταστρέφουσι τὴν Χίον, ἀποστέλλουσι νέον στόλον ὑπὸ τὸν Φρώνιχον εἰς Ἰωνίαν. Νίκη τῶν κατὰ θάλασσαν παρὰ τὴν Μίλητον. Φυγὴ Ἀλκιβιάδου. Ὁ Πείσανδρος εἰς Ἀθήνας. Καθαίρεισι Φρώνιχον.

411 Ἰανουάριος. Ὁ Λακεδαιμόνιος Ἀστυόχος νικᾷ τὸν Ἀθηναῖον στρατηγὸν Χαμμίον καὶ κυριεῖ τὴν Ρόδον. Φεβρουάριος. Διαπραγματεύσεις τοῦ Πεισάνδρου μετ' Ἀλκιβιάδου καὶ Τισσαφέρους. Τρίτη συνθήκη περὶ χρηματικῆς χορηγίας μετὰ Σπάρτης καὶ Περσείας. Σκευασίαι ὀλιγαρχικῶν ἐν Ἀθήναις. Θηραμένης καὶ Ἀντιοῶν. Μάρτιος. Ἐπιστροφὴ Πεισάνδρου. Μεταπολίτευσις. Ἐπίθεσις Ἀγίδος ἐναντίον Ἀθηνῶν. Πρέσβεις περὶ εἰρήνης εἰς Σπάρτην. Ὁ Σπαρτιατὴς Δερκυλλίδης κυριεῖ τὴν Ἄβυδον καὶ τὴν Λαμψακὸν. Ἀπρίλιος. Ἐκνίκησι τῶν ἀριστοκρατικῶν τῆς Σάμου. Θρασυβούλος καὶ Θρασυλλος στρατηγοί. Ὁ Ἀλκιβιάδης στρατηγὸς ἐν Σάμῳ, δεξιοῦται τοὺς πρέσβεις τῶν ὀλιγαρχικῶν. Συμμαχία μετὰ τοῦ Ἀργεῦος. Ρήξις Πελοποννησίων καὶ Τισσαφέρους μεταδαινόντες πρὸς τὸν κατὰ τὰ νότια παράλια τῆς Μ. Ἀσίας φοινικικὸν στόλον. Ἀπρίλιος. Τὸ Βυζάντιον καταλαμβάνεται ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων. Μάιος. Οἱ Τετρακάσιοι ἐν διχονοίᾳ. Πρεσβεία ὀλιγαρχικῶν εἰς Σπάρτην. Φόνος τοῦ Φρώνιχου. Στάσις ἐν Πειραιεῖ. Ἰούνιος. Ὁ ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων νικᾷ τοὺς Ἀθηναίους παρὰ τὸν Ὠρωπὸν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀποβάλλουσι τὴν Εὐβοίαν. Ἰούλιος. Νέον πολίτευμα. Οἱ Πεντακισχίλιοι. Κατάργησις μισθοφόρων. Ἀναθεώρησις νόμων. Ἀποστολὴ πρεσβείας εἰς Σάμον. Ἀνάκλησις τοῦ Ἀλκιβιάδου. Φόνος Ἀντιφάντος. Θέρσις. Ὁ Ἀλκιβιάδης καθυποτάσσει τὰς πόλεις τῆς Καρίας. Ὁ ναύαρχος τῶν Λακεδαιμονίων Μίνδαρος, συμμαχοῦν μετὰ τοῦ Φαρναδάου, ἠττάται παρὰ τὴν Ἄβυδον ὑπὸ τοῦ Θρασυβούλου. Ὀκτώβριος. Νέα νίκη τῶν Ἀθηναίων παρὰ τὴν Ἄβυδον. Χειμῶν. Αἰχμαλωσία Ἀλκιβιάδου. Ὁ Θρασυβούλος ἐπιστρέφει εἰς Ἀθήνας καὶ ἀποκροεῖ ἐπίθεσιν τοῦ Ἀγίδος.

410 Φεβρουάριος. Νίκη Ἀθηναίων παρὰ τὴν Κόζικον. Ἐπανοδος εἰς τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα. Εἰσαγωγή τῶν μισθοφόρων καὶ πάλιν. Ἀποκρούσις τῆς περὶ εἰρήνης πρεσβείας τῶν Λακεδαιμονίων ὑπὸ Κλεοφάντος. Ὁ Θρασυλλος κυριεῖ τὴν Κολοφῶνα καὶ τὸ Νότιον. Καθαίρεισι τοῦ Ἐρμεκράτους. Ὁ Θρασυλλος ἐνοῦται μετ' Ἀλκιβιάδου παρὰ τὸν Βῆσπον. Ἀνάρρησις Εὐαγόρου βασιλέως Κύπρου.

409 Θέρσις. Ὁ Ἀλκιβιάδης καταλαμβάνει τὴν Χαλκηδῶνα καὶ ἀκολουθεῖ τὴν Σπλυδρίαν, Θηϊόπυρον. Ἐκπολιάρχησι τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τοῦ Ἀλκιβιάδου. Ὁ Θρασυβούλος ὑπατάσσει τὰς θαλασσινὰς πόλεις. Οἱ Λακεδαιμόνιοι κυριεῖται ἐκ νέου τὴν Πύλον. Οἱ Μεγαρεῖς τὴν Νίσσαϊαν. Πρεσβείαι τῶν Ἀθηναίων καὶ Πελοποννησίων εἰς Σούσα.

408 *Ἐαρ. Κύρος ὁ νεώτερος κάρναος (ἀρμωστής) τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ Ἀλκιβιάδης εἰς Ἀθήνας «στρατηγὸς αὐτοκράτωρ». Σεπτέμβριος. Παιτή εἰς Ἐλευσίνα. Φθινόπωρον. Ὁ Λύσανδρος ναύαρχος. Πλεῖ μετ' 70 τριήρεις εἰς Ἐρσρον καὶ συνάπτει σχέσεις πρὸς τὰς ὀλιγαρχικὰς φατρίες καὶ πρὸς τὸν Κύρον. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἀποστέλλεται ἐπὶ κεραλῆς στόλου. Στρατῆγιον ἐν Σάμῳ. Ἀποκλεισμὸς Ἐφέσου.

407 Ὁ Ἀντιόχος ἠττάται ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου. Καθαίρεισι Ἀλκιβιάδου. Ὁ Κόνων στρατηγός.

406 Καλλικρατίδης, ἐν τῷ ναυαρχίᾳ διαδόχος τοῦ Λυσάνδρου, παρῶντᾳ τοῦ Ἰωνίου ὅπως συμμετάσχον τοῦ πολέμου, καὶ ἀποκλείει τὸν Κόνωνα μετὰ τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου ἐν Μυτιλήνῃ. Θέρσις. Οἱ Ἀθηναῖοι συγκροτοῦν διὰ τῶν τελευταίων πορῶν νέον στόλον ἀπὸ 150 τριήρεις. Σεπτέμβριος. Μάχη παρὰ τὰς Ἀργινοῦσας. Προτάσει τῶν Λακεδαιμονίων περὶ εἰρήνης ἀποκρούονται. Ὀκτώβριος. Καθαίρεισι καὶ καταδίχη στρατηγῶν. Ἀπελυθέρωσις Λέσβου. Πρεσβεία τοῦ Κύρου εἰς Σπάρτην. Δεκέμβριος. Ὁ Λύσανδρος ἐπιστολεύει. Ἐαρ. Ὁ Λύσανδρος ἐν Μ. Ἀσίᾳ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Κύρου, καταλύει τὴν δημοκρατίαν ἐν Μιλήτῳ, ἐπιχειρεῖ ἀποβάσεις εἰς Αἴγιον καὶ Ἀττικὴν. Ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος ὑπὸ τὸν Κόνωνα ἐν Ἐλλησπόντῳ. Αὐγούστος. Μάχη παρὰ τοὺς Αἰγὸς ποταμούς. Ὁ Κόνων διαφεύγει. Τὰ πληρώματα τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου πορνίζονται.

405 Ὀλιγαρχικαὶ σκευασίαι ἐν Ἀθήναις. Φθινόπωρον. Ὁ Λύσανδρος παρὰ τοῦ Πειραιῶς. Οἱ βασιλεῖς Ἀγίς καὶ Παισαίνιος ἐν Ἀττικῇ. Ἀποκλεισμὸς Ἀθηναίων κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν. Πρέσβεις Ἀθηναίων μετ' ἀποτάσει εἰρήνης ἀποκρούονται ὑπὸ τῶν Ἐφόρων ἐν Σπάρτῃ. Ὁ Θηραμένης ἀποστέλλεται εἰς Σάμον. Θάνατος Δαρείου Β'. Ἀνάρρησις Ἀρταξέρξου Β' Μνήμονος. Ὁ Κύρος εἰς Σούσα. Ἐπιστρέφει εἰς Ἰωνίαν. Αἰτιολογία πρὸς Τισσαφέρην.

404 *Ἐαρ. Νέα πρεσβεία Θηραμένης. 25 Ἀπριλίου. Ἀποδοχὴ τῶν ὄρων εἰρήνης παρ' Ἀθηναίων. Ἀποχώρησις ἐχθροῦ. Νεαὶ θιαίρεσις ἐν Ἀθήναις. Ὁ Ἀγόρατος μνητεῖ τοὺς κείλους τοῦ δήμου. Κατάδικη τῶν κατηγορομένων. Κάθοδος τῶν ευγάδων. Ὁ Κριτίας ἔσορος. Ἰούνιος. Ὁ Λύσανδρος ἐν Ἀθήναις κατακρήμνισις τειχῶν. Οἱ Τριάκοντα τυράννοι. Κατάργησις Ἡλιακῶν ἐν Ἀθήναις. Δέκα ἄνδρες ἐν Πειραιεῖ. Λυκάφρον ὁ Φεραῖος νικᾷ τοὺς Λαρισίους. Ὀκτώβριος. Σπαρτιατικὴ στρατιὰ καταλαμβάνει τὴν Ἀκρόπολιν. Βίαισπραγίαι τῶν Τριάκοντα. Ἐξορία Θρασυβούλου. Περιορισμὸς δήμου εἰς τρισχιλίους. Θανάτως Θηραμένης. Φθινόπωρον. Θάνατος Ἀλκιβιάδου. Ὁ Λύσανδρος ἐν Ἀσίᾳ. Οἱ Σπαστιᾶται ἀνακαταλαμβάνουσι τὴν Ἡράκλειαν.

403 Ἰανουάριος. Ὁ Θρασυβούλος καταλαμβάνει τὴν Φυλὴν, ἠγούμενος τῶν ευγάδων Ἀθηναίων. Ἐξέτασις τῆς στρατιᾶς ἐν Ἐλευσίνῃ. Φόνος ὑπάτων. Φεβρουάριος. Ἐπανόλησις ἀγῶνος ἐν Μουνιχίᾳ. Κατάλυσις τῶν Τριάκοντα τυράνων. Μάρτιος. Δεκαδούχοι ἐν Ἀθήναις. Οἱ Τριάκοντα ἐν Ἐλευσίνῃ. Ἀπρίλιος. Ὁ Λύσανδρος μετὰ στρατοῦ παρὰ τὴν Ἐλευσίνα. Μάιος. Ὁ Παισαίνιος ἀποστέλλεται παρὰ τῶν Σπαρτιατῶν πρὸς Λύσανδρον. Ἰούνιος. Μάχη Παισαίνου καὶ τῶν περὶ τὸν Θρασυβούλου ἐν Πειραιεῖ. Ἰούλιος — Αὐγούστος. Διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης μετὰ τῶν Φατριῶν. Συλλήκη περὶ διαλλαγῆς, κάθοδος. Ἀμνηστία. Απογύωσις τῶν Σπαρτιατῶν. 21 Σεπτεμβρίου. Εἰσόδος τοῦ Θρασυβούλου εἰς Ἀθήνας. Παλινόρθωσις δημοκρατίας.

402 *Ἐξέδοσις τοῦ δήμου εἰς Ἐλευσίνα. Πολιορκία καὶ φόνος τῶν Τριάκοντα. Ἀμνηστία ἀνευ ὄρων. Πρότασις Τισσαμένου περὶ ἀναθεωρήσεως Σαλωνίων νόμων. Οἱ Πεντακάσιοι νομοθετοῦσι καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν Εἰκοσι. Ὁ Ἀριστοφῶν προτείνει κάθαρσιν τοῦ δήμου. Παλινόρθωσις τοῦ Ἀρείου Πάγου. Μεταρρυθμιστικὸν οικονομικῶν ἀρχῶν κατὰ τὰ ψηφίσματα καὶ τὴν γραφήν. Ἀναγραφή νόμων εἰς στήλας. Καθαίρεισι Λυσάνδρου. Ἀποθνήσκει ἐν Λιβύῃν. Κοινωνικὴ μεταβολὴ εἰς Σπάρτην.

- 402 Προπαρασκευή εκστρατείας Κύρου κατ' Ἀρταξέρου Λακεδαιμόνιοι επίκουροι.
- 401 Μάχη. Ἐξέδρασις Κύρου ἐκ Ἰσθμοῦ. Ἐαρ. Πόλεμος Σπάρτης—Ἡλίδος (401—400). Σπέρτιες βίαις. Μάχη παρὰ τὸ Κούναξ. Θάνατος Κύρου. Ὁ Τισσαφέρνης κύριος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Κάθοδος τῶν Μυρίων ὑπὸ Ξενοφάντα.
- 400 Μάχη. Ἐπίσημοι Μυρίων εἰς Τραπεζοῦντα. Θέρους. Ἡ Ἥλις ὑποτάσσεται εἰς τὴν Σπάρτην.
- 399 Οἱ Μυρῖοι ἐν Θράκῃ. Θάνατος τοῦ Ἀγίως. Ἐαρ. Πόλεμος Σπάρτης καὶ Περσίας. Ἰωνικός πόλεμος (399—397 π.Χ.). Ὁ Θίβρων ἐνοῦται μετὰ τῶν ὑπολειπομένων Μυρίων. Ἀπρίλιος. Δίκη Σακράτους. Ἐξορία Ξενοφάντος Μάτος. Θάνατος Σακράτους. Ἀποδημία Πλάτωνος. Ἀνάρρησις Ἀγχιπύλου. Βασιλεία Σπάρτης (399—358 π.Χ.). Ὁ Λακεδαιμόνιος Δερκυλλίδας καταλαμβάνει τὴν Αἰολίδα. Σπονδαὶ μετὰ Φαρνάβοιο. Φθινόπωρον. Καταδίωξις ἀριστοκρατῶν ἐν Ἀθήναις. Συμμαχία Κινάδωνος ἐν Σπάρτῃ. Ὁ Φαρνάβοιος εἰς Σούσα. Δολοφονία Ἀρχελάου.
- 398 Ὁ Φαρνάβοιος παρασκευάζει νέαν περσικὴν στόλον. Ὁ Κόνων στρατηγός.
- 397 Ὁ Κόνων ἀποκλείεται ἐν τῷ λιμένι τῆς Καύου (397—395 π.Χ.).
- 396 Ἐαρ. Ἐπανάληψις τοῦ πολέμου Σπάρτης καὶ Περσίας. Ἀθηναῖοι καὶ Θηβαῖοι ἀνοῦνται νὰ συν-εκστρατεύσων. Ὁ Ἀγχιπύλος μετὰ τοῦ Λυσάνδρου ἐκστρατεύουσι ἀπὸ Αἰολίδος εἰς Ἰωνίαν. Ὁ Λύσανδρος στέλλεται εἰς Ἑλλάσποντον. Θέρους. Ὁ Ἀγχιπύλος εἰς τὰς παρὰ τὸν Ἑλλάσποντον παραλίας. Χειμῶν. Παρασκευαί τοῦ Ἀγχιπύλου ἐν Ἐόσῳ.
- 395 Ὁ Κόνων ἀποκτὰ δύναμιν ἐν Ρόδῳ. Ἐαρ. Στρατεία Ἀγχιπύλου εἰς Λυδίαν. Νίκη τοῦ παρὰ τὸν Πακτωλόν. Θέρους. Θανάτωσις τοῦ Τισσαφέρνητος. Ὁ διάδοχος τοῦ Τισσαφέρνητος δημολογεῖ σπονδὰς πρὸς τὸν Ἀγχιπύλου. Κορινθιακὸς πόλεμος (395—387 π.Χ.). Ἐπίδειξις Ὀρεινῶν καὶ Θηβῶν ἐναντίον τῆς Σπάρτης. Φθινόπωρον. Ὁ Θρασύβουλος εἰς Θήβας, μετ' ἐπικουρίαν Φόρος Λυσάνδρου ἐν Ἀλιάρτῳ. Ὁ Πευσαίος καθιερῶνται. Ὁ ἀπὸ ἡλικίας Ἀγχιπύλος (395—380 π.Χ.) τὸν διαδέχεται ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ Ἀριστοδήμου. Κόρινθος ἄρχος, θεσσαλικαὶ καὶ ἄλλαι πόλεις προσχωροῦν εἰς Ἀθήνας καὶ Θήβας. Οἱ Ἀπριεῖοι ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τῶν Θηβαίων καὶ Ἀργείων ἐκβάλλουσι τοὺς Λακεδαιμονίους ἐκ Φασσάλου καὶ Ἡρακλείας.
- 394 Ἐαρ. Ἀνάκλησις Ἀγχιπύλου ἐξ Ἀσίας. Ἰούλιος. Ἀγχιπύλος ἀναίει ἐλληνικὴν στρατίαν ἐν Ἀσίᾳ καὶ διερχεται τὸν Ἑλλάσποντον μετὰ Ἰώνων, Διχόνοια μεταξὺ τῶν συμμαχῶν τῆς περὶ τὴν Κόρινθον συμμαχίας. Νίκη τῶν Σπαρτιατῶν παρὰ τὴν Νεμεῶν. Αἰγύσιος. Νίκη Κόνωνος παρὰ τὴν Κνίδον. Τεταροδομία εἰς τὰς Ἀθήνας. Μάχη παρὰ τὴν Κορυμναίαν. Ἀποστασία Ἰωνικῶν πόλεων ἀπὸ τῆς Σπάρτης Ὁ Εὐαγόρας μετ' Ἀθηναίων καὶ Αἰγυπτίων καθυποτάσσει τὴν Κύπρον. Κυπριακὸς πόλεμος (394—385 π.Χ.). Φθινόπωρον. Ἐπὶ νότος τοῦ Ἀγχιπύλου εἰς τὴν Σπάρτην.
- 393 Χειμῶν. Ψήφισμα Ἀθηναίων ὑπὲρ Διονυσίου τυράννου Συρακοῦσων. Ἐαρ. Ὁ Κόνων γίνετα διὰ στόλου Περσῶν καὶ Φοινικῶν κύριος Κυκλάδων καὶ Κυθῆρων, καὶ πλεῖ πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ἀνακαθάρσις τειχῶν. Ἀποστολὴ πρεσβείας ἀθηναϊκῆς εἰς Συρακοῦσας.
- 392 Ἐαρ. Σφαγαὶ καὶ κατάλυσις τῆς ἀριστοκρατίας ἐν Κόρινθῳ. Τριβάζος ὁ διάδοχος τοῦ Τισσαφέντου εἰς Σάρδεις. Πρεσβεία Λακεδαιμονίων ὑπὸ Ἀνταλκίδου καὶ Ἀθηναίων ὑπὸ Κόνωνος εἰς Σάρδεις. Ὁ Τριβάζος συλλαμβάνει Κόνωνα καὶ μεταδίνει εἰς Σούσα.
- 391 Χειμῶν. Ἐαρ. Ὁ Ίφικράτης ἐρημῶνι τὴν Σικυῶνα καὶ τὸν Φλιθῶνα καὶ ἀνακτίζει τὰ τείχη τοῦ Ἰσθμοῦ. Εἰσαγωγή μισθοφορικῶν στρατιῶν καὶ νέα διάταξις τῶν κατὰ τὴν ἀθηναϊκὴν στρατὸν δι' Ἰφικράτους. Οἱ Σπαρτιάται κατὰ τὸν Περσῶν Ἀγχιπύλου καὶ Τελευτίας καταστρέφουσι τὰ τείχη τοῦ Ἰσθμοῦ. Ὁ Λακεδαιμόνιος στρατηγός Ἐκδικος στέλλεται κατὰ τῆς Ρόδου. Φθινόπωρον. Πρεσβεία Ἀνταλκίδου εἰς Σούσα.
- 390 Ὁ Τελευτίας περιπλεῖ τὸ Αἰγαῖον, καταλαμβάνει τὴν Σάμον καὶ συλλαμβάνει δέκα ἀπὸ τῶν τριήρεις. Ἐαρ. Ὁ Θρασύβουλος εἰς τὸ Θράκιον πέλαγος κυριεύει τὸ Βυζάντιον, τὴν Χαλκιδάνα καὶ τὴν Λέσβον. Θέρους. Ὁ Ἀγχιπύλος καταλαμβάνει τὴν γεωργήσαν Πείραιον. Οἱ Θηβαῖοι ζητοῦν εἰρήνην. Ὁ Ίφικράτης κατακτά τοὺς Σπαρτιάτας παρὰ τὴν Σικυῶνα. Ἐπὶ νότος τοῦ Ἀγχιπύλου εἰς Σπάρτην. Πόλεμος Ἀχαΐας καὶ Ἀκαρνανίας.

- 389 Ὁ Ἀγχιπύλος βοηθεῖ τοὺς Ἀθηναίους ἐναντίον τῶν Ἀκαρνανίων. Ὁ Θρασύβουλος ἐρημῶνι τὰ παράλια τῆς Καρίας. Φονεύεται παρὰ τὴν Ἀσπένδον. Ἀποστολὴ ἀθηναϊκοῦ στόλου εἰς Κύπρον. Οἱ Ἀκαρνανεὶ προσχωροῦν εἰς τὴν Σπαρτιατικὴν συμμαχίαν. Ὁ Ἀγχιπύλος ἐρημῶνι τὴν Ἀργολίδα. Νίκη τῶν Ἀργείων καὶ Ἀθηναίων. Ὁ Λακεδαιμόνιος Ἀναξίβιος ἤττηται ὑπὸ τοῦ Ίφικράτους. Θάνατος Κόνωνος ἐν Κύπρῳ. Ἀνάρρησις Ἀμύντου Γ' βασιλέως τῆς Μακεδονίας.
- 388 Ἀγῶν Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων περὶ Αἰγίνας. Ὁ Τελευτίας κατὰ τοῦ Περσῶν. Ὁ Ἀνταλκίδας ναυαρχῶν μετὰ ἀποδοχῶν τριήρεις δεσπόζει τῆς θαλάσσης. Συνεννόησις μετὰ Περσῶν. Ὁ Εὐαγόρας κυριεύει Τύρον καὶ Κιλικίαν. Ἀνταλκίδης εἰρήνην. Συνέδριον ἐν Σπάρτῃ. Οἱ Θηβαῖοι προσχωροῦν εἰς τὴν εἰρήνην, ἐγκαταλείποντες τὴν λοιπὴν Βοιωτίαν. Οἱ Ἀργεῖοι ἐγκαταλείπουσι τὴν Κόρινθον. Οἱ Πέρσαι γίνονται κύριοι τῆς Ἰωνίας.
- 385 Πόλεμος Σπάρτης καὶ Μαντινείας. Ἐπισημὸς Εὐαγόρου ὑπὸ Τριβάζου. Καθυπόταξις τῆς Κύπρου. Καταστροφή τῆς Μαντινείας.
- 384 Ἐαρ. Πόλεμος Σπάρτης ἐναντίον Ὀλύμπου (383—379 π.Χ.). Πρεσβεία τῶν ἐπὶ Θράκης πόλεων ἐπικαλοῦνται βοήθειαν τῆς Σπάρτης ἐναντίον Ὀλύμπου. Συμμαχία Ὀλύμπου μετ' Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν. Ὁ Εὐαγόρας ἀπαπέλλεται εἰς Θράκην. Ὁ Φοιδίδας καταλαμβάνει τὴν Καδυμίαν. Σύλληψις καὶ θανάτωσις τοῦ Ἰσμηνίου.
- 381 Ὁ Τελευτίας ἀποστελλόμενος εἰς βοήθειαν τοῦ Εὐδαμίδου, πίπτει πρὸς τὸν Ὀλύμπου. Ὁ Ἀγχιπύλος κατὰ τῆς Ὀλύμπου.
- 380 Θέρους. Θάνατος τοῦ Ἀγχιπύλου. Τὸν διαδέχεται ὁ Κλεόμβροτος Α'.
- 379 Ἄλωσις τῆς Ὀλύμπου. Τέλος τοῦ θέρους Παράδοσις τοῦ Φιλώτους. Δεκέμβριος. Φόρος Θηβαίων ἀναρχικῶν. Ἀπελευθέρωσις τῶν Θηβῶν. Διορισμὸς Βοιωταρχῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑποστηρίζουσι τοὺς Θηβαίους. Παράδοσις Καδυμείας. Ἀξίωσις Θηβῶν περὶ συμπίσεως Βοιωτίας. Ὁ Ἱερὸς Λόγος. Καταδίκη Ἀθηναίων στρατηγῶν.
- 378 Ἰανουάριος. Ὁ Κλεόμβροτος εἰς Βοιωτίαν. Ὁ Σφοδαίος μετὰ σπαρτιατικῆς φρουρᾶς ἐν Θεσπιάς. Τόλμημα ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν. Θέρους. Δευτέρως εἰς τὴν Βοιωτίαν ἐκστρατεία τῶν Λακεδαιμονίων ὑπὸ τῶν Ἀγχιπύλου. Ἀκαρτοὶ ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν Θηβῶν. Ἀποστολὴ ἀθηναϊκῆς βοήθειας. Ὁ Φοιδίδας φονεύεται ὑπὸ τῶν Θηβαίων. Νέα ἀπογραφή, συμμαχία, θηλυτώσις τῶν κατὰ τὸν στόλον. Ἐπισκευὴ τειχῶν. Νέα κατὰ βάλασσαν συμμαχία. Προσχώρησις Θηβῶν.
- 377 Τρίτη ἐκστρατεία τῶν Λακεδαιμονίων ὑπὸ Ἀγχιπύλου. Ἡ Εὐβοία προσχωρεῖ εἰς τὴν ναυτικὴν συμμαχίαν Ἀθηναίων καὶ Βοιωτῶν.
- 376 Νέα ἐκστρατεία Λακεδαιμονίων ὑπὸ Κλεόμβροτον. Σπαρτιατικὸς στόλος ἐπιχειρεῖ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Πειραιῶς. Νίκη Ἀθηναίων παρὰ τὴν Νέερον.
- 375 Ἐαρ. Ὁ Τιμόθεος λεηλατεῖ τὰς παραλίας τῆς Λακωνικῆς. Ἐπιφέρει τὴν προσχώρησιν τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου πελάγους εἰς ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν. 27 Ἰουλίου. Ἐπισημὸς Σπαρτιατῶν παρὰ τὴν Ἄλυσον.
- 374 Εἰρήνη Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης. Βραδυτέρως προσχώρησις καὶ Θηβαίων εἰς αὐτήν. Ἐπίθεσις Λακεδαιμονίων ἐναντίον Ζακύνθου καὶ Κερκύρας. Ὁ Πελοπίδας νικά τοὺς Σπαρτιάτας παρὰ τὴν Τέγυραν. Καταστροφή τῶν Πλαταιῶν ὑπὸ Θηβαίων. Ἐνωσις Βοιωτίας ὑπὸ τῶν Θηβαίων. Ἰάσων ὁ Φεραῖος ταγὸς τῆς Θεσσαλίας.
- 373 Ἰάσων ὁ Φεραῖος καὶ Ἀμύντος ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν. Λιμνηραὶ στάσεις ἐν Φιγαλείᾳ καὶ Κόρινθῳ. Σεισμός ἐν Πελοποννήσῳ.
- 372 Ἐαρ. Ἰφικράτης ὁ διάδοχος τοῦ προσχωρήσαντος εἰς τοὺς Πέρσας Τιμοθέου, λύει πολιορκίαν τῆς Κερκύρας καὶ συλλαμβάνει σκελικὰς τριήρεις.
- 371 Ὁ Ἐπιταμειώνδας Βοιωτοῦχος. Πόλεμος κατὰ Φοικῶν. Ὁ Κλεόμβροτος ἐκστρατεύει πρὸς βοήθειαν τῶν. Συνέδριον ἐν Σπάρτῃ. Ὑπογραφή συνθήκης. Ἀποκλεισμός Θηβαίων. Ὁ Ἰούλιος. Μάχη παρὰ τὰ Λεῖκτρα. Τὸν θανάτῳ Κλεόμβροτον διαδέχεται Ἀγχιπύλος ὁ Φεραῖος. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀποχωροῦν. Οἱ Θηβαῖοι νικῶν τοὺς Ὀρχομένους καὶ τοὺς Θεσπιεῖς. Αἱ πόλεις τῆς μέσης Ἑλλάδος, ἡ Εὐβοία καὶ τὰ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν προσχωροῦν εἰς τοὺς Θηβαίους. Οἱ Μεσσήνιοι ἐπιστρέφουσι εἰς Μεσσηνίαν.

- 370 Ἰάσων ὁ Φεραῖος ἐπιτίθεται κατὰ τῆς Ἰαμπόλου καὶ καταστρέφει Ἡράκλειον. Σκυταλισμὸς ἐν Ἀργεῖ. Κτίσις τῆς Μεγάλης πόλεως. Ἡ Ἀρκαδία συμμαχεῖ μετὰ τῶν Θηβαίων. Οἱ Λακεδαιμόνιοι καταλαμβάνουσι τὸν Ἀρκαδικὸν Ὀρχομενὸν καὶ ἀφαιροῦν τὴν Ἡραίαν. Στάσις ἐν Τεγέα. Θέρος. Δολοφονία Ἰάσονος τοῦ Φεραίου. Τέλη φθινοπώρου. Ἐκστρατεία Ἀγχιλάου εἰς Ἀρκαδίαν. Χειμῶν. Οἱ Θηβαῖοι εἰς τὴν Πελοπόννησον ὑπὸ Ἐπομεινώνδου καὶ Πελοπίδου.
- 369 Χειμῶν. Ὁ Ἐπαμεινώνδης καταλαμβάνει τὸ Γύθειον καὶ ἀπέρχεται εἰς Μεσσηνίαν. Ἀνασυγκρότησις Μεσσηνίας. Κτίσις Μεσσηνίας. Συμμαχία Σπάρτης καὶ Ἀθηνῶν. Ὁ Ἰσικράτης καταλαμβάνει τὸν Ἰσθμὸν. Ἔαρ. Ὁ Ἐπαμεινώνδης εἰς Βοιωτίαν. Ἀνάρρησις Ἀλεξάνδρου Β' ἐν Μακεδονίᾳ. Οἱ Ἀρκάδες εἰς Πελλάνην. Δευτέρα ἐκστρατεία Θηβαίων εἰς Πελοπόννησον. Ὁ Ἐπαμεινώνδης ἐκδιώκει διαδόσεις τοῦ Ἰσθμοῦ, κυριεύει τὴν Σικυώνα, ἐπιχειρεῖ μάτην ἐπιθέσει ἐναντίον Πελλήνης. Ἐπιδρομὴ καὶ Κορίνθου, ἐπιστρέφων εἰς Βοιωτίαν καθαιρεῖται. Ἀλέξανδρος τύραννος τῶν Φερῶν. Οἱ Ἀλεῦδοι καλοῦν ἐναντίον τοῦ Ἀλεξάνδρου Β' βασιλεῖα τῆς Μακεδονίας, ὅστις καταλαμβάνει τὴν Λάρισσαν καὶ τὴν Κρανῶνα. Ὁ Πελοπίδης εἰς Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν. Ἀπελευθέρωσις Λάρισσας. Αἰχμαλωσία Πελοπίδου. Συμμαχία Ἀθηνῶν καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Φεραίου.
- 368 Ἐκστρατεία τῶν Θηβαίων πρὸς βοήθειαν τῶν Θεσσαλῶν. Διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης ἐν Δελφοῖς. Οἱ Σπαρτιάται λαμβάνουσι ἐπικουρίαν παρὰ τῶν Περσῶν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι νικοῦν τοὺς Ἀρκάδας καὶ τοὺς Ἀργεῖους. Ὁ Ἐπαμεινώνδης καὶ πάλιν στρατηγός, ἐκστρατεῖ εἰς Θεσσαλίαν, ἐλευρώνει τὸν Πελοπίδαν καὶ ὁμολογεῖ σπονδὰς μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Προεδρία Θηβαίων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων εἰς Σούσα. Ἀναγνώρισις τῆς αὐτονομίας τῆς Μεσσηνίας. Αἱ Ἀθῆναι ὑποβάλλονται εἰς περσικὴν προστασίαν. Ἀνάρρησις Πτολεμαίου βασιλέως Μακεδονίας. Ὁ Φίλιππος δῆμος ἐν Θήβαις. Ὁ Ἰσικράτης καταπολεμεῖ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ ὑποστηρίζει τὴν βασιλείαν Εὐρυκίην.
- 367 Συνέδριον ἐν Θήβαις. Τρίτη ἐκστρατεία Ἐπαμεινώνδου εἰς Πελοπόννησον. Ὁ Τιμόθεος ὑποστηρίζει ἀποστασίαν Ἀριαβαρζάνου. Ἀνάρρησις Διονυσίου Β' τυράννου Συρακουσῶν. Ὁ Πλάτων ἐν Συρακούσαις.
- 366 Οἱ Θηβαῖοι κυριεύουσι τὸν Ὠρωπὸν καὶ τὴν Εὐβοίαν. Χωριστὴ εἰρήνη μετὰ Κορίνθου, Φλιούντος καὶ Θηβῶν.
- 365 Ἐκρηγῆς πολέμου Ἀρκαδίας καὶ Ἡλίδος. Συμμαχία Ἡλείων καὶ Λακεδαιμονίων. Οἱ Ἀρκάδες ἀπειλοῦν τὴν Ὀλυμπίαν. Ὁ Τιμόθεος κυριεύει τὴν Σάρον. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐναντίον τῆς Ἀρκαδίας. Ἀνάρρησις Περδικκα Γ'.
- 364 Ὁ Τιμόθεος κυριεύει Μεθώνην, Πύδναν καὶ Ποτίδαιαν καὶ πολιορκεῖ τὴν Ὀλυθον. Ἰούλιος. Οἱ Ἀρκάδες ἀπακούουσι τοὺς εἰσורμῶντας Ἡλείους. Καταλαμβάνουσι τοὺς θησαυροὺς τοῦ Ἱεροῦ. Θέρος. Ὁ Πελοπίδης νικῶν πίπτει παρὰ τὴν Φάρσαλον.
- 363 Αἱ Θῆβαι κατασκευάζουσι στόλον. Ὁ Ἐπαμεινώνδης εἰς τὸ Αἰγαίον. Συνέδριον Ἀρκάδων περὶ εἰρήνης ἐν Τεγέα. Ἀτυχῆς ἐπιθεσις ἐναντίον τῆς ὑπὸ τῶν ἠνωμένων μετὰ τῆς θηβαϊκῆς στρατίας δημοκρατικῶν. Συμμαχία Μαντινείας, Σπάρτης καὶ Ἀθηνῶν ἐναντίον τῶν Θηβῶν. Συμμαχία ἀντίθετος Θηβῶν, Μεγάλης πόλεως καὶ Μεσσηνίας.
- 362 Ἔαρ. Τετάρτη ἐκστρατεία τοῦ Ἐπαμεινώνδου εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Ἀγχιλάος καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδης παρὰ τῆς Τεγέας. Ἰούλιος. Ὁ Ἐπαμεινώνδης ἐν Σπάρτῃ. Ἐπιστροφή του εἰς Μαντινείαν. Μάχη ἱππικοῦ πρὸς Ἀθηναίους, 3 Ἰουλίου. Μάχη παρὰ τὴν Μαντινείαν. Θάνατος τοῦ Ἐπαμεινώνδου. Οἱ Ἀθηναῖοι πολεμοῦν ἀνεπιτυχῶς πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν Φεραῖον καὶ πρὸς τὸν Κάτυν ἐν Θράκῃ. Συνδιαλλαγὴ Καλλισθένους καὶ Περδικκα καὶ καταδική του. Ὁ Αὐτοκλῆς ἀποστέλλεται ἐναντίον τοῦ Κάτους.
- 361 Ἀλέξανδρος ὁ Φεραῖος νικᾷ ἀθηναϊκὴν μοῖραν ὑπὸ τὸν Λεωσθένην παρὰ Πεπάρηθον καὶ ληλατεῖ τὸν Πειραιᾶ. Διάλυσις συμμαχίας Ἀθηναίων καὶ Κερκυραίων.
- 360 Οἱ Ἀθηναῖοι κτίζουν τὰς Κρηνίδας ἐν Θράκῃ. Ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς Τιμόμαχος πολεμεῖ ἀτελεσεόρως τὸν Κάτυν. Οἱ Ἀθηναῖοι χάνουσι τὴν Σηστόν καὶ τὴν ὄλην Χερσόνησον.

- 359 Ἔαρ. Δολοφονία Κάτους. Ἀνάρρησις Φιλίππου Β' βασιλέως τῆς Μακεδονίας. Καταπολέμησις ἀναπατητῶν θρόνου. Δολοφονία Ἀλεξάνδρου τοῦ Φεραίου. Οἱ διάδοχοι τοῦ πολέμου πρὸς τοὺς Ἀλεξάνδους. Ὁ Φίλιππος ὁμολογεῖ εἰρήνην πρὸς Ἀθηναίους. Ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς Κηφισόδοτος φονεύεται ἐν Ἑλλησπόντῃ. Ἀνάρρησις Ἀσταξέρου Γ' τοῦ Ὠχου, βασιλέως τῆς Περσίας.
- 358 Ὁ Φίλιππος νικᾷ Παιονίαν καὶ Ἰλλυριούς. Θάνατος Ἀγχιλάου, ὃν διαδέχεται ὁ Ἀρχίδαμος Γ'.
- 357 Ὁ Τιμόθεος ἐκδιώκει τοὺς Θηβαίους ἐξ Εὐβοίας, προσχωροῦσι εἰς ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν. Ὁ Χάρης εἰς Ἑλλησπόντον. Ἐκχωρεῖται εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἡ Χερσόνησος. Ὁ Φίλιππος κυριεύει τὴν Ἀμφίπολιν. Πόλεμος τῶν Ἀθηναίων κατὰ Φιλίππου. Ὁ συμμαχικὸς πόλεμος (357—355 π. Χ.). Χίος, Κῶς, Ρόδος καὶ Βυζάντιον ἐπαναστατοῦν κατὰ τῶν Ἀθηναίων. Δύο ἀθηναϊκοὶ στόλοι: ὁ μὲν ὑπὸ τὸν Χάρητα, ὁ δὲ ὑπὸ τὸν Ἰσικράτην, τὸν Μικερθῆα καὶ τὸν Τιμόθεον. Ὁ Χάρης ἠττάται παρὰ τὴν Χίον, ὁ Χαβρίας φονεύεται. Ὁ Φίλιππος κυριεύει τὴν Πύδναν καὶ συμμαχεῖ μετὰ τῆς Ὀλύθου.
- 356 Δευτέρα ἡττα Χάρητος παρὰ τὴν Χίον. Ἀνάκλησις τῶν συστρατῆγων του. Ὁ Χάρης ἀναλαμβάνει ἐπιμεθῶ ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ ἀποστάτῃ σατράπῃ Ἀσταξέρῳ. Παράπνοα βασιλεῖος Περσῶν περὶ Χάρητος πρὸς Ἀθηναίους. Ὁ Φίλιππος ἀλυμπτιονικῆς. Θέρος. Πρώτος λόγος Δημοσθένους ἐνώπιον τοῦ δήμου. Ὁ Φίλιππος κυριεύει τὴν Πατιδαίαν. Ὁ Φίλιππος γίνεται κύριος τῶν ἐν Θράκῃ μεταλλείων. Ἀπελευθέρωσις συμμαχῶν.
- 355 Κατάλυσις τῆς θαλασσίας ἡγεσίας τῶν Ἀθηναίων. Στάσις ἐν Χίῳ. Ἡ Κῶς καὶ ἡ Ρόδος ὑπὸ τὸν Μαύσωλον. Λόγος Ἰσικράτους «Περὶ εἰρήνης». Οἱ Φωκεῖς ἀρχοῦσι τοῦ δευτέρου ἰσοῦ πολέμου (355—346 π. Χ.). Ὁ στρατηγὸς Φιλώμηλος καταλαμβάνει τοὺς Δελφούς. Σύλησις τῶν θησαυρῶν τοῦ Ἱεροῦ. Φθινοπώρον. Οἱ Ἀυσικτιῶνες φηροῦσι τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Φωκίδος. Οἱ Θηβαῖοι συμμαχοῦν μετὰ τῶν Θεσσαλῶν.
- 354 Ὁ Εὐβουλος ἡγύεται τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας (354—338). Παρασκευαῖ τῶν Περσῶν. Ὁ Δημοσθένης ἐναντίος τοῦ περσικοῦ πολέμου. Λόγος αὐτοῦ περὶ τῶν συμμαχιῶν. Ὁ Φιλώμηλος ἠττάται ἐν κοιλῶνι Κηρισῶν.
- 353 Ὁ Φίλιππος κυριεύει Ἀδδῆρα καὶ Μαρώνειαν. Ὁ Χάρης νικᾷ στρατιάν μακεδονικὴν παρὰ τὸν Ἐδβρον. Ψήφισμα Τιμοκράτους. Λόγος τοῦ Δημοσθένους κατὰ Τιμοκράτους. Ὁ Χάρης κυριεύει Σηστόν, ὅπου στέλλονται Ἀθηναῖοι κληρούχοι. Ὁ Ὀνόμαρχος καταλαμβάνει Θερμοπύλας, Ληλατεῖ Λοκρίδα καὶ Δωριδα. Ἐκστρατεία Φωκῶν εἰς Θεσσαλίαν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν τυράννων τῶν Φερῶν. Ὁ Ὀνόμαρχος νικᾷ τὸν Φίλιππον ἐν Θεσσαλίᾳ.
- 352 Οἱ Φωκεῖς καταλαμβάνουσι τὴν Κορώνειαν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀπελοῦν Μεσσηνίαν καὶ Μεγάλην Πύλιν. Συμμαχία Ἀθηνῶν καὶ Μεσσηνίας. Λόγος Δημοσθένους ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν. Ἔαρ. Ἡττα Ὀνόμαρχου ἐν Θεσσαλίᾳ. Φόνος αὐτοῦ. Ἐξωσις τυράννων τῶν Φερῶν. Ὁ Φίλιππος κυριεύει Παγασσάς καὶ Μαγνησίαν. Οἱ Ἀθηναῖοι καταλαμβάνουσι τὰς Θερμοπύλας. Ἡ Ὀλυθὸς συνάπτει εἰρήνην πρὸς τὰς Ἀθῆνας. Φθινοπώρον. Ὁ Φίλιππος ὑποτάσσει τοὺς Θράκας ἡγεμόνας καὶ συνάπτει συνθήκας πρὸς Κασδίαν, Βυζάντιον καὶ Πιερῖνον. Ἀπειλεῖ τὴν Ὀλυθον.
- 351 Ἔαρ. Πρώτος Φιλιππικὸς τοῦ Δημοσθένους. Πολεμικὸν πρόγραμμα ἐναντίον τῆς Μακεδονίας. Ἀντιπολιτεύσεις ἐναντίον τῶν περὶ τὸν Εὐβουλον. Ὁ Φίλιππος ὑποστηρίζει τὸν τυράννον Καλλίαν ἐν Χαλκίδι. Σπονδαὶ Θηβαίων μετὰ Λακεδαιμονίων. Θάνατος Μαυσώλου, ὃν διαδέχεται ἡ Ἀρτεμισία (351—349 π. Χ.). Λεωκάρης, Βρύασις, Σκόπας καὶ Τιμόθεος ἐργάζονται χάριν τοῦ «Μαυσώλειου». Οἱ Ρόδιοι ζητοῦν βοήθειαν παρὰ τῶν Ἀθηναίων. Λόγος Δημοσθένους «ὑπὲρ Ροδίων ἐλευθερίας». Πλούταρχος ὁ τυράννος Ἐρετρίας ζητεῖ βοήθειαν ἐναντίον τοῦ Κλειτάρχου. Ὁ Δημοσθένης ἀνθίσταται.
- 350 Φεβρουάριος. Ἐκστρατεία Ἀθηναίων εἰς Εὐβοίαν ὑπὸ Φωκίαν. Μάχη παρὰ Ταμίνας. Ὁ Φωκίων ἐπιστρέφει εἰς Ἀθῆνας. Οἱ Ἀθηναῖοι χάνουσι τὴν Εὐβοίαν. Ὁ Ἀφρόδητος προτίσται τῶν οἰκονομικῶν τῶν Ἀθηνῶν (356—350 π. Χ.). Ὁ Ἀπολλόδωρος κατηγορεῖται ὑπὸ τοῦ Στεφάνου καὶ καταδικάζεται.
- 349 Ὀλυμπιακὸς πόλεμος (349—348 π. Χ.). Α' καὶ Β' Ὀλυμπιακὸς Δημοσθένους. Καθομολόγησις συμμαχίας Ὀλυθου καὶ Ἀθηνῶν. Ὁ Χάρης ἀποστέλλεται μετὰ τριάντα καὶ ὀκτὼ τοῖηρεις (πρώτος στόλος). Ἐκστρατεία τοῦ Φιλίππου εἰς Θεσσα-

π.Χ.

- 343 Λίαν. Δεύτερα πρεσβεία Όλυμπίων εις Αθήνας περί βασιλείας. Ο Χαρίδημος αποστέλλεται εις Όλυμπιον. Τρίτος Όλυμπιακός του Δημοσθένους.
- 342 Ο Φίλιππος κυριεύει τας συμμαχίας των Όλυμπίων. Τρίτη πρεσβεία εις Αθήνας. Ο Χάρης εις Όλυμπιον μετά στρατιάς Αθηναίων πολιτών. Θέρρος. Άλωσις Όλύμπου. Ερήμισις Χαλκιδικής. Επικίνεια Φιλίππου εν Δίω. Παρασκευαί εν Αθήναις. Πρεσβεία Αθηναίων προς Φίλιππον. Αμφότεροιθεν επιδιώκεται η ειρήνη. Πρότασις Φιλοκράτους υποστηριζομένη υπό Δημοσθένους.
- 347 Ένιαυσία χορηγία δέκα ταλάντων προς οικοδόμησιν εν Πειραιεί Σκευοθήκης. Έπισκευή λιμένων. Ο Τιμαρχος προτείνει τιμωρίαν δια θανάτου πάντων των παρεχόντων εις Φίλιππον όπλα και πλοία.
- 346 Αθηναϊκός στόλος υπό Πρόξενον αποστέλλεται εις βοήθειαν των Φωκίων. Αποκρούεται. Ο Αρχίδαμος μετά σπαρτιατικής στρατιάς εν Φωκίδι. Φεβρουάριος. Πρεσβεία Αθηναίων περί ειρήνης προς Φίλιππον υπό Φιλοκράτην, Αισχίνην και Δημοσθένην. Απρίλιος. Μακεδονική πρεσβεία (Ευρύλοχος, Αντίπατρος, Παρμενίων) εν Αθήναις. 15—16 Απριλίου. Ο Δημοσθένης συνηγορεί περί συμπεριλήψεως των συμάχων εις την ειρήνην. Αντιτάσσονται ο Αισχίνης και ο Εύβουλος. Αποδογή της ειρήνης εν Αθήναις, των συμβαλλομένων έχοντων ά έχουσι. Αποκλεισμός Φωκίων. Έαρ. Ο Φίλιππος καταλαμβάνει πόλεις εν Θράκη. Εν Αθήναις εκλέγονται ένδεκα πρέσβεις προς επικύρωσιν της ειρήνης. Ο Δημοσθένης άξιό την ταχείαν αναχώρησιν των. Τέλη Ιουνίου. Επικύρωσις ειρήνης εν Πέλλα. Ο Φίλιππος συνοδεύει τους πρέσβεις των Αθηναίων εις Θεσσαλίαν. Αι θεσσαλικαί πόλεις άνδύουν εν Φεραίς. Αποχώρησις Σπαρτιωτών εκ Φωκίδος. Ιούλιος. Επάνοδος των πρέσβων εις Αθήνας. Επιστολή Φιλίππου παρορμώσα προς πόλεμον. Συμμαχία μετά του Φιλίππου και των διαδόχων αυτού. Ο Φίλιππος πρό των Θερμοπυλών. Πρότασις Δημοσφίλου και έξέτασις του μνητρώου των Αθηναίων πολιτών. 17 Ιουλίου. Παράδοσις Φαλαίκου λαμβάνοντος άδειαν έλευθερίας έξόδου. Ο Φίλιππος καταλαμβάνει Φωκίδα εν συμμαχία μετά Θεσσαλών και Φωκίων. Αποστολή παρά των Αθηναίων προς τον Φίλιππον νέων πρέσβων. Ο Φίλιππος εν Δελφοίς. Αποκατάστασις άρχόντων Δελφικού ιερού, σύγκλησις Αμφικτιόνων (πλήν Φωκίων, Λακεδαιμονίων και Κορινθίων). Μεταρρυθμισις άμφικτιονικού συνεδρίου, εις η μετέχει ο Φίλιππος. Τέλος Φωκικού πολέμου. Τιμωρία Φωκίων. Αύγουστος. Κατευναστική επιστολή Φιλίππου προς τους Αθηναίους. Απελευθέρωσις αιχμαλώτων. Αποστολή αθηναϊκής πρεσβείας προς Φίλιππον. Δελφική πρεσβεία εις Αθήνας, όπως άξιωση αναχώρησιν των μεταρρυθμισέων των Αμφικτιόνων. Ο Δημοσθένης ύπέρ της ειρήνης.
- 345 Φιλειρηνικάι φατρίαι εν Αθήναις. Τών φιλοπολέμων ηγούνται οί Δημοσθένης, Ηγήσιππος, Λυκούργος, Υπερείδης.
- 344 Ο Φίλιππος εισάγει εις Θεσσαλίαν μακεδονικόν δεσποτάριον. Καταλαμβάνει άκρόπολιν Φερών. Α' πρεσβεία Δημοσθένους εις Πελοπόννησον. Θανάτωσις Αντιφώντος ένεκεν άποπειράς πωροπλήξεως νεορίων. Στάσις εν Ηλιδι. Οί άριστοκρατικοί συμμαχούν μετά των Αρκάδων. Οί δημοκρατικοί μετά των Φωκίων μισοφόρον. Πρέσβεις Φιλίππου και μακεδονιζόντων εις Αθήνας. Δεύτερος Φιλίππικός Δημοσθένους. Ήσυχία εν Πελοποννήσῳ.
- 343 Τετρακισχίλιοι Φωκείς μισοφόροι φονεύονται εν Ηλιδι. Ο Φίλιππος προστάτης της Ηλιδίου. Μεσσηνίας, Μεγάλης πόλεως, Άργους και των Μεγάρων εν συμμαχία μετά των άριστοκρατικών. Προσχώρησις Μεγάρων εις τας Αθήνας. Οί Δήλιοι άξιούν ανεξαρτησίαν από των Αθηνών και κρίσιν της αναφοράς υπό των εν Δελφοίς Αμφικτιόνων. Δηλιακός λόγος Υπερείδου και επικύρωσις δικαιώματος των Αθηναίων.
- 343 Ο Φίλιππος αποστέλλει εις Αθήνας τον Πύρωνα προς δεδαίωσιν των φιλειρηνικών αυτού διαθέσεων. Μακεδονικάι στρατιάι εν Ευβοία. Ο Κλείταρχος και Φιλιστιδής τύραννοι εν Ερετρια και Ώρεψ. Λόγος Δημοσθένους περί της παραπρεσβείας. Αβώωσις Αισχίνου. Συμμαχία Αθηνών και Χαλκίδας. Ο Φίλιππος εκθρονίζει Αρύββαν βασιλέα Ήπειρου, έχκασιστά των αδελφών της γυναικός του Αλέξανδρου, άπειλεί τας εν τοίς παραλίαις της Ήπειρου πόλεις. Συμμαχεί μετά των Αιτωλών. Οί Αθηναίοι στέλλουν στρατίαν προς βοήθειαν των Ακαρνανών και άναταράττων την Θεσσαλίαν. Ο Φίλιππος τιμωρεί τους Θεσσαλούς. Οί Αλευάδοι τετράρχαι.
- 342 Επιστολή Φιλίππου προς τους Αθηναίους. Προτείνει παραχώρησιν Αλονήσου και έναθεώρησιν συνθηκών. Λόγος Ηγησιππου περί Αλονήσου. Α-

π.Χ.

- πόκουσις προτάσεων του Φιλίππου. Οί Αθηναίοι στέλλουν κληρούχους εις Χερσονήσον υπό τον Διοσίτην, όστις επιπίπτει κατά της Καρδίας. Έαρ. Θρακικός πόλεμος (342—339 π.Χ.). Ο Φίλιππος εισβάλλων μετά στρατιάς εις τὰ βόρεια της Θράκης, καταπολεμεί τὰ θρινα φύλα. Ο υίος του Αλέξανδρος αντίθασίλευσι εν Πέλλα. Μακεδονικάι άποικιαί εις τὸ έσωτερικόν της Θράκης.
- 341 Ο Φίλιππος ζητεί εὐθύνας παρά των Αθηναίων. Λόγος Δημοσθένους περί των εν Χερσονήσῳ. Ο Δημοσθένης πλέει εις Έλλησποντον και Βυζάντιον. Συμμαχία μεταξύ Αθηνών και Βυζαντίου. Πρεσβεία Υπερείδου εις Ρόδον και Χίον, του στρατηγού Εφιάλτου εις Σούσα. Οί Πέρσαι άποστέλλουν χρηματικὴν χορηγίαν εις Διοσίτην και τους ηγέτας των φιλοπολέμων.
- 340 Δεύτερα πρεσβεία Δημοσθένους εις Πελοπόννησον και Ακαρνανίαν. Μάρτιος. Συμμαχία Αθηνών, Ευβοίας, Μεγάρων, Αχαΐας, Κορινθίων, Λευκάδος, Ακαρνανίας, Αμβρακίας και Κερκύρας. Διαπραγματεύσεις. Είσοφοι συμάχων. Έαρ. Απελευθέρωσις Ευβοίας. Άλωσις Ερετρίας υπό Φωκίωνος. Θάνατος τυράννου Κλειτάρχου. Απρίλιος. Ο Δημοσθένης στεφανούται δια χρυσού στεφάνου, Φθινόπωρον. Πολιορκία του Βυζαντίου (340 — 339 π.Χ.). Η πολιορκουμένη πόλις άνθιστάται. Παράποντα των Αθηναίων περί καταπατήσεως αθηναϊκού έξάφους και συλλήψεως αθηναϊκών πλοίων. Τελεσίγραφον του Φιλίππου. Κήρυξις πολέμου παρά των Αθηναίων. Νύκτες Δημοσθένους περί στόλου. Νέα διάταξις των κατά τας τριηραρχικάς συμμαχίας. Τὸ τίμημα των πολιτών μετρον των χάριν του στόλου εισφορών. Ο Δημοσθένης έπιστάτης του ναυτικού. Πρώτη στρατεία και των Αθηναίων, των Ροδίων, των Κώων και των Χίων προς βοήθειαν του Βυζαντίου. Ο μακεδονικός στόλος ύποχωρεί εις Πόντον. Έαρ. Δεύτερα ύπέρ του Βυζαντίου στρατεία των Αθηναίων. Μάρτιος. Συνέλευσις του Αμφικτιονικού συνεδρίου. Οί Οΐδολαι Λοκροί της Αμφισσης κατηγοροῦν τους Αθηναίους. Ο Αισχίνης ως πυλαγόρας κατηγορεί τους Αμφισσεις επί καταπατήσεως της ιερῆς γῶσας. Οί Αμφισσεις κατά των Αμφικτιόνων. Τρίτος ιερῶς πόλεμος (339 — 338 π.Χ.). Συνέλευσις των Αμφικτιόνων εν άταυσία των Αθηναίων και των Θηβαίων. Οί Αμφικτιόνες άνοθεύουν εις Κόττυρον των Φαρασάλιον την ηγεσίαν του εναντίον των Αμφισσέων πολέμου. Εγκαταλείπεται η πολιορκία του Βυζαντίου. Ο Φίλιππος άγει τον στόλον δια του Έλλησποντου. Καταπολεμεί τον βασιλέα των Σκυθών Άταν παρά τον Ιστριν. Θέρρος. Ο Φίλιππος επιστρέφει εις Μακεδονίαν. Οκτώβριος. Συνέλευσις Αμφικτιόνων εν Δελφοίς. Ο Φίλιππος άνακηρύσσεται στρατηγός. Οί Αθηναίοι παρασκευάζονται στρατιωτικώς.
- 339 Χειμών. Ο Φίλιππος καταλαμβάνει την Ελάτειαν και διαχειμάζει εκει. Άυληγανία εν Αθήναις. Ο Δημοσθένης προτείνει συμμαχίαν μετά των Θηδών, παρασκευήν της εκ πολιτών στρατιάς και άνάβησιν εις δέκα άνδρας της άμύνης της πόλεως.
- 338 Χειμών. Μετάβασις του Δημοσθένους εις Θήβας. Οί πρέσβεις του Φιλίππου προτείνουν εὐδτεροτητα εις τους Θηβαίους. Συμμαχία Αθηνών και Θηβών. Οί νέοι σύμμαχοι στέλλουν στρατίαν μισοφόρων. Ανάκτησις των πόλεων της Φωκίδος.
- 339 Χειμών. Νίκοι των συμάχων κατά των Μακεδόνων εν τη κοιλάδι του Κηφισού. Έαρ. Στεφανώσις του Δημοσθένους εν Διονυσίαις. Ο Φίλιππος διαδαιών τὰ στενά, νικά την μισθοορκήν στρατίαν παρά την Αμεισσην, καταστρέφει την πόλιν και παραδίδει την Ναύτοκτον εις τους Αιτωλούς. Θέρρος. Ο Φίλιππος αρχίζει διαπραγματεύσεις. Οί φιλειρηνικοί υπό τον Φωκίαν προσβάλλονται υπό του Δημοσθένους. Νέα στεφάνωσις του Δημοσθένους κατά πρότασιν Υπερείδου. Ο Φίλιππος λαμβάνει έπικουρίαν παρά του Αντιπάτρου. Εισβάλλει εις Βοιωτίαν και προβαίνει εις θῶσιν της.
- 338 2 Αύγουστος. Μάχη παρά την Χοιρώνειαν. Διάλυσις του «Καινού των Βοιωτών». Εγκατάστασις μακεδονικής φρουράς επί της άκροπόλεως Καδμείας. Ανάκτησις Θεσπιών. Οργανισμό του Πλαταιών. Γενική έπιστράτευσις Αθηναίων. Ο Φωκίων στρατηγός. Εις την βουλήν ανατίθενται έκτακτοι έξουσιαι. Ο Δημοσθένης μεριμνά περί έπισκευῆς των τεχνών, ο Λυκούργος περί πορισμού χρημάτων. Αποστολή πρεσβείων εις άλλας ελληνίδας πόλεις. Στρατεία του βασιλέως της Σπάρτης Αρχιδάμου Γ' εις Τάραντα. Θάνατός του. Άνάορησις Αγίδος του Β'. Ο Φίλιππος αποστέλλει τον Δημάδην εις τας Αθήνας. Ο Αισχίνης, ο Φωκίων και ο Δημάδης στέλλονται ως πρέσβεις των Αθηναίων προς τον Φίλιππον. Ειρήνη του Δημάδου. Φθινόπωρον. Στρατεία Φιλίππου εις Πελοπόννησον. Ειρήνη μετά Κορινθίων, Αχαΐας, Με-

π.Χ.

- γάρων και συμμαχία μετά Ἀργούς, Μεσσηνίας και Ἀρκαδίας, Δίωσις Λακωνικής, Ἐδαφική ἐπι-
 αὐξησης Μεσσηνίας, Ἀργούς, Τεγέας και Ἀρκα-
 δίας, Νοέμβριος, Ἐπιτάσιος Δημοσθένους ἐπερί-
 των περὸν τῶν Ἀθηναίων, Χειμῶν, Συνεδριον Ἑλ-
 λήνων ἐν Κορίνθῳ, Ψήφισις τοῦ ἐναντίον τῶν Περ-
 σῶν πολέμου, Ὁ Φίλιππος ἀρχιστράτηγος τῶν
 Ἑλλήνων, Εἰσβολὴ Ἰλλυσίων εἰς Μακεδονίαν, Ὁ
 Πλευρίσις ἠτάται ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, Ὁ Ἀλε-
 ξάνδρος και οἱ φίλοι του ὑπὸ δυσμένειαν, Θάνα-
 τος Τιμολέοντος,
- 336 Παρασκευαί Φιλίππου διὰ τὸν κατὰ τῶν Περσῶν
 πόλεμον, Ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ εἰς Ἀσίαν ὑπὸ Παρ-
 μενίαν και Ἀττάλου, Σεπτέμβριος, Ὁ ἐν Αἰ-
 γαίε γάμος, Δολοφονία Φιλίππου, Ἀναρρησις Ἀ-
 λεξάνδρου (336—323), Ἀναβρασμός ἐν Ἑλλά-
 δι, Ἐπιτυχία Μένωνος κατὰ τοῦ Παρμενίανος
 και Ἀττάλου, Ραδιουργία Ἀττάλου, Ὁ Ἀλεξάν-
 δρος ἐν Θεσσαλίᾳ, Ἡ ἡγεμονία του ἀναγνωρίζεται
 ὑπὸ τῶν Ἀμοικτιῶνων, Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Θηβαίς,
 Πρεσβεία και ὑποταγὴ τῶν Ἀθηναίων, Ὁ Ἀλέξαν-
 δρος ἀναγνωρίζεται ὡς στρατηγός τῶν Ἑλλήνων
 ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου τῆς Κορίνθου, Ὁ Ἀττάλος
 φονεύεται, Ἐπιστροφή Ἀλεξάνδρου εἰς Μακεδο-
 νίαν,
- 335 Ἐκστρατεία Ἀλεξάνδρου κατὰ Τριβαλλῶν, Διά-
 βασις Δουνάβεως, Ὑποταγὴ Τριβαλλῶν και Γε-
 τῶν, Ἐκστρατεία κατὰ τῶν Ἰλλυριῶν και τῶν Ταυ-
 λαντίων, Ταραχαί ἐν Ἑλλάδι, Ἐνέργεια τῆς Περ-
 σίας, Ἀπόπειρα Μένωνος κατὰ τῆς Κυζίκου, Θέ-
 ρος, Ἐπαναστάσις Θηβῶν, Πολιορκία Καδμείας,
 Φθινόπωρον, Καταστροφή τῶν Θηβῶν, Πρεσβεία
 πρὸς Ἀλέξανδρον και ὑποταγὴ Ἀθηναίων, Ἐξα-
 ρία Χαριδήμου, φυγὴ Ἐπιόλτου, Ἐπιστροφή Ἀ-
 λεξάνδρου εἰς Μακεδονίαν, Παρασκευὴ μεγάλου πο-
 λέμου,
- 334 Ὁ Ἀντίπατρος ἀντιβασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, Ἀ-
 ναχώρησις Ἀλεξάνδρου, Παρεία δι' Ἀμοιπολεως,
 Ἀδδῆρων και Κορδίας, Διάβασις τοῦ Ἑλλησπόν-
 του, Θυσία και ἀγῶνες ἐπὶ τῶν ἑρεπίων τοῦ Ἰ-
 λίου, Ὁ στρατός διὰ τῆς Λαμεάκου, Πρι-
 αίου θάψει εἰς Γρανικόν, Ἡ ἐν Γρανικῷ μάχη
 (Μάιος), Ὁ Ἀλέξανδρος κατέρχεται πρὸς Νότον,
 Τὸ Δασκάλιον καταλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Παρμενί-
 ανος, Ὁ Κάλας διορίζεται σατράπης τῆς παρὰ
 τὸν Ἑλλησπόντον Φρυγίας, Ὁ μακεδονικός στόλος
 πρὸς Λέσβον, Ἡ ὀλιγαρχικὴ (περσικὴ) μερίς ἐν
 Ἐφέσῳ πολυκαριθμητέρα, Ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὰς
 Σάρδεϊς Δημοκρατικὴ ἀντίδρασις ἐν Ἐφέσῳ, Ὁ
 Ἀλέξανδρος εἰς τὴν πόλιν, Εἰς τὸν Ἀλκίμαχον ἀ-
 ντιτίθεται ἡ ἐλευθέρωσις τῶν ἰωνικῶν και αἰολικῶν
 πόλεων, Ἀποκαθίσταται ἡ δημοκρατία, Ἐκστρα-
 τεία Ἀλεξάνδρου Μολοσσῶ (θεῖου τοῦ Ἀλεξάν-
 δρου) εἰς Ἰταλίαν, Θέρος, Διάλυσις μακεδονικοῦ
 στόλου, Φθινόπωρον, Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Καρίᾳ,
 Ἄλωσις τῆς Ἀλικαρνασσῶ,
- 333 Τὸ Γόρδιον τόπος συγκεντρώσεως τοῦ στρατοῦ,
 Ὑποταγὴ Λυκίας, Ὁ Νέαρχος σατράπης, Ὁ Ἀ-
 λεξάνδρος εἰς Φασίην, Συνωμοσία και σύλληψις
 Ἀλεξάνδρου τοῦ Λιχησίου, Ὁ Μένων, ἀρχι-
 στράτηγος Περσῶν, καταλαμβάνει τὴν Χίον και ἀ-
 ποθνήσκει πρὸ τῆς Μυτιλήνης, Ὁ Χαριδήμος φo-
 νεύεται, Μυτιλήνη, Τένεδος, Μίλητος καταλαμβάνo-
 νται ὑπὸ τῶν Περσῶν, Περσικός στόλος εἰσέρχo-
 εται εἰς τὸν Ἑλλησπόντον, Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Παμ-
 φυλία, Ἄλωσις Ἀσπένδου και Σαγαλασσῶ, Ὁ Ἀ-
 λεξάνδρος διέρχεται τὸν Ταύρον και διαχειμῶζει
 εἰς Γόρδιον, Διοργάνωσις κατακτηθεισῶν χωρῶν,
 Ἡ Κρήτη καταλαμβάνεται ἀπὸ μισθοφόρους ὑπὸ
 τὸν Ἀγησίλαν, ἀδελφὸν τοῦ Ἀγίδος, Δισταγῶν
 τῶν Ἀθηναίων, Ὁ Ἀλέξανδρος ἀνασυνιστᾷ τὸν
 στόλον του, Ὁ Δαστόμησ ἠτάται πρὸ τῆς Σί-
 φου, Διαμονὴ Ἀλεξάνδρου ἐν Γόρδιῳ, συγκεντρω-
 σις μακεδονικῶν στρατευμάτων, Ὁ Γόρδιος Δεσμός,
 Ἰούλιος, Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Ἀγκύρᾳ, Ὑποταγὴ
 Παφλαγονίας και Καπαδοκίας, Σεπτέμβριος, Ὁ
 Ἀλέξανδρος εἰς Κιλικίαν, Τὸ ἐν Κύδων λουτρόν,
 Ὁ Ἠγέλοχος κικὰ τὸν στόλον τοῦ Ἀριστομένους
 ἐν Ἑλλησπόντῳ, Ἀνακτῆσις Τενέδου, Ὁ περσικός
 στόλος ἐν Σίφῳ, Φυγὴ Ἀρπάλου, Διαπραγμα-
 τεύσις Ἑλλήνων και Περσῶν, Πρεσβεία ἐκ τῆς
 κυρίας Ἑλλάδος πρὸς Δαρεῖον, Ἄλωσις ἀκροπό-
 λεως τῆς Ἀλικαρνασσῶ, Οἱ Πέρσαι ἐγκαταλεί-
 πουν τὰ παράλια τῆς Καρίας, Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν
 Τασῶ, Ὁ Παρμενίων στέλλεται πρὸς Ἀνατολὰς,
 Παράλασις Ἀλεξάνδρου διὰ τῆς Ἀγχιάλης, Σό-
 λων Ταρσοῦ, Μαγαρσοῦ και Μαλοῦ, Ὁ Φαρνάβ-
 ζος ἐν Χίῳ, Ὁ Αὐτοφραδῆτης εἰς τὰ ὕδατα τῆς
 Ἀλικαρνασσῶ, Ὁ Δαρεῖος ἐπὶ κεφαλῆς στρατοῦ
 ἐν Σώγοις Συρίας, Ἡ ἐν Ἰσῶ μάχη, Ἡ αἰκογέ-
 νεια τοῦ Δαρείου εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλεξάνδρου, Ὁ
 Δαρεῖος διέρχεται τὸν Εὐφράτην παρὰ τὴν Θάσα-
 κον, Οἱ Ἑλληνας μισθοφόροι ὑπὸ τὸν Ἀμύνταν εἰς
 Κύπρον και Αἴγυπτον, Ἡτῶνται παρὰ τὴν Μέ-
 σσην και ἐξολοθρεύονται ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων, Δεκέμ-

π.Χ.

- βριος, Ἀνταλλαγὴ ἐπιστολῶν μεταδὺ Δαρείου και
 Ἀλεξάνδρου, Ὁ Παρμενίων καταλαμβάνει τὴν Δα-
 μασκόν, Διοργάνωσις κατακτηθεισῶν χωρῶν, Ὁ
 Μένων σατράπης τῆς (Κοίλης) Συρίας,
- 332 Ἰανουάριος, Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Φοινίκῳ, Ὑποτα-
 γὴ Στρατοῦ, Βίβλου, Σιδῶνος, Πολιορκία Τύρου,
 Ἡ Ρόδος ὑποτάσσεται εἰς τὸν Ἀλέξανδρον, Ὁ
 Ἀλέξανδρος εἰς Ἀντιλίβανον, Ὑποταγὴ ἀραβι-
 κῶν φυλῶν, Ἐπιτυχία τοῦ μακεδονικοῦ στόλου ὑ-
 πὸ Ἠγέλοχον και Ἀμφοτερόν, Ὁ Φαρνάβος και
 Ἀριστόνικος αἰχμαλωτίζονται, Ἡ Κῶς και ἡ Λέ-
 σθος ὑποτάσσονται, Ὁ Χάρης ἐκδιώκεται ἐκ Μυ-
 τιλήνης, Ἀνακτῆσις Μιλήτου, Ἄλωσις τῆς Τύρου,
 Ἀναχώρησις ἐκ Τύρου, Πολιορκία τῆς Γάζης,
 Τραυματισμός τοῦ βασιλέως Δεκέμβριος, Ὁ Ἀ-
 λεξάνδρος ἐκ Γάζης ἐπέρχεται κατὰ τὸν Πηλου-
 σίον, Ὑποταγὴ Μαζάκου, σατράπου Αἰγύπτου,
- 331 Ὁ Ἀλέξανδρος εἰς Μέμφιν και Ρακάτιν, Ἡ-
 βρυσις Ἀλεξανδρίας, Ὁ Ἠγέλοχος συναντᾷ τὸν
 Ἀλέξανδρον ἐν Αἰγύπτῳ, Ἀλέξανδρος ὁ Ἡπειρώ-
 τες δολοφονεῖται ἐν Ἰταλίᾳ, Ὁ στρατός του ἐξ-
 ολοθρεύεται ἐν Πανδοσίᾳ, Συγκέντρωσις περσικῶν
 στρατευμάτων πρὸ τῆς Βαβυλώνας, Ὁ Ἀλέξανδρος
 εἰς τὴν ἄσιν Ἀμμωνος Ἐπιστροφή Ἀλεξάνδρου
 εἰς Μέμφιν, Ὑποδοχὴ πρεσβειῶν, Ἐπίσχυσις στρα-
 τοῦ, Ἐαρ, Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Τύρῳ, Ὁ Μένων-
 δρος διορίζεται σατράπης τῆς Λυβίας, Ὁ Ἀσκλη-
 πιδώδρος σατράπης Συρίας, Φιλόδοξος και Κέρα-
 νος εἰσπράκτορες φόρων, Στόλος τοῦ Ἀλεξάνδρου
 εἰς Πελοπόννησον, Ὁ Δαρεῖος λαμβάνει θέσιν δι-
 στίβου τοῦ Τύρῳτος, Αὐγουστος - Σεπτέμβριος,
 Ὁ Ἀλέξανδρος διέρχεται τὸν Εὐφράτην παρὰ τὴν
 Θάσκαον, διευθύνεται εἰς τὴν Νισίδιν, διασχίζει
 τὴν Μυθονοίαν, διέρχεται τὸν Τύριν παρὰ τὸ Βε-
 δζαδδὲ και κατέρχεται τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ
 ποταμοῦ, Ἰ Ὀκτωβρίου, Ἡ ἐν Γαυγαμήλοισι (Ἀρ-
 δήλοισι) μάχη, Φυγὴ τοῦ Δαρείου, Ὁ Ἀριοβαρζά-
 νης εἰς τὰς Περσίδας Πύλας, Ἐκστρατεία Ζωπι-
 ρίανος, στρατηγοῦ τοῦ Πόντου, Ὁ Ἀλέξανδρος
 ἐν Βαβυλώνῳ, Ὁ Ναζάιος διορίζεται σατράπης
 Βαβυλώνας, Ὁ Μένων διοικῆται Συρίας, Φοινίκης
 και Κιλικίας, Ὁ Φιλόδοξος ἀποσταλείς μετὰ τῆς
 ἐμπροσθοφυλακῆς καταλαμβάνει τὰ Σούσα, Ἀνα-
 συγκρότησις στρατοῦ, Ὁ Ἀβουλίτης σατράπης
 Σουσιανῆς Μάζαρης και Ἀρχέλαος στρατηγὸς
 Μέσα Δεκεμβρίου, Ἀναχώρησις ἐκ Σούσων,
- 330 Ὁ Ἀλέξανδρος διαδίνει τὸν Πασιτίγιον, διέρχo-
 εται τὴν χώραν τῶν Οὐζίων, στρέφεται και παρα-
 διάζει τὰς Περσίδας Πύλας, Ὁ Ἀριοβαρζάνης
 φεύγει εἰς Μήδιαν, Ὁ Ἀλέξανδρος κύριος τοῦ βασι-
 λικοῦ θησαυροῦ εἰς Πασαργάδας, Ἡττα και θάνα-
 τος τοῦ Ζωπιρίου, Ἐπαναστάσις Μένωνος,
 στρατηγοῦ τῆς Θράκης, Γενικὴ ἐπανάστασις ἐν
 Θράκῃ, Ὁ Ἄγις καλεῖ τοὺς Ἑλληνας εἰς τὰ ἔ-
 πλα, Ἐπαναστάσις, Ἡ πόλις τῶν Οἰνωθῶν κα-
 ταστρέφεται ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν, Πολεμικαὶ διαθέ-
 σεις τῶν Ἀθηναίων, Πολιορκία Μεγαλοπόλεως ὑπὸ
 τοῦ Ἀγίδος, Ἡττα τοῦ Μένωνος, Ὁ Ἀλέξαν-
 δρος ἐν Περσепόλει, Ὁ τάφος τοῦ Κύρου, Πυρ-
 πόλησις τῶν ἀνακτόρων τῆς Περσепόλεως, Ὁ Ἀ-
 λεξάνδρος διατάσσει νὰ εκπαιδευθῶν στρατιωτι-
 κῶς 30.000 νέοι Ἀσιανοί, Οἱ Ἀθηναῖοι ἀρῶ-
 σονται, Μάρτιος, Ἐκστρατεία κατὰ τῶν Μάρδων,
 Ἀπρίλιος - Ἰούλιος, Ὁ Ἀλέξανδρος καταδιώκει
 τὸν Δαρεῖον, Καταθέτει τοὺς θησαυροὺς του εἰς τὰ
 Ἐκβάτανα ὑπὸ τὴν οὐρανὸν τοῦ Ἀρπάλου, διορί-
 ζει τὸν Ὀξυδάτην σατράπην τῆς Μήδης, θάβει
 εἰς Ράγας και διέρχεται τὰς Κασπίας πύλας, Ὁ
 Ἀντίπατρος εἰσέρχεται εἰς Πελοπόννησον μετὰ
 40.000 ἀνδρῶν, Ὑποταγὴ τῆς Σπάρτης, Ἰούλιος,
 Ὁ Δαρεῖος δολοφονεῖται, Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Ἐ-
 κκονιστιπύλῳ, Ὁ στρατός προχωρεῖ κατὰ τῆς
 Ὑρκανίας, Μάχη τοῦ Κρατέρου κατὰ τῶν Ταπού-
 ρων, Συνένωσις στρατευμάτων ἐν Ζαδρακάρτοις,
 Αὐγουστος - Σεπτέμβριος, Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Ζα-
 δρακάρτοις, Ἐπιδρομὴ εἰς τὴν χώραν τῶν Μάρδων,
 Ὑποταγὴ Φραταφέρων, Ἀσταβάζου και Αὐτοφρα-
 δάτου, Ἑλληνας μισθοφόροι παραδίδουν τοὺς ὑπὸ
 τῶν ἐλληνίδων πόλεων πρὸς τὸν Δαρεῖον ἀπεσταλ-
 μένους πρέσβεις, Ὁ Ἀλέξανδρος καταδιώκει τὸν
 Βήσσον, Προχωρεῖ εἰς Βακτριανήν, Ὁ Κλείτος ἀ-
 ποστέλλεται εἰς Παρθίαν, Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Σου-
 σίσις τῆς Ἀρείας, Ἐπίσχυσις στρατοῦ, ἀναχώρη-
 σις διὰ Βάκτρα, Ἐπαναστάσις Σατιβαρζάνου, Ὁ
 Ἀλέξανδρος κικὰ τοὺς ἀποστάτας παρὰ τὰ Ἀο-
 κικῶνα, Ἰδρύει Ἀλεξανδρείαν τὴν ἐν Ἀρείσις,
 Οκτώβριος - Νοέμβριος, Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Δραχ-
 γισαῖ (Πραφθαία), Συγκέντρωσις και ἀναδιο-
 γάνωσις τοῦ στρατοῦ, Συνωμοσία και δίκη τοῦ
 Φίλτα, υἱοῦ τοῦ Παρμενίανος, Ὁ Παρμενίαν φo-
 νεύεται, Ὁ Ἀλέξανδρος διέρχεται τὴν χώραν τῶν
 Ἀρασιπῶν, Γεδρωσίων και Ἰσραχιωτῶν, Ὁ Μένων
 σατράπης τῆς Ἀραχωσίας, Ἰδρύει τὴν ἐν Ἀρα-
 χωσίᾳ Ἀλεξανδρείαν, Ἡ Ἀρεία ἐξεγείρεται ἐκ νέου
 ὑπὸ τοῦ Σατιβαρζάνου, Κινητὰ ἐν Παρθίᾳ,
 Ὁ Ἐρίγιος και ὁ Κέρανος ἀποστέλλονται εἰς

π.Χ.

- Ἄρειαν. Ὁ Σατιβαρζάνης ἠττάται καὶ φονεύεται. Ἡ Ἄρεια εἰρηνεύει.
- 329 Ἰδρυσις τῆς Ἀλεξανδρείας τῆς ὑπὸ τὸν Καύκασον. Ὑπερβάσις Καυκάσου. Φυγή Βήσσου. Ὁ Ἀρτάβαζος σατάπτης Βακτριανῆς. Ἄφαισις παλαιμάχων καὶ Θεσσαλῶν ἐβελοντῶν. Ἐαρ. Ὁ Ἀλέξανδρος διαβαίνει τὸν Ὠξον. Σύλληψις Βήσσου. Ἐρχεται εἰς Ναύτακα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Μαρακάνδα, πρωτεύουσαν Σογδιανῆς. Πορεία Ἀλεξάνδρου πρὸς Ἰαζάρτην ἢ Τανάιν. Ἐπανάστασις ἐν Σογδιανῇ. Ἄλωσις φρουρίων. Ἰδρυσις τῆς παρὰ τὸν Τανάιν Ἀλεξανδρείας. Ὁ Ἀλέξανδρος νικά τοὺς Σκύθας. Μακεδονικὸν σῶμα ἠττάται ὑπὸ τὸν Σκυθῶν καὶ Σπιταμέου ἐν Σογδιανῇ.
- 328 Σύγκλησις τῶν Βακτρίων μεγιστάνων.—Ἐαρ: Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Σογδιανῇ Ἰδρυσις ἀποικίων. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Μαρακάνδαις. Φόνος τοῦ Κλεΐτου. Ὁ Ἀλέξανδρος καταδιώκει τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Σπιταμέου. Ὑποταγὴ τῶν ἐν Ξεῖπτοις ἐπαναστατῶν. Ὁ Σπιταμέου φονεύεται.—Μάρτιος: Ὁ Ἀλέξανδρος κυριεύει τὴν πέτραν τοῦ Ὠξάρτου καὶ συλλαμβάνει τὴν θυγατέρα του Ρωξάνην. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀναπλέει τὸν Ὠξιν καὶ ἀναγκάζει τὸν Χοροήην εἰς ὑποταγὴν. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Βάκτροις. Ὁργάνωσις τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν.
- 327 Γάμοι Ἀλεξάνδρου καὶ Ρωξάνης. Οἱ περὶ τὸν Ἀλέξανδρον. Συμμαχία βασιλικῶν παίδων. Φυλακίσις Καλλισθένους. Ἀπρίλιος. Ἀναχώρησις ἐκ Βάκτρων. Ὁ Ἀλέξανδρος προχωρεῖ πρὸς τὴν Ἰνδικήν. Πρεσβεΐαι Ἰνδῶν ἡγεμόνων. Ἡρασιτίων καὶ Περδίκκας κατέρχονται τὴν δεξιὰν ἄκρην τοῦ Κωφῆος. Ὁ Ἀλέξανδρος διέρχεται τὸν Κωφῆνα καὶ τὸν Χαάσπην, εἰσέρχεται εἰς Ἀσπίαν. Ὁ Ἀλέξανδρος εἰσέρχεται εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀσσοκηνῶν. Νέαι νίκαι. Ὁ Ἀλέξανδρος παρὰ τοῖς Παροταμισιάσις. Ὁ Ἄστις, ἡγεμὸν τῆς Πενκέλας, ἠττάται καὶ φονεύεται. Ἐπανάστασις τῶν Ἀσσοκηνῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος πρὸς τὰ Δύρτα.
- 326 Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπὶ στολίσκου καταπλέει τὸν Ἰνδόν. Πρεσβεΐαι Ταξίλου, Διάθασις Ἰνδοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Ταξίλοις. Φίλιππος, ὁ υἱὸς τοῦ Μαχάρτα, σατάπτης τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Ἰνδοῦ Ἰνδίας. Ὁ Ἀλέξανδρος ὀδεύει κατὰ τοῦ Πάρου. Μάχη κατὰ τοῦ Σπιτάκου, Διάθασις τοῦ Ὑδάστου, Μάιος. Ἡ παρὰ τὸν Ὑδάσπην μάχη. Ἡττα τοῦ Πάρου. Ὁ Ταξίλος καὶ ὁ Πάρος ἀφίονται ἐν τῇ κατοχῇ τῶν ἐπικρατειῶν τῶν Ἰδρυσις Βουκεφάλων καὶ Νικαίας, Πρεσβεΐαι Πάρου καὶ ὑπάρχου Γανδαριτίδος, Ἰούλιος - Ἰούλιος. Ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ τοῦ Ἀβασάρου, Αὐγουστος. Ὁ Ἀλέξανδρος διαβαίνει τὸν Ὑάρωτιν. Μάχη κατὰ τῶν ἐλευθέρων Ἰνδῶν (Ἀδραϊστῶν, Καθάρων). Ἄλωσις καὶ καταστροφή τῶν Σαγγάλων. Ὁ Ἀλέξανδρος προτίθεται νὰ διαβῇ τὸν Ὑάωσιν. Διαμαρτυρία τοῦ στρατοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος πείθεται νὰ ἐπιστρέψῃ. Θεραπευτικὴ ἐορτὴ εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ὑάωσιος. Σεπτέμβριος. Ἐπιστροφή, ἀνάπαυσις τοῦ στρατοῦ εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἀκείνου. Πρεσβεΐαι καὶ ὑποταγὴ Ἀβισσάρου. Συγκέντρωσις στρατευμάτων ἐπὶ τοῦ Ὑδάστου (ἐν Νικαίᾳ). Ναυπήγησις ποταμοῦ στόλου ὑπὸ τῶν 33 τριηράρχων. Ὁ στρατὸς ἐπιβιβάζεται καὶ ἄρχεται τοῦ κατὰ πλοῦ τοῦ Ὑδάστου. Κίνδυνος τοῦ στόλου. Νέαι ἐκστρατεΐαι τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τῶν Μαλλῶν καὶ Ὀξυδερκῶν παρὰ τὸν Ὑάρωτιν. Ὁ Ἀλέξανδρος καταδιώκει τοὺς αὐγάδας. Πυρπόλησις τῆς πόλεως τῶν Βραχμάνων. Ὁ Ἀλέξανδρος τραυματίζεται ἐπικίνδυνως κατὰ τὴν ἐφοδὸν κατὰ τῆς πρωτεύουσῆς τῶν Μαλλῶν οἷτινες ὑποτάσσονται.
- 325 Ὁ Ἀλέξανδρος διὰ τοῦ Ὑάωσιος πλέει εἰς τὸν Ἰνδόν. Ἰδρυσις Ἀλεξανδρείας τῆς Ὠπιανῆς. Ἐπανάστασις τῶν Ἑλλήνων παλαιμάχων εἰς τὴν Βακτριανῇ. Ἀποστασία ἐν Ἄρειᾳ - Φεβρουάριος. Κατάπλους Ἰνδοῦ. Ἰδρυσις Ἀλεξανδρείας τῆς ἐν Σόγδοις. Ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὴν χώραν τῶν Πραιστών. Γενικὴ ἐπανάστασις. Ἀποστασία Σάμβου καὶ Μουσικανοῦ. Κατασπολὴ τῆς ἐπαναστάσεως. Ὑποταγὴ τοῦ Μοΐριδος, ἡγεμόνος τῶν Παττάλων. Ὁ Ἀλέξανδρος, πληροφορηθεὶς περὶ τῶν τῶσάν τῆς Βακτριανῆς καὶ Ἀρείας, ἀποστέλλει τὸν Κράτερον μετὰ στρατοῦ. Ἰούλιος. Πορεία πρὸς ἰόντων. Ὁ Ἀλέξανδρος εἰς Πάτταλα. Ὁ Ἀλέξανδρος καταπλέει τὸν δεξιὸν βραχίονα τοῦ Ἰνδοῦ. Ὁ Ἀλέξανδρος παρὰ τὸν ὠκεανόν. Ἡ παλιόροια. Ὁ Ἀλέξανδρος διερευνᾷ τὸν δεξιὸν βραχίονα τοῦ Ἰνδοῦ. Ἐπιστροφή εἰς Πάτταλα. Πορεία Κρατέρου διὰ τῆς Ἀραχωσίας καὶ Δραγγιανῆς. Αὐγουστος. Ἐξερευνησις παραλίαν ὠκεανοῦ μέχρις ἐκβολῶν Τίγρητος καὶ Εὐφράτου. Ὁ Ἀλέξανδρος αποφασίζει νὰ λάβῃ τὴν διὰ ξηρῆς ὁδόν. Αὐγουστος—Ὀκτώβριος. Διάθασις τῆς Γεδρωσίας, 21 Σεπτεμβρίου. Ὁ Νέαρχος μετὰ τοῦ στόλου ἀποπλέει ἐκ Παττάλων. Σταθμὸς τοῦ στρατοῦ ἐν Πούβροις τῆς Γεδρωσίας. Ὁ Νέαρχος εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Τοῦρου. Εἰς τὴν

π.Χ.

- παραλίαν τῶν Ἰγθυαφάγων. (21 Νοεμβρίου). Προσάρμοσις εἰς Ἀρμόζιον τῆς Καρμανίας. Δεκέμβριος. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Καρμανίᾳ. Ὁ Νέαρχος εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ἀλεξάνδρου.
- 324 Ἀναστάσις τῆς μεγάλης στρατίης. Ὁ Ἀρταλος φεύγει ἐξ Ἐκδάτανων μετὰ 5000 ταλάντων. Παράλληλος πορεία στόλου καὶ στρατοῦ ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τὸν Ἡρασιτίωνα. Τόπος συνεντεύξεως τὰ Σούσα. Ὁ Ἀλέξανδρος εἰς Πασαργάδας. Ἐπισκευὴ τοῦ τάφου τοῦ Κύρου. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐν Περσέπολει. Θανατικὴ καταδίκη τῶν Ὀρξίνου καὶ Βαρυάδου. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀρνούται νὰ δεχθῶν τὸν Ἀρταλον, καταφεύγοντα εἰς Ταίναρον. Φεβρουάριος—Μάιος. Ὁ Ἀλέξανδρος εἰς Σούσα. Ὁ Ἀλέξανδρος νυμφεύεται τὴν Στάτειραν, θυγατέρα τοῦ Δασείου, οἱ δὲ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἀσιανῆς ἡγεμονίας. Νέα διοργανώσις τοῦ στρατοῦ. Κατάταξις Ἀσιανῶν στρατιωτῶν καὶ ἀξιωματικῶν. Ἐρριθισμὸς τῶν Μακεδόνων. Μάιος—Ἰούλιος. Ὁ Ἡρασιτίων μετὰ τοῦ στρατοῦ διευθύνεται κατὰ τῆς Ὠπίδος. Ὁ Ἀλέξανδρος καταπλέει τὸν Εὐλαιον, ἔρχεται εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Τίγρητος καὶ ἀναπλεύσας αὐτὸν συναντᾷ τὸν Ἡρασιτίωνα εἰς τὴν Ὠπίδα. Ἰούλιος. Στρατιωτικὴ στάσις ἐν Ὠπίδι. Αὐγουστος. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς Ὠπίδος καὶ διευθύνεται πρὸς τὰ Ἐκδάτανα διὰ Καρρῶν καὶ Σαμβάτων. Ἐπισκεψις εἰς τοὺς κήπους τῆς Σεμιράμιδος. Διανομὴ ἐν Νύση. Ὁ Ἀρταλος ἐν Ἀθήναις. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀπαιτεῖ τὴν ἐκδοσὶν του. Ὁ Ἀρταλος διαπρατεύεται. Δολοφονεῖται ὑπὸ τοῦ Θίβρωνος. Ὀκτώβριος. Ἄφαισις τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Ἐκδάτανα καὶ Διουσίαι. Ἐορταί καὶ συμπτώσις. Θάνατος τοῦ Ἡρασιτίωνος. Ὁ Νέαρχος διατάσσεται νὰ ἀδηγήσῃ τὸν στόλον εἰς Βαβυλώνα, ὁ δὲ Ἡρακλείδης νὰ ναυπήγησῃ ἄλλον στόλον ἐπὶ τῆς Κασπίης θαλάσσης. Νοέμβριος—Δεκέμβριος. Δίκαι περὶ τῶν Ἀρταλείων χρημάτων. Καταδικαί. Ἡ Δημοσθένης δραπετεύει. Ὁ Ἀλέξανδρος καταλείπει τὰ Ἐκδάτανα.
- 323 Εἰσοδος Ἀλεξάνδρου εἰς Βαβυλώνα. Νέαι ἑλληνικαὶ πρεσβεΐαι. Ἄφαισις Κασσιάνδρου, υἱοῦ τοῦ Ἀντιπάτρου. Σχέδια περὶ Ἀραβίας. Πλοῖα στέλλονται πρὸς ἐξερευνησίν. Ἐκδρομὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου. Ἐπισκεψις εἰς τοὺς τάφους τῶν βασιλέων τῆς Βαβυλώνας. Ἐπὶ νόθος εἰς Βαβυλώνα. Ἀναδιοργάνωσις στρατοῦ. Μάιος. Κηδεῖα τοῦ Ἡρασιτίωνος. Ἰούνιος. Θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Πολεμικὸν συμβούλιον τῶν στρατηγῶν. Ὁ Φίλιππος Ἀρδιαῖος βασιλεύει. Διαπραγματεύσεις καὶ συμβιβασμοί. Θάνατος τοῦ στρατηγοῦ Μελέαγρου. Διανομὴ στραπειῶν καὶ ἀξιοματιῶν. Ὁ Περδίκκας ἐπιμελητὴς τοῦ κράτους. Ἐπανάστασις τῶν ἐν Βακτριανῇ Ἑλλήνων ἀποικῶν. Ταραχαὶ ἐν Κυρηναικῇ. Δολοφονία Στατήρας καὶ Δρυπέτιδος. Ἡ Ρωξάνη γενεῖ υἱόν, δημοσθέντα Ἀλέξανδρον καὶ ἀνακρυχθέντα ὑπὸ τοῦ στρατοῦ βασιλέα. Κηδεῖα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Πείθων, σατάπτης τῆς Μηδείας, ἐξολοθρεύει τοὺς ἐν Βακτριανῇ στασιασάδας. Ἐκστρατεία κατὰ τῆς Καππαδοκίας. Ἀναδρασμοὶ ἐν Ἀθήναις. Ἀποφασίζεται ὁ πόλεμος. Καταδίκη Δημάδου καὶ Ἀριστοτέλους. Πολεμικὸν ψήφισμα ἐν Ἀθήναις. Ἡ ἑλληνικὴ συμμαχία. Ὁ Λεωσθένης ἀρχιστράτηγος. Καταλαμβάνει τὰς Θερμοπύλας. Ταραχαὶ ἐν Θράκι. Ἰλλυρία, Ἡπειρὸν καὶ Θεσσαλία. Ὁ Ἀντίπατος καταλαμβάνει τὴν Ἡοάκλειαν ἐν Θεσσαλίᾳ. Αὐγουστος—Σεπτέμβριος. Μάχη ἐν Ἡοακλείᾳ. Ἐξέγερσις εἰς Θεσσαλίαν. Ἐξοπλισμοὶ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Περιδεία Δημοσθένους καὶ Ὑπερίδου εἰς Πελοπόννησον. Ὁ Ἀντίπατος πολιορκεῖται ἐν Λαμία. Ὁ Λυσίμαχος εἰσέρχεται εἰς Θράκην καὶ ὁ Λεωνάτος ἔρχεται εἰς Βοηθίαν τοῦ Ἀντιπάτρου. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐξοπλίζονται στόλον ἐκ 240 τριηρέων ὑπὸ τὸν Εὐστίων. Ὁ ναύαρχος Κλέφτος εἰς τὰς Κυκλάδας. Ἡ Κυρήνη κυριεύεται ὑπὸ τοῦ Θίβρωνος· ἀγὼν Θίβρωνος καὶ Κυρηναίων. Πολιορκία Λαμίας. Θάνατος Λεωσθένους. Ὁ Ἀντίφουλος στρατηγὸς τῶν συμμάχων. Κάθοδος Δημοσθένους.
- 322 Ἐλάττωσις συμμαχικοῦ στρατοῦ. Ἀποστασία Αἰτωλῶν καὶ Μολοσσῶν. Ναυμαχία ἐν Ἀμοργῷ. Ὁ Μηκίων ἀποπειράται νὰ ἀποβιβάσῃ παρὰ τὸν Ραμνούντα. Ἀποθνήσκει παρὰ τοῦ Φοκίωνος καὶ φονεύεται. Περδίκκας καὶ Εὐμένης ἐν Καππαδοκίᾳ. Ὁ Εὐμένης σατάπτης. Ὁ Λυσίμαχος ἀγωνίζεται κατὰ τοῦ Σεΐθου. Ὁ Λεωνάτος ἠττάται καὶ φονεύεται καὶ τὴν Μελίτειον. Ὁ Ἀντίπατος διαφεύγει ἐκ Λαμίας. Σύμβασις μεταξὺ Ἀντιπάτρου καὶ Πτολεμαίου Λαγίδου ἐπὶ σκοπῷ ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ Περδίκκα. Ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος ἠττάται παρὰ τὰς Ἐχινάδας νήσους καὶ τὴν αἰτωλικὴν παραλίαν. Πορεία Κρατέρου καὶ Ἀντιπάτρου. Ὁ Εὐμένης σχηματίζει στρατὸν ἐν Καππαδοκίᾳ. Ὁ Θίβρων νικά τοὺς Κυρηναίους. Οἱ Κυρηναῖοι ἐξόριστοι

καλοῦν εἰς βοήθειαν τὸν Πτολεμαῖον, 7 Αὐγούστου. Ἡ ἐν Κρανῶν μάχη. Οἱ σύμμαχοι διασκορτίζονται. Ἀραβῶνες Περδίκκα καὶ Νικαίας, θυγατὸς τοῦ Ἀντιπάτρου. Ἡ Ὀλυμπιάς προσφέρει εἰς τὸν Περδίκκα τὴν χεῖρα τῆς θυγατρὸς τῆς Κλεοπάτρας. Ὁ Ἀντίπατρος ἐν Βοιωτίᾳ. Διαπραγματεύσεις μετ' Ἀθηναίων. Ὁ Ὀφέλλος εἰς Κυρηναίῃν. Θάνατος Θίδρωνος. Σεπτέμβριος. — Ὀκτώβριος. Ἡ Μουνηχία καταλαμβάνεται ὑπὸ τῶν Μακεδόνων. Μεταρρυθμίσις τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων. Φυγὴ καὶ ἐρήμνη καταδικῆ τῶν ρητόρων. Θάνατος Ὑπερείδου καὶ Δημοσθένους. Ἀποκλιτάσεις ὀλιγαρχίας εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις. Ὁ Πτολεμαῖος καταλαμβάνει τὴν Κυρήνην. Ὁ Ἀντίγονος ἀπειλοῦμενος ὑπὸ τοῦ Περδίκκα, φεύγει ἐκ τῆς Ἀσίας. Ὁ Περδίκκας εἰς Καππαδοκίαν. Ἐκστρατεία Ἀντιπάτρου καὶ Κρατέρου εἰς Αἰτωλίαν.

221 Ὁ νεκρὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Μέμφιν. Εἰρήνη πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς. Ἔαρ. Ὁ Περδίκκας ἀναχωρεῖ ἐκ Πισιδίας καὶ ὀδεύει κατὰ τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Πτολεμαῖος δικάζεται καὶ ὀδωοῦται. Ἀντίπατρος, Κράτερος καὶ Ἀντίγονος διέχονται τὸν Ἑλλάσποντον. Ὁ Εὐμένης ἀποσύρεται εἰς Καππαδοκίαν. Οἱ Αἰτωλοὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ. Ἦττα Μακεδόνας στρατηγοῦ Πολυκλέους. Εἰσβολὴ Αἰτωλῶν εἰς Θεσσαλίαν. Ὁ Εὐμένης νικᾷ τὸν Νεοπτόλεμον. Ἐπανάστασις Θεσσαλίας. Ταραχαὶ ἐν Ἑλλάδι. Ὁ Ἀντίπατρος κατὰ τῆς Κιλικίας. Ὁ Κράτερος κατὰ τῆς Καππαδοκίας. Ὁ Ἀντίγονος νικᾷ τὸν ναύαρχον τοῦ Περδίκκα Ἀγωνα. Ὁ Περδίκκας ἐν Πηλοσσίᾳ. Στάσεις ἐν τῷ στρατῷ αὐτοῦ. Ἰαῦλιος. Ὁ Κράτερος ἤττάται ὑπὸ τοῦ Εὐμένου. Θάνατος Κρατέρου καὶ Νεοπτόλεμου. Ἀποτυχία τοῦ Περδίκκα κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ Νεῖλου. Ὁ Περδίκκας δολοφονεῖται ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν του. Ὁ Πείθων καὶ ὁ Ἀρριδαῖος διορίζονται ἐπιμεληταὶ τοῦ κράτους. Ὁ Εὐμένης καταλαμβάνει τὰς παρὰ τὸν Ἑλλάσποντον ἐπαρχίας. Οἱ Αἰτωλοὶ ἠττῶνται. Ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ ἐξέγερσις καταστέλλεται. Ὁ ἐν Αἰγύπτῳ στρατὸς, μαθὼν τὸν θάνατον τοῦ Κρατέρου, καταδικάζει εἰς θάνατον τὸν Εὐμένην καὶ 15 ἄλλους στρατηγούς. Ὁ στρατὸς ἐπιστρέφει εἰς Συρίαν. Σύγκλησις στρατηγῶν εἰς Τριπυλαίειον. Ὁ Ἀντίπατρος ἐπιμελητὴς. Ὁ Ἀττάλος μετὰ τοῦ στόλου του λαμβάνει τὸν θησαυρὸν τῆς Τύρου καὶ συναρροῖζει τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Περδίκκα. Ὁ Ἀττάλος ἠττῶνται κατὰ θάλασσαν ὑπὸ Ροδίων, ἐπικρατεῖ ἡμῶς ἐν Κασίᾳ, Λυκίᾳ καὶ Πισιδίᾳ. Ὁ Εὐμένης εἰς Σάρδεϊς. Ὁ Ἀντίπατρος εἰς Γόρδιον μετὰ τὸν βασιλικὸν στρατὸν. Ὁ Ἀντίπατρος εἰς Σάρδεϊς. Δίκη τῆς Κλεοπάτρας. Ὁ Ἀντίπατρος ἐν Φρυγίᾳ.

220 Φεβρουάριος. Ὁ Ἀντίπατρος εἰς τὴν Μακεδονίαν μετὰ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Ὁ Εὐμένης πρὸς τὴν Ἀρμενίαν καταδιωκόμενος ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου. Προδοθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίδου, ἠττῶνται ἐν τῇ Ὀριωνίᾳ χώρα. Ὁ Ἀττάλος ἐκδιώκεται ἐκ τῆς Κασίας ὑπὸ τοῦ Ἀσάνδρου. Ὁ Εὐμένης πολιορκεῖται ἐν Νάοις. Ὁ Ἀντίγονος διαπραγματεύεται πρὸς τὸν Εὐμένην. Ὁ Εὐμένης στέλλει πρὸς τὸν Ἀντιπάτρον τὸν Καοδιανὸν Ἰεράννεμον. Ὁ Νικάνωρ, στρατηγὸς τοῦ Πτολεμαίου, εἰσβάλλει εἰς Παλαιστίνην. Ἄλωσις τῶν Ἱεροσολύμων. Ἰουδαῖοι μετακίζονται εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ὑποταγὴ τῆς Συρίας. Ἡ Δημάδης, ἀποσταλεὶς ὡς πρέσβυς πρὸς τὸν Ἀντιπάτρον, θανατώνεται μετὰ τοῦ υἱοῦ του. Ἀλκέτας καὶ Ἀττάλος ἐν Πισιδίᾳ προετοιμάζονται κατὰ τοῦ Ἀντιγόνου. Ὁ Ἀντίγονος εἰς Πισιδίαν νικᾷ εἰς δύο μάχας τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Περδίκκα, συλλαμβάνει τὸν Ἀττάλον καὶ καταδιώκει τὸν Ἀλκέταν εἰς Τερμησσόν. Θάνατος τοῦ Ἀλκέτα. Ἡ Ρωζάνη μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς εἰς Ἠπειρον. Ἰανουάριος. Θάνατος τοῦ Ἀντιπάτρου. Ὁ Πολυσπέρχων ἐπιμελητὴς. Ὁ Ἀντίγονος εἰς Φρυγίαν. Οἱ ἐκ Σούσων θησαυροὶ κατατίθενται εἰς τὰ Κύθηρα τῆς Κιλικίας. Ἀπόπειρα τοῦ Ἀρριδαίου κατὰ τῆς Κυζίκου. Ὁ Κάσσανδρος κατὰ τοῦ Πολυσπέρχοντος. Ὁ Νικάνωρ καταλαμβάνει τὴν Μουνηχίαν ἐν ὄνοματι τοῦ Κάσσανδρου. Ὁ Ἀντίγονος κατὰ τοῦ Πολυσπέρχοντος. Συμμαχία Ἀντιγόνου καὶ Πτολεμαίου. Ὁ Ἀντίγονος ἐκδιώκει τὸν Ἀρριδαῖον ἐκ Φρυγίας καὶ τὸν Κλείτον ἐκ Λυδίας. Ἐν Ἐφέσῳ καταλαμβάνει 600 τάλαντα στελλόμενα ἐκ Κυθῶν εἰς Μακεδονίαν. Ὁ Κάσσανδρος ἐκ Μακεδονίας μεταβαίνει εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ἀντιγόνου. Τριπλή συμμαχία στρατηγῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου. Μάιος. Διάταγμα Πολυσπέρχοντος περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλληνίδων πόλεων. Δημοκρατικὴ ἀντίδρασις ἐν Ἑλλάδι. Ἡ Σάμος ἀποδίδεται εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Σχέδιον συμφιλίωσεως Ἀντιγόνου καὶ Εὐμένου, ἀποχωροῦντος ἐκ Νάρων καὶ ἐπιστρέφοντος εἰς Καππαδοκίαν. Συμφωνία Εὐμένου, Πολυσπέρχοντος καὶ Ὀλυμπιάδος. Ὁ Εὐμένης πολεμᾷ κατὰ τῶν Ἀντιγόνου, Κάσσανδρου καὶ Πτολεμαίου. Ὁ Εὐμένης ἐν Κιλικίᾳ. Συλλέγει στρατὸν διὰ τοῦ

θησαυροῦ τῶν Κυθῶν. Ὁ Πτολεμαῖος καὶ ὁ Ἀντίγονος προσπαθοῦν νὰ διασθεῖναι τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ Εὐμένου. Ὁ Νικάνωρ καταλαμβάνει τὸν Πειραιᾶ καὶ τὰ Μακρὰ Τείχη.

318 Ὁ Φακίαν ἐν Ἀθήναις καθαιρεῖται καὶ κατηγορεῖται μετὰ τῶν ἄλλων ὀλιγαρχικῶν. Οἱ κατηγορούμενοι ἀποστέλλονται εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Πολυσπέρχοντος, εἰς Φακίδα, ἐκεῖθεν δὲ ἀποστέλλονται εἰς Ἀθήνας. Καταδικῆ καὶ θάνατος τοῦ Φακίανος. Ὁ Πῶρος δολοφονεῖται. Ὁ στρατηγὸς Πείθων προσβάλλει τοὺς στρατὰς τῆς ἐνὶ Ἀσίας. Ὁ Εὐμένης ναυπηγεῖ στόλον ἐν Φοινίᾳ. Ὁ Κάσσανδρος ἐν Πειραιεὶ. Ὁ Πολυσπέρχων προσπαθεῖ νὰ τὸν πολιορκήσῃ, καὶ μεταβαίνει μετὰ τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ εἰς Πελοπόννησον. Ἀποτυγχάνει. Ἐγκαταλείπει τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Κλείτος στέλλεται ὑπὸ τοῦ Πολυσπέρχοντος μετὰ στόλου εἰς Ἑλλάσποντον. Προσβάλλεται ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου καὶ τοῦ Νικάνωρος παρὰ τὸ Βυζόντιον. Ἠττῶνται καὶ βορνεύεται φεύγον. Ὁ στόλος τοῦ Ἀντιγόνου παρὰ τὴν Κιλικίαν παρασύρει εἰς ἀποστασίαν τὸν στόλον τοῦ Εὐμένου. Αἱ Ἀθῆναι ὑποτάσσονται εἰς τὸν Κάσσανδρον. Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἐπιμελητὴς τῆς πόλεως. Νοέμβριος. Ὁ Ἀντίγονος ἀναχωρεῖ ἐκ τῶν ἄκτων τοῦ Ἑλλάσποντου πρὸς συνάντησιν τοῦ Εὐμένου, ὅστις τρεπεταί εἰς ἀνατολὰς καὶ ἔρχεται νὰ διαχειμῶσῃ εἰς Κάρω, παρὰ τὰς Μηδικὰς πόλεις. Νοέμβριος. Ὁ Νικάνωρ, ἐπιστρέφας εἰς Μουνηχίαν, θανατοῦται ὑπὸ τοῦ Κάσσανδρου ὡς προδότης. Ὁ Κάσσανδρος διορίζεται ἐπιμελητὴς τοῦ κράτους ὑπὸ τῆς Εὐρυδικῆς.

317 Ἰανουάριος. — Μάιος. Ὁ Ἀντίγονος διαχειμῶζει εἰς Μεσοποταμίαν. Ὁ Εὐμένης κατέρχεται τὸν Τίγριν καὶ ἀπειλεῖ τὴν Βαβυλώνα. Εἰς τὰ Σούσα συναντῶνται μετὰ τοὺς στρατὰς τῆς Ἀνατολῆς. Μάιος. Ὁ Ἀντίγονος, ἠττηθεὶς ἐπὶ τοῦ Κορορά, ἀποχωρεῖ, διέχεται τὴν χώραν τῶν Κοσσοίων καὶ θάνει εἰς Μηδίαν. Ὁ Εὐμένης καὶ ὁ στρατὸς τῶν πατρῶν ἐν Περσέπολει. Ἔορτα καὶ συμπόσια. Ὁ Ἀντίγονος κατὰ τῆς Περσίδος. Ὁ Κάσσανδρος ὑποτάσσει τὰς πόλεις τῆς Στερεῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. Αἰακίδης, Πολυσπέρχων καὶ Ὀλυμπιάς εἰς Μακεδονίαν. Ἡ Εὐρυδικὴ ἐγκαταλείπεται ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τῆς παρὰ τὰ Εὐία. Ὁ Φίλιππος Ἀρριδαῖος καὶ ἡ Εὐρυδικὴ θανατοῦνται κατὰ διαταγὴν τῆς Ὀλυμπιάδος. Φθινόπωρον. Οἱ δύο στρατοὶ ἀπέναντι ἀλλήλων, στρατηγήματα τοῦ Εὐμένου. Ἀμφοτέρως μάχη ἐν τῇ Παραταικῆν. Ὁ Ἀντίγονος ἀποσύρεται εἰς τὰ Γαδάμαρτα τῆς Μηδίας. Ὁ στρατὸς τῶν σατραπῶν εἰς Γαδινῆν. Ὁ Κάσσανδρος πρὸ τῆς Τεγέας. Οἱ Αἰτωλοὶ καταλαμβάνουσι τὰς Θερμοπύλας ἵνα ἀποκόψουν εἰς τὸν Κάσσανδρον τὴν ὁδὸν τῆς ἐπιστροφῆς. Ὁ Κάσσανδρος ἔρχεται διὰ θαλάσσης εἰς Θεσσαλίαν, ἀποσείλονται τὸν Πολυσπέρχοντα, καὶ εἰσέρχεται εἰς Μακεδονίαν. Ἡ Ὀλυμπιάς εἰς Πύδων. Ὁ Αἰακίδης ἐκθρονίζεται ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του. Ὁ Πολυσπέρχων, ἐγκαταλειθεὶς ὑπὸ τῶν στρατευμάτων του, καταφεύγει εἰς τὸ Νάξιον. Ὁ Ἀντίγονος ὀδεύει κατὰ τῆς Γαδινῆς ἵνα ἐξ ἀπρόσπτου ἐπιπέσῃ κατὰ τοῦ Εὐμένου. Πολιορκία τῆς Πύδνης.

316 Συμμαχία κατὰ τοῦ Εὐμένου. Μάχη ἐν Γαδινῆν. Ὁ Εὐμένης προδίδεται καὶ παραδίδεται εἰς τὸν Ἀντίγονον. Θάνατος τοῦ Εὐμένου. Ὁ Ἀντίγονος ἐπανακάμπτει εἰς τὰ ἐν Μηδίᾳ χειμάρδια, Ραδιοῦργια καὶ θανάτωσις τοῦ Πείθωνος. Ἄλωσις τῆς Πύδνης, Πέλλης, Ἀμφιπόλεως. Ὑποταγὴ τῆς Μακεδονίας. Θανάτωσις τῆς Ὀλυμπιάδος. Ἡ Ρωζάνη καὶ ὁ υἱὸς τῆς περιορίζονται εἰς τὴν Ἀμφιπολίαν. Ὁ Κάσσανδρος νυμφεύεται τὴν Θεσσαλονικὴν, θυγατέρα τοῦ Φιλίππου. Ἰουσις τῆς Θεσσαλονικῆς, Κάσσανδρείας καὶ Οὐρανοπόλεως. Ὁ Πολυσπέρχων καταφεύγει εἰς Αἰτωλίαν. Μάιος. Ὁ Ἀντίγονος εἰς Σούσα. Παραλαμβάνει τοὺς βασιλικούς θησαυρούς. Ἰούλιος. — Αὐγούστος. Ὁ Ἀντίγονος ἐν Βαβυλώνι. Διαφωνία πρὸς τὸν Σέλευκον, φεύγοντα εἰς Αἴγυπτον. Ὁ Κάσσανδρος εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνοικοδομεῖ τὰς Θῆβας. Ὁ Ἀλέξανδρος, υἱὸς τοῦ Πολυσπέρχοντος, καταλαμβάνει τὸν Ἰσθμὸν. Ὁ Κάσσανδρος ἐν Πελοποννήσῳ. Σεπτέμβριος. — Νοέμβριος. Ὁ Ἀντίγονος μεταβαίνει ἐκ Βαβυλώνας εἰς Κιλικίαν καὶ διαχειμῶζει ἐν Μαλλῶ. Διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Πτολεμαίου, Σελεύκου, Κάσσανδρου καὶ Λυσισμάχου. Κρυφία συνεννόησις κατὰ τοῦ Ἀντιγόνου. Ὁ Κάσσανδρος εἰς τὴν Πελοπόννησον.

315 Προτάσεις συμμάχων εἰς τὸν Ἀντίγονον. Κήρυξις πολέμου. Ἔαρ. Ὁ Ἀντίγονος στέλλει τὸν Ἀριστόδημον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰσβάλλει εἰς τὴν Συρίαν καὶ Φοινικὴν καὶ ναυπηγεῖ στόλον. Ἄλωσις Ἰόπτης καὶ Γάζης. Πολιορκία Τύρου. Συμμαχία Ἀντιγόνου καὶ Πολυσπέρχοντος. — Ἐπιτυχία Πτο-

π.Χ.

- λεμίου, ἀνεπιθύ τοῦ Ἀντιγόνου ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ Βιθυνίᾳ. Πτολεμαῖος ὁ Λαγίδης ἐκδίδει ἐδῶγμα ὑπὲρ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, ὁμοίον τῷ τοῦ Ἀντιγόνου καὶ ἐξοπλίζει ἐν Κύπρῳ στόλον. Τὸ Κίτιον πολιορκεῖται ὑπὸ τοῦ Σελεύκου. Ὁ Ἀριστόδημος στρατολογεῖ ἐν Αἰτωλίᾳ. Ἐκστρατεία Κασσάνδρου εἰς Πελοπόννησον κατὰ Πολυστέρχοντος καὶ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐνοῦται μετὰ τοῦ Κασσάνδρου. Ἐπιτυχία τοῦ Ἀρισταδήμου ἐν Πελοποννήσῳ. Μέρος τοῦ στόλου τοῦ Ἀντιγόνου καταλαμβάνεται ἐξ ἀπροόπτου καὶ καταστρέφεται παρὰ τὰ παράλια τῆς Λυκίας. Συνέντευξις Ἀντιγόνου καὶ Πτολεμαίου. Δολοφονία Ἀλεξάνδρου, ἐγγόνου τοῦ Πολυστέρχοντος. Ἐχθροπραξίαι Αἰτωλῶν καὶ Ἀκασιανῶν. Ὁ Κασσάνδρος ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ, Ἠπειρῷ, Ἀπολλωνίᾳ, παρὰ τοὺς Ταλαυτίους καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ. Ὁ Κασσάνδρος στέλλει εἰς Ἀσίαν στρατὸν ὑπὸ τὸν Πρεπέλανον καὶ ἐπικουρίας εἰς τὸν στόλον τοῦ Σελεύκου. Ἀσσανδρος καὶ Πρεπέλας κύριοι τῆς Λυδίας. Οἱ στρατηγοὶ τοῦ Ἀντιγόνου ἀπαθῶνται εἰς Καρίαν. Ἄλωσις Τύρου ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου. Ἐπιτυχία τοῦ στρατηγοῦ Πτολεμαίου ἐν Καπρίαισι. Ὁ στόλος τοῦ Ἀντιγόνου ὑπὸ τὸν Μήδιον ἐν τῷ Αἰγαίῳ. Ὁ Ἀντίγονος καταλείπει τὸν Δημήτριον ἐν Συρίᾳ καὶ μεταβαίνει εἰς Κελαινὰς τῆς Φρυγίας. Ἐπιτυχία τοῦ Ἀντιγόνου κατὰ τοῦ Ἀσσανδρου. Ἀθέτησις τῆς συνθήκης. Ὁ Τελεσφόρος, στρατηγὸς τοῦ Ἀντιγόνου, ἐν Πελοποννήσῳ. Εὐβοία καὶ Βοιωτία ἀποσπῶνται ἀπὸ τοῦ Κασσάνδρου. Ἐκστρατεία Φιλίππου, ἀδελφοῦ τοῦ Κασσάνδρου, εἰς Αἰτωλίαν καὶ Ἠπειρῷ. ἦττα καὶ θάνατος τοῦ Αἰακίδου. Ὁ Ἅγιος καὶ ὁ Ἐπαίνετος ἀνακτοῦν τὴν Κυρήνην ὑπὲρ τοῦ Πτολεμαίου. Συνέντευξις Ἀντιγόνου καὶ Κασσάνδρου. Ὁ Κασσάνδρος ἐν Εὐβοίᾳ. Ὁ Τελεσφόρος καὶ ὁ Μήδιος ἐρχονται εἰς βοήθειαν τοῦ Ὀρεοῦ. Πτολεμαῖος ὁ στρατηγὸς ἐν Χαλκίδι. Ὁ Ἀντίγονος ἐτοιμάζεται νὰ διαβῇ τὸν Ἑλλήσποντον. Ἐπανάστασις Κασσάνδρου. Ὁ στρατηγὸς Πτολεμαῖος κυριεῖται τὴν Χαλκίδα, Ἐρέτριαν καὶ Κάρυστον, ἀπειλεῖ τὰς Ἀθήνας καὶ ἐκδιώκει τὰς φρουρὰς τοῦ Κασσάνδρου ἐκ τῆς Βοιωτίας, Φωκίδος καὶ Λοκρίδος. Ἐπανάστασις Ἐπιδαύριου καὶ Ἀπολλωνίας κατὰ τοῦ Κασσάνδρου. Ὁ Κασσάνδρος συνθηκολογεῖ πρὸς Ἀλκέταν, βασιλέα τῆς Ἠπειροῦ, ἠττάται ὑπὸ τῶν Ἀπολλωνιαστῶν καὶ ὑποχωρεῖ. Ἐπανάστασις Λευκάδος κατὰ Κασσάνδρου. Ὁ Πτολεμαῖος καθυποτάσσει τὴν Κύπρον καὶ ἐπιχειρεῖ ἐπιδρομὰς εἰς τὰ παράλια Φοινίκης καὶ Κιλικίας. Ὁ Δημήτριος εἰς Συρίαν.
- 312 Πόλεμος μετὰ Καρχηδόνος καὶ Ἀγαθοκλέους. Ἀποστασία Τελεσφόρου, ὅστις κυριεῖται τὴν Ἠλιδα καὶ λεηλατεῖ τὴν Ὀλυμπίαν. Ὁ Τελεσφόρος ἐκδιώκεται ἐκ Πελοποννήσου ὑπὸ Πτολεμαίου. Ἔαρ. Ὁ Πτολεμαῖος μετὰ τοῦ στρατοῦ του ἐν Γάζῃ. Ὁ Δημήτριος κατὰ τῆς Γάζης. Μάχη παρὰ τὴν Γάζαν. Ὑποχώρησις Δημητρίου πρὸς Τρίπολιν. Ὁ Πτολεμαῖος κύριος τῆς Συρίας. Μετάδοσις τοῦ Σελεύκου εἰς Βαβυλῶνα. Ὁ Νικάνωρ ἠττάται ὑπὸ τοῦ Σελεύκου, ὅστις κυριεῖται τὴν Σουσιανήν, τὴν Μήδιαν καὶ τὴν Περσίαν. Ὁ Δημήτριος νικητὴς ἐν Μειώντι. Ὁ Ἀντίγονος ἔρχεται εἰς συνάντησιν αὐτοῦ. Ὁ Πτολεμαῖος ἐγκαταλείπει τὴν Συρίαν. Ἐκστρατεία κατὰ Ναβαταίων. Ἀποστασία λαῶν Κυρηναικῆς καὶ Αἰγύπτου. Ὁ Δημήτριος καταλαμβάνει τὴν Βαβυλῶνα.
- 311 Ἐπένδοσις τοῦ Δημητρίου εἰς Συρίαν. Εἰρήνη τοῦ 311 μετὰ τῶν Ἀντιγόνου, Πτολεμαίου, Κασσάνδρου καὶ Λυσισμάχου. Ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Ρωξάνη δολοφονοῦνται ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου. Πόλεμος Ἀντιγόνου καὶ Σελεύκου. Ὁ Ἀντίγονος ἠττάται.
- 310 Ὁ Πτολεμαῖος ἐξεγείρει τὴν Ἑλλάδα καὶ καταλαμβάνει τὴν Κιλικίαν. Ἀποστασία στρατηγοῦ Πτολεμαίου καὶ Φοίνικος ἐν τῇ παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον Φρυγίᾳ. Ἐπιτυχία τοῦ Λυσισμάχου εἰς τὴν Θράκην καὶ τοῦ Κασσάνδρου εἰς τὴν Παιονίαν. Ὁ Δημήτριος ἀνακτὰ τὴν Κιλικίαν καὶ ὁ Φίλιππος τὴν παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον Φρυγίαν. Τὸ βασιλικὸν γένος τῆς Πάφου ἐξολοθρεύεται ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου, καταλαμβάνοντος τὴν Λυκίαν. Ὁ Ἀγαθοκλῆς μεταφέρει τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ νικά τὸς Καρχηδόνιους. Εἰρήνη Ἀντιγόνου καὶ Σελεύκου.
- 309 Πολιορκία Καρχηδόνος ὑπὸ τοῦ Ἀγαθοκλέους. Ὁ Πολυστέρχων ὁδηγεῖ τὸν Ἡρακλέα εἰς Μακεδονίαν. Συνενοεῖται μετὰ τοῦ Κασσάνδρου καὶ καὶ δολοφονεῖ τὸν Ἡρακλέα. Ὁ στρατηγὸς Πτολεμαῖος θανατοῦται ἐν Κῷ κατὰ διαταγὴν τοῦ Λαγίδου. Ὁ Πτολεμαῖος προσβάλλει τὴν Ἀλικαρνασσὸν καὶ ὑποχωρεῖ εἰς τὴν Μύδον.

π.Χ.

- 308 Ὁ Ὀφέλας ἐνοῦται μετὰ τοῦ Ἀγαθοκλέους παρὰ τῆς Καρχηδόνος. Θάνατος αὐτοῦ. Ὁ Πτολεμαῖος ἐν Ἑλλάδι καταλαμβάνει τὴν Κιλικίαν καὶ εἰς τὴν Ἰωνίαν, τὰ Μέγαρα καὶ συνομολογεῖ συνθήκην μετὰ τοῦ Κασσάνδρου. Σκέψις περὶ γάμου τοῦ Πτολεμαίου καὶ τῆς Κλεοπάτρας, θυγατρὸς τοῦ Φιλίππου. Ὁ Μάγας ἀνακτὰ τὴν Κυρηναικὴν ὑπὲρ τοῦ Πτολεμαίου. Ἡ Κλεοπάτρα δολοφονεῖται εἰς Σάοις.
- 307 Ὁ Δημήτριος συναθροίζει στόλον ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐπιδιδάσκει διὰ τὴν Ἀττικὴν. Ἰούνιος—Σεπτέμβριος. Ὁ Δημήτριος ἐν Πειραιεῖ. Ἐλευθερωσις Ἀθηνῶν. Ἀναχώρησις Δημητρίου τοῦ Φαληρέως. Ἰδρυσις τῆς Ἀντιγονίδος καὶ τῆς Δημητριάδος φυλῆς ἐν Ἀθήναις. Ὁ Ἀλκέτας δολοφονεῖται ἐν Ἠπειρῷ. Ὁ Πύρρος ἐπαναφέρεται ὑπὸ τοῦ Γλαυκίου.
- 306 Ὁ Δημήτριος, ἀνακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου, μεταβαίνει εἰς τὰ ὄρια τῆς Κιλικίας καὶ εἰς τὴν Κύπρον. Πολιορκία τῆς Σαλαμίνας. Ὁ Δημήτριος ἐν ναυμαχίᾳ παρὰ τὴν Σαλαμίνα νικά τὸν Πτολεμαῖον. Ὁ Ἀντίγονος λαμβάνει τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως. Ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Λυσισμάχος καὶ ὁ Κασσάνδρος λαμβάνουν τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως. Ἐπιθετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Κασσάνδρου, ὅστις, καταλαβὼν Βοιωτίαν καὶ Εὐβοίαν, ἀπειλεῖ τὴν Ἀττικὴν. Θάνατος Φιλίππου, υἱοῦ τοῦ Ἀντιγόνου, Νοέμβριος. Ἐκστρατεία εἰς Αἴγυπτον. Ἀποτυχία Ἀντιγόνου.
- 305 Ὁ Κασσάνδρος εἰσβάλλει εἰς Ἀττικὴν, κυριεῖται τὴν Φυλὴν καὶ τὸ Πάνακτον καὶ ἀπαλείπει τὰς Ἀθήνας. Οἱ Ἀθηναῖοι λαμβάνουν ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ Ἀντιγόνου. Ὁ Ἀντίγονος στρέφεται κατὰ τὸν Ροδίων. Ἡ Ρόδος πολιορκεῖται ὑπὸ τοῦ Δημητρίου. Αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἐπικαλοῦνται τὴν βοήθειαν τοῦ Δημητρίου κατὰ τοῦ Κασσάνδρου καὶ τοῦ Πολυστέρχοντος. Ὁ Δημήτριος συνομολογεῖ εἰρήνην πρὸς τοὺς Ροδίους. Ὁ Δημήτριος ἐν τῇ Εὐβοίᾳ καὶ τῇ Ἀττικῇ. Ὁ Κασσάνδρος, καταδικώμενος ὑπὸ τοῦ Δημητρίου, διέρχεται πάλιν τὰς Θερμοπύλας. Δισομνὴ τοῦ Δημητρίου ἐν Ἀθήναις.
- 303 Ὁ Κλεώνυμος καταλαμβάνει τὴν Κέρκυραν. Ὁ Δημήτριος ἐν τῇ Πελοποννήσῳ. Ἄλωσις τοῦ Ἄργου, τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῆς Τροιζίνος, ὑποταγὴ τῆς Ἀρκαδίας, ἄλωσις καὶ ἀνοικοδόμησις τῆς Σικυῶνος. Ἄλωσις τῆς Κορίνθου, τῆς Βούρας καὶ τοῦ Αἰγίου. Συνέδριον ἐν Κορίνθῳ. Ὁ Δημήτριος ἀρχιστράτηγος τῆς ἑλληνικῆς συμμαχίας. Ὁ Δημήτριος καταλαμβάνει Κέρκυραν καὶ Λευκάδα.
- 302 Ἐπιστροφὴ Δημητρίου καὶ δισομνὴ του ἐν Ἀθήναις. Ἀκολασία τοῦ βασιλέως. Ὁ Δημήτριος κατὰ τοῦ Κασσάνδρου. Συμμαχία Κασσάνδρου καὶ Λυσισμάχου. Τετραπλῆ συμμαχία Κασσάνδρου, Λυσισμάχου, Πτολεμαίου καὶ Σελεύκου. Λυσισμάχος καὶ Πρεπέλας εἰσβάλλουν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. Ὑποταγὴ Αἰολίδος καὶ Ἰωνίας. Ὁ Κασσάνδρος καταλαμβάνει τὰς Θερμοπύλας, Μηδιδάτης ὁ Β' δολοφονεῖται. Ὁ Ἀντίγονος καταδιώκει τὸν Λυσισμάχον, ὑποχωροῦντα πρὸς Βορρᾶν. Ὁ Λυσισμάχος κωφεύεται τὴν Ἄμυστον, τὴν βασιτίσαν τῆς Ἡσκακίας. Ὁ Πτολεμαῖος εἰσβάλλει εἰς Συρίαν. Ὁ Δημήτριος συναθροίζει τὰς δυνάμεις του εἰς Χαλκίδα καὶ ἀποδιδάσκει εἰς Θεσσαλίαν. Οἱ στρατοὶ τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Κασσάνδρου ἐν Θεσσαλίᾳ. Ὁ Δημήτριος καταλαμβάνει τὰς Φεράς. Ὁ Δημήτριος συνθηκολογεῖ πρὸς τὸν Κασσάνδρον, ἐπιδιδάσκει διὰ τὴν Ἀσίαν, ἀνακτὰ τὰ παράλια τὰ ἀπὸ τῆς Ἐφέσου μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ πιθανῶς καὶ τὴν Σάμον. Ὁ Κασσάνδρος ἀνακτὰ τὴν Θεσσαλίαν καὶ προχωρεῖ πέραν τῶν Θερμοπυλῶν. Ἐπανάστασις ἐν Ἠπειρῷ. Ἔξωσις τοῦ Πύρρου. Ὁ στρατὸς τοῦ Κασσάνδρου ἐν Ἀσίᾳ.
- 301 Ὁ στρατὸς τῶν συμμάχων συγκεντρῶται παρὰ τὸν Ἄλυν. Μάχη ἐν Ἰψῷ. Ὁ Δημήτριος εἰς Ἐφεσον, Καρίαν, Κιλικίαν καὶ ἐκ νέου εἰς Ἐφεσον. Ἀποστασία Ἀθηνῶν. Δισομνὴ κράτους μετὰ Σελεύκου, Λυσισμάχου καὶ Κασσάνδρου. Ἰδρυσις βασιλείων Ἀρμενίας, Καππαδοκίας καὶ Πόντου. Αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Ἀσίας ὑπατεύει τοῦ Λυσισμάχου. Ὁ Δημήτριος εἰς τὸν Ἰσθμὸν καὶ ἐπιτετα εἰς τὰ παράλια τῆς Θράκης. Ὁ Σέλευκος εἰς Κοίλην Συρίαν καὶ Φοινίαν. Συμμαχία Πτολεμαίου καὶ Λυσισμάχου. Ὁ Κασσάνδρος πολιορκεῖ τὴν Ἐλάτειαν, ἀπειλῶν τὴν Ἀττικὴν. Συμμαχία Ἀθηναίων καὶ Αἰτωλῶν.
- 300 Ὁ Σέλευκος καλεῖ τὸν Δημήτριον εἰς Συρίαν. Ὁ Σέλευκος κωφεύεται τὴν Στρατονίκην, θυγατέρα τοῦ Δημητρίου. Ἐπιτυχία Δημητρίου ἐν Φοινίᾳ καὶ Κοίλῃ Συρίας. Καταστροφὴ Σαμαρείας. Εἰρήνη Πτολεμαίου καὶ Δημητρίου. Ὁ Πύρρος δμῆρος ἐν Αἰγύπτῳ.
- 299 Ὁ Δημήτριος ἐτοιμάζεται διὰ τὴν κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἐκστρατείαν. Οἱ Ἀθηναῖοι ζητοῦν τὴν βοήθειαν τῶν Κασσάνδρου, Λυσισμάχου καὶ Πτολεμαίου.

- π.Χ.
- 298 Ἀρχὴ τοῦ «Τετραετοῦς πολέμου». Ὁ Δημήτριος ἀποδίδεται εἰς Ἀττικὴν. Ἐκστρατεία τοῦ Σελεύκου εἰς Ἄκραν Ἀνατολήν.
- 297 Ὁ Ζαοίτης ἡγεμὼν τῆς Βιθυνίας, λαμβάνει τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως. Θάνατος Κασσάνδρου. Ὁ δευτερότοκος Ἀντίπατρος βασιλεύει τῆς Μακεδονίας. Ὁ Δημήτριος καταλαμβάνει τὴν Ἐλευσίνα καὶ τὸν Ραιναῦντα. Ὁ Πύρρος βασιλεύει μετὰ τοῦ Νεοπτολέμου. Διαφώνια διαδόχων τοῦ Κασσάνδρου. Ὁ Δημήτριος καταλαμβάνει τὸν Πειραιᾶ. Ἀποκλείει τὰς Ἀθήνας. Ἀτυχὴς ἐκστρατεία τοῦ Ἀγαθόκλους κατὰ τῶν Γετῶν.
- 295 Ὁ Πύρρος μόνος βασιλεύει τῆς Ἠπείρου. Φυγὴ τοῦ Λαχάρου. Αἱ Ἀθῆναι συνθηκολογοῦν. Ὁ Σέλευκος καταλαμβάνει τὴν Κιλικίαν καὶ ὁ Πτολεμαῖος τὴν Κύπρον. Ὁ Δημήτριος ἐπέρχεται κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ νικᾷ αὐτοὺς παρὰ τῆς Σπάρτης. Συνθήκη Πύρρου καὶ Ἀντιπάτρου καὶ Ἀλεξάνδρου, βασιλέων Μακεδονίας.
- 294 Ὑποχώρησις Δημητρίου. Ὁ Ἀλέξανδρος οὐδεὶς κατ' αὐτὸν εἰς Θεσσαλίαν. Ὁ Ἀλέξανδρος φονεύεται ὑπὸ τοῦ Δημητρίου. ἀνακηρυσσομένου βασιλέως τῆς Μακεδονίας.
- 293 Ὁ Δημήτριος καταλαμβάνει τὰς Θήβας καὶ ὑποτάσσει τὴν Βοιωτίαν. Μακεδονικὴ φρουρὰ.
- 292 Ὁ Σέλευκος δίδει τὴν Στρατονίκην καὶ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ κράτους εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντίοχου. Ὁ Λυσίμαχος ἀναγνωρίζει τὸν Δημήτριον βασιλέα τῆς Μακεδονίας.
- 291 Ἐκστρατεία τοῦ Λυσίμαχου κατὰ Γετῶν. Ὁ Λυσίμαχος προσηρμινεῖ ἀιχμάλωτος τῶν Γετῶν. Νέα ἐπανάστασις τῶν Βοιωτῶν. Πολιορκία καὶ ἄλωσις τῶν Θηβῶν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου.
- 290 Κατάληψις Δελφῶν ὑπὸ Λοκρῶν καὶ Αἰτωλῶν. Ὁ Πύρρος νυμφεύεται τὴν Βιρκέναν θυγατέρα τοῦ Βαρδύλλιος.
- 289 Σχέδια τοῦ Δημητρίου. Σχέσεις του πρὸς Ἀγαθοκλέα τῶν Συρακουσῶν καὶ τοὺς Ρωμαίους. Πόλεμος Δημητρίου κατὰ Πύρρου καὶ Αἰτωλῶν. Ὁ Δημήτριος νυμφεύεται τὴν Λάνασσαν ἐν Κερκύρα. Ἦττα μακεδονικὸν στρατὸν. Ὁ Πύρρος εἰσβάλλει εἰς Μακεδονίαν. Ὁ Δημήτριος τὸν ἐκδιώκει. Συνομολογεῖται μετὰ τὸν εἰρήνην.
- 288 Μεγάλαι προτομομασίαι τοῦ Δημητρίου χάριν ἐκστρατείας εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὁ Μένων, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων, ἐπέρχεται κατὰ τῶν Συρακουσῶν. Συμμαχία Σελεύκου, Πτολεμαίου, Λυσίμαχου καὶ Πύρρου κατὰ Δημητρίου. Ὁ Δημήτριος ἐγκαταλείπεται ὑπὸ τοῦ στρατοῦ του. Ὁ Πύρρος βασιλεύει τῆς Μακεδονίας. Ἡ Φίλα, σύζυγος τοῦ Δημητρίου, αὐτοκτονεῖ. Διανομὴ Μακεδονίας μετὰ Πύρρου καὶ Λυσίμαχου. Ἡ Μακεδονικὴ φρουρὰ ἐκδιώκεται ἐξ Ἀθηνῶν. Ὁ Δημήτριος μετὰ τὸν στρατὸν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀντιόχου, πολιορκεῖ τὰς Ἀθήνας, αἱ ὅποια λαμβάνουσιν βοήθειαν παρὰ τοῦ Πύρρου.
- 287 Ὁ Πύρρος ἐν Θεσσαλίᾳ. Ἦττάται ὑπὸ τοῦ Λυσίμαχου καὶ παραίτηται τοῦ θρόνου τῆς Μακεδονίας. Ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θεσσαλία προσηρμινεῖται εἰς τὸν βασιλεῖον τῆς Θράκης. Συνθήκη Ἀντιόχου καὶ Πύρρου. Οἱ Ταραντῖνοι ἐξουδύν τοὺς Ἰταλιώτας εἰς πόλεμον κατὰ τῆς Ρώμης.
- 286 Ὁ Δημήτριος κατὰ τοῦ Σελεύκου ἀιχμαλωτίζεται καὶ περιορίζεται εἰς τὴν Ἀτάμειαν τὴν ἐπὶ τοῦ Ὀρόντου.
- 285 Ἐκστρατεία Λυσίμαχου εἰς Θράκην. Πτολεμαῖος ὁ Φιλαδέλφιος συμμαχίσει μετὰ τοῦ πατρὸς του. Πτολεμαῖος ὁ Κεραινός. Ὁ Λυσίμαχος καταλαμβάνει τὴν Ἡράκλειαν καὶ φονεύει τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀκάσσιδος. Οἱ Ἰταλιῶται πολιορκεῖται κατὰ τῆς Ρώμης. Ἦττα τοῦ πραιπόσιτος Λ. Καικιλίου παρὰ τὸ Ἀρρήτιον. Ὁ Ἀγαθοκλῆς δολοφονεῖται ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Κεραινοῦ.
- 283 Θάνατος Δημητρίου. Θάνατος Πτολεμαίου Α' τοῦ Σωτήρος. Ἀνάρρησις Πτολεμαίου Β' τοῦ Φιλαδέλφου. Ἐξολοθρευσις τῶν Γαλατῶν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων. Οἱ Βόιοι καὶ οἱ Τυρρηνοὶ ἠττώνται. Ἐμφάνισις Κελτῶν ἐν Ἰλλυρίᾳ. Ὁ Λυσίμαχος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁ Σέλευκος ἐκστρατεύει κατ' αὐτοῦ. Οἱ Βόιοι ἠττώνται παρὰ τὴν Ποπυλνίαν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων. Νίκη τοῦ Γ. Φαβρικίου κατὰ Λευκανῶν. Ρῆξις μετὰ τῶν Ταραντῶν καὶ Ρώμης.
- 282 Κατάκτησις Μ. Ἀσίας ὑπὸ τοῦ Σελεύκου.
- 281 Μάιος. Ἡ ἐν Κόρου πεδία μάχη θάνατος τοῦ Λυσίμαχου. Ὁ Πύρρος ἀποστέλλει στρατὸν πρὸς τοὺς Ταραντῖνους. Ὁ Σέλευκος διέρχεται τὸν Ἑλλησποντον. Δολοφονεῖται ὑπὸ τοῦ Κεραινοῦ. Πτολεμαῖος ὁ Κεραινὸς βασιλεύει Θράκης. Ὁ Πατρακλῆς, στρατηγὸς τοῦ Ἀντιόχου, ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁ Πτολεμαῖος εἰσβάλλει εἰς Συρίαν. Ὁ Ἀντιόχος διεκδικεῖ τὸν θρόνον τῆς Μακεδονίας ἠττάται κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τοῦ Κεραινοῦ.

- π.Χ.
- 280 Ὁ Πύρρος διαπεράσσει μετὰ στρατοῦ εἰς Ἰταλίαν. Πόλεμος μετὰ Πύρρου καὶ Ρωμαίων. Ὁ Πύρρος ἐν Τάραντι. Πρῶτῃ ἐπιδρομῇ Κελτῶν εἰς Θράκην ὑπὸ τῶν Καυθαλῶν. Λοιμὸς ἐν Ἑλλάδι. Πάτρις, Δύμη, Τρίταια καὶ Φοαὶ συμμαχῆσαι ἐκδιώκουν τὰς μακεδονικὰς φρουρὰς. Ἀρχαὶ Ἀγαθικῆς Συμπολιτείας. Ὁ Πύρρος νικᾷ τοὺς Ρωμαίους εἰς τὴν Ἡράκλειαν. Ὁ Κορινθίωνος λεγεὼν, ἐπανάστατήσας, καταλαμβάνει τὸν Ῥήγιον. Οἱ Ρωμαῖοι ἐκδιώκονται ἐκ τῆς νητίος Ἰταλίας. Οἱ Ρωμαῖοι συνάπτουν εἰρήνην μετὰ τοὺς Τυρρηνοὺς. Ὁ Πύρρος ληλατῆ τὴν Καυτανίαν. Προχωρεῖ μεχρὶ τῆς Πραϊνέστου. Ὑποχωρεῖ καὶ στρατοπεδεύει εἰς Καυτανίαν. Προσβία Φαβρικίου εἰς Τάραντα. Ὁ Πύρρος ἀπολοῖ τοὺς ἀιχμαλίτους. Οἱ Καρχηδόνιοι προσφέρουσιν εἰς Ρωμαίους βοήθειαν. Ἡ σύγκλητος ἀποποιεῖται. Ὁ Πτολεμαῖος υἱὸς τοῦ Λυσίμαχου, καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰλλυριῶν Μονούμιος εἰσβάλλουν εἰς Μακεδονίαν. Εἰρήνη μετὰ Ἀντιόχου καὶ Κεραινοῦ. Οἱ υἱοὶ τοῦ Λυσίμαχου δολοφονοῦνται ἐν Κασσαυδρίᾳ ὑπὸ τοῦ Κεραινοῦ, ὅστις γίνεται βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας.
- 279 Πόλεμος Ἀντιόχου κατὰ Νικομήδους καὶ Ἀντιόχου. Ὁ στρατὸς τῆς Συρίας ἐξολοθρευεῖται ἐν Βιθυνίᾳ ὑπὸ τοῦ Νικομήδους, συμμαχοῦντος μετὰ τῆς Ἡράκλειαν. Δευτέρα εἰσβολὴ τῶν Κελτῶν εἰς τὴν Θράκην, Παιονίαν, Μακεδονίαν καὶ Ἰλλυρίαν. Ὁ Κεραινὸς ἠττάται καὶ φονεύεται. Ἐπαναληψίς ἐξοστραξιῶν Ρώμης καὶ Πύρρου. Ἡ παρὰ τὸ Ἀσπιον μάχη. Ὁ Πύρρος νικητὴς, λόγω καμάτου, ἀποσύρεται εἰς Τάραντα. Συμμαχία Ρώμης καὶ Καρχηδόνος. Ἰούλιος - Σεπτέμβριος. Ὁ Μελέαντος βασιλεύει τῆς Μακεδονίας ἐπὶ δύο μῆνας ἀντικαθίσταται ὑπὸ τοῦ Ἀντιπάτρου, ὅστις πάλιν ἐκθρονίζεται ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Σωσθένους. Ὁ Ἀλέκτας τῶν Συρακουσῶν ἐπικαλεῖται τὸν Πύρρον.
- 278 Πολιορκία Συρακουσῶν ὑπὸ Καρχηδονίων. Τρίτῃ εἰσβολῇ Κελτῶν. Ἀτυχία Κελτῶν πρὸ τῶν Θερμισυλλῶν. Οἱ Κελτοὶ εἰσβάλλουν εἰς Φακίδα. Ἀποκρούονται πρὸ τῶν Δελφῶν. Ἰούλιος. Ὁ Πύρρος διαπερασιεῖται εἰς Σικελίαν. Νίκαι Φαβρικίου ἐν τῇ Σαυιτικῇ. Ὑποχώρησις Κελτῶν. Κελτικαὶ ἀποικίαι ἐν Ἰλλυρία καὶ Θράκῃ. Ὁ Κορινθίωνος ἰδρύει τὸ κράτος τῆς Τύλων. Θάνατος Σωσθένους. Ὁ Πύρρος καταλαμβάνει ὅλην τὴν Σικελίαν. Οἱ Καρχηδόνιοι εἰς Λιλύβαιον προτείνουσιν εἰρήνην.
- 277 Κελτικὰ στίχη ὑπὸ τῶν Λεονορίων καὶ τῶν Λουτάσιον ληλατῶν τὰ παράλια τῆς Προποντιδος. Διαπερασιεῖνται εἰς Ἀσίαν. Ὁ Πύρρος πολιορκεῖ ματαίως ἐπὶ δὴμιον τὸν Λιλύβαιον. Οἱ Ρωμαῖοι ληλατῶν τὴν Σαυιτικὴν. Ὁ πόλεμος ἄρχεται ἐκ νέου μετὰ Ἀντιόχου καὶ Ἀντιόχου. Ὁ Ἀντιόχος νικᾷ κατὰ θάλασσαν. Ἀναρχία ἐν Μακεδονίᾳ. Βλέψεις Πύρρου ἐπὶ τῆς Ἀφρικής. Νίκη Ἀντιόχου κατὰ Κελτῶν ἐν Λυσίμαχίᾳ. Ὁ Ἀντιόχος, συμμαχῆσας μετὰ τῶν Αἰτωλῶν, καταλαμβάνει αὐτῶν τὴν Μακεδονίαν. Οἱ Κελτοὶ τῆς Ἀσίας (Γαλάται) ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Νικομήδους, ὅστις νικᾷ τὸν Ζιποίτην καὶ καταλαμβάνει τὴν Βιθυνίαν. Ἐπανάστασις Σικελιωτῶν κατὰ τοῦ δεσποτισμοῦ τοῦ Πύρρου Παδοβοὶ Καρχηδονίων. Ληλασίαι τῶν Γαλατῶν ἐν Λυδία καὶ Καρίᾳ.
- 276 Ἐπιτυχία Ρωμαίων ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ. Ταραντῖνοι καὶ Σαυιτικοὶ καλοῦν τὸν Πύρρον εἰς Ἰταλίαν. Ἀντίοχος, Νικομήδης καὶ Ἀντιόχος κατὰ τῶν Γαλατῶν. Εἰρήνη μετὰ τῶν τριῶν βασιλέων. Ὁ Ἀντιόχος νυμφεύεται τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ἀντιόχου. Ἐπανάστασις τοῦ Αἰγίου. Συμμαχία τῶν πέντε ἀγαθῶν πόλεων. Ἐπέκτασις τῆς νέας Ἀγαθικῆς Συμπολιτείας. Λοιμὸς ἐν Ρώμῃ. Ὁ Ἀντιόχος πολιορκεῖ τὴν Κασσαυδρίαν, βοηθουμένην ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν. Οἱ Σπαρτιατῶν ὑπὸ τὸν Κλεόμωρον καταλαμβάνουσιν τὴν Τροιζῆνα. Ἐπίστροφος Πύρρου εἰς Ἰταλίαν. Σύλησις τοῦ υἱοῦ τῆς Περσεφόνης ἐν Λακροῖς. Ὁ Πύρρος ἐν Τάραντι.
- 275 Ἄλωσις Κασσανδρείας ὑπὸ Ἀμεινίου ὑπερὸ τοῦ Ἀντιόχου. Ἡ παρὰ τὴν Βενεβεντῶν μάχη. Ὁ Πύρρος μῆτις ζητεῖ δόθειαν παρὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀνατολῆς. Πόλεμος Πτολεμαίου Β' καὶ Μάγα τῆς Κυρήνης.
- 274 Ὁ Πύρρος ἐπανερχεται εἰς Ἠπειρον καταλιπὼν τὸν Μίλωνα καὶ τὸν Ἐλεγον ἐν Τάραντι. Προσλαμβάνει Γαλάτας μισθοφόρους καὶ κρούσει πόλεμον κατὰ τῆς Μακεδονίας. Πτολεμαῖος ὁ Β' ζητεῖ τὴν φίλον τῶν Ρωμαίων. Ρωμαϊκὴ προσβία εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἄλωσις Κερκύρας ὑπὸ Πτολεμαίου υἱοῦ τοῦ Πύρρου. Ὁ Ἀντιόχος ἠττάται ὑπὸ Πύρρου.
- 273 Κατάληψις Αἰγῶν. Ὁ Πύρρος βασιλεύει τῆς Μακεδονίας. Νέα ἦττα τοῦ Ἀντιόχου. Νίκαι Ρωμαίων κατὰ τῶν Σαυιτιῶν, Λευκανῶν καὶ Βακτιῶν.

- 272 Ὁ Πύρρος εἰσβάλλει εἰς Πελοπόννησον διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, χωρεῖ κατὰ τῆς Μεγαλοπόλεως καὶ ἐκείθεν κατὰ τῆς Σπάρτης πρὸς ἀποκατάστασιν καὶ ἐκείθεν κατὰ τῆς Σπάρτης πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ Κλεωνίου. Ἀποτυχία καὶ ὑποχώρησις τοῦ Πύρρου. Θάνατος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Πτολεμαίου. Φθινόπωρον. Ὁ Πύρρος πρὸ τοῦ Ἄργους ὑπερασπιζομένου ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου. Μάχη παρὰ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως. Θάνατος Πύρρου. Ὁ στρατὸς τοῦ διασκοπίζεται. Ἄλωσις Τάραντος ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Εἰρήνη Ἀλεξάνδρου, βασιλέως τῆς Ἡπείρου καὶ Ἀντιγόνου βασιλέως τῆς Μακεδονίας.
- 271 Ὁ Ἀριστόδημος τύραννος ἐν Μεγαλοπόλει. Ὁ Ἀριστότιμος τύραννος ἐν Ἡλίδι.
- 270 Ὁ Ἀριστότιμος φονεύεται ἐν Ἡλίδι. Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος νυμφεύεται τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ἀρσινόην. Πόλεμος τοῦ Ἀλεξάνδρου τῆς Ἡπείρου κατὰ τοῦ Μανουίου, βασιλέως τῶν Δαρδάνων. Ἄλωσις Ρηγίου ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Ὁ Ἴερον νικᾷσας τοὺς Μαμερτινοὺς ἀνακηρύσσεται βασιλεὺς τῶν Συρακουσῶν.
- 269 Ἡ Ἀπολλωνία ἀπειλομένη ὑπὸ τοῦ Μανουίου ἀποστέλλει πρεσβείαν εἰς Ῥώμην.
- 268 Ἐπαναστάσις ἐν Ἡλίδι. Φόνος τοῦ Ἀριστοτίμου. Συμμαχία Ἡλείων καὶ Αἰτωλῶν.
- 266 Ὁ Χρემνίδης καὶ ὁ Γλαῦκος, διοικητὴς τοῦ Πειραιῶς, συναμοσθῶν κατὰ τοῦ Ἀντιγόνου. Χρემνίδεως πόλεμος. Αἱ Ἀθήναι ἐνθαρρυνόμεναι ὑπὸ τῆς Αἰγύπτου ἔρχονται εἰς ρῆξιν πρὸς τὴν Μακεδονίαν. Συμμαχία Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης καὶ τῶν συμμάχων τῆς. Ὁ Ἀντιγόνος εἰσβάλλει εἰς Ἀττικὴν. Ὁ Αἰγύπτιος ναύαρχος Πάτροκλος καὶ ὁ Σπαρτιάτης βασιλεὺς Ἄρεως νομίζοντες ἑκάτερος ὅτι ὁ ἕτερος θὰ δοθῆσθαι τὰς Ἀθήνας ἀφίνων αὐτὰς ἀνευ βοήθειας. Πλοιορκία Ἀθηνῶν. Πρώτος Συριακὸς πόλεμος (266—263) μεταξύ Πτολεμαίου Β' Μάγας καὶ Ἀντιγόνου. Θάνατος Μιθριδάτου, βασιλέως τοῦ Πόντου. Ὁ Ἀρισβαρζάνης τὸν διαδέχεται.
- 265 Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἡπείρου Ἀλέξανδρος εἰσβάλλει εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν μετὰ τῶν Αἰτωλῶν, οἱ ὅποιοι διπνέονται μετ' αὐτοῦ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ἡ Κόρινθος καὶ ἡ Εὐβοία ἐπαναστατοῦν. Ὁ Ἀντιγόνος εὐρίσκει εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐν ἀποκλεισμῷ, προδίδεται ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ καὶ ἠττάται ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Θάνατος τοῦ Ἄρεως, βασιλέως τῆς Σπάρτης. Ὁ Ἀλέξανδρος ἠττάται ὑπὸ τοῦ Δημητρίου, υἱοῦ τοῦ Ἀντιγόνου. Ὁ Ἀντιγόνος νικᾷ τὸν χειμῶνακόν στόλον παρὰ τὴν Κῶν. Ἀπαρβιάζεται εἰς Πελοπόννησον, νικᾷ παρὰ τὴν Κόρινθον καὶ ἀνακτᾷ τὴν Εὐβοίαν.
- 264 Ὁ Ἀντιγόνος κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου τῆς Κορίνθου. Ἰδρυσις τῆς Νικομηδείας. Ὁ Ἀθανίδης τύραννος τῆς Σικυῶνος.
- 263 Ἄλωσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου. Μακεδονικὴ φρουρὰ εἰς τὴν πόλιν. Γέννησις Ἀντιγόνου τοῦ Δάσανος, υἱοῦ Δημητρίου τοῦ Καλοῦ. Θάνατος Φιλιπταίου, ἡγεμόνος τῆς Περγάμου. Ὁ Εὐμένης τὸν διαδέχεται.
- 262 Θάνατος Νικομήδους. Πόλεμος περὶ διαδοχῆς ἐν Βιθυνία.
- 261 Θάνατος Ἀντιόχου Α' τοῦ Σωτήρος. Ἀνάορησις Ἀντιόχου Β' τοῦ Θεοῦ.
- 260 Θάνατος Ἀλεξάνδρου τῆς Ἡπείρου. Ἡ Ὀλυμπίας ἐπίτροπος τῶν υἱῶν τῆς. Ἀντιόχος ὁ Β' πολεμᾷ κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Ἡρακλείας, συμμάχων τῆς Αἰγύπτου. Ἐκστρατεία του εἰς Θράκην.
- 259 Πλοιορκία τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου.
- 258 Θάνατος Μάγας τῆς Κυρήνης. Δεύτερος Συριακὸς πόλεμος (258—248) μεταξύ Ἀντιόχου καὶ Πτολεμαίου.
- 257 Δημήτριος ὁ Καλὸς καλεῖται εἰς Κυρήνην ὑπὸ τῆς Ἀπίμας.
- 256 Θάνατος τοῦ Ἀρισβαρζάνου, βασιλέως τοῦ Πόντου. Ὁ Μιθριδάτης τὸν διαδέχεται.
- 255 Ὁ Ἀντιγόνος ἀνακαλεῖ τὴν ἐν τῷ Μουσεῖῳ φρουρὰν καὶ ἀποδίδει τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους.
- 254 Ἐδραϊσις Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Ὁ Εὐάνθιππος ἐν Καρχηδόνι.
- 253 Θάνατος τοῦ Ἀκροτάτου, βασιλέως τῆς Σπάρτης. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ τίθεται ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ Λεωνίδου.
- 252 Ἐλευθέρωσις Μεγαλοπόλεως. Θάνατος τοῦ τυράννου Ἀριστοδήμου. Ἀνασύστασις Ἀρκαδικῆς ὁμοσπονδίας.
- 251 Φεβρουάριος. Ἡ Σικυῶν, ἐλευθερωθεῖσα ὑπὸ τοῦ

- Ἀράτου, προσχωρεῖ εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν Συμπολιτείαν. Μετάδοσις Ἀράτου εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Θάνατος Δημητρίου τοῦ Καλοῦ, φονευθέντος κατὰ διαταγὴν τῆς μητρός του Βερενίκης.
- 250 Ἀποστασία Πάρθων. Ἀρχὴ τοῦ κράτους τῶν Ἀρκαδικῶν.
- 249 Εἰρήνη Αἰγύπτου καὶ Συρίας, καθὼς καὶ Αἰγύπτου καὶ Μακεδονίας.
- 248 Γάμος Ἀντιόχου Γ' μετὰ τῆς Βερενίκης, θυγατρὸς τοῦ Πτολεμαίου.
- 247 Γάμος Πτολεμαίου Γ' μετὰ τῆς Βερενίκης τῆς Κυρήνης. Ἡ Βερενίκη, βασίλισσα τῆς Συρίας, φονεύεται κατὰ διαταγὴν τῆς ἀντιζήλου τῆς Λαοδίκης. Τρίτος Συριακὸς πόλεμος. Ἐπαναστάσις τῶν ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνικῶν πόλεων. Θάνατος Πτολεμαίου Β' τοῦ Φιλάδελφου.
- 246 Πτολεμαῖος ὁ Γ' ὁ εὐεργέτης διαδέχεται αὐτόν. Θάνατος Ἀντιόχου Β' τοῦ Θεοῦ.
- 245 Ἀνάορησις Σελεύκου Β' τοῦ Καλλίνικου. Πόλεμος μεταξύ Αἰγύπτου καὶ Συρίας. Πτολεμαῖος ὁ Γ' καταλαμβάνει τὴν ἐπὶ τοῦ Ὀρόντου Σελεύκειαν, ἐκδιώκει τὸν Σέλευκον καὶ ἐπιχειρεῖ ἑκστρατείαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Μάγας ὁ Ἄρατος στρατηγὸς τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Ἀντιγόνος ὁ Γονατὸς κατὰ τῆς Αἰγύπτου. Ἡ παρὰ τὴν Αἰθῶρον ναυμαχία. Οἱ Βοιωτοὶ ἠττηθέντες ἐν Χαίρωνείᾳ ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν, προσχωροῦν εἰς τὴν Αἰτωλικὴν Συμπολιτείαν. Ἀναφέλλει ἑκστρατεία τοῦ Ἀράτου εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ Βοιωτίαν. Ὁ Ἅγις ἠττάται ἐν Μαντινείᾳ ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων.
- 244 Πτολεμαῖος ὁ Γ' εἰς Ἐκβάτανα, Περσέπολιν καὶ Σούσα. Ἀπόπειρα Ἄγιδος κατὰ Μεγαλοπόλεως. Θάνατος Ἀλεξάνδρου τῆς Κορίνθου. Ἡ Κόρινθος ἀνακτάται ὑπὸ τῶν Μακεδόνων. Ὁ στρατὸς Περσῶνος διοικητῆς τῆς Κορίνθου. Ὁ Λυδιδῆς τύραννος Μεγαλοπόλεως. Ἐπίδρομή Αἰτωλῶν εἰς Πελοπόννησον.
- 243 Ἐπαναστάσις Κυρήνης καὶ Πενταπόλεως. Ὁ Ἐκδῆμος καὶ ὁ Δημοσθένης νομοθέτῃ ἐν Κυρήνη. Μάγας, Ἐπάνοδος Πτολεμαίου τοῦ Γ' εἰς Αἴγυπτον. Εἰσβολὴ τοῦ Ἄγιδος εἰς Ἀχαΐαν. Εἰρήνη μεταξύ Ἄγιδος καὶ συμμάχων. Θέρος. Ἄλωσις τῆς Κορίνθου ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν, συμμάχων τῆς Κορίνθου. Ὁ Πτολεμαῖος ἀρχιστράτηγος τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Μεταρρυθμίσεις τοῦ Ἄγιδος ἐν Σπάρτῃ. Καθαίρεισι Λεωνίδου βασιλέως, ἀντικαθίστασθαι ὑπὸ Κλεομέδου. Πόλεμος Αἰγύπτου κατὰ πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, βυθουμένων ὑπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ Αἰτωλῶν. Ἡ παρὰ τὸν Μαιάνδρον Μαγνησία καταλαμβάνεται ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων.
- 242 Ἦντα αἰγυπτιακοῦ στόλου ὑπὸ Ραβίων. Ὁ Σέλευκος Β' ἰδρύει τὴν πόλιν Καλλινίκων ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου καὶ νυμφεύει τὴν ἀδελφὴν του μετὰ τοῦ Μιθριδάτου τοῦ Πόντου. Ὁ Σέλευκος λύει τὴν πολιορκίαν τῆς Δάμασκου. Ἡ Πέργησις προσχωρεῖ εἰς συμμαχίαν κατὰ τῆς Αἰγύπτου. Πολιτικὸν πραξικόπημα ἐν Σπάρτῃ. Ὁ Ἅγις καθαίρει τοὺς ἐφόρους. Ὁ Λεωνίδας φεύγει εἰς Τεγῶν. Ἐπίδρομή Αἰτωλῶν εἰς Λακωνίαν. Κατάργησις χρεῶν ἐν Σπάρτῃ.
- 241 Θάνατος Εὐμένους τῆς Περγάμου. Ἄτταλος ὁ Α' ἡγεμὸν τῆς Περγάμου. Συμμαχία Σπαρτιωτῶν καὶ Ἀχαιῶν κατὰ τῶν Αἰτωλῶν. Οἱ συμμαχοὶ ἐν Κορίνθῳ. Ὁ Ἄρατος εἰσβιβάζει ἀπαπέμψαι τὸν ἀσπαραγγοὺς στρατὸν. Οἱ Αἰτωλοὶ ἠττήσθη: ἐν Πελλήνῃ. Ἐπαναστάσις ἐν Σπάρτῃ παρεληθείσα ὑπὸ τῶν βίαιοπραγῶν τοῦ Ἀγροίλαου, βίου τοῦ Ἄγιδος. Ἐπάνοδος Λεωνίδου καὶ ἔξωσις Κλεομέδου. Ὁ Ἅγις ὑπὸ ἐπιτήρησιν. Φόνος Ἄγιδος. Ἡ χῆρα τοῦ Ἄγιδος νυμφεύεται τὸν Κλεομένην, υἱὸν τοῦ Λεωνίδου.
- 240 Ὁ Ἀρχίδαμος, ἀδελφὸς τοῦ Ἄγιδος, καταφεύγει εἰς Μεσσηνίαν. Ὁ Σέλευκος ἠττάται ἐν Ἀγκύρᾳ ὑπὸ τῶν Γαλατῶν. Εἰρήνη Ἀντιγόνου καὶ Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Ἀπόπειρα Ἀράτου κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Δολοφονία Ἀριστάρχου, τυράννου τοῦ Ἄργους. Ἀπόπειρα Ἀράτου κατὰ τοῦ Ἄργους.
- 239 Εἰρήνη Σελεύκου καὶ Ἀντιόχου τοῦ Ἴερακος, κρατούντος τὴν Μ. Ἀσίαν μέχρι Ταύρου. Δεκαετής εἰρήνη μεταξύ τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου καὶ Συρίας. Θάνατος Ἀντιγόνου τοῦ Γονατῆ. Ὁ Δημήτριος βασιλεὺς Μακεδονίας. Ἡ Στρατονίκη, ἀπαρθεύσασα ὑπὸ Δημητρίου τοῦ βασιλέως Μακεδονίας, καταφεύγει εἰς Συρίαν. Οἱ Ἀκαρνανεὶς τίθενται ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ῥωμαίων. Ἐπίδρομή Αἰτωλῶν εἰς Ἀκαρνανίαν καὶ Ἡπείρον.
- 238 Ὁ Δημήτριος τῆς Μακεδονίας νυμφεύεται τὴν Ἡπειρώτιδα ἡγεμονίδα Θόαν. Ἐκστρατεία Σελεύκου εἰς Ἀνατολήν.

π.Χ

- 237 Ὁ Σέλευκος ὑποτάσσει τὴν Μηδίαν καὶ Περσίαν. Οἱ Δάρβανοι ἀπειλοῦν τὰ σύνορα τῆς Μακεδονίας. Ὁ Σέλευκος ἐν τῇ Παρθυσίᾳ καὶ Βακτριανῇ. Μάιος. Πέμπτη στρατηγία Ἀράτου. Οἱ Αἰτωλοὶ καταλαμβάνουν τὴν Φιγαλείαν ἐν Ἀρκαδίᾳ. Συμμαχία τῶν δύο Συμπολιτειῶν Ἀχαϊκῆς καὶ Αἰτωλικῆς. Οἱ σύμμαχοι ἔρχονται τὴν κατὰ τῆς Μακεδονίας ἐξόρπασιν. Ὁ «Δημητριάδος πόλεμος». Οἱ Αἰτωλοὶ καταλαμβάνουν τὴν Θεσσαλίαν.
- 236 Ὁ Κλεομένης βασιλεὺς τῆς Σπάρτης. Ἀπόπειρα Ἀράτου κατὰ τοῦ Ἄργου. Μάχη πρὸς τὸν Ἀρίστιππον. Ραδιοργάνισις Ἀντιόχου τοῦ Ἱέρακος καὶ Στρατονίκης. Ἐπανάστασις Ἀντιόχου. Ὁ Ἀντιόχος συμμαχεῖ μετὰ τῶν Γαλατῶν. Ἐπανάστος τοῦ Σελεύκου εἰς Συρίαν καὶ συμμαχία μετὰ Ἀττάλου κατὰ Ἀντιόχου καὶ Στρατονίκης. Ὁ Δισίτης, στρατηγὸς τῶν Ἀχαιῶν, καταλαμβάνει τὴν Ἠραϊαν. Ὁ Ἀντιόχος καὶ οἱ Γαλαταὶ οὐτοῦ ἠττώνται ὑπὸ τοῦ Ἀττάλου. Ὁ Ἀττάλος ἀναγορεύεται βασιλεὺς τῆς Περγάμου.
- 235 Ὁ Ἀντιόχος ἐπανελημμένως ἠττῶνται ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Σελεύκου καὶ καταφυγὸν εἰς τὴν Ἀρμενίαν κατὰ μὲν μικρὰν νίκην. Μεταβαίνει εἰς Καππαδοκίαν καὶ ζητεῖ ἄσυλον ἐν Μαγνησίᾳ, ἐπὶ αἰγυπτιοῦ ἑδάφους. Ἐπέμβασις Πτολεμαίου εἰρήνη μετὰ Σελεύκου. Ἀντιόχος καὶ Πτολεμαῖος. Μάιος. Ἐκτη στρατηγία τοῦ Ἀράτου. Ἐλευθερίσις Ἠπείρου. Ἐξόντωσις Αἰακιδῶν. Ἐπανελημμέναι ἀπόπειραι Ἀράτου κατὰ τοῦ Ἄργου. Τὰ Νέμεα ἐορτάζονται ἐν Κλεωναίς. Ἀρατος καὶ Αἰτωλοὶ ἠττώνται ἐν Θεσσαλίᾳ ὑπὸ Μακεδόνων. Ἐπανάστος Ἀράτου εἰς Κορίνθον καὶ ἀπόπειρά του κατὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Ἀρίστιππος, τύραννος τοῦ Ἄργου, ἠττάται καὶ φονεύεται ἐν Κλεωναίς ὑπὸ Ἀχαιῶν. Ὁ Ἀριστόμαχος τὸν διαδέχεται.
- 234 Ὁ Δημήτριος εἰσβάλλει εἰς Βοιωτίαν. Φωκίδα ἀναδιοργανώνει τὸ Ἀμφικτιονικὸν συνέδριον τῶν Δελφῶν καὶ λεηλατεῖ τὴν Αἰτωλίαν. Ὁ Λυδιάδης, τύραννος τῆς Μεγαλοπόλεως, καταθέτει τὴν τυραννίδα. Μεγαλόπολις, Ὀρχομενός, Τεγέα καὶ Μαντίνεια προσχωροῦν εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν Συμπολιτείαν. Μάιος. Ὁ Λυδιάδης στρατηγὸς τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας.
- 233 Μάιος. Ἐβδόμη στρατηγία Ἀράτου. Εἰρήνη Μακεδονίας καὶ τῶν δύο Συμπολιτειῶν.
- 232 Μάιος. Δευτέρα στρατηγία Λυδιάδα. Ὀγδῆ στρατηγία τοῦ Ἀράτου. Οἱ Αἰτωλοὶ προσβάλλουν τὴν ἄκαρνανικὴν πόλιν Μεδώνα. Οἱ Αἰτωλοὶ ἠττώνται παρὰ τὸν Μεδώναν ὑπὸ τῶν Ἰλλυριῶν τοῦ Ἄγρωνος. Θάνατος τοῦ Ἄγρωνος. Ἡ Τεῦτα βασιλίσσα τῆς Ἰλλυρίας.
- 230 Εἰσβολὴ Ἰλλυριῶν εἰς Ἠπείρου. Ἄλκις Φοινίκης. Μάιος. Τρίτη στρατηγία τοῦ Λυδιάδα. Ρωμαϊκὴ προσθεῖα εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Τεῦτας. Ρῆξις μεταξὺ Ρώμης καὶ Ἰλλυρίας.
- 229 Νεαὶ ἐπιδρομαὶ τῶν Ἰλλυριῶν ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Δυραχίου καὶ τῆς Κερκύρας. Ὁ ἀχαϊκὸς στόλος, ἐρχόμενος εἰς βοήθειαν τῶν Κερκυραίων, ἠττάται παρὰ τοὺς Παξοὺς. Ἄλκις Κερκύρας ὑπὸ Ἰλλυριῶν. Μάιος. Ἐνάτη στρατηγία Ἀράτου. Πόλεμος μετὰ τῶν Δαρδάνων καὶ τῆς Μακεδονίας. Θάνατος Δημητρίου. Ἀντιόχος ὁ Δώρων βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας. Τὸ Ἄργος προσχωρεῖ εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν Συμπολιτείαν. Οἱ Ρωμαῖοι καταλαμβάνουν τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν. Λύουσι τὴν πολιορκίαν τοῦ Δυραχίου καὶ εἰσβάλλουν εἰς Ἰλλυρίαν. Ἐπανάστασις τῆς Θεσσαλίας. Οἱ Αἰτωλοὶ ἐν Θεσσαλίᾳ. Αἱ Ἀθῆναι ἀφίστανται ἀπὸ τῆς Μακεδονίας.
- 228 Εἰρήνη Ρωμαίων καὶ Ἰλλυριῶν. Διπλωματικαὶ σχέσεις Ρώμης πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας. Ὁ Κλεομένης ἐπιχειρεῖ ἐπιδρομὴν εἰς Ἀργολίδα. Ἀπόπειρα Ἀράτου κατὰ τοῦ Ὀρχομενοῦ. Ὁ Ἀριστόμαχος στρατηγὸς τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Οἱ Ἀχαιοὶ κατὰ τῆς Σπάρτης. Οἱ Ἀχαιοὶ παρὰ τὸ Παλλάντιον ὑποχωροῦν πρὸ τοῦ Κλεομένου. Ραδιοργάνισις Ἀντιόχου τοῦ Ἱέρακος, συμμαχοῦντος μετὰ τοῦ Ἀντιόχου καὶ τοῦ Πτολεμαίου. Ὁ Ἀντιόχος νικᾷ ἐν Θεσσαλίᾳ τοὺς Αἰτωλοὺς. Ἡ Μαντίνεια, Τεγέα, Ὀρχομενός εἰς τὴν Αἰτωλικὴν Συμπολιτείαν. Ἐνέργειαι Ἀντιόχου ἐν Λυδίᾳ καὶ Ἀντιόχου ἐν Καρίᾳ. Αἱ πόλεις τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου ἐνοῦνται μετὰ τῆς Αἰτωλικῆς Συμπολιτείας. Ὁ Ἀντιόχος, οἱ Αἰτωλοὶ καὶ οἱ Σπαρτιάται σχεδιάζουσιν τὸν διαμελισμὸν τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Συμμαχία Πτολεμαίου μετὰ Ἀττάλου τῆς Περγάμου.
- 227 Ὁ Ἀντιόχος, ἠττῶνται ὑπὸ τοῦ Ἀττάλου, παρὰ τὴν Κολόνν, καταφεύγει εἰς Σμύρνην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Θράκην, ὅπου πίπτει εἰς χεῖρας τῶν Αἰγυ-

π.Χ

- πτιῶν. Μάιος. Ἡ Μαντίνεια ἀνακτάται ὑπὸ τοῦ Ἀράτου καὶ καταλαμβάνεται ὑπὸ Ἀχαϊκῆς φρουρᾶς. Ἐκστρατεία Ἀχαιῶν εἰς Ἠλίδα. Ὁ Ἀρατος ἠττάται ὑπὸ Κλεομένου περὶ τὸ Λύκαιον. Ἀνακομὴ μετὰ τῆς Σπάρτης καὶ Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Θάνατος Εὐρυδαίδα, υἱοῦ τοῦ Ἀγίδος. Ἐξαφάνισις τοῦ οἴκου τῶν Προκλιδῶν. Νεαὶ συγκρούσεις Σπάρτης καὶ Συμπολιτείας. Ὁ Κλεομένης ἐν Λεύκτροις παρὰ τὴν Μεγαλόπολιν. Μάχη ἐν Λεύκτροις (Λαοδικείας). Θάνατος τοῦ Λυδιάδα. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐξανίστανται κατὰ τοῦ Ἀράτου. Ὁ Ἀρατος προσβάλλει ἐξ ἀποσπόντου καὶ ἐξολοθρευεῖ σπαρτιατικὸν ἀπόσπασμα παρὰ τὸν Ὀρχομενόν. Ὁ Μεγιστόνος, αὐτοκράτορας τῆς ἡπείρου τοῦ Ἀγίδος, αἰχμαλωτίζεται. Οἱ ἔφοροι σκέπτονται νὰ καθαρῶσιν τὸν Κλεομένην. Πραξικόπημα ἐν Σπάρτῃ. Σφαγὴ τῶν ἔφορων. Προγραὴ τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ἀποκατάστασις νόμων τοῦ Λυκούργου ὑπὸ τοῦ Κλεομένου.
- 226 Ὁ Κλεομένης λεηλατεῖ τὴν χώραν τῆς Μεγαλοπόλεως. Μάιος. Ὁ Ὑπερβάτος στρατηγὸς τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Ἡ Μαντίνεια ἀποσπάται τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας καὶ ἀνοίγει τὰς πύλας τῆς εἰς τὸν Κλεομένην. Διαπραγματεύσεις Μεγαλοπόλεως, Ἀράτου καὶ Ἀντιόχου.
- 225 Ἐκστρατεία Σελεύκου Β' εἰς Μ. Ἀσίαν. Θάνατος τοῦ Σελεύκου ὁ Γ' τὸν διαδέχεται. Ὁ συριακὸς στρατὸς ἠττάται ὑπὸ τοῦ Ἀττάλου, καταλαμβάνωντας ὅλας τὰς ἐν Μ. Ἀσίᾳ κτήσεις τῆς Συρίας. Ὁ Ἀντιόχος ὁ Ἱεράς, δραπέτευσας ἐκ τῆς εἰρκτῆς, δολοφονεῖται ἐν Θράκῃ. Οἱ Μεγαλοπολίται προτίθονται εἰς τὴν Ἀχαϊκὴν Συμπολιτείαν τὴν προσκλήσιν τοῦ Ἀντιόχου. Ὁ Πτολεμαῖος ὀθεῖ τὸν Κλεομένην εἰς πόλεμον. Ἐὰς. Ὁ Κλεομένης ἐν Ἀχαίᾳ. Μάχη παρὰ τὸ Ἐκατόμυρον. Ὁ Κλεομένης νικᾷσας, επιστρέφει εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐκδιώκει ἐκ τοῦ Λαοίου τὴν φρουρὰν τῆς Συμπολιτείας. Ὁ Ἀρατος ἐπαναλαμβάνει τὰς πρὸς Ἀντιόχου διαπραγματεύσεις. Μάιος. Ὁ Τιμόθεος στρατηγὸς τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Διαπραγματεύσεις Κλεομένου καὶ Συμπολιτείας, ἧτις ἀναγνωρίζει τὴν ἡγεμονίαν του.
- 224 Ὁ Ἀντιόχος συναθροίζει στρατὸν ἐν Θεσσαλίᾳ. Μάιος. Ἐνδεκάτη στρατηγία τοῦ Ἀράτου. Συμφωνία Ἀντιόχου καὶ Ἀράτου, ἀποτόμος ἐφαρμόμενος εἰς ῥῆσιν πρὸς τὸν Κλεομένην. Ὁ Κλεομένης κηρύττει τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Συμπολιτείας. Πολυάρμβιοι ἀποστασιῖς ἀχαϊκῶν πόλεων. Ὁ Κλεομένης μὴ καταλάβων τὴν Σικωῶνα εἰσέρχεται εἰς Πελλήνην, Φενεὸν, Πεντέλειον, Κεφάνος, Ἄργος, Φλυοῦντα, Κλεωνάς, Τροίησις, Ἐπίδουρον, Ἐριόνην. Ὁ Ἀρατος δικτάτωρ ἐν Σικωῶνι. Ἐκδιώκεται ἐκ τῆς Κορίνθου.
- 223 Ὁ Κλεομένης πολιορκεῖ τὸν Ἀκροκόρινθον. Ἐπιχειρεῖ διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Ἀράτου. Ὁ Κλεομένης πολιορκεῖ τὴν Σικωῶνα. (Σεισμός ἐν Ρόδῳ).—Μάιος. Δευτέρα στρατηγία τοῦ Τιμοθέου. Σύνοδος τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. Ὁ Ἀντιόχος καλεῖται ὑπ' αὐτῆς. Ὁ Κλεομένης ὀχυροῦται ἐν τῷ Ἰσθμῷ. Ἀποστασία Ἄργου. Θάνατος Μεγιστόνου. Ὁ Κλεομένης ἀπαυθύνεται ἐκ τοῦ Ἰσθμοῦ, εἰσέρχεται εἰς Ἄργος, εἶτα ἐγκαταλείπει τὴν πόλιν καὶ ὑποχωρεῖ εἰς τὴν Μαντίνειαν. Ὁ Ἀρατος στρατηγὸς τοῦ Ἄργου. Ἀντίδρασις τῶν ὀλιγαρχικῶν. Θανάτωσις Ἀριστομάχου. Ὁ Ἀντιόχος ἐν Ἄργει καὶ Ἀρκαδίᾳ. Ἡ Συμπολιτεία τοῦ ἀπαύει τὴν ἡγεμονίαν. Συμμαχία Πτολεμαίου καὶ Κλεομένου, ἀποστέλλοντες τὸν ὑπέρα καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἡμίρους εἰς Ἀλεξάνδρειαν.
- 222 Ὁ Ἀντιόχος καταλαμβάνει τὴν Τεγέαν. Ὁ Σέλευκος Γ' εἰσβάλλει εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἀποκρούει τὸν στρατὸν τοῦ Ἀττάλου. Δολοφονεῖται ἐν Φρυγίᾳ. Ἀντιόχος Γ' ὁ Μέγας τὸν διαδέχεται. Στρατιωτικὴ ἐπίδειξις Ἀντιόχου εἰς Λακωνίαν. Κατάληψις Ὀρχομενοῦ. Ἀντιόχος ὁ Γ' καὶ ὁ Ἀχαϊκὸς ἀποκαθιστοῦν τὴν συριακὴν κατοχὴν ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ. Ἀποστασία Σατραπῶν Μηδίας καὶ Περσίας. Ὁ Ἀντιόχος ἀποστέλλει κατ' αὐτῶν τὸν Ἔβανα.—Μάιος. Ματαίᾳ ἀπόπειρα Κλεομένου κατὰ Μεγαλοπόλεως. Ὁ Ἀντιόχος κυριεύει τὴν Μαντίνειαν, μετονομαζομένην κατ' αὐτῶν ἑν Ἄντιον. Ὁ Κλεομένης ἐλευθερῶναι τοὺς εἰλωτας καὶ ἀναδιοργανώνει τὸν στρατὸν.—Αὐγουστος. Ὁ Ἀντιόχος ἐν Αἰγίῳ. Ὁ Κλεομένης καταλαμβάνει τὴν Μεγαλόπολιν. Διαπραγματεύσεις Πτολεμαίου καὶ Κλεομένου. Πτολεμαῖος καὶ Ἀντιόχου. Οἱ στρατηγοὶ τοῦ Ἀντιόχου ἠττώνται. Νεαὶ στρατὸς ἀποστέλλεται εἰς Βαθυλωνίαν. Ὁ Ἀντιόχος νυμφεύεται τὴν Λαοδικήν, τὴν κόρην τοῦ Μιθριδάτου τοῦ Πόντου.

- μ.Χ.
- 675-681 Οι Σλαυοί προσβάλλουν τετράκις την Θεσσαλονίκη.
- 680-681 Ἡ ΣΤ' Οικουμενικὴ Σύνοδος εἰς Κωνσταντινούπολιν καταδικάζει τοὺς Μονοφυσίτας.
- 685-695 Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς Β' ὁ Ρινόμητος, υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου.
- 692 Οἱ Ἀραβεὶς ἠπλώνται παρὰ τὴν Σεβαστούπολιν Κιλικίας.
- 717-741 Αὐτοκράτωρ Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρος. Κατὰληψις Περγάμου ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Ἀποκρούεται πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
- 726 Διάταγμα ἐναντίον τῆς εἰκονολατρίας.
- 741-775 Ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος αὐτοκράτωρ Κωνσταντίνος Ε' ὁ Καπρώνιος. Σλαυοὶ εἰς Πελοπόννησον.
- 755 Πόλεμοι ἐπιτυχεῖς κατὰ Βουλγάρων.
- 765 Διωγμὸς εἰκονολατρῶν. Εἰκονομαχία.
- 775-780 Λέων Δ' αὐτοκράτωρ.
- 778 Ἐκστρατεία εἰς Συρίαν.
- 780-797 Αὐτοκράτωρ Κωνσταντίνος ΣΤ'.
- 783 Ταπεινωτικὴ συνθήκη εἰρήνης μετὰ τοὺς Μογγόλους.
- 787 Οἰκουμηνικὴ Σύνοδος ὑπὲρ τῶν εἰκόνων.
- 797-802 Εἰρήνη αὐτοκράτειρα, ἡ τυφλώσασα καὶ ἐκθρονίσασα τὸν υἱὸν τῆς Κωνσταντίνου ΣΤ'. Ὁ Ἀραῦν Ἀλ Ρασίτ ἐπαναλαμβάνει τὰς ἐπιθέσεις του κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἐπιβάλλει καταβολὴν φόρου.
- 802-811 Αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Α'.
- 807 Οἱ Σλαυοὶ ἐπαναστατοῦν εἰς Πελοπόννησον.
- 809 Ἐπιδρομὴ Κρούμμου, ἡγευδὸς τῶν Βουλγάρων.
- 813 Ὁ Κρούμμος πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
- 813-820 Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος αὐτοκράτωρ. Ἀλωσις τῆς Ἀδριανουπόλεως ὑπὸ τῶν Βουλγάρων.
- 815 Ἐπικύρωσις τῶν εἰκονομαχικῶν ἀποφάσεων ὑπὸ Συνόδου εἰς Κωνσταντινούπολιν.
- 820-829 Μιχαὴλ Β' ὁ Τραυλὸς αὐτοκράτωρ.
- 824 Ἡ Κρήτη κυριεύεται ὑπὸ Σαρακηνῶν πειρατῶν.
- 829-842 Θεόφιλος, ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ, αὐτοκράτωρ. Ἡ ποιήτρια Κασσιανή.
- 842-867 Αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Γ' ὁ Μέθυσος.
- 842 Ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων ὑπὸ Συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας).
- 852 Νέα βουλγαρικὴ ἐπίθεσις.
- 860 Πρώτη ἐμφάνισις τῶν Ρώσων πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
- 863 Ἀποστολὴ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου εἰς Μοραβίας.
- 864-865 Οἱ Ρώσοι ἐπιτίθενται κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
- 867 Ὁ Πάπας ἀναθεματίζεται ὑπὸ Οἰκουμηνικῆς Συνόδου.
- 867-886 Αὐτοκράτωρ Βασίλειος ὁ Μακεδών. Καταστροφὴ ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Νικήτα Ὁροφία τοῦ ἀραβικοῦ στόλου εἰς Ἑλλησπόντον καὶ ἄλλου παρὰ τὴν Κόρινθον.
- 886-912 Αὐτοκράτωρ Λέων ΣΤ' ὁ Σφοδρὸς.
- 904 Ληλοσία τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
- 907 Ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπειλείται ὑπὸ τῶν Ρώσων.
- 912-959 Αὐτοκράτωρ Κωνσταντίνος ὁ Πορφυρογέννητος, φημισθεὶς ὡς συγγραφεὺς κυρίως.
- 924 Ὁ Συμεὼν, τσάρος τῶν Βουλγάρων, πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
- 941 Οἱ Ρώσοι ἀποκρούονται πρὸ τῆς Κων(ι)πόλεως.
- 963-969 Αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Β' Φωκᾶς. Ἐπαναλαμβάνεται ὁ πόλεμος κατὰ τῶν Βουλγάρων. Συμμαχία μετὰ τοὺς Ρώσους τοῦ Κιέβου, οἱ ὅποιοι εἰσβάλλουν εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὸ 968.
- 969-976 Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Α' ὁ Τσιμισκής.
- 970 Ἦττα τοῦ Σβίατοσλάβου, ἡγεμόνος τοῦ Κιέβου.
- 971 Προσάρτησις τῆς Ἀνατολικῆς Βουλγαρίας εἰς τὸ Βυζαντικὸν κράτος.
- 974 Κατὰληψις τῆς Δαρμασκου καὶ Βηρυτοῦ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν.
- 976 Αὐτοκράτωρ Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος.
- 977-986 Ὁ Σαμουὴλ, τσάρος τῆς Βουλγαρίας, καταλαμβάνει τὴν Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν καὶ εἰσδύει εἰς Πελοπόννησον.
- 996 Οἱ Βούλγαροι παρὰ τὸν Σπερχειὸν ἠπλώνται.
- 1000-1014 Νέος πόλεμος κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ἡ Μακεδονία καὶ μέρη τῆς Βουλγαρίας παρὰ τὸν Δούσιν καταλαμβάνονται.
- 1014 Οἱ Βούλγαροι παρὰ τὰς Σέρρας ἠπλώνται.
- 1016 Εἰς Ν. Ἰταλίαν πρώτη ἐμφάνισις τῶν Νορμαννῶν.
- Οἱ Ἄλβανοι εἰσβάλλουν τὸ πρῶτον εἰς Ἑλλάδα.
- 1018 Ἡ Βουλγαρία ὑποτάσσεται.
- 1021-1022 Ἡ Ἀρμενία προσαρτάται.
- 1034-1041 Αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Δ' Παφλαγῶν.
- 1042-1054 Αὐτοκράτωρ Κωνσταντίνος Θ'. Οἱ Νορμαννοὶ ἠπλώνται ὑπὸ τοῦ Μανιάκη.

- μ.Χ.
- 1054 Ὁ πατριάρχης Κηρουλάριος διαρρηγνύει τὴν αἰώνιον τὴν σχέσηιν μετὰ τὴν Ρώμην.
- 1071 Ὁριστικὴ ἀπώλεια τῆς Βυζαντινικῆς Ἱερουσαλῆμ.
- 1071-1078 Αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Ζ' ὁ Δούκας. Ὁ Ψελλὸς ἔπατος τῶν εἰλοσόφων, πρωθυπουργός.
- 1096 Οἱ Σταυροφόροι εἰς Κωνσταντινούπολιν.
- 1097 Ἡ Νίκαια ὑπὸ τοὺς Σταυροφόρους.
- 1120 Ματαία πολιορκία τῆς Κερκύρας ὑπὸ Βενετῶν.
- 1147 Β' Σταυροφορία.
- 1171 Κατὰκτησις τῆς Δαλματίας.
- 1185 Αὐτοκράτωρ Ἰσαάκιος Β' ὁ Ἄγγελος (1195). Ὁ Ἀλέξιος Βρανᾶς νικά τοὺς Νορμαννοὺς.
- 1187 Ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου Σαλαδδίνος κυριεύει τὴν Ἱερουσαλῆμ.
- 1189 Γ' Σταυροφορία.
- 1190 Φρειδερίκος ὁ Βαρβαρόσσας μεταβαίνει εἰς Ἀνατολίην. Εἰς Μ. Ἀσίαν κυριεύει τὸ Ἰκόνιον.
- 1204 Ἀλέξιος Ε' ὁ Μούρτζουφλος αὐτοκράτωρ. Ἀλέξιος Δ' δολοφονεῖται. Ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων — 12 Ἀπριλίου.
- 1204 Ὁ κόμης Φλάνδρας Βαλδουίνος (1205) ἐκλέγεται Λατίνος αὐτοκράτωρ Βυζαντίου. Ὁ μαρκήσιος τοῦ Μομφερράτου Βονιφάτιος βασιλεὺς Θεσσαλονίκης. Ἡ Βενετία ἀγοράζει τὴν Κρήτην καὶ λαμβάνει νήσους καὶ ἐπινοίαι. Ἰδρύσις τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ὑπὸ Μιχαὴλ Ἀγγέλου καὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας ὑπὸ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Θεόδωρος Α' ὁ Λάσκαρις αὐτοκράτωρ Νικαίας.
- 1205 Κατὰληψις τῶν δυτικῶν περιφερειῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Βιλλαρδουίνου. Ἦττα τῶν Λατίνων ὑπὸ Βουλγάρων εἰς Ἀδριανούπολιν. Ἀμυνα Λέοντος τοῦ Σαυραῦ ἐν Κορίνθῳ κατὰ τῶν Λατίνων.
- 1206 Λατίνος αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐρρίκος κόμης Φλάνδρας.
- 1207 Ἰδρύσις τοῦ δουκάτου τοῦ Αἰγαίου (Νάξου) ὑπὸ Μάρκου Σανούδου.
- 1211 Ἦττα τῶν Σελτζουκιδῶν ὑπὸ Θεοδώρου Α' τοῦ Λασκάρεως.
- 1217 Αὐτοκράτωρ τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας Κωνσταντινουπόλεως ὁ Πέτρος Κουρτεναί. Θάνατος αὐτοῦ. Ἰωάννης Γεωργίου Β' ἡγεμῶν Ἀχαΐας.
- 1221 Αὐτοκράτωρ Βυζαντίου Ροβέρτος.
- 1222 Ὁ δεσπότης Ἠπείρου Θεόδωρος Δούκας ἀνακαταλαμβάνει τὴν Θεσσαλονίκην καὶ στέθεται αὐτοκράτωρ. Αὐτοκράτωρ Νικαίας Ἰωάννης Γ' ὁ Βατάτζης.
- 1228 Βαλδουίνος Β' αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου.
- 1229 Ἀποστασία τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς Βενετίας.
- 1230 Ἦττα καὶ αἰχμαλωσία τοῦ αὐτοκράτορος Θεσσαλονίκης Θεοδώρου ὑπὸ τῶν Βουλγάρων.
- 1244 Τὸ κράτος τῆς Θεσσαλονίκης ὑποτάσσεται εἰς τὸ τῆς Νικαίας.
- 1248 Ἀλωσις Μονεμβασίας ὑπὸ τῶν Φράγκων. Κτίσις Μιστρά ὑπὸ τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου.
- 1254 Θεόδωρος Β' Λάσκαρις αὐτοκράτωρ Νικαίας γίνεται κυριάρχος τοῦ δεσποτάτου Ἠπείρου καὶ εἰς Μακεδονίαν (1255) νικά τοὺς Βουλγάρους.
- 1261 Ὁ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος Νικαίας διὰ τοῦ Ἀλεξίου Στρατηγοῦλου ἀνακαταλαμβάνει τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ αἰχμαλωτίζει τὸν πρίγκιπα Ἀχαΐας.
- 1262 Ἐγκατάστασις Βυζαντινῶν εἰς Πελοπόννησον δι' ἀποκτήσεως Μονεμβασίας, Μάνης καὶ Μιστρά.
- 1267 Κατὰληψις τῆς Κερκύρας ὑπὸ Καρόλου Ἀνδεγαυικοῦ.
- 1282 Αὐτοκράτωρ Βυζαντίου Ἀνδρόνικος Β'.
- 1289 Ἰσαβέλλα Βιλλαρδουΐνη, κυρὰ τοῦ Μορέως.
- 1301 Ἦττα αὐτοκράτορος Μιχαὴλ ἀπὸ Ὀθωμανοῦ.
- 1302 Ἐμφάνισις τῆς ἐταιρίας τῶν Καταλαίων.
- 1307 Φίλιππος Α' τοῦ Τάραντος, ἡγεμῶν Ἀχαΐας.
- 1309 Κατὰληψις τῆς Ρόδου ὑπὸ Ἰωαννιτῶν.
- 1311 Μάχη τοῦ βοιωτικοῦ Κηφισοῦ μεταξύ Καταλαίων καὶ Γάλλων. Κατὰληψις τοῦ γαλλικοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ Καταλανοὶ εἰς Ἀθήνας.
- 1328 Κατὰληψις τῆς Ἠπείρου ὑπὸ Ἀνδρόνικου Γ' αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου.
- 1333 Ἐσθνήσις τῶν Ἀτταγιῶλων εἰς Πελοπόννησον.
- 1341 Αὐτοκράτωρ Βυζαντίου Ἰωάννης Ε' ὁ Παλαιός. Ἐπανάστασις Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ.
- 1347 Κατὰληψις Χίου ὑπὸ Γενουατῶν.
- 1348 Ἰδρύσις ἑλληνικοῦ δεσποτάτου εἰς Μιστράν ὑπὸ Μανουὴλ Καντακουζηνοῦ.
- 1351 Πολιορκία Θεσσαλονίκης ὑπὸ Στεφάνου Δουσάν.
- 1358 Ὁ Νικόλαος Ἀτταγιῶλης καστελλάνος Κορίνθου.
- 1361 Πρόσκλησις τῶν Τούρκων εἰς συμμαχίαν κατὰ τῶν Βιοιωτῶν παρὰ τῶν Καταλαίων. Ἀλωσις Θηβῶν παρὰ τῶν Τούρκων.
- 1363 Μεγάλῃ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης ἐναντίον τῆς Βενετίας. Καταστροφὴ τουρκικοῦ στόλου παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Φράγκων παρὰ τὰ Μέγαρα.
- 1364 Ροβέρτος τοῦ Τάραντος τελευταῖος ἡγεμῶν Ἀχαΐας. Ἡ Ἀδριανούπολις καθίσταται πρωτεύουσα τῶν Τούρκων.

μ.Χ.	μ.Χ.
1371	1718
Συντριβή των Σέρβων και Βουλγάρων παρά τον Έβρον υπό των Τούρκων.	Ἡ Βενετία μετὴν συνθήκην τοῦ Πασσάρωδης κρατεῖ μόνον τὰς Ἰωνίας νήσους, Βουθροτὸν, Πάργαν, Πρέβεζαν καὶ Βόνιτσαν.
1379 Ἀνδρόνικος Δ' αὐτοκράτωρ Βυζαντίου. Οἱ Ναβαρραῖοι εἰσβάλλουσι εἰς Ἑλλάδα. Ἐγκατάστασις τῶν Ἀλβανῶν εἰς Ἀττικὴν.	1766 Κατὰ προτροπὴν Ἀλεξάνδρου Ὁρλώφ γίνεται ἐπαύτασις εἰς τὴν Πελοπόννησον ὑπὸ τῶν Γρηγορίου Παπαδόπουλων.
1383 Δεσπότης Μιστραῖ Θεόδωρος Α' ὁ Παλαιολόγος.	1770 Ἐπαναστατικὴ κίνησις.—Αἰκατερίνη Β'. Παρὰ τὴν Τρίπολιν καὶ τὰς Πάτρας ἴπτα τῶν ἐλληνικῶν καὶ ρωσσικῶν στρατευμάτων. Νίκη τοῦ Ἀνδρούτσου παρὰ τὴν Βόνιτσαν καὶ παρὰ τὸν Τσεσμέν τοῦ ρωσικοῦ στόλου.
1385 Ὁ Νέριος Ἀτζαγιώλης, δοῦξ τῶν Ἀθηνῶν.	1774 Γίνεται ἡ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή διὰ τῆς ὁποίας οἱ χριστιανοὶ τῆς Τουρκίας τίθενται ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ρωσσίας.
1389 Ἦττα τῶν Σέρβων εἰς τὴν μάχην τοῦ Κοσσυφοπέδιου.	1774 Ὁ Ρήγας Φεραίος παρὰ τῷ Ἀλεξάνδρῳ Ὑψηλάντῃ εἰς τὰς παροδοναβίους ἐπαρχίας.
1390 Ἰωάννης Ζ' αὐτοκράτωρ Βυζαντίου. Ὁ σουλτάνος Βαγιαζήτ διατάσσει μερικὴν κατεδάφισιν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.	1777 Κατατρόπως 3.000 Ἀλβανῶν, οἱ ὅποιοι ἐλεηλάτουν τὴν Ἀττικὴν ὑπὸ τοῦ Χασακή βέη βοεβόδο Ἀθηνῶν.
1391 Μανουὴλ Β' αὐτοκράτωρ Βυζαντίου (1425). Ἡ Φιλαδέλφεια κυριεύεται ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐπίσης ἡ Θεσσαλία τὸ 1393 καὶ τὸ 1394 τὰ Σάλωνα. Ὁ Βαγιαζήτ μεταβάλλει εἰς τουρκικὴν ἑπαρχίαν τὴν Βουλγαρίαν.	1787 Θάυρια τοῦ Ρήγα Φεραίου.
1394 Οἱ Βενετοὶ κύριοι τῶν Ἀθηνῶν.	1788 Ὁ Ἀλῆ πασσὰ κύριος τῶν Ἰωαννίνων καθὼς καὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ Ἀκαρνανίας. Προτροπὴ ὑπὸ Ρωσσίας τῶν Σουλτανῶν πρὸς ἀποστάσιον κατὰ τῆς Τουρκίας Ἀδερφῶν Καστῶνης. Ναυμαχία εἰς ἕδατα Καρπαθῶν. Ὀθυσσεὺς Ἀνδρούτσος.
1395 Ἡ Κόρινθος καταλαμβάνεται ἀπὸ τῶν Θεόδωρον Παλαιολόγων.	1790 Ἦττα τοῦ Ἀλμπρου Κατσῆν παρὰ τὴν Ἄνδρον καὶ εἰς Πορτοκάγιο Μάνης 1792.
1396 Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ καὶ κατατρόπως ὑπὸ τούτου παρὰ τὴν Νικόπολιν τῶν ἠνωμένων δυνάμεων τῆς Δύσεως.	1792 Ματαίωσις ἐπιθέσεως τοῦ Ἀλῆ πασσὰ κατὰ Σουλίου.
1402 Οἱ Τούρκοι ἠττῶνται ἀπὸ τῶν Ταμερλάν, ἀρχηγῶν τῶν Μογγόλων, παρὰ τὴν Ἀγκυραν. Κύριος τῶν Ἀθηνῶν ὁ Ἀντώνιος Ἀτζαγιώλης.	1797 Οἱ Γάλλοι καταλαμβάνουσι τὴν Κέρκυραν. Διὰ τῆς συνθήκης Κάμπο Φορμίου παραχωρεῖται ἡ Ἐπτανήσος εἰς τὴν Γαλίαν.
1403 Ἀνοκατάληψις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ.	1798 Σύλληψις τοῦ Ρήγα Φεραίου εἰς Τεργεστήν, παρὰ ὄρει εἰς τὸν παρῶν τοῦ Βελιγραδίου καὶ φόνος αὐτοῦ. Ἄλωσις τῆς Πρεβέζης ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ πασσὰ.
1407 Ὁ φιλόσοφος Γεώργιος Γεμιστὸς διδάσκει ἐν Μιστραῖ.	1800 Ἡ Ἐπτανήσος ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πύλης γίνεται δημοκρατία.
1415 Ἀνοικοδομήσις ἐξαμιλίου τείχους παρὰ τὸν Ἰσθμῶν.	1801 Νέαι ἐπιθέσεις τοῦ Ἀλῆ πασσὰ κατὰ τῶν Σουλίων τῶν ὑπὸ τῶν Φῶν Τζαβέλλαν καὶ παραδόσεις αὐτῶν εἰς Ζάλογγον αὐτονομία Σουλίουσιων.
1422 Ἀπόκρουσις τουρκικῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.	1807 Ἡ Ρωσσία παραχωρεῖ τὴν Ἐπτανήσον εἰς Γαλίαν.
1413 Πάλησις τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν Βενετιανὴν ὑπὸ τοῦ βασιλοῦταιδος Ἀνδρόνικου. Οἱ Τούρκοι ὑπὸ τῶν Τουραχάν ἐκστρατεύουσι εἰς Πελοπόννησον.	1808 Ἄρμαστοὶ τῆς Θεσσαλίας ὑπὸ τῶν Εὐθύμων Βλαχῶν ἐπαναστατοῦν κατὰ τοῦ Ἀλῆ. Ὁ Βλαχῶν συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ φανεύεται κατὰ τρόπον ἀπάνθρωπον.
1426 Ὁ Ἰωάννης Η' αὐτοκράτωρ Βυζαντίου εὐθείᾳ εἰρήνην ἐπονεΐσθαι μετὰ τοὺς Τούρκους. Τὸ δουκάτου τοῦ Αἰγαίου καθίσταται φόρου ὑποτελὲς εἰς τοὺς Τούρκους.	1809 Κατάληψις τῆς Ἐπτανήσου ὑπὸ τῶν Ἀγγλῶν πλὴ τῆς Κερκύρας.
1428 Δεσπότης τοῦ Μιστραῖ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὁ μετέπειτα τελευταῖος αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως.	1814 Κατάληψις τῆς Πάργας ὑπὸ τῶν Ἀγγλῶν. Οἱ οἱ λικοὶ Ν. Σκουφῆς, Ἀθ. Τσακάλωφ καὶ Ἐμμ. Ζάνθος εἰς Ὀδησσόν.
1430 Ἄλωσις Θεσσαλονίκης καὶ Ἰωαννίνων ὑπὸ Τούρκων. Ὁ ἥρωας Γεώργιος Καστριώτης ἢ Σκενδέβης.	1815 Αἱ Ἰόνιοι νῆσοι, μετὴν συνθήκην τῶν Παρισίων κηρύσσονται ἠνωμέναι πολιτεία ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀγγλίας.
1435 Κατάληψις τῶν Θηβῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων.	1818-1819 Οἱ Ἀγγλοὶ πωλοῦν τὴν Πάργαν εἰς τὸν Ἀλ Πασσάν.
1438 Ἡ πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν Σύνοδος Φεράρας — Φλωρεντίας.	1821 Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, ἀσπὸς προσηταιρισθ τὸν Μιχ. Σούτσον, ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας, διέβ τὸν Προύθον — 23 Φεβρουαρίου — εἰσέβαλεν εἰς τὸ Ἴόνιον καὶ ἐκήρυξε τὴν ἐξέγερσιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Πελοπόννησον ὁ Γερμανός ἀρχιεπίσκοπος Παλαιῶν Πατρῶν, ὁ Ἀνδρέας Λόντος καὶ ὁ Ἄνδρ. Ζαφειρῆ, τὴν 23 Μαρτίου, κηρύσσουσι τὴν ἐξέγερσιν. Τὴν 28 Μαρτίου προσωρινὴ κυβέρνησις εἰς Κολάμας. Ὁ πατριάρχης Γρηγορίου δ' Ε' ὁ πανγρονιζέται τὴν 10 Ἀπριλίου εἰς Κωνσταντινοῦπολιν. Εἰς Στερεάν καὶ Νήσους ἐκρηγνὲς ἔπαναστάσεις. Εἰς Χάτιν Γραβῆς νίκη Ὀθυσσεὺς Ἀνδρούτσου, 3 Μαΐου. Τὴν 6 Ἰουνίου εἰς Δραγατσῆνιον καταστροφὴ Ἰεροῦ Λόχου.
1444 Ὁ Οὐγγρος βασιλεὺς Λαδίσλαος ἐπὶ κεφαλῆς σταυροφορικοῦ στρατοῦ ἐπέρχεται κατὰ τῶν Τούρκων. Ὁ Μουράτ Β' καταστρέφει τοὺς χριστιανικοὺς στρατοὺς εἰς Βάρναν.	1822 Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου — 1 Ἰανουαρίου — κατὰ τὸν προσωρινὸν πολιτεύμα τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀλῆ Πασσὰς φανεύεται. Οἱ Τούρκοι καταστρέφουσι τὴν Χίον. Καταστροφὴ τουρκικῆς ναυμαχίας ὑπὸ τῶν Κανάρη. Ἡ πρῶσις τὸ Πέτα ἴπτα. Ὁ Δράμαλης καταστρέφεται ὑπὸ Κολοκοτρώνη εἰς Δερβενάκια. Ἡ Σουλὶ παραδίδεται εἰς τοὺς Τούρκους. Ἀ' πόλις εἰς Μεσολογγίον — Νοέμβριος.
1446 Ἡ Πελοπόννησος φόρου ὑποτελὲς εἰς Τούρκους.	1823 Εἰς Ἄστρος Β' Ἐθνικὴ συνέλευσις. Ὁ Βύρρ φθάνει εἰς τὸ Μεσολόγγιον. Ἐγγυος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν τοῦ Διαπισίου Σαλίου.
1448 Ἀυτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως στέφεται ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος.	1824 Θάνατος Βύρωνος — 7 Ἀπριλίου. Βοήθεια Μεγαλῆ Ἀλῆ τῆς Αἰγύπτου εἰς σουλτάνου Μαχμούτ. Ἰδρῆται ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία εἰς Κέρκυραν.
1453 Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ θάνατος τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου.	1825 Ὁ Ἰδραῆμ εἰς τὴν Μεθώνην. Κυριεύεται τὸ Νηϊνίον — Σανταρόβας, Τσαμαζὸς ἥρωας. Εἰς Μανιάκι μάχη. — Παπασαφῆσας. Ὁ Ἰδραῆμ κητελεύθει τὴν Τριπολιτσάν. Β' πολιορκία Μεσολογγίου. Κιουταχῆς, Κοσισκάκης. Εἰς Ναπλιν ἐκδίδεται ἡ εἰρηνικὴ Ἐσφημερίς τῆς Ἑλλάδος.
1454 Γεώργιος Σχολάριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Προνόμια ἐκκλησιαστικά.	1826 Ἐξοδος ἡραϊκῆ τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἄλωσις τοῦ τὴν 10 Ἀπριλίου ὑπὸ Τούρκων. Ἄλωσις Ἀθηνῶν ὑπὸ Κιουταχῆ. Περιλαμπρὸς νίκη εἰς Ἀράχθου τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη.
1456 Κατάληψις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ὀμιά.	
1458 Ὁ Μωάμεθ ἐπισκέπτεται τὰς Ἀθῆνας.	
1460 Κατάληψις τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ. Κατάληψις τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μιστραῖ καὶ τοῦ φρογκικοῦ δουκάτου τῶν Θηβῶν. Κατάληψις Τραπεζοῦντος καὶ Λέσβου ὑπὸ τῶν Τούρκων.	
1463 Τουρκοβενετικὸς πόλεμος (—1479).	
1480 Οἱ Τούρκοι ἐπιτίθενται κατὰ τῆς κήσεως τῶν Ἰωαννιτῶν Ρόδου.	
1485 Πάλησις τῆς Ζακύνθου εἰς Βενετιαν.	
1489 Μεταβίβασις τῆς νήσου Κύπρου εἰς Βενετιαν.	
1499 Νέος Τουρκοβενετικὸς πόλεμος.	
1522 Ἄλωσις τῆς Ρόδου ὑπὸ Σουλεϊμᾶ τοῦ Μεγαλοπρεποῦς.	
1570 Οἱ Τούρκοι καταλαμβάνουσι τὴν Λευκωσίαν καὶ τὴν Ἀμμόχωστον.	
1612 Διουσίσις ὁ Σκυλόστροφος. Κύριλλος Λούκαρις οἰκουμηνικός πατριάρχης.	
1645 Τουρκοβενετικὸς πόλεμος διὰ τὴν Κρήτην.	
1666 Τὸ Ἡράκλειον κυριεύεται καὶ καταστρέφεται.	
1684 Αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις ὑπὸ γενικῶν ναυάρχων τῶν Φραγκίσκων Μοροζίνην πολεμοῦν κατὰ Τουρκίας.	
1685 Ἦττα Αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι καὶ ἡ Πελοπόννησος καταλαμβάνονται ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους.	
1687 Κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως καταστρέφεται ὁ Παρθενῶν.	
1694 Ὁ Βενετὸς Ζήνων καταλαμβάνει προσωρικῶς τὴν Χίον.	
1699 Συνθήκη τοῦ Κάρλοβιτς κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Βενετία κρατεῖ τὰς νήσους Αἰγίνας, Πελοπόννησον καὶ Λευκάδα.	
1714 Νέος πόλεμος μεταξύ Τούρκων καὶ Βενετῶν.	

μ.Χ.	μ.Χ.
1827	Κίνδυνοι περιπλοκών ελληνοτουρκικών. Τελεσίγραφον εις Ελλάδα των Μεγάλων Δυνάμεων. Αποκλείσμος ελληνικών παραλίων. Οι Γάλλοι μεροληδούν αποτελεσματικώς. — Νέα κυβέρνησις Χαρίλ. Τρικούπη.
1828	1889 Εις Κρήτην νέαι ταραχαί. Γάμοι Κωνσταντίνου. Κυβερνήσις Θ. Δηλιγιάνη.
1829	1890 Πάσις του Θ. Δηλιγιάνη υπό το Στέμματος.
1830	1892 Κυβερνήσις Τρικούπη και κήρυξις χρεωκοπίας.
1831	1893 Αποχώρησις Τρικούπη από ενεργόν πολιτικήν.
1832	1895 Το Κρητικόν ζήτημα περιπλέκεται εκ νέου. Μεγάλη σφαγή Αρμενίων εις Τουρκίαν. Άγών εις Μακεδονίαν. Τέλεισις εις Αθήνας Ολυμπιακών αγώνων. Θάνατος Τρικούπη.
1833	1896 1897 Έμφύλιος πόλεμος εις Χανιά. Αποστέλλεται εκεί ο βασιλόπαις Γεώργιος με στολίσκον. Απόδοσις ελληνικών στρατευμάτων υπό Βάσσαν, συνταγματάρχην. Επίθεσις τούτων κατά Τούρκων έμπορίζεται από βλήματα ευρωπαϊκών πλοίων. Η Κρήτη κηρύσσεται αυτόνομος. Κήρυξις πολέμου υπό Τουρκίας — 5 Απριλίου — λόγω εισβολής σωματών «Εθνικής Έταιρίας» εις Μακεδονίαν. Μάχαι εις Μελούναν και Ρεβένι. Υποχώρησις από Λάρισαν. Μάχα: εις Πέντε Πηγιάδια, Βελεστίον και Δουοκόν. Κυβέρνησις υπό τον Δημήτριον Ράλλη. Αι Μεγάλοι Δυνάμεις έπεμβαίνουν. Ανακοχή έχθασπραξιών 7—8 Μαΐου. Πρωθυπουργός Αλ. Ζαΐμης. Αι Μεγάλοι Δυνάμεις απομακρύνουν τα τουρκικά στρατεύματα από την Κρήτην. Η Ελλάδα δέχεται να πληρώση εις την Τουρκίαν 4 εκατομμύρια τουρκικών λιρών κατόπιν της συνθήκης Κωνσταντινουπόλεως.
1834	1898 Αποπειρα κατά Γεωργίου Α'. Ο πρίγκιψ Γεώργιος ύπατος άρμοστής Κρήτης. Έγκριστάσις Διεθνούς Οικονομικού Έλέγχου εις Ελλάδα.
1836	1901 Εις Αθήνας, λόγω μεταφράσεως του Ευαγγελίου εις άπλοελληνικήν, ταραχαί (Ευαγγελιακά). Έμμεσοι επίθεσις κατά του Στέμματος.
1837	1903 Αι Μεγάλοι Δυνάμεις λαμβάνουν μέτρα διά την βελτίωσιν της καταστάσεως εις την Μακεδονίαν.
1839	1904 Καταστροφή της Αγχιάλου από τους Βουλγάρους.
1841	1905 Ο Έλευθέριος Βενιζέλος εμφανίζεται εις την πολιτικήν σκηνήν. Ο πρωθυπουργός Θ. Δηλιγιάννης δολοφονείται.
1843	1906 Εις Αθήνας τελούνται Β' Ολυμπιακοί αγώνες. Νεοτούρκων κίνημα. Σύσταμα εις Τουρκίαν. Η Κρήτη κηρύσσει την ένωσίν της με την Ελλάδα. Εις Σάμου εξέγερσις.
1848	1908 «Στρατιωτικός σύδικσμος». Εις Αθήνας στρατιωτική επανάστασις υπό τον συνταγματάρχην Ζορμπήν. Παραίτησις του πρωθυπουργού Δ. Ράλλη. Ο Κ. Μαυρομιχάλης σχηματίζει κυβέρνησιν. Ο Έλευθ. Βενιζέλος προσκαλείται εκ Κρήτης.
1853	1910 Εθνική Συνέλευσις προτάσει Στεφανόν Δραγούμη ύποδεικνύει τον Βενιζέλον πρωθυπουργόν, όστις και διορίζεται υπό του βασιλέως. Διάλυσις της Έθνικής Συνελεύσεως και έκλογη νέας.
1854	1911 Ψήφισις της αναθεωρήσεως του Συντάγματος του 1864 υπό της Έθνικής Συνελεύσεως.
1856	1912 Κατάληψις της Δωδεκανήσου υπό των Ιταλών. Σχηματισμός παυβαλκανικής συμμαχίας. Εις την ελληνικήν Βουλην γίνονται δεκτοί οι Κρήτες βουλευται και ταιουατρόπως αναγνωρίζεται η ένωσις της Κρήτης μετά της Ελλάδος. Τελεσίγραφον προς Τουρκίαν. Α' Βαλκανικός πόλεμος κατά Σεπτέμβριον. Οι Έλληνες σημειώνουν νίκας εις Σαραντάπορον και Γιαννιτσά. Καταλαμβάνεται η Νότιος Μακεδονία. Τήν 26 Οκτωβρίου η Θεσσαλονίκη κυριεύεται. Εις Ηπειρον κυριεύονται η Πρέβεζα, τὸ Μέτσοδον και η Χειμαύρα.
1862	1913 Τήν 21 Φεβρουαρίου πίπτει τὸ Μπιζάνιον και καταλαμβάνονται τὰ Ιωάννινα και αἱ νῆσοι παρά τῆν Μ. Ἀσίαν. Κατάληψις της Σάμου τήν 2 Μαρτίου. Δολοφονία του βασιλέως Γεωργίου Α' τήν 5 Μαρτίου. Τούτον διαδέχεται ο υἱός του Κωνσταντίνος. Η Ελλάδα, κατόπιν της συνθήκης του Λονδίνου της 17 Μαΐου, λαμβάνει την Ηπειρον και Μακεδονίαν και τὰς νήσους Αἰγαίου και τήν Κρήτην. Έκρήνυται ο Β' Βαλκανικός πόλεμος τὸν Ιούλιον. Η Βουλγαρία έπετέθη εναντίον της Ελλάδος και της Σερβίας. Κατεβλήθη όμως ταχέως και παρεχώρησαν εις την Ελλάδα, κατόπιν της συνθήκης του Βουκουρεστίου — 28ην Ιουλίου — τήν Ανατολικήν Μακεδονίαν μέχρι του Νέστου.
1863	1914 Ηπειρωτικόν ζήτημα. Παγκόσμιος πόλεμος.
1864	1915 Προστριβαί μεταξύ Κωνσταντίνου—Βενιζέλου. Κυβερνήσις Στ. Σκαυλούδη. Εις Θεσσαλονίκην αποδιδάσκονται άγγλογαλλικά στρατεύματα.
1866	1916 Διακοίνωσις Συμμάχων προς την Ελλάδα. Εις Βουλγάρους παραδίδεται η διαδος Ρούπελ. Ουτοι καταλαμβάνουν και την Καβάλαν. Σώμα ελληνικού στρατού μεταφέρεται εις Γκαρίτς (Γερμανία). Εις Θεσσαλονίκην συγκροτείται η «Εθνική Αμυνή» η οποία αποκηρύσσει την κυβέρνησιν Αθηνών.
1867	
1868	
1869	
1870	
1874	
1877	
1878	
1881	
1882	
1885	

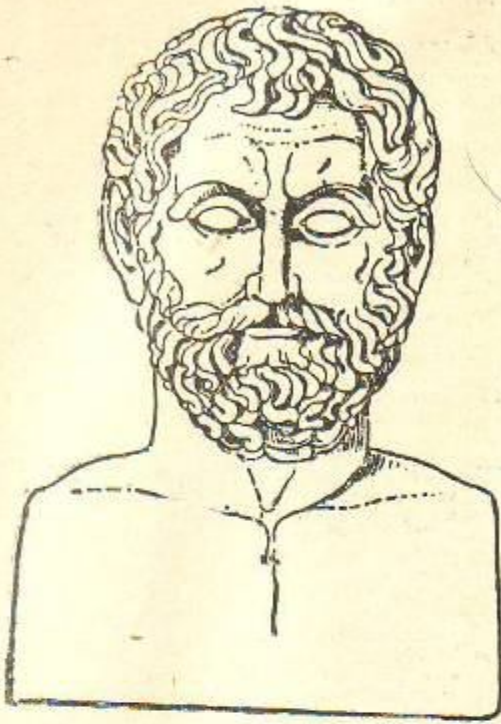

- μ.Χ. (13 Σεπτεμβρίου). Ο Βενιζέλος εις Θεσσαλονίκην συγκροτεί ίδιαν προσωρινήν κυβέρνησιν.
- 1917 Τὴν 2 Ἰουνίου ἡ Συνενοήσις διὰ τηλεγράφου ἤξωσε τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Κωνσταντίνου. Τούτου ἀπελθόντος ἀνέρχεται εἰς τὸν θρόνον ὁ υἱός του Ἀλέξανδρος. Κατόπιν τῆς παραίτησως τῆς κυβερνήσεως Ζαΐμη ὁ Βενιζέλος σχηματίζει κυβέρνησιν.
- 1918 Εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Συμμάχων ἡ Ἑλλάς συμμετέχει με 300.000 ἄνδρας εἰς τὸ Μακεδονικὸν μέτωπον. Μεγάλῃ ἑλληνικῇ νίκῃ εἰς Σκοῦ τὴν 30 Μαΐου. Εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰσέρχονται μετὰ τῶν Συμμάχων ἑλληνικὸς στρατός καὶ στόλος.
- 1919 Δύο ἑλληνικαὶ μεραρχίαι μετέχουν τῆς γαλλικῆς ἐκστρατείας εἰς Ρωσίαν (Ἰανουάριος). Τὴν 2 Μαΐου ἀπόδασις εἰς Σμύρνην ἑλληνικῶν στρατευμάτων.
- 1920 Ὑπογράφεται ἡ συνθήκη τῶν Σεβρῶν—28 Ἰουλίου. Διοργανοῦται κεμαλικὸν κίνημα. Ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου εἰς Παρίσιους. Φόνος Ἰωάνος Δραγοῦμη. Θάνατος Ἀλεξάνδρου. Ἀντιβασιλεία Κουντουριώτη. Τὴν 1 Νοεμβρίου ἐκλογαί. Κυβέρνησις Βενιζέλου παραίτεται. Οὗτος ἀναχωρεῖ εἰς ἐξωτερικόν. Κυβέρνησις Δημητρίου Ράλλη. Ἀρχιστράτηγος Ἀν. Παπούλας. Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐπανέρχεται. Κυβέρνησις Ν. Καλογεροπούλου.
- 1921 Ἀεῖον Καραγιάνη καταλαμβάνεται ὑπὸ ἑλληνικῶν στρατῶν. Κυβέρνησις Δ. Γούναρη. Οἱ Ἄγγλοι παραδίδουν εἰς Ἑλλάδα τὴν Τένεδον. Καταλαμβάνονται ἡ Νίκαια, ἡ Κιουτάχεια, τὸ Δορύλαιον. Μεγάλῃ μάχῃ εἰς Σαγγάριον. Ἀπαλλοτριώσις διὰ νόμου τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων. Ἡ Γ' Συντακτικὴ ἀναθεωρεῖ τὸ Σύνταγμα.
- 1922 Ἡ κυβέρνησις Γούναρη παραιτεῖται καὶ ἀνασχηματίζεται. Α' ἀναγκαστικὸν δάνειον. Διχοτόμησις τοῦ κυκλοφοροῦντος χαρτονομίσματος. Οἱ Ἴταλοι ἐκκενώνουν ἐδάφη μικρασιατικά. Κυβέρνησις Γούναρη παραιτεῖται. Ὁ Π. Πρωτοπαπαδάκης σχηματίζει κυβέρνησιν. Γ. Χατζηανέστης ἀρχιστράτηγος. Τὴν 16 Αὐγούστου οἱ Κεμαλικοὶ ἐξαπολύουν σφοδρὰν ἐπίθεσιν. Εἰσέρχονται τὴν 27 Αὐγούστου εἰς τὴν Σμύρνην καὶ πυρπολοῦν ταύτην. Κυβέρνησις Πρωτοπαπαδάκη παραιτεῖται. Σχηματίζεται νέον ὑπουργεῖον ὑπὸ τὸν Τριανταφυλλάκου. Εἰς Μικρᾶσιαν σφάζονται ἑλληνικοὶ πληθυσμοί. Ὁ Χρυσόστομος μπροστολίτης Σμύρνης εὕρισκε μαρτυρικὸν θάνατον. Πρόσφυγες συρρέουν ἀθρόως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Παραίτησις βασιλεὺς Κωνσταντίνου καὶ ἀναχώρησις του ἐξ Ἑλλάδος. Ἀναλαμβάνει ὁ υἱός του Γεώργιος Β'. Ἐκκενώσις τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης ὑπὸ ἑλληνικῶν στρατῶν. Κυβέρνησις Στ. Γουατᾶ. Οἱ Ἑὲ τυφεκίζονται. Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἀποθνήσκει εἰς Παλέρμον. Ἡ ἐπαναστάσις διαλύει τὴν Γ' Συντακτικὴν Συνέλευσιν.
- 1923 Ἑλληνοτουρκικὴ σύμβασις εἰς Λωζάννην δι' ἀνταλλαγῆν τῶν πληθυσμῶν (30 Ἰανουαρίου). Ὅριζει ὡς ἡμέρα ἀντικαταστάσεως τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου διὰ τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡ 23 Ἰανουαρίου. Συνθήκη τῆς Λωζάννης, 24 Ἰουλίου. Ἑλληνοϊταλικὸν ἐπεισόδιον συνετελεθεὶς φόνου Ἰταλῶν αξιωματικῶν εἰς Ἠπειρὸν Ἀνεπαναστατικὸν κίνημα Γεωργαλίδου—Λεοναρδοπούλου. Ἡ ἐπαναστάσις ἐξαφανίζεται τὸν βασιλέα Γεώργιον Β' ὡς ἀπομακρυνθῆ ἐξ Ἑλλάδος. Ὁ ναύαρχος Π. Κουντουριώτης ἀντιβασιλεύει. Ἡ ἐπαναστάσις καταθῆται ἀρχὴν εἰς τὴν Δ' Συντακτικὴν Συνέλευσιν. Ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτριώσις ἀκινήτων διὰ τὴν ἐγκατασταθῆν ἀκτῆμονες καλλιεργηταί καὶ πρόσφυγες.
- 1924 Ἡ Συνέλευσις τὴν 24 Μαρτίου ἐγκρίνει τὴν ἐκπτώσιν τῆς δυναστείας. Ἀνακήρυξις τῆς δημοκρατίας κατόπιν τοῦ δημοψηφίσματος τῆς 13 Ἀπριλίου.
- 1925 Ὁ στρατηγὸς Θ. Πάγκαλος καταλαμβάνει τὴν ἀρχὴν. Ἡ Δ' Συντακτικὴ Συνέλευσις διαλύεται. Εἰς τὰ σύνορα ἑλληνοβουλγαρικῶν ἐπεισοδίων. Λειτουργία εἰς Θεσσαλονίκην Ἐλευθέρου Ζώνης. Εἰς Θεσσαλονίκην ἰδρύεται πανεπιστήμιον.
- 1926 Ὁ Θεόδωρος Πάγκαλος δικτάτωρ. Ἀναβολὴ τῶν γερουσιαστικῶν ἐκλογῶν. Β' ἀναγκαστικὸν δάνειον. Ὁ Π. Κουντουριώτης παραιτεῖται ἀπὸ τῆς ἀξίωσιν τοῦ προέδρου τῆς δημοκρατίας. Ὁ Θ. Πάγκαλος πρόεδρος τῆς δημοκρατίας διὰ δημοψηφίσματος. Ὁ Γ. Κουδύλης διὰ κινήματος ἀνατρέπει τὴν δικτατορίαν. Ὁ Θ. Πάγκαλος ἐγκάθεικτος εἰς Ἰζεδὸν Κρήτης. Ὁ Π. Κουντουριώτης ἐκ νέου πρόεδρος τῆς δημοκρατίας. Κυβέρνησις Γ. Κουδύλη. Διάλυσις δημοκρατικῶν ταγμάτων κατόπιν συγχρούσεων αἱματηρῶν εἰς Ἀθήνας. Ἡ κυβέρνησις Γ. Κουδύλη παραιτεῖται. Σχηματίζεται Οἰκουμενικὴ ὑπὸ τὸν Ζαΐμη.
- 1927 Τὸ νέον σύνταγμα ἐπικυροῦται ὑπὸ τῆς Βουλῆς (2 Ἰουνίου). Ἡ κυβέρνησις Ζαΐμη ἀνασχηματίζεται.
- μ.Χ. 1928 Καταστροφή Κορίνθου ὑπὸ σεισμοῦ. Ἀρχίζει ἡ λειτουργία τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος. Διάταγμα διὰ τὴν σταθεροποίησιν τῆς δραχμῆς—λίρα Ἀγγλίας 375 δραχμαί. Ὁ Ἐλευθ. Βενιζέλος σχηματίζει κυβέρνησιν. Ἐκλογαί κατὰ τὰς ὁποίας ἐκέρθισε τὸ κόμμα τῶν σιδηλευθέρων. Ἑλληνοϊταλικὸν σύμφωνον φιλίας καὶ διαιτησίας ὑπογράφεται εἰς Ρώμην. Συνάπτεται δεύτερον προσφυγικὸν δάνειον ἐκ 3 ἐκατομμυρίων λιρῶν Ἀγγλίας (6%).
- 1929 Ἑλληνοσερβικὸν Σύμφωνον φιλίας καὶ διαιτησίας ὑπογράφεται εἰς Βελιγράδιον. Ἐκλογαί γερουσιαστῶν. Ὁ Π. Κουντουριώτης ἐπανεκλέγεται πρόεδρος τῆς δημοκρατίας. Συμπληροῦται ἡ ἀποκατάστασις προσφυγικῶν οἰκογενειῶν. Συγκρότησις εἰς Ἀθήνας τοῦ 27ου παγκοσμίου συνεδρίου εἰρήνης. Ἰδρύεται ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα Ἑλλάδος.
- 1930 Ὑπογραφή συνθήκη φιλίας με Ὀγγαρίαν. Ἡ οἰκονομικὴ συνθήκη μετὰ τῆς Τουρκίας (10 Ἰουνίου). Ἡ ἑλληνοτουρκικὴ συνθήκη φιλίας (30 Ὀκτωβρίου).
- 1931 Νομοθετικὰ μέτρα πρὸς ἀποτροπὴν ἐξόδου ἑλληνικῶν κεφαλαίων καὶ περιορισμοὶ εἰσαγωγῆς ἐμπορευμάτων ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς χρυσοῦς βάσεως ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας.
- 1932 Παραίτησις κυβερνήσεως Ἐλευθ. Βενιζέλου καὶ σχηματισμὸς κυβερνήσεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξ. Παπαναστασίου (26 Μαΐου). Παραίτησις κυβερνήσεως Ἀλ. Παπαναστασίου καὶ σχηματισμὸς νέας κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν Ἐλ. Βενιζέλου (5 Ἰουνίου). Αἱ ἐκλογαί τῆς 25 Σεπτεμβρίου. Παραίτησις κυβερνήσεως Ἐλευθ. Βενιζέλου καὶ σχηματισμὸς κυβερνήσεως Παν. Τσαλδάρη (4 Νοεμβρίου).
- 1933 Παραίτησις κυβερνήσεως Π. Τσαλδάρη καὶ διορισμὸς νέας ὑπὸ τὸν Ἐλ. Βενιζέλου (16 Ἰανουαρίου). Διάλυσις τῆς ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς 25 Σεπτεμβρίου 1932 προελευσῆς βουλῆς. Αἱ ἐκλογαί τῆς 5 Μαρτίου. Τὸ ἀποτυχὸν κίνημα τοῦ Ν. Πλαστήρα τῆς 6 Μαρτίου. Παραίτησις κυβερνήσεως Ἐλ. Βενιζέλου καὶ σχηματισμὸς κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν Ἀλ. Ὀθωνίου (6 Μαρτίου). Παραίτησις κυβερνήσεως Ἀλ. Ὀθωνίου καὶ σχηματισμὸς κυβερνήσεως ὑπὸ τοῦ Παν. Τσαλδάρη (10 Μαρτίου). Ἀπόπειρα δολοφονίας Ἐλευθ. Βενιζέλου (6 Ἰουνίου 1933). Ἐπαναληπτικαὶ βουλευτικαὶ ἐκλογαί Θεσσαλονίκης (2 Ἰουλίου). Ὑπογραφή συμφώνου φιλίας καὶ συνενοήσεως Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας (11 Σεπτεμβρίου).
- 1934 Ὑπογραφή τοῦ συμφώνου τῆς Βαλκανικῆς συνενοήσεως εἰς Ἀθήνας μετὰ τῶν Ἑλλάδος, Γιουγκοσλαβίας, Ρουμανίας καὶ Τουρκίας (9 Φεβρουαρίου). Ψήφισις τοῦ νόμου 6298 περὶ Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων.
- 1935 Ἐκρήξις στασιαστικῶν κινήσεων τῆς 1 Μαρτίου. Συμμετοχὴ εἰς κυβέρνησιν Π. Τσαλδάρη Ἰω. Μεταξᾶ ὡς ὑπουργοῦ ἀνευ χαρτοφυλακίου (2 Μαρτίου). Ἀναχώρησις Ἐλ. Βενιζέλου διὰ τὸ «Ἀβέρωφ» εἰς Ἰταλίαν (11 Μαρτίου). Παραίτησις Ἰω. Μεταξᾶ (20 Μαρτίου) ἐκ τῆς κυβερνήσεως. Συντακτικὴ πρᾶξις περὶ καταργήσεως τῆς γερουσίας, διάλυσις τῆς βουλῆς, σύγκλησις τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ μεταρρυθμίσις τοῦ Συντάγματος. Ἀναστολὴ μονιμότητος δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ ἰσοβιότητος δικαστῶν (1 Ἀπριλίου). Κατάργησις ἐκλογικῶν προνομίων Ὑδάας, Σπετσῶν καὶ Φαρῶν (6 Ἀπριλίου). Καταδικαί καὶ βαστικὴ ἐκτέλεσις τῶν στρατηγῶν Ἀν. Παπούλα καὶ Ε. Κοιμῆση (22 Ἀπριλίου). Ἐρήμην βασιτικὴ καταδικαί Ἐλ. Βενιζέλου, Ν. Πλαστήρα καὶ Ἰωσήφ Κουνδουρίου (Μάιος). Ἐκλογαί τῆς 9ης Ἰουνίου πρὸς ἀνάδειξιν Ἐθνοσυνελεύσεως. Κυβέρνησις Γ. Κουδύλη καὶ κατάργησις τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀβασιλεύτου δημοκρατίας (10 Ὀκτωβρίου). Ἐπιναφορὰ τοῦ Συντάγματος 1911 (28 Ὀκτωβρίου). Δημοψήφισμα ἐπιναφορᾶς τοῦ βασιλέως Γεωργίου Β' (3 Νοεμβρίου). Ἀφίξις βασιλέως Γεωργίου Β' (25 Νοεμβρίου). Παραίτησις κυβερνήσεως Γ. Κουδύλη καὶ σχηματισμὸς κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν Κωνστ. Δεμερτζῆν (30 Νοεμβρίου). Παροχὴ ἀμνηστίας εἰς καταδικασθέντας λόγῳ συμμετοχῆς εἰς τὸ κίνημα τῆς 1 Μαρτίου 1935 (1 Δεκεμβρίου). Διάλυσις Ε' Ἐθνοσυνελεύσεως (17 Δεκεμβρίου).
- 1936 Ἐκλογαί τῆς 26 Ἰανουαρίου 1936. Θάνατος τοῦ Γ. Κουδύλη (Ἰανουάριος). Σύγκλησις τῆς Γ' ἀναθεωρητικῆς βουλῆς (2 Μαρτίου). Πρόεδρος τῆς βουλῆς ὁ Θεμ. Σοφούλης (16 Μαρτίου). Διορισμὸς Ἰ. Μεταξᾶ ὡς ἀντιπροέδρου τῆς κυβερνήσεως (14 Μαρτίου). Θάνατος Ἐλευθ. Βενιζέλου ἐν Παρίσι (18 Μαρτίου). Θάνατος Κωνστ. Δεμερτζῆ. Διορισμὸς ὡς πρέδρου τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἰ. Μεταξᾶ (13 Ἀπριλίου). Θάνατος Π. Τσαλδάρη (12 Μαΐου). Ἀνακήρυξις δικτατορίας Ἰω. Μεταξᾶ καὶ διάλυσις τῆς Γ' ἀναθεωρητικῆς βουλῆς (4 Αὐγούστου). Θάνατος Ἀλ. Παπαναστασίου (24 Νοεμβρίου).
- 1937 Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ θεσμοῦ τῶν Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων (10 Δεκεμβρίου).

- μ.Χ.
- 1938 Υπογραφή νέας συνθήκης ειρήνης με την Τουρκίαν εις Άγκυραν (27 'Απριλίου). Υπογραφή συμφώνου μεταξύ Βαλκανικής Συνεννοήσεως και Βουλγαρίας εν Θεσσαλονίκη (31 'Ιουλίου).
- 1939 'Η Ιταλική απόβασις εις 'Αλβανίαν (7 'Απριλίου). Δήλωσις του Μουσσολίνι περί σεβασμού ήτς άκεραιότητος της 'Ελλάδος (10 'Απριλίου). Δευτέρα δήλωσις της 'Ιταλίας περί σεβασμού ήτς άκεραιότητος της 'Ελλάδος (12 Σεπτεμβρίου).
- 1940 Νέα δήλωσις του Μουσσολίνι περί σεβασμού ήτς άκεραιότητος της 'Ελλάδος (10 'Ιουνίου). 'Ο τριπλιτισμός της «'Ελλάδος» υπό των 'Ιταλών (15 'Αυγούστου). 'Η Ιταλική επίθεσις κατά της 'Ελλάδος (28 'Οκτωβρίου). 'Αρχιστρατήγος των ελληνικών δυνάμεων ο στρατηγός 'Αλ. Παπάγος. 'Επιχειρήσεις των ελληνικών δυνάμεων μέχρι της 2 Νοεμβρίου. 'Ανάληψις επίθεσεως του ελληνικού στρατού και έναρξις όπισθοχωρήσεως των προελαυνουσών Ιταλικών δυνάμεων (3 Νοεμβρίου). 'Αποσύμβουλις ήτς Ιταλικής μεραρχίας των 'Αλπιανών. 'Η άντικατάστασις του 'Ιταλού στρατηγού Πράσκα διά του Σουτου (9 Νοεμβρίου). Τό ελληνικών άνακοινάβεν του στρατηγείου ήτς 10 Νοεμβρίου. Γενική ελληνική άντεπίθεσις (14 Νοεμβρίου). Κατάληψις υπό των ελληνικών δυνάμεων του όρειου όγκου ήτς Μόραβας, του όρους 'Ιδών, ήτς 'Ερσέκας και ήτς Κορυτσάς. 'Ανακατάληψις των Φιλιατών (22 Νοεμβρίου). Κατάληψις Μοσχόπολεως (24 Νοεμβρίου). Κατάληψις Πόγγοδετις (30 Νοεμβρίου). Κατάληψις ήτς Πρεμετις (4 Δεκεμβρίου). Κατάληψις 'Αγίου Σαράντα (6 Δεκεμβρίου). Δελτίου (7 Δεκεμβρίου) και του 'Αργυροκάστρου (8 Δεκεμβρίου). Κατάληψις ήτς Χειμάρας (22 Δεκεμβρίου).
- 1941 Κατάληψις ήτς Κλεισούρας (10 'Ιανουαρίου). 'Αντικατάστασις του Σουτου υπό του άρχιστρατήγου Καβαλλέρο (13 'Ιανουαρίου). Θάνατος 'Ιωάν. Μεταξά. Διορισμός προέδρου κυβερνήσεως του 'Αλ. Κορυζή (29 'Ιανουαρίου). 'Ο 'Αγγλος ύπουργός των 'Εξωτερικών 'Ηντεν εις 'Αθήνας (22 Φεβρουαρίου). 'Η μεγάλη Ιταλική επίθεσις εις την 'Αλβανίαν και ή άποτυχία αύτής (8—25 Μαρτίου). 'Η γερμανική επίθεσις εναντίον ήτς 'Ελλάδος (6 'Απριλίου). 'Η άμυνα των όυρανών ήτς γραμμής Μεταξά (7—9 'Απριλίου). Κατάληψις ήτς Θεσσαλονίκης υπό των Γερμανών και συνθηκολόγησις του Τ.Σ. Α.Μ. και Γερμανών (9 'Απριλίου). Σύμπτεις ελληνικών δυνάμεων εις άλβανικών μέτωπον (12 'Απριλίου). 'Η μάχη του 'Ολύμπου (15 'Απριλίου). Αυτόκτονία του προέδρου ήτς κυβερνήσεως 'Αλ. Κορυζή (18 'Απριλίου). 'Η συνθηκολόγησις του Τσαλακώγλου. Διορισμός του 'Εμμαν. Τσουδερού ως προέδρου ήτς κυβερνήσεως (21 'Απριλίου). 'Αναχώρησις του βασιλέως και ήτς κυβερνήσεως εις Κρήτην (22 'Απριλίου). Κατάκτησις των 'Αθηνών υπό των Γερμανών (27 'Απριλίου). 'Η πρώτη υπό τον Γ. Τσαλακώγλου κατοικήκή κύδερησις των 'Αθηνών (30 'Απριλίου). 'Η γερμανική επίθεσις κατά ήτς Κρήτης (20 Μαΐου). 'Εναρξις έκκειώσεως ήτς Κρήτης υπό των ελληνικών και συμμαχικών στρατευμάτων. 'Αναχώρησις βασιλέως και κυβερνήσεως έκ Κρήτης δι' Αίγυπτον (27 Μαΐου).
- 1942 Υπογραφή ήτς δηλώσεως των 'Ηνωμένων 'Εθνών εις Ουάσιγκτων (1 'Ιανουαρίου). Υπογραφή συμφωνίας εν Λονδίνω μεταξύ 'Ελλάδος και Γιουγκοσλαυίας περί Βαλκανικής 'Ενώσεως (15 'Ιανουαρίου). Αι πρώται έκτελέσεις 'Ελλήνων υπό των Γερμανών εν 'Αθήναις (4 'Ιουνίου). 'Η μεγάλη άπεργία των δημοσίων υπαλλήλων εν 'Αθήναις ('Οκτώβριος). 'Η έναρξις ήτς μάχης του 'Ελ 'Αλαμίν (13 'Οκτωβρίου). 'Η δευτέρα κυβερνήσις των 'Αθηνών υπό τον Κωνστ. Λογοθετόπουλον (17 Νοεμβρίου). 'Η άνατίναξις ήτς γεφύρας του Γοργοπόταμου υπό 'Ελλήνων άνταρτών (26 Νοεμβρίου).
- 1943 'Απόπειρα έπιστρατεύσεως των 'Ελλήνων υπό ήτς κατοικήκής κυβερνήσεως Λογοθετοπούλου και σθεναρά άντίστασις του ελληνικού λαού (Φεβρουάριος). 'Η τρίτη κατοικήκή κύδερησις των 'Αθηνών υπό τον 'Ιωάννην Ράλλην (7 'Απριλίου). 'Η παραιτήσις του Μουσσολίνι (25 'Ιουλίου). Κατάρρευσις ήτς 'Ιταλίας και άνακοιγή (3 Σεπτεμβρίου). 'Εναρξις ήτς διχνοσίας μεταξύ των ελληνικών άνταρτικών ομάδων ('Οκτώβριος).
- μ.Χ.
- 1944 Τό κίνημα ήτς 1ης 'Απριλίου εις την Μ. 'Ανατολήν. Παραίτησις ήτς εν Καίρω κυβερνήσεως 'Εμμαν. Τσουδερού. Διορισμός κυβερνήσεως υπό τον Σοφ. Βενιζέλον (14 'Απριλίου). Παραίτησις κυβερνήσεως Σοφ. Βενιζέλου και διορισμός ήτς υπό τον Γ. Παπανδρέου κυβερνήσεως (Κάϊρον, 26 'Απριλίου). Νέα υπό τον Γ. Παπανδρέου κυβερνήσις εν Καίρω (24 Μαΐου). Συμπλήρωσις ήτς κυβερνήσεως Καΐρου διά πέντε εκπροσώπων του Ε.Α.Μ. (2 Σεπτεμβρίου). 'Η άποχώρησις των Γερμανών και ή άπελευθέρωσις των 'Αθηνών (12 'Οκτωβρίου). 'Αφιξις έκ του έξωτερικού ήτς υπό τον Γ. Παπανδρέου κυβερνήσεως 'Εθνικής 'Ενώτητος. Διάγγελμα του προθύπουργου προς τον ελληνικόν λαόν. Ανασηματισμός ήτς κυβερνήσεως (18 'Οκτωβρίου). Παραίτησις έαμικών ύπουργών (2 Δεκεμβρίου). Τό δεκεμβριανόν κίνημα (3 Δεκεμβρίου). 'Ο Οδύσσον Τσώρτσιλ εις 'Αθήνας (26 Δεκεμβρίου). 'Ο άρχιεπίσκοπος 'Αθηνών Δαμασκηνός άντιβασιλεύς (31 Δεκεμβρίου).
- 1945 Σχηματισμός κυβερνήσεως του στρατηγού Νικ. Πλαστήρα (3 'Ιανουαρίου). 'Η συμφωνία στρατηγού Σκόμπυ και στασιαστών (12 'Ιανουαρίου). 'Η συμφωνία ήτς Βάρκιζας (12 Φεβρουαρίου). Παραίτησις κυβερνήσεως Ν. Πλαστήρα και σχηματισμός νέας υπό τον Πέτρον Βούλγαρην (8 'Απριλίου). Κατάρρευσις ήτς Γερμανίας (8 Μαΐου). Ανασηματισμός κυβερνήσεως Βούλγαρη (11 'Αυγούστου). Παραίτησις κυβερνήσεως Βούλγαρη και ανάληψις προεδρίας κυβερνήσεως υπό του άντιβασιλέως Δαμασκηνού (17 'Οκτωβρίου). Σχηματισμός κυβερνήσεως Π. Κανελλοπούλου (1 Νοεμβρίου). Σχηματισμός κυβερνήσεως Θεμ. Σοφούλη (22 Νοεμβρίου).
- 1946 'Η έναρξις ήτς συμμαρικής επίθεσεως εις Λιτόχωρον (26 Μαρτίου). Αι έκλογαί ήτς 31 Μαρτίου. Παραίτησις ήτς κυβερνήσεως Θεμ. Σοφούλη και διορισμός ήτς υπό τον Π. Πουλίταν προωρημένης κυβερνήσεως. Σχηματισμός ήτς υπό τον Κ. Τσαλδάρην κυβερνήσεως (17 'Απριλίου). Τό δημοψήφισμα ήτς 1 Σεπτεμβρίου. 'Επάνοδος του βασιλέως Γεωργίου Β' εις 'Ελλάδα (27 Σεπτεμβρίου).
- 1947 Παραίτησις κυβερνήσεως Κ. Τσαλδάρη και σχηματισμός νέας υπό του Δημ. Μαξίμου (24 'Ιανουαρίου). 'Η Βαλκανική έπιτροπή του Ο.Η.Ε. εις 'Αθήνας (29 'Ιανουαρίου). Υπογραφή εν Παρισίοις ήτς συνθήκης ειρήνης μετά ήτς 'Ιταλίας και παραχώρησις ήτς Δωδεκανήσου εις την 'Ελλάδα (10 Φεβρουαρίου). 'Η διακήρυξις του «όδματος Τραύμαν» περί παροχής βοήθειας εις την 'Ελλάδα (12 Μαρτίου). Θάνατος βασιλέως Γεωργίου Β', Βασιλεύς των 'Ελλήνων ο Παύλος (1 'Απριλίου). Αι 'Ηνωμένοι Παλιεταί χορηγούν την πρώτην οικονομικήν ενίσχυσιν προς την 'Ελλάδα έκ 350 εκατομμυρίων δολλαρίων (22 Μαΐου). Παραίτησις κυβερνήσεως Δ. Μαξίμου και σχηματισμός νέας υπό τον Κωνστ. Τσαλδάρην (29 'Αυγούστου). Σχηματισμός κυβερνήσεως Λαϊκών — Φιλελευθέρων υπό τον Θεμ. Σοφούλην (7 Σεπτεμβρίου). 'Ελληνική στρατιωτική διοίκησις Δωδεκανήσου (15 Σεπτεμβρίου). 'Η Β' τακτική γενική συνέλευσις του Ο.Η.Ε. (16 Σεπτεμβρίου).
- 1948 'Ενωσιώτατις ήτς Δωδεκανήσου εις την 'Ελλάδα (7 Μαρτίου). Δολοφονία ύπουργού Δικαιοσύνης Χρ. Λαδά εν 'Αθήναις (1 Μαΐου). 'Η Γ' τακτική γενική συνέλευσις του Ο.Η.Ε. (21 Σεπτεμβρίου). Μεσοληθτικά προσπάθειαι του 'Εβαττ διά την λύσιν του ελληνικού ζητήματος (15 Νοεμβρίου). Νέα κυβερνήσις υπό τον Θεμ. Σοφούλην (18 Νοεμβρίου). 'Αναγγελία σχηματισμού ήτς προσωρινής δημοκρατικής κύδερησεως ήτς 'Ελλάδος υπό τον συμμορίτην Μάρκον Βαφειάδη (24 Δεκεμβρίου).
- 1949 Σχηματισμός νέας κυβερνήσεως Θεμ. Σοφούλη με συμμετοχήν Κ. Τσαλδάρη, Σ. Βενιζέλου, Σ. Μαρκεζίνη, Π. Κανελλοπούλου και Α. Διομήδους (21 'Ιανουαρίου). 'Αρχιστρατηγία 'Αλεξ. Παπάγου. Σχηματισμός νέας κυβερνήσεως Θεμ. Σοφούλη άνευ συμμετοχής Σ. Μαρκεζίνη (Μάρτιος). Θάνατος Θεμ. Σοφούλη (24 'Ιουνίου). Νέα υπό τον 'Αλέξ. Διομήδην κυβερνήσις (30 'Ιουνίου). 'Ο εναντίον των τυμοριτών έθνικός άγών λήγει νικηφόρος (Αύγουστος). 'Η Δ' τακτική γενική συνέλευσις του Ο.Η.Ε. (21 Σεπτεμβρίου). Δήλωσις των άνταρτικομμουνιστών περί λήξεως του πολεμικού άγώνος κατά ήτς 'Ελλάδος (9 'Οκτωβρίου).

ΘΑΛΗΣ.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ.

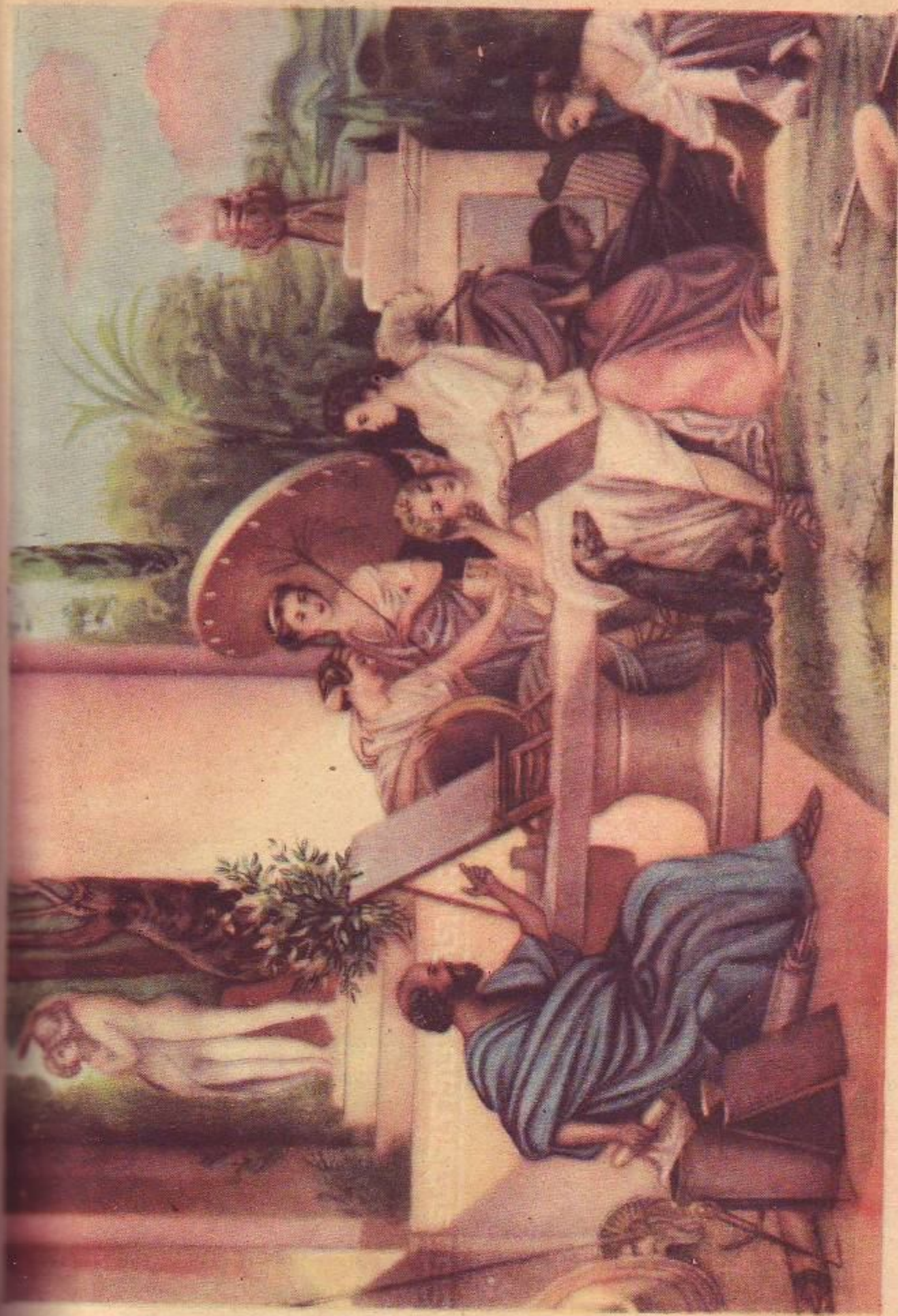

ΠΛΑΤΩΝ.

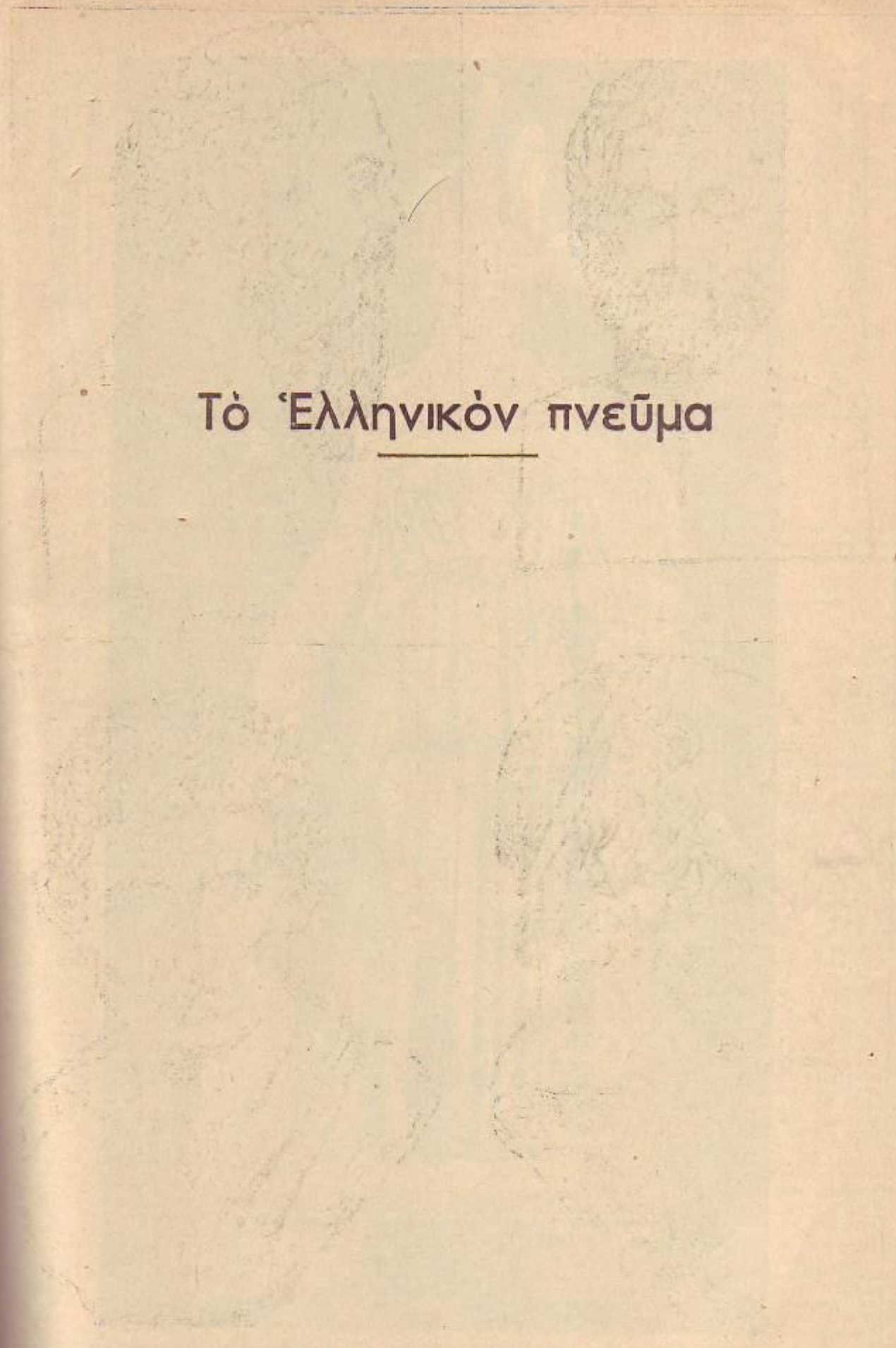
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ.

Ο Σακράτης διδάσκει τὸν Ἀλκιβιάδην

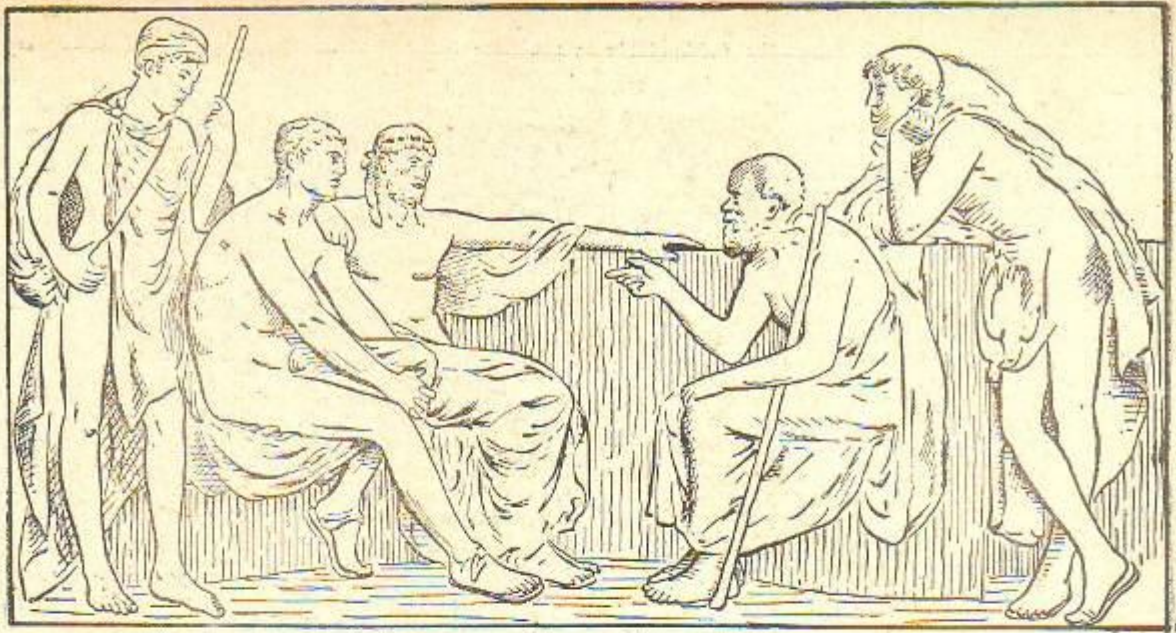
Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα

*Η Ἀθηνᾶ, θεὸς τῆς σοφίας. (Ἔργον τοῦ Φειδίου)

Ο Σωκράτης διδάσκων τούς μαθητάς του.

Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία

Ἔννοια καὶ ἀξία τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας

Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας θέτει ὡς γενικώτερόν της σκοπὸν νὰ ἐκθέσῃ διὰ συνεχούς καὶ ἠτιολογημένης ἐξιστορήσεως τὴν διαδικασίαν διὰ τῆς ὁποίας ἐτέθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ἐν σχέσει μὲ τὴν φιλοσοφίαν εἶναι κατὰ τὸ ὑστερογενές. Πρῶτον λαμβάνει ὑπόστασιν ἡ φιλοσοφία ὡς συστηματικὴ ἐρευνα καὶ ἐπεξεργασία ἀποριῶν καὶ προβλημάτων, κατόπιν δὲ γινώσκει ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐξιστόρησις τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐτέθησαν καὶ συνεζητήθησαν τὰ προβλήματα. Εἰς τὴν πρώτην ἐκκίνησιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως δὲν ὑπάρχει ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ μόνον συστηματικὴ διερεύνησις. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη πρωταρχικότης εἶναι προνόμιον τῶν ἐποχῶν κατὰ τὰς ὁποίας σημασιῶται ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ φιλοσοφικοῦ στοιχείου. Αἱ ὑστερότεροι γενεαί, εἴτε τὸ θέλοντες εἴτε δὲν τὸ θέλοντες, ἀναγκάζονται νὰ ἀσχοληθῶν μετὰ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὴν ἀρχὴν αὕτη ἐμφανίζεται ὡς ἀνοργανώτως καὶ ἀσυστηματοποίητος ἀνάμνησις καὶ παράδοσις σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ὀργανοῦται εἰς ἐπιστημονικὴν καὶ συστηματικὴν μάθησιν.

Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς καταφρονεῖται ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας θεωρουμένη ὡς στεῖρα καὶ μὴ δημιουργικὴ ἐνασχόλησις. Μία τοιαύτη καταφρόνησις εἶναι δικαιολογημένη ὅταν λαμβάνῃ ἡ ἐξιστορήσις τῆς ἐξελίξεως τῆς φιλοσοφίας τὴν μορφήν ἐπιβεβαιωμένης. Μόνον πινακί εἰς δημιουργικὴν κίνησιν ἐποχοὶ ἐπαναστατοῦνται εἰς τὴν τοιοῦτον σχῆμα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Αἱ δημιουργικαὶ ἐποχοὶ πραγματοποιοῦν τὴν ἀνακαινιστὴν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως μόνον διὰ τῆς πάλης πρὸς τὰ κληροδοτήματα ὑπὸ τοῦ παρελθόντος ἱστορικὰ προβλήματα. Ἄν δὲν ὑπάρξῃ τελείως συνειδητὴ ἱστορικὴ παράδοσις δὲν δύναται νὰ ἐπικρατοῦται δημιουργία. Ὁ Κάντιος κατῴρθησε νὰ ἀνακαινίσῃ τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν τῆς ἐποχῆς τῆς ἐποχῆς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ φιλοσοφικοῦ δογματισμοῦ. Ὅταν εἶχε καταρῶσει νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῆς δογματικῆς ἀπολογίας, ἀνεκάλυψε ὅτι εἶχε συναντηθῆ μετὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον θέσει ὑπὸ συζήτησιν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων. Ἡ καντιανὴ διδασκαλία περὶ κατηγοριῶν καὶ διαλεκτικῶν ἰδεῶν καταδεικνύει ὅτι ἡ συστηματικὴ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὰ ἔμπροσθεν, ἂν δὲν ὀπισθοδρομήσῃ πρὸς τὰ ὀπίσω διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν πρωταρχικὴν μορφήν ὑπὸ τὴν ὁποία εἶχον ἐξ ἀρχῆς τεθῆ τὰ προβλήματα. Ἡ δημιουργικὴ μὲ τὴν συστηματικὴν φιλοσοφίαν ἐνασχόλησις πίπτει εἰς τὸ κενόν, ἂν δὲν δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν πρώτην θέσιν τῶν προβλημάτων διὰ τῆς ἱστορικῆς ἀναμνήσεως. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας οὕτως θεωρουμένη ἀποτελεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τὰς χεῖρας τῶν μεγάλων φιλοσόφων ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφικὴ ἐρευνα πολλακτὴ ταυτίζεται μετὰ τὴν συστηματικὴν. Γράφει ὁ Νάτσορ τὸ πολῦτιμον βιβλίον του «Ἡ περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος» εἶχε τὴν συνειδησιν ὅτι δὲν κάμνει ἀπλῶς ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἀλλὰ συγχρόνως καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἐπιπεδοτικὴν φιλοσοφίαν. Δὲν χροιάζεται νὰ λεχθῶν περισσότερα διὰ νὰ γίνῃ κατανοητὸν ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας προηγείται κατ' ἀξίαν πάσης ἄλλης. Μὲ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἀρχίζει ἡ ἀληθὴ καὶ γνησίαν φιλοσοφικὴν διάνοσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Διὰ ταῦτα καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἥτις μᾶς καθιστᾷ φανεράν τὴν πρώτην κίνησιν τοῦ φιλοσοφικοῦ στοιχείου, εἶχε τὴν προτεραιό-

τητα ἐν συγκρίσει μετὰ οἰανδήποτε ἄλλην. Εἴμεθα ἠναγκασμένοι, ἂν θέλωμεν νὰ κατανοήσωμεν τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν οὐσίαν της, νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὰς πρώτας πηγὰς καὶ νὰ ἀσχοληθῶμεν μετὰ τὴν ἱστορίαν της.

Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἰδιαίτερος ἐπιστημονικὸς κλάδος

Ἡ πρώτη ἐπιτυχὴς δοκιμὴ νὰ γραφῇ κατὰ τρόπον ἐπιστημονικῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ πρώτον βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά», ὅπου ἐξιστορεῖ, ἐπὶ τῆς βάσει τῆς πρὸς τὰ πρόσω ἐξελικτικῆς ἀνεπτύξεως τῶν προβλημάτων τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θαλή τοῦ Μιλήσιου μέχρι καὶ τοῦ Πλάτωνος συμπεριλαμβανομένου. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν, ἐκείνος ὁ ὁποῖος ἀντελήφθη τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ὡς προοδευτικὴν καὶ συστηματικὴν ἀνάπτυξιν ἰδεῶν, ἀκολουθοῦσαν λογικὴν σειράν, ὑπῆρξεν ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Ἐγγελος (1770—1831). Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι, κατ' αὐτόν, ἀνάπτυξις ἐνὸς εὐκαίου πνεύματος, ὅπου λαμβάνει συνειδησὴν τοῦ ἑαυτοῦ του». Ἡ ἀλληλουχία τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας ἀκολουθεῖ τὴν ἀλληλουχίαν τῶν λογικῶν κατηγοριῶν. Διδάσκει συνεπῶς ὁ Ἐγγελος ὅτι εἶναι δυνατὴ μία «ἐκ τῶν προτέρων» συστηματικὴ κατασκευὴ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Τὰς θεωρίας του ταύτας ἀκολουθῶν καὶ ἡ μαθητὴς του Ἐδουάρδος Τσέλλερ (1814—1908) ἔγραψε τὴν περίφημον «Φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων» εἰς ἑξ ἑξ τόμους, τῆς ὁποίας σὺν ὀψιν μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὁ Μεγαρίτης Εὐαγγελίδης. Τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ἐκτίθενται εἰς αὐτὴν συμφῶνως πρὸς τὸ τριαδικὸν ἐγγεῖνα σχῆμα τῆς θέσεως, ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως. Σὺν τῷ χρόνῳ, μετὰ τὴν πρόδον τῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης κατενόηθη ὅτι ἡ τοιαύτη σχηματικὴ μέθοδος παρεκμύριζε τὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Ἡ ἱστορικὴ ἐρευνα εἴδειεν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν δὲν προχωροῦσε ἀκολουθοῦσα ἀκαμπτόν λογικὴν ἀναγκαιότητα. Διεπιστώθη ὅτι ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν ἀσκαῦν τὴν ἐπίδρασιν τῶν πολλῶν παραγόντων, μὴ ὑπαγόμενοι εἰς τὰς λογικὰς κατηγορίας. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐξελισσεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν παραγόντων, οἵτινες ἐπηρεάζουν τὴν καθόλου ἱστορικὴν ζωὴν. Γίνεται ἐπ' αὐτῆς αἰσθητὴ ἡ ἐπίδρασις προσωπικῶν, ἀτομικῶν καὶ συναισθηματικῶν παραγόντων κατὰ τρόπον ἀποκλείοντα οἰανδήποτε ἐκ τῶν προτέρων συστηματοποίησιν. Ὅθεν ἐγένετο φανερόν, ὅτι τὸ μέγα σύγγραμμα τοῦ Τσέλλερ δὲν ἰκανοποιεῖ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Παρὰ ταῦτα ὅμως μέχρι σήμερον δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀντικατασταθῇ ἀπὸ ἄλλο καλύτερον. Προεβλήθη ἡ χρησιμοποίησις πολλῶν μεθόδων ἀλλ' οὐδεμία ἐκ τούτων ἐγένετο ὁμοφώνως δεκτὴ.

Ἡ παράδοσις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας

Τὰς γνώσεις μας περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀντλούμεν ἀπὸ πηγὰς τὰς ὁποίας διαίραμεν εἰς ἀμέσους καὶ ἐμμέσους. Ἀμέσους πηγὰς νομοῶμεν τὰ συγγράμματα τῶν ἰδίων τῶν φιλοσόφων, ἐμμέσους δὲ τὰς εἰδησεις τὰς ὁποίας μᾶς δίδουν ὡς πρὸς τὰς δοξασίας τῶν φιλοσόφων καὶ ὡς πρὸς τὴν ζωὴν αὐτῶν ἄλλαι συγγραφαί. Ἀ μέσοι πηγαί. Ὡς πρὸς τὰς ἀμέσους πηγὰς ἐσημειώθησαν κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου τεράστια ἀπα-

λαια. Ὁλόκληρος ἡ προσωκρατική φιλοσοφία ἐχάθη ἐκτός ὀλίγων ἀποσπασμάτων. Ἐπίσης δὲν διασώθηκαν τὰ διαλογικά ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς καὶ τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων τῆς περιπατητικῆς σχολῆς καὶ τῶν φιλοσόφων τῆς Ἀκαδημίας. Τεράστια ἀπώλεια ἰσημιόθησαν καὶ ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν στωϊκῶν καὶ τῶν ἐπικούρειων. Δισώθησαν μόνον ἐκεῖνα τὰ συγγράμματα ἅτινα εἶχον προσελκύσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν νεοπλατωνικῶν. Δισώθησαν ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνα καὶ τὰ σπουδαιότερα ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν στωϊκῶν διασώθηκαν τὰ «Ἐγχειρίδιον» καὶ αἱ «Διατριβαὶ» τοῦ Ἐπικτήτου (1ος αἰὼν μ.Χ.), ἀμφότερα γραμμένα ἀπὸ τὸν Ἀριανόν. Ἐχομεν καὶ τὰ «εἰς ἐαυτὸν» τοῦ αὐτοκράτορος Μ. Αὐρηλίου (161—180 μ.Χ.) καὶ τὸν «Πίνακα» τοῦ Κέβητος. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἐπικούρειων διασώθηκαν ὑπὸ τοῦ Διογένηος τοῦ Λαερτίου αἱ «Κύρια δόξαι» καὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἐπικούρου. Δισώθησαν ἀκόμη εἰς τοὺς λεγόμενους ἠρακλειωτικούς κυλίνδρους ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ «Περὶ φύσεως». Ἐκ τῆς σχολῆς τῶν Σκεπτικῶν περιεσώθη τὸ ἔργον τοῦ Σέξτου Ἐμπειρίου «Πρὸς μαθηματικούς», εἰς τὸ ὅποιον περιέχονται καὶ αἱ «Πυρρῶναι ὑποτυπώσεις» καὶ τὸ «Πρὸς τοὺς δογματικούς». Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν Νεοπυθαγορικῶν ἔθεσαν μέχρις ἡμῶν συγγραφή τοῦ Λευκανοῦ Ὁκέλλου «Περὶ τῆς τοῦ παντὸς οὐσεως» γραφείσα κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα καὶ τὸ εἰς τὸν Τίμαιον τὸν Λοκρὸν ἀποδιδόμενον «Περὶ μυχρῶ κόσμου» σύγγραμμα. Τὰ περισσότερα ἐκ τῶν διασωθέντων ἔργων προέρχονται ἐκ τῆς Νεοπλατωνικῆς σχολῆς. Ταῦτα εἶναι τὰ ἔργα τοῦ Φίλωνος τοῦ Ἰουδαίου (20 π.Χ.—40 μ.Χ.), καθὼς καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Πλωτίνου, Πορφύριου, Ἰαμβλίου καὶ Πρόκλου.

Ἐμμεσοὶ πηγαί. Αἱ ἔμμεσοι πηγαὶ συνίστανται ἀπὸ συγγραφῶν πολλῶν εἰδῶν. Ἄλλαι ἀποτελοῦν ἀπλῶς ἐκθετικὸν τὸν δοξαστικὸν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ συγκαταλέγονται εἰς τὸ δοξογραφικὸν εἶδος. Ἄλλαι ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν βιογραφίαν καὶ συναποτελοῦν τὸ βιογραφικὸν εἶδος. Μία τρίτη ὁμάς συγγρασῶν συναρτίζεται ἀπὸ συγγράμματα ἅτινα ἐξετάζουν τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν σχολῶν. Ὡς ἔμμεσος πηγὴ χρησιμοῦμεν προσητὶ διάφορα Ἀπαιθίσματα ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων, οἱ σχετικοὶ μὲ τοὺς φιλοσόφους χρονολογικοὶ πίνακες καθὼς καὶ τὰ σχόλια «Υπομνήματα», τὰς ὁποῖα ἔχουν γραφῆ πρὸς ἐρμηνείαν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων.

1ον. Δοξογράφοι. Ἡ δοξογραφία ἀνεπτύχθη κυρίως εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἰδρυθεῖσαν περὶπατητικὴν σχολήν. Ὁ μαθητὴς τὸν Θεόφραστος ἔγραψε μὲγα σύγγραμμα ἐκ 18 βιβλίων ὑπὸ τὸν τίτλον «Φυσικῶν δόξαι» ἐκ τοῦ ὁποῦ διασώθη ἐν ἀρκετῷ ἐκτεταμένῳ ἀπόσπασμα «Περὶ αἰσθησεων». Ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἔργου τοῦ Θεοφράστου ἐλήθη τὸ ὄλικόν διὰ τὴν γίνη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν δοξαστικῶν τῶν διαφόρων φιλοσοφῶν. Τὴν ἐπιτομὴν αὐτὴν συνήθεος οὐνοῦζον μὲ τὸν λατινικὸν ὄρον «βιβλοτά Πλάτων», «παλαιὰ ἀεσκόντας», ἢ τὰ δοξαστικὰ προσθεύμεται ὑπὸ τῶν παλαιῶν φιλοσόφων. Ἀπὸ τὴν ἐπιτομὴν αὐτὴν ἠντήσεν ὄλικόν δ' Ἀέτιος (περὶ τὸ τέλος τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος) πρὸς συγγραφήν νέας συνοπτικῆς ἐπιτομῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «Συναγωγὴ τῶν ἀρεσκόντων». Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιτομὴ αὐτὴ, ὡς καὶ ἡ προηγουμένη, ἀπωλέσθη, ἐχρησίμευσεν ὁμως ὡς πηγὴ διὰ τὴν γραφὴν δύο συγγραφαί, αἰτίνας περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Ἡ πρώτη φέρει τὸν τίτλον «Περὶ τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφῶν φυσικῶν δογμάτων». Ἐνῶσθη περὶ τὸ μῆος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἀποδίδεται ἐσφαλμένως εἰς τὸν Πλούταρχον. Ἡ δευτέρα εἶναι ἡ σχετικὴ μὲ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν ἐπιτομὴ, ἣτις φέρεται εἰς τὸ βιβλίον τῶν «Ἐκλογῶν» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Στωβαίου, ζήσαντος κατὰ τὸν 5ον μ.Χ. αἰῶνα. Τὸ σχετικὸν μὲ τὰς ἐπιτομὰς ταύτας πρόβλημα τὸ ἔθηκε τελειωτικῶς ὁ μέγας Γερμανὸς φιλόλογος Χέρμαν Ντίλς, ὅστις καὶ ἐξέδωκε τὸ γνωστὸν σύγγραμμα «Ἑλληνες Δοξογράφοι» ἀπαραίτητον διὰ τοὺς θέλοντας νὰ σπουδάσουν ἐκ τῶν πηγῶν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τοῦτο περιέχονται, ὅκτας τῶν δύο ἐπιτομῶν, τὰ ἐκ τοῦ «Περὶ αἰσθησεων» τμήματα ἀποσπάσματα τοῦ Θεοφράστου, ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ «Περὶ εὐσεβείας» ἔργου τοῦ Φιλοδήμου, ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον «Γαλήνου περὶ φιλοσόφου ἱστορίας» συγγραφή, τὸ πρῶτον βιβλίον «Τοῦ κατὰ πασίαν αἰρέσεων ἐλέγχου» τοῦ Ἰππολύτου καὶ τὸ «Πλουτάρχου Στωματικῶν ἀποσπασμάτων», τὸ ὅποιον ἔχει διασώσει ὁ Εὐσέβιος, καὶ ὁ Ἐρμείου τοῦ φιλοσόφου «Διασυρμὸς τῶν ἐξω φιλοσοφῶν».

2ον. Βιογράφοι. Ἐπὶ κεφαλῆς ὄλων τῶν βιογραφῶν τῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργων πρέπει νὰ ταχθῶν τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Ξενοφάντος, ἅτινα, μαζί μὲ τὸν στωκρατικὸν πλατωνικὸν διαλόγον, μᾶς παρέχουν πληροφορίας περὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ βίου τοῦ Σωκράτους. Τὸ βιογραφικὸν εἶδος εἶχε χρησιμοποίησει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς ἀπολεσθείσας συγγραφάς του, ἀναφερομένης εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Πυθαγορείων, τοῦ Ἀρχύτου, τοῦ Ξενοκράτους καὶ τοῦ Σπυεσίππου. Ὁ πρῶτος συγγραφεὺς, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἐξάρη τὸ ἀτομικὸν βιογραφικὸν στοιχείον, ἦτο ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους Ἀριστῆνεος ὁ Ταραντίνος. Μέ-

γὰ πλῆθος βιογραφικῶν πληροφοριῶν εἶχε συγκεντρώσει εἰς κολοσιαίον σύγγραμμα ἐκ 120 βιβλίων ὁ Καλλιμάχος ὁ Κυρηνάιος (310—240 π.Χ.) ὑπὸ τὸν τίτλον «Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμπάντων καὶ ὠν συγγραφαῶν». Ἐκ τοῦ ἔργου τούτου προέρχονται οἱ παρὰ Διογένηι τῷ Λαερτίῳ φερόμενοι κατάλογοι τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων. Ὁ μαθητὴς τοῦ Καλλιμάχου Ἐρμιππος ὁ Συρακῶν (περὶ τὸ 200 π.Χ.) συνέχισε τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου του, συνιδρύων τὰ ἀρχεακά μὲ τὰ ἀνεκδοτὰ γεγονότα. Τὸ ὑπ' αὐτοῦ παρεχόμενον ὄλικόν ἔχει χρησιμοποίησει «αὐτάτα ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶν» μὲ τὴν βιογραφίαν ἠσυχοληθῆ καὶ ὁ Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος, ὅστις ἐπέεξε τὴν βιογραφικὴν ἐκείνου καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ προσωπικοῦ χαρακτήρος, παρέχε δὲ τὴν ἀφορμὴν νὰ εἰσαχθῆ καὶ ἡ μυθιστοριογραφικὴ τάσις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ζωῆς τῶν φιλοσόφων. Ἐκ τούτου ἐπήγασεν ἰδιαίτερον βιογραφικὸν εἶδος, εἰς τὸ ὅποιον τὸ ἱστορικὸν στοιχεῖον ἀναμιγνύεται ἀδιακρίτως μὲ τὸ μυθικόν. Τοιούτου εἴδους βιογραφίαι εἶναι ὁ βίος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, ὁ γραφεὶς ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου, αἱ μυθιστοριογραφικαὶ βιογραφαὶ τοῦ Πυθαγόρα, αἱ γραφεῖσαι ὑπὸ τοῦ Πορφύριου καὶ Ἰαμβλίου καὶ ὁ Δημόμαχος τοῦ Λουκιανῶ.

Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὄλικου τοῦ παρεχομένου ὑπὸ τῶν βιογράφων πρέπει νὰ γίνηται μετὰ πολλὴν προσοχίαν. Κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον, ἐπειδὴ τρωκρατικὴν σημασίαν ἔχει ὁ δημόσιος βίος, παραμελεῖται ἡ ἀναγασθὴ πληροφοριῶν, αἰτίνας ἔχουν σχέσιν μὲ τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν προσωπικότητα. Ἐξαιρέται μόνον τὸ υπερπροσωπικὸν καὶ τὸ γενικόν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ σπάνις βιογραφικῶν πληροφοριῶν, ἀναφερομένων εἰς τὰ πρόσωπα, ἅτινα ἔδωσαν κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα καὶ κατὰ τὴν προγενεστέρην ἐποχὴν. Αἱ ἀνεκδοτὰ πληροφορία, αἱ σχετικαὶ μὲ τὰς προσωπικότητας ἐκείνων τῶν ἐποχῶν φαίνεται ὅτι διασώθησαν διὰ τῆς προσητῆς παραδόσεως καὶ συνελήθησαν εἰς μεταγενεστέρους ἐπιγράμματα. Ὅταν δὲ ἤρχισεν, κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα, νὰ ἀναπτύσσεται ἡ βιογραφία ὡς ἰδιαίτερον βιογραφικὸν εἶδος, δὲν διεπνεύετο ἀπὸ τὴν τῶν τῆς ἐξαιρητικῶσεως τῶν ἱστορικῶν βιογραφικῶν στοιχείων. Ὁ σκοπὸς τῆς βιογραφικῆς ἐρεύνης ἦτο νὰ ἐμφανίσῃ τὰς προσωπικότητας τῶν φιλοσόφων ὡς ἐκπροσωπούσας ἰδιαίτερον ἰδεώδες τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ἡδὴ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε διακρίνει τρία ἰδεώδη ζωῆς τὸν θεωρητικὸν βίον, τὸν πολιτικὸν βίον καὶ τὸν ἀπολαυστικόν. Οἱ βιογράφοι, ἀεσρωμένοι ἀπὸ ἐν ὀρισμένον ἰδεώδες προσεπιάθων νὰ ἐμφανίσουν τοὺς βιογράφοις μῆους ἀνδρας ὡς ἀκολληθῶντας εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἐκ τῶν ἐν λόγῳ ἰδεωδῶν. Ὁ Σωκράτης π.χ. ἐβιογραφεῖτο ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας ὡς πρότυπον τοῦ θεωρητικοῦ βίου. Ἐνίστη καὶ ὠρισμένα πόλεις ἐθεωροῦντο ὡς ἐκπροσωπούσαι ὀρισμένον εἶδος ζωῆς. Οὗτα οἱ Συρακοῖται ὑπελαβάνοντο ὡς πρότυπα τοῦ ἀπολαυστικοῦ βίου. Ὁ περιπατητικὸς Δικαίσοχος ὁ Μεσσήνιος, θέσας ὡς ποσιμηπτόν ἰδεώδες τὸν πρακτικὸν ἠθικὸν βίον, συνετέλεσε νὰ ληφθῆ τούτο ὡς ὀδηγητικὴ ἀρχὴ διὰ τὴν συγγραφήν τῶν βιογραφῶν. Συνεπῶς, ὅταν χρῆσιμεύομεν βιογραφικὰς πληροφορίας, πρέπει νὰ τὰς κρίνομεν λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τὸ ἰδεώδες, τὸ ὅποιον ἀποδέχεται ὁ παρεχὸν αὐτὰς συγγραφεὺς.

3ον. Ἱστορικὸι τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν. Αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ἐξετάζονται ἢ ἀπὸ τῆς ἀπώσεως τῶν δογμάτων τὰ ὁποῖα προσέθενται ἢ ἀπὸ τῆς ἀπώσεως τῆς ἱστορικῆς τῶν ἐξελίξεως. Τὴν πρῶτην ἀπομὴν ἀκόλουθε ὁ Κλειτόμαχος (2ος π.Χ. αἰὼν), ὅστις ἔγραψε «Περὶ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν αἰρέσεων». Τὴν αὐτὴν τῶν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγουστοῦ ζήσας Ἀρειὸς Δίδυμος. Τὴν κατὰ χρονολογικὴν σειράν ἐξιστόησαν τῆς δόσεως κατὰ τῶν δοξαστικῶν τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν ἐκρημισμοποίησε πρῶτος ὁ Σωτῆριος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ ὁποῖος ἔγραψε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος συγγραφήν ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαδοχαὶ τῶν φιλοσόφων». Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐξιστορεῖτο κατὰ διαδοχικὴν σειράν μαθητοῦ καὶ διδασκάλου, διεκρίνοντο δὲ δύο μεγάλοι φιλοσοφικαὶ σχολαί. Ἡ μία ἦτο ἡ Ἰωνικὴ, ἀρχίζουσα ἀπὸ τὸν Θαλήν καὶ τερατιζομένη μὲ τὸν Χρῆσιππον, ἡ δὲ ἄλλη ἡ Ἰταλικὴ, ἡ ὁποῖα ἀρξίζει ἀπὸ τὸν Πυθαγόραν καὶ τελειοῦται μὲ τὸν Ἐπίκουρον. Τὴν μέθοδον τῆς κατὰ διαδοχὴν ἐξιστορήσεως ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Φιλόδημος (1ος αἰὼν π.Χ.) εἰς τὴν «Σύνταξιν τῶν φιλοσόφων», ἐξ ἧς διασώθησαν ἀπασπάσματα, ἀναφερομένης εἰς τοὺς Ἀκασθῆναικους καὶ Στωϊκούς, καὶ ὁ Διακλῆς ἐκ Μαγνησίας, σύγχρονος τοῦ Αὐγουστοῦ, εἰς τὴν «Ἐπιδρομὴν τῶν φιλοσόφων». Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐβιογράφησε τοὺς φιλοσόφους ὁ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ ζήσας Φαβριανὸς εἰς τὰ ὀπολεσθέντα συγγράμματά του «Ἀπομνημονεύματα» καὶ «Παντοδαπὴ ἱστορία». Ἡ συγγραφικὴ αὐτὴ τεχνικὴ ἐτυποποιήθη καὶ κατέληξε εἰς ἀπλήρη συγκύλλησιν διαφόρων σημειωμάτων. Τὸ μόνον σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον διασώθη μέχρις ἡμῶν ἐκ τῆς ἐν λόγῳ βιογραφικῆς ὑμνηματογραφίας, εἶναι ἡ ἐκ δέκα βιβλίων συγγραφή τοῦ κατὰ τὸν 3ον μ.Χ. αἰῶνα ζήσαντος Διογένηος τοῦ Λαερτίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Βίοι καὶ γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων καὶ τῶν ἐκάστη αἰρέσει ἀρεσκόντων ἐν ἐπιτόμῳ συναγωγῆ». Τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα, παρὰ τὴν ἀκρισίαν τοῦ συγγραφέως του, μᾶς παρέχει πολυτίμους πληροφορίας καὶ εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐκ τῶν πηγῶν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὴν κατελευθύνει αὐτὴν πρέπει νὰ καταναχθῆ καὶ ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος ζήσας περιπατητικὸς Σάτυρος.

δαστε είχε γράψει σύγγραμμα υπό τον τίτλον «Βίος». Ανακαλυφθείς εν Αιγύπτω πάπυρος μάς έδωκεν άποσπασμα αναφερόμενον εις τον βίον του Ευριπίδου.

4ον. Φιλοσοφικά άνθολογία: και άπαν βίσματα. Έμμενον πηγών της ιστορίας της φιλοσοφίας αποτελούν και τα άπανθίσματα. Πολλές πληροφορίες και εήδησι μάς παρέχουσι οι «Δειπνισσοσταις» του Άθηναίου, έργον γραθέν εις τας άρχάς της 3ης μετά Χριστόν εκατονταετηρίδος. Επίσης αξία προσοχής είναι και η κατά τον αυτόν χρόνον γραφεύσα υπό του Αίλιου «Ποικίλη Ιστορία». Εις τας λατινιστί γεγραμμένα «Αττικάς νύκτας» του Αύλου Γελλίου (150 μ.Χ.) εύρίσκονται πολλά αξιόλογα πληροφορία. Επίσης και τα έργα του Κικέρωνος και του Σενεκά, καθώς και το «Περί φύσεως των άντων» ποίημα του Ρωμαίου ποιητού Λουκρητίου, αποτελούν πηγάς διά την σπουδήν της ελληνικής φιλοσοφίας, διότι οι Λατινοί άντλούν τας φιλοσοφικάς των δοξασίας έξ άλοκλήρου από τους «Έλληνες». Οι «Στωικαίτις» του Κλήμεντος του Άλεξανδρέως (200 μ.Χ.) και η «Προπαρασκευή ευαγγελικής άποδείξεως» του Ευσέβιου μάς παρέχουσι πληθύν πληροφοριών περί των δοξασιών των αρχαίων φιλοσόφων. Μεγάλην αξίαν έχει προς στή και το υπό του Νεμεσίου γραθέν περί τας άρχάς του 5ου μ.Χ. αιώνος, έργον «Περί φύσεως ανθρώπου». Πλουσιώτατα εις άπανθίσματα τυγχάνουσι και το «Άνθολόγιον», οι «Έκλογαί φυσικαί και ήθικαί» του Ιωάννου του Στοβαίου (500 μ.Χ.). Εις τα λεξικά των Μουχίου και Σουίδα έχουν περιληφθή άποσπάσματα έκ των φιλοσόφων και εήδησεις περί αυτών.

5ον. Υπομνημασται. Πολλές πληροφορίας και άποσπάσματα μάς δέωσαν οι σχολιάσαντες τα έργα του Πλάτωνος και του Άριστοτέλους, σχολιασταί οτινες άνήκον εις την Νεοπλατωνικην σχολήν. Ούτοι κατά το πλείστον διεφύλαξαν πάν ότι περισσώθη μέχρις ημών, προερχόμενον εκ της φιλοσοφίας των προσωκρατικών. Πολύτιμον ύλικόν μάς διεφύλαξεν εις τα υπομήματα του, διά των όποιων έξηγει τα άριστοτελικά συγγράμματα και ίδια τα «Μετά τα φυσικά», ο Άλέξανδρος ο Αεροβσιεύς (περί το 200 μ.Χ.). Έξ ίσου πολύτιμα στοιχεία μάς παρέχει και ο Σιμπλικίος εις τα υπομήματα, ότινα έγραωεν εις τα «Φυσικά» και εις τα «Περί Ούρανού» βιβλία του Άριστοτέλους. Άξια προσοχής είναι και τα σχολία του Θεμιστίου, του Ιωάννου του Φιλοπόμου (530 μ.Χ.), καθώς και τα εις τα πλατωνικά συγγράμματα σχολία του Πρέκλου του Άλβινου και του Όλυμπιούδωρου. Επί των στοιχείων τα όποια παρέχουσι οι εν λόγω συγγραφείς, καθώς και άλλοι, πολλοί στηρίζόμενος ο προσημειωθεύς Γερμανός φιλόλογος Χέρμαν Ντίλε, συνέλεξε τα άποσπάσματα των προσωκρατικών φιλοσόφων και κατέταξε ταύτα, διά του πολυτίμου τρίτόμου συγγράμματός του «Τα άποσπάσματα των Προσωκρατικών», έκδοθέντος εις πρώτην έκδοσιν κατά το 1903 και εις πέμπτην έκδοσιν τη έπιμελεία του μωθητού του Βάλτερ Κράντς κατά το 1934—1937.

6ον. Χρονικογραφοι. Ο παλαιότερος εκ των χρονικογράφων, οτινες ήσχαλήθησαν με την ιστορίαν της φιλοσοφίας, είναι ο Έρατοσθένης (275—195 π.Χ.), όστις έγραωεν επί του θάνατος τούτου συγγραφήν υπό τον τίτλον «Χρονογραφία». Εκ τούτου ήτλησεν ύλικόν ο έξ Άθηνών καταγόμενος στωικός Άπολλόδομος (180—109 π.Χ.), όστις έγραωε τα «Χρονικά» εις τριμέτρον ιαμβικόν στίχον, διά των όποιων παρείχοντο χρονολογία περί των έπιφανών άνδρών, θάνατοςαι μέχρι του έτους 110 π.Χ. Εις αυτά έμνημονεύεται ούχι το έτος της γενήσεως των διακριθέντων άνδρών εις τα υράματα και την πολιτικήν ζωήν, άλλα το έτος της ακμής των, άπερ θεωρείται παρά τοίς αρχαίοις το τεσσάρων.

Τα διασωθέντα εκ των άπολεσθέντων έργων συγγράμματα και άποσπάσματα έχουν περισυλλεγή, ως έλέγη άνωτέρω, εις τας εξής συλλογάς:

- 1ον. «Έλληνες Δοξογράφοι» Χ. Ντίλε τόμ. 1.
- 2ον. «Άποσπάσματα Προσωκρατικών» Χ. Ντίλε τόμ. 3.
- 3ον. «Άποσπάσματα Έλλήνων φιλοσόφων» Φ. Μούλλερ τόμ. 3. Η συλλογή αύτη είναι πεπολιαιωμένη διότι έξεδόθη το πρώτον κατά το 1860.
- 4ον. «Άποσπάσματα των παλαιωτέρων Στωικών» Χάινς φόν Άρνιμ τόμοι 4.

Η μελέτη των πηγών και οι σκοποί της

Άπό της Αναγεννήσεως ήχισεν η μελέτη των πηγών της αρχαίας φιλοσοφίας. Οι άνθρωπισταί της Αναγενήσεως ένδιαφερόμενοι διά την αναβίωσιν της Πλατωνικής φιλοσοφίας και παροτρυνόμενοι από τους Έλληνες Πλατωνιστάς μεταξύ των όποιων κορυφαίον θέσιν κατέχει ο Πλήθων (1360—1452), προβίονουν εις μεταφράσεις των έργων του Πλάτωνος. Ο Μασσίλιος Φικίος μεταφράζει και τον Πλατίνον, άλλοι δέ λόγιοι συσταθόντες προς διάφορα άλλα ελληνικά φιλοσοφήματα, έπεκτείνου την μεταφραστικήν έργασίαν και εις άλλους συγγραφείς. Κατά τον 15ον και 16ον αιώνα οι φιλοσοφούντες εύρίσκονται χωρισμένοι εις ομάδας έκάστη των όποιων άντλεί τας δοξασίας της από τας παλαιάς φιλοσοφικάς σχολάς. Ο Βέλγος Λίτς μελετά κατά τας άρχάς του 17ου αιώνος τα συγγράμματα των Στωικών, ο Βε-

ργκάρντ κατά την αύτην εποχήν άσχολείται με την άριστοτελικήν φιλοσοφίαν, ο δε Γκασσέντι κατά το 1649 εκδίδει ύπόμνημα περί της φιλοσοφίας του Έπικούρου. Ο εύρύτατος διαδεδομένος σκεπτικισμός κατά τον 16ον αιώνα επανέρχεται εις την μελέτην των έπιχειρημάτων της αρχαίας σκεπτικής φιλολογίας και υπό την πεισιν των απαιτήσεων της έποχής του ο Γάλλος φιλόλογος Έρρίκος Στέφανος εκδίδει μετά μεταφράσεως το «Κατά των δογματικών» σύγγραμμα του Σέξτου του Έμπειρικού. Καί αύτός ο Καρτέσιος έχει ύποστή την έπίδρασιν της φιλοσοφίας των σκεπτικών η δε διατύπωσις εκ μέρους του της «μεθοδικής αμφιβολίας» ως θεμελιώδους άρχής μαρτυρεί περί της έπίρροπής την όποιαν ήσκησιν επί του πνεύματός του αι εν λόγω άντιλήψεις.

Είναι φανερόν κατόπιν των άνωτέρω εκτεθέντων ότι η μελέτη των πηγών της ελληνικής φιλοσοφίας άναπακρύνεται εις την ανάγκην να δημιουργηθή η φιλοσοφία ως επιστημονική μάθησις. Καί πράγματι από των μέσων του δεκάτου έβδομου αιώνος διά των συγγραμμάτων του Καρτεσίου και του Βάκωνος έμφανίζεται η φιλοσοφία ως συστηματική μάθησις ανεξάρτητος από τας παλαιωθίους σχολάς εις τας όποιας ένεφανίζετο κατατετημένη κατά τους προηγούμενους δύο αιώνας. Οι φιλόσοφοι συγκεντρώνουσι την προσοχήν των εις την συστηματικήν φιλοσοφίαν και η μελέτη των πηγών της ελληνικής φιλοσοφίας μένει εις τας χείρας των θεολόγων και των φιλολόγων. Τους θεολόγους ένδιέφερε κυρίως η μελέτη της άριστοτελικής φιλοσοφίας, ειπεδή ο Άριστοτέλης ήτο ο υπό της Δυτικής Εκκλησίας αναγνωριζόμενος φιλόσοφος. Οι φιλόλογοι κινούμενοι εκ άσφαμμού προς το καλλιτεχνικόν ύφος του Πλάτωνος είχαν στραφεί την προσοχήν των εις την σπουδήν των συγγραμμάτων του. Περί συστηματικής έργασίας διά την συγκρότησιν της ιστορίας της φιλοσοφίας εις ιδιαίτερον φιλοσοφικόν κλάδον, ο δεκάτος όγδοος αιώνας, ο δεσποζόμενος υπό της λογικοκρατίας του διαφωτισμού, ήτο όλως άνικανός. Διά τούτο δέν πρέπει κανείς να εκπλήττεται διά την παρατρουμένην κατά τον αιώνα τούτον άδηφοσίαν διά την ιστορίαν της φιλοσοφίας. Η αναφάνεια κατά τας άρχάς του δεκάτου ένάτου αιώνος ρωμαντική κίνησις ύπηρεξεν ευνοϊκήν διά την ανάπτυξιν των ιστορικών σπουδών. Εκ τούτου ξεηγεύται διατί μόνον κατά τον αιώνα τούτον ήτο δυνατόν να έμφανισθή η ιστορία της φιλοσοφίας ως ανεξάρτητος φιλοσοφικός κλάδος.

Την άφετηρίαν διά μίαν τοιαύτην κίνησιν είχαν παράσχει, όπως είπαμε άνωτέρω, αι θεολογικαί και φιλολογικαί μελέται αι άναφερόμεναι εις τα έργα του Άριστοτέλους και του Πλάτωνος. Ο μέγας Γερμανός θεολόγος Σλαγιερμάχερ (1768—1834) άνεδείχθη εις των έπιφανεστέρων μελετητών του Πλάτωνος, μεταφράσας άπαντα τα πλατωνικά συγγράμματα με άριστοτεχνικήν δεξιότητιν εις την γερμανικήν. Συγχρόνως η κλασσική φιλολογία υπό την έπίδρασιν της ρωμαντικής κινήσεως πούσθη εις έπιστήμη, ήτις έχει την άποστολήν να μελετήση άπόσας έν το σύμολο των τας πνευματικάς εκδηλώσεις της αρχαιότητος. Εις τα άντικείμενα των σπουδών της κλασσικής φιλολογίας συμπεριελήθη συνειπώς και η επιστημονική μελέτη της ιστορικής αναπτύξεως της ελληνικής φιλοσοφίας. Την πρώτην άρχην της έρεύνης εις το πεδίου τούτο άπέτελεσαν αι περί του Πλάτωνος έρευναι του Σλαγιερμάχερ. Προς συμπλήρωσιν των έπεξετάθη η φιλολογική έρευνα εις τα άριστοτελικά έργα και προς τού σκοπόν τούτον έξεδόθησαν «Τα Άπαντα του Άριστοτέλους» εις μνημειώδη έκδοσιν δι' έκδοσιν της εν Βερολίνω Ακαδημίας των Έπιστημών. Η έκδοσις αύτη άρξασιν από του 1831 υπό την έπιστητείαν του Έμ. Μιέκερ έπικρατώθη κατά το 1870, έκδοθέντων πέντε τόμων μεγάλου σχήματος. Η πρώτη συνθετική έκθεσις της ιστορίας της ελληνικής φιλοσοφίας και η γενομένη υπό του Τσέλλερ, «Φιλοσοφία των Έλλήνων» άρχικώς έκδοθεύσα εις τρεις τόμους 1844—1853.

Η άλλαγή των σχετικών με την ιστορίαν της φιλοσοφίας άπόψεων

Άρχικώς ως προς την ιστορικήν εξέλιξιν των φιλοσοφικών ιδεών είχαν ισχύσει η άντιλήψις του Έγελου, ότι η κίνησις των πραχωρεί άκολουθούσα την προκαθορισμένην υπό της διαλεκτικής τριαδικής πορείας της θέσεως άντιθέσεως και συνθέσεως. Υπό το πρίσμα τούτο διεμόρρωσε την ιστορικήν έκθεσιν περί της πορείας της ελληνικής φιλοσοφίας ο Έδ. Τσέλλερ. Η διαπίστωσις όμως των γεγονότων υπό της φιλολογικής έρεύνης έδειξεν ότι η κίνησις της φιλοσοφικής σκέψεως δέν είναι τώσον σχηματική. Κινείται και αύτη άκολουθούσα τον ρυθμόν της γενικής ιστορικής πορείας, παρουσιάζει άπρόσπτα και άκολουθεί δρόμον ο όποιος δέν δύναται να καθορισθή εκ των προτέρων. Κατόπιν των διαπιστώσεων τούτων έθεωρήθη η άποψις του Έγελου ως άνεπάρκη.

Έκτός τούτων ένεφανίσθησαν με την πάροδον του χρόνου και γενικώτεροι φιλοσοφικά άντιλήψεις, αίτινες έπέβαλον να αναζητηθούν νέαι άπόψεις. Κατά το δεύτερον ήμισιον του δεκάτου ένάτου αιώνος ανεπτύχθησαν δύο νέαι φιλοσοφικά μάθησεις η Κοινωνιολογία και η Λογισμολογία, αίτινες άντικρούουν την ιστορίαν της φιλοσοφίας υπό νέαν προσπτικήν. Ισχυρίζονται ότι και αι φιλοσοφικά ίδία έφ' όσον άποτελούν άντικαταποπισμόν της νοστροπίας ώρισμένων κοινωνικών και λαϊκών συνόλων, πρέπει να έμφανίζου κίνησιν προσδιοριζομένην υπό της ιδιαιτησίας των ομάδων εις τους κόλπους των όποιων αναπτύσσονται. Ένώ λοιπόν κατά τους Έγελιανούς η φιλοσοφία πρέπει να εξιστορηθή ως ένιαία κίνησις από τον Θαλήν έως σήμερον, οι κοινωνιολογούντες ή-

στορικοί άρνούονται να δεχθούν την έν λόγω ένότητα. Αποσυνθέτουν την ιστορίαν της φιλοσοφίας εις ιδιαίτικας ένότητες. Την τοιαύτην αντίληψιν ήγαγεν εις τας εσχάτας ακολούθως της ό Γερμανός ιστορικοφιλόσοφος Σπέγγλερ εις τό διβλίον του «Η καταστροφή της Έσπερίας», εκδοθέν κατά τό 1918. Έν αὐτῷ υποστηρίζει ότι έκαστος πολιτισμός έχει ίδίαν ψυχάν, αντικατοπτρισμόν της οποίας είναι και ή φιλοσοφία. Συμφώνως πρός την τοιαύτην δοξασίαν και ή ελληνική φιλοσοφία παρουσιάζει ιδιαίτεραν φυσιογνωμιακήν ένότητα, διακριθεμένη δι' ιδιαίτερον χαρακτηριστικόν. Άλλὰ και αι δοξασίαι αὐταί του Σπέγγλερ ήλέγχθησαν ως υποθετικά και άνοκρινεΐες. Τά άποδεικτικά επιχειρήματά του ήλέγχθησαν κατά τό πλείστον ήμαρτημένα, τό δε διβλίον του ένεπιτόσιν έντύπωσιν παροδικήν εις τούς ήμωροφόμενους έρασπιτέχνους τούς ήπηρεζομένους από κτηπητάς τίτλους. Η κοινωνιολογική έρμηνεία τυγχάνει όμως άνεπαρκής, διότι άφορμάται διά τά έξήγησιν τήν εξέλιξιν τών ιδεών από τά στοιχεία του άντικειμενικώς νοσημένου περιβάλλοντος. Λησιμονεί ότι εις τήν δημιουργίαν του περιβάλλοντος συντελοῦν ένεργητικά και αι πνευματικά ιδέαι, και ότι περιβάλλον ως άμετάθετος άντικειμενική πραγματικότητα δέν δύναται να ύπαρξῃ.

Εϊδικότερον ως πρός τας έρεύνας τας άναφερομένας εις τήν ιστορίαν της ελληνικής φιλοσοφίας ήκησαν επίδρασιν και αι κρατούσαι έκάστοτε εις τήν περιοχήν της συστηματικής φιλοσοφίας ιδέαι. Κατά τας άρχάς του εικοστού αιώ- νος υπό τήν επίδρασιν της νεοκαντιανής φιλοσοφίας ήρηνάτο ή ελληνική φιλοσοφία από της άπόψεως της συμβολικής της διά τήν δημιουργίαν της έπιστήμης. Υπό τήν προσηκτικήν ταύτην εξέτασε τήν ελληνικήν φιλοσοφίαν ή σχολή του κριτικού ιδεαλισμού, ήτις έρμηνεύει τόν Πλάτωνα ως πρόδρου του Καντίου (βλέπε διβλίον Νάτορι «Η περί ιδεών φιλοσοφία του Πλάτωνος εις τήν ελληνικήν, μετάφρασιν του Μ. Τσαμαδού»). Η επικρατήσας άφ' έτέρου τών άνορθολογι- στικών τάσεων εις τήν σύγχρονον ευρωπαϊκήν φιλοσοφίαν έγένετο άφορμή να έξαρσθῃ τό μυθικό στοιχείον τό ένυπάρχον εις τήν ελληνικήν φιλοσοφικήν διάνοσιν. Τήν πρώτην ώθησιν εις τας προς μίαν τοιαύτην κατεύθυνσιν μελέτας είχε δώσει ο Νίτσε (1844 — 1900), όστις επέστησε τήν προσο- χήν μας επί τών άξιολογημάτων πράγματι στοχαστών της προσωκρατικής περιόδου, όποιοι είναι ο Ηρόκλιτος και ο Έμπεδοκλής. Υπό τών παρορήσεων του Νίτσε έμπνεύσθη ο κατά τας άρχάς του αιώνος μας συγκεντρωθείς γύρω από τόν Γερμανόν ποιητήν Γκεόργκε κύκλος θεωρεί ως πρω- τάρχικόν θέμα τήν επεξεργασίαν τών μυθικών στοιχείων της ελληνικής διανοσεως. Ένώ διά τούς νεοκαντιανούς ή σπου- δαιότητα της ελληνικής φιλοσοφίας έγκείται εις τόν λόγον, διά τούς όπαδους του Γκεόργκε τό πόν είναι ο μύθος. Ως τρίτη και άξιολογητάτη κατεύθυνσις εμφανίζεται ή υπό τό πρίσμα της ιδέας της παιδείας εξέτασις της ιστορίας της ελληνικής φιλοσοφίας. Της έν λόγω κινήσεως άρχηγέτης τυγ- χάνει ο Ιδρυτής του τρίτου άνθρωπισμού Γερμανός φιλόλο- γος Βέρνερ Γάιγκερ. Αφορμώμενος από τό ύπό του Πλάτω- νος άναπτυσσόμενον ιδεώδες της παιδείας, παρακολουθεί και έρμηνεύει τήν όλην εξέλιξιν της ελληνικής φιλοσοφίας θε- ωρών ταύτην ως διαδικασίαν διά της οποίας εκφράζεται ή ιδιόζουσα μόνον εις τήν πνευματικήν κοινότητα του ελληνι- κού λαού ιδέα της παιδείας.

Έκ παραλλήλου ή μορφή υπό τήν όποίαν ένεφανίσθη κα- τά τόν εικοστόν αιώνα ή συστηματική φιλοσοφία διά της φαινομενολογίας και του ύπαρξισμού έφερον εις τήν επικαι- ρότητα θέματα, ότινα είχαν άναπτυχθῆ υπό τών Έλλήνων φι- λосоφών και κατέδειξαν ότι ή ιστορική άναδρομή εις τας άρχαίας πηγάς τυγχάνει επικοδομητική διά τήν διασαφήν- σιν τών προβλημάτων τά όποια άπασχολούν τήν σύγχρονον σκέψιν. Ο Χούσερλ έτόνισε πολλακις ότι ή φαινομενολογία ως γενική φιλοσοφική μέθοδος πρέπει να υνηθῆ ως κάτι τό αντίστοιχον με τήν διαλεκτικήν του Πλάτωνος, ο δε Χάιντε- γερ εις τας όντολογικάς του διερευνήσεις ως κεντρικόν έ- ρώτημα έπανοθετεί τήν υπό του Άριστοτέλους διατυπωθεί- σαν άπόριαν «τί τό όν»; Ο Νικολάϊ Χάρτμαν περτάται να οικοδομήσῃ καθολικόν μεταφυσικόν σύστημα άνάλογον με τήν άριστοτελικήν πρώτην φιλοσοφίαν. Και από μεθοδολογι- κής άπόψεως όπισθοχωρεί ή σύγχρονος συστηματική φιλοσο- φία εις μορφάς έρεύνης, αίτινες προσεγγίζουν με τας υπό τών φιλοσόφων της άρχαίας Ελλάδος χρησιμοποίησις. Η μέθοδος της φαινομενολογικής άναγωγής του Χούσερλ θα- δίζει εκ παραλλήλου προς τήν υπό του Πλάτωνος συνιστα- μένην «έβαν τών ιδεών». Ο Νικολάϊ Χάρτμαν διακηρύττει ότι ή άποδοτικώτερα μεθοδική πορεία τυγχάνει ή άπορητι- κή επεξεργασία τών φιλοσοφικών προβλημάτων κατά τόν τρόπον κατά τόν όποιον δύναμεθα να τήν παρακολουθήσω- μεν έφαρμοζομένην εις τά άριστοτελικά συγγράμματα. Η μεταδύ συστηματικής και ιστορικής θεωρήσεως άπόστασις εις τούς φιλοσόφους τούτους σμικρύνεται τσών πολύ ώστε σχεδόν καθίσταται άνεπαίσθητος.

Άλλά και εις τας περιοχάς ώρισμένων έπιστημών σημει- ούται σήμερα άναδρομή εις τήν άρχαίαν φιλοσοφίαν. Η ά- νάγκη διά τήν διασαφήσιν τών θεμελίων επί τών βιοτίων σπριζείται ή σύγχρονος μαθηματική έπιστήμη ήνάγκασε τούς έρευνητάς να όπισθοδρομήσουν εις τας εποχάς της πρώτης θεμελιώσεως και να αναζητήσουν διά της ιστορικής έρεύνης τό άρχικόν νόημα τών πρώτων μαθηματικών έννοιών. Έκ της τοιαύτης άναδρομής έδόθη ή άφορμή να μελετηθῇ ή άριθμο- λογική θεωρία του Πλάτωνος και να δειχθῇ ότι δέν έπρόκει- τό περί μυστηριαζουσών πυθαγορικών αντίληψεων, αλλά περί

έπιστημονικής συλλήψεως σχέσιν έχούσης προς προβλήματα συζητούμενα σήμερα υπό τας μαθηματικές έπιστήμης.

Αϊ άνωτέρω σκιαγραφηθείσαι τάσεις έγένοντο άσορμή να δημιουργηθῇ άστάθειά τις ως προς τήν άποψιν από της ό- ποίας ιστάμενοι είναι όρθόν να ασχοληθώμεν με τήν ιστο- ρίαν της ελληνικής φιλοσοφίας. Δέν είναι δυνατόν να εκλα- βώμεν τήν ιστορικήν της άνάπτυξιν ακολουθούσιν τούς Έ- γελαίους, ως κίνησιν ρυθμιζομένην από τό τριαδικόν σχή- μα, αλλά πρέπει να λάβωμεν ύπ' όψιν και τούς συγκεκριμέ- νους ιστορικούς παραγόντας. Άλλ' άφ' έτέρου δέν δύναται να θεωρηθῇ ή ιστορία της φιλοσοφίας ως μία επέκτασις της ιστορικής έπιστήμης, ήτις περιορίζεται να έξακριβώνη ώρι- σμένα πραγματικά δεδομένα διά της κριτικής διερευνήσεως τών πηγών. Συνεπώς εύρισκόμεθα έναντι δύο αντιτιθεμένων τάσεων αίτινες είναι ή λογικokratία και ή ιστορισμός. Εύ- λόγον είναι να σκεφθώμεν ότι ή άντινομία είναι δυνατόν να ύπερτηρηθῇ διά συμβιβασμόν.

Ένα τοιαύτον συμβιβασμόν υπέδειξε πρό έτών εις τών καλύτερων μελετητών της ιστορίας της φιλοσοφίας, ο Γερ- μανός νεοκαντιανός φιλόσοφος Βίντελμπαντ. Κατ' αὐτόν πρέπει να άντικρύσωμεν τά προβλήματα της λαμβάνοντες ύπ' όψιν τρεις παραγόντας: Ο πρώτος εκ τούτων είναι ο πραγματικός. Τήν άνθρωπινήν σκέψιν, λέγει ο Βίντελμπαντ, τήν άπασχολούν πάντοτε ώρισμένα προβλήματα, ότινα έχουν πραγματικόν περιεχόμενον όπερ άπαντάται εις όλας τας έ- ποχάς της ιστορικής εξέλιξεως. Υπάρχει μία ελογική τών πραγμάτων τήν όποίαν δέν δύναμεθα να παραγνωρίσωμεν. Ο δεύτερος παράγων είναι ο ιστορικοπολιτιστικός. Η φιλο- σοφία δηλαδή θέτει τά προβλήματα της και εξεuryσκει τά μέσα διά τήν λύσιν των ακολουθούσα τήν νοσηριάν και τάς απαιτήσεις ώρισμένης εποχής. Η άπόλυτος άλήθεια άναγ- κάζεται να συμμορφωθῇ προς τό ιστορικοπολιτιστικόν πνεύ- μα της εποχής και να έναρμισθῇ ως σχετική αλήθεια, ο- πως ειπε κάποτε αὐτός ο ίδιος ο Έγελος. Ο τρίτος πα- ράγων είναι ο άτομικός. Ο ιστορικός της φιλοσοφίας δέν πρέπει να λησμονή ότι έκαστος φιλόσοφος άποτελεῖ ίδίαν προσωπικότητα, ήτις επιδρά άφ' ενός μεν επί της έκλογής τών προβλημάτων ότινα εκλέγονται προς μελέτην, άφ' έτε- ρου δε και επί τών λύσεων αίτινες δίδονται εις αὐτά. Συνε- πώς ή άποστολή της ιστορίας της φιλοσοφίας είναι: Ιον. Να καθορίσῃ τί προκύπτει εκ τών πηγών ως προς τά περι- στατικά της ζωής έκάστου φιλοσόφου, ως προς τήν πνευ- ματικήν του εξέλιξιν και τας δοξασίας του. 2ον. Να άναπα- ραστήσῃ τήν γενικήν διαδικασίαν κατά τρόπον ώστε να δια- σαφησθῇ δι' έκαστον φιλόσοφον ή έξάρτησις τών δοξασιών από τας δοξασίας τών προκατόχων του, από τας γενικάς ιδέας της εποχής του, και από τήν ίδίαν του ψυχουσησιν. 3ον. Απο τής θεωρήσεως του συνόλου να κρίνῃ ποίαν αξίαν έχουν αι κατά τόν άνω τρόπον καθορισθείσαι δοξασίαι του φιλοσόφου έν σχέσει με τά διαπιστούμενα υπό της ιστορίας έγκυρα πορίσματα της γενικής έννοσημένης φιλοσοφικής έρ- γασίας. Συμφώνως προς τας δύο πρώτας απαιτήσεις, λέγει ο Βίντελμπαντ, τό έργον του ιστορικού της φιλοσοφίας είναι οϊολογικοιστορικόν. Συμφώνως προς τήν τρίτην είναι κρι- τικόν οϊολογικόν.

Η άνωτέρω προταθείσα άποψις επεβλήθη υπό τήν επίδρα- σιν της νεοκαντιανής φιλοσοφίας και έθεωρήθη ως κανονική. Τά προβλήματα της ιστορίας της φιλοσοφίας άντεκρύοντο με τήν συνδυαστικήν αὐτήν μέθοδον, ήτις προσεπάθει να χρησιμοποίησῃ και τήν διαλεκτικήν μέθοδον του Έγελου, συγχρόνως δε να συμμορφωθῇ με τας απαιτήσεις της ψυχολογίας της κοινωνιολογίας και της ιστορικής έπιστήμης. Έ- σχάτως όμως κατόπιν της διαδόσεως της φαινομενολογικής φιλοσοφίας κατέστησαν φανεραί αι ελλείψεις της έν λόγω με- θόδου. Κατά τήν φανερόν ότι ή περί τών απαιτήσεων τών τι- θεμένων υπό της ιστορίας αντίληψις ήτο όλος άνεπαρκής. Διότι ιστορία δέν είναι μόνον τά πραγματικά γεγονότα. Κά- τω άπ' αὐτά υπάρχει βαθύτερος πυρήν, μία βαθυτέρη ιστο- ρική ούσια. Η ιστορικότης δέν είναι διά τόν άνθρωπον κάτι τό επιπροσθητόν, αλλά άποτελεῖ όντολογικόν δι' αὐτόν χαρα- κτηριστικόν. Όταν λέγομεν ιστορικήν διείσδυσιν δέν νοού- μεν διατίστωσιν ιστορικών γεγονότων, αλλά πραγματικήν διείσδυσιν εις τήν όντολογικήν ούσίαν της άνθρωπίνης προ- σωπικότητας. Όταν κάμνωμεν ιστορικήν άναδρομήν δέν πα- ραπλανώμεθα εις μίαν μακρινήν περιοχήν, ήτις δέν έχει ση- μασίαν διά τήν σύγχρονον πραγματικότητα, αλλά διείσδυο- μεν εις αὐτάς τας ρίζας της πραγματικότητας. Μόνον μία τοιαύτη άναδρομή μας κάμνει φανερόν τό έδαφος επί τοῦ όποίου ιστάμεθα. Η κατά τόν τρόπον αὐτόν νοσημένη ιστο- ρικότης συντελέσεν ώστε να επέλθῃ ή σημειωθείσα άνωτέ- ρω συμπλήσισις έν τῇ φιλοσοφία της ιστορικής και συ- στηματικής έρεύνης. Άνεγνωρίσθη ότι τό γνησίως φιλοσοφείν δέν είναι τίποτε άλλο παρά άναδρομή εις τήν άρχαίαν έλ- ληνικήν φιλοσοφίαν, άφ' όσον εκεί εύρίσκονται τά πρώτα θε- μελίαι της ιστορικής ύπαρξεως του πολιτισμένου πνευματικού κόσμου. Ο Καντίος, όστις έζησεν εις ένα αιώνα όστις έστε- ρεφό τῆς ικανότητας να αισθανθῇ τί είναι ιστορία, εξεφρά- σθη περιφρονητικώς ως προς τήν ιστορίαν της φιλοσοφίας. Διέκρινε τούς φιλοσοφούτας εις εκείνους οι όποιοι έχουν ως μόνον φιλοσοφίαν των επήν ιστορίαν της φιλοσοφίας και εις εκείνους αίτινες άντλοῦν άπ' αὐτάς τας ίδίας τας πηγάς του λόγου. Η κρίσις αὐτή του Καντίου ήτο δικαιολογημέ- νη, διότι εις τήν εποχήν του ή ιστορία της φιλοσοφίας ήτο άπλή συγκόλλησις εϊδήσεων. Σήμερα τὰ πράγματα έχουν άλλάξει. Κατενόηθη ότι ή ιστορικότης είναι κάτι τό όποίον ή ο άνθρωπος και τό όποίον καθορίζει τήν έν νέγει εις τήν

ζών στάσιν του. *Όσον βαθύτερα και ειλικρινεστέρα είναι η αίσθησις της ιστορικότητος, τόσο μεγαλύτερα είναι η πληρότης της προσωπικότητος. Αι συστηματικά φιλοσοφικά έρευναί βδεικνύουν ότι η ελληνική φιλοσοφία δεν είναι μία ιδιαίτερα παραλλαγή της φιλοσοφικής σκέψεως, αλλ' είναι «ή κατ' έξοχήν φιλοσοφία». Μήσις εις την φιλοσοφίαν δεν δύναται να υπάρξη, αν δεν βασισθῆ εις την γνωρίμιαν με τὰ φιλοσοφικά προβλήματα όπως τὰ έθεσαν οί *Έλληνες. Μήσις δε εις την φιλοσοφίαν κατά την ελληνικήν αποφιν δεν σημαίνει αλλαζονικήν υπερήφανειαν διά την κατοχήν πλήθους γνώσεων. Φιλοσοφία είναι συγχρόνως διά τούς *Έλληνες και παιδεία, έξώσωσις του ανθρώπου εις τὸ ἀληθινόν του αξίωμα.

Προβέσεις και όρια της παρούσης ιστορικής έκθέσεως.

Τὰ ανωτέρω λεχθέντα άρκούν διά να καθορίσουν τās προβέσεις και τὰ όρια της ιστορικής έκθέσεως την οποίαν παρουσιάζομεν κατωτέρω. Δεν προτιθέμεθα δι' αυτής να ικανοποιηώμεν μίαν περιέργειαν, ήτις παθεῖ να έκτραπή εις περισμένους καιρούς διά να έλευθερωθῆ από τὸ βάρος τών άπειρήσεων του παρόντος. *Έπιχειρούμεν την ιστορικήν άναδρομήν διά να φθάσωμεν εις τās πρώτας ρίζας της πνευματικής μας υπάρξεως. Προσπαθούμεν να κάμωμεν προσιτά εις την πνευματικήν θεώρησιν τὰ στοιχεῖα επί τών οποίων οικοδομεῖται ή πνευματική ύπστασις ολοκλήρου της πολιτισμένης ανθρωπότητος. Εις την *Ελλάδα συνετελέσθη τὸ γεγονός της θεμελιώσεως της φιλοσοφίας, τὸ οποίον έκαμε δυνατόν να οικοδομηθῆ δάκκλρον τὸ πολιτιστικόν έπιστημονικόν και τεχνικόν οικοδόμημα του ευρωπαϊκού κατ' όνομα, εις την ουσίαν όμως «ελληνικού» πολιτισμού. *Ο σκοπός μας είναι να πραγματοποιήσωμεν την άνασύνθεσιν πρὸς την πρώτην αυτήν άρχήν, ήτις άποτελεῖ και διά σήμερον τὸ θεμέλιον. *Έπανερχόμεθα εις κάτι τὸ οποίον μας άνήκει, εις κάτι τὸ οποίον μας προκαθορίζει οντολογικῶς και ιστορικῶς, εις τὸ «τί ήν είναι», όπως θά έλεγεη ὁ *Αριστοτέλης, εις την πρώτην δηλαδή καταβολήν της ιστορικής και πνευματικής μας υπάρξεως.

*Εντός τών πλαισίων τὰ οποία διέπουν την σύνταξιν του παρόντος τόμου θά ασχοληθώμεν εις την παρουσαν έκθεσιν αποκλειστικῶς με τὰ φιλοσοφικά προβλήματα. Πάν ό,τι έχει σχέσηιν με τὰ καταρθώματα τὰ οποία έπέτελεσε τὸ ελληνικόν έθνος εις τās ειδικευμένες έπιστημονικάς περιοχάς, καθώς και εις τὸ πεδión της τέχνης, άποτελοῦν θέματα ειδικωτέρων πραγματειών, συμπεριλαμβανομένων εις τόν παρόντα τόμον. Βλέπε προσέτι και τὰ ανάλογα άρθρα εις τὸ περὶον Λεξικόν.

*Η διαίρεσις της ελληνικής φιλοσοφίας εις περιόδους.

*Η ελληνική φιλοσοφία άποτελεῖ έσωτερικῶς ενιαίαν συνέχειαν, ήτις διά λόγους μεθοδολογικούς και διδακτικούς δύναται να υποδιαιρεθῆ εις τās ακόλουθους περιόδους:

- 1ον) Προσκρατική φιλοσοφία: *Η περίοδος αὕτη άρχίζει με τόν Θαλήν τόν Μιλήσιον και τερματίζεται μέχρι της εμφάνισεως του Σωκράτους (μέσα του 5ου πρὸ Χριστού αἰώνας).
- 2ον) *Αττική φιλοσοφία: Την άρχήν άποτελεῖ ὁ Σωκράτης, έπακολουθεῖ ή εμφάνισις του Πλάτωνος και τὸ τέρμα έπέρχεται με τόν θάνατον του *Αριστοτέλους (323 πρὸ Χριστού).
- 3ον) Μεταριστοτελική συστηματική περίοδος: Κατ' αὕτην εμφανίζονται αἱ λεγόμενα φιλοσοφικά σχολαῖ τών Στωϊκῶν, *Επικουρείων και Σκεπτικῶν. *Ως τέρμα της περιόδου ταύτης δύναται να θεωρηθῆ τὸ έτος 31 π.Χ., ὅποτε έπαισε διά της πτώσεως του βασιλείου της *Αλεξανδρείας να έχη ὁ *Ελληνισμός ἴδιαν πολιτικήν άντίστητα.
- 4ον) Νεοπλατωνική περίοδος: Αὕτη άρχίζει με την άρχαϊστικήν κίνησιν, ήτις φέρει εις την έπικαιρότητα την μελέτην τών συγγραμμάτων του *Αριστοτέλους και του Πλάτωνος και κορυφοῦται εις την νεοπλατωνικήν φιλοσοφίαν. *Ως τέρμα της περιόδου ταύτης δύναται να ληφθῆ τὸ έτος 330 μ.Χ., κατά τὸ οποίον ἰδρύθη τὸ *Ανατολικόν Ρωμαϊκόν Κράτος ὅπερ κατ' ουσίαν ήτο ελληνικόν.
- 5ον) Περίοδος της ελληνικής χριστιανικής φιλοσοφίας από τὸ έτος 330 μ.Χ. μέχρι του 1453, ὅποτε κατελήθη ή *Ελληνική Μεσαιωνική Αὐτοκρατορία.
- 6ον) *Η νεώτερα περίοδος, άρχομένη από του 1453 και εθάνουσα μέχρι τών ημερών μας.

Κατά την πρώτην περίοδον ὡς άρχικόν κέντρον εμφανίζεται μὲν κατ' άρχάς ή Μίλητος, βαθύτερον δε ή φιλοσοφία καλλιεργεῖται ἐξ ἴσου εντόνως και εις άλλας περιοχάς, ἴδια εις την εν τῇ Κάτω *Ιταλίᾳ Μεγάλῃν *Ελλάδα. Κατά την δευτέραν περιόδον κέντρον τών φιλοσοφικῶν έρευνῶν καθίστανται αἱ *Αθήναι. Κατά την τρίτην περίοδον έξπλώνεται ή έπιρροή της αττικής φιλοσοφίας και μετασυστρεφεται και εις άλλα κέντρα, μεταξὺ τών οποίων εξαιρετικήν θέσιν κατέχει ή *Αλεξανδρεία. Κατά την τετάρτην περίοδον εξακολουθοῦν τὰ αὐτὰ κέντρα να άσκούν την έπιρροήν των και ἴδια ή *Α-

λεξανδρεία, εις την εμφανίζεται υπό την ὀριστικήν της μορφήν ή νεοπλατωνική φιλοσοφία. Κατά την πέμπτην περίοδον ή πνευματική κίνησις έκπορευεται ἐκ της Κωνσταντινουπόλεως, ήτις και κατά την έπομένην περίοδον εξακολουθεῖ να άποτελεῖ μέχρι της άπελευθερώσεως του ελληνικού έθνους την κυριώταταν πνευματικήν κίνησιν. Από της άπελευθερώσεως ή πνευματική κίνησις του έθνους τείνει να συγκεντρωθῆ εις τās *Αθήνας.

Συνίθως εις τās ιστορίας της φιλοσοφίας, τās γραφόμενας υπό άλλοεθνῶν, ὡς τέρμα της ελληνικής φιλοσοφίας άνωγράφεται τὸ έτος 527 μ.Χ. ὅποτε, κατά διαταγήν του *Ιουστινιανου, έκλείσθησαν αἱ εν *Αθήναις φιλοσοφικά σχολαῖ. *Η χρονολογία αὕτη έχει αξίαν μόνον τυπικήν και οὐν οὐσιαστικήν, διότι ήδη από τών παύτων χριστιανικῶν αἰώνων τὸ περιεχόμενον της ελληνικής φιλοσοφίας εν πολλοῖς είχε παραληφθῆ και χρησιμοποιηθῆ υπό τών Πατέρων της *Εκκλησίας.

Βοηθήματα διά την σπουδὴν της ελληνικής φιλοσοφίας.

Πρὸς μελέτην της ιστορίας της ελληνικής φιλοσοφίας υπάρχουν εις την ελληνικήν γλώσσαν τὰ κάτωθι βοηθήματα:

- 1) Δ. Χατζερόη: «Προσίμιον εις την ιστορίαν της φιλοσοφίας», 1867.
- 2) Σδέγγκλερ (κατά μετάφρασιν Θεοκλ. Τριανταφυλλίδου): «Ιστορία της φιλοσοφίας άρχαίας τε και νεωτέρας», 1873.
- 3) Ν. Κοτζιά: «Ιστορία της φιλοσοφίας από τών άρχαιοτάτων μέχρι τών καθ' ήμας χρόνων» τόμ. 1-6, 1876-78.
- 4) Θ. Καραύσου: «Δοκίμιον ιστορίας της παρ' *Ελλοσι φιλοσοφίας», 1888.
- 5) Μαργ. Εὐαγγελίδου: «Σύνοψις της ιστορίας της φιλοσοφίας. Α': *Ιστορία της φιλοσοφίας τών *Ελλήνων κατά Ε. Τσέλλερ μέχρι του Σωκράτους», 1904.
- 6) Β. *Αντωνιάδου: «*Εγχειρίδιον ιστορίας της φιλοσοφίας (περιλαμβανεται άπασα ή φιλοσοφία μέχρι και του Καντιου)», 1909-1930.
- 7) Θ. Βορέας: «*Ελληνική φιλοσοφία κατά τούς μετα την *Αλωσιν χρόνους» («Πρακτικά *Ακαδημίας *Αθηνῶν», 4, 1929, 76 κέ.).
- 8) Ν. Λουδαρη: «*Ιστορία της φιλοσοφίας» τ. 1-2, 1933. *Εκ τών ξενογλώσσων βοηθημάτων αξιουσύστατα είναι τὰ ακόλουθα:

Α') Εις την γερμανικήν γλώσσαν:

- 1) *Εδ. Τσέλλερ: «*Η φιλοσοφία τών *Ελλήνων», έκδοθεῖσα άρχικῶς εις 3 τόμους, 1844-1852, εἶτα δε έπαιυηθείσα διά συμπληρώσεων νεωτέραν έκδοτῶν εις 6 τόμους. *Ο ἴδιος είχαν έκδόσει και Συνοπτικόν *Εγχειρίδιον κατά τὸ 1883, έκδοθὲν ἐκ νέου μετά συμπληρώσεων υπό του Νέστλε εις 13ην έκδοσιν κατά τὸ 1936. Την εν λόγω σύνοψιν μετέφρασαν εις την ελληνικήν ὁ Μ. Εὐαγγελίδης κατά τὸ 1886, ὁ δε Χ. Θεοδωρίδης ἐκ της 13ης έκδόσεως κατά τὸ 1942.
  - 2) Θεοδ. Γκόμπερτς: «Οἱ *Έλληνες στοχασταῖ», τόμος 3, έκδοσις 4η, 1922.
  - 3) Ουμπερδευκ: «Σύνοψις της φιλοσοφίας», 4 τόμοι, έκδοσις 12η υπό του Προσίχτερ, 1928. Περὶ της ελληνικής φιλοσοφίας γίνεται λόγος εις τόν 1ον και 2ον τόμον. Εις τὸ έργον τοῦτο προσετέθη και 5ος τόμος, άναφερόμενος εις την νεωτάτην φιλοσοφίαν, εις τοῦτον δε ὁ Θ. Βορέας έχει νοθεῖ περι τῆς νεωτάτης παρ' ήμιν φιλοσοφίας.
  - 4) Παύλου Ντίσιονος: «*Η φιλοσοφία τών *Ελλήνων», επίτομος περιεκτικωτάτη συγγραφή, με προσάθεσιν πολλῶν αρχαίων χωρίων, έκδοθεῖσα εις πρώτην έκδοσιν κατά τὸ 1911.
- Β') Εις την γαλλικήν γλώσσαν:
- 1) Αἰμ. Μπαργιέ: *Ο πρώτος και ὁ δεύτερος τόμος ἐκ της «*Ιστορίας της φιλοσοφίας». Κατά τὸ 1949 προσετέθη εις τὸ έργον τοῦτο και ἰδιαίτερος τόμος «*Η φιλοσοφία τῶν Ευζαντινῶν» υπό του *Ελληνος συγγραφέως Β. Τσιτάκη.
  - 2) Λ. Ρομπέν: «*Η ελληνική σκέσις και αἱ άσχαῖ του έπιστημονικού πνεύματος», 1923.

Προσυστηματικά δοξασια της ελληνικής άρχαϊκής έποχής.

*Όταν ὁ Θαλής έθετε τὰ ποῦτα θεμέλια διά να οικοδομηθοῦν επάνω εις αὐτὰ ή φιλοσοφία και αἱ έπιστήμαι, τὸ ελληνικόν έθνος είχε υσκοστάτην εμπειρίαν πολιτιστικῆς ζωῆς. Περὶσσότερον από δύο αἰώνας πρὸ του Θαλού είχε προηγηθῆ ή ποιήσις του *Ομηρου, από δε τόν *Ησίονον τόν έχώριε αρχικόν διάστημα τριλάχιστον ενὸς και ήμισιοσ αἰώνας. *Ο *Αρχιλογος προηγεῖται χρονολογικῶς αὐτῶ και ὁ Σόλων άναφερεται ὡς συνομῶλικός του, συναντώμενος με αὐτὸν εν *Ιωνῶσι. Οὐ μόνον τὸ έτος προηγεῖται της φιλοσοφίας, αλλὰ και ή έλεγεια και οἱ ἱαμβοί. Τὸ ελληνικόν έθνος κατά τούς προγενεστέρους από της έσδδῶμην εκατονταετηρίδα αἰώνας είχε επιχειρήσει μεγάλους πολέμους, άποικισμούς εις μακρινὰς χώρας, είχε δημιουργήσει θρησκείαν, πολιτικήν και κοινωνικήν ζωνν με διακεκριμένα χαρακτηριστικά ἐξ ολοκλήρου αντιστοιχοῦντα πρὸς την φύσιν του πνεύματός του. Διά να κατανοήσωμεν συνεπῶς την ελληνικήν φιλοσοφίαν εις την ουσίαν της, χρειάζεται να γνωρίζωμεν τās δοξασίας εκείνας, αἵτινες άπέτελε-

σαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἐμφανισθῆ αὐτὴ ὡς σύνολον συστη-
ματικῶς ὀργανωμένον ἀντίλημων.

Διὰ τὴν γνωρίσωμεν τὰ προσυνηματικά ταῦτα στοιχεῖα
τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τῶν Ἑλλήνων, θὰ προστρέξω-
μεν εἰς τὸ ἔπη τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσίοδου καθὼς καὶ
εἰς τὰς παραδόσεις τὰς ἀναφερομένας εἰς τοὺς κοσμο-
γονικοὺς μύθους. Ἀνερευρίσκτες τὴν ἐπικήν παράδοσιν,
ἀνακαλύπτουμεν ὅτι αὕτη εὐρίσκειται ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν
μίας «μυθικῆς σκέψεως». Ἡ σκέψις δὲν δύναται νὰ ἐμ-
φανισθῆ ὡς καθαρὰ λογικὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ διατελεῖ ὑπὸ
τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μύθου. Ἡ μυθικὴ σκέψις ἐμφανίζει τὴν ὑ-
πόστασιν τῆς εἰς ἓν ἀκαθόριστον μεσοδιάστημα ἀποκλίνουσα
ἄλλοτε μὲν πρὸς τὸν λόγον ἄλλοτε δὲ πρὸς τὸν μῦθον. Εἰς
τὸ ὅλικόν τὸ ὅποιον μᾶς θέτει εἰς τὴν διάθεσιν μας ἡ ἐπική
παράδοσις, διαφαίνονται δύο τάσεις: Ἄσ' ἐνὸς μὲν ἡ σκέ-
ψις τείνει νὰ μείνῃ προσκεκολλημένη εἰς τὰς μυθικὰς διηγή-
σεις τὰς παραδομένας ὑπὸ τοῦ παρελθόντος, ἀφ' ἑτέρου
ὅμως καθίσταται φανερὰ ἡ τάσις νὰ ἐφαρμοσθῶν καὶ ἐπ' αὐ-
τῶν αἱ κατηγορίαι τῆς λογικῆς σκέψεως. Ἡ ἀντινομικὴ αὕτη
ἀντιμετώπισις τῶν ἀντιτιθέμενων πρὸς ἀλλήλα λογικῶν καὶ
μυθικῶν στοιχείων ὄχι μόνον σημειώνει τὴν παρουσίαν τῆς
εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσίοδου, ἀλλὰ ἐξα-
κολουθεῖ νὰ εἶναι παρούσα καὶ καθ' ὅλας τὰς μετέπειτα ἐ-
ποχὰς τῆς ἐξελίξεως. Ἡ καλλιέργεια τῶν λογικῶν προβλη-
μάτων παρὰ τοῦ Πλάτωνος δὲν τὸν ἐπηρεάζει ἐπὶ τοσοῦτον
ὥστε νὰ ἀποκόψῃ τὰς ρίζας, αἱ ὅποια τὸν συνδέουν μὲ τὴν
μυθικὴν παράδοσιν. Ὁ Ἀριστοτέλης συλλέγει μετ' εὐλαΐ-
ας καὶ μελέτῃ τὰς λαϊκὰς καὶ μυθικὰς παραδόσεις. Ὁ
Γρηγόριος Νύσσης δὲν ἐπαναπαύεται εἰς τὰς λογικὰς δογματι-
κὰς ἀποδείξεις, ἀλλὰ κρατεῖ ἀνοικτὴν τὴν ψυχὴν του διὰ
τὴν ἐνόρασιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ.

Ἡ εἰς τὰ ὀμηρικὰ ποιήματα εἶναι ἐμφανὴς ἡ τάσις πρὸς
ἔρευναν τῆς πραγματικότητος διὰ τῶν λογικῶν κατηγοριῶν.
Ὁ Ὀμηρὸς πρῶτος ἀποτολμᾷ νὰ θέσῃ πρόβλημα, ἀναφερό-
μενος εἰς τὴν γένεσιν τῶν θεῶν. Οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ ἔχουν
παρουσιάσει ποικίλους κοσμογονικοὺς μύθους. Εἰς τοὺτους
ὅμως γίνεται λόγος περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου καὶ οὐχὶ
περὶ τῆς γενέσεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς θεωρεῖται ὡς ἓν, ὅπερ
ἴστανται ἐκτός καὶ ὑπεράνω τοῦ χρόνου καὶ τῶν κοσμικῶν
στοιχείων. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀντιλήψεις ταύτας, ὁ
Ὀμηρὸς ὁμιλεῖ περὶ γενέσεως τῶν θεῶν ἐκ τοῦ Ὀκεανοῦ,
λέγων ἐν Ἰλιάδος Ε, 245 «ῥέεθρα Ὀκεανοῦ, ὃς περ γένεσις
πάντων τέτυκται» καὶ ἐν τῷ στίχῳ 200 τῆς αὐτῆς ραψω-
δίας «πέριστα γαίης Ὀκεανὸν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα
Ἰθῆυν». Ὁ Ὀκεανὸς ἐκλαμβάνεται ὡς ποταμὸς, ὅστις περι-
βάλλει τὴν γῆν, προφοδοεῖ δι' ὕδατος ὅλους τοὺς ἄλλους
ποταμοὺς καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀνα-
τέλλουν ὁ ἥλιος καὶ οἱ ἀστέρες, καὶ τὸ τέρμα, εἰς τὸ ὅποιον
δύουν. Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Ὀμηρὸς δέχεται ὅτι δύναται νὰ
γίνη λόγος περὶ γενέσεως τῶν θεῶν, εἴτινες ἔχουν, κατὰ τὴν
ἀντίληψιν του, κοινὴν ἀρχὴν καὶ καταγωγὴν μὲ ὅλα τὰ δῦτα
ἀπὸ τὰ ὕδατα τοῦ Ὀκεανοῦ. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις προδίδει
νοστροπίαν, ἥτις τείνει νὰ πλῆσισθῃ πρὸς τὴν φυσικοκρα-
τικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ προαναγγέλλει τὴν δοξασίαν τοῦ
Θαλάου, ὅστις ἀνευρίσκει τὸ ὕδωρ ὡς τὴν ἀρχὴν τῶν δῦτων.
Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει ἤδη παρατηρήσει ὅτι οἱ πρῶτοι ὁμιλή-
σαντες περὶ θεῶν Ὀκεανὸν καὶ Ἰθῆυν ἐποίησαν τῆς γενε-
σεως πατέρα, καὶ τὸν ἄρκον τῶν θεῶν ὕδωρ, τὴν καλουμέ-
νην ὑπ' αὐτῶν Στύγα τιμιάτατον μὲν γὰρ τὸ πρεσβύτατον,
ἄρκος δὲ τὸ τιμιώτατον ἔστιν» (Μ.τ.φ. 983 β 32) ἐπαρέστη-
σαν ὡς πατέρα τῆς γενέσεως τῶν Ὀκεανὸν καὶ τὴν Ἰθῆυν
καὶ ὡς ἄρκον τῶν θεῶν τὸ ὕδωρ, τὴν ὀνομαζομένην ὑπ' αὐ-
τῶν Στύγα διότι ἄξιον ὕψιστος τιμῆς θεωρεῖται τὸ ἀρχαιό-
τατον ἔκεινο δὲ εἰς τὸ ὅποιον ὀρκίζεται κανεὶς τὸ θεοεῖ
ἄξιον ὕψιστος τιμῆς. Ἐρμηνεύων τὰς γνώμας τοῦ Ὀμήρου
ὁ Ἀριστοτέλης, ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὴν δοξασίαν ὅτι θεωρεῖ
τὸ ὕδωρ ὡς τὸ ἀρχαιότατον τῶν κοσμικῶν στοιχείων, ὅπερ,
ὡς ἀρχὴ τῆς γενέσεως, τυγχάνει καὶ ἀρχὴ τῶν θεῶν, ἴσταν-
μενον ὑπεράνω τούτων καὶ χρονικῶς ὑφιστάμενον πρὸ τού-
των. Ἡ διαφορά τῆς ὀμηρικῆς νοστροπίαις ἐν συγκρίσει πρὸς
τὴν Γένεσιν, τυγχάνει ἀφ' ἑαυτῆς προφανῆς. Εἰς τὴν Γένεσιν
ὁ Θεὸς ἴστανται ἐκτός τοῦ κόσμου καὶ διὰ τοῦ λόγου δημι-
ουργεῖ τὴν κοσμικὴν τάξιν. Εἰς τὰ ὀμηρικὰ ποιήματα τίθη-
ται ζήτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν θεῶν, καὶ ὡς τοιαύτη ἀρχὴ
θεωρεῖται τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον, ὁ Ὀκεανὸς καὶ τὸ ὕδωρ τῆς
Στυγῆς, «καὶ τὸ κατείδόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ὃς τε μέγιστος
δοκος δεινότητά τε πέλει μακρότεσι θεοῖσι» (Ἰλιάς Ο, 27).
Οἱ θεοὶ λοιπὸν, κατὰ τὸν Ὀμηρὸν, ὀνομαζόμενοι πρὸς
τοὺς ἀιθρώπους ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἔχουν καὶ αὐτοὶ γένεσιν.
Τὴν ιστορικὴν διαδικασίαν τῆς γενέσεως τῶν θεῶν ἤλθε νὰ
διηγηθῆ κατόπιν ὁ Ἡσίοδος εἰς τῆς «Θεογονίαν» του. Ἐκεῖνο
τὸ ὅποιον ὑπάρχει ἐξ ἀρχῆς εἶναι κατ' αὐτὸν τὸ Χάος, ἔ-
πειτα δὲ ἔλαβον ὑπόστασιν ἡ Γῆ καὶ τὰ Τάρταρα. «Ἦτοι
μὲν πρῶσιστα Χάος γέγνετο, αὐτὰρ ἔπειτα Γαί' εὐρόστερος
πάντων ἔδος ἀσφαλὲς αἰεὶ, Τάρταρα τ' ἠερόφιτα μυχῶ χθον-
ὸς εὐροδεδίης ἡδ' Ἔσος, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θε-
οῖσιν» (Ἡσίοδος «Θεογονία» 116) (Κατὰ τὴν πρώτην ἀρχὴν
ὑπῆρξε τὸ Χάος καὶ ἔπειτα ἡ Γῆ, ἡ ἔχουσα εὐρέα στέονα,
ἥτις εἶναι ὅλων τῶν πραγμάτων διαρκῶς ἀσφαλὲς ἔδρα, καὶ
τὰ σκατεινὰ Τάρταρα εἰς τὸ βάθος τῆς Γῆς, ἥτις ἔχει με-
γάλην ἔκτασιν, καὶ ὁ Ἔρωσ, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ἀραιότερος με-
ταξὺ τῶν θεῶν). Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Φυσικά» του
(208 β 32), ἐρμηνεύων τοὺς στίχους ταύτους τοῦ Ἡσίοδου,
λέγει ὅτι δι' αὐτῶν ὁ ποιητὴς ἤθελε νὰ εἴπῃ ὅτι ὡς πρώτη

ἀρχὴ τῶν δῦτων πρέπει νὰ νοηθῆ ὁ χῶρος. «Δόξειε δ' ὄν
καὶ Ἡσίοδος ὀρθῶς λέγειν ποιήσας πρῶτον τὸ Χάος... ὡς
δὲν πρῶτον ὑπάρξει χῶρον τοῖς οὐσί, διὰ τὸ νομίζειν ὡ-
περ οἱ πολλοί, πάντα εἶναι πᾶσι καὶ ἐν τῷ τῷ» (Δύναται τις
νὰ σχηματίσῃ τὴν γνώμην ὅτι ὀρθῶς λέγει ὁ Ἡσίοδος, ὅστις
ἐθεώρησεν ὡς πρῶτον τὸ Χάος... ἐκκινῶν ἐκ τῆς ιδέας ὅτι
πρῶτον πρέπει νὰ ὑπάρξῃ τόπος διὰ νὰ χωρήσῃ τὰ δῦτα,
ἐπειδὴ ἐνομίζεν, ὅπως καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων, ὅτι τὰ
πάντα εἶναι κάπου καὶ κατέχουν ἓνα τόπον). Ἡ Ἡσίοδος
θεωρεῖ τὸ Χάος ὡς κενὸν τόπον, ἀκολουθῶν τὴν ἐτυμολογικὴν
σημασίαν τῆς λέξεως, ἥτις παράγεται ἐκ τοῦ ρήματος χά-
σκω. Ὅπως ἔχει παρατηρήσει ὁ Βέρνερ Γαίγκερ (βλέπε βι-
βλίον του ἀγγλιστὶ ἐκδομένου «Ἡ θεολογία τῶν πρώτων
Ἑλλήνων φιλοσόφων») τὸ Ἡσίοδον Χάος ἀποτελεῖ ἀντίστοι-
χον τῆς μυθολογικῆς ὀνιότητος «κινονογκάπ», ἥτις εἰς τὰς
παραδόσεις τῶν βορείων λαῶν σημαίνει τὴν ἀδυσσον, ἥτις
ὑπῆρχε πρὶν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Καὶ ἡ ἐν λόγω
λέξις παράγεται ἐκ τῆς αὐτῆς ἐξ ἧς καὶ τὸ Χάος ρίχης γκάπ
(= χάσκα). Χάος δὲν σημαίνει ἀρχικὸς τῆς σύγκυσις, ἀλλὰ
κάτι τὸ ὅποιον εἶναι ἀπολύτως κενὴ τοπικὴ ἔκτασις. Ὁ ταυ-
τισμὸς τοῦ χάους μὲ τὴν σύγκυσις ἀποτελεῖ ὑστερογενῆ ση-
μασίαν. Ἀποδεικνύει δὲ τὴν σταθερότητα τῶν ἀντιλήψεων
τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ὅτι μετὰ τέσσαρας αἰῶνας ὁ Πλά-
των εἰς τὸν «Τίμαιον» θεωρεῖ ὡς ἓν ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ κό-
σμου τὴν «χώραν». Εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ἐπὶ εἰς τοὺς
παρατεθέντας στίχους τοῦ Ἡσίοδου διὰ τὴν ἀναγνωρί-
σασιν τὴν παρουσίαν, εἰς ὑποτυπώδη βεβαίως μορφήν, τριῶν
ἐνοσίων, τὰς ὁποίας θὰ χρησιμοποιήσῃ κατόπιν ἡ φιλοσο-
φία. Τὸ Χάος προαναγγέλλει τὴν ἔνοσιν τοῦ τόπου, ἡ Γῆ
τὴν ἔνοσιν τῆς ὕλης, καὶ ὁ Ἔρωσ τὴν ἔνοσιν τῆς δυνάμεως,
ἥτις θέτει τὰ πάντα εἰς κίνησιν. Διὰ τῆς τελευταίας ταύτης
ἐνοσίας ἐμφανίζεται ὑπὸ μυθικὴν μορφήν τὸ δυναμικὸν στοι-
χεῖον, τὸ ὅποιον κινεῖ καὶ γεννᾷ μὲντὰ τὰ ἐγκόσμια. Ἐχο-
μεν ἐνταῦθα τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς κοσμογονικῆς θεότη-
τος, ἥτις κατέχει κεντρικὴν θέσιν, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἑλληνι-
κὴν μυθολογίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Παρμενίδης
ἐπαναλαμβάνει τὴν αὐτὴν ιδέαν θεωρῶν τὸν Ἔρωτα ὡς πρῶ-
τόντατον πάντων τῶν θεῶν. Ἡ «ἐξάοσμος» λέγει ὁ Παρμενί-
δης, ἥτις ἐκκαθιδρομένη ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ σύμπαντος κυ-
δεῖντὰ τὰ πάντα, «πρώτιστον μὲν Ἔρωτα θεῶν μπίσιστο πάν-
των», ἐδημιούργησε πρὸ ὅλων τῶν θεῶν τὸν Ἔρωτα. Τὸ ἄ-
ξίωμα τοῦ «πρεσβυτάτου» μεταξὺ ὅλων τῶν θεῶν ἀναγνωρί-
ζει εἰς τὸν Ἔρωτα καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῷ «Συμπόσιῳ» του, ὁ
δὲ Ἐμπεδοκλῆς θεωρεῖ τοῦτον, μαζί μὲ τὸ Νεῖκος, ὡς κο-
σμογονικὴν δύναμιν, ὀνομαζόμεν αὐτὸν Φίλιον. Ἀλλὰ καὶ ἡ
ἑτέρα ἐκ τῶν κοσμογονικῶν ἀρχῶν τοῦ Ἐμπεδοκλέους ὑπάρ-
χει ἤδη παρὰ τῷ Ἡσίοδῳ, ἔκτρασπομένη διὰ τῆς Ἐρι-
δος. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡσίοδου τὸ πρῶτον ἀναφερθεῖσα κοσμογο-
νικὴ ἀρχὴ τοῦ Ἔρωτος ἀποτελεῖ πηγήν φιλοσοφικῶν θεωρη-
μάτων καὶ ἀναγγέλλει τὴν παρουσίαν τῆς εἰς τὸν πλάτων
κόν Ἔρωτα διὰ τὴν ἐμφανισθῆ ἐκ νέου εἰς τὸν Πλάτων, εἰς
τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, ὡς θεὸς ἔρωσ «ἔστι δὲ καὶ
ἐκστατικὸς ὁ θεὸς ἔρωσ, οἷα ἑαυτὸν ἔρωσ τοῦ ἐραστάς,
ἀλλὰ τῶν ἐραζόμενων» («Περὶ θεῶν ὄνομ.» 4, 13). Καὶ περαιτέρω
δὲ εἰς τὸν Δάντην, τὸν Χέντερλιν, τὸν Γκαίτε, ἀμυμνεῖται ὡς
ὑψίστη ἀρχὴ. Καὶ αὐτοὶ ὅμοι οἱ Ἕλλησται ὁμιλοῦν περὶ «ἐλ-
ξεως» καὶ «συμπαθείας», ἥτις ἀσκήεται μεταξύ τῶν μορίων
τῆς ὕλης. Εἶναι φανερόν ὅτι διὰ τοῦ Ἡσίοδου πολιτογραφεί-
ται εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν φιλοσοφίαν καὶ νοστροπίαν μία ἐνο-
σία ἐκτάκτου γονιμότητος καὶ ἀνοχῆς. Ὁ Ἔρωσ, διὰ τὴν
ἑλληνικὴν μυθικὴν σκέψιν, κατέχει τὴν θέσιν τῶν ὁσίων κα-
τέχει εἰς τὴν Γένεσιν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἡ Γραφὴ λέγει ὅτι
«εἶπεν ὁ Θεὸς καὶ γέγενετο». Εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθικὴν κοσμο-
γονίαν τὰ πάντα γίνονται διὰ τοῦ ἔρωτος, τῆς φιλίας καὶ τῆς
συμπαθείας.

Καὶ εἰς τοὺς δύο μεγάλους ποιητὰς, ὅτινες ἴστανται εἰς
τὰ κατώλιον τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ,
παρατηροῦμεν τὴν παρουσίαν τῆς τάσεως νὰ ἀναχθῶν εἰς
τὴν πρώτην ἀρχὴν, εἰς τὸ «πρεσβυτάτον». Διὰ τὸν Ὀμηρὸν,
τὸ «πρεσβυτάτον» αὐτὸ εἶναι τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον, ὁ Ὀκεα-
νός, τὸ ὕδωρ τῆς Στυγῆς. Διὰ τὸν Ἡσίοδον τὸ «πρεσβυτά-
τον» εἶναι τὸ Χάος, ἡ κατὰ χῶρον ἔκτασις, μετ' ἣν ὡς πρῶ-
τον στοιχεῖον ἐμφανίζεται ἡ Γῆ καὶ ὡς πρώτη κοσμογονικὴ
δύναμις ὁ Ἔρωσ. Ἡ ὀμηρικὴ πρώτη ἀρχὴ θεωρεῖται ὡς κάτι
τὸ ἀπέραντον καὶ ἀτεράτιστον. Εἰς τὰ ὀμηρικὰ ποιήματα
συχνάκις ἡ θάλασσα χαρακτηρίζεται ὡς ἄπειρος. Ἐν τῇ Α
ραψωδίᾳ τῆς Ἰλιάδος (στίχ. 350) ὁ ποιητὴς προσθέτει
εἰς τὴν λέξιν πόντος τὸ ἐπίθετον ἄπειρον (ἄπειρος πόντος),
τὸ αὐτὸ δὲ παρατηροῦμεν εἰς τὴν «Ὀδύσειαν» (Δ στίχ.
510, Κ, 195, Ω, στίχ. 545). Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἰδέ-
α τοῦ ἀπείρου τὴν ὁποῖαν ἀργότερον ὁ Ἀκαιομανδρὸς θὰ
ὕψωσεν εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς πρώτης ἀρχῆς, χρησιμοποιοῖται
ἤδη ὑπὸ τῆς μυθολογικῆς νοστροπίαις ὡς χαρακτηριστικὸν
τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ὁ ἄνθρωπος τῆς μυθικῆς ἐπικής ἐποχῆς
δὲν περιορίζει τὸ βλέμμα του ἀπλῶς εἰς τὴν δεδομένην ὁρα-
τὴν πραγματικότητα. Ζητεῖ νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν πρώτην τῆς
ἀρχῆν, εἰς τὸ «πρεσβυτάτον», καὶ πιστεύει ὅτι τὰ δριὰ τῆς
ἐκτείνονται εἰς ἀπροσμέτρητον ἔκτασιν πρὸς τὴν οὐρανίαν
περιοχὴν καὶ πρὸς τὰ σκατεινὰ Τάρταρα.

Ἡ λάμψις ὅμως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν θεῶν καὶ ἡ φαι-
κη τοῦ ὑποχθονίου σκότους δὲν κάμνει τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑ-
ποτιμῆσῃ τὴν ἀξίαν τῆς προσητῆς εἰς αὐτὸν πραγματικότη-
τος. Ἀποδίδει ὕψιστην τιμὴν εἰς τὸ πρεσβυτάτον, πιστεύει

δι η ἀρχαιοτέρα κατάστασις ἤπρεξε καλύτερα τῆς μεταγενετέρας, ἀλλὰ συγχρόνως καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ συγκρατηθῆ καὶ νὰ περιορισθῆ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον τοῦ ἔχει κληροδοτήσει τὸ παρελθόν. Τὸ παρὸν θεωρεῖται ἄξιον νὰ συντηρηθῆ καὶ νὰ αναπτιχθῆ κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἴσταναι νὰ παραβληθῆ μὲ τὸ παρελθόν. Ἡ τοιαύτη ἀντιλήψις περὶ τῆς ἀξίας τοῦ παρόντος τὸν προσυλλάσσει ἀπὸ τὴν ἀπαισιοδοξίαν, καὶ τὸν ὀηγεῖ εἰς μίαν βετικὴν καταστατικὴν στάσιν ἐναντι τῆς δεδομένης πραγματικότητος. Ὁ κόσμος εἶναι κάτι, τὸ ὅποιον ἀντανάκλῃ τὴν λάμψιν τῆς πρώτης ἀρχῆς, καὶ ἀξίζει τὸν κόπον νὰ μείνῃ ὁ ἀνθρώπος μέσα εἰς αὐτὸν καὶ νὰ ἀγωνισθῆ διὰ νὰ ἀναπαυκθῆ εἰς τὰς απαιτήσεις τὰς ὁποίας ἔχει ἀπ' αὐτὸν ἐν λαμπρῶν παρελθόν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ παράδοσις ἀσκεῖ παιδευτικὴν ἐπίδρασιν, δὲν εἶναι κάτι τὸ ὅποιον ἀποκοιμίζει τὸν μεταγενέτερον νάρκωσιν τὸ βλέμμα του μὲ τὴν λάμψιν τοῦ μεγαλείου τῆς, ἀλλὰ τὸν ἀντιμετωπίζει ὡς ἐρέθισμα διὰ δράσιν, ὡς ἀνταγωνιστὴς, πρὸς τὸν ὅποιον ναραβαλλόμενος ὁ μεταγενέτερος δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδῃ ἀνάξιος ἀπόγονος. Αἱ γενεαὶ αἵτινες ἔρχονται κατόπιν, φιλοδοξοῦν νὰ μὴ ἐντροπιάζωσιν τὴν γενεάν τῶν πατέρων των ἐμπεδὸς ἑνὸς πατέρων εἰσχυμένον. Ἡ ἀνάμνησις τῆς παραδόσεως ἐπιδρά δημιουργικῶς, ἡ δὲ πρώτη ἀρχὴ τοποθετεῖται εἰς τὸ μέλλον ὡς ἐπιδικώμενος σκοπός.

Μία σπουδαιότατη ἔννοια, ἥτις ἦτο προωρισμένη νὰ ἀσκήσῃ ἀποφασιστικὴν ρολὴν ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως ἦτο ἡ ἔννοια τῆς Δίκης. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ὁ Ζεὺς ἐκθροῖσας τὸν πατέρα του Κρόνον εἶχε πράξει ἔργον δικαιοσύνης καὶ διὰ τοῦτο κατώρθωσε νὰ ὑπερισχύσῃ εἰς τὸν κατὰ τὸν παλαιὸν θεὸν ἀγῶνά του. Ἡ βασιλεία τοῦ Διὸς σημαίνει διὰ τὴν μυθικὴν παράδοσιν τὴν ἀρχὴν νέας περιόδου, κατὰ τὴν ὅποιαν ἐξασφαλίζεται ἡ ἐπικρατῆσις τοῦ δικαίου. Ἡ ἀντιλήψις αὕτη ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀρχὴν ἐνὸς δοσθέντου ἠθικοῦ ἐπικαταλογισμοῦ. Παροπλεύρας τοῦ Διὸς τοποθετεῖται ἡ Δίκη ὡς ἀρχή, ἥτις ἐπιτοτελεῖ τὴν τήρησιν τοῦ δικαίου οὐ μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τοῦ θεοῦ κόσμου. Ἡ ἀντιλήψις αὕτη, ὀηγεῖ τὸν ἀνθρώπον τῆς μυθικῆς ἐποχῆς νὰ ἀθάσῃ εἰς τὴν συναισθησὴν τῆς εὐθύνης διὰ τὰς πράξεις του. Εἰς τὴν πρώτην σοφῶδιαν τῆς Ὀδυσσεύς, τίθεται ἡπὲρ τὸ εὐαίτιον ποῖος εἶναι ὁ ὑπεύθυνος διὰ τὴν δυστυχίαν τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ὀμηρος περιστάνει τὸν Δία λέγοντα ὅτι οἱ ἀνθρώποι ὑπὲρ τὴν μοῖραν των δημιουργοῦν διὰ τὸν ἑαυτὸν των δυστυχίαν.

«Ὡ πόποι ὦν δὴ νυ θεοὺς βροταὶ αἰτίανται
ἐξ ἡμῶν γὰρ σοσι κακ' ἔμμενοι· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
σοφῆσιν ἀτασθαλίησιν ὑπὲρ μῶρον ἄλγε' ἔχουσιν»

(Ὡ πόσα παράπονα ἔχουν οἱ θνητοὶ διὰ τοὺς θεοὺς! Λέγουν δηλαδὴ ὅτι αἱ δυστυχίαι των προέρχονται ἀπὸ ἡμᾶς. Αὐτοὶ δὲ καὶ οἱ ἴδιοι μὲ τὰς ἀταξίας των ὀιστανται δυστυχίας περισσότερας ἀπὸ ἐκεῖνας αἵτινες ἀνήκουν εἰς αὐτοὺς). Ὁ Αἰγισθός, λέγει ὁ Ζεὺς, ὑπερέβη τὴν μοῖραν του μὲ τὸ νὰ λάβῃ ὡς σύζυγον τὴν γυναῖκα τοῦ Ἀγαμέμνονος, καίτοι οἱ θεοὶ τὸν εἶχον ἀποτρέψει, καὶ δι' αὐτὸ ἐπλήρωσε διὰ βραχείας παιγῆς συνολικῶς πάντα τὰ ἀμαρτήματα του ἐάθασα πάντ' ἀπέστινος. (Ὁμ. Ὀδυσ., σ 32 κ.λ.λ.). Αἱ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου διατυπώμεναι ἐν τῷ τριακῶν ταύτῳ σκέψεις ἐπιτοτελοῦν διὰ πρώτην φορὰν θέσιν τοῦ προβλήματος τῆς Θεοδικίας. Τίθεται τὸ ἐρώτημα ποῖος εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς δυστυχίας: ὁ ἴδιος, ὁ ἀνθρώπος ἢ ὁ Θεός. Ὁ Ὀμηρος λύει τὸ πρόβλημα ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν λύσιν του ταύτην θά ἀποδεχθῆ ἀργότερον ὁ Πλάτων ἀποφαινόμενος εἰς τὴν «Πολιτείαν» του ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἀναίτιος καὶ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ διὰ ἑλευθέρας ἐκλογῆς, ἥτις γίνεται πρὸ τῆς ἐναυματισσῆς τῆς, προκαθορίζει τὴν μοῖραν τῆς. Κατὰ τὸν Ὀμηρον ἕκαστος ἀνθρώπος ἔχει τὴν μοῖραν του, εἶδεται εἰς αὐτὸν ὀρισμένης ἐκτάσεως συμμετοχὴ εἰς τὴν εὐτυχίαν καὶ δυστυχίαν καὶ τίθενται σαφῆ καὶ εὐδιάκριτα ὄρια ἐνώπιόν του, τὰ ὁποία δὲν πρέπει νὰ ὑπερβῇ. Ἡ ὑπέρβασις τῶν ὀριῶν αὐτῶν τῆς μοῖρας του, τὸ ὑπὲρ μῶρον πραττεῖν, ἐπιφέρει εἰς αὐτὸν ποσότητες δυστυχίας περισσότερας ἐκτεταμένῃ, ὑπερβαίνουσιν τὰ ὄρια τῆς μοῖρας του ὑπὲρ μῶρον ἄλγεας. Ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ ἐπόπτης μίᾳ παγκοσμίου ἠθικῆς τάξεως. Ὁ Ἀρχίλοχος κατὰ τὸ μέσον τοῦ 7ου αἰῶνος ἔχει ἐξάρει τὸν ρόλον τοῦτον τοῦ Διὸς λέγων:

«Ὡ Ζεῦ, πάτερ Ζεῦ, σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος
σὺ δ' ἔργ' ἐπ' ἀνθρώπων δασε
λεωργὰ καὶ θεμιστὰ, σοὶ δὲ θηρίων
ὑβρις τε καὶ δίκη μέλει.

«Ὡ Ζεῦ, πάτερ Ζεῦ, σὺ βεβαίως κυριαρχεῖς εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ δὲ ἐπιθλέπεις τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων, τὰ ἐγκληματικὰ καὶ τὰ δίκαια, σὺ δὲ ἐπιθλέπεις καὶ τῶν θηρίων τὰ ἐγκλήματα καὶ τὸν σωφρονισμὸν των». Ἡ δικαιοσύνη δὲν εἶναι μόνον κάτι τὸ ὅποιον ἔχει τὴν θέσιν του εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν ἀλλὰ καὶ κοσμογονικὸς θεσμός, ὅστις ἐπεκτείνεται εἰς τὸ σῦμπαν ὀλόκληρον. Ἐπὶ τῶν ἀρχικῶν ταύτων ἀντιλήψεων, αἵτινες ἐμφανίζονται καὶ εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος, θά στήριχθῆ ἀργότερον ὁ Ἀναξίμανδρος διὰ νὰ ἀποφανθῆ ὅτι τὰ δυτὰ πληροῦνον τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλο ἔδικην καὶ τίσιν, ὑποκείμενα εἰς τὴν μοῖραν τῆς θεοῦς. Τὰς αὐτὰς ἀντιλήψεις ἀναπτύσσει καὶ ὁ Πλάτων, ἐκλαμβάνων τὴν δικαιοσύνην ὡς χαρακτηριστικὴν τῆς ἀντολογικῆς κατασκευῆς τῶν ὄντων. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἰς τὰς ἐποχὰς τῆς ὀριμου ἀναπτύξεως τῆς διατηρεῖ ὡς βάσεις τῆς τῆς ἀρχικῆς προ-

συστηματικῆς ἀντιλήψεως, παρέχουσα εἰς αὐτὰς μεγαλοτέραν σαφήνειαν καὶ βάθος. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ παρατηρούμενη σταθερὰ συνέχεια, ἥτις ἐξασφαλίζει τὴν εὐδωσίαν τῶν ἀλληλοδιαδόχων προσπαθειῶν. Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει καὶ ἕτερον σπουδαιότατον τάσις, ἐμφανιζομένη κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὁποίας ἐξετάζομεν τὴν νοστροπῆαν. Εἶναι φανερόν ὅτι μὲ τὴν παρόδον τοῦ χρόνου χεῖρασσεταί ἡ ἀτομικὴ προσωπικότης. Ὁ Ὀμηρος δὲν ὀνομάζει τὸν ἑαυτὸν του, ὅπως ὀμως ἀπὸ τὰς διηγήσεις του διακρίβεται νὰ αισθανθῶμεν τὴν ποιὴν τῆς προσωπικότητος του. Τὸ πολυδουλητόν ἄμρικόν πρόβλημα ἐγενήθη εἰς κύκλους, οἵτινες ἦσαν ἀνίκαναι νὰ ἀκούσωσιν τὴν φωνὴν, ἥτις προήρχετο ἀπὸ τῆς προσωπικότητος τοῦ ποιητοῦ. Ἀν ὀμως ὁ Ὀμηρος δὲν μαυτιρῇ ὁ ἴδιος περὶ τῆς προσωπικότητος του, ὁ Ἡσίοδος ἐμφανίζει τὸν ἑαυτὸν του κατὰ τρόπον ὅστις ἀπακλείει πᾶσαν ἀμφιβολήσιν. Ὅσον δὲ κατερχόμεθα εἰς τοὺς ὑπερτέτους αἰῶνας τῶν περισσότερων ἐντόνων προβάλλου ἐνώπιόν μας αἱ προσωπικότητες. Εἰς τὰ λείψανα ἔργων τέχνης, τὰ ὁποία διεκοσμήσαν προερχόμενα ἀπὸ τοὺς πολιτισμοὺς τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, οὐδὲ μία ὑπάρχει ἐνδειξις περὶ τῆς ἀτομικότητος τοῦ κατασκευῆσαντος αὐτὰ τεχνίτου. Εἰς τὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια νὰ ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ κατασκευῆσαντος αὐτὰ καλλιτέχνητος. Τὰ ποιήματα καὶ τὰ λογοτεχνήματα οὐδέποτε παραδίδονται ἀνωμόως, ἀλλὰ συνοδεύονται μὲ πληροφορίας περὶ τοῦ ποιητοῦ ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται. Ἡ ἀνωμυία θεωρεῖται κατὰ τινας τῆς προσωπικότητος καὶ ἀποφυγὴ τῆς εὐθύνης. Ὁ λαὸς ὁ τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν προσωποκρατικὸς, ἀπῆχθάνετο τὴν κατ' ἀγέλας μασοποίησιν, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν ζωὴν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Δὲν τείνει εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν κολοσσισίων πολιτικῶν ὀργανώσεων, κατὰ τὸν προτυπὸν τῶν ἀρχαίων κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ προτιμᾷ τὴν κατὰ μικρὰς κοινότητος πολιτικὴν ὀργανώσιν, μέσα εἰς τὴν ὁποία ἡ προσωπικότης δὲν καθίσταται ἀμελητέα ποσότης. Ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνας πιστεύει ὅτι μόνον ἐντός τῶν ὀριῶν τῆς πόλεως εἶναι δυνατόν νὰ καλλιεργηθῆ ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης. Τὰ σημερινὰ κολοσσισαῖα κράτη, εἰς τὰ ὁποία ἡ δράσις τῶν ἀτόμων ρυθμίζεται ἀβουσιτικῶς διὰ τὴν λεγομένην «ὀρθολογιστικὴν» μεθόδον, εἶναι κάτι τὸ ὅποιον ἀντιτίθεται εἰς τὰ πολιτικὰ ἰδεῶδη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου.

Ἐντός τῶν ὀριῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀναπτύσσεται ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία καὶ καταβάλλεται πᾶσα προσπάθεια διὰ νὰ παιδεύθῃ ὁ ἀνθρώπος. Καὶ εἰς τὴν ἠρωικὴν ἐποχὴν ὑπάρχει παιδευτικὴ παράδοσις. Ὁ Ὀμηρος εἰς τὸ Λ τῆς Ἰλιάδος (στ. 831) κάμνει λόγον περὶ τοῦ Κενταύρου Χείρωνος ὡς διδάξαντος τὸν Ἀχιλλεῖα τὴν γνῶσιν καὶ χοσῆν τῶν φαρμάκων «ὄν (δηλαδὴ Ἀχιλλεῖα) Χείρων ἐδίδαξε, δικαιοτάτος Κενταύρων».

Ὁ ἀκόλουθος τοῦ Ἀχιλλεῶς Φοῖνιξ ἐπέχει σχεδὸν παρ' αὐτῷ θέσιν παιδαγωγοῦ, ὁ δὲ γραιὸς Νέστωρ, ὅστις ἐκπροσωπεῖ εἰς τὰ ὀμρικὰ ποιήματα τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν, διαδραματίζει τὸν ρόλον, ἐν ἀσέσει πρὸς τοὺς νεωτέτους, τοῦ συμβούλου καὶ τοῦ παιδευτοῦ. Ἡ γνῶσις καὶ ἡ διδασχὴ εἰς τὰ ὀμρικὰ ποιήματα εἶναι κάτι τὸ ὅποιον δὲν παραμελεῖται. Ταῦτα ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν συχνὴν χρῆσιν τοῦ σημαντοῦς διδασκαλίας καὶ διδάσκουμαι. Εἰς τὴν σοφῶδιαν Π τῆς Ἰλιάδος (στῆς. 811) ἡ μετοχὴ διδασκόμενος χρησιμοποιοῖται εἰς ἐνδειξιν σημασίας τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἐκφορῶμεν διὰ τῆς λέξεως μαθητῆς καὶ ἀρχαίος. Ὁ Πανδοῖδης Εὐφροδός, ὅστις διὰ πρώτην φορὰν εἰσερχεται εἰς τὴν μάχην χαρακτηρίζεται εἰς τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα στίχον ὡς «διδασκόμενος πρῶμοιος», δηλαδὴ ὡς ἀρχαίος μαθητῆς τοῦ πολεμοῦ. Εἶναι λίαν ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Ὀμηρος ὀσάκις κάμνει λόγον περὶ ἐσωτερικοῦ φρονήματος ἀνθρώπου ἢ περὶ τῶν ψυχικῶν χαρακτηριστικῶν ζῶου, χρησιμοποιοῖ τὸν νωστικὸν ὀρμα οἶδα (=γνωρίζω). Ὁ δικαῖος βασιλεὺς χαρακτηρίζεται ὡς αἰσῆμα εἰδῶς, ὁ ἀγρῖος Κύκλωψ, λέγει ὁ Ὀμηρος, ἀθεμιστία ἦδεις, ὁ ἀργισμένος Ἀχιλλεὺς παρομοιάζεται ὡς λέων, ὅστις γνωρίζει ἄγρια «λέων δ' ὡς ἄγρια οἶδεν». Ἡ εσωτερικὴ ψυχὸσυστάσις ἐκφοράζεται εἰς τὸν Ὀμηρον διὰ τὸν ρήματος οἶδα. Ὅθεν δὲν πρέπει νὰ ἀποροῦμεν ἂν ὁ Σωκράτης χαρακτηρίζῃ τὴν ἀρετὴν ὡς γνῶσις. Ἠδῆ ἀπὸ τῆς ὀμρικῆς ἐποχῆς ἡ γνῶσις, ἡ τέχνη καὶ ἡ σοφία θεωροῦνται ἀξιοσῦστατοι ἀρεταί. Ὁ Ὀδυσσεὺς χαρακτηρίζεται ὡς ἀνθρώπος, ὅστις ἐπὶ πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄσπερα καὶ ὄσον ἔγνω. Δὲν χρειάζεται νὰ λεχθῶν περισσότερα διὰ νὰ γίνῃ φανερόν ὅτι καὶ εἰς τὴν ἠρωικὴν ἐποχὴν ὑπάρχει διακαὴς ἐπιθυμία πρὸς ἀπρόκτησιν ἐμπειρίας καὶ γνῶσεως.

Ἐκ τῆς γενόμενης ἀναλύσεως προκύπτει ὅτι, ὄταν ὁ Θεὸς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 8ου αἰῶνος ἔθετε ἀσφαλῆ θεμελίαν διὰ νὰ οἰκοδομηθῆ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία ἐστηρίχεται εἰς ἐμπειρίαν καὶ εἰστικὴν σοφίαν πολλῶν αἰῶνων. Ἡ θεμελίωσις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐκδηλώσις ἀχαλινώτου πρωτογονισμοῦ, ἀλλ' ὡς καρπὸς μακροτάτης πνευματικῆς διεογασίας καὶ ὀριμάνσεως.

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.

Ἡ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

Γενικὸς χαρακτηρισμὸς.

Ἡ περίοδος αὕτη, ἀρχομένη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 8του αἰῶνος, τερματίζεται περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου, ἦτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει νὰ δρᾷ ὁ Σωκράτης. Ἡ περιοχὴ ἥτις ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία τῆς γενεσεῆς τῆς εἶναι ἡ ἐν

Μικρά Ἀσία Ἰωνία, περὶ τῆς ὁποίας ἐκφορᾶται κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον ὁ Ἡρόδοτος: «Οἱ δὲ Ἴωνες οὗτοι, τῶν καὶ τὸ Πανιώνιον ἔστι, τοῦ μὲν οὐρανοῦ καὶ τῶν ὠρέων ἐν τῷ καλλίστῳ ἐπιγχανόν ἰδρυσάμενοι πόλεις πάντων ἀνθρώπων τῶν ἡμεῖς ἴδμεν. (Οἱ δὲ Ἴωνες αὐτοὶ εἰς τοὺς ὀπίσθους ἀνίκει καὶ τὸ Πανιώνιον, ἀνεβάνειν αὐτοὶ ἰδρύσαντες πόλεις εἰς τὴν καλύτεραν ἀπὸ ἀπόψεως γεωγραφικοῦ κλίματος καὶ ἐναλλαγῆς τῶν ἐποχῶν τοῦ ἐτους τοποθεσίαν ἐξ ὧν τῶν μερῶν τῆς οἰκουμένης τὰ ὅποια ἡμεῖς γνωρίζομεν)» (Ἡρ. Ι, 142). Πράγματι αἱ γεωγραφικαὶ καὶ αἱ κλιματολογικαὶ συνθήκαι τῆς Ἰωνίας τυγχάνον ὄλως ἐξαιρετικαί, ἡ δὲ γεωγραφικὴ θέσις τῆς περιοχῆς ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἔλθουν πρω-μῶτα οἱ κάτοικοι τῆς εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἀνατολικούς λαούς. Ἡ ὑπαρξίς τῆς Ἰωνίας ἦτο κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα ἡ Μίλητος, ἣτις εἶχεν ἐκπέμψει εἰς πλείστας μακρινὰς χώρας ἀποικίας. Εἶναι λοιπὸν εὐνόητον διαστῆ εἰς τὴν πολιτιστικὴν αὐτὴν κέντρον ἐνεφανίσθησαν αἱ πρώται ἀπόπειραι νὰ δημιουργηθῇ πέραν τῆς ἐμπειρίας γνώσεως ἐπιστημονικὴ καὶ ἔχουσα γενικὴν κύρον θεωρητικῶν. Οἱ ἀνατολικαὶ λαοὶ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἦσαν δεδασίαι κάτοχοι μεγάλου ἀριθμοῦ γνώσεων. Δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως νὰ ὑψωθῶν εἰς τὴν ἀντιλήψιν τῆς ἐπιστήμης ὡς καθαρὰς θεωρίας, ἣτις ἀξίζει νὰ καλλιερῆται χάριν τῆς γνώσεως ἀνεκάρτητος τῶν πρακτικῶν σκοπῶν τῶν ὀπίσθους ἐμπειρηται. Ἡ μυθολογία τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν Αἰγυπτίων δὲν κατάρθωσε νὰ ἀντικρούη τὰς μυθικὰς περικοπὰς μὲ διάθεσιν φιλοσοφικῆν, ἡ ἀστρονομία τῶν ἔμεινεν ὑποταγμένη εἰς τὴν ἀστρολογίαν, καὶ τὰ μαθηματικὰ τῶν περιορίσθησαν εἰς τὴν ἐξέυρεσιν λύσεων προβλημάτων τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν ζυγῶν τῶν ἀπαιτήσεων τὰς ὁποίας προβάλλει ἡ καθημερινὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐπιδίωξιν τῆς γνώσεως ἐξ ἑρατοῦ πρὸς τὴν θεωρίαν, κατάρθωσαν διὰ πρώτην φοράν νὰ ἐγκαινιάσουν οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Ἰωνίαν. Ἡ στροφὴ αὕτη πρὸς τὴν θεωρητικὴν τῆς πραγματικότητος ἐνατένισιν οὐδόλως ἐμείωσε τὴν δεξιότητα τῆς ἀντιλήψεως τῶν καὶ οὐδὲν ἐπιτόδιον προέβαλεν εἰς τὴν πρόσοκτιν θετικῶν γνώσεων. Τὸ δόγμα τῶν μεγάλων ἐρευνητῶν οἵτινες ἀνεστήσαν εἰς τὴν Μίλητον οὐδόλως θαλαύται ἀπὸ τὴν στροφὴν πρὸς τὴν θεωρίαν, ἀλλὰ ταύταιον δύναται νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν πραγματικότητα καθαρώτερον καὶ θαυότερον. Οἱ εὐλόσοφοι τῆς προσωκρατικῆς ἐποχῆς ἀντικρούουν τὸ ὄν εἰς τὸ σύνολόν του, ἀσχολοῦνται συγχρόνως τὸσον μὲ τὴν θεμελίωσιν τῆς οἰκονομίας, ὅσον καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν γνώρισμά διὰ τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους οὐ μόνον τῆς πρώτης ταύτης περιόδου, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑστερητέρων, ὅτι δὲν εἶναι μόνον φιλόσοφοι ἀλλὰ καὶ μεγάλοι δημιουργικοὶ ἐπιστήμονες. Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι ἐξετάζουν τὰ πάντα ὁρμύμενοι ἀπὸ μιᾶς βασικῆς ἀρχῆς, ἀνακαλύπτουν τὰς βαθυτέρους σχέσεις τῆς ἐξαστήσεως τῶν πραγμάτων καὶ πραγματοποιοῦν εἰς τὰς διαφόρους ἐπιστημονικὰς περιοχὰς θεμελιώδεις σημασίας ἐπιστημονικὰς ἀνακαλύψεις.

Ἡ πρώτη διὰς τῶν ἐρευνητῶν τούτων ἀναφαίνεται εἰς τὴν Μίλητον καὶ ἀκολουθεῖ ἐνιασίαν κατεύθυνσιν. Οἱ τρεῖς Μιλήσιοι φιλόσοφοι, οἱ Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος καὶ Ἀναξίμανης, ζῆτουν τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ τὴν καθυπὸ οὐσίαν τῶν κοσμικῶν ὄντων, Ἀναξίμανος τὴν πρώτην, ὅπως εἶπεν ὁ Ἀναξίμανδρος, ἀρχὴν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἔχουν συνειδησιν περὶ τοῦ πεπερασμένου χαρακτῆρος τῶν ἐγκοσμίων ὄντων καὶ περὶ τῆς ἐκκαρτήσεως τῶν ἐξ ἀντιθέσεως ἀρχῆς. Ἐκάστος δίδει θεωρητικὴν ἀπόκρισιν εἰς τὸ τεθεὶν πρόβλημα: ὁ πρῶτος θεωρεῖ ὡς ἀρχὴν τὸ ὕδωρ, ὁ δεύτερος τὸ ἀέριον καὶ ὁ τρίτος τὸν ἀέρα. Τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν καὶ διὰ τοὺς τρεῖς εἶναι ἡ ἀναγνώρισίς μιᾶς θεμελιώδους ἀρχικῆς οὐσίας φερούσης ἐν ἑαυτῇ τὴν ἰκανότητα νὰ γίνῃ φορεὺς τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐξελίξεως τῶν ἐγκοσμίων ὄντων.

Διαφορετικὴν λύσιν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸ τεθεὶν πρόβλημα ἡ ὁμάς τῶν Πυθαγορείων φιλοσόφων. Ὡς ἀρχὴ τῶν ὄντων θεωρήσαν οὐχὶ συγκεκριμένην τινὰ οὐσίαν, ἀλλὰ τὰς τυπικὰς σχέσεις εἰς τὰς ὁποίας τὰ ὄντα εὐρίσκονται πρὸς ἀλλήλα. Τὸ ἀσιαστικὸν στοιχείον τῶν ὄντων, εἶπεν οἱ Πυθαγόρειοι, τὸ ἀποτελοῦν οἱ ἀριθμητικοὶ καθορισμοί, οἱ ἀριθμοί. Οἰονόμητος ὑπαρξόν ὄν εἶναι καθορισμὸν ἀριθμητικῶς, ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὰ φθαρτὰ ὄντα οἱ ἀριθμοὶ δὲν ὑπόκεινται εἰς γένεσιν καὶ φθοράν. Δὲν ἔχει, ἐσκέφθησαν οἱ Πυθαγόρειοι, οὐδὲν νόημα ὁ διςχυρισμὸς ὅτι ὁ ἀριθμὸς 8 π.χ. ἐγενήθη ὅταν διεπίστωσεν ὁ ἀνθρώπος τὴν ὑπαρξίν 8 πραγμάτων καὶ ὅτι ὑπέκυψεν εἰς τὴν φθοράν ὅταν ἐφθάρησαν τὰ ὀκτὼ πράγματα. Οἱ ἀριθμοὶ καὶ οἱ ἀριθμητικαὶ σχέσεις οὐσίανται αἰώνως καὶ δὲν παρακαλοῦσθαι τὴν γένεσιν καὶ τὸν ἐξαφανισμὸν τῶν προσκοίρων ἐγκοσμίων ὄντων.

Τρίτην ὁμάδα κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον ἀποτελοῦν οἱ φιλόσοφοι τῆς πόλεως Ἐλέας ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ, ἀποικίας κτισθείσης ὑπὸ τῶν Φωκαέων κατὰ τὸ 540 π.Χ. Ἀρχηγὸς τῆς ἐκεί ἀναπτυχθείσης φιλοσοφικῆς κινήσεως ἀνεδείχθησαν ὁ Ξενοφάνης, ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Ζήνων. Τὸ ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικὸν τῆς νοστασίας τῶν οἰλοσῶφον τούτων εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ ὑψωθῶν ἀπὸ τῶν δεδωμένων κάσμων τῶν αἰσθήσεων εἰς τὸν καθαρὸν κόσμον τῆς νοήσεως, ὅπως τὸν ἀποκαλύπτει ἡ σκέψις. Διὰ πρώτην φοράν γίνεται λόγος περὶ ἐνὸς κόσμου, ὅστις κείται πέραν τῶν αἰσθητῶν δεδωμένων, ἀποτελὸν συνάμα τὴν ἀληθῆς οὐσιαιμένην πραγματικότητα. Ὁ Παρμενίδης ἀνεκάλυψε τὸν ἐνοπήτῶν κόσμον καὶ ὠμίλησε πρῶτος περὶ ὄντολογικῆς ἀληθείας. Διασέοι ἡ

ἀποψίς του ἀπὸ τὴν Ἰωνικὴν κατὰ τὸ ὅτι στρέφεται πρὸς τὸ νοητὸν καὶ τὸ ἀφρημένον καὶ θεωρεῖ τὸν δεδωμένον αἰσθητὸν κόσμον ὡς ἀπλοῦν φαινόμενον, ὡς ὑποκειμενικὴν, ὅπως λέγομεν σήμερα, παραστάσιν, ὡς «ὄδωσα» ὅπως εἶπεν οἱ ἀρχαίοι.

Ἰδίαν ὁδὸν ἀνοίγει ὁ Ἡράκλειτος, ὅστις ἀρκείται νὰ δεχθῆ τὴν στατικὴν θεώρησιν τοῦ σύμπαντος. Δὲν ὑπάρχει στατικὴ οὐσία ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ κυριαρχεῖ διαρκὸς εἰς ἀκατάλυτον αὐθὺς γενέσεως καὶ φθορᾶς. Ἐνῶ ὁ Παρμενίδης εἶπεν ὅτι μόνον τὸ ὄν ὑπάρχει τὸ δὲ μὴ ὄν εἶναι ἀνύπαρκτον, ὁ Ἡράκλειτος ἐγκαινιάζων τὴν διαλεκτικὴν σκέψιν διδάσκει ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα ἀντικρούομεν μίαν διαρκῆ σύνθεσιν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος. Ἡ διαλεκτικὴ συνδιαλλαγὴ τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τῆς τὴν αἰώνιαν γένεσιν καὶ ἀδιάλειπτον ροὴν τῶν ὄντων, μεταπιπτόντων ἀπὸ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μὴ ὄν καὶ τάναντα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παρουσίασε μίαν ἀπὸ δυναμικῆς ἀπόψεως ἀρκούντων ἰκανοποιητικὴν ἐξήγησιν τῆς πραγματικότητος.

Διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ Παρμενίδου εἰσαχθείσης διαλεκτικῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ νὰ διακριθῆ ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ μὴ ὄντος. Ὁ διαχωρισμὸς οὗτος παύσεν ἀσθητῶν εἰς περαιτέρω σκέψεις. Οἱ ἱδρυταὶ τῆς ἀτομικῆς θεωρίας Λεύκιππος καὶ Δημόκριτος ἀνεγνώρισαν τὴν ταυτοχρονὸν ὑπαρξίν καὶ τῶν δύο στοιχείων, ταυτίσαντες τὸ μὲν ὄν πρὸς τὰ άτομα, τὸ δὲ μὴ ὄν πρὸς τὸν κενὸν χώρον. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐδέχθη ὡς ἀντιπροσωπευτικὰς τὸ ὄν ὀντότητας τὰ στοιχεία, ὁ δὲ Ἀναξαγόρας τὰ ὁμοιομερῆ. Διὰ νὰ ἐξηγήσων δὲ τὸ φαινόμενον τῆς ἐν τῷ οὐσίᾳ διακοπῆς τῆς ὄντολογικῆς συνεχείας ἣτις ἐπέρχεται διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς, ἐκρησιμοποιήσαν δυναμικὰ ἰκανὰ νὰ παραγάγουν τοὺς συνδυασμοὺς τῶν στοιχείων καὶ τῶν ὁμοιομερειῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἐμπεδοκλῆς ἐθεώρησεν ὡς ταύτας κινήτικὰς ἀρχὰς τὴν Φίλιαν καὶ τὸ Νεῖκος, ἀνεμῶναι παιταλαίας ἀντιλήψεις τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκφορᾶσει διὰ μυθικῶν θρησκευτικῶν συμβόλων ὁ Ἡσίοδος. Ὁ Ἀναξαγόρας ἀπ' ἐτέρου προχωρεῖ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ἰδιαιτέρου κινήτικου παράγοντος, ὁ ὅποιος εἶναι κατὰ τὴν ἀντιλήψιν του ὁ νοῦς. Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη τοῦ Ἀναξαγόρου ἦτο προορισμένη νὰ ἀσκήσῃ περὶ τὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς μελλοντικῆς ἀναπτύξεως τῆς παγκοσμίου φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Περιστατικῶς εἰς τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ νοητολογικοῦ παράγοντος ὡς ἐξηγητικῆς ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος.

Τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν τὸ ὅποιον ἀνευρίσκεται εἰς τὰς διδασκαλίας τῶν ἀτομικῶν τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τοῦ Ἀναξαγόρου, εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ συνδιαλλαγῆ ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος πρὸς τὴν τοῦ μὴ ὄντος, τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι. Διὰ ταύτης ἐπιζητεῖται ἡ ἐναρμόνισις τῶν θετικῶν καὶ ἀσθητῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητος. Ζητεῖται νὰ καταστῇ νοητὸν πῶς καταρθάνει τὸ ὄν καὶ ἐν τῷ συνόλῳ διασώζει ἐν τῷ κόσμῳ τὴν ὑπαρξίν του, ἀλλὰ καὶ ἀπ' ἐτέρου ἐρμηνεύεται ἡ μεταβολὴ καὶ ἡ φθορὰ εἰς τὴν ὁποίαν ὑπόκεινται τὰ μεμονωμένα ἐγκόσμια ὄντα. Αἱ δοθεῖσαι ὑπὸ τῶν μνημονεθέντων λύσεις δύναται νὰ χαρακτηρισθῶν ὡς θετικαί. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῆ ὅτι ὑπεστηρίχθησαν καὶ λύσεις ἀρηνητικαί. Ὑπάρξαν στοχασταὶ οἵτινες εἶδωσαν ὅτι δὲν δύναται νὰ συνδιαλλαγῆ τὸ ὄν πρὸς τὸ μὴ ὄν καὶ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὄντο ὑπερισχύει εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι τὸ μὴ ὄν. Ὁ κόσμος κατὰ συνέπειαν δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ καθωρισμένην καὶ ἐπιδικτικὴν φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἐρμηνείας σύστασιν. Ὑποστηρικταὶ τῆς ἐν λόγω ἀρηνητικῆς ἀπόψεως ἀνεδείχθησαν κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα οἱ Σοφισταί.

Συνοψίζοντες τὴν ἐν γένει κίνησιν τῶν ἰδεῶν κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον διαπιστοῦμεν ὅτι ὑπάρχουν αἱ ἀκόλουθοι φιλοσοφικαὶ κατευθύνσεις: 1) Ἡ διὰς τῶν τριῶν Μιλησίων φιλοσόφων (Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος, Ἀναξίμανης). 2) Οἱ Πυθαγόρειοι (ὁ Πυθαγόρας καὶ οἱ μαθηταὶ του). 3) Οἱ Ἐλεᾶται (Ξενοφάνης, Παρμενίδης, Ζήνων, Μελίσσος). 4) Ὁ Ἡράκλειτος. 5) Οἱ ἀτομικοὶ (Λεύκιππος καὶ Δημόκριτος). 6) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Ἀναξαγόρας. 7) Οἱ Σοφισταί.

Συνάθως χαρακτηρίζεται ἡ προσωκρατικὴ περίοδος ὡς κοσμολογικὴ. Τοῦτο εἶναι σφάλμα, διότι τὰ διασέροντα τῶν φιλοσόφων ἀνασέρονται ὄχι μόνον εἰς κοσμολογικὰ ἀλλὰ καὶ εἰς ἠθικὰ καὶ εὐρύτερα ὄντολογικὰ προβλήματα. Ἐπίσης ἀνακριθῆς εἶναι καὶ ὁ χαρακτῆρισμὸς τῆς ὡς δογματικῆς. Κατὰ τὸν Ἡράκλειτον καὶ τὸν Παρμενίδην καὶ τὸν Δημόκριτον ὑπάρχουν ἀντιρροήσεις ὡς πρὸς τὴν ἐγκυρότητα τῆς γνώσεως τὴν ὁποίαν μάς παρέχουν αἱ αἰσθήσεις. Εἰς δὲ τοὺς Σοφιστὰς ἐμφανίζεται ἀρκούντως ἀνεπτυγμένως ὁ Σκεπτικισμὸς. Καὶ ὁ ἀποδοθεὶς ἴδιος εἰς τοὺς Μιλησίους φιλοσόφους ὀλοζωισμὸς δὲν συμφωνεῖ μὲ τὰ πράγματα. Ὑλιστικὴ περὶ τῆς φύσεως ἀντιλήψις ἢ μονομερῆς ἢ ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸν βιολογισμὸν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ θεώρησις τοῦ κόσμου εἶναι ἐξ ἀκλόλητου συνθετικῆς.

Κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον σχεδὸν ἀγνωεῖται ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου «φιλοσοφία» εἰς τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν ἔλαβε κατὰ τὰς μετέπειτα ἐποχὰς. Ἡ ἀρχαιότερα χρῆσις τῆς λέξεως φιλόσοφος εὐρίσκειται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 35 ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου: «Χρὴ εὖ μάλα πολλῶν ἱστορας οἰλοσόφους ἄνδρας εἶναι» (Πρέπει κατὰ τρόπον ὁδῶν οἱ φιλόσοφοι ἄνδρες νὰ εἶναι ἐρευνηταὶ ὑπεροδικὰ πολλῶν πραγμά-

των). Ο Βιλαμόβιτς θεωρεί το απόσπασμα τούτο ως νόθον, διότι νοιάζει ότι αντιτίθεται προς άλλα, εις τα όποια ο Ηράκλειτος κατακρίνει την πολυμάθειαν· αλλά ο Ισχυρισμός του ούτος δεν εύσταθε, διότι ο Ηράκλειτος μέγαν την πολυμάθειαν δεν θέλει να είπη ότι ο φιλόσοφος δεν πρέπει να γνωρίζει πολλά. Θέλει να είπη ότι η πολυμάθεια μόνη δεν αρκεί διά να γίνη κανείς φιλόσοφος. Ο Ντίλε φρονεί ότι η λέξις φιλόσοφος θα εύλασθη υπό του Ηρακλείτου διότι ούτος χρησιμοποιεί ως τεχνικόν όσον το ούδέτερον «σοφόν». Η αυτή λέξις φιλόσοφος απαιτά και παρά Γαργία «φιλοσόφων λόγων άμύλλαι». Επίσης την εύρίσκουεν εις τον Ήπιακράτη (1, 620, 1 X 232) και εις τον Ηρόδοτον. Συνώνυμοι όροι είναι αι λέξεις σοφία και σοφιστία. Η λέξις σοφία άπαντά άπαξ μόνον παρ' Ομήρου εν «Ιλιάδι» Ο 412, ένθα γίνεται λόγος περί της τεχνικής ικανότητος του τέκτονος. Εύρίσκεταιι προσέτι και παρ' Ξενοφάνει Άπ. 2, 12.

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΜΙΛΗΣΙΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

(Η θέσις του προβλήματος περί της άρχης του σύμπαντος).

Θαλής (624—546 π.Χ.). Άρχηγέτης και πρώτος θεμελιωτής της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας και επιστήμης υπήρξεν ο Θαλής ο Μιλήσιος, σύγχρονος του Σόλωνος και του Κροίσου. Κατήγετο, όπως μαρτυρεί ο Ηρόδοτος, από επίσημη οικογένειαν και έλαβε μέρος και εις την πολιτικήν ζώνην συμβουλευσας τους Έσωνας να συστήσουν κοινόν βουλευτήριον εν Έφω, τό όποιον να άποφασιζή διά τας κοινάς υποθέσεις των πόλεων. Έπεχείρησε μακρίνα ταξίδια, επεσκέψθη την Αίγυπτον. Κατά μαρτυριαν του Ηραδότου, προέβη την κατά την 28 Μαΐου (Ίουλιανού ήμερολογίου) του έτους 585 π.Χ. έκλειψιν ήλιου την επισυμβάνσαν κατά την ήμέραν καθ' ην συνεπτετο μάχη μεταξύ των Λυδών και των Μήδων. Η άμφόφυρος μαρτυρία της αρχαιότητος αναγνωρίζει τούτον ως χρονολογικός πρώτων μεταξύ των Έλλήνων φιλοσόφων. Ο Αριστοτέλης ρητώσ αναφέρει (Μ.ε.φ. 983) ότι πρώτον αύτός έθεσεν έρωτήματα περί της άρχης των όντων. Όπως είδουεν άνωτέρω τό ζήτημα της άρχης ειχεν άπασφαλήσει τον Όμηρον και τον Ησίοδον. Άλλά τό έρώτημα τό όποιον έθεσεν ο Θαλής ήτο άλλος διαφορον. Εκείνοι εζήτησαν πως ήσαν τά πράγματα εις την άρχην. Ο Θαλής ζητεί να εύρη όχι τί συνέβη εις την άρχην της κοσμογονίας ή θεογονικής εξέλιξεως, αλλά, όπως λέγει ο Αριστοτέλης, ποιόν είναι εκείνο τό δεδομένον εξ ου έστιν άπαντα τά όντα και εξ ου γίνεται πρώτου και εις ό σφαιρίται τελευταίον, της μόν ούσίας υπομενούσης τοις δε πάθεσι μεταβαλλούσης. Ταυτα στοιχεία και ταύτην άρχην (έκ του όποιου συνίστανται όλα τά όντα, και εκ του όποιου άρχικώς λαμβάνουν ύπόστασιν και εις τό όποιον εν τέλει διά της φάραξ επιστρέφουεν, ένθ' ή ούσία διασώζεται και μεταβάλλεται μόνον ως προς τας καταστάσεις της. Ταυτο άνεγνώρισαν (οι πρώτοι φιλοσοφήσαντες) ως στοιχείον και ως άρχην. Ειδικώς δε διά τον Θαλήν προσέβη ο Αριστοτέλης: «Άλλ. Θαλής μόν ο της τοις της άρχηγός φιλοσοφίας ύδωρ είναι φησί» (διά και την γην έσ' ύδατος άποφαίνεται είναι)· λαβών Έσως την ύπόληψιν ταυτην εκ του πάντων άράν την τροφήν ύγραν ούσαν και αύτό τό θεώμαν εκ τούτου γιγνώσκουεν και τούτω ζών». (Άλλά ο Θαλής, ο άρχηγός της τοιαύτης φιλοσοφίας λέγει ότι η άρχή είναι τό ύδωρ (διά τούτο άποφαίνεται ότι η γη ίσταται επάνω εις τό ύδωρ). Είναι δυνατόν να εσχημάτισεν αύτην την γνώμην, επειδή έδλεπεν ότι όλων των όντων η τροφή είναι ύγρα και ότι η θερμότης παράγεται υπό του ύγρου και διά τούτου συντηρείται εις την ζωήν). Εκ του χωρίου τούτου γίνεται φανερόν ότι ο Θαλής εγκαταλείπων τας μυθικές αιτιολογίας, προσέβη να εξηγήση την ύστασιν του σύμπαντος λαμβάνων ως βάση εν προστόν εις την παρατήρησιν φυσικών στοιχείων, τό ύδωρ. Ο Αριστοτέλης δεν είναι εις θέσιν να μάς πληροφορήση τούς λόγους ούτινες ήγαγον τον Μιλήσιον φιλόσοφον εις τό έν λόγω συμπέρασμα και διά τούτο καταφεύγει εις την εικασίαν ότι ο Θαλής άφορμώμενος από γεωγραφικά και βιολογικά παρατηρήσεις αναγνωρίζει ως άρχην των όντων τό ύδωρ. Πάντως εκ της μαρτυρίας του Αριστοτέλους άποδεικνύεται ότι ο Θαλής κινείται αίσθητός έντός των όριων της επιστημονικήν παρατήρησης. Προϋποθέτει ότι κάτω από τό φαινόμενα ύπάρχει άριστήν βάση και ότι αύτην δυνατόν να την άποκαλύψωμεν διά της παρατηρήσεως και της σκέψεως. Άν λάβωμεν δε ύπ' όψιν ότι ειχε προσέτι την έκλειψιν του ήλιου την επισυμβάνσαν κατά τό 585 π.Χ. δυναμέθα να συναγάγωμεν τό συμπέρασμα ότι ο Μιλήσιος σοφός έπίστευεν εις την ύπαρξιν νομοτελους έν τώ σύμπαντι τάδεως.

Ο Θαλής, κατά τας μαρτυρίας της αρχαιότητος, υπήρξε κάτοχος μεγάλης έμπειρίας. Ητο γεωμέτρης, αστρονόμος, μετεωρολόγος και μηχανικός. Κατά συμβουλην του ο Κροίσος ειχε παροχετεύσει εις διώρυγας τά ύδατα του Άλφους και κατάρθωσε να διαβή τον ποταμόν. Ηδύνατο ο Θαλής να κάμνη προβλέψεις όρθας έν σχέσει και με την πολιτικήν και οικονομικήν ζωήν. Άλλά τό αξιοσημείωτον όπερ άνωφώνει τούτον εις την περιωπήν άληθούς φιλοσόφου και επιστήμηνος, είναι ότι υπερβαίνων τον έμπειρισμόν φθάνει εις την θεωρητικήν γνώσιν. Ο Πλάτων εις τον «Θεαίτητος» (174 Β) τον παρουσιάζει ως τό πρότυπον του θεωρητικού άνθρώπου όστις καταφορνή τά έγκόσμια χάριν της θεωρητικής γνώσεως, διηγείται δε και σχετικόν ανέκδοτον «Θαλήν αστρονομώοντα και άνω βλέποντα, περσόντα εις φάραξ, θρόνττά τις έμμελής και χωρίεσσα θεραπευτικής άποσκώψαι λέγεται, ως τά μέν εν ού-

ρανό» προθυμότο ειδέναι, τά δ' έμπροσθεν αύτου και παρά πόδας λαμβάνει αυτόν» (Τόν Θαλήν όστις ένθ' έκομην άστρονομικάς παρατηρήσεις και έδλεπεν εις τόν ουρανόν, έπεσεν εις φάραξ, λέγεται ότι μία θεραπευτικής εκ Θράκης, ήτις ήτο προσεκτική και πνευματώδης, τον περιεπαίειν, είπαρσα ότι καταβάλλει πάσαν προσπάθειαν να γνωρίξη τά έν τώ ουρανό, πράγματα, εκείνα δε ότινα είναι έμπροσθεν του και εις τά πόδια του διασούζουεν την προσοχήν του). Εκ του χαρακτηριστικού τούτου άνεκδότου καταφαίνεται ότι ο Μιλήσιος σοφός ειχεν εξαρθή εις την επίδειξιν άποκτήσεως θεωρητικής γνώσεως, χωρίς να άποβλήτη εις την πρακτικήν άσφάλειάν της. Όθεν δικαίως θεωρείται ως ο άρχηγέτης της ευρωπαϊκής θεωρητικής επιστήμης, ήτις άρνείται να μένη αγκιστρωμένη εις την έμπειρίαν, αλλά ζητεί να άπελευθερωθή ταύτης διά τή θεωρίας. Η έλληνική θεωρία δεν ταυτίζεται με τον ήσυχασμόν, ούδέ μειώνει την ενεργητικότητα του άνθρώπου. Έπαυξάνει την δύναμιν του, διατι τον άπελευθερώνει από την δουλείαν εις τό τυχαίον και τό έμπειρικόν. Ο Θαλής έδειξεν ότι η έμπειρική γνώσις δεν άρκει, αλλά πρέπει να προχωρήσωμεν εις την άνεύρεσιν της άρχης. Να εύρωμεν την γενικήν βάση, εκ της όποιας θα δυναθώμεν να αιτιολογήσωμεν τά επί μερους φαινόμενα. Άπό της στιγμής κατά την όποιαν συνέλαθε την σκέψιν ταύτην, ο μέγας Μιλήσιος σοφός, έτέθη τό θεμέλιον διά να οικοδομηθή η επιστήμη.

Οι μεταγενέστεροι έχαρακτήρισαν τον Θαλήν ως φυσικόν φιλόσοφον και ως αστιολόγον. Διά τά άποφύγωμεν παρεξηγήσεις, αίτινες δυνατόν να άπορρεύσουν εκ της τοιαύτης όνομασίας, παρατηρούμεν ότι η ούσις παρ' τοις άρχαίσι σημαίνει την άρχην εκ της όποιας φύονται, λαμβάνουεν δηλαδή ύπόστασιν τά όντα. Η περί φύσεως λοιπόν έρευνα του Θαλή είναι έρευνα περί της πρώτης άρχης. Εκ των ιστορικών της έλληνικής φιλοσοφίας, ο Άγγλος Μπουρνετ και ο Αυστριακός Γκόμπερτς, υπό την επίδρασιν του θετικισμού του παρελθόντος αιώνος, εζήτησαν την φιλοσοφίαν των πρώτων Μιλήσιων και γενικώτερον των προσωκρατικών, υπό πρισμα φυσικοκρατικών. Η φιλολογική όμεις έρευνα του είκοστού αιώνος διεσαφήνισεν ότι η τοιαύτη έρμηνεία είναι μονομερής. Ο Θαλής έχει τό δι' έννοτήν του έν τώ συνόλω του. Το κοσμικόν σύνολον είναι δι' αυτόν και τό θεϊον. Ημείς οι νεώτεροι, επηρεασμένοι από την ύλιστικήν νοστροπίαν, ήτις βλέπει την φύσιν ως άψυχον και νεκρόν υλικόν δεδομένον, δυσσκολεύεμεθα να μεταθεώμεν εις την συνθετικήν θέωρησιν των προσωκρατικών και άπορούμεν όταν ο Αριστοτέλης λέγη ότι κατά τον Θαλήν τό σύμπαν είναι γεμάτο από θεούς επάντα πλήρη θεών είναι». Όταν ο Θαλής λέγη επάντα, αναφέρεται εις τό σύμπαν έν τώ συνόλω του, εις την έννοιαν του όντος, όπως ειπον άργότερον οι μεταφυσικοί. Ο Θεός πρέπει να νοηθή ως όν και πρέπει να ύπαρξη εις την σφαίραν των όντων. Είναι φανερά η άπομάκρυνσις του από τας υψολογικάς αντιλήψεις, αίτινες διά τά εξηγήσαντων τό κοσμικόν φαινόμενον, επισείαζουεν μυθικάς όντοτήτας. Η θεία ένέργεια είναι κατά τον Θαλήν οντολογικόν δεδομένον, έχει και αύτή όμεισον παρουσίαν μέσα εις την κοσμικήν περιοχήν. Ο Αέτιος αναφέρει ως προς τας δοξασίας του Θαλή: «ουόν του κόσμου τον θεόν, τό δε πάν έμψυχον άμα και δαιμόνων πλήρες διήκειν δε διά του στοιχειώδους ύγρου δύναμιν θεϊαν κινητικήν αύτου» (ο Θεός είναι νοός του κόσμου, τό δε σύμπαν είναι έμψυχον συγχρόνως και πλήρες δαιμόνων' διά μέσου δε του άποτελοούντος τό άρχικόν στοιχείον ύγρου είναι κατανεμημένη έν συνεχεια δύναμις θεία, ήτις δύναται να τό θέση εις κίνησιν). Η μαρτυρία αύτη δεν άποδίδει καλάς τά πράγματα, διότι έχει επηρεασθή από τας υστερότερας δαιμονολογικάς και σταϊκάς αντιλήψεις. Η άλήθεια είναι ότι λέγων ψυχή ο Θαλής έννοεί την έκδήλωσιν της έν τώ φύσει έννεργείας. Έπειδή δε ως πηγή της έννεργείας προκειμένου περι του ανθρώπου εκλαμβάνεται η ψυχή, συλλογισόμενος αναλογικώς όμιλει περί ψυχής των όντων. Και εις τό σημείον τούτο έσκέπτετο ο Μιλήσιος σοφός εξ ολοκλήρου επιστημονικάς, χρησιμοποϊών τον αναλογικόν συλλογισμόν.

Ο Θαλής έδειξε τον δρόμον επί του όποιου έπειτα εβάδισεν η φιλοσοφική και επιστημονική διανόσις. Η επιστήμη έπλουτίσθη εις περιεχόμενον και παρουσίασε τά λαμπρά θεώματα τά όποια ήμείς σήμερον θαυμάζομεν. Ός ιδέα όμως παραμένει αναλλοίωτος, όπως την έσχεδιάσαν ο μέγας Μιλήσιος σοφός. Άλλά δεν ύπάρξε μόνον σχεδιαστής της επιστήμης ο Θαλής. Παρέσχε διά των ιδικών του άνεκαλύψεων τό πρότυπον, προς τό όποιον πρέπει να συμμορφώνεται η επιστημονική γνώσις. Πολλά εκ των φιλοσοφικών του δοξασιών έχρησιμοποιήθησαν από τους μεταγενέστερους του. Ο παρά τώ Φαίδρω διδόμενος υπό του Πλάτωνος όρισμός περί ψυχής ως πηγής και άρχης της κινήσεως, άνάγεται εις τον Θαλήν. Κατά τον Αέτιον «Θαλής άπεσώματα πρώτος την ψυχήν φύσιν άείκινητον η άυτόκίνηταν». (Ο Θαλής έχαρακτήρισε πρώτος την ψυχήν ως έν είδος όντος τό όποιον είναι άείκινητον η άυτόκίνητον). Όπισθεν της συντόμου ταύτης άποάνσεως άποκρύπτεται τό περί άδρασιος και συνεχείας της έν τώ κόσμω κινήσεως και έννεργείας δόγμα.

Άναξίμανδρος (611—546 π. Χ.). Δεκαπέντε έτη νεώτερος του Θαλή είναι ο δεύτερος εκ των Μιλήσιων φιλοσοφών. Η παράδοσις αναφέρει ότι υπήρξεν «εταίρος και γνώριμος» του Θαλή, ότι ήγήθη άποίκιας των συμπολιτών του έκπευθεθείας εις την Άπολλωνίαν και ότι διέτριβεν επί τινα χρόνον έν Σπάρτη, ένθα προειδοποίησε τους κατοίκους περί επικείμενου σεισμού, προφύλαξας αυτούς από μεγάλων καταστροφών. Έπραγματοποίησε πλείστας επιστημονικάς άνα-

καλύπτει αναφερόμενος εις την μετεωρολογία, την γεωγραφία και την βιολογία. Πρώτος αυτός επεσήμανε τον σχεδιασμένον γεωγραφικόν χαρτῶν, έτελειοποίησε τὰ ἡλιακὰ ὠρολόγια καὶ διέτυπωσε τὴν περὶ ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν βιολογικὴν θεωρίαν. Αἱ εἰς τὸ πεδίου τῆς φιλοσοφικῆς ἐκείνης ἀναζητήσεις τοῦ ἀποτελοῦν συνέχειαν τῶν πρὸς καθορισμὸν τῆς πρώτης ἀρχῆς τῶν ὄντων προσπάθειῶν τοῦ Θαλῆ. Καινοτομῆ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ διδασκάλου του κατὰ τὸ ὅτι, ἐνῶ ἐκεῖνος ἐδέχετο ὡς βασικὴν οὐσίαν τῶν ὄντων τὸ ὕδωρ οὗτος εἰσάγει νέαν ἀρχήν, τὸ ἄπειρον. Κατὰ τὰς μαθητιὰς τοῦ Σιμπλίκιου καὶ τοῦ Ἰππολύτου, οὗτος διὰ πρώτης φοράς ἔκαμε χρῆσιν τοῦ ὄρου «ἀρχή». Ὁ Σιμπλίκιος γράφει σχετικῶς «τῶν δὲ ἐν και κινουμένων καὶ ἄπειρον λεγόντων Ἀναξίμανδρος μὲν Πραξιόδου Μιλήσιος Θαλοῦ γενόμενος διάδοχος καὶ μαθητὴς ἀρχὴν τε καὶ στοιχείον εἰρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, πρώτος τοῦτο τούτοιμα κοίμασε τῆς ἀρχῆς» (Ἐξ ἐκείνων δὲ οἱ ὅποιοι παραδέχονται τὴν ὑπαρξίν ενός ὄντος κινουμένου καὶ ἄπειρου ὁ Ἀναξίμανδρος ὁ υἱὸς τοῦ Πραξιόδου ἐκ Μιλήτου ὅστις ὑπέλαβε διάδοχος (ἐν τῇ σχολῇ) καὶ μαθητὴς τοῦ Θαλῆ, ἔχει ἀναγνωρίσει ὡς ἀρχὴν καὶ στοιχείον τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, εἰσαγαγὼν αὐτὸς πρώτος αὐτὸν τὸν ὄρον, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀρχήν). Ἐπίσης καὶ ὁ Ἰππόλυτος γράφει «Θαλοῦ τούτου γίνεται ἀκροατῆς Ἀναξίμανδρος... οὗτος μὲν οὖν ἀρχὴν καὶ στοιχείον εἰρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον πρώτος τούτοιμα κοίμασε τῆς ἀρχῆς» (Αὐτοῦ τοῦ Θαλοῦ γίνεται μαθητὴς ὁ Ἀναξίμανδρος... Οὗτος βεβαίως ἔχει ἀναγνωρίσει ὡς ἀρχὴν καὶ στοιχείον τὸ ἄπειρον, πρώτος αὐτὸς κοίμασε τῆς ἀρχῆς αὐτὸν τὸν ὄρον, δηλαδὴ τὴν ἐβείειν ἀρχήν). Ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Μπούρνετ ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ παρατεθέντα χωρὶα δὲν ἔχουν τὸ νόημα ὅτι ὁ Ἀναξίμανδρος πρώτος ἐχρησιμοποίησε τὸν ὄρον ἀρχή, ἀλλὰ σημαίνουν ὅτι ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος ἀνεγνώρισε ὡς ἀρχὴν τὸ ἄπειρον. Ὁ Μπούρνετ ἐκφράζει τὴν γνώμην διὲν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀναξίμανδρου εἰς ὀντολογικὴν σημασίαν ὁ ὄρος ἀρχή, ὅστις κατὰ τὴν γνώμην του εἰσῆλθε εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὀρολογίαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Μπούρνετ, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὑπὸ τὸ κράτος θετικιστικῶν ἀντιλήψεων, θεωρεῖ τὰς ἐρεῖνας τῶν Μιλήσιων φιλοσόφων ὡς ἀνεφερομένους εἰς τὴν φυσικὴν κοσμογονίαν. Κατὰ τὴν ἀντιλήψωσιν τοῦ Ἄγγλου ἱστορικοφιλοσόφου ἀντεπεξῆλθεν ὁ Βέρνερ Γάιγκερ, τονίσας ὅτι ἀμφότεροι αἱ μαρτυρίαι ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς τὸν Θεόφραστον καὶ ὅτι ἡ σύμπτωσης των δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τυχαία. Ἐπίσης ἐπισημαίνει ὅτι ὁ ὄρος ἀρχή χρησιμοποιεῖται ἀργότερον καὶ ὑπὸ τοῦ Μελισσοῦ, ὅστις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀναξίμανδρου γράσει «ἀρχὴν τε καὶ τέλος ἔχον οὐδὲν οὔτε ἀίδιον οὔτε ἄπειρον». (Οὐδὲν πράγμα τὸ ὅποιο ἔχει ἀρχὴν καὶ τέλος δύναται νὰ εἶναι αἰώνιον καὶ ἄπειρον). Συνεπῶς ὁ Ἀναξίμανδρος ἐροῦναι ὅτι τὸ ἄπειρον δὲν ἔχει ἀρχὴν ἀλλ' ἀποτελεῖ αὐτὸ τούτο ἀρχήν. Ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος εἶναι δυνατόν νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του καὶ τὴν παρ' Ὀμήρω χρῆσιν τῆς λέξεως ἀρχή, εἰς τὴν σημασίαν τῆς πρώτης αἰτίας καὶ ἀφορμῆς. Οὗτω ὁ Ὀμηρὸς ἐν Ἰλιάδος Χ 116 προκειμένου περὶ τῆς Ἐλένης ὡς ἀφορμῆς, δι' ἣν ἔγινεν ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος, γράφει, «ἦ! ἐπὶ τὸ κειραεὶ ἀρχή» (ἡ ὅποια ὑπέρηξε πρώτη αἰτία τοῦ πολέμου). Γενικῶς εἰς τὴν ἑλληνικὴν νοσητριαν προσιδιάζει ἡ «ἐξ ἀρχῆς» θεώρησις τῶν πραγμάτων. Ὁ Ἡρόδοτος περιγράφει τὴν ἱστορικὴν πάλιν μεταξὺ τοῦ κόσμου ἀνατολῆς καὶ δύσεως εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸ προίμιόν του, δηλοῖ ὅτι θὰ ἐμίλησεν περὶ τῆς αἰτίας ἧτις ἐπροκάλεσε τὸν πόλεμον καὶ θὰ ἀποκαλύψῃ ἐκεῖνον περὶ τοῦ ὁποίου γνωρίζει ὅτι ἔκαμε τὴν πρώτην ἀρχὴν τῶν ἐναντίων τῶν Ἑλλήνων ἀδικίαν ἐτῶν δὲ οὐδα αὐτὸς πρώτον ὑπάρξαντα ἀδικῶν ἔργων εἰς τοὺς Ἕλληνας. Συνεπῶς οὐδόλως εὐσταθεῖ ἡ ἀντίρροσις τοῦ Μπούρνετ ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν κατὰ τὸν δον π.Χ. αἰῶνα νὰ εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὡς φιλοσοφικὸν ὄρον ὁ Ἀναξίμανδρος τὴν ἐβείειν ἀρχή.

Πολλαὶ συζητήσεις ἐγένοντο πρὸς καθορισμὸν ἀπὸ πραγματελογικῆς ἀπόψεως τοῦ σημασιολογικοῦ περιεχομένου τῶ ὁποῖον ἀποδίδει ὁ Μιλήσιος φιλόσοφος εἰς τὸν ὄρον ἄπειρον. (Βλέπε ἄρθρον παρόντος λεξικοῦ Ἀναξίμανδρος). Τὸ ἀρθρότερον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι μὲ τὸν ὄρον αὐτὸν νοεῖται ἡ κατ' ἐξοχὴν πρώτη ἀρχή ἀπὸ τὴν ὁποῖαν λαμβάνει τὴν ἀφειρησίαν του τὸ γεγονός τῆς κοσμικῆς ἐξελίξεως καὶ τὴν ὑπασθίν του οἰονόηποτε πεπερασμένον ὄν. Τὸ ἄπειρον εἶναι κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἀρχήν, ἀλλ' ἀποτελεῖ, ὅπως εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, αὐτὸ τὸ ἴδιον ἀρχή. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἔχει ἀρχὴν δὲν δύναται νὰ ἔχη οὔτε τέλος, οὔτε νὰ ὑπόκειται εἰς φθοράν. Συνεπῶς εἶναι τὸ ἄπειρον ἀθάνατον, ἀνώλεθρον καὶ ἄβιον. Ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ μόνον χρονικὴν ἀρχὴν ἀλλὰ ἀσκέει τὴν ἐξουσίαν του ἐπὶ τῶν πεπερασμένων ὄντων. Αὐτὸ περιέχει καὶ κυβερνᾷ τὸ σύνολον τῶν πεπερασμένων ὄντων ἐτοῦ δὲ ἄπειρου οὐκ ἔστιν ἀρχή· εἶν γὰρ ἂν αὐτοῦ πέρας. «Ἐτι δὲ καὶ ἀγένητον καὶ ἀφθαρτον ὡς ἀρχή τις οὐσα... δι' ὃ οὐ ταύτης ἀρχή, ἀλλ' αὐτὴ τῶν ἄλλων εἶναι δοκεῖ καὶ περιέχειν καὶ πάντα κυβερνᾶν· καὶ ταῦτ' εἶναι τὸ θεῖον ἀθάνατον γὰρ καὶ ἀνώλεθρον, ὡς φησιν ὁ Ἀναξίμανδρος» (Ἀριστ. Φυσ 201 Β 6) (Διὰ δὲ τὸ ἄπειρον δὲν ὑπάρχει ἀρχή· διότι (ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει) θὰ ὑπῆρχε δι' αὐτὸ καὶ τέλος. Ἀκόμη διὰ τὸ ἄπειρον, ἐπειδὴ τούτο εἶναι ἐν εἶδος ἀρχῆς, δὲν ὑπάρχει γένεσις καὶ φθορά, ἀλλὰ τὸ ἄπειρον φαίνεται ὅτι εἶναι ἀρχὴ τῶν ἄλλων καὶ ὅτι περιέχει καὶ κυβερνᾷ τὰ ἄλλα. Καὶ τούτο εἶναι τὸ θεῖον. Διότι εἶναι ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον, ὅπως λέγει ὁ Ἀναξίμανδρος). Ἐκ τῆς ἱστορικῆς ταύτης μαρτυρίας τοῦ Ἀριστοτέλους καταδεικνύεται ὅτι ὁ Μιλήσιος σοφὸς ἐταύτιζε τὸ ἄπειρον μὲ τὸ θεῖον. Ἐφρόνει προετί ὅτι κυβερνᾷ ἡ πρῶ-

τη καὶ θεῖα αὕτη ἀρχὴ τὸν κόσμον. Εἰς τὸ συμπέρασμα τούτο τὸν ἔφερον ἀναμφιβόλως καὶ ἡ δευτέρη σημασία τὴν ὁποῖαν ἔχει εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἡ λέξις ἀρχή. Διότι αὕτη δὲν σημαίνει μόνον τὴν ἀπὸ χρονικῆς καὶ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἀφειρησίαν τῆς κινήσεως καὶ ἐκείνης. Σημαίνει προετί καὶ ἀσκήσιν ἐξουσίας. Δεικνύει κατὰ τὸ ὁποῖον διαρκῶς ὑφίσταται καὶ ἀσκέει κυριαρχικὴν καὶ κυβερνητικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἄλλων κυριαρχουμένου. Ὅταν ἔλεγαν οἱ ἀσκαῖοι «ἡ τῶν Ἀθηναίων ἀρχή» ἠνόητον τὴν ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων ἀσκήσιν κυριαρχίας ἐπὶ τῶν συμμάχων. Κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος θεωρεῖ τὸ ἄπειρον ὡς ἀσκούν ὀντολογικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν ἐγκοσμίων ὄντων. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ κατὰ τὸν τρόπον τούτον ἀντίκρουσις τοῦ κοσμολογικοῦ φαινομένου προέρχεται ἐξ ἐπεκτάσεως τῆς εἰς τὰς πολιτικὰς κοινωνίας ὑφισταμένης δικαιοπολιτικῆς τάξεως. Ὅπως εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ὑπῆρχε πολιτικὴ ἐξουσία «ἀρχή», κατ' ἀνάλογον τρόπον, φησὶ ὁ Ἀναξίμανδρος, ὅτι ὑπάρχει καὶ ἐπὶ τοῦ συμπαντος μία κυριαρχικὴ αὐθεντία, κυβερνητικὴ ἀρχὴ ἀσκούμένη ὑπὸ τοῦ ἄπειρου. Σημαίνει τούτο τὴν παρουσίαν τοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πεπερασμένων ὄντων ὡς ἀποκαθιστώσα τὴν τάξιν ἀρχή.

Σύμφωνον πρὸς τὰς ἐκτεθείσας ἀντιλήψεις εἶναι καὶ τὸ διασωθὲν συντομώτατον ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ «Περὶ φύσεως συγγράμματος» του, μὲ τὸ ὅποιο ἀρχίζει ἡ εὐρωπαϊκὴ οἰλοσοφικὴ φιλολογία: «Ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὐσι καὶ τὴν φθοράν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ γένεσιν δίδοναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοισι κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν» (Σιμπλίκ. σχόλ. εἰς «Φυσικὰς» Ἀριστ. 24, 18) («Ἐξ ἐκείνων δὲ ἀπὸ τῶ ὁποῖα ὑπάρχει εἰς τὰ ὄντα ἡ γένεσις, εἰς ταῦτα γίνεται καὶ ἡ φθορά των συμφώνως πρὸς τὸ (θεοῦ μὲνον) γένεσιν διότι τὰ ὄντα δικάζονται καὶ πληρῶνουν τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλο ἀποζημιώσιν ἕνεκα τῆς ἀδικίας, συμφώνως μὲ τὴν προσταγὴν τοῦ χρόνου»). Τὰ πεπερασμένα ὄντα, λέγει ὁ Ἀναξίμανδρος, ὡς ἀντλοῦντα ἀπὸ τὸ ἄπειρον τὴν ὑπόστασιν των ἐν εἶδει χρόνου (κατὰ τὸ χρέων) ἀφείλουν νὰ φθορῶν ἐπιανερχομένης τῆς ὑποστάσεως των εἰς τοὺς κόλλους τοῦ ἄπειρου. Τὰ ἐγκόσμια ὄντα ἄγονται εἰς δίκην ἐνώπιον τοῦ χρόνου ὡς δικαστοῦ, ὅστις ἀποκαλύπτει τὴν ἐλλειπτικότητα των (ἀδικίαν) καὶ τὰ ἐξαναγκάζει νὰ πληρῶσιν ἀποζημιώσιν τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλο: (δίδοναι τίσιν ἀλλήλοισι). Ἀλλὰ πᾶς νοεῖ ὁ Ἀναξίμανδρος τὴν πληρωμὴν τῆς τοιαύτης ἀποζημιώσεως «τίσεως» τοῦ ενός ὄντος πρὸς τὸ ἄλλο; Τὸ πιθανὸν νόημα τῆς ἀποφάσεώς του εἶναι ὅτι τὰ ὄντα λόγω τοῦ πεπερασμένου χαρακτήρος τῆς ὑποστάσεως των τείνουν πρὸς τὴν ἀδικίαν. Ἐπειδὴ εἶναι περιορισμένα ῥέπουσιν πρὸς τὴν ἀτίμισιν των, πρὸς τὸ «πλέον ἔχειν», τὴν πλεονεξίαν. Ἐνεκα τούτου περιέχονται εἰς συγκρούσεις καὶ ἀγῶνας πρὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦ ἐκπροσωπομένου ὑπὸ τοῦ χρόνου, ὅστις ἐπιβάλλει τὴν ἰσομίαν. Ὁ Βέρνερ Γάιγκερ λίαν ὀρθῶς ἔχει συσχετίσει τὸ ἀπόσπασμα τούτο πρὸς τὰς περὶ δίκης ἀντιλήψεις τὰς ἐκφραζόμενας ὑπὸ τοῦ Σόλωνος, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ δίκη συσχετίζεται συχνὰ μὲ τὸν χρόνον. Ἀποδεικνύεται ἀσφαλῶς διὰ τοῦ ἐν λόγω ἀποσπάσματος ὅτι ὁ στοχασμὸς τῶν προσωκρατικῶν εἶναι συστηματικῶς περιλαμβανόμενος εἰς ἐν συνοπτικὸν δέξιμα τὸ φυσικόν, σῶμα καὶ τὸ ἀνθρωπολογικόν φαινόμενον.

Συγκρινομένη ἡ περὶ ἄπειρου ὡς πρώτης ἀρχῆς δοξασία τοῦ Ἀναξίμανδρου πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Θαλῆ ὅτι ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι τὸ ὕδωρ, παροισιάζει τὴν ὁμοιότητα ἢ καὶ ὁ θαλῆς ἀκολουθῶν παλαιότερας ἀντιλήψεως, τὴν παρουσίαν τῶν ὁποίων ἦδη ἐσημειώσαμεν πρὸς τὸ Ὀμῆρω, ἐθεώρει τὸ ὕδωρ ὡς ἄπειρον ποσότητα. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἔθεσε φθάνει εἰς καθαρώτερον κατανοήσιν τῆς ἀρχῆς καὶ ἀντιλαμβάνεται ὅτι αὕτη δὲν δύναται νὰ ταυτίζεται μὲ τὸ ἐν τῷ κόσμῳ στοιχεῖον ἡ σκῆψις τῶν προφανῶς εἶναι περισσότερο θεωρητικὴ καὶ ἀφορημένη. Θελεῖ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν πρώτην ἀρχὴν ἀπὸ τοῦς ποιστικῶς προσδιορισμῶς καὶ νὰ θέσῃ αὐτὴν ἐκτίς τῆς σφαιρικῆς τῆς ἐγκοσμίου αἰτιοκρατικῆς διαδικασίας. Συγχρόνως ἀπαλλάσσει ταύτην καὶ παντὸς ὁποῖο ἀνακηρῶσιν αὐτὴν ὡς ἀνεξάντηλον πηγὴν, ἐξ ἧς λαμβάνει ἀνεξάντηλον ὑπόστασιν ἄπειρος κόσμον. Ἡ τοιαύτη γένεσις τῶν κόσμων ἐκ τοῦ ἄπειρου συνεπάγεται καὶ τὴν φθορότητα των καὶ καθιστᾷ νοητὸν τὸν πεπερασμένον χαρακτήρα των. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι εἰς τὰς πρώτας τῆς ἀρχῆς ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψις ὤφειλε τὴν ἔνοιαν τοῦ ἄπειρου ὑπεράνω τῆς ἐνοίας τοῦ πεπερασμένου. Αἱ ὑποστηρικτικαὶ ἀντιλήψεις ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοφιλοσόφου Σπένγλερ, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ νοσητριαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νοσητριαν τῆς νέας ἐποχῆς, ἀποκορεύει τὴν ἰδέαν τοῦ ἄπειρου, ἐλέγχονται ἐκ τῶν ἱστορικῶν δεδομένων ὡς ὄλως ἀνακριθῆς. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἔχει ὤφασε τὸ ἄπειρον εἰς τὸ ἀέθωμον τῆς πρώτης ὑπεροδικῆς ἀρχῆς καὶ τὸ ἔχει ταυτίσει μὲ τὸ θεῖον. Προπαρεσκευάσε τοιοῦτατρόπος καὶ τὴν μαθηματικὴν περὶ τοῦ κόσμου ἀντιλήψιν, ὑποδείξας ὅτι τὸ οὐσιώδες γνώρισμα τῶν ἐγκοσμίων ὄντων τὸ ἀποτελεῖ ὁ πεπερασμένον χαρακτήρα αὐτῶν. Ἐκ τούτων ἐξηγεῖται ἡ προσπάθειά του νὰ καθορίσῃ τὰ ἀριθμητικὰς σχέσεις αἰτίας κυριαρχίας εἰς τὸ Σύνολον χρησιμοποιῶν τὰ πολλαπλασιασμοὺς τοῦ ἀριθμοῦ 3, ὅστις ἐνέκαθεν ἐθεωροῦντο ἱερῶς. Δέχεται ὅτι ἡ κατὰ πλάτος διάμετρος τοῦ κύκλου εἶναι, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν γῆν εἶναι τριπλασία τῆς καθ' ὕψος διαμέτρου του, ἡ διάμετρος τοῦ κύκλου ἐπὶ τοῦ ὁποῖο κινεῖται ἡ σελήνη εἶναι ἐν συγκρίσει μὲ τὴν γῆνιν διάμετρον $2 \times 3 \times 3$, ἦτοι 18 φορές μεγαλύτερα, ἡ δὲ διάμετρος τοῦ κύκλου ἐπὶ τοῦ ὁποῖο κινεῖται ὁ πῆλος $3 \times 3 \times 3$, ἦτοι 27 φορές μεγαλύτερα τῆς διαμέτρου τοῦ κύκλου ἐπὶ τοῦ ὁποῖο κινεῖται ἡ σελήνη. Ἐπίσης θεωρεῖ τὰς ὑπὸ τῶν

ουρανίων σωμάτων έκτελουμένας κινήσεις ως διαγραφούσας κυκλικὰς τροχιάς. Ὅθεν καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἐπιχειρεῖται ἡ ἐπὶ τῆ βάσει ἀριθμητικῶν καὶ γεωμετρικῶν καθορισμῶν περιγραφή τῶν σχέσεων τῶν ἑκαστοῦν ὄντων. Ἡ ἴδια δὲ μαθηματικοποίησις τῆς φύσεως ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὸ ἔρμηνευθῆν ἀπόσπασμά του εἰς τὸ ὁποῖον ἀποφασίζεται ὅτι ὁ χρόνος ἀποκαθίστα τὴν ἰσομοιρίαν τῶν πεπερασμένων ὄντων.

Ἀναξιμένης (585—525 π.Χ.). Ὁ τρίτος ἐκ τῶν Μιλησίων φιλοσόφων εἶχε φθάσει εἰς τὴν ὠριμὴν ἡλικίαν του κατὰ τὴν ἄλυσιν τῶν Σάδεων ὑπὸ τῶν Περσῶν, ἦτοι κατὰ τὸ 546 π.Χ. Συγκρίψας θὰ εἶχεν εὐτύχησεν νὰ ἐλθῆ εἰς προσωπικὴν ἐπαφὴν ὀχι μόνον με τὸν Ἀναξίμανδρον, ἀλλὰ καὶ με τὸν Θαλήν. Διὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐπέδρασαν ἐξ Ἰσου ἐπὶ τῆς σκέψεώς του καὶ οἱ δύο προγενέστεροι τῶν σοφοί. Διότι ἄφ' ἑνὸς μὲν ἀκολουθεῖ τὸν Θαλῆν θέτων ὡς ἀρχὴν συγκεκριμένων στοιχείων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀμμορφούμενος πρὸς τὰς περὶ ἀπείρου διδασκαλίας τοῦ Ἀναξίμανδρου δεχεται ὡς ἀρχὴν οὐχὶ τὸ ὕδωρ, ἀλλὰ τὸν ἀέρα. Συγκρίνων ὁ Ἀναξιμένης τὸν ἀέρα πρὸς τὸ ὕδωρ, τὸν εὗρισκε κατέχοντα ἰδιότητα, αἴτινες τὸν ἐμφανίζουν περισσότερον προσεγγίζοντα πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀπείρου. Ὁ ἀήρ ἔκτεινεται παντοῦ, καὶ ἐπάνω εἰς τὴν γῆν καὶ ἐπάνω εἰς τὴν θάλασσαν, περικεῖται τὰ πάντα καὶ εἰσδύει πανταχοῦ. Ὅθεν συνδυάζων τὰς ἀντιλήψεις ἀμφοτέρων τῶν διδασκάλων του δέδεχθη τοῦτον ὡς ἀρχὴν ἐξ ἧς παράγονται τὰ πάντα. Διὰ τοῦ Ἀναξιμένου δὲν ἐπέρχεται ὀπισθοδρομῆσις, ὅπως φρονούν τινες, εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν, ἀλλὰ ἐπιτελεῖται μία διαλεκτικὴ σύθεσις. Ἄν θεωρήσωμεν τὸ ὕδωρ τοῦ Θαλή ὡς ἀρχικὴν θέσιν, καὶ τὸ ἀπείρον τοῦ Ἀναξίμανδρου ὡς ἀντίθετον, ἀμφότερα αἱ θέσεις αἰνεῖται συντίθενται εἰς τὸν ἀέρα, ὅστις, κατὰ τὸν Ἀναξιμένην συνεχῶναι τὰ προσόντα ἀτμῆς ἐμφανίζουν διὰ τὴν ἀνακρυφθῆν ὡς πρῶται ἀρχαὶ καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἀπείρον. Ἐπὶ πλεον φαίνεται ὅτι ὁ τρίτος Μιλησίου φιλόσοφος ἀπέδωκεν εἰς τὸν ἀέρα ὡς ἀπείρον πρῶτην ἀρχὴν, καὶ τὴν ἰκανότητα τῆς ζωῆς καὶ τῆς νοήσεως. Περὶ τούτου μᾶς πληροφορεῖ ὁ Φιλόπονος γράσων «οἱ δὲ ἀερίαν τὴν ψυχὴν ὡς Ἀναξιμένης καὶ τινες τῶν Στωϊκῶν» (μερικὸι δὲ λέγουσι ὅτι ἡ ψυχὴ συνίσταται ἐξ ἀέρος, εἶναι δὲ οὗτοι οἱ Ἀναξιμένης καὶ μερικὸι ἐκ τῶν Στωϊκῶν). Ὁ Κικέρων λέγει ὅτι διὰ τὸν Ἀναξιμένην ὁ ἀήρ εἶναι θεός.

Ἡ μεγάλη ἀνακάλυψις τοῦ Ἀναξιμένου ἦτο ἡ προσπάθειά του νὰ ἀναγάγῃ τὰς ποιοτικὰς μεταβολὰς εἰς ποσοτικὰς. Τὸ πολυβούλητον καὶ τοσοῦτον σήμερον διαφημιζόμενον δόγμα, ὅτι ἡ ποιότης δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν ποσότητα ἀνεκαλύθη διὰ πρῶτην φοράν ὑπὸ τοῦ τούτου ἐκ τῶν Μιλησίων σοφῶν. Ἐνῶ ὁ Ἀναξίμανδρος παρήγει τὴν ποικιλίαν τῶν ὄντων, δεχόμενος ὅτι αἱ διαφοροποιήσεις ὄλων προκύπτουν δι' ἑκκρίσεων ἐκ τοῦ ἀπείρου, ὁ Ἀναξιμένης εἶπεν ὅτι ἡ ποικιλία δύναται νὰ ἐξηγηθῆ διὰ τῆς μηχανικῆς διαδικασίας τῆς πυκνώσεως καὶ τῆς ἀραιώσεως ἐπικυρώσει καὶ μανώσει. Εἰς ὅλα τὰ δυτὰ ὑπόκειται ὡς κοινὴ οὐσία ὁ ἀήρ, ἀναλόγως δὲ τῆς μεγαλύτερας ἢ μικρότερης πυκνότητός του ἡ ἀραιότητάς του ἐμφανίζεται ὡς ὕδωρ, ὡς γῆ, ὡς πῦρ καὶ ἐν γένει ὡς πᾶν ἄν ἄντικειμενον μὲ καθορισμένας ἰδιότητας. Οἰαδήποτε μεταβολὴ τῆς ἀρχικῆς ὕλης δύναται νὰ αἰτιολογηθῆ διὰ τῆς μηχανικῆς ἐνεργείας τῆς προκαλούμενης ὑπὸ τῆς κινήσεως. Τὴν κίνησιν δεχεται ὁ Ἀναξιμένης μαζὶ με τὸν Ἀναξίμανδρον ὡς αἰώνιον καὶ ἀπείρον: «αἰδίων». Ἔναι φανερόν ὅτι ἐνῶ ὁ Ἀναξίμανδρος εἶχε παρουσιάσει μίαν μαθηματικὴν αἰτιότητα, ὁ Ἀναξιμένης ἐξήγει τὸ κοσμικὸν γεγονός διὰ μηχανικῆς αἰτιότητος. Ἀνεδείχθη ταισιφρόντως εἰσηγητῆς τῆς μηχανικῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου. Διεκρ.ῆ δὲ διὰ τὴν συστηματικότητα τῆς σκέψεώς του καὶ διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς παρατηρήσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων. Πρῶτος αὐτὸς κατάρθρωσε νὰ ἐνοήσῃ ὅτι ἡ σελήνη δανείζεται τὸ φῶς τῆς ἀπὸ τὸν ἥλιον, διέγινωσε δὲ καὶ τὴν ἀληθῆ αἰτίαν ἐκ τῆς ὁποίας προκαλοῦνται αἱ ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Διὰ τοῦ Ἀναξιμένου δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τίθεται τὸ θεμέλιον διὰ τὴν μηχανικὴν ἐρμηνείαν τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Μὲ τὸν Ἀναξιμένην τερματίζεται ἡ φιλοσοφικὴ παράδοσις τῆς Μιλήτου. Ἦδη ἀπὸ τὸ 560 π.Χ. τὸ βασίλειον τῶν Λυδῶν ἐπέδρασε τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ἀκτῶν τῆς Ἰωνίας καὶ ἡ Μίλητος κατέστη φόρου ὑποτέλης εἰς τὸν Κροῖσον. Κατὰ τὸ 546 ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Κύρος κατέλυσε τὸ βασίλειον τῶν Λυδῶν καὶ ὑπήγαγεν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν του τὰς ἑλληνικὰς ἀκτὰς. Ὁ Ζυγὸς τῶν ὁποίων ἐπέβαλον οἱ Πέρσαι ἦτο ἀπείρους βαρύτερος τοῦ λυδικοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἀναγκάσθησαν οἱ Ἴωνες νὰ ἐπαναστατήσουν. Ἀποτέλεσμα τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης ἦτο ἡ δραματικὴ ἄλυσις τῆς Μιλήτου κατὰ τὸ 494 π.Χ. ὑπὸ τῶν περσικῶν στρατευμάτων. Ἡ πόλις ἀνοικοδομήθη καὶ πάλιν, ἀλλ' οὐδέποτε συνετίσθη εἰς αὐτὴν ἡ ἐκείθεν ἀρξαμένη πνευματικὴ κίνησις. Κατέστη μόνον περίφημος διὰ τὴν τρυφὴν τῶν κατοίκων τῆς μέχρις ὅτου, κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, ἠρημῆθη καὶ ὁ χώρος τῆς κατεκαλύθη ἀπὸ τὰ ὕδατα τοῦ Μαιάνδρου.

ΟΙ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ

(Ἀριθμολογικὴ θεώρησις τοῦ σύμπαντος).

Πυθαγόρας (570-496 π.Χ.). Μὲ τὸν Πυθαγόραν ἀρχίζει νέα κατεύθυνσις εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας διέκρινον δύο σχολὰς. Ἡ μία ἦτο ἡ ἰωνικὴ καὶ ἡ ἄλλη ἡ ἰταλική. Ταύτης θεωρεῖται ἀρχηγὸς ὁ Πυθαγόρας, συνεχιστὰ δὲ ὁ Ξενοφάνης, ὁ Παρμενί-

δης καὶ ὁ Ζήνων. Ἡ διαίρεσις αὕτη εἶναι κατὰ βάσιν ἀληθῆ, ἀλλὰ κάπως σχηματικὴ, διότι οἱ τοῖς τελευταῖον φιλόσοφοι ἀπαρτίζουν τὴν ἑλατικὴν σχολήν, ἥτις τυγχάνει ὁλοῦς διάφορος ἀπὸ τὴν σχολὴν τῶν Πυθαγορείων. Καὶ αἱ δύο ὁμοίως σχολαὶ δρῶν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν, τῆς ὁποίας αἱ πόλεις Κρότων καὶ Ἐλέα μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἰωνίας εἰς τοὺς Λυδοὺς καὶ τοὺς Πέρσας κατέστησαν ἀξιολογώτατα πνευματικὰ κέντρα, ἡ μὲν πρῶτῃ τῶν Πυθαγορείων, ἡ δὲ δευτέρῃ τῶν Ἐλεατῶν. Ἀκριβῆσι πληροφορίας περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Πυθαγόρου δὲν ἔχομεν. Εἰς τὰς σωζόμενας δύο διαγραφὰς του, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μία ἔχει νοσφῆ ἀπὸ τὸν Παρμενίον περὶ τὸ 270 μ.Χ., ἡ δὲ ἄλλη ἀπὸ τὸν Ἰαμβλίον κατὰ τὸ 300 μ.Χ., ἐπικρατεῖ τὸ μυθικὸν ρομαντικὸν στοιχεῖον. Ὁ Ἀριστοτέλης παραδίδεται ὅτι εἶχε γράψει διβλίον «Περὶ Πυθαγορείων», ἀλλὰ τοῦτο ἀπώλεσθη. Ἡ γνώμη ἥτις ἀρνεῖται τὴν προσωπικὴν ὑπαρξίν τοῦ Πυθαγόρου, ὑποστηρίζουσα ὅτι εἶναι προσωπικότης πλασθεῖσα διὰ τὴν ἐκτροσωπήσῃ τὰς τάσεις ὀρισμένης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς κινήσεως, τυγχάνει ἀνάγκη συζητήσεως. Δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ περὶ τὸ 570 π.Χ., καὶ ὅτι ὁ πατὴρ του ἑκαλεῖτο Μήσαρχος. Κατὰ τὸ 532, ἐπειδὴ δὲν ἠνείχετο τὴν ἐν Σάμῳ τυραννίαν τοῦ Πολυκράτους, ἦλθεν εἰς τὴν ἐν τῇ Κάτῳ Ἰταλίᾳ πόλιν Κρότωνα, ἐνθα ἴδρυσε θερησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν κοινότητα, ἥτις ἀπέκτεινεν ὁδοὺς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας. Περὶ τῆς προσωπικῆς του ὑπόθεσεως δεβαιούμεθα ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ξενοφάνους, ὅστις μνημονεύει μὲ εἰρωνικὴν διάθεσιν τὰς περὶ μετεμφυλώσεως θεωρίας τοῦ Σαμίου σοφοῦ. Λένει δηλαδὴ εἰς τὸ 7ον ἀπόσπασμά του ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἀναγνωρίσας εἰς τὰς κραυγὰς κακοποιουμένου σκύλου τὴν φωνὴν αἴλου του, οὕτινος ἡ ψυχὴ εἶχε κατοικήσει εἰς τὸ σῶμα τοῦ ζώου, εἶπε: «Παῦσαι μὴδὲ ρόπιζε, ἐπεὶ ἡ αἴλου ἀνέρος ἐστὶ ψυχὴ, τὴν ἔγνων σθεγγασμένης αἴαν» (Παῦσε νὰ ροπίζης (τὸ ζῶον), διότι κατοικεῖ μέσα του ψυχὴ αἰδέως φίλου, τὴν ὁποῖαν ἀντελήφθη ἀπὸ ἥκουσα τὴν φωνὴν τῆς). Ἐπίσης ὁ Ἡράκλειτος εἰς δύο ἀπόσπασματα, ἐκ τῶν ὁποίων τοῦ ἐνὸς ἀμφιβάλλεται ἡ γνησιότης, μνημονεύει τὸν Πυθαγόραν κατακρίνον τὴν πολυμάθειάν του. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος τὸν ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς αὐτὸν ὡς τὸν σημαντικώτατον διδασκάλον τῆς σοφίας μετὰ-ξὺ τῶν Ἑλλήνων: «Ἑλλήνων οὐ τῷ ἀσθενεστάτῳ σοφιστῇ Πυθαγόρῳ». Περὶ τοῦ θανάτου του ἔχομεν τὴν εἰδίον ὅτι ἀπέθανεν εἰς τὴν πόλιν Μεταπόντιον. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθεῖσα πολιτικὴ καὶ θερησκευτικὴ κίνησις ἐξηπλώθη εὐστάτα καὶ ἡ πόλις τοῦ Κρότωνος ὑπὸ τὴν διακυβέρνησιν τῶν Πυθαγορείων ἐξέτεινε τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐπὶ ἐδάφους τετραπλασίου τῆς Ἀττικῆς, καταλαβούσα τὸ Μεταπόντιον, τοὺς Λακοὺς, τὸ Ρήγιον καὶ τὴν ἐν Σικελίᾳ Ζάγκλην. Ἀλλὰ κατὰ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἐπιμελήθη ἔξενεσας κατὰ τὸ συνδέσμου τῶν Πυθαγορείων. Τὸ ἐν Κρότωνι οἰκίμα εἰς τὸ ὁποῖον συνεδρίαζον οἱ κορυφαῖοι τῶν Πυθαγορείων ἐπιστολήθη, ἐσώθησαν δὲ μόνον ὁ Ἀρχιππος, ὁ Φιλόλαος καὶ ὁ Λύσις, αἵτινες κατέβησαν εἰς τὴν μετροπολιτικὴν Ἐλλάδα.

Ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία τῶν Πυθαγορείων ἦτο κατ' ἀρχὰς προφορικὴ καὶ μυστικὴ, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ποῖαι αἱ ἐκ τῶν εἰς αὐτοὺς ἀποδιδόμενων δοξασιῶν ἀνήκουν εἰς τὸν Πυθαγόραν καὶ ποῖαι εἰς τοὺς ὁδοδοῦς του. Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης εὗρισκετο εἰς παρομοίαν ἀπορίαν καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν ἐκθέτῃ τὰς φιλοσοφικὰς-τῶν ἀντιλήψεις, ὁμιλεῖ οὐχὶ περὶ τοῦ Πυθαγόρου ἀλλὰ «περὶ τῶν λεγομένων Πυθαγορείων». Ἡ θεμελιώδης φιλοσοφικὴ τῶν δοξασιῶν ἦτο ὅτι ἡ οὐσία τῶν ὄντων εἶναι ὁ ἀριθμὸς. Εἰς τὸ σημείον τοῦτο φαίνεται ὅτι ἠσκήσεν ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ Πυθαγόρου ἀποφασιστικὴν ἐπιδρασίαν ἡ προσπάθεια τοῦ Ἀναξίμανδρου νὰ καθορίσῃ μαθηματικὰς καὶ ἀριθμητικὰς τὰς σχέσεις τῶν ουρανίων σωμάτων. Ἐπειδὴ αἱ ἐν λόγῳ σχέσεις ἐμφανίζονται ὡς σταθεραὶ, ἐκάλουν εἶναι νὰ συναχθῆ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μὲνι ἀναλόγητον εἶναι ὁ ἀριθμὸς. Οἱ Πυθαγόρειοι δὲν ἀντιλαμβάνονται τοὺς ἀριθμοὺς ὡς κενὰ καὶ ἀσηρημίως ἐξωτερικὰς μορφὰς τῶν ὄντων, ὅπως ἡ σημερινὴ μαθηματικὴ σκέψις. Δοξάζουν ὅτι κατὰ τὴν ἔσωτερικὴν οὐσίαν τῶν τῶν ὄντων εἶναι ἀριθμοί. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς εἶδει τὴν εἰδίον ὅτι ἐθεώρουν τοὺς ἀριθμοὺς ὡς ἀποτελούντας τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῶν ὄντων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς εἶναι κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν γίνεται ἀντιληπτόν διὰ τῶν αἰσθησῶν ἀλλὰ διὰ τῆς νοήσεως, ἀναγκάσθησαν οἱ Πυθαγόρειοι νὰ πᾶσουν νὰ θεωροῦν τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ὡς ὕλικὴν καὶ προσιτὴν εἰς τὰς αἰσθήσεις. Ἡ οὐσία καθίσταται δι' αὐτοὺς νοητὴ καὶ συλληπτὴ διὰ τῆς ἀφηρημένης σκέψεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς προηποίμασαν τὸ ἔδαφος οἱ πρῶτοι Πυθαγόρειοι διὰ τοὺς Ἐλεάτας. Ἡ συνάφεισ δὲ τῶν πυθαγορικῶν πρὸς τὰς ἑλατικὰς δοξάσεις ἐπιθεβαιοῦνται καὶ ἱστορικῶς διὰ τῆς εἰδήσεως, ἥτις φέρει τὸν Παρμενίδην ὡς μαθητὴν τοῦ Πυθαγορείου Ἀμεινίου.

Ὁ ταυτισμὸς τῆς οὐσίας τῶν ὄντων με τοὺς ἀριθμοὺς ὑπῆρξε δοξασία κατ' ἐξοχὴν γόνιμος, διότι παρέσχε τὴν ἀφορητὴν νὰ σχηματισθῆ ἡ ἰδέα ὅτι διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀριθμῶν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνακαλυφώμεν τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου. Πράγματι οἱ Πυθαγόρειοι ἐπέδρασαν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀριθμῶν καὶ ἐδημιούργησαν τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Ἀναπόσεικτον ἦτο τὰς καθαρὰς μαθηματικὰς μελέτας νὰ τὰς συνοδεύῃ καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἀριθμολογία. Οἱ ἀριθμοὶ θεωροῦνται ὡς σύμβολα ἐκφράζοντα τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων καὶ φαινομένων. Ὁ ἀριθμὸς 7 ἐκφράζει τὸν οὐν, τὴν ὕ-

ΕΛΛΑΣ

γείαν και τὸ φῶς, ὁ 4 τὴν δικαιοσύνην, ὁ 3 τὸν γάμον, ὁ 6 τὴν ἐμφύλιον, ὁ 8 τὸν ἔρωτα, τὴν φιλίαν καὶ τὴν ἐπίνοιαν. Ἐκ παραλλήλου ὁμοίως ἠσχοῦντο μὲ ἐπιστημονικὴν συνένεψιν καὶ ἀκριβολογίαν εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν ἀριθμῶν ἀπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως. Διήρσαν τοὺς ἀριθμοὺς εἰς περιττοὺς καὶ ἀρτίους καὶ ἐπειδὴ οἱ ἀρτίοι ἀριθμοὶ ἐπιτρέπουν τὴν ἐπιθέσειν διαιρέσειν τὸν ἀριθμὸν ὡς ἀτελείωτον τὴν ἐπιθέσειν συγκρίσειν μὲ τοὺς περιττοὺς, οἵτινες ἐμφανίζουσι ἀπαιτησὶν ὀλίγην συγκριμένην ἐξ ἀρχῆς, πέρατος καὶ μέσου. Ὁ ἀριθμὸς 5 π.χ. παρουσιάζει ὀλίγην, διότι αἱ πρῶται δύο μονάδες συμβολίζουν τὴν ἀρχὴν, αἱ δύο τελευταῖαι τὸ τέλος καὶ ἡ ἐν τῷ μέσῳ κειμένη μονὰς τὸ μέσον. Ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὴν πίστιν ὅτι τὰ ὄντα κατ' οὐσίαν εἶναι ἀριθμοὶ, ἐμελέτησαν ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμητικῶν σχέσεων τὰ ἀκουστικὰ φαινόμενα καὶ ἀνεκάλυψαν ὅτι αἱ σχέσεις τῶν μουσικῶν τῶνων καὶ τῶν ἀρμονιῶν ἐκφορῶνται μετὰ μεγίστης ἀκριβείας ἀριθμητικῶς. Αἱ τρεῖς μουσικαὶ ἀρμονίαι, ἡ τετάρτη, ἡ πέμπτη καὶ ἡ διαπασών, ἀνεκάλυψαν οἱ Πυθαγόρειοι

ὅτι ἐκφορῶνται διὰ τῶν ἀριθμητικῶν σχέσεων $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$

καὶ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ γενικωτέρῳ ἀριθμητικῇ σχέσει, ἥτις νὰ τὰς περιλαμβάνη. Ὡς τοιαύτην ἐθεώρησαν τὴν ἀρμονικὴν ἀναλογίαν τὴν ἐκφορῶμενην διὰ τῶν ἀριθμῶν 12, 8, 6. Αἱ παρατηρήσεις τῶν αὐτῶν ἐστράφησαν καὶ ἐπὶ πειραμάτων, κατὰ τὰ ὁποῖα συνέκρινον τὰ ὕψη τῶν τῶνων, τὰ ὁποῖα ἐκπέμπουν χορδαὶ διαφόρου μήκους καὶ ἐντάσεως. Διὰ τῶν τοιοῦτων ἐρευνῶν τιν ἐδημιούργησαν τὴν μαθηματικὴν μουσικὴν καὶ τὴν περὶ ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν θεωρίαν. Ἐπίσης ἀνεδείχθησαν δι' αὐτῶν οἱ πρῶτοι ἐισηγηταὶ τῆς πειραματικῆς μεθόδου. Διὰ τῆς θεωρίας τῶν ἀναλογιῶν ἀπέστησεν ἡ ἐπιστῆμὴ μέσον εὐκόλυνον αὐτὴν εἰς τὴν μελέτην τῶν συμμεταβολημένων ποσῶν οἰσθητῶς οὐσίως. Ἡ προσπάθεια νὰ καθορισθῶν ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα, ἥτις ἐδημιούργησε τὴν νεωτέραν μαθηματικὴν φυσικὴν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται τὸ οικοδόμημα τῆς τεχνικῆς, ἀφελεῖται εἰς τὴν ἀντιλήψιν τῶν Πυθαγορείων ὅτι τὰ ὄντα εἶναι κατὰ βάθος ἀριθμοὶ καὶ ὅτι αἱ μεταξύ τῶν σχέσεις δύνανται νὰ ἐκφορῶσθαι δι' ἀριθμητικῶν σχέσεων. Ὁπως ἐλέγχθη ἀνωτέρω, ὁ Ἀναξίμανδρος συνεχίζων τὰς μαθηματικὰς ἐρεῦνας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀρχίσει ὁ Θαλῆς, εἶχε πρῶτος συλλάβει τὴν ἰδέαν νὰ εὕρῃ μαθηματικῶς καθορισμὰς, καθορίζοντας ἀπὸ ἀπόψεως μεγέθους τὰ οὐράνια σώματα. Ἐπειδὴ οἱ ἀριθμοὶ ἀποτελοῦν τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῆς πραγματικότητος, πᾶν ὅτι δὲν εἶναι ἀριθμὸς ἐκπίπτει, κατὰ τοὺς Πυθαγορείους, εἰς δευτερεύουσαν μοῖραν. Δοθέντος δὲ ὅτι οἰσθητῶς ἀριθμὸς εἶναι πεπερασμένος, ἀποτελεῖ τὸ πέρασ οὐσιαστικὸν γνῶρισμα τῶν ἀριθμῶν καὶ τῆς πραγματικότητος. Ὅτι δὲν εἶναι πέρασ καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἄπειρον, ἀποτελεῖ τὸ ἐλαττωματικὸν στοιχεῖον τῆς πραγματικότητος, ἐκ τοῦ ὁποῖου προέρχονται τὸ ψεύδος, ἡ δυσαρμονία, τὸ ἄλογον καὶ ὁ φθόνος: «Ψεῦδος δὲ οὐδὲν δέχεται ἂν πῶ ἀριθμῶ φῶσις οὐδὲ ἀρμονία» οὐ γὰρ οἰκίον αὐτοῖς ἐστὶ τὰς τῶν ἄπειρα καὶ ἀνοήτου καὶ ἀλόγου φύσεως τὸ ψεῦδος καὶ ὁ φθόνος ἐστὶ» (Φιλολόγου ἀποσπ. 11) (Ἡ φύσις τοῦ ἀριθμοῦ καὶ ἡ ἀρμονία δὲν ἐπιδέχεται ψεῦδος διότι οὐδὲλος συγγενεῖ τὸ ψεῦδος μὲ αὐτὸν διότι ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἄπειρου καὶ ἀνοήτου καὶ ἀλόγου τὸ ψεῦδος καὶ ὁ φθόνος). Παρατρεπιταὶ ἐντοῦθα ἀξιοσημειώτως ἀντιλήψεις τοῦ Ἀναξίμανδρου. Ἐνῶ κατὰ τὸν Μιλήσιον σοφῶν τὸ ἄπειρον ταυτίζεται μὲ τὸ θεῖον, οἱ Πυθαγόρειοι τὸ ἐξομοιοῦν μὲ τὸ ὕλικον στοιχεῖον τὸ ἀνεπίδεκτον μετῶσεως καὶ καθορισμοῦ. Ἡ καινοτομία αὐτῆ κέκτηται ὕψιστην σημασίαν διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Εἰσάγεται δι' αὐτῆς ἡ ἔννοια τῆς ὕλης, ἥτις θεωρεῖται ὡς στοιχεῖον ἀντιστάμενον εἰς πάντα καθορισμὸν καὶ ὡς πηλὴ πάσης ὀντολογικῆς καὶ ἠθικῆς ἀτελείας. Ὑπὸ τὸ πρῶτον τοῦτο θὰ ἴδωμεν ἀργότερον τὴν ὕλην ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων. Καὶ ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς τοῦ 19ου αἰῶνος ὡς καὶ ἡ νεοκантиανὴ φιλοσοφία τοῦ 20ου αἰῶνος βλέπει τὴν ὕλην ὡς τὸ ἀλόγονον καὶ ἀνεπίδεκτον πέρατος καὶ καθορισμοῦ.

Ἡ αὐτὴ δημιουργηθεῖσα ἀντίθεσις μεταξύ τοῦ ἄπειρου καὶ τοῦ πεπερασμένου παρέσχε τὴν βάση νὰ ἀντικραθῇ ἡ πραγματικότης ὑπὸ τὴν ἀντιθετικὴν προοπτικὴν. Οἱ Πυθαγόρειοι εἶδον τὴν πραγματικότητα ὡς σειράν διαλεκτικῶν ἀντιθέσεων καὶ κατῆρσαν αὐτὴν ὀρισμένους ἀντιθετικὰς στοιχειάς. Τοιαῦτα εἶναι αἱ ἀντιθέσεις, τὰς ὁποίας ἀπαρτίζουν ὡς ἀντιθέμενοι πόλοι τὸ πέρασ—ἄπειρον, περιττὸν—ἄρτιον, ἐν—πλήθος, δεξιόν—ἀριστερόν, ἄρεν—θῆλυ, ἡκμον—κινοῦμενον, εὖθι—καμύλλον, σῶς—σκότος, τετράγωνον—ἐτερόμηκες, ἀγαθόν—κακόν. Διὰ τῶν ἐν λόγω συστοιχιῶν ἐτέθη ἡ βάση διὰ νὰ στηριχθῇ ἡ ἀντιλήψις ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὅπου πᾶσιν δύο ἀντιθέμενα στοιχεῖα (δυϊσμός). Κατὰ τοὺς Πυθαγορείους, ὁ κόσμος δημιουργεῖται ἐξ οὐ κατ' ἀρχὰς λάθη σύστασιν τὸ ἐν. Τὸ ἐν, τὸ ὁποῖον θνητογενεῖται κατὰ τὴν πρῶτην ἀρχὴν, ἐπὶ πρῶτον ἀρροσθέν, ἔλκει πρὸς ἑαυτὴν τὸ ἄπειρον καὶ βδίζει εἰς αὐτὸ πέρασ. Ἐπομένως οἱ Πυθαγόρειοι ὡς ἀπαρχὴν τῆς δημιουργίας ἐλάμβανον ἐν ἀρχῇ κῶν μουσικῶν δεδομένον, ἕπερ διεστέλλετο συνεχῶς, περιλαμβάνον μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν του τὸ ἄπειρον. Εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι καὶ αἱ νεώτεραι φυσικαὶ θεωρίαι τῆς συγχρόνου μας ἐποχῆς θεωροῦν τὸ σύμπαν ὡς σφαῖραν διαστελλο-

μένην, ἥτις ἀφορμηθεῖσα ἀπὸ ἐνα ἢ δύο ἀρχικῶς πυρήνας, ἐξακολουθεῖ διαρκῶς διαστελλομένη. Ὁ Ἀριστοτέλης (Μ.τ. φ. 1091α 14) μᾶς βεβαιώνει ὅτι πράγματι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ Πυθαγόρειοι ἠμῆνησαν τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου «φανερῶς γὰρ λέγουσιν ὡς τοῦ ἐνός συσταθέντος, εἴτ' ἐξ ἐπιπέδων εἴτ' ἐκ χοαῖς εἴτ' ἐκ σπέρματος, εἴτ' ἐξ ἄν ἀποροῦσιν εἰπεῖν, εὐθὺς τὰ ἐγγίστα τοῦ ἀπείρου εἴλετο καὶ ἐπεραίνετο ὑπὸ τοῦ πέρατος» (Διῶτι λέγουσι ρητῶς, ὅτι, ὅταν ἔλαβεν ὑπόστασιν τὸ ἐν, ἀπαρτίσθην εἴτε ἐξ ἐπιπέδων, εἴτε ἀπὸ ἐπιφανείας, εἴτε ἀπὸ σπέρμα, εἴτε ἀπὸ συστατικῶν, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς ἄπειρον, τὰ ὁποῖα εὐρίσκοντο εἰς τὰς ἐκείνα τὰ μέρη τοῦ ἀπείρου, τὰ ὁποῖα εὐρίσκοντο εἰς ἐγγυτάτην ἀπόστασιν (ἀπὸ τὸ ἐν) ἔλκοντο καὶ περιεκρίοντο ὑπὸ τοῦ πέρατος). Δὲν δύναται νὰ ἐγεροθῇ οὐδέμια ἀνεπίσθησις περὶ τοῦ ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐθεώρουν τὰ σύμπαν ὡς ἐξελιχθῆν ἀπὸ ἐνός ἀπείροστοῦ πυρήνος, ὅστις διαρκῶς διαστελλόμενος ἐξηπλάσθη σφαιρικῶς ἐπὶ τοῦ ἀπείρου. Εἰς ἐν ἄλλο χωρίον τῶν «Φυσικῶν» (213 β 23) ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι τὸ σύμπαν ἐκτελεῖ εἶδος τ' ἀναπνοῆς, ἀναπνεύον τὸ περιβάλλον αὐτὸ ἄπειρον. «Εἶναι δ' ἔσσαν οἱ Πυθαγόρειοι κενόν, καὶ ἐπεισέναι αὐτὸ τῷ οὐρανῷ ἐκ τοῦ ἄπείρου πνεύματος ὡς ἀναπνεῖται καὶ τὸ κενόν, ὃ διορίζει τὰς φύσεις, ὡς ὄντος τοῦ κενῷ χωρισμῷ τινος τῶν ἐφεξῆς καὶ τῆς διορίσεως καὶ τούτ' εἶναι πρῶτον ἐν ἀριθμοῖς τὸ γὰρ κενόν διορίζει τὴν φύσιν αὐτῶν» (= Οἱ Πυθαγόρειοι εἶπον ὅτι ὑπάρχει τὸ κενόν καὶ ὅτι αὐτὸ ὑπεισέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν (δημιουργημένον σύμπαν) ἀπὸ τῶν ἄπειρον πνεύματων (τῶν ἄπειρον ἀέρα), διότι φρονοῦν ὅτι τὸ σύμπαν ἀναπνεῖται τὸ κενόν (λομβάνει διὰ τῆς ἀναπνοῆς τοῦ ἐν ἑαυτῷ τὸ κενόν), τὸ ὁποῖον (κενόν) ἐπιφέρει τὴν εἰς διαφόρους χώρους τοποθέτησιν τῶν φυσικῶν ὄντων, ἐπειδὴ (φρονοῦν ὅτι) τὸ κενόν εἶναι αἰτία νὰ χωρίζονται καὶ νὰ διακρίνονται ὡς χωριστοὶ ὄροι τὰ μέλη μῆας κατὰ συνέχειαν σειράς. Ὁ τοιοῦτος ἐξωρισμὸς συμβαίνει κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν σειράν, τὴν ὁποῖαν ἀπαρτίζουν οἱ ἀριθμοὶ διότι αὐτὸ διακρίνει τὴν φύσιν ἐκάστου ἐκ τῶν ἀριθμῶν). Διὰ τῆς ἀναπνοῆς, ἢ φαντάζοντα οἱ Πυθαγόρειοι, ὅτι ἐκτελεῖ τὸ ἄπειρον, ὑπεισέρχεται εἰς τὰ σύμπαντ' ἀσμάτα τὸ κενόν, ἐπέρχεται διαρκῆς διάσπασις καὶ δημιουργοῦνται οἱ ἀριθμοὶ ὡς ἐξωρισμένοι ἐν ὁσπασίαι. Τὸ ἄπειρον πνεῦμα, περὶ τοῦ ὁποῖου γίνεται λόγος ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τὰς διδασκαλίαις τοῦ Ἀναξίμανδρου. Οἱ Πυθαγόρειοι συνεχίζον συνεχῶς καὶ τὴν παράδοσιν τῶν Μιλησίων σοφῶν, ἥτις ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Πυθαγόραν κατὰ τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποῖαν διέμενον εἰς τὴν πατρίδα του τὴν Σάμον. Τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀφορμήθη ἡ διὰ διαστολῆς ἐπαύξεισις τοῦ σφαιρικοῦ τοῦ σώματος, ἐκάστων οἱ Πυθαγόρειοι ἐστῆσαν τοῦ πόντος», «οἷον Διὸς» καὶ «μητέρα θεῶν». Εἰς τὸ κεντρικόν τοῦτο σημεῖον καὶ ὁ Παρμενίδης τοποθετεῖ τὴν θεάν, ἥτις κυβερνᾷ τὰ πάντα.

Στραβοειοτάτην σημασίαν ἔχει καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων διδασθῆν περὶ μετεμψυχώσεως δόγμα. Κατὰ παράδοσιν, διασώθεισιν ὑπὸ τοῦ Διογένητος τοῦ Λαερτίου (βιβλίον 8, κεφ. 1), ὁ Πυθαγόρας ἐνεθωμεῖτο ὅτι εἶχε κατ' ἀρχὰς γεννηθῆ ὡς Αἰθαλιῆς, εἶτα ἔξυεν ἐπὶ τῶν ἱρακῶν ὡς Εὐσφορῶς, περὶ τοῦ ὁποῖου ἀναφέρει ὁ Ὀμηρος ὅτι ἐτραυματίσθη ὑπὸ τοῦ Μενελάου, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐφρόδου ἔξυεν ὡς Πύρρος, ὅστις ὑπῆρξεν ἀλιεὺς ἐν Διῶν, ἐν τέλει δὲ ἐνεθωμισθῆ ὡς Πυθαγόρας. Ἐξηγῶν δὲ ὁ Πυθαγόρας πῶς ἐνεθωμισθῆ τὰς προηγουμένας μετεμψυχώσεις του, ἔλεγεν ὅτι ὡς Αἰθαλιῆς ὑπῆρξεν υἱὸς τοῦ Ἑρμού, ὅστις τὸν ἔδωκε τὸ χάρισμα νὰ διατρεθῇ τὴν μνήμη καὶ μετὰ θάνατον. Ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς περὶ μετεμψυχώσεως δοξασίας, ἔχουν διατυπωθῆ πολλὰ εἰκασία ἡδῆ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Ἡρόδοτος (βιβλίον 2, κεφ. 123) λέγει ὅτι ἐβανισθῆ τὸ δόγμα τοῦτο ὁ Πυθαγόρας παρὰ τῶν Αἰγυπτίων. Ἡ νεώτερα ἔρευνα τείνει νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ πηλὴ τῆς ἐν λόγω δοξασίας πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τοὺς κύκλους τῶν ἀρφικῶν καὶ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις τῶν ἱρακῶν οὐλῶν. Τυχάνει δὲ ὅλας ἀσμεμβιδαστον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἦτο δυνατόν εἰς τὸν κύκλον τῶν Πυθαγορείων, οἵτινες εἶχον κάμει τοσαῦτα ἐπισημαστικὰ προδόσεις, νὰ γίνοντα, ἀποδεικτικὰ ἀνεξετάστου δοξασίας προερχόμεναι ἀπὸ λαοῦ κατωτέρου κατὰ τὸν πολιτισμὸν. Εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἔφθανον εἰς τὴν περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ μετεμψυχώσεως δοξασίαν λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἰδιαίτερον χαρακτηριστικῶν τῶν ὁποῖα ἐμφανίζετ ἡ μαθηματικὴ γνώσις. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ μαθηματικὰ πασχῶν γνώσις αἰτίνας ἰσχύουν ἐκ τῶν προτέρων, δηλαδὴ ἀνεξαρτήτως τῆς ἐμπειρίας. Οἰσθητῶς ἀνθρώπος εἶναι ἱκανός, χειραγυρόμενος ὑπὸ καταλλήλων ἐρετηρίσεων, νὰ ἀνακαλύψῃ ἐκ νέου μίαν μαθηματικὴν ἀλήθειαν. Εἶναι λοιπὸν λίαν πιθανόν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἔσχη νὰ πιστῶν τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ἐκ τῶν προτέρων αὐτῆ γνώσις δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μόνον διὰ μνήμης, ἥτις ὑπερβαίνει τὴν προσωπικότητα. Ἐφ' ὅσον οἱ ἀριθμοὶ καὶ αἱ σχέσεις τῶν δὲν γίνονται ἀντιληπταὶ διὰ τῶν αἰσθησῶν, ἀλλὰ πρέπει ἡ ψυχὴ νὰ περιουλλεθῇ εἰς τὸν ἑαυτὸν της διὰ νὰ ἀισχθῇ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς μαθηματικῆς ἀληθείας, εὐκόλον ἦτο διὰ τοὺς Πυθαγορείους νὰ υποθέσωσιν ὅτι ἡ ψυχὴ, προὔπάρχουσα εἰς κάποιον ἄλλον κόσμον, ἔχει ἴδει τοὺς ἀριθμοὺς καὶ ἔχει λάβει γνώσιν τῶν μαθηματικῶν ἀληθειῶν. Ἡ συγκέντρωσις ἀφ' ἑτέρου τῆς σκέψεως ἥτις ἀπαίτεται διὰ τὴν λύσιν θεωρητικῶν ἀριθμητικῶν ζητημάτων, ἦνοιξε νέον ὄριζοντα, ἔκαμε περισσώτερον ζωηρὸν τὴν συναίσθησιν τῆς αὐτοσυνειδήσεως καὶ ἀσφαλῶς συνετέλεσε νὰ ταυτισθῇ ἡ ἔννοια τῆς ψυ-

χής με την έννοια της αυτοσυλλειψίας. Ο τοιοῦτος ταυτισμός δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν παλαιότεραν ἐποχὴν. Ὁ Ὀμηρὸς θεωρεῖ τὴν ψυχὴν, οὐχὶ ὡς κέντρον τῆς αυτοσυλλειψίας, ἀλλ' ὡς ἀπὸ τὴν σκιά, ἥτις ἐν τῷ Ἀδῆ, διὰ τὴν ἀνακηνηθῆ τῆς προτέρας τῆς ὑπόθεσεως, πρέπει νὰ ἐνδυναμωθῆ πινοῦσα αἷμα. Ἡ περὶ τὰ θεωρητικὰ ὅμως προβλήματα ἀσχολία τῶν Πυθαγορείων ἐνεφάνισε τὴν σκῆψιν ὡς πηγὴν-γνώσεως καὶ ἐγένετο ἀσφαρὴ νὰ σκεφθῆ ὁ ἄνθρωπος ὅτι ἡ ψυχὴ του δὲν εἶναι ἀπλοῦν εἶδωλον, ἀλλὰ πηγὴ ζωτικῆς ἐνεργείας, ἔχουσα δύναμιν νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν.

Συναεσίς πρὸς τὴν ταυτῆν ἀλλαγὴν τῶν σχετικῶν μετὰ τὴν ὑπόστασιν τῆς ψυχῆς ἀντιλήψεων τυγχάνουν καὶ αἱ ἰδιότητες ἠθικαὶ καὶ κοινωνικαὶ δοξασίαι τῶν Πυθαγορείων. Ἐπειδὴ ὁ πυρὴν τῆς ὑπόθεσεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἡ σωματικὴ του ἀλλὰ ἡ ψυχικὴ του ὑπόθεσις, ἡ ἀξιολόγησις του κατὰ φύλα καταργεῖται. Αἱ γυναῖκες θεωροῦνται ἰσότητι πρὸς τοὺς ἄνδρας καὶ γίνονται δεκταὶ ἄνευ διακρίσεως εἰς τοὺς Πυθαγορεῖους συλλόγους. Ἡ διαδίκωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀφ' ἑτέρου ρυθμίζεται κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἐξελισῶνται αἱ πνευματικαὶ καὶ ἠθικαὶ προδιαθέσεις καὶ ἰκανότητες τῆς ψυχῆς του. Τὸ σῶμα τίθεται ὑπὸ τὴν ἀγρυπνὸν ἐπιτήρησιν τῆς ψυχῆς, ὡς περιορισμὸς δὲ τοῦ ἀνθρώπου καθορίζεται ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ του τελειοποίησις. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διὰ τί ἐπαρῆσαν οἱ Πυθαγόρειοι τὴν ἠθικὴν ζωὴν δι' αὐστηρῶν παρ' ἀγγελουδῶν καὶ διὰ τί ἐπεμελήθησαν τῆς πνευματικῆς μορφώσεως. Εἰς αὐτοὺς ὀρεῖται ἡ εἰς σύστημα κατὰ τὰς τῆς φύσεως καὶ ὁ διαχωρισμὸς τῆς εἰς ὀρισμένους περιοχὰς μαθημάτων. Οὗτοι διέκριναν ὡς διακεκριμένους κύκλους μαθήσεως τὴν ἀριθμητικὴν, γεωμετρικὴν, ἀστρονομικὴν καὶ μουσικὴν. Ἡδὴ, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ὅποτε ἀκμάζει ὁ Ἡράκλειτος, εἶχον οἱ Πυθαγόρειοι εἰς πολλὰ βιβλία διευτιπῶσι τὰς διδασκαλίαις των. Τοῦτο βεβαιεῖται ἐκ τοῦ σχετικοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Ἡρακλείτου, ὅπου, παρ' ὅλας τὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀντιρροήσεως, φαίνεται ὅτι εἶναι γνήσιον. «Πυθαγόρῃς Μνησάρχου ἱστορικὸν ἠροκήσεν ἀνθρώπων μάλιστα πάντων καὶ ἐκλεξάμενος ταύτας τὰς συγγραφὰς ἐποίησεν ἑαυτοῦ σοφίην, πολυμαθίην, κακοτεχνίην» (Ὁ Πυθαγόρας, ὁ υἱὸς τοῦ Μνησάρχου ἐπέδωκεν περισσώτερον ἀπὸ κάθε ἄλλον ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐρευναν καὶ ἀφοῦ ἐξέλεξεν αὐτὰς τὰς συγγραφὰς, ἔκαμεν ὅτι αὐτὰς μίαν ἰδικὴν του σοφίαν, ἥτις εἶναι πολυμαθία καὶ κακοτεχνία). Ὁ Ἡράκλειτος φαίνεται νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὅλα τὰ Πυθαγορεῖα, εἰς τὰ ὅποια ἐγένετο λόγος περὶ χριστιανῶν βήσεων. Πραγματικῶς εἰς τὸν Πυθαγορισμὸν εἶχον συγχωρευθῆ ποικίλαι διδασκαλίαι. Εἶχον συμπεριληθῆ ἡ ἰωνικὴ κοσμογονία, αἱ μαθηματικαὶ ἀνακαλύψεις καὶ οἱ κανόνες περὶ ἠθικῆς ζωῆς, ὅπως διεμορφώθησαν ἐπὶ τῆς βάσει τῆς ἰδέας τῆς μετεμψυχώσεως. Τὸ κύριον σῆμα τῆς ἠθικῆς ζωῆς ἦτο ἡ «κάθαρσις», ἥτις ἐπραγματοῦετο ὡς πρὸς μὲν τὸ σῶμα διὰ τῆς ἰατρικῆς, ὡς πρὸς δὲ τὴν ψυχὴν διὰ τῆς μουσικῆς. Εἰς τοὺς Πυθαγορικοὺς συλλόγους ὑπῆρχον αὐστηρὰ ἱεραρχικὰ τάξις, ὡς ἴσθι δὲ αὐθεντία ἐθεωροῦντο τὰ ἀποφθέγματα τοῦ Πυθαγόρου, ἐν ὅποιον οὐδεμία ἀντιρροήσις ἐπετρέπετο. Ὡς πρὸς ταῦτα ἴσχυε τὸ «αὐτὸς ἔφαθ'» (τὸ εἶπεν ἡ Μεγαλειότης του, ἡ ἀφεντιά του) ὅπως λέγομεν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν). Ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰς γνώμας τοῦ Πυθαγόρου ἦτο ἀπόλυτος, οἱ δὲ ὄπαδοί του δὲν ἀπέτρελλον μόνον κοινότητα πολιτικὴν, ἀλλὰ καὶ κλειστὸν θρησκευτικὸν κύκλον, ὅπως καὶ οἱ μεμνημένοι εἰς τὸ μυστήριον. Χρέος τῶν ὄπαδῶν ἦτο νὰ μὴ ἀνακοινώσωσι τίποτε εἰς τοὺς βεβήλους καὶ ἀμύητους. Συνδέοντο δὲ διὰ πρώτης εὐλαίας, κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Δάμοδος καὶ τοῦ Φινίου. Ἡ οἰκειότης μεταξὺ τῶν φίλων ἦτο τοσαύτη, ὥστε νὰ θεωροῦνται τὰ ἀγαθὰ τῶν φίλων κοινὰ «κοινὰ τὰ τῶν φίλων».

Οἱ σπουδαιότεροι ἐκ τῶν Πυθαγορείων

Οἱ Πυθαγόρειοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ των διηρέθησαν εἰς δύο ἀνάδας. Ἡ πρώτη ἦτο ἡ τῶν «ἀκουσματικῶν», οἵτινες ἠρόντο εἰς τὴν γνῶσιν τῶν κεφαλαίων-στέρων δοξασίῶν τῆς πυθαγορικῆς διδασκαλίας. Ἡ δὲ δευτέρα ἦτο τῶν «μαθηματικῶν», οἵτινες ἠσχολοῦντο μετὰ τὰ ἄνωτερα δόγματα τῆς διδασκαλίας. Οἱ σπουδαιότεροι ἐκ τῶν Πυθαγορείων εἶναι οἱ ἑξῆς :

Πέτρων. Οὗτος καταλέγεται εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκ τῶν ὄπαδῶν τοῦ Πυθαγόρου. Διεσώθη ὡς ἰδικὴ του ἀντιλήψις ἡ δοξασίς ὅτι ὑπάρχουν ἐν τῷ σύμπαντι ὀγδοήκοντα τρεῖς κόσμοι διατεταγμένοι εἰς τὸ τριγωνικὸν σχῆμα. Φαίνεται ὅτι ἀπέδιδεν εἰς τὸ σύμπαν τὴν μορφήν ἰσοσκελοῦς τριγώνου, τοῦ ὁποῦ ἐκάστη τῶν τριῶν γωνιῶν ἰσοῦται μετὰ 60 μοίρας. Ἀρα συνεπέριεν ὅτι ἐφ' ἐκάστης πλευρᾶς εἶναι τοποθετημένοι ἀνά 60 κόσμοι ($3 \times 60 = 180$). Οἱ δὲ τρεῖς ἐπὶ πᾶν κόσμοι φαίνεται ὅτι ἐποθετοῦντο ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰς κορυφὰς τῶν τριῶν γωνιῶν.

Ἰππασὸς ὁ Μεταποντινός. Φαίνεται ὅτι ἦτο κωτερός τοῦ Πέτρου καὶ σύγχρονος τοῦ Ἡρακλείτου. Οὗτος ἀναφέρεται ὡς ἰδρύσας τὴν τάξιν τῶν «ἀκουσματικῶν» καὶ διασπᾶσας τὴν ἐνάτητα τῶν Πυθαγορείων συλλόγων. Αἱ δοξασίαι του πλησιάζουν πρὸς τὰ δόγματα τοῦ Ἡρακλείτου, διότι δέχεται ὡς ἀρχικὸν στοιχεῖον τὸ πᾶν, θεωρεῖ τὴν ζωὴν ὡς πυρὴν, τὸ δὲ σύμπαν ὡς εὐρισκόμενον εἰς αἰώνια κίνησιν. Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι ἐπειδὴ πᾶτος ἐδημοσίεωσεν πᾶς συντίεται εἰς δώδεκα πεταγῶντων ἡ σφαῖρα, ἐπέστη εἰς τὴν θάλασσαν διὰ τὸ ἀσβεθῆναι του τοῦτο.

Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης. Ἐγεννήθη κατὰ πᾶ-

σῶν πιθανότητα κατὰ τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ 6ου αἰῶνος καὶ εἶχεν ἔλθει εἰς προσωπικὴν συνάφειαν μετὰ τὸν Πυθαγόρα. Ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὅστις ἔκαμε χειρουργικὰς ἀνατομικὰς ἐρεῖνας καὶ ἐπεμβάσεις, διεγύωσεν δὲ ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἀποτελεῖ τὸ γενικὸν νευρικὸν κέντρον καὶ ὅτι εἰς αὐτὸν καταλήγουν τὰ ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ἐκφύομενα νεῦρα. Ἐμελέτησε τὴν λειτουργίαν τῆς ὀράσεως. Ἀνεκάλυψεν ὅτι ἡ ἀποκοπὴ τοῦ νεύρου τοῦ συνδόντος τὸν ὀφθαλμὸν μετὰ τὸν ἐγκέφαλον ἐπιφέρει τὴν φλόσιν, τὸ δὲ ὑπόθεσις ὑγρῶν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τὸ ἐθώρησεν ὡς κάτοπρον εἰς τὸ ὅποιον ἀντικατοπτρίζονται τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Ἡ ὑγεία, κατὰ τὴν ἀντιλήψιν του, εἶναι ἡ συμμετρικὴ κατανομή τῶν ἐν τῷ σῶματι ποιοτήτων τῆς ὕλης, «σύμμετρος τῶν ποίων κρᾶσις». Ἡ διαφορά τοῦ ζώου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον συνίσταται κατ' αὐτὸν ἐν τῷ ὅτι ὁ ἄνθρωπος μόνον ζῆναισι, τὰ δ' ἄλλα αἰσθάνονται μὲν οὐ ζῆναισι δὲ (ὁ ἄνθρωπος μόνον ἔχει νόησιν, τὰ δὲ ἄλλα ζῶα ἔχουν μὲν αἰσθησιν, νοσην ὅμως ἄχι). Ὁ θάνατος ἐπέρχεται διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ συνῶσῃ ἐν εἰδῆ κύκλῳ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του μετὰ τὴν ἀρχὴν τῆς κτῆν ἀρχὴν τῷ τέλει συνάφαισι. Εἰς τούτῳ ἀνῆκει ἡ τιμὴ ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς χειρουργικῆς ἀνατομίας καὶ τῆς φυσιολογίας τῶν αἰσθησῶν. Ἡ ἐπίδρασις τῶν Πυθαγορείων δογμάτων ἐπ' αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ἀθάνατον καὶ ἀποδίδει θεῖαν φύσιν εἰς τὰ ἄσπρα. Ὑπάρχει προσεχὴ παρ' αὐτῶν καὶ ἡ τάσις νὰ ἐξηγήσῃ τὰ ἐγκόσμια φαινόμενα χρησιμοποιῶν τὰς κατ' ἀντίθεσιν συστασίαις καθ' ὅν τρόπον τὰς ἐχρησιμοποιοῦν οἱ Πυθαγόρειοι. Ὁ Ἀλκμαίων εἶναι σπουδαιότατος φυσιολογία, διότι προπαρασκεύασε τὸ ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποῦ κατόπιν ὁ Ἱπποκράτης ἐθεμελίωσε τὴν ἐπιστημονικὴν ἰατρικὴν.

Φιλόλαος. Κατήγετο ἀπὸ τὸν Κρότωνα καὶ ἦτο σύγχρονος τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Δημοκρίτου. Ὅπως ἐλέγη ἀνωτέρω, εἶχε κατορθώσει νὰ διασωθῆ κατὰ τὴν σημαίνεισαν ἐναντίον τῶν Πυθαγορείων εἰς τὰς πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας ἐξέγερσιν. Ἐλθὼν εἰς τὴν ἡπρωτοπολιτικὴν Ἑλλάδα ἐγκαταστάθη μαζί μετὰ τὸν Λυσίαν, ὅστις φέρεται ὡς διδασκαλὸς τοῦ Ἐπαινεϊῶντος, εἰς Θῆβας, Μαθητὰ του ἦσαν ὁ Σιμμίας καὶ ὁ Κέβητος, οἵτινες ἀναφέρονται ὑπὸ τὸν Πλάτωνα εἰς τὸν Φαῖδωνα, ὡς παρεμβέτες ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ Σωκράτους. Εἶχεν ἀσχοληθῆ ἄχι μόνον μετὰ τὰ μαθηματικά, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἰατρικὴν, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλκμαίωνος. Εἰς μαρτυρίας παπύρου ἐναποκειμένου ἐν Λονδίῳ καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ «Φαῖδωνι» ἀνατυπωσμένων περὶ ψυχῆς θεωριῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Σιμμίου καὶ Κέβητος φαίνεται ὅτι ἐθεώρει τὴν ψυχὴν ὡς κῆρυμα καὶ ἁρμονίαν. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται ἡ συγγραφή δύο βιβλίων ἐκ τῶν ὁποῦν τὸ ἐν ἔφερε τὸν τίτλον «Βάκχαις», τὸ δὲ ἕτερον «Περὶ φύσεως Α, Β, Γ».

Ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα τῶν ἐκ τούτων διασωθέντων ἀποσπασμάτων ἐγένοντο μεγάλοι συζητήσεσι, ἐν τῇ ὅσῃς ἡ ἐρευνὰ κλίνει νὰ τὰ δεχθῆ ὡς γνήσια. Ἐκ τοῦ πρώτου του συγγραμματος, τὸ ὅποιον ἔφερε τὸν μνημονευθέντα τίτλον, διὰ τὴν δειχθῆ ὅτι δι' αὐτοῦ ἐπεδιδόκετο μυσίσις εἰς τὰ μυστήρια τῆς πυθαγορικῆς σοφίας, διεσώθη τὸ ἐξῆς ἐνδιαφέρον ἀποσπάσμα: «Ὁ κόσμος εἰς ἐστὶ, ἠρατο δὲ γίνεσθαι ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ ἀπὸ τοῦ μέσου εἰς τὸ ἄνω διὰ τῶν αὐτῶν τοῖς κάτω» (Ὁ κόσμος εἶναι ἐνιαῖος, ἤρατος δὲ νὰ δημιουργηθῆ ἀπὸ τὸ μέσον, δηλαδὴ ἀπὸ ἐν κεντρικῶν σημείων (τὸ ὅποιον εὐρισκείται) εἰς τὰς αὐτὰς ἀποστάσεις καὶ ἀπὸ τὰ ἄνω καὶ ἀπὸ τὰ κάτω). Τὸ ἀρχικὸν ἐν, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ τὴν ἀπᾶρχὴν τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος, καλεῖται Ἔστις· ἐπὶ πρώτον ἀρροσθέν, τὸ ἐν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς σφαιρας Ἔστις καλεῖται. Εἰς τὰ ἐκ τοῦ ἡλεῖ φύσεως συγγραμματος του ἀποσπάσματα γίνεται λόγος περὶ κοσμολογικῶν καὶ ἀριθμολογικῶν προβλημάτων. Ἡ φύσις θεωρεῖται ὡς ἀποτελεσθεῖσα ἐκ μίγματος τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπειροῦ «ἀφῆσις δ' ἐν τῷ κόσμῳ ἀρροσθητὴ ἐξ ἀπειρῶν τε καὶ περαινόντων καὶ ὅλος (ὁ) κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα» (Ἡ φύσις ὅμως εἰς τὴν κοσμικὴν τῆς τάξιν συμνηρούθη ἐξ ἀπειρῶν καὶ ἐκ πεπερασμένων, καὶ τὸ κοσμικὸν σύστημα ὡς ὅλος καὶ πάντα τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ὑπάρχοντα εἶναι). Ἐάν, λέγει, ὁ Φιλόλαος, τὰ πάντα ἦσαν ἀπείρα, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἀντικείμενον προσίτον εἰς τὴν γνῶσιν μας «ἀρχὴν γὰρ οὐδὲ τὸ γνωσθῆ μόνον ἐσσεῖται πάντων ἀπειρῶν ὄντων» (διότι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, εἴν ὅλα τὰ ὄντα εἶχον τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀπειρότητας). Τὸ δὲ κατ' ἐξοχὴν ὄνομα τῆς γνώσεως εἶναι ὁ ἀριθμὸς «καὶ πάντα τὰ μὲν τὰ γινωσκόμενα ἀριθμοῦ ἔχοντι· οὐ γὰρ οἶόν τε οὐδὲν οὐτε νοηθῆμεν οὐτε γνωσθῆμεν ἄνευ τούτου» (Καὶ ὅλα τὰ γινωσκόμενα ἔχουν ἀριθμὸν· διότι δὲν εἶναι δυνατόν κατὰ νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως καὶ γνώσεως ἄνευ τοῦ ἀριθμοῦ). Ἐξῆμιν δὲ τὴν δύναμιν τῶν ἀριθμῶν ὡς μέσων ἀποκρίσεως γνώσεως διὰ τοῦ ἐξῆς ἐνβουσιώδους ἐγκωμίου «Γνωμικὰ γὰρ ἀ φύσις τῶ ἀριθμῶ καὶ ἡ γεωμικὰ καὶ διδασκαλικά τὰ ἀπορομένῳ πάντως καὶ ἀγνωσμένῳ παντί... γινὲ δὲ οὗτος κατὰν ψυχῶν ἀρροδῶν αἰσθησῆσι πάντα γνωστὰ καὶ πατάγορα ἀλλελοῖσι κατὰ γνώσεως φύσιν ἀπεργάζεται σωματῶν καὶ σχίζων τοὺς λόγους χωρὶς ἐκσῆτος τῶν πραγμάτων τῶν τῆ ἀπείρων καὶ τῶν περαινόντων» (Διότι ἡ φύσις τῶν ἀριθμῶν παρέχει γνῶσιν καὶ καθοδηγίαν καὶ διδασκαλίαν εἰς πάντα, ὡς πρὸς οἰανδήποτε ἀπόριαν καὶ ἀγνοίαν του... Τώρα δὲ (ὁ ἀριθμὸς) ὀδηγῶν μᾶλλον εἰς τὴν ψυχὴν τὰ πάντα εἰς ἀρρομικὴν σχέσιν πρὸς τὰς αἰσθησῆσι, ὅλα τὰ καθιστὰ ἐπιθεκτικὰ γνώσεως καὶ ἐπιθεκτικὰ ἀνοιδίας ἀσχετικῶς, σωματικῶς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ γινώσκοντος (δηλαδὴ τοῦ γνωστοῦ γεωμετρικῶν ὄργων) παρέχων σωματικὴν ὑπόστασιν καὶ ἀποχωρίζων τὰς ἀ-

ναλογικές σχέσεις των πραγμάτων και των πεπερασμένων και των άπειρων). Είναι λίαν σημαντική η αντίληψη του ότι ο αριθμός άγει εις αντίστοιχίαν τὰ αίσθητὰ πρὸς τὴν ψυχὴν. Ἀναγνωρίζεται διὰ τῆς ἀποδείξεως ταύτης ἡ ταξινόητική δύναμις τῆς ἀριθμητικῆς ἐν σχέσει μετὰ τὰ αἰσθητὰ. Ἐξ ὧν τὸν ἀριθμὸν κυριαρχικὴν δύναμιν ἔχει ἡ δεκάς ἀπειροῦν δεινὰ ἔργα καὶ τὴν οὐσίαν τῶ ἀριθμῶ κατὰ δύναμιν ὅτις ἐστὶν ἐν τῇ δεκάδι μεγάλη γὰρ καὶ παντελής καὶ πανσεργὸς καὶ θεῶν καὶ οὐρανῶν βίω καὶ ἀνθρώπων ἀρχὴ καὶ ἀγεῖναι... ἄνευ δὲ ταύτης πάντ' ἀπειρα καὶ ὄλησας καὶ ἀφανῆς (Πρέπει δὲ νὰ ἐκτιμῶμεν τὴν ἀποτελεσματικότητά καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ἀριθμῶν λαμβάνοντες ὡς βάσιν τὴν δύναμιν ἧτις ὑπάρχει ἐν τῇ δεκάδι, διότι ἡ δύναμις τῆς δεκάδος εἶναι μεγάλη καὶ ἄγει εἰς τὴν τελειότητα τὰ πάντα, κατορθώνει τὰ πάντα, καὶ εἶναι ἀρχὴ καὶ ἡγεῶν καὶ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου βίου, ἄνευ δὲ αὐτῆς τὰ πάντα θὰ ἔμεναν ἄνευ πύραυτος, ἄνευ εὐφρασίας καὶ σαφείας).

Ἐκ τῶν ἀποδείξεων τοῦ Φιλολάου καὶ ἐκ τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς δοξασίας του εἰδήσεων καταφαίνεται ὅτι κατὰ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐρευναι τῶν Πυθαγορείων εἶχον προοδεύσει. Εἶχον φθάσει εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ὕλη ὡς μόνον σταθερὰ χαρακτηριστικὰ ἔχει τὰ χαρακτηριστὰ μόνον ἀριθμητικὰ καὶ γεωμετρικὰ ἰδιότητας. Συνεπῶς ἡ φυσικὴ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἡτο ἐν τῆμα τῆς γεωμετρίας. Τὰ γεωμετρικὸν σημεῖον τὸ ἀντελαμβάνοντο ὡς ἀπλοῦν ὄριον, τὰ δὲ ἀποτελοῦντα τὸ σύμπαν στοιχεῖα, τὰ ἐξωμοίωσαν ὡς πρὸς τὰς γεωμετρικὰς τῶν ἰδιότητας μετὰ τὰ 5 κανονικὰ στερεὰ: τὸν κύβον, τὰ τετράεδρον, τὸ ὀκτάεδρον, τὸ δωδεκάεδρον καὶ τὸ εἰκοσάεδρον. Ὁ κύβος ἦτο τὸ ἀντίστοιχον τῆς γῆς, τὸ τετράεδρον (πυραμίδας) τοῦ πυρός, τὸ ὀκτάεδρον τοῦ ἀέρος, τὸ εἰκοσάεδρον τοῦ ὕδατος, καὶ τὸ δωδεκάεδρον ἡ σφαῖρα τοῦ παντός. Τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα τοῦ Φιλολάου εἶναι σχετικὸν πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας: «Καὶ τὰ μὲν τὰς σφαιρῶν σώματα πέντε ἐντί, τὰ ἐν τῇ σφαίρα πῦρ (καὶ) ὕδωρ καὶ γὰ καὶ ἀήρ, καὶ ὁ τῆς σφαιρῶν δάκας, πέμπτον» (Τὰ ἐντὸς τῆς σφαιρῶς [τοῦ ὑμῶν] σώματα εἶναι πέντε: τὰ ἐνυπάρχοντα ἐν τῇ σφαίρα πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ καὶ ἀήρ, καὶ ἐκείνα τὸ ὅποιον βαστάζει ὡσαν φορητὸν πλοῖον τὴν σφαῖραν, [τὸ πέμπτον]). Ὁ Φιλόλαος ανατάσσεται τὸ σύμπαν βιοταξοῦμενον ὑπὸ σώματος τινοῦ ἔχοντος τὰ σχῆμα στραγγύλου φορητοῦ πλοίου, εἶναι δὲ λίαν πιθανὸν ὅτι ἐπειδὴ αἱ ὀλκάδες (τὰ φορητὰ πλοῖα) κατασκευάζοντο ἐκ ἔλλου (ὕλης) νὰ ἐχρησιμοποιήσῃ ἡ λέξις (ὕλη) πρὸς δόλυσιν τοῦ ἐσχάτου καὶ μὴ ἐπιδικτικῶν ἁριστικῶν καθορισμῶν στοιχείου, ὅπερ ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει συνέχει τὸ σύμπαν.

Λίαν ἀξιοσημείωτον τυγχάνουσιν καὶ αἱ ἀστρονομικαὶ τοῦ Φιλολάου ἀντιλήψεις, διότι αὐταὶ τὸν κατατάσσουσιν εἰς τοὺς ἐπιστήμονας τῆς ἀρχαιότητος, αἵτινες δὲν ἐθεώρουν τὴν γῆν εὐρισκομένην ἐν ἀκίνησιν. Ὁ Ἀέτιος μᾶς παρέχει τὴν ἀκόλουθον εἰδήσιν, ἀντὶ τῆς ταύτης ἀπὸ τῶν Θεόφραστον: «Φιλόλαος ὁ Πυθαγόρειος τὸ μὲν πῦρ μέσον (τοῦτο γὰρ εἶναι τὸ παντὸς ἐστίν) δευτέρων δὲ τὴν ἀντίχθονα, τρίτην δὲ τὴν οἰκουμένην γῆν ἐξ ἐναντίας κειμένην τε καὶ περιφερομένην τῇ ἀντίχθονι παρ' ὁ καὶ μὴ ὁρᾶσθαι ὑπὸ τῶν ἐν τῆδὲ τοῦ ἐν ἐκείνῃ. Τὰ δὲ ἡγεμονικὸν ἐν τῷ μεσοκέντρῳ πύρι, ὅπερ τρόπον δίκην προὔπεβάλτο τῆς τοῦ παντός (σφαιρῶς) ὁ δημιουργὸς Θεός» (Ὁ Φ. ὁ Π. θέτει τὸ πῦρ ἐν τῷ μέσῳ [διότι τοῦτο εἶναι ἡ ἐστία τοῦ σύμπαντος], δευτέρων δὲ τοποθετεῖ τὴν ἀντίχθονα, τρίτην δὲ τὴν κατοικοῦμένην [ὕψ' ἡμῶν] γῆν, ἧτις κείτοι εἰς ἀντιθέτων κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ἀντίχθονα καὶ ἐκτελεῖ κυκλικὴν κίνησιν διὰ ταῦτα δὲν εἶναι ὁρατὰ εἰς τὰ κατοικοῦντα ἐν τῇ γῇ ὄντα, τὰ ὄντα ὅτινα κατοικοῦν εἰς τὴν ἀντίχθονα. Ἡ ἡγεμονικὴ δὲ ἔξουσία τοῦ σύμπαντος εὐρίσκειται εἰς τὸ κεντρικώτατον πῦρ, τὸ ὅποιον ὡσαν τρόπον, ἔθεσαν ὡς βάσιν τὸ δημιουργήσας τὴν σφαιρὴν τὴν περιλαμβάνουσαν τὸν κόσμον Θεός). Ἡ ῥητὴ αὕτη μαρτυρία συνδυαζομένη καὶ πρὸς ἄλλας σχετικὰς μετὰ τὰς δοξασίας τῶν λοιπῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ γεωκεντρικὸν ἀστρονομικὸν σύστημα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ πέμπτου αἰῶνος δὲν εἶχε γίνεαι ἀποδεκτὸν εἰς τοὺς κύκλους τῶν ἐπιστημῶν.

Ἀρχύτας ὁ Ταραντίνος, Νεώτερος τοῦ Φιλολάου καὶ ὀλίγον προεβύτερος τοῦ Πλάτωνος ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἀρχύτας, ὅστις ἔδρασαν, ὄχι μόνον ὡς μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος, ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικὸς καὶ ὡς στρατηγός. Ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν 7ην ἐπιστολὴν ὡς μεσοαθηναῖος ὑπὲρ αὐτοῦ πλησίον τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου καὶ ἐπιτυχῶν τὴν ἀδειαν τῆς εἰς Ἀθήνας ἐπανόδου του. Αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐρευναι τοῦ Ἀρχύτου ἀνεφέροντο εἰς τὰ μαθηματικά, τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν ἀκουστικὴν. Εἶναι δὲ προσέτι ὁ πρῶτος θεμελιωτὴς τῆς μηχανικῆς, διότι ἐμελέτησε τὰ μηχανικὰ φαινόμενα χρησιμοποιοῦν τὸν μαθηματικὸν λογισμὸν. Εἰδικώτερον ἐγένετο θεμελιωτὴς τῆς κινητικῆς γεωμετρίας, διότι ὤριξε τὴν γραμμὴν ὡς τόπον τὸν ὅποιον γράφει ἐν κινουμένῳ σημείῳ. Διὰ μεθόδων δὲ σπηριζομένων ἐπὶ τοῦ ὕψους γεωμετρικῶν ἀντιλήψεων, παρουσιάσεν ἴδιαν λύσιν τοῦ περιήμου Δηλίου προβλήματος, εἰς τὸ ὅποιον ζητεῖται ὁ τίπλοσασιαμὸς δοθέντος κύβου. Ἀνεκάλυψεν ὅτι τὸ ὕψος τοῦ κύβου ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μεγαλύτερας συχνότητος τῶν κινήσεων καὶ καθώρισεν ἀριθμητικὰς τὰς σχέσεις τῶν τῶν καὶ εἰς τὰ τρία τονικά γένη (ἡαρμόνιον, χρωματικὸν, διατονικὸν). Εἰς τὴν ἀπόσπασμά του γράφει ἔτι μὲν δὴ τοὶ ὄξεις φθόγγοι τάχιον κινούνται, οἱ δὲ βαρεῖς βράδιον, φακρῶν ἄνιν ἐκ πολλῶν γόνων» (ὅτι οἱ μὲν ὄξεις φθόγγοι κινούνται ταχύτερον,

οἱ δὲ βαρεῖς βραδύτερον, ἔχει γίνεαι εἰς ἡμᾶς φανερόν ἐκ πολλῶν παρατηρήσεων).

Ἀξιοσημείωτον εἶναι καὶ ἕτερον ἀπόσπασμά του, ἀναφερόμενον εἰς τὸν τρόπον, διὰ τοῦ ὁποῦ ἀποκτάται ἡ γνώσις «δεῖ γὰρ ἡ μαθόντα παρ' ἄλλο ἢ αὐτὸν εφευρόντα ὡν ἀνεπιστάμων ἦσθα, ἐπιστάμων γενέσθαι. Τὸ μὲν ὡν μαθὲν παρ' ἄλλο καὶ ἀλλοτρίᾳ, τὸ δ' εφευρὲν δι' αὐτοῦτον καὶ ἴδια εφευρὲν δὲ μὴ ζατούντα ἄπορον καὶ ἀπάνιον, ζατούντα δὲ εἴπαρον καὶ ῥάδιον, μὴ ἐπιστάμενον δὲ ζητεῖν ἀδύνατον» (διότι πρέπει ἡ ἀφ' οὗ μᾶλλον παρ' ἄλλο ἢ ὁ ἴδιος ἀφ' οὗ ἀνακάλυψις ἐκεῖνα τὰ ὅποια δὲν γνωρίζεις, νὰ γίνῃς γνώστης μετ' ἀκριθείας αὐτῶν. Ἡ μὲν μᾶλλον προέρχεται ἀπὸ μετὰδοσιν γινόμενῃν ἀπὸ ἑνα ἄλλον καὶ ἐπιτυγχάνεται διὰ ἔξνης βοήθειας ἢ δὲ ἀνακάλυψις προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν μας καὶ ἐπιτυγχάνεται μετὰ τὴν ἰδικὴν μας αὐτῆς νέργειαν. Νὰ κἀμὴ δὲ κανεὶ ἀνακάλυψιν χωρὶς προηγουμένην ἀναζήτησιν, εἶναι πολὺ δύσκολον καὶ σπάνιον, κατόπιν δὲ ἀναζητήσεως εὐκαλον καὶ συνήθισμένον. Ἄν ὄμως κανεὶς δὲν γνωρίζῃ τὸν τόπον τῆς ἐρεύνης, εἶναι ἀδύνατον). Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο εἶναι φθάσει ὁ Ἀρχύτας εἰς τὸ σημείον νὰ διακρίνῃ τὴν κατὰ παραδοσιν μάθησιν ἀπὸ τὴν δημιουργικὴν ἀνακάλυψιν, τονίζει δὲ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ γνώσις τῆς μεθόδου, τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ ἀκολουθῇ ἡ ἐρευνα. Ἦς πρὸς τὰς γενικώτερας φιλοσοφικὰς του θεωρίας δὲν ἔχομεν πολλὰς εἰδήσεις. Φαίνεται ὅτι ἐθεώρει τὸν κόσμον ὡς ἐνόητος, ἀπαιτιζομένην ἐξ ὕλης καὶ εἰδους, τὴν δὲ κίνησιν ὑπελάμβανεν ὡς τὴν αἰτίαν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν σωμάτων ἐκ τῆς ὕλης.

Ἰκέτας. Κατήγετο ἐκ τῶν Συρακουσῶν καὶ εἶχεν ὑποστήσῃ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀρχύτου. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς παγκοσμίου ἐπιστημονικῆς σκέψεως κατέγει σημαντικώτατην θέσιν, διότι ὑποστήσῃ ὅτι ἡ γῆ κινεῖται, ὅπως μαρτυροῦν ὁ Κικέρων, ὅστις γράφει εἰς τὰ «Ἀκαδημεικά» του (πρ. 11, 12, 3): «Ὅπως λέγει ὁ Θεόφραστος, ὁ Ἰκέτας ὁ Συρακούσιος εἶναι τῆς γνώσεως ὅτι ὁ οὐρανός, ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, οἱ ἀστέρες (δηλαδή οἱ πλανῆται) καὶ ἅπαντα τὰ ὑπεράνω τούτων εὐρισκονται ἐν ἀκίνησιν καὶ οὐδὲν πράγμα ἐν τῷ κόσμῳ κινεῖται, παρ' ἂν μόνον ἡ γῆ. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη περιφέρειται καὶ στρέφεται περὶ τὸν ἀξῶνα τῆς μετὰ μεγίστης ταχύτητος, παράγει ὅλα ἐκεῖνα τὰ φαινόμενα, τὰ ὅποια θὰ παρήγοτον, ἂν ἡ γῆ ἔμενεν ἀκίνητος καὶ ἐστρέφετο ὁ ἥλιος». Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Κοπένικος εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου του «Περὶ τῶν τροχιῶν τῶν οὐρανίων σωμάτων», τὸν ἀπευθύνόμενος, κατὰ τὸ 1543, εἰς τὸν πάπαν Νικόλαον τὸν Γ', ἀναφέρεται εἰς τοὺς Ἰκέταν καὶ Ἐκφαντον, γράφον τὰ ἀκόλουθα: «Διὰ ταῦτα ὑπεβλήθη εἰς τὸν κόπον νὰ ἐρευνηθῶν ὅλα τὰ βιβλία τῶν οἰσογράφων, τὰ ὅποια μοῦ ἦσαν πρόχειρα, διὰ νὰ ἐξακριβώσω μήπως κάποιος εἶχε τὴν γνώμην ὅτι αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων εἶναι διάφοροι καὶ ὄχι ὅπως διδάσκουσιν περὶ αὐτῶν οἱ διδάσκοντες εἰς τὰ Πανεπιστήμια τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Καὶ ἴδου εὗρηκα κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν Κικέρωνα, ὅτι ὁ Νικήτας ἦτο τῆς γνώσεως ὅτι ἡ γῆ κινεῖται. Ἀργότερον εὗρηκα εἰς τὸν Πλουταρχον ὅτι καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι ἦσαν αὐτῆς τῆς γνώσεως. Ἀπὸ ἐκεῖ ἔλαβον τὴν ἀφορμὴν καὶ ἤρχισα νὰ σκέπταμαι καὶ ἐγὼ ἀπὸ μέρους μου περὶ τῆς κινήσεως τῆς γῆς». Εἰς τὸ παρατεθὲν χωρίον, ὅπερ ἔχει μεταφρασθῆ ἐκ τῆς λατινικῆς, ὁ Κοπένικος ἀκόλουθον παρρησιασμένην γραμμὴν τῶν χειρογράφων, γράσει ἀντὶ Ἰκέτας Νικήτας. Δὲν χρειάζεται νὰ προσεπιθῇ τίποτε διὰ νὰ δεიχθῇ ὅτι δὲν ἦσαν ὄλοι οἱ Ἕλληνες ἀστρολόγοι ἀπὸ τοῦ γεωκεντρικοῦ συστήματος. Οὐ μόνον περὶ τῶν Πυθαγορείων ῥητῶν παραδίδεται ὅτι ἐθεώρουν τὴν γῆν εὐρισκομένην ἐν κινήσει, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Ἀναξίμανδρου ἀναφέρει τὴν εἰδήσιν ὁ Θεῶν ὁ Συμμοσιός, ὅτι ἐθεώρει τὴν γῆν κινουμένην. Δὲν εἴπαι ἀπίθανον ὁ Ἀναξίμανδρος νὰ εἰδέτο ὅτι καὶ ἡ γῆ, ὅπως ἡ σελήνη καὶ ὁ ἥλιος ἐκτελεῖ περιστροφικὴν κίνησιν ἐπὶ τεραστίου βακτύλιου.

Ἐκφαντος. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἰππολύτου, κατήγετο ἐκ Συρακουσῶν καὶ ἦτο μαθητὴς τοῦ Ἰκέτου. Ὁ Ἀέτιος μᾶς δίδει τὴν ἀκόλουθον πληροφορίαν: «Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός καὶ Ἐκφαντος ὁ Πυθαγόρειος, κινουσί μὲν τὴν γῆν, οὐ μὴν γε μεταβατικῶς, ἀλλὰ τρεπτικῶς τροχῷ δίκην ἐνησῶν, σπῆν, ἀπὸ δυσμῶν ἐπ' ἀνατολὰς περὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς κέντρον» (Ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός καὶ ὁ Ἐκφαντος ὁ Πυθαγόρειος φρονοῦν ὅτι ἡ γῆ κινεῖται, οὐκ ἀμεταπίπτουμένη ἐκ τῆς θέσεως τῆς εἰς τὸ διάστημα, ἀλλὰ περιστροφικῶς, ὅπως περιστρέφεται ὁ τροχὸς περὶ τὸν ἀξῶνα του, ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς περὶ τὸ κέντρον του). Αἱ λοιπαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Ἐκφαντοῦ δεικνύουσιν ὅτι ἦτο ἐκλεκτικός. Δέχεται τὴν ὕπαρξιν ἀτόμων, ἀλλὰ συγχρόνως ὑποστηρίζει ὅτι ὁ κόσμος διοικεῖται ὑπὸ τῆς προνοίας: «ἐκ μὲν ἀτόμων συνεστάναι τὸν κόσμον, διοικεῖσθαι δὲ ὑπὸ προνοίας». Αὐτὰς πρῶτος εὐερεῖται μετὰ τῶν Πυθαγορείων ὡς ἀποδόσας σωματικὴν ὑπόστασιν εἰς τὰς ἀσωμάτους πυθαγορικές μονάδας: «Τὰς γὰρ πυθαγορικές μονάδας οὐκας πρῶτος ἀπεσῆναιτο σωματικῶς».

Ἡ σχολὴ τῶν Πυθαγορείων μετὰ τὸν Ἀρχύταν καὶ τοὺς μὴν μονεθῆντας ὁπαδοὺς του ἔθετο μέσιν ἄνθρωπον κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Συνεκροτήθη ἐκ ἑαυτοῦ διαλυθεῖς σύλλογος τῶν εἰς τὸν Τάραντα, εἰς τὰς Θήβας ἴδρυσαν κοινότητα ὁ Φιλόλαος καὶ ὁ Λύσις, ὁ Ξενοφίλος ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ Ἐγκεράτης εἰς Φλειοῦντα. Καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Ἀριστόξενος, πρὶν προσέλθῃ εἰς τὸ Λύκειον ὑπῆρξεν ὁπαδὸς τῶν Πυθαγορείων. Ἀπὸ τὰς θεωρίας τῶν Πυθαγορείων εἶχεν ἔπηρσασθαι καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Ἰπποδάμος ὁ Μιλήσιος, ὅστις εἴ-

χεν έκπονησει και σχέδιον Ιδεώδους πολιτείας. Ἐπίσης καὶ ὁ περίφημος γλύπτης Πολύκλειτος, εἰς τὰς περὶ συμμετρίας τοῦ ἀνθρώπου σφύρας ἀντίληψαις του, ἴασι ὅποιαι εἶχεν ἀναπτύξει εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Κανὼν» βιβλίον. Ἰστάται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Πυθαγορείων. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος δὲν ἔνομον εἰδήσεις περὶ τῆς ἐξελέξεως τῆς πυθαγορικής σχολῆς. Ἐπὶ τὴν συναντήσωμεν καὶ πάλιν κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα εἰς τὸν ἀναγενηθέντα νέον Πυθαγορίσμον.

Η ΕΛΕΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ (Στατική θεώρησις τοῦ ὅμπαντος)

Ξενοφάνης (570—475). Κατήγετο ἐκ τῆς ἰωνικῆς πόλεως Κολοφώνος, ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἔφυγε κατὰ τὸ 545 π.Χ. μὴ ἀνεχόμενος τὸν περισκόν ζυγόν, «τὴν στυγεράν τυραννίδα» ὅπως λέγει εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 ἀπόσπασμά του. Ὅτε μετῆλθεισεν ἐκ τῆς πατρίδος του ἦτο εἰκοσι καὶ πέντε ἐτῶν, ἐξήκοντα δὲ ἑπτὰ ἔτη μετὰ τὴν φυγὴν του, λέγει ὁ ἴδιος ὅτι διηγάγεν εἰς περιπλανήσεις. Διέτριψεν ἐν Κιτάνῃ καὶ ἐν Ζόγκιῃ τῆς Σικελίας καθὼς καὶ εἰς τὴν κατὰ τὸ 543 π.Χ. κτισθεῖσαν ὑπὸ τὸν Φωκάων ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ Ἐλέαν. Κατὰ τὰς περιπλανήσεις του συνεπρέειτο ἀπαγγέλλων ὡς σαφῶς δὲ τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἰδικὰ του ποιήματα. Ἡ παράδοσις λέγει ὅτι συνέθεσε ποιήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν κτίσιν τῆς Κολοφώνος καὶ τὸν ἀποικισμόν τῆς Ἐλέας ἐκ δύο χιλιάδων ἑξαμύτρων, ἐπισκέψθη τὴν Μόλταν, τὴν εἰς τὰ παράλια τῆς Δαλματίας ἦσαν Φαρον καὶ τὰς Συρακούσας, ὅπου διέτριψεν εἰς τὴν αἰλήν του τυράννου τῶν Συρακοσῶν Ἰέρωνος. Τὰ ποιήματά του εἰς τὰ ὅποια διηγεῖτο τὴν κτίσιν τῆς πατρίδος του καὶ τὸν ἀποικισμόν τῆς Ἐλέας ἀπώλλεθσαν, εὐώθησαν δὲ πεινχρὰ ἀπόσπασμα ἐκ τῶν ἑλεγείων του καὶ ἐκ τῶν ἑξαμύτρων στίχων του. Ἰδιαν διαδάσσει ἀειδὸς στίχων σκοπτικῶν καὶ ἐπικριτικῶν περιεχομένου ἐναντίον ποιητῶν καὶ φιλοσόφων. Ὁ Πρόκλος παραδίδει ὅτι ὁ Ξενοφάνης εἶχε γράψει ποίημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Σύλλοι», ἐν τῷ ὅποιον κατέκρινε ποιητὰς καὶ φιλοσόφους. Εἶναι ἀμφίβολον ἂν εἶχε γράσει τὸ ἀποδιδόμενον εἰς αὐτὸν «Περὶ φύσεως» διδακτικὸν ἔπος.

Εἰς τὸ πρόσπαν τοῦ Ξενοφάνους εἶναι φανερά ἡ διακοπὴ τῆς συνεχείας ἧτις ἐπλήθυνε εἰς τὴν μυθικὴν ἠρωϊκὴν παράδοσιν. Τὸ καταστροφικὸν γεγονός τῆς ὑποταγῆς τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τοὺς Πέρσας, τὸ ὅποιον ὑπῆρξεν ἀσφορὴ νὰ ἐκπατρίσθῃ καὶ ὁ φιλόσοφος μας, συνετέλεσε νὰ τεθῇ ὑπὸ κρίσιν ὁλόκληρος ἡ μυθικὴ παράδοσις τὴν ὅποιαν ἔξερρασιώπει ὁ Ὀμηρος. Ἡ ἀπόλυσις τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἰωνίας ἐγένετο ἀσφορὴ νὰ ἐξετασθῇ μὲ κριτικὸν πνεῦμα τὸ παρελθόν καὶ νὰ καταδικασθῇ ἀπὸ ἠθικῆς ἰσοπέρας. Ὁ Ξενοφάνης μαζί μὲ τὸν Πυθαγόραν εἶναι οἱ πρῶτοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων στοχαστῶν τῶν ἐπικριτικῶν τὸν Ὀμηρον καὶ Ἡσιόδον. Εἰς ἀπόσπασμα ἐκ τῶν «Σύλλων» του λογοραμίζει τὸ γεγονός ὁ Ξενοφάνης ὅτι ὁ Ὀμηρος ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ ἐξ ἧς πάντες ἠγῆθησαν τὴν μορφήν των ἐξ ἀρχῆς κατ' Ὀμηρον... μεμνησκόσι πάντες. (Ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων δλοὶ ἔχουν ὑπάρξει μαθηταὶ τοῦ Ὀμήρου). Ἄλλ' αὐτὸς καὶ ὁ Ἡσιόδος δὲν ἔκαμον τίποτε ἄλλο παρὰ ἐνομιμοποίησαν τὰς ἀνθρωπίνους κακίας ἀποδώσαντες ταῦτα εἰς τοὺς θεούς:

«πάντα θεοῖσ' ἀνέθηκον Ὀμηρος θ' Ἡσιόδοσ τε
δοσα παρ' ἀνθρώποισιν ἀνείδασ καὶ φόγος ἐστίν,
κλέπτειν, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν»

(Ὅλα τὰ ἀπέδωκαν εἰς τοὺς θεούς ὁ Ὀμηρος καὶ ὁ Ἡσιόδος, ὅσα εἶναι κατὰ τὴν κρίσιν τῶν ἀνθρώπων ἀεὶ ἀνεπίσημοι καὶ ἐπικρίσεις, τὰς κλοπὰς, τὰς μοιχείας καὶ τὰς ἀμοιβαίας ἀπάτας). Μὴ τὴν αὐτὴν μεταγαλικὴν διάθεσιν ἐπικρίνει τὴν τρυφήν τῶν συμπολιτῶν του, αἵτινες εἶχον διαβαρῆ διὰ τῶν σχέσεων τὰς ὅποιαι εἶχον συνάψει μὲ τοὺς Λυδοὺς:

«Ἄβροφρασίνας δὲ μαθόντες ἀνωφελέας παρὰ Λυδῶν
θερα τυραννίης ἦσαν ἀνευ στυγερῆς,
ἦσαν εἰς ἀγρῶν πανταλοργέα φάρε' ἔχοντες
οὐ μείους ὡπερ χίλιοι εἰς ἐπίπαι
αἰχολοῖα χαιρῶσιν ἀγαλλόμενοι ὑπρέπεισι
δοκητοῖσ' ὄδμῃν κρίμασι δευόμενοι»

(Ἀφοῦ ἐδιδάχθησαν ἀπὸ τοὺς Λυδοὺς ἀνωφελεῖς ἐξευγενισμοὺς, τὸν καιρὸν κατὰ τὸν ὅποιον δὲν ἦσαν ὑπὸ τὸν ζυγὸν φοικτῆς τυραννίας (δηλαδὴ ἐκ μέρους τῶν Περσῶν), ἐπήγαγον εἰς τὴν ἀγορᾶν δλοὶ - δλοὶ χίλιοι πορούντες πορφερα ἐνδηματα, πλήρεις καυχήσεως καμαρώνοντες διὰ τὰς ὑπρέπεις χαίτας των, κριόμενοι μὲ ὁσμὴν τεχνιτῶν ἀλοισῶν). Ἐπεκτείνων τὴν κριτικὴν του ἐπιτίθεται κατὰ τῶν ἰσχυροσῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν του θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν δοξασιῶν καὶ δημιουργεῖ τὸν πρῶτον ἐν Ἑλλάδι διαφωτισμόν. Πέγων τὸν ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου εἰσαχθέντα ὡς πρὸς τοὺς θεούς ἀνθρωπομορφισμόν, διδάσκει ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἐν τῷ συνόλω του ἄρασις, ἀκαὶ καὶ νόημα δηλαδὴ βλέπει, νοεὶ καὶ ἀκούει ἀπ' εὐθείας, χωρὶς νὰ ἔχη ἀνάγκη αἰσθητῶν φανῶν «οὗτος ἄρα, οὗτος νοεὶ, οὗτος δὲ τ' ἀκούει». Δὲν δισκίει τὸ σύμπαν δι' ὑπερκόου ὀλικῆς δυνάμεως, ὅπως ἐδιδάσκον ὁ Ὀμηρος καὶ ὁ Ἡσιόδος, ἀλλὰ τὸ κεντρικὸν διὰ τῆς νοήσεως: «ἀλλ' ἀπάνευθε πόνισι νόου φρενὶ πάντα κραδαίνου» (ἀλλὰ χωρὶς νὰ καταβάλλῃ σωματικὸν κόπον μὲ τὴν δύναμιν τῆς σκέψεως βέπει πάντα εἰς κίνησιν). Οἱ ἀνθρώποι συνιθίζου, κατὰ τὸν Ξενοφάνη, νὰ φαντάζονται τοὺς θεούς

ἀνθρωποειδεῖς καὶ ὡς μετακινουμένους ἐν τόπῳ. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ὁ θεὸς μένει ἀκίνητος ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ:

«εἴει δ' ἐν ταύτῳ μένει κινούμενον οὐδὲν
οὐδὲ μετέρχεσθαι μιν ἐπιτρέπει ἄλλοτε ἄλλῃ»

(Πάντοτε μένει εἰς τὸν αὐτὸν τόπον καὶ δὲν ταιριάζει εἰς αὐτὸν νὰ ἀλλάσῃ τόπον καὶ νὰ εἶναι ἄλλοτε ἐδῶ καὶ ἄλλοτε ἐκεῖ). Δὲν ἀρνείται ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ θεοὶ, διδάσκει ὅμως ὅτι ὑπάρχει εἰς μέγιστος μεταξύ τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων θεός:

«εἰς θεὸς ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος, οὔτε νόημα»

(Μόνον εἰς θεὸς μέγιστος ὑπάρχει μεταξύ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ δὲν ὁμοιάζει οὐδὲ ὅμοιος μὲ τοὺς θνητοὺς οὔτε κατὰ τὸ σῶμα οὔτε κατὰ τὴν ψυχὴν).

Ὁ Ξενοφάνης ἐθεωρεῖτο μέχρι τινὸς ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐλεατικῆς φιλοσοφίας καὶ διδάσκαλος τοῦ Παρμενίδου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει τοῦτον ὡς πρῶτον εἰσηγητὴν τοῦ ἐννοίου ἀΠαρμενίδου μὲν γὰρ εἶπε κατὰ τὸν λόγον ἑνὸς ἀπτεσθαι Μελίσσος δὲ τοῦ κατὰ τὴν ὕλην διὰ καὶ ὁ μὲν πρὸς περασμένον, ὁ δ' ἀπειρὸν φησι εἶναι αὐτὸ Ξενοφάνης δὲ πρῶτος τοῦτον ἐνόησε (ὁ γὰρ Παρμενίδης τοῦτου λέγεται γενέσθαι μαθητῆς) οὐδὲν διεσαφήνισεν, οὐδὲ τῆς φύσεως τοῦτον αὐτετέρως εἶπε θίγειν, ἀλλ' εἰς τὸν ὅλον κόσμον ἀποβλέψας το ἐν εἰκαί φησι τὸν θεόν. Ἀριστ. Μ.τ.β. 986 β 18 (Ὁ μὲν Παρμενίδης φαίνεται ὅτι πλησιάζει πρὸς τὸ ὄν ὅπως τὸ ἐκλαμβάνει ὁ ἐνοσιολογικὸς ἄριστος, ὁ δὲ Μελίσσος πρὸς τὸ ὄν τὸ θεωρούμενον ὡς ὕλην διὰ ταῦτα ὁ μὲν πρῶτος θεωρεῖ τὸ ὄν πεπερασμένον ὁ δὲ δεύτερος ἀπειρὸν. Ἄλλ' ὁ Ξενοφάνης ἀναδειχθεὶς προηγουμένως ἀπὸ αὐτοῦ εἰσηγητῆς τοῦ ἐνοίου (διότι ὁ Παρμενίδης ὑπῆρξε μαθητῆς του) δὲν ἀμίλησε μετὰ σαφηνείας καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἀντιλήφθῃ τὴν φύσιν οὔτε τῆς λογικῆς αὐτῆς τῆς ὕλικῆς αἰτίας, ἀλλὰ σιρέφας τὸ θέλημα του εἰς ὅλον τὸ σύμπαν εἶπεν ὅτι τὸ ἐν εἶναι ἡ θεότης). Ἡ κατηγορηματικὴ τῆς παραθεσίσεως μαρτυρίας δὲν μας ἐπιτρέπει νὰ ταυτίσωμεν τὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἐνοίου, ὅπως τὴν ἐκφράζει ὁ Ξενοφάνης, πρὸς τὸ ἐν τοῦ Παρμενίδου. Ὁ Ξενοφάνης θεωρεῖ, ἀκολουθοῦν τοὺς Μιλησίους φιλοσόφους, τὸ σύμπαν ὡς ἐνοῖον καὶ θεῖον. Δὲν ἐπιφέρει ἡ σκέψις του εἰς τὴν ἀπὸ ἀντολογικῆς καὶ λογικῆς ἀπόψεως συλλήψιν τῆς ἐνοῖας τοῦ ἐνοίου. Ἡ ἐνοῖα ἐμφανίζεται εἰς αὐτὸν ἐποπτικῶς καὶ οὐχὶ λογικῶς. Πάντως ὅμως ἂν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ διδάσκαλος τοῦ Παρμενίδου, πρέπει νὰ ἰδωμεν εἰς αὐτὸν τὸν πρῶτον ὁπαδὸν τοῦ ἀρχαικοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τὸν πολυεὶς τοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 34 ἀπόσπασμά του εμρανίζεται καὶ ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἀμφιβολίας τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ἐγκυρότητα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως:

«Καὶ τὰ μὲν οὖν σαφὲς οὔτις ἀνὴρ γένετ' οὐδέ τις ἔσται
εἰδὸς ἀμφοῖ θεῶν τε καὶ ἀσάα λέγω περὶ πάντων.
Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα τόχοι τετελεσμένον ἐπιπῶν,
αὐτὸς ὅμως οὐκ οἶδε ὄκοος δ' ἐπὶ πάσι τέτυκται»

(Κανεὶς ἀνθρώπος δὲν ὑπάρχει οὔτε θὰ ὑπάξη ὅστις νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν ἐν σχέσει μὲ τοὺς θεούς καὶ ἐν σχέσει μὲ ὅσα λέγω περὶ τοῦ συμπαντος. Διότι καὶ ἂν ὑποδῶμεν ὅτι ἤβλεπεν ἐπιτυχὴ νὰ εἴπῃ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα, ὁ ἴδιος δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸ γνωρίσῃ διότι ἐν σχέσει μὲ ὅλα τὰ πράγματα ὑπάρχει ἡ φαινομενικότης).

Παρμενίδης (540—470 π.Χ.). Ἐγενήθη ἐν Ἐλέᾳ τῆς Κάτω Ἰταλίας. Κοινῶς πιστεύεται ὅτι ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Ξενοφάνους. Ἀκριβέστεραι ὅμως εἰδήσεις ἀναφέρονται ὡς διδάσκαλον του ὄστις τὸν προεἰκόμισεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὸν Πυθαγόρειον Ἀμεινίαν. Ὑπὸ τούτου ἀπροετρίθη εἰς ἡσχίαν. Ἡ ἀρχαιότες κατέχευται ὑπὸ βαθύτατον σεβασμὸν ἐνοῖα τῆς προσωπικότητός του. Ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει αὐτὸν, λέγει ὅτι ἦτο καίδοτος τε καὶ δεινός, προεκάλεε ὀλοθὴ σεβασμὸν καὶ δόξα. Ἐθεωροῦντο ὡς πρότυπον ἀνθρώπου ζήσαντος βίον θεωρητικὸν καὶ ὁ τρόπος τῆς ζωῆς του, ὁ Παρμενίδους βίος, κατέστη παρομοιῶδες. Ἡ ἀμόρφως μαρτυρία τῆς παραδόσεως μας πληροφορεῖ ὅτι εἶχε ἐκφράσει τὰς φιλοσοφικὰς του διδασκασίας εἰς διδακτικὸν ποίημα, ἐπιγραφομένον, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν παλαιότερων φιλοσόφων, «Περὶ φύσεως». Ἐξ αὐτοῦ ἐσώθησαν μόνον 163 ἐξάμετροι στίχοι. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι τὸ ὅλον ποίημα διηρέθη εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον ἦτο ἡ εἰσαγωγή, τὸ δευτέρον ἐπιγραμματικὸν περὶ τῆς ἀλήθειας, τὸ δὲ τρίτον εἶχεν ὡς θέμα του τὴν δόξαν, ἧτοι τὸν εἰς τὸν κοινὸν ἀνθρώπον, προσίτων κόσμον τῶν φαινομένων. Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν περὶ σωθέντων στίχων τὸν 32 ἀνίκου εἰς τὴν εἰσαγωγὴν, 81 εἰς τὸ περὶ ἀλήθειας καὶ 50 εἰς τὸ περὶ δόξης τμήμα. Τὰ ποίημα ἀρχίζει μὲ μεγαλοπρεπῆ εἰσαγωγὴν, εἰς τὴν ὅποιαν διηγείται ὁ ποιητῆς ὅτι ἐποχούμενος ἐπὶ ἄριστος, τὸ ὅποιον ὠδηγοῦν αἱ κόραι τοῦ Ἥλιου, κατεβύεται ἀπὸ τὰ δάματα τῆς Νυκτός εἰς τὰ δάματα τῆς Ἡμέρας. Μεταξὺ ἀμωπύτων ὑπάρχει ἡ πύλη, ἡ ὅποια ἀποτελεῖ τὸ ὄριον, τὸ χωρίζον τὸν δόμον τῆς Νυκτός καὶ τῆς Ἡμέρας. Τὰ κλειδὰς τῆς πύλης ταῦτες τὰς κρατεῖ ἡ Δίκη. Τούτῃν ἔπεισαν λέγει ὁ ποιητῆς, αἱ Ἥλιάδες κόραι νὰ ἀνοίξῃ τὴν πύλην, καὶ οὕτω τὸ ἄσος, ἐπὶ τοῦ ὅποιου ἐποχεῖται ὁ φιλόσοφος, ἀθάνει εἰς τὰ δάματα τῆς Ἡμέρας. Ἐκεῖ τὸν ὑποδέχεται ἡ «δοῖμος», ἡ θεὰ Ἡμέρα, ἡ συμβολίζουσα τὸ φῶς, καὶ ἀποκαλύπτει τοὺς ἐνώπιον αὐτοῦ ἀνοιγόμενους δόμους. Ὑπάρχει πρὸ

ΕΛΛΑΣ

αυτό, λέγει ή θεά, ό δρόμος, ό οποίος έχει εις την αλήθειαν, ό δρόμος όστις οδηγεί εις τό εξ ολοκλήρου ευδός, και ό δρόμος, όστις έχει εις την ανάμικτον περιχώρη της φαινομενικότητας. Τό ποιήμα άρχίζει με τους ακόλουθους στίχους:

«Ίπποι τάί με φέρουσιν όσον τ' επί θυμός Ικάνοι πέμπον, επει μ' ές εδών βήσαν πολύπημον άγούσαι δαίμονος, ή κατά πάντ' όσση φέρει ειδότα φώτα τή φερόμην τή γάρ πολύφραστον φέρου Ιπποι άσμα τιτανούσαι, κούραι δ' εδών ήγεμόνευσον».

(Οι Ιπποι, με τους όποιους ταξιδεύω έσον ήβελον επίθυ μήσει ή ψυχή μου, με επιπάγιναν, αφού με έπήραν και με έβαλαν εις την πολυπημονήν οδών της θεάς, ή όποια περιφέρει τον κατέχοντα γνώσιν άβυσμον ανά πάντα τά μέρη του κόσμου. Ακολουθούν αυτήν την οδών εταξίδευσαι: διότι αυτήν την οδών ακολουθούσαν οι Ιπποι, οι πολλήν έχουσαι φρόνησιν, με μετέφερον, φέρουσαι με δίλην των την δύναμιν, πρός τά εμπρός τό άσμα: οι δε κόραι του 'Ηλίου ήπειδαι' κινου τον δρόμον).

Τό αλληγορικόν νόημα των στίχων είναι, ότι ό Παρμενίδης επιχειρεί να φθάσει από την άγνοια (δηλαδή την νύκτα) εις την γνώσιν (την ημέραν), επιχειρών μίαν πορείαν δι' άρματος, οδηγουμένου υπό των κορών του 'Ηλίου (δηλαδή υπό της αλήθειας). Η πορεία δε πρός την γνώσιν ακολουθεί άρισμένην οδών (δηλαδή άρισμένην μέθοδον). Η οδός ήν ακολουθεί ό Παρμενίδης, είναι ή οδός, επί της όποίας πορευόμενος ό σοφός, περιέρχεται «πάντ' όσση» όλα τά τμήματα του σύμπαντος. Η λέξις «όσση» ενταύθα έχει την σημασίαν του σύμπαντος ως οικητηρίου των θεών και των ανθρώπων, ούδέις δε λόγος υπάρχει να διορθώσωμεν τό κείμενον, ακολουθούτες την γνώμην του Γαίγκερ και του Μάινκε, και αντικαθιστώντες την λέξιν «όσση» διά του επιθέτου «αίσινη» (δηλαδή άβλαβή). Ο Παρμενίδης διορθώνει την περί σοφού αντίληψιν, όπως την εκφράζει ό Όμηρος χαρακτηρίζων τον Όδυσσέα ως άνδρα, όστις «πολλών ανθρώπων ίδεν άσπασα και νόον έγνω», χρησιμοποιεί την λέξιν «όσση» εις κοσμολογικην σημασίαν. Είς τοιαύτην σημασίαν κείται ή λέξις και εις Όρφοκόν ύμνον: «'Ηλιε Πύο διά πάντα όσση νύσαι» ('Ηλιε Πύο, ταξιδεύεις δι' όλων των μερών. Νύξαι «Πρωοκρατ» 66 Β 21). Ο Παρμενίδης ήλεει να εμφανίσει την φιλοσοφίαν του ως θεϊαν αποκάλυψιν και διά τούτο δεν εκραάσεται διά του πεζού λόγου, αλλά χρησιμοποιεί τό λεορσικόν έπικόν ύφος, ακολουθών δε τό παράδειγμα του 'Ησιόδου, όστις εν τή «Θεογονίαι» εις εμφανίζει τον έαυτόν του εμπνεόμενον υπό των Μουσών, παρουσιάζεται ως κατέχων γνώσιν αποκάλυψεϊσιν εις αυτόν από την θεάν, την συμβολίζουσαν τό ούς της ημέρας και της αλήθειας. Είναι φανερόν ότι ό Έλεάτης φιλόσοφος προβάλλει την φιλοσοφίαν του ως κάτι, τό όποιόν ανήκει οληκληρωτικώς διάφορον δρόμον από την μυθικήν έπικήν παράδοσιν από την όποιαν δεν ειχεν εξ ολοκλήρου άποσχισθή ή ομάδα των παλαιότερων Μυθολογικών οίκοσάων. Ός πρός τό σημείον τούτο συνεχίζει και αυτός τάς υπό του Ξενοφάνους εισαχθείσας διαφωτιστικώς τάσεις.

Η θεά αποκαλύπτει ότι υπάρχουν τρεις οδοί: ή πρώτη είναι ή οδός της αλήθειας. Ο ακολουθών αυτήν μαθαίνει ότι τό όν υπάρχει και ότι είναι άδυνατον να μη ύπάρχη. Έκ διαμέτρου αντίθετος είναι εκείνη ή οδός, την όποιαν αν ακολουθήσθ κανείς, θα παραδεχθ ή ότι τίποτε δεν ύπάρχει και ότι εξ ανάγκης ύπάρχει τό μη όν (διότι θεά συνιστά την πρώ την οδών και άποτρέπει από την έν έναν).

«ή μόν όπως έστιν τε και ως ούκ έστι μη είναι Πειθούς έστί κέλευθος ('Αληθείη γάρ οπηδεί), ή δ' ως ούκ έστιν τε και ως χρεών έστιν μη είναι, την δή τοι φράξις παναπευθεά έμμεν άτραπών' ουτε γάρ αν γνώεις τό γε μη έάν (ού γάρ άυσστών) ουτε φράσαις» ('Απ. 4).

(Η μία οδός (της έρεύνης λέγει) ότι τό όν ύπάρχει και ότι είναι άδύνατον να μη ύπάρχη. Αυτή είναι ή οδός της Πειθούς (διότι ακολουθεί την αλήθειαν). Η άλλη οδός (της έρεύνης λέγει) ότι ούδέν ύπάρχει και ότι η άυπαρξία αυτή τυγχάνει αναγκαία. Διά την οδών αυτήν σε συμβουλεύω να μη έρωτήσης διδόναι. Διότι δεν είναι δυνατόν να συνάψης γνωριμίαν με τό μη όν (διότι εν ισοούτον πράγμα δεν είναι κατορθωτόν) ουτε είναι δυνατόν να τό εκφράσθ διά λόγων). Υπάρχει και εις τρίτος δρόμος, όστις οδηγεί εις τον κόσμον της φαινομενικότητας, όπως δημιουργείται από τάς άποκειμενικάς αντίληψεις των ανθρώπων «τάς δόξας», εις τάς όποιας δεν ύπάρχει πίστις αλήθης «βροτών δόξας, τας ούκ ένι πίστις αλήθης» ('Απ. 1 στ. 30). Και από την οδών αυτήν μάς διατάσσει ή θεά να κρατηθώμεν μακριά.

«Πρώτη γάρ σ' άσ' οδοῦ ταύτης διδόμενος (είργω), αυτός επει' από της ήν δή βροτοί ειδότες ούδέν πλάττονται, δίκρανοι έμχαίτη γάρ έν αυτών στήθεσιν (βύνηι πλακτόν νόον οι δε φερόνται κωφοί ουός τυφλοί τε τειρηότες, έκρητα φύλα, οίς τό πέλειν τε και ούκ είναι ταυτόν νενομίσται κού ταυτόν, πάντων δέ παλίντροπος έστι κέλευθος».

Διότι σε άποτρέπω κατά πρώτον από αυτήν (δηλαδή την

προηγούμενην, ήτις λέγει ότι ύπάρχει τό μη όν) την οδών της έρεύνης. Έπειτα προσέτι σε άποτρέπω και από αυτήν, την όποιαν οι θνητοί, οι διατελούντες εις παντελή άγνοιαν και διγνώμοι (κατά λέξιν έχοντες δύο κεφάλια) έπισκοπών, Διότι μέσα εις τά στήθη τους την άσταθ ή των σκέψιν την κατεθύνει ή άμνηνία. Αυτοί δε πριυρίζου κωφοί συγχρόνως και τυφλοί, εξαφιασμένοι, όχλοι, οι όποιοι δεν δύνανται τίποτε να ξεχωρίσωσιν. Αυτοί έχου καθιερωσαι ως νομον ότι τό είναι και τό μη είναι άποτελοῦ, και δεν άποτελοῦν ταυ' τόττητα και ότι δι' όλα τά πράγματα ύπάρχει και μία οδός, ή όποια γυρίζει πρός τά όπιασιν ('Απ. 6).

Πρώτος ό Μπέρναϊς έξέφρασε την αντίληψιν ότι οι τελευταίοι στίχοι του έρμηνευθέντος άποσπάσματος άποτελοῦν πολεμικόν εκ μέρος του Παρμενίδου έναντίον του 'Ηρακλεί' του. Τούτο άποτελεί πλάνην, διότι, όπως απέδειξεν ό Τσέλ' λερ, κατά τό 490 π.Χ., ότι ό Παρμενίδης έγραψε τό ποιήμα του, δεν ύπάρχε γύρω από τον 'Ηρακλείτον καμία ομάδα όπαδών ήτις θα ήδύνατο να διάση άσσορμήν εις τον Παρμενίδην να χρησιμοποιήσθ την έκφρασιν «κάκρια φύλα».

Η θεά διασαφηνίζει τά σημεία άμεσα καθοδηγών να ακολουθήσωμεν τον δρόμον της αλήθειας. Διά να τά διακρίνωμεν πρέπει να άπομακρυνθώμεν από τάς συνήθεις δοξασίας τάς όποιας προσβύει τό πλῆθος των άκρίτων ανθρώπων και να προχωρήσωμεν εις μίαν εξέταση του άμφισβητουμένου προσβλήματος διά του λόγου.

Εις τό πρώτον του ποιήματος μέρος, τό άναφερόμενον εις την αλήθειαν, ως βασική πρότασις χρησιμοποιείται ότι τό όν ύπάρχει και ότι τό μη όν ουτε εις την γνώσιν είναι ποσσιτόν ουτε δυνατόν να εκφρασθ διά του λόγου. Έκ της βασικής ταύτης πρότασως παράγονται άπαντα τά λοιπά του όντος χαρακτηριστικά. Έν αντίθεσι πρός τάς αντίληψεις των Πυθαγορείων οτινες εξέλαμβαν τους αριθμούς ως μη άπτελοῦντας συνεχίαν τονίζεται ότι τό όν τυγχάνει άνεπίδεκτον διαιρέσως

«ουδέ διαιρετόν έστιν, επει πάν έστιν όμοιον, ουδέ τι τή μάλλον, τό κεν έργον μιν συνεχέσθαι, ουδέ τι χειρότερον, πάν δ' έμπεδον έστιν, έόντος, των έννεχές πάν έστιν' ένν γάρ ένόντι πελάζει».

(Ουδέ είναι διαιρετόν, διότι εις όλα του τά μέρη έχει διανεμηθή εξ ίσου, ουδέ είναι εις αυτό τό μέρος κάπως περισσώτερον και εις εκείνο κάπως ολιγώτερον, πράγμα τό όποιον θα ήμψιδίξει την συνοχήν του, είναι δε εξ ολοκλήρου τό όν γεμάτον από όν και διά τούτο είναι εξ ολοκλήρου συνεχές: διότι εις άμεσα πλησίον δύναται να έλθη πρός τό όν μόνον τό όν). Είναι ακόμη τό όν άδυνατον, και άπυσστον διότι δι' αυτό δεν ύπάρχει ουτε αρχή ουτε τέλος, δεν ύπόκειται εις κίνησιν διότι κείται πάντοτε μέσα εις τον έαυτόν του. Δεν ύπάρχει ως πρός αυτό ουδεμία στέπηση, δεν ύφίσταται την διάσπασιν των χρονικών διαστάσεων του παρελθόντος και του μέλλοντος. Υπάρχει ό συνεχής παρουσία «ουδέ ποτ' ήν ουδ' έσται, επει γον έστιν όμοῦ πάν, έν συνεχές». (Δεν διατέλεσε ποτέ εις την κατάστασιν του παρελθόντος, διότι ύπάρχει ως άπολύτως αντιμετωπιζόμενον παρόν, ύφιστάμενον εξ ολοκλήρου εν άδιασπαστώ ένότητι). Δεν έχει γένεσιν ουδέ συγγενεία τυγχάνει «μονογενές», δεν ταράσσεται από συγχί' νησιν και δεν είναι κάτι τό άτέλες τό όποιον έχρειάσθ να άχθή εις τελειοποίησιν.

«άγένητον ένν και άνώλεθρον έστιν όλων μονογενές τε και άτρεμές είδ άτέλεστον»

(επειδή δεν έχει γένεσιν δεν έχει εξαλοθρευμόν, ύπάρχει ως ολότης χωρίς να διασπασται εις (συγγενικά) γένη, χωρίς να συνταράσσεται και χωρίς να παραχθ καποιν κατασκευής). Ο Παρμενίδης αντιλαμβάνεται τό όν ως άπόλυτον παρυσσιάν. Ός κάτι τό όποιον είναι εις κάθε στιγμήν άναλλοιωτός παρόν. Περὶ αυτού δύναται τις να ειπή μόνον ότι είναι, ουχί δε ότι ήτο ή θα είναι. Θεωρών υπό τοιαύτην προοπτικήν τό όν ό Έλεάτης φιλόσοφος, περιέρχεται εις όδυτήν αντίθεσιν πρός τους Έωνες φιλοσόφους, οτινες έθετον πρόβλημα πρὸς της γενέσεως των όντων. Ο Παρμενίδης διδάσκει ότι γένεσις δεν ύπάρχει. Αν δεχθώμεν γένεσιν χόμεθα ότι έν όν παράγεται εκ του μη όντος. Αλλά τούτο κατά την άποψιν του είναι όλως άπαράδεκτον. Εις την θέσιν λοιπόν εις την όποιαν έποθεθώμεν οι Έωνες την ποικιλίαν της γενέσεως, ό Παρμενίδης τοποθετεί τό αναλλοιωτόν ύφισταμένον όν. Υπολαμβάνει δε τούτο ως πεπερασμένην σφαίραν ήτις έχει εις όλα της τά μέρη την αυτήν πυκνότητα:

«Αυτός έπει πείρας πύματος, τετελεσμένον έστί πάντοθεν, εύκύκλου σφαίρας έναλίγκειον όγκω μεσοῦθεν ίσοπαλές πάντη»

(Αλλά επειδή τό πέρας είναι τό έσχατον, τό όν έχει πέρας από τό μέρος όλων των πλευρών του, όμοιάον με την υάζαν έντελής στρογγύλης σφαίρας και έχον εξ ίσου ίσχυράν πυκνότητα από τό μέσον πρὸς όλας τάς κατευθύνσεις). Θεωρών τό όν ως σφαίραν ό Παρμενίδης χρησιμοποιεί προφανώς την μυθαγορικην αντίληψιν κατά την όποιαν τό στερεόν ταυτό είναι τό τελειότερον πάντων των άλλων.

Εις τό δεύτερον μέρος του ποιήματός του τό θέμα είναι να εξηγηθ ή πώς οθάνουν οι θνητοί να πλάσσωσιν τον κόσμον της φαινομενικότητας. Τό θεμελιώδες των λάθος είναι ότι δε-

ἐγκυρότητα του δεδομένου φαινομενικού κόσμου. Αι όντολογικά αναζητήσεις έχουν ως αποτέλεσμα να αναπτυχθεί η λογική σκέψη και να προπαρασκευασθεί το έδαφος δια της εμφάνισης της σοφιστικής. Διά των Έλεατών τίθενται ύπ' όφιν της φιλοσοφικής έρευνας τα δύο μεγάλα μεταφυσικά προβλήματα των οποίων τα θέματα είναι-τό όν και τό έν.

Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ

Ήρακλείτος (544—484 π.Χ.). Έγεννήθη εις την Έφεσον εις άριστοκρατικό γένος, όπερ αύτηγε την καταγωγήν του εις τόν βασιλέα των Άθηνών Κόδρον. Άν και ήτο κάτοχος κληρονομικού ιεροσικού εξιώματος, παρητήθη των δικαιωμάτων του ύπερ του άδελφου του και ήσχολήθη άποκλειστικώς με την φιλοσοφικήν έρευναν. Τά πορίσματα των αναζητήσεών του τά διετύπωσεν εις τό «Περί φύσεως» σύγγραμμά του, εκ του οποίου διασώθησαν 129 άποσπάσματα, άπαντα διατυπωμένα με συντομίαν έν ειδή άφορισμών. Τό σύγγρομμά του τό εξέδωκε μετά τό 478 π.Χ., διότι έν αύτώ αναφέρεται ή εκ της Έφείσου έξορία του Έρωδοδору, ήτις συνέβη μετά τό έτος τούτο.

Ή φιλοσοφία του Ήρακλείτου άποτελεί αντίθεσιν προς τάς αντίληψεις, τάς άναπτυχθείσας ύπό του Παρμενίδου. Δέν θεωρεί τό όν έπαισπαυόμενον μέσα εις τίν έαυτών του έν αιώνια άκίνησια. Έξ αντίθετου φρονεί ότι έν τή πραγματικότητι υπάρχει αιώνια ροή. Τά πάντα εύρίσκονται εις διαρκή μεταβολήν, εκά πάντα ρεΐ, και εκίνω τό όποιον άποτελεί την ούσίαν της πραγματικότητος είναι ή κίνησις. Τά όντα δέν έχουν σταθεράν ούσίαν, αλλά διαρκώς παρατηρείται διαρκής μετάπτωσις. Ή πραγματικότης όμοιάζει με την ροήν ποταμού: «Ποταμός τοις αύτοίς εμβαίνονμέν τε και ούκ έν δαίνουεν, εμμέν τε και ρεΐ εμμέν». (Έμβαίνουεν εις τούς αύτούς ποταμούς και όμως ούχι εις τούς αύτούς εμμεθα έν ώρισμένον και και συγχρόνως δέν εμμεθα). Τά όντα εύρίσκονται εις διαρκή μεταβολήν. Παρά την μεταβολήν όμως ταύτην ύφίσταται έν τώ κόσμω ένότης. Ή ύψιστη σοφία, την όποιαν ύπαγορεύει ο Λόγος είναι, κατά τόν Έφείσον σοφόν, να διακρίνη καιεί ότι ο ρευστός και πλήρης άντιθέσεων και μεταβολών κόσμος άποτελεί ένότητα. «Ούκ έμού, αλλά του Λόγου άκούσαντες όμολογείν σοφόν έστιν έν πάντα είναι» (Άπ. 50) (Τό να άκούση καιεί όχι έμει, αλλά τόν λόγον, και να παραδεχθή ότι τά έν τώ κόσμω πράγματα άποτελοϋν ένότητα, αυτό είναι σοφία).

Ούτω σκεπτόμενος ο Ήρακλείτος, κατορθώνει να εισαγάγη εις την παγκόσμιον φιλοσοφίαν την λεγομένην διαλεκτικήν άσχήν της ένότητος των αντιθέσεων. Έχει την συνείδησιν ότι οι σύγχρονοί του δέν είχαν κατορθώσει να διαγνώσουν ότι όπισω από τάς φαινομενικές αντιθέσεις κρύπτεται ή ένότης και δια τούτου τους κατακρίνει ως άσυνέτους εις τό 51 άποσπασμά του: «Ού έμνάσιν όκως διαφερόμενον έαυτώ ύμολογείν παλιήτους άρμονίη δικασπερ τόξου και λύρας» (Δέν έχουν την σύνοιαν να έννοήσουν πως ή παρουσιάζουσα διάσπασιν ένότης εμφανίζεται συγχρόνως ένηρμονισμένη με τόν έαυτον της άρμονία εξ αντιτιθεμένων τόσεων όπως συμβαίνει με τό τόξον και την λύραν). «Τό αντίξουν συμφέρων εκ των διαφερόντων καλλιστην άρμονίαν και πάντα κατ' έριν γίνεσθαι» (Έκείνο τό όποιον παρουσιάζει αντιθέσεις άναρμονίζεται εκ των παρουσιάζόντων διαφοράν τόνων καταρτίζεται ή φρασιότης άρμονία. Τά πάντα δημιουργούνται δια της διαμάχης). Δια τών γνωστών του τούτων άνειδείχθη ο Ήρακλείτος ιδρυτής τώ διαλεκτικισμού. Ή ύπ' αύτού ανακαλυφθείσα αρχή, καθ' ήν οι αντιθέσεις, άγόμεναι εις συνδή αλλαγην, άπαρτίξουν τόν άρμονικόν διάκονμον του σύμπαντος, άσκει εισέτι την γοητείαν της. Την εύρίσκουεν να χρησιμοποιείται εις την άρνητικήν θεολογίαν, την εκλαμβάνουσαν τόν Θεόν ως σύμπαντιν αντιθέσεων άκριδώς όπως άφράζεται ύπό του Ήρακλείτου εις τό ύπ' αριθμόν 67 άποσπασμα: «Ο θεός ήμείρη, εύφρόνη, χειμών θέρος, πέλεμος ήρήνη, κόρος λιμός, άλλισούται δε όκωσπερ πυρ όπόταν συμμιγή θυόμασιν, όνομάζεται καθ' ήδονην εκάστου» (Ο θεός είναι ήμείρα και υξέ, χειμών και θέρος, πόλεμος και ήρήνη, κορεσμός και πείνα εμφανίζεται δε ύπό άλλας μορφάς, άκριδώς όπως τό πυρ όταν άναμιχθή με θυμιάματα, όνομάζεται αναλόγως της εωδίας με τούτο ή εκείνο τό ύνομα). Δια τών τοιούτων του συμπερασμάτων ύπερνικώς τάς άπορίας των Έλεατών, ότιους δέν ήδύναντο να συμβιβάζουσαν τάς έν τώ κόσμω ύφισταμένους διαφοράς με την ένότητά του. Ή Ήρακλείτος λέγει ότι ο κόσμος είναι ένότης των παρατηρουμένων διαφορών. Προχραεί ούτω εις την έννοιαν τού κοινού στοιχείου, όπερ ύπάρχει εις τάς επί μεούς διαφοράς. Όπισω από την ποικιλίαν άνευρίσκειται καιτι τό κοινόν, ή δε παρατηρουμένη έν τώ κόσμω ροή ήπόκειται εις κα θεωρισμένον ρυθμόν. Την άρχήν, ήτις ρυθμίζει την ροήν και έξασφαλίζει την έννοπήσιν των διαφορών όντων εις κοινώτητα όνομάζει ο Ήρακλείτος Λόγον. Ή άρχή αύτη άποτελεί δια τόν Ήρακλείτον την ύψιστην ρυθμιστικήν άρμοδιότητα έν τώ σύμπαντι, ή λογος της και ή ύπαρξις της είναι αιώνια, δύναται δε να έλθη εις έπαφήν με αύτην ο άνθρωπος, άρκεί ούτος να άποβάλλη τόν ένωσιούν του και να κατευθυνθή τώ Βλέμμα του προς την κοινήν όλων άσχήν. Τό σύγγραμμά του Ήρακλείτου ήργισε με την έξέμνησιν του Λόγου, με τόν καθορισμόν της προς τούς ανθρώπους και τό κοσμίκό έν έν γένει γενοιάς συσχετίσεώς του: «Του δη λόγου τούδ' ένότης άεί άδύνητοι γίνονται άνθρωποι και πρόσθεν ή άκούσαι και άκούσαντες τό πρώτον γνηόμενον γάρ πάντων κατά

τάν-λόγον τόνδε άπείρουσιν έόικασιν, πειρώμενοι έπέμν και έργων τοιούτων, όκαιόν έγώ διηγείμην διαίρων έκαστον κατά φύσιν και φράζων όκως έχει» (Αύτουν δά τόν λόγον ο όποιός έχει αιώνιαν ύπαρξιν, δέν κατανοούσιν ο άνθρωποι και πρην άκούσουν καιτι δι' αύτόν και έπίσης όταν προηγουμένως καιτι έχουν άκούσει περί αύτου ένός δε όλα συμβαίνουον συμφώνως προς αύτόν τόν λόγον, σοϋ δίδου την έντύπωσιν (ει άνθρωποι) ότι δέν έχουν καμμίαν πείραν αύτόν, καιτι ή έμπειρία των τούς θέτει εις έπαφήν με λογία και με έργα, ώσαν αύτά τά όποια εκθέτω, αναλύων έκαστον εξ αύτών συμφώνως προς την φύσιν των και άναπτύσσων αύτά κατά την ούσίαν των). Με την άναγνώρισιν του Λόγου ως ύπερτάτης άρχής, ρυθμιζούσης τό κοσμικόν γεγονός, άπαρκαρύνεται από τάν κόσμον τό τυχαίον και εισάγεται ή έννοια της νομοτελείας. Τούτην συμβολικώς εκφράζει ο Ήρακλείτος όμιγών περί Ειμαρμένης και Δίκης. Έχει κατανοήσει ότι έν τή φύσει επικρατεί τάξις και δια να εκφράση την αντίληψιν του αύτην, λέγει ότι ο ήλιος δέν δύναται να μεταστή από την κανονικήν του τροχιάν: «Ήλιος ούχ ύπερβήσεται μέτρα ει δε μη Έρινύς μιν Δίκη έπικούσει έξευραούσιν» (Ο ήλιος δέν είναι δυνατόν να εξέλθη από την προδιατεταγμένην του τροχιάν διότι έν έναντία περιπτώσει αι Έρινύες, αι όποιαι είναι όπλοφόροι της Δίκης, θα άνακαλώσων την πορβάσιν του).

Ός προς τάς κοσμολογικές αντίληψεις φαινομενικός τον ο Ήρακλείτος συνεχίζει την ήρηνικήν πορβάσιν. Ή πορβάσις όμοφώνως λέγει ότι ο Έφείσιος σοφός έθεώρει ως πρωταρχικόν στοιχείον τό πυρ. Άλλ' έν εμβιβάζουεν εις τό νόημα της διδασκαλίας του, εύκόλως θα έννοήσωμεν ότι, έσ' όσον δίδεται ή πρωτεύουσα θέσις εις την ύπό την ρυθμιστικήν καθοδήγησιν του Λόγου επιτελουμένη μεταβολήν, δέν δύναται να τερθή ως πρωταρχικόν στοιχείον τό πυρ. Χρησιμποιείται μόνον ύπ' αύτού ως συμβολον έπειδή εμφανίζει κινήτικότητα και διαστικότητα μεγαλύτεραν από τά λοιπά στοιχεία. Καθ' έν τρόπον χρησιμοποιεί συμβολικώς τάς μυθολογικές θεότητες, ούτω χρησιμοποιεί ως αισθητοποιούσα τάς φάσεις και ύφανίσεις της μεταβολής σύμβολα και τό ύλικά στοιχεία, τά όποια είχαν οι Μιλήσιοι φιλόσοφοι θεωρήσει ως φυσικά άσκήας.

Άξιοσημείωτος είναι ή πορά τό Έφείσιω σοφώ παρατηρουμένη στροφή προς τόν έσωτερικόν ψυχικόν κόσμον. Εις τό 101 άποσπασμά του λέγει ότι έκαμεν άντικείμενον της έρευνής του τόν ίδιον τόν έαυτόν του: «Έβίησαμην έμμου τόν». Η ψυχή δέν είναι πλέον μια σκιά, όπως έδίδαξαν ή μυθική αντίληψη, αλλά έν όν του όποιο τά περάτα είναι άνεξερευνητα «Ψυχής πείρατα ίών ούκ άν έξείρασια, πάσαν έπιπορευόμενος όδόν αύτω βαθύν λόγον έχει» Άπ. 45 (Όσον και έν προχωρήσης τά έσκήρα σύνορα της ψυχής δέν θα δινηθής να τά ανακαλύψης, έστω και έν πορευθής επάνω εις όλους τούς δρόμους τόσον βαθύν λόγον (ούσίαν) έχει). Παρραλλήλως προς την έπίγνωσιν του άπέραντου βάθους τού ψυχικού κόσμου άνευρίσκειται εις τόν Ήρακλείτον και ή συναισθησις ότι ο άνθρωπος είναι ύπεύθυνος δια την μοίραν του. Αύτην την έπίγνωσιν εκφράζει τό 119 άποσπασμα: «Ήθος άνωθώπω μοίραν» (Ή έσωτερική του άνθρωπου ιδιοτυπία είναι ή μοίρα του). Ότι ο άνθρωπος είναι ανπρωρισμένον προς θάνατον και ότι ή έλευθερία του συνίσταται άκριδώς εις την έν πλήρη συναισθησις της θνητότητος του άποδοχήν της μοίρας, εκφράζεται εις τό 20 άποσπασμα: «Γενόμεναι ζώων έθέλωσι μέρους τ' έχειν, μάλλον δε άναπείσεσθαι και παίδας καταλείπουσι μέρους γενέσθαι» (Όταν γεννηθούν οι άνθρωποι παίρνουν την άπόφασιν να κρατάνται εις την ζωην, και να είναι ύποκειμένοι εις τόν θάνατον, δηλαδή εις την άνάστασιν, και άφίουν πίσω τους παιδιά, δια να συμβούν και άλλοι θάνατοι).

Ο Ήρακλείτος έχει την αυτοσυναισθησιν δια τόν έαυτόν του ότι είναι πνεύμα δημιουργικόν. Δι' αυτό καταφέρεται κατά της πολυμαθείας: «Πολυμαθητήν νόον έχειν ού διδάσκει» Ήσιόνον γάρ αν έδίδαξε και Πυθαγόρην αυτίς τε Εννοούσας και Έκασταίον» (Άπ. 40) (Ή πολυμαθεία δέν διδάσκει τόν άνθρωπον να κατανοή τά όντα. Διότι (αν τούτο ήτο δυνατόν) ήβλεπε διδάξει τόν Πυθαγόραν και άκόμη τόν Ζουεφάνη και τόν Έκασταίον). Δέν διστάζει να επικρίνη τόν Όμηρον, όστις θεωρείτο ο σοφώτατος των Έλλήνων. Ή διασωνία του προς τόν Όμηρον έγκείται εις τό ότι αύτος, καθώς και ο Άρχιλόγος δέν είχαν κατανοήσει την σημασίαν την όποιαν έχει δια την ζωην των ανθρώπων ο πόλεμος «Τόν τε Όμηρον άδων εκ των άγώνων εκδάλλεσθαι και ραπίζεσθαι και Άρχιλόγον όμοίως» (Άπ. 42) (Ο Όμηρος πρέπει να μη γίνεται δεκτός εις τούς άγώνας και να ραπίζεται, όμοίως δε και ο Άρχιλόγος). Τό νόημα του άποσπάσματος είναι ότι ή άπαγγελία των ποιημάτων του Όμηρου και του Άρχιλόγου, ήτις ένίτευε ύπό τών ραυδών έν είδει άγώνος, πρέπει να άπαγορευθή διατι και οι δύο αύτοί ποιηται είχαν εκφράσει την εύχην να μη γίνονται πόλεμοι και έριδες μεταξύ των ανθρώπων. Προς μίαν τοιαύτην αντίληψιν περί του πόλεμου είναι άλλω αντίθετοι αι άπόψεις του Ήρακλείτου. Ο πόλεμος κατ' αυτόν είναι πατήρ όλων των όντων: «Πόλεμος πάντων μίν πατήρ έστι, πάντων δε βασιλεύς, και τούς μίν θεούς έδειξε τούς δε ανθρώπους, τούς μίν δούλους ίποίησε τούς δε έλευθέρους» (Άπ. 29) (Ο πόλεμος μίν είναι πτήτων πατήρ, πάντων δε βασιλεύς, και άλλους μίν τούς άναδεικνύει θεούς, άλλους δε ανθρώπους και άλλους τούς κάμνει δούλους άλλους δε έλευθέρους). Ο Ήρακλείτες ζήσας κατά την ώριμον περίοδον της ζωής του την μεγάλην σύγκρουσιν Έλλήνων και Περσών και αισθανθείς βαθύτατα τάς

ἐπινοήματα μεταπετείεσ καὶ τὰς ἐκ τούτων προκημιάσας κοσμοϊστορικάς μεταβολὰς εἶναι εἰς θεῶν τὴν κατανοήσιν βαθυτερον τὸ φαινόμενον τοῦ πολέμου. Ἐπίσης ἔχει κατανοήσῃ τὸ νόημα τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ δὲν παύει νὰ ἐξαίρη τὴν σημασίαν τὴν ὅποιαν ἔχει δι' αὐτὴν ὁ νόμος: «Μάχεσθαι χρὴ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὀκωσπερ τείχεα» (Ἄπ. 44) (Ὁ λαὸς πρέπει νὰ μάχεται ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅπως μάχεται καὶ ὑπὲρ τοῦ τείχεος). «Ἐὺν νόμῳ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τὸ ξυμῶ πάντων, ὀκωσπερ νόμῳ πόλις καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως. Τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώποι νόμοι ὑπὸ ἐνὸς τοῦ θεοῦ: κρατεῖ γὰρ τοσούτον ὀκόνον ἐθέλει καὶ ἐξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγύνηται» (Ἄπ. 114) (Φρόνιμος λόγος εἶναι ὁ ἀκόλουθος: πρέπει νὰ στηρίζωμεν τὴν δύναμίν μας ἐπὶ ἐκείνου τὸ ὅποιον εἶναι εἰς ὅλους κοινόν, ἀκριβῶς ὅπως ἡ πόλις στηρίζεται εἰς τὸν νόμον καὶ πολὺ ἀκόμη ἰσχυρότερον. Διότι ὅλοι οἱ νόμοι τῶν ἀνθρώπων ἀντλοῦν τὴν συντήρησίν των ἀπὸ τὸν ἕνα καὶ μοναδικόν νόμον τῶν θεῶν διότι ὁ θεὸς νόμος κυριαρχεῖ ὅσον θέλει καὶ φέρει ἀποτέλεσμα δι' ὅλα καὶ ὑπερισχύει).

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον διακρίνει τὸν Ἡράκλειτον δχι μόνον μετὰ τὸν προσοκρατικὸν φιλοσόφον, ἀλλὰ μετὰ τὸν στοχαστῶν συμπάσης τῆς παγκοσμίου φιλοσοφίας εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ μορφή τῆς διατυπώσεως τῶν δοξασιῶν του. Ἀνεδειχθῆ ἀριστοτέχνης εἰς τὴν δι' ἀφορισμῶν ἐκφρασὴν βασυτάτων νοημάτων. Ὁ Νίτσε εἰς τὸ ἔργον του «Ἀνθρώπινα - πολὺ ἀνθρώπινα» ἔχει ἐξάρει τὴν μοναδικὴν ἰκανότητα τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἐφεσίου σοφοῦ ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἀφοριστικοῦ ὕφους. «Εἰς γνωμολογικὸς ἀφορισμοῦ — γράσει ὁ Νίτσε — εἶναι κάτι πολὺ σκληρὸν διὰ τὰ δόντια τοῦ χρόνου καὶ δὲν δύναται νὰ ἐξαντληθῆ ἀπὸ ὄλους τοὺς αἰῶνας, ἂν καὶ χρῆσιθεύει δι' ἐκάστην ἐποχὴν ὡς τροφή. Διὰ τοῦτο ἀφανίζεται μέσα εἰς τὴν φιλολογίαν ὡς ἡ μεγίστη παραδοξότης. Εἶναι τὸ ἀναλλοίωτον μέσα εἰς τὰς μεταβολὰς, ἡ τροφή ἣτις διατηρεῖ πάντοτε τὴν ἀξίαν τῆς καὶ ἡ ὅποια, ὅπως τὸ ἄλλο, οὐδέποτε μωραίνεται». Πράγματι οἱ ἀφορισμοὶ τοῦ Ἡρακλείτου οὐδέποτε γάνουν τὴν ἐπικαιριότητα των. Εἶναι ὅπως οἱ χρῆμοι τῆς Σιδύλλης, ὅστις παρ' ὅλην τὴν τραχύτητα τοῦ ὕφους των, λέγει ὁ Ἐφεσίου σοφός, πραγματοποιοῦν προβλέψεις διὰ μέσου χιλιάδος ἐτών: «Σιδύλλα δὲ μαινόμενὸν στόματι ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φθεγγόμενῃ χιλίων ἐτών, ἐξικνεῖται τῆ φωνῇ διὰ τὸν Θεόν» (Ἄπ. 92) (Ἡ Σιδύλλα μὲ μαινόμενον στόμα ἐκβάλλουσα φθόγγους, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους λείπει ἡ προσήνια τοῦ γέλωτος, ὁ καλλωπισμὸς καὶ ἡ εὐδία τῶν ἀρωμάτων, προχωρεῖ διὰ τῆς φωνῆς διὰ μέσου χιλιετηρίδων ὠθουμένη ἀπὸ τὸν Θεόν). Ὅπως καὶ ἡ Σιδύλλα τοιοῦτοτρόπως καὶ αἱ δοξασίαι τοῦ Ἡρακλείτου ἐπέετα ἀπὸ χιλιετηρίδας δὲν ἔχουν χάσει τὴν ἀξίαν των. Ὁ Ἐγελος κατὰ τὸν προηγούμενον αἰῶνα ἐστηρίχθη διὰ τὴν δημιουργίαν τὸ σύστημα του ἐπὶ τῆς ἡρακλείτου δοξασίας τῆς ἐνόησης τῶν ἀντιθέσεων, ὁ ἐπιστημονικὸς λεγόμενος σοσιαλισμὸς ἐποικαδομεῖται ἐπὶ τοῦ διαλεκτικισμοῦ του, ἡ δὲ σύγχρονος λογοκρατία ἀνατρέχει εἰς τοὺς περὶ λόγου ἀφορισμοὺς τοῦ Ἐφεσίου σοφοῦ. Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι ὁ μοναδικὸς σοφὸς τοῦ ὁποῖου αἱ δοξασίαι ἐμφανίζονται ἔντονον ζῶην καὶ παρουσίαν εἰς τὴν σύγχρονόν μας πραγματικότητα.

Η ΣΥΝΔΥΑΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ

Ἐμπεδοκλῆς (495—435). Ἐγενήθη εἰς τὸν Ἀκρόγαντα τῆς Σικελίας ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας, ἣτις κατεπόλεμει τὴν τυραννίαν καὶ ἐπροστάτευε τὸν λαόν. Ὁ πατὴρ του Μέτων κατὰ τὸ 470 εἶχε συνεργήσει διὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίας. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, ὅτε οἱ ἀριστοκρατικοὶ ἠθέλησαν νὰ καταλάβουν τὴν ἀρχήν, ὁ Ἐμπεδοκλῆς κατῴρθησε νὰ ματαιώσῃ τὴν ἀπάτησιν τῶν εἰρηκτικῶν. Ὅταν μετὰ τούτου ὁ λαὸς τοῦ προσέφερε τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, αὐτὸς δὲν τὸ ἐδέχθη. Κατὰ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του φαίνεται ἔχει ἔχασε τὴν εὐνοίαν τοῦ λαοῦ καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ εἰς Πελοπόννησον, ὅπου καὶ ἀπέθανε. Γύρω ἀπὸ τὸν θάνατόν του ἐπλάσθησαν πολλοὶ θρύλοι. Οἱ φίλοι του διέδοξαν δι' ἀνεληφθῆ εἰς τοὺς ἀσρανοῦς, οἱ δὲ ἔχθροί του δι' ἐπίδησαν εἰς τὸν κρατήρα τῆς Αἴτινης διὰ νὰ γίνῃ ἀσάντων τὸ σῶμα του καὶ νὰ νομισθῆ θεός. Εἰς τὰς τοιαύτας διαδόσεις φαίνεται δι' ἔδικαν λαθὴν βῆσ σίχοι του, εἰς τοὺς ὁποῖους ἐνεφάνιζε τὸν ἑαυτὸν του ὡς θεόν:

«Χαίρετ' ἐγὼ δ' ὄμν θεὸς ἀμβροτος, οὐκέτι θνητῶν
πυλῶμαι μετὰ πᾶσι τιμημένους, ὥσπερ εἰκε»

(Χαίρετε! Ἐγὼ δὲ ὡς θεὸς ἰβικός σας, καὶ οὐχὶ ὡς θνητὸς περιτριγυρίζω ἀνάμεσα εἰς ὅλους ἀπολαμβάνων τιμὰς, ὅπως ἀρμόζει).

Ἐβραον ὡς πολιτικὸς, ὡς ρήτωρ, ὡς ἰατρός, ὡς θεουργὸς καὶ γόης. Εἰς τὴν νεανίαν του ἠλικίαν ἐγραψε καὶ τραγῳδίαν. Τὰς φιλοσοφικάς του δοξασίας ἐξέθεσεν εἰς δύο φιλοσοφικά πεπρήματα, ἐκ τῶν ὁποῖων τὸ ἕν ἔφερε τὸν τίτλον «Περὶ φύσεως», τὸ δὲ ἕτερον «Καθαρμοῖς». Ἐκ τῶν πέντε χιλιάδων στίχων τῶν δύο τούτων ποιημάτων διεσώθησαν ἀποσπάσματα μόνον.

Ὡς φιλόσοφος ὁ Ἐμπεδοκλῆς προσπαθεῖ νὰ συνδυάσῃ τὰ πορίσματα τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας μὲ τὰς ἑλατικές διδασκαλίας. Δέχεται δι' ὑπάρχουν ἐν τῷ κόσμῳ ὡς ἀμετάβλητα συστατικά αἰσίου τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, ἦτοι τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἀήρ καὶ ἡ γῆ, ἐκ τῆς δὲ ἀναμίξεως αὐτῶν προέρχεται ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ τῶν συγκεκριμένων ὄντων. Κατ' οὐσίαν,

δὲν ὑπάρχει γένεσις καὶ φθορὰ ἀλλὰ μόνον ἀνάμιξις τῶν στοιχείων: ..

«Φύσις οὐδενὸν ἔστιν ἔδντων
ἀλλὰ μόνον μίξις τε διάλλαξις τε μινέντων
ἐστὶ, οὐσίς δ' ἐπὶ τοῖς ὀνομάζεται ἀνθρώποισιν».

(Δὲν ὑπάρχει γένεσις ὡς πρὸς καὶνὸν ἀπὸ τὰ ὄντα, ἀλλὰ μόνον ἀνάμιξις καὶ ἐναλλαγὴ τῶν ἀναμιχθέντων στοιχείων, οἱ ἀνθρωποὶ ὅμως χρησιμοποιοῦν διὰ τὰ ὀνομάσασιν τὰ γεγονότα ταῦτα τὴν λέξιν φύσις, δηλ. γένεσις).

Τὰ τέσσαρα στοιχεῖα τὰ ἀποκαλεῖ «ριζώματα» καὶ τὰ ἐκφράζει χρησιμοποιοῦν ὡς σύμβολα τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων θεῶν:

«Τέσσαρα γὰρ πάντων ριζώματα πρῶτον ἄκουε
Ζεὺς ἀρχῆς Ἥρα τε φερῆσβιος ἔδ' Ἀιδωνεὺς
Νῆστις θ', ἡ δακρυῖσις τέγγει κρούνομα βρότειον».

(Κατὰ πρῶτον ἄκουε δι' τέσσαρες εἶναι αἱ ρίζαι δι' ὅλα τὰ ὄντα. Ὁ Ζεὺς ὅστις (διὰ τῶν κεραυνῶν) φεγγόλοει, ἡ Ἥρα ἡ ὅποια (ὡς ἀήρ διὰ τῆς ἀναπνοῆς) δωρίζει τὴν ζῶην καὶ ὁ Ἀιδωνεὺς (ὁ Ἄδης ὡς γῆ) καὶ ἡ Νῆστις (σικελικὴ τοπικὴ θεοτῆς συμβολίζουσα τὰ ὕδατα) τὸ θεμα τῆς λέξεως νόμος = ἀναβλύζω) ἦτις χύνουσα τὰ δάκρυά τῆς δημιουργεῖ τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς τῶν θνητῶν).

Πρέπει ὅμως νὰ ἐξηγηθῆ τὸ γεγονός τῆς ἀναμίξεως καὶ τῆς ἐναλλαγῆς. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς φρονεῖ δι' τὰ στοιχεῖα ἀφ' ἑαυτῶν δὲν δύναται νὰ κινήσων καὶ νὰ ἔλθωσιν εἰς ἀμειδίους συνδυασμοῦς. Διὰ νὰ ἐξηγηθῆ τὴν ἀνάμιξιν καὶ τὸν χωρισμὸν των εἰσάγει δύο δυνάμεις, τὴν Φιλίαν καὶ τὸ Νείκος. Ἡ Φιλία συνδέει τὰ ἄνομοια καὶ διαχωρίζει τὰ ὅμοια, τὸ Νείκος διαχωρίζει τὰ ὅμοια. Τὰ στοιχεῖα ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν δύο τούτων ἀντιθέμενων δυνάμεων. Ὅταν ἐπικρατῆ ἡ Φιλία, ὁ κόσμος συσπειροῦνται εἰς ἑσπειρικὸν σύγολον καὶ ζῆ ἐν μακαριότητι ὡς Σφαῖρος, τὸν ὅποιον περιγράφει ὁ Ἐμπεδοκλῆς κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

«Ἄλλ' ὄγε πάντοθεν ἴσος (εἰοί) καὶ πάμπαν ἀπείρων
σφαῖρος κυκλοτερῆς μονῆ περιγηγῆ γαίων.
Οὐ γὰρ ἀπὸ κάποιο δύο κλάδοι ἀίσσονται,
οὐ πόδες, οὐ βοὰ γούνα, οὐ μῆδεα γεννημένα,
ἀλλὰ Σφαῖρος ἔην καὶ (πάντοθεν) ἴσος ἑαυτῶ».

(Ἄλλ' αὐτὸς θεοβίως ἦτο ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη του ἴσος πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἐξ ὀλοκλήρου ἄνευ πέραςτος Σφαῖρος κυκλοτερῆς καμαρώνων διὰ τὴν γύρω του κυριαρχούσαν μοναδικότητα (κατ' ἄλλους ἐρμηνευτὰς ἡρεμίαν). Διότι δὲν ἐξορμῶν ἀπὸ τὰ κῶπὰ του δύο κλάδοι, δὲν (ἐκφύονται) πόδες καὶ ταχέα γόνατα, οὔτε γεννητικὰ μόρια, ἀλλ' ἦτο σφαιρικὸς καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη του ἴσος μὲ τὸν ἑαυτὸν του).

Μέσα εἰς τὸν Σφαῖρον δὲν δύναται νὰ διακριθῆ οὐδὲν στοιχεῖον:

«Ἐνθ' οὔτε Ἥελιοι δίδεται ὄκεία γυῖα
οὐδὲ μὲν οὐδ' αἶψα λάσιον μένος οὐδὲ θάλασσα
οὕτως Ἀρμονίης πικινῶ κρούφῃ ἐστήρικται
Σφαῖρος κυκλοτερῆς μονῆ περιγηγῆ γαίων
οὐ στάσις οὐδὲ τε δῆρις ἀνάσιμος ἐν μελέεσσιν».

Ἐδῶ (μέσα εἰς τὸν Σφαῖρον) δὲν διακρίνονται οὔτε τὰ γρήγορα μέλη τοῦ (σώματος) τοῦ Ἥλιου οὔτε τῆς γῆς ἡ λάγνος μονία οὔτε ἡ θάλασσα: τοιοῦτοτρόπως μὲν εἰς ἐστηρικμένους εἰς τὸν ἀδιαπέραστον κρυφῶνα τῆς Ἀρμονίας, ὁ κυκλοτερῆς Σφαῖρος καμαρώνων διὰ τὴν γύρω του κυριαρχούσαν μοναδικότητα. Δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ μέλη του καμμία διχοστασία καὶ καμμία ἀπ'επῆς ἔρις).

Τὸ σύμπαν ὅμως δὲν μὲν εἰς αὐτὴν τὴν ἀδιατάρακτον μακαριότητα. Βαθυθῶν ἐντὸς τοῦ Σφαῖρου αὐξάνεται τὸ Νείκος ὅπερ ἐπιφέρει τὸν χωρισμὸν καὶ τὴν διάσπασιν καὶ ὀθεῖ τὸ σύμπαν εἰς κατάστασιν ὄλως ἀντίθετον ἀπὸ τῶν ἐν τῇ ἀρμονίᾳ ἐρησυχασμῶν τοῦ Σφαῖρου. Ἡ ἐσχάτη ἀποκορυφῆσις τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Νείκος ὀηγεί εἰς τὴν κατάστασιν τῆς «Ἀκοσμίης» ὡς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος (Περὶ ἐμφ. σελ. 926Ε λέγων: «Ὅρα μὴ τὸ Νείκος ἐπάγῃ τὸ Ἐμπεδοκλέους τοῖς πράγμασι ἄλλων δὲ τοὺς παλαιούς κινήσῃ Τιτάνας ἐπὶ τὴν φύσιν καὶ Γίγαντας καὶ τὴν μυθικὴν ἐκείνην καὶ φοβεράν ἀκοσμίαν ἐπιδείν ποθῆς (θεῖς) χωρὶς τὸ βαρὺ πᾶν καὶ χωρὶς τὸ κοῦφον». (Πρόσεχε μῆπως κατευθύνῃς ἐναντίον τῶν πραγμάτων τὸ Νείκος τοῦ Ἐμπεδοκλέους, μᾶλλον δὲ μῆπως δάλλῃ εἰς κίνησιν τοὺς παλαιοὺς Τιτάνας καὶ τοὺς Γίγαντας ἐναντίον τῆς Φύσεως καὶ ποθῆς τὰ ἴδια μὲ τὰ μάτια σου τὴν μυθικὴν καὶ φοβεράν ἐκείνην ἀκοσμίαν, ἐν θεῆσι ὄλα τὰ βαρῆα μαζί καὶ χωριστὰ ἀπ' αὐτὰ τοποθετήσῃ τὸ ἐλαφρῶν). Φαίνεται δι' ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐθεώρει τὴν ἀκοσμίαν ὡς τὴν κατάστασιν τῆς παντελοῦς τῶν στοιχείων διακρίσεως, κατὰ τὴν ὅποιαν κυριαρχεῖ ἀπόλυτος ἡ ἀντιθεσις τῶν ὁμοειδῶν στοιχείων πρὸς τὰ ἑτεροειδῆ, συνετάγουσα παγκόσμιον ἀλληλομαχίαν. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων καταστάσεων τῆς πλήρους ἀρμονίας καὶ τῆς πλήρους διακρίσεως, τοποθετεῖ τὰς διαφόρους ἐποχὰς κατὰ τὰς ὁποῖας γεννῶνται καὶ ἐξασπνίζονται τὰ ὄντα. Ἡ κοσμογονικὴ αὕτη διαδικασίᾳ ἐξελλίσσεται κατὰ περιόδους εἰς τὰς ὁποῖας ἄλλοτε μὲν ἐπικρατεῖ ἡ Φιλία ἄλλοτε δὲ τὸ Νείκος. Εἰς τὸ 17

ἀπόσταμα περιγράφεται ἡ ἐν λόγῳ ἐναλλαγή διὰ τῶν ἀκλούθων στίχων:

«Δίπλ' ἐρέω· τοτὲ μὲν γὰρ ἐν κρήθῃ μόνον εἶναι ἐκ πλείονων, τοτὲ δ' αὖ διέου πλέον ἐξ ἑνὸς εἶναι Δοῆ δὲ θηπέων γένεσις, δοῆ δ' ἀπόλειψις· τὴν μὲν γὰρ πάντων συνοδος τίκτει τ' ὀλέκει τε, ἡ δὲ πάλιν διαφυομένων βροθεῖσα διέπτῃ. Καὶ ταῦτ' ἀλλάσσοντα διαμπερές οὐδαμὰ λήγει, ἄλλοτε μὲν φιλότῃ συνορχόμεν' εἰς ἐν ἄπαντα ἄλλοτε δ' αὖ δίχ' ἕκαστα φορεύμενα Νείκος, ἔχθει».

(Διπλοῦν πρᾶγμα ἔχω νὰ ἐκθέσω. Ἄλλοτε μὲν παράγεται δι' αὐξήσεως ἐκ τῶν πολλῶν ἐν μοναδικῶν ὄν, ἄλλοτε πάλιν διασπαρμένου τοῦ ἐνὸς παράγεται πλῆθος ὄντων. Διπλῆ λοιπὸν εἶναι ἡ γένεσις τῶν θηπέων ὄντων, διπλοῦς δὲ καὶ ὁ ἐξαφανισμός. Ἡ συνένωσις τῶν ὄλων γίνεται αἰτία αὐτῆς παρουσιασθῆ καὶ νὰ ἐξαφανισθῆ ἡ μία γένεσις, ἡ δὲ ἄλλη εὐθὺς ὡς διὰ τῆς αὐξήσεως λάθῃ σύστασιν ἐξαφανίζεται, ἐπειδὴ χωρίζονται τὰ στοιχεῖα. Καὶ αὕτη ἡ συνεχὴς ἀλλαγὴ οὐδέποτε λήγει, διότι ἄλλοτε τὰ πάντα συνορχόμενα εἰς ἐνότητα ὀνομάζονται ὑπὸ τῆς Φιλίας, ἄλλοτε δὲ πάλιν διαχωρίζονται ὑπὸ τοῦ μίσους, ὅπερ ἐμπνέει τὸ Νείκος).

Ἡ κόσμος εἰς τὸν ὁμοῖον ζῶμεν δημιουργεῖται ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Νείκος. Μέσα εἰς τὸν Σφαῖρον σχηματίζεται δὴν ἥτις γίνεται ἀφορητὴ καὶ χωρισθῆ ὁ ἀήρ καὶ νὰ περιβάλῃ τὸ σύμπαν ἐν εἰδίᾳ κενῆ σφαίρα· κῆρ ἀπὸ τὴν ζῶντην τοῦ ἀέρος συγκεντρώνεται τὸ πῦρ. Ἡ σφαῖρα τοῦ παντὸς διαίρειται εἰς δύο ἡμισφαίρια τὰ ὁποῖα κινούνται κυκλικῶς περὶ τὴν γῆν, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐν εἶναι πλήρες πυρὸς καὶ παράγει τὴν ἡμέραν, τὸ δὲ ἄλλο συγκρατεῖται ἐξ ἀέρος καὶ μικρᾶς ποσότητος πυρὸς καὶ παράγει τὴν νύκτα. Ὁ ἥλιος δὲν ἔχει ἴδιον φῶς ἀλλὰ ἀντανάκλαξ πρὸς τὴν γῆν τὰς ἀκτῖνας τὰς ὁποῖας ἐκπέμπει πρὸς αὐτὸν τὸ πύρινον οὐράνιον ἡμισφαίριον, ἡ δὲ σελήνη ἀντανάκλαξ τὸ φῶς τὸ ὁποῖον δέχεται ἀπὸ τὸν ἥλιον. Ὁ ἥλιος ἀποτελεῖ εἶδος κρυσταλλίου φακοῦ ὅστις συλλέγει τὸ οὐράνιον πῦρ καὶ τὸ ἐξαποστέλλει δι' ἀντανάκλασεως εἰς τὴν γῆν.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν ὁργανικῶν ὄντων διακρίνει ὁ Ἀκραγαντινὸς σοφὸς τέσσαρας περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἡ γῆ γεννᾷ τὰ ὁργανικὰ μέλη τοῦ σώματος ὧν ζῶντες ξεχωρισμένα:

«ἢ πολλὰ μὲν κόρσαι ἀνούγεινες ἰδλάσθησαν
γυμνοὶ δ' ἐπλάζοντο βραχιόνες εὐνίδες ὤμων
ὄμματα τ' οἷα ἐπλανᾶτο πνευτεύοντα μετώπων»

(Ἀπὸ τὴν γῆν ἀνεβλάσθησαν πολλὰ κεφαλαὶ ἀνευ αὐχένων, καὶ περιεπλανῶντο ἐδῶ καὶ ἐκεῖ βραχιόνες στερούμενοι ὤμων, καὶ ἐτριγυρίζαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὀφθαλμοὶ στερούμενοι μετώπων).

Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον κατορθώνουν τὰ μεμονωμένα ταῦτα ὁργανικὰ μέλη νὰ συνενωθῶν καὶ νὰ ἀποτελέσουν τετρατάξιον μορᾶς:

Πολλὰ μὲν ἀμφιπρόσωπα καὶ ἀμφίστερνα κῆσθαι
δοιγενῆ ἀνδρόπρωρα, τὰ δ' ἔμπαλιν ἐξαναστέλλειν
ἀνδρῶσθι βούκρωνα, μεμιγμένα τῇ μὲν ἀπ' ἀνδρῶν
τῇ δὲ γυναικῶσθι, σκιερὰ ἴσκημένα γυῖσι»

(Τότε ἀνεφάνθησαν πολλὰ πλάσματα μὲ διπλὰ πρόσωπα καὶ διπλὰ στήθη, σώματα δοῦν μὲ ἀνθρώπινον πρόσωπον, καὶ ἐξ ἀντιθέτου ἀνθρώπινον σώματα μὲ κεραλὴν βόας, ἀνάμικτα πλάσματα κατὰ ἐν μέρος ἀνδρικά καὶ κατὰ ἐν ἄλλο μέρος γυναικεία, ὀπλισμένα μὲ σκιερὰ (ἀπὸ τὸ τρίχωμά των) γεννητικά ὄργανα).

Ἀλλὰ τὰ τετρατάξια ταῦτα ὄντα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ διατηρηθῶν εἰς τὴν ζωὴν. Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ἀνεάνθησαν τύποι ζῶντων ἰκανῶν νὰ συνεχίσουν τὴν ζωὴν των :

«Οὐλοφμεῖς μὲν πρώτα τύποι χθονὸς ἐξανέτελλον,
ἀμφοτέρων ὕδατος τε καὶ ἰδῶς αἴσαν ἔχοντες·
τοῦς μὲν πῦρ ἀνέπειπε θέλον· πρὸς ὁμοῖον ἰκεσθαι,
οὔτε τί ποτ' μελέων ἐρατὸν ὄμμας ἐμφαίνοντας
οὔτ' ἐνοπήν οἶόν τ' ἐπιχώριον ἀνδρῶσι γυῖον»

(Ἀνεβλάσθησαν κατ' ἀρχὰς χονδροδεμένα πλάσματα ἀπὸ τὴν γῆν, ἔχοντα μερίδιον καὶ ἀπὸ τὰ δύο (στοιχεῖα), δηλαδὴ καὶ ἀπὸ τὸ ὕδωρ καὶ ἀπὸ τὴν θερμότητα. Αὐτὰ τὰ πλάσματα τὰ ἐξεσπενδόνει πρὸς τὰ ἐπάνω τὸ πῦρ, ἐπειδὴ ἠθέλε νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὁμοῖον του (ἐν τῷ οὐρανῷ) πῦρ. Τὰ πλάσματα ταῦτα δὲν ἐνεφάνθησαν τὴν ἀξιογάπητον μορφήν τῶν μελῶν (τοῦ σώματος) οὔτε τὴν φωνήν, οὔτε τὸ ἰδιῶν γεννητικῶν ὄργανα, ὅπως προσιδίαι εἰς τοὺς ἀνδρας).

Κατὰ τὴν τετάρτην περίοδον γεννῶνται τὰ ὁργανικὰ ὄντα οὐχὶ ἐκ τῆς γῆς, ἀλλὰ ἐξ ἀλλήλων. Ὁ Ἄετιος λέγει: «Τὰς δὲ τετάρτας οὐκέτι ἐκ τῶν ὁμοίων, οἷον ἐκ γῆς καὶ ὕδατος, ἀλλὰ δι' ἀλλήλων ἦδη» (Αἱ γενέσεις τῆς τετάρτης περιόδου δὲν προέρχονται ἐκ τῶν ὁμοιογενῶν στοιχείων, ἐκ τῆς γῆς π.χ. καὶ τοῦ ὕδατος, ἀλλὰ διὰ γεννήσεως ἐξ ἀλλήλων).

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς προλαμβάνει τὰς διδασκαλίας τοῦ Δαρβίνου, ὅστις εἶπεν ὅτι ἐκ τῶν ἀναφανέντων διὰ τῆς ἐξελέξεως ὁργανισμῶν διασώθησαν μόνον ὅσοι ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς. Ὅπως φαίνεται ἐκ μαρτυρίας τοῦ Σιμπλικίου τοιαύτην ἰδέαν εἶχεν ἐκφράσει ὁ Ἐμπεδοκλῆς: «Καὶ ὅσα μὲν οὕτω συνέστη ἀλλήλοισι, ὥστε δύνασθαι τυχεῖν σωτηρίας, ἐγένετο ζῶα καὶ ἔμεινεν διὰ τὸ ἀλλήλοισι ἐκπληροῦν τὴν χρεῖαν» (Καὶ ὅσα δηλαδὴ ὁργανικὰ

μέλη συνωκλήθησαν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἔχουν τὴν δυνατότητα νὰ διασωθῶν ἐγένοντο ζῶα καὶ ἔμειναν εἰς τὴν ζωὴν, διότι ἀμοιβαίως ἰκανοποιοῦν τὰς ἀνάγκας των). Ὁ Ἐμπεδοκλῆς παρουσίασε πλήρη θεωρίαν ἐξηγοῦσαν τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ σώματος τῶν ζῶων καὶ ἐξηγήσῃ τὴν λειτουργίαν τῶν αἰσθήσεων διὰ τῆς θεωρίας τῶν πύρων καὶ τῶν ἑσπεροῶν.

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ δύναμις τῶν αἰσθήσεων εἶναι περιορισμένη καὶ ὅτι δυσχερὴς ἐξ ἴσου τυγχάνει καὶ ἡ διὰ τοῦ νοῦ κατανόησις τοῦ κοσμικοῦ συνόλου:

«Στεινωτοὶ γὰρ παλάμαι κατὰ γυῖα κέχυνται
πολλὰ δὲ δεῖλ' ἔμπαλα, τὰ τ' ἀμδύλωνται μερίμας
παῦρον δὲ ζωῆς ἰδίου μέρος ἀβρήσαντες
ἀκίμοροι καπινοὶ δίκην ἀβρήειτες ἀπέπτῃ
αὐτὸ μόνον πεισθέντες ὅτω προσέκυρτον ἕκαστος
πάντοσ' ἐλαυνόμενοι, τὸ δ' ὄλου (πᾶς) εὐχεται εὐρεῖν·
Οὔτως οὐτ' ἐπιδερκτὰ τὰδ' ἀνδράσιν οὐτ' ἐπακουστὰ
Οὔτε νῶν περιληπτὰ. Σὺ δὲ οὖν, ἐπεὶ ὠδ ἐλιόσθης
πεύσειαι οὐ πλέον ἢ ἐδρετῆη μήτις ὄραρει»

(Διότι εἶναι πολὺ στενὰ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ἅτινα ἔχουν ἀπλωθῆ ἐπάνω εἰς τὰ ἀνθρώπινα μέλη. Πολλὰ δὲ κακὰ τὰ κτυποῦν αἰφνιδίως καὶ σκοτίζου τὴν δύναμιν τῆς σκέψεως των. Ἀφοῦ δὲ παρατηρήσων ἐν ὀλίγον μέρος τῆς ζωῆς των, φελοῦν ἀπὸ αὐτῆν μὲ πρόωρον θάνατον ἀπασθέντες πρὸς τὰ ὕψη ὥσάν νὰ ἦσαν καπινοί. Ὁ καθεὶς θεωρεῖ ἀξιοτίστον ἐκεῖνο πάσῃ εἰς τὸ ὁποῖον τὸν ἔρωσεν ἡ τύχη του κατὰ τὰς πρὸς ἐπάσας τὰς κατευθύνσεις περιπλανήσεως του, καὶ ὁμοῦς καυχᾶται ὁ καθεὶς ὅτι εὐρήκε τὸ ὄλου. Τοιοῦτοτρόπως δὲν εἶναι δυνατόν αὐτὸ τὸ ὄλου οἱ ἄνθρωποι νὰ τὸ ἴδων μὲ τοὺς ὀφθαλμοῦς των, οὔτε νὰ τὸ ἀκούσων οὔτε νὰ τὸ καταλάβων μὲ τὸν νοῦν των. Σὺ δὲ ἐπειδὴ ἐπλησίασες πρὸς τὰ ἐδῶ, δὲν θὰ μάθης τίποτε περισσότερον ἀπὸ ἐκεῖνο μέχρι τοῦ ὁποῖου δύνασαι νὰ ὠκοῦθῃ ἡ ἀνθρώπινη σκέψις).

Ἐκφράζει ὁμοῦς τὴν γνώμην ὅτι εἶναι δυνατόν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς μελέτης νὰ εὐρύνῃ τὸ δόγμα του καὶ νὰ πλουτίσῃ τὰς γνώσεις του:

«Εἰ γὰρ κεν σὲ ἀδινήσιν ὑπὸ πρᾶτιδεσιν εἰρεῖσας
εὐμενέως καθαρῆσιν ἐποπτεύσεως μελέτησιν
Ταῦτα τέ σοι μάλα πάντα δι' αἰῶνος παρέσσονται,
ἀλλὰ τε πολλ' ἀπὸ τῶνδ' ἐκτῆσται· αὐτὰ γὰρ κῆζει
ταῦτ' εἰς ἦθος ἕκαστον, ὅπῃ οὐσίς ἐστιν ἕκαστω,
εἰ δὲ σὺ γ' ἄλλοῖων ἐπορέξεαι, οἷα κατ' ἄνδρας
μυρία δεῖλὰ πέλονται εἰ τ' ἀμδύλωνται μερίμας,
ἢ σ' ἄσπαρ' ἐκλείψουσι περιπλομένησιν χρόνοις
σεῶν αὐτῶν κοθέοντα φίλην ἐπὶ γένων ἰκέσθαι·
πάντα γὰρ ἴσθι φρόνησιν ἔχειν καὶ νόματος αἴσαν»

(Διότι ἐν ταύτας (τὰς διδασκαλίας) στερεώσας μέσα εἰς τὸ δόγμα τοῦ πνεύματός σου μὲ εὐμενίαν τὰς φέσης ἐμπρὸς εἰς τοὺς ὀφθαλμοῦς σου μὲ καθαρὰν σκέψιν, θὰ εἶναι αὐτὰ εἰς τὴν διδασκίαν σου πολὺ προχέροι εἰς ὅλην σου τὴν ζωὴν. Καὶ ἄλλας πολλὰς (γνώσεις) θὰ ἀποκτήσης (ἀφορμώμενος) ἀπὸ αὐτὰς. Διότι αὐτὰ πληθύνονται μέσα εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον ἐκάστου ἀνθρώπου, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἰδιότητα ἐκάστου ἀνθρώπου οὐσίαν. Ἐάν ὁμοῦς σὲ καταλάβῃ ἡ σοφία δι' ἄλλα πράγματα, τὰ ὁποῖα ἐξασθενίζου τὴν σκέψιν, θὰ σὲ ἐγκαταλείψων (αἱ ἀποκτηθεῖσαι γνώσεις) μὲ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου. Διότι ποδοῖν νὰ ἔλθων εἰς τὸ γένος ἐκ τοῦ ὁποῖου κατάγονται. Διότι πρέπει νὰ γνωρίζῃς ὅτι τὰ πάντα ἔχουν συνείδησιν καὶ μερίδιον εἰς τὴν ἰκανότητα τῆς νόησεως).

Αἱ γνώσεις θεωροῦνται ὡς κατὰ τὸ ἔμφυτον, τὸ ὁποῖον ζητεῖ νὰ διαμνησθῇ εἰς μίαν συγγενικήν του περιοχὴν. Ἡ δὲ διαδικασία τῆς γνωστικῆς λειτουργίας θεωρεῖται ὡς ἐνωσικὴ τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως μὲ τὴν φρόνησιν, ἥτις ἐνωπάζει εἰς τὸ γνωσκόμενον πρᾶγμα. Πᾶσα γνωστικὴ λειτουργία εἶναι, κατὰ τὸν Ἀκραγαντινὸν σοφόν, εἰδος τι ἐκλεκτικῆς συμπαθείας μεταξὺ ὁμοειδῶν πραγμάτων:

«Γαίη μὲν γὰρ γαῖαν ὄπρωσεν, ὕδατι δ' ὕδωρ,
αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ αἰθήλων
στυογῆν δὲ στοργῆ νείκος δὲ τε νεικεῖ λυγρῶ»

(Διότι μὲ τὴν (ἐν ἡμῖν) ὑπάρχουσαν γῆν βλέπομεν (δηλαδὴ γνωρίζομεν) τὴν γῆν, μὲ τὸ ὕδωρ δὲ τὸ ὕδωρ καὶ μὲ τὸν αἰθέρα τὸν θεῖον αἰθέρα μὲ τὸ πῦρ δὲ τὸ καταστρεπτικὸν πῦρ, τὴν στοργῆν δὲ μὲ τὴν στοργῆν, τὸ δὲ μῖσος μὲ τὸ ἀξιοθροῦντο μῖσος).

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶναι ὁ πρῶτος ἰδρυτῆς τῆς τῶσον διαφημισθεῖσε ἐπ' ἐσχάτων θεωρίας τῆς ἐναισθησεως, ἥτις τῆς δοξασίας ὅτι τὸ ὑποκείμενον εὐρίσκει εἰς τὸ ἀπικείμενον τὰς ἰδικὰς του ποιότητας καὶ καταστάσεις. Εἰς τὸ 129 ἀπόστασμά του ἀμιλεῖ περὶ τῆς γνώσεως ὡς ἀναμνησεως καὶ ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρξεν ἄνθρωπος, πιθανῶς ὑπανιστάμενος τῶν Πυθαγόρων, τοῦ ὁποῖου ἡ μνήμη ἤδυντο νὰ εὐχάσῃ πρὸς τὰ ὀπίσω μέχρι τῆς διορκείας δεκά καὶ εἰκοσὶν ἀνθρώπων βίων:

«Ὅπποτε γὰρ πᾶσισιν ὀρέξεται πρᾶτιδεσιν
ρεῖα τ' ὄ γε τῶν ὄντων πάντων λείσσεσκον ἕκαστον
καὶ τε δέκ' ἀνθρώπων καὶ τ' εἰκοσὶν αἰώνεσσιν».

(Καὶ ὅταν ἔσθην εἰς ἐνέργειαν ὅλας του τὰς διανοητικὰς

δυνάμεις, έβλεπε μέσα εις τους ιδικούς του (προηγουμένους) δέκα και είκοσι ανθρώπινους βίους, οιαδήποτε έξ όλων των πραγμάτων).

Είναι φανερά έπιταύθα η σχέση της θεωρίας της μετεμφυ γώσεως με την ίσχυροποίηση της ατομικής συνειδήσεως. Το άτομον λαμβάνει συνείδησιν του άπεράντου όρίοντος της ψυχικής περιοχής και των ικανοτήτων του ως πνευματικού όντος. Ο Έμπεδοκλής ένθουσιάζεται εκ της αποκαλύψεως του έσωτερικού τούτου κόσμου επί τσούτων, ώστε κρίνει έαυτόν άξιον αποθεώσεως. "Αν λοιπόν λαμβάνη τό ύφος του προφήτου, τούτο γίνεται ούχι έξ υπερμέτρου άλαζονείας, αλλά εκ της συνειδήσεως της έσωτερικής πνευματικότητας. Ο άνθρωπος, κατά την εποχήν αυτήν, αισθάνεται ότι έχει μέσα του κάτι τό θεϊον. "Μήδ ή "Ηράκλειτος είχαν ειπει ότι και μέσα εις τόν άνθρωπον υπάρχει δαίμων «ήθος ανθρώπου δαίμων». Κατά τόν ίδιον τρόπον και ο Έμπεδοκλής βλέπει μέσα εις τό ανθρώπινον ήθος μίαν μοίραν από την φωνήν και τόν νοόν, όστις είναι διαχωμένος εις έλα τά όντα. Πιστεύει ότι δύναται, λόγω της συγγενούς προς τά όντα φύσεώς του ο άνθρωπος, όχι μόνον να γνωρίση τά όντα, αλλά και να κυριαρχήση επί αυτών. "Η γνώσις δύναται να μετατραπή κατάσιν τούτου εις δύναμιν. Υπό τό πρίσμα τούτο πρέπει να κριθί όταν πιστεύη ότι θα ήδύνατο να επιδράσει επί των άνέμων, επί των ποταμών και επί του έξωτερικού κόσμου. "Επί της ίδεας αυτής στασιζέται η πίστις εις την μαγειάν και εις την τεχνικήν. Διά τούτο η προσωπικότητα του Έμπεδοκλέους ταλαντεύεται μεταξύ του σφύου επιστήμονος, του προφήτου και του μάγου.

Ο Άκραγαντίων σοφός άπατελεί μίαν από τας ιδιαίδους προσωπικότητας ολοκλήρου της ανθρωπότητας. Παρά δάλλεται υπό πολλών με τόν δόκτορα Φάουστ. Είναι, όπως και εκείνος, φίλος του λαού, παρέχον εις αυτόν ιατρικήν βοήθειαν κατά τόν λοιμόν, είναι συγκροάνως λεπτός παρατηρητής των φυσικών φαινομένων και έμπειρος πειραματιστής. "Έχει περιρόφη τό πείραμα, τό όποϊόν δύναται να γίνη διά της κλεψύδαος έν τώ ύδατι, έχει κάμει παρατηρήσεις επί των μηχανών επί των φακών και επί των ποροειδών σωμάτων. Συγχρόνως πιστεύει, όπως και ο Φάουστ, εις την άποτελεσματικότητα των μαγειών. Ο Ρενάν τόν χαρακτηρίζει ως προσωπικότητα, ήτις συνενώνει τά χαρακτηριστικά του Νεύτωνος, μαζί με τά χαρακτηριστικά του μάγου Καλιόστρου.

ΑΤΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Λεύκιππος. Περί του χρόνου της γενήσεως και του θανάτου του δεν υπάρχουν ακριβείς πληροφορίες. Ο Έπίκουρος ήνωίτο την ύπαρξιν του ως ιστορικού προσώπου. Κατά τούς νεώτερους χρόνους ο Γάλλος ιστορικός των αρχαίων μαθηματικών Π. Ταννέρ και ο Γερμανός Ρόντε, συνεινάθησαν προς την γνώμην του Έπικούρου, "Αλλ' ο Ντίλς έδειξεν ότι η άρνησις της ύπαρξεώς του είναι άσπλήκτος και άπαράδεκτος. Ο Έπίκουρος, επειδή δεν ήδύνατο να εύρη χωριστά εκδεδωμένα τά βιβλία του Λευκίππου, άστια έξεδίδον τό κατά τόν 4ον π.Χ. αιώνα μαζί με τά έργα του Δημοκρίτου εις τό αυτό σώμα, κατέληξεν εις τό συμπέρασμα ότι δεν είχαν ύπαρξει ο φιλόσοφος ούτος ως ιστορική προσωπικότης. Κατά τας υπάρχουσας πληροφορίες κατήγετο εκ Μιλήτου, καταλιτών δε την πατρίδα του ήλθεν εις την Έλέαν ένθα έγένετο μαθητής του Ζήνωνος του Έλεάτου. Εκ της εδίδου αυτής δυναμέθα να εικάσωμεν ότι θα έγεννηθή κατά τούς αυτούς χρόνους, κατά τούς όποιους έζησαν ο Έμπεδοκλής και ο Άναξαγόρας. Κατά τό 450 π.Χ. έγκατεστάθη εις την πόλιν "Αθήναι ένθα μετά μίαν ή δύο δεκαετίας έβρυσεν φιλοσοφικήν σχολήν εις ήν ήφείτουν και ο Δημοκρίτος. Ο Λεύκιππος έγραψε δύο έργα, τόν «Μέγαν διάκοσμον» και έτερον σύγγραμμα υπό τόν τίτλον «Περί κού». Εκ τού πρώτου συγγράμματος αύθδεν άπόσπασμα διασώθη, αλλά μόνον όροι τινές, όστινες είναι οι ακόλουθοι: "Ατομοί, ναστά (πυκνός σμυπικσμένα), μέγα, κενόν, άποτομή, ρυσμός (μορφή) διασπγή (άμοιβαία έπαση), τροπή (θέσις), περιτάλασις (περιπλοκή), δίως (περιστροφική κίνησις). Εκ του δευτέρου συγγράμματος διασώθη η ακόλουθος σπουδαιότητα πρότασις, διά της οποίας προλαμβάνει ο Λεύκιππος την υπό των νεώτερων φιλοσόφων λεγομένην άρχην της αιτιότητας: «Ούδέν χρήμα μήτην γίνεταί αλλά πάντα εκ λόγου τε και ύπ' ανάγκης» (Κανέν πράγμα δεν συμβαίνει χωρίς αίτιον, αλλά όλα έξ ώρισμένης αίτίας και υπό την πίεσιν της ανάγκης).

Ο Λεύκιππος άφείλει την δόξαν του εις την περί άτόμων θεωρίαν του. Ο Γάλλος Κομνόντ γράφει ότι «ούδεμία ιδέα έξ όλων μάς άφηκε η αρχαιότης, έσχε μεγαλύτερα και παρωσιείαν έπιτυχίαν, όση η άτομική. Ο Γκόμπερτζ σημειώνει εις τό έργον του «Οι Έλληνες στοχασταί» ότι η νεώτερη άτομική θεωρία κατάγεται άπ' εύθείας από την θεωρίαν του Λευκίππου και του Δημοκρίτου. Ο Γκασσέντ κατά τόν 16ον αιώνα άφορμάται από την μελέτης της. Ο Καρτέσιος, έν και την άπορρίπτει, όμως την ακολουθεί ως προς την μηχανικήν εξήγησιν των φυσικών φαινομένων. Ο ίδιος έχει εκφράσει τόν όρθον ότι είναι δυνατόν να θεωρηθί τό μέρος τούτου του συστήματος του συρραφή από τά ράκη του Δημοκρίτου.

Εις την ανακάλυψιν της άτομικής θεωρίας έθρυσεν ο Λεύκιππος άσφυρηθείς κυρίως από τας διδασκαλίας του Ζήνωνος. Διά να άντικραθή ο Έλεάτης σοφός τούς Πυθαγορείους είχε χρησιμοποιήσι τό έπιχείρημα της διδομοίας, διδάσκον ότι δύναμέθα να υποδιαιρέσωμεν επί άπειρον τά μεγέθη και τά σώματα. Ο Λεύκιππος διαφωνών προς τόν Ζή-

ωνα δεν παραδέχεται ότι είναι δυνατή η επί άπειρον διχοτομία αλλά φρονεί ότι έν τέλει θα φθάσωμεν εις κάτι τό όποϊον δεν είναι επιδικτικόν διαιρέσεως. Το άπειρος ελάχιστον τούτου συστατικόν της πραγματικότητος, πρό του όποιου σταματά η διαιρετική τομή, τό άνώρισον ο Λεύκιππος άτομον, εισαγγών πρώτος τόν όρον τούτον, όστις προσέλαβε σήμερον κεντρικήν σημασίαν διά την όλην έρευναν του σύμπαντος. Τά άτομα τούτα έχουν όλα τά προσόντα άττου άπέδιδεν ο Παρμενίδης εις τό όν. Δεν έχουν μέσα εις τόν έαυτόν τών κανέν κενόν και διά τούτο δεν δύναται ούτε να διαιρεθών ούτε να ύπαστθών άλλοίωσιν ύπ' άλλου τινός όντος. Είναι άπαθη» και άνώλεθρα όπως τό όν του Παρμενίδου. Παρουσιάζουν συμπαγή πυκνότητα και έλλειψιν πάσης ποιότητος. Εις τό σύμπαν υπάρχει άπειρον πλήθος τούτων άτόμων, τά όποια παρουσιάζουν μόνον τρεις θεωρούσας διαφέροντας, κατά τό σχήμα «ρυσμός», κατά την θέσιν «τροπή» και κατά την τάξιν «διασπγή». Επεξηγών τούς όρους τούτους ο Άριστοτέλης λέγει ότι τό Α διαφέρει από τό Ν κατά τό σχήμα, τό ΑΝ από τό ΝΑ από την τάξιν και τό Η από τό Ι όπερ προκύπτει από την διαφορετικήν του αύτου στοιχείου τοποθέτησιν κατά την τάξιν. Όλα τά συγκριμένα άντα αποτελούνται από άθροίσματα άτόμων. Αι ιδιότητες δε των πραγμάτων δεν άφείλονται εις ποιοτικές διαφοράς, αλλά πρόκύνονται, άττου στερούνται, οισσθήποτε ποιότητος, αλλά προκύπτουν από τας τρεις ανώτερου μνημονευθείσας αυτών διαφοράς. Αι ποιοτικά διαφορά των πραγμάτων εξηγούνται διά τας διαφοράν του σχήματος, της τοποθετήσεως και των συνδυασμών των άτόμων. Κατ' αυτόν τόν τρόπον η ποιότης άνάγεται εις καθαρώς μαθηματικές, ποσοτικές σχέσεις. Πάσα έν τώ κόσμω παρατηρούμενη μεταβολή άνάγεται έν τελευταία αναλύσει, εις μεταβολάς της τοποθετήσεως και του συνδυασμού των άτόμων. Άλλά δια να είναι δυνατή η μεταβολή πρέπει να ύπαρξη κενός χώρος. Επίσης και τά άτομα προϋποθέτουν χώρο, έντός του όποιου θα ήδύνατο να κινήθουν. Ως δεύτερον λοιπόν στοιχείον αναγκαζέται να δεχθί ο Λεύκιππος τόν κενόν χώρον. Ως προς τούτο διαφωνεί προς τούς Έλεάτας, όστινες έαυτίους τόν κενόν χώρον με τό μη όν και διά τούτο ηρώουον την ύπαρξιν του. Συνδιαλλάσσει συνεπώς η άτομική θεωρία τό όν προς τό μη όν, θεωρούσα τό μέν όν ως πλήρες, τά δε μη όν ως κενόν χώρον. Παρ' όλον ότι φαίνεται η θεωρία αυτή προσδεμένη εις τά δεδομένα των αισθήσεων, όμως επειδή άσφυνηρίζει την ύπαρξιν του χώρου, όστις δεν είναι κάτι όπερ προπίπτει άμέσως εις τας αισθήσεις, υπερβαίνει την άσπλή αισθησιακρατίαν και προχωρεί προς τόν νοητόν κόσμον τών μη αισθητών μαθηματικών σχέσεων. Άλλά και με την παραδοχήν των δύο τούτων θεμελιωδών δεδομένων, δηλαδή των άτόμων και του κενού χώρου, άκόμη δεν είχε καταστή δυνατή η εξήγησις της πραγματικότητος. Είναι δυνατόν να ύπάρχουν τά άτομα έν ήρεμία έντός κενού χώρου. "Αν δεν σημειωθί όμως κίνησις, δεν θα παραχθί ο έν τή πραγματικότητι υφιστάμενος κόσμος. Διά τούτο η άτομική θεωρία αναγκαζέται να δεχθί ε: τά άτομα ευρίσκονται αινάτως έν κινήσει. "Η κίνησις θεωρείται άχώριστος ιδιότης των άτόμων. Ευρίσκονται προσηνώς τά άτομα εις κίνησιν, εκ δε της κίνεσως των προέχονται μηχανικά δράσεις και αντίδρασεις, όστινες έπαρκούν διά να εξηγήσωμεν τας έν τώ κόσμω συμβαινούσας μεταβολάς. "Ότι η άτομική θεωρία δεν δύναται να εξήγηση την προέλευσιν της κίνεσως, είναι μία καταφανής έλλειψις της, την όποιαν έσρημείωσεν ο Άριστοτέλης. Δεχόμενος όμως την ύπαρξιν της κίνεσως ο Λεύκιππος κατορθώνει να συμβιδάση την στατική άποψιν του Παρμενίδου προς την δυναμικήν θεωρίαν του "Ηρακλείτου. Διά τούτο κατατάσσεται και αυτή εις τά συνδυαστικά συστήματα.

Δημόκριτος (460 — 370 π.Χ.). Περισσότερας είδήσεις έχομεν περί της ζωής του παρά τώ Λευκίππω μαθητεύσαντος Δημοκρίτου. Κατήγετο εκ τών "Αθηνών, έπεχείρησε δε πολλά ταξίδια εις την Περσίαν, Βαβυλώνα και Αίγυπτον. Επανερχόμενος εκ τούτων διήλθε διά τών "Αθηνών, ένθα ούδεις τόν επρόσεξε. Την πικρίαν διά τόν παραγνωρισμόν του την εκφράζει έν δραχμύτατον άπόσπασμά του: «"Ηλθον γάρ εις "Αθήνας και όστις με έννοκεν» ("Ηλθον εις "Αθήνας και κανείς δεν με επρόσεξε). Υπήρξε πλουσιωφώτατος, άσχοληθείς με όλα τά είδη του ήσθητού. Ως μαθηματικός, ίσταται εις την πρώτην γραμμήν της γυγκοσμίου διανοήσεως. Συγχρόνως ήσχολήθη με την φυσικήν, την ήθικήν, την αισθητικήν, την γραμματικήν και την Ιστορίαν του πολιτισμού. Κατά την εποχήν του Ρωμαίου αυτοκράτορος Τιβεριού εξέδωκε τά έργα του

Δημόκριτος.

"Αβδηρίτου σοφού ο Θράσυλλος κατά τετραλογία. Κατά τό περιεχόμενον τά συγγράμματα διηρόθησαν εις πέντε ομάδας, ήτις εις Φυσικά, "Ηθικά, Μαθηματικά, Μουσικά και Τεχνικά. Υπήρξεν άσεβρώμενος εις την θεωρητικήν ζήτησιν. Μία άρχαία μαρτυρία μάς πληροφορεί ότι έπρωτίμα να εύρη την αιτιολογικήν εξήγησιν ενός φαινομένου ποσά να γίνη βασιλεύς τών Περσών: «Βούλεσθαι μάλλον μίαν εύρεν αιτιολογίαν η την τών Περσών οι βασιλείαν γενέσθαι». Εκ τού ανακαλυφθέντος παλιμψήστου κώδικος, εις έν είχε γραφή τό έρ-

γον του Ἀρχιμήδους: Ἐπερι μηχανικῶν θεωρημάτων πρὸς Ἐρατοσθένη ἑφοδος, ἐγνώσθη ὅτι πρῶτος αὐτὸς εἶχεν εὐρεῖν τὰς σχέσεις αἰτίας ὑφίστανται ἀπὸ ἀπόψεως ὄγκου μετὰ τοῦ κένου καὶ τοῦ κυλίνδρου καὶ τῆς πυραμίδος καὶ τοῦ πρίσματος. Πρῶτος δὲ διείδεν ὅτι ἀναρρητὴς πρέπει τὰ συνιστάμενα τῶν ἐπιφανείων τοῦ κένου γεωμετρικὰ στοιχεῖα νὰ εἶναι ἀπειροελάχιστον μεγέθους. Εἰς τὸν νεώτερον χρόνον ὁ Καβαλιέρι ἐχρησιμοποίησε τὴν παρατήρησιν ταύτην τοῦ Ἀδδρήϊτου σοφοῦ, τέμνων συνεχῶς τὸν κύλινδρον καὶ τὸν κώνον διὰ ἐπιπέδων παραλλήλων πρὸς τὴν βάσιν καὶ ἐξ ἴσου ἀπ' ἀλλήλων ἀπεχόντων.

Εἰς τὰς γενικὰς περὶ τοῦ σύμπαντος δοξασίας ἀκολουθεῖ τὰς ὑπὸ τοῦ Λευκίππου διατυπωθείσας θεωρίας. Προχωρεῖ συνικῶν περαιτέρω διασαφηνίζων καὶ συμπληρώνων ταύτας. Σπουδαιότητα εἶναι ἡ συμπλήρωσις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰς ἰδιότητες τῶν πραγμάτων καὶ ἐκφραζομένη διὰ τῆς προτάσεως: «Νόμω χροῖν, νόμω γλυκῦ, νόμω πικρῶν» ἐπεὶ δὲ ἄτομα καὶ κενόν. «Τὰ χρώματα ὑπάρχουν φαινομενικῶς (δηλαδή συμφώνως πρὸς ὑποκειμενικὴν σύμβασιν), φαινομενικὴ εἶναι καὶ ἡ γλυκύτης, καὶ ἡ αἰσθησις τοῦ πικροῦ· εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν».

Διὰ τῆς ἀνωτέρας ἐκτιθεμένης δοξασίας του προλαμβάνων τούτους νεώτερους φιλοσόφους καὶ ἐπιστήμονας, ὁ Ἀδδρήϊτος σοφὸς διαχωρίζει τὰς ἰδιότητας τῶν πραγμάτων εἰς πρῶτους (ἀντικειμενικὰς) καὶ δευτερευούσας (ὑποκειμενικὰς). Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν ἐξέφρασε καὶ ὁ Γαλιλαῖος εἰς σύγγραμμά του ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1623 εἰς τὸ ὅποιον γράφει: «Ὅταν συλλαμβάνω μὲ τὴν σκέψιν μου μίαν ὕλην, ἢ σωματικὴν οὐσίαν, δεῖ δύναμαι νὰ μὴ σκεφθῶ συγχρόνως ὅτι εἶναι πεπερασμένη καὶ ὅτι ἔχει αὐτὴν ἡ ἐκείνη τὴν μορφήν... ὅτι εὐρίσκεται εἰς αὐτὸν ἢ ἐκείνου τὸν τόπον, ὅτι ἔχει ἐπάσθην ἢ δὲν ἔχει μὲ τούτο ἢ ἐκείνο τὸ σῶμα. Ἐξ ἀντιθέτου εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ γούτις, ἡ ὄσμῃ καὶ τὰ χρώματα ἐν σχέσει μὲ τὸ ἀντικείμενον ἐν τῷ ὅποιῳ ἔχουν τὴν ἔδραν των δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά καθαρὰ ὀνόματα: «Non sieno altro che puri nomi». Ἄν προσέξῃ κανεὶς εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Γαλιλαίου ἀνευρίσκει μέσα εἰς αὐτὰ καὶ τὸν «φυσικόν», καὶ τὴν «τροπήν» καὶ τὴν «διαθίγην» τοῦ Δημοκρίτου ὡς καὶ τὸν διαχωρισμὸν τῶν ἰδιοτήτων εἰς ἀντικειμενικὰς καὶ ὑποκειμενικὰς. Κατὰ τὸν Δημοκρίτον ἡ ὀξύτης ἢν παρέχει ἡ γεύσις πράγματι τινος παράγεται ἐξ ἁτόμου ὅπερ κατὰ τὴν μορφήν ἐμφανίζει ὀξύτητα γωνίας, ἡ γλυκύτης παράγεται ἀπὸ ἄτομα στρογγύλου σχήματος. Μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος εἶχεν ἐπιζήσει ἡ θεωρία αὐτὴ τοῦ Δημοκρίτου. Ὁ Ἀλέξανδρος φων Χουμπολτ ἔχει προσπαθῆσαι νὰ ἐξηγήσῃ τὰς διαφορὰς τῆς γεύσεως ἀνάγον τὰυτά εἰς μορφολογικὰς ἰδιότητας τῶν γεωμετρικῶν ὕλων. Ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἀδδρήϊτου σοφοῦ κατὰ τὴν ὅποιαν τὰ ἄτομα ἀποτελοῦν συνδυασμοὺς ἀγκιστρωνόμενα βιωματῶν ἀνευρίσκεται ἐπιζῶσα εἰς τὸν Καρτέσιον καὶ τὸν ἀστρονόμον Χουίγγεως.

Σπουδαιότατον καὶ μὴ διεκρινισθὲν εἰσέτι ζήτημα ἀποτελεῖ ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἀντιλήψεως ἢν εἶχεν ὁ Δημοκρίτος περὶ τῶν ἁτόμων. Δύο εἶναι αἱ ὑποστηριζόμεναι ἐν σχέσει μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπόψεις. Ἡ μία ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἀδδρήϊτος σοφὸς λέγων ἄτομα ἐνοεῖ τὰ ἀπειροελάχιστα συστατικά τῆς ὕλης. Ἡ ἄλλη ὑποστηρίζει ὅτι ἔκαμεν διάκρισιν μετὰ τῶν ἁτόμων ὡς ὕλικόν δεδομένον καὶ ὡς καθαρὰ γεωμετρικὸν στοιχείον. Κατὰ τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν δευτέραν θέσιν τὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου πρέπει νὰ ταυτισθῶν μὲ τὰ ἀδιάρτητα (indivisibilia) τοῦ Καβαλιέρι (1598—1647), τὰ «ἐλάχιστα μέρη» (partes minutissime) τοῦ Κεπλέρου, τοὺς «παραγόντας ἢ ρύσεις» (momenta fluxionum) τοῦ Νεύτωνος καὶ τὰ διασπορικά τῶν Λεϊβνίτων. Συνεπῶς ὁ Δημοκρίτος ἔκαμεν διάκρισιν μετὰ τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἁτόμων. Τὸν μαθηματικὸν τοῦτον ἀτομισμὸν ἔχει ὑπ' ὄψιν του, ὁ Πλάτων εἰς τὸν Τίμαιον, ἐνθα διδάσκει ὅτι τὰ σώματα συνίστανται ἐκ στοιχειῶδων πρωταρχικῶν τριγώνων. Ἄν δὲν ἦσαν ἐξ ὀλοκλήρου μαθηματικῆς φύσεως τὰ ἄτομα, ὑποστηρίζουν ἐρευνηταί τινες, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου ὁ Πλάτων εἰς τὴν κοσμοποιίαν τοῦ Τιμαίου.

Καὶ αἱ γνωσιολογικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ Δημοκρίτου ἐφάνησαν εὐνοούσαι τὴν δευτέραν ἀποψιν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι αὐτὸς διέκρινε δύο εἶδη γνώσεως, τὴν ἐπιπολαίαν καὶ τὴν βυθυτέραν. Ἐνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι, ἡ μὲν γνῶσις ἡ δὲ σκοπίη. «Ἐλεγε δὲ ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑπάσχει εἰς τὸν βυθόν. Ἐπεὶ δὲ οὐδὲν ἴδμεν ἐν βυθῷ γὰρ ἀλήθεια» (Πραγματικῶς οὐδὲν γνωρίζομεν, διότι ἡ ἀλήθεια κρύπτεται εἰς τὸ βάθος). Δὲν εἶναι συνεπῶς ἀπίθανον τὰ σωματικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἁτόμων νὰ τὰ ἐποθεῖται εἰς τὴν σκοπιὴν γνῶσιν, ὅπότε ἔμενε μόνον ἡ εἰς τὸν μαθηματικὸν λογισμὸν προσίτη γνώσις. Εἰς ἐν ἀπόστασμά του γράφει: «Ἐνώμης δὲ δύο εἰσὶν ἰδέαι ἡ μὲν γνῶσις, ἡ δὲ σκοπίη· καὶ σκοπίη μὲν τῆδε σύμπαντα, ὅμης, ἀκοή, γεύσις, ψαύσις, ἡ δὲ γνῶσις, ἀποκεκριμένη δὲ ταύτης· ἐταν ἡ σκοπίη μηκέτι δύνηται μήτε δρῆν ἐπ' ἐλαττον μήτε ἀκούειν μήτε ὀδμεῖσθαι μήτε γεύεσθαι μήτε ἐν τῇ ψαύσει αἰσθάνεσθαι, ἀλλ' ἐπὶ λεπτότερον (δὲν) ζήτησι, τότε ἐπινύεται ἡ γνῶσις ὅτι ὄργανον ἔχουσα τοῦ νόσου λεπτότερον». (Ἐπάρχουν δύο εἶδη γνώσεως, ἡ μία γνῶσις, ἡ δὲ ἄλλη νόσος· καὶ εἰς μὲν τὴν νόσον ἀνῆκουν ὅλα τὰ ἀκόλουθα, ἡ ὅμης, ἀκοή, ὄσμῃ, γεύσις, ἀσπῆ ἢ δὲ γνῶσις γινώσκου εἶναι ξεχωρισμένη ἀπὸ αὐτῆν. Ὅταν τὸ ἀντικείμενον εἶναι ὑπερβολικὰ μικρὸν ὥστε ἡ νόσος γινώσκου νὰ μὴ δύναται νὰ τὰ ἴδῃ, νὰ τὰ ἀκούσῃ, νὰ τὰ δῶ-

κίμασῃ διὰ τῆς ὄσμῆς, γεύσεως καὶ τῆς ἀσπῆς, τότε ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιπέδσεως μιᾶς λεπτότερας ζήτησεως, τότε ἐμφανίζεται ἡ γνῶσις γινώσκου, ἐπεὶ ἔχει ὄργανον λεπτότερον, δηλαδή τὴν σκέψιν).

Ὁ Δημοκρίτος λέγει ὅτι ἡ ἀληθινὴ γνῶσις εἶναι ἐκείνη ἣτις χρησιμοποιεῖ τὴν σκέψιν, ἀπαλλασσομένη ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς τῆς αἰσθήσεως. Δὲν διασαφηνίζει ὅμως ἂν τὸ ἀντικείμενον τῆς εἶναι κατὰ τὸ σωματικὸν ἢ τὸ νοητὸν. Ἀρκεῖται μόνον νὰ σημειώσῃ ὅτι εἶναι ἀπειροελάχιστον εὐρισκόμενον κάτω ἀπὸ τὸ κατώφλιον τῶν αἰσθήσεων.

Ἄξια πολλῆς προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ ἠθικαὶ γνώμαι του. Εἰς αὐτὰς ὑποστηρίζει μίαν ἠθικὴν, ἣτις ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἠδονιστικὴν ἀπόλαυσιν. Ἡ βάση τῆς ἠθικῆς του γνωμολογίας εἶναι τὸ μέτρον. Καὶ εἰς τὸ σημείον τοῦτο καθίσταται προδήλον ὅτι ἀποδίδεται εἰς νοητὰς μορφολογικὰς σχέσεις καὶ οὐχὶ εἰς ὕλικα περιεχόμενα.

Τὸ ἀτομιστικὸν σύστημα μετερρυθμισθὲν ἀργότερον ἐπὶ τὸ ὑλιστικώτερον ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου, εἰς δὲ τοὺς νεώτερον χρόνους ἐχρησιμοποίηθ' ὡς ὑπόβαθρον τοῦ ὕλισμοῦ. Οἱ ἰδρυταὶ του ὅμως δὲν τὸ εἶχον σχεδιάσει μὲ τισάτους προθέσεις. Ἡ ἐπιθυμία των ἦτο νὰ ἐξηγήσουν διὰ τοῦ λογισμοῦ τὴν συγκεκριμένην ποικίλιαν τῶν βιῶν καὶ τῶν φαινομένων. Καὶ εἰς αὐτοὺς σημειώει τὴν παρουσίαν τῆς ἐντονου ὀυλολογικῆς αἰσθήσεως. Αἰσθάνονται ὅτι τὸ ὄν ὑπάρχει ὡς δεδομένον αἰώνιον καὶ ἀκατάλυτον. Διείδον ὅτι ἡ στερότης τοῦ ὄντος δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸν μακροκόσμον τῶν μεγίστων, ἀλλ' εἰς τὸν μικροκόσμον τῶν ἐλαχίστων. Εἰς τὸ ἀμερῆ καὶ ἀδιάρτητον ἐναπόκειται ὀλοκλήρως ὁ δυναμισμὸς τοῦ ὄντος. Διὰ τὰ δύναται νὰ συντηρηθῇ ὁ κόσμος καὶ νὰ ἀντιμετωπιήσῃ τὸ μὴ ὄν πρέπει εἰς τὸ ἄτομον νὰ εἶναι συσσωρευμένη ἀπέραντοι δυνάμεις ἀτομικῆς. Ἡ νεωτέρα ἀτομικὴ φυσικὴ, ὀδηγηθεῖσα διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου εἰς τοὺς κόσμους τοῦ ἀπειροελάχιστου, εὐρίσκει σήμερον ἐμπράκτως ἐπὶ αὐτοὺς ὑπάρχουν ἀστείρευτοι πηγαὶ ἐνεργείας.

Η ΤΕΛΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ

Ἄναξαγόρας (500—428 π.Χ.). Κατήγετο ἐκ Κλαζομένων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Κατὰ τὸ 462 π.Χ. ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου συνεδέθη διὰ στενῆς αἰκείότητος μὲ τὸν Περικλέα. Κατηγορηθεὶς ἐπὶ ἀσεβεία κατὰ τὸ 432 π.Χ., ἐρήθη εἰς τὰς φυλακὰς καὶ διὰ τῆς βοήθειας τοῦ Περικλέους κατάρρωσε νὰ διαφύγῃ τὴν θανατικὴν ποινὴν καὶ νὰ ἀπαυρῆ εἰς Λάμιακον, ἐνθα ἴδουσα φιλοσοφικὴν σχολὴν. Τὰς δοξασίας του ἐξέθεσεν εἰς τὸ σύγγραμμά του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπερὶ φύσεως», ὅπερ ἀνεγινώσκето ὑπὸ εὐρυτάτων κύκλων ἐν Ἀθήναις. Ἐκ τοῦ ἔργου του διεσώθησαν μόνον ἀποσπάσματα. Ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ἐπεδόθη εἰς τὴν θεωρητικὴν ἐρευνᾶν τῶν οὐρανόων φυσικῶν φαινομένων. Ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ἠγαλεῖτο μὲ τὴν «μετεωρολογίαν», δηλαδή μὲ τὴν ἐρευνᾶν τῶν φαινομένων ἄτινα συμβαίνουν οὐ μόνον εἰς τὴν ἀτμοσφαιρᾶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην ἐν γένει τὴν περιοχὴν τῶν οὐρανόων. Τὰ γενικώτερα φιλοσοφικὰ προβλήματα, ἄτινα τὸν ἀπασχόλησαν, ἦσαν δύο: Τὸ εἰς τὴν ὕλην ἀπ' ἐνὸς ἀναφερόμενον καὶ τὸ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως. Συμμερίζεται κατ' ἀρχὴν τὴν δοξασίαν τοῦ Παρμενίδου, ὅτι τὸ ὄν δὲν δύναται νὰ παρασθῇ ἐκ τοῦ μηδενὸς οὔτε νὰ ἐξαφανισθῇ εἰς τὸ μηδέν. Γένεσις καὶ θορὰ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον ἀνάμειξις καὶ διαχωρισμὸς τῶν ἀρχικῶν ὕλων. «Τὸ δὲ γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι οὐκ ὀρθῶς νομίζουσιν οἱ Ἕλληνας· οὐδὲν γὰρ χρῆμα γίνεται οὐδὲ ἀπόλλυται, ἀλλ' ἀπ' ἐόντων χρημάτων συμμαίγεται τε καὶ διακρίνεται. Καὶ οὕτως ἂν ὀρθῶς καλοῖεν τὸ τε γίνεσθαι συμμαίγεσθαι καὶ τὸ ἀπόλλυσθαι διακρίνεσθαι». (Τὰς λέξεις γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι ἐσφαλμένως τὰς χρησιμοποιοῦσιν οἱ Ἕλληνας, διότι κανεὶν πράγμα δὲν γίνεται καὶ δὲν γάνεται, ἀλλ' ἐμφανίζεται κατὸν ἄνομίμως καὶ ἀποχωρισμὸν ἀερωμένων ἀπὸ πρᾶγματα ἄτινα ὑπάρχουν. Καὶ ταυτοτατοῦτως θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ χρησιμοποιοῦν (οἱ Ἕλληνας) ἀντὶ τῆς λέξεως γένεσις τὴν λέξιν ἀνάμειξις καὶ ἀντὶ τῆς λέξεως ἐξαφανισμὸς τὴν λέξιν ἀποχωρισμὸς).

Ἐν τῇ φύσει εἶναι δεδομένα ὀρισμένα ὕλικα στοιχεία, τὰ ὅποια ὁ Ἄναξαγόρας ἐκάλει «σπέρματα» ἢ «σπέρματα χρημάτων» ἢ «χρήματα», οἱ δὲ μεταγενέστεροι κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ ὀνόμασαν «ομοιομερῆ». Εἶναι ταῦτα ἐν ἄπειρον πλῆθος αἰωνίως ὑφισταμένον σωματιδίων, ἄτινα δύναται νὰ κατασταθῶν εἰς ομάδας οὐσιῶν αἰτινας ἔχουν τὴν αὐτὴν ποιότητα. Ἡ ὕλη, κατὰ τὴν ἀντίληψιν του, δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρα ἀπλὰ στοιχεία, ὅπως ἐβδόσκον ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ἀλλὰ ἀπὸ σωματιδία ἄτινα ἐμφανίζουσι ποικιλιάτας ποικιλίας. Ἡ θεωρία τοῦ Κλαζομενίου σοφοῦ πλησιάζει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν χημικῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, οἷτινες ἀμιλοῦν περὶ ὑπάρξεως χημικῶν στοιχείων, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον ἐμφανίζει ὀρισμένης χαρακτηριστικῆς ἰδιότητος. Ἡ σύγχρονος χημικὴ ἐρευνᾶ προσπαθεῖ νὰ ἀναγάγῃ τὰς ποικιλίας συνθέσεις τῆς ὕλης εἰς ἀρχικὰ στοιχεῖα. Ὁ Ἄναξαγόρας ἐδέχετο μίαν ἄπειρον ποικίλιαν ἀρχικῶν οὐσιῶν καὶ κατέτασεν εἰς αὐτὰς ἐνώσεις τὰς ὁποίας ἡ σημερινὴ χημεία θεωρεῖ ὀργανικὰς συνθέσεις. Οὕτω π.χ. ἡ σὰρξ διὰ τὸν Ἄναξαγόραν εἶναι ἀρχικὰς δεδομένη οὐσία καὶ οὐχὶ ὀργανικὴ ἐνώσις. Τὰ ἀποτελούντα τὴν ὕλην στοιχεῖα ἐθεώρει ὁ Ἄναξαγόρας ἄπειρα καὶ κατὰ τὸ πλῆθος καὶ κατὰ τὴν σμικρότητα, Ἐδέχετο δὲ τὴν ἐπ' ἄπειρον διαίρε-

τότητα της ΐλης. "Όσον και αν διαίρουμεν τήν ΐλην, ΐλεγεν, αὐδέποτε θά φθάσωμεν εἰς κάτι, τὸ ὅποιον θά εἶναι ἐλάχιστον. Ἐκτὸς τούτου ἡ ΐλη διδεται πάντοτε ἐν ἀναμίξει. Εἰς πᾶν πρᾶγμα ὑπάρχει, ΐλεγε, μέρος ἐκ πάντων τῶν ἀρχικῶν σωματιδίων. Οὕτω εἰς τὰς τροφὰς διὰ τῶν ὁποίων συντρεῖται ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχουν ὅλα τὰ ὀργανικὰ στοιχεῖα ὅτινα συναπαρτίζουσι τὸν ὄργανισμὸν τοῦ, καὶ σάρκες, καὶ ὀστά καὶ ῥίχες κλπ., ἀλλὰ λόγῳ τῆς μικρότητός των καὶ τῆς ἀτελείας τῶν αἰσθησῶν δὲν εἶναι ἡ παρουσία των ἀντιληπτή. "Ότι λοιπὸν ὑπάρχει εἰς τὸν μακρόκοσμον ὑπάρχει καὶ εἰς τὸν μικρόκοσμον καὶ εἰς πᾶν πρᾶγμα ὑπάρχει μέρος ἐκ πάντος ἄλλου πρᾶγματος, ἀλλ' ἕκαστον πρᾶγμα γίνεται προσῆτον εἰς τὴν γνῶσιν ἀνάλογως τοῦ ἐπικρατοῦτος ἐν αὐτῷ στοιχείου. Ἐάντων μὲν ἐν πᾶσιν ὄντων, ἕκαστου δὲ κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἐν αὐτῷ χαρακτηριζομένου (ὅπως λέγει ὁ Σιμπλικίος). ("Ἐνθ' ἐν πάντα εὐρίσκονται εἰς αἰσθητῶν τε ὄν, ἕκαστον ἢν χαρακτηρίζεται ἐκ τοῦ ἐπικρατοῦτος ἐν αὐτῷ στοιχείου). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Κλαζομένηος σφοδρὸς δέχεται ὅτι ἀπαντᾷται εἰς τὴν φύσιν ἡ συνεισφορά σωματιδίων τῆς αὐτῆς ποιότητος. Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει χρειάζεται νὰ εὐρεθῇ ἡ αἰτία ἥτις ὠθεῖ τὰ στοιχεῖα νὰ ἐξεέλθουν ἀπὸ τὴν ἀδιάκριτον ἀναμίξιν καὶ σύγχυσιν καὶ νὰ συναπαρτίσων ταξιδηθέντα κατὰ ὄρισμένας ποιότητας συνολα, δηλαδὴ τὸν λεγόμενον ἕνα ἢ πολλοὺς κόσμους.

"Ἀντιμετωπίζων τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα δ' Ἀναξαγόρας, λέγει ὅτι ἡ ἐπιθέουσα τὴν διάκρισιν καὶ χωρισμὸν αἰτία δὲν δύναται νὰ εἶναι φύσεως ὕλικῆς. Διότι ἐάν ἦτο ὕλικῆς φύσεως, δὲν θά ἠδύνατο νὰ ἀσκήσῃ κυριαρχικὴν καὶ κατεδουτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ μίγματος, ἀλλὰ θά συμπαροῦετο εἰς τὴν ἀκαταμέτρητον σύγχυσιν. Τὴν διάκρισιν θά ἦτο ἰκανὴ νὰ ἐπιφέρῃ μόνον μία δύναμις, ἥτις τυγχάνει καθαρὰ πάσης ἀναμίξεως. Ὡς τοιαύτην κινητικὴν ἀρχὴν θεωρεῖ ὁ Κλαζομένηος σοφὸς τὸν νοῦν. Εἰς τούτων ἀποδίδει ἰδιότητος αἰτίας διαφέρουν ἀπὸ τὰς ὕλικας. Εἶναι τὸ λεπτότατον καὶ καθαρότατον ἐξ ὅλων τῶν ὄντων : «Ἔστι γὰρ λεπτότατον τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρότατον καὶ γνῶμην γε περὶ πάντος ἴσχει καὶ ἰσχύει μέγιστον» καὶ τὰ συμμειγμένονα τε καὶ ἀποκρινόμενα καὶ διακριόμενα πάντα ἔγνω νοῦς καὶ ὅποια ἐξελεῖν ἔσθεαι καὶ ὅποια ἦν, ἅσσα ἴν' μὴ ἔστι, καὶ ὅποια ἔστι, πάντα διεκόσμησε νοῦς. (Διότι εἶναι τὸ λεπτότατον καὶ καθαρότατον ἀπὸ ὅλα τὰ πρᾶγματα καὶ κατέχει ὀλοκληρωτικὴν κατανόησιν ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ μεγίστην ἀσκέει κυριαρχίαν ἐπ' αὐτῶν... καὶ ὅλα ὅσα ἀναμιγνύονται καὶ διακρίνονται καὶ ξεχωρίζονται τὰ ἐγγώρισεν ὁ νοῦς. Καὶ ὅλα τὰ ἔβαλεν εἰς τάξιν ὁ νοῦς, καθορίζων κατὰ ποῖον τρόπον ἐξελεῖν νὰ γίνων καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως ἐκέλευεν τὰ ὅποια ὑπῆρχον προηγουμένως, τὰ ὅποια τῶρα δὲν ὑπάρχουν καὶ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεώς των ἴν' ὑπαρχόντων πραγμάτων).

Ὁ νοῦς, κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν, δίδει τὴν πρώτην ὄψιν εἰς τὸ ἄπειρον μίγμα τῶν ἀπειρῶν σπερμάτων καὶ κατόπιν ταύτης ἀσκήζει νὰ δημιουργηθῇ ὁ κόσμος. Ἡ πρώτη κινητικὴ ὄψις προκαλεῖ ἐν τῷ σύμπαντι κυκλικὴν κίνησιν, περιχώρησιν, ἥτις διαρκῶς ἐξελπύεται εἰς κωνύτερον περιχώρησιν, ἐπιθέουσα διὰ τῆς δράσεως τῆς φυγόκεντρος καὶ κεντρομόλου μηχανικῆς δυνάμεως, τὴν συγκέντρωσιν τῶν ὁμοιογενῶν σπερμάτων εἰς ἰδιαίτερον χάρον. Τὰ ἄστρα σχηματίζονται ἐπειδὴ ἡ φυγόκεντρος δύναμις ἐκσφαιδονίζει γήινους ὄγκους πρὸς τὴν περιφέρειαν τῆς περιστρεφόμενης κοσμικῆς μάζης. Ἐπειδὴ δὲ ἡ περιστροφή γίνεται μετὰ μεγίστην ταχύτητος, οἱ ἐκσφαιδωνισθέντες ὄγκοι περιέρονται εἰς διάστημα κατὰ σπασιν. Ὁ Ἀναξαγόρας ἐξηγεῖ τὴν δημιουργίαν τοῦ σύμπαντος κατὰ τρόπον, ὅστις προλαμβάνει τὴν νεωτέραν θεωρίαν τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Λαπλάς.

Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ νοῦ ὡς κινητικῆς αἰτίας ἠνοήθη νέος δρόμος εἰς τὴν φιλοσοφικὴν διανοήσιν. Ὁ νοῦς θεωρεῖται οὐκ ἠμικίνη αἰτία, ἀλλὰ ἀνόπητος, ἥτις εἶναι προκίρσιμη ἐν ἀποσυνείδησιν, μὲ δυνάμιν τῆς κατανοήσεως τῶν ὄντων καὶ ἰκανότητα νὰ προκαλῇ ἐνεργείας ἐξυπηρετούσας καθορισμένους σκοποὺς. Ὁ ὕψιστος σκοπὸς δὲν ἐξυπηρετεῖται ἢ ὑπὸ τοῦ νοῦ προκαλούμενῃ κίνησιν, εἶναι ἡ ἐπιβολὴ ἐν τῷ σύμπαντι μίαν καθορισμένην τάξιν, «τῆς διακοσμήσεως». Οὕτω εἰσάγεται ἡ τεολογικὴ θεώρησις τοῦ κόσμου. Τὸ κοσμικὸν γεγονός ἐκλαμβάνεται ὡς δρῶν κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἐξυπηρετῇ ἐκ τῶν προτέρων τεθειμένους σκοποὺς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἔβασεν εἰς τὴν τεολογικὴν θεώρησιν ἀφορηθεὶς ἀπὸ τὰς ἀστρονομικὰς του παρατηρήσεις. Παρατήρησεν ὅτι ἐν τῷ οὐρανῷ κόσμῳ οἱ ἀστέρες ἐκτελοῦν περιοδικὰ κανονικὰ κινήσεις καὶ ἐκ τοῦ του ἔλαθεν ἀφορηθῆναι νὰ ἐπέκτεινῃ ἅς παρατηρήσεις του καὶ εἰς τὴν λογικὴν καὶ ἀβυσσολογικὴν περιοχὴν εἰς τὴν ὅποιαν εὐρεῖν ἐπικρατοῦσαν τὴν αὐτὴν τεολογικὴν σκοπιμότητα. Ἐπειδὴ δὲ παρατήρησεν ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ψυχὴ ἐμφανίζεται ὡς πηγὴ τεολογικῆς ἐνεργείας συνεσταύσας τὸν νοῦν μετὰ τὴν ψυχικότητα, Ὁ νοῦς εἶναι ἐν ὄν ἀνάλογον μετὰ τὴν ἐν ὄντων ψυχὴν καὶ καθαροῦ, ἀπὸ πάσης ἀναμίξεως μετὰ ἕκαστος οὐσίας. Ἐν ὅμως ἐν μετὰ ταῦτα ἰδιότητος ταυτίζεται μετὰ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἡ νεωτέρα ἐποχὴ ἐνομοζοῖ πνεῦμα. Συνεπὸς δικαίως ἐκείρεται ὁ Ἀναξαγόρας ὡς ἀρχηγῆτος, οὐ μόνον τῆς τεολογικῆς θεωρήσεως τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος, ἀλλὰ καὶ ὡς θέσας τὸ πρῶτον θεμελίον διὰ τὴν ἐποικοδόμησιν τῆς πνευματοκρατικῆς νοολογίας.

Σύγχρονος τοῦ Ἀναξαγόρου ὑπῆρξε καὶ ὁ Διογένης, ὁ καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἀπολλωνίας καὶ διὰ τοῦτο Ἀπολλωνιάτης καλούμενος. Οὗτος ἠθέλησε νὰ συνδυάσῃ τὴν

περὶ νοῦ θεωρίαν τοῦ Ἀναξαγόρου μετὰ τὰς δοξασίας τῶν Ἰωνίων φιλοσόφων, λαμβάνων ὡς ἀρχικὴν οὐσίαν τοῦ σύμπαντος τὸν ἄερα, ἀπέδωκεν εἰς ταῦτα ὅλας τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε θεωρήσει ὡς χαρακτηριζούσας τὸν νοῦν. Εἰς διασπῆν ἐκ τοῦ «Περὶ φύσεως» συγγραμματος τοῦ ἀπόσπασμα διατυπώται ἡ θεμελιώδης του δοξασία κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Καὶ μὴ δοκεῖ τὸ τῶν ὄντων ἔχειν εἶναι ὁ ἄνθρωπος καλούμενος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὑπὸ τούτου πάντας καὶ κυβερνασθῆναι καὶ πάντων κρατεῖν· αὐτὸ γὰρ μοι τούτο θεὸς δοκεῖ εἶναι καὶ ἐπὶ πάντων ἀφίχθαι καὶ πάντα διατεῖν θῆναι· καὶ ἐν παντὶ ἐνεῖναι. Καὶ ἔστι οὐδὲ ἕν ὅτι μὴ μετέγει τούτου μετέγει δὲ οὐδὲ ἐν ἑμοῖς τὸ ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, ἀλλὰ πολλοὶ τρόποι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἄερος καὶ τῆς νοήσεως ἔστιν» (Καὶ ἔχω τὴν γνῶμην ὅτι ταῦτα (τὰ στοιχεῖα) τὸ ὅποιον εἶναι προκίρσιμον μετὰ τὴν νόσιν, εἶναι ὁ ἀνομαζόμενος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἄνθρωπος. Καὶ ὑπὸ τούτου ὅλοι κυβερνῶνται καὶ κυριαρχεῖ ταῦτα ἐφ' ὅλων τῶν πραγμάτων. Ἐχω τὴν γνῶμην ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι θεὸς καὶ εἶναι πανταχοῦ παρόν, ἐξουσιάζει τὰ πάντα καὶ ἐνυπάρχει μέσα εἰς ὅλα. Καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ὅποιον νὰ μὴ ἔχῃ μετοχὴν ἐπάνω εἰς αὐτόν. Αὐτὴ ὅμως ἡ μετοχὴ εἶναι διαφορετικὴ δι' ἕκαστον πρᾶγμα. Ὑπάρχουν πολλοὶ διαβαθμίσεις τοῦ ἄερος, εἰς ταύτας δὲ ἀντιστοιχοῦν πολλοὶ διαβαθμίσεις τῆς νοήσεως).

Αἱ δοξασίαι τοῦ Διογένηος ἔσχον μεγάλην ἀπήχσιν εἰς τὸν λαόν διότι ἦσαν εὐκόλουτοι. Ὁ Ἀριστοφάνης αὐτὰς ἐνεῖ ὅτι ὄντι ἐν εἰς τὰς «Νεούλας», ὅταν πωλοῦσιν τὸν Σωκράτην ἀεροβατοῦντα (στίχ. 225 κ.ε. καὶ 828). Ἐπίσης ὑπαινιγμοῦς, ἀνεπαρομύνης εἰς τὴν διδασκαλίαν του εὐρίσκουεν καὶ εἰς τὰς «Γρωσάδας» τοῦ Εὐριπίδου (στίχ. 885).

Ὡς μαθητῆς τοῦ Ἀναξαγόρου ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἀργέλαος, περὶ τοῦ ὁποίου ἔχουεν μαρτυρίας ὅτι ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Σωκράτους. Ἐδέχεται ὅτι ἡ ὕλη ἀποτελεῖται ἐξ ὁμοιομερειῶν καὶ ὅτι τὴν πρώτην ὄψιν πρὸς δημιουργίαν τοῦ κόσμου τὴν δίδει ὁ θεός, ἐταυτίζει δὲ τὸν θεὸν μετὰ τὸν ἄερα. Ἀμφότεροι οἱ μνημονευθέντες φιλόσοφοι πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς ἐκλαίκεται τῶν δοξασίων τοῦ Ἀναξαγόρου. Προσεπέθησαν νὰ προσαρμώσουν τὴν περὶ νοῦ διδασκαλίαν του πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς παλαιότερας φυσικῆς φιλοσοφίας.

ΟΙ ΣΟΦΙΣΤΑΙ

(Ἡ ἀρνητικὴ πλευρὰ τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας)

Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος ἀρχίζει νὰ παρουσιάζεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν περιοχὴν μία ἐξ ὀλοκληροῦ νέα πνευματικὴ κίνησις, τῆς ὁποίας οἱ φορεῖς ἐκλήθησαν σοφισταί. Κατ' ἀρχὰς ἡ λέξις σοφιστῆς δὲν ἐνεῖχε μωτικὴν σημασίαν. Παραγομένη ἐκ τοῦ ρήματος σοφίζω, ἐσήμανε τὸν ἐμπειρὸν ἄνθρωπον, ὅστις δύναται νὰ κωμῆ καὶ ἄλλους ἐπίσης ἐμπειροῦς διὰ τῆς μεταδόσεως τῶν γνώσεών του. Ἡ ἀρχαία τῆς χρήσις τοῦ ρήματος σοφίζω ἀπαντᾷ εἰς τὰς «Ἔργα καὶ Ἡμέρας» τοῦ Ἡσιόδου ἐν στίχῳ 649, ἔθα ὁ ποιητῆς λέγει περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του : «Οὔτε τι καυτίλιος σεσοφισμένος οὔτε τι μῆν» (χωρὶς νὰ εἶμαι κάπως ἐμπειρὸς εἰς τὴν νουτιλίαν καὶ εἰς τὰ πλοία). Εἰς τὸν «Πρωμήθευ» τοῦ Αἰσχύλου ὁ Πρωμήθευς καλεῖται σοφιστῆς καὶ παραβαλλόμενος πρὸς τὸν Δία χαρακτηρίζεται σοφιστῆς «κωθέστερος», δηλ. κατώτερος. Εἰς τὴν καλὴν τῆς σημασίαν χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις ὑπὸ τοῦ Ἡρόδοτου καὶ τοῦ Πινδάρου. Ἡ μεταπτώσις τοῦ ἠμωσιολογικοῦ περιεχομένου φαίνεται ὅτι συνετελέσθη κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαι τοῦ πέμπτου αἰῶνος, μετὰ τὴν ἐκρήξιν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ἡ σοφιστικὴ κίνησις παρουσιάζει ὄρισμένα χαρακτηριστικά, δυνάμει τῶν ὁποίων ἐξεσνίζεται ὡς προσπάθειαι μετὰ ἴδιους σκοποὺς καὶ νὰ θέματα, τελείως διάφορα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὅποια εἶχον ἀσχολήσει τοὺς παλαιότερους φιλοσόφους. Ἡ κυριώτερα διαφορὰ ἐγκεῖται εἰς τὸ ὅτι διὰ τοὺς σοφιστὰς τὸ κοσμολογικὸν πρόβλημα δὲν ἀποτελεῖ θέμα ἐρεῦνης. Τὸ διαφέρων των στρέφεται πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὡς ἄνθρωπον καὶ ὡς μέλος τῆς κοινωνίας. Παραμερίζουν τὸ κοσμολογικὸν ζήτημα καὶ θέτουν ὑπὸ μελέτην τὰ ἠθικοκοινωνικὰ προβλήματα. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ τὸν κατεύθυνσις τοῦ ἀδελφῆ νὰ ἐξετάσων καὶ τὴν ἰκανότητα τῆς γνωστικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ὅλας ὅμως ταύτας τὰς ἐρεῦνας εἶναι ἐκδηλος ἡ ἐπιζητήσιμος πρακτικῶν σκοπῶν. Δὲν τοὺς ἐνδιαφέρουν τὰ ἐξεταζόμενα κοινωνικὰ καὶ γνωσιολογικὰ προβλήματα ἀπὸ θεωρητικῆς, ἀλλὰ ἀπὸ πρακτικῆς ἀόψεως. Δὲν τοὺς ἐμπνέει ὁ πόθος ἀποκτήσεως θεωρητικῆς γνώσεως, ἀλλὰ τὴν δραστηριότητά των τὴν κεντρίζει ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐπιτύχουν ὡς ἐπαγγελματίαι διδασκαλοὶ τῆς μαθήσεως καὶ νὰ ἀραλίσων διὰ τὸν ἑαυτὸν τοὺς ὑλικά πλεονεκτήματα. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ κοσμοθεωρία των εἶναι ὁ ὑποκειμενισμὸς καὶ ὁ σχετικισμὸς, ὅστις οὐδὲν καὶ μέγιστον τοῦ μηδενισμοῦ. Ἐπειδὴ ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως ἐμφεδῆλλον ἐν δύναται ἡ ἀνθρωπίνη γνωστικὴ δύναμις νὰ ἐῶρη τὴν ἀλήθειαν, δὲν προχωροῦν εἰς τὴν ἐρευνῆν τῶν τελευταίων ἀρχῶν. Διὰ τοῦτο δὲν τοὺς διακρίνει βαθεῖα πίστις πρὸς ὄρισμένας ἀρχὰς. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ἐμπειρισταὶ καὶ πραγματισταί. Καλλιεγοῦν τὰς ἐπιστήμας χωρὶς νὰ ἀσχολοῦνται μετὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ σοφιστικὴ κίνησις ἔσχεν ἐπὶ

Βρασιμ δια τήν διάδοσιν ἐν τῇ Ἑλλάδι τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Δικαίως δὲ ἐσχάτως ὁ Γαίγκερ ἔχει ἐξάρει τὴν ἀπὸ παιδευτικῆς ἀπόψεως συμβολὴν τῆς σοφιστικῆς κινήσεως. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἀποσιωπηθῇ ὅτι οἱ σοφισταὶ ἠσχολήθησαν κυρίως μὲ τὴν εὔρεσιν τῶν μεθόδων τῆς μεταδόσεως τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἱκανοτήτων. Ἐθεώρησαν τὴν παιδείαν ὡς δύναμις ἥτις εἶναι δυνατόν διὰ τεχνικῶν μεθοδολογικῶν τεχνασμάτων νὰ μεταφρασεῖται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ παιδευομένου. Ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων ἐστάθησαν ἀντιμέτωποι τῶν. Ἡ παιδεία εἰς τὰς χεῖρας τῶν σοφιστῶν κατήνησεν ἀπλῆ δεξιότητι. Δὲν ἠδύνατο νὰ νοήσουν τὴν παιδείαν ὡς κάτι, τὸ ὁποῖον προϋποθέτει τὴν ἐκ μέρους τοῦ παιδευομένου ἀναγνώρισιν τῆς ἐγκυρότητος ἐσχάτων ἀρχῶν καὶ κριτηρίων. Νὰ προχωρήσουν εἰς μίαν τοιαύτην περὶ τῆς παιδείας ἀντίληψιν τοὺς ἠμπούδιζεν ὁ ριζικὸς αὐτῶν ὑποκειμενισμὸς καὶ σχετικισμὸς.

Ἐν ἑπίσης θεμελιώδεις χαρακτηριστικὸν ὅπερ ἀσκι ἀποφαστικῆν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς σοφιστικῆς κοσμοθεωρίας εἶναι τὸ ξεριζωμὰ τῶν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινότητα. Οἱ σοφισταὶ ἐβράσαν ὡς περιπλανώμενοι διδάσκαλοι καὶ ὅσα άτομα ἄτινα δὲν ἠδύνατο νὰ αἰσθανθῶν τοὺς δεσμούς τῶν μὲ τὴν πολιτικὴν κοινότητα μέσα εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον γεννηθῆ. Ἐχρῶσαν τὴν συνείδησιν τῆς ἐρωτήσεως τῶν δεσμῶν οἱ ὁποῖοι συνέδεον τὸ μέλη τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ὁ Ἡράκλειτος ἦτο πεπεισμένος ὅτι ὁ νόμος τῆς πόλεως ἀποτελεῖ μερικευμένην ἐμάνεισιν τοῦ πογκρασίου θεοῦ νόμου, ὅστις συνέχει τὸ σύμπαν. Οἱ σοφισταὶ διεκήρυξαν ὅτι οἱ νόμοι γεννῶνται κατόπιν συμβατικῆς συμφωνίας τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Οἱ νόμοι, εἶπον, δὲν εἶναι «φύσει» ἀλλὰ «θέσει» ἀπλῶ δημιουργήματα τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Διὰ τῆς ἀντιλήψεως τῶν ταύτης ἐξαιροῦν θεοῦ τὴν ἀνθρωπίνην δημιουργικότητα, ἀλλὰ λόγῳ τοῦ ὑποκειμενισμοῦ τῶν τῆν ἀφίουν ἀπὸ ἀνταλογικῆς ἀπόψεως ἐκθετοὶ καὶ ἀνυπερασπίστον. Ὁ νεώτερος πολιτισμὸς πιστεύει εἰς τὴν δημιουργικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ ὅμως θεωρεῖ τὰ πολιτιστικὰ δημιουργήματα ὡς ἀκτινοβολίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεδίδει ἀνταλογικὴν ὑπόστασιν, δὲν περιπίπτει εἰς τὸν ὑποκειμενισμὸν καὶ τὸν ἠδενισμὸν τῆς σοφιστικῆς κοσμοθεωρίας. Καὶ οἱ προσηγορικῶς σοφοὶ εἶχον ἐπιχειρήσει μεγάλας περιηγήσεις καὶ τὰς δια οὐδὲν ὅμως εἶχον χαλαρώσει τοὺς δεσμούς τῶν μὲ τὴν πολιτικὴν κοινότητα, εἰς τὴν ὁποίαν ἠῆκαν. Ὁ Ἑλλάς ἠδὲν ἔσχετο ζωντανὸν διαφέρει διὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς ἰωνίας. Ὁ Ἡράκλειτος ἀπευθύνει σκληροῦς ὀνειδισμοὺς εἰς τοὺς συμπολίτας τοῦ διὰ τὰς πολιτικὰς τῶν ἀτασθαλίαις. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀναεῖκνύεται μέγας προστάτης καὶ εἰς τὸν δήμον, ὁ δὲ Ζήνων ἀπονησκει ἠρωϊκῶς διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆν πατρίδα τοῦ ἀπὸ τῆν τυραννίδων. Αὐτὸν τὸν σύνδεσμον μὲ τὴν πολιτικὴν κοινότητα τὸν ἔχουν χάσει οἱ σοφισταὶ. Ζοῦν ἐξω ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινότητα, μὴ δεχόμενοι νὰ συμμεριθοῦν τὴν μοῖραν τῆς καὶ ἀνοούμενοι νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ἐρωτήτα τῶν θεσμῶν τῆς. Τοῦτο ἀκριβῶς τὸ σημεῖον τοῦς χωρίζει ἀποφασιστικῶς ἀπὸ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα. Ἡ σοφιστικὴ κίνησις ἀπετελεῖ τὸ πρῶτον σύμπτωμα τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τῆς χαλαρώσεως τῆς πολιτικῆς συνειδήσεως. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς κοσμοθεωρίας τῶν δὲν ἀποτελεῖ ὁ διαφανιστικὸς ὀρθολογισμὸς. Τοιαύταις τάσεσι πρὸς ἕνα ὀρθολογικὸν διαφανισμὸν εἶχον παρουσιάσει καὶ οἱ Ἐλεῆται καὶ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Ἡράκλειτος. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τοὺς χωρίζει ἀπὸ τῶν κοσμοθεωρίων τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς εἶναι ἡ ἑλλειψις συνειδήσεως τῶν δεσμῶν οἱ ὁποῖοι συνέδεον τὸ ἄτομον πρὸς τὴν πολιτικὴν κοινότητα. Δικαίως λοιπὸν ἐκαρακτηρίσθη ἡ σοφιστικὴ κίνησις ὡς νοσηρὰ ἐκδήλωσις, ἥτις προσηγγελλε τὴν διάλυσιν τῆς πόλεως. Ἄν ἠθέλωμεν νὰ εὐρωμεν διὰ τοὺς σοφιστὰς κάτι τὸ ὁποῖον νὰ ἀποτελῇ τὸ ἀντίστοιχόν τῆς εἰς τὸν ἰδικὸν μας αἰῶνα, θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς παραβάλλωμεν πρὸς τὴν τάξιν τῆς λεγομένης διανοήσεως «τῆς ἰντελλικέντιας». Ὅπως καὶ ἡ σύγχρονος διανοήσις χωρὶς νὰ ἔχη συναισθήσιν τῶν δεσμῶν πρὸς τὴν πολιτικὴν κοινότητα δουλεύει εἰς τὴν ὑποκειμενισμὸν καὶ ἠδενισμὸν διὰ τὴν ἀσφαλίαν τῶν εἰδωμένων τῆς, οὕτω καὶ οἱ σοφισταὶ περιέτρεχον τὰς πόλεις διὰ νὰ συγκοινοῦσαν πλοῦτον καὶ ἔθετον τὴν σοφίαν τῶν εἰς τὴν διάδοσιν οὐδὲν ἄποτε. Εἰς τὰς δημοκρατουμένης ἰδίας πόλεις ἰς τὰς ὁποίας τὰ ζητήματα ἐλύοντο διὰ τῆς δημοκρατίας κοινῆς γνώσεως, εὐρισκον οἱ σοφισταὶ πολλοὺς μαθητὰς, οἵτινες ἐπεδίωκον νὰ ἀποκτήσουν τὴν τέχνην τῆς ῥητορικῆς διὰ νὰ δύνανται νὰ ἐξάπτουν τὰ πλήθη καὶ νὰ κατευθύνουν τὴν γνώμην τῆς πλειοψηφίας συμφῶνως πρὸς τὰς θελήσεις τῶν. Οἱ σοφισταὶ ἦσαν, ὅπως εἰς τὸν αἰῶνα μας, οἱ διδάσκαλοι τῶν μεθόδων τοῦ προσηγορισμοῦ, οἱ προσσκόοντες τοὺς δημογῶγους εἰς τὴν τέχνην τοῦ ἐπηρεασμοῦ τῶν μεγάλων λαϊκῶν μαζῶν. Διὰ ταῦτα οἱ ἐνοχῶν τὴν πρόθεσιν νὰ δόσασιν ὡς πολιτευόμενοι νεοὶ εἰς τὰς Ἀθήνας προεξάγοντες τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀπέτρεχον κατὰ κανὼνα τὴν κοινωνικὴν τάξιν, ἐκ τῆς ὁποίας προσεῖλκον πληθὺν μαθητευομένων. Συνεπῶς, πρὸς ἕνα τὰς ἀναμφισβητήτως ὑπερσείας τὰς ὁποίας προσέφερον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς διδασκαλικῆς τεχνικῆς, ἐν τῷ συνόλω τῶν ἀποτελεσάν ὀρθολογικὸν παράγοντα ὡς πρὸς τὴν εὐδοκίμειαν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Ἠνύσαν τὸν ὑποκειμενισμὸν καὶ τὸν ἀγαλίνων ἐγωισμὸν, ὅστις δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ θρασύη τὰς δεσμεύσεις καὶ τὴν σταθερότητα τοῦ κοινού πολιτικοῦ βίου.

Πρωταγόρας (480—411 π.Χ.). Κατήγετο ἐκ τῶν Ἀδδῶρων. Ἰδὲ εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὴν μέσῃ τοῦ 5ου αἰῶνος. Ὑπῆρξε φίλος τοῦ Περικλέους, ὅστις τοῦ εἶχεν ἀναθέσει νὰ συγγράψῃ νόμους διὰ τὴν ἀποίκιον τῶν Θουρίων, τὴν ἰδρυθεῖσαν κατὰ τὸ 444. Περιτρέχων τὰς πόλεις, ἐδίδασκε τοὺς νέους, ἀπαιτῶν παρ' ἐκάστου τοῦ διδασκῆται ἐκατὸν ἀργύρια. Ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη ἡ διδασκαλία τοῦ, ἀποτελεῖ μίαν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐμφανίσεων τοῦ σχετικισμοῦ. Ἡ γνώσις δὲν εἶναι ἀντικειμενικῶς καθωρισμένη, ἀλλὰ ποικίλλει ἀναλόγως τοῦ ὑποκειμένου. Μὲ αὐτὴν τὴν διαπίστωσιν ἤρχισε τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες» (δηλ., λόγοι οἵτινες ἀνατρέτουν πᾶν ἀντίθετον ἐπιχείρημα) σύγγραμμά του. «Πάντων κομμάτων μέτρον ἀνθρώπων, τῶν μὲν δύναν ὡς ἐστὶ, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἐστὶ». (Ὁ ἀνθρώπος εἶναι μέτρον ὄλων τῶν πραγμάτων, τῶν μὲν ὑπαρχόντων ὅτι ὑπάρχουν, τῶν δὲ μὴ ὑπαρχόντων ὅτι δὲν ὑπάρχουν). Τὰ πράγματα δηλαδὴ δὲν ἔχουν μίαν καθορῶν ἀντικειμενικὴν ποιότητα, ἀλλὰ εἶναι ὅπως μᾶς φαίνονται. Τὴν ἀντίληψιν τοῦ ταύτην τὴν ἀπεδείκνυν ἐπικαλούμενοι τὴν ὑποκειμενικότητα καὶ τὴν σχετικότητα τῶν αἰσθήσεων. Τὸ αὐτὸ πράγμα, ἔλεγεν, εἰς ἄλλους φαίνεται γλυκῶ, εἰς ἄλλους πικρὸν, εἰς ἄλλους θερμὸν καὶ εἰς ἄλλους ψυχρὸν. Τί εἶναι ἕκαστον πράγμα συνεπῶς ἐξαρτῆται ἐκ τῆς δεκτικότητος τοῦ ὑποκειμένου. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ ἀνθρώπος εἶναι τὸ μέτρον τῶν πραγμάτων, δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια ἐξ ἀντικειμένου. Δύο λοιπὸν ἀντιφατικῶς ἀντιτιθέμενα προτάσεις εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῶν ὡς ἀληθεῖς. Λέγων ταῦτα ὁ Πρωταγόρας ἀνέγει τὸ λογικὸν ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως. Εἶναι ἀληθεῖς, ἔλεγεν, ὡς πρὸς οὐδὲν ποτε πράγμα δύο ἀντιφατικὰ προτάσεις. Δύο λόγους εἶναι περὶ πάντων ἀντικειμένων ἀλλήλοισι. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν δὲν εἶναι νὰ εὐρωμεν τὴν ἀλήθειαν διὰ τὴν μεταδῶσμεν, ἀλλὰ διὰ τῆς ῥητορικῆς μας νὰ καταστήσωμεν ἐν ἀσθενέστερον ἐπιχείρημα ἰσχυρότερον ἐτὸν ἦττω λόγον κρείττω ποιεῖν.

Ἐξ ἀποσπάσματος ὅπερ περιεσώθη ἐκ τοῦ συγγράμματός του «Περὶ Θεῶν» φαίνεται, ὅτι δὲν διεκήρυττεν ἀποκαλύπτως τὸν ἀθεϊσμόν του, ἀλλὰ περιερίετο νὰ δηλώσῃ ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῶν θεῶν δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ δι' ἐπιχειρημάτων. «Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐδ' ὡς εἰσὶν οὐδ' ὡς οὐκ εἰσὶν οὐδ' ὁποῖοι τινὲς ἰδεῶν πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἢ τ' ἀδηλόγηται καὶ βραχύς ὢν ὁ δῖος τοῦ ἀνθρώπου». (Περὶ τῶν θεῶν δὲν δύναται νὰ γνωρίζω οὐτε ὅτι ὑπάρχουν οὐτε ὅτι δὲν ὑπάρχουν, οὐτε [δύναμαι νὰ γνωρίζω] ποῖα γνωρίσματα ἔχουν ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῶν· διότι ὑπάρχουν πολλὰ ἐμπόδια ἄτινα ἐμποδίζουν τὴν περὶ τούτων γνώσιν καὶ ἡ ἑλλειψις σαφῶν ἐνδείξεων καὶ ἡ συντομία τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς). Ἄλλ' ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι μέτρον τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων εἶναι ὁ ἀνθρώπος, ἀναίρει τὴν ὑπαρξὴν τῶν θεῶν καὶ καταρρίπτει τὴν πίστιν εἰς τὴν πολυθεϊστικὴν θρησκείαν. Εἶχεν ἀσχυρήσῃ καὶ εἰς προβλήματα μθηματικῶν καὶ γραμματικῶν. Δημωροῦσθῆτι ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀχθῇ ἐφαπτομένη εἰς κύκλον, λέγων ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ περιφέρεια εἶναι καμπύλη γραμμὴ δὲν δύναται νὰ ἔχη σημεῖον τι ἐπασῆς μὲ τὴν ἐφαπτομένην ἥτις ταχύνει εὐθεία. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι εἶχε κάμει ἀντικειμενὸν τῶν ἐρωτημάτων τοῦ καὶ τῆς διαδικασίας διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτάται ἐκ μέρους τοῦ μαθητευομένου ἡ μάθησις. Εἰς ἕν ἔργον τοῦ «Μέγας Λόγος» ἔγραψε: «Φύσεως καὶ ἀσκήσεως διδασκαλία δεῖται» ἀπὸ νεότητος δὲ ἀρχαίμενος δὲ μανθάνειν. (Ἡ διδασκαλία [διὰ τὴν ἐπιτύχη] ἔχει ἀνάγκην ἰδιοφυίας [ἐκ μέρους τοῦ διδασκόμενου] καὶ ἀσκήσεως) πρέπει δὲ νὰ ἀρχίσωμεν νὰ μανθάνωμεν ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας). Συνεπῶς ὁ Πρωταγόρας πρέπει νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτάτων μελετητῶν τοῦ διδασκαλικῶν φαινομένου. Εἶναι προσέτι καὶ εἰς ἐκ τῶν πρῶτων μελετητῶν τοῦ προβλήματος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἐξετάσας ταῦτα εἰς ἰδιαιτέρον σύγγραμμά ἐπιγραφόμενον «Περὶ τῆς ἐποχῆς». Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι εἶχε παραλάβει ὁ Πλάτων τὸν μῦθον τῶν ὁποίων θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ σοφοῦ εἰς τὸν «Πρωταγόραν» του.

Πρόδικος. Ἦτο νεώτερος τοῦ Πρωταγόρου, κατήγετο δὲ ἐκ τῆς Ἰουλιῆς τῆς νήσου Κέου. Εἶχε γράψει σύγγραμμά «Περὶ φύσεως», ὅπερ ἀπωλέσθη, χωρὶς νὰ διασωθῶν ἐπαρκῶς πρὸς καθορισμὸν τοῦ περιεχομένου τοῦ εἰδήσεως. Λόγῳ τῆς ἀσθενικῆς του κράσεως ἦτο ἀπαισιοδόξος διαθέσεως. Ἀπτηχῆσις τῆς ἐκ μέρους τοῦ ἀπαισιοδόξου ἐκτιμήσεως τῆς ζωῆς εὐρισκόμεν εἰς τὸν μεσοπλατωνικὸν διάλογον «Ἀξίον». Εἶχεν ἀναπτύξει ἰδίαν θεωρίαν περὶ τῆς γενέσεως τῆς θρησκείας. Κατ' ἀρχάς, ἔλεγεν, οἱ ἀνθρώποι ἀθεώρησαν θεοὺς ἐκ τῆς τρέφοντος καὶ ὠφελούτας, τὰ πράγματα δηλαδὴ ἀπὸ τὰ ὁποία παράγονται τροφαὶ καὶ ὠφέλειαι: «Μετὰ δὲ ταῦτα τοὺς εὐρόντας ἢ τροφὰς ἢ σκέπας ἢ τὰς ἄλλας τέχνας, ὡς Δημήτρα καὶ Διώνυσος». (Ἐκεῖνοισι ὁ ὁποῖο ἐφεύρον μέσα διὰ τὴν καλλιέργειαν καὶ τέχνας). Διακρίνει συνεπῶς μίαν ἀρχικὴν φειχιστικὴν, ὅπως λέγομεν, θρησκευτικὴν βαθμίδα εἰς τὴν ὁποῖαν ἐπακολουθεῖ μία δευτέρα ἀνθρωπολογικὴ. Διὰ τὰς ἀντιλήψεις του ταύτας συγκρατελέχη μεταξὺ τῶν ἀθῶν. ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ τὴν γραμματικὴν, γενόμενος ἰδρυτῆς τῆς συνωνυμικῆς, ἥτις τῆς διαστολῆς τῶν συνωνύμων λέξεων. (Βλέπε Πλάτωνος «Πρωταγόραν» 340 καὶ «Συμπόσιον» 177 Β).

Ἰππίας. Κατήγετο ἐξ Ἠλίδος καὶ ἦτο σύγχρονος τοῦ Προδίκου. Αὐτοδιεφημίζετο ὡς κάτοχος πάσης τέχνης καὶ

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Παρθενῶνος.
(Ἀναπαράστασις)

OFFSET ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗ

ἐπιστήμης. Πραγματικώς είχε μεγάλην πολυμάθειαν, παρουσίασε δὲ καὶ ἰδίαν ἀνακάλυψιν εἰς τὰ μαθηματικά ἐπινοήσας ἰδίαν καμπύλην δι' ἣς ἐπεχειρεῖ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου καὶ τῆς τριχοτομήσεως τῆς γωνίας. Ἠσχολήθη παρακινούμενος προσωνδῶς ὑπὸ διδακτικῶν σκοπῶν εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου ἐφευρεθείσης μνημοτεχνικῆς. Διὰ τῶν θεωριῶν του περὶ ὑπάρξεως ἐνὸς φυσικοῦ νόμου ἰσχυρότος δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀνεδείχθη πρόδρομος τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ εἰς ἐκ τῶν πρώτων συληγόνων τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Ὁ κοσμοπολιτισμὸς του τὸν εἶχεν ὀδηγήσει εἰς μελέτας ἐθνογραφικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς.

Ἀντιφῶν. Ἦτο σύγχρονος μὲ τὸν Σωκράτη καὶ κατήγετο ἐξ Ἀθηνῶν. Δὲν ᾔσωνται νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν ῥήτορα Ἀντιφῶντα, περὶ τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ ὁποίου μᾶς δίδει πληροφορίας ὁ Θουκυδίδης. Εἰς ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ «Περὶ ἀληθείας» συγγράμματός του ἀναπτύσσει τὴν ἰδέαν ἢν ἐπείτα ἀπὸ αἰῶνας ἐπανάλαβεν ὁ Ρουσσώ, ὅτι ἡ πολιτεία συνεκροτήθη κατόπιν συμβάσεως: «Τὰ μὲν γὰρ τῶν νόμων ἐπιθέτα, τὰ δὲ τῆς φύσεως ἀναγκαῖα: καὶ τὰ μὲν τῶν νόμων δυσολογηθέντα, οὐ φύνητα ἐστίν, τὰ δὲ τῆς φύσεως φύνητα οὐκ ὀμολογητά. (Οἱ μὲν νόμοι τῆς πολιτείας εἶναι αὐθαίρετοι καθορισμοί, οἱ νόμοι δὲ τῆς φύσεως ὑπάρχουν κατ' ἀναγκαιότητα) καὶ αἱ μὲν διατάξεις τῶν νόμων εἶναι ἀποτελέσματα ἀμοιβαίας συμφωνίας καὶ δὲν ἔχουν φυσικὴν προέλευσιν» ὅσα ὁμοῦ προέρχονται ἐκ τῆς φύσεως εἶναι αὐτοσφύκα καὶ δὲν προέρχονται ἐκ συμφωνίας).

Τὸ κοσμοπολιτικὸν πνεῦμα ἐμφανίζεται παρ' αὐτῷ εἰς ἐνωτώτερον βαθμὸν παρὰ εἰς τὸν Ἰππῖαν: «Φύσει πάντες πάντες ὁμοίως περικύκωμεν καὶ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες εἶναι» σκοπεῖν δὲ παρέχει τὰ τῶν φύσει ὄντων ἀναγκαιῶν πᾶσιν ἀνθρώποις... Οὕτε βάρβαρος ἀφώριστα ἡμῶν οὐδεὶς οὕτε Ἕλληνας ἀναπνεύμεν τε γὰρ εἰς τὸν ἀέρα ὅπαντες κατὰ τὸ στόμα καὶ τὰς ρίνας. (Διότι συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν εἴμεθα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ὁμοιοὶ εἴτε εἴμεθα βάρβαροι εἴτε Ἕλληνες. Τοῦτο μᾶς παρέχουν ἀφορμὴν νὰ τὸ ἐνοήσωμεν ἕκαστοι τὰ ὁποῖα ἐκ φύσεως εἶναι ἀναγκαῖα δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν ἐκ φύσεως ἔχει καθαρισθῆναι νὰ εἶναι βάρβαρος ἢ Ἕλληνας. Διότι ὅλοι ἀντιλοῦμεν τὴν ἀναπνοὴν μας ἀπὸ τὸν ἀέρα διὰ τοῦ στόματος καὶ τῆς ρινῆς).

Ὁ Ἀέτιος ἀναφέρει ἀξιόλογον γνώμην τοῦ Ἀντιφῶντος ὡς πρὸς τὸν ὁρισμὸν τοῦ χρόνου: «Ἀντιφῶν καὶ Κριτόλαος νόημα ἢ μέτρον τὸν χρόνον, οὐκ ὑπόστασιν. (Ὁ χρόνος εἶναι παράστασις ἢ μέτρον καὶ δὲν ἔχει ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν).

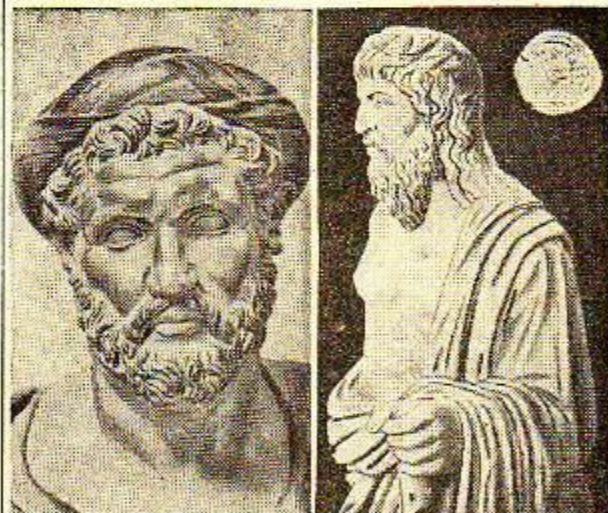
Θρασύμαχος. Ἀναφέρεται ὡς γνωστότατος σοφιστῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτάνους εἰς τὴν κομωδίαν τοῦ «Δαιταλῆς» τὴν διδασχέεισαν κατὰ τὸ 427 π.Χ. Ὁ Πλάτων ἐμφανίζει αὐτὸν εἰς τὴν «Πολιτείαν» ὡς ἐκπροσωποῦντα τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ δίκαιον εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου: «Φημί δ' ἐγὼ εἶναι τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλα τι ἢ τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον». (Λέγω ὅτι τὸ δίκαιον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου). Ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ ἀνδραπῶς εἶναι ἐκ φύσεως ἀδίκος καὶ μὲ τὴν θέλησίν του δὲν τηρεῖ τὰς προσαγὰς τῆς δικαιοσύνης.

Γοργίας (483—375). Κατήγετο ἐκ τῶν Λεοντινῶν τῆς Σικελίας, ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς μαθητῆς τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ ἠσχολήθη πλησίον του εἰς φυσικὰς ἐρεῦνας ἀναφερομένης εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Ὑστερον ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ζήνωνος καὶ κατέληξεν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἀντιρηθικῶν διαλεκτικῶν ἐπιχειρημάτων του, νὰ ἀρνηθῆ τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως. Ἀποῦ ἐσχημάτισε τὴν γνώμην ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὰ πράγματα, δὲν εἴμεθα δι' αὐτὸν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ πιστεύωμεν εἰς τὴν δύναμιν τῶν λόγων. Ὅθεν ἐπέδωξεν εἰς τὴν ρητορικὴν θεωρήσας ταύτην ὡς τέχνην δυναμένην νὰ δημιουργήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ πεθεῖα. Σκοπὸς τῆς ρητορικῆς εἶναι, κατὰ τὸν Γοργίαν νὰ αἰχμαλωτίσῃ τὴν ψυχὴν ἐκμεταλλευομένη τὰ θέληματα τοῦ λόγου. Ὁ ῥήτωρ εἶναι αἰχμαλωτιστὴς τῆς ψυχῆς «ψυχαγωγὸς» δυνάμενος νὰ ἐπιβάλῃ διὰ τῆς πειθοῦς τὰς θελήσεις του.

Οἱ συμπολιταὶ του ἐκτιμῶντες τὰ προσόντα του τὸν ἀπέστειλαν ὡς ἀρχηγὸν πρεσβείας κατὰ τὸ 427 εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν ἐναντίον τῶν Συρακοσίων. Ἐμφανισθεὶς πρὸ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων κατέπληξε τοὺς πάντας διὰ τῆς ρητορικῆς του. Οἱ λόγοι του ἐνεποίησαν βαθυτάτην ἐπίδρασιν καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀρχίζει νέα περίοδος διὰ τὴν ἀθηναϊκὴν ρητορικὴν. Ἡ ἐπίδρασις του εἶναι λίαν αἰσθητὴ καὶ εἰς τὸ ὕψος τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὁ Θουκυδίδης. Περιτρέχων τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος συνήθαισε μέγαν πλοῦτον καὶ ἀπέκτησε μεγάλην ὀψην βαμμασθεῖς ἰδίᾳ ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ. Ὑπῆρξεν εἰς τὸν εἰσηγητῶν τῆς ἰδέας ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ συσσωματωθῶν εἰς μίαν πολιτικὴν ἐνότητα ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Ὁ φιλόσοφος ὑπῆρξεν ὑποστηρικτῆς ἐνὸς ὁλοκληρωτικοῦ γνωσιολογικοῦ μηδενισμοῦ. Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ τοῦ μὴ ὄντος» ἡ περὶ φύσεως ἀνέπτυξε τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ ὄν δὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπάρχει δὲν δύναται νὰ γνωσθῆ. Ἄν δὲ πάλιν ὑποθέσωμεν ὅτι δύναται νὰ γνωσθῆ, δὲν δύναται νὰ μεταδοθῆ ἢ εἰς αὐτὸ ἀναφερομένη γνώσις δι' ἀνακοινώσεως. Τὸ ὄν δὲν ὑπάρχει διότι δὲν δύναται νὰ εἶναι οὔτε ἀγέννητον οὔτε γενητόν. Ἄν εἶναι ἀγέννητον θὰ εἶναι ἀπειρον

ὡς μὴ ἔχον ἀρχήν. Ἄλλ' ἂν εἶναι ἀπειρον δὲν θὰ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι αὐτὸ μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν του οὔτε μέσα εἰς κάτι ἄλλο, διότι ἐν οὐδὲν ἕκ τῶν περιπτώσεων τούτων θὰ ἦτο μέσα εἰς ἕν ἄλλο καὶ θὰ εἶχουμεν δύο ὄντα, δηλαδὴ τὸν τόπον καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἀπειρον καὶ οὐχὶ ἕν ἀπειρον ὄν. Γενητόν δὲν δύναται νὰ εἶναι διότι οὐδὲν γεννᾶται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, ἂν δὲ εἶναι γενητόν ἐκ τινος ὄντος, τοῦτο θὰ ὑφίστατο μετάπτωσιν καὶ δὲν θὰ ἦτο πλέον ὄν. Ἐν νὰ εἶναι τὸ ὄν δὲν εἶναι δυνατόν. Διότι ἂν ἦτο ἐν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀσώματον, ἀλλὰ πᾶν τὸ ἀσώματον ὡς μὴ εὐρισκόμενον εἰς κάποιον τόπον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ὑπαρκτόν. Οὔτε τὸ ὄν δύναται νὰ εἶναι πολλότης, διότι ἕκαστον ἐκ τῶν πολλῶν ὄντων θὰ συνεκροτῶν τὴν πολλότητά του, θὰ ἦτο ἐν καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὴν προσηθείσαν ἀποδείξει δὲν θὰ εἶχεν ὑπαρξιν. Ἄλλὰ καὶ ἂν ὑπάρχῃ τὸ ὄν, δὲν δύναται νὰ νοηθῆ καὶ νὰ γνωσθῆ. Διότι ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὸ ὄν δύναται νὰ νοηθῆ, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ μὴ ὄν δὲν ὑπάρχει. Τὸ τελευταῖον ὄ-

ΝΑΞΙΑΝΔΡΟΣ

Οἱ τρεῖς μεγάλοι προσωκρατικοί. Ἄνω ὁ Ἀναξίμανδρος. Κάτω ἀριστερὰ ὁ Πυθαγόρας καὶ δεξιὰ ὁ Ἡράκλειτος.

μας τοῦτο εἶναι ψευδές. Διότι ἡ νόσις ἀναφέρεται καὶ εἰς πράγματα ἀνύπαρκτα. Δυνάμεθα π.χ. νὰ φαντασθῶμεν ἕνα ἀνθρώπον ἱπτάμενον. Ἄρα ἡ ἀρχικὴ πρότασις ἥτις λέγει ὅτι τὸ ὄν δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον νοήσεως καὶ γνώσεως, εἶναι ἐσφαλμένη, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς πηγάζουσα ἀκολουθία ἠλέγχθη ἐσφαλμένη (οὐκ ἄρα τὸ ὄν φονεῖται καὶ καταλαμβάνεται).

Ἄλλὰ καὶ ἂν γίνῃ γνωστὸν τὸ ὄν δὲν δύναται νὰ μεταδοθῆ. Διότι ὁ γινώσκων ἀνακεινώνει τὴν γνώσιν του διὰ λεκτικῶν σημεῖων. Ἄρα μεταδίδει λεκτικὰ σύμβολα καὶ οὐχὶ τὸ συμβολιζόμενον: «Ὁ γὰρ ἠπιόσμεν ἔστι λόγος, λόγος δὲ οὐκ ἔστι τὰ ὑποκείμενα καὶ ὄντα» οὐκ ἄρα τὰ ὄντα ἠπιόσμεν τοῖς πέλας ἀλλὰ λόγῳ, ἢς ἕτερός ἐστι τῶν ὑποκειμένων» (Διότι τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποῖου ἀνακοινώμεν τὴν περὶ τοῦ ὄντος γνώσιν μας εἶναι ὁ λόγος, ἀλλ' ὁ λόγος δὲν εἶναι τὰ πραγματικὰ ὑφίσταμενα ὄντα: ἄρα δὲν καθιστῶμεν σαφεῖς εἰς τοὺς ἄλλους τὰ ὄντα, ἀλλὰ τὸν λόγον ὅστις εἶναι κάτι διάφορον τῶν ἀντικειμενικῶς ὑπαρχόντων ὄντων).

Διὰ τοιοῦτων συλλογισμῶν εἰς οὗς ὑποκαθίστανται σημαντικὰ λογικὰ σφάλματα προσεπάθει νὰ στηρίξῃ τὸν ὀντολο-

γικών και γνωσιολογικών του μη-επιστημολογικών. Η σειρά των σκέψεων του τον οδηγεί εις τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ πάντα εἶναι παρσισθησιαί. Ἐπειδὴ δὲ ἡ καλλιτεχνία στρεφίεται ἐπὶ τῆς παρσισθησίας, ὁ Γοργίας ἀπέδιδεν εἰς αὐτὴν ἀξίαν. Ἡ τραγωδία κατὰ τὸν Γοργίαν εἶναι: «Ἀπάτη ἢ ὁ τε ἀπατήσας δικαιότερος τοῦ μὴ ἀπατήσαντος καὶ ὁ ἀπατηθεὶς σοφώτερος τοῦ μὴ ἀπατηθέντος». (Ἀπάτη τὴν ὁποῖαν ἐκείνος ὅστις τὴν διαπράττει εἶναι δικαιότερος ἀπὸ ἐκείνου ὅστις δὲν τὴν διαπράττει, καὶ ἡ ὁποῖα (ἀπάτη) εἶναι ἐνδεῖς κατοχῆς μεγαλύτερας σοφίας δι' ἐκείνον ὅστις τὴν ὑφίσταται). Αἱ ἀντιλήψεις αὗται ὑπενθυμίζουν ἀναλόγους ἐκτιμήσεις τῆς τέχνης ἐκ μέρους τοῦ Σοπεναξοῦερ, ὅστις μέσῳ εἰς τὸν ὑφενθυμῶν τῆς ἀπεισιοδοξίας του ὡς μόνον πράγμα τὸ ὁποῖον ἔχει ἀξίαν ἐβλεπε τὴν τέχνην. Ὁ μόνος λοιπὸν δυνάστης ὅστις ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι κατὰ τὸν Γοργίαν ὁ λόγος, ὡς ὄργανον ἰκανὸν νὰ παράγῃ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου ψυχικὰς συγκινήσεις.

Ὡς πρὸς τὸν πολιτικὸν βίον ὁ Γοργίας ὑπῆρξεν ἀπολογητὴς τῆς δυνάμεως καὶ τῆς βίας. Εἰς τὸ «Ἐλένης ἐγκώμιον» γράφει: «Ἐλένη γὰρ οὐ τὸ κρείσσον ὑπὸ τοῦ ἥσσονος κωλύεσθαι, ἀλλὰ τὸ ἥσσον ὑπὸ τοῦ κρείσσονος ἀρχεσθαι καὶ ἀγεσθαι, καὶ τὸ μὲν κρείσσον ἠγεσθαι, τὸ δὲ ἥσσον ἔπεσθαι. Θεὸς δ' ἀνθρώπου κρείσσον καὶ βία καὶ σοφία καὶ τοῖς ἄλλοις». (Διότι ὁ θεσμός τῆς φύσεως δὲν εἶναι νὰ παρεμποδίζεται τὸ ἰσχυρότερον ἀπὸ τὸ ἀσθενέστερον, ἀλλὰ τὸ ἀσθενέστερον νὰ ἐξουσιάζεται καὶ νὰ ὀδηγῆται ἀπὸ τὸ ἰσχυρότερον, καὶ τὸ μὲν ἰσχυρότερον νὰ διδῇ ὁδηγίαν, τὸ δὲ ἀσθενέστερον νὰ τὰς ἀκολουθῇ, ὁ δὲ Θεὸς εἶναι ἰσχυρότερος ἀπὸ τὸν ἀνθρώπου καὶ κατὰ τὴν δυνάμιν καὶ κατὰ τὴν σοφίαν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα).

Ὡμοίως ἀντιλήψεις ὑπεστήριξε καὶ ὁ ἐκ τῶν τριάκοντα τυράννων Κριτίας ὡς καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργίου Μένων, ὁ λαβὼν μέρος ὡς στρατηγὸς εἰς τὴν ἑκατρατείαν τοῦ Κύρου κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἄρταξέρξου. Ὁ Γοργίας καὶ ἡ σχολὴ του συνήγαγον ἄνευ οὐδενὸς διαταγμοῦ τὰς ἐσχάτας ἀκολουθίας τῆς σοριστικῆς κοσμοθεωρίας, ἥτις ἀπολήγει εἰς τὸν μηδενισμόν, εἰς τὴν καταπάτησιν παντὸς ἠθικοῦ διαταγμοῦ, εἰς τὸν ὀχολώμενον ἐγωισμόν καὶ τὴν ἀποθέσιν τῆς ὀλικῆς βίας.

Ἡ θεμελίωσις τῆς ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς

Ἡδὴ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἡ οἴμη τῶν Ἑλλήνων ἱατρῶν εἶχεν ἐξαπλωθῆ περὶ τῶν ἐλληνικῶν συνορίων. Ὁ βασιλεὺς Δαρείος εἶχε προκρίνει ὡς ἰδιαίτερον τοῦ ἱατρῶν τὸν Δημόκριτον, ὅστις κατήγετο ἐκ Κρότωνος τῆς Κάτω Ἰταλίας. Ἡ πόλις αὕτη ὑπῆρξε κέντρον ἱατρικῶν σπουδῶν, εἰς αὐτὴν δὲ ἔδρα τότε καὶ ὁ Ἀλκμαίων περὶ τῆς φιλοσοφικῆς διύσεως τοῦ ὁποῖου ἐγένετο εἰς τὰ προηγουμένα λόγος. Οὗτος εἶχεν ὑποστή τὴν ἐπίδρασιν τῶν Πυθαγορείων καὶ ἐδέχετο ὅτι ἡ ψυχὴ, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ πηγὴν κινήσεως, εἶναι ἀθάνατος. Διέκρινε πρῶτος ὅτι ἡ ἔδρα τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ εἶχεν ἀποτομήσει νὰ προβῇ καὶ εἰς χειρουργικὰς ἐπεμβάσεις. Τὸν ἀνθρώπου τὸν ἐθεώρει ὡς συγκείμενον ἐκ τῶν στοιχείων ἐκ τῶν ὁποῖων συναπαρτίζεται καὶ ὁ μακρόκοσμος. Ἡ ἀρμονικὴ ἰσοστάθμισις τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν συστατικῶν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν υἰεῖαν, ἡ δὲ διατάραξις τῆς ἀρμονικῆς τῶν σχέσεως παράγει τὴν νόσον. Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ὠδηγήθησαν οἱ Ἕλληνες ἱατροὶ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι σκοπὸς οἰοσθῆναι ἱατρικῆς ἐπεμβάσεως εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀρμονίας τῶν ἀποτελούντων τὸ σῶμα συστατικῶν. Κατὰ τὸ 460 ἐγενήθη ἐν Κῶ ὁ Ἴπποκράτης καταγόμενος ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἀσκληπιάδων. Τὴν πρώτην καθοδήγησιν εἰς τὸ ἱατρικὸν ἐπάγγελμα τὴν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν πατέρα του. Ὁ ἀναφερόμενος ὡς διδάσκαλός του Ἡρόδοτος δὲν εἶναι ὁ ἐκ Σηλυμβρίας καταγόμενος διατολόγος ἀλλ' ἱατρός δράσας ἐν Κνίδῳ, ὅστις φαίνεται ὅτι διέκρινε τὸν φλεγματικὸν ἀπὸ τὸ χοληρικὸν τύπον. Διαμένων εἰς τὴν πατρίδα του ὁ Ἴπποκράτης ἀνέγνωσε τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀλκμαίου, μεταβάς δὲ ἀργότερον εἰς Ἀθήνας ἦλθεν εἰς προσωπικὴν σχέσιν μὲ τὸν φιλόσοφον Διογένην τὸν Ἀκαλαϊανῆν ὅστις ἐδέχετο ὅτι τὸ παρέχον τὴν κίνησιν καὶ ζωὴν στοιχεῖον εἶναι ὁ ἀῆρ, τὸ «πνεῦμα». Ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Διογένητος δοκίμως ὁ Ἴπποκράτης ἤχθη εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ζωοποιεῖν τὸν ἀνθρώπου στοιχεῖον εἶναι τὸ ἐντὸς τοῦ ὄργανισμοῦ του εἰσαγορὸν πνεῦμα. Ταῦτα συγκεντρούμενον εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἀποτελεῖ τὴν σῆναισιν, ἥτις ἐπεξεργάζεται τὰς ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων παρενομένας ἐντυπώσεις, ἐκ δὲ τῆς ἐπεξεργασίας ταύτης παράγεται ἡ σκέψις. Ἐκ τῆς ἀπροσκόπτου καὶ κανονικῆς λειτουργίας τοῦ πνεύματος ἐξαρτᾶται καὶ ἡ σωματικὴ τοῦ ἀνθρώπου υἰεῖα. Ὅσον καὶ ἂν φαίνονται ἀπλοῖκά τὰ συμπέρασμα ταῦτα, εἰς τὸ βάθος τῶν ὑπάρχει μία μεγάλη ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψις. Διὰ πρώτην φοράν φάναι ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ διαδραματιζόμενα εἰς τὸν ὄργανισμόν του γεγονότα δὲν εἶναι διάφορα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα διαδραματίζονται εἰς τὴν οὐσίαν. Πᾶσα ἄρα ἐπέμβασις εἰς τὸν σωματικὸν ὄργανισμόν προϋποθέτει τὴν γνώσιν τῆς φύσεως. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα δὲν ἀποτελεῖ ἐν δεδομένῳ διαφέρει ἀπὸ τῆς οὐσίας, ἀλλὰ συνέχεται ἀδιασπᾶστος μὲ αὐτήν. Μόνον ὅστις δύναται νὰ ἐμπροσθῆ τὴν πορείαν τοῦ φυσικοῦ γεγονότος, δύναται νὰ ἀσκήσῃ ἀποτελεσματικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τὸ σωματικὸν τοῦ ἀνθρώπου ὄργανισμόν. Συνεπῶς εἶναι αἱ διαταραχαὶ τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπινου ὄργανισμοῦ δύναται νὰ κατανοηθῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνώσεων τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τῆς φύ-

σεως. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς θεμελιώσεως τῆς ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς. Ἐκφράζεται δὲ κατηγορηματικῶς καὶ ἀπεριφράστως εἰς τὸ περὶ τῆς ἱερᾶς νόσου συγγραμμά: «Οὐθέντι νόσος μοῦ αἰσθεται ὅτι εἶναι θεϊότερα ἢ ἱερωτέρα τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄλλαι ἔχουν φυσικὴν ἀρχήν, ἐπίσης δὲ καὶ αὕτη». Τὴν ἀρχὴν αὕτην πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὁ ἱατρός, αὐτὰ δὲ θῆ δυναθῆ καὶ νὰ ἀντιδράσῃ ἐναντίον τῆς νόσου.

Ὁ Ἴπποκράτης σκέπτεται ὅπως καὶ οἱ ἐπιστήμονες εἰ μετελόντες τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ἀναρμᾶται ἀπὸ τὴν γνώσιν τοῦ σώματος καὶ τῶν λειτουργιῶν του, προσπαθεῖ νὰ διαγνώσῃ τὴν φύσιν καὶ τὰ αἷτια τῶν διαταραχῶν ἐπὶ τῇ βάσει δὲ ἄλλων τούτων τῶν στοιχείων ρυθμίζει τὴν ἱατρικὴν ἐπέμβασιν. Διὰ τῶν ἀνωτέρω ὑποδείξεων ἐδημιουργήθη ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ ἔρευνα, ἥς τὰ παρίσματα διετυπώθησαν εἰς τὸ σῶμα τὸν ἐπ' ὄνοματι τοῦ Ἴπποκράτους φερομένων συγγραμμάτων.

Οἱ Ὀρφεοὶ καὶ Θεολόγοι

Παράλληλως πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν σημειώνεται ἡ κίνησις τῶν ὄρφεων καὶ τῶν λεγομένων θεολόγων. Ὁ Ὀρφεϊσμός ἐξελίγη ἐν τῷ χρόνῳ εἰς μυστηριακὴν θρησκείαν μὲ ἰδιαίτερας τελετουργίας. Κεντρικαὶ μορφαὶ περὶ τὰς ὁποίας περιστρέφεται ἡ ὅλη μυστηριακὴ τελετουργία εἶναι ὁ Ὀρφεὺς καὶ ὁ Διόνυσος. Οἱ ὄρφεοι συγκροτοῦν συλλόγους κοινῆς μυστηριακῆς λατρείας, τὰ μέλη τῶν ὁποίων ἐπίστευον εἰς τὴν ἀθάνασιν τῆς ψυχῆς καὶ ἐθεώρουσαν ὡς καθήκον τῶν ἐν δόγματι ἠθικῶν καὶ ἀσκητικῶν βίων. Κοινὰ πιστεύεται ὅτι πρόκειται περὶ θρησκευτικῶν κινήσεων, τὰ ὁποῖον εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα, παραληφθέν ἀπὸ τὰ βόρεια Θρακικὰ φύλα. Οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν ἀντιλήψιν αὕτην επικαλοῦνται τὸ γεγραμμένον ὅτι ὁ Διόνυσος δὲν κατέχει σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν ἐπικὴν παράδοσιν, ἀναφερόμενος ἀπᾶξ μόνον εἰς τὰ ὄρφεα ἐπη (Ἰλ. Ζ 130). Ἀλλὰ τοῦτο σὺδὸλος ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητον ἀποδεικτικὸν ἐπιχείρημα. Λόγῳ τῆς φύσεως τῶν θεμάτων μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολεῖται ἡ ἐπικὴ ποίησις, δὲν παρεῖχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γίνῃ μνεία περὶ τοῦ θεοῦ τούτου, ὅστις κυρίως ἐλατρεύετο μεταξὺ τῶν γεωργῶν. Παλαιόταται ἀπ' ἑτέρου παραδόσεις διδόναι θέσιν σημαντικὴν εἰς τὸν Διόνυσον μεταξὺ τῶν ἐν Δελφοῖς λατρευομένων θεοτήτων. Οὐδὲν ἄρα τεκμήριον ἀναμφισβήτητον κύρους ὑπάρχει τὸ ὁποῖον θά μὴς ἠναγκάζει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ θεὸς οὗτος εἶναι ἐθνικός. Ἐκτὸς τούτου τὰ δόγματα τῶν ὄρφεων πλησιάζουν περισσότερο πρὸς φηρημένας ἐνοίας καὶ δὲν αἰσίνονται νὰ ταυτίζονται μὲ πρωτογόνους ἀντιλήψεις. Ἐμφανίζονται τάσεις ἰδίας κατὰ τὰ μέσα τοῦ ὄρου αἰῶνος π.Χ., θεοσοφικὰς καὶ παυθεϊστικὰς, αἵτινες ἀπαιτοῦν ἰκανότητα δι' ἀσχημένῃν σκέψιν. Δὲ ἀποκλείεται τὴν βάσιν τοῦ θρησκευτικοῦ τούτου κινήματος νὰ τὴν ἀπέτελεσαν ἡ ἐν τῷ μητροπολιτικῇ Ἑλλάδι λατρεία τῶν γεωργικῶν θεοτήτων, χωρὶς νὰ σημειωθῇ ἐπίδρασις ἐκ τῶν θρακικῶν φυλῶν.

Οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποκαλούμενοι «θεολόγοι» εἶναι ὄμας στοχαστῶν οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ τοποθετηθῶν εἰς τὸ μεταξύ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς φιλοσοφίας μεσοδιάστημα. Ἡ κυρία τῶν προσπαθειῶν εἶναι νὰ συναρμολογήσῃν ἐκ τῶν μυθικῶν παραδόσεων ἐν σύστημα, τὸ ὁποῖον νὰ ἐξηγῆ τὴν γένεσιν τῶν θεῶν καὶ τοῦ κόσμου. Ἀρχαιότερος ἐξ αὐτῶν φέρεται ὁ ἐκ τῆς νήσου τῶν Κυκλάδων Σύρου Φερεκίδης, ὁ ἐπικαλούμενος Σύριος. Οὗτος ἔγραψε περὶ τὰ μέσα τοῦ ὄρου π.Χ. αἰῶνος βιβλίον περὶ οὗ παραβίβει ὁ Σουΐδας ὅτι ἔκαλετο «Ἐπτάμυθος» ἢ «Θεοκρασία», εἰς τὸ ὁποῖον ἐνίεντο λόγος περὶ θεοτήτων συμβολίζουσῶν τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνίσταται τὸ Σύμπαν (Ζῆς, Χρόνος, Χθονία Κρόνος, Ὀφειόνες, Ἥλιος). Ὁ Βιλαυδὸς φρονεῖ ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ὡς πραγματικὸν πρόσωπον ὁ Φερεκίδης, ἀλλὰ τὸ ὄνομα του ἀποτελεῖ περιληπτικὴν ἐνδειξὴν συλλογικῆς ἐργασίας πολλῶν προσώπων. Ἡ νεώτερα ὄμα ἐρευνα τὸν δέχεται ὡς ὑπαρκτὸν πρόσωπον. Ἐκτὸς τούτου ἀναφέρονται ὡς θεολόγοι ὁ ἐξ Ἀργαῶν Ἀκουσίλαος καὶ ὁ ἐκ Ρηγίου Θεογένης. Οἱ μνημονευθέντες θεολόγοι οὐδὲν ἄλλο ἀπὸ οἰοσοφικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφέρον παρουν οἰάζουν. Οὐδὸλος συνετέλεσαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰοσοφικῆς σκέψεως. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ὄμαδα τῶν ἐπὶ τὰ σοφῶν, οἵτινες ἦσαν ἄνδρες διακριθέντες διὰ τὴν περὶ τὴν πρακτικὴν ζωὴν ἐμπειρίαν τῶν.

Τὰ εἰς τὸν ὄρισμὸν καὶ τοὺς θεολόγους ἀναφερόμενα προβλήματα δὲν ἔχουν τύχει ἀκόμη ἐπαρκούς διασαφήσεως. Ἡ περὶ τούτων λεπτομερῆς πραγματεία ἀνήκει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς θρησκείας.

Ἀνασκοποῦντες τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας, σημειοῦμεν ὅτι οἱ τρεῖς Μιλήσιοι ἔθεσαν τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς. Οἱ Πυθαγόρειοι εἰσηγήθησαν τὴν ἀριθμολογικὴν θεώρησιν τοῦ σύμπαντος καὶ εἶπον ὅτι ἡ οὐσία τῶν ὄντων εἶναι ὁ ἀριθμὸς. Τὸ περὶ τοῦ ὄντος πρόβλημα ἐξετάσθη εἰτα ὑπὸ μὲν τῶν Ἑλεατῶν στατικῶν, ὑπὸ δὲ τοῦ Ἡρακλείτου δυναμικῶν. Τὸν ἀνασπᾶντα δυσιμὸν μετᾶ τῆς στατικῆς καὶ δυναμικῆς θεωρήσεως ἤβλησαν νὰ υπερβαῖν διὰ συνδυαστικῶν συστημάτων, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, οἱ Ἄτομικοὶ καὶ ὁ Ἀναξαγόρας. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἔθεσεν εἰς τὴν τελολογικὴν θεώρησιν. Οἱ σοφιστικαὶ ἐκδησιασθησαν διὰ νὰ εἰσαγάγουν τὴν ἀρνητικὴν σκεπτικιστικὴν θεώρησιν, πρὸς ἣν ἐμελλε νὰ παλαίσῃ ἡ Ἀττικὴ φιλοσοφία.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΑΤΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Προϋποθέσεις

και γενικός χαρακτήρισμός

Η δεύτερα περίοδος της ανάπτυξεως της ελληνικής φιλοσοφίας οδεύειν έχει εφάμιλλόν της εν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ. Οὐδέποτε ἐντὸς τῶσαν ἁλίγων χρόνων καὶ εἰς κύκλον ἀνθρώπων τόσον περιορισμένον, ἐνεφανίσθησαν προσωπικότητες ἐξ ἴσου σημαντικαί. Ὁ Σωκράτης εἶναι ὁ πρῶτος θεμελιωτής τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας ὁ Πλάτων δὲ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης συνήγαγον τὰς τελευταίας ἀκολουθίας ἐκ τῶν θετιστῶν ἀρχῶν. Ἡ ἐξέλιξις τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν συντελεῖται μετ' ἀπαραμίλλου ἀκολουθίας, ἐπιμονῆς καὶ συστηματικότητος. Ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι μόνον νέα δημιουργία, ἀλλὰ καὶ ἐπανάληψις. Ὅλα τὰ θέματα, ἅτινα εἶχον τεθῆ κατὰ τὴν προσωκρατικὴν περίοδον, ἐξετάζονται ἐκ νέου, ἀξιοποιοῦνται καὶ ταξθετοῦνται εἰς εὐρύτεραν καὶ περιεκτικωτέραν ἐνόησιν.

Ἡ σπουδαιότερα ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν προϋποθέσεων, αἰτινες ἔκαμαν δυνατὴν τὴν νέαν πνευματικὴν δημιουργίαν, εἶναι τὰ μεγάλα ἱστορικά γεγονότα ἅτινα ἐσημειώθησαν κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατόρθωσε νὰ ἀντιμετώπισθῃ δι' ἠρωϊκῶν πράξεων τὴν ἐπιδρομὴν τῆς ἀσιατικῆς βαρβαρότητας. Οἱ ἐπιτυχεῖς πολεμικοὶ ἀγῶνες ὑπῆρξαν ἀφορμὴ νὰ ἀναγεννηθῇ ἡ διακοσμία διὰ τῆς δουλώσεως τῆς Ἰωνίας εἰς τοὺς Λυδοὺς καὶ τοὺς Πέρσας ἠρωϊκὴ μυθικὴ παράδοσις. Ὁ μῦθος ἀναγεννᾶται καὶ πάλιν καὶ παρουσιάζεται ἀξιοθαύμαστον ἄθροισιν διὰ τῆς λυρικῆς ποιήσεως τοῦ Πινδάρου, καὶ ἰδίᾳ διὰ τῆς ἀττικῆς τραγωδίας. Οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες χρησιμοποιοῦνται ὡς τὰ κυριώτερα σύμβολα τῆς ἀττικῆς τραγωδίας καὶ ἀναρριπίζουσι μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Ἑλλήνων τοῦ 5ου αἰῶνος τὴν τάσιν πρὸς τὰ μεγάλα καὶ τὰ θαυμαστά. Ἡ ἀναγέννησις τοῦ μύθου δὲν ἐμφανίζεται ὡς ἀπομιμητικὴ ἐπανάληψις, ἀλλὰ συνδυάζεται καὶ μετ' ἡμπεριαν, ἡ ὁποία ἔχει ἤδη ἀποκτηθῆ. Ὁ συνδυασμὸς οὗτος τελεῖται ἐπὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ κέντρου καὶ ἔχει κέντρον τοῦ τῆς Ἀθῆνας. Εἰς τὴν «δαίμονισιν» αὐτὴν πόλιν τῆς Ἀθῆνας τελεσιουργεῖται ἡ σύστασις τῶν νέων διαφωτιστικῶν τάσεων, αἰτινες εἶχον ἔκρηγασιν ἀπὸ τῆς Ἰωνίας μετ' ἡμπεριαν παράδοσιν τῆς μητροπολιτικῆς Ἑλλάδος, τὴν ἀναγεννηθεῖσαν κατόπιν τῶν τραυμάτων, τὰ ὁποῖα ἔστησεν ὁ ἑλληνισμὸς πολέμων κατὰ τῶν Περσῶν. Οἱ κατὰ τοῦ βασιλεῖος τῶν Περσῶν πολέμοι ἠρμηνεύθησαν ὡς συνέχισις τῆς ἀρξάμενης ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Τρωϊκῶν πολέμων μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ὑπὸ ἐν τοιαύτῳ πρῶτον ἐγρῶσεν ὁ Ἡρόδοτος τὴν ἀφήγησιν τῶν Μηδικῶν πολέμων. Οἱ ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἀγῶνες, εἰς τοὺς ὁποίους πρωτηγωνίστησαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἔσχον κοσμοϊστορικὰ ἐπακόλουθα. Ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ φθάσῃ διὰ πρῶτον φοράν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἐπιγίνωσιν τῆς ἡθικῆς ἐλευθερίας.

Ὁ χάρος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπραγματώθη ἡ γένεσις νέας ἀντιλήψεως σχετικῶς μετ' ἡμπεριαν τοῦ ἀνθρώπου, ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ κοινότης τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἦδη εἰς τὰ προηγούμενα σημειώσαμεν ὅτι ὁ Σόλων, ἐκ παραλλήλου μετ' ἡμπεριαν, εἶχον ἐξάρει τὴν σημασίαν, ἣν εἶχε ἡ Δίκη διὰ τὴν πολιτικὴν κοινότητα. Ὁ Ἀναξίμανδρος εἶχε θέσει ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς Δίκης τὸ κοσμικὸν φαινόμενον ἐν τῷ σκόλῳ του. Ὁ Σόλων ἐνδιαφέρεται μονομερέστερον διὰ τὴν Δίκην ὡς κυρίαρχον τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἡ παγκοσμία τάξις, κατὰ τὸν Σόλωνα, δὲν εἶναι τὸ πρῶτον, ἀλλὰ τὸ δευτερεύον. Τὸ φυσικὸν φαινόμενον προκύπτει εἰς ἀποτέλεσμα τοῦ πολιτικοῦ. Ἡ παραβίασις τῆς Δίκης ἀποτελεῖ τὴν ἀρχήν, ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει ἡ εὐτυχία ἢ ἡ δυστυχία τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Ἡ πολιτικὴ τάξις, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἰσχύει εἰς θεῖον τῶν ὄντων ὡς ἄνθρωπος ὡς δικαιοπολιτικὸν ὄν κρίνεται ἀνάξιον νὰ συμπαρεδρεύῃ μετ' αὐτοῦ θεοῦ. Πραγματικῶς ὁ Ἀθηναῖος πολιτὴς τοῦ 5ου αἰῶνος κρίνει τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἀξίου νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαθὴν μετ' αὐτοῦ θεοῦ, ὅπως καὶ οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες. Αὐτὴ τὴν σημασίαν ἔχει ὁ ἄρθλος, τὸν ὁποῖον ἐδραματοποίησεν ὁ Αἰσχύλος εἰς τὸς «Εὐμενίδας» του, παραστήσας τοὺς θεοὺς ὑποβαλλομένους οἰκιοθελῶς εἰς τὴν δαιτυσίαν τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὅστις ἦτο τὸ σύμβολον τῆς ἰσχυρῆς δικαιοδοτικῆς τάξεως τῆς πόλεως τῆς Παλλάδος. Ἡ παλαιὰ γενεά, ἣτις εἶχε πολεμήσει εἰς τὸν Μαραθῶνα καὶ τὴν Σαλαμίνα, κατόρθωσε πραγματικῶς νὰ καταβιάσῃ τοὺς θεοὺς ἀπὸ τὰ ὀλύμπια ὄρη καὶ νὰ τοὺς κάμῃ συμπαρέδρους τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Γερμανὸς ποιητὴς Σίλλερ ἔγραψε κάποτε: «Βάλε μέσα εἰς τὴν βούλησίν σου τὴν θεότητα καὶ ἀμέσως θά τὴν ἴδῃς νὰ κατεβαίνει ἀπὸ τὸν δεσποτικὸν τῆς θρόνον». Αὐτὸ ἀκριβὲς ἐπράξαν οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἀπληθεύσαν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς δεσποτείας τῶν θεῶν, χωρὶς νὰ παύσων νὰ πιστεύουν εἰς τὴν αἰώνιον ὑπαρξίν θεῶν ὄντων. Ἐκαμῶν δυνατὸν νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἀντιλήψιν ὅτι εἶναι ἐλεύθερος. Συγγράμματα κατενόησαν ὅτι ἡ τοιαύτη ἐλευθερία ἐπισύρει εὐθύναν καὶ συνεπάγεται ἰσχυρὴν διακινδύνευσιν. Πρῶτον φοράν ἀνοίγηται διὰ τὸν ἄνθρωπιν ἀντιλήψιν εἰς νέος ὀρίζων ἐντὸς τοῦ ὁποίου καθίσταται νοητὴ ἡ ἔνωσις τῆς εὐθύνης καὶ ἡ ἀξία τῆς διακινδύνευσιν. Ὁ 5ος αἰὼν εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν αἰὼν τῆς ἡθικῆς ἐλευθερίας, ὁ τραγικὸς αἰὼν, ὁ ἀποσπάζων νὰ ἀναδεχθῇ τὸ βάρος τῆς διακινδύνευσιν, νὰ ἀναδεχθῇ τὰ μεγάλα τραγικὰ πα-

θήματα. Διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν, Ὁ Σόλων πρῶτος εἶχον ἐκφράσει σαφῶς τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ εἶναι διαρκὴς διακινδύνευσιν:

Πᾶσι δὲ τοι κίνδυνος ἐπ' ἔργουσι, οὐδέ τις οἶδεν,
ἢ μέλλει σῆξαι χρῆματός ἀρχαμένου,
ἀλλ' ὁ μὲν εὖ ἔοδειν πειρώμενος οὐ προνοήσας
εἰς μεγάλῃν ὄνην καὶ χαλεπὴν ἔπεισεν.

(Ἄλλοι αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου συνοδεύονται ἀπὸ διακινδύνευσιν καὶ κανεὶς δὲν γνωρίζει ὅταν ἀρχίξῃ ἔν ἔργον ποῦ θά καταλήξῃ. Ἀλλὰ καίτοι κανεὶς προσπαθεῖ νὰ ἐνεργῇ ὀρθῶς, ἐπειδὴ δὲν ἔκαμεν ὀρθὴν πρόβλεψιν, συμβαίνει νὰ περιπίπτῃ εἰς συμφορὰν μεγάλῃν καὶ βαρυστάτην).

Ὁ Αἰσχύλος ἔμεινεν τὸν Δία διότι ἔθεσε θεσμὸν, συμφορῶς πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ μάθησις εἶναι ἀποτέλεσμα παθήματος καὶ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ ἐπικαταλογισμοῦ:

Ζῆνα δὲ τις προφρόνως ἐπινίκια κλάζων

τεύζεται φρονεῖν τὸ πᾶν.

Τὸν φρονεῖν βροτοῦς ὀδῶ-

σαντα, τὸν πάθει μάθος

θεῖνα κυρίως ἔχειν.

Στάζει δ' ἐν θ' ὕπνῳ πρὸ καρδίας

μνησιπύμων πόνοσ' καὶ παρ' ἄ-

κοντας ἦλθε σωφρονεῖν.

(Ἐκεῖνος δὲ ὅστις ἀναπέμπει τὸν ἐπινίκιον παιᾶνα εἰς τὸν Δία ἐφάρσεν εἰς τὸ ὄψιστον σημείον τῆς φρονήσεως. Διότι ὁ Ζεὺς φλοῖεν εἰς τοὺς θνητοὺς τὸν δρόμον τῆς φρονήσεως καὶ ἄρισε τὸν θεσμὸν νὰ ἰσχύῃ, ὅτι ἡ μάθησις ἀποκτάται ὑστερον ἀπὸ παθήματα. Σταλάζει δὲ καὶ κατὰ τὸν ὕπνον ἔμπρὸς εἰς τὰ ἀνοικτὰ μάτια τῆς ψυχῆς ὁ πόνος, ὅστις ἐπιθυμᾷ εἰς τὸ πάθημα. Καὶ ὁ σωφρονισμὸς ἐπιτελεῖται, ἔστω καὶ ἂν δὲν τὸ θέλωμεν).

Ἡ θεότης εἶναι μίᾳ ὑπερτέρα ἀρχή, ἣτις δὲν κατατυραννεῖ τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ βεβαιώσῃ περὶ τῆς ὑπεροχῆς, τὴν ὁποῖαν ἔχει ἀπέναντί του. Ὡρισε τὸ πάθημα ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς μαθήσεως. Δρῶν ἐλευθερίας ὁ ἄνθρωπος, ἐκτιθέμενος εἰς τὸν κίνδυνον καὶ ἀποδοχόμενος τὴν εὐθύναν, ἀποκτᾷ τὸ «μάθος», τὴν ἀρετὴν. Μίαν τοιοῦτου εἶδους μάθησιν ἔχον ὕπ' ὄψιν τοῦ ὁ Σωκράτης, ἐχαρακτήριζε τὴν ἀρετὴν ὡς μάθησιν, ὡς ἐμπειρίαν ἀποκτημένην ἔπειτα ἀπὸ παθήματα. Μέσα εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν πολιτικὴν κοινότητα δημιουργεῖται ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἀποφασίζει νὰ ἀντιμετώπισῃ τὸν κίνδυνον, νὰ παλαίῃ μετ' αὐτοῦ, νὰ ἐπιτελέσῃ τὰς ὁποίας τοῦ προβάλλει ἡ ἐσωτερικὴ φυσικὴ ἀναγκαιότητα. Ὁ Προμηθεὺς γνωρίζει ὅτι «τέχνη ἀνάγκης ἀσθενεστέρη μακρῶς» (ἡ τέχνη ὑπολείπεται κατὰ πολὺ ἀπὸ τὴν δύναμιν τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος). Παρὰ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς δυσκολίας, ὁ προμηθεϊκὸς ἄνθρωπος ἐξορμᾷ διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Θουκυδίδης ἐξέφρασε μετ' ὀψιότητος σασημεῖα τὴν ἀντιλήψιν αὐτὴν λέγων εἰς τὸς «Ἐπιτιμῶνας» του: «Διαφερόντως γὰρ δὲ καὶ τότε ἔχομεν, ὥστε τολμᾶν τε ἢ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογιζέσθαι» (Ὑπερέχομεν δὲ καὶ κατὰ τοῦτο, τολμῶμεν δηλαδὴ συγγράμματα καὶ νὰ φερόμεθα τολμηρῶς καὶ νὰ ἀναμετρῶμεν διὰ τῆς σκέψεως ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπιχειροῦμεν). Ὁ πολιτὴς τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 5ου αἰῶνος συνδυάζει τὴν τόλμην καὶ τὴν συνέσιν, ἀντιμετωπίζει μετ' ἠθάρρους τὴν πραγματικότητα καὶ προσπαθεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ νόημα τοῦ ὄντος. Γνωρίζει τόσα πολλά περὶ τῆς πραγματικότητος, ὥστε τολμᾷ νὰ θέσῃ τὸ ἐρώτημα τί εἶναι αὐτὴ εἰς τὴν οὐσίαν τῆς. Ἐχει τὴν συνείδησιν ὅτι εἶναι κάτοχος μίᾳ ὑπερῶς δυνάμεως, διὰ τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἐπιδράσῃ δημιουργικῶς ἐπὶ τῆς πραγματικότητος. Ἐκφράσει τῆς νέας ταύτης αἰσθήσεως τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία.

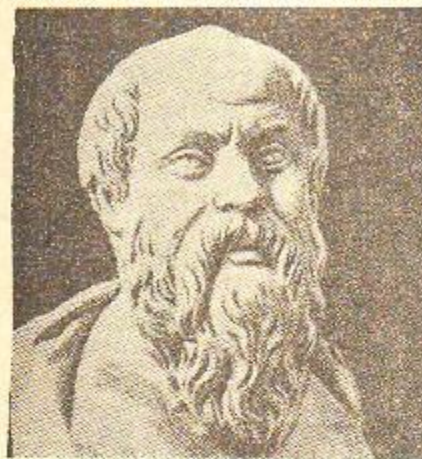
Συνήθως χαρακτηρίζεται ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία ὡς ἀνθρωπολογικὴ, ἐπειδὴ ὁ ἰδρυτὴς τῆς Σωκράτης εἶχον ὡς θέμα τῆς ἐρεύνης του τὸν ἄνθρωπον. Τοῦτο εἶναι βεβαίως ἀληθές, πρῆπει δμως νὰ νοηθῇ μετ' ἡμπεριαν προέπουσαν εὐρύτητα. Ἡ ἀττικὴ φιλοσοφία δὲν θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἐν αὐτοτελεῖς δεδομένον ἐγώ, ἀλλ' ὡς μονάδα μέσα εἰς τὴν κοινότητα τῆς πόλεως καὶ εἰς τὴν παγκοσμίαν κοινωνίαν συμπτώσεως τῆς ὀντολογικῆς πραγματικότητος. Ἀσορμάται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ δὲν τὸν ἀποσυνδέει ἀπὸ τὰς πολιτικὰς καὶ τὰς ὀντολογικὰς συναφείας. Δὲν ἀποτελεῖ συντεπὸς ἐκτροπὴν ἀπὸ τῆς θεμελιώδη ἀρχῆς, ἣν ἔθεσεν ὁ Σωκράτης, ἡ εἰς τὴν φύσιν καὶ τὸ ὄν γενικῶς ἀναφερομένη ἐρευνα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τοῦναντίον πρέπει νὰ θεωρηθῶν αἱ τοιαῦται ἐπεκτάσεις ὡς ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς θετικῆς βάσεως. Εἶναι φιλοσοφία τῆς οργανικῆς ὁλότητος καὶ τῆς συνοπτικῆς θεωρήσεως. Ἐπιδιώκει νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν πνευματικὸν ὄφθαλμὸν τὴν ἀληθῆ προοπτικὴν τῆς δεδομένης πραγματικότητος. Εἶναι φιλοσοφία τῆς ἰδέας, θεωρουμένης ὡς πνευματικῆς ὁράσεως. Καὶ οἱ τρεῖς φιλοσοφίαι τῆς ὀντολογίας τὸν ὄφθαλμὸν πρὸς τὴν νοητὴν οὐσίαν, πρὸς τὸν νοητὸν κόσμον, θεωροῦμενον οὐχὶ ὡς ὄντησιν τοῦ αἰσθητοῦ, ἀλλ' ὡς πηλὴν, ἐξ ἧς ἀντλεῖ ὁ αἰσθητὸς κόσμος τὴν ἐνάτητά του, τὸ νόημα του καὶ τὴν οὐσιαστικὴν του ὑπαρξίν. Ἡ ἀττικὴ ἰδεοκρατία δὲν ἔχει τὴν ὑποκειμενικὴν ἀπάχρησιν τῆς νέας εὐρωπαϊκῆς ἰδεοκρατίας, ἣτις ἵσταται εἰς ἀντιθέσιν πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Δὲν ἀρνεῖται τὴν οὐσιαστικότητα τοῦ αἰσθητοῦ ὄντος τοῦ κόσμου, ἀλλὰ δίδει εἰς αὐτὸν ἀληθινὴν ὀντολογικὴν βάσιν. Δὲν ἀποτελεῖ παραπλάνησιν εἰς τὸν ὄχιον κόσμον τε-

χητών ένοιών, όπως η νεώτερα νοσηλοκρατία. Παραπλεύρως του Λόγου Ισताται και το δαιμόνιο του Σωκράτους, ο έρασ του Πλάτωνος, η φίλια και η απορητική διερεύνησις του 'Αριστοτέλους. Δεν φεύγει από τον δεδομενον κόσμον αλλά προσπαθεί να τον ύψωση εις ιδεώδη μαθηματικών εκθέτην. Με την έμψυξιν της αττικής φιλοσοφίας λαμβάνουν συγκεκριμένη υπόστασιν και αι κατά προηγούμενους περιόδους διάχυτοι παιδευτικά προστάθειαι. Αναζητείται η σημασία της αθηναίας παιδείας, απεκρατείται η ψευδοπαιδεία των σοφιστών και υποδεικνύεται ο άδρος τρόπος, κατά τον οποίον πρέπει να οργανωθή. 'Ηθικός επικαταλογισμός, ελευθερία, παιδεία, αληθής έπιστήμη και επί τη βάσει της δικαιοσύνης ρύθμιση των σχέσεων των συμβιούντων εν τη πολιτική κοινότητι άτόμων αποτελούν τα νέα θέματα, τα όποια βέβαιος προς μελέτην και άπορασημίον η νέα φιλοσοφική κίνησις. Ο Γκαίτε εις σύγγραμμά του αναφερόμενος εις την ιστορίαν των χωματίων, χαρακτηρίζει τους δύο τελειωτάς της αττικής φιλοσοφίας κατά τον ακόλουθον τρόπον:

«Ο Πλάτων συμπεριφέρεται προς τον κόσμον, ώσαν έν μακάριον πνεύμα το όποιον εύρίσκει ευχαρίστησιν να φιλοξενηθή επί τινος καιρόν έν αύτώ. Δεν έχει ως σκοπόν να γνωρίση τον κόσμον, διότι τον προϋποθέτει, αλλά να μεταδώση με φίλιαν εις αυτόν, εκείνο το όποιον φέρει μεθ' έαυτού και εκείνο του όποιου ο κόσμος έχει ανάγκην. Εισδύει εις τά βάθη, μάλλον δια να πληρώση ταύτα δια της ούσιας του, παρά δια να τα έξερωνήση. Κινείται προς τα ύψη μετά νοσταλγίας, δια να γίνη και πάλιν μέτοχος της άρχικής του καταγωγής. Πάν ό,τι έκφράζει σχετίζεται με κάτι, το όποιον παρέμειν αιώνιας όν, αγαθόν, αληθές, άραιόν, του όποιου την επιδιώξιν ποθεί να διεγείρη εις τα στήθη οιαυδήποτε άνθρωπον. Ο,τι οικειοποιείται έκ της γήινης γνώσεως, το άφοιμάν, το έξαστιζει εις την μέθοδον του και εις την διδασκαλίαν του. Ο 'Αριστοτέλης έξ έναντίας, Ισताται άπέναντι του κόσμου ως εις αρχιτέκτων. Μία φοά και ύπάρχει εις τον κόσμον, όφείλει να έργασθη και να δημιουργήση μέσα εις αυτόν. Έρευνά δια το έξασος, μέχρις ότου εύρη βάση προς θεμελίωσιν. Από το σημείον ταύτο έως τα κέντρα της γής, τα πάντα είναι δι' αυτόν οδιόφορα. Χαράσσει ένα τεραστίον κύκλον δια το οικοδόμημά του, συλλέγει ύλικά από όλα τα μέρη, τα ταξινομεί, τα διαστρωματώνει και ύψούται ούτω κανονικός έν ειδή πυραμίδος εις τον ούρανόν, ενώ ο Πλάτων όμοιάζει με ένα όβελισκόν με την αιχμήν μιας φλόγος»

Σωκράτης (469—399). 'Υπήρξεν άναμοιολητήτως η ήρωικότερα μορφή της παγκοσμίου φιλοσοφίας. Δι' αυτόν η θεωρητική γνώσις ταυτίζεται με τον τρόπον ζωής η λογική θεωρία και η ήθική πράξις συμφώνηται εις άδιάσπαστον ένότητα. Λόγος και βίος, άρετή και γνώσις συνάπτονται εις οντολογικήν ταυτότητα. Ο πατήρ του άνομάζετο Ισωρονίσκος, η δέ μήτηρ του Φαιναρέτη. Δεκαεπταετής συνιδέθη με τον φιλόσοφον 'Αρχέλαον και η γνωμίαια του με αυτόν παρέσχε την έξωτερικην άφορμήν να επιδοθή εις την έρευναν έπιστημονικών ζητημάτων. 'Ισως η κλίσις του εις τα άνωθωπολογικά προβλήματα να όρείεται εις το ότι ο 'Αρχέλαος πρώτως είχεν άσχοληθή με την έννοιαν του 'ένόμου' κατ' αντιπαραβολήν προς την έννοιαν της φύσεως. Ο Σωκράτης είχεν άρχισει να προσελκύη την προσοχήν των συμπολιτών του κατά το 430 π.Χ. Κατά το προηγούμενον έτος (431) είχε μετάσχει εις την έκστρατείαν της Ποτιδαίας, κατά το 424 μετέσχεν εις την έν Δελφω μάχην και κατά την γενουμένην υποχώρησιν επέδειξεν αξιοθαύμαστον άνδρείαν. Κατά το 406 ως προϊστάμενος της συνέλευσεως της 'Εκκλησίας του δήμου, άντετάγη εις τας όλοκρατικές διαθέσεις του δήμου, τας έκδηλωθείσας κατά την δίκη των δέκα στρατηγών. Κατά δέ την εποχήν, καθ' ήν η πολιτική έξουσία είχε περιέλθει εις τας χείρας των τοιαύτων τυράνων, άντέστη εις τας τρομοκρατικές των ενεργείας, άρνήθηκε να συμμετάσχει εις την παράνομον σύλληψιν του Λέοντος του Σαλαμίνιου. Κατά το 399, κατηγορηθείς υπό των 'Αντύου, Μελήτου και Λύκαου επί διασθορά των νέων και είσαγωγή καινών δαιμονίων, καταδικάσθη εις θάνατον και ύπέστη την θανατικήν ποινήν μετ' άπορμήλλου νενοσημίας και ήρωίας.

Σωκράτης.

Ο Σωκράτης καταλέγεται εις τας μεγάλας δημιουργικάς προσωπικότητας αίτινες ούδέν σύγγραμμα κατέλιπον. Όμοιάζει ως προς τρόπο με τον Πυθαγόρα και τον 'Αμμώνιον τον Σακκόν. Τας δοξάσεις του προσπαθούν να τας γνωρίσωμεν παραβάλλοντες τα σύγγραμματα των μαθητών

του. Διότι η διδασκαλία του έδωκε λαβήν να δημιουργηθή τεραστία φιλοσοφική φιλολογία. Αι κύριαι πηγαί αίτινες μάς βοηθούν δια να αναπαραστήσωμεν την διδασκαλίαν του είναι τα σύγγραμματα του Πλάτωνος και του Ξενοφώντος. 'Επιβοηθητικώς προς ταύτα χρησιμοποιούμεν τα λείψανα εκ των συγγραμμάτων των λεγομένων Σωκρατικών ('Αντισταθέου, Αίσχινου, 'Αριστίππου, Εύκλειδου του Μεγαρικου) και ειδήσεις παρεχομένης υπό του 'Αριστοτέλους και μεταγενετέρων συγγραφέων. Ο Σωκράτης υπήρξεν πολύπλευρος προσωπικότης και έκαστος εκ των μεθών του συμβαίνει πολλάκις να τον βλέπη από μίαν προσπτικήν, άνάλογον προς την αντίληπτικήν του δύναμιν. Αι άσχηγείαι του Πλάτωνος δεν δύναται να θεωρηθούν ως Ιστορικές πιστάι, διότι ούτος ήτο συγχρόνως και πνευματικός δημιουργός, ικανός να προχωρήση πέραν των δοξασιών του διδασκάλου του. Ένεκα τούτου δεν τυγχάνει εύκαλον να έξακριβώσωμεν το πραγματικόν περιεχόμενον των σωκρατικών δοξασιών. Η διαφωμία των δεδομένων της παραδόσεως κατάστη άφορμή να δημιουργηθή το λεγόμενον σωκρατικόν πρόβλημα.

Οι νεώτεροι έρευνηταί έχουν διαχωρισθή εις δύο ομάδας. Άλλοι έξ αυτών ισχυρίζονται ότι ο Σωκράτης υπήρξεν ο δημιουργός της φιλοσοφίας των έννοιών, διότι εισήγαγε την χρηση των έπακτικών λόγων και ήσυχλήθη με τον καθορισμόν του τρόπου, καθ' έν πρέπει να διατυπώνται οι λογικοί όρισμοί. Την άποψιν ταύτην ύποστηρίζουν, στηρίζοντες επί ρητών μαρτυριών του 'Αριστοτέλους οι 'Αγγλοι πλατωνισταί Μπουονετ και Τάλλερ. Διάφορον άποψιν ύποστηρίζει έτερα ομάδα, της όποιαις ο κυριώτερος εκπρόσωπος είναι ο Γερμανός κορηγητής της φιλοσοφίας 'Ερ. Μαίερ. Ούτος ισχυρίζεται ότι ο Σωκράτης υπήρξεν άπλώς ήθικολόγος, μη άσχοληθείς ειδικώς με λογικά προβλήματα. 'Αμφότεραι αι έν λογω άπόψεις τυγχάνουσι μονομερείς. Ο Σωκράτης είναι προσωπικότης διφυής. Τυγχάνει συγχρόνως και μέγας ήθικολόγος και ικανότατος λογικεύματος. 'Αφού καθηκόν του ήθικού άνθρώπου είναι να λέγη και να ύποστηρίξη την αλήθειαν, πως είναι δυνατόν να δεχθώμεν ότι ο Σωκράτης, ο κατ' έξοχήν συμμορφώνων την συμπεριφοράν του προς τα ήθικά προστάγματα, δεν θα έθεώρητο καθήκον του να έξακριβώση τί έπρεπε να θεωρηθή ως αληθές; 'Εξ άλλου έν δεχθώμεν ότι έστερείτο ικανότητος προς λογικήν άνάλυσιν, καθίσταται άκατανόητον πως ήτο δυνατόν ο έλεγχος του να συνεπάγεται τούτον έννοιον ψυχικήν άσαστάωσιν εις την ψυχήν των συνομιλητών του. Δεν άρκει, δια να επέλθουν τοιαύτα άποτελέσματα, η εκ μόνης της δαιμονίας έκπορευούση έπήρεια. Χρειάζεται και δύναμις εις την λογικήν άνάλυσιν.

Έκ συγκριτικής παραβολής των συγγραμμάτων του Πλάτωνος και του Ξενοφώντος προς τας λοιπας μαρτυρίας είναι δυνατόν να έξακριβώσωμεν τα ι πουδαιότερα θέματα περί τα όποια περιεστρέφεται η δράσις του Σωκράτους ως φιλοσόφου. Το θεμελιωδέστερον εκ τούτων το όποιον δίδει νέαν τροπήν εις τας φιλοσοφικάς αναζητήσεις, είναι ότι άσπτηρίαν των έρευνών του αποτελεί η διαπίστωσις της ανθρωπίνης άγνοίας. Το «ούκ είδέναι» λαμβάνει σημασίαν θετικήν, ένθ συγχρόνως η γνώσις, το «είδέναι», λαμβάνει σημασίαν άρηθητικήν. Η διηκτική άσχολία του υίου της Φαιναρέτης συνίσταται εις το να υποβάλλη εις έλεγχον έκείνους αίτινες έφαντάζοντο ότι ήσαν κάτοχοι της γνώσεως, «του είδέναι», και να αποδεικνύη ότι εις την πραγματικότητα ούδέν έγνώριζον. 'Ισως η θετική άσπτηρία εκ της όποιαις πρέπει να έκκίνηση η φιλοσοφία είναι η άγνοια, το «ούκ είδέναι». Άλλα η άγνοια αύτη δεν πρέπει να νοσηθή ως ολοκληρωτική στέρησις. Δύναται να αξιοποιηθή θετικώς. Κατά τον Σωκράτη, η μόνη θετική και προσήθη εις τον άνθρωπον γνώσις είναι το να διαπιστώση την άγνοιάν του. Ούτω θεωρουμένη η άγνοια μεταβάλλεται εις αληθινήν γνώσιν. Η σωκρατική αύτη θέσις άποτελεί αντιπροπήν των διδασκαλιών του σοφιστού Γοργίου, όστις χρησιμοποιεί την διαπίστωσιν της ανθρωπίνης άγνοίας δια να μηδενίση τα πάντα. Ναι μέν, παρατήρηει ο Σωκράτης, ύπάρχει η άγνοια ως χαρακτηριστικόν της φύσεως του ανθρώπου, αλλά συγχρόνως η διαπίστωσις της έπιφέρει μίαν σημαντικήν αλλαγην. Δίδει εις τον άνθρωπον μίαν άσφαλή γνώσιν, την γνώσιν της ύγιοιας του. 'Αληθινός λοιπόν άνθρωπος είναι εκείνος ο όποιος υποβάλλων τον έαυτό του εις έξέτασιν ύψούται εις την διαπίστωσιν της άγνοιας του. 'Αρα έργον της φιλοσοφίας είναι ο έλεγχος της ανθρωπίνης κοήσεως, όπως έλεγει ο 'Ηράκλειτος, και των ψευδών δοξασιών «του δόκαου», όπως έλεγον οι 'Ελεάται.

'Ισως θα ήδύνατο τις να υποθέση ότι ο σωκρατικός έλεγχος ταυτίζεται με την αποκάλυψιν της κοήσεως και του «δόκαου» την όποιαν συνίσταν οι μνημοεμβνέτες προσωκρατικοί φιλόσοφοι. Εις τοιαύτους ταυτισμόν θα άπέτελε παραγνωρισμόν σπουδαιότατων διαφορών. Οι προσωκρατικοί φρονούν ότι άπαλλασσόμενος ο άνθρωπος από την οίσην και τας ψευδείς δοξάσεις καθίσταται σοφός, εκκάρως συνδός άνθανάτισιν ήνίοχισιν» (μέας ο όποιος κάθεται εις το όρμη με τους άθανάτους ήνίοχους), όπως λέγει ο Παρμενίδης εις το ποιήμά του. Ο Σωκράτης έξ αντίθετον άσφαίνεται ότι ούδεις δύναται να είναι σοφός εκτός του Θεου. Ο αυτοέλεγχος δύναται να κάμη τον άνθρωπον μόνον φιλόσοφον, να γεννήση μέσα εις την ψυχήν του την φίλιαν και την έξουσιαν προς την σοσίαν. Και μετά την διαπίστωσιν της ανθρωπίνης άγνοίας θα μείνη ο άνθρωπος έν έλλειπτικόν, διακοιόμενον από την έπιθυμίαν να υπέρβη το όρια της άγνοιας του. Η φιλοσοφία ούτω θεωρουμένη δεν δύναται να χαρακτηρισθή ως μάθησις και διδασκαλία. Είναι τρόπος ζωής

μία ώρισιμένη λήψη θέσεως έναντι της πραγματικότητας. Θεμελιωδώς αναγνωρίζει ο φιλόσοφος ότι ο έαυτός του είναι δυ πεπερασμένος, το οποίο χαρακτηρίζεται από ελλείψεις και στέρηση. Η συνειδητοποίηση των ορίων της ανθρωπίνης γνώσεως και υπάλθεως αποτελεί νέον θέμα το οποίον εισάγεται ες τήν ειρωνείαν υπό του Σωκράτους. Όλοι οι σωκρατικοί σχολαί, παρά τας ες τας λεπτομερείας διαφοράς των, χρησιμοποιούν ως αφετηρίαν των τῶν κοινῶν ειδέναι. Διά να κάμουν δε ο σωκρατικοί ορθολογιστήν τήν έν λόγω άνοιαν χρησιμοποιούν πάσης φύσεως επιχειρήματα, μη διαστάζοντες να δανεισθούν απόδειξεις από τήν επιχειρηματολογία των Έλεστών και τῶν σοφιστών.

Η βασική αφετηρία του νέου τρόπου της αντιμετώπισης της πραγματικότητας επιβάλλει ως ύψιστον καθήκον ες τόν άνθρωπον τόν αυτοέλεγχον και τήν αυτοεξέταση. Εις τήν πλατωνικήν «Απολογία» διακηρύττει ο Αθηναίος φιλόσοφος ότι δεν θα ήτο δυνατόν να μείνη ες τήν ζωήν, άν κανείς του επέβαλε να διάνη βίον άνεξέταστον. Ο Έλεγχος και η εξέταση θεωρείται ως καθήκον επιβαλλόμενον υπό του Θεού. Διά τούτου αποκαλύπτεται ότι η ανθρωπίνη σοφία είναι πεπερασμένη και ότι της αληθινής σοφίας κάτοχος τυγχάνει ο Θεός. Τήν τελευταίαν λέξιν διά τὰ προβλήματα της ζωής τήν έχει, κατά τόν Σωκράτη, τὸ «δαιμόνιον». Διά τούτο καταφεύγει ες αυτό προκειμένου περί ζητημάτων άτινα δεν δύνανται να λυθούν με τήν σκέψιν. Αύτην τήν σημασίαν έχουν οι περὶ «δαιμόνιου σημείου» ανακοινώσεις του. Ο Σωκράτης έλεγεν ότι ήκουεν έσωτερικὴν φωνήν, ήτις όσοκις εξέδηλαύτο ένφάνιζέτο ως άποτρέπουσα αυτόν από τήν διάπραξιν ώρισμένων πράξεων. Είναι προφανές ότι ο αυτοέλεγχος γίνεται υπό του Αθηναίου φιλοσόφου άνασταρόμενος όχι ες ζητήματα επίλυόμενα διά της σκέψεως, αλλά ες τὰ προβλήματα της ήθικῆς συμπεριφοράς. Έντός του έσωτερικού τού ανθρώπου ανακαλύπτεται μία πηγή ένορατικής ήθικῆς γνώσεως, ήτις δεν προέρχεται από λογικὰς πηγάς. Με τὸ δαιμόνιον του Σωκράτους φθάνει ο άνθρωπος ες τήν επίγνωσιν ότι η ήθικῆ γνώσις αντίκειται ένορατικῶς από δασυτάτας έσωτερικὰς πηγάς. Ένώ ο Πρωταγόρας έλεγεν ότι τὸ μέτρον όλων τῶν πραγμάτων είναι ο άνθρωπος, ο Σωκράτης μιλάων περί του δαιμονίου άπάντα ότι αι έσχάτοι ριζαί της ανθρωπίνης φρονήσεως υπάρχουν ες μίαν περιοχὴν ήτις υπεραδίνει τὰ όρια της ανθρωπίνης ύπαρξεως. Ο Αθηναίος φιλόσοφος δεν είναι μόνον ο δεξιότεχνος της έννοιολογικῆς διειρηνήσεως, όπως τόν είδεν η ιστορικὴ έρευνα κατά τήν εποχὴν τού ορθολογισμοῦ. Έν τῶ προσωπῶ του συμφύονται ες ἀδιάσπαστον ένότητα δυναμεις λογικαί και αντίλογικαί, υπερλογικαί. Απαντῶμεν ες αυτόν τήν ασφήνειαν του θεωρητικῶν στοχασμοῦ, αλλά συγχρόνως και τήν δαιμονίαν του προσηύτου. Τὸ δαιμόνιον και ο έρος αποτελοῦν τήν ανθρωπολογικὴν προοπτικὴν της προσωπικότητός του. Έκ τῶν δυναμειῶν τούτων εξεπορεύετο ο καταπληκτικὸς εκείνος δυναμισμός, όστις συνετάρασε μέχρι τῶν εγκάτων ψυχῶς γεμάτας από πάθη και δαιμονίαν, όπως τόν Κριτίαν και τόν Αλκιβιάδην. Έναντι τῶν συγχρόνων του η φυσιογνωμία του Σωκράτους έλάμβανε διαστάσεις αίτινες υπερέβαινον κατά πολύ τὸ σύνθημα μέτρον. Τὸ πολύ κοινόν τόν συνέχευε με τὸς σοφιστὰς και τὸς ευστακῶς φιλοσόφους του τύπου του Αναξαγόρα. Η ανθρωπίνη μεταίτιος δεν ήδύνατο να υπαφέρει τήν καταβλητικὴν του υπεροχὴν και δεν ήσώτασε παρά μόνον όταν τόν ήνάγκασε να πῆ ες τὸ δασυώτεριον τὸ κώκινον.

Έκ της θετικῆς αξιολογήσεως της ανθρωπίνης άγνοίας πηγάζει και η περίφημος σωκρατικὴ «ειρωνεία». Ο Σωκράτης πηλαίει τὸς ειδήμονας διά να αντίληψη απ' αὐτοῦς γνώσιν περί του αντικειμένου τὸ οποίον δισχυρίζονται ότι κατέχουν. Θέτει ες τόν στασηγόν Λάχητα τὸ ερώτημα τί είναι άνδρεία, τόν έπιμελητήν της λατρείας Εὐθύφωνα παρακαλεῖ να του εἴπῃ τί είναι δαίτιος, τόν σφρανα μέν Χαριμίδην έρωτᾷ ες τί συνίσταται η σωφροσύνη. Διά του διαλόγου, όστις συνάπτειτα αποκαλύπτει ότι τὰ πρόσφατα ταῦτα οὐδεμίαν άσφαλή και σταθεράν γνώσιν έχουν περί του αντικειμένου τὸ οποίον ισχυρίζονται ότι γνωρίζουν. Ο Λάχης δεν γνωρίζει τί είναι άνδρεία, ο Εὐθύφρων άγνοεῖ τί είναι τὸ όσιον και ο Χαριμίδης δεν δύναται να όρσιση τί είναι σωφροσύνη, όμοίως δε και ο Λύσις ες τόν όμώνυμον διάλογον άγνοεῖ τί είναι φίλια. Διά της ειρωνείας αποκαλύπτει ο Σωκράτης τήν έλλειπτικότητα της ανθρωπίνης γνώσεως και άνοίγει τόν δρόμον διά τήν θεμελίωσιν της κριτικῆς φιλοσοφίας. Η ειρωνεία μεταδύλλεται υπ' αὐτὸ ες όργανον μεταφυσικῆς γνώσεως. Κατά τὸν άρχηγόν τῶν Γερμανῶν ρομαντικῶν Φρειδερίκον Σλέγγελ «η ειρωνεία περιεγίρει και διεγειρεῖ τὸ συναισθημα της ἀδιαλλάκτου αντίθεσεως της υοισταμένης μεταξύ του άντιποθέτου και του ύπαθετικού, του άδύνατου και της άναγκαιότητος της έμπεριεχομένης μέσα ες μίαν τελείαν άποφατικὴν ανακοίνωσιν». Μέσα ες τήν σωκρατικὴν ειρωνείαν εκδηλώνεται η αντίθεσις δύο συγχρόνων υοισταμένων προσπαθειῶν: Αφ' ενός μὲν αποκαλύπτεται κάτι, αφ' έτέρου όμως τὸ αποκαλυπτόμενον κρύπτεται. Όπως ο Σωκράτης αποκρύπτει κάτω από τήν χονδροειδῆ φυσιογνωμίαν του έν θαυμαστόν έσωτερικόν κάλλος, τοιοῦτοτρόπως και οι μετ' ειρωνείας γινόμενα ανακοινώσεις του αποκαλύπτουν και συγχρόνως άποκρύπτουν τὸ αποκαλυπτόμενον περιεχόμενον. Έκ της αντίθεσεως ταύτης προκύπτει διά τόν άντικρύκοντα τήν σωκρατικὴν ειρωνείαν συνομιλητήν διπλοῦν αποτέλεσμα: μία ταλάντευσις μεταξύ έλλεξεως και άπαθήσεως. Τήν τοιαύτην επίδρασιν της ειρωνείας έχει διαγνωσεί και περιγράψει ο Δανός φιλόσοφος και θεολόγος

Κιργκεγκάαρντ ες σύγγραμμά του, ες τὸ οποίον εξετάζει τήν έννοιαν της ειρωνείας έν άναφορά με τόν Σωκράτη: «Επειδή—γράφει—η ούσία της ειρωνείας ένκειται ες τὸ να μη αποδύλλη τὸ προσώπιόν της, και επειδή αφ' έτέρου ούσιαστικόν χαρακτηριστικόν της είναι η πρωτεύει της ικανότης να άλλάση προσώπιόν, διά τούτο αναγκαστικῶς προεκάλει ίσχυρόν άλλος ες τόν πλήρη έρωτος νεανίαν. Αλλά όσον και άν ενεργῶ άπαθητικῶς, έχει μέσα ες τόν εαυτόν της λίαν δύναμιν προσελκυτικὴν και γοητευτικὴν μέχρι παραπληνήσεως. Ο έρων ύψώνει τὸ άτομον ες πεδίον άνωτερον από τήν άμεσον έμπειρίαν της υπάρξεως. Αυτό αποτελεί τήν απελευθερωτικὴν της επενέργειαν. Αλλ' εκ τούτου προκύπτει τὸ αποτέλεσμα ότι τὸ άτομον άφίνεται να αλωρήται κατά τόν τρόπον κατά τόν οποίον λέγει ο Βρούλος ότι τὸ φέρετρον του Μωδωεθ ταλαντεύεται μεταξύ δύο μαγνητῶν, έξ ών ο ες έκει και ο άλλος άποθνήσκει».

Διά τόν Σωκράτη η ειρωνεία αποτελεί δδόν, η οποία μας κάμνει δρατήν τήν μεταφυσικὴν πραγματικότητα αποκαλύπτουσα τήν άνοητικὴν της πλευράν. Διά της ειρωνείας αποκαλύπτεται «η άπειρίστος και άπόλυτος άρηπτικότητα», όπως θα έλεγεν ο Έγκελος. Όπως χρησιμοποιεῖ η φιλοσοφία του ύπαρξίμου τήν «άγωνίαν» και τήν «ναυτία» διά να καταστήση σαφές τὸ οντολογικόν νόημα, μεταχειρίζεται και ο Σωκράτης τήν ειρωνείαν διά να μας ύψωση από τήν κοινήν πραγματικότητα του άνεξετάστου βίου ες τόν αυτοέλεγχον και τήν αυτοεξέτασιν. Μόνον υπό τὸ πρίσμα της ειρωνικῆς αντιμετώπισεως είναι δυνατόν, κατά τόν Αθηναίον φιλόσοπον, να αποκαλυφθῇ η υηδαμνιότης και η έλλειπτικότητα της ανθρωπίνης ζωῆς. Όχι μόνον ες όλην του τήν ζωήν ήκει τήν ειρωνείαν ο Σωκράτης, αλλά και οι τελευταίαι λέξεις διά τῶν οποίων ύπευθμύζειν ες τὸς φίλους του ότι ήτο οφειλέτης βυσίας ενός αλέκτορος, ενείχον ειρωνικόν νόημα.

Έκ της διαπιστώσεως της άγνοίας, ήτις γίνεται διά της ειρωνείας, προκύπτει ως δύναμις άκαταμέτρητος ο έρος ο άκτιστοδολούμενος από τήν σωκρατικὴν προσωπικότητα. Και οι μαυτοίται τας όποιας άντλοῦμεν από τὸς πλατωνικῶς διαλόγους και ίδια από τὸ «Συμπόσιον» και τὰ λείψανα τὰ διασωθέντα εκ του διαλόγου «Αλκιβιάδης» του γραφέντος από τόν σωκρατικόν Αισχίνην μας δεδαίονουν ότι ο Σωκράτης ήτο «θεῖον τὰ έρωτικὰ». Αλλ' ο έρος δυ ένέπνευε ες τὸς νέους ο Σωκράτης οὐδέν τὸ κοινόν έχει με τήν σαρκικὴν έκτραπήν περί της όποιας τὸσον θεοῦσαν κάμνει από καιροῦ ες καιρόν η σκαιδαλοθηρία. Ο σωκρατικὸς έρος είναι γνήσιμος της διαπιστώσεως της άγνοίας. Ο νέος, όστις καταθρυμματίζει μέσα ες τόν εαυτόν του τήν οίσην και τήν ψευδῆ δόξαν, άποκτᾷ επίγνωσιν της έλλειπτικότητός του. Αισθάνεται ότι είναι δυ πεπερασμένον τὸ οποίον έχει ανάγκην ολοκληρώσεως. Η έπιθυμία να φθάσωμεν ες εκείνο τὸ οποίον αλωρείται έμπρός μας ως άληθές, ως άπρητισμένον και συνολικόν διδει γενεσιν ες τὸ έρωτικόν γεγονός. Έπιζητούμεν να αποκτήσωμεν τήν κατοχὴν εκείνου όπερ θα ίστωσει τήν έλλειπτικότητα του έσωτερικού μας κόσμου και θα μας θέση ες έπικοινωνίαν με τήν κοινότητα τῶν οποίων αποτελεί τὸ σύμπαν ως ένιασιν όλων. Ο έρος είναι ο δαίμων ο συνδέων τόν άνθρωπον με τὸ θεῖον, ο διειρημνέων ες τὸς θεούς τὸς πόθους τῶν ανθρώπων, η δύναμις η πραγματώσεως τήν σύνδεσιν και τήν ολοκληρώσιν. Ες τὸ «Συμπόσιον» εκφράζεται η αντίληψη αὐτή διά της άκολουθοῦς αριστοτεχνικῆς διατυπώσεως. Η Διοτίμα λέγει ες τόν Σωκράτη περί του έρωτος: «Δαίμων μέγας ο Σωκράτης! και γὰρ πάν τὸ δαιμόνιον μεταξύ ίατι Θεοῦ τε και θητοῦ, έρμηνεύων και διαπορθμύων θεούς τὰ παρ' ανθρώπων και ανθρώπους τα παρὰ θεών... έν μέσω δε δυ άμφοτεροσθεν, συμπληροῖ ώστε τὸ πᾶν αὐτὸ αὐτῶ ένδεδεσθαι» (Δαίμων μέγας είναι ο έρος. Ός γνωστόν, πᾶν τὸ δαιμόνιον κατέχει τόν μεταξύ Θεοῦ και ανθρώπων χώρον, διειρημνέων και μεταδίδων ες τὸς θεούς εκείνα τὰ όποια προέρχονται εκ τῶν ανθρώπων και ες τὸς ανθρώπους τὰ εκ τῶν θεῶν προερχόμενα... κατέχων δε τὸ ένδιάμεσον μεταξύ τῶν δύο κόσμων (δηλαδή του θεῖου και του ανθρωπίνου) έπιτελεῖ τήν συμπλήρωσιν, ώστε τὸ σύμπαν να είναι συνδεδεμένον με τόν εαυτόν του). (Πλάτωνος «Συμπόσιον» 202 Ε).

Συμφώνως πρὸς τήν διασαφήνισιν τήν παρεχομένην υπό τού άνωτέω χωρίου, ο έρος είναι εκδήλωσις νοσταλγίας πρὸς εκείνο τὸ οποίον αποτελεί τήν ούσιαν του σύμπαντος, τάσις της ψυχῆς να ύψωθῇ ες τήν θεϊαν τελειότητα. Ός τοιαύτη τάσις είναι δύναμις καθαρώς παιδευτικῆ, ύψουσα τόν άνθρωπον ες τὰ θεία πρότυπα. Έκ τούτου εξηγείται διατί η διδακτικὴ άναστροφή του Σωκράτους με τὸς νέους είναι συγχρόνως και έρωτικὴ υπό τήν έννοιαν ότι αουπνίζει τήν μέσα ες τας νεαρὰς ψυχὰς ύπνώπουσαν άκόμη τάσιν πρὸς τὸ άληθές και τὸ θεῖον' είναι ο έρος, η δύναμις ήτις καθιβάτα τήν ψυχὴν ικανὴν να ίδη τήν οντολογικὴν άλήθειαν. Έπιεργῶν τήν θαυμαστήν δύναμιν τού κατά τόν τρόπον τούτον νοσημένου έρωτος, λέγει ο Γκαίτε: «Όσον τελειότερα και βαθύτερα όφείλει να είναι η γνώσις ες τὸσον μεγαλύτερον θαύμασιν πρέπει να είναι ο έρος, και έν τέλει να καταστῇ πάθος». Ο φιλόσοφος κατά τόν Σωκράτη είναι ο αιώνιος έραστής της σοφίας, ο αισθανόμενος τήν άγνοίαν του και διασκόπος τείνων πρὸς συμπλήρωσιν υπ' της έμπαρσεως της άληθοῦς ούσίας τῶν όντων. Αποκαλύπτει τὰ μυστικά της έρωτικῆς σοφίας ο Σωκράτης προέβαλλεν ες τὰ διηματῶν τῶν νέων ως τὸ πρότυπον του άληθινοῦ σοφοῦ και ελατρεύετο παρ' αὐτῶν ως άπαράμιλλον πρότυπον διδασκάλου, όστις έχει τήν ικανότητα να θέτῃ ες ένέργειαν μέσα ες τήν ψυχὴν άκαταμετρήτου ίσχύος δυνάμεις. Η διδαχὴ του Σω-

κοάτους δεν ήτο μόνον έλεγκτικός λόγος, αλλά συγχρόνως και δημιουργικός έρωσ. Από την προσωπικότητά του έξεπορεύετο δοκιμασιός δυναμένος να προκαλέσει φρίκη εις τας βεβήλους ψυχάς εις βαθύν, ώστε να στραφούν εναντίον του διά να τον εκμηδενίσουν. Ο υίος της Φαινομένης είχε προΐδει ότι η μοίρα του φιλοσόφου είναι ο θάνατος. Περιγράφων την εις τὸ σπῆλαιον κατάβασιν του φιλοσόφου εις τὸ βιβδον βιβλίον της «Πολιτείας» του Πλάτωνος, λέγει ότι οί ἐν αὐτῷ δεισμάται εἶναι ἔτοιμοι νὰ τὸν φοιέουσιν ἂν τὸν λάβουν εις τὰς χεῖρας τῶν.

Ἐκκρινόμενος ἀπὸ τὴν θεμελιώδη ἀρετήριον τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας δυνάμεθα νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς περισφιγμένης ἀρχῆς, καθ' ἣν ἡ ἀρετὴ εἶναι γνῶσις. Πολυλόκις ἠρμηνεύθη ἡ πρότασις αὕτη ὡς ἐξαρτώσα τὴν ἀρετὴν ἐκ τῆς γνώσεως καὶ ὡς παραδιδέουσα τὰ βουλητικά καὶ συναισθηματικά χαρακτηριστικά τῆς ἠθικῆς πράξεως. Ἄν ὅμως ἀφορηθῶμεν ἀπὸ τὴν σημασίαν ἣν ἀπέδιδεν ὁ Σωκράτης εἰς τὴν γνῶσιν, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐξαρτήσεως τῆς ἠθικῆς ἐκ τῆς ἀπλῆς καὶ ξηρᾶς γνώσεως. Ὁ Σωκράτης λέγων «γνῶσιν» ἐννοεῖ τὴν ριζικὴν μεταστροφὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις δὲν τὸν φοιτίζει μόνον διανοητικῶς, ἀλλὰ τὸν ἀποκαθαίρει βουλητικῶς καὶ συναισθηματικῶς. Διὰ τῆς σωκρατικῆς γνώσεως ἐπιτελεῖται ἑσωτερικὴ κάθαρσις ὅλων τῶν ψυχικῶν ἑσωτερικῶν δυνάμεων. Ὅμοιάς μὲ μίαν ἔλλαιψιν ἥτις ἀνακαίνιζει ἑσωτερικῶς τὸ ἄτομον. Συνεπῶς τὸ νόημα τῆς προτάσεως «ἡ ἀρετὴ εἶναι γνῶσις» σημαίνει ὅτι μόνον ὁ ἀνθρώπος ὅστις ἀπέκτησε τὴν νέαν τοποθέτησιν ἐναντίον τῆς ζωῆς κατανοήσας τὴν ριζικὴν ἀγνοίαν του, δύναται νὰ θεωρηθῆ ἑνάρετος. Διὰ τῆς τοιαύτης τοποθετήσεως καθίσταται ὁ ἀνθρώπος φιλόσοφος καὶ δύναται νὰ πραγματοποιῆ εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς ἀληθινῆς οὐσίας τῶν ὄντων. Πραγματικῶς ὁ Σωκράτης, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀνεπαρκείας τῶν συνήθων δοξασίῶν, προεχώρει εἰς τὴν ἔρευναν θέτων τὸ ἐρώτημα τί εἶναι ἡ δικαιοσύνη, τί εἶναι ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταί. Σκοπὸς τῶν τοιούτων διερευνήσεων ἦτο νὰ ἀποκτηθῆ ἀληθινὴ ἐπίγνωσις τῆς οὐσίας τῶν ἀρετῶν. Ἡ εἰς τὰς ἀρετὰς ἀναφερομένη σωκρατικὴ γνῶσις δὲν εἶναι ἡ κατοχὴ ἐνὸς ἐννοιολογικοῦ ὀρισμοῦ καθορίζοντος τὰ γνωρίσματα ἐκάστης ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἡ ἑσωτερικὴ προσωπικειώσις τῶν, ἡ βίωσις τῶν, ὅπως λέγομεν εἰς τὴν σημερινὴν γλώσσαν. Ἀνδρείας δὲν εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις γνωρίζει ἀπλῶς τὸν ὀρισμὸν τῆς ἀνδρείας, ἀλλ' ἐκεῖνος, ὅστις ἐν τῇ πράξει ἀποδεικνύεται κάτοχος τῆς ἀρετῆς ταύτης. Τὸ «εἰδέναι» τοῦ Σωκράτους δὲν ὁμοιάζει μὲ τὴν ἀπλὴν καὶ ἀδιάφορον γνῶσιν ὅπως τὴν ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς ἑσπερημένους πάσης ἠθικῆς πίστεις σοφιστὰς τῆς ἀρχαιότητος καὶ διανοουμένου τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Τὸ «εἰδέναι» σημαίνει οικειοποίησην τῆς οὐσίας τοῦ γινωσκόμενου πράγματος. Αὕτη εἶναι ἡ παραγωγία σημασία τοῦ ρήματος ὅπως τὴν εὐρίσκωμεν εἰς τὸν Ὅμηρον. Ὅταν ὁ ποιητὴς χαρακτηρίζῃ τὸν λέοντα «ἀγρία εἰδότες» θέλει νὰ σημαίνῃ ὅτι ἐμφερεῖται ἀπὸ ἀγριότητα, ὅτι ἡ οὐσία τῆς ὑπάρξεώς του εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἡ ἀγριότης. Συνεπῶς ἡ σωκρατικὴ ἠθικὴ γνῶσις πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς ἑσωτερικὴ οικειοποίησις καὶ πληρησάτη ἀφομοίωσις ἐκ μέρους τῆς ψυχῆς τῶν ἠθικῶν ἀξιών.

Ὁ Φρειδερίκος Νίτσε κατέκρινε τὸν Σωκράτη ὡς καταστροφῆ τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας. Ἡ εἰσαχθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ, κατὰ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον, ἐννοιολογικὴ διερεύνησις ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ περιπέσουν εἰς ἀτροφίαν αἱ ἐνατικτικῶδες συναισθηματικαὶ δυνάμεις ἐκ τῶν ὁποίων ἔξερρέφετο τὸ διανοητικὸν τραγικὸν πνεῦμα. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεισὰ αἰτίασις δὲν εἶναι ὀρθή. Ὁ Σωκράτης ἔζησε καὶ ἀπέθανεν ὡς τραγικός ἦρωσ. Δικαίως παραλληλίζεται μὲ τὸν Οἰδίποδα τῆς θωμαίου τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους. Ὁ τραγικός ἐκεῖνος ἦρωσ εὐθὺς ὡς ἀπέκτησε τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ἔζη μέσα εἰς ἕν μεῦδος ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν του, ἐπίζητει νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀδιεφορῶν ἂν ἡ ἀποκάλυψις αὕτη θὰ εἶχε διὰ τὸν ἑαυτὸν του καταστροφικὰς συνεπείας. Κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ ὁ Σωκράτης ἀπ' ἡς στιγμῆς ἔβασεν εἰς τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ὁ ἀνθρώπος ζῆ εἰς τὴν σκευεινὴν περιοχὴν τῆς οἴσεως καὶ τοῦ ἀνεξτάστου βίου, μὲ ἠρωικὴν ἀποφασιστικὴν ἐνῆμιλλον πρὸς τὴν τοῦ τραγικοῦ ἦρωος ἔκαμε πᾶν ὅτι ἐξήρτάτο ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του διὰ νὰ θῆσῃ εἰς τὴν ἀληθειάν. Δι' αὐτὸ δὲν εἶναι μόνον θεωρητικὸς στοχαστής, ἀλλὰ ἡ ἠρωικώτερος μορφή τῆς παγκοσμίου φιλοσοφίας, ὁ βαθύτερος ἑρμηνευτὴς τῆς πνευματικῆς οὐσίας τῆς ἑλληνικῆς τραγικῆς σοφίας.

Αἱ μικρότεροι σωκρατικοὶ σχολαῖ

Ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε πολὺπλευρος προσωπικότης καὶ εἶχε κατορθώσει νὰ προσελκύσῃ μέγα πλῆθος μαθητῶν. Ἐκ τούτων ἕκαστος, ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς του ἰκανότητος καὶ τῶν ἠθικῶν του ραϊῶν, εἶχε προσέξει εἰς ὀρισμὴν προσωπικὴν πλευρὰν τῆς προσωπικότητος τοῦ διδασκάλου του. Ἡ ἐν λόγῳ μερικὴ θεώρησις ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐρμηνευθῆ ἡ σωκρατικὴ διδασκαλία κατὰ ποικίλους τρόπους καὶ νὰ δημιουργηθῶν αἱ λεγόμεναι σωκρατικαὶ σχολαί. Οὕτω προέκυψαν ἡ Μεγαρική σχολή τοῦ Εὐκλείδου, ἡ Κυνική σχολή τοῦ Ἀντισθένης καὶ ἡ Κυρηναϊκὴ σχολή τοῦ Ἀριστίππου. Περὶ τοῦ Σωκράτους ἔγραψαν ἀκόμη καὶ δύο ἐκ τῶν μαθητῶν του, ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Αἰσχίνης ὁ Σφήττιος. Αἱ σχολαί

αὐταὶ συνεχίζοντο κατὰ διαδοχὴν ἀπὸ διδασκάλου εἰς μαθητῶν.

Η ΜΕΓΑΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Εὐκλείδης (450—380). Κατήγετο ἐκ Μεγάρων καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Σωκράτους, παρευρεῖς καὶ εἰς τὸ διδασκαλίον κατὰ τὰς τελευταίας του ἡμέρας. Μετὰ τὴν θανάτωσιν τοῦ διδασκάλου ὑπέδεχθη τοὺς μαθητὰς του εἰς τὰ Μεγαρα, Θεμελιώδης ἀρχὴ του ἦτο ἡ γενικὴ ἐνότης τῶν ὄντων. Κατὰ τὸν Διογῆν τὸν Λαέρτιον: «Ἐν τῷ ἀγαθῷ ἀπεφαίνεται πολλοὶς ὀνόμασι καλούμενον ὅτι μὲν γὰρ φρόνησιν, ὅτε δὲ θεόν, καὶ ἄλλοτε νοῦν καὶ τὰ λοιπὰ τὰ δὲ ἀντικείμενα τῷ ἀγαθῷ ἀνῆρει, μὴ εἶναι φάσκων» (ἔλεγον ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἕν, ἀλλὰ πρὸς δῆλωσιν αὐτοῦ χρησιμοποιοῦνται πολλὰ ὀνόματα ἄλλοτε μὲν τὸ ὀνομάζων φρόνησιν, ἄλλοτε δὲ θεόν καὶ ἄλλοτε νοῦν καὶ ἀποδίδουν εἰς αὐτὸ καὶ τὰς ὑπολοίτους ὀνομασίας τὴν ὑπαρξιν ὅμως παντὸς ὅ,τι ἔχει ἀντίθετον ἔννοιαν πρὸς τὸ ἀγαθόν. δὲν τὴν ἐδέχετο, λέγων ὅτι δὲν ὑπάρχει).

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου γίνεται σαφερὸν ὅτι ὁ Εὐκλείδης προσεπάθει νὰ συνδυάσῃ τὴν σωκρατικὴν περὶ ἠθικῆς ἀρετῆς διδασκαλίαν μὲ τὰς περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ ὄντος θεωρίας τοῦ Παρμενίδου. Ὑπάρχει μόνον τὸ ἐνιαῖον ἀγαθόν, πάντα δὲ τὰ ἄλλα εἶναι ἀπλάι λέξεις. Ἡ μόνη δικαιολογημένη ἠθικὴς διὰ τὸν ἀνθρώπον ἐπίδοξις εἶναι ἡ ἀνύψωσις του εἰς τὸν θεῖον νοῦν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον κατορθώνεται κατὰ τὸν Εὐκλείδην, διὰ τοῦ διαλεκτικοῦ ἐλέγχου. Ἡ σωκρατικὴ ἠθικὴ ἐξέτασις μεταβάλλεται τοιοῦτοτρόπως εἰς διαλεκτικὸν ἔλεγχον, ὅστις, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν Ἐλεατῶν θέλει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον εἶναι ἡ ὄντολογικὴ ἐνότης, ὅτι καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἐπὶ μέρους αἰσθητῶν πραγμάτων εἶναι πλάνη καὶ οἴησις. Συνεπῶς τὸ σύστημα τῶν Μεγαρικῶν εἶναι στατικὸς ἰδεολογικὸς μονισμός.

Εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὕτην ἐβάδισε καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Εὐκλείδου Εὐβουλίδης, ὁ κατηγορήσας τὸν Ἀριστοτέλη ἐπὶ ἀσέβειᾳ. Ἀπομιμούμενος τὰ λογικὰ παραδόξα τοῦ Ζήνωνος, διετύπωσε τὰ πολυβούλητα σοφίσματα, ἅτινα εἶναι: «ὁ ψευδόμενος, ἢ Ἡλέκτρα ἢ ἐγκεκαλυμμένος», «ὁ σαλακρός» καὶ ὁ «κερατίνος». Κατ' οὐσίαν τὰ ἐν λόγῳ σοφίσματα εἶναι ἐριστικὰ τεχνήσματα, στηριζόμενα ἐνίστη ἐπὶ τῆς διπλῆς σημασίας τῶν λεκτικῶν ὄρων. Τοιοῦτοτρόπως τὸ τέταρτον σοφίσμα ἔχει ὡς ἐξῆς: «Εἰ τι οὐκ ἀπέβαλες, τοῦτο ἔχεις» κέρατα οὐκ ἀπέβαλες κέρατα ἄρα ἔχεις» (ἐὰν κάτι δὲν τὸ ἔχασες, τὸ ἔχεις κέρατα δὲν ἔχασες, ἄρα ἔχεις κέρατα).

Εἰς τοὺς ἀπαθῶδες τῆς αὐτῆς σχολῆς καταλέγεται καὶ ὁ Διόδωρος ὁ Κρόνος, ὅστις ὑπῆρξε συγχρόνως τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου τοῦ Σωτήρος (308—286). Ἄξιον προσοχῆς τυγχάνει τὸ ἐπιχείρημα του, διὰ τοῦ ὁποίου καταπολεμῆει τὴν περὶ τοῦ «δυνάμει ὄντος» διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Τοῦτο εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Κυριεύων», δηλαδὴ λόγος (επιχειρημα ἀκαταμάχητον ἀποτελεσματικότητος) διατείνεται δι' ὅτι «δυνατὸν εἶναι μόνον τὸ πραγματικόν». Συνεπῶς ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰσαχθεῖσα διακρίσις μεταξύ «δυνάμει ὄντος» καὶ «ἐνεργείᾳ ὄντος» τυγχάνει, κατὰ τὸν Διόδωρον, ἐσφαλμένη. φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ παροῦσις τοῦ ἐν λόγῳ ἐπιχειρήματος δὲν ἠνίκη εἰς αὐτόν ἀλλ' εἰς τοὺς προγενεστέρους του Μεγαρικούς, διότι λαμβάνει τοῦτο ὑπ' ὄψιν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά» (1046 β 29) γράσων: «Εἰσὶ δὲ τινες αἱ φασὶν εἶναι οἱ Μεγαρικοί, ὅταν ἐνεργῇ μόνον δύνασθαι ὅταν δὲ μὴ ἐνεργῇ μὴ δύνασθαι». (Ἐπὶ τῶν μερικῶν, ὅπως οἱ Μεγαρικοί, οἱ ὅποιοι ἰσχυρίζονται ὅτι κάτι εἶναι τότε μόνον δυνατὸν, ὅταν διατελῇ ἐν ἐνεργητικῇ καταστάσει — ὅταν δηλαδὴ εἶναι πραγματικόν — ὅταν δὲ δὲν εἶναι πραγματικόν, δὲν εἶναι δυνατὸν). Ἡ σκέψις αὕτη ἐνέχει μεγάλην σπουδαιότητα ἀπὸ μετασοκρατικῆς ἀπόψεως ὡς παρετήρησεν ἐσχάτως ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Νικολαῖ Χάρτμαν εἰς τὸ σύγγραμμά του «Δυνατότης καὶ πραγματικότητα» (σελ. 185), εἴθα σημειώσωμεν τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας ἀντιπαρήλθον τὸ ἐν λόγῳ ἐπιχείρημα, χωρὶς νὰ τὸ προσέξουν. Ὁ Διόδωρος ὁ Κρόνος ἀφορμηθεὶς ἀπὸ σκέψεις τῶν προγενεστέρων Μεγαρικῶν, διεμόρρωσεν ἐπὶ τὸ σοφιστικώτερον τὸ ἐπιχείρημα, ἀλλ' ἡ τάσις του νὰ τὸ καταστήσῃ ἀκατομάχητον ἔβλαψε τὸ ἑσωτερικὸν περιεχόμενον του. Τὴν διατύπωσιν, ἣν ἐπενήσθη ὁ Διόδωρος, μᾶς τὴν διέσωσεν ὁ Ἀρριανὸς εἰς ἕν χωρίον τῶν «Ἐπικτῆτου Διατριβῶν» τὸ ὅποιον δυστυχῶς ἔχει ὑποστῆ φθοράς: «Ὁ κυριεύων λόγος ἀπὸ τοιούτων τινῶν ἀφορμῶν ἠρωτῆσθαι φαίνεται κοινῆς γὰρ οὔσης μάχης τοῖς τρισὶ ταύταις πρὸς ἀλλήλα, τῷ πᾶν παρεληλυθὸς ἀληθὲς ἀποκατασταθῆναι, καὶ τὸ δυνατὸν ἀδύνατον μὴ ἀκολουθεῖν καὶ τὸ οὐ δυνατὸν εἶναι ὁ οὐτ' ἀληθές, οὐτ' ἔστιαι, συνιδῶν τὴν μάχην ταύτην ὁ Διόδωρος τῆ τῶν πρώτων δυῶν πιθανότητι συμεχρόσαστο πρὸς παράστασιν τοῦ μηδὲν εἶναι δυνατὸν, ὁ οὐτ' ἔστιαι ἀληθές, οὐτ' ἔστιαι» (Ἐπ. Διατρ. II, 19, 1) (Ὁ ἄσκη ἀκαταμάχητον ἐπικρίτησιν λόγος φαίνεται ὅτι συνεκροτήθη ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τῶν ἀκολουθῶν προτάσεων: ἐπειδὴ δηλαδὴ ὑπῆρχεν ἀξυτάτη ἀντίθεσις σχετικῶς πρὸς τὰς τρεῖς ταύτας προτάσεις, ὅτι 1ον δηλαδὴ πᾶν τὸ ὅποιον ἔχει συντελεσθῆ ἐξ ἀνάγκης εἶναι πραγματικόν, 2ον ὅτι ἀπὸ τὸ δυνατὸν δὲν δύναται νὰ παραχθῆ ἀδύνατον, καὶ 3ον ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον οὔτε εἶναι τῶρα οὔτε θὰ εἶναι εἰς τὸ μέλλον πραγματικόν, κατανοήσας

τὴν ἀντίθεσιν αὐτὴν ὁ Διόδωρος, ἐχρησιμοποίησε τὴν πιθανότητα τῶν δύο πρώτων προτάσεων, διὰ νὰ βοηθήσῃ τὴν τρίτην πρότασιν, ἥτις λέγει ὅτι οὐδὲν εἶναι δυνατόν, τὸ ὅποιον οὐτε τώρα εἶναι πραγματικόν οὐτε εἰς τὸ μέλλον θὰ εἶναι πραγματικόν).

Διὰ τοῦ τοιούτου συμπεράσματός του ὁ Διόδωρος ἐτάτισε γενικῶς τὴν δυνατότητα μετὰ τὴν πραγματικότητα. Ὑπάρχει ὅμως εἰς πᾶσαν ἀξιοπρόσδεκτον εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν αὐτόν. Τὸ ὅτι δηλαδὴ μόνον τὰ πραγματικὰ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς δυνατόν. Εἰς τὴν πραγματικότητα συντελεῖται μόνον ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δύναται νὰ ὑπάρῃ. Ἀποκλείεται οὕτω τὸ ὅτι ἡ πραγματικὴ ἐξέλιξις ἠδύνατο νὰ ἐμεινωσθῇ ὡς πραγματοποιήσις ἄλλων δυνατοτήτων. Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἐχρησιμοποίησε πολλὰκις τὴν σκέψιν αὐτὴν. Ὁ Ἀβελάρδος εἶπεν ὅτι ὁ Θεὸς δύναται νὰ δημιουργήσῃ μόνον ἐκεῖνο τὸ ὅποιον πραγματικῶς δημιουργεῖ. Πρὸ δὲ αὐτοῦ ὁ Ἀραβὸν Ἀβερράς ἐδίδαξεν ὅτι μόνον ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶναι δυνατόν, καθίσταται καὶ πραγματικόν. Ἡ περίφημος ἀπόφασις τοῦ Ἐγγέλου πᾶν τὸ πραγματικόν εἶναι καὶ λογικόν δύναται νὰ ἀναχθῇ ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἰς παραινῶσιν περὶ τῶν σχέσεων δυνατότητος καὶ πραγματικότητος ἀντιλήψεις.

Κατὰ τὸ 306 π.Χ. συνέβη καταστροφικὸν καὶ τραγικὸν γεγονός διὰ τὴν Μεγαρικὴν σχολὴν. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Διογένητος τοῦ Λαέρτιου, ὁ Διόδωρος ἐπαρὰ Πτολεμαῖον τῷ Σωτῆρι διατρίβων, λόγους τινὰς διαλεκτικὰς ἀρωγίθῃ πρὸς Στίλπωνα καὶ μὴ δυνάμενος παραρῆμα διαλύσασθαι, ὑπὸ τοῦ βασιλέως τὰ τε ἄλλα ἐπιτιμήθη καὶ Κρόνος ἤκουσεν ἐν σκόμμωτος μέρει. Ἐξελθὼν δὲ τοῦ συμπόσιου καὶ λόγον γράψας περὶ τοῦ προβλήματος, ἀδμια τὸν βίον κατέστρεψε. (Παρασκαθήμενος παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ τῷ Σωτῆρι, ὅταν τοῦ ὑπέβαλε διαλεκτικὰ τινὰ ἐρωτήματα ὁ Στίλπων καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ δώσει ἐπαρκεῖς ἀπαντήσεις, ἐδέχθη τὰς ἐπιτιμήσεις τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος μετὰ περιπαικτικὴν διάθεσιν τὸν ἀπέκλεισε Κρόνος. Ἀφοῦ δὲ ἐξῆλθεν ὁ Διόδωρος ἀπὸ τοῦ συμπόσιου καὶ ἔγραψε σύγγραμμα περὶ τοῦ (τεθέντος) προβλήματος, καταληφθεὶς ὑπὸ μελαγχολίας, ἀπέθανε).

Μετὰ τὸν θάνατόν του ἀρχηγὸς τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς ἐγένετο ὁ Στίλπων (380—300). Ἡ σοσιατικὴ καὶ εὐρηκτικὴ του ἰκανότης τὸν εἶχε καταστήσει περίφημον ἐνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Διὰ τῆς ἐριστικῆς του πολεμικῆς ἀνέτρεπε τὴν ὑπαρξίν τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, κέντρει τὰ εἶδη. Ἐάν ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπάρχει ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος, δὲν δύναται, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἰδεωδὴς, νὰ ὑφίσταται εἰς συγκεκριμένην κατάσταση, νὰ εἶναι π.χ. ἄνθρωπος ὁμιλῶν. Ὡστε ὁ δεχόμενος τὴν ὑπαρξίν ἰδεώδους ἀνθρώπου, δὲν δύναται νὰ διουχυρισθῇ ὅτι ὑπάρχει ὁ συγκεκριμένος καὶ αἰσθητὸς ἄνθρωπος: «Καὶ ἔλεγε τὸν λέγοντα ἄνθρωπον, εἶναι μὴδὲν· οὐτε γὰρ τόνδε εἶναι οὐτε τόνδε· τί γὰρ μάλλον τόνδε ἢ τόνδε; οὐδ' ἄρα τόνδε· τὸ λάχανον οὐκ ἐστὶ τὸ δεικνύμενον· λάχανον γὰρ ἢν πρὸ μυρίων ἐτών· οὐκ ἄρα ἐστὶ τοῦτο λάχανον» (Καὶ ὁ ὁμιλῶν ἔλεγε ὅτι δὲν εἶναι ἄνθρωπος· δὲν εἶναι ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος περισσότερο ἀπὸς ἢ ἐκεῖνος· διότι τίς λόγος ὑπάρχει νὰ εἶναι εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν — ὁ ὑποτιθέμενος ἰδεώδης ἄνθρωπος — αὐτὸς ἐδῶ ἢ αὐτὸς ἐκεῖ ὁ συνομιλητής; Ἄρα ὁ παρὰ συνομιλητῆς δὲν εἶναι ἄνθρωπος καὶ πάλιν ἔλεγε ὅτι τὸ ἐπιδεικνύμενον λάχανον δὲν εἶναι λάχανον· διότι λάχανον (ἰδεώδες) εἶναι τὸ ὑπάρχον προαιωνίως· ὥστε αὐτὸ ἐδῶ τὸ ἐπιδεικνύμενον λάχανον δὲν εἶναι λάχανον).

Ὁ Στίλπων καθήρτιζεν ἐριστικὰ σοφίσματα, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς σημασιολογικῆς διακρίσεως ἐνὸς ὅρου, λαμβανόμενος ἄλλοτε μὲν ὡς ἰδεώδους ἀντικειμένου, ἄλλοτε δὲ ὡς συγκεκριμένου καὶ αἰσθητοῦ πράγματος. Ἐπίσης δὲ ἀνεχώριζεν ὅτι ὑπάρχει δυνατότης νὰ ἐκωνήσωμεν μίαν κρίσιν οἰανδήποτε. Ὅταν, ἰσχυρίζετο, εἴπωμεν «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνάθραξ» ταυτίζομεν δύο πράγματα διάφορα, τὴν ἀναθράξιν καὶ τὸν ἄνθρωπον. Κατὰ τὴν ἀντιλήψιν του, μόνον ὀνομαστικὰ καὶ συγκεκριμέναι λεκτικὰ ἐνδείξεις δύναται νὰ ὑπάρξουν δηλωτικὰ ἀσφύρακτων ὄντων.

Μαθητὴς τοῦ Στίλπωνος ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐριστικὸς Ἀλεξίνος, ὅστις διὰ τὴν ἐριστικότητά του ἐκλήθη καὶ «Ἐλεξίνος». Εἶχε γράψῃ πολεμικὸν σύγγραμμα κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὸ ὅποιον εἶχεν ἐπισωρεύσει πλείους συκοφαντίας κατὰ τοῦ Σαγριτίου. Ἐσχάτως εἰς πατρίδα ἀνευρέθη καὶ ἀποσπασμα ἐξ ἔργου τοῦ «Περὶ ἀγωγῆς».

Συναφῆς μετὰ τὴν Μεγαρικὴν σχολὴν εἶναι καὶ ἡ Ἑλλησπετρικὴ, τῆς ὁποίας πρῶτος ἀρχηγὴς εἶναι ὁ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους Φαίδων ὁ Ἠλείος. Τοῦτον περιπερῶντα εἰς αἰχμαλωσίαν, ἐλύτρωσεν ὁ Σωκράτης καὶ συγκατέλεξε μετὰ τὸν μαθητὴν του. Ὁ Φαίδων ἔγραψε διαλόγους, εἰς τοὺς ὁποῖους ἀπέπτυσεν ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι καθάρσις τῆς ψυχῆς, ὀδηγοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Μαθητὴς τοῦ Φαίδωνος ὑπῆρξεν ὁ Πλειστανος, τούτου δὲ ὁ Μενέδημος, ὁ ὁποῖος μετέφερε τὴν σχολὴν εἰς τὴν Ἐσέτιον. Κατὰ μαθητηρίαν τοῦ Σιμπλικίου, οἱ ὄπαδοί τοῦ Μενέδημου δὲν ἐδέχοντο τὴν ὑπαρξίν ποιοῦ ἴσων. «Ἀνθρώπων τὰς ποιότητας ὡς οὐδαμῶς ἐνόσασε τι κοινὸν οὐσίωδες, ἐν δὲ τοῖς καθ' ἕκαστα συβέτιος ὑπαρξούσας. (Ἰδὲν ἐδέχοντο τὴν ὑπαρξίν τῶν ποιότητων, διότι δὲν ἔχουν ἐν κοινὸν οὐσίωδες στοιχεῖον ἀλλὰ ὑπάρχουν εἰς τὰ συγκεκριμένα αἰσθητά). Ἀπέθανε χωρὶς νὰ ἀφήσῃ συγγράμματα κατὰ τὸ 278 εἰς τὴν αἰλὴν τοῦ Ἀντιγόνη τοῦ Γονατᾶ.

Ὅσον καὶ ἐν φαίνονται παράδοξοι αἱ διαλεκτικαὶ ἐρε-

ναι τῆς Μεγαρικῆς καὶ Ἠλλησπετρικῆς σχολῆς, ὅμως εἰς τὸ βάθος τῶν ἀναφερόντων εἰς προβλήματα ἀπασχολήσαντα πλειστάκις τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν. Ὁ Αὐγουστίνος χρησιμοποίησε τὸ ἐπιχείρημά του, κατὰ τὸ ὅποιον τὸ μὴ εἶναι, ὅπερ ταυτίζεται μετὰ τὸ κακόν, δὲν ἔχει ὑπαρξίν, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ κακόν ὑπάρχει μόνον φαεινομενικῶς. Τὸ κύριον πρόβλημα, τὸ ὅποιον θέτουν ὑπὸ ἐξέτασιν εἶναι πῶς δυνάμεθα νὰ ἀποδίδωμεν εἰς ἐν ὑποκείμενον πολλὰ κατηγορούμενα, πῶς ἡ ἀπόδοσις πολλῶν ἰδιοτήτων εἰς τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον συμβιβάζεται μετὰ τὴν διατήρησιν του ὡς ἐνιαίου πράγματος. Παραινῶσις ἀπορίας ἐξέφρασε καὶ ὁ Ἐρβάρτος (1776 — 1841) εἰπὼν ὅτι ἐν ὠρισμένον ὄν δὲν δύναται, θεωρούμενον ὡς ἐνιαῖον, νὰ ἔχῃ πολλαπλὰ χαρακτηριστικὰ ἢ μάλλον δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἐν διάφορον ἀπὸ τὸν αὐτόν του χαρακτηριστικὰ. Διὰ μέσου ὄλων τῶν αἰσινόμενων — ἔλεγε δὲ ὁ Ἐρβάρτος — ἐμφανίζεται ἡ ἀντίφασις τοῦ ἐνιαίου ὑποκειμένου πρὸς τὰς πολλὰς τῆς ἰδιοτήτας καὶ ἡ ἀντίφασις τῆς μεταβολῆς. Ὁ Νεοελεατισμὸς τῶν Μεγαρικῶν εἶχε θέσει ὑπὸ συζήτησιν τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς ἐνότητος πρὸς τὴν πολλαπλότητα.

Η ΚΥΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ἀντισθένης. (445—365). Κατήγετο ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἦτο υἱὸς Ἀθηναίου πλοῦτου καὶ δούλης καταγομένης ἐκ Θράκης. Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Γοργίου, ἔπειτα δὲ ἐγένετο πιστὸς σύντροφος καὶ ἀκόλουθος τοῦ Σωκράτους. Ἐπειδὴ κατόκει εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἀνήρχετο περὶ εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ παρίσταται εἰς τὰς συνομιλίας τοῦ διδασκάλου του. Ὁ Πλάτων τὸν ἀναφέρει ὀνομαστὶ μόνον εἰς τὸν «Φαίδωνα» (59 β) ὡς συντροφῆσάντα τὸν Σωκράτη κατὰ τὰς τελευταίας του ἡμέρας. Εἰς τοὺς ἄλλους διαλόγους ἀρκεῖται εἰς πνευματικῶς εἰς βάρος του ὑπανιγμούς. Οὕτως εἰς τὸν «Σοφιστήν» (251 β) τὸν χαρακτηρίζει ὡς ἐγέρτονα ὀνημαθῆ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους Ἰδρυσε σχολὴν εἰς τὸ γυμνάσιον Κυνδοσαργεῖ, ὅπου ἐδίδασκε τοὺς νότους παιδας. Ἐκ τῆς ὀνομασίας τῆς τοποθεσίας ταύτης ἐκλήθησαν οἱ ὄπαδοί του Κυνικοί, ὁ ἴδιος δὲ ὀνομάζεται «Ἀπλοκῶνος», δηλαδὴ καθαρὸς καὶ γήσιος σκύλος. Τὰς δοξασίας του ἐξέθεσεν εἰς διαλόγους ἐκδοθέντας εἰς δέκα τόμους. Οἱ σημαντικότεροι ἐκ τούτων εἶναι ὁ «Ἡρακλῆς», ὁ «Κύρος», ὁ «Ἀλκιβιάδης» καὶ ὁ «Πολιτικός».

Βασίς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀντισθέους εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους διδασχθεῖσα αὐτεξέτασις καὶ ἔλεγχος τοῦ βίου. Διὰ ταύτης θὰ κατορθωθῇ νὰ ἀπαλλαγόμεν ἀπὸ τὰς κακὰς συνθῆκας τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ νὰ κατανοήσωμεν ὅτι ὁ προορισμὸς μας ἐγκεῖται εἰς τὴν κατ' ἀρετὴν ζωὴν. Κατὰ τὸν Διογῆτην τὸν Λαέρτιον, ὁ Ἀντισθένης ἐρωτῆσθαι τί τῶν μαθημάτων ἀναγκαϊώτατον, ἔφη, τὸ κακὰ ἀπομαθεῖν (τὸ ἀναγκαϊώτατον ἐκ τῶν μαθημάτων εἶναι νὰ ἀποβάλλῃ τις τὰς κακὰς συνθῆκας). Ἐκ τῆς ἀποκρίσεως του ταύτης καταφαίνεται ὅτι ἡ φιλοσοφία του ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν πρακτικὴν ἠθικὴν. Λέγων ὅτι προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ἐκατ' ἀρετὴν ζῆναι, ἐξελάμβανε τὴν ἀρετὴν ἀκολουθῶν τὸν Σωκράτη, ὅχι ὡς μόρφωσιν τῆς διανοίας, ἀλλ' ὡς ἠθικὴν ἐπίγνωσιν καὶ προσηματισμὸν. Διὰ τοῦτο τὴν ἐχαρακτήριζε καὶ ὡς κάτι, τὸ ὅποιον οὐδέποτε δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ χάσῃ. Ὡς ἀποφθεγμάτια του παραβίδονται τὰ ἀκόλουθα: «Ἀρετὴν διδάκην εἶναι (ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ)· ἀναπόβλητον ὄπλον ἡ ἀρετὴ» (ἡ ἀρετὴ εἶναι ὄπλον τὸ ὅποιον εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸ χάσῃ κανεὶς). Διὰ νὰ κατακτηθῇ ἡ ἀρετὴ χρειάζεται, ἔλεγε δὲ Ἀντισθένης, ἐπόνος· κόπος καὶ διαρκὴς πάλη. Διὰ τῆς ἠρωικῆς καταπολεμήσεως τῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες προσδίδουν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν γήινον κόσμον, ὑψαῖται οὕτως εἰς τὴν σφαίραν τοῦ θεοῦ. Ὁ Ἔρωσ καὶ ἡ Ἀφροδίτη, ὡς σύμβολα συμβολίζοντα τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἡδονήν, ἀσκούν, διὰ τὸν βελεμιστὴν τῆς κινικῆς φιλοσοφίας, παρεμποδιστικὴν ὡς πρὸς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς ἐπιέρασιν. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ὕμνον τοῦ Ἐρωτος, τὸν διατιπόμενον εἰς τὸ «Συμπόσιον» τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἀντισθένης ἐχαρακτήριζε τοῦτον καὶ τὴν Ἀφροδίτην ὡς δέλεηρα κακά: «τὴν Ἀφροδίτην κᾶν κατατοξεύσωμαι, εἰ λάθωμαι ὅτι πολλὰς ἡμῶν καλὰς κἀγαθὰς γυναῖκας διέδοθεν, τὸν τε ἔρωτα κακίαν οὐσίαν· ἢς ἤπτους ὄντες οἱ κακοδοίμενοι θεῶν τὴν νόσον καλοῦσι». (τὴν Ἀφροδίτην ἐν τὴν συνελάμβανον θὰ τὴν ἐφόβουε διὰ τοξευμάτων, διότι συνηθίζει νὰ διαφθερῇ πολλὰς κατὰ πάντα τελείας γυναῖκας. Καὶ ὁ Ἔρωσ εἶναι οὐσική κακία· ὑπὸ ταύτης κυριαρχοῦμενοι οἱ κακοδοίμενοι, τὴν ὀνομάζουεν θεῶν, ἐνὸς πρόκειται περὶ νόσου).

Ὡς πρὸς τὴν ἡδονὴν ἔλεγε: «Μανθίην μᾶλλον ἢ ἡσθεῖν» (θὰ ἐποστῆμοσα νὰ καταληθῶ ὑπὸ μανίας παρὰ νὰ πασπαθεθῶ εἰς ἡδονήν). Ἡ ἀντιλήψις του ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τῶν τῆσιν τῶν ἀναγκῶν τὸν ἵγαγεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἰδεώδης κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου πολιτισμοῦ εἶναι ὁ κατὰ φύσιν βίος. Ἄταυτα τὰ ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ δημιουργηθέντα ἀγαθὰ πρέπει νὰ μὴ σκιννοῦν τὸν σοφὸν ὅστις γνωρίζει ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι δημιουργήματα τῆς οὐσεως, ἀλλὰ παρεκβάσεις ἀπὸ τὴν φυσικὴν τῆσιν. Αἱ τοιαῦτα ἀκέφεις ὠδήγησαν τὸν Ἀντισθέτην καὶ τοὺς λοιποὺς κινικοὺς νὰ ὑψώσουν τὴν πρωτόγονον κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἰδεώδη κατάστασιν καὶ νὰ κηρύξουν τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν καταφρόνησιν τοῦ πολιτισμοῦ βίου. Τὰ κηρύγματα ταῦτα τῶν κινικῶν προλαμβάνουν τὰς ὁμοίας διδασκαλίας τὰς διακηρυχθείσας κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὑπὸ

του Ρουσσώ και του Τολστόϊ. Και οι ιδέες περί καταργήσεως του χρήματος, περί κοινοκτημοσύνης και περί ίδρύσεως παγκόσμιου κοσμοκρατικού κράτους δεν ήταν άγνωστοι εις τους κυνικούς. Διά τὸν λόγον τούτον ἡ φιλοσοφία των ἐκλήθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων καὶ «φιλοσοφία τοῦ προλεταριάτου τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος». Ὁ Γκόμπερτς ἔκαμιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου δευδερκαστῆται παρατήρησιν, εἰπὼν ὅτι τὸ κίρυμα περί ἑπιπάνου εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν ἀφίεται εἰς τὸ ἐπὶ οἱ διακηρξάντες τούτο κυνικὴν κατήγοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἀπὸ βαρβάρους καὶ ἀπολιτίστους περιοχάς. Ἡ μήτηρ τοῦ Ἀντισθένης κατήγετο ἐκ Θράκης, αὐτὸς δὲ ἐθεωρεῖτο ἐν Ἀθήναις ὡς νόθος, ὁ Διογένης ὁ Κυνικός, καθὼς καὶ ὁ Βίων, κατήγοντο ἐκ τοῦ Πόντου, ὁ Μητροκλῆς καὶ ὁ Ἰππάρχως ἀπὸ τῆν νοτίων Θράκην καὶ ὁ κωμικός ποιητὴς Μένιππος ἦτο φοινικικῆς καταγωγῆς. Ὅπως εἰς τὴν καθυστερημένην ἀπὸ πολιτιστικῆς ἀπόψεως ρωσσικὴν περιοχὴν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπικρατεῖ μίσος κατὰ τοῦ πολιτισμένου βίου, τοιοῦτοτρόπως καὶ οἱ κατοικοῦντες τὰς ἀπολιτίστους περιοχὰς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα διετιένοντο ὑπὸ μίσους κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐθεώρουσαν ὡς ἰδεώδη κατάστασιν τὸν βάρβαρον παιτογονισμόν. Ὁ βίος τῶν κυνικῶν ἦτο ὁ Ἡρακλῆς, ἀγνωστὸς ὡς πρότυπον ἠθικῶν βίου. Ἐξ ἀντιθέτου κατέκρινον τὸν Προμηθέα, θεωροῦντες τούτον ὡς σφαιστήν. Τὸν αὖθις κατὰ τὸν ὅποιον ὁ Ἡρακλῆς φέρεται ἀπελευθερώνων τὸν Προμηθέα ἠροῦμενον ὁ Ἀντισθένης ὡς ἐνέχοντα ἀλληγορικὴν σημασίαν καὶ διδάσκοντα ὅτι ἡ ἀρετὴ μόνον δύναται νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν ἐκθρονον ἀπὸ τῆν οἴσιν τῆς ψευδοῦς καὶ σοφιστικῆς γνώσεως.

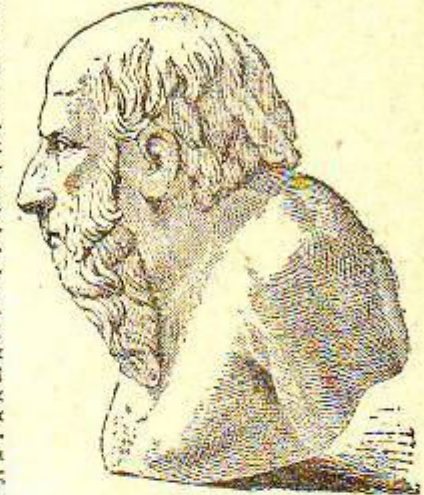
Ἡ κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἐχθρότης εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ στραφῇ ὁ Ἀντισθένης καὶ κατὰ τῆς παιδείας, τὴν ὅποιαν τότε πολλὴ ἐξέτιμα ὁ Πλάτων. Ἡ ἀρετὴ, ἔλεγεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν κυνικῶν, εἶναι διδακτὴ, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀποκτηθῇ χρειάζεται καρτερίαν ἀνάλογον ἐκείνης τὴν ὅποιαν εἶχεν ὁ Σωκράτης. «Διδακτὴν ἀπεδείκνυε τὴν ἀρετὴν τούς αὐτοὺς εὐγενεῖς τούς καὶ ἐναρέτους. Αὐτάρκῃ δὲ τὴν ἀρετὴν πρὸς εὐδαιμονίαν, μηδὲν προσδεομένην ἐπὶ μὴ σωκρατικῆς ἰσχύος. Τὴν τ' ἀρετὴν τῶν ἄλλων εἶναι, μὴτε λόγον πλείστον δεομένην μὴτε μαθημάτων» (Διογένης Λαέρτις, VI, 11). (Ἀπεδείκνυεν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ. Ἐκεῖνοι οἵτινες εἶναι ἐνάρετοι εἶναι συγχρόνως καὶ εὐγενεῖς. Ἀρκεῖ μόνον ἡ ἀρετὴ διὰ νὰ καταστήσῃ τὸν τὸν ἄνθρωπον αὐτάρκῃ, δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ κανεὺς ἄλλου βοηθητικῶν μέσων, ἐκτός τῆς ἠθικῆς δυνάμεως, τὴν ὅποιαν εἶχεν ὁ Σωκράτης. Τὴν ἀρετὴν τὴν ἀποκτώμεν διὰ πραγματικῆς ἀσκήσεως καὶ δὲν ἔχει αὐτὴ ἀνάγκη μεγίστου ἀριθμοῦ λόγων καὶ μαθημάτων).

Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Ἀντισθένης, κατακρίνων τοὺς ἐπλείστους λόγους, στρέφεται κατὰ τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς, εἰς δὲ τὸν ὄρον «εὐαθίματα» συμπεριλαμβάνει τὰς ἐν τῇ Ἀκαδημία διδασκαζόμενας ἐπιστήμας (γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν κλπ.). Πράγματι καὶ ἄλλαι πηγαὶ μᾶς πληροφοροῦσιν ὅτι δὲν ἀνεγνώριζε τὴν δυνατότητα νὰ καταρτισθῆναι ἐν ὀρισμῶν δι' ἀποσπαστικῆς προτάσεως. Διὰ τούτου ἔλεγεν ἔπρεπε νὰ ἀρκούμεθα εἰς τὸ σημασιολογικὸν περιεχόμενον, τὸ ὅποιον περιέχουν τὰ ὀνόματα ἢ σημεῖα ἐνδεικτικὰ τῶν πραγμάτων. Συνεπῶς τὴν ἀρχὴν πάσης γνωσιολογικῆς διερευνησεως πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἡ ἐξέτασις τῶν σημασιῶν τῶν λέξεων. Αὐτὴν τὴν ἔνοιαν ἔχει τὸ ἀπόφθεγμα τοῦ, ὅπερ μᾶς διέσωσεν ὁ Ἀριστοτὴς εἰς τὰς «Ἐπικτικτῶν Διατριβὰς» (I, 17, 22): «Ἀρχὴ παιδείσεως ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκαψις» (ἀρχὴ παιδείσεως εἶναι ἡ ἐξέτασις τῶν σημασιῶν τῶν λέξεων). Ὁ Ἀντισθένης δὲν λαμβάνει ὡς ἀσθερίαν τὴν πρότασιν καὶ τὴν κρίσιν, ὅπως ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ μόνον τὸ ὄνομα. Συνεπῶς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἰδρυτὴς τοῦ ὀνοματισμοῦ (νομαλισμοῦ), ἦτοι τοῦ συστήματος ἐκεῖνου τὸ ὅποιο ἀνανεῖται νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπαρξὴν ἀφηρημένων ἐνοιῶν. Συνεπῶς πρὸς τὴν θεωρίαν αὐτὴν ὁ Ἀντισθένης, καταπολέμει καὶ τὴν πλατωνικὴν ἰδεολογίαν, λέγων ὅτι ὑπάρχουν μόνον συγκεκριμένα πράγματα, αἱ δὲ γενικαὶ ἔνοιαι καὶ αἱ ἰδέαι τυγχάνουν πλάσματα στερομένου ὑποστάσεως. Τούτο εἶναι τὸ νόημα τῆς ἀντιρροήσεως ἢ διετιπίσεως ἐναντι τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν λέγων: «Ἐῶ Πλάτων, ἵππον μὲν ὀρώ, ἵππότητα δ' οὐχ ὀρώ. Καὶ ὡς εἶπεν, ἔχεις μὲν ὁ ἵππος ὀράται τὸδε τὸ σῆμα, ὡ δὲ ἵππότης θεωρεῖται οὐδέπω κέκτησαι». (Ἐῶ Πλάτων, τὸν ἵππον μὲν τὸν βλέπω, τὴν ἰδέαν δὲ τῶν ἵππων δὲν τὴν βλέπω. Καὶ οὕτως (ὁ Πλάτων) ἀπεκρίθη. Αὐτὸν ἐδῶ (τὸν ἀσθητὸν) ὀφθαλμῶν διὰ τοῦ ὅποιο γίνεται ὀρατὸς ὁ ἵππος τὸν ἔχεις, ἀλλὰ τὸν ὀφθαλμῶν διὰ τὸν ὅποιο γίνεται ὀρατὴ ἡ ἰδέα τοῦ ἵππου οὐδέποτε κἀνώρθωσεν νὰ τὸν ἀποκτήσῃ).

Ἀξία προσοχῆς τυγχάνει καὶ ἑτέρα θεωρία τοῦ Ἀντισθένης κατὰ τὴν ὅποιαν οὐδαμῶς ἀντιλογία εἶναι ἀδύνατος. Διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ταύτην εἶχε γράψῃ ἰδιαιτέρον σύγγραμμα στρεφόμενον καὶ κατὰ τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ τὸν τίτλον: «Στάθων ἢ περί τοῦ ἀντιλέγεσθαι». Τὸ ἀδύνατος τῆς ὑπάρξεως ἀντιλογίας ἀπεδεικνύετο κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον. Ὑποθέτομεν ὅτι δύο πρόσωπα συνομιλοῦντα χρησιμοποιοῦν τὴν αὐτὴν λέξιν. Ἄν τὴν χρησιμοποιοῦν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔνοιαν, λέγουν τὸ αὐτὸ πράγμα καὶ δὲν δύναται νὰ περιέλθουν εἰς ἀντιλογίαν. Ἄν χρησιμοποιοῦν τὴν αὐτὴν λέξιν εἰς διάφορον σημασίαν, τότε λέγουν διαφορετικὰ πράγματα καὶ ἐπομένως καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περί ἀντιλογίας. Εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἔβησαν ὁ Ἀντισθένης διότι ἤρκειτο ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ διὰ λογικῆς κρίσεως ἡ οὐσία τῶν ὄντων. Τὸ ὑποκείμενον μὲναι δι' αὐτὸν ὑποκείμενον μὴ ἐπιδεχόμενον κατηγορηματικῶς

προσδιορισμούς. Ὡς ἀσθεπρότατος ἠθικολόγος ἔλεγεν ὅτι ἐν πράγμα εἶναι αὐτὸ τὸ ὅποιον εἶναι καὶ τίποτε ἄλλο. Συνεπῶς μόνον κρίσεις ταυτολογικαὶ δύναται νὰ ὑπάρξουν, κρίσεις ἑτερολογικαὶ εἶναι ἀδύνατοι. Καθῆκον τοῦ σοφοῦ εἶναι νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὰς ψευδεῖς δοξασίας τὰς διδασκαζόμενας ὑπὸ τῶν λεγομένων ἐπιστημῶν καὶ νὰ ἐπικοινωνῆσθῃ διὰ τοῦ ἐναρέτου βίου πρὸς κἀτὶ τὸ ὅποιον ἰσταται ὑπεράνω τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Τούτο εἶναι ὁ ὑπεράνω τοῦ κόσμου, ἰσάμενος ἀόρατος καὶ ἀπυλλογμένος πάσης στερήσεως καὶ ἀνάγκης Θεός. Οἱ Κυνικοὶ ὑπῆρξαν οἱ πρότεροι κήρυκες τοῦ συστηματικῶς καὶ ἀποκλειστικῶς νομισμένου θεϊσμοῦ. Ὡς ρητὸν τοῦ Ἀντισθένης ἀναφέρεται τὸ ἀκόλουθον: «Κατὰ νόμον εἶναι πολλοὺς θεούς, κατὰ δὲ φύσιν ἕνα». (Πολλοὺς θεούς ἀναγνωρίζει ἡ ὑποκειμενικὴ ἀντίληψις, εἰς τὴν πραγματικότητά ὅμως ὑπάρχει εἰς Θεός).

Μαθητὴς τοῦ Ἀντισθένης ὑπῆρξεν ὁ περίφημος Διογένης ἐκ Σικώτης. Πότε ἐγεννήθη δὲν γνωρίζομεν. Ἡναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πατρίδα του, διότι κατηγορήθη ὡς παραχαράκτης τοῦ νομισματοῦ. Ἐξορισθεὶς ἐκ τῆς Σικώτης ἐπέραςε τὴν ζωὴν του ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Κορινθῶ ἀσκῶν τὴν ἀρετὴν κατὰ τὰ προτάγματα τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Ἀντισθένης μὲ ὑπεροβολικότητα καὶ φορτικότητα. Διὰ τούτο ἐκλήθη καὶ «μαινόμενος Σωκράτης». Ἡρέσκειτο νὰ σαρκάζῃ τὴν ἀλαζονείαν καὶ αὐθαίρεσιν καὶ μετὰ παρησίαις τὴν ὅποιαν δὲν ἐδίστασε νὰ χρησιμοποιοῦσθαι καὶ ἐναντι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν Κορινθῶ.

Διογένης. (Προτομή εἰς τὴν βίβλα Ἀλυπῆν τῆς Ρώμης).

Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἀπέθανον κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ μὲν Ἀλεξάνδρος ἐν Βαβυλῶνι, ὁ δὲ Διογένης ἐν Κορινθῶ.

Μαθητὴς τοῦ Διογένης ἀναφέρεται ὁ ἐκ Θηβῶν Κράτης, ὅστις δωρήσας εἰς τὴν πατρίδα του 300 τάλαντα, ἔλαβε τὴν βακτηρίαν καὶ τὴν «πῆραν» (σακκούλι) διὰ νὰ ζῆσθ ὡς ἐπαίτης εἰσερχόμενος εἰς οὐδαμῶς θύραν. Διὰ τούτο ἐκαλεῖτο καὶ «θυρεπανοικτής», δηλαδὴ ὁ ἀνθρώπος ὅστις καταρθάνει νὰ τοῦ ἀνοίγουν τὰς θύρας λόγω τῆς ἐκτιμῆσεως πρὸς τὴν ἀρετὴν του. Εἰς τὸν πλάτην του διὸν τὸν ἠκολούθει καὶ ἡ σύζυγός του Ἰππάρχη, ἀδελφὴ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Μητροκλέους. Ὁ Κράτης ἐσημῆθις νὰ γράψῃ ἄστυα ποιήματα διὰ νὰ ἐξιμῶν τὸ σύμβολον τῆς ἐπιταίας τὴν «πῆραν» καὶ τὴν κυνικὴν ἐν γένει φιλοσοφίαν. Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος μᾶς διητήρησε στίχους τινάς:

Πῆρη τις πόλις ἐστὶ μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι τύφῳ
καλὴ καὶ τίερα, περίρρυτος, οὐδὲν ἔχουσα
εἰς ἢν αὐτὴ τις εἰσιπτεῖ ἀνὴρ μωρὸς παρσίτος.

(Ἐπὶ τῆς πόλις Πῆρα εἰς τὸ μέσον τοῦ μαυροσκοτεινοῦ πελάγους τῆς οἰήσεως, ὠραία καὶ γόνιμος, περιβαλλομένη γύρω-γύρω ἀπὸ ὕδατος, ἤτις (πόλις) δὲν ἔχει τίποτε, καὶ εἰς αὐτὴν δὲν εἰσιπτεῖ κανεὶς μωρὸς ἀνθρώπος παρσίτος).

Εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν βασιλεύει, λέγει ὁ Κράτης, ἀπόλυτος εἰρήνη, διότι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ ἀσχοῦν φυτοφαγίαν ἤτις τοὺς κάμει εἰρηνικούς:

Ἄλλὰ θύμον καὶ σκόρδα φέρει καὶ οὐκα καὶ ἄρτους,
ἔξ ὧν οὐ πολεμοῦσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τούτων,
οὐχ ὅπλα κέκτηνται περὶ κέρματος, οὐ περὶ δόξης.

(Ἄλλὰ ἡ πόλις αὕτη, παράγει βολβούς καὶ σκόρδα καὶ οὐκα καὶ ἄρτους τὰ ὅποια δὲν γίνονται ἀφορμὴ διὰ νὰ περιέρχονται οἱ ἄνθρωποι εἰς πόλεμον μεταξύ τους διὰ τὴν ἀποκτησίαν των, δὲν φροντίζουν νὰ ἀποκτοῦν ὅπλα διὰ νὰ προσπορίζουν εἰς τὸν ἑαυτῶν τῶν χρημάτων καὶ δόξαν).

Τὸ ἀπόσπασμα τούτο εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον, διότι ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ πόλεμος ἔχει τὴν αἰτίαν του εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀποκτήσεως πλοῦτου, δόξης καὶ ὕλικῶν ἀγαθῶν.

Οἱ ἀρχαῖοι Κυνικοὶ εἶχον ἐξαγγεῖλαι ἀπὸ αἰῶνος πολλὰς ἐκ τῶν θεωριῶν τὰς ὅποιας ὁ σοσιαλισμὸς διαμφισθῆται ὡς ἴδια ἀνακαλύψεις. Ὁ Μητροκλῆς ἐπενόησε καὶ ἴδιον φιλολογικὸν εἶδος, τὰς λεγομένας «Χρείας», αἵτινες ἦσαν ἀφηγήσεις ἀστέων ἀνεκδότων.

Ὡς κυνικὸς ἀναφέρεται καὶ ὁ Μόμιος ἐκ Συρακοσῶν. Οὗτος ἦτο δούλος εἰς τραπέζην τινα ἐν Κορινθῶ. Ἀκούων δὲ τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ Διογένης, κατελήθη ἀπὸ σοφοῦ

ἐπιθυμῶν νὰ φιλοσοφήσῃ καὶ νὰ γίνῃ μαθητὴς τοῦ. Προσποίθει μανίαν «διερρίπτει πᾶν τὸ ἐπὶ τῆς τραπέζης ἀργύριον, ἕως αὐτὸν ὁ δεσπότης παρητήσατο» (δισκορπίζειν ὅλα τὰ ἐπὶ τῆς τραπέζης χρήματα, ἕως οὗτου ὁ τραπέζιτης κύριος τοῦ τὸν ἀφῆκεν ἐλεύθερον). Ἀπελευθερωθεὶς ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Διογένηος καὶ κατόπιν τοῦ Κράτητος. Ἐπίδρασιν τῶν κυνικῶν διδασκαλιῶν εἶχον ὑποστῆ καὶ ὁ Ἀθηναῖος πολιτικός Φωκίων καὶ ὁ αἰσθητὴς Ἀναξίμανδρος. Ἡ κυνικὴ φιλοσοφία ἦτο οὐ μόνον θεωρία ἀλλὰ καὶ εὐρύτατα διαδεδομένη κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κίνησις ἀνάλογον μὲ τὰς νεωτέρων κοινωνικὰς καὶ θρησκευτικὰς αἰρέσεις.

Η ΚΥΡΗΝΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ἀριστίππος (435—355). Κατήγετο ἐκ πλουσίας οἰκογενείας τῆς ἐν Ἀφρική πόλεως Κυρήνης. Συναντηθεὶς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν κατὰ τοὺς ἀγῶνας μὲ τινα ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, ἔμαθε τὰ κατὰ τὴν διδασκαλίαν του καὶ ἀπεφάσισε νὰ καταλιπῇ τὴν πατρίδα του διὰ νὰ ἐλθῆ εἰς τὰς Ἀθήνας ὅπου ἐγένετο εἰς τὸν μαθητὴν του. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πλησίον τοῦ Σωκράτους μαθητείαν του οὐδόλας μετέβαλε τρόπον ζωῆς. Ἐξηκολούθει νὰ διάγῃ διὸν πλήρη τρυφῆς καὶ ἀπολαύσεων, ὅπως ζουνοῦνθίζετο ἐν Κυρήνῃ, διέτριβε δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἐν Αἴγιῳ. Δὲν ἔκρινε δὲ ὅτι ἤξει τὸν κόπον νὰ διακόψῃ τὰς ἐκεῖ ἀπολαύσεις του, διὰ νὰ παραστῆ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ διδασκάλου του. Παρασιώδης ὑπῆρξεν ἡ ἀταραξία μὲθ' ἧς ἀντεμετώπιζε τὰς περιπέτειας τῆς ζωῆς καὶ ἡ προσαρμοστικότης του. Ἡδύνατο νὰ συνάπτῃ μὲθ' οὐδὲν ἰσοδύνατον κοινωνικὰς σχέσεις. Ὡς καρπὸς τῆς φιλοσοφίας του ἐξυμνεῖται «τὸ δύνασθαι πᾶσι θαρροῦντως ὁμιλεῖν» (τὸ ὅτι ἡδύνατο μὲ ἐμπιστοσύνη νὰ ἐρχεται μὲ οἰοσιδῆσθε ἀνθρώπους εἰς σχέσεις). Ὁ Λατίνος ποιητὴς Ὁράτιος τὸν ἐγκωμιάζει ὡς μέγαν δεξιότηχην εἰς τὰς κοινωνικὰς του σχέσεις, ὁ δὲ Κικέρων τὸν θέτει παραπλευρῶς τοῦ Σωκράτους. Ἐπίσης καὶ ὁ 18ος αἰὼν μετὰ συμπάθειαν ὁμιλεῖ περὶ αὐτοῦ. Κατὰ τὴν παράδοσιν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους, ἤσκησεν ἐπὶ πληρωμῇ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σοφιστοῦ καὶ ἐν τέλει ἱδρυσεν σχολὴν ἐν Κυρήνῃ ἣτις ἀνωμάσθη Κυρηναϊκὴ ἢ Ἡδονικὴ. Αἱ ἀρχαῖαι εἰδήσεις διαφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν συγγραφικὴν του δρασίαν. Ὁ Σωκράτης ὁ Ρόδιος παραδίδει ὅτι οὐδὲν ἔγραψεν, ἄλλοι δὲ μὲν ἀναφέρουσι ὅτι ἔγραψεν ἕξ βιβλία «διατριβῶν» (δηλ. ἠθικῶν πραγματειῶν). Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι θὰ εἶχε διατυπώσει καὶ γραπτὰς τὰς διδασκαλίας του. Ὁ Δημήτριος εἰς τὸ «Περὶ Ἑρμηνείας» 296 παραθέτει γνωμικὸν ὡς ὑπόδειγμα τοῦ εἰς αὐτὸν προσεχίζοντος ὄρους: «Οἱ ἄνθρωποι χρήματα μὲν ἀπολείπουσι τοῖς πασι, ἐπίστην δὲ οὐ συναπτεῖσθαι, τὴν χρησόμενους τοῖς ἀπολείθεσι. Τοῦτο δὲ τὸ εἶδος τοῦ λόγου Ἀριστίππειον λέγεται». Ὁ ἄνθρωπος αἰσίνου εἰς τὰ παιδιὰ τῶν χρημάτων, δὲν αἰσίνου δὲ εἰς αὐτὰ ἐπίστημην ἣτις θὰ τὰ καθοδηγήσῃ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν χρημάτων, τὰ ὅποια τοὺς αἰσίνου. Αὐτὸς ὁ λεκτικὸς τρόπος λέγεται Ἀριστίππειος.

Ἡ ἀρχικὴ ἀφετηρία ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐκκινεῖ ὁ Ἀριστίππος εἶναι στωικατικὴ. Ὁ κύριος σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας ἦτο ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία. Ὁ Ἀριστίππος ἔλεγεν: «Ἐχω καὶ οὐκ ἔχωμαι». (Εἶμαι ἐγὼ ὁ κυριάρχος τῶν πραγμάτων καὶ δὲν κυριαρχοῦμαι ὑπὸ τὰ πράγματα). Ὁ Ὁράτιος εἰς τὰς «Ἐπιστολάς» του (I, 1, 18) ἀναφέρει τὸ γνωμικὸν τοῦτο ὡς ἀποτελεῖον μίαν τῶν θεμελιωδέστερων δοξασιῶν τοῦ Κυρηναίου φιλοσόφου. Δὲν σημαίνει δὲ τὸ ἀπόθεγμα τοῦτο, ὅπερ λέγεται ὅτι εἶπεν ὁ Ἀριστίππος διὰ νὰ δείξῃ ὅτι δὲν εἶχεν ὑποταχθῆ εἰς τὸν ἔρωτα τῆς ἑταίρας Λαίδος, ἀπόκρουσιν τῆς ἡδονῆς. Τὸ ἀκριβὲς τοῦ νόημα εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀπολλάσσεται ἀπὸ τὴν δουλείαν εἰς μακρινούς σκοπούς καὶ νὰ ἀρκῆται εἰς ἐκεῖνα τὰ ὅποια τοῦ προσφέρει τὸ ἄμεσον παρόν. Ὅλαι αἱ ἰδεατικὲς ἐπιδιώξεις τῆς ζωῆς, αἵτινες παραγνωρίζουσι τὸν αἴγιον τοῦ ἀμέσως προσίτου παρόντος κηρύσσονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστίππου ὡς φαντασιώσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀπελευθερωθῆ. Εἰς αὐτὸ συνίσταται ἡ ἀνθρωπίνη σοφία. Ὁ σοφὸς, κατὰ τὸν Κυρηναῖον, οὐδέποτε θὰ παρασυρθῆ οὔτε ἀπὸ τὸν φθόνον οὔτε ἀπὸ τὰς φαντασιώσεις τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς βεσιδαίμονιας: «Τὸν σοφὸν μὴτε φθονήσει, μὴτε ἐρασθήσεται, μὴτε βεσιδαίμονησιν» γίνεσθαι γὰρ ταῦτα παρὰ κενὴν δοξάν» (Διογ. Λαέρτιος II, 9, 91). (Ὁ σοφὸς δὲν θὰ καταληθῆ οὔτε ἀπὸ φθόνου, οὔτε ἀπὸ ἔρωτος, οὔτε ἀπὸ βεσιδαίμονιας διότι ὅλα αὐτὰ τὰ πάθη δημιουργοῦνται ὑπὸ ἀνυποστάτων δοξασιῶν). Κατὰ τὴν ἀντιλήψιν αὐτὴν ὁ σοφὸς δὲν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ σκοποὺς κειμένους μακρὰν, δὲν πρέπει παρασυρόμενος π.χ. παρὰ τοῦ φθόνου νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ ἀποκτήσῃ πολιτικὴν δύναμιν, τὴν ὅποιαν ἔχει εἰς ἄλλος, οὔτε νὰ καταλαμβάνεται ἀπὸ ἔρωτος πρὸς κάτι τὸ ὅποιο δὲν ἔχει, οὐδὲ νὰ αισθάνεται φόβον πρὸς τοὺς θεοὺς, αἵτινες δὲν ἀνικροῦνται ὡς κάτι τὸ ἀμέσως δεδομένον. Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ πρέπει ὁ σοφὸς νὰ ἀπελευθερωθῆ. Κατόπιν μίαν ταύτην ἀπελευθερώσεως δὲν μὲνί τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ ἀπολαμβάνωμεν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον μᾶς δίδει τὸ ἀμέσως προσίτον παρόν, ἀνεῖ ἀναφοράς εἰς τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον. Οὕτω προκύπτει ὁ λεγόμενος μονόχρονος ἡδονισμὸς, τὸ νὰ ἀπολαμβάνωμεν δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον μᾶς δίδει ἡ ἀπολύτως παρούσα χρονικὴ στιγμή.

Ὁ Ἀθῆνας (Δειπνοσοφ. 544 κ.ε.) ἀναφέρει περὶ τοῦ Ἀριστίππου τὰ ἀκόλουθα: «Ἀποδεξόμενος τὴν ἡδοναίαν, ταύτην τέλος εἶναι ἔση καὶ ἐν αὐτῇ τὴν εὐδαιμονίαν δεδῆσθαι καὶ μονόχρονον αὐτὴν εἶναι παραπλησίως τοῖς ἀσάτοις οὔτε τὴν μὴσιν τῶν γεγονυῶν ἀπολαύσεων πρὸς αὐτὸν ἠγούμενος οὔτε τὴν ἐπιδοὶ τῶν ἐσομένων, ἀλλ' ἐνὶ μόνῳ

τὸ ἄγαθόν κρίνων τῷ παρόντι, τὸ δὲ ἀπολελαυκέναι καὶ ἀπολαύσει οὐδὲν νομίζων πρὸς αὐτόν, τὸ μὲν ὡς οὐκ ἔτ' ὄν τὸ δὲ ὡς οὐκ ἔτ' (ἀφου παραδέχθη τὴν ἡδοναίαν, εἶπεν ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς καὶ ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἀναπόκειται εἰς αὐτὴν καὶ ὅτι εἶναι μονόχρονος ἀκολουθῶν δὲ τὰς συνθηκὰς τῶν ἀσάτων εἶχε τὴν ἀντιλήψιν ὅτι οὐδεμίαν σημασίαν ἔχουν οὔτε αἱ ἀνεμνήσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς εὐχαριστήσεως τὰς ὁποίας εἶχεν ἀπολαύσει, οὔτε ἡ προσδοκία εὐχαριστήσεων τὰς ὁποίας ἐμελλε νὰ ἀπολαύσῃ, ἀλλ' εἶχεν ὡς κριτήριον ἐν καὶ μόνον, δηλαδὴ τὸ παρόν, τὰς δὲ παρελθούσας καὶ μελλοντικὰς ἀπολαύσεις ἐνόμιζεν ἀσχετοὺς πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, ἐπειδὴ τὸ μὲν παρελθὸν δὲν ὑπάρχει πλέον, τὸ δὲ μέλλον κείναι πέραν τοῦ παρόντος).

Ὁ ἀποκλειστικὸς εἰς τὸ ζῆσον παρὸν περιορισμὸς ἀναγκαστικὸς ὠδήγησε τὸν Ἀριστίππον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ὄπισθον ἀγαθὸν δύναται νὰ εἶναι μόνον ἡ ἀμέσως ἐν τῇ αἰσθητῇ διδομένη ἡδονή. Θεωρεῖ αἰσῶ ὡς ὑπερῖτον ἐν μονοδιάστατον παρὸν ἀνεμνήσεως καὶ προσδοκίας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς προχωρεῖ εἰς τὸ Ἀριστίππειον εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἡδονῆς. Αὕτη ἔχει τρία γνωρίσματα: Τὸ πρῶτον εἶναι ὁ μονοχρονισμὸς, τὸ ὅτι εἶναι μίᾳ ἀπολύτως παρούσῃ κατάστασι. Διὰ τοῦτο διακρίνεται ἡ ἡδονὴ ἀπὸ τὴν εὐδαιμονίαν: «Τέλος εὐδαιμονίας διαφέρειν τέλος μὲν γὰρ εἶναι τὴν κατὰ μέρος ἡδονήν, εὐδαιμονίαν τὸ ἐκ τῶν μερικῶν ἡδονῶν ἀσπῆμα, αἷς συναριθμοῦνται καὶ αἱ παρωχικαὶ καὶ αἱ μέλλουσαι... τὴν δὲ εὐδαιμονίαν οὐ δι' αὐτὴν ἀλλὰ διὰ τὰς κατὰ μέρος ἡδονάς». (Ὁ τελικὸς πρακτικὸς σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι ἡ εὐδαιμονία διότι ὁ τελικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ (συγκεκριμένη) μερικὴ ἡδονή, ἡ δὲ εὐδαιμονία εἶναι σύνθεσις συναρτηζομένη ἐκ τῶν (συγκεκριμένων) μερικῶν ἡδονῶν, εἰς τὰς ὁποίας συναρτηζομένη καὶ αἱ παρελθούσαι καὶ αἱ μέλλουσαι ἡδοναί· ἡ δὲ εὐδαιμονία δὲν ἔχει καθαυτὴν θεωροῦμένην ἀξίαν, ἀλλὰ ἀντιλεῖ τὴν ἀξίαν τῆς ἀπὸ τὰς (συγκεκριμένων) μερικῶν ἡδονῶν). Τὸ δεύτερον γνωρίσμα τῆς ἐγκείναι εἰς τὸ ὅτι εἶναι σωματικὴ κατάστασις: «Πολὺ μῆτος τῶν ψυχικῶν τὰς σωματικὰς ἀμεινους εἶναι, καὶ τὰς ὀχλήσεις χείρους τὰς σωματικὰς ὅθεν καὶ ταῦται κολάζεσθαι μάλλον τοὺς ἀμαρτάνωντας» (Διογ. Λαέρτ. II, 9, 90). (Πολὺ ἀνώτεροι εἶναι αἱ σωματικαὶ ἡδοναὶ ἀπὸ τὰς ψυχικὰς, καὶ αἱ σωματικαὶ λύπαι πολὺ ἐντονώτεροι. Διὰ τοῦτο πρέπει ὁ ὑποπίπτοντες εἰς ἀδικήματα νὰ τιμωροῦνται διὰ σωματικῶν τιμωριῶν). Τὸ τρίτον γνωρίσμα τῆς ἡδονῆς εἶναι ὅτι αὕτη ἐμφανίζει τρεῖς ποικιλίας ἀναλόγως πρὸς τὴν αἰσθητικὴν κίνησιν ἣτις τὴν παράγει. Τὴν ἀπομὴν ταύτην φαίνεται ὅτι ἀνεπτύξεν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Εὐσεβίος (Εὐαγγ. Προπαρ. 764) ὁ ὁμόνομος του υἱὸς τῆς ἀδελφῆς του Ἀρήτης: «Τρεῖς γὰρ, ἔφη, καταστάσεις εἶναι περὶ τὴν ἡμετέραν σύγκρασιν: μίαν μὲν καθ' ἣν ἀλλογόμεν, ἐοικυῖαν τῷ κατὰ θάλασσαν χειμῶνι· ἑτέραν δὲ καθ' ἣν ἡδόμεθα, τῷ λεῖω κύματι ἀφομοιουμένην· εἶναι γὰρ λείαν τὴν ἡδονὴν οὐρίῳ παραβαλλομένην ἀνεμῶ· τὴν δὲ τρίτην μέσην εἶναι κατάστασιν, καθ' ἣν οὔτε ἀλλογόμεν οὔτε ἡδόμεθα, γαλήνην παραπλησίαν οὐρανῷ». (Εἶπεν ὅτι ἐν σχέσει μὲ τὴν αἰσθησιακὴν μας διάθεσιν ὑπάρχουν τρεῖς καταστάσεις: ἡ μία εἶναι ἡ κατάστασις κατὰ τὴν ὅποιαν αἰσθανόμεθα γύμνη, ἣτις ὁμοιάζει μὲ τὴν ἐν τῇ θαλάσσῃ τρικυμίαν· ἡ δεύτερα εἶναι ἐκεῖνη κατὰ τὴν ὅποιαν αἰσθανόμεθα ἡδονήν, ἣτις εἶναι ὁμοία μὲ τὸ ὁμαλὸν κύμα· διότι ἡ ἡδονὴ εἶναι ὁμαλὴ κίνησις, δυναμένη νὰ παραβληθῆ μὲ οὐρίον ἀνεμῶν. Ἡ δὲ τρίτη εἶναι μέση κατάστασις, κατὰ τὴν ὅποιαν δὲν αἰσθανόμεθα οὔτε ἀλγος οὔτε ἡδονήν, εἶναι δὲ ὁμοία μὲ τὴν γαλήνην). Τὸ τρίτον τοῦτο χαρακτηριστικὸν εἶναι ἀξίον προσοχῆς, διότι ἀποτελεῖ προσηλαίαν νὰ ἐξηγηθῶν αἱ συναρτηματικαὶ καταστάσεις ὡς προερχόμεναι ἐκ τοῦ εἶδους μηχανικῶν κινήσεων. Πρόκειται περὶ ἑρμηνείας ἣτις θὰ ἀνασυνθῆ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τῶν ὀλισθῶν καὶ τῶν οπαδῶν τῆς φυσιολογικῆς ψυχολογίας.

Ἡ τάσις πρὸς ἀπόλαυσιν ἡδονῆς καὶ ἀποφυγῆν τῆς λύπης εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστίππον γενικὸν φαινόμενον παρατηρούμενον καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ εἰς τὰ ζῷα. Αὕτη ἀποτελεῖ, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἡ φρόνησις εἶναι ἀπλῶς ὄργανον διὰ νὰ διακρίνωμεν τὴν σχέσηιν τὴν ὅποιαν ἔχουν τὰ διάφορα ἀγαθὰ πρὸς τὴν ἡδονήν. Διὰ τῆς φρονήσεως μετροῦμεν τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν, λαμβάνοντες ὡς δάσιν πάντοτε τὴν ἡδονὴν ἣτις δύναται νὰ προέλθῃ ἐξ αὐτῶν. Ὁ Ἀριστίππος ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ἔλεχται τὰς ἐν τῷ «Πρωταγόρας» ἀναπτυσσομένης ὑπὸ τοῦ Σωκράτους δοξασίας, κατὰ τὰς ὁποίας δύναται νὰ ὑπάρξῃ μίᾳ «τέχνῃ μετρητικῇ» δυναμένη νὰ ὑπολογίσῃ τὰ ἡδῆα καὶ τὰ λυπηρά.

Ἡ ἀντιλήψις τοῦ Ἀριστίππου ὅτι ὁ ἄνθρωπος τείνει εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἀπολαύσεως, ἐπὶ ἀνελήθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ συστήματος τοῦ «εὐφελισμοῦ» (οὐτιλιταρισμοῦ) Ἀγγλοῦ οἰοσφῶν Ἱερμεῖου Μπένθαμ (1768—1832). Ἀποτελεῖ δὲ προσέτι μίαν ἐκ τῶν δάσεων, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη τὸ δὲν οἰκοδόμημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστίππου διαφέρει ἀπὸ παρομοίας ἀντιλήψεως τοῦ Ἐπικούρου, ὅστις προτίμημα τὴν λεγομένην «καταστηματικὴν ἡδονήν», τὴν ἡδονὴν δηλαδὴ ἣτις δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν κίνησιν ἀλλὰ ἀπὸ τὴν γαλήνην. Ὁ Ἀριστίππος προτίμημα τὴν ἐν κινήσει ἡδονὴν καὶ δὲν θεωρεῖ τὴν ἔλλειψιν ἀληθινῶς ἔχουσαν θετικὴν ἀξίαν. Ὁ Εὐσεβίος ἀναφέρει ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀριστίππου ὡς πρὸς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα ἐπρέσβευον ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δύναται νὰ γνωρίσῃ ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον αἱ ἰδικαὶ τοῦ ὑποκειμενικαὶ

καταστάσεις: «ἐμόνον τὰ πάθη εἶναι καταληπτά. Ἰσχυρίζομαι ὅτι οἱ ἄνθρωποι λαμβάνουν γνώσιν μόνον ὑποκειμενικῶν καταστάσεων: «καίτοι μὲν γὰρ ἔλεγον ἢ τρυμνόμενοι γινώσκουσιν ὅτι πάσχομεν τὴν πότνην καὶ τὸν πότνον, ἢ τὸ τέμνον σίδηρος, οὐκ ἔχουν εἰπεῖν». (Ἐλεγον δηλαδή ὅτι ὄντως ὄντες καὶ τὴν τρυμνόμενοι γινώσκουν ὅτι ὑφίστανται μόνον ὑποκειμενικῶν τὰ πάθη μὴ δύνανται ὅμως νὰ εἰποῦν ἂν αὐτὸ τὸ ὄντιον τοὺς καίτοι εἶναι πότνη, ἢ ἂν αὐτὸ τὸ ὄντιον τοὺς τέμνει εἶναι σίδηρος).

Σύμφωνα πρὸς τὴν θεμελιώδη ταύτην γνωσιολογικὴν τὴν ἀντίληψιν εἶναι καὶ ἡ δοξασία ὅτι ἠθικαὶ ἰδέαι δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ προκύπτουν συμβατικῶς: «Μηδὲν εἶναι φύσει δίκαιον ἢ καλὸν ἢ αἰσχρὸν, ἀλλὰ νόμος καὶ ἔθει». Οὕτω ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀριστίππου ἤρχετο εἰς ὀξυτάτην ἀντίθεσιν μετὰ τὴν πλατωνικὴν ἰδεολογίαν. Ὁ Κυρηνάιος ἠδονιστὴς ἀφορμηθεὶς ἀπὸ τὴν Σωκρατικὴν ἀρχὴν, τὴν διδασκασίαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς αὐτοεξετάσεως πρέπει νὰ ἀπελευθερωθῆται ἀπὸ τὰς ἀσπρὶκτους καὶ πεπλανημένας δοξασίας, ἐκήρυξε ὅλους τοὺς ἰδεώδεις σκοποὺς τῆς ζωῆς ὡς «κενὰς δοξάς» καὶ ἐβίβαζεν ὅτι τὸ ὄντιον ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἀμέσως προσιτὴ ἡδονή. Καὶ οἱ μαθηταὶ τὸ ἐβίβαζαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τὴν ὅποιαν ἐχάραζεν ὁ διδάσκαλός των.

Ἄριστοι μαθηταὶ τοῦ ὑπῆρξαν ἡ θυγάτηρ του, Ἀρήτη, ὁ Αἰθίοψ Πτολεμαῖος καὶ ὁ Ἀντίπατρος ὁ Κυρηνάιος. Ἡ Ἀρήτη ἐβίβαζε τὸν μῦθον τῆς Ἀριστίππου, τὸν ἐπικληθέντα διὰ τοῦτο καὶ μητροδιδάκτον, αὐτοῦ δὲ μαθητὴς ὑπῆρξεν ὁ Θεόδωρος, ὁ ἐπικληθεὶς πρῶτον ἄθεος καὶ κατόπιν θεός. Ὁ Ἀντίπατρος ἀφῆκεν ἴδιαν σειράν μαθητῶν, ἧτις κατέληξεν εἰς τὸν Ἀννικερὶν καὶ τὴν Ἥγησιον τὸν Πεισιθέαντον. Ὁ Θεόδωρος ὁ ἄθεος ἐπέφερε σημαντικὴν μεταρρυθμίσει εἰς τὸ σύστημα, διότι ὡς τέλος τοῦ βίου ἄριζεν οὐχὶ τὴν ἡδονήν, ἀλλὰ τὸ ἐκ ταύτης προερχόμενον ψυχικὸν συναίσθημα τῆς χαρᾶς. Ἀνεβίβαζεν ἄρα διὰ τῆς μετατροπῆς ταύτης τὴν ἡδονὴν εἰς πνευματικὸν ἐπίπεδον ἀπαλλάσσων αὐτὴν ἀπὸ τὸν σωματικὸν τῆς χαρακτήρα. Πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ἐβίβαζε καὶ ὁ Ἀννικερὶς, ὅστις δὲν πρέπει νὰ συγχέηται μετὰ τὸν ὁμώνυμον προγενέστερον Ἀννικερὶν, ὅστις ἐλύτρωσε τὸν Πλάτωνα ἀπὸ τὴν δουλείαν. Ἐπεκτείνων τὰς διδασκαλίας τοῦ Θεοδώρου, παρεδέχετο τὴν ἀξίαν τῆς φιλίας καὶ τῆς ἀρετῆς: «Ἀπέλιπον δὲ καὶ φιλίαν ἐν βίῳ καὶ χάριν καὶ πρὸς γονεῖς τιμὴν καὶ ὑπὲρ πατρίδος τὴν πράξιν». Ὅθεν διὰ ταῦτα, κὰν ὀχλήσεις ἀναδέχεται ὁ σοφός, οὐδὲν ἦντιν εὐδαιμονήσει, κὰν ὀλίγα ἡδὲα περιγίνεται αὐτῷ... Τὸν τε φίλον μὴ διὰ χρεῖας μόνον ἀποδέχεται... ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν γενομένην εὐνοίαν, ἢς ἔνεκα καὶ πόνους ὑπομείνῃ» (Διογ. Λαέρτ., II, 9,96). (Ὁ Ἀννικερὶς καὶ οἱ ὄπαδοί του ἀνεγνώριζον ὡς δεκτὴν τὴν ὑπαρξὴν ἐν τῷ βίῳ φιλίας καὶ εὐγνωμοσύνης καὶ τιμῆς πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ ὑπηρεσιῶν πρὸς τὴν πατρίδα. Καὶ ἔλεγον ὅτι ποτεῖν νὰ ἀγαπᾷ κανεὶς τὸν φίλον του, οὐκ μόνον διὰ τὴν ἀφέλειαν τὴν ὅποιαν πορίζεται ἀπὸ αὐτόν, ἀλλὰ λόγω τῆς παραγομένης εὐνοικῆς διαθέσεως, διὰ τὴν ὅποιαν ἀξίζει νὰ ὑποβιβασθῆται καὶ εἰς κόπους).

Εἶναι φανερόν ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα μεταρρυθμίαν τοῦ αἰσθητικῶν ὀφελισμοῦ εἰς κοινωνικὸν ὀφελισμὸν καὶ ἀλτρουισμόν, ἀνάλογον μετὰ τὸν ὑπὸ τοῦ σοσιαλισμοῦ διδασκόμενον. Ἀντιθέτως δοξασίας ἀνέπτυξεν ὁ Ἥγησιος, ὁ ὅποιος παρεδέχετο, προλαμβάνων ἀναλόγους διδασκαλίας τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Σοπενχάουερ, ὅτι ἐν τῇ ζωῇ τὸ μόνον θετικὸν δεδομένον τὸ ἀποτελεῖ ὁ πόνος:

«Τὴν εὐδαιμονίαν ὅλος ἀδύνατον εἶναι τὸ μὲν γὰρ σώμα πολλῶν ἀναπεπλησθῆαι παθημάτων τὴν δὲ ψυχὴν συμπαθεῖν τῷ σώματι καὶ παρᾶτρεσθαι, τὴν δὲ τύχην πολλὰ τῶν κατ' ἐλπίδα κωλύειν». (Ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀδύνατος διότι τὸ σῶμα εἶναι πλήρες ἀπὸ πολλὰ παθήματα, ἢ δὲ ψυχὴ, ἐπειδὴ συμπίπτει μετὰ τοῦ σώματος, δοκιμάζει παραχωδῆς συγκινήσεις, ἢ δὲ τύχη ματαιώνει τὰς περισσοτέρας ἐκ τῶν ἐλπίδων μας).

Ὁ Κικέρων ἀναφέρει ὅτι εἶχε γράψει σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «Ἀποκαρτερῶν» (ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος δὲν δύναται νὰ ὑποσέη πλῆον τὴν ζωὴν). Εἰς τοῦτο ἐξετίθεντο τὰ δεινὰ τοῦ βίου, κατ' ἀφήγησιν ἑνὸς ἀνθρώπου ἐπιχειρήσαντος νὰ αὐτοκτανῆσθαι διὰ στερήσεως τροφῆς καὶ διασωθέντος κατόπιν ἐπεμβάσεως τῶν φίλων του. Κατὰ μαρτυρίαν ἐπίσης τοῦ Κικέρωνος, ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖος (306—283) ἀπηγάρευσε τὰς διδασκαλίας του διότι αὐταὶ εἶχον παρασύρει πολλοὺς εἰς αὐτοκτονίαν. Ἡ εἰς τὸ ἀντιθέτον μεταστροφή εἶναι φυσικὸν ἐπακολούθημα τοῦ ἠδονιστικῶν συστήματος. Οἱ ἠδονιστὴς ἐν τέλει διαπιστώνοντες ὅτι ἡ ἡδονή, ὡς θετικὸν δεδομένον, εἶναι κατὰ τὸ φευγαλέον, κατὰ τὸν ὅσον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μόνη θετικὴ ἀπόλαυσις εἶναι ἡ διὰ τῆς ἀνταρξίας ἐπιτυγχανόμενῃ ἀπολύτρωσις ἀπὸ τὸν πόνον. Καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἡ ἐπίδιωξις μονοχρόνου ἡδονῆς κατέληξεν εἰς τὸν μηδενισμόν. Δὲν εἶναι τυχαίον ὅτι ὁ Σοπενχάουερ, ὅστις ὡς μοναδικὸν ἀγαθὸν ἐθεώρησε τὴν ἐκ τῆς καλλιτεχνίας προκαλούμενην αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν, ἐν τέλει ἐβίβαζεν ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἐπιτυγχάνεται διὰ τὸ ἐκηδενισμόν. Ὁμοίως καὶ εἰς τοὺς Κυρηνάϊκους παρατηρεῖται μετὰ πτωσις ἀπὸ τὴν πνευματικῶν νοουμένην «χαρὰν» τοῦ Θεοδώρου εἰς τὴν μηδενιστικὴν ἀπαισιοδοξίαν τοῦ Ἥγησιου τοῦ Πεισιθέαντου.

ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Κυρηνάϊκῆς σχολῆς ἴσταιτο καὶ ὁ Εὐήμερος ὁ Μεσσηνίος φίλος τοῦ βασιλέως Κασσάνδρου (317—297). Οὗτος ἔγραψεν οὐτοπιστικὸν μυθιστόρημα περὶ τῆς νήσου Παγχαίας. Δι' αὐτοῦ ἤθελε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ

θεοὶ ἦσαν αἰθρώτοι θεοποιηθέντες διὰ τὰς ὑπερόχους αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα εὐεργεσίας. Αἱ πηγαὶ ἐκ τῶν ὀπῶν ἀντλεῖ φαίνεται ὅτι εἶναι αἱ δοξασίαι τῶν σοφιστῶν καὶ αἱ αἰγυπτιακαὶ παραδόσεις.

ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΟΙ ΜΑΘΗΤΑΙ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

Μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους, μὴ κατατασσόμενοι εἰς φιλοσοφικὰς σχολὰς, ἀναφέρονται ὁ Λισχίης ὁ Σφήτιος καὶ ὁ Ξενοφῶν. Ὁ πρῶτος εἶχε γράψει διὰ Σωκράτους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐξέβετε τὰς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους, μὴ ἀπομακρυνόμενος κατὰ πολὺ ἀπὸ τὰ πραγματικὰ δεδομένα. Δυστυχῶς ἐκ τῶν συγγραμμάτων του ὀλίγα μόνον διασώθησαν ἀποσπάσματα. Εἰς ἕν ἐκ τούτων ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀλκιβιάδης», παριστάνετο ὁ Σωκράτης εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν νεαρὸν μαθητὴν του ἀπὸ τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὴν αἰσιν. Ὁ Ξενοφῶν μὲς ἔδωκε πολλὰς πληροφορίες περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματα» του. Δυστυχῶς ἔσπερεται φιλοσοφικῆς ἰδιοφυίας καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοῆσθαι τὸ βαθύτερον νόημα τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Σωκράτους. Ἐκτός τούτου τὰ «Ἀπομνημονεύματα» ἐγράφθησαν πολὺ μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους καὶ τὸ ὄλκον τὸ παρέλαβεν ὁ Ξενοφῶν ἐξ ἄλλων σωκρατικῶν συγγραμμάτων.

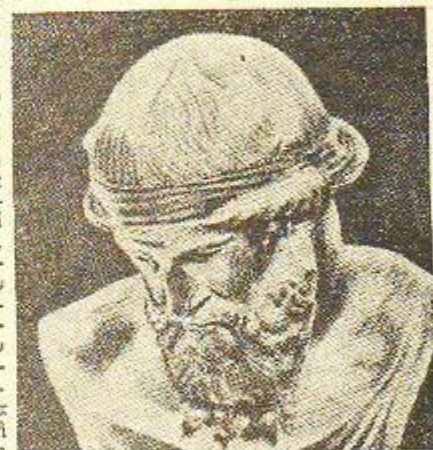
Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Ὁ Πλάτων (427—348) εἶναι ὁ μοναδικὸς μετὰ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους, ὅστις κατόρθωσε νὰ κατανοῆσθαι ἀπὸ ὅλας τὰς πλευρὰς τῆς τῆν προσωπικότητά καὶ τῆν φιλοσοφίαν τοῦ διδασκάλου. Προκισμένος ἀπὸ δημιουργικὴν μεγαλοφυίαν καὶ συνθετικὸν πνεῦμα, ἀνέπτυξεν ὅτι παρέλαβεν ἀπὸ τὰς διδασκαλίας του, τὸ συνεδέσασε μετὰ τὰ προηγούμενα καὶ σύγχρονα φιλοσοφήματα καὶ συναπῆρτισεν ἐν ἑνιαίῳ ἁρμονικῶν σύνθρον θωμιστικῆς σαφηνείας καὶ περιεκτικότητος.

Διὰ τῆς συνθέσεως του ταύτης προκαθάρτισεν τὴν μελλοντικὴν πορείαν καὶ ἐξέλειν τῆς φιλοσοφίας. Οἰαδήποτε φιλοσοφία δὲν δυνατο εἶναι ἢ νὰ λάβῃ θέσιν ἐναντὶ τῆς πλατωνικῆς. Ὁσπασθήποτε ἀποφασίση νὰ φιλοσοφήσῃ, εὐρίσκειται ὑπὸ ἀδήριτον ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἐκπηγάζοντα ἀναγκασμὸν νὰ ἐκλέξῃ ἂν θὰ εἶναι πλατωνιστὴς ἢ ἀντιπλατωνιστὴς. Δύναται κανεὶς νὰ ἀποδεχθῆ ἢ καὶ νὰ ἀπορρίψῃ τὰ δόγματα τοῦ πλατωνισμοῦ, οὐδέποτε ὅμως νὰ τὰ ἀντιπαρῆσθαι μετὰ ἀδιαφορίαν.

Ὁ Πλάτων ἦτο γνήσιος πολίτης τῶν Ἀθηνῶν, ἀνάγων τὴν καταγωγὴν του ἐκ τοῦ πατρὸς του Ἀρίστωνος εἰς τὸν βασιλέα Κόδρον καὶ ἐκ τούτου εἰς τὸν θεόν Ποσειδῶνα. Τῆς μητρὸς του Περικτιόνης πρόπαππος ἦτο ὁ Δραπίδιος, σύγχρονος τοῦ Σόλωνος συνδεδεμένος μετ' αὐτοῦ διὰ στενῆς οἰκειότητος καὶ φιλίας: «οἰκεία καὶ σφάδρα οἶκος» (Πλάτ. Τιμ. 20 Δ). Λόγω τῆς καταγωγῆς του ἠθάνετο σφοδρῶν ἐπιθυμίαν, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἐβδόμην του ἐπιστολήν, νὰ ἀναμιχθῆ εἰς τὰ πολιτικά: «Νέας ἐγὼ ποτε ἂν πολλοὺς δὴ ταῦτον ἐπαθὸν ἤδη, εἰ βάττον ἑμαυτοῦ γένημην κύριος, ἐπὶ τὰ κοινὰ τῆς πόλεως εὐδὲς ἵεναι» (Ὅταν ἦμην παιδί ἐπαθὸν ὅτι πολλοὶ ἄλλοι κατέληξα εἰς τὴν σκέψιν εὐδὲς ὡς ἔλθω εἰς ἡλικίαν νὰ διαδέθω τὸν ἑαυτὸν μου νὰ ἀσχοληθῶ μετὰ πολιτικά). Ἡ ἀκτιστοβουλία τῆς προσωπικότητος τοῦ Σωκράτους τὸν ἠγκυάλωσεν. Τὸν ἠκολούθησε θεωρητικῶς αὐτὸν ὡς τὸν ἀληθινὸν διδάσκαλον τῆς δημοκρατίας καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία περιήλθεν εἰς χεῖρας τῶν 30 τυράνων, μετὰ τὸν 404 συνέβη ἡ κατὰ λυσιν τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς. Κατὰ τὸν ὅσον ἠδονιστὴς ἐπικρατοῦσε τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς, ἀμφοτέροις στενοὶ συγγενεῖς τοῦ Πλάτωνος. Ἐνῶ δὲ ὁ νεαρὸς τότε Πλάτων ἔτρεφε τὰς καλυτέρας ἐλπίδας σχετικὰς μετὰ ἀποτελέσματα ἄτινα προσεδόκα ὅτι θὰ ἀπέροσαν ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐκείνης μεταβολῆς, τὰ πράγματα τὸν διέβωσαν. Οἱ Τριάκοντα διέπραξαν πολλὰ ἀδικήματα: «Ἐὴν ἡμῶν γὰρ αὐτοῦ ἐκ τινος ἀδίκου βίου ἐπὶ δίκαιον τρόπον ἀνάγας διοικίσειν τὴν πόλιν... Καὶ ὄρων δῆπου τοὺς ἄνδρας ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ χρυσὸν ἀποδείξαντας τὴν ἔμπροσθεν πολιτείαν» (Ἐφαντάσθη ὅτι αὐτοὶ (οἱ τριάκοντα) ἐπαναφέροντες ἀπὸ κάποιον ἀδίκου βίου εἰς μίαν δίκαιαν νοσοποιῶν θὰ διοικήσουν τὴν πόλιν. Καὶ ὅμως εἶδον ὅτι ἐντότε ὀλίγου χρόνου εἶδον ὅτι τὸ προηγούμενον πολιτεῖα ἦτο χρυσός). Τὴν αὐτὴν ἀπογοήτευσιν ἠσθάνθη καὶ ἐκ τῆς γενομένης μεταπολιτευτικῆς καὶ ἐπανιδρύσεως τῆς δημοκρατίας.

Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐκφράζει τὴν πικρίαν του διὰ τὴν

Πλάτων.

δικον καταδίκην του Σωκράτους κατά το 399. Ἡ ἐμψυχή αὐτῆ ἀδίκια τὸν ἔκαμε νὰ ἐνοήσῃ ὅτι ἐν τῇ πολιτείᾳ εἶχε ἐπικρατήσει τελεία διαφθορά, ἥτις καθίστα πᾶσαν προσπάθειαν διορθώσεως τῶν πραγμάτων ματαιάν. Κατέληξε λοιπὸν εἰς τὸ συμπέρασμα εἰς τὸ ἐπρεπεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀποστῇ πάσης ἀναμιξεως εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν ἐν ἀναμονῇ εὐνοικωτέρων περιστάσεων: «Πολλὴς μεστὸν ὄντα ὁρμῆς ἐπὶ τὸ πράττειν τὰ κοινὰ, δέλοπτα εἰς ταῦτα καὶ φερόμενα ὄροντα πάντῃ πάντως, τελευτάντα ἰλιγγίαν, καὶ τοῦ μὴ σκοπεῖν μὴ ἀποσπῆναι πῆ ποτε ἄμεινον ἂν γίνοντο... τοῦ δὲ πράττειν αὐτὸ περιμένει αἰετὸς τοὺς καιροὺς» (Ἐνὼ ἐγὼ ἤμην γεμάτος πολλῆς ὁρμῆς νὰ ἀναμιγνύμαι ἐνεργῶς εἰς τὴν πολιτικὴν, ἐπειδὴ, ἀποβλέπων εἰς τὴν παρούσαν πολιτικὴν κατάστασιν, ἐβλεπον ὅτι εὕρισκτο ἀπὸ πάσης ἀπόψεως εἰς ὀλοκλήρωτικὴν ἀνυστάτωσιν, εἰς τὸ τέλος ἐπάθα ἰλιγγον καὶ δὲν ἔπαυσα μὲν ποτὲ νὰ ἐξετάζω κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ βελτίωσις... περιέμενον ὅμως πάντοτε τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν).

Μετὰ τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους, μὲ τὴν ψυχὴ πλήρη ἀπὸ ἀγανάκτησιν, ἦλθεν ὁ Πλάτων μαζὶ μετ' ἄλλους σωκρατικούς εἰς τὰ Μέγαρα πλησίον τοῦ Εὐκλείδου. Ἐκεῖ δὲν φαίνεται νὰ ἔμεινε πολὺν καιρὸν, διότι ἐν τῷ μεταξύ κατὰ τὸ 395 ἐξεδιέφυγε ὁ Κορινθιακὸς πόλεμος, εἰς ὃν θὰ ἔλαθε καὶ ὁ Πλάτων μέρος. Κατὰ τὸ 389 ἐπεχείρησε τὸ πρῶτον μέγα ταξίδιον του εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐκεῖ ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτοὺς ἱερεῖς καὶ ἐβάσισε τὴν σταθερότητα τοῦ ρυθμοῦ τῆς κοινοῦτικῆς ζωῆς. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν Ἑλλάδα διήλθεν διὰ τῆς Κυρήνης, ὅπου ἐγνωρίσθη μετ' ἄλλους μαθηματικὸν Θεόδωρον τὸν Κυρήνιον. Ἐκ τῆς Κυρήνης ἦλθεν εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ συνεδέθη μετ' αὐτοὺς Πυθαγορείους, μεταξύ τῶν ὁποίων ἐξαιρετικὴν θέσιν εἶχεν ὁ μέγας μαθηματικὸς καὶ μηχανικὸς Ἀρχύτας. Ἐκ τῆς Κάτω Ἰταλίας μετέβη εἰς τὴν Σικελίαν παραμείνας εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ τυράννου τῶν Συρακουσῶν Διονυσίου τοῦ Πρώτου. Αἱ μετὰ τοῦ τυράννου σχέσεις του φαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρξαν φιλικαὶ καὶ οὐτὸς διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπ' αὐτῶν τὸν παρέδωκεν εἰς τὸν πολιτικὸν ἀπεσταλμένον τῆς Σάρτης Πόλιδα. Κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ὁ Πλάτων ἐλογίσθη αἰχμάλωτος πολέμου καὶ ἐξετέθη πρὸς πώλησιν εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν βουλῶν ἐν Αἴγινη. Ἐκεῖ παρατυχῶν ὁ ἔκ Κυρήνης Ἀνικερὶς τὸν ἐξηγόρασε καὶ τὸν διηκόλυε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀθήνας. Οἱ φίλοι τοῦ Πλάτωνος ἐν Ἀθήναις συνέλεξαν 30 μᾶς, τὸ ἀντίτιμον δηλαδὴ τῆς ἐξαγορᾶς του, καὶ τὸ προσέφεραν εἰς τὸν Ἀνικερῖον. Οὗτος ὅμως ἐπέστρεψεν εἰς αὐτοὺς τὸ προσφερθὲν χρηματικὸν ποσόν, εἰπὼν ὅτι δὲν ἦσαν μόνον ἐκείνοι ἀξιοὶ νὰ φροντίζουσι διὰ τὸν Πλάτωνα: «οὐ μόνον ἐκείνους ἀξίους εἶναι Πλάτωνα κηδεσθῆναι. Μὲ τὸ χρηματικὸν τοῦτο ποσὸν ἠγοράσθη κατὰ τὸ 388 μικρὸν κτήμα παρὰ τὸ ἱερόν τοῦ ἤρωος Ἀκαδημοῦ, ἔνθα ἰδρύθη ἡ Ἀκαδημία ὡς τόπος διαμονῆς καὶ διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν μαθητῶν του. Ἐκεῖ ἔκτισε τὴν διδασκαλικὴν δρᾶσιν του ἀπὸ τοῦ 387 ὁ Πλάτων, κατορθώσας νὰ συγκεντρώσῃ μαθητὰς ἀπὸ ὅλης τῆς ἑλληνικῆς πελοποννήσου. Μεταξύ τῶν ἄλλων προσήλθεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἔκ Συρακουσῶν καὶ ὁ Δίων ἀδελφὸς τῆς συζύγου τοῦ τυράννου Διονυσίου τοῦ Πρώτου Ἀριστομάχου. Οὗτος ἤσκει μεγάλην ἐπίρροην ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τοῦ τυράννου Διονυσίου τοῦ δευτέρου, υἱοῦ τοῦ Διονυσίου τοῦ πρώτου, οὗχ ἔκ τῆς Ἀριστομάχου, ἀλλ' ἔκ τῆς ἑτέρας συζύγου του.

Ὁ Πλάτων οὐδέποτε εἶχεν ἀποστῆ τῶν ἀρχικῶν του προθέσεων νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Βλέπων ὅτι ὁ ἴδιος δὲν εἶχε τὰ ὀλικά μέσα διὰ νὰ θέσῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὰ σχέδιά του, προσεπάθει νὰ προσελκύσῃ εἰς τὰς ἀντιλήψεις του πολιτικῶν τινα δυναστὴν ἰκανὸν νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένας πολιτικὰς μεταρρυθμίσεις. Εἶχε στραφῆ εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅπου ἀπέστειλεν εἰς τὸν βασιλεῖα Περδίκαν τὸν μαθητὴν του Εὐφρατίον. Ὄταν συνεδέθη μετ' αὐτὸν Δίωνα, προθύμως ἀνταπεκρίθη εἰς τὴν πρότασιν ἢν οὗτος τοῦ ὑπέβαλε περὶ μεταβάσεώς του εἰς Σικελίαν, ἵνα ἐκεῖ διὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ δευτέρου ἐπιχειρήσῃ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς πολιτικὰς του ἐπιδιώξεις. Ἐπεχείρησε πρὸς τοῦτο κατὰ τὸ 366 τὸ δεύτερον εἰς Σικελίαν ταξίδιον. Ἐκεῖ ἔμεινε ἐπὶ ἔν ἔτος χωρὶς νὰ δυνηθῆ νὰ φέρῃ οὐδὲν ἀποτέλεσμα. Κατὰ τὸ 365 ἐπανήλθεν εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τὸ 361 τὸ τρίτον εἰς Σικελίαν ταξίδιον του. Ὁ σκοπὸς του ἦτο κυρίως νὰ συνδιαλλάξῃ τὸν Δίωνα πρὸς τὸν Διονυσίον. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ τρίτον του ταξίδιον ὑπέστη τὰς αὐτὰς ἀπογοητεύσεις. Περιέπεσαν εἰς τὴν δυσμενείαν τοῦ τυράννου, ὅστις τὸν ἐβουλόκει, δεχθεὶς κατόπιν διὰ τῆς ἐπιμβάσεως τοῦ Ἀρχύτα νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπάνοδον κατὰ τὸ 360. Ἐκτοτε ὁ Πλάτων ἀπέσχε πάσης ἐνεργοῦ ἐπιμβάσεως εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν, περιορισθεὶς εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Κατὰ τὸ 353 οὐ νέθη ἡ δολοφονία τοῦ φίλου του Δίωνος, ἥτις τὸν ἐδύθισεν εἰς βαρῦτατον πένθος. Ἀπέθανε κατὰ τὸ 348, ἥτοι κατὰ τὸ ἔτος κατὰ τὸ ὅποιον ἤρχισεν ὁ Φίλιππος τὸν κατὰ τῶν Ἀθηναίων πόλεμον, ὅστις ἦτο προσωρινῶς μετὰ δεκαετίαν νὰ τερματισθῆ μετ' ἡ μάχην τῆς Χαίρωνας, ἥτις ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἀθηναίων. Ὀλίγους μῆνας πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ Πλάτων ἔκαμε τὴν περίφημον «περὶ τοῦ ἀγαθοῦ» διάλεξίν του, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιχειρεῖ νὰ ἐμφανίσῃ ὑπὸ ἐνιαῖον συστηματικὴν μορφήν τὰς ἀριθμολογικὰς θεωρίας, ἃς εἶχεν ἀναπτύξῃ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του. Εἰς τὴν διάλεξιν παρέστη ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις κάμνει συγνάξας λόγον περὶ ταύτης εἰς τὰ τελευταῖα βιβλία τῶν «Μετὰ τὰ

Φυσικά». Τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ὑπῆρξεν ἡρεμὸν. Τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου του εἶχε δεξιωθῆ ἔξινον τινὰ ἐκ Χαλδῶνας καὶ εἶχε προστάξῃ τὴν ἐκ Ὁράκης θεραπευτρίδα νὰ ἐκτελέσῃ μουσικὴν τινα σύνθεσιν.

Ἡ πολυμέρεια τῆς δράσεως τοῦ Πλάτωνος

Ἀποτελεῖ μοναδικὸν φαινόμενον εἰς τὴν παγκόσμιον πνευματικὴν ἱστορίαν ἡ πολυμέρεια ἢν ἐνεράνησεν ὁ μέγας Ἀθηναῖος φιλόσοφος. Ὡς λογοτεχνικὸν ἐδημιούργησε νέαν φιλοσοφικὸν εἶδος, τὸν διάλογον, καὶ ἐπέδειξεν ἀπαράμιλλον ἰκανότητα εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ζωντανικοῦ ἀνθρώπινου λόγου καὶ τὴν δημιουργίαν καλλιτεχνικῆς συγκινήσεως. Ἐκαστὸς διάλογος εἶναι ἄριστον καλλιτεχνικὸν ἔργον, γεμῆτον ἀπὸ δραματικότητος καὶ ἀπὸ πνευματικῶν περιεχομένων. Δὲν ἐξαντλεῖται ὅμως ἡ δράσις τοῦ Πλάτωνος εἰς μόναν τὰς συγγραφάς. Ἀναπτύσσει παραλλήλως καὶ ὑπέροχον δραστηριότητα κατὰ τὸν χειρισμὸν τοῦ προφορικοῦ διαλόγου ὡς διδάσκαλος. Ἐτρεφε πάντοτε μαγαλύτεραν ἐκτίμησιν εἰς τὸν ζωντανὸν προφορικὸν λόγον καὶ ἐθεώρει τὸν γραπτὸν ὡς νεκρὸν σῆμα. Εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἀνέπτυξε πρὸ τῶν μαθητῶν τὸν συστηματικὰς τὰς φιλοσοφικὰς του δοξασίας, ἐτὰ ἀγραφα δόγματα, πρὸς τὰ ὁποῖα παραβαλλόμενοι οἱ διάλογοί του κρινόνται παρ' αὐτοῦ τοῦ ἴδιου ὡς «παιδείαι», παιγνίδια. Ὡς ὄργανωτῆς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ὑπῆρξεν ὑπέροχος. Εἰς τὴν Ἀκαδημίαν εἶχον συγκεντρωθῆ οἱ μαγαλύτεροι ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς, ὁ μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος Εὐδόξος, ὁ Θεαίτητος, ὁ Μέναιχος, ὁ Ἐλικῶν, ὁ Ἀθηναῖος, ὁ ἐκ Σικελίας ἱατρός Φιλίστιον καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ὁ Πλάτων καθώριζε τὰ προβλήματα τῆς ἐρεύνης καὶ συσχετιζοὺς τὰς περιστάσεις τῶν ἐργασιῶν. Συγχρόνως ὁ Πλάτων ἔδρα καὶ ὡς πολιτικός. Ὁ ἴδιος ἔκαμε τρεῖς ἀποπειράς διὰ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν εἰς χεῖρας τῶν τυράννων τῶν Συρακουσῶν δύναμιν διὰ πολιτικῶν σκοποῦς. Εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἐμαθήτευσαν πολλοὶ πολιτικὰ προσωπικότητες, ὅπως ὁ στενὸς φίλος τοῦ Πλάτωνος Δίων ὁ Συρακοσῖος, ὁ Τιμόθεος, ὁ Χαδρίας, ὁ Ἀριστῶνμος, ὁ Εὐφρατίος, ὅστις ἀπεστάλη εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ Περδίκου. Ὁ φιλόσοφος οὗτος ἔπεισε τὸν Περδικῆν νὰ δώσῃ τμήμα τῆς χώρας εἰς τὸν Φίλιππον πρὸς διοίκησιν. Μὲ τὴν Ἀκαδημίαν φιλικατάτας σχέσεις εἶχε καὶ ὁ τυράννος τοῦ Ἀταρνεῶς Ἐρμίας. Ἡ Ἀκαδημία ἦτο εἶδος ἰδρυμένου πρὸς καλλιέργειαν τῶν πολιτικῶν καὶ φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν, ἀπετέλεσε δὲ τὸ πρότυπον τῶν Ἀκαδημιῶν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Αἱ ἐν Ἰταλίᾳ ἰδρυθεῖσαι κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν Ἀκαδημίαι εἶχον ὡς ὑπόδειγμα τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει ἐπίσης μεγάλην εὐγνωμοσύνην εἰς τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον, διότι αὐτὸς πρῶτος ἔκαμε συστηματικὸν λόγον περὶ παιδείας, ἀναδειχθεὶς ἰδρυτῆς τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀγωγῆς. Εἰς τὴν παρούσαν ἔκθεσιν θὰ ἀσχοληθῶμεν μόνον μετ' αὐτὸν φιλοσοφικὸν του ἔργον.

Αἱ φιλοσοφικαὶ συγγραφαὶ τοῦ Πλάτωνος

Μέχρις ἡμῶν διασώθησαν 36 φιλοσοφικὰ ἔργα, κατατασσόμενα εἰς ἐννέα τετραλογίας. Ἄπαντα ταῦτα, ἐκτὸς τῆς Ἀπολογίας τοῦ Μενεξένου καὶ τῶν Ἐπιστολῶν, εἶναι διάλογοι. Κατόπιν πολυμύθων ἐκ μέρους τῶν νεωτέρων φιλολόγων ἔρευνῶν, λαμβάνοντες ὑπ' ἄφην τὰ κυριώτερα θέματα τῶν ἔρευνῶν τοῦ Πλάτωνος, δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τοὺς διαλόγους εἰς τὰς ἀκολούθους ομάδας:

1η ὁμάς διαλόγων τῆς νεανικῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος, ἀναφερομένων εἰς τὸν ὄρισμὸν τῆς ἀρετῆς, φιλίας, δικαιοσύνης καὶ τοῦ καλοῦ. Πρωταγόρας, Λάχης, Θερασίμαχος (δηλ. Α' βιβλίον Πολιτείας), Χαρμίδης, Εὐθύφρων, Λύσις, Ἰππίας μείζων.

2α ὁμάς διαλόγων ἀναφερομένων εἰς τὸν φιλόσοφον, ποιητὴν καὶ σοφιστὴν. Ἰππάρχος, Ἴων, Ἰππίας ἐλάσσων, Θεάγης.

3η ὁμάς διαλόγων ἀναφερομένων εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ φιλοσόφου. Ἀπολογία Σωκράτους, Κριτῶν, Εὐθύδημος, Κρατύλος, Μενεξένος (386).

4η ὁμάς μεταδοτικῆς ἐποχῆς. Γοργίας (389) καὶ Μένων (385).

5η ὁμάς διαλόγων τῆς μεσαιᾶς περιόδου, δι' ὧν ἰδανικοποιεῖται ἡ μορφή τοῦ Σωκράτους. Συμπόσιον, Φαίδρον, Πολιτεία.

6η ὁμάς διαλόγων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ διαλεκτικὴν. Θεαίτητος, Παρμενίδης, Φαίδρος, Σοφιστής, Πολιτικός καὶ Φίλητος (362).

7η ὁμάς διαλόγων τῆς γεροντικῆς ἡλικίας ἀναφερομένων εἰς τὴν μυθολογικὴν κοσμογονίαν καὶ νομοθεσίαν. Τιμαῖος, Κριτίας, Νόμοι (354—348).

Συστηματικὴ διαίρεσις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Προκειμένου νὰ προδῶμεν εἰς ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐνοσία τοῦ συστήματος, ὅπως τὸ νοούμεν σήμερα, ἀπαισιάζει ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὴν κατὰ σύστημα διαίρεσιν ἤρχισαν νὰ εἰσάγουσι οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπερικός (πρὸς Λογικούς I, 198, 3), ὁρίζον τὴν ἀλήθειαν ὡς καθωρισμένον σύστημα, τὸ δὲ σύστημα ὡς ἀβροισμα ἀσπρτίζουσαν κατόπιν συνθέσεως διαφόρων στοιχείων: «Ἡ δὲ ἀλήθεια ὡς ἀν ἐπιστήμη

καθεστηκυία, συστηματική τε και πλειόνων εθροισμα τυγχάνει υπελλήπτια» (Ἡ δὲ ἀλήθεια ἐφ' ὅσον λαμβάνει τὴν μορφήν καθορισμένης ἐπιστήμης, ἐκλαμβάνεται ὡς σύστημα και ὡς εθροισμα συναπαρτιζόμενον ἀπὸ περισσώτερα τοῦ ἐνὸς στοιχείου).

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους ὁ Πλάτων ἀποκρούει τὰ τεχνητὰ συστήματα και κηρύσσει αὐτὰ ὑπὲρ τῆς ὀργανικῆς ἐλπίτης. Εἰς τὸν «Φαίδρον» του γράφει: «Δεῖν πᾶντα λόγον ὡσπερ ζῶν συνεσθάναι σώμα τι ἐχόντα αὐτὸν αὐτοῦ, ὡστε μήτε ἀέσαλον εἶναι μήτε ἄπυον, ἀλλὰ μέσα τε εἶναι και ἄκρα, πρῆπουτ' ἀλλήλοισ και τῷ ὅλῳ γεγραμμένας (Κάθε σύγγραμμα πρέπει νὰ ἔχη σύστασιν ἀνάλογον μετὰ τὴν σύστασιν τῶν ζῶων, νὰ ἔχη ἐν σώμα τὸ ὅποιον νὰ εἶναι ἰδικόν του κατὰ τὸ πᾶν, ὡστε νὰ μὴ εἶναι ἐσπερμημένον οὐτε κεφαλῆς οὐτε ποδῶν, ἀλλὰ νὰ ἔχη μέσα και ἄκρα συνθεσμένα κατὰ τρόπον, ὡστε νὰ εἶναι ἐνηρμονισμένα και ἀμοιβαίως και πρὸς τὸ ὅλον). Ἡ φερομένη ὡς πλατωνική δι-ἀκρίσις τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν εἰς λογικὴν (διαλεκτικήν), ἠθικὴν και φυσικὴν, δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἀλλ' εἰσῆχθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων. Συνεπῶς ἡ εἰς διαφόρους φιλοσοφικοὺς κλάδους διατομὴ γίνεται διὰ λόγους καθαρῶς διδακτικούς.

Ἡ πλατωνικὴ ὄντολογία.

Οὐδεὶς ἐκ τῶν προηγουμένων φιλοσόφων εἶχεν ἀπασχοληθῆ τῶσον ἐπιπόνως μετὰ ὄντολογικὸν πρόβλημα ὡς ὁ Πλάτων. Ὁ Σωκράτης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, ὡς ἀφειρήσαν του ἐχρησιμοποίησε τὴν ἐρώτησιν «τί ἐστὶ» ἀνδρεία, δικαιοσύνη, σωφροσύνη και πάσα ἄλλη ἀρετή. Ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀφειρήσαν ὀρυζόμενος ὁ Πλάτων θέτει ὡς ἀπορητικὸν ἐρώτημα αὐτὴν ταύτην τὴν «οὐσίαν». Δὲν περιορίζεται νὰ ἐρευνῆσθαι μαζί μετὰ τὸν Σωκράτη τί εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ὄν. Προχωρεῖ εἰς τὴν θέσιν γενικωτέρου ἐρωτήματος. Θέλει νὰ μάθῃ τί εἶναι τέλος πάντων αὐτὸ τὸ ὄντιον ἐννοούμενον ὅταν λέγωμεν ὄν. Θέτει συγκεκριμένως τὴν ὄντολογικὴν ἀπορίαν. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» του διατυπώνει κατὰ τρόπον ὅπως ἐμφανῆ τὴν ἐν λόγω ἀπορίαν ἐρωτῶν: «Τί ποτε βούλεσθε σημαίνειν ὅπῃ ὄν φησὶ γινώσκῃσι? Ἴι θέλετε νὰ σημαίνετε ὅταν προσέρετε τὴν λέξιν ὄν» (Πλατ. Σοφ. 244α). Μετὰ τὴν πλατωνικὴν λοιπὸν φιλοσοφίαν τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς οὐσίας, τὸ ὄντολογικὸν πρόβλημα ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερα. Διὰ πρώτην φοράν ὁ Πλάτων χρησιμοποίησε τὴν λέξιν «οὐσία» ὡς φιλοσοφικὸν ὄρον. Προηγουμένως ἡ λέξις αὐτὴ εἶχε μόνον οἰκονομικὴν σημασίαν. Ἐσήμαινε τὰ ὑπάρχοντα τὰ ὅποια εἶναι εἰς τὴν κατοχήν και τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου, χρησιμεύοντα διὰ τὴν συντήρησιν του. Χρησιμοποιῶν λοιπὸν εἰς φιλοσοφικὴν σημασίαν τὴν λέξιν οὐσία ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, θέλει νὰ δηλώσῃ ὅτι ὑπάρχει κάτι τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ μέσα εἰς τὸ σῶμα γενικῶς τὴν σταθερὰν βάσιν. Κάτι τὸ ὅποιον συντηρεῖ και δίδει ὑπαρξίν εἰς ὅλα τὰ ὄντα. Ἐρωτᾷ τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον χρησιμεύει ὡς ἀπαρτὴς και θεμέλιον διὰ τὴν ὑπάρξιν αἰωνόηστε ὄν. Ἐνῷ ὁ σοφιστὴς Γοργίας ἐκήρυττε τὸν μηδενισμόν τοῦ ὄντος, λέγων ὅτι τὸ ὄν οὐτε ὑπάρχει οὐτε δύναται νὰ γνωσθῆ, οὐτε δύναται νὰ καταστῆ θέμα λεκτικῆς ἀνακωινώσεως, ὁ Πλάτων ἀντιτάσσει τὴν ὄντολογικὴν πραγματοκρατίαν (ρεαλισμὸν) ἰσχυρίζόμενος ὅτι τὸ ὄν ὑπάρχει ἔτι ὅπως τὸ ἐννοῦν οἱ Ἐλεᾶται ἀκίνητον και ἐσπερμημένον ζῶης, ἀλλὰ πλήρες κινήσεως και φρονήσεως. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» του (248 Ε) ἐκφράζει ἄνευ διαπαγῶν τὸν ὄντολογικὸν αὐτὸν ρεαλισμὸν γράσων: «Τί δὲ πρὸς Διὸς? Ὡς ἀληθῶς κίνησιν και ζῶην και ψυχὴν και φρόνησιν ἢ ραδίως πεποιησόμεθα τῷ παντελῶς ὄντι μὴ παρειῶν; μηδὲ ζῆν οὐτὸ ἀπὸ φρονεῖν, ἀλλὰ σεμνὸν και ἀνιον, νοῦν οὐκ ἔχον, ἀκίνητον ἐστὸς ἐστῆσι; (Τί δὲ μὴ τὸν Διὸς; Ὅτι πεποιημένον ἐκόλωσεν ὅτι πραγματικῶς εἰς τὸ ὄντολογικὸν ὑπάρχον ὄν δὲν ὑπάρχει κίνησις και ζῶη και ψυχὴ και φρόνησις, και ὅτι αὐτὸ οὐτε ζῶν οὐτε φρονῆσιν ἔχει, ἀλλὰ μὴ σεμνότητα και ἀγιότητα, χωρὶς νὰ ἔχη νοῦν και κίνησιν ἢ διὰ τελετὴν εἰς αἰωνίαν ἡμεῖται;). Μίαν τοιαύτην ἀποστήρησιν ζῆσις και φρονήσεως ἀπὸ τὸ ὄν ὁ Πλάτων δὲν τὴν βέχεται. Κατ' αὐτὸν τὸ «παντελῶς ὄν», δηλαδή ἢ καθαυτὸ γνησίον και πρωταρχικὴ οὐσία, ἔχει και ζῶην και κίνησιν και νόησιν. Ἡ πλατωνικὴ οὐσία δὲν εἶναι προϊόν λογικῆς ἀφαιρέσεως, ἐν λογικὸν ἰδεῶδες, ἀλλὰ ἀρχὴ ἀκτινοβολοῦσα κινήσιν, ζῶην και νόησιν. Ἀποστολὴ τοῦ φιλοσόφου εἶναι νὰ στρέψῃ τὸν ὄφθαλμόν τῆς ψυχῆς του πρὸς τὸ «παντελῶς ὄν», νὰ ἐμβασθῆ εἰς τὸ νόημα τῆς οὐσίας. Εἶναι ὁ μὸς δυνατὸν νὰ ὑψώσωμεν τὸ βλέμμα μας πρὸς τὸ ὄν και νὰ ἀντικρούσωμεν τὴν ἄπυον τὴν «ἰδέαν» τοῦ ὄντος, ὅπως συνηθίζει νὰ λέγῃ ὁ Πλάτων;

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου εἶναι καταφατική. Εἶναι ὀσκόλον, μας λέγει νὰ ὑψώσωμεν εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ ὄντος, διότι τοῦτο ἀκτινοβολεῖ ἐκτιφλωτικὴν λάμψιν. Ὁ φιλόσοφος ὅμως ὅταν ἔχη καρτερίαν, δύναται νὰ ὑψώσῃ τὸ βλέμμα του πρὸς τὰ ἐκεῖ και νὰ ἀντικρούσῃ τὴν μορφήν τοῦ ὄντος. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» μας δίδεται μία τοιαύτη ὑπόθεσις χωρὶς νὰ ἀποκρούσῃται και αἰ σχετικὰ δυσχεραίνει: «Ὁ δὲ γε φιλόσοφος τί τοῦ ὄντος ἀεὶ διὰ λογισμῶν προσκείμενος ἰδέαι, διὰ τὸ λαμπρὸν αὐτῆς χώρας οὐδαμῶς ἐπιτηθῆσθῆναι? τὰ γὰρ τῆς τῶν πολλῶν ψυχῆς ὄμματα κατερεῖν πρὸς τὸ θεῖον ἀσφρόδιτα ἀδύνατον. Ὁ φιλόσοφος ἐπειθὴ εἶναι προσκολλημένος πάντοτε διὰ τῶν λογισμῶν του εἰς τὴν ἄπυον τοῦ ὄντος, ἐπειθεὶ διατρίβει εἰς ἕνα χρόνον γεμάτων ἀπὸ λάμψιν, δὲν εἶναι ὀσκόλον νὰ γίνῃ ὄρατος. Διότι αἱ ὄφθαλμοὶ τῆς ψυχῆς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν μετὰ καυτερίας νὰ κατευθύνου τὰ βλέμματά των

πρὸς τὸ θεῖον» (253 Α.). Τὸ ὄν ταυτίζεται κατὰ τὸν Πλάτωνα μετὰ τὸ θεῖον, ὁ δὲ φιλόσοφος ἔχει ἐστραμμένα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του εἰς τὸ ὄραμα τοῦ θεῖου ὄντος. Δι' αὐτὸ περιβάλλεται και αὐτὸς ἀπὸ τὴν θεῖον ἀκτινοβολίαν. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἀνθρώποι δὲν ἔχουν τὴν καρτερικότητα νὰ ὑψώσωμεν μέχρις ἐκεῖ τὰ βλέμματά των. Τὸ ὄραμα τὸ ὅποιον ἐμφανίζεται εἰς τοὺς ἀνθρώπους πνευματικῶς ὄφθαλμοῦς ὅταν «εἰς λογισμῶν» και οὐχὶ διὰ τὸν αἰσθητικὸν ἀντικρούσῃ τὸ ὄν, τὸ ὀνομάζει ὁ Πλάτων «ἰδέαν». Συνεπῶς ὑποστηρίζει ὅτι ἡ «ἰδέα» εἶναι μία ἄπυον, δι' ἣς ἐμφανίζεται τὸ ὄν. Ἐχεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ φιλοσοφοῦτος ἀνθρώπου τὴν δύναμιν νὰ ἀντιληφθῆ τὸ ὄν ὅπως εἶναι. Αὐτὴ δὲ ἡ βία τοῦ ὄντος δὲν πραγματοποιεῖται διὰ μυστηριακῆς τινος ἐκστάσεως, ὅπως λέγουσιν οἱ μυστικισταί. Χρειάζεται μόνον καρτερία ψυχικὴ και ἡ διὰ τῶν «λογισμῶν» προσπέλασις πρὸς τὴν οὐσίαν. Ἀποτελεῖ κατ' ἀκολουθίαν παρερήγησιν νὰ ἀποδιδώμεν εἰς τὸν Πλάτωνα μυστικιστικὰς διαβήσεις. Κατ' αὐτὸν ἡ ἐνόρασις τοῦ ὄντος εἶναι δυνατὴ διὰ «λογισμῶν». Ἡ χρησιμοποίησις τῶν λογισμῶν ἀποτελεῖ τὴν «διαλεκτικὴν» μεθόδον. Ἀλλὰ διὰ νὰ χρησιμοποιηθῆ αὐτὴ πρέπει ὁ ἀνθρώπος νὰ ἔχη ψυχικὴν καρτερίαν ἀσυνήθιστον εἰς τὸ ἀφισσώφθῃν πλήθος. Πρέπει διὰ τοῦ αὐτοελέγχου και τῆς αὐτοεξετάσεως, ὅπως τὴν ἐδίδασκεν ὁ Σωκράτης, νὰ ἀλλάζωμεν τοποθέτησιν, νὰ ἀπαμακρυνθώμεν ἀπὸ τὴν ἀφισσώφθῃν διαδίσωσιν εἰς τὴν ὅποιαν εἶναι παραδεδομένοι οἱ πολλοί. Μόνον ὁ κατὰ φιλοσοφίαν και ἀρετὴν βίος θὰ μᾶς δώσῃ τὴν καρτερικότητα και στρέψωμεν τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μας εἰς τὸ ὄραμα τοῦ ὄντος.

Ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναπτύξεως προκύπτει ὅτι λέγων ὁ Πλάτων «ἰδέαν» δὲν ἐνοεῖ κάτι τὸ ὑποκειμενικόν. Εἰς τὴν σημερινὴν γλώσσαν τὴν λέξιν ἰδέα τὴν χρησιμοποιοῦμεν ὡς σημαίνουσαν μίαν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν. Ὅτα λέγομεν «αὐτὸς ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἠθικὰς ἰδέας» ἐννοοῦμεν ὅτι ἔχει μέσα εἰς τὸ πνεῦμα του ὑποκειμενικὰς τινὰς ἀντιλήψεις, αἱ ὅποια τὸν καθοδηγοῦν ὡστε νὰ συμπεριβῆται ἠθικῶς. Ὅταν ομιλοῦμεν περὶ «ἰδεολογίας», ἐννοοῦμεν ἐν σύστημα ὑποκειμενικῶν ἀντιλήψεων και δοξασίῶν. Ὅλαι αὐταὶ αἱ σημασίαι εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον πρὸς τὸ σημασιολογικὸν περιεχόμενον τοῦ πλατωνικοῦ ὄρου «ἰδέαν» και «εἶδος» και πρὸς τὴν ἐν γένει σημασίαν ἣν ἔχουν αἱ λέξεις αὐταὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν γλώσσαν. Λέγοντες εἶδος και ἰδέαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας νοοῦν κάτι τὸ ὅποιον ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς ὄρασεως, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον συλλαμβάνεται διὰ τῆς ὄρασεως. Εἰς τὴν νεώτεραν γλώσσαν ἀντίστοιχοι λέξεις εἶναι ἡ «εἶδη» κατὰ τὸ «ἰδέαι». Ἡ τελευταία ἐκ τῶν δύο μνημονευθεισῶν λέξεων παράγεται ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον ἀπαρέμαστον τὸ «εἶδεν». Ἡ πρώτη λοιπὸν σημασία τῆς λέξεως ἦτο τὸ διὰ τῆς ὄρασεως συλλαμβανόμενον θέαμα, ἡ μορφή. «Καλὸς τὴν ἰδέαν» σημαίνει ὄρασις κατὰ τὴν μορφήν. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως αἱ λέξεις ἰδέα και εἶδος ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ νὰ σημαίνουσι διὰ μόνον τὴν εἰς τὴν αἰσθησιν προστὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, ἀλλὰ και τὴν ἐσωτερικὴν μορφολογικὴν σύστασιν. Ὅταν λέγουσιν οἱ Ἕλληνας ἰατροὶ ὅτι ὑπάρχουν «τέσσαρες ἰδέαι τοῦ ὕγρου» δὲν ἀναφέρονται ἀπλῶς εἰς τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα, ἀλλὰ εἰς τὰ ἐσωτερικά. Σημαίνουσι ἀκόμη αἱ λέξεις αὐταὶ και τὸ γένος εἰς τὸ ὅποιον πρέπει νὰ καταστηθῆ κάτι: «πολλαὶ ἰδέαι νοσημάτων» σημαίνει πολλὰ γένη ἀσθεσιῶν. Ἐπίσης σημαίνει ἡ λέξις ἰδέα και τὸν τρόπον, τὴν τεχνολογίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης καυχᾷται ὅτι παρουσιάζει ἐξέτερον ὕμνον ἰδεῶν (ἕνα τεχνολογικὸν ὕμνον). Εἰς αὐτὴν τὴν παραδεδομένην σημασίαν λαμβάνει τὰς λέξεις ταύτας και ὁ Πλάτων. Ἰδέα εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ἦσις ἣν παρέχει τὸ ὄν θεωρούμενον «διὰ λογισμῶν» διὰ τῶν «ὀμμάτων τῆς ψυχῆς». Ὅστε ἰδέα και ἄπυον οὐσίας εἶναι διὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν ταυτῆσμοι ὄροι. Πρόκειται περὶ προσπτικῶν θεωρήσεων εἰς ἃς ἐμφανίζεται τὸ ὄν ὅπως εἶναι. Διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο νοσητὸν θὰ χρησιμοποιήσωμεν τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα:

ὑποθέτομεν ὅτι ἀντικρούει εἰς ἀνθρώπος ἀπέναντί του μίαν οἰκίαν. Δὲν εἶναι διὰ τὸν ἀνθρώπον ἡ οἰκία μόνον ἐν συνολῶν ὀπτικῶν αἰσθημάτων εἰς τὸν τριδιάστατον χρόνον. Σύνολον ὀπτικῶν αἰσθημάτων λαμβάνει, ὅταν ἀντικρούσῃ τὴν οἰκίαν και ἐν ζῶν. Ὁ ἀνθρώπος ὅμως βλέπει και κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸ ζῶν. Κατανοεῖ ὅτι εἶναι ἀνθρώπινον κατασκευάσμα χρησιμεύον διὰ τὴν ἐνοίκισιν. Διὰ τῆς τοιαύτης νοητικῆς πράξεως βλέπει τί εἶναι ἡ οἰκία, κατανοεῖ τὸ ἐπί ἐστὶ ὅπως ἔλεγεν ὁ Σωκράτης. Μία πνευματικὴ ὄρασις τοῦ τί ἐστὶ, ἡ ὅποια μᾶς ἐμφανίζει ἀντιστοιχῶς μίαν ἀντικειμενικῶς ὑπάρχουσαν πραγματικότητα, εἶναι ἡ ἰδέα. Πρόκειται περὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ ὄντολογικοῦ πυρήνος ὁ ὅποιος ὑπάρχει εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ὄντων και ὁ ὅποιος ὄντολογικῶς πυρὴν εἶναι προστὸς εἰς τὸν πνευματικὸν ὄφθαλμόν. Μία τοιαύτη ἀντικειμενικὴ ἐκδοχὴ ἀπέτελεσε τὴν ἀφειρήσαν τῆς πλατωνικῆς ἀντιλήψεως. Ἰδέαι εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ὄντολογικαὶ ἀπόψεις τῆς πραγματικότητος διὰ τῶν ὄντων καθίσταται ὀρατὸν τὸ ὄντολογικὸν περιεχόμενον τῶν ὄντων. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὅμως χρόνους ὁ φιλοσοφικὸς ὄρος ἰδέα μετέπεσεν εἰς ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν. Ἡ τοιαύτη μετατροπὴ προήλθεν ἐκ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι αἱ πλατωνικαὶ ἰδέαι ὑπάρχουν εἰς τὴν θεῖαν νόησιν, ὡς ὑποδείγματα ἐπὶ τῆς βάσεως τῶν ὄντων ὁ θεὸς δημιουργεῖ τὸν κόσμον. Ἡ παρερήγησις αὐτὴ ἀφορμηθεῖσα ἀπὸ τὴν κοσμογονίαν, ἦν περιγροῦσα ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» ἐγενικεύθη διὰ τῆς χριστιανικῆς φι-

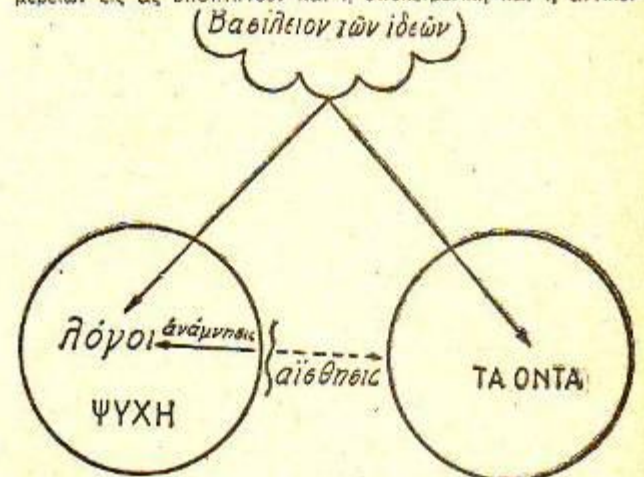
λοσοφίας. Αι ιδέαι εξελήθησαν υπό του Όριγιένους ως νοητικά περιεχόμενα ύφισταμενα μέσα εις τόν Λόγον του Θεού: «Ιδέα ιδέων σύστημα θεωρημάτων έν αυτός, υπηλαθή τώ Λόγω. Έχασε συνεπώς ό όρος ιδέα την αντικειμενικήν του σημασίαν και μετέπεσεν εις την υποκειμενικήν. Έπειδή κατά την χριστιανικήν ανθρωπολογίαν ό άνθρωπος έπλάσθη καθ' όμοίωσιν του Θεού, έβθασεν ή χριστιανική φιλοσοφία εις τό συμπέρασμα ότι υπάρχουν και μέσα εις τό ανθρώπινον πνεύμα ιδέαι ανάλογαι με τάς θείας ιδέας. Ό Καρτέσιος έχρησάμενος τών όρων ιδέα εις υποκειμενικήν σημασίαν και έκτατο ενεργητικό ή εις υποκειμενικήν έκδοχήν χροσάι του. Ό Κάντιος έφερε και πάλιν εις την επικαιριότητα τών πλατωνικών τούτων όρων. Θεωρεί τάς ιδέας ως «παραδειγματικά πρότυπα» μή αντιστοιχούντα εις τίποτε τό πραγματικό, άλλω ως πλάσματα του λόγου, άτινα καθοδηγούν την νόησιν διά τά ενάγεται με συστηματικότητα και συνέχειαν. Υπό την επίδρασιν του καντιανισμού ό όρος ιδέα και ιδεαλισμός έλαβον υποκειμενικήν άποχρώσιν. Ιδέα θεωρείται έν διανοητικόν πλάσμα, μία υπόθεσις, ήτις έχει μεθοδολογικήν και όχι οντολογικήν αξίαν. Τό σύνολον τούτων υπόθεσεων καλεΐται «ιδεολογία».

Λόγω της άνωτέρω έκτεθείσης σημασιολογικής μετατροπής, περιεπλάκη τό ζήτημα της από φιλοσοφικής άπόψεως έρμηνείας της πλατωνικής θεωρίας τών ιδέων και έδημιουργήθη τεραστία οιλολογία κατά τών παρελθόντα αιώνα. Η δέ σχετική άμφιλογία και διαμάχη συνεχίζεται ακόμη και σήμερα μεταξύ τών φιλοσοφούντων. Ό έγκυρότατος εκ τών ιστορικών της έλληνικής φιλοσοφίας Έδ. Τσέλλερ, εις νεανικήν του διατριβήν, γραφέισαν κατά τό 1839, ήρμήνευε τάς πλατωνικάς ιδέας άκολουθών τάς αντίληψεις του Καντιου. Τάς έθεώρει γενικούς νόμους, τούς όποιους άκολουθεί τό πνεύμα διά τά γνωρίση τόν αντικειμενικόν κόσμον. Καθοδηγούμενη δηλαδή ή ανθρωπίνη νόησις διά τών ιδέων, λέγει τί είναι τούτο ή εκείνο τό πράγμα. Ό Έρβάρτος, άκολουθών τάς πραγματολογικάς τάσεις της φιλοσοφίας του, έθεώρει τάς ιδέας ως ποιότητας τών όντων. Ό Σοπενχάουερ τάς έθεώρει ως «βασιλείας της αντικειμενικοποιήσεως της βουλήσεως», ως «υποδείγματα και αιώνιους μορφάς τών όντων, μή εισερχόμενα εις τόν χρόνον και χώρον και ανεπιδέκτους άλλαγής». Ό Τσέλλερ μεταβαλών άποψιν, εις νεωτέρας συγγραφάς του υπεστήριξεν ότι είναι «έννοιαι», τάς όποιás θεωρούμεν έχούσας ύπόστασιν. Τάς άφηρημένες έννοιás τάς όποιás συνήγει — λέγει ό Τσέλλερ — ό Σωκράτης διά της άφαιρέσεως, τάς έθεώρησεν ό Πλάτων ως όντα πραγματικά ύφισταμένα. Έδωκε δηλαδή πραγματικήν ύπόστασιν εις λογικά πλάσματα. Κατά τόν 20όν αιώνα αι πλατωνικά ιδέαι ήρμηνεύθησαν συυφώνως προς τό πνεύμα της νεοκαντιανής φιλοσοφίας. Ό Νάτορτ τάς θεωρεί ως «θέσεις της σκέψεως», ως «μεθοδικάς υπόθεσεις», διά τών όποιών ή νόησις σκέπτεται την πραγματικότητα. Ό Ρίκερτ τάς θεωρεί ως «μορφάς μέσα εις τάς όποιás τό υποκείμενον σκέπτεται εκ τών προτέρων τά περιεχόμενα, άτινα παρέχει εις αυτό ή πραγματικότητα» αι ιδέαι δέν είναι πραγματικότητες άλλά ιδεώδη προς πραγματοποίησιν, τίνων δέ προς πραγματοποίησιν διότι είναι θεωρητικά αξία. Αξιολογικήν σημασίαν θίδει εις τάς ιδέας και ό Στέντσελ, σχετίζων τούτας με την άρετήν και τό αγαθόν. Η άναγεννηθείσα εσχάτως οντολογική κατεύθυνσις επανέρχεται εις την αντίληψιν ότι αι πλατωνικά ιδέαι δέν πρέπει να νοηθούν ως έστερημένα οντότητα αξία και ιδεώδη προς έμπραγμάτωσιν, άλλ' ως ιδεώδεις οντότητες. Κατά τόν Νικολάϊ Χάρτμαν αι πλατωνικά ιδέαι είναι τό «έντως όν» κατά μεταχην του όποιου λαμβάνουν ύπερικήν ουσιαστικότητα τά πραγματικά έμπειρικά αντικείμενα.

Έκ της άνωτέρω παραθεθείσης συνοπτικής έπισκοπήσεως καταφαίνεται ότι επικρατεί διαφωνία εις τούς έρμηνευτάς ως προς τόν καθορισμόν της σημασίας ήν απέδιδεν ό Πλάτων εις τάς ιδέας. Πρέπει λοιπόν να εκλέξωμεν μίαν σταθεράν ως προς τό ζήτημα τούτο άποψιν. Απασαι αι έκτεθείσαι αντίληψεις δύνανται να ταξινομηθούν εις δύο άποψεις, εις την ρεαλιστικήν (αντικειμενικήν) άφ' ένός και την ιδεαλιστικήν (υποκειμενικήν) άφ' έτέρου. Κατά την πρώτην αι ιδέαι είναι τά έν τή φύσει ύπόρχοντα αιώνια πρότυπα κατά τά όποία έχουν κατασκευασθή τά φηρατά έμπειρικά όντα. Αποτελούν τό μορφολογικόν και σταθερόν μέρος της πραγματικότητας, τών πυρήνα τών όντων. Δι' αυτό ονομάζονται υπό τό Πλάτωνος «καθ' αυτό όντα, άει όντα, άτιωσ όντα και παραδείγματα». Κατά την ιδεαλιστικήν άποψιν αι ιδέαι είναι άρχαι εν τή ανθρωπίνη συνειδήσει ύφιστάμεναι και καθοδηγούσαι την νόησιν κατά την δημιουργίαν της γνώσεως. Είναι κατά την ιδεαλιστικήν άποψιν αι ιδέαι λόγοι ένυπάρχοντες μέσα εις την ψυχήν, οίτινες τήν βοηθούν διά τά εύρη την αλήθειαν. Υπάρχουν χωρίς τούς Πλατωνικούς διαλόγους, εις τά όποια άναφέρεται ότι διά τά εύρη την αλήθειαν και διά τά πορισθή αληθινήν γνώσιν ή ψυχή, πρέπει να στρασθή όχι πρός τά όντα, άλλά προς τόν εαυτόν της, να περισυλλεγή εις εαυτήν και να αναζητήση μέσα εις τόν εαυτόν της την αλήθειαν. Εις τό «Φαίδωνα» 83 Α, γράφει ό Πλάτων ότι ή φιλοσοφία πείθει τόν άνθρωπον να άποσύρεται από την διά τών αισθήσεων έρευναν: «Πείθουσα δέ εκ τούτων μεν άναχωρεί... αυτήν δέ εις αυτήν εξυλλέγεσθαι κα άδορίζεσθαι παρακελευόμενη, πιστεύειν δέ μηδενί άλλω άλλ' ή αυτήν αυτή, δτι έν νόησιν αυτή καθ' αυτήν, αυτό καθ' αυτό, τών όντων». (Προσπαθεί να πείσει ή φιλοσοφία την ψυχήν να άπομακρυνεται από αυτά (δηλαδή από την διά τών αισθήσεων εξέτασιν τών όντων) και την προτρέπει να περισυλλέγεται και να συμμα-

ζεύεται μέσα εις τόν εαυτόν της και να μη έχη έμπιστοσύνην εις κανέν άλλο άπολύτως, άλλά μόνον να πιστεύη αυτή ή ίδια εις τόν εαυτόν της, ως προς ό,τι ήθέλησε σκεσθή μόνη της, νοσούσα τούτο άποκλειστικώς ως όν αυτό καθαυτό). Έπίσης εις τόν αυτόν διάλογον 99 Ε, λέγει ό Πλάτων διά τού σάματος του Σωκράτους: «Έδοξε δέ μοι χρήσι εις τούς λόγους καταφυγόντα έν έκείνοις σκοπείν τών άντων την αλήθειαν. (Κατέληξα εις την άπόφασιν, άφού καταθύω εις τούς λόγους, δι' έκείων να προσπαθώ να εύρω την αλήθειαν τών όντων). Είναι λοιπόν φανερόν ότι εις τά Πλατωνικά κείμενα ύπάρχουν χωρίς στρατόνεια και την αντικειμενικήν και την υποκειμενικήν άποψιν. Διά τούτο ή έρις τών υποστηριζόντων έκάτερον τών άπόψεων έρμηνευτών εξακολουθεί να ύφίσταται. Όμιλών ό Πλάτων περί περισυλλογής της ψυχής εις τόν εαυτόν της και περί της στοφής αυτής προς τούς λόγους έννοει την άνάμνησιν. Έπιανερχομένη ή ψυχή εις τόν εαυτόν της ένθυμείται και πάλιν «άνιμνησκαται» τάς ιδέας τάς όποιás είχαν ιδεί κατά την προύπαρξιν της. Έχαστα δέ ως μέτρον τάς ιδέας καταναεί τά έμπειρικά όντα, άφού τούτα δέν είναι τίποτε άλλω παρά άπομμήματα άτελή τών ιδέων.

Εύρισκόμενοι πρός της τούτου έντιθέσεως πρέπει να αναζητήσωμεν μίαν λύσιν, ήτις να ύσταται υπεράνω τών μονομερειών εις άς υποπίπτουν και ή υποκειμενική και ή αντικει-

μενική άποψις. Ό Νικολάϊ Χάρτμαν ήθέλησε να έναρμονισή και τάς δύο άποψεις, αίτινες καθ' εούτά λαμβανόμενα τυγχάνουν μονομερείς. Η αντικειμενική άποψις βλέπει τάς ιδέας ως υπόδειγμα μόνον τών όντων και διά τούτο δέν δύναται να έννοήση πώς είναι συγχρόνως υποδείγματα εύρισκόμενα έν τή ψυχή. Η υποκειμενική άποψις θεωρεί τάς ιδέας ως υποδείγματα εύρισκόμενα έν τή ψυχή και καθοδηγούσα αυτήν κατά την κατανόησιν και γνωρισμόν τών όντων και διά τούτο δέν δύναται να έννοήση πώς είναι συγχρόνως και υποδείγματα τών όντων. Διά να υπερβώμεν την τούτην μονομερείαν πρέπει να σκεφθώμεν ότι ό Πλάτων έδλεπε τό βασίλειον των ιδέων από δύο συγχρόνως άποψεων. Αφ' ένός μεν ήσαν δι' αυτόν αι ιδέαι οντότητες άποτελούσαι τά πρότυπα τών όντων, άφ' έτέρου δέ άντικείμενα μιάς έσωτερικής ένόρασεως, ήτις ως «ανάμνησις» άνιμνηεί την ψυχήν μέχρι της θέας αυτών. Έκ της διφυούς τούτης έννοησεως καθίσταται νοητόν ότι τό βασίλειον των ιδέων παρέχει την διπλήν τούτην άποψιν. Υπάρχει έν αντικειμενικός ύφιστάμενος βασίλειον των ιδέων, εις τό όποιον αναφέρονται διά της «μετοχής» τά όντα και διά της «ανάμνησεως» αι ψυχάι. Τό άνωθι διάγραμμα δύναται να έξεικονήσει έποπτικώς κατά ποιον τρόπον τό βασίλειον των ιδέων υπέρκειται και τών ιδέων και της ψυχής. Τό έν λόγω διάγραμμα έχει σχεδιασθή υπό του Νικ. Χάρτμαν.

Αι ιδέαι κείνται, όπως λέγει ό Πλάτων, εις τόν «υπερουράνιον τόπον». Τά όντα έχουν την τάσιν να λάβουν την μορφήν τών ιδέων. Τήν έξομοίωσιν τούτην ό Πλάτων ονομάζει «μετοχήν». Κάθε όν τείνει να άποκτήση ιδανικήν τελειότητα, χωρίς να τό κατορθώνη. Υπάρχει π.χ. εις τόν υπερουράνιον τόπον ή ιδέα της ισότητος, δύο παράγματα όμως «άπολύτως ίσα» δέν ύπάρχουν εις τόν δεδομένον κόσμον. Διά τούτο αι ιδέαι έν σχέσει με τά όντα έμφανίζονται ως ιδανικά τέρατα και άποκορυφώσεις τελειότητος, εις τάς όποιás ουδέποτε είναι δυνατόν να εθάσουν τά συγκεκριμένα όντα. Δέν δύναται να ύπάρξουν π.χ. εις τόν δεδομένον γεωμετρικόν κόσμον της φύσεως ιδεώδους άκρίβειας τρίγωνα ή κύκλοι, πάντοτε θα έμφανίζων έν ποσόν άτελείας. Η ψυχή άφ' έτέρου άνοίγει μίαν οδόν προς τάς ιδέας όταν άπομακρυνεται από τά δεδομένα της αισθήσεως και ύφούται εις την ένόρασιν της αλήθειας διά τών λόγων και λογισμών. Έπιτελεί τότε ή ψυχή την «ανάμνησιν». Η νεωτέρα φιλοσοφία δέν δύναται να παραγνωρίση τό γεγονός ότι ή ψυχή στραφομένη προς τό έσωτερικόν της εύρίσκει την αλήθειαν. Ό Κάντιος όμιλησε περί «γνώσεως εκ τών προτέρων». Υπάρχουν και στοιχία κατά την διαδικασίαν της δημιουργίας της γνώσεως, λέγει ό Κάντιος, τά όποια δέν προσέχονται εκ του ύλικού τό όποιον παρέχει ή αίσθησις, άλλ' έχουν την πηγήν εις τόν λόγον, την νόησιν και την έποπτείαν. Κατέχει ό άνθρωπος πρό πά-

της έμπειρίας μίαν εκ των προτέρων γνώσιν. Μίαν τοιαύτην κατοχήν γνώσεως ανεξαρτήτου από της έμπειρίας δεχεται και ο Πλάτων, ονομάζει δε ταύτην «άνανμησιν». Η ψυχή πριν έκπέσει εις τον κόσμον τούτον της γενέσεως και της φθοράς είχαν ιδεί τας ιδέας. Έπειδή δε τα σωματικά όντα έχουν κατασκευασθή σύμφωνα με τα αιώνια ταύτα πρότυπα, η αίσθησις υπενθυμίζει εις την ψυχήν τα αιώνια εκείνα υποδείγματα. Αλλά ο δεδομένος αίσθητός κόσμος είναι άτελής και δια τούτο δεν δυνάμεθα θεώμενοι αυτόν να ύψωθώμεν εις την ένοράσιν των ιδεών. Τα αίσθητά όντα χρησιμεύουν άπλώς ως έρεθίσματα, δια να θέσουν εις ένεργειαν την αναμνηστικήν της ψυχής ικανότητα. Συλλεγομένη ή ψυχή εις τον εαυτόν της και άπομακρυνόμενη από την αίσθησιν ύψούται εις την ένοράσιν των ιδεών.

Έκ του άνωτέρω σχήματος κατανοείται ή σχέση των συγκεκριμένων αίσθητών όντων προς τας ιδέας. Η ύπαρξις των ιδεών επηρεάζει την ύπαρξιν των όντων, διότι ταύτα άντλούν την μορφήν των εκ των ιδεών. Ούτω π. χ. εις τον κόσμον των συγκεκριμένων όντων ισχύουν αι μαθηματικά άλήθειαι. Ο δεδομένος κόσμος έχει γεωμετρικήν μορφήν. Δεν ισχύει όμως και το αντίθετον. Η γεωμετρική μορφή ύφ' ην ύφίσταται ο κόσμος δεν είναι ούτε ιδεώδης ούτε μοναδική. Αι νεώτεροι γεωμετρικοί απέδειξαν π.χ. ότι υπάρχουν πολλά είδη χώρου, ο εύκλειδειος, ο σφαιρικός, ο έλλειπτικός, θεωρούμενοι ως ιδεώδη αντικείμενα. Όστε ή ιδεώδης ύπαρξις δεν επηρεάζεται από την συγκεκριμένην. Τα συγκεκριμένα όντα έχουν διπλήν σχέσηιν προς τας ιδέας. Αφ' ενός μόνον παρουσιάζουν ομοιότητα μετέωρα εις τας ιδέας, αφ' άλλου δε χωρίζονται από αυτάς λόγω της άτελείας των. Έπί τή βάσει της διπλής ταύτης σχέσεως ομιλεί ο Πλάτων περί «μετοχής» και «μεταλήψεως» των όντων εις τας ιδέας και περί «χωρισμού» τούτων άπ' αυτάς. Η ιδέα κατά κάποιον τρόπον εμφανίζεται εις τα όντα, εκδηλώνει εις αυτά μίαν παρουσίασιν. Αλλ' ή ταιαύτη παρουσία ούδόλως δεσμεύει την ιδέαν μέσα εις τα όντα.

Εις τόν σημείον τούτο ο Άριστοτέλης διεφώνησε με τον Πλάτωνα. Έθεώρησεν ως άνεπαρκή την περί μετοχής θεωρίαν και είδεν εις την περί χωρισμού αντίληψιν σφάλμα. Ο Άριστοτέλης έχει την γνώμην ότι το ιδεώδες στοιχείον, το είδος, ύπάρχει μέσα εις το αίσθητόν. Έφ' όσον το είδος αποτελεί την ουσίαν του αίσθητού, είπεν ο Άριστοτέλης, άν δεχθώμεν τον χωρισμόν, το ε'σθητόν θα μείνη χωρίς ουσίαν και θα μηδενισθή. Δεν διαφωνεί ο Σταγίριτης ως προς την ύπαρξιν των ιδεών στοιχείων προς τον Πλάτωνα, αλλά εις τον περισσότερο έσοκράτειν από τον διδάσκαλόν του. Καταλύει τον χωρισμόν και ισχυρίζεται ότι τα ιδεώδη στοιχεία, εκείδη, εκδηλώνουν άμέσως την παρουσίαν των εις τα αίσθητά.

Συνοψίζοντας τα άνωτέρω άναπτυχθέντα, διαπιστούμεν ότι ο Πλάτων απέδιδεν όντολογικήν υπόστασιν εις τας ιδέας. Δεν τας έθεώρει ως λογικά πλάσματα, άλλ' ως τον ούσιαστικόν πυρήνα της όντολογικής πραγματικότητας. Συγχρόνως τας νοεί και ως πηγάς γνώσεως και δυνάμεως. Αποβλέπουσα εις αυτές δια της άναμνήσεως ή ψυχή γνωρίζει τα όντα, διότι αναγνωρίζει εις αυτά τας εικόνας των ιδεών. Έκ της ένοράσεως δε των ιδεών πορίζεται ή ψυχή την ήθικην δύναμιν την απαιτούμενην δια να κατακτήση την άρετήν. Πορίζεται πρός τας εξ αυτών και τας περί των όντων γνώσεις, δι' ών καθίσταται ικανή να επιδρά άποτελεσματικώς επ' αυτάς. Αι πλατωνικά ιδέαι είναι συγχρόνως ήθικά και πρακτικά ιδεώδη και καταυθυντήρια γραμμάτι έφ' ών κινουμένη ή σκέψις άποκτά άντικειμενικήν γνώσιν. Έμπεριεί ή πλατωνική ιδέα συγχρόνως την έννοιαν της όντολογικής ύψης (ατρουκτού), την έννοιαν του μεθοδολογικού νόμου και του κανονιστικού ιδεώδους. Λόγω της περιεκτικότητος της παρέσχει, ως είδομεν άνωτέρω λαβήν εις μονομερείς θεωρήσεις και έρμηνείας. Έπί πλέον ύπάρχει εις τον Πλάτωνα και μία άλλη θεώρησις του βασιλείου των ιδεών. Δύναται να καταστή άντικείμενον ή ιδέα και μαθηματικής θεώρησεως. Κατά την ύστεροτέραν περίοδον της ζωής του ηχολήθη ο Άθηνάιος φιλόσοφος εις την από της άπόψεως ταύτης θεώρησιν του ιδεώδους κόσμου και ώμίλησε περί των 'Ιδεών - Αριθμών. Αλλά περί του ζητήματος τούτου θα γίνη λόγος κατωτέρω. Έχον ο Πλάτων ύφ' όψιν του τας ποικίλας άπόψεις ύφ' ώς δύναται να θεωρηθή ή ιδέα, έχρησιμποίησε ποικιλίαν εκφράσεων δια την δηλώσιν των. Έκ τούτων αι σπουδαιότεραι είναι αι ακόλουθοι:

Όνομαστικά ένδειξεις προς δήλωσιν των ιδεών: 'Ιδέα, είδος, μορφή, ουσία, φύσις, γένος, παράδειγμα, αίτια, δύναμις, λόγος, άρετή, μονάς, ένας.

Άντωνυμικά και ρηματικά ένδειξεις: Τί έστί, αυτό καθ' αυτό, αυτό, ο έστιν, αυτό ο έστιν εκάστου ή ουσία, το όν, το όντως όν, το είναι, το έν επί των πολλών, το πέρας, το παντελώς όν, το γνωστόν.

Έπίσης χρησιμοποίησε και άφηρημένα ούσιαστικά, ίπποτης (ιδέα του ίππου), ανθρώπιτης (ιδέα του ανθρώπου), καθώς και ούσιαστικά εις ενίκον μετά του άρθρου, ο ίππος, καθώς δήλωσιν των συγκεκριμένων όντων χρησιμοποίησε τον πληθυντικόν αριθμόν οι ίπποι, οι άνθρωποι (οι αίσθητοι ίπποι και άνθρωποι) καθώς και τας ένδειξεις διονώματα, είδωλα, μιμήσεις, το γιγνώσκον και άπολλύμενον, το δοξαστόν.

Προς δήλωσιν της σχέσεως αίσθητών προς τας ιδέας: μετοχή, μετάληψις, μέθεξις, μετέχων, μεταλαμβάνειν.

Η κοινωνία των ιδεών. Αφού ο Πλάτων διεπίστωσε την ύπαρξιν του βασιλείου των ιδεών προεχώρησεν εις ευρύτερας έρεύνas. Έθεσε τό ζήτημα άν αι ιδέαι εύρίσκονται

εις επικοινωνίαν μεταξύ των. Υπάρχει συστηματική συνάφεια, επικοινωνία και τάξις μεταξύ των ή υπάρχουν έν άκίνησις, χωρίς να έρχονται εις επικοινωνίαν; Το θέτον πρόβλημα ένχει ύψιστην σπουδαιότητα. Αν εδέχτο ο Πλάτων ότι αι ιδέαι δεν επικοινωνούν προς άλλήλας, δεν θα ήδύνατο να εξηγήσθαι τους ποικίλους συνδυασμούς, τους όποιους έμφανίζουν τα όντα προς άλλήλα. Έκτός τούτου θα έπρεπε να δεχθί και τας αντίληψεις του κυνικού Άντισθένης, όστις ισχυρίζετο ότι δεν δύναται να συνδυασθί έν ύποκείμενον με έν κατηγορούμενον. Όλα τα έν τώ κόσμω ύπάρχοντα όντα είναι άπομνημματα ιδεών. Υπάρχει άφ' ενός μόν η ιδέα του ανθρώπου, άφ' άλλου δε ή ιδέα του κάλλους. Αν ή ιδέα του ανθρώπου δεν έχη ούδεμίαν επικοινωνίαν με την ιδέα του κάλλους, δεν είναι δυνατόν να συνδυασθί έν αίσθητόν αντίτυπον της ιδέας ανθρώπου με έν αίσθητόν αντίτυπον της ιδέας του κάλλους. Δεν δυνάμεθα λοιπόν να εκφανίσωμεν την πρόστασιν: Αυτός είδω ο συγκεκριμένος άνθρωπος Άλκιδιόδης είναι ώραϊός. Έπειδή ο Άντισθένης εδέχετο μίαν ταιαύτην άκίνησιν των ιδεών, ισχυρίζετο ότι υπάρχουν μόνον ταυτολογικά—αναλυτικά κρίσεις και ότι δεν δύναται να υπάρξουν κρίσεις συνθετικά, άποδίδουσαι εις τό ύποκείμενον μίαν επί πλέον ιδιότητα, εκτός από εκείνας, αίτινες έμπεριέχονται εις την έννοιαν του ύποκειμένου. Ο Πλάτων έμελέτησε και έλυσε τό σπουδαιότατον τούτο πρόβλημα, όπερ αντίστοιχεί προς την υπό του Καντίου θεώρησιν κατά τους νεωτέρους χρόνους έρώτησιν; Πώς είναι δυνατόν να υπάρχουν συνθετικά κρίσεις εκ των προτέρων; Την λύσιν του έν λόγω ζητήματος μάς την είδει ο Πλάτων εις τον διάλογόν του «Σοφιστής». Έκει ύποστηρίζει ότι μεταξύ των ιδεών ύπάρχει επικοινωνία και ιεραρχική τάξις καθωρισμένη. Η επικοινωνία αύτη δεν είναι αυθαίρετος, αλλά καθορίζεται υπό κανόνων. Όπως τα στοιχεία του άληθούς συνδυάζονται υπό ώρισμένους κανόνas δια να άποτελέσουν τας λέξεις και όπως οι όξεις και βαρείς φθόγγοι συναρμόζονται κατά σταθερούς νόμους δια να άποτελέσουν μελωδικήν ένότητα, όμοίως ύπάρχει και προκειμένου περί των ιδεών ώρισμένη τάξις, ήτις καθορίζει την ιεραρχίαν των και την επικοινωνίαν των. Αι ιδέαι έχον εύνομιαν κοινωνίας, δύναται να επικοινωνήσουν μεταξύ των (Πλ. «Σοφ.» 251 Ε) κατά σταθερούς κανόνas. Όπως όταν εξετάζωμεν τας ιδέας του όντος, της κινήσεως και της στάσεως, διαπιστώνομεν ότι εκάστη των δύο τελευταίων (κίνησις και στάσις) δύναται να συνδυασθί με την ιδέαν του όντος. Όταν λέγομεν ότι ή κίνησις ύπάρχει και ότι ή στάσις (ήρεμια) ύπάρχει, δεν κάμνομεν τίποτε άλλο παρά αναγνωρίζομεν ότι ή ιδέα του όντος έρχεται εις επικοινωνίαν με την ιδέαν της κινήσεως και της στάσεως. Δεν δύναται όμως αι ιδέα της κινήσεως και της στάσεως να συνδυασθί προς άλλήλας. Δεν είναι νοητόν να είπωμεν ότι ή στάσις κινείται και ότι ή κίνησις ίσταται. Ο Πλάτων προσθέτει ότι ύπάρχει και ιδιαιτέρα έπιστήμη, ήτις δύναται να έρευνήσθαι και να άνεύρη τούς νόμους, οι όποιοι διέπουν τον συνδυασμόν και την ιεραρχικήν κλιμάκωσιν των ιδεών. Αύτη είναι ή διαλεκτική, ήτις έχει την αρμοδιότητα να άνεύρη ποία είναι τα γένη, εις τα όποία κατατάσσονται αι ιδέαι και ποία είναι ή ιεραρχική των σχέσις. Εις τον «Σοφιστήν» δια τής διαλεκτικής διερευνήσεως ανακαλύπτεται ότι υπάρχουν πέντε άνώτατα όντολογικά γένη, όντολογικά κατηγορία έπως λέγομεν εις την σύγχρονον φιλοσοφικήν όρολογίαν, ή ούσσία, ή ταυτότης ή στάσις, ή κίνησις και ή διαφορά (τό έτερον, βάτερον). Υπ' αυιάς τας γενικατάτας κατηγορίας ταξιθετούνται ιεραρχικώς αι κατώτεραι. Οιαδήποτε εκ των ιδεών πρέπει να άποτελή ταυτότητα με τον έαυτόν της, έν σχέσει όμως με τας άλλας ιδέας άποτελεί έτερότητα. Όστε εκάστη των ιδεών δύναται να χαρακτηρισθί ταυτοχρόνως έν άναφορά μόν προς τον έαυτόν της ως έν άναφορά δε προς τας άλλας ως μη όν (περί εκάστου άρα των ειδών πολύ μόν έστι το όν, άπειρον δε πλήθος το μη όν) (έν σχέσει με εκάστην ιδέαν ύπάρχει εις μέγα πλήθος μόν το όν, εις άπειρον δε πλήθος το μη όν). Η ανακάλυψις αύτη του Πλάτωνος ένχει μεγάλην σημασίαν, διότι έλυσε τό μέγα ζήτημα περί της ύπαρξεως του μη όντος. Ο Παρμενίδης είχαν άνοηθή άνεπιφυλάκτως την ύπαρξιν του μη όντος. Ο Πλάτων έρχεται και λέγει ότι το μη όν ύπάρχει, ούχι εις άπόλυτον σημασίαν, άλλ' εις σχετικήν. Πάν όν έν άναφορά προς τα άλλα όντα δύναται να νοηθί ως μη όν. Όταν λέγω π.χ. ο άνθρωπος δεν είναι ίππος, έμφανίζεται ο άνθρωπος ως μη όν έν σχετική σημασία ως προς τον ίππον, ως κάτι, όπερ δεν δύναται να είναι ίππος. Εις τον «Σοφιστή» καθορίζεται σαφώς ή σχετική αύτη ύπαρξις του μη όντος: «όπόταν το μη όν λέγομεν, ούκ έναντίον τι λέγομεν του όντος, άλλ' έτερον μόνον» (257 Β) (όταν όμιλούμεν περί του μη όντος, δεν έννοούμεν κάτι έξ ολοκλήρου αντίθετον προς το όν, άλλά κάτι τό όποίον είναι διάφορον). Εις την ύψηλοτέραν ιεραρχικήν βαθμίδα ως ύψιστη κατηγορία ίσταται ή ιδέα του όντος και κάτω από αυτό τοποθετούνται τα κατώτερα είδη συστηματικώς κατά κανόνas. Παραπλεύρως του όντος ίσταται ώσαν σκιά το μη όν ως άρχή της διαφοράς και έτερότητος. Η διαλεκτική έπιστήμη δύναται να παρακολούθησθαι την ιεραρχικήν σειράν και συμπλοκήν των ιδεών από της ύψιστης μεχρι της ιεραρχικώς κατωτάτης βαθμίδος. Εις τον αίσθητόν κόσμον αντίστοιχον της κατωτάτης βαθμίδος είναι τό αίσθητόν είδος. Λέγων αίσθητόν είδος έννοεί ο Πλάτων τούς μορφολογικούς τύπους, εις τούς όποιους κατατάσσονται τα αίσθητά συγκεκριμένα όντα άνθρωπος, μηλέα, ίππος, χρυσός κλπ. Η μέθοδος, δια της όποιας δυνάμεθα να παρακαλούθωμεν τό

Ιδεατόν πλέγμα της κοινωνίας των Ιδεών, όπερ άποτελεί τόν όντολογικόν συνδεσμόν της πραγματικότητας, είναι, κατά τόν Πλάτωνα, ή διαίρεσις κατά γένη και είδη, ήτις, άσφραμμένη από τόν έν, εθάνει μέχρι του μη υποδιαιρουμένου περαιτέρω «έπιτήτου αίσθητου είδους». Παραδείγματα εφαρμογής της διαίρετικής ταύτης μεθόδου μάς δίδει ο πλατωνικός διάλογος «Ζωφιστής», καθώς και ο άλλοι ύπερτέρω διάλογοι. Έγκαινιάζων ό Πλάτων την διαίρετικήν μέθοδον, έδημιούργησεν άριστον μέσον έπιστημονικής έρεύνης. Τήν μέθοδον ταύτην δέν έχρησιμοποίησε μόνον ό Άριστοτέλης, άλλα τήν χρησιμοποιούν και σήμερα πάσαι αι μορφολογικαί και περιγραφικαί έπιστήμαι. Η μεταφυσική λοιπόν θεωρία των Ιδεών εις τας χείρας του Άθηναίου φιλοσόφου άπέτελεσεν άρετηρίαν διά να άνακαλυφθή άποτελεσματικωτάτη έπιστημονική μέθοδος διά τήν διερεύνησιν της συγκεκριμένης αίσθητης πραγματικότητας. Ο Πλάτων δέν είναι μόνον μέγας μεταφυσικός φιλόσοφος, άλλα και έξοχος έπιστημολόγος και λογικευόμενος.

Η Ιδέα του άγαθού.

Έφ' όσον τόν βασιλείαν των Ιδεών έμφανίζει ού μόνον συνάδειαν και κοινωνίαν άλλα και Ιεραρχίαν, αυτόμάτως τίθεται τό έρώτημα ποία είναι ή ύψιστη εκ των Ιδεών. Περί του προβλήματος τούτου σπανίως κάμνει ό Πλάτων λόγον εις τους διαλόγους του. Μόνον εις τήν «Πολιτείαν» (505 Α, έκτον διδάλιν, κεφάλαιον δεκατόν έκτον κ.έ.) μάς παρέχει μέ μεγάλην περίσκεψιν και φειδώ άποκαλύψεις περί μιας Ιδέας, ήτις άποτελεί τό μέγιστον μάθημα: «Η του άγαθού Ιδέα μέγιστον μάθημα, ή δίκαια και τάλλα προσχηζόμενα χρήσιμα και άφάλημα γίνονται» (Η Ιδέα του άγαθού είναι μέγιστον μάθημα και όταν άποκτήσουν μέ τήν πρός αυτήν άναστροφήν τήν ολοκλήρωσιν των ή δικαιοσύνη και αι άλλα άρεταί καθίστανται χρήσιμα και άφάλημα). Είναι τυποποιημένη τελευταία εις τό έσχατον όριον του νοητού τόπου και μετά μεγάλης δυσκολίας γίνεται προσήτη εις τήν όρασιν της ψυχής: «Έν τώ γνωστό τελευταία ή του άγαθού Ιδέα και μόλις όρασθαι» (Πλ. Πολ. 517 Β) (Εις τήν περιοχήν εις ήν εθάνει ή γνώσις τελευταίαν θέσιν κατέχει ή Ιδέα του άγαθού και είναι μετά μέγιστης δυσκολίας όρατή). Διά να κάμη προσήτην τήν ύψιστην ταύτην Ιδέαν εις τήν νόσην χρησιμοποίησιν ό Πλάτων λαμπρωτάτην παρομοίωσιν παραβολών ταύτην μέ τόν ήλιον, όστις δέν καθιστά μόνον τά όντα όρατά διά τού φωτός του, άλλα και παρέχει εις αυτά γένεσιν, αύξησιν και τροφήν: «Τόν ήλιον τοίς όρωμένοις ού μόνον όμιαι, τήν του όρασθαι δύναμιν παρέχω όψει, άλλα και τήν γένεσιν και τήν αύξησιν και τήν τροφήν, ού γένεσιν αύτών όντα. Και τοίς γιγνόμενοις τοίτων μη μόνον τό γιγνώσκεισθαι φάμαι ύπό του άγαθού πορεύειν, άλλα και τό είναι τε και τήν ούσίαν ύπ' εκείνου προσείναι, ούκ ούσίαις όντος του άγαθού, άλλ' έτι έπέκεινα της ούσίας προσείναι και δύναμις υπερέχοντος» (509 Β) (Θά παραδεχθής, νομίζω, ότι ό ήλιος χαρίζει εις τά όρώμενα αντικείμενα όχι μόνον τήν δύναμιν της όρατότητας, άλλα και τήν γένεσιν και τήν αύξησιν και τήν τροφήν, άν και ό ίδιος δέν είναι και τό όπαιόν άνήκει εις τήν περιοχήν της (φωταής) γένεσεως. Πρέπει λοιπόν να παραδεχθής ότι ή Ιδέα του άγαθού χαρίζει εις τά αντικείμενα τά προσήτα εις τήν γνώσιν όχι μόνον τό ότι γίνονται γνωριστά, άλλα δίδει εις αυτά και τό είναι τό όπαιόν έχουν και τήν ούσίαν των, ενώ τό άγαθόν δέν είναι ούσία, άλλα κρατεί ύπεροχον θέσιν κείμενον περαιτέρω της ούσίας και κατά τήν πρωταρχικότητα και τήν δύναμιν). Οτι είναι διά τόν όρατόν κόσμον ό ήλιος, είναι διά τόν νοητόν κόσμον τό άγαθόν. Ο ήλιος παρέχει εις τά όντα τήν βάση διά να γεννηθών και να αύξηθών ενώ αύτός δέν ύπόκειται εις γένεσιν, άλλα έμσυνίζεταί πάντοτε τέλειος και ολοκληρωμένος. Τόν παραλληλισμόν δυνάμεθα να παραστήσωμεν έποπτικώς διά τών δύο παρατιθεμένων διαγραμμάτων.

Τό άγαθόν δέν πρέπει να βοηθ ή εις ήθικολογικήν σημασίαν. Άγαθός εις τήν άρχαίαν έλληνικήν γλώσσαν σημαίνει τόν πλήρη δυνάμειος και άνδρείος. Η Ιδέα του άγαθού άρα είναι ή ύψιστη δυνάμειος άρχή, ήτις παρέχει τήν δυνατότητα εις τά όντα να ύπάραχυν και να γίνονται αντικείμενα της γνώσεως. Είναι άρχή του «είναι» και του «γιγνώσκεισθαι», άρχή όντολογική συγχρόνως και γνωσιολογική. Έπειδή χαρακτηρίζεται ως άρχή και πηγή της ούσίας και της αλήθειας Ισταιται πέραν της ούσίας και γνώσεως «έπέκεινα της ούσίας». Λέγων ταύτα ό Πλάτων θέτει τήν ύψιστην «υπερβατικήν» άρχήν πάσης ύπάδεως και γνώσεως. Ύψούται εις τήν περιοχήν του «υπερνοητού» και του «υπερραητικειμένου». Ύπερονω και πέραν οιασδήποτε ύπάδεως, οιασδήποτε πραγματικού ή Ιδεώδους αντικειμένου, υπεράνω πάσης Ιδέας Ισταιται ως υπερβατική άρχή τό άγαθόν. Τήν υπερβατικότητα ταύτην εξαιρεί ό ίδιος ό Πλάτων διά τού στόματος του Γλαύκωνος, όστις όταν άκούη παρά τού Σωκράτους ότι τό άγαθόν κείται «έπέκεινα της ούσίας» λέγει: «Άπολλων, δαιμονίας υπερβολής» (Μέ τόν Άπόλλωνα πρόκειται διά μίαν ύπεροβολήν δαιμονίαν, ήτοι διά μίαν ύπέροβασιν τήν όποιαν

δέν δύναται να συλλάβη ό άνθρώπινος νοός). Πράγματι, η φαντασία μας δύναται κάπως να φαντασθή τήν Ιδέαν του καλού, του δίκαιου και των άλλων άρετών. Πάσα προσπάθεια όμως διά να συλλάβωμεν τήν άρχήν ήτις δίδει ύπστασιν και κύρος εις τας Ιδέας τούτων ναυγεί. Η Ιδέα του άγαθού μάς ύψώνει εις τήν περιοχήν της λεγομένης «άρνητικής θεολογίας», ήτις προσπαθεί να νόσην τό θεόν άν αποιδούσα εις τούτο άρνητικά χαρακτηριστικά. Η σύγχρονος ύπαρξιακή φιλοσοφία χρησιμοποιεί σήμερα εις τας μεταφυσικας της θεωρήσεις τήν έννοιαν της «υπερβάσεως» (τρανσκεντέντια), ήτις δέν είναι άλλο τι ειμή τό πλατωνικόν «έπέκεινα». Περί του άγαθού σπανίως διμλεί ό Πλάτων. Εις τήν εβδόμην έπιστολήν του έκαμε λόγον πάλιν περί αύτου παρομοιάσας τούτο μέ φώς. Έπειτα από μεγάλην προπαρασκευήν και έπίπονον άναβάσιν: «Έξέλωμε φρόνησιν περί έκαστον και νοός συντείνων ότι μάλιστα εις δύναμιν άνθρώπινην» (Άγαπητά σχετικώς μέ έκαστον αντικείμενον τό όπαιόν έρευνώμεν ή λάμψις της φρόνησεως και της κατανοήσεως μέ τόνον μεγάλην έντασιν, ώστε μόλις να είναι ύποφερτά έκ μέρους της άνθρώπινης δυνάμεως). Περί του άγαθού δηλοί ό Πλάτων εις τήν αύτην έπιστολήν ότι ούδέν είχε γράφει ό ίδιος σύγγραμμα, διότι δέν δύναται τό άγαθόν να άνακοινωθή διά λεκτικής άνακοινώσεως, έφ' όσον είναι «άρρητον» και άμετάδοτον διά τού λόγου: «Ούκουν έμόν γε περί αύτών έστιν σύγγραμμα ούδέ μήποτε γένηται: ρητόν γάρ ουδαμώς έστιν ως άλλα μαθήματα, άλλ' έκ πολλής συνουσίας γιγνομένης περί τό πρόγμα αύτό και τού συζήν εξαιφνης, οίον από πυρός πηδήσαντος εξαφθεν φώς, έν τή ψυχή γινόμενον αύτό έαυτό ήδη τρέφει» (341) (Περί αύτών των πραγμάτων έγώ δέν έχω γράψει κανέν σύγγραμμα και δέν έχω γράφω ποτέ εις τό μέλλον διότι δέν δύναται να άνακοινωθή διά λεκτικής έκφράσεως, όπως συμβαίνει σχετικώς μέ τά άλλα μαθήματα, άλλα κατόπιν μακροχρονίου ένασφαλήσεως άναφερομένης εις τήν ούσίαν αύτού του πράγματος και μακροχρονίου μετ' αύτου συμβιώσεως, σίφνιδίως ώσαν από πυρ τό όπαιόν ξεπετιέται, άνάπτει φώς και παρουσιάζεται εις τήν ψυχήν και μέσα εις αύτην αύξάνεται συντηρούμενον από τόν έαυτόν του). Ούτω ό Πλάτων εθάνει εις τά σύνορα του «άρρητου» πρό του όπαιού πάσα λεκτική έκφώνησις ναυγεί. Τήν πλατωνικήν ταύτην αντίληψιν τήν επαναλαμβάνουσαν κατόπιν ό Πλάτωνος και ό Διονύσιος ό Άρεοπαγίτης, ό δε Αύγουστίνος τήν μεταδίδει εις τόν κόσμον της Δύσεως. Τό άγαθόν άποτελεί τήν έσχάτην έννοιατικήν άρχήν του συμπαντος και διά τούτο κατά τήν τελευταίαν περίοδον της πλατωνικής φιλοσοφίας ταυτίζεται μέ τό έν. Περί τούτου θέλει γίνει λόγος εις τά έπόμενα.

Μαθηματική θεώρησις των Ιδεών.

Κατά τήν τελευταίαν περίοδον της φιλοσοφικής του εξέλιξεως παρουσίασεν ό Πλάτων νέαν αντίληψιν περί Ιδεών στηριζόμενος επί των έρευνών τάς όποιες είχε κάμει εις τήν περιοχήν των μαθηματικών έπιστημών. Εις τά συγγράμματα της γεωμετρικής του ήλικίας συναντάμεν άλλας μόνον ένδειξεις περί της νέας εκδοχής των Ιδεών. Τάς σχετικώς πρός τό ζήτημα τούτο αντίληψεις του έξέθετεν εις τήν προφορικήν του διδασκαλίαν έν τή «Ακαδημία. Δυνάμεθα όμως χρησιμοποιούμενες τας παρατηρήσεις τας όποιες έχει έκθέσει ό Άριστοτέλης εις τά δύο τελευταία διβλία των «Μετά τά φυσικά», καταπολεμών τας άριθμολογικάς θεωρίας του διδασκάλου του, και στηριζόμενοι επί των πληροφοριών τας όποιες μάς παρέχει ό Άριστοτέλης ως πρός τήν τελευταίαν «Περί άγαθού» διώλεξιν του Πλάτωνος καθώς και εις τας μαρτυρίας των σχολιαστών να προχωρήσωμεν εις τήν έκθεσιν της πλατωνικής «περί ειδητικών άριθμών» θεωρίας. Ο Πλάτων ύπεστήριζεν ότι αι Ιδέαι είναι άριθμοί. Χαρακτηρίζων τας Ιδέας ως άριθμούς δέν άναστέρεται εις τούς γνωστούς μαθηματικούς άριθμούς διά τών όπαιών έκτελούμεν λογιστικής πράξεις. Οί άριθμοί ως χαρακτηριστικόν των Ιδεών είναι άλλης φύσεως έν συγκρίσει πρός τούς μαθηματικούς και διά τούτο καλούνται «ειδητικοί». Ως πρός τούς κοινούς μαθηματικούς άριθμούς καθώς και διά τά γεωμετρικά σχήματα έδιδασκεν ό Πλάτων ότι δέν δύναται να ύπάραχυν Ιδέαι. Πρός διάκρισιν από τούς ειδητικούς ονομάζων οι άρχαίοι σχολιασταί τούς μαθηματικούς άριθμούς «μοναδικούς», δηλαδή συγκεκριμένους έκ μονάδων. Ωστε κατά τήν άριθμολογικήν αντίληψιν αι Ιδέαι είναι άριθμοί. Πάν όν ύπάρχει διότι κατά κάποιον τρόπον έχει μετοχήν εις τας Ιδέας «άριθμούς». Άλλά και αύτοί οι ειδητικοί άριθμοί σύγκεινται, κατά τόν Πλάτωνα, εκ δύο στοιχείων. Ταύτα είναι τό «έν» και ή «άόριστος δυάς». Άντί του όρου έν χρησιμοποιούν οι σχολιασταί τόν όρον «πέρας», και αντί της άόριστου δυάδος τας έκφράσεις «τό μέγα και μικρόν», καθώς και τό «άπειρον». Κατά τας παλαιάς μαρτυρίας, ό Πλάτων έδιδασκεν, ότι τό ύλικόν στοιχείον εκ του όπαιού συνίστανται αι Ιδέαι «άριθμοί» (=ειδητικοί άριθμοί) είναι ή άόριστος δυάς ή τό μέγα και μικρόν. Έπ' αύτου ένεργεί ως μορφοδοτικόν στοιχείον τό έν, και εκ του άκαθοριστου ύλικού παράγει έν

ΗΛΙΟΣ (έπέκεινα της γνώσεως) ΑΓΑΘΟΝ έπέκεινα της ούσίας

ΤΟΠΟΣ ΑΙΣΘΗΤΟΣ

ΤΟΠΟΣ ΝΟΗΤΟΣ

ώρισμένον σύμπλεγμα, όπερ εμφανίζεται ως καθωρισμένη ιδέα - αριθμός. Όποτε εις τὸ σῆμαπν δλόκληρον αὐ ὄψιται σχαλί εἶναι τὸ ἐν καὶ ἡ ἀόριστος δυάς (μέγα καὶ μικρόν). Ἐκ τούτων λαμβάνουσι ὑπόστασιν αἱ ἰδέαι - ἀριθμοί. Κατὰ μετοχήν δὲ πρὸς ταύτας ὑπάρχουν τὰ ὄντα. Τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα κατέχουν μεσαζούσαν θέσιν μεταξύ τῶν ἰδεῶν - ἀριθμῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν ὄντων, διὰ τοῦτο δὲ καλοῦνται «μεταξύ». Ἐκαστὸν ὄν δὲν εἶναι ἀπολύτως ἐνὸς μαθηματικοῦ ἀριθμοῦ, ὅπως ἐφράνουσι οἱ Πυθαγόρειοι, ἀλλ' ἐνὸς εἰδητικοῦ ἀριθμοῦ.

Μεταξύ τῶν ἐρμηνευτῶν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει διαφωνία ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐνοεῖ τοὺς εἰδητικούς ἀριθμοὺς ὁ Πλάτων. Ὁ Γάλλος Ρουπὲν ὑποστηρίζει ὅτι οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ εἶναι σχήματα, συμφῶνως πρὸς τὰ ἅποια ἔχουν συγκροτηθῆ αἱ ἰδέαι. Διὰ τοῦτο τάσσει τὰς ἰδέας ὑπὸ τοὺς ἀριθμούς. Ἄλλ' ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ρητὴ καὶ μὴ ἀναγκάζει νὰ θέσωμεν τὰς ἰδέας εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον με τοὺς ἀριθμούς, διότι εἰς τὰ ἀριστοτελικά κείμενα ἀναφέρονται αἱ ἰδέαι ἐν συνδυασμῷ με τοὺς ἀριθμούς. Κατὰ τὸν Στένσελ οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ δύνανται νὰ κατανοηθοῦν μόνον ἂν συσχετισθοῦν με τὴν πλατωνικὴν περὶ διαιρέσεως θεωρίαν. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» ὠμίλησεν ὁ Πλάτων περὶ ἱεραρχίας τῶν γενῶν, εἰς ἃ ὑπάρχοναι αἱ ἰδέαι καὶ εἰδεῖε πῶς διὰ τῆς μεθόδου τῆς διχοτομίας δύναμεθα νὰ κατέλωμεν ἀπὸ τὰ ὄψιστα γένη μέχρι τοῦ ἀτμήτου εἶδους. Κατὰ τὴν διαιρετικὴν ταύτην κατάστασιν εἰς ἕκαστον εἶδος ἀντιστοιχεῖ ὠρισμένη βαθμολογικὴ βαθμῆς, ἐκφραζομένη διὰ ἄριστον τακτικὸν ἀριθμοῦ. Ὅταν π.χ. διαιρῶμεν ἱεραρχικῶς τὰ ἰδεώδη μεγέθη, τὸν ἀριθμὸν 1 θὰ δώσωμεν εἰς τὸ ἰδεώδες γεωμετρικὸν σημεῖον, τὸν ἀριθμὸν 2 εἰς τὴν ἰδεώδη γραμμὴν, τὸν ἀριθμὸν 3 εἰς τὸ ἰδεώδες τρίγωνον, ὅπερ εἶναι τὸ ἀρχικὸν στοιχεῖον πάσης ἐπιφανείας, ὅπως δέχεται ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Οἱ εἰδητικοὶ ἀριθμοὶ λοιπὸν εἶναι τακτικὸι ἀριθμοὶ ἐκφραζόντες τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν τῶν ἰδεῶν εἰς τὴν διαιρετικὴν κλίμακα. Ἡ ἀντίληψις αὕτη τοῦ Στένσελ δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ, διότι ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν ὡς πρὸς ὠρισμένα τῆς σημεία με τὰς γενικωτέρας ἀριθμολογικάς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ἄγγλος καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Ἐδιμβούργου Ταῖλλορ ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἐνασχόλησις τοῦ Πλάτωνος με τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη τὸν ἤγαγε νὰ διαμορφώσῃ τὴν περὶ τοῦ «μεγάλου καὶ μικροῦ» μαθηματικὴν του θεωρίαν, ἐξ ἧς ὠδηγήθη εἰς τὴν περὶ εἰδητικῶν ἀριθμῶν δοξασίαν του. Ὅπως ἐκτάγεται ἀπὸ ἐν χωρίον τῆς «Πολιτείας» (546 C), εἰς τὴν πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν εἶχε καταβληθῆ προσπάθεια διὰ νὰ καθωρισθῆ ἡ τιμὴ τετραγωνικῶν καὶ κυβικῶν ριζῶν διὰ προσεγγίσεως. Οὕτω εἰς τὸ ρηθὲν χωρίον ἀναζητεῖται ἡ κατά προσέγγισιν τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 50, ὀνομαζομένη «διάμετρος ρητῆ τῆς τεμπαδος» (ἡ διὰ ρητοῦ ἀριθμοῦ ἐκφραζομένη διάμετρος τετραγώνου, τοῦ ὁποίου ἡ πλευρὰ ἔχει ἀριθμητικὴν τιμὴν 5). Αἱ τοιαῦται ἀναζητήσεις εἶχον ὠδηγήσει τοὺς ἐν τῇ πλατωνικῇ Ἀκαδημίᾳ μαθηματικούς εἰς τὴν ἀνακάλυψιν σειρῶν κλασμάτων, ἅτινα συγκλίνοῦν πρὸς τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν τοῦ ἀριθμοῦ 2. Ὁ Θέων δ Σμυρναῖος ἔχει διαρῶσει τὸν κανὸνα διὰ τοῦ ὁποίου καθορίζεται ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος κλασματικὴ σειρά. Δυνάμεθα νὰ δώσωμεν μίαν ἰδέαν περὶ τοῦ προκειμένου, παρουσιάζοντες τὴν ἀκόλουθον σειρὰν κλασμάτων :

$$\frac{1}{1}, \frac{3}{2}, \frac{7}{5}, \frac{17}{12}, \frac{41}{29}, \frac{99}{70}, \frac{239}{169}$$

Πρόχειρος σύγκρισις τῶν τιμῶν τῶν κλασμάτων τούτων με τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 2 δύναται νὰ τὰ κατατάξῃ εἰς δύο σειρὰς, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκατέρα τείνει νὰ προσεγγίσῃ τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 2, χωρὶς ποτὲ νὰ τὴν φθάσῃ. Ἐκ τῆς ρηθείσης συγκρίσεως προκύπτει ἡ ἀκόλουθος διάταξις :

$$\frac{9}{4} < \frac{7}{5} < \frac{41}{29} < \frac{239}{169} < \dots < \sqrt{2} < \dots < \frac{99}{70} < \frac{17}{12} < \frac{3}{2}$$

Ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 2 περιβάλλεται ἀπὸ δύο σειρὰς ἀπειρῶν κατὰ τὸν ἀριθμὸν κλασμάτων ταξινομημένων εἰς δύο τάξεις. Τὰ κλάσματα τῆς μίας σειρᾶς εἶναι μικρότερα τῆς τετραγωνικῆς ρίζης, τὰ δὲ τῆς ἑτέρας μεγαλύτερα. Ἡ τιμὴ τῆς τετραγωνικῆς ρίζης θεωρεῖται ὡς ἰδεώδες τομῆ καὶ δύναται νὰ θεωρηθῆ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς τιμὰς τῆς μίας σειρᾶς ὡς μέγα, ἐν συγκρίσει δὲ με τὰς τιμὰς τῆς ἄλλης ὡς μικρόν. Ὅμιλῶν λοιπὸν ὁ Πλάτων περὶ μεγάλου καὶ μικροῦ, ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 2. Διότι ἡ ἐν λόγῳ τιμὴ εἶναι κατὰ τὸ ἀπειρον καὶ ἐκφράζεται μόνον διὰ τιμῶν προσεγγίσεως, αἵτινες προχωροῦν ἐπὶ ἀπειρον. Εἶναι τὸ ὅριον τῶν τιμῶν δύο σειρῶν ἐξ ἂν, αἱ μὲν εἶναι λιαν μικραί, αἱ δὲ ἄλλαι λιαν μεγάλαί. Συνεπῶς χρῆσιμολογῶν ὁ Πλάτων τὴν ἐκφρασὴν μέγα καὶ μικρόν, θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ δεύτερον στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκουμεν εἰς τὸ σῆμαπν εἶναι τὸ «ἄλογον», κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν ὑποτάσσεται εἰς ἀκριβῆ καθορισμὸν, ἀλλὰ ἀφίνει κατόπιν οἰουδήποτε προσδιορισμοῦ ὑπόλοιπον. Τὸ ἄλογον τοῦτο εἶναι ἡ ὄλη. Ἐναντι αὐτῆς ἵσταται τὸ «ἐν», τὸ μορφοδοτικὸν στοιχεῖον, ὅ-

περ ἐκδιάζει τὴν ὄλην νὰ ἐπειδυθῆ μορφήν καὶ νὰ δεχθῆ καθωρισμούς. Τὸ μορφοδοτικὸν τοῦτο στοιχεῖον τὸ ταυτίζει, κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ Πλάτων με τὸ ἀγαθόν. Εἰς τὴν τελευταίαν του «περὶ ἀγαθοῦ» διάλεξιν εἶπε ρητῶς ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὅτι τὸ «ἐν» ταυτίζεται με τὸ ἀγαθόν. Ἄλλα καὶ μετὰ τὴν ἐπίδρασιν ἢ ἄσκει τὸ ἐν ἐπὶ τῆς ἀριστοῦ δυάδος τοῦ μικροῦ καὶ τοῦ μεγάλου, ἐκακοῦλουθεῖ νὰ ὑφίσταται πάντοτε ὑπόλοιπον ἀπροσδιοριστίας. Οὕτω εἰς τὴν κοσμογονικὴν τοῦ «Τίμαιου» διήγησιν ὡς πρῶτα συστατικὰ τῶν ὀλικῶν σωμάτων δέχεται ὁ Πλάτων δύο εἶδη τριγώνων. Ἐκ τούτων τὸ ἐν εἶναι ὀρθογώνιον ἰσοσκελὲς τρίγωνον, τοῦ ὁποίου ἕκαστη τῶν πλευρῶν ἔχει τὴν τιμὴν 1, ἡ δὲ ὑποτείνουσα ἔχει τὴν τιμὴν τὴν ὅσῃαν ἔχει καὶ ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 2. Τὸ ἕτερον γένος τῶν τριγώνων εἶναι τὸ σκαληνὸν ὀρθογώνιον τρίγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ ὑποτείνουσα ἔχει τιμὴν 2, ἡ μικρότερα κάθετος πλευρὰ 1 καὶ ἡ μεγαλύτερα κάθετος ἔχει τιμὴν ἴσην με τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 3. Ἄρα παντοῦ εἰς τὸ σῆμαπν πρόκειται περὶ μίαν περιπλοκῆς τοῦ λογικοῦ στοιχείου με τὸ ἄλογον.

Ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθείσα θεωρία τοῦ Ταῖλλορ, ἣτις ἐπαναλαμβάνει ἀπόψεις ὡς εἶχεν ἐκθέσει ἀπὸ τοῦ 1880 ὁ Γερμανὸς μαθηματικὸς Κάντωρ, μὴ διαφατίζει διατὶ ὁ Πλάτων τὸ ὀλικὸν στοιχεῖον τὸ ὠνόμασε μέγα καὶ μικρόν ἢ ἀόριστον δυάδα. Δὲν λείπει ὅμως ἄλλας τὰς εἰς τοὺς εἰδητικούς ἀριθμοὺς ἀπορίας. Ὁ Ταῖλλορ λέγει ὅτι ὁ Πλάτων εἰσηγήθη τὴν περὶ ἰδεῶν-ἀριθμῶν θεωρίαν διὰ νὰ δηλώσῃ ὅτι τὸ σῆμαπν δύναται νὰ γίνῃ κατανοητὸν μόνον ἂν διηρηθῶμεν νὰ συλλεθόμεν τὰ ἀστάθμητα καὶ ρευστὰ φαινόμενα τοῦ γίνεσθαι διὰ μαθηματικῶν συμβόλων καὶ μορῶν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μία τοιαύτη ἐπιδίωξις ἐναρμονίζεται με τὰς βαθύτερας προθέσεις τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου. Ἄλλὰ δὲν ἐξηγεῖ διατὶ ἔδωκεν ὁ Πλάτων αὐτὴν τὴν μορφήν εἰς τὴν θεωρίαν του. Ἴσως θὰ ἤδυνάτο τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἐσθάνεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἰδεῶν ὡς ἀριθμῶν λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἑκτασίαν ἐφ' ἧς αὐταὶ συναντῶνται. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου π.χ. δὲν ἰσχύει μόνον διὰ ὠρισμένον ἀριθμὸν ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ πάντα καθόλου νοητὸν καὶ ὑπαρκτὸν εἰς οἰαδήποτε τοπολογικὴν καὶ χρονολογικὴν περιοχὴν ἀνθρώπων. Οὕτω θεωρουμένη ἡ ἰδέα δύναται νὰ βοηθῆ ὡς εἰς «ἐνεργεῖα» ἀπειρος ἀριθμός, ὅστις ὡς ἐνεργεῖα ἀπειρος κείται πέραν τοῦ δυναμοῦ ἀπειρου μαθηματικοῦ αἰσθιμοῦ. Ὁ Ἀριστοτέλης μὴς δεβαιῶναι ὅτι ὁ διδάσκαλός του ἐβλεπε καὶ ἀπὸ παστικῆς ἀπόψεως τὰς ἰδέας, διότι τὰς ἐχαρκτήριζεν ὡς «ἐν ἐπὶ τῶν πολλῶν». Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων τὰς χαρακτηρίζει ὡς «μονάδας» καὶ «ἐνόδας». Ὑπὸ τὸ πρῶμα τοῦτο αἱ ἰδέαι θεωροῦμεναι, πλησιάζουσι πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον νοεῖ ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Χωΰσερλ ὅταν κἀμην λόγον περὶ «ὄντολογικῶν περιοχῶν». Εἶναι φανερόν ὅτι μία τοιαύτη ἐκδοχὴ τῶν ἰδεῶν δεικνύει πόσον εἶχε προχωρήσει ὁ Πλάτων εἰς τὰς μαθηματικὰς του ἀνερευνησίας. Εἶχεν ἐρεθῆ πρὸ νέου εἶδους ἀριθμοῦ, ὅστις δὲν ἤδυνάτο νὰ ταυτισθῆ με τὸν ἐκ μονάδων συγκείμενον μαθηματικὸν ἀριθμὸν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους δὲκρίνον αὐστηρῶς τὸν εἰδητικὸν ἀπὸ τῶν μοναδικῶν ἀριθμῶν. Οἱ ἀρμεσι διάδοχοι του ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, στερούμενοι ἀναλόγου μαθηματικῆς μεγαλοφυΐας, δὲν ἤδυνήσαν νὰ ἀντιληθθοῦν τὴν μεγάλην ταύτην ἀνακάλυψιν τοῦ Πλάτωνος, ἥτις μόνον σήμερον ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νεωτέρων μαθηματικῶν θεωριῶν περὶ τάξεων καὶ συνόλων δύναται νὰ γίνῃ ἀρκούντως νοητὴ.

Αἱ ὄντολογικαὶ περιοχαὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι, κατὰ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, τὸ σῆμαπν ἀποτελεῖ ἱεραρχικὴν διαστρωμάτωσιν, ἥτις συναρτίζεται ἐκ τῶν ἀκολουθῶν στοιχείων: Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὄντολογικῆς ἱεραρχίας ἵσταται τὸ ἐν, ὅπερ συμπίπτει με τὸ ἀγαθόν καὶ κείται πέραν «ἐπέκεινας» τῆς οὐσίας καὶ τῆς γνώσεως. Τὴν δευτέραν βαθμίδα κατέχουν αἱ ἰδέαι - ἀριθμοί, τὴν δὲ τρίτην τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα (ἀριθμοὶ καὶ γεωμετρικὰ σχήματα). Εἰς τὴν τετάρτην βαθμίδα κατατάσσονται τὰ φυσικὰ καὶ τεχνητὰ ἀντικείμενα, εἰς δὲ τὴν πέμπτην καὶ κατατότην ἡ ὄλη, θεωρουμένη ὡς ἀπερίοτος καὶ ἀόριστος τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ. Αἱ πέντε περιοχαὶ συναρτῶνται εἰς ἐνότητα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται εἰς ἠθικολογικὴν σημασίαν ἀλλ' εἰς δυναμικὴν. Εἶναι ἡ ἀρχέγονος δύναμις, ἥτις συνέχει τὰ πάντα καὶ βιάζει τὴν ὄλην νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τῆν ἀπροσδιοριστίαν τῆς. Ὅτι τὸ ὄν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς «δύναμις», τὸ λέγει ρητῶς ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστὴν» του. Εἰς τὸ πλατωνικὸν σῆμαπν ὑπάρχει ἐνότης, κοινωνία καὶ σύνδεσμος. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι κατώτερος ἀπὸ τὸν νοητὸν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς λαμπρύνεται, διότι ἐκδηλοῦναι τὴν «παρουσίαν» των μέσα εἰς αὐτὸν αἱ ἰδέαι. Ὁ χρῆσιμός του ἰδεώδους ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον δὲν εἶναι ἀπόλυτος, διότι μετριάζεται διὰ τῆς μετοχῆς τοῦ πραγματικοῦ εἰς τὸ νοητὸν. Αἱ αἰτίας αἰετομένης, αἵτινες ἐκφέρονται κατὰ τὸν πλατωνισμόν ὡς συστήματος, ὅτι καταφρονεῖ τὸν πραγματικὸν κόσμον, τυγχάνουν ἀσπρήκται. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ἐπειδὴ λαμβάνει τὴν μορφήν του ἐκ τῶν ἰδεῶν, ἀντανκαλῆ τὸ ἀάβητον κάλλος καὶ καθίσταται προσίτος εἰς τὴν γνώσιν. Σύνδεσμος δὲ συνδέων τὸν θεῖον κόσμον με τὸν ἀνθρώπινον, θεω-

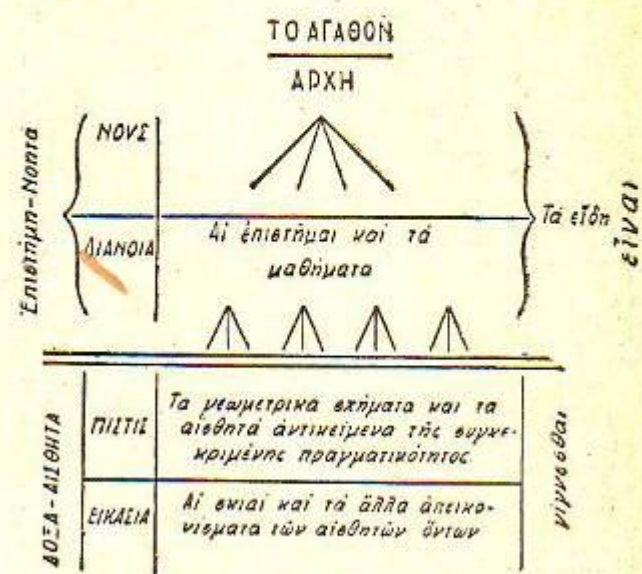
ρείται υπό του Πλάτωνος ὁ Ἔρωσ, χαρακτηριζόμενος ὡς παγκόσμιος συνδετικός δεσμός.

Ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς σοκράτους, ὁ Πλάτων ὡς μέθοδον τῆς διδασκαλίας δὲν χρησιμοποιοῖ τὸν συνεχῆ λόγον, ἀλλὰ τὸν κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν διάλογον. Οἰονδήποτε πρόβλημα ἐξετάζεται ἀπὸ δύο ἀντιτιθεμένων ἀποφάσεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζονται δύο ἀντιλήψεις ἀντιθετοί. Εἰς τὴν θετικὴν ἀποψιν ἀντιτίθεται μία ἀρνητικὴ θεώρησις καὶ ἐκ τῆς συγκρούσεώς των ἐπιδιώκεται νὰ εὐρεθῆ ἡ ἀλήθεια. Εἰς ὅλους τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους ἀνευρίσκωμεν αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς διερευνήσεως. Οὕτω καταδεικνύεται ὅτι ἡ γνώσις δὲν εἶναι κάτι τὸ ἕτοιμον, ἀλλὰ δημιουργεῖται διὰ τῆς διηκενούς κινήσεως τοῦ πνεύματος. Ἡ πλατωνικὴ ἐρώτησις ἔχει τὴν πρόθεσιν νὰ ἐξεγείρῃ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ δογματικοῦ ὕπνου, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει περιπέσει. Ἀποκαλύπτει τὴν ἀγνοίαν, μέσα εἰς τὴν ὁποῖαν ἔχει βυθισθῆ ἡ ψυχὴ, γενεῖ τὴν ἀπορίαν καὶ ἐξεγείρει ἀκατασίγαστον ἔρωτα πρὸς τὴν γνώσιν. Ὁ πρῶτος σκοπὸς τῆς πλατωνικῆς ἐρωτήσεως εἶναι νὰ δημιουργηθῇ ἐν τῇ ψυχῇ τὴν ἀπορίαν, νὰ καταδείξῃ τὴν ἐλλειπτικότητα τῆς γνώσεως καὶ νὰ κινήσῃ τὸν ἐρωτώμενον νὰ ὑπερικήσῃ τὴν ἀγνοίαν του. Ὅθεν ἡ διαλεκτικὴ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Πλάτωνος δὲν λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς ἀκέραιου ἀντιρητικῆς καὶ ἐλεγκτικῆς, ἀλλὰ γενεῖ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν γνώσιν καὶ τὴν θέαν τοῦ ἀληθοῦς. Δι' ἐνὸς ἐποπτικοῦ παραδείγματος εἰς τὸν ἀμέναντα ἀποδεικνύει ὁ Πλάτων τὴν δαυμαστὴν ἀποτελεσματικότητά, τὴν ὁποῖαν ἔχει ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος. Ἐκεῖ παρουσιάζει ἕνα ἀπείδευτον δοῦλον, ὅστις ἐρωτώμενος καταλλήλως ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἀνακαλύπτει σπουδαιότατος μαθηματικὰς ἀληθείας. Ὅθεν ἡ ἐρώτησις εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα τὸ ὄργανον ἐκεῖνο, ὅπερ θέτει τὴν ψυχὴν εἰς κίνησιν καὶ τὴν καθιστᾷ ἱκανὴν νὰ ἀποστραφῇ ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, νὰ περισυλλεγῇ εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ διὰ τῆς ἀναμνήσεως νὰ ἐνθυμῆθῃ καὶ πάλιν τὰς αἰωνίους ἀληθείας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἴδει κατὰ τὸν χρόνον τῆς προϋπάρξεώς της. Ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὴν γνώσιν ὡς «ἀνάμνησιν», ὡς ἀποπαισιὸν τῆς «λήθης», εἰς ἣν βυθίζεται ἡ ψυχὴ ὅταν ἐρχεται νὰ κατοικήσῃ εἰς τὸ σῶμα. Πιστεῖ εἰς τὴν ἀλήθειαν ὑπάρχει μέσα μας καὶ δύναται νὰ ἀνακαλύψῃ ἂν στρέψωμεν τὸν ὄφθαλμόν της ψυχῆς μὲς εἰς τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον. Ἐχει κατανοήσει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὅτι ἔχει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν κατοχὴν του μίαν προϋπάρχουσαν γνώσιν, ἣτις ὑπάρχει εἰς λαμβάνουσαν κατάστασιν καὶ δύναται νὰ ἀφουσιῶθῃ ἂν δοθῇ τὸ κατάλληλον ἐρέθισμα. Ἡ ἀναμνηστικὴ του θεωρία προλαμβάνει τὰς περὶ γνώσεως ἐκ τῶν προτέρων ἀντιλήψεις τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας. Τὸ βαθύτερον νόημα ὅλων αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων εἶναι ὅτι ἡ γνώσις εἶναι τὸ ἀπὸτέλεσμα δημιουργικῆς ἐργασίας τοῦ πνεύματος. Δὲν δύναται νὰ συλλεγῇ ἡ γνώσις ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν. Ἡ ἐμπειρικὴ παρατήρησις μὲς παρέχει μόνον γεγονότα ἐπισημαίνοντα εἰς ψοισμένον τρόπον καὶ χρόνον καὶ οὐχὶ γνώσεις ἀπολύτου κύρους. Τὸ κύρος καὶ ἡ καθολικότης τῆς γνώσεως, διδάσκει ὁ Πλάτων διὰ τῆς ἀναμνηστικῆς θεωρίας, ἀντλεῖται ὄχι ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ πνεύματος. Μέσον δὲ διὰ νὰ ἐξεγείρωμεν τὸ πνεῦμα εἰς ἐγρήγορον εἶναι ἡ διαλεκτικὴ καὶ ἀπορητικὴ ἐρώτησις. Ἄρα ἡ κατ' ἐξοχὴν μέθοδος τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ διάλογος ὡς μέσον διεγέρσεως τῆς ἀπορίας.

Δὲν περιορίζεται μόνον νὰ θέσῃ εἰς ἐνεργητικότητα καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἔρωτα πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος. Κατὰ τὸ δεύτερον στάδιον τῆς χρησιμεύει διὰ νὰ ἐκκαθαρίσῃ τελείως τὸν γνωσιολογικὸν μας ὄριζοντα ἀπὸ πάσαν ὑποθετικὴν προκατάληψιν, ἔστω καὶ ἂν ἐμφανίζεται αὕτη υπερβολικὴ μὲν τὸ κύρος τῆς ἐπιστήμης. Ἐκτός τῆς ἀπορητικῆς ἡ διαλεκτικὴ ἔχει καὶ ἀναίρετικὴν ἀποστολήν. Χρησιμεύει νὰ καθιστᾷ φανερόν τὸν ὑποθετικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν. Οὕτω ὕψεται εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς κριτικῆς τῆς ἐπιστήμης, ἐπιλαμβάνουμένη τῆς ἐξετάσεως τῶν θεμελιῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται αἱ ἐπιστήμαι. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» (510C) ἔχει καταδείξει τὸν ὑποθετικὸν καὶ δογματικὸν χαρακτῆρα τῶν ἐπιστημῶν, λαμβάνων ὡς παράδειγμα τὴν ἀκριβεστάτην τῶν ἐπιστημῶν, τὴν μαθηματικὴν. «Οἱ περὶ τὰς γεωμετρίας καὶ λογισμοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα πραγματευόμενοι, ὑποθέμενοι τὸ τε περὶ τὸν καὶ τὸ ἄριον καὶ τὰ σχήματα καὶ γωνίων τριτὰ εἶδη καὶ ἄλλα τούτων ἀδελφὰ καθ' ἑκάστην μέθοδον, ταῦτα μὲν ὡς εἰδότες ποιησάμενοι: «—θέσεις αὐτὰ, οὐδένα λόγον οὔτε αὐτοῖς οὔτε ἄλλοις ἐπὶ ἀξιοῦσι περὶ αὐτῶν διδόναι ὡς παντὶ φανερόν» (οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν γεωμετρίαν, τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὰ παρόμοια, ἀφοῦ θέσουσι ὡς βάσιν τὴν ἔννοιαν τοῦ περὶ τοῦ καὶ τοῦ ἄριου, τὰ σχήματα καὶ τὰ τρία εἶδη τῶν γωνιῶν καὶ ἄλλας παρομοίας θέσεις ἀναλόγως μὲ τὸ θέμα των, ἀφοῦ λάβωσι ὅλα αὐτὰ ὡς γνωστὰ καὶ ἀφοῦ τὰ θέσουσι ὡς θεμέλια, δὲν φρονοῦσι ὅτι ἀξίζει τὸν κόπον νὰ δώσουσι λόγον περὶ αὐτῶν — τῶν ὑποθετικῶν βάσεων — οὔτε εἰς τὸν ἑαυτὸν τῶν, οὔτε εἰς τοὺς ἄλλους, διότι τὰ θεωροῦσι ὡς φανερὰ εἰς ὅλους). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας αἵτινες ἐπαναπαύονται εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν ἀριθμητικῶν προτάσεων, ἡ διαλεκτικὴ ὑποβάλλει τὰς θεμελιώδεις θέσεις τῶν ἐπιστημῶν εἰς ἐλεγχὸν καὶ ἐξετάσιν καὶ καταδεικνύει τὸν δογματικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Εἶναι ἄρα κριτικὴ ἔρευνα, ἣτις ἔχει ὡς ἀποστολήν «νὰ ἀναίρεσῃ τὰς ὑποθέσεις»

καὶ νὰ ἀνοίξῃ τὴν θέαν πρὸς τὴν «ἀνυπόθετον» πρώτην ἀρχήν. Καταδεικνύει μὲ ἄλλους λόγους ὅτι αἱ ἐπιστήμαι δὲν δύναται ὡς εἶπουν τὴν τελευταίαν λέξιν περὶ τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι ὑπάρχει μία κατὰ γνωσιολογικὴν τάξιν ἱεραρχία τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ὡς καὶ τῶν προεπιστημονικῶν ἀντιλήψεων. Οὕτω ἐργαζομένη ἡ διαλεκτικὴ, ἐκπληροῦ τὴν ἀποστολήν τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως. Μὲς λέγει ποῖαν ἀξίαν ἔχει ἀπὸ ὄντολογικῆς ἀπόψεως ἕκαστον εἶδος τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Τὸ κατωτέρω παρατιθέμενον σχῆμα ἐκφράζει κατὰ τρόπον ἐποπτικόν τὸσα εἶδη γνώσεως διακρίνει ὁ Πλάτων καὶ ποῖαν ὄντολογικὴν ἀξίαν ἀποδίδει εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν:

Κατὰ τὸ σχῆμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» τοῦ 509-511, ὑπάρχουν τέσσαρες βαθμίδες γνώσεως, αἵτινες εἶναι κατὰ σειράν ἐκ τῶν κατωτέρων πρὸς τὰς ἀνωτέρας, ἡ εἰκασία, ἡ πίστις, ἡ διάνοια καὶ ὁ νοῦς. Ἡ εἰκασία ἔχει ὡς ἀντικείμενον τῆς τὰς σκιᾶς, τὰ ἀντικατοπτρίσματα τῶν ἀντικειμένων εἰς τὰ ὕδατα, καὶ ἐν γένει τὰς πάσης φύσεως ἀπεικονίσεις τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Εἶναι ἡ κατωτέρα βαθμὶς τῆς γνώσεως διότι δὲν μὲς παρουσιάζει τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ μὲς βιδεῖ μόνον τὸς εἰκόνας των. Εἰς τὴν εἰκασίαν ἀνάγονται καὶ ὅλα τὰ προϊόντα τῶν λεγομένων καλῶν τεχνῶν, αἱ εἰκόνας τῆς ζωγραφικῆς, τὰ ἀγάλματα, αἱ διὰ λόγων περιγραφαὶ καὶ ἀναπαραστάσεις ἀντικειμένων καὶ γεγονότων. Μίαν δοξασίαν ὑπερῶν αὐτῆς ἱσταται ἡ πίστις ἣτις μὲς παρουσιάζει τὰ ἴδια τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ὅλην τὴν περιοχὴν, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, τῆς φυσικῆς καὶ ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Πλάτων ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοὺς ἐμπειριστὰς καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν, διότι ὁ ἐμπειρισμὸς καὶ ὁ Κάντιος δέχονται ὅτι ἀληθῆς γνώσις εἶναι δυνατὴ μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας. Ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος χαρακτηρίζει τὴν ἐμπειρικὴν γνώσιν οὐχὶ ὡς ἀλήθειαν ἀλλ' ὡς πίστιν. Αἱ δύο κατωτέρας βαθμίδες τῆς πίστεως καὶ τῆς γνώσεως ἀντιστοιχοῦν μὲ τὴν «δόξαν», τὴν ὑποκειμενικὴν δηλαδή ἀντιλήψιν τῶν πραγμάτων, ἀναφέρονται δὲ οὐχὶ εἰς τὸν σταθερὸν κόσμον τοῦ εἶναι, ἀλλ' εἰς τὰ ἀσταθῆ σαυόμενα τῆς γενέσεως καὶ φθορᾶς. Ὑπερῶν τῶν δύο τούτων βαθμίδων ἱσταται ἡ τρίτη, ἣτις ἔχει ὡς ἀντικείμενον τῆς τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας, ἣτις τὴν ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν κλπ. Ἡ σχετικὴ μὲ τὰς ἐν λόγῳ ἐπιστήμας ἐργασία γίνεται κατὰ τὸν Πλάτωνα διὰ τῆς «διανοίας». Ἀσχολούμενοι μὲ τὰς ἐπιστήμας δὲν φθάνομεν εἰς τὰς πρῶτας ἀρχὰς τῶν ὄντων, διότι σταματοῦμεν εἰς τὰς ἀξιωματικὰς προτάσεις τὰς ὁποίας δεχόμεθα ὡς ἀληθεῖς. Πᾶσαι αἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστήμαι εἶναι κατὰ μὴν τὴν βάση των ὑποθετικαὶ κατὰ δὲ τὴν μέθοδόν των δογματικαί. Θέτουσι μερικὰς βασικὰς ἀρχὰς καὶ ἀπ' αὐτὰς προχωροῦν ἀναλυτικῶς πρὸς ἀνακάλυψιν νέων προτάσεων. Οἱ ἐπιστήμονες προεὶτι χειρίζονται ἔννοιαι, τὰς ὁποίας δὲν ὑποβάλλουσι εἰς ἐξετάσιν. Οὕτω π.χ. ὁ μαθηματικὸς ἐργάζεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀριθμοῦ, ὁ φυσικὸς μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς κινήσεως, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τί εἶναι κατ' οὐσίαν τὰ γνωσιολογικὰ ταῦτα ὄργανα ὅτινα χρησιμοποιοῦν. Δὲν βλέπουσι λοιπὸν αἱ ἐπιστήμαι τὰ ἀληθινὰ ὄντα, ἀλλὰ πλησιάζουσι πρὸς αὐτὰ διὰ μέσου διαμέσων ἐννοιῶν καὶ προτάσεων. Διὰ τοῦτο ἡ ἐργασία των δὲν εἶναι ἀπ' εὐθείας νόσις, ἀλλὰ διὲ μέσου ἄλλου τινὸς πλησιάζει πρὸς τὰ νοητὰ «δια - νόσις». Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὁ «διανοούμενος» δὲν βλέπει αὐτὰ ταῦτα τὰ ὄντα, μετὰ τῶν ὄντων αὐτοῦ παρεμβάλλεται ὁ μηχανισμὸς τῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων. Διὰ νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὴν ἐνόρσιον τῶν ὄντων, πρέπει νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὴν διανοήσιν. Τὴν ἀπαιτούμενην ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὴν ἐνόρσιον τὴν ἐπιτελεῖ ἡ διαλεκτικὴ διὰ τῆς ἀναίρεσεως τῶν ὑποθέσεων. Διὰ τοῦ διαλεκτικοῦ ἐλέγχου καταφαίνεται ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ ὑποθέσεις καὶ ὁ ἐν γένει ἐπιστημονικὸς μηχανισμὸς ἔχει σχετικὴν ἀξίαν καὶ δὲν

πρέπει να ἀγκιστρῶμεν εἰς τὸ πλέγμα του. Ὑπόδειγμα ταύτης διαλεκτικῆς ἀναίρεσος μᾶς εἶδεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» του. Ἀπελευθερούμεν οὕτω ἀπὸ τὴν διάγναι, ὑπόμεινα εἰς τὴν τετάρτην βαθμίδα τῆς διὰ τοῦ νοῦ ἐνοράσεως τῶν εἰδῶν καὶ τὸν ἀρχὸν (νόησι). Εἰς αὐτὴν βασιλεύει ἡ ἀπόλυτος ἀλήθεια καὶ ἡ σαφήνεια.

Ἐκ τῆς γενομένης περιγραφῆς ὧν σταθίων δι' ὧν ἡ γνώσις ὑφίσταται εἰς τὴν ἀλήθειαν ἀποφαίνεται ὅτι ἡ πλατωνικὴ γνωσιολογία δὲν δύναται νὰ ταυτισθῆ μετὰ τὴν καντιανήν. Ὡς πρὸς τὸ ἀρχικὸν στάδιον ἐκ τοῦ ὁποῦ ἀφορμᾶται ἡ γνώσις, ἦτο ὡς πρὸς τὴν ἐκασίαν, σημειοῦται συμπτῶσις τὸν ἀντιλήψεων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Καντίου. Καὶ ὁ Πλάτων, τὸσον εἰς τὸ χωρίον τὸ ὅποιον ἀνελύσαμεν, ὅσον καὶ εἰς τὴν περιφρασὴν παραβολῆν τῶν δεσμοτῶν τοῦ σπηλαίου, τὴν ὁποῖαν θέτει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐδόξου βιβλίου τῆς «Πολιτείας» του συμφωνοῦν μετὰ τὸν Καντίον, δεχεται ὅτι κατὰ πρῶτον ὁ ἀνθρώπος ἀντικρύζει σκιῶδες ἐνδείξεις καὶ φαινόμενα. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Καντίος φρονεῖ ὅτι ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ ἴδῃ ἐξερχόμενος τῶν φαινομένων καὶ τῆς ἐμπειρίας τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τῶν ὄντων, ὁ Πλάτων ἐξ ἀντιθέτου δεχεται ὅτι διὰ τῆς διαλεκτικῆς δυνάμεως νὰ ἴδωμεν τὰς ἰδέας, αἵτινες μᾶς παρέχουν γνησίαν ἀποψὴν τοῦ ὄντος ὄντος. Αἱ ἰδέαι κατὰ τὸν Καντίον, εἶναι πλάσματα ἀνευ ὀντολογικῶν ἀντικρυσμάτων, ὅσον δὲ περισσότερο πλησιάζομεν εἰς αὐτὰς τὸσον περισσότερο βυθίζομεθα εἰς τὴν πλεκτάνην τῆς «διαλεκτικῆς ἀπάτης». Τοῦναντίον ὁ Πλάτων φρονεῖ ὅτι αἱ ἰδέαι εἶναι ὄντως ὄντα καὶ ὅτι ἡ διαλεκτικὴ μᾶς πλησιάζει πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἐπομένως ἡ ἐρμηνεία τῆς πλατωνικῆς γνωσιολογίας, καθ' ὃν τρόπον τὴν παρουσιάσει ὁ νεοκαντιανὸς Νάτορπ εἰς τὸ διδύλιον του : «Ἡ περὶ τῶν ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος» (ἑλληνικὴ μετάφρασις Μ. Τσαμαδοῦ σελ. 195 κ.ε.), δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πλατωνικὰ κείμενα καὶ ὑποβάλλει εἰς τὸν Πλάτωνα καντιανὰς ἀντιλήψεις. Ὅταν γράφῃ ὁ Νάτορπ : «Ἡ ἰδέα ὡς μέθοδος, ὡς ἡ μέθοδος τῆς ριζικῆς θεμελιώσεως τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῷ θεμελιώδει νόμῳ αὐτῆς τῆς διανοήσεως, ἰδοὺ ἡ τελευταία λέξις τῆς κατὰ Πλάτωνα Διαλεκτικῆς» (αὐτόθι σελίς 209), παραγνωρίζει ὀλοκληρωτικῶς τὴν ὀντολογικὴν ἀξίαν τῆς ἰδέας καὶ τὴν μεταβάλλει εἰς λογικὴν μέθοδον.

Ἡ διαλεκτικὴ ὡς ἀνατρεπτικὴ μέθοδος ἔχει, ὡς εἶδωμεν, τὴν ἀποσταλὴν νὰ καταδεικνύῃ τὴν ὑποθετικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ νὰ ὠκύνῃ τὴν σκέψιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς νοήσεως. Ἐπομένως ἀποτελεῖ ἀσκήσιν προπαιδευοῦσαν τὸν φιλόσοφον διὰ τὴν θέαν τῶν ἰδεῶν. Ὅπως ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» του μᾶς παρέχει μίαν ὑποδειγματικὴν ἀναίρεσιν τῶν ὑποθέσεων. Ἐξετάζει ὑποθέσεις ἀντιφατικὰς ἀντιτιθεμένας καὶ καταδεικνύει ὅτι ἡ αὐτὴ ὑπόθεσις καταλήγει εἰς ἀντιφατικὰς ἀκολουθίας καὶ ὅτι δύο ἀντιφατικὰς ἀντιτιθεμένας ὑποθέσεις καταλήγουν εἰς τὰς αὐτὰς ἀκολουθίας. Τίθενται δύο ὑποθέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μία εἶναι θετικὴ ἡ δὲ ἕτερα ἀρνητικὴ καὶ συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἴτε εἰς θετικὰς εἴτε εἰς ἀρνητικὰς ἀκολουθίας. Συνοψίζον ὁ Πλάτων τὰ ἐξαγόμενα τῆς διαλεκτικῆς συζητήσεως εἰς τὸ τέλος τοῦ διαλόγου, γράφει : «Οὐκ οὖν καὶ συλλήδην εἰ εἴπομεν, ἔν εἰ μὴ ἔστιν, οὐδὲν ἔστιν, ὀρθῶς ἂν εἴπομεν... εἰρήσθω τοῖων τοῦτο τε καὶ ὅτι, ὡς ἔοικεν, ἔν εἴτ' ἔστιν εἴτε μὴ ἔστιν, αὐτό τε καὶ τᾶλλα καὶ πρὸς αὐτὰ καὶ πρὸς ἄλλα πάντα πάντως ἔστί τε καὶ οὐκ ἔστί καὶ φαίνεται τε καὶ οὐ φαίνεται. (Καὶ γενικῶς λοιπὸν ἴαν ἠθέλωμεν εἶπει, εἴαν δὲν ὑπάρχῃ ἔν, δὲν ὑπάρχῃ τίποτε, ἡ πρότασις αὐτὴ εἶναι ὀρθή. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν καὶ τοῦτο καὶ ὅτι, ὅπως καθίσταται πιθανόν ἀπὸ τὴν συζητήσιν, εἴτε ὑπάρχει εἴτε δὲν ὑπάρχει ἔν, αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔν καὶ τὸ ἄλλα καὶ ἔν σχέσει πρὸς τὸν ἑαυτὸν τους καὶ ἔν σχέσει μετὰ τὰ ἄλλα, ὅλα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως εἶναι καὶ δὲν εἶναι, φαίνονται καὶ δὲν φαίνονται.)

Δὲν χρειάζονται περισσώτερα σχόλια διὰ νὰ καταστή σαφερὸν ὅτι εἰς τὸν «Παρμενίδην» ἐμφανίζεται διὰ πρῶτην φορὰν εἰς τὴν παγκόσμιον φιλοσοφικὴν φιλολογίαν συστηματικῶς ἀναπτυσσομένη ἡ διαλεκτικὴ κίνησις ἐνωίων ἀντιφατικῶν ἀντιτιθεμένων. Τὴν ἀρχὴν τοῦ τοιοῦτου διαλεκτικισμοῦ τὴν εἶχε θέσει, ὡς ἐσημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, ὁ Ἡράκλειτος. Πράκειται περὶ τῆς «διαλεκτικῆς ἀπάτης», τὴν ὁποῖαν ἐχορηγισμοποίησεν ὁ Καντίος εἰς τὰς ἀντινομίας τοῦ καθαροῦ λόγου. Ὁ Ἐγελος ἐξεράσθη μετ' ἐνθουσιασμὸν σχετικῶς μετὰ τὸν «Παρμενίδην». Θεωρεῖ τοῦτον ὡς τὸ πρῶτον ἀπὸ ἱστορικῆς ἀποψεως ἔργον εἰς τὸ ὅποιον «ὁ πεπερασμένος ἀνθρώπινος λόγος ὑφίσταται εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ ἀπολύτου λόγου καὶ πνεύματος».

Διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἀπορητικῆς καὶ διὰ τοῦ διαλεκτικοῦ ἐλέγχου ἀπεσαφηνίσεν ὁ Πλάτων ὀριστικῶς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως. Εἰς τὸν «Θεαίτητον» ὑποβαλὼν εἰς ἀμείλικτον ἐλεγκτικὴν κριτικὴν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ σοφιστοῦ Πρωταγόρου, ὅστις ἐταύτιζε τὴν γνώσιν μετὰ τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν, κατεπόλεμσε τὸν σκεπτικισμόν καὶ τὸν σχετικισμόν. Ἀπέδειξεν ὅτι ἡ γνώσις δὲν δύναται νὰ εἶναι οὔτε αἰσθησις, οὔτε δόξα, διότι ἀμφότερα αὐτὰ οὐδεμίαν σταθερότητα ἔχουν. Ἡ γνώσις εἶναι σταθερὰ καὶ γενικὴ, διότι ἀναφέρεται εἰς τὸν οὐσιαστικὸν καὶ ἀμετάβλητον πυρῆνα τῶν ὄντων. Ἀνυψώμενος ὁ ἀνθρώπος διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς διανοήσεως καὶ τῆς διαλεκτικῆς νοήσεως εἰς τὴν ἐνόησιν τῶν ἰδεῶν, ἀποκτᾷ γνώσιν σταθερὰν, ὑπερμπειρικὴν καὶ ὑπερπροσωπικὴν. Ἡ διαλεκτικὴ δὲν εἶναι μόνον τέχνη ἀναίρετικῆ καὶ ἀρνητικῆ. Παροουσιάζει καὶ τὴν θετικὴν τῆς ὄψιν ὡς μέθοδος ἥτις μᾶς καθοδηγεῖ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως. Μᾶς διδάσκει νὰ διαγιγνώσκωμεν τὰ θετικὰ γνωρίσματα τὰ ὅποια ὑπάρχουν μέσα εἰς τὰ θάρτα ὄντα καὶ νὰ ἀναγνωρίζωμεν εἰς οὐτὰ τὴν παρουσίαν τῆς ἰδέας. Ὁ διαλεκτικὸς ἀντικρύζων τὴν ποικι-

λίαν τῶν δεδομένων, κατορθώνει καὶ συναθροίζει, «συνάγει» τὴν διάχυτον ποικιλίαν εἰς μίαν σταθερὰν ἐνόησιν, ἥτις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλοτε παρὰ ἡ ὄρατὴ ἐμφάνισις τῆς ἰδέας.

Ὁ Διαλεκτικὸς εἶναι «συνωπτικὸς» (Πλ. Πολιτ. 537 C). Ὅταν ἔχῃ π.χ. πρὸ αὐτοῦ πολλὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα ἄτινα ἐμφανίζονται εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του ὡς ὠραία, δύναται νὰ συναγάγῃ ὅλας αὐτὰς τὰς μερικὰς ἐμφανίσεις τῆς ὠραιότητος εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ «καλοῦ». Εἰς τὸν «Φαῖδρον» (265 D) καθορίζεται ἡ σύνωσις τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ διαλεκτικὸς διὰ τῶν ἐξῆς : «Εἰς μίαν τὴν ἰδέαν συνωρώντα εἶναι τὰ πολλὰ καὶ διασπαρμένα, ἴν' ἐν ἑκάστῳ ὀριζόμενος ἔβλων ποτὶ περὶ οὗ ἂν αἰεὶ διδάσκειν ἠθέλη». (Διὰ συνωπτικῆς θεωρήσεως νὰ ἀνάγῃ τὰ εἰς πολλὰ μέρη διασπαρμένα στοιχεῖα εἰς μίαν ἰδέαν, ἴνα δίδω ὀρισμὸν καθιστᾷ σαφερὸν ἐκεῖνο περὶ τοῦ ὁποῦ ἔχει τὴν πρόθεσιν (ὁ διαλεκτικὸς) νὰ μᾶς διδάξῃ). Ὡστε ἡ πρώτη φάσις τῆς ζητήσεως εἶναι ὁ διὰ τῆς συνωπτικῆς θεωρήσεως ὀρισμὸς, ὅστις γίνεται διὰ τῆς ἀναγωγῆς τοῦ ὀριζομένου εἰς μίαν ἰδέαν. Οὕτω π.χ. ἀντικρύζωντες πολλοὺς ἀνθρώπους, ἀναγομθα δυνάμεθ τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ἐργασίας τοῦ διαλεκτικοῦ εἶναι τὸ ἀκόλουθον : «Τὸ πάλιν κατ' εἶδη δύνασθαι τέμνειν, κατ' ἄρθρα, ἢ πέφυκε, καὶ μὴ ἐπιχειρεῖν καταγνῆναι μέρος μηδὲν». (Τὸ νὰ δύναται πάλιν νὰ διαίρῃ κατὰ εἶδη, σύμφωνα μετὰ τὴν φυσικὴν διάθεσιν, καὶ νὰ μὴ ἐπιχειρῇ νὰ κατασυντρίβῃ κανὲν ὀργανικὸν μέρος). Ἡ δεύτερα αὕτη φάσις τῆς διαλεκτικῆς διαδικασίας ἀποτελεῖ τὴν «διαίρεσιν». Εἰς τοὺς τελευταίους διαλόγους του ὁ Πλάτων χρησιμοποιοῖ τὴν διαίρεσιν ὡς μέθοδον ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος.

Δι' αὐτῆς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξιχνύσῃ τὸ πλέγμα τῶν ἰδεῶν ἀσχέτων ἐπὶ τὰ βάσει τῶν ὁποίων ἔχει σχεδιασθῆ καὶ συγκροτηθῆ ὁ κόσμος τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» παρέχει τὴν ἀποδείξιν ὅτι τὸ πλέγμα τῶν σχέσεων τῶν ὁποίας ἀνακαλύπτει ἡ διαίρεσις ἐν τῷ κόσμῳ τοῦτο, ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἀναλόγους συνδυασμοὺς ὀρισματούς εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, αἵτινες εὐρίσκονται πρὸς ἀλλήλας ἐν ἐπικοινωνίᾳ. Ὁ «Σοφιστὴς» μᾶς παρέχει ὑποδείγματα διαίρεσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐκκινουότες ἀπὸ τοῦ ἀνατάτου γένους καταλήγουμεν εἰς τὸ ἔσχατον ἄτομον, εἶδος. Ἀφορμώμενοι π.χ. ἀπὸ τὴν γενικωτάτην ἔνοιαν τοῦ ὄντος καταλήγομεν εἰς τὸ εἶδος, ἄνθρωπος. Πέραν αὐτοῦ κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ἐπιστῆμη δὲν δύναται νὰ προχωρήσῃ διότι ἀρχίζει ἡ περιοχὴ τοῦ ἀπειροῦ. Ὁ Πλάτων ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δεχόμενος ὅτι ἡ ἐπιστῆμη ἀναφέρεται εἰς τὴν γενικότητα καὶ δύναται νὰ προσδιορίσῃ τὰ οὐσιαστικὰ χαρακτηριστικὰ ἐνὸς ὄντος. Δὲν δύναται ὁμῶς νὰ διατυπώσῃ κρίσεις ἀληθείας ἀναφερομένας εἰς τὰ συμβεβηκότα τὰ ὅποια σχετίζονται μετὰ τὴν ατομικὴν ὄψιν καὶ μετὰ τὰ μὴ θεμελιώδη γνωρίσματα τῶν ὄντων.

Ἡ διαίρετικὴ μέθοδος εἶναι ἡ μεθοδολογικὴ ὁδὸς διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ἐξερευνησωμεν τὴν δεδομένην πραγματικότητα. Αὕτη εἶναι κατὰ τὸ μικτὸν ἀπαρτιζομένη ἐκ τῆς ἀνωμίζεως τοῦ ἀπειροῦ καὶ τοῦ πεπερασμένου. Πᾶσα ἐν τῷ κόσμῳ τοῦτο ὑπάρχουσα ἀντικειμενικὴ οὐσία εἶναι ἐμκτὴ καὶ γεγεννημένη, παρήχθη ἐκ μίξεως κατὰ τὴν γενετικὴν διαδικασίαν. Εἰς τὸν «Φίληδρον» εἶθα ἐξετάσει τὴν συγκεκριμένην πραγματικὴν διακρίνομεν ὡς παράγοντες συντελούσας διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν τῆς, τὸ «ἀπειρον», τὸ «πεπερασμένον», τὸ «μικτόν» καὶ ἡ «αἰτία τῆς μίξεως». Ἡ μίξις τοῦ ἀπειροῦ καὶ πεπερασμένου καταλήγει εἰς ἐγένεσιν, εἰς οὐσίαν, ἦτοι εἰς γενετικὴν διαδικασίαν, ἥτις ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐμφάνισιν ἐνὸς συγκεκριμένου ὄντος. Εἰς τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα ἀνευρίσκεται κλιμάκιωσις ἀξίων, ἥτις ὡς ὑψίστην ἀξίαν ἀναγνωρίζει τὸ «μέτρον», μετὰ τοῦτο ἐπακολουθεῖ ἡ ἀναλογία καὶ τὸ κάλλος. Εἰς τὴν τρίτην θέσιν τίθεται ἡ «φρόνησις», εἰς τὴν τετάρτην ἡ «ἐπιστῆμη» καὶ εἰς τὴν πέμπτην καὶ τελευταίαν ἡ «ἡδονή». Τοιοῦτοτρόπως διὰ τῆς διαίρετικῆς διερευνήσεως μᾶς δίδει ὁ Πλάτων καὶ ἀπὸ ὀντολογικῆς καὶ ἀπὸ ἀξιολογικῆς ἀποψεως καθαρῶς ἐν ἑραρχικῆν τάξιν ἰσχύουσαν ὡς πρὸς τὴν ἐγκοσμίαν αἰσθητὴν πραγματικότητα.

Διαλεκτικὴ καὶ Ἔρως

Εἰς τὸν Πλάτωνα ἡ διαλεκτικὴ οὐδέποτε ἐκφυλίσθη εἰς ἐνωιαλογικὴν ὀρθολογιστικὴν λογοκοπίαν. Ὁ πλατωνικὸς διάλογος συνοδεύεται πάντοτε ἀπὸ ἰσχυρὰν συναισθηματικότητα. Διὰ τοῦ διαλόγου ἀναρριπίζεται μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ἡ δύναμις τοῦ ἔρωτος, ἥτις ὄθει τὸν διαλεγόμενον εἰς τὴν θέαν τοῦ ἀληθοῦς. Συγχρόνως ἡ διαλεκτικὴ ἐξέτασις τοῦ αὐτοῦ προβλήματος συντελεῖ, ὥστε οἱ διαλεγόμενοι νὰ συνδεθῶν εἰς κοινότητα, ἥτις ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ἐπομένως ὁ πλατωνικὸς ἔρως ἐμφανίζει δύο κατευθύνσεις : Ἀφ' ἐνὸς μὲν εἶναι ἡ διὰ δεσμῶν εἰλας σύνδεσις τῶν διαλεγόμενων, ἀφ' ἑτέρου δὲ δυναμικὴ τάσις προχωρήσεως πρὸς τὴν θέαν τῶν ἰδεῶν. Ἡ πλατωνικὴ ἀνάμνησις εἶναι οαινωμένη κατὰ τὸν Πλάτωνα ἐρωτικόν. Πράγματι καὶ εἰς τὰς κοινὰς ἐρωτικὰς σχέσεις οἱ ἀνθρώποι διλοιοῦν πάντοτε περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως. Τὸ ἐρωτικὸν φαινόμενον εἶναι ἀβυσσοπτόν ἀνευ μνήμης. Τὸ νὰ μὴ ἀγαπᾶμεν ἐν πρόσωπον εἶναι ταυτοῦση μετὰ τὸ λησμονεῖν του. Ἡ ἀνάμνησις τῶν ἰδεῶν προέρχεται ἐκ τῆς ἐρωτικῆς σχέσεως τὴν ὁποῖαν συνήμμε μετὰ αὐτὰς ἡ ψυχὴ, ὅταν διατρίβουσα εἰς τὴν οὐρασίαν περιοχὴν τὰς εἶχεν ἀντικρύσει. Ἡ παρουσία τῆς ἰδέας εἰς τὴν ψυχὴν διὰ τῆς ἀναμνήσεως, εἶναι παρουσία κατὰ βάσιν «ἐρωτικῆ». Ἡ ἰκανότης τοῦ διαλεκτικοῦ νὰ διακρίνῃ τὰς ἰδέας δὲν εἶναι γεγονός καθαρῶς λογικόν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ ἀ-

ναμνηστικόν - ἐρωτικόν: «Δεῖ γὰρ ἀνθρώπων συνίεναι κατ' εἶδος λεγόμενον, ἐκ πολλῶν ἰδῶν αἰσθήσεων εἰς ἓν λογισμῶ συναιρουμένων· τούτο δ' ἐστὶν ἀνάμνησις ἐκείνων ἃ πατ' εἶδεν πρῶτον ἡ ψυχὴ συμπερυσθεῖσα Θεῷ καὶ ὑπερβούσα ἃ νῦν εἶναι φαιεν καὶ ἀνοήτως εἰς τὸ ἄν ὄντως. Δι' ὃ γὰρ δικαίως μόνη πτεροῦται ἡ τοῦ φιλοσόφου διάνοια· πρὸς γὰρ ἐκείνους ἐστὶ, πρὸς ὅσπερ Θεὸς ὄν· Θεὸς ἔστι» (Φαῖδρ. 249 Β) (Διότι πρέπει ὁ ἀνθρώπος νὰ καθοδηγῆ τὴν νόησιν τοῦ λαμβάνων ὡς πρότυπον τὸ λεγόμενον εἶδος, τὸ ὁποῖον, ἂν καὶ ἔρχεται ἀπὸ πολλὰς αἰσθήσεις, συνενώνεται διὰ τοῦ λογισμοῦ εἰς ἐνότην. Τούτο δὲ εἶναι ἀνάμνησις ἐκείνων τὰ ὁποῖα κάποτε εἶδεν ἡ ψυχὴ μὰς ἀκολουθήσασα τὴν πορείαν τοῦ Θεοῦ καὶ καταφρονήσασα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα νομίζομεν εἰς τὴν ἐδῶ ζωὴν μὰς ὡς ὑπαρκτά, ἀφοῦ ὕψωσε τὸ δῆλημα τῆς εἰς τὸ ἄν ὄντως. Διὰ τοῦτο λοιπὸν δικαίως μόνη ἡ διάνοια τοῦ φιλοσόφου ἀποκτᾷ πτερά διότι διατρίβει πλησίον ἐκείνων τῶν ἄν ὄντων κοντὰ εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχων ὁ Θεὸς ἀποκτᾷ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς θεότητος). Ἡ διαλεκτικὴ ἐπομένως εἶναι λειτουργία δι' ἧς ἐνθμεῖται κινούμενος ὑπὸ ἔρωτος ὁ φιλόσοφος τὸ δῆμα τῶν ἰδῶν. Ἡ φιλοσοφία εἶναι φιλία, καὶ ἔρως πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὄντα πλησίον τῶν ὁποῖων διατρίβει ὁ Θεός, δηλαδὴ πρὸς τὰς ἰδέας. Ὁ ἔρως εἶναι ὁ σύνδεσμος, ὅστις συνδέει τὴν ψυχὴν μὲ τὰς ἰδέας καὶ μὲ τὸ ἄν. Διὰ τοῦτο, χαρακτηρίζεται ὡς κίνησις πρὸς τὸ ἀληθινὸν ἄν ὄν ἢ ἀπορεύσασθαι τοῦ ἄν ὄντος. Ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ λαμβάνει τὴν πρώτην ὥησιν ἡ ψυχὴ διὰ νὰ ἐνθυμηθῆ τὰς ἰδέας, ὁ ἔρως ἐνθυμώμενος τὴν μνήμην τῆς καὶ τὴν βοηθεῖ διὰ νὰ ἀνέλθῃ τὴν κλίμακα, ἧτις ἀγεί ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον εἰς τὸν νοητὸν. Τούτ' ἀναβαθμῶς μίαν τοιαύτη ἀναβάσεως μὰς περιέγραψεν ἀριστοτεχνικῶς ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον» λαμβάνων ὡς παράδειγμα τὴν ἰδέαν τοῦ κάλλους. «Τούτο γὰρ δὴ ἐστὶ τὸ ὄρθον ἐπὶ τὰ ἐρωτικὰ ἵεναι ἢ ὑπὸ ἄλλου ἀγεσθαι, ἀρχόμενον ἀπὸ τῶνδε τῶν καλῶν ἐκείνου ἐνεκα τοῦ καλοῦ ἀεὶ ἐπανίεναι, ὡς περ ἐπαναδαμῶς χρώμενον, ἀπὸ ἐνὸς ἐπὶ δύο καὶ ἀπὸ δύο ἐπὶ πάντα τὰ καλὰ σώματα, καὶ ἀπὸ τῶν καλῶν σωμάτων ἐπὶ τὰ καλὰ ἐπιτηδεύματα, καὶ ἀπὸ τῶν καλῶν ἐπιτηδεύματων ἐπὶ τὰ καλὰ μαθήματα, ἕως ἀπὸ τῶν μαθημάτων ἐπ' ἐκεῖνο τὸ μάθημα τελευτήσῃ, ὃ ἐστὶν οὐκ ἄλλου ἢ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ καλοῦ μάθημα καὶ γινῶ αὐτὸ τελευτῶν ὃ ἐστὶν καλόν» (Συμπ. 211 C) (Διότι αὐτὸς εἶναι ὁ ὁρθὸς δρόμος νὰ προχωρῆ κανεὶς ὁ ἴδιος εἰς τὰ ἐρωτικὰ ἢ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἄλλου. Νὰ ἀρχίξῃ δηλαδὴ ἀπὸ τὰς ἐν τῇ παρόντι κόσμῳ εὐρισκόμενας ὁμοιότητες καὶ ἔχων ὡς τελικὴν ἐπιδίωξιν τὴν ὁμοιότητα, ἧτις εὐρίσκειται εἰς τὸν (ὑπερβατικὸν) ἐκείνον κόσμον νὰ ἀνιμωμένῃ διαρκῶς, χρησιμοποιῶν ὡς βῆμα ἀπὸ τὸ ἐν ὥραϊον σῶμα εἰς τὰ δύο ὥραϊα σώματα, καὶ ἀπὸ τὰ δύο εἰς πάντα τὰ ὥραϊα σώματα, καὶ ἀπὸ τὰ ὥραϊα σώματα εἰς τὰς ὥραϊας ἐνασχολήσεις εἰς τὰ ὥραϊα μαθήματα, ἕως ὅτου φθάσῃ τελικῶς ἀφορμώμενος ἀπὸ τὰ ὥραϊα μαθήματα εἰς ἐκεῖνο τὸ μάθημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀναφέρεται εἰς ἄλλο μάθημα, ἀλλὰ εἶναι μάθημα τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἀντικείμενον τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς τὸ ἴδιον τὸ ὥραϊον, καὶ ἕως ὅτου ἀποκτήσῃ ἐν τέλει τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ καθαυτοῦ ὥραϊοῦ, δηλαδὴ τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ). Ἡ ἀνάβασις ἀρα ἧτις μὰς ὕψωνε εἰς τὴν αὐτοπροσώπων ἐνατένισιν τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ (ὥραϊοῦ) διατρέχει τέσσαρας βαθμίδας. Ἡ πρώτη βαθμὶς εἶναι ἡ ἐπίγνωσις τοῦ φυσικοῦ καὶ σωματικοῦ καλοῦ· ἡ δεύτερα εἶναι τὸ νὰ ἴδωμεν τὴν ἠθικὴν ὁμοιότητα. Τρίτον στάδιον εἶναι τὸ τῆς γνωσιολογικῆς ὁμοιότητος καὶ τὸ τέταρτον ἡ ἐνόησις τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ ἀππλλαγμένου ἀπὸ κάθε ἀντιπροσώπου. «Ὅταν ὕψωθῇ κανεὶς εἰς τὸ τέταρτον στάδιον τότε βλέπει «τὸ πολὺ πέλμας τοῦ καλοῦ, ἀντικρῶς ὀλόκληρον πέλμας ὁμοιότητος καὶ γεννὰ πολλοὺς καὶ καλοὺς λόγους καὶ μεγαλοπρεπεῖς καὶ διανοήματα ἐν φιλοσοφίᾳ ἀφθόνως» (πολλοὺς καὶ ὥραϊους καὶ μεγαλοπρεπεῖς λόγους, καὶ διανοήματα μὲσα εἰς μίαν ἀνεξάντητον ἐρωτικὴν ἐπιδίωξιν τῆς σοφίας). Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ φιλοσοφία, δὲν εἶναι ἐπὶ ἄλλοκοτικὴ ἐνασχόλησις. Τὸ ὁμοίως χαρακτηριστικὸν συνίσταται εἰς τὸ εἶναι «φιλία» τῆς σοφίας ἐρωτικὴ ἐπιδίωξις ἔχουσα ὡς τέμας τῆς τῆς σοφίας. Ἀλλ' εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως λόγῳ τῆς πεπερασμένης τῆς ὑποστάσεως, ἔγκειται νὰ μὴ γίνεταί ποτε κάτοχος τῆς σοφίας. Μόνον ὁ Θεὸς εἶναι σοφός. Ἡ κατοχὴ τῆς σοφίας εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον διαρκῆς καὶ συνεχῆ κίνησις πρὸς τὴν σοφίαν, διαρκῆς, ἀτελεύτητος καὶ ἀκοίμητος ἔρως.

Δὲν εἶναι δεδομένον εἰς ἄλλους τοὺς ἀνθρώπους νὰ διακρίνουν διὰ τὰ στάδια καὶ νὰ ὑψοῦνται εἰς τὴν ἐνόησιν τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ. Τὸ ἄρθρον τῆς γήινης ὑποστάσεως σταματᾷ πολλοὺς ἐκ τῶν θνητῶν εἴτε εἰς τὸ στάδιον τῆς λατρείας τῆς σωματικῆς ὁμοιότητος, εἴτε εἰς τὴν βαθμίδα τῆς ἠθικῆς καὶ γνωσιολογικῆς ὁμοιότητος. Ἡ κατωτέρα βαθμὶς εἶναι ὁ σωματικὸς ἔρως, ὅστις ζητεῖ νὰ γίνῃ μέτοχος τῆς ἀθανασίας διὰ τῆς γεννήσεως. Ἡ θνητὴ ὑπάρξις καταλαμβάνομένη ἀπὸ ἀγνοίαν ἐνώπιον τοῦ θανάτου, ζητεῖ νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τὸ ἐκθυνηστικὸν ἀφύσισα σωματικῶς ἀπογόνους. Ἐνίστη ὑπερσχεῖς ὀλοκληρωτικῶς τὸ γήϊνον στοιχεῖον καὶ τότε ὁ ἔρως ἐκφυλίζεται εἰς τὴν θάνατον ἡδυπαθείαν τῆς Πανδύμου Ἀφροδίτης. Τούτο ἀποτελεῖ ἐκτροπὴν καὶ κατάπτωσιν εἰς τὴν σκοτεινὴν περιοχὴν τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς ὕδρωτος. Ὁ ἀληθὴς ἔρως μεταξὺ δύο ψυχῶν εἶναι ὁ στηριζόμενος εἰς τὴν κοινὴν ἀγάπην ἐνὸς καινοῦ ἰδεώδους εἰς τὸ ὁποῖον συνιστῶνται αἱ δι' ἔρωτος συνδεόμενα ψυχὰ.

Ὁ Πλάτων ἐπιθυμῶν τὴν ἐκτροπὴν τοῦ ἔρωτος, εἰς ἃν ὁδηγεῖ ἡ ἐπιδίωξις ἀπλῆς ἡδυπαθείας, Κατενόησεν ὅτι ἡ γνήσια ἐρωτικὴ σχέση εἰς σπουδαίεται μόνον ἐπὶ τῇ βῆμα κοινῶν ἰδεῶν. Εἰς τὸν «Φαῖδρον» τοῦ ὑπεδύλωσε τὴν ἀλήθειαν

αὐτὴν χρησιμοποιήσας πρὸς ἔκφρασιν τῆς τὸν μῦθον. Εἰς τὸν οὐράνιον τόπον οἱ θεοὶ προεξάρχοντες τοῦ Διὸς, διεξέρχονται διὰ τοῦ οὐρανοῦ θάλου θεάμενοι τὴν λάμψιν, ἣν ἐκπέμπουσιν αἱ εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον ἐνοικοῦσαι ἰδέαι. Αἱ ψυχὰ ἀκολουθοῦν ἐκάστην κατὰ τὰς προτιμήσεις τῆς εἰς τὴν πομπήν, τὴν ὁδηγομένην ὑπ' ἐκάστου τῶν θεῶν. Ὅταν ἐκπίπτουν εἰς τὸν γήϊνον κόσμον, αἱ ψυχὰ, διατρίβουσαι τὴν ἀνάμνησιν ἐκείνων τῶν θεαμάτων, προσποθοῦν νὰ διαμορφώσουν τὴν ζωὴν τῶν κατὰ τὸ παράδειγμα ἐκείνου τοῦ θεοῦ, τὴν πομπὴν τοῦ ὁποῖου εἶχον ἀκολουθήσει κατὰ τὰς οὐρανόσους διαδρομὰς. Ἐκλέγουσιν δὲ καὶ τοὺς φίλους τῶν συμφυρῶν πρὸς τὴν προτιμήσιν τῶν αὐτῶν. Οἱ ἀκολουθήσαντες π.χ. τὴν πομπὴν τοῦ Διὸς, ἀναζητοῦν φίλον, ὅστις νὰ εἶναι ἡγεμονικὸς καὶ φιλόσοφος κατὰ τὴν φύσιν. Οἱ ἀκολουθήσαντες τὸν Ἄρη ἐπιζητοῦν νὰ συνδέωνται διὰ φιλίας μὲ ἀνθρώπους πολεμικοὺς. Ὅστε ἡ γνήσια ἐρωτικὴ σχέση δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐπιδίωξεως ἡδονῆς ἀλλὰ θεμελιώται ὑπὸ τῆς ἀναγνωρίσεως μίαν ὁρισμένην ἀξίαν, ὡς ὑπερκοίσεως ἀπὸ ἄλλας τὰς ἄλλας. Τοιοῦτοῦτος ἡ ἐρωτικὴ κοινωνία εἶναι συγχρόνως καὶ κοινωνία ἰδεῶν. Καὶ αὐτὴ ἡ πολιτικὴ κοινότης, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι σύνδεσμος συγκροτούμενος ἐκ τῆς κοινῆς ἀναγνωρίσεως πνευματικῶν ἰδεῶν.

Διὰ τῆς περὶ ἔρωτος θεωρίας ὑπερνήκησεν ὁ Πλάτων τὰ στενὰ ὄρια τῆς λογικοκρατίας καὶ ὑπεγράμισε τὴν ἄξιν τῶν ὁποίων κέκτηται ἡ ἄμεσος διὰ τὸ συναισθηματικὸν ἀντίληψις τῆς πραγματικότητος. Κατάρθωσε νὰ συνδυάσῃ ἰσχυροτάτην λογικὴν διανόσιν πρὸς ἔννοιον καὶ διαισθητικὴν ἐνατένισιν. Εἶναι συγχρόνως μέγας ἐπιστήμων, χωρὶς ἡ ἐπιστημονικότης νὰ παραβλάπῃ τὴν ἄμεσον συναισθηματικὴν κατανόσιν. Ἐκ τῶν φιλοσόφων τῶν νεωτέρων χρόνων ἀνάλογα χαρίσματα ἐμφανίζει ὁ Σπινόζας καὶ περισσότερο ὁ Πασκάλ. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σπινόζα εὐρίσκωμεν κυριαρχούσας δύο τάσεις: ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπιδιώκεται νὰ ἐξηγηθῇ ὁ κόσμος διὰ τῆς γεωμετρικῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξαιρεται ἡ σημασία τοῦ νοητικοῦ ἔρωτος (ἄμορ ἰντελλεκτουάλις) ὡς ἐνεργήματος, ὅπερ στρέφει τὴν ψυχὴν μὰς πρὸς θεῖον ἄν. Ὁ Πασκάλ, μέγας καὶ αὐτὸς μωθιατικὸς, ὅπως καὶ ὁ Πλάτων, δεχεται ὅτι ὑπάρχει μίαν ἰδιαίτην φύσεως ἄμεσον συναισθηματικὴν κατανόσιν, ἡ «λογικὴ τῆς καρδίας». Ἐκ τῶν συγχρόνων μὰς φιλοσόφων, ὁ Μόξ Σέλερ καὶ ὁ Νικολάϊ Χάρτμαν ὑπεστήριξαν ὅτι διὰ τὸν θμικὸν συγκινησιακὸν ἐνεργημάτων ἐρῶνεται ὁ ὄντολογικὸς ὀρίζων καὶ ἀποκαλύπτεται ὁ ἰδεώδης κόσμος τῶν ἀξίων.

Φυσικὴ κοσμολογία

Τὰς περὶ φυσικῆς κοσμολογίας πλατωνικὰς ἀντιλήψεις εὐρίσκωμεν εἰς τὸν διάλογον «Τίμαιον», ὅστις ἐγράφη, ὅταν ὁ Πλάτων εἶχεν ὑπερβῆ τὸ ἐδδομνηστικὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του. Ἀπετέλει τὸν πρώτον διάλογον μίαν τριλογία, διότι μετὰ τούτου ἐσχεδιάζειν ὁ Πλάτων νὰ γράψῃ δύο ἀκόμη διαλόγους, τὸν «Κριτίαν» καὶ τὸν «Ερμιοκράτην». Ἐκ τοῦ δευτέρου ἐπρόφθετο νὰ γράψῃ ἐν μόνον μικρὸν μέρος εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφεται ἡ μυθικὴ ἵστος «Ἀτλαντῆς», ἧτις κατεκλύσθη ὑπὸ τῶν ὕδατων καὶ τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι, ἐπιδρομῶντες κατὰ τὸν Ἀθηνῶν εἰς τοὺς παναρχαίους χρόνους, ἀπεκράυσθησαν. Εἰς τὸν «Ερμιοκράτην» προτίθετο ὁ Πλάτων νὰ περιγράψῃ πρὸς ἀπὸς ἐδημιουργήσῃ ἐκ νέου ἐν Ἑλλάδι πολιτισμὸς καὶ νὰ παράσῃ ὑποδείξειν διὰ μίαν μελλοντικὴν ἀνακαίνισιν του. Εἰς τὸν «Τίμαιον» μὲν παρέχει μυθικὴν περὶ τῆς κοσμολογίας διήγησιν ἐξιστορῶν πρὸς ὁ Δημιουργός, ἀποβλέπων εἰς τὰς ἰδέας, ἐδημιούργησε τὸν ὄρατον κόσμον. Καίτοι ἡ ἐξιστορήσις γίνεται ἐντὸς μυθολογικοῦ πλαισίου, παρέχονται ἐπιστημονικὰ ἐξηγήσεις περὶ τῆς συστάσεως τῶν ἄν ὄντων, στηριζόμενα κυρίως ἐπὶ τῶν μαθηματικῶν ἀναλογιών. Ἐπομένως ἀποτελεῖ ὁ διάλογος οὗτος τὴν πρώτην συστηματικὴν ἀπόπειραν νὰ δοθῇ ἐπιστημονικὴ ἐξηγήσις τῆς συγκροτήσεως τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος.

Ὁ Δημιουργὸς χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν κοσμοποιῶν δύο στοιχεῖα, ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ «ταῦτόν καὶ ἄμερως», ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ «μεριστόν καὶ θάτερον», ὅπερ συμπίπτει μὲ τὴν ὕλην. Λόγῳ τῆς τοιαύτης ἀναμίξεως, ἡ γένεσις τοῦ κόσμου εἶναι ἀνάμικτος, λαβούσα σύστασιν ἐκ τοῦ νοῦ καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης. Διὰ τοῦτο πρὸς ἐξηγήσιν τοῦ κόσμου μὰς χρειάζονται δύο αἰτία, ἐξ ὧν τὸ ἓν εἶναι «εἶσιον», τὸ δὲ ἄλλο «ἀναγκαῖον». Ἄρα ὁ κόσμος δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μόνον τεολογικῶς, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ παράσχωμεν καὶ μηχανικὴν αὐτὸ ἐξηγήσιν. Ἡ τεολογικὴ τάξις προέρχεται ἀπὸ τὸν νοῦν, ἡ δὲ μηχανικὴ αἰτιότης, ἐπὶ ἀναγκαῖον, προέρχεται ἐκ τῆς τυφλῆς ἀντιστάσεως τῆς ὕλης. Ταῦτην χαρακτηρίζει ὁ Πλάτων ὡς «ἐκμαγεῖον», ἧτις ὡς πλαστικὸν ὕλικόν, δυνάμενον νὰ λάβῃ διὰ κατεργασίας οἰανδήποτε μορφήν. Εἶναι διὰ τὴν γένεσιν «ὑποδοχὴ καὶ τὴν» κατὰ δηλαδὴ, τὸ ὁποῖον, ὑποδεχόμενον ἐν αὐτῷ τὴν μορφήν, παράγει τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ διατρέφει. Ὅμιλῶν περὶ τοῦ αὐτοῦ στοιχείου κατωτέρω, φαίνεται νὰ τὸ ταυτίζῃ μὲ τὸν ἄν ὄν. «Τρίτον δ' αὖ γένος ἐν τῷ τῆς χώρας ἀεὶ, φθορῶν οὐ προσδεχόμενον, ἔδρον δὲ παρέχον ὅσα ἔχει γένεσιν πᾶσιν αὐτῷ δὲ μετ' ἀναίσθησιν ἀπτόν λογισμῶν τιμὴν» (ἘΤίμ. 52 β). (Τοῖτον γένος εἶναι ὁ χώρος, ὅστις δὲν ἐπιδέχεται φθοράν, παρέχει δὲ τόπον εἰς πάντα ὅσα ἔχουν γένεσιν, γίνεται δὲ ἀντιληπτός χω-

θεών, εκάστη κατά τὰς προτιμήσεις της. Ἡ ἔκλογη, τὴν ὁποῖαν κάμνει ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν χρόνον τῆς προϋπαρξείας της, καθορίζει καὶ τὴν ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ μοῖραν της. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συμφωνεῖ ὁ Πλάτων μετὰ τὸν Κάντιον. Ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου καθορίζεται ἀπὸ ἐλευθέραν ἐκλογὴν ἐπιτελουμένην κατὰ τὸν πρὸ τῆς πτώσεως εἰς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον θίον τῆς ψυχῆς. Καὶ ὁ Κάντιος διδάσκει ὅτι ὁ ἐμπειρικός χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐπιγένημα τοῦ νοητοῦ χαρακτήρος ὃν κέκτηται ὁ ἀνθρώπος ὡς πολίτης τοῦ νοητοῦ κόσμου.

Ἠθικὴ φιλοσοφία.

Αἱ περὶ ἠθικῆς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος στηρίζονται ἐπὶ τῶν ὀντολογικῶν περὶ ἀγαθοῦ διδασκαλιῶν του. Προορισμός ἐν τῇ ζωῇ εἶναι νὰ τεινωμεν πρὸς τὴν ὑψίστην ἰδέαν, πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἀπὸ τῆς ἀπάειας τῆς πορείας πρὸς τὸ ἰδανικὸν τοῦτο τέρας, ἐπιβάλλεται ἡ φυγὴ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Εἰς τὸν «Θεαίτητον» (176 Α) ἐρμηνεύεται τὸ νόημα ὁπερ ἀποδίδει ὁ Πλάτων εἰς μίαν τοιαύτην φυγὴν: «Ἄλλ' οὐτε ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατόν, ὡ Θεόδωρε, ὑπεναντίον γάρ τι τῷ ἀγαθῷ ἀεὶ εἶναι ἀνάγκη, οὐτ' ἐν θεοῖς αὐτὰ ἰδρῦσθαι, τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε πόν τῶν περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης. Διὸ καὶ πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθένδε ἐκείσε φεῦγειν ὅτι ταχίστα. Φυγὴ δὲ ὁμοίως θεῶ κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίως δὲ δίκαιον καὶ δσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι» (Ἄλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν, ὡ Θεόδωρε, νὰ ἐξαφανισθοῦν τὰ κακὰ, διότι ἀναγκαστικῶς ὑπάρχει κάτι ἀντίθετον μετὰ τὸ ἀγαθόν. Τοῦτο (τὸ κακόν) δὲν ἔχει ἐγκαθιδρυθῆ εἰς τὸν κόσμον τῶν θεῶν, ἀλλ' ἀναγκαστικῶς περιτρέχει γύρω ἀπὸ τὴν θνητὴν φύσιν καὶ γύρω ἀπὸ τὸν ἐμπειρικὸν αἰσθητὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ καταβάλωμεν προσπάθειαν νὰ συγκύμεν ἀπὸ τὸν ἐδῶ κόσμον πρὸς ἐκεῖνον τὸν κόσμον ὅσον γίγεται ταχύτερον. Ἡ φυγὴ δὲ εἶναι ὁμοίως μετὰ τὸν θεόν κατὰ τὸ μέτρον τοῦ δυνατοῦ. Ὅμοίως δὲ μετὰ τὸν θεόν εἶναι νὰ γίνῃ καιεὶ δίκαιος καὶ δσιος καὶ συγχρόνως νὰ ἀποκτήσῃ καὶ φρονήσιν, δηλαδὴ ἰκανότητα νὰ κατανοῇ τὰ δντα). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Πλάτων λέγων φυγὴν δὲν ἐννοεῖ ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ κόσμου δι' αὐτοκτονίαν ἢ δι' ἀποουγίαν τῆς ἐν κοινωνίᾳ ζωῆς. Εἰς τὸν «Φαίδωνα» ρητὴς ἀποδοκιμάζεται ἡ αὐτοκτονία, χαρακτηριστικῶς ὡς λιποταξία καὶ παράβασις θείας ἐντολῆς: «Ἐν τινι φρουρᾷ ὄμεν οἱ ἄνθρωποι καὶ οὐ δεῖ δὲ ἐαυτὸν ἐκ τεύτης λθεῖν οὐδ' ἀποδιδράσκειν» (625). «Ἐγομεν τοποθετηθῆ οἱ ἄνθρωποι κάπου ὡς φρουραὶ καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀκαλλᾶσμεν ἀπ' αὐτὴν τὸν ἐαυτὸν μας οὔτε νὰ λιποτακώμεν». Ἡ φυγὴ εἶναι προσπάθεια νὰ ὁμοιωθῶμεν μετὰ τὸν θεόν, ἢ τοιαύτη δυνως ὁμοίωσις ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς ἀποκτήσεως τῶν ἀρετῶν, τῆς δικαιοσύνης, δσιότητος καὶ φρονήσεως. Ὁ κοινωνικός χαρακτήρ τῶν ἐν λόγῳ ἀρετῶν μᾶς ἐπιβάλλει νὰ κρατήσωμεν τὴν θέσιν εἰς ἣν ἐτάχθημεν ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ πολιτείᾳ καὶ νὰ ἀγωνισθῶμεν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἀρετὴ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς τελειοποίησις τῆς ψυχικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη δὲ ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς συμμετρικῶν ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ διὰ τῆς ἐναρμονισέως τῶν εἰς κοινὴν συνεργασίαν καὶ δυνόσιν. Διὰ τοῦτο ἡ ἐνιαία ἀρετὴ ὑποδιακρίεται εἰς εἶδη ἀνασφαιόμενα εἰς ἐκάστην τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Ἡ σοφία εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ λογιστικοῦ, ἡ ἀνδρεία τοῦ θυμοειδοῦς καὶ ἡ σωφροσύνη τοῦ ἐπιθυμητικοῦ. Ὡς ἀρετὴ ἐνοποιούσα καὶ ἐναρμονίζουσα τὰς τρεῖς ρηθείσας ἀρετὰς θεωρεῖται ἡ δικαιοσύνη. Αἱ τέσσαρες αὗται ἀρεταὶ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀξιοποίησιν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ τὴν ἐναρμόνισίν τῶν. Ἡ γενικώτερα ἐκ τούτων εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης, διότι αὕτη ἐνοποιεῖ τὰς λοιπὰς τρεῖς. Διὰ τοῦτο αὕτη καταλαμβάνει ἐξαιρετικὴν θέσιν μετὰ τῶν ἄλλων καὶ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς συμπεριλαμβανούσα ἀπάσας τὰς λοιπὰς. Ὅτι εἶναι διὰ τὰς ὑπόλοιπας ἰδέας τὸ ἀγαθόν, τὸ αὐτὸ εἶναι διὰ τὰς τρεῖς ἀρετὰς καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον διὰ νὰ στηριχθοῦν πᾶσα ἄλλη ἀρετὴ καὶ ὁ κοινωνικός βίος τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο ἐπ' αὐτῆς ἐστήριξεν ὁ Πλάτων καὶ τὴν θεμελίωσιν τῆς πολιτικῆς κοινότητος.

Ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἡ πλατωνικὴ ἠθικὴ τυγχάνει διανοσηριαρχικῆ, ἐπειδὴ ὑπολαμβάνει τὴν ἀρετὴν ὡς γνώσιν. Ἄλλ' ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω εἰς τὸ περὶ τοῦ Σωκράτους κεφάλαιον, γνώσις εἰς τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν σημαίνει τὴν ἐνόησιν καὶ συναισθηματικὸν ταυτισμὸν τοῦ γινωσκόντος μετὰ τὸ γινωσκόμενον. Ἐκεῖνος ὅστις κατανοεῖ καὶ ζῆ τὸ δίκαιον, λέγει ὁ Πλάτων, ἀναγκαστικῶς καθίσταται δίκαιος, διότι ἡ ὑπαρξίς του ταυτίζεται μετὰ τὴν δικαιοσύνην. Ἐπὶ πλεόν ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἀρετῆς στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἀνασθηματικῆς ἀσφοραεῖς εἰς τὰς ἰδέας εἶναι φαινομένων συναισθηματικὸν καὶ ἐρωτικόν. Διὰ νὰ γίνῃ καιεὶ ἐνάρετος ἀφίλει κατὰ τὸν Πλάτωνα νὰ ἀγαπήσῃ ὡς ἐμμανῆ ἐραστής τὴν ἀρετὴν. Ἡ ἐκ ταύτης ἐκπαρευομένη λάμπρις, μᾶς λέγει εἰς τὸν «Φαίδωνα», γεννᾷ εἰς τὴν ψυχὴν ἀνεξέλεειπτον ἐρωτα, ὅστις παρακίει «τὴν ἐκπεσοῦσαν ψυχὴν νὰ ἀναλάβῃ διὰ τῆς ἀρετῆς τὸ ἀρχαῖον τῆς κάλλος».

Πολιτικὴ φιλοσοφία.

Ὅλιγοι φιλόσοφοι ἐνεδύθησαν εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ πολιτικοῦ σαινομένου ὅσον ὁ Πλάτων. Λόγω τῆς οἰκογενειακῆς του καταγωγῆς ἐθεώρει ἐαυτὸν ὡς προσωρισμένον διὰ πολιτικὴν δράσιν. Ἐμβαθύνων ὁμως εἰς τὰς δυνατότητας καὶ τὸ

νόημα τῆς πολιτικῆς δράσεως, διέγνωσεν ὅτι πολιτικὴ δὲν εἶναι ἡ συνήθης ἐμπειρικὴ ἐνασχόλησις περὶ τὰ πράγματα τῆς πόλεως, ὅπως ἤσκειτο ἀπὸ τὰς πολιτικῶς τῆς ἐποχῆς του. Πολιτικός δὲν εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ἐκεῖνος ὅστις καταρθώνει νὰ κατακτήσῃ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνος ὅστις κατανοεῖ τί εἶναι ὁ πολιτικός βίος καὶ πῶς δύναται νὰ θεμελιωθῆ ἐπὶ σταθερῶν δάσεων. Ἡ ἐν Ἀθήναις πολιτικὴ κατάσταση δὲν τὸν ἰκανοποιεῖ οὐδῶλος. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὸ στάδιον τῆς πολιτικῆς παρακμῆς. Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηνῶν ἦτο ἐραμῶν τῆς πολιτικῆς ὁμηγορίας. Ὁ Πλάτων διέκρινεν ὅτι ἐχρειάζοντο ριζικὰ μέτρα διὰ νὰ ἀποκατασταθῇ ὑγιὴς πολιτικός βίος καὶ ἀφιέρωσεν μὲγα μέρος τῆς δραστηριότητός του διὰ νὰ καθορίσῃ τὴν οὐσίαν τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ διὰ νὰ ἀνεύρῃ ἐν σταθερῶν θεμελίωσιν ἐπὶ τοῦ ὁποῖου θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιῆ ἡ πολιτικὴ ἀναγέννησις τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς τὴν «Πολιτείαν» του μᾶς ἔδωκεν ὁ Πλάτων μιαν θαυματοπῆ ἀνάλυσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτικοῦ βίου. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς σοφιστικὰς θεωρίας τονίζει, ὅτι ἡ σύστασις τῆς πολιτικῆς κοινότητος εἶναι ἀνάγκη ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τῆς φύσεως. Τὸ ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἀποτελεῖ πολιτεῖαν εἶναι ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ὑποστάσεώς του. Ἡ πολιτικὴ κοινότης ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ ὁ ἀνθρώπος. Δὲν εἶναι κοινότης συμβατικὴ ἀλλὰ συγκροτεῖται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κοινῆς κατανασσεως τῶν δυντων. Πολιτεῖαν δύνανται νὰ ἀποτελέσωσιν μόνον οἱ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἀποβλέπουν εἰς τὰς αὐτὰς ἰδέας. Ἄλλ' εἰς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον τῆς γενέσεως καὶ τῆς εθάρρας σπανίως ἐπιτυγχάνεται νὰ ἰδρῦθῃ μία τοιαύτη ἐπὶ τῆς κοινότητος τῶν ἰδεῶν στηριζομένη πολιτεία. Διὰ τοῦτο ἔργον τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ μελετήσῃ τὸν τρόπον καθ' ὃν δύναται νὰ συγκροτηθῇ ἡ ἀρίστη πολιτεία. Ὅπως ἐλέγχεθ ἀνωτέρω, ἡ ἀρίστη πολιτεία δύναται μόνον νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἀπαιτεῖται οἱ πολῖται τῆς νὰ εἶναι δίκαιοι. Ἄδικοι ἄνθρωποι εἶναι ἀδύνατοι νὰ συγκροτήσωσιν ἀρίστην πολιτείαν. Ἡ δικαιοσύνη ὁμως εἶναι ἀρετὴ ἣτις προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν καὶ τῶν ἄλλων τριῶν ἀρετῶν. Ἄρα διὰ νὰ συγκροτηθῇ ἡ πολιτεία χρειάζεται νὰ ὑπάρχουν πολῖται οἵτινες νὰ εἶναι κάτοχοι τῶν τεσσάρων ἀρετῶν. Πῶς ὁμως εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργηθοῦν τοιοῦτοι πολῖται; Εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκτήσωσιν ὅλοι οἱ πολῖται τὰς ἀπαιτουμένας ἀρετὰς;

Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα ἀπαντᾷ ὁ Πλάτων λέγων ὅτι ὑπάρχει μέσον διὰ νὰ γίνων οἱ πολῖται ἐνάρετοι. Τοῦτο εἶναι ἡ παιδεία. Ἡ πρωτίστη ἀρα προϋπόθεσις διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς πολιτείας εἶναι ἡ ὑπαρξις παιδείας. Ἡ πολιτεία πρέπει κατὰ δάσιν νὰ εἶναι ἰδρυμα παιδευτικόν. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ἐρώτημα ὁ Πλάτων ἀποκρίνεται δεχόμενος περιορισμὸν διὰ νὰ ἀποκτήσωσιν οἱ πολῖται ὅλας τὰς ἀρετὰς δὲν ἐξαρτάται μόνον ἐκ τῆς παιδείας. Ἀπαιτεῖται ἄ ἔχουν καὶ τὰς καταλλήλους φυσικὰς καὶ πνευματικὰς προϋποθέσεις. Χρησιμοποιῶν τὰς ψυχολογικὰς του θεωρίας ὁ Πλάτων, διακρίνει τοὺς ἀνθρώπους εἰς τρεῖς τάξεις. Εἰς τὴν μίαν τάξιν εἶναι ἀνεπτυγμένον τὸ λογιστικόν, εἰς τὴν δευτέραν τὸ θυμοειδὲς καὶ εἰς τὴν τρίτην τὸ ἐπιθυμητικόν. Ἐπομένως τὸ πολιτικὸν πρόβλημα εἶναι νὰ χρησιμοποιηθῇ ἐκάστη ἐκ τῶν τάξεων τούτων κατὰ τρόπον ὅστε νὰ ἀσφαλισθῇ ἡ ἀρχαίσις ἐνότης τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Τοῦτο θὰ κατορθωθῇ διὰ τῆς δικαιοσύνης. Δὲν δύναται θεθεῖσαι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ γίνων σοφοί, ἡ ἀνδρείοι ἢ σώφρονες, δύναται ὁμως νὰ γίνων δίκαιοι. Δύνανται νὰ κατανοήσωσιν τὴν ἀξίαν τῶν καὶ τὴν ἀποστολήν, ἢ ἔχουν νὰ ἐκτελήσωσιν ὡς μέλη τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Οὕτω θεωρουμένη ἡ δικαιοσύνη εἶναι οἰκειοπραγία, τὸ νὰ ἀναγνωρίσῃ δηλαδὴ ἕκαστος πολίτης ὅτι ἀναλόγως τῆς ψυχικῆς του ἰδουστασίας ἔχει νὰ ἐκτελέσῃ ὅλας ἰδιαιτέρας ἀποστολὴν ἐν τῇ πολιτικῇ κοινότητι.

Ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὡς οἰκειοπραγίας πρέπει νὰ στηριχθῇ ἡ συγκρότησις τῆς πολιτείας. Ἐκάστος πολίτης θὰ ταχθῇ εἰς τὸ ἔργον διὰ τὸ ὅποιον εἶναι κατάλληλος. Οἱ ἔχοντες ἀνεπτυγμένον τὸ λογιστικόν θὰ ἀποτελέσωσιν τὴν τάξιν τῶν φιλοσόφων. Θὰ ἀσχολοῦνται εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐρευναν, ὡς φρονιμώτεροι δὲ τῶν ἄλλων δικαιοματικῶς καὶ πρὸς δόξα τοῦ πολιτικοῦ συνόλου θὰ ἔχουν εἰς χεῖρας τῶν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Διὰ τοῦτο αὐτοὶ θὰ εἶναι καὶ οἱ ἀρχοντες τῆς πόλεως. Οἱ πολῖται οἱ ἔχοντες ἀνεπτυγμένον τὸ θυμοειδὲς καὶ οἱ δυντες προικισμένοι μετὰ τὴν ἀρετὴν τῆς ἀνδρείας θὰ ἀποτελέσωσιν τὴν τάξιν τῶν πολεμιστῶν τῆς πολιτείας καὶ θὰ ταχθοῦν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν φυλάκων καὶ ἐπικούρων. Οἱ πολῖται εἰς τοὺς ὁποῖους εἶναι ἀνεπτυγμέναι αἱ ἐπιθυμιαὶ θὰ ἀποτελέσωσιν τὴν τάξιν ἐκείνην, ἣτις θὰ μεριμνᾷ διὰ τὴν ὑλικὴν συντήρησιν τῆς πολιτείας. Οὗτοι θὰ συναπαρτίσωσιν τὴν τάξιν τῶν δημιουργῶν καὶ γεωργῶν, οἵτινες ἀπηλλαγμένοι πάσης στρατιωτικῆς ὑποχρεώσεως ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν φιλοσόφων καὶ τῆν ἐκ μέρους τῶν φυλάκων ἐξασφάλισιν ἀπὸ ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, θὰ ἀσχολοῦνται διὰ τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τὴν συντήρησιν τῆς πολιτείας. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς δύο τάξεις τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν φυλάκων δὲν θὰ ἔχουν οὔτε περιουσίαν, οὔτε ἴδιαν οἰκονομίαν. Ὅα ζῶν λαμβάνοντες ὀρισμένας ἀποδοχὰς, δι' αὐτοὺς τὰ τέκνα καὶ αἱ γυναῖκες θὰ εἶναι κοινὰ. Τὰς συζεύξεις γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν θὰ τὰς καθορίσωσιν οἱ ἀρχοντες, λαμβάνοντες μέτρα διὰ νὰ ἀποφεύγῶνται αἱ αἰμομιξίαι καὶ νὰ προάγῃται ὁ εὐγονισμός. Τὰ τέκνα θὰ ἀντρέφονται καὶ θὰ ἐκπαιδεύονται διὰ μισθὸν τῆς πολιτείας, καθοριζομένης ἰδιαιτέρας παιδευτικῆς διαδικασίας διὰ τοὺς φιλοσόφους καὶ ἰδιαιτέρας διὰ τοὺς φύλακας. Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν ἔχουν

τά αυτά με τους ανώτερους δικαιώματα. Η τρίτη τάξι των δημιουργών απαλλάσσεται πασών των ανωτέρω μνημονευθεισών υποχρεώσεων. Δεν ισχύει δι' αυτήν η κοινότης των αγαθών των γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων. Ὁ Πλάτων ἐγνώριζε καλά, ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ προτεινόμενον σχέδιον μίας τοιαύτης συντάξεως τῆς πολιτείας ἦτο ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθῆ ὑπὸ τὰς συνθήκας συνθήκας τοῦ πολιτικοῦ βίου. Μία ἐξαιρετικῶς εὐνοϊκὴ συγκυρία εὐνοϊκῶν συνδιασῶν ἐπίστευεν ὅτι θὰ ἦ δυνατό νὰ ἔχη ὡς ἀποτέλεσμα τὴν συγκρότησιν τῆς ἰδεώδους πολιτείας. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπαραίτητος προϋπόθεσις πρὸς τοῦτο θὰ ἦτο ἡ πολιτικὴ ἐξουσία νὰ περιέλθῃ εἰς τὰς χεῖρας τῶν φιλοσόφων, ἢ νὰ καταλάβῃ τοὺς πολιτικούς δυνάστας θεῖος πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἔρως. Εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον τῆς «Πολιτείας» τοῦ διατυπώνει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν ἐπὶ τοῦ ἀντικείμενου τούτου ἀπαιτήσιν του: «Ἐάν μὴ ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσιν ἡγεσίας τε καὶ ἰκανῶς καὶ τούτο εἰς ταῦτον συμπίπτῃ, δύναμις τε πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία, τὸν δὲ νῦν πορευόμενον χωρὶς εἰς ἕκαστον αἱ πολλαὶ φύσεις ἐξ ἀνάγκης ἀποκλεισθῶσιν, οὐκ ἔστι κακῶν παύλα ταῖς πόλεσι, δοκῶ δ' οὐδὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει, οὐδὲ αὕτῃ ἡ πολιτεία μὴ ποτε πρότερον εὐθὲ τε εἰς τὸ δυνατόν καὶ φῶς ἡλίου ἴδῃ, ἢν νῦν λόγω διεληλυθαμένῃ» (473 Ο). (Ἐάν ἢ οἱ φιλόσοφοι δὲν γίνουσι εἰς τὰς πόλεις βασιλεῖς, ἢ οἱ λεγόμενοι σήμερον βασιλεῖς καὶ δυνάσται δὲν ἀπακτήσωσι εἰλικρινῶς καὶ ἐπαρκῆ φιλοσοφικὴν μόρφωσιν, αὐν προσέτι δὲν συναντηθῶσιν εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον αὐτὰ τὰ δύο, δηλαδὴ ἡ πολιτικὴ δύναμις καὶ ἡ φιλοσοφία, ἐνῶ ἀντιθέτως ἀναγκαστικῆ διαθεσῆ ἀποκλείσῃ τὸν ὄχλον τῶν ἀνθρώπων ἃ ὅποιοι εἰς τὴν ἐποχὴν μας κατευθύνονται χωριστὰ πρὸς ἕκαστον ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς σκοποὺς (δηλ. τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν πολιτικὴν δύναμιν), δὲν ἡμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ εἰς τὰς πόλεις στασιάζουσα τῆς δικταχίας, καὶ κατὰ τὴν γνώμην μου οὐδὲ δι' ὀλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος. Οὐδὲ ὑπάρχει τρόπος, πρὶν γίνουσι αὐτὰ, νὰ λάβῃ ὑπόστασιν εἰς τὸν βαθμὸν εἰς ὃν εἶναι καταρτοῦν, καὶ νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἢ πολιτεία τὴν ὅποιαν ἔχαμεν διὰ τῶν λόγων περιγράφει).

Σχετικῶς μὲ τὸ σχέδιον τῆς ἰδεώδους πολιτείας ἔχουν γίνεαι ἀπεράντοι συζητήσεις. Τινες ἐκ τῶν ἐρμηνευτῶν λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν κατάργησιν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τὴν κοινότητα τῶν τέκνων καὶ τῶν γυναικῶν, χαρακτηρίζουν τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν ὡς κομμουνιστικὴν. Μία τοιαύτη ἔκδοσις εἶναι ὅπως ἐσφαλμένη. Ἡ κομμουνιστικὴ πολιτεία καταργεῖ τὰς τάξεις, ἐνῶ ἡ πλατωνικὴ τὰς διατηρεῖ, διαίρουσα τοὺς πολίτας οὐχὶ ἐπὶ τῆ βάσει περιοριστικῶν στοιχείων ἀλλ' ἐπὶ τῆ βάσει τῆς ἀξίας ἢν ἔχουν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ψυχικῆς τῶν ἰδιοσφασίας. Ἡ κομμουνιστικὴ θεωρία πιστεῖται ὅτι τὸ πολιτικὸν φαινόμενον θεμελιούται ἐπὶ τοῦ οικονομικοῦ, ἐνῶ ὁ Πλάτων διαπνέεται ἀπὸ θαλαίαν περιφροσίν πρὸς τὴν οικονομίαν. Ἡ οικονομικὴ δραστηριότης, διὰ τὴν ὅποιαν ἡ νεώτερος ἐποχὴ εἶναι τόσοσιν ὑπερήφανος, θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ὡς ἐπικαρτίσις τοῦ ἐπιθυμητικοῦ εἰς δόρατος τῶν ἄλλων δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Εἰς τὴν κατάργησιν τῆς ἀτομικῆς περιουσίας προβαίνει ὁ Πλάτων, ἐπειδὴ φρονεῖ ὅτι ἡ ἐπίδρασις ἢν ἀσκέῃ ἡ ἐπιθυμία ἀπακτῆσεως ὕλικῶν ἀγαθῶν διαφθείρει τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν. Ἡ οικονομικὴ δραστηριότης ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν, χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ὑποταταγμένου εἰς τὰς ἐπιθυμίας. Ἡ πλατωνικὴ πολιτεία εἶναι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κομμουνιστικὴν, κοινότης πνευματικῆ με ἀντιλήψεις στρεφόμενας ἐναντίον τῆς ὕλιστικῆς οικονομικῆς. Ἡ κατάργησις τῆς οἰκογενείας δὲν σημαίνει διὰ τὸν Πλάτωνα παραγνώρισιν τῆς ἱερότητας καὶ τῆς σκοπιμότητος τοῦ οἰκογενειακοῦ θεσμοῦ. Ἀντιθέτως ὁ Πλάτων θέλει νὰ μεταβάλῃ ὀλόκληρον τὴν πολιτείαν εἰς μίαν ἐνιαίαν οἰκογενίαν, νὰ συνδέσῃ ὅλους τοὺς πολίτας διὰ τῆς ἱερότητας τῶν οἰκογενειακῶν θεσμῶν. Πρέπει προσέτι νὰ προστεθῇ ὅτι κατὰ τοὺς κομμουνιστὰς ἡ σταθικὴ κοινότης θὰ ἐμπραγματοθῆ κατ' ἀναπόδραστον φυσικακρατικὴν ἀνάγκην διὰ τῆς πάλης τῶν τάξεων. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ πραγματώσις τῆς ἀρίστης πολιτείας ἐξαρτάται ἐκ τῆς συγκυρίας εὐνοϊκῶν συνθηκῶν, προϋποθέσις δὲ ἀπαραίτητος εἶναι ἡ παιδεία καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἡ πραγματοποιήσις τῆς ἀρα ἐξαρτάται κατὰ μέγα μέρος ἐκ συντελεστῶν πνευματικῆς φύσεως.

Ἐξ ἴσου πολλαὶ συζητήσεις ἔχουν γίνεαι ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν πλατωνικῶν πολιτικῶν σχεδίων. Διατυπώθη ἡ κριτικὴ παρατήρησις ὅτι τὰ προτεινόμενα μέτρα τυχάνουσι ἀνεφάρμοστα, ἐπειδὴ ἀντιτίθενται εἰς τὴν ἐμπειρίαν. Κατὰ τὸν Κάντιον τοιαύτη παρατήρησις οὐδεμίαν σημασίαν δύναται νὰ ἔχη. Δὲν δύναμεθα νὰ καταδικάσωμεν τὸ ἰδεώδες πλατωνικὸν πολιτειακὸν σχέδιον ἀνταλόντες ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς ἐμπειρίας, διότι τοῦτο ἀμφισβητεῖ αὐτὰς ταύτας τὰς βάσεις τῆς ἐμπειρίας. Διατείνεται ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ διαρρυθμισθῶσιν αἱ συνθήκαι τῆς διαβίωσις τῶν ἀνθρώπων κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ μὴ δημιουργηθῆ ἢ νῦν ὑφισταμένη ἐμπειρία. Ὁ Πλάτων φαίνεται νὰ φρονεῖ ὅτι ἡ ἰδεώδης πολιτεία λαμβάνει συγκεκριμένην ὑπόστασιν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐσ' ὅσον ἤθελον συντρέξει αἱ ἀπαιτούμεναι εὐνοϊκαὶ συνθήκαι. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν προχωρημένην του ἡλικίαν ἐπεδίδοτο εἰς ἀρχαιολογικὰς προϊστορικὰς ἐρεῖνας εἰς τὰ συλλέξῃ παραδόσεις ἀναφερόμενας εἰς τὴν ἐμφάνισιν κατὰ τοὺς παναρχαίους καιροὺς μίας ἰδεώδους ρυθμίσεως τῆς ζωῆς ἀναλόγου πρὸς ἐκείνην ἢν περιγράφει ἐν τῇ «Πολιτεία» του. Μία τοιαύτη πρόθεσις τὸν ἔκαμε νὰ σχεδιάσῃ τὴν περὶ τῆς νεσοῦ Ἀτλαντίδος ἐν τῷ «Κριταῖς» διήγησιν. Εἶναι πλάνη νὰ χαρακτηρίζωμεν τὸν Ἀθηναῖον φιλόσοφον οὐτοπιστήν. Τὸν

διακρίνει μεγάλη δευδέρκεια εἰς τὴν μελέτην τοῦ πολιτικοῦ οὐνομένου. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» του μάς ἔχει δώσει πραγματικωτάτος περιγραφὰς τῆς διαδικασίας ἣτις συνεπάγεται τὴν παρακμὴν τῶν πολιτευμάτων. Τὸ γενοντικὸν ἔργον τοῦ οἱ «Νόμοι» ἀποδεικνύει βαθυτάτην γνώσιν τῶν νομοθετικῶν διατάξεων, αἵτινες ρυθμίζουν τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτειακὰς σχέσεις τῶν ἐν πολιτικῇ κοινότην τῆς διαβιούντων πολιτῶν. Γνωρίζον ὅτι δὲν ἦτο δυνατό ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐν τῇ «Πολιτεία» ἐκτεθειμένης πολιτειακῆς οργανώσεως, παρουσίασιν εἰς τοὺς «Νόμοις» νέον τρόπον συντάξεως τῆς πολιτείας ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτειακῶν συνθηκῶν. Μένει πιστὸς εἰς τὰ ἑλληνικὸν ἰδεώδες τῆς κατὰ μενομένης πόλεις οργανώσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἡ πόλις ἢς τὴν ὀργάνωσιν προτείνει πρέπει νὰ ἔχη 5040 πολίτας καὶ νὰ στήριζεται κυρίως ἐπὶ τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς. Ὁ ἀριθμὸς 5040 ἐκλέγεται διότι διαίρεται ὑπὸ 59 διαίρετόν, εὐκόλινόμενης αὐτὸ τῆς κατανομῆς θαρῶν καὶ υποχρεώσεων εἰς τοὺς πολίτας. Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ χειροτεχνία θὰ ἀσκήται μόνον εἰς βαθμὸν ὅστις θὰ ἀσκή διὰ τὴν πληρώσιν τῶν ἀπαραίτητων ἀναγκῶν καὶ θὰ εἶναι εἰς τὰς χεῖρας τῶν μετοίκων καὶ τῶν δούλων. Ἀναγνωρίζεται δὲ δι' ὅλους τοὺς πολίτας τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς δημιουργίας ἰδίας οἰκογενείας. Ἡ βασικὴ μέριμνα τῆς πολιτείας θὰ εἶναι ἡ παιδεία τῶν πολιτῶν, αἱ δὲ διάφοροι κρατικαὶ λειτουργίαι καθορίζονται διὰ λεπτομερῶν νομικῶν διατάξεων. Διὰ τῶν «Νόμων» ὁ Πλάτων ἰδρύει τὸ «νομικὸν» κράτος. Ἐπειδὴ δὲν ἐπιτίει ὅτι δύναται νὰ ἐμφανισθῶσιν εἰς τὴν πολιτικὴν σκηνὴν ἐμπνευσμένοι πολιτικοί, φροντίζει νὰ κατοχυρώσῃ τὴν πολιτείαν διὰ νόμων καθορίζοντων τὴν λειτουργίαν τῆς. Ἡ ὅλη πολιτειακὴ ὀργάνωσις τῶν «Νόμων» ἔχει χαρακτῆρα θεοκρατικόν. Εἰς τὸ δέκατον βιβλίον τοῦ ρηθέντος συγγράμματος καθορίζει τὴν λήψιν νομοθετικῶν μέτρων κατὰ τῶν ἀθέων. Ἐπίσης δορίζει βερεῖας τιμωρίας καὶ κατὰ τῶν συγκροτούντων θρησκευτικὰς ἐταιρίας παρὰ τοὺς νόμους τῆς πόλεως καθὼς καὶ κατὰ τῶν ἀσκούτων μαγικὰς ἀγυρτικὰς μαγανείας.

Αἱ περὶ τῆς καλλιτεχνίας ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος.

Καίτοι ὑπῆρξε μέγας καλλιτέχνης ὁ Πλάτων, ἡ στάσις του ἐναντι τῆς καλλιτεχνίας ὑπῆρξεν ἀρνητικὴ. Τὰ δημιουργήματα τῶν καλλιτεχνῶν δὲν ἔχουν, λέγει, οὐδὲν ὀντολογικὸν περιεχόμενον. Εἶναι ἀπλὰί ἀπεικονίσεις τῶν αἰσθητῶν ὄντων καὶ ὑπάρχοντες γνωσιολογικῶς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς εἰκασίας. Τὰ πραγματικῶς ὑφιστάμενα ὄντα εἶναι αἱ ἰδέαι. Τούτων ἀπομιμήματα εἰς πρώτον βαθμὸν εἶναι τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Τὰ καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα, ἐπειδὴ ἀπατελοῦν ἀπομίμησιν τῶν αἰσθητῶν ὄντων εἶναι ἀπομιμήσεις τῶν ἀπομιμήσεων καὶ ἀπέχουσι δύο βαθμοὺς ἀπὸ τῆς ἀλήθειας. Ὡς στερωμένη λοιπὸν ἡ καλλιτεχνία ὀντολογικῆς ἀλήθειας κατατάσσεται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀπάτης. Οἱ καλλιτέχναι εἶναι σοιστῆσαι καὶ θαυμαστοποιοί, οἵτινες θέτουσιν τὸν εαυτὸν των εἰς τὴν ὑπερσίαν τῶν τυράνων, διὰ νὰ διαφθείρουσιν τὴν ψυχὴν τοῦ ὄχλου. Διὰ τῆς καλλιτεχνικῆς μιμήσεως ὑφίστανται ὑπερτροφίαν τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ διατασσάσεται ἡ ψυχικὴ ἰσορροπία τῶν νέων. Ἐν ὄψει τῆς φθοροποιου ταύτης ἐπίδρασεως τῆς καλλιτεχνίας ἐπιχειρεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὰ συγγράμματα του κριτικὴν τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων καὶ τῶν μουσικῶν ρυθμῶν τῶν χρησιμοποιουμένων διὰ τὴν ἀγωγήν. Προτείνει τὴν ἀποκάθαρσιν αὐτῶν καὶ ἐξαιρεῖ τὴν παιδευτικὴν ἀξίαν τῆν ὅποιαν ἔχουν αἱ μαθηματικαὶ σπουδαί. Δὲν διστάζει δὲ νὰ προτείνῃ ὅπως παύσωσιν τὰ δημοτικὰ ποιήματα νὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀναγωγιστικὸν διὰ τὰ παιδιά.

Ὁ πλατωνικὸς μῦθος.

Παρ' ὅλην τὴν πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν ἀντίθεσιν εἰς ἢν ἔχει τὸν Πλάτωνα τὸ παιδευτικὸν τοῦ ἰδῶδες, ὑπέκρινε αὐτὸς εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν τοῦ φύσιν χρησιμοποίησιν συχνάκις εἰς τοὺς διαλόγους του μουσικὰς διηγήσεις. Εἰς αὐτὰς καταφαίνεται ἡ ἰκανότης του ἢ συνισταμένη εἰς τὴν εὐρεσίαν τρόπων ἐκφράσεως διὰ νὰ ἀνακοινωθῆ ἕκαστον τὸ ὅποιον ὑπερβαίνει τὴν ἐκφραστικὴν δύναμιν τῆς λαϊκῆς καὶ συστηματικῆς ἀνακοινώσεως. Οἱ πλατωνικοὶ μῦθοι εἶναι πλαστικαὶ ὀπτικαὶ εἰκόνες διὰ τῶν ὅποιων καταβάλλεται προσπάθεια νὰ διατυπωθῶν διὰ τοῦ λόγου ἀλήθεια ἐπέρ λόγων. Ὅλοι, ἰδιαίτερος δὲ αἱ ἐξαχτολογικαὶ μῦθοι τοῦ Πλάτωνος ἔχουν σκοπὸν νὰ μάς ἀμφύσωσιν εἰς τὴν θέαν τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου. Οὐλοῦν διὰ πράγματα κείμενα πέραν τῶν συνόρων τῆς ἐμπειρίας. Διὰ τοῦτο ἔρχονται εἰς ἀμεσον συνεισφῆν μετὰ τὸν ἰδεῶν, ἐσ' ὅσον καὶ αὐτὴ ὑπερτίπεται τῶν ὀρίων τῆς ἐμπειρίας. Ὁ μεγαλύτερος ποιητῆς Δάντε εἰς ἐπιστολῆν του γραμμένην λατινιστῶς πρὸς τὸν Κάν Γκράντε εὐθα ὁμιλεῖ περὶ τῆς «Θείας Κωμωδίας», γράφει, ἀναφερόμενος εἰς τοὺς πλατωνικοὺς μῦθους τὰ ἀκόλουθα: «Διότι πολλὰ βλέπομεν διὰ τῆς νόσεως διὰ τὰ ὅποια μάς λείπουσιν λεκτικὰ σύμβολα, πράγμα τὸ ὅποιον παλλάκις ὁ Πλάτων παρενέριει εἰς τὰ βιβλία του διὰ τῆς χρησιμοποίησεως μεταφορῶν. Διότι πολλὰ εἶδε διὰ τοῦ νοητικοῦ ὀφθαλμοῦ τὰ ὅποια διὰ τὸ κοινὸν λόγω δὲν ἠδυνάθη νὰ ἐκφράσῃ».

Ἡ πλατωνικὴ παιδεία.

Ἄλλ' ἐκεῖνο ὅπερ προσδίδει κοσμοϊστορικὴν σημασίαν εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν εἶναι ἡ ἰδέα τῆς παιδείας. Ὁ Πλάτων εἶναι ἕκαστος ὅστις πρώτος κατέστη τὴν παιδείαν

άντικείμενον συστηματικῆς διερευνήσεως καὶ τὴν συνδέσει μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς σοφιστὰς οἴτινες ἐννόουν τὴν παιδείαν ὡς διεξιοτεχνίαν ἀναφερομένην εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ λόγου καὶ ὡς πρόσκτησιν γνώσεων, ὁ Πλάτων ἐνεδούθησεν εἰς τὸν οὐσιαστικὸν τῆς χαρακτῆρα καὶ διεγνώσθησεν ὅτι σκοπὸς τῆς παιδευτικῆς διαδικασίας εἶναι ἡ μόρφωσις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐνοράσεως τῶν ἰδεῶν. Εἰς τὸ βιβλίον διδόντων τῆς «Πολιτείας» ἔχει παραθέσει τὴν περιφώνουσαν εἰκόνα τῶν δεσμοτῶν τῶν σπηλαίου. Οἱ ἄνθρωποι, λέγει, δεσμοῦνται μὲ δεσμοτάς ἀλυσσοδεμένους ἐντὸς σπηλαίου καὶ κατακλισμένους ἀνὰ βλεπούων μόνον τὰς σκιάς αἰτίνες ἀπεικονίζονται εἰς τὸν τοῖχον τοῦ σπηλαίου πρὸς τὸν ὅποιον εἶναι ἐστραμμένα τὰ βλέμματα τῶν. Ἡ παιδεία εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν δεσμοτῶν ἀπὸ τὰ δεσμά καὶ ἡ ἐνορασις εἰς τὸν κόσμον τοῦ φωτός, ἥτις δίδει εἰς αὐτοὺς τὴν εὐκαιρίαν νὰ στρέψουν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν πρὸς τὸν ἥλιον καὶ νὰ ἀναγνωρίσουν εἰς αὐτὸν τὴν πηγὴν τοῦ φωτός καὶ τῆς ζωῆς. Ομοίως καὶ ἡ παιδεία εἶναι ἀποφυγὴ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν νοητὸν ἥλιον, πρὸς τὴν ἰδέαν δηλαδὴ τοῦ ἀγαθοῦ. Πρὸς τὸ ἀγαθὸν πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ στρέψῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς του καὶ ἔχον αὐτὸ ὡς πρότυπον νὰ διαμορφώσῃ τὴν ψυχὴν του. Ὁ ἄνθρωπος οὕτω καθίσταται «πλάστως» τοῦ ἐκτύπου τοῦ καὶ διαμορφωτῆς τῆς ψυχῆς του σύμφωνα πρὸς ἰδεῶν πρότυπα. Διὰ τῶν ἀντιλήψεων του τούτων ἐδημιούργησεν ὁ Πλάτων τὴν ἰδέαν τῆς «μορφώσεως». Ὡς ὕψιστον καθήκον τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ ἐαυτοῦ του ἐμφανίζεται ἡ πλαστικὴ αὐτῆ ἐπεξεργασία. Ἡ δὲ πολιτικὴ κοινότης ἔχει ὡς αἰτίαν δικαιολογούσαν τὴν ὑπόστασιν τῆς μόνου τῆν «ἀνθρωποπλαστικῆν» ταύτην ἀποστολήν. Τὸ κράτος, κατὰ τὸν Πλάτωνα, εἶναι ἴδρυμα παιδευτικόν, προωρισμένον νὰ παράσχωι ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα ἐφόδια καὶ τὰ μέσα εἰς τὸ ἄτομον διὰ νὰ μορφωθῇ εἰς προσωπικότητα τελείαν καὶ ἀγαθὴν. Μόνον ὅταν καθοδηγητὴ ἀπὸ ἓν τοιαύτον ἰδεῶδες ἡ πολιτεία ἀναυτοῦται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἠθικότητος καὶ δύνανται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ὑπόστασιν τῆς. Ἄλλως καταπίπτει ἡ πολιτεία εἰς τὸ ἐπίπεδον συμμορίας ἡσσάτων ἢ συνεταρισμῶν πονηρῶν ἀνθρώπων ἐπιδιωκόντων ἀτομικὰ ἀφελήματα, πράγμα τὸ ὅποιον συμβαίνει εἰς τὸ κατὰ σύμβασιν κράτος, ὅπως τὸ ἐνισεὶ ὁ νεώτερος ἀτομικὸς καὶ κρινωσιτικὸς εὐδαιμονισμὸς.

Δὲν περιορίσθη νὰ ἐξάρῃ μόνον τὴν ἀξίαν τῆς παιδείας ὁ Πλάτων, ἀλλὰ ἐμελέτησε καὶ τὰς λεπτομερείας τῆς διδακτικῆς καὶ παιδευτικῆς διαδικασίας. Εἰς τὴν «Πολιτείαν» καὶ τοὺς «Νόμους» δεκτικὰ νὰ ἀνερωμέν πλείστα διδακτικὰ ἀρχὰ καὶ ὁδηγίαι διὰ τὴν συντελεσθῆναι τοῦ ἔργου τῆς ἀγωγῆς. Τοιούται ἐπισημασμένους ὅτι παιδεία δὲν σημαίνει μετάδοσιν γνώσεων καὶ δεξιότητων: «τὴν παιδείαν οὐχ οἷον τινὲς ἐπαγγελλόμενοι φασιν εἶναι τοιαύτην καὶ εἶναι, φασὶ δὲ πῶ οὐκ ἐνοῦσε ἐν τῇ ψυχῇ ἐπιστήμης σφεδρὲς ἀντιθέται, οἷον τυφλοὺς ὀφθαλμοὺς ὄντων ἐπιθέτους» (Πολ. 518 Β). (Ἡ παιδεία δὲν εἶναι τοιαύτη ὅπως τὴν παρισταῖται μερικὸι αἰτίνας τὴν χρησιμοποίησιν ὡς ἐπάγγελμα (δηλαδὴ οἱ σοφισταί). Διότι, λέγουσιν, νομίζω, ὅτι μεταδίδουν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν παιδείαν, τὴν ὅποιαν αὐτῆ πρηγομένους δὲν εἶχον, ὡσάν νὰ λέγουσιν ὅτι χαρίζουν εἰς τυφλοὺς ὀφθαλμοὺς δύναμιν ὁράσεως). Παιδεία εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, νὰ στρέψωμεν τὸ βλέμμα τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σκοτεινὸν πρὸς τὸ φωτεινὸν τμήμα τοῦ ὄντος: «Ὁ δὲ γε νῦν λόγος σημαίνει ταύτην τὴν ἐνοῦσαν ἐκάστον δύνανται ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὸ ὄργανον ὃ καταμαθάνει ἐκάστον... ἔν ὅλῳ τῷ σώματι στρέφειν πρὸς τὸ φανὸν ἐκ τοῦ σκοτάδου... Ἔως ἐν εἰς τὸ δὲν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανόμενον δυνατὴ γένηται ἀνασχεθῆναι θεωμένη: τοῦτο δ' εἶναι φανὸν τὸ ἀγαθόν» (518). (Ἡ δὲ συζήτησις μας τώρα μας καταδεικνύει ὅτι πρέπει αὐτὴν τὴν δύναμιν τὴν ὅποιαν ἔχει ἐκάστον ἐξ ἡμῶν εἰς τὴν ψυχὴν του καὶ τὸ ὄργανον διὰ τοῦ ὁποῖου κατανοεῖ (τὰ ὄντα) μαζί με ὄλον τὸ σῶμα νὰ τὴν στρέφωμεν ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν εἰς τὴν φωτεινὴν περιοχὴν ἕως ὅτου γίνῃ ἰκανὴ νὰ ἀνέχηται τὴν θέαν τοῦ ὄντος καὶ τῆς φωτεινότητος ἐκ τοῦ ὄντος περιοχῆς. Αὐτὴ δὲ (ἡ φωτεινότης περιοχῆ) εἶπόμεν ὅτι εἶναι τὸ «ἀγαθόν»). Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ παιδεία μετάδοσις γνώσεων, ἀλλὰ μεταστροφή τοῦ ψυχικοῦ βλέμματος πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Διὰ ταύτης ἐπιτυγχάνεται ἡ πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπελευθέρωσις. Ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει ἐν εἰδος ἐλευθερίας, μόνον τὴν πνευματικὴν. Ἡ οικονομικὴ ἐλευθερία, τὴν ὅποιαν τὰ σοσιαλιστικὰ καὶ κομμουνιστικὰ συστήματα θεωροῦν ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐλευθερίαν, εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα θάνατος ὑποδούλωσις τῆς ψυχῆς εἰς τὰς ἐπιθυμίας. Ἡ δὲ ἀκρατος πολιτικὴ ἐλευθερία εἰς τὴν μορφήν εἰς τὴν ὅποιαν εἶχε διαμορφωθῆ ὑπὸ τὴν προαίτησιν τοῦ κατὰ τὸν 4ου π.Χ. αἰῶνα κρατούντος ἐν Ἀθήναις δημοκρατικοῦ ὀχλοκρατικοῦ συστήματος εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα ἀκόλασις, διότι ἀφίνει ἐλευθερὰν τὴν βρῶσιν τῶν ἐπιθυμιῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ταπεινότερων παθῶν. Περισσότερον δὲ ἀνελεύθερος καὶ ὑποταγμένος εἰς τὰς δουλικὰς ἐπιθυμίας εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ τύραννος.

Ἡ διδακτικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ δρᾶσις τοῦ Πλάτωνος

Ἐκτὸς τῆς δρᾶσεως του ὡς θεωρητικοῦ ἐρευνητοῦ τῆς παιδείας, ἔχει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος νὰ ἐπιδείξῃ καὶ λαμπροτάτην ἐν τῇ πράξει διδακτικὴν καὶ παιδευτικὴν δραστηριότητα. Ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ προσέδιδεν ὁ ἴδιος εἰς προφορικὴν διδασκαλίαν καὶ διηύθυνε τὴν πορείαν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν. Ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος μέγας ὀργανιστὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνῆς. Ἠσχολήθη, οὐ μόνον μὲ τὰ μαθηματικά καὶ

τὴν φυσικὴν, ἀλλὰ προσέτι καὶ μὲ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν γεωλογίαν. Εἰς τὸν «Κριτίαν» περιέχονται πολλὰ γεωλογικὰ παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὴν Ἀττικὴν. Ταύτης τὰ ὄρη, λέγει ὁ Πλάτων, κατὰ τοὺς πομπόλοισι χρόνοις δὲν ἦσαν ὄρεθρα, ἀλλὰ γεμάτα ἀπὸ μεγάλας δεῦδρα. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγει στηριζόμενος εἰς τὴν διαπιστώσιν ὅτι ὑπῆρχον ἐπ' αὐτῶν κατασκευασμένα εἰσάσματα, εἰς τὰ ὅποια εἶχον χρησιμοποίηθῃ μεγάλα δένδρα. «Τότε δέ... πολλὴν ἐν τοῖς βρῶσιν ὕλην εἶχεν, ἥς καὶ νῦν εἶτι φανερά τεκμήρια» τῶν γὰρ ὄρων ἔστιν ἂ νῦν μὲν ἔχει μελίτταις μόναις τροφήν, χρόνος δ' οὐ πάμπλουστος ὅτε δεῦδρον αὐτόθεν εἰς οἰκοδομήσεις πᾶς μεγίστας ἐρεῖθμων τρηθέντων στεγασμάτων ἔστιν ἐτι σᾶς (Κριτ. 111). (Τότε ἡ Ἀττικὴ εἶχε πολλὰ δάση εἰς τὰ ὄρη καὶ ὑπάρχουν ἀκόμη σημεῖα, τὰ ὅποια βεβαιώνουν ὅτι ὑπῆρξαν αὐτὰ τὰ δάση. Διότι ἐκ τῶν ὄρων — τῆς Ἀττικῆς — μερικὰ εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἔχουν τροφήν μόνον διὰ μελισσας, δὲν ἔχει δὲ περᾶσει πάμπλουτον χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὅποιαν ἔκοπτον ἀπὸ τὰ δάση αὐτὰ ξυλείαν διὰ στεγασίας μεγίστων οἰκοδομημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων στεγασῶν μερικὰ διατηροῦνται ἀκόμη καὶ τώρα). Ομοίως καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ αὐτῷ διαλόγῳ μυθικὴν διήγησιν περὶ Ἀτλαντίδος ὑποκρύπτεται ἐρευνα γεωλογικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ. Ὁ Παῦλος Μπαρσάρντ ἐσχάτως, κατόπιν ἐρευνῶν, ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρέπει μετὰ μεγάλης προσοχῆς νὰ ἐξετάζωμεν τὰς ἀρχαίας μυθολογικὰς παραδόσεις. Πολλὸ ὄρθος παρατηρεῖ ὅτι ἡ Τροία τῶν ὁμοικῶν παραδόσεων πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Σλήμαν, ἐθεωρεῖτο μῦθος: «Ὅλοι μας εἰς τὰ σχολεῖα εἰχόμεν διδαχθῆ ὅτι ὁ Μινώταυρος ἦτο φοινικικὸς βρῦλος, μέγρις ὅτου ἦλθεν ὁ Ἔβανος καὶ μὲ τὰς ἀνασκαφὰς του ἀπεκάλυψε τὴν ὑψηλὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὁ βρῦλος ἐγένετο ὑπὸ ἄλλην βεβαίαν μορφήν, πραγματικότητος». Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ παρατηρήσεων ἐξ αὐτοῖς ἀποσπρίξει ὁ Μπαρσάρντ ἡ Ἀτλαντὶς ἐκεῖτα εἰς τὴν βόρειον Ἀφρικὴν ἐπὶ τῆς Μικρᾶς Σιῦτες. Ἐπομένως καὶ τὰ ἐν τῷ «Κριτίῳ» ἀναφερόμενα σχετικὰς μὲ τὰς ἀποτόμους ἐν Ἀττικῇ σημειωθεῖσας γεωλογικὰς μεταβολὰς, ἀξίζου νὰ ἀπασχολήσων τοὺς εἰδικούς ἐπιστήμονας.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας

Οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ζῆ ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία. Ἀνευῶθη διὰ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ὅστις μετέδρα τὰ κυριότερα τῶν πλατωνικῶν δογμάτων διὰ τοῦ Λύγουστιγίου εἰς τὴν Δύσιν. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν Ἀνατολήν, οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ μελετᾶται καὶ νὰ ἀναγνωρίζεται. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως, οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ μεταρρυθμισταί, προεδράχοντες τοῦ Ἑλληνικοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ, ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν «Πολιτείαν». Ὁ Μάρκος, ὁ Καμπονέλλα, ὁ Ἀνδρέας, ὁ Βάκων εἰς τὴν «Νέαν Ἀτλαντίδα» του, ἔχουν ὡς πρότυπον τῶν τῶν ἰδεῶδες πολιτεία τὸ σχεδίασεν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἀλλὰ καὶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔχει ἐπηρεασθῆ, ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ἱεραρχικὴν ὀργάνωσιν, ἀπὸ τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. Διὰ δὲ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς Ἀνατολὰς, ὁ Πλάτων ἐπηρέασε καὶ τὸν ἀραβικὸν καὶ τουρκικὸν κόσμον. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὁ Κάντιος ἔφερεν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις, ἡ δὲ μετακαντιανὴ φιλοσοφία ὡς ἐμδλημὰ τῆς ἐχρησιμοποίησε τὸν ὄρον ἰσοκρατία. Εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφικὴν φιλολογίαν ἔωμεν σήμερον ἀναγεννησθῆναι τὸν πλατωνισμὸν. Πάντα τὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα αἰσθάνονται τὴν ὑπαρξασίαν νὰ λάβουν ἐναντι τοῦ Πλάτωνος μίαν θετικὴν ἀρνητικὴν τοθεθέτησιν. Καὶ συμβαίνει συχνότατα τὰ νεότερα φιλοσοφικὰ συστήματα νὰ θέλουν νὰ καταχωρήσων τὰ κύρος τῶν ἀναφερόμενα εἰς τὰ πλατωνικὰ δόγματα. Ἀλλ' ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία ὑπερκεῖται πάσης μονομεροῦς ἐρμηνείας. Ἀρνεῖται νὰ ὑποταχθῆ εἰς οἰονδήποτε μονομερῆ χαρακτηρισμὸν. Ὁ Πλάτων ὑπῆρξε πολὺπλευρος προσωπικότης καὶ τὸ βέβημα του παρεχόμεν εἰς τοὺς ὀρίζοντας τοῦ ἀποστάτου μέλλοντος. Πολλὰ ἐκ τῶν δοξασίων του ὑπερβαίνουν τὰς ἀντιλήψεις τῆς συγχρόνου μας φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων ἐξακολουθεῖ νὰ προπορεύεται καὶ νὰ κρατῆ εἰσέτι τὴν πνευματικὴν ἡγεσίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Οἱ μαθηταὶ διάδοχοι τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ παλαιτέρᾳ Ἀκαδημίᾳ.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος συνέχισαν οἱ μαθηταὶ του τὴν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἐγκαινισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ φιλοσοφικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πλάτωνος μέχρι τοῦ Κικέρωνος δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν παρακολουθούτες τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἐργασίας, τρεῖς περιόδους: 1ου) Τὴν ἀρχαίαν Ἀκαδημίαν 347—270 (Σπεύσιππος, Ἐνοκράτης καὶ Κράτης). — 2ου) Τὴν μέσην Ἀκαδημίαν (270—155) (Ἀρκεσίλαος, Καρνεάδης). — 3ου) Τὴν νέαν Ἀκαδημίαν μέχρι 78 π.Χ. (Φίλων ὁ Λαρισιαῖος, Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης).

Ἡ ἀρχαία Ἀκαδημία.

Σπεύσιππος, διηύθυνε τὴν Ἀκαδημίαν ἀπὸ τοῦ 348—339. Ἦτο υἱὸς τῆς ἀδελφῆς τοῦ Πλάτωνος. Ἡ σπουδαιότερα μεταρρυθμιστικὴ τὴν ὅποιαν εἰσήγαγεν ἦτο ὁ ταυτισμὸς τοῦ εἰδητικοῦ μὲ τὸν μαθηματικὸν ἀριθμὸν. Ὁ Ἀρι-

εποτέλης μαρτυρεί περί τούτου γράφων εις τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» (1086 α 2): «Οἱ μὲν γὰρ τὰ μαθηματικά μόνον ποιούντες παρά τὰ αἰσθητὰ, ἀράντες τὴν περὶ τὰ εἶδη δυσχερείαν καὶ πλάσιν, ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ εἰδητικοῦ ἀριθμοῦ καὶ τὰ μαθηματικά ἐποίησαν» (Ἐκεῖνοι λοιπὸν οἱ ὅποιοι ἀναγνωρίζουν ἕκ παραλλήλου πρὸς τὰ αἰσθητὰ μόνον τὴν ἵπαρξιν τῶν μαθηματικῶν ἀντικειμένων, βλέποντες τὴν δυσκολίαν καὶ τὰς πλάσματικὰς ὑποθέσεις εἰς τὰς ὁποίας μᾶς ὁδηγεῖ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ὑπάρξεως ἰδεῶν, ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τὴν περὶ εἰδητικῶν ἀριθμῶν ἀντίληψιν καὶ ἀνεγνώρισαν μόνον τὸν μαθηματικῶν ἀριθμῶν). Ἡ ἀπόρριψις τῶν εἰδητικῶν ἀριθμῶν ἐγένετο ἀφορμὴ καὶ στραφῆ ἡ προσοχὴ τοῦ Σπευσίππου περισσότερο εἰς τὴν ἔρευναν τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Δέχεται ὅτι ὑπάρχει εἶδος τι «ἐπιστημονικῆς αἰσθήσεως», διὰ τῆς ὁποίας ἀντιλαμβάνομεθα τὴν οὐσίαν τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Ἐπεχείρησε δὲ ἐπὶ τῆ βάσει τῆς διαιρετικῆς καὶ ἀναλογικῆς μεθόδου καὶ παράσχει ἐπιστημονικὴν περιγραφὴν τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος κατὰ τὰ ὀντολογικά της γνωρίσματα, διὰ τοῦ συγγραμμάτος του τὰ «Ὁμοῖα». Εἰς αὐτὸ συνδυάζει τὴν διαιρετικὴν μέθοδον τοῦ Πλάτωνος μετὰ τὴν μαθηματικὴν περὶ ἀναλογιῶν θεωρίαν. Ἀξιοσημείωτος ἐστὶν ἡ ἀντιλήψις του ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν ὑπάρχει ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἐνός, ὡς ἐδέχτο ὁ Πλάτων, ἀλλὰ τελευτουργεῖται ἔπειτα ἀπὸ μακρῶν ἐξέλξεων: «Υπολαμβάνουσιν οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Σπευσίππος τὸ κάλλιστον καὶ ἄριστον μὴ ἐν ἀρχῇ εἶναι, διὰ τὸ καὶ τῶν φωτῶν καὶ τῶν ζῶων τὰς ἀρχὰς αἴτια μὲν εἶναι τὸ δὲ καλὸν καὶ τέλειον ἐν τοῖς ἐκ τούτων» (Ἄρ. Μ. τ. Φ. 1072 β 30) (Νομίζουσιν οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Σπευσίππος ὅτι τὸ κάλλιστον καὶ τὸ ἄριστον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἀρχήν, ἐπειδὴ αἱ ἀρχαὶ τῶν φωτῶν καὶ τῶν ζῶων (δηλ. τὸ σπέρμα), λειτουροῦν ὡς αἴτια, ἀλλὰ τὸ καλὸν καὶ τὸ τέλειον παρουσιάζονται εἰς τὰ ὄντα ἅτινα προέρχονται ἐκ τῶν ἀρχῶν, δηλ. ἐκ τοῦ σπέρματος).

Αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Σπευσίππου εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ συμπίπτουν μετὰ τὰς δοξασίας τῆς νεωτέρας ἐξελικτικῆς ἠθικῆς θεωρίας, ἥτις δέχεται ὅτι ἡ ἠθικὴ τελειότης ἐμφανίζεται κατὰ μακρὰς ἐξελικτικῆς ἀναπτύξεως. Ἀκολουθῶν ὁ Σπευσίππος τὰς διδασκαλίας τοῦ Φιλολάου ἐδέχτο ὅτι οἱ μαθηματικοὶ ἀριθμοὶ εἶναι τὰ ἰδεῶδη πρότυπα τῶν ὄντων. Ὁ ἀριθμὸς 10 εἶναι τὸ σύμβολον τοῦ ἀγαθοῦ: «τελεῖα ἕξις καὶ ἀσχημία» (τελεῖα κατάστασις καὶ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ πάσης ὀχλήσεως). Τὸ 9 συμβολίζει τὴν κίνησιν, τὸ 8 τὴν δρεξίν καὶ τὸν ἔρωτα, τὸ 7 τὴν νόσην, τὸ 6 τὴν ἐμψυχον ζωὴν, τὸ 5 τὰ αἰσθητὰ σώματα, τὸ 4 τὰ γεωμετρικὰ μεγέθη τοῦ χώρου, τὸ 3 τὸν μαθηματικῶν ἀριθμῶν, τὸ 2 τὸ ἄπειρον καὶ τὸ 1 τὴν ἐνόητα. Ὁ Σπευσίππος ἐπανέρχεται διὰ τῶν ἀντιλήψεων του αὐτῶν εἰς τὴν συμβολικὴν πυθαγορικὴν ἀριθμολογίαν.

Ξενοκράτης, Δημόλιος τὴν Ἀκαδημίαν ἀπὸ τοῦ 339—314. Κατήγετο ἐκ Χαλκηδόνος, διεκρίνετο διὰ τὰ ἔξαιρετικὰ ἠθικὰ του χαρίσματα οὐχὶ ὅμοια καὶ διὰ τὴν ὀξύτητα τοῦ πνεύματός του. Ἐπεδίωξε καὶ συμμιδίασεν τὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος μετὰ τὰς θεωρίας τοῦ Σπευσίππου, ταυτίζον τὰ εἶδη μετὰ τοὺς ἀριθμούς: «Ἔναι δὲ τὰ μὲν εἶδη καὶ τοὺς ἀριθμούς τὴν αὐτὴν ἔχειν φασὶ φύσιν» (Ἀριστοτ., Σχολία) (Μερικοὶ λέγουσιν ὅτι αἱ ἰδέαι καὶ οἱ μαθηματικοὶ ἀριθμοὶ ἔχουν τὴν αὐτὴν φύσιν). Κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Πυθαγορείων ταυτίζει τὸ ἐν καὶ γενικώτερον τὸ περιττὸν μετὰ τὸν «πατέρα» Δία, τὸ δὲ 2 καὶ τὸν ἄρτιον ἀριθμὸν μετὰ τὴν «μητέρα τῶν θεῶν». Παρεδέχτο δὲ ὅτι ὁ χώρος δὲν συνίσταται ἀπὸ σημεία ἀλλὰ ἀπὸ γραμμὰς μὴ ἐπιδεχομένας διαίρεσιν. Ἡ θεωρία του αὐτῆ καταπολεμεῖται εἰς τὸ σερόμενον μεταξὺ τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων σύγγραμμα «Περὶ ἀτόμων γραμμῶν». Ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν Ξενοκράτην εἶναι ἀριθμὸς ὅστις κινεῖ τὸν ἑαυτὸν του: «ἀριθμῶν — ἔλεγεν τὴν ψυχὴν — κινούντ' αὐτὸν ἑαυτὸν». Πρῶτος φαίνεται ὅτι διήρесе τὸ σύνολον τῶν φιλοσοφικῶν μαθησῶν εἰς διαλεκτικὴν, φυσικὴν καὶ λογικὴν. Διακρίνει τὸ φυσικὸν σύμπαν εἰς τρεῖς περιοχάς, εἰς τὸν ὑπὸ τὴν σελήνην κόσμον, εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὴν ὑπερουράνιον περιοχὴν. Ἐδίδασκει δὲ ὅτι καὶ αἱ τρεῖς αὗται περιοχαὶ εἶναι πλήρεις διαμόνων, γενόμενος αἴτιος καὶ ἀναπτύχῃ ὀλόκληρος βεσι-δαιμονικῆς δαιμονολογίας. Εἰς τὸν Ξενοκράτην ἀπεδίδετο ἡ συγγραφή 60 συγγραμμάτων ἠθικολογικοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον περιεχομένου.

Διάδοχος τοῦ Ξενοκράτους ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ὑπῆρξεν ὁ Παλέμων, διατελέσας διευθυντὴς ταύτης ἀπὸ τοῦ 314—269. Οὗτος προσήλθεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν καταθεληχθεὶς ἐξ ἠθικῆς τινος διαλέξεως τοῦ Ξενοκράτους. Ἀπέδιδε μεγαλύτεραν σημασίαν εἰς τὸν ἠθικὸν βίον καὶ τὴν ἠθικὴν ἀσκήσιν. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (IV. 3.18): «ἔφασκε δὲν ἐν τοῖς πραγμασι γυμνάζεσθαι καὶ μὴ ἐν τοῖς διαλεκτικοῖς θεωρήμασι» (ἔλεγε δὲ πρὸς τὸν ἑαυτὸν καὶ γυμνάζεσθαι εἰς τὴν πρακτικὴν ἠθικὴν ζωὴν καὶ οὐχὶ εἰς τὰς διαλεκτικὰς θεωρήματα). Ὡς ὕψιστον ἀγαθὸν ἐβέβαιε τὸ «κατὰ φύσιν ζῆν», ἐξ αὐτοῦ δὲ παρέλαβε τὸ δόγμα τοῦτο καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς στοικῆς φιλοσοφίας Ζήνων. Ἡσυχολοεῖτο καὶ εἰς φιλολογικὰ ζητήματα, ἐπήνευ δὲ τὸν Σοφοκλέα καὶ τὸν Ὀμηρον: «Ἐλεγον οὖν τὸν μὲν Ὀμηρον ἐπικὸν εἶναι Σοφοκλέα, τὸν δὲ Σοφοκλέα Ὀμηρον τραγικόν» (Ἐλεγον ὅτι ὁ μὲν Ὀμηρος εἶναι ὁ Σοφοκλῆς τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, ὁ δὲ Σοφοκλῆς ὁ Ὀμηρος τῆς τραγικῆς ποιήσεως). Διάδοχος τοῦ Παλέμωνος μετὰ τὸ 269 ἐγένετο ὁ διὰ στενῆς πρὸς τούτον οἰκίας συνιδεόμενος Κράτης.

Κράτης. Μαθητὴς τοῦ Ξενοφάνους ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐκ

Σόλων τῆς Κιλικίας Κράτης, ὅστις ἔγραψεν ἐξηγητικὸν ὑπόμνημα εἰς τὸν «Τίμαιον» τοῦ Πλάτωνος. Περίφηρον ὑπῆρξε τὸ «Περὶ πένθους» σύγγραμμά του διὰ τὸ ὅποιο ἐδημιούργησε νέον φιλολογικὸν εἶδος, τοὺς παραμυθητικοὺς λόγους. Ὁ στοικὸς φιλόσοφος Παναίτιος ἔκρινεν ἄξιον τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ Κράτους καὶ ἀποσπῆθίζεται. Ὁ Πλουταρχος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν του ἔγραψε παρόμοιον σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Παραμυθητικὸν πρὸς Ἀπολλώνιον», κατὰ δὲ τὸν δὸν μ.Χ. αἰῶνα ὁ Ῥωμαῖος συγκλητικὸς Βοθρίος, ἔχων ὡς πρότυπον τὸ αὐτὸ ἔργον τοῦ Κράτους ἔγραψε λατινιστὶ τὸ σύγγραμμα «Περὶ παραμυθίας τῆς φιλοσοφίας ἐπιβλίας πέντε». Κατεφέρτετο κατὰ τῆς στοικῆς ἀσθεσίας καὶ συνίστα ἀντ' αὐτῆς τὴν μετροπῶθειαν. Ὁ Πλουταρχος εἰς τὸ ρηθὲν ἔργον του μᾶς διέσωσεν ἐν ἀπόσπασμά του: «Μὴ γὰρ ἴσοιμεν — φησὶν ὁ ἀκαδημαῖκος Κράτης — νοσήσασαι δὲ παρῆναι τὴν αἰσθήσιν, εἴτ' οὐν τέμνοισι τὴν ἡμετέρων εἴτ' ἀποσπῶτο. Τὸ γὰρ ἀνύδινον τοῦτο οὐκ ἀνευ μεγάλων ἐγγίγνεται μισθῶν τῷ ἀνθρώπῳ τεθηροῦσθαι γὰρ εἰκότως ἐκεῖ μὲν σῶμα τοιοῦτον, ἐνταῦθα δὲ ψυχὴν» (Εὐκταῖον πρᾶγμα — λέγει ὁ ἀκαδημαῖκος Κράτης — εἶναι καὶ μὴ περιπίπτωμεν εἰς νόσον, ἀλλ' ἂν περιπίπτωμεν εἰς νόσον πρέπει καὶ εὐχόμεθα καὶ ἔχωμεν κάποιαν αἰσθήσιν, ἐπὶν μᾶς κάμουν εἰς τὸ σῶμα κάποιαν τοιήν ἢ μᾶς ἀποσπῶν ἀπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς ὀδύνης ἀπακλιμῶνται ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὴν ἀπόκτισιν μεγάλων μεινεκτημάτων. Διότι εἶναι ἐκόμενον εἰς ἐκείνην μὲν τὴν περίπτωσιν καὶ ἔχει ἀποθηροῦσθαι ἐν τοιοῦτον σῶμα, εἰς αὐτὴν δὲ ἰδῶ ἡ ψυχὴ). Ὁ Κράτης κατανοεῖ πλήρως τὴν ὕψιστην σημασίαν τὴν ὅποιαν ἔχει διὰ τὴν προφύλαξιν τῆς ὑγείας καὶ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ψυχικῆς εὐαισθησίας ἡ αἰσθησίας τοῦ πόνου. Ἡ ἐπιδίωξις τῆς πλήρους ἐξουδετερώσεως τοῦ πόνου, ὅπως γίνεται εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν μὲν νωκῶσαι καὶ ἀλλα τεχνικὰ μέσα, δὲν εἶναι ἐνδεικτικὰ σηματοῦσαι ψυχικὴ ἀνατερότητα, ἀλλ' ἀπεναντίας ψυχικὴ ἀναισθησίαν. Ἡ τιμωρία καὶ ὁ πόνος, λέγει ὁ Κράτης συμμερίζομενος τὰς πυθαγορικὰς καὶ ὀρεκτικὰς ἀντιλήψεις, εἶναι μέσον καθαρτικῶν προωρισμένων καὶ ἀπαλλάξῃ τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τῆς ἠθικῆς κακῆς. Πολλὰ ἐκ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κράτους διεσώθησαν εἰς τὸν νόθον πλατωνικὸν διάλογον «Ἀξίονον».

Οἱ ὑπόλοιποι μαθηταὶ τοῦ Πλάτωνος

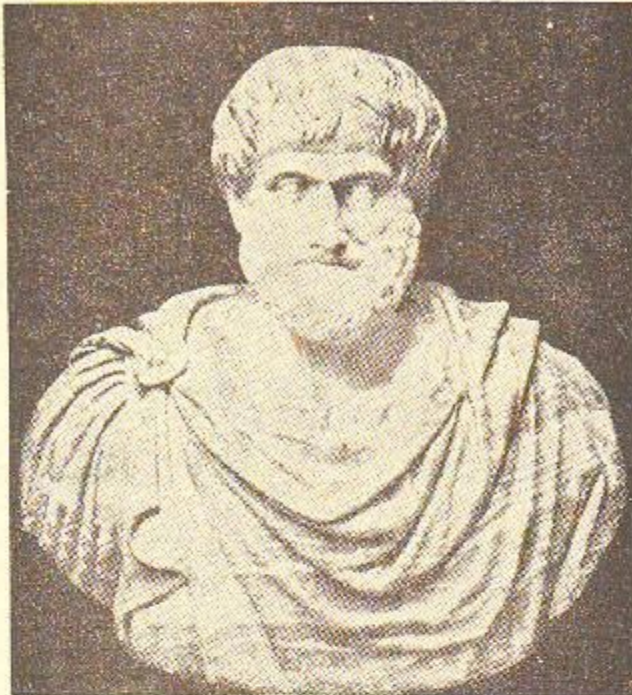
Μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ γραμματεὺς του ὑπῆρξεν ὁ Φίλωνος ὁ Ὀπούντιος, ὅστις θεωρεῖται συγγραφεὺς τῆς «Ἐπινομίδος», τῆς συνεκδοκῆς μετὰ τῶν «Νόμων». Αὐτὸς ἐδέξατο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου του τοὺς «Νόμους». Ἀπέδιδε μεγάλην ἀξίαν εἰς τὰ μαθηματικά. Δι' αὐτῶν ἀνωφόμεθα εἰς τὴν «θεοσέβειαν». Ἀξιολογώτατος μεταξὺ τῶν λοιπῶν μαθητῶν ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός. Οὗτος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν περιεργότερων προσωπικότητων τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Εἶχε μεγάλας ἰκανότητες ὡς συγγραφεὺς καὶ ὡς ἐπιστήμων, ἐπιδοθεὶς δὲ καὶ ἀναδειχθεὶς ἐπαύλιος τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον, συνέβη ἡ πατρίς του Ἡρακλεία ἐν Πόντῳ, ὑποφέρουσα ἐξ ἐπιδημίας λοιμώδους νόσου, καὶ ἀποστείλει θεωροὺς εἰς τὴν Πυθίαν διὰ καὶ ἐρωτήσασιν τὸν Θεὸν διὰ ποῖον μέσου θὰ ῥύοντο καὶ ἀπαλλαγῶν ἀπὸ τῆς νόσου. Ὁ Ἡρακλείδης κατὰ νόσον, δωροδοκῆσας τοὺς ἀπεσταλμένους καὶ αὐτὴν τὴν Πυθίαν ἐπιτυχῶς χρησὸν λέγοντα ὅτι ἡ πόλις θὰ ἀπληλάσσοτο τοῦ λοιμοῦ, ἂν εἴματα διὰ χρυσοῦ στεφάνου τῶν Ἡρακλείδων καὶ ἐὰν ἀπέφασκε καὶ τὸν τιμῆσιν μετὰ θάνατον ὡς ἥρωα. Ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν ἐστεφανοῦτο ὁ Ἡρακλείδης ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς πατρικῆς του πόλεως, συνέβη καὶ ἀποθάνει ἐξ ἀποπληξίας: «Ἐκομίσθη ὁ δῆθεν χρυσὸς καὶ οὐδὲν ἄναιτο οἱ πλάσαντες αὐτόν. Αὐτίκα γὰρ ἐν τῷ θεάτρῳ στεφανοῦμενος ὁ Ἡρακλείδης ἀποπληκτος ἐγένετο καὶ οἱ θεωροὶ καταλευσθέντες ἀπώλοντο». (Ἐκομίσθη ὁ δῆθεν χρυσὸς καὶ οὐδὲν ὠφελήθησαν οἱ πλάσαντες τοῦτον. Διότι καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Ἡρακλείδης ἐστεφανοῦτο εἰς τὸ θεᾶτρον ἀπέθανεν ἐξ ἀποπληξίας, οἱ δὲ κομίσαντες τὸν χρυσὸν ἀπεσταλμένοι λιθοβοληθέντες ἐφρονεῦσαν). Δύο ἐκ τῶν θεωρῶν του τυγχάνουσιν ἀξίαι καὶ μνημονευθῶν. Ὡς πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ ὕλικου συμπάντος ἐδέχτο ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖται ἐξ «ἀνάμων ὄγκων», ἥτοι ἐκ μικρῶν ὕλικῶν μορίων μὴ συνδεομένων πρὸς ἀλλήλα. Φαίνεται ὅτι εἶχε τροποποιήσει τὴν θεωρίαν τοῦ Δημόκριτου καὶ ἔλεγε ὅτι τὰ πρῶτα ἐν τῷ κόσμῳ ὑψιστάμενα στοιχεῖα δὲν εἶναι τὰ άτομα ἀλλὰ τὰ ἐξ αὐτῶν συναρτηζόμενα μόρια. Ἡ δευτέρα ἀξιολογὸς θεωρία του ἦτο ἡ περὶ κινήσεως τῆς γῆς περὶ τὸν ἄξονά της. Κατὰ τοὺς παλαιούς δοξογράφους οἱ πυθαγόρειοι Ἰκέτας καὶ Ἐκφαντος, καθὼς καὶ ὁ Ἡρακλείδης «κινούσι μὲν τὴν γῆν, οὐ μὴν γε μεταδοτικὰς ἀλλὰ τριπτικὰς τροχῶν δίκην ἐνηθροισμένην ἀπὸ δυσῶν ἐπ' ἀνατολάς περὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς κέντρον». (Δέχονται ὅτι κινεῖται ἡ γῆ χωρὶς καὶ μεταβάλλη θέσιν ἀλλὰ περιστροφικὰ ὡς ὅταν τροχὸς στερεωμένη εἰς ἄξονα, ἐκ δυσῶν πρὸς ἀνατολὰς γύρω ἀπὸ τὸ κέντρον της). Ἐδέχτο δὲ ὅτι οἱ ἀστέρες ὁ Ἐρμῆς καὶ ἡ Ἀφροδίτη κινούνται περὶ τὸν ἥλιον.

Συμμερίζοντες τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος ὑπῆρξαν ὁ ἐκ Κνίδου μέγας μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος Εὐδόξος. Ὡς φιλοσοφικὰ ἀντιλήψεις του παραδίδονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους δύο προτάσεις: 1ου) Ὑψίστον ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἡδονὴ, 2ου) Αἱ ἰδέαι ὑπάρχουσιν ἀνεπιγινόμενα μετὰ τῶν αἰσθητῶν ὄντων. Περὶ τοῦ Θεοσέβειου παραδίδεται ὅτι ἠσυχολοεῖτο ἀποκλειστικῶς μόνον εἰς τὰ μαθηματικά.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Ἄριστοτέλης (384—323). Ἐγενήθη εἰς τὰ Στάγυρα πόλιν κειμένην εἰς τὴν βορειοανατολικὴν ἄκρην τῆς

Προτύπὸν τοῦ Ἀριστοτέλους. (Μουσεῖον Θερωῶν Ρώμης).

Χαλκιδικῆς. Ὁ πατὴρ του Νικόμαχος ἀνήκειν εἰς τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιδῶν καὶ ἐκρημάτισεν ἰατρὸς εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ βασιλέως Ἀμύντα τοῦ Β'. Ἡ μήτηρ του Φειστιὰς ἀνήκειν εἰς τὸ αὐτὸ γένος καὶ κατ'ἔγγοτον ἐκ Χαλκίδος. Εἰς μικρὰν ἡλικίαν ἔλασεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸν πατέρα του καὶ ἀνετράφη ἐπὶ τὴν κηδεμονίαν τοῦ πατρικοῦ φίλου του Πραξίφου εἰς Ἀττικὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Κατὰ τὸ 368 εἰσήλθεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ παρέμεινεν ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ 348 ἔτους ὅποτε ἀπέβησεν ὁ διδάσκαλός του. Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀναχωρήσας εἰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ Ξενοκράτους, ἦλθεν εἰς τὴν Ἄσσαν τῆς Τρωάδος ὅπου ἤρχον οἱ πλατωνικοὶ Ἐραστος καὶ Κορίσκος ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ τυράννου τοῦ Ἀττικῆς Ἐρμίου. Πρὸς τοῦτον συνεδέθη στενῶτα ὁ Ἀριστοτέλης λαβὼν ὡς σύζυγον τὴν ἀνεμίαν καὶ θετὴν κόρην του Πυθίδα. Μετὰ τριετὴ ἐκεῖ διαμονὴν καὶ διδασκτικὴν ἐργασίαν ἦλθε κατὰ τὸ 345 εἰς τὴν Μυτιλήνην καὶ συνέχισεν τὰς διδασκαλίας καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς του ἐρεῖνας. Κατὰ τὸ 342 προσκεκλήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φιλίππου εἰς τὴν Πέλλαν ὡς διδάσκαλος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Κατὰ τὸ 341 συνέβη ἡ δι' ἀπίστη σύλληψις καὶ θανάτωσις ὑπὸ τῶν Περσῶν τοῦ φίλου του Ἐρμίου, τὸν θάνατον τοῦ ὁποῦ ἐβράνησε δι' ἀραιοτάτου θυμοῦ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ἐν γνώσει τῶν μετὰ Φιλίππου καὶ Ἐρμίου πολιτικῶν συνειρησῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας προπαρασκευαζομένη ἐναντίον τῶν Περσῶν πανελληνίων ἐκστρατειῶν. Εἰς τὴν αὐτὴν τῆς Πέλλας ἔμεινεν ὁ Ἀριστοτέλης μέχρι τοῦ 336. Ὡς παιδαγωγὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκαλλιέργησεν εἰς τὴν ψυχὴν του τὴν λατρίαν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἠρωϊκὴν παράδοσιν, χρησιμοποιοῦν τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη καὶ τὰ ἄλλα δημιουργήματα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Κατὰ τὸ 335 ἐπανήλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἵδρυσεν ἴδιαν σχολὴν, τὸ Λύκειον, μετὰ τοῦ Λυκαδίου καὶ τοῦ Ἰλισοῦ. Ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν του ἀπέκτησεν ἡ σχολὴ του μεγάλην φήμην. Ἡ σχολὴ του ἐκλήθη καὶ Περιπάτου ἐκ μεγάλου οἰκοδομηματος ὅπερ εἶχε στοᾶς. Καλοῦνται δὲ οἱ ὅποιοι τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸν αὐτὸν λόγον καὶ Περιπατητικοί. Δὲν ἦτο μόνον τάπος διδασκαλίας ἀλλὰ καὶ κέντρον ἐπιστημονικῶν σπουδῶν. Συνεχίζον τὴν παράδοσιν τοῦ Πλάτωνος, ἀνεδέχθη καὶ αὐτὸς μέγας ὀργανισμὸς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῖνης. Σημαντικῶτα ὑπῆρξαν οἱ ἐρευναὶ του εἰς τὴν περιοχὴν τῆς βιολογίας, τῆς πολιτεολογίας, τῆς λαογραφίας καὶ τῆς μελέτης διαφόρων ἐκδηλώσεων τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς. (Ἱστορία δραματικῶν καὶ ὀβλητικῶν ἀγώνων). Κατὰ τὸ 323 μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τοῦ θανάτου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἤρχισεν ὁ ἐναντίον του πολιτικὸς διωγμὸς. Διευτιπώθησεν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι ἐπὶ ἀσεβείᾳ ἐνεκα τῶν ὁποίων ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν πατρίδα τῆς μητρὸς του Χαλκίδα, ἐθα καὶ ἀπέθανεν ἐκ στομαχικοῦ νοσήματος.

Ὅπως ὁ Σωκράτης εἶχεν εὐτυχήσει νὰ ἔχη μαθητὴν τὸν Πλάτωνα, οὕτως καὶ ὁ Πλάτων ὑπῆρξεν εὐτυχῆς, διότι εὗρεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνάξιον μαθητὴν. Μᾶλλον αὐτὸς ἐκ τῶν μαθητευσάντων πλείστον τοῦ Πλάτωνος κατώρθωσε νὰ κατοικήσῃ τὴν διδασκαλίαν του καὶ νὰ τὴν ἀναπτύξῃ συνδυάζων πρωτοβουλίαν καὶ δημιουργικότητα. Στερεῖται βεβαίως τῆς ποιητικῆς πτῆσεως τοῦ διδασκάλου

του, εἰς τὴν λογικὴν δὲ ἐνάλλυσεν καὶ κατὰ τὸ συνδυαστικὸν πνεῦμα τυγχάνει ἐφάμιλλος πρὸς αὐτόν. Ἐχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰ προβλήματα εἰς τὴν οὐσίαν των καὶ νὰ παρακολουθῇ τὴν ἱστορικὴν τὴν ἐξέλιξιν. Ἐδημιούργησεν ἐκ θεμελίων δύο φιλοσοφικὰς ἐπιστήμας, τὴν λογικὴν (ἀναλυτικὴν ὅπως τὴν λέγει ὁ ἴδιος) καὶ τὴν μεταφυσικὴν (πρώτην φιλοσοφίαν). Εἰσήγαγε φιλοσοφικοὺς δόξαι, οἱ ὁποῖοι ζῶν καὶ χρησιμοποιοῦνται καὶ εἰς τὴν σύγχρονον μας ἑσθὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐπιστημονικὴν ὁρολογίαν (δύναμις, ἐνέργεια, ἐντέλεια, ἄλη- μορφή, συλλογισμὸς, κατηγορία). Συμπερὶ δὲ ἐπίδρασιν ἠσκήσεν ἡ φιλοσοφία τοῦ Σταγίριτου εἰς τὰ μετέπειτα συστήματα, εἰς τοὺς νεοπλατωνικοὺς, εἰς τοὺς Ἀραβὰς φιλοσόφους καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς Χριστιανικῆς Δόξης καὶ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ κατεῦθην ἐν πολλοῖς καὶ νὰ ἐπηρεάζῃ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν.

Τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα.

Ὁ κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα ζήσας Ἀλεξάνδριος Ἐρμιππος ὑπελόγησε τὸν ἀριθμὸν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς 400. Μέχρις ἡμῶν διασώθησαν οἱ τίτλοι 143 συγγραμμάτων, ὁ δὲ Διογένης ὁ Λαέρτιος ὑπολογίζει τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων τῶν ἔργων του εἰς 44 μυριάδας. Τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων του δύναται νὰ διαμερῆθῃ εἰς δύο ομάδας. Εἰς τὴν πρώτην κατατάσσονται τὰ ἀπολεσθέντα καὶ εἰς τὴν δευτέραν τὰ σωζόμενα ἔργα του. Τὰ ἀπολεσθέντα εἶναι κατὰ τὸ πλείστον διάλογοι γραφέντες καθ' ἑν ἑποχὴν ἐμασθη- τεως πλείστον τοῦ Πλάτωνος. Τὰ γνωστότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ περὶ τὸ 354 γραφείς διάλογος τοῦ «Ἐὐδήμου», ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπιτάσσεται τὸ πρόβλημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, καὶ ὁ «Προτρεπτικός», ὃν ἔγραψε πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Κύπρου Θεμισίου. Ὡς συγγραφεὺς διαλογικῶν ἔργων ὁ Ἀριστοτέλης καινοτομεῖ διότι εἰς τοὺς διαλόγους εἰσάγει καὶ τὸν ἑαυτὸν του ὡς τὸ κυριώτερον ἐκ τῶν συνομιλούντων προσώπων, ὅπερ εἶδεν τὴν κατεῦθυνσιν εἰς τὴν διαλογικὴν συζήτησιν. Εἰς τὸ τέλος τῆς αὐτῆς ἐποχῆς πρέπει νὰ καταταχθῇ καὶ ὁ ἐπίσης ἀπολεσθείς «Περὶ φιλοσοφίας» διάλογος. Τὰ διασωθέντα ἔργα του ἀναφέρονται ἅπαντα εἰς ἐπιστημονικὰ θέματα καὶ εἶχον χρησιμοποιεθῆν ὡς βοηθήματα διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς διδασκτικῆς ἐργασίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν Ἄσσῳ, Μυτιλήνῃ καὶ ἐν Ἀθήναις. Χαρακτηρίζονται συνήθως ὡς ἀκόσμητοί λόγοι, ὑπομνήματα, μέθοδοι, πραγματεῖαι. Ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὰ ἐπιστημονικὰ του συγγράμματα εἶχον περιπέσει εἰς λήθην καὶ ἡ φιλοσοφία του ἦτο γνωστὴ ἑλλήσις ἐκ τῶν διαδόχων. Ἡ ἐκ νέου ἀνακάλυψις καὶ ἐκδοσις των ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονικοῦ τοῦ Ροδίου κατὰ τὸ 60—50 π.Χ. Ἐκτοτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἐμελετήθησαν καὶ ἐσχολιάσθησαν τὰ ἐπιστημονικὰ του ἔργα, περιήλθον δὲ εἰς λήθην οἱ διάλογοι οἵτινες ἐν τέλει καὶ ἀπολεσθήσαν. Τὰ διασωθέντα ἔργα διαιορῶνται εἰς τὰς κατωτέρω ομάδας:

1ον Λογικά. (Ὀργανον). Κατηγορίαι, Περὶ ἔρμηνείας, Ἀναλυτικὰ πρότερα, Ἀναλυτικὰ ὑστερα, Τοπικά, Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι.

2ον Φυσικά. Φυσικὴ ἀκοῆσις βιβλ. 8. Περὶ οὐρανοῦ, Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, Μετεωρολογικά, Περὶ κόσμου. Τὸ τελευταῖον δὲν εἶναι γνήσιον, ἐγγράφη δὲ κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα.

3ον Βιολογικά. Περὶ ζῶων ἱστορίαι βιβλ. 10, Περὶ ζῶων μορίων, Περὶ ζῶων πορείας, Περὶ ζῶων κινήσεως, Περὶ ζῶων γενέσεως, Περὶ φυτῶν (νόβον).

4ον Ψυχολογικά. Περὶ ψυχῆς βιβλ. 3, Μικρὰ φυσικά (περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν, περὶ νύμφης καὶ ἀναμνήσεως, περὶ ὕπνου, περὶ ἐπιπνίων, περὶ μαντικῆς, περὶ μακροβιότητος, περὶ ζῆς, περὶ ἀκαπνοῆς, περὶ πνεύματος) τὸ τελευταῖον δὲν εἶναι γνήσιον).

5ον Μεταφυσικά. Τὰ Μετὰ τὰ Φυσικά βιβλ. 12. Ὁ τίτλος Μετὰ τὰ φυσικά εἶναι μεταγενέστερος. Ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρον Πρώτη φιλοσοφία.

6ον Ἠθικά. Ἠθικά Εὐδήμεια, Ἠθικά Μεγάλα, Ἠθικά Νικομάχεια βιβλ. 10.

7ον Πολιτικά. Πολιτικά βιβλ. 8. Οικονομικά (νόβα).

8ον Τεχνολογικά. Ρητορικὴ βιβλ. 3 καὶ Ποιητικὴ (δισώβη ἑλλήσις).

9ον Προβλήματα.

Μετὰ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων συνεχίζονται καὶ τινὰ ἄλλα δὲν ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ταῦτα εἶναι τὰ Φυσιογνωμικά, Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, Περὶ χρωμάτων, Περὶ ἀτόμων γραμμῶν, Μηχανική, Ρητορικὴ εἰς Ἀλεξάνδρον, Περὶ Ξενοφάνους, Περὶ ἀκουσίων.

Τὸ σύνολον τῶν σωζομένων ἔργων καὶ ἀποσπασμάτων ἐξεδόθη μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν Λατινικὴν Ἀρχαίαν Σχολίαν καὶ Πινάκων ὑπὸ τῆς Πρωσικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτεσίαν τοῦ Ἐμμ. Μπάσκερ καὶ ἀργότερον τοῦ Μπῶνιτς εἰς ἑξ μεγάλους τόμους (1831—1870).

Ἡ νεωτέρα φιλολογικὴ ἐρευνα προσεπόθησε νὰ ἀνέβρῃ εἰς τὰ διασωθέντα ἀριστοτελικά συγγράμματα διάφορα χρονολογικά στρώματα. Ἠθέλησε δηλαδὴ νὰ διακρίνῃ ποῖα τμήματα ἐκ τούτων ἔχουν γραφῆ εἰς παλαιότερον καὶ ποῖα εἰς νεωτέραν ἐποχὴν τῆς ζωῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τὴν τοιαύτην ἐρευναν προεξάρχει ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Βέρνερ Γραϊγκερ. Κατέληξεν οὕτως εἰς τὸ συμπέρασμα νὰ θεωρῇ τὰ τμήματα ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι αἰσθητὴ ἡ ἐπίδρασις

τῶν πλατωνικῶν ἀντιλήψεων, ὡς ἀρχαιότερα. Τὰ τμήματα εἰς τὰ ὅποια διαφαιίνεται ἡ τάσις πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὸν ἰδεώδη κόσμον καὶ πρὸς σπένδυν τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος, τὰ θεωρεῖ ὁ Γιάικερ γροφέντα κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ φιλοσόφου. Τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὅποια ἐβῆσαν ὁ Γιάικερ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνων δεκτὰ ἀνευ ἀντιρρήσεων. Διότι πολλὰ στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος παραμένον ἰσχύοντα διὰ τὸν Ἀριστοτέλη καθ' ὅλην τὴν φιλοσοφικὴν του σταδιοδρομίαν. Παλλὰ δὲ στοιχεῖα, τὰ ὅποια φαίνονται ἀπιστόμενα τῶν πλατωνικῶν ἀντιλήψεων μαρτυροῦνται ὅτι διετυπώθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς νεαρὸν ἡλικίαν. Προκειμένου περὶ φιλοσοφίας τῆς πρωτοτυπίας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος, εἶναι πολὺ δυσχερὲς ἡ ἀνίχνευσις τῆς ἐξελικτικῆς σταδιοδρομίας, διὰ τῆς ὁποίας διήλθε τὸ πνεῦμα τῶν. Ὡς πρὸς τὸν Πλάτωνα, τὸ ἔργον τοῦτο τυγχάνει εὐκολώτερον, διότι μᾶς ἀρκεῖ ἔργα γραμμένα εἰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ζωῆς του καὶ ἐκδομένα ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ὡς πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη δυστυχῶς δὲν συμβαίνει τοῦτο. Δὲν γνωρίζομεν ἂν ὁ ἴδιος τὰ ἐξέδωκε καὶ μᾶς παρέχον ἐλαχίστας ἱστορικὰς ἐνδείξεις, ἐξ ἧν ἀφορμῶμενοι θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προαρθρώμεν εἰς εἰκασίας ἀναφερομένας εἰς τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τῶν. Ἐλλείπουν δὲ ἐπὶ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων ἐφαρσία γλωσσικῆς στατιστικῆς, ἀνάλογα μὲ τὰς γενομένας ἐπὶ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Ὅθεν ἀναγκαζόμεθα νὰ στηριζόμεθα ἐπὶ ἑσωτερικῶν ἐνδείξεων διὰ νὰ ἀναπαράστημεν τὰς ἐξελικτικὰς βαθμίδας, δι' ἧν διήλθεν ἡ σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἄλλ' εἶναι αὐτόνοτον ὅτι αἱ ἑσωτερικαὶ ἐνδείξεις δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆς καὶ ὅτι ἡ ἐκτίμησις τῆς ἀξίας τῶν ἐξαρτάται ἐκ τοῦ γενικοῦ σχήματος, ὑπὸ τὸ ὁποῖον πολλὰκις ἐκ τῶν προτέρων θέλομεν νὰ ὑπαγάγωμεν τὴν ἔλην προδευτικὴν ἐξέλιξιν τῆς σκέψεως τοῦ φιλοσόφου, τοῦ ὁποίου μελετῶμεν τὰ ἔργα. Ἡ ἔνικα ἀπ' ἑτέρου μᾶς εὐθυγράμμου ἐξελίξεως τῶν ἰδεῶν δὲν εἶναι ἀσφαλῆς. Παλλὰκις παρατηροῦνται ὑπαναχωρήσεις, ἀπρόβλεπτοι ἐξελίξεις, ἀνατρέπουσι τὰς προσδοκίας μας. Διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ διεκθώμεν ὅτι τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὅποια ἐβῆσαν ὁ Γιάικερ εἶναι εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἀσφαλή, εἰς ἧν καὶ τὰ περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πλάτωνος συμπεράσματα, ἅτινα ἐσθητοῦσαν καὶ ἐπὶ ἑσωτερικῶν καὶ ἐπὶ ἐξωτερικῶν ἐνδείξεων (βλέπε ἄρθρα Ἀριστοτέλης καὶ Γιάικερ τοῦ λεξικοῦ «Ἠλίους»).

Ἡ σχέσις τῆς ἀριστοτελικῆς πρὸς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν

Αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι σκέψεις μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὴν θέσιν ἐνδὲ ἐκ τῶν δυσχερεστάτων προβλημάτων. Ἔτομον τὸ ἐρώτημα: Εἰς ποίαν σχέσιν εὐρίσκειται ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς τὸν Πλάτωνα; Πῶς ἐξελιχθὲν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ διδασκάλου ἡ φιλοσοφία τοῦ μαθητοῦ; Εἶναι αἱ ἀριστοτελικαὶ ἀντιλήψεις ἀντίθετοι πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἢ ἀποτελοῦν συμπλήρωσιν καὶ τροποποίησιν; Ἡ κρατήσασα γνώμη εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, κατὰ τὸ μέχρι τοῦ ἔτους 348, καθ' ὃ ἀπέθανεν ὁ Πλάτων διάστημα καὶ ἐπὶ τῶν εἰσέτι χρόνων, καθ' ὃν διέτριβεν εἰς Ἀσσον καὶ Μυτιλήνην, σιμεριζέτο τὰς περὶ ἰδεῶν ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὸν πλατωνισμόν, ἦτο ἀπὸ τὴν προσήλωσιν πρὸς τὸν ὑπερβατικὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ ἤρχισε νὰ ἀπασχολῆται μὲ τὴν σπουδὴν τῆς δεδεμένης πραγματικότητος. Τὸ ἰδιαιτὸν περιεχόμενον τοῦ κόσμου δὲν τὸ εὐρίσκει μονομερῶς εἰς τὴν ὑπερκόσμιον περιοχήν, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα, μελετῶν τὸ «ἐνυλον εἶδος». Ὅλα εἰς τὴν ἀποδομὴν εἰς τὰ ἠθικά καὶ πολιτικὰ προβλήματα λύσις τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του (335—323), καθοδηγοῦνται, κατὰ τὸν Γιάικερ, οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ὑπερκόσμου ἰδεώδους, ἀλλ' ἐκ τῶν προσημάτων τῆς ἐπαγωγικῆς μελέτης τῆς πραγματικότητος. Ἐπομένως πρέπει νὰ διακρίνωμεν τρεῖς ἐξελικτικὰς περιόδους τῆς ἀριστοτελικῆς σκέψεως:

1η Πλατωνικὴ περίοδος (368—348). Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἐξ ἀλακλήρου πλατωνικός καὶ δέχεται τὴν περὶ ἰδεῶν διδασκαλίαν. Κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἐνοήθησαν οἱ διάλογοι. Ἐκ τῶν σωζομένων ἔργων ἐγράφησαν τὰ ἀρχαιότερα τμήματα τῶν λογικῶν συγγραμμάτων, τὰ δύο πρῶτα βιβλία τῶν φυσικῶν καὶ τὸ Γ' «Περὶ ψυχῆς».

2α Μεταβατικὴ περίοδος (348—335). Κατ' αὐτὴν σημειοῦται προδευτικὴ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν πλατωνισμόν. Ἐγ, καταλείπεται ἡ περὶ ἰδεῶν διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐπικρατεῖται ὡς βαιοῦσα τὴν πραγματικότητα διὰ τοῦ «ναρτισμοῦ» εἰς δύο διεξυγμένους περιοχάς. Κατ' αὐτὴν ἐγράφη ὁ ἀπολυθεὶς διάλογος «Περὶ φιλοσοφίας» ἐκ δὲ τῶν σωζομένων ἔργων τὰ β-βλῖα Α, Β, Κ 1—8 κεφ. Α, Μ 9—10 κεφ. καὶ Ν τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά». Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν πᾶσι νὰ ἐγράφησαν τὰ «Ἠθικά Εὐδήμεια» καὶ ἐκ τῶν «Πολιτικῶν» πᾶ 2, 3, 7 καὶ 8 βιβλία, εἰς τὰ ὅποια εἰσέτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν δύναται νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν ἰσοκρατικὴν θεώρησιν. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον ὑποθέτουσι ὅτι ἐγράφησαν καὶ τὰ «Περὶ οὐρανοῦ» καὶ «Περὶ γενέσεως καὶ θανάτου» συγγραμμάτα.

3η Περίοδος ὀριμότητος (335—323). Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκδηλώνει σαφῶς τὴν κλίσιν του πρὸς μελέτην τοῦ ἰδεώδους περιεχομένου τοῦ ὑπάρχοντος εἰς τὴν πραγματικότητα. Στρέ-

φει τὸ βλέμμα του, ὄχι εἰς τὰ ὑπερουράνια εἶδη, ἀλλὰ εἰς τὸ ἐμπραγματωμένον μέσα εἰς τὴν ὕλην ἰδιαιτὸν στοιχεῖον εἰς τὸ «ἐνυλον εἶδος». Συγχρόνως καθίσταται ὀργανωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπαγωγικῆς ἐρεύνης. Διὰ τῶν μαθητῶν του προβαίνει εἰς ἱστορικὰς μελέτας ἀναφερομένας εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ εἰς ἄλλας ἐκδηλώσεις τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Τότε κατηγγίσθη ἐν τῷ Λυκείῳ ἡ συλλογὴ τῶν 158 πολιτευμάτων ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται καὶ ἡ ἐγκύκλιος (1891) ἀνευρεθείσα ἐξ αἰγυπτιακῶν παπύρων «Ἀθηναίων Πολιτείας». Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐγράφησαν καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἐκ τῶν σωζομένων ἔργων του καθὼς καὶ ἄλλα ἀπολεσθέντα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν τραγικῶν δραματικῶν ἀγώνων (Διδασκαλίαι), εἰς ἀναγραφὰς τῶν ἐν Ὀλυμπα νικητῶν, εἰς ἐδασφικὰ δικαιώματα τῶν πόλεων καὶ προβλήματα σχετικὰ μὲ τὰ ἡμικρὰ ἔτη.

Τὸ ἀνωτέρω ἐξελικτικὸν σχῆμα ἔχει ὡς θεμελιτικὴν βάση τὴν ἀντιλήψιν ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι εἰς ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος συμμεριζόμενος τὰς ἀντιλήψεις του ἐκ τῶν ὁποίων βαθμιαίως ἀπελευθεροῦται τείνων διαρκῶς εἰς τὴν ἐπαγωγικὴν περιγραφικὴν μελέτην τοῦ «ἐνυλου εἶδους». Ἀλλὰ μὴ τοιαύτη θεώρησις τῶν πραγμάτων δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ δεδομένα. Ἐν τῇ πλατωνικῇ Ἀκαδημίᾳ μὴ εἶς τῶν κυριωτέρων ἀσχολιῶν ἦτο ἡ ἐρευνα προβλημάτων ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Πλάτωνος. Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ θεωρήσωμεν τὸν Πλάτωνα δογματικὸν διδασκαλόν, διδάσκοντα μίαν θεωρίαν περὶ ἰδεῶν ἀμετακινήτως παραδεδωμένην εἰς τοὺς μαθητὰς του. Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων εἰς τοὺς διαλόγους του εἶχεν ὑποβάλει εἰς κριτικὴν διερεύνησιν τὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα του ἔτη τὴν μετερρυθμίσει, θέσας τὰς ἰδίας εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μὲ τοὺς ἀριθμούς. Ἦδη δὲ περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς προσήλθεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἤρχισε νὰ συγγράφῃ τοὺς διαλόγους Θεαίτητον, Παρμενίδην καὶ Σοφιστήν, διὰ τῶν ὁποίων ἐλάμβανε νέαν τροπὴν τὸ εἰς τὰς ἰδίας ἀναφερόμενον πρόβλημα. Ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ οἱ διασημότεροι τῶν μαθητῶν ἦσαν συγχρόνως ἐρευνηταὶ καὶ συγγραφεῖς. Ὁ Ἀριστοτέλης φαίνεται ὅτι ἐνωρίτερα εἶχε διατυπώσει ἰδίας πρωτοτύπους ἀντιλήψεις. Τὰ ἀποσπάσματα τὰ διασωθέντα ἐκ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ 354 γραπτοῦ διαλόγου «Εὐδήμω» δεικνύουσιν ὅτι εἶχε φθάσει εἰς ὀρισμένους πρωτοτύπους ἀντιλήψεις σχετικὰς μὲ τὰ λογικὰ-ὄντολογικὰ προβλήματα. Διότι ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὁ Ἀριστοτέλης, θέλων νὰ καταρρίψῃ τὴν θεολογίαν τὴν θεωροῦσαν τὴν ψυχὴν ὡς ἄρμονίαν, χρησιμοποιοῖ τὸ ἀκόλουθον ἐπιχείρημα: Εἰς τὴν ἄρμονίαν ὑπάρχει κατὰ τὸ ἀντίθετον, ἡ δυσαρμονία, εἰς τὴν ψυχὴν ὅμως οὐδὲν τὸ ἀντίθετον ὑπάρχει, διότι εἶναι οὐσία. Ἄρα ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἄρμονία. «Ἐτὴ ἄρμονία ἐναντίον ἐστὶν ἡ ἀναρμονία, τὴ δὲ ψυχὴ οὐδὲν ἐναντίον οὐσία γὰρ καὶ τὸ συμπεράσμα δὴλον» ἐτι, εἰ ἀναρμονία τῶν στοιχείων τοῦ ζώου νόσος, ἡ ἄρμονία εἴη ἂν ὑγίεια ἀλλ' οὐχὶ ψυχὴ» (Ἀριστ. ἀ-ψαστ. Ράε 45). (Εἰς τὴν ἄρμονίαν ὑπάρχει ὁ ἐναντίον ἡ ἀναρμονία, εἰς δὲ τὴν ψυχὴν οὐδὲν ἐναντίον ὑπάρχει, διότι εἶναι οὐσία καὶ τὸ συμπεράσμα εἶναι φανερόν) προσέτι, ἐάν καὶ οὐσία καὶ τὸ συμπεράσμα εἶναι ἡ δυσαρμονία τῶν στοιχείων (εἰ ἂν διὰ τὸ ζῶον νόσος εἶναι ἡ δυσαρμονία τῶν στοιχείων (εἰ ἂν διὰ ἀποτελεῖται) ἡ ἄρμονία θὰ εἶναι ὑγίεια, ἀλλὰ οὐχὶ ψυχὴ). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου γίνεται κατάδηλον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦδη κατὰ τὸ 354 εἶχε εὐρίσκει εἰς τὴν περὶ κατηγοριῶν θεωρίαν του προσθέτων συμβολὴν ὅπως πρωτότυπον εἰς τὰς πλατωνικὰς διδασκαλίας. Εἶχε διακρίνει τὸ εἶδος ὡς οὐσίαν ἀπὸ τὰ ἐναντία, τὰ ὅποια εἶναι συμβεβηκότα ὑπαγόμενα ὑπὸ τὸ εἶδος, χωρὶς νὰ ταυτίζωνται μὲ αὐτὸ. Εἰς τὸ σύγγραμμά του «Κατηγορίαι (3624) γράφει ὁ Ἀριστοτέλης: «Υπάρχει δὲ ταῖς οὐσίαις καὶ τὸ μηδὲν αὐταῖς ἐναντίον εἶναι». (Αἱ οὐσίαι ἔχουν τὸ χαρακτηριστικὸν γνωρίσμα ὅτι δὲν ὑπάρχει ὡς πρὸς αὐτὰς τίποτε τὸ ἐναντίον). Ἀρα διατεκνύει εἰσεῖτι μαθητεύμενος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ εἶχε παρουσιάσει τὰς περὶ κατηγοριῶν ὄντολογικὰς καὶ λογικὰς ἀνακαλύψεις του. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ διαλόγου δυνάμεθα ἴσως νὰ εἰκασώμεν ὅτι θὰ εἶχε φθάσει κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ εἰς τὰς περὶ εἶδους θεωρίας του ἐγκαταλείψας τὴν περὶ ἰδεῶν ἀντιλήψιν. Κατὰ ῥητὴν τοῦ Σιμπλίου μαρτυροῦνται (σχόλια εἰς τὸ «Περὶ ψυχῆς» I, III) «ἐν τῷ Εὐδήμῳ τῷ περὶ ψυχῆς αὐτῷ γεγραμμένῳ διαλόγῳ εἶδος τὸ ἀποφαίνεται τὴν ψυχὴν εἶναι». Εἰς τὸν διάλογον Εὐδήμω ἐπισημαίνεται τὴν ψυχὴν ὡς κόποιον εἶδος. Ὁ Γιάικερ (Ἀριστοτέλης σελ. 44) ἐρμηνεύει ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ τὴν λέξιν εἶδος ὡς ἰδέαν καὶ ὑποστηρίζει ὅτι χρησιμοποιεῖται εἰς τὴν πλατωνικὴν σημασίαν, διότι ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ εἶδους ὅπως καὶ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὴν ὑπερτερῆσαν ἐποχὴν, ἔπρεπε νὰ συνοδεύεται ὑπὸ τῆς γενικῆς τιμῆς. Ἐπρεπε δηλοῦναι ἡ χαρακτηριστικὴ εἰς τὸ προκειμένον ἀπόσπασμα ἡ ψυχὴ ὄχι ὡς εἶδος, τι, ἀλλ' ὡς «εἶδος τινος» δηλαδὴ τοῦ σώματος. Ἄλλ' εἰς τὸ προκειμένον ἀπόσπασμα τὸ πρόβλημα ἦτο νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄρμονία ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ καταταχθῇ εἰς τὰ ἐναντία. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἐπιδικτικὴ δυσαρμονίας, ἦτις εἶναι ἡ κακία χωρὶς νὰ ὑπενδύεται ἡ οὐσία της. Ἡ ἄρμονία καὶ ἡ δυσαρμονία δύναται νὰ ἀναχθῶν εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος ὡς γνωρίσματά του, ὄχι ὅπως καὶ νὰ ταυτισθῶν μὲ αὐτὸ. Τὰ ἐναντία λέγει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ Μετὰ τὰ φυσικά 1032 Β 2 ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος ἐτῶν ἐναντίον τῶν αὐτῶν εἶδος. Τὸ ἀποδεικτικὸν ὅρα νεύρον τοῦ ἐπιχειρήματος ἐγκρατεῖται εἰς τὴν πρότασιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι εἶδος ὅπερ ἐπειδὴ εἶναι οὐσία ἐπιδέχεται ὡς ὑποτεταγμένα γνωρίσματά του τὴν δυσαρμονίαν (κακίαν) καὶ ἄρμονίαν. Τοῦτο ἀπετέλει, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Σιμπλίου ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Ἀφορδισίαν, τὸ πρῶτον καὶ γενικώτερον ἐν τῷ Εὐδήμῳ ἐπι-

χείρημα. Μετά τούτο επηκολούθη και δεύτερον, διά του οποίου αποδεικνύεται ειδικότερον ότι η ψυχή δεν είναι είσομο του σώματος, διότι εν τοιαύτη περιπτώσει δι' αταυτίζετο με την ύλην και το κέλλος. Εις τούτους ταυτισμούς διαφεύδεται υπό της πραγματικότητας, διότι η ψυχή παραμένει εις σώματα νοσοῦντα, άσθενή και άσχημα. Όστε ο Άριστοτέλης εις τόν διάλογόν του «Ευδόμενος» άνεσκεύαζε δύο αντίληψεις, έξ ών ή μία είναι εκείνη καθ' ήν ή ψυχή εκλαμβάνεται ιδεωδώς ως άρμονία άρετών, ή δέ άλλη ή υποστηρίζουσα ότι ή ψυχή δέον να νοσηύ ύλιστικώς ως άρμονία ύλικών σωματικών στοιχείων. Ο Άριστοτέλης άποδεικνυεν ότι ή ψυχή είναι κάτι τό όποιόν δεν ταυτίζεται ούτε με τας άρετάς ούτε με τας σωματικές καταστάσεις. Έπειδή είναι είδος, όντολογικώς ύπέκκειται τών σημειωθέντων δεδομένων. Δέν είμεθα άρα ύποχρεωμένοι να δεχθώμεν ότι, όταν έγγραφεν, ο Άριστοτέλης τό «Ευδόμενος» ύπελάμβανε τήν ψυχήν ως ιδέαν. Διά τόν Άριστοτέλη ή ψυχή και κατά τήν ύστεροτέραν έποχήν τής εξέλιξέως του ήτο λόγος και είδος. Εις τό δεύτερον βιβλίον του «Περί ψυχής» συγγράματός του, τό όποιον βιβλίον και ο Γαίγκερ δέχεται ως γραθέν κατά τό τρίτον στάδιον τής ώριμότητός του, δέν διατάζει να γράψη ο Άριστοτέλης: «Όστε λόγος τις έν είη (ή ψυχή) και είδος, άλλ' ούχ ύλη και ύποκείμενον». (Όστε δυνατόν να είναι ή ψυχή κάποιος λόγος και είδος, όχι ύλη άποτελούσα τό ύλικόν υπόδαστρον). Όπως λοιπόν εις τό χωρίον τούτο δέν εκρίνεν άπαραίτητον να γράψη «λόγος τίνος», ούτω ούδέν δυναμέθα να συναγάγωμεν εκ τού ότι δέν έγγραφεν «είδος τίνος» εις τό άπόσπασμα του «Ευδόμενος».

Ο Άριστοτέλης ειργάζετο έν τή Άκαδημία με ατενίσθησαν και δημιουργικότητα. Έθεσε και αυτός τό όντολογικόν πρόβλημα υπό μελέτην δι' ίδιον λογαριασμόν και τό έζητησεν έξ άρχής. Όμιλούντες άνωτέρω περί τού Πλάτωνος είδομεν ότι ούτος εις τόν «Σοφιστήν» του γραφέοντα όλίγον άργότερον του 365 (μετά τήν επάνοδόν του εκ τού δευτέρου εις Σικελίαν ταξιδίου του) έθεσε τό σχετικόν με τό νόημα τού όντος πρόβλημα και ήθέλησε να προσδιορίση τά ύψιστα γένη τού όντος. Διευτυπώνει έν 244Α του μνημονευθέντος διαλόγου ο Πλάτων τήν άπορητικήν έρώτησιν: «Τί ποτε δούλευσθε σημαίνειν όπόταν όν εθέγγησθε» (Τί θέλετε να σημαίνετε όταν έκφωνήτε τήν λέξιν όν). Από τήν αυτήν άπορίαν τήν άναφερθεμένην εις τήν σημασίαν και τό νόημα τού όντος φαίνεται ότι εξέκίνησε και ο νεαρός έν τή Άκαδημία μαθητευόμενος εισέτι Άριστοτέλης. Έθεσε και αυτός υπό μελέτην τό έρώτημα: Ποία είναι ή σημασία τήν όποιαν αποδίδουμεν εις τό όν; Ένωρίς δέ εφθασεν εις τήν θεωρίαν περί πολλαπλής σημασίας τού όντος διά τής όποιας δίστασε και αυτός τήν στατικήν όντολογικήν θεωρήσιν τών Έλεατών. Μία εκ τών θεμελιωδών αντίληψεων τής φιλοσοφίας του εις τήν όποιαν άπό άρχής μέχρι τέλους τού φιλοσοφικού του σταδίου έμεινεν ο Άριστοτέλης πιστός είναι ή περίφημος πρότασίς του: «τό όν λέγεται πολλαχώς» (Μ.τ.φ. 1003 α 31) (εις τόν όρον όν αποδίδουμεν πολλές σημασίας). Έπί τής θάσεως ταύτης διατέλλε τας ποικίλας κατηγορίας υπό τās όποιας εμφανίζεται τό όν, και έδωκεν εις έκάστην έξ αυτών διαφόρον όντολογικήν αξίαν. Κατά τό 354 δε έγγραψε τόν «Ευδόμενος» πρέπει να είχε φθάσει εις τήν αντίληψιν ότι ή πρώτη από άπόψεως όντολογικής σημασίας κατηγορία είναι ή ούσία, θεωρούμενη ως είδος. Αι πρώται του έρευναί ειχόν ως αντικείμενον των λογικά — όντολογικά προβλήματα ανάλογα προς έκείνα άτινα είχε θέσει ο Πλάτων διά τών διαλόγων του «Σοφιστής» και «Φαίδρος». Η πλατωνική διαλεκτική ως γενικωτάτη όντολογική μέθης εις έχρησίμεισε και διά τόν Άριστοτέλη ως άσθητή της δημιουργικής του έργασίας. Τήν λύσιν ήν έδωκε διά τού «Σοφιστού» του ο Πλάτων δέν τήν εθεώρησεν ο Άριστοτέλης έπαρκή και ήθέλησε να υπενκρίνη τας δυσκολίας διά τής περί πολλαπλών σημασιών τού όντος θεωρίας του. Διέστειλε τήν κατηγορίαν της ούσίας από τās λοιπας κατηγορίας τής ποιότητας, ποσότητας, σχέσεως, τοποθετήσεως κτλ, και απέδωκεν εις αυτήν τήν πρωταρχικήν όντολογικήν σημασίαν. Αι περί ούσίας ως πρώτης κατηγορίας αντίληψεις του ήγαγον αυτόν εις τό συμπέρασμα ότι αι ιδέαι δέν δύνανται να νοηθούν ως υπερβατικά όντότητες έν σχέσει προς τά όντα άμεσα μετέωρον εις αυτάς. Έα' όσον ούδέν όν δύναται να χωρισθί τής ούσίας του χωρίς να παύση συγχρόνως να είναι ύποκείμενον, προκύπτει τό συμπέρασμα ότι αι ιδέαι, άν πρέπει να θεωρηθούν άποτελούσαι τήν ούσίαν τών όντων, είναι άπαραίτητον να νοηθούν ούχι ύφιστάμεναι εις υπερβατικήν τινα περιοχήν, άλλα άμέσως παρουσία μέσα εις τά όντα. Δυνάμει τών σκέψεων αυτών εφθασεν ο Άριστοτέλης εις τό συμπέρασμα ότι αι ιδέαι πρέπει να ένυπάρχουν ως είδη μέσα εις τά όντα άποτελούσαι τήν ούσίαν των. Τοιουτοτρόπως μετέβαλε τήν υπερβατικήν πλατωνικήν ιδέαν εις άμέσως παρόν, μέσα εις τά όντα ήδολογικόν στοιχείον τό όποιον άνόμασεν «είδος». Η μετατροπή τής ιδέας εις είδος είναι νοσηύ μόνον επί τής θάσει τής αντίληψως ότι ή κατηγορία τής ούσίας έχει τήν πρωτεύουσαν όντολογικώς θέσιν.

Διά τών άνωτέρω κατεδείχθη έπαρκώς ότι ο Άριστοτέλης ήδη από τού 354 είχε διατυπώσει ίδιαν θεωρίαν άσιασμένην από τας αντίληψεις τού διδασκάλου του. Τούτο ήτο κάτι τό σύνθημα έν τή Άκαδημία εις τήν όποιαν έκαστος εκ τών μαθητών και συνηγαθέντων είχε μίαν τοιαύτην έλευθερίαν. Ο Ησακκείδης π.χ. ο Ποντικός είχε παρουσιάσει ίδιαν θεωρίαν, ούσιας δε και ο Ευδόκος. Η αντίληψις λοιπόν ή ύποστηρίζουσα ότι κατ' άρχάς διετέλει άπλούς μαθητής ο

Άριστοτέλης παραδεχόμενος τήν περί ιδέων αντίληψιν, σύν τά χρόνως δε μετά τόν θάνατον τού Πλάτωνος ήρξαστο χειραφετούμενος, τυγχάνει άσυμβίβαστος με τας μαρτυρίας τās όποιας άντλούμεν από τά άποσπάσματα του «Ευδόμενος». Καί κατά τήν έποχήν τής μαθητείας του ειργάζετο ο Σταγίριτης δημιουργικώς. Η μαρτυρία ήτις φέρει αυτόν έν τή Άκαδημία διδάσκοντα τήν ρητορικήν και έρχόμενον διά τούτο εις συγκρούσεις με τόν Ίσοκράτη, μάς βεβαιώνει ότι ή σχολειοτό με όντολογικά και λογικά προβλήματα, έξ άν προέκυψαν αι εις τήν ίδιαν τής «Αναλυτικής» επιστήμης άναφερόμεναι άνακαλύψεις του. Η άρχαία ρητορική έμελέτα τό πρόβλημα τής άποδείξεως, τό όποιον κατά τό πλείστον ύπάγεται εις τήν άσθητήτητα τής λογικής. Αι σοφιστικά παρεκκλίσεις τής ρητορικής ήνάγκαιον τους περί αυτήν άσχολουμένους να μελετούν και τά προβλήματα τά άναφερόμενα εις τήν έλεγκτικήν αντίρρητικήν. Έφθασθον έπαμειβως εις τά διαλεκτικά προβλήματα τά θεβήτα από τού Πλάτωνος και άσολογούμενος με ζήτηματα ρητορικά και άπορητικά ο Άριστοτέλης, ήδη κατά τήν έποχήν τής μαθητείας του είχε φθάσει εις ιδικά του συμπεράσματα. Ατελήσθη έν ή πλατωνική θεωρία περί ιδέων έπρεπε να μεταρρυθμισθί. Ός προς δέ τήν γενικήν μάθησιν, ήτις έφερέτο ως διαλεκτική, ο Άριστοτέλης κατενόησεν ότι έπρεπε να διακριθί εις μερικώτερας μαθήσεις, τήν διαλεκτικήν, τήν αναλυτικήν και τήν πρώτην φιλοσοφίαν.

Η εύρήτης τού άριστοτελικού πνεύματος ήτο τοιαύτη, ώστε δέν ήρκετο εις τήν παρακολούθησιν μίας μόνον ομάδος προβλημάτων. Παρακολούθη δημιουργικώς και τās επί τού πεδίου τών φυσικών έρευνών γινόμενας έν τή Άκαδημία εργασίας. Δυναμέθα να είμεθα δέβαιοι ότι τήν περί ύπόθεσεως και «πέμπτου σώματος», όπερ είναι ο αϊθήρ, επιστημονικήν του ύπόθεσιν, είχαν άνακοινώσει κατά τών χρόνων τής έν τή Άκαδημία μαθητείας του. Εις τήν «Επινομίδα», ήτις εξέδόθη εύθως μετά τόν θάνατον τού Πλάτωνος μνημονεύεται ως πέμπτου σώμα ο αϊθήρ: «Είτεν ούν όντων τών σωματών πύα κρή εσάναι και ύδωρ είναι και τρίτον άέρα, τέταρτον δέ γην, πέμπτου δέ αϊθέρα» (Έπιν. 981 D) (Έφ' όσον τά σώματα, (δηλαδή τά κοσμικά στοιχεία) είναι πέντε, πρέπει να είπωμεν ότι τό πρώτον είναι τό πύρ, τό δεύτερον τό ύδωρ τό τρίτον ο αϊθήρ, τό τέταρτον ή γή και τό πέμπτου ο αϊθήρ). Μία τοιαύτη ρητή μείρα έν τή «Επινομίδα» δεικνυει ότι ή άνακοίνωσις τού Άριστοτέλους ήτο ήδη γνωστή και διά τούτο πρέπει να είχε γίνει καθ' ήν έποχήν ούτος ήτο άκούη εις τήν Άκαδημίαν. Όμοίως κρίνομεν εκ τών συγγρασθέντων αιτινας διαβάθησαν δυναμέθα να ισχυρισθώμεν ότι και ως προς τά λοιπά πεδία τής έρεύνης αι άριστοτελικαι άναζητήσεις έχουν εκκινήσει από τήν έποχήν τής έν τή Άκαδημία μαθητείας του.

Διευτυπώη ή αντίληψις ότι κατ' άρχάς υπό τήν έπηρεϊαν τού Πλάτωνος ο Σταγίριτης ήτο άνεπιφυλόκτως όπαθός τής ιδεοκρατίας, από ταύτης δε σύν τω χρόνω χειραφετούμενος καταλήγει να εκδηλώση διά τών έρευνών του τήν πρωτιμότητα του προς τας επαγωγικάς διερευνήσεις τής αισθητής πραγματικότητας. Καί ή έν λόγω αντίληψις, ήτις υλοποιήθη κυρίως καθ' ήν έποχήν έν τή συστηματική φιλοσοφία είχαν επικρατήσει αι θετικιστικάί τάσεις, δέν άνταποκρίνεται προς τά πράγματα. Ο Άριστοτέλης ούδέποτε έπαυσε να είναι όπαθός τής ιδεοκρατίας, όπως ένισεί ταύτην ή άτική φιλοσοφία. Ός προς τό προκείμενον ζήτημα είναι λίαν εύστοχος ή διαπίστωσις τού Έγγέλου, όστις ειπεν ότι ο Άριστοτέλης είναι περισσότερο ιδεοκράτης από τόν Πλάτωνα. Ένω ο Πλάτων τοποθετεί τά ιδεώδη στοιχεία εις τόν υπερβατικόν κόσμον και δέχεται άπλήν μετοχήν τής αισθητής πραγματικότητας εις τήν ιδέαν, ο Άριστοτέλης καταδίδάζει τήν ιδέαν εις τήν πραγματικότητα. Λέγει ότι εις αισθητότε αίσθητόν αντικείμενον ύπάρχει τό «εϊδητικόν στοιχείον, τό όποιόν άποτελεί τήν ούσίαν τού αισθητού». Αν εφωσίνεται ως ύπάρχον υπό ώρισμένη μορφήν ο αισθητός κόσμος και δέν άποσυντίθεται εις χαϊώδη άμορφοίον, τούτο άφελεται κατά τόν Άριστοτέλη εις τήν άμεσον έν τή πραγματικότητι παρουσίαν τού ιδεατού πηρήν, δηλαδή τού «είδους». Δέχεται δε ο Σταγίριτης ότι ο ανθρώπινος νους δύναται δι' άμέσου ένορασεως να κατανοήση τόν εϊδητικόν τούτον πυρήνα, όστις ύφίσταται μέσα εις έκαστον εκ τών αισθητών όντων. Από τής άπόψεως ταύτης πλησιάζει ή άριστοτελική γνωσιολογία προς τόν ιδεοκρατικόν ρεαλισμόν τόν όποιον έχει διατυπώσει ο Ίδρυτής τής σαιουμενολογικής φιλοσοφίας Έδμ. Χούσερλ εις τās «λογικάς Έρεύνας» και εις «τάς ιδέας του διά μίαν καθάρων φαινομενολογίαν». Έτεκτείνον ο Άριστοτέλης τας έρεύνας του εις τήν συγκεκριμένην φυσικήν και βιολογικήν πραγματικότητα, έλεγεν ότι και εκεί δύναται τις να αντίληθθί ότι ύπάρχει εϊδητικός πυρήν. Έπικτείνει δσα τήν ιδεοκρατικήν αντίληψιν εις όλας τας όντολογικάς περισχάς. Η δέ άσχολία του με τά μερικωμένα αντικείμενα και γεγονότα δέν είναι κάτι τό όποιον αντίθεται με τας τάσεις τής φιλοσοφίας τού Πλάτωνος. Εις τόν «Τίμαιον» και τούς «Νόμους» του έδειξε και ο Πλάτων ότι κατά τήν γεροντικήν του ηλικίαν είχε στρέψει τό έλέμμα του εις τόν αισθητόν κόσμον. Η μεθοδική άρχή «σώζεν έν τά φαινόμενα», ήτις ήπεβάλλεν όλοι αι διατυπόμεναι θεωρίαι να δύνανται να εξηγηθούν τά έπιπερικά δεδομένα τού αισθητού κόσμου νοητικώς ότι και ο Πλάτων έτρεφε μέγα ένδιαφέρον διά τήν έρευναν τών μερικωμένων γεγονότων και έσέβητο τήν αισθητήν πραγματικότητα. Αι άρχαιολογικά μυθολογικά έρευναί τού Πλάτωνος, όπως παρουσιάζονται

εις τὸν «Κριτίαν» ἀπετέλεσαν παρόρμησιν καὶ διὰ τὸν Ἀριστοτέλη διὰ παρομοίαν ἀναζητήσεως.

Συννοήζοντες τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους, διαπιστοῦμεν ὅτι ὁ Σταγίριτης ἀνέτρεξε εἰς τὴν πρώτην θέσιν τὸν προβληματῶν. Δὲν εἶναι ἀπλοῦς συνεχιστὴς ἢ μεταρρυθμιστὴς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Ἀπὸ τῆς νεανικῆς τοῦ ἡλικίας ἀντιμετωπίζει τὰ προβλήματα ἀπὸ τὴν ρίζαν των. Ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀπορητικὴν ἀφειρησὶν τοῦ Σωκράτους. Προσέρχεται πρὸς τὰ προβλήματα μὲ πλήρη ἀποκαταληψίαν καὶ ἐπιδιώκει νὰ τὰ κατανοῆσθαι καὶ νὰ τὰ παρακολουθήσθαι ἀπὸ τὴν πρώτην τὴν ἀρχήν. Δι' αὐτὸ ἀνεδείχθη καὶ ἰδρυτὴς τῆς ἱστορικῆς καὶ γενετικής διερευνήσεως τῶν προβλημάτων. Δὲν συνεχίζει ἀπλῶς τὰς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐκκίνησιν. Τὸ κυριώτερον πρόβλημά του εἶναι ἡ οὐσία, τὸ ἐπί ἐστί» μὲ τὸ ὅποιον ἐξεκίνησε καὶ ὁ Σωκράτης. Διὰ τοῦτο εἶναι ἱκανὸς νὰ μᾶς διδάξῃ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀπορητικὴν διερευνήσιν τῶν φιλοσοφικῶν θεμάτων ὡς γνήσιος σωκρατικός, νὰ μᾶς εἰσαγάγῃ εἰς τὸ αἰώνιος ἀπορούμενον οντολογικὸν ἐρώτημα. Πράγματι, μᾶς λέγει εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» του, περὶ αἰώνιος ἀπορούμενον θέματος : «Καὶ δὴ καὶ τὸ πόλις τε καὶ οὖν καὶ αἶ ἐπιτούμενον καὶ αἶ ἀπορούμενον, τί τὸ οὖν, τοῦτό ἐστι τίς ἡ οὐσία» (Καὶ τὸ κατὰ τὸν παλαιότερον καιρὸν καὶ τὸ κατὰ τὸν σημερινὸν ἀντικείμενον αἰώνιος ἀναζητήσεως καὶ ἀπορίας ἐρώτημα, τί εἶναι τὸ οὖν, εἶναι ἐρώτημα ὑπερ ἐρωτᾶ τί εἶναι ἡ οὐσία).

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.

1. — ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ.

Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας.

Ἀκολουθῶν τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐπιδιώξιν τῆς σοφίας, ἐκπηγάζουσαν ἐκ τῆς ἀπορίας καὶ τοῦ θαυμασμοῦ. Προηγείται ἡ συναίσθησις τῆς ἀγνοίας, περὶ τὴν ὁποίαν μαρτυρεῖ ἡ ἀπορία καὶ ἐπακολουθεῖ ἡ προσπάθεια τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς ἀγνοίας. Εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» γράφει ὁ Ἀριστοτέλης : «Διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν αἱ ἄνθρωποι... ἤρξαντο φιλοσοφεῖν... ὁ δ' ἀπορῶν καὶ θαυμάζων οἰεῖται ἀγνοεῖν (διὰ καὶ οὐλόμυθος φιλοσοφῶς πῶς ἐστίν)· ὁ γὰρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίου» ὡστε εἴπερ διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἀγνοίαν ἐφιλοσόφουσαν, φανερὸν ὅτι διὰ τὸ εἰδέναι τὸ ἐπίστασθαι εἰδῶκεν καὶ οὐ χρήσεως τινος ἔνεκα» (Μ.τ.φ.983 Β 11) (Διότι παρακινούμενοι οἱ ἄνθρωποι ὑπὸ τοῦ θαυμασμοῦ ἤρξαντο νὰ φιλοσοφῶν... ἐκείνος δὲ ὁ ὅποιος καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀπορίας καὶ θαυμασμοῦ ἔχει τὴν ἀντίληψιν ὅτι εὐρίσκειται ἐν ἀγνοίᾳ (διὰ τοῦτο καὶ ἐκεῖνος ὅστις ἀγαπᾶ τοὺς μύθους εἶναι ἀπὸ τινος ἀπόμυθος φιλόσοφος· διότι ὁ μῦθος ἀποτελεῖται ἀπὸ διηγήσεως θαυμασίας) ὡστε ἀνοῦ μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀγνοίαν ἐφιλοσόφουσαν οἱ ἄνθρωποι, εἶναι φανερὸν ὅτι ἐπέδιον τὴν ἀπόκτησιν ἐπιστημονικῶν γνῶσεων χάριν τῆς καθαρᾶς γνώσεως καὶ ὄχι χάριν πρακτικῶν σκοπῶν).

Ὡστε τὸ φιλοσοφεῖν ἐκκινεῖται ἐκ τῆς ἀπορίας κινεῖται πρὸς τὸ εἰδέναι. Λέγων ὁ Ἀριστοτέλης εἰδέναι, ἔννοια τὴν ὕψιστην τοῦ νοῦ εἰς τὴν θεωρησὶν οὐχὶ τὸν καθέκαστα μερικῶν ὄντων, ἀλλ' εἰς τὴν θεωρησὶν τῶν «εἰδῶν», εἰς τὴν ἀναγνωρίσιν δηλαδὴ τοῦ κοινῶ ομοφαστικῶν πυρήνος τοῦ ἀποτελοῦντος δι' ἕκαστον τῶν ἐπὶ μέρος ὄντων τὴν οὐσιαστικὴν του θεμελίωσιν. Εἰς τὰ «Προβλήματα» (956 β 7) λέγει ῥητῶς ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν ἀσχολεῖται ὅπως ὁ ῥητορικός μετὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα ἀλλὰ μὲ τὰ εἶδη : «Ὁ μὲν φιλόσοφος περὶ αὐτὰ τὰ εἶδη τῶν πραγμάτων διατρίβει, ὁ δὲ (ῥήτορ) περὶ τὰ μετέωρα, οἷον ὁ μὲν τί ἐστὶν ἀδικία, ὁ δὲ ὡς ἀδικος ὁ δεῖνα, καὶ ὁ μὲν τί ἡ τυραννίς, ὁ δὲ οἷον τι ὁ τύραννος» (Ὁ μὲν φιλόσοφος ἀσχολεῖται μὲ αὐτὰ ταῦτα τὰ εἶδη εἰς ἃ ἀνάγονται τὰ πράγματα, ὁ δὲ ῥήτορ ἀσχολεῖται μὲ τὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν κατὰ μετοχὴν ἐμφανίσεις τῶν εἰδῶν. Π.χ. ὁ μὲν φιλόσοφος ἐξετάζει τί εἶναι ἀδικία, ὁ δὲ ῥήτορ ἀποδεικνύει ὅτι αὐτὸς ἐδῶ ὁ ὀρισμένος ἄνθρωπος εἶναι ἀδικός· καὶ ὁ μὲν φιλόσοφος ἐξετάζει τί εἶναι ἡ τυραννίς, ὁ δὲ ῥήτορ εἰς τὸ πρᾶγμα εἶναι ὁ τύραννος). Ἡ εἰδητικὴ θεωρησὶς ὅσα τοῦ κόσμου, ἀπληθραγμένη παντὸς ὀφελιμιστικῶν σκοποῦ, εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ φιλοσοφία· καθαρὰ θεωρία, ἀποκαλύπτουσα τὸ θεμελιώδες οντολογικὸν περιεχόμενον τοῦ κόσμου. Τὸ φιλοσοφεῖν νοούμενον κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἀποτελεῖ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ φυσικοῦ προσορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν ὅποιον ἡ ἀρχικὴ ἐκ φύσεως ἐμφυτευθεῖσα δοεῖς εἶναι ἡ ἐπιθυμία τῆς θεωρησεως τῶν εἰδῶν : «Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ἀρέσκονται οὕτως», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν «Μετὰ τὰ φυσικὰ». Ἡ πρὸς εἰδητικὴν θεωρησὶν τοῦ κόσμου δοεῖς εἶναι φυσικὴ καὶ καθολικὴ. Αὕτη σημαίνει τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσιν εἰς πάντας ἄλλους σκοπῶν. Τὸν διευκολύνει εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ διασώβῃ μὲ τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι ὄν κατ' ἔξοχον ἐλευθέρου.

Καθορίζων περιαισθητικὸν συγκεκριμένον ὁ Σταγίριτης τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας, λέγει ὅτι αὕτη εἶναι «θεωρητικὴ τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν». Φιλόσοφος εἶναι ἐκεῖνος ὅστις ἐπιδιώκει νὰ καταστή διὰ τῆς θεωρίας γνώστης τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ πρώτα αἰτία

καὶ αἱ ἀρχαί, διὰ μὲν τὰ ἐπὶ μέρος ὄντα εἶναι τὰ εἶδη, διὰ δὲ τὸ σύνπαν ὁλόκληρον ὁ Θεὸς νοούμενος ὡς καθαρὸν εἶδος, αὐτονόητον τυγχάνει ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι συγχρόνως μελέτη τῶν εἰδῶν καὶ τοῦ Θεοῦ ὡς ἱεραρχικῶς ὑπεράτατον εἶδος. Ἐπομένως ἡ φιλοσοφία παρουσιάζεται ὑπὸ δύο μορφῶν : Πρῶτον ὡς ἀναγωγικὴ θεωρησὶς δοξάζουσα ἐκ τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητος πρὸς τὰς πρώτας αἰτίας καὶ ἀρχάς. Δεύτερον ὡς θεωρητικὴ μελέτη αὐτῶν τούτων τῶν ἀρχῶν, ἤτοι τῶν εἰδῶν. Διὰ νὰ συγκροτηθῇ ὅσα ἡ φιλοσοφία χρειάζεται νὰ ἐκκινήσῃ ἀπὸ τὴν εὐπειρίαν, ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα ὅτινα εἶναι προσιτὰ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τὰ ἐπὶ ἡμᾶς πρότερα καὶ νὰ παρεμβῇ πρὸς τὰ «κατὰ οὖνιν πρότερα», δηλαδὴ πρὸς τὰ εἶδη. Ὁ φιλόσοφος ἐπομένως πρέπει νὰ εἶναι γνώστης καὶ τῶν ἐπιστημῶν, διὰ νὰ διασώβῃ, ὑπερβαίνων ταύτας, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν θεωρησὶν τῶν εἰδῶν.

Ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι κενὴ ἐννοιολογικὴ θεωρησὶς, προϋποθέτει τὴν κατοχὴν τῶν ἐπιστημῶν, χωρὶς νὰ δεσμεύεται εἰς αὐτάς. Εἶναι ἐπιστημονικὴ θεωρησὶς τοῦ συνπαντος, ἤτις προσπαθεῖ νὰ ἐξικινήσῃ τὸ οντολογικὸν ἔννομα τοῦ κόσμου. Εἶναι καὶ ἀμεσῶς ἐνόρασις τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ ἐπιστημονικὴ κατοχὴ τῶν ἐκ τῶν πρώτων ἀρχῶν ἀπορροουσῶν δευτερευουσῶν γνῶσεων. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης δόταν ὀρίξῃ τὴν φιλοσοφικὴν γνῶσιν τὴν χαρακτηρίζει συγχρόνως καὶ ὡς νοῦν καὶ ὡς ἐπιστήμην. Ἀπαιτεῖ ἀπὸ τῶν φιλοσοφῶν ἐρευνητὴν καὶ ἐνορατικὴν δύναμιν, συγχρόνως δὲ καὶ ἱκανότητα πρὸς διανοητικὴν λογικὴν σκέψιν.

Συννοήζοντες τὰ ἀνωτέρω διαπιστοῦμεν ὅτι κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν, φιλοσοφία εἶναι καθολικὴ καὶ φυσικὴ τάσις (δοεῖς) τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὡδούσα ταύτην νὰ ὑπερβῇ τὴν ἀγνοίαν τῆς καὶ νὰ ὠμαθῇ εἰς τὴν θεωρητικὴν ἐνατένισιν τῆς οντολογικῆς θεμελιώσεως τῆς πραγματικότητος.

Ἡ μέθοδος τῆς φιλοσοφίας.

Ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις παρουσίασε τελειοτάτην ἀνάληψιν τῆς συλλογιστικῆς σκέψεως, ἐπεκράτησεν ἡ πλῆθος ὅτι κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν προβλημάτων χρησιμοποίησεν τὴν παραγωγικὴν συλλογιστικὴν μέθοδον. Ἐκ τῆς μελέτης ὅμως τῶν συγγραμμάτων του διαπιστοῦται ὅτι χειρίζεται τὰς κατωτέρω μεθόδους :

1ον) Τὴν μέθοδον τῆς σημασιολογικῆς ἀναλύσεως. Ὑποβάλλει εἰς διερεύνησιν τοὺς λεκτικῶς ὄρους διὰ νὰ ἀνακαλύψῃ τὸ οὐσιαστικὸν νοηματικὸν περιεχόμενον. Διὰ τῆς τούτης μεθόδου καθώρισε τὰς διαφόρους σημασίας εἰς τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦμεν τὸ ῥῆμα «εἶναι» καὶ ὠδηγήθη νὰ διατυπώσῃ τὴν περὶ κατηγορικῶν οντολογικῶν-λογικῶν θεωρίαν του. Ἡ μέθοδος αὕτη χρησιμοποιοῦται σημερον ὑπὸ τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας, ἀποτελοῦσα τὴν ἀφειρησὶν ἐξ ἧς ἐκκινεῖ πᾶσα φαινομενολογικὴ ἀνάλυσις. Ἐπ' αὐτῆς στηρίζονται αἱ προσπάθειαι διὰ τὴν ἴδρωσιν τῆς λεγομένης φιλοσοφικῆς ἢ «καθαρᾶς γραμματικῆς».

2ον) Τὴν ἀπορητικὴν μέθοδον. Ταύτην θεωρεῖ ὁ Σταγίριτης ἀρχικὴν καὶ θεμελιώδη. Τὰ πλεῖστα τῶν προβλημάτων τὰ ἐπεξεργάζεται διὰ τῆς ἀπορητικῆς μεθόδου. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης κατηγοριεῖται ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀφειρησὶν, ἐξ ἧς ἀσφαμῆθη ὁ Σωκράτης, καὶ εἶναι γνήσιος σωκρατικός. Οὐδὲν πρόβλημα, λέγει, εἶναι δυνατὸν νὰ λυθῇ, ἂν δὲν ἐξετασθῶν αἱ συναφεῖς μὲ αὐτὸ ἀπορία : «Ἐστὶ δὲ ταῖς εὐπρόθεσιν βουλευμένοις προῦγου τοῦ διαπορήσαι καλῶς· ἢ γὰρ ὑστερον εὐπορία λύσις τῶν πρότερον ἀπορούμενων ἐστὶ, λύειν δ' οὐκ ἐστὶν ἀγνοοῦντα τὸν δεσμῶν» (Μετὰ τὰ φυσικὰ 995 α 27) (Εἶναι πολὺ ὀφελίμων εἰς ἐκείνους οἱ ὅποιοι θέλουν νὰ εὐρουν τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν των, νὰ ἐπεξεργασθῶν τελείως τὰς ἀπορίας· διότι ἡ ἐπακολουθοῦσα ὑπερνίκησις τῶν ἀποριῶν εἶναι λύσις τῶν προηγουμένως ἀντιμετωπιζομένων ἀποριῶν. Εἶναι δὲ ἀδύνατος ἡ λύσις ἀνευ τῆς γνώσεως τοῦ προηγουμένου δεσμοῦ).

Εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν ἡ ἀπορητικὴ μέθοδος ἀπετέλεσε σπουδαιοτάτην μεθοδικὴν μορφὴν ἐρεύνης. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Νικολαῖ Χάρτμαν τὴν συνιστᾷ καὶ σημερον ὡς τὸν γονιμώτερον τρόπον τῆς μελέτης φιλοσοφικῶν προβλημάτων.

3ον) Τὴν ἱστορικὴν γενετικὴν μέθοδον. Αὕτη συνιστᾶται ὑπὸ τοῦ Σταγίριτου ὡς ὁ καλύτερος τρόπος διὰ τὴν διάγνωσιν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων καὶ τῶν προβλημάτων. Εἰς τὰ «Πολιτικά» του μᾶς λέγει ὅτι ἡ ἐξελικτικὴ παρακολουθήσις τῆς ἀναπτύξεως τῆς πολιτείας μᾶς δίδει πολυτίμητον πληροφορίαν περὶ τῆς οὐσίας τῆς. Τὴν αὕτην μέθοδον ἐφαρμόζει καὶ διὰ τὴν διεκρίσιν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Ὑδευγματικὴν ἐξέτασιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελικτικῆς ἀναπτύξεως τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν μᾶς ἔδωκεν εἰς τὰ πρώτα κεφάλαια τῶν «Μετὰ τὰ φυσικὰ», εἰς τὰ ὅποια ἐξετάζει ἱστορικῶς καὶ ἐξελικτικῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωκρατικῆς, τῆς σωκρατικῆς καὶ πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Διὰ τῆς ἐν λόγω ἱστορικῆς ἐκθέσεως ἀνεδείχθη καὶ ὁ πρῶτος ἰδρυτὴς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ὅταν δὲ εἶχε τὰ ἀναγκαζοῦντα ὀλικά μέρη ἐν τῷ Λυκαίῳ, ὠργάνωκε συστηματικῶς τοιαύτας ἱστορικὰς καὶ ἐξελικτικὰς μελέτας πρὸς παρακολουθήσιν τῆς ἀναπτύξεως τῶν θεσμῶν τοῦ ἱστορικοῦ πολιτικοῦ βίου.

4ον) Τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον. Ὁ πρῶτος ὀρισμὸς ὁ καθολικὸν ἐπὶ εἶναι ἐπαγωγή· εὐρίσκειται εἰς τὰ ἀριστοτελικὰ συγγράμματα. Ἡ ἐπαγωγή χρησιμοποιοῦται ὡς μέσον διὰ νὰ ἀναχθῶμεν ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρος παρατηρήσεις εἰς τὴν

καθολικόν. Γίνεται δε εύριστη τούτης χρήσις ἴδια εἰς τὰς βιολογικάς ἐρεῦνας. Τὴν ἀρχὴν τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἐπαγωγῆς ἀνευρίσκει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τοὺς «πρακτικούς λόγους» τοῦ Σωκράτους γράφων εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά» (1078 β 27): «Ἐδύο γὰρ ἐστὶν αἱ τῆς ἀν ἀποδοῆς Σωκράτους δικαίαι, τοὺς τε πρακτικούς λόγους καὶ τὸ ὀρίεσθαι καθόλου» (Δι' ὅτι δύο πράγματα δικαίως δύναται τις νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Σωκράτη· τοὺς πρακτικούς λόγους καὶ τοὺς καθολικούς ὁρισμούς).

5αν) Τὴν ἀναλογικὴν μέθοδον. Ταύτην καλεῖ καὶ «παράδειγμα». Πράκειται περὶ μεταβάσεως ἀπὸ μερικοῦ εἰς μερικόν. Παρατηροῦντες δηλαδὴ ὅτι εἰς γεγόμενος ἄλλοτε πάλιν ἔσχεν ὡρισμένα ἀποτελέσματα, εἰκόζομεν ὅτι καὶ εἰς ἕτερος πάλιν θὰ ἔχη τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Τῆς μεθόδου ταύτης ποιεῖται χρῆσιν ἴδια εἰς τὰς βιολογικάς μορφολογικάς παρατηρήσεις καὶ μελέτας.

6ον) Τὴν παραγωγικὴν συλλογιστικὴν μέθοδον. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν κάθοδον ἐκ τῶν γενικῶν εἰς τὰ μερικά. Τὴν ταυταύτην μεθοδικὴν πορείαν εἶχεν ἔγκαινιάσει ὁ Πλάτων διὰ τῆς μεθόδου τῆς διαίρεσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης μελετῶν τὴν πλατωνικὴν διαίρεσιν ἤχθη εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ συλλογισμοῦ.

7ον) Τὴν διαιρετικὴν μέθοδον. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν ὑποδιαίρεσιν γένους τινοῦ εἰς τὰ εἶδη του. Ταύτην παρέλαβεν ὁ Σταγίριτης ἀπὸ τῶν Πλάτων. Ἐκάστη ἐκ τῶν ἀνωτέρω μεθόδων χρησιμοποιοῦται ἀναλόγως τοῦ ἐξεταζομένου προβλήματος. Τῶν αὐτῶν δὲ μεθόδων γίνεται χρῆσις οὐ μόνον κατὰ τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν.

Σχέσις τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὰς ἐπιστήμας

Πᾶσα φιλοσοφία εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, συγχρόνως καὶ ἐπιστῆμη χωρὶς νὰ συμβαίη ὁμοῦ καὶ τὸ ἀντίθετον. Ὁ φιλόσοφος διαφέρει ἀπὸ τῶν ἐπιστημῶν, διότι: 1ον. Ἡ θεωρησις του εἶναι γενικὴ καὶ συνθετικὴ, ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τὰ διαχωρίζοντα τὰς ἐπιστήμας. 2ον. Ἐχει τὴν ἀριστιότητα νὰ ὑποβάλλῃ εἰς κριτικὸν ἔλεγχον τὰ θεμελιώδη ἀξιώματα καὶ τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται αἱ ἐπιστῆμαι καὶ νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν μεθόδων, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν αἱ ἐπιστῆμας. Ἡ ἐπιστῆμη ἀρκεῖται πολλὰκις νὰ λάβῃ ὡς ἀφετηρίαν τῆς ὀρισμένης ἀξιωματικῆς ἐννοίας καὶ χειριζομένη ὀρισμένας μεθόδους, νὰ προχωρῇ εἰς νέας ἀνακαλύψεις. Ὁ φιλόσοφος διαφέρει ἀπὸ τῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὸ ὅτι οὐδὲν ἄφρονι ἀνεξέταστον προσπαθῶν νὰ φθάσῃ εἰς γνῶσιν ἀπολύτως ἀναγῆ. Ἐπομένως ἀφίεται εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον καθολικότητος καὶ ἐναργείας ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς θεραπευόμενους τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας ἐρευνητάς. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ καθολικὴ καὶ ἀπολύτως ἐναργὴς θεωρησις, ἥτις καθιστᾷ ὡς κριτικὴ τῆς γνώσεως, φανεράν τὴν μερικότητα καὶ ὑποθετικότητα τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν. Ὁ φιλόσοφος ὑφθαῖται εἰς γνωσιολογικὸν καὶ ἠθικὸν ἐπιταταλογισμὸν ἀκρίτερον ἀπὸ ἐκεῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον δύναται νὰ φθάσῃ ὁ ἐπὶ μέρους ἐπιστήμων ὅστις ἐξετάζει μόνον μίαν καθωρισμένην περιχρῆν τῶν διωκ. Ὁ φιλόσοφος, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι «συνοπτικός», ὅπως συνίστα ὁ Πλάτων.

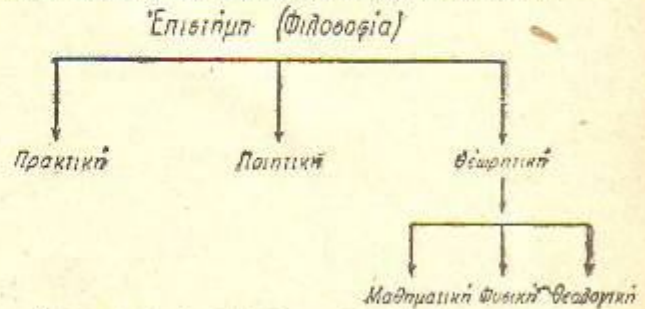
Ἱεραρχία τῆς φιλοσοφίας

Ἡ φιλοσοφία, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, δὲν εἶναι κάτι τὸ στατικόν. Κατ' οὐσίαν εἶναι δυναμικὴ τάσις, «δρεῖσις», συνεχῆς πορεία πρὸς τὰ «εἶδη» καὶ πρὸς τὸν ἀρχικόν «Νοῦν» τοῦ σύμπαντος, τὸν Θεόν. Ἀναλόγως τοῦ ἐπίπεδου, εἰς τὸ ὁποῖον ἔσθαι ἐκάστοτε, ἱεραρχεῖται εἰς πρώτην καὶ δευτέραν φιλοσοφίαν. Πρῶτη φιλοσοφία εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐκείνη ἣτις διακρίνεται ὡς ἕνος μὲν κατὰ τὴν καθολικότητα, ὡς ἑτέρου δὲ κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς προσεγγίσεως τῆς πρὸς τὴν καθαρὴν θεωρίαν. Τὸ τμήμα τοῦτο τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ταυτίζεται μὲ τὴν φιλοσοφικὴν μάθησιν, τὴν ὁποίαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀνομάζομεν Μεταφυσικὴν ἢ Ὀντολογίαν. Εἰς δευτερεύοντα βαθμὸν φιλοσοφίας εἶναι αἱ ἄλλαι κλάδοι τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἡ φυσικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ περὶ τὰ ἀνθρώπινα φιλοσοφία, δηλαδὴ ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ (πρακτικὴ) φιλοσοφία. Ὁμιλεῖ προσέτι ὁ Ἀριστοτέλης καὶ περὶ μαθηματικῆς φιλοσοφίας, ἐκ δὲ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν θεωρεῖ ὡς προσεγγίζουσαν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἀστρονομίαν. Ἐπίσης θὰ ἴδωμεν νὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ ποιητικῆς φιλοσοφίας, νοουμένης ὡς φιλοσοφίας ἀναφερομένης εἰς τὴν κατασκευαστικὴν ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς δίδει λαβὴν νὰ φθάσωμεν εἰς μίαν ταυταύτην ἐκτίμησιν ἢ ὅσον εἰς τὴν «Ποιητικὴν» του λέγει ὅτι ἡ ποίησις ἐν συγκρίσει μὲ τὴν ἱστορίαν πλησιάζει περισσώτερον πρὸς τὴν φιλοσοφίαν: «Ποίησις ἱστορίας φιλοσοφώτερον» 145] β 6. Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὅτι οἰαδήποτε θεωρητικὴ, πρακτικὴ καὶ ποιητικὴ ἐπιστῆμη καὶ τέχνη δύναται νὰ καταστῇ ἀντικείμενον φιλοσοφικῆς θεωρήσεως. Δυνάμεθα π.χ. τὴν τεχνικὴν κατασκευαστικὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ τὴν ἐξετάσωμεν ὑπὸ φιλοσοφικῶν πρίσμα καὶ νὰ ἀναχθῶμεν εἰς μίαν «ποιητικὴν φιλοσοφίαν», ἥτις ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν φιλοσοφικὸν κλάδον ὅστις

εἰς τὴν σύγχρονον ὄρολογίαν ἀνομαζέται «φιλοσοφικὴ τεχνολογία» ἢ «φιλοσοφία τῆς τεχνικῆς».

Διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἐπιστημῶν.

Εἰς τὸ βιβλίον Ε τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά» μᾶς παρέχει ὁ Ἀριστοτέλης κοινὴν διαιρετικὴν δόξαν καὶ διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ διὰ τὰς ἐπιστήμας. Ἡ δυνατώτης διὰ μίαν ταυταύτην κοινὴν διαίρεσιν στηρίζεται εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὅτι πᾶσα φιλοσοφία εἶναι συγχρόνως καὶ ἐπιστῆμη. Οἰαδήποτε σκέψις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατὰ τὸν Σταγίριτην ἢ πρακτικὴ, ἢ ποιητικὴ, ἢ θεωρητικὴ, ἀναφέρεται δηλαδὴ ἢ εἰς ἠθικὰ πρακτικὰ προβλήματα, ἢ εἰς κατασκευὰς ἐκτελουμένας ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἢ εἰς θεωρητικὴν μελέτην: «Πᾶσα δόξις ἢ πρακτικὴ ἢ ποιητικὴ ἢ θεωρητικὴ». Ἐπὶ τῆ δόξει τῆς ἐν λόγῳ διακρίσεως προκύπτει διὰ τὰς ἐπιστήμας συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς φιλοσοφίας ἡ κάτωθι διαίρεσις:

Ἡτοι τὸ σύνολον τῶν ἐπιστημῶν διαίρεται εἰς τρεῖς ομάδας, τὰς ποιητικὰς (τεχνολογικάς), τὰς πρακτικάς (ἠθικάς) καὶ τὰς θεωρητικάς (καθαυτὸ φιλοσοφικάς ἐπιστήμας). Αἱ θεωρητικαὶ ἐπιστῆμαι διαίρουται εἰς τρεῖς ομάδας ἀναλόγως τοῦ ὅτι αὐτὸν ἐξεταζομένου ἀντικειμένου. Ἡτοι α' εἰς τὴν θεολογικὴν, ἢ πρώτην φιλοσοφίαν, ἥτις ἐξετάζει τὰ ἀκίνητα καὶ χωριστὰ ὄντα μεταξὺ τῶν ὁποῖων κατατάσσεται καὶ ὁ Θεός. Λέγων ὁ Ἀριστοτέλης χωριστὰ ἐννοεῖ ὄντα ἔχοντα αὐθυπαρξίαν, ἀκίνητα δὲ θεωρεῖ τὰ ὄντα τὰ μὴ ὑποκείμενα εἰς κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν, τοιαῦτα δὲ εἶναι τὰ εἶδη καὶ ὁ Θεός. β' Εἰς τὴν φυσικὴν. Αὕτη ἀσχολεῖται μὲ ὄντα «χωριστὰ μὲν ἀλλ' οὐκ ἀκίνητα», δηλ. ὄντα ἅτινα ἔχουν μὲν αὐθυπαρξίαν, ἀλλ' ὑποκείμενα εἰς κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ ὄντα τῆς φυσικῆς πραγματικότητος. γ' Εἰς τὴν μαθηματικὴν. Αὕτη ἐξετάζει ὄντα ἅτινα εἶναι ἀκίνητα μὲν οὐ χωριστὰ δ' ἴσως, ἀλλ' ὡς ἐν ἑλῆν. Τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἀκίνητα, δὲν ὑποκείμενα εἰς κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν. Ὁ ἰδεωδὸς π.χ. νοούμενος κύκλος αὐθεμῖαν ὑφίσταται μεταβολὴν ἀπὸ τῆς ἐπιπέδου τοῦ Πυθαγόρου μέχρι σήμερον καὶ θὰ διατελῇ νοούμενος ἰδεωδὸς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἀμφιβάλλει δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τὰ μαθηματικὰ ἀντικείμενα ἔχουν αὐθυπαρξίαν καὶ ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι προϋπόθεσιν τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀποτελεῖ ἡ ὕλη. Πρὸς πρόληψιν παρεξηγήσεων σημειοῦμεν ὅτι λέγων «ὕλην» ἐν σχέσει μὲ τὰ μαθηματικά, ὁ Σταγίριτης δὲν νοεῖ τὴν ουσιοκρατικῶς νοουμένην ὕλην ἀλλὰ τὴν «μαθηματικὴν ὕλην», τὴν καθαρὰν δηλαδὴ ἰδέαν τῆς ἐκτίσεως εἰς ἣν ἐννοίαν νοεῖται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὡς πρὸς τὰς πρακτικάς ἐπιστήμας κρατεῖ συνήθως ἡ γνώμη ὅτι διήρξε τὰς ὁ Ἀριστοτέλης εἰς δύο κλάδους, εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν. Ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων δὲν ἀποδεικνύεται τοιαύτη διαίρεσις. Γίνεται λόγος εἰς αὐτὰ περὶ «πραγματείαις ἠθικῆς, πολιτικῆς», ἀλλὰ ὁ Ἀριστοτέλης ταυτίζει τὰς δύο αὐτὰς πραγματείας εἰς ἐνιαῖον σύνολον. Οὕτω γράφει ἐν 1356α 26 «τῆς περὶ τὰ ἦθη πραγματείας, ἣν δίκαιον ἐστὶ προσαγορεύειν πολιτικὴν» (ἢ περὶ τὰ ἦθη πραγματείας, τὴν ὁποῖαν εἶναι ὀρθὸν νὰ ἀνομάζωμεν πολιτικὴν). Ὀνομάζει δὲ ταύτην εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τῶν «ἠθικῶν Νικομαχείων» ἐπὶ περὶ τὰ ἀνθρώπινα φιλοσοφίας. Εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους οἱ Περιπατητικαὶ καὶ οἱ Πλατωνικοὶ διήρξαν τὸ σύνολον τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν εἰς θεωρητικάς καὶ πρακτικάς, τὴν δὲ ομάδα τῶν πρακτικῶν τὴν ὑποδιήρξαν εἰς ἠθικὴν, οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν. Ὁμοίως καὶ ἡ ὑποδιαίρεσις εἰς στρατηγικὴν, οἰκονομικὴν καὶ ρητορικὴν, ἢ ἀναφερομένη εἰς τὰ «ἠθικά» (Νικομάχεια) 1094 β 3 δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διαίρεσις τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ἀπλῶς ἀναφέρονται αἱ ἰκανότητες ἐμπειρηστικῶν τῶν πολιτικῶν. Ποιητικὰς ἐπιστήμας λέγων ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὡς ἀντικείμενον τὰς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου συντελουμένας κατασκευὰς. Συμπεριλαμβάνει ἡ ὁμάς αὕτη τὴν καλλιτεχνίαν καὶ τὴν τεχνικὴν.

Ἡ θέσις τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν.

Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν πρὶορίσθη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν ἐπιστημῶν. Αἱ ἐρευναὶ του ἐπεξετάθησαν καὶ εἰς τὴν διαλεκτικὴν, ἀναλυτικὴν (λογικὴν) καὶ ρητορικὴν. Τὴν διαλεκτικὴν καὶ ἀναλυτικὴν θεωρεῖ ὡς προπαιδευτικὴν διὰ τὴν φιλοσοφίαν μάθησιν. Τὴν ρητορικὴν τὴν θεωρεῖ ὡς δυναμὴν, ἥτοι τεχνικὴν δεξιότητα, λέγει δὲ περὶ αὐτῆς τὰ ἀκόλουθα: «Συνάγεται μὲν ἐκ τῆς ἀναλυτικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς περὶ τὰ ἦθη πολιτικῆς, ὁμοίως δ' ἐστὶ τὰ μὲν

τῆ διαλεκτικῆ τὰ δὲ τοῖς σοφιστικοῖς λόγοις» (1359 β 9, (Εἶναι συνδυασμὸς ἐκ τῆς ἀναλυτικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς εἰς τὰ ἠθικά προβλήματα ἀναφερομένης πολιτικῆς. Ομοιάζει ἀφ' ἑνὸς μὲν μετὰ τὴν διαλεκτικὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ τοὺς σοφιστικούς λόγους). Ἡ ἀρχαία ἀποτίμησις τῆς ἀριστοτελικῆς καὶ μετὰ τὴν λογογραφίαν, καὶ τὴν ἐθνογραφίαν, συλλέξας ὕλικον καὶ καταχωρίσας αὐτὸ εἰς τὰ ἀπολεσθέντα συγγράμματά του «Δικαιώματα πόλεως», «Νόμιμα βαρβαρικὰ», Ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς λαϊκὰς παραδόσεις καὶ τὰς μυθικὰς διηγήσεις διὰ δύο λόγους: Ἄφ' ἑνὸς μὲν ἐδίδεκεν εἰς αὐτὰς τὴν διατύπωσιν κατὰ τρόπον πρωταρχικὸν καὶ λαϊκὸν φιλοσοφικὸν ἀποριῶν ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπελάμβανε ταύτας ὡς λείψανα δοξασιῶν κληροδοθησίων ἐκ προγενεστέρων πολιτισμῶν. Ἐδέχετο ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα, ὅτι ὁ πολιτισμὸς ἀνασφαιίνεται περιοδικῶς καὶ ἐξαφανίζεται ἐξ αἰτίας καταστροφικῶν γεγονότων, καταλείπονται δὲ ἐκ τῶν ἐξαφανισθέντων πολιτισμῶν διὰ τῆς ἐπιδιώσεως ὠρισμένοι ἀντιλήψεις. Ἐπομένως ὁ Ἀριστοτέλης δύναται νὰ θεωρηθῆ καὶ πατὴρ τῆς λογογραφίας καὶ ἔθνογραφίας. Ἀνεδείχθη προσέτι καὶ ἰδρυτὴς τῆς φιλολογίας καὶ τῆς φιλοσοφικῆς αἰσθητικῆς.

Ὡς πρὸς τὴν ἱεράρχειαν τῶν ἐπιστημῶν προέλαβε τὴν ὑπὸ τοῦ Γάλλου θετικιστοῦ Κόντ ἱερθεῖσαν ταξινομήσιν των ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἀσηρημένου αὐτῶν χαρακτήρος καὶ τῆς ἀκριβολογίας των. Ὡς ἀκριβολογικότεραν καὶ θεμελιωδέστεραν ἐπιστήμην θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὰ μαθηματικά, ἀπὸ ἀπόψεως δὲ προσεγγίσεως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἀστρονομίαν.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν, ἡ ἐπιστήμη εἶναι γνώσις γενικὴ, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὰ καθολικὰ χαρακτηριστικά των ὄντων. Ἀποκαλύπτει τὴν ὄντολογικὴν κατασκευὴν τὴν ὅποιαν παρουσιάζουν τὰ ὄντα ὠρισμένης ὄντολογικῆς περιοχῆς. Μὰς λέγει τὴν ἀπὸ τοῦ ὄντος τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ των φυσικῶν ὄντων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς κινήσεως τῆς ἀλλοιώσεως, τῆς γενέσεως, τῆς φθορᾶς. Μὰς καθιστᾷ φανερὸν τί εἶναι ὁ χρόνος, ὁ τόπος, τὸ κενόν, τὸ ἀπειρον, ποῖα εἶναι τὰ ὄντολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μαθηματικῶν ἰδεῶν ἀντικειμένων (ἀριθμῶν καὶ σχημάτων). Ἐπὶ τοῦ βιολογικοῦ ἐπιπέδου μὰς καθοδογεῖ νὰ θεωρηθῶν ἐπιστημικῶς τὰς μορφολογικὰς ποικιλίας τῶν βιολογικῶν εἰδῶν καὶ νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὴν τεολογικὴν λειτουργίαν τῶν βιολογικῶν ὀργανισμῶν. Ὡς πρὸς τὴν ἀστρονομίαν μὰς παρέχει περιγραφὴν καὶ ἐξήγησιν τῶν κινήσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ὡς πρῶτῃ δὲ φιλοσοφία μὰς καθιστᾷ ἰσχυρὰ τὰ γενικὰ ὄντολογικὰ χαρακτηριστικὰ συμπάσης τῆς πραγματικότητος. Ἡ κυρία προσπάθεια τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ἐξιχνιάσῃ τὴν οὐσιαστικὴν κατασκευὴν τῶν ὄντων, ἥτοι νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τὴν θεωρήσιν μὰς τὰ κελύφη. Ἐπειδὴ δὲ τὰ εἶδη ἀποτελοῦν τὰς πρώτας ἀνάγκας καὶ τὰς αἰτίας, διὰ τοῦτο, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ ἐπιστήμη εἶναι συγχρόνως γνώσις καὶ τῆς αἰτίας. Διὰ νὰ συγροηθῆ ἡ ἐπιστημονικὴ γνώσις χρειάζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐνορατικὴ δύναμις τοῦ νοῦ, ὅστις κατανοεῖ χωρὶς νὰ παρεμβάλλεται κανὲν διάμεσον τὰ ἐπιστημονικὰ ἀξιώματα καὶ τὰς θεμελιώδεις ἐπιστημονικὰς αἰτίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ ἡ διασκεπτικὴ ἐνέργεια τοῦ λόγου (διάνοια), ἥτις ἐκ τῶν ἀμέσως προσιτῶν ἀρχῶν ἀσφραγισμένη καταλήγει εἰς ἐμμέσως ἀνακαλυπτομένης γνώσεως. Οὗτω π.χ. οἱ μαθηματικοὶ ἀφοραζόμενοι ἐκ τῶν ἀξιωμάτων καὶ τῶν ἀρχικῶν μαθηματικῶν ἐνωρίων καταρθῶνται νὰ ἀνακαλύψωσιν σειρὰν θεωρημάτων. Ἄσα ἡ ἐπιστήμη, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι συγχρόνως καὶ ἐνορασις (νοῦτιτιο) καὶ διασκεπτικὸς λόγος (ντισκοῦρσος). Πᾶσα φιλοσοφία πρέπει νὰ ἔχη, κατὰ τὸν Σταγυρίτην, τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς «αὐστηρᾶς ἐπιστημονικότητος». Ὅφείλει νὰ εἶναι μάλιστα ἐμφανίζουσα ἀπόλυτον ἐνόησιν προεχομένην ἢ ἐξ ἐνορατικῆς περιγραφῆς ἢ ἐξ ἀποδείξεως. Διὰ τοῦτο δικαίως θεωρεῖται ὁ Ἀριστοτέλης πατὴρ τῆς ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας.

2. ΟΙ ΚΛΑΔΟΙ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Αἱ λογικαὶ ἔρευναι.

Ἄν καὶ παρῆλθον πολλοὶ μέχρι σήμερον αἰῶνες, τὸ ὑπὸ τοῦ Σταγυρίτου ἰδρυθὲν οἰκοδόμημα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν λογικῶν ἐρευνῶν διατηρεῖ ἀμείωτον τὸ κύρος του. Ὁ μεγαλύτερος φιλόσοφος τῶν νεωτέρων χρόνων Κάντιος ἀμολογῆσεν, ὅτι εἰς τὸν τομέα τῆς τυπικῆς λογικῆς αὐδεμία εἶχε πραγματοποιηθῆ μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ παρόδος ὑπερβαίνουσα τὰς ἀριστοτελικὰς ἀνακαλύψεις. Αἱ κατὰ τοὺς τελευταίους δύο αἰῶνας σημειωθείσαι προσπάθειαι διὰ τὴν δημιουργίαν μιᾶς συμβολικῆς δι' ἀλγεβρικῶν συμβόλων ἐκφραζομένης λογικῆς (βλέπε ἐργασίας τοῦ Γερμανοῦ Σρέντερ καὶ τοῦ Ἀγγλοῦ Ράσεκλ), ἔχουν μόνον συμπληρωματικὴν σημασίαν. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Ἐδμ. Χούσερλ ἀπέδειξεν εἰς τὴν «Τυπικὴν καὶ Ὑπερβατικὴν Λογικὴν» του ὅτι ὀλόκληρον τὸ σύστημα τῆς καθαρᾶς μαθηματικῆς ἀναλύσεως ἀνάγεται εἰς τὴν καθαρὰν ἀποφαντικὴν (δηλαδὴ διὰ λογικῶν κρίσεων ἐκφραζομένην) ἀνάλυσιν. Δὲν πρέπει, γράφει, νὰ μὴν ξεπατᾷ τὸ γεγονός ὅτι οἱ σιδηρῶσμοι τῶν συλλογισμῶν δύναται νὰ παρασταθῶν ἀλγεβρικῶς. Ἡ δι' ἀλγεβρικῶν σημείων ἐκφραζομένη λογικὴ μὰς παρέχει τὴν ἀπαιτητὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶναι νέον σύστημα λογικῆς, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ δὲν γίνεται χρῆσις λεκτικῶν προτάσεων, ἀλλὰ συναρτήσεων καὶ συμβόλων. Κατὰ βάθος ὅμως πρόκειται

περὶ χρησιμοποίησεως τῶν αὐτῶν λογικῶν λειτουργιῶν, καὶ τὸ ἔσχατον τεκμήριον τῆς ὀρθότητος τῆς εἶναι ἡ ἐπὶ ἀποφαντικῶν κρίσεων ἰδρυομένη λογικὴ ὀρθότης. Ἡ ἀλγεβρικῶς διατυπωμένη μαθηματικὴ λογικὴ ἀποτελεῖ ἀπλῶς τεχνικὸν σύστημα καὶ οὐχὶ νέον σύστημα λογικῆς. Ἐπομένως ἡ ἀριστοτελικὴ λογικὴ ὡς καθαρὰ ἀνάλυσις ἐκφραζομένη διὰ λογικῶν κρίσεων (δηλαδὴ ὡς ἀποφαντικὴ), διατηρεῖ ἔναντι τῶν συστημάτων τοῦ Σρέντερ καὶ τοῦ Ράσεκλ τὴν πρωταρχικότητά της.

Αἱ λογικαὶ ἔρευναι τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια τῆς λογικῆς ἐπιστήμης ὅπως τὴν νοεὶ ἢ νεωτέρα φιλοσοφικὴ ὀρολογία. Εἰς τὰ λογικὰ ἀριστοτελικά προβλήματα ἐξετάζονται ζητήματα ὄντολογικά, γνωσιολογικά, ἐπιστημολογικά καὶ λογικά. Τὸ σύγγραμμά του «Κατηγορίαι» ἔχει ὡς ἀντικείμενον τῶν διερευνησῶν του θέματα λογικὰ καὶ ὄντολογικά. Δὲν ἐξετάζει μόνον τὰ γενικώτατα εἶδη τῶν λεκτικῶν χαρακτηρισμῶν, τὰ ὅποια ἀποδίδωμεν εἰς τὰ ὄντα, ἀλλὰ διερευνᾷ τὴν πραγματικότητά ἀπὸ ὄντολογικῆς ἀπόψεως. Διακρίνει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πραγματικότητος εἰς ὄντολογικὰς τάξεις. Δι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττεται κανεὶς, ὅταν συναντᾷ τὴν ἐξέτασιν τοῦ αὐτοῦ προβλήματος νὰ γίνεται ὑπὸ τοῦ Καντίου εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαρῶν λόγου». Τὸ αὐτὸ πρόβλημα ἔτυγεν ἐπιμόνου ἐξετάσεως ἐκ μέρους τοῦ φιλοσόφου Μάινονγκ, ὅστις ἀνήγαγε τὴν ἐν λόγω ἔρευναν εἰς εἰδικὴν θεωρίαν ἢν ὠνόμασεν «ἀντικειμενολογίαν». Διὰ τὴν φαινομενολογικὴν σχολὴν καθὼς καὶ διὰ τὰς νεοκантиανὰς φιλοσόφους τὸ εἰς τὰς κατηγορίας ἀναφερόμενον πρόβλημα ἀποτελεῖ κεντρικὸν σημεῖον ἐνδελεχοῦς διερευνήσεως.

Ὅπως εἶδομεν ἐξετάζοντες τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστῆ» του εἶχεν ἐμφανίσει ὡς καθολικώτατα γένη τῶν ὄντων τὸ ἄν, τὴν κίνησιν, τὴν στάσιν, τὴν ταυτῆτητα καὶ τὴν ἑτερότητα (Πλάτ. Σοφ. 254 Ε). Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει σπριζόμενος εἰς τὴν πολλαπλότητα τῶν σημασιῶν εἰς τὰς ὅποιαι νοοῦμεν τὸ ὅμα «εἶναι» δέκα καθολικώτατα γένη, εἰς τὰ ὅποια κατατάσσονται ἅπαντα τὰ δεδομένα τῆς πραγματικότητος. Τὰ γένη ταῦτα τὰ ἀνομάζει κατηγορίας, δηλαδὴ χαρακτηριστικὰ τὰ ὅποια δύναται νὰ ἀποδίδωνται (κατὰ λέξιν: νὰ ἀγορεύωνται). Δηλαδὴ νὰ ἐκφωνοῦνται ἐπάνω) εἰς τὰ ὄντα. Κατὰ τὸν αἰσθητὸν οἱ γενικώτατοι αὐταὶ ὄντολογικοὶ χαρακτηρισμοὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι δέκα:

- 1) Οὐσία (ἄνθρωπος, ἵππος).
- 2) Ποσόν (δίπηχυ, τρίπηχυ).
- 3) Ποῖόν (μέλαν, πεπαιδευμένος).
- 4) Πρὸς τί (δὴλ. σχέσις: διπλάσιος, πενταπλάσιος, μεγαλύτερος, μικρότερος).
- 5) Ποῦ (δὴλ. κῆρυξ: ἐν Ἀθήναις).
- 6) Ποτέ (δὴλ. χρόνος: πέρυσι, ὕστερον).
- 7) Κεῖσθαι (κῆθηται, ἀνάκειται).
- 8) Ἐχειν (δὴλ. κατάστασις: εἶναι ἐνδεδευμένος, ὄπλιςμένος).
- 9) Ποιεῖν (καίει, κτυπᾷ).
- 10) Πάσχειν (ὀφίσταται θεραπεῖαν, τορῆν, καύσιν).

Τὸ νόημα τῆς ἀριστοτελικῆς περὶ κατηγοριῶν διδασκαλίας εἶναι ὅτι οἰοῦντο πρᾶγμα ἢ γεγονός ἢ ἀντικείμενον παρεχόμενον ὑπὸ τῆς ἐπιτερίας ἢ χαρακτηρισθῆ δι' ἑνὸς ἐκ τῶν δέκα χαρακτηριστικῶν: ἢ εἶναι ἡ οὐσία (π.χ.: αὐτὸς ἐδῶ ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος), ἢ ποιότης (ἄνθρωπος πεπαιδευμένος), ἢ ποσότης (κατὰ τὸ ὕψος ἴσος μετ' 2 πήχεις), ἢ σχέσις (μεγαλύτερος κατὰ τὸ ὕψος ἀπὸ ἐκείνου τῶν ἄλλων ἀνθρώπων). Ὅταν σκέπτομαι καὶ ἐξετάζω τὰ ὄντα, γεγονότα καὶ φαινόμενα, τὰ βλέπω μετὰ τὴν προσπτικὴν αὐτῶν τῶν 10 κατηγοριῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπλῶς ἔννοιαι ἀσχυριστικαί ὑπὸ τῆς ἀφαιρετικῆς σκέψεως αἱ κατηγορίαι. Ἐκφορῶσιν συγχρόνως τὴν καθαυτὸ ὄντολογικὴν σημασίαν τῶν ὄντων: «Καθαυτὰ δὲ εἶναι λέγεται ὅσατα σημαίνει, τοσαυτῶς τὸ εἶναι σημαίνει» («Μετὰ τὰ φυσικά» 1017 α 22) (Ἰσχυρίζομεθα ὅτι ὄντολογικὴν σημασίαν ἔχουν ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἐκφορῶσιν διὰ τῶν κατηγοριῶν διότι τὸ εἶναι» ἔχει ἰσαριθμους σημασίας πρὸς τὰς λεκτικὰς ἐκφοράσεις διὰ τῶν ὁποίων ἐκφορᾶται).

Βλέπομεν ὅτι ὁ Σταγυρίτης παραδέχεται ὑπαρξὴν ἀντιστοιχίας μεταξὺ τοῦ λέγειν καὶ εἶναι. Τὸ νόημα τοῦ εἶναι γίνεται προσιτὸν εἰς ἡμᾶς ἔαν ἀσφραγισθῶμεν ἀπὸ τὰς λεκτικὰς σημασίας, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφορᾶται. Ἐπομένως αἱ κατηγορίαι εἶναι στοιχεῖα λογικὰ συγχρόνως καὶ ὄντολογικὰ, καθορίζοντα τὴν ὕψην τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐπιτερίας. Παραβαλλόμενοι πρὸς τὰς κантиανὰς κατηγορίας αἱ ἀριστοτελικά παρουσιάζουν διαφορά. Ὁ Κάντιος δέχεται 12 κατηγορίας κατατάσσει δὲ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον (ποῦ, ποτέ) οὐχὶ εἰς τὰς κατηγορικὰς μορφὰς τῆς νοήσεως, ἀλλὰ θεωρεῖ ταῦτα μορφὰς τῆς ἐπιτερίας. Καταλογίζει δὲ ὡς ἐλάττωμα τῆς ἀριστοτελικῆς περὶ κατηγοριῶν διδασκαλίας τὸ ὅτι δὲν παράγει ταύτας ἐκ μιᾶς κοινῆς πηγῆς, οὐδὲ τὰς κατατάσσει συστηματικῶς. Ὁ Κάντιος παράγει τὰς κατηγορίας ἀπὸ τὴν ἐνοποιητικὴν λειτουργίαν τῆς νοήσεως καὶ τὰς θεωρεῖ ὡς ἐννοίας ἐκ τῶν προτύπων, αἰτίνες ἰσχύουν διὰ τὰ ἀντικείμενα πάσης δυνατῆς ἐπιτερίας. Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος διὰ τὴν ἀντιπαροβολὴν τῶν διδασκαλιῶν τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων. Ἀρκοῦμεθα μόνον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης συστηματικῶς διαχωρίζει τὰς κατηγορίας ἄλλοτε μὲν εἰς δύο ὁμάδας ἄλλοτε δὲ εἰς τρεῖς. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ κατηγορία τῆς οὐσίας ἀντιπαροβάλλεται

πρός τὰς λοιπὰς έννεα, διότι αὐτὴ θεωρεῖται ὡς φορεὺς πασῶν τῶν ἄλλων κατηγοριῶν. Δηλαδή αἱ έννεα κατηγορίαι ἀποδίδονται ὡς χαρακτηριστικαὶ εἰς τὴν οὐσίαν, ἴσως εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ ἀταμικὴν νοουμένην ὑπαρξίν. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ὁ Ἀριστοτέλης συμπίπτει τὰς κατηγορίας εἰς τρεῖς· ἐν τῇ οὐσίᾳ, τὰ πάθη (ποιὸν καὶ παθόν) καὶ τὰ πρὸς τὴν (γενικωτάτην) κατηγορία τῆς σχέσεως εἰς τὴν ὁποῖαν δύναται νὰ ἀναγοῦν αἱ ὑπόλοιποι 7 κατηγορίαι). Γινέται ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ ἀποροῦντες τὸν μαθηματικὸν ἐννοητικὸν κλίωνα ἐσχάτως, διαφωνοῦντες πρὸς τὸν Κάντιον, νὰ θεωρήσουν τὸν χρόνον καὶ τὸν χώρον διὰ ὡς μορφὰς τῆς ἐποπτείας, ἀλλὰ ὡς ἰδεωδῶς νοουμένους καθορισμοὺς. Ἐξ ὧν τούτων καταφαίνεται ὅτι ἡ περὶ κατηγοριῶν ἀριστοτελικὴ διδασκαλία διατηρεῖ καὶ διὰ σήμερον τὴν ἀξίαν της.

Δὲν ἠρέσθη ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῶν γενικωτάτων τάξεων, εἰς τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἀναγῆ ὁλοκληρῶς ἕννεα καὶ οὐλοῦντες οὐτολογικὸς χαρακτηρισμὸς. Ἐμελέτησε καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν συνδυάζονται οἱ κατηγορικοὶ προσδιορισμοὶ καὶ παράγουν τὴν λεκτικὴν πρότασιν καὶ τὴν λογικὴν κρίσιν. Τὴν λογικὴν πρότασιν καὶ κρίσιν ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης «ἀπόφασιν». Διὰ ταύτης ἐκφράζομεν μίαν κρίσιν περὶ τινος ἀποδίδοντας ἐν κατηγορίᾳ εἰς μίαν ἀντικειμενικὴν νοουμένην οὐσίαν. Λέγομεν π.χ. ὁ Ἀλκιβιάδης εἶναι ἀνδρῆς. Δεχόμεθα τὴν ὑπαρξίν ἐνὸς ὑποκειμένου (Ἀλκιβιάδης) καὶ ἐπ' αὐτὸ ἐκφραζομένην ἕνα χαρακτηρισμὸν, λέγοντες ὅτι εἶναι ἀνδρῆς. Κατὰ τὸν Σταγυρίτην, ἡ οὐσία τῆς ἀποφάνσεως ἐγκτεῖται εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ κατηγορουμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον. Ἡ νεώτερά λογικὴ συνθηθεῖ νὰ λέγῃ τὸ Y (ὑποκείμενον) εἶναι K (ἔχει ὀρισμένην κατηγορικὴν ἰδιότητα). Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι τὸ κατηγορουμένον ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον : «τὸ A (κατηγορούμενον) κατηγορεῖται κατὰ τοῦ B (ὑποκειμένου)» ἢ ἐπὶ A ὑπάρχει τὸ B. Διέγνωσε δὲ πρῶτος ὅτι ἡ κρίσις εἶναι εἰς διαχωρισμὸς ἔχων ἀξιώσεις περὶ ἀληθείας. Πᾶσα ἀπόφασιν εἶναι ἐπιδικτικὴ νὰ χαρακτηρηθῆ εἴτε ὡς ἀληθὴς εἴτε ὡς ψευδής. Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι συνέλαβε πρῶτος τὴν ἰδέαν τῆς ἰδρύσεως τῆς «τυπικῆς λογικῆς». Ἀδιαφορῶν διὰ τὰ πραγματικῶν περιεχόμενον τῶν ὄρων τῆς προτάσεως, ἀντικαθίστῶ τούτους διὰ συμβόλων, χρησιμοποιῶν τὰ γράμματα A καὶ B. Ὁ Ἐδμ. Χούσσερλ γράσει σχετικῶς εἰς τὴν «τυπικὴν καὶ ὑπερβατικὴν λογικὴν» του σελ. 42 : «Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ πρῶτον συνείδησιν νὰ εἰσέλθῃ ἐπὶ ἀναφορῶν εἰς τὴν ἀποφαντικὴν σφαῖραν — δηλαδή εἰς τὴν σφαῖραν τῶν κρίσεων, ὅπως τὰς νοεῖς ἢ παραδοδεμένην λογικὴν — ἐκείνην τὴν «τυπικοποίηση» (σοφιστικὴν) ἢ ἀλγεβροποίησιν, ἣτις ἐμφανίζεται εἰς τὴν νεωτέραν ἀλγεβρᾶν μετὰ τὸν Βιέτα καὶ ἡ ὁποία διακρίνει τὴν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὀνομαζομένην «Ἀναλυτικὴν», ἀπὸ τὰς ἄλλας μαθηματικὰς ἐπιστήμας, αἵτινες ἔχουν ὕλικον περιεχόμενον (δηλαδή τὴν Γεωμετρίαν καὶ τὴν Μηχανικὴν). Ἀντικατέστησεν εἰς τὰς ὑποδειγματικῶς καθωρισμένους ἀποφάνσεις τοὺς λεκτικὰς ὄρους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκφράζεται τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον δι' ἀλγεβρικῶν γραμμάτων. Τσιουτοτρόπως μετεμορφώθη ἡ ὑποδειγματικῶς καθωρισμένη κρίσις εἰς τὴν γενικὴν καὶ καθαρὰν ἰδέαν τοῦ τύπου, εἰς τὴν καθαρὰν ἔννοιαν τῆς γενικῆς νοουμένης κρίσεως. Ἀφοῦ ἀντελήθη τὴν ἀπόφασιν ὁ Ἀριστοτέλης ὡς καθαρὰν μορφήν ἐκφραζομένην διὰ τοῦ τύπου ἐπὶ A κατηγορεῖται κατὰ τοῦ B ἢ τὸ «A ὑπάρχει τὸ B», προσχώρησεν εἰς τὴν διδρακτικὴν τῶν συντακτικῶν μορῶν τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἐμφανίσῃ ἢ συσχετίσῃ τῶν δύο τούτων ὄρων. Διέκρινε τὰς καταφατικὰς προτάσεις ἀπὸ τὰς ἀποφατικὰς (κατάφασις—ἀπόφασιν) καὶ τὰς γενικὰς (καθόλου), τὰς μερικὰς (ἐν μέρει) καὶ τὰς ἀπροσδιοριστοὺς (ἀδιοριστοὺς). Διήρκεσε δὲ τὰς κρίσεις καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόφασιν τοῦ βαθμοῦ τῆς βεβαιότητος : «Πᾶσα πρότασις ἔστιν ἢ τοῦ ὑπάρχειν ἢ τοῦ ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχειν ἢ τοῦ ἐδέχεσθαι ὑπάρχειν» (Πᾶσα κρίσις εἶναι ἢ κατηγορικὴ ἢ ἀναγκαία ἢ προβληματικὴ). Προχώρησε προσέτι εἰς τὴν ἐξακριβωσίν τῶν λογικῶν σχέσεων αἵτινες προκύπτουν ἐκ τῆς ἀμοιβαίας μεταβέσεως τῶν ὄρων τῶν προτάσεων, ἴσως τὰς σχέσεις τῆς ἀντιστροφῆς τῶν κρίσεων, ὅπως λέγει ἡ νεώτερά λογικὴ. Ἐπίσης διηρῶνσε κατὰ τὰς σχέσεις αἵτινες ὑφίστανται μετὰ τῶν προτάσεων, αἵτινες ἐμφανίζονται ἀντίθετον κατ' ἀντίφασιν καὶ ἐναντίωσιν «ἀντιφατικῶς καὶ ἐναντίως ἀντικείμενα». Τὰ λογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους μᾶς παρέχουν τελείαν ἀναπτύξιν τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων προβλημάτων. Εἰς τὸ «περὶ ἔρμηνείας» συζητοῦνται τὰ περὶ ἀντιθέσεως τῶν κρίσεων προβλήματα, διεκρινίζεται τὴν εἶναι κρίσεις ἀναγκαίαι καὶ προβληματικαί· γίνονται δὲ λόγος καὶ περὶ τῆς λογικῆς ἀρχῆς τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως.

Δὲν περιορίζεται ἡ ἀριστοτελικὴ ἔρευνα μόνον εἰς τὴν μελέτην τῶν μεμονωμένων λογικῶν κρίσεων, ἀλλ' ἐξετάζει ἂν εἶναι δυνατόν νὰ συνδυασθῶν πρὸς ἀλλήλας αἱ κρίσεις καὶ ποῖαι λογικαὶ σχέσεις προκύπτουν ἐκ τῶν συνδυασμῶν τῶν. Ἡ ἔρευνα αὕτη ἦγαγε τὸν Σταγυρίτην εἰς τὴν περιλήψασιν ἀνακάλυψιν τῆς συλλογιστικῆς θεωρίας. Πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ὥρισε τί εἶναι συλλογισμὸς καὶ καθώρισε τὰ τρία μορφολογικὰ σχήματα ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζεται : «Ἔστι δὲ συλλογισμὸς λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἑτερόν τὴν καινῶν ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει διὰ τῶν καινῶν». (Εἶναι βεβαίως ὁ συλλογισμὸς λογικὴ συνάφεια, ἐν τῇ ὁποῖα ἀφοῦ τεθῶν ὀρισμέναι προτάσεις, προκύπτει ἐκ τῶν τεθεισῶν προτάσεων ἀναγκαστικῶς ἐν συμπεράσματι διάφορον ἀπὸ τὰς τεθεισὰς προτάσεις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τεθεισῶν προτάσεων). Ὁ

Ἀριστοτέλης ἀνέλασε τοὺς ἐν τῷ συλλογισμῷ περιεχομένους ὄρους τῶν ἐνα μὲν «μέσων», τοὺς δὲ ἄλλους «ἀκρας» ἢ «πρώτους» καὶ «ἐσχάτους», τὰς δύο τεθείσας προτάσεις ἀνέλασε «πρὸκειμένας» (μεῖζονα—ἐλάσσονα) καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν προκύπτουσαν ἐκάλεσε «συμπεράσμα». Ἐδωκε καὶ τὴν τυπικὴν παράστασιν τοῦ συλλογισμοῦ, διακρίνας τρία σχήματα, ἀναλόγως τῆς τοποθετήσεως τοῦ μέσου ὄρου. Ταῦτα, ἐκφραζόμενα κατὰ τὴν νεωτέραν τυπικὴν παράστασιν, καθ' ἣν M = μέσος ὄρος, K = κατηγορούμενον, μεῖζων ὄρος καὶ μετὰ Y ἐλάσσων ὄρος, εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

M εἶναι K	K εἶναι M	M εἶναι K
Y εἶναι M	Y δὲν εἶναι M	M εἶναι Y
Y εἶναι K	Y δὲν εἶναι K	Y εἶναι K

Ἐκτὸς τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ, ἐξήτασεν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸν ἐπαγωγικόν, ὅστις δύναται νὰ διατυπωθῆ κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα :

B1 εἶναι A
B2 εἶναι A
B3 εἶναι A

B1 B2 B3 εἶναι Δ

Ἄρα Δ εἶναι A

Εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ πρότερα» 68 B 18 χρησιμοποιεῖται τὸ ἀκόλουθον παράδειγμα :

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἵππος, ὁ ἥμιονος κλπ. εἶναι μακρόβια

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἵππος, ὁ ἥμιονος εἶναι ἄχολα

Τὰ ἄχολα εἶναι μακρόβια

Ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος κατενόησεν ὅτι αἱ λογικαὶ κρίσεις ἐκφραζοῦνται καὶ συνδυάζονται συμφώνως πρὸς ὀρισμένην νομοτέλειαν. Ὑπέβαλεν εἰς ἐξέτασιν τὴν λογικὴν σκέψιν καὶ ἐξήτησεν, ἀποχωρίζον ταύτην ἀπὸ οἰονδήποτε περιεχομένου, νὰ ἀνεῦρη τὴν καθαρὰν τῆς μορφήν. Ἐπειδὴ δὲ θέλει νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν μορφήν «ἐν λύσει» αὐτὴν ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, καλεῖ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθεῖσαν ἐπιστήμην «ἐναλυτικὴν». Αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἔχουσα ἀντικείμενον τῆς τὰς ἀπὸ ἀπὸ ἀλλήλας πᾶσα ἀναμίξωμεν ὕλικον περιεχόμενον μορφῆς τῆς σκέψεως, δηλαδή τὴν καθαρὰν καὶ τυπικὴν ἔρευναν τῆς διανοήσεως. Πρῶτος αὐτὸς εἰς τὴν παγκόσμιον φιλοσοφίαν προσχώρησεν εἰς τὴν τυπικοποίησιν, χρησιμοποιήσας συμβολικὰς παραστάσεις, ἐκ δὲ τῆς περιοχῆς τῆς λογικῆς ἐπιεξετάθη, ὡς παρετήρησεν ὁ Ἐδμ. Χούσσερλ, ἡ τυπικοποίησις εἰς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας καὶ κατέστη δυνατόν νὰ δημιουργηθῆ ἡ μαθηματικὴ ἀνάλυσις.

Μὲ θαυμαστὴν ἀπροκαταλήψιν οἰκοδομεῖται ὑπὸ τοῦ Σταγυρίτου ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀναλυτικῆς (λογικῆς). Διακρίνει τὴν λογικὴν εἰς καθαρὰν, εἰς διαλεκτικὴν καὶ εἰς ἐπιστημονικὴν. Ἡ καθαρὰ λογικὴ ἀσχολεῖται νὰ ἐξακριβώσῃ τὰς τυπικὰς μορφὰς τῆς νοήσεως, θέτει δὲ ζήτημα τυπικῆς ἀληθείας. Εἶναι λογικὴ τῆς πρὸς ἑαυτὴν συνεποῦς λογικῆς σκέψεως. Περὶ αὐτῆς γίνεται λόγος κυρίως εἰς τὸ σύγγραμμα «Ἀναλυτικὰ πρότερα». Ἡ διαλεκτικὴ λογικὴ ἐξετάζει τὴν διανοητικὴν λειτουργίαν ἐφ' ὅσον αὕτη χρησιμοποιεῖ ὡς ἀεστηρικὴν τῆς προτάσεως ἀληθοφανείας. Ἡ ἀληθεῖα, τὴν ὁποῖαν μᾶς δίδει, εἶναι πιθανολογικὴ καὶ ἐξαρτάται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀληθείας, τὸν ὁποῖον ἐμπεριέχουν αἱ ὑπὸ τοῦ διαλεκτικοῦ συλλογισμοῦ χρησιμοποιούμεναι προτάσεις. Ὁ Ἀριστοτέλης παρετήρησεν ὅτι ὑπάρχουν προτάσεις τινὲς αἵτινες γίνονται δεκταὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀπλῶς ὡς ἀξιοπίστοι.

Ταῦτα ἐκάλεον οἱ ἀσχολοῦμενοι μετὰ τὴν διαλεκτικὴν «ἐπὶ τὰς». Ὅταν ὁ συλλογισμὸς ἀφορτῆται ἀπὸ ταιούτας πιθανολογικὰς ἀρχὰς ἔχει μόνον πιθανολογικὴν βεβαιότητα. Ἡ ἀλήθεια τὴν ὁποῖαν ἐγκλείει τὸ συμπεράσμα εἶναι ἠγγυμμένη ἀπὸ τὴν τυπικὴν ἀλήθειαν τῶν ἀναλυτικῶν σχέσεων καὶ ἀπὸ τῶν βαθμῶν ἀληθείας, ὃν ἐνέχουν αἱ πρὸκειμένας προτάσεις. Τὰ συναφῆ μετὰ τὴν διαλεκτικὴν πιθανολογικὴν ἀλήθειαν προβλήματα ἐξήτασεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τοπικὰ». Εἰς δὲ τὰ «Ἀναλυτικὰ Ὑστερα» ἐξετάζει τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πραγματικὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν. Διὰ νὰ εἶναι ὁ συλλογισμὸς ἐπιστημονικός, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, πρέπει νὰ ἀφορτῆται ἀπὸ προτάσεις πράγματι ἀληθεῖς. Προβαίνει δὲ καὶ εἰς διασφηνισίν τῆς ἐννοίας τῆς ἀποδείξεως τοῦ ὄρισμο καὶ τῆς ἀναλογίας, ὡς μεθόδων τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποδείξεως καὶ εὑρέσεως τῆς ἐπιστημονικῆς ἀληθείας. Τὰ «Ἀναλυτικὰ Ὑστερα» δύναται νὰ χαρακτηρισθῶν ὡς τὸ πρῶτον ἐγχειρίδιον συστηματικῆς ἐπιστημολογίας. Πρὸς ἀποκρούσιν τῶν ἐκ μέρους τῶν σοφιστῶν προβαλλομένων ἀντιρρήσεων ἔγραψεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸ σύγγραμμα «Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι». Τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς βασικὰς ἀξιωματικὰς προτάσεις ἐπὶ τῶν ὁποῶν στηρίζεται τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τῆς ἀναλυτικῆς τὰ ἐξετάζει συστηματικῶς εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ φυσικὰ», παρεπιπτόντως δὲ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 καὶ 14 κεφάλαια τοῦ «Περὶ ἔρμηνείας».

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω γενομένης ἐκθέσεως καταφαίνεται ὅτι αἱ λογικαὶ ἀριστοτελικά ἐρευνα ἀναφέρονται οὐ μόνον εἰς τὴν λογικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν οὐτολογίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης τὰς ἐθεώρει ὡς μᾶθημα προπαιδευτικόν, ὡς πρῶτην φιλοσοφίαν ἐθεώρει τὴν ἐπιστήμην τὴν ὁποῖαν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι ὀνομά-

ζουεν μεταφυσική. Ἡ γνωσιολογία δὲν ὑπάρχει ὡς ἰδιαίτερος κλάδος ἐν τῇ ἀριστοτελικῇ φιλοσοφίᾳ. Πλὴν ὅμως πολλοὶ ἔχει κάμει ἡ ἀριστοτελική λόγον περὶ γνωσιολογικῶν προβλημάτων, ἰδίως ὅταν ὁμιλῇ περὶ ἀληθείας.

Τὸ περὶ τῆς ἀληθείας πρόβλημα

Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀνήκει ὁ καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους χρησιμοποιοῦντες παρ' ὅλων τῶν φιλοσόφων ὁρισμὸς τῆς ἀληθείας ὡς ἐξισώσεως τῆς σκέψεως πρὸς τὰ πράγματα. Εἰς τὸ ἐπιπέδον ἐρημνείας σύγγραμμα λέγει ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τὸ «παθήματα τῆς ψυχῆς» εἶναι «ἐμοιώματα τῶν πραγμάτων». Ἀλήθεια, συνεπῶς, εἶναι νὰ ἀνταποκρίνεται τὰ διανοήματα τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν ἐκτὸς τῆς ἀνθρωπίνης διανοῆς ὑφισταμένην πραγματικότητα. Τὸν ὁρισμὸν τοῦτον ἐδέχθησαν οἱ μεσαιωνικοὶ φιλόσοφοι καὶ αὐτὸς ὁ Κάντιος. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι αἱ περὶ ἀληθείας ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν εἶναι μονοειδείς. Ὅπως διατελλοῦν πολλές σημασίας τοῦ ὄντος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χρησιμοποιοῦν καὶ τὸν ὄρον ἀλήθεια εἰς ποικίλας σημασίας. Τὸ ἀνωτέρω περιγραφέν εἶδος τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ «δασκεπτική ἀλήθεια», ἡ συνισταμένη «περὶ σύνθεσιν καὶ διαίρεσιν τῶν νοημάτων». Ἡ νόησις συνδυάζει τὰς διαφόρους ἐντυπώσεις καὶ εἰκόνας, ὅς δέχεται ἐκ μέρους τῶν ἀντικειμένων διὰ τῆς λογικῆς κρίσεως. Ἄν οἱ συνδυασμοί, τοὺς ὁποίους ἐπιτελεῖ, ἀναποκρίνονται πρὸς τὴν πραγματικότητα, τότε λέγεται ὅτι εὐρίσκειται ἐν τῇ ἀλήθειᾳ. Εἶναι φανερόν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῇ περιοχῇ τῶν λογικῶν κρίσεων. Πέραν ὅμως τῆς δασκεπτικῆς ταύτης ἀληθείας, δέχεται ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν ὑπαρξίν μιᾶς «ἐνωριστικῆς ἀληθείας». Τὰς ἐνορίας αἰτίνες εἰς τὸ πνεῦμα μας ἀντιπροσωπεύουν τὰ ἀντικείμενα, δὲν τὰς ἀποκρίνεται, φρονεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, διὰ τῆς λογικῆς σκέψεως, ἀλλὰ διὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ τοῦ νοῦ. Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι ἐπίδεκτικὸς τοῦ νοητοῦ εἶδους, ἡ δὲ αἰσθησις τοῦ ἐνύλου εἶδους. Τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἐπιδρῶν ἐπὶ τὸν αἰσθητικόν, αὐτὰ δὲ δέχονται μόνον τὴν μορφήν τῶν ἀντικειμένων. Ὅπως, λέγει, ὁ κηρὸς, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς σφραγίδος, δέχεται μόνον τὴν μορφήν τῆς σφραγίδος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὰ νοητὰ καὶ ἐνυλὰ εἶδη ἀφίουν τὰ ἴχνη τῆς μορφῆς τῶν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου: «Ἡ μὲν αἰσθησις ἐστὶ τὸ δεκτικὸν τῶν αἰσθητῶν εἰδῶν ἀνευ τῆς ὕλης, ὅσον ὁ κηρὸς τοῦ δακτυλίου ἀνευ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χρυσοῦ δέχεται τὸ σημεῖον» (Ἐπιπέδον 424 α 13) (ἡ μὲν αἰσθησις εἶναι αὐτὸ τὸ ὅποιον δέχεται τὰ αἰσθητὰ εἶδη ἀνευ τῆς ὕλης ὅπως ὁ κηρὸς δέχεται τὸ σημεῖον τῆς ἐπὶ τοῦ δακτυλίου σφραγίδος ἀνευ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χρυσοῦ). Ἐπομένως, τὰ νοητὰ καὶ αἰσθητὰ εἶδη ἀφίουν ἀποτυπώματα ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Προκειμένου περὶ τῶν ἀποτυπωμάτων αὐτῶν δὲν τίθεται ζήτημα ἀληθείας. Ἡ πρόσληψις τῶν εἰδῶν πάντοτε ἀληθῆς. Ἡ αἰσθησις τῶν ἰδίων αἰ ἀληθῆς. Τὰ περιεχόμενα, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦνται διὰ τῶν αἰσθητικῶν λόγων τῶν ἐρεθισμῶν, εἶναι πάντοτε ἀληθῆ. Ὑπάρχει ἐπιδηθὴ ἀδίσταστος βιωματικὴ ἐμπειρία. Εἰς αὐτὴν τὴν περιπτῶσιν οὐδεμίαν ἐπιτελεῖται σύνθεσις καὶ διαίρεσις νοημάτων, ὅπως εἰς τὴν λογικὴν κρίσιν. Τίθεται ζήτημα ἀμέσου ἀντιλήσεως. Δύναται νὰ γίνῃ λόγος μόνον περὶ ἐνοριστικῆς ἀντιλήσεως τῶν στοιχείων, ἅτινα εἶναι προσιτὰ εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν αἰσθησίν.

Διὰ τῆς ἀνωτέρω θεωρήσεως διαχωρίζεται ἡ ἐνοριστικὴ κατάληψις τῶν θεμελιωδῶν αἰσθησιακῶν καὶ νοητικῶν δεδομένων ἀπὸ τὴν δασκεπτικὴν ἐνέργειαν τῆς διανοίας. Ὡς πρὸς τὴν ἐνοριστικὴν κατάληψιν δὲν ἔχωρεῖ ἀπάτη, ἀλλὰ: στήριξις. Ὁ ἄνθρωπος ἢ δύναται ἢ δὲν δύναται νὰ ἀντιλαμβάνεται διὰ τῶν αἰσθησῶν τὸ ἐνυλὸν εἶδος καὶ διὰ τῆς νοήσεως τὸ καθαρόν. Ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ὑποστῆ παθολογικὴν διαταραχὴν. Κάθε ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως τὰ εἶναι φῶς, ἤχος, τὴν εἰκόνα καὶ αἰ γευστικὰ ἀποχρώσεις. Ἐπίσης ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται ἀμέσως ὅτι τοῦτο τὸ ἐν εἶναι ἄνθρωπος, ἐκεῖνο δένδρον, ἐκεῖνο ποταμὸς. Εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται νὰ νοῆ τὰ ρηθέντα ἀντικείμενα. Ἄν δὲν τὰ νοῆ, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἄνθρωπος. Χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως εἶναι ἡ ἰκανότης τῆς κατανοήσεως τῆς θεμελιωδῶς τοῦ ὄντος κατασκευῆς. Ἡ περιοχὴ εἰς τὴν ὅποιον ἀρχίζει τὸ σφάλμα εἶναι ἐκείνη εἰς τὴν ὅποιον γίνονται συνδυασμοὶ τῶν ἀμέσων δεδομένων τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νόησεως. Ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου συνδέει τὰ ἀρχικὰ δεδομένα διὰ τῆς λογικῆς κρίσεως καὶ προσπαθεῖ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ποικιλίαν τῶν συνδυασμῶν, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐμφανίζεται ἡ πραγματικότητα. Κατὰ τὴν συνδυαστικὴν διανοητικὴν λειτουργίαν τῆς λογικῆς κρίσεως δύναται νὰ γίνῃ λάθος εἰς τρόπον ὥστε αἱ συνδυασμοὶ τοὺς ὁποίους ἐπιτελεῖ ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια νὰ μὴ ἀνταποκρίνονται μὲ τοὺς ἐν τῇ πραγματικότητι ὑφισταμένους συνδυασμούς. Τὸ ψεύδος, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, προέρχεται ἐκ τῆς μὴ ὀρθῆς «συνθέσεως καὶ χωρισμοῦ τῶν νοημάτων». Ἀνακύπτει κατὰ τὰς συνδυαστικὰς πράξεις δι' ὅν συνδυάζει ἡ νόησις τὰ εἶδη τῆς διανοῆς τῆς τιθέμενα δεδομένα. Ἐφ' ὅσον οἱ συνδυασμοὶ ἐπιτελοῦνται ὀρθῶς ἡ ἀνθρωπίνη γνώσις ἀντιστοιχεῖ πλήρως πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ὁ κόσμος δηλαδὴ — ἐφ' ὅσον δὲν μεσολαβεῖ διανοητικὸν λάθος ἢ παθολογικὴν διαταραχὴν τῆς αἰσθησιακῆς καὶ νοητικῆς λειτουργίας — εἶναι ἀκριβῶς, ὅπως μᾶς τὸν ἀποκαλύπτει ἡ νόησις καὶ ἡ αἰσθησις μας. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ ἱδρυτὴς τοῦ γνωσιολογικοῦ ἐνεργισμοῦ (ἀκτιβισμού), ἢ τοῦ τῆς θεωρίας ἐκείνης, ἢ τοῦ φρο-

νέι ὅτι δύναται ἡ ἀνθρωπίνη γνώσις νὰ ἀντιληθῇ τὰ πράγματα εἰς τὴν καθ' αὐτὸ οὐσίαν των. Εἰς τὸ «Περὶ ψυχῆς» σύγγραμμά του μᾶς λέγει: «Ὁ νοῦς ἐστὶν ὁ κατ' ἐνέργειαν τὰ πράγματα» (ὁ νοῦς ταυτίζεται εἰς τὴν ἐμπραγματώσιν του μὲ τὴν πραγματικότητα). Ἡ ψυχὴ εἶναι ὁ τόπος εἰς τὸν ὅποιον ἐμφανίζεται δι' εἰκονιστικῆς ἀντιπροσωπεύσεως ὅλον τὸ σύμπαν. Δι' αὐτὸ λέγει ὁ Σταγίριτης: «Ἡ ψυχὴ τὸ ὄντα πῶς ἐστίν» (ἡ ψυχὴ κατὰ τινὰ τρόπον ἀντιπροσωπεύει τὸ ἐν. Δύναται νὰ ἐνοήσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ καθ' αὐτὸ ὄντος). Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἔρχεται εἰς ὀξυτάτην ἀντίθεσιν μὲ τὴν καυσιανήν, ἢ τις λέγει ὅτι ἡ καθαυτὴ οὐσία τῶν ὄντων διαφεύγει τὴν νοητικὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάληψιν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ ἀναπόκρισις τῆς γνώσεως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον εἶναι ἡγγυλισμένη διὰ τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς, ὅστις ὡς θεῖον ὄν ἀναγκάζει τὴν ὕλην νὰ ἐπενδυθῇ ἀριστήν μορφήν, ἐπιπύρχει ὑπὸ τὴν μορφήν παιητικῆς, δηλαδὴ ἐνεργητικῆς, νοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐξωκοσμικοῦ νοῦ ἀναποκρίνεται ἀμεριστόφως ὁ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου «ἐπεισερχόμενος θύραθεν» δηλαδὴ ἐξωθεν, ἐνεργητικὸς νοῦς, ὅστις ἀποτελεῖ καὶ τὸ μόνον ὄντατον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ στοιχεῖον.

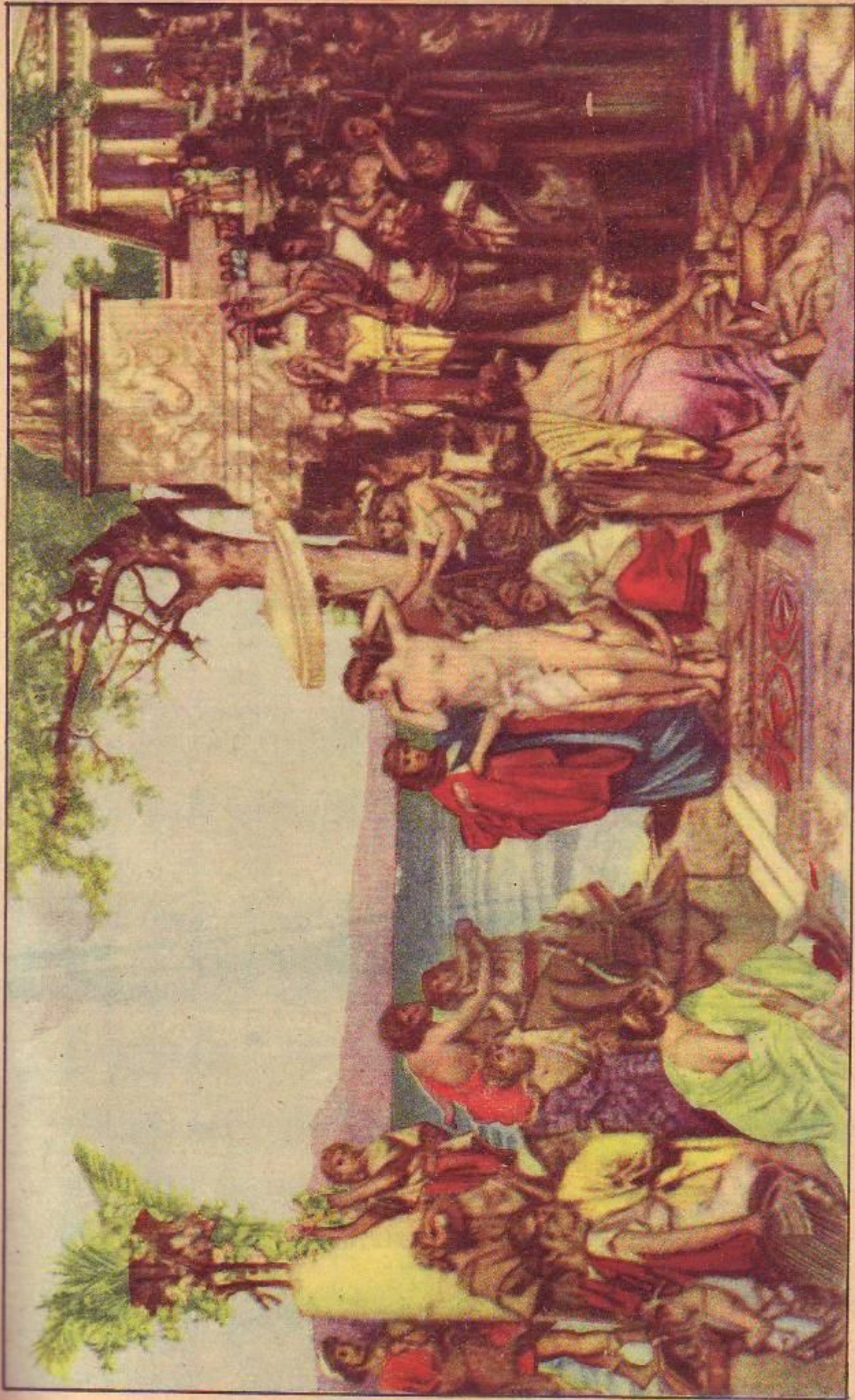
Ἡ γνωσιολογικὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει κατοχυρωθῆ πλήρως διὰ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἐν αὐτῷ νοῦν. Δι' αὐτοῦ κατανοεῖ ἀμέσως τὴν οὐτολογικὴν ὕλην τοῦ κόσμου. Πέραν τῆς ἀμέσου ταύτης ἀντιλήψεως, ἢ τις εἶναι ἀπλή κατάφασις καὶ ἐπαφή «ἐάναι καὶ θείων», ἢ πᾶρχει ἡ δασκεπτικὴ τοῦ λόγου (τῆς διανοήσεως) ἐνέργεια, ἢ τις μᾶς προσπορίζει τὰς ἐμμέσως προσιτὰς γνώσεις. Ἡ ὀρθότης τῆς ἐνεργείας τοῦ δασκεπτικοῦ λόγου (ντισκούσους) καθοδηγεῖται ἀπὸ τοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους ἀνακαλύπτει ἡ ἐπιστῆμη τῆς λογικῆς. Ὅλοι δὲ οὗτοι οἱ κανόνες ἀντλοῦν τὴν ἰσχύν των ἀπὸ τὰς ὑπερτάτας λογικὰς ἀρχὰς τῆς ἀντιφάσεως τῆς ταυτοτήτος καὶ τῆς τοῦ μέσου ἢ τρίτου ἀπακρίσεως. Ὡς πρὸς ταύτας θέτει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ζήτημα ἐν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδείξωμεν ἀναλυτικῶς. Ἡ ἀπάντησις του εἶναι ἀρνητικὴ. Δὲν δύναμεθα νὰ ἀποδείξωμεν τὸ κύρος των. Διότι ἀποδείξει εἶναι ἡ παραγωγή τοῦ κύρους μίαν προτάσεως ἐκ τοῦ κύρους ἄλλης προτάσεως. Ἄν λοιπὸν ὑπῆρχεν ἀνωτέρας τάξεως πρότασις ἐξ ἧς θὰ ἴτο δυνατόν νὰ παραχθῇ τὸ κύρος τῶν ὑψίστων λογικῶν ἀρχῶν, θὰ ἔπρεπε καὶ δι' αὐτὴν νὰ ζητησῶμεν νέαν ἀπόδειξιν καὶ οὕτω θὰ ἐπροχώρει ἡ ἀναζήτησις μας ἐπ' ἀπειρον. Παρὰ ταῦτα, ἀν ὕψισται λογικὰ ἀρχαί, καίτοι μόνον ἀναπόδεικτοι, δύναται νὰ κατοχυρωθῶν ἐναντίον τῶν ἀντιρρήσεων, ὅς προέβδλλον οἱ ροφιστοί. Εἰς τὸ Γ βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ φυσικὰ» ὑπερασπίζει ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ὕψιστα λογικὰ ἀξιώματα κατὰ τὸν σχετικισμὸν τοῦ Πρωταγόρου.

Ἀποδεικνύει ὅτι πᾶς σχετικισμὸς καὶ ψευδοδιαλεκτικισμὸς ὅταν ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τοῦ ἰδίου τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀγεῖται εἰς αὐτοαναίρεσιν. Ἡ πρότασις, ἢ τις λέγει ὅτι τὰ πάντα εἶναι σχετικὰ, δὲν δύναται νὰ μὴ ἁμολογήσῃ ὅτι ὁ γενικὸς σχετικισμὸς ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ της. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει θέσει ἀπαξ διὰ παντὸς ἐκτὸς μάχης τὸν γεμικευμένον σχετικισμὸν καὶ σκεπτικισμὸν.

Ἡ ἀριστοτελικὴ οὐτολογία

Ὁ Πλάτων εἶχεν ἐντάξει τὴν διαπραγματέωσιν τῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων μαζί μὲ τὰ λογικὰ εἰς μίαν γενικὴν μάχην τὴν ὅποιαν ὠνόμαζε διαλεκτικὴν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιλήθη, ὅτι ἔπρεπε νὰ διαιεθεθῇ ἡ γενικὴ αὕτη μάχη εἰς μερικωτέρας ἐπιστῆμας. Ἀνωτέρας εἶδον ὅτι διὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν λογικῶν προβλημάτων ἴδρουν εἰδικὴν ἐπιστήμη, τὴν ἀναλυτικὴν, ἢ τις ἐξελεῖχθη εἰς τὴν σημερινὴν λογικὴν. Μετὰ τὸν ἀποχωρισμὸν τῶν ἀναλυτικῶν καὶ διαλεκτικῶν προβλημάτων ἔωρον πρὸς ἐξέτασιν τὰ κυρίως οὐτολογικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἴτο ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῶν ὑπὸ εἰδικῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστῆμης. Ὁ Ἀριστοτέλης ἴδρσε διὰ νὰ τὰ ἐξετάσῃ νέαν ἐπιστήμην, τὴν ὅποιαν ὁ ἴδιος ὠνόμασε «Πρῶτην φιλοσοφίαν». Οἱ μεταγενέστεροι τὴν ἀπεκάλεσαν «Μεταφυσικὴν» ἐκ τοῦ τίτλου «Μετὰ τὰ φυσικὰ», ὅστις ἐδόθη εἰς τὴν δμάδα τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀνεπίσταντο τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὴν προβλήματα. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἔποχην ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Γοκλῆμιος εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέν κατὰ τὸ 1613 φιλοσοφικὸν λεξικὸν ὠνόμασε τὴν φιλοσοφικὴν ταύτην μάθησιν «Ὀντολογίαν». Οἱ νεώτεροι λέγοντες «μεταφυσικὴν» ἐνοοῦν τὴν ἐπιστήμην, ἢ τις ὑπερβαίνει τὴν φυσικὴν θεωρίαν καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐρευναν τῆς περιοχῆς εἰς τὴν ὅποιαν εὐρίσκονται τὰ ὑπερσιτῆτὰ ὄντα, ἢ τοῖς ὁ Θεὸς ἢ ψυχὴ καὶ τὸ κοσμικὸν σύμπαν νοούμενον ὡς ὄλότης. Ὁ φιλόσοφος τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ Γεώργιος Παχυμέρης (1244—1310) ἀντλοῦν ἐκ παλαιῶν σχολῶν γράφει περὶ τοῦ ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος «Μετὰ τὰ φυσικὰ», τὰ ἀκόλουθα: «Μετὰ τὰ φυσικὰ δ' ἀδὴς εἰσὶν ἅ καὶ φύσεως ὑπερῶται καὶ ὑπὲρ αἰτίας καὶ λόγου εἰσὶν» (Μετὰ τὰ φυσικὰ εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὕψιστην ὑπὲρ τὴν φύσιν καὶ εἶναι ὑπεράνω αἰτίας καὶ λόγου). Ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ, καθ' ἣν ἡ πρώτη φιλοσοφία ἔχει ὡς μοναδικὴν τῆς ἀντικειμένου τῆς ἐξέτασιν τὸν ὅρον τῆς αἰσθησῆς τῶν ὄντων, προέρχεται ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ δὲν ἀναποκρίνεται πρὸς τὸν περιεχόμενον τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Διότι ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἐξέτασιν μόνον

Ἡ φρόνη, ἡ περίφρων ἐπίτρεψεν τῆς ἀρχαϊότητος, λουμένη εἰς τὴν ἄκτῆς τῆς Ἐλευσίως.
(Κατὰ τὸν θαυμάσιον πίνακα τοῦ Η. Siemiradzki)

Επί της διακρίσεως της ύλης από το είδος σπριζόμενος ο Αριστοτέλης, προχωρεί εις την εξήγησιν του φαινομένου της γενέσεως και ἀλλοιώσεως. Η γενεσις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ ἐξοδος τῆς ὕλης ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς ἀπλῆς δυνατότητος καὶ ἡ ἀφίξις τῆς εἰς κατάστασιν ἐμπραγματώσεως. Ἡ ὕλη εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχὴν εἰς μίαν κατάστασιν ἀπλῆς δυνατότητος. Ἡ ὄντολογικὴ αὐτὴ κατάσταση ἀνομάζεται ἀπὸ τὸν Αἰστωτὴν «δυνάμει ὄν». Ὅταν ἀχθῆ ἡ ὕλη εἰς κατάστασιν ἐμπραγματώσεως, διὰν δηλαδὴ ἀποδόσῃ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δύναται νὰ ἀποδώσῃ, ὁρᾶται εἰς τὴν ἐνεργειακὴν τῆς κατάστασιν καὶ γίνεται «ἐνεργείᾳ ὄν». Δυνάμει νὰ καταστήσωμεν σαφῆς τὰς δύο ταύτας ὄντολογικὰς διακρίσεις διὰ τοῦ ἀκολουθοῦ παραδείγματος: Ὑποθέτομεν ὅτι εἰς καλλιτέχνος, ὁ Φειδίας π.χ., προτίθεται νὰ κατασκευάσῃ ἐν μάρμαρον, ἀγάλμα τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀμέσως ἀντιλαμβάνεται ὅτι τοῦ χρειάζεται μάρμαρον. Αὐτὸ τὸ μάρμαρον τὸ ὅποιον τοῦ χρειάζεται εἶναι ἐν σχέσει μὲ τὸ σχεδιαζόμενον ἀγάλμα «τὸ ὑλικὸν ἀπὸ τὸ ὅποιον δύναται νὰ κατασκευασθῆ τὸ ἀγάλμα». Δι' αὐτὸ τὸ ὀνομάζει ὁ Αἰστωτὴν «δυνάμει ἀγάλμα». Ὁ Φειδίας ἀρχίζει νὰ ἐργάζεται διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος. Ὅταν τὸ τελειοποιήσῃ, ἔχουμεν τὸ ἐμπραγματωμένον ἀγάλμα, τὸ «ἐνεργείᾳ ἀγάλμα». Ἡ ὕλη εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εἶναι τὸ μάρμαρον. Ἀλλὰ διὰ νὰ κατασκευάσῃ ὁ Φειδίας τὸ ἀγάλμα, πρέπει νὰ ἔχῃ συλλάβει εἰς τὸν νοῦν του ἐν σχέδιον, ἐν πρότυπον. Αὐτὸ τὸ πρότυπον εἶναι τὸ «εἶδος». Ἡ ὕλη θὰ ὑποστῇ τοιαύτην καταργήσιν, ὥστε νὰ παρουσιασθῆ ἐπ' αὐτὴν εἰς αὐτὴν ἡ μορφή, «τὸ εἶδος» τῆς Ἀθηνᾶς. Ὅταν ὁ θάσῃ ἡ ἐργασία τοῦ Φειδίου εἰς τὸ τέλος καὶ ἀναπαράσῃ τὴν μορφήν τῆς Ἀθηνᾶς μὲ τῶσαν δυνατὴν τελειότητα, τότε ἔχουμεν τὴν ἐντελέχειαν. Ἡ ἐργασία δηλαδὴ «ἔσχε τὸ τέλος τῆς», εὔρε τὴν πληρότητα τῆς. Οἱ τρεῖς οὗτοι ὅροι: δύναμις ὄν, ἐνεργείᾳ ὄν καὶ ἐντελέχεια, εἰσαχθέντες τὸ πρότον ὑπὸ τοῦ Αἰστωτὸν, διατηροῦνται ἀκόμη καὶ λεκτικῶς καὶ οὐσιαστικῶς ἐν χρήσει. Ὅταν ὁμιλοῦν οἱ οἰκονομολογοὶ περὶ τοῦ «δυναμικοῦ τῆς οἰκονομίας» ἐννοοῦν τὴν οἰκονομίαν ὡς «δυνάμει ὄν», ὡς σύνολον δυνατοτήτων αἰτιτικῶν δύναται νὰ ἀναπτυχθῶν. Τὸ δυνάμει ὄν τὸ ὀνομάζομεν εἰς τὴν σημερινὴν ὁρολογίαν καὶ μὲ τὸν ὄρον «προδιάθεσις». Οὕτω π.χ. λέγει ὁ παιδαγωγός: «Αὐτὸ τὸ παιδί ἔχει προδιάθεσιν διὰ τὰ μαθηματικά», δηλαδὴ ἐνκλείει δυνατότητα διὰ νὰ γίνῃ μαθηματικὸς. Ἡ μαθηματικὴ ἐπιστὴμη εὐρίσκειται μετὰ τοῦ «δυνάμει ὄν», ἐξαρτάται δὲ ἀπὸ τὰς σπουδὰς του διὰ νὰ γίνῃ «ἐνεργείᾳ ὄν» καὶ ἐντελέχειαν ἐπιστὴμη.

Διὰ τῆς θεωρίας περὶ δυνάμει ὄν καὶ ἐνεργείᾳ ὄν ἀνορθῆ ὁ Αἰστωτὴν νὰ συμπληρώσῃ τὸ εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἀνοσάνεν χάσμα καὶ νὰ δώσῃ ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου τῆς γενέσεως καὶ τῆς μεταβολῆς. Ἀσπληρία φαίνεται, διὰ νὰ ὁθῆσιν εἰς τὴν θεωρίαν του, θὰ ὑπάρξει ὁ ἐν τῷ πλατωνικῷ διαλόγῳ «Σοιστήης» ἄριστος, τοῦ ὄντος ὡς δυνάμει ὄν: «Τίθεται γὰρ ὄρον ἀρίζει τὰ ὄντα, ὡς ἔστιν ἄλλο ἢ τὸ πλὴν δύναμει» (Πλ., Σοφ. 247 Ε) (Διὰ τὸν ὄρον ὡς ὄρισμὸν καθορίζοντα τί εἶναι τὰ ὄντα, τὸ ὅτι τὰ ὄντα εἶναι δυνάμει).

Ἐπίσης καὶ ὁ πλατωνικὸς ὄρισμός ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ νὰ ἐπιτελῆ ὁ καθῆκον τὸ ἔργον δι' ὃ εἶναι κατάλληλος, τὸ «τὰ οἰκεία πράττειν», θὰ ἀπέτελεσε παρόρμησιν νὰ ἀχθῆ εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας του ὁ Σταγίριτης. Φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἀντίληψιν του ταύτην θὲ εἶχε ὁθῆσιν, ὅτι ἀκόμη διατέλει μαθητευόμενος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ. Εἰς διασωθέντα ἐκ τοῦ διαλόγου του «Προτρεπτικὸς» ἀποσπάσματα γίνεται λόγος περὶ «ἔργου» κατὰ τρόπον ὅστις δικαιολογεῖ τὴν εἰκασίαν ὅτι εἶχε ὁθῆσιν ἡ οὐκείως τοῦ Αἰστωτὸν εἰς τὴν ρηθῆσαν διακρίσιν. Λίαν ἐπιτόχος ὁ Γκιγκερ ἐπεσήμωσεν τὴν γράσιν τῆς λέξεως «ἔργον» εἰς τὸ ἑβδομον κεφάλαιον τοῦ «Προτρεπτικῶ» τοῦ Ἰσιδόλου, τὸ ὅποιον προσέλας προέβηκε ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀριστοτελικῆς σύγγραμμα. Ἐπίσης ἐκ τοῦ ὅμοιου τὸν ὅποιον ἔγραψε κατὰ τὸ 341 π.Χ., διὰ νὰ ἐξυμνήσῃ τὸν Ἐρμίου καταφαίνεται ὅτι εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁθῆσιν ὁ Αἰστωτὴν εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν περὶ εἶδους καὶ ἐνεργείᾳ θεωριῶν του. Εἰς αὐτὸν γίνεται λόγος περὶ τῆς «ουραφῆς» τῆς ἀρετῆς καὶ θεωροῦται ὅτι ἡ ἀρετὴ ἀποκτάται «κατόπιν μάχης» καὶ δι' «ἔργου».

Ἡ θεωρία ἡ διακρίσιμος τὸ «δυνάμει ὄν» ἀπὸ τὸ «ἐνεργείᾳ ὄν» παρέσχε τὴν εὐχέσιον εἰς τὸν Αἰστωτὴν νὰ ὀρίσῃ τί εἶναι κίνησις καὶ νὰ καθορίσῃ τὰ αἰτία ἅτινα συνεργοῦν διὰ νὰ συντελεσθῇ ἐν τῷ κόσμῳ οἰαδίποτε μεταβολή. Κίνησις εἶναι ἡ μετάβασις διὰ τῆς ὁποίας προωθεῖται τὸ ὄν ἀπὸ τὴν δυναμικὴν εἰς τὴν ἐνεργειακὴν κατάστασιν. Εἰς τὸ ἄνωτέρω παράδειγμα διὰ τὴν κατασκευασθῆ ἀπὸ τὸ μάρμαρον τὸ ἀγάλμα πρέπει νὰ μεσολαβήσῃ ἡ ἐργασία τοῦ τεχνίτου, ἥτις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά κίνησις ἐκτελουμένη ὑπὸ τῆς τέχνης. Ἀρα ἡ κίνησις εἶναι μίαν μεταβατικὴν κατάστασιν διὰ τῆς ὁποίας ἄγεται ἡ ὕλη ἀπὸ τὴν δυναμικὴν εἰς τὴν ἐνεργειακὴν κατάστασιν. Εἶναι λόγῳ τῆς ροικότητος τῆς μίαν πραγματικῆς κατωτέρου βαθμοῦ. Ἀποτελεῖ κατὰ τινὰ τρόπον τὴν ἐνεργειακὴν κατάστασιν τοῦ δυνάμει ὄντος, θεωρουμένου ὡς δυνάμει ὄντος. Διὰ τοῦτο ἡ κίνησις εἶναι βεβαιωθεὶς γνώρισμα τῶν φυσικῶν σωματικῶν ὄντων. Διὰ νὰ χαρακτηρισθῇ ἐν ὄν ὡς φυσικὸν ἀντικείμενον πρέπει νὰ ἔχῃ ἐν ἑαυτῷ πηγὴν κινήσεως. Εἶναι φυσικὸν ὄν μόνον, ἄφ' ὅσον εἶ-

ναι ἱκανὸν νὰ ἐμφανίσῃ κίνησιν. Ὁλόκληρος ἡ φυσικὴ φιλοσοφία τοῦ Αἰστωτὸν εἶναι φιλοσοφία περὶ κινήσεως.

Πάν φυσικὸν γεγονός καὶ φαινόμενον διὰ νὰ συντελεσθῇ χρειάζεται νὰ συνεργήσῃον τέσσαρα αἰτία. Ταῦτα εἶναι:

1ον) Ἡ ὕλη. Ὁ ἀκατέρηστος ὄγκος π.χ. τοῦ μάρμαρου προκειμένου νὰ κατασκευασθῇ ὄγκωμα.

2ον) Τὸ εἶδος. Τὸ σχέδιον τὸ ὅποιον καθοδηγεῖ τὸν καλλιτέχνη κατὰ τὴν ἐργασίαν του.

3ον) Ἡ πηγὴ τῆς κινήσεως, τὸ «ὄθεν ἡ κίνησις». Εἰς τὸ προκειμένον παράδειγμα πηγὴ τῆς κινήσεως εἶναι ὁ καλλιτέχνης καὶ ἡ τέχνη του.

4ον) Τὸ τέλος ἢ τὸ «ὄθεν ἐνεκα», ὁ σκοπὸς διὰ τὸ ὅποιον ἐκτελεῖται ἐν ἔργον ἢ συμβαίνει ἐν φαινόμενον. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν τὸ τελικὸν αἶτιον εἶναι ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀνδριάντος. Προκειμένου περὶ τῆς κατασκευῆς μίαν οἰκίαν, λέγει ὁ Αἰστωτὴν, τὰ τέσσαρα αἰτία εἶναι τὰ ἀκολουθοῦντα πηγὴ μὲν τῆς κινήσεως εἶναι ὁ οἰκοδόμος καὶ ἡ τέχνη, τὸ τελικὸν αἶτιον ὁ διὰ τῆς κατασκευῆς τῆς ἐπιδικωμένου σκοπὸς (δηλαδὴ ἡ στέγασιν ἐν αὐτῇ ἀνθρώπων), τὸ ὑλικὸν αἶτιον εἶναι τὸ χῶμα καὶ αἱ λίθοι καὶ τὸ εἶδος, τὸ σχέδιον ὅπερ ἔχον πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ καλλιτέχνης προχωρεῖ εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς οἰκίας ὄθεν μὲν ἡ κίνησις, ἡ τέχνη καὶ ὁ οἰκοδόμος, οὐδ' ἐνεκα τὸ ἔργον. Ὑπὸ δὲ γὰ καὶ λίθοι, τὸ δὲ εἶδος ὁ λόγος. Διὰ τῶν τεσσάρων ταύτων αἰτίων τὰ ὅποια εἰς τινὰς περιπτώσεις ἀνάγκη εἰς δύο, διότι παρατηρεῖται σύμπτωσις μεταξὺ τοῦ εἶδους, τελικοῦ αἰτίου καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς κινήσεως, ἐξηγεῖται, κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντιλήψιν, πᾶσα ἐν τῷ κόσμῳ μεταβολή.

Ἐάν συγκρίνομεν τὴν ἀριστοτελικὴν πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἀντιλήψιν, διαπιστοῦμεν καὶ ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς. Καὶ ὁ Πλάτων δέχεται ὅτι ὑπάρχον ἀφ' ἑνὸς ἑαυτοῦ αἰδέας, αἰτιτικῶς ἀποτελοῦν τὸ ὄν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ὕλη, ἥτις πλησιάζει πρὸς τὸ μὴ ὄν. Εἰς τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα ἡ ὕλη λομβάνει μεγαλύτερον βαθμὸν ὑπάρξεως. Θεωρεῖται ὅχι ὡς «μὴ ὄν», ἀλλ' ὡς «δυνάμει ὄν», ὡς κάτι ἐκ τοῦ ὅποιου μετὰ τὴν μεσολάβησιν τῆς κινήσεως παραδύνται τὰ ἔχοντα συγκεκριμένον μορφήν αἰσθητὰ ὄντα. Ἐν τῷ σύμπτωσι, κατὰ τὸν Αἰστωτὴν, ἐπικρατεῖ ἀδιάκοπος ἐξελικτικὴ πορεία ἀπὸ τὰς δυναμικὰς πρὸς τὰς ἐνεργειακὰς καταστάσεις. Οὐδὲν ὄν διατέλει ἐν στατικῇ καταστάσει. Τὰ πάντα εὐρίσκονται εἰς διαρκῆ πορείαν ἐκ τῆς δυνάμει πρὸς τὴν ἐνεργείαν, καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν δυναμικὴν κατάστασιν. Διὰ τὸν τοιαύτων θεσασίων τοῦ κατέστῃ ὁ Αἰστωτὴν εἰσαγέρη τῆς τοῦ ἱστορικοῦ ἐξελικτικισμοῦ. Συνεπλήρωσεν τὴν στατικὴν ἰσοκρατικὴν θεωρίαν περὶ ἰδεῶν διὰ τῆς γενετικῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας. Ὑπὸ τὸ πρῶμα τῆς γενετικῆς τῆς θεωρίας ἐξετάζει ὄχι μόνον τὴν γένεσιν τῶν φυσικῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ τὸν γεγονόντων καὶ θεσασίων τοῦ πολιτιστικοῦ βίου. Τὰ πολιτεύματα προκύπτου κατόπιν τοιαύτης ἐξελικτικῆς γενέσεως. Ἡ τραγωδία, λέγει εἰς τὴν «Ποιητικὴν» του ὁθῆσιν εἰς τὴν τελειότητά τῆς, ἀφ' ὅθεν εὐρίσκοντο μακρὰν ἐξελικτικὴν πορείαν. Ὁλόκληρον τὸ σύμπτωσι ἀποτελεῖ ἰσοκρατικὴν κλιμάκωσιν, ἀποτελουμένην ἐκ τοιαύτων ἐξελικτικῶν βαθμῶν. Ὅλη δὲ ἡ ἐξελικτικὴ κίνησις προκαλεῖται ὑπὸ μίαν ἰψίτατος ἀρχῆς, ἥτις εἶναι τὸ καθῆκον εἶδος, ὁ ὑπερῶν καὶ ἐκτός τοῦ κόσμου ἰστέμενος θεὸς νοῦς. Οὕτω μεταβαίνου ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν μεταφυσικὴν εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν βεολογίαν.

Ἡ ἀριστοτελικὴ θεολογία

Τὸ θεολογικὸν πρόβλημα εἶχε ἀπασχολήσει τὸν Αἰστωτὴν καὶ κατὰ τὴν νεονικὴν του ἐποχὴν. Εἰς τὸν «Περὶ φιλοσοφίας» διάλογον τὸ ἀπεδεικνύει τὴν ὑπάρξιν τοῦ θεοῦ χρησιμοποιοῦν τὴν τελολογικὴν ἀπόδειξιν. Ἐν φαντασθόμενον — ἔγρασεν — ὅτι ἀνθρώποι κατακοῦντες ἐντὸς τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς ἤβελον ἐξέλθει ἐκ τῆς σκοτεινῆς τῶν οὐρανῶν καὶ ἤβελον ἴδει τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν κανονικότητα τοῦ σύμπτωσιτος, ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ μὴ ὁθῆσιν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἔργον τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὸν θεοῦ. «λογιεῖται δὲ πρὸς τὸ ὅτι ταῦτα οὐκ ἄνευ τέχνης παντελοῦς δεδημιούργηται ἀλλὰ καὶ ἦν καὶ ἔστιν ὁ τοῦτο ταῦ πάντως δημιουργὸς ὁ θεός» (Ὁ ἄνοητος ὅτι αὐτὸ δὲν ἐδημιούργησεν χωρὶς τελειότητων τέχνης, ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει ὡς δημιουργὸς τοῦτο ἐδῶ τοῦ σύμπτωσιτος ὁ θεός). (Ἐποστ. Ἀριστ. 12 Ρόζε). Εἰς τὸ αὐτὸ ἔργον του ἀνέπτυξε καὶ ἕτερον ἐπιχείρημα, ὅπερ ὁ Θωμάς ὁ Ἀκινάτης ὀνομάζει «τετάχθαι ὄδους». «Ἐφ' ὅσον ὑπάρχον ἐν τῷ κόσμῳ πράγματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ εἰ συγκριτικῶς μετὰ τὸ ἄλλο εἶναι καλύτερον, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν μεταξὺ ὄλων αὐτῶν, τὸ ὅποιον εἶναι τὸ ἄριστον μεταξὺ πάντων. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ θεῖον. Ἐπειὶ οὖν ἔστιν ἐν τοῖς ὄντων ἄλλο ἄλλου βέλτιον ἔστιν ἀρα τί καὶ ἄριστον, ὅπερ εἶπ' ἂν τὸ θεῖον» (Ἐποστ. Ἀριστ. 16 Ρόζε). Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὀρίμου φιλοσοφίας του ἀναπτύξεως ὁ Αἰστωτὴν ἐχρησιμοποίησε, διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ καθαρῶς ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν. Εἰς τὸ ὑπὸ στοιχείον Α βιβλίον τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά» ἀνέπτυξε τὴν ἐν λόγῳ ἀπόδειξιν καὶ προσέσθησε νὰ περιγράψῃ τὰ ὄντολογικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος. Ἐν τῇ φύσει — λέγει ὁ Σταγίριτης — παρατηρεῖται μετάβασις ἀπὸ τὰς δυναμικὰς καταστάσεις εἰς τὰς ἐνεργειακὰς. Διὰ νὰ προχωρήσῃ

βιολογία δυνάμει ὄν εἰς τὴν ἐνεργεῖα κατὰστασι, πρέπει νὰ ἐπηρεασθῆ ἀπὸ μίαν ἐνεργεῖα ὑπάρχουσαν ἀρχὴν. Ἡ ἐνεργεῖα λοιπὸν προηγείται τῆς δυνατότητας. Διὰ νὰ ἀποελευθῆ ἄρα μίαν ἐπ' ἀπειρον ὀπισθοδρομικὴ ἀναδρομὴ ἀπὸ τὴν δύναμιν πρὸς τὴν ἐνεργεῖαν, εἴμεθα ἀναγκασιώμενοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει μία πρώτη πηγὴ ἐνεργείας, ἥτις προκαλεῖ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ὑφισταμένην κίνησιν χωρὶς ἢ ἴδια νὰ κινήται. Ἐπειδὴ ἡ κίνησις εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ «δυνάμει» ὑπάρχοντος ὄντος, οὐδέποτε δύναται ἡ πρώτη ὀντολογικὴ ἀρχὴ νὰ εὐρεθῆ εἰς κινήτικὴν κατὰστασιν. Ἐπομένως ὁ θεὸς εἶναι ἡ πρώτη ἀκίνητος ἀρχὴ πάσης κινήσεως, καθαρὰ ἐνεργεῖα καὶ καθαρὸν εἶδος, εὐρισκόμενον αἰώνως εἰς τὴν κατὰστασιν τῆς ἐνεργείας καὶ οὐδέποτε εἰς τὴν κατὰστασιν τῆς δυνατότητας. Μὲ ἄλλους λόγους, ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἐν πάσῃ πληρότητι, εὐρισκόμενὴ οὐσία καὶ ὑπόστασις. (τὸ «παντελὸς ὄν» τοῦ Πλάτωνος). Ἀπολαμβάνει τὴν τελειοτάτην ζωὴν καὶ τὴν ὑψίστην μακαριότητα. Σκέπτεται πάντοτε τὸν ἑαυτὸν ταυ, εἶναι ἐνόησις νοήσεως, νόησις, ἥτις ἔχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς τὸ νοητικὸν ἀντικείμενον. Ἡ ἀνθρώπινη νόησις πάσχει ἀπὸ ἐσωτερικῆν διάσπασιν. Διότι κατεβύθεται πρὸς ἕν διάφορον ὅπῃ τὸν ἑαυτὸν τῆς νοητικὸν ἀντικείμενον. Ἀπὸ τὴν ἐσωτερικῆν αὐτὴν διάσπασιν τυγχάνει ὄλας ἀπηλλαγμένον τὸ θεῖον ὄν. Νόησις καὶ νοητὸν ἀποτελοῦν διὰ τὸν θεῖον νοῦν ἀδιαχώριστον ταυτοτητα. Μέσα εἰς τὸν θεὸν ὑπάρχει ἐξω καὶ αἰὼν συνεχῆς. Ἡ ὄλη, καταλαμβάνουμένη ἀπὸ ἀσυγκράτητον ἐρωτικὴν νοσταλγίαν ἐκείνῃ τοῦ θεοῦ, ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν κατὰστασιν τῆς δυνατότητας καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐπενδυθῆ μορφήν. Ἡ ἐσχάτη ἄρα αἰτία, ἥτις θέτει τὴν ὄλην εἰς κίνησιν, εἶναι ὁ θεὸς, ὡς πηγὴ ἀκτινοβολήσας ζῶντα. «Κινεῖ δὲ ὡς ἐρώμενον» (προκαλεῖ κίνησιν ὡς ἀντικείμενον, πρὸς ὃ κατεβύθεται μία ἐρωτικὴς φύσεως νοσταλγία). Μεγάλα συζητήσεις προεκάλεσεν ἡ ἐν τῷ 8 κεφαλαίῳ τοῦ μνημονεύοντος ὑπὸ στοιχείῳ Α βιβλίου ἐκτιθεμένη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρία περὶ ὑπάρξεως 55 κινουμένων ἀκινήτων ἄτινα καθοδηγοῦν εἰς τὴν κίνησιν τὴν τὰς ἐν τῷ σύμπαντι ὑπαρχούσας οὐρανίους σφαίρας. Ὁ Γαίγκερ ἔχει διατυπώσει τὴν ἀντιλήψιν ὅτι τὸ ἐν λόγῳ 8 κεφάλαιον ἀποτελεῖ ὑστερογενὴ προσθήκην εἰς τὸ Α βιβλίον, προσθεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μετὰ τὸ ἔτος 330, κατὰ τὸ ὅποιον εἶχεν ἔλθει εἰς Ἀθήνας ὁ ἀστρονόμος Κάλλιππος, ἀφοῦ εἰς αὐτὸ στηρίζεται ὁ Σταγίριτης ἐπὶ τῶν θεωριῶν τοῦ ρηθέντος ἀστρονόμου. Κατὰ τὸν Γαίγκερ κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν ἔγραφε τὸν «Περὶ φιλοσοφίας» σύγγραμμά του, ἐδέχετο ὅτι ὑπῆρχον ἐν μόνον κινουὰ ἀκίνητον, ὁ ἕξ τῆς σφαίρας τοῦ σύμπαντος καθιερωμένος θεός. Κατόπιν — λέγει ὁ Γαίγκερ — ὁ Ἀριστοτέλης, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις τοῦ Καλλιπτοῦ, μετεροῦθιμε τὰς ἀντιλήψεις του καὶ ἐδέχθη τὴν ὑπερβίον, ἐκτός τοῦ ὑπεράνω πάντων ἰσταμένου θεοῦ, καὶ 55 νοητικῶν ὄντων, ἄτινα καθοδηγοῦν τὴν κίνησιν τῶν ἰσοριθμῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Τοιοῦτοτρόπος ὁ Ἀριστοτέλης ἀπεμακρόνη ἀπὸ τὸν πλατωνικὸν μονοθεϊσμὸν καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὑστερωτέρας του ἐξελίξεως ἔκλινεν εἰς τὸν πολυθεϊσμὸν. Ἡ ἐν λόγῳ θεωρία τοῦ Γαίγκερ δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ, διότι καὶ εἰς τὸ Θ τῶν «Φυσικῶν» τὸ ὅποιον ὁ Γαίγκερ κατατάσσει εἰς τὸ ἀρχαιότερον τμήμα τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, τίθεται πρόβλημα ἀν ὑπάρχουν ἐν ἡ περὶ σφαιρῶν κινουὰ ἀκίνητα, εἴτε ἐν εἴτε πλείω» (258 Β 11). «εἰ ἐν εἰ δὲ πλείω, πλείω τὰ ἀΐδια» (259 α 7). Ὁμοίως εἰς τὸ 6 κεφάλαιον τοῦ βιβλίου Α τῶν «Μετὰ τὰ φυσικὰ» (1071Β20) προαναγγέλλεται ὅτι θὰ γίνη κατατῆρα συζητήσεις περὶ τῶν ἀνευ ὄλης οὐσίῳ «εἰ τοῖνυν ταῦτα δεῖ τὰς οὐσίας εἶναι ἀνευ ὄλης ἀΐδιους γὰρ δεῖ» (προσέτι αἱ οὐσίαι αὐταὶ πρέπει νὰ μὴ ἔχουν ὄλην, διότι πρέπει νὰ εἶναι ἀΐδια). Ἐκτός τῶν χωρίων τούτων ὑπάρχει καὶ ἐν χωρίῳ εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ «Περὶ οὐρανοῦ» συγγραμματος, τὸ ὅποιον, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, κατατάσσεται ὑπὸ τοῦ Γαίγκερ εἰς τὰ ἀρχαιότερα, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ πολλῶν θεῶν ὄντων «διόπερ οὗτ' ἐν τῷπῳ τάκει πέφυκεν, οὔτε χρόνος ποιεῖ αὐτὰ γηράσκειν, οὐδ' ἐστὶν οὐδενὸς οὐδεμῖα μεταβολὴ τῶν ἰπὲρ τὴν ἐξωτάτω τεταγμένων οὐρανῶν, ἀλλ' ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ τὴν ἀρίστην ἔχοντα ζωὴν καὶ τὴν αὐταρκεστάτην διατελεῖ τὸν ἅπαντα αἰῶνα» (279 α 17) (Διὰ τοῦτα τὰ εἰς ἐκείνῃν — τὴν ἐκτός τοῦ ὀλικοῦ σύμπαντος — εὐρισκόμενα θεῖα ὄντα ἕνεκα τῆς οὐσίας των, δὲν ὑπάρχουν μέσα εἰς τόπον, οὔτε ὁ χρόνος τὰ κάμνει νὰ γηράσκουν, οὐδὲ ὑπάρχει οὐδεμῖα ἀπολύτως μεταβολὴ ὡς πρὸς κανένα ἐκ τῶν ὄντων, τὰ ὅποια ἔχουν ταχθῆ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐξωτάτην οὐρανίαν τροχίαν, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦν εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα νὰ ἔχουν τὴν ἀρίστην καὶ τὴν αὐταρκεστάτην ζωὴν, χωρὶς νὰ ὑπόκεινται εἰς ἀλλοίωσιν καὶ πάθος). Εἶναι λοιπὸν φανερόν ὅτι, ἐν δεχθῶμεν μαζί με τὸν Γαίγκερ ὅτι τὸ «Περὶ οὐρανοῦ» σύγγραμμα ἐγράφη εἰς τὴν ἀρχαιότεραν ἐποχὴν τῆς ἀριστοτελικῆς ἐξελίξεως, ὁ Σταγίριτης καὶ κατὰ τὴν περιόδον ἐκείνην ἐδέχετο ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ θεῖα οὐσία ὑπερβατικῆς φύσεως, ἥτοι μὴ εὐρισκόμεναι ἐν τῷπῳ καὶ χρόνῳ. Δὲν ἔχουμεν λοιπὸν οὐδὲν στήριγμα διὰ νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐκκινήσας ἀπὸ τὸν μονοθεϊσμὸν, κατέληκεν ἔπειτα εἰς τὸν πολυθεϊσμὸν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὸ 1074 α 31 ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ὑπάρχει μόνον εἰς οὐρανῶν, ἄλλ' εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἡ λέξις οὐρανὸς εἶναι ταυτοσημῶς μετὰ τὴν λέξιν κόσμος. Ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπάρχει μόνον ἐν σύμπαν καὶ ὄχι ἀπειρος ἀριθμὸς

ἀνεξαρτήτων ἀλλήλων κόσμων, ὅπως ἐδίδασκεν ὁ Δημόκριτος. Ἡ δὲ ἐν 1076 α 4 πολυθεϊκὴ κατὰ τὸν δεχομένον περὶ σφαιρῶν ἀπὸ μίαν ἀρχὰς δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκρούει τὸν πολυθεϊσμὸν, ἀλλὰ στρέφεται κατὰ τὸν θεολογικὸν τοῦ Σπευσίππου, ὅστις ἐδέχετο πολυθεϊδεῖς ὀντολογικὰς ἀρχὰς. Ὅπως ὁ Πλάτων ἐδέχετο ἐκτός τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἐιδητικοῦ ἀριθμοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δεχεται, ἐκτός τοῦ ὑπὲρ πάντας ἰσταμένου θεοῦ, καὶ ἄλλας θεῖας ὑπάρξεις, αἵτινες, ὡς κινουὰ ἀκίνητα ὑφισταμένα ἐκτός χρόνου καὶ τόπου, κατεβύθουν τὴν αἰώνιον καὶ ἀμετάβλητον κίνησιν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Ἡ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία ἐπαύτισε τὰ ἐν λόγῳ κινουὰ ἀκίνητα μετὰ τὸν ἀγγέλου.

Ἀνασκοποῦντες ἐν τῷ συνόλῳ τὰς ὀντολογικὰς καὶ θεολογικὰς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις, δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ θεμελιώδης βῆσις των εἶναι ἡ περὶ πολλαπλότητος τῶν σημασιῶν τοῦ ὄντος θεωρία. Τὸ ὄν ἐμφανίζει πολλὰς περιοχὰς, αἵτινες διαφέρουν ἀλλήλων. Ἄλλη εἶναι ἡ περιοχὴ τῶν θεῶν ὄντων, ἄλλη ἡ τῶν ἀΐδιων οὐρανίων σφαιρῶν, ἄλλη ἡ περιοχὴ τῶν ἐνύλων οὐσίῳ αἵτινες ὑπάρχουν ἐν τῷ ὑπὸ τὴν σελήνην χώρῳ. Ἡ ἐνάτης τοῦ σύμπαντος εἶναι ἐνόησις ἀναλογικῆ. Εἰς πρωταρχικὴν σημασίῳ ὄν δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὁ θεός, ὄλα δὲ τὰ ἄλλα ὄντα ἔχουν ὀντολογικὴν ὑπερβίον ὄχι τὴν αὐτὴν μετὰ τὸν θεόν, ἀλλ' ἀνάλογον. Μὲ τὴν ἀντιλήψιν αὐτὴν διασπάσθη ὁ ἀκαμπτὸς ὀντολογικὸς ἐνιμῶς καὶ κατέστη νοητὴ ὀντολογικὴ κλιμακίσις, ἡ ὕψιστος μὲν εἰς τὸ δεδομένον σύμπαν. Ἡ ὄλη ἄρα ὀντολογικὴ κατασκευὴ τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος στηρίζεται ἐπὶ τῆς διακρίσεως τῶν κατηγορικῶν σημασιῶν τοῦ ὄντος καὶ ἐπὶ τῆς σεαυτὸς διαστολῆς τῶν καταστάσεων τῆς ἀπλῆς δυνατότητας ἀπὸ τὰς καταστάσεις τῆς πλήρους ἐνεργείας καὶ ἐντελεχείας. Αἱ σχετικαὶ μετὰ τὸ ὀντολογικὸν πρόβλημα μελέται τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχουν συγκεντρωθῆ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Μετὰ τὰ φυσικὰ» σύγγραμμά του. Διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἐν λόγῳ συγγραφῆς χρειάζεται μεγάλη προσοχὴ καὶ φιλοσοφικὴ προπαίδεσις. Ὁ Ἀραὺ φιλόσοφος Ἀδίκιννας ὁμολογεῖ ὅτι εἶχεν ἀναγνώσει αὐτὰ τεσσαράκοντα φορές, χωρὶς νὰ τὰ κατανοήσῃ.

Ἡ ἀριστοτελικὴ φυσικὴ

Λέγων φύσιν ὁ Ἀριστοτέλης ἐνοεῖ τὸ σύνολον τῶν ὄντων ἄτινα ὑπόκεινται εἰς κίνησιν. Δὲν φρονεῖ ὅτι ἡ φύσις καλύπτει ὅλοκληρον τὴν περιοχὴν τοῦ ὄντος. Ἡ φύσις εἶναι ἐν ὄνῳ γένος τοῦ ὄντος. Ἐκτός τῶν φυσικῶν ὄντων ὑπάρχουν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, καὶ ἀΐδια ὄντα, ὅπως ὁ θεός καὶ τὰ νοητικὰ ὄντα τὰ ὅποια κατεβύθουν τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν. Ἐπομένως ἡ βασικὴ κατηγορία ὑπὸ τὴν ὅποιον ὑπόκεινται ἅπαντα τὰ φυσικὰ ὄντα εἶναι ἡ κίνησις. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ἄρα οὗτος λαμβάνεται εἰς εὐρύτεραν σημασίῳ ταυτιζόμενος μετὰ τὴν ἔννοιαν τῆς μεταβολῆς. Λαμβάνοντας ὡς γενικώτατον ὄρον τὴν μεταβολὴν, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ὡς ὑπαγομῆνας εἰς αὐτὴν τὰς ἀκολουθοῦσας ἐνοίας. 1ον. Τὴν γένεσιν, ἥτις τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὸ μὴ ὄν εἰς τὸ ὄν. 2ον. Τὴν φθορὰν, ἥτις τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὸ ὄν εἰς τὸ μὴ ὄν. 3ον. Τὴν κίνησιν, ἥτις τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὸ ὄν πάλιν εἰς τὸ ὄν. Ὅταν π.χ. εἰς ἀνθρώπος γεννᾶται, ἔρχεται εἰς τὴν ὑπερβίον ἐν ἄπομον τὸ ὅποιον προηγουμένως δὲν ὑπῆρχε τὸ ἀντίθετον συμβαίνει μετὰ τὸν θάνατον του. Κίνησιν λέγοντες ἐνοοῦμεν νὰ συντελεσθῆ μία μεταβολὴ χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ ὑφίσταται ὁ φορεὶς τῆς μεταβολῆς. Λέγομεν π.χ. ὅτι αὐτὸς ἐδῶ ὁ ὄρισμένος ἀνθρώπος μετεποτίσθη ἀπ' αὐτὸ μῆρος εἰς τὸ ἄλλο. Περὶ κινήσεως πρόκειται ὅταν μεταβληθῆ εἰς ὄρισμένον ἀνθρώπον ὡς πρὸς τὴν ποιότητά του καὶ γίνη ἀπὸ ἀδικίου δίκαιος. Ἐπίσης περὶ κινήσεως πρόκειται ὅταν ἐν ὄν αἰκηθῆ ἢ ἐλαττωθῆ. Ὅστε ἡ κίνησις ἐμφανίζει τρεῖς περιπτώσεις. Εἶναι δηλαδὴ, α') κίνησις κατὰ ποσὸν (αὐξήσις ἐλάττωσις), β') κατὰ ποιὸν (ἀλλοίωσις), γ') κατὰ τόπον (φορὰ). Τὸ κατωτέρω σχῆμα παρέχει ἐποπτικὴν ἐξεκκίνισιν τῶν εἰδῶν τῆς μεταβολῆς. Τὸ θέμα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ἐξετάσῃ τὰ ὄντα ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω ἀπόψεων. Ἡ μελέτη τῶν συνασῶν προβλημάτων γίνεται εἰς τὰ «φυσικὰ». Τὸ σύμπαν κατὰ τὸν Σταγίριτην, εἶναι πεπερασμένον καὶ σφαιρικόν, εὐρίσκειται δὲ εἰς αἰώνιον κυκλοφορικὴν κίνησιν. Ὁ τόπος (χώρος) εἶναι πεπερασμένον, ὑφίσταται δὲ μόνον ἐντός τῆς σφαίρας τοῦ σύμπαντος. Ὁ χώρος ὀρίζεται ἐκ τῶ πέρασ τοῦ περιεχομένου σώματος, δηλαδὴ ὡς πέρασ εἰς τὰ πέρατα ἑνὸς σώματος ὅπερ περικλείει ἐν ἑαυτῷ. Ἄν δηλαδὴ ἔχωμεν μίαν ὑδαρὴν πλήρη ὕδατος, τὰ ἐσωτερικὰ ὄρια τῆς ὕδατος ἐν συγκρίσει μετὰ τὰ ἐξωτερικὰ ὄρια τοῦ ὕδατος ὅπερ περιέχεται ἐν αὐτῇ εἶναι ὁ χώρος τῆς. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ τὸν χώρον ὡς ἐν δοχεῖον ἐντός τοῦ ὁποῦο δύναται νὰ τοποθετηθῆ κάτι. Ἐπειδὴ ὁμοίως τὸν χαρακτηρίζει ὡς ὄριον, βῆσι εἰς αὐτὸν ἰδεῶδη μαθηματικὴν ὑπόστασιν. Ἡ ἐνοία τοῦ χρόνου ἀπηγορεύθη τὸν Ἀριστοτέλην εἰς τὸ 4ον βιβλίον τῶν «Φυσικῶν» του, εἰς τὸ ὅποιον μετὰ μακρὰς ἀναλύσεις τὸν ὄριον διὰ τοῦ ἀκολουθοῦσας ὀρισμοῦ: «Ὁ χρόνος ἀριθμὸς ἐστὶ κινήσεως κατὰ τὸ πρῶτον καὶ τὸ ὑστερον» (220 φ 24) (Ὁ χρόνος εἶναι ἀριθμὸς κινήσεως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ πρότερον καὶ τοῦ ὑστερον). Ὅταν ἐποβῶμεν δηλαδὴ τὴν κίνησιν εἰς ἀριθμὸν ἔχοντες ὡς βῆσιν τὴν διακρίσιν πρότερον - ὑστερον, ἀναφαίνεται ὁ χρόνος. Λέγων κίνησιν ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐνοεῖ μόνον τὴν ὀλικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχικὴν καὶ ἐν γένει πῶσαν με-

ταβολήν. Ὁ χρόνος είναι κατ' αὐτὸν ἓν ἀδιάσπαστον συνεχές ὅπερ δὲν δύναται νὰ ἀναλυθῆ εἰς ἀρχικά στοιχεῖα Νοεῖται σχηματιζόμενος διὰ ἀπὸ τὴν συμπαραθέσει ἀπειροστικῶν χρονικῶν στιγμῶν, τὰς ὁποίας καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης «ἕνω», ἀλλὰ ἀπὸ τὴν συνεχῆ καὶ ἀδιάσπαστον ροῇ τῶν. Κα-

ἐπαναθέροντα τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν ἀγρίαν πρωτορχικὴν τῆς κατὰστασι.

Τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος κατέχει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ γῆ, ἥτις εἶναι σφαιρική καὶ μένει ἀκίνητος. Αὕτη καλύπτεται ἀπὸ θαλάσσας, ὑπεράνω δὲ τῆς ἕρας καὶ θαλάσσης ὑπάρχουν ἀστρώματα ἀέρος. Ὑπεράνω τοῦ ἀέρος εἶναι τοποθετημένον τὸ θερμὸν στοιχεῖον τὸ «ὑπεκκαύμα», ὅπως λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Ὑπεράνω δὲ τοῦ υπεκκαύματος εἶναι τοποθετημένοι αἱ οὐράναι σφαῖραι, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν κινήσεων τῶν ὁσίων κινούνται αἱ πλανῆται Αἱ οὐράναι σφαῖραι καθὼς καὶ αἱ ἀπλανεῖς καὶ πλανῆται ἀστέρες ἔχουν ἀπασκευασθῆ ἀπὸ τὸν αἰθέρα, ὅστις εἶναι ὕλη μὴ ὑποκειμένη εἰς φθοράν. Διὰ τοῦτο ὁ οὐράνιος κόσμος εἶναι αἰώνιος καὶ ἀφθαρτος. Ἡ ἐξωτάτη σφαῖρα, ἥτις ἐπηρεάζει πᾶσας τὰς ἄλλας διὰ τῆς κινήσεώς της, εἶναι ἡ σφαῖρα τῶν ἀπλανῶν, ἐντὸς δὲ ταύτης ὑπάρχουν καὶ αἱ λοιπαί. Ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῶν σφαιρῶν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν ὁ Ἀριστοτέλης τὰς θεωρίας τοῦ Εὐδόξου, ὅστις ἀνεβίβαζε ταύτας εἰς 26, καὶ τοῦ Καλλιπίου, ὅστις εἰδέχετο ὅτι ἦσαν 36. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲ ὡς ἴδιον ἀνακάλυψεν τοῦ διετύπωσε τὴν θεωρίαν ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ δεχθῶμεν καὶ τὴν ὑπαρξὶν «ἀνελιττουσῶν» σφαιρῶν, αἵτινες ἐπαναγοῦν τὰς διαφόρους σφαιρας εἰς τὴν ἀρχικὴν τὴν ἀφελθρίαν. Οὕτω ἤρξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν οὐρανίων σφαιρῶν εἰς 55 (βλέπε τὸ ἐν τῷ παρόντι τόμῳ ἄρθρον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἀστρονομίας).

Βιολογικαὶ ἔρευναι.

Ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰς βιολογικὰς μελέτας. Συνεχίζων ἀρραβάνεως ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μελέτας, ἠγαλλήθη καὶ ἐν Λέσβῳ μετ' ἐπιμονῆς εἰς τὴν μελέτην τοῦ βιολογικοῦ καὶ φυτικοῦ βασιλείου. Ὅταν δὲ ἴδρυσεν τὸ Λυκείον χρησιμοποιοῦν τὸ γοματικὸν μέσο καὶ τὰς λοιπὰς εὐκολίας τὰς ὁποίας εἶχε θέσει εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ὀ Μένους Ἀλέξανδρος, ἐτελειοποίησε τὴν μέθοδον τῶν ἐρευμῶν του καὶ ἐθεάσεν εἰς ἀξιολογώτατα συμπέρασμα. Ὡς χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ζωῆς δέχεται ὁ Ἀριστοτέλης τὴν κίνησιν. Διὰ τὴν ὑπάρξιν ζωῆς κίνησις πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν κινῶν καὶ ἐν κινουμένων. Προκειμένου λοιπὸν περὶ τῶν ζῶντων ὄντων, τὸ κινῶν εἶναι τὸ εἶδος, δηλαδὴ ἡ ψυχὴ, τὸ δὲ κινουμένον εἶναι ἡ ὕλη, δηλαδὴ τὸ σῶμα. Τὸ σῶμα εἶναι τὸ θῶρον τῆς ψυχῆς ἥτις κατελύει αὐτὸ ἐπὶ τῆ βέσει σκεπῶν. Διὰ τοῦτο ἡ ψυχὴ ὀρίζεται ὡς «ἐντελέχεια ἢ πρώτη σῶματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ» (ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀρχικὴ τελεῖα μοσφῆ, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖ τὸ σῶμα ὡς θῶρον τῆς). Διὰ τὴν πρώτην φασὶν εἰς τὴν πανκόσμιον οἰκονομικὴν φιλολογίαν εἰσήγαγεν ὁ Σταγειρίτης τὸν ὄρον «ὀργανικός», ὅστις σῶμαρον χρησιμοποιεῖται: οὐ μόνον εἰς τὰς βιολογικὰς ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας. Ἡ ὄσασιν λοιπὸν τῶν ζῶντων ὄντων εἶναι ἡ μέσο εἰς αὐτὰ ὀργανισμὸς ψυχῆ. Τὴν ψυχὴν δὲν πρέπει νὰ τὴν θεωροῦμεν ὡς ἐμφανιζομένην ὑπὸ μίον μίον μορφήν. Ἀκολουθῶν καὶ ἐνταῦθα τὴν γενικὴν τῶσιν τοῦ συστήματος τοῦ ὀ Σταγειρίτης διακρίνει τρία εἶδη ψυχῆς: 1) τὴν θρεπτικὴν, 2) τὴν αἰσθητικὴν ὀρεκτικὴν καὶ κινητικὴν, 3) τὴν νοητικὴν. Τὸ πρῶτον εἶδος προσδίδει εἰς τὰ φυτὰ, τὸ δεύτερον εἰς τὰ ζῶα, τὸ τρίτον εἰς τὸν ἀνθρώπον. Ἐκαστον ἐκ τῶν δύο ἀνωτέρων εἰδῶν τῆς ψυχῆς περιλαμβάνει καὶ τὰ γνωρίσματα τῶν κατωτέρων εἰδῶν. Ἡ ἀνθρωπίνη νοητικὴ ψυχὴ περιλαμβάνει τὸ αἰσθητικὸν ὀρεκτικὸν καὶ κινητικὸν τῶν ζῶων, καθὼς καὶ τὸ θρεπτικὸν τῶν φυτῶν. Ἡ ψυχὴ τῶν ζῶων περιλαμβάνει καὶ τὴν θρεπτικὴν ἰδιότητα τῶν φυτῶν. Εἰς τὴν κατωτέραν ὀσθμίδα τῆς βιολογικῆς κλίμακος τοποθετοῦνται τὰ φυτὰ, εἰς τὴν μεσάζουσαν τὸ ζῶα καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν ὁ ἀνθρώπος. Τὰ φυτὰ ἐπιτρέπου μόνον λειτουργίαν θρέψεως καὶ ἀναπαραγωγῆς. Ἐπιθεὶ δὲ δὲν ἔχουν κέντρον (μῆσαν), στερούνται καὶ αἰσθησεως. Τὰ ζῶα ἔχουν αἰσθησιν, ἀλλὰ ἀστερούνται νοήσεως, ἢ μόνον ὁ ἀνθρώπος κατέχει. Τὸ σῶμα τῶν ζῶων ἀποτελεῖται ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ὁσίων συναπαρτίζονται ὀμοιοεἶδη στοιχεῖα τοῦ σώματος, ὅπως τὰ ὀστά, σῆρκες, τῶσες. Ταῦτα καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης «ὀμοιομερῆ». Τὸ σῶμα τὸ συνιστάμενον ἐκ τῶν ὀμοιομερῶν καλεῖται ὀμοιομερῆς. Ἡ ἔδρα τῶν αἰσθησῶν εἶναι ἡ σῆρξ ὀ δὲ φασεῖς τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ πνεῦμα, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν δῶσιν τῆς ζωικῆς θερμότητος καὶ συνίσταται ἐξ ὀσίας συγγενικῆς πᾶς τὸν αἰθέρα. Κέντρον τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη οὐχὶ ὁ ἐγκέφαλος ἀλλ' ἡ καρδία φαίνεται ὅτι ὀρμῶμενος ἐξ ἰστικῶν παρατηρήσεων, ἀνασσερομένων εἰς καρδιακὰς παθήσεις, συνήγαγε τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἔδρα τῆς παρεχούσης ζωῆς εἰς τὸν ἀνθρώπον ψυχῆς εἶναι ἡ καρδία. Μεγάλῃν ἀξίαν ἔχουν αἱ ταξινομητικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ τὸν παρατηρήσεις (βλέπε ἐν τῷ παρόντι τόμῳ Ἱστορίαν Ἑλληνικῆς φυσικῆς καὶ βιολογικῆς ἐπιστήμης).

Ἡ ἀριστοτελικὴ ψυχολογία.

Αἱ σχετικαὶ μετὰ τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα ἀριστοτελικά ἐρευνῶν εἶναι συγκεντρωθῆ εἰς τὰ τρία βιβλία τοῦ «Περὶ ψυ-

Μεταβολή

τὰ δὲ τὴν ροῇν τοῦ χρόνου ὀβίσταται οὗτος διαφῶρισμὸς μεταπίπτων συνεχῶς εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰσδύων διαρκῶς εἰς τὸ μέλλον. Τὸ παρὸν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἰδεῶδες τμήμ μεταξὺ παρελθόντος καὶ μέλλοντος. Ἐκτὸς τῶν ἐνωσίων τοῦ χρόνου καὶ χρόνον ἐξετάζει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἐνωσιν τοῦ ἀπειροῦ καὶ τοῦ συνεχῶς. Δὲν δέχεται ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ «ἐνεργεῖα» ἀπειροῦ, ἀλλὰ ἀντιγωνίζει τὴν ὑπαρξὶν ἐνὸς «δυνάμει» ἀπειροῦ. Δυνάμειθα δηλαδὴ νὰ προχωροῦμεν πρὸς τὸ ἀπειρῶς μέγα ἢ τὸ ἀπειρῶς μικρὸν χωρὶς νὰ φθῶνεν οὐδέποτε εἰς ἓν τέρμα. Ἄσα τὰ ἀπειροῦ εἶναι μία αἰωνία πορεία χωρὶς τέρμα εἴτε πρὸς τὸ ἀπειρῶς μέγα (κατὰ πρόσθεσιν ἀπειροῦ) εἴτε πρὸς τὸ ἀπειρῶς μικρὸν (κατὰ δίαιρεσιν ἢ καθάρεισιν ἀπειροῦ). Λίαν ἐπιτυχῆς εἶναι καὶ αἱ εἰς τὸ συνεχῆ (κοντινουμ) ἀναφερόμεναι ἀναλύσεις του. Δίδει ὡς πρὸς τοῦτο τὸν ἀκόλουθον ὀρισμὸν: «Λέγω δ' εἶναι συνεχῆ ὅταν ταῦτο γένηται καὶ ἐντὶ ἐκατέρου πῆρας ὀς ἀπτοῦνται» 227 α 10 (Περὶ συνεχῶς πρόκειται, ὅταν τὸ θριον ἐκάστου ἐκ τῶν δύο πραγμάτων, ὀττινα ἐφῶπτοῦται εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό). Κατὰ τὸν Γερμανὸν ἱστορικὸν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Μόρις Κάντωρ, ὁ ἀριστοτελικὸς οὗτος ὀρισμὸς θὰ εἶχε τὴν θέσιν του καὶ σήμερον ὡς εἰσαγωγικὴ ἐνωσιν εἰς τὸν ἀπειροστικὸν λογισμὸν. Ὡς πρὸς τὸ κενὸν ἔχει τὴν ἰδέαν ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ἡ ὑπαρξὶς του. Εἰς τὰ «Φυσικὰ» του ἐξετάζει, καὶ προβλήματα δυναμικῆς καὶ κινητικῆς, χρησιμοποιοῦν πρὸς μελέτην τῶν τὴν ἀναλυτικὴν μαθηματικὴν μέθοδον.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ μηχανικὴ ἐπὶ τῆ βάσει τῆς κινήσεως ἐρμηνεία τοῦ σύμπαντος δὲν εἶναι τελεῖα. Εἰς τὸ σῶμα ἐμφανίζεται μία τελολογικὴ τάσις. Παρατηρεῖται προσπάσις τῆς ὕλης νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν δυναμικὴν τῆς κατὰστασι καὶ νὰ λάβῃ μορφήν. Μέσο εἰς τὴν φύσιν παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὑπαρξὶν μίας τελολογικῆς ἐνεργείας, μῆς λέγει ἐπιεικῶς ὅτι ἡ φύσις «οὐδὲν μάτῃ ποιεῖ». Συγχρόνως ὀμως ἐξασκαλεῖ νὰ ὀβίσταται καὶ ἡ ἀτέλεια τῆς ὕλης. Ἐκ τῆς ἐν τῇ ὕλῃ ὑπαρξούσης θεμελιώδους ἀπροσδιοριστίας ἐξηγῶνται πᾶσαι αἱ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουσαι ἰτέλεια καθὼς καὶ αὐτὸ τὸ κακόν. Ἀποκρούεται μετ' ἐπιμονῆς ἡ ἀντίληψις ὅτι τὸ κακὸν δύναται: νὰ τεθῆ παραπλεύρως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ νὰ θεωρηθῆ ὡς ὀντολογικὴ ἀρχή. Δύναται νὰ ἐκληθῆ μόνον ὡς στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ ὕλη εὐρίσκειται ἐν τῷ πᾶσι καὶ χρόνῳ. Οὐδέποτε ἐμφανίζεται ὡς ἐστερημένη οἰασθήποτε μορφῆς, ἐπρώτη καὶ ὀποιοῦ ὕλη. Πάντοτε παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν μορφήν ἐνὸς ἐκ τῶν πέντε στοιχείων, ὀττινα εἶναι ἡ γῆ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἀήρ, τὸ πῦρ καὶ ὁ αἰθήρ. Διατελῶν ἀκόμη μαθητεύμενος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διετύπωσε τὴν ἀντίληψιν ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἐκτὸς τῶν τεσσάρων στοιχείων ὑπάρχει καὶ πέμπτη οὐσία (ἐκ ταύτου προήλθεν ἡ ὀνομασία Πενταποῦσιν, (quinta essentia) ὁ αἰθήρ, ἥτις εἶναι σῶμα μῆ ὑπερτέρον ἐν ἑαυτῷ καμμῖαν ἀντίθεσιν. Ἐκ τῶν γνωρισμάτων τῆς ὕλης ἔχει μόνον τὸ γνώρισμα τῆς κατὰ τόπον κινήσεως.

Ὁ Πλάτων εἶχε προσποθήσει νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ στοιχείων μαθηματικῶς, ταυτίζων ταῦτα μετὰ κανονικὰ στερεὰ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκρούει τὴν μαθηματικὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν καὶ δέχεται ὅτι ἡ γένεσις τῶν στοιχείων ἐξ ἀλλήλων πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ οὐχὶ μαθηματικῶς, ἀλλὰ χημικῶς ὡς προερχομένη ἐκ ποσικῶν μεταβολῶν. Λόγω τῆς κλισιῶς του πρὸς τὴν βιολογίαν καὶ τῶν ἱστικῶν φαρμακευτικῶν του γνώσεων ὁ Σταγειρίτης ἐπρωτίμα τὰς χημικὰς οὐχὶ καθαρῶς μαθηματικὰς περὶ τῆς ὕλης θεωρίας. Ἡ ὕλη θεωρεῖται αἰωνία. Ἐπίσης αἰώνια εἶναι καὶ τὰ εἶδη. Τὸ σῶμα διαιρεῖται εἰς δύο περιοχὰς. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ περιοχὴ ἥτις εὐρίσκειται κάτω ἀπὸ τὴν σελήνην. Τὰ δυτὰ ἄττινα ζῶων ἐν αὐτῇ ἰπῶκεινται εἰς γένεσιν καὶ φθοράν καὶ δὲν ἔχουν ἀτομικὴν ἀθανασίαν. Τὰ εἶδη ὀμως, εἰς τὰ ὀποῖα ἀνήκουν τὰ φθαστὰ ὄντα, εἶναι ἀθάνατα διαιωνζόμενα διὰ τῆς ἀλληλοδιαδοχῆς τῶν περιόδων καὶ τῶν γενεῶν. Καὶ εἰς τὸν φθαστὸν κόσμῳ παρατηρεῖται κυκλικῶς ἐναλλασσόμενος ρυθμὸς γένεσεως καὶ φθορᾶς. Ἀκολουθῶν τὸς ἀντίληψεις, δὲς διετύπωσεν ὁ Πλάτων κατὰ τὴν νεοντικὴν του ἡλικίαν, ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίστευεν ὅτι σημειοῦνται καταστροφικὰ γεγονῶτα ἐν τῇ γῆ ἐξαφανίζοντα ἐκάστοτε τοὺς πολιτισμοὺς καὶ

γής συγγαυμάτος του και εις τινά εκ των έργων του τὴν περιλαυβαίνουσαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Μικρὰ φυσικά». Ἡ ψυχὴ ὀρίζεται ὡς εἶδος καὶ ἐντελέχεια τοῦ σώματος, ὅπερ ἔχει ἐν αὐτῷ ζῶν ἐπὶ τὴν κατάστασιν τῆς δυνατότητος. Ἄρα ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ στοιχεῖον ἐκείνου ὅπερ προοιθεῖ τὸ σῶμα εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ ζῶν. Οὕτω νοουμένη ἡ ψυχὴ μᾶς ἐνθυμίζει τὰς ἐσχάτως διατυπωθείσας ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Ντρίε Βερνίε, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ὀργανικὴ ζωὴ δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μηχανικῶς ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑπάρξεως μιᾶς «ἐντελεχειακῆς» ἀρχῆς. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἔχει κοινὴν μετὰ τῶν φυτῶν τὴν θρηπτικὴν ἰδιότητα, μετὰ τῶν ζῴων δὲ τὴν αἰσθητικὴν, ὀρεκτικὴν καὶ κινητικὴν. Ὅλοι αἱ ἄλλαι δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἐκτός τῆς νοητικῆς ἰκανότητος, εἶναι θηται καὶ δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξουν ἀνευ τοῦ σώματος. Ὅστε τὸ μόνον στοιχεῖον ὅπερ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τυγχάνει ἀθάνατον εἶναι ὁ νοῦς: ἐτὸν νοῦν μόνον ἔβραθεν ἐπεισέναι καὶ θεῖον εἶναι μόνον» (Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, 736 b 27) (ὁ νοῦς μόνον εἰσέρχεται ἀπ' ἐξω—εἰς τὸ ψυχικὸν σπέρμα τὸ μεταδιδόμενον ἐκ τοῦ πατρὸς εἰς τὸ τέκνον—καὶ αὐτὸ μόνον τὸ μέρος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀθάνατον). Ὁ νοῦς διακρίνεται εἰς νοῦν ποιητικὸν καὶ νοῦν παθητικόν. Ὁ παθητικὸς νοῦς δέχεται εἰς τὸν ἐαυτὸν ταῦτα φαντάσματα, ἴηται τὰ ἀπεικονίσματα τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια τοῦ θέτου εἰς τὴν διάθεσιν του αἰ αἰσθήσεις. Ἐκ τούτων δὲ τῶν φαντασμάτων ἀφορμώμενος ὁ ποιητικὸς νοῦς ἀνάγει εἰς τὴν κατανόησιν τῶν νοητῶν εἰδῶν, τὰ ὅποια ἐμπεριέχονται εἰς τὰ ἐρεθίζοντα τὰς αἰσθήσεις ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Ἐπομένως ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ἀπαραίτητον διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν τῶν νοητικῶν πράξεων τὴν συνεργασίαν τριῶν δυνάμεων, τῆς αἰσθήσεως, τῆς φαντασίας καὶ τῆς νοήσεως. Ἡ φαντασία κατέχει μεσάζουσαν μεταξὺ αἰσθήσεως καὶ νοήσεως θέσιν, πράγματι τὸ ὅποιον δέχεται καὶ ὁ Κάντιος προκειμένου περὶ τῆς ὑπερβατικῆς φαντασίας. Ἡ ἀνωτάτη καὶ ἀθάνατος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δύναμις εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ ποιητικὸς νοῦς: «Οὗτος ὁ νοῦς χωριστὸς καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀμύγη τῆ οὐσίας ἢ ἐνέργεια... ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς φθαρτὸς» (Περὶ ψυχῆς, 430 a 17) (Οὗτος—ὁ ποιητικὸς νοῦς—εἶναι κατὰ τὸ ἀσύμπαρτον καὶ ἀνεπίδεκτον ἀλλοιῶσεως καὶ ἀναμίξεως, διότι εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν του πλήρης ὄντολογικῆς πραγματικότητος... ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς ὑποκείται εἰς τὴν φθορὰν). Ἡ περὶ ποιητικοῦ νοῦ ἀριστοτελικὴ θεωρία παρέχει ἀφορμὴν εἰς πολλὰς συζητήσεις. Ὁ ἐγκυρότερος τῶν σχολιαστῶν Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς ταυτίζει τὸν ποιητικὸν νοῦν μὲ τὸν Θεόν, ὁ Ἄριστος φιλόσοφος Ἀβερρόης ἐθεώρει τοῦτον διάφορον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποτελοῦντα εἶδος τι κοινῆς σκεπτομένης ψυχῆς μέσα εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὁ δὲ Θωμᾶς Ἀκινάτης ἐδέχθη ὅτι πρόκειται περὶ τῆς θείας νοητικῆς μοίρας τῆς ἐνοκώσεως εἰς ἐκάστην ἀνθρωπίνην ψυχὴν.

Ὁ ἄνθρωπος δέχεται διὰ τῶν αἰσθήσεών του τὰς εἰκόνας τῶν ἐξωτερικῶν ὄντων. Τὰς εἰκόνας αὐτὰς τὰς ἀνομιάζει ὁ Ἀριστοτέλης «φαντασίας». Μνήμη εἶναι ἡ διατήρησις τῶν φαντασιῶν ἐν τῇ ψυχῇ. Ὅταν δὲ στερεοποιηθῶν διὰ τῆς ἐπαυλῆσεως σχηματίζεται ἐπὶ τῇ θέσει αὐτῶν ἡ ἐμπειρία. Ἐκ τῶν ἐμπειριῶν διὰ τῆς δοκιμασίας τοῦ νοῦ ἀναγόμενα εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ νοῦς μᾶς παρέχει τὰς ἀνωτάτας καὶ θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς γνώσεως (τὰ ἀξιώματα καὶ ἀρχικὰς ἐπιστημονικὰς ἐνοήσεις), ἡ δὲ διάνοιξις καὶ ἐπιστήμη μᾶς καθίστανται προσιτὰς τὰς γνώσεις αἰτινας ἐμμέσως προκύπτουν ἐκ τῶν ἀνωτάτων ἀρχῶν. Ἐπομένως ἡ ἐπιστήμη προκύπτει κατόπιν συνεργασίας τοῦ νοῦ μὲ τὰς κατωτέρας ψυχικὰς δυνάμεις. Παρομοία συνεργασία παρατηρεῖται προσέτι μεταξὺ τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἐπιθυμητικῆς καὶ ὀρεκτικῆς δυνάμεως. Ὅταν ἡ ἐπιθυμία καθοδηγῆται ἀπὸ τὸν νοῦν, ἀνωβούται εἰς βούλησιν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ βούλησις εἶναι ἐλευθέρη, διότι ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ νοῦ δύναται νὰ ἐκλέξῃ τὸ ἀγαθόν, ἀισθάνεται δὲ καὶ εὐθύνην διὰ τῆς ποιότητος τῆς ἐκλογῆς. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ νοῦς ἔχει νὰ ἀπασχοληθῇ μὲ προβλήματα παρομοίας ἐκλογῆς, ὀνομάζεται νοῦς πρακτικὸς κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τὸν θεωρητικόν.

Ἡ πρακτικὴ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία.

Ἡ δευτέρα ὑποδιαίρεσις εἰς τὴν ὁποίαν διαίρουται κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν αἱ φιλοσοφικαὶ ἐπιστήμαι, εἶναι ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία. Αὕτη ἐξετάζει γεγονότα τὰ ὅποια δὲν συμβαίνειν κατ' ἀναπόδραστον καὶ ἐκ τῶν πράξεων δυναμένην νὰ καθορισθῇ ἀναγκαιότητα. Δὲν δυνάμεθα νὰ προῖδωμεν τί θὰ πράξῃ εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν αὐτὸς ἢ ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος, ὅπως προβλέπομεν ὅτι εἰς λίθος ἀφιέμενος ἀπὸ ἐν ὕψος πίπτει. Τὰ γεγονότα ἄτινα ἐξετάζει ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία ἔχουν μέσα τὸν μίαν ἀκαθοριστίαν καὶ ἄνδεχονικότητα. Εἶναι ἀποτελέσματα, ἄτινα δὲν θὰ συνέβαινον αὐτομάτως ἢ κατὰ φυσικὴν ἀναγκαιότητα· ἀλλὰ παράγονται διὰ τῆς παρεμβάσεως τῆς ἀνθρωπίνης πρωτοβουλίας καὶ ἐνεργητικότητος. Ἀναφέρονται εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν τοῦ ἀνθρώπου συμπεριφορὰν καὶ σχετίζονται μὲ τὴν εὐδαιμονίαν του. Διὰ τοῦτο ἡ διαπραγματεύσεσι τῶν ἐν λόγῳ ἐπιστημῶν δὲν δύναται νὰ γίνῃ μὲ τὴν ἀποδεικτικότητα ἐκείνην μὲ τὴν ὁποίαν γίνεταί ἡ ἐξέτασις τῶν μαθηματικῶν καὶ μεταφυσικῶν προβλημάτων. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀντιλαμβάνεται ὅτι παρεμβαίνει ὁ παράγων τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας θεωρουμένης ὡς δυνατότης ἐκλογῆς. Τὸ σύνολον

τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας διαίρεται, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, διὰ λόγους μόνον διδακτικῶς εἰς δύο τμήματα: εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν πραγματείαν. Ἡ ἠθικὴ ἔχει νὰ ἐξετάσῃ εἰς τί συνίσταται ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δὲ πολιτικὴ ἔχει ὡς θέμα τῆς νὰ καθορίσῃ τὸν ρυθμὸν τοῦ κοινῶν πολιτικοῦ βίου ἐντὸς πλαισίων τοιούτων, τὰ ὅποια θὰ κάμουν δυνατόν νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἐν πολιτείᾳ ζῶν ἄνθρωπος τὴν σύμμετρον πρὸς τὴν φύσιν του εὐδαιμονίαν. Εἶναι ἄρα ἑαυτοῦ νοητὸν ὅτι ἡ πολιτικὴ πραγματεία εἶναι θεμελιωδέστερα ἐν σχέσει μὲ τὴν ἠθικὴν. Τοῦτο συμβαίνει, διότι τὸ άτομον ἐν συγκρίσει μὲ τὸ πολιτικὸν σύνολον εἶναι ἐν ἑλλείψει μέλους, μὴ δυνάμενον οὔτε τὴν ὑπαρξίν του νὰ διατηρήσῃ οὔτε τὴν τελειότητά του νὰ ἀποκτήσῃ. Ὀντολογικῶς ἡ πολιτικὴ κοινότης ἔχει, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἀπόλυτον προτεραιότητα ἐναντι οἰκουμένης κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ ἢ ἀτόμου: «Καὶ πρότερον δὴ τῆ φύσεως πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἔστιν, τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους» (Πολιτ., 1253 a 18) (Κατὰ φύσιν ἔχει τὴν προτεραιότητα ἡ πόλις ἐν συγκρίσει μὲ τὴν οἰκονομίαν καὶ ἕκαστον ἄτομον, διότι κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα τὸ ὅλον ἔχει προτεραιότητα ἐναντι τοῦ μέρους). Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην πρωταρχικῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον πολιτικόν· κατὰ δευτερεύοντα δὲ λόγον κοινωνικόν καὶ οἰκονομικόν.

Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία.

Τὸ θέμα τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ προσδιορίσῃ τί εἶναι διὰ τὸν ἀνθρώπον τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, δηλαδή ἡ εὐδαιμονία, καὶ πῶς δύναται νὰ ἀποκτηθῇ. Συμφωνεῖ μὲ τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς πάσης θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἐπιδιώξεως εἶναι τὸ ἀγαθόν. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» του γράφει ὁ Σταγίριτης: «Δι' ὃ καλῶς ἀπεφάνησαν τὰγαθὸν οὐ παντ' ἐπιέταις. (Δι' αὐτὸ ὀρθῶς ἀπεφάνησαν ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι εἶπον ὅτι ἀγαθὸν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον οἱ πάντες ἐπιδιώκουν). Διαφωνεῖ ὅμως πρὸς τὸν διδάσκαλόν του διότι δὲν θεωρεῖ τὸ ἀγαθὸν ὡς ἐνιαῖον γένος. Ὅπως διέκριμε πολλὰς σημασίας ὡς πρὸς τὸ δι, οὕτω καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ὁ Σταγίριτης λέγει ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ ἐνοηθῇ εἰς πολλὰς σημασίας. Δὲν δύναται, λέγει, νὰ ὑπάρξῃ μία κοινὴ ἰδέα ἀναφερομένη εἰς τὰ ἀγαθὰ, διότι τὰ ἀγαθὰ ἀναφέρονται καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς ποιότητος καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς σχέσεως. Ἐπειδὴ ἡ οὐσία ἔχει προτεραιότητα ἐναντι τῶν λοιπῶν κατηγοριῶν, οἱ ὅποιοι τοῦ Πλάτωνος ἐφ' ὅσον δὲν παραδέχονται ὅτι ὑπάρχει μία κοινὴ ἰδέα δυναμένη νὰ ἀποδοθῇ ἀπὸ κοινῶν τῶσον εἰς τὴν ὀντολογικὴν ἀρχὴν ὅσον καὶ εἰς τὰ ἐξ αὐτῆς παραγόμενα, δὲν δικαιούνται νὰ ἰσχυρίζονται ὅτι ὑπάρχει μία κοινὴ δι' ὅλα τὰ ὄντα ἀγαθόν: «Ἰσθ' οὐκ ἂν εἴη κοινὴ τις ἐπὶ τούτοις ἰδέα». Ἐπὶ ἐπει τὰγαθὸν ἰσαχῶς λέγεται τὸ ὄντι, δηλὸν ὡς οὐκ ἂν εἴη κοινόν τι καθόλου καὶ ἐν» (Ἠθ. Νικ. 1098 a 21) (Ὅστε δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ μία κοινὴ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἰσχύουσα καὶ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ διὰ τοὺς κατηγοριοκῶς τῆς προσδιορισμοῦ. Προσέτι ἐπειδὴ τὸ ἀγαθὸν λαμβάνεται εἰς ὅσας καὶ τὸ ὄν σημασίας, εἶναι φανερόν ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐν καὶ κοινὸν δι' ὅλα τὰ ὄντα ἀγαθόν). Διὰ τῆς πολεμικῆς του καύτητος ὁ Σταγίριτης ἀνασκευάζει τὴν πλατωνικὴν δοξασίαν, ὅτι δι' ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ὄντα ἐν εἶναι τὸ ἀγαθόν. Ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὅτι δι' ἐκάστην τάξιν τῶν ὄντων ὑπάρχει ἰδιαίτερον ἀγαθόν. Ἡ ἠθικὴ ὅσα θεωρεῖ ἡ ἐξετάζουσα πρὸς δύναται νὰ καταστῇ ὁ ἀνθρώπος εὐδαιμόνων, πρέπει νὰ προσδιορίσῃ ποῖον εἶναι τὸ διὰ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ὕψιστον ἀγαθόν. Ἡ κατοχὴ τοῦ ὕψιστου ἀγαθοῦ ἀποτελεῖ τὴν εὐδαιμονίαν. Τίθεται οὕτω τὸ ἐρώτημα, τί εἶναι διὰ τὸν ἀνθρώπον τὸ ὕψιστον ἀγαθόν;

Εἰς τὸ θετὸν ἐρώτημα ἀπαντᾷ ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολουθῶν τὰς μεθόδους τοῦ Σακράτους. Ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἀγαθὸν εἰς τὸ ὅποιον εὐρίσκει ὑψίστην ἰκανοποίησιν ὁ αὐτῆς εἶναι τὸ νὰ ἐκτελῇ καλῶς τὸ ἐπάγγελμα του, διότι τότε λέγομεν ὅτι ὁ αὐτῆς εἶναι ἀγαθός. Ἐπίσης προκειμένου περὶ ἀνδριαντοποιοῦ ἐκτελείουτος καλῶς τὴν ἐργασίαν του λέγομεν ὅτι εἶναι ἀγαθὸς ἀνδριαντοποιός. Κατ' ἀνάλογον τρόπον ἀγαθὸς θὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ὅστις δύναται νὰ ἐκπληρῶσῃ τὸ ἔργον διὰ τὴν πραγματικὴν τοῦ ὁποίου προορίζεται. Ποῖον ὅμως εἶναι τὸ ἔργον διὰ τὸ ὅποιον ἔχει πλασθῇ ὁ ἀνθρώπος; Ἡ καλύτερον ποῖον εἶναι τὸ ἔργον τὸ ὅποιον προσδίδει ὑψίστην ἀξίαν εἰς τὸν ἀνθρώπον; Ποῖον εἶναι τὸ ἔργον τὸ ὅποιον συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀξιολογωτέρων προδιθέσεων καὶ δυνάμεων τὰς ὁποίας ἐγκλείει μέσα του ὁ ἄνθρωπος; Εἰς τὸ θετὸν ἐρώτημα δίδεται ἡ ἀπάντησις, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο διὰ τὸν ἀνθρώπον εἶναι «ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν, ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου σύμφωνος μὲ τὴν ἀρετὴν». Ὁ αὐτὸς ἀριστὸς διατυπώνεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ὡς ἐξῆς: «ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον», ἡ σύμφωνος μὲ τὸ λογικὸν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς. Ὅστε ἡ καθαυτὴ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀσκήσιν τῆς ἀρετῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐξεταζομένη ἡ ἀριστοτελικὴ ἠθικὴ πρέπει νὰ καταταγῇ εἰς τὸν «ἐνεργισμὸν» (ἀκτιβισμόν), ἴηται εἰς τὰ ἠθικὰ συστήματα ἄτινα ἀναγνωρίζουν ὡς ὑψίστην εὐδαιμονίαν οὐχὶ τὴν ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ τὸ ἔργον, δηλαδή τὴν ἐνεργητικότητα. Εὐδαιμονία δημιουργεῖται ἐφ' ὅσον τίθεται εἰς ἐνέργειαν ἡ δυναμικότης τῆς ψυχῆς, καὶ κατορθοῦται νὰ ἀποδίδῃ ὁ ἀνθρώπος πᾶν ὅτι εἶναι προωρισμένος νὰ ἀποβῆσθαι. Εὐδαιμονία εἶναι τὸ «εὐ πράττειν» λαμβανόμενον εἰς

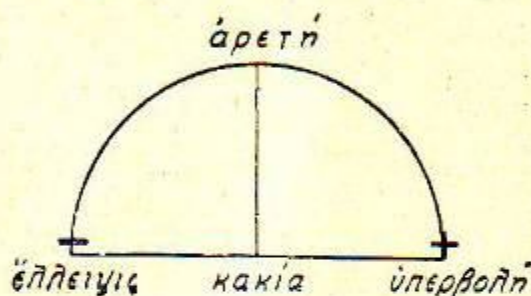
ενεργητικήν σημασίαν, ως έκδηλωση της δραστηριότητος του ανθρώπου. Πάντα τα άλλα αγαθά έχουν αξίαν, κατά τον Αριστοτέλη, μόνον ἐν ὅσῳ βοηθοῦν ἢ ἐκδηλώνεται ἀνεμπόδιτος ἡ δραστηριότης της ψυχῆς. Ἀποτελοῦν προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐπιτεύχουσαν εἰς τὴν ἐνεργητικὴν δραστηριότητος της ψυχῆς προκύπτουσαν εὐδαιμονίαν. Εἰς μονομερῆ «παλοαυστικὸς βίος» εἶναι κάτι τὸ κτηνώδες. Ἡ ἀνεμπόδιτος ἐκδήλωσις της δραστηριότητος δημιουργεῖ συγχρόνως καὶ συναισθηματικὴν εὐχαρίστησιν, «ἡδονήν». Διότι πᾶσαν ἀνεμπόδιτον ἐκδήλωσιν οἰασθῆναι ἐνεργητικότητος τὴν συναρτῆσαι ἡ ἡδονή: «Ἡ ἡδονὴ ἐνεργεῖα ἀνεμπόδιτος της κατὰ φύσιν ἕξεως» (Ἡθ. Νικ. 1153 α 13) (Ἡ ἡδονὴ προκύπτει ἐκ της ἀνεμπόδιτου ἐνεργητικότητος, ἥτις ρυθμίζεται ὑπὸ της φυσικῆς κατασκευῆς ἐνός ὄντος). Εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀπλὸν ἐπακολουθήμα, ὅπου ἀκολουθεῖ τὴν ἐνεργητικότητα ὡς πρὸς τὴν καὶ τελειότητα ταύτης: «Τελειοῖ δὲ τὴν ἐνεργεῖαν ἡ ἡδονὴ οὐχ ὡς ἕξις ἐπιφύλακτος, ἀλλ' ὡς ἐπιγιγνόμενον τι τέλος, οἷον τοῖς ἀκμαίσις ἡ ὥρα» (Ἡθ. Νικ. 1174 β 31) (Ἡ ἡδονὴ ἀποτελεῖ στοιχείον τελειότητος (προνομιακὴν ἰδιότητα) διὰ τὴν ἐνεργητικότητα, ὅχι θεωρούμενη ὡς ἐμμονη τοιαυτῆς κατάστασις, ἀλλ' ὡς κάποιοι ἐπιπροσθετοὶ ἐπακολουθήμα, ὅπως ἡ φαιότης ἀποτελεῖ προνόμιον τῆς νεότητος). Ἐπαμείως τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα δὲν ἀπορρίπτει τὴν ἡδονήν, ἀλλὰ τὴν ἕστατᾶ ἐκ της ἐνεργητικότητος. Δὲν ἐμσαίνει ἐπὶ τὰς ἀσκητικὰς, ἀλλ' ἀποδίδει σπουδαιότητα εἰς τὴν ἡδονὴν θεωρούσα ταύτην ὡς δείκτην μαρτυροῦσα περὶ της ἀνεμπόδιτου λειτουργίας τῶν ἐνεργητικότητων της ψυχῆς. Ἐπίσης καθιστᾶ νοητὴν καὶ τὴν ἀξίαν τὴν ὅποιαν ἔχουν τὰ ὑπόλοιπα ὕλικα ἀγαθὰ, θεωρούμενα ὡς προϋποθέσεις, διὰ τὴν ἀνεμπόδιτον ἐκδήλωσιν ἢ τὴν ἐνεργητικότητα. Τὰ ὕλικα ἀγαθὰ τὰ ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης «χαρησίαν», λαμβάνων τὸν ὄρον τοῦτον ἐκ τῶν δραματικῶν παραστάσεων. Ὅπως ἡ παράστασις της τραγωδίας εἶναι ἀδύνατος, ἂν δὲν τεθοῦν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ δραματοποιοῦ καὶ τοῦ σκηνοθέτου ὀρισμένα ὕλικα μέσα, οὕτω καὶ ἡ εὐδαιμονία, ἂν δὲν προϋπάρχουν ὀρισμένα ὕλικα ἀγαθὰ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Τοιοῦτατρόπως ἀπαντᾶ τὰ ὕλικα ἀγαθὰ λαμβάνουν ἠθικὴν ἀξίαν θεωρούμενα ὡς προϋποθέσεις τῆς ἐπιτεύξεως της εὐδαιμονίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, ὅπου κἀκεῖ τὸν ἄνθρωπον εὐδαιμόνα εἶναι ἡ συμφωνία μετὰ τὴν ἀρετὴν ἐνεργητικότης. Ἐφ' ὅσῳ λοιπὸν κριτήριον της ἐνεργητικότητος ἀναγκαστικῶς ἡ ἀρετὴ, πρέπει νὰ διευκρινισθῆ τὸ νομικὸ της. Τίθεται τὸ ἐρώτημα εἴ τι εἶναι ἀρετὴ, καὶ ἂν αὕτη ἐμσαίνεται ὑπὸ ἓν μονοεῖδές νέος ἢ ὑποδιαιρέται εἰς περισσότερα εἶδη. Ἀρετὴ εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη: «Ἐἰς προαιρετική, ἐν μεσότητι οὐσα τῆ πρὸς ἡμᾶς, ὀρισμένη λόγῳ καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν». (Ἡθ. Νικ. 1106 β 16) (Διὰ τὴν ἀσθερὰ ψυχικὴν διάθεσιν προερχομένη ἐκ της προαιρέσεως, ἥτις κρατεῖται εἰς μίαν μεσότητα, ἥτις μεσότης καθορίζεται ὑπὸ τοῦ λόγου, συμφωνίας πρὸς τὸν καθορισμὸν τῶν ὅποιον θὰ εἶδεν εἰς φρόνιμος ἀνθρώπος). Ἡ ἀρετὴ χαρακτηρίζεται ὡς εἰς προαιρετική, ἥτις ὡς ἰδιότης της βουλήσεως ἢ μάλλον της προαιρέσεως. Προαιρεσις δὲ εἰς τὴν ἀριστοτελικὴν ὀρολογίαν σημαίνει ἐπιθυμίαν, ἥτις συνδέεται ὑπὸ της σκέψεως καὶ ἀναφέρεται εἰς πρᾶγμα ἐσώζωμενον ἐκ της ἰδικῆς μας ἕξεως. Εἰς τὰ Ἡθ. Νικ. 1113 α 11 ὀρίζεται ἡ προαιρεσις ὡς ἕξις: «Ἡ προαιρεσις ἂν εἴη βουλευτικὴ ὄρεξις τῶν ἐφ' ἡμῖν» (Ἡ προαιρεσις εἶναι ἐπιθυμία καθοδηγουμένη ὑπὸ της σκέψεως καὶ ἀναφερομένη εἰς πράξεις τὰς ὅποιαις ἡμεῖς δύναμεθα νὰ πραγματοποιήσωμεν). Ὡστε ἡ ἀρετὴ εἶναι καθοδηγουμένη τῆς βουλήσεως καθοδηγουμένη ὑπὸ της ἡλευθέρας ἐκλογῆς. Ἄρα προαιρέσεσις της ἐντρέτου παθεῖς εἶναι ἡ ἡλευθέρα ἠθικὴ βούλησις ἥτις καθοδηγεῖται ὑπὸ της φρονήσεως. Ἀρετὴ δὲ εἶναι ἀσθερὰ διάθεσις καθοδηγῶσα ἰκανῶς τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐκλέγῃ τὸ πρᾶκτον, καθοδηγουμένης ἀπὸ ὀρισμένου κανόνα (ὀρισμένου λόγου).

Ὁ ὀρισμένος ὁσὸς καθοδηγητικῶς κανὼν δὲν προκύπτει ἀπὸ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καθορίζεται ἀπὸ τὴν κρίσιν τοῦ φρονιμοῦ ἀνδρός (ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν). Συνήθως προκαλεῖται ἐκπληξιν εἰς πολλοὺ ἱστορικοὺς της φιλοσοφίας καὶ ἠθικολόγους ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει ἰσορροπὴν σημασίαν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ φρονιμοῦ ἀνδρός. Ἄλλ' ἀκριβῶς εἰς τὸ σημείον τοῦτο καταδεικνύεται ὅτι λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τοῦ Σταγίριτου τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀξιολογικῶν αἰσθητῶν. Κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν ὁ ὄσιμος ἀνθρώπος «ὁ σπουδαῖος» διατέθει: μίαν πεφωτισμένην, κατὴν ἰκανότητα, ἐν ἀσφαλῆς κριτήριον διὰ τοῦ ὅποιου διακρίνει τί πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐνός ἀξίον. Οὕτω ἀναγιγνώσκουεν εἰς τὰ Ἡθ. Νικ. 1113 α 29: «Ὁ σπουδαῖος γὰρ κρίνει ἠρόθας, καὶ ἐν ἐκάστοι (ἀλλὰθες αὐτῷ φαίνεται) Ὁ ὀδύλαγος ἀνθρώπος ἔχει ὁσὴν κρίσιν καὶ εἶναι εἰς αὐτὸν φανερὰ εἰς ἐκάστην πρᾶξιν ἢ ἀλήθειαν. Κάτω ἀπὸ τὴν λέξιν της ἀριστοτελικῆς διατυπώσεως καταφαίνεται ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ βεβίλωτος ἀνθρώπος ἐνεῖ τὴν ὑπὸ τῶν ἠθικολόγων της ρασιμευολογικῆς σχολῆς (Μὰρ Σέλλερ καὶ Νικολάϊ Χάρτμαν) ὀνομαζομένην ἀξιολογικὴν συνείδησιν καὶ εὐσυνείδησιν.

Ἀξιοπρόσεκτος τυγχάνει ὁ ἀνωτέρω ὀρισμὸς της ἀρετῆς καὶ ἀπὸ της ἀπόψεως τοῦ ἐμβριολογικοῦ χαρακτῆρος της ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς. Διότι ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ μεσότητος ὅχι εἰς τὴν ἀπόλυτον σημασίαν. Ἡ μεσότης εἰς τὴν ὅποιαν συνίσταται ἡ ἀρετὴ χαρακτηρίζεται ὡς ευσότης

πρὸς ἡμᾶς. Νοεῖται ἀναφερομένη οὐχί εἰς ἀπόλυτον τινα καθορισμὸν, ἀλλ' εἰς τὴν κρίσιν τοῦ πρᾶκτοῦτος ἀνθρώπου λαμβανόντος ὡς κανὼνα τὴν κρίσιν τοῦ φρονιμοῦ καὶ σπουδαίου ἀνδρός. Χρειαζέται προσεῖν νὰ ἐμδαίνωμεν καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως εἰς τὴν ἐννοιαν της μεσότητος διὰ τὴν μὴ παρασυρθῶμεν εἰς τὴν συνήθη παρεξήγησιν ἐκείνην, αἵτινες θεωροῦν τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ἠθικολόγον τῶν συνδιδασκῶν καὶ ὑμνητῆν της χρυσῆς μετριότητος. Ὁ Σταγίριτης ἐφρόντισε νὰ προλάβῃ μίαν τοιαύτην παρεξήγησιν, διότι γράφει εἰς τὰ Ἡθ. Νικ. 1107 α 5: «Τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰρεῖσθαι. Διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸ τί ἦν εἶναι λέγοντα μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὐ ἀκρότης» (Ἡ δὲ ἀρετὴ εὐρίσκει καὶ ἐκλέγει τὸ μέσον. Διὸ τοῦτο ἀπὸ της ἀπόψεως της οὐσίας καὶ τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ ἐκφράζοντος τὴν ὄντολογικὴν της ὑπόστασιν εἶναι ἡ ἀρετὴ μεσότης ἀπὸ της ἀπόψεως ὁμοῦ τοῦ βαθμοῦ της ὑπερβολῆς της καὶ της τελειότητος της εἶναι ὡσαύτως εἰς τὸ ὕψιστον ὄριον). Τὸ νόημα τοῦ χωρίου τοῦτου κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Νικολάϊ Χάρτμαν (Ἡθικὴ σελ. 401) εἶναι ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ θεωρηθῆ συγχρόνως καὶ ὡς μεσότης καὶ ὡς ἀκρότης. Ἀπὸ ὄντολογικῆς μὲν ἀπόψεως τυγχάνει μεσότης μεταξὺ ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως, ἀπὸ ἀξιολογικῆς δὲ ἀπόψεως ἀκρότης, δηλαδὴ κατὰ τὸ ἀπόλυτον, ὅπου δὲν ἐπιδέχεται περαιτέρω ἰνέκασιν. Ὁ Ν. Χάρτμαν παραθετῆ τὸ ἀκόλουθον διήγησιν, δεικνύμενος τοῦτο ἀπὸ τοῦ σύγγραμμα τοῦ Κοχοντέκ «Ἡ διαφοροποίησις τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθῶν.

Ἡ ἀκρότης διάστασις ἀπεικονίζει τὴν ὄντολογικὴν διάστασιν, ἡ δὲ κατακόρυφος τὴν ἀξιολογικὴν. Ἡ ὄντολογικὴ διάστασις ἀναφέρεται εἰς τὴν ὕλην καὶ τὸ περιεχόμενον της ἡθικῆς πράξεως, ἡ δὲ ἀξιολογικὴ εἰς τὸν ἀξιολογικὸν της χαρακτῆρα. Κατὰ τὴν ἀξιολογικὴν ἀποψιν θεωρούμενη ἡ ἀρετὴ εἶναι κατὰ τὸ ἀπόλυτον, μὴ ἐπιδεχόμενη οὔτε ὑπερβολὴν οὔτε ἐλλείψιν. Οὕτω π. χ. ἡ σωφροσύνη εἶναι ἀπόλυτος ἀξία ὄντολογικῶς ὀρισμένη μεταξὺ μίας ἐλλείψεως, ἥτις εἶναι ἡ ἀκαλασία καὶ μεταξὺ μίας ὑπερβολῆς ἥτις εἶναι ἡ ἀναίσθησις. Ἡ ἀνδρεία κείται μεταξὺ της δειλίας καὶ της θρασύτητος, ἡ δικαιοσύνη μεταξὺ τοῦ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι. Κατὰ τὸν Ν. Χάρτμαν (Ἡθικὴ σελ. 518) αἱ ἀριστοτελικαὶ ἀρεταὶ εἶναι συνθέσεις ἀξίων. Εἶναι σύνθεσις ἀξίαι, αἵτινες οὐδέποτε συνίστανται εἰς τὴν μονοεῖδῆ ἐξέφωσιν ἑνὸς μεμονωμένου ἀξιολογικοῦ στοιχείου, ἀλλὰ εἰς τὴν ὄργανικὴν σύνθεσιν δύο ὕλικῶς ἀντιτιθεμένων ἀξιολογικῶν στοιχείων. Αἱ ἀξιολογικαὶ αὗται συνθέσεις ἀποτελοῦν ἀνωτέρας ὕψος ἀξίας... Πρόκειται περὶ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἡ ἠθικὴ βέτη πρὸ τοῦ ἀνθρώπου συνθέτου ἀπαιτήσεως, πάντοτε τίθενται πρὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτήσεως ἀντιθετικῆς. Ἄν ἀνταποκριθῆ μόνον πρὸς τὴν μίαν ἐκ ταύτων, ἡ ἠθικὴς ὑποβιβάζεται. Μόνον ἡ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν συμπεριφορὰν πραγματοποιημένη σύνθεσις (ἀντιτιθεμένων) ἀξίων ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴν ἀρετὴν. Οὕτω π. χ. ἡ ἄνδρα ἀδὲν εἶναι οὔτε δειλία μόνον, οὔτε μόνον ἄλλογιστον θράσος. Τόσον τὸ θράσος ὅσον καὶ ἡ δειλία, λαμβανόμενα μεμονωμένα, ἀπερνοῦνται ἀξίας. Μόνον ἡ σύνθεσις τῶν δημιουργεῖ ἀξίον. Κατὰ τὸν Ν. Χάρτμαν (Ἡθικὴ σελ. 525) ὁ Ἀριστοτέλης κατενόησεν ὅτι «εἰς τὰς κατενόητες ἠθικὰς ἀξίας, οἰονδήποτε ἀξιολογικῶν στοιχείων μεμονωμένως λαμβανόμενον παρουσιάζει δυσάρεστον ἐμπλοκὴν, διότι τείνει νὰ καταστῆ τυραννικῶς ἀπεικονιστικόν, καὶ ἐκ τούτου χρειάζεται διὰ τὴν ἀληθινὴν ἐμπραγμάτωσιν τοῦ νοητέτου τοῦ ὑπὸ τοῦ ἐμπραγμάτωντος τοῦτο φορέως (δηλ. τοῦ πρᾶκτοῦτος προσώπου) ἐν κατὰ τὸ περιεχόμενον ἀπαιτήσεως. Ἐκκινῶν ἀπὸ τῆς βασύταται δικαιολογημένη αὐτὴν οἴσθησιν δὲν ἐπαρθέθησεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀρετὴν εἰς κανὼν ἐκ τῶν ρηθέντων ἀξιολογικῶν στοιχείων ἀλλ' εἰς τὰς συνθέσεις τῶν. Ἀκριβῶς διὰ τῶν συνθέσεων αὐτῶν διασπᾶται ἡ ἐμπλοκὴ τῶν ἀξίων, καὶ παραλείπεται ἡ τυραννικὴ ἐν τῇ συνείδησιν ἀπεικονιστικότης αὐτῶν. Ἀπὸ της ἀπόψεως αὐτῆς ἡ πορεία τὴν ὅποιαν ἀκολουθεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ποσάμενη ὑπεδειγματικῆ διὰ τῶσαν περαιτέρω διαπραγματικῶν τοῦ εἰς τὰς ἀξιολογικὰς ἀντιθέσεις ἀναφερομένου προβλήματος.

Ὁ χαρακτηρισμὸς της ἀρετῆς ὡς μεσότητος ἀποδίδεται ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μόνον εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρετάς, αἵτινες εἶναι ἐκεῖναι αἱ ὅσαι ἀναφέρονται εἰς τὴν πρακτικὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἔχουν αὗται σχέσιν μετὰ τῆς θεωρητικῆς ἀρετῆς αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου. Τοιαῦται διανοητικαὶ ἀρεταὶ τυγχάνουσι ἡ σοφία, ἡ σύνεσις καὶ ἡ φρόνησις (Ἡθ. Νικ. 1103 α 5), ὡς πρὸς αὐτάς δὲν ἰσχύει ὁ χαρακτηρισμὸς της μεσότητος. Αἱ ὑπόλοιποι ἀρεταὶ ἀναφέρονται ὅχι εἰς τὸν

ναών άλλ' εἰς τὸ ἕβος, ἦτοι τὴν βουλευτικὴν ἠθικὴν πράξιν καὶ διὰ τούτου καλοῦνται ἠθικαί. Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς ἔχει δώσει τὸν ἀκόλουθον πίνακα 12 ἠθικῶν ἀρετῶν :

Ἑλλειψίς	Μεσότης	Ὑπερβολή
1. Δειλία	ἀνδρεία	θράσος
2. Ἀναισθησία	σωφροσύνη	ἀκολασία
3. Ἀνελευθερία	ἐλευθεριότης	φύσσεια
4. Μικροπρέπεια	μεγαλοπρέπεια	ἀπειροκαλία
5. Μικροουχία	γαυνότης	γαυνότης
6. Ἀφιλοτιμία	(ἀδύναμον)	φιλοτιμία
7. Ἀοργησία	πρᾶσις	ἀργιότης
8. Εἰρωνεία	ἀσθήθεια	ἀλαζονεία
9. Ἀγροικία	εὐτραπέλεια	βωμολοχία
10. Δυσκολία	φιλία	κολακεία
11. Κατάπληξις	αἰδώς	ἀναισχυντία
12. Ἐπιχειρηκακία	νέμεσις	φθόνος.

Ἰδιαίτερον καὶ ἐκτενῆ λόγον ποιεῖται περὶ τῆς δικαιοσύνης εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον τῶν «ἠθικῶν Νικομαχείων». Ἐκλαμβάνεται ἡ δικαιοσύνη ὡς ἀρετὴ ἐγγυωμένη εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ κατέχη ἕκαστος ὃ τι ὁ ἴδιος ἀπέκτησεν : «ἀρετὴ δὲ ἦν τὰ αὐτῶν ἕκαστος ἔχουσι». Εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀλτρουστικὴ ἀρετὴ, ἡ περιορίζουσα τὰς ἐγωιστικὰς τοῦ ἀτόμου ἀποκτήσεις. Διακρίνεται δὲ ἡ δικαιοσύνη : 1) εἰς διανεμητικὴν, ἥτις παρέχει εἰς ἕκαστον πόσωνον παροχὰς ἀνελόγως τῆς ἀξίας του κατὰ τὴν γεωμετρικὴν ἀναλογίαν· 2) εἰς δικαιοσύνην ἐν συναλλάγμασι, ἥτις ἐξισωτικὴν, ἥτις ἀποδίδει εἰς ἕκαστον τὰ εἰς αὐτὸν ἀνήκοντα κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἰσότητος (κατ' ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν)· 3) τὴν δικαιοσύνην τῆς παροχῆς αὐσιδαίων ὑπηρεσιῶν. Τὴν ἀρετὴν τῆς δικαιοσύνης συμπληροῦν καὶ ἡ ἀρετὴ τῆς ἐπιεικειᾶς. Εἶναι δὲ ἡ ἐπιεικεία «ἐπανόρθωμα νόμου ἢ ἐλλείπει διὰ τὸ καθόλου» (ἠθ. Νικομ. 1137 β 26) (διόρθωσις τοῦ νόμου εἰς τὸ σημῆσον εἰς τὸ ὅποιον εἶναι ἑλλειπὴς λόγῳ τῆς κατὰ γενικὸν τρόπον διατυπώσεώς του). Ἐπειδὴ ὁ νόμος περιέχει γενικὰς διατάξεις δὲν δύναται νὰ προβλέψῃ ὀρισμένας εἰδικὰς περιπτώσεις. Ἐκεῖ ἔχει τὴν θέσιν τῆς ἐπιεικειᾶς. Καὶ ὁ Πλάτων εἶπεν εἰπεῖ εἰς τὸν «Πολιτικόν» του (294 Β) ὅτι ὁ νόμος λόγῳ τῆς γενικότητός του παρουσιάζει ἀκαμείαι, ἥτις πρέπει νὰ μετριάζεται. Αἱ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐπιεικειᾶς διδασκαλίαι τοῦ Σταγίριτου ἐπηρεάσαν τὴν μεσαιωνικὴν φιλοσοφίαν ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὰς περὶ φυσικοῦ δικαίου ἀντιλήψεις τῆς, ὡς ἀντὶ ἐκ τῶν πέμπτον βιβλίον τῶν «ἠθικ. Νικομαχείων».

Ἄξια μεγίστης προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ ἀναλύσεις τὰς ὁποίας ἀφιερώνει εἰς τὸ βον βιβλίον τῶν «ἠθικ. Νικομαχείων» ἐν σχέσει μὲ τὴν φιλίαν. Ἡ φιλία ἐξιστοῦται εἰς ἀρετὴν τοποθετημένην ὑπεράνω καὶ τῆς δικαιοσύνης. Εἶναι κατὰ τὸ ὅποιον ἐκ οὐσῶς — λέγει ὁ Σταγίριτος — ὑπάρχει αὐ μόνον εἰς τὸν ἀνθρώπου ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ζῶα. Ἐξαιρετικὴν δὲ σημασίαν ἔχει διὰ τὴν πολιτικὴν ζωὴν, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ σύνδεσμον τῆς πολιτικῆς κοινότητος ἰσχυρότερον ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην : «Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰς πόλεις συνεχῆν ἡ φιλία, καὶ οἱ νομοῦνται μᾶλλον περὶ αὐτῆν σπουδαζέιν ἢ τὴν δικαιοσύνην ἢ γὰρ ὁμόνοια ὁμοῖόν τι τῇ φιλίᾳ ἔοικεν εἶναι, ταύτης δὲ μάλιστα ἐφίενται καὶ τὴν στάσιν ἔχθραν οὕσαν μάλιστα ἐξελαύνουσι. Καὶ εἰδὼν μὲν ὅτι οὐδὲν δεῖ δικαιοσύνης, δικαιοὶ δ' ὄντες προσδέονται εἰλίᾳς καὶ τῶν δικαίων τὸ μάλιστα φιλικὸν εἶναι δοκεῖ. Οὐ μόνον δ' ἀναγκαῖον ἐστὶν ἀλλὰ καὶ καλὸν τοὺς γὰρ φιλοφίλους ἐπαινοῦμεν ἢ τε πολυφιλία δοκεῖ τῶν καλῶν ἐν τι εἶναι· καὶ εἶναι τοὺς αὐτοὺς αἰνοῦντες ἄνδρας ἀγαθοὺς εἶναι καὶ φίλους» (ἠθ. Νικομ. 1155 α 22) (Φαίνεται δὲ νὰ ἀποτελῇ συσκευτικὸν δεσμόν τῶν πόλεων ἡ φιλία, καὶ οἱ νομοῦνται ἐνδιαφέρονται δι' αὐτὴν περισσότερο παρά διὰ τὴν δικαιοσύνην διότι ἡ ὁμόνοια ὁμοῖαί τε εἶναι κατὰ τὸ ὅμοιον μὲ τὴν φιλίαν καὶ ὁ στόχος τῶν νομοθετῶν εἶναι ἡ ὁμόνοια, καὶ τὴν ἐπανάστασιν ἥτις εἶναι ἐχθρὰ—δηλαδὴ ἑλλειψίς φιλίας—προσπαθοῦν κατ' ὑπερβολὴν νὰ τὴν ἀποδιώκουν ἀπὸ τὰς πόλεις· καὶ οἱ ἄνθρωποι αἰτινες συνδέονται διὰ φιλικῶν δεσμῶν οὐδὲλως χρειάζονται τὴν δικαιοσύνην, ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι αἰτινες εἶναι μόνον δικαιοὶ χρειάζονται τὴν φιλίαν καὶ ἡ ὑψίστη δικαιοσύνη λαμβάνει ὑπόστασιν κατὰ κοινὴν βολογίαν μεταξὺ τῶν φίλων. Ἡ φιλία δὲν εἶναι μόνον κατὰ τὸ ἀναγκαῖον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ εὐγενές καὶ ἔντιμον. Διότι ἐκείνου αἰτινες ἀγαποῦν τοὺς φίλους τῶν τοὺς ἐπαινοῦμεν, καὶ τὸ νὰ ἔχη κανεὶς πολλοὺς φίλους εἶναι πράγμα ἔντιμον καὶ εὐγενές. Καὶ μερικοὶ νομίζουσιν ὅτι ἀγαθοὶ ἄνθρωποι εἶναι ἐκεῖνοι αἰτινες εἶναι καὶ καλοὶ φίλοι). Ἀεὶ εἰς αἱ στοματῆσι κανεὶς πρὸ τοῦ ἀριστοτελικοῦ τούτου ἀποσπάσματος διὰ πολλοὺς λόγους. Οὐ μόνον καθιστᾷ φανερόν τὴν ψυχικὴν εὐγένειαν τοῦ συγγασέως, ἀλλὰ καὶ καταδεικνύει ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλις ἦτο κοινότης συνδεμένη πρωταρχικῶς διὰ φιλίας. Διὰ τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως τῶν ὁ Σταγίριτος προλαμβάνει τὴν πραγματικὴν πολιτικὴν διόρθωσιν τὴν ὅποιαν εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς κοινωνιολογίας ὁ Φερδινάνδος Τένις κατὰ τὴν παρελθούσαν ἑκατονταετηρίδα. Ὁ Γερμανὸς οὗτος κοινωνιολόγος διέσπειρε τὴν κοινότητα ἀπὸ τὴν κοινωνίαν αὐτὰς τῆς δόξης τοῦ πρώτου τῆς συνδέσεως τῶν ἀναρτιζόντων αὐτὰς μελῶν. Παντοῦ ὅπου οἱ ἐν συμβίωσιν ἄνθρωποι συνδέονται διὰ δεσμῶν φιλίας καὶ οἰκειότητος πρόκειται περὶ κοινότητος. Αἱ συνδέσεις ἀτόμων ἐπὶ τῇ βάσει συμβατικῶν δεσμῶν ἀποτελοῦν

κοινωνίαν. Οἱ ἀρχαῖοι νομοῦνται καὶ πολιτεολόγοι εἶχον κατανοήσει ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινότης μόνον εἰς τὴν φιλίαν δύναται νὰ εὖρη ἀσάλευτον στήριγμα. Δι' αὐτὸ ἐσπρόντιζον νὰ ἐξυβυστεροῦσαν πᾶσαν ἀσορμὴν ἐχθρὰς καὶ διχοστασίας, ἥτις μοιραίως ἀγεῖ εἰς τὴν στάσιν.

Παραβαλλομένη ἡ περὶ ἠθικῆς ἀριστοτελικῆς θεωρίας πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἀποδεικνύεται εὐρύτερα καὶ περισσότερον λεπτομεροῦσα. Ὁ Πλάτων εἶχεν ὁμιλεῖσαι περὶ τῶν τεσσάρων μόνον ἀρετῶν, ἦτοι περὶ τῆς σοφίας, σωφροσύνης, ἀνδρείας καὶ δικαιοσύνης. Ὁ Ἀριστοτέλης ὄρισε τὴν ἀρετὴν ὡς ἐκδήλωσιν τῆς ψυχικῆς ἐνεργητικότητος διήσους τὸ ἔλθον τῆς πλάτος ἀναλόγως τῶν ψυχικῶν ἰδιοτήτων εἰς διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν. Ἐνεβάθμει προσέτι εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν καὶ ἐτόνισεν ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ δὲν ἀποκτῶνται μόνον διὰ τῆς γνωσιολογικῆς κατανοήσεως, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ συμβῶν διὰ τὴν ἀπάκτησιν τῶν ἰσχυρῶν. Δι' ἐγνώσιν ὅρα τὸν βουλευτικὸν χαρακτήρα τῆς ἀρετῆς. Διὰ τοῦτο ἔβλεπεν εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὴν περὶ φρονῆσιν πρὸς τὸν Σωκράτους, καθ' ἣν ἡ κακία εἶναι ἀγνοία. Δὲν ἀρκεῖ — λέγει ὁ Ἀριστοτέλης — ἡ γνώσις, χρειάζεται καὶ ἀσκήσις. Δὲν θεωρεῖται ὅμως τὴν σωκρατικὴν θεωρίαν ὀλοκληρωτικῶς ἡσυχασμένην. Ἐπικρινοῦν τούτην εἰς τὰ «ἠθ. Νικομαχείων» (1144 β 20) γράφει : «Καὶ Σωκράτης τῇ μὲν ὀρθῶς ἐξήτει τῇ δ' ἡ μάρτανεν, ὅτι μὲν γὰρ φρονήσεις ὡς εἶναι πᾶσας τὰς ἀρετάς ἡμάρτανεν, ὅτι δ' οὐκ ἄνευ φρονήσεως καλῶς ἐβλεπεν... Σωκράτης μὲν οὖν λόγους τὰς ἀρετάς ὡς εἶναι (ἐπιστήμας γὰρ εἶναι πᾶσας), ἡμεῖς δὲ μετὰ λόγου ἔβλεπον οὖν ἐκ τῶν ἐπιρμητῶν ὅτι οὐχ οἷον τε ἀγαθὸν εἶναι κυρίως ἀνευ φρονήσεως, οὐδὲ φρόνιμον ἀνευ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς» (Καὶ ἡ ἔρευνα τοῦ Σωκράτους ἀπὸ μίας μὲν ἀπόψεως ἦτο ὀρθή, ἀπὸ δὲ μιᾶς ἄλλης οὐχ ὀρθή. Ὡς πρὸς τὸ ὅτι εἶχε τὴν ἴδαν ἐπιβλεπῶν αἱ ἀρεταὶ ἀποτελοῦν εἶδη τῆς φρονήσεως ἕκαμνη σφάλμα, ὡς πρὸς τὸ ὅτι δὲ ἐνόμιζεν ὅτι δὲν δύναται νὰ χωρῆσθαι ἀπὸ τῆς φρονήσεως ἡ γνώμη του ἦτο ὀρθή... Ὁ Σωκράτης ὅπως δὴποτε ἐνόμιζεν ὅτι αἱ ἀρεταὶ εἶναι ἐκδηλώσεις τῆς λογικῆς ἐνεργείας—διότι ὅλας τὰς ἐδεῖται ἐπιστήμας—ἡμεῖς ὅμως ἔχομεν τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὅλας αἱ ἀρεταὶ ἔχουσιν ἄμεινον σὺνδεσμον μὲ τὸν λόγον. Εἶναι λοιπὸν φανερόν ἐκ τῶν λεχθέντων ὅτι δὲν δύναται τις νὰ ἀναδειχθῆ γνωσιῶς ἀγαθὸν ἀνευ φρονήσεως, οὐτε πάλιν φρόνιμος ἀνευ ἠθικῆς ἀρετῆς). Διὰ τὸν Σωκράτη ἀρκεῖ ἡ πλήρης ἐνδρασίς τῆς ἀρετῆς διὰ νὰ συμμορφῶσθαι τὴν ἀνθρώπινην συμπληροῦσαν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὁ Ἀριστοτέλης προσέθηκε ὅτι χρειάζεται ἀσκήσις καὶ βουλευτικὴ προσπάθεια. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο φιλοσοφῶν διαφορά ἐξηγεῖται, ὡς λέγει κανεὶς ἄλλος, ὅτι τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὅποιαν ἐξῆσεν ἕκαστος ἐξ αὐτῶν. Ὁ Σωκράτης ἀνήκει εἰς γενεὰν διὰ τὴν ὅποιαν ἡ πρόξις καὶ ἡ θεωρία δὲν εἶχον ἀκόμη διασπασθῆ. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲ εἰς μίαν ἐποχὴν, καθ' ἣν εἶχε διασπασθῆ ἡ ὀργανικὴ ἐνότης τῆς προσωπικότητος. Ὁ ἄνθρωπος τῶν μέσων τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος δὲν δύναται νὰ συνδέσθαι μὲ τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πράξιν. Ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης δοξάζει ὅτι ἡ ἠθικὴ πραγματεία πρέπει νὰ μελετήσῃ καὶ τὰ μέσα διὰ τῶν ὅποιων ἀποκτῶνται καὶ πραγματικῶς ἡ ἠθικότης, κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν του ἡ θεωρητικὴ ἐνδρασίς δὲν εἶχε τὴν ὀλοκληρότητα, ὅπως κατὰ τὸν 5ου αἰῶνα, νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν πρακτικὴν ζωὴν τῶν ἰσχυρῶν καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀκλήσεως καὶ θεωρεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους ὡς χρῆζουσαν συμπληρώσεως.

Αἱ εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν «διανοητικῶν» ἀρετῶν ἀναλύσεις τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν εἶναι πολὺ ἐκτενείς. Ἀναφέρονται αἱ ἀρεταὶ αὐταὶ εἰς τὴν λογιστικὴν ἐνεργητικότητα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Ἡ γενικωτάτη διανοητικὴ ἀρετὴ εἶναι ἡ φρόνησις, ὃ δὲ κάτοχος τῆς χαρακτηρίζεται ὡς φρόνιμος. «Δοκεῖ δὲ φρόνιμος εἶναι τὸ δύνασθαι καλῶς βουλευέσθαι περὶ τὰ αὐτῶ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα, οὐ κατὰ μέρος, οἷον ποῖα πρὸς ὑγίαιαν, πρὸς ἰσχύον, ἀλλὰ ποῖα πρὸς τὸ εὖ ζῆν ὅλως» (ἠθ. Ν. 1140 α 25) (Φαίνεται δὲ νὰ εἶναι γνώρισμα τοῦ φρονίμου τὸ νὰ δύναται νὰ ἀποφασίῃ εὐστόχως ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀφαιρόντα τὴν ἑαυτὸν τοῦ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα, οὐχὶ ἀπὸ μερικῆς ἀπόψεως, ὅχι π.χ. ἐν σχέσει με τὴν ὑγίαιαν καὶ τὴν σωματικὴν δύναμιν, ἀλλὰ ποῖα εἶναι ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα γενικῶς ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐξῆσασιν τῆς ζωῆς). Ἡ φρόνησις δὲν εἶναι οὐτε ἐπιστήμη, οὐτε τέχνη, ἀλλὰ «εἴς ἐκ τῶν μετὰ λόγου πρακτικῆς περὶ τὰ ἀνθρώπων ἀγαθὰ καὶ κακά» (ἠθ. Νικ. 1140 β 4) (μια ἐπιτυγχάνουσα τὴν ἀλήθειαν σταθερὰ ψυχικὴ διάθεσις καὶ ἰκανότης διὰ πρόξις συμφώνους πρὸς λογικὸν κανόνα εἰς πράγματα, ὅτινα εἶναι διὰ τὸν ἀνθρώπου ἀγαθὰ ἢ κακά). Φρόνιμοι ἄνθρωποι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι ὅσοι δικαιοὶ καλῶς τὸ σπῆτι των καὶ τὴν πολιτείαν. «Διὰ τούτου Περικλῆς καὶ τοὺς τοιοῦτους φρονίμους οἰόμεθα εἶναι, ὅτι τὰ αὐτοὶ ἀγαθὰ καὶ τὰ τοῖς ἀνθρώποις δύναται θεωρεῖν εἶναι δὲ τοιοῦτους ἡγούμεθα τοὺς οικονομικοὺς καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἔχοντες καὶ τὴν σωφροσύνην τούτω προσαγορεύομεν τὰ ὀνόματι, ὡς σφάζουσαν τὴν φρόνησιν» (ἠθ. Νικ. 1140 β 8) (Τὸν Περικλῆα καὶ τοὺς ὁμοίους μὲ αὐτὸν ἀνθρώπους τοὺς θεωροῦμεν φρονίμους, διότι δύναται νὰ συλλομβῶνουν διὰ τῆς θεωρητικῆς σκέψεως ποῖα εἶναι τὰ ἀγαθὰ διὰ τὸν ἑαυτὸν των καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Θεωροῦμεν δὲ ὅτι εἶναι φρόνιμοι οἱ διυόμενοι νὰ διοικήσῃ καλῶς τὸν οἶκόν των καὶ τὴν πόλιν. Δι' αὐτὰ ὀνομάζομεν καὶ τὴν σωφροσύνην διὰ τῆς λέξεως αὐτῆς, ἐπειδὴ σώζει τὴν φρόνησιν). Ἐργον τοῦ φρονίμου εἶναι τὸ «εὖ βουλευέσθαι», τὸ νὰ καταλήγῃ εἰς καλὰς ἀποφάσεις ὡς πρὸς τὰ δυνάμενα νὰ πραχθῶν, διότι «βουλευέται δ' οὐ-

δεις περί τῶν ἀδυνάτων ἄλλως ἔχειν» (καίς δὲν λαμβάνει ὡς ἀντικείμενον ἀποφάσεις τὰ πράγματα ἅτινα εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχουν ἄλλως). Ἡ θεωρητικὴ ἀλήθεια δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἀποφάσεως, ἀλλὰ μόνον ἡ πρακτικὴ. Ἄρα μία ἠθικὴ, ἐποικοδομημένη ἀποδεικτικῶς, ὅπως ἡ τοῦ Σπινόζα, εἶναι κατὰ τὴν Ἀριστοτέλην κατὰ βάσιν ἐσφαλμένη, ὡς παραγνωρίζουσα τὴν φύσιν τῆς ἠθικῆς πράξεως. Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ ὅρος «φρόνησις», ὅστις εἰς τὸν Πλάτωνα, ἔχει μεταφυσικὴν σημασίαν σημαίνων ἱκανότητα πρὸς κατανόησιν τοῦ ὄντος γενικῶς, λαμβάνει εἰδικωτέραν σημασίαν, διότι ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν ἱκανότητα τὴν ἐπιλύουσαν τὰ προβλήματα τοῦ πρακτικοῦ ἀτομικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου. Ἡ φρόνησις ὑποδιαιρεῖται εἰς οἰκονομίαν, νομοθεσίαν καὶ πολιτικὴν, ἡ δὲ πολιτικὴ εἰς βουλευτικὴν καὶ δικαστικὴν (Ἡθ. Νικ. 1141β32). Ὑπεράνω τῆς φρονήσεως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς διανοητικῆς ἀρετῆς ἴσταιται ἡ σοφία. «Ἡ σοφία ἐστὶ καὶ ἐπιστήμη καὶ νοῦς τῶν τιματάτων τῆ φύσει» (1141β 2) (Ἐπιστημονικὴ γνώσις καὶ ἐνωρατικὴ κατανόησις τῶν πραγμάτων ἐκείνου, ἅτινα εἶναι κατὰ τὴν φύσιν τῶν ὀρεξίης τῆς ὕψιστης ἀξίας). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπανερχεται ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰς στωικατικὰς καὶ πλατωνικὰς ἀντιλήψεις, θεωρῶν ὡς τὴν ὑπερτάτην ὀντολογικὴν ἀξίαν τὴν σοφίαν, ἥτις τὴν ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως κατανόησιν τῶν ὄντων. Ἡ τοιαύτη ἐνεργητικὴ ἐνόρασις ὀνομάζεται καὶ θεωρία. Ἐκλαμβάνεται ὡς ὕψιστη μορφὴ ἐνεργητικότητος, παρέχουσα τὴν ὕψιστην καὶ καθαρωτάτην ἡδονήν. Ἡ θεωρία κατὰ πρῶτον λόγον ἀποτελεῖ πρόνομιον τοῦ θεοῦ ὡς νοήσεως, ἥτις νοεῖ τὸν ἐαυτὸν τῆς. Λέγων θεωρίαν ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν νοεῖ τὴν ψυχρὰν διανοητικὴν ἐργασίαν τοῦ λόγου, ἀλλὰ μίαν κατὰστασιν ὕψιστης καὶ καθαρωτάτης ἐνεργητικότητος καὶ συναισθηματικῆς ἐξάρσεως. Ἡ οὕτως νοούμενη θεωρία χαρακτηρίζεται ὡς «διαγωγὴ», ὡς κατὰστασις συνοδευομένη ἀπὸ ἀνεκδοραστον μακαριότητα, προσιδιάζουσαν εἰς τὴν θεῖον ὑπαρξιν. Δι' αὐτὴν ἡ θεωρία εἶναι ἐπὶ ἡδιστον καὶ ἀριστον (Μετὰ τὰ φυσικὰ 1072β 14) κατὰστασις συναισθηματικῆς καὶ νοητικῆς μακαριότητος, πλήρης δηλαδὴ βιωματικῆς ἀριότητος.

Τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς

Κατέστη, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, φανερὰ ἡ κατευθυνσις, τὴν ὅποιαν ἀκολουθοῦν ὁ Ἀριστοτέλης ἔδωκεν ἀποκρίσιν εἰς τὰς ἐρωτήσεις: Ποῖον εἶναι τὸ ὕψιστον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἠθικὸν ἰδεῶδες, ὅπερ καθιστᾷ τούτον εὐδαίμονα; Εὐδαίμονια, εἰποῦμεν, εἶναι ἡ ἀνεμπόριστος ἐνεργητικότης τῆς ψυχῆς του. Ἄλλ' ἡ ψυχικὴ ἐνεργητικότης δὲν εἶναι μονοειδής, ἀλλ' ἐμφανίζει ποικιλίαν. Ὑπάρχουν πολλὰ εἶδη ἐνεργητικότητος, εἰς τὰ ὅποια ἀντιστοιχοῦν ὠρισμένα εἶδη ἀρετῆς. Ἐφ' ὅσον δὲ δύο εἶναι τὰ εἶδη τῆς ἐνεργητικότητος καὶ τῶν ἀρετῶν, ἥτις ἡ διανοητικὴ ἀφ' ἑνὸς ἐνεργητικότης καὶ ἀρετὴ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἠθικὴ, τίθεται τὸ πρόβλημα ποῖα προσιδιάζει κατὰ μεγαλύτερον βαθμὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ πρότμησις τοῦ Ἀριστοτέλους στρέφεται πρὸς τὴν διανοητικὴν ἐνεργητικότητα καὶ ἀρετὴν. Ἡ τελεία εὐδαίμονια ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ «θεωρητικοῦ βίου». Οὗτος βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ καλλιεργεῖ τὸ θεῖον στοιχεῖον, τὸ ὅποιον ὑπάρχει μέσα του καὶ νὰ ἐξομοιωθῇ κατὰ τὸ δυνατόν μετὰ τὸν θεόν. Ὑψιστον καθήκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ὑψοῦται εἰς τὸ ἐπιπέδον εἰς τὸ ὅποιον ἴσταιται ὁ μὴ ὑποκείμενος εἰς τὸν θάνατον θεὸς ἐκρῆ ἀφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν καὶ πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν αὐτῷ» (Ἡθ. Νικ. 1177β 32) (Πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἀθανασία καὶ νὰ κάμνῃ τὰ πάντα διὰ νὰ ζῆ κατὰ τὰς ὑποδείξεις ἐκείνου ἐκ τῶν ἐνυπαρχόντων μέσα εἰς τὸν ἐαυτὸν τοῦ στοιχείου, ὅπερ ἔχει τὴν ὕψιστην ἀξίαν). Ὁ Ἀριστοτέλης συμμερίζεται τὴν παρακλίεσιν, ἣν ἀπευθύνει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Θεαίτητον, παρατρύνων τοὺς ἀνθρώπους νὰ προχωρήσουν εἰς μίαν ἐομοίωσιν» πρὸς τὸν θεόν.

Ἐξυμῶν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἀξιολογικῆς πυραμίδος ὁ Ἀριστοτέλης τὴν θεωρίαν καὶ τὸν θεωρητικὸν βίον, δὲν θέλει νὰ παραγνωρίσῃ τὴν ἀξίαν τῶν κατωτέρας τάξεως ἀγαθῶν. Τὰ ἀγαθὰ τῶν κατωτέρων βαθμίδων ἀποκτοῦν σημαντικωτάτην ἀξίαν ὡς μέσα, ὡς χορηγία, διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν, χορηγισμοποιούντες αὐτὰ ὡς προϋποθέσεις τῶν θεωρητικῶν βίων. Ἀπαντᾷ τὰ ἠθικὰ καὶ οἰοματικὰ ἀγαθὰ ἀντλοῦν τὴν ἀξίαν τῶν ἀπὸ τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, ὅπερ εἶναι ὁ θεωρητικὸς βίος. Ἡ θεωρία πρέπει νὰ εἶναι ἀνεμπόριστος. Δὲν νοεῖται ὀφισταμένη ἀνευ τῆς συνδρομῆς τῶν κατωτέρας τάξεως ὀλικῶν. Τοιοῦτοτρόπος κατορθώνει ὁ Ἀριστοτέλης νὰ παράσῃ ἠθικὴν ἀξίαν εἰς ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους ἐνεργητικότητας καὶ εἰς ὅλα τὰ ἀγαθὰ. Δὲν πρόκειται δὲ περὶ οὐτοπιστικοῦ ἠθικοῦ ἰδεώδους. Ὁ ἴδιος ὡς φιλόσοφος ἔζησε κατὰ τὰς ἀπαγορεύσεις τοῦ ἰδεώδους του. Χωρὶς νὰ ὑποπέσῃ εἰς ἀσκητικὴν περιφρόνησιν τῶν ἀγαθῶν ἀπέρριψε τὴν κυρίαν του ἐνασχόλησιν εἰς τὸν θεωρητικὸν βίον. Μετέσχεν οὖτως ἐνεργῶς καὶ εἰς τὸν ἠθικὸν καὶ εἰς τὸν πολιτικὸν βίον. Ἡ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, Λέσβῳ καὶ Μακεδονίᾳ πρακτικὴ πολιτικὴ του δραστηριότης μαρτυρεῖ ὅτι δι' αὐτὸν καὶ ἡ πολιτικὴ δράσις δὲν ἦτο κάτι τὸ ξένον. Ἡ δὲ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ζωῆς του διαμοχί του εἶχε καὶ πολιτικὴν σημασίαν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται διὰ τι κατεδιώχθη ὑπὸ τοῦ ἀντιμακεδονικοῦ κόμματος. Αἱ ἠθικαὶ ἐπιδιώξεις του ἦσαν νὰ

ἔζησεν ζῶν ὀλοκληρωμένην, νὰ ἀναδειχθῇ ἀνὴρ «ἀγαθὸς αἷμα καὶ εὐδαίμων».

Ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως αἱ ἠθικαὶ του ἔρευναι τυγχάνουν καὶ διὰ τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν ὀδηγητικαί. Εἰς τὴν «Περὶ ἀρετῶν» πραγματεῖαν του παρουσιάζει ἀνάλυσιν τῶν ἀξιολογικῶν στοιχείων τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Παρουσιάζει μίαν «καθ' ὕλην» ἡ «κατὰ περιεχόμενον», ὅπως λέγουσιν οἱ ἠθικολογοὶ, ἠθικὴν. Ὁ Ν. Χάρτμαν εἰς τὸν πρόλογον τῆς «Ἠθικῆς» του ἐμολογεῖ τὴν βοήθειαν, τὴν ὅποιαν τοῦ προσέφεραν αἱ ἀριστοτελικαὶ ἔρευναι γράσαν τὰ ἀκόλουθα: «Κα εἰς ἐμέ, ὅστις τῶρα ρίπτω, ἔπειτα ἀπὸ πολυετῆ προσπάθειαν, ἀναδρομικὸν βλέμμα πρὸς τὰ ὄντια, θε φανὴ ἀμείδιον, ἂν θὰ κατώρθωσα νὰ προχωρήσω εἰς τι σημεῖον τοῦτο καὶ ἐν μόνον βήμα ἐάν δὲν ἀνεφαίνετο βοήθεια ἀπὸ μίαν ἀπροσδόκητον πλευρᾶν: δηλαδὴ ἀπὸ τὸν παιδιὸν διδάσκαλον τῆς ἠθικῆς ἐρεύνης, τὸν Ἀριστοτέλην. Ἀπὸ ὅλας τὰς νέας ἀπόψεις, εἰς τὰς ὅποιαις με ὀδηγήσεν ἡ νέθεσις τῶν προβλημάτων, καμμία δὲν ὑπῆρξε δι' ἐμέ τόσο ἐκπληκτικὴ καὶ πειστικὴ, ὅσον ἡ ἀποψις ὅτι ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων ἦτο ἐξόχως ἀνεπτυγμένη «καθ' ὕλην», ἠθικὴ, ὅχι βεβαίως κατὰ τὰς ἐννοιολογικοὺς καθορισμοὺς κατὰ τὴν στυεὶν δητὴν ἐπιδιώξει» ἀλλὰ κατὰ τὸ ἴδιον τὸ πρᾶγμα καὶ τὴν πραγματικὴν προχώρησιν τῆς. Τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» ἐμ φανίζονται ἄς μεταλλεῖον πρῶτης τάξεως. Δεικνύουν ἀριστοτεχνικὴν ἱκανότητα ὡς πρὸς τὴν περιγραφὴν τῶν ἀξιών, ἣτι προσανῶς ὑπῆρξε τὸ ἀποτελεσμα καὶ ἡ ἀποκορύφωσις μιᾶς ὀλοκληρῆς ἐξελιζέως ἐπιμελελημένης μεθόδου.

Ἡ ἀριστοτελικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία

Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ὑπῆρξεν ἀπλῶς θεωρητικὸς μελέτη τῆς τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου. Παρκαλοῦσεν ἐκ τοῦ σύνεγους τὴν προσπάθειαν τοῦ Πλάτωνος νὰ ἐπιδοσῇ διὰ τὸν τῶν ῥάνων τῆς Σικελίας ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ὁ ἴδιος ἀπέκτησε πολιτικὴν πείραν συνδεθεὶς μετὰ τὸν Ἐρμίαν, τὸν Φίλιππον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον. Διαμῶνεν ἐν Ἀθήναις, ὅταν εἶχε συστήσει τὸ Λύκειον, φαίνεται ὅτι εἶχε στενὰ σχέσεις μετὰ τὸν Ἀθηναῖον πολιτικὸν Λυκούργον. Προβαίνοντες ὅρα εἰς τὴν μελέτην τῶν θεωριῶν του δὲν πρέπει νὰ λαμβανόμεν ὅτι προσέρχονται ἀπὸ στοιχαστὴν ὅστις γνωρίζε τὰ προβλήματα του καὶ ἀπὸ πρακτικῆς καὶ ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως. Συμμεριζόμενος τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος, θεωρεῖ τὴν πολιτικὴν κοινότητα οὐχὶ ὅπως ὁ σοφιστὴς, ὡς συμβατικὸν δημιούργημα, ἀλλ' ὡς ὀντολογικὴν πραγματικότητα. Ἀποτελεῖ ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον ὅτι ἀγεταί εἰς τὴν συγκρότησιν πολιτικῆς κοινότητος. Ὁ νεώτερος φιλόσοφος θεωροῦν ὡς πρωταρχικὸν γνώρισμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν κοινωνικότητα ἢ τὴν οἰκονομικότητα. Ὁ Ἀριστοτέλης ἰσχυρίζεται ὅτι πρωταρχικῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον πολιτικὸν δευτερογενῶς δὲ ζῶον κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικόν. Διότι διὰ νὰ σικέρον οἱ ἄνθρωποι οἰκονομικὴν σχέσιν κοινωνίας καὶ διὰ νὰ δημιουργήσουν οἰκονομίαν ποῖται νὰ ὑψοῦνται ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις μίαν τάξιν πολιτικὴν, ἥτις θὰ παράσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν δυνατότητα νὰ συνάσῃν κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς σχέσεις. Ἡ πολιτικὴ κοινότης ὅρα ἔχει τὴν προτεραιότητα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ κοινωνικὰς ὀμάδας καὶ τὰ άτομα «καὶ πρότερον δὴ τῆ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἐξ ἡμῶν». Ὁ μεμονωμένος ἄνθρωπος εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην λογικὴ πλάσματικὴ ἀφαιρεσις. Ὁ ἄνθρωπος ὕψισται πάντοτε ὡς μέλος ἐνὸς συνόλου, ὅπερ ἔχει ἐναντι τοῦ ἀτόμου τὴν ὀντολογικὴν προτεραιότητα. Ἐπομένως ἡ ἀριστοτελικὴ θεωρία ἀναρεῖ τὴν βασικὴν προϋπόθεσιν τῶν ἀτομικιστικῶν πολιτικῶν θεωριῶν. Αἱ ἀτομικιστικαὶ θεωρίαι ἐκκινοῦν ἀπὸ ἐν λογικὸν πλάσμα ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν πρῶτην ψευδῆ προϋπόθεσιν, ἐκ τῆς ὅποις ἀπορρέουν πολυάριθμοι ψευδεῖς ἀκολουθιαί. Ἀποσυνθέσαν τὴν κοινότητα εἰς τεχνητὰς μεμονωμένας ἀτομὰ καὶ εἶπειτα προσποθοῦν νὰ ἀποκαταστήσουν διὰ τεχνητῶν δεσμῶν τὴν θρυμματισθεῖσαν ὀργανικὴν καὶ πρωταρχικὴν ἐνότητα.

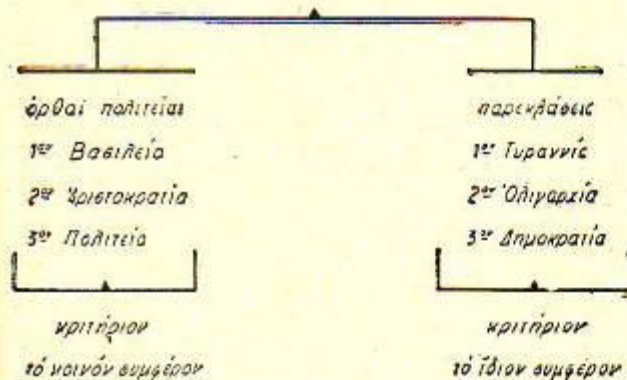
Ἡ πολιτικὴ κοινότης δὲν εἶναι κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν βιολογικῆς φύσεως. Ἡ πολιτεία δὲν ἀποτελεῖ ὄργανισμὸν ἀνάλογον μετὰ τοὺς βιολογικοὺς. Συγκροτεῖται ἐπὶ τὴν βάσει τῆς ἱκανότητος, ἣν ἔχουν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀντιλαμβάνονται τὰς ἰδέας καὶ νὰ ἐρχονται εἰς σχέσεις φιλίας καὶ οἰκειότητος μεταξὺ τῶν. Οἱ συνδετικοὶ δεσμοὶ τῆς πολιτικῆς κοινότητος εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ δικαιοσύνη, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ οἰκία καὶ ἡ οἰκειότης. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ὅταν ὑπάρχῃ μεταξύ τῶν μελῶν τῆς πολιτικῆς κοινότητος ἡ φιλία, εἶναι περιττὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη. Διότι μόνον ἡ φιλία καθιστᾷ δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἡ ὕψιστη δικαιοσύνη (βλέπε ἀνωτέρω ἀπὸ σπασμα περὶ φιλίας). Ἐπομένως ἡ πολιτεία εἶναι κοινότης τῆς ὅποιαις τὰ μέλη εἶναι ἀποφασισμένα νὰ ἀφοσιωθοῦν τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλο ἀνευ οὐδενὸς ἐπικαταλογισμοῦ, κινούμενα ὑπὸ τοῦ συναισθήματος τῆς φιλίας καὶ οἰκειότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἀρκετὰ ρεαλιστῆς, ὡστε νὰ γνωρίζῃ ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινότης δὲν ἐμφανίζεται πάντοτε ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς φιλίας. Διὰ τοῦτο ἐπιμένει κυρίως ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὡς συνδετικῆς τῆς πολιτικῆς κοινότητος δεσμοῦ.

Ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτοσκοπός. Προορισμὸς τῆς εἶναι νὰ παράσῃ εἰς τοὺς πολίτας τὰ μέσα διὰ νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἀρμόζουσαν εἰς αὐτοὺς ἀρετήν. Ἐνεκα τούτου εἶναι ὄργανον, ὅπερ δὲν περιορίζεται νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν φυσικὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν καλύτερευσιν καὶ ἐξυμωσίαν τῆς. Ἡ πόλις εἶναι τελεία κοινωνία ἐγνωμένη μὲν οὖν τοῦ ζῆν ἔνεκα, οὕσα δὲ τοῦ εἶναι ζῆν» Πολιτ

1252 Β 29) (Ὁφείλει μὲ τὴν γένεσίν της εἰς τὴν τάσιν ποδὲ διατήρησιν τῆς ζωῆς, τὴν ὑπαρξίν της ὁμοῦ εἰς τὴν τάσιν πρὸς ἐξέφωσιν (ἠθικοποίησιν) τῆς ζωῆς). Δὲν δύναται λοιπὸν εἶναι ἢ εἶναι ἐργαστήριον ἐν τῷ ὁποίῳ καλλιεργεῖται ἡ ἀρετὴ, καθίδρυμα παιδευτικόν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἰσχυρὰ μακρὰν ἀπὸ τὰς ἀπολυταρχικὰς θεωρίας, αἰτίνες θεωροῦν τὸ κράτος ὡς αὐτοσκοπὸν καὶ ὡς ἐπιγείον θεόν. Οὐδὲ θέτει ἡ ἀριστοτελικὴ ἀντίληψις ὡς σκοπὸν τοῦ κράτους τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ὕλικῶν ἀναγκῶν τῶν μελῶν του. Ἐν τοιοῦτον κράτος προϋποθέτει ὡς ἰδεώδες του τὸν «ἐπολυταρχικὸν βίον» καὶ ἀποτελεῖ κοινωνίαν θανατοῦσαν καὶ ἀνδροπόδων. Ἡ ἐπιδίωξις ἠθικῆς εὐμαρείας ὑποδουλώνει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς ἀπολαύσεις καὶ καθιστᾷ τὴν ψυχὴν του ἀνεπίδεκτον ἠθικῆς ἀλλοιοποιήσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι πολέμιος τοῦ κοινωνικοῦ εὐδαιμονισμοῦ, ὅπως τὸν διακηρύττουν τὰ ὕλιστικὰ συστήματα ἀπὸ ὑποτάσσου τὸν πνευματικόν, εἰς τὸν ὕλικόν παράγοντα.

Ἡ πολιτικὴ ὄργανωσις ἀπασχόλησε σοβαρῶς τὴν σκέψιν τοῦ Ἀριστοτέλους. Πρασιπάθησε, στηριζόμενος καὶ ἐπὶ τῆς μελέτης τῆς ἱστορικῆς ζωῆς καὶ ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ στοχασμοῦ τὴν ἀνερεύνησιν τῆς βασικῆς ἀρχῆς τῶν διαφόρων πολιτευμάτων καὶ τὰ κατὰ τὴν τάσιν εἰς ὁρισμένης μορφῆς. Διακρίνει τὰ πολιτεύματα εἰς «ῥθὰς» πολιτείας καὶ εἰς «παρεκβάσεις», δηλαδὴ διεστρεβλωμένας μορφὰς πολιτικῆς ζωῆς. Εἰς τὰς ῥθὰς πολιτείας τὸ κριτήριον τῆς συντάξεως καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος εἶναι τὸ «κοινὸν συμφέρον». Εἰς τὰς παρεκβάσεις δὲ τὸ «ἴδιον συμφέρον». Ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀσκούτων τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν διαστέλλονται τὰ πολιτεύματα εἰς βασιλείαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ κυριαρχία εὐρίσκειται εἰς χεῖρας ἑνὸς, τοῦ βασιλέως, εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ κυριαρχία εὐρίσκειται εἰς χεῖρας ὀλίγων, τῶν ἀρίστων καὶ εἰς πολιτείαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ κυριαρχία εὐρίσκειται εἰς χεῖρας τῶν πολλῶν. Τὰ τρία ταῦτα εἶδη ὑπάγονται εἰς τὰς ῥθὰς πολιτείας, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἀσκούσα τὴν κυριαρχίαν ἀρχὴ θέτει ὡς κριτήριον τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας τὸ κοινὸν συμφέρον. Ὅταν τετθῆ ὡς κριτήριον τὸ ἴδιον συμφέρον, γεννῶνται αἱ παρεκβάσεις μεταπτώσεως τῆς βασιλείας εἰς τυραννίδα, τῆς ἀριστοκρατίας εἰς ὀλιγαρχίαν καὶ τῆς πολιτείας εἰς δημοκρατίαν. Συνεπῶς, προκύπτει τὸ κάτωθι σχῆμα.

Ἄριστον μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω πολιτευμάτων θεωρεῖ ὁ Σταγίριτις τὴν βασιλείαν, οὐχὶ ὁμοῦ ὑπὸ τὴν μορφήν εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρχεν εἰς τὰς ἡμέρας του ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους. Ὅπως ἡ βασιλεία εἶναι τὸ ἄριστον τῶν πολιτευμάτων, οὕτω καὶ ἡ τυραννίς εἶναι τὸ χεῖριστον. Ὀλιγώτερον κακὴ εἶναι ἡ ὀλιγαρχία καὶ περισσώτερον ἀνεκτή ἡ δημοκρατία.

Ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἀρίστης πολιτείας ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει κάμει λόγον εἰς τὰ δύο τελευταῖα βιβλία (Η καὶ Θ) τῶν «Πολιτικῶν» του. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐγράφησαν ταῦτα ἐπικρατεῖ διαφωνία. Ὁ μὲν Γκαίγκερ ὑποστηρίζει ὅτι συνετέθησαν καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ἀριστοτέλης διατελοῦν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν Ἑρμίαν διέμενον ἐν Ἀσσοῦ καὶ ὅτι εἶναι ἀνεπὶ αὐτῶν ἡ ἐπίδρασις τῆς πλατωνικῆς ἰσοκρατίας. Ὁ ἐξ ἴσου ὁμοῦ βασίως μελετητὴς τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων Ἀνομ εἶναι τῆς γνώμης ὅτι τὰ δύο ταῦτα βιβλία πρέπει νὰ καταταχθῶν μεταξύ τῶν συγγραμμάτων τῆς τελευταίας περιόδου. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγει στηριζόμενος εἰς τὸ ὅτι ὑπάρχουν παραπομπαὶ εἰς τὰ βιβλία ταῦτα ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ὕλικόν, τὸ ὁποῖον εἶχε συλλεξῆ ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζων τὰ πολιτεύματα τῶν διαφόρων πολιτειῶν μετὰ τὴν ἐν Ἀθῆναις τελευταίαν ἐγκατάστασιν του. Περιέχουν προσέτι καὶ ὑπαινιγμοὺς εἰς πολιτικούς θεσμοὺς εἰσαχθέντας εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν πολιτείαν ὑπὸ τοῦ ρήτορος Λυκούργου (336—326). Ἡ ἀρίστη πολιτεία πρέπει νὰ εἶναι ἀριστοκρατία εἰς τὴν ὁποίαν ὅλοι οἱ πολῖται νὰ ἀναλαμβάνουν δημοσίας ἀρχὰς καὶ νὰ καλοῦνται νὰ ἀσκοῦν τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἐφ' ὅσον φθάσουν εἰς μεγαλυτέραν ἡλικίαν. Ἡ ἀγωγή θὰ δίδεται καὶ θὰ ρυθμίζεται ὑπὸ τῆς πολιτείας. Κύριον μέλημα τῶν πολῖτων, αἰτίνες θὰ εἶναι ἀλιγάρθμοι, θὰ ἀποτελεῖ ἡ φροντίς διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς καὶ ἡ διεξαγωγή τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων. Ἡ ἐργασία καὶ αἱ μὲ τὰ οικονομικὰ σχετιζόμεναι ἀσχολίαι θὰ διεξάγονται ἀπὸ μετόικους καὶ δούλους. Εἰς τὰς γενικὰς γραμμάς ἡ

ἀριστοτελικὴ ἀρίστη πολιτεία πλησιάζει πρὸς τὴν πλατωνικὴν. Δὲν δέχεται ὁμοῦ ὁ Ἀριστοτέλης οὐτὴν κοινωτικοσύνην τῶν ἀγαθῶν οὐτὴν κοινότητα τῶν γυναικῶν καὶ τέκνων. Σχετικῶς μὲ τὴν παιδείαν δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸν Πλάτωνα ὡς πρὸς τὴν παιδευτικὴν ἀξίαν τῶν μαθηματικῶν. Δὲν θεωρεῖ τὰ μαθηματικὰ δυναμικὰ νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς τοῦ ἐκπαιδευομένου παιδιοῦ, διότι δὲν παρέχουν εὐκαιρίαν πρὸς ἐλευθέρην ἐκλογὴν. Εἰς τὴν περιοχὴν τῶν βασιλείων ἡ λογικὴ ἀναγκαιότης, ἥτις δὲν δίδει τόσον νὰ ἀσκηθῆ ἡ βούλησις εἰς τὸ ἐλευθέρως ἀποφασίζεσθαι. Εἰς τὴν «Ρητορικῆν» του (1417 α 19) γράφει: «Ὅτι ἔχουσιν οἱ μαθηματικοὶ λόγοι ἠθος, ὅτι οὐδὲ προαίρεσιν». (Τὰ μαθηματικὰ συγγράμματα δὲν ἔχουσιν ἠθικὴν περιεχόμενον διότι δὲν ἀναφέρονται εἰς πράξεις συντελουμένας δι' ἐλευθέρως ἐκλογῆς). Τὸ παιδί, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, δύναται νὰ ἀποκτήσῃ γεωμετρικὰς καὶ μαθηματικὰς γνώσεις, ἀλλ' ὁμοῦ καὶ πρακτικὴν φρόνησιν: «Γεωμετρικοὶ μὲν νέοι καὶ μαθηματικοὶ γίνονται καὶ σοφοὶ τὰ τοιαῦτα, φρόνησι δ' οὐ δοκεῖ γίνεσθαι» (Ἠθ. Νικ. 1142 α 12) (Γνώσται τῆς γεωμετρίας καὶ τῶν μαθηματικῶν γίνονται τὰ παιδιά, δὲν φαίνονται ὁμοῦ νὰ ἀποκτοῦν πρακτικὴν ἠθικὴν μόρφωσιν). Ἐπίσης ἀποκρούει τὴν πρόωρον διδασκαλίαν πολιτικῶν θεωριῶν εἰς τὰ παιδιά: «Ἐτὴς πολιτικῆς οὐκ ἔστιν οὐκείως ἀκροατὴς ὁ νέος ἀπειρὰς γὰρ τῶν κατὰ τὸν διον πράξεων, οἱ δὲ λόγοι ἐκ τούτων καὶ περὶ τούτων» (Ἠθ. Νικ. 1695α2). (Δὲν εἶναι κατέλληλος ἀκροατὴς τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ὁ νέος διότι δὲν ἔχει πείραν ἐκείνων τὰ ὁποῖα συμβαίνουν εἰς τὴν ζωὴν αἱ δὲ πολιτικαὶ διδασκαλίαι λομβάδων τὴν ὕλην τῶν ἐκ τούτων καὶ ἔχουν θέματα τῶν αὐτῶν). Δηλαδὴ τὸ περιλάλητον μάθημα τῆς «πολιτικῆς ἀγωγῆς», τὸ ὁποῖον θέλει νὰ εἰσαγάγῃ ἡ νέα παιδαγωγικὴ εἰς τὰ σχολεῖα ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἀσκοπὸν ματαιοπονίαν. Συνεπῶς τὴν σπουδαίαν διὰ τὴν ἀγωγὴν θεωρεῖ τὸν ἔθισμόν καὶ τὴν ἀσκήσιν.

Πολύτιμοι εἶναι αἱ ἀριστοτελικαὶ ἀντιλήψεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἔννομον σύνταξιν τῆς πολιτείας. Ἡ πολιτικὴ κοινότης, καθ' αὐτὸν, πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου. Ἐν τῇ πολιτείᾳ πρέπει νὰ ἀρχοῦν οἱ νόμοι καὶ οὐχὶ οἱ ἄνθρωποι. Διακρίνει δὲ μεταξὺ τῶν νόμων ἐκείνους οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὸ πνεῦμα τῆς πολιτείας ἀπὸ τοὺς λοιποὺς νόμους τοὺς καθορίζοντας τὰς μεταξὺ τῶν πολῖτων νομικὰς σχέσεις. Διὰ τοῦ τοιοῦτου διαχωρισμοῦ ἀνεδείχθη ὁ Ἀριστοτέλης ὁ πρῶτος κατὰ χρονολογικὴν τάξιν θεωρητικὸς συνταγματολόγος. Καθώρισεν ἐπίσης τὰς ἐν τῇ πολιτείᾳ δρώσας ἐξουσίας. Διακρίνει τὴν ἐξουσίαν ἥτις ἀσκεῖ τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν, ὀνομάζων ταύτην τὸ «κύριον τῆς πολιτείας», διαστέλλει δὲ τὴν βουλευτικὴν (νομοθετικὴν) ἐξουσίαν ἀπὸ τὴν δικαστικὴν. Κάμνει λόγον καὶ περὶ τοῦ αντιπροσωπευτικοῦ συστήματος, περὶ τοῦ ὁποῖου κακῶς πιστεύεται ὅτι ἦτο ἀνεπὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους. Ἐν εὐρισκόμεν εἰς τὴν δευτέραν ἀθηναϊκὴν συμμαχίαν τοῦ 377 π.Χ. προσπάθειαν πρὸς ἐφαρμογὴν του. Πολίτης κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν εἶναι ἐκεῖνος ὅστις μετέχει εἰς τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀποτελῆ μέλος τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν αἰτίνες διαχειρίζονται τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Τὸν θεσμόν τῆς δουλείας τὸν θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀκολουθῶν τὰς γνώμας τοῦ ἀρχαίου κόσμου διατηρήσιμον. Συνιστᾷ ὁμοῦ νὰ ὑπάρχῃ δυνατότης, νὰ ἐξερχθῶν ἀτομα ἐξαιρετικῆς φύσεως ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς δουλείας, γινόμενα ἐλευθέρου. Εἶναι καλύτερον, λέγει, νὰ ὑπάρχῃ εἰς τοὺς δούλους ἡ ἐλπίς ὅτι δύναται νὰ γίνουν ἐλευθέρου πρὸς ἐπιδράσειν τῆς ἀρετῆς τῶν: «Βέλτιστον πάσι τοῖς δούλοις ἄθλον προκείσθαι τὴν ἐλευθερίαν». Εἰς τὴν διαθήκην του ὄριση ἀπάντες οἱ εἰς τὴν προσαπικὴν του ὑπηρεσίαν διατελέσαντες δούλοι νὰ ἀφθῶν μετὰ τὸν θάνατόν του ἐλευθέρου. Ὡς μορφήν τῆς ὀργανώσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς προτιμᾷ τὴν μετρίου πληθυσμοῦ πόλιν, μόνον πιστὸς εἰς τὴν πατροπαράδοτον ἑλληνικὴν ἀντίληψιν.

Τὸ πολιτικὸν σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπικρίνεται ὡς διατηροῦν τὸν θεσμόν τῆς δουλείας, ὡς ἀπερῶν τὸν πολίτην τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ ὡς περιορίζον τὴν πολιτικὴν ὄργανωσιν ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἑλληνικῆς πόλεως. Τὸ ἰδεώδες δὲ τῆς ἀτομικῆς ζωῆς ὅπερ προκρίνει τὸν θεωρητικὸν διὸν χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς οὐτοπιστικόν. Καὶ αἱ τέσσαρες ὁμοῦ αὐτοῖ ἀιτιάσεις εἶναι ἀσθητικαί.

Ὡς πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας, θὰ εἶχε τίς νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ὁ νεώτερος κόσμος καίτοι θεωρητικῶς στυματίζει τὸν θεσμόν τούτον, εἰς τὴν πραγματικότητα τὸν διατηροῖ ὑπὸ βαρύτερον μορφήν. Διότι εἰς τὰς ὀλοκληρωτικὰ κράτη ὁ λεγόμενος ἐλευθέρως πολίτης ζῆ ὑπὸ συνθήκας πολὺ χειροτέρας ἀπὸ τὴν θέσιν τῶν δούλων ἐν τῇ Ἀτικῇ κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Ἐπίσης ἀσθητικὸς εἶναι καὶ ἡ μορφή ἡ διατυπωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἑγέλου καὶ ὡς πρὸς τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν, ὅτι ἀγνωρίζεται ἡ ὑποκειμενικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου καταπινομένη ὑπὸ τῶν πολιτικῶν δεσμεύσεων. Ὅπως εἰδείξεν ὁ Γερμανὸς κοινωνιολόγος Γέλλινκελ εἰς τὸ κατὰ τὸ 1900 ἐκδοθὲν σύγγραμμά του «Γενικὴ Πολιτειολογία», ἡ κατάρσις τῆς ἀρχαίας πολιτικῆς ὀργανώσεως ὡς ἀπολυταρχικῆς ἀποτελεῖ ἱστορικὸν μυσθόν. Διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἱστορικοῦ τούτου μυσθῶν ὑπεύθυνος εἶναι, κατὰ τὸν Γέλλινκελ «ὁ νεώτερος φιλελευθερισμὸς, ὅστις ἐνδιέφερετο διὰ μίας ὀξείας ἀντιθέσεως νὰ ἐξάρθῃ τὴν διδασκαλίαν του τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν σχέσιν τοῦ κράτους πρὸς τὸ ἄτομον». (Γέλλ. Γεν. Πολιτειολ. σελ. 265). Εἰδικώτερον διεδῶκε τὴν

ψευδή αυτήν αντίληψη αρχικώς ὁ Γάλλος Βεν. Κωνσταντὸν (1767—1830) ὅστις ὑπῆρξεν ὁ μεγαλύτερος πρόμαχος τοῦ φιλελευθερισμοῦ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Τούτου ἠκολούθησαν ἐν Γερμανίᾳ ὁ Τίτμαν, ὁ Πλάτνερ καὶ ὁ Φόλλγχαρμ. Κατὰ τὸν Γάλλικον (τὸ αὐτὸ σύγγραμμα σελ. 276): «Εἰς τὰς Ἀθήνας μὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ ὑπῆρξεν ἐν πάντοτε μεγαλύτερον μέτρον ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Ἐν ὅσῃ τῶν γεγονότων τούτων ἡ θεωρία ἡ ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τῶν Κωνσταντῶν, Στάλ καὶ Μόλας» ἥτις ἀποτελεῖ συρροήν ἀπὸ τῶν ἰδιώδη θεωρικῶν τινῶν καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ ἥτις διατείνεται ὅτι δὲν ἀναγνωρίζεται ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία ἐν Ἑλλάδι, πρέπει ἐπὶ τέλους νὰ ἐκλείψῃ ἀπὸ τὴν φιλολογίαν. Ὁ Ἕλληνας ἦτο ὑποκείμενον δικαίου ὄχι μόνον χάριν τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ χάριν τοῦ ἑαυτοῦ του. Καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῆς στενότητος τῆς ἑλληνικῆς πολιτικαῖς ὀργανώσεως δύναται νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἡ τελευταία πολιτικὴ ἐξέλιξις ἡ δημιουργήσασα τὰ υπερκαλοσσιαία κρατικά συκροτήματα ἐδικαίωσε τοὺς παλαιούς Ἕλληνας. Τὸ υπερκαλοσσιαίον κράτος—Λεβιάθαν καταπίπτει τὴν προσωπικὴν αὐτενέργειαν τοῦ πολίτου, ὅστις υποβιβάζεται εἰς ἀσημαντὸν καὶ ἀμελητέον ποσότητα. Αἱ ἀτομικαὶ ἐλευθερίαι ἅς ὅποιαι παρέχει τὸ νεώτερον καλοσσιαίον κράτος εἶναι σκιώδεις παραβαλλόμεναι πρὸς ἐκείνας ἃς παρέχειν ἡ ἑλληνικὴ πόλις. Μέσα εἰς αὐτὴν ἡ προσωπικότης ἦτο σημαντικὸς παράγων ἐπηρεάζων κατ' ἀμεσον τρόπον τὴν πολιτικὴν ζωὴν. Μόνον δὲ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀρχαίας πόλεως δύναται νὰ συμμετάσχη αὐτῶς καὶ αὐτενεργῶς ὁ πολίτης εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν. Ἐν τῇ δυνάμει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἰδέα ὅτι τὸ κράτος πρέπει νὰ εἶναι καθέβριμα παιδευτικῶν φροντίζον διὰ νὰ ἀποκτήσῃ οἱ πολῖται ἀρετὴν, οὐδόλωσ εἶναι οὐτοπία. Ὁ Περικλῆς διακηρύττων εἰς τὸν «Ἐπιτάφιον» ὅτι αἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν «παιδευσις τῆς Ἑλλάδος», μαρτυρεῖ ὅτι ὁ παιδευτικὸς σκοπὸς διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας πολιτικούς ἦτο ἡ κυρία κατεβλημένη γραμμή. Αἱ πολιτικαὶ ἐπομένως ἀντιλήψεις τὰς ὅποιαι διεκρούωνται ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐστῆρίζοντο ἐπὶ πραγματικῶν δεδομένων. Ἦσαν κοιναὶ ἐπιδημιώσεις τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Τὴν ὀρθότητα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναπτυχθεῖσάν πολιτικῶν ἀντιλήψεων ἀποδεικνύει καὶ ἡ μεγάλῃ ἐπίδρασις τὴν ὅποιαν ἤσκησεν. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα ἀπεκάλυψε ὅτι διὰ τοῦ Θωμά τοῦ Ἀκρινίου ἡ ἀριστοτελικὴ πολιτειολογία ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ Ἀγγλοῦ Χάκερ καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Λόκε καὶ τοῦ Μπούκε. Οἱ θεωρητικοὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἠγνοοῦν μέχρι τινὸς διὰ τὰς πολλὰς ἐκ τῶν δοξασίῶν τῶν εἰλκον τὴν καταγωγὴν τῶν ἀπὸ τὰ ἀριστοτελικά σύγγραμματα. Ἐπίσης παρασιωπῶνται καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἠρωϊκὸς ἀτομισμὸς ὅστις ἐνέπνευε πολλούς ἐκ τῶν φερῶν τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ναπολεωνεῖου ἐποχῆς ἐξέστράφη ἀπὸ τὰς ἀνθρωπιστικὰς ἰδέας τοῦ ἑλληνικοῦ κλασσικοῦ πνεύματος.

Φιλοσοφικὴ τεχνολογία (ποιητικὴ)

Τρίτον κλάδον τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν ἀποτελοῦν ἐν τῷ ἀριστοτελικῷ συστήματι αἱ ἐπιστῆμαι αἵτινες ἔχουν ὡς ἀντικείμενον μελέτης τὴν «ποίησιν». Λέγων ποίησιν ὁ Σταγειρίτης ἔννοει τὴν κατασκευαστικὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θεωρία εἶναι τὸ νὰ ἀνακαλύρωμεν ποία εἶναι ἡ κατασκευὴ τῆς πραγματικότητος χωρὶς νὰ θέλωμεν νὰ ἐπιδύωμεν ἐπ' αὐτῆς. Πράξις εἶναι ἐνέργεια ἔχουσα ὡς σκοπὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐπραξίαν (εὐδαιμονίαν) τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Διὰ τοῦτο ὁ σκοπὸς τῆς πρακτικῆς (ἠθικῆς) ἐνεργητικότητος εὐρίσκειται μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Θέλωμεν νὰ ἐξασφαλίσωμεν εἰς τὸν ἀνθρώπον εὐδαιμόνα βίον. Ἡ ποίησις διαφέρει διότι ὁ σκοπὸς τῆς κείται ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴν ποιητικὴν ἐνεργητικότητα ζητεῖται νὰ κατασκευασθῇ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργητικότητος ἔν ἑντικείμενον τὸ ὅποιον προηγουμένως δὲν ὑπῆρχεν. Ἀποτελεῖ ἄρα ἐκδήλωσιν τῆς ἀνθρωπίνης κατασκευαστικῆς ἰκανότητος τὴν ὅποιαν ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει «τέχνην». Ἡ ἀριστοτελικὴ δὲ τῆς τέχνης εἶναι διττῆ: Πρῶτον, νὰ κατασκευάζῃ πράγματα ἅτινα δὲν δύναται νὰ κατασκευάζῃ ἡ φύσις. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀποστολὴ τῆς τέχνης εἶναι νὰ συμπληρώσῃ τὴν φύσιν. Ὅλα τὰ τεχνιτὰ ἀντικείμενα (ἐργαλεῖα, ὀγκοδομήματα, ὄπλα κτλ.) ἀποτελοῦν κατασκευάσματα διὰ τῶν ὅποιων ἡ τέχνη συμπληρῶναι τὴν φύσιν. Ἡ δευτέρα ἀποστολὴ τῆς τέχνης εἶναι νὰ κατασκευάζῃ ἔργα ἀπομιμούμενα τὰ ἐν τῇ φύσει ἀντικείμενα, γεγονότα καὶ φαινόμενα. Εἰς τοῦτο ἀσχολοῦνται κυρίως αἱ καλὰ τέχνηαι. Μὲ τὴν κατασκευὴν ἀντικειμένων συμπληρουμένων τῆς φύσιν ἀσχολοῦνται οἱ βάνουσαι τέχνηαι τῶν ὅποιων προορισμὸς εἶναι ἡ ἐξυπρέπξις τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς.

Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐξήττησε τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὰς τέχνας τὰς κατασκευαστάσας ἀντικείμενα συμπληρουμένη τὴν φύσιν. Περιέγραψε μόνον εἰς τὰ «Φυσικά» του (βιβλίον δεύτερον) πῶς εἶναι δυνατὴ μία τοιαύτη συμπλήρωσις. Τὸν ἀπασχόλησεν ὅμως ἐκ τῆς δευτέρας ομάδος τῶν τεχνῶν ἡ καλλιτεχνικὴ ποιητικὴ δημιουργία. Τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν του διετυπώθησαν εἰς τὸ «Περὶ ποιητικῆς» σύγγραμμά του, ὅπερ δὲν διεσώθη ὁλόκληρον. Τινὲς ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας κατατάσσουσιν εἰς τὰ τεχνολογικά συγγράμματα καὶ τὴν «Ῥητορικὴν», ἄλλοι ὅμως φρονοῦν ὅτι αὐτὴ πρέπει νὰ ἐγκαθῆ εἰς τὴν ομάδα τῶν λογικῶν - διαλεκτικῶν συγγραμμάτων.

Τὸ «Περὶ ποιητικῆς» σύγγραμμα ἀποτελεῖ διερεύνησιν τοῦ καλλιτεχνικοῦ ποιητικοῦ φαινομένου μᾶλλον ἀπὸ ἀντικειμενικῆς ἀπόψεως. Δὲν εἶναι θεωρία «Περὶ αἰσθητικῆς», ὅπως

ἡμεῖς οἱ νεώτεροι λέγομεν, ἀλλὰ μᾶλλον «Περὶ τέχνης». Καθάρως αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀνέπτυξε συστηματικῶς. Δυνάμεθα ἐν τούτοις ἐκ σποραδικῶς διατυπωθεῖσάν γνώμων του νὰ ἴδωμεν εἰς ἐν συμπέρασμα ὡς πρὸς τούτας. Εἰς ἀρκετὰ χωρία τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων γίνεται λόγος περὶ καλοῦ. Εἰς τὰ «Προβλήματα» (896 β 10) διαχωρίζεται σαφῶς τὸ «καλὸν» ἀπὸ τὸ «εὐχάριστον» (ἡδύ). Δύναται ἐν πράγματι εἶ ἀφορμὴ τῆς καταλληλότητος τοῦ πρὸς ἐξυπνοπῆσιν ἀναγκῶν νὰ εἶναι ὑπεροβικῶς εὐχάριστον, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι διὰ τοῦτο καὶ καλόν, δηλοῦδι ὁρασιόν: «Τὸ μὲν οὖν πρὸς χρῆσιν τιῶ καλόν, τοῦτο δοκεῖ ἡδίστον εἶναι, τὸ δὲ καθαυτὸ οὐκ εἶναι οὕτως... οὐ πᾶν κάλλος ἡδύ» (Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶναι καλὸν διὰ τὴν ἐξυπνοπῆσιν ἀνάγκης τινὸς -τοῦτο θεωρεῖται καὶ καθ' ὑπερβολὴν εὐχάριστον τὸ καθαυτὸ καλόν ὅμως δὲν εἶναι τοιαῦτον... δὲν εἶναι πᾶσα ὀρασιότης πρόθεσις ἡδονῆς). Ἀποδίδεται ἄρα μία καθαυτὸ ὑπάρξις εἰς τὸ καλόν, ὅπερ δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸ εὐχάριστον οὐδὲ νὰ θεωρεῖται ὡς ἀντικείμενον τῆς ἀξίας τοῦ ἐπειδὴ τυχερῶς ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας. Διαστῆλλεται ἐπίσης τὸ καλὸν ἀπὸ τὸ ἀγαθόν. Διότι εἶναι μὲν πᾶν ἀγαθὸν νοούμενον ὑπὸ ἠθικὴν ἔννοιαν ὥρασιόν, ἀλλὰ ἡ ὥρασιος ἐκσανίζεται καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν μαθηματικῶν ἀντικειμένων ἅτινα δὲν ἔχουσιν σχέσιν μὲ τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα: «Τὰ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλὸν ἕτερον τὸ μὲν γὰρ αἰεὶ ἐν πράξει, τὸ δὲ καλόν καὶ ἐν τοῖς ἀκίνητοις» (Μ.τ. φυσ. 1078 α 31) (Τὸ ἀγαθὸν διαφέρει ἀπὸ τὸ καλόν διότι τὸ μὲν ἀγαθὸν εὐρίσκειται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἠθικῆς ζωῆς, τὸ καλὸν ὅμως εὐρίσκειται καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἀκινήτων, δηλοῦδι τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν νοητικῶν οὐσιῶν. αἰτινες μένουσαι ἀκίνηται προκαλοῦν τὴν κίνησιν). Διὰ τῆς διαστολῆς, ἥτις γίνεται μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ εἶναι πάντοτε ἀντικείμενον ἐπιθυμίας, καὶ τοῦ καλοῦ πησιάζει ἡ ἀριστοτελικὴ ἀντιλήψις πρὸς τὴν καντιανὴν. Τὸ κοινὸν σημεῖον ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι καὶ ὁ Κάντιος καὶ ὁ Ἀριστοτέλης θεωροῦν τὸ ὥρασιόν ὡς ἀντικείμενον ἀνιδιοτελεῦς θεωρήσεως. Ὡς στοιχεῖα τοῦ καλοῦ θεωρεῖ ὁ Σταγειρίτης τὴν τάξιν, τὴν συμμετρίαν, καὶ τὸν ἀκριβῆ καθορισμόν: «Τοῦ δὲ καλοῦ μέγιστα εἶδη τὰς εἰς καὶ συμμετρίαν καὶ τὸ ὥρασιόν, ἡ μάλιστα δεικνύουσιν αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι» (Μ.τ.φ. 1078 α 33) (Αἱ ἐπικρατέστεραι ἐμφανίσεις τοῦ καλοῦ εἶναι ἡ τάξις, ἡ συμμετρία, καὶ ὁ ἀκριβῆς καθορισμὸς, πράγματα τὰ ὅποια ἀποκαλύπτουσιν κατ' ἐξοχὴν αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι). Εἶναι σαφὲς ὅτι ἐπιδρούσιν ἐπὶ τοῦ ἀριστοτελικοῦ πνεύματος αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος, αἵτινες γίνονται ἀφορμὴ νὰ ἐξετάζεται τὸ καλὸν ἀπὸ νοσηροκρατικῆς ἀπόψεως.

Τὸ «Περὶ ποιητικῆς» μᾶς δίδει μίαν ἱστορικὴν ἐξιστόρησιν τῆς ἀναπτύξεως τῶν εἰδῶν τοῦ ποιητικοῦ λόγου καὶ μᾶς παρέχει, ἀρκετὰ διασαφήσεις περὶ τῆς εἰς τὴν μίμησιν ἀναφερομένης ἀριστοτελικῆς θεωρίας. Ὁ κύριος πυλὸν τοῦ ἔργου ἀσχολεῖται μὲ τὴν τραγωδίαν τὴν ὅποιαν θεωρεῖ ὡς τὸ εἰς ὕψιστον βαθμὸν ἀνεπτυγμένον ποιητικὸν εἶδος. Εὐδὲν ἐξ ἀρχῆς καταφαίνεται ἡ διαφανία τῶν ἀριστοτελικῶν πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. Ὁ Πλάτων ἐθεώρει τὴν μίμησιν ὡς ψεύδος ἄξιον καταφρονήσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπολαμβάνει αὐτὴν ὡς ἐξαικόνισιν κατὰ συγκεκριμένον τρόπον ἐπὶ ἑνὸς ἀσθητοῦ ὀλικού τοῦ «εἰδους» τῶν πραγμάτων καὶ συμβεβηκότων. Διὰ τῆς μίμησεως ἀπεικονίζονται αἱ «γενικαὶ τύποι», διὰ τῶν ὅποιων γίνονται προσιτὰ εἰς τὸν ἀνθρώπον τὰ οὐ-συνδῶδη ὀντολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὄντων. Ὅταν π.χ. ὁ Ὀμηρος ἐξαικονίζῃ τὸν Ἀχιλλεῖα, μᾶς δίδει εἰς τὸ πρόσωπόν του καὶ τὰς πράξεις του τὸν γενικὸν τύπον τοῦ ἠρωϊκοῦ ἀνδρός καὶ τοῦ ἠρωϊκοῦ βίου. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτιμᾷ τὴν ποίησιν περισσότερο ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἱστορία μένει προσκεκαλλημένη εἰς τὸ μερικὸν καὶ ἀτομικόν, ἡ ποίησις ὅμως μετεωρίζεται πρὸς τὰ γενικόν, πλησιάζει περισσότερο πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ψυχὴ τῆς ποιήσεως εἶναι ἡ μίμησις. Αὐτὴ θεωρεῖται ὡς ἔμφωτος τάξις ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ καὶ ὡς πηγὴ ἐκ τῆς ὅποιας ἀπορρέει ἡ συνοδεύουσα τὴν ποιητικὴν ἀπόλαυσιν ἡδονή. Συμπληροῦνται δὲ ἡ ἐκ τῆς μίμησεως ἡδονὴ διὰ τῆς εὐαρεστήσεως ἢν εὐρίσκει ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν θεωρῆσιν τῆς τάξεως καὶ τῆς συμμετρίας ἢν χρησιμοποιοῦν εἰς τὰς ἐκφραστικὰς τῶν ἐκδηλώσεως αἱ ποιητικαὶ τέχνηαι. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν τὴν ὑψίστην βαθμίδα κατέχει ἡ μουσικὴ, διότι εἶναι ἡ μινικωτάτη πᾶσάν τὴν ἄλλων.

Τὸ «Περὶ ποιητικῆς» σύγγραμμα ἔν καὶ διεσώθη ἑλλείπει, διήγησε τὸ παγκόσμιον διαφῆσον καὶ ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως οὐ μόνον τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ τῶν αἰσθητικῶν θεωριῶν. Ἐκ τῆς διαπραγματεύσεως τῶν εἰς τὴν τραγωδίαν ἀναφερομένων προβλημάτων ὁ Ἀριστοτέλης καταδεικνύεται ἄριστος γνώστης τῆς δραματικῆς τέχνης. Περιήγησις εἶναι ὁ ἐπ' οὗτοῦ δοθεῖς ὁρισμὸς τῆς τραγωδίας, τοῦ ὅποιου ἡ ἐρμηνεία ἀπέτελεσε διὰ τοὺς αἰσθητικούς καὶ τοὺς φιλολόγους μέγα πρόβλημα μὴ ἐπιλυθὲν εἰσέτι. Ὁ ἐν λόγῳ ὁρισμὸς ἔχει ὡς εἶξις: «Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας μέγεθος ἐχούσης ἡδυσμένῳ λόγῳ χωρὶς ἐκάστου τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς κορίτοις, δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἑλέου καὶ φόβου περινούουσα τὴν τῶν τοιοῦτων παθημάτων κάθαρσιν» (Εἶναι λοιπὸν ἡ τραγωδία μίμησις πράξεως σοβαρᾶς καὶ πλήρους, ἡ ὅποια ἔχει—εὐ-νύνησπον— μέγεθος (γινωμένη) διὰ λόγου παρενούουσα τέρψιν, τοῦ ὅποιου λόγου ἕκαστον ἰδιαιτέρως εἶδος ἔχει χρησιμοποιοῦν εἰς ἐν ἐξχωριστὸν τμήμα τῆς τραγωδίας ἐκτελομένη διὰ δράσεως (τῶν προσώπων) καὶ οὐκ ἂν ἀπαγγελίας, μὲ ἑλεον καὶ φόβον ἐπιτυγχάνουσα τὴν κάθαρσιν τῶν

τοιούτων παθημάτων). 'Η δυσκολία ύπαρχει εις τὴν φάσιν «ἐπὶ ἔλεου καὶ οὐδου περαινόμενα τῶν τοιούτων παθημάτων καθαρίσει». Ἐχουν προταθῆ πολυπληθεῖς ἐρμηνεῖαι θυωόμεναι νὰ ἀναχθῶν εἰς δύο. Κατὰ τὴν πρώτην ἐπιδιώκεται ἡ καθαρίσις καὶ μεταμόρφωσις τῶν ψυχικῶν συνασθημάτων τοῦ ἔλεου καὶ οὐδου, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν σκοπὸς τῆς τραγωδίας εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ ἢ ἡ ἐλάττωσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ ἐν λόγῳ συνασθήματα. Οὐδεμία ἐκ τῶν δύο τούτων ἐρμηνειῶν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς εὐσταθούσα. Αἱ δυσχερεῖαι εἶναι σοβαραὶ καὶ ἐν σγέσει μὲ τὸν καθωρισμὸν τῆς σημασίας τοῦ ὄρου παθήματα καὶ ἐν σγέσει μὲ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ σημασιολογικοῦ περιεχομένου τοῦ ὄρου καθάρσις. Ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποίησεν συνήθως τὸν ὄρον καθάρσις σχετίζων αὐτὸν μὲ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ παθολογικὰ φαινόμενα εἰδικῶ ἠθικοπρακτικῶ ἐθουσιασμοῦ. Ὅθεν δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι τὰ ἀριστοτελικῶν κείμενα ἔχει ὑποστῆ φθορὰν, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ ἐρμηνευτικὴ δυσχερεία.

Ἀνασκόπησις καὶ ἐκτίμησις τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας.

'Η ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἀποτελεῖ τὴν τρίτην ἐξελικτικὴν φάσιν τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας μετὰ τὴν στωικὴν καὶ πλάτωνικὴν. Πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς συμπλήρωμα τοῦ πλάτωνισμοῦ. Ὁ Πλάτων εἶχε παραστήσει ὠλοκληρωμένην θεωρίαν ἀναερωμένην εἰς τὸ «εἶδος». Ὁ Ἀριστοτέλης προσδίδει εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ἔλεου οικοδομημάτων προσθέτων καὶ θεωρίαν διὰ τῆς ὁποίας ἐξηγεῖται καὶ τὸ «γίνεσθαι». Ὁ Σωκράτης πρῶτος καταπολέμῳ τὸς σοφιστὰς διήχησεν ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀρεταὶ ἔχουν ἀντικειμενικὴν ἀξίαν καὶ ἰσχύ. Ὁ Πλάτων ἀφορηθεὶς ἐκ τῆς ἀετηρίας ταύτης ἀνεκάλυψε τὸν κόσμον τῆς ἰδεατικῆς πραγματικότητος, ὃ δὲ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς περὶ τοῦ «εἶδους» θεωρίας του κατεβίβασε τὰ ἰδεοκρατικὰ στοιχεῖα εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον, θεωρήσας ταῦτα ὡς ἐνοκούμετα εἰς τὴν ὄλικήν πραγματικότητα καὶ ὡς παρέχοντα εἰς αὐτὴν τὸ νοηματικὸν τῆς περιεχομένου. Ἡ ἀριστοτελικὴ ἰδεοκρατία ἀποτελεῖ διαλεκτικὴν σύνθεσιν συνθέτουσαν εἰς ἐνότητά τὴν στωικὴν ἀετηρίαν καὶ τὴν πλάτωνικὴν πραγμασίαν. Καὶ οἱ τρεῖς φιλόσοφοι εἶναι σύμφωνα εἰς τὴν κατὰ τὸν σοφιστῶν πολεμικὴν των. Ἄλλ' ὃ Ἀριστοτέλης εἶναι ἐκείνος ὅστις διὰ τῶν λογικῶν καὶ διαλεκτικῶν τῶν μελετῶν εἰδείε τὴν σαφῆτητα τῆς θεωρητικῆς τοῦ σοφιστικοῦ οικοδομημάτων. Ὁ Σωκράτης ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἠθικῆς, διὰ τοῦτο θέσπει τὴν ἀρετὴν ὡς γνῶσιν. Τὴν στωικὴν ἰδέαν τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρήσεως τῶν ὄντων καὶ γεγονότων ὃ Πλάτων ἠθέλησε νὰ ἐπεκτείνῃ καὶ πρῶτον τῶν ὄντων τῶν ἠθικῶν δεδομένων. Τοιοῦτοτρόπως ὠδηγήθη εἰς τὴν ἰδέαν τῆς θεωρητικῆς τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἐν γένει. Ὡς κατ' ἐξοχὴν πεδῖον ἐπιστημονικῆς γνώσεως θέσπει τὰ μαθηματικὰ καὶ ἠγαθῆ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν των ἀναδεδειχθεῖς μόνος ὄργανος τῆς ἐπιστημονικῆς μαθηματικῆς ἐρεῖνης. Διὰ δὲ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου εἶχεν ἀναίσει νὰ ἐξετάσῃ τὴν μεθόδον τῆς ἐρεῖνης καὶ εἰς τὰς φυσικὰς καὶ πολιτικὰς ἐπιστήμας. Ὁ Ἀριστοτέλης συνεχίζει τὰς ἐπιστημολογικὰς μελέτας τοῦ διδασκάλου του καὶ καθορίζει ἀπαξ διὰ παντὸς τὸν τρόπον τῆς συντάξεως τῶν ἀποδεικτικῶν ἐπιστημῶν. Συγχρόνως τελειοποιεῖ τὰς εἰς τὴν μορφολογικὴν καὶ περιγραφικὴν μελέτην τῶν μὴ ἀποδεικτικῶν ἐπιστημῶν ἀναερωμένης μεθόδου. Διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους καθορίζεται ἐπακριδῶς τί εἶναι ἐπιστήμη καὶ ποῖα μέθοδοι πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῶνται κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐρευναν. Τοιοῦτοτρόπως καθίσταται νοητὸν διατὶ κατορθοῦναι κατὰ τὴν μεταριστοτελικὴν περιόδον νὰ ἀπογνωσθῶν αἱ ἐπιστήμαι καὶ νὰ ἀποτελέσουν ἰδίους κλάδους ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν.

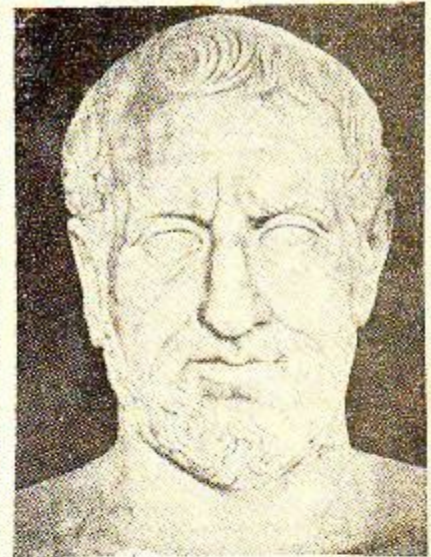
Κοινὴν χαρακτηριστικὸν καὶ διὰ τὸν Πλάτωνα καὶ διὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἡ πεποίθησις περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐν τῷ κόσμῳ μιάς τελολογικῆς τάξεως ἐνεργείας. Ταύτην ἐκληρονόμησαν ἀπὸ τὸν Ἀναξαγόραν καὶ τὸν Σωκράτη. Εἶναι ὅμως ἀρκετὰ πραγματισταὶ διὰ νὰ διακρίνουν ὅτι εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχει καὶ ἐν δεδομένῳ ριζικῆς ἀπροσδιοριστίας, ἡ ὅλη ἐξ ἧς προκύπτει ἡ μηχανικὴ ἀναγκαιότης. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου δὲν παρεμελοῦν καὶ τὴν ἐπὶ τῆ βίας τῆς μηχανικῆς αἰτιότητος ἐξηγήσιν τῶν φαινομένων. Ὑπερῶν ὅμως τῆς μηχανικῆς αἰτιότητος τίθεται ἡ τελολογικὴ, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν λέξιν πάσης ἐρμηνείας. Κοινὴ εἶναι ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς τρεῖς φιλοσόφους τῆς Ἀττικῆς σχολῆς, ἡ πεποίθησις ὅτι τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῆς ζωῆς εἶναι ὃ θεωρητικὸς βίος καὶ ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι κατ' οὐσίαν καθίδρυμα παιδευτικόν. Ὡς πρὸς ταῦτα εἶναι σύμφωνα μὲ τὸν Περικλέα, ὅστις ἐκαρακτήριζε τὰς Ἀθήνας ὡς παιδεύσιν τῆς Ἑλλάδος.

Ὑπάρχουν καὶ σημαντικὰ διαφορὰ μετὰ τὸν τριῶν φιλοσόφων. Ἡ ἀνεκτικὴ στάσις π.χ. ἢν λαμβάνει ὃ Ἀριστοτέλης ἐναντι τῆς καλλιτεχνίας, δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος ἀδιαλλασίαν τοῦ διδασκάλου του. Ἡ περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ πλάτωνικὴ διδασκαλία δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις ἀρνεῖται ὅτι ὃ κόσμος ὑπῆρχε προαιωνίως, χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῆ διὰ δημιουργικῆς θείας ἐπεμβάσεως. Ἄλλ' αἱ ἐν λόγῳ ὡς καὶ ἄλλαι διαφοραὶ δὲν ἰσχύουν ἐπὶ τοσοῦτον, ὅστε νὰ διαταρῶν τὴν ὑπόληψιν κατὰ τὰ βάθος ἀρμονικὴν σχέσιν μετὰ τὸν θεωρίων τοῦ μαθητοῦ

καὶ διδασκάλου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐναντι τοῦ Πλάτωνος καὶ ἴσως ἐναντι τοῦ Σωκράτους εἶναι μαθητὰ δημιουργοῦ, ἐμπνεύοντες καὶ ἀναπτύσσοντες ἐκείνα τὰ ὅποια παρελάβαν ἀπὸ τοῦ διδασκάλου των. Ἐμφανίζουν ὕψιστην δεκτικότητα, ἀλλὰ καὶ δημιουργικότητα. Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι διετέλεσαν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς κατάρτασιν ποθητικοῦ μαθητοῦ καὶ ἐπειτὰ ἐξύπνησαν ἀπὸ τὸν πλάτωνισμὸν, ὅπως λέγεται περὶ τοῦ Κριτίου, ὅτι ἀναγώσας τὸν Ἀγγλον Χιόμπε ἐξύπνησαν ἀπὸ τὸν δογματικὸν τοῦ ὕπνου. Ὁ Σταχυρίτης ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐν τῷ Ἀκαδημαίῳ μαθητείας του ἤρχισεν ἐργαζόμενος δημιουργικῶς κατὰ τὴν σκία καὶ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Πλάτωνος. Τὸ ὅτι καθάρθηκε νὰ διατηρήσῃ ἀνεξάρτητον σκέψιν ἐναντι τῆς κοσμοσφαιρας προσοπικότητος τοῦ διδασκάλου του εἶναι ἀπόδειξις πιστοποιούσα τὴν δημιουργικότητα τῆς ἰδιοῦσας του. Αὕτη ἀποδεικνύεται προσετὶ καὶ ἀπὸ τὴν ἀνοχὴν καὶ ἐπίδρασιν τὴν ὅποιαν ἐπέδειξαν αἱ ἰδέαι του. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ συστήματός του ὑπῆρξεν ἰσχυροτάτη καὶ εὐρυτάτη. Ἐπρόσθετον αὐτὸν τὸν ἑλληνικόν, ἀλλ' ἀργότερον καὶ τὸν ἀραβικὸν κόσμον. Διὰ τὸν Ἀράβων καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς μεταλαμπαδεύθησιν ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία εἰς τὴν Δύσιν, κατὰ τὸν δωδέκατον μ.Χ. αἰῶνα, ἀπὸ τῆς στοιχείου μορφῆσεως διὰ τοὺς ἡμιδωδάρους λαοὺς τῆς Ἑσπερίας. Ἡ ἀντίληψις ὅτι ἐπὶ χίλια ἐτη ὃ ἀριστοτελισμὸς ἀποτελεῖ τὴν τοιοῦτέην τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως ἐν Ἑσπερία, ἀπεδείχθη κατόπιν ἐμπεριστάτωμένων ἐρευνῶν ἐξ ὀλοκλήρου μύθος. Ἡ Δύσις ἤρχισεν νὰ γνωρίζει τὰ ἀριστοτελικά συγγράμματα μόλις κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, ἡ δὲ ἐπίδρασις των ἐν πολλῇ προώθησεν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῖνης. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὃ μέγας Γερμανὸς φιλόσοφος Λάιμπνιτς μετ' ὑπερφανείας διισχυρίζεται ὅτι ἡ φιλοσοφία του ἦτο μεταρρυθμιστὴς τῆς ἀριστοτελικῆς. Πράγματι, ἡ θεωρία του περὶ δυνάμεως κινεῖται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας. Ἡ δὲ ἀριστοτελικὴ «ἐντελέχεια» δὲν ἀπατάται μόνον εἰς τὸν Γκαίτε, ἀλλὰ ἐπέδρασε εἰς τὴν μονάδα τοῦ Λάιμπνιτς καὶ εἰς τὴν σύγχρονον μας διολογίαν, τὴν ἀποκαρούσαν τὴν μηχανικὴν ἐξηγήσιν τῶν βιολογικῶν γεγονότων.

Ἡ περιπατητικὴ σχολή. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν διεύθυνσιν ἧς ἐν Λυκείῳ ἐπιστημονικῆς καὶ διδασκαλικῆς ἐργασίας ἀνέλαθεν ὃ ἐξ Ἐρισσοῦ τῆς Λεσβοῦ Θεόφραστος. Οὗτος διήκουσε τὴν σχολὴν ἀπὸ τοῦ 322 μέχρι τοῦ 287 ὅποτε ἀπέθανεν Ἐγγινῆσιν κατὰ τὸ 372 καὶ κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος, εἴτα δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Διονύσιος ὃ Λαέρτιος ἀναφέρει ὅτι τὸ ἀρχικὸν του ὄνομα ἦτο Τύρταμος, ἐπωνυμία δὲ κατόπιν Θεόφραστος «δὲ ὃ τὸ τῆς οράσεως θεασίσιος». Συνέγινε τὰς ἐρεῖνας τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν περιοχὴν τῆς αὐτολογίας, συγγράψας 2 ἔργα. Τὸ ἐν ἐξ 9 βιβλίων ἐπιγράφεται «Περὶ φυτῶν ἱστορίαι» (Περὶ τῆς ἐρεῖνης τῆς ἀναερωμένης εἰς τὰ φυτὰ καὶ σαίνεται ὅτι ἀπετελεῖ συστηματικὴν φυτολογίαν καὶ εὐτογεωγραφίαν. Τὸ ἕτερον ἀποτελούμενον ἐξ 6 βιβλίων, ἔφερε τὸν τίτλον «Περὶ αὐτῶν αἰτιῶν». Εἰς ταῦτα ἐξητάζετο ἡ φυσιολογία τῶν φυτῶν. Ἐχει χρησιμοποίησιν εἰς τὰ συγγράμματα τῶν ταῦτα καὶ παρασκήσεις αἰτίας ἐγένοντο ὑπὸ ἐπιστημῶν, οἷτινες εἶχον παρασκόλησιν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Τὰ ἴσα ταῦτα συγγράμματα ἀπετέλουν τὰ μοναδικὰ βιβλία κατὰ τὸν Μεσαίωνα διὰ τὴν σπουδὴν τῆς αὐτολογίας. Γνωρίζει τὴν Ἀλιτροπικὴν κίνησιν τῶν φυτῶν, τὴν αἰσθητικότητα τῶν φύλων τῆς εὐμῶζας ἀσπεράτας καὶ τὸν φυτικὸν ὕπνον τῆς ἐπιμαρίνουσις ἰδικῆς. Ἀναφέρει τὰς ἐν Βαβυλώνι γενομένας προσπάθειας διὰ τὸν ἐγκλιματισμὸν ἀρισμένων φυτῶν. Εἶχε παρατηρήσει καὶ μελετήσει τὸ γεγονός τῆς προσαρμῆς τοῦ χρώματος τῶν ζώων πρὸς τὸ περιβάλλον. Ἠχολήθη καὶ μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπιστημῶν, συγγράψας τὸ ὅπὸ τὸν τίτλον «Φυσικῶν δόξων» ἐκ 18 βιβλίων, ἔργον ἐκ τοῦ ὁποῦ διεδωθήθη ἐπὶ περὶ αἰσθησεῶν» τμήμα. Ἀντικείμενον τῶν μελετῶν του ὑπῆρξε καὶ τὸ βιολογικὸν φαινόμενον. Ἔργα του ἀνετικὰ μὲ τὴν ἐρευναν τῆς βαρσκειας ἦσαν τὸ «περὶ θεῶν» αἱ «περὶ τὸ θείον ἱστορίαι» καὶ τὸ «περὶ εὐσεβείας» ἐκ τῶν τελευταίων τούτων διεσώθησαν ἀποσπάσματα εἰς τὸ «Περὶ ἀπογῆς ἐυ-

Θεόφραστος.

καὶ ἀπογῆς ἐυ-

ψύχων» του Πορφύριου. Φαίνεται ότι υπεστήριζαν ο Θεόφραστος την γνώμη ότι όλα τα ζώα έχουν ζωολογικά είδη έχουν μεταξύ των συγγενειών και διά τούτο κατέκρινε τον σαυγισμὸν τῶν ζῶων κατὰ τὰς βυσίας. Ἐγένετο προσέτι καὶ δημιουργία νέου φιλολογικοῦ εἴδους διὰ τῆς συγγραφῆς τῆς πραγματικῆς τοῦ «Χαρακτήρες». Εἰς ταύτην περιγράφει τριακόσια ἀνθρώπινους χαρακτήρας ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἀντίστοιχα ἠθικά ἐλαττώματα. Κάμνει λόγον π.χ. περὶ εἰρωνείας, παρῆρων καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ εἰρωνῆς ἀνθρώπου. Εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκάστης περιγραφῆς παρέχεται ὁ ὄρισμός τοῦ ἐλαττωματός, ἐπακολουθοῦν δὲ ἔπειτα συγκεκριμένα παραδείγματα συμπεριφορᾶς. Ὅριζει τὴν εἰρωνείαν ὡς «προσποιεῖσθαι ἐπὶ τὸ χεῖρον πράξων καὶ λόγων» (προσπάθειαν νὰ παρασταθῶν ἐπὶ τὸ χεῖρότερον αἱ πράξεις καὶ λόγοι). Τὴν κολακεῖαν ὀρίζει ὡς «οὐμίλιαν αἰσχρὰν συμφέρουσαν δὲ τὸ κολακεῖοντι» (τρόπον συμπεριφορᾶς ὅστις φέρει ἐντροπήν, ἀλλὰ ἐξυπηρετεῖ τὸ συμφέρον τοῦ κολακεῖοντος), τὴν ἀβολοειδίαν ὡς «διήγησιν λόγων μακρῶν καὶ ἀπροβουλεύτων» (διήγησιν μακρῶν λόγων χωρὶς περισκεψῆν) κλπ. Παρὰ τὴν συντομίαν τοῦ τῶ βιβλίου τοῦ Θεοφράστου κατέκτησε μοναδικὴν θέσιν εἰς τὴν παγκόσμιον φιλοσοφίαν. Ὁ μέγας φιλόλογος τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως Ἰσαάκ Κασσῶν, εἰς τὰ προλεγόμενα τῶν σχολίων τοῦ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο, τὸ χαρακτηρίζει «χρυσῶν βιβλίων». Ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον εἰς τὸν Γάλλον Λαβρουγιέρ (1645—1696) διὰ τὴν συγγραφὴν ὁμώνυμου ἔργου. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα παρόμοια συγγράμματα, γραφέντα κατὰ τὸ πρότυπον τῶν «Χαρακτήρων» τοῦ Θεοφράστου, εἶναι καὶ οἱ «Χαρακτήρισμοὶ» τοῦ Ἀριστῶνος τοῦ Κεῖου καὶ οἱ «Χαρακτήρες» τοῦ Σατύρου καὶ τοῦ Λυκάου. Ὡς πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας, ἀκολοῦθε ὁ Θεόφραστος τὸν Ἀριστοτέλη, διατυπῶνων συχνάκις κριτικὰς παρατηρήσεις καὶ ἀπορίας ἀναφερομένας εἰς τὰς δοξασίας τοῦ διδασκάλου του, καθὼς καὶ τῶν προγενεστέρων σοφῶν. Οὕτω εἰς τὸ «περὶ αἰσθησεως» ἐπικρίνει τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Δημόκριτον ὡς καταλήγοντας εἰς ἀντίθετα πρὸς τὰς βασικὰς τῶν ὑποθέσεις συμπεράσματα. Ὁ Δημόκριτος, ἐνῷ θεωρεῖ τὸν αἰσθησιακὸν ποιότητα ὡς ὑποκειμενικὰς καταστάσεις, τὰς ἀνάγει εἰς ἀντικειμενικὰς ἰδιότητας τῶν ἀτόμων. Ὁ Πλάτων, ἐνῷ θεωρεῖ τὰς αἰσθησιακὰς ποιότητας ὡς ὑποκειμενικὰ δεδομένα, ὁμοῦ τὰς ἀνάγει εἰς τὰς ἰδέας. Ὡστε ἀμφότεροι περιέρχονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς θεμελιώδεις τῶν δοξασίας, ἀνάγοντες ὁ μὲν εἰς τὰς νοητὰς ἰδέας, ὁ δὲ εἰς τὰ νοητὰ ἀτομα τὰ αἰσθησιακὰ δεδομένα. «Ἵσπερ δόξειεν ἄν ἐκότερος ἐναντίον τῆς ὑποθέσεως λέγειν» (ὡστε δυνατόν) νὰ ἀύσῃ τὴν ἀντύπωσιν ἕκαστος ἐξ αὐτῶν τῶν δύο ὅτι φθάσει εἰς συμπεράσματα ἀντιφατικὰ πρὸς τὰς βασικὰς προϋποθέσεις τοῦ συστήματός του). Ὁμοίως ἐπικρίνει καὶ τὴν περὶ ψευδοῦς ἡθικῆς διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος, τὴν ἐκτιθεμένην εἰς τὸν διάλογον «Φίληβος» 31 C. Ἐν σχέσει μὲ τὴν ὑπό τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποδοδομένην δρεξιν πρὸς κίνησιν εἰς τὰς αὐρανίας σφαίρας ἐρωτᾷ, διατὶ νὰ μὴ δεχθῶμεν μίαν τοιαύτην τάσιν πρὸς κίνησιν καὶ διὰ τὴν γῆν, προπαρασκευάζων οὕτω τὴν ἀντιλήψιν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῆ καὶ ἡ γῆ ὡς κινουμένη. Ἐκφράζει ἐπίσης ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν δοξασίαν τοῦ διδασκάλου του, καθ' ἣν ἐν τῇ φύσει ἐπικρατεῖ τελολογία. Εἰς τὴν ἀμφιβολίαν ταύτην ἀθεῖται ἐκ παρατηρήσεων βιολογικῶν, δι' ὧν εἶχε διαπιστώσει τὴν ὑπαρξίν ὁργάνων ἄτινα οὐδένα ἐκτελούντων σκοπῶν, ὅπως εἶναι π.χ. αἱ μασταεῖδες θηλαί εἰς τοὺς ἀνδρας, ἄλλ' ὡς πρὸς τὸ δόγμα τῆς ἀιδιότητος τοῦ κόσμου εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν διδασκάλου του καὶ ἀντικρούει τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου δοξασίας τῶν Στωϊκῶν. Ὡς πρὸς τὰς λογικὰς ἐρεῖνας ἐβάδισεν εἰς τὴν παραχρῆσιν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁδῶν καὶ προσέθεσε τὴν περὶ ὑποθετικῶν συλλογισμῶν θεωρίαν. Συμφωνεῖ ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὰ ἠθικά προβλήματα μὲ τὸν διδασκάλου του, ἀποδίδων κάπως μεγαλύτερον ἀξίαν εἰς τὰ ἠθικά ἀγαθὰ. Εἰς δὲ τὸ σύγγραμμά του εἰς ὃ ἐδήρησε τὸν θάνατον τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου θανατωθέντος Καλλισθέους, τοῦ ἀνεψιῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, εἶχε ἐκφράσει κατὰ τὸν Κικέρωνα τὴν γνώμην ὅτι «τὴν ζωὴν διοικεῖ ἡ τύχη καὶ οὐχὶ ἡ σοφία». Εἶχε προσέτι, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Κικέρωνος, ἀσχοληθῆ καὶ εἰς τὴν συλλογὴν τῶν κρατούντων πολιτικῶν ἐθίμων εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς καὶ βαρβαρικὰς πολιτείας. Ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα ὑπῆρξε λίαν εὐγενῆς, ἀφιέρωσε δὲ τὴν ζωὴν του ἐξ ολοκλήρου εἰς τὸν θεωρητικὸν βίον. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Διογένητος, εἶχε χαρακτηρίσει τὸν ἑαυτόν του ὡς σχολαστικόν, δηλαδὴ ὡς ἀνθρώπον τοῦ σχολείου, εἰς ἐπιστολὴν του ἀπευθυνθεῖσαν πρὸς τὸν περιπατητικὸν Φαίνων : «Ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιστολῇ σχολαστικὸν (αὐτὸν) ἀνόμακες.

Εἰς τοὺς ἀμέσους μαθητὰς τοῦ Ἀριστοτέλους κατατάσσεται καὶ ὁ Εὐθύμος ὁ Ρόδιος, ὅστις ἔμεινε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου του ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν Ἀθήναις, μετέπειτα δὲ ἱδρύσε σχολὴν ἐν Ρόδῳ. Χαρακτηρίζεται ὡς ὁ «γεννησιώτατος τῶν Ἀριστοτέλους ἐταίρων», ὑπῆρξε δὲ καὶ ὁ ἐκδοτὴς τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἠθικὰ Εὐθύμεια» ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος. Ἠσχολήθη μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπιστημῶν συγγράψας 3 ἔργα, ἄτινα ἔφερον τοὺς τίτλους : «Γεωμετρικαὶ ἱστορίαι», «Ἀριθμητικαὶ ἱστορίαι» καὶ «Ἀστρολογικαὶ ἱστορίαι». Ἐκ τούτων προέρχονται αἱ εἰδήσεις περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῶν μαθηματικῶν τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν ὁ Πρόκλος εἰς τὰ σχόλια του εἰς τὸν Εὐκλείδην, καὶ ὁ Σιμπλικίος εἰς τὰ σχόλια του εἰς τὰ «Φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν σχέσει μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου.

Τρίτος μεταξύ τῶν μαθητῶν τοῦ Σταγίριτου ἀναφέρεται ὁ ἐκ Τάραντος Ἀριστόξενος, ὅστις λόγῳ τῆς περὶ τὴν μουσικὴν ἀσχολίας του ἐκλήθη καὶ Μουσικός. Ἐκ τοῦ συγγράμ-

ματός του «Περὶ ἀρμονικῶν στοιχείων» διεσώθησαν τρία βιβλία. Κατ' ἀρχὰς ἦτο ὁπαδὸς τῶν Πυθαγορείων, ὅταν δὲ κατόπιν ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀθέλησε νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς ἀριστοτελικὰς μὲ τὰς πυθαγορικὰς διδασκαλίας. Διὰ τούτου ἐθεώρησε τὴν ψυχὴν ὡς ἀρμονίαν προερχομένην ἐκ τοῦ σώματος, τὴν δὲ ἀρμονίαν ἐξελάμβανεν ὡς ἐντελέχειαν, συμφωνῶσα πρὸς τὰς ἀριστοτελικὰς περὶ ψυχῆς θεωρίας. Ἦτανεῖτο συνεπῶς τὴν ἀδυνασίαν τῆς ψυχῆς, λέγων ὅτι ὅπως ἡ ἀρμονία παύει νὰ ὑφίσταται ὅταν δὲν τίθενται εἰς ἐνέργειαν τὰ μουσικὰ ὄργανα, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ παύει νὰ ὑπάρχῃ, ὅταν σταματήσῃν αἱ σωματικαὶ λειτουργίαι. Ὁ Κικέρων λέγει περὶ τοῦ Ἀριστοξένου ὅτι ἐθεώρησε τὴν ψυχὴν ὡς «τάσιν τινὰ τοῦ σώματος».

Παρομοίως περὶ ψυχῆς ἀντιλήψεις φαίνεται ὑποστηρίζων καὶ ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους Δικαίαρχος, ὅστις κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Σικελίᾳ Μεσσήνης. Κατὰ τὸν Κικέρωνα, ἐφρόνει ὁ Δικαίαρχος ὅτι «ἡ ψυχὴ εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀνύπαρκτος καὶ ἀποτελεῖ μόνον κενὸν ὄνομα». Κατὰ πληροφῶριαν δὲ τῶν δοξασιῶν, ἐφρόνει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι «ἀρμονία τῶν τεσσάρων στοιχείων». Ἐν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Θεόφραστον, ὡς ἠθικὸν ἰδεῶδες ἐδέχετο οὐχὶ τὸν θεωρητικόν, ἀλλὰ τὸν «πρακτικόν», δηλαδὴ ἠθικὸν πολιτικὸν βίον. Εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τριπολιτικὸς» ἀνεπτύσσει τὴν ἀντιλήψιν ὅτι τὸ ἀρίστον πολίτευμα εἶναι τὸ συντιθέμενον ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν τριῶν γνωστῶν, ἤτοι τῆς μοναρχίας, ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας, ὑπεστήριξε δὲ ὅτι κατὰ τὸν τρόπον τούτων ἦτο ὀργανωμένη ἡ πολιτεία τῆς Σπάρτης. Ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἱστορικὸς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς ἐρεῖνας καὶ θεωρίας του διετύπωσεν εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Βίος Ἑλλάδος» σύγγραμμά του, ὅπερ παρῶσα μετέπειτα εἰς τὸν Ῥωμαίων Οὐάρωνα ἀφορμὴν διὰ νὰ γράψῃ τὸ «Περὶ τοῦ βίου τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ» σύγγραμμά του. Εἰς τὸ μνημονεύθην ἔργον του ὁ Δικαίαρχος ἐξιστορεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, διαίρων κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἠσιόδου τὴν ὅλην ἐξέλιξιν εἰς ἐποχάς. Πρῶτη ὑπῆρξεν ἡ ἐποχὴ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος κατὰ τὴν ὅποιαν οἱ ἄνθρωποι ἔζων ἐν εἰρήνῃ ἐν μέσῳ πληθυσμῶν αὐτοφθόνων ἀγαθῶν. Ἐπικρατοῦσεν ἔπειτα ἡ νομιστικὴ ἐποχὴ μὲ τὴν ἐξημέρουσιν τῶν κατοικηθῶν ζῶων, κατὰ τὴν ὅποιαν ἤρχισε δημιουργοῦμενος ὁ θεσμὸς τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἡ ἐπιθυμία ἀποκτήσεως ἀγαθῶν, ἠτις ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἀναφανοῦν οἱ πόλεμοι καὶ αἱ ἐρίδες. Ὡς τρίτη ἐποχὴ ἐπικρατοῦσεν ἡ περίοδος τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν νομάδων εἰς ὠρισμένας περιφέρειάς, ἐξ ἧς ἀνεπτύχθη ὁ γεωργικὸς βίος. Αἱ θεωρίαι αὗται, αἰτίνας προλαμβάνων τὰς ὑπὸ τῶν κοινωνιολόγων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ἀναπτυχθεῖσας παρομοίως ἀντιλήψεις, ἀποδεικνύουν ὡς ἀνακριθῆ τὴν γνώμην ἑκείνων οἵτινες φρονοῦν ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἦτο ἀγνώστου ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Πρῶτος ὁ Ἠσιόδου ὑπὸ μυθικὴν μορφήν ἐμφανίσαν τὴν ἀντιλήψιν ὅτι ὁ πολιτισμὸς δὲν μένει στάσιμος, ἀλλ' ἐμφανίζει μεταβολὴν καὶ ἐπιλοσόφησεν ὑποτυπώδως ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ πολιτιστικοῦ γεγονότος. Μετὰ δὲ τούτων αἱ σοφισταὶ (Πρωταγόρας, Πρόδικος), καὶ οἱ φιλόσοφοι (Δημόκριτος, Πλάτων, Ἀριστοτέλης) ἐξήγησαν τὸ αὐτὸ πρόβλημα. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Θεοφράστου παρατηρεῖται ζωηρὸν ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς τὴν μελέτην τῶν ἱστικῶν, τῶν πολιτικῶν καὶ πολιτιστικῶν γεγονότων. Εἰς τὸ σύγγραμμά του Θεοφράστου τὸ ἐπιγραφόμενον «Περὶ ἠθῶν» περιείχοντο πολλὰ ἱστορικὰ εἰδήσεις. Τὸ δὲ σύγγραμμά «Περὶ βίου» τοῦ γραφέν ὑπὸ τοῦ Κλεάρχου τοῦ καταγομένου ἐκ τῶν ἐν Κύπρῳ Σόλων φαίνεται ὅτι ἀπετέλει συγκριτικὴν ἠθικὴν καὶ λαοψυχολογίαν. Μεγαλύτεραν κλίσιν πρὸς τὴν μελέτην τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἐμφανίζει ὁ ἐξ Ἐρεσσοῦ τῆς Λέσβου συγγραμμῆς ἠσχοληθῆ καὶ μὲ τὴν βοτανικὴν. Ὁ Θεόφραστος εἶχε συλλέξει ἱστορικὸν ὕλικόν εἰς τὸ ἔργον του «Ἱστορικὰ ἱσημιήματα», εἶχε δὲ γράψῃ καὶ ἕτερον σύγγραμμά του ἐν περιερῶν τίτλον «Ἱστορικὰ πρὸς τοὺς καιροὺς», εἰς τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἀνέφερεν εἰδικὰς περιπτώσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς. Εἰς δὲ τὸν κατάλογον τῶν ἔργων δὲν παραθεῖται ὁ Διογενῆς Λαέρτιος ἀναφέρεται καὶ ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον : «Νόμων κατὰ στοιχείων». Ὁ Κόμπερτερ φρονεῖ ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Θεοφράστου ἀπετέλει λεξικὸν τῆς νομικῆς καὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης.

Μαθηταὶ καὶ διάδοχοι τοῦ Θεοφράστου

Ὁ φίλτατος μαθητὴς τοῦ Θεοφράστου ὑπῆρξεν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, γεννηθεὶς περὶ τὸ 350. Ἐπὶ δεκαετίαν (317—307) εἶχε εἰς χεῖρας του τὴν πολιτικὴν ἐν Ἀθήναις ἐξουσίαν. Ὑπῆρξεν ἐπὶ τινὰ χρόνον τοσοῦτον προσφιλεὶς εἰς τὸν ἔθνον τῶν Ἀθηναίων, ὥστε ἠξιῶθη 360 χαλκῶν εἰκόνας, ἀλλὰ κατόπιν περιέπεσε εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ δήμου, καταδικασθεὶς εἰς θάνατον καὶ μόλις κατορθώσας νὰ σωθῆ διὰ τῆς φυγῆς. Ὁ μαιώμενος τότε δῆλος κατέστρεψε τὰς χαλκὰς εἰκόνας, ὁ δὲ Δημήτριος μαθὼν τοῦτο εἶπεν : «Ἄλλ' οὐ τὴν ἀρετὴν (κατέστρεψαν) δι' ἣν ἐκείνας ἀνέστησαν» (Ἄλλὰ δὲν κατέστρεψαν, εἶπε τὴν ἀρετὴν μου πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας εἶχον στήσει τὰς εἰκόνας μου). Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Διογενέως τοῦ Λαέρτιου εἶχεν ὑπερβάλει δλους τοὺς περιπατητικῶς ὡς πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντων βιβλίων, ἄτινα ἦσαν ἱστορικὰ, πολιτικά, περὶ ποιητῶν, ῥητορικὰ, οὐλογοὶ Αἰσωπέων μύθων καὶ νομικὰ, περὶ νομοθεσίας. Οὗτος παρεκίνησε τὸν Πτολεμαῖον τὸν Σατῆρα, νὰ ἱδρῶσιν τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ βιβλιοθήκην καὶ νὰ ὀργανώσῃ

ἐκεῖ τὰς ἐπιστημονικὰς σπουδὰς. Μετέβη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Δημήτριος εἰς Ἀλεξάνδρειαν κατὰ τὸ 297. Δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σύνθεσις μεταφύ φιλοσοφικῆς ἐργασίας τῶν ἐν Ἀθήναις περιπατητικῶν καὶ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συντελουμένης ἐργασίας εἰς τὰς ἐπιστήμας Κλακῶς ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν ἡ συγγραφή τοῦ «Περὶ ἐρμηνείας» σωζομένου ἀριστοῦ συγγράμματος.

Διάδοχος τοῦ Θεοφράστου ἐγένετο ἐν τῷ «Περὶ τῶν ὀφθαλμῶν» ὁ Ἀρισταρχὸς, ὅστις διηύθυνε τὴν σχολὴν ἀπὸ τοῦ 287—269. Εἰργασθῆ εἰς ἅλας τὰς περιοχὰς τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ ὁ προσφιλέστερος δι' αὐτὸν κλάδος ἦτο ἡ φυσικὴ, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ὑπόκειντο ἐξαιρετικῶς ἀποκλήθει δια τούτου «φυσικός». Διέπρεψεν ἐν Αἴγυπτῳ διατελέσας παιδαγωγὸς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου. Προικισμένος μὲν πνεύμα πρωτότυπον καὶ ἀξίῳ παρατηρητικότητι, ἀπεμακρύνθη εἰς πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τοῦ ἀριστοτελικῶν συστήματος. Ἐπανερχόμενος εἰς τὰς θεωρίας τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημοκρίτου, δεχεται ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐλαχίστου μεγέθους σωματίδια ἀνεπίδηκτα διαλύσεως καὶ καταστροφῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ κενὸς χώρος. Τὰ σωματίδια διαχωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ τῆς παρεμβολῆς κενου χώρου. Δὲν νοεῖ ὁμοῦ τὰ άτομα κατὰ τὸν τρόπον μαθηματικῶν, ὅπως ὁ Δημοκρίτος, ἀλλὰ τὰ θεωρεῖ σώματα ἔχοντα ὀρισμέναν ποιότητα. Ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός μᾶς διδίδει τὴν ἀκόλουθον πληροφορίαν: «Στράτων δὲ ὁ φυσικός τὰς ποιότητας ἀρχὰς λέγει» (θεωρεῖ ὡς ἀρχὰς τοῦ σώματος σωματίδια μὲ ὀρισμένην ποιότητα). Συνεπῶς ἡ θεωρία του πλησιάζει τὴν περὶ ὑπάρξεως στοιχείων μὲ ὀρισμένης ἰδιότητος νεώτερον χημικὴν θεωρίαν. Ἡ φύσις εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ἐξουσία τῆς θείας δυνάμεως, ἀπορρίπτει δὲ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ κόσμος ἐλαβεν ὑπόστασιν κατόπιν δημιουργικῆς ἐπερωτάσεως τοῦ θεοῦ. Τὴν σύστασιν τοῦ σώματος ἐξηγεῖ μηχανικῶς διὰ τῆς ἐπενεργείας τῆς βαρύτητος. Οἰονόησεν ἐκ τῶν σωματιδίων ἔχει «φυσικὸν βάρος», ἀναλόγως δὲ τούτου καταλαμβάνει θεσιν μεταξὺ τῶν ἄλλων παρετήρησε τὸ φαινόμενον τῆς ἐλαστικότητος τῶν σωμάτων. Κατ' αὐτὸν ἡ ἐλαστικότης τῆν ὁποῖαν καλεῖ «εὐνοίαν», μᾶς ἐξαναγκάζει νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπαρξιν κενου χώρου. Ἐπίσης ἡ διάδοσις τοῦ φωτός καὶ τοῦ μαγνητισμοῦ μᾶς ἀναγκάζει νὰ δεχθῶμεν ὑπαρξιν κενου χώρου, ἐφ' ὅσον αἱ δύο αὗται ἐνεργεῖαι δὲν δύναται νὰ διαδοθῶν διὰ μέσου ὕλης οὐσίας. Δὲν δεχεται καὶ τὴν περὶ ὑπάρξεως «φυσικῶν τόπων», εἰς τὰς ὁποίας τεῖνον νὰ τοποθετηθῶν τὰ φυσικὰ στοιχεία, ἀριστοτελικὴν θεωρίαν. Δὲν κινεῖται — λέγει — τὸ πῦρ πρὸς τὰ ἄνω διὰ τὴν ἐπιπέθειν εἰς τὸν φυσικὸν τοῦ τόπου, ὅστις κείται εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς οὐρανόου σφαίρας. Ἡ ἐκτόπισις του πρὸς τὰ ἄνω ὀφείλεται εἰς μηχανικὴν πίεσιν καὶ ἐκτόπισιν πρὸς τὰ ἄνω, ἀσκουμένην ὑπὸ ἰσῶν, αἵτινες ἔχουν μεγαλύτερον βάρος. Παραδέχεται προσαεῖ ὅτι δὲν συνέρχεται μὲ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ὡς πρὸς τὸν ὀρισμὸν τοῦ χρόνου ἐριθμὸν μὲν γὰρ κινήσεως εἶναι τὸν χρόνον οὐκ ἀποδέχεται, διότι ὁ μὲν ἀριθμὸς διωρισμένον ποσὸν ἡ δὲ κίνησις καὶ ὁ χρόνος συνεχῆς, τὸ δὲ συνεχῆς οὐκ ἀριθμητὸν» (Δὲν συνεφέρει ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἀριθμὸς κινήσεως, διότι ὁ μὲν ἀριθμὸς εἶναι ποσὸν οὐχὶ συνεχῆς, ἡ δὲ κίνησις καὶ ὁ χρόνος εἶναι ποσὰ συνεχῆ, τὸ δὲ συνεχῆς δὲν ὑπόκειται εἰς ἀριθμῶσιν). Ἀπορρίπτει τὴν τελολογικὴν ἐρμηνείαν τῶν φαινομένων δεχεται ὡς ἀρχικὰς αἰτίας, ἐκ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἐξηγηθῶν τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα, τὰς ἀρχικὰς τῶν σωμάτων ποιότητας, αἵτινες εἶναι τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν. Τὸ θερμὸν ἰδίᾳ εἶναι τὸ ἐνεργητικὸν στοιχεῖον. Εἰς τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα ἐπίσης ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, διότι δὲν δεχεται ὅτι ὑπάρχει μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον ἰσὴ ἰδιαιτέρα δύναμις καλουμένη νοῦς, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἡ αἰσθησις καὶ ἡ σκέψις ἀνώριστον ἐνότητα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου (Ἠθικά 961 ἐκδ. Βεροναδόκη) ὁ Στράτων ἐδίδασκεν ὅτι ἡ αἰσθησις δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς νὰ συνιδεῖται συγχρόνως καὶ ἀπὸ τῆς σκέψιν «οὐδ' αἰσθάνεσθαι τὸ παράπαν ἄνευ τοῦ νοεῖν ὑπάρχει». Ἀπεδείκνυε δὲ τὴν τοιαύτην ἐνότητα στηρίζομενος εἰς ψυχολογικὰ παρατηρήσεις «καὶ γὰρ γράμματα πολλάκις ἐπιπορευομένους τῆ φύσις καὶ λόγοι προσπίπτοντες τῆ ἀκοῆ διαλανθάνουσιν ἡμᾶς καὶ διαφεύγουσι πρὸς ἑτέροις τὸν νοῦν ἔχοντας» (Διότι ἐνῶ προνοῦμεν διὰ τῆς ὄψεως γράμματα καὶ ἐνῶ προσπίπτουμ εἰς τὴν ἀκοῆν μας λόγοι, δὲν τὰ ἀντιλαμβανόμεθα καὶ μᾶς διαφεύγουσιν ὅταν ἔχωμεν στρέψει ἀλλοθαυτὴν προσοχὴν μας). Ἡ αἰσθησις καὶ ἡ νόησις ἀνάγονται εἰς μίαν ἐνιασίαν ἐν τῇ συνειδήσει ἐνότητα τὴν ὁποῖαν ὁ Στράτων μάλι μὲ τοὺς Στωϊκοὺς τὴν ὀνομάζει «ἡγεμονικόν». Κατὰ τὰς πληροφορίες τῶν δοξογράφων ὁ Στράτων ἐποθετεῖ τὴν ψυχὴν εἰς τὸ ἡγεμονικόν, ὡς ἔβραν δὲ τούτου ἐδέχετο τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἄσφρων χώρων τὴν ἀποκαλουμένην καὶ μεσοφρον. Ὅταν, λέγει, αἰσθανθῶμεν οἰονόησεν σωματικὸν πόνον ἀσέως σωματικῶν τὰς ὀφρῆς «εἶδι καὶ προσκόψαντες αὐτὰς τὰς ὀφρῆς συνήγαγον». Ἐκ τοῦ μεσοφροῦ ἡ ψυχὴ διακινεῖται διὰ τοῦ πνεύματος εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος, παρέχουσα εἰς αὐτὰ τὴν ἰκανότητα πρὸς αἰσθησιν. Λέγων πνεῦμα, νοεῖ τὸν ἄνερα ὅστις ὑπάρχει ἐν κινήσει μέσα εἰς τὸ σῶμα, διατελεῖ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἡγεμονικοῦ. Ἡ πολεμικὴ του ἐστρέφεται καὶ κατὰ τοῦ Πλάτωνος. Κατεπόλεμε τὰς ἀποδείξεις, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα» ἀπεδείκνυε τὴν ὑπαρξιν τῆς ψυχῆς. Διέτυπεν δὲ τὴν ἀπορίαν: πῶς, ἐφ' ὅσον ἡ γνώσις κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ἀνάμνησις δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος κάτοχος ἐπιστημῶν ἄνευ προηγουμένης μελέτης καὶ ἀποδείξεως. «Στράτων ἠπόρει, εἰ ἔστι ἀνάμνησις, πῶς ἄνευ ἀποδείξεων οὐ γιγνόμεθα ἐπι-

στήμονες». Ἐν γένει ὁ δόξωτατος οὗτος παρατηρητὴς προσεπάσθη νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν εἰς ἀποκλειστικὸν ἰλιστικὸν καὶ μονιστικὸν σύστημα. Ὅπως καὶ ὁ Νεύτων, ἐδίδασκεν ὅτι τὸ φῶς διαδίδεται οὐχὶ διὰ μέσου ὕλης τινὸς ἀλλὰ δι' ἐκπύτης.

Διάδοχος τοῦ Στράτωνος ἐγένετο ὁ Λύκων, καταγόμενος ἐκ Γρασσῶς, ὅστις διηύθυνε τὴν σχολὴν ἐπὶ 44 ἔτη (269—225). Ἐκ συγγράμματός του, ὅπερ ἔτι παρόμοιον μὲ τοὺς «Χαρακτήρις» τοῦ Θεοφράστου διητηρήθη μεταφρασμένη εἰς τὰ λατινικὰ χαρακτηριστικὴ περιγραφή τοῦ μεθύσου. Τούτων διεδέχθη ὁ Ἀριστῶν ὁ Κείσις ὅστις ἔγραψεν, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, τοὺς «Χαρακτήριστους». Μετὰ δὲ τούτων ἀρχηγὸς τῆς σχολῆς ἀνεδείχθη ὁ Κριτόλαος ἐκ Φασηλίδος τῆς Λυδίας. Οὗτος μετὰ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Κορνεύου καὶ τοῦ στωϊκοῦ Διογένηος, μεταβάτην κατὰ τὸ 155 π.Χ. ὡς μέλη πολιτικῆς πρεσβείας εἰς Ρώμην. Ἐκαμον ἐνωπίον τοῦ ρωμαϊκοῦ κοινοῦ διαλέξει, τὰς πρώτας, περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Κριτόλαος ὑπεστήριξε τὸ ἀριστοτελικὸν περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου δόγμα ἐναντίον τῶν Στωϊκῶν, ἄλλ' ἐδέχετο ὅτι ὁ θεὸς καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀποτελοῦν ἐνότητα, ἐνοποιοῦμενοι διὰ τοῦ αἵθερος. Εἰς τὰ ἐπιτήματα τῆς ἠθικῆς ἔκλιε πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Κυνικῶν. Εἰς τοὺς περιπατητικῶς κατατάσσονται καὶ ὁ διαγασσὸς Ἐριπίππος ἐκ Σμύρνης (200 π.Χ.) καὶ ὁ Σωτῆριος ἐξ Ἀλεξανδρείας (200 π.Χ.). Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος ὅστις ἐξέδωκε τὰ ἀριστοτελικά συγγράμματα, ὑπῆρξεν ὁ ἐνδέκατος ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους προιστάμενος τῆς περιπατητικῆς σχολῆς. Οὗτος ἔδρασε τὰ μέσα τοῦ 1ου π.Χ. αἰῶνος. Εἶναι προσαεῖ ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους οἱ διδάσκαλοι τοῦ ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ Στράτωνος, ἐκδηλώνουσι τὴν τάσιν νὰ φέρουσι εἰς πλησιάζει τὴν φιλοσοφίαν τῶν πρὸς τὰς διδασκαλίας τοῦ Δημοκρίτου. Ἡ αὐτὴ τάσις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐπικούρου, ὁ ὁποῖος ὀπισθοχωρεῖ ἐπίσης πρὸς τὴν ἀτομικὴν θεωρίαν. Ἡ διαφορὰ ὁμοῦ μεταξὺ Ἐπικούρειων καὶ Περιπατητικῶν εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Οἱ Ἐπικούρειοι ἐφρόντισαν νὰ ἐμφανίσουν ὀπλῶς μίαν ὠλοκληρωμένην κοσμοθεσίαν, προσωρισμένην νὰ παράσχη τὴν γαλήνην τῆς ἀταραξίας εἰς τὰς κουρασμένας γενεὰς τῆς ἐποχῆς τῶν. Τείνουσι πρὸς ἕνα ἀσάθη καὶ ἀχρωμον διασωτισμὸν, ἐξαπλῶνουν τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἐπὶ εὐχαιρῶν κύκλου ὁπαδῶν, οὐδὲν ὁμοῦ συνεισφέρουσι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν. Οἱ Περιπατητικοὶ δὲν ἐπιδρῶν ἐπὶ μεγάλου ἀριθμοῦ ὁπαδῶν, συνεισφέρουσι ὁμοῦ ἀξιολογωτάτη συμβολὴν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ μέγας ἀστρονόμος τῆς ἀρχαιότητος Ἀριστάρχος ὁ Σάμιος, ὅστις ἀνεκάλυψε τὸ ἡλιοκεντρικὸν σύστημα πολλοῦ αἰῶνος πρὸ τοῦ Κεπλερικοῦ, ὑπῆρξεν μαθητὴς τοῦ Στράτωνος καὶ ὁ Ἀρχιμήδης ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Στράτωνος διὰ τοῦ Ἀριστάρχου. Ὁ δὲ Ἐρατοσθένης εἶχε συντάξει περιληπτικὴν ἔκθεσιν τῶν ἐν τῇ γεωδαισίᾳ ἀναφερομένων ἐρευνῶν τοῦ Στράτωνος. Τὴν ἐπίδρασιν του ὑπέστησαν ἐπίσης ὁ μηχανικός Κτησίβιος καὶ ὁ ἱατρός Ἐρασίστρατος. Οἱ περιπατητικοὶ φιλόσοφοι διητηρήσαν πάντοτε τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τῶν ἰδρυθείσων ἐπιστημονικῶν παράδοσιν καὶ ὑπῆρξαν σπουδαιοτάτοι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν συντελεσάτι.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

ΤΑ ΜΕΤΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

(Ἀπὸ τοῦ θανάτου Ἀριστοτέλους 323 μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους τῶν Πτολεμαίων 31 π.Χ.).

Αἰ ἐξωτερικαὶ συνθήκαι τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Ἡ τρίτη περίοδος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐξεῖλεται διὰ μέσου ἐξωτερικῶν συνθηκῶν αἵτινες διαφέρουσι πολὺ ἀπὸ ἐκείνας αἰ ὁποῖαι ἴσχυον κατὰ τὴν προηγουμένην. Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τὸν γενικὸν τόνον εἰς ἅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἐδίδεν ἡ ἀνεξάρτητος πολιτικὴ ζωὴ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εὐρίσκειται εἰς τὰς χεῖρας τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, αἵτινες ἔχουν ἰδρύσει αὐτοτελεῖ κράτη εἰς τὰ ὁποῖα ὑπήνεθσαν καὶ αἱ παλαιότεραι ἑλληνικαὶ πόλεις. Ἐσχηματίσθησαν τοιαυτοτρόπως εὐρύτεροι πολιτειακοὶ ἐνότητες καὶ κατελύθη ἡ δέσμευσις τοῦ ἀτόμου εἰς τοὺς πολιτικούς καὶ πνευματικούς θεσμούς τῆς πόλεως. Αἱ ἀρχαῖαι πόλεις ἐξαποκαλυθῶν νὰ ὑφίστανται καὶ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν κτίζονται καὶ νέαι. Αἱ σημαντικώτεραι πόλεις τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Σελεύκεια καὶ ἡ Ρόδος. Ἡ Ἀλεξάνδρεια εἶχεν ὀργανωθῆ κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ πληθυσμὸς τῆς εἶχε διαιεσθῆ εἰς δῆμους καὶ φίλας, ἡ λαὸς συνήρχετο εἰς συνέλευσιν καὶ ἐξέλεγεν ἄρχοντας. Ὑπῆρχον καὶ ὀργανισμοὶ αὐτοδιοικήσεως αἵτινες ἐκαλοῦντο «πολιτεύματα». Ἄλλ' ὑπεράνω τῆς τοιαύτης ὀργανώσεως ἴσαστο ὁ ὑπὸ τοῦ βασιλέως διοριζόμενος κυβερνήτης. Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ εἰς τὰς ἄλλας νεοϊδρυθείσας πόλεις. Ἡ ἀρχαῖα πόλις ἔλασε τὴν αὐτοκράτειν τῆς καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς ἀνεξαρτησίαν. Ὑπεδιδάσθη ὀπλῶς εἰς κοινοτικὴν ὀργάνωσιν μὴ δυναμένην νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν πολιτικὴν ζωὴν. Ἡ τοιαύτη μεταστροφή ἔσγεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καταλυθῶν αἱ θεσμοθεσίαι τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν στενὴν πολιτειακὴν ὀργάνωσιν

της πόλεως. Συνεπώς απέκτησαν ο πολίτης ατομικήν ελευθερίαν, την οποίαν προηγουμένως δεν είχαν. Ήδύνατο να κινήται εκτός των ὄρων της στενῆς ἐδαφικῆς περιοχῆς της πόλεως, χωρίς να δεσμεύεται πολιτικῶς ἀπὸ τὰς ἀποφάσεις της. Ἄλλ' ἡ ελευθερία αὕτη ἀντεσταθμίθη ἀπὸ μίαν ἐπικίνδυνον ἀστάθειαν. Ἐτέθη τὸ ζήτημα τῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀτόμου πρὸς τὰ εὐρύτερα πολιτικὰ συγκροτήματα. Ἐπειδὴ δὲ μὲ τὴν κατάρτησιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς πόλεως, ἥτις ἀπέτελε καὶ κοινότητα λατρευτικῆν, κατελύθη καὶ ἡ σταθερότης τοῦ θρησκευτικοῦ δόξου, εὐρέθη ἡ ἀποδομιθεύσια ατομικότης ἐστρατευμένη θρησκευτικῆς πίστεως. Τούτοτρόπως κατέστησαν αἰσθητὰ δύο ἀνάγκαι. Πρώτον νὰ προσαρμοσθῇ τὸ ἄτομον πολιτικῶς πρὸς εὐρύτερα σύνολα καὶ δεύτερον νὰ εὐρεθῇ κατὰ τὸ ὅποιον θὰ ὕδυντο νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀποδομιθεύσαν θρησκευτικὴν πίστιν.

Εἶναι ἄφ' ἑαυτοῦ φανερόν ὅτι ὁ ατομικὸς ἀνθρώπος ὡς πολίτης ἔχασε τὴν ἀξιοπρέπειαν, τὴν ὅποιαν εἶχεν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν πολιτικῶς πόλιν. Αἰσθάνεται τὸν ἑαυτόν του ὡς μίαν ἀόητον καὶ ἀμελήσαν ποσότητα μέσα εἰς τὸ ἀπειρομέγεθος πολιτικῶν συνόλων. Ἐξ ἀντιθέτου ἡ πολιτικὴ ἐνότης ὡς συμπολιτεία ἢ ὡς βασιλείον ἀποκτὰ δυναμισμόν τὸν ὅποιον δεν εἶχεν ἡ παλαιότερα πόλις. Αἱ πολιτικαὶ ἐνότητες διαδέχονται δυνάμεις μεγάλας καὶ οἱ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἀρχόντες καὶ βασιλεῖς ἀποκτοῦν δυναμικὴν νοουσιάν. Καθίστανται ἑρασταὶ τῆς δυνάμεως καὶ ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὄργανον τὸ ὅποιον πολλαπλασιάζει τὴν δύναμιν, τὴν εὐνοῦν καὶ τὴν χρησιμοποιοῦν. Ἡ παλαιότερα πόλις ἦτο ἴδρυμα παιδευτικὸν καὶ ἐθεώρει ὡς ὕψιστον ἰδεώδες τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν. Αἱ συμπολιτεῖαι καὶ τὰ βασιλεία τῶν Διαδόχων εἶναι δυναμικὰ συγκροτήματα, ἐπιδιώκοντα νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὰς ἐπιστήμας διὰ τὴν ἀπόκτησιν δυνάμεως. Φροντίζουν συνεπῶς διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδιαίτερας τῆς τεχνικῆς. Ἐπόμενον ἦτο κατόπιν τούτου νὰ ἀναπτυχθῶν αἱ ἐπιστήμαί καὶ ἡ τεχνικὴ καὶ νὰ παραμεληθῇ ἡ δημιουργικὴ φιλοσοφικὴ ἔρευνα. Ἡ φιλοσοφία, εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι ἡ ἀσχολία τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐλευθέρου ἀνθρώπου. Ὅταν ὅμως ἡ πολιτικὴ συγκροτήματα, χάνει τὸ συνικθισμὸν τῆς ἐλευθερίας καὶ δεν δύναται νὰ προχωρήσῃ εἰς ἐλευθερίαν ἔρευναν. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Διαδόχων εἶχε δώσει μόνον τὴν ἀρνητικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ δεσμεύσεις, εἶχεν ὅμως μηδενίσει τὴν θετικὴν καὶ δημιουργικὴν ἐλευθερίαν. ἦτις καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἑλευθερόν ὄχι ἀπὸ κατὰ, ἀλλὰ πρὸς κάτι, ἰκανὸν νὰ δημιουργήσῃ κατὰ. Δι' αὐτὸ τὸ ἰδεώδες, κατὰ τὴν περιόδον τὴν ὅποιαν ἐξετάζομεν, δεν εἶναι ὁ φίλος τῆς σοφίας ὁ ἀφιλόσοφος, ἀλλ' ὁ σοφός, ἐκεῖνος δηλαδὴ πού ἰσχυρίζεται ὅτι κατέχει τὴν σοφίαν. Διὰ τὴν ἀπτικὴν περιόδον ἡ φιλοσοφία εἶναι δυναμικῶς ἀκόμητος ἔσως, διὰ τὴν μετασοφιστικὴν ἀπόκτησιν καὶ στατικὴ κατῶν. Πᾶσι οὗτοι ἡ φιλοσοφία νὰ εἶναι ἔρευνα καὶ γίνεται «σύστημα», σύνολον γνῶσεων, τὸ ὅποιον ὁ φιλοσοφῶν καλεῖται νὰ ἀφομοίωσιν διὰ τῆς μελέτης.

Ἡ μετατροπὴ τοῦ ἠθικοῦ ἰδεώδους ἐπιδρᾷ ἐφ' ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς. Τὸ ἄτομον χάνει τὴν ἐνεργητικότητά του καὶ αἰσθανόμενον ὅτι ἀπειλεῖται ἀπὸ τὸν δυναμισμόν, ὅστις ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν πολιτείαν περιπίπτει εἰς παθητικότητα. Δι' αὐτὸ τὸ θέμα τὸ ὅποιον ἔχει νὰ ἐκφράσῃ ἡ τέχνη, γίνεται πλέον τὸ ἐπάθος. Ὁ ἔρως παύει νὰ εἶναι κομμογονικὴ δύναμις, ὅπως τὸν ἤθελεν ὁ Ἡσίοδος, ὁ ἔμπεδοκλῆς ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Πλάτων καί, ἀποβάλλων κάθε μεταφυσικὸν χαρακτήρα, ταυτίζεται μὲ τὸ ἐρωτικὸν πάθος τῆς κοινῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἀναφαίνεται ὡς νέον φιλολογικὸν εἶδος τὸ ἐρωτικὸν μεδίστημα. Ὁ καλλιτέχνης ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς. Βλέπει ὡς κύριον πλεονέκτημα τῆς ἐπιδόσεώς του τὴν δεξιοτεχνίαν. Πράγματι τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Καλλιμάχου ἀπὸ δεξιοτεχνικῆς ἀπόψεως εἶναι ἀοίστουρήματα καὶ οἱ ἐξάμετροι τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως εἶναι ἀνώτεροι τῶν ὁμηρικῶν. Ἀλλὰ τὰ ἔργα ταῦτα εἶναι κατορθώματα δεξιοτεχνίας, ἀπὸ τὰ ὅποια λείπει τὸ ἱερὸν πῦρ τοῦ ποιητικοῦ ἐθουσιασμοῦ. Καὶ ἡ γλωσσικὴ ἐκφρασις ὕφίσταται μεταβολάς. Ἡ ἀνάμιξις τῶν φυλῶν ἐπιφέρει τὸν ἐξαφανισμόν τῶν πλουσίων διαλεκτικῶν ἀποχρώσεων, τείνει εἰς τὴν ἀποκατάστασιν μονογλωσσίας, μὲ βάσιν τὴν ἀπτικὴν διάλεκτον. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐξαπλώσεώς της ὕφίσταται καὶ ἡ ἀπτικὴ διάλεκτος ἐν εἶδος ἐκβαρβαρώσεως. Εἰσέρχονται στοιχεῖα κατωτέρας διανοητικότητος καὶ ὁ παθητικὸς τόνος τῆς ζωῆς συντελεῖ νὰ ὑψηθῇ μὲν ὁ ἐκφραστικὸς τόνος ἀφ' ἑνός, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐξαφανισθῶν ἡ πνευματικότης καὶ ἡ ἐκφραστικὴ λεπτότης. Ἡ ἐξομοίωσις δεν περιορίζεται εἰς τὴν γλώσσαν, ἀλλ' ἐξαπλοῦται καὶ εἰς τὴν φυλετικὴν σύνθεσιν.

Ὁ Ἀριστοτέλης παρ' ὅλων τῶν σύνδεσμον, τὸν ὅποιον εἶχε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἀντετάχθη εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐξομοίωσιν τοὺς Ἕλληνας πρὸς τοὺς βαρβάρους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Διαδόχων αἱ κοσμοπολιτικαὶ ἀντιλήψεις, αἰτινες, ὡς εἶδομεν, εἶχον σημειώσῃ μεγάλην ἐξάπλωσιν. Ὁ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ τῷ Εὐσεργετῇ βιβλιοθηκῆριος καὶ πολυμερῆς ἐπιστήμων Ἐρατοσθένης κατακρίνει τὰς γνώμας ταύτας τοῦ Ἀριστοτέλους, κηρύσσει ὅτι οὐδεμία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχει διαφορά καὶ λέγει ὅτι πρέπει νὰ κἀνωμεν διακρίσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων λαμβάνοντες ὅπ' ὄνιν μόνον τὴν

ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν. Κατὰ τὸν Στράβωνα (σελ. 66), ὁ Ἐρατοσθένης εὐκὲς ἐπαινέσας τοὺς δίχα διαιροῦντας ἄπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων πλῆθος εἰς τε Ἕλληνας καὶ βαρβάρους καὶ τοὺς Ἀλεξάνδρον παρανοῦντας τοῖς μὲν Ἕλλησιν ὡς φίλοις χρῆσθαι, τοῖς δὲ βαρβάροις ὡς πολεμίοις βέλτιον εἶναι ὅσιν ἀρετὴ καὶ κακία διαίρειν ταῦτα (Ἄφου κατέκρινεν ἐκεῖνον, οἷτινες διαίρουσιν τὸν ἀνθρώπινον πλῆθος εἰς δύο μέρη, ἀφ' ἑνός μὲν εἰς Ἕλληνας καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς βαρβάρους, καὶ (ἀφου ἐτίσθη κατέκρινεν) ἐκεῖνον, οἷτινες παρεκνοῦν τὸν Ἀλέξανδρον τοὺς μὲν Ἕλληνας νὰ μεταχειρίζεται ὡς φίλους, τοὺς δὲ βαρβάρους ὡς πολεμίους, λέγει ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ κἀνωμεν τοιαύτας διαίσεις λαμβάνοντες ὅπ' ὄνιν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν). Ἄλλ' αἱ τοιαῦται κοσμοπολιτικαὶ ἀντιλήψεις, ὅσων καὶ ἂν διεπνέοντο ἀπὸ ἀνθρωπιστικῶν πνεύμα, ἀπέδαινον διὰ τὸ ἑλληνικὸν γένος ἀφορμὴ νὰ κατέλθῃ πνευματικῶς καὶ πολιτιστικῶς εἰς τὸ ἐπιπέδον τῶν ἀπολιτίστων λαῶν. Ἐξετάζοντες τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας εἰς τὰ προηγουμένα εἶχομεν σημειώσῃ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀρχαγοὶ τῆς κυνικῆς αἰρέσεως, ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν των προήρχοντο ἀπὸ τὰ κράσπεδα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Δι' αὐτὸ διακρίναι τὰ δόγματα των ποῖα τις ἀπειροκαλία καὶ βασιμωσύνη. Οὗτω π.χ. ὁ Διογένης ὁ Κυνικός ἐκήρυτταν ὄχι μόνον τὸν κοσμοπολιτισμόν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐλευθερόν ἔρωτα «μόνην τε ὄρθην πολιτείαν εἶναι τὴν ἐν κόσμῳ» ἔλεγε δὲ καὶ κοινὰς εἶναι δεῖν τὰς γυναῖκας, γάμον μηδὲνα νομίσειν, ἀλλὰ τὸν πείσασιν τὴ πειθείσῃ συνείναι» (Διογ. Λαερτ. 6, 72) (Ὅρθον πολιτείαν εἶναι μόνον τὸ κοσμοπολιτικόν) ἔλεγε δὲ ὅτι καὶ αἱ γυναῖκες πρέπει νὰ εἶναι κοιναί, μὴ ἀναγνωρίζον τὸν θεσμὸν τοῦ γάμου ἀλλὰ θεωρῶν νόμιμον κατόπιν πειθείς νὰ ἐρχονται αἱ ἀνθρώποι εἰς γενετήσιον σχέσιν). Τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς περὶ ἐλευθέρου ἔρωτος ἐπεδοκίμασαν κατόπιν καὶ οἱ σταϊκοὶ Ζήνων καὶ Χρῆστίππος «τὸν ἐντυχόντα τὴ ἐντυχούσῃ χρῆσθαι» (ὁ τυχὸν νὰ ἐρχεται εἰς γενετήσιον σχέσιν μὲ τὴν τυχούσαν) (Διογ. Λαερτ. 7, 131).

Εἶναι φανερόν, κατόπιν τῆς ἀνω ἐξιστορήσεως τῆς πνευματικῆς καταστάσεως, ὅτι ἐδέσποσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Διαδόχων αἱ ἀκόλουθοι γενικαὶ τάσεις: Αἱ πρακτικὰ ἀνάγκαι τῆς ζωῆς ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ ἀποχωρισθῶν αἱ θετικαὶ ἐπιστήμαι ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν καὶ νὰ σημειώσῃ μὲν μεγάλην ἀνάπτυξιν. Συγχρόνως ἀνεπτύσσεται ἀλματωδῶς καὶ ἡ τεχνικὴ. Μία τοιαύτη ὅμως κατεῦθυνσις τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος δεν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ συνοδεύεται μὲ τὴν ἀνάπτυξιν ὀρθολογιστικῶν τάσεων. Ἡ θετικὴ ἐπιστήμη, καὶ ἰδίᾳ ἡ τεχνικὴ, δεν δύναται νὰ ἀναπτυχθῶν ἂν δεν στηρίχθῃ εἰς τὸν ὀρθὸν λογισμόν. Ἡ κυριαρχοῦσα ἀρα νοσητικὴ δεν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλη εἰμὴ ὁ ὀρθολογισμὸς (ρασιοναλισμὸς). Ὑπῆρχε καὶ μία εἰσέτι αἰτία ἦτις ἠνώθησε τὰς ὀρθολογιστικὰς τάσεις. Ὅπως εἶπομεν ἀνωτέρω, ἐτέθη ζήτημα προσαρμογῆς τοῦ ἀτόμου πρὸς τὰ μεγάλα πολιτικὰ συγκροτήματα. Ἀλλὰ μία τοιαύτη προσαρμογὴ δύναται νὰ γίνῃ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λογικοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ὁ ὀρθολογισμὸς ἐξαπλοῦται οὐ μόνον ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ διοικητικῆς διαρρυθμίσεως τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Γίνεται δὲ αἰσθητὸς καὶ εἰς τὸ θρησκευτικὸν πεδῖον, διότι καταβάλλεται προσπάθεια νὰ δημιουργηθῇ δι' ὀρθολογιστικῶν συνδυασμῶν μία τεχνητὴ θρησκεία ἔχουσα τὴν ἀπτικὴν νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκμυθευσθεῖσαν πίστιν εἰς τοὺς πατρίους θεοὺς τῆς πόλεως. Λόγῳ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἡ γενικὴ μορφή τῆς νοσητικῆς πλησιάζει ἐν πολλοῖς πρὸς τὸν κατὰ τὴν νεώτερον ἐποχὴν ἀναπτυχθέντα διαφωτισμόν καὶ ἐγκυκλοπαιδισμόν.

Ἡ δεύτερα τάσις εἶναι ὁ ἀτομισμός. Ἐπειδὴ τὸ ἄτομον αἰσθάνεται ἑαυτὸ μηδενίζομενον πρὸ τοῦ συνόλου, καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἀποκτήσῃ ἐν αἰσθητῇ ἀσφαλείᾳ ἐναντι τῶν ἰερατομικῶν δυνάμεων, αἷτινες τὸ ἀπειλοῦν. Ἀναζητοῦνται τὰ μέσα διὰ τῶν ὅποιων θὰ διασκεδασθῶν οἱ φόβοι του καὶ θὰ ἐπανακτηθῇ ἡ διαταραχθεῖσα ψυχικὴ του γαλήνη. Ἐπειδὴ δὲ ἔχει χάσει τὴν αἰσθησιν τοῦ προσοισμοῦ του, σημεῖονταί ἐπιμοναὶ ἀναζητήσαι αἷτινες ἔχουν ὁ σκοπὸν νὰ ὄψωνον τὸν κανόνα τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο τὰ ἀναφαίνοντα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συστήματα δεσποζονται ἀπὸ τὴν τάσιν νὰ καθορισθῇ τὸ ἠθικὸν ἰδεώδες τῆς ἀνθρώπινος ζωῆς. Ἐπειδὴ ἀφ' ἑτέρου σημειοῦται συνεχῆς διαταραχὴ τῆς ἀνθρώπινος ψυχῆς ἀπὸ ἐντονα πάθη ἡ ἠθικὴ πραγματεία θεωρεῖ ὡς ὑποχρέωσιν της νὰ καταπολεμήσῃ τὴν κυριαρχίαν των ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπινου θυμικοῦ. Ἐντείνον προκύπτει ἡ ἀκράττος τάσις πρὸς ἠθικολογίαν καὶ φρονηματοισμόν.

Ὡς ἀρνητικὸν ὑπόλοιπον τῶν δύο ἀνωτέρω σημειωθειῶν τάσεων ἀπομένει ἡ διδγνώσις τῆς ὀδυναικῆς τοῦ ἀτόμου νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὸν λόγον καὶ νὰ εἴρῃ τὸ ἰδεώδες τῆς ζωῆς του. Ὅταν ὑπερισχύσῃ ἡ ἀρνητικὴ θέσις καὶ ἡ ἀμφιβολία, ἐμφανίζεται ὡς ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἐντόνως ἐκδηλούμενος σκεπτικισμός.

Διετυπώθη ἡ ἀντιλήψις ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν μετασοφιστικῶν συστημάτων παρατηρεῖται κάματος καὶ ἐλάττωσις τῆς δραστηριότητος τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Τοῦτο δεν εἶναι ἀκρίβες. Ἀντιθέτως ὁ Ἕλλητισμὸς ἐμφανίζει ἀσυνήθη δυναμισμόν, ὅστις ἐκδηλοῦται διὰ τῆς φυλῆς τῶν Μακεδόνων καὶ διὰ τῶν ὀρεισίων φυλῶν τῆς Αἰτωλίας. Ἡπειρόν καὶ Ἀχαΐας, οὔτε εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πνεύματος σημει-

οὔται ἀδυναμία, ἀλλὰ μόνον στραφή τῶν πνευματικῶν ἐνδιαφερόντων. Τὰ ἰσχυρὰ πνεύματα ἐπιδίδονται οὐχὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ὁ Εὐκλείδης, ὁ Ἀρκεσίθεος καὶ ὁ Ἀπολλώνιος εἶναι ἰσχυρότατοι μεγαλοφυεῖαι, τῶν ὁποίων ἡ σκιά φθάνει μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἡ δημιουργία τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης ἐν Ἀλεξάνδρεια ἀποτελεῖ ἀνεκτίμητον συμβολὴν διὰ τὴν ἀναπτύξιν τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ αὐτὸς δυναμισμὸς ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ζωὴν. Στρωματοὶ οἱ διαδεχόμενοι τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον ἐμφανίζουσιν ἀκατάβλητον διολογικὴν ἀκμὴν καὶ ὁ Ἀντίγονος εἰς προεβηλικὴν ἡλικίαν πιπτει τὸ 301 εἰς τὴν ἐν Ἴψῳ μάχην μαχόμενος εἰς τὰς τάξεις τῶν νεαρῶν ἰππέων. Τὰ κέντρα τῆς δραστηριότητος τοῦ ἑλληνικοῦ γένους μεταφέρεται πρὸς Ἀνατολὰς καὶ ἐκεῖ συναρῶν τὰ ἰσχυρότερα καὶ ζωτικώτερα ἄτομα. Πρόκειται περὶ ἐνδὸς κολοσσίου δυναμικοῦ ἐπεκτατισμοῦ ἐπὶ δυνατοῦ μεγάλου χώρου. Νεοίται ἤδη ἀπ' αὐτοῦ ἐπὶ ἐπόμενον ἦτο ἡ κατὰ πλάτος ἐπεκτατικὸς καὶ ἐπιβρασθὴς ἐπιλήθιος. Ἡ μεγάλη κατ' ἔκτασιν ἐξάπλωσις ἐξήρτισε τὸ ἑλληνικὸν γένος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐσωτερικῆς καλλιέργειας καὶ προπαρασκεύασε τὴν πτώσιν του τὴν ἐπελευθύναν ἀπὸ τὰς σιλητικές διαμάχας καὶ τὰ πλῆγματα τῶν Ρωμαίων.

Τὸ κέντρον τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐπιστημῶν ἀναβαίνει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κατὰ κύριον λόγον ἡ Ἀλεξάνδρεια. Δευτερεύοντα κέντρα ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης εἶναι ἐπίσης ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Πέργαμος καὶ ἡ Ρόδος. Ἔσρα ὅμως τῶν κυρίως φιλοσοφικῶν σχολῶν παραμένουν αἱ Ἀθήναι.

Τὰ ἀναπτύχοντα φιλοσοφικὰ συστήματα.

Συνέχεια τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἀπέτελεσαν ὡς εἴδομεν ἡ ἀρχαία Ἀκαδημία, τῆς δὲ Ἀριστοτελικῆς ἡ Περιπατητικὴ σχολή. Ἐκτὸς τούτων ἐνεφανίσθησαν ὡς νέαι, ἡ σχολὴ τῶν Στωϊκῶν θεμελιωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως καὶ ἡ τῶν Ἐπικουρείων ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου. Ἐν τῷ μεταξύ ἔλαβε τὴν μορφήν νέας σχολῆς ἡ Ἀκαδημία ἀπ' οὗτο ὁ Ἀρκεσίθεος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Πυθαγόρου τοῦ Ἡλείου καὶ τοῦ Τιμανὸς τοῦ Φλεισίου προσεχώρησαν εἰς τὸν σκεπτικισμὸν. Τριτοτατάως δροῦν κατὰ τὴν μεταριστοτελικὴν περιόδον, ἀπὸ τοῦ 323—31 π.Χ., τεσσαρες φιλοσοφικαὶ σχολαί, ἡ Περιπατητικὴ, ἡ τῶν Στωϊκῶν, ἡ τῶν Ἐπικουρείων καὶ ἡ τῶν Σκεπτικῶν. Κατὰ τὰς τελευταίας δεκοστηρίας τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος ἡ ἀπὸ πολλοῦ σπουδαμένη τάξις πρὸς καταρισμὸν φιλοσοφικοῦ συστήματος συναρτιζομένου δι' ἐπιλογῆς δογμάτων λαμβανόμενων καὶ ἐκ τῶν τεσσάρων σχολῶν καταλήγει εἰς τὴν ἰδρυσιν τῆς λεγομένης ἐκλεκτικῆς σχολῆς.

Αἱ μεταριστοτελικαὶ σχολαὶ ἐμφανίζουν μερικὰ κοινὰ χαρακτηριστικά. Δεσπόζονται πάσαι ἀπὸ ἠθικῆς τάσεως. Τὸ κύριον τῶν προβλημάτων εἶναι ἡ εὐρεθὴ ὁ δρόμος ὁ ὁποῖος ἀδύνη εἰς τὴν ἀτομικὴν εὐδαιμονίαν. Ὁλόκληρος ἡ ἐποχὴ αὐτὴ δύνανται ἡ ἀνομοσθητὴς περιόδος τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας. Διὰ τοῦτο βλέπομεν κατὰ πάλιν τὴν ἐπανέρχουσαν εἰς τὴν ζωὴν αἱ ἀντιλήψεις τῶν μικροτέρων σωκρατικῶν σχολῶν. Ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία ἐπαναφέρει εἰς τὴν ζωὴν τὰ δόγματα τῶν κυνικῶν, ἡ δὲ τῶν Ἐπικουρείων τὰ δόγματα τῆς κυρηναϊκῆς σχολῆς. Ὁ σκεπτικισμὸς ἀποτελεῖ προέκτασιν τῆς ἀπορητικῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτους καὶ ἐπικαλεῖται τὸ «ἐν οἴδῃ αὐτὸ οὐδὲν οἶδαι». Κοινὸν χαρακτηριστικὸν ἐπίσης ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς ἀκόμη καλοτέρα συστήματα. Τριτοτατάως αἱ Στωϊκοὶ ἐπανέρχονται εἰς τὰς δοξασίας τοῦ Ἡρακλείτου, οἱ Ἐπικουροὶ εἰς τὸν Δημοκρίτον καὶ οἱ Σκεπτικοὶ εἰς τοὺς σοφιστὰς. Διὰ πάσας τὰς σχολὰς τὸ πρότυπον τοῦ τελείου ἀνθρώπου δὲν εἶναι ὁ τελειὸς πρὸς τὴν σοφίαν φιλοσοφός, ἀλλ' ὁ κατέχων αὐτὴν «σοφία». Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐναντι τοῦ κόσμου τοποθέτησιν τῶν εἶναι σύμφωνοι πάσαι αἱ σχολαί. Διότι ἡ «ἀπάθεια» τῶν Στωϊκῶν κατ' οὐδὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν «ἀταραξίαν» τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Σκεπτικῶν. Δι' ὅλας τὰς σχολὰς αἱ ἐπιστήμαι ἔχουν ἀπογοισθῆ ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Ἐρατοσθένης πρῶτος ἀποδίδει εἰς ἑαυτὸν τὸν τίτλον τοῦ φιλολόγου. Ἡ φιλοσοφία παύει νὰ εἶναι ἔρευνα καὶ προσωπικὸν ἄβλημα, καθίσταται δὲ συστηματικὴ διδασκαλία καὶ μάθησις.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΣΤΩΙΚΩΝ.

Χρονικὰ διάρκειαν καὶ ἱστορικὰ πηγαί. Θεωρουμένη ἐν τῷ συνόλω τῆς ἡ στωϊκῆς φιλοσοφίας παρουσιάζει τρεῖς περιόδους, ἧται τὴν ἀρχαίαν τὴν μέσην καὶ νεωτέραν Στόαν κατὰ τὸ κατώτερον διάγραμμα :

- 1ον Ἡ ἀρχαιότερα Στόα :
Ζήνων ὁ Κιτιέως (336—264).
Κλεάνθης ἐξ Ἀσσοῦ τῆς Τρωάδος (304—233).
Χρυσίππος ἐξ Σόλων τῆς Κιλικίας (281—208).
- 2ον Ἡ μέση Στόα :
Παναίτιος ὁ Ρόδιος (180—110).
Ποσειδώνιος ἐξ Ἀταμείας (135—51).
- 3ον Νεωτέρα Στόα :
Σενέκας (ἐγεννήθη κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 1ου αἰῶνος κατ' ἀπέθανε τὸ 65 μ.Χ.).
Ἐπίκτητος ἐξ Ἱερραπόλεως (50—138 μ.Χ.).
Μάρκος Αὐρόλιος (121—180 μ.Χ.).

Αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀντλοῦμεν τὰς περὶ

τῶν Στωϊκῶν πληροφορίας τυγχάνουσιν ἅπασαι ἔμμεσοι, διότι οὐδὲν σύγγραμμα τῶν φιλοσοφῶν τῆς παλαιότερας καὶ μέσης Στόας διασώθη. Ἐχομεν μόνον συγγράμματα γρασθέντα ὑπὸ τῶν τριῶν ὁδοῶν τῆς νεωτέρας Στόας, κατὰ τὸν πρότον καὶ δεύτερον μ.Χ. αἰῶνα. Διὰ τὴν ἀνασυνθέσειν τὸ σύστημα τῶν παλαιότερων καὶ μέσων Στωϊκῶν χρησιμοποιοῦμεν ὡς πηγὰς τὰς παρὰ τῷ Διογένη τῷ Λαερτίῳ βιογραφίας τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Χρυσίππου, τὰ «Ἀκαδημικά» καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Κικέρωνος, εἰδήσεις τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει σποραδικὰς ὁ Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς, πραγματείας τοῦ Πλουτάρχου καταπολεμούσας τὰς στωϊκὰς δοξασίας καὶ πληροφορίας τὰς ὁποίας μᾶς παρέχουν ὁ Γαλλνός, οἱ δοξαγράφοι, οἱ Πατέρους τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἴδια ὁ Ὀργιέννης. Συνδυάζοντες καὶ παραβάλλοντες τὰς ἐν λόγω εἰδήσεις πρὸς τὰ συγγράμματα τῶν Στωϊκῶν τῆς νεωτέρας Στόας προσπαθοῦμεν νὰ ἐξαικριθώσωμεν ποίας δοξασίας πρέπει νὰ ἀνωγορισώμεν ὡς γνησίας. Εἶναι ἀπ' αὐτοῦ νοητὸν ὅτι χρειάζεσθαι μεγάλην προσοχὴν κατὰ τὴν ταυταύτην κριτικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν εἰδήσεων, αἵτινες προέρχονται ἀπὸ συγγραφεῖς ζήσαντας ὀλοκλήρως αἰῶνας ὑστερον ἀπὸ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔδρασαν καὶ ἔγραψαν οἱ φιλοσοφοὶ τῆς παλαιότερας καὶ μέσης Στόας. Πολύτιμος τυγχάνει ἡ ὑπὸ τὸν Ἄριμν γενομένη συλλογὴ τῶν ἀποσπασμάτων τῶν παλαιότερων Στωϊκῶν.

Ἡ ἱστορικὴ καταγωγὴ τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας.

Ἐπειδὴ ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία ἔχει συμπεριλάβει εἰς τὸ σύστημα τῆς πλῆθος δοξασίαν προερχομένην ἀπὸ ἄλλας παλαιότερας καὶ συγχρόνου πρὸς αὐτὴν σχολὰς, ἐτέθη τὸ ζήτημα ποίαι εἶναι αἱ κύρια πηγαὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας ἦντησαν οἱ ἀρχαιότεροι Στωϊκοί. Ὁ διαπρεπὴς Γάλλος ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἀριστὸς ἐκδότης καὶ μεταφραστὴς τοῦ Πλατωνίου Αἰμίλιος Μπρεγιὲ ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία ἔχει διπλὴν καταγωγὴν. Ἡ μία πηγὴ εἴη ἡ ἀντλεῖ εἶναι αἱ ἰατρικαὶ θεωρίαι, αἵτινες εἶχον τὰς ρίζας τῶν εἰς τὴν ἰωνικὴν ἐπιστήμην καὶ ἐξήχουσαν νὰ ἐξηγήσουν τὸ σαινόμενον τῆς ζωῆς οὐχὶ μαθηματικῶς, ἀλλὰ διὰ ποιητῶν ἀντιθετικῶν πρὸς ἀλλήλας, ὅπως τὸ φυσικὸν πρὸς τὸ θεσμικὸν καὶ τὸ ἔρπον πρὸς τὸ ὑγρὸν. Ὁ Μπρεγιὲ ἐκασοῦει τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἱατρὸς Διοκλῆς ὁ Καρύστιος, ὃν θεωρεῖ ἐπιπρεζόμενον καὶ τὸν Ἀριστοτέλην ἐδέχετο μίαν ταυταύτην ποιητικὴν ἀντίθεσιν ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν βάση τῆς συστάσεως τῶν ζωικώντων ὄντων. Ἀλλὰ κατόπιν τῶν ἐρευνῶν τοῦ Γαίγκερ (βλέπε βιβλίον τοῦ «Διοκλῆς ὁ Καρύστιος») ἀπεδείχθη ὅτι ὁ ἐν λόγω ἱατρὸς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ὅτι ἄντικεν εἰς τὴν γενεάν τοῦ Θεοφράστου καὶ τοῦ Στράτωνος. Οὕτω ἀνετράπη ἡ ὑπὸ τοῦ Βέλλμαν ὑποστηριζομένη ἄποψις καθ' ἣν ἐθεωρεῖτο ὁ Διοκλῆς ἐπηρεάσας τὸν Ἀριστοτέλην. Ἐπομένως δὲν δύναται νὰ εὐσταθήσῃ ἡ γνώμη τοῦ Μπρεγιὲ ὅτι οἱ πρότεροι Στωϊκοὶ διαμορφώσαν τὸ σύστημα τῶν ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ἰατρικὰς θεωρίας προερχομένας ἐκ τῆς προσωκρατικῆς φυσικῆς. Ἐχομεν ἀνωτέρω τὴν εὐκαισίαν, ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ Στράτωνος τοῦ Λεριστικνοῦ, νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι παρήγγε τὸ σύμπαν ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τοῦ θερμοῦ πρὸς τὸ ψυχρὸν καὶ ὅτι ἐθεώρει τὸ θεσμὸν ὡς ἐνεοηγητικὸν στοιχείον. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι ἡ Περιπατητικὴ σχολὴ ἠρμήνευε καὶ τὰ βιολογικὰ γεγονότα διὰ ποιητικῶν ἀντιθέσεων, ὅπως ἄλλωστε τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν περὶ φυσῆς ἀντιλήψεων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐπομένως κατὰ μέγα μέρος αἱ ἀντιλήψεις τῶν Στωϊκῶν αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ κοσμολογικὸν καὶ βιολογικὸν σαινόμενον προέρχονται ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Περιπατητικῶν φιλοσοφῶν.

Ὡς δεύτεραν αἰτίαν ἐξηγοῦσαν τὴν ἐμφάνισιν τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας θεωρεῖ ὁ Μπρεγιὲ τὴν σημειωθεῖσαν διὰ τοῦ Ζήνωνος ἐπίδρασιν σημητικῶν θεολογικῶν ἀντιλήψεων. Προφανῶς θεωρεῖ τὸν Ζήωνα ἔχοντα τὴν ρίζαν τῆς καταγωγῆς τῶν φοινικικῶν. Ταυταῦτη ἀντίληψιν εἶχε διατυπώσει καὶ ὁ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν θανὼν Ἑβραϊογερομῆς λατινιστῆς Ἐδουάρδος Νόρτεν, ὅστις ἰσχυρίσθη ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ Ζήνωνος «Μναςάας» ὑποκρύπτεται τὸ ἑβραϊκὸν ὄνομα Μναςάης. Κατὰ τὸν Νόρτεν, ὁ πατὴρ τοῦ Ζήνωνος, ὀνομαζόμενος Μναςάης, κατὰ τὸν ἐξελληνισμὸν τοῦ ὀνόματός του ἐποστήμισε τὸ ὄνομα Μναςάας, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁμόηχον πρὸς τὸ ἑβραϊκόν. Πάντα ταῦτα ὅμως ἀποτελοῦν ἀπλήν εἰκασίαν, μὴ ἐπιβεβαιωμένην ὑπὸ θετικῶν μαρτυριῶν. Ἡ μὴν τῶν δόξαι εἶναι ὅτι ἡ πατρίς τοῦ Ζήνωνος, ἡ ἐν Κύπρῳ πόλις Κίτιον, εἶχε δεχθῆ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Διογένη τοῦ Λαερτίου, «Φοινικὰς ἐποίκου». Ἄλλ' ἐκ τούτου οὐδὲν ὀδύτως προκύπτει ὅτι καὶ ὁ Ζήνων ἦτο φοινικικῆς καταγωγῆς. Ὁ Μπρεγιὲ ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι ἡ γνησία ἑλληνικὴ ἀντίληψις θεωρεῖ τὸν θεὸν ἀγνωστὸν τὰς περιπετείας καὶ τὰ κακὰ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἐε ἀντιθέτως ὁ θεὸς τῶν Στωϊκῶν δὲν ἴσται οὔτε Ὀλύμπιος οὔτε Διόνυσος. Εἶναι θεὸς ζῶν ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ μετὰ τῶν λογικῶν ὄντων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀσκέει ποσοητικὴν διακυβέρνησιν. Εἶναι, λέγει ὁ Μπρεγιὲ, ἐργάτης καὶ δημιουργὸς τοῦ κόσμου, συλλαμβάνων εἰς τὴν διάνοιάν του ἐκ τῶν προτέρων τὸ σχέδιόν του. Ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι οὔτε ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος συνιστωμένη «θεωρία» οὔτε ἡ ἀριστοτελικὴ «εὐδαιμονία», ἀλλ' ἡ ἀποδοχὴ τοῦ θεοῦ ἔργου καὶ ἡ συνεργασία εἰς αὐτὸ ἡ ἐπιτελουμένη διὰ τῆς κατανόησός του. Ἐχομεν, συμπεραίνει ὁ Μπρεγιὲ τὴν σημητικὴν ἀντίληψιν περὶ παντοδυναμίου Θεοῦ καὶ κυβερνήτου τῆς μοίρας τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ὄντων, ἧτις εἶναι ὁλοκ

διάφορος από την ελληνική αντίληψη» (Μπρεγιέ 'Ιστορ. της Φιλοσοφ. τόμ. 1 τεύχος 2 σελ. 298)

Είναι προφανές ότι ε διαπρεπής Γάλλος φιλόσοφος, επηρεάζεται από αντίληψεις αίτινες υψοσηρήθηκαν και υπό άλλων, κυρίως δε υπό του προηγουμένου Νόρβεν και του Γερμανού φιλοσόφου Πόλιντς. Πασ' όλην την αληθοφάνειάν των, οι αναπτυχθείσαι από τους στερεωθέντες δάσεις, οι περί θεού αντίληψεις των Στωϊκών δεν εξέρχονται του πλαισίου της ελληνικής νοησιαίας. «Ότι ο θεός εισχωρεί παντού, είναι διδασκαλία έλικουσα την πηγήν της από τον Αναξιμένη, επανεληθήσθαι μετά φορτικότητος από τον Διογένη τον Απολλωνιάτην και από τον Αρχέλαον. «Ότι ο θεός κατευθύνει και προκαθορίζει την πορείαν των εν τώ κόσμω γεγονότων είναι αντίληψις έκφρασθείσα από τον Αναξαγόρον, όστις λέγει ότι ο νοός είναι «λεπτότατον τε πάντων κομμάτων και καθαρώτατον εκ γνώμη περί παυτός ίσχει... και όποια έμελλον έρεσσαι και όποια ήν... άσσα νύν μη έστι, και όποια έστι: πάντα διεκόσμησε νοός» (είναι το λεπτότατον και καθαρώτατον εκ όλων των πραγμάτων και γνωρίζει τα πάντα... και όλα όσα έμελλον να γίνων και πώς ήσαν κατά το παρελθόν είναι τα όποια τώρα δεν υπάρχουν και πώς είναι εις το παρόν τα πράγματα όλα τα έτακτοποιήσεν ο νοός). Λοκαί να αναγνώση κανείς τα «Απομνημονεύματα» του Ξενοφώντος δια να πεισθώ ότι εν Αθήναις, υπό την επίδρασιν της τελολογικής θεωρίας του Αναξαγόρου, είχε φθάσει η κοινή αντίληψις εις την περί θεού άς προνοητού και κυβερνήτου του σύμπαντος αντίληψιν. Ο δε Ηρακλείτης είχε διδάξει ότι όλα τα όντα, και αυτοί ακόμη οι καθεύδοντες άνθρωποι, είναι συνεργάται του κοσμικού γεγονότος. «Τους καθεύδοντας έργατα είναι και συνεργούς των εν τώ κόσμω γινόμενων». Αποσπ. 75. Οι Στωϊκοί άντλούν τας περί θεού αντίληψεις των από τους προσωκρατικούς κυρίως φιλοσόφους και πάσαι αι ύπ' αυτών αποδιδόμεναι εις τους θεούς ιδιότητες δύναται να αποδειχθή ότι έλκουν εκείθεν την προέλευσιν των. Όπως έδειξαν προσεκτικαί έρευναι, η στωϊκή θεολογία δεν παρουσιάζει κοινά σημεία με τας περί θεού αντίληψεις των σημαντικών λαών. Ο θεός των Στωϊκών είναι ο λόγος, άπόσπασμα δε τούτου υπάρχει και εν τώ ανθρώπω. Έξ αντιθέτου, κατά την σημαντικήν αντίληψιν, ο θεός ίσταται υπεράνω του ανθρώπου και του κόσμου. Κατά τους Στωϊκούς, ο εν τώ ανθρώπω ένυπάρχων λόγος δύναται να γνωρίση τον εν τώ κόσμω παρόντα και τα πάντα κατευθύνοντα θεϊον λόγον, διότι είναι συγγενής προς αυτόν. Κατά την σημαντικήν αντίληψιν, ο θεός είναι αν υπερβατικός, μη δυνάμενος να γνωσθώ δια της λογικής, αλλά μόνον δι' ανωρολογιστικής μυστηριακής επίκεινωσίας. Εις την σημαντικήν θεολογικήν αντίληψιν προσδιρίζει η περί άμαρτίας νοουμένης ως έγκλήματος κατά του Θεού αντίληψις. Η στωϊκή θεολογία μένει πιστή εις την ελληνικήν αντίληψιν, ήτις έκλαυδάνει την άμαρτίαν άπλουσ σφάλμα και παράνομα, προερχόμενον εκ κακού υπολογισμού. Ο Νόρβεν εις το βιβλίον του «Ο αρχαίος τεχνικός πεζός λόγος» σελ. 463 υπατάττει την γνώμη ότι η στωϊκή διδασκαλία η συνιστώσα ως ιδεώδες την άπάθειαν και παροτρύνουσα των ανθρώπων εις άσκητικήν ζωήν, δεν είναι γρησώς ελληνική, αλλά έπίσπαστας εκ των σημαντικών λαών. Αλλά και η έκδοχή αυτή δεν είναι όρθή δια πολλούς λόγους. Ο πρώτος είναι ότι οι κυνικοί, με τον Διογένη και την λοιπήν φάλαγγα των άσπιδων και θαυμαστών του, είχαν φθάσει πρό του Σζήνωνος εις την έξύμνησιν της άπάθειας. Έκτός τούτου η στρατιωτική παιδεία των Σπαρτιατών και γενικότερον των Δωρικών φύλων ήσκει τους μέους εις την μέχρις άπάθειας άνοχήν των πόνων και των απεργειών. Πρέπει προσέτι να ληθώ ότι η άσκησις της εις ιδεώδες του ήθικου βίου άποτελεί μίαν λύσιν του πρακτικού ήθικου προβλήματος, έπιβληθείσαν από την κατά την εποχήν εκείνην διαμόρφωσιν της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Το άτομον διετέλει εις διαρκή κίνδυνον να συνβληθώ κάτω από τον όδοστωατήρα των μεγάλων πολιτειακών συγκροτημάτων. Συνεπώς οι φιλόσοφοι εθεώρουν ως άπαραίτητον καθήκον της ήθικής διδασκαλίας να προπαρασκευάσθαι το άτομον και να καταστήσθαι τούτο ίσχυρόν εις διαβίον ώστε να δύναται να αντιμετώπισθαι πᾶσαν περιπέτειαν. Το ιδεώδες της άπάθειας σχετίζεται με την άπουσύνεσιν των οργανικών κοινωνικών δεσμών και την άνάπτυξιν του άτομισμού. Το άπομονωθέν άτομον, το όποιον άπειλείται ανα πάσαν στιγμήν να συμπαρουσθώ εις την βίην αποβλήτων ύπερατομικών δυνάμεων, ενεργουσών χωρίς να λαμβάνουν ύπ' όψιν τα άτομα, φροντίζει να προπαρασκευάσθαι ψυχικώς δια μίαν άνευ όρίων παθητικήν αντιμετώπισιν. Έσ' όσον η προσωπικότης δεν ήδύνατο να συμπεριφερθώ ενεργητικώς, εκλέγει την μέθοδον της άπειροσίου παθητικής αντίστάσεως. Το γεγονός ότι και οι έπικούρειοι και οι σκεπτικοί ύψώνουν ως ήθικόν ιδεώδες την άταραξίαν, ήτις είναι η άπάθεια υπό άλλην έκφραστικήν μορφήν, άποτελεί άπόδειξιν καταδεικνύουσαν άναμφισβητήτως ότι το νέον ιδεώδες δεν έπεβλήθη κατόπιν έξωτερικών επιδράσεων, αλλά καθιερώθη υπό την πίεσιν της πραγματικότητας. Η φιλοσοφία εκείνης της εποχής αύτην μόνον την λύσιν ήδύνατο να δώσθαι ως προς το ήθικόν πρόβλημα.

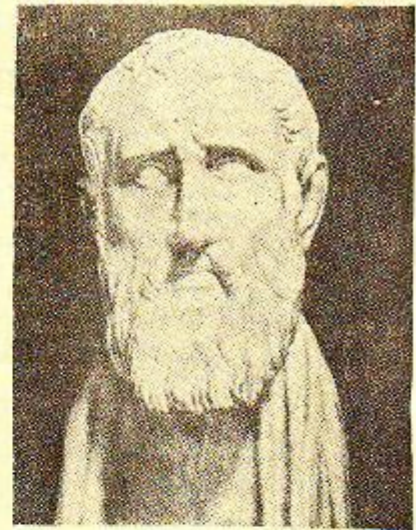
ΟΙ αρχαιότεροι Στωϊκοί.

Ζήνων (334—264). Ουτος ύπήρξεν ο Ιδρυτής της στωϊκής φιλοσοφίας. Έγενήθη εις την εν Κύπρω πόλιν Ζήνων, εις την όποιαν είχαν εγκατασταθώ και έποικοι εκ Φοινίκης. Ο πατήρ του έκκαίετο Μνασείας. Όπως είπομεν ά-

νωτέρω, το γεγονός ότι εν Κιτίω έζη και φοινικικός πληθυσμός έδωκε την άφορμήν να νομισθώ ότι ήτο φοινικικής καταγωγής. Ο Τιμων ο Φλιάσιος εις τα πεδαιακτικά του ποιήματα (Σίλλους) τον αποκαλεί περιπατικώς γραϊάν Φοίνισσαν:

«Και Φοίνισσαν ίδον λιγύγραυν σκιερά ένι τύφω πάντων μείρουσαν: ο δ' έρεει γύργαθος αύτης μικρός έών» ναύ δ' είχεν έλάσσονα κινδωφοίς»

(Και είδον μίαν λαίμαργον γραϊάν εκ Φοινίκης έντός σκιερών άλαζονείας με άπεράντους επιθυμίας και έτριγύριζε το κορινθίου που ήταν μικρό ειχε δε μισλό λιγώτερο από το μισλό που έχει το πουλί το όνομαζόμενον κινδωφοί. Οι έν Αθήναις αντίπαλοί του καταφρόνουντες αυτόν, οίότι δεν κατήγετο εξ έπίσημου πόλεως έδωκαν φαινεταί άφορμήν δια των σκουμάτων των να πιστευθώ ότι ήτο φοινικικής καταγωγής. Κατά τας αρχαίαις μαρτυρίας κατά αρχάς είχαν επιδοθώ μετά του πατρός του εις το έμπόριον. Απαλόσας δε την περιουσίαν του εις τι ναυαγίον έπεδόθη εις την φιλοσοφίαν ει-

Ζήνων ο Κιτιεύς.

πών: «Νύν εσλόπηκα, ότι νεναύαγηκα» (Τώρα που έναυάγησα έπάγη το ταξίδι μου καλά). Κατ' άλλην μαρτυρίαν ο πατήρ του είχε φέρει εις αυτόν έπανελθόν εκ του ταξιδίου του εις Αθήνας την «Απολογία» του Πλάτωνος. Ταύτην αναγνώσας ο Ζήνων κατελήθη από άσυγκράτητον επιθυμίαν να έλθθαι. Έχων ηλικίαν 22 ετών, εις τας Αθήνας δια να σπουδάσθαι φιλοσοφίαν. Έλθόν εκεί παρεκινήθη από την άνώγεισιν να γίγη μαθητής το κυνικού Κράτητος, εις το πρόσωπον του όποιου ενόμιζεν ότι έβλεπε τον Σακράτη. Κατά τον Διογένη τον Λαέρτιον, ο Κράτης δλέπων ότι έδυσκόλευετο να προσαρμοσθώ ο Ζήνων προς την εκκενικήν άναισχυντίαν, τον διέταξε να μεταφέρθαι δια μέσου του Κεραμεικού χύτραν πλήρη φακής: «Έπει δε είδεν αυτόν αιδούμενον και παρακαλύπτοντα, πάσας τή βακτηρία κατόνυσσι την χύτραν φεύγοντος δε αυτού και της φακής κατά των σκελών ρεούσης, φησίν ο Κράτης: Τί φεύγεις Φοινικίδιον; Ούδέν δεινόν πέποιθας» (Άσού δε τον είδε να εντρέπεται και να σκεπάζη την χύτραν, κτυπήσας την χύτραν δια της βακτηρίας την έθραυσε. Ένώ δε αυτός έφευγε και έτρεχε δια μέσου των σκελών του η φακή, του λέγει ο Κράτης: διατί φεύγεις Φοινικόπουλα; Δεν έπαθες δε κανένα φοβερόν πράγμα). Μετά τον Κράτητα ήκουσε μαθήματα πλησίον του μεγαρικού Στίλπιωνος, κατόπιν πλησίον του Ξενοκράτους και εν τέλει πλησίον του Πολέμωνος. Είχε δε έπικοινωνίαν και με τον μεγαρικόν Διόδωρον. Η προσπάθειά του ήτο να σχηματίσθαι εκ των ποικίλων διδασκαλιών τας όποιες ήκουεν ίδικόν του σύστημα. Τούτο δεν διέφυγε την προσοχήν του Πολέμωνος, όστις του είπεν: «Ού λαυθάνεις, ο Ζήνων, τας κηπαιαίς παρεισρύνεις. θύρας και τα δόγματα κλέπτω, φοινικίως μεταφηνών» (Έγινες αντίληπτος ο Ζήνων, ητι εισέρχεσαι κρυφίως δια των (όπισθίων) θυρών των κήπων (της Ακαδημίας) και ότι κλέπτεις τας δοξασίας και τας καλύπτεις με άλλα ένδυμα κατά την μέθοδον των Φοινίκων έμπόρων). Έν τέλει μετά το 310 και πρό του 300 ένεσάνισθη ως διδάσκαλος ίδιου φιλοσοφικού συστήματος. Οι περί αυτόν συναθροισθέντες μαθηταί επεκλήθησαν κατ' αρχάς «Ζηώνειοι», έπειτα δε Στωϊκοί από του ταπού εις τον όποιον εγίνοντο αι παραδόσεις του Ζήνωνος. Είχεν ούτος χρησιμοποίησει ως τόπον συγκεντρώσεως και διδασκαλίας την δι' εικόνα του Πολυγύπτου κεκοσμημένην «Ποικίλην Στοάν».

Η υπερίσχυσις της όνομασίας Στωϊκοί όφείλεται εις το ότι ο Ζήνων λόγω του έκλεκτικού χαρακτήρος της φιλοσοφίας του δεν έβουλήθη τόσον σημαντική προσωπικότης ώστε το όνομα του να άποτελέσθαι βάση προς όνομασίαν της ύπ' αυτού ιδρυθείσης φιλοσοφικής αίρέσεως. Ητο άνήρ αστείρος και λιταδίαιτος. Έξετιμάτο από τους βασιλείς της Μακεδονίας. Έτιμάτο δε υπό των Αθηναίων λόγω της έγκρατείας και του ήθους του. Η εκκοσμίαιά του είχε καταστή παροικιώδης και είχε δώσει άφορμήν να διαδοθώ ως χαρακτηρισμός η έκφρασις: «του φιλοσόφου Ζήνωνος έγκρατέστερος». Απέθανεν εις μεγάλην ηλικίαν κατόπιν άτυχήματος. Έπανερχόμενος εκ της σχολής εις την οικίαν του κατέπεσεν εις το έδαφος και έπαθε τραύμα εις τινα των δακτύλων: «Παίσας δε την γήν τή χειρί φησίν το εκ της Νιόβης: Έρχομαι

τί μ' αείεις; καὶ παραγοῖμα ἐτελεύτησεν, ἀποπνίξας ἑαυτὸν» (Ἄφοδ' δὲ ἐκτύπησε τὴν γῆν διὰ τῆς χειρὸς του, εἶπε τὸν στίχον τὸν προερχόμενον ἀπὸ τὴν Νιόβην (τοῦ διθυραμβοποιῦ Τιμοθέου): ἔρχομαι, εἶναι περὶ τὸν νῶ μου φωνάζης; καὶ αὐσεῖα ἔθεσε τέρατα εἰς τὴν ζωὴν του ἀποπνίξας τὸν ἑαυτὸν του).

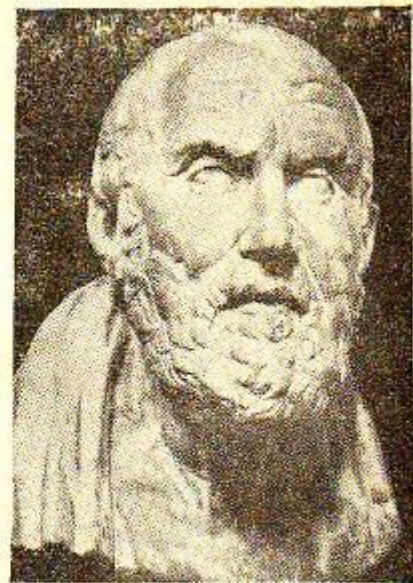
Ὁ τρόπος τοῦ θανάτου του δείκνυει ὅτι τὰ ἦθικόν του ἰδεώδες δὲν ἦτο ἀσκητικόν, ὅπως φρονοῦν οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν σημαντικὴν ἐπ' αὐτῷ ἐπίδρασιν. Ἄν ἦτο ὁπαδὸς ἀσκητικῆς ἠθικῆς θὰ εὕρισκεν εἰς τὴν γερωνικήν του ἀσθένειαν εὐκαιρίαν δι' ἄσκησιν. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἠθικὴ του ἦτο εὐδαιμονιστικὴ, διδάσκουσα ὅτι δὲν ἔχει ἀξίαν ζωὴ διανωμενὴ ἐν πλήρει ἀδυναμίᾳ. Ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων λαμβάνων ἕπ' ὄψιν τὴν φρονηματιστικὴν του ἐπίδρασιν ἴδια ἐπὶ τῶν νέων, ἐξέδωκε ψήφισμα νὰ τιμηθῇ διὰ χρυσοῦ στεφάνου καὶ νὰ οἰκοδομηθῇ τάφος δι' αὐτὸν ἐν τῷ Κεραμεικῷ. Τὸ ψήφισμα τοῦτο τὸ δέσσωσεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Χαρακτηριστικὰ ἐκ τούτου ἀποσπάσματα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: «Ἐπειδὴ Ζῆνων Μνασοῦ Κιτιεύς ἐστὶ πολλὰ κατὰ φιλοσοφίαν ἐν τῇ πόλει γενόμενος ἐν τε τοῖς λαοῖσι ἀνὴρ ἀγαθὸς ὡν διετέλεσε καὶ τοὺς εἰς αὐτῶν σὺν τῶν νέων παρευμένους, παρακαλῶν ἐπ' ἀρετὴν καὶ σωφροσύνην, παρῶρα πρὸς τὰ βέλτεστα, προσδειγμὰ τὸν ἴδιον βίον ἐκθείς ὅπασιν, ἀκόλουθον ὄντα τοῖς λόγοις οἷς ἠελέγετο... δεδῶχθαι τῷ δήμῳ ἐπινομῆσαι μὲν Ζῆνων Μνασοῦ Κιτιέα καὶ στεφάνωσαι χρυσοῦ στεφάνῳ κατὰ τὸν νόμον ἀρετῆς ἕνεκα καὶ σωφροσύνης, οἰκοδομησάτω δὲ αὐτῷ καὶ τάφον ἐπὶ τοῦ Κεραμεικοῦ δημοσίου» (Ἐπειδὴ ὁ Ζῆνων ὁ υἱὸς τοῦ Μνασοῦ ὁ Κιτιεύς ζήσας ἐν τῇ πόλει ὡς διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ πολλὰ ἔτη, διαρκῶς ὑπῆρξε καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἀγαθὸς ἀνὴρ, καὶ τοὺς νέους εὖτις προσέρχοντο πρὸς αὐτὸν ὡς μαθηταὶ παρακινῶν πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν σωφροσύνην τοὺς παρῶρα πρὸς τὸν ἀριστον βίον, παρουσιάζων εἰς ὄλους ὡς παράδειγμα τὴν ζωὴν του, ἥτις ἦτο σύμμιον μὲ ὅσα ἐδίδασκε... ἀπεφάσισεν ὁ δῆμος νὰ ἐπινοήσῃ τὸν Ζῆωνα υἱὸν τοῦ Μνασοῦ Κιτιέα καὶ νὰ τὸν τιμηθῇ δι' ἀπονομῆς χρυσοῦ στεφάνου συμφώνως πρὸς τὸν νόμον διὰ τὴν ἐπιδράσειν τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς σωφροσύνης του, νὰ οἰκοδομηθῇ δὲ δι' αὐτὸν εἰς τὸν Κεραμεικὸν τάφος διὰ δημοσίου δαπάνης). Ἐγώσων ἀρετὰ ἐπιγράμματα ἄντι ἀπολεσθέντα.

Κλεάνθης (304—233). Ὑπῆρξε διάδοχος τοῦ Ζήνωνος εἰς τὴν διέθυσιν τῆς σχολῆς. Κατήγετο ἐξ Ἄρσων τῆς Τρωάδος καὶ εἶχε σώμα ἀθλητικόν, ἐπικαλούμενος δι' αὐτὸ καὶ «δεύτερος Ἡρακλῆς». Εἶχε κατ' ἀρχὰς μετέλθει τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀθλητοῦ, διακριθεὶς ὡς πυγμαχός. Ἦτο πτωχότατος καὶ διὰ τὸ εἰκομωμῆ, ὅτε ἦτο ἐν Ἀθήναις ἀκραστῆς τῶν φιλοσοφῶν, τὰ πρὸς συντήρησιν του χρηματικὰ μέσα, εἰργάζετο κατὰ τὴν νύκτα ἀντλῶν ὕδατα ἀπὸ τὰ φρέατα πρὸς πότισμα τῶν κήπων. Ἐνεκα τούτου ἀπεκλήθη καὶ Φρενιτῆς. Δὲν διεκρίνετο διὰ τὴν εὐκίνησιν τοῦ πνεύματός του, ἀλλ' ἐνεσῶνιζε πρᾶσιν, βουλητικὴν δύναμιν καὶ θαυμάτην θρησκευτικότητα. Ὁ Ζῆνων τὸν παραμοίριζε μὲ σκληρὰς δέλτους ἐκ κροῦ «ταῖς σκληροκίροισι δέλτοις», ἐπὶ τῶν ὁποίων μετὰ δυσκολίας μὲν χαρασσόνται τὰ γράμματα, ἀλλ' ὅπασ' χαραχθέντα διατηροῦνται ἐπὶ πολὺ. Ἦσκει ἐπὶ τῶν πράξεων του ὁ ἴδιος αυτοκριτικὴν καὶ συχνάκις ἠκούετο νὰ ἀπειθῆναι πρὸς τὸν ἑαυτὸν του ἐπιπλήξεις. Ὅταν δὲ τὸν ἠρώτησε κάποτε ὁ Ἀρίστων τίνα ἐπιπλήττει, ἀπεκρίθη «πρᾶσθῆναι, πολλὰ μὲν έχοντι, ἴσθιν δὲ μὴ» (ἔνα γέροντα ὅστις ἔχει μὲν ἄσπρα μαλλιά, οὐκ ὅμως καὶ μυαλό). Κιτέλιπεν ἀρετὰ ἐπιγράμματα ἅπαντα ἀπολεσθέντα. Διδασκὼν μόνον ὁ πρὸς τὸν Δία ὕμνος του ὅστις τυγχάνει μετὰς θαυμάτης θρησκευτικῆς εὐλαθείας. Ἀπέθανεν εἰς θαυμάτην γῆρας, προκαλέσας ὁ ἴδιος τὸν θάνατόν του δι' ἀποχῆς ἀπὸ πάσης τροφῆς.

Ἄμεσοι μαθηταὶ τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρξαν προσετὶ ὁ Ἀρίστων ὁ Χίος, ὁ Ἡοιλῶς ὁ Καρχηδόνιος, ὁ Περσῆσις ὁ Κιτιεύς, ὁ Σφαίριος ὁ Βοσπορίτης ὅστις ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ βασιλέως τῆς Σπαρτίας Κλεομένης, ὁ Διονύσιος ὁ Ἡρακλεώτης ὁ ἐπικληθεὶς καὶ «Μεταθέμενος» ἐπειδὴ ἐγκατέλειπε τὴν στωϊκὴν αἵρεσιν καὶ προσεχώρησεν εἰς τοὺς Ἐπικουρείους. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Ζήνωνος συγκαταλέγεται προσετὶ καὶ ὁ ἐκ Σόλων τῆς Κιλικίας ποιητῆς Ἄρατος, ὁ γράσας διδακτικὸν ἀστρονομικὸν ποίημα.

Χρῦσιππος (281—208). Διάδοχος εἰς τὴν διέθυσιν τῆς Στωῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλεάνθου ἀνεβίχθη ὁ ἐκ Σόλων τῆς Κιλικίας καταγόμενος Χρῦσιππος. Ὅπως ὁ Κλεάνθης εἶχε διακριθῆ ὡς πυγμαχός, οὕτως καὶ ὁ διάδοχός του εἶχε διακριθῆ, κατὰ τὰς ἀρχαίας εἰδήσεις, ὡς δρομεύς. Κατ' ἀντίθεσιν ὅμως πρὸς τὸν διδάσκαλόν του ἦτο ὀξυμύστατος καὶ ἀριστος ἴδια εἰς τὴν διαλεκτικὴν. Οἱ σύγχρονοὶ του ἔλεγον ὅτι, ἐάν οἱ θεοὶ ἔκαμον γῆσιν τῆς διαλεκτικῆς, διὰ τὴν ἐχρησιμοποίησιν ἀκριβῶς ὅπως ὁ Χρῦσιππος. Ἦτο ἀπροσμίλλος εἰς τὴν λογικὴν ἀπόδειξιν τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν ποσάσεων. Κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον ἔλεγε ἐμῆσις τῆς τῶν δογμάτων διδασκαλίας γράζειν, τὰς δὲ ἀποδείξεις αὐτὰς εὐρήσειν (ἔχεν ἀνάγκην νὰ διδαχθῆ μόνον τὰς προτάσεις, τὰς δὲ σχετικὰς μὲ αὐτὰς ἀποδείξεις θὰ τὰς εὕρῃ ὁ ἴδιος). Αὐτὸς ἐδίδκεν ὀριστικὴν μορφήν εἰς τὴν στωϊκὴν διδασκαλίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἔλεχθη: «Εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρῦσιππος, οὐκ ἂν ἦν Στωῆ» (Ἐάν δὲν ἦν ἔλεβεν ὑπάρξει ὁ Χρῦσιππος, δὲν θὰ ὑπῆρχε Στωῆ). Διετήρει ἀνεξαρτησίαν γνώμης ἐναντι τῶν ἄλλων Στωϊκῶν. Ὅταν ἠρωτήθη, διατί δὲν ἐσύχναζεν εἰς τὰ μαθήματα τοῦ Ἀρίστωνος ἀπήτησεν:

«Εἰ τοῖς πολλοῖς προσεῖχον, οὐκ ἂν ἐπιλοσόφουσα» (Ἐάν διεῖπτον τὴν προσοχὴν μου μὲ τὴν ἀκρόασην πλήθους διδασκάλων, δὲν θὰ ἀνεδεικνύουην φιλόσοφος). Ὑπῆρξε περιήλιος διὰ τὴν πολυγραφίαν του. Ἐγώσας καθ' ἑκάστην ἡμέραν περὶ τοὺς 500 στίχους, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν συγγραμμάτων του ἀνῆρχετο εἰς 705, ἐκ τῶν ὁποίων 311 ἦσαν συγγραμματα διαλεκτικῶν καὶ λογικῶν περιεχομένου. Λόγω τῆς πολυγραφίας του ἐχρησιμοποίησε ἡμελημένον ὕψος, ἐγέμιζε δὲ τὰ συγ-

Προτομὴ τοῦ Χρῦσιππου εἰς τὸ Μοσεῖον τοῦ Λονδίνου.

γραμμάτων του εἶχε παραθέσει ὀλόκληρον τὸ κείμενον τῆς «Μηδείας» τοῦ Εὐριπίδου. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἀντιπάλων του ἔλεγον ὅτι ἂν ἀσφροῦντο ἀπὸ τὰ ἔργα του αἱ παραθέσεις ἔξων γαυρίων, οὐδὲν θὰ ἀπέμεινε. Προσεδόχε νὰ ἐναρμονίσῃ καὶ νὰ βεβαιώσῃ τὸ σύνολον τῶν στωϊκῶν δογμάτων. Δὲν ἐπιτεύχων ὅμως πάντοτε τὸν σκοπὸν του καὶ ἄφινεν εἰς τὰ ἔργα του πολλὰ κενά, ἅτινα παρέσχον ἀσφροῦν εἰς πολεμικὴν ἐκ μέρους τῶν ἀντιπάλων του καὶ ἴδια ἐκ μέρους τοῦ Καρνεάδου. Οὐδὲν ἐκ τῶν ἔργων του διεσώθη. Μέγα μέρος διώκεται ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν συγγραμμάτων του διεσώθη περιλήφθην εἰς τὰ ἔργα τοῦ Σενέκα, τοῦ Ἐπικτήτου καὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου.

Διάδοχος τοῦ Χρῦσιππου εἰς διέθυσιν τῆς Στωῆς ὑπῆρξε ὁ Ζῆνων ἐκ Ταρσοῦ, μετὰ δὲ τούτων ὁ Διογένης ὁ καλούμενος Βαθυλώνιος, καίτοι κατήγετο ἐκ Σελευκείας. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὑπῆρξε λίαν σημαντικός. Αναφέρεται ὅτι τοῦ Διογένηος Λαέρτιου ὡς συγγραφεὺς δύο συγγραμμάτων, ἴησι τοῦ «Περὶ φωνῆς» καὶ τῆς «Διαλεκτικῆς τέχνης». Ὅριζε τὴν ἀνθρωπίνην φωνὴν ἐν ἀντιπαροβολῇ πρὸς τὴν φωνὴν τῶν ζώων κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Ζῶον μὲν ἐστὶ φωνὴ ἀπὸ ὕψ' ὀρμῆς πεπληγμένον, ἀνθρώπου δ' ἐστὶν ἐνασθροβὸς καὶ ἀπὸ διανοίας ἐκπεμπομένη» (Ἡ μὲν φωνὴ τοῦ ζώου εἶναι ἀπὸ τὴν ἐκπομπὴν τοῦ ὁποίου προκαλεῖ ἡ ἐνασθροβικὴ τῆσις τοῦ ζώου, φωνὴ δὲ ἀνθρωπίνη εἶναι ἐνασθροβὸς φωνή, τὴν ἐκπομπὴν τῆς ὁποίας προκαλεῖ ἡ διάνοια).

Οὗτος μετέσχε τῆς πρεσβείας τῆν ὁποίαν ἀπέστειλαν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸ 155 εἰς Ρώμην διὰ νὰ παρακαλέσουν τὴν Σύγκλητον νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτοὺς τῆς ἐπιβολῆς προστίμων 500 ταλάντων ἕνεκα διώσεως τοῦ Ἄρωτου. Εἰς τὴν πρεσβείαν ἐκείνην συμμετείχαν ὁ ἀκαδημαϊκὸς Καρνεάδης, ὁ περιπατητικὸς Κριτόλαος καὶ ὁ στωϊκὸς Διογένης. Εἶναι γνωστὸν ἐκ μαρτυρίας τοῦ Γελλίου (15, 11) ὅτι εἶχεν ἐκδόθῃ κατὰ τὸ 161 δόγμα τῆς Συγκλήτου ἀπαγορεύου τὴν ἐν Ρώμῃ διαμονὴν Ἑλλήνων φιλοσοφῶν κατόπιν τῆς κακῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς νεολαίας δύο Ἐπικουρείων διδασκάντων κατὰ τὸ 173 ἐν Ρώμῃ. Κατὰ τὴν πρεσβείαν ὅμως τοῦ 155 ἐπετρέπη εἰς τοὺς τρεῖς φιλοσόφους νὰ κάμουν διαλέξεις ἐνώπιον τῶν νέων. Καὶ ὁ μὲν Καρνεάδης κατέθελε τὸ ἀκροατήριον του διὰ τὴν ὀρμητικότητα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου του, ὁ Κριτόλαος διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς του καὶ τῆς κομωτικῆς ταῦ ὕψους του, ὁ δὲ Διογένης διὰ τῆς κοσμιότητος καὶ σοβαρότητος τῆς διδασκαλίας του. Ὁ Κάτων τότε ὁ ἀρχαιότερος ἀπήτησεν ἀπὸ τῆν Σύγκλητον νὰ ἀπέλθουν ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον ἐκ Ρώμης καὶ οἱ τρεῖς φιλόσοφοι ἴνα μὴ διασθεῖרון τὴν νεολαίαν.

Τὸν Διογένη διεδέχθη ὁ ἐκ Ταρσοῦ Ἀντίπατρος, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὸ 129. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν Ἀντίπατρον, ὅστις εἰδίδασκεν ἐν Ἀθήναις, ὁ Ἀρχέδομος, καταγόμενος καὶ οὗτος ἐκ Ταρσοῦ, ἴδρυσεν σχολὴν ἐν Βαθυλῶνι.

Γενικὸς χαρακτῆρ τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν.

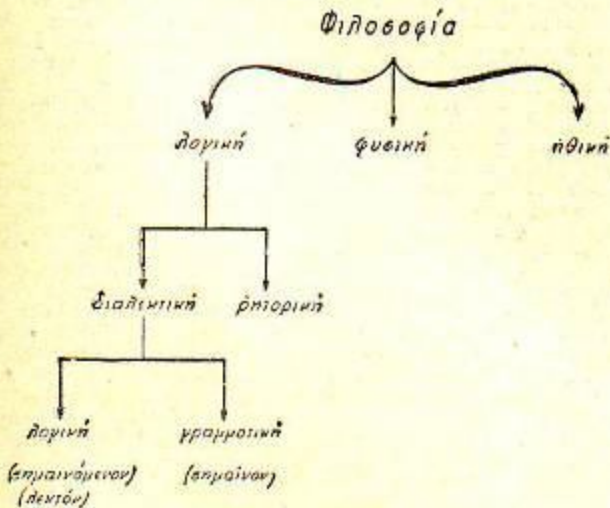
Ἐπειδὴ δὲν περικαθῆσαν συγγραμματα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν, ἀναγκαζόμεθα νὰ ἐκβῶμεν τὰς φιλοσοφικὰς τῶν δοξασίας συνολικῶς. Κοινὸν χαρακτηριστικὸν ἀποτελεῖ ἡ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἰς τρεῖς μέρη, ἴησι εἰς τὸ λογικόν, τὸ φυσικόν καὶ τὸ ἠθικόν. Ἐπίσης ἐξαιρεται παρ' ὅλων ἡ ἀξία τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρευνα θεωρεῖται ἀπαραίτητος, διότι ὁ ἐνάρετος πρέπει νὰ εἶναι καὶ σοφός. Ἡ φιλοσοφία εἶναι πρακτικῶς ἀσκήσις τῆς ἀρετῆς. νοε-

ται όμως συγχρόνως και ως «γνώσις τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων πραγμάτων». Εἰς μόνον ἐκ τῶν Στωϊκῶν ἔθετε τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν ὑπεράνω τῆς ἀρετῆς. Οὗτος ἦτο ὁ ἐκ Καρχηδόνος Ἡράκλειος, ὅστις διεκώλυε εἰς τινὰ σημεῖα πρὸς τὸν Ζήνωνα. Κατὰ τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον «ἔστι δὲ τὰ βιβλία αὐτοῦ ὀλιγόστιχα μὲν συνάμειψαι δὲ μετὰ καὶ περιέχοντα ἀντιρροήσεις πρὸς Ζήνωνα... Τέλος εἶπε τὴν ἐπιστήμην, ἧπερ ἐστὶ ζῆν αἰεὶ πάντα ἀναφέροντα πρὸς τὸ μετ' ἐπιστήμης ζῆν καὶ μὴ τῆ ἀγνοίας διαβεβημένον» (Εἶναι δὲ τὰ βιβλία αὐτοῦ (δηλ. τοῦ Ἡράκλειου) σύντομα, ἀλλὰ γεμάτα ἀπὸ δύναμιν καὶ περιέχουν ἀντιρροήσεις πρὸς τὸν Ζήνωνα. Εἶπεν ὅτι τελικὴ ἐπιδιώξις τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἐπιστήμη, δηλαδὴ νὰ ζῶμεν πάντοτε ἔχοντες ὡς κανονιστικὸν ἰδεώδες τὸ νὰ ζῶμεν κατέχοντες ἐπιστήμην καὶ νὰ μὴ περιπίπτωμεν εἰς ἀγνοίαν). Ἐξ ἀντιθέτου πρὸς τὸν Ἡράκλειον ὁ Ἀρίσταρχος ἔχεις περιώρισε τὴν φιλοσοφίαν μόνον εἰς τὴν ἠθικὴν. Ἐγκαταλείπει τὴν διαλεκτικὴν ὡς ἀχρηστον παρομοιάζων ταυτὴν πρὸς Ἰσθὺν ἀράχνης. Ἡ φυσικὴ ἀφ' ἑτέρου κατὰ τὴν γνώμην του εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀκατάληπτος, ἀφ' ἑτέρου δὲ οὐδὲν φελοῦσ παρέχει : «τοὺς μόνον περὶ φύσεως λόγους πάν τούτωνσιον μῆτε καταληπτοὺς εἶναι μῆτε... φελοῦσ ἔχειν τι» (Εὐσέβιος προπρω. εὐαγγ. 854 C). Κατέκρινε προσέτι καὶ τοὺς ἀσχολουμένους μετὰ τὴν ἐγκύκλιον μόρφωσιν. Ὅπως, ἔλεγεν, οἱ μνηστῆρες ἀποτυγχάντες νὰ δελεάσουν τὴν Πηνελόπην ἐτρέψαν πρὸς τὰς θεραπευτικὰς τῆς, οὕτω καὶ πολλοὶ μὴ δυνάμενοι νὰ σπουδάσουν τὴν φιλοσοφίαν τρέπονται εἰς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα : «Ἀρίσταρχος δὲ Χίος τοὺς περὶ τὰ ἐγκύκλια πονομένους, ἀμελοῦντας δὲ φιλοσοφίας, ἔλεγεν ὁμοίως εἶναι τοῖς μνηστῆσι τῆς Πηνελόπης, οἱ ἀποτυγχάνοντες ἐκείνης περὶ τὰς θεραπευτικὰς ἐγίνοντο» (Στοβ. Ἄνθολ. 4, 109). Πάντως ἡ φιλοσοφία τῶν Στωϊκῶν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς προέκτασις τῆς κινητικῆς, διότι θεωρεῖ ἀπαραίτητον τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν. Ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος ἐπειδὴ δὲν ἐγκρίνει τὴν θεωρίαν ὅτι ἐν τῷ σύμπαντι ὑπάρχει δυϊσμός μετὰ τὸ εἶδος καὶ ὄλης. Ἐπανέρχονται οἱ Στωϊκοὶ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Ἡρακλείτου περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ λόγου θεωρουμένου ὡς δυνάμει, ἧτις κυριαρχεῖ ἀπολύτως ἐν τῷ κόσμῳ. Δὲν δέχονται ὅτι ἡ ὄλη ὑφίσταται ὡς κάτι τὸ ἄλογον καὶ ἀπροσδιόριστον, διότι φασκεῖν ὅτι ἡ ὑπαρξις ὄλης μὴ ὑποκειμένης ὀλοκληρωτικῶς εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ λόγου διαταράσσει τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν σύμμετρον τοῦ σύμπαντος, καθιστῶσα συνάμα δύσκολον καὶ τὴν συμμόρφωσιν τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς εἰς τὰ κελεύσματα τοῦ λόγου.

Ἡ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους Στωϊκοὺς.

Κατὰ τὴν στωϊκὴν ἀντίληψιν, ἡ φιλοσοφία εἶναι «ἐσκήσις ἀρετῆς». Ἀλλὰ ἡ ἀρετὴ διαίρεται εἰς ἀρετὴν λογικὴν, φυσικὴν καὶ ἠθικὴν. Ἡ λογικὴ ἀφ' ἑτέρου ὑποδιαιρεῖται εἰς διαλεκτικὴν καὶ εἰς ῥητορικὴν, ἡ δὲ διαλεκτικὴ εἰς λογικὴν, ἧτις ἐξετάζει τὸν ἐνδιάθετον λόγον, καὶ εἰς γραμματικὴν, ἧτις ἐξετάζει τὸν προφορικὸν λόγον. Ὁ ἐνδιάθετος λόγος λέγεται καὶ «σημαίνόμενον» καθὼς καὶ «λεκτόν», ὃ δὲ προφορικὸς ὀνομάζεται καὶ «σημαῖον». Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ὑποδιαιρέσεων προκύπτει τὸ ἀκόλουθον διάγραμμα:

Ὁ ἐνάρετος καὶ σοφὸς κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς πρέπει νὰ κατέχη πάσας τὰς ἐν τῷ ἀναγραφόμενῳ διαγράμματι μαθήσεις.

Ἡ λογικὴ τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν

Ἡ λογικὴ τῶν Στωϊκῶν ἔχει μεγαλύτερον πλάτος ἀπὸ τὴν λογικὴν διὼς τὴν κοῦσιν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Περιλαμβάνει καὶ στοιχεῖα ἐκ τῆς γνωσιολογίας καὶ ὀντολογίας, διότι ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῶ ἀσφαιτούμενον εἰς τὰ κοίτηρα τῆς ἀληθείας, τὸ πρόβλημα τῶν κατηγοριῶν, ὡς

καὶ τὸ πρόβλημα τῆς γενετικῆς ἀναπτύξεως τῆς γνώσεως. Ἐπίσης περιλαμβάνει καὶ ζητήματα ἀναγόμενα εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς γραμματικῆς καὶ εἰς τὴν τυπικὴν λογικὴν.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῆς γνώσεως διδάσκουν οἱ Στωϊκοὶ ὅτι ἡ ἀφαιρία τῆς εἶναι ἡ αἰσθήσις. «Στωϊκοὶ φασιν ὅταν γεννηθῆ ὁ ἀνθρώπος, ἔχειν τὸ ηγεμονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς ὡς περὶ χάρτην εὐεργον εἰς ἀπογραφήν» εἰς τοῦτον μίον ἐκάστην τῶν ἐνοίων ἐναπογράφεται. Πρῶτος δὲ ὁ τῆς ἀναγραφῆς τρόπος ὁ διὰ τῶν αἰσθήσεων αἰσθηόμενος γὰρ τινος οἶον λευκοῦ, ἀπελθόντος αὐτοῦ μνήμην ἔχουσι· ὅταν δὲ ὁμοειδῆς πολλὰ μὴμῃ γένωται, τότε φασὶν ἔχειν ἐμπειρίαν· ἐμπειρία γὰρ ἐστὶ τὸ τῶν πολλῶν ὁμοειδῶν φαντασιῶν πλῆθος. Τῶν δὲ ἐνοίων αἱ μὲν φυσικῶς γίνονται κατὰ τοὺς εἰρημένους τρόπους καὶ ἀνεπιτεχνήτως, αἱ δὲ ἦδη δὲ ἠμετέρας διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας· αὐταὶ μὲν οὖν ἐνοῖαι καλοῦνται, ἐκεῖναι δὲ καὶ προλήψεις» (Ἄετ. 4, 11) (Οἱ Στωϊκοὶ λέγουσι, ὅταν ὁ ἀνθρώπος γεννηθῆ, εἶναι μέσα εἰς αὐτὸν τὸ ἠγεμονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς τοῦ ὡσάν χάρτι κατάλληλον διὰ γραφῆν. Εἰς αὐτὸ σημειώνει μίαν ἐκάστην ἐκ τῶν ἐνοίων. Ὁ πρῶτος δὲ τρόπος τῆς ἐπ' αὐτοῦ γραφῆς εἶναι ὁ συντελούμενος διὰ τῶν αἰσθήσεων· διότι ὅταν λαμβάνουν οἱ ἀνθρώποι τὴν αἴσθησιν κάποιον πράγματος, π.χ. τοῦ λευκοῦ, ὅταν αὐτὸ φύγη ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως διατρουῖν τὴν μνήμην του· ὅταν δὲ ὑπάρξουν πολλὰ ὁμοειδῆς μὴμῃ (ἀναμνηστικαὶ εἰκόνας), τότε λέγομεν ὅτι ἔχομεν ἐμπειρίαν· διότι ἐμπειρία εἶναι τὸ πλῆθος πολλῶν ὁμοειδῶν παραστάσεων (ἀναμνηστικῶν εἰκόνων). Ἐκ δὲ τῶν (ἐκ τῶν φαντασιῶν σχηματιζομένων) ἐνοίων, ἄλλαι μὲν σχηματίζονται κατὰ τὸν ἐκτεθέντα τρόπον χωρὶς τεχνικὴν ἐπέμβασιν, ἄλλαι δὲ σχηματίζονται διὰ τῆς ἐκ τοῦ ἀνθρώπου προσεχομένης διδασκαλίας καὶ ἐπιμελείας. Αἱ τελευταῖαι αὐταὶ καλοῦνται ἐνοῖαι, αἱ δὲ προηγουμέναι προλήψεις). Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος χωρίου προκύπτει ὅτι οἱ Στωϊκοὶ παράγουν τὴν γνῶσιν ἐκ τῆς αἰσθήσεως. Δέχονται ὅτι ὑπάρχουν μόνον συγκεκριμένα αἰσθητὰ ἀντικείμενα. Τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα προσβάλλουν τὰ αἰσθητήρια καὶ δι' αὐτὸν ἀφίσουν τὴν εἰκόνα τῶν εἰς τὴν ψυχὴν. Τὴν εἰσοχὴν τῆς εἰκόνας αὐτῆς τὴν ὀνομάζουσι ὁ μὲν Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης «τύπωσιν», ὁ δὲ Χρυσίππος «εἰσρωϊσῶσιν». Ἡ ψυχὴ παραβάλλεται ἀπὸ αὐτοὺς μετὰ χάρτην κατασκευασμένον τοιοῦτοτρόπως, ὡστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ γραφῶν ἐπ' αὐτοῦ αἱ ἐντυπώσεις, αἱ προσεχομέναι ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Ἡ ἀντίληψις τῶν αὐτῆ ἐπιτελεῖται ἀπὸ τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, ἧτις ἐγκαταλείπει τὴν ψυχὴν ὡς «ἐπίνακα καθαρὸν πρὸς γραφῆν» («τάμπουλα ῥάσας»), ἀπὸ δὲ τοῦς σχολαστικῶς ἐδαιεῖσθ τὸν αὐτὸν ὄρον καὶ ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος Λόκκε. Αἱ ἐντυπώσεις αὐταὶ καλοῦνται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν «φαντασίαι» καὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας λεγομένας «παραστάσεις». Ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ συγκρατῆ τὰς παραστάσεις αὐτὰς καὶ νὰ συγχωρεῖ τὰς ὁμοειδῆς. Γεννάται οὕτω ἡ ἐμπειρία καὶ αἱ καιναὶ ἐνοῖαι, αἵτινες εἶναι συγχώνευσις ὁμοειδῶν παραστάσεων. Τὰς ἐνοῖας διέκρινον οἱ Στωϊκοὶ εἰς δύο εἶδη: Εἰς ἐνοῖας φυσικὰς, αἵτινες δημιουργοῦνται ἐν τῇ ψυχῇ κατὰ φυσικὸν τρόπον χωρὶς νὰ ἐπέμβῃ ἡ διδασκαλία καὶ ἡ βούλησις. Ταύτας ὀνομάζουσι καὶ «προλήψεις», βασιθεύοντες τὸν ὄρον τούτων ἀπὸ τῶν Ἐπίκουρον. Τὰς ἄλλας ἐνοῖας, αἵτινες καταρτίζονται κατόπιν διδασκαλίας καὶ συνειδητῆς προσπάθειας, τὰς ὀνομάζουσι «τεχνικὰς ἐνοῖας». Ὁ διαχωρισμὸς αὐτῶν τῶν ἐνοίων εἶναι πολὺ σπουδαῖος. Οἱ Στωϊκοὶ εἶχον ἀντιληφθῆ ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἕνα ἐκ τῶν προτέρων» χαρακτῆρα καὶ διὰ νὰ ἐξηγήσουν τοῦτον δέχονται τὰς προλήψεις λέγοντες προλήψεις νοοῦν τὰς γενικώτερας ἐνοῖας τὰς ὁποίας ἔχει πρὸ πάσης του ἀνασχολήσεως μετὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην οἰοσθῆποτε ἀνθρώπου. Καὶ αὐτὸς ὁ ἀπαιδευτος ἀνθρώπος γνωρίζει ἀριστῶς ὅτι ὁ κόσμος ἀποτελεῖ σύμπλον, ὅτι ὑπάρχουν ὀλικά καὶ πνευματικὰ πράγματα, ὅτι ὑπάρχει τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ὅτι εἰς τὸν κόσμον συμβαίνουν μεταβολαὶ καὶ ἀλλαγαί. Αὐτὰ αἱ γενικαὶ ἐνοῖαι, αἵτινες προηγοῦνται καὶ κατὰ τινὰ τρόπον «προλαμβάνουσι» τὴν φιλοσοφικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν γνῶσιν ὀνομάζονται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν προλήψεις δηλ. ἐκ τῶν προτέρων καὶ πρὸ πάσης διδασκαλίας καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως προϋπάρχουσαι καὶ καθοδηγοῦσαι τὸν ἀνθρώπου ἀντιλήψεις. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία δὲν μὲν πιστῆ εἰς τὸν ἐμπειρισμὸν τῆς, διότι χαρακτηρίζει αὐτὰς ὡς «ἐνοῖας φυσικῶς γινόμενας» καὶ ὡς «ἐμφύτους». Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου (βλέπε «Ἠθικά» ἐκδ. Βερναρδάκι (104) Ε) ὁ Χρυσίππος εἰς τὸ Γ' βιβλίον τοῦ Προτρεπτικοῦ τοῦ οὐλοῦν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ἐγκαταλείπει τὰς προλήψεις ὡς ἐμφύτους: «Τὸν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν λόγον συμφωνώτατος εἶναι τῷ βίῳ καὶ μάλιστα τῶν ἐμφύτων ἀπεισθαί· προλήψεις» (Ὁ ἀναφερόμενος εἰς ἀγαθὰ καὶ κακὰ λόγους εἶναι συμφωνώτατος μετὰ τὸν βίον καὶ καθ' ὑπερβολὴν προσεγγίζει εἰς τὰς ἐμφύτους προλήψεις). Πρέπει ὅσα νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ Στωϊκοὶ ἐθεώρουν τὰς προλήψεις ταύτας «δυνάμεις» ἐμφύτους. Ἐδέχοντο δηλαδὴ ὅτι αὐταὶ γεννῶνται ἀναγκαστικῶς λόγω τῆς κατασκευῆς τῆν ὅσῃαν ἔχει ἡ ψυχὴ. Κατ' ἀντίθετον πρὸς τὰς προλήψεις αἱ τεχνικαὶ ἐνοῖαι δημιουργοῦνται διὰ λογικῆς ἐπεξεργασίας καὶ ἐμπειρίας δεδαιότητος, ἧτις δὲν δύναται νὰ τεθῆ ἐν ἀμφιβάλλῳ ὑπὸ ἀντιλογίῶν. Ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, ἀλλὰ μίον βεβαιότητος ἀσφαλῆς μὴ καταρριπτομένη ὑπὸ ἀντιλογίας· «ἐπιτέλησις ἀσφαλῆς ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου». Λόγῳ τῆς γενετι-

κής περί γνώσεως θεωρίας των οι Στωϊκοί ήσαν αντίπαλοι της περί ιδεών και ειδών πλατωνικής και αριστοτελικής θεωρίας. Ακολουθώντας τας αντιρρήσεις του κυνικού Αντισθέ- νου, δεν έδεχοντο την ύπαρξιν ούτε της υπερβατικής πλα- τωνικής ιδέας, ούτε του εις τὸ συγκεκριμένον αίσθητον πα- ρόντος αριστοτελικού είδους. Κατά τους δοξογράφους (Ά- ετίας 1, 10): «Οι από Ζήνωνος Στωϊκοί έννοήματα ήμετέ- ρα τας ιδέας έρασσαν» (Έλεγαν ότι αι ιδέαι έννοιαι έχουσαι ύπόστασιν μέσα εις την ψυχην μας). Δια τής γνώ- μης των ταύτης οι Στωϊκοί έδωκαν πρώτοι την άφορμήν να έκληθούν αι πλατωνικαί ιδέαι ως ύποκειμενικά ψυχολογικά στοιχεία.

Άξιοσημείωτος προσπάθεια των Στωϊκών υπήρξε και η άναπερομένη εις τόν προσδιορισμόν των κριτηρίων τής αλη- θείας. Αναζητούνται να εύρεθούν γνωρίσματα τα όποια να μάς βεβαιώσουν περί τής αληθείας, ήν ένέχει πρότασις τις. Τοúτο έηλοι ότι ζητείται να εύρεθώ έν τεχνικόν μέσον διά τόν προσδιορισμόν τής αληθείας, άποφευγομένης τής έρεύνης. Είς όλας τας παραστάσεις (φαντασίας) φρονούν οι Στωϊκοί ότι δεν δύναται να άποδοθώ τὸ χαρακτηριστικόν τής αλη- θείας ή τού ψεύδους. Ποίον λοιπόν προσόν πρέπει να έχη μια φαντασία διά να χαρακτηρισθώ ως αληθής ; Είς τὸ έρώτημα τοúτο η άπάντησις είναι ότι ως γνώρισμα τής αληθείας πρέ- πει να θεωρήσωμεν τήν «συγκατάθεσιν». Λαμβάνομεν θέσιν έναντι τού περιεχομένου των παραστάσεων, τας άναγνωρίζο- μεν ως αληθείς και τας καθιστώνμεν ιδικόν μας κτήμα, τας «καταλαμβάνομεν». Τὸ ένέργημα τοúτο τής συγκατάθεσεως και τής καταλήψεως έκτελείται υπό τού εήγεμονικού τμήμα- τος τής ψυχής και δι' αúτου λαμβάνει ύπόστασιν «ή καταλη- πτική φαντασία, ήτοι έννοια ήτις έχει τήν ικανότητα να «κα- ταλάβη» τὸ αντικείμενον τής. Η συνθεσις των παραστάσεων είναι κάτι τὸ αúτομάτου «ακούσιον». Η συγκατάθεσις όμως είναι πράξις «εκούσιας» και κρίσις έκφραζόμενη υπό τής συ- νειδήσεως. Τόν όρον «κατάληψις» εισήγαγεν εις τήν φιλοσοφί- κήν άρολογίαν ο Ζήνων. Δηλοῦται δέ διά τής καταλήψεως κά- τι τὸ όποιον είναι διάφορον από τήν έννοιαν. Έννοια είναι άπλώς η παρουσία μέσα εις τήν ψυχην ενός παραστατικού περιεχομένου. Όταν η έννοια συνδέεται από τήν πεποιθή- σιν (συγκατάθεσιν), ότι συμφωνεί με έν έξωτερικόν αντικεί- μενον, τότε ονομάζεται κατάληψις. Οι Στωϊκοί δεν συμφο- ρούν ως πρὸς τήν ύσταν τής καταληπτικής φαντασίας. Άλλοι τήν θεωροῦν ως ένέργημα διά τὸ όποιον η συνειδήσις αντι- λαμβάνεται τήν πραγματικότητα. Ο Χρύσιππος τήν έκλαμ- βάνει παθητικῶς νομίζει ότι αúτη άσκει κατοχην επί τής συ- νειδήσεως : «Αúτη γάρ ενωργής ούσα και πληκτική μόνον ουχί τών τριχῶν λαμβάνεται κατασπύσασ ήμεις εις συγκατά- θεσιν» (αúτη, δηλαδή η καταληπτική φαντασία, ούσα ενεργη- τική και πλήττουσα τήν συνειδήσιν μας, μάς πιάνει σχεδόν από τας τριχας και βιάσις μάς σπύρει πρὸς συγκατάθεσιν». Οι Σκεπτικοί καταπολέμησαν τήν ορθότητα τού κριτηρίου τού- του, διότι παρατήρησαν ότι και εις περιπτώσεις κατά τας ό- ποιαις η συνειδήσις θεωρεῖ ψευδές τι ως αληθές, έμφανίζεται τὸ ψυχολογικόν φαινόμενον τής συγκατάθεσεως. Έπειδή η συγκατάθεσις είναι ύποκειμενική ένέργεια, δεν δύναται να πα- ρασχη έγγύησιν περί τής αντικειμενικότητος τής γνώσεως. Τήν αντίρρῃσιν ταύτην των Σκεπτικῶν ούδέποτε άδολήθησαν να τήν αντιμετώπισουν άποτελεσματικῶς οι Στωϊκοί.

Ιδιαίτερας άπόψεως παρουσίασαν και ως πρὸς τὸ όντολο- γικόν πρόβλημα των κατηγοριῶν. Προσεπάθησαν να συμπύ- ξουν και να συστηματοποιήσουν τας δέκα αριστοτελικὰς κα- τηγορίας εἰς τέσσαρας, Γενικωτάτη κατηγορία εθεωρήθη τὸ «ύποκειμενον» ή η «ούσία», μετ' αúτην ως δευτέρα επακολου- θεῖ η ουσιαστική ιδιότης, «εὖ ποίων» ή «ὡ ποίδος λόγους» αúτη περιλαμβάνει τήν κατηγορίαν και τού ποιοῦ και τού ποσού τριτην θέσιν κατέχει η κατά συμβεβηκόσ (συμπτωματική ή- διότης), τὸ «πῶς έχον» ή «εὖ πῶς έχον ποίων». Τετάρτη δέ και τελευταία εις τήν σειράν έρχεται η κατηγορία τής σχέσεως, τὸ «πρὸς τι πῶς έχον» ή «εὖ πρὸς τι πῶς έχον ποίων ύποκει- μένον». Αἱ τέσσαρες αúται κατηγοριαί έχουν κατασπαχθῆ εις σειράν από τής άπόψεως τής γενικότητός των, περιέχεται δέ η ειδικωτέρα εις τήν γενικωτέραν.

Έτερα σπουδαία κατηγοριῶν διάκρισις, Ιβρυθεσια υπό τής στωϊκής φιλοσοφίας, είναι η γενόμενη επί τή βάσει τής γενι- κής κατηγορίας «τις». Υψίστη κατηγορία, εις ήν υπάγονται όλα τα όντα, είναι τὸ «τις» δηλαδή τὸ κάτι. Υπό τήν κατη- γορίαν ταύτην υποπίπτουν δύο ειδικωτέρας. Αύται είναι α) ένός μὲν τὰ σώματα, α) ένέρου δέ τὰ άσώματα. Λέγοντες σώματα έννοοῦν τὰ έχοντα αντικειμενικην ύπόστασιν όντα, ως άσώματα δέ έκλαμβάνουν όντα έχοντα ιδεώδη ύπαρξιν. Διακρίνον δέ τέσσαρα είδη άσωμάτων (μη έχοντα αντικειμε- νικήν ύπαρξιν) τὸ λεκτόν, τὸ κενόν, τόν τόπον και τόν χρό- νον (Σέξτ. Έμπ. πρὸς μαθημ., 10, 218). Έκ των τεσσάρων ταύτων ιδιαιτερας προσοχή εις τήν άξιαν να τυχῆ τὸ λεκτόν. Δια τού όρου τούτου νοοῦν οι Στωϊκοί τας ιδεώδεις σημα- σίας, τας θεωροῦν δέ ως κάτι τὸ όποιον παρεμβάλλεται με- τασθ των ψυχολογικῶν παραστάσεων και των αντικειμένων εις τὰ όποια αúται αναφέρονται : «Τὸ λεκτόν μέσον τού νοήματος και τού πράγματος». (Αμμώνιος εις τὸ «Περὶ έρμηνείας» 17, 24). Έσχάτως δ' Έβ. Κομισσαλ εις τήν «Τυπικήν και Υπερ- βατικήν Λογικήν» του σελ. 72, έτόνισεν ότι διά τής έννοιας τού λεκτοῦ οι Στωϊκοί είχαν οθάσει εις τήν επίγνωσιν περί τής ύπαρξεως των ιδεωδῶν λογικῶν στοιχείων, τὰ όποια χρησιμο- ποιεί η τυπική λογική, έν αντίθεσει πρὸς τήν τυπικήν μαθη- ματικήν, τήν χρησιμοποιούσαν τυποποιημένα αντικειμενικής ύποστάσεως στοιχεία.

Έν συναφεία πρὸς τας όντολογικάς αναζητήσεις, έξ ίσου αξιωματηνευται τυγχόνουσι και αι εις τὸ πεδιον τής φιλοσο- φικής γραμματικής γενόμεναι έρευναι. Είς τήν κυρίως λογικήν ένστόκειται, κατά τους στωϊκοὺς να έρευνησῆ τὸ «σημαι- νόμενον». Η λογική κρίσις θεωρεῖται υπό αúτων ως διαχω- ρισμός «άξιωμας» και θεωρεῖται άποφαντικός λόγος, στοι- χεῖα δέ αúτου είναι τὸ «ύποκειμενον» και τὸ «κατηγορημα». Κρίσις άπαρτιζόμενη από ύποκειμενον και κατηγορημα, π.χ. ὁ Σωκράτης περιπατεῖ, καλεῖται άξιωμα αúτοτελής. Τὸ ύποκειμενον των προτάσεων είναι πάντοτε άτομική τις ύπόστασις είτε καθωρισμένη, εἴτ. ακαθόριστος, είτε ήμικα- θωρισμένη. Τὸ κατηγορημα έκφράζει πάντοτε μίαν κατά- στασιν ή ένέργειαν τού ύποκειμένου. Οι συλλογισμοί συνε- πῶς δεν καταρτίζονται επί τή βάσει των λογικῶν σχέσεων των έννοιῶν τας όποιαις περιέχουν αι προτάσεις, άλλ' επί τή βάσει των σχέσεων εις δε εὐοίσκονται τὰ διά των προτάσε- ων έκεραζόμενα γεγονότα. Μετὰ μεγάλης προσοχής εξέπι- σαν τας κρίσεις διαφορῶντες ταύτας εις άλλας και αὐθε- τους. Τας συνθέτους κρίσεις διήρουν εις : 1ον) «συνυμμενέας», δηλαδή ύποθετικάς τού τύπου «εἰ ήμερα έστι φῶς έστι», 2ον) «συμπλεγμένους», συμπλεκτικάς, «και ήμερα έστι και φῶς έστι», 3ον) «διεξευμένους», διαλεκτικάς «ή ήμερα έστι ή νύξ έστι», 4ον) «αἰτιώδεις», αιτιολογικάς, «διότι ήμερα έ- στί, φῶς έστι», 5ον) «δισασφύσας τὸ μάλλον», π.χ. μάλλον ήμερα έστι ή νύξ, 6ον) «δισασφύσας τὸ ήττον» π.χ. ήττον νύξ έστι ή ήμερα.

Αἱ εις τήν τυπικήν λογικήν έρευναι των Στωϊκῶν άναφέρου- νο ίδια εις τους διαλεκτικούς και ύποθετικούς συλλογι- σμούς, τους όποιους είχε παραλείψει να εξετάσῃ ὁ Άριστο- τέλης. Επιδιώκοντες πρωτοτυπίαν ήλλαξαν τὰ όνόματα των προτάσεων τού συλλογισμοῦ, καλέσαντες τήν μὲν μείζονα πρότασιν «λήμμα», τήν ελάττωνα «πρόσληψιν», και τὸ συμ- πέρασμα «έπιφοράν». Οι δύο τύποι τού ύποθετικού συλλα- γισμοῦ είναι οι ακόλουθοι :

Λήμμα εάν είναι τὸ Α, εἴ- ναι και τὸ Β :	Έάν είναι τὸ Α, είναι και τὸ Β :
πρόσληψις είναι τὸ Α	δεν είναι τὸ Β
έπιφορά άρα είναι και τὸ Β	άρα δεν είναι και τὸ Α.

Έχουν κάμει λόγον και περί έλλιπῶν συλλογισμῶν, κα- λῶν δέ αúτους «μονολημμάτους λόγους» (συλλογισμοῦ με- μίαν μόνον πρότασιν) π.χ. «άναντες ζῆς άρα». Ο τύπος οúτος τού μονολημμάτου συλλογισμοῦ μάς ένθυμίζει τὰ καρ- τεσιανῶν «νωά» άρα ύπάρχω.

Η κοσμολογία των αρχαιοτέρων Στωϊκῶν

Η στωϊκή κοσμολογία διειροφώθη υπό τήν επίδρασιν των ήθικῶν τάσεων τού όλου συστήματος. Τὸ ήθικόν αίτημα ήτα να παραχθῆ η άτομική ήθικότης από μίαν υπερτέραν όντο- λογικήν αρχήν, ήτις να μη ίσταται ως υπερβατική αίτια έκ- τὸς τού κόσμου, αλλά να είναι παρούσα μέσα εις αúτον. Ός τοιαύτην αρχήν, ήτις διεισδύει διά μέσου τού σύμπαν- τος έμπυκνώνουσα και κυβερνώσα τοúτο, έδέχθησαν τόν λό- γον τού Ηρακλείτου. Ούτος άποτελεῖ τήν δυναμικήν αρχήν, ήτις συγκρατεῖ και δίδει ζωην εις τόν κόσμον. Συνεπῶς η κοσμολογική των θεωρία είναι έξ ολοκλήρου δυναμική. Ε- πηρεάζεται προφανῶς από τήν περιπατητικήν φιλοσοφίαν, ήτις διά τού Στράτωνος είχε καταλήξει εις δυναμισμόν εἴπ- γούοντα δέ έν τῷ κόσμω συμβαίνοντα ουχί διά των ποστι- κῶν σχέσεων των άτόμων, αλλά διά τής επενεργείας δυνά- μεων. Δέχονται οι Στωϊκοί ότι εις τὸ σύμπαν ύπάρχουν δύο άρχαί, η μία ενεργητική «εὖ πῶς έχον» και η έτέρα παθητική «εὖ πῶς έχον». Αμφότεραι όμως είναι σωματικῆς φύσεως. Ο θεός ταυτίζεται με τήν ενεργητικήν αρχήν, δεν είναι άσώ- ματος, αλλά σωματική ούσία, «πῦρ τεχνικόν» και «πνεῦμα διήκον δι' όλου τού κόσμου». Διεισδύει πανταχοῦ ως πνεῦ- μα και πῦρ και άποτελεῖ τήν συνειδήσιν τού κόσμου. Καί η ψυχή είναι σωματικῆς φύσεως, όμοίως δέ και αι ιδιότητες των σωματίων είναι «πνεύματα», άτινα διεισδύουν διά μίαν γενικήν αναμίξεως «κράσεως διόλου» εις όλον τόν κόσμον. Ο Κλεάνθης άπεδεικνυεν ότι η ψυχή είναι σώμα διά τού έ- ξης συλλογισμοῦ: «Ούδέν άσώματος συμπάσχει σώματι, οὐ- δέ άσώματῶ σώμα, άλλῆ σώμα σώματι συμπάσχει δέ η ψυ- χή τῷ σώματι νοοῦντι και τεμονένῳ και τὸ σώμα τῇ ψυ- χῇ» αἰσχυρομένης γάρ ερυθρόν γίνεται και ροδουμένῃς ά- γροῦν σώμα άρα η ψυχή» (Νεμείσ. Περὶ φύσεως άνθρ. 32) (Ούδέν άσώματος συμμετάβλλεται μαζί με τας μεταβολάς τού σώματος, ούδῆ κανέν σώμα μαζί με τας μεταβολάς τού άσώματος, αλλά τὸ σώμα συμμερίζεται τας μεταβολάς τού σώματος. Η ψυχή συμμερίζεται τας μεταβολάς τού σώμα- τος, όταν υποφέρῃ τὸ σώμα από νόσον ή ύποβάλλεται εις τομήν και τὸ σώμα συμμερίζεται τὰ παθήματα τής ψυχής. Διότι όταν η ψυχή καταλαμβάνεται από έντροπήν γίνεται τὸ σώμα ερυθρόν, και όταν καταλαμβάνεται από φόβον άχρόν). Υλικήν έδέχετο τήν ψυχην και ὁ Χρύσιππος. Κατά τόν Νε- μέσιον (τὸ αúτὸ έργον σελ. 46) «Χρύσιππος δέ φησιν ότι ὁ θάνατος έστι ψυχῆς χωρισμός από σώματος ούδέν δέ σώ- ματος από σώματος χωρίζεται, ούδῆ γάρ εφάπτεται σώμα-

τος σώματος, ή δὲ ψυχὴ καὶ ἐφάπτεται καὶ χωρίζεται τοῦ σώματος, ὅμοια ἀρα ἡ ψυχὴ» (Ὁ θάνατος εἶναι χωρισμός τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος· κανὲν δὲ σώματον οὐκ δύναται νὰ νοηθῆ ὡς χωρίζομενον ἀπὸ τὸ σῶμα· οἱσι τὸ ἄσωματον δὲν δύναται νὰ ἔχη ἐπαφὴν μὲ τὸ σῶμα· ἡ δὲ ψυχὴ καὶ ἐφάπτεται καὶ χωρίζεται τοῦ σώματος· ἀρα ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμα).

Ἡ στωϊκὴ κοσμολογία ἔχει χαρακτῆρα δυναμικόν. Ἐπιανέρχεται εἰς τὴν ἐν τῷ «Σοφιστῆ» τοῦ Πλάτωνος ἐκφραζομένην ἀντίληψιν ὅτι ὄν εἶναι ἕκαστον τὸ ὅποιον δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ἢ νὰ πάθῃ κατὰ. Τὸ ἐνεργητικὸν στοιχείον εἶναι ὁ Θεός, ἐκλαμβανόμενος ὡς λόγος καὶ πνεῦμα, τὸ δὲ παθητικὸν ἢ ὅλη ἐκλαμβανόμενὴ ὡς σῶμα. Ἡ ὅλη νοεῖται ὡς «ἄποιος οὐσίας», οὐσία ἐσπερημένη ποιότητων, λαμβάνει δὲ μορφὰς καὶ σχήματα διὰ τῆς ἐπιεργείας τοῦ Θεοῦ, ὅστις ὀφίσταται ἀχώριστος καὶ ἀναμεμιγμένως μὲ τὴν ὅλην: «Μεμίχθαι δὲ τῇ ὅλῃ τὸν Θεόν, διὰ πάσης αὐτῆς διήκοντα καὶ σχηματίζοντα καὶ μορφοῦντα καὶ κοσμοποιούντα» (Ἀλέξαν, Ἀφροδ. Συλλογῆ Ἄριμ. τὸμ. 2, 310) (Ὁ Θεός εἶναι ἀναμεμιγμένως μὲ τὴν ὅλην καὶ τὴν παρακολουθεῖ εἰς ὅλην τῆς τὴν ἔκτασιν, καὶ δεῖται εἰς αὐτὴν σχῆμα καὶ μορφήν καὶ τάξιν). Διὰ νὰ γίνεταὶ ἡ ἀνάμιξις αὕτη πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ δυνατότης νὰ διεισδύῃ τὸ ἐν σῶμα (ὁ λόγος καὶ τὸ πνεῦμα) εἰς τὸ ἄλλο (τὴν ὅλην). Τὴν τοιαύτην διεισδυσίαν ἀνομάζουσι, ὡς ἐσθμειώσαμεν ἀνωτέρω, οἱ Στωϊκοὶ κράσιν: «Κράσις δὲ οὐ παράθεσις, ἀλλὰ τῶν ἀνομοίων μερῶν εἰς ἄλληλα εἰσδυομένων δι' ὅλων ἀντιπαρέκτασις» (Συλλογῆ Ἄριμ. τὸμ. 2, 153) (Κράσις δὲν εἶναι νὰ εἶναι τοποθετημένον τὸ ἐν σῶμα πῆσιον τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ τὸ νὰ ἀντιπαρέκτείνονται τὰ ἀνόμοια μέρη διὰ μέσου ὁμοκλήρου τοῦ σύμπατος εἰσδύοντα τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλο). Ἡ στωϊκὴ ἀντίληψις δὲν δέχεται τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀδιαχωρήτου τῶν οὐσιακῶν σωμάτων, ἀλλ' ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ δύναται νὰ συνυπάρχουν δύο σωματικαὶ οὐσίαι. Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου δέχονται ὅτι αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς ἐπιεργείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς ὕλης. Τὸν Θεόν χαρακτηρίζουσι ὡς «πῦρ» ἢ ὡς πνεῦμα ἐνθερμον διήκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου». Εἶναι φανερόν ὅτι πρὸς προσδιορισμὸν τῆς οὐσίας τοῦ συνδυάζουσι τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ἀέρος, θεωροῦντες οὗτω τὸ θεῖον ὄν ὡς πυρῶδη καὶ φλογερόν πνοὴν προικισμένον ὄμως ὑπὸ νοήσεως. Διὰ νὰ μὴ δὲ ἐπιπέδῃ σύγχυσις πρὸς τὸ ἐγκόσμιον πῦρ, χαρακτηρίζουσι τὸν Θεόν ὡς «πῦρ τεχνικόν», τὸ ὅποιον δύναται νὰ αὐξήσῃ καὶ νὰ διατηρήσῃ τὴν ζωὴν εἰς τὰ ζῶα καὶ φυτὰ καὶ αὐθιγῶν τε καὶ τηρητικόν, οἷον ἐν τοῖς φυτοῖς καὶ ζώοις. Φαίνεται ὅτι παρατηρήσεις σχετικαὶ μὲ τὴν ζωικὴν θερμότητα τοὺς ἤγαγον νὰ διασεύουσι τὸ πρῶτον καὶ συντηροῦν τὴν ζωὴν πῦρ, ἀπὸ τὸ πῦρ τὸ νοούμενον ὑπὸ τὴν συνήθη ἐκδοχὴν, ὅπερ πυρτολεῖ καὶ καταστρέφει. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐκάλεον «πῦρ ἀτεχνόν». Κατὰ τὸν Ζήνων ὑπάρχουν «δύο γένη πυρὸς, τὸ μὲν ἀτεχνόν καὶ μεταβάλλον εἰς αὐτὸ τὴν τροφήν, τὸ δὲ τεχνικόν, αὐξήσικόν τε καὶ τηρητικόν, οἷον ἐν τοῖς φυτοῖς ἐστὶ καὶ ζώοις, ὃ δὴ φύσις ἐστὶ καὶ ψυχὴ τοιοῦτον δὲ πυρὸς εἶναι τὴν τῶν ἀστρῶν οὐσίαν» (Συλλ. Ἄριμ. τὸμ. 1 σελ. 34). Ὁ Θεός, ὅστις εἶναι πῦρ, πνεῦμα, νοῦς καὶ εἰμαρμένη κατ' ἀρχὰς εὐρίσκειται «καθ' ἑαυτὸν». Ὡς «ἐπιπύμα» ὁ Θεός κινεῖται ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ ἔχον ὡς ἀφετηρίαν καὶ τέρμα τὸν ἑαυτὸν του. Κατὰ τὸν Χρυσίππον, τὸ ὄν εἶναι πνεῦμα «κινεῖται αὐτὸ πρὸς ἑαυτὸ καὶ ἐξ ἑαυτοῦ». Ἀλλὰ δὲν μένει ὁ Θεός εἰς τὴν ἀπομόνωσίν του, ἐξέρχεται καὶ ἐπιφέρει μεταβολὴν εἰς ὅλην τὴν οὐσίαν, μεταβάλλων αὐτὴν εἰς ἀέρα καὶ ἔπειτα εἰς ὕδωρ: «Κατ' ἀρχὰς μὲν οὐκ καθ' αὐτὸν δὲν τρέπειν τὴν πᾶσαν οὐσίαν δι' ἀέρος εἰς ὕδωρ· καὶ ὡσπερ ἐν τῇ γοιῇ τὸ σπέρμα περιέχεται, αὐτὰ καὶ τοῦτον σπερματικὸν λόγον δὲν τὸν κόσμου, τοῖόνδε ὑπολείπεσθαι ἐν τῷ ὕδρῳ, ἐνεργὸν αὐτῷ ποιοῦντα τὴν ὅλην πρὸς τὴν τῶν ἐξῆς γένεσιν· εἴτα ἀπογεννῶν πρῶτον τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, πῦρ, ὕδωρ, ἀέρα, γῆν. Λέγει δὲ περὶ αὐτῶν Ζήνων ἐν τῷ περὶ τοῦ ὅλου» (Διογ. Λαέρτ. 7, 135) (Ἐνὸ λοιπὸν κατ' ἀρχὰς εὐρίσκειται μόχος μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν του ὁ Θεός, ἔπειτα μεταβάλλει τὸ σύνολον τῆς κοσμικῆς ὕλης διὰ τοῦ ἀέρος εἰς ὕδωρ. Καὶ ὅπως εἰς νεογενήτων νεογενῶν περιέχεται τὸ σπέρμα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Θεός, ὅστις ἐπέχει θέσιν σπερματικῶν λόγων διὰ τὸν κόσμον, ἐγκαθιδρύεται εἰς τὸ ὕδρον ὡς σπερματικὸς λόγος, καθιστῶν διὰ τὸ ἑαυτοῦ τοῦ ὅλην, κατόπιν ἐπεξεργασίας κατάλληλον διὰ τὴν γένεσιν τῶν στοιχείων, ἄτινα παράγονται κατόπιν· ἔπειτα γεννᾷ τὰ πρῶτα τέσσαρα στοιχεῖα, τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ, τὸν ἀέρα καὶ τὴν γῆν. Ὅμοιαι δὲ περὶ αὐτῶν ὁ Ζήνων εἰς τὸ περὶ τοῦ κοσμικοῦ συνόλου σύγγραμμά του). Ὡστε ὁ Θεός εἶναι πῦρ τεχνικόν, εἶδος πυρῶδους πνεύματος, τὸ ὅποιον τρέπει ἐν μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του εἰς ἀέρα. Διὰ τοῦ ἀέρος ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς κοσμικῆς ὕλης καὶ τὴν μεταβάλλει εἰς ὕδωρ. Δὲν ἀπομακρύνεται ὄμως μετὰ ταῦτα ὁ Θεός. Ἐγκαθιδρύεται εἰς τὸ ὕδρον στοιχείον ὡς σπερματικὸς λόγος. Ἡ ἐνοσία τοῦ σπερματικῶν λόγου ὑπῆρξε σπουδαίωτῃ διὰ τοὺς Στωϊκοὺς, ἐχρησιμοποίηθη δὲ κατόπιν ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ τοῦ Αὐγουστίνου. Νοοῦν τὸν σπερματικὸν λόγον ὡς μορφοπλαστικὴν δύναμιν, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται ἡ ἀνάπτυξις. Ὁ Θεός εἶναι ἐν γένει ὁ σπερματικὸς λόγος τοῦ κόσμου, θεωρούμενος ὡς γενικὴ τοῦ σύμπατος μορφοπλαστικὴ δύναμις. Ἐκτὸς τοῦ γενικοῦ τούτου σπερματικῶν λόγου εἰδόμενοι οἱ Στωϊκοὶ καὶ μερικὸς δι' ἕκαστον ἐκ τῶν ὄντων σπερματικὸς λόγος, ἐξ ὧν προκαλεῖται ἡ ἀνάπτυξις τῶν μερικῶν ὄντων. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ τοιαύτη τῶν Στωϊκῶν θεωρία ὑπερθυμίζει τὰ «ἐνύλα εἰδη»

τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τὰς «ἐντελεχείας» τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Ντρεϊς. Κατὰ τὸν Χρυσίππον: «Τοῦς σπερματικὸς λόγους τοῦ Θεοῦ ἢ ὕλη παραοξείμενη ἔχει ἐν ἑαυτῇ εἰς κατακοσμίον τῶν ὄλων (ἄερα μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς ἢ ὕλη τῶν σπερματικῶν λόγων τοῦ Θεοῦ τοῦς εἶναι μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς διὰ νὰ κατασκευασθῇ (δι' αὐτῶν) τὴν ἐν τῷ κοσμικῷ συνόλῳ τάξιν). Διὰ τῆς ἐπιεργείας τοῦ Θεοῦ γεννῶνται τὰ στοιχεῖα. Ἐν μέρος τοῦ πυρὸς γίνεται ἀήρ, τμήμα δὲ τοῦ ἀέρος μεταβάλλεται εἰς ὕδωρ, μέρος δὲ τοῦ ὕδατος μετατρέπεται εἰς γῆν. Οὕτω λαμβάνει ποιοτικὸν διαφορισμὸν τὸ σωματικὸν μέρος τοῦ κόσμου, ἐκ τούτου δὲ γεννῶνται τὰ ἀτομικὰ ὄντα. Ἐκαστον ἀτομικὸν ὄν ἐμψυχούται ἀπὸ ἀπόσπασμα τι τοῦ παγκοσμίου θεοῦ πνεύματος. Ἡ ψυχὴ εἶναι πνεῦμα ἐνθερμον, τὸ δὲ προικισμένον μὲ φθόνισιν μέρος αὐτῆς, ὅπερ καλεῖται καὶ ἡγεμονικόν, εἶναι ἡ λεπτοτέρα ποιότης τοῦ πνεύματος «εἰπιτομερέστερον τι πνεῦμα». Ἀπαντα τὰ ὄντα ἀποτελοῦν ἐνιαῖον σύστημα, ὅπερ εἶναι ὁ κόσμος. Οἱ Στωϊκοὶ ὀρίζουν τὸν κόσμον ὡς «σύστημα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις φύσεων» ἢ ὡς «τὸ ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων σύστημα καὶ τῶν ἐνεκα τούτων γεγονότων». Πῶς ὄμως διατρέχει τὴν συνοχὴν τοῦ τῶ κοσμικῶν συστήμα; Ἀπαντῶντες εἰς τὸ ἐρώτημα τούτο οἱ Στωϊκοὶ δέχονται ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ σύμπαντι μία συνεκτικὴ δύναμις. Ταύτην καλοῦσι «τόνον», κατὰ ἑλληνικὴν τὸ ὅποιον συνέχει καὶ συσφιγγεῖ πρὸς ἄλληλα τὰ ἐγκόσμια ὄντα. Ἡ τοιαύτη δύναμις δὲν δύναται νὰ ἔχη τὴν ἔδραν τῆς οὔτε εἰς τὴν γῆν, οὔτε εἰς τὸ ὕδωρ. Ἐχει τὴν ἔδραν τῆς εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὸ πῦρ. Κατὰ τὸν Πλούταρχον οἱ Στωϊκοὶ ἐφρόνουσι: «Ἐἴην μὲν καὶ ὕδωρ οὐθ' ἑαυτὰ συνέχειν οὐθ' ἕτερα, πνευματικῆς δὲ μετοχῆ καὶ πυρῶδους δυναμείας τὴν ἐνότητά διαφυλάττειν· ἀέρα δὲ καὶ πῦρ αὐτῶν τ' εἶναι δι' εὐνοίαν ἐκτικά, καὶ τοῖς δυσὶν ἐκείνοις ἐγκεκραμένα τόνον παρέχειν καὶ τὸ μόνιμον καὶ οὐσιώδες» (Συλλ. Ἄριμ. τὸμ. 2, σελ. 146) (Ἡ γῆ καὶ τὸ ὕδωρ οὔτε διὰ τὸν ἑαυτὸν τῶν ἔχουν συνεκτικὴν δύναμιν, οὔτε δύναται νὰ παρῶσιν συνεκτικὴν δύναμιν εἰς ἄλλα. Ὁ ἀήρ ὄμως καὶ τὸ πῦρ καὶ τὸν ἑαυτὸν τῶν δύναται νὰ συνέχουν διότι ἔχουν κατάλληλον συνεκτικὴν δύναμιν, καὶ ἀναμεμιγμένα μὲ τὰ δύο ὑπόλοιπα στοιχεῖα (τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ) παρέχουν εἰς αὐτὸ συνεκτικὴν δύναμιν, καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς μονιμότητος καὶ τῆς οὐσιαστικότητος). Ἡ συνεκτικὴ αὕτη δύναμις προσωποποιουμένη ἀνομάζεται καὶ Ἡρακλῆς. Κατὰ τὸν Χρυσίππον καὶ αἱ ποιότητες εἶναι πνεύματα καὶ τόνοι ἀερώδεις, οἷτινες δίδουν μορφήν καὶ εἶδος εἰς τὴν ἀβρανή ὅλην. Ἐπειδὴ δὲ ὁ κόσμος ἀποτελεῖ σύνολον συνεχόμενον ὑπὸ τῆς αὐτῆς δυνάμεως (τοῦ θεοῦ πνεύματος), τὰ μέλη του συνδέονται πρὸς ἄλληλα διὰ «συμπαθείας». Ἀπαντα τὰ ἐγκόσμια ὄντα συντινέουσι εἰς ἓν κοινὸν αἰσθητήριον, ὅπερ εἶναι ἡ παγκόσμιος συμπαθεία. Διὰ ταύτης ἐξηγεῖται ἡ μετάδοσις τῆς ἐνεργείας ἐκ τοῦ μακρόθεν καὶ ἡ ἐπίδρασις τῶν ὄντων ἐπ' ἄλληλων. Τὰ οὐράνια σώματα ἐπιδρῶν ἐπὶ τῶν γῆινων καὶ ἐπὶ τῶν τυχόν τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἐξάμιξις ἀφ' ἑτέρου τῶν ὕδατων παρέχει τροφήν εἰς τὰ οὐράνια σώματα. Ἡ περὶ παγκοσμίου συμπαθείας στωϊκὴ διδασκαλία παρέσχε τὴν βάση διὰ νὰ στηριχθῇ ἐπ' αὐτῆς ἡ πίστις εἰς τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν μαυτικὴν. Τὰ ἀστρα ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς τύχης τῶν ἀνθρώπων, ἐπὶ τῆς καλῆς ἢ κακῆς ἐκβάσεως τῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀστρονομικῶν συγκυριῶν ἐπιχειροῦμενων ἔργων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πορεία τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος εἶναι ἐνιαῖα, δυναμειὰ ἐκ τῆς γενικῆς πορείας τοῦ ὅλου κοσμικοῦ γεγονότος, ὅπως αὕτη ἀποκαλύπτεται ὑπὸ διαφόρων σημείων, νὰ προβλέψωμεν τὴν πορείαν τῶν μερικῶν γεγονότων, ἐσ' ὅσον καὶ αὐτὰ ἀκολουθοῦν τὴν ροὴν τῆς παγκοσμίου τῶν πραγμάτων φοράς. Ἐσ' ὅσον τὰ πάντα καθορίζονται ὑπὸ τοῦ παγκοσμίου λόγου, τὸν ὅποιον δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ παρακολουθήσῃ, δυνάμει νὰ προεικασίωμεν περὶ τῆς πορείας, ἢν θὰ ἀκολουθήσῃ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα.

Αἱ τοιαύται ἀντιλήψεις ἐξαγοῦν διὰ τὸς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἦτο τὸσον ἐρριζωμένη ἡ ἐμπιστοσύνη εἰς τὰς ἀστρολογικὰς προρρήσεις. Ἐστηρίζετο ὄχι ἐπὶ δεισιδαιμονίας ἀλλὰ ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς διδασκαλοῦσης ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ εὐρίσκονται εἰς ἀλληλεξάρτησιν.

Ὁ κόσμος εἶναι πεπερασμένος διότι ὑπαρκτὸν εἶναι μόνον τὸ πεπερασμένον. Ὑπάρχει δὲ ἐν καὶ μόνον κοσμικὸν σύστημα, ἔνον σφαιροειδὲς σχῆμα. Περιβάλλεται τὸ σφαιροειδὲς κοσμικὸν σύμπαν ἐξωτερικῶς ὑπὸ τοῦ κενοῦ: «Ἐξῶθεν δ' αὐτοῦ περιεκεχυμένον εἶναι τὸ κενὸν ἄπειρον, ὅπερ ἀσώματον εἶναι. Ἀσώματον δὲ τὸ οἷον τε κατέχεσθαι ὑπὸ σωματίων οὐ κατεχόμενον. Ἐν δὲ τῷ κόσμῳ μηδὲν εἶναι κενόν, ἀλλ' ἠνώσθαι αὐτὸν τοῦτο γὰρ ἀναγκαζέειν τὴν τῶν οὐρανίων πρὸς τὰ ἐπίγεια καὶ συντονίαν» (Διογ. Λαέρτ. 7, 140) (Ἐξῶθεν δὲ τοῦ κόσμου ὑπάρχει γυμένον τὸ κενόν, τὸ ὅποιον εἶναι ἄπειρον, ὄν συγχρόνως καὶ ἀσώματον. Ἀσώματον δὲ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶναι δυνατόν νὰ κατέχεται ἀπὸ σώματα, ἀλλὰ δὲν κατέχεται. Μέσα δὲ εἰς τὸ κοσμικὸν σύμπαν δὲν ὑπάρχει κενόν, ἀλλ' ὁ κόσμος ἀποτελεῖ ἄνευ χάσματος ἐνότητα. Διότι αὐτὴν τὴν κατά συνέχειαν ἐνότητα τὴν ἐπιβάλλει ἀναγκαστικῶς ἡ σύμπτωσις καὶ ἡ συνοχὴ τῶν οὐρανίων πρὸς τὰ ἐπίγεια). Ὁ τόπος ὅσα κατατάσσεται εἰς τὰ ἀσώματα ἄτινα δὲν ἔχουν συγκεκριμένη ὑπόστασιν ἀλλὰ λογικὴν. Εἶναι λογικὸν πλάσμα πλαττόμενον ὑπὸ τῆς νοήσεως. Ἄν φαντασθῶμεν πρὸς στιγμὴν ὅτι μηδενίζονται ὅλα

αί σωματικά υπάρχουν, θα απομείνῃ ἡ κενὴ χωρική ἔκτασις. Αὐτὸ τὸ λογικὸν πλάσμα εἶναι κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς ὁ τόπος. Νέον ὄρισμὸν παρουσιάζουν ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον: «Ἐτι δὲ καὶ τὸν χρόνον ἀσώματον, διάστημα ὄντα τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως. Τοῦτου δὲ τὸν μὲν παραχρηκῶτα καὶ τὸν μέλλοντα ἀπειροῦς, τὸν δὲ ἐνεστώτα πεπερασμένον» (Διογ. Λαέρτ. 7, 141) (Προσέτι δὲ καὶ ὁ χρόνος εἶναι κατὰ τὸ ἀσώματον, διότι εἶναι διάστημα τῆς κινήσεως τοῦ κόσμου. Καὶ ὁ μὲν παρελθὼν καὶ ὁ μέλλων χρόνος εἶναι ἀπειροί, ὁ παρὼν ὅμως χρόνος εἶναι πεπερασμένος). Ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης ὠριε τὸν χρόνον ἐαρίθμῳ κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον», ὁ Στωϊκοὶ τὸν θεωροῦν ὡς νοητὴν τινα διάστασιν, ἐντὸς τῆς ὁποίας λαμβάνει χώραν ἡ κοσμικὴ κίνησις. Καὶ ὁ τόπος ἄρα καὶ ὁ χρόνος καὶ τὸ κενὸν εἶναι κατὰ τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν πλάσματα τῆς νοήσεως ἐκαθ' αὐτὰ τίνα νοούμενα πράγματα». Ἄν ἠβέλομεν νὰ ἐκφρασθῶμεν χρησιμοποιοῦντες ὄρουσ λαμβανόμενους ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου, δὲ ἐλέγομεν ὅτι ὁ χρόνος καὶ ὁ χώρος δὲν εἶναι, ὅπως θέλει ἡ καντιανὴ ἀντίληψις, μορφὰ τῆς ἐποπτείας, ἀλλὰ «νοούμενα», πλάσματικά ὄντα ἄντια ἰσχύουν μόνον ὡς ὑποθέσεις.

Ἀκολουθοῦσα ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία δοξασίας τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ Πλάτωνος, δεχεται ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ὀρατός, καταστρεφόμενος διὰ τῆς ἐκπύρωσεως καὶ ἀναγεννιζόμενος πάλιν ἐκ νέου. Ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου ἄρα εἶναι ἀλληλοδιαδοχὴ κόσμων φθιρόνων καὶ ἀναγεννιζόμενων. Ἡ καταστροφὴ ἐκάστου περιόδου ἐμφανιζομένου κόσμου συντελεῖται δι' ἐκπύρωσεως, ἥτις εἶναι μετατροπὴ συμπτάντων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ὄντων εἰς πῦρ: «ἢ εἰς πῦρ ἀνάλυσις τῶν ὄντων». Ἐν τῷ κοσμικῷ σύμπαντι ἐπισημαίνεται ὑπεραύξησις τοῦ πυρός, ὅπερ ἀπορροφᾷ μέσα εἰς τὸν ἐαυτὸν τὸν πάντα τὰ στοιχεῖα. Ὁ Χρυσίππος φρονεῖ ὅτι ὁ Ζεὺς (δηλαδὴ τὸ ὑπ' αὐτοῦ συμβολιζόμενον πῦρ) αὐξάνεται μέχρι σημείου ὥστε νὰ καταναλώσῃ ὅλα τὰ λοιπὰ στοιχεῖα: «Τὸν Δία αὐξῆσθαι μέχρις ἂν εἰς αὐτὸν ἅπαντα καταναλώσῃ». Διὰ τῆς ἐκπύρωσεως ἀναλαμβάνει εἰς τὸν ἐαυτὸν τοῦ ἑαυτοῦ τοὺς σπερματικούς λόγους καὶ δι' αὐτῶν ἀρχίζει κατόπιν ἡ ἐκ νέου ἀναδημιουργία τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος. Τὴν τοιαύτην ἐκ νέου δημιουργίαν καλοῦν οἱ Στωϊκοὶ «παλιγγενεσίαν» καὶ «ἀποκατάστασιν». Διὰ ταύτης ἐπέρχεται ἐκ νέου ἡ «διακόσμησης» ἥτις εἶναι «ἰσονομία τῶν τεσσάρων στοιχείων», κατάσταση δηλαδὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπέχεται ἰσορροπία μεταξύ τῶν στοιχείων καὶ δὲν ὑπερισχέει μονομερῶς ἓν ἐξ αὐτῶν. Ἡ μετ' ἐκάστην ἐκπύρωσιν ἐμφανιζομένη διακόσμησης εἶναι αἰώνιας ἡ αὐτή. «Τὴν ὅλην οὐσίαν εἰς πῦρ μεταβάλλειν οἷον εἰς σπέρμα, καὶ πάλιν ἐκ τοῦ πυρός ὡς σπέρματος πραγματοποιεῖται ἡ αὐτὴ ἀκριβῶς τάξις, ὅπως (τὸ πρότερον)». Ὁ Χρυσίππος θεωρεῖ τὴν ἐκπύρωσιν ὡς ἀποκάλυψιν, ἀπὸ τῶν κακῶν. Ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ κόσμος θὰ καταστραφῇ δι' ἐκπύρωσεως ἅπαντα καὶ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. Εἰς τὴν Β' Ἐπιστολῆν τοῦ ἀπόστολου Πέτρου (3,7) γράφει: «Οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶν πρὸς τρωμένους εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων» (Οἱ δὲ τώρα ὑπάγοντες οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ ἔχουν ἀποταμιευθῆ διὰ τοῦ Λόγου (τοῦ Θεοῦ), φυλασσόμενοι διὰ (νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ) τὸ πῦρ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως καὶ τοῦ ἐξολοθρευμοῦ τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων).

Ἀφοῦ αἱ μετ' ἐκάστην ἐκπύρωσιν διὰ τῆς παλιγγενεσίας ἐπικουλοῦσιν διακοσμήσεις εἶναι αἱ αὐταί, αἰώνιας ἐπανολαμβάνονται κατὰ τὰς περιοδικὰ ἀνακυκλήσεις τοῦ σύμπαντος τὰ αὐτὰ γεγονότα. Οἱ Στωϊκοὶ ἀκολουθοῦν τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους διδασχέσιαν θεωρίαν περὶ αἰώνιας ἐπιστροφῆς, τὴν ὁποίαν κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους ἐπαινεῖ ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Φρ. Νίτσε. Ὁ Νεμέσιος μετὰ παραστατικότητος περιγράφει τὴν ἐν λόγῳ δοξασίαν τῶν Στωϊκῶν: «Τῶν ἀστέρων ὁμοίως πάλιν θερμῶν, ἕκαστον ἐν τῇ προτέρα περιόδῳ γινόμενον ἀπαραλλάκτως ἀποτελεῖσθαι. Ἔσεσθαι γὰρ πάλιν Σωκράτη καὶ Πλάτωνα καὶ ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων σὺν τοῖς αὐτοῖς καὶ φίλοις καὶ πολίταις: καὶ τὰ αὐτὰ πείσεσθαι καὶ τὰ αὐτὰ μεταχειρίεσθαι καὶ πᾶσαν πόλιν καὶ κώμην καὶ ἀγρὸν ὁμοίως ἀποκαθίστασθαι. Γίνεσθαι δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ παντός οὐχ ἄπαξ, ἀλλὰ πολλάκις: μᾶλλον δ' εἰς ἄπειρον καὶ ἀτελεύτητον τὰ αὐτὰ ἀποκαθίστασθαι» (Συλλ. Ἄριμ. τόμ. 2, 190) (Ἔσ' ὅσον οἱ ἀστέρες ἀκολουθοῦν πάλιν τὴν αὐτὴν φορὰν, καθὲ γωνὸς τὸ ὅποιον συνέβαινε κατὰ τὴν προηγούμενην περίοδον θὰ πραγματοποιηθῆ κατ' ἀπαράλλακτον τρόπον. Θὰ ὑπάρξῃ δηλαδὴ πάλιν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ καθεὶς ἐκ τῶν ἀνθρώπων με τοὺς ἰδίους φίλους καὶ πολίτας: καὶ θὰ ὑποστῇ τὰ αὐτὰ παθήματα, καὶ θὰ χρησιμοποιηθῆ τὰ αὐτὰ μέσα καὶ θὰ ἐπιβληθῆ εἰς τὴν ὑπαίτην πᾶσα πόλις καὶ κώμη καὶ ἀγρὸς, ὅπως ἦτο εἰς τὴν προηγούμενην περίοδον. Λαμβάνει δὲ χώραν ἡ ἀποκατάστασις δὲ εἰς μίαν ἄπειρον καὶ ἀτελεύτητον σειρὰν γίνεται ἡ ἀποκατάστασις τῶν αὐτῶν πραγμάτων). Εἶναι ἐπίκαιρον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἔμμονη τῶν Στωϊκῶν εἰς τὸ δόγμα τῆς αἰώνιας ἐπιστροφῆς ἀποδεικνύει ὅτι στηρίζονται ἐπὶ καθαῶς ἐλληνικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ ἀντίληψις ὅτι τὸ ἱστορικὸν γεγονός ἐκ

νεῖται κατ' εὐθύγραμμον πορείαν κατευθυνόμενον εἰς τὴν πραγματώσιν νέου καὶ ἀνεπαναλήπτου τέρατος ἀποτελεῖ τὴν βάση τῆς μεσσηνικῆς ἰδέας. Ὁ χρόνος θὰ ὁριμασθῆ καὶ θὰ μεταβῶμεν ἀπὸ μίαν πρόκαιρον εἰς μίαν αἰώνιαν κατάστασιν. Ἄν ὁ Ζήνων καὶ ἡ Στοὰ εἶχον ὑποστῆ ἐπίδρασιν ἐδραϊκῆν ἢ σμητικῆν δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ἡ περὶ τῆς πορείας τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος ἀντίληψις τῶν νὰ μὴ δεσποζέτο ἀπὸ ἀναλόγου δοξασίας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μᾶλλον αἱ δοξασίαι τῶν Στωϊκῶν ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πέτρου μαρτυρεῖ εὐγλώττως περὶ τούτου. Στωϊκᾶς ἐπιδράσεις δυνάμεθα νὰ σημειώσωμεν καὶ εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (βλέπε Β. Ἰωαννίδου: «Ἀπόστολος Παῦλος καὶ Στωϊκὴ φιλοσοφία»). Ἄλλ' ἡ κοσμοθεωρία καὶ ἡ ἐγκατολογία τῆς Στοᾶς κινεῖται ἐντὸς καθαρώς ἐλληνικῶν πλαισίων. Συνεπῶς οἱ περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἰσχυρισμοὶ τοῦ διαστήμου ἱστορικοῦ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας Μπαγιεῖ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δὲν δύναται νὰ γίνωμεν δεκτοί.

Συνακόλουθος πρὸς τὰς κοσμολογικὰς τῆς Στοᾶς ἀντιλήψεις εἶναι καὶ ἡ περὶ εἰσαρμένης δοξασίας τῶν. Ὁ κόσμος εἶναι ἑνιαῖος κατὰ τὴν οὐσίαν του, ἂν καὶ ἐμφανίζεται ὑπὸ διαφόρους καταστάσεις, διοικεῖται δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅστις δὲν εἶναι κατὰ τὸ διάφορον ἀπὸ τῶν Λόγων, τὸν Δία καὶ τὴν εἰσαρμένην: «Ἐν τε εἶναι Θεὸν καὶ νοῦν καὶ εἰσαρμένην καὶ Δία πολλάκις ταῖς ἐτέρας ὀνομασίαις προσωνομαζέσθαι» (Διογ. Λαέρτ. 7, 136) (Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ εἰσαρμένη καὶ ὁ Ζεὺς ὀνομάζεται διὰ πολλῶν διαφορετικῶν ὀνομασιῶν). Ἡ εἰσαρμένη εἶναι ἡ ἐκ τῆς οργήσεως τοῦ λόγου προερχομένη ἀπαράστατος νομοτελής τάξις πρὸς τὴν ὁποίαν συμμορφοῦται ἡ πορεία τοῦ σύμπαντος. Οἱ ἀνακαλύπτοντες ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς στωϊκῆς νοοτροπίας ἱστορικοὶ κλίνουν νὰ δεχθοῦν ὅτι ἡ εἰσαρμένη προέρχεται ἀπὸ τὴν παθητικὴν μοιρολατρείαν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Μία τοιαύτη ἐκδοχὴ τυγχάνει ἀναξία συζητήσεως. Διότι ἡ ἔννοια τῆς εἰσαρμένης καὶ τῆς ἀνάγκης εἶναι γνωστὴ ἐλληνικῆ, ἐμφανιζομένη ἤδη καὶ παρ' Ὀμήρου. Ὅταν ὁ Ζεὺς δλεῖται ὅτι πρόκειται ὁ νόμος τοῦ Σαρπηδῶν νὰ φωνεῖθῃ ὑπὸ τοῦ Πατρόκλου, ἀναφωνεῖ (Ἰλ. Π 431):

Ἔ μοι ἐγὼν, ὅτι μοι Σαρπηδῶνα φίλτατον ἀνδρῶν μοῖρ' ὑπὸ Πατρόκλειο Μειωτιδῆος δαμῆναι!

(Ἀλίμονον μοι, διότι ἡ μοῖρα ἔχει ὄρισε ὁ φίλτατός μου ἐκ τῶν ἀνθρώπων Σαρπηδῶν νὰ φωνεῖθῃ ἀπὸ τὸν Πάτροκλον τὸν υἱὸν τοῦ Μειωτιῆ).

Ὁ Αἰσχύλος εἰς τὸν «Προμηθεὺς ἡμιθεὶς οὐ μόνον περὶ τῆς ἀνάγκης ὡς παντοδυνάμου ἔναι τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ Διός, ὡς μὴ δυναμένου νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἐπεπρωμένην μοῖραν. Οἱ προσωκρατικοὶ ἀνεγνώριζον τὴν δύναμιν τῆς ἀνάγκης καὶ εἰσαρμένης: «Πυθαγόρας ἀνάγκην ἔση περικεῖσθαι τῷ κόσμῳ Παρμενίδης τε καὶ Δημόκριτος πάντα κατ' ἀνάγκην». Περισσότερον δὲ ἀπὸ ὅλους ἐξῆρε τὴν σημασίαν τῆς ὁ Ἡράκλειτος, ὅστις εἶχε πολὺ ἐπηρεασθῆ τὴν νοοτροπίαν τῶν Στωϊκῶν. Κατὰ τὸν Ζήνων ἡ εἰσαρμένη εἶναι «δύναμις κινητικὴ τῆς ὕλης κατὰ ταῦτα καὶ ἀσάυτως» (δύναμις ἥτις κινεῖ τὴν ὕλην κατὰ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον). Ὁ Χρυσίππος τὴν ὠριε ὡς «δύναμις πνευματικὴ ἐν τάξει τοῦ παντός διοικητικῆν» (θεῖα δύναμις ἥτις διοικεῖ κατὰ νομοτελείαν τὸν κόσμον).

Ἀπὸ λογικῆς ἀπόψεως θεωρούμενη εἶναι «συμπλοκὴ αἰτιῶν τεταγμένη» (εἰς τάξιν ὑποτεταγμένη ἀλληλοεξάρτησις αἰτιῶν), ἢ εἰ τῶν λόγων καὶ τῶν αἰτιῶν ἐπιπλοκὴ καὶ ἀκολουθία» (ἡ ἀλληλοεξάρτησις καὶ ἐπακολουθήσις τῶν λόγων καὶ τῶν αἰτιῶν). Καθίσταται ἐξ ἑαυτοῦ φανερόν ὅτι ταυτίζεται μὲ τὴν ὑπὸ τῶν νεωτέρων λεγομένην «ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος» ἢ «ἀρχὴν τοῦ προσδιορισμοῦ» (υπετερινομισμοῦ). Οὐδὲν τὸ ἀκαθόριστον ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ. Τὰ πάντα τελοῦνται κατὰ τάξιν ἐκ τῶν προτέρων καθορισμένην. Ἀναγνωρίζεται κατὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιοθερίας καὶ τῆς προσδιοριστικότητος. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἐχρησιμοποίησαν τὴν ἀρχὴν τῆς προσδιοριστικότητος εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ δὲν προσεπάθησαν νὰ ἐξηγήσωμεν π.χ. τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἢ τὰ διαλογικὰ διὰ σειράς ἀλληλοεξαρτημένων αἰτιῶδων σχέσεων, ὅπως κάμνει ἡ ἐπιστήμη τῆς νεωτέρας ἐραχίης. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονώμεν ὅτι οἱ Στωϊκοὶ ἐθεώρουν κατὰ τὸ πλείστον ἑαυτοὺς κυρίως ὡς φιλοσόφους καὶ οὐχ ὡς ἐρευνητὰς τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν. Ἄν ὅμως αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἐχρησιμοποίησαν ὅσον ἔπρεπε τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιοκρατίας, αὐτὴν ἀπαρτήτως πρὸς αὐτὸ ἀναπτυχθεῖσαι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἀλλαχὸ ἐπιστήμῳ εἰργάζοντο ἐπὶ τῆς βάσει τῆς ἀρχῆς ταύτης θεάσαντο εἰς περιλάμπρα ἀποτελέσματα.

Εἶναι ὀξεία προσοχῆς ἡ τάσις τῶν Στωϊκῶν νὰ ἐξάσωσιν αὐτὴν ἀμειλίκτην ἀλλὰ τὴν ἀγαθοποιὸν θῆν τῆς εἰσαρμένης. Τονίζουσαν ἐπανειλημμένως ὅτι ἡ εἰσαρμένη δὲν εἶναι μόνον ἀνεγκτός λογικὴ ἀναγκαιότης, ἀλλὰ καὶ πλήρης ἀγαθότητος πρόνοια. Πάντα ὅσα γίνονται συμφῶνως πρὸς τὸν ἀναγκασιῶν τῆς εἰσαρμένης, ἐπιτελοῦνται συγχρόνως καὶ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς προνοίας. Κατὰ τὸν αὐθεντικὸν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἱστορικὸν Ἐδ. Τοῦλλερ, οἱ Στωϊκοὶ εἶναι οἱ δημιουργοὶ τῆς περὶ τοῦ κόσμου ἠθικῆς θεωρίας. Ὁ κόσμος ὡς σχεδιασθεῖς προαιωνίας ὑπὸ τοῦ λόγου, εἶναι ἀρμονικὸν κατασκευάσμα μὴ παρέχον ἀφορμὴν διὰ μομφῆν καὶ παράνομον. Ὁ Χρυσίππος διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ κόσμος

είναι αρμονικόν δημιουργήμα είχε γράψει σύγγραμμα «Περὶ τοῦ μηδὲν ἐγκλητὸν εἶναι μηδὲ μεμπτὸν ἐν τῷ κόσμῳ» (Περὶ τοῦ ὅτι τίποτε εἴδω συνβαίνειν ἐν τῷ κόσμῳ δὲν δίδει ἀφορμὴν διὰ κατηγορίαν καὶ μομφήν). Κατὰ τὸν αὐτὸν αἰλόσοπον ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀτελεῖς ἀναγκαιότης, ἀλλὰ χαρακτηρίζεται καὶ ἀπὸ τὴν γλυκύτητα τῆς προνοητικότητος: «Ἐπεὶ τί τὸ καταλειπόμενον ἢ τῆς χιόνης, ἢ ἀφέλη τὸ λευκὸν καὶ ψυχρὸν; Τί δὲ πυρὸς ἢ τὸ θερμὸν σθέσης, μέλιτος δὲ τὸ γλυκὺ καὶ ψυχρὸς τὸ κινεῖσθαι καὶ τοῦ Θεοῦ τὸ προνοεῖν» (Συλλ., Ἄριστ. τὸμ. 2 σελ. 324) (Διότι τί ὑπολείπεται ἐάν ἀπαίρησιν ἀπὸ τὴν χιόνα τὴν λευκότητα καὶ τὴν ψυχρότητα; Τί δὲ ὑπολείπεται ἀπὸ τὸ πῦρ ἂν σθέσης τὴν θερμότητα του, ἀπὸ τὸ μέλι δὲ τὴν γλυκύτητα, ἀπὸ τὴν πυρὴν τὴν κίνησιν καὶ ἀπὸ τὸν Θεὸν τὴν πρόνοιαν;).

Αἱ στωϊκαὶ αὐταὶ δοξασίαι ἀπετέλεσαν τὴν δόξαν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθησαν πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ προσπάθειαι αἱ ἐπιχειρούσαι νὰ δείξουν ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πλασθεὶς κόσμος εἶναι τέλειος.

Θὰ ἄδύνατό τις νὰ υποθέσῃ ὅτι ἡ περὶ «εἰσαρμμένης» θεωρίας ἀναεῖ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν. Μίαν τοιαύτην ἀναιρεσίαν τῆς ἐλευθερίας δὲν θὰ ἤδυναντο νὰ δεχθῶν οἱ Στωϊκοί, ἀφοῦ ἐξάρουν τὴν σημασίαν τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ἡ ἠθικὴ ζωὴ ἀπαιτεῖ δυνατότητα ἐκλογῆς μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ. Ἀλλὰ προκύπτει τὸ πρόβλημα πᾶς μία τοιαύτη ἐλευθερία, νοουμένη ὡς δυνατότης ἐκλογῆς δύναται νὰ συμβιβασθῇ μετὰ τὸ δόγμα τὸ ὁποῖον λέγει ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ἐπομένως καὶ αὐταὶ αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ἔχουν προαιωνίως καθορισθῆ ὑπὸ τῆς εἰσαρμμένης; Οἱ Στωϊκοὶ προσεπάθησαν νὰ συμβιβάσων τὰ πράγματα, οὕτως ὥστε καὶ ἡ ἐλευθερία νὰ περιοσθῇ καὶ ἡ εἰσαρμμένη νὰ μὴ χάσῃ τὴν ἰσχύν της. Ἐφ' ὅσον, εἶπον, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι ἀπόσπασμα τοῦ θεοῦ λόγου, ὅστις κυβερνᾷ ἐλευθερῶς τὸ σύμπαν, εἶναι καὶ αὐτὴ εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς ἐλευθερίας. «Τὴν δὲ εἰσαρμμένην αὐτὴν καὶ τὴν φύσιν καὶ τὸν λόγον, καθ' ὃν διοικεῖται τὸ πᾶν, Θεὸν εἶναι φασιν, οὕσαν ἐν τοῖς οὐσίην τῆς καὶ γινόμενους ἄπασιν καὶ οὕτως χρωμένην ἁπάντων τῶν δυντῶν τὴ οἰκία φύσει πρὸς τὴν τοῦ παντὸς οἰκονομίαν» (Συλλ., Ἄριστ. τὸμ. 2, σελ. 273) (Ἡ ἴδια ἡ εἰσαρμμένη καὶ ἡ φύσις καὶ ὁ λόγος, σύμφωνα μετὰ τὸν ὁποῖον διοικεῖται τὸ πᾶν, λέγουσιν ὅτι εἶναι Θεός, καὶ ὅτι ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ δύντα καὶ γινόμενα ἅπαντα, καὶ τοιαυτοτρόπως χρησιμοποιοῖ τὴν προσδιάδοσιν εἰς ἕκαστον τῶν δυντῶν φύσιν διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ παντός). Τυχάνει ἀφ' ἑαυτοῦ σαφερὸν ὅτι καὶ ἡ συμφῶνος πρὸς τὸν λόγον καὶ πρὸς τὴν κοίκεν φύσιν ἐνεργεῖα χαρακτηρίζεται ὡς ἐλευθερία. Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ ὑπὲρ βίαν γόνιμος, διότι ἀποτελεῖ τὴν δόξαν ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται καὶ ἡ περὶ τῆς ἐλευθερίας ἀντίληψις τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Καντίου. Ἐκ τῶν Στωϊκῶν ὁ Χρῆστίππος ἐχρησιμοποίησεν ὅλην τὴν διαλεκτικὴν δεινότητα διὰ νὰ ἀπαδείξῃ ὅτι δύναται νὰ συλλυάσων συγχρόνως καὶ ἡ εἰσαρμμένη καὶ ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία. Διέκρινε τὴν ἀνάγκην ἀπὸ τὴν εἰσαρμμένην θεωρῶν τὴν τελευταίαν ταύτην ὡς συνδεδευστὴν εἰς σειράν ἀλληλοεξαρτήσεως πράξεις ἐμφανιζόμενας ὑπὸ τὸν τύπον ἀπλῶν δυνατοτήτων. Ἡ εἰσαρμμένη προκαθορίζει ὑπὸ ποίους δρους εἶναι δυνατόν νὰ συμβῇ ἐν γεγονός. Ὅταν ἀσθενήσῃ π.χ. εἰς ἄνθρωπος προκαθορίζει ἡ εἰσαρμμένη ὅτι ἂν προσκαλέσῃ ἱκανὸν ἰατρὸν θὰ σωθῇ ἐκ τῆς νόσου, ἐν δὲν πράξῃ ὅμως τοῦτο θὰ ἀποθάνῃ. Τὰς ἐξ ἀλλήλων ταύτας ἐξηρητημένας δυνατότητας ὀνόμαζεν ὁ Χρῆστίππος «συνειμαρμένα». Τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν ἐπανάλαβε κατὰ τοὺς νεώτερος χρόνους ὁ Λάιμπνιτς ὁμιλήσας περὶ τῆς ὑπάρξεως «συνδυνατοτήτων» (κομποσισμῆσις). Μέσα εἰς τὸν νοῦν τοῦ Θεοῦ, εἶπεν ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος, ὑπάρχει πλήθος δυνατοτήτων, ἐκ τῶν ὁποίων πραγματοποιοῦνται ὅσαι συμφωνοῦν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καθορισμένην τάξιν. Καὶ ὁ Χρῆστίππος ἐφάρει ὅτι ὑπάρχει σειρά ἀπείρων δυνατοτήτων, ἐκ τῶν ὁποίων πραγματοποιοῦνται μόνον αἱ σύμφωνα μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς εἰσαρμμένης (δηλαδὴ τοῦ θεοῦ λόγου) καθορισμένην τάξιν. Διὰ τῆς θεωρίας περὶ συνειμαρμένων ἀνέστρεπε τὸ περίφημον ἐπιχείρημα, ὅπερ ἐλέγετο «ἀργὸς λόγος». Κατ' αὐτὸ ἡ μοῖρα ὀρίζει τὰ πάντα. Ὅταν π.χ. ὁ ἄνθρωπος ἀσθενήσῃ δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ καλέσῃ ἰατρὸν, ἐφ' ὅσον ἔχει προκαθορισθῇ ὅτι θὰ ἀποθάνῃ ἢ θὰ ζήσῃ. Ὁ Χρῆστίππος ἐπίητα ὅτι ὑπὸ τῆς εἰσαρμμένης ἔχουν προκαθορισθῆ αἱ δυνατότητες, ὅφ' ἂς θὰ ἀποθάνῃ ἢ θὰ ζήσῃ. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἀναγνωρίζεται ὑπαρξεῖς δυνατοτήτων, λαμβάνει σπουδαίτητα καὶ ἡ ἀτομικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργεῖα. Εἰς τὸ σχέδιον τῆς εἰσαρμμένης ἔχει προϋπολογισθῆ καὶ ἡ ἐκ μέρους τῆς ἀτομικότητος μας ποσερχομένη δούλησις. Αὕτη εἶναι ἡ ποσερχῆς αἰτία τῶν πράξεων, ἐνῶ ἡ ἀνωτέρα αἰτία εἶναι ἡ εἰσαρμμένη. Προκειμένου νὰ ἐκτελεσθῇ μία πράξις ἀπαιτεῖται νὰ ὑπάρχουν ἐξωτερικὰ γεγονότα ὡς δυνατότητες, καὶ νὰ παράσχη εἰς μίαν ἐκ τῶν δυνατοτήτων τούτων ὁ ἀνθρώπος τὴν συγκατάθεσιν του. Ἐδῶ ἔγκειται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐλευθερία του ἀρα ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφὴν κοίσεως, δι' ἣς καθορίζεται ποία ἐκ τῶν δυνατοτήτων θὰ πραγματοποιηθῇ. Διὰ τοῦτο ἡ ἐλευθερία μας περιορίζεται μόνον εἰς τὰς ἐξ ἡμῶν ποσερχομένας ἐνεργείας εἰς τὰ «ἐφ' ἡμῖν». Αἱ ἐξωτερικαὶ συνθήκαι τὰς ὁποίας ἀντιλαμβάνομεθα, ποσεχολοῦν τὴν βουλητικὴν μας ἐνεργεσίαν, κατὰ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον δίδει κάποιος τὴν ὄψιν εἰς ἕνα κύλινδρον. Ποῖαν κίνησιν ἔμας θὰ διαγράψῃ ὁ κύλινδρος ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς γεωμετρικῆς του κατασκευῆς. Ὑπὸ τὴν ἔνοιαν αὐτὴν λέγομεν ὅτι ὁ κύλινδρος ἐκτελεῖ μίαν ἰδικὴν

του κίνησιν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πρέπει νὰ νοηθῇ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία. Εἶναι ἡ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου πηγάζουσα ἐνεργεῖα. Δίδομεν τὴν συγκατάθεσιν μας νὰ συμβῇ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἐκ τῶν ἐξ ἡμῶν ἐξαρτῶμενων πράξεων καὶ μόνον κατὰ τοῦτο εἴμεθα ἐλεύθεροι. Ἐλευθερία ἀρα εἶναι νὰ συγκαταθέμεθα πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς λογικῆς φύσεως προκαθοριζόμενα καὶ ἐκ ταύτης ἀπορρέοντα ἐνεργήματα. Δὲν ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ ἀντιδράσωμεν ἐπιπορευόμενος πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων μας. Προκειμένου περὶ πραγμάτων, ὅτινα ὑπερβαίνουν τὰς ἰδικὰς μας δυνατότητας, ἐλευθερία εἶναι νὰ συγκαταθέμεθα εἰς τὴν πορείαν τοῦ παγκόσμιου γεγονότος. Δι' αὐτὸ ἐλέγον οἱ Στωϊκοὶ ὅτι ἡ εἰσαρμμένη χειραγωγεῖ ἡμᾶς ἐκεῖνον, ὅστις δὲ ἀντιτίθεται πρὸς αὐτὴν, ἄγει δὲ βίαιως ἐκεῖνον, ὅστις ἀντιτάσσει εἰς αὐτὴν ἀντίστασιν. Καθὼν μας ἀρα εἶναι νὰ ὑποτασσόμεθα εἰς τὸν παγκόσμιον λόγον, ὅπως ἐλέγεν ὁ Ἡράκλειτος. Κατὰ τῆς προσηλαίας τῶν Στωϊκῶν νὰ συμβιβάσων τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνάγκην ἠγέρθησαν πολλοὶ ἀντιρρήσεις. Ὁ κυνικὸς φιλόσοφος Οἰνόμαχος ἐχαρακτήρισε τὴν τοιαύτην ἐλευθερίαν «ἡμιδουλείαν», διότι κατὰ τὸ ἡμῖς ὑποτάσσει τὸν ἀνθρώπον εἰς τὴν εἰσαρμμένην.

Ἐκ τῆς γενομένης ἀναπτύξεως κατέστη φανερόν ὅτι ἡ περὶ εἰσαρμμένης θεωρία τῶν Στωϊκῶν οὐδεμίαν ἀσχέσιν ἔχει πρὸς τὴν μοιρακράτιαν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Ἀποτελεῖ ἐπανάληψιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου περὶ τῆς διακυβερνήσεως τοῦ σύμπαντος ὑπὸ τοῦ λόγου θεωριῶν. Εἰς τὸ σύμπαν, κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς, τὰ πάντα κυβερνᾷ ὁ λόγος, καὶ κατὰ τὸν Χρῆστίππον, ἐκεῖ ὅπου ἡμῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν προκειμένου περὶ ἀποτελέσματός τις αἰτίαν, τοῦτο προέσχεται ἐκ τῆς περιορισμένης γνωστικῆς μας ἰκανότητος. Καὶ εἰς τὰ λοιπὰ σημεῖα ἡ κοσμολογία τῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν δοξασίων τοῦ Ἡρακλείτου. Ἡ περὶ ἐκτύρωσεως θεωρία τῶν ἔχει τὴν ρίζαν της εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 66 ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου: «Ἰάντα γὰρ τὸ πῦρ ἐπέλθον κρινεῖ καὶ καταλήψεται» (Ὅλα θὰ τὰ κρίνη καὶ θὰ τὰ κατακυριεύσῃ ἀφοῦ ἐφορηθῇ κατ' αὐτῶν τὸ πῦρ). Εἰς τὸ 64 Ἡρακλείτειον ἀπόσπασμα ἐκφράζεται ἡ ἰδέα ὅτι τὸ πῦρ ὑπὸ τὴν δραστηκωτάτην μορφήν τοῦ κεραυνοῦ διοικεῖ τὸ σύμπαν: «Ἐὰ δὲ πάντα οἰαίκεῖ κεραυνός» (ὁ πηδαιλοῦχος τοῦ σύμπαντος εἶναι ὁ κεραυνός), ἦτοι ὁ λόγος, ὅστις συμβολίζεται ὑπὸ τοῦ πυρός. Ὅταν δὲ ὁ Κλεάνθης χαρακτηρίζῃ τὸν τόνον, τὴν νεκτικὴν δύναμιν τὴν συνεχόσων τὸ σύμπαν ὡς «ἐπληγὴν πυρός» κτύπημα γινόμενον διὰ τοῦ πυρός, ἔχει προφανῶς ὑπ' ὄψιν τὸ περὶ κεραυνοῦ ἀπόσπασμα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ὑπ' ἀριθ. 11, εἰς ὃ ὁ Ἡρακλείτης λέγει: «Ἐάν ἐρπετὸν (Θεοῦ) πληγῇ νεμεταί, πᾶν γήϊνον πλάσμα λαμβάνει τὴν θέσιν του ἐν τῷ κόσμῳ καθοδηγούμενον ἀπὸ τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ προερχόμενον κτύπημα. Συνεπῶς τὰ ὑποστηρικθέντα περὶ ἐπιδράσεως ἀσκηθείσης ἐκ μέρους τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἐπὶ τῶν Στωϊκῶν τυγχάνουν ἀστήρικτα. Πρέπει νὰ προσθέσωμεν πρὸς τὸ, ὅτι κακῶς ταυτίζεται ὁ στωϊκισμὸς μετὰ τὸν νεώτερον τυθεισμόν καὶ ὕλισμόν. Ὁ Θεὸς τῶν Στωϊκῶν διεῖσθαι θεαίως εἰς τὴν ὄλην, ἀλλ' ἴσταται ἀντιμέτωπος πρὸς ταύτην, ἦτις διαστῆλεται αὐτὸς τὸ ἴδιον ἀρχή. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία οὐδέποτε ἐδέχθη ὅτι ὁ Θεὸς παράγει τὴν ὄλην ἐκ τοῦ μηδενός. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν νεώτερον ὕλισμόν δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία, διότι δέχεται μὲν τὸν Θεὸν ὡς «σωματικὴν» οὐσίαν, ἀλλὰ τὸν θεωρεῖ προικισμῶν διὰ νόσεως καὶ συνειδήσεως. Ἐνῶ ὁ ὕλισμὸς ἐκλαμβάνει τὸ σύμπαν ὡς ἀλληλοεξαρτήσιν μηχανικῶν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, οἱ Στωϊκοὶ θεωροῦν τὸν κόσμον ὡς προκαθοριζόμενον διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ λόγου. Ἡ εἰσαρμμένη ταυτίζεται κατ' αὐτοὺς μετὰ τὴν «ἐρῶνισαν». Αἱ νημιμονευθεῖσαι ἀποκλίσεις ἠγάγον τὸν Λάσσκυ νὰ ὑποστηρίξῃ, στηρίζομενος εἰς τὴν περὶ «τόνου» στωϊκὴν θεωρίαν ὅτι ὁ στωϊκισμὸς εἶναι μᾶλλον δυναμικὴ καὶ οὐχὶ ὕλιστικὴ τοῦ σύμπαντος θεώρησις. Τὰ πάντα, κατὰ τοὺς στωϊκοὺς «εἰναιμῶν» νὰ συμμορφωθῶν πρὸς τὸν παγκόσμιον λόγον.

Ἡ θεολογία τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν.

Ὁ Θεὸς εἶναι κατὰ τὴν στωϊκὴν ἀντίληψιν ὄν σωματικόν, προικισμῶν μετὰ φρόνησιν καὶ ζωὴν. Κέκτηται συνειδήσιν, εἶναι ποσηθηκὸς τοῦ κόσμου, ἀγαπᾷ τὸς ἀνθρώπους, τυγχάνει ἐνεργητικὸς καὶ ποσηθηκὸς τῶν πάντων. Παρὰ τὸ οὕτω νοούμενον θεῖον ὄν κατέχονται οἱ Στωϊκοὶ ὑπὸ βαθεῖας εὐλαθείας, τὴν ὁποῖαν ἐξέφρασεν ὁ Κλεάνθης εἰς τὸν περίφημον πρὸς τὸν Δία ὕμνον του. Εἰς τούτον ὕμνευται ὁ Ζεὺς ὡς παυτοδύναμος τοῦ κόσμου κυβερνήτης, κυβερνῶν τούτων διὰ τοῦ νόμου καὶ τοῦ κοινου λόγου. Προϊόνον ὕμνον τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπιδράσεως, λέγει, εἶναι, καθὼς καὶ τῶν θεῶν, νὰ ὕμνον δικαίως τὸν κοινὸν νόμον:

Ἐπεὶ οὔτε βροτοῖς γέρας ἄλλο τι μείζον οὔτε θεοῖς, ἢ κοινὸν αἰεὶ νόμον ἐν δικῇ ὕμνευς.

Καίτοι δὲ ἐπίστευον ὅτι εἰς ἀνώτατος θεός, ὁ Ζεὺς, διοικεῖ τὸ σύμπαν, ἐδέχοντο τὴν ὑπαρξιν καὶ τῶν ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς πολυθεῖας λατρευομένων θεῶν. Τούτους ταυτίζου πολυλάκις μετὰ τοὺς «σπερματικὸς» λόγους, τοὺς ὀνομάζου δὲ θεοὺς «γεννητοῦς», νενομμένους μαζὶ μετὰ τὸν κόσμον, καὶ ἀποροφωόμενος πάλιν κατὰ τὴν ἐκτύρωσιν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ὑψίστου μεταξὺ αὐτῶν, δηλαδὴ τοῦ Διός. Οἱ Στωϊ-

καί προσέτι διετήρῳσαν συστηματικῶς τὰς σκέψεις ἐκεῖνας ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ἡ προσπάθεια νὰ δικαιολογηθῆ ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρξὶς τοῦ κακοῦ, καὶ νὰ συμβυθασθῆ ἡ ἐν αὐτῷ παρουσιάζουσα ἀδικία πρὸς τὴν θεϊαν δικαιοσύνην. Ὁ Χρυσίππος ἔλεγεν ὅτι αἱ κακίαι εἶναι ἀπαραίτητοι νὰ ὑπάρχουν, διότι ἀνευ αὐτῶν ὁ ἀνθρώπος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἐννοιαν τῆς ἀρετῆς. Ἡ κακία χρησιμεύει νὰ ἐξαίση ὡς ἀντιθέσεις τὴν λαμπρότητα τῆς ἀρετῆς καὶ ἡ ἀτελεία ἐπιτείνει τὸ κάλλος τῆς τελειότητος: «Ὡσπερ γὰρ αἱ κωμωδία ἐπιγραμματα γελοῖα σέρουσι, ἃ καθ' αὐτὰ μὲν ἔστι φαῦλα τῷ δὲ ὅλῳ ποιήματι χάριν τινὰ προστίθουσι, οὕτω κωμωδία αὐτῆν ἐφ' αὐτῆς τὴν κακίαν τοῖς δ' ὅλοις οὐκ ἀχρηστὸν ἔστι» (Πλούταρχ. Ἠθικά 1065 B, ἐκδ. Βερναρδάκη). (Διότι ὅπως αἱ κωμωδία ἔχουν γελοῖους στίχους, οἱ ὅποιοι μεμονωμένοι ἐξεταζόμενοι εἶναι πρόστυχοι, προσθέτουν ὅμως χάριν εἰς τὸ ποίημα, τοιοῦτοτρόπως δύνανται νὰ κέρξῃ τὴν κακίαν ἂν τὴν ἐξετάσῃ μεμονωμένην διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν ὅμως ἐνὸς ἁρμονικοῦ συνόλου δὲν εἶναι ἀχρηστος). Τὰ ἐπιγράμματα τοῦτο τοῦ Χρυσίππου ἐνοσημοποίησαν κατόπιν οἱ Νεοπλατωνικοί, ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Μπέρκλεϋ καὶ ὁ Λάιμπιτς εἰς τὸ σύγγραμμά του «Θεολογία».

Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς καλεῖται πνεῦμα, ἡ δὲ λέξις αὐτὴ κατὰ τὴν σημασίαν τῆς ταυτίζεται μετὰ τὴν ἑβραϊκὴν λέξιν «רוח», ἐξερῶσθ ἢ εἰκασίαι ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐχρησιμοποιήσῃ ὁ ὅρος αὗτος κατ' ἐπίδρασιν ἑβραϊκῆν. Περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς πνεύματος ὡμίλησεν ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ Τερτυλλιανῶ (Ἄπολογία 21), πρῶτος ὁ Κλεόνης: «Αὐτὰ τὰ ὅποια ἔλεγεν ὁ Ζήνων πνεῦμα, τὰ συγκεντρῶναι εἰς τὸν ὄρον πνεῦμα ὁ Κλεόνης, τὸ ὅποιο δέχεται ὅτι διήκει δι' ὅλου τοῦ σύμπαντος».

Ὁ ὄρος πνεῦμα ἦτο ἐν χρήσει καὶ πρὸ τῆς ἔμφανίσεως τοῦ Ζήνωνος παρὰ τοῖς ἱατροῖς. Μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ὄρου πνεῦμα καὶ τῆς ἀντιστοιχοῦ πρὸς αὐτὸ ἑβραϊκῆς λέξεως ρουὰ ὑπάρχει σημασιολογικὴ διαφορά. Τὸ ρουὰ σημαίνει συνήθως ἄνεμον, ἀλλὰ προκειμένου περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνεται εἰς σημασίαν ἥτις ἀποκλείει πᾶσαν ὀλικὴν ἐκδοχὴν. Ἐξ ἀντιθέτου τὸ θεῖον πνεῦμα τῶν Στωϊκῶν θεωρεῖται ὡς σωματικὴ ὑπόστασις.

Ἡ ψυχολογία τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν.

Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπόσπασμα τοῦ θεῖου λόγου, καὶ θεωρεῖται σωματικὴ, ὑφιστάμενη ὡς πῦρ ἢ πνεῦμα ἐνθερμον, ὅπερ διήκει δι' ὅλου τοῦ σώματος. Διὰ τῆς κατοχῆς τῆς ψυχῆς διακρίνεται ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τὰ ἄλλα ὄντα. Διότι τὰ μὲν ἀνθρώπινα σώματα τὰ συγκρατεῖ ἡ συνεκτικὴ δύναμις τοῦ παγκόσμιου πνεύματος, ἥτις ὑπὸ τὴν ἰδιότητά της ταύτην καλεῖται «ἐξίς». Εἰς τὰ φυτὰ ὑπάρχει ἡ δύναμις ἢ μορφολογικὴ καὶ κινητικὴ, ἥτις καλεῖται «φύσις». Εἰς τὰ ζῶα ὑπάρχει ἡ «ὀρεκτικὴ ψυχὴ», εἰς δὲ τὸν ἀνθρώπον ἡ «λογικὴ ψυχὴ». Αὕτη εἶναι καθαρώτατον τμήμα τοῦ θεοῦ πυρὸς καὶ τρέφεται ἀπὸ τὸ αἷμα. Ὅπως τὰ ἀστρα τρεφονται ἀπὸ τὰς ἀναθυμιάσεις τῶν ὑγρῶν, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἐπίσταται ὅτι τρέφεται ἀπὸ τὰς ἀναθυμιάσεις τοῦ αἵματος. Διὰ τοῦτο ἐστοποθέτου τὴν ἔδραν τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν εἰς τὸ κέντρον τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, τὴν καρδίαν. Τὸ κυριαρχικὸν μέρος τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ λογικόν, τὸ ὅποιον χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «ἡγεμονικόν». Ἐξ αὐτοῦ ἐκαστοῦ αἱ πέντε παρασφάδες τῶν αἰσθήσεων, ἢ παρασφάδες τῶν φωνητικῶν ὀργάνων καὶ ὡς ἐξ ὁδῶν ἡ σπερματικὴ παρασφάς, ἥτις ρυθμίζει τὰς λειτουργίας τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ εἴδους. Ὁ Κλεόνης ἐρῶνει ὅτι ἀπασαί αἱ ἀτομικαὶ ψυχαὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, μέχρι τῆς ἐκπύρωσεως, ὅποτε ἀπαρασφῶνται εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Διὸς. Ὁ Χρυσίππος παρεχώρει τὴν ταιαύτην ἐπιβίωσιν μόνον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν παιδευμένων καὶ τῶν σοφῶν. Αἱ ψυχαὶ τῶν ἀπαιδευτῶν ἔλεγε, διαλύονται, ὡς ἀπυρρῶναι καὶ ἀδύνατοι, ἢ μὴ τῷ ἐξ ὁδοῦ τῶν ἐκ τοῦ σώματος. Τὴν ἐξ ὀλοκλήρου ἀθανασίαν τῆς ἀτομικῆς ζωῆς οὐδεὶς τῶν Στωϊκῶν τὴν ἀπεδέχθη. Γνώρισμα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς εἶναι καὶ ἡ κοινωνικότης. Ἐπειδὴ ἔχουν μετᾶσχει πάντες οἱ ἄνθρωποι τῆς αὐτῆς λογικῆς φύσεως, συνδέονται διὰ συμπάθειας, ὄντες πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοί. Ὁλόκληρον δὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀποτελεῖ ἐνιαῖον σύνολον ἐντεταγμένον εἰς τὴν παγκόσμιον ἐνότητα. Ἐπὶ τοῦ δόγματος τούτου ἐστηρίχθη ὁ στωϊκὸς κοσμοπολιτισμὸς, ὅστις ἐκήρυττεν ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι συμπεριλαμβανόμενοι καὶ τῶν θῶλων πρέπει νὰ συνενωθοῦν εἰς μίαν ἐνιαῖαν πολιτείαν.

Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαιοτέρων Στωϊκῶν

Ὡς ὑψίστη ἀρχὴ ρυθμίζουσα τὸν ἠθικὸν βίον ἔχει ληφθῆ τὸ παράγγελμα τοῦ Ἡρακλείτου τὸ προτάσσαν ὅτι ὁ ἀνθρώπος πρέπει νὰ συμμορφῶνται τὴν συμπεριφορὰν τὸν συμφῶν πρὸς τὴν φύσιν: «τὸ σοφὸν ἀρετὴ μεγίστη, καὶ σοφίη ἀληθὴ λέγειν καὶ ποιεῖν κατὰ φύσιν ἐπαίοντα» (Ἄποψη 112). (Ἡ φρόνησις εἶναι μεγίστη ἀρετὴ, καὶ ἡ σοφία συνίσταται εἰς τὸ νὰ λέγωμεν τὰ ἀληθῆ καὶ νὰ ἐνεργῶμεν σύμφωνα μετὰ τὴν φύσιν κατανοοῦντες τὸ νόημα τῆς). Ἐπειδὴ δὲ ἡ φύσις νοουμένη ὡς τὸ καθαυτὸ ἂν εἶναι ὁ λόγος, ἐρμηνεύοντες οἱ Στωϊκοὶ τὸν Ἡρακλείτου, ὑψώνουν ὡς ὑψίστην ἀρχὴν τὸ ζῆν καὶ πράττειν κατὰ λόγον. Ὁ Ζήνων πρῶτος ἐθεσεν ὡς θεμελιώδη ἀρχὴν τὸν κανὼνα τούτου: «τὸ δὲ τέλος ὁ μὲν Ζήνων οὕτως ἀπέδωκε τὸ ὁλοκληρωμένον ζῆν. Ταῦτα δ' ἔστι καθ' ἓνα λόγον καὶ συμφωνόν ζῆν, ὡς τῶν μαχομένων

ζῶντων κακοδαιμονούντων» (Ὁ Ζήνων κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον ὄρισε τὸν ἠθικὸν τοῦ βίου σκοπὸν νὰ ζῶμεν μετὰ ἀκολουθίαν, ἐπειδὴ ἐκεῖνοι οἵτινες ζοῦν ζῶν πλὴρη ἀντιφάσεων περιπίπτουν εἰς κακοδαιμονίαν). Ἡ ἠθικὴ ρυθμίζεται οὕτω ἐπὶ τῇ βάσει τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἠδ' ἀναγνωρίσθη ἀργότερον καὶ ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Κάντιος θετὸν αὐτὴν ὡς βάσιν τοῦ ἠθικοῦ τοῦ συστηματικῶς εἰς τὸ σύγγραμμα του «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου». Ὁ Κλεόνης ἀναπτύσσων εὐκρινέστερον τὴν ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος τεθειμένη ἀρχὴν εἶπεν ὅτι ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ συμμορφῶνται τὰς πράξεις του συμφῶν πρὸς τὴν ἐκείνη φύσιν. Ὁ Χρυσίππος καθορίζων εὐκρινέστερον τὸ ἐννοιολογικὸν περιεχόμενον τοῦ ὄρου φύσις εἶπεν ὅτι δι' αὐτῆς σημαίνεται ἡ κοινὴ καὶ κυρίως ἡ ἀνθρώπινη φύσις: «φύσιν δὲ Χρυσίππος ἐξακαύει, ἡ ἀκολουθία δὲ ζῆν τὴν τε κοινὴν καὶ ἰδίαν τὴν ἀνθρώπινον» (Διογ. Λαέρ. 7, 80) (Ἔννοει ὡς φύσιν, συμφῶν πρὸς τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ ζῶμεν, τὴν κοινὴν καὶ ἰδίαν τὴν ἀνθρώπινον φύσιν). Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ ἀνθρωπολογικὸς χαρακτήρ τῆς ἠθικῆς ἂν εὑρισκομένη παρὰ τὸν Χρυσίππου, ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰ ἠθικὰ σύστημα τοῦ Καντίου. Συνεπῶς τὸ κατὰ φύσιν ζῆν ἰσοδυναμεῖ μετὰ τὸ παράγωνται: «κατὰ τὴν αὐτοῦ (ἀρετὴν) καὶ κατὰ τὴν τῶν ὄλων (ζῆν), οὐδὲν ἐνεργούντος ἂν ἀπαγορεύει εἶδεν ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅπερ ἔστιν ὁ ὁρθὸς λόγος διὰ πάντων ἐρχόμενος, ὁ αὐτὸς ὡν τῷ Δι... εἶναι δ' αὐτὸ τούτου τὴν τοῦ εὐδαιμόνου ἀρετὴν καὶ εὐραϊαν βίον, ὅταν πάντα πράττηται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ' ἑκάστου δαιμόνου πρὸς τὴν τοῦ ὄλου δικαιοσύνην» (Διογ. Λαέρ. 7, 87) (Πρέπει κανεὶς νὰ ζῆ συμφῶν πρὸς τὴν εἰς αὐτὸν καὶ τὸ σύμπαν προστιθέμενον ἀρετὴν, χωρὶς νὰ ἐνεργῇ τίποτε ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια συνήθειαι νὰ ἀπαγορεύει ὁ κοινὸς νόμος, δηλαδὴ ὁ ὁρθὸς λόγος, ὅστις σημειώνει τὴν παρουσίαν του εἰς ὅλα τὰ ὄντα, ὁ ὅποιος (ὁρθὸς λόγος) ταυτίζεται μετὰ τὸν Δία... Τὸ ἴδιον δὲ αὐτὸ πρᾶγμα εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ εὐδαιμόνου καὶ ἡ κατὰ ἐννοικὸν τρόπον ροὴ (ἐξακαλούμενος) τῆς ζωῆς, ὅταν ὄλοι αἱ πράξεις γίνονται μετὰ συμφωνίαν τοῦ μῆσα εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχοντος δαιμόνου (δηλαδὴ τῆς λογικῆς ψυχῆς) πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ διοικητοῦ τῶν ὄλων).

Συνεπῶς ὁ ἠθικὸς βίος συνίσταται εἰς τὸ νὰ κατανοῶμεν τὴν λογικὴν τοῦ σύμπαντος διάταξιν καὶ νὰ συμμορφωθῶμεν καὶ νὰ συγκατατίθεμεθα εἰς αὐτήν. Ὁ σοφὸς κατανοεῖ τὴν ἐμμερμένην καὶ τὴν δέχεται ὅπως τὴν ἔχει καθορισμένη ὁ Θεός. Αἱ μὴ λογικαὶ ἐπιθυμίαι του ἐξεγείρονται καὶ προβάλλουν τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ζητοῦσαι μίαν ἄλλην τάξιν πραγμάτων. Ἐναντίον τῶν τοιούτων ἐπιθυμιῶν καλεῖται νὰ ἀντιπαλέωται τὸ λογικὸν καὶ ἡγεμονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς. Αὐτὸ τὴν ἰσχυροῦν τὰς ἀλόγους ἐπιθυμίας καὶ ἀποδέχεται τὴν κοσμικὴν τάξιν, ὅπως τὴν καθόρισεν ὁ παγκόσμιος λόγος. Ἄνευ παραπόνου ὁ σοφὸς ἀνέχεται νὰ εἶναι πτωχὸς, ἀσχημὸς, ταπεινὸς καταγωγῆς. Ἀποδεχόμενοι ἑκαυτοὺς τὴν ροὴν τῆς κοσμικῆς τάξεως, γινόμεθα ἐλεύθεροι. Τὸ δόγμα τούτου ἔχον ὑπ' ὄψιν ὁ Σενέκας γράσει: «Δὲν ὑπακούω εἰς τὸν Θεόν ἀλλὰ συγκατατίθεμαι εἰς τὴν βούλησιν του». Τὸ κατὰ φύσιν ζῆν ἐπιβάλλει νὰ πειθόμεθα εἰς τὴν τοῦ κόσμου πορείαν, νὰ μὴ ἐξουσιαζώμεθα ὑπὸ τῶν παθῶν, καὶ νὰ συμμορφωθῶμεθα πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀνθρώπος εἶναι κατὰ φύσιν ζῶν πολιτικόν, κοινωνικόν καὶ φιλαλληλόν, ποτεῖ νὰ ἀποκτῶμεν τὰς ἀρετὰς τῆς φιλαλληλίας, τῆς κοινωνικότητος καὶ νὰ συμπεριχωμεν εἰς τὸν πολιτικὸν βίον.

Οἱ Στωϊκοὶ διαφωνοῦντες πρὸς τοὺς Κινικοὺς, συνιστοῦν νὰ ἐρχεται ὁ σοφὸς εἰς γάμου κοινωνίαν καὶ νὰ ἀποκτᾶ τέκνα· διότι ἡ τοῦ γάμου κοινωνία καὶ ἡ παιδοποιία εἶναι σύμφωνα ἐπὶ οὐσίᾳ τῆ τοῦ λογιστικοῦ βίου καὶ κοινωνικοῦ καὶ φιλαλληλοῦ (μετὰ τὴν φύσιν τοῦ συμφῶνου μετὰ τὸν λόγον, τὴν κοινωνικότητα καὶ φιλαλληλίαν βίου). Εἰς τοὺς Στωϊκοὺς εἶναι φανερὰ ἡ παρουσία ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος. Ἐπέδρασε δὲ ὁ ἀνθρωπισμὸς τῶν καὶ ἐπὶ τοῦ Κικέρωνος, τοῦ μεταλαμβάνοντος τὰς ἑλληνικὰς ἀνθρωπιστικὰς τάσεις εἰς τοὺς δυτικούς λαούς.

Διὰ νὰ ἐκπληρωθῆ τὸ ἠθικὸν ἰδεώδες τῆς ζωῆς εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἀρετὴ. Αὕτη μόνον ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ μάς δώσῃ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ εἶναι αὐτάρκης πρὸς εὐδαιμονίαν. Οἱ Στωϊκοὶ δέχονται ὡς τελικὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς τὴν εὐδαιμονίαν ἀλλὰ διδάσκουν ὅτι μόνον ἡ κατ' ἀρετὴν ζωὴ μάς τὴν παρέχει. Ὄθεν ἀναγνωρίζεται καὶ ὑπ' αὐτῶν, ὅπως καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ἡ ἀρετὴ καθιστᾶ τὸν ἀνθρώπον εὐδαιμόνα. Ἀποδίδουν δὲ εἰς αὐτὴν τὰ ἀκόλουθα γνωρίσματα: Ὅπως ἐλέγθη, τὴν θεωροῦν: 1) ἰκανὴν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐδαιμονίαν 2) διδακτὴν 3) ἀνατάξιτον δηλ. μὴ δυναμὴν νὰ ἀπολεσθῆ 4) ἀσθαίρετον, ἥτοι ἀποκλυμένη κατόπιν ἐλευθέρως ἐκλογῆς. Κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς «ὁ Θεὸς ἀρετὴν μὲν οὐ διδασκὶν ἀνθρώποις, ἀλλὰ τὸ καλὸν ἀσθαίρετον ἔστιν» (ὁ Θεὸς δὲν διδῆναι τὴν ἀρετὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ τὸ καλὸν ἀποκτᾶται κατόπιν ἐλευθέρως ἐκλογῆς). Ἡ σύνθεσις αὐτῆς τῆς ἀρετῆς μετὰ τὴν ἐλευθερίαν ἀποτελεῖ μίαν ἐκ τῶν φημινοτέρων ἀντιλήψεων τῆς στωϊκῆς ἠθικῆς καὶ ἐπιθεωρεῖται παρομοίαν ἀντιλήψιν ἀναπτυχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Καντίου. Ἀκολουθοῦντες τὸν Πλάτωνα, ἐθεσάρουν τὴν ἀρετὴν ἐνιαῖαν, διότι ἅπαντα τὰ εἶδη τῆς ἀρετῆς ἐθεσάρουν ὅτι παραγόνται ἀπὸ μίαν θεμελιώδη, τὴν ὅποιαν ὁ μὲν Ζήνων ἐκάλε φρόνησιν, ὁ δὲ Χρυσίππος σοφίαν. Ἐκ τούτης ἐθεσάρουν ἐκφυλιστικὰς τέσσαρας πλατωνικὰς ἀρετὰς, ἥτις: 1) τὴν φρόνησιν, ἥτις ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ ἐκλέγῃ «αἰρεῖς» 2) τὴν ἀνδρείαν, ἥτις ἔχει τὴν ἀποστολὴν νὰ ὑποφέρει, «εὐπομένει» 3) τὴν

σφραγισμένη, ήτις έχει την άποσολήν να μένη εντός των ορίων του μέτρου, «εμμένει» και 4) την δικαιοσύνην, ήτις έχει την άποσολήν να κείνην δικαίαν διανομήν, «διανέμει».

Ἡ κατοχή μίσεσ ἐκ τῶν ἀρετῶν τούτων προϋποθέτει καί τήν σύγχρονον κατοχήν καί τῶν ὑπολοίπων. Κατά τήν ἠθικὴν ἐνέργειαν καί πράξιν αἱ ἀρεταὶ δὲν δύνανται νὰ χωρισθοῦν. Ὡς περιληπτικὸν παραγέγραμμά ρυθμίζον τὸν ἠθικὸν βίον δύνανται νὰ διατυπωθῆ τὸ «ἀνέχου καὶ ἀπέχου»: (ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἔχη τὴν δύναμιν νὰ ἐγκατερεθῆ καὶ νὰ τηρῆ ἀποχήν). Ἐἴναι φανερόν ὅτι, καίτοι ἀκόλουθον αἱ Στωϊκοὶ τὴν εὐδαιμονιστικὴν ἀρχήν, θεωροῦντες ὡς σκοπὸν τῆς ζωῆς τὴν εὐδαιμονίαν, ἐν τούτοις ὡς πρὸς τὸ πρακτικὸν ἠθικὸν ἰδεώδες πλησιάζουν πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν ἀντίληψιν τῆς ἐγκατερεσίας καὶ τῆς ἀποχῆς. Πᾶσαν πράξιν καθοδηγουμένην ὑπὸ ἠθικῆς ἐπιγνώσεως ἐκάλουν οἱ Στωϊκοὶ κατόρθωμα. Ὅταν δὲ ἡ ἐνέργεια δὲν συγκρούεται μὲν πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς, ἀλλὰ δὲν συνοδεύεται ὑπὸ βαθείας ἠθικῆς ἐπιγνώσεως, καλεῖται ὑπ' αὐτῶν καθήκον, ἥτοι πράξις ἥτις ἐκαθίκεται, ἠθάει μέχρι τοῦ ἀνθρώπου ὡς κατὰ τὸ ὅποιον πρέπει νὰ ἐπιτελεσθῆ ὑπ' αὐτοῦ. Τὰ κατόρθωματα ἐνεργοῦνται «κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον», ἐνῶ τὰ καθήκοντα μόνον «κατὰ λόγον». Ἄξιον ἠθικὴν ἔχον μόνον τὰ κατόρθωματα καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἐνεργήματα ἄτιμα μόνον αἱ ἀγαθοὶ δύνανται νὰ κατορθώσουν. Τὰ καθήκοντα εἶναι πράξεις τῶν κοινῶν ἀνθρώπων καὶ κατατάσσονται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν εἰς τὰς λεγομένας «μέσας» πράξεις. Ἡ διάκρισις μεταξὺ κατόρθωμάτων καὶ καθήκοντων ἀντιστοιχεῖ πλήρως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Καντίου ἰδρυθεῖσαν διαστολήν μεταξὺ ἠθικότητος καὶ νομιμότητος. Κατὰ τὸν Γερμανὸν φιλόσοφον πᾶσα πράξις ἐνεργοῦμένη μετ' ἠθικῆς ἐπικαταλογισμοῦ ὑπάγεται εἰς τὴν ἠθικότητα (μοραλιτέ), πᾶσα δὲ πράξις συμφωνοῦσα ἀπλῶς μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον ὑπάγεται εἰς τὴν νομιμότητα (λεγκαλιτέ).

Ἡ περὶ τῆς ἀρετῆς διδασκαλία χρησιμεύει καὶ ὡς βᾶσις, διὰ νὰ καθορίσωμεν ποία εἶναι τὰ ἀγαθὰ καὶ ποία τὰ κακὰ. Ὑψιστον ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἀρετὴ, ὀριζόμενὴ κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «ἐπὶ τ' ἀρετῆν διάθεσιν εἶναι ὁμολογουμένη καὶ αὐτὴν δι' αὐτὴν αἰετῆν, οὐ διὰ τινος φόβου ἢ ἐλπίδος ἢ τι τῶν ἐξωθῶν ἐν αὐτῇ τ' εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, ἀτ' οὕση ψυχῆ πεποιτημένη πρὸς τὴν ὁμολογίαν παντὸς τοῦ βίου» (Διογ. Λαέρτ. 7.89). (Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ διάθεσις ἐνηρμοσμένη πρὸς τὸν λόγον καὶ ἀξία νὰ προτιμηθῆ διὰ μόνον τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ διὰ ἐξ αἰτίας φόβου ἢ ἐλπίδος ἢ τινὸς ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων) εἰς αὐτὴν συνίσταται ἡ εὐδαιμονία, ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ δι' αὐτῆς λαμβάνει τοιαύτην ποιότητα, ὥστε νὰ ἔγνωνίζη χωρὶς ἀντιδόσεως ὅλην τῆς τὴν ζωὴν). Ἐἴναι ἕξιον ἱθαίτερας προσοχῆς, ὅτι οἱ Στωϊκοὶ, ὅπως καὶ ὁ Κρίστιανός, ἀπομακρύνουν, προκειμένου περὶ τῆς ἐνορέτου πράξεως, πᾶν ψυχολογικὸν ἢ ἐξωτερικὸν ἐλατήριο. Τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἀρετὴ, τὸ δὲ ὕψιστον κακὸν ἡ κακία, ἥτις τὸ «κατόρθωμα» ἀπ' ἐνὸς καὶ τὸ «ἀμαρτήριον» ἀπ' ἑτέρου. Μεταξὺ δὲ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας τίθενται πᾶσαι αἱ ἄλλαι καταστάσεις, αἰτίνας καλοῦνται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν «ἀδιάφορα». Τοιαῦτα ἀδιάφορα εἶναι π.χ. ἡ νόσος, ἡ πείνις, ἡ ταπεινότης τῆς καταγωγῆς κλπ. Ταῦτα δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα οὔτε ἀγαθὰ, οὔτε κακὰ, ἀλλὰ δύνανται νὰ λάβουν ἀξίαν μόνον, ἐπ' ὅσον δύνανται νὰ διευκολύνουν τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς. Διὰ τοῦτο διέστειλαν τὰ ἀδιάφορα εἰς δύο τάξεις, διαιρέσαντες ταῦτα εἰς «προηγμένα» καὶ «ἀποπροηγμένα». Προηγμένα ἐφαρξήθησαν ἐκεῖνα τὰ ὅποια δὲν ἔχουν ἀπόλυτον, ἀλλὰ σχετικὴν μόνον ἀξίαν, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τυγχάνουν προτιμῆσεως κατὰ τὸν πρακτικὸν βίον. Ὁ ὅρος «προηγμένα» δεικνύει κατὰ λέξιν ἐκεῖνα, ἅτινα ἔχουν προωθηθῆ εἰς ἐν ὑψηλότερον ἐπίπεδον ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα τοποθετημένα οὐχὶ εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον, ἅτινα διὰ τοῦτο καλοῦνται «ἀποπροηγμένα». Εἰς τὴν τάξιν τῶν προηγμένων κατατάσσονται π.χ. ἡ ζωὴ, ἡ εὐπορία, ἡ εὐγένεια, ἡ ὑγεία ἢ ὁ πόνος, ἡ εὐξεία, ἡ ἀρτιμελία, τὸ κάλλος, ἡ τέχνη, ἡ δεξιότης κλπ. Ἀποπροηγμένα ἐθεώρουν τὰ ἐναντία πρὸς τὰ ἀνωτέρω, τὰ ὅποια δὲν ἔχουν ἀξίαν, ἀλλ' «ἀπαθείαν» καὶ διὰ τοῦτο ὑπὸ οὐδενὸς ὀρονίμου προτιμῶνται. Ταῦτα εἶναι ἡ πείνις, ἡ νόσος, ἡ ἀλγηδὼν, ἡ θάνατος, ἡ ἀδυναμία ἢ ἡ ἀδελφία κλπ. Ὡς τρίτην κατηγορίαν διέκριναν τὰ ἐξ ὀλοκλήρου ἐπάνη ἀδιάφορα, ἅτινα οὐδέμιαν ἀσκούσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς· τοιαῦτα εἶναι π.χ. τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου, τὸ νὰ εἶναι περιττός ἢ ἄρτιος ὁ αἰσθητὸς τῶν ἀστέρων, δύο νομίσματα ἐντελῶς ὁμοία πρὸς ἄλληλα. Παρ' ὅλην τὴν τὴν ἀσθητότητα οἱ Στωϊκοὶ δὲν παρεγνώρισαν τὴν ἀξίαν τῶν προηγμένων. Ὁ Χρῆστος ἔλεγε: «μαίνεσθαι τοὺς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ὑγίαν καὶ τὴν ἀπολίαν καὶ τὴν ὀλοκλήριον τοῦ σώματος ἐν μηδενὶ ποιουμένους μηδὲ ἀντενομένους τῶν τοιαύτων» (Πλάουτ. «Περὶ Στωϊκῶν» ἐνάντιν. 30.2) «Ἐἶναι ἐστερημένοι λογικοὶ οἱ μὴ ἀποδίδοντες οὐδενίαν ἀξίαν εἰς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ὑγίαν καὶ τὴν ἑλπιῶν κακοῦντων, καὶ τὴν ἀσθητότητα τοῦ σώματος, καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες δὲν καταβάλλουν προσπάθειαν διὰ νὰ διατηρήσουν τὰ τοιαῦτα ἀγαθὰ). Ἡ ἡδονὴ δὲν κατατάσσεται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν εἰς τὰ ἀγαθὰ, ἀλλ' εἰς τὰ πάθη τῆς ψυχῆς.

Ἡ εἰς τὰ πάθη καὶ τὰς ὁρμὰς ἀναφερομένη διδασκαλία τῶν Στωϊκῶν τυγχάνει λίαν ἐνδιαφερόμενη, διότι ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν ψυχολογικῶν καὶ ἠθικῶν θεωριῶν τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας ἐποχῆς. Ἡ ὁρμὴ εἶναι διάθεσις ἥτις προκαλεῖται ἐν τῇ ψυχῇ, ὅταν αὐτὴ δεχθῆ μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς ἐν αἰσθησις. Ὅταν ἐναποτεθῆ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τὸ αἰσθησιμα, κατὰ τὸν Χρῆστος, ἐπὶ τὸν ὅσον οἰκείως, τό-

τε δὲ ὡς ἑτέρος διέθηκε τὴν ψυχὴν. Τοῦτο δ' αὐτῆς τὸ πάθος ὁρμὴ καλεῖται ἢν ὀριζόμενοι πρώτην ἔρασαν εἶναι τῆς ψυχῆς κίνησις» (Πλάουτ. περὶ Στωϊκῶν ἐνάντιν. 43), (ἄλλοτε μὲν προκαλεῖ διάθεσιν τῆς ψυχῆς νὰ τὸ προσοικειωθῆ, ἄλλοτε δὲ διαφορητικὴν καὶ οὐχὶ τοιαύτην πρὸς προσοικειωσιν διάθεσιν. Ἀπὸ δὲ τῶν ψυχικῶν γεγονότων καλεῖται ὁρμὴ, τὴν ὅποιαν ὀρίζοντες (οἱ Στωϊκοὶ) εἶπον ὅτι εἶναι κίνησις τῆς ψυχῆς). Ἐἴναι λοιπὸν κατὰ τὴν στωϊκὴν ψυχολογίαν ἡ ὁρμὴ, «συγκαταβάσις» ἀναφερομένη εἰς μίαν ψυχικὴν παράστασιν, διαφέρει δὲ ἀπὸ τῆς θεωρητικῆς κρίσιν μόνον κατὰ τὸ ὅτι δι' αὐτῆς ἀποφασίζεται ὅτι πρέπει κατὰ νὰ ἐκτελεσθῆ. Ὁ Χρῆστος πρὸς ἐπὶ καὶ τὸ ὄλονον τμήμα τῆς ψυχῆς, εἰς τὸ ὅποιον ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐποποθεῖον τὰ πάθη καὶ τὰς ἐπιθυμίας, δὲν εἶναι κατὰ τὸν διάφορον τοῦ λογικοῦ. Ἐἴναι καὶ τὸ ἄλογον κατὰ βάθος λογικόν, ὅπερ ὑπέστη μεταβολὴν πρὸς τὸ χειρότερον. Ἡ πρώτη ὁρμὴ ἥτις ἐμφανίζεται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ ζῶα εἶναι ἡ τῆσις νὰ διαφυλάξωμεν τὸν ἑαυτὸν μας καὶ νὰ γίνωμεν οἰκείον πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας. Κατὰ τὸν Χρῆστος «ἐπὶ τῇ πρώτῃ ὁρμῇ τὸ ζῶον ἴσχειν ἐπὶ τὸ τηρεῖν ἑαυτὸ πρῶτον οἰκείον παντὶ ζῶον τῆν αὐτοῦ σῴστασιν καὶ τὴν ταύτης συνείδησιν οἰκειοῦμεθα πρὸς ἑαυτοὺς εὐθὺς γενόμενοι καὶ τὰ μέρη καὶ τὰ ἔγκονα τῶν ἑαυτῶν». (Ἡ πρώτη ὁρμὴ τῆν ὅποιαν ἀποκατὰ τὸ ζῶον, εἶναι ἡ ὄδουσα αὐτὸ πρὸς διαφύλαξιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Πρωταρχικῶς συνάπτει πᾶν ζῶον οἰκειότητα πρὸς τὴν ὑπαρξίν του καὶ πρὸς τὴν συναίσθησιν τῆς υπάρξεώς του. Συνδεόμεθα δι' οἰκειότητος, εὐθὺς ὡς γεννηθῶμεν μὲ τὸν ἑαυτὸν μας, τὰ μέρη τοῦ σώματός μας καὶ τοὺς ἀπογόνους μας). Ἡ τοιαύτη ὁρμὴ καλεῖται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν «τήρησις». Ἐἴναι ἐν εἶδος ἐφορτίδος καὶ ἐπιμελείας ἀναφερομένης εἰς τὴν ὑπαρξίν μας καὶ ἐνθυμίσει τὴν εἰς τὸ ἀξίωμα ἀντολογικῆς ἀσχυρῆς ἀμυθηθείσαν ὑπὸ τοῦ ὑπαρξιστοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Χάιντεγγερ ἐννοίαν τῆς μερίμνης (γερμανιστὶ σόργκε). Ἐἴναι ἀξίον παρατηρήσεως, ὅτι εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν διεδόθη ἡ λέξις αὕτη εἰς τὸ ἀσιαστικὸν «ἐτήρησις», ὅπερ σημαίνει ὄδον καὶ ἀνησυχίαν καθὼς καὶ εἰς τὸ ρῆμα «ἐτηρεύει» ὅπερ σημαίνει ἐπίσης φοβοῦμαι καὶ ἀνησυχῶ. Ἐἴναι δὲ λίαν πιθανόν δι' ὁ ὅρος «ἐτήρησις» ὅν χρησιμοποιοῦν ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός καὶ Ἰερώνυμος, καθὼς καὶ οἱ φιλόσοφοι τῆς Δύσεως κατὰ τὸν μεσαιῶνα, ἔλκει τὴν καταγωγὴν του ἐκ τοῦ στωϊκοῦ ὄρου τήρησις. Οἱ Στωϊκοὶ προεχώρουν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ὁρμῶν διαιροῦντες αὐτάς εἰς διάφορα εἶδη. Διέστειλλον τὴν δρεξίν θεωροῦντες αὐτὴν εἶδος τῆς λογικῆς ὁρμῆς, ἔκαμον δὲ λόγον καὶ περὶ πρακτικῆς ὁρμῆς τῶν ὅποιων ὄριζον ὡς «φορὰν τῆς διανοίας ἐπὶ τὴ μέλιν». Εἶδη δὲ τῆς πρακτικῆς ὁρμῆς ἐθεώρουν, τὴν πρόθεσιν, προαίρεσιν, βούλησιν καὶ θέλησιν.

Αἱ ὁρμαὶ ἐξητάσθησαν οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὅποιον κατευθύνονται, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀποψεως τῆς μορφολογικῆς τῶν κατασκευῆς. Ἀκολουθοῦντες τὴν ἀριστοτελικὴν περὶ μεσοτήτων θεωρίαν, οἱ Στωϊκοὶ διέκρινον τὰς ὁρμὰς εἰς συμμετρίας καὶ εἰς ἀσύμμετρος. Ἰὰς ἀσύμμετρος δὲ ὁρμὰς ὠνόμασαν «πάθη». Κατὰ τὸν Ζήνωνα τὸ πάθος εἶναι «ἡ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κίνησις, ἡ ὁρμὴ πλεονάζουσα» (ἡ ἄλογος καὶ μὴ φυσικὴ κίνησις τῆς ψυχῆς ἡ ὁρμὴ παρουσιάζουσα πλεονασμὸν πρὸς τὴν προεποῦσα συμμετρίας). Ἐπίσης ὠνόμαζε τὰ πάθη «ποῖον» ἢ «καταπίπτειν τῆς ψυχῆς, ἥτις ἐκπλήττεται καὶ συνταρασσόμενη δὲν δύναται νὰ ἀκολουθῆσιν τὰς προσαγωγὰς τοῦ λόγου. Κατὰ τὸν Χρῆστος τὸ πάθος εἶναι «πλεονασμὸς τῆς ὁρμῆς διὰ τὸ τὴν καθ' αὐτοὺς καὶ φυσικὴν τῶν ὁρμῶν συμμετρίαν ὑπερβαίνειν» (Συλλ. Ἀρνιμ 3, 134). (Εἰς πλεονασμὸς τῆς ὁρμῆς προκαλοῦμενος ἐκ τοῦ ὅτι ὑπερβαίνεται ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ ἄτομα καὶ ἡ γενικώτερον νοουμένη συμμετρία τῆς ὁρμῆς). Τὰ πάθη ἐπειδὴ εἶναι ἀσύμμετρα ἀντιτίθενται πρὸς τὸ σύμμετρον τὸ ὅποιον συμπίπτει πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὸ τέλειον ἀγαθόν. Εἶδη τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ συμμέτρου εἶναι τὸ δίκαιον, ἀνδρείον, κόσμιον καὶ ἐπιστημονικόν. Συνεπῶς τὰ πάθη ἴστανται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰς ἀρετάς καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ συγκαταλέγωνται εἰς τὰς κακίας, διδόντα γενέσιν εἰς τὴν ἀδικίαν, τὴν δειλίαν, τὴν ἀκοσμίαν καὶ τὴν ἀφροσύνην. Κατ' οὐσίαν δὲ λέγει ὁ Ζήνων, ὅτι εἶναι ψυχολογικὰ φαινόμενα ἀναταραχῆς, ἅτινα ἐπισυμβαίνουσιν, ὅταν καταλήξῃ ὁ πρότερον εἰς ἀποφάσεις περὶ τοῦ πρακτοῦ ἐσφαλμένας. Χαρακτηρίζει τὰ πάθη ὡς «ἐπιγιγνομένας αὐτὰς (ὄλη, ταῖς κρίσεις) συστολάς καὶ διασχύσεις καὶ ἐπάρεσις καὶ πτώσεις τῆς ψυχῆς». (Ἐσποκοινοῦσιν μετὰ τὰς ἐσφαλμένας κρίσεις στενοχωρία καὶ ἐλαφρότητες καὶ ἀμυθηθείσεις καὶ καταπτώσεις τῆς ψυχῆς). Κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς τὰ πάθη πρέπει νὰ ἐκρίζωνται ἀπὸ τῆν ψυχὴν, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς «ἀπαθείας», ἥτις εἶναι προνόμιον τοῦ ἐνορέτου καὶ τοῦ σοφοῦ. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο διαφώνου ὁ Στωϊκοὶ πρὸς τοὺς Περιπατητικούς, διότι οἱ τελευταῖοι οὐτοὶ συνίσταν οὐχὶ τὴν ἐκρίζωσιν ἀλλὰ τὸν μετριασμὸν τῶν παθῶν. Τὰ κυριώτερα δὲ ἐκ τῶν παθῶν εἶναι κατὰ τὴν στωϊκὴν ἀντίληψιν τέσσαρα, ἡ ἡδονή, ἡ λύπη, ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ φόβος. Ἐκτὸς τῶν τεσσάρων τούτων παθῶν ὑπάρχουν καὶ πλεῖστα ἄλλα εἰς ὧν τὴν περιγραφὴν εἶχον ἐγκύψει πολλοὶ ἐκ τῶν Στωϊκῶν παρουσιάζαντες λίαν εὐστόχους ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως χαρακτηρισμοὺς. Οὕτω ὄριζον τὴν εἰς τὴν ὁρμὴν (ἐπιθυμίαν τιμωρίας τοῦ ἠδικηθέντος) θυμὸς (ὁρμὴ ἐναρξομένη), μῆτις (ὁρμὴ εἰς παλαιώσιν ἀποτιθεμένη), τέρψις (ἡδονὴ δι' ὄψεως ἢ δι' ἀκοῆς), αἰσχύνη (φόβος ἀδοξίας), ἀγωνία (φόβος διαπτώσεως ἢ φόβος ἥττης) κλπ.

Ἡ ἀπόκτησις τῆς ἀρετῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰκανότητος, ἢν

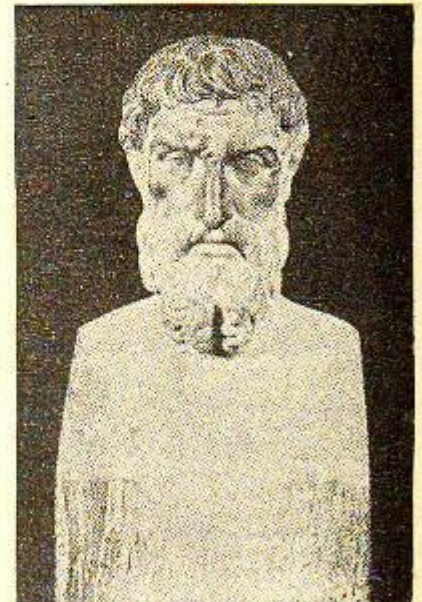
Έχει ο άνθρωπος να κρατήσει τον εαυτόν του μακριά της επιρροής των παθών, εθμών, αὐτῶν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς «ἀπαθείας». Ἡ ἀπάθεια ἐξασφαλίζει τὴν μακαριότητα καὶ εὐδαιμονίαν. Ἐκείνος ὁ ὅποιος κατάρθωσε τὴν φθῶσιν εἰς αὐτὴν καταπέσεται εἰς τὸν τέλειον καὶ ἰδεώδη τύπον τοῦ ἀνθρώπου καὶ χαρακτηρίζεται «σοφός». Ὑψώνου οἱ Στωϊκοὶ τὸν «σοφόν» εἰς ἰδεώδη τελειότητα, ἐπειδὴ θέλουν νὰ παράσχουν ἰδεώδες πρότυπον πρὸς τὸ ὅποιον πρέπει νὰ προσπαθῆ νὰ συμμορφῶνται τὴν ζωὴν τοῦ ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων. Ἡ φιλοσοφία τῶν ἐπειδὴ εἶχε παιδαγωγικὸν καὶ παραινετικὸν τόνον, ἐκρεῖσάτω νὰ δημιουργήσῃ ἐν ἰδεώδες ὡς τέμα τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ὁ «σοφός» προβάλλεται ὑπ' αὐτῶν τῶν τοιούτων ἰδεώδες πρότυπον. Οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἀτικῆς σχολῆς ἐθεώρουν ὡς τέλειον τύπον τοῦ ἀνθρώπου τὸν φιλόσοφον, ἦτοι τὸν ἐρευνητὴν, ὅστις μένει πάντοτε ἐραστής τῆς ἀληθείας. Οἱ Στωϊκοὶ ὁμιλοῦν περὶ τοῦ σοφοῦ θεωροῦντες τοῦτον ὡς κάτοχον πάσης ἀληθείας καὶ ἀρετῆς. Φρονοῦν δτι ἡ σοφία ἔχει εὐρεθὴ καὶ δὲν ἀπομένει ἄλλο τί παρὰ νὰ τὴν κέρωμεν κτήμα μας. Ὁ σοφός εἶναι κατ' αὐτοῦ εὐδαιμων, κάτοχος πάσης τελειότητος, πλούσιος, ῥήτωρ, βασιλεὺς, γινώσκων πάσης τέχνης καὶ ἐπιστήμης. Κατὰ τὴν μακαριότητα εἰς οὐδὲν ὑπολείπεται συγκρινόμενος καὶ με' αὐτὸν τὸν Δία: «Ὅσπερ τῷ Δίῃ ποσῆκεῖ σεμνύεσθαι, ἐφ' εαυτῷ τε καὶ τῷ βίῳ καὶ μέγα φρονεῖν καὶ, εἰ δεῖ οὕτως εἶπειν, ὑψαχεῖν καὶ κοῦαν καὶ μεγαλγορεῖν, ἀξίως διούτην μεγαλγορίας. Οὕτω τοῖς ἀγαθοῖς πάσι ταῦτα προσήκει, κατ' οὐδὲν προεχομένους τοῦ Διός Πλουτ., περὶ Στωϊκ., ἐνακτισμ. 13). (Εἰς τὸν σοφόν, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὸν Δία ἀρμόζει νὰ ὑπερηφανεύεται διὰ τὸν εαυτόν του καὶ διὰ τὸν βίον του καὶ νὰ μεγαλοφρονῇ, καὶ ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἐκφρασις, νὰ κρατῆ ὑψηλὰ τὸ κεφάλι καὶ νὰ ἀνεμίχῃ τὴν κόμην του καὶ νὰ μεγαλγορῇ, ἐπειδὴ ζῆ κατὰ τρόπον, ὅστις τοῦ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ μεγαλγορῇ. Τοιοῦτοτρόπως ταῦτα ἀρμόζουν εἰς τοὺς ἀγαθοὺς, ἐπειδὴ ὁ Ζεὺς κατ' οὐδὲν εἶναι ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτοὺς ὑπερότερος). Ἡ αἰτία, ἥτις δικαιολογεῖ τὴν τοιαύτην μεγαλγορίαν ἐκ μέρους τοῦ σοφοῦ εἶναι ἡ ἐκ μέρους τῆς κατάρτησος τῆς ἐλευθερίας. Ὁ σοφός ἔχει ἀποκτήσει τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν, ἔχει ἐνοήσῃ δτι τὰ ἀγαθὰ καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ δὲν ἔχουν καθ' ἑαυτὰ ἐξεταζόμενα οὐδεμίαν ἰδίαν ἀξίαν. Τὸ μόνον καὶ ἀναφαίρετον ἀγαθὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἡ ἐλευθερία. Ὁ σοφός δὲν δεσμεύεται εἰς οὐδὲν ἀγαθόν. Καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ἔχει τὴν ψυχικὴν δύναμιν νὰ τὴν περιφρονήσῃ. Οἱ Στωϊκοὶ συνίσταν τὴν οἰκειοθελή καὶ ἐντιμὸν διὰ τῆς αὐτοκτονίας ἐξαγωγήν ἐκ τοῦ βίου. Πράγματι, κατὰ τὰς παλαιὰς μαρτυρίας, ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης ἔθεσαν τέμα οἰκειοθελῶς εἰς τὴν ζωὴν των. Τὸ νὰ ὑψωθῆ κανεὶς εἰς τὴν ἰδεώδη τοῦ σοφοῦ τελειότητα, ἀνεγνώριον οἱ Στωϊκοὶ ὅτι ἦτο λίαν δύσκολον. Μεταξὺ τῶν σοφῶν οὐδένα, ἔλεγεν ὁ Χρυσίππος, ἐκ τῶν γνωρίμων του ἠδύνατο νὰ καταλέξῃ. Ἄλλοι τινὲς ἐκ τῶν Στωϊκῶν ἐθεώρουν σοφοὺς μόνον τὸν Σακράτη καὶ τὸν Διαγένη. Ἐκ τούτου καταφαίνεται δτι ὁ σοφός εἶναι ἰδεώδες τέμα πρὸς τὸ ὅποιον σχεδὸν οὐδεὶς δύναται νὰ φθάσῃ. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν κοινῶν ἀνθρώπων ζῆ ἐν τῇ ἀφροσύνῃ, ὅσοι δὲ καταβάλλουν προσπάθειαν νὰ ἐξουσιωθῶν με' τὸν σοφὸν χαρακτηρίζονται ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ὡς πραγματοποιοῦντες ἠθικὴν πρόδον «προκόπτοιτες». Ὁ σοφός τῶν Στωϊκῶν εἶναι ὅπως ὁ ἅγιος τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Καίτοι οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀμαρτωλοὶ ὅθεν ὁμοσ ἐνώπιόν των τὸ ἰδεώδες τῆς ἀγιότητος ὡς ἀδηγητῶν σκοπὸν. Οὕτω καὶ οἱ Στωϊκοὶ προβάλλουν τὸν σοφόν, ἦτοι τὸν ἄνθρωπον, ὅστις κατέχει εἰς ἀπεριόριστον βαθμὸν τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν. Τὴν οὐτὴν ἰδέαν ἀπέτυχε κατόπιν ὁ Κάντιος καὶ ὁ Σίλλερ. Τὸ νὰ γίνῃ κανεὶς σοφός σημαίνει διὰ τοὺς Στωϊκοὺς πλήρη καὶ τέλειαν μεταμόρφωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως. Δὲν γίνεται κανεὶς κατὰ δαδμοῦς σοφός, ἀλλὰ διὰ μίας. Κατὰ τὸν Πλουτάρχον: «Ἄκαρτε χρόνον καὶ ὥρα ἐκ τῆς ὡς ἐνὶ μάλιστα φαυλότητος εἰς οὐκ ἔχουσαν ὑπερβολὴν ἀρετῆς διάθεσιν μεταβαλὼν ὁ σοφός, ἢ οὐδ' ἐν χρόνῳ πολλῷ μέρος ἀφείλε κακίας ἅμα πᾶσαν ἐξοίφῃς ἐκπέφυγεν» (Συλλ., Ἄσκιου, 3, 144) (Ἐνὸς ὀλίγου διαρκείας χρονικῆς στιγμῆς καταλήθη πρὸς ταῦτα, ἀφοῦ μεταπέσῃ ἀπὸ τῆς ὑπερβολικωτάτης φαυλότητος τὴν κατάστασιν εἰς ἐνυπερβλήτου ἀρετῆς κατάστασιν, ἔχει ἀπελευθερωθῆ αἰωνιδίως ἀπὸ τὸ σύνολον τῆς κακίας, ἐνῶ πραγματοποιῆται δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀπελευθερωθῆ μέσα εἰς πάλιν χρόνον ἀπὸ ἐν μόνον μέρος της). Εἶναι προφανές δτι τὸ νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος σοφός ἰσχυρῶς με' μίαν ἀντολογικὴν του μεταμόρφωσιν ἐπισυμβαίνουσαν αἰωνιδίως ἐξοίφῃς, κατὰ τὴν γνωστὴν πλατωνικὴν ἔκφρασιν. Τοιαύται ἀντιλήψεις δὲν πρέπει νὰ φαίνονται παράδοξοι. Ὁ Νίτσε διδάσκει ἐπίσης δτι ἡ μετάδοσις ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸν ὑπεράνθρωπον βῆ ἐπέβη ὡς δημιουργικὸν γεγονός ὄντολογικῆς μεταμορφώσεως. Ὁ Μπέρζον φρονεῖ δτι τὸ ἀληθινόν του ἐγὼ τὸ ἀνακαλύπτει ὁ δισονοπτής δι' αἰωνιδίως ἐλλείψεως. Ὁρισμένοι δὲ ἐκ τῶν βιολόγων δέχονται δτι ἡ ἐμφάνισις νέων εἰδῶν πραγματοποιεῖται οὐχὶ διὰ βραδείας ἐξελικτικῆς πορείας, ἀλλὰ δι' αἰωνιδίων καὶ ἀποτόμων μεταβολῶν.

Ἀνασκοποῦντες τὰς ἠθικὰς θεωρίας τῶν Στωϊκῶν, εὐρίσκωμεν αὐτὰς τέλειως προσηρμοσμένας πρὸς τὸ βασικὸν ὀντολογικὸν τῶν δόγμα ὅπου διδάσκει δτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ κυβερνᾶ ὁ λόγος. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Πόλεντε ἔχει ὑποστηρίξει δτι ἡ διδασκαλία περὶ καθκόντων εἰσέχθη εἰς τὴν Στωὶν ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, τελούτος, λόγω τῆς καταγωγῆς του, ὑπὸ σμητικῆς ἐπίδρασιν. Ἄλλ' ὁ ὅρος «καθκόντων», καίτοι εἰσέχθη εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὀρολογίαν ὑπὸ τοῦ Ζή-

ωνος, ἦτο ἐν γοήσει εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Εἰς τὸν Δημοσθένη ἔχομεν χρησιμοποίησιν τοῦ ὄρου τούτου εἰς παρομοίαν σημασίαν δις: «ἐκκαρίσιον ποιήσαι, ὅταν ἐκ τῶν νόμων καθήκη» (19.185), «τὰ καθήκοντα ἐφ' εαυτὸν ποιεῖν» (10.37). Ὁ Ζήνων ἐξέλεξε τὸν ὄρον τούτον προφανῶς, ἐπειδὴ ὁμιλοῦν περὶ τοῦ λόγου, ἐχρησιμοποίησε τὸ ῥῆμα «δηήκει». Τὸ καθήκειν σημαίνει ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐρχεται καὶ ἐμφανίζεται πρὸ τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐκτελεστέον ἀπαιτήμα. Ἡ ἐνοία δὲ τῆς ἐκ τοῦ νόμου ἀπορροήσεως προσπαθῆς ἦτο λίαν γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἀνάγκη νὰ καταφεύγωμεν εἰς εἰκασίαν περὶ τῆς προελεύσεως τῆς Αἰ ἠθικῆς ἀντιλήψεως τῶν Στωϊκῶν ἐρμηνεύονται πλήρως ὡς πρὸς τὴν προέλευσίν των, ἂν στηριχθῶμεν εἰς τὰς βασικὰς ἀρχὰς τοῦ συστήματός των λαμβάνοντες συγχρόνως ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν κρατοῦσαν τότε πολιτικακὴν κατάστασιν. Ὁ κοσμοπολιτισμὸς τῶν δὲν εἶναι οὐτοπιστικὴ ἐπιδίωξις, ἀλλὰ προσαρμόζεται με' τὰς πολιτικὰς βλέψεις τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδοχῶν του, οἵτινες ἔθετον ὡς πολιτικὸν σκοπὸν τὴν ὑπαγωγήν τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου εἰς ἐνιασίαν πολιτείαν. Ἡ δὲ διδασκαλία περὶ τοῦ σοφοῦ, ἥτις ἀποκτὰ τὴν εὐδαιμονίαν διὰ τῆς ἀπαθείας καὶ τῆς ἀπεριόριστου ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ἦτο ἀνάγκη ἐπιτακτικὴ νὰ ἐπινοηθῆ, διὰ νὰ ἀσφαλίσῃ εἰς τὸ ἀπειλούμενον ἀπὸ τὰς τεράστιαις πολιτικακῶν συγκροτήματων ὅταν ἕνα χρόνον ἐσωτερικῆς καταστροφῆς. Ἡ ἀξία τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν τῆς Στωῆς εἶναι ἀνακωικοσβήτης. Ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς διανοητικῆς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ διὰ ταύτης ἐπὶ τῶν ἠθικῶν θεωριῶν τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας. Εἰς τὸν Σπινόζαν καὶ τὸν Κάντιον εἶναι πλέον ἢ φανερὰ ἡ ἐπίδρασις της. Καὶ αὐτὸς ὁ Νίτσε, ὅταν ἀνειροπολῇ τὸν ὑπεράνθρωπον καὶ ὅταν συνιστᾷ τὴν ἀγάπην τοῦ πεπρωμένου (ἄμορ φάτι), ἵσταται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν διδασκαλιῶν τῆς Στωῆς.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΩΝ

Συγχρόνως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Στωϊκῶν ἀνεσθῆν ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ σχολὴ τῶν Ἐπικουρείων ὡς ἐκ διαμέτους ἀντιθέτος πρὸς ταύτην. Ὅπως οἱ Στωϊκοὶ ἀπέτελεσαν ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν συνέχειαν τῶν Κυνικῶν οἱ Ἐπικουρεῖοι παρο-

Ἐπικουρός, ὁ Ἰδρυτὴς τῆς διωνύμου σχολῆς (Προτομὴ εἰς τὸ μουσεῖον Καπιτωλίου τῆς Ρώμης).

Ὁ Ἐπικουρεὸς (341—270) ὅστις ὑπέφρην Ἰδρυτὴς τῆς νέας σχολῆς, ἐγενήθη ἐν Σάμῳ ἔνθα εἶχεν ὁ πατήρ του ἐγκαταστάθῃ ὡς Ἀθηναῖος κληρῶκος, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸ 350 ἐπανέκτησαν τὴν νήσον ταύτην. Τὴν πρώτην παιδείαν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν πατέρα του ὅστις ἐκαλεῖτο Νεοκλῆς καὶ ἦσκει τὸ ἐνάγγελμα τοῦ γραμματοδιδασκάλου. Εἰς νεωρῶτην ἡλικίαν ἤκουσε μαθήματα φιλοσοφίας διδασκόμενα ὑπὸ τοῦ πλατωνικοῦ Παιμφίλου, εἰς ἡλικίαν δὲ 14 ἐτῶν ἦλθεν εἰς τὴν γειτονικὴν νήσον Τέον, ὅπου ἐμαθήτευσε πλησίον τοῦ Ναυσικράτους, ὅστις ἐδίδαξεν εἰς αὐτὸν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Δημοκρίτου. Κατὰ τὸ 323, δεκαοκταετῆς ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ἵνα ἐκπληρώσῃ τὴν στρατιωτικὴν του θητεία (ἐφηβείαν) ὡς συνέφθον δὲ εἶχε καὶ τὸν κωμικὸν ποιητὴν Μένανδρον. Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνον εἶχεν ἀποχωρήσει εἰς Χαλκίδα, τὴν δὲ Ἀκαδημίαν διηύθυνεν ὁ Ἐνοκράτης. Λόγω τῆς βραχείας παραμονῆς του ἐν Ἀθήναις δὲν εἶναι πιθανόν ὅτι εἶχε τὸν καιρὸν νὰ ἀκούσῃ μαθήματα. Τὸ 322 μετὰ τὴν ἐφηβείαν του δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Σάμον, διότι οἱ ἐκεῖ ἀθηναῖκοι κληρῶκοι εἶχον καταργηθῆ. Ὅθεν ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Καλοφῶνα ἔνθα διέμεινεν ἐπὶ 12 ἐτὶ καταγινόμενος εἰς μελέτας χωρὶς νὰ ἀκούῃ οὐδένα διδασκάλου. Διὰ τοῦτο ἰσχυρίζετο κατόπιν δτι ἦτο αὐτοδίδακτος. Κατὰ τὸ 310 Ἰδρυσε σχολὴν εἰς τὴν Μυτιλήνην καὶ κατόπιν εἰς τὴν Λάμβακον. Ἐκείθεν ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸ 306 ἔνθα Ἰδρυσε φιλοσοφικὴν σχολὴν. Ἐπειδὴ, λέγει ἡ παράδοσις, τὰ γυμνάσια καὶ αἱ σποαὶ εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν ἄλλων φιλοσόφων, ἠγόρασεν ὁ Ἐπικουρεὸς ἀντὶ 80 μῶν ἕνα κήπον ἔνθα ἐδίδασκε. Δι' αὐτὸ καὶ οἱ ὄπαδοί του ἀνομάσθησαν οἱ ἀπὸ τοῦ κήπου. Ἐκεῖ

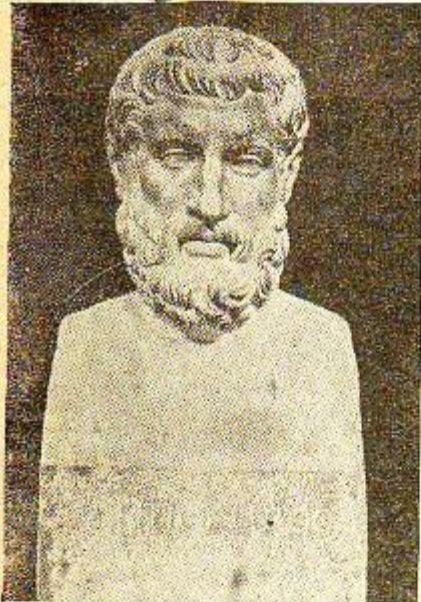

έξη μετά των ὁπαδῶν του, μεταξύ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον πολλοὶ βαῆλοι, γυναῖκες καὶ ἑταῖροι, συνδεόμενοι μὲ αὐτοὺς διὰ στενῆς οἰκειότητος καὶ αἰτίας. Ἡ σχολή του ἀπετέλεσε κοινότητα φίλων διαγινόμενὴν ἐν ζωῇ. Μαχολοῦντο οἱ μαθηταὶ του εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, συγχρόνως δὲ προσεπάθουν νὰ δημιουργοῦν μίαν ἀτμόσφαιραν φιλίας, ψυχολογίας καὶ τέψεως. Οἱ ἀντιπαλοὶ των λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἀπὸ τὰς ταισάτας ἐνασχολήσεώς των, ἐπλάσαν τὸν θρόνον περὶ τελομένων εἰς τὸν ἐπικούρειον κήπον ὁρίων. Αἱ διαδόσεις ὅμως αὐταὶ δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ὁ Ἐπίκουρος ὑπῆρξε πολυγραφώτατος, γράψας περὶ τὰ 300 συγγράμματα. Ἐκ τούτων ἐλάχιστα λείψανα διασώθησαν. Τὰς δεξασιὰς του γνωρίζομεν ἀπὸ τρεῖς ἐπιστολάς του (πρὸς Ἡρόδοτον, Πυθακλέα καὶ Μενόκεια), τὰς ὁποίας διεσώθεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος. Ἐκτὸς τούτων διασώθησαν αἱ «Κύρια δόξαι», ἧται 40 ἀφορισμοί, εἰς οὓς εἶχε συνοψίσει τὴν διδασκαλίαν του, καθὼς καὶ συλλογὴ γνωμῶν του ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπικούρου προσφώνησις» ἀνακαλυφθεῖσα εἰς τὸν Βατικανὸν κώδικα ὑπ' ἀρ. 1950 ὑπὸ τοῦ Βότκε κατὰ τὸ 1888. Λείψανα ἐκ τοῦ «Περὶ φύσεως» συγγράμματός του ἀνεκαλύθησαν εἰς τοὺς Ἡρακλεωτικὸς κυλίνδρους τῆς διβλιοθήκης τοῦ Ἐπικουρείου Πισωνος, ὅστις φαίνεται ὅτι διετέλεσεν ὕπατος κατὰ τὸ 58 π.Χ. Τὰ κυριώτερα ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων του ἦσαν ὁ «Κανὼν», εἰς τὸ ὁποῖον ἐξητῶντο τὰ λογικὰ προβλήματα «Περὶ φύσεως» ἐκ 37 διβλίων, «Περὶ δυνάμεως» ἐκ 4 διβλίων, «Περὶ τέλους», δηλαδή περὶ ὑψίστου ἀγαθοῦ.

Οἱ μαθηταὶ καὶ διάδοχοι τοῦ Ἐπικούρου.

Οἱ κυριώτεροι ἐκ τῶν περὶ τοῦ Ἐπικούρου μαθητῶν ἦσαν ὁ

Μητρόδορος. (Προτομή εἰς τὸ μουσεῖον Καπιτωλίου τῆς Ρώμης).

Μητρόδορος, ὁ Παλαιῖνος, ἀνοήτερος καταγόμενος ἐκ Λαμψάκου, καὶ ὁ ἐκ Μυτιλήνης Ἐρμαρχος. Οἱ δύο πρώτοι ἀπέθανον πρὸ τοῦ Ἐπικούρου καὶ οὗτω ἡ διαδοχὴ τῆς σχολῆς περιήλθεν εἰς τὸν Ἐρμαρχον. Περὶ αὐτοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἔγραψε συγγράμμα ἐξ 22 διβλίων ἀναφερόμενον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐπιτεδοκλέους. Συγχρόνως πρὸς τὸν Ἐρμαρχον ἔδρασε καὶ ὁ εἰς τοὺς ἀμέσους μαθητὰς τοῦ Ἐπικούρου συγκαταλεγόμενος Κωλάττης ὅστις ὑπέφεν ἀδιάλλακτος πολέμιος τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ἐναντίον τοῦ Κωλάτου οὗτος οὐκ ἔχει γράψει ἰδιαιτέρων συγγραμμάτων εἰς τὸν Πλούταρχον «Πρὸς Κωλάτην» (βλέπε δυνάμεις τῶν ἠθικῶν, ἐκδ. Βενεζιέρη σελ. 422). Εἰς τοὺς Ἡρακλεωτικὸς κυλίνδρους διετηρήθησαν ἀποσπάσματα τῆς ἐναντίον τοῦ Πλάτωνος πολεμικῆς τοῦ Κωλάτου. Κατὰ τὸ 250 διεδέχθη τὸν Ἐρμαρχον ὁ Πολύστρατος, ὁ συγγραφεὺς τοῦ διβλίου «Περὶ ἀλόγου καταστροφῆς». Μετὰ τὸν Πολύστρατον ἀναφέρεται ὡς σημαντικὸς φιλόσοφος, ὁ Φιλαγίδης, ὅστις διέπρεψε ἐπὶ τῶν χρόνων εἰς τὴν αὐλήν του Ἀντιγόνου τοῦ Ἐπιφανοῦς (175—164) καὶ ἀπέκλιεν ἐκ τῶν δεξασιῶν τῶν Ἐπικουρείων ἀσχοληθεὶς μὲ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας. Οὗτος ἐμερίμησε νὰ περισυλλεγοῦν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῶν ὁπαδῶν του καὶ νὰ ἐναποτεθοῦν εἰς τὴν διβλιοθήκην τῆς Ἀντιοχείας.

Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος σημαντικὴν δρᾶσιν ἐμφανίζει ὁ Ἀπολλοδόρος ὁ ἐπικληθεὶς Ἰάπωνος τοῦ κήπου (βιβλιοθήκη τῆς ἐπικουρείου σχολῆς). Κρητοπόρυνος. Φέρεται συγγράμματα περὶ τὰ 400 συγγράμματα. Οὗτος δὲν πρέπει νὰ συγγέται πρὸς τὸν σύγχρονόν του μυθογράφον καὶ χρονικογράφον Ἀπολλοδόρον, ὅστις ἀνῆκε εἰς τὴν αἰρῶσιν τῶν Στωϊκῶν. Μαθητὴς τοῦ Ἀπολλοδόρου ἀναφέρεται ὁ ἐκ Σιδωνος Ζήνων, τὸν ὁποῖον τὴν διδασκαλίαν ἤκουσεν ὁ Κικέρων μαζί με τὸν Ἀττικὸν κατὰ τὸ 78 π.Χ. ἐν Ἀθήναις. Σύγχρονος καὶ διάδοχος τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρξεν ὁ Φαίδρος, τὸν ὁποῖον ἤκουσεν ὁ Κικέρων κατὰ τὸ 90 π.Χ. ἐν Ρώμῃ καὶ τὸ 78 ἐν Ἀθήναις. Ἀναφέρεται προσέτι καὶ ὁ Σίρων ὅστις ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Βιργιλίου καὶ τοῦ Βάρου. Μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος ὑπῆρξε καὶ ὁ Γαδάρων Φιλόδημος, ὅστις ἔζησε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κικέρωνος. Εἰς τοὺς 36 Ἡρακλεωτικὸς κυλίνδρους διεσώθησαν ἀποσπάσματα ἐκ τῶν

ἔργων του. Ἐκ τῶν Ρωμαίων ὁπαδῶν τῶν Ἐπικουρείων ὑπῆρξεν ὁ ποιητὴς Λουκρήτιος (91—51 π.Χ.) ὅστις συνέγραψε τὸ διδακτικὸν ποίημα «Περὶ φύσεως τῶν ὄντων» (ντὲ βέρουμ νιατούρα). Εἰς τοὺς Ἐπικουρείους πρᾶσι κατατάσσεται καὶ ὁ Ρωμαῖος ποιητὴς Ὀράτιος (65 π.Χ. — 8 μ.Χ.).

Γενικὴ ἀποφίσι καὶ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν Ἐπίκουρον

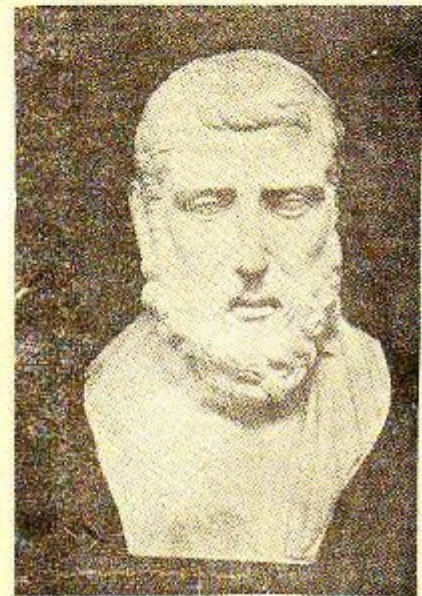
Ὁ Ἐπίκουρος ὄριξε τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐνέργειαν, ἧτις ἔχει σκοπὸν νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ πρακτικὰ τῆς ζωῆς προβλήματα «ἐνέργειαν λόγου καὶ διαλογισμοῦ τῶν εὐδαίμονα βίων περιποιούσαν» (Ἐνέργεια, ἧτις διὰ σκέψιν καὶ συλλήψεων μᾶς παρέχει εὐδαίμονα ζωὴν). Συμφώνως πρὸς τὴν ἀοχὴν ταύτην, ἡ θεωρητικὴ γνώσις, τὸ «εἰδέναι» τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τίθεται εἰς δευτερευούσαν μοῖραν καὶ προτενοῦσαν σημασίαν λαμβάνει τὸ πρόβλημα τοῦ εὐδαίμονος βίου. Διὰ τοῦτο οἱ ἐπικουρείοι δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀποδίδουν ἀξίαν εἰς τὴν γνώσιν, μόνον ἐφ' ὅσον οὕτη δύναται νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς πρακτικὸς σκοποὺς τῆς ζωῆς. Ἡ σπουδὴ τῆς λογικῆς καὶ διλεκτικῆς μᾶς εἶναι χρήσιμος μόνον διὰ νὰ σκεπτόμεθα ὀρθῶς καὶ διὰ νὰ γίνωμεν κἀτόχοι τῶν κοιτηρίων τῆς ἀληθείας. Ἡ σπουδὴ τῆς φυσικῆς εἶναι ἀσέλιμος διότι ἀπαλλάσσει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ῥόθον τῶν θεῶν, ἀπὸ τὴν διαταραχὴν, ἢν ἀσκαῶν ἐπὶ τῆς ψυχῆς αἱ δισηδαιμονίαι καὶ ὁ φόβος τοῦ θανάτου.

Ἡ πολιτικὴ δὲν ἐνδιαιφέρει τοὺς ἐπικουρείους οὔτε ὡς θεωρία οὔτε ὡς πρᾶξις. Ἡ νοστορία των εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀτομιστικὴ. Τὰ πάν δι' αὐτοὺς εἶναι ὁ σωματικὸς ἄνθρωπος, θεωρούμενος ὡς ἄτομον. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν δύναται νὰ παραγνωρισθῇ ὅτι τὰ ἄτομον ἔχει κοινωνικὰς ῥοπὰς, προσπαθοῦν νὰ καλύψουν ταύτας διὰ τῆς φιλίας. Ὑψοῦται δι' αὐτοὺς ἡ φιλία εἰς αὐτοσκοπὸν καὶ θεωρεῖται ταπεινὴ μὲ τὴν σοσίαν, ἧτις ὡς σκοπὸν τᾶσσει τὴν ἄσκαον καὶ τὴν κατηρέμεισιν ἐγαλησιάνου τοῦ βίου.

Ὡς πρὸς τὴν διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας συμμοῦνον πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς καὶ τοὺς Περιπατητικοὺς διακρίνοντες τοεῖς μεγάλους φιλοσοφικοὺς κλάδους. Ὁ πρῶτος ἀναφέρεται εἰς τὰ λογικὰ προβλήματα καὶ καλεῖται «κανονικὸν» μέρος, διότι μᾶς διδάσκει περὶ τῶν κανόνων, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἀκολουθῆν ἢ γνῶσις διὰ νὰ εἶναι ὀρθή. Ὁ δεύτερος ἐξετάζει τὰ φυσικὰ προβλήματα καὶ ἀποτελεῖ τὸ «φυσικὸν» μέρος, ὁ δὲ τρίτος ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὰ ἠθικὰ ζητήματα, ἀποτελεῖ τὸ «ἠθικὸν» μέρος. Ἐσυνήθιζον δὲ οἱ Ἐπικουρείοι νὰ ἐκφᾶζον εἰς περιληπτικὰς προτάσεις τὰ δόγματά των, τὰς δὲ προτάσεις ταύτας ἀπεσπᾶθιζον οἱ μαθηταὶ των.

Τὸ κανονικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας

Εἰς τὸ συγγράμμα του «Περὶ κριτηρίου ἢ κανὼν» ἐδίδασκει ὁ Ἐπίκουρος ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προέχει, εἶναι νὰ εὐρωμεν ἕνα κανὼνα ὅστις θὰ μᾶς καθιστᾶ ἱκανοὺς νὰ διακρίνομεν τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὸ ψεῦδος. Τὸ λογικὸν πρόβλημα δὲν εἶναι νὰ μελετήσομεν ὅπως ἔκαμινε ὁ Ἀριστοτέλης, τὰς μορφὰς, τὰς ὁποίας παρουσιάζει κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς ἰσκέψης, ἀλλὰ νὰ εὐρωμεν τὸν κανὼνα καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας. Οἱ Ἐπικουρείοι φανοῦν ὅτι ὑπάρχουν τέσσαρα εἴδη κριτηρίων τῆς ἀληθείας: τὸ «πρόβος» ἢ «ἐπίσθησις», ἢ «πρόληψις» καὶ ἡ «φαναστικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας». Ἀπαντα ταῦτα τὰ κριτήρια τυγχάνουν διάσσοι μοροαὶ τοῦ φαινομένου τῆς ἐνσυναγίας, ἧται τοῦ συνασθημάτος, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συμβαίνουν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μας ἀντασφαλοῦν καὶ ἀσπασιστᾶν τὰ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον συμβαίνοντα. Ὁ Ἐπίκουρος πρᾶσι εἶσε τὸ πρόβλημα τῆς ἐνσυναγίας, τὴν ὁποῖαν ἀγᾶτερον καὶ ὁ Καρτέσιος ἐθεώρησε ὡς βασικτῆστικὴν τῆς ἀληθείας, ὅστις αὐτὴν ὡς «σᾶσησιν καὶ ἐκρίσεισιν» τῆς σκέψης. Ἐκιστε τὸ φαινόμενον τῆς ἐνσυναγίας κατατάσσεται μεταξὺ τῶν σπουδαιότατων λογικῶν καὶ γνωσιολογικῶν προβλημάτων. Ὁ Ἐδμ. Χάυσεσολ καὶ ἡ φαινομενολογικὴ σχολὴ εἰς τὰς λογικὰς καὶ ἠθικὰς ἐρεῦνας ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν περιγραφήν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τούτου διὰ μακρόν. Ὁ Ἐπίκουρος ἐξελάμβανε τὴν ἐνέργειαν ὡς συναίσθημα τῆς ἀναγκαιότη-

Προτομή τοῦ Ἐρμαρχοῦ εἰς τὸ μουσεῖον Νεαπόλεως.

τος, μετά της οποίας εμφανίζεται εν παραστατικόν περιεχόμενον εν τῷ συνείδησι.

Ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς ἐναργείας εἶναι κατὰ τὸν Ἐπίκουρον τὸ πάθος, ἥτοι τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς ἢ λύπης. Τὰ συναίσθηματα ταῦτα μᾶς κάνουν νὰ γνωρίσωμεν τὰ πράγματα τὰ ὅποια πρέπει νὰ ἐπιζητήσωμεν ἢ νὰ ἀποφεύγωμεν. Ἐκ τοῦ συναίσθηματός τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης προκύπτει ἡ πρακτικὴ ἐνάργεια, ἥτις μᾶς καθοδηγεῖ νὰ ἀντιδρῶμεν ὁρθῶς εἰς τὰ ἐρεθίσματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως ὡς δεύτερον κριτήριον τῆς ἀληθείας δεχεται ὁ Ἐπίκουρος τὴν αἴσθησιν. Εἶναι ἡ αἴσθησις ἡ παθητικὴ δεκτικότης, διὰ τῆς ὁποίας ἡ ψυχὴ δεχεται μέσα εἰς τὸν αὐτὸν της τὰ ὁμοιώματα «εἰδῶλα», ὅτινα ἐκπέμπονται ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων. Ἐπειδὴ εἶναι λειτουργία παθητικὴ, εἰσδέχεται τὰς εἰκόνας καὶ τοὺς τύπους τῶν ἀντικειμένων, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, χωρὶς νὰ ἐπιθέσῃ εἰς αὐτοὺς οὐδεμίαν τροποποίησιν. Διὰ ταῦτα τὰ δεδομένα τῆς αἰσθήσεως τυγχάνουν ἐξ ὁλοκλήρου ἀληθῆ καὶ ἀπεικονίζουν τὰ ἔξωτερικὰ ἀντικείμενα ὅπως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητά. Τὸ ψεῦδος δὲν ἔχει τὴν σαφήν του εἰς τὴν αἴσθησιν, ἀλλὰ γεννᾶται ὅταν συσχετίζωμεν τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων πρὸς ἄλλα. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν φρενοπάθειαν τὰ αἰσθησιακὰ γεγονότα τὰ δραματικίζονται ἐντὸς τῆς αἰσθήσεως τῶν φρενοπαθῶν εἶναι πραγματικά. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὁμοίως ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἤρευνῆσε καὶ δὲν ἐδικαιολόγησεν, εἶναι ἂν τὰ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐξακοντιζόμενα πρὸς τὰ αἰσθητήρια εἰδῶλα ἀναπαριστοῦν τὰ ἀντικείμενα ὅπως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητά. Ἡ περὶ ἀνταποκρίσεως τῶν δεδομένων μένει ἀπλήρως διςχυρισμός. Διὰ τοῦτο ἀπὸ γνωσιολογικῆς ἀπόψεως ἡ αἰσθησιοκρατία τοῦ Ἐπικούρου στερεῖται ἀποδεικτικῆς βάσεως. Τὴν αὐτὴν ἔλλειψιν παρουσιάζει καὶ ἡ γνωσιολογία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου, ἥτις ἔλκει τὴν καταγωγήν της ἐκ τῶν δοξασίων τοῦ Ἐπικούρου.

Ὁ Κάρλ Μάρξ καὶ ὁ Λένιν ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῆς γνώσεως ἀπεδείχθησαν ἀνευ τῆς παραμικρῆς τροποποιήσεως τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἐπικούρου. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῆς γνωσιολογικῆς ἀξίας τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων διαφωνεῖ ὁ Ἐπίκουρος πρὸς τὸν Δημόκριτον, ὅστις εἶχε τόνισεν τὸν ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα ὁρισμένων αἰσθησιακῶν δεδομένων.

Τρίτη βαθμὶς τῆς ἐναργείας θεωροῦνται οἱ λεγόμενοι «προλήψεις», περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω προκειμένου περὶ τῶν Στωϊκῶν. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (10, 31), ὄριζεν ὁ Ἐπίκουρος τὴν πρόληψιν ὡς «κατάληψιν ἢ δόξαν ὁρῆν ἢ καθολικὴν νόσον ἐναποκειμένην, ἢ τούτοστι μνήμην τοῦ πολλῶς ἐξῶθεν φανέντος» (κατάληψιν ἢ ὁρῆν ἀντίληψιν ἢ γενικὴν καὶ σταθερῶς διατηρουμένην ἔνοιαν ἢ δηλοδὴ μνήμην ἐκεῖνου τὸ ὅποιον πολλῶς ἐμφανίζεται εἰς τὴν ψυχὴν κατόπιν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν). Πρόκειται περὶ τῶν μὴ ἀκριβολογημένων ἐνοιῶν διὰ τῶν ὁποίων ἀντιλαμβάνεται οἰοδότητε ἄνθρωπος τὰ πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἐρωτῶμεν ποσοῦντες νὰ μάθωμεν τί εἶναι ἐν ἀντικείμενον, προϋποτίθεται ὅτι ἔχομεν προκαταβολικὰς κάποιαν γνώσιν μὲ τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρεται ἡ ἐρώτησις. Ὅταν π.χ. ἐρωτῶμεν τί εἶναι ὁ Θεός, ἡ ἐρώτησις προϋποθέτει ὅτι προκαταβολικῶς ἔχομεν κάποιαν, ἔστω καὶ ἀόριστον, γνώσιν περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα μᾶς προκαταβολικῶς προπαρασχηματίζονται, διὰ τῶν ὁποίων λαμβάνομεν ἔπαφιν, ἐπίνομεν προκαταβολικῶς, «προλαμβάνομεν», τὰ πράγματα. ἀνάμαζεν ὁ Ἐπίκουρος προλήψεις.

Εἰς τὴν σύγχρονον μας φιλοσοφίαν ὁ Γερμανὸς ὑπαρξιστῆς Χάιντεγγερ χρησιμοποιοῖ ἕνα παρόμοιον ὄρον. Λέγει καὶ αὐτὸς ὅτι δὲν προχωροῦμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν πραγμάτων ἀπροκατάληπτος, ἀλλὰ συμφῶνως μὲ κάποιαν προκαταβολικὴν θεωρίαν, μὲ μίαν πρόληψιν (φῶργκριας ὅπως λέγεται γερμανιστῶν). Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Ἐπίκουρος μὴ δυνάμενος νὰ παραγνωρίσῃ τὸ ὅτι ἡ γνώσις ἐνέχει ἕνα ἐκ τῶν προτέρων) χαρακτῆρα, ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ τὴν ὑπαρξιν τοιούτων προλήψεων. Τὰς ἐθεώρει σχηματιζόμενας γενετικῶς καὶ προερχόμενας ἐκ τῶν αἰσθημάτων ὅτινα εἰσερχόμενα εἰς τὴν ψυχὴν ὡς εἰδῶλα ἢ κρούματα, συγκρατοῦνται ὑπὸ τῆς μνημονικῆς ἐνεργείας. Ἄν θελήσωμεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν τοὺς ὅρους τῆς νεωτέρας ψυχολογίας θὰ χαρακτηρίσωμεν τὰς προλήψεις ὡς ψυχολογικὰ στοιχεῖα εὐρισκόμενα εἰς τὸ μεσοδιάστημα μεταξὺ τῶν μνημονικῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἀφηρημένων ἐνοιῶν, μεταξὺ ἐπισημείας καὶ νόσεως. Κατ' ἀρχαίαν μαρτυρίαν ὁ ὄρος πρόληψις εἰσῆλθε εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁρολογίαν τὸ πρᾶτον ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου. Διὰ τὸ ἐκδηλωθῆ δὲ ἡ ἐνεργεια τῆς πρόληψεως, χρειάζεται μόνον νὰ ἀπαγγελθῇ τὸ εἰς αὐτὴν ἀναφερόμενον ὄνομα: «ἄμα γὰρ τὸ ρηθῆναι ἄνθρωπος εὐδὸς κατὰ πρόληψιν καὶ ὁ τύπος αὐτοῦ νοεῖται, προηγουμένως τῶν αἰσθήσεων. Παντὶ οὖν ὄνοματι τὸ πρῶτον ὑποσταταγμένον ἐναργέε ἐστιν» (Διον. Λαέρτ., 10, 33) (διότι ἐμὲθε ἄμα ἐκφανθῆ ἢ λέξει ἄνθρωπος, διὰ τῆς πρόληψεως ἐμφανίζεται εἰς τὴν νόσον καὶ τὸ τυπικόν σχῆμα τῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀναφερομένης ἐνοίας, χωρὶς νὰ ἀπαιτῆται νὰ συναρξαθῶν αἱ αἰσθήσεις. Τὸ ἀρκικῶς λοιπὸν ἀντιστοιχοῦν ἐνοιολογικόν σχῆμα εἰς οἰανδήποτε λέξιν ἐμφανίζεται μὲ ἐναργεῖαν).

Ἀπὸ τὴν πρόληψιν γεννᾶται ἡ «ὑπόληψις» καὶ «δόξα», ἥτοι ἡ ὑποκειμενικὴ ἀντίληψις, ἡ ὁποία δύναται νὰ εἶναι εἴτε ἀληθὴς εἴτε ψευδής. Ἀληθὴς εἶναι ἐὰν ἐπαληθεύεται ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας ἢ ἐὰν δὲν ὑπάρχουν λόγοι οἱ ὅποιοι νὰ μαρτυροῦν

ἐναντίον τῆς δοσιμότητός της: «ἂν μὲν γὰρ ἐπιμαρτυρηται ἢ μὴ ἀντιμαρτυρηται ἀληθῆ εἶναι ἂν δὲ μὴ ἐπιμαρτυρηται ἢ ἀντιμαρτυρηται ψευδῆ» (Διον. Λαέρτ. 10, 34). Εἰδικώτερον ἡ ὑπόληψις εἶναι ἀληθής: 1) ἂν ἐπιβεβαιωται ἀπὸ τὴν αἰσθησιν 2) ἂν ἀποτελῇ ὑπόθεσιν ἀναφερομένην εἰς ἀόρατα ὄντα, εἰς τὰ «ἀόρατα», ὅπως λέγει ὁ Ἐπίκουρος, καὶ δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα κλονίζοντα τὴν βαιομότητά της. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ὑπάρχει «ἀντιμαρτυρία». Οὕτω π.χ. περὶ τοῦ ἐπιμαρτυροῦντος τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν, καίτοι περὶ τῆς ὑπάρξεώς των δὲν ὑπάρχει ἐπιμαρτυρία ἐκ μέρους τῶν αἰσθήσεων. Ἡ ὑπόληψις εἶναι ψευδής: 1) ἂν δὲν ἐπιμαρτυρηται ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων 2) ἂν τὸ μελλοντικόν γεγονός τὸ ὅποιον περιμένομεν νὰ προκύψῃ ἐξ αὐτῆς δὲν παρουσιασθῇ, ὅπως τὸ περιμένομεν. Τὸ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον προσδοκώμενον μέλλων καλεῖ ὁ Ἐπίκουρος «προσμένον». Εἶναι φανερόν ὅτι οἱ Ἐπικούρειοι προχωροῦν πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐμπειρίας δεχόμενοι καὶ τὴν ὑπαρξιν ὄντων μὴ ἐπιμαρτυρουμένων ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας. Λέγονται τὴν ὑπαρξιν συμπτῶν συναρτηζόμενου ἐξ ἀόρατων ἄτόμων, μέσα εἰς τὸ ὅποιον λαμβάνουν χώραν ἀόρατον ἐνεργεῖαν. Διὰ τὴν δικαιολογήσασιν τὰς δοξασίας των ταύτας ἐπεκαλοῦντο τὸ ἐπιχείρημα ὅτι εἰς τὴν φύσιν ὑπάρχουν πολλὰ τοιαῦτα φαινόμενα. Ὁ ἀπρ π.χ. εἶναι ἀόρατος καὶ παρ' ὅλων ταῦτα ἀναρπάζει ἀντικείμενα. Αἱ ὄσμαι καὶ οἱ ἤχοι ἐνεργοῦν ἀόρατως, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ὑγρασία καὶ τὸ κῦθος.

Τέταρτος βαθμὸς ἐναργείας, προσθεθεὶς εἰς τοὺς προηγουμένους τρεῖς ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἐπικούρου εἶναι ἡ φραναστικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας. Αὕτη συνίσταται εἰς μίαν συνολικὴν θεώρησιν τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας, ἱκανὴν νὰ ἀντιληφθῇ καὶ τὰ ἀόρατα ὄντα εἰς τὴν καθαυτὴν οὐσίαν των. Ὁ Λουκρήτιος διςχυρίζεται ὅτι ἔχει τὴν δύναμιν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐρίψῃ τὸ δλέμμα της» καὶ ἐξῶ ἀπὸ τὰ σινερα τοῦ κόσμου καὶ νὰ ἴδῃ τί ὑπάρχει καὶ ἐκεῖ (Περὶ φύσεως τῶν ὄντων 2, 1044—1047). Ἡ φανταστικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διανοητικὴ ἐνύρασις (ινουΐτιον) διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνομεν ἀντίληψιν ὄντων κειμένων πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐποπτείας.

Οἱ Στωϊκοὶ τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος καὶ ἰδίως ὁ Ζήνων ὁ Σιδώνιος, κατέβαλλον ἀξιοπαινοῦς προσπάθειας διὰ νὰ δημιουργήσουν τὴν «περὶ σημείων» θεωρίαν. Τὰ σημεῖα ἀρχίζον νὰ θεωροῦνται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Δημοκρίτου οὐχὶ εἰδῶλα τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀπλῶς ἐνδείξεις μαρτυροῦσαι περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Συνεπῶς ἡ γνώσις μας καθοδηγεῖται ὑπὸ τῶν σημείων τούτων καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ μελετήσωμεν ποιοὶ συνδυασμοὶ εἶναι δυνατοὶ ἐν σχέσει μὲ αὐτά. Ἡ ἔρευνα αὕτη ἔφερε τὸν Ζήωνα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τοῦ σχετιζόμενου μὲ τὴν ἀναλογικὴν καὶ ἐπαγωγικὴν συλλογισμὸν. Οἱ Ἐπικούρειοι τῆς μνημονευθείσης περιόδου, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὑπὸ τὴν τίτλον «Περὶ σημείων καὶ σημειώσεων» συγγράμματος τοῦ Φιλοδήμου, κατενόησαν τὴν σημασίαν ἣν ἔχει ἐν φαινόμενον, τὸ ὅποιον ἐμφανίζεται σταθερῶς εἰς πολλὰς περιπτώσεις. Ἰνόμοσαν δὲ τοῦτο «τὸ συνεδρεῖον ἀχωρίστως», φαινόμενον ἄπερ ἐμφανίζεται ἀπαραίτητως εἰς μίαν περίπτωσιν, προσεγγίζοντες τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν λεγομένην ὑπὸ νεωτέρων λογικῶν ἐπαγωγικὴν μέθοδον τῆς συσθεσίας. Ἡ περὶ σημείων θεωρία ἀπεδείχθη, ὡς ἐπιστημονικὴ ὑπόθεσις, λίαν γόνιμος. Ἐνεφανίσθη καὶ εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ ἀποτελεῖ σήμερον ἰδίαν μάθησιν ὑπὸ τὸν τίτλον «Σημειωτικὴ ἢ Σημειολογία».

Τὸ φυσικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας.

Αἱ εἰς τὴν φυσικὴν ἀναφερόμεναι μελέται τοῦ Ἐπικούρου δὲν ἦσαν προσωρισμέναι διὰ νὰ ἱκανοποιησῶν καθαρῶς ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ νὰ ἐξυπηρετήσωμεν τοὺς ἠθικοὺς σκοποὺς τοῦ συστήματός του. Ἡ σπουδὴ τῆς φύσεως εἶναι ἀναγκαῖα μόνον διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ψυχὴν μας ἀπὸ τοὺς κενούς ὁδούς τοὺς ὁποῖους προκαλεῖ ἡ ἀντίληψις ὅτι τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀποτελοῦν ἐκδηλώσιν τῆς βουλήσεως ὑπερφυσικῶν δυνάμεων, αἰτίνας δύναται νὰ ἐπιδράσωμεν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων τυχῶν. Εἰς τὴν δεκάτην ἐκ τῶν ἐκursion δοξῶν γράφει ὁ Ἐπίκουρος: «Εἰ μὴδὲν ἡμᾶς αἱ τῶν μετεώρων ὑποψία ἠνώχλων, καὶ αἱ περὶ θανάτου, μὴ ποτε πρὸς ἡμᾶς ἦ τι, ἐτι τε τὸ μὴ κατανοῦν τοὺς ὄρους τῶν ἀληθῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, οὐκ ἂν προσεδεόμεθα οὐσιολογίας» («Ἐὰν δὲν μᾶς ἠνώχλων οἱ φόβοι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὰ συμβαινόμενα ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ οἱ σχετικὸι μὲ τὸν θάνατον, μὴ ποτε εἶναι ἐν πράγματι τὸ ὅποιον ἔχει κάποιαν σχέσιν μὲ ἡμᾶς, καθὼς καὶ ἡ μὴ σαφὴς γνώσις τῶν ὁρίων τῶν πόνων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν δὲν θὰ μᾶς ἦτο ἀναγκαῖα ἢ ἐνασχόλησις μὲ τὰ φυσικὰ φαινόμενα»). Καθίσταται οὕτω φανερὰ ἡ ἀφητηρία τῆς Ἐπικούρειαν φιλοσοφίας. Ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ κίνητρον τῆς φιλοσοφίας τὸν θαυμασιόν καὶ τὴν ἀπορία, ὁ Ἐπίκουρος δέλεπει ὡς αἰτίαν ἀθῶσαν πρὸς τὸ φιλοσοφῆν τὸν φόβον καὶ τὴν ἀνησυχίαν. «Ἐξ εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ συνθηκαὶ τῆς ζωῆς, λόγῳ τῶν πολλῶν τῶν διαδόχων ἐν τῇ Ἑλλάδι, ἦσαν λίαν δυσχερεῖς. Ὁ Μένανδρος μαρτυρεῖ περὶ τῆς κρατήσεως τότε ἀβλύθητος γράφων ἐν τῇ «Περικειρομένη» (282): «πολλῶν γεγονότων ἀθλίων κατὰ τὸν χρόνον τῶν νῦν», ὁ δὲ Διογένης ὁ Λαέρτιος διογραφῶν τὸν Ἐπίκουρον λέγει: «καὶ χαλεπωτάτων δὲ καιρῶν κατασχόντων τνικᾶδε τὴν Ἑλλάδα». Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ψυχικῆς ταύτης ἀνασυχίας ζητεῖ ὁ Ἐπίκουρος μίαν οὐσιτικὴν θεωρίαν, ἥτις θὰ ἰδύνατο νὰ ἀναπαύσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ

ἀδύνατου και ἀνισχύρου ἀνθρώπου, ἴσως τοιαύτην ἐκλέγει τὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν τῶν Λευκίππου καὶ Δημοκρίτου. Πρέπει να σημειωθῆ ὅτι δὲν παρέλαβε ταύτην ὑπὸ τὴν μορφήν ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὴν εἶχε διαμορφώσει ὁ Δημοκρίτος. Δὲν εἶχεν ὁ Ἐπίκουρος τὰς ἀναγκαίους μαθηματικὰς γνώσεις διὰ τὰ κατανοῆσαι ἐπιστημονικῶς τὴν διδασκαλίαν τοῦ μεταλλοσοφῆς θεμελιωτοῦ τοῦ ἀτομοισμοῦ. Μετρηθεὶς ταύτην κατὰ τρόπον, ὥστε να εἶναι προσιτῆ εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ κοινῶ καὶ μὴ κατέχοντος τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην ἀνθρώπου. Ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν θεωρίαν τὴν περὶ ὑποκειμενικότητος τῶν αἰσθησῶν διδασκαλίαν τοῦ Δημοκρίτου. Τὰ χρώματα καὶ τὰ σχήματα καὶ τὰ δάση καὶ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ προσδιδόντα εἰς τὸ σῶμα, λέγει ὁ Ἐπίκουρος, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς ὑποκειμενικὰ στοιχεία, ἀλλ' ὡς συστατικὰ συμπελοῦντα τὴν αἰώνιαν φύσιν τοῦ σώματος: «Ἄλλὰ μὲν καὶ τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματα καὶ τὰ μεγέθη καὶ τὰ δάση καὶ ὅσα ἄλλα κατηγορεῖται σώματος ὡσαύτῃ συμβεβηκότα... οὐθ' ὡς καθ' ἑαυτὰς εἰσι φύσεις δοξατέον, οὐτε ὅλας οὐκ ὡς εἰσίν... ἀλλ' ὡς τὸ ὅλον σῶμα καθόλου ἐκ τούτων πάντων τὴν αὐτοῦ φύσιν ἔχον ἰδίον» (Ἐπιστολ. πρὸς Ἡρόδ., 68) (Ἄλλα δεδαίως καὶ τὰ σχήματα καὶ τὰ χρώματα καὶ τὰ μεγέθη καὶ τὰ δάση καὶ ὅλας τὰς ἄλλας ιδιότητας, αἵτινες ἀποδίδονται εἰς τὸ σῶμα ὡς χαρακτηριστικὰ του, δὲν πρέπει νὰ τὰ θεωρησῶμεν ὡς ὀντότητες αἵτινες ἔχουν ἀνεξάρτητον ὕπαρξιν, οὐτε πάλιν νὰ τὰ ἐκλάβωμεν ὡς ἀνυπαρκτά, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχωμεν τὴν ἴδαν ὅτι: ἡ αἰώνια καὶ σταθερὰ φύσις τοῦ σώματος συναρτίζεται ἐξ ὧν αὐτῶν). Τὸ ἀτομὸν ἄρα τοῦ Ἐπικούρου εἶναι συγκεκριμένη ὀντότης καὶ δὲν δύναται νὰ ληθῆ ὡς ἀμέρης μαθηματικῶν μεγέθων, ὅπως τὸ ἐβλεπεν ὡς μαθηματικὸς ὁ Δημοκρίτος.

Εἰς τὸ σῶμα ἵπάρχουν κατὰ τὸν Ἐπίκουρον δύο στοιχεία. Ἡ ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἀτόμων συναρτίζουμένη ὕλη, ἥτις οὐτε γεννᾶται οὐτε φθίρειται, καὶ ὁ κενὸς χώρος, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς κενότης φύσις. Ἐπειδὴ ὁ κενὸς χώρος εἶναι ἀπειρος, πρέπει καὶ ἡ ὕλη νὰ εἶναι ἀπειρος. Διότι πεπερασμένη ὕλη, διαχειομένη εἰς ἀπέραντον ἔκτασιν, θὰ ἐμψενδίζετο. Τὰ ἄσχετα συστατικὰ τῆς ὕλης εἶναι τὰ ἄτομα, ἅτινα δὲν εἶναι ἐπιδοκτικὰ περαιτέρω διαιουέως. Ἐάν ἐπεδεδίχοντο ἐπ' ἀπείρου διαιρέσει, θὰ εἶχον μέσα των κάποιον κενὸν καὶ ἐπομένως ἡ ὕλη θὰ ἐφθίρειτο καὶ θὰ ἐμψενδίζετο. Ἡ μὴ διαιρετότης τῶν ἀτόμων εἶναι ἀναγκαίαι προϋπόθεσις, ἣν πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ἐάν θέλωμεν νὰ ἐνοήσωμεν πῶς δὲν μψενδίζετο τὸ σῶμα. Τὰ τελευταῖα στοιχεία τῆς φύσεως λέγει ὁ Δημοκρίτος «ἐστὶν ἄτομα καὶ ἀμετάβλητα, εἴτερ μὴ μέλλει πάντα εἰς τὸ μὴ ὄν φθαρῆσθαι, ἀλλ' ἴσχυοντα ὑπομένειν ἐν ταῖς διαλύσει τῶν συγκρίσεων». (Ἐπιστολ. πρὸς Ἡρόδ. 41) (Εἶναι ἄτομα καὶ ἀμετάβλητα, ἐάν πρόκειται νὰ μὴ ἐξολοθρευθῶν καὶ μψενδισθῶν, ἀλλὰ νὰ διατηρῶν τὴν ὑπάρξασιν των σταθερῶς κατὰ τὰς διαλύσεις των συνενώσεων). Τὰ ἄτομα δὲν εἶναι ὁμοία πρὸς ἄλληλα, ἀλλ' ἔχουν διαφορὰς ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτουν καὶ αἱ διαφοραὶ τὰς ὁποίας ἐμφανίζονται τὰ ἐξ αὐτῶν συναρτίζουμένα σωματικὰ ὄντα. Αἱ διαφοραὶ ἄρα ποιότητες τῶν πραγμάτων δὲν προκύπτουν ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ συνδυασμοῦ μόνον τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ποικίλων αὐτῶν ἰδιότητων. Τὰ ἄτομα δυνάμει τῆς βαρύτητός των κινούνται ἐν τῷ κενῷ, ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω. Ἐν λοιπὸν κατὰ τὴν πρὸς τὰ κάτω κίνησιν του ἐκτείνει ἑκάστον ἄτομον κατὰ γραμμὴν παράλληλον πρὸς τὸ ἄλλο, οὐδεμία συγκρούσις καὶ ἐσημειοῦτο μεταξύ των καὶ οὐδεὶς μεταξὺ των συνδυασμὸς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάσθῃ. Διὰ τὰ ἀποφυγὴ τὴν δυσκολίαν ταύτην ὁ Ἐπίκουρος, δέχεται ὅτι παρουσιάζεται μίαι ἐλαχίστη ἀπόκλισις «παρέγκλισις» ἀπὸ τὴν κατὰ παράλληλον γραμμὴν κίνησιν των, ἥτις ἐπιφέρει τὴν πρὸς ἄλληλα συγκρούσιν καὶ γίνεται αἰτία νὰ συνδυασθῶν πρὸς ἄλληλα. Ἡ παρέγκλισις αὕτη δὲν προκαλεῖται ἐξ ἐξωτερικῆς τινος αἰτίας, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν τοῦ ἀτόμου. Δέχεται οὕτω ὁ Ἐπίκουρος μίαν μικρὰν ἀρχικὴν παρέγκλισιν ἀπὸ τὴν μηχανικὴν προσδιοριστικότητά, ἐξἣν δὲ ταύτην κατ' ἀναλογίαν τῶν ἐκουσίων πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως, λέγει, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, εἰς τὰς πράξεις τῆς ἔχει κάποιον ἐλευθερίαν νὰ μὴ συμμορφωθῆ μὲ τὴν πίεσιν τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν, ἀλλὰ νὰ πράξῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλει αὕτη, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πηγάζει καὶ ἀπὸ ἑκάστον ἄτομον μίαι νὰ προκαλουμένη ἐξ ἐξωτερικῆς αἰτίας ἀπόκλισις. Συνεπῶς, κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, ἡ αἰτία τῆς δημιουργίας τοῦ σῶματος εἶναι μίαι παρέγκλισις ἀπὸ τὴν προσδιοριστικότητά «ἐντερομινισμοῦ», ἥτις ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ πεδίου ταυτίζεται μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως. Διὰ τῆς τοιαύτης δοξασίας ἐφρόνον οἱ Ἐπικούρειοι, ὅτι ἀπῆλλασσαν τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τὴν βουλήν εἰς τὴν ἐμαρμένην καὶ ἀπειδείκων τὴν ὑπάρξιν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Οἱ ἀντίπαλοι των ἔβλεπον τοὺς ἔθετον δριμύτατα, ὡς εἰσαγωγὰς εἰς τὴν φυσικὴν ἀποτελέσματα μὴ ἐξηγούμενα ὑπὸ προκαλοῦσας ταῦτα αἰτίας. Ὁ Κικέρων λέγει ὅτι διὰ τὸν φυσικὸν εἶναι ἐμπνεύσιστον σῶμα, νὰ δισχυρίζεται ὅτι συμβαίνει κάτι ἄνευ αἰτίας. Προχωροῦντες εἰς τὴν ἐρηνην τῶν κοσμικῶν καινομένων οἱ Ἐπικούρειοι λέγουν ὅτι αἱ ἐκ τῆς παρεγκλίσεως προερχόμεναι συγκρούσεις τῶν ἀτόμων δημιουργοῦν εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τοῦ κενοῦ χώρου περιστροφικὰς κινήσεις (περιδινήσεις), ἐκ τῶν ὁποίων γεννῶνται πολλὰ κοσμικὰ συστήματα. Οἱ αὗτω δημιουργούμενοι κόσμοι χωρίζονται ὁ εἰς ἀπὸ τῶν ἄλλων διὰ κενῶν διαστημάτων, ἅτινα καλοῦνται «μετακόσμια». Μέσα εἰς αὐτὰ κατοικοῦν οἱ θεοὶ

μὴ ἐπηρεαζόμενοι ἀπὸ τὴν ἀναταραχὴν τῶν κοσμικῶν γεγονότων.

Τὰ ἐν τῷ κόσμῳ καινόμενα ἐξηγούνται κατὰ τρόπον ὄλας μηχανικόν. Ὁ Ἐπίκουρος χρησιμοποιοῖ ἀπῆλας τὰς μηχανικὰς ἐξηγήσεις, τὰς ὁποίας εἶχον προτείνει οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι. Διὰ νὰ ἐρημνεύσων τὰ φυσικὰ καὶ βιολογικὰ αἰσθημένα. Ἡ ζωὴ, λέγει, ἐγεννήθη κατὰ τύχην κατόπιν μακρὰς σειρὰς συνδυασμῶν καὶ δοκιμῶν, αἵτινες συνέβησαν ἐν τῇ φύσει. Ὁ Κικέρων εἰς τὸ «Περὶ φύσεως τῶν θεῶν» (2, 37, 93) σύγγραμμά του λέγει ὅτι ἡ περὶ τοιαύτων συνδυασμῶν θεωρία τῶν Ἐπικουρείων ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι διὰ τῆς τυχαίας ἀναμίξεως τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφάβητου θὰ ἦτο δυνατόν, κατόπιν ἀπειροσπληθῶν δοκιμῶν, νὰ γραφθῶν τὰ «Χρονικά» τοῦ Ἐμῆου. Ὁ Ἐπίκουρος δὲν παρουσιάζει μίαν συστηματικὴν καὶ ἐνιαίαν μηχανικὴν ἐξήγησιν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινόντων. Ἐλάμβανεν ἐκ τῶν δοξασιτέρων ἄνευ διακρίσεως θεωρίας, ἔβλεπε καὶ ἐν ἴσῳ ὅλας παρόδοιοι. Δὲν διστάζει, π.χ. νὰ δεχθῆ ὡς πιθανὴν τὴν δοξασίαν τοῦ Ἡρακλείτου, καθ' ἣν ὁ ἥλιος δημιουργεῖται ἐκ νέου ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν. Ζήσας ἐπὶ πολὺ ἐν Ἴωνίᾳ, εἰς τὴν ὁποίαν διετηρεῖτο ζωπρὰ ἡ διδασκαλία τῶν παλαιότερων φιλοσόφων, τῶν ἐξηγούντων μηχανικῶς τὸ σῶμα, εἶχεν ἐξ ὀλοκλήρου ἐπηρεασθῆ ὑπὸ ταύτης. Εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου ἐμίψεσε τοῦτον ὁ ἐν Τέω διδάσκαλος του Νουσιφάνης, κατόπιν δὲ ἐπισκεφθεὶς καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Ἰωνίας, φαίνεται ὅτι ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν καὶ μὲ ἄλλους γνώστους τῆς ἰωνικῆς φιλοσοφίας.

Σύμφωνος πρὸς τὴν γενικὴν κοσμολογικὴν θεωρίαν τυγχά νει καὶ ἡ ψυχολογία. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἀθροισμα ἐξ ἀτόμων. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἐπίσης σωματικὴ καὶ ἔχει διαμεμῆθη εἰς ὄλον τὸ ἐξ ἀτόμων ἀσπασιζόμενον ἀνθρώπινον σῶμα. «Ἡ ψυχὴ σῶμά ἐστι λεπτομερές παρ' ὄλον τὸ ἄθροισμα παρεσπασμένον, προσεμπερέστατον δὲ πνεύματι θερμῷ τινα κρᾶσιν ἔχοντι» (Διογ. Λαερτ. 10, 63) (Ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμα ἐκ λεπτοτάτων μερῶν ἀσπασιζόμενον, κατασταρμένον εἰς ὄλοκλήρον τὸ ἄθροισμα τῶν σωματικῶν μερῶν ὁμοίωτον πρὸς ἄνεμον ἀνέμικτον μὲ θερμότητα). Κατὰ τὸν Ἀέτιον (4,3), ἡ περὶ συστάσεως τῆς ψυχῆς ἀντίληψις τῶν Ἐπικουρείων εἶναι ὡς ἔξῃ: «Ἐπίκουρος κρᾶμα ἐκ τετάρων, ἐκ ποιοῦ πυρῶδους ἐκ ποιοῦ ἀεράδου, ἐκ ποιοῦ πνευματικοῦ, ἐκ τετάρτου τινὸς ἀκατονόμαστου τοῦτο δ' ἦν αὐτῷ τὸ αἰσθητικόν ὄν τὸ μὲν πνεῦμα κίνησιν, τὸν δὲ ἄρα ἡρεμίαν, τὸ δὲ θερμὸν τὴν καινομένην θερμότητα τοῦ σώματος, τὸ δὲ ἀκατονόμαστον τὴν ἐν ἡμῖν ἐμποεῖν αἰσθησιν» (Ὁ Ἐπίκουρος θεωρεῖ τὴν ψυχὴν κρᾶμα ἐκ τεσσάρων ποιητικῶν ἀτόμων ἀπὸ ποιότητα πυρῶδη ἀπὸ ποιότητα ἀεράδη, ἀπὸ ποιότητα ὡσὺν ἀνεμον καὶ ἀπὸ μίαν τετάρτην ποιότητα τῆς ψυχῆς, ἔχουν προικισθῆ μὲ ἐλευθερίαν, μὴ ὑποκειμενα εἰς τὴν μηχανικὴν αἰτιακράσιν). Ταῦτα ἀποτελοῦν τὸ «πρὸς ἡμᾶς ἀθεσπιοτον», ἥτοι τὴν ἐσωτερικὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας, ἐξ ἣς πηγάζει ἡ εὐθύνη μας, ὁ φόγος καὶ ὁ ἔπαυσις: «ὡ καὶ τὸ μωπτόν καὶ τὸ ἐνωπίον παρακολουθεῖν πέφυκεν». Ἡ ψυχὴ, ἐπειδὴ εἶναι ἄθροισμα μερῶν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνθρώπου διαλύεται. Ἐναντι τοῦ θανάτου οὐδεὶς πρέπει νὰ τρέφωμεν φόβον, διότι ὅταν θὰ ἐπέλθῃ οὗτος θὰ ἔχη ἐξασπασθῆ ἡ αἰσθησις, εἰς τρόπον ὥστε δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ δοκιμάσωμεν λύπην καὶ πικρίαν. «Οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς ὁ θάνατος» (Ὁ θάνατος δὲν δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς οὐδεμίαν πρὸς ἡμᾶς σνέσιν).

Οἱ θεοὶ κατοικοῦν, ὡς ἔλεγχθη, εἰς τὰ «μετακόσμια» ἐν πλήρει μακαριότητι χωρὶς νὰ ταρασσονται ἀπὸ τὴν μέριμναν τῆς διακυβερήσεως τοῦ κόσμου. Τὰ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὐτε αὐτὰ πράγματα ἔχει οὐτε ἄλλω παρέχει, οὐτε ὀργαίς, οὐτε χάσις συνέχεται ἐν ἀσθενείᾳ γὰρ πάντα ταῦτα (Τὸ ὄν, τὸ ὁποῖον εἶναι μακάριον καὶ ἀφθαρτον, οὐτε ἔχει τὸ ἴδιον ἐνοχλήσεις, οὐτε εἰς ἄλλο ὄν παρέχει — ἐνοχλήσεις — οὐτε καταλαμβάμεται ἀπὸ ὄνῃ ἢ συναισθημα εὐγνωμοσύνης. Διότι ὄλα αὐτὰ προϋποθέτουν ἀσθενείαν). Ἡ ὑπάρξις τῶν θεῶν ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν καθολικότητα τῆς εἰς αὐτοὺς ἀναφερομένης πίστεως. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν μίαν «πρόληψιν», δηλαδὴ προεμπεριεχὴν γνώσιν περὶ τῶν θεῶν. Ἡ πρόληψις αὕτη ἐγνησιώθη ἀπὸ πραγματικὰς παραστάσεις ἀπὸ ἐσιδωλῶν ἅτινα ἐκπέμπουν οἱ θεοὶ. Κατὰ τὸ σῶμα εἶναι πολὺ ὡσιότεροι οἱ θεοὶ ἀπὸ ἡμᾶς, εἶναι δὲ πολλοὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ διαχωρίζονται ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι, εἰς ἄρνας καὶ θῆλας. Θεῶν πρόνοια καὶ ματικὴν πρόρρησιν τοῦ μέλλοντος οἱ Ἐπικούρειοι δὲν ἐδέχοντο.

Τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας.

Σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι, κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἡ εὐδαιμονία, αὕτη δὲ ἐγκεῖται εἰς τὴν ἡδονήν. Εἰς τὴν πρὸς Μεναικῶ ἐπιστολήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκβέτει περίληπτικῶς τὸ ἠθικὸν του σύστημα γράσει: «Καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν εἶναι τοῦ μακαρίου εἶναι. Τοῦτον γὰρ ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικὸν ἐγνωμεν, καὶ ἀπὸ ταύτης καταρχόμεθα πάσῃ αἰσέσεως καὶ σνγῆς, καὶ ἐπὶ ταύτην κατανοῶ-

πικής συμπαθείας και άσφοδίσσεως. Ο Έπίκουρος ήσκει ακατανίκητον γοπήϊαν και διά της πνευματικής υπεροχής του και διά της ήπιότητος του χαρακτήρος του. Έβωρείτο από τους μαθητάς του ο σοφός διδάσκαλος, όστις κατείχε το μυστικόν της ζωής. Ήτο ο μέγας «καλλιτέχνης της ζωής», όστις επέτυχε να άπολαύση την γαλήνην της μακαριότητος κατά την διάρκειαν της επίγειου ζωής. Πράγματι, άπέθανε με την συναίσθησιν ότι είχαν ύψωθῆ εἰς τὸ ὕψος τῆς ποθῆ- τῆς του μακαριότητος ὡς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν ἔγραψε κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς του: «Τὴν μακαρίαν ἀγοντες καὶ ἅμα τελευταίαν ἡμέραν τοῦ βίου ἔγραφομεν ὑμῖν ταυτί... παρηκολούθειε πάθῃ υπερβό- λην οὐκ ἀπολείποντα τοῦ ἐν ἑαυτοῖς μεγέθους. Ἀντιπαρετά- τετο δὲ πᾶσι τὸ κατὰ ψυχὴν χαῖρον ἐπὶ τὰ τῶν γεγονότων ἡμῖν διαλογισμῶν μνήμη» (Διακλύοντες τὴν εὐτυχισμένην καὶ συγχαρόντες τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς μας ἔγραφομεν εἰς σὰς τὰ ἑξῆς... Μᾶς εἶχον παρακολουθῆσαι σωματικῶν πό- νοι, οἷτινες εἶχον δεῖξει ὄλον τῶν τῶ μεγέθος. Ἀντιπαρετά- στω δὲ εἰς ὄλον αὐτοῦς τοὺς πόνους ἢ ψυχικὴν χαρὰ, ἢ ποσειρομένη ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν τῶν σκέψεων, τὰς ὁποίας ἡμεῖς εἶχομεν εὖρει).

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀ- νάγκην νὰ εὕρη τὸ ξεριζωμένον ἀπὸ τὴν πολιτικὴν κοινώ- τητα καὶ φοβισμένον πρὸς τὴν ἀναταραχὴν τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἄπομον τὴν ψυχικὴν γαλήνην καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἀντιμετω- πίσῃ τὴν ἐπικίνδυνον τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων ἀβεβαιό- τητα. Διδάσκει τὴν ὑπομονὴν καὶ τὴν ἐγκαρτέρησιν. Ὁ Ἀύ- γουστίνος ἔγραψεν ὅτι ἦτο διατεθειμένος νὰ προτιμῆσθαι με- ταξὺ ὄλων τῶν εἰδωλολατρῶν φιλοσόφων τὸν Ἐπίκουρον, ὃν εἶχε κἀκεῖ λόγον περὶ αἰσιδῶν καὶ ποιῶν κατὰ τὴν πέραν τοῦ τάσου ζωῆς.

Οἱ ἠδονικὸὶ Κυνικοί.

Ἡ φιλοσοφία τῶν Κυνικῶν κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα ἔλαβε νέαν τροπὴν. Ἐγκατέλειπε τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν ἀκαμψίαν της καὶ ἤρχισε νὰ χρησιμοποιῆ ὡς μέσον φρονητισμοῦ τὴν διακωμῶδησιν καὶ τὸν ἠθικὸν ἔλεγχον. Ἐκ τῆς προσπάθειας δὲ ταύτης ἐγενήθη τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῆς λεγομένης «δια- τριδῆς», ἣτις ἐγένετο ἀσορμῆ νὰ ἀνοσσηνῆ κατόπιν ἢ λατι- νικῆ σάτιρα. Τὴν ταιαύτην τροπὴν ἔδωκεν εἰς τὸν κυνισμὸν ὁ ἐκ Βορυσθενίου τῆς Μαύρης θαλάσσης καταγόμενος Βίων ὁ ἐπικαλούμενος Βορυσθενίτης. Ήτο υἱὸς ἀπελευθέρου καὶ περιέπεσε εἰς δουλείαν μετὰ τοῦ πατρός του, γενόμενος δούλος ρήτορος τινος ὁ ὅποιος τὸν συνεπάθησε καὶ τὸν κα- τέστησε κληρονόμον τῶν ὑπαρχόντων του. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ κυρίου του ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐγένετο μαθητῆς τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, τῶν Περιπατητικῶν, τοῦ Θεοδώρου τοῦ Ἀ- θέου καὶ τοῦ Κράτητος. Καίτοι ἀπέκλινεν εἰς τὴν ἀρεσιν τῶν Κυνικῶν, δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ διαμείνῃ ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν αὐλήν τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γοιταῆ (283—240). Ἐγρά- φε πολλὰς διατριβὰς, περὶ θυμοῦ, περὶ δουλείας, περὶ τα- ρῆς, χρησιμοποιοῦντας ὅσος λίαν αὐθηρὸν καὶ ἐντυπωσιακόν. Εἶχεν ἰσχυρὰν σκαπτικὴν δίδασκιν καὶ μεγάλην ἀγχινοίαν.

Τὴν κατεύθυνσιν τὴν ἐγκαινισαθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Βίωνος τὴν ἠκολούθησεν ὁ Τέλης, ὅστις ἐδίδασκε περὶ τὰ 240 εἰς τὰ Μέγαρα. Αἱ διατριβαὶ του φέρουν χαρακτῆρα λαϊκόν καὶ ἀ- ναμιγνύουν τὸ κωμικόν μετὰ τοῦ σπουδαίου.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν (μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος) ὁ Μένιπ- πος ἐκ Παδάρων ἔγραψε βιβλία τὰ ὁποία, ὅπως λέγει ὁ Διο- γένης ὁ Λαέρτιος, ἔπολλοι καταγέλωτος γέμει. Τὰ συγ- γράμματά του ἀπεμυήθη ὁ Λατίνος Βάρρων εἰς τὰς «Με- νιππίους σατίρας» του. Μιμηταὶ του ἐγένοντο καὶ ὁ Σενέ- κας εἰς τὴν «Ἀποκολοκύνθωσιν», καὶ ὁ Λουκιανός. Ὁ Μένιππος εἶχε γράψῃ 13 βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων διεσῶθησαν οἱ τίτλοι «Νέκυρος», «Διοθήκαι», «Ἐπιστολαί».

Μεταξὺ τῶν Κυνικῶν τῆς περιόδου ταύτης ἀναφέρεται καὶ ὁ Μενέδημος, ὅστις ὑπῆρξε καὶ μαθητῆς τοῦ Κωλώτου τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἐπικούρου. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Διογένης ὁ Λα- ερτίος, ἦτο τὸσον τερατοποιὸς ὥστε «Ἐρινύος ἀναλαβὼν σφί- μα περιεῖ λέγων ἐπίσκοπος ἀείχθαι ἐξ Ἄδου τῶν ἀμαρταν- νομένων, ὅπως πάλιν κατῶν ταῦτα ἀπαγγέλλοι τοῖς ἐκεῖ δαίμοσιν» (Ἄφου ἐφόρεσε μοσφὴν Ἐρινύος, περιτριγυρίζε λέ- γων ὅτι εἶχεν ἔλθει ἐκ τοῦ Ἄδου ὡς ἐπόπτης τῶν διαπρα- ττομένων ἀμαρτημάτων, ἵνα πάλιν καταγγόμενος εἰς τὸν Ἄ- δην ἀναγγείλῃ εἰς τοὺς ἐκεῖ θεοὺς τὰ ἐν τῇ νῆ γὰ διαπραττό- μενα ἀμαρτήματα).

Κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα ἀναφέρεται ὡς Κυνικὸς καὶ ὁ Φοῖνις ὁ Κολοφώνιος, ὅστις διὰ χαλιόμβων ἔσκωπε τὰ ἀνθρώπινα ἐλαττώματα. Εἰς τοὺς Κυνικοὺς καταλέγεται καὶ ὁ ἐκ Μεγα- ληπόλεως στρατηγὸς Κρακιδᾶς, ὃν ἀναφέρει ὁ Παύλιος. Κυ- νικοὶ εἶναι ἐπίσης ὁ ἐκ Πέλλης Ποσειδίππος, ὁ ἐκ Τάσωντος Λεωνίδας (3ος αἰών) καὶ ὁ ἐκ Γαδάρων Μελέαγρος.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΣΚΕΠΤΙΚΩΝ

Γενικὸς χαρακτήρισμός.

Καὶ ἡ φιλοσοφία τῶν Σκεπτικῶν ὡς προορισμὸν της ἀντι- λαμβάνεται νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον εὐδαιμόνιον διὰ τῆς ἀταραξίας. Ἐπειδὴ ἡ ἐξωτερικὴ πραγματικότης εἶ- ναι πλήρως ταραχῆς πῖ Σκεπτικὸὶ ἀπομονοῦν τὸν ἄνθρω- πον ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ τὸν περιορίζουν εἰς τὸν ἑαυτὸν του διὰ νὰ εὕρη ἐκεῖ τὴν ἡσυχίαν. Ἡ προσπάθειά του εἶναι νὰ

καταδείξουν ὅτι τὸ νὰ θέλωμεν νὰ συλλάβωμεν τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ συμβαινόντων εἶναι ἐπιζήμιος μα- ταιοποιία, διότι ταραττεῖ τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς.

Οἱ ἀρχαιότεροι Σκεπτικοί.

Πύρρων ὁ Ἠλεῖος (360—270). Κατήγετο ἐξ Ἠ- λίδος, παρηκολούθησε δὲ μετὰ τοῦ Ἀναξάρχου τὴν ἐκτρα- τειαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, εἰσάσας μέχρι τῶν Ἰνδιῶν. Ἐκεῖ εὗρεν, ὅπως λέγει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, τὴν εὐκαιρίαν νὰ συνομιλήσῃ μετὰ τοὺς Ἰνδοὺς γυμνασοειστάς καὶ μετὰ τοὺς Μάγους τῶν Περσῶν. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα του ἴδρυσεν σχολὴν, ἐπιμήθε δὲ ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀρχιερέως. Ἠσχολήθη μετὰ τὴν ποσειρομένη δι- δασκαλίαν καὶ δὲν ἔγραψεν οὐδὲν σύγγραμμα. Εἰσήγαγε πρῶτος τὴν θεωρίαν τῆς ἀκαταληψίας, διδάξας ὅτι δὲν δυ- ναίμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὰ πράγματα εἰς τὴν οὐσίαν των: «Οὐδὲν γὰρ ἔασκεν οὔτε καλὸν οὔτε ἀισχρὸν οὔτε δικαίον οὔτε ἄδικον καὶ ὁμοίως ἐπὶ πάντων μηδὲν εἶναι τῆ ἀληθείας, νό- μω δὲ καὶ ἔθει πάντα τοὺς ἀνθρώπους πράττειν: οὐ γὰρ μάλ- λον τὸδε ἢ τὸδε εἶναι ἕκαστον» Διογ. Λαέρτ. 9, 61. (Διότι ἔλεγεν ὅτι κανὲν δὲν εἶναι οὔτε ὥραιον, οὔτε δοξημον, οὔτε δικαίον, οὔτε ἄδικον. Καὶ ὁμοίως πρακτικῶν περὶ ὄλων οὐ- δὲν ἔχει ἀληθινὴν ὑπαρξιν ὄλας δὲ τὰς πράξεις των τὰς κά- μωρον οἱ ἄνθρωποι συμφῶνως μετὰ τὴν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν συνήθειαν διότι περὶ ἐκάστου πράγματος δὲν δυνά- μεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι εἶναι τοῦτο καὶ ὄχι τοῦτο). Ὁ Διογέ- νης ὁ Λαέρτιος ἀναφέρει ὅτι καὶ τὸν πρακτικὸν του βίου ἐρ- ρυθμίσε συμεῶως πρὸς τὰ δόγματα τῆς φιλοσοφίας του: «Ἀκόλουθος δ' ἦν καὶ τῷ δῶ, μηδὲν ἐκτερόμενος, ἅπαντα ὑφιστάμενος, ἀμάξας, εἰ τύχοι, καὶ κρημνοὺς καὶ κύνας καὶ ὄλας μηδὲν ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπιτρέπων» (Καὶ εἰς τὴν ζωὴν του ἦτο συνεπὴς πρὸς τὴν θεωρίαν του, μὴ προσπαθῶν νὰ ἀποφύγῃ τίποτε, ἀντιμετωπιζὼν ὄλα, ἀμάξας, ὄσαςκι ἐτύ- γαινε, καὶ κρημνοὺς καὶ κύνας καὶ γενικῶς οὐδὸδαμς ἀναγνω- ρίζων τὴν ἐγκυρότητα τῶν αἰσθήσεων).

Ὁ μαθητῆς τοῦ Πύρρωνος Τίμων ἀναφέρει ὅτι, κατὰ τὸ διδασκαλόν του ἐκείνος ὅστις προτίθεται νὰ ἀποκτήσῃ τὴν εὐδαιμόνιον πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τρία τινά: «Πρῶτον μὲν ὅποια τέουκε τὰ πράγματα: δεύτερον δὲ, τίνα χρῆ- τροπὴν ἡμᾶς πρὸς αὐτὰ διακείσθαι: τελευταίον δὲ, τί περίεστοι τοῖς οὕτως ἔχουσιν. Τὰ μὲν οὖν πράγματα φησιν αὐτὸν ἀπο- φαίνειν ἐπ' ἴσῃ ἀδιάφορα καὶ ἀσταθῆτα καὶ ἀνεπίκριτα, διὰ τοῦτε μήτε τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μήτε τὰς δόξας ἀληθεύ- εινη ἢ ψευδῆσαι. Διὰ τοῦτο οὖν μηδὲ πιστεύειν αὐταῖς δεῖν, ἀλλ' ἀδοξάζουσι καὶ ἀκλίνας καὶ ἀκραδάντους εἶναι... Τοῖς μὲντοι διακειμένοις οὕτω περίεσθαι Τίμων ὡσπιν πρῶτον μὲν ἀφοσίαν, ἔπειτα δ' ἀταραξίαν, Αἰνησιδῆμος δὲ ἠδουήν» (Εὐσέβ. Προσαρ. Εὐαγγ. 14, 18) (Πρῶτον μὲν ποία εἶναι ἡ φύσις τῶν πραγμάτων: δεύτερον δὲ ποίαν θέσιν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ἀπέναντι τῶν πραγμάτων: τελευταίον δὲ ποίον κέρδος θὰ ἔχωμεν λαμβάνοντες αὐτὴν τὴν θέσιν. Τὰ μὲν πρά- γματα, λέγει, ὅτι ἀποδεικνύει αὐτὸς ὅτι εἶναι ἐξ ἴσου ἀδιά- φορα, ἀστάθμητα καὶ μὴ ἐπιδικτικὰ κρίσιως. Διὰ τοῦτο οὔ- τε αἱ αἰσθήσεις οὔτε αἱ λογικαὶ μᾶς κρίσεις εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτάς, ἀλλὰ πρέπει νὰ μὴ σηματοποιώμεν καρμίαν ἰδῶν, νὰ μὴ ἔχωμεν καρμίαν προτίμησιν, νὰ μὴ ὑποκείμεθα εἰς καρ- μίαν ταραχὴν. Εἰς ἐκείνους οἷτινες λαμβάνουν αὐτὴν τὴν ἀτά- νον προκρίτει ὡς κέρδος, λέγει ὁ Τίμων, τὸ νὰ μὴ λέγουν τί- ποτε, ἔπειτα ἡ ἀταραξία, κατὰ δὲ τὸν Αἰνησιδῆμον καὶ ἡ ἠ- δουή). Ὑπόκει ἡ γνώμη ὅτι ὁ Πύρρων ἐψῆσεν εἰς τὰς φι- λσοφικὰς αὐτὰς θεωρίας ἐπηρεασθεῖς ἀπὸ τοὺς Ἰνδοὺς γυ- μνασοειστάς, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισε κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ διδασκαλία του δύναται νὰ κληθῆ ὡς προσελθούσα ἐκ συνδυασμοῦ τῆς πε- ρὶ ὑποκειμενικότητος τῶν αἰσθήσεων διδασκαλίας τοῦ Δημο- κρίτου μετὰ τὰς ἀντιλήψεις τῆς Μεγαρικῆς σχολῆς καὶ ἰδῶν τοῦ Στίλπωνος. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Πύρρων ὑπῆρξε ἑμισος μαθητῆς τοῦ Στίλπωνος, μεταξύ δὲ τῶν μαθητῶν τοῦ Πύρρωνος συγκαταλέγεται καὶ ὁ ἐκ Τέω Νουσιφάνης, ὅστις, ὡς ἐ- λέχθη ἀνωτέρω, ἐδίδασκε εἰς τὸν Ἐπίκουρον τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Δημοκρίτου Διαφέρει ἡ φιλοσοφία τοῦ Πύρρωνος ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς ἀντιλήψεως κατὰ τὸ ὅτι δὲν ἐξαιρεῖ τὸν μηδενι- σμὸν ἀλλὰ τὴν ἀδιαφορίαν πιστεύει δὲ ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καθίσταται ὁ ἄνθρωπος εὐδαίμων διὰ τῆς ἀταραξίας.

Τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα τοῦ Πύρρωνος διετύπωνεν ἐγγρά- φως ὁ μαθητῆς του Τίμων καταγόμενος ἐκ Φλειούτου (320 —230). Ὁδὸς ἔζησεν ἐν Ἀθήναις. Δὲν πρέπει νὰ συγγέ- ται πρὸς τὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ζήσαντα γινωστὸν μισοθύρωτον Τίμωνα τὸν Ἀθηναῖον. Ὡς συγγραφεὺς ἀνένευσε τὸ φιλολογικὸν εἶδος τῶν «σπύλων», ἦ- τι τὸν ἐμμέτρων σκαπτικῶν ποιημάτων, ὅπερ εἶχεν ἐγκαινι- σσει ὁ Ξενοφάνης. Περὶ τῶν δοξασίῶν του μᾶς παρέχει εἰδή- σεις ὁ ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος Ἀριστοκλῆς ὁ Μεσσῆνιος, ἐκ τῶν ἔργων τοῦ ὁποίου ἀποσπά- ματα δέησεν ὁ Εὐσέβιος εἰς τὴν «Εὐαγγελικὴν Προπα- ρρακείαν» του. Ἡ διδασκαλία του συνοψίζεται εἰς τὰ περὶ τῶν «σπύλων» καὶ «ἀταραξίας» δόγματα τῶν.

Κατὰ τὸ δόγμα τῆς ἀκαταληψίας οὔτε αἱ αἰσθήσεις οὔτε ἡ λογικὴ σκέψις δύναται νὰ μᾶς ἀποκαλύψουν τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. Παρωροίεσκον ὁ Τίμων τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν σκέψιν πρὸς δύο μεγάλους ἀπατεώνας τῆς ἐποχῆς του,

τὸν Ἀτταγὸν καὶ τὸν Νουμήριον : «Συνεχὲς τ' ἐπιλέγειν εἰδὲν ἐπὶ τὸς τὰς αἰσθήσεις μετ' ἐπιμαρτυροῦντος τοῦ νοῦ ἐγκρίνοντας· Συνήλθον Ἀτταγὰς τε καὶ Νουμήριος». (Διον. Λαέρτ. 9, 114). (Καὶ εὐσημῶς νὰ λέγη ἐν εἰδεί παρομοίαν, ἐναυσίον ἐκείνων οἷτως ἐδέχοντο τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν αἰσθήσεων, ὅταν τὸς συναδούη ἢ ἐκ μέρους τοῦ νοῦ πηγάζουσα μαρτυρία: Ἰσχυρὸν ἐταίριον ὁ Ἀτταγὰς καὶ ὁ Νουμήριος). Οὐδὲν δυνάμει νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀληθές, διότι δι' ἕκαστον ζήτημα ὑπάρχουν ἐπιχειρήματα θετικά καὶ ἀρνητικά τῆς αὐτῆς λογικῆς δυναμείας. Τὴν ὑπάρξιν ἐν σχέσει μὲ αἰσθητότερον πρόβλημα ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτων ἐπιχειρημάτων, ὅτινα ἔχουν τὴν αὐτὴν λογικὴν ἀποδεικτικότητα, ἐκάλεε ὁ Τίμων εἰσοσβένειαν τῶν λόγων ἢτοι ἰσορροπίαν τῶν ἀντιτιθεμένων ἐπιχειρημάτων. Τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν ἔχει ἐκφράσει καὶ ὁ Κρίτων εἰς τὸ τμήμα τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου», τὸ πραγματευόμενον περὶ τῆς «ὑπερβατικῆς διαλεκτικῆς». Καταδεικνύει ὅτι ὁ καθαρὸς λόγος προσπαθῶν νὰ ἐπιλύσῃ τὰ πρόβληματα τῶν ἀντινομῶν (περατότης καὶ ἀπειρότης τοῦ κόσμου, αἰτιότητος καὶ ἀλευθερίας κλπ.) περιπλέκεται εἰς ἀντιφάσεις καὶ δύναται νὰ παρουσιάσῃ ἐπιχειρήματα θετικά καὶ ἀρνητικά μετὰ τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ λογικῆς ἀποδεικτικότητος λυόντα τὰ προβλήματα. Ὁμοιάζει ἡ φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Σκεπτικῶν πρὸς τὴν κωνιανήν, διότι καὶ οἱ Σκεπτικοὶ δὲν ἀρνοῦνται ὅτι ὑπάρχουν ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα· ἀλλὰ ἰσχυρίζονται ὅτι δὲν εἶναι τὰ πράγματα ὅπως μᾶς τὰ παρουσιάζουν οἱ αἰσθήσεις : «καὶ γὰρ φαίνεται τὰ πράγματα, μὴ τοιαῦτα εἶναι τῆ φύσει, ἀλλὰ μόνον φαίνεσθαι» (Ζητεῖν τ' ἔλεγον οὐκ ἀπερ νοοῦσιν ὅτι γὰρ νοεῖται δῆλον, ἀλλ' ὅν τὰς αἰσθήσεσι μετίσχουσι» (Διον. Λαέρτ. 9, 78). (Διότι τὰ πράγματα δὲν εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα τοιαῦτα ὅποια φαίνονται, ἀλλὰ μόνον φαίνονται ὅτι εἶναι τοιαῦτα) καὶ ἔλεγον ὅτι ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης τῶν δὲν εἶναι τὰ νοούμενα, διότι πᾶν ὅτι νοεῖται εἶναι φανερόν, ἀλλὰ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης τῶν εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἀντιλαμβάνονται μερικῶς διὰ τῶν αἰσθήσεων). Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον, διότι δεκνύει ὅτι εἶχον οἱ Σκεπτικοὶ διαχωρίσει τὰ νοούμενα ἀπὸ τὰ ἐμπειρικὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα πραγματιζόμενα παρούσαν διαίρεσιν ἢ ὅποια συναντᾶται ἀργότερον εἰς τὴν κωνιανὴν φιλοσοφίαν. Ἡ ἀρνήσις τῶν Σκεπτικῶν ἦτο τὸσον γενικὴ ὥστε ἐξετείνεται καὶ ἐπὶ τοῦ θαιτοῦ τῆς. Οἱ Σκεπτικοὶ οὐ μόνον οὐδὲν ὤριζον ἀλλὰ ἀήρουν καὶ αὐτὸ τούτο, τὸ δὲ δηλαδὴ οὐδὲν ὤριζον. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον 9, 74 : «Διετελοῦν δὲ οἱ Σκεπτικοὶ τὰ τῶν αἰρέσεων δόγματα πάντ' ἀνατρέποντες, αὐτοὶ δ' οὐδὲν ἀπεφαίνοντα δαγματικά». Ἐως δὲ τὸ προσφέρεσθαι τὰ τῶν ἄλλων δόγματα μὴδὲν ὤριζοντες, μὴδ' αὐτὰ τούτο. Ὅποτε καὶ τὸ μὴ ὤριζον ἀήρουν, λέγοντες οἷον «οὐδὲν ὤριζομεν» εἴπει ὤριζον ἔν». (Συνεχῶς δὲ οἱ Σκεπτικοὶ ἀνέτρεπον πάντα τὰ δόγματα τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, αὐτοὶ δὲ δὲν διειδυμένων κομμῶν δογματικῶν πράσεων. Κατὰ δὲ τὴν ἔκθεσιν τῶν δογματῶν τῶν ἄλλων σχολῶν, αὐτοὶ δὲν προβαίνουν εἰς κανένα ὄρισμόν, ἀποφεύγοντες νὰ παρουσιάσουν ὡς ἰδικῶν τῶν ἀρχῶν καὶ τὸ ὅτι δὲν προβαίνουν εἰς κανένα ὄρισμόν. Δὲν λέγουν π.χ. «οὐδὲν ὤριζομεν», διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ παρουσιάζον κάποιον (ἔστω καὶ ἀρνητικόν) ὄρισμόν). Καταφαίνεται τοιοῦτοσώπως ὅτι οἱ Σκεπτικοὶ εἴτερον πρὸς τὸν ἀπόλυτον καὶ γενικευμένον σκεπτικισμόν.

Λέγοντες «ἐποχῶν» οἱ ἀρχαιότεροι Σκεπτικοὶ ἐνόησαν τὸ νὰ ἀναστῆλωμεν τὸν σχηματισμὸν αἰσθητότερος κρίσεως. Ἀποφεύγοντες νὰ εἴπωμεν τὸ ναὶ ἢ τὸ ὄχι. Ἡ κατάσταση τῆς ἐποχῆς ὁμοιάζει μὲ τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὅποιαν εὐρίσκειται μίαν ἐπιχειρήσει εὐδοκίμωσιν ἐν ἀπολύτῃ ἰσορροπίᾳ, χωρὶς τὰ κλίμα αὐτὸ πρὸς τὸ ἓν οὔτε πρὸς τὸ ἄλλο μέρος. Διὰ τοῦτο ὡς ἰσοδύναμος πρὸς τὴν ἐποχὴν χρησιμοποιεῖται καὶ ὁ ὄρος «ἀφορέσις», τὸ νὰ μὴ ῥεπῆ κανεὶς οὔτε πρὸς τὴν κατάστασιν οὔτε πρὸς τὴν ἀρνησιν, ὡς καὶ ὁ ὄρος «ἐφάσις», ἦτοι τὸ νὰ μὴ ἐκφέρῃ καμμίαν ἀπολύτως γνώμην. Τὸν ὄρον «ἐποχῆ» ἐπαύειρεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὁμιλοῦσαν τοῦ εἰκοστού αἰῶνος ὁ ἱδρυτὴς τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας Ἐδ. Χούσερλ. Ἐποχὴ εἶναι, κατὰ τὸν φιλόσοφον τούτον, τὸ νὰ ἀπορῶμεν νὰ ἐκφοῶμεν μίαν κρίσιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὑπὸ μελέτην ἀντικειμένου. Βλέπομεν τὰ πράγματα τοιοῦτοσώπως μόνον ὡς φαινόμενα. Κατὰ τὸν Χούσερλ ὁ τρόπος οὗτος τῆς θεωρήσεως μᾶς δεσθεῖ νὰ ὑπαθῶμεν εἰς τὴν θέωρησιν τοῦ καθαροῦ εἶδους τῶν φαινομένων καὶ νὰ πραγματοποιήσωμεν τὴν λεγομένην «φαινομενολογικὴν ἀναγωγὴν».

Ἡ «ἀποραξία» εἶναι ἡ ψυχικὴ διάθεσις ἢ προκύπτουσα ἐκ τῆς ἀκαταλήψεως τῆς ἐποχῆς. Ἀπαλλασσομένη ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὰς ψευθεῖς δοξασίας καὶ ἀποκτάσῃ τὴν ἐπίγνωσιν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀπλῶν νοημένων συνθήζει νὰ μὴ συγκινήται ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὅποια συμβαίνουν μέσα εἰς αὐτόν. Ἡ ἀποραξία αὕτη ἀποτελεῖ τὴν μόνην δυνατὴν διὰ τὸν ὄντων εὐδαιμονίαν. Ὁ Πύρρων λέγει ὁ Τίμων ἀπῆλλαξε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ταραχὴν τῶν ψευδῶν δοξασιῶν καὶ εἶδε, κατὰ ποῖον τρόπον συμπεριφερόμενος κανεὶς δύναται νὰ ζῆσθαι ἐν τῷ κόσμῳ ὡς θεός.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Πύρρωνος τυγχάνει ἐμψάνης καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀριστοῦ τοῦ Χίου, τὸν ὅποιον ἐμψωπῶσαν μετὰ τῶν Στωϊκῶν, Παρ' ὅσον δὲ ἦτο μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος ἀπεμακρύνθη εἰς καιριώτατα σημεῖα ἀπὸ τὰ δόγματα τῆς στωϊκῆς αἰσέσεως, καὶ ἀπέκλινε πρὸς τὸν κυνικὸν ἠθισμὸν καὶ τὸν πυρρῶνισμόν. Λίαν εὐστόχος εἴπε περὶ αὐτοῦ ὁ μαθητὴς τοῦ Ἐρατοσθένους ἢ Κυρηναῖος: «Ἡθερὸν δὲ ποτε καὶ τοῦτον πεφόρακα τὸν τῆς ἡδονῆς καὶ ἀρετῆς μεστότοιχον διορῦτταντα καὶ ἀναφανόμενον παρὰ τὰ ἡ-

δονῆ» (Ἀθην. Δειπν. 7, 281 C) (Τὸν ἔχω ἀνακαλύψει κάποτε νὰ διατυπῶ ὡσαν διαορήκτες τῶν χωρίων τὴν ἡδονὴν ἀπὸ τὴν ἀρετὴν μεστότοιχον καὶ νὰ ἐμφανίζετο πλησίον τῆς ἡδονῆς). Τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὅποια ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰ δόγματα τῶν Στωϊκῶν τὰ ἀναφέρει μετὰ σαφεινῆς ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (7, 62): «Ἀριστοῦ ὁ Χίος τέλος ἐφῆσεν εἶναι τὸ ἀβιασφόρος ἔχοντα τὴν πρὸς τὰ μετὰ εἰρητικὴν καὶ κακίαν, μὴδ' ἠτυκίον ἐν αὐτοῖς παραλλήλῃς ἀπολείποντα, ἀλλ' ἐπίσης ἐπὶ πάντων ἔχοντα. Εἶναι γὰρ ὁμοῖον τῷ ἀγαθῷ ὑποκριτῇ τὸν σοφόν, ὅς ἂν τε Θεραίτου ἂν τε Ἀγαμέμνονος πρόσωπον ἀναλάβῃ ἐκάτερον ὑποκρίνεται προσηκόντως. Τὸν τε φυσικὸν τόπον καὶ τὸν λογικὸν ἀνίρει, λέγων τὸν μὲν εἶναι ὑπὲρ ἡμᾶς, τὸν δ' οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς, μόνον δὲ τὸν ἠθικὸν εἶναι πρὸς ἡμᾶς. Ἐσικένα δὲ τοὺς διαλεκτικούς λόγους τοῖς ἀραχνίσις, ἃ καίτοι βοκῶντα τεχνικῶν τὴν ἐμφανίαν, ἀχρηστὰ ἔστιν. Ἀρετὰς τ' οὐτε πολλὰς εἰσῆγεν ὡς ὁ Ζήνων, οὔτε μίαν πολλοῖς ὀνόμασι καλουμένην ὡς οἱ Μεγαρικοί, ἀλλὰ καὶ τὸ πρὸς τὴν πᾶς ἔχειν» (Ὁ Ἀριστοῦ ὁ Χίος ἔλεγεν ὅτι (ἠθικός) ἔκατος τῆς ζωῆς εἶναι τὸ νὰ εἴ κανεὶς ἐπιδεικνύων πλήρη ἀβιασφορίαν ἀπέναντι τῶν πραγμάτων τὰ ὅποια εὐδοκίμωται μετὰ εἰρητικὴν καὶ κακίαν, χωρὶς νὰ ἀναγνωρίζῃ εἰς αὐτὰ καμμίαν ἀπολύτως διαφοράν, ἀλλὰ διατηρῶν τὴν αὐτὴν ψυχικὴν κατάστασιν ἀπέναντι ὅλων. Διότι ὁ σοφὸς εἶναι ὁμοῖος μὲ τὸν ἰκανὸν ἠθοποιόν, ὁ ὅποιος εἴτε ἀναλάβῃ τὸν ῥόλον τοῦ Θεραίτου, εἴτε τοῦ Ἀγαμέμνονος, θὰ παῖρῃ ἕκαστον ἐξ αὐτῶν τῶν δύο ὅπως πρέπει. Τὸ δὲ φυσικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας καὶ τὸ λογικὸν δὲν τὰ ἀνεγνωρίζει, λέγων ὅτι τὸ μὲν ἐν ὑπερβολῇ τὰς (γλωσσικὰς) πρὸς δυνάμεις, τὸ δὲ ἄλλο δὲν ἔχει σχέσιν μὲ ἡμᾶς, μόνον δὲ τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας ἔχει σχέσιν μὲ ἡμᾶς. Ὁμοιάζουν δὲ οἱ διαλεκτικοὶ λόγοι μὲ τὰ πλέγματα τῶν ἀραχνῶν, τὰ ὅποια καίτοι ἔχουν τεχνικὴν ἐμφανίαν, εἶναι ἀχρηστὰ. Δὲν ἐδέχοντο οὔτε τὴν ὑπαρξιν πολλῶν ἀρετῶν, ὅπως ὁ Ζήνων, οὔτε μίαν, ἥτις ὀνομάζεται διὰ πολλῶν ὀνομάτων, ὅπως ἐδέχοντο οἱ Μεγαρικοί, ἀλλὰ ἀνεγνώρισεν (ὡς ἀρετὴν) τὸ νὰ ἔχωμεν μίαν ὀρισμένην διάθεσιν ἀπέναντι ἑνὸς πράγματος). Ἐκ τοῦ ἐρμηνηθέντος ἀποστασιμῶτος προκύπτει ὅτι ἀπέριπτε τὴν ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν εἰσαχθείσαν διαστολήν μετὰ τῶν «προηγμένων» καὶ «ἀποπροηγμένων», περιορίζε δὲ τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὸ ἠθικὸν μόνον μέρος. Δὲν ἐδέχοντο πολλὰς ἀρετὰς, ἀλλὰ ἐδῶρον τὰς διὰ διαφόρων ὀνομάτων δηλοῦμεν ἀρετὰς ὡς «μίας ἀρετῆς σχέσις», ὅπως λέγει ὁ Πλούταρχος (Περὶ Στωϊκ. ἐναντ. 7) Ἡ πλησιάζει τοῦ πρὸς τὸν Πύρρωνα ἕκαστος εἰς τὸ ὅτι βέβαιον τὴν γενικὴν τῶν ὄντων ἀβιασφορίαν. Τὰ πάντα εἶναι ἀβιασφορὰ καὶ δὲν εἰδέει νὰ συγκινούμεθα ἀπ' αὐτὰ. Ἡ ὑγεία π.χ. δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς κατάσταση τῆς ὅποιαν ὁ σοφὸς βεβαίει νὰ προτιμᾷ καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι «προηγμένη». Διότι ἐφ' ὅσον ἡ νοσὸς δύναται νὰ μᾶς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας τῆς ὅποιαν ἐκτελοῦμεν πλησίον τοῦ τυράννου, ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ χαρακτηρίσωμεν αὐτὴν ὡς προηγμένην καὶ οὐκ τὴν ὑγείαν. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρθῃ λοιπὸν μετὰ τῶν ἀβιασφῶν «φυσικὴ πρόκρισις», ἀλλὰ μᾶλλον προτιμῆσις αὐτῶν «κατὰ περιστάσιν». Πῶς ὅμως, ἂν τὰ πάντα εἶναι ἀβιασφορὰ, ἐξηγεῖται ὅτι δυνάμεθα νὰ προτιμῶμεν ἐν ἐξ αὐτῶν εἰς περιπτώσιν, καθ' ἣν θὰ εἴχομεν νὰ κωμῶμεν ἐκλογὴν μετὰ τῶν ἑἴσω ἀβιασφῶν; Διευτυθεῖ ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Ἀριστοῦ ἐδέχετο τὴν ὑπαρξιν ἐν τῷ ψυχῇ μίᾳ ὀρμῆς, ἥτις δὲν ἔχει τὴν αἰτίαν τῆς εἰς ἐξωτερικὸν εὐδαιμονίας, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδιαν τὴν ψυχὴν. Περὶ μίας τοιαύτης ὀρμῆς κάμνει λόγον ὁ Πλούταρχος (Περὶ Στωϊκ. ἐναντ. 23) ὀνομάζων τούτην ἐπελευστικὴν ὀρμὴν : «Ἐνιοὶ τῶν φιλοσόφων ἐπελευστικὴν τινα κίνησιν ἐν τῷ ἡγεμονικῷ κατασκευάζουσιν, ἐπὶ τῶν ἀπαρῶντων μάλιστα γινόμενῃ ἐκδηλον ὅσον γὰρ δυοῖν ἴσων δυναμένων καὶ ὁμοῖος ἔχοντων ἠτέρον ἢ λαβεῖν ἀνάγκη, μηδεμίαν αἰτίαν ἐπὶ βάτερον ἀγοῦσης τῶ μὴδὲν τοῦ ἑτέρου διαφέρειν, ἢ ἐπελευστικὴ δύναμις πῶτῃ τῆς ψυχῆς ἐπὶ κίνησιν ἐξ αὐτῆς λαβούσα δίκουσι τὴν ἀπορίαν» (Μερικῶς ἐκ τῶν φιλοσόφων ἐπίνοον τὴν ὑπαρξιν κάποιαν ἐνομοειδικὴν κινήσεως εἰς τὸ ἡγεμονικὸν τμήμα τῆς ψυχῆς, ἥτις (κίνησις) ἐκδηλοῦται πρὸ πάντων προκειμένου περὶ ἐκλογῆς πραγμάτων, ὅτινα δὲν παρουσιάζουν διαφοράν, διότι, ὅταν μετὰ τῶν δύο πραγμάτων τὰ ὅποια ἔχουν τὴν αὐτὴν δύναμιν καὶ εἶναι καθ' ὅλα ὅμοια, πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν τὸ ἓν, ἐνὸς κομμῆς αἰτίας δὲν μᾶς ὀδηγεῖ νὰ ἐκλέξωμεν τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο, ἐπειδὴ τὸ ἓν οὐδὲως διαφέρει ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἢ ὡθητικὴ αὕτη δύναμις τῆς ψυχῆς λαμβάνουσα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῆς κατεῦθυσιν πρὸς τὸ ἓν, θέτει τέρμα εἰς τὴν ἀπορίαν). Ὁ Ἀριστοῦν καταλήγει οὕτω εἰς τὸ νὰ δεχθῇ τὴν ὑπαρξιν ἐν τῇ ψυχῇ μίᾳ βουλητικῆς δυνάμεως, ἥτις πηγάζει ἐξ αὐτῆς. Φθάνει διὰ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ ταῦτος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Διὰ τὸν λόγον τούτον ὁ Στωϊκὸς Χρύσιππος ἀντιτίθεται εἰς τὴν παραδοχὴν βουλητικῶν πράξεων, αἵτινες δὲν προκαλοῦνται ἀπὸ ὀρισμένα αἰτία, ἔλεγεν ὅτι ὑπολαμβάνουν πάντοτε εἰς τὰς τοιαύτας «ἐπελεύσεις» ἀθλοῖ αἰτία, αἵτινες βίδουν μίαν ὀρισμένην κατεῦθυσιν εἰς τὴν ὀρμὴν.

Ἡ μέση Ἀκαδημία.

Πρὸς τὴν σκεπτικὴν φιλοσοφίαν ἀπέκλιον προσέτι καὶ οἱ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ δρῶντες φιλόσοφοι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὅποιαν τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀνέλαθεν ὁ ἐκ Πιτάνης τῆς Αἰολίδος καταγόμενος Ἀκεσίλαος (315—241). Ἐλθὼν εἰς τὰς Ἀθήνας ἐγένετο κατ' ἀρχὰς μαθητὴς τοῦ Θεοφράστου. Ἐπειτα συνεδέθη μὲ τὸν Κράτιστον καὶ ἄλλην εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τὸν Πύρρωνα. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ γνωρίζομεν ἐμμέσως.

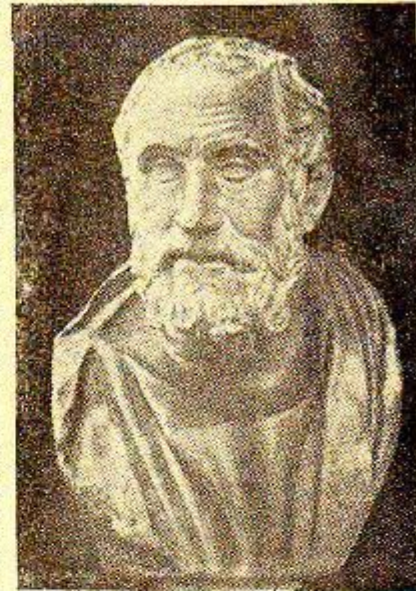
διότι αυτός ο ίδιος οὐδὲν ἔγραψεν ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Σωκράτους. Ὡς ἀρχικὸν δόγμα τῆς θεωρίας του ἔλαβε τὴν σωκρατικὴν πρότασιν «ἐν οἷδα ὅτι οὐδὲν οἶδα», τὴν δὲ πολεμικὴν του κατῆλυσε κυρίως κατὰ τὸ δογματισμὸν τῶν Στωϊκῶν. Δὲν ἐδέχθη ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας τὴν «καταληπτικὴν ἀσφασίαν» ὁρῶν ὅτι δὲν δυνάμεθα οὔτε διὰ τῶν αἰσθήσεων, οὔτε διὰ τοῦ νοῦ νὰ φάσωμεν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς ἀληθείας. Ὁ Κικέρων παραδίδει, ὅτι ἀφορμηθεὶς ὁ Ἀρκεσίλαος ἀπὸ τὴν σωκρατικὴν ἀγνοίαν κατέληξεν εἰς τὴν γενικὴν ἀρνήσιν καὶ ἀνεμερίστη τὴν γνώμην τῶν Σκεπτικῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ ἐκφωρῶμεν περὶ οὐδενὸς πράγματος γνώμην. «Ὅθεν ὁ Ἀρκεσίλαος ἤρκειτο ὅτι ὑπάρχει κάτι τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γνωσθῇ, οὔτε αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐγκατέλειπεν ὡς γνωστὸν ὁ Σωκράτης (δηλαδὴ τὴν περὶ ἀγνοίας γνώμην). Οὗτω ἔλεγεν ὅτι, τὰ πάντα λαμβάνουν μέσα εἰς τὴν ἀγνοίαν, οὔτε ὑπάρχει κάτι τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γίῃ ἀντιληπτόν ἢ νοητόν. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει κανεὶς νὰ λέγῃ οὐδὲ νὰ βεβαιώσῃ τίποτε, οὐδὲ νὰ παρέχῃ τὴν συγκατάθεσιν του εἰς τίποτε. Συνεπῶς πρὸς ταῦτα, κατεπολεμῆσεν ὅλων (τῶν αἰρέσεων) τὰς ἀντιλήψεις. Εὐκόλως εἶναι νὰ κατανοήσωμεν πῶς κατέστη δυνατόν νὰ εἰσέλθῃ ὁ σκεπτικισμὸς εἰς τοὺς κύκλους τῶν φιλοσόφων τῶν ἀκολουθούτων τὰ δόγματα τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντιλήψιν τὴν ἀλήθειαν δὲν τὴν παρέχει οὔτε ἡ αἴσθησις οὔτε ἡ λογικὴ κρίσις (δόξα) ἀλλὰ μόνον ἡ ἐνόρασις τῶν ἰδεῶν. Ὅταν λοιπὸν κατέπεσεν ἡ περὶ ἰδεῶν ἀντιλήψις εἰς τὴν μέσην Ἀκαδημίαν, φυσικὸν ἦτο νὰ εἰσαχθῇ ἡ σκεπτικισμὸς, ἀφοῦ κατὰ τὰς πλατωνικὰς ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δόξα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶν ὡς κριτήρια τῆς ἀληθείας. Ἐπανήλθεν οὕτω ὁ Ἀρκεσίλαος εἰς τὴν ριζικὴν περὶ ὅλων ἀμφιβολίαν τοῦ Σωκράτους καὶ ἠρνήνευσε ταύτην ἀρνητικῶς. Ὁ Σωκράτης ἐνεφάνισε τὴν περὶ ἀγνοίας γνώσιν ὡς γνώσιν ἀναμφίβολον. Ὁ Ἀρκεσίλαος δὲν ἐδέχετο οὐδὲ τὴν κατὰ τὸν τρόπον τούτων νοουμένην γνώσιν. Διὰ τοῦτο συγκαταλέγεται εἰς τοὺς πατέρας τοῦ σκεπτικισμοῦ, τὰ δὲ ἐπιχειρήματά του ἐχρησιμοποίησαν πάντοτε ὑπὸ τῶν Σκεπτικῶν φιλοσόφων, ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Καρτεσιῶ (βλέπε Καρτεσιῶ: «Μελέται περὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας»). Ὡς ἐπιχειρήματα πρὸς καταπολέμησιν τοῦ δογματισμοῦ τῶν Στωϊκῶν ἐχρησιμοποίησε τὰς παραισθήσεις καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῆς αἰσθήσεως νὰ διαστείλῃ δύο κατὰ πάντα ὅμοια ἀντικείμενα. Ἐπίσης ἐχρησιμοποίησε καὶ τοὺς λεγομένους σωράδας. Ἡρώτα δηλαδὴ ἂν εἰς κόκκος σίτου ἐπιτελεῖ σωρὸν, ἔπειτα ἠρώτα ἂν δύο κόκκοι ἀποτελοῦν σωρὸν, ἂν τρεῖς καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀπεδείκνυε τοιοῦτοτρόπως ὅτι, διὰ τῆς διαρκούς προσθήκης ἐνὸς κόκκου σίτου δὲν δύναται νὰ ἀποτελεσθῇ οὐδέποτε σωρὸς. Ἔστω καὶ ἂν συγκεντραθῇ ἀπειροπληθὴς ἀριθμὸς κόκκων. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ σωρίτου ὁ ἐχρησιμοποίησε καὶ κατὰ τὴν ἀντίστροφον κατεύθυνσιν. Παρεδίχετο π.χ. ὅτι 10.000 κόκκοι σίτου ἀποτελοῦν σωρὸν. Ἐπειτα διετίστωνε, ὅτι ἂν ἀφαιρούμενον ἐνὸς κόκκου μείνουσι 9999 κόκκοι, ἐξακολουθοῦν νὰ ἀποτελοῦν σωρὸν. Διὰ συνεχούς δὲ ἀφαιρέσεως ἐνὸς κόκκου πάντοτε σίτου ἔσθαι νὰ διαπιστώσῃ ὅτι καὶ εἰς μόνον κόκκον σίτου ἀποτελεῖ σωρὸν. Δι' ὅλων αὐτῶν ἠθέλη νὰ ἀποδείξῃ ὅτι, δὲν ὑπάρχουν καθωρισμένα ὅρια μεταξὺ ψεύδους καὶ ἀληθείας, καὶ συνεπῶς δὲν δύναται νὰ γίῃ λόγος περὶ κριτηρίου τῆς ἀληθείας. Ὅταν καταπέσουσι αἱ ἀναγνωρίζουσαι τὴν ὑπαρξὴν κριτηρίου τῆς ἀληθείας θεωρίαι, περιπίπτουμεν εἰς τὴν «ἐποχήν» τῶν Σκεπτικῶν, ἐφ' ἧσον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκφωρῶμεν οὐδεμίαν οὔτε βετικὴν οὔτε ἀρνητικὴν κρίσιν. Καίτοι ἐπ' αὐτῆς θεωρητικῆς πεδίου ἠρνήθη ὁ Ἀρκεσίλαος νὰ δεχθῇ οἰονδήποτε κριτήριον τῆς ἀληθείας, προκειμένου περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἠθικῆς πρακτικῆς ζωῆς ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ὀλοκληρωτικὴν του ἀρνήσιν. Ἐδέχθη ὡς κριτήριον τῆς πρακτικῆς ἀληθείας τὸ «εὐλόγον». Κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικὸν ἡ περὶ εὐλόγου ἀντιλήψις τοῦ Ἀρκεσίλαου ἦτο ἡ ἀκόλουθος: «Ὁ περὶ πάντων ἐπεχον κανονίει τὰς αἰρέσεις καὶ τὰς φυγὰς τὸ εὐλόγον· τὴν μὲν γὰρ εὐδαιμονίαν περιγίγνεσθαι διὰ τῆς φρονήσεως, τὴν δὲ φρόνησιν κινεῖσθαι ἐν τοῖς κατορθώμασι, τὸ δὲ κατορθῶμα εἶναι, ὅπερ παραχθέν, εὐλόγον ἔχει τὴν ἀπολογίαν» ὁ προσέχων οὖν τῶν εὐλόγων κατορθώσει καὶ εὐδαιμονήσει. («Ἐκεῖνος ὅστις ἀκολουθεῖ ὡς πρὸς ὅλα τὴν στάσιν τῆς «ἐποχῆς» θὰ κανονίσῃ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προτιμᾷ καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ διὰ τοῦ εὐλόγου· διότι ἡ εὐδαιμονία πραγματοποιεῖται διὰ τῆς φρονήσεως, ἡ φρόνησις κινεῖται μέσα εἰς τὰ κατορθώματα (δηλ. τὰς ὁρθὰς πραχθείσας πράξεις), κατορθῶμα δὲ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον, ὅταν πραγθῇ, παρέχει ἀπολογία δυναμένη νὰ γίῃ ἀποδεκτὴ. Ἐκεῖνος λοιπὸν ὅστις προσέχει εἰς τὸ εὐλόγον θὰ πράττῃ ὁρθῶς καὶ θὰ εἶναι εὐδαιμόν. Ποῖον ἀριθμὸν σημασίαν ἀπέδιδεν εἰς τὸν ὄρον «εὐλόγον» ὁ Ἀρκεσίλαος δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Γάλλος ἱστορικὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Μπρεγιέ φρονεῖ ὅτι εὐλόγον εἶναι τὸ σύμφωνον μὲ τὰς φυσικὰς τοῦ ἀνθρώπου κλίσεις καὶ ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι τὴν ἔννοιαν τοῦ εὐλόγου παρελάθει ὁ Ἀρκεσίλαος ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Ἄλλοι ὅμως διετύπωσαν τὴν ἀντιλήψιν διὰ λέγων εὐλόγον ὁ Ἀρκεσίλαος νοεῖ ἐκεῖνο ὑπὲρ τοῦ ὁποῖου συνηγοροῦν περισσότερα καὶ πειστικότερα ἐπιχειρήματα. Ὑπάρχει ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος δὲν περιορίζετο εἰς τὰς ἀρνητικὰς μόνον διδασκαλίας ἀλλὰ παρέχει κατ' ἴδιον εἰς τοὺς μαθητὰς του ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ θετικὰ δόγματα. Ταῦτα ὅμως εἶναι ὄχι ἀπίθανον. Εἶναι ἐνδεχόμενον ὅτι ἔκαστος ἐξείρεσεν ὡς πρὸς τὰς μαθησιακὰς προτάσεις κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Πλάτωνος καὶ ὅτι ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὴν πειστικότητα ἢ ἄσκει ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἢ ἐν διαλόγῳ ἐξέτασις διαφόρων ἐπιχειρημάτων. Ἐθεώρει τὸν διάλογον ὡς τὸ μόνον μέσον τῆς φιλοσοφικῆς

ἐρεύνης καὶ ὑπῆρξεν ἀφορμὴ νὰ ἀνακληθῇ πάλιν εἰς τὴν ἐνέργειαν ἡ διαλεκτικὴ μορφή τῶν συζητήσεων. Ἡ προτιμησις του ἀπέκλινεν εἰς τὴν μορφήν τῶν διαλόγων τοὺς ὁποίους εἶχε γράψῃ ὁ Πλάτων κατὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν.

Νέα Ἀκαδημία.

Τὸν Ἀρκεσίλαον διεδέχθη ὁ Λακύνθης ὁ Κυρηνάιος. Οὗτος θεωρεῖται ὡς ἀρχηγὸς τῆς νέας Ἀκαδημίας. Διεδέχθη τὸν Ἀρκεσίλαον κατὰ τὸ 241 καὶ διατήρησε τὴν διεύθυνσιν τῆς σχολῆς ἐπὶ 20 ἔτη. Κατὰ τὸ 221 εὐρισκόμενος ἐν τῇ ζωῇ παρέδωκε τὴν διεύθυνσιν εἰς τοὺς ἐκ Φακίδος καταγομένους Τηλεκλέα καὶ Εὐαύδρον, τοὺτους δὲ διεδέχθη ὁ ἐκ Περγάμου Ἡγισίνους. Ἡ Ἀκαδημία καθ' ὅλον ταῦτο τὸ χρονικὸν διάστημα εἶχε περιπέσει εἰς ἀφάνειαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξήγαγεν αὐτὴν ὁ ἐκ Κυρηνῆς καταγομένος Καρνεάδης (214—129).

Οὗτος φαίνεται ὅτι ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀκαδημίας πρὸ τοῦ 156. Ἡ δράσις του ὑπῆρξε τοιαύτη, ὡς ἐθεωρήθη ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπεύων τὸ πνεῦμα τῆς Νέας Ἀκαδημίας. Ἀκολουθῶν καὶ αὐτὸς τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀρκεσίλαου, ἀπέφυγε νὰ γράψῃ συγγράμματα. Τὴν διδασκαλίαν του γνωρίζομεν ἐκ συγγράφων τῶν μαθητῶν του καὶ ἰδίως τοῦ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διαδόχου του Κλειτομάχου (187—109).

Προτομή τοῦ Καρνεάδου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κοπεγχάγης.

Ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω ὁ Καρνεάδης μετέσχε τῆς πρεσβείας τῆς ἀποσταλθείσης ὑπὸ τὸν Ἀθηναίων εἰς Ρώμην κατὰ τὸ 155. Ἐκεῖ, ὅπως μαστυρεῖ ὁ Λακτάντιος, ἔκαμε πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς νεολαίας διάλεξιν, ἐγκωμιάζουσαν τὴν δικαιοσύνην. Ἡ διάλεξις του αὐτῆ προεκάλεσεν ἐνθουσιώδη ἐπιδοκιμασίαν ἐκ μέρους τοῦ ἀκρατηρίου. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν δι' ἐτέρας διαλέξεως ἀπέδειξε ὅτι ἡ δικαιοσύνη δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὰς ἀπαιτήσεις τὰς ὁποίας προβάλλει ὁ πρακτικὸς βίος. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρνεάδου ἐστρέφετο κυρίως κατὰ τὸν Χριστόππου, τοῦ ὁποῖου τὰ δόγματα συστηματικῶς ἀνεσκέυαζεν. Διὰ τοῦτο ὁ ἴδιος ὁ Καρνεάδης ἐσημείωσε νὰ λέγῃ: «Εἰ μὴ γὰρ ἦν Χαῦσιππος οὐκ ἂν ἦν ἐγὼ». («Ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν (ὡς φιλόσοφος) ὁ Χρυσίππος δὲν θὰ ἦμην καὶ ἐγὼ φιλόσοφος»). Ἄλλ' ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς ἡ πολεμικὴ τοῦ Καρνεάδου ἐστρέφετο κατὰ πάντων τῶν προγενεστέρων του, διαμοισθητοῦσα τὴν ὑπαρξὴν ἐγκύρου κριτηρίου τῆς ἀληθείας: «Οὐδὲν ἐστὶν ἀπλῶς ἀληθὲς κριτήριον οὐ λόγος οὐκ αἰσθήσις, οὐ σφαντασία: οὐκ ἄλλο τι τῶν ὄντων. Πάντα γὰρ ταῦτα συλλήβδην διαμεμβρεται ἡμῶς. (Σέξτ. Ἐμπ. Πρὸς τοὺς μαθητὰς 159). (Οὐδὲν ἀπολύτως κριτήριον τῆς ἀληθείας ὑπάρχει οὔτε ἡ σκέψις, οὔτε ἡ αἰσθήσις, οὔτε ἡ φαντασία οὔτε κανὲν ἄλλο ἐκ τῶν ὄντων. Διότι ὅλα αὐτὰ χωρὶς καμμίαν ἐξαιρέσιν μᾶς ἀπατοῦν). Τὸ κριτήριον τοῦ ἐπιχειρήματος, διὰ τοῦ ὁποῖου κατέρριπτε τὰς περὶ κριτηρίων δοξασίας, ἦτο ὅτι ὑπάρχουν παραστάσεις καὶ ἐνωιαὶ ψευδεῖς τῶσον ὅμοιαι πρὸς τὰς ἀληθεῖς ὡστε νὰ μὴ δύναται νὰ διακριθῶν ἀπὸ αὐτὰς. Αὐτὴ τὴν ἄλλειψιν διαφορὰν τὴν ὀνόμαζεν «ἀπαρραλλασίαν». Διὰ κάθε ζήτημα ὑπάρχουν δύο ἐκ διεμέτρου ἀντίθετα ἐπιχειρήματα παρουσιάζοντα τὸν αὐτὸν βαθμὸν πειστικότητος. Ὅθεν κατέληγε καὶ οὕτως εἰς τὴν ἀρνήσιν τῆς ὑπάρξεως ἀπολύτως βεβαίας γνώσεως.

Καίτοι ἠρνεῖτο τὴν βεβαιότητα τῆς γνώσεως, ἠναγκάσθη ὅμως διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν βεωρητικὴν ἐρευναν, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀρνητικὴν του στάσιν. Ὅταν πρόκειται νὰ προσδῶμεν εἰς ἐνέργειαν τινα ὡς πρακτικὸν ἄνθρωπον ἢ νὰ ὑποστηρίζομεν γνώμην τινα ὡς βεωρητικὸν συζητητῆν, ἔλεγεν ὅτι πρέπει νὰ προτιμῶμεν ἐμνεῖν τὴν δοξασίαν ἢ τις φαίνεται εἰς ἡμᾶς περισσότερον πιθανῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἐγένετο ἰδρυτὴς τῆς ἐπιβασιολογίας (προμαμπλισμῶς). Ἡ βετικὴ συμβολὴ τοῦ Καρνεάδου ἐγκαίε εἰς τὴν μελέτην τοῦ φαινομένου τῆς πιθανότητος. Διαστῆλλει διαφόρους βαθμοὺς πιθανότητος λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὄχι τὴν σχέσιν τῆς ἐμοσιολογίας πιθανότητος δοξασίας πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ τὸν βαθμὸν τῆς πειστικότητος καὶ τῆς σαφηνείας ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ἐν τῇ συνειδήσει. Ἐκ τῶν δοξασιῶν αἱ ὁποῖαι μᾶς φαίνονται

Προμηθεὺς Δεσμώτης. (Ἔργον τοῦ Ἑδ. Μύλλερ).

πιθανά, μερικά έμφαζονται κατ' εαυτάς και μεμονωμένα, άνευ άναφοράς πρὸς άλλος ἢ πιθανά. Τούτο αποτελεί τὸν πρῶτον καὶ κυριώτερον Βυθὸν τῆς πιθανότητος. Περιουσιζόμεθα νὰ θεωρήσωμεν δοξασίας τινὰς πιθανὰς χωρὶς νὰ τὰς ἐξετάσωμεν ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῶν πρὸς άλλας. Αἱ ταιούται δοξασίαι καλοῦνται ἄπλως φαντασίαι πιθαναί. Δεύτερος βαθμὸς πιθανότητος εἶναι ἐκεῖνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ πιθανότητα τῶν δοξασιῶν μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τῆν πιθανότητα άλλων δοξασιῶν αἰτίας συνδέονται μετ' αὐτάς. Μία παράστασις ἐμφανίζουσα τὴν δευτέρου τούτου βαθμοῦ πιθανότητα ονομάζεται φαντασία πιθανῆ καὶ ἀπερίσπαστος, ἦται πιθανῆ, χωρὶς ἡ πιθανότης τῆς νὰ παραβλάπτεται ἀπὸ τῆν ἀντίθετον μαρτυρίαν άλλων. Τρίτος καὶ ὤψιστος βαθμὸς πιθανότητος εἶναι ἐκεῖνος, κατὰ τὸν ὁποῖον μία παράστασις εἶναι πιθανῆ καὶ ἀπερίσπαστος, ἀλλὰ συγγράμμος πᾶσαι ἀνεξαρτήτως αἱ μετ' αὐτῆς συνδέονται ἀπὸ πάσης ἀπόψεως παραστάσεις ἐμφανίζουσι πλήρη πιθανότητα. Μία ταιούτη τρίτου βαθμοῦ πιθανότητος παράστασις ονομάζεται φαντασία πιθανῆ καὶ ἀπερίσπαστος καὶ περιωδευμένη, ἦτοι ἐπιτασμένη λεπτεμερῶς πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις. Τὰς διακρίσεις τούτας μεταφέρει ὁ Κρακεάδης καὶ εἰς τὰ ἠθικὰ προβλήματα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπεϊρικοῦ, ὡς πρὸς τὰ ὀδίαφορα εἶπεν ὅτι πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ὡς κριτήρια τὰς πιθανὰς δοξασίας ὡς πρὸς τὰ λόγου ἄντα τὰς πιθανὰς καὶ τὰς ἀπερίσπαστους, καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀναγκαῖα, εἰς τὰ ὁποῖα καταβάλλεται καὶ ἡ εὐδαιμονία, τὰς πιθανὰς καὶ ἀπερίσπαστους καὶ περιωδευμένας.

Χρησιμοποιῶν ὁ Κρακεάδης τὴν ἀγγιχίαν του καὶ τὴν διαλεκτικὴν του δεινότητα, ἠσχολήθη εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν δογματικῶν δοξασιῶν τῆς Στωϊκῆς, καθὼς καὶ πάσης τῆς προγενεστέρως, φιλοσοφίας. Ἀνεσκεύαζε τὴν ἐπὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρχούσης ἁμομονίας καὶ τάξεως στραφιζομένην ἀποδεικνύει περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἀντιπαρπατρῶν ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει πᾶσις κακία. Ἐθεώρει ὡς ἀντιπατρικὴν τὴν ἀντίληψιν τῶν Στωϊκῶν, ἠτις θεωροῦν τὸν θεὸν ὡς ἔμψυχον λογικὸν ὄν καὶ ἀποδίδει συγγράμμος εἰς αὐτὸν τὰ γνωρίσματα τῆς αἰωνιότητος. Πᾶν ἔμψυχον λογικὸν ὄν δὲν δύναται νὰ νοηθῆ, χωρὶς νὰ ὑπόκειται εἰς φυσικὰ συναισθήματα καὶ πάθηματα. Πᾶν ὅμως πάθος καὶ συναίσθημα ἐμφανίζει τὸ ὑποκειμενόν, τὸ ὀψιστάμενον ταῦτα, ὡς ἐπιδικτικὸν ὁθοράς. Ἐπίσης καταπολεμεῖ τὰς προσπάθειας, ὡς κατέβαλλεν ὁ Χρυσόππος διὰ νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως μετ' τὴν αἰτιοδοξίαν τῆς Ἐμμερμένης. Δὲν ἐδέχετο ὅτι ἡ Ἐμμερμένη δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ταυτάσημος μετ' τὴν συνεχὴ συνδυσιν αἰτίων καὶ ἀποτελεσιῶν. Εἶναι δυνατόν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ κόσμου νὰ ἐπιδοῦν ἐνέργειαι ἀνεξάρτητοι, παρεισδύουσαι ἐξωθεν εἰς τὴν σειρὰν αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ. Κατέρριπτε δὲ καὶ τὰς δοξασίας τῶν Στωϊκῶν, διὰ τῶν ὁποίων αὐτοὶ ἀπεδεικνύουν τὴν ἀληθινότητα τῆς ναντικῆς. Ἐλεγεν ὅτι πρέπει νὰ συμβαίνει ἐν ἐκ τῶν δύο; ἢ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα εἶναι τυχαία, ὁπότε δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ περὶ αὐτῶν πρόβλεψις καὶ σμεντικὸς οὔτε καὶ ναντικὴ ἢ τὰ ἐγκόσμια γεγονότα συμβαίνον κατ' ἀναγκαιότητα, ὁπότε ἡ ἐξέστσις καὶ ἡ περὶ αὐτῶν πρόβλεψις ἀνήκει εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ οὐκ εἰς τὴν ναντικὴν. Ἐπειδὴ ἦτο ὁπαδὸς τῆς πιθανολογίας, δὲν ἐδέχετο ὅτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀποδεικτικὴ βεβαιότης. Ἄν ἀποδείξει, ἔλεγεν, σημαίνει τὸ νὰ παραγάγῃ τὴν ἀλήθειαν προτάσεως τινος ἀπὸ τῆν ἀλήθειαν άλλων προτάσεων, δὲν θὰ εὐρωμεν ποτὲ τέμα κατὰ τὴν ἀποδεικτικὴν διαδικασίαν, διότι ἐπ' ἀπεισον θὰ ἀναγκαιζόμεθα νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς άλλας προτάσεις. Ὁ Κρακεάδης προβάλλει αὐτῶν τὸν ἰσχυρισμὸν, διότι δὲν παραδέχεται τὴν ἀμεσον ἐνάργειαν, ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις λέγει ὅτι τὴν βῆσιν τῆς ἐπιστημητικῆς ἀποδείξεως ἀποτελοῦν αἱ ἀξιωματικαὶ προτάσεις, αἰτίνας τυχεύουσι ἀπολύτως ἐναργεῖς. Ὁ Κρακεάδης ὑπέβαλλεν εἰς ἀμειλικτὸν διαλεκτικὴν κριτικὴν ἐπίστας τὰς προῦπανούσας δογματικὰς ἀντιλήψεις. Εἰς τὸ θεολογικὸν πρόβλημα ἔχει προλάβει τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων, ἅπαντα προεβλήθησαν, κατὰ τὰς συνήθητας, τὰς γενόμενας εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Ἀσχοῦμεθα νὰ δεινῶν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῶν εἰς τὸ θεὸν ὄν ἀνθρωπομορφικαὶ ἰδιότητες, προπαρακεύασε μίαν ὡσηρότερον περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς ὑπερθεωτικὸν ὄντος κειμένον ὑπεράνω παντὸς καθορισμοῦ, ἀντιλήψεων. Ἦναιε τὸν δρόμον τοιοῦτοτρόπως διὰ νὰ κατευθυνθῆ ἡ σκέψις πρὸς τὴν ἀονητικὴν θεολογίαν καὶ τὸν μυστικισμὸν.

Τὸν Κρακεάδην διεδέθη ὁ Κλειτὸμαχος, ὅστις ἐπεμελήθη νὰ περισφύσῃ τὰς δοξασίας τοῦ διδασκάλου του διὰ τῆς συγγραφῆς. Ὁ Στωικός εὐὰς δίδασκε γνῶμην του, καθ' ἣν τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ διέπονται ὑπὸ τῆς τύχης. Παροδίδεται ἐπίσης περὶ αὐτοῦ ὅτι ἠκούετο τὴν ὑπαρξιν τῆς οησετικῆς ὡς τέχνης, δυναμένης νὰ ὑπόσῃ ἀνεξαρτήτως τῆς οἰλοσοφίας.

Διάδοχος τοῦ Κλειτομαχοῦ ἐγένετο κατὰ τὸ 110 π.Χ., ὁ ἐκ Λαρίσης Φίλων ὁστις κατὰ τὸ 88 κατέφυγε εἰς Ρώμην, ἐπειδὴ αἱ Ἀθήναι ἐκκυριεύθησαν ἀπὸ τὸν Ἀρχέλαον, τὸν στρατηγὸν τοῦ Μιθριδάτου. Ἐν Ρώμῃ εἶχε μεταξὺ τῶν ἀκραστῶν του καὶ τὸν Κικέρων. Ὁ Φίλων ἠθέλησε νὰ μετριάσῃ τὸν σκεπτικισμὸν τοῦ Κρακεάδου καὶ τοῦ Ἀρκεσίλαου, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὑπάρχει μία μεσάζουσα βαθμὶς μεταξὺ πιθανότητος καὶ γνώσεως. Περισσότερον ἐπλησίωσε πρὸς δογματισμὸν ὁ διαδεχθεὶς τὸν Φίλωνα Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὸ ἔτος 68 π.Χ. Τὴν διδασκαλίαν του ἠκουσεν ὁ Κικέρων ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 78 π.Χ. Κατ' ὄνας ἠκούετο τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως. Κατόπιν ὅμως ἄλλως γνῶμην εἰπὼν ὅτι, ὅταν ἰσχυρίζομαι ὅτι οὐδὲν δύνα-

ται νὰ γνωσῆ καὶ ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἀμφίβολα, ὁ ἰσχυρισμὸς μου οὗτος ἀποτελεῖ ἀναμφίβουλον γνῶσιν. Ἐπίσης ὁταν χαρακτηρίζομεν μερικὰς δοξασίας ὡς ψευδεῖς, προῦποντίβεται ὅτι δεχόμεθα καὶ τὴν ὑπαρξιν ἀληθινῶν δοξασιῶν. Ὡς κριτήριον ἀληθείας δὲ ἐδέχθη ὁ Ἀντίοχος τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων φιλοσοφῶν συμφωνίαν. Ἀληθεῖς εἶναι αἱ προτάσεις αἰτίνας ἔχουν γίνεαι δεκταὶ ὡς ὁρθαὶ ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἐγένετο τοιοῦτοτρόπως θεμελιωθῆς τὸν οἰλοσοφικὸν ἐκλεκτικισμὸν, ἦτοι τοῦ συστήματος ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον ἐκλέγει κατ' ἀρέσκειαν γνῶμὰς διαφόρων φιλοσοφῶν καὶ προσπαθεῖ νὰ τὰς ἐναρμονίσῃ εἰς ἀππλάγμῶνον ἀντιφάσεων σύστημα. Ὁ Ἀντίοχος διαχυρίζετο ὅτι μεταξὺ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν καὶ Περιπατητικῶν φιλοσοφῶν ὕπῃρχε κατὰ βάθος συμφωνία καὶ ὅτι αἱ διαφοραὶ τῶν ἦσαν λεκτικαὶ. Ἐπίσης ἔλεγεν ὅτι, καὶ τὰ δόγματα τῶν Στωϊκῶν συμφωνοῦν πρὸς τὰς δοξασίας τῶν δύο μνημονευθειῶν σχολῶν, διότι οἱ παλαιότεροι Στωϊκοὶ εἶχον πολλὰ παραλάβει ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Εἰς τὰ ἠθικὰ προβλήματα ἐπέζητε ὁ Ἀντίοχος νὰ συμβιβάσῃ τὰς δοξασίας τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ ἀρετῆ, ἔλεγεν, ἠμπορεῖ νὰ κέρη τὴν ζωὴν εὐδαιμονία, οὐκ ἔμωα καὶ εὐδαιμονιστῶν. Διότι διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ὤψιστου βαθμοῦ τῆς εὐδαιμονίας χρειάζονται νὰ ἐπικουρῶσιν καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Ἀντιόχου ἤρκασε σπουδαιοτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Κικέρωνος. Τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν Ἀκαδημαϊκῶν Ὑστεράων τοῦ Κικέρωνος ἀποτελεῖ ἐκθεσιν τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἀντιόχου.

Ἡ Μέση στοά.

Παναίτιος καὶ Ποσειδώνιος. Ἡ πολερικὴ ἦτις ἠσκήθη ἀπὸ τοὺς Ἀκαδημαϊκοὺς καὶ τοὺς Ἐπικουρεῖους ἐναντίον τοῦ δογματισμοῦ τῆς Στοᾶς ἐγένετο ἀσορμὴ νὰ ἀναθεωρήσωσι οἱ Στωϊκοὶ πολλὰς ἐκ τῶν ἀκάμπτων καὶ ὑπερσυστηρῶν τῶν δοξασιῶν. Οὗτα ὁ Ζήνων ὁ Ταρσεύς καὶ ὁ Διοκρούσεως ὁ Βουβωνίος ἔπαισαν νὰ ἀποδέχωνται τὴν περὶ ἐκπυρώσεως τοῦ συμπαντος θεωρίαν. Προχωρῶν περαιτέρω τούτων ὁ Βόηθος ὁ Σιδώνιος ἀντέκρουσε τὴν δοξασίαν ταύτην ὑποστηρίζας ὅτι ὁ κόσμος τυχεύει ἀφάρτως καὶ αἰώνιος. Κατὰ τὸν Φίλωνος εἰς τὸ σύγγραμμά του περὶ ἀφθαρσίας τοῦ κόσμου, κεφ. 15, ὁ Βόηθος ὁ Σιδώνιος καὶ ὁ Παναίτιος ἐπὶς ἐκπυρώσεως καὶ παλιγγενεσίας καταλιπόντες πρὸς ὀσιώτερον δόγμα τὸ τῆς ἀφθαρσίας τοῦ κόσμου πάντως πύτομῶλησαν, (ἀφοῦ ἐγκατέλειπον τὰς περὶ ἐκπυρώσεως καὶ παλιγγενεσίας θεωρίας, πύτομῶλησαν εἰς ὀσιώτερον δόγμα, ὅπερ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζει τὴν ἀφθαρσίαν τοῦ κόσμου). Ὁ Φίλων ἀναφέρει καὶ τὰς ὑποδείξεις τὰς ὁποῖας ἐχρησιμοποίησε ὁ Βόηθος διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀφθαρσίαν τοῦ κόσμου: «εἰ γενιτὸς καὶ φθαρτὸς ὁ κόσμος, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τί γενήσεται, ὅπερ καὶ τοῖς Στωϊκοῖς ἀτοπώτατον εἶναι δοκεῖ. Διὰ τί; Ὅτι οὐδεμίαν φθοροποιὸν αἰτίαν εὐρεῖν ἔστιν, οὐτ' ἐντὸς οὐτ' ἐκτὸς, ἢ τὸν κόσμον ἀνελεῖ ἐκτὸς μὲν γὰρ οὐδὲν ἔστιν ὅτι μὴ τάχα που κενόν, τῶν στοιχείων ἀποκρῶντων εἰς αὐτὸν ὀλοκλήρων, εἰσὼ δὲ οὐδὲν νόημα τοιοῦτον ὁ γένοντ' ἂν αἰτίον Θεῷ τοσοῦτω διαλύσεως, εἰ δ' ἀνοίτιως φθέρηται, δὴλον ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἔσται ἡ γένεσις τῆς φθορᾶς, ὅπερ οὐδ' ἡ δianoia παραδέχεται». (Ἐάν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ κόσμος ἔχει γένεσιν καὶ φθοράν, θὰ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι γινώταται κάτι ἀπὸ τὸ μηδέν, πράγμα τὸ ὁποῖον καὶ οἱ Στωϊκοὶ θεωροῦν ὅτι εἶναι ἀτοπώτατον. Διατί; Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ εὐρωμεν μίαν ὁθοροποιὸν αἰτίαν, οὔτε μέσα εἰς τὸν κόσμον, οὔτε ἐξω ἀπὸ τὸν κόσμον, ἢ ὁποῖα θὰ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ τὸν ἐξαφανίσῃ. Διότι ἐξω ἀπὸ τὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον τὸ κενόν, ἐφ' ὅσον ὅλα τὰ στοιχεία συγκεντρώθησαν εἰς τὴν ἐγκόσμιον περιουχίαν, μέσα δὲ εἰς τὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει καὲν τῶσον μεγάλο νόημα, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ αἰτία νὰ διαλυθῆ εἰς τῶσον μέγας Θεός, ὅπως εἶναι ὁ κόσμος. Ἄν δὲ ὁ κόσμος φθέρηται χωρὶς αἰτίαν, εἶναι κενερὸν ὅτι παράγεται ἐκ τοῦ μηδενὸς μία ἀφορμὴ ἠτις φέρει τὴν ὁθοράν, πράγμα τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ παραδεχθῆ ἡ δianoia). Εἶναι σανερόν ὅτι ὁ Βόηθος ἐπανέρχεται εἰς Πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. Οὐ μόνον τὴν περὶ ἐκπυρώσεως δοξασίαν ἀρχίζου νὰ ἐγκαταλείπων οἱ Στωϊκοὶ ἀλλὰ τροποποιοῦν καὶ τὰς ἠθικὰς τῶν δοξασιῶν μετριάζοντες τὰς περὶ ἀπολύτου ἀδιαφορίας ἀντιλήψεις τῶν. Ὁ Ἀντίπατρος ἔλεγεν: ἐπὶ τέλος κείσοι ἐν τῷ διηκτικῷ καὶ ἀπαραβάτως ἐκλέγεσθαι μὲν τὰ κατὰ οὔσιν, ἀπεκλέγεσθαι δὲ τὰ παρὰ φύσιν». Σουλλ. Ἀριθμ. 3.253. (Ὁ κανὼν ὁ ὀδηγῶν ἡμᾶς εἰς τὴν τελικὴν ἐπιβίωσιν τῆς ζωῆς εἶναι νὰ ἐκλέγωμεν συνεχῶς καὶ ἄνευ ἐξαιρέσεως ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι σύμφωνα μετ' τὴν οὔσιν, νὰ ἀπορρίπτομεν δὲ ὅσα δὲν συμφωνοῦν μετ' τὴν φύσιν). Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀντιλήψεις ἐπανέρχεται ὁ Ἀντίπατρος εἰς τὰς δοξασίας τοῦ Πλάτωνος. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Κλημεντος τοῦ Ἀλεξανδρείου (Στρωματεῖς 5,14) εἶχε γράψει τρία βιβλία «περὶ τοῦ ὅτι κατὰ Πλάτωνα μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν» (μὲ θέμα ὅτι κατὰ τὸν Πλάτωνα μόνον τὸ καλὸν εἶναι ἀγαθόν). Εἰς ταῦτα ἀπεδεικνύει ὁ Ἀντίπατρος ὅτι κατὰ τὸν Πλάτωνα «αὐτάρκης ἡ ἀρετῆ πρὸς εὐδαιμονίαν» (ἀρετῆ μόνῃ τῆς ἡ ἀρετῆς διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐδαιμονίαν). Τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς περὶ ἀδιαφορίας ἀντιλήψεως δεικνύει καὶ ἡ παραδοχθεῖσα γνῶμην τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Ταρσεύος, μαθητοῦ τοῦ Ἀντιπάρου κατὰ τὴν ὁποῖαν τὰ ἀμαρτήματα εἶναι ἄνισα. Οἱ παλαιότεροι Στωϊκοὶ οὐδεμίαν ἐκῶμουν διάκρισιν περὶ τοῦ μεγέθους τῶν

καί ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Μας παρέχει τὴν γνώσιν τοῦ κόσμου, ὅστις εἶναι πόλις ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων συνεστῶσα... καινῶν δ' ὑπάρχειν πρὸς ἀλλήλους διὰ τὸ λόγου μέγεθος, ὅς ἐστι φύσις νόμος (ὁ κόσμος εἶναι πόλις συγκείμενη ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων· οὗτοι δὲ ἔχουν ἀμοιβαίαν ἐπικοινωνίαν διὰ τὸ μετέχον τοῦ λόγου, ὃ ὁποῖος εἶναι κατὰ φύσιν νόμος). Ὅσον ὑψηλὰ ὄμως καὶ ἂν εἶναι τὰ θέματα τῆς σοφίας, ἂν δὲν ἐπιταλοῦνται ἢ πράξις, ἢ σοφία μόνη τῆς μένει ἀτελής. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι ὄν, ὅπερ ἔχει πλάσθη οὐ μόνον διὰ τὸ ἀκρίπεται ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ πράττει. Ἡ πράξις δὲ ἀναφέρεται, λόγω τῆς ὑπαρχούσης κοινωνίας, εἰς καθήκοντα πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ εἰς καθήκοντα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐπειδὴ οἱ θεοὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκη τῆς βοήθειας μας, ἀπομένει ὡς ἠθικὸν αἴτημα νὰ ἐκπληρώμεν τὰ πρὸς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων καθήκοντά μας. Τὰ πρὸς ταύτην ὄμως καθήκοντά μας δυναμικὰ νὰ ἐκπληρώσωμεν μόνον ὡς πολῖται. Ὁ Παναίτιος ἀναγνωρίζει, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ «Περὶ καθηκόντων» συγγραμματος τοῦ Κικέρωνος, ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι «ζῶον φύσει πολιτικόν» καὶ ὅτι ἡ πόλις ἔχει ὀντολογικὴν προτεραιότητα ἕναντι τοῦ αἰτίου. Ὁ ἀνθρώπος μόνος, λέγει ὁ Κικέρων ἐν τῇ 16 παραγράφῳ τοῦ δευτέρου βιβλίου τοῦ «Περὶ καθηκόντων» συγγραμματος τοῦ, ἀπῆλθον τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Παναίτιου, οὐδὲν μέγα δίκαια νὰ κατορθώσῃ ἀνευ τῆς συνεργασίας τῶν ἄλλων. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ προεγκύψῃ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους εἰς τὴν διάσπασιν καλῶν πράξεων. Ὑψιστός ὄμως καὶ ὄντως, ὁμοίως τὴν δόξασιν τοῦ θὰ εἶναι νὰ μὴ ἀπαδαῖνον αἱ πράξεις τοῦ «Βλαβεραὶ διὰ τὴν πολιτείαν» (Κικέρ., «Περὶ καθηκόντων» 2 παρ. 72). Πᾶς ὁ διοικὼν τὴν πολιτείαν πρέπει νὰ μεριμνᾷ ὄπως ἀποκτᾷ τὴν εὐνοίαν τῶν πολιτῶν καὶ δόξαν, πρᾶγμα εἰς ἡμιστον βαθμὸν τὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας. Αὐτὸν τὸν σκοπὸν φαίνεται ὅτι ἔθετε ὡς ὄντιστον ἠθικὸν ἰδεῶδες ὁ Παναίτιος. Ὁ ὑπ' αὐτοῦ τιθέμενος ἠμιότης ἰδεῶδες σκοπὸς ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ κάμῃ δυνατὴν τὴν συντηρίαν τοῦ «καλοῦ» καὶ τοῦ «ὠφέλιμου». Τὸν συνδυασμὸν τῶν δύο τούτων ἀξιών δυνατὰ μόνον ὁ πολιτικὸς ἄρχων νὰ ἐπιτελέσῃ. Συντελῶν εἰς τὸ κοινὸν καλὸν διὰ τῆς καλῆς διοικήσεως τῆς πολιτείας, ἀποκτᾷ συνάμα δι' ἑαυτοῦ δόξαν, τιμὴν καὶ εὐνοίαν. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἠθικὴ τοῦ Παναίτιου ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὸ κοσμοπολιτικὸν ἰδεῶδες τῶν παλαιότερων Στωϊκῶν καὶ ἐπισημαίνεται εἰς τὰ πολιτικὸν ἰδεῶδες τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πόλεως. Ὁ Πλουτάρχος ἐπιβεβαιώνει τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν μαρτυρῶν ὅτι ὁ Παναίτιος οὐδέποτε ἐληγάσθη τὸν σύνδεσμον τοῦ μετὰ τὴν πόλιν τῆς καταγωγῆς τοῦ. «Πολύβιος καὶ Παναίτιος τῇ Σκιπίωνος εὐνοία πρὸς αὐτοὺς μεγάλα τὰς πατρίδας ὠφελήσαντες» (Ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Παναίτιος διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς εὐνοίας τοῦ Σκιπίωνος, προσέβησαν μεγάλα ὠφελήματα πρὸς τὰς πατρίδας τῶν) (Ἠθικ., 814B). Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀναφέρει ὅτι ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπρόθυμοποιήθησαν νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡς πολῖτην τὸν Ἀθηναῖον τὸν Παναίτιον, οὗτος ἀπεποιήθη, εἰπὼν ὅτι διὰ τὸν σφραγισμὸν ἄρκει νὰ εἶναι πολῖτης μίς μόνον πόλεως: «Οὕτω δὲ καὶ τὴν οἰκίαν πόλιν τινὲς εἶπον ἐγγυτέρην τῆς μη οἰκίας κἄν ἄλλων τις ἐν ταύτῃ τυγχάνῃ τιμώμενος, διὰ τὴν κατὰ φύσιν σχέσιν. Καὶ ὁρθῶς ὁ Παναίτιος, πολῖτην αὐτὸν Ἀθηναῖον ποιεῖσθαι στευδόντων, εἶπε τὸ σφᾶρον μίαν πόλιν ἄρκειν» (Πλουτ., «Ἐκ τῶν εἰς Ἡσίοδον ὅπμων» κεφ. 65 «Ἠθικά» τὸμ. 7 σελ. 84 ἐκδ. Βερναρδάκη). (Τοῦ αὐτοτρόπως δὲ καὶ μερικὸι εἶπον ὅτι ἡ πόλις τῆς καταγωγῆς τὸν εἶναι εἰς αὐτοὺς πλησιαιτέρας ἀπὸ τὴν ξένην πόλιν, ἔστω καὶ ἂν ἀπολαμβάνῃ εἰς τὴν ξένην πόλιν κανεὶς μεγαλύτερας τιμᾶς. Ὁ σύνδεσμος πρὸς τὴν πόλιν τῆς καταγωγῆς ὁφείλεται εἰς τὴν ἐκ φύσεως σχέσιν. Καὶ ὁρθῶς ὁ Παναίτιος, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἐπρόθυμοποιήθησαν νὰ τὸν κάμωμεν πολῖτην τῶν, ἀπάντησεν ὅτι εἰς τὸν σφᾶρον εἶναι ἄρκετὴ μίς πόλις).

Δὲν χρειάζεται νὰ προσθεθῶν καὶ ἄλλοι λόγοι διὰ τὸ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Παναίτιος μένει πιστός εἰς τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες τῆς πόλεως. Μίαν τοιαύτην ἰσχυρὰν προσηκόλλησιν εἰς τὸ παρορμητικὸν ἰδεῶδες εἰρίσκειν ὁ Ρόδιος φιλόσοφος καὶ εἰς τὸν Δημοσθένην. «Παναίτιος δ' ὁ φιλόσοφος καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ (δηλαδὴ τοῦ Δημοσθένους) ἤσθη οὕτως γενοσθῆναι τοὺς πλείστους ὡς μόνον τοῦ καλοῦ δι' αὐτὸ ἀρετοῦ ἔκτος, τὸν περὶ τοῦ στεφάνου, τὸν κατὰ Ἀριστοκράτους, τὸν ὑπὲρ τῶν ἀτελειῶν ἐν εἰς πᾶσιν οὐ πρὸς τὸ βέλτιστον καὶ ῥᾶστον ἢ λυσιτελέστατον ἀγεῖ τοὺς πολῖτας, ἀλλὰ πᾶσαρχου τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν σωτηρίαν οἷεται δεῖν ἐν δευτέρῳ τάξει τοῦ καλοῦ ποιεῖσθαι καὶ τοῦ πρόπτοντος» (Πλ., «Δημοσθένης» 852 A). (Ὁ Παναίτιος δὲ ὁ φιλόσοφος λέγει ὅτι οἱ πλείστοι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Δημοσθένους ἔχουν γοσθῆναι κατὰ τὸν τρόπον, μετὰ τὴν ἰδέαν δηλοῦν ὅτι μόνον τὸ καλὸν πρέπει κοβ' αὐτὸ νὰ τυγχάνῃ προσηκόλλησιν. Τοιοῦτοι λόγοι εἶναι ὁ περὶ τοῦ στεφάνου, ὁ κατὰ τοῦ Ἀριστοκράτους καὶ ὁ ὑπὲρ τῶν ἀτελειῶν. Εἰς τούτους ὄλους δὲν ὀδηγεῖ τοὺς πολῖτας πρὸς τὸ εὐχαριστότατον καὶ τὸ εὐκολώτατον ἢ τὸ ἐπισημώτατον. Ἀλλὰ πολὺ συχνὰ ἐκφράζει τὴν ἀντίληψιν ὅτι πρέπει ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ σωτηρία νὰ τίθενται εἰς δευτερεύουσαν θέσιν ἀπέναντι τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πρόπτοντος. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται τοῦ Παναίτιου δὲν εἶναι γέννημα ρομαντικῆς ἐπιστροφῆς εἰς παλαιότερους χρόνους, ἀλλὰ ζῶσα πίστις εἰς τὴν φύσιν τῶν πολιτῶν τῆς πόλεως, ἥτις διέτηρει ἀκόμη κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα τὰ ἰδεῶδες τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ὁ ἀνθρωπισμὸς, τὸ ὅποῖον εἰσάγει ὁ Παναίτιος εἰς τὴν Ρώμην, δὲν εἶναι ὁ κοσμοπολιτικὸς ἀνθρωπισμὸς τῶν Κυνικῶν καὶ ἀρχαιότερων Στωϊκῶν.

κὼν, ἀλλὰ ὁ πολιτικὸς ἀνθρωπισμὸς τῆς ἑλληνικῆς πόλεως τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Πρόκειται περὶ ἀνθρωπισμοῦ, ὅστις θέτει ὡς ἰδεῶδες τὸ «καλὸν» καὶ τὸ «πρόπτον», εἰσάγων τούτῳ ἕναντι τοῦ ὠφελίμου. Ὁ Ρόδιος φιλόσοφος ὠμολογᾷ ὡς προσημολογῆς τῆς ἀνθρωπίνης πολιτικῆς ἀξιοπρεπείας καὶ διέδοκε τὸ ἰδεῶδες τούτο διὰ τὸν Κικέρωνος καὶ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως. Μεταξὺ τῶν προβόλων τοῦ βιβλίου τοῦ «Περὶ καθηκόντων» ὄμως ἴστω, ὅπως παρετήρησεν ὁ Βλαυμάδιος, νὰ ἐξεγείρῃ μέσα εἰς τὰς ψυχὰς τῆς ἑλληνικῆς νεότητος τὴν ὁρμὴν πρὸς τὸ «καλὸν» καὶ τὸ «πρόπτον». Διὰ τὸν ἀτόματός του ὠμίλει διὰ μίαν εἰσέτι φοράν τὸ πνεῦμα τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς πόλεως. Ἄν δὲν κατάρθωσεν νὰ ἀναορίσθῃ τὴν πνεῦμα αὐτὴν εἰς τὰς ἑλληνικὰς καρδίας ὁ Παναίτιος, ἔπτεχε νὰ διαδώσῃ τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ ἀνθρωπισμοῦ μετὰ ζῶντα τὸν Κικέρωνα εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως.

Ἐξ ἴσου μετὰ τὸν Παναίτιον λαμπρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ φιλοσοφικὴ φυσιογνωμία εἶναι καὶ ὁ ἐκ τῆς ἐν Συρίῳ Ἀπαμείας καταγόμενος Ποσειδώνιος (135 — 51 π.Χ.). Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Παναίτιου ἐν Ρόδῳ, ἔπειτα ἐπέχειρσεν μεγάλα ταξίδια εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὴν Νουβίαν, καὶ τὴν Μασσαλίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν, Περιηγήθη ὅλα τὰς χώρας τῆς Μεσογείου, τὴν Σικελίαν καὶ τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς. Ἰδίαν σχολὴν ἵδρυσεν ἐν Ρόδῳ κατὰ τὸ 97 π.Χ. Ἐκεῖ τὸν ἔκουσεν ὁ Κικέρων κατὰ τὸ 78 π.Χ. ὁ δὲ Πομπήιος τὸν ἐτίμησε δύο φορές διὰ τῆς ἐπισκέψεώς του. Κατὰ τὸ 86 μετέβη εἰς Ρώμην ὡς ἀπεσταλμένος. Φαίνεται ὅτι καὶ διὰ δευτέρου φοράν μετὰ ταῦτα ἐπράγματοποίησε νέαν ταξίδιον πρὸς τὰ ἐκεῖ. Τὰ ταξίδια τοῦ τοῦ ἔδωκαν τὴν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ πολλοὺς ἐπιφανεῖς ἀνδρας τῆς ἐποχῆς τοῦ καὶ νὰ ἀποκτήσῃ εὐρύτατην ἐμπειρίαν γεγονότων καὶ χωρῶν. Ἠσυχάζη μετὰ ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ. Ὁ Γερμανὸς ἱστοριογράφος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Ἐδ. Τσέλλερ θεωρεῖ τούτων ὡς «τὸ καθολικώτερον μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη πνεῦμα τὸ ὁποῖον παράγει ἡ Ἑλλάς». Ὑπῆρξε πολυγραφώτατος, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔργα του ἀπωλεσθήσαν. Μεταξὺ τῶν τίτλων τῶν συγγραμμάτων του ἀναφέρονται οἱ ἀκόλουθοι: «Περὶ θεῶν», «Περὶ μουσικῆς», «Περὶ εἰσαγωγῆς», «Περὶ ἠρώων καὶ δαιμόνων», «Φυσικὸν λόγος», «Περὶ κόσμου», «Ἐξήγησις τοῦ Πλάτωνος Τιμαίου», «Περὶ κενῶν», «Περὶ μετεώρων» κλπ. Διὰ τὸ ἀνασυνηθίσμενον τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας τοῦ χρησιμοποιούμενον κυρίως τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ «Περὶ φύσεως τῶν θεῶν» συγγραμματος τοῦ Κικέρωνος, τὸ πρώτον βιβλίον τῶν «Τουσκουλανῶν διατριβῶν» καὶ τὸ «Περὶ μουσικῆς» τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. Ἐπίσης ὁ Γαλιλῆος μετὰ διέξωσιν πολλὰς διδασκαλίας του, στρεφόμενος κατὰ τῆς περὶ παθῶν διδασκαλίας τοῦ Χρυσίππου. Ὁ Σενέκας εἰς τὰ «Φυσικὰ ζητήματα», ὁ Στράβων καὶ ὁ Κλεμῆνης ἔχουν ἐγκαταστρεῖν εἰς τὰ ἔργα των πολλὰς ἐκ τῶν θεωριῶν τοῦ Ποσειδωνίου. Καὶ εἰς τὰ σχόλια εἰς τὸν Εὐκλείδην τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Πρόκλου παρέχονται ἄρκετὰ ἐνδείξεις σχετικὰ μετὰ τὰς διδασκαλίας τοῦ Ποσειδωνίου. Ὁ Γερμανὸς λατινιστὴς Νόρτγεν εἰς τὰ σχόλια του εἰς τὸ βιβλίον τῆς «Αἰνείδος» τοῦ Βιργιλίου, καθὼς καὶ ὁ Χάιτς εἰς τὸ «Περὶ Ἐπικράτους» συγγραμμά του ἐξέφρασαν τὴν γνώμην ὅτι ἐπίδρασιν τοῦ Ποσειδωνίου μαρτυρεῖ ὁ ἐσχατολογικὸς περὶ τῆς ψυχῆς ὄψις, ὁ ἐκτιθέμενος εἰς τὸ τέλος τοῦ μνημοευθέντος βιβλίου τοῦ Βιργιλίου καὶ εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ Πλουτάρχου, τὴν δευτέραν ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τοῦ ἐμφανιζομένου προσώπου τοῦ κύκλου τῆς σελήνης». Ὁ Γαίγερ εἰς τὸ συγγραμμά του, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου» βιβλίον τοῦ Νεμεσίου, ἀνυψοῖται τὰς πρώτας ἀρχὰς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ εἰς τὸν Ποσειδώνιον. Πράγματι αὐτὸς ἀποδοδομὲν πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις καὶ μετασχηματίζων κατὰ τρόπον λίαν ἀποφασιστικῶν τὰ δόγματα τῶν παλαιότερων Στωϊκῶν. Ἐνθ' ἡ παλαιότερα Στώα εἶχε παραμελήσει τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν, ὁ Ποσειδώνιος ἠσυχάζη ἐνστατικῶς μετὰ ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Διὰ τοῦτο ὁ Γαλιλῆος γράφει περὶ αὐτοῦ: «Ποσειδώνιος ὁ ἐπιστημονικώτατος τῶν Στωϊκῶν διὰ τὸ γεγυμνάσθαι κατὰ γεωμετρίαν» (Ὁ Ποσειδώνιος ἠπῆρξεν ὁ ἐπιστημονικώτατος ἐκ τῶν Στωϊκῶν, διότι εἶχε γυμνάσει τὴν σκέψιν του μετὰ τὴν γεωμετρίαν).

Ἡ φιλοσοφία δοῖζεται ἀπὸ τὸν Ποσειδώνιον ὡς γνώσιν τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τῶν αἰτίων αὐτῶν. Ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ καταφαίνεται ὅτι ἔνοετο τὸ σύμπαν ὡς ἐνόητα περιέχουσαν τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα. Ὅλα τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῷ κόσμῳ πράγματα συνεχῶνται ὑπὸ τῆς συμπαθείας. Ὁλόκληρον τὸ σύμπαν ἀποτελεῖ ἐνιαῖον σύνολον, ἀποτελούμενον ἐξ ἱεραρχικῶν βαθμίδων. Ἀρχίζει ἀπὸ τὰ ἀνόργανα, προχωρεῖ εἰς τὰ ὀργανικά, φθάσει εἰς τὸν ἀνθρώπον. Ἰσοῦται δὲ εἰς τὰς ὑπεροργανικὰς σφαιρὰς τῆς θεότητος. Εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου ἔχει διασπαρῆ ἡ «ἑστικὴ δύναμις», ἥτις ἐλκεῖ τὴν πηγὴν τῆς ἀπὸ τὸν ἡλίου καὶ διαχέεται εἰς τὸν κόσμον ὡς θερμογόνος ὀργανικῆς δύναμις. Καὶ ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἐν πυρῶδες πνεῦμα, προικισμένον μετὰ πνεῦμα νεορῶν πυρῶδες, οὐκ ἔχον μὲν μορφήν, μεταβάλλον δὲ εἰς ὁ βούλησι καὶ μεταμορφούμενον πᾶσι» (Ντρίλε «Δοξογρ.» σ. 302) (Πνεῦμα διανοητικὸν νὰ σοῖ, ἀπαρτιζόμενον ἀπὸ φλόγων, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει μορφήν, μεταβάλλεται δὲ εἰς ὅτι θέλει καὶ ἐξομοιώνεται μετὰ τὴν μορφήν οὐσιώδησθε δικῶν). Ὁ Θεὸς εἶναι παντοῦχρῳ πᾶσαν ἐν τῷ οὐραῖ, εἰς τὴν πᾶσιν τῶν πτηνῶν, εἰς τὴν δύναμιν ἥτις συνέχει τὸν ἀνθρώπον, εἰς τὴν δύναμιν τῶν στοιχείων, εἰς τὴν κίνησιν τῶν ὑδάτων καὶ εἰς

τὴν οὐμὴν τῶν ἀνέμων. Ὁ κόσμος ἀποτελεῖ ὄργανικὸν σύστημα, ἐν εἶδος τεραστίῳ ζῶν, τὸ ὅποιον ζῆ μιαν συνολικὴν ζωὴν ἥτις εἶναι ὁμοία εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σύμπαντος. Διὰ τοῦτο ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου συνδέονται διὰ συμπαθείας. Ὅταν σημειωθῇ εἰς τι μέρος τοῦ κόσμου κινήσεις τις, σημειοῦνται ταυτοχρόνως κινήσεις συγκινησιμῆς καὶ εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου. Ὑπάρχει λοιπὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἓν κοινὸν αἰσθητήριον, ἕφ' ὅσον τὰ μέρη τοῦ σύμπαντος. Ἐπὶ τῆς τοιαύτης συγκινήσεως ἐστηρίζεται ὁ Ποσειδῶνιος καὶ τὴν εἰς τὴν μαντικὴν πίστιν. Εἰς ἓν χωρίον τοῦ «Περὶ μυστηρίων» ἔργου τοῦ Ἰαμβλίου δικαιολογεῖται κατὰ τὸν τρόπον τούτων ἡ πίστις πρὸς τὴν μαντικὴν. «Καὶ ἡ ἐνώσις δὲ καὶ σμυτὰ θεία τοῦ παντός καὶ ἡ ὡς ἐφ' ἑνὸς ζῶου συγκίνησις τῶν πορωτάτων μερῶν ὡς ἐγγύς ὄντων, τὴν τῶν σημείων τούτων πομπὴν ἐκ θεῶν ἀνθρώποις καταπέμψαι» (Καὶ ἡ ἐνώσις καὶ ἡ συμπαθεία τοῦ παντός καὶ ἡ ταυτοχρόνως συγκίνησις τῶν εἰς μεγίστην ἀπόστασιν μερῶν τοῦ κόσμου, ὡσάν νά ἦσαν πολὺ πλησίον, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ μέλη ἐνὸς ζῶου, γίνεται ἀφαιρῆ νά ἀπέλλωνται τὰ — μαντικά ταῦτα — σημεία ἐκ μερῶν τῶν θεῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους). Ἡ παρουσία εἰς τὸ κείμενον τοῦ παρατεθέντος ἀποσπασμάτος τῶν λέξεων «συμπαθείας» καὶ «συγκινησιμῆς» ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἰαμβλίος τὸ ἔχει παραλάβει ἐκ τοῦ Ποσειδωνίου. Εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον τοῦ Ἰαμβλίου ἀπαντᾷ ἐκτενέστερον χωρίον, εἰλημμένον ἐκ τοῦ Ποσειδωνίου, τὸ ὅποιον μᾶς δίδει πληρύτεραν εἰσαφήνησιν ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν πρέπει νά νοηθῇ ἡ συμπαθεία. «Ἐάν δε λέγομεν ὡς ἐν ἐνὶ ζῶῳ τὰ πάντα καὶ μιαν ζωὴν τὴν κτήνη παντοχού ἔχοντι κοινωνία τῶν ὁμοίων δυνάμεων ἢ τῶν ἐναντίων διαστάσις ἢ τις ἐπιτηδείότης τῶν ποιοῦντων πρὸς τὸ πάσχον συγκινεῖ τὰ θύσια καὶ ἐπιτηδεῖα, ὡσαύτως κατὰ μιαν συμπαθείαν δίκουσα καὶ ἐν τοῖς πορωτάτοις ὡς ἐγγύστα οὖσι, λέγεται μὲν τὸ ὅσα τῶν ἀληθῶν. (Ἐάν δε λέγομεν, ὅτι εἰς τὸ πάν, ὡσάν νά εἶναι ἐν ἐνιαίῳ ζῶῳ, τὸ ὅποιον ἔχει παντοχού μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ζωὴν, ἡ ἐπικοινωνία τῶν ὁμοίων δυνάμεων ἢ ἡ ἀντίθεσις τῶν ἐναντίων δυνάμεων, ἢ ἡ μεταξὺ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου καὶ τῆς παθητικῆς ἄλλης συγγένεια θέτει εἰς συγκίνισιν — κἀμὲν νά συμμερίζονται τὴν αὐτὴν κίνησιν ταυτοχρόνως — τὰ θύσια καὶ τὰ συγγενικά, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διὰ τῆς αὐτῆς συμπαθείας φθάνουσα καὶ τὰ εἰς μεγίστην ἀπόστασιν κείμενα ὡσάν νά ἦσαν εἰς ἀμεσητάτην πλησίον, ἢ ἀντιλήψαι μᾶς αὐτὴ εἶναι ἀληθῆς). Ἄν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ὅρος «ἐπιτηδείότης» πλησιάζει πρὸς τὴν ἐνωσίαν τῆς χημικῆς συγγένειας φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι χρῆσασοῦνται ὑπὸ τοῦ Ποσειδωνίου γνώσεως ἐκ τῆς χημείας πρὸς κατανοήσιν τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος.

Ὁ Διογένης Λαέρτιος (7.138) δίδωσιν τὴν περὶ κόσμου ἀντιλήψιν τοῦ Ποσειδωνίου. Εἶναι κατ' αὐτὸν ὁ κόσμος «σύστημα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις φύσεων ἢ σύστημα ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐνεκα τούτων γενουμένων». Τὸ ἐνιαίον τοῦτο σύστημα διαιρεῖται εἰς δύο περιοχάς. Ἡ μία εἶναι ἡ ὑπὲρ τὴν σελήνην, ἡ δὲ ἕτέρα ἡ ὑπὸ τὴν σελήνην. Ἀθάνατος εἶναι ἡ πρώτη περιοχὴ, ἥτις διὰ τῆς δυνάμεως τῆς συνέχει καὶ τὴν κατωτέρω ταύτης εὐρισκομένην. Αἱ δύο αὗται περιοχαὶ συνδέονται δι' ἑνὸς κοινοῦ «δεσμοῦ», ὅστις εἶναι ὁ ἀνθρώπος. Ὡς πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὃν εἶναι διωμές. Συνίσταται ἐξ ἀθάνατου πνεύματος καὶ ἐκ φθοροῦ καὶ διαλυτοῦ σώματος. Ἡ γνώσις τοῦ ἔστιος τυγχάνει διωλής, διότι ἀναφέρεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰ οὐράνια, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰ ἐπίγεια. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ θεοῦ ὑπάρχουν μεσάζοντα ὄντα οἱ «δαίμονες» τῶν ὁμοίων ἢ οὖσις συνίσταται ἐξ αἰθερίας οὐσίας. Ἀλλὰ καὶ ἔτιος τῆς θείας οὐσίας καθορίζεται ὁ Ποσειδῶνιος ἱεραρχικὴν τάξιν. «Πρῶτον μὲν γὰρ εἶναι τὸν Δία, δεύτερον δὲ τὴν φύσιν, τρίτον δὲ τὴν εἰσαρμένην». (Πρῶτος κατὰ ἱεραρχικὴν τάξιν εἶναι ὁ Ζεὺς, δεύτερος εἶναι ἡ φύσις καὶ τρίτη εἶναι ἡ εἰσαρμένη) (Ντίλς «Δοξογρ.» 324). Αἱ τρεῖς αὗται βαθμίδες ἀποτελοῦν, κατὰ τὸν Ποσειδῶνιον, καὶ τὰς πηγὰς τῆς μαντικῆς. Αἱ μαντικαὶ προγνώσεις ποιεῖται ἢ ἐκ τοῦ θεοῦ, ὅστις τὰς ἀνακαινώνει διὰ τοῦ στόματος τῶν προφητῶν, ἢ ἐκ τῆς εἰσαρμένης ἀποκαλυπτόμεναι διὰ τῆς ἀστερολογίας, ἢ ἐκ τῆς φύσεως, συναρμόνιαι διὰ τῆς παρατηρήσεως φυσικῶν σημείων. Ταῦτα φυσικὰ σημεία εἶναι καὶ τὰ θεία, τὰ ὅποια βλέπει ἡ ψυχὴ, ἀποκαλυπτομένη κατὰ τὴν ἔκτα ἀπὸ τοῦ θεοῦ τῶν ἀσμάτων. Καὶ εἰς ἄλλας καταστάσεις ὅπως εἰς τὴν ἔκτασιν, εἰς τὰς ἀμέσως προηγουμένας πρὸ τοῦ θανάτου στιγμῆς, ἡ ψυχὴ ἀποκαλυπτομένη τῶν ἀσμάτων, ἀντιλαμβάνεται τὴν πορείαν τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος καὶ δύναται νά προβλέψῃ τὰ μὲν λοιπὰ.

Ὁ Φίλων ἀναφέρει ὅτι ὁ Ποσειδῶνιος ἐγκατέλειπε τὴν περὶ ἐκπύρωσεως τοῦ κόσμου θεωρίαν τῶν Στωϊκῶν καὶ ἔκλιε πρὸς τὸ δόγμα τῆς κοσμολογικῆς ἀθεασίας. Παρεδέχετο ὅτι μὲν εἰς τὸ κοσμικὸν σύστημα ἐνυπάρχει ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ἥτις περιβάλλει τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν. Μὲ τὴν γενικὴν αὐτὴν κοσμικὴν ψυχὴν συνδέονται διὰ συμφέσεως αἱ ψυχαὶ τῶν ζῴων καὶ ὅσαι ψυχαὶ εὐρισκονται εἰς τὸν ἀέρα. Αἱ ψυχὴ καὶ ἀποθησκόντων ἀπεσύρονται ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ ἡλίου καὶ διαμύονται εἰς τὸν ὑπὸ τὴν σελήνην τόπον. Ἐκεῖ γίνονται δαίμονες ἔπειτα δὲ μεταβάλλονται εἰς ἀέρια ὄντα, τὰ ὅποια εἶναι οἱ πῶες. Ὁ ἀὴρ εἶναι γεωτός ἀπὸ τοῦ ἔρωτος καὶ εἶναι δυνατὸν νά ἐπικοινωνήσῃν οἱ ἐπίγειοι ἐν βροαῖς πρὸς αὐτοῦς, τὰ ἄστρα, κατὰ τὸν Ποσειδῶνιον, εἰναι θεία σώματα συνιστάμενα ἐξ αἰθέρος. Εἶναι λοιπὸν καὶ πυρῶδη, οὐδέποτε εὐρισκόμενα ἐν στάσει, ἀλλ' ἔκτελούντα διαρκῶς κυκλικὴν κίνησιν.

Καὶ ὡς πρὸς τὰ ψυχολογικὰ ἀντιλήψεις ἀπομακρύνεται ὁ Ποσειδῶνιος ἀπὸ τὰς βαθεασίας τῶν παλαιότερων Στωϊκῶν καὶ ἐπανερχεται εἰς τὰς πλάτωνικας. Εἰς τὴν «Περὶ παθῶν» πραγμασίαν τοῦ διεκρίνει πρὸς τὸν Χρύσιππον καὶ ἀδέχετο, ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα, τὴν ὑπαρξὴν ἐν τῇ ψυχῇ τῶν δυνάμεων. Κατὰ τὸν Γαλήνην, ὁ Ποσειδῶνιος «δεικνύει σιν ἐν τῇ περὶ παθῶν πραγμασίᾳ διοικουμεῖους ἡμᾶς ὑπὸ τῶν δυνάμεων, ἐπιθυμητικῆς καὶ θυμοειδοῦς καὶ λογιστικῆς» (ἀποδεικνύει εἰς τὴν περὶ παθῶν πραγμασίαν, ὅτι διοικουμεθα ὑπὸ τριῶν δυνάμεων, ὑπὸ τῆς ἐπιθυμητικῆς δυνάμεως, τῆς θυμοειδοῦς καὶ τῆς λογιστικῆς). Τὰ πάθη δὲν εἶναι ἐσφαλμένα κρίσεις, ὅπως ἐνόμιζεν ὁ Χρύσιππος ἀλλὰ ἐκινήσεις ἐτέρων δυνάμεων ἀλόγων, ὅς ἀνάσσουν ἐπιθυμητικῶν τε καὶ θυμοειδῶν. Εἰς τὰ εὐτὰ ἰδέετο τὴν ὑπαρξὴν ψυχῆς καὶ θεωρητικῆς καὶ αἰσθητικῆς δυνάμεως. Τὰ ζῶα ἔχουν ἐπὶ πλέον τὰ θυμοειδῆ, τὴν αἴσθησιν, τὸ ὁρεκτικὸν καὶ τὸ κατὰ τὸτον κηνητικόν. Εἰς τὸν ἀνθρώπον ἐπιπροστίθεται ὁ λόγος, ὁ νοῦς καὶ ἡ διάνοια. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, πρέπει δὲ νά καταβάλλωμεν συνεχῆ προσπάθειαν διὰ νά καθυστερᾷ ἄνωθεν τὸ ἀλογον αὐτῆς μέρος εἰς τὰ προστάγματα τοῦ λόγου καὶ τοῦ νοῦ. Τὴν ψυχὴν διαμορφώνει ὁ νοῦς δίδων εἰς αὐτὴν ὡρασίμενον εἶδος. Ἡ ψυχὴ ἀφ' ἑτέρου διαμορφώνει καὶ συγκρατεῖ τὸ σῶμα.

Σύμφωνον πρὸς τὰς ψυχολογικὰς τῆς ἀντιλήψεις τυγχάνουσι καὶ αἱ ἠθικαὶ δοξασίαι τοῦ. Κατὰ τὸν Κλήμεντα (Στρωματ. 2.129.4), ὁ Ποσειδῶνιος ὥριζε κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς. Σκοπὸς τοῦ βίου, ἔλεγεν, εἶναι ἐπὶ τῇ θεωροῦντα τὴν τῶν ὄλων ἀλήθειαν καὶ τάξιν καὶ συγκυριασκειάζοντα αὐτὴν κατὰ τὸ δυνατόν» (Νά ζῶμεν ἀναγόμενοι διὰ τῆς θεωρίας εἰς τὴν τῶν ὄλων ἀλήθειαν καὶ τάξιν καὶ σμερογόντες διὰ τὴν πραγματοποιήσιν τῆς ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων μας). Καὶ ὁ Σενέκας ἐπιβεβαιῶσι ὅτι τοιαυτὴ ἦτο ἡ περὶ τοῦ ἠθικοῦ πηλοῦς διδασκαλίαι τοῦ Ποσειδωνίου γράφον εἰς τὰς ἐπιστολάς του (92.10): «Πρώτη τέχνη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αὐτὴ αὐτῇ ἡ ἀρετὴ» εἰς αὐτὴν παραδίδεται ἡ ἀναφέλη καὶ ῥοδὴ ἀσάξ. ἥτις ἔχει ὡς μόνην τῆς ἰκανότητος νά δέχεται τροφάς. Δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ θεωρία τῆς ἀληθείας. Πρέπει ὁ ἀνθρώπος νά γίνεται συνεργάτης τῆς ἐν τῷ κόσμῳ κυριαρχούσης τάξεως. Ἡ τοιαυτὴ συνεργασία ἔχει τὸ νόημα, ὅτι ὁ ἀνθρώπος θά φέρῃ εἰς ἀρμονίαν τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς του μετὰ τὴν τάξιν, ἥτις διοικεῖ τὸ σύμπαν. θά ἐπιβάλλῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ λόγου ἐπὶ τῆς ὕλικῆς τοῦ σώματος, ἐπὶ τῆς σαρκὸς ἥτις εὐρίσκεται εἰς ῥοδὴν κατάστασιν. Ἡ ἀρετὴ καὶ ὁ λόγος δὲν ἀρκούν διὰ νά ἀπαικτῆσθῃ ὁ ἀνθρώπος τὴν εὐδαιμονίαν διότι δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἐκ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἔχει ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀλόγους δυνάμεις. Χορεύονται νά συνεργήσῃν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς εὐδαιμονίας καὶ ἑξωτερικὰ ἀγαθὰ. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον (7.128) «Παναίτιος καὶ Ποσειδῶνιος, οὗκ ἀτάκτῃ λέγουσι τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ χρεῖαν εἶναι φασι καὶ ὑγιείας καὶ γαργίας καὶ ἰσχύος» (Δὲν ἀρκεῖ μόνον τῆς ἡ ἀρετῆς, ἀλλ' ἔχομεν ἀνάγκην καὶ ὑγιείας καὶ ὕλικων μέσων καὶ ἰσχύος). Ὁ Ποσειδῶνιος ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὴν αὐστηρὴν ῥόπταν τῶν παλαιότερων Στωϊκῶν καὶ ἀκολουθεῖ τὰς ἀνθρωπιστικὰς τάσεις τοῦ Παναίτιου.

Ἐχων ὡς βάση τὸν Ποσειδῶνιον τὴν περὶ συμπαθείας θεωρίαν τοῦ ἀνεξήγησε νά ἀνεύρη τὸν θεομῶν, ὅστις ἐνώμιε ὅλα τὰ ὄντα τοῦ κόσμου, τὸ γεγονότα, τὰ σημεϊώμενα ἐν αὐτῷ πρὸς ἄλληλα. Ἀναθεωρεῖ σπριζόμενος ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης ὅλας τὰς ἐπιστήμας, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἔθνογραφίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἅπαντα τὰ δεδομένα τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν δεικνύουσι τὴν ὑπαρξὴν μιᾶς συσπείσεως καὶ ἀλληλοεξαρτήσεως. Ὡς γεωγράφος ἐξετάζει τὰ ἐπὶ τῆς γῆς συμβαδόντα ἐν συναφείᾳ μετὰ τὰ οὐράνια φαινόμενα. Ἐξηγεῖ τὰ παλιρροϊκὰ φαινόμενα ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς σελήνης, μελετᾷ ταῦτα εἰς τὴν παραλίαν τῶν Γαδεΐρων. Συσχετίζει τὰς κλιματολογικὰς ζῶνας καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν προκύπτοντα διὰ τὸν ἀνθρώπινον πολιτικὸν ἀποτελέσματα μετὰ ἀυτονομικὰ δεδομένα. Παρατηρεῖ πᾶν ὅτι συμβαίνει εἰς τὴν φύσιν καὶ προσπαθεῖ νά τὸ συσχετῆσθῃ μετὰ τὴν τάξιν ἥτις κυριαρχεῖ ἐπὶ τοῦ σύμπαντος. Τὸν τρόπον δὲ τῆς τοιαύτης θεωρησεῖς του ἐπεκτείνει καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πολιτικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ἀκολουθεῖ τὰς ἀντιλήψεις τῶν Θεοφράστου καὶ Δικαιάρχου, δέχεται ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἔζη ζωὴν φυσικὴν πλήρη ἀθωότητος. Τότε ἐδασίλευον οἱ φιλόσοφοι καὶ ἀπεκάλυπτον καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους τὴν φύσιν τῆς θεότητος. Ὅταν παρεπέδυσεν εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἡ ἐπιθυμία ἀποκτήσεως ἰδίας περιουσίας, διασαράχη ἡ εἰρήνη καὶ κατέστη ἐπάναγκες νά ἐπινοηθῇ ἡ νομοθεσία, καὶ νά εὐρεθῶν τὰ μέσα διὰ τὴν παραγωγήν τῆς τεχνικῆς ἀναπτύξεως. Τοιοῦτοτρόπως προωθῆθῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν τεχνικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν. Ἀλλ' ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ἡ κατάσταση τῆς ἀνθρωπότητος ἐχειροτέρευεν. Οἱ φιλόσοφοι ἔχουν τὴν ἀπαιτησίαν νά ἀσχοληθῶν μετὰ τὴν ἠθικὴν καλλιέργειαν τῆς ἀνθρώπινης καινικίας. Τοῦτο θά τὸ κατορθώσῃν οὐ μόνον διὰ τῆς πρακτικῆς καὶ πολιτικῆς τῶν δραστηριοτήτων, ἀλλὰ παρεχόμενος ἑαυτοῦς ὡς πρότυπον ἀφοσιώσεως εἰς τὴν θεωρητικὴν μελέτην τῆς ἀληθείας. Αἱ ἀποσχολήσεις εἰς τὴν τεχνικὴν δύναται νά ἀφελθῶν εἰς τοὺς τεχνικούς. Οἱ φιλόσοφοι πρέπει νά ἀποσχοληθῶν μετὰ τὴν ἀντικεινὴ τῆς στάθμης τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ὁ Ποσειδῶνιος πράγματι ἐνεφάνισεν ἑαυτὸν ἀκαταπόνητον ἐρευνητὴν τῆς ἀληθείας. Ἀπασχολήθη μετὰ τὰ εἶδη τοῦ ἐπιστημῶν, μετὰ τὴν ἀστρονομίαν, τὴν γεωδαισίαν,

να μαθηματικά και την φιλολογία. 'Ανεζήτησε μέσα εις όλας αυτές τας περιόδους τού υπάρχοντος δεσμού της ἀλληλοεξάρτησης. Είχε την αντίληψιν ὅτι ὁ κόσμος ἀποτελεῖ ἀρμονικὸν σύνολον δυνάμενον νὰ κατανοηθῆ διὰ τῆς λογικῆς τοῦ νοῦ ἐνεργείας. Ἡ προρατικὴ του μεγαλοφυΐα εἶχε διαγνώσει ὅτι ἐπιχείρησον καθεὶς ταξίδιον πρὸς διαμῆδος ἐκ τῶν Ἡρακλείων σπυρίων, θὰ ἐφάσαν ἐις τὰς Ἰνδίας. Ἡ ἰδέα του αὐτῆ, ἢν περιέλασεν ὁ Σενέκας, παρέσχε τὴν παρόρμησιν εἰς τὸν Χριστόφορον Κολόμβον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν πρὸς διαμῆδος πλῆθυν, κατὰ τὸν ὅποιον ἀνεκαλύθη ὁ νέος κόσμος.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ποσειδωνίου ἀποτελεῖ εὐρυτάτην σύνθεσιν συγχωνεύσαν ὅλας τὰς γνώσεις τῆς ἐποχῆς του. Παρέχει θέσιν ἐν τῷ συστήματι του, ὅχι μόνον εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀντιλήψεις τοῦ καιροῦ του, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ ἰκανοποιήσῃ καὶ τὰς συναισθηματικὰς καὶ θρησκευτικὰς τάσεις τῶν συγχρόνων του. Μὲ τὸν κλονισμὸν τῆς παλαιᾶς θρησκείας εἶχε δημιουργηθῆ ἕν ἀπέραντον θρησκευτικὸν κενὸν εἰς τὰς ψυχάς. Συνεκόλουθον ἦτο νὰ σημειωθῆ ἔπιτονος κινήσεις διὰ νὰ καλυφθῆ τὸ κενὸν τοῦτο. Ὁ Ποσειδωνίος προαισθάνεται καὶ προαναγγέλλει τὴν ἔπιτονον θρησκευτικὴν ἠθικὴν ἐπιπέδον ὀλίγους δεκαετηρίδας μετὰ τὸν θάνατον του νὰ δημιουργηθῆ ἕνα νέον πνευματικὸν κόσμον. Ἡ νέα περίοδος ἠθικῆς ἐπιπέδου εἶδεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ποσειδωνίου ἕνα πρόδρομον προαναγγέλλοντα τὴν ἔλευσιν τῆς. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ἡ μεγάλη ἐπίδοσις, τὴν ὅποιαν ἤσκησεν ἐπὶ τῆς ἐπομένης περιόδου. Ἡ Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία ἴσται ἐπὶ τὴν ἐπίδρασιν του. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Νεμεσίου «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου», τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ δοκίμιον χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, εἶναι ἐκδηλὸς ἡ παρουσία ἰδεῶν τοῦ Ποσειδωνίου. Τοιαυτῆ ἐπίδρασις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰς δοξασίας τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ἐπίδρασιν τοῦ Ποσειδωνίου διαπιστοῦμεν πρᾶσι καὶ εἰς τὸ ψευδοαριστοτελικὸν «Περὶ κόσμου» σύγγραμμα, ὅπου φαίνεται γραφέν κατὰ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰῶνα ὑπὸ συγγραφέως ὅστις θέλει νὰ συνδιαλλάξῃ ἀριστοτελικὰς, πλατωνικὰς καὶ στωικὰς δοξασίας.

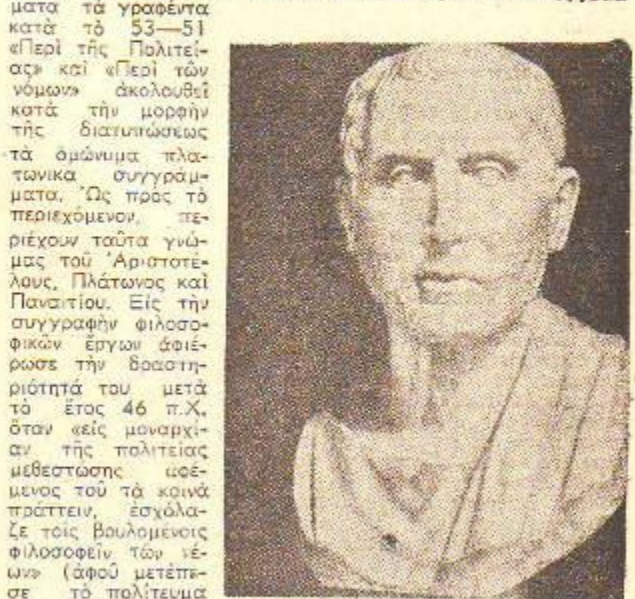
Οἱ Ἐπικούρειοι τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος

Ὁμιλοῦντες ἀνωτέρω περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐπικούρου, ἀνερέωμεν ὅτι αὕτη παρεδόθη ἐξακολουθητικῶς διὰ σειράς διαδόχων καὶ ὁπαδῶν. Τὸν Ἐπίκουρον θανόντα τὸ 270 διεδέχθη ὁ Ἐρμάρχος, τοῦτου δὲ διάδοχος περὶ τὸ 250 ὑπῆρξεν ὁ Πολύστρατος, ὁ συγγραφεὺς τῆς μεταξὺ τῶν Ἡρακλειτικῶν παπύρων διασωθείσης πραγματείας «Περὶ ἀλόγου καταστροφῆς». Διὰ ταύτης καταπολεοῦνται αἱ δοξασίαι τῶν σκεπτικῶν. Ἐκ τῶν λοιπῶν Ἐπικούρειων, ὅτινα εἶχον γραφῆ ἀπὸ τῶν Ζήνων ὁ Σιδωνίος, περὶ τὸ 150 π.Χ., ὁ Φαίδρος περὶ τὸ 100 π.Χ. καὶ ὁ Φιλόδημος. Εἰς τοὺς Ἡρακλειτικῶν παπύρους διασωθῆσαν ἀρκετὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ «Περὶ κακίων», «Περὶ ὀργῆς», «Περὶ θανάτου», «Περὶ εὐσεβείας», «Περὶ ρητορικῆς» καὶ «Περὶ μουσικῆς». Ἡ κυρία πρόθεσις του ἦτο νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν ἐπικούρεισμὸν ἐναντίον τῶν ἄλλων σχολῶν. Ἐκ τῶν ἔργων του τὸ σπουδαιότερον ἦτο τὸ «Περὶ σημείων». Μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων ἡ Ἐπικούρεια φιλοσοφία εἶχε μεγίστην ἐξάπλωσιν. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος ὑπῆρχον λατινικὰ σύγγραμματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἐπικούρειον φιλοσοφίαν, ὅτινα εἶχον γραφῆ ἀπὸ τῶν Ἀμφιφίων. Ἀριστος γνώστης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐπικούρου ὑπῆρξεν ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς Λουκρήτιος (98—51 π.Χ.), ὅστις ἔγραψε τὸ διδακτικὸν φιλοσοφικὸν ποίημα «Περὶ φύσεως τῶν ὄντων» εἰς ἕξ βιβλία. Εἰς τὰ βιβλία 1—2 πραγματεύεται περὶ ἀτόμων, τῆς κινήσεως αὐτῶν καὶ περὶ τοῦ κενοῦ, εἰς τὰ 3—4 περὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς καὶ τῶν αἰσθήσεων, εἰς δὲ τὰ 5—6 περὶ τοῦ συμπαντος καὶ τῶν μερῶν του. Εἰς τὴν ἀγάλαν τῶν Ἐπικούρειων κατατάσσει ἐμυτὸν καὶ ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς Ὀράτιος (65—8 π.Χ.), ὅστις ἤκουσε τὰ μαθήματα τοῦ Φιλοδήμου ἐν Ἀθήναις.

Ἡ ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία

Ὁμιλοῦντες ἀνωτέρω περὶ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ φιλοσόφου Ἀντιστοχου τοῦ Ἀσκαλωνίτου, τοῦ διδασκάλου τοῦ Κικέρωνος, ἐσημειώσαμεν ὅτι οὗτος εἶχε καταλήξει ἐν τέλει εἰς τὸν ἐκλεκτικισμὸν. Ἡ τάσις πρὸς ἀπερτισμὸν συστήματος δι' ἐκλογῆς διαφόρων γνώμων εἶναι ἀρκούντως παλαιά, ἀνατρέχουσα μέχρι τοῦ Σωκράτους. Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματα» ἐμφανίζει τὸν Σωκράτη λέγοντα ἐκαὶ τοὺς θησαυροὺς τῶν πάλαι σοφῶν ἀνδρῶν, οὓς ἐκείναι κατέλιπον ἐν βιβλίοις γράψαντες, ἀνετίπταν κοινῇ σὺν τοῖς φίλοις διέρχονται καὶ ἀν τι ἐρώμεν ἀγαθὸν, ἐκλεγόμεθα. (Καὶ τοὺς θησαυροὺς τῶν παλαιῶν σοφῶν ἀνδρῶν, τοὺς ὅποιους ἐκείναι κατέλιπον γράψαντες εἰς βιβλία, ἐξδιπλοῦμεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν φίλων, τοὺς διεξέρχονται καὶ ὅν βλέπωμεν κατὰ ἀγαθὸν, τὸ ἐκλεγόμεν). Βραδύτερον ἐκλεκτικαὶ τάσεις παρατηροῦνται εἰς τοὺς Στωϊκούς καὶ τοὺς Κυνικούς, μέχρις ὅτου διὰ τοῦ Ἀντιστοχου ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεσθαι ὁ ἐκλεκτικισμὸς ὡς αὐτοτελής φιλοσοφικὴ αἵρεσις. Ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τῶν ἐκλεκτικιστικῶν τάσεων εἶναι παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὁ ρήτωρ καὶ πολιτικὸς Μάρκος Τύλλιος Κικέρων (106—43 π.Χ.). Εἶχεν ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τριῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν. Τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἐπικούρειων εἶχε γνωρίσει ἀπὸ τῶν Φαίδρων καὶ τὸν Ζήνων τὸν Σιδωνίον, τὴν αἵρεσιν τῶν Στωϊκῶν ἀπὸ τῶν Ποσειδωνίων καὶ τὴν ἀκαδημαϊκὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τῶν Φίλων καὶ τῶν Ἀντιστοχου. Ἦτο δὲ γνώστης καὶ τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας λόγῳ

τῆς γνωριμίας του μετὰ τὸν Κράτιππον, τὸν προστάτην τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς τῶν Περιπατητικῶν. Ἐκ τῶν τούτων τῶν σχολῶν ἐκλέγει ὁ Ῥωμαῖος ρήτωρ στοιχεῖα ἅπαντα προσσαμῶνται μετὰ τὰς τάσεις τοῦ πνεύματός του. Εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως (διαλεκτικῆς) εἶναι ὁπαδὸς τοῦ πιθανολογισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας. Ὡς πρὸς δὲ τὰ ἠθικὰ προβλήματα ἠσπάσθη τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Παναιτίου. Εἰς τὰ πωλιτευτικά του συγγράμματα τὰ γραφέντα κατὰ τὸ 53—51 «Περὶ τῆς Πολιτείας» καὶ «Περὶ τῶν νόμων» ἀκολουθεῖ κατὰ τὴν μορφήν τῆς διατυπώσεως τὰ ὁρίσματα πλατωνικὰ συγγράμματα. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, περιέχουν ταῦτα γνώμης τοῦ Ἀριστοτέλους, Πλάτωνος καὶ Παναιτίου. Εἰς τὴν συγγραφὴν φιλοσοφικῶν ἔργων ἀειέρωσε τὴν βασιστηριότητά του μετὰ τὸ ἔτος 46 π.Χ., ὅταν εἰς μοναρχίαν τῆς πολιτείας μεβεστώσῃ ἡγεμονίας τοῦ τὰ κοινὰ πράττειν, ἐσχόλαζε τοῖς βουλομένοις φιλοσοφεῖν τῶν νέων (ἀφοῦ μετέπεσε τὸ πολίτευμα εἰς μοναρχίαν, παρατηρεῖται τῆς ἀναμίξεως εἰς τὰ κοινὰ διέθετον τὸν χρόνον τῆς σχολῆς του δι' ἐκείνους ἐκ τῶν νέων οἵτινες ἤθελον νὰ φιλοσοφῶν). Τὰ κύρια φιλοσοφικὰ του ἔργα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: «Τὰ ἀκαδημαϊκὰ», «Περὶ ὄριων τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν», «Τουρκουλεσιαι διατριβαί», «Περὶ φύσεως τῶν θεῶν», «Περὶ μαντικῆς», «Περὶ καθκόντων». Ἡ μεγάλη υπηρεσία, ἢν προσέφερεν ὁ Κικέρων εἶναι ὅτι διέδωκε τὸν ἑλληνικὸν ἀνθρωπισμὸν, ὅπως τὸν παρέλαβεν ἀπὸ τῶν Παναιτίου, εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως.

Προτομή τοῦ Ποσειδωνίου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Νεαπόλεως.

Ὁ φίλος τοῦ Κικέρωνος Τερέντιος Οὐάρων (116—27 π.Χ.) ἦτο περισσότερο πολυμαθὴς καὶ ὀλιγώτερον φιλόσοφος. Εἶχεν ἀγαθὴν ἰδέαν μετὰ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν, ἠκολούθει δὲ τὰς δοξασίας τοῦ Παναιτίου καὶ τοῦ Ποσειδωνίου. Τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας ὁπαδοὶ ἦσαν καὶ οἱ δύο Σέξτιοι (πατὴρ καὶ υἱός). Ὁ πατὴρ Κ. Σέξτιος Ἰδρυσσε περὶ τὸ 40 π.Χ. φιλοσοφικὴν σχολὴν ἐν Ῥώμῃ, ἢν ἀργότερον διήρτηεν ὁ υἱὸς του. Εἰς τὴν σχολὴν αὐτὴν ἀνήκει καὶ ὁ Σωτῆριος ὁ Ἀλεξανδρεὺς περὶ τὸ 20 μ.Χ., ὅστις ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Σενέκα. Παρατηρεῖται σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τοὺς κύκλους τῆς σχολῆς ταύτης πληθίσασθαι τὸν στωϊκὸν δογματῶν πρὸς τὰ πυθαγορικά καὶ πλατωνικά.

Ἡ Ἰουδααιοελληνικὴ φιλοσοφία

Ἡ πρόθεσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου, διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῶν ἑλληνικῶν κρατῶν τῶν Διαδόχων, ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ σημειωθῆ ἑπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῶν εἰς τὰς χώρας ταύτας κατοικούντων λαῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ περισσότερο ἀνεπτυγμένους ἠθικῶς καὶ πολιτιστικῶς ἐκ τῶν λαῶν τούτων ἦτο ὁ Ἑβραϊκός, ἐδημιουργηθῆ μία ἀλληλεπίδρασις μεταξὺ τῶν δογμάτων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ θεολογικοῦ περιεχομένου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἡ ἀλληλεπίδρασις αὕτη ἐσημειώθη κυρίως εἰς τὴν Ἀλεξανδρινῶν, εἰς τὴν ὅποιαν ἔζη μέγα πλῆθος Ἑβραίων. Ὁ Ἑβραϊκὸς οὗτος πληθυσμὸς τόσοσ οὕτως συνεδέθη μετὰ τὸν ἑλληνικόν, ὥστε μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐλησμονήσθη τὴν γλῶσσάν του. Παρασημειώθη ὅτι ἡ ἀνάγκη νὰ μεταφρασθῶν τὰ ἱερὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσάν, διὰ νὰ γίνουσι καταληπτὰ εἰς τοὺς ἑλληνιστῶν ὀμιλοῦντας Ἰουδαίους. Τὸ ἱστορικὸν τῆς ἐν λόγω μεταφράσεως μᾶς παρέχει ἡ κατὰ τὸ 100 π.Χ. γραφείσα «Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀριστέως». Ἡ μεταφράσις ἐγένετο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Β' τοῦ Φιλαδέλφου (285—247 π.Χ.). Κατὰ τὴν ἐν λόγω ἐπιστολήν κατὰ προτροπὴν τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ὁ Πτολεμαῖος ἐξήρτησεν ἀπὸ τὸν ἀρχιερεῖα τῆς Ἱερουσαλῆμ Ἐλεάζον νὰ τοῦ ἀποστείλῃ μεταφραστὰς διὰ τὴν Ἱερῶν Βίβλων. Οὗτος ἀπέστειλεν ὁ μεταφραστὰς ἐξ ἐκάστης τῶν 12 σουλῶν τοῦ Ἰσραὴλ, ἦτοι ἐν συνόλῳ 72. Οὗτοι ἀπομονωθέντες ἐξ τῆν ὑψοῦ Φάρον μετέφρασαν ἕκαστος κατ' ἰδίαν εἰς 72 ἡμέρας τὴν Βίβλον. Παρ' ὅλον δὲ, λέγει ἡ παράδοσις, ὅτι εἰργάσθησαν κεχωρισμένως, τὸ κείμενον παρουσίασε καταπληκτικὴν κατὰ λέξιν συμφωνίαν. Ἐπεξηγῶν τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον ὁ Φίλων ἐν τῷ βίῳ τοῦ Μωϋσέως γράφει: «Ἐνθουσιῶντες προ-

φήτευον, οὐκ ἄλλα ἄλλοι, τὰ δ' αὐτὰ πάντες ὀνόματα καὶ ῥήματα, ὡς περ ὑποβολεύς ἐκάστοις ἀράτως ἐνηχούσας» (Καταβαθένας ὑπὸ προφητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ δὲν ἐπροφήτευον ὁ καθείς διάφορα πράγματα, ἀλλὰ ὅλοι τὰς αὐτὰς λέξεις καὶ ἐκφράσεις ὡς) νὰ τοὺς ὑψηλότερον διὰ μυστικοῦ ἤχου κάποιος ἀράτως ὑποβολεύς). Φαίνεται ὅτι κατ' ἀρχὰς μετεφράσθη ἢ «Πεντάτευχος», κατόπιν δὲ τὰ «Προφητικά» καὶ τὰ ὑπόλοιπα βιβλία, αὐτὰ δὲ ἐδημιουργήθη ἢ μετέφρασαν, ἢ γνωστὴ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ἐτὼν ἐβδομηκοντα.

Ἐκτὸς τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἐγκαταστάσεως μεγάλου ἀριθμοῦ Ἰουδαίων καὶ ἢ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας διασπορὰ τῆς ἐβραϊκῆς οὐλῆς συνετέλεσε νὰ ὑποστῇ τὸ ἐβραϊκὸν ἔθνος τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἐν λόγῳ ἐπίδρασις εἶναι φανερὰ εἰς τὰς δύο μεγάλας ἰουδαϊκὰς αἵρέσεις τῶν Θεραπευτῶν καὶ τῶν Ἑσσαίων, αἱ ὁποῖαι μαρτυροῦν περὶ ἀναμειβῆς ἰουδαϊκῶν ἀντιλήψεων μὲ ἑλληνικὰς ὀρφικο-πυθαγορικὰς δοξασίας. Ἡ αἵρεσις τῶν Θεραπευτῶν ἐνεφανίσθη ἐν Αἰγύπτῳ. Τὰς περὶ αὐτῆς γνώσεις μας τὰς ἀντλήθμεν ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Φιλῶνος «Περὶ βίου θεωρητικῶν». Οἱ Θεραπευταὶ ἦσαν ἀσκητικὴ ἀσπλάγξ πιατῶν, αἰτίας ἔξω βίον ἠθικόν, σχολοῦμενοι μὲ τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν καὶ βυθίζομενοι εἰς τὴν θεολογικὴν θεωρίαν. Ἡ εὐσεβεία τῶν ἦτο κράμα ἰουδαϊκῆς εὐλαθείας καὶ νεοπυθαγορικῆς θεοσεβειότητος. Οἱ Ἑσσαῖοι ἔξω ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ ἀναφέρονται ὅτι ἀπέπεσον ἤδη ἀπὸ τοῦ 160 π.Χ., κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἰωσήφου, ἰδιαιτέρως αἵρεσιν χωριστὴν ἀπὸ τοὺς φαρισαίους καὶ σαδδουκαίους. Ἐξῶν βίον κοινοβιακόν, ἀπέπευγον τὰς αἰματηρὰς θυσίας, δὲν ἔτρωγον κρέας, οὐδὲ ἔπινον οἶνον καὶ ἐπίστευον εἰς τὴν προὔπαρξιν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἐπίστευον εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀγγέλων καὶ ἐθεώρουν τὸ ἥλιακόν φῶς, ὡς ἀποκάλυψιν τῆς θεότητος. Ὑψίστη ἐπιδράσειος τῆς εὐσεβείας ἦτο δι' αὐτοὺς τὸ χάρισμα τῆς προφητείας. Ἐδέχοντο δὲ ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει βασικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, τοῦ ἀρενοῦ καὶ τοῦ θήλεος.

Φιλολογικὴ ἀπόδειξις τῆς ἐπελευθύνου προσηγορίας μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἰουδαϊκοῦ πνεύματος, δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ὑπόμνημα εἰς τὴν «Πεντάτευχον» τὸ συγγραφέν ἀπὸ τῶν λεγόμενων Ἰουδαίων περιπατητικῶν Ἀριστόβουλον, τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὸν Πτολεμαῖον τὸν Φιλομήτορα (181—145). Ἐκ τοῦ ὑπομνήματος τούτου μᾶς διδάσκωσαν ἀποσπάσματα ὁ Κλήμης καὶ ὁ Εὐσεβείας. Ὁ Ἀριστόβουλος πρῶτος διαχρυσίσθη ὅτι ὄχι μόνον ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχαιότατοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων εἶχον γνώσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μωϋσέως. Εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἐκφράζει τὴν δόξαν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι νοῦς καὶ ὅτι μόνον διὰ τοῦ νοῦ εἶναι ὁρατός. Προβαίνει δὲ εἰς ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις τῶν ἀνθρωπομορφικῶν ἐκφράσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Οὗτω ἐρμηνεύει ἀλληγορικῶς τὸ φῶς, ὅπερ δημιουργεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρῶτον, λέγει ὅτι τὸ φῶς συμβολίζει τὴν θείαν σοφίαν. Εἰς τὸν ἀριθμὸν ἐπτά τῶν ἡμερῶν τῆς δημιουργίας ἀποδίδει συμβολικὴν ἔννοιαν, ἀκολουθῶν τὰς πυθαγορικὰς ἀριθμολογικὰς δοξασίας. Ὁ κόσμος διοικεῖται «θεῖα δύναμις», ὁ δὲ Θεὸς δημιουργεῖ μόνον τὸ ἀγαθόν. Ἑλληνικὴν στοικὴν ἐπίδρασιν φανερώνει καὶ ὁ «Ἐκκλησιαστής» (Κοχελέθ), ὅστις θεωρεῖται γραφεὶς κατὰ τὸ 200 π.Χ. καὶ εἰς τὸ διδίων «Σοφία» (Σολομώνος), ὅπερ θεωρεῖται γραφέν κατὰ τὸ 30 π.Χ., παρουσιάζεται ἐπίδρασις πυθαγορικῶν καὶ πλατωνικῶν δοξασίων. Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἡ σοφία προσωποποιεῖται, θεωρούμενη ὡς «ἀπαύγασμα» τοῦ αἰωνίου φωτός καὶ ὡς «ἐσποπρον ἀκηλιδωτῶν» καὶ «ἀπόρροιας» τῆς θείας δυνάμεως. Ἀποδίδεται εἰς τὴν σοφίαν ὅτι ζῆ μαζὶ μὲ τὸν Θεόν «συμβιωσὶς Θεοῦ», διότι εἶναι «μυστικὴ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιστήμης καὶ ἀρετῆς τῶν ἔργων αὐτοῦ» (ἔχει μυσθὴ εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ Θεοῦ καὶ καθορίζει τὰ ἔργα του). Ἰσχυρὰ πλησίον τοῦ Θεοῦ ἡ σοφία, ὅταν ἐδημιουργεῖ τὸν κόσμον ἐξ «ἀμόρφου ὕλης».

Ὅπως ἦτο ἐπιβεβαιωθῆναι ἐσημειώθησαν καὶ ἐντοίχι ἀντιθέσεις μεταξὺ Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ. Τούτου ἰδίας συνέθη κατὰ τὸ 167 π.Χ., ὅπότε ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανής, στρατιώτης εἰς μεγάλην μερίδα ἑλληνίζοντων Ἰουδαίων, ἐπέχειρσε νὰ ἐξελληνίσῃ διὰ τῆς βίας τὸν ἐβραϊκὸν λαόν. Οἱ ὀρθόδοξοι Ἑβραῖοι ἀντέστησαν καὶ ἐδημιουργήθη εἰς πολλάς πόλεις ἰσχυρὰ ἀντιεβραϊκὴ κίνησις.

Ἡ κατὰ τὸν Ἰον π.Χ. αἰὼνα ἀνακάλυψις τῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους.

Σημαντικώτατον γεγονός διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν ἀπέτελεσεν ἡ ἀνακάλυψις καὶ ἔκδοσις τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Τούτου συνέθη κατὰ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν προσάτης τῆς ἐν Ἀθήναις Περιπατητικῆς σχολῆς διετέλει (70—50 π.Χ.) ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος. Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ γραμματικοῦ Τυρνανίου ἐξέδωκεν ὁ Ἀνδρόνικος τὰ ἀριστοτελικά συγγραμματα ἐν Ρώμῃ. Διὰ τῆς ἐκδόσεως ταύτης δημιουργεῖται μεγάλη ἐρμηνευτικὴ κίνησις. Γράφονται πλείστα ὑπομνήματα καὶ ἐν γένει ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἐπανερχεται εἰς μίαν ἐκ τῶν γονιωτέρων πηγῶν τῆς. Κατὰ περιέργων σύμπτωσιν, ἡ τρίτη περίοδος τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀφορμηθεῖσα ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην, ἐπανερχεται κατὰ τὸ θέμα τῆς πάλιν εἰς τὴν πηγὴν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξέκινησεν. Ἦδη παρεπιδήσαμεν εἰς τὸν Παναίτιον καὶ τὸν Ποσειδώνιον τὴν τάσιν τῆς ἐπανόδου πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἀποδοχὴ πρὸς τὴν παλαιὰν λαμ-

πρὸν παράδοσιν ὀλοκληροῦνται διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἐπέκτασιν δὲ ταύτης θὰ ἀποτελέσῃ κατὰ τὴν ἐπομῆντιν περίοδον καὶ ἡ ἀναγέννησις τοῦ Πυθαγορισμοῦ.

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (30 π.Χ.—330 μ.Χ.)

Θρησκευτικὴ, Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία καὶ Χριστιανισμός.

Γενικὸς χαρακτήρισμός. Κατὰ τὸ 30 π.Χ. κατελύθη τὸ ἐν Ἀλεξανδρίᾳ ἑλληνικὸν βασίλειον καὶ ὀλοκληρώθη ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτησις. Ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην κατάστασιν ἀρχίζει νὰ σημειοῦται μεταξὺ τοῦ ὑποδουλωθέντος ἑλληνικοῦ κόσμου ἰδιότυπος κίνησις. Καὶ εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν παρατηρεῖται μία τάσις πρὸς ἐπιστροφήν πρὸς τὸ παρελθόν. Εἰς τὴν φιλολογίαν τὸ κίνημα τὸ Ἀττικισμοῦ, ὅπερ ἦδη κατὰ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰῶνα εἶχε σημεντικὸν ὑποστηρικτὴν εἰς τὸ πρῶτον Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεύς, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου ἐμφανίζει κύρωσάν τινι διάδοσιν. Οἱ παλαιοὶ κλασσικοὶ συγγραφεῖς ἀναγινώσκονται καὶ ὑπομνηματίζονται μετὰ ζήλου, γίνεται δὲ ἀποπειρὰ ἵνα καὶ ἢ ἐν χρήσει γλωσσικὴ μορφή συμμορφωθῇ πρὸς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα. Τὸ παλαιὸν ἄττικόν ὄφος, μὲ τὴν λιτότητα καὶ τὴν εἰλικρινείαν του, ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν πομπώδη ἄσιασμον καὶ ἢ προτίμησις τὸν εἶναι σύμπτωμα μαρτυροῦν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἀισθάνεται ἀποστροφήν πρὸς τὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς. Ἦρχισε τότε νὰ ἀναγεννώται ἡ νοσταλγία πρὸς τὴν παλαιὰν λιτότητα καὶ εἰλικρινείαν τῶν κλασσικῶν χρόνων. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ κίνημα τοῦ Ἀττικισμοῦ δεινῶς ἐπεκρίθη καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ἔξωθεν ἱστορικῶν. Οἱ ἐπικριταὶ τοῦ οὐδᾶλος κατενόησαν τὴν βαυθιερὸν σημασίαν του. Ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Διαδόχων εἶχεν εὐρύτητα διασπαρῆ εἰς δυσαναλόγως μεγάλῃν τατικὴν περιοχὴν. Ἡ ἐξάπλωσις του εἰς βαρβάρους λαοὺς ἐκινδύνευε νὰ νοθεύσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Τὸ ὅτι εἰ ἔλληνες τῆς ἐποχῆς τῶν Διαδόχων δὲν ἠδυνάστησαν νὰ προβάσωσιν ἐναντὶ τῶν Ρωμαίων τὴν ἠρωικὴν ἀντίστασιν, ἣν ἀντέταξαν εἰς τοὺς παλαιούς χρόνους κατὰ τῶν Περσῶν, οὐδεύεται εἰς τὸ ὅτι εἶχον ὑποστῆ τὴν παραλυτικὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀνατολῆς. Ὁρμηφύτως λοιπὸν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, κατόπιν τῆς μεγάλης διαστολῆς καὶ διαχύσεως, ἐκτελεῖ μίαν συστολὴν καὶ ἀναδρομὴν εἰς τὸν ἑαυτὸν τόν. Ἄν δὲν ἐμεσολάβει τὸ κίνημα τοῦ Ἀττικισμοῦ, δὲν θὰ ἐνεδυναμώθη ἡ αὐτοπεποιθῆσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν ἑαυτὸν τόν, θὰ διεκοπτετο ἢ ὀλονετο ἐπιτεινομένη κατὰπτωσις. Οἱ φορεῖς τοῦ κινήματος τοῦ Ἀττικισμοῦ ἦσαν οἱ σημαιώτεροι τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν παλαιάν του παράδοσιν, ἣτις ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐμφανισθῇ κατὰ τὸν τέτατον π.Χ. αἰῶνα τὸ ἀνατολικὸν ρωμαϊκὸν κράτος εἰς τὴν οὐσίαν του τελείως ἐξελληνισμένον. Ὑπὸ τὸ πρίσμα μίας τοιαύτης θεωρήσεως πρέπει νὰ ἀντικρυσσόμεν καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα τὰ ἐμφανισθέντα κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Αἱ παλαιαὶ σχολαὶ τῶν Στωϊκῶν, Σκεπτικῶν καὶ Ἐπικουρείων συνεχίζου τὴν ὑπαρξίν των, χωρὶς ὁμοῦ νὰ δύνανται νὰ ἐπιηρεάσωσιν τὴν ἐποχὴν. Ἡ ἠθολογία τῶν Στωϊκῶν δὲν ἦτο εἰς θέσιν, ὡς σπερουμενὴ μεταφυσικὴ βάση, νὰ ἰκανοποιήσῃ τὴν νοσταλγίαν πρὸς τὸ ὑπερῆσθητόν, ἣτις διακατεχεῖ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς νέας ἐποχῆς. Οἱ Σκεπτικοὶ καὶ οἱ Ἐπικουρεῖοι πολὺ ὀλιγώτερον ἠδύναντο νὰ ἀνταποκριθῶν πρὸς τὰς νέας πνευματικὰς ἀνάγκας. Μόνον αἱ σχολαὶ αἰτινες ἐστρέφοντο πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἠδύναντο νὰ προσφέρουν τὴν πνευματικὴν τροφήν, τὴν ὁποῖαν ἐξήτει τότε ὁ κόσμος. Διὰ τούτου βλέπομεν νὰ ἀκυμάξῃ ἐκ νέου ὁ πυθαγορισμὸς, ὁ ἀριστοτελισμὸς καὶ ὁ πλατωνισμὸς. Ἐν τέλει δὲ ἄσασι αὐταὶ αἱ τάσεις συγγενεύονται εἰς τὸ νεοπλατωνικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον μὲ βάση τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ἀπορροφᾷ μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τὸν σημαντικώτατα στοιχεῖα ἀπὸ τὸν πυθαγορισμὸν καὶ τὸν ἀριστοτελισμὸν.

Ἡ μεγάλη κίνησις πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὰ φιλοσοφήματα τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς ἀποτελεῖ τὸν ἕνα ἐκ τῶν δύο σημαντικῶν παραγόντων, οἵτινες ἐπιφέρου τὴν ριζικὴν μετατροπὴν τῆς νοητικῆς τοῦ παλαιοῦ κόσμου καὶ θεμελιώσων τὴν νέαν ἐποχὴν. Ὁ δεύτερος μέγας παράγον εἶναι τὸ θεοσεβτικὸν κίνημα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ὑψηλὴ πνευματικότης καὶ ἢ μέχρις ἀνεπιφυλάκτου αὐτοθυσίας ἀγωνιστικότης τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἰησοῦ ἤρχετο νὰ ὑψώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἐπίπεδον πραγματικῆς πνευματικῆς ὑπάρξεως. Ἐξ ὅλων τῶν λαῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μόνον ὁ ἑλληνικὸς εἶχε τὴν προετοιμασίαν ἣτις τὸν ἔκαμεν ἱκανὸν νὰ ἐνοήσῃ καὶ νὰ ἐνοστηρίξῃ τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ λαὸς τῶν Ἑβραίων εἶχε περιπέσει εἰς κενὴ τυπολατρίαν καὶ μισαλλοδοσίαν. Οἱ λοιποὶ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ κατανοήσωσιν τὸ πνεῦμα τῆς νέας θρησκείας. Μόνον ὁ ἀναγεννώμενος καὶ ἐπιστρέψων εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἑλληνικὸς λαὸς εἶχε τὴν δυναμὴν νὰ γίνῃ φορεῖς τοῦ νέου κηρύγματος. Πράγματι κατὰ τοὺς πρώτους τρεῖς αἰῶνας τῆς νέας ἐποχῆς συντελεῖται ἡ θαυμαστὴ σύνθεσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐκτοσε ὁ ἀνθρώπινος πνευματικὸς πολιτισμὸς εἶναι εἰς τὴν βαυθιερὰν του οὐσίαν ἑλληνοχριστιανικῆς.

Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τῆς τετάρτης περιόδου, ἣτις, ἀρχομένη ἀπὸ τὴν κατάλυσιν τοῦ τελευταίου ἑλληνικοῦ βασιλείου, τερματίζεται κατὰ τὸ 330 μ.Χ., ὅπότε κτίεται ἡ Κωνσταντινούπολις, καὶ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ κέντρον τοῦ ἀναγεννηθέντος

έλληνοισμῶ, δεσπόζεται κυρίως ἀπὸ τοὺς δύο ἀνωτέρω σημειωθέντας παράγοντας, ἔχοντες ἀπ' ἐνὸς τὴν καθαρῶς ἐνωσιασμένη φιλοσοφικὴν κίνησιν τῶν σχολῶν, ἀπ' ἑτέρου δὲ τὴν χριστιανικὴν κίνησιν, ἥτις ἐκφράζει τὰς φιλοσοφικὰς ἀτιλήψεις διὰ τῆς σεσοῦς διατυπώσεως τῶν δογμάτων τῆς πίστεως. Τὸ κοινὸν σημεῖον εἰς τὸ ὅποιον συναντῶνται καὶ οἱ ἑνὸς καὶ οἱ ἑκτὸς τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας φιλόσοφοι, εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ ἀπορριπτῶν μίαν θρησκευτικὴν μεταφυσικὴν. Τὸ ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικόν, ὅπου διαστῆλλει τὰς δύο ταύτας κινήσεις, εἶναι ὅτι εἰς τοὺς κόλπους τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἡ μεταφυσικὴ ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν μορφήν νέας μαθησεως, ἥτις ὀνομάζεται δογματικὴ. Ἡ μεταφυσικὴ παύει νὰ ὑφίσταται ὡς ἀνεξάρτητος φιλοσοφικὴ ἐπιστῆμη καὶ συγχωρεῖται κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ ἀρνητικὴν μορφήν μετὰ τὴν ἀπολογητικὴν, μετὰ τὴν πέρασιν δὲ τοῦ χρόνου ὑπὸ βετικὴν μορφήν μετὰ τὴν δογματικὴν. Εἰς τὴν καθαρῶς ἑλληνικὴν περιόχην ἡ συγχώνευσις τῆς μεταφυσικῆς μετὰ τὴν δογματικὴν ἰσχύει ἀκόμη μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Λεπτομερέστερον ἐξεταζομένη ἡ φιλοσοφικὴ δραστηριότης τῆς τετάρτης περιόδου παρουσιάζει τὰ ἀκόλουθα μερικώτερα ρευστά :

1ον. Τὸν νεοπυθαγορισμὸν, ὅστις βλαστᾷ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἔχει νὰ ἐμφανίσῃ ὡς κύριόν του ἀντιπρόσωπον τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τυανεύς.

2ον. Τὸν νεοκινισμόν, ὅστις ἐμφανίζεται ὡς θρησκευτικὴν κίνησιν ἀντιπροσωπευομένην ἀπὸ τὸν Δημόνακτα.

3ον. Τὸν νεοαριστοτελισμὸν τοῦ Ἀριστοκλέους καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιεύς.

4ον. Τὸν ἀναγεννηθέντα πλατωνισμόν μετὰ τὸν Πλούταρχον καὶ Ἀπουλήϊον.

5ον. Τὸν σταδαικισμόν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς, μετὰ τὸν Σενέκον, τὸν Ἐπίκτητον καὶ τὸν Μάρκον Αὐρήλιον.

6ον. Τὴν νεωτέρανσχόνην μετὰ τὸν Αἰνεσίδημον καὶ τὸν Σέξτου τὸν Ἐμπειρικόν.

7ον. Τὴν ἑλληνοϊουδαϊκὴν φιλοσοφίαν μετὰ ἑκπρόσωπον τὸν Φίλων τὸν Ἀλεξανδρεῖα.

8ον. Τοὺς τελευταίους ἐπικουρείους καὶ ἐκλεκτικούς.

9ον. Τὸν νεοπλατωνισμόν μετὰ τὸν Ἀμμόνιον, τὸν Σακάν, τὸν Πλωτῖνον, τὸν Πορφύριον καὶ τὸν Πρόκλον.

Ἐκ παρὰλλήλου ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἐμφανίζεται ὑπὸ τὰς ἀκόλουθους ἐκδηλώσεις :

1ον. Οἱ ἀπολογηταὶ τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος.

2ον. Οἱ γνωστικοὶ καὶ οἱ Μανιχαῖοι.

3ον. Οἱ κατηχηταὶ τοῦ τρίτου μ.Χ. αἰῶνος Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ Ὀριγῆνης.

Οἱ νέοι πυθαγόρειοι

Ὁ παλαιὸς πυθαγορισμὸς ὡς φιλοσοφικὴ σχολὴ εἶχε παύσει νὰ ὑπάρχῃ ἤδη ἀπὸ τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος. Ἀναμνηστικὰς τελετὰς αἰτίνας ἐξήκολούθουν, ἴδια εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, νὰ προσελκύουν πολλοὺς ὁπαδοὺς ἐκ τῶν κατωτέρων λαϊκῶν στρωμάτων. Ὡς ἐπιστημονικὴ κίνησις ἤρχισε νὰ ἀνεγεινῶνται ὁ πυθαγορισμὸς κατὰ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰῶνα. Ταῦτα συνάγεται ἐκ μαρτυρίας τοῦ Διογένηος τοῦ Λαερτίου (8,24), ὁστις λέγει ὅτι ὁ κατὰ τὸ 70 π.Χ. ζήσας Ἀλέξανδρος ὁ Πολύτωπος εἶχεν ἀναγγεῖλαι βιβλία ἐκθέτοντα πυθαγορικὰς δοξασίας. Πρῶτος ἀναφέρειται ὡς ἠπαθὸς τοῦ νεωτέρου πυθαγορισμοῦ ὁ Λατίνος καὶ φίλος τοῦ Κικέρωνος Νιγίδιος Φίγγουλος, ἀποθανὼν κατὰ τὸ 45 π.Χ. Οἱ δύο Σέξτιοι οἵτινες ἔδρασαν ἐν Ρώμῃ ἠσαυλήθησαν, ὅπως ἐσημειώθη ἀνωτέρω, μετὰ τὰ πυθαγορικὰ δόγματα. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ πρῶτου μ.Χ. αἰῶνος δρᾷ ὁ περίφημος Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, τοῦ ὁποῦ τὴν ζωὴν ἐξιστόρησεν ὁ ῥήτωρ Φιλόστρατος εἰς βιβλίον γραφέν κατὰ τὸ 200 μ.Χ. Σύγχρονος τοῦ Ἀπολλωνίου ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Γαδεΐρων Μοδεράτος. Λίαν σημαντικὴ προσωπικότης ὑπῆρξεν ὁ Νικόμαχος ὁ Γερασηνός, ὅστις ζήσας κατὰ τὸ 140 π.Χ., συγγραφεὺς μεγάλου συγγράμματος, ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν δύο μεγάλα ἀποσπάσματα, τὰ ἐν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀριθμητικὴ εἰσαγωγή», τὸ δὲ ἕτερον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν «Ἐγχειρίδιον Μουσικῆς». Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος ζήσας καὶ ὁ ἐκ τῆς ἐν Συρίᾳ Ἀπαμείας καταγόμενος Νουμήσιος, ὅστις φαίνεται ὅτι ἦτο γνωστὸς καὶ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀκμαζούσης ἑλληνοϊουδαϊκῆς φιλοσοφίας. Οὗτος ἐξιστοροῦσε, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Κλήμεντος, τὸν Πλάτωνα ὡς «Μωϋσῆν ἀττικίζοντα». Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος δρᾷ ὡς νεοπυθαγόρειος καὶ ὁ ῥήτωρ Φιλόστρατος, ὁ βιογράφος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανεύς. Μετὰ τὴν νεοπυθαγορικὴν κίνησιν σχετίζεται πλήθους συγγραμμάτων γραφέντων κατὰ νεωτέρους χρόνους καὶ ἀποδοθέντων εἰς τοὺς παλαιότερους πυθαγορείους. Ταῦτα εἶναι τὰ προοίμια τῶν νόμων τὰ ἀποδοθέντα εἰς τοὺς νομοθέτας Ζάλευκον καὶ Χαρόνδρον, καθὼς καὶ ὅλα συγγράμματα ἀποδοθέντα εἰς τὸν Ἀρχύτα. Ἐκ τοῦ κύκλου τῶν νεοπυθαγορείων προέρχεται καὶ τὸ ἀσπρόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον «Πίναξ τοῦ Κέλφου» μικρὸν συγγραμμά. Ἐπίσης σχετικὰ μετὰ τὴν κίνησιν ταύτην εἶναι καὶ τὰ λεγόμενα «Ἐρμητικά» συγγράμματα, καθὼς καὶ οἱ «Χαλδαῖκοι χρῆσμοι».

Εἰς τὸν Νεοπυθαγορισμὸν ἐμφανίζονται ἀνοκταὶ ἀποκλίνουσαι κατευθύνσεις. Ἀποσσεύονται ὁμοῦ συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν ἠθικοθρησκευτικὴν βάσιν τοῦ συστήματος. Παραδέχονται τὴν

ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ ἐγκαινῶν ἀνεπιφυλάκτως τὴν αὐστηράν ἠθικὴν διαδίσκωσιν. Ἐπίσης ὅλοι ἐδέχονται τὰς ἀριθμολογικὰς ἀντιλήψεις τῶν παλαιότερων Πυθαγορείων, ὅπως αὐτὰ εἶχον διασκευασθῆ εἰς τοὺς κύκλους τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας. Τὰ πάντα, ὁρανοῦν ἔχουν παρασθῆ ἐκ «μιάς μονάδος» ἢ ἐξ «ενὸς σημείου». Τὸ σημεῖον γεννᾷ τὴν γραμμὴν αὕτη δὲ τὴν ἐπιφάνειαν. Ἐκ τῆς ἐπιφάνειας γεννῶνται τὰ τριδιάστατα σώματα. Ὅσοι ἐκ τῶν Πυθαγορείων ἴδελον νὰ ἵστανται πλησιέστερον πρὸς τοὺς πλατωνικοὺς, ἐδέχοντο δύο ἀρχὰς: τὴν μονάδα καὶ τὴν εὐθείαν διαβάδα. Τὸ ἀρχικόν ἐν ἵσταται ὑπεράνω καὶ πέραν τῆς ὑπάρξεως. Ἐκ τούτου γεννᾷται τὸ νοητὸν ἐν τὸ ὅποιον ταυτίζεται μετὰ τὰς ἰδέας. Ἐκ τοῦ δευτέρου δὲ τούτου ἐνὸς παράγου τοῦ τρίτου ἐν, τὸ ὅποιον ἔχει μετοχὴν εἰς τὰς ἰδέας. Εἰς θεσιν καταπέται ἀπὸ τὸ τριαδικόν τοῦτο ἐν ἵσταται ἡ ὕλη, ἥτις ταυτίζεται μετὰ τὴν ἀόριστον διαβάδα. Ἡ ὕλη δὲν ἔχει μετοχὴν εἰς τὰς ἰδέας, ἀλλὰ μόνον λαμβάνει σχῆμα ἀνάλογον πρὸς αὐτάς. Εἶναι ἰσχυρὸν ὅτι ἡ θεωρία τῶν Νεοπλατωνικῶν περὶ «ἀποροδῶν» εὐρίσκειται ἐν σπέρματι εἰς τὰς ἐκτεθείσας ἀντιλήψεις τῶν νεοπυθαγορείων. Ὁ Νουμήσιος ἐδίδασκεν ὅτι ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν θεῶν οὐσίαν τριπλῆ ἱεραρχικὴ διαβάδισις. Εἰς τὴν ἀνωτάτην κορυφὴν τῆς ἱεραρχικῆς κλίμακος ἵσταται ὁ «πρώτος θεός», ὅστις εἶναι «ἐπιτετὸς» καὶ «ἀρχὴ τῆς οὐσίας». Εἰς τὴν δευτέραν βαθμίδα ἵσταται ὁ θεὸς «δημιουργός», ὁ τρίτος δὲ θεὸς εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ἠλασθείς κόσμος, τὸ «πῶνιμα». Εἰς τὸν πρῶτον θεὸν ἀπαγορεύεται. Ἐχουν οἱ νεοπυθαγόρειοι, ἢ προσεφάσθη ὀλικῶν θεῶν, ἢ μὴν δὲ εἰς αὐτὸν ἀμειψόμενα λατρεία εἶναι ἢ διὰ τοῦ λόγου πνευματικὴ ποδὸς αὐτὸν ἀνάσσει. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι διὰ τῆς ἱεραρχικῆς ταύτης κλιμακώσεως καὶ εἰς τὰς παρεμβολὰς μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ὀπίσθεν θεοῦ διαμετῶν θεῶν καὶ δαιμόνων, αἱ θρησκευτικαὶ αἱρέσεις τῆς μεταρριστοτελικῆς ἐποχῆς ἐπεδίσκων νὰ ὠρῶσαν τὴν περὶ θεοῦ ἀντιλήψιν. Ὑψίστων ὑπεράνω τῶν δαιμόνων τὸν καθαυτὸ νοούμενον θεῶν, κέντρωντες δὲ ὑποχωρήσεις εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς λαϊκῆς θρησκείας, ἀνεγνώριζον καὶ τὴν ὑπαρξίν δαιμόνων καὶ κατωτέρων βαθμίδων θεότητων, δυναμένων νὰ ταυτισθῶν μετὰ τοὺς εἰδωλολατρικὸς θεούς.

Ὡς πρὸς τὰς ψυχολογικὰς ἀντιλήψεις ἀκολουθεῖ ὁ Νεοπυθαγορισμὸς τὴν διύσητικὴν θεωρίαν, ἀναγεννῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ὑπαρξίν μίαν λογικὴν καὶ μίαν ἀλόγου ψυχῆς. Ἡ εἰσοδος τῆς ψυχῆς εἰς τὸ σῶμα θεωρεῖται ὡς «πτώσις» καὶ ἀτόχημα. Ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτὴν ὄνεται νὰ μᾶς σώσῃ ἡ φιλοσοφία, δὴλασθῶς ἡμᾶς εἰς τὸν ἀγνὸν βίον καὶ εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ. Ὁ αἰλάσσοος εἶναι ὁ γνήσιος λάτρης καὶ ὑπερήτης τῶν θεῶν. Εἰς ἀνταμοιβὴν δὲ τῆς εὐσεβείας του οἱ θεοὶ τοῦ παρέχουν τὸ χάρισμα τῆς προφητείας καὶ θαυματουργίας. Εἰς τὰς βιογραφίας τοῦ Πυθαγόρα καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου ἀναφέρονται πολλοὶ θαυματουργικαὶ πράξεις καὶ προφητείας. Ἡ φιλοσοφία ταιαυτοτάτως κατατῆ νὰ ταυτισθῆ ὑπὸ τῶν Νεοπυθαγορείων μετὰ τὴν θρησκείαν. Ὁ φιλόσοφος εἶναι προφήτης, ὅστις καθοδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους διὰ νὰ εὕρουν τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν ἀνταμοιβὴν εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν. Τύπου ταιούτου εἰσοδόφου συγχρόνως καὶ θαυματουργοῦ προφήτου μᾶς δίδει ὁ Φιλόστρατος, βιογράφος τῶν Ἀπολλωνίων τῶν Τυανεύς. Τὸ σχετικὸν σύγγραμμά του ἐπροέβλεψε μεγάλῃ ἐντύπωσιν καὶ ἐγένετο ἀσορμὴ νὰ ἀναγνωρισθῆ ὁ Ἀπολλώνιος ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορας Καρακάλλαν καὶ Ἀλέξανδρον Σεβήρον ὡς πρόσωπον ἰερῶν ἀξίων καὶ τετῆ παραπλεύρωσ τοῦ Ἀδραάμ καὶ τοῦ Ὁρέως. Αἱ περὶ θαυματουργιών του διηγῆσεις τοῦ Φιλοστράτου ἐγένοντο τόσον πιστευταί, ὅστε πολλοὶ ἐκ τῶν εἰδωλολατρῶν τῶν καταπολεμούντων τὸν Χριστιανισμόν, καθὼς καὶ ὁ νεοπλατωνικὸς Πορφύριος, ἀντιπαρέβαλλον τὰς θαυματουργίας τοῦ Ἀπολλωνίου πρὸς τὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ.

Οἱ νεώτεροι κινικοί

Ἡ ἐκ νέου ἐμφάνισις τῆς κινικῆς φιλοσοφίας ὁφείλεται εἰς τὴν διάχυτον τάσιν τὴν ἐπιδικούσαν νὰ καταπολεμηθῇ τὴν εἰς τοὺς κύκλους τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας εὐρύτατα διαδεδομένην ἠθικὴν ἔκλυσιν καὶ διασθάραν. Πρῶτος εἶχε καταπολεμησῆ τὴν ἐν λόγω ἐξαχρείωσιν ὁ Ρωμαῖος Οὐάρρον διὰ τὸν «Μενίππειον Σατιρῶν» του. Ἡ ἀνοδοσις τῆς κινικῆς φιλοσοφίας, οὐχὶ εἰς τὴν ἡδονιστικὴν ἀλλ' εἰς τὴν παλαιὴν αὐστηρὰν τῆς μορφῆν προαναγγέλλεται ἤδη διὰ τῶν Ἐπιστολῶν τῶν κινικῶν ἐκ τῶν ὁποίων 51 φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διογένηος, 36 ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κράττηος, 1 δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μενίππου. Κατὰ τὸν χρόνον μ.Χ. αἰῶνα ἀρχίζει ἡ κίνησις τῶν κινικῶν νὰ λαμβάνῃ μεγάλαν διαστάσεις. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἐνεφανίζοντο πανταχοῦ ὡς δημόσιοι κήρυκες, παρτρύνοντες τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν ἐνάρετον βίον καὶ κατακρίνοντες τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐξαχρείωσιν καθὼς καὶ τὰς ἀσώτατα διαδεδομένας δεισιδαιμονίας. Ὁ Σενέκος ἀναφέρει ὡς σημαντικὸν μεταξὺ τῶν κινικῶν τῆς ἐποχῆς του τὸν Δημήτριον. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ διάσπορος ὑπῆρξεν ἕκ τῆς εἰρημνῆς αἱρέσεως ὁ ἐκ Γαδάρων Οἰνόμαχος. Ἐν Ἀθήναις ἐζήσεν ἀπολαμβάνων μεγάλῃν ὑπόληψιν ὁ Δημόναξ (50—150 μ.Χ.). Ἀναφέρεται προσετὶ καὶ ὁ Περγαμῆν ὁ ἐπικληθεὶς καὶ Πρωτεύς, ὅστις ἔκαυσε τὸν ἑαυτοῦ τὸν πρὸ τοῦ κοινοῦ εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας κατὰ τὸ 165 μ.Χ. Ὡς μαθητὴς τούτου ἀναφέρεται ὁ Θεαγένης. Μεταξὺ τῶν κινικῶν καταλέγεται καὶ ὁ ἐκ Προύσης τῆς Βιθυνίας καταγόμενος Δίων, ὁ ἐπικαλούμενος διὰ τὴν εὐλαστίαν του Χριστόστομος (40—120 μ.Χ.). Τινὲς δὲ κατατάσσον εἰς τὴν αὐτὴν χορείαν καὶ τὸν Λουκία-

νών (120—180 μ.Χ.) καίτοι ούτος εἰς τὰ συγγράμματά του καταρνεύεται τοὺς κυνικούς. Τὴν αὐτὴν στάσιν ἐναντί τῆς κυνικῆς σχολῆς τηροῦν καὶ ὁ Μαρτιάλης, ὁ Πετρώνιος, ὁ Σενέκας καὶ ὁ Ἐπίκτητος.

Περὶ τοῦ Δημόκριτος γνωρίζομεν ὅτι ἔζησεν ἐν Ἀθήναις. Ὅταν ἐπρωτάθῃ ἐν Ἀθήναις καὶ εἰσαχθῶν οἱ ἀγῶνες τῶν μονομάχων, ὁ Δημόκριτος εἶπεν εἰς τοὺς πολίτας ὅτι τοῦτο προὔποβεται νὰ καταβασθῇ ὁ βωμὸς τοῦ ἔλλου καὶ τοῦ οἴκτου. Κατηγορηθεὶς ὅτι καταφρονεῖ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια ἀπήντησεν ὅτι ἂν μὴ ταῦτα εἶναι ἀξία σεβασμοῦ, πρέπει νὰ ἀποκαλυφθῶν διὰ νὰ μετὰσχη εἰς αὐτὰ ὅλος ὁ λαός. Ἄν ὅμως δὲν ἔχουν σπουδαιότητα, δὲν βλέπω, εἶπε, τὸν λόγον νὰ κατηγορηθῆται κανεὶς δι' ἐπιδειχθεῖσαν ἐναντί αὐτῶν ἀσέβειαν. Ὁ Οἰνόμαχος κατέκρινε τὸν ἀνθρωπομορφισμόν τῆς εἰδωλοατρικῆς θρησκείας, κατεπόλεμησε δὲ τὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὴν πίστιν εἰς τοὺς χρησμούς. Εἰς τὸ ἔργον του «γοήτων φορὰ» (ἀποκόλυψις τῶν ἀπατευνῶν), ἐπιτίθεται κατὰ τῶν μαντείων καὶ ὑποστηρίζει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως. Ὁ Περεινός διὰ νὰ δώσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐμπρακτὸν παράδειγμα τῆς καταφρονήσεως τῆς ζωῆς καὶ διὰ νὰ ἐξομωθῇ μὲ τὸν ἥρωα ἀρχηγὴν τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας, τὸν μυθικὸν Ἡρακλῆα, κατακαύσαντα ἑαυτὸν ἐν τῇ Οἴτῃ, ἐκάθη οἰκειοθελῶς εἰς τοὺς Ὀλυμπίους ἀγῶνας. Ὁ Λουκιανὸς ἀποδίδει τὴν πράξιν του ταύτην εἰς τὴν ἀλλήν «κενοδοξίαν».

Ὁ σπουδαιότερος ἐξ ὄλων τῶν ὑπαδῶν τῆς κυνικῆς αἰρέσεως εἶναι ὁ μυθιομυθεὶς Δίων ὁ Χρυσόστομος. Κατήγετο ἐξ ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας καὶ ἥσκησε κατ' ἀρχὰς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σοφιστοῦ καὶ ρητοροδιδασκάλου. Καταδικασθεὶς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Δουιτιανοῦ εἰς ἔξοριον ἐκ τῆς Βιθυνίας καὶ Ἰταλίας, περιήγατο διαφόρους χώρας κηρύσσων τὰ δόγματα τῆς κυνικῆς φιλοσοφίας, παραινῶν τοὺς ἀφροσύνας του εἰς τὸν ἐνέροτον βίον καὶ κατακρίνων τὰς ἡλικίας παρεκτροπὰς τοῦ συγχρόνου του πολιτισμοῦ. Ἀνακληθεὶς τῆς ποιῆς τῆς ἔξοριος του, ἐπάτη πρὸς τὴν Στωικὴν φιλοσοφίαν, ἐπηρεάσθη ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Προσεδώνου. Ἐγένετο εὐνοούμενος τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ, ὅστις ἐκάλεε αὐτὸν εἰς τὴν τράπεζάν του καὶ τὸν παραλαμβάναν ὡς συνοδὸν εἰς τὰς ἐφ' ἀμάξῃ περιουσίας του. Ὁ Τραϊανὸς, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Φιλοστράτου (Βίαι Σοφ. 1,7), ἔλεγεν εἰς τὸν Δίωνα: «Τί μὲν λέγεις οὐκ οἶδα φίλῳ δέ σε ὡς ἐμαυτὸν». Ὡς ὕψιστον ἠθικὸν ἰδεώδες ἰδεῖται τὴν συμφωνίαν μὲ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ διαβίωσιν. Ἐδέχεται ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐμψυχοῦς εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θεώρησις τῆς ἐν τῷ σῶματι ἐπικρατούσης ἁρμονίας ἀρκεῖ νὰ μᾶς ἠψώσῃ εἰς τὴν ἐπιγνώσιν τῆς ὑπέρβας τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς μένει ἀποκεκρυμμένος ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ οἱ ἀνθρώποι ἐκτείνον πρὸς αὐτὸν τὰς χεῖρας «Ὡσπερ νήπιοι παῖδες πατρὸς ἢ μητρὸς ἀπεσπασμένοι δεινὸν ἡμέρον ἔχοντες καὶ πόθον ὀρέγονται χεῖρας, Λόγος 12,6. (Ὡσαν νήπια παῖδιὰ πού ἔχουν ἀποχωρισθῆ ἀπὸ τὸν πατέρα ἢ τὴν μητέρα αἰσθανόμενα φοβερὰν ἐπιθυμίαν καὶ πόθον ἐκτείνον τὰς χεῖρας). Ὅπως ὁ Θεὸς διοικεῖ ἁρμονικῶς τὸ σῶμα ταιουτοτρόπως, καὶ ὁ καλὸς μονάρχης πρέπει νὰ κυβερνᾷ μὲ ἀγάπην καὶ ἐπιμέλειαν. Διὰ τοῦτο ὁ Δίων ἀναγκασθεὶς, ἀκολουθῶν τὰς κοσμοπολιτικὰς ἀντιλήψεις τῶν Στωϊκῶν, ὡς ἰδεώδες πολιτεῖα τὴν καλῶς ρυθμισμένην μοναρχίαν. Τὴν κυνικὴν αἴρεσιν συνεχίζει κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας Μάξιμος, ὅστις ἔλθων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐγνωρίσθη κατὰ τὸ 380 μὲ τὸν Γρηγόριον Ναζιανζηνόν.

Ὁ Νεοαριστοτελισμὸς

Ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω ὅτι ἀπ' αὐτοῦ ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος ἐξέδωκε τὰ συγγράμματά του Ἀριστοτέλους, ἤρχισεν ἡ ἀναγέννησις τῶν ἀριστοτελικῶν σπουδῶν. Τὰ πρώτα σχόλια ἄτινα ἐγράφησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀδράστου ἀπωλέστησαν. Περὶ τὸ 180 συναντῶμεν ὡς διάσημον ἑρμηνευτὴν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τὸν Μεσσηνίον Ἀριστοκλέα. Δὲν περιορίζετο οὗτος νὰ ἐξηγῇ τὰς ἀριστοτελικὰς συγγραφάς, ἀλλὰ διέτυπων καὶ ἰδικὰς τὸν ἀντιλήψεις. Μετερρῦθμισε προσεγγίζων πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Στωϊκοῦ τὰς περὶ τοῦ νοῦ διδασκαλίας τοῦ Σταγίριτου. Κατὰ τὸν Ἀριστοκλέα ὁ νοῦς σημεῖώνει τὴν παρουσίαν του πανταχοῦ εἰς τὸν σωματικὸν κόσμον καὶ εἰσδύων εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὁργανισμόν γίνεται ἀτομικὸς νοῦς. Ὅπως συνάγεται ἐξ ἀποσπασμάτων ἔργων του ἄτινα παραβέβη ὁ Εὐσέβιος, ὁ Ἀριστοκλῆς, εἶχε καταπολεμῆσαι καὶ ἀνασκευάσει τὸν σκεπτικισμόν. Μαθητὴς τοῦ Ἀριστοκλέους ὑπῆρξεν ὁ μεγαλύτερος ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν σχολιαστῶν, ὁ ἐκ τῆς ἐν Κάρια Ἀσαοδισιάδος καταγόμενος Ἀλεξανδρὸς ὁ Ἀφροδισιεύς. Ἐβίβαζεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 198—211 μ.Χ. Θεωρεῖ ὡς καθᾶνὸ πρᾶγματικὸτητα τὰ συγκεκριμένα ὄντα καὶ ἀναγνωρίζει τὰς καθολικὰς ἐνοίας ὡς ὑπαρχούσας μόνον εἰς τὴν διάνοιάν μας. Τὸν «ποιητικὸν νοῦν» τὸν χωρίζει ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι κάτοχος μόνον «φυσικοῦ» ἢ «κλικῶν» νοῦν. Ἐπὶ ταύτῃ ἐπιβάδ ὁ ἐνοιαῖος καὶ θεῖος ποιητικὸς νοῦς. Διὰ τῆς τοιαύτης ἐπιδράσεως ὁ φυσικὸς νοῦς καθίσταται «ἐπίκτητος» ἢ «καθ' ἑξῆς νοῦς». Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης περὶ τοῦ νοῦ ἀντιλήψεως του ἦτο νὰ ἀπορρίψῃ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ὡς σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους ἰδίως τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά» καὶ τῶν Ἀκαδημικῶν παρέσχε πολύτιμον βοήθειαν διὰ τὴν κατανόησιν τῶν δοξασιῶν τοῦ Σταγίριτου.

Μετὰ τὸ Ἀλεξανδρον δὲν ἀναφαίνονται συνεχιστὰι ἀξιόλογοι τῆς περιπατητικῆς παραδόσεως. Ὡς ἐκλεκτικοὶ περιπα-

τητικοὶ θεωροῦνται ὁ ἀστρονόμος Κλαύδιος Πτολεμαῖος καὶ ὁ περίφημος ἰατρός Κλαύδιος Γαληνός. Ἡ περιπατητικὴ σχολὴ ἀπερροφήθη εἰς τὸν νεοπλατωνισμόν. Εἰς τοὺς τελευταίους ἡμέρας τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας ἀνήκει ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας Ἀνατόλιος, ὅστις ἐγένετο ἐπίσκοπος τῆς Λαοδικείας κατὰ τὸ 286 μ.Χ. Τελευταῖος ὄλων ἀναφέρεται ὁ Οσμύσιος (320—390 μ.Χ.) ὅστις ἐβίβαζεν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ παρέμεινε μέχρι τῆς τέλους τοῦ βίου του εἰδωλολάτρης. Καίτοι ὁ ἴδιος λέγει ὅτι ὡς ὀδηγὸν του ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐξελέξε τὸν Ἀριστοτέλη, εἰς πολλὰ ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα.

Ἡ ἀναγέννησις τοῦ Πλατωνισμοῦ Μέση πλατωνικὴ φιλοσοφία.

Ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ἐξιστοροῦντες τὴν τύχην τῆς πλατωνικῆς ἀκαδημαϊκῆς φιλοσοφίας, ὅτι ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης εἶχε προσχωρήσει εἰς τὸν ἐκλεκτικισμόν. Οἱ ἀκαδημαϊκοί, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰ συστήματα τῆς ἐποχῆς τὴν σκῆψιν τὸν στωϊκισμόν καὶ τὴν περιπατητικὴν φιλοσοφίαν, εἶχον παραμελήσει τὴν σπουδὴν τῶν πλατωνικῶν ἔργων καὶ ἀνεγίνωσκον μόνον ὀλίγους ἐκ τῶν γνωστότερον καὶ προσιτωτέων εἰς τὴν κατανοήσιν πλατωνικῶν διαλόγων. Ἦδη ὁμως, κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀρκεσίου, στρέφονται καὶ οἱ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ πρὸς τὴν ἀναγνώσιν καὶ ἐρμηνείαν ὄλων τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Ἰδίως δὲ ἀρχίζουσιν νὰ ἀναγινώσκουσιν τὸν «Τίμαιον», εἰς τὸν ὅποιον ὁ Πλάτων εἶχεν ἀναπτύξει τὰς σχετικὰς μὲ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἀντιλήψεις. Διὰ τῆς στροφῆς ταύτης πρὸς τὰ πλατωνικὰ κείμενα ἀρχίζει νὰ ἀναγεννηθῆ ὁ Πλατωνισμὸς. Δημιουργεῖται ἰδία φιλοσοφικὴ κίνησις, ἥτις ἀποτελεῖ προδρόμους τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ καλεῖται «μέση πλατωνικὴ φιλοσοφία», ὡς παρεμβαλλομένη μεταδὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν νεοπλατωνικῶν. Ἀρχηγὸς τῆς μέσης πλατωνικῆς φιλοσοφίας ἀνεδείχθη ὁ Εὐδόρος, ὅστις ἔδρασε περὶ τὸ 25 π.Χ. Κατήγετο ἐξ Ἀλεξανδρείας. Ὡς σκοπὸν τῆς φιλοσοφίας θεωρεῖ τὴν «ἁμολοσίαν θεῶ κατὰ τὸ δυνατόν», ἀκολουθῶν τὰ ἐν τῷ «Θεαίτητῳ» τοῦ Πλάτωνος ἐκτιθέμενα. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ ἄλλῳ ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὸν ἐκλεκτικισμόν, προσετίθει νὰ συυβιβάσῃ τὸν πλατωνισμόν μὲ τὰ ἄλλα φιλοσοφίματα καὶ ἔλεγεν ὅτι κατὰ βάθος ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Πυθαγόρας εἰς οὐδὲν διεφάνον. Ἡ πρώτη ἀσχολία τῆς ὑπάρσεως εἶναι τὸ πρῶτον ἐν. Ἐκ τούτου παράγεται ὁ δεύτερος ἐν καὶ ὁ ἀόριστος δυὰς. Τὸ δεύτερον ἐν τὸ ὅποιον καλεῖται καὶ μονὰς χαρακτηρίζεται ὡς «ἀριστομένον», «ὡς» καὶ ὡς «περιττόν», δηλαδὴ τέλειον. Ἡ ἀριστοτος δυὰς χαρακτηρίζεται ὡς «ἀτακτος», «ἀκόσμος» καὶ «ἀρτίον», δηλαδὴ ὑποκειμενὸν εἰς συνεχὴ διαίρεσιν. Βλέπομεν οὕτω ὅτι ἐπανέμετα εἰς τὰς ἀριθμολογικὰς θεωρίας τῆς παλαιᾶς Ἀκαδημίας τὰς συυδερούσας μὲ τὸν Πυθαγορισμόν. Ἐν τῷ πλατωνικῷ τὸ ζῆλον ἦσκει πολεμικὴν ἔνασιν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ὑπάρκει ἡ εἰδήσις ὅτι ἐγράψεν ἴδιον σύγγραμμα, διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τὴν περὶ κατηγοριῶν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους δοᾶ καὶ ὁ Θεόφυλλος, περὶ τοῦ ὁποῦ γνωρίζομεν ὅτι εἶχε προσληθῆ ὡς ἀστρολόγος εἰς τὴν αὐλήν τοῦ αὐτοκράτορος Τιβεριοῦ. Μεγάλην ὑπηρεσίαν προσέσχευεν ὁ Θεόφυλλος εἰς τὰς πλατωνικὰς σπουδὰς διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν πλατωνικῶν ἔργων. Ἡ κατάστασις εἰς τετραλογία ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ. Προέβη ἐπίσης καὶ εἰς τὴν συλλογὴν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δημοκρίτου.

Λίαν σημαντικὴ καὶ συμπληρὴ οὐσιολογία εἶναι ὁ ἐκ Χαλκιδέας τῆς Βοιωτίας Πλούταρχος (45—125 μ.Χ.). Τὴν μύσιν του εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὀφείλει εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις φιλόσοφον Ἀμμώνιον, ὅστις κατήγετο ἐξ Αἰγυπτίου. Ὁ Ἀμμώνιος ἀνήκεν εἰς τὴν σχολὴν τῶν περιπατητικῶν, ἀλλ' εἶχεν ὑποστῆ καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀκαδημίας. Τὰς περὶ τὰς θεσκειὰς τῶν Αἰγυπτίων γνώσεις του ὀφείλει ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν διδασκάλον του ταύτον. Ἐν Ἀθήναις ἐτρέφετο πρὸς αὐτὸν βαθυτάτην ἐκτίμησιν εἶχε δὲ δώσει τὴν ἐντολήν εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀνάγες νὰ ζητοῦν, προκειμένου περὶ σπουδαίων τοιαύτων ζητημάτων, τὴν γνώμην του. Ὁ Πλούταρχος ἠθάνατο βαθυτάτην κλίσιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὡς συγγραφεὺς δὲν ἐδημιούργησε βεβαίως ἴδιον φιλοσοφικὸν σύστημα, ἀλλ' ἀνεδείχθη ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἐκλασκευτῶν τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως. Τὰς φιλοσοφικὰς τὸν ἀντιλήψεις ἐνεὶ ἐκβῆσαι εἰς τὰ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἠθικὰ» ἔργον του, τὸ ὅποιον ἐκβίβαζεν ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐκδοτῶν εἰς ἐπτὰ τόμους. Εἰδικότερον ἀξιωματικὸν εἶναι αἱ ἀκόλουθοι εἰς τὰ «Ἠθικὰ» περιλαμβανόμενα φιλοσοφικὰ του πραγματεῖαι: «Περὶ Στωϊκῶν ἐναντιοματῶν», «Σύντομος τοῦ ὅτι παραδοξότερα οἱ Στωϊκοὶ τῶν ποιητῶν λέγουσιν», «Ὅτι οὐδ' ἦδὲως ζῆν ἔστι κατ' Ἐπικούρου», «Ἐλαβε βίωσασ», «Πρὸς Κολάτην», «Πῶς ἂν τις αἰσθανοῖται ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῇ», Ἀρχαὶ πολεμικῆν κατὰ τῶν Στωϊκῶν, δοιμότερον δὲ καταπολεμεῖ τοὺς Ἐπικούρειους. Δὲν ἐπιδοκίμαζε τὸν ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν διδασκόμενον ταυτισμόν τοῦ θεοῦ μὲ τὸν κόσμον καὶ προτιμᾷ τὸν πλατωνικὸν θεισμόν, ὅστις δὲν συγγέει τὸν θεόν μὲ τὸν κοσμικὸν σύμπαν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ εὕρεσις τῆς ἀληθείας, ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀλήθεια προέρχεται ἐκ τοῦ θεοῦ ἡ φιλοσοφία ταυτίζεται μὲ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ Θεοῦ. «Ἐπεὶ τοιῶν φιλοσοφία μὲν ἐστὶ περὶ ἀλήθειαν, ἀληθείας δὲ ὡς ἀπόδειξις, ἀποδείξεως δ'

ἀσκή τὸ συννημέον, εἰκότως ἢ τοῦτο συνέχουσα καὶ ποιούσα δύναμις ὑπὸ σοφῶν ἀνδρῶν τὸ μάλιστα τὴν ἀλήθειαν ἡγαπηκτὴ θεῶ καθιερώθη» (Ἡθ. 387 Α) (Ἄφου λοιπὸν τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἀλήθεια εἰς δὲ — τὸ ὅποιον ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθειαν — εἶναι ἡ ἀπόδειξις, ἀρχὴ δὲ τῆς ἀποδείξεως εἶναι ἡ λογικὴ συνάρησις καὶ ἀκολουθία, εὐλόγη ἡ δύναμις, ἥτις συνέχει καὶ δημιουργεῖ τὴν λογικὴν ταύτην ἀκολουθίαν ἀπεδόθη ὑπὸ τῶν σοφῶν ἀνδρῶν εἰς τὸν θεόν, ὅστις καθ' ὑπερβολὴν ἄγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν). Ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην, δέχεται ὁ Πλούταρχος ὅτι δυνάμεθα διὰ τῆς ἐνοράσεως νὰ ἀποκτήσωμεν ἕμεσον ἐμπεισίαν τῆς νοητῆς ἀρχῆς. «Ἡ δὲ τοῦ νοητοῦ καὶ εἰλικρινῆς καὶ ἀπλοῦ νόσις ὡσπερ ἀστραπὴ διαλάμψασα τῆς ψυχῆς ἀπαξ ποτὲ θιγείν καὶ προσιδεῖν παρέσχε. Διὸ καὶ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἐποητικῶν ταῦτο τὸ μέρος τῆς οἰουσιᾶς καλοῦσι» (Ἡ δὲ νόσις τοῦ νοητοῦ καὶ γνησίως καὶ ἀπλοῦ, ὡσάν ἀστραπὴ λάμψασα διὰ μέσου τῆς ψυχῆς, συμβαίνει κάποιαν φορὰν νὰ καθίσταται δυνατὴν τὴν μετὰ ἐπαγγελίαν καὶ τὴν θεοῦ του) (Ἡθ. 282 D). Διὰ τῆς τοιαύτης περὶ ἐνοράσεως ἀντιλήψεως τοῦ προετοιμαζέει ὁ Πλούταρχος τὰς περὶ ἐκτασσεως νεοπλατωνικὰς θεωρίας. Ὁμιλῶν περὶ τοῦ θεοῦ τῶν Αἰγυπτίων Ὀσίριδος ταυτίζει τούτον μὲ τὸν Πλούταρχον καὶ τὸν θεωρεῖ ὡς συμβολίζοντα τὴν καθαρὰν ὄντολογικὴν ὑπόστασιν. «Ὁ δ' ἐστὶ μὲν αὐτὸς ἀπώτατος τῆς γῆς ἀφαντος καὶ ἀμίαντος καὶ καθαροῦ οὐσίας ἀπάσης φθορῶν δεχομένης καὶ θάνατον. Ἀνθρώπων δὲ ψυχὰς ἐνταυθὶ μὲν ὑπὸ σωματικῶν καὶ παθῶν περιεχομέναις οὐκ ἐστὶ μετουσίαι τοῦ θεοῦ πλην ὅσον ἐνείρατος ἀμαρῶν θιγείν νοήσι διὰ εἰσοσφίρας. Ὅταν δ' ἀπολυθεῖται μεταστῶσιν εἰς τὸ αἰθέριον καὶ ἀόρατον καὶ ἀπαθὲς καὶ ἀγνόν, οὗτος αὐταῖς ἡγεμῶν ἐστὶ καὶ βασιλεὺς ὁ θεός, ὡς ἂν ἐξερτημέναις ἀπ' αὐτοῦ καὶ θεωμέναις ἀπλήτως καὶ ποθοῦσαι τὸ μὴ φανῶν ἀνθρώπων καλλῶς» (Ἡθ. 382 E). (Ὁ δὲ — Ὀσίρις ἢ Πλούτων — ὁ ἴδιος εἶναι εἰς μεγίστην ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν γῆν χωρὶς νὰ ὑφίσταται ἐπαθῆν καὶ μολύνειν καὶ καθαροῦ ἀπὸ πάσαν οὐσίαν ἥτις ἐπιδέχεται φθορῶν καὶ θάνατον. Εἰς τὰς ἀνθρωπίνους δὲ ψυχὰς, ἐφ' ὅσον εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον περιβάλλονται ἀπὸ σώματα καὶ πάθη, δὲν ὑπάρχει δυνατότης νὰ ἐπικοινωνήσωμεν μὲ τὸν θεόν, ἐκτός μόνον νὰ ἔλθουν εἰς ἐπαθῆν μὲ αὐτὸν ὡσάν εἰς ὄνειρον διὰ τῆς νοήσεως τὴν ὅριον παρέχει ἡ φιλοσοφία. Ὅταν ὁμως λυθοῖν ἀπὸ τὰ δεσμά — τοῦ σώματος καὶ τῶν παθῶν — μεταναστεύσωμεν εἰς τὴν περιοχὴν ὅπου ὑπάρχει ἡ ὑπεράνω σχημάτων ἀόρατος καὶ ἀπαθὲς καὶ ἀγνή οὐσία, ὀδῆγος εἰς αὐτὰς καὶ βασιλεὺς γίνεται αὐτὸς ὁ θεός, ὡσάν νὰ ἔνουν — αἱ ψυχὰς — κρεμασθῆ ἀπ' αὐτὸν καὶ νὰ βιώνει ἀπλήτως καὶ νὰ ποθοῖν τὸ μὴ δυνάμενον νὰ περιγραφῆ καὶ νὰ ἐκφρασθῆ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καλλῶς). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο μᾶς συναρῶναι τὴν ἀπειρατον νοσταλγίαν τῆς ἐποχῆς του πρὸς τὸ θεῖον καὶ ὑπεροσθητόν.

Ἀνωτάτας ὄντολογικὰς ἀρχὰς ὁ Πλούταρχος δέχεται τὸ ἐν καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα. «Ἐὼν ἀνωτάτων ἀρχῶν λέγω δὲ τὸ εἶδος καὶ τῆς ἀόριστον δυάδος, ἢ μὲν ἀμορφίας πάσης στοιχείου οὐσα καὶ ἀταξίας ἀπειρία κέκληται. Ἡ δὲ τοῦ ἐνός φύσις ὀρίσουςα καὶ καταλαμβάνουσα τῆς ἀπειρίας τὸ κενόν καὶ ἄλογον καὶ ἀόριστον ἐμμορῶν παρέχει» (Ἡθ. 428 E). (Ἐκ δὲ τῶν εἰς τὴν ἀνωτάτων βαθμίδα εὑρισκομένων ἀρχῶν, ἐνωσὶ τὸ ἐν καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα, ἢ μὲν ἀόριστος δυάς, ἥτις εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ἀμορφίας καὶ ἀταξίας, ἐπινομάζεται ἀπειρότης. Ἡ δὲ φύσις τοῦ ἐνός, ἀσκαῦσα ἐργετικῶν καθοριστικῶν καὶ κυριαρχικῶν καθίστα τὸ κενόν καὶ ἄλογον καὶ ἀόριστον τῆς ἀπειρότητος μέτοχον μοσφῆς). Ἀκολουθῶν τὰ ἐν τῷ «Τιμαίῳ» ἐκτιθέμενα, δέχεται τὸν κόσμον ὡς γεννηθέντα ἐκ τριῶν ἀρχῶν. «Διείλε τριχῆ τὰ πρῶτα, ὑπ' ὧν τὴν γένεσιν ὁ κόσμος ἔσχεν ἂν τὸ μὲν θεὸν τὸ δικαιοτάτων τῶν ὄντων τὸ δ' ὕλην τὸ δ' ἰδέαν καλοῦμαι. Ἡ μὲν οὖν ὕλη τῶν ὑποκειμένων ἀτακτοτάτην ἔστιν, ὁ δ' ἰδέα τῶν παραδειγματικῶν καλλίστην, ὁ δὲ θεὸς τῶν αἰτίων ἀόριστον» (Ἡθ. 720 Α). (Διήρθεσαν ὁ Πλάτων τὰς πρῶτας ἀρχὰς, διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ὁποίων ἔλαβε τὴν σύστασιν τοῦ ὁ κόσμος, εἰς πρῶτα ἐκ τῶν ὄντων τὸ ἐν τὸ ὀνομάζουμεν, χρησιμοποιήσας δικαιοτάτου ὄνομα, θεόν, τὸ δεύτερον ὕλην καὶ τὸ τρίτον ἰδέαν. Ἡ μὲν ὕλη, ἐξ ὧν τῶν πρὸς μορφοποιήσιν στοιχείων, εἶναι τὸ ἀτακτοτάτον, ἡ ἰδέα εἶναι τὸ ἄριστον ἐκ τῶν ὑποδειγματικῶν προτύπων — ἅτινα χρησιμοποιεῖ ὁ θεὸς διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου — ὁ δὲ θεὸς εἶναι τὸ ἄριστον ἐκ τῶν αἰτίων). Πηγὴ τοῦ κακοῦ δὲν εἶναι ἡ ὕλη ἀλλ' ἡ ἀνάγκη, τῆς ὁποίας πρέπει νὰ νοησωμεν ὡς πολλὰ τῷ θεῷ δυσμοχαροῦσαν καὶ ἀσπηνιάζουσαν». (Ἡθ. 1015 Α). Τὸν θεὸν νοεῖ ὑφιστάμενον οὐχὶ ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἐν τῷ αἰωνιότητι. «Ἔστι, κατ' εὐδαινα χρόνον, ἀλλὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν ἀκίνητον καὶ ἀγρονον καὶ ἀνέγκλιτον καὶ οὐ πρότερον οὐδὲν ἔστιν οὐδ' ὕστερον οὐδὲ μέλλον οὐδὲ παρωχόμενον οὐδὲ περσφύτερον οὐδὲ κώτερον. Οὐ γὰρ πολλὰ τὸ θεῖον ἐστὶν ἄβροσιονα ποιοδοσῶν καὶ πονηγυρικὰς μεμψυμένων ἀλλ' ἐν εἶναι, δεῖ τὸ ἐν, ὡσπερ ἐν τὸ ἐν. Ἡ δὲ ἐτεροπῆς διασπῶν τοῦ ὄντος, εἰς γένεσιν ἐξίσταται τοῦ μὴ ὄντος» (Ἡθ. 393 Α). (Ὁ θεὸς δὲν ὑπάρχει ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἐν τῷ αἰωνιότητι, ἥτις εἶναι ἀπῆλλαγμένη γρόνου, κινήσεως καὶ παρεκκλίσεως. Ἐν τῷ αἰωνιότητι δὲν ὑπάρχει κανὲν οὐτε πρότερον, οὐτε ὕστερον, οὐτε μέλλον, οὐτε παρελθόν, οὐτε περσφύτερον, οὐτε κώτερον. Διότι τὸ θεῖον δὲν εἶναι πᾶσι, οὐτε ἀβροσιονα ἐκ πάσης προελούσεως μερῶν, οὐδὲ ἀποτελεσμένον ἐξ ἀναμιξεως, ὅποια εἶναι αὐτὴ τὴν ὁποίαν ἑσπαινοῦσι αἱ πονηγυρεῖς. Ἀλλὰ τὸ ἐν πρέπει νὰ εἶναι ἐν,

ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ ἐν εἶναι ἐν. Ἡ δὲ ἐτεροπῆς εἶναι διασπῶν ἀπὸ τὸ ἐν καὶ ἐκβαίνουσα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῆς γεννῆς τὸ μὴ ἐν). Ἀκολουθῶν τὰς δοξασίας τοῦ Ἐπινοκράτους καὶ τοῦ Προσειδωνίου παρεμβάλλει μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τοὺς «δαίμονας», ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι μὲν ἔχουν συγγένειαν μὲ τὸν θεόν, ἄλλοι δὲ χαρακτηρίζονται ὡς «κακοὶ δαίμονες», δυνάμενοι νὰ βλάψουν τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν ἀκολουθεῖ τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. «Σῶμα μὲν ὀργάνως γοῖται πολλοῖς αὐτῷ δὲ σώματι ψυχὴ καὶ μέρει τοῦ σώματος. Ψυχὴ δ' ὄργανον θεοῦ γέγονε» (Τὸ σῶμα χρησιμοποιεῖ πολλὰ ἐργαλεῖα, ἢ δὲ ψυχὴ χρησιμοποιεῖ τὸ σῶμα καὶ τὰ μέλη τοῦ σώματος ὡς ἐργαλεῖα. Ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι ὄργανον τοῦ θεοῦ) (Ἡθ. 163 E). Διαστέλλει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὸν νοῦν, θεωρεῖ δὲ τὸν νοῦν ὡς τὸ πολυτιμότερον τμήμα τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ὁ νοῦς τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχον θεῖον στοιχείον ὁ «δαίμων». Εἶναι βαθύτατα πεπεισμένος περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Εἰς τὴν πραγματίαν του «Περὶ τοῦ εὐκαινομένου προσώπου τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης» ἐκδέται μῦθον περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τῆς ψυχῆς. Κατ' ἀρχὰς αἱ ψυχὰς, διερχόμεναι τὴν Στύγα, ἐθάνουν εἰς τὴν σελήνην. Ἐκεῖ ὑφίστανται ἕνα δεύτερον θάνατον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐλευθεροῦνται ὁ νοῦς ἀπὸ τὴν ψυχὴν διὰ νὰ περιοδεύσῃ ἀνὰ τὰς οὐρανίας σφαίρας. Εἰς τὰς ἠλικίας του θεωρεῖται ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰς ἀριστοτελικὰς ἀντιλήψεις. Διακρίνει τὴν ἀρετὴν εἰς θεωρητικὴν καὶ ἠθικὴν. Ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἐνάρετος διὰ τῆς οἰουσιᾶς, ἥτις ἐναρμόζει τὸν λόγον διὰ νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τοῦ ἀλόγου τμήματος τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦ λόγου μετριάζουμεν τὰ πάθη καὶ τὰς ὀρμὰς. Διαφρονῶν πρὸς τοὺς Στωικούς, δὲν δέχεται τὴν ὀλοκρατικὴν ἐκρήξιν καὶ καταπνίγει τὸν παθῶν. Ἡ ἀρετὴ, λέγει, εἶναι «εὐμετάστον καὶ θεοτάστον». Δύναται δὲ αὐτὴ νὰ ἀποκτηθῆ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας. «Πάντων οὖν ἀναγομένων εἰς τὴν φρόνησιν ἀποδεικνύεται πᾶν εἶδος ἀρετῆς ἐπιγιγνώσκον ἐκ λόγου καὶ διδασκαλίας» (Ἄφου ὅλοι αἱ ἀρεταὶ ἀναγίνονται εἰς τὴν φρόνησιν ἀποδεικνύεται ὅτι πᾶν εἶδος ἀρετῆς δημιουργεῖται διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας). Πιστὸς εἰς τὰς παλαιὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, ἀποδίδει ἀξίαν εἰς τὴν μαθητικὴν καὶ θεωρεῖ τοὺς γησιμοὺς ὡς δυναμικοὺς νὰ ἀποκαλύψουν τὸ μέλλον. Ὁλόκληρον ἐν γένει τὸ ἔργον τοῦ Πλουτάρχου ἀντικατοπτρίζει τὴν κατεχόμενον τότε τοὺς Ἕλληνας τάσιν πρὸς ἐπίγνωσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς θρησκευτικὰς, ἠθικὰς καὶ ἱστορικὰς παραδόσεις τῆς ἐνδοῦ κλασσικῆς ἐποχῆς. Διὰ τοῦτο ἔσχε μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους του.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ ἔδρασε καὶ ὁ Θέων ὁ Σμυρναῖος, ὅστις ἔγραψε τὴν περισσώθειαν μέχρι ἡμῶν πραγματίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεῶνος Σμυρναίου Πλατωνικοῦ τῶν κατὰ τὸ μαθηματικὸν γησιμῶν εἰς τὴν Πλάτωνος ἀνάγνωσιν». Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο περιλαμβάνονται αἱ ἀριθμητικαί, μουσικαί, γεωμετρικαὶ, στερεομετρικαὶ καὶ ἀστρονομικαὶ γνώσεις, αἱ ἀπαραίτηται διὰ τὴν κατανοήσιν τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος εἰς τὰς Ἀθήνας ἐδίδασκε τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν ὁ Γάιος, ὅστις προέβη εἰς ἐκθεσὶν τοῦ περιεχομένου τῆς διὰ τοῦ συγγράμματος τοῦ «Υποτυπώσεως πλατωνικῶν δογματικῶν». Ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Γαίου προέρχεται τὸ εὐρεθὲν εἰς παύρους ὑπόμνημα εἰς τὸν «Θεοσίτητον» τοῦ Πλάτωνος, τὸ ὅποιον ἐξεδόθη κατὰ τὸ 1905 εἰς τὸ Βερολίον ἀπὸ τοῦ Χαίμπεργκ καὶ Νίτσε.

Καὶ ὁ Ἀπουλήσιος εἰς τὸ λατινιστὶ γεγραμμένον ἔργον του «Περὶ Πλάτωνος καὶ τῶν δογματικῶν του» ἔχει ὡς βάση του, ὅπως εἰδείεν ἡ νεωτέρα ἔρευνα, τὰς προσοχὰς διδασκαλίας τοῦ Γαίου, τὰς ὁποίας ἤκουσεν ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 140 μ.Χ. Ὁ Γάιος προσεπάθησε νὰ ἐκθέσῃ τὰ πλατωνικὰ δόγματα ἀκολουθῶν τὴν ταιμεθὴ τῆς φιλοσοφίας διαίρεσιν εἰς λογικὴν φυσικὴν καὶ ἠθικὴν. Δέχεται τὴν αἰωνιότητα τοῦ κόσμου καὶ ὡς ὑφίστην μεταφυσικὴν ἀρχὴν ἀναγνωρίζει τὸν «πρῶτον» θεόν, ὅστις δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθός, οὔτε κακός, οὔτε ἔχει ἰδιότητα, οὔτε στερεοῖται αὐτὸν. Ὡς πρὸς τὸν δι' ἀνάγκης προορισμένον τῆς πρώτης θείας ὑποστάσεως ἀκολουθεῖ τὴν μέθοδον, δι' ἣς χαρακτηρίζεται τὸ ἐν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν διάλογόν του «Παρμενίδης». Κατὰ τὰ λοιπὰ ἀκολουθεῖ τὰς ἐν τῷ «Τιμαίῳ» ἐκτιθέμενας δοξασίας. Λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ φυσιογνωμία τοῦ μνημονεύθεντος ἀνωτέρου Ἀπουλήσιου. Οὗτος κατῆγε ἐκ τῶν ἐν τῷ Βορείῳ Ἀφρικῇ Μαδαύων. Τὰ πρῶτα γράμματα ἔμαθεν εἰς τὴν πόλιν τῆς γενιῆς αὐτοῦ κατόπιν ἐμσθῆτεσε πλῆθος τῶν οητοδοδισκασκῶν τῆς Κασκηδόνος, μετὰ δὲ ταῦτα ἤκουσε τὰς παραδόσεις τοῦ Γαίου ἐν Ἀθήναις. Ἡ φιλοσοφία του ἔχει διασποσθῆ ἀπὸ τὴν μαγειρίαν καὶ τὴν θεωρησίαν. Ὑπάρχει θεοσφοπος, θεωρηγός καὶ μάγος, ἐπικαλεῖται δὲ διὰ τοῦτο καὶ Φάουστ τῆς ἀναϊάτης. Ἐνωμῆθη μίαν πλουσίαν χήραν τὴν Πουδεντίλλαν, καὶ καταγοσθῆ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς ὅτι προσεῖλκεσε τὴν εὐνοίαν τῆς διὰ μαγικῶν σαρκῶν. Διὰ νὰ ἀποεῖση τὴν κατηγορίαν ταύτην ὁ Ἀπουλήσιος συνέταξε λαμπρότατον δικανικὸν λόγον, τὴν «Ἀπολογία» του, διὰ τῆς ὁποίας ἠβῶθη ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου. Ὁ λόγος οὗτος εἶναι εἰς ἕκρον ἐνδιαφέρων διότι ἀντικατοπτρίζει τὴν πίστιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρὸς τὸν ἀποκαρισμῶν καὶ τὴν μαγειρίαν. Ἄξιον προσοχῆς εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Μεταμορφώσεως» μισιστόματι του. Εἰς τοῦτο ἐκτίθεται ἡ ἱστορία ἐνός νέου, ὅστις μετεμορφώθη εἰς δυνον χωρὶς ὁμως νὰ χάσῃ τὴν ἀνθρωπίνην του φύσιν, ὅταν δὲ κατόπιν ἀναστῆ

την ανθρώπινη του μορφή, διηγείται πάντα όσα είχε τη ευκαιρία ως δώδεκα ως είδη. Είς το μυθιστόρημα τούτο παρεμβάλλονται πολλά μικρότερα επεισόδια, μεταξύ των οποίων και το διήγημα «Έρως και ψυχή». Ο Άπολλύσιος είς το μυθιστόρημά του τούτου ακολουθεί ελληνικόν πρότυπον. Έξ ειδήσεως παρενομένη υπό του Πατριάρχου Φωτίου, μαθαίνουμεν ότι Λούκιος τις εκ Πατρών είχε γράψει έργον «Μεταμορφώσεις» του οποίου έπιτομήν άποτελεί το έργον του Λουκιανού «Λούκιος ή δώδεκα». Φιλοσοφικού περιεχομένου έργον του Άπολλύσιου όστις έγραψεν όσα του τα έγραφε είς την λατινικήν, έσχυν, έκτός του μνησκουθέντος «Περί Πλάτωνος και των δογμάτων του», και το υπό την έπιγραφήν «Περί του Θεού του Σωκράτους».

Μαθητής του Γάϊου υπήρξε και ο Άλβίνος ο συγγραφέας του γνωστού υπό τον τίτλον «Εισαγωγή είς τους Πλάτωνος διαλόγους» συγγράμματος. Τάς ίδικας του δοξασίας εξέθεσεν είς έργον του έπιγραφόμενον «Διδασκαλικός». Ύψιστην μεταφυσικήν άρχην θεωρεί τον «πρώτον Θεόν» διαστειλών τούτον από τον «υιόν» και την «ψυχήν». Ο πρώτος Θεός χαρακτηρίζεται και ως «υπερουράνιος Θεός». Είναι ακίνητος και δεν προκαλεί ή ίδιος κίνησην. Η κίνηση παράγεται διά της μεσολάθεσας του «υιού». Μεταξύ του Θεού και του κοσμικού σύμπαντος εύρίσκονται οι «γεννηταί Θεοί». Αι ίδεαί ύψίστανται προκειώς εν τώ Θεώ και άποτελούν τά πρότυπα των δυνάμεων. Η ψυχή αντίστασει προς την «ψυχήν του κόσμου» περί της οποίας γίνεται λόγος εν τώ «Τιμαίω» του Πλάτωνος. Αναμιγνύονται υπό του Άλβίνου δοξασίαι πλατωνικάί άριστοτελικαί και νεοπλατωνικάί και προπαρασκευάζεται τοιαυτοτρόπως ή διάκρισις μεταξύ πρώτου Θεού, υιού και ψυχής, ήτις θα άποτελέσει άργότερον διά τους νεοπλατωνικούς θεμελιωδέστατον μεταφυσικόν δόγμα. Έν τή ψυχή διακρίνει διαφόρους δυνάμεις, αίτινες είναι, τό ήγεμονικόν, τό παθητικόν, τό θυμικόν και έπιθυμητικόν. Το ήθικόν τέλος της ζωής είναι ή «ομοίωσις Θεώ κατά τό δυνατόν». Ακολουθών τους Στωϊκούς θεωρεί ως πρώτην άρετήν την φρόνησιν, την δικαιοσύνην δε, ακολουθών του Πλατωνικού, την χαρακτηρίζει ως γενικήν άρετήν. Αντί της στωϊκής άπαθείας, προτιμά την άριστοτελικήν μετριότητα.

Είς την μέσην πλατωνικήν φιλοσοφίαν ανήκει και ο Άττικός των οποίων εύρίσκωμεν δρώντα περί τό 176 μ.Χ. Ούτος προσπαθεί να επανέλθει είς τον όρθόδοξον Πλατωνισμόν καταπολεμών των Έκλεκτικισμόν και τον Άριστοτελισμόν. Δέχεται τον κόσμικουβερνώμενον υπό της Θείας Προνοίας και θεωρεί την πίστιν είς την άθανάσιον της ψυχής, ως θεμελιώδες πλατωνικόν δόγμα. Ταυτίς τον έν τώ «Τιμαίω» Δημιουργόν με την ίδεαν του άγαθού και φρονεί ότι ή άρχή της όλης εύρίσκειται είς την κακήν ψυχήν. Πλησιάζει όμως προς την Στωϊκήν, διότι δέχεται την έμμενον έν τώ κόσμω παρουσίαν του Θεού, θεωρεί δε την άρετήν μόνην άνευ της συνδρομής των υλικών αγαθών ως δυναμένην να εξασφαλίση την ανθρωπίνην ευδαιμονίαν. Όμοίως πολεμικός διαθέσεις έναντίον του άριστοτελισμού είχαν εκδηλώσει περί τό 160—170 μ.Χ. και ο Νικόστρατος. Είς την ίδεαν ομάδα των φιλοσόφων ανήκει και ο Κέλσος, όστις είς σύγγραμμά του υπό την έπιγραφήν «Αληθής λόγος» γραθέν κατά τό 179 καταπολέμησε τον Χριστιανισμόν. Έναντίον του έργου τούτου έγραψεν ο Ήριγένης και δυνάμεθα εκ της πολεμικής ταύτης να γνωρίσωμεν τάς φιλοσοφικές θεωρίας του Κέλσου. Φαίνεται ότι έθεώρει τον Θεόν ως άπολύτως υπερβατικήν άρχην. Ο κόσμος εδημιουργήθη ουχι υπό του Θεού, αλλά υπό των «καιμένων», είς ους συγκαταλέγονται οι άγγελοι και οι ήρωες. Ως άπολύτως υπερβατικήν ύπόστασιν εκλαμβάνει τον Θεόν και ο Μάξιμος ο Τύριος, δράσας κατά τό τέλος του δευτέρου μ.Χ. αιώνου. Έκ των διατριβών του, αίτινες έχουν χαρακτήρα εκλαϊκευτικόν, διαγράθησαν 41. Δέχεται την ύπαρξιν δαιμονίων και άγγέλων, αίτινες υπηρετούν τον Θεόν και βοηθούν τους ανθρώπου. Κατά την αυτήν εποχήν και ο Σεδής έγραψε σύγγραμμα περί ψυχής, είς τό όποιον κατά μέγα μέρος ακολουθεί τάς έν τώ «Τιμαίω» πλατωνικές αντίληψεις, δεχόμενος συνάμα και την περί ψυχικών δυνάμεων άριστοτελικήν θεωρίαν. Η μέση πλατωνική φιλοσοφία πλησιάζει πολύ προς τον νεοπλατωνισμόν. Τυπικόν παράδειγμα αναμίξεως πλατωνικών και νεοπλατωνικών δοξασιών παρέχουν τά διασωθέντα άποσπάσματα του Νουμηνίου, περί του οποίου ένγεντο λόγος άνωτέρω κατά την έκθεσιν της νεοπλατωνικής κινήσεως. Ο Νουμίνιος κατήγετο εκ της Απαμείας και έγραψε περί τό 160 έργον διά να καταπολεμήση τον Άντιστον, όστις επενείσει να ταυτίση την πλατωνικήν με την στωϊκήν φιλοσοφίαν. Παρέβαλλεν ο Νουμίνιος τον Πλάτωνα με τον Μαυρήν και έκαμνε λόγον περί των μάγων και Βραχυδών. Φαίνεται ότι είχε υπ' όψιν του τά συγγράμματα του Φίλωνος και των χριστιανών γνωστικών. Κατά μαρτυρίαν του Πρόκλου (Σχόλ. είς Πολιτείαν 2, 96, εκδ. Κρόλλ) έδέχετο ότι αι ψυχαί των ασθών τιμωρούνται είς τον Άδη. Η φιλολογική έρευνα έδειξεν έπιδόσεις των διδασκαλιών του Νουμηνίου επί του Πλάτωνος. Ύπό την έπιδρασιν του Νουμηνίου ίστανται ο Άσποκρατίαν ο Άγγελός, όστις έγραψεν ύπομνήματα είς τον «Τιμαίον», τον «Φαίδωνα» και τον «Αλκιβιάδην τον Α'», καθώς και ο Κρόμος όστις έγραψε «Περί παλιγγενεσίας». Είς τό σύγγραμμά του τούτου έζητάς τό ζήτημα της μετεμψυχώσεως.

Έκ της αναμίξεως πλατωνικών και νεοπλατωνικών δοξασιών προήλθον και τά βιβλία τά ηερόμενα υπό τό όνομα του «Έρμού του Τρισευγίστου», περί των οποίων ένγεντο άνω-

τέρω λόγος. Η δη συλλογή, άπαιτιζόμενη εκ 18 πραγματειών, έρεται και υπό τον τίτλον «Πειμάνδρας», δηλ. καλός βοσκός, εκ του τίτλου της πρώτης πραγματείας. Έπίσης εκ της αυτής αναμίξεως άπέρρασαν και οι «Χαλδαϊκαί χρημαί» οι γραφέντες είς έμμετρον λόγον κατά τό 200 μ.Χ.

ΟΙ ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΣΤΩΪΚΟΙ

Κατά τους δύο πρώτους αιώνας της χριστιανικής εποχής παρατηρείται μεγάλη κατ' έκτασιν εξέλιξις της στωϊκής φιλοσοφίας, χωρίς αυτή να συνοδεύεται από παράλληλον συστηματικήν έπεξεργασίαν. Όλίγοι εκ των Στωϊκών έψηχολογούν είς την άνάγκησιν των συγγράμμάτων, τά όποια εύλογον γράψει οι προγενέστεροι όπαδοί της Στωϊκής. Οι περισσότεροι έφρόντιζον διά την διάδοσιν των ήθικών αντιλήψεων του συστήματος. Περιήρχοντο άπ' τάς διαφόρους χόρας ως πλανόδιοι ήθικοδιδάσκαλοι και άνέπτυσαν πρακτικά ήθικά προδλήματα. Το κήρυγμα των ένγεντο υπό τύπον διατριβής ένάπιον του κοινού. Ησυχολούτο προσέτι μετά την άποπεράττωσιν του κήρυγματος είς τό να δίδουν άτομικές συμβουλές είς τους άκρατάς των. Είς τά κήρυγματα των Στωϊκών εύρίσκον κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους καταφύγιον πολλοί εκ των ανθρώπων, ότινες ήσαν δικηραπειθήνοι με την κρατούσαν άπολυταρχικήν και τυραννικήν κατάστασιν. Διά τούτο πολλάκις οι κήρυκες της στωϊκής φιλοσοφίας, καθίσταντο ύπερταί είς τους Ρωμαίους αυτοκράτορας και επέστυρον την μνήν των.

Ίδια δυσμενή διάθεσιν κατά των Στωϊκών καθώς και των άλλων φιλοσόφων επέδειξεν ο Δομιτιανός, όστις κατά τό 83 μ.Χ. καταδίκασεν είς έξορίαν άπαντας τους φιλοσόφους. Κατά μαρτυρίαν του Διωνος Κασσίου, ο Δομιτιανός «Ρουστικόν τον Άρουλήνον άπέκτεινεν ότι έπίλοσάφει. Άλλοι τε εκ της αυτής ταύτης της κατά την φιλοσοφίαν αίτίας συνήν διάώλοντα, και οι λοιποί πάντες εξέπληθησαν άδθις εκ Ρώμης».

Μεταξύ των Στωϊκών ότινες ήσυχολήθησαν με την έπιστημονικήν επεξεργασιν των δογμάτων της σχολής των συγκαταλέγεται ο έξ Άλεξανδρείας Άρειος Διδυμος, φίλος και διδάσκαλος του Αύγουστου, προς χόριν του οποίου έγραψεν «Επιτομήν, περιέχουσαν τά δόγματα των έξοχότερων φιλοσόφων». Ο Αύγουστος έτίμα τούτον διά της σιλίας του, άσπε κατά μαρτυρίαν του Πλουτάρχου (Βίος Άντων. 80) : «Αυτός δε ο Καίσαρ είσήλανε εν τή πόλιν Άρείου τώ φιλοσόφω προσδιαλεγόμενος». (Ο Αύγουστος είσήρχετο επί την πόλιν, δηλ. την Άλεξανδρείαν συνομιλών με τον Άρειον τον φιλόσοπον). Έγραψε δε και παραμυθητικόν λόγον διά να παρηγορήση την αυτοκράτειραν Λιβίαν, βαρυνθεύσαν επί τώ θανάτω του υιού της Δρούσου. Κατά την εποχήν του Αύγουστου πιθανώς έδρασε και ο Ηοάκλειτος, ο όποιος έγραψε σύγγραμμα «Όμηρικά προδλήματα» ή «Όμηρικά αλληγορία». Το έργον τούτο μας παρέχει πληροφορίας περί της μεθόδου, διά της οποίας οι φιλόσοφοι προέβδινον είς άλληγορικά έρμηνείας των μύθων. Κατά την εποχήν του Νέρωνος δρώ και ο Α. Άννιάς Κορνήσιος, φίλος και διδάσκαλος των Ρωμαίων ποιητών Λυκανού και Περσού. Περιελάθη μια μικρά πραγματεία του υπό τον τίτλον «Επιδρομή των κατά την ελληνικήν μυθολογίαν παραδεδωμένων», ήτις περιέχει άλληγορικάς και έρμηνευτικάς έρμηνείας των μύθων.

Έκ των σπουδαιότερων αντιπροσώπων της νεώτερης Στωϊκής είναι και ο Α. Άννιάς Σενέκος, όστις ένγενήθη έν Κορδούη της Ίσπανίας κατά τάς άρχάς του 1ου αιώνου και έθροσε τέσσα είς την ζωήν του κατά τό 65 μ.Χ., έπειδή άνεκαλύθη ως συμετασχών είς την κατά του Νέρωνος συνωμοσίαν. Έγραψε λατινικήν πληθύν συγγραμμάτων. Ένδιαφέρεται κυρίως διά τά φυσικά κα ήθικά προδλήματα. Θεωρητικώς ακολουθεί τάς δοξασίας της παλαιάς Στωϊκής θεωρίας την ψυχήν ως σωματικήν ούσιαν. Συγχρόνως όμως χαρακτηρίζει την ψυχήν ως «ερανήν» και «αιώνιον», τό δε σώμα ως «δεσμωτήριον» της ψυχής. Έν τή ψυχή δέχεται, ακολουθών τον Πλάτωνα, ότι υπάρχει έν λογικόν μέρος και δύο άλλα. Περιγράφει με έντονα χρώματα την αθλιότητα της ανθρωπίνης ζωής, λέγων ότι «κάσα ή ζωή είναι μαρτύριον» από τό όποιον μας απαλλάσσει ο θάνατος. Φάρμακον άποτελεσματικόν κατά της αθλιότητος της ζωής άναγνωρίζει την φιλοσοφίαν. Πασά τάς αματηράς ήθικάς του αντιλήψεις έξησεν είς την αίλην των αυτοκρατόρων Καλιγούλα και Κλαυδίου και υπήρξε διδάσκαλος του Νέρωνος. Διά τούτο κατακρίθη ως άσταθής και ύπεκρίτης.

Κατά την εποχήν του Νέρωνος και των Φλαβίων δρώ ως διδασκαλος της Στωϊκής φιλοσοφίας έν Ρώμη ο Μουσανίος Ρούθος, όστις διεξέτασθη υπό του Νέρωνος και του Βεσπασιανού. Καίτοι ήτο Ρωμαίος ήσσότης άπειρασε την ζωήν του είς την διδασκαλίαν της φιλοσοφίας. Μερικάς εκ των δοξασιών του, τάς όποιας είχε καταγράψει συμφώνως με τάς προφορικάς του παραδόσεις ο μαθητής του Λούκιος, μάς διέσωσεν ο Στοβαίος. Έθεώρει την άσπην μάλλον ως αποτέλεσμα άσκήσεως ή διδασκαλίας. Κύριον σκοπόν της διδασκαλίας θεωρεί την άπόκτησιν της άρετής. Έργον της φιλοσοφίας είναι να κάμη είς τον άνθρωπον συνειδητόν ότι ή κυριαρχία του έκτενεται μόνον επί του έσωτερικού παραστατικού του βίου. Ύπερστήριζεν ότι τό γυναικίον ούλον έχει την αυτήν ούσιαν με τό άνδρικόν. Τά θέματα της διδασκαλίας του ήσαν «περί σκέπης, περί άσκήσεως, περί τροφής, ότι πόνον καταρρηθέν, ότι ού κόπον ή φυγή, ει έμπόδιον τή φιλοσοφία ο γάμος» περί φιλίας.

Μαθητής του Μουσανίου Ρούθου υπήρξεν ο Έπίκτητος

(50—138 μ.Χ.). Έγενήθη εις τὴν Ἰσαόπολιν τῆς Φρυγίας εἰς δούλος. Ἐν Ρώμῃ ὑπῆρξε δούλος τοῦ Ἐπαφορόδου, τοῦ ἐπισκοπούμενου τοῦ Νέρωνος· διατελὼν δὲ εἰς τὴν υπηρεσίαν του ἤκουε τὰς διαλέξεις τοῦ Μουσωνίου Ρούφου. Κατόπιν ἐγένετο ἀπελευθέρωτος καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου του πῆ- γαισε νὰ διδάσκη τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν. Φαίνεται ὅτι λίαν ἐκωλύθη ἀπὸ τὴν γυναικάς καὶ διὰ τοῦτο συμπεριελήθη εἰς τὸ στωϊκὸν δόγμα, διὰ τοῦ ὁποῖου κατ' ἐντολήν του Δουσιτιανοῦ ἐξωρίσθητο ἐκ Ρώμης ἅπαντες οἱ φιλόσοφοι, οἱ μαθηματικοὶ καὶ οἱ ἀστρονόμοι. Ἀναγκασθεὶς νὰ ἀπέλθῃ ἐκ Ρώμης, ἐξέλεξεν ὡς τόπον διαμονῆς τὴν ἐν Ἠπειρῷ Νικόπολιν (νῦν Πρέβεζαν). Ἡ πόλις αὕτη εἶχε μεγάλην ἀκμὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἀπετέλει τὸν κύριον λιμένα μεταβάσεως εἰς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐκεῖ ἦνοιξε φιλοσοφικὴν σχολὴν προσελκύσασαν πολλοὺς μαθητὰς μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Ἀρριανόν, τὸν συγγραφεὰ τῆς Ἀναβάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐπικτήτου περιέσωσεν ὁ Ἀρριανὸς καταγράφας αὐτὴν εἰς ἐνῆς διδῆλια «Διατριβῶν», ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν μόνον τὰ τέσσαρα. Ἐκτὸς τῶν «Διατριβῶν» ἔγραψεν ὁ Ἀρριανὸς καὶ μίαν σύντομον συνοψίαν τῶν κυρίων δοξασιῶν τοῦ διδασκάλου του, τὸ λεγόμενον «Ἐγχειρίδιον».

Ὁ Ἐπικτήτος φιλοδοξεῖ νὰ καταστή τὴν παιδαγωγὸν τὸν ἀνθρώπου. Δι' αὐτὸν ὑπάρχουν δύο εἶδη φιλοσόφων· οἱ θετικοὶ καὶ οἱ ἀρνητικοί. Θετικοὶ εἶναι π.χ. ὁ Πλάτων, καὶ ὁ Ζήνων, ἀρνητικοὶ ὁ Κρανεάδης καὶ ὁ Ἐπικουρος. Οἱ πρώτοι εἶναι οἱ ἀληθεῖς, οἱ δεύτεροι οἱ ψευδεῖς φιλόσοφοι. Κατακρίνει τὸν ἐγωκεντρικὸν ἀτομικισμὸν τῶν Ἐπικουρείων. Εἰς τὸ 23ον κεφάλαιον τοῦ πρώτου διδῆλιου γράφει: «Ἐπινοεῖ καὶ Ἐπικουρος ὅτι φύσει ἐσμέν κοινωνικοί, ἀλλ' ὅπως ἐν τῷ κελύθει θεῖς τὸ ἀγαθὸν ἡμῶν οὐκέτι δύναται ἄλλο οὐδὲν εἰπεῖν. (Κατανοεῖ καὶ ὁ Ἐπικουρος ὅτι ἐκ φύσεως εἴμεθα κοινωνικοί. Ἄλλ' ἀφοῦ ὅπως ἐποθετήσῃ τὸ ἀγαθὸν εἰς τὸ σαρκτικὸν μας περιδῆλιον δὲν δύναται νὰ εἴπῃ οὐδὲν ἄλλο). Τὸ πῦμπτον κεφάλαιον τοῦ μνημονευθέντος διδῆλιου του ἀποτελεῖ σφοδρὰν πολεμικὴν κατὰ τὸν Ἀκαδημαϊκόν. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς αἰρέσεως ταύτης ἔχουν, λέγει, ἀποβάλῃ πῶσαν ἐντροπὴν, καὶ ἔχουν ἀποθηριασθῆ: «Ἐκτέμνῃται τὸ αἰδῆμον αὐτοῦ καὶ τὸ ἐντροπικὸν καὶ τὸ λογικὸν οὐκ ἐκτέμνῃται ἀλλὰ ἀποθετηρίασθαι. (Ἐχεῖ ἀφαίρεθῃ ἀπὸ τὴν ψυχὴν (τοῦ σκεπτικισμοῦ) ἡ αἰδομασύνη καὶ ἡ συναισθησις τοῦ πρῶτοντος. Τὸ λογικὸν του δὲν ἔχει ἀφαίρεθῃ, ἀλλὰ ἀποθηριασθῆ). Ὁ ἀνθρώπος, φρονεῖ ὁ Ἐπικτήτος, ἔχει μίαν ἀσφαλῆ δόσιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηριζόμενος δύναται νὰ φιλοσοφήσῃ. Αὕτη εἶναι αἱ προλήψεις, αἱ γενικαὶ δηλαδὴ περὶ τῶν πραγμάτων ἀντιλήψεις, αἵτινες εἶναι κοιναὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Αἱ προλήψεις τοῦ Ἐπικτήτου διορίζουν πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν νεωτέρων λεγόμενα «στοιχεῖα τῆς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως». Εἰς τὸ 22ον κεφάλαιον τοῦ πρώτου διδῆλιου τῶν «Διατριβῶν» γίνεται λόγος περὶ τῶν προλήψεων: «Προλήψεις κοιναὶ πᾶσι ἀνθρώποις εἰσὶν» καὶ πρόληψις προλήψις οὐ μάλιστα. Τίς γὰρ ἡμῶν οὐ τίθησιν ὅτι τὸ ἀγαθὸν συμφέρον ἐστί, ἐστί καὶ αἰρετόν καὶ ἐκ πάσης αὐτὸ περιπέσει δὲ μετὰ τὴν καὶ διώκει; Τίς δ' ἡμῶν οὐ τίθησιν ὅτι τὸ δίκαιον καλὸν ἐστί καὶ πρέπει; πῶς οὐκ ἡ μάχη γίνεται; περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν προλήψεων ταῖς ἐπὶ μέρους οὐσίαις, ὅταν ὁ μὲν εἴπῃ: καλὸς ἐπαισθεῖν, ἀνδρείος ἐστί» καὶ ἄλλ' ἀποκονισθῆσθαι. (Ἐπὶ τῶν κοιναῖ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῶν προτέρων ἐνομοι καὶ ἡ μία ἐκ τῶν προτέρων ἐνομοι δὲν ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν με τὴν ἄλλην. Διότι τίς ἐξ ἡμῶν δὲν παραδέχεται, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι συμφέρον, ὅτι δὲν εἶναι ἄξιον προσημι- σεως καὶ ὅτι δὲν πρέπει εἰς οἰανδήποτε περιπτώσιν νὰ τὸ ἀναζητῶμεν καὶ νὰ τὸ ἐπιδιώκωμεν; Τίς ἐξ ἡμῶν δὲν παραδέ- χεται ὅτι τὸ δίκαιον εἶναι καλὸν καὶ πρέπει; Πότε λοιπὸν ἐπέρχεται ἡ διαφωνία; Ὅταν πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθῶμεν τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἐνομοι εἰς τὰς μεμονωμένας ὑπαρκτὰς πε- ριπτώσεις. Ὅταν ὁ εἰς εἴπῃ διὰ κάποιον ἄλλον, εἴκατε καλὰ, εἴκατε ἀνδρείος, καὶ ὁ ἄλλος ἀπαντήσῃ, δὲν εἶναι ἀνδρείος, ἀλλὰ ἀνθρώπος ὁ ὁποῖος ἔχει χάσει τὸν νόον του). Ἡ δια- φωνία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων προέρχεται ἐκ τῆς αἰκῆς ἐφαρ- μογῆς τῶν «προλήψεων» ἐπὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων. Εἶναι συνεπὲς ἀνάγκη νὰ ἐκπαιδευθῇ ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν ὀρθὴν ἐφαρμογὴν τῶν προλήψεων. Διότι ἐκτὸς τῶν προλήψεων ὑπάρχει καὶ ἡ σῆσις, ἡ ψευδὴς ἐκτίμησις τῶν πραγμάτων, ἥτις μᾶς ἀπάτῃ. Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ συναισθανθῶμεν τὴν ἀδυναμίαν μας τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν κοινὴν ἐφαρμογὴν τῶν προλήψεων. Εἰς τὸ δεύτερον βιβ- λίον τῶν «Διατριβῶν» κεφ. 11 ἐκφράζεται ἡ γνώμη αὐτῆ τοῦ Ἐπικτήτου μετὰ σαφηνείας καὶ ὀριστικότητος: «Ἰδ' ἀρχὴ φιλοσοφίας ἀσθησις μάχης τῆς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων καὶ ζήτησις τοῦ ποῦ δ γίνεται ἡ μάχη καὶ κατά- γινωσις καὶ ἀπιστία πρὸς τὸ ψιῶδες δοκοῦν ἔρπυσιν δὲ τίς περὶ τὸ δοκοῦν εἰ ὀρθῶς δοκεῖ καὶ εὐρεσις κανόνας τινός, οἷον ἐπὶ θαρῶν τὸν ἕυγον εὐρομεν, οἷον ἐπὶ εὐθέων καὶ στρε- βλῶν τῆς στάβην». (Βλέπε ποῖα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσο- φίας τὸ νὰ ἀντιληφθῶμεν ὅτι οἱ ἀνθρώποι περιέχον- ται εἰς διαφωνίαν πρὸς ἀλλήλους καὶ τὸ νὰ ἀναζητῶ- σουμεν τὸ αἴτιον τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ τὴν διαφωνίαν, καὶ τὴν ἀρχὴν ἀκάμῃ τῆς φιλοσοφίας εἶναι) τὸ νὰ καθοδικώσωμεν καὶ νὰ μὴ δώσωμεν πίστιν εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀδασανίστως ἔρχεται εἰς τὴν διάνοιάν μας, καὶ τὸ νὰ ἔρευνῶμεν κἄπως τὰς δοξασίας μας· ἐὰν εἶναι ὀρθαί, καὶ τὸ νὰ εὐρομεν ἐν κρι- τήριον, ὅπως προκειμένου περὶ τῶν θαρῶν εὐρομεν τὸν ἕυγον, προκειμένου δὲ περὶ τῶν εὐθέων καὶ μὴ εὐθέων τὴν

στάβην). Ὁ σκοπὸς τῆς φιλοσοφικῆς παιδείσεως εἶναι: 1ον) Νὰ διεκρινθῶσιν καὶ νὰ δάλωμεν εἰς τὰς τάξεις τὰς ἀρχαῖαι προλήψεις. 2ον) Νὰ δυνάμεθα νὰ ἐφαρμοσθῶμεν ὀρθῶς ταύτας εἰς τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις. 3ον) Νὰ διακρίνωμεν, ποῖα πράγματα εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας καὶ ποῖα δὲν εἶναι. Χρει- ἀίεται συνεπὲς εἶνα ἀπὸ τινῶν γινώσκων καὶ διεκρινθῶμεν ὁρμητικῶν χρώμεθα ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους διεκρινθῶμεναι ταῖς προλήψεις («Διατρ.» 2,11,18 (Ὁρμητικῶν ἀπὸ διασαφην- σιμῆας καὶ ἐξηκριθῶμεναι ἀρχὰς νὰ χρησιμοποιώμεν ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους τὰς προλήψεις ἔχοντες κατατάξει ταύτας εἰς σύστημα). Μετὰ τὴν διασαφηνίαν τῶν προλήψεων πρέπει νὰ ἐπακολουθῆσῃ ὡς ἐργὸν τῆς φιλοσοφικῆς παιδείσεως ἡ ὀρθὴ ἐφαρμογὴ αὐτῶν καὶ ἡ διαστολὴ τῶν πραγμάτων ὅτινα ἐ- ξαρτῶνται ἐξ ἡμῶν: «Τί οὖν ἐστί τὸ παιδεύεσθαι; μανθάνειν τὰς φυσικὰς προλήψεις ἐφαρμόζειν ταῖς ἐπὶ μέρους οὐσίαις καταλλήλως τῇ φύσει καὶ λοιπὸν ὅτι τῶν ὄντων τὰ μὲν ἐστὶν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν. «Διατρ.» 1,22,9. (Εἰς τί λοι- πὸν συνίσταται ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία; Νὰ μανθάνωμεν νὰ ἐφαρμόζωμεν τὰς φυσικὰς προλήψεις εἰς τὰς ἐπὶ μέρους πε- ριπτώσεις συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἀκολουθῶν νὰ κατα- νοήσωμεν, ὅτι ἄλλα μὲν πράγματα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐξου- σίαν μας ἄλλα ὅμως ὄχι). Εἰς τὰ μὴ ἐξ ἡμῶν ἐξαρτῶμενα πράγματα κατατάσσονται τὸ σῶμα, τὰ μέρη τοῦ σώματος· τὰ κτήματα, οἱ ἀδελφοί, τὰ τέκνα, ἡ πατρίς, τὸ κοινωνικὸν ἐν γένει περιβάλλον. Ἀπομένει ἀρα ὡς ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐξου- σίας ἐξαρτῶμενον «ἡ προαίρεσις καὶ πάντα τὰ προαιρετικὰ ἔργα», ἥτις ἡ προσωπικότης ἡμῶν ὡς ὄντων τὰ ὅποια δυνά- μεθα δι' ἐκλογῆς νὰ καθορίσωμεν τὰς πράξεις μας, καὶ αἱ ἐκ τῆς προαιρέσεως μας ἐξαρτῶμεναι πράξεις. Ἡ ὀρθὴ χρη- σιμοποίησις τῆς προαιρετικῆς μας δυνάμεως εἶναι κατὰ τὸν Ἐπικτήτον τὸ ἀγαθόν.

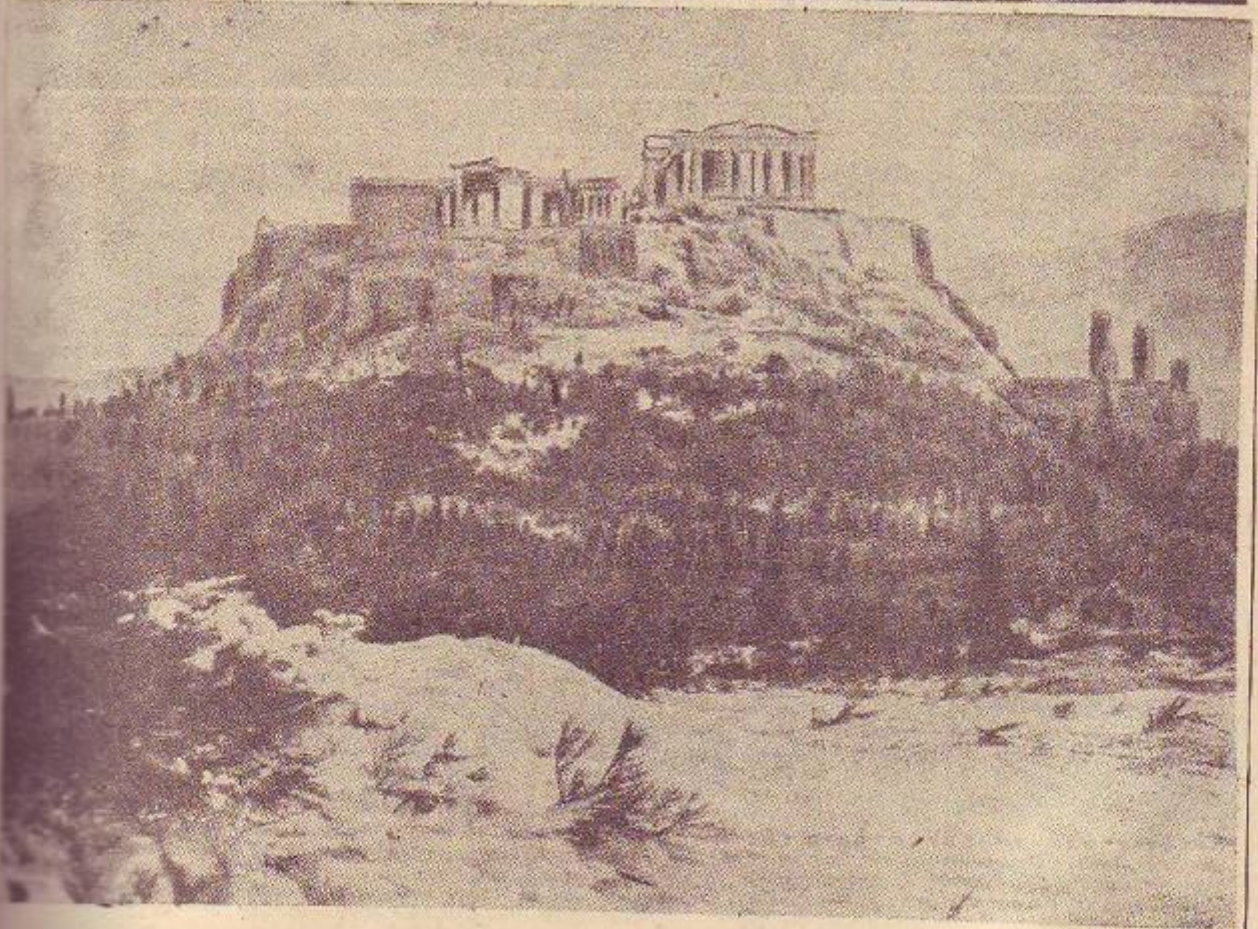
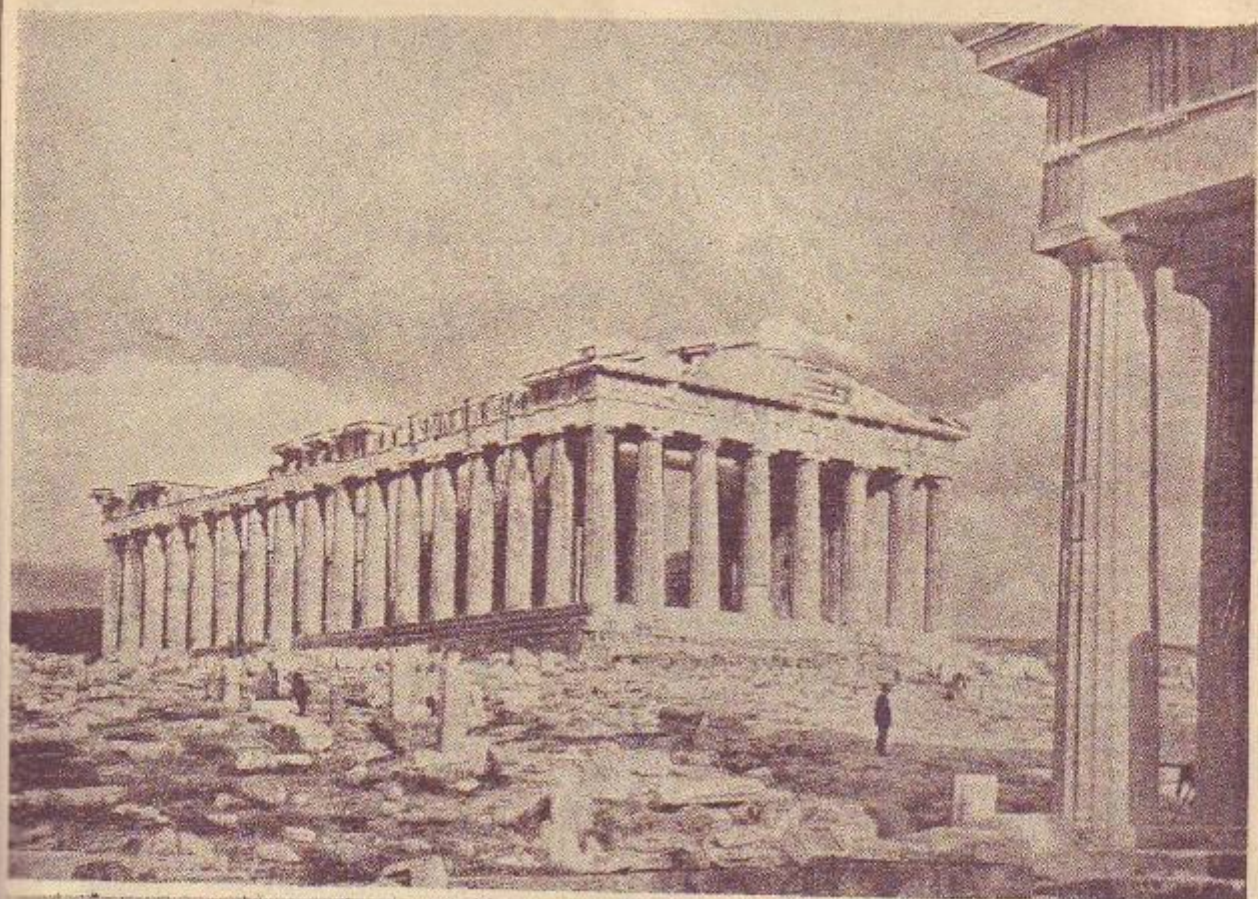
Αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις τὰς ὁποίας ἀντικρῶζει ὁ ἀνθρώ- πος ὡς ὄν ἔχον προαίρεσιν, ἀποτελοῦν τὴν ὕλην (δηλαδὴ τὸ θεμα) τῆς προαιρέσεως. «Οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ προαιρέσις ποιῶν, τοῦ κακοῦ προαιρέσις ποῖα. Τί οὖν τὰ ἐκτός; Ὅλα τὰ προ- αιρέσει, περὶ ἃς ἀναστρεφόμενὴ τεύχεται τοῦ ἰδίου ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ. Πῶς τὸ ἀγαθὸν τεύχεται; Ἄν τὰς ὕλας μὴ θαυμά- σῃ. Τοῦτον τὸν νόμον ὁ θεὸς τίθει καὶ φησὶν: εἴ τι ἀγαθὸν θέλεις, παρὰ σαυτοῦ λάμβανε. (Τὴν οὐσίαν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπο- τελεῖ μία καθωρισμένη ποιότης τῆς προαιρέσεως, τὴν οὐσίαν δὲ τοῦ κακοῦ μία ἄλλη καθωρισμένη ποιότης τῆς προαιρέ- σεως. Τί εἶναι λοιπὸν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα; Ὅλα τὰ ὅποια θὰ χρησιμοποιῆσῃ ἡ προαίρεσις, ἀκολουθουμένη δὲ με- ἀυτὰ θὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἰδικόν της ἀγαθὸν ἢ κακόν. Πῶς δὲ ἐπι- τύχῃ τὸ ἀγαθόν; Ἄν δὲν ἀποδώσῃ ἀξίαν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Διότι ὁ θεὸς ἐθέτισεν αὐτὸν τὸν νόμον καὶ λέ- γει, ἂν ἐπιθυμῆς κάποιον ἀγαθὸν λάμβανέ το ἀπὸ τὸν ἑαυ- τοῦ σου). Ἡ εὐτυχία ἀρα τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτῆται ἐκ τοῦ ἐστούτου του. Τὸ ἀγαθὸν θὰ τὸ ἀποκτήσωμεν ἂν ἐπιθυμῶμεν τὴν ψυχὴν μας εἰς βαθμὴν ὅσῃ νὰ μὴ τὴν ἐπηρεάζουν τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ. Τὸ καθήκον μας εἶναι νὰ ἐνδυναμώσωμεν τὴν ψυχὴν μας, ἥτις εὐτυχῶς τυγχάνει ἐπιδεκτικῆς ἀγωγῆς. «Ἴσθι γὰρ ὅτι οὐδὲν ἐστὶν εὐαγωγώτερον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Θελήσῃ δὲ καὶ γέγονεν, διδρῶσθαι ὡς πάλιν ἀπονο- στῆσαι καὶ ἀπόλωλεν. Ἐσθῶν γὰρ ἐστί καὶ ἀπόλεια καὶ θούθησις. Διατρ. 4, 9, 16. (Διότι πρέπει νὰ γνωρίζῃς ὅτι τίποτε δὲν εἶναι τόσο ἐπιδεκτικὸν ἀγωγῆς, ὅσον ἡ ἀνθρωπι- νὴ ψυχὴ. Ἀρκεῖ νὰ θελήσῃ καὶ ἔχει γίνει αὐτὸ τὸ ὁποῖον θέλει, ἔχει ἐπέλθει ἡ διδρῶσις. Ἐξ ἀντιθέτου ἀρκεῖ νὰ πιστῆσῃ διὰ νὰ συντελεσθῇ ἡ καταστροφὴ τῆς. Διότι ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου πηγάζει καὶ ἡ ἀπόλεια καὶ ἡ σωτηρία).

Εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐρημνευθέντων κειμένων ὅτι ὁ Ἐπικτήτος ὡς ὕμνητον ἀγαθὸν θεωρεῖ τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευ- θερίαν. Ἀνακαλύπτει μέσα εἰς τὸν ἀνθρώπον ἕνα χῶρον, μέ- χρι τοῦ ὁποῖου δὲν δύναται νὰ ἐσχωρήσῃ ἡ βία ἢ προερχο- μένη ἐκ τῆς ὕλης δυνάμεως ἢ ἐκ τοῦ βλαστῆσθαι τῶν ἐξωτε- ρικῶν ἀγαθῶν. Ὡς πρότυπον τῆς οὕτω νοουμένης ἐλευθερίας ἐμφανίζει ὁ Ἐπικτήτος τὸν κυνικὸν Διογένη, ὃν παρὶστὰ λέ- γοντα τὰ ἀκόλουθα: «Ὅπως ἐλευθερία γίνεται; κτήσις οὐκ ἐμὴ συγγενεῖς, οἰκείοι, φίλοι, φῆμη, συνήθεις τόποι, πάντα ταῦτα ἀλλότρια. Σὺν οὖν τί; χρεῖσι φαντασιῶν, ταύτην ἀ- κώλυτον ἔχω, ἀναγκαῖστον οὐδεὶς ἐμποδίσαι δύναται, οὐ- δεὶς βιάσασθαι ἄλλως χρήσασθαι ἢ ὡς θέλω». «Διατρ.» 3, 24, 68. (Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπακτάται ἡ ἐλευθερία... Ἡ πε- ριουσία μου δὲν εἶναι ἰδική μου, οἱ συγγενεῖς, οἱ οἰκείοι μου, οἱ φίλοι, ἡ φῆμη, οἱ γινώριμοι τόποι, ὅλα αὐτὰ εἶναι ἕνα. Τί εἶναι λοιπὸν ἰδικόν σου; Τὸ νὰ χρησιμοποιῶ τὰς σκέψεις μου, αὐτὴν τὴν χρησιμοποίησιν τὴν ἔχω ἀνεπιδεκτὸν καλλώματος καὶ ἀναγκαῖστον. Οὐδεὶς δύναται νὰ μὲ ἐμποδίσῃ, οὐδεὶς δύ- ναται νὰ ἐφαρμόσῃ βίαν ἐπ' ἐμοῦ διὰ νὰ χρησιμοποιῶ τὰς σκέψεις μου κατ' ἄλλον τρόπον καὶ ὅτι ὅπως ἐγὼ θέλω). Ἡ ἐλευθερία ἐμφανίζεται εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ταυτιζομένη με τὴν ἀπηλλαγμένην ἀναγκασμοῦ ἀναπροαίρετον «χρῆσιν τῶν φαν- τασίων, με τὴν ἐνέργειαν τῆς σκέψεως. Ἄλλ' ὁ ἀνθρώπος, προ- σθετέοι ὁ Ἐπικτήτος, δὲν χρησιμοποιεῖ μόνον τὴν σκέψιν του, ἀλλὰ ἔχει συνείδησιν τῆς χρησιμοποίησεως ταύτης. Καὶ τὰ ζῶα ἔχουν «χρῆσιν φαντασιῶν», στεροῦνται ὁμοῦ τῆς ἰκανότη- τος νὰ συνειδητοποιῶν τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν. Ὁ θεὸς ὅμως κατεσκεύασε τὸν ἀνθρώπον «θεατὴν αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἔργων τῶν αὐτοῦ καὶ οὐ μόνον θεατὴν, ἀλλὰ καὶ ἐξηγητὴν αὐ- τῶν». (Θεατὴν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν θεῶν ἔργων καὶ ὄχι μόνον θεατὴν, ἀλλὰ καὶ ἐξηγητὴν). Τοιοῦτοτρόπος ἡ λογικὴ ἐλευ- θερία λαμβάνει διὰ τὸν Ἐπικτήτον ἠρηστικὸν χαρακτῆρα. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι προαιρέσιμος ἐπὶ θεωρίαν καὶ παρακο- λούθησιν καὶ σύμμενον διεξαγωγῆν τῇ φύσει. Ὅρατε οὖν, μὴ

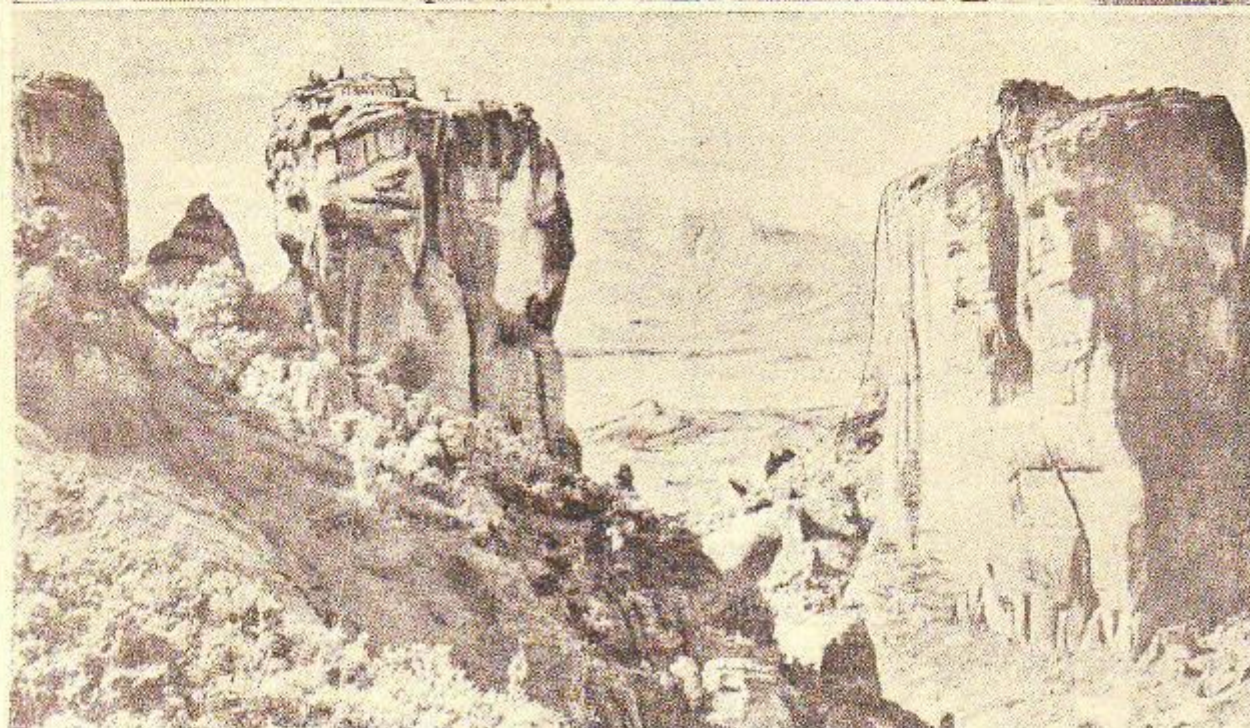
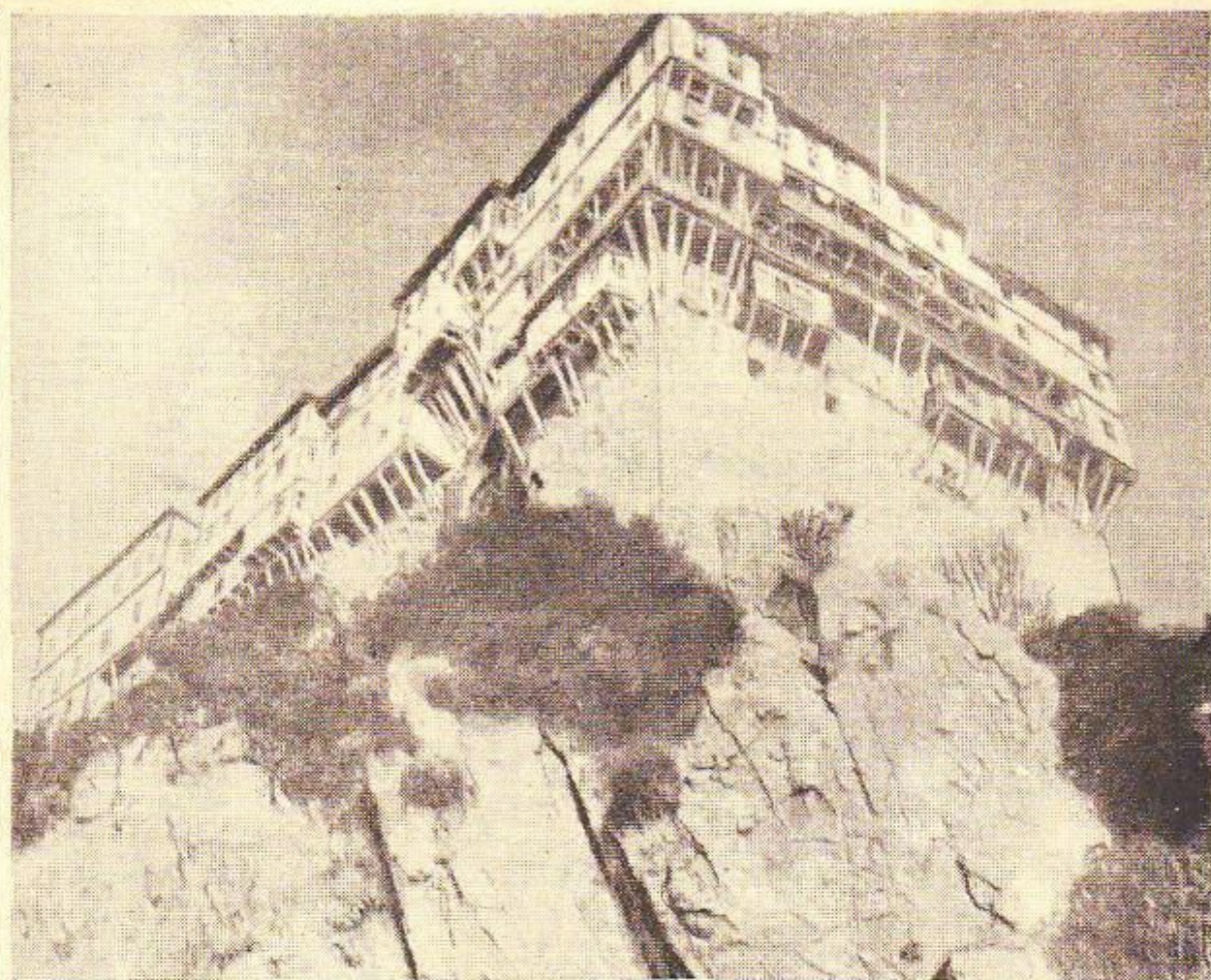

Ἀθήναι: Ἄνω: Ἡ δορεία κιονοστασίγῃ τοῦ Παρθενῶνος μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν 8 κίβων, ποῦ ἀπεπερατώθη τὴν 17ην Μαΐου 1930 ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀρχιτέκτονος Νικολάου Μπαλάνου. Κάτω: Ὁ ἱερός βράχος τῆς Ἀκροπόλεως

Είκοτες από τὸ μοναστήριον τῆς Ἑλλάδος: Ἄνω: Ἡ μονὴ εὐαγγ. Διονύσιου ἐπάνω εἰς βράχον τοῦ Ἁγίου Ὄρους μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ θαλάσσης, θεωρεῖται ὡς συμπαγὲς κᾶστρον μὲ τοὺς πολυαίθμιους ὄρους τῆς περὶ φαίνονται ὡς νὰ αἰωροῦνται εἰς τὸ κενὸν τοῦ περιβάλλοντος γύρω τὸ μοναστήριον. Κάτω: Ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος εἰς τὰ Μετέωρα τῆς Θεσσαλίας, κτισμένη εἰς τὸν ἀπότομον καὶ ἀπροσπέλαστον βράχον πρὸς τὴν ἀριστερὰ τῆς εἰκότος. Προσκυνοῦνται καὶ περιηγητοὶ ἀναλογιζόμενοι τὸ ἀδύνατον τῆς ἀναβάσεως εἰς περιπτώσιν θανάτου τῶν μοναχῶν οἱ ὅποιοι σήμερον ἀνεκλύουσιν τοὺς ἐπισκέπτας διὰ καλῶν, ἔχον ἐπιχειρήσει τὴν λάξευσιν θαυμάτων ἐπὶ τοῦ κατακορύφου βράχου. Παρόμοιοι ἰδιόρρυθμοι βράχοι αἰσταντοῦνται εἰς τὸ Σιγκίρι τῆς Κεϋλάνης καὶ εἰς τὴν Ἀσάσιαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

ἀναμείξεις ἐνὸς ἀντικειμένου μὲ ἄλλα. Ἡ γλῶσσά π.χ. ἐμφανίζεται προσωπικῶς κατὰ τὴν μέεσάν, χρυσῆ δὲ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης.

7ον) «Ὁ παρὰ τὰς ποσότητας καὶ σκευασίας τῶν ὑποκειμένων» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὰς ποσότητας καὶ τὸν τρόπον διευθετήσεως τῶν πραγμάτων. Εἰς π.χ. κόκκος ἄμμου ἐμφανίζει ἀκληρότητα, μίση σημαντικὴ ὁμῶς ποσότης ἄμμου παρουσιάζει μαλακότητα.

8ον) «Ὁ ὑπὸ τοῦ πρὸς τι» ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς σχετικότητος τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων.

9ον) «Ὁ παρὰ τὰς συνεχεῖς ἢ σπανίας ἐγκυρήσεις» ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς συχνότητος ἢ σπανιότητος τῶν φαινομένων. Ἐν σπανίως ἐμφανιζόμενον πρᾶγμα π.χ. εἰς κομῆτις ἐμπροσθέντι μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν παρὰ ἢ συνεχῶς ἐμφανιζομένη σελήνη.

10ον) «Ὁ παρὰ τὰς ἀγωγὰς καὶ τὰ ἔθῃ καὶ τοὺς νόμους καὶ τὰς μυθικὰς πίστεις καὶ τὰς δογματικὰς ὑπολήψεις» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὸν τρόπον ζωῆς, τὰ ἔθῃ, τοὺς νόμους, τῆν πίστιν εἰς μυθικὰ παραδόσεις, καὶ τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα.

Οἱ δέκα οὗτοι τρόποι συνεπτύχθησαν, κατὰ μὲν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Σκεπτικῶν, κατὰ δὲ τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον (9, 88) ὑπὸ τοῦ Ἀγρίππια εἰς πέντε, οἷτινες ὁμῶς ἐμφανίζονται διαφορετικοὶ ἐν σχέσει μὲ τοὺς προεκτεθέντας. Οὗτοι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

1ον) «Ὁ ἀπὸ τῆς διαφανείας» ὁ προερχόμενος ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν διαφανῶν ὡς πρὸς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα τοιαύτας διαφανείας συναντῶντων πλείστας μεταξὺ τῶν φιλοσόφων.

2ον) «Ὁ ἀπὸ τῆς εἰς ἄπειρον ἐκπτώσεως» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὴν ἀναδρομὴν εἰς τὸ ἄπειρον. Τοῦτο συμβαίνει π.χ. ὅταν ζητῶμεν τοὺς ἐσχάτους ἀποδεικτικούς λόγους. Ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀναζητῶμεν ἐπ' ἄπειρον νέας ἀποδεικτικὰς βάσεις.

3ον) «Ὁ ἀπὸ τοῦ πρὸς τι» ὁ προερχόμενος ἀπὸ τὴν γενικὴν σχετικότητα. Ἡ σχετικότης, τὰ «πρὸς τι», ἀφοροῦται οὐκ ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς μεταξὺ τῶν σχέσεις, αἵτινες εἶναι ἀπὸ ὀντολογικῆς ἀπόψεως ἀνυπαρκτοί. Ὅταν π.χ. χαρακτηρίζομεν μίαν κατεβύθισιν τοπικῶς ὡς δεξιάν ἢ ἀριστεράν, ἀναφερόμεθα εἰς κάτι τὸ συμβατικῶς καθοριζόμενον.

4ον) «Ὁ ἐξ ὑποθέσεως» ὁ προερχόμενος ἐκ τοῦ ὅτι διὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τὴν ἐπ' ἄπειρον ἀναδρομὴν, παραδοξομεθα ὡς ἀληθῆ μίαν ὑπόθεσιν. Ταῦτα ὁμῶς δὲν εἶναι ἀσφαλῆς, διότι δυνατόν ἐστι νὰ δεχθῶμεν ὡς ἀληθῆ καὶ τὸ ἀντίθετον.

5ον) «Ὁ διᾶλληλος τρόπος» ὁ τρόπος οὗτος παρουσιάζεται: «Ὅταν τὸ ὀρεῖλον τοῦ ζητουμένου πρᾶγματος εἶναι δεδαιωμένον, χρεῖαν ἔχει τῆς ἐκ τοῦ ζητουμένου πίστεως» (Ὅταν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὀφείλει νὰ ἀποτελέσῃ δεδαιωτικὴν ἀπόδειξιν διὰ τὸ ζητούμενον, ἔχει ἀνάγκη νὰ ἀντήσῃ τῆν δεδαιωτικὴν τοῦ ἀπὸ τὸ ζητούμενον).

Ἄλλοι ἐκ τῶν Σκεπτικῶν κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικόν (Πυράων, Ὑπότ. 1, 178) συνεπτύχσαν ὁμοίως τοὺς τρόπους εἰς δύο μόνον ἰσχυρίζομενοι ὅτι: α') Οὐδὲν δύναται νὰ δεδαιωθῆ ἐξ ἑαυτοῦ. β') Οὐδὲν δύναται νὰ δεδαιωθῆ δι' ἄλλου.

Οἱ ἀνωτέρω ἐκτεθέντες τρόποι ἀποτελοῦν τὴν συγκεφαλαίωσιν τῆς σοφιστικῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Αἰνσιδήμου. Ἐκτός τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων ἐχρησιμοποίησε καὶ ἄλλα. Ἐλεγεν ὅτι οἰαδήποτε γένεσις εἶναι ἀδύνατος. Δὲν δύναται ἐν σώμα οὔτε ἐξερχόμενον ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν οὔτε ἐνοούμενον μὲ ἐν ἄλλο, νὰ γενήσῃ ἕτερον σῶμα. Τὸ ἀσώματον δὲν δύναται νὰ γενήσῃ τὸ σωματικόν, διότι τὰ ἀσώματα δὲν εἶναι ἐπιδικτικόν οὔτε πάθος οὔτε γεννητικόν ἐπεργείας. Ἐπίσης ἔκαστε πλοητικῶν ὁ Αἰνσιδῆμος καὶ κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Πῶς εἶναι δυνατόν, ἥρα, ἀπὸ τὰ φανερά ἀποτελέσματα νὰ ἀναχθῶμεν εἰς αἰτίας ἀφανεῖς; Τὰ ἀσάτα ἀποτελέσματα εἶναι φύσεως συγκεκριμένως καὶ διὰ ταῦτο ὁλοῦς διάφορα τῶν ἀσάτων αἰτιῶν. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραχθῶν φαινόμενα τῶσαν πολυπλοκά, ὅπως εἶναι τὰ ὕλικά, ἀπὸ τὰ ἀπλά ἄτομα κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν Ἐπικούρειων. Οὐδὲν δίκαιωμα ἔχουν, ἔλεγον, οἱ Ἐπικούρειοι νὰ ἀντιλαμβάνονται τὰς ἀφανεῖς αἰτίας κατ' ἀναλογίαν τῶν φανεράν. Ἡ πραγματικὴ ὡρασιμῶν ὑποθέσεων, διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν φυσικῶν φαινομένων εἶναι πράξις αὐθαίρετος. Ἐκ τῶν συγκεκριμένων σημείων καὶ ἐνδείξεων οὐδὲν δύναται νὰ συναγάγῃμεν μετὰ δεδαιωτικῆς. Διότι τὸ αὐτὸ σημεῖον δύναται νὰ σχετίζεται πρὸς πολλὰ φαινόμενα. Οὕτω π.χ. τὸ εὐρυθρὸν χρῶμα τῶν παρειῶν εἶναι σημεῖον ὑγείας καὶ περσοῦ. Κατὰ τὸν Σέξτον τὸν Ἐμπειρικόν (Πυράων, Ὑπότ. 1, 19), ὁ Αἰνσιδῆμος παρ' ὅλων τῶν σκεπτικισμῶν του εἶχεν ἐγκρίσει, ὡς δεδῶκε τὰς κοσμολογικὰς δοξασίας τοῦ Ἡρακλείτου, καὶ εἶχε προσπαθῆσαι νὰ καταρτίσῃ σύστημα ἐξηγῶν τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Ἐλάμβανεν ὡς ἀσκήνη οὐσίαν τὸν ἀέρα καὶ ἐδέχετο δύο εἴδη μεταβολῆς, τὴν κατὰ ποιότητα καὶ τὴν κατὰ τόπον. Ἀποτελεῖ εἰσέτι πρόβλημα διὰ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας πῶς ἦτο δυνατόν ὁ σκεπτικιστὴς Αἰνσιδῆμος νὰ παρουσιάσῃ μίαν λύσιν ἐν σχέσει μὲ τὸ κοσμολογικὸν πρόβλημα. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἡ ἐμφάνισις π.χ. τῆς θεωρίας τῆς γενετικῆς σχετικότητος τοῦ Ἀϊνστάϊν οὐδὲν ἥπιότερον τὸν ἐρευνῆται καὶ νὰ συνεχίσῃ τὰς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς φυσικῆς ἐρεῦνης μελέτας καὶ ἀναζητήσεις του. Καὶ ὁ Παρμενίδης εἰς τὴν παλαιάν ἐποχὴν, δν

καὶ ἐθεώρει τὰ φυσικὰ φαινόμενα ὡς «ἐδόκον» δηλαδή δοξασιαν, εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ποιήματός του ἠσυχολῆθη μὲ τὴν ἐξηγησὴν τῶν.

Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (9, 116) ἀναφέρει τὰ ὄνόματα ὀκτῶ διαδόχων τοῦ Αἰνσιδήμου, περὶ τῶν ὁποίων οὐδὲν τὸ θετικὸν γνωρίζομεν. Καὶ ἐν σχέσει μὲ τὸν Ἀγρίππιν, ὅστις φέρεται ὡς εὐρετὴς τῶν πέντε τρόπων δὲν γνωρίζομεν πότε ἔδρασαν. Ἐκεῖνος, ὅστις μᾶς εἶναι γνωστός διὰ τῶν συγκεκριμένων του καὶ φέρεται ὡς συνεχιστὴς τοῦ νεωτέρου σκεπτικισμοῦ εἶναι ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός, ὅστις ὑπῆρξεν ἰσχυρὸς δόξασος περὶ τὸ 150 μ.Χ. Ἐξ αὐτοῦ ἔχομεν τρία συγκεκριμένα. Τὸ πρῶτον «Πυράωνιοι ὑποτυπώσεις» συγκρίεται ἐκ τῶν διδίων. Τὰ δύο ἄλλα φέρονται συνήθως ὑπὸ τὸν κοινὸν τίτλον: «Πρὸς μαθηματικούς». Κατὰ τὸ περιεχόμενον τῶν διαιρούται εἰς δύο ἐπι μέρους ἐνόητας: 1) Τὸ τμήμα τὰ ἐναντίον τῶν δογματικῶν φιλοσόφων (βιβλ. 7—11). 2) Τὸ τμήμα τὰ ἐναντίον τῶν μαθημάτων, ἴητοι τῆς γραμματικῆς, ῥητορικῆς, γεωμετρίας, ἀριθμητικῆς, ἀστρολογίας, μουσικῆς (βιβλ. 1—6). Ἐκ τῶν συγκεκριμάτων του ἀντὶ τῶν πλουσίων ὕλικόν ἀναφερόμενον ὄχι μόνον εἰς τὰς δοξασίας τῶν Στωϊκῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπολοιπῶν φιλοσόφων. Ἡ πολιτικὴ του στρέφεται κυρίως πρὸς δύο κατεβύθισις. Θέλει νὰ καταπολεμήσῃ ἀσ' ἑὸς μὲν τὸ κύρος τοῦ συλλογισμοῦ, ἀσ' ἑτέρου δὲ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος. Καταπολεμῶν τὸν συλλογισμὸν ἔλεγεν, ὅτι ὅταν ἀπορῶμενοι ἀπὸ τὴν πρῶτην «πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοὶ» φάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης εἶναι θνητός, περιπίπτουμεις ἐπὶ λογικὸν σφάλμα. Ἡ μείζων πρότασις «πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοὶ» δύναται νὰ ἀποδειχθῆ διὰ τῆς τελείας ἐπαγωγῆς, διὰ τῆς ἀπαριθμήσεως δηλαδή ὅλων τῶν μερικῶν περιπτώσεων. Ὄθεν, διὰ τὴν εἰπωμεν ἐπάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί, πρέπει προηγουμένως νὰ γνωρίζομεν ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι θνητός. Ὡστε ἔχομεν ἐξὸ τὸ σφάλμα τῆς δι' ἀλλήλους, διότι χρησιμοποιοῦμεν τὴν ἀποδεικτικὴν πρότασιν ὡς ἀποδεικτικὸν λόγον. Κατὰ περιέργου ἀντιπρῶτον τὸ ἴδιον ἐναντίον τοῦ συλλογισμοῦ ἐπιχείρημα ἐπέβληκε κατὰ τὸν παρεβύθιστον αἰῶνα καὶ ὁ Ἀγγλὸς φιλόσοφος Στουάρτ Μίλλ. Τὸ ἐν λόγω ἐπιχείρημα εἶναι ἐσφαλμένον, διότι παραγνωρίζει τὴν οὐσίαν τῆς ἐπαγωγῆς, ἴητις εἶναι μέθοδος ὄχι τελείως ἀπαριθμήσεως, ἀλλὰ ἀνακαλύψεως ἐνορατικῶς τῆς οὐσίας ἀντικειμένων ὑπαγομένων εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν. Καταπολεμῶν ἀσ' ἑτέρου τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ὁ Σέξτος ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἐνοία τῆς αἰτίας πρέπει νὰ καταταχθῆ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς σχετικότητος. Συσχετίζοντες δύο φαινόμενα οἱ ἄνθρωποι, ομοιάζον τὰ ἐν αἰτίαν, τὸ δὲ ἕτερον ἀποτελέσματος. Ἀλλ' ἡ ἐνοία τῆς σχέσεως οὐδέποτε ἔχει ὀντολογικὴν ἀξίαν, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀπλήν ἐπιπόνησιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Εἶναι φανερόν ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα πλοημῶν τὴν κριτικὴν τὴν ὁποίαν ἤσκησε κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἐπὶ τῆς ἐνοίας τῆς αἰτιότητος ὁ Σκώτος φιλόσοφος Δαυὶδ Χιούμ. Ὁ Σέξτος παρατηρεῖ πρῶτον τὴν ἀκόλουθον: 1ον) Ἡ αἰτία δὲν δύναται νὰ βοηθῆ ὑψισταμένη συγχρόνως μετὰ τοῦ ἀποτελέσματος, διότι τὰ συνεχέτω μαζί μὲ αὐτὸ εἰς ταυτότητα. 2ον) Δὲν δύναται οὔτε νὰ προηγήται τοῦ ἀποτελέσματος, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ κενωρισμὸς καὶ ἀσχετὸς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα. Καταλυομένη ὁμῶς τῆς σχέσεως καταλύεται καὶ ἡ αἰτιότης. 3ον) Οὐδὲ νὰ ἔπεται δύναται τοῦ ἀποτελέσματος διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Τὴν πολιτικὴν τῶν ἐξέτερον οἱ Σκεπτικοὶ καὶ ἐπὶ τοῦ θεολογικοῦ πεδίου. Ὁ θεός, ἔλεγον, πρέπει νὰ εἶναι ἡ πεπερασμένος ἢ ἄπειρος. Πεπερασμένος δὲν δύναται νὰ εἶναι, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἦτο εἰς μικρότερον βαθμὸν τελείος ἐν συγκρίσει μὲ τὸ ἄπειρον, ὅπερ περιεχέει τὸ πεπερασμένον. Ἄν ὑποθεθῆ ἄπειρος, θὰ εἶναι ἐστερημένος κινήσεως, διότι ἐν τῷ ἄπειρῳ δὲν δύναται νὰ βοηθῆ κίνησις. Ἄν δὲ ἀκίνητος θὰ στερήται ὡς καὶ ὑπάρξεως. Τὴν ὑπαρξίν τῆς θείας προνοίας τὴν κατεπολέμουσιν λέγοντες ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχει ἀναμισθρητικὸς καὶ τὸ κακόν. Διὰ τὴν ὑπάρξιν τοῦτο, ἢ ὁ θεὸς δὲν δύναται νὰ τὸ ἐμποδίσῃ ἢ δὲν θέλει. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει, ὁ θεὸς δὲν θὰ εἶναι παντοδύναμος, ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ δὲν θὰ εἶναι πανάγαθος. Συνεπέραινον οὕτω ὅτι δὲν ὑπάρχει θεῖα προνοία.

Σχετικῶς μὲ τὴν πρακτικὴν ζωὴν ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός δὲν καταγγεῖ πᾶν κριτήριον. Διὰ τὴν ζωὴν ἐν τῷ κόσμῳ, μᾶς χρειάζεται ἡ παρατήρησις τῶν καθημερινῶν συμβαινόντων. Ἡ ζωὴ μας δύναται νὰ ρυθμίζεται διὰ τῶσαν κανόνων. Ἡ ἀσχημῶν ἀπὸ τὴν οὐσίαν, ἢ ὑπακούομεν εἰς τὸν ἐξαναγκασμὸν τῶν παθῶν, ἢ ἀκολουθοῦμεν τὴν παραδοσιν καὶ τοὺς νόμους ἢ συμμορφοῦμεθα πρὸς τὰς ὑποδείξεις τῶν τεχνῶν. Διὰ τὴν τοιαύτην ρύθμισιν πρέπει νὰ λαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν τὰ «σημεῖα», ἴητοι τὰς διαφορὰς ἐνδείξεις, οἷτινες μᾶς προσηματολογοῦν πρὸς τὴν πορείαν τῆς πραγματικότητος. Ἀλλὰ τὰ σημεῖα δὲν μᾶς ἀποκαλύπτουν μίαν κρυμμένην καὶ ἀσάτων πραγματικότητα, ἀλλὰ μᾶς υπεινθυμίζουν ἄλλα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα εἰς ἄλλας περιπτώσεις παρετηρήσαμεν συνδεδεμένα μετὰ τὰ ἐν λόγω σημεῖα. Ἡ ἀναγνωριστικὴ τοιαύτου εἶδους συνδέσεως μᾶς υπεινθυμίζει τὴν προσπῆθιν τοῦ Χιούμ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὅστις ἠθέλησε νὰ ἀναγάγῃ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος εἰς συγκεκριμένην σχέσιν τῶν συλλογικῶν ποσοτήσεων. Εἶναι φανερόν ὅτι αἱ δοξασίαι τῶν Σκεπτικῶν παρουσιάζονται καὶ πάλιν εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν. Ἡ λεγομένη «πρὸς αὐτὸν ἰσορροπία» τῶν λόγων, ἴητις ἡ ἰσοδυναμία ἀντιτιθεμένων ἐπιχειρημάτων, δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀδialeκτικὴν τῆς ἀπάτης περὶ τῆς ὁποίας κάνει λόγον ὁ Κῆρτιος εἰς τὴν «ὑπερβατικὴν Διαλεκτικὴν» του. Ἡ θεωρία τοῦ Χιούμ καὶ τῶν σχετικιστῶν χρησιμοποιοῦν πολλάκις τὰ αὐτὰ μὲ τοὺς παλαιούς Σκεπτικούς ἐπιχειρήματα. Ὅσαδὸς τοῦ νεωτέρου σκεπτικισμοῦ ὑπῆρξε προσέτι καὶ ὁ Σατουρνίος, ὅστις ὑπὸ τὸν Διογένην τοῦ Λα-

ερτίου φέρεται ως μαθητής του Σέξτου. Χρόνος της δράσης του πρέπει να θεωρηθεί η πρώτη εικοσιπενταετία του 3ου μ.Χ. αιώνα. Είς τους παλαιότερους μαθητές του Αινσιδήμου συγκαταλέγεται και ο Φαβωρίνος εξ' Αρελάτης, ζήσας κατά το 80—150 μ.Χ.

Ίουδαιοελληνική φιλοσοφία.

Φίλων ο Ἀλεξανδρεύς. Κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δημιουργηθείσης ἑλληνοϊουδαϊκῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ ἐκ τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἰουδαϊκῆς παροικίας καταγόμενος Φίλων ὁ Ἰουδαῖος. Ἐγενήθη περὶ τὸ 25 π.Χ. ἐκ πλουσίας καὶ εὐγενούς ἰουδαϊκῆς οἰκογενείας. Ἐποπόδασεν ὄχι μόνον τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ὑπῆρξεν εὐλαβῆς ἐναντὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἦν εθεώρει καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῶν Ἐβδομήκοντα θεόπνευστον. Συγχρόνως ἐθαύμαζεν ἐκ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν τὸν Πυθαγόραν, τὸν Παρμενίδην, τὸν Ἐμπεδοκλέα, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ζήνωνα καὶ τὸν Κλεάνθη. Λόγω τῆς ἐξ εὐγενῶν καταγωγῆς του φαίνεται ὅτι ἀνέμιχθη εἰς τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἰουδαϊκῆς κοινότητος. Ἐλαβε μέρος εἰς τὴν πρεσβείαν, ἣτις ἐστάλη κατὰ τὸ 39 μ.Χ. εἰς τὴν Ρώμην διὰ τὴν παρακλήσιν τῶν Καλιγούλων νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τοὺς ἐναντίον τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἰουδαϊκῆς παροικίας διωγμούς. Ἀλλὰ κυρίως τὴν δραστηριότητά του τὴν ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μελέτην τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφῶν καὶ εἰς τὴν συγγραφήν. Συνεμπίπτει τὸν γνώμην ὅτι οἱ Ἕλληνες σοφοὶ ἐγνώριζον τὰς Ἀγίας Γραφὰς ἐκ παλαιότερας μεταφράσεως. Προσπαθεῖ δὲ νὰ ἐμφανίσῃ συμφωνοῦντα τὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μετὰ τὰ δόγματα τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφῶν. Διὰ τὴν πραγματοποίησην τὴν ἐναρμόνισιν ταύτην προέβαιεν εἰς ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Ἐκαμνε διαστολήν μεταξὺ τοῦ γραμματικοῦ κρητοῦ καὶ τοῦ ἀλληγορικοῦ ἐνοητοῦ νόμου. Ἐθεώρει δὲ τοὺς κρητοὺς νόμους σύμβολα νοητῶν πραγμάτων. Οὕτω ἠρμήνευε τὸ ἰουδαϊκὸν ἔθιμον τῆς περιτομῆς ὡς συμβολίζον «ἐθῶν» καὶ παθῶν πάντων ἑκτομῆς (ἀπαβολῆν ἀπὸ τῆς ψυχῆς ὧν τῶν ἡδονῶν καὶ παθῶν). Ἐδίδεν ἀλληγορικὸν νόημα εἰς τὴν διήγησιν τῆς Γενέσεως περὶ τῆς ἐντὸς ἑξ ἡμερῶν κοσμοποιίας. Περί τοῦ ζητήματος τούτου λέγει ρητῶς: «Ἐϋθες πάλιν τὸ εἶσαθαι ἑξ ἡμέρας ἢ καθόλου χρόνον κόσμον γεγενῆσθαι» (Εἶναι ἀπλοϊκότερον νὰ νομίζωμεν ὅτι ὁ κόσμος ἐγένεεν ἐντὸς ἑξ ἡμερῶν, ἢ ἐν γένει ἐντὸς χρόνου).

Κατὰ τὸν Φίλωνα ὁ κόσμος δὲν ἐδημιουργήθη ἐντὸς χρόνου ἀλλὰ τοῖναυτίον ὁ χρόνος ὀφείλει τὴν σύστασίν του εἰς τὸν κόσμον: «οὐκ ἐν χρόνῳ συνέστηκε κόσμος, ἀλλὰ διὰ κόσμον συνέστηκε χρόνος». Ὁ Ἄβραμ συμβολίζει τὸν «νοῦν», ὁ δὲ Παράδεισος τὸ «ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς», ἡ Εὐὰ εἶναι σύμβολον τῆς «αἰσθησεως». Προσπαθεῖ τοιοῦτοτρόπως νὰ συνδιαλλάξῃ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν μετὰ τὰ δόγματα τῆς Γραφῆς. Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν φιλοσοφημάτων προτιμᾷ περισσότερο τὴν πλατωνικὴν καὶ τὴν στωικὴν φιλοσοφίαν. Κατέγνευε μετὰ ζήλου εἰς τὴν συγγραφήν καὶ κατέλιπε συγγράμματα, ἅτινα κατ' ἑκτίαν εἶναι ἰσοδύναμα μετὰ τὰ πλατωνικά. Τὰ σπουδαιότερα ἐκ τούτων εἶναι τὰ ἀκόλουθα: «Περὶ τῆς Μωυσέως κοσμοποιίας», «Νόμων ἱερῶν ἀλληγορία» εἰς τρία βιβλία, «Περὶ τῶν δέκα λόγιων», «Περὶ τῶν ἐν εἰδῆι νόμων», «Ὅτι πᾶς σπουδαῖος ἐλευθεροῖ», «Περὶ δίου θεωρητικοῦ», «Προσβεία πρὸς Γάϊον».

Ἦτο φίλος τῆς πνευματικῆς μελέτης, ἦν θεωρεῖ ὡς φωτισμὸν τῆς ψυχῆς. «Τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς διοίγω... καὶ φωτὶ τῆς σοφίας ἐναυγάσωμαι, μὴ πάντα τὸν θίον τὸ σκότει παραδοθεῖς» (Ἀνοίγω τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ διοίξωμαι μέσα εἰς τὸ φῶς τῆς σοφίας χωρὶς νὰ παραδοθῶ εἰς ὅλην μου τὴν ζωὴν εἰς τὸ σκότος).

Ἡ θεολογία τοῦ Φίλωνος προσπαθεῖ νὰ συμβιδάσῃ τὴν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μετὰ τὰς περὶ τοῦ θεοῦ διδασκίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Θεὸς νοεῖται ὡς προσωπικὸν ὄν συμφῶν πρὸς τὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, συγχρόνως ὁμοῦ εἶναι τὸ «ὄντως ὄν» τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸ «ὄν ἢ ὄν» τοῦ Ἀριστοτέλους. Διὰ τὴν ἐπιβεβαιώσιν τῶν ταυτισμῶν τούτων, ἀναφέρεται ὁ Φίλων εἰς τὸ ἐν «Ἐξῶδος» (3, 14) περίφημον χωρίον, εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται: «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὄν». Δανειζόμενος ἐκφράσιν ἀπὸ τῆν ὀρολογίαν τῶν Στωϊκῶν χαρακτηρίζει ὁ Φίλων τὸν Θεὸν ὡς «τὸ γενικώτατον». Εἶναι καθαρὰ ὑπαρξίς χωρὶς νὰ περιορίζεται ἀπὸ ἀνθρωπομορφικὰ γνωρίσματα: «Ψιλὴ ἀνευ χαρακτήρος ὑπαρξίς». Ἰστάται ὑπεράνω πάσης ποιότητος, εἶναι «ἀποιος», ἰστάται ἐκτὸς πάσης σχέσεως: «οὐ πρὸς τίς». Δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει, ὄχι ὁμοῦ τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ὑπάρχει. Χρησιμοποιούντες νεωτερικοῦς δόξους λέγομεν ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεὸς εἶναι προσεῖς ὡς καθαρὰ ὑπαρξίς, ἐξιστέντια (existential), καὶ οὐχὶ ὡς οὐσία, ἐσπέντια (essential). Πλησιάζομεν πρὸς τὸν Θεὸν οὐχὶ διὰ λογικῶν ἀποδείξεων: «λόγων ἀποδείξει», ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνοράσεως: «ἐνεργείας». Δὲν ὑφίσταται ἐν χώρῳ ἀλλὰ εὐρίσκειται πέραν, ἐπέκεινα» τῆς μονάδος τῶν Πυθαγορείων, καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ τοῦ Πλάτωνος. Καίτοι εἶναι ὄν ὑπερδύνατον ἐν σχέσει μετὰ τὸν κόσμον ἐν τούτοις πληροῖ τὸν κόσμον διὰ τῆς παρουσίας του.

Διὰ τὴν καταστήσιν ὁ Φίλων νοητῶν, πᾶς ὁ ὑπεράνω καὶ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου ὑφίστάμενος Θεὸς ἀσκεῖ τὴν δημιουργίαν

κὴν του ἐνέργειαν ἐν τῷ κόσμῳ, χρησιμοποιεῖ ὡς διάμεσα τὰς ἀσωμάτους αὐτοῦ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ταυτίζονται μετὰ τὰς πλατωνικὰς ἰδέας. Διὰ τὴν δημιουργίαν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ἐκ τῆς ὕλης χωρὶς νὰ ἐφάπτεται αὐτῆς, ἐχρησιμοποίησε τὰς δυνάμεις: «ταῖς ἀσωμάτοις δυνάμει, ὧν ἕκαστον ὄνομα αἱ ἰδέαι, κατεχρήσατο» (ἐχρησιμοποίησε τὰς ἀσωμάτους δυνάμεις, τὸν ὅποιον τὸ ἀληθές ὄνομα εἶναι ἰδέαι). Διὰ τὴν εἶναι δὲ συμφῶνος ὁ Φίλων καὶ μετὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ταυτίζει τὰς ἀσωμάτους ταύτας δυνάμεις καὶ ἰδέας μετὰ τοὺς ἀγγέλους, τὰς ψυχὰς καὶ τοὺς δαίμονας.

Ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχουν δύο θεσπικά δυνάμεις, ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ ἐξουσία. Ἀμφότεραι δὲ αὗται αἱ δυνάμεις συνεχοῦνται εἰς τὸν Λόγον. Ὑπάρχουν, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω δυνάμεων, καὶ ἡ προνοητικὴ καὶ ἡ νομοθετικὴ δύναμις. Ἀλλὰ κυριώταται δυνάμεις εἶναι ἡ ἀγαθότης, ἡ ἐξουσία καὶ ὁ Λόγος. Τὰς τρεῖς ταύτας δυνάμεις βλέπει ἡ πνευματικὴ ἐποπτεία: «ἡ ὁρατικὴ δianoia», ὅπως λέγει ὁ Φίλων, ἄλλοτε ὡς τριάδα καὶ ἄλλοτε ὡς μονάδα. Ἡ ἀγαθότης εἶναι δύναμις δημιουργικῆ, ἐποπτικῆς, ἡ ἐξουσία δύναμις κυβερνητικῆ, βασιλικῆς. Ὅλοι αἱ δυνάμεις καὶ αἱ ἰδέαι περιλαμβάνονται ἐν τῷ Λόγῳ, συναρπάζουσαι ἐν αὐτῷ «τὸν νοητὸν κόσμον». Ὁ Λόγος εἶναι τὸ πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ δημιουργοῦμα: «πρεσβύτερος καὶ γενικώτατος τῶν ὅσα γέγονεν» (ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ καθολικώτατος ἐξ ὧν τῶν δημιουργημάτων). Εἶναι ὁ Λόγος ὁ «πρωτόγονος νόμος», πατήρ του εἶναι ὁ ὑπεράνω ὧν ἰστέον Θεὸς καὶ ἡ Σοφία εἶναι ἡ μήτηρ του. Χαρακτηρίζεται ἀκόμη καὶ ὡς «εὐεύτερος Θεός», προσιτάς εἰς τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εὐμεθὰ ἀτελῆ ὄντα. Διὰ τοῦτο λέγει περὶ οὗτοῦ ὁ Φίλων ὅτι δύναται νὰ εἶναι Θεὸς ἡμῶν τῶν ἀτελῶν: «ἡμῶν τῶν ἀτελῶν ὄν εἶη Θεός».

Ὅπως ὁ ὑπερδύνατος Θεὸς εἶναι τὸ γενικώτατον ἐναντὶ πάντων τῶν ἄλλων ὄντων, οὕτω καὶ ὁ Λόγος εἶναι τὸ γενικώτατον ἐν συγκρίσει μετὰ τὰ ὄντα τὰ ὅποια ἔρχονται ἔπειτα ἀπὸ αὐτόν. Εἶναι «ἰδέα τῶν ἰδεῶν», «ἐπίτοπος τῶν ἰδεῶν», «ἐπιτροπικός τῶν ἰδεῶν». Πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ὁρατοῦ κόσμου ἀπέτελε ὁ Λόγος τὸν «νοητὸν κόσμον» τὸν ἐν τῷ πρώτῳ Θεῷ ὑφίστάμενον. Ὁ οὗτος ὑφίστάμενος Λόγος χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «ἐνδιάθετος Λόγος». Αὐτὸν τὸν ἐνδιάθετον Λόγον χρησιμοποιεῖ ὁ Θεὸς διὰ τὴν κοσμοποιίαν. Διότι, κατὰ τὸν Φίλωνα ὁ Θεὸς «ἐπέπαισε τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ὄχι κατὰ τὴν ἰδικὴν του εἰκόνα, ἀλλὰ κατ' εἰκόνα τοῦ Λόγου». Ὁ κατὰ τὴν δημιουργίαν χρησιμοποιούμενος Λόγος χαρακτηρίζεται ὡς «Λόγος προφορικός». Διότι ὁ κόσμος δημιουργεῖται κατὰ τὴν Γραφήν διὰ τοῦ Λόγου: «Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς γενεθήτω τὸ φῶς καὶ ἐγένετο τὸ φῶς». Ὁ Λόγος εἶναι ὁ τοσοῦτητος, «ἐπιτοπος», τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Εἶναι ὁ μεταξὺ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ «πρεσβυτερός» καὶ «ερμηνευτής». Εἶναι ἀκόμη ἰκέτης καὶ συνήγορος, «παρακλήτορας» ὑπὲρ τοῦ κόσμου παρὰ τῷ Θεῷ. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Φίλωνος τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν θίον τὸν Μωυσέως ὑπάρχει τὸ ἀκόλουθον χωρίον: «Ἀναγκάιον γὰρ ἦν τὸν ἱεραιόμενον τῷ τοῦ κόσμου Πατρὶ παρακλήτω χρῆσθαι τελειώτῳ τὴν ἀρετὴν οὐκ πρὸς τὴν ἀνησίαν ἀμαρτημάτων καὶ χορηγίαν ἀθανάτων ἀγαθῶν» (Διότι ἦτο ἀνάγκη ὁ ἱεραιόμενος νὰ χρησιμοποιῆ τὸν τελειώτατον κατὰ τὴν ἀρετὴν υἱὸν καὶ πατέρα τοῦ κόσμου ὡς συνήγορον καὶ διὰ τὴν συγχώρησιν τῶν ἀμαρτημάτων καὶ πρὸς χορηγίαν ἀθανάτων ἀγαθῶν).

Ὁ Λόγος τοῦ Φίλωνος ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα τὰ ὁποῖα ἔχει καὶ ὁ Λόγος τῶν Στωϊκῶν, ἐξαιρουμένης μόνον τῆς ἐλικτότητας. Δὲν καθορίζεται ὁμοῦ ἡ οὐσία του ἐν σχέσει μετὰ τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἰδέας, διότι ἄλλοτε παρουσιάζεται ταυτιζόμενος καὶ ἄλλοτε διακρινόμενος ἀπ' αὐτάς. Ὁ Λόγος κατατάσσεται εἰς τὰ δημιουργήματα, εἰς τὰ «ὅσα γέγονεν», καὶ ἔχει μεταξὺ αὐτῶν τὴν προτεραιότητα. Κατὰ συνέπειαν ἡ περὶ Λόγου θεωρία τοῦ Φίλωνος δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὸν Λόγον ὅπως τὸν νοεῖ ἡ χριστιανικὴ δογματικὴ. Ὁ Φίλων πλησιάζει πρὸς τὸν Ἀρειανισμόν, ἀλλ' οὐδέποτε ταυτίζει τὸν Λόγον μετὰ θεανθρωπικὴν προσωπικότητα, ὅπως γίνεται εἰς τὴν χριστιανικὴν δογματικὴν.

Διὰ τὴν ἐξηγήσιν ὁ Φίλων τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρξίαν τοῦ κακοῦ, εὐρέθη ἠναγκασμένος νὰ δεχθῇ τὴν ὑπαρξίαν, ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ μίαν ἄλλην ἀσχήν. Τὴν δευτέραν ταύτην ἀσχήν δὲν τὴν νοεῖ ἀκολουθῶν τὰς ζωροαστρικὰς ἀντιλήψεις, αἵτινες δεχονται ὡς δευτέραν ὀντολογικὴν ἀσχήν τὸ κακόν. Ἡ ἀναγνώρισις τοῦ κακοῦ ὡς ὀντολογικῆς ἀσχής, ὑφίσταμένης ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ ἀγαθόν, θὰ ἦτο, διὰ τὸν Φίλωνα, μείωσις τῆς θείας παντοδυναμίας. Διὰ τοῦτο ὁ δευτέραν ἀσχήν δεχεται τὴν ὕλην, τὴν ὅποιαν θεωρεῖ, ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην ὡς «μὴ ὄν», ὡς κατὰ τὸ ἄσπαστον, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει καθωρισμένους ποιότητας καὶ δύναται νὰ γίνῃ διτιθέποτε. Ἡ ὕλη εἶναι «ἐτακτος», «ἀποιος» καὶ «ἀνούτος». Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ἀτάκτου καὶ ἐστερημένης ποιότητων ὕλης ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου ἐπλασε τὸν κόσμον. Ὅταν λοιπὸν ὁ Φίλων ἐμφανίσῃ τὸν Θεὸν ὡς «τὸν τὰ ὅλα συστησάμενον ἐκ μὴ ὄντων», δὲν θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Θεὸς ἐπλασε τὸν κόσμον ἐκ τοῦ ἀνεῦρος, ἀλλ' ὅτι τὸν ἐδημιούργησε προσδύσας ταῖς καὶ νοσην εἰς τὴν ἀτακτὸν καὶ ἀποιον ὕλην.

Αἱ ψυχολογικὰ θεωρία τοῦ Φίλωνος ἀποτελοῦν κρῆμα ἀντιλήψεων αἵτινες ἔχουν ἀποθῆ ἀπὸ τὴν Βίβλον, τὴν πλατωνικὴν καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Οἱ μὲν ἄλλοι ἀνθρώποι ἐπλάσθησαν ἀπὸ τὸν θυμὸν τοῦ Θεοῦ, οἱ δὲ ἀγαθοὶ ἀπὸ τὴν χάριν αὐτοῦ: «οἱ

μὲν οὐλοὶ θυμῷ γεγόναι Θεοῦ, οἱ δ' ἀγαθοὶ χάριτι». Ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ διαστέλλει τὴν «βρεπτικήν» καὶ τὴν «αἰσθητικήν» δύναμιν ἀπὸ τῶν «νοῦν», ὅστις εἶναι ἀποτύπωμα, «ἐκμαγεῖον» καὶ «ἀπόσπασμα ἢ ἀπαύγασμα» τῆς θείας φύσεως. Τὸν νοῦν ἔχει ὁ Θεὸς προκίσει με ἐλευθερίαν τῆς δουλείας, δι' αὐτὸ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνον ἐκ τῶν ὄντων, τὸ ὅποιον εἶναι καὶ υπεῖθεον. Τὸ σῶμα εἶναι διὰ τὴν ψυχὴν δεσμοτήριον, ἐφ' ὅσον δὲ ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκειται εἰς τὴν σωματικὴν ζωὴν ὑπάκειται εἰς τὴν διάπραξιν ἀμαρτημάτων: «καὶ ἂν γὰρ ὁ τέλειος ἢ γεννητός, οὐκ ἔκκευγει τὸ ἀμαρτάνειν» (διότι καὶ ὁ τέλειος ἂν περιπλεχθῆ εἰς τὴν διαδοχασίαν τῆς γεννήσεως, δὲν ἔκκευγει ἀπὸ τῆν ἀσφαλείαν).

Ὅταν ἀπαλλαγῇ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸ σῶμα, ὑψοῦται εἰς τὴν αἰωνιότητα μόνον ἐφ' ὅσον εἶχε κατανοήσει ὅτι ἡ πρόσκαιρος ζωὴ τῆς ἐν τῷ φθαρτῷ κόσμῳ ἦτο ἀπλὴ «φλυαρία». Ὅσοι ψυχὰς δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ ὑψωθῶν εἰς τὴν ἐπιγνώσιν ταυτην, καταπίπτουν καὶ πάλιν, ἐπαληθευομένων αἰθέρι, εἰς ἄλλα σῶματα, μέχρις ὅτου ἐξαγισθῶν. Ὁ ἐξαγισμός αὐτὸς ἀποτελεῖ τὸν ἠθικὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.

Κατὰ τὸν Φίλων ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἠθικὸν ὄν, ἔχει νὰ ἐπιδιώξῃ δύο σκοπούς. Ἐκ τούτων ὁ προσεχέστερος εἶναι νὰ συμμορφωθῆ με τὰς προταγὰς τοῦ λόγου: «ἐπειθεὶ τὸ λόγῳ». Ὁ ἀπώτερος σκοπὸς εἶναι νὰ ὑψωθῆ καὶ νὰ ἠρεῖσθῃ ἐν τῷ Θεῷ: «ἐν μόνῳ Θεῷ στήναι». Ὁ προσεχέστερος ἠθικὸς σκοπὸς δὲν ἀναφέρει ἀπὸ τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῶν Στωϊκῶν. Ἐπικροεῖ καὶ ὁ Φίλων τὸ παράγγελμα τῶν Στωϊκῶν «ἐκλοῦθως τῆ φύσει ζῆν», καὶ ἀναγνωρίζει ὡς ἀρετὰς τὴν φρόνησιν, τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν δικαιοσύνην. Τὰ τέσσαρα κυριώτερα τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἠδονή, ἡ ἐπιθυμία, ὁ φόβος καὶ ἡ λύπη. Συμφωνῶν με τοὺς παλαιότερους Στωϊκούς φρονεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἀσκάμεν οὐχὶ τὴν «μετριότητειαν» ἀλλὰ τὴν «ἀπάθειαν», ἐκρίζωντες ἀπὸ τὴν ψυχὴν μας τὰ πάθη. Ὑπεράνω τῆς ἀρετῆς ταύτης ἵσταται ἡ θρησκευτικὴ ἀρετὴ, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνομεν νὰ πραγματοποιήσωμεν τὸν ἀπώτερον ἠθικὸν σκοπὸν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀρετὴ ἐμφανίζει παραλλαγὰς. Ἡ ἀρετὴ τοῦ Ἀβραάμ ἦτο ἐκ μαθῆσεως, «μαθήσει», ἀρετὴ. Ὁ Ἰσαὰκ εἶχε τὴν ἐκ φύσεως, «φύσει», ἀρετὴν καὶ ὁ Ἰακώβ τὴν ἐκ τῆς ἀσκήσεως, «ἀσκήσει», ἀρετὴν. Ἡ θρησκευτικὴ ἀρετὴ ὡς ὑψιστον σκοπὸν τῆς ἔχει τὴν ὕψιστον τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τοῦ Θεοῦ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ καταστῇ υἱὸς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς δὲν εἶναι προσίτος διὰ τῆς γνώσεως, πρέπει ἡ ψυχὴ οἰοστρατομένη ὑπὸ προσητικῷ ἐνδοσιασμοῦ νὰ ἐξέλθῃ ἐαυτῆς. Διὰ τοῦτο ἀπευθύνει ὁ Φίλων εἰς τὴν ψυχὴν τὴν παρακείμεσιν: «καυτὴν ἀπόβραθι καὶ ἐκοτῆθι ἐαυτῆς» (διάφυγε ἀπὸ τὸν ἐαυτὸν σου καὶ διὰ τῆς ἐκστάσεως τοποθετήσου ἐξῶ ἀπὸ τὸν ἐαυτὸν σου). Ἡ ἀνύψωσις πρὸς τὸν Θεὸν πραγματοποιεῖται διὰ τῆς ἐπιανεργείας τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπηγαζούσης δυνάμεως, ἥτις διηκεῖ διὰ μέσου τοῦ κόσμου. Διὰ τῆς ἐκστάσεως φθάνομεν εἰς τὴν «ἐκκρότην ἐπιστήμην», ἥτις φωτίζει ὡς κούρηνος καὶ αἰθέριος σοφία τὴν ψυχὴν. Ἡ ψυχὴ, λέγει ὁ Φίλων, δὲν τρέφεται με γήινους καὶ φθαρτοὺς λόγους, ἀλλὰ διὰ τῶν λόγων τοὺς ὁποίους καταπνεύει ἐν εἰδῆ βροχῆς ὁ Θεὸς ἐκ τῆς ὑψηλῆς καὶ καθαρῆς φύσεως, τὴν ὅποιαν ἔχει ὀνομάσει οὐρανόν: «οὗ γήινος καὶ φθαρτοὺς τρέφεται ἡ ψυχὴ, ἀλλ' οἷς ἂν ὁ Θεὸς οὐρανόθεν λόγους ἐκ τῆς μεταρσίου καὶ καθαρῆς φύσεως, ἦν οὐρανὸν κέκληκεν» («Περὶ γιγάντων» 47). Τὸ ὑψιστον δὲ σημεῖον τῆς εὐδαιμονίας εἶναι τὸ νὰ σταθῶμεν ἄνευ κλονισμῶν καὶ μεταβολῆς ἐν μόνῳ τῷ Θεῷ: «πέρας εὐδαιμονίας τὸ ἀκλίνοσ καὶ ἀρροπῶς ἐν μόνῳ Θεῷ στήναι» (Τῆς τῶν βίων κληρ., 482).

Ὁ Φίλων προσπαθεῖ νὰ συνδυάσῃ τὴν θρησκευτικὴν τῶν Ἑβραίων με τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν. Ἐξαιρετικὸν γνώρισμα τῆς διδασκαλίας του ἀποτελοῦν αἱ περὶ ἐκστάσεως διδασκαλίαι του. Λέγων ἐκστασιν ὁ Φίλων ἐνοεῖ τὴν κατάστασιν ἐκείνην, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀποβάλλει τὴν ἀτομικότητά της καὶ ἐνοῦται με τὸν Θεόν. Κατὰ τὴν ἐκστασιν ἡ ψυχὴ ἀποβάλλει πᾶσαν αὐτῆς τὴν αὐτενεργεῖαν καὶ περιπίπτει εἰς κατάστασιν δεκτικότητος καὶ παθητικότητος, δέχεται μέρα εἰς τὸν ἐαυτὸν τῆς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Διὰ νὰ κάμῃ ὁμως τὸ βεῖον πνεῦμα τὴν συγκατάστασιν νὰ κατέλθῃ μέχρι τῆς ψυχῆς, πρέπει αὐτὴ νὰ καταστῇ ἄερα πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἀρετῆς. Συνεπῶς ἡ ἐκστασις εἶναι σημεῖον ὅπου πιστοποιεῖ καὶ τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας. Διὰ τῆς ἐκστατικῆς καταστάσεως ἐπαυεργεῖται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὴν διάστασιν της εἰς τὴν ἀπλότητα. Περὶ τῆς ταυτέως ἐπαυδου εἰς τὸ ἀπλὸν καὶ ἀρχικὸν κάμει λόγον ἀργότερον καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος, ὀνομάζων ταύτην «ἐπλήρωσιν».

Αἱ ἀντιλήψεις αὐταὶ τοῦ Φίλωνος δὲν διεδόθησαν εἰς τοὺς συμπολίτας του Ἰουδαίους, οἵτινες, πιστοὶ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἐξηκολούθουν νὰ πιστεύουν ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ τῶν τὸν ζῶντα Θεόν ὡστε νὰ ἀποθῶν. Οὕτε ἐπὶ τῶν πρώτων χριστιανῶν ἠσκήσαν ἐπίδρασιν αἱ διδασκαλίαι τοῦ Φίλωνος. Μόνον ὁ Ὠριγένης φαίνεται νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνευτικὴν του μέθοδον. Ἡ ἐπίδρασις τῶν ὑπῆρξε σημαντικὴ ἐπὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Οἱ ἐκλεκτικοὶ καὶ οἱ τελευταῖοι Ἐπικουρείοι.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου φαίνεται ὅτι ὁ Ποτάμω

ὁ Ἀλεξανδρεὺς Ἴβρυσεν ἴδιαν σχολὴν, τὴν ὅποιαν ὀνομάζον ἐκλεκτικὴν. Ὅπως ἀναφέρει εἰς τὸ προοίμιον τῆς συγγραφῆς του ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, οὗτος ἐξέλεξε τὰ ἀρέσκοντα εἰς αὐτὸν στοιχεῖα «ἐξ ἐκάστης τῶν αἰρέσεων». Ὡς κριτήρια τῆς ἀληθείας ἐδέχεται τὸ «ἠγεμονικόν» ἢ τὴν λογικὴν κρίσιν καὶ τὴν φαντασίαν. Ὡς ἀρχὰς ἐθεώρει τὴν ὕλην καὶ τὸ ποῖον, ἦτοι τὸ ποιητικὸν αἶτιον τὴν ποιότητα καὶ τὸν τόπον. Ἐθετε δὲ ὡς ἠθικὸν σκοπὸν «ζῶην κατὰ πάσαν ἀρετὴν τελείαν, οὐκ ἄνευ τῶν τοῦ σώματος κατὰ φύσιν καὶ τῶν ἐκτός» (ζῶην τελείαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅλων τῶν ἀρετῶν, ὑπολογιζομένης καὶ τῆς ἀξίας τῶν σωματικῶν συμφώνων πρὸς τὴν φύσιν αγαθῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν, ὑλικῶν αγαθῶν).

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐξηκολούθησε νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ αἵρεσις τῶν Ἐπικουρείων, ἐμφανιζομένη ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῆς δαιμονολατρίας καὶ δεισιδαιμονίας. Ἡ σύζυγος τοῦ αυτοκράτορος Τραϊανῶ Πλατῖνα εὐρίσκειτο εἰς ἀλληλογρασίαν με τοὺς Ἐπικουρείους καὶ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς κατέστη δυνατὴ ἡ ἐκ νέου ὀργάνωσις τῆς σχολῆς τῶν ἐπὶ τοῦ Ἀδριανῶ. Ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆν ὅποιαν ἔσκει ἡ φιλοσοφία τῶν Ἐπικουρείων κατὰ τοὺς αυτοκρατορικοὺς χρόνους, ἀποτελεῖ καὶ ἡ κατὰ τὸ 1884 ἀνακαλυφθεῖσα παρὰ τὸν ποταμὸν τῆς Λυκίας Ξάνθου ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ μεγάλη ἐπιγραφή, ἥτις θὰ ἦτο τοποθετημένη εἰς σταθὸν τινα τῆς ἀνακίας πολίχνης Οἰνοσάνδος. Εἰς τὴν ἐπιγραφήν ταύτην, ἥτις φαίνεται χαραχθεῖσα κατὰ τὰ τέλη τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, ὑποστηρίζεται ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου καὶ ἀνασκευάζονται αἱ διδασκαλίαι ἰδίας τῶν Στωϊκῶν. Κατακρίνεται ἐπίσης καὶ ὁ Δημόκριτος διότι εἶχε διδάξει ὅτι αἱ αἰσθηταὶ ιδιότητες τῶν πραγμάτων εἶναι ὑποκειμενικαί. Ἐπικουρεὺς δὲ ὁ Ἀδδρητῆς εἶπε μεν ἀτόμους φύσεις καλῶς γε ποιῶν, ἐπεὶ δὲ περὶ αὐτῶν ἐσφαλὴ τινὰ ἐν ταῖς ἡμετέραις δόξαις ἐπισκεψήσεται... Ἐσφαλὴ δ' ἀναξίως ἐαυτοῦ καὶ Δημόκριτος τὰς ἀτόμους μόνας κατ' ἀλήθειαν εἰπόν ὑπάρχειν ἐν τοῖς οὐσί ταῖς δὲ λοιπὰ νομιστεῖ ἀπαντα. Κατὰ γὰρ τὸν σὸν λόγον ὁ Δημόκριτε, οὐκ ὅπως τὸ ἀληθὲς εὐρεῖν, ἀλλ' οὐδὲ ζῆν δυνασόμεθα, μήτε τὸ πῦρ φυλαττόμενοι μήτε τὴν σφαγῆν. (Ἡ Δημόκριτος δὲ ὁ Ἀδδρητῆς, ὄρθως πράττον, ἰδέσθῃ τὰς ἀτόμους φύσεις ἐπειδὴ ὁμως σχετικῶς με αὐτὰς ὑπέπεσαν εἰς τινα σφάλματα, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν διδασκῶν μας θὰ γίνῃ περὶ αὐτοῦ λόγος.... Ὑπέπεσε δὲ εἰς σφάλμα ἀνάξιον δι' αὐτὸν καὶ ὁ Δημόκριτος διότι ἐδέχθη ὅτι μόνον μεταξὺ τῶν δυνῶν αἱ ἀτομοὶ φύσεις ἔχουν πραγματικὴν ὑπόσιν, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα ἔχουν ὑπόσιν ὑποκειμενικὴν. Διότι σύμφωνα με δσα λέγεις, ὁ Δημόκριτε, εἶναι μόνον δὲν θὰ δυναθῶμεν νὰ εὐρωμεν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ δὲν θὰ δυναθῶμεν νὰ κρατηθῶμεν εἰς τὴν ζωὴν, ἂν δὲν προφυλαττόμεθα οὐτε ἀπὸ τῶ πῦρ οὐτε ἀπὸ τῆν σφαγῆν). Ἀκολουθῶν ὁ συγγραφεὺς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἐπικούρου, εἶναι ἀνίκανος νὰ κατανοήσῃ τὸν μαθηματικὸν ἀτομισμόν τοῦ Δημοκρίτου. Καὶ ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ ἀκολουθοῦν τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐκτιθέμενα τὰς διδασκαλίαι τοῦ Ἐπικούρου. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης, τῆς εὐσεβείας εἰς ἄσσημον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα χωρίον τῆς Μικρῆς Ἀσίας δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἡ ἐπικουρεῖος φιλοσοφία ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς τὰ λαϊκὰ στρώματα.

Εἰς τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα εἶναι πιθανόν ὅτι πίπτει ἡ δόξασις καὶ τοῦ ἐπικουρείου Διαγενιανοῦ, ὅστις κατοπολεμεῖ τὰ περὶ εἰσαρμένης δόγματα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Εὐσέβιος ἔχει παραθέσει (Εὐαγγ. Προσφ., 6,7,44) ἀποσπάσματα ἐκ σχετικῶν πολεμικῶν ἐναντίον τοῦ Χριστοῦ συγγράμματος. Ὁ Ἐπικουρισμὸς ἦτο σύστημα, τὸ ὅποιον εἶδε τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι ἀποκαθιστῆ τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς, ἀπαλλάσσον τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰς δεισιδαιμονίας. Οἱ ἄνθρωποι, οἵτινες ἐπόθεν μίαν τοιαύτην ψυχικὴν ἠρεμίαν ἐγίνοντο μετὰ προθυμίας ὁδοῦ του, δὲν συνέβαλεν ὅμως εἰς τὴν ἀγάπτειν τῶν ἐπιστημῶν, διότι ὑπέτασσε τὴν ἐπιστήμην εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν. Οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν Ἐπικουρείων διεβάλλον τὴν σπουδὴν τῶν μαθηματικῶν, καίτοι ὁ ἴδουτῆ τῆς ἀτομικῆς θεωρίας Δημόκριτος μετὰ ζήλου καὶ ἐξαιρετικῆς ἐπιτυχίας ἠγαθῆθ με τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας. Διὰ τοῦτο ἡ ἀτομικὴ θεωρία ἐπανήλθε πάλιν εἰς τὴν ζωὴν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀνανεωθείσα ὑπὸ τοῦ Γάλλου φιλοσόφου Γασσέντι. Ἡ ἀναβίωσις τῆς δυνος δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν κοσμοθεωρητικὴν τῆς ἀσφαθῖν, ἀλλ' εἰς τὴν καταλληλότητά της διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἐπιστημονικὴ θεωρία, ἐξηγοῦσα τὴν σύστασιν τοῦ σύμπαντος.

ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Γενικοὶ χαρακτηρισμοί.

Ἡ διάχυτος τάσις τῆς ἐπανόδου πρὸς τὴν κλασσικὴν ἑλληνικὴν εἰσοσοφίαν ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ σχολὴ τῶν Νεοπλατωνικῶν. Κατὰ τὴν περίοδον τῶν μεταριστοτελικῶν συστημάτων, ἡ φιλοσοφία ἔτεινε νὰ καταστῇ εἴτε σύναλον δογματικὸς μεταδιδόμενος συστηματικῶν γνώσεων, εἴτε διαλεκτικὴ δεξιότητα ἀσχολουμένη εἰς τὴν ἀναίρεσιν τοῦ δογματισμοῦ, εἴτε λαϊκὸν ἠθικολογικὸν κήρυγμα. Παρητηρήσασμεν ἀνωτέρω ὅτι διὰ τοῦ Παναίτιου καὶ Προσειδωλοῦ ἐξεδηλώθη τάσις ἐπανόδου πρὸς τὸν τρόπον τοῦ φιλοσοφῶν τὸν ὅποιον εἶχεν εἰσαγάγει ἡ ἄπτικὴ φιλοσοφία. Ἡ κίνησις αὕτη ἐνισχύθη διὰ τῆς νέας ἐκδόσεως κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων ἀπὸ τῶν Ἀνδρόνικον τὸν Ρόδιον καὶ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου ἀπὸ τῶν Θράσσυλλον. Κατ' ἀρχὰς ἠσχολήθησαν οἱ φιλοσοφούντες με τὸν ὑπομνηματισμόν, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἠθέλησαν νὰ ἐπαναφέρουν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα τὰς διδασκαλίαι

των άνοικότερων φιλοσόφων. Είχομεν άνωτέρα την εύκαιρίαν να εξιστορήσωμεν τās επί μέρους προσπάθειάς δια την άναγέννησιν τής πλατωνικής, άριστοτελικής και πυθαγορικής φιλοσοφίας. Άπασαι αύται αι προσπάθειαι συγχωνεύονται κατά τον 3ον μ.Χ. αιώνα εις τήν κίνησιν τήν δημιουργηθείσαν υπό των Νεοπλατωνικών. Το κύριον χαρακτηριστικόν τής κινήσεως ταύτης είναι ή επίθυμία τής επανόδου εις τό γνήσιον φιλοσοφείν. Οι Νεοπλατωνικοί καταβάλλουν ύψηστην προσπάθειαν να ξεχαρίσουν τόν εαυτόν των από τους δογματικούς επαγγελματικούς διδασκάλους τής φιλοσοφίας, από τους σοφιστάς και από τους λαϊκούς ήθικολόγους του τύπου των Στωικών και των Κινικών. Άντιλαμβάνονται τό φιλοσοφείν ως ζωτικέρην μελέτην τής ψυχής, τήν δε φιλοσοφείαν όχι ως επάγγελμα άλλ' ως έκφρασιν ζωής. Ο φιλοσοφός έχει τήν άξίωσιν να επανακτήσῃ τήν παλαιάν του αριστοκρατικήν αξιοπρέπειαν, εμφανίζεται ως οδηγός των πνευματικών ανθρώπων, και θεωρεί ως μέλημά του να επιδράσῃ δια τής πολιτικής δυνάμεως επί τής διαμορφώσεως τής κοινωνικής ζωής. Ο Πλάτωνος επαναλαμβάνει τήν άπόπειραν του Πλάτωνος και θεωρεί ως δυνατήν τήν ίδρυσιν μίας ιδεώδους πόλεως, ήτις θα ήδύνατο να χρησιμοποιηθῇ ως πρότυπον δια τήν ανανέωσιν του κοινωνικοπολιτικού βίου τής αρχαιότητος. Είναι φανερόν ότι τό νεοπλατωνικόν κίνημα πρέπει να θεωρηθῇ ως προσπάθεια του Ἑλληνισμού να επανέλθῃ εις τόν εαυτόν του. Άποτελεῖ ένδειξιν μαρτυρούσαν ότι τό ἑλληνικόν πνεῦμα ήσθάνετο τόν εαυτόν του τόσο ισχυρόν, ώστε να εξομώσῃ δια μίαν νέαν ανασύνταξιν. Άπέναντί του ως μόνη ύπολογισμος δύναμις ήσται ο Χριστιανισμός. Δέν ύπάρχει αμφιβολία ότι αι δύο αύται δυνάμεις ήσταν αμοιβαίαν επίδρασιν. Ο ίδρυτής του Νεοπλατωνισμού Ἀμμώνιος δ' Σακκάς εἶχεν άσπασθῇ, πριν επιδοθῇ εις τήν φιλοσοφίαν τόν Χριστιανισμόν, τόν όποιον κατόπιν ἐγκατέλειπεν. Ο Πλάτωνος καίτοι δέν αναφέρει τους χριστιανούς, όμως εμφανίζεται επηρεαζόμενος από τό χριστιανικόν πνεῦμα. Ἀσκή και αὐτός πολεμικήν κατά των Γνωστικῶν, συμπεριφέρεται δε μετά φιλοφροσύνης σχεδόν χριστιανικῆς πρὸς τὰ ὄρανα. Ο μέγας ἐκκλησιαστικός συγγραφεύς Ὁριγένης δέν εἶναι άπίθανον να ήκροάσθῃ τόν Ἀμμώνιον ή να εἶχεν ὀπωσδήποτε γνώσιν των διδασκαλιῶν του. Η πνευματική συγγένεια των νεοπλατωνικῶν δογμάτων πρὸς τὰ χριστιανικά ἐξηγεί πῶς συνέβη ὥστε ο Αὐγουστίνος να δεχθῇ σχεδόν ανεπιφυλάκτως τήν νεοπλατωνικήν φιλοσοφίαν. Το λεχθέν ότι ο Αὐγουστίνος δέν προσχώρησεν εις τόν Χριστιανισμόν ἀλλά εις τόν Νεοπλατωνισμόν, ὅσῳν και ἐν ἐνέχῃ υπερβολικότητα, εἶναι κατά μέγαν μέρος ἀληθές. Ο ὀυτικός Χριστιανισμός δια τής μεσολαβήσεως του Αὐγουστίνου ὑπέστη θαύτερον επηρεασμόν από τόν Νεοπλατωνισμόν. Ἰχνη νεοπλατωνικῶν ἐπιδράσεων δυνάμεθα να ανακαλύψωμεν εις τόν Λάιμπνιτς και εις τόν Γκαίτε. Ἀλλά και ὁ ἀνατολικός Χριστιανισμός, δια των ἐπιδράσεων του Διονυσίου του Ἀρεπαγίτου φερόμενον συγγραμμάτων, ἔβλεπεν εις ἐσπῆν μετὰ τας νεοπλατωνικάς δοξασίας. Ἐν γένει ἡ επίδρασις τής νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τής ἀναπτύξεως τής εὐρωπαϊκῆς σκέψεως ὑπάρχει τεραστία. Οι ὀυτικοί Εὐρωπαῖοι ἐγγνώρισαν τήν κλασσικήν ἑλληνικήν φιλοσοφίαν δια τῆς ἐκείνου του νεοπλατωνισμού. Παρ' ὅλον ότι ἡ νεοπλατωνική κίνησις φιλοδοξεί να εἶναι επάνοδος εις τὰ παλαιότερα φιλοσοφήματα, δέν στερείται οὔτε πρωτοτυπίας, οὔτε ιδιαιτησίας. Εἶναι μία δημιουργική ἀναγέννησις τής παλαιᾶς φιλοσοφίας. Ἐκείνο τό ὅποιον δίδει εις αὐτήν ἰδιαιτέρον θέλημα, εἶναι ἡ διάχυτος λυρική διάθεσις ήτις δημιουργεῖ μίαν συναισθηματικὴν θερμότητα εις τήν ψυχὴν ἐκείνου ὅστις ἀσχολεῖται μετ' αὐτήν. Ἐμφανίζεται εις τὰ συγγραμματα του Πλάτωνος μία γλυκύτης και μία φιλοφροσύνη διάθεσις, ήτις δέν ὑπάρχει εις τὰ πλατωνικῶν ὄψος. Αἱ κατά τόι αἰῶνα μας ἐμφανισθεῖσαι τάσεις πρὸς δημιουργίαν φιλοσοφῶν ἐμπνεομένων από τήν ἐνάρασιν (Μπέζου, φαινομενολογική φιλοσοφία) και από τήν ζωὴν ἀποτελοῦν παράλληλον φαινόμενον τό ὅποιον δύναται να μας βοηθήσῃ δια τήν κατανόησιν των Νεοπλατωνικῶν.

Ο Ἀμμώνιος δ' Σακκάς και οἱ μαθηταί του

Ἄμμος ἰδρυτής του Νεοπλατωνισμού ὑπῆρξεν ὁ Ἀμμώνιος δ' Σακκάς, ὅστις ἦτο τέκνον χριστιανικῆς οἰκογενείας. Πῶτε ἐγεννήθη δέν εἶναι γινώστον. Η οἰκογένειά του ἦτο πτωχὴ, και δια να ἐξοικονομήσῃ τὰ μέσα τής συντηρήσεως του ἐργάζετο ὡς σακκοφόρος και δια ταῦτα ἀπεκλήθη Σακκάς. Περὶ τό 200 μ.Χ. ήρχισε να διδάσκῃ τήν πλατωνικήν φιλοσοφίαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, μεταστὰς κατόπιν τής ἐνασχολήσεώς του μετὰ τας φιλοσοφικάς σπουδὰς πάλιν εις τήν ἐθνικήν βασιλίαν. Τὰ μαθήματά του περιερίεζοντο μεταξύ στενῶν ἀσκησικῶν μαθητῶν εἰς τους ὁποίους συγκατελέγετο και ὁ Πλάτωνος, εἶχον δε μεγάλην ἐπιτυχίαν. Περὶ τό 242 μ.Χ. ἀπέθανε χωρὶς να ἀφήσῃ οὐδέν συγγραμμα. Ἐνεκα τούτου δέν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς τό περιεχόμενον τής διδασκαλίας του. Ο Πανούριος ἐξιστορῶν τόν βίον του Πλάτωνος (κεφ. 3) μίς παρέχει τήν πληροφορίαν ότι οἱ μαθηταί του Ἀμμώνιου, Ἐρηνίος Ὁριγένης (οὗχί ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεύς) και ὁ Πλάτωνος εἶχον συναμολογήσει συμφωνίαν να μὴ ἀνακινώσων οὐδέν ἐκ των δογμάτων τὰ ὅποια αὐτός εἶχε διασαφήσει κατά τήν διδασκαλίαν του : «μηδὲν ἐκκαλύπτειν τὸν Ἀμμώνιου δογμάτων, ἀ δι ἐν ταῖς ἀκροάσεσιν αὐτοῖς ἀνεκάρητα». Τήν συμφωνίαν ταύτην παρέβη, προσθέτει ὁ Πανούριος, πρώτος ὁ Ἐρηνίος ἔπειτα δὲ ὁ Ὁριγένης. Η παράδοσις δέν δίδωσις πολλάς μαρτυρίας πληροφορούσας ἡμᾶς περὶ των δοξασίῶν του Ἀμμώνιου. Αἱ μόναι μαρτυρίαί

τὰς ὁποίας ἔχομεν εἶναι ἐκείναι τὰς ὁποίας ἀντλούμεν από τόν 2ον και 3ον κεφάλαιον του «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου» έργου του Νεμοσίου καθὼς και μαρτυρίαί του Ἱεροκλέους διασσωθεῖσαι (πρὸ του Φωτίου ἐν τῇ «Βιβλιοθήκῃ» του ἐν σελ. 171 και 460 (ἐκδόσις Μπέζου). Ἀμφότεροι οἱ παρέχοντες τὰς μαρτυρίας συγγραφείς εἶναι μεταγενέστεροι τής ἐποχῆς, καθ' ἣν ἔζησεν ὁ Ἀμμώνιος. Διότι τό μὲν σύγγραμμα του Νεμοσίου θεωρεῖται γραφέν κατά τὰς ἀρχάς του 5ου μ.Χ. αἰῶνος, ὁ δὲ Ἱεροκλῆς ζεῖεται ὡς μαθητὴς του κατά τό 431 βανόντος Πρωτάρχου. Ἐνεκα τής χρονικῆς ταύτης ἀπό του Ἀμμώνιου ἀποστάσεως ὁ Τσέλλερ δέν δέχεται τὰς ρηθείσας μαρτυρίας ὡς δυναμένας να μᾶς παράσχουν ἀξιόπιστους πληροφορίας. Πρὸς τήν γνώμην ταύτην του Τσέλλερ διαφωνεῖ ὁ Ἀρνιμ, ὅστις ήθέλησε να ἀποδείξῃ τήν ἀξιπιστίαν των μαρτυριῶν ταύτων δια πραγματείας του δημοσιευθείσας κατά τό 1887 εις τό περιοδικόν «Μουσείον του Ρήνου». Κατὰ τό 1926 ὁ Χάινεμαν, εἰδικὸς περὶ τήν φιλοσοφίαν του Πλάτωνος ἐρευνητής, ἐπανήλθεν ἐπὶ του ζητήματος και ὑπεστήριξε δια πραγματείας του δημοσιευθείσας εις τό γερμανιστὴ ἐκδιδόμενον περιοδικόν «Ερμη» ότι δυναμεθα να συναγάγωμεν συμπεράσματα περὶ τής φιλοσοφίας του Ἀμμώνιου ἐκ των σημειωθέντων χωρίων. Ο Φώτιος (Βιβλιοθήκη 171, β 19) παραθέτει ἀπόσπασμα ἐκ συγγράμματος του Ἱεροκλέους εις τό ὅποιον διευτυπῶ τῇ γνώμῃ ότι οὐδόλιως διαφώνω ὡς πρὸς τό πρόβλημα τής προναῖας και τής εἰμαρμένης ὁ Ἀριστοτέλης και ὁ Πλάτων. Τὰς ὁδὸν μεταδῶ των διαφωνίας ἐπενόησαν ἔγραψεν ὁ Ἱεροκλῆς, οἱ σπαδοὶ των «μέχρις ὅτου ἡ Ἀμμωνίου σοφία ἐβλαψεν, ὃν και θεοδίδακτον ἐπικαλεῖσθαι ἔμελλε. Τούτων γάρ τας παλαιῶν ἀνδρῶν διακαθάραντα δόξας και τὰς ἐκατέρωθεν ἀναφωσκένους ἀποσκευασάμενον λήρους, συμφωνῶν ἐν τοῖς ἐπικαιροῖς τε και ἀναγκασιότατοις των δογματικῶν Πλάτωνος τε και Ἀριστοτέλους τήν γνώμην ἀποσπῆσαι» (μέχρις ὅτου διέλαψεν ἡ σοφία του Ἀμμώνιου τὸν ὅποιον ὁ Ἱεροκλῆς ἐξυμνεῖ ὡς ἐπικληθέντα θεοδίδακτον. Διότι οὗτος (ὁ Ἀμμώνιος) ἄσως ἐξεκαθάρισε τὰς δοξασίας των παλαιῶν ἀνδρῶν, και ἀφοῦ ἀνεσκεύασε τὰς ἀνοήσιαις αἰτίνας ἐξερύτρωσον από ἐκάστην ἐκ των δύο μερίδων (δηλ. ἐκ των ὁπαδῶν του Πλάτωνος και του Ἀριστοτέλους), ἀπεκάλυψεν ότι εἶναι συμφωνοίς εις τὰ ἐπικριτότατα και σπουδαιότερα δόγματα ἡ γνώμη του Πλάτωνος και του Ἀριστοτέλους). Ἐκ του χωρίου τούτου συνάγεται ότι ὁ Ἀμμώνιος εἶχεν ἐπιχειρήσει να ἐναρμονίσῃ τὰ ἀριστοτελικά πρὸς τὰ πλατωνικά δόγματα και να ἐμαρτίσῃ τους δύο ταύτους φιλοσόφους ὡς συμφωνούντας πρὸς ἀλλήλους. Ὁρμώμενος δὲ ὁ Χάινεμαν ἐκ χωρίου του αὐτοῦ κειμένου ἐν τῷ ὅποιῳ γίνεται λόγος περὶ του θεοῦ ὡς δημιουργοῦ ἐπάσης ἐμφανούς και ἀφανούς διακοσμήσεως ἦν ἐκ μηδενός φησὶν προαγαγέιν τὸν τεχνίτην (πῶσις ὄρατης και ἀόρατου κοσμικῆς τάξεως, ήτις δημιουργήθη από τόν δημιουργόν χωρὶς να προϋπάρχῃ αἰθερία ὕλη) καταλήγει εις τό συμπέρασμα ότι ὁ Ἀμμώνιος θα εἶχε δεχθῇ ότι ὁ κόσμος δημιουργήθη οὐχί ἐξ ὕλης ἀλλ' ἐκ του μηδενός. Ἐάν δεχώμεν ότι ἐξέφρασε τήν τοιαύτην ἀντίληψιν ὁ Ἀμμώνιος θα συμπεράνωμεν ότι εἶχεν επηρεασθῇ από τὰ χριστιανικά δόγματα. Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν και τό ὑπό του Νεμοσίου ἐκτιθέμενα περὶ των σχέσεων τής ψυχῆς πρὸς τό σῶμα, εἰς τό τρίτον κεφάλαιον τής συγγραφῆς του εις τό ὅποιον ρηθείς αναφέρεται ότι ὁ Ἀμμώνιος ἐφάρει ότι ἡ ψυχή εἶναι ζωή, δυναμεθα να ἀσχοῦμεν εις τό συμπέρασμα ότι εἶχεν ὅπως δυναμικῶν περὶ τής ψυχῆς ἀντίληψιν. Τό ἐνδιαφέρον του ἀπέβλεπεν ἐπὶ τόν ζωντανόν ἀτομικόν ἀνθρώπον, και ἡ φιλοσοφία ἦτο δι' αὐτόν όχι ἀπλῆ μάθησις, ἀλλά ζωή. Εἰς τὰ χωρία του Νεμοσίου και του Ἱεροκλέους, τό ὅποια δυνάμεθα να θεωρήσωμεν ὡς προερχόμενα ἐκ του Ἀμμώνιου, δέν εὐρίσκουμεν να τοποθετήται ὁ νοῦς εις τήν ὑπερόχον ἐναντί τής ψυχῆς θέσιν· εις τήν ὅποιαν τὸν τοποθετεῖ ὁ Πλάτωνος. Ἐχομεν συνεπῶς τό δικαίωμα να συμπεράνωμεν ότι ἡ περὶ τής ὑπερόχου του νοῦ ἐν συγκρίσει μετ' τήν ψυχὴν ἀντίληψις του Πλάτωνος δέν προέρχεται από τόν Ἀμμώνιον ἀλλ' ἀποτελεῖ ἰδίαν του Πλάτωνος δοξασίαν. Καί ὡς πρὸς τήν δημιουργίαν του κόσμου φαίνεται ότι εἶχε διαφορετικὰς από τόν Πλάτωνος δοξασίας ὁ Ἀμμώνιος. Εἰς τό κείμενον του Ἱεροκλέους τό ὅποιον μᾶς δίδωσεν ὁ Φώτιος (Βιβλιοθήκη 461 β 6) λέγονται τὰ ἀκόλουθα σχετικάς μετ' ὃν ὑπό του θεοῦ πλάσθεν τὰ κόσμον: «κόσμον ἐξ ἀμοιβῶν συνιστάσθαι τελευτῶτων, διπλοῦν ἄμα και ἕνα, ἐν ᾧ ἄκρα εἶναι και μέσα και τελευταίαν τὰ μὲν πρῶτα οὐράνια καλεῖ και θεοῦ, τὰ δε μέσα λογικά αἰθέρια και βασιμονας ἀγαθούς τὰ δε τελευταία λογικά και περίγεια και ἀνθρωπίνους ψυχάς». (Λαμβάνει δὲ ὁ κόσμος σύστασιν ἐκ δύο στοιχείων, ὁ ὅποιος (κόσμος) εἶναι διπλοῦς συγχρόνως και εἰς εἰς τούτων ὑπάρχουν και ἄκρα και μέσα και τελευταία. Ἐκ τούτων τὰ μὲν πρῶτα, τὰ ὀνομάζει οὐράνια και θεοῦ, τὰ δε μέσα λογικά αἰθέρια και βασιμονας ἀγαθούς, τὰ δε τελευταία λογικά και περίγεια και ἀνθρωπίνους ψυχάς). Δεχόμενοι ότι λέγει ταῦτα ὁ Ἱεροκλῆς ἔχον πρὸ ὀφθαλμῶν δοξασίας του Ἀμμώνιου, καταλήγομεν εις τό συμπέρασμα, ότι ὁ διδάσκαλος του Πλάτωνος θα εἴδετο τόν κόσμον ὡς ἑνῶσιν, καιτοι συνιστάμενον ἐκ δύο στοιχείων. Η ὑπερόχουσας τόν δυνάμον ἐνότις προερχεται ἐκ του ὅτι ὁ θεός θεωρεῖται και ὡς δημιουργός τής ὕλης. Τὰ διασφῶρα δὲ τάξεως δινα δέν φαίνονται λαμβάνοντα τήν ὑπόστασιν των δι' ἀπυρότων ἀλλά καταστάσονται ὑπό το δημιουργοῦ εις τρεῖς ἱεραρχικάς βαθμίδας. Τοιοῦτοτρόπως ἀπεχωρίζετο ὁ Ἀμμώνιος από τας δοξασίας του Φλῶνος και του Νουμηνίου, ὅτινες εἴδεον τήν ὑπαρξιν δευτέρου

τινά αίτια μοχθήσαν ἐνεπέδισαν. (Καί θα ἐπραγματοποιεῖτο εὐκολότατα ἡ ἐπιθυμία τοῦ αἰσασθοῦ, εἴν μὴ μερικοί ἐκ τῶν συμβούλων τοῦ βασιλέως εἶτε ἐκ εἴθους, εἶτε ἐκ διαθέσεως ἐχθροῦς, εἶτε ἐνεκα ἄλλης τινός κακῆς ἀφοροῦς, δὲν ἔθερον ἐμπόδια). Ὁ Πλωτίνος, καθὼς βλέπομεν, μιμνησκόμενος κατὰ πάντα τὸν Πλάτωνα, εἶχε τὸν σκοπὸν νὰ ἀναμορφώσῃ τὸν κοινωνικὸν βίον τῶν ἀδωτών. Παρ' ὅλων ὅτι διὰ τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἦτο ἀσκητικός, εἶχε μέγα διαφέρον διὰ τοὺς ἄλλους, ἐπιστάτευε τὰ ὄρανα, καὶ ἔβλεπε πολλάκις ὡς διαίτητης διαφοράς, οὐδέποτε δὲ ἐκ τῶν πολιτικῶν εἶχε κινήσει τὴν ἐνθροπάθειαν ἐπείσεως διαίτησεως τὰς πρὸς ἀλλήλας ἀμοιβητέσεις οὐδένα τῶν πολιτικῶν ἐχθρῶν ποτε ἔσχεον. Οἱ θαυμασταὶ τοῦ ἀπέδιδον εἰς αὐτὸν προσηκτικὰς καὶ τηλεπαθητικὰς ιδιότητες. Ἀναφέρεται ὅτι διέγνωσεν ὅτι δούλος τις εἶχε κλέψει ἐν πολυτέλει περιβέραιον καὶ προεῖπε τί θὰ γίνοντο τὰ παιδία τὰ ὅποια ἐσύνηζον εἰς τὴν κατοικίαν του. Ὁ Πορφύριος διηγείται ὅτι, ὅταν κάποτε εἶχε καταλάβῃ ἀπὸ τὴν ἔμμουον-ιδεὴν τῆς αὐτοκτονίας, ὁ Πλωτίνος τὸ διέγνωσε καὶ τοῦ ἀπεκάλυψεν ὅτι ἡ ἐπιθυμία του αὐτὴ ὡσεύλατο εἰς μελαγχολίαν. Τὸν συμβούλευσε νὰ ἀλλάξῃ τόπον διαμονῆς. Πράγματι, ὁ Πορφύριος ἀπέδημσεν εἰς Σικελίαν καὶ ἀππλάγη ἀπὸ τὴν ἔμμουον τάσιν πρὸς αὐτοκτονίαν.

Ἐκεῖνον τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ Πλωτίνου ἦτο ἡ ἀπέχθεια κατὰ τοῦ ἴδιου τοῦ σώματος. Οὐδέποτε ἐδέχθη νὰ ἀπεικονίσουν τὴν ὄψιν του οἱ ζωγράφοι, διότι ἔλεγεν ὅτι ἦτο ἀπρεπὲς νὰ κατασκευασθῇ ἕν εἶδωλον (δηλαδὴ ἡ εἰκὼν) ἐνὸς ἄλλου εἰδώλου (δηλαδὴ τοῦ σώματος). Ἄν καὶ κατετρέχετο ἐκ χρόνιου νοσήματος τοῦ στομάχου καὶ τῶν ὀφθαλμῶν, οὐδέποτε κατέφευγεν εἰς τοὺς ἰατροὺς καὶ οὐδέποτε ἔκαμνε χρῆσιν φαρμάκων. Ἡ διαρκὴς του φροντίς ἦτο νὰ στρέφῃ τὸ βλέμμα τῆς ψυχῆς του πρὸς τὰ ἐξόντα διὰ τὰ ἐνώθη μὲ τὸν πρῶτον καὶ ὑπερβατικὸν Θεόν, κατὰ τὰς ὁδηγίας τὰς ὅποιας παροίει ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον». Ἐπέδινε νὰ ζῇ ἐκστατικὰς καταστάσεις, ὃ δὲ Πορφύριος μὰς πληροφορεῖ ὅτι τετράκις καθ' ἕν χρόνον ἦτο πλησίον του εἶχε περιπέσει ὁ Πλωτίνος εἰς κατάστασιν ἐκστάσεως: «Ἔτυχε δὲ τετράκις ποὺ, ὅτε αὐτῷ συνέμην, τοῦ σκοποῦ τοῦτου ἐνεργεῖα ἀρρήτω καὶ οὐ δυνάμει» (Ἐπέτυχε δὲ τετράκις, καθ' ἕν χρόνον ἐγὼ ἤμην πλησίον του, τὸν σκοπὸν αὐτόν, ἦτοι τὴν ἐκστασιν, ἐν ἀπεριγρόπτῳ πραγματικῇ καταστάσει καὶ οὐχὶ διὰ φανταστικῆς ἀναπαραστάσεως). Μετὰ τὴν ἐκ τῆς σχολῆς ἀποχώρησιν τοῦ Πορφυρίου κατὰ τὸ 268, ἡ κατάσταση τῆς υἱείας του ἐχειροτέρευσε. Ἐχάθη ἡ δυνάμεις τῆς φωνῆς του, ἐσκατίσθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ του καὶ αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες του ἐγέμισαν ἀπὸ ἔλκη. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν διακεκίμενος μετεφέρθη εἰς τὴν πόλιν τῶν Μιντωρῶν ἐν Καμπανίᾳ, εἰς τὰ κτήματα τοῦ εἰλου τοῦ Καστρικίου. Κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ βίου του ἐστάθη πλησίον τοῦ ὁ φίλου του Εὐστάθου. Αἱ τελευταῖαι του λέξεις ἦσαν ἐπιπέραςθαι τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον ἀνάγειν πρὸς τὸ ἐν τῷ παντὶ θεῖον (πρέπει νὰ προσπαθῶμεν νὰ ἀνωμαλῶμεν τὸ θεῖον τὸ ὅποιον ὑπάρχει μέσα μας εἰς τὸ θεῖον τὸ ὅποιον ὑπάρχει εἰς τὸ σῶμα).

Τὰ συγγράμματα τοῦ Πλωτίνου

Τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλωτίνου ἀποτελεῖται ἐκ 54 πραγματικῶν, αἵτινες ἔχουν ταξινομηθῆ εἰς ἕξ ἐνεάδας, ἦτοι εἰς ἕξ τμήματα ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον περιλαμβάνει ἐνεὰς πραγματείας. Ἡ εἰς ἐνεάδας ταξινομησις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου μετὰ τὸ 298 μ.Χ. Ὁ Πλωτίνος καθ' ἀρχὰς ἤρκετο εἰς τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν, ἄρχισε δὲ νὰ γράφῃ κατὰ τὸ 253, ὅποτε συνεπλήρωσεν ἡλικίαν πενήκοντα ἐτῶν. Ἐγράφε καθ' ἀρχὰς 21 πραγματείας προωρισμένους νὰ κυκλοφορήσουν μετὰ τὸ στενοῦ κύκλου ἀφωσιμένων μαθητῶν. Μετὰ τὸ ἔτος 263 μέχρι τοῦ 269 καθ' ἕν χρόνον ἦτο πλησίον τοῦ Πορφυρίου, ἔγραψεν 24 ἄλλας πραγματείας. Κατὰ τὸ 269 ἀπέστειλεν εἰς τὸν ἐν Σικελίᾳ διατρίβοντα Πορφύριον 5 πραγματείας καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὄλιγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἑτέρας 4. Ὅλας αὐτὰς τὰς διώρρωσε καὶ τὰς ἐταξινόμησε κατόπιν πολλοῦ κόπου ὁ Πορφύριος. Ὁ Πλωτίνος ἔγραφε λίαν ταχέως, ἡ γραφὴ του ἦτο δυσανάγνωστος, λόγω παθήσεως δὲ τῶν ὀφθαλμῶν του οὐδέποτε ἀνεγίνωσκεν ἐκ νέου ὅσα εἶχε γράσει. Ὁ Πορφύριος ἐπευελήθη νὰ ἀντιγράψουν τὰ χειρόγραφα, διώρρωσε τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα καὶ κατέταξε τὰς συγγραφὰς, οὐχὶ κατὰ χρονολογικὴν σειράν, ἀλλὰ κατὰ τὸ περιεχόμενον. Εἰς τὴν πρώτην ἐνεάδα κατέταξε τὰς πραγματείας αἵτινες ἔκαμνον λόγον περὶ ἠθικῶν προβλημάτων, εἰς τὴν δευτέραν δὲ τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον. Εἰς τὴν τρίτην ἐνεάδα τὸ θέμα εἶναι πάλιν ὁ κόσμος, ἡ εἰσαρμένη, ἡ πρόνοια, ὁ ἔρως, ἡ αἰωνιότης, ὁ χρόνος καὶ ἡ θεωρία. Εἰς τὴν τετάρτην ἐνεάδα γίνεται λόγος περὶ τῆς ψυχῆς, εἰς τὴν πέμπτην περὶ τοῦ νοῦ καὶ περὶ τῶν ἰδεῶν καὶ εἰς τὴν ἕκτην περὶ τῶν γενῶν τοῦ θύτος.

Τὸ ἕρος τῶν ἐνεάδων πλησιάζει πρὸς τὸν προφορικὸν λόγον. Ὁ Πορφύριος ἀναφέρει ὅτι ὁ Πλωτίνος κατέγραψε τὰς σκέψεις του χωρὶς διαταγούς, ὡσάν νὰ τὰς ἀντέγραψεν ἀπὸ βιβλίον «Συντάξεως γὰρ παρ' ἑαυτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἀκριτέλους τὸ σκέμμα, ἔπειτα εἰς γοασὴν παραδιδούς ἀ ἔσκαπτετο, συνέριεν οὕτω νήσων ἃ ἐν τῇ ψυχῇ διέθηκεν, ὡς ἀπὸ βιβλίου δοκεῖν μεταλαβεῖν τὰ γρασόμενα». Πορφύριος, Περὶ βίου Πλωτ. 18 (Διότι ἀφοῦ ἀπετελείωμε μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν του

ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος, ἔπειτα ὅταν ἡχολεῖτο μὲ τὴν καταγραφήν ἐκείνων τὰ ὅποια ἐσκέπτετο, συνεχῶς ἐξέθετο γράφον ὅσα εἶχε διευθετήσει εἰς τὴν ψυχῇ του κατὰ τρόπον ὡστε νὰ φαίνεται ὅτι τὰ ἀντέγραψεν ἀπὸ βιβλίου). Ἀριστὴν ἔκδοσιν τῶν Ἐνεάδων τοῦ Πλωτίνου μὲ τὸ ἀρχαῖον κείμενον καὶ γαλλικὴν μετάφρασιν ἔκαμεν ὁ διαπρεπὴς Γάλλος φιλόσοφος Emile Brehier.

Ἡ σχέσις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς προγενεστέρους φιλοσόφους

Ἡ κυρία προσπάθεια τῆς πλωτικῆς φιλοσοφίας ὄφρηεν ἡ ἀνανέωσις τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἐγνώρισε πρὸς τούτους ὁ Πλωτίνος καὶ ἐχρησιμοποίησε καὶ τὰ δόγματα τῆς στοικῆς καὶ περσιπαθητικῆς σχολῆς. Δὲν ἦτο δὲ ἀμοιρος καὶ τὸν μαθηματικὸν ἐπιστήμην. «Ἐμμέκτα δ' ἐν τοῖς συγγράμμασι καὶ τὰ Στωϊκὰ λυθόνοντα δόγματα καὶ τὰ Περσιπαθητικὰ καταπεπικνωται δὲ καὶ ἡ Μετὰ τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους πραγματεία». Ἐλθε δὲ αὐτὸν οὔτε γεωμετρικὸν τι λεγόμενον θεωρήμα οὐτ' ἀριθμητικόν, οὐ μουσικόν· αὐτὸς δὲ ταῦτα ἐξεργάσθη, οὐ παρεσκεύαστο». Πορφύριος, Περὶ Πλωτ. βίου 14. (Εἰς τὰ συγγράμματα του δὲ ἔχουν συμπεριληφθῆ χωρὶς νὰ φαίνονται καὶ τὸν Στωϊκῶν καὶ τῶν Περσιπαθητικῶν τὰ δόγματα. Συχνοτάτη δὲ εἰς αὐτὰ γίνεται χρῆσις καὶ τῆς «Μετὰ τὰ φυσικὰ» πραγματείας τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἦτο δὲ γνώστης ὄλων τῶν λεγομένων γεωμετρικῶν καὶ ἀριθμητικῶν καὶ μουσικῶν θεωρημάτων. Δὲν εἶχεν ὄμως τὴν διάθεσιν ὁ ἴδιος νὰ ἀσχοληθῆ μὲ τὴν λεπτομερῆ ἐπεξεργασίαν τῶν θεωρημάτων τούτων). Ὅπως καὶ ὁ Πλάτων δὲν ἐθεώρει ἄλλο κυρίον ἀποσταθὴν του τὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὰς ἐπιστήμας, τοιοῦταιρόπως καὶ ὁ Πλωτίνος κυρίον θέμα τῆς δημιουργικῆς του ἐργασίας ὑπελάμβανε τὴν φιλοσοφίαν. Ἰδεώδης ἀσχολία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ θεωρία, ἡ πρακτικὴ ἠθικὴ δραστηριότης καὶ ἡ κατασκευαστικὴ τεχνικὴ ἐνεργεῖα προέρχεται ἐξ ἀδυναμίας περὶ τὴν θεωρίαν. Οἱ ἄνθρωποι λέγει ἐλαβεῖν οὐ δυνάμενοι τὸ θέμα ἰκανῶς καὶ διὰ τοῦτο οὐ πληρούμενοι, ἐπιμένοντες δὲ αὐτῷ ἰδεῖν, εἰς πράξιν φέρονται, ἴνα ἴδωσιν, ὁ μὴ νὰ ἐδύνατον (ὅταν δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ἀντικρούσων θεωρητικῶς κατὰ καὶ δὲν γευεῖται ἡ ψυχὴ τῶν ἀπὸ τὸ θέμα, ἐπειδὴ ὄμως ἐπιθυμοῦν νὰ τὸ ἴδωσιν καταλήγοντες εἰς τὴν πράξιν διὰ τὰ ἴδωσιν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δὲν ἴδωσαν νὰ ἴδωσιν διὰ τῆς νοητικῆς ἐπιπέσεως). Ὡς ἀποδείξει δὲ ἐπικυρούσαν ὅτι λόγω θεωρητικῆς ἀδυναμίας καταλήγει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν πρακτικὴν καὶ τεχνικὴν δραστηριότητα, ἐπιλαμβάνεται τὴν παιδαγωγικὴν παρατήρησιν, ἣτις μαρτυρεῖ ὅτι τὰ παιδία τὰ ὅποια δὲν ἔχουν προικισθῆ μὲ πνευματικὰς ἰκανότητας, ἐκδηλώνουν κλίσιν πρὸς τὰς τεχνικὰς ἐργασίας. «Μαρτυροῦσιν δὲ καὶ οἱ κωθέτεροι τῶν παιδίων, οἱ πρὸς τὰς μαθήσεις καὶ θεωρίας ἀδυνατῶν. ἔχοντες ἐπὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐργασίας καταφέρονται Πλ. Ἐνεάδα 3,8,4,45.

Ἀφετηρίαν τῶν ὀντολογικῶν θεωρημάτων τοῦ Πλωτίνου ἀποτελοῦν τὰ συμπεράσματα τὰ ὅποια εἶχε διατυπώσῃ ὁ Πλάτων εἰς τὰ μεσοία βιβλία τῆς «Πολιτείας», εἰς τὸν «Σοφιστήν», τὸν «Πρωταγόραν» καὶ τὸν «Φίληβον». Ὁ Πλάτων ὡς ὀφιστην ἀρχὴν εἶχε ταξίει τὴν εἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀντὶ τῆς ὁποίας κατὰ τὴν ἀριθμολογικὴν περιόδον τῆς φιλοσοφίας του ἐχρησιμοποίησε τὸν ὄρον «Ἐν». Τὸ Ἐν τούτου ἴσταται ὑπεράνω «ἐπέκεινα» πᾶσης οὐσίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὡς ὀφιστην ἀρχὴν δέχεται ὁ Πλωτίνος τὸ Ἐν. Εἰς τὴν πέμπτην ἐνεάδα (κεφ. 4) χαρακτηρίζει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν πρώτην ὀντολογικὴν ἀρχὴν: «Δεῖ μὲν γὰρ τὴν πρῶτον εἶναι ἀπῶν τούτου καὶ πάντων ἕτερον τῶν μετ' αὐτῷ, ἐφ' ἑαυτοῦ ὄν, τὸ μὲν μὲν μὲν μὲν τοῖς ἀπ' αὐτοῦ καὶ πάλιν ἕτερον τρόπον τῶν ἄλλων παρεῖναι δυνάμενον, ὄν ὅπως ἔν, οὐχ ἕτερον ὄν, εἶτα ἔν, καθ' οὐ ψεύδος καὶ τὸ ἔν εἶναι, οὐ μὴ λόγος μηδὲ ἐπιστήμη, ὃ δὴ καὶ ἐπέκεινα λέγεται εἶναι οὐσία». (Διότι, πᾶσι τῇ πρῶτῃ ἀρχῇ νὰ προηγήται ὄλων τῶν ἄλλων καὶ νὰ εἶναι ἀπλή, καὶ νὰ εἶναι διαφορητικὸν αὐτὸ τὸ ὅποιον εἶναι πρῶτῃ ἀρχῇ, ἀπὸ ὅλα ὅσα ἔρχονται κατόπιν ἀπὸ αὐτοῦ. Πρέπει νὰ εὐρίσκειται ἐπᾶνω εἰς τὸν ἑαυτοῦ του, χωρὶς νὰ ἔχη ἀναμιχθῆ μὲ ἐκεῖνα τὰ ὅποια παράγονται ἀπὸ αὐτοῦ, καὶ πάλιν κατὰ τὴν ἄλλον τρόπον νὰ δύναται νὰ σημεῖωσιν τὴν παρουσίαν του εἰς τὰ ἄλλα. Πρέπει δὲ νὰ εἶναι κατ' οὐσίαν ἔν, χωρὶς νὰ εἶναι κατὰ τὸ ἕτερον καὶ ἔπειτα ἔν. Ἐν σχέσει μὲ αὐτὸ καὶ ὁ εἰς αὐτὸ ἀποδιδόμενος χαρακτηρισμὸς εἶναι ἔν, ἀποτελεῖ ψεύδος. Ἐν σχέσει μὲ αὐτὸ τὸ πρῶτον ἔν, δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐκφορστικὴ διατύπωσις, οὔτε ἐπιστήμη. Τούτου, ὡς γνωστών, λέγεται εἶναι ἔναι πέραν τῆς οὐσίας). Ὁ Πλωτίνος χρησιμοποιεῖ τὰς ἐφάσεις «οὐ μὴ λόγος μηδὲ ἐπιστήμη» καὶ «ὃ δὴ καὶ ἐπέκεινα εἶναι οὐσία» λαμβάνων αὐτὰς τὴν μὲν μίαν ἀπὸ τῶν «Πρωταγόραν», τὴν δὲ ἄλλην ἀπὸ τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος. Ὑψώνει ἄρα τὸ Ἐν ὑπεράνω τῆς οὐσίας εἰς ἀρνητικῶς ἔν σχέσει πρὸς πάντα προσδιορισμὸν νοουμένην ὑπερβατικὴν ἀρχὴν. Εἶναι φανερὰ ἡ διαφωνία του πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, ὅστις ἐθεώρει τὸ ἔν καὶ τὸ ὄν ὡς ὄρους ἰσοδύναμους. Διὰ τὸν Πλωτίνον τὸ ἔν ἴσταται ὑπεράνω τοῦ ὄντος. Ἐτερον σημείον διαφωσίας του μὲ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι καὶ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν νοῦν. Κατὰ τὸν Σταγειρίτην ἡ πρῶτῃ οὐσία, ὁ Ὄσε, εἶναι Νοῦς. Κατὰ τὸν Πλωτίνον ὁ Νοῦς δὲν δύναται νὰ τεθῆ εἰς τὴν πρώτην θέσιν, ἀλλὰ πρὸ τούτου πρέπει νὰ τεθῆ τὸ ὀντολογικῶς νοούμενον Ἐν. Ὁ Νοῦς δὲν δύναται νὰ εἶναι τὸ ἔν, διότι εἰς τὸν νοῦν ἀντιστοι-

χεί πάντοτε ἐν νοητῷ. Ἄρα τὸ ἐν προηγεῖται καὶ τοῦ νοῦ.

Εἰς τὴν δευτέραν βαθμίδα τῆς οὐτολογικῆς ἱεραρχίας εἶχε τοποθετηθεῖ ὁ Πλάτων τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Εἰς τὸν «Σοφιστὴν» εἶχε κάνει λόγον περὶ κοινωνίας τῶν ἰδεῶν καὶ περὶ τῶν πέντε ἀνατομῶν γενῶν τοῦ ὄντος, τὰ ὅποια εἶναι τὸ δεῦτερον κίνησις, ἡ στασις, ἡ ταυτότης καὶ ἡ ἑτερότης. Εἰς τὸ σύστημα τοῦ Πλάτωνος τὸ δευτέρον οὐτολογικὴν βαθμίδα τὴν κατέχει ὁ Νοῦς ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν πλατωνικὸν ἰδεῶν νοητὸν κόσμον. Ὁ Νοῦς ὅμως δὲν εἶναι ἐνιαῖος διότι, ὡς ἴσται τοιαῦτα καὶ ἐπαυτίζεται μὲ τὸ πρῶτον. Ἐν Διαλογίᾳ εἰς Νόησον καὶ εἰς Νοητὸν. Ὁ Νοῦς καταβύθεται πρὸς δύο ἀντικείμενα. Τὸ πρῶτον εἶναι τὸ Ἐν. Προσπαθεῖ νὰ νοήσῃ τὸ Ἐν, ἄλλὰ τὸ νοεῖ ἀτελῶς, διότι, ὡς εἶπομεν, τὸ Ἐν ἴσται ὑπεράνω πάσης νοήσεως. Τὸ δευτέρον ἀντικείμενον εἶναι ὁ ἴδιος ὁ αὐτὸς τῶν ἄν νοητῶν ἢ αἱ ἰδέαι. Αὗται δὲν ὑπάρκουν ἐκτὸς τοῦ Νοῦ, ἀλλὰ μέσα εἰς αὐτὸν. Ὁ Νοῦς τοῦ Πλάτωνος ταυτίζεται μὲ τὸν Δημιουργὸν περὶ τοῦ ὁποῦ γίνεται λόγος εἰς τὸν «Τίμαιον» τοῦ Πλάτωνος, περιέχει ὅμως μερὰ εἰς τὸν αὐτὸν τοῦ καὶ τὰς ἰδέας καὶ διὰ ταῦτα συμπίπτει μὲ τὴν ἐνάτην νοήσεως τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ νοῦς εἰς τὸν πλατωνικὸν σύστημα ἐγκλείει ὅλον τὸν πλῆθυν τοῦ νοητοῦ κόσμου. Στρεφόμενος πρὸς τὸν αὐτὸν τοῦ δεδαιώμενος δὲν μόνον περὶ τῆς ἰδικῆς τοῦ ὑπάρξεως, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως ὁλοκληροῦ τοῦ νοητοῦ κόσμου. Λίαν ὀρθῶς ὁ Μπερνέ παρατηρεῖ (Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας σελ. 457) ὅτι ἡ νόσις στρεφόμενη πρὸς τὸν αὐτὸν τὴν ἐξὲν διδῆκε ὅπως τὸ «νοῦς» τοῦ Ἀλφουαίνου καὶ τοῦ Καρτεσιου τὴν τυπικὴν περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς δεδαιώτητος, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰς τὴν ὑπαρξὶν τοῦ περιεχομένου τῆς ἀναφερομένη δεδαιώτητος. Ὁ Νοῦς ἀποτελεῖ νοητὸν κόσμον πλήρη ζωῆς: «Ἀναγκασθὲν καὶ ἐν νῷ τὸ ἀρχετυπὸν πάντων εἶναι καὶ κόσμον νοητῶν τούτων τὸν νοῦν εἶναι, ὃν φησὶν ὁ Πλάτων ἐν Τίμαίῳ. Ὡς γὰρ ὄντως λόγου ζῶου τίνος, οὐσίας δὲ καὶ ὅλης τῆς τῶν λόγων τῶν σπερματικῶν δεδαιώτητος, ἀνάγκη ζῶων γενεσθαι, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ φύσεως νοεράς καὶ παντοδυνάμου οὐσίας καὶ οὐδένως διεργωντος, μηδένως ὄντως μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ δεδαιώτου δυνασθαι, ἀνάγκη τὸ μὲν κοσμηθῆναι, τὸ δὲ κοσμηθῆναι» (Πλάτ., Ἐννεάδ. 5, 9, 5) (Εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ συνολικὸς τὸ ἀρχετυπὸν πρῶτον τοῦ κόσμου μέσα εἰς τὸν νοῦν, καὶ νὰ εἶναι ὁ νοῦς οὗτος κόσμος νοητός, περὶ τοῦ ὁποῦ λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» (30, θ) ὅτι εἶναι ζῶων καθαυτῶν, διότι καθ' ὃν τρόπον, ὅταν ὑπάρχῃ ὁ σπερματικὸς λόγος ἐνός ζῶου ἀφ' ἑνός καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ ὅλη, ἢ τῆς ἐδέχθη τὸν σπερματικὸν λόγον, εἶναι ἀνάγκη νὰ λάβῃ γένεσιν ἐν ζῶον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει φύσις νοερά καὶ εὐπειροῦσα πάσης τῶν δυνάμεως, ὅταν δὲν παρουσιάζεται κανὲν ἐμπόδιον τὸ ὁποῖον νὰ προεμβάλλεται μεταξὺ αὐτῆς καὶ ἐκείνου τὸ ὁποῖον δύναται νὰ τὴν δεχθῆ, εἶναι ἀνάγκη τὸ μὲν δεκτικὸν στοιχεῖον νὰ δεχθῆ μέσα εἰς τὸν αὐτὸν τοῦ τῆς ταξίν καὶ τὸ εἶδος, ἢ δὲ νοερά φύσις νὰ ἀσκήσῃ τὴν μορφοδοτικὴν διατακτικὴν τῆς ἐνέργειαν). Ὁ Νοῦς κατὰ τὸν Πλάτων, δὲν εἶναι ἀσφαιρικὸς νοσημένη λογικὴ ὑπόστασις, ἀλλὰ πλήρης ζωῆς, αἰωνιότητος καὶ μακαριότητος κόσμος. Ἀφορμώμενος ὁ Πλάτων ἀπὸ τὴν θέαν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, μὲ ἀνατιθέσθαι εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον τῆς «Ἐπιτὸν τῶν τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων» πραγματείας τοῦ τῆς ἀντιμεταφυσικῆς εἰς τὴν τέλει τῆς Ἐννεάδος, εἰς τὴν θέαν τοῦ νοητοῦ κόσμου: «Ἐπὶ τὸ ἀρχετυπὸν αὐτοῦ καὶ τὸ ἀληθινότερον ἀναβάς κακεῖ πάντα ἰδέαι νοητὰ καὶ παρ' αὐτῶ ἀίδια ἐν οἴκῳ συνείας καὶ ζωῆς καὶ τούτων τὸν ἀκράτητον νοῦν προστάτην, καὶ σοφίαν ἀληθάναν, καὶ τὸν ὡς ἀληθῶς ἐπὶ Κρόνου δῖον θεοῦ κόρου καὶ νοῦ ὄντως. Πάντα γὰρ ἐν αὐτῷ τὰ ἀθάνατα περιέχει, νοῦν πάντα, θεῶν πάντα, ψυχὴν πᾶσαν, ἐστῶτα αἰεὶ... καὶ οὐ ζῆτιον, ἀλλ' ἔχον. Καὶ τὸ μακάριον αὐτῶ οὐκ ἐπίκτητον, ἀλλ' ἐν αἰῶνι πάντα, καὶ ὁ ὄντως αἰὼν, ὃν μίμειται χρόνος περιβέων ψυχὴν τὰ μὲν παρῆς, τοὺς δ' ἐπιβάλλων» (Ἀφ' ἑνὸς ἀνοσθῆ κανεῖς εἰς τὸ ἀρχικὸν πρῶτον τοῦ δεδαιώτου αἰσθητοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν ἀληθινήν τοῦ οὐραίου, ὡς ἴδη ὅτι ὅλα τὰ ὄντα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ὑπάρχουν εἰς ἐκεῖνον τὸν κόσμον ὡς νοητὰ ἀίδια πρῶτιστα, ἔχοντα ἐσωτερικὴν αὐτοσυμνεῖδιον καὶ ζωῆν. Καὶ ὡς ἴδη ἄκουσιν ὅτι ὁ ἀρχικὸς, ὅστις τρῶσταται ὄλων αὐτῶν, εἶναι ὁ καθαρῶτατος νοῦς, καὶ ὡς ἴδη ὅλην τὴν ἀκαταμέτρητον ὕψος τῆς σοφίας, καὶ τὸν ἀληθινώτατον ἐπὶ Κρόνου δῖον, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς δηλαδὴ τοῦ θεοῦ, ὅστις εἶναι χορηγεὶς καὶ κατανόσις. Διότι περιέχει μέσα εἰς τὸν αὐτὸν τοῦ πάντα τὰ ἀθάνατα ὄντα, πᾶσαν νοήσιν, πᾶσαν ψυχὴν μέσα εἰς μίαν αἰωνίαν ἡμερίαν... Ἐκτελεῖ δὲ ὁ Νοῦς νοητικὰς ἐνεργείας χωρὶς νὰ περιπλάσσεται εἰς ἀναζητήσεις, ἀλλὰ ἔχον εἰς τὴν κατοχήν του τὸ νοούμενον. Καὶ ἡ μακαριότης του δὲν εἶναι κατὰ τὸ ὁποῖον ἀποκτᾷ αὐτὸς δεδαιώτερον, εἶναι εἰς τὸν αἰῶνα τὸν ἀπάντα, ὁ Νοῦς τὰ πάντα, καὶ ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴν αἰωνιότητα, τὴν ὁποῖαν προσπαθεῖ νὰ ἀπομιμηθῆ ὁ χρόνος τοιγυρίζων γύρω ἀπὸ τὴν ψυχὴν, ἐνὸς ἄλλου μὲν τοῦ δεδαιώτου (δηλαδὴ τὰ παρελθόντα), ἐπὶ ἄλλων δὲ [δηλαδὴ τῶν μελλόντων] προσπαθεῖ νὰ θέσῃ τὴν χεῖρα του). Ὁ νοητὸς κόσμος οὕτω τίθεται εἰς τὸν γῶρον τῆς αἰωνιότητος τῆς ὁποίας ἀπομίμημα εἶναι ὁ χρόνος, ὅστις κυμαίνεται μεταξὺ παρελθόντος καὶ μελλόντος. Μέσα εἰς τὸν νοῦν ὑπάρχουν αἱ ἰδέαι, νοούμεναι ὡς ἐνεργεῖαι. Ὁ Νοῦς υπερπέχει μίαν διαλεκτικὴν δυαδικότητα. Εἶναι συγχρόνως νόσις καὶ νοούμενον, κογκιτάτιον καὶ κογκιτάτου (cogitatio - cogitatum) ὅπως θὰ εἴπῃ ἀργότερον ὁ Καρτεσιος, καὶ νόσις καὶ νόσιμα ὅπως λέγει ἡ συγχρόνως μας φαινομενολογικὴ φιλοσοφία: «Ἄρα γὰρ ἐκείνη καὶ συνυπάρχει καὶ οὐκ ἀπολείπει ἀλλήλα, ἀλλὰ δύο ὄντα τούτο τὸ ἐν ὁμοῦ νοῦς καὶ ἐν καὶ νοῦν καὶ νοούμενον, ὃ μὲν νοῦς κατὰ τὸ νοεῖν, τὸ δὲ ὄν κατὰ τὸ νοούμενον. Οὐ γὰρ ἂν γένοιτο τὸ νοεῖν ἑτερότητος

μὴ οὐσίας καὶ ταυτότητος δὲ» (Διότι συγχρόνως ἐκείνη καὶ συνυπάρχουν καὶ δὲν ἐγκαταλείπει τὸ ἐν τὸ ἄλλο, ἀλλὰ καί-τοι εἶναι δύο, ὅμως συναποτελοῦν αὐτὴν τὴν ἐνάτην, ἢ τῆς εἶναι συγχρόνως νοῦς καὶ ὄν, νοῦν καὶ νοούμενον. Εἶναι ἡ ἐνότης αὐτῆς γοῦς ἐξ ἀφορμῆς τῆς νοητικῆς ἐνεργείας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐνοσθίζεται ἡ ἐνότης αὐτῆς ὡς ὄν, ἐπειδὴ τὸ νοούμενον εἶναι ἀντικείμενον τῆς σκέψεως, διότι νοητικὴ ἐνεργεῖα δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἂν δὲν ὑπάρχῃ ἑτερότης καὶ ἂν δὲν ὑπάρχῃ συγχρόνως καὶ ταυτότης) (Πλάτ., Ἐν, αὐτόθι). Αἱ γενικαὶ οὐτολογικαὶ κατηγορίαι εἶναι κατὰ τὸν Πλάτων τὰ πέντε ἀνάτομα γένη περὶ τῶν ὁποῦν κάνει λόγον ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Σοφιστὴν» ταυ: «Γίνεται οὖν τὰ πρῶτα νοῦς, ὃν ἑτερότης ταυτότης» δὲ καὶ κίνησιν λαβεῖν καὶ στασις. Καὶ κίνησιν μὲν, εἰ νοεῖ, στασις δὲ, ἵνα τὸ αὐτὸ. Τὴν δ' ἑτερότητα, ἢ ν' ἢ νοῦν καὶ νοούμενον. Ἡ εἰς ἀσέλη τὴν ἑτερότητα, ἐν γένετον διατήρηται» (Πλάτ., Ἐν, αὐτόθι). (Τὰ πρῶτα γένη εἶναι νοῦς, ὃν ἑτερότης, ταυτότης. Πρέπει ἄκουσιν νὰ προσθέσωμεν τὴν κίνησιν καὶ τὴν στασις. Τὴν κίνησιν μὲν πρέπει νὰ τὴν προσθέσωμεν, λαμβάνοντες ἰπ' ὄψιν εἰς νοεῖ, τὴν δὲ στασις, διὰ νὰ μὴν τὸ γοῦν τὸ αὐτὸ κατὰ τὴν ἐνεργείαν τῆς νοήσεως. Τὴν ἑτερότητα πρέπει νὰ τὴν προσθέσωμεν διὰ νὰ γίνεταί διακρίσις μεταξὺ τοῦ νοῦς καὶ τοῦ νοούμενου. Ἡ διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἄλληλα διατύπωσιν, ὃν ἀσφαιρικὴ τὴν κίνησιν, θὰ παρουσιάσῃ ἐνότης καὶ θὰ ἐπακολουθῆσῃ ἡ ἀκίνησις τῆς στασις). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Πλάτωνος ἐνταῦθα δημιουργεῖ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ὡς ἐρμηνευτῆς τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Πλάτωνος. Ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία φιλοδοχεῖ νὰ ἐμφανισθῆ ὡς δημιουργικὴ ἐπανάληψις τοῦ Πλατωνισμοῦ, σπριζόμενῃ εἰς γένεσιν καὶ ἀληθινήν ἐρμηνείαν τοῦ βαθύτερου τῆς νοήματος.

Τὴν τρίτην οὐτολογικὴν βαθμίδα διὰ τὸν Πλάτων ἀποτελεῖ ἡ ψυχὴ. Ὅπως ὁ Νοῦς εἶναι εἰκὼν καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Ἐνός κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ψυχὴ τυγχάνει εἰκὼν καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Νοῦ. Τὴν ψυχὴν τὴν γενεῶν ὁ Νοῦς, ὅστις ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτὴν εἶναι εἶδος. Ἡ ψυχὴ παραδολομένη μὲ τὸν Νοῦν εἶναι ἀντίτυπον εἴπως. Ἀντικὸς ὅμως εἰς τὸν ὑπερσυστηθῆτον κόσμον καὶ ἀποτελεῖ τὴν μεσάζουσαν ἐνότητα μεταξὺ τῆς νοητικῆς καὶ αἰσθητικῆς οὐσίας. Παραβαλλομένη πρὸς τὰς βαθμίδας τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος ἡ κατάταξις τοῦ Πλάτωνος ἐμφανίζει τὴν ψυχὴν ὡς ἀντιστοιχῶσαν μὲ τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Ἄλλ' ἐνὸς ὁ Πλάτων δεχεται μίαν μόνον ψυχὴν τοῦ κόσμου ὁ Πλάτωνος κάνει διακρίσιν μεταξὺ μίας ἀρχικῆς ψυχῆς, ἢ τῆς ἴσταιται πλῆθυν τοῦ Νοῦ, καὶ μεταξὺ μίας δευτερογενῆς ψυχῆς ἢ τῆς ἀποτελεῖ γέννημα τῆς ἀρχικῆς. Τὴν δευτερογενῶν ταύτην ψυχὴν ὀνομάζει οὐσίαν. Εἰς τὴν τρίτην Ἐννεάδα (8, 4) οὕτως λέγει ὅτι ἡ φύσις εἶναι ψυχὴ: «Ἡ λεγομένη οὐσία ψυχῆ οὐσία, γέννημα ψυχῆς προτέρας δυνατώτερον ζώσης» (Ἡ λεγομένη φύσις εἶναι ψυχὴ καὶ ἀποτελεῖ γέννημα ψυχῆς, ἢ τῆς ἔχει, ἐν συγκρίσει μὲ αὐτὴν, προτεροτέρα καὶ ἢ τῆς ζῆ ζωῆν ἐντονωτέρων). Ὡστε ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου διαίρεται εἰς δύο τμήματα, εἰς τὸ ἀνώτερον, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν προτεροτέρα ψυχῆς, καὶ εἰς τὸ κατώτερον τὸ ὁποῖον ταυτίζεται μὲ τὴν οὐσίαν. Τὸ ἀνώτερον τμήμα στρέφει τὸ βλέμμα του πρὸς τὰς ἰδέας αἰνῶν ὄψις αἰνῶν μέσα εἰς τὸν νοητὸν κόσμον. Ἐκ τῆς τῆς τῆς τῆς θέας καθίσταται ἡ ψυχὴ μερτὴ «σπερματικῶν λόγων», οἷτινες κἀμῶν αὐτὴν ἰκανὴ πρὸς ἐνεργεῖαν. Ἀλλὰ τὴν ἐνοσθίζον τῆς δὲν τὴν ἐκδηλῶνει ἡ «προτεροτέρα ψυχὴ» αἰετῶς. Οἱ ἐπρότεροι λόγοι, οἷτινες ἐδημιουργήθησαν μέσα εἰς αὐτὴν γένεσιν εἰς τὴν δευτερογενῶν ψυχῆν, δηλαδὴ τὴν οὐσίαν, «δευτεροτέρους σπερματικῶν λόγων», οἱ ὁποῖοι ἐκδηλῶνουν τὴν ἐνεργητικὴν ἐπιβίβειαν τῆς φύσεως ἐπὶ τῆς ὅλης. Κατ' ἐνεργεῖαν τῶν ἐν τῇ φύσει σπερματικῶν λόγων, διαμορφοῦται ἡ ψυχὴς ὄψις καὶ λαμβάνει ὁ αἰσθητικὸς κόσμος τὴν μορφήν καὶ τὰν ὄψιν τὴν ὁποῖαν ἐμφανίζεται: «Δεῖ τὴν τοῦ παντός ψυχὴν θεωρεῖν μὲν τὰ ἀριστα αἰετῶν ἰεμένην πρὸς τὴν νοητὴν οὐσίαν καὶ τὸν θεόν, πληρωμένην δὲ αὐτῆς καὶ πεπληρωμένην οἷον ἀπορροστούμενης αὐτῆς τὸ ἐξ αὐτῆς ἰδύαλια καὶ τὸ ἐσχατον αὐτῆς πρὸς τὰ κάτω τὸ πρῶτον τοῦτο εἶναι» (Πλάτ., Ἐν, 2, 3, 18) (Ἡ ψυχὴ τοῦ παντός ὑποχρητικῶς λαμβάνει ὡς ἀντικείμενα θέας πάντοτε τὰ ἀριστα, φερόμενη πάντοτε πρὸς τὴν νοητὴν οὐσίαν καὶ τὸν θεόν. Ἐφ' ὅσον δὲ γεμίζει αὐτὴ ἀπὸ τὸν θεόν καὶ ἀποτελεῖται ὁ τοιοῦτος κορροσμός, ὡσὸν πλέον νὰ ἔχη γίνῃ μερτὴ καὶ ὀρροσμένη, τὸ ἐξ αὐτῆς παραγόμενον ὀρροσμός, καὶ τὸ ἐσχατον πρὸς τὰ κάτω τμήμα τῆς αὐτῆς εἶναι τὸ ὁποῖον ἀσκέτὴ τὴν κατασκευαστικὴν (δημιουργικὴν) ἐν τῇ φύσει ἐπιβίβειαν). Ὁ Πλάτωνος θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ εἰς τὸ ἀνώτερον τμήμα τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου ἐναποταμιευόμενοι σπερματικοὶ λόγοι γένεσιν εἰς τὸ κατώτερον τμήμα τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, δηλαδὴ εἰς τὴν οὐσίαν δευτερογενῶν σπερματικῶν λόγων, διὰ τῆς ἐπενεργείας τῶν ὁποῦν κατασκευάζει ἡ φύσις ἐκ τῆς αἰσθητοῦ ὄψις τὸ παρουσιάζοντα καθαρῶσιν ὀρροσμένην μορφήν καὶ τὰ εἰν αἰσθητὰ, φυσικὰ ὄντα. Ὁ Πλάτωνος χρησιμοποιεῖ ἐνταῦθα καὶ τὴν ἑνωσίαν τῶν σπερματικῶν λόγων, τὴν ὁποῖαν εἰς τὴν ἐισαγωγὴν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ὀρροσμίαν οἱ Στωικοί. Οἱ σπερματικοὶ λόγοι ἀπορροσθῶν ἀπὸ τὴν Νοῦν ὅπως τὸ φῶς ἀπὸ τὸν ἥλιον: «ἕως γὰρ ἂν ἡ νοῦς καὶ ψυχῆ, ρέουσιν οἱ λόγοι εἰς τούτο τὸ εἶδος τῆς ψυχῆς ὡσπερ, ἕως ἂν ἡ ἥλιος, πάντα τὰ ἀπ' αὐτοῦ φῶς» (Ἐν, Πλάτ., αὐτόθι). (Ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχῃ Νοῦς καὶ ψυχὴ θὰ ρέουν εἰς τὸ κατώτερον τοῦτο εἶδος τῆς ψυχῆς οἱ σπερματικοὶ λόγοι, ἀπορροσθῶντα καθῶς, ἕως ὅτου ὑπάρχει ἥλιος, θὰ ἀπορροσθῶν τὰ ἐξ αὐτοῦ ὀκτινοβόλομα ὄντα).

Ἀφοῦ εἴθη ὡς ὑπασθητὴ ὑπόστασις ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, εἶναι ἀνάγκη νὰ διευκρινηθῆ καὶ ἡ σχέση τῶν ἀτομικῶν ψυχῶν πρὸς ταύτην. Πρέπει νὰ ἀποτελοῦν αἱ ἐπὶ μέρους ἀπο-

μικαί ψυχαί ἐνότητα μετὰ τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου, χωρὶς δὲ μὴ ἀναγκαστικῶς καὶ νὰ ἐξαφανίζονται μέσα εἰς αὐτήν. Ὁ Πλάτων ἀντικρούει ἐν διαλεκτικῶν προβλήματι, τὸ ὁποῖον τὸν ὑποχρεώνει νὰ συνδιαλλάξῃ τὴν ἐνότητα πρὸς τὴν πολλαπλότητα. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔχει καταστήσει ἀντικείμενον εἰδικῆς ἐρεῦνης εἰς τὴν ὑπό τὸν τίτλον «Περὶ τοῦ εἰ πάσαι αἱ ψυχαί μίαν πραγμασίαν τούτου, τὴν συμπεριληφθεῖσαν εἰς τὴν τετάρτην Ἐννεάδα, Ἀναπτύσσων τὰς σχετικὰς ἀπορίας, παρατηρεῖ ὁ Πλάτων, ὅτι, ἂν αἱ μερικαὶ εἴδη ἐκάστου ἀνθρώπου καὶ ζώου ψυχαί ἀποτελοῦν ἐνότητα μετὰ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, θὰ ἐπρεπε νὰ αἰσθάνεται μίαν συγκεκριμένην ψυχὴν νὰ τὰ αἰσθάνεται συγχρόνως καὶ ἅπασαι αἱ ἄλλαι. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ Πέτρος Μπαϊλ, ὁ γνωστός συγγραφεὺς τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κριτικοῦ λεξικοῦ, ἀντάτει τὸ αὐτὸ ἀκαίρως ἐπιχείρημα κατὰ τοῦ πανθειστικοῦ συστήματος τοῦ Σπινόζα. Ὁ Πλάτων εἶχε διατυπώσει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν λεχθεῖσαν ἀπόριαν: «Ἐγὼν γὰρ ἐμοὶ αἰσθανομένου καὶ ἄλλων αἰσθανομένων, καὶ ἀγαθῶ ὄντος ἀγαθὸν ἐκείνον εἶναι καὶ ἐπιθυμοῦντας ἐπιθυμεῖν, καὶ ὅλος ὁμοπαθεῖν ἡμᾶς τε πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ πᾶν, ὥστε ἐμοὶ παθόντος συνασθάνεσθαι τὸ πᾶν. Πῶς δὲ καὶ μίαν ὄψιν, ἢ μὲν λογικὴν, ἢ δὲ ἄλογον, καὶ ἢ μὲν ἐν ζώοις, ἢ δὲ ἐν οὐραίοις ἄλλοι; Πάλιν δὲ εἰ μὴ θησαυρὰ ἐκείνας, τὸ τε πᾶν ἐν οὐκ ἔσται, μίαν τε ἀρχὴν ψυχῶν οὐκ εὐρεθήσεται» (Πλ., Ἐνν. 4.9.1). (Διότι θὰ ἐπρεπε, ἔάν ἡ ἰδική μου ψυχὴ ἦτο ἡ αὐτὴ μετὰ τὴν ψυχὴν ἐνός ἄλλου, ὅταν ἐγὼ λαμβάνω αἰσθητὰ τι καὶ τὸ ἄλλο ἄτομον νὰ ἔχη τὸ αὐτὸ αἰσθητὰ, καὶ ὅταν εἴμαι ἐγὼ ἀγαθὸς νὰ εἶναι ἐπίσης ἀγαθὸν καὶ ἐκεῖνο τὸ ἄλλο ἄτομον, καὶ ὅταν τὸ καταλαμβάνω μίαν ἐπιθυμίαν, νὰ μὲν καταλαμβάνω καὶ ἐμὲ ἢ οὐτὴ ἐπιθυμίαν καὶ ἐν γένει νὰ δοκιμάζωμεν τὰ αὐτὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ ἡμεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ σῶμα ὥστε ὅταν συμβαίη κατὶ μέγα εἰς ἐμὲ, νὰ τὸ αἰσθάνεται συγχρόνως καὶ ὅλον τὸ σῶμα). Ἀλλὰ παρουσιάζεται προσέτι ἡ ἀπορία: πῶς, ἐνὸς ἢ ψυχῆ εἶναι δι' ὅλου τὸ σῶμα μίαν, ἔχουσαν ἄφ' ἐνός μὲν λογικὰς καὶ ἄφ' ἑτέρου μὴ λογικὰς ψυχὰς καὶ πῶς ὑπάρχουν ἄλλαι μὲν ψυχαί εἰς ζῶα, ἄλλαι δὲ πάλιν εἰς οὐτά. Ἄλλ' ἔσθ' ἂν δὲν παραδεχθῶμεν τὸ ἐνιαῖον ὅλων τῶν ψυχῶν καὶ τὸ σῶμα δὲν θὰ παρουσιάζεται ὡς ἐνιαῖον καὶ δὲν θὰ εὐρωμεν μίαν ἐνιαῖαν ἀρχὴν τῶν ψυχῶν). Τὴν τιθεμένην ἀπόριαν ὁ Πλάτων λύει ἀκολουθῶν τὰ ἐν τῷ «Τιμῆαι» τοῦ Πλάτωνος ἀναπτυσσόμενα, συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα ἡ ψυχὴ ἐν γένει εἶναι μίγα τῆς μὴ ὑποκειμένης εἰς μερισμὸν ἀμέριστος οὐσία πρὸς τὴν «μεριστὴν» φύσιν. «Οὐδὲ γὰρ οὕτως μίαν λέγομεν, ὡς πάντα πλήθος ἄμοιρον, ἀλλὰ μίαν καὶ πλήθος λέγομεν καὶ μετέχει τῆς φύσεως τῆς περὶ τὰ σώματα μεριστῆς γενόμενης καὶ τῆς ἀμεριστοῦ αὐτοῦ, ὥστε πάλιν εἶναι μίαν» (Πλάτ., Ἐνν. αὐτῆσι). (Διότι λέγουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι μίαν δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι δὲν μετέχει οὐδόπως εἰς τὸ πλήθος ἀλλὰ τὴν θεωροῦμεν ἐνότητα συγχρόνως καὶ πολλαπλότητα καὶ λέγομεν ὅτι ἔχει μεταχθὴν καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως, ἥτις εἶναι οὐσιαστικὴ καὶ ἐπιλάσθη ἐπιδεκτικὴ μερισμῶ καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως, καὶ ἄφ' ἑτέρου τῆς μὴ ὑποκειμένης εἰς μερισμὸν ὥστε πάλιν νὰ εἶναι μίαν). Ἐπειγόν ἐν τὴν αὐτὴν πραγμασίαν τὴν περὶ τοῦ ἐνιαίου τῆς ψυχῆς θεωρίαν γράφει: «Ἐγὼ δὲ ἔστι τὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐν πολλοῖς σώμασι ψυχὴν ὑπάρχειν καὶ πρὸ ταύτης τῆς μίας τῆς ἐν πολλοῖς ἄλλῃν εἶναι μὴ ἐν πολλοῖς, ἀφ' ἧς ἢ ἐν πολλοῖς μίαν ὥστερ εἰδούλον οὐσα πολλαχῶ φερόμενον τῆς ἐν ἐνὶ μίᾳ, οἷον εἰ ἐκ δακτύλου ἐνός πολλοὶ κροὶ τὸν αὐτὸν τύπον ἀπομαζάμενοι φέρονται» (Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι ὑπάρχει μίαν καὶ ἡ αὐτὴ ψυχὴ εἰς τὰ πολλὰ σώματα, ἀλλὰ προηγείται πρὶν ἀπὸ τὴν μίαν αὐτὴν ψυχὴν, ἥτις ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ πολλὰ σώματα, πάλιν μίαν ἄλλη, ἥτις δὲν ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ πολλὰ σώματα. Ἄπὸ αὐτὴν τὴν ψυχὴν ἔχει τὴν προέλευσιν τῆς εἰς μέγα εἰς τὰ πολλὰ σώματα ὑπάρχουσα μίαν ψυχὴν, ὡσάν νὰ εἶναι ἀποτυπωμένη εἰς πολλὰ μέρη ὁμοίωμα τῆς μίας ψυχῆς, ἥτις μένει πάντοτε μέσα εἰς τὴν ἐνότητα τῆς. Συμβαίνει κατὰ παρόμοιον, τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὸν ὁποῖον εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ κροῦ ἀποτυπώνεται τὸ αὐτὸ ἀποτύπωμα προερχόμενον ἐκ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ αὐτοῦ δακτύλου). Τὴν ἐνότητα τῆς ἐνιαίας ψυχῆς, ἥτις εἶναι διάχυτος εἰς τὰ πολλὰ μέρη τοῦ σῶματος ἀποδεικνύει ὁ Πλάτων, χρησιμοποιοῦν τὰς περὶ πανικρισμῶν συμπάσεις δεξασίας τῶν Στωϊκῶν. Εἰς ταύτην δὲ συμπεριλαμβάνει καὶ τὰ μαγικὰ καὶ τρηλαθητικά φαινόμενα: «Καὶ μὴν ἐκ τοῦ ἐναντίου οὐσῶν ὁ λόγος συμβαθεῖν ἀλλήλους ἡμᾶς καὶ συναλοῦντας ἐκ τοῦ ὄραν καὶ διαφερόμενας καὶ ἐκ τῶ φίλων ἔλκουσιν κατὰ φύσιν» μήποτε γὰρ τὸ φίλον διὰ τοῦτο, εἰ δὲ καὶ ἐπιδρα καὶ ὅλος μαγείας συγκύρουσι καὶ συμβαθεῖς πόρρωθεν ποιοῦσι πάντως τοὶ διὰ ψυχῆς μίας. Καὶ λόγος δὲ ἡμεῖς λεχθεῖς διέθηκε τὰ πόρρω, καὶ κατακοῦνται πεποικητὸ διστάτος, ἀμύχανον ὄσον τόπον. Ἐξ ὧν ἔστι τὴν ἐνότητα μεθεῖν ἀπάντων τῆς ψυχῆς μίας οὐσίας. (Καὶ ὅμως κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἀναπτυχθέντα ὡς φανεράναι ἢ συζήτησις, ὅτι αἰσθανόμεθα ὁμοίαιαν συμπαθεῖν καὶ ὅτι, συμμεριζόμεθα βλέποντες τὸ αὐτὸ θέαμα τὸ ἄλλως καὶ τὴν ἑαυτὸν καὶ αἰσθανόμεθα οὐσικὴν πρὸς τὴν φίλων ἔλκιν. Καὶ εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι καὶ ἡ φίλια δημιουργεῖται ἐξ ἀφορμῆς αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ ἐπιδρα καὶ γενεῖς αἱ μαγείας μὴ φέρουν εἰς πλησίστιον καὶ μὴ κἀμιν ὥστε νὰ ἐπικοινωνῶμεν διὰ τῆς συμπαθείας ἀπὸ μεγάλας ἀποστάσεως, αὐτὸ ὁπωσδήποτε δύναται νὰ συμβαίη ἐξ αἰτίας τῆς ὑπάρξεως μίας ἐνιαίας ψυχῆς. Καὶ λόγος δὲ ἐκφωνηθεῖς εἰς χαμηλὸν τόπον συνέδη νὰ ἐπιδράσθαι

ἐπὶ πραγμάτων κειμένων εἰς μακρινὴν ἀπόστασιν καὶ νὰ γίνῃ ἀκούστος εἰς ἀκαταμέτρητον ἀπόστασιν. Ἐξ ὅλων τούτων δυνάμεθα νὰ ἐνοήσωμεν τὴν ἐνότητα τῆς μίας καὶ εἰς ἄλλα ἀνηκούσης ψυχῆς). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Πλάτωνος ἐπιχειρεῖ νὰ ὑπερικρίσθαι τὸν δυῖσμον τῆς ἐνότητος καὶ πολλαπλότητος, χρησιμοποιοῦν τὴν ὑπό τοῦ Πλάτωνος διδασχθεῖσαν ἀνάμειξιν τῆς μεριστῆς καὶ ἀμεριστοῦ οὐσίας. Τείνει τοιοῦτοτρόπως ἀπὸ τὸν δυῖσμον εἰς τὸν ἐνιαῖον, τὸν ὁποῖον ἐπέροθευον οἱ Στωϊκοί.

Τὴν αὐτὴν τάσιν πρὸς τὴν ὑπερικρίσθαι τοῦ δυῖσμου παρατηροῦμεν καὶ προκειμένου περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου, ἥτις ὡς πνευματικὴ οὐσία εἶναι συγχρόνως καὶ μεριστὴ καὶ ἀμεριστὴ. Ἡ ψυχὴ εἶναι διαμοιρασμένη εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος μας, ἄφ' ἑτέρου ὅμως ἀποτελεῖ καὶ ὁλότητα. Ἐκάστου μέρους τοῦ σώματος μας εἶναι ἐμφανῶν, αἰσθάνεται τὸν πόνον καὶ τὸ πῦχος, ἀλλὰ συγχρόνως λέγομεν ὅτι λόγος τοῦ ἄλλου ἐνός μέρους τοῦ σώματος μας αἰσθανόμεθα ὁλόκληρον τὸν ἑαυτὸν μας νὰ πονῇ. «Ἡ δ' ὁμοῦ μεριστὴ τε καὶ ἀμεριστὸς φύσις, ἢ δὴ ψυχὴν εἶναι ὁμοῦν, οὐκ οὕτως ὡς τὸ συνεχὲς μίαν, μέρος ἄλλο τὸ δ' ἄλλο ἔχουσα» ἀλλὰ μεριστὴ μὲν, ὅτι ἐν πάσι μέρει τοῦ ἐν ὧ ἔστι, ἀμεριστὸς δὲ, ὅτι ὅλη ἐν πάσι καὶ ἐν ὅσοις αὐτῶν ὄλη. Καὶ ὁ τοῦτο κατιδὼν τὸ μέγεθος τῆς ψυχῆς καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς εἴσεται, ὡς θεῖον τὸ χρῆμα αὐτῆς καὶ θαυμαστὸν καὶ τὸν ὑπὲρ τὰ χρέματα φύσεως. Πλάτ., Ἐνν. 4.2. (Ἡ φύσις δὲ ἥτις εἶναι συγχρόνως μεριστὴ καὶ ἀμεριστὸς, ἢ ὁποῖα εἴπαμεν ὅτι εἶναι ἡ ψυχὴ, δὲν παρουσιάζει τὴν ἐνότητα, τὴν ὁποῖαν ἐμφανίζει τὸ ἀποτελοῦν μίαν ἐνιαῖαν συνεχῆσαν ὁλικὴν οὐσάν, καὶ δὲν ἐμφανίζεται ἡ ψυχὴ ὡς ἔχουσα διάφορα μέρη. Ἀλλὰ τὴν χαρακτηρίζουσαν μὲν ὡς μεριστὴν, διότι ἀναγγέλλει τὴν παρουσίαν τῆς εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος τὸ ὁποῖον ἐμφανίζονται. Τὴν χαρακτηρίζουσαν δὲ καὶ ἀμεριστὴν, διότι ὑπάρχει ὁλόκληρος εἰς ὅλα τὰ μέρη καὶ εἰς ἕκαστον ἐκ τῶν μέρων ὑπάρχει ἐξ ὁλοκλήρου. Καὶ ἐκεῖνος ὅστις κατάρθωσε νὰ διακρίνῃ τοῦτο, θὰ κατανοήσῃ τὸ μέγεθος καὶ τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς, θὰ ἐνοήσῃ δηλαδὴ ὅτι εἶναι πρᾶγμα θεῖον καὶ ἀειοθαύμαστον, ἄξιον νὰ καταταγῇ εἰς τὰς φύσεις, αἵτινες ἴστανται ὑπεράνω τῶν συνηθισμένων πραγμάτων).

Ἀκολουθῶν ὁ Πλάτωνος τὰς πλατωνικὰς διδασχολίας δεχεται ὅτι ἡ ψυχὴ προϋπῆρχεν ἐν τῷ οὐρανῷ ἐκ τοῦ ὁποῖου καὶ ἐξέφυκε. Περὶ τῆς αἰτίας, ἥτις προεκάλεσε τὴν πτώσιν τῆς ψυχῆς ὀμιλεῖ πολλακίς ὁ Πλάτωνος. Πρὶν νὰ ἔλθουν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων εὐρίσκοντο εἰς τὸν νοητὸν τόπον ἀποτελοῦσαι μέρος τῆς νοητῆς οὐσίας: «Πρὸ τοῦ ταύτην τὴν γένεσιν γενέσθαι ἡμεῖς ἐκεῖ ἀνθρώποι ἄλλοι ὄντες καὶ τινες καὶ θεοί, ψυχαὶ καθαφαὶ καὶ νοῦς συνημένος τῇ ἀπόσει οὐσίας, μέρη ὄντες τοῦ νοητοῦ οὐκ ἀφορισμένα οὐδ' ἀποτετρημένα». Πλάτ., Ἐνν. 6.4.14. (Πρὶν ἔλθωμεν εἰς αὐτὴν τὴν γένεσιν εἰμεθα εἰς ἐκείνον τὸν κόσμον, ὄντες ἄλλοι ἀνθρώποι καὶ μερικαὶ καὶ θεοί, καθαφαὶ ψυχαὶ καὶ νοῦς ὅστις εἶχεν ἀδιάλυτον ἐπαφήν μετὰ τὸ σύνολο τῆς οὐσίας. Ἡμεθα τότε μέρη τοῦ νοητοῦ οὐκ ἐχωρισμένα οὐτε ἀποκεκομμένα). Πῶς ὅμως συνέδη ἡ πτώσις; Εἰς τὴν πρώτην Ἐννεάδα (8,14) θεωρεῖ ὡς αἰτίον προκαλοῦν τὴν πτώσιν τῆς ψυχῆς μίαν ἀσθένειαν τῆς προερχομένην ἐκ τῆς ἀναμειξίας τῆς μετὰ τὴν ὄλην: «Καὶ τοῦτο ἔστι πτώμα ψυχῆς τὸ ὅπως ἐλθεῖν εἰς ὄλην καὶ ἀσθενεῖν, ὅτι πάσαι αἱ δυνάμεις αὐτῆς παρείον εἰς ἐνέργειαν κωλυομένης ὄλης παρείον τὸ τὸν τόπον ὃν κατέχει αὐτὴ καταλαθεῖν καὶ οἷον συσπειραθῆναι πείσασαι ἐκείνην, ὃ δὲ ἐλαθεν οἷον κλέψασαι πείσασαι κακὸν εἶναι, ὡς ἂν δυνηθῇ ἀναδραμεῖν». (Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πτώσις τῆς ψυχῆς, τὸ νὰ ἔλθῃ δηλαδὴ εἰς τὴν ὄλην καὶ νὰ περιπέσῃ εἰς ἀσθένειαν, διότι δὲν εἶναι παρούσαι αἱ δυνάμεις τῆς διὰ νὰ ἐνεργήσωσιν, ἐπειδὴ καταλαθόμεναι αὐτὴν (ἢ ὄλη) τὸν τόπον ὃ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἐξαναγκάζει, κατὰ τινὰ τρόπον, νὰ συσπειρωθῇ. Κλέπτει ἡ ὄλη τὸ χάρισμα τῆς ψυχῆς καὶ τὸ κάμνει κακόν, μέχρις ὅτου δυνηθῇ ἡ ψυχὴ νὰ λάβῃ τὴν πρὸς τὰ ἄνω ὁδόν). Εἰς τὴν ἐμπέτην ὅμως Ἐννεάδα (1,1) ἀποδίδει τὴν πτώσιν τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ἐμφύτων μέσα εἰς αὐτὴν ἐνυπάρχουσαν ροπὴν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δημιουργικὴν δρασίαν: «Ἐἴ ποτε ἀρα ἔσται τὸ πεποικητὸς τὰς ψυχὰς πατρός θεοῦ ἐπιλάσθεσθαι καὶ μοῖρας ἐκείθεν οὐσας καὶ ὅλος ἐκείνου ἀγνοήσασαι καὶ ἑαυτὰς καὶ ἐκείνας; Ἀρχὴ μὲν οὖν αὐταῖς τοῦ κακοῦ ἢ τὸλμα καὶ ἡ γένεσις καὶ ἡ πρώτη ἐπερότης καὶ τὸ δουληθῆναι δὲ ἑαυτῶν εἶναι. Τῷ δὴ αὐτεξουσίῳ ἐπειδήπερ ἐφάρθησαν ἠσθεῖσαι πολλὰ τῷ κινεῖσθαι παρ' αὐτῶν κερημένοι, τὴν ἐναντίαν δραμοῦσαι καὶ πλείστην ἀπόστασιν πεποικημένοι ἠγνώσαν καὶ ἑαυτὰς ἐκείθεν εἶναι» ὡστερ παιδὲς εὐθὺς ἀποσπασθέντες ἀπὸ πατέρων καὶ πολὺν χρόνον πόρρω τραπεῖτες ἀγνοοῦσι καὶ ἑαυτὰς καὶ πατέρας. Οὐτ' οὖν ἐπὶ ἐκείνων οὐτε ἑαυτὰς ὄρωσαι, ἀτιμάσασαι ἑαυτὰς ἀγνοῖα τοῦ γένους, τιμῆσασαι ἄλλα καὶ πάντα μᾶλλον ἢ ἑαυτὰς θαυμάσασαι καὶ πρὸς αὐτὰ ἐκπλαγῆσαι καὶ ἀγασθῆσαι καὶ ἐξηρηθῆσαι τούτων ἀπερρηξάν ὡς οἷον τε ἑαυτὰς ὡν ἀπεστράφησαν ἀτιμάσασαι. (Ποῖα τάχα εἶναι ἡ αἰτία, ἥτις ἔκαμε τὰς ψυχὰς νὰ λησμονήσωσιν τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι πατὴρ των, καὶ ἐνὶ εἶναι κομμάτια ἀποσπασθέντα ἀπὸ ἐκείνων τὸν κόσμον καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ἀνήκουσι εἰς αὐτόν, νὰ ἀγνοήσωσιν καὶ τὸν ἑαυτῶν των καὶ ἐκείνων; Ἀρχὴ δεδαίως δι' αὐτὰς τοῦ κακοῦ ὑπέρης ἢ τὸλμα καὶ ἡ τάσις πρὸς γένεσιν, καὶ ἡ πρώτη ἐπερότης (δηλ. διάσπασις) καὶ ἡ ἐπιθυμία των νὰ ἀνήκουσιν μόνον εἰς τὸν ἑαυτῶν των. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐκδηλον εὐχαριστήσιν παρέσχειν εἰς αὐτὰς ἡ αὐτεξουσίᾳ των, καὶ εἶναι χρησιμοποιοῦσαι καθ' ὑπερβολὴν τὴν ἐκ μέρους αὐτῶν ἐκπηγάζουσαν κί-

νησιν, αφού ήκολούθησαν την έναντίαν προς τον Θεόν κατεύθυνσιν και απέμακρύνθησαν εις μεγίστην από αυτού απόστασιν ήγηθήσαν ότι και ο έαυτός των κατήγετο από εκείνον τον κόσμον. Έπειτα ώσαν τα παιδιά τα οποία, άποστασθέντα άμέσως από τους πατέρας των και ανατραφέντα πολλών χρόνων μακριά από αυτούς άγνωστοί και τόν έαυτον τους και τους πατέρας των. Έπειδή λοιπόν δεν έβλεπον πλέον ούτε εκείνον ούτε πους έαυτούς των περιεφρόνησαν τόν έαυτόν τους άγνωστοί την καταγωγήν των. Έξετίμησαν δε πάντα τα άλλα περισσώτερον από τόν έαυτόν τους, καταλήθησαν από θαυμασμών και έκπληξιν άπέναντι αυτών και καταληφθείσαι από άφοσίωσιν προς αυτά, προσεκλήθησαν κοντά των και έχώρισαν τόν έαυτόν των διά ρήγματος από την πρώτη των καταγωγήν την όποιαν άπεστράφησαν και περιεφρόνησαν). Έτσι κατά την δευτέραν ταύτην έκδοχην ή πτώσις των ψυχών είναι αποτέλεσμα της τάσεως προς έλευθερίαν και αταξουσιότητα. Αί ψυχή κατέχονται προς την ύλην, διά να δεδαιωθούν περί της αταξουσιότητάς των. Κατεχόμεναι εις τόν υλικόν κόσμον άσχαλούνται με την μορφοποίησιν της άμόρφου ύλης. Απομιμούνται τοιοιτοτρόπως την δημιουργικήν δράσιν την όποιαν άσκει εις τόν νοητόν κόσμον το "Εν" όπερ διαμορφώνει εις ενότητα τας μέσα εις τόν Νούν ύπαρχούσας Ιδέας. Εύρισκόμενη εις τόν υλικόν κόσμον ή ψυχή και περιπίπτουσα εις ταλαιπωρίας λόγω της δεσμεύσεώς της εις τό σώμα, άποκτά και πόλιν συνειδησιν της καταγωγής της. Διακρίνει ότι είναι διάφορος της ύλης και άναγεννάται μέσα εις αυτήν ή βρεξίς να επανέλθη εις τόν φώριον τόπον εκ του όποιου έξέπεσε. Κατόπιν τούτου καταλαμβάνεται από την επιθυμίαν να φύγη από τόν υλικόν κόσμον. Ο Πλάτωνος δέχεται ως γεγονός της πτώσιν της ψυχής, συμφώνων αυτω με την αντίστοιχον θεολογικήν διδασκαλίαν. Είναι επίσης σύμφωνος και ως προς την αίτιαν την προκαλέσασαν την πτώσιν. Η άνευ μέτρου τάσις της ψυχής προς έλευθερίαν και αταξουσιότητα συνεπάγεται και αυτών την πτώσιν. Την άποκατάστασιν της έκπεσούσης ψυχής θεωρεί πραγματοποιήσιμον διά της έκτασσεως και θεωρίας. Εις τό σημείον τούτο χωρίζεται από την χριστιανικήν αντίληψιν, ήτις πιστεύει ότι διά την άποκατάστασιν άπαιτείται είναι ή συνδρομή της θείας χάριτος.

Άνασκοπούντες τας περί ψυχής διδασκαλίας του Πλατωνίου διαπιστούμεν ότι ή τρίτη αυτή ύπόστασις αντίστοιχη προς την σύνθετον έξ άμερίστου και μεριστής φύσεως ούσιαν, περί της όποιας όμιλεί ο Πλάτων εις τόν «Τίμαιον». Δέχεται και ο Πλάτωνος την ύπαρξιν ψυχής του κόσμου, υποδιαιρών ταύτην εις δύο βαθμίδας, την προτέραν ψυχην και την φύσιν. Εις την φύσιν τοποθετεί τους σπερματικούς λόγους τών Στωϊκών. Έν τή ψυχή του κόσμου ύπάρχουν, έχουσαι ούχι δυναμικήν άλλ' ένεργητικήν ύπόστασιν, και αί άτομικά ψυχή, αίτινες έκπύπτουν εις την ύλην και έπειτα έπιχειρούν εκ νέου να ανέλθουν εις τόν νοητόν κόσμον.

Τό "Εν, ο Νούς και ή ψυχή αποτελούν την τριάδα των άρχικών ύποστάσεων. Αποτελεί ή τριάς αυτή τό σύνολον των πρώτων άρχων, αίτινες δεν έπιδέχονται ούτε αύξησιν ούτε ελάττωσιν: «Ού τοίνυν δεί έφ' έτέρας άρχάς ίναί, άλλα τούτο προστησαμένους, είτα νούν μετ' αυτό και τό νοούν πρώτως, είτα ψυχών μετά νούν' αυτή γάρ τάξις κατά φύσιν' μή τε πλείω τοιούτων τίθεσθαι έν τώ νοητώ, μήτε ελάττω» (Πλωτ. Ένν. 2, 9, 1) (Διότι δεν πρέπει να ανατρέχωμεν εις άλλας άρχάς, άλλ' αφού στήσαμεν άς πρώτων τούτο (δηλ. τό "Εν), κατόπιν θα θέσωμεν έπειτα από αυτό τόν Νούν και εκείνο τό όποιον πρωταρχικός νοός, έπειτα μετά τόν Νούν θα θέσωμεν την ψυχήν. Διότι αυτή είναι ή όντολογική τάξις. Δεν πρέπει να θέτωμεν εις την περιοχην του νοητού μήτε περισσώτερας από τας τρεις ταύτας άρχάς μήτε όλιγοτέρας). Τας τρεις ταύτας ύποστάσεις τας παραβάλλει ο Πλάτωνος με τό φώς, τόν ήλιον και την σελήνην: «Και ούν άπεικαστέον τό μεν φωτί, τό δ' έρεξης ήλιώ, τό δέ τρίτον τώ σελήνης άστρω κομιζόμενω τό φώς παρ' ήλιού. Ψυχή μιν γάρ έπακτόν νούν έχει έπιχωρώνοντα αυτήν υπεράν ούσαν, νούς δ' έν αυτώ οικειόν έχει ού φώς έν μόνον, άλλ' ο έστι πεφωτισμένον έν τή αυτώ ούσίω, τό δέ παρέχον τούτω τό φώς ούκ άλλο έν φώς έστιν άπλούν παρέχον την δύναμιν εκείνω του είναι ο έστι» (Πλωτ. Ένν. 5, 6, 4) (Πρέπει λοιπόν να παρουσιάζωμεν τό μεν άρχικόν "Εν με τό φώς, την άρχην δε ήτις έρχεται έπειτα από τό "Εν (δηλ. τόν Νούν) με τόν ήλιον, τό δέ τρίτον (τήν ψυχήν) με τό άστρον της σελήνης, τό όποιον λαμβάνει τό φώς του από τόν ήλιον. Διότι ή ψυχή έχει δανεικόν νούν, ο όποιος της χαρίζει φωτεινόν χρωματισμόν, όταν εύρίσκειται εις νοητικήν κατάστασιν, ο δε Νούς έχει μέσα εις τόν έαυτόν του ιδικόν του φώς, έν και δεν είναι ως προς την ούσιαν του φώς μόνον, άλλα κάτι τό όποιον είναι φωτισμένον έσωτερικώς εις όλην του την ούσιαν. Τό δέ "Εν τό όποιον παρέχει εις τόν Νούν τό φώς, χωρίς να είναι τίποτε άλλο, είναι μόνον φώς, και παρέχει την δύναμιν εις τόν Νούν να είναι εκείνο τό όποιον είναι).

Δέν αποτελούν όμως μόνον αί τρεις μνημονευθείσαι ύποστάσεις τό σύνολον των όντολογικών δεδομένων. Ώς τετάσθη και κατατάσθη όντολογικήν βαθμίδα δέχεται ο Πλάτωνος την ύλην. Έπειδή δε οι προγενέστεροι του φιλόσοφοι είχαν έκφορνή διαφόρους περί του υλικού στοιχείου γνώμας, εύρίσκειται ο Πλάτωνος εις την ανάγκην να προχωρήσθ εις συζητήσιν αυτών. Ίδιως αισθάνεται την ύποχρέωσιν να καταπολεμήσθ την διδασκαλίαν των Στωϊκών, οίτινες έθεώρουν

την ύλην ως πρώτην άρχην, θεωρούντες ταύτην ως έπιδεκτικήν ήν οιασδήποτε μεταβολής. Ένωτιον της τοιαύτης δοξασίας των Στωϊκών ισχυρίζεται ο Πλάτωνος ότι ή ύλη είναι άσώματος: «Έστι μιν ούν άσώματος, έπειπερ τό σώμα ύστερον και σύνθετον και αυτή μετ' άλλου ποιεί σώμα. Ούτω γάρ του όνόματος τετύχηκε του αυτού κατά τό άσώματος, ότι έκάτερον τό τε έν ή τε ύλη έτέρα των σωμάτων» (Πλωτ. Ένν. 3, 6, 7) (Είναι λοιπόν ή ύλη άσώματος, διότι τό σώμα έρχεται έπειτα από την ύλην και είναι σύνθετον και ή ύλη μετ' ή με κάτι άλλο παράγει τό σώμα. Διότι έχει λάβει την έπινομίαν του άσωμάτου, έπειδή και τό δέν, δηλαδή και τό έν και ή ύλη, είναι διασορητικά από τά σώματα). Δεν δύναται λοιπόν να είναι, όπως έδέχοντο οι Στωϊκοί, σώμα, χρησιμεύει όμως διά να παραχθών με την συνδρομήν του είδους σώματα. Αυτή καθ' έαυτήν είναι τελείως έστερημένη πάσης ποιότητας. Ο Πλάτωνος άνεγνώριζε κάποιον άμυδρόν ήμισυ ποστώσεως εις την ύλην. Δεν την έθεώρει ούκ έν, ήτοι έξ ολοκλήρου άύπαρκτον, άλλα την έθεώρει από μιας ειδικής μόνον άπόψεως έστερημένην ύπάρξεως και διά τούτο την έ χαρακτηρίζεν ως «μη έν». Και ο Άριστοτέλης από σχετικής μόνον άπόψεως άναφορικώς με την έλλειψιν μορφής έθεώρει την ύλην άπροσδιόριστον, απέδιδε δε εις αυτήν δυναμικήν τινα ύπαρξιν. Ο Πλάτωνος έπειδή εις την φιλοσοφίαν του είναι περισσώτερον έντονος ή τάσις προς την σοφίαν του νοητού, άρνείται εις μεγαλύτερον βάθος έκάστου εκ των ένων εις την ύλην. Είναι ούτη τό σκοτεινόν βάθος έκάστου εκ των ένων: «Τό δέ βάθος έκάστου ή ύλη' διό και σκοτεινή πάσα ότι τό φώς, ο λόγος και ο νοός λόγον δρά» (Πλωτ. Ένν. 2, 4, 5) (Η ύλη είναι τό βάθος έκάστου έντος. Η ύλη είναι έξ ολοκλήρου σκοτεινή, διότι τό είδος είναι τό φώς, ο δε νοός δύναται να ίδω μόνον τό είδος). Συνεπώς ή ύλη είναι ή έξ ολοκλήρου άρητική άρχή, ή μη έπιδεχομένη ούδένα καθορισμόν: «Ούτε δε ψυχή ούσα ούτε νοός ούτε ζωή ούτε είδος ούτε λόγος ούτε πέρας' άπειρία γάρ ούτε δύναμις' τί γάρ και ποιεί: 'Αλλά ταύτα υπερεκπεσούσα πάντα ούδε την του έντος προσηγορίαν δοθώς άν δέχοιτο, μη έν ο' άν είκότως λέγοιτο, και ούχ ώσπερ κίνησις μη έν ή στάσις μη έν, άλλ' αληθώς μη έν, είδωλον και φάντασμα όγκου και ύποστάσεως έφεσις και έσθηκός ούκ έν στάσει και άόρατον καθ' αυτά και φέγων τόν βουλόμενον ίδειν, και όταν τις μη ίδω γινόμενον, άτείσαντι δε ούχ δρώμενον... είδωλον ού μόνον ούδ' άν φέγειν δυνάμενον» (Πλωτ. Ένν. 6, 6, 7) (Δέν είναι δε ή ύλη ούτε ψυχή ούτε νοός ούτε ζωή ούτε είδος ούτε λόγος ούτε πέρας' διότι είναι έλλειψις πέραςτος ούτε δύναμις είναι' διότι τί κατασκευάζει; 'Αλλ' έφ' όσον έκπίπτει έξ όλων των μνημονευθέντων χαρακτηριστικών, δεν θα ήτο όσοδόν να άποδοθθ εις αυτήν ούδέ τό χαρακτηριστικόν του έντος, ούλόγως δε θα άνωμάζετο μη έν. Και δεν θα έπρεπε να άνομασθθ μη έν εις την σημασίαν κατά την όποιαν χαρακτηρίζομεν την κίνησιν ή την στάσιν ως μη έν, άλλα θα έπρεπε να χαρακτηρισθθ ως μη έν εις την αληθινήν σημασίαν. Είναι άπεικόνισμα και φάντασμα του σωματικού όγκου και τάσις προς ύπαρξιν. Είναι κάτι τό όποιον ήρεμεί, χωρίς όμως να είναι άκίνητον, καθαυτό άόρατον και διαφερόν ένείνον όστις θέλει να την ίδω, και παρουσιάζεται όταν κανείς άποστρέψθ από αυτήν τό βλέμμα του, όταν όμως στρέψθ κανείς τό βλέμμα του προς αυτήν καθίσταται άόρατος... Έν όμοίωσιν τό όποιον δεν δύναται ούτε να μείνη εις την όβην μας ούτε και να φύγη). Είναι ή ύλη ώσαν σκιά, τόπος δεκτικός διά πών είδος, άνευ ούδεμιάς ένεργητικότητας: «Η δε ύλη ούδέν έχουσα τό αντίκοπτον, ού γάρ έχει ένεργείαν, ούσα δε σκιά άναμένει παθείν, ήτι έν έθέλη τό ποιήσθ» (Πλωτ. Ένν. 3, 6, 18) (Η δε ύλη μη παρουσιάζουσα ούδεμίαν αντίστασιν, διότι δεν έχει ένεργείαν, είναι όπλη σκιά και άναμένει να πάθη ήτι θέλει ή κατασκευάζουσα ένεργεία). Υποβαθμίζεται ούτω ή ύλη εις έξ ολοκλήρου ποθητικότητα και διατρεπεί μόνον μίαν σκιάδην ύπαρξιν. Δεν ταυτίζει ο Πλάτωνος την ύλην με την «χώραν» του «Τίμαιου» διότι θεωρεί την ύλην ως «δεκτικήν διαστήματος», ως «φάντασμα όγκου». Είναι τό διάστημα έν τή συστολή και διαστολή του. Δεν δύναται να χαρακτηρισθθ χωριστά ούτε ως μέγα ούτε ως μικρόν, άλλα είναι συγχρόνως μέγα και μικρόν. Αποτελεί ή ύλη κάτι τό δεκτικόν του διαστήματος και είναι τό καθαυτό νοούμενον άπροσδιόριστον: «Η δε άόριστος ούσα και μήπως πάσα παρ' αυτής επί πών είδος φερούμένη δούρο κάκεισε και πάντα εύόγωγος ούσα πολλή τε γίνεται τί επί πάντων άγωγή και γενέσει και έσχε τούτων τόν τρόπον ούσιν όγκου» (Πλωτ. Ένν. 2, 4, 11) (Η δε ύλη είναι άόριστος και ούδέποτε ήδυνήθη να άποκτήσθ από τόν έαυτόν της ήρεμίαν, άλλα φέρεται προς πών είδος από έδώ και από εκεί. Έπειδή είναι έπιδεκτική έξ ολοκλήρου πάσης έπιδράσεως, πολλαπλασιάζεται μετατοπιζόμενη προς πάντα και γινόμενη τα πάντα. Τοιοιτοτρόπως άποκτά την ούσιν του διαστήματος).

Διά τών σκέψεων τούτων εξαιρείται ή άπροσδιοριστία και ή ροϊκότης του υλικού στοιχείου' άπωθείται συγχρόνως τούτο όπισω από τό διάστημα και ή ύλη έμφανίζεται ως κάτι τό όποιον δύναται να δεχθθ μέσα εις τόν έαυτόν του δια τάς διαστάσεις του χώρου. Ο χώρος είναι μόνον εικόν της όποιας δυνάμεθα να φαντασθώμεν, κατά τρόπον πάντοτε άμυδρόν, την ύλην. Ο Πλάτωνος εις τας αναλύσεις του τούτου πλησιάζει πολύ εις την αντίληψιν του Καντίου, όστις θεωρεί τόν χώρον ως μορφήν της έποπτείας δι' ής αντίλαμβανόμεθα την πραγματικότητα. Η ύλη άποτελεί αντίθεσιν προς τό "Εν και άντιπροσωπεύει την έν τώ «Τίμαίω» άναφερομέ-

νη «ανάγκη». Είναι η στέρσις του φωτός και παρουσιάζεται ως το σκότος το οποίον γεννᾶται εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια του φωτός : «Πολλὸ φῶς ἐκλάμψαν ἐπ' ἄκροις ταῖς ἔσχατοις του πυρός σκότος ἐγίγνετο, ὅπερ ἰδοῦσα ἡ ψυχὴ, ἐπέιπερ ὑπέστη, ἐμόρφωσεν αὐτὸ» (Πλωτ. Ἐνν. 4, 3, 9) ('Ἡ ψυχὴ εἶναι πολλὸ φῶς μετὰ μεγάλῃ λαμπρῇ, τὸ οποίον εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια του ἐγίγνετο σκότος. Εἰς τοῦτο τὸ σκότος, ἀφ' οὗ τὸ εἶδεν ἡ ψυχὴ, ἐπειδὴ εἶχεν ἀποκτήσει ὑπαρξίν, ἔδωκε μορφήν). Ἡ ὕλη παρρησιάζεται μετὰ τὸ σκότος ὅπερ γεννᾶται εἰς τὸ ἔσχατα ὄρια του φωτός. Εἶναι κατὰ τὸ ἀδιαμόρφωτον, εἰς τὸ οποίον δίδει μορφήν ἡ ψυχὴ. Οὐδαμοῦ, λέγει ὁ Πλωτῖνος, ὑπάρχει ὕλη ἥτις δὲν ἔχει ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ψυχῆς : «Ἐπει οὐκ ἦν ὅτε οὐκ ἐφύχαστο τὸδε τὸ πᾶν, οὐδὲ ἦν ὅτε σῶμα ὑπεστήκει ψυχῆς ἀποσπῆς, οὐδὲ ὕλη ποτὲ ὅτε ἀκόσμητος ἦν» (Πλωτ. αὐτόθι) (Διότι δὲν ὑπῆρχε χρόνος κατὰ τὸν ὅποιον δὲν ἦτο ἐμφυχον τοῦτο τὸ σῶμα καὶ δὲν ὑπῆρχε χρόνος κατὰ τὸν ὅποιον εἶχεν ὑπάρξει σῶμα χωρὶς τὴν ὑπάρχον ψυχῆ, οὐδὲ ὑπῆρχε χρόνος κατὰ τὸν ὅποιον ὑπῆρχεν ὕλη, ἥτις δὲν εἶχε λάβει μορφήν). Ὁ Πλωτῖνος συνδυάζει τὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, διότι δέχεται μὲν τὴν ἀνάγκην ἀλλὰ συγχρόνως ἐκλαμβάνει τὸν κόσμον ὡς πρᾶσιον ὑπάρχοντα καὶ τὴν ὕλην διατελοῦσαν πάντοτε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς μορῆς, τὴν ὅποιαν δίδει εἰς αὐτὴν ἡ ψυχὴ. Ἡ ὕλη ἀποτελεῖ σταθερὸν στοιχείον, ἀνευ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ ὑπάρξουν τὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ ὄντα. Κάθε ὄν συγκρατεῖται ἀπὸ εἶδος καὶ ὕλην. Ἡ ὕλη εἶναι τὸ στοιχείον τῆς ὑδασιμότητος, τὸ ὅποιον ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ αἰσθητὰ ἔσχατα ὄντα. Εἰς τὰ σημεῖον ταῦτα αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Πλωτῖνου ἐμφανίζονται παρόμοιαι πρὸς τὰς δοξασίας τῶν ὑπαρξιστῶν φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς μας καὶ ἰδίᾳ τοῦ Χάιντεγκερ, ὅστις τονίζει ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξίς ἐνεῖχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τρεῖς ὡς συστατικὸν στοιχείον τὴν μηδαμιότητα καὶ τὴν εὐαισιότητα.

Ἡ ὕλη, νοουμένη ὡς ὀλοκληρωτικὴ στέρσις καὶ ἀπειρία, νοεῖται ὑπὸ τοῦ Πλωτῖνου ὡς παντελὴς ἀρῆσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πηγὴ τοῦ κακοῦ : «Τὸ γὰρ ἐλλείπον ὀλίγον τοῦ ἀγαθοῦ οὐ κακόν, δύναται γὰρ καὶ τέλειον εἶναι ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῆς αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅταν παντελῶς ἐλλείπει, ὅπερ ἐστὶν ἡ ὕλη, τοῦτο τὸ ὄντως κακόν μηδεμίαν ἔχον ἀγαθοῦ κοίραν. Οὐδὲ γὰρ τὸ εἶναι ἔχει ἡ ὕλη, ἵνα ἀγαθοῦ ταύτη μετεῖχεν, ἀλλ' ὁμίωμον αὐτῇ τὸ εἶναι, ὡς ἀληθὲς εἶναι λέγειν αὐτὸ μὴ εἶναι» (Πλωτ. Ἐνν. 1, 8, 5) ('Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐμφανίζει μικρὰν ἐλλείψιν τοῦ ἀγαθοῦ δὲν εἶναι κακόν, διότι δύναται νὰ εἶναι τέλειον ὡς πρὸς τὴν ἰδικὴν του τοῦλάχιστον φύσιν. Ἄλλ' ὅταν ἡ ἐλλείψις του εἶναι ὀλοκληρωτικὴ, πρᾶγμα τὸ ὅποιον συμβαίνει μετὰ τὴν ὕλην, τότε τοῦτο, τὸ παρουσιάζον τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἑλλείψιν, εἶναι τὸ πραγματικὸς κακόν, τὸ ὅποιον δὲν ἔχει καμμίαν μετοχὴν εἰς τὸ ἀγαθόν. Διότι ἡ ὕλη δὲν ἔχει μίαν τοιαύτην ὑπαρξίν, ἥτις θὰ τῆς ἐπέτραιπεν ἵνα μετέχη ἀπὸ τῆς περιορισμένης ταύτης ἀπόψεως εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἄλλ' εἰς αὐτὴν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ὑπάρξεως δύναται νὰ

ἀποδοθῆ μόνον κατὰ τὸ ὄνομα (καὶ οὐχὶ πραγματικῶς). Ὡστε εἶναι ἀληθὲς νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν ὕλην ὡς μὴ ὄν). Χαρακτηρίζων ὁ Πλωτῖνος τὴν ὕλην καὶ τὸ κακόν ὡς μὴ ὄντα, ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παρουσιάσῃ μίαν δικαιολογίαν τῆς ὑπάρξεως του κακοῦ, ὅπως γίνεται αὐτῇ διὰ τῆς θεολογίας τοῦ Λαίμπτηρ. Εφ' ὅσον, λέγει ὁ φιλόσοφος μας, τὸ κακόν εἶναι ἀνύπαρκτον, εἶναι ἀντιαιτικόν τὸ νὰ θελήσωμεν νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν ὑπαρξίν του.

Ἡ ὕλη εἶναι τὸ πρῶτον κακόν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σωματικὸς κόσμος ἔχει ὡς ἀπαραίτητον συστατικὸν του καὶ τὴν ὕλην, χαρακτηρίζεται ὡς «δεύτερον κακόν». Ἡ ψυχὴ δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς κακὴ μόνον ὅταν λησμοσύνη τὴν καταγωγὴν τῆς καὶ παραδοθῆ εἰς τὴν ὕλην. Ἡ πρὸς τὰ κάτω πτώσις τῆς ψυχῆς, διὰ τῆς ὁποίας γεννᾶται ἡ ὕλη, εἶναι κατὰ τὸ ἀναπόφευκτον ὅπερ συμβαίνει «φυσικῶς δευτέρως ἀναγκῆ» (ἔξ ἀναγκασμοῦ, διὰ νὰ υπάρξῃ μία δευτέρα φύσις). Πρὸς ὅσον ὁμῶς ὅτι ἡ ὕλη ἀποτελεῖ πηγὴν κακοῦ, ὁ αἰσθητὸς κόσμος δὲν εἶναι κακός. Εἰς τὴν δευτέραν ἑνείαδα ὑπάρχει ἰδιαιτέρως πραγματεῖα, ἥτις καταπολεμεῖ τὴν ὑπὸ τῶν γνωστικῶν πρᾶσιον ἐπιθυμιῶν δεξασίαν, συμφώνως πρὸς τὴν ὕλην ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐπιθυμῶν νὰ θεωρηθῆ ὡς κακὸν δημοσίως. Ἡ ἐν λόγῳ πραγματεῖα εὐερί τὸν τίτλον : «Πρὸς τοὺς κακὸν τὸν δημιουργόν τὸν κόσμον καὶ τὸν κόσμον κακόν εἶναι λέγοντας» καὶ ἀπαδεικνύει ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ἐπειδὴ εἶναι ἀπομύημα τοῦ νοητοῦ ἀποτελεῖ αἰσθητὴν ἐμφάνισιν τῆς καλλῶν τῆς υπεραίσθητης ὑπάρξεως. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τὸν νοητόν, ἀλλὰ εἰκὼν μετέχουσα τοῦ ἰδεώδους κάλλους : «Τοῦτο γὰρ ἀξίωμα μεῖζον ἐστὶ περιτιθέντων αὐτῷ, εἰ ἀξίους τὸν νοητὸν καὶ οὐχὶ εἰκὼν αὐτοῦ, ἀλλὰ εἰκὼν ἐκείνου. Ἡ τίς ἀν ἐγένετο ἄλλη καλλῶν εἰκὼν ἐκείνου; Τί γὰρ ἄλλο πῦρ βελτίον τοῦ ἐκεῖ πυρός παρὰ τὸ ἐνταῦθα πῦρ; Ἡ τίς γῆ ἄλλη παρὰ ταύτην μετὰ τὴν ἐκεῖ γῆν; Τίς δὲ σφαῖρα ἀκριβεστέρα ἢ εὐτακτοτέρα τῆ φερά μετὰ τὴν ἐκεῖ τοῦ κόσμου τοῦ νοητοῦ περιχθὴν ἐν αὐτῷ; Ἄλλος δὲ ἦλιος μετ' ἐκεῖνον πρὸς τοῦτο τοῦ ὀριζήσαντος; Πλωτ. Ἐνν. 2, 9, 4. (Διότι, εἰν θελήσωμεν νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τὸν νοητόν καὶ οὐχὶ εἰκὼν αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἀξίωσιν μας αὐτῇ ἀποδίδομεν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον μεγαλύτεραν ἀξίαν, ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὅποιαν ἔχει. Ἄλλὰ ποῖα ἄλλη καλύτερα εἰκὼν ἐκείνου τοῦ κόσμου δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐκτός ἀπὸ τὸν ἰδικὸν μας κόσμον; Διότι πρῶτον ἄλλα πῦρ ἐκτός τοῦ πυρός τοῦ ἰδικοῦ μας κόσμου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι καλύτερα εἰκὼν τοῦ νοητοῦ πυρός; Ἡ ποῖα γῆ θὰ ἦτο καλύτερα ἀπὸ τὴν ἰδικὴν μας γῆν μετὰ τὴν νοητὴν γῆν; Ἡ ποῖα σφαῖρα θὰ ἦτο τελειότερα ἢ εὐτακτοτέρα κατὰ τὴν κίνησιν τῆς ἐκτός τῆς κυκλικῆς ἐκτάσεως μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν του ἐκείνου τοῦ νοητοῦ κόσμου; Ἡ ποῖος ἄλλος ἦλιος θὰ ἦτο μετὰ τὸν ἰδεώδη ἥλιον ἀριστερότερος ἐν συγκρίσει μετὰ τὸν ἥλιον τοῦ κόσμου τούτου;). Διὰ τὴν Πλωτῖνον, ὅστις διαμένει πιστὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν νοσητριάν, ὁ αἰσθητὴ φύσις εἶναι τὸ ἀντικατάστασμα τοῦ νοητοῦ ἰδεώδους κάλλους καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς κακὴ.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναπτύξεως τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰς τρεῖς ἀρχικὰς ὑποστάσεις καὶ εἰς τὴν ὕλην καταβαίνει ὅτι ὁ Πλωτῖνος ἐνασυνθέτει τὰς ὄντολογικὰς δοξασίας τῶν προγενεστέρων φιλοσόφων εἰς ἐνιαῖον σύστημα. Ἀκολουθεῖ δὲ τὴν βαθμολογικὴν ἱεραρχίαν τὴν εἰσαχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Τὸ παραπλεύρως διάγραμμα ἀπεικονίζει τὰς ἀντιστοιχίας τὰς ὑφισταμένας μετὰ τοῦ συστήματος τοῦ Πλωτῖνου καὶ τοῦ συστήματος τῶν λοιπῶν φιλοσόφων.

Ἡ διδασκαλία περὶ ἀπορροῶν.

Μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν ὄντολογικῶν βαθμίδων, τὰς ὁποίας διακρίνει εἰς τὸ σῶμα ὁ Πλωτῖνος, ἀπομένει νὰ ἐξηγηθῆ πῶς ἔλαβον αὐταὶ ὑπόστασιν. Κατὰ ποῖον τρόπον ἔκ του ὑπὲρ τὴν οὐσίαν τοποθετουμένου ἑνὸς λαμβάνουν τὴν γένεσιν των ὁ νοῦς, ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ὕλη; «Πῶς ἐξ ἐνὸς τοιαύτου ὄντος, ὡς λέγομεν τὸ ἑν εἶναι, ὑπόστασιν ἔσχεν ὄτιον εἶτε πλῆθος εἶτε δυὰς εἶτε ἀριθμὸς, ἀλλ' οὐκ ἔμενε ἐκεῖνο ἐφ' ἑαυτοῦ τοσαῦτον δὲ πλῆθος ἐξερροῦ»; (Πλωτ. Ἐνν. 5, 1, 6) (Πῶς ἐξ ἐνὸς τοιαύτου ὄντος, ὅποιον νοοῦμεν ὅτι εἶναι τὸ ἑν, ἔλαβεν ὑπόστασιν διτιθήποτε, εἶτε πλῆθος εἶτε δυὰς εἶτε

ΠΛΩΤΙΝΟΥ ΠΛΩΤΙΝΟΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΣΤΡΩΓΚΟΙ

Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ Ἐν (Ἐπέκεινα τῆς οὐσίας)	Ἐν (Ἐπέκεινα τῆς οὐσίας)	Ἐνέργεια	θεὸς σωματικὸς ὡς ποιητικὴ αἰτία
κοινωνία ἰδεῶν	νοῦς (κόσμος νοητός) Ἰδέαι - δυνάμεις	νόησις νοήσεως	σπερματικοὶ λόγοι
Μικτὴ οὐσία Ψυχὴ τοῦ κόσμου Γένεσις εἰς οὐσίαν	Ψυχὴ προτέρα Φύσις	κινουῦντα ἀκίνητα Ἐνυθὸν εἶδος	σωματικὴ ψυχὴ
Ἦλη τὸ μὴ ὄν - ἀπειρον	Ἦλη παντελῶς μὴ ὄν σκότος - στέρσις	Ἦλη (δυνάμει ὄν)	σωματικὴ Ἦλη

ἀριθμός, ἀλλὰ δὲν ἔμενεν ἐκεῖνο τὸ "Ἐν μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ἀλλ' ἀπέρρευεν ἐξ αὐτοῦ τόσον πλήθος ;) Νὰ ἐξηγηθῆ ἡ ἐμφάνισις ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ πλήθους τῶν ἐν αὐτῷ ὄντων διὰ γενέσεως εἶναι ἀδύνατον, διότι προκειμένου περὶ ἀνώνων ὄντων, ἅποια εἶναι ὁ νοῦς καὶ ἡ ψυχὴ, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ γενέσεως : «Ἐκποῦν δὲ ἡμῖν ἔστω γένεσις ἢ ἐν χρόνῳ λόγον περὶ τῶν αἰ δῖτων ποιουμένων» (Δὲν δύναται νὰ μᾶς εὐκαλίψῃ ἢ ἐν χρόνῳ γένεσις ἐφ' ὅσον οὐκ ἔστιν ἐπιπέδον ὄντων). Τὸ ἀρχικόν "Ἐν δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ τὸν κόσμον διὰ μερισμοῦ τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅπως ἐπίστευον οἱ Στωϊκοί. Οὕτε δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἡ παραγωγή τοῦ κόσμου διὰ δημιουργικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ. Διότι ἡ δημιουργικὴ ἐνεργεῖα ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ θὰ συνεπήγετο ἔξωθεν ἐκ τῆς ἀμεταβλήτου αἰωνιότητός του. Πρέπει, διὰ νὰ ὑπάρξῃ κάτι τὸ δευτέρον, νὰ προηγηθῆ αὐτοῦ ἐν πρώτῳ τὸ ὅποιον νὰ μὴν ἀκίνητον. Πῶς ὅμως ἐκ τῆς ἀκινήτου ταύτης πρώτης ἀρχῆς θὰ παρασθῆ, χωρὶς αὐτὴ νὰ κινήθῃ, νὰ κλίνῃ πρὸς τὰ κάτω καὶ νὰ καταληθῆ ἀπὸ κάποιαν βαύλησιν, μίᾳ δευτέρᾳ ἀρχῇ ; Διὰ νὰ ἐξηγηθῇ τὴν παραγωγήν τῆς δευτέρας ἀρχῆς χρησιμοποιοῖ ὁ Πλάτων εἰκόνας τὰς ὁποίας λαμβάνει ἀπὸ τὴν ἐνεργεῖαν τοῦ φωτός : «Καὶ τί δει νοήσαι περὶ ἐκείνου μέσου ; Περιλαμβάνει ἐξ αὐτοῦ μὲν, ἐξ αὐτοῦ δὲ μένοντος, οἷον ἡλίου τὸ περὶ αὐτὸν λαμπρὸν φῶς περιβῶν, ἔξ αὐτοῦ αἰ γινόμενον μένοντος» (Καὶ τί πρέπει νὰ νοήσωμεν ὅτι συμβαίνει γύρω ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἔν, τὸ ὅποιον μένει ἀκίνητον ; Λαμβάνει γύρω μίᾳ διάχυσις λαμψέως, ἢ τί προέρχεται ἐξ αὐτοῦ, ἂν καὶ αὐτὸ μὴν ἀκίνητον. Συμβαίνει ὅπως ἀκριβῶς γίνεται μὲ τὸ λαμπρὸν φῶς τοῦ ἡλίου, τὸ ὅποιον τρέχει γύρω ἀπ' αὐτὸν, γινόμενον πάντοτε ἀπ' αὐτὸν ὅστις μένει ἀκίνητος). Τὰ ὄντα λοιπὸν γεννῶνται ἐκ τοῦ "Ἐνὸς διὰ τινος ἀκτινοβολίας. Χρησιμοποιοῖ ἀκόμη ὁ Πλάτων καὶ τὴν εἰκόνα τῆς ἀπορροῆς : «Τὸ "Ἐν πάντα καὶ οὐδὲ ἐν... οὐδὲν ἦν ἐν αὐτῷ, διὰ τοῦτο ἐξ αὐτοῦ πάντα καὶ ἴνα τὸ ὄν ἢ, διὰ τοῦτο αὐτὸ οὐκ ὄν, γεννητῆς δὲ αὐτοῦ. Καὶ πρώτη οἷον γέννησις αὐτῆ' ὄν γὰρ τέλειον τῷ μηδὲν ζητεῖν πρὸς δεισθῆναι ὑπερρῆ καὶ τὸ ὑπερπλήρες αὐτοῦ πεποίηκεν ἄλλο, τὸ δὲ γινόμενον εἰς αὐτὸ ἐκστράφη καὶ ἐπληρώθη καὶ ἐγένετο πρὸς αὐτὸ ἄλλο καὶ ἑαυτὸς αὐτῶς» (Πλωτ. 'Ἐν, 5, 2, 1) (Τὸ ἀρχικόν "Ἐν εἶναι συγχρόνως καὶ τὰ πάντα καὶ τίποτε. Μέσα εἰς αὐτὸ δὲν ἦτο τίποτε, διὰ τοῦτο δὲ παρήχθησαν ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα. Καὶ διὰ νὰ δύναται αὐτὸ νὰ ἐπινοηθῆ ὡς ὄν, ἔπρεπε προηγουμένως αὐτὸ νὰ μὴ εἶναι ὄν, ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον θὰ ἐγένετο τὸ ὄν. Καὶ αὐτὸ ὁμοίως εἶναι ἡ πρώτη γέννησις. Ἐπειδὴ δηλαδὴ τὸ "Ἐν εἶναι τέλειον, διότι δὲν ζητεῖ τίποτε καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη οὐδενός, κατὰ τινὰ τρόπον ὑπερεκχειλίζει καὶ τρέχει καὶ ὁ ὑπερεκχειλισμός του ἔχει δημιουργεῖν ἔν ὄν διαφέρει πρὸς αὐτὸ. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποιον ἐγεννήθη ἀπὸ τὸν ὑπερεκχειλισμὸν στρέφεται πρὸς τὸ "Ἐν, γονιμοποιεῖται καὶ ὑτρέφον τὸ δέλεμα του πρὸς αὐτὸ γίνεται νοῦς).

Χρησιμοποιοῦν διαρκῶς εἰκόνας καὶ φραστικὴν διατύπωσιν, τὴν ὅποιαν θὰ ἀκόλουθησεν ἀργότερον ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος "Εγελος προσπάθει ὁ Πλάτων νὰ καταστήσῃ νοητὸν πᾶς ἐκ τοῦ ἀκινήτου "Ἐνὸς δι' ἀκτινοβολίας καὶ ἀπορροῆς (ἐμνασιόν, emanation) λαμβάνει γένεσιν ἢ δευτέρα ὑπόστασις, ὁ Νοῦς. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διὰ τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ Νοῦ παράγεται ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου. Ὁ Νοῦς εἶναι ἀντανάκλασις τοῦ "Ἐνὸς, ἢ δὲ ψυχὴ τοῦ κόσμου ἢ ἀντανάκλασις τοῦ Νοῦ. Ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου περιλαμβάνει μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τὴν τὰς ἀτομικὰς ψυχὰς, πραγματοποιεῖ δὲ διὰ τῆς ὅλης τῆς ἰδέας, παρέχουσι εἰς αὐτὰς ἐξωτερικὴν αἰσθητὴν ἐξεκόνισιν. Τσιουτροπῶς, διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου ἐπὶ τῆς ὅλης, παράγεται ὁ αἰσθητὸς ἐξωτερικὸς κόσμος ὡς ἀντίτυπον τοῦ νοητοῦ ἰδεώδους κόσμου. Ἐκπιπτασὰ ἡ ψυχὴ εἰς τὴν ὕλην καὶ ἀσχαλουμένη εἰς τὸ νὰ διαμορφώσῃ αὐτὴν εἰς κόσμον, γενεῖ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον. Διὰ νὰ δυναθῆ νὰ προχωρήσῃ ἡ ψυχὴ πρὸς τὴν ἐναντίαν ἐν σχέσει μὲ τὸν Νοῦν κατεβῆσιν καὶ νὰ παραγάγῃ τὴν ὕλην, ἀναγκάζεται νὰ δημιουργήσῃ τὸν τόπον : «Σώματα μὲν μὴ ἴσως οὐδ' ἂν προέλθοι ψυχῇ, ἐπεὶ οὐδὲ τόπος ἄλλος ἔστιν, ὅπου πέφυκεν εἶναι. Προίεναι δ' εἰ μέλλει, γενήσεται ἐαυτῷ τόπον, ὡστε καὶ σῶμα» (Πλωτ. 'Ἐν, 4, 39) ('Ἐὰν δὲν ὑπάσχη σῶμα δὲν δύναται νὰ ἐκτελέσῃ προχωρητικὴν κίνησιν ἢ ψυχῇ, ἀποχωρίζομένη ἀπὸ τοῦ νοῦ. Διότι δὲν ὑπάρχει ἄλλος τόπος παρὰ μόνον τὸ σῶμα εἰς τὸ ὅποιον συμφῶνως πρὸς τὴν φύσιν τῆς δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν πρόκειται νὰ παρουσιασθῆ ὡς ἰδιαιτέρον ἢ ψυχῇ ὄν, ἀποχωρίζομένη ἀπὸ τὸν νοῦν, ἀναγκάζεται νὰ γενήσῃ τὸν τόπον, πράγμα τὸ ὅποιον συνεπιφέρει καὶ τὴν γέννησιν τοῦ σώματος). Ἐκτὸς τοῦ χρόνου κατὰ τὴν ἐκ τοῦ νοῦ προόδον τῆς ἢ ψυχῆ εὐρίσκειται ἡναγκασμένη νὰ γενήσῃ καὶ τὸν χρόνον : «Οὕτω δὲ καὶ αὐτὴν κόσμον ποιούσα αἰσθητὸν μιμήσει ἐκεῖνον κινούμενον κίνησιν οὐ τὴν ἐκεῖ, ὁμοίαν δὲ τῇ ἐκεῖ καὶ ἐβέλουσαν εἰκόνα ἐκείνης εἶναι, πρῶτον μὲν ἑαυτὴν ἔχρῶναι ἐντὶ τοῦ αἰῶνος τοῦτον ποιήσασα ἔπειτα δὲ καὶ τὸ γενομένη ἔδωκε δουλεύειν χρόνῳ ἐν χρόνῳ αὐτὸν πάντα ποιήσασα εἶναι τὰς τούτου διεξόδους ἀπάσας ἐν αὐτῷ περιλαμβάνουσα ἐν ἐκείνῃ γὰρ κινούμενος — οὐ γὰρ τις αὐτῷ τοῦδε τοῦ παντὸς τόπος ἢ ψυχῇ — καὶ ἐν τῷ ἐκείνῃ αὐ ἐκινεῖτο χρόνῳ» (Πλωτ. 'Ἐν, 3, 7, 11) (Τσιουτροπῶς λοιπὸν ἡ ψυχὴ κατασκευάζουσα κόσμον αἰσθητὸν κατὰ μίμησιν τοῦ νοητοῦ κόσμου, ὅστις αἰσθητὸς κόσμος ἐκτελεῖ οὐχὶ τὴν κίνησιν ἢ τις σημειώνεται εἰς τὸν νοητὸν κόσμον, ἀλλὰ κίνησιν ἢ τις

ὁμοιάζει πρὸς ἐκείνην καὶ ἢ τις ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι εἰκὼν ἐκείνης τῆς ἰδεώδους κινήσεως, πρῶτον μὲν ἡ ψυχὴ ἔκαμε τὸν ἑαυτὸν τῆς χρονικὴν ὑπαρξίν, γενήσασα εἰς ἀντικατάστασιν τῆς αἰωνιότητος τὸν χρόνον. Ἐπειτα δὲ ἐπρόσβαξε καὶ τὸν γεννηθέντα κόσμον νὰ εἶναι ὑποτεταγμένος εἰς τὸν χρόνον, διότι τὸν ἔκαμε ὡστε ἐξ ὁλοκλήρου νὰ εὐρίσκειται ἐν τῷ χρόνῳ, ἀφοῦ περιέκλεισε μέσα εἰς τὸν χρόνον ὅλην τὴν κυκλοφορητικὴν κίνησιν τοῦ κόσμου. Διότι ὁ κόσμος ἐφ' ὅσον κινεῖται μέσα εἰς τὴν ψυχὴν, ἢ τις ἀποτελεῖ τὸν χρόνον ἐντὸς τοῦ ὁποῦ ὑπάρχει τὸ αἰσθητὸν σῶμα, κινεῖται ἐπίσης καὶ μέσα εἰς τὸν χρόνον τῆς ψυχῆς). Ὁ χρόνος λοιπὸν, κατὰ τὸν Πλάτων, δὲν εἶναι διάστημα κινήσεως, ὅπως ἐφρόνουν οἱ Στωϊκοί. Διότι τὸ διάστημα καὶ ἡ κίνησις δὲν ἀποτελοῦν τὸν χρόνον, ἀλλ' ὑπάρχουν ἐν τῷ χρόνῳ. Ἐπίσης ὁ Πλάτων δὲν δέχεται τὸν περὶ χρόνου ὄρισμὸν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὄρισμῶς τούτου ὡς «ἀριθμὸν κινήσεως κατὰ τὸ ὑστερον καὶ τὸ πρότερον».

Ὁ ἀριστοτελικὸς ὄρισμὸς κινδυνεύει κατὰ τὸν Πλάτων νὰ ὑποτάξῃ τὸν χρόνον εἰς τὴν κίνησιν καὶ τὴν φύσιν. Ἀπομακρυνόμενος λοιπὸν καὶ ἀπὸ τὸν στωϊκὸν καὶ ἀπὸ τὸν ἀριστοτελικὸν ὄρισμὸν, ὁ Πλάτων ὀρίζει τὸν χρόνον κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον : «ψυχῆς ἐν κινήσει μεταβατικῆ ἐξ ἄλλου εἰς ἄλλον δῖον ζωῆς» (Πλωτ. 'Ἐν, 3, 7, 11) (ζωῆ τῆς ψυχῆς συνισταμένη ἐν τῇ κινήσει διὰ τῆς ὁποίας μεταβαίνει ἢ ψυχῇ ἀπὸ μίαν κατάστασιν ζωῆς εἰς ἄλλην). Ὁ χρόνος δηλαδὴ παράγεται ἐκ τῆς διασπάσεως τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς. Δὲν ἔχει ἐνώπιόν τῆς ἢ ψυχῆ ἢ σύνολον ἀλλὰ κινεῖται διατρέχουσα διασπασμένη στιγμῶς : «Διάστασις οὖν ζωῆς χρόνον εἶχε καὶ τὸ πρόσω αἰ τῆς ζωῆς χρόνον ἔχει αἰ καὶ ἡ παρελθούσα ζωῆ χρόνον ἔχει παρεληλυθότα» (Ἡ ζωῆ λοιπὸν τῆς ψυχῆς διασπασμένη καταλαμβάνει χρόνον καὶ ἡ προχωρήσας κάθε φοράν τῆς ζωῆς εἰς κάθε στιγμὴν καταλαμβάνει νέον χρόνον, καὶ ἡ ζωῆ ἢ ὅποια ἐπέρας καταλαμβάνει χρόνον παρελθόντα). Ἡ πηγὴ ἀρα τοῦ χρόνου εἶναι ἡ «διάστασις», δηλαδὴ διάστασις τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς.

Ἡ ἀντίληψις αὐτῆ τοῦ Πλάτων ἔδωκε τὴν δάσιν εἰς τὸν Λύγουστιν διὰ νὰ ὀρίσῃ τὸν χρόνον ὡς ἐντιστέντιο ἀνιμῆ (ἀντιπέντιο ἀνιμῆ). Εἰς τὸν χρόνον τοῦ κόσμου ταύτου ἀντιπαραθέτει τὸν αἰῶνα τὸν ὅποιον μένουσαν ἐξ αἰῶν μένουσαν ἐν τῷ αὐτῷ, αἰ παρὸν τὸ πᾶν ἔχουσαν, ἀλλ' οὐ γὺν μὲν τότε, αἰθὶς δ' ἔπειτα, ἀλλ' ἅμα τὰ πάντα» ('Ἐν, 3, 7, 3) (ζωῆν ἢ τις μένει εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς ταυτοτήτας, καὶ ἢ τις ἔχει ἐξ ὁλοκλήρου παρόντα τὰ πάντα, καὶ δὲν ἔχει ἐνώπιόν τῆς ἄλλοτε μὲν τοῦτο, ἔπειτα δὲ κάτι τὸ διαφορετικόν, ἀλλὰ συγχρόνως τὰ πάντα). Ὁ αἰὼν, δηλαδὴ ἡ αἰωνιότης, εἶναι ἀπειρος καὶ μὴ δυναμένη νὰ διαπανθῆ ζωῆ, διότι οὐδὲν τμήμα αὐτῆς εἶναι παρελθόν ἢ μέλλον : «ζῶν ἄπειρον ἦδη τῷ πᾶσαν εἶναι καὶ μηδὲν ἀναλίσκεν αὐτῆ τῷ μὴ παρεληλυθέναι μὴδ' αὐ μέλλειν» (ζωῆ ἢ τις εἶναι ἄπειρος, διότι μένει πάντοτε εἰς ὁλοκλήρωσιν καὶ δὲν διαπανθῆ τίποτε ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῆς, ἐπειδὴ τίποτε μέσα εἰς αὐτὴν δὲν εἶναι οὔτε παρελθόν οὔτε μέλλον). Ὁ χρόνος εἶναι ἀντίγραφον καὶ μίμημα τοῦ αἰῶνος, θέλει νὰ ὁλοκληρωθῆ διὰ τὸ παρόντος, ἀλλ' αἰωνίως ἐκπίπτει ἐξ αὐτοῦ μεταπίπτων εἰς τὸ παρελθόν καὶ μέλλον. Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὸν χρόνον ὡς δημιουργηθέντα κατόπιν μίᾳ πτώσεως. Κατὰ τινὰ τρόπον «ὁ χρόνος ἐξέπεσε» καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐκπεσοῦσα αἰωνιότης. Κατὰ τὴν ἐποχὴν μας ὁ Ρώσος φιλόσοφος Μπερνιάδης ἐπαναλαμβάνει συχνάκις τὴν ἀντίληψιν ταύτην τοῦ Πλάτων, χαρακτηρίζων τὸν ἐγκόσμιον χρόνον ὡς ἐκπεσοῦσα ἐν συγκρίσει μὲ τὴν αἰωνιότητα. Ὁ χρόνος κατὰ τὴν πλωτωνικὴν ἀντίληψιν δὲν εἶναι κάτι τὸ ὅποιον ἔρχεται ἐξῶθεν εἰς τὴν ψυχὴν, οὔτε ἐπισυμβαίνει εἰς αὐτὴν ὡς παρακολούθημα. Τὸν χρόνον τὸν εὐρίσκουμεν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν ἐνεορούμενον καὶ ἐνόντα καὶ συνόντα (εἶναι κάτι τὸ ὅποιον ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς ἐνοράσεως, ὡς ἐνυπάρχει καὶ συντροφεῖται πάντοτε τὴν ψυχῇ). Τοῦτο μᾶς κάμει νὰ σκεδῶμεν τὴν στενήν συνάφειαν εἰς τὴν ὅποιαν ἄγει τὴν ὑπαρξίν μὲ τὸν χρόνον ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Χάιντεγγε εἰς τὸ ἔργον του «Εἶναι καὶ Χρόνος».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν ὅτι ὁ Πλάτων δὲν δέχεται τὴν πανθειστικὴν θεωρίαν περὶ διαχύσεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Ἀπορρίπτει ἐπίσης καὶ τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὸν κόσμον διὰ βουλητικῆς ἐνεργείας. Ἡ ἱεραρχία τῶν ὄντων παράγεται διὰ τῆς ἀκτινοβολίας ἐκάστης ἐκ τῶν ἀρχῶν, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ οὐδεμία μεταβολὴ καὶ χωρὶς νὰ σημειωθῆ κίνησις μέσα εἰς τὴν ἀκτινοβολούσαν ἀρχὴν ἐμμένουσας αἰ τὸ πρότερον ἐν τῇ οἰκείᾳ ἔδρᾳ. Συμβαίνει ἐν εἶδος «περιλάμψεως», «ἐλλάμψεως» καὶ ἀπορροῆς. Καὶ αὐτὴ ἢ ὅλη γεννᾶται ἐκ τῆς ἀκτινοβολίας τῆς ψυχῆς. Ὅπως εἰς τὰ πέρατα ἐνὸς φωτιζομένου χώρου δημιουργεῖται ἡ σκιά, τσιουτροπῶς καὶ εἰς τὰ ἔσχατα δόξα τῆς ἀκτινοβολίας τῆς ψυχῆς γεννᾶται ἡ σκοτεινὴ ὕλη. Ἀποτελεῖ ἡ ὕλη τὴν τελευταίαν βαθμίδα τῶν ἀπορροῶν, τὸ σκότος τὸ φωτιζόμενον ἀπὸ τὰς ἐσχάτας ἀναλαμπὰς αἰ ὁποῖα ἔχουν τὴν ἀρχικὴν τὴν πηγήν εἰς τὸ "Ἐν. Εἶναι συγχρόνως καὶ ἡ ὁλοκληρωτικὴ στέρησις τοῦ φωτός, ἀποτελοῦσα τὸ ἀνοητικὸν τοῦ πλαισίου, τὴν διαλεκτικὴν πρὸς τοῦτο ἀντίθεσιν. Ἡ ὅλη ὄντολογικὴ κατασκευὴ παρουσιάζει ἐκδηλὸν ἐνιστικὴν τάσιν. Πᾶσι αἰ ὄντολογικαὶ ποικιλία ἀνάγονται ἐν τέλει εἰς τὸ ἔν. Παρομοίαν ἀναγωγικὴν προσπάθειαν συναντῶμεν ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ εἰς τὸν "Εγελον, ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ ὁποῦ ἤσκησεν ἀποφασιστικῶς

κην επίδραση ή διαλεκτική ένιστική μέθοδος των Νεοπλατωνικών.

Η εσωτερική ζωή της ψυχής.

Η φυγή και κάθαρσις. Διά των Πλατίνων η φιλοσοφία δεν είναι συστηματική μελέτη εννοιών και θεωρημάτων, αλλά τρόπος ζωής. Περισσότερον από όλους τους φιλοσόφους της αρχαιότητας είναι ανεπτυγμένη εις αυτόν η εσωτερική ψυχική έπισημία. Την οντολογικήν του θεωρίαν την έπαλλήθει όχι μόνον διά του συλλογισμού, αλλά διά της ανάλυσεως των ψυχικών γεγονότων τα οποία διαδραματίζονται εις τόν εσωτερικόν του κόσμον. Στρέφει τό βλέμμα της εσωτερικής αναλύσεως εις την ψυχικήν του περιοχάν και ανευρίσκει μέσα εις αυτήν τάς διαδοχικάς βαθμίδας της οντολογικής Ιεραρχίας. Πιστεύει ότι η ανθρώπινη ψυχή δύναται να εκτελέσει «επιστροφήν» προς τά όπισω, να αναχθί εις την θέωσιν του Νου και εκ τούτου να προχωρήσιν εις τήν αντίκρουσιν του Ένός. Η εσωτερική αυτή αναδιπλώσις (Reflexio), ή συγκέντρωσις της σκέψεως επί των εσωτερικών ψυχικών γεγονότων καταδεικνύει ότι αποδίδεται μεγαλυτέραν σημασία εις τήν ψυχικήν του ανθρώπου ύπόστασιν. Τό άτομον ώς φορέα της ψυχής αποτελεί κεντρικόν θέμα της φιλοσοφίας. Μέ την Νεοπλατωνικήν φιλοσοφίαν άρχίζει να γίνεται τό ανθρώπινον «Έγώ» φιλοσοφικός όρος και θέμα ψυχολογικής και οντολογικής ανάλυσεως και έμβαθύνσεως. Τριτοτρόπως άρχίζει να εξαίρεται ο άνθρωπος ώς προσωπικότης. Αι τάσεις αύται προσάδουν εις τήν φιλοσοφίαν του Πλατωνίου έντονον χαρακτήρα πνευματικότητος και ανθρωπισμού. Η ανθρώπινη προσωπικότης και η μοιρά της λαμβάνουν κεντρικην σημασίαν και μες καθίστουν φανεράν τήν προσέγγισιν του Νεοπλατωνισμού προς τόν Χριστιανισμόν. Ο Πλάτωνος θέτει ως ήθικόν σκοπόν του βίου την «ομοίωσιν θεώ», την αναδρομήν της έκτεσούσης ψυχής εις τήν άρχικην της πηγίν. Αποδίδει θέσαν προέλευσιν εις τόν κόσμον, αλλά δεν δύναται να δεχθί τό υπό τό Χριστιανισμόν κηρυχθέν δόγμα της θείας ενανθρωπήσεως και του θεοανθρωπισμού. Είναι συμφωνος όμως με τήν χριστιανικήν ήθικην άρχήν, τήν προστάσσουσαν τήν ανύψωσιν από τόν κόσμον της αίσθησεως προς τήν σφαίραν του υπεραίσθητου. Έπισημαζόμενον άμοιον αντίληψιν τήν όποιαν είχαν έκφράσει ο Πλάτων εις τόν «Θεαίτητον» (176 Α), θεωρεί και ο Πλάτωνος τήν εκ του κόσμου φυγήν ώς έπιτυγχανομένην διά της καθάρσεως της ψυχής από της άδικίας και άμαρτίας: «Τίς ούν φυγή; θεώ φησιν ομοιωθήσθαι. Τούτο δε, ει δίκαιοι και όσοι και μετά φρονήσεως γενόμεθα και όλος έν άρετή» (Ένν. 1, 2, 1) (Τί είναι λοιπόν η φυγή; Τό να γίνωμεν, λέγει ο Πλάτων, όμοιοι με τόν θεόν. Τούτο δε έπιτυγχάνεται, εάν γίνωμεν δίκαιοι και όσοι, άποκρίντες συγχρόνως φρόνησιν και γενικώς τήν άρετήν). Τό πρώτον άσα στάθιον της φυγής από τήν περιοχάν του αίσθητου είναι η άπόκτησις τών άρετών. Αυτή ομοιάζει προς έν είδος καθάρσεως: «Έστι γάρ θεός ο πάλασι λόγος, και η σωφροσύνη και η άνδρεία και πάσα αρετή καθάρσις και ομόνοσις αυτή» (Διότι, όπως είπον οι πλοαίοι, και η σωφροσύνη και η άνδρεία και πάσα άρετή και αυτή η φρόνησις είναι καθάρσις). Η άνδρεία είναι άφοβία θανάτου, η μεγαλοψυχία καταφρόνησις τών φθονών πραγμάτων, η δε φρόνησις «φρόνησις έν άποστρέφει τών κάτω προς δε τά άνω τήν ψυχην άγούσα» (Νόησις, ήτις άποστρέφεται τό κάτω και άδηγει τήν ψυχην προς τά άνω). Καθαρομένη η ψυχή γίνεται «είδος» και «λόγος» και περιέρχεται εις τήν έξουσίαν του θεού: «Όθεν η πηγή του καλού και τα συγγενή πάντα τούτα» (Όθεν έκπηγάει τό καλόν και πάντα τά συγγενή προς τήν ωραιότητα). Η πρώτη συνεπώς βαθμίδα εις τήν όποιαν μες υψώνει η φυγή και η κάθαρσις είναι εκείνη εις τήν όποιαν ανερχόμενοι, δύναμεθα να ίδωμεν τό εκάλον, δηλαδή τήν ωραιότητα. Αλλά η ανύψωσις εις τήν βαθμίδα ταύτην δεν αποτελεί τό τέρας. Τό καλόν είναι προβαθμίδα του αγαθού. Διά να υθάσωμεν έως εκεί χρειάζεται μια δευτέρα φυγή και άναγωγή.

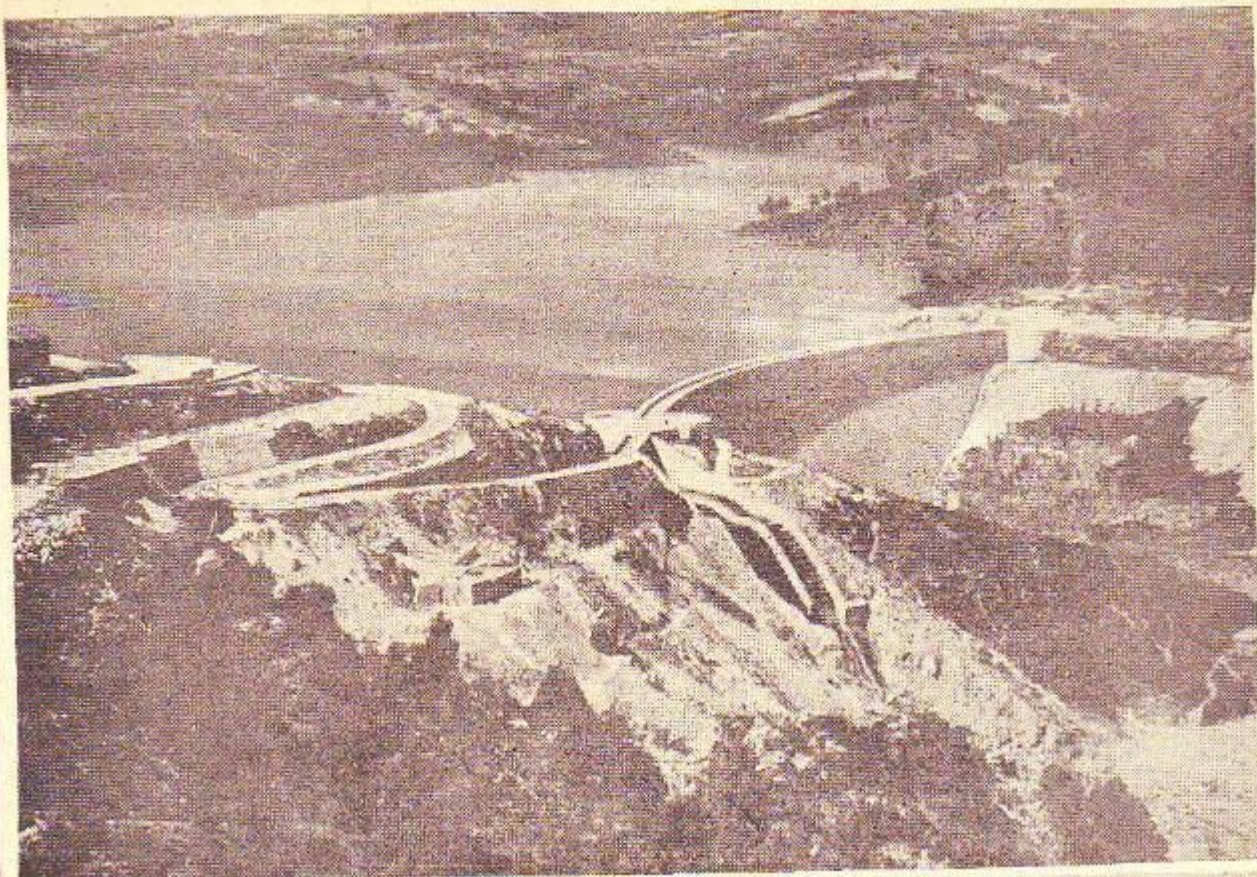
Έκ της γενομένης αναπτύξεως καταφαίνεται ότι η σύστασις τήν όποιαν κάνει ο Πλάτωνος περί φυγής, δεν έχει τήν αίτιαν της εις διάθεσιν έπισημασμού και μηδενισμού. Ούτε είναι αποτέλεσμα παθολογικής μεγαλοκλιτικής καταστάσεως, όπως θα έλεγεν ο ψυχίατρος. Είναι δρόμος, όστις άγει εις τήν ένωσιν της αληθείας. Χρειάζεται δε καρτερία και άσκησις περί τόν ήθικόν βίον και άνδρεία διά να εισέλθη κανείς εις ένα τούτοδον δρόμον φυγής. Δεν εισάγει κάτι τό νέον από τόν Ινδικόν κόσμον, όπως λέγουσ μερικοί έπιπλάσιοι αναζητηταί ύποστήτων, ο Πλάτωνος. Συνεχίζει μίαν τάσιν, ήτις είναι ένδογενής εις τήν Ελλάδα. Είς όλας τάς σχετικώς με τήν φυγήν παραρτήσεις του άφορμείται ο Πλάτωνος από παραμοιάσις παρελεύσεσις του Πλάτωνος. Ο έρος φυγή έχει μεταφυσικόν περιεχόμενον. Η φυγή είναι φαινόμενον όχι ψυχολογικόν, αλλά μεταφυσικόν. Είς τήν πρώτην φιλοσοφίαν αντίτασιζον προς αυτήν οι τόσοσ ενόρως γραπτοποιοιούμενοι υπό τών υπαρξιστών καταστάσεις της μεταφυσικής άγωνίας. Έσχότατος η λογοτεχνία τών πρώτων δεκαετηρίδων του είκοστού αιώνος εξεμεταλλεύθη τό μεταφυσικόν περιεχόμενον της φυγής διά να άντλήση από αυτό πλουσίαν λογοτεχνικόν ύλην.

Έρος και έκστασις. Η φυγή και η κάθαρσις είναι οι προβαθμίδες της ανύψωσεως της ψυχής προς τό υπεραίσθητον. Παραμένον ως φαινόμενα τά όποια δύναται να σημειωθούν με όντικόν δείκτην. ΑΛΛ ή προς τά άνω άνάβασις έχει και τήν θετικήν της πλευράν, τήν εκστασιμένην διά του έρωτος και της έκστασεως. Ως γνήσιος πλατωνιστής ο Πλάτωνος δεν ήδύναται να μη δώσα εξέχουσαν θέσιν

εις τόν τόσοσ όνηθέντα υπό του Πλάτωνος Έρωτα. Τόν συνδέει, όπως εκείνος, με τήν ένδρασιν της ίδεας του καλού και τόν θεωρεί ως κίνητρον τό όποιον κεντρίζει τήν ψυχην προς άνάβασιν εις τόν νοητόν κόσμον. Ο Πλάτωνος ειχεν υλιστικην ελασθησίαν έναντι του άραίου. Πρέπει να έχωμεν υπ' όψιν ότι αυτός είναι ο θεμελιωτής της φιλοσοφικής ματασσεως τήν όποιαν οι νεώτεροι ονομάζουν Αισθητικήν. Τό πρώτον δοκιμούν διά τήν θεμελιώσιν της είναι η «Έπειρ» του καλού πραγματεία, η συμπεριληθεύσα εις τήν πρώτην Ένωσάδα. Μαζί με τόν Πλάτωνα διαχωρίζει και ο Πλάτωνος τόν Έρωτα εις αίσθητόν και υπεραίσθητον. Ο γνήσιος Έρος άφορμάται από τήν άρασιν των άραίων αμαρτιών και τών καλών πράξεων: «Έε ούν του ενεργούντος συντάως περί τό άραμένον και εκ του όιον άπορροισίς από τού άραμένου όμα πληρωθέν, όιον μετ' είβάλου άρασις. Έρος ένέγνετο τάχα και της προσφρομένης έντέθεν μάλλον αυτήν γεγεννημένης, ότι έκ άράσεως τήν ύπόστασιν έχει» (Ένν. 3, 5, 3) (Από τήν ενεργείαν λοιπόν της ψυχής, ή όποια με έντασιν τείνει προς τό αντικείμενον τό όποιον πασάπτει, και από τήν άπορροήν ή όποια πηγάζει από τό παρατηρούμενον αντικείμενον, γειμίζει αυτός ο οσθαλμός, όστις είναι άρασις άνοφερομένη εις μίαν είκόνα, και γεννάται ο Έρος. Τό όνομά του δε τούτο προέρχεται εκ τού ότι ο Έρος γεννάται από τό όραν). Η υμνοδοέουσα δηλαδή τήν έπισημίαν της ωραιότητας μακαριότης είναι κατά τόν Πλάτωνόν εκείνη, ήτις γίνεται άφορμή να γεννηθί μέσα εις τήν ψυχην ο Έρος. ΑΛΛ εις τήν υπερκόσμιον περιοχάν, όταν προχωρήσιν η ψυχή πέραν από τήν ίδεάν του καλού, ο Έρος καθίσταται έρεσις και επίδησις του αγαθού: «Έρος δε ενεργεία ψυχής αγαθού άρεγομένης» (Ο Έρος δε είναι ενεργεία της ψυχής, ήτις τείνει προς τό αγαθόν). Μεταπίπτει εις οντολογικήν έρεσιν της καθαυτού ύπάρξεως, του Ένός. Έν τελευταία ανάλυσει η άρχατή πηγή, ήτις δίδει άφορμήν να γεννηθί ο Έρος είναι τό υπεράτομον αγαθόν, τό Έν: «Έστι γάρ έκαστον ο έστιν έσ' αύτου έρετόν δε γίνεται επικήρυσσας αυτό του αγαθού, ώσπερ χάριτος δόντος αύτοίς και εις τά έφιμένα έρωτας. Και τούτων ψυχή λαβούσα εις αύτην τήν έκείθεν άπορροήν κινείται και αναδασκεύεται και οίστρων τιμωλάται και Έρος γίνεται» (Ένν. 6, 7, 22) (Διότι, έκαστον από τά νοητά είναι εκ άφορμής του έαυτού του ότι είναι. Γίνεται δε αντικείμενον Έρωτος όταν του δόση χάριμα τό αγαθόν. Τό αγαθόν ενεργεί ώσαν να τους στέλλη τήν γοητείαν τών χαρίτων, και εις τά όντα τά όποια έχου έντιμωμίασ στέλλει τούς έρωτας. Η ψυχή λοιπόν όταν δεχθί μέσα εις τόν έαυτόν της τήν από εκείνον τόν κόσμον πηγάζουσαν άπορροήν, τίθεται εις κίνησιν και περιπίπτει εις μιμητικόν ένθουσιασμόν, γειμίζει από άσυγκρατήτους παρορμήσεσις και γίνεται Έρος). Ο τελικός σταθμός εις τόν όποιον δαδίζει ο Έρος είναι τό αγαθόν και τό Έν. Ούτω αποδίδεται εις αυτόν καθορός οντολογικόν νόημα.

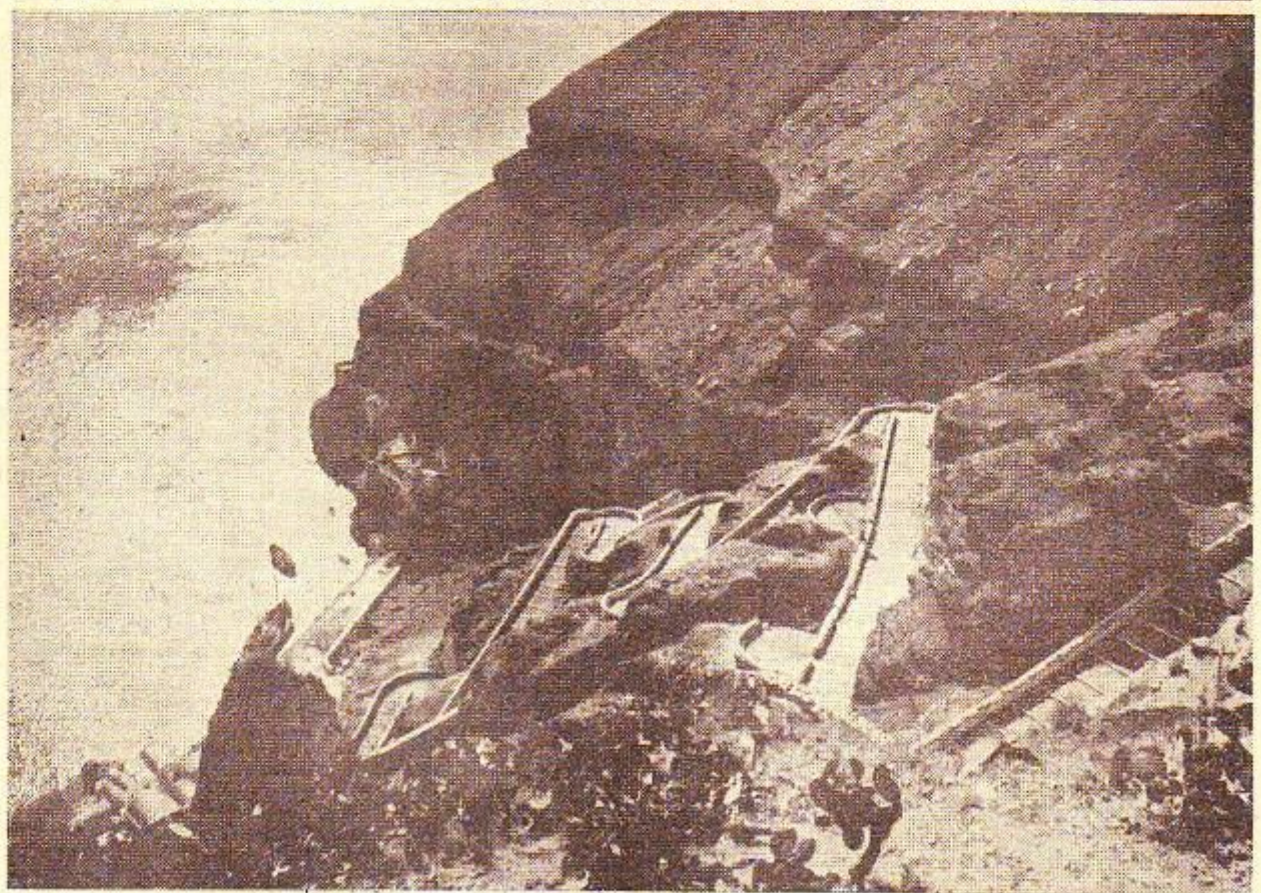
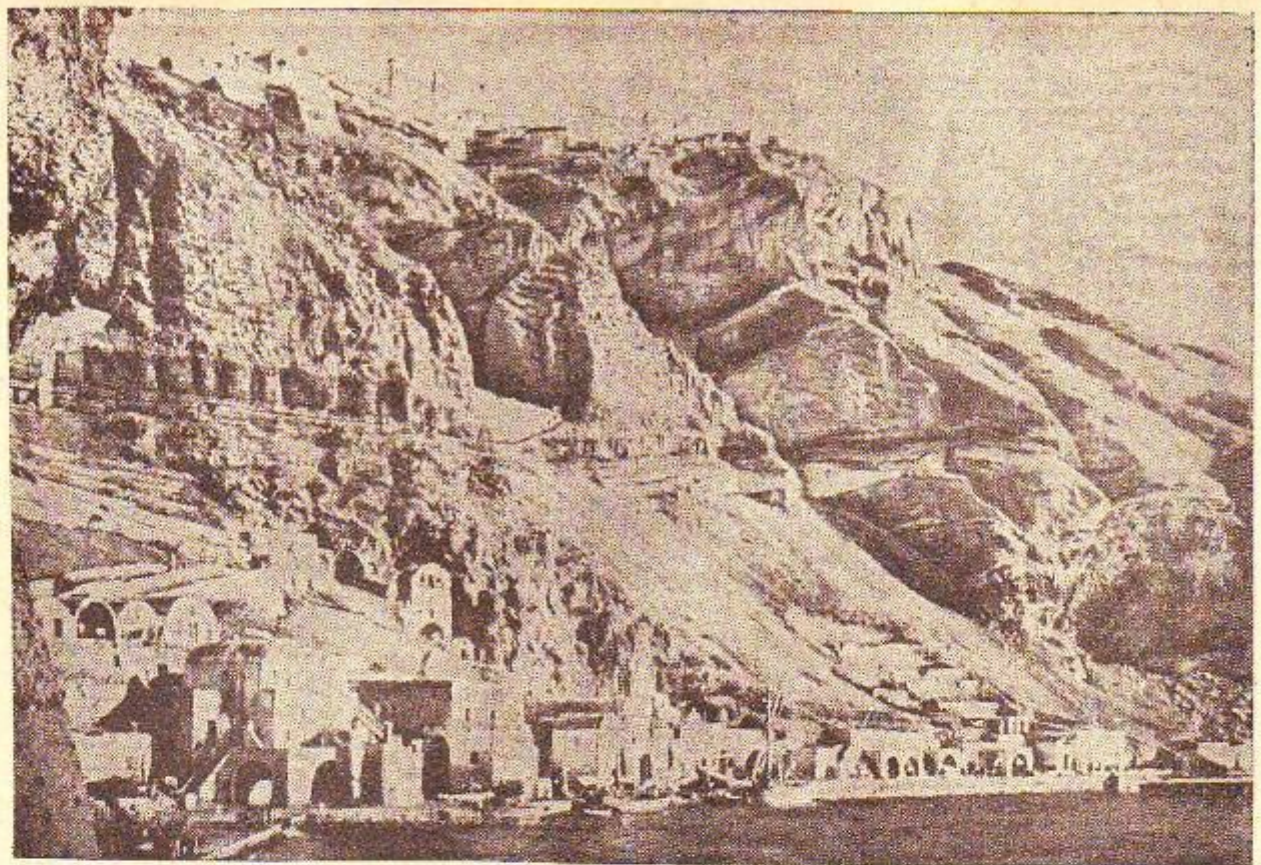
Διά της φυγής, της καθάρσεως και του ούρανού Έρωτος επίδηκείται να στρέψη ο άνθρωπος τό βλέμμα του προς τό εσωτερικόν του, όπου ύπάρχει ο «είσω άνθρωπος» ο χόμο έντέροσ ήμισο Ιπτεροσ, όπως θα είπη άργότερον ο Αύγουστίνος. Εκτελούσα τήν εσωτερικήν ταύτην στρέψη η ψυχή φθάνει εις τήν περιοχάν του νου και της έπιστήμης. Ο βίος όμως Έρος τήν ώθει να προχωρήσιν πέραν από τόν ιόν και τάς έπιστήμης προς τό Έν. Η προσπάθεια αύτη δεν έχει τόν χαρακτήρα της συλλογιστικής προχωρήσεως. Επίδηκεί όχι να σκεθθί κάτι, αλλά να ίδη κάτι, να άποκτήσιν τό δώμα της άπόλυτου ένότητος. Η σκέψις έχει πάντοτε έν αντικείμενον. Όταν σκεπτόμεθα, σκεπτόμεθα κάτι. Ο Πλάτωνος θέλει να μηδενισθί τόν διανοήν αυτόν και να δοκιμάσση μίαν κατάστασιν άπόλυτου άπλότητος. Ζητεί να ιξέλθη από τόν κόσμον εις τόν όποιον ύπάρχει η διασπασίς μετθεύ σκέψεως και αντικειμένου αυτής και να αναχθί εις άπόλυτον άπλότητα. Φθάνον εις τήν άπόλυτον άπλότητα, φθάνει εις μίαν κατάστασιν εις τήν όποιαν εύρίσκεται η ύψιστη οντολογική άρχή, τό Έν. Αυτήν τήν εσωτερικήν κατάστασιν τήν ονομάζει ο Πλάτωνος «έκστασιν» δηλαδή μεταπίπτεισιν από τόν αίσθητόν και νοητόν κόσμον εις τόν υπεραίσθητόν και υπερνοητόν. Τήν ονομάζει άκόμη και «άπλωσιν», δηλαδή κατάστασιν εις τήν όποιαν έπικρατεί άπόλυτος άπλότης, υπερκοκούμενον παντός διανοή. Αν ήδύλαμεν να έκφρασθόμεν με νέους όρους θα έλέγαμεν ότι ο Πλάτωνος έπιχειρεί να άρθί υπεράνω της διασπασσεως της ψυχολογικής συνειδήσεως. Είς τό συνειδησιακό φαινόμενον έχουμεν τήν συνειδήσιν ως ενεργείαν αναφερομένην εις έν συνειδητόν αντικείμενον. Πάσα πασάστασις και νόησις αναφέρεται εις έν παρασπτότν και νοητόν. Ο Πλάτωνος θέλει να καταλήσιν αυτή τήν διάσπασιν, δεν τήν καταλείβει φανταστικώς, αλλά δ' έμπραγματόν δώματος. Επίζητεί να ζήσιν κατάστασιν άπόλυτου άπλότητος, να αισθανθί μέσα του αήρυσμον αυτόν έν διανοήν. Επίζητεί, δύναμεθα να ήτρωμεν χρησιμοποιούντες τόν όσον τόν όποιον εισήγαγεν ο Μπερόν, να φάσθιν εις τήν «άμεισον και άπόλυτον ένδρασιν» εις τό επρώτον και άπόλυτου άμεσότητος δώμας. Είς τήν κατάστασιν αυτήν δίδει άπάρχουσιν θερηκευτικήν και μυστηριακήν. Είς τό τελευταίον κροάσιον της έκτης και τελευταίας Ένωσάδος μες παρέχει μίαν περιγραφήν της έκστατικής καταστάσεως: «Η δε έν και αυτός διαφοράν έν αύτω ούδεμίαν προς έαυτόν έχων ουτε κατά άλλα ου γάρ τι εκνεύει παρ' αύτω, ου θυμός, ουκ έπιθυμία άλλου παρ' αύτω αναδεβηκότη, άλλ' ουδε λόγος, ουδε τις νόησις ουδ' άλλος αυτός, ει δει και τούτο λέγειν' άλλ' ώσπερ άρπασθείς η ένθουσιασσεσ ήσυχή έν κόρημ καταστάσει γεγενήται άτρημέ τη αύτω ούσια εύκαυού όποκλίων ουδ' περ' αυτόν στρεφόμενος, έστώς περ' τη και στάσις γεγόμενος... Τό δε ίσως ήν ου θέαμα, αλλά άλλος τρόπος του ίδειν, έκστασις και άπλωσις και επίδησις αυτού και

*Ανω: Άποψη του φράγματος που αγέρθη εις την είσοδον της βαθείας σάραγγος του Μαραθώνος και εις τὸ πηγεῖον ὅπου συμβάλλουσιν οἱ χείμαρροι Χάραβρος καὶ Βυονάβος καὶ σχηματίσθη ἡ τεχνητὴ λίμνη τοῦ Μαραθῶνος ἀπὸ τῆν ὅποιαν ὑδρεύονται αἱ Ἀθῆναι. Κάτω (Ἰ. Οκτώβριος 1929): Τὰ ἐγκαίρια τῆς λίμνης τοῦ Μαραθῶνος. Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ὁμιλεῖ ἐξαιρῶν τὴν σημασίαν τοῦ ἐκτελεσθέντος ἔργου. Διασκοίνονται μεταξύ τῶν λοιπῶν παρισταμένων ὁ τότε πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας Παῦλος Κουντουσιώτης καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ του ἡ κ. Ἐλενα Βενιζέλου.

Θ ή ρ α: Δύο φωτογραφίες της σεισμοπαθούς νήσου, η άγρια γραφικότης της όποιας γεννά το δέος, αλλά και τον θαυμασμόν διά το θάρρος των κατοίκων της να ζουν τόσο κοντά προς τόν θάνατον. Άνω: Άποψις τών Φυρών, που είναι κτισμένα επί τών τοιχωμάτων του γιγαντιαίου κρατήρος του ήφαιστείου. Κάτω: Έν τμήμα του όφιοειδούς δρόμου της νήσου που ανεβαίνει με κορδέλλες από την παραλία προς την πόλιν και παύσι βαθμίδες του είναι σκαλισμένα επάνω εις τόν βράχον της λάβας.

ἔφεσις πρὸς ἀσὴν καὶ στάσις καὶ περιπόνησις πρὸς ἐφαρμογὴν» (Ὁ περιπύτων εἰς ἑκστάσιν γίνεται καὶ αὐτὸς ἐν, χωρὶς νὰ ἔχῃ καμμίαν διαφοράν οὐτὴν ὡς πρὸς τὸν ἑαυτὸν του οὐτε ὡς πρὸς καμμίαν ἄλλην ἀποψιν, Διότι μισα εἰς τὴν ψυχὴν του καμμία συγκίνησις δὲν ἐσημειοῦτο, οὐτε θυμὸς, οὐτε ἐπιθυμία στρεφόμεν πρὸς κάτι ἄλλο, ὅταν εἴχεν ἀναδὴ εἰς τὴν ὑψιστὴν ἐκείνην θαυμάσια, οὐτε λόγος, οὐτε νόμισα. Καὶ γενικῶς, ἂν πρῆν νὰ λέγωμεν καὶ τοῦτο, παύει καὶ ὁ ἴδιος νὰ ὑπάρχῃ, Ἵσάν νὰ ἔχῃ διὰ βίαιας δυνάμεις μετεωρισθῆ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὰ ὕψη ἢ ἰσάν νὰ ἔχῃ καταληφθῆ ἀπὸ θεῶν ἐνθουσιασμένον, εἶχε περιττοὶ εἰς μίαν ἄνεμον κατάστασιν ἀπομονώσεως, μετὰ τὴν ὑπάρξιν του ἔξω ἀπὸ κάθε διαταραχὴν, χωρὶς νὰ κίνηθ πρὸς κανὲν μέρος καὶ χωρὶς νὰ στρέφεται πρὸς αὐδένα διευθύσιν, μένει ἀπολύτως ἀκίνητος καὶ σχεδὸν καθίσταται ὁ ἴδιος ἀκίνητος. Αὕτη δὲ ἡ κατάσταση δὲν εἶναι ἐν ὄραμα, ἀλλὰ ἕνας ἄλλος τρόπος ἐνοράσεως, ἑκστασις (δηλαδὴ ἔξοδος ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του) καὶ ἀπλῶσις (δηλαδὴ συστολή εἰς ἀπόλυτον ἀπλότητα) καὶ προσφορά τοῦ ἑαυτοῦ του (πρὸς κάτι ἄλλο) καὶ ἐπιθυμία πρὸς ἑαυτὸν, καὶ ἀκίνησις καὶ αὐρησίς διὰ ταυτῶν). Ἡ πρὸς τὴν ἑκστάσιν ἀνάστασις εἶναι ἡ ἡδὴ, ἡ ὁποία ἀναδιδάσκει τὴν ψυχὴν ἐκ τῆς πτώσεως εἰς τὸ ἀρχικῶς ἔν. Ἐκτίπτουσα ἡ ψυχὴ εἰς τὸν ὕλικον κόσμον δὲν καθίσταται ὅλη, ἀλλὰ ἐξουσιάζεται ὑπὸ τοῦ κακοῦ. Ἀκολουθοῦσα τὴν ἐναντίαν ὁδὸν συστέλλεται εἰς τὸν ἑαυτὸν της καὶ ἀπομονοῦμένη ἐπικοινωνεῖ μετὰ τὸ ἔν. «Οὐ γὰρ δὴ εἰς τὸ πάντῃ ἢ ὄν ἦξει ἡ ψυχὴ φύσις, ἀλλὰ κάτω μεν βόσας εἰς κακὸν ἦξει, καὶ οὕτως εἰς μὴ ὄν, οὐκ εἰς τὸ παντελῶς μὴ ὄν τὴν ἐναντίαν δὲ δρασσοῦσα ἦξει οὐκ εἰς ἄλλα, ἀλλ' εἰς ἑαυτὴν, καὶ οὕτως οὐκ ἐν ἄλλο οὐσάν ἐν οὐδενί ἐστιν, ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ τὸ δ' ἐν αὐτῇ μόνῃ καὶ οὐκ ἐν τῷ ὄντι ἐν ἐκείνῳ γίνεται γὰρ καὶ αὐτὴ τῆς οὐκ οὐσία, ἀλλ' ἐπέκεινα οὐσίας» (Διότι ἡ ψυχὴ (ὅταν ἐκτίπται εἰς τὴν ὕλικήν φύσιν) δὲν εὐάνει εἰς τὸ εἰς ἀσκήσθαι μὴ ὄν, ἀλλὰ μετὰ τὴν πτώσιν της εὐάνει εἰς τὴν περιχώρην τοῦ κακοῦ, καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον εὐάνει εἰς μὴ ὄν, δχι θεδαίσις εἰς τὸ εἰς ἀσκήσθαι μὴ ὄν. Ὅταν δὲ ἀκολουθήσῃ τὴν ἐναντίαν ὁδὸν δὲν θὰ εὐάνει εἰς κανὲν ἄλλο μέρος, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν ἑαυτὸν της. Τὰ νὰ εἶναι δὲ ἡ ψυχὴ μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν της ἐν ἀπόλυτῳ ἀπομονώσει, ἰσοδυναμεῖ μετὰ τὸ νὰ μὴ εἶναι μέσα εἰς τὸ ὄν, ἀλλὰ μέσα εἰς ἐκείνην, δηλαδὴ τὸ ἔν. Διότι καὶ ὁ περιπύτων εἰς τὴν ἑκστατικὴν ταυτῆν κατάστασιν της ἀπομονώσεως παύει πλέον νὰ εἶναι οὐσία καὶ γίνεται κάτι τὸ ὑπεράνω τῆς οὐσίας). Ἐκ τοῦ ἐρμηνευθέντος τμήματος καταφαίνεται, ὅτι ὁ Πλάτωνος νοεὶ τὴν ἑκστάσιν ὡς τὴν ἀπόλυτον περισυλλογὴν τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ἑαυτὸν της. Δι' αὐτῆς ὑφίσταται ὁ ἄνθρωπος καὶ ταυτίζεται μετὰ τὸ «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας», μετὰ τὸ «ἀγαθόν» περὶ τοῦ ὁποῖου ἐπιλήσθη ὁ Πλάτων. Εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ Πλάτωνος ἐμφανίζεται ὡς τελειότης τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων εἶπε μετὰ τὸν «Παρμενίδην» ἀποδείξει ὅτι ἡ πρώτη ὀντολογικὴ ἀρχὴ δὲν ἐπιβυκαται θετικῶς, ἀλλὰ μόνον ἀρνητικῶς προσδιορισμῶς. Ὁ Πλάτωνος ἔρχεται νὰ ἐπεξεργασθῆ τοὺς ἀρνητικῶς τοῦτον ὀντολογικῶς χαρακτηρισμῶς σφηρίζων ἐπ' αὐτὸν μίαν ἀρνητικὴν μορφήν ὀντολογίαν. Ὁ Πλάτων εἶχεν ἐπιλήσει εἰς τὸν «Ἐβδόμῳ» Ἐπιστολῆς καὶ εἰς τὴν «Πολιτείαν» περὶ τῆς αἰφνιδίου φωτισμοῦ μετὰ τὴν δοξασίαν τοῦ ὁποῖου ἡ ψυχὴ ἐνοσά τὴν ἰδέαν. Ἐξάγων τὰς τελευταίας ἀκολουθίας ἐκ τῆς πλατωνικῆς τῆς ἀντιλήψεως εὐάνει ὁ Πλάτωνος εἰς τὴν ἑκστάσιν καὶ τὴν ἀπλῶσιν. Φθάων δὲ εἰς τὰ συμπεράσματα ταῦτα εἶναι πεπεισμένος ὅτι συνεχίζει τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τοῦ Παρμενίδου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Τὴν ἐξάρτησιν του ἀπὸ τοὺς δύο τοῦτον φιλοσοφίας ἐπιβεβαίωσ ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἔβδομον κεφάλαιον της «Περὶ τῶν τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων» πραγματικῶς του τῆς συμπροσληθαιμένης εἰς τὴν πεμπτῆν Ἐπιστολῆν: «Ὅστις Πλάτωνος εἰδέναι ἐκ μὲν τάχα τοῦ νόου, ἐκ δὲ τοῦ νόου τὴν ψυχὴν καὶ εἶναι τοὺς λόγους τοῦσδε μὴ καινοὺς μηδὲ νῦν, ἀλλὰ παλαιοὺς μὲν εἰρηθεῖαι μὴ ἀναπεπταμένους, τοὺς δὲ νῦν λόγους ἐξῆγησας ἐκείνων γεγονῆσαι μαρτυρίαίσι πιστωσάμενος τὰς βόσας ταύτας παλαιὰς εἶναι τοῖς αὐτοῦ Πλάτωνος γράμμασιν. Ἦππετο μὲν οὖν καὶ Παρμενίδης πρότερον τῆς ταυτῆς βόσας καθόσιν εἰς ταῦτα συνέχῃ ὄν καὶ νοῦν» (Ἐπίστωσι ὁ Πλάτων ἐγκρίσθη ὅτι ἐκ μὲν τὰ ἀγαθὰ πράσσειται ὁ νοῦς, ἀπὸ δὲ τὸν νοῦν ἡ ψυχὴ). Καὶ αὐτὴν ἔπειτα τὸ ὁποῖον ἡμῶς ἀναπεπτασμένον δὲν εἶναι νῦν, καὶ δὲν λέγονται τώρα, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς παλαιούς χρόνους ἔχον λεχθῆ χωρὶς βίας τότε νὰ ἔχον εὐρώας ἀσπυτῆσ. Αἱ ἀντιλήψεις τὰς ὁποίας ἀναπεπτασμένον ἡμῶς τώρα, ἀποτελοῦν ἐρμηνείαν τῶν βδοματικῶν ἐκείνων καὶ διὰ μαρτυριῶν διαδεδαίον μετὰ τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος, ὅτι αἱ βόσασαι ἐκείναι εἶναι παλαιαί. Περὶ αὐτῆν τὴν βδοματικὴν προσήγγιζε πρὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ ὁ Παρμενίδης, διητι ἀνήγειν εἰς ταυτῆτα τὸ ὄν καὶ τὸν νοῦν. Δὲν χρειάζεται νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλαι μαρτυρίαί διὰ τὰ βδοματικῶν ὅτι ὁ Πλάτωνος θεωρεῖ τὴν φιλοσοφίαν του ὡς ἐρμηνευτικὴν ἀνανέωσιν τῆς Πλατωνικῆς.

Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν πολλὰ ἐλέχθησαν περὶ τῆς ἑκστάσεως. Ἐνοσκηροσθη ὑπὸ πολλῶν ὡς παθολογικὴ κατάσταση καὶ παρεδλήθη πρὸς παρόμοια αἰσινόμενα ἀτῆα παρατηροῦνται εἰς τὸν Βραχυλογισμὸν. Παρεδλήθη ἐπίσης πρὸς τὰς μυστικῶν καταστάσεων, περὶ τῶν ὁποίων κάμουν λόγον οἱ μυστικιστῆ τοῦ Μεσαίωκος. Ἀλλὰ πρὸς ὅλας αὐτάς τὰς καταστάσεις παραβαλλομένη ἡ πλατωνικὴ ἑκστασις παρουσιάζει θεμελιώδη διαφορῶν. Τὰ νῦν μνημονεύοντα εἶδη τῆς ἑκστάσεως παρουσιάζουν συγκύτητα. Ἡ πλατωνικὴ ἑκστασις ἐμφανίζεται λίαν σπανίως. Ὁ Πλάτωνος κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον συνιδέσθη μετ' αὐτοῦ ὁ Πορφύριος τετρακίς μόνον ἐδοκίμασεν ἑκστατικὰ φαινόμε-

να. Ὁ Πορφύριος γράφει περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ὅτι μίαν φορὰν μόνον ἐδοκίμασεν ἑκστατικὴν κατάστασιν κατὰ τὸ 68ον ἔτος τῆς ἡλικίας του «ὡ δὴ καὶ ὁ Πορφύριος ἀπαε λέγει ὡς πλησιάζει καὶ ἐνοσκηρῆτος ἄνεμον ἐξῆκαστὸν τε καὶ ἠνδρῶν» (μετὰ τὸν ὁποῖον ὑπερκαρσοῦν θεῶν καὶ ἐνὸς ὁ Πορφύριος λέγει ὅτι ἦλθεν εἰς πλησιάζειν καὶ εἰς ἐνωσιν μὴ μόνον φορὰν ὅταν ἦμῃν 68 ἔτων). Ἡ ἐξέλιξις τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα μῶς παρέχει στοιχεία διὰ νὰ πλησιάζωμεν περισσότερο πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἑκστάσιν. Πρῶτος ὁ Γάλλος φιλόσοφος Μπέρσον εἰσήγαγεν εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν τὴν ἐνωσιν τῆς ἐνοράσεως, νοῦν αὐτὴν ὡς ἰδιαίτερον μορφήν ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας. Ἡ μπερσονικὴ ἐνοράσις δὲν εἶναι κατάσταση προσπιθῆ εὐκόλοισ εἰς οἰουδήποτε ἄνθρωπον. Πολλὰ ἄτομα, λέγει ὁ Γάλλος φιλόσοφος, περνοῦν ὀλοκλήρουν τὴν ζωὴν τὴν χωρὶς νὰ δοκίμασων ἐνορατικὰς καταστάσεις. Αἱ περιγραφῆ, τὰς ὁποίας μῶς παρέχει ἐν σχέσει μετὰ τὴν ἐνοράσιν ὁ Μπέρσον, δὲν εἶναι ἀπλῆ. Μῶς τὴν ἐμφανίζει ὡς ἀσπυθὴν τῆς συνειδήσεως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν (χοσνικὴν) διάρκειαν. Προχωρῶν περισσότερο εἰς τὰς περιγραφὰς του μῶς λέγει ἀκόμη ὅτι ἐνοράσις ἐπιτυγχάνεται μετὰ τὴν ἀσπυθὴν τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς βουλήσεως πρὸς τὸν ἑαυτὸν της, ὅτι εἶναι ἐνοράσις τῆς ἐσχάτης εἰσεως τοῦ ἐγὼ μας εἰς τὰ μύχια τῆς ἐσωτερικῆς μας ὑπάρξεως. ἘΑΛΛ' εἰς τὸ ἐσωτερικὸν οὐτὸ τοῖο τῆς ζωῆς θὰ μῶς ἀδῆγη ἡ ἐνοράσις, δηλαδὴ τὸ ἐνοσκηρῶν, ἀποδαίον ἀνιδιοτελῆς ἐνωσιν τοῦ ἑαυτοῦ, ἰκανὸν νὰ διαλογίζεται ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου του καὶ νὰ τὸ εὐάνει ἀπεριορίστως» (Μπέρσον «Ἡ δημιουργία ἐξέλιξις» Ἑλλῆν, μετὰρ. Κ. Παπαλεξάνδρου σελ. 264). Εἰς τὸ ἔργον του «Σκέψαι καὶ κινεῖσ» (γαλλικὸν κείμενον σελ. 119) ἐπιλήσθη περὶ ἐνοράσεως, λέγει ὅτι προκειμένου νὰ στρέψωμεν τὴν σκέψιν πρὸς τὸν ἑαυτὸν της διὰ τὰ ἀσπυθῶμεν τὴν ἐργατικὴν ἑσωτερικὴν ὁμῆν «θὰ ἔπρεπε νὰ ἀντιστρέψωμεν τὴν κανονικὴν κατάστασιν τῆς συνειδήσεως. Λέγων ταῦτα ὁ Μπέρσον, ἔρχεται εἰς ἀμεσον πλησιάζειν πρὸς τὸν Πλάτων. Καὶ οἱ δύο προσηύθησαν ὅτι στρέφεται ἡ νόσος πρὸς τὰ ὀπίσθιν, ἐκτελοῦσα ἐπιστῶσιν πρὸς ἑαυτὴν. Εἰς τὸ τελευταῖον βιβλίον του ὁ Μπέρσον, τὸ ἀνεσπυρῶμενον εἰς τὰς πηγὰς τῆς θεοσεκίας καὶ τῆς ἡλικίας δέχεται ὡς δυνατῶς τὰς ἑκστατικὰς καταστάσεις, αἵτινες ἔχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐμφανισθοῦν ὡς προσβῶσιν τὴν ἀτομικὴν συνειδήσιν εἰς ἐπῶσιν πρὸς τὴν θεῶν οὐσίαν. Λέγει ὁμοιῶς ὅτι ταυτῆς καταστάσεις εἶναι λίαν σπάνιαι. Χαρακτηρίζει τὴν μυστικιστικὴν ἐμπειρίαν ὡς εἰδικὴν καὶ προνομικὴν ἐμπειρίαν. Ὑπὸ τὸ φῶς τῶν τοιούτων ἀντιλήψεων πρέπει νὰ νοσηθῆ τὸ ἑκστατικὸν βῶμα τοῦ Πλάτωνος. Εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν καὶ ἡ φαινομενολογικὴ φιλοσοφία διατείνεται ὅτι ἀποκαλύπτει ἐνώπιόν μας ἕν νέον εἶδος φαινομενολογικῆς ἐμπειρίας. Εἰς δὲ τὴν ὑπαρξιακὴν φιλοσοφίαν γίνεται πολλὴ ἐνοράσις περὶ παρομοίων σωμασθηματικῶν καταστάσεων. Ὁ Κιρκγκόρσφτ ὁμιλεῖ περὶ ἐξαιρετικῶν διαματικῶν «σπυγῶν» (Ausserliche) ὁσῆνες ἀποκαλύπτουν εἰς ἐκείνον, ὅστις τὰς εἶναι τὸν ὁρίζοντα τῆς αἰωνιότητος. Ὁ Χάιντεγγερ διδάσκει ὅτι ἡ ἀγωνία εὐκόλοισ τὴν ψυχὴν ὡς ὑπόστασιν μωρῶσων περὶ τοῦ ἑαυτοῦ της, νὰ ἀποκαθαρθῆ καὶ νὰ διαδύσῃ εἰς τὴν ἀληθινήν της οὐσίαν. Ἀπῶσιν αὐτῆς αἱ συσπυτῆσις μῶς ἐπιδαίλων, νὰ μὴ προσβῶσιν εἰς εὐκόλοισ κροσείν ἐν σχέσει μετὰ τὰ φαινομενα τὰ περιγραφόμενα εἰς τὸν Πλάτων, Ἐμπροσθεν εἰς ταῦτα λίαν δεσπυρῶσκα γεγονῶτα, σχετικῶς μετὰ τὴν ὀντολογικὴν κατανόσιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπόξεως.

Ἡ σχολὴ τοῦ Πλάτωνος

Ἡ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία, λόγω τῆς πνευματικότητος της, ἐξέτασσε τὰς ἄλλας αἰρέσεις καὶ ἔχον εὐρείαν διδασίαν. Ὁ ἀπεκράτει δὲ ἐξ ὀλοκλήρου, ἂν δὲ εὐρίσκειν ἀντίπαλον της τὸ χριστιανικὸν κίνημα. Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος ὁ σημαντικότερος εἶναι ὁ Πορφύριος (232—301) ἐκ Τύσου, ὅστις εἰς τὴν γλώσσαν τῆς πατρίδος του ἑκατέτο Μάλκος. Ὑπῆρθε πιστὸς μαθητῆς καὶ βιογράφος τοῦ Πλάτωνος. Διεκράτετο διὰ τὴν μεγάλην του πολυμάθειαν, ἦτο δὲ κάτοχος τῶν δογματικῶν ὀλοκλήρου τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὑποσπυρῶν ὅτι μετὰ τοῦ Πλάτωνος τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοσερῶστου ὑπάρχει πλήρης συμφωνία. Μεγάλην ἐπίδωσιν ἴσκησεν ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐίσωσιν» ἢ «Πέντε φωναί» εἰσοσγητικὴ εἰς τὰς «Κατηγορίας» τοῦ Ἀριστοτέλους πραγματεία του, μετὰφρασθεῖσα εἰς τὴν λατινικὴν, σερβικὴν, ἀραβικὴν καὶ ἀρμενικὴν. Λέγων πέντε φωνὰς ὁ Πορφύριος, ἐνωσὶ τὸ ἐγένους, «εἶδος» «ἑσοσρῶσ» «ἰδίον» καὶ «συμδεδικῶς». Ἐγροῦε σχολία εἰς τὸν «Ἐπίμεινον» τοῦ Πλάτωνος καὶ πραγματείαν «Περὶ τοῦ μίον εἶναι τὴν Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἀίρεσιν». Εἰς σύγγρομμά του δὲ περὶ τοῦ ὀμοιοῦ ἀντροῦ τῶν Μουσῶν, ἠσχολήθη καὶ μετὰ τὰς ἀλληγορικὰς ἐρμηνείας. Ἐπίσης ἐγροῦε καὶ πολεμικὸν σύγγρομμά «Κατὰ Χριστιανῶν» ἐκ 15 βιβλίων, ὅπερ ἐκῆθ κατὰ τὸ 448. Εἰς τὸ κύρια εἰσοσσηκὰ δόγματα ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνον τοῦ ὁποῖου ἐξέδοκεν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὰ συγγράμματα. Δέχεται ὡς ἀρχὴν τὸ «Ἐν μέσῳ δὲ εἰς τὸν Νοῦν διοκρίνει τὸ εἶναι, τὴν νόσιν καὶ τὴν ἐσπῆ. Εἰς τὴν ψυχὴν περιέχονται ὅλαι αἱ γενικαὶ μορφαί καὶ λόγοι τῶν ὄντων. Ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ὁ φορεῖς τῆς οὐσίας τῶν ἀτομικῶν ψυχῶν, χωρὶς ὅμως νὰ διασπῆται εἰς αὐτάς. Ἐξαιρετῶς δὲ περισσότερο ἀπὸ τὸν Πλάτωνον τὸν πρακτικὸν θεοσεκτικὸν σκοπὸν τῆς εἰσοσφίας ὀλοῖον ὡς ἐπιδαίωσιν της «τὴν τῆς ψυχῆς σπυτῆριαν», Ἀπῶσιν τῆσιν μέσον διὰ τὰ εὐθῶσμεν εἰς τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἀπόκτησις ἀρετῶν. Τὸ πρῶτον στάδιον

των ἀρετῶν τὸ ἀποτελεῖσθαι καὶ πολιτικῶν ἀρεταῖς. αἴτινες τείνουσι εἰς τὸν μετριοσμὸν τῶν παθῶν ἐπὶ τὴν μετριοπάθειαν. Ὑπεράκω τούτων τοποθετεῖται ἡ ἐκάθαρσις, ἥτις ἀγεῖ εἰς τὴν ἐκάθειαν. Κατὰ τὸ τρίτον στάδιον ἐπέργεται διὰ τῆς ἐνεργείας ἐπὶ τὴν παραδειγματικὴν ἀρετῶν ἡ ομοίωσις πρὸς τὸν θεόν. Ἡ ἐκάθαρσις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀσκητικῆς ἀρετῆς, διὰ τῆς νηστείας καὶ τῆς ἀποφυγῆς ἀπὸ τῆς κρεσφαγίας. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐπεὶ ἀποχῆς ἐμφύχων παρέχει ὀδηγίαν σχετικῶς πρὸς τὸν τρόπον τούτου τῆς ζωῆς. Ἐσαίρει τὴν εὐλάβειαν καὶ τὴν νοστήν λατρείαν τῶν θεῶν, μὴ δεχόμενος τὰς θεουργικὰς ἱεροπραξίας.

Ἐκτὸς τοῦ Πορφυρίου, μαθητῆς τοῦ Πλατῖνου ὑπῆρξε καὶ ὁ Ἀμέλιος, ὅστις διέκρινεν εἰς τὸν Νουὺν τὴν ὑπερβίον Τριάδα, ἀπακτιζομένην ἐκ τοῦ ὄντος, τοῦ ἔχοντος καὶ τοῦ ὄφρατος.

Ἡ Συριακὴ νεοπλατωνικὴ σχολή.

Ὁ μαθητῆς τοῦ Πορφυρίου Ἰαμβλῖχος κατήγετο ἐκ Χαλκίδος τῆς Κοίτης Συρίας, ἥτις ἔκειτο μετὰ τὸ Λιβάνου καὶ Ἀντιλιβάνου. Πότε ἐγεννήθη δὲν εἶναι γνωστὸν. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι ἦλθεν εἰς Ρώμην, ὅπου ἤκουσε τὸν Πορφύριον, ἐπισκελθὼν δὲ εἰς Συρίαν ἰδρυσε πιθανῶς ἐν Χαλκίδι ἴδιαν φιλοσοφικὴν σχολὴν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδοσιν τῶν θεουργικῶν ἀνατολικῶν ἀντιλήψεων ἐπέδθη εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμητικὴν τῶν φιλοσοφικῶν ἐνοσιῶν καὶ εἰς τὴν δαιμονολογίαν. Φαίνεται ὅτι ἐπέδιδετο καὶ εἰς θεουργικὰς τέχνας, διὰ τῶν ὁποίων ἤσκει ἐπίδοσιν ἐπὶ τῶν μαθητῶν του, οἵτινες ἀπεκάλουν αὐτὸν θεῖον. Ἀπέθανεν ἐπὶ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου κατὰ τὸ 330. Ἐγραφε πολλὰ συγγράματα, μέρος τῶν ὁποίων καὶ διεσώθη.

Οὕτω ἔχομεν τμήματα ἐκ 10 βιβλίων τῆς ὑπὸ τὸν τίτλον «Συναγωγῆ τῶν πυθαγορείων δογμάτων» πραγματείας του καὶ τὰς πραγματείας «Τὰ θεολογούμενα τῆς ἀριθμητικῆς» «Περὶ τῆς κοινῆς μαθηματικῆς», «Περὶ τῆς Νικητικῆς ἀριθμητικῆς εἰσαγωγῆς», «Περὶ μυστηρίων», «Λόγος προτροπικὸς εἰς οἰκονομίαν». Εἰς τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν ἀνωτέρω συγγραμμάτων ὁ Ἰαμβλῖχος εἶχε συμπεριλάβει ὀλόκληρα τμήματα ἐκ τῶν ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον συγγράμματος τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς θράσεως τοῦ Ἰαμβλῖχου, ὁ Νεοπλατωνισμὸς ἔλαβε μεγάλην ἐπίδρασιν. Ὁ μαθητῆς τοῦ Ἰαμβλῖχου Σάπταρος ἴσχυε μεγάλως παρὰ τὸ Κωνσταντῖνον καὶ προέτατο εἰς τὰς τελευταῖας τελευτούμενας κατὰ τὴν κτίσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δύναται νὰ τεθῆ τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ κτίζομένη πόλις δὲν ἀπετέλει τὴν πραγματοποίησιν τῆς αἰτήσεως, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὑποβάλει ὁ Πλατῖνος εἰς τὸν Γαλιηόν, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ κτίσῃ τὴν Πλατωνόπολιν. Εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ἰαμβλῖχου κυριαρχεῖ τὸ τριαδικὸν σχῆμα τῆς ἐκπορεύσεως τῶν ὄντολογικῶν ὀντιστῶν ἐξ ἀλλήλων. Ὁ Πλατῖνος εἶχεν διηλιχίσει περὶ μίαν μόνον τριάδα, διδάσκων ὅτι ἐκ τοῦ Ἐνὸς ἀπορρέει ὁ Νουὸς καὶ ἐκ τούτου ἡ ψυχὴ. Ὁ Ἰαμβλῖχος βέβαι ἐν ἀσπὶ τὴν τριάδα τῶν ὑπεροκειῶν θεῶν, μετὰ δὲ τούτους τοποθετεῖ τοὺς ἔγκοσμον θεοὺς, διατεταγμένους εἰς τρεῖς τάξεις. Ἡ πρώτη τάξις εἶναι οἱ 360 οὐράνιοι θεοί, ἡ δευτέρα τάξις ἀπαρτίζεται ἐξ 72 τάξεων ὑποουρανίων θεῶν καὶ ἡ τρίτη ἐκ 42 τάξεων φυσικῶν θεῶν. Μετὰ τούτους ἀκολουθοῦν οἱ ἄγγελοι οἱ δαίμονες καὶ οἱ ἥρωες. Εἰς ἑκάστην τριάδα διακρίνει ὁ Ἰαμβλῖχος πρῶτον τὸ ἐμένον, δεύτερον τὸ ἐπρωϊόν καὶ τρίτον τὸ ἐπιστρέφον. Τὸ σχῆμα τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀρετηρίαν, ἐκ τῆς ὁποίας δρῶντες ὄντες ἔγελος, διεύπτερος τὴν περὶ τῆς διαλεκτικῆς τριαδικῆς κινήσεως Βερωϊαν του. Ἐν ἀρχῇ βέβαι ὁ Ἰαμβλῖχος τὴν ἀρετηρίαν ἀρχῆν, ἐκ τούτης προκύπτει τὸ Ἐν ἢ ἀγαθόν, ἐκ τούτου δὲ ἀπορρέει ὁ Νουὸς. Ὁ Νουὸς πάλιν διασχίζεται εἰς κόσμον νοητῶν, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, καὶ εἰς κόσμον νοερόν, ὅστις εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἐμφύχων ὄντων. Τὸν νοητὸν κόσμον διήκει ὁ Ἰαμβλῖχος εἰς νέαν τριάδα, τὴν ὁποίαν ἀπαρτίζει πρῶτον ἡ «ὑπάρξις», δεύτερον ἡ δύναμις τῆς ὑπάρξεως καὶ τρίτον ἡ ἰσχύς τῆς δυνάμεως. Ἐκ τοῦ νοεροῦ δὲ κόσμου ἐκπορεύεται ἀλλῃ τριάς τῆς ὁποίας τὰ στοιχεῖα εἶναι ἔφ νοῦς, ἡ δύναμις καὶ ἔφ δημιουργός. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πλατῖνον καὶ τὸν Πορφύριον ἀποδέχεται τὸν ἀποκουρισμὸν καὶ τὰς θεουργικὰς ἱεροτελεστίας.

Εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Ἰαμβλῖχου κατατάσσεται καὶ ὁ ἐξ Ἀσίης Θεόδωρος, περὶ τοῦ ὁποῖου πληροφορίας μᾶς παρέχει ὁ Πρόκλος. Βέβαι καὶ αὐτὸς μίαν πρῶτην ἀρχήν, τὴν δὲ Νουὺν διαχωρίζει εἰς δύο τριάδας, μίαν νοητῆν, μίαν νοεράν (εἶναι, νοεῖν, ζῆν) καὶ μίαν δημιουργικὴν. Ἐπειτα ἀπὸ αὐτῆς ἐποποθεῖ μίαν τριάδα ψυχῶν. Μαθητῆς τοῦ Ἰαμβλῖχου ὑπῆρξε καὶ ὁ εἰλος τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Σάπταρος, περὶ τοῦ ὁποῖου ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Ἡ ἐπιρροή του ὄμως ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος δὲν διετηρήθη. Περιετῶρον εἰς τὴν δυσμενείαν του ἐθανάτωθη. Ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰαμβλῖχου Δέξιππος, εἶναι γνωστὸς ἐκ τῆς ἐρμηνευτικῆς εἰς τὰς ἀριστοτελικὰς κατηγορίας ἐργασίας του, εἰς τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ τὰς δοξασίας τοῦ Πορφυρίου καὶ Ἰαμβλῖχου.

Ἡ περγαμηνὴ νεοπλατωνικὴ σχολή.

Ὁ Αἰθέσιος, μαθητῆς τοῦ Ἰαμβλῖχου, ἰδρυσε ἐν Πέργαμον ἴδιαν σχολὴν. Εἰς ταύτην ἀνήκουσι καὶ οἱ διδάσκαλοι τοῦ Ἰουλιανοῦ Εὐσεβίου, Μάξιμος καὶ Χρυσάνθιος. Εἰς τὴν αὐτὴν σχολὴν ἀνήκει καὶ ὁ μνημονευθεὶς αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, ὅστις κατὰ τὸ δραχμὸν χρονικὸν διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖον

ὑπῆρξεν αὐτοκράτωρ (361—363) κατεδίωξε τὸν Χριστιανισμόν καὶ ἠθέλησε νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν παλαιὰν θρησκείαν. Ἐγραψε καὶ πολεμικὸν σύγγραμμα «Κατὰ τῶν χριστιανῶν», ἐκ τοῦ ὁποῖου μόνον ἀποσπασματα διεσώθησαν. Παύλιος τῷ Χριστιανισμῷ ὑπῆρξε καὶ ὁ εἰλος τοῦ Ἰουλιανοῦ Σαβιλουστίας, γραφῆς βιβλίου περὶ θεῶν καὶ κόσμου. Εἰς τὴν αὐτὴν ομάδα συγκαταλέγεται καὶ ὁ ἐκ Σάρδων Ἑσθῆσιος, ἀσχηλῆς βεῖς μὲ τὴν διογραφίαν φιλοσόφου καὶ σοφιστῶν.

Ἡ ἀθηναϊκὴ νεοπλατωνικὴ σχολή

Τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς τῶν Νεοπλατωνικῶν ἦτο ἡ στροφή των πρὸς τὴν μελέτην τῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἐγένετο ἀρχὴ τῆς μελέτης τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων. Εἰς ταύτην προεζήρχε ὁ Θεμιστιος δαστὶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισίον τοῦ 4ου αἰῶνος ἔδρασεν ὡς ἐρμηνευτῆς καὶ σχολιαστῆς ἀριστοτελικῶν καὶ πλατωνικῶν συγγραμμάτων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνος ἔδρασεν ἐν Ἀθήναις ὡς διευθυντῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς ὁ Ἀθηναῖος Πλούταρχος υἱὸς τοῦ Νεστορίου. Ἠσχολήθη μὲ ψυχολογικὰ προβλήματα, γράφας σχολία εἰς τὸ «Περὶ ψυχῆς» συγγραμμάτου τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀπέθανε κατὰ τὸ 431. Σύγχρονός του καὶ συνεργάτης του ἐν Ἀθήναις ἦτο καὶ ὁ Συριανός. Οὗτος ἔγραψε σχολία εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους. Διεφάνθη πρὸς τοὺς ὑποστηρίζοντας ὅτι ὑπάρχει συμφωνία μετὰ τῶν πλατωνικῶν καὶ ἀριστοτελικῶν δογμάτων, ἐθεώρει δὲ τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς εἰσαγωγικὴν προπαιδείαν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Εἰς τὰ μνημονευθέντα σχολία του ὑπερσέφει τὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος ἐναντι τῶν ἀντιρρήσεων τοῦ Ἀριστοτέλους. Μόνον τὰ νεοπυθαγορικὰ συγγράμματα ἐξέτιμα ὡς ἰσάβια πρὸς τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος. Ὁ σημαντικώτερος ἐξ ὄλων τῶν νεοπλατωνικῶν τῆς ἀθηναϊκῆς σχολῆς ὑπῆρξεν ὁ Πρόκλος, ὅστις γεννήθηκε κατὰ τὸ 410 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀνετράφη ἐν Λυκίῳ, ἐξ οὗ ἐπεκλήθη καὶ Λύκιος. Εἰκοσαετῆς ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὅπου καὶ διέμεινε μέχρι τοῦ 485, ὅποτε ἀπέθανεν. Ὑπῆρξε ἀσφαλισμένος εἰς τὴν φιλοσοφικὴν μελέτην, διακρίνετο δὲ διὰ τὴν δεξιότητιν του εἰς τὸν χειρισμὸν τῆς λογικῆς σκέψεως καὶ διὰ τὴν πολυμαθείαν του. Ὁ βίος του ὑπῆρξεν ἠθικῶς ἀμεμπτος καὶ διὰ τοῦτο ἔχαιρεν ἀπόλυτον ἐκτίμησιν ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν του. Ἀνεδιέχη ὁ πολυμαθέστερος καὶ ὁ συστηματικώτερος ἐξ ὄλων τῶν Νεοπλατωνικῶν. Κατεῖχετο δὲ ὑπὸ ἐντύπον θρησκευτικῶν ἐνθουσιασμοῦ διάγων ἀσκητικῶν βίων. Ὑπῆρξε πολυγραφώτατος, ἀλλ' ἐκ τῶν συγγραμμάτων του διεσώθησαν ὀλίγα. Μέχρις ἡμῶν περισώθησαν τὰ σχολία του εἰς τὸν «Τιτικαίαν», τὴν «Πολιτείαν», «Παρμενίδην», «Ἀλκιβιάδην τὸν πρῶτον» καὶ «Κρατύλον». Πολυτιμῶς πληροφορίας διὰ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης μᾶς παρέχουν τὰ Σχολία του εἰς τὸν Εὐκλείδην. Ἐκτὸς τῶν ἔργων τούτων περισώθησαν ἡ «Στοιχειώσις θεολογικὴ» καὶ τὸ «Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα θεολογίας». Τινὰ ἐκ τῶν ἔργων του ἐσώθησαν μόνον εἰς λατινικὴν μετάφρασιν.

Ὁ Πρόκλος ἀκολουθεῖ τὸν Ἰαμβλῖχον βλέπει τὰ ὄντα ὡς ἐκπηγάζοντα ἐκ μίαν ἀρχῆς διὰ διαρκούς τριαδικῆς ἐξελίξεως. Καὶ αὐτὸς διακρίνει εἰς τὴν κίνησιν ταύτην ὅπως καὶ ὁ Ἰαμβλῖχος τρεῖς φάσεις: τὴν μωνήν, τὴν ἀρχὴν καὶ ἐπιστροφήν. Τὸ πρῶτον στάδιον προϋποθετεῖ μίαν ἀρχήν, ἥτις μένει ὡς ἀρχὴ μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν της. Ἐκ ταύτης προέρχεται κατὰ τὸ ὁποῖον ὡς προελθὼν καὶ ἀποχωρισθὼν ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ, πρέπει νὰ εἶναι διάφορον. Οὕτω ἔχομεν τὴν πρόδον. Ἀλλὰ τὸ οἷα τῆς πρόδου παραχθὲν ὡς προερχόμενον ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ εἶναι συγγενικὸν πρὸς αὐτὸ καὶ διὰ τοῦτο ἐκδηλώνει τὴν τάσιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς αὐτὸ, καὶ οὕτω ἔχομεν τὴν ἐπιστροφήν. Αἱ τρεῖς αὐταὶ φάσεις ἀντιστοιχοῦν πλήρως πρὸς τὴν θεσίαν, ἀντιθεσίαν καὶ συνθεσίαν τοῦ Ἐγέλου. Κατὰ τὸν Πρόκλον ἡ πρῶτη ἀρχὴ εἶναι τὸ καθαυτὸ ἂν ἐπὶ αὐτὸ ἔνν τὸ ἐσσιαιτικὸς αἰτίων εἰς τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἐβῆσθ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ ἐνὸς προερχόντου ὡς δεύτερα δεδομένα καὶ αὐτοτελεῖς ἐνάδες. Αὐταὶ εἶναι ὑπερσυσθητὰ ὑποστάσεις, πηγαὶ πάσης ἀγαθότητος καὶ προνοίας. Διὰ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν πρὸς τὸ ἔνν ἐπιτελεῖται ἡ διαλεκτικὴ σύνθεσις καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ τεθῆ ὡς ὑπόστασις ὁ νοῦς. Ὁ νοῦς χρησιμεύει ὡς ἀφετηρία διὰ περαιτέρω τριαδικὴν ἀνάπτυξιν. Ταῦτες αἱ φάσεις εἶναι τὸ «νοητῶν», τὸ «νοητῶν ἅμα καὶ νοερόν» καὶ τὸ «νοερόν». Τὸ νοητῶν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐν, τὸ νοητῶν ἅμα καὶ νοερόν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὸ νοερόν εἰς τὴν νόησιν. Τὸ νοητῶν διὰ τῆς ἀναπτύξεως διασχίζεται εἰς πέρας ἀπειρον καὶ μικτόν. Τὸ νοητῶν ἅμα καὶ νοερόν, ὅπερ καλεῖται καὶ νοητὴ ζωὴ, διασχίζεται εἰς τὸ ἐν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν νόησιν. Τὸ νοερόν, ὅπερ εἶναι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, διασχίζεται εἰς τὴν τριάδα τοῦ πατρὸς τῆς δυνάμεως καὶ τῆς νοήσεως. Εἰς τὸ νοητῶν ἅμα καὶ νοερόν ἐνυπάρχουν οἱ ὑπεροισιοὶ ἀριθμοί, οἵτινες διασχίζονται εἰς τὸ ἐν, τὸ ἔτερον καὶ τὸ δν, οἱ «συνεκτικοὶ θεοὶ» καὶ οἱ «τελεσιουργοὶ θεοὶ». Τὰς τριάδας ταύτας πολλαπλασιάζει ὁ Πρόκλος περιλαμβάνων εἰς ταύτας πάσας τὰς μυθολογικὰς θεότητας. Ομοίως κατατάσσει εἰς τριαδικὰ σχήματα καὶ τὰς ψυχὰς. Ἡ πρῶτη διάφρασις εἶναι εἰς ψυχὰς θεῶν, δαιμόνων καὶ ἀνθρώπων. Αἱ ψυχὰι τῶν θεῶν διαίρουνται εἰς τὰς «ἡγεμονικὰς» τὰς «ἀπολύτους», (δηλαδή μὴ ἐκχούσας σχέσιν μὲ τὸν κόσμον) καὶ τὰς «ἐγκοσμίους». Αἱ δαιμονικαὶ ψυχὰι εἶναι οἱ ἄγγελοι, οἱ δαίμονες καὶ οἱ ἥρωες. Εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου διακρίνει ἐκτὸς τῆς λογικῆς

και αλόγου δυνάμεως και μίαν θείαν δύναμιν, διὰ τῆς ὁποίας καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τοὺς θεοὺς. Ὡς πρὸς τὴν ὕλην, διαφανὴν πρὸς τὸν Πλάτων, δὲν τὴν παράγει ἀπὸ τὴν οὐχὴν, ἀλλὰ τὴν θεωρεῖ ὡς προερχομένη ἀπὸ τὸ ἀπειρον. Τὸ κακὸν δὲν ἔχει τὴν πηγὴν του εἰς τὴν ὕλην, ἀλλ' εἶναι μόνον ἀτέρσις τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἀνάγκην εὐθέριον ὁμοίαν, διὰ τὴν ἐν αὐτῇ δεθεῖσα δυνάμεις ἐπικοινωνεῖ περιπέμποσα εἰς ἑκατακτὴν κατάστασιν μετὰ τοῦ θεοῦ. Ἀνυψῶνται δὲ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸν θεὸν διὰ τῶν ἀρετῶν. Εἰς τὰ παραδεδομένα εἶδη τῶν ἀρετῶν προσθέτει τὰς ἐνείκων ἢ ἱερατικῶν διὰ τὴν ἐπενεργείαν τῶν ὁποίων ἐνοῦσται ὁ ἀνθρώπος πρὸς τὸ θεῖον. Κατὰ τὴν ἀνάβασιν δὲ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸ ἐν διέρχεται διὰ τριῶν σταδίων· ἴτοι διὰ τοῦ ἔρωτος, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πίστεως. Τὸ τέταρτον τῆς ἀνυψώσεως τῆς ψυχῆς ἴσται διὰ τὸν Πρόκλον, ὅπως ἀναφέρει ὁ διογράφος τοῦ Μαρίνου, ἢ θεὰ τῶν ὑπαρχουσῶν μέσα εἰς τὸν θεῖον νοῦν ἀρχετύπων ἰδεῶν: «Ἦδη γὰρ κεκαθαρισμένος αὐτόπτης ἐγένετο τὸν ἐκεῖ μακαρίων ὄντων θεαμάτων, οὐκ ἔτι μὲν διεξοδικῶς καὶ ἀποδεικτικῶς συλλογισόμενος αὐτῶν τὴν ἐπιστήμην, ὥστερ βε ὄψει ἀπλάσι ἐπιβολῆς τῆς νεοῦρας ἐνεργείας θεώμενος τὰ ἐν τῷ θεῖῳ νῷ παραδειγματα καὶ ἀρετὴν προσλαμβάνων. Κατὰ ταυτὴν δὲ ἐνεργῶν ὁ φιλόσοφος πᾶσαν μὲν θεολογίαν ἄλληλικὴν τε καὶ δογματικὴν καὶ τὴν μυθικὴν πλάσασιν ἐπισκιαζομένην κατείδε τε ραδίως καὶ τοῖς ἐθέλουσι τε καὶ δυναμένοις συνέσθαι εἰς φῶς ἦγαγεν, ἐξηγουμένως τε πάντα ἐνθουσιαστικώτερον, καὶ εἰς συμφωνίαν ἄγαγον (Μαρῖνου Πρόκλου 22). (Ἐνῶ δὲ πλέον εἶχεν ὁ Πρόκλος ἐπιτύχει τὴν κάθαρσιν τῆς ψυχῆς του, ἐβλεπεν ὁ ἴδιος τὰ εἰς ἐκείνων τὸν κόσμον μακαρία θεάματα, χωρὶς νὰ χρησιμοποιῆ διεξοδικῶς καὶ ἀποδεικτικῶς συλλογισμοὺς· ἀλλὰ δι' ἀπλῶν ἐνοραστῶν τῆς νεοῦρας ἐνεργείας θεώμενος τὰ μέσα εἰς τὸν θεῖον νοῦν ἐνυπάρχοντα παραδειγματικά πρότυπα, δηλ. τὰς ἰδέας, καὶ ἀρετῶν ἀρετῶν. Ἐνεργῶν δὲ συμφωνίως πρὸς τὴν ἀρετὴν αὐτὴν (δηλ. τὴν ὑψίστην σοφίαν) ὁλόκληρον τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν δογματικὴν θεολογίαν, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν ἐπικαλυπτομένην διὰ μυθικῶν πλάσαστων εὐκόλως κατένοησε καὶ εἰς ἐκείνους οἷτινες εἶχον τὴν θέλησιν καὶ τὴν δύναμιν νὰ παρακαλοῦσθαι τὴν ἀπεκάλυψιν, ἐρμηγεύων τὰ πάντα τὸ μεγαλύτερον τοῦ συνήθους ἐνθουσιασμοῦ καὶ φέρων τὰ θεολογικά δόγματα εἰς συμφωνίαν). Ὁ διογράφος αὐτὸν μαθητὴς τοῦ Μαρίνου ἐξαιρεῖ ὁρῶν ὡς μίαν τῶν κυριωτέρων ἐπιδιδάσκων τοῦ Πρόκλου τὸν ἐναρμονισμὸν τῶν θεολογικῶν καὶ μυθολογικῶν δοξασιῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν δοξαστῶν. Εἰς τὸν ἐναρμονισμὸν ταύτου προέβλεπε ἡ Νεοπλατωνικὴ θεολογία, ἐπειδὴ ἤθελε νὰ ἀμυνθῆ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἤθελε καὶ ἡ ἀποθνήσκουσα εἰδωλολατρικὴ φιλοσοφία, νὰ ἀντιτάξῃ μίαν ἰδικὴν τῆς θεολογίας. Προεχόμεναι διὰ τοῦτο εἰς ἕνα εὐρύτατον ἐναρμονισμὸν θεολογικῶν καὶ μυθολογικῶν δοξασιῶν, τὰς ὁποίας προσεπάθει νὰ διαμορφώσῃ εἰς ἐνιαῖον σύστημα. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ βλέπωμεν εἰς τὰς τοιαύτας ἀποπειράς τῶν Νεοπλατωνικῶν τὴν ἐκδήλωσιν δεισιδαιμονικῆς διαδύσεως. Ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη, νὰ ἀντιτάξουν θρησκευτικὸν θεολογικὸν σύστημα πρὸς τὴν θριαμβευτικὴν ἐπικτεινομένην θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ, τοὺς ἐπιβάλλει νὰ ἐπιχειρῶν τοὺς τοιοῦτους ἐναρμονισμοὺς. Ἡ Νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία κατὰ ταῦς ἐσχάτους τῆς χρόνου τείνει καὶ αὐτὴ, ἐξ ἀμίλλης πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν, νὰ καταστῇ θρησκεία. Χρησιμοποιεῖ τελετουργικὰς πράξεις καὶ αἱ διδασκαλαὶ τῆς ἐμψυχοῦνται περιβαλλόμενοι ἀπὸ θρησκευτικῶν βούλων. Ὁ Μαρῖνος ἀναφέρει ὅτι ὁ Πρόκλος ἠκούσας κάποτε δωρεὰς ἐθεραπεύθη θαυματουργικῶς ὑπὸ τοῦ Τελεσφόρου: «Κάμνοντος γὰρ αὐτῷ τοῦ σώματος ὁπὸ νόσου, παρεστή τῷ κλίνῃ ὑπερφανόμενος παῖς, ἐξ ἐδόκει νέος κραιθὸ καὶ ὠραῖος ἰδεῖν. Εἰκάσαι δ' ἦν αὐτὸν εἶναι τὸν Τελεσφόρον καὶ πρὶν τὸ δοῦμα εἶπειν. Εἶπὼν δ' ὅμως ὅστις εἶη...καὶ τῆς κεφαλῆς ἐφαπόμενος, ὕγιη ἐξαιρίων ἐκ κάμνοντος ἀπέτελεσε καὶ οὕτως ἀσθεῖς αὐτῷ ἐγένετο». Μαρ, Πρ. 7. (Διότι ὁταν ἴσθηναι τὸ σῶμα του ἐνεκα νόσου, παρουσιάσθη ἐμφανισθῆν ὑπεράνω τῆς κλίνης του ἕνα παιδί τὸ ὁποῖον ἐφαίμετο πολὺ νέον καὶ ὠραῖον κατὰ τὴν ὄψιν. Ἠδυνάτο τις δὲ νὰ εἰκάσῃ καὶ πρὶν αὐτὸς ἐκφρασθῆ τὸ δοῦμα του ὅτι ἦτο ὁ Τελεσφόρος. Ἀφοῦ δὲ εἶπε ποῖος εἶναι καὶ ἐθαύει ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι του τὸ χεῖρ του, τὸν ἔκαμεν αἰφνιδίως ὕγιη καὶ ἐξηρανισθῆ). Ὅταν, λέγει ὁ Μαρῖνος, μετεπέρευτο τὸ ἀγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τοῦ Παρθενῶν, ἐβλεπεν ὁ Πρόκλος εἰς τὸ ὄνειρόν του μίαν ὠραίαν γυναῖκα ἠτις τοῦ ἔλεγεν ὅτι ἡ κυρία Ἀθηνᾶς ἤθελε νὰ μένῃ πλησίον του: «Ἡνίκα τὸ ἀγαλμα αὐτῆς τὸ ἐν Παρθενῶν τέως Ἰδρυμένον ὑπὸ τῶν καὶ τὰ ἀκίνητα κινουμένων μετεπέρευτο, ἐδόκει τῷ φιλοσόφῳ ὄναρ φοιτῶν παρ' αὐτὸν εὐσχήμων τις γυνή, καὶ ἀπαγγέλλειν, ὡς καὶ τόχιστος τὴν οἰκίαν παρασκεύαζεν. Ἡ γὰρ κυρία Ἀθηνᾶς, εἶπ, παρὰ σοὶ μένειν ἐθέλει». Μαρ, Πρ. 30. (Ὅταν τὸ ἀγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς τὸ εἰς τὸν Παρθενῶνα πρότερον τοποθετημένον μετεπέρευτο ὑπὸ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι κινῶν τὰ ἀκίνητα, ἐβλεπεν ὁ φιλόσοφος εἰς τὸν ὄνειρόν του ὅτι ἤρχετο εἰς τὸ σπῆτι του μίαν ὠραίαν γυναῖκα καὶ τοῦ ἔφερε τὸ μῆνυμα, ὅτι πρέπει πολὺ γρήγορα νὰ ἐτοιμάξῃ τὸ σπῆτι. Διότι, ἡ κυρία Ἀθηνᾶς, τοῦ ἔλεγε, θέλει, νὰ μένῃ σπῆτι σου). Κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του ἀναφέρει ὁ διογράφος του ὅτι ἐγένετο ἐκλειψις ἡλίου «κότος γὰρ ἐγένετο βαθὺ καὶ ἀστέρες ὤφθησαν. Οἱ ὁπαδοὶ του ἠρμήνευσαν τὸ οὐράνιον τοῦτο φαινόμενον ὡς σημάδιον ἐπὶν στήρηναι καὶ οἷον ἀπάλειψιν τοῦ ἐν φιλοσοφίᾳ φωτός». Ὁ Πρόκλος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τῶν μεγάλων ἑθνικῶν φιλοσόφων, ὅστις ἔζησε τὴν ἀγωνίαν

τοῦ ἀποθνήσκοντος εἰδωλολατρικοῦ κόσμου. Ὅταν ἀπέθανε τὸ σῶμα του μετεπέρευθ ἀπὸ τῆς οἰκίας του, ἦτις ἐκεῖνο πλησίον τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου εἰς τὰ ἀνατολικότερα προάστια τῆς πόλεως πλησίον τοῦ Ἀκαθητοῦ καὶ ἐτάθη εἰς τὸν τάφον τοῦ προκατόχου του ἐν τῇ σχολῇ Συριανοῦ.

Διάδοχος τοῦ Πρόκλου ἐγένετο ὁ μαθητὴς καὶ διογράφος τοῦ Μαρίνου. Οὗτος διεκρίνετο διὰ τὴν ἀκριβῆ γνώσιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ἠγαθολήθῃ μετὰ τὴν ἐρμησίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ ἰδίᾳ τοῦ διαλόγου «Παρμενίδης». Κατὰ τὴν ἐρμηνευτικὴν του ἐργασίαν ἠκολούθησε τὴν πραγματολογικὴν μέθοδον, προσπαθῶν νὰ παρουσιάσῃ τὸ ἀκριβὲς νόημα, ὅπως τὸ εἶχεν εἰς τὸν νοῦν του ὁ συγγραφεύς. Οὕτω π.χ. ἐτόνισε τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πλάτων ὅμιλε οὐχὶ περὶ θεῶν, ἀλλὰ περὶ ἰδεῶν. Κατὰ τὸν Σουΐδαν: «Ἐπίσθη μὴ εἶναι τὸν διάλογον περὶ θεῶν ὁ Μαρῖνος, ἀλλὰ περὶ ἰδεῶν. Ἐσ' ὡ καὶ ὁποινήματα κατεβάλετο, τοῦτον ἐξηγουμένου τὸν τρόπον τῶν Παρμενίδου διαλεκτικῶν ὑποθέσεων. (Ἐπίσθη ὁ Μαρῖνος ὅτι ὁ διάλογος «Παρμενίδης» δὲν πραγματεῖται περὶ θεῶν ἀλλὰ περὶ ἰδεῶν. Διὰ τοῦτο ἐγράψεν καὶ σχόλια, ἐξηγῶν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτο, τὰς ὑποθέσεις τοῦ Παρμενίδου). Ἡ πραγματολογικὴ του ἔργα τάσις δὲν τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν πίστιν του πρὸς τὴν θεουργίαν. Ὅπως ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω, τὸ θεουργικὸν μέρος τοῦ Νεοπλατωνικοῦ ἐξημερῆται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐμφανίζετο ὡς καὶ ὡς θρησκεία ἐνάμιλλος πρὸς τὴν χριστιανικὴν. Εἰς τὴν συστηματικὴν κατάστασιν τῶν ἀρετῶν τὴν ὁποῖαν ἀναπτύσσει ὁ Μαρῖνος εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς διογραφίας τοῦ Πρόκλου κάμνει λόγον περὶ ἀρετῶν θεουργικῶν, ὑπεράνω δὲ αὐτῶν θέτει καὶ ἄλληλιν ἀνωτέραν τάσιν: «Πρῶτον δὲ οὖν κατὰ γένη διελομένοις τὰς ἀρετάς, εἰς τε ἠθικάς, φυσικάς καὶ πολιτικάς, καὶ ἐπὶ τὰς ὡπερ ταύτας, καθαριστικὰς τε καὶ θεωρητικάς, καὶ τὰς οὕτω δὴ καλουμένας θεουργικάς τὰς δὲ ἐπὶ ἀνωτέρω τούτων σιωπήσαντες, ὡς καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπου ἦδη τεταγμένας ἀπὸ τῶν φυσικωτέρων τὴν ἀρχὴν ποιησόμεθα». (Πρῶτον λοιπὸν ἀφοῦ διαίρεσωμεν τὰς ἀρετάς κατὰ γένη εἰς ἠθικάς, φυσικάς καὶ πολιτικάς, καὶ ὑπεράνω αὐτῶν ἀφοῦ τάξωμεν τὰς καθαριστικὰς, τὰς θεωρητικάς, καὶ τὰς ὀνομαζόμεναις θεουργικάς, ἀφοῦ σιωπήσωμεν δὲ περὶ ἐκείνων αἷτινες ἴστανται ὑπεράνω αὐτῶν, ἐπειδὴ ἔχουν ταχθῆ εἰς ἐπίπεδον ὑπεράνω τῶν ἀνθρώπων, θὰ κάμωμεν τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν φυσικωτέρων).

Τὸν Μαρῖνον διεδέχθη εἰς τὴν διευθύσιν τῆς σχολῆς ὁ Ἰσιδώρος ὅστις ἦτο ἐπίσης μαθητὴς τοῦ Πρόκλου. Οὗτος δὲν ἐνέκρινε τὰς πραγματολογικὰς ἐρμηνευτικὰς τάσεις τοῦ Μαρίνου καὶ ἐπανήρξατο εἰς τὴν ἀλληγορικὴν μέθοδον τῆς ἐρμησίας τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων. Ἐξετίμα τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Χρυσίππου λόγῳ τῆς τεχνικῆς συστηματικότητός των, ἐθαύμαζεν ὅμως τὸν Πυθαγόραν, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἰάμβελον. Ἦτο πιστὸς εἰς τὰς θεουργικὰς καὶ ἀποκριφιστικὰς τάσεις, ἐξετίμα δὲ καὶ τὴν πολιτικὴν θράσιν ὡς γυναικίσσον τὰς ἠθικάς ἀρετάς τῆς ψυχῆς. Φαίνεται ὅτι ἠσχολήθη καὶ μετὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας. Διεκρίνε τρεῖς μεγάλας ἐποχὰς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Κατὰ τὴν πρώτην περιόδον τὴν πολιτικὴν ζωὴν κατεβύθει ὁ λόγος. Πράττειται περὶ τοῦ «ἐπὶ Κρόνου βίου» καὶ περὶ «τῆς χρυσεῆς γενεᾶς» τὴν ὁποῖαν ἐξυμνοῦν οἱ ποιηταί. Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον ἐπικρατεῖ ὁ θυμὸς, καὶ αὐτὸν παράγειται ἡ περὶ πρωτείων καὶ δόξης ἀγωνιστικὴ πολιτεία, τὴν ὁποῖαν ἐξυμνεῖ ἡ παράδοσις τοῦ θρύλου. Ἡ τρίτη ἐποχὴ εἶναι ἡ σύγχρονος κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐπικρατεῖ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ δειλία. Ὁ Ἰσιδώρος μετὰ μεγάλῃς δραμῆτος κατακρίνει τὴν σύγχρονόν του ἐποχὴν ὡς ἐλάττειται ἐξ ἀποσπασμάτων τῆς διογραφίας τῆς γραφείας ὑπὸ τοῦ Δαμασκίου, τὰ ὁποῖα διέσωσεν ὁ Φώτιος: «Ἐπιθυμία δὲ τὴν πανταχοῦ διασφραῖσαν καὶ ὑπὸ τρυφῆς ἀκαλόστου διεσφραῖμένη, ταπεινὰ καὶ γυναικεῖα φρονήσαν, δειλία σύνεικον καὶ ἐν πάσει ὄνησις καλυψομένη, φιλοχρήμονα, μικροπρεπῆ, δουλεύειν ἀσφαλῶς ἐθέλουσαν, οἷα τὸν ἐν τῇ γενεῇ πολιτευόμενων ἡ ζωὴ». (Τὸ τρίτον εἶδος τῆς πολιτείας εἶναι ἐκείνη ἠτις πανταχοῦθεν κάμνει, ὡς μὴ πλοῖον, νερὰ λόγῳ τῆς ἐπιθυμίας, καὶ ἡ ὁποῖα ἔχει διαφθαρῆ ὑπὸ τῆς ἀκαλόστου τρυφῆς, καὶ ἔχει ταπεινὰ καὶ ὄχι ἀνδροπρεπῆ φρονήματα, συνεικεῖ μετὰ τῆς δειλίας καὶ κυλιεῖται εἰς τὸν βόρβρον τῶν χοίρων, φιλοχρήματα, μικροπρεπῆς καὶ πρόθυμος νὰ ὑφίσταται τὴν δουλείαν ἀρκεῖ νὰ τῆς ἐξησφαλῇ τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς. Τοιαυτὴ εἶναι ἡ ζωὴ τῶν γενεῶν αἷτινες ἔχουν ἀπαρτίσει πολιτείας κατὰ τὴν παρούσαν ἐποχὴν). Οἱ Νεοπλατωνικοὶ ἤσκουν ἕτανον κριτικὴν ἐπὶ τῆς σύγχρονου τῶν ἐποχῆς καὶ εἶχον ὡς πρότυπον τῶν τῶν παλαιῶν ἠρωικῆν καὶ χρυσεῆν ἐποχῶν.

Τελευταῖος σχολάρχης τῆς ἐν Ἀθῆναις πλατωνικῆς Ἀκαδημίας ἦτο ὁ Δαμασκίος, ἀναδειχθεὶς εἰς τὸ ἀξιωμα τοῦτο περὶ ὁ 520, ὅστις ἐγράψε καὶ τὴν διογραφίαν τοῦ Ἰσιδώρου· ἐκ τῆς ὁποίας ἀποσπασματα μᾶς διέσωσεν, ὡς ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ὁ Φώτιος. Ἦδη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰσιδώρου εἶχε παρατηρηθῆ μεγάλη παρακμὴ τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν καὶ ἡ φιλοσοφία ἔτεινε νὰ ταυτισθῆ μετὰ τὴν θεουργίαν. Τὰς θεουργικὰς τάσεις φαίνεται ὅτι ἠνόησε ὁ Ἠγύσιος ὅστις εἶχεν ὀρίσθῃ ὑπὸ τοῦ Πρόκλου ὡς συνδιδασκὴς τῆς σχολῆς μαζί μετὰ τὸν Μαρῖνον καὶ τὸν Ἰσιδώρον. Ὁ Δαμασκίος εἰς τὴν ῥηθῆσαν διογραφίαν (221) γράφει: «Εἰς τοσούτον γὰρ ἀκρίκωμεν φιλοσοφίαν καταφρονήσαντες οὐδέποτε Ἀθηναῖσι ἔσον ἐωράκαμεν ἀτιμαζομένην ἐπὶ Ἠγύου». (Οὐδέποτε γνωρίζομεν ἐκ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως, ὅτι τῶσαν πολὺν καταφρονήθη ἐν Ἀθῆναις ἡ φιλοσοφία ὅσον τὴν ἔχομεν ἰδεῖν νὰ περιήπτη εἰς ἀτυπώλησιν ἐπὶ Ἠγύου). Ὁ Ἰσιδώρος ἀντετάχθη πρὸς τὴν μετατροπὴν ταύτην τῆς φιλοσοφίας εἰς θεουργίαν· τὰς δὲ ἀντιρρήσεις του μᾶς διέσωσεν ὁ Δαμά

θέσις επιδράσεως επί της Κοινής Διαθήκης εκ μέρους της ελληνικής φιλοσοφίας. Μετά μακράς αμφοδότησεως ή ζευνα είναι εις θέσιν σήμεραν να μάς βεβαιώση ότι ουδεμία ταύτη επιδράσις παρατηρείται επί των τριών Συνοπτικών Ευαγγελίων. Μένει συνεπώς να εξετασθῆ, ἂν δυνάμεθα να ἀνεύρωμεν ἴσχη τῆς ρηθείσεως επιδράσεως ἐπὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου καὶ τὰ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. Οὐδεὶς ἀμφιδάλει σήμερον ὅτι ὁ Παῦλος ἦτο κάτοχος μεγάλῃς ἑλληνικῆς παιδείας. Ἡ γενετήρ του πόλις Τάραξος ὑπῆρξεν ἀνεκὰθεν κέντρον τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας. Κατὰ φυσικὴν λοιπὸν συνέπειαν ὁ Παῦλος, ἐκτός των ἑβραϊκῶν Γραφῶν, θὰ ἦτο γνώστης καὶ τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας. Παρὰ ταῦτα εἰς τὸ καθαρότερον θεολογικὸν περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας του ἀφίσταται ὁ Παῦλος ἀπὸ τὰ Στωϊκὰ δόγματα. Ὅπως ἐδειξεν ὁ Ἑλλην θεολόγος Β. Ἰωαννίδης εἰς τὸ βιβλίον του «Ἀπόστολος Παῦλος καὶ Στωϊκίαι», ὑπάρχει χάσμα ἀγεφύρωτον μεταδὸν τῶν ἀντιλήψεων τῆς Στοᾶς καὶ τῶν κεφαλαίων διδασκαλιῶν τοῦ Παύλου. Ἡ «Εἰμαρμένη» τῶν Στωϊκῶν, ἐπειδὴ ταυτίζεται μετὰ τὸν φυσικὸν νόμον, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκληφθῆ ὡς προσωπικὸν ἂν δυνάμενον νὰ ἐμπνεύσῃ ζῶντα θεολογικὸν ἐνθουσιασμόν. Ἐξ ἀντιθέτου τὸ κέντρον τοῦ κηρύγματος τοῦ Παύλου ἀποτελεῖ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἱστορικὸν γεγονός τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου. Ἡ ἐπιστροφή του, τὸ κήρυγμα του καὶ ἡ συμπεριφορά του μετὰ ταῦτα, ἐμφανίζονται ὡς γεγονότα προσωπικῆς σχέσεως μετὰ τὸν Χριστόν. «Κατελήθημεν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ», (Φιλ. 8.13), ἐμολογεῖ ὁ Παῦλος καὶ διακηρύττει «ὡς δ' οὐκέτι ἐγώ, ἢ δ' ἐν ἐμοὶ Χριστός». Οἱ Στωϊκοὶ ἐκήρυττον ὅτι ὁ ἀνθρώπος δικαιούται, καὶ σώζεται διὰ τὸν ἴδιον του δυνάμεν, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως ὅτι μέσα του ὑπάρχει ἀπόστασμα τῆς θεοῦ οὐσίας. Ὁ Παῦλος ἐξ ἀντιθέτου διακηρύττει ὅτι ἡ σωτηρία εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ Χριστοῦ. Τὰ πάντα ἀπορρέουν διὰ τὸν Παῦλον ἐκ τῆς πίστεως πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἐκ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Συχνάκις χρησιμοποιεῖ ὁ Παῦλος ὄρους καὶ λεκτικὰς ἐκφράσεις λαμβανόμενας ἀπὸ τοὺς Στωϊκοὺς. Ταῦτα ὅμως οὐδόλας καταδεικνύει ταυτότητα ἰδεῶν. Ἡ ἐν τῇ πρὸς Ρωμαίους (1, 19—21) διδασκαλία περὶ ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἔργων τῆς δημιουργίας καὶ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς πνεύμασι νοούμενα καθοράται δὲν εἶναι ἀπαραιτήτων νὰ ἐξηγηθῆ ὡς σημαίνουσα ἐπίδρασιν στωϊκῶν δογμάτων. Ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Θεὸς ἀναγγέλλεται διὰ τῶν δημιουργημάτων του εἶναι ἰδέα ἀπαντῶσα συχνότατα εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Διευτυπῶθῃ ἐπίσης ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς συνειδήσεως διδασκαλία τοῦ Παύλου ἡ διατυπωμένη εἰς τὴν «Πρὸς Ρωμαίους» (2, 14 - 15) τυγχάνει στωϊκῆς προελεύσεως. Εἰς τὸ χωρίον ταῦτα γράφει ὁ Παῦλος «οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἐαυτοῖς εἰσιν νόμος: οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτῶν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμορφώσεως τῆς συνειδήσεως καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογικῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων» (οὗτοι, δηλαδή, οἱ ἔθνη, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν νόμον, εἶναι οἱ ἴδιοι διὰ τὸν ἑαυτῶν τῶν νόμος. Αὐτοὶ φανερῶνται ὅτι τὸ ἔργον τοῦ νόμου ἔχει γραφῆ ἐν ταῖς καρδίαις των, ἐνῶ συγχρόνως παρέχει τὴν ἐπιβεβαίωσιν ἢ συνειδήσιν των) αἱ σκέψεις των ἀμοιβαίως κατηγορεῖ ἢ μία τὴν ἄλλην ἢ ἀπολογεῖται). Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἐνοια τοῦ ἀγράφου νόμου εἶναι ἑλληνικῆς προελεύσεως (βλέπε Σοφοκλ. Ἀντιγ. 450) καὶ ὅτι ὁ ὅρος συνείδησις προέρχεται ἐκ τῶν Στωϊκῶν (Διογ. Λαέρτ. 7,85), χρησιμοποιεῖται πρῶτον ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ Μενάνδρου (Ἄποστ. 654), ἐν τῇ φράσει «ἄσπασιν ἡμῖν ἡ συνείδησις Θεός». Ἀλλὰ πάντα ταῦτα δὲν ἰσχύουν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἐδανείσθη παρὰ τῶν Στωϊκῶν τὴν ἀντίληψιν ταύτην ὁ Παῦλος. Ἀποδεικνύουν μόνον ὅτι ἐχρησιμοποίησε τὴν αὐτὴν μετὰ τῶν Στωϊκῶν λεκτικὴν διατύπωσιν. Ἡ ἰδέα περὶ τῆς συνειδήσεως ὡς γραπτῶν θεῖου νόμου ἐγγραχθέντος εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προέρχεται ἐκ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Παύλου, τῶν σχετικῶν μὲν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου γένους. Ἐπίσης ὁ Παῦλος ὀμιλῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ, χρησιμοποιεῖ ἐκφράσεις σχετικὰς μετὰ τὴν ἐνοίαν τοῦ Λόγου. Χαρακτηρίζει τὸν Χριστὸν ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀόρατου, πρωτότακον πάσης κτίσεως, ὡς ἐπιτομήν αὐτῆς τῆς δόξης καὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, λέγει δὲ ὅτι ἐπὶ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισε καὶ «δι' οὐ ἐποίησεν τοὺς αἰῶνας». Τὰς φράσεις ταύτας παραλαμβάνει ὁ Παῦλος ἐκ τῆς τρεχούσης χρήσεως, ἀλλὰ τὰς νοεὶ συμφῶνως μετὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ Λόγου, ὅστις ἐγένετο σὰρξ καὶ ἐνανθρώπησε. Μεταξὺ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς τοῦ χριστιανικοῦ Λόγου καὶ τῶν περὶ λόγου διδασκαλιῶν τῶν Στωϊκῶν ὑπάρχει χάσμα ἀγεφύρωτον. Ὁ Ἑλλην θεολόγος Β. Ἰωαννίδης εἰς τὸ μνημονεῖον βιβλίον του (σελ. 204) παρέχει καταλογὸν στωϊκῶν ὄρων οἵτινες, ἂν καὶ δηλοῦν θεμελιώδεις ἐνοίας τῆς φιλοσοφίας τῶν Στωϊκῶν, δὲν ἀπαντῶνται εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. Οὕτω ἡ λέξις «ἀπάθεια», ὁ ὄρος «Εἰμαρμένη», «σπουδαίος», «σοφός» δὲν χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Παῦλον. Ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Μπεργιέ (Ἰστορ. Φιλ. 1, 2, 496) προβαίνει εἰς παραλληλισμὸν τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἐπικτήτου πρὸς ἀντιστοίχους τοῦ Παύλου καὶ εὕρισκε πολλὰς ὁμοιότητας. Ἀλλ' αἱ ὑπ' αὐτοῦ σημειούμεναι ὁμοιότητες δὲν δύναται νὰ καταδείξουν ἀλληλοεξάρτησιν. Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ παρουσιάζει ἀναλόγους ὁμοιότητας μετὰ ἠθικολογικὰς ἀντιλήψεις καὶ ἄλλων φιλοσοφικῶν συστημάτων, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ ἀποδεικνύεται ὑπαρξίς ἀλληλοεξάρτησεως.

Εἰς τὴν θεολογικὴν σφαῖραν ὁ Παῦλος ἐμφανίζει τελείαν ἀυτοτέλειαν ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τῆς φιλοσοφίας τῶν ἑθνικῶν. Ἀπὸ κοινωτικῆς ἀπόψεως εἰσάγει ὡς νέον στοιχεῖον τὴν ἀγάπην, ἀπὸ γνωσιολογικῆς δὲ τὴν πίστιν ἥτις ἀπακούει τὸν συνήθη εἰς τοὺς ἔθνηκους μυστικισμόν ἢ ἐνορατισμόν. Εἰς τὴν δευτέραν πρὸς Κορινθίους (5.7) γράφει: «διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ δι' εἰδῶν» (περιπατοῦμεν διὰ τῆς πίστεως καὶ οὐχὶ διὰ τῆς ἐνορασεως). Ἡ συμβολὴ του διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀναγνωρίζεται παρὰ πάντων ὡς κεφαλαιώδεις. Τὸ ὄφος τῆς γλωσσικῆς του ἐκφράσεως ἀπηχέι ἀπέραντον ἐσωτερικὸν δυναμισμόν ἐμπνεόμενον ὑπὸ πίστεως καὶ ἀγάπης. Λίαν ὀρθῶς ὁ Βιλαμόβιτς θεωρεῖ τὸν Παῦλον ἀπὸ συγγραφεῖς ἀπόψεως ὡς «κλασσικὸν Ἑλληνα». Εἶναι δὲ λίαν ὀρθῆ ἡ ἀντίληψις τοῦ ἡμετέρου θεολόγου Ν. Λούδαρη, ὅτις θεωρεῖ ὡς παράδοξον τὴν κρίσιν τοῦ Γερμανοῦ θεολόγου Ντάισμαν χαρακτηρίσαντος τὸ γλωσσικὸν ὄφος τῶν Ἐπιστολῶν ὡς προελθὸν «διὰ χειρὸς ἀπαιδευτοῦ χειροτέχνου». Ὁ Γρηγόριος Νύσσος ἐχαρακτήριζεν εὐστοχάτατα τὸ γλωσσικὸν ὄφος τοῦ Παύλου διὰ τῆς ἀκολουθίης περιεκτικῆς: «Οἶδε γὰρ ἡ σοφία τοῦ μεγάλου Παύλου πρὸς τὸ δοκῶν κεκορηθῆαι κατ' ἐξουσίαν τοῖς ῥήμασι καὶ τὸ ἴδιον τῆς διανοίας εἰρῶν προσαρμόζειν τὰς τῶν ῥημάτων ἐμφάσεις, καὶ πρὸς ἄλλας τιμὰς ἐνοίας ἢ συνήθειαι τὴν κατάχρησιν τῶν λέξεων εἶρα» (Ἑλλ. Πατρ. Μίν 44, 1324) (Διότι γνωρίζει ἡ σοφία τοῦ μεγάλου Παύλου νὰ χρησιμοποιοῖ σῶματα καὶ τὴν ἰδικὴν τῆς ἀντίληψιν μετὰ ἐξουσιαστικότητος τὰς λέξεις καὶ νὰ προσαρμόζῃ εἰς τὸν εἰρῶν τὴν ἰδικὴν σκέψιν τὰς σημασίας τῶν λέξεων, καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ συνήθεια χρήσις χρησιμοποιεῖ τὰς λέξεις διὰ τὴν δήλωσιν ἄλλων τινῶν ἐνοιών).

Ὅπως ἴδωμεν ὁ Παῦλος ἐμφανίζει νέαν ἀντίληψιν περὶ τῆς ζωῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ αἴσθησις τοῦ χρόνου εἶναι πρῶτον αὐτὰ ἐξ ὀλοκλήρου διαφορετικὴ ἐν σχέσει μετὰ τὴν ἀντίστοιχον αἴσθησιν τῶν ἑθνικῶν. Κατὰ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ὁ χρόνος ἐκτελεῖ ἀδιαλείπτως κίνησιν κυκλικὴν κατὰ περιόδους ἐπαναλαμβανόμενας. Ὁ χρόνος ὅμως, κατὰ τὸν Παῦλον, ὅστις συμφῶνως εἰς τὸ σημείον ταῦτο μετὰ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ κινεῖται πρὸς τὸ μέλλον. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους 3, 18 γράφει: «ἐτοῦ μὲν ὅτις ἐπιλαμβάνομενος τοῖς δὲ εὐπροσβην ἐπεκτείνουμένους» (ληρωμῶν μὲν τὸ παρελθόν, τείνω δὲ νὰ ὀθῶμαι πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι πρὸς τὰ εὐπρόσ). Τὸ μέλλον λαμβάνει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν τὴν κυρίαν σημασίαν μεταξὺ τῶν χρονικῶν διαστάσεων. Ἐνῶ εἰς τοὺς ἑθνικοὺς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει μεγαλύτερον ἀξίαν εἶναι τὸ παρελθόν, διὰ τοὺς χριστιανικοὺς τὸ μέλλον καὶ τὸ ἐρχόμενον, ὁ κόσμος τῆς προσδοκίας ἀποκτὰ κυριαρχικὴν ἐπιροήν. Ἐκ τῆς βασικῆς ταύτης μεταλλαγῆς ἐκπηγάει ἡ δημιουργικότης τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ παρελθὸν καταβυθίζεται εἰς τὴν ἀφάνειαν τῆς λήθης καὶ προβάλλεται εἰς τὸν χρονικὸν οὐρανὸν εἰς κόσμον νέου καὶ ἀνεμνεόμενου. Ὁ Παῦλος ἐπίσης ὀμιλεῖ καὶ περὶ μίας μεταμορφώσεως τοῦ νοοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ὁ κοσμικὸς θραυτὸς χρόνος θέλει μεταμορφωθῆ αἰωνίως εἰς αἰωνιότητα. Εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολὴν πρὸς Κορινθίους (15, 52) γίνεται λόγος περὶ τῆς αἰωνίως μεταλλαγῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἀθανασία: «πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα ἐν ἀτόμῳ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἐν τῇ ἰσχύει σάλπιγγι». Δὲν χρειάζονται νὰ λεχθῶν περισσότερα διὰ τὴν γίνεσιν κατανοητὴν ὅτι ἀνακαινίζεται ἐξ ὀλοκλήρου διὰ τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων ἡ αἴσθησις τῆς χρονικότητος καὶ μεταβάλλονται αἱ προσδοκίαι τοῦ ἀνθρώπου περὶ τῆς μελλοντικῆς του τύχης. Νέος τρόπος κατανοήσεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θάτου εἰσάγεται, ὅστις ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ παράσχη νέαν κατεύθυνσιν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἀναζητήσεις.

Εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα μάς ὀδηγεῖ καὶ ἡ μελέτη τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Ἡ ἀρχὴ τούτου θέτει τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως του πρὸς τὰς περὶ Λόγου ἑλληνικὰς θεωρίας. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Νόρτεν φανεί ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς γράφων: «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο», εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὸ προαίμιον τοῦ συγγράμματός τοῦ Ἡρακλείτου: «ἐτοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἐόντος αἰ... γιννομένων δὲ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε». Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ Ἰωάννης, ὅστις εἶχε μεταβῆσει τὴν προιοχὴν τῆς θεοσεῶς του εἰς τοὺς περὶ τὴν Ἐσέσον τόπους, νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὸ συγγραμμα τοῦ ἐν Ἐφέσῳ ζήσαντος κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους Ἑλληνα σοφῶ. Ἀλλ' ἡ ἀντίληψις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ περὶ τοῦ θεοῦ Λόγου οὐδόλας δύναται ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως νὰ ταυτισθῆ μετὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Ἡρακλείτου. Ὁ Ἰωάννης ἐξακολουθεῖ λέγει: «καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο». Ἡ τοιαύτη ἐνανθρώπησις τοῦ θεοῦ Λόγου εἶναι κάτι τὸ ἀπαράδεκτον διὰ τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν, κάτι τὸ ὁποῖον θὰ ἐχαρακτηρίζετο ὡς μωρία. Ἡ ἀντιπαράθεσις τῆς ἑλληνικῆς περὶ λόγου ἐκδοχῆς πρὸς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ καταδεικνύει κολοσσιανὴν καὶ ἀπροσμέτρητον ἀπόστασιν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ περιεχόμενον τὸ ὁποῖον ἔδωκεν ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸν ὄρον πνεύματος. Ὁ ὄρος ὅλος ἐχρησιμοποιοῖτο συχνότατα ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν, οἵτινες ὄριζον τὸν Θεόν ὡς πνεῦμα κενρὸν καὶ πυρῶδες. Ἐθεώρουν ὅμως πάντοτε τὸ πνεῦμα ὡς ἔχον σωματικὴν ὑπόστασιν. Ὁ Χριστιανισμὸς λέγων πνεῦμα νοεὶ κάτι τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἐμπειροῖται σωματικότητος. Τὸ πνεῦμα νοεῖται ὡς ζῶσα ἠθικὴ προσωπικότης, οὐδεμίαν σχέ-

σιν έχουσα με την υλικότητα. Η περί πνεύματος χριστιανική διδασκαλία είναι εξ αντιθέτου διάφορος προς την σημασιών την όποιαν έχει ο άρος ότος εις την ελληνικήν φιλοσοφίαν. Επίσης παραβαλλομένη με την περί πνεύματος αντίληψιν της Παλαιάς Διαθήκης έμφανίζεται περισσότερο εξωφωμένη. Τα νέα στοιχεία τα όποια βλέπει ο Χριστιανισμός ενσάρκωμένα εις τον Χριστόν είναι ή αλήθεια, ή δόξα (νοουμένη ως λαυραότης), ή χάρις, ή ζωή και τό πνεύμα. Διά τούτων ανοίγονται νέοι όρίοντες δια τήν θεωρίαν και τήν πράξιν.

Αί άνωτέρω σημειωθείσαι κεφαλαιωδέσταται διαφοραί μεταξύ Χριστιανισμού και ελληνικής φιλοσοφίας καταδεικνύουν όπως διέγνωσεν ο Νόρτεν, ότι «ο Έλληνισμός και ο Χριστιανισμός είναι κατ' αρχήν κοσμοθεωρίαι αλληλοασπικτιόμεναι». Τούτο όμως δεν σημαίνει ότι εις μερικώτερα σημεία δεν εμφανίζουσι ομοιότητες και ότι δεν είναι δυνατή ή συνδιαλλαγή των. Είχαμεν τήν εύκαιρίαν, έκθέτοντες άνωτέρω τήν φιλοσοφίαν του Έπικτήτου, να σημειώσωμεν ότι εις τινά σημεία ή θρησκευτικότητα του μνημονευθέντος φιλοσόφου προσγγίζει κατά πολύ τήν χριστιανικήν. Μεταξύ των βασικών της ελληνικής φιλοσοφίας ύπάρχουν πολλά αίτιας δεν διεκρίνουσιν προς τό χριστιανικόν κίνημα. Οί άπολογηταί και οί Πατέρες της Έκκλησίας έπέδωσαν μετά ζήλου εις τήν άνεύρεσιν των στοιχείων εκείνων της ελληνικής φιλοσοφίας τα όποια θα ήτο δυνατόν να γίνουν άνεκτά από τό χριστιανικόν κήρυγμα και τοιουτοτρόπως προεχώρησαν εις τόν άπαιτησμέν μιάς νέας φιλοσοφίας, ήτις στηριζομένη επί της χριστιανικής μεταφυσικής και ήθικής δόσεως συγχωνεύει τα άφομοιώσιμα έκ της ελληνικής φιλοσοφίας στοιχεία. Διά τής συγχωνεύσεως ταύτης δημιουργείται φιλοσοφική δόσις δια να στηριχθώ εις νέα πνευματική μορφή ο ελληνοχριστιανικός πνευματικός πολιτισμός και ή αντίστοιχος προς αυτόν ελληνοχριστιανική φιλοσοφία.

ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Οί άπολογηταί του 2ου αιώνου.

Τήν πρώτην άπαρχήν της εμφάνσεως της χριστιανικής φιλοσοφικής σκέψεως τήν άποτελούν οί άπολογηταί, οίτινες άνέλαβον να ύποστηρίξουν τήν νέαν θρησκείαν. Η άπολογητική δράσις έχει να αντιμετώπιση άφ' ενός μεν τους έθνικούς άφ' έτέρου δε τους γωστικούς.

Πρώτος μεταξύ των άπολογητών άνοφέρεται ο έξ Αθηνών Κοδράτος. Ο Ευσέβιος αναφέρει εις τήν Έκκλησιαστικήν του Ιστορίαν (4, 3) ότι συνέταξεν ο Κοδράτος άπολογίαν ύπερ του Χριστιανισμού, τήν όποιαν υπέθελε περί τό 124 έτος εις τόν Άδριανόν. Έν αυτή ύπεστήριξε τήν θρησκείαν του Χριστού ούχι διά φιλοσοφικών αλλά δι' ήθικών έπιχειρημάτων.

Με φιλοσοφικά έπιχειρήματα άπολογείται ύπερ του Χριστιανισμού ο Μαρκανός Άριστειδής, περί του όποιου ο Ευσέβιος γράφει εις τό άνωτέρω μνημονευθέν σύγγραμμά του (4, 33): «Και Άριστειδής δε πιστός άνηρ τής καθ' ήμας δοξάμενος ευσεβείας τό Κοδράτω παραπλησίως ύπερ της πίστεως άπολογίαν έπισηνώσας Άδριανώ καταέλεόησεν. Η ύπ' αυτού γραφεύσα «Άπολογία» ήχεν άπολεσθή, άνευρέθη δε κατά τό 1878 άσμενική μετάφρασις τμήματος έκ ταύτης, κατά δε τό 1888 μετάφρασις της εις τήν ουριακήν. Έκ των μεταφράσεων τούτων άπεκαλύθη ότι ο συγγραφεύς ο γράφας τό περί «Βασιλάου και Ίωάσαου» διήγημα είχε παρεμβάλει τήν «Άπολογία» του Άριστειδου εις τό σύγγραμμά του. Ο Άριστειδής πρώτος διατυπώνει τήν αντίληψιν ότι ο Χριστιανισμός είναι ή αληθινή φιλοσοφία, διότι αυτός μόνον κατέγει τήν άρθήν περί Θεού διδασκαλίαν. Αναπτύσσων τάς περί Θεού αντίληψεις του ο άπολογητής ούτος στηρίζει επί του έβραϊκού μονοθεισμού, συνδυάζων τούτον προς Ιδέας του Πλατωνισμού και του Στωικισμού. Θεωρεί τόν Θεόν μαζί με τόν Πλάτωνα ως άρχήν και πηγήν της κινήσεως, αλλά συγχρότως λέγει ότι είναι όν έχον προσωπικήν ύπόστασιν. Άξιολογητός είναι ή ύπ' αυτού εισαγομένη διαίρεσις των ανθρώπων εις τέσσαρας ουλάς, ήτοι εις Έλληνας, σαρδάραους, Ιουδαίους και χριστιανούς.

Ιουστίνος. Σημαντικώτερος έξ όλων των άπολογητών όμως τυγχάνει ο μάρτυς Ιουστίνος. Κατήγοτο έξ Έλλήνων γονέων τους όποιους έγκατέστησεν ο Βεσποσιανός εις τήν Φλαβίαν Νεάπολιν τήν κτισθείσαν εις τήν περιοχήν της καταστραφείσης πόλεως Συχέμ. Η πόλις αύτη και σήμερα άκόμη διατηρεί τό ελληνικόν της όνομα καλουμένη Ναμπλάου. Ο Ιουστίνος έσπούδασεν εις τήν Ελλάδα και τήν Μικράν Άσίαν. Κατ' αρχάς έσπούδασε τήν στωικήν φιλοσοφίαν, αλλά άπεμακρύνθη ταύτης διότι δεν τόν Ικανοποιεί ή περί Θεού διδασκαλία της. Εστράφη έπειτα προς τους Περιαπαιτήτους, άλλ' όργισθείς ένεκα της φιλαργυρίας του διδασκόντος ταύτην φιλοσόφου προσήλθε προς τους Πυθαγορείους. Άλλά και με αύτους δεν έμεινεν εύχαριστημένος, διότι προέτασαν της φιλοσοφίας τήν διδασκαλίαν των μαθηματικών. Κατέφυγε τέλος εις τους Πλατωνικούς. Αναγνώσκων ήμέραν τινά πλατωνικά σύγγραμματα, έδέχθη τάς παρατηρήσεις γρησίου τινος χριστιανού, όστις τόν προέτρπε να έπιδοθή εις τήν σπουδήν των προσηκόντων διδίων της Παλαιάς Διαθήκης. Συμμερωθείς προς τήν συμβουλήν του γέροντος, κατέληθη έξ έρωτος προς τήν νέαν θρησκείαν και έδέχθη τόν

Χριστιανισμόν κατά τό 133. Έκτοτε έπέδωθε εις τήν ύπεράσπισιν των χριστιανικών δογμάτων διά συγγραμμάτων και προφορικής διδασκαλίας. Έγραψε δύο άπολογίας και ένα διάλογον προς Τρούωνα Ιουδαίον. Τα τελευταία έτη της ζωής του διήλθεν έν Ρώμη. Εκεί κατεδόθη υπό του Κυνικού φιλοσόφου Κρεσκεντίου εις τάς ρωμαϊκάς αρχάς και ύπέστη τόν θάνατον δι' άπεκεφαλισμόν περί τό 164.

Διακρίνεται ο Ιουστίνος ότι ή αληθής θρησκεία είναι ο Χριστιανισμός, συγχρότως όμως έγκρίνει ως όρθες πολλές φιλοσοφικές δοξασίας των Έθνικών. Ο Θεός, λέγει, δημιουργήσας τόν άνθρωπον έκάρισεν εις αυτόν «πέπρωμα λόγου εμφυτον». Υπάρχει εις «λόγος απερματικός» εις τόν όποιον μετεχει σύμπαν τό ανθρώπινον γένος. Διά της ενεργείας του. Λόγου τούτου ήδυνήθησαν οί έθνικοί συγγραφείς να κατανοήσιν τά όντα: «οί γάρ συγγραφείς πάντες δια της ένουσης εμφύτου του λόγου σποράς αμυδράς έδύνατο όραν τά όντα». Ο Χριστός είναι ο Λόγος εις τόν όποιον μετεχει σύμπαν τό ανθρώπινον γένος «τόν Χριστόν πρωτότοκον του Θεού έναι» έδιδάχθημεν και προσηλυτισάμεν λόγον όντα, ού πόν γένος ανθρώπων μετέσχε. Πάντες οί μετά λόγου βίωσαν τετα, όπως ο Σωκράτης και ο Ηράκλειτος δύνανται, κατά τόν Ιουστίνον, να λογισθώσιν ως Χριστιανοί. Ο Χριστιανισμός είναι αληθινή φιλοσοφία, όσα δε δόγματα της έθνικής φιλοσοφίας παρουσιάζονται ως όρθά δύνανται να θεωρηθώσιν ως χριστιανικά «όσα ούν παρά πάλι καλάς ερίπται ήμών των Χριστιανών έστι». Διά των αντίληψεων τούτων του Ιουστίνου ο Ορθολογισμός συνδέεται άδιασπαστως με τόν Χριστιανισμόν διά της περί Λόγου θεωρίας. Ο Λόγος γίνεται, όπως είπεν ο Ιωάννης, σάρσ εις της ένανθρωπήσεως του Χριστού. Αί αλήθειαι, τάς όποιάς άπεκάλυψαν οί προφηταί και άνεκάλυψαν οί φιλόσοφοι συμφωνούν μεταξύ των, διότι άμφοτέρους τους καθωδηλεί ο Λόγος. Συγχρότως ύποστηρίζει ο Ιουστίνος ότι οί αρχαίοι φιλόσοφοι και ιδία ο Πλάτων, είχαν γνώσιν της Παλαιάς Διαθήκης. Ως προς τήν περί Θεού Ιδέαν ο Ιουστίνος ίσταται υπό τήν έπίδρασιν του Πλάτωνος. Χαρακτηρίζει τόν Θεόν ως «όραστον, άνομιμαστον», «έν τοις ύπερουρανόσι άεί μένοντα». Ο Χριστός είναι ο Λόγος του Θεού «ο δε υίός εκείνου ο μόνος λεγόμενος κυρίως υίός, ο λόγος πού των ποιημάτων και συνών και γεννώμενος, ότε τήν αρχήν δι' αυτού πάντα έκτισε και έκόσμησε». Μαζί με τόν Πατέρα και τόν Υίόν αναγνωρίζει ως άξιον σεβασμού και προσκυνησεως και τό «Άγιον Πνεύμα: «Τόν δημιουργόν τούτου του παντός σεβόμενον... τόν διδάσκοντα τε τούτων γενόμενον ήμίν και εις τούτο γεννηθέντα Ίησούν Χριστόν... Υίόν αυτού του όντος Θεού μαθόντες και έν δευτέρα χώρα έχοντες, πνεύμα τε προσηκόν έν τρίτη τάξει». Η περί Θεού Ιδέα, λέγει ο Ιουστίνος είναι «έμφυτος τή φύσει του ανθρώπου». Ως προς τήν δημιουργίαν του κόσμου άκολουθεί τόν Πλάτωνα διδάσκον ότι ο Θεός έπλάσεν τόν κόσμον ε' άμόρφου ύλης, Συγκραταίοντες τα άνωτέρω διαπιστούμεν ότι διά του Ιουστίνου εισέρχονται αρκετά στοιχεία έκ του Έλληνικού Ορθολογισμού και Πλατωνισμού εις τόν διανοητικόν κόσμον των Χριστιανών.

Μικροτέρας σημασίας Άπολογηταί είναι προσέτι ο Τατιανός, ο Άθηνάγορας, Θεόφιλος ο Αντιοχείας. Έγρασαν προσέτι άπολογητικά έργα άπολεσθέντα ο έπίσκοπος Σαρδων Μελίτων, ο Γερατόλεως Άπολλινάριος και ο ρήτορ Μιλτιάδης και ο έκ της έν Παλαιστήν Πέλλας Άριστων. Εις τα άπολογητικά σύγγραμματα κατατάσσεται ή «Προς Διόγνητον» έπιστολή και ή υπό τόν τίτλον «Ερμείου του φιλόσοφου διασυμμός των έξω φιλοσόφων». Έκ των έργων του Τατιανού περιεσώθη ο «Λόγος προς Έλληνας», όστις φαίνεται γραφείς μεταξύ του 166—171. Εις τούτον ή άπολογία ύπερ του Χριστιανισμού μεταβάλλεται εις πολυμήκη έναντιον του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και εις έγκαμίσιον των βαρβάρων. Ιδίως έπικρίνει τάς άηθικούς εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής και της καλλιτεχνίας: «Και ή μόν Σαρπφώ γύναιον... έρωτομανές και τήν ευτητής άσέλγειαν άδει, πάσαι δε αί παρ' ήμίν σαφρονούσι και περι τάς ηλακτίας αι παρθένας τά κατά Θεόν λαλούσιν έκφώνηματα. Τους Ιηούς των αρχαίων τους έξομαίονει με βασιλέων. Ο Θεός είναι δι' αυτόν λογικόν όν και άπότελει τήν ύπόστασιν του παντός».

Ο κόσμος δημιουργείται διά του Λόγου κατά μετάδοσιν και ούχι μερισμόν. Έν τώ ανθρώπώ η ψυχή είναι θνητή, άθάνατον δε είναι υίόν τό εις αυτόν δωρηθέν πνεύμα. Έν τέλει ο Τατιανός φέρται προσχωρήσας εις της Γνωστικούς. Ο Άθηνάγορας κατήγοτο έξ Αθηνών. Υπερήσπησε δε τόν Χριστιανισμόν διά της πλατωνικής φιλοσοφίας, τήν όποιαν ένώριζε καλάς. Θεωρεί τόν Θεόν ως ύψιστην ύπερβατικήν ύπόστασιν, δικαιούσαν τόν κόσμον διά της προνοίας: «Ο μόν κόσμος σφαιρικός άποτελεσθείς ούρανο κύκλος άποκλεισται. Ο δε του κόσμου ποιητής άνωτέρω των γεγονόντων έπέχων αυτόν τή τούτων προνοία» (Ο μόν κόσμος κατασκευασθείς σφαιρικός έχει περικλεισθή διά των ούρανών κύκλων. Ο δε δημιουργός του κόσμου εύρίσκειται υπέρνω των δημιουργημάτων, συντηρών τόν κόσμον διά της έπιδύσεως αυτού). Ο κόσμος δημιουργείται διά του βελού λόγου, όστις είναι συγχρότως πρότυπον και ενεργεία: «λόγος του πατρός έν Ιδέα και ενεργεία, προς αυτόν γάρ και δι' αυτού πάντα ένέμετα». Ο Θεόφιλος ο Αντιοχείας προσηλυτίσθη εις τόν Χριστιανισμόν διά της αναγνώσεως των προσηκόντων διδίων. Εις αυτόν εύρίσκομεν σαφώς εκφραζομένην τήν αντίληψιν ότι ο Θεός δημιουργήσας τόν κόσμον έκ του άπέναντος: «Τά πάντα ο Θεός έποίησεν έκ ούκ όντων εις τό είναι, για διά των έργων γινώσκηται και νοηθή τό μέγεθος αυτού». Ο Θεός είναι άγέννητος και αιώνας, καλείται δε ούτως «ειά τό τεθεκέναι τά πάντα» (διότι δημιουργήσε τά πάντα και

τά έδαλεν εις τάξιν) και διότι είναι ενέργεια εκδηλουμένη δια ταχυτάτης κινήσεως: «δία τὸ θέειν». Ἡ επιστολή πρὸς Διόγνητον δὲν εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τίνας ἐγράφη. Περιέχει ἐπιτυχή ἀπολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐναντι τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων: «Υπὸ Ἰουδαίων (οἱ Χριστιανοὶ) ὡς ἄλλοι πολέμοιται και ὑπὸ Ἑλλήνων διακονοῖται και τὴν αἰτίαν τῆς ἐξέδρας, εἰπεῖν οἱ μισοῦντές σου ἔχουσιν». Κατὰ τὴν Ἐπιστολήν ταύτην ὁ κόσμος δημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Λόγου, οὗτις διηλεκτικῶς γεννᾶται ἐκ νέου εἰς τὰς καρδίας τῶν πιστῶν ἐπάνοτε νέος ἐν ἁγίῳ καρδίαις γενώμενος. Ὁ Λόγος εἶναι ὁ τεχνίτης και δημιουργὸς τῶν ὄλων, οὗ τὰ μυστήρια πιστῶς πάντα φυλάσσει τὰ στοιχεῖα (τεχνίτης και δημιουργὸς τῶν ὄλων, τοῦ ὁποῦ τὰς μυστικὰς προσαγὰς ὑπακούουν ὅλα τὰ στοιχεῖα). Ὁ Ἑρμείας εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ γραφέντα διασυμῶν τῶν φιλοσόφων λέγει: ὅτι ἡ πρόθεσις τοῦ εἶναι ὁ καταδείξη τὴν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἐπικρατοῦσαν καθολικὴν διαφωνίαν. Εἰς τὸν ἐπίλογον τῆς πραγματείας τοῦ γραφεῖ: «Ταῦτα μὲν τοῖνυν διεξήλθον δουλομένως δεῖξαι τὴν ἐν τοῖς δόγμασιν οὖσαν αὐτῶν ἐναντιότητα και ὡς εἰς ἄπειρον αὐτοῖς και ἀόριστον πρόεσιν ἡ ζήτησις τῶν πραγμάτων» (Ταῦτα ἐξέθεσα, διότι ἤθελον νὰ δεῖξω τὴν εἰς τὰς δοξασίας αὐτῶν (δηλαδὴ τῶν φιλοσόφων) εἰσπυρόμενον ἐναντιότητα, και ὅτι ἡ ἐρευνά των προχωρεῖ πρὸς τὸ ἄπειρον χωρὶς νὰ καθορίζη τίποτε). Ἡ διαφωνία τῶν σοφῶν, λέγει εἰς τὸ προοίμιον τοῦ, καταδεικνύει ὅτι εἶναι ἀληθὲς τὸ ρητὸν τοῦ Παύλου: «ἡ σοφία τοῦ κόσμου τοῦτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ». Κατὰ τὸν Ἑρμείαν ἡ σοφία τοῦ κόσμου τοῦτου ἔχει ὡς πρώτην πηγὴν τὴν ἀποστασίαν και πῶσιν τῶν δαιμόνων ἀπὸ τῆς ἀγγελικῆς τάξεως ἦν κατεῖχον: «Δοκεῖ γὰρ μοι τὴν ἀρχὴν εἰληφέναι ἀπὸ τῆς τῶν ἀγγέλων ἀποστασίας: δι' ἣν αἰτίαν οὕτε σύμφωνα οὕτε ὁμοῖα οἱ φιλόσοφοι πρὸς ἀλλήλους λέγοντες ἐκτίθενται τὰ δόγματα».

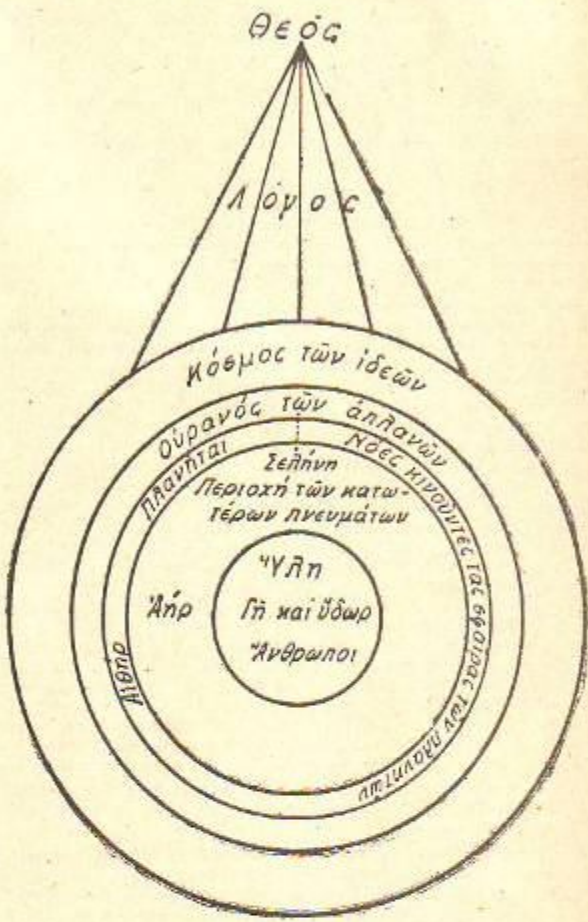
Οἱ Γνωστικοί.

Κατὰ τοῦ πρώτου αἰῶνος τῆς ἀναπτύξεως και διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐνεφανίσθη ἡ τάσις εἰς τινὰς τῶν ἀπαθῶν τῆς νέας θρησκείας νὰ μὴ ἀρκεσθῶν εἰς τὴν πίστιν, ἀλλὰ νὰ προχωρήσουν και εἰς τὴν διὰ τῆς γνώσεως ἐπεξεργασίαν και κατανοήσιν τῶν θεμελιωδῶν προτάσεων τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος. Τοιοῦτοτρόπως ἐδημιουργήθη τὸ κίνημα τῶν «Γνωστικῶν», οἵτινες ἤθελον νὰ κατανοήσουν τὸ ὑπεραισθητὸν περιεχόμενον τῆς πίστεως, «Γνώσις» δὲν σημαίνει κατὰ τοὺς Γνωστικούς τὸ νὰ γνωρίζωμεν διὰ τῆς πίστεως ὅτι ὑπάρχει ὁ Θεὸς και ὅτι ὁ Χριστὸς ἔλαθεν ἀνθρωπίνην σάρκα. Οὕτε γνώσις εἶναι νὰ ἀποδείξωμεν διὰ τῆς λογικῆς και διαλεκτικῆς τὴν ἀλήθειαν τῶν χριστιανικῶν δοξασίῶν. Οἱ Γνωστικοὶ λέγοντες γνώσιν ἐννοοῦν νὰ διαρρήξωμεν τὸν μυστικὸν πέπλον, ὅστις καλύπτει τὸ ὑπεραισθητὸν, νὰ ἴδωμεν τὸν Θεὸν και νὰ λάβωμεν πλήρη ἐποπτικὴν και ἀμεσον ἐνόρασιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου. Ὁ Ὀριγένης εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸν Ἰωάννην (14, 4, 17) ἐρμηνεύον τὸ ρήμα γινώσκειν λέγει ὅτι τοῦτο σημαίνει ἄχι ἀπλῶς γνωρίζειν, ἀλλὰ ἔκωσιν και συμμετοχὴν εἰς τὸ γνωσκόμενον. Οἱ Γνωστικοὶ ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ δέμα των διεσθδὶε μέχρι τοῦ θάθου των μυστηρίων. Εἶναι οἱ ἀνθρωποὶ οἱ: «Φράκοντες μόνι τὰ δάθη γνωρίζειν» (Οἱ διεσχυρίζόμενοι ὅτι ὁθάνουν νὰ γνωρίσουν τὰ δάθη). Δι' αὐτοὺς ὅλα τὰ μυστήρια ἀποκαλύπτονται. Εἶναι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζουν πῶθεν ἔρχεται ὁ ἀνθρώπος, πῶ ὑπάγει, ποῖα εἶναι ἡ οὐσία του. Τὸ πνευματικὸν νόημα τῶν θρησκευτικῶν συμβόλων εἶναι δι' αὐτοὺς καταφανές.

Εἶναι φανερόν ὅτι οἱ Γνωστικοὶ προσπαθοῦν νὰ ἱδρῶσουν μίαν φιλοσοφίαν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας δυναμένη νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω τῆς πίστεως και νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ἔσχατον νόημα τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου. Συγχρόνως ἡ Γνώσις ἐγείρει τὴν ἀξίωσιν ὅτι πραγματοποιεῖ διὰ τῆς ἐκστάσεως, τῆς θρησκευτικῆς ἀσκήσεως και τῆς τελετουργίας τὴν ἔκωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μετὰ τὸ ὑπεραισθητὸν. Εἶναι τοιοῦτοτρόπως ἄχι μόνον θρησκευτικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ και θρησκευτικὴ αἵρεσις. Χρησιμοποιεῖ τὰ μέσα τῆς φιλοσοφικῆς ἐρευνῆς, τὴν μεθόδον τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας. Ταυτοχρόνως ἐπιδιώκει διὰ μυστικιστικῶν καταστάσεων και τελετουργιῶν νὰ ὤσθη εἰς τὴν ἔκωσιν μετὰ τὸ θεῖον και τὸ ὑπερκόσμιον. Εἶναι και φιλοσοφία, και μυθολογία και μυστικισμός.

Τὰς πρώτας ἐκδηλώσεις τοιοῦτων τάσεων τὰς ἔχομεν ἤδη συναντήσαι εἰς τοὺς Νεοπυθαγορείους και τὸν Φίλωνα. Ἀλλ' εἰς ἔντονον μορφὴν ἐμφανίζεται τὸ κίνημα τοῦτο ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἀποστολικῶν χρόνων. Τινὲς ἐκ τῶν ἐρευνητῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας θεωροῦν τὸν Σίμωνα τὸν Μάγον, περὶ τοῦ ὁποῦ γίνεται λόγος εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ὡς τὸν πρῶτον κατὰ χρονολογικὴν σειράν φορέα τοῦ γνωστικισμοῦ. Ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς Δογματικῆς Χάρνακ ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ὁ γνωστικισμὸς ὑπήθε προσηπάθει, ἵτις ἐπέδιωσε νὰ ἐξελληνίσῃ τὸν Χριστιανισμόν. Διὰ τοῦτο τὸν χαρακτηρίζει ὡς ἔντονον ἐξελληνισμόν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διὰ τῆς Γνώσεως καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἐρμηνευθῇ ὁ Χριστιανισμὸς ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἀντιλήψεων τὰς ὁποίας εἶχεν ἀναπτύξει ἡ μεταγενεστέρη ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἡ γνώμη αὐτῆ τοῦ Χάρνακ δὲν ἐγένετο γενικῶς ἀδεκτικῆ. Ἄλλοι ἱστορικοὶ διακρίνουν εἰς τὸν γνωστικισμόν τὴν παρουσίαν στοιχείων τὰ ὁποία ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ τὰς Ἀνατολικὰς θρησκείας, και τὰς μυστηριακὰς τελετουργίας. Πάντως οἱ Γνωστικοὶ χρησιμοποιοῦν στοιχεῖα ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας, ἐκ τῆς μυθολογίας και θρησκείας τῶν Αἰγυπτίων και τῶν ἄλλων Ἀνατολικῶν λαῶν, τὰ ὁποία ἀνα-

μιγνύουν μετὰ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν και φιλοσοφίαν και μετὰ τὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις. Πάντα ταῦτα τὰ στοιχεῖα προσπαθοῦν νὰ διαμορφώσουν εἰς ἑνιαῖον σύνολον. Χρησιμοποιοῦν ἄχι μόνον τὰ ὡς αὐθεντικὰ θεωρούμενα χριστιανικὰ κείμενα, ἀλλὰ και πλήθος ἀποκρύφων. Πάντα σχεδὸν τὰ

Τὸ κοσμοθεωρητικὸν σχῆμα τῶν Γνωστικῶν κατὰ τὸν Χάινς Κάιζεργκανγκ.

γνωστικὰ συστήματα παραδέχονται τὸν μεταξὺ τοῦ καλοῦ και κακοῦ διωισμόν, και ὡς κύρια προβλήματα θεωροῦν τὰ ἀγνωστούμενα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου, τὴν δημιουργικὴν διαδικασίαν διὰ τῆς ὁποίας ἐδημιουργήθη, και εἰς τὸν τῶπον διὰ τοῦ ὁποῦ ἔλαβη ἡ ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἀπολύτρωσις, ἵτις θὰ σημαίη και τὴν εθέρωσιν τοῦ παρόντος κόσμου. Αἱ σπουδαιότεραι ἐκ τῶν πηγῶν, αἱ ὁποίας μᾶς παρέχουν πληροφορίας περὶ τοῦ γνωστικισμοῦ, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: 1ον) «Ἐλεγχος και ἀνατροπὴ τῆς ψευδοῦς γνώσεως τοῦ Ἰερηναίου, 2ον) «Φιλοσοφούμενα», ἔργον ἀνώτατου συγγραφέως ἀποδιδόμενον ὑπὸ τινος ἐκ τῶν Ἰππολύτων, 3ον) Τὸ «Κατὰ τῶν Βαλεντιανῶν» σύγγραμμα εἰς τὴν λατινικὴν τοῦ Τερτυλλιανοῦ, 4ον) Τὸ εἰς Κοπτικὴν μετάφρασιν διασῶθεν Γνωστικὸν σύγγραμμα «Πιστις και Ἐλπίς», 5ον) Πάπυρος εἰς κοπτικὴν γλώσσῃ ἀνακαλυφθέντες ἐν Αἰγύπτῳ, 6ον) Πάπυρος εἰς κοπτικὴν γλώσσῃ ἀνακαλυφθέντες κατὰ Ἰαῦλιον 1949 εἰς Λούεσο Νάγκ Χαϊμάντ.

Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ γνωστικισμοῦ διήλθε διὰ τῶν ἀκολουθῶν σταθίων: Οἱ ἀρχαιότεροι Γνωστικοὶ ἦσαν οἱ Ὀρφταὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1ου αἰῶνος μ.Χ. ἐν Ἐφέσῃ και Συρίᾳ. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνος ἔδρα τοῦ γνωστικισμοῦ ἀποδείνεται διὰ τοῦ Βασιλείδου ἡ Αἰγύπτος. Συγχρόνως πρὸς τὸν Βασίλειδον δὲ ἔξ Ἀλεξανδρείας ὀρμηθεῖς ἐν Ρώμῃ και Κύπρῳ ὁ Βαλεντινός. Ὀλίγον ἀργότερον ἐμφανίζεται δρών και ὁ μαθητὴς τοῦ Βαλεντινοῦ Βαρδισάνης. Ἐτέραν σχολὴν ἀποτελεῖ ὁ Μαρκίων ἐν Σινώπῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ και κατόπιν ἐν Ρώμῃ. Περὶ τὸ 130 ἀναφέρεται ὡς γνωστικὸς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ και ὁ Κροσποκράτης. Τὴν ὄλην δὲ ἱστορικὴν ἐξέλιξιν κλείει ὁ ἐκ Περσίας Μάνης, ὅστις ἐγενήθη περὶ τὸ 216. Οὗτος εἶναι ὁ ἱδρυτὴς τῆς πολυπληθοῦς αἵρέσεως τῶν Μανικαίων.

Τὴν πρώτην ἐκδήλωσιν τοῦ γνωστικισμοῦ ἀποτελοῦν οἱ Ὀφταὶ, ἀποκλιθέντες οὕτω διότι τὸ κύριον σύμβολον αὐτῶν ἦτο ὁ θεός, τὸν ὁποῖον κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ὠνομασεν ὁ Μωϋσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ. Τὴν ὀρμησίαν τοῦ συμβόλου τούτου παρέλαβον ἀπὸ τὸ κατὰ Ἰαῶννην Εὐαγγέλιον (3, 14), ἐν τῷ ὁποῦ ἀναγράφεται: «Και καθὼς Μωϋσῆς ὤψασε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ οὕτω ὠψάθηται δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων ἐν αὐτῷ ἔχη ζωὴν αἰώνιον». Κατὰ τοὺς Ὀφταῖς ἡ γνώσις τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει μετὰ τὴν κατανοήσιν τοῦ ἑαυτοῦ του και τελειώνει μετὰ τὴν θεῖαν ἐπίγνωσιν ἐσρχῆ τελειώσεως

γνώσε ανθρώπου, θεού δε γνώσε απηρητισμένη τελείωσις. Έδεδοντο ότι ο Άδάμ, ο πρώτος άνθρωπος, ήτο «αρσενόητης» και συνεκέντρωνεν ες τον εαυτόν του ετό νοερόν, τὸ ψυχικόν και τὸ γοικό. Τὰ τρία ταῦτα στοιχεία συντηρήθησαν και πάλιν ες τὸν Ἰησοῦν, τὸν μὲν τῆς Μαρίας, ὡς πηγήν τῶν δοξασιῶν τὸν προσέδωλον, ὡς Ὁραῖται τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Χριστοῦ Ἰακώβου.

Συγγενικὰς ἀντιλήψεις πρὸς αὐτοὺς εἶχον και οἱ Περόται, αἵτινες ἀνομάσθησαν τοιοῦτοστώπως διότι ἐπίστευον διὰ τὴν γιάσις βὰ τοὺς καθίστα ἱκανοὺς νὰ ὑπερικήσουν τὴν φθοράν «Διελθεῖν και περῶσαι τὴν φθοράν». Κατ' αὐτοὺς ὁ κόσμος ἀποτελεῖ τριαδικὴν ἑνότητα. Τὸ πρῶτον μέρος τῆς τριάδος εἶναι τὸ τέλειον ἀνάριθον, τὸ δεύτερον ἀποτελεῖται ἐξ ἀπειραριθμοῦ πλήθους δυνάμεων αἵτινες εἶναι αὐτοδημιουργοί, τὸ δὲ τρίτον εἶναι ὁ γήινος κόσμος. Μετὰ τῆς πρώτης πατρικῆς ἀρχῆς και τοῦ ὕλικου κόσμου τὴν συνδιαλλαγὴν τὴν ἀποκαθιστᾷ «ὁ σφοδρὸς τῆς Εὐκας λόγος», ὁ θεός, ὁ ὠψωθεὶς ἐν τῇ ἐρήμῳ ὑπὸ τοῦ Μωσῆως, ὁστις ταυτίζεται μετὰ τὸν Χριστόν.

Εἰκόνες ὁστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συστηματικὸς διδάσκαλος τοῦ γνωστικισμοῦ εἶναι ὁ Βασιλείδης, ὁστις, καταγόμενος ἐκ Συρίας ἐδίδαξεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸ 120 — 140. Εἶχε γράψῃ ἐν Εὐαγγελίῳ, σκόλια ἐξ 24 διδλίων εἰς ταῦτα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐξηγητικὰς» και εἶχε συνθέσει, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ὀριγένης ψαλοῦς και ὠδάς, Ἦς ἀρχὴν δέχεται ὁ Βασιλείδης τὸν «ἀρρητον και ἀκατονώμαστον θεόν». Ἐκ τούτου ἀπορροεῖ ὁ νοῦς και ἐξ αὐτοῦ ὁ λόγος. Ἐκ τοῦ λόγου ἀπορροεῖ ἡ φωνή, ἐκ ταύτης ἡ σοφία και ἡ δύναμις και ἐκ τούτων ἡ δικαιοσύνη και ἡ εἰρήνη. Ὅλα ταῦτα τὰ παράγωγα μαζί μετὰ τὴν πρώτην ἀρχὴν ἀποτελοῦν τὸν πρῶτον οὐρανόν. Ἐκ τοῦ πρώτου οὐρανοῦ ἀπορροεῖ δεύτερος και ἐκ τούτου τρίτος και οὕτω καθέξῃς μέχρις οὗτου παραχθῶν 365 οὐρανοὶ και ἀγγελικὰ τάγματα ἐπὶ τῶν ὁποίων ὄχει ὁ Ἀβραάξ. Οἱ ἄνθρωποι βλέπομεν μόνον τὸν οὐρανόν ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ὄχει ὁ θεός τῶν Ἰουδαίων Ἀπέφαντι τοῦ οὐρανοῦ τούτου ἴσταται τὸ χάος, ὅπερ εἶναι ἡ ῥίζα τοῦ κακοῦ. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ νοῦς ὁ ἀπορροεῖ ἐκ τοῦ θεοῦ τῶν Ἰουδαίων και ἐπιφέρων τὴν λύτρωσιν τοῦ ὕλικου κόσμου. Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν ὁ Βασιλείδης ἐδίδαξεν ὅτι ἐν ἀρχῇ ὑπάρχει τὸ μη ὄν. Ἐκ τούτου ἐγεννήθη τὸ σπέρμα τοῦ κόσμου, ὁ μὴ ὑπάρχων θεός ἐγεννήθη διὰ τῆς βουλήσεώς του ἐκ τοῦ μη ὄντος και παρήγαγε ταραχὴν και σύγχυσιν : «τάραχος και σύγχυσις ἀρχική», ἐξ ἧς ἐπήγαγεν ἡ παντοκράτωρ τοῦ κόσμου. Ἐκ ταύτης παράγεται δευτερευούσα ὑπερασθητὰ ὀντότητα, Ὁ Βασιλείδης ἀναπτύσσει ἀγαλινωτὸν δυνάμιν φανίσας διὰ νὰ παρουσιάσῃ μίαν ἱεραρχικὴν διαδοχὴν τῶν ὀντοτήτων τούτων. Εἶναι λίαν ἀξιοσημασίητος ὅτι και οἱ νεώτεροι μυστικιστὰί τοῦ Μεσαίωκος (Μπόιμ) ἐπανέγονται εἰς ταιαύτας μεθόδους, χρησιμοποιοῦντες και τὸ μη ὄν ὡς δημιουργικὴν ἀρχὴν.

Τὸ περιεκτικώτατον ἐξ ὅλων τῶν γνωστικῶν συστημάτων ἦτο τὸ τοῦ Βαλεντινοῦ ὁστις ἐδίδαξεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περὶ τοῦ 130, ἐγκατεστάθη ἔπειτα εἰς Ρώμην, ἔθθα ἔβριε μέχρι τοῦ 160 και ἐν τέλει μετέβη εἰς Κύπρον, ἔθθα ἀπέθανεν. Ὡς ἀρχὴν λαοδότης ὁ Βαλεντίνος ἔνα ὑπερασθητὸν κόσμον, τὸν ὁποῖον ἀνομάζει «πλήρωμα», νοεῖ δὲ αὐτὸν ἀσπρητισμένον ἐκ ζευγῶν τῶ ὁποῖα ἀνομάζει «αἰώνιας». Ἡ πρώτη ὑπαρξίς εἶναι «κρονή» ἀγέννητος, ἀφθαρτος, ἀπεριόρητος, ἀκαταλήπτως, γόνιμος. Ἀγένεια προσέτι και «βυθός», «ἀρρητος» και «τέλειος αἰών». Τὴν μονάδα τούτην τινὲς ἐκ τῶν Βαλεντινῶν ἐλάμβανον ὡς θεληκὴν ὑπαρξιν και τὴν ἐκάλοιν «σιγὴν» και ἔθετον πλησίον τῆς «ἐννοίας». Ἄλλοι ὅμως τῆς ἐλάμβανον ὡς ἀνδρικήν και τὴν ἀνομάζον «πατέρα». Ἡ πρώτη ἀρχὴ κινουμένη ἐξ ἀγάπης γεννᾷ τὸν «νοῦν» και τὸ «ἀλήθεα». «Φιλήρημος γὰρ οὐκ ἦν ἀγάπη γὰρ, ἦν ὄλος, Ἡ δὲ ἀγάπη οὐκ ἔστιν ἀγάπη ἔάν μὴ ἦ τὸ ἀγαπώμενον». Φιλοσοφούμενα 4, 20. [Διότι ὁ πατήρ δὲν ἦτο φίλος τῆς ἐρημίας, διότι ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου ἀγάπη. Ἡ δὲ ἀγάπη δὲν εἶναι ἀγάπη ἔάν δὲν ὑπάρχη ἐν ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης]. Ἡ πρώτη λοιπὸν ἀρχὴ, ὁ βυθός μαζί μετὰ τὴν σιγὴν, τὸν νοῦν και τὴν ἀλήθειαν ἀποτελοῦν τὴν πρώτην τετράδα : «πατὴρ και ἀρχέγονον πυθαγορικὴν τετρακτύν», ἧτις εἶναι ἡ ῥίζα ὅλων τῶν πραγμάτων. Ἀπὸ τῶν νοῦν και τῆς ἀλήθειαν παράγονται ὁ λόγος και ἡ ζῆ και ἐκ τούτων ὁ ἄνθρωπος και ἡ ἐκκλησία. Δι' ὅλων τούτων τῶν ἀπορροῶν συμπληροῦται μία «ἑξοδόσις». Ἡ παραγωγικὴ βίωσις διαδικασία προσκορεῖ και παρᾶγει ἐν ὅλῳ τριάκοντα ὀντότητας, τὰς ὁποῖας καλεῖ ὁ Βαλεντίνος και αἰῶνας. Ὁ τελευταῖος ἐκ τῶν αἰώνων ἀνομάζεται «σοφία». Ἀπαντες δὲ οἱ αἰῶνες ἀποτελοῦν τὸ «πλήρωμα». Διὰ νὰ συγκροτηθῇ δὲ ἡ τάξις μέσα εἰς τὸ πλήρωμα τοῦτο δημιουργεῖται και εἰς ἀκμὴν αἰών, ὁστις ἀνομάζεται «ἔσως». Ἡ σοφία κινουμένη ἐξ ἔσως προσπαθεῖ νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν πατέρα, ἀποτυγχάνει ὅμως και οὕτω γεννᾶται ἡ «σοφία ἀσφραγος», ἐν «ἔκτομοσι», ἧτις εἶναι ἡ «ἐνθύμησις» «Ἀχαμάθ». Ὁ πατήρ ἐξ οἴκτου κινούμενος εἰσδέχεται και πάλιν εἰς τὸ πλήρωμα τὴν σοφίαν ἐκδιώκει δὲ ἔξω ἀπὸ αὐτοῦ τὴν ἐκθύμησιν. Ἐν τῷ μεταξύ, κατ' ἐπιτολήν τοῦ πατρὸς, ὁ νοῦς και ἡ ἀλήθεια γεννοῦν τὸν Χριστόν και τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ Χριστὸς διδάσκει τοὺς αἰῶνας ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἐγγνώμονες πρὸς τὸν πατέρα και αὐτοὶ ποδὸς ἐνδείκνιν τῆς εὐγνωμοσύνην γεννοῦν τὸν σωτήρα Ἰησοῦν ὁ ὁποῖος εἶναι «κονὸς τοῦ πληρώματος καρπός». Ὁ Ἰησοῦς ἀποστέλλεται ὑπὸ τοῦ πληρώματος διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν πλανωμένην Ἀχαμάθ ἀπὸ τῆς δεινῆς, διότι αὐτὴ ρηθῆσθε ἔκτος τοῦ πληρώματος, εἶχε περιπέσει εἰς ἐσθῶν, λύπην, ἀπορίαν, δέσπην και ἰκετείαν. Ὁ Ἰησοῦς ἀπεκάθεσε τὴν Ἀχαμάθ και κατέστησεν αὐτὴν βᾶσιν διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου. Ἡ Ἀχαμάθ διαμύκει εἰς τὴν κατωτέραν ὄγδοῦδα, ἧτις ἀποτελεῖ περιόχην χω-

ρισμένην ἀπὸ τοῦς αἰῶνας. Κάτω ἀπὸ τὴν ὄγδοῦδα ἴσταται ἡ πεισιχὴ τῆς ἐβδομάδος ἔθθα ὑπάρχει ὁ κόσμος τῶν ἀγγέλων, τῶν δαιμονίων και τῶν ψυχῶν αἵτινες πλάττον ἀπὸ τὴν ὕλικὴν οὐσίαν τὰ σώματα. Τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὅπερ ἀπαρτίζεται ἐξ ὕλικου, ψυχικοῦ και πνευματικοῦ στοιχείου, ὑπάρχει εἰς τὸν κατώτερον αὐτὸν χῶρον. Εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ὑπερισχεῖ τὸ ὕλικον στοιχείον εἰς τοὺς Ἰουδαίους τὸ ψυχικόν και εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὸ πνευματικόν. Διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων κατέρχεται ἐκ τοῦ πληρώματος ὁ Ἰησοῦς και ἔεισταται τὸ σταυρικὸν μαρτύριον, ἀνερχόμενος κατόπιν διὰ τῆς Ἀναστάσεως εἰς τὸ πλήρωμα. Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Βαλεντίνος, χρησιμοποιοῦ ἀριθμητικὰ σύμβολα (τριάκοντα αἰῶνες, ὄγδοῦδες ἐβδομάδες) και μεταβάλλων εἰς μυθολογικὰς ὀντότητας διαφόρους ὀντολογικὰς και ἠθικὰς ἐννοίας, προσπαθεῖ νὰ ἀπεικονίσῃ τὴν πορείαν τοῦ κοσμολογικοῦ δράματος ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς μέχρι τοῦ ὕλικου ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τὸ σύμπλεγμα τῶν διαδοχικῶς παραγομένων ὀντοτήτων ἦτο λίαν περίπλοκον και διὰ ταῦτα δὲν ἔσχον αἱ δοξασταὶ τὰυ εὐρείαν διδασίαν.

Ἐκ τῶν δοξασιῶν τοῦ Βαλεντινοῦ ἀπορροεῖ και τὸ περιεχόμενον τοῦ μνημονευθέντος συγγράμματος «Πίστις, Σοφία» ὅπερ διεσώθη εἰς τὴν κοπτικὴν γλώσσῃ. Ἐχει γραφῇ κατὰ τὸν 3ον αἰῶνα και ἀποτελεῖ μεταφράσιν ἐξ ἑλληνικῶν κειμένων. Εἰς αὐτὸ ἐν διαλογικῇ μορφῇ ὁ ἀνασθηθεὶς Χριστὸς ἐξιστορεῖ εἰς τοὺς μαθητὰς του και ἴδια εἰς τὴν Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν τὰ πάθη τῆς Πίστεως και τῆς Σοφίας. Μαθητὴς τοῦ Βαλεντινοῦ ὑπῆρξεν ὁ ἐκ τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἐδέσσῃ καταγόμενος Βαροδσᾶνης, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 154 και βιώνων κατὰ τὸ 222. Ἀναφέρεται ὡς συγγράφας διάλογον «περὶ εἰσαρμηνῆς» ἢ «καθ' εἰσαρμηνῆς» και ὡς ἀσπρητιστὸν και φυσικὸν φιλοσοφόν, Ἀποδεχθεὶς κατ' ἀρχὰς τὸν γνωστικισμὸν ἔπειτα ἀπεμακρύνθη τούτου.

Περισσότερον ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὰς ὑπερβολὰς τοῦ γνωστικισμοῦ ἐμφανίζεται ὁ ἐκ τῆς Σινώπης καταγόμενος Μαρκίων. Εἰς τὴν Ρώμην ἦλθε κατὰ τὸ 140 και ἐγένετο μέλος τῆς ἐκεῖ Ἐκκλησίας, Λόγω τῶν αἰρετικῶν του διδασκαλιῶν ἀφορισθὴν κατὰ τὸ 144 και ἴδρυσεν ἰδικὴν τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινότητα. Ὁ Μαρκίων ἠσχαλήθη εἰς τὸ νὰ ἀνευρῇ και νὰ ὑπαγραμμίσῃ τὰς ἀντινομίας τὰς ὑπαρχούσας μεταξύ τῆς Παλαιᾶς και Καινῆς Διαθήκης. Τὰ πορίσματα τῆς ἐρήνην τοῦ διετύπωνεν εἰς διδλίων ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀντιθέσεις». Ἐρῶνεῖ ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου ἀποτελεῖ κάτι τὸ ἐντέλης μέν, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει τὴν πηγήν τῆς προελεύσεώς του ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Δὲν δύναται νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὁστις ἐπέλασε και κυβερνᾷ τὸν ὁρατὸν κόσμον. Ὑπερῶν τοῦ Θεοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τὸν ὁποῖον ὁ Μαρκίων καλεῖ «Κακοκράτορας» ὑπάρχει ἕτερος Θεός, ὁστις ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον τὸν Ἰησοῦν διὰ νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν σωτηρίαν. Τὰ διδάγματα τοῦ Ἰησοῦ ἐρμηνεύει πλήρως ὁ Παῦλος ἐνῶ ὁ Πέτρος παρεκρίσθη ταῦτα. Ὁ Μαρκίων ἀντιπροσώπευε τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀποχωρισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ και ὡς κύριον θέμα τῶν μελετῶν του ἀντιλαοδύναται ἄχι τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸν Μαρκίωνα θεωρεῖ ὁ Γερμανὸς ἱστορικός τῆς δογματικῆς Χάρνακ ὡς τὸν πρωτοτυπώτερον στοχαστὴν μετὰ τὸν Παῦλον και τὸν Αὐγουστίνον. Τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Μαρκίωνα ἠκολούθησεν ὁ μαθητὴς του Ἀπελλῆς ὁστις εἰς τὸ συγγράμμά του «Συλλογισμοί» λέγει ὅτι τὰ διδλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης περιέχουν ἀνακρίβειας και διὰ τούτο δὲν δύναται νὰ θεωρηθῶν ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ἀκολουθῶν τὸν Μαρκίωνα ἐδέχετο ὡς ὑψίστην ἀρχὴν τὸν «ἀγέννητον Θεόν». Ὁ πρώτος αὐτός Θεός ἐδημιούργησε τὸν κόσμον τῶν ἀγγέλων μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ πρώτος εἶναι ὁ δημιουργός, Ὁ ὁρατὸς κόσμος ἐπέλασθη κατ' ἀπαρμηνίαν τοῦ ἀεράτου ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ, ὁστις ταυτίζεται μετὰ τὸν Θεὸν τῶν Ἰουδαίων. Εἰς ὅμως ἐκ τῶν λοιπῶν ἀγγέλων, ὁ ἀγγελος πρετότος ἐδημιούργησε τὴν «σάρκα τῆς ἁμαρτίας» και ἐντέλεξεν εἰς αὐτὴν τὰς ἐκ τοῦ ἀεράτου κόσμου καταβλάσεις εἰς τὸν ὁρατὸν ψυχὰς. Κατὰ παράκλησιν δὲ τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, ὁ ἀγέννητος Θεός στέλλει εἰς τὸν κόσμον τὸν Ἰησοῦν διὰ νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τῆς σάρκα τῆς ἁμαρτίας. Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἔργου του μὲς διαμαρτυρεῖ ὁ Ἀμβρόσιος παραλαβῶν ταῦτα ἀπὸ ἀπολεσθέντα ἔργα τοῦ Ὀριγένης. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὁ Ρενὰν ἔχει ἐκφρασθῇ μετ' ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀπελλῆ. Ἐπισημειώσεν ὅτι εὐσυν εἰς αὐτὰς τὴν τῶσιν τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὰ περίπλοκα συστήματα και τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν ἀπλήν σκέψιν.

Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν περὶ τοῦ 130 φέρεται ὡς διδάσκαλος τῆς αἰρέσεως τῶν γνωστικῶν και ὁ Καρποκράτης. Περὶ τοῦ βίου του οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Διὰ τούτο διετυπώθη ἡ ἀντιλήψις ὅτι ἴσως τὸ ὄνομα Καρποκράτης ἀποτελεῖ σύμβολον αἰρέσεως. Ἐσχατισθὴ ἀκόμη τὸ ὄνομα τούτο πρὸς τοὺς αἰγυπτιακῶν θεῶν Ἀρκακράτην, ὁστις ἀποτελεῖ μὲν τὸν μορφὸν ὑπὸ τὴν ὁποῖαν ἐμφανίζεται ὁ θεός Ὀρος. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ὑπῆρξε πραγματικὸν πρόσωπον Καρποκράτης, τὸ ὁποῖον ἔπειτα ἐλατρεύθη, ὅπως και ὁ Σίμων ὁ Μάνος, ὡς θεός. Τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Καρποκράτους φερόμενον γνωστικὸν σύστημα δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς εὐρύστην ἑσχατολογικὴ σύμβασις. Οἱ ὁπαδοὶ του ἐδίδον τιμητικὴν βῆσιν ὄχι μόνον εἰς τὸν Χριστόν και τὸν Παῦλον, ἀλλὰ και εἰς τὸν Πυθαγόραν, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Ὀμηρον και πολλοὺς ἄλλους. Εἰς πολλὰ σημεῖα ἠελοῦσθου τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις. Ἐδίδαξεν ὅτι αἱ ψυχὰι διατρίβουν εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον μαζί μετὰ τὸν Θεόν. Ἐκ τούτου

καταπίπτουν, όπως λέγει και ο Πλάτων εις τὸν «Φαίδρον», εἰς τὴν γῆν. Εὐρισκόμενοι εἰς τὴν γῆνιν περιοχήν ἀναμνησκονται τὰ οὐράνια θέαματα καὶ δεχονται τὴν ἐπίδρασιν τῆς δυνάμεως, ἣτις ἐκπορευομένη ἀπὸ τὸν Θεὸν φθάει μέχρι τῶν καρδιῶν τῶν. Αἱ ψυχαὶ αἴτινες ζοῦν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ συμμορφοῦνται πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ μετὰ θάνατον ἐπαυερῶνται εἰς τὸν ὑπεραυραῖον τόπον. Αἱ λοιπαὶ εἰσερχονται εἰς νέα σώματα μέχρις οὗτο ἀποκαθαροῦν. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Μεσσίας ὁ ἐπίσειον τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν. Ὡς ἰδρυτὴς τῆς αἰρέσεως ταύτης ἀναφέρεται ἐκτὸς τοῦ Καρποκράτους καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἐπιφάνη ὅστις ἐπρόβαλε, καὶ αὐτὸν ἀπέθανε δεκαεπταετῆς, καὶ γράφη διδῆλον περὶ δικαιοσύνης. Οἱ ὅπαδοί τῆς αἰρέσεως ἀπέδωσαν εἰς αὐτὸν θεῖας τιμὰς, ἀναγέρθησαν δὲ εἰς μὴμνη τὸν καὶ στήλη ἐν Σάμῃ τῆς Κεφαλληνίας, ἐκ τῆς ὁποίας κατήγετο ἡ μήτηρ του. Λίαν ἀξιοσημειώτων τυγχάνει ὅτι εἰς τὸ διδῆλον τοῦ ἐκείνου ἀσφαιρῶμενος ὁ Ἐπιφάνης ἐκ τοῦ Πλάτωνος ὑπεστήριζεν ἐν σάτημα ἕξ ἀλοκλήρου κομμουνιστικῶν καὶ ἀναρχικῶν. «Κοινὴ πᾶσιν ἐποίησεν τὰς ἀμύτελους ὁ Θεὸς, αἱ μὴτε στραυβὸν, μὴτε κλέπτῃ ἀπαρνούμεται». («Ἐκαμεν ὁ Θεὸς τὰς ἀμύτελους κοινὰς εἰς ἅλους. Αὗται δὲν ἀπαρνοῦνται τὸν καρπὸν τῶν οὐτε εἰς τὸν στραυβὸν, οὐτε εἰς τὸν κλέπτῃ». Ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, ἔλεγε, προϋποθέτει κοινότητα καὶ ἰσότητα. Μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων οὐδεμία πρέπει νὰ ὑπάρχῃ διαφορά. Οἱ νόμοι, ἐδίδαξαν τοὺς ἀνθρώπους νὰ παρανομῶν. Οἱ νόμοι ἀνθρώπων ἀμῆταν κολάζειν μὴ δυνάμενοι παρανομεῖν ἐδίδαξαν. Ἐπειδὴ οἱ νόμοι δὲν ἠδύνατο νὰ περιορίσῃ τὴν ἀμῆταν τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ἐδίδαξαν νὰ παρανομῶν. Ἡ ἀμῆταν τοῦ ἰδιοῦ μου καὶ ἰδιοῦ σου ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ τὸν νομικὸν διατάξον αἰτίνας προστατοῦν τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία τῆς διασπάσεως τῆς κοινότητος. Ὅλα τὰ ἀγαθὰ πρέπει νὰ εἶναι κοινὰ, κοινὰ δὲ θὰ εἶναι καὶ αἱ γυναῖκες. Ἡ ἐπιθυμία ἀποτελεῖ θεῖαν προστατοῦν πρὸς συντησίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐτὴν ἐπιθυμίαν ἔντονον καὶ σφοδρότερον ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἀρεσιν εἰς τὴν τῶν γενῶν παρανομίαν, ἢν οὐτε νόμος οὐτε φόος ἀφαισιν δύναται. Θεοῦ γὰρ ἐστὶ δόγμα». Ἐκ τῶν πληροφοριῶν τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς εἰς τὰς «Στρωματεῖς» δύναται τις νὰ συναγάγῃ ὅτι ὁ συλλογὸς τῶν Καρποκρατιῶν ἦτο θίσιος ὀργιαστικῶν λατρευτικῶν τελετουργιῶν. Εἶναι συχνὴ εἰς τὰς μυστικιστικὰς αἰρέσεις ἡ μεταπτώσις ἐκ τοῦ ὑψίστου ἀσκητισμοῦ εἰς τὴν ἀχαλίνωτον αἰσθησιακὴν ἠδυστάθειαν.

Διάφορος τοῦ γνωστικισμοῦ εἶναι ὁ Μανιχαϊσμός, τὸν ὁποῖον ἴδρυσε κατὰ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος ὁ Πέρσης Μάνης. Ἐγενήθη αὐτὸς κατὰ τὸ 216, ἐνεφανίσθη ὡς ἀρχηγὸς αἰρέσεως κατὰ τὸ 242 καὶ ἐθανατώθη διὰ λιθοβολισμοῦ ὑπὸ τῶν Περσῶν ἱερῶν κατὰ τὸ 272. Ἡ διδασκαλία τοῦ συντετελέσθη ἐκ μίγματος χριστιανικῶν, γνωστικῶν, δαδυλωνοχολδαϊκῶν καὶ ζωροαστρικῶν στοιχείων. Τὸ θεμελιώδες δόγμα τὸν εἶναι ὅτι ὑπάρχουν δύο ἀντιμαχόμενα μέσα εἰς τὸ σύμπαν στοιχεῖα, τὸ ἀγαθὸν, ὁ ἕνός καὶ τὸ κακὸν ὁ ἑτέρου. Καὶ μέσα εἰς τὸν ἀνθρώπον ὑπάρχουν δύο ψυχαί, ἡ σαρκενὴ κακὴ καὶ ἡ φωτεινὴ ἀγαθὴ ψυχὴ. Μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν, καὶ εἰς τὸ σύμπαν καὶ εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου, διεξάγεται διερκὴς ἀγών. Ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐγκρατείας, διὰ τῆς ἀποφυγῆς ἀπὸ τῆς κρεοφαγίας, διὰ τῆς καταργήσεως τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ γάμου. Ἡ διαφορά τοῦ Μανιχαϊσμοῦ ἀπὸ τοῦ γνωστικισμοῦ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι, ἐνῶ οἱ γνωστικοὶ εἶναι μονοθεῖσται, οἱ Μανιχαῖοι δέχονται τὴν ὑπαρξίν δύο δημιουργικῶν δυνάμεων, αἰτίνας εὐρισκονται εἰς διερκὴ πάλιν. Ἐκ τῆς συγκρούσεως ταύτης προκύπτει δραματικὴ πάλιν, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν ἱστορίαν τῆς κοσμικῆς ἐξελίξεως. Ἡ αἰρέσις τοῦ Μανιχαϊσμοῦ ἔσχε μεγάλην διάδοσιν, ἐπὶ τινα δὲ χρόνον ὑπῆρξεν ὁπαδὸς ταύτης καὶ ὁ Λόγουστιος. Κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐμφανίζονται διὰ τῶν διαφόρων αἰρέσεων δοξασιῶν τῆς μανιχαϊκῆς αἰρέσεως.

Αἱ δοξασιῶν τῶν Γνωστικῶν καὶ τῶν Μανιχαίων κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Τὸν γνωστικισμὸν κατεπολέμησαν ὁ Εἰρηναῖος (130—142) καὶ ὁ Ἰππόλυτος δόξασε περὶ τὸ 200 ἐν Ρώμῃ. Κατὰ τῶν Γνωστικῶν ἔγραψε πολεμικὴν πραγματεῖαν καὶ ὁ Πλάτωνος. Τοὺς Μανιχαῖους δὲ κατεπολέμησεν ἐν τῇ Δύσει ὁ Αὐγουστίνος. Ἡ συμβαλὴ τοῦ γνωστικισμοῦ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἑνωσίας τῆς ἀπορροῆς, ἣτις τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπηγάζουν δυνάμεις αἰτίνας ἀποτελοῦν ἱεραρχικὴν κλίμακα. Ἐφ' ὅσον ἀπομακρύνονται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τοσοῦτον ἀπεξορνοῦνται αὐτοῦ. Αἱ ἀπορροαὶ αὗται παραβάλλονται μὲ τὸ φυσικὸν φαινόμενον τῆς φωτεινῆς ἀκτινοβολίας. Διέδωσαν προσέτι τὰ ἐν λόγῳ συστήματα καὶ τὴν δοξασίαν, ὅτι ὁ κόσμος παρήχθη κατὰ μίαν ἐκπτώσεως καὶ ἀποστασίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐδίδαξαν δὲ ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπιστροφή πρὸς τὴν θεῖαν ἀρχὴν. Εἰσήγαγον τοιαυτοτρόπως τὴν ἑνωσίαν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως εἰς τὴν θεολογίαν. Κατὰ τὸν Μεσαιῶνα συχνάκις ἀναφέρονται παρόμοιοι ἀντιλήψεις ἴδια εἰς τοὺς κύκλους τῶν μυστικιστῶν. Εἰς τοὺς Ρώσσους θεολόγους καὶ φιλοσόφους τοῦ 19ου καὶ 20ου αἰῶνος, Σόλοβιφ καὶ Μεντιάφ εἶναι αἰσθητὴ ἡ συμπάθεια πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ γνωστικισμοῦ.

Ἡ σχολὴ τῶν κατηχητῶν καὶ ἐξηγητῶν τῆς Ἀλεξανδρείας.

Πάνταινος. Τὴν ἀρχὴν τῆς ὀργανωμένης προσπάθειας

διὰ νὰ καταπολεμηθῇ ὁ γνωστικισμὸς καὶ νὰ καθορισθῇ ἐπακριδῶς τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀποτελεῖ ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἰβουθεῖα σχολῆ τῶν κατηχητῶν. Περὶ τῆς σχολῆς ταύτης μᾶς παρέχει πληροφορίας ὁ Εὐσέβιος εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν τοῦ ἱστορίου (5,10), λέγων ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ αυτοκράτορος Κορνήλιου (180—192) ἐλειτούργει ἐν Ἀλεξανδρείᾳ «Διδασκαλείον τῶν ἱερῶν λόγων» ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Πανταίου, καὶ τὴν ἐπιπέτιον αὐτοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Περὶ τοῦ Πανταίου γνωρίζομεν πολὺ ὀλίγα. Ὁ Εὐσέβιος μᾶς παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι κατ' ἀρχὰς ἦτο ὁπαδὸς τοῦ Στακτικῶν μεταστρασεῖς κατὰ μίαν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. Δὲν ἐσώθησαν συγγράμματά του. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐδίδασκε προσωρικῶς καὶ ὅτι αἱ παραδόσεις του κατεγράφοντο ὑπὸ τῶν μαθητῶν του.

Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Διάδοχος τοῦ Πανταίου ἐγένετο ὁ Τίτος Φλάβιος Κλήμης. Ἐγενήθη πιθανῶς ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 150 ἐκ γονέων ἑθνικῶν. Ἐταξίδευσεν ἀπὸ νεαρῆς ἡλικίας διὰ νὰ εὐρεθῆ διδασκαλίαν τῆς ἀρεσκείας του καὶ ἠκουσθῆ πολλοὺς διδασκάλους, μέχρις οὗτο συνήτησε τὸν Πανταίου, εἰς τὸν ὁποῖον ἴδρεν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐπέθετο. Κατὰ τὸ 202 ἐγκατέλειπε λόγῳ τῶν διωγμῶν ὁ Κλήμης τὴν Ἀλεξανδρείαν καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 211 καὶ 216 χρονικῶν διάστημα. Τὴν διδασκαλίαν του διώδεμα νὰ γνωρίσωμεν ἐκ τῶν τριῶν διδασκάντων ἔργων του, ἅτινα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Ἰον «Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας», 2ον «Παιδαγωγὸς» καὶ 3ον «Στρωματεῖς». Διὰ τοῦ Κλήμεντος ἀρχίζει ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἐνωματώσῃ συστηματικῶς εἰς τὴν διδασκαλίαν του τὰς ἀντιλήψεις ἐκείνας τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, αἰτίνας ἠδύνατο νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τὰ δόγματά του. Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπορριπτῆ. Εἶναι προκαταρκτικὴ καθοδήγησις τὴν ὁποῖαν ἤσκησεν ὁ Θεὸς διὰ σοφῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τῶν ἑθνικῶν διὰ νὰ τοὺς προπαρασκευάσῃ πρὸς ἀποδοχὴν τῆς πίστεως. Ἐπαιδαγωγεῖ γὰρ καὶ αὐτὴ (δηλ. ἡ φιλοσοφία) τὸ ἐλληνικόν, ὡς ὁ νόμος τοὺς Ἑβραίους. Ὁ Κλήμης τοιαυτοτρόπως ἀποδέχεται τὸ περιεχόμενον τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐφ' ὅσον εἶναι συμβιβαστὸν μὲ τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Ἐκτιμᾷ πολὺ τὸν Πλάτωνα, τὸν ὁποῖον πορομοιάζει μὲ τοὺς προφήτας «ὅ πάντα ἀριστοὺς Πλάτων οἶον θεοσοφούμενος», ἀλλὰ κυρίως ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν Φίλωνα καὶ ἀπὸ τὸν Στακτικὸν Μωσῶνιον. Ἡ πίστις θεοῦ εἶναι τὸ κυριώτερον δεδομένον καὶ ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον τῆς γνώσεως. Ἄλλ' ἡ τελειοσύνη τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς γνώσεως ἣτις στηρίζεται ἐπὶ τῆς πίστεως. Εἶναι ἡ πίστις τὸ «ἐκ τῶν προτέρων» δεδομένον διὰ τὴν γνώσιν στήριγμα καὶ διὰ τοῦτο παραβάλλεται πρὸς τὴν «πρόληψιν», δηλαδή τὴν ἐκ τῶν προτέρων γνώσιν. «Κυριώτερον οὖν τῆς ἐπιστήμης ἡ πίστις, καὶ ἐστὶν αὐτῆς κριτήριον». Ἡ γνώσις εἶναι ἀπόδοξις τῶν διὰ πίστεως παρελημμένων, τῆς πίστεως οἰκοδομουμένη» (ἀπόδοξις αὐτῶν τὰ ὅπρια ἔχομεν παραλάβει διὰ τῆς πίστεως, ἐποικοδομουμένη διὰ τῆς πίστεως). Ἡ δὲ φιλοσοφία εἶναι προπαιδευτικὴ μὲθοδος ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀποκτησίαν τῆς σοφίας «ὡς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα συμβάλλεται πρὸς φιλοσοφίαν τὴν δεσποιναν αὐτῶν, οὕτω καὶ φιλοσοφία αὐτῆς σοφίας κτήσιν συνεργεῖν». Λέγων πιστὴν ὁ Κλήμης δὲν νοεῖ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὑποθετικὴν παραδοχὴν γεγονότων τινῶν ὡς πραγματικῶν ἀλλὰ τὴν ἐκ βάθους τῆς ψυχῆς θεληματικὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀληθείας. Ὡς πρὸς τὰς περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεις ἀποδέχεται ὁ Κλήμης τὴν ὑπὸ τοῦ Φίλωνος ἰδρυθεῖσαν ἀρηνητικὴν θεολογίαν. Θεωρεῖ τὸν Θεὸν ὡς ἐπέκεινα τοῦ ἑνός καὶ ὑπὲρ αὐτῆς μονάδας. Τὰ θεῖα εἶναι ἀνεκδέες καὶ ἀπαθές. Θετικῶς δύναται νὰ γνωσθῇ μόνον ὁ Υἱὸς, ὅστις εἶναι ἡ δυναμὶς καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς, ὁ Λόγος καὶ ὁ Νόμος τῆς δημιουργητικῆς κτίσεως. Ὁ Χριστὸς ὡς Λόγος ἐνεργεῖ καὶ κατὰ τὴν προχριστιανικὴν ἐποχὴν, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται ὁ φωτισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν προφητῶν. Περισσότερον αἰσθητὴ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῆς στακτικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῶν ἠθικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κλήμεντος, ὅστις μεταπάττει τὸν «σοφόν» τῶν Στακτικῶν εἰς χριστιανικὴν προσωπικότητα. Τὸ θέμα πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ βαθίσῃ ὁ ἠθικὸς ἀνθρώπος εἶναι ἡ ἀπάθεια, διότι διὰ ταύτης καθίσταται ἑμῶν καὶ τοῦ ἀνεκδέους καὶ ἀπαθῆς Θεοῦ. Διὰ τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν ὁ χριστιανὸς ὑπερβαίνει τὸ στάδιον τῆς ομοιώσεως καὶ ἵσχυται εἰς τὸ στάδιον τῆς «θεώσεως». Εἰς τοὺς «Στρωματεῖς» (7, 16) γράφει: «ὅ τῷ Κυρίῳ πειδόμενος καὶ τῇ δοθείσῃ δι' αὐτοῦ κατακολουθήσας προσητεία τελείως ἐκτελείται κατ' εἰκόνα τοῦ διδασκάλου ἐν σαρκὶ περσιπῶν Θεοῦ» (ὁ ὑπακούων εἰς τὸν Κύριον καὶ ἀκολουθήσας τὴν δοθείσαν δι' αὐτοῦ προσητείαν, τελειοῦται καὶ γίνεται ἀκριβῆς εἰκόνα τοῦ διδασκάλου, Θεοῦ ὅστις μὲ σάρκον ἐνδύμα περιέχεται ἐπὶ τῆς γῆς). Διὰ τῶν εὐσεβῶν λογισμῶν ὁ χριστιανὸς ὑψοῦται εἰς τὴν θεῖαν θεωρίαν. Ἡ τοιαύτη ὕψωσις, κατὰ τὸν Κλήμεντα, δὲν συμπίπτει μὲ τὴν δι' ἐκστάσεως ἐνωσίαν μὲ τὸ θεῖον, ὅπως ἐδοξάζον οἱ Νεοπλατωνικοὶ. Ὅμοιον ἄζει μᾶλλον μὲ τὴν πλατωνικὴν καὶ ἀριστοτελικὴν θεωρίαν. Ἀποτελεῖ μίαν «αἰδίον ἀνάπαυσιν ἐν τῷ Θεῷ». Διὰ τοῦ Κλήμεντος ἐπιχειρεῖται νὰ διαμορφωθῇ κατὰ τρόπον ἐπιστημονικὸν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης τὰ περιεχόμενα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἐν ἀμονίᾳ πάντοτε πρὸς τὰ θεμελιώδη δεδομένα τῆς πίστεως.

Ὀριγένης (185—254). Διάδοχος τοῦ Κλήμεντος ὁ ὤρηνεν ὁ Ὀριγένης, ὅστις διεύθυνε τὴν σχολὴν ἀπὸ τοῦ 203 ἕως τοῦ 231. Ἐγενήθη ἐν Αἰγύπτῳ ἐξ ἀπύρου οἰκογενείας. Ὁ πατὴρ του Λεωνίδας ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τοῦ διδασκάλου, ἀπέθανε δὲ μαρτυρικὸν θάνατον ἐπὶ Σεπτεμῖου Σεδῆρου. Ὁ-

ταν συνελήθη ο πατήρ του, ο Όριγένης ήθελε να τον ακολουθήσει εις το μαρτύριον, ἀλλ' ἡ μήτηρ του τὸν ἀνεκράτησε μετὰ μεγάλου κόπου. Ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας ἠσχολήθη δι' ἄλλο μὴ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ μὴ τὴν μελέτην τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἀνέγνωσε τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Νουμνίου, τοῦ Νικαμάχου καὶ τοῦ Στωϊκοῦ Κοριούτου. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Εὐσεβίου ὁ Πατριάρχης εἰς ἀπολοθεῖν ἔργον του κατηγορεῖ τὸν Όριγένην, διότι, ἐνῶ εἶχε παιδείαν ἐλληνικὴν, προσήλθεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν: «Όριγένης δὲ Ἕλληνας ἐπαιδευθεὶς πρὸς τὸ δαρδάρου ἐξώκειλε τὸ λήμνα» (Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. 6, 19). Μετὰ τὴν θανάτῳ του τοῦ πατρὸς του καὶ τὴν θύμισιν τῆς περιουσίας του, ἠναγκάσθη νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου, διαδεχθεὶς τὸν Κλήμεντα, τοῦ ὁποίου εἶχεν ὑπάρξει μαθητὴς, εἰς τὴν δευθύνουσιν τῆς σχολῆς. Ἀπὸ τῆς πρώτης του κινήσεως εἶχε δεῖξει δείγματα ἐκπληκτικῆς εὐφυίας καὶ ἀσκητικῆς ἀρετῆς. Κατηγορηθεὶς ἐπὶ κακοδοξίᾳ, κατὰ τὸ 232 ἀπεχώρησεν εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ Καισάρειαν, ἐνθα ἱδρυσεν ἴδιον σχολήν. Κατὰ τὸν διωγμὸν τῶν διαταχθέντων ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Δεκίου, συνελήθη καὶ ὑπεβλήθη εἰς φρικαστικὰ μαρτύρια. Ἀπολυθεὶς τῶν φυλακῶν, ὑπέκυψεν εἰς τὰς κακώσεις, ἀποθανὼν ἐν Καισάρειᾳ τῆς Παλαιστίνης, κατ' ἄλλους δὲ ἐν Τύρῳ. Εἶναι θαυμαστὴ ἡ δράσις τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ὡς διδάσκαλος, ὡς κηρύττου τοῦ θεοῦ λόγου καὶ ὡς συγγραφεὺς. Ὁ Γρηγόριος ὁ θαυματουργὸς εἰς τὸν ἐγκωμιστικὸν του λόγον ἐξιστορεῖ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων ἅτινα ἐδίδασκεν ὁ Όριγένης ἐν τῇ σχολῇ του. Ἦναι μὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς διαλεκτικῆς, δι' ἧς ἐπεδίωκε νὰ ἀσκήσῃ τὴν κριτικὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς τῶν μαθητῶν του. Προεχόμεναι εἶπαι εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως. Ἦναι εἰτα ἡ σειρά τῶν δύο ἐπιστημῶν, τῆς γεωμετρίας καὶ τῆς ἀστρονομίας. Ἐκ τούτων τὴν γεωμετρίαν ἐθεώρει ὡς πρότυπον ἀκριβολογικῆς ἐπιστήμης. Μετὰ ταῦτα ἐπικολοῦει ἡ διδασκαλία τῆς ἠθικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τετραμεροῦς διαιρέσεως τῆς ἀρετῆς κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Πλάτωνος. Ὡς μήτηρ πασῶν τῶν ἀρετῶν ἐθεωρεῖται ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν. Μετὰ ταῦτα ἐπιποθεῖται ἡ σπουδὴ τῶν συγκαταμένων τῶν ἀρχαίων φιλοσοφῶν. Τελευταία καὶ ὑψίστη βαθμὶς τοῦ προγράμματος ἦτο τὸ μᾶθημα τῆς θεολογίας, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῶν ἐσχάτων ἀρχῶν. Ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις τοῦ Όριγένης ἦτο καταληκτικὴ, λόγω δὲ ταύτης ἀναρᾶσθη «δογματικῆς». Ὁ Ἐπιφάνιος ἀναριθμᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφεισῶν πραγματειῶν εἰς ἑξ̄ χιλιάδας. Ἐκ τούτου μεγάλου τούτου συγγραφικοῦ ὅγκου μικρὸν μέρος διεσώθη εἰς τὴν μορφήν τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, διότι τὸ περιεχόμενον τῶν ἔργων τοῦ Όριγένης ἐθεωρήθη αἰρετικόν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς κατὰ τὸ 543 ἐξέδωκε διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐφαρμακίζοντο 24 χωρία τοῦ «Περὶ ἀρχῶν» αἰνεϊκοῦ συγγράμματος ὡς αἰρετικά. Εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ διατάγματος τούτου ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸ 553 συγκλητικὴ εἰσα Ἐπίκουρικὴ Σύνοδος ἀνεθεμάτισε τὴν διδασκαλίαν του. Τὸ σύνολον τῶν συγγραμμάτων του δύναται νὰ διαιρηθῇ εἰς ἑξ̄ κατηγορίας, ἦτοι: 1) εἰς φιλολογικά, 2) ἐξηγητικά, 3) δογματικά, 4) ἠθικά—πρακτικά, 5) ἀπολογητικά, καὶ 6) ἐπιστολάς. Μεγάλου φιλοσοφικῆς σημασίας ἦτο τὰ «Περὶ ἀρχῶν» σύγγραμμα. Ἐκ τούτου ἔχομεν ὀλίγα ἀποσπάσματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, διεσώθη δὲ καὶ εἰς τὴν λατινικὴν γενεὴν μετὰ διασκευῶν μεταφράσεως ὑπὸ τοῦ Ρουβίου. Τὸ σύγγραμμα ταῦτο ἐγράφη κατὰ τὸ 220 μέχρι 230 καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων βιβλίων. Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τούτων γίνεται λόγος περὶ τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, περὶ τῆς δημιουργίας, περὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος.

Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον γίνεται λόγος περὶ τοῦ κόσμου καὶ περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν. Τὸ τρίτον πραγματεύεται περὶ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπαλυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ δὲ τέταρτον περὶ τοῦ θεοπικύστου τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἀπολογητικῶν ἔργων του εἶναι τὸ «Κατὰ Κέλσους» σύγγραμμα ἐξ̄ ὀκτῶ βιβλίων, διὰ τῶν ὁποίων ἀνασκευάζει τὸ ἀντιχριστιανικὸν ἔργον «Ἀληθῆς Λόγος». Μετὰ φιλολογικὸν κατόρθωμά του ἦτο ἡ ἐκδασίς τῶν «Ἐξερπλῶν», ἦτοι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς ἑξ̄ στήλας περιεχούσας τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον, τὴν ἑλληνιστὶ μεταγραφῆν του, καὶ τὸ κείμενον τεσσάρων μεταφράσεων προερχομένων ἐκ τεσσάρων διαφόρων ἐρμηνευτῶν. Ὡς ἐξηγητῆς ἐγραψε πλῆθον σχολίων, ὑπομνημάτων καὶ διυλίων. Δύναται νὰ χειρίζεται ἐπιτυχῶς καὶ τὴν συνθετικὴν παραγωγικὴν μεθόδον κατὰ τὸ πρότυπον τῆς γεωμετρικῆς μεθόδου, χωρὶς νὰ ὑπολείπεται κατὰ τὴν ἐρμηνευτικὴν κατανοήσιν καὶ ἐξήγησιν τῶν γραπτῶν κειμένων. Συνδυάζει δηλαδὴ τὸ χάρισμα τῆς ἀναλυτικῆς σκέψεως τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν μετὰ τῆς ἰκανότητος πρὸς κατανόησιν καὶ ἐπαναβίωσιν τῶν γραπτῶν κειμένων, ἧτις ἀποτελεῖ τὴν μεθόδον τῆς ἐργασίας τῶν πνευματικῶν, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, ἐπιστημῶν. Πονταχοῦ εἰς τὸ ἔργον του τυγχάνει αἰσθητὴ ἡ παρουσία τῆς ἐλληνικῆς διανοήσεως. Ὁ Πορφύριος ἐγραψε περὶ αὐτοῦ: «Κατὰ μὲν τὸν διὸν χριστιανὸς ὢν καὶ παρανόμως, κατὰ δὲ τὰς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ θεοῦ δόξας ἑλληνίζων καὶ τὰ Ἑλλήνων τοῖς ὀνειρεῖσι ὑποβαλλόμενος μύθοις» (Ὁ Όριγένης εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν ἐξ̄ χριστιανικῶν, παραβαίνων τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, ὡς πρὸς δὲ τὰς δοξασίας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ θεῖον ἀπέδραχε τὰς ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων, καὶ τὰς ἑλληνικὰς δοξασίας τὰς μετέφερε λαθραίως εἰς ἑθνικοὺς μύθους). Συνεπῶς

δύναται νὰ θεωρηθῇ μαζί με τὸν Ἰουστίνου καὶ τὸν Κλήμεντα ὡς εἰς ἐκ τῶν κυριωτέρων συντελεστῶν διὰ τῶν ὁποίων κατορθώθη νὰ συνδυασθοῦν αἱ δοξασίαι τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης μετὰ χριστιανικὰ δόγματα.

Ὅπως καὶ ὁ Κλήμης θεωρεῖ καὶ ὁ Όριγένης τὸν Θεὸν ὡς οὐσίαν ἐξ̄ ὁλοκλήρου ἀσώματον, ὡς «ἐνάδα» καὶ «μονάδα», ἧτις καλεῖται «ἐπέκεινα νοῦ καὶ οὐσίας». Ὁ Θεὸς ὡς Πατὴρ γεννᾷ πάντοτε τὸν Υἱόν, ὅπως τὸ ὡς γεννᾷ πάντοτε τὴν Ἁγίαν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὴν Βουλῆσιν. Ὁ Υἱὸς εἶναι ἐν σχέσει μετὰ τὸν κόσμον τὸ ἀρχικὸν καὶ ἰδεώδες πρότυπον εἰδῆς ἰδεῶν. Πάντα τὰ ὄντα εἶναι ἀντίτυπα τοῦ Υἱοῦ, θεωρουμένου ὡς Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς θεότητος τὸ πρῶτον μέρος εἶναι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ δεύτερον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ Πατὴρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἀποτελοῦν τὴν «προσκυπητὴν τριάδα». Ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς ἐκδόχσις τῆς ἀγαθότητος του, οὐχὶ ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἐν τῇ αἰωνιότητι. Οὐδέποτε ὑπῆρξαν αἰῶνες κατ' οὐκ ἐν ὑφίστατα κόσμῳ. Καὶ αἱ ψυχᾶι εἶναι πνευματικὰ δημιουργήματα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως ἐμυκράνθη ἡ ἀγάπη των πρὸς τὸν δημιουργόν, ἀπεμακρύνθησαν ἀπ' αὐτόν καὶ κατέπεσαν εἰς τὴν ὄλην, ἧτις ἐπίσης ἐνεῖ δημιουργόν τὸν Θεόν. Ὁ Όριγένης ἐτυμολογεῖ τὴν λέξιν ψυχὴ ἐκ τοῦ ὀριματος ὑψω, διότι διδάσκει ὅτι ψυχὴ γίνεται τὸ πνεῦμα, ὅταν ἐλαττωταί, ὅταν «ψιχεται» ἡ θερμότης τοῦ πρὸς τὸν Θεόν (ἦλου του). Ἡ ψυχὴ τῶν ψυχῶν ἐξηγείται ἐκ τῆς ἐλευθερίας τῆς ὁποίας ἐνθεῖ χάρισις εἰς αὐτὰς ὁ δημιουργὸς. Ἡ λυτρωτικὴ δύναμις εἶναι ὁ Λόγος, ὅστις δύναται νὰ ἐπαναγάγῃ τὰς ψυχὰς εἰς τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν. Ἡ τοιαύτη λυτρωτικὴ τοῦ Λόγου ἐνεργεῖα, ἧτις ἐξεδρασίθη διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἐπεκτείνεται εἰς ὅλην τὴν κτίσιν. Τὰ «δύο» καὶ τὰ «ἄψυχ» καθὼς καὶ τὰ «σώματα» ἐπανέρχονται εἰς τὸ «μὴ ὄν», καταργεῖται ἁμαρτία καὶ ἡ κτίσις ἐπανέρχεται εἰς τὸν Θεόν. Τὴν τοιαύτην ἑνωσιν ὀνομάζει ὁ Όριγένης «ἐπανόρθωσιν». Διὰ τῆς συνθετικῆς του ταύτης θεωρησεως παρεῖχεν ὁ Όριγένης ὁλοκληρωμένον θεολογικὸν σύστημα. Διὰ τὴν ἐποικοδομίαν του ἐχρησιμοποίησεν, ὡς εἴπομεν, δύο μεθόδους: τὴν ἀναλυτικὴν συνθετικὴν καὶ τὴν ἐρμηνευτικὴν. Τὰ κείμενα τῶν Ἁγίων Γραφῶν λαμβάνονται ὡς πρῶτα καὶ ἀρχικὰ δεδομένα. Γίνεται ἡ ἐξήγησις τούτων καὶ τὰ πορίσματα τὰ προκύπτουτα συνδυάζονται κατὰ τὴν λογικὴν παραγωγικὴν μεθόδον. Ὡς ἐρμηνευτῆς ὁ Όριγένης εἶναι λίαν ἀξιολόγος, διότι ἐνεδίδουκε καὶ ἀπὸ μεθοδολογικῆς ἀπόψεως εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν διαδικασίαν. Διακρίνει τριῶν εἰδῶν ἐρμηνείαν: 1ον) Τὴν σωματικὴν ἱστορικὴν, 2ον) Τὴν ψυχικὴν καὶ 3ον) Τὴν πνευματικὴν. Πρὸς τὸ τρίτον εἶδος ταυτίζει τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν. Ἡ τριπλῆ αὕτη διαστολὴ τῆς ἐξηγητικῆς μεθόδου ὀφείλεται, λέγει ὁ Όριγένης, εἰς τὴν τριπλῆν σύστασιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὅπως ὁ ἀνθρώπος, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ Γραφὴ σύγκεται, λέγει, ἐκ σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δικαίως κατατάσσεται ὁ Όριγένης μετὰ τῶν θεμελιωτῶν τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου. Εἶναι προσέτι ὁ πρῶτος, ὅστις κατάρθωσε ἢ ταξιδίησεν τὰς δογματικὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις εἰς ἐν συστηματικὸν σύνολον. Ὅσον καὶ ἂν κατοκρίθησιν τὰ ἔργα του ὡς κακόδοξα, ἀπέτελεσαν θεμελιώδη συμβολὴν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Χριστιανικῆς Δογματικῆς καὶ τῆς συστηματικῆς Χριστιανικῆς Θεολογίας.

Μαθητὰ τοῦ Όριγένης ὑπῆρξεν ὁ Διονύσιος ὁ ἐκπληθεὶς μέγας, ὅστις κατεπόλεψε τὸν ὀλισθηρὸν ἰσομισμὸν τοῦ Δημοκρίτου καὶ τοῦ Ἐπικούρου διὰ τοῦ «Περὶ φύσεως» ἔργου του. Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι ὡς πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς περὶ τῆς ἐνάτητος τοῦ παντὸς δοξασίας συμφωνεῖ μετὰ τῶν Πλάτωνος, τῶν Πυθαγόρου, τοῦ Στωϊκοῦ καὶ τῶν Ἡράκλειτου. Κατὰ τὸ 248 εἶχεν ἀναλάβῃ τὴν δευθύνουσιν τῆς ἐν Ἀλεξανδροῖα σχολῆς. Ἀπέθανε κατὰ τὸ 265. Πλησίον τοῦ Όριγένης ἐμαθήτευσεν, ὅταν ἐδίδασκεν ἐν Καισάρειᾳ τῆς Παλαιστίνης, καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ θαυματουργὸς (213—275), ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐγράφη ἐγκωμιστικὸς λόγος εἰς μνήμην τοῦ Όριγένης: «Εἰς Όριγένην προσφωτιστικὸς καὶ πανηγυρικός λόγος, λόγος χαριστήριος. Εἰς τοὺς Όριγενικοὺς ἀνέκει προσητὴ καὶ ὁ ἐκ Καισάρειας Πάυφιλος, ὁ διδάσκαλος τοῦ Εὐσεβίου. Ἐδρασαν ἐν Καισάρειᾳ τῆς Παλαιστίνης ἐνθα ἱδρυσε σχολὴν εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ὁποίας περιήλθεν ἡ ὑπὸ τοῦ Όριγένης εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ἱδρυθεῖσα διδασκαλία».

Ἀνασκοποῦντες τὴν ὄλην ἐξέλιξιν τῆς πνευματικῆς κινήσεως τὴν σφειδωθεῖσαν κατὰ τὴν τετάρτην περίοδον παρατηρούμεν ὅτι κατευθύνεται εἰς τὰς προσηλασίας τῆς ὑπὸ δύο τάσεων. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνανέωσις τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας καὶ ἰδίως τῆς πλατωνικῆς. Ἀφ' ἑτέρου ἐκδήλας εἶναι ἡ ἐπιδίωξις νὰ θέσῃ ἡ ἀνθρωπότης πρὸς μίαν βετικὴν θεσηκεῖαν. Αἱ ἀπέπειραι τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῶν παλαιῶν θεσηκεῖων ἀπέτυχον καὶ μετὰ δεῖνῳ ἀγῶνα κατήστανεν ὁ Χριστιανισμὸς. Εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Χριστιανισμοῦ συνεχωνήθησαν ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἅτινα ἦτο δυνατόν νὰ ἐναρμονισθοῦν πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Οὕτω δημιουργεῖται νέα μᾶθησις. Ἡ «δογματικὴ», ἧτις ἀναλαμβάνει νὰ ἐπιλήσῃ καὶ νὰ καθορίσῃ τὰ κεφαλαίωδέστατα ἐκ τῶν προβλημάτων τὰ ὁποία συνεζήτηε προηγουμένως ἡ φιλοσοφία. Φορεὺς τῶν νέων πνευματικῶν τάσεων ὑπῆρξεν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς, ὅστις κατόρθωσε νὰ μεταβησῇ τὸ κέντρον τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ τότε πολιτισμένου κόσμου ἀπὸ τῆς Δύσεως πάλιν πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ ἀνασυγκροτήσις καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου ἔδωκεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸ κοσμοϊστορικὸν γεγονός τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἐπομένη περίοδος χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς «Βυζαντιανὴ». Δὲν βὰ χρησιμοποίησωμεν τὸν δ-

τική. Ο Ε. Γκίλσον εις τὸ σύγγραμμά του «Τὸ πνεῦμα τῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας» καθορίζει λίαν εὐστόχως τὸν ρόλον τῶν δογματικῶν γραφῶν τὰ ἀκόλουθα: «Τὰ ἀποκαλυμμένον δόγμα ἐνοποιεῖ τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν δηγοῦν τούτην εἰς τελειότητα, κατὰ κάποιον τρόπον ὅπως εἰς τὸ σύστημα τοῦ Καντίου αἱ ἰδέαι τοῦ καθαροῦ λόγου ἐνοποιοῦν τὰς ἐνώσεις τῆς νόησεως ἢ μᾶλλον ὅπως αἱ μύθοι ἀποτελοῦν εἰς τὸν Πλάτωνα τὴν τελειότητα τῆς φιλοσοφίας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πίστις εἶναι ἀπόλυτος βεβαιότης, ἡ ἐνόησις τῆς σκέψεως εἰς τοὺς χριστιανικοὺς φιλοσόφους εἶναι πολὺ τελειότερα, παρὰ εἰς τὸν Καντίον καὶ τὸν Πλάτωνα. Τὰ δόγματα ἀναφέρονται εἰς τὰς ἐσώτατας ἀληθείας καὶ διὰ τοῦτο οὐδόλως παραβάλλονται εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν τὴν ἐλευθερὰν κίνησιν τῆς σκέψεως. Εἰς πᾶσαν φιλοσοφίαν ὑπάρχουν τὰ λεγόμενα ἄτομα καὶ πρῶτα δεδωμένα, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν τὴν ἀσπέρειαν καὶ τὰ ἄρια τῆς σκέψεως. Μόνον εἰς τὸ σύστημα τῆς ἀπολύτου ἰσοκρατίας, τὸ εἰς παντοδυναμίαν ἐξικνούμενον ὑπερβατικὸν ἐγὼ θέτει καὶ τὴν ἐκκίνησιν καὶ τὸ τέμα. Μόνον λοιπὸν ὁ ἀπόλυτος ἀρθολογισμὸς καὶ ἡ ἀπόλυτος ἰσοκρατία δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ ἢ αἰ δογματικὰ ὀλίγησαι, τὰς ὅποιας χρησιμοποιεῖ ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἀποβαίνουσα δεσμευτικὰ διὰ τὴν ἐλευθερὰν κίνησιν τῆς σκέψεως.

Ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω ἐκτέθεισης ἀντιλήψεως, ὑποστηρίζεται ὑπὸ τινῶν ἱστορικῶν καὶ ἡ ἐσφαλμένη γνώμη ὅτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν ἐπικρατεῖ μονομερῶς ὁ πλατωνικὸς μυστικισμὸς. Ἐν πρώτοις θὰ εἶχε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἡ ἐκφρασις «πλατωνικὸς μυστικισμὸς» δὲν εἶναι ὀρθή. Ἡ «θεωρία» περὶ τῆς ὅποιας ὀμιλεῖ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν εἶναι μυστικιστικὴ κατὰστασις. Περὶ μυστικισμοῦ εἰς ἄλλας ἰδιότυπας σημασίας δύναται νὰ γίῃ ἡ λόγος μόνον προκειμένου περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Νεοπλατωνικῶν περιγραφόμενης καταστάσεως τῆς ἐκστάσεως. Εἰς τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων εἰσεχώρησαν νεοπλατωνικὰ στοιχεῖα. Ἄλλ' αἱ μυστικαὶ τάσεις δὲν ἀποτελοῦν κύριον γνώρισμά της. Ἡδὲ ὁ Κλήμης εἶχεν ὀμιλήσει περὶ μίας θεωρίας, εἰς ἣν δύναται νὰ ὑψωθῇ διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀρετῆς ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη θεωρία δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς ψυχικὴν κατάστασιν, ἀπορρέουσαν ἀπὸ τὸ θεολογικὸν συναίσθημα. Πρόκειται περὶ καταστάσεως τὴν ὅποιαν αἰσθάνεται ὁ πιστὸς Χριστιανὸς εἰς οἰανδήποτε ὁμολογίαν καὶ ἂν ἀνήκῃ. Καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἀνατολὴν σημειοῦται ἡ παρουσία μυστικιστικῶν τάσεων, ὅπως καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Ἐκεῖ μάλιστα ἐξηπλάθη περισσότερο ὁ μυστικισμὸς, διότι εἰσηχθῆσαν πολλὰ νεοπλατωνικὰ μυστικιστικὰ στοιχεῖα διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους κατ' ἀρχὰς καὶ διὰ μεταφράσεως τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου κατόπιν. Ἄλλὰ ὁ μυστικισμὸς δὲν ἀποτελεῖ τὴν κύριαν χαρακτηριστικὴν τῆς ἀνατολικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τὸ τέμα ἴδια τῆς περιόδου, τὴν ὅποιαν ἐρευνῶμεν, διὰ τοῦ Πλήθωνος καὶ τοῦ Γεννάδιου εἶχον ἀποκρασθῆ αἱ μυστικιστικαὶ ῥασαὶ καὶ ἐσημειοῦται ἡ ἐπικράτησις τοῦ πλατωνικοῦ καὶ ἀριστοτελικοῦ ὀρθολογισμοῦ. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἐπιπράζονται ἀπὸ τὴν κίνησιν τῶν ἡγουσαστῶν καὶ χαρακτηρίζουν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ὡς μυστικιστικὴν. Παραβλέπουσιν ὅτι τὸ ἐν λόγω γεγονός ἀποτελεῖ περιωρισμένη σημασίαν ἐκδηλώσιν τοῦ μοναστηριακοῦ βίου. Ἐκτὸς ταύτου καὶ ἡ σύγχρονος δράσις τῶν ὀρθοδόξων Ρώσων θεολόγων καὶ στοχαστῶν τῆς διασπορᾶς Σολοβιέφ, Μπουλκακόφ καὶ Μπερντιάεφ, γίνεται ἀσφουρὴ νὰ ἀποδοθῇ μυστικιστικὴ χροιά εἰς ὁλόκληρον τὴν βυζαντινὴν ἑλληνικὴν μυστικιστικὴν χροιά εἰς ὅλας πεπλανημένη ἢ ἀντιλήψῃ ὅτι ἡ συνέχισις τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ βίου τοῦ βυζαντινοῦ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν παλαιὴν ἢ τὴν σύγχρονον Ρωσσίαν. Ποῖαν συνέχισιν θὰ εἶχεν ἡ βυζαντινὴ φιλοσοφία δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκκινούντες ἀπὸ τὰς δοξασίας, εἰς τὰς ὅποιας εἶχε καταλήξει ὁ Γεννάδιος καὶ ὁ Πλήθων. Τὴν πραγματικὴν δὲ συνέχισιν τῆς δυνάμεθα νὰ τὴν παρακολουθήσωμεν μόνον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ καὶ εἰς τὸ ἐξ αὐτῆς ἀσφουρῆν δημιουργικὸν ἔργον τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγέννησεως. Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις, ἥτις παρατηρήθη περὶ τὸ 1900 ἐν Ρωσίᾳ, ἀφελείται εἰς μονομερῆ ἐπίδρασιν ἐνὸς μόνου κλάδου τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Λίαν ἀπερισκεπτικῶς ἐκφέρεται προσέτι ὑπὸ πολλῶν, καὶ ἡμετέρων καὶ ξένων, ἱστορικῶν ἢ κατηγορία ὅτι ἡ ἑλληνικὴ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία ὑπῆρξε τυτικοκρατικὴ. Οἱ ἐπικριταὶ τῆς ἀνευρίσκουσι διπλὴν τυτικοκρατίαν («Φορμαλισμους»), ἥτις καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ περιεχομένου. Κατηγοροῦνται οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι τοῦ μεσαιῶνος ὅτι δὲν ἔγραψαν εἰς «τὴν ἑλληνικὴν μπηρικὴν τῶν γλώσσων». Ἡ αἰτίασις αὕτη εἶναι ἐπιπολαίαν, ἀνῆστορικὴ καὶ ἄδικος. Ἡ ἀξίωσις νὰ διατυπωθῶν εἰς «τὴν μπηρικὴν» γλῶσσαν φιλοσοφικοὶ στοχασμοὶ ἀποτελεῖ παραδοξότητα, ἂν μὴ παραλογοισμὸν. Μπηρικὴ γλῶσσα εἶναι τὸ γλωσσικὸν ἴδιωμα τὸ ὅποιον χρησιμοποιεῖται κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀνατροπῆς τοῦ παιδιοῦ. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις χρησιμοποιεῖ πάντοτε ἀνωτέρας μορφῆς καὶ εὐρύτερας ἐκφράσεως γλωσσικῶν ὄργανων. Εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν, ὅστις συνετὴρῃ ἀδιλείπτως ἴδιαν φιλοσοφικὴν παράδοσιν, εἶχε διαμορφωθῇ καὶ γλωσσικὴ φιλοσοφικὴ παράδοσις, ἥτις ἦτο ἀδύνατον νὰ διακοπῇ. Τὸ γλωσσικὸν ἴδιωμα, εἰς τὸ ὁποῖον διενεούτο καὶ ἔγραφον οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς, ἀπέτελε ζῶσαν καὶ ὁμιλουμένην κατὰ παράδοσιν εἰς τὰς σχολὰς διᾶλεκτον. Οἱ χρησιμοποιού-

τες τοῦτο δὲν εἶχον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἕκαμον χρῆσιν νεκρᾶς γλώσσης. Ἡ χρῆσις ἄλλως τε τῆς λογίας γλώσσης εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς τελετουργίας ἐνάχθη τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ζώσης γλώσσης. Ἡ διαρκὴς ἀπ' ἐτέρου ἀναδρομὴ εἰς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα, ἐνεδυνάμωνεν τὴν ἀντοχὴν τοῦ ἐν χρῆσει κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ συγγραφῆν ἰδιώματος. Τὸ αὐτὸ συνέβαινε καὶ εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὴν ὅποιαν παρεπρεῖτο ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρα διαφορά μετὰ τῶν λαλομένων νεολατινικῶν ἰδιωμάτων καὶ τοῦ ἐκφραστικοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου, ἥτις τῆς λατινικῆς γλώσσης, εἰς τὴν ὅποιαν ἔγραφον καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα οἱ δυτικὸι φιλόσοφοι. Συνεπὸς εἶναι ἀδίκον νὰ ἐκφέρωμεν τὴν κατηγορίαν, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν χρησιμοποίησιν νεκροῦ γλωσσικοῦ ὄργανου, παραγνοῶντες τὴν ἀδύνατον ἱστορικὴν ἀνάγκην, ἥτις διαμορφώνει τὰς ἐκστάτους καταστάσεις. Ἄλλὰ καὶ ἡ μομφὴ ὅτι συναντῶμεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν τυτικοκρατίαν καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου ἐλέγχεται ἀνακριθῆς. Οὐδεὶς διενόηθη μέχρι τοῦδε νὰ διαμφορῆται τὴν δημιουργικὴν ἐναρμονιστικὴν ἐργασίαν, ἥτις ἐσημειώθη κατὰ τοὺς πρώτους πέντε χριστιανικοὺς αἰῶνας. Οὐδεὶς ἐπίσης δύναται νὰ ἀντιβῇ ὅτι ἡ πρώτη εὐρωπαϊκὴ ἀναγέννησις ἀρχίζει νὰ ὑποσῆκῃ εἰς τὸ βυζαντινὸν ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος. Μένουν συνεπὸς οἱ τρεῖς μεσάζοντες αἰῶνες 6ος, 7ος καὶ 8ος, οἱ ὅποιοι ἐμφανίζουσι πτώσιν τῆς δημιουργικῆς δραστηριότητος. Ἄλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι αἱ σελίδες τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι πάντοτε αἱ αὐταί. Εἰς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν παρατηροῦνται ἐξαρσεις καὶ καταπτώσεις, πλοῦτος καὶ πένια, δημιουργικότης καὶ στασιμότης. Κατὰ τοὺς σημειωθέντας αἰῶνας τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διήλθε διὰ μεγάλων περιπετειῶν, ἀγωνιζόμενον νὰ ἀσφαλίσῃ ὄχι μόνον τὴν ἐπιβίωσιν τὴν ἰδικὴν του, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Ἐξῆλθε κινεφόρος κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα καὶ ἤρξατο πάλιν τὴν ἀναγεννητικὴν του προσπάθειαν. Ἡ ἀναγέννησις τοῦ 9ου αἰῶνος ὑπῆρξεν ἡ ἀπαρχὴ, διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ἐν πλείῃ ἀναπτύξει εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφικὴ ἀναγέννησις. Ἡ συμβολὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ παρεσιωπῆθη διὰ λόγους πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν πρὸς τὴν Δύσιν. Σήμερον διασκεδάζονται αἱ προκαταλήψεις καὶ ἀρχίζει νὰ γίνεται καταφανὴς ἡ πνευματικὴ συμβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ Χριστιανισμοῦ.

Τὴν ὄλην ὑπὸ ἐξέτασιν πέμπτην περίοδον διαιροῦμεν εἰς τρία μερικώτερα τμήματα. Τὸ πρῶτον τμήμα περιλαμβάνει τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα. Ἀποτελεῖ δὲ τὴν ἀκμὴν τῆς ἑλληνικῆς δογματικῆς φιλοσοφίας. Κατὰ ταύτην συντελεῖται ἡ συγχώνεσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς ἕνα νέον τύπον ἑλληνοχριστιανικῶν ἀνθρωπισμῶν. Τὸ δεύτερον τμήμα περιλαμβάνει τὸν 6ον, 7ον καὶ 8ον αἰῶνα, ἀντιπροσωπεύει δὲ τὴν μεσάζουσαν ἐποχὴν τοῦ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου, ὅστις συντελεῖται κυρίως διὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνίου. Τὸ τρίτον τμήμα, ἐγκανιαζόμενον διὰ τοῦ Φωτίου καὶ τερματιζόμενον μετὰ τὴν ἄλυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀποτελεῖ τὴν ἐκδηλώσιν τῆς νέας πρὸς καθολικὴν ἀναγέννησιν τάσεως τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος.

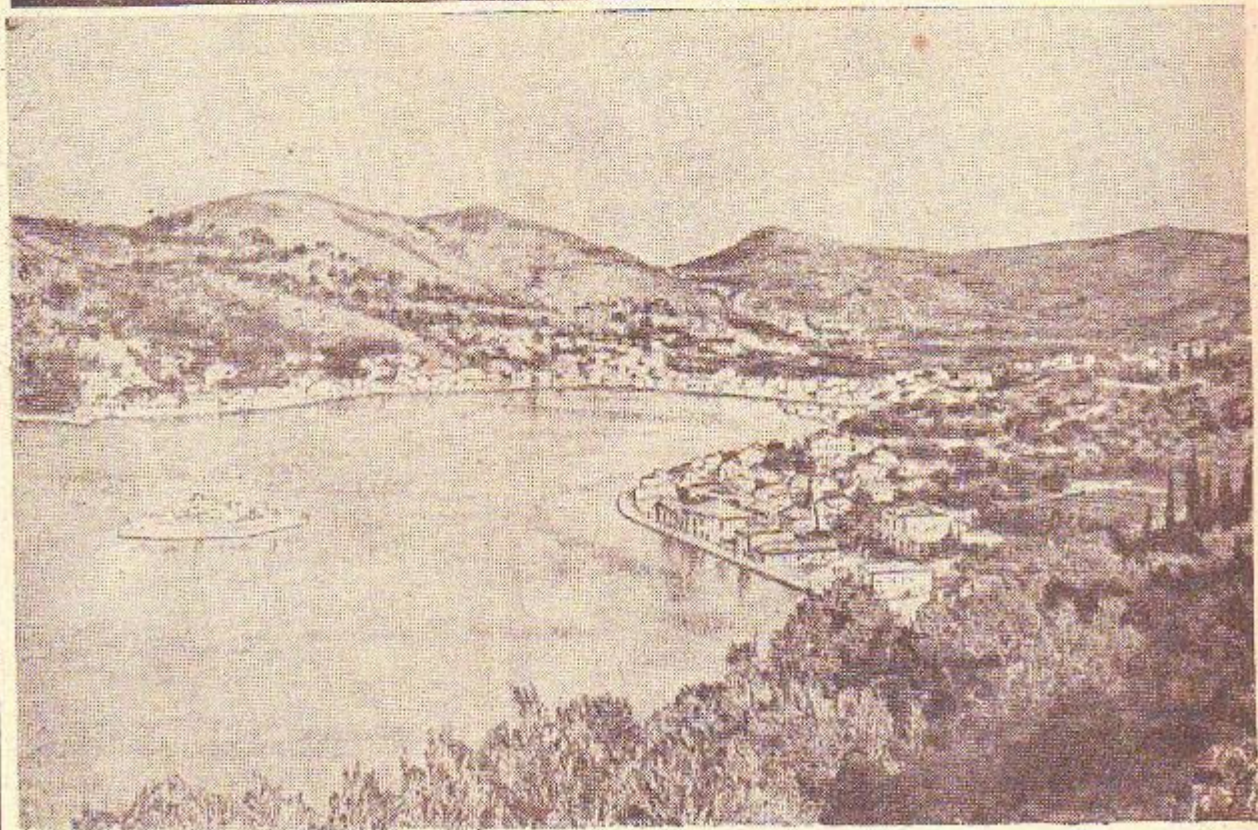
Ὁ 4ος καὶ 5ος αἰὼν τῆς ἀκμῆς τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας.

Αἱ τρεῖς κατευθύνσεις. Κατὰ τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα σημειοῦται μεγάλη καὶ ἐπιτυχὴς δραστηριότης ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὕτην ὑπερκενῶνται αἱ διχογνωμίαι ὡς πρὸς τὸ «Ὁμοούσιον» τοῦ Λόγου πρὸς τὸν Πατέρα· αἰτίνας εἶχον ὑποκινηθῆ ὑπὸ τῆς αἰρέσεως τοῦ Ἀρείου. Ἡ αἵρεσις αὕτη κατεπολεμήθη ὑπὸ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐκπροσωπούμενης ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, διότι ὑπεβίβαζε τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἁγίας Τριάδος εἰς δημιουργημα. Διὰ τοῦ τοιοῦτο ὑποδιασμοῦ κατελύετο ὁ ὑπερφυσικὸς χαρακτῆρ τῆς Τριάδικης θεότητος καὶ ὁ Χριστιανισμὸς μετέπιπτεν εἰς πολυθεϊστικὴν θρησκείαν. Αἱ φιλοσοφικαὶ ἀναζητήσεις τῆς ἐποχῆς τὴν ὅποιαν ἐξετάζομεν εἶναι στενῶς συνδεδεμέναι μετὰ τὸν δογματικὸν τούτου προβλήματος. Ἐξωτερικῶς ἐξεταζομένη ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις ἐμφανίζει τρεῖς μεγάλας κατευθύνσεις. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ κίνησις τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας, ἡ δευτέρα ἀποτελεῖ συνέχισιν τῆς ἐν Ἀλεξανδροῦσι σχολῆς. Ἰδιαιτέρως δὲ κίνησιν δημιουργοῦν τὰ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος γραφέντα συγγράμματα τὰ φερόμενα ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου.

Ἡ σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας.

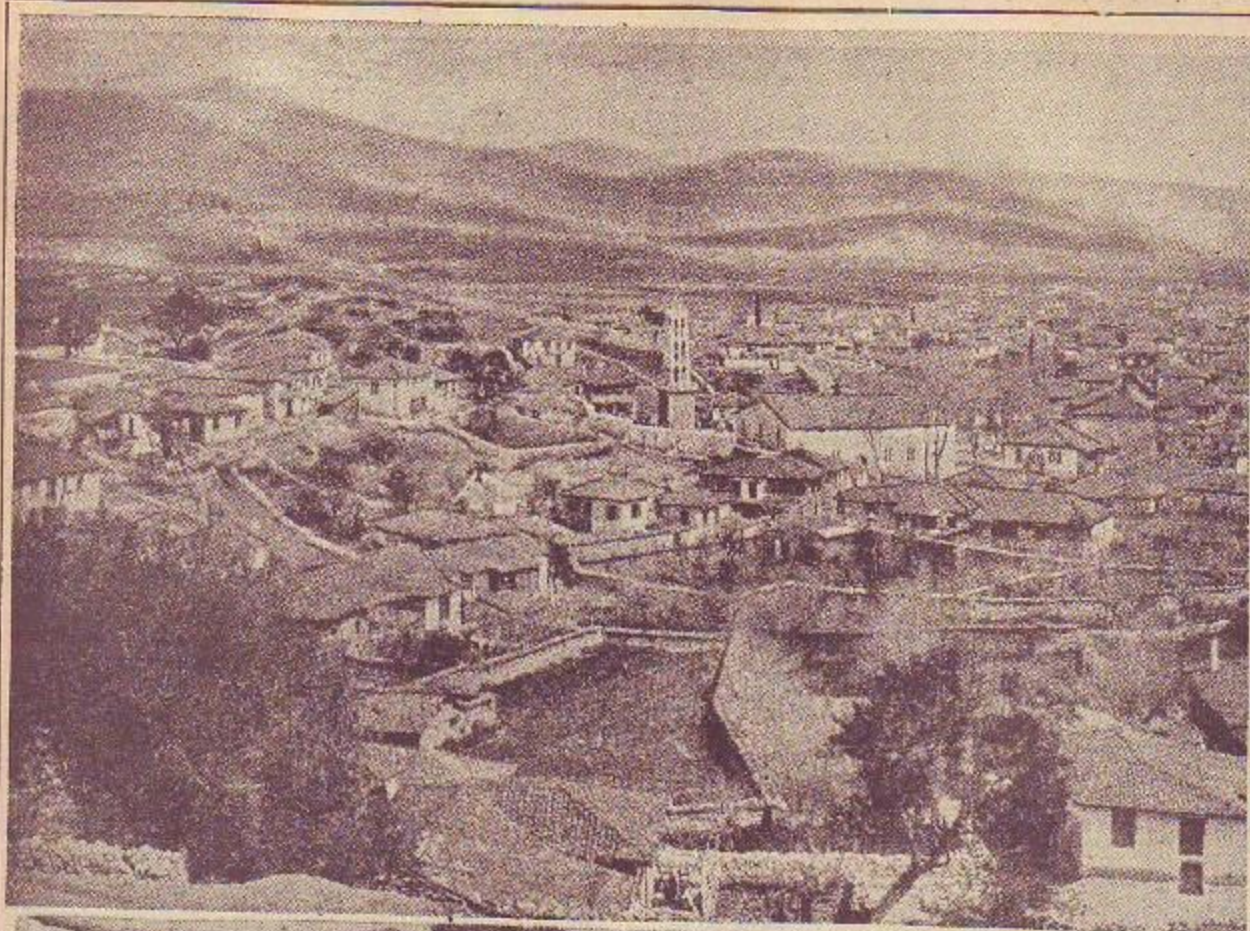
Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν ταύτης ἀποτελεῖ ἡ ἀντιθέσις τῆς πρὸς τὴν εἰρηγικὴν μέθοδον τῶν Γραφῶν πρὸς τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδροῦσι, τῆς ὅποιας κύριος ἀντιπροσώπων ὅπως ἐλέγχῃ εἰς τὰ προηγουμένα, ὑπῆρξεν ὁ Ὀριγένης. Ἐνῶ ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδροῦσι ἠκολούθει τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν καὶ ἐξεδήλωνε τὴν πρὸς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν προτίμησιν της, αἱ ὁδοὶ τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας ἠκολούθουν τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν καὶ προετίμων τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Πρῶτος ἰδρυτῆς τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς ἀναφέρεται ὁ πρεσβύτερος Λουκιανός, ὅστις εἶχε μορφωθῆ ἐν τῇ θεολογικῇ σχολῇ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Ἐδέσσης. Ἐκ μαρτυρίας τοῦ Εὐσεβίου συνάγεται

Άνω: Ο λιμνὴ τῆς Πάργας. Κάτω: Ἀπομικτὴ γρ. ἀφικθε κωμοπόλεως Βαθῆ τῆς Ἱθάκης, πού εἶναι κτισμένη ἀμφιθεατρικῶς εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ὁμωνύμου λιμένος. Πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς εἰκόνας διακρίνεται ἡ νησίς ἢ γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα «Λαζαρέττο», λόγῳ τοῦ ὑφισταμένου ἐκεῖ λοιμοκαθαρτηρίου.

Πελοπόννησος: "Ανα: "Αποψία της Τριπόλεως της μεγαλύτερας πόλεως της κεντρικής Πελοποννήσου που ενδρακείται εις τὸ ἐκτεταμένον ὄροσπεδίον εἰς τὸ σπιτιν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εὐρίσκοντο ἡ Τεγέα, ἡ Μαντίνεια καὶ τὸ Παλλάντιον. Κατὰ ἀριστερά. Χωρικός τῶν περὶ τῆς Τριπόλεως πωλεῖ εἰς τὴν λαϊκὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως τὰ λεμόνια του. Ἐἶναι ἐξοικειωμένος μετὰ τὸν νέον τρόπον ζωῆς, καὶ ἐπιπροσέεται ὅλων τῶν διευκολύνσεων πού ἔχει ἐπιφέρει ὁ μηχανικός πολιτισμὸς καὶ ἡ ἐξέλιξις, δὲν ἔννοσεί διωξὴ γὰ ἀποχωρισθῆ τὴν πατραπαράδοτον φουστάνελλαν καὶ τὸ σελάχι του. Δεξιά: Χωρικός τῆς Πελοποννήσου πολερεῖ πρὸ τοῦ φωτογραφικοῦ φακοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπαθανάτιζει τὴν ἀνετον ἐν μέσῳ ὅσῳ ἐγκατάστασιν τοῦ γέροντος διὰ τὸν εὐτρεπισμὸν τῶν κάτω του ἄκρων.

«... ότι η ίδρυση της σχολής ταύτης ἐγένετο κατά τὸ 260. Περί τοῦ Λουκιανοῦ λέγεται ὅτι ἐπηρεάσθη ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Ἀντιοχείας Παύλου τοῦ Σαμοσατέως ἀπεδέχθη αἰρετικὰ κακοδοξίαις καὶ ἐγένετο πρόδρομος τῆς αἵρέσεως τοῦ Ἀρείου. Ἐπειδὴ δὲ εἶς τινὰ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀρείου ὁ ἀρειανὸς Εὐσέβιος τῆς Νικομηθείας ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ αἰρεσιάρχου «συλλουκιανιστῆς» εἰκόζεται ὅτι ὁ Λουκιανὸς ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Ἀρείου. Ὁ Λουκιανὸς εἰσήγαγε τὴν κριτικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρευνᾶν τῆς Γραφῆς ἢ το γινώστης τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ προέβη εἰς κριτικὴν ἐκδοσὶν τοῦ κειμένου τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ἐκ τῶν κυριωτέρων ἀντιπροσώπων τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς ἦσαν ὁ Διοδώρος ὁ Ταρασοῦ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 392 καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Μοιουσειᾶς ἀποθανὼν κατὰ τὸ 429. Εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ἀντιοχείας καταστάσεται καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀποθανὼν ἐν τῇ ἐξορίᾳ κατὰ τὸ 427. Μαθηταὶ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Μοιουσειᾶς ὑπῆρξαν ὁ Θεοδώρητος ὁ Κύρου καὶ ὁ αἰρεσιάρχης Νεστόριος, ὅστις καταδικάσθη ὑπὸ τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου κατὰ τὸ 431 διότι ἐδέχετο ἐν τῷ Χριστῷ δύο πρόσωπα. Ἡ σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας εἶναι διὰ δύο λόγους σημαντικὴ ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως. Εἰσήγαγε τὴν γραμματικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐξηγητικὴν μέθοδον ἀποκρούσασα τὴν ἀλληγορικὴν. Ἀπ' ἑτέρου δὲ ἐστράφη πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τὴν ἀντιοχειανὴν σχολὴν καταστάσεται ὁ συντεράξας ἐπὶ πολὺ τὴν Ἐκκλησίαν Εὐνόμιος, ὅστις ἐχειροτονήθη κατὰ τὸ 360 ὑπὸ τοῦ ἀρειανίζοντος ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Εὐδοξίου, ἐπίσκοπος Κυζίκου. Ἦτο μαθητὴς τοῦ Λετίου, ὅστις ἀποθανόντος τοῦ Ἀρείου ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς αἵρέσεως. Κατὰ τὸ 360 ἔγραψεν ὁ Εὐνόμιος σύγγραμμα μὲ τὸν τίτλον «Ἀπολογητικὸς». Ἐναντίον τοῦ συγγράμματος τούτου ἀπετέθηθεν ὁ μέγας Βασίλειος διὰ τοῦ «Ἀνατριπτικῆς» του. Ὁ Εὐνόμιος ἀνταπήνηεν διὰ συγγράμματός ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀπολογία ὑπὲρ Ἀπολογίας» καὶ εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ ἐγράψαν ὑπὸ τῷ Γρηγορίου Νύσσης οἱ «Λόγοι ἀντιρρητικοὶ πρὸς Εὐνόμιον». Ἡ κυρία δοξασία τῶν ἡτῶν ἐστὶν ἀναμφίβως καὶ νὰ καθορίσωμεν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τὸ ἐκφράζον τὴν οὐσίαν του, εἶναι, ἔλεγεν ὁ Εὐνόμιος ἡ «ἀγεννησία». Εἰς τὴν «Ἀπολογία» του ἔγραψεν: «Εἰς ἐστὶ Θεὸς ἀγέννητος καὶ ἀναρχὸς πάντων ἐστὶ Θεὸς καὶ κτίστης καὶ δημιουργὸς, πρῶτος μὲν καὶ ἐξαιρέτως τοῦ κοινωμένου». Τὴν φυχὴν ὠρίειν ὅπως μὴς πληροσθεῖ ὁ Νεφέσιος, συνδυάζων τὰς ἀριστοτελικὰς καὶ πλατωνικὰς ἀντιλήψεις ὡς «ἀόρατον ἐν σώματι κτισθὲν». Ἐλλην. Πατριολ. 40:572. Τὰς δοξασίας του τὰς ὑπεστήριξε χρησιμοποιοῦν τὴν μέθοδον τῆς ἀριστοτελικῆς διαλεκτικῆς. Διὰ τοῦτο ἀντικρούων αὐτὸν ὁ Γρηγόριος Νύσσης ὁμίλησε περὶ «κακοτεχνίας» τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὰ λοιπὰ δὲν ἠκολούθει τὰς ἀριστοτελικὰς δοξασίας. Εἶναι αξιοπρόσεκτον ὅτι ἠθέλησε νὰ ἀνακείσῃ τὰς ὁρθὰς περὶ ὀρθοπειρίας διδασκαλίας τῶν παλαιῶν ὑπαδῶν τοῦ Ἡρακλείτου, χρησιμοποιοῦν καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτῆς ἐπιχειρήματα, τὰ ἐκτιθέμενα εἰς τὸν «Κρατῆλον» τοῦ Πλάτωνος. Διασχίζοντι δὲ δι' ἕκαστον πρᾶγμα ὑπάρχει καὶ ἐν ἀντίστοιχον ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐκφράζει τὴν οὐσίαν του. Ἡ ὀνοματοθεσία αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅταν ἐδημιουργεῖ τὰ ὄντα. Εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων ἐφύτευεν ὁ Θεὸς ἐν σπέρματι ἐκ τοῦ ὁποῖου ἐκβάλλονται τὰ δηλοῦντα τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ὀνόματα. Τούτων ὄνομα, ἐκφράζον τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, εἶναι κατὰ τὸν Εὐνόμιον καὶ ἡ λέξις «ἀγέννητος».

Ἡ ὑπὸ τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς χρησιμοποίησις ἀριστοτελικῶν ἀποδεικτικῶν μεθόδων ἔσχεν εὐρύτατην ἐπίδρασιν εἰς τοὺς ἐκ Συρίας θεολόγους. Διὰ τῆς ἐπιδράσεώς τῆς εἰσῆλθον εἰς τὴν φιλοσοφικὴν διακρίσιν πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Μέγας Βασίλειος ἐχρησιμοποίησε τὰς εἰς τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν ἀναφερομένας δοξασίας τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰς ὁμιλίαις του εἰς τὴν ἐξαήμερον δημιουργίαν τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης χρησιμοποίησε τὴν μεταξύ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας ἀριστοτελικὴν διαστολήν καὶ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του τὴν περὶ ἀρετῶν διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Καὶ εἰς τὸν Κύριλλον τὸν Παντριάχην Ἀλεξανδρείας ἀπαντᾶται ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἀριστοτελικῶν ἐνοσιῶν τῆς δυνάμεως, ἐνεργείας καὶ ἐντελεχείας.

Ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας

Συνεχιστὴς τῆς ὑπὸ τοῦ Ὀριγένους δημιουργηθείσης παραδόσεως ἐμφανίζεται ὁ Καισαρίας Εὐσέβιος (265—340), ὁ πατὴρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Τὸ γενικότερον περὶ τὴν ἱστορίαν διαφέρον του ἀποδεικνύει τὸ μέγα ἱστορικὸν του ἔργον «Χρονικὸν κανὼνας καὶ ἐπιτομὴ παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων». Τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον ἀπολάσθη, ἀλλὰ διεδωθή ἢ εἰς ἀρμενικὴν μετάφρασιν. Ἡ διδασκαλία «Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας» του μᾶς παρέχει εἰς δέκα βιβλία ἐξιστόρησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν γεγονότων μέχρι τοῦ 313. Ἀκολουθῶν τὴν παράδοσιν τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Ὀριγένους ἠσχολήθη μὲ τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ φιλολογίας εἰς τὴν μεγάλῃν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης βιβλιοθήκῃ. Τούς καρπούς τῶν μελετῶν του διετύπωνεν εἰς δύο μεγάλα ἀπολογητικὰ καὶ συγγράμματα, εἰς τὴν «Εὐαγγελικὴν προπαρασκευὴν» ἐκ 15 βιβλίων καὶ εἰς τὴν «Εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν» ἐκ 20 βιβλίων. Ἐναντι τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τηρεῖ τὴν αὐτὴν μὲ τὸν Κλήμεντα καὶ τὸν Ὀριγένην στάσιν ἐκδηλώνων τὴν πρὸς τὸν Πλάτωνισμὸν κλίσιν του. Ὁ Πλάτων εἶναι δι' αὐτὸν προφήτης ἐπροφητεῶν τὴν σωτηρίαν

ἀνθρώπων. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Μαῦσῆς ὑπεστήριζον ἀναμφίβως καὶ συγγενικὰς δοξασίας ἐσώφωνα καὶ ὁμοδοξα. Τὰς πλατωνικὰς ἰδέας ἐκλαμβάνει ὁ Εὐσέβιος ὡς διανοήματα τοῦ Θεοῦ συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα ὁ Λόγος δημιουργεῖ τὰ ἐγκόσμια ὄντα. Εἰς τὸ 31ον κεφάλαιον τοῦ ἐνδοκίτου βιβλίου τῆς «Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς» παραλληλίζει χάρις ἐκ τῆς Γενέσεως πρὸς χάρις τοῦ «Τιμαίου», σελ. 29α, «τῆς Ἑβραίων Γραφῆς ἐν ἑκάστῳ τῶν δημιουργημάτων ἐπιφανεύουσιν καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν... ἄκουε τοῦ Πλάτωνος ὡς φησὶν εἰ μὲν δὴ καλὸς ἐστὶν ὁδε ὁ κόσμος, ὁ τε δημιουργὸς ἀγαθός, δὴλον ὡς πρὸς τὸ αἰδίον ἔβλεπεν». (Ἐὰν ἡ Ἑβραϊκὴ Γραφὴ ἐκφράζει ὡς ἐπιστήνησιν ἐξ ἀφορμῆς ἑκάστου τῶν δημιουργημάτων: καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι ἦτο ὠραῖον... ἄκουε κατὰ ποῖον τρόπον ἐκφράζεται καὶ ὁ Πλάτων: ἂν ὁ παρὸν κόσμος εἶναι ὠραῖος, καὶ ὁ δημιουργὸς ἀγαθός, εἶναι φανερόν ὅτι κατασκευάζων αὐτὸν, εἶχε στραφῆι τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ αἶδιον). Καὶ ἀπὸ ἠθικῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως παραλληλίζει τὸν Μαῦσέα πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλάτωνα πρὸς τὸν Παῦλον. Ἐκφράζει δὲ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἰδεώδης πλατωνικὴ πολιτεία ἔχει ὡς ἀντίστοιχον πραγματοποιησὶν τῆς τὴν θεοκρατικὴν πολιτείαν τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ.

Ἀπὸ τὰς ὠριγενικὰς διδασκαλίας ἀπεμακρύνθη καὶ ἔλαβε πολεμικὴν στάσιν κατ' αὐτῆς ὁ Ἐπίσκοπος τοῦ ἐν Λυκίᾳ Ὀλύμπου Μεθόδιος, ἀποθανὼν ὡς μάρτυς κατὰ τὸ 310. Καὶ αὐτὸς κλίει πρὸς τὸν Πλάτωνισμὸν, γράφει δὲ εἰς διαλογικὸν ὕψος τὰ συγγράμματά του. Εὐρίσκονται ὄμως παρ' αὐτῷ ἴχνη ἐπιδράσεων ἐκ τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας, διότι δέχεται αἰσάματον οὐσίαν μόνον τὸν Θεόν, θεωρῶν τὴν ψυχὴν ὡς «σῶμα νερόν».

Εἰς τὴν Ἀλεξανδρινῇ σχολῇ δύναται νὰ καταταθῆ καὶ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος (295—373). Περὶ τῶν σπουδῶν του οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἀναφέρει εἰς τὸν ἐγκωμιστικὸν του λόγον «ὀλίγα τῶν ἐγκυκλίων φιλοσοφίας τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασιν τῶν τοιούτων ἀπειρίας ἔχειν» (ἠσχολήθη ὀλίγον μὲ τὰ ἐγκύκλια φιλοσοφικὰ μαθήματα διὰ νὰ μὴ φαίνεται ὅτι εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου ἀμέτοχος αὐτῶν). Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι ἰσχυροτάτη προσωπικότης ἐμφερούμενη θερμῆς πίστεως. Ὑπῆρξεν ὁ ὑπεστηρικτὴς τοῦ δόγματος τοῦ Ὀμοουσιου καὶ διεξήγαγε ἀκλισητάτους ἀγῶνας κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ. Κεντρικὸν σημεῖον τῆς διδασκαλίας του ὑπῆρξεν ἡ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ λύτρωσις τῆς ἀνθρώπινης. Λέγει περὶ τοῦ Χριστοῦ «Οὐκ ἄρα ἀνθρώπος ὢν ὑστερον γέγονε Θεός, ἀλλὰ Θεὸς ὢν ὑστερον γέγονε ἄνθρωπος, ἵνα μᾶλλον ἡμᾶς θεοποιησῆ». Διὰ τοῦ Ἀθανασίου ὑπερνεκλήθησαν τὰ ὑπολήματα τὰ ὁποῖα εἶχον ἀπομείνει εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ὀριγένους καὶ τῶν ὑπαδῶν τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας ἀπὸ τὰς νεοπλατωνικὰς θεοκεντρικὰς δοξασίας. Ἐδραιοῦται καὶ ἀποσαρηνίζεται διὰ τοῦ Ἀθανασίου ἡ ἐννοια τῆς «θεοποιήσεως». Δὲν γίνεται ὁ ἄνθρωπος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν του Θεός, ἀλλὰ θεοποιεῖται ἀπὸ πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀπόψεως. Ἡ ταύτη ἀνάμφως τοῦ ἀνθρώπου συντελεῖται διὰ τῆς πίστεως, ἥτις ἐπιφέρει ἐξ ὀλοκλήρου ἀλλαγὴν τοῦ ἠθικοῦ ἐρομήματος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ τελείωσις προϋποθέτει τὴν συνέργειαν δύο παραγόντων, τῆς λυτρωτικῆς ὑπερουσικῆς θείας χάριτος καὶ τῆς βουλητικῆς τοῦ ἀνθρώπου συγκαταθέσεως. Διὰ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καθωρίσθη ἐπακριδῶς τὸ νόημα τοῦ θεοσευτικῆς βίου καὶ τῆς πρακτικῆς εὐσεβείας. Ἡνωθεὶς τὸν δρόμον διὰ τὴν ἰδρυθῆναι μία νέα περὶ ἠθικοῦ βίου διδασκαλία, ὅπως τὴν ἀνέπτυξε κατόπιν ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος.

Ἐπὶ τῆς κατευθύνσεως τὴν ὁποῖαν εἶχεν ἐγκαινιάσει ὁ Ὀριγένους, ὅπως ἀπεκαθάρθη διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Ἀθανασίου, ἐδάδισαν καὶ οἱ τέσσαρες μεγάλοι ἐκ Καπποδοκίας θεολόγοι καὶ φιλόσοφοι, ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ ὁ Ἰκονίου Ἀμειλίχιος. Καίτοι ἀποκλίνουν περισσότερο, πρὸς τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τὸν πλατωνισμὸν, παρέλαβον ὑψηλὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς ἀντιοχειανῆς σχολῆς καὶ ἐκ τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ. Εἶναι καὶ οἱ τέσσαρες μεγάλης αὐτοτελείας καὶ δημιουργικότητος στοχασταὶ, ἐκπροσωποῦντες ἀναμφισβήτητως τὴν ἄκμην τῶν θεολογικῶν γραμμάτων τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὑπῆρξαν γινώσται τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ εἶχον ἀσχοληθῆ μὲ τὰ Πλατωνικὰ συγγράμματα ἰδίως δὲ μὲ τὴν «Πολιτείαν», «Φαίδωνα», «Συμπόσιον», «Τιμαίου» καὶ «Κρατῆλον». Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός εἶχον καταρτίσει ἀνθολογίαν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὀριγένους, εἰς τὴν ὁποῖαν ἔδωκαν τὸν τίτλον «Φιλοκαλίαι».

Ὁ Μέγας Βασίλειος (330-379) ἐγεννήθη ἐν Καισαρείᾳ καὶ ἐξεπαιδεύθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πλησίον τοῦ Λιβανίου καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας πλησίον τοῦ Ἰμερίου. Ἐκεῖ συνδέθη δι' ἀρρήκτου φιλίας πρὸς τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν. Ὡς ἐπίσκοπος ἐπέδειξε μεγάλα διοικητικὰ χαρίσματα καὶ ἀνέπτυξεν εὐρύτατην φιλανθρωπικὴν δράσιν. Διεκρίθη καὶ ὡς συγγραφεὺς συγγραμμάτων δογματικῶν, ἀσκητικῶν, ἐξηγητικῶν, ὁμιλιῶν καὶ ἐπιστολῶν. Λίαν ἀξιοσημείωτος καὶ ἀξιαναγνώστος εἶναι ἡ πραγματεία του «Πρὸς τοὺς νεούς, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὀφελοῖντο ὄνομα». Διὰ τούτου γίνονται ἀποδεκτὰ τὰ παιδαγωγικὰ ἀνθρωπιστικὰ στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς μορφωτικὰ μέσα δυνάμενα νὰ ὀφελήσων τὴν χριστιανικὴν νεολαίαν. Ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως λίαν ἐπιβεβρῶσαι εἶναι αἱ «Ἐννέα ὁμιλίαι εἰς τὴν Ἑξαήμερον». Εἰς ταύτας ἔχει ἐγκαταστρεῖ ὁ Βασίλειος τὰς φυσικὰς, κο-

σολογικές και ανθρωπολογικές του δοξασίας. Διατινέται από βεβαιή αγάπη προς την φύσιν, και εμφανίζεται ως ό-
 ζος παρατηρητής των φυσικών γεγονότων. Δεν αρκείται να
 άνοησα παρατηρήσει τας όποιαις έχει παραλάβει έξ άλλων,
 αλλά και παραθέτει και ίδιαις του παρατηρήσει. Η φύσις
 εκτιμάται ως δημιουργία τού όποιον δημιουργήσε διά τής
 όφειας του ό Θεού. Διά τού Χριστιανισμού μεταβάλλεται η
 άπέναντι τής φύσεως στάσις τού ανθρώπου. Ένώ ό έθιολο-
 γοτικός κόσμος θεωρεί την φύσιν ως «ειδημόνιαν» και κατε-
 χέται από βέος άπέναντι της, ό Χριστιανός θεωρεί την φύ-
 σιν ως όποιον δημιουργήσα τού όποιον άποκαλύπτει την ουσί-
 αν τού Θεού. Έκ τούτου έξηγείται διατί κατά την Χριστιανι-
 κήν εποχήν αι είς την φύσιν αναφερόμενοι έρευναι έρημύ-
 ωσαν πρόσον. Διότι και κατά την Βυζαντινήν περίοδον ή
 επί τής φυσικής παρατηρήσεως στριζόμενη τεχνική ού μό-
 νον δέν άπισθοδρόμησε, όπωσ κοινώς πιστεύεται, αλλά του-
 ναντίον έρημύωσεν πρόσον. Ό Μέγας Βασίλειος εις τας
 μνημονεύεισας Όμιλίαις του θέτει τή θεμέλια διά τή δημι-
 ουργηθή ή νέα άπέναντι τής φυσικής πραγματικότητας στα-
 σίσι τού χριστιανικού κόσμου. Τό σύγγραμμά του τούτου τόν
 παρουσιάζει όχι μόνον ως λεπτόν παρατηρητήν, αλλά και
 ως γνώστην των άριστοτελικών φυσιογνωστικών συγγραμμά-
 των. Ό Άυθρόσιος τό μετέφρασεν εις την λατινικήν και ή
 μετάφρασις αύτη έγινετο άφουδή να δημιουργηθή έν τή Δύ-
 σει έκτενης φιλολογία αναφερόμενη εις τή προβλήματα. Ξ-
 τισαι άθιγεν ό Βασίλειος. Είναι άθ' έαυτού φανερόν ότι ή
 τριούτη φιλολογία άπέτελει κίνητρον τού όποιον ώβει προς
 την μελέτην τής φύσεως και τας φυσικας έν γενει σπουδάς.

Ό μόνον εις τή προβλήματα τής φυσικής φιλοσοφίας ήτο
 ό μέγας ιεράρχης έπιτερότατος, αλλά ήδύνατο να χειρισθή
 με καταλληλότητα εύχέσιαν τή μεγάλα θεολογικά προ-
 βλήματα τή αναφερόμενα εις τή δυνατόν τής γνώσεως τής
 ουσίας τού Θεού. Αντικρινών ό Βασίλειος τας άιρετικας
 αντίληψις τού Ενόμιου, όστις έλεγεν ότι είναι δυνατόν να
 γνωρίσωμεν την ουσίαν τού Θεού, λέγει οπτός ότι δύναμει
 να γνωρίσωμεν μόνον «ότι έστι Θεός». Τοποθετεί δηλαδή, διά
 να χρησιμοποίησωμεν νεωτερικήν έκφρασιν τού όλον πρόβλη-
 μα επί ύπαρξιακής βάσεως. Η άσπτερία τής θεολογικής θε-
 ωοήσεως λέγει είναι ή διαπιστώσις τής ύπαρξεως τού Θεού,
 συναντιμένη εκ των έξ Αυτού άπορροουσών έκρηγείων. Εις
 τήν πρός Άμφιλόγιον Έπιστολήν (Έλλ. Πατριλ. 32, 876,
 Έπιστολ. 235) γράφει ό ιεράρχης: «Έν δέ τή περί Θεού
 πίστει ήγείται μιν ή έννοια ή περί τού ότι έστι Θεός: τού-
 τήν δέ εκ των δημιουργημάτων συνάγομεν. Σοφόν γάρ και
 δυνατόν, και αγαθόν και πάντα αύτού τή άόρατα από τής
 τού κόσμου κτίσεως κοινώς έπιγινώσκουμεν. Ότω δέ και
 Δεσπότην αυτών αυτών καταδεχόμεθα (Κατά δέ τήν περί
 Θεού πίστην προηγείται μιν ή σκέψις ή αναφερομένη εις τή
 ότι ύπαρξις Θεού. Αυτήν δέ τήν σχηματίζομεν εκ των δη-
 μιουργημάτων. Διότι άπακτιόμεν τήν έπιγνώσιν ότι είναι σο-
 φός και δυνατός και αγαθός, κοινώς και όλα τή άόρατα
 ιδιώματά του επί τή βάση τής δημιουργίας τού κόσμου.
 Κατ' αυτών λοιπόν τόν τρόπον δεχόμεθα αυτών και ως Δε-
 σπότην μας). Τήν αυτήν προτεραιότητα εις τήν ύπαρξιν εις
 τή «ότι έστι» θά ίδωμεν κατόπιν και παρά τού Γρηγορίου
 Νύσσης. Άσπρωόμενος από τής ύπαρξιακής ταύτης βάσεως
 ό Βασίλειος ύποστηρίζει έναντιον τών εννομιανών ότι ή ού-
 σία τού Θεού είναι άκατάληπτος εις τήν ανθρωπίνην γνώ-
 σιν, διότι αύτη είναι όπωσ ειπε και ό Παύλος «από μέρους»,
 ήτοι πεπερασμένη. Εις τήν ύπ' αριθ. 234 (Έλλ. Πατρ.
 668) γράφει ό Βασίλειος: «Έγώ δέ, ότι μιν έστιν οίδα: τί
 δέ ή ουσία, ύπερ είναντιον τίθεμαι. Πώς ούν είσταμι; Διά
 τής πίστεως. Πίστις δέ αύτάκις είναντι, ότι έστι Θεός, ού-
 χι τί έστι: και τας εκήτοισιν αυτών μισθοποδότης γίνεται
 Είς τήν άρα τή θείας ουσίας ή αισθησις αύτού τής άκατά-
 ληπτης και απέναντι ού τή καταλήθεν τίς ή ουσία, άλλ' ότι
 έστιν ή ουσία (Έγώ δέ, γνωρίζω ότι ύπαρχει ό Θεός, τί δέ
 είναι ή ουσία του, αυτό τό θεωρώ ότι κείται ύπέρτατος τής
 διαούσεως. Πίστις δέ παρουσιάζουσα αύτάκειαν είναι τό να
 γνωρίζω ότι ύπαρχει Θεός, ούχι τό να γνωρίζω τί είναι ό
 Θεός. Και εις έκείνους αι όποιαι τόν αναζητούν πληρώνει μι-
 σθόν ως άναπόδοτον. Γνωστοποίησις λοιπόν προσηγομένη
 εκ τής θείας ουσίας είναι τό να αισθανόμεθα ότι είναι άκα-
 τάληπτος. Και άίσθησάμετος δέν είναι ή κατανόσις ή έξη-
 γήσις τής ουσίας του, αλλά ή κατανόσις ότι ύπαρχει ή
 ουσία). Ό Βασίλειος παρατίττει να άναφέρη όντολογικά
 περί Θεού κοσμοκραστικά και κάμνει λόγον περί ειδιώμα-
 των: ήτοι ύπαρξιακών χαρακτηριστικών έκαστου ένός διά τής
 διαούσεως αύτου. Ταύτα είδιώματα είναι εκτα φοβερών, τό
 ανάνθρωπον, τό δικρινόν τού δημιουργικόν, τό προσωστικόν
 και τό άναποδοτικόν, τό μεγαλειόν και τό προσωστικόν.
 Άν άναποδοκτικος είναι και ή μεθοδικός τύπος διά τού
 όποιου άπακτιούε τή ύπό τών εννομιανών προβαλλόμενον σά-
 φισμα. Οι όποδοί τού Ενόμιου έλεγαν: «Εί τήν ουσίαν ή-
 γουσις, αυτών άγνωσις (Έάν δέν είσαι εις θέσιν να γνωρί-
 ζης τί είναι ό Θεός, άμειναι τήν ύπαρξιν του). Διά να άνο-
 τήσθ τή άόσιμα ταύτα ό Βασίλειος χρησιμοποιεί τήν μέ-
 θεδον τήν όποιαν μετενερίζειτο κατά τή μελέτην των όντο-
 λογικών προβλημάτων ό Άριστοτέλης. Αυτή ουσιαστικά εις
 τήν σημασιολογικήν ανάλυσιν τού χρησιμοποιουμένου άρου
 και εις τήν κατάδειξιν τής πολλαπλότητος των έπινοησόμε-
 νων εις αυτήν σημασιών. Έν τή πρακτικήν περιπτώσει, πα-
 ρατησθή ό Βασίλειος, αι όποδοί τού Ενόμιου δέν λαμβάνουν
 ύπ' όψιν τας πολλαπλές σημασίας έκαστου εκ των όων
 κεινών και έννοιών: «τό τής γνώσεως άνομα επί πολυ
 διαβαίνει... τό μιν κατ' αριθμόν: τό δέ κατ' μέγεθος, τό δέ
 κατ' εύσιαν, τό δέ κατ' τόν τρόπον τής ύπαρξεως, τό δέ
 κατ' τόν χρόνον τής γεννήσεως, τό δέ κατ' ουσίαν» (Ηλέ-

εις γνώσει έχει μέγα πλάτος, αναφέρεται άλλοτε εις τόν ά-
 ριθμόν, άλλοτε εις τή μέγεθος, τήν εύσιαν, τόν τρόπον τής
 ύπαρξεως, τόν χρόνον τής γεννήσεως και εις τή ουσίαν).
 Είναι δυνατόν, λέγει ό Βασίλειος, να γνωρίζω ότι ύπαρχει
 έν πάγω, αλλά να μη κατέχω περί αύτου τέλειαν γνώσιν
 από άπόψεως άιθιμού, ή μεγέθους ή ουσίας. Γνωρίζω να
 είπω, όταν ίδω σαρών άιμού, ότι ύπαρχει εις σαρών άι-
 μου, δέν δύναμαι όμως να γνωρίζω ποιος είναι ό άιθη-
 μός των κόκκων τής άιμου. Έκαστος άνθρωπος γνωρίζει διά
 τόν εαυτόν του ότι ύπαρχει, δέν γνωρίζει όμως τί είναι κα-
 τά βάθος ή ουσία του εαυτού του. Ότε συγχρόνως και
 γνωρίζω και άγνώσ τόν εαυτόν μου, «Οίδα γάρ εμαυτόν
 όστις είμι: ούκ οίδα δέ, καθεύ τή ουσίαν μου άγνώσ». Ότω
 λοιπόν γνωρίζομεν ότι ύπαρχει ό Θεός, δέν γνωρίζομεν όμως
 τί είναι. Δέν χρειάζεται να λεγθών περισσώτατος διά τή
 άποδείχθ ότι ό Βασίλειος διαστρέλλει τήν ύπαρξιν από τήν
 ουσίαν, και ότι προκρινόμενος περι τής γνώσεως τού Θεού
 άι-
 εις τήν προτεραιότητα εις τήν ύπαρξιακήν διαπιστώσιν.

Ό Γρηγόριος ό Ναζιανζηνός (329 - 390)
 ύπήρξε πολυμερές φύσις. Ήσυχόληθη με τήν εκκλησιαστικήν
 οπτικήν, με τήν ποίησιν και τήν θεολογικήν φιλοσοφίαν.
 Έκ των δογματικών του λόγων οι σημαντικώτεροι είναι οι
 ύπ' αριθ. 27—31. Δι' αυτών ύπερασπίζει τή Τριαδικόν δογ-
 μα κατά τών όπαδών τού Ενόμιου και τού Μακεδονίου. Ής
 φιλοσοφίας κλίνει προς τόν πλατωνισμόν. Εις τόν δεύτερον
 θεολογικόν του λόγον (κεφ. 3—4) όμιλών περί τού άκατά-
 ληπτου τού Θεού αναφέρεται εις τή ύπό τού Πλάτωνος έν
 τού διαλόγω «Τιμαίω» (28 C) λεγόμενα γράφων τή ακόλου-
 θα: «Θεόν νοήσαι μιν γαλειπόν φράσαι δέ αδύνατον, ως τας
 τών παρ' Έλλησι θεολόγων έπιλοσώσασιν ούκ άτέχνως ευ-
 δοκεί, να και κατεληθέναι δόξη τώ γαλειπός είπειν, και δια-
 φύγη τώ άνεκφράστω τόν έλεγγον. Άλλά φράσαι μιν αδύνα-
 τον, ως ό εύός λόγος νοήσαι δ' αδυνατώτερον» (Να νοήσαι
 κανείς τόν Θεόν είναι δύσκολον, να εκφράσθ βε διά λόγον
 τήν περί Αυτού όνοσην είναι αδύνατον. Ταύτη είναι ή φι-
 λοσοφική διατύπωσις τήν όποιαν παρουσίασε λίαν έντέχνως
 εις έκ των Έλληνων θεολόγων (δηλαδή ό Πλάτων). Τό έκ-
 αμειν αυτό, να φανή ότι είχε κατανοήσει τόν Θεόν άρου προ-
 εέσεως τήν λέξιν γαλειπός, και να δια τής προσθήκης τής
 λέξεως «άνεκφράστον» άποφύγη τόν έλεγγον. Άλλ' εγώ λέ-
 γω ότι τό να εκφράσωμεν τήν ουσίαν τού Θεού είναι αδύ-
 νατον, άκόμη όμως αδυνατώτερον είναι να τόν νοήσωμεν).
 Καταπολεμών τόν νεοπλατωνικόν ευστασισμόν, όστις εδέδο-
 ζεν ότι διά τών έκστατικών καταστάσεων δύναται ή ψυχή να
 συνενωθεί με τόν Θεόν, διδάσκει ό Γρηγόριος ότι ό Θεός ή-
 σταται ύπέρτατος πάσης καταλήψεως ως άπόλυτος ύπερβατι-
 κή άόχη. Εις τόν μνημονευθέν λόγον του γράφει: «Ότως
 ούν θεολογείσιν καν ής Μαύσθη και Φαρσώ θεός, καν μέχρι
 τρίτου, κατά τόν Παύλον ούσανού σάσεως και άκούσεως άρ-
 αστα ρήματα, καν ύπερ έκείνους άγγελικής τινος στάσεως
 τε και τάσεως ήξιωμένους (Κατ' αυτών λοιπόν τόν τρόπον
 να θεολογήσιν, δηλαδή νοήσωμεν εις τήν έπιγνώσιν τού
 Θεού εκ τής θεωρίας τής μεγαλοπρεπειας τής ουσίας, ήτοι
 και αν είσαι Μαύσθη, όστις έπεισε θέσιν θεού διά τόν Φα-
 ρσώ, έτω και αν, όπωσ λέγει ό Παύλος, ύψαθη μέχρι ται-
 του ούσανού και άκούσεως άρρητα ρήματα, έτω και αν υ-
 ψωόμενος ύπέρτατος έκείνων κρησε άγιος να καταταχθεις εις
 ομάδα και τάξιν τινά των άγγέλων). Και εις τόν Γρηγόριον,
 όπωσ και εις τόν Βασίλειον, εύόσκομεν τήν άπαρξιν νέας
 θεωρήσεως τής ουσίας, ήτις εκλαμβάνεται ως εκδήλωσις τής
 θείας μεγαλειότητος. Ό άνθρωπος, λέγει ό Γρηγόριος, ίστω
 και αν άναθή μαζί με τόν Μαύσθη εις τή όσο δέν να δυνη-
 θη να ίδη τόν Θεόν κατά πρόσωπον, αλλά μόνον εκά όπισ-
 τού Θεού» όπωσ λέγεται εις τήν Έξοδόν (33, 20—23).
 Έρμηνεύων τήν φράσιν ταύτην ό Γρηγόριος γράφει: «Η δ'
 έστιν... ή έν τοις κτίσμασι και τοις ύπ' αυτού προβηλημέ-
 νους και διοικουμένους μεγαλιότης, ή, ως ό θεός Δαυιδ ό-
 νομάζει, μεγαλοπρέπεια. Ταύτα γάρ Θεού τό όπισθη, σου
 μετ' έκείνου έκείνου γνωρίσματα, όπωσ αι καθ' όδόντων ή-
 λίου σκιαί και εικόνας τας σαβραίς όψει παραδεικνύσαι
 τόν ήλιον, ήτοι μη αυτών προσβλέπειν ούν τε, τώ άκρασθη
 τού φωτός κινώντα τήν αισθησις» (Τούτο ήλοι τήν μεγαλι-
 ότητα τού Θεού, ή όποια εκδηλώνεται μέσα εις έκείνα τή
 όποια έχουν τεθή εμπρός απ' αυτών ως ποκάλυμμα και τό
 όποια διοικούνται ύπ' αυτου Αυτήν τήν ονομάζει ό θεός
 Δαυιδ μεγαλοπρέπεια. Διότι αυτα είναι τή όπισθη τού
 Θεού, όσα δηλαδή έρχονται εμπρός απ' αυτών ως μέσα διά
 να τόν γνωρίσωμεν, όπωσ ακριβώς αι σκιαί και αι εικόνας
 τας όποιαις όπειται ό ήλιος εις τή όδατα, διά τών άβείβαιων
 άντικατοπτρισμάτων των δεικνύουν τί είναι ό ήλιος. Διότι
 δέν είναι δυνατόν να τόν προσεσείσωμεν άφου νικά διά τής
 καθαρότητος τού φωτός τας αισθησεις). Είναι φανερόν ότι
 τήν τελευταίαν περί ήλιου εικόνα δανείζεται ό Γρηγόριος ά-
 πό τού δεύτερου κεφάλαιου τού έβδούμου βιβλίου τής «Πολι-
 τείας» τού Πλάτωνος, όπου τό αγαθόν παραβάλλεται προς
 τόν ήλιον, τόν ήλιον ό εκ τού σπηλαίου άπελευθερωθείς
 άσθροπος προσβλέπει «έν ήδωσ» και έν άλλοτα είδωσ.
 Διά τού Χριστιανισμού εισήλθη ή αντίληψις ότι η ουσία ή
 προέχει από τήν τέχνην διότι ή φύσις είναι θεϊόν ή σε
 τέχνη ανθρωπίνου δημιουργήμα. Ό Γρηγόριος κατοπολέμει
 μετ' έπιμονής τήν άιρετικήν θέσιν τού Ενόμιου όστις
 ήνεκα ότι εκ τής θεωρήσεως τών δημιουργημάτων τής κτί-
 σεως δύναμεθα να ύψωθώμεν εις τήν έπιγνώσιν τού Θεού.
 Έκτός τής επίδράσεως τής πλατωνικής φιλοσοφίας σημασιούται
 επί τού Γρηγορίου επίδρασις και τού φιλοσοφικόν δοξασίων
 των Κινικών.

Ό έξ Άλεξανδρείας κινικός φιλόσοφος Μάξιμος, έδών εις

Κωνσταντινούπολι υέχε συνάθει φιλικώς σχέσεις με τόν Γρηγόριον. Κατά δέ τās τελευταίαις φιλολογικώς έρεύναις αίτινες έγενοντο επί τών συγγραμμάτων του Γρηγορίου έδεδωκόθησαν συχνά έκ μέρους τών Κυνικών επίδορασις. Γενικώς έξεταζόμενος ως φιλοσοφική προσωπικότης ό Γρηγόριος παρουσιάζει ήθεσ άνδρος άγαπητός τήν έλευθέραν φιλοσοφικήν έρευναν. Είς τών πρώτων θεολογικών του λόγων γράθει τά ακόλουθα: «Φιλοσόφει μοι περί κόσμου ή κόσμων, περί ύλης, περί ψυχής, περί λογικών φύσεων δελτιώνων τε καί γενεώνων, περί άνοστάσεως, κρίσεως, άνταποδόσεως, Χριστού παθημάτων εν τούτοις γάρ καί τώ έπιτυχάνειν ούκ άνρηστον καί τώ διαμαρτάνειν άκίνδυνον». Τό χωρίον τούτο καταδεικνύει ότι είναι όλως άσπληκτικός ή άντίληψις ήτις ύποστηρίζει ότι ή έλληνική χριστιανική φιλοσοφία απέκρουε τήν έλευθέραν τών φιλοσοφικών προβλήτων έρευναν.

Γρηγόριος ό Νύσσης (335—394). Ούτος είναι ή ισχυροτέρα φιλοσοφική διάνοια τής έποχής του. Ήτο άδελφός του Μεγάλου Βασιλείου. Κατ' άρχάς ήκοσε τώ έπίγγεγμα του ρητοροδιδασκάλου, έπειτα δέ κατά παρακλήσιν του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού ήκολούθησε τώ Ιερατικόν στάδιον, γενόμενος έπίσκοπος Νύσσης. Ως συγγραφέυς επέδειξε μεγάλην πολυέπειαν, διότι έγραψεν έργα δογματικά, έρμηνευτικά, πολεμικά κατά τών αίρετικών, πρακτικά, ρητορικά καί έπιστολάς. Ο Γρηγόριος συνεχίζει τήν παράδοσιν τής Αλεξανδρινής Σχολής, σπριζεται δέ πολλάκις εις τās γνώμας του Γριγένους. Τήν άλληγορικήν έουμειαν χρησιμοποiei εις τās ήθικά του συγγράμματα. Ούτω π.χ. εις τώ «Περί του βίου Μωσέως» σύγγραμμά του ρητός λέγει, ότι ή έρμηνεία του βίω Μωσέυ υπεράσιν του γραμματικού νοήματος: «Ουδέ Σιών κατά τών πρόχειρον έννοιαν, τώ θεϊόν έστιν οικητήριον· αλλά τινος λεπτιότερος ήμιν χρεία τής διανοίας καί δευτέρας τής θεωρώς ώς διδείν εκ τής Ιστορίας ποιόν Χαλδαίαν ή Αιγυπτίαν πόρον γενόμενι, καί ποίαν Βαβυλωνίαν αίχμαλωσίαν άπολυθέντες, του μακαριστου βίου έπιδησόμεθα» (Έλλ. Πατρ. 44, 304) (Ουδέ Σιών, όπως είναι τώ γραμματικόν νόημα, σημαίνει τώ μέρος όπου κατοικεί ό Θεός. Αλλά μάς χρειάζεται κάποια λεπτοτέρα διάνοια, καί κάποιος δευτέρας θεολογίας, διά να διακρίνωμεν εκ τής Ιστορικής άσχησέως όραόμενοι, από ποίους Χαλδαίους ή Αιγυπτίους πρέπει να άπομακρυνώμεν καί από ποίαν αίχμαλωσίαν τών Βαβυλωνίων να άπελευθερωώμεν διά να φθάσωμεν εις τόν μακαριστόν βίον). Οπου όμως πραγματεύεται περί δογματικών προβλημάτων ήκολουθεί τήν γραμματικήν καί κριτικήν μέθοδον τής σχολής τής Αντιοχείας. Τούτο δηλοί ό ίδιος εις τώ έργον του «Απολογητικός προς Πέτρον τόν άδελφόν αυτου περί τής Έξουσίμου», ένθα γράθει: «Ταύτα σοι, ό άνθρωπε του Θεου, περί τών προβληθέντων ήμιν άπεκρινόμεθα ήτε τι τής γραφικής λέξεως εις τροπικήν άλληγορίαν μεταποιήσαντες, ήτε παριδόντες τι τών αντιθεθέντων ήμιν άνεξέταστον· άλλ' ως ήν δυνατόν μενούσης τής λέξεως επί τής ίδιας έμψάσεως, τώ τής φύσεως ειρώμ διά τής θεωρίας τών άνοιώντων ήκολούθησαμεν, δι' όν τώ μηδέν ύπεραντίως έχειν τών δοκούντων κατά τήν έπιπολαιότερον άνάγκωσιν, ά συμφωνείν άλλήλοις, καθώς ήν δυνατόν άπεδείξαμεν» (Έλλ. Πατρ. 44, 121) (Ταύτας τās άποκρίσεις, ό άνθρωπε του Θεου, σου έδώκαμεν εν σχέσει με τās προβλήματα τās όποια μάς έθεσας, χωρίς να έρμηνεύσωμεν διά τής άλληγορικής μεθόδου καμμίαν λέξιν, καί χωρίς να άφήσωμεν τίποτε άνεξέταστον από τās αντίθετα έπιχειρήματα. Απ' έναντίας, λαμβάνοντες τήν λέξιν εις τήν κυρίαν τής σημασίαν, διά τής άσχησέως τής σπριζόμενης επί του λεκτικού νοήματος έμειψαμεν πιστοί εις τήν φυσικήν σειράν. Διά τούτων άπεδείξαμεν, έφ' όσον μάς ήτο δυνατόν, ότι όσα φαίνονται κατά τήν έπιπολαιότεραν άνάγκωσιν να διαφωνούν, εις τήν πραγματικότητα δεν διαφωνούν, αλλά συμφωνούν).

Έξετάζων τήν πίστιν εν άντιπαρολή προς τήν γνώσιν, άποφαίνεται ότι ή πίστις, όπως διευτυπόθη εις τήν Γραφήν καί εις τήν πατρικήν παράδοσιν, άποτελεί τήν βάση τώ τώ άδιάφικτον κρητήριον τής αληθείας. Ή πίστις είναι ή μόνη γνώσις, ήτις έμψανίζεται ως άνάλογος, ως προς τήν δύναμιν τήν όποιαν έχει ό άνθρωπος, προς κατανοήσιν του Θεου: «ρόνον σύμμετρόν έστι τή ήμετέρα κατανοήσεως». Έάν θεωρήσωμεν τήν πίστιν ως άνωτέραν βαθμίδα γνώσεως, τότε θα ήτο αυτή όμοια προς τήν ειδωλολατρικήν σοφίαν: «ουδέν έν τής έλληνικής σοφίας διήνεγκεν». Ο Θεός δεν είναι δυνατόν να κατανοηθή διά τών συλλογισμών καί τών μεθόδων τās όποίας χρησιμοποiei ή έρευνά τής φύσεως. Ή έρευνώσα τήν φύσιν άνθρώπινη γνώσις μεταβάλλει τώ έρευνώμενον εις αντικείμενον τώ όποιον ποθει να κατακυριεύση καί να μεταβάλλη εις κτήμα τής, όπως ό έμπορος τώ έμπόρευμα: «Ή μόν γάρ γνώσις ως έμπορική τινά τήν διάθεσιν έχει», γράθει ό Γρηγόριος εις τούς «Προς Ενόμιον Αντιρρητικούς» (Ή γνώσις έμπνέεται από τήν διάθεσιν να καταστήση κτήμα καί ιδιοκτησίαν τής τώ αντικείμενον τής γνώσεως). Ο Γρηγόριος καταπολεμεί τήν στωικήν περί «καταληπτικής φαντασίας» θεωρίαν καί παρατηρεί ότι τώ τοιούτον είδος τής γνώσεως εκλαμβανόμενε ως κατοχή, είναι εκδήλωση τής έπιθυμίας προς κτήσιν καί κατοχήν. Αν λοιπόν διαπυρόντες τήν έμπορικήν διάθεσιν προσπαθήσωμεν να προχωρήσωμεν εις τήν γνώσιν του Θεου, τόν μεταβάλλομεν εις αντικείμενον καί περιπίπτομεν εις άσεδη είδωλολατρείαν, διότι τήν ψιλήν τής διανοίας μας σύλληψιν ύψομεν εις είδωλον είδωλολατρείαν.

ούμεν τήν ιδικήν μας εύπόνοιαν. Τυχάνει όλως φανερόν ότι ό Γρηγόριος προλαμβάνων τās αντίληψεις τών νεωτέρων ύπαρξέων άποκρούει τήν λεγομένην «άντικειμενικοποίησιν», τήν τάσιν δηλοή τήν όποιαν έχει ή άνθρώπινη διανοήσις να εκλαμβάνη τās πάντα ως αντικείμενα. Ο Θεός όμως, λέγει, δεν δύναται να καταστή αντικείμενον τής γνώσεως. Είς τώ σύγγραμμά του τώ αναφερόμενον εις τήν ζωήν του Μωσέως ως γράθει: «Ίδιον δέ γνώρισμα τής θείας φύσεως έστι τώ παντός ύπερκείσθαι γνωρίσματος. Ο τών γνωσκόμενων τι τών Θεών είναι ούμενος, ως παρατραπεί από τώ δντος, προς τώ τή καταληπτική φαντασία νομισθέν είναι, καί ζωήν ούκ έχει. Τώ γάρ όντως όν ή αληθής ύστι ζωή. Τούτο δέ εις γνώσιν άνέφικτον. Εί ούν ύπερβαίνει τήν γνώσιν ή ζωοποιός φύσις, τώ καταλαβανόμενον πάντως ζωή ούκ έστιν. Ο δέ μη έστι ζωή, παρεκτικόν γενέσθαι ζωής, φύσιν ούκ έχει» (Έλλ. Πατρ. 44, 404) (Ίδιον δέ γνώρισμα τής θείας φύσεως είναι τώ ότι κείται ύπεράνω ούδούποτε γνωρίσματος. Έκείνος όστις φαντάζεται ότι ό Θεός συγκαταλέγεται εις τās αντικείμενα τās δυνάμενα να γνωρισθούν, έπειδή άπομακρύνεται από τώ πραγματικώς ύπάρχον όν καί καταναί εις τώ όν τώ όποιον έμψανίζει ως ύπάρχον ή καταληπτική φαντασία, άποστερείται τήν ζωήν. Διότι τώ όντως όν είναι ή αληθινή ζωή, μέχρις αυτής δέ δεν δύναται να φθάση ή γνώσις. Αφού λοιπόν ή παρέχουσα τήν ζωήν φύσις ύπερβαίνει τήν γνώσιν, εκείνο τώ όποιον δύναται να κατανοηση καί να κάμη κτήμα τής ή γνώσις, δεν είναι ζωή. Έκείνο δέ τώ όποιον δεν είναι ζωή, ως εκ τής ίδιας του φύσεως δεν δύναται να παράσχη ζωήν).

Ο Γρηγόριος καταπολεμεί τούς Γνωστικούς, αίτινες έδιδασκον ότι διά τής διανοητικής του ικανότητος ό άνθρωπος δύναται να κατανοηση τόν Θεόν. Τόν Θεόν εκλαμβάνει ως «ζωήν» καί ως φύσιν παρεκτικήν τής ζωής. Αντιδιαστέλλει δέ, όπως καί ή φιλοσοφία τής ζωής κατά τήν νεωτέραν έποχήν, τήν ζωήν από τήν γνώσιν. Αείσησιμώτας τυχάνει ό γρακτηρισμός «έμπορική», τών όποιων δίδει εις τήν γνωστικήν του άνθρώπου διάθεσιν. Χαρακτηρίζων τοιοιτοτρόπως τήν γνώσιν, έχει ύπ' όφιν του τήν περί «καταληπτικής φαντασίας» θεωρίαν τών Στωικών. Διά τούτο δεν είναι όδθ ή έν τώ ποσοτέντι εκ του «Προς Ενόμιον» χωρίς προσημείωσις από του Γερμανού φιλολόγου Γισίγκερ διάφορος γραφή «έμπειρική». Ο Γρηγόριος χρησιμοποiei τώ όση «έμπειρική» εις τήν σημασίαν του κατέχου. Χρησιμοποιών τούτο προκειμένου περί τής άνθρώπινης γνώσεως, θέλει να δείξη ότι τώ έσχατον έλαττορίον τής είναι ή έπιθυμία προς κατοχήν καί ιδιοποίησιν αγαθών. Διά τούτο θεωρεί είδωλολατρείαν πάσαν άπόπειραν να κατανοήσωμεν τόν Θεόν κατά τών τρόπων κατά τών όποιον κατανοούμεν καί εκσταλοβάνομεν τās λοιπά αντικείμενα τής γνώσεως. Δεν δυνάμεθα λοιπόν να προχωρήσωμεν εις τήν γνώσιν του Θεου χρησιμοποιώντες τās μεθόδους διά τών όποιων έρευνώμεν τήν φύσιν «μη εκ τών κάτω φυσιολόγει τās άνω». Δυνάμεθα μόνον να πλησιάσωμεν προς τήν έπίγνωσιν, ότι ύπάρχει ό Θεός, σκεπτόμενοι αναλογικώς επί τής βάσει τών έργων του εκατ' αναλογίαν εις γνώσιν έρχεται του είναι». Ο Γρηγόριος, όπως καί ό άδελφός του Βασιλείος, επαναλαμβάνει πάντοτε εις τās συγγράμματα του ότι μόνον εις τήν διαπίστωσιν τής ύπάρξεως του Θεου δυνάμεθα να φθάσωμεν. Διαπιστούμεν δη τήν ούσίαν του, τώ «τί έστι», αλλά τήν ύπαρξιν του, τώ «ότι έστι». Η άνθρώπινη ψυχή, όταν άποκαθαροθή διά τής άρετής από τήν σχέση της προς τόν «παχύν καί γεώδη βίον», δεν παύει να διερευνά καί να αναζητή τήν άρχήν τών όντων: «Έπειδάν εκ τών κάτωθεν προς τήν τών ύπερκείμενων γνώσιν έαυτήν άνάτειναι, τās τής ενεργείας αυτού θαύματα καταλαβούσα περαιτέρω προελθειν διά τής πολυπραγμοσύνης ού δύναται. Αλλά θαυμάζει καί σέβεται τόν ότι έστι μόνον δι' όν ενεργεί γνωσκόμενον» (Έλλ. Πατρ. 44, 1009) (Οταν ή ψυχή άνυψώση τόν εαυτόν της από τās γήινα προς τήν γνώσιν εκείνων τās όποια κείται ύπεράνω τών γήινων, όσο κατανοηση τās εκ τής ενεργείας του Θεου προερχόμενα θαύματα, δεν δύναται διά τής αναζητητικής έρευνής να προχωρήση περαιτέρω. Αλλά θαυμάζει καί σέβεται εκείνον περί του όποιου γνωρίζει μόνον ότι ύπάρχει). Είναι φανερόν ότι διά τών Γρηγορίων έχει άπόλυτον προτεραιότητα ή ύπαρξις «τό ότι έστιν» από τήν ούσίαν «τό τί έστιν». Η σύγχρονος ύπαρξιακή φιλοσοφία του 20ου αίώνος χρησιμοποiei ως θεμελιώδη βάση τής τήν προτεραιότητα τούτην τής ύπάρξεως έναντι τής ούσίας. Δεν χρειάζονται να λεχθούν περισσότερα, διά να έξηγηθή διατί εις τήν έποχήν μας ό Γρηγόριος Νύσσης άπέκτησε μίαν άνωκοιδητήτων έπικαιρότητα καί διατί τέθεικε να δημιουγηθή σημαντική θεολογική καί φιλοσοφική κίνησις περί τās συγγράμματα του. Πόπει να σημειωθή ότι ό Γρηγόριος, καίτοι όπαδός τής άρητικής θεολογίας, δεν έγκρινε τόν μυστικισμόν. Δεν δέχεται ότι δι' έξαιρετικών ψυχικών καταστάσεων ό άνθρωπος ύψοται εις τήν ένώρησιν τής ούσίας του Θεου. Μία τοιαύτη έπίγνωσις, λέγει, είναι δυνατή εις τήν μετά θάνατον ζωήν, συμφώμας προς τήν ύπόσχεσιν τήν όποιαν ούς έδωκεν ό Χριστός: «Ίσως δέ κατά τόν αίώνα τών μέλλοντων, όταν παρελθη πάν τώ δρώμενον, κατά τήν του Κυρίου φωνήν, δε ψήσιν: Ο ούρανός καί ή γή παρελεύσονται τās δε ρήματα μου ού μη παρελείπονται καί εις εκείνην μετέλθομεν τήν ζωήν, ή ύπερ όβαλμών τέ έστι καί άκοήν καί διάνοισιν, τότε ούκέτι εκ μέρους διά τών έργων έπιγνωσόμεθα τήν του αγαθού φύσιν όπως καί νυν'»

οὐδὲ διὰ τῆς τῶν φαινομένων ἐνεργείας τὸ ὑπερκείμενον νοηθῆσαι. Ἄλλ' ἑτέρας καταληφθήσεται πάντως τὸ εἶδος τῆς ἀφασίου μακαριότητος, καὶ ἄλλος τρόπος τῆς ἀπολαύσεως, ὃς νῦν ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀσβαίνει φύσιν οὐκ ἔχει. Τῶς δὲ νῦν ὁρος τῆ ψυχῆ τοῦ ἀφασίου γνώσεως ἐστὶν ἡ ἐμφαινόμενη τοῖς οὐσίᾳ ἐνεργεία» (Ἐλλ. Πατρ. 44, 1009) (Ἰσως δὲ κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, ὅταν παύσῃ ἡ ὑπάρχη πᾶν τὸ ὁρατὸν, σύμφωνα μὲ τὴν εὐαγγ. τοῦ Κυρίου, ὁμοίως λέγει: «Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ θὰ παρέλθουν, τὰ λόγια μου ὅμως δὲν θὰ παρέλθουν», καὶ ὅταν μεταφερθῶμεν εἰς ἐκεῖνην τὴν ζωὴν, ἥτις κεῖται ὑπὲρ πάντων τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς σκέψεως, τότε πλὴν δὲν θὰ ἀποκτήσωμεν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς φύσεως τοῦ ἀγαθοῦ μερικῶς διὰ τῶν ἔργων, ὅπως τώρα. Οὐδὲ θὰ νοηθῇ διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν φαινομένων ἐκεῖνο τὸ ὅποιον κεῖται ὑπὲρ πάντων ἀπὸ τὰ φαινόμενα. Ἄλλα κατ' ἄλλον τρόπον θὰ κατανοηθῇ ἡ μορφή τῆς ἀνεκφράστου μακαριότητος, καὶ διαφορετικῶς θὰ εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἀπολαύσεως, ὃ ὅποιος τώρα εἶναι ἀδύνατον νὰ εἰσελθῇ εἰς τὴν καρδίαν μας. Μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης θὰ εἶναι ὄριον διὰ τὴν ψυχὴν ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνεκφράστου ἢ εἰς τὰ φαινόμενα ἐμφαινόμενη ἐνεργεία).

Διὰ τοῦ ἐρμηνευθέντος χωρίου ἀποδεικνύεται ἀμφισβητήτως ὅτι ὁ Γρηγόριος δὲν δύναται νὰ συγκαταλεῖγῃ μεταξὺ τῶν μυστικιστῶν, οἵτινες πιστεύουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ εἰς τὸν ἐπίγειον βίον δύναται νὰ ἴδῃ τὸν Θεὸν κατὰ πρόσωπον. Παραδίδεται ὅτι μόνον διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἐναντητοῦ χριστιανικοῦ βίου θὰ δυναθῇ ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον νὰ ὑψωθῇ εἰς μίαν τοιαύτην ἐνατένισιν. Ὁ Ἰσχυρισμὸς συνεπῶς ὅτι ὁ Γρηγόριος εἶναι ὁποῦς τοῦ νεопλατωνικοῦ μυστικισμοῦ, τυγχάνει ὅμως ἀνεκριβῆς.

Καίτοι ὁ Γρηγόριος ἀναγνωρίζει ὡς ὄψιστον κριτήριον τῆς ἀληθείας τὴν πίστιν, δὲν περιφρονεῖ ὅμως καὶ τὰς ἐπιστήμας. Αἱ ἐπιστήμαι, λέγει, εἶναι κόσμημα, τὸ ὅποιον ὁ πιστὸς ὀφείλει νὰ ἀφιερῶναι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν: «Τῶν τε γὰρ ἠθικῆν καὶ φυσικῆν φιλοσοφίαν, γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν, καὶ τὴν λογικὴν πράγματεσιν, καὶ πάντα ὅσα παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἐκκλησίας σπουδάζονται, κελεύει ὁ τῆς ἀρετῆς καθηγούμενος παρὰ τῶν ταῦτα πλουτουμένων λαβόντα λόγῳ χρήσεως ὑποδέξασθαι, ὡς ἐν καιρῷ χρησιμευόντων, ὅταν δὲ τὸν θεῖον τοῦ μυστηρίου ναὸν διὰ τοῦ λογικοῦ πλοῦτου καλλωπισθῆναι... Ὁ δὲ καὶ νῦν ἐστὶν ἰδεῖν ἰδιαιτέρως, Πολλοὶ τὴν ἔξω παιδείαν τῆ Θεοῦ Ἐκκλησίας καθάπερ τι δῶρον προσάγουσιν, οἷος ἦν ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ καλῶς τὸν Αἰγύπτιον πλοῦτον ἐμπροσθεύμενος, κατὰ τὸν τῆς νεότητος χρόνον, καὶ τὸ τοιοῦτο πλοῦτον κατακοσμήσας τὴν ἀληθῆ τῆς Ἐκκλησίας σκηνήν» (Ἐλλ. Πατρ. 44, 360) (Διότι καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν λογικὴν ἐπιστήμην, καὶ ὅλας τὰς σπουδὰς εἰς τὰς ὁποίας καταγίνονται οἱ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας, μὴ διατάσσει ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀρετῆς, ἀφοῦ τὰ λαβόντων ἀπὸ ἐκείνου οἷτινες εἶναι πλούσιοι εἰς αὐτὰ νὰ τὰ δεχθῶμεν διὰ νὰ τὰ χρησιμοποιοῦμεν, διότι ὑπάρχουν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας χρησιμεύουν, ὅταν πρῆψῃ ὁ θεὸς τοῦ μυστηρίου ναοῦ νὰ καλλωπισθῇ διὰ τοῦ λογικοῦ πλοῦτου. Ταῦτα δὲ εἶναι δυνατόν νὰ τὸ ἴδωμεν συμβῶναι καὶ τῶς. Πολλοὶ τὴν κοσμικὴν παιδείαν τὴν προσφέρουν ὡς δῶρον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ὅπως ὁ μέγας Βασίλειος, ὅστις καλῶς κατὰ τὸν χρόνον τῆς νεότητος τοῦ παρασκευάσασκεν εἰς τὸν ἑαυτὸν, τοῦ τὸν πλοῦτον σοφίας, ἀσάλογον πρὸς ἐκεῖνην, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε πᾶσιον τῶν Αἰγυπτίων ὁ Μωϋσῆς. Μετ' αὐτὴν τὴν σοφίαν τὴν ἀληθινήν σκηνὴν καταστάσας τῆς Ἐκκλησίας). Χαρακτηρίζεται ἐπίσης τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν, ἐπ' ὅσον ἤθελον νὰ ἐναρμονισθῶν μὲ τὰ δόγματα τῆς πίστεως ὡς συζύγου καὶ φίλου τῆς ὑψηλότερας, ἠθικῆς τῆς θεραπευτικῆς, ζωῆς. «Καὶ γὰρ ἡ ἠθικὴ τε καὶ φυσικὴ φιλοσοφία γένοιτο ἂν ποτε τῷ ὑψηλότερῳ βίῳ συζύγου τε καὶ φίλῃ καὶ κοινωνῆς τῆς ζωῆς, μόνον ἂν τὰ ἐν ταύτης κινήματα, μὴδὲν ἐπάγοντα τοῦ ἀλλοφύλου υἰασμάτος» (Ἐλλ. Πατρ. 44, 336) (Διότι ἡ ἠθικὴ καὶ φυσικὴ φιλοσοφία δύναται νὰ γίνῃ διὰ τὸν ὑψηλότερον βίον συζύγου καὶ φίλῃ καὶ συμμετοχῆς εἰς τὴν ζωὴν, μόνον εἴναι τὰ ἐκ τῆς συζύγου ταύτης γεννώμενα τέκνα δὲν συνεπιφέρουν κατὰ ἀπὸ τὸ ἀλλοφύλου υἰασμα). Ἡ χρησιμότης τῆς λογικῆς καὶ τῆς διαλεκτικῆς διὰ τὸν Γρηγόριον ἐγκρίεται εἰς τὴν δι' αὐτῶν ἐπιτυγανουμένην διδασκαλίαν καὶ μὴν τῶν δογμάτων. Οὐδέποτε εἰς τὰ συγγράμματά του ἀρκεῖται εἰς ἀφαστικὴν ἐκθεσιν τῶν δογμάτων. Σιζητεῖ τὰ ἀντίθετα επιχειρήματα καὶ τείνει εἰς τὸ νὰ ὁδηγῇ εἰς τὴν «ἀναμφίβολον» γνῶσιν. Τὰ διανοήματα τοῦ ἐκθέτει κατὰ τρόπον, ὡστε νὰ κινήται τὸ πνεῦμα τοῦ ἀναγνώστου εἰς συνεργασίαν. «Ἡμεῖς δὲ, καθὼς ἐστὶ δυνατόν, διὰ στοχασμῶν τινῶν καὶ εἰκότων φαντασθέντες τὴν ἀλήθειαν τὸ ἐπὶ νοῦν ἔλθον οὐκ ἀποφαντικῶς ἐκτιθέμενα, ἀλλ' ὡς ἐν γυμνασίᾳ εἶδει τοῖς ἐγγνώμοι τῶν ἀκρωμένων προσθήσομεν» (Ἐλλ. Πατρ. 44, 185) (Ἡμεῖς δὲ, συμφορῶς πρὸς τὸ δυνατόν, σχεδιάσαμεν τὴν ἀλήθειαν διὰ στοχασμῶν τινῶν καὶ εἰκότων, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον συνέλαβεν ἡ διανοία μας δὲν τὸ ἐκθέτομεν ὑπὸ τύπον ἀνακοινώσεως, ἀλλὰ θὰ τὸ παραθέσωμεν εἰς τοὺς νοήμονας ἀκούσας ὑπὸ τὴν μορφήν γυμνασίου). Τὰ ἐρμηνευθέντα τεμάχια καταδεικνύουν πόσον στενὸς ἦτο ὁ σύνδεσμος κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὅμοιος ὁ Γρηγόριος θεωρεῖ ὡς ὑπόδειγμα τῆς νοσητικῆς ταύτης

τὸν μέγαν Βασίλειον. Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τῶν ἐκ Καππαδοκίας μεγάλων ἱεραρχῶν ἔρχεται εἰς ἀρμονικὴν συνάφειαν καὶ δημιουργεῖται οὕτω τὸ ἑλληνοχριστιανικὸν ἀθροιστικὸν πνεῦμα τὸ ὁποῖον ἐπίδοξ καὶ εἰς τὸν Δυτικὸν κόσμον, διὰ μεταφράσεων εἰς τὴν Λατινικὴν τῶν ἔργων τῶν Ἑλλήνων πατέρων.

Ὁ συγκερασμὸς τῶν χριστιανικῶν καὶ ἑλληνικῶν στοιχείων ἐμφανίζεται κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Γρηγορίου «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου», διὰ τοῦ ὁποῦ ἐγένετο ἀρχηγὸς τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας. Εἰς τὸ συγγραμμὰ τοῦτο χρησιμοποιοῦνται καὶ συνδυάζονται στοιχεῖα ἐκ τῆς πλατωνικῆς καὶ ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἀγόμενα εἰς ἀρμονίαν πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἥτις ὁμιλεῖ περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου ἐκ μερῶν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆ βάσει ὀρισμένου σκοποῦ. Ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται ὡς πλάσθεος κατὰ ἰσομοίαν τοῦ Θεοῦ, ἀναζητοῦνται δὲ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν τὰ ἴχνη τῆς τριαδικῆς θεότητος. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἐκλαμβάνεται ὡς ἂν κατ' ἐξοχὴν πνευματικόν. Εἰς τὸ σημεῖον ταῦτο εἶναι καταφανὲς ἡ ἀπόστασις τῶν ὁποίων λαμβάνει ὁ Γρηγόριος ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν ἐμπλασθὴν τῆς μετὰ τὴν ἕλην. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐδέχετο ὅτι ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ὑπάρχει ὁ ποιητικὸς καὶ ἐνεργητικὸς νοῦς, προσέθετε ὅμως ὅτι οὗτος εἰσέρχεται εἰς αὐτὴν ἔξωθεν «θύραθεν». Ὁ Γρηγόριος ἀναπτύσσει τὴν περὶ πνευματικῶν ἀνθρώπου διδασκαλίαν τοῦ Παύλου, θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς κατὰ δόξαν ὄν πνευματικόν. Ἡ οὐσία τῆς λέγει, ἐγκρίεται εἰς τὴν πνευματικότητά της τοιαυτοτρόπως ὅθως εἰς τὴν καθάραν ἔννοιαν τοῦ πνεύματος τοῦ ὑπάρχοντος ἀνεκφρατικῆς τῆς ἕλης. Σήμερον ὁ νεώτερος πολιτισμὸς συνηθίζει νὰ χρησιμοποιοῖται ποικιλοτρόπως τὴν ἔννοιαν τοῦ πνεύματος. Ὁμιλοῦμεν περὶ ὑποκειμενικῶν καὶ ἀντικειμενικῶν πνεύματος, περὶ πνευματικῶν ἐπιστημῶν καὶ περὶ πνευματικῶν ἀνθρώπων. Λησμονοῦμεν δὲ ὅτι διὰ νὰ διασαφηνισθῇ καὶ νὰ ἀποκαθαρθῇ ἡ ἔννοια τῆς πνευματικότητος συνετέλεσε τὰ μέγιστα ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης. Διὰ τῆς τοιαύτης μεταστροφῆς τῶν ἀντιλήψεων ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ πολιτισμὸς τοῦ ἀπέκτησε, θεωροῦνται ὡς ἰσομοίαν τοῦ Θεοῦ, μέγα ἀξίωμα.

Αἱ ἀνθρωπολογικαὶ θεασαίαι τοῦ Γρηγορίου ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τὸν Δυτικὸν κόσμον μετὰ τὸν Αὐγουστίνον καὶ ἰσομῶς μετὰ τὸν Ἰωάννην Σκώτον Ἐριγένην κατὰ τὸν ἕνατον αἰῶνα. Οὗτος ἀνεγίνωσκε τὸν Γρηγόριον εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον, παρέλαβε δὲ πρὸς αὐτοῦ τὴν περὶ γενεοῦ καὶ οὐρανοῦ ἀνθρώπου θεωσίαν. Ὁ Γρηγόριος διδάσκει ὅτι, ὁ κατ' ἀρχὴν κτισθεὶς ἄνθρωπος, ἀπετέλει πλήρη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὅπως θὰ διαμορφοῦν διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου θὰ ἀποτελεσθῇ πλήρες τοῦ δημιουργοῦ ὁμοίωμα: «Πάντος ἀγαθοῦ μέτοχον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐποίησαν. Εἰ γὰρ πᾶσιμα μὲν ἀγαθὸν τὸ Θεῖον, ἐκεῖνον δὲ ταῦτο εἶκόν ἄρ' ἐν τῷ πλήρει εἶναι παντὸς ἀγαθοῦ, πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἢ εἰκὼν ἔχει τὴν ὁμοίωσιν. Οὐκοῦν ἐστὶν ἐν ἡμῖν παντὸς μὲν καλοῦ ἰδέα, πᾶσα δὲ ἀρετὴ καὶ σοφία, καὶ πᾶν ὅ,τι ἐστὶ ἐστὶ πρὸς τὸ κριεῖτον ἰσοῦμενον. Ἐν δὲ τῶν πάντων καὶ τὸ ἐλεύθερον ἀνάγκης εἶναι καὶ μὴ ὑπερῆχθαί τινι δυναστείᾳ. Ὁμοίως ἔχει ὁ ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ κόσμου κατασκευῇ ἀναμορφοῦντος ἄνθρωπος καὶ ὁ κατὰ τὴν τοῦ παντὸς συντέλειαν γενησομενος» (Ἐκαστον ὁ Θεὸς μέτοχον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν παντὸς ἀγαθοῦ. Διότι εἴαν τὸ Θεῖον εἶναι τελεία ἀσθένια ἀγαθῶν, ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰκὼν ἐκείνου. Ἀρα τῆς εἰκόνης ἡ διοσίτης παραδολογημένη πρὸς τὸ ἀρχέτυπον συνίσταται εἰς τὸ ὅτι εἶναι καὶ αὐτὴ πλήρης παντὸς ἀγαθοῦ. Ὅστε ὑπάρχει ἐντὸς ἡμῶν ἡ ἰδέα πάσης ὀριότητος, πᾶσα ἀρετὴ καὶ πᾶσα σοφία καὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀνώτερον. Μεταξὺ δὲ ὅλων αὐτῶν τῶν καιρισμάτων ἐν εἶναι καὶ τὸ ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀππλάσθημένη παντὸς ἀναγκασμοῦ καὶ δὲν ἔχει ἐλευθέρῃ κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸν κανενὸς ἐξαναγκασμοῦ. Εἶναι δὲ ὁ αὐτὸς ὁ κατὰ τὴν πρώτην κατασκευὴν τοῦ κόσμου δημιουργηθεὶς ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος θὰ λάβῃ ὑπόστασιν κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου) (Ἐλλ. Πατρ. 44, 184).

Ὁ οὕτω δημιουργηθεὶς ἄνθρωπος ὑπιπίπτει ἐκ τῆς ἀγγελικῆς ταύτης ζωῆς καὶ ἐκβάλλεται ἐκ τοῦ παραδείσου. Ἐπανέρχεται δὲ εἰς τὴν πρώτην τῶν φύσιν διὰ τῆς χάριτος τῆς Ἀναστάσεως: «Ἡ δὲ τῆς ἀναστάσεως χάρις οὐδὲν ἕτερον ἡμῖν ἐπαγγέλλεται, ἢ τὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον τῶν πεπτωκότων ἀποκατάστασιν. Ἐπ' αὐτοῦ γὰρ τίς ἐστὶ ἐπὶ τὴν πρώτην ζωὴν ἡ προσδοκούμενη χάρις τῶν ἀποβληθέντα τοῦ παραδείσου πάλιν εἰς αὐτὸν ἐπανόγουσας» (Ἡ δὲ χάρις τῆς ἀναστάσεως δὲν μὲν ὑπόσχεται τίποτε ἄλλο, παρὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἐκεῖνον, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐκπέσει, εἰς τὴν ἀρχικὴν τῶν κατὰστασιν. Διότι ἡ προσδοκούμενη χάρις εἶναι ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὴν πρώτην ζωὴν, ἡ ὁποία ἐπαναφέρει τὸν ἐκδιωχθέντα ἐκ τοῦ παραδείσου πάλιν εἰς αὐτὸν). Τὸ ἐρμηνευθὲν χωρίον μὴς ὁδηγεῖ εἰς τὴν περὶ Ἀποκαταστάσεως διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου. Ταύτην ἐκλαμβάνει οὕτως ὡς ἱστορικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπισυμβῇ κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος. Δέχεται τοιαυτοτρόπως ὅτι ὁ νῦν ὑπάρχων κόσμος καὶ ἡ ἱστορία του κινουμένη πρὸς ἓν προκαθαρισμένον τέλος, τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι ἡ συντέλειος τῆς Ἀποκαταστάσεως. Συνεπῶς ἡ ἱστορικὴ ροὴ τῶν ἐγκοσμίων γεγονότων ἔχει ἐν τέρμα, κείμενον ἔξω τῆς περιοχῆς τῆς εἰς τὸν βρῖζοντα τῆς «μεταστορίας», ὅπως συνηθίζου νὰ λέγουσιν οἱ ἐρευνηταί τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Τὸ σημεῖον ταῦτο τῆς διδασκαλίας τοῦ Γρηγορίου, τὸ ὁποῖον ἐνθυμίζει παρομοίως θεασαίαι τοῦ Ὀριγένητος, δίδει εἰς ὅλον τὸ σύνολον τοῦ ἀσστήματος τὸ ἓνα δραματικὸν τόπον. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ σύμπαντος ἀρχίζει μετὰ τὴν πτώσιν καὶ τελειοῦνται μετὰ τὴν Ἀποκατάστασιν, ποσειβάλλει-

ται δὲ ὡς μεσάζουσα καὶ ἀποφασιστικὴ στιγμή ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ σταυρικὸν μαρτύριον. Διὰ τῆς πτώσεως ἀπομακρύνεται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸν Θεόν, δὲν δύναται νὰ κατευθύνῃ τὸ βλεμματικὸν τὸ πρὸς αὐτὸν καὶ ὑποδουλώνεται εἰς τὴν ὄλην καὶ τὴν αἰσθησίν. Διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως, τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ὑπερνικάται ἡ δουλεία εἰς τὴν ὄλην καὶ ἀρχίζει νὰ κινήται ὁ ἀνθρώπος διὰ νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν πνευματικότητά του. Ἡ τελικὴ δὲ πνευματοποίηση τοῦ θεῖ ἐπιβλήθῃ διὰ τῆς συντελείας τοῦ αἵματος, ὅποτε θὰ πραγματοποιῆ ἡ «θέωσις» τοῦ ἀνθρώπου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἀνθρωπολογικὸν πρόβλημα λύεται διὰ τοῦ Χριστολογικοῦ. Τὸ γεγονός τῆς Ἐνανθρωπήσεως, ὁ Θεοανθρωπισμὸς σώζει τὴν ἐκτερασσαν ἀνθρωπότητα. Οἱ Ρώσοι θεολόγοι τῆς διασποράς καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁ κατὰ τὸ 1948 ἀποθανὼν Νικόλαος Μπερνούτσκι, θεωροῦν τὴν περὶ Ἀποκαταστάσεως διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου ὡς δυναμένην νὰ ἀναζωογονήσῃ τὸ προσηκτικὸν πνεῦμα εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ὀρθοδόξου Ὁμολογίας.

Ἐκ τῆς γενομένης ἀνωτέρω ἀναπτύξεως καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ Γρηγόριος Νύσσης εἶναι φιλοσοφικὸν πνεῦμα μεγίστης σπουδαιότητος, τὸ ὅποιον ἤσκησε καὶ ἀσκήσῃ ἀκόμη καὶ σήμερον σημαντικωτάτην ἐπίδρασιν. Τινὲς ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας κατατάσσον τὸν μέγαν τοῦτον στοχαστὴν εἰς τοὺς μυστικιστάς. Ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω ἡ κατὰ τῆς αἰτίας εἰσαγωγὴν. Καὶ ἐκεῖ ὅπου δέχεται ἡ ἁγία τὸν μακαριστὸν «Μακάριοι γὰρ αἱ καρδοὶ τῆ καρδίας, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ἔβωσαν, τὴν δυνατότητα τῆς «θέωσις» τοῦ ἀγαθοῦ», δὲν ἠσχυροῦν ὅτι προέκειται περὶ θεωρίας «μυστικιστῶν». Ἐμνησθῶν τὸν ἀνωτέρω μακαριστὸν γράφει: «Ὁ ἀνθρώποι, ὅσοις κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς τοῦ ὄντος ἀγαθοῦ θεωρήσεως, μὴ ἐκτίπτετε εἰς ἀνεπίσταν τὸν μὴ δύσασθαι ἰδεῖν τὸ ποθούμενον. Τὸ γὰρ σοὶ χωριστὸν, τῆς τοῦ Θεοῦ κατανοήσεως μέτρον ἐν σοὶ ἔστιν.

Τὸν γὰρ τῆς ἰδίας φύσεως ἀγαθῶν ὁ Θεὸς ἐνετύπωσε τῆ σὴ κατασκευὴν τὰ μυστήρια, οἷον τινὰ κρῶν στήματι γλυφῆς προτυπώσας» (Ἑλλ. Πατριολ. 1272 Α) (Ὁ ἀνθρώποι, ὅσοι ἐπιθυμεῖτε νὰ ἴδωτε τὸ πραγματικὸν ἀγαθόν, μὴ περιπίπτετε εἰς ἀπελπισίαν, φρονοῦντες ὅτι μὴ δύνασθε νὰ ἴδωτε τὸ ποθούμενον. Διότι ὁ Θεὸς ἀπετύπωσε εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ψυχῆς σας τὸν ἀπομυστικιστὴν τῶν ἀγαθῶν τῆς ἰδίας τοῦ φύσεως μορφωσῆσας κατὰ τινὰ τρόπον τὴν ψυχὴν ὡσάν νὰ ἦτο κρῶν δι' ἀναγλύσεως σφραγίδος). Διὰ τῆς καθαρότητος τῆς καρδίας, διὰ τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ τῆς ἀπύκνυτος δύναται ὁ πιστὸς νὰ ἴδῃ τὰ ἀπομυστικιστῶν τῶν βῆθων ἰδιότητων, τὰ ὅποια εὐπάρουν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοιαύτη θεωρία μὲν ὀπλοῦν θέαμα μυστικιστῶν. Ἡ ἀληθὴς ὡραία δὲν ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς θεωρίας τῶν μυστικιστῶν ἀλλ' ἐπιτελεῖται διὰ τῆς Ἀναστάσεως, ἥτις ἀρξάμεθα ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐξπλοῦται εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα «ἡ ἀρχὴ τῆς Ἀναστάσεως δι' ἑνὸς ἐκί πᾶσαν διατείνει τὴν ἀνθρωπότητα». Τὸ ἱστορικὸν ἀρα γεγονός τῆς Ἀναστάσεως καὶ οὐχὶ ἡ μυστικιστικὴ θεωρησις συνεπάγεται διὰ τὸν Γρηγόριον τὴν λύσιν τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος.

Εἰς στενὸν σύνδεσμον μὲ τὴν Μέγαν Βασιλείον διετέλει καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἰκονίου Ἀμφιλόχιος (330—400), ὅστις, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας του με τὸν μέγαν ἱεράρχην, ἔταρε ζωρὸν διαφῆρον διὰ τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα (βλέπε μελέτην Κ. Μπόη «Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου καὶ Μέγας Βασιλείος Θεσσαλονίκης, 1949). Πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ὁμοιότητας παρουσιάζει καὶ τὸ περιεχόμενον ἀπολογητικῆς συγγραμμοῦ τοῦ ἐπισκόπου Μαγνησίας Μακαρίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Μονογενὴς ἢ ἀποκριτικὸς πρὸς Ἑλληνας περὶ τῶν ἀπαραινόμενῶν ἐν τῇ Κανῇ Διαθήκῃ ζητημάτων καὶ λύσεων». Τὸ ἔργον φαίνεται γραφέν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος. Ἀνασκευάζει πολυμερικὸν σύγγραμμα κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπερ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Παρθενίου γραφέν. Δύναται ὅμως τὸ ἀνασκευάζομενον σύγγραμμα νὰ εἶναι ὁ «Φιλαλήθης» γράφει ὑπὸ τοῦ ἐκ Βιθυνίας Ἱεροκλέους κατὰ τὸ 307—310. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Μακαρίου ἦτο γνωστὸν ἐξ ἀποσπασμάτων μέχρι τοῦ 1867, ὅποτε ἀνεκαλύθη ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Ἀποστολίδου Κώδιε περιέχων μέγα μέρος ἐκ τούτου. Ἐκδοστὸν τοῦ Κώδικος ἔκομεν ὁ Γάλλος Μπλουτέλ κατὰ τὸ 1876. Εἶναι ἀεὶσθησιμὸς ὁ ἐν αὐτῷ περὶ τῆς ραικότητος τοῦ χρόνου ἐκφραζομένη ἀντίληψις. «Ἐυρήσεις τὸ σῆμα τοῦ κόσμου παραγόμενον ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ μείνει μὴ δυνάμενον... Αὐτὸν εἰ βούλει τὸν χρόνον φιλοσοφῆι καὶ εὐρήσεις οὐ παγίως ἐστῶτα, ἀλλὰ ρευστὸς δίκην ὀρέως παραγόμενον» (Θὰ εὐρῆσαι ὅτι τὸ σῆμα τοῦ κόσμου παρασίνεται ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ δὲν δύναται νὰ μείνῃ σταθερόν. Ἐὰν θέλῃς, ἐξέταξε φιλοσοφικῶς τὸν χρόνον καὶ θὰ τὸν εὐρῆσαι νὰ μὴ παρασίνεται παγίαν ἐστῶτα, ἀλλὰ νὰ παρασίνεται μὲ ταχύτητα).

Εἰς ἄλλο χωρίον παραβάλλει τὴν κτίσιν πρὸς γυναῖκα, ἥτις λαμβάνουσα παρὰ τοῦ θεοῦ Λόγον τὴν ζύμην τὴν ἀναμύνην με τρεῖς ποσότητες ἀλευροῦ συμβολίζουσα τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, ἵνα δώσῃ ἰδίαν ποιότητα διὰ τοῦ συγκερασμοῦ τούτου εἰς τὸν αἶωνα. «Ἐν ἡμῖν ὁ Λόγος κατέμειν ἐαυτὸν, τὴν οὐσίαν διὰ τῆς κοινωνίας ἡμῶν ἀνακαλούμενος πρὸς τὴν οἰκίαν ἴν' εἶπω τῆς λήξεως ἀρετῆν ὁμοίως τῇ ζύμῃ ἢν λαβοῦσα γυνὴ (ἡ κτίσις δηλαδὴ) ἐνέκρωσεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, εἰς τὸ παρελθόν καὶ τὸ ἐνεστὸς τοῦ χρόνου καὶ πρὸς τὸ μέλλον, πρὸς τὸ κερᾶσαι καὶ ποιῆσαι τὸν αἶωνα, ἀρχὴν καὶ μέσα καὶ τέλος διασφραξάσθαι, σῶμα, πνεῦμα ψυχὴν ἀνδρείου ἐκτελέσαι, ὕψος, βάθος, πλῆθος σφραγίσαι τῇ χάριτι» (Ἀνέμειξε τὸν ἐαυτὸν

τοῦ μέσα εἰς ἡμᾶς ὁ Λόγος, διὰ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν οὐσίαν πρὸς τὴν οἰκίαν ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφρασις, κληρονομικὴν ἀρετῆν. Ὡσάν τὴν ζύμην, τὴν ὅποιαν ἀραῦ λάβῃ ἡ γυνὴ, δηλαδὴ ἡ κτίσις τὴν κρῆπτι μέσα εἰς τρεῖς ποσότητες ἀλευροῦ, καὶ εἰς τὸ παρελθόν καὶ εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον, διὰ νὰ συγκεράσῃ καὶ διὰ νὰ δώσῃ ἰδίαν ποιότητα εἰς τὸν αἶωνα διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος, νὰ πραγματοποιήσῃ σῶμα, πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀνδρικήν καὶ διὰ νὰ σφραγίσῃ διὰ τῆς χάριτος ὕψος, βάθος καὶ πλῆθος). Βλέπομεν ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ὅτι ἡ περὶ τοῦ χρόνου ἀντίληψις μεταρρυθμίζεται. Ὁ χρόνος δὲν θεωρεῖται, ὅπως εἰς τὴν παλαιὰν φιλοσοφίαν, ὡς κυκλικὸς ἀλλ' ὡς ἐπιβύραμος. Ἐνῶν ἀρχὴν καὶ κατευθυνόμενος πρὸς ἐν τέλος.

Εἰς τὸν 4ον αἶωνα τοποθετεῖται καὶ ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος (300—390). Ἐπ' ὀνόματι τοῦ φέρονται 50 «Ὀμιλῆαι πνευματικαί». Κατὰ δε τὸ 1918 ὁ Μαρσιὸς ἐξέδωκε συλλογὴν ἐξ 7 ὀμιλῶν αἵτινες παρουσιάζονται ὡς ἀπόκρυφοι εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὰς λοιπὰς 50 ὀμιλοῦν. Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως παρουσιάζουν τὸ ἀξιοσημείωτον γνώρισμα αἱ ἐν λόγῳ ὀμιλῆαι, ὅτι στηρίζονται ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς στοικῆς φιλοσοφίας. Κατ' αὐτὰς, ὅλα τὰ ὄντα οἱ ἀγγελοὶ, οἱ δαίμονες καὶ αἱ ψυχαί, κατὰ τὴν σύστασιν τῶν ἀπαρτίζονται ἐξ ὕλης. Ἡ μόνη μὴ ὕλικὴ οὐσία εἶναι ὁ Θεός. Ὅπως καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς πλασθεῖσαν καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ συγκεκμημένη δὲ ἐξ ἐνὸς οὐρανοῦ μέρους καὶ ἐξ ἐνὸς ἄλλου γήινου. Ἡ ἀμαρτία ἐκτοπίζει τὴν θεῖον εἰκόνα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ψυχῆς ἐνοῦται μὲ τὸν Σατανάν. Ἡ ἀπολύτωση τῆς ψυχῆς ἐπαγεται διὰ τῆς ἐπεσεργίας τοῦ Θεοῦ, συνηγοῦντος καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὸ στάδιον τῆς ἀπολυτρώσεως ὁψοῦται ἡ ψυχὴ εἰς τὴν «ἀπάθειαν», τὸν «εὐτισμὸν», τὴν «ἄρσιν» καὶ τὴν «ἀπαύλιν». Ἡ ὕψιστη βαθμὴ εἶναι ἡ «ἐκστασις», διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται ἡ ἕνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ «θέωσις καὶ θείωσις». Διὰ τὴν ἐπιτευχθῆ αὕτη ὁ Θεὸς συστέλλεται εἰς τὸ ἐλάχιστον, συγκαταμινύεται μὲ τὰς ψυχὰς κατὰ τρόπον, ὡστε αὐτὰ συγχωνεύονται μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος εἰς ἓν πνεῦμα καὶ ἓν καὶ ἓν. Ἐχομεν εἰς τὰς ἀντιλήψεις ταύτας συνένωσιν τῶν στοικῶν καὶ νεοπλατωνικῶν ἀντιλήψεων. Ὀμιλεῖ καὶ ὁ Μακάριος περὶ ἑλλόμεως. «Ἡ τοιαύτη τοῦ πνεύματος ἑλλομῆσι, ὅν ὄντο νοημάτων μόνον ἀποκαλύπτει ἔστι καὶ φωτισμὸς χάριτος, ἀλλ' ὁποστικῶν φώτων ἐν ταῖς ψυχαῖς βαθεῖα καὶ διηκεκῆ ἑλλομῆσι (οὐχὶ μόνον φωτισμὸς, ἀλλὰ σταθερὸ καὶ διαρκὲς ἐν τῇ ψυχῇ ἑλλομῆσι φώτος καθ' ὑπόστασιν ἀληθείας). Ἡ ἕνωσις τῆς στοικῆς κόσμου καὶ ἀναμύνησι γίνεται φανερὰ ἐν τῷ κατωτέρω χωρίῳ: «Καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ τοῦτο παραγένετο ὡστε τὴν φύσιν ἀλλάξαι καὶ μεταβαλεῖν καὶ ἀνακαινίσαι καὶ ἀνακτίσαι τὴν ψυχὴν ταύτην, τὴν κατεστραμμένην τοῖς πάθεσιν διὰ τὴν παπάθειαν κερᾶσας τὸ ἴδιον αὐτοῦ πνεύματος τῆς θεότητος» (Ὁ Χριστὸς διὰ τοῦτο ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ νὰ ἀλλάξῃ καὶ νὰ μεταβάλῃ τὴν φύσιν καὶ διὰ τὰ ἀνακαινίσαι καὶ ἀναμύνησιν αὐτὴν τὴν ψυχὴν, ἥτις ἡμεδουλόθη ὑπὸ τῶν παθῶν ἐνεστὶ τῆς πασθεῖσεως ἀνακτίσαι αὐτὴν μὲ τὸ ἰδικὸν τοῦ πνεύματος τῆς θεότητος) (βλέπε Ἑλλ. Πατριολ. τόμ. 34).

Ἡ συγγένεισι ἑλληνικῶν καὶ χριστιανικῶν στοιχείων πρὸς δημιουργίαν ἐνός ἑλληνοχριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐμφανίζεται καὶ διὰ τοῦ ἐκ Κυρήνης Συνεσίου (370—413). Νεοπλατωνικὸς κατ' ἀρχὰς καὶ μασθητὴς τῆς φιλοσοφίας Ὑποστασίας, ἠοπάσθη κατόπιν τὸν Χριστιανισμόν καὶ ἐγένετο ἐπίσκοπος Παλαμῆδος. Ἐχει ζωρὸν συναισθησὴν τῆς ἑλληνικῆς καὶ κελίσιας ἐκ Δωριέων καταγωγῆς του: «Ὁ μὲν Κυρήνη ἦε αἱ δημόσια κέρβεαι μέχρι ἐμοῦ κατόνοσαι τὰς αἰ» Ἡσυχίου διαδοχὰς» (Ὁ Κυρήνη, τῆς ὁποίας τὰ δημόσια κέρβεαι ἀνογοῦνται μέχρι ἐμοῦ τὴν καταγωγὴν τῶν πολιτῶν ἀρχίζουσαι ἀπὸ τῶν Ἡσυχίων). Ἐπολέμησεν ὡς Δωριεὺς στρατιώτης κατὰ τὴν ὕψιστὴν τῶν βασιλευνῶν πολιορκίαν τῆς Κυρήνης καὶ ἀπολέσθη κατὰ τὴν ἀλγῶν τῆς. Εἰς τὰς δογματικὰς θεολογικὰς τὸν ἀντιλήψεις φαίνεται ἐπηρεαζόμενος ἀπὸ τὰς πλατωνικὰς περὶ ἐνός θεωρίας. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἐστὶς τῶν ἐνοτήτων καὶ ἡ μονὰς τῶν μονῶν, ἐνεργῶν δὲ ἐπὶ τῆς ὕλης παροῦει τὸν ἀρμονικὰς διατεταμένον κόσμον. Δὲν ἀποδέχεται ὅμως τὴν περὶ συστέλλεως τοῦ αἰῶνος καὶ καταστροφῆς τοῦ κόσμου διδασκαλίαν, ἐγκρίνει δὲ τὴν προπάθειαν τῆς ψυχῆς. Εἶναι βαθύτατος γνώστης τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ὡς κατασφαιεται ἰδίᾳ ἐκ τῶν «Ἐπιστολῶν» του. Κατείνεται ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀναζωογονήσῃ τὰ ἀρχαία νοήματα καὶ εἶχε συστῆσαι συλλογὴν ὀνομαζόμενον «Πανελλήνιον», εἰς τὸν ὅποιον ἀνεγκυκλοπαικῶς ἐπιστολαὶ γράμμαται εἰς δόκιμον γλῶσσον. Οἱ διασωθέντες «Ὑμνοὶ τοῦ μαρτυροῦν ὅτι δὲν τοῦ ἔλειπεν ἡ ποιητικὴ διάθεσις.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος εἶχε γράψει καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ἐμεση Νεμῆσιος τὸ ἔργον του «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου». Εἶναι τοῦτο πραγματικὴ ἀνθρωπολογικὴ, ὁμοιάζουσα πρὸς τὸ «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» σύγγραμμα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Ἀρρομᾶται ὁ συγγραφεὺς ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ὁ ἀνθρώπος ὡς δημιουργία τοῦ Θεοῦ, ἔχει τὴν ἀρίστην δυνατὴν σύστασιν καὶ προχωρεῖ εἰς τὴν κατάθειν τῶν κυρίων γνωρισμάτων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Εἰς τὸ προοίμιον γράφει ὁ Νεμῆσιος: «Ἐὼν ἀνθρώπων ἐκ ψυχῆς νοερᾶς καὶ σώματος ἀρίστα κατασκευάσθαι καὶ οὕτω καλῶς ὡς οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως γενέσθαι καὶ συνεστάναι πολλῶς καὶ ἀναθεῖς ἀνδράσιν ἐδοξεν» (Ὅτι ὁ ἀνθρώπος κατασκευάσθη ἀπὸ νοερῶν ψυχῆν καὶ ἀπὸ σώμα, καὶ

ὅτι ἐπλάσθη τόσο καλῶς, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατόν νὰ πλασθῆ καλύτερον, εἶναι γνώμη ἥτις ἐγένετο ἀποδεκτὴ ὑπὸ πολλῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν). Ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ γνώμη τοῦ Πλάτωνος, θεωρούμενος ταύτην ἀνώματον οὐσίαν, ἀπορρίπτεται δὲ ἡ ἀριστοτελικὴ δοξασία, ἡ ἐκλαμβάνουσα αὐτὴν ὡς «ἐντελέχεια» τοῦ σώματος, «οὐ δύναται τοῖν ἄλλ' οὐσία αὐτοτελὴς ἀσώματος» (Ἑλλ. Πατρολ., 40.565). Στηριζόμενος δὲ ἐπὶ τῆς περὶ ἀναμνήσεως πλατωνικῆς θεωρίας, δεχεται ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν δημιουργεῖται κατὰ τὴν ὄραν τῆς συλλήψεως τοῦ ἐμβρύου, ἀλλὰ προϋπάρχει, δημιουργηθεῖσα ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ (Ἑλλ. Πατρολ., 40 σελ. 552 καὶ 572). Εἰς ἔντονον βαθμὸν ἀποσβολῆν τὸν συγγραφεὴ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, κατὰ τὴν λύσιν δὲ αὐτοῦ ὁ Νεμεσίος φαίνεται ἀκολουθεῖν τὸν Ἀμμόνιον τὸν Σακκά, τὸν διδάσκαλον τοῦ Πλωτίνου. Διότι προκειμένου περὶ τοῦ προβλήματος ταύτου γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ἀμμόνιος δὲ ὁ διδάσκαλος Πλωτίνου τὸ ζητούμενον ταῦτον τὸν τρόπον ἐπέλυτο. Ἐλεγε τὰ νοητὰ τριῶν ἔχειν οὐσίαν, ὡς καὶ ἐναῦθαι τοῖς δυναμένοις αὐτὰ δεῖσθαι, καθάπερ τὰ συνεσθαρμένα, καὶ ἐνούμενα μένει ἀσύγχετα καὶ ἀδιέφθορα, ὡς τὰ παρακείμενα» (Ἑλλ. Πατρολ., 40.595) (Ὁ δὲ Ἀμμόνιος, ὁ διδάσκαλος τοῦ Πλάτωνος, εἶδεν τὴν ἀκόλουθον λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα: Ἐλεγε ὅτι τὰ νοητὰ ἔχουν τριῶν οὐσίαν, ὥστε καὶ νὰ ἐναῦθαι μὲ ἐκείνα τὰ ὅποια δύναται νὰ τὰ δεῖσθαι, ὅπως ἐκείνα τὰ ὅποια ὑφίστανται συγχρόνως τὴν φθορὰν, καὶ ἐνούμενα νὰ μὴ συγχέωνται καὶ νὰ μὴ ὑφίστανται διασθαρὰν, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ σῶματα τὰ ὅποια εἶναι τοποθετημένα ἐν τῇ πλησίον τοῦ ἄλλου). Ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὡς καθαυτὴ οὐσία «οὐσιώδης καθ' ἑαυτὴν», παραβάλλεται δὲ πρὸς ὅσα, τὸ ὅποσον σημαίνει τὴν παρουσίαν του, εἰς ὅλα ἀνεαρτέως τὰ μέρη τῆς ὑπ' αὐτῆς φωτιζόμενης περιοχῆς «ἢ δὲ ψυχῆ, ἀσώματος οὐσας καὶ μὴ περιγραφομένης τόπου, ὅλη δι' ὅλου γαρεῖ καὶ τοῦ φωτός ἑαυτῆς καὶ τοῦ σώματος καὶ οὐκ ἔστι μέρος φωτιζόμενον ὑπ' αὐτῆς, ἐπεὶ δὲ εἶναι ἀσώματος καὶ δὲν περιρίζεται ἐντὸς ὀρισμένου τόπου, ὀλόκληρος προγαρεῖ μέσα εἰς ὀλόκληρον τὸ ὅσος τῆς καὶ τὸ σῶμα τῆς καὶ δὲν ὑπάρχει μέρος φωτιζόμενον ὑπ' αὐτῆς εἰς τὸ ὅποσον νὰ μὴ παρεύσκηται ὀλόκληρος). Ἄλλ' ἡ παραβολὴ τῆς πρὸς τὸ φῶς οὐδὲν μᾶς διδίδει δικαίωμα ἵνα ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅπως θέλει ὁ Γάλλος Μπρεγιέ (Ιστορ. Φιλ., 2 518) ὅτι ὁ Νεμεσίος ἀποδεχεται δοξασίας περὶ ψυχῆς ἀντιτιθεμένας πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις ἐκτὸς μόνον τῆς προϋπάρξεως. Ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ψυχῆς ἀναγνωρίζεται ἐν τῷ ἔργῳ ταῦτα τοῦ Νεμεσίου ἡ ζωὴ «ἐκ ταύτων οὐν φανερόν ὅτι δύναμις τὸ ζῆν οὐ δύναται, προσεῖναι τι, ἀλλὰ πάντως ἐνεργεῖα. Προηγουμένως γὰρ τὸ εἰδοποιεῖν τὴν ψυχὴν οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, ἀλλ' ἡ ἡ ζωὴ. Τῆ μὲν γὰρ ψυχῆ συμφορὰ ἐστὶν ἡ ζωὴ» (Ἑλλ. Πατρολ., 40.564) (Ἐκ ταύτων λοιπὸν εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ζωὴ δὲν εἶναι ἐν «δυνάμει» γνώρισμα τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ἀποσπῆται ἐνεργεῖα πρᾶγματικὸν γνώρισμα. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὅποσον κατὰ κύριον λόγον παρέχει μορφήν εἰς τὴν ψυχὴν οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ ζωὴ. Διότι ἡ ζωὴ εἶναι σύμψυτον γνώρισμα τῆς ψυχῆς). Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι ἐπηρεάζεται ἐκ διδασκαλιῶν τοῦ Ἀμμόνιου τοῦ Σακκά. Προχρόν περὶ τὸ Νεμεσίον ὁ Νεμεσίος εἶναι παρέχει ἔκθεσιν περὶ τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθησῶν, περὶ τῶν ψυχικῶν παθῶν, περὶ τῶν βουλητικῶν φαινομένων, περὶ τῆς εἰμαρμένης καὶ τῆς θείας προνοίας. Τὰ θέματα ταῦτα ἀναπτύσσει στηριζόμενος ἐπὶ τῶν δοξασίῶν τῶν παλαιῶν φιλοσόφων. Τὰς φυσιολογικὰς τὸν γνώσεις ἀντλεῖ ἀπὸ τῶν Ἀριστοτέλη καὶ τῶν Γαλιλῶν, ἔχει ὑπ' ὄψιν τοὺς περὶ ἐπαθῶν διδασκαλίαν τῶν Στωϊκῶν, τὰς πλατωνικὰς περὶ ψυχῆς ἀντιλήψεις καὶ τὴν περὶ ἠθικῆς διδασκαλίαν τοῦ Ἐπικούρου. Εἶναι φανερόν ὅτι πρόκειται περὶ εὐρύτατα συνθέσεως, εἰς τὴν ὅποσον ἀναχωροῦνται ὑπὸ τὸ πρᾶγμα τῶν χριστιανικῶν ἀντιλήψεων, τὰ συμπέρασμα εἰς τὰ ὅποια εἶχον φθάσει αἱ ἀνθρωπολογικαὶ ἔρευναί τῶν Ἑλλήνων σοφῶν. Συμμορφῶναι ταῦτα πρὸς τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα ἐξαιρεῖ ὁ Νεμεσίος ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀσώματος, ἀθάνατος καὶ ἐλευθέρη. Ἡ ἐπίστασις τοῦ συγγραφέα τοῦ ὑπῆρθε μεγάλη καὶ ἐδαμνίλλος πρὸς ἐκείνην, τὴν ὅποσον ἐσπυρίσε τὸ ἀντίστοιχον «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» ἔργον τοῦ Γονγορίου Νύσσης. Παλλὰς συμβαίνει αἱ μεσαιωνικαὶ συγγραφεῖς νὰ συγγέουν τὰ δύο ταῦτα ἔργα. Αἱ περὶ ψυχικῶν παθῶν ἐκτιθέμεναι ὑπὸ τοῦ Νεμεσίου διδασκαλίαι ἔχουν σημαντικὰς ἐπηρεάσεις τῶν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, ἰδίᾳ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Πληρὴ γνώσεως» σύγγραμμά του. Ὁ Νεμεσίος εἰς τὸ περὶ φθόβου κεφάλαιον διακρίνει ἐξ εἰδῶ αὐτοῦ: ὄκνον, αἰδῶ, εἰσχύνην, κατὰπληξιν, ἔκπληξιν καὶ ἀγανίαν. Τὸν ἕκτον ταύτων βαθμὸν δορίζει διὰ τοῦ ἀκολουθοῦ ὀρισμοῦ: «ἀγανία δὲ φθόβος διαπτώσεως, τούτῃστιν ὑπὸ τυχῆς φοβούμενοι γὰρ ἀπομυγεῖν τῆς πράξεως ἀγωνιώμεν» (Ἑλλ. Πατρολ., 689). Τὸν δαισιῶν ταῦτον, τὸν ὅποσον ἔχει παραλάβει ὁ Νεμεσίος ἀπὸ τοῦ Στωϊκοῦ τὸν ἐπιναλαμβάνει εἰς τὴν «Ἐκδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως» καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς γράσων «ἀγανία δὲ φθόβος διαπτώσεως, ὡς αἰτίαν δὲ προκαλοῦσαν ταύτην διασαρηνίζει τὸν φθόνον, τὸν ἀναφερόμενον εἰς τὸ «ἐπαμυγεῖν τῆς πράξεως». Τὸ ἔργον τοῦ Νεμεσίου μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν ἀπὸ τῶν Ἀλφόνου κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα καὶ ἀπὸ τῶν Ἰωάννην τὸν Βουρνοῦνδιον κατὰ τὸν 12ον. Ἡ νεώτερος ἔρευνα ἠσυχολογῆται μὲ τὴν ἐξερεύνησιν ἰδίᾳ τῶν πηγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ ὁ Νεμεσίος. Περὶ αὐ-

τοῦ ἔργου μελέτην γερμανιστὴ ὁ Ἑλληὴν καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης, ἐκδόθησαν κατὰ τὸ 1882. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Γραϊνκερ εἰς πραγματείαν του ὑποστηρίζει ὅτι αἱ πηγαι, ἐξ ὧν ἀντλεῖ ὁ Νεμεσίος ἀνάγονται εἰς τὸν στωϊκὸν Προσεδώνιον. Ἡ νεώτερη ἔρευνα (Χαίνεμαν) διαβλέπει εἰς τὸ ἔργον του ἐπιδράσεις ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀμμόνιου τοῦ Σακκά. Εἰς τὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας ἀνήκει καὶ ὁ Κύριλλος (370—444), διατελέσας πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἀπὸ τοῦ 412 μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἐόρασε ζωρῶς εἰς τοὺς κατὰ τὸν Ἀρειανὸν καὶ Νεστοριανὸν ἀγῶνας, τὸ δὲ ὄνομά του ἀναμνησθεῖται καὶ εἰς τὸ τραγικὸν γεγονός τῆς κατὰ τὸ 415 ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου θανατώσεως τῆς Ὑπατίας. Μεγάλως σημασίας τυγχάνει ἡ συμβολὴ του ὡς πρὸς τὴν διακρίφωσιν τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Καθάρσει τὴν ψυχολογικὴν ἀποψιν ὑπὸ τὴν ὅποσον πρέπει νὰ θεωρηθῶμεν τὴν ἠθικὴν ζωὴν ἔντος τοῦ πλαισίου τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ συμβολὴ του ὡς πρὸς τὸ ἠθικὸν πρόβλημα τυγχάνει διὰ τὸν ἀνατολικὸν κόσμον ἀντίστοιχος πρὸς τὴν συμβολὴν τὴν ὅποσον συνεισέφερον ὁ Αὐγουστίνος εἰς τὴν Δύσιν. Τὸ φιλοσοφικὸν ὄργανον μὲ τὸ ὅποσον εἰργάσθη ὁ Κύριλλος ἦσαν αἱ ἀριστοτελικαὶ ἔννοιαι τῆς «ἐνεργείας» καὶ τῆς «ἐντελέχειας». Ὁ Χριστὸς νοεῖται ὑπὸ αὐτὸ ὡς ἐνεργητικὸν «εἶδος» ζωῆς, καὶ ὡς τοιοῦτον ἐπιτελεῖ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ πρῶτον εἶδος ὅπερ ἄγει εἰς τὸ Τριδικὸν Θεὸν, ἐν τῷ ὅποιῳ ὁ πατὴρ εἶναι ἡ δημιουργικὴ δύναμις, ὁ Λόγος τὸ πρῶτον εἶδος καὶ ἡ κοσμοποιὸς δύναμις, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ δεύτερον εἶδος ὅπερ ἄγει τὰ πάντα εἰς τὴν τελείωσιν. Τὰ ἐγκόσμια ὄντα δὲν ἔχουν ἴδιαν αὐτοπαρξίαν ἀλλὰ ὀντοποιεῖν διὰ τῆς κοσμοποιητικῆς δυνάμεως τοῦ Λόγου. Οἰοῦντο δὲ ἐξέρχεται ἐκ τῆς δυνάμεως τὸν καταστάσεως καὶ προχωρεῖ πρὸς τὴν ἐνεργητικὴν διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ Λόγου. Ὁ ἀνθρώπος συσταταὶ ἐκ σωματικοῦ εἶδους καὶ ψυχικοῦ, ἐν τῷ ὅποιῳ διακρίνεται τὸ λογικόν, τὸ φιλάρετον καὶ τὸ ἀρχικόν. Ὑπεράνω δὲ τῶν τριῶν ταύτων ἡ διατήρησις κατέχει κατὰ τὴν πρωταρχικὴν τῆς κατάστασιν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς «μοιείσεως». Αὕτη ἐνεδυνάμωνε τὸ ἀρχικόν τῆς τμήμα κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀναπτυχθῆ αὕτη ἐντελεχειακῶς καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν «ἀφθαρσίαν». Διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτηματικῆς ἀπαλώσεως ἡ ὁμοίωσις καὶ ἡ ψυχὴ περιέπεσαν εἰς δυνάμειν κατάστασιν. Ἐγένετο κατὰ τὸ ὅποσον ἤδυνάτο νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐντελέχειαν τῆς ἀφθαρσίας, ἀλλὰ δὲν τὸ κατῴρωνε, διότι διὰ τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτηματικῆς εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὸν κόσμον ὁ θάνατος. Αἱ προσπάθειαι διὰ νὰ ἀπολαγῆ ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας αἰ γενόμεναι ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ἀπέδρασαν ἀκαρπία. Διὰ τοῦτο ἐνηθρώπησεν ὁ Χριστὸς, ὅστις χάρις ἐκ νέου τὸν ὁμοίωσιν εἰς τὴν ἐκπεσοῦσαν ψυχὴν. Τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν, ἥτις ἐξασφαλίζει διὰ τὸν ἀνθρώπον τὴν ἀφθαρσίαν, τὴν νοεὶ ὁ Κύριλλος συντελουμένην κατὰ τὸ ἀριστοτελικὸν σχῆμα τῆς μεταδόσεως ἐκ τῆς δυνάμεως πρὸς τὴν ἐντελέχειαν. Διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Χριστοῦ ἐνεργητικοποιεῖν αἱ πρὸς σωτηρίαν προδιαθέσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἀποκτᾶ αὕτη ἀφθαρσίαν καὶ ζωὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ Τριδικοῦ Θεοῦ. Πρὸς τοῦτο απαιτεῖται ἐκτὸς τῆς ἐνεργείας τῆς χάριτος καὶ ἡ συνεργασία τῆς αὐτοῦμου θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μυστηριακὴ ζωὴ καὶ ἰδίᾳ τὸ μυστήριον τῆς εὐχαριστίας, συντελεῖ ὥστε νὰ ἐνωθῶμεν σωματικῶς μὲ τὸν Χριστόν, νὰ γίνωμεν «σῶσσωμοι» αὐτοῦ. Διὰ τῆς συγγενείας καὶ τῆς οικειότητος μὲ τὸν Χριστόν, αἱ πιστοὶ συναρτιζοῦν μίαν νέαν ἀνθρωπότητα τῆς ὁποίας τὰ μέλη συνδέονται διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης. Οὕτω ἀναρτιζοῦται ἡ Ἐκκλησία ὡς πνευματικὸς ὀργανισμὸς καὶ ὡς πλάσιον διὰ τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν αὐτῇ πραγματοποιεῖται ἡ «τελεία μάθησις» καὶ ἀποκτᾶται ἡ βεβαιότης περὶ τῆς σωτηρίας, ἡ «εἰδησις» ὅπως λέγει ὁ Κύριλλος. Ἄλλ' ἡ τελεία ἠθικὴ τελειοποίησις ἐπιτυγχάνεται εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν, ἐνθα τὰ πάντα γίνονται πνεύμα. Βλέπομεν οὕτω ὅτι ὁ Κύριλλος διεσαφήνισε, χρησιμοποιοῦν ἔννοιαι τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, τὴν διδασκασίαν, δι' ἧς ἐπιτυγχάνεται ἡ ἠθικὴ τελείωσις. Ἐόρασε νὰ θεωρῆ τὸν Ἐκκλησίαν ὡς ὀργανικὸν πνευματικὸν σύνολον μορφοποιούμενον ὑπὸ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τοῦ πατρὸς, τῆς μορφοδοτικῆς ἐπενεργείας τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἐνωτικῆς ἐνοποιήσεως τοῦ Πνεύματος. Παρέσχε δὲ ἐπὶ τὴν βῆμα τὴν διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς κοινωνικῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἐπροφύλαξε προσετὶ τὸ θερηκευτικὸν περιεχόμενον τῆς μυστηριακῆς τελευτολογίας ἀπὸ τὴν ἑκτροπὴν εἰς τὸν μωστικισμὸν. Καθίσταται φανερόν κατόπιν ταύτων ὅτι ἡ ἀντιλήψις ἡ δέπνομα εἰς τὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν μονομερῆ ἐπιγράψην τοῦ Πλατωνισμοῦ δὲν συμβιβάζεται μὲ τὰ πράγματα. Ὁ Ἀριστοτέλης παρέσχε σιγῶτα μὲγάλῃν βοήθειαν διὰ τὴν ἐρμησίαν καὶ ταξιδίησιν τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν καὶ ἐπίθετο τοιοῦτοτρόπος ἐραγωγὸς εἰς τὰς ἐκ τῶν νεοπλατωνικῶν ἐπιδράσεων προερχόμενας τάσεις πρὸς ἐκτροπὴν εἰς μωστικιστικὰς θεωρίας.

Καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (345—407) μᾶς παρέχει εἰς τὰ συγγράμματά του στοιχεῖα δογματικῆς καὶ ἠθικῆς ἰδίᾳ διδασκαλίας. Ἄλλὰ δὲν ἔχουν γίνωει εἰσέτι ἐργασίαι εἰδικαὶ διὰ τὴν συστηματοποίησιν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἠθικῶν του δοξασίῶν. Εἰς τὰς ἐρμηνευτικὰς ἐργασίας τοῦ ἀκολουθεῖ τὴν μέθοδον τῆς ἀντιχειανῆς σχολῆς ἀποσφύγων τὰς ἀλληγορικὰς ὁμιλίαις. Φανερὰ δὲ εἶναι ἡ προτίμησις του πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ἄξιον προσοχῆς τυγχάνει τὸ ἐπ' ὀνόματι του φερόμενον ἔργον «Περὶ κενοδοξίας καὶ ὅπως δεῖ τοὺς γονεῖς ἀνατρέφειν τὰ τέκνα» (βλῆτε ἐκδο-

σιν υπό Δ. Μωραΐτου και μετάφρασιν υπό Β. Ξεζάρου). Τελευταίος αντιπρόσωπος της αλεξανδρινής σχολής σχολής είναι ο Θεοδώρητος (395—460), επίσκοπος της εν Συρία πόλεως Κύρου. Το από φιλοσοφικής απόψεως σπουδαίον έργον του είναι το άπολογητικόν του σύγγραμμα «Ελληνικόν θεραπευτικόν παθμάτων ή ευαγγελικής αληθείας εξ ελληνικής φιλοσοφίας έπιγνήσις». Στριζόμενος επί των συγγραμμάτων του Κλημεντος του Αλεξανδρέως, του Ευσεβίου και επί της δοξογραφικής συλλογής του Αετίου, επιχειρεί άνασκευήν των εναντίον του Χριστιανισμού προβαλλομένων επί τή βάσει της ελληνικής φιλοσοφίας πολεμικών επιχειρημάτων. Εκδηλώνει συχνά την προς την πλατωνικήν φιλοσοφίαν προτίμησίν του.

Η νεοπλατωνική χριστιανική φιλοσοφία.

Η επίδρασις της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας επί του Χριστιανισμού είχε ως αποτέλεσμα να γασούν τα άποδιδόμενα εις τον Διονύσιον τον Άρεοπαγίτην συγγράμματα. Πρώτην φοράν έγένητο λόγος περί αυτών κατά το 533 εις τας μεταξύ των Όρθοδόξων και Σεβηριανών γενομένης εν Κωνσταντινουπόλει συζητήσεσι. Ο ορθόδοξος αρχιεπίσκοπος Έφσου Υπάτιος τότε δήλωσεν ότι δεν δέχεται αυτά ως γνήσια. Άλλά κατά τους μετέπειτα χρόνους έπαυσε πύσα περί της γνησιότητος των αμφιβολία. Μόνον κατά τον 15ον αιώνα ο άνθρωπιστής Λαυρέντιος Βάλλα έπανέφερε και πάλιν το περί γνησιότητος των ζητήμα. Έπισηλοούσθων μεγάλα συζητήσεις και έγένητο υπό των έρευνητών αποδεκτόν ότι δεν είναι δυνατόν να έγράψθων τα συγγράμματα ταύτα από τον Διονύσιον τον Άρεοπαγίτην, τον πιστευόμενον εις τον Χριστόν εν Άθήναις κατά το κήρυγμα του Παύλου. Η επικρατούσα γνώμη είναι ότι έγράψθων κατά το τέλος του 3ου αιώνου. Τουτό συνέχεται εκ της παρατηρουμένης επί αυτών επιδράσεως των δοξασιών του νεοπλατωνικού φιλοσόφου Πρόκλου, άποθανόντος κατά το 485. Το σύνολον των συγγραμμάτων συναρτάζεται εκ τεσσάρων πραγματειών και εκ δέκα έπιστολών. Αί πραγματεΐαι φέρουν τους άκολουθους τίτλους: 1) «Περί της ούρανίας Ιεραρχίας», 2) «Περί της εκκλησιαστικής Ιεραρχίας», 3) «Περί θείων όνομάτων», 4) «Περί μυστικής θεολογίας». Εκτός των τεσσάρων αυτών πραγματειών εις το σύνολον των συγγραμμάτων του συμπεριλαμβάονται δύο εισέτι έργα, τα όποια άπαλέσθων. Ταύτα ήσαν αι «Θεολογικαι ύποτυπώσεις» και ή «Συμβολική θεολογία».

Εις τα συγγράμματα του Διονυσίου γίνεται διάκρισις μεταξύ μίας καταφατικής και μίας άποφατικής θεολογίας. Η πρώτη χρησιμοποΐει καταφατικώς εκφράσεις διά να δηλώση τα γνωρίσματα της θείας ούσίας, όπως τα αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος παρατηρών την υπό του Θεού δημιουργηθείσαν κτίσιν. Η άποφατική θεολογία άποκρούει πάντα καταφατικόν προσδιορισμόν, έπαφίεται εις τον θεόν έρωτα και προσπαθεί τηρούσα σιγήν να υψωθή εις την θεωρίαν της θείας ούσίας. Έκθεσιν της καταφατικής θεολογίας περιείχε το άπολεσθέν σύγγραμμα «Θεολογικαι ύποτυπώσεις», όπως μας πληροφορεί ή «Μυστική θεολογία» εις το 3ον κεφάλαιον: «Εν μόν ον ταίς θεολογικαίς ύποτυπώσεσι τα κυριώτατα της καταφατικής θεολογίας ύμνησασθαι πώς ή θεία και αγαθή φύσις, ένική λέγεται, πώς τριαδική... πώς εκ του άλλου και άμερούς αγαθού τα ένκαρδια της αγαθότητος έξέσω φάτος» (Έλλ. Πατρολ. 3, 1054) (Εις μόν τας θεολογικαίς ύποτυπώσεσι, με έξυμνητικόν ύφος έξεθέσασθαι τα κυριώτερα διδάγματα της καταφατικής θεολογίας υπό ποίαν έννοιαν ή θεία και αγαθή φύσις λέγεται ένική και υπό ποίαν τριαδική πώς εκ του άλλου και μη ύποκειμένου εις μερισμόν αγαθού έξέφωσαν τα πλήρη ένκαρδιότητος φάτος της αγαθότητος). Υπέρνω της θεωρήσεως ταύτης Ισταιται ή άναφερομένη εις τα όνόματα τα όποια δύνανται να αποδοθών εις τον Θεόν, από της άπόψεως ότι είναι δημιουργός και τέρας όλων των όντων. Την θεωρίαν ταύτην εύρισκόμεν εκτιθεμένη εις το σύγγραμμα «Περί θείων όνομάτων». Εις το αυτό κεφάλαιον γράσει ο Διονύσιος: «Εν δε τώ περί των θείων όνομάτων πώς αγαθός ονομάζεται, πώς ών, πώς ζωή και σφίσις, και δύναμις, και όσα άλλα της νεητής έστι θεωρημίαι». Είναι ή πραγματεΐα αυτή διασαφήσις των ιερών όνομάτων τα όποια άποδίδονται εις την θεότητα. Διότι δεν πρέπει να άποδίδονται εις την θεότητα άλλοι χαρακτηρισμοί εκτός εκείνων οι όποιοι άνακοινώθων διά των ιερών λογίων: «Ού τολμητέον εΐπειν, ούτε μόν έννοήσαι τι περί της ύπερουσίου και κορυφής θεότητος, παρά τα θειωδώς ήμιν εκ των ιερών λογίων έκπεφασμένα» (Έλλ. Πατρολ. 3, 588) (Δεν πρέπει να άποτολμηώσασθαι να έπωμεν κάτι ή να οικειώθωμεν περί της ύπερουσίου και άποκρούου θεότητος, εκτός από εκείνα τα όποια μας έφανερώθων από τα ιερά λόγια). Εις το άπολεσθέν έργον του «Συμβολική θεολογία» έκασμε λόγον περί των μετωμίμων, τας όποιας λαμβάνονται από των αισθητών τας χρησιμοποιούμεν προκειμένου περί του Θεού. «Εν δε τή Συμβολική θεολογία τίνες αι από των αισθητών επί τα θεία μετωμίαι. Τίνες αι θείαι μορφαί, τίνες τα θεία σχήματα και μέρη και όργανα, τίνες οι θεοί τόποι και κόσμοι, τίνες οι θυμοί, τίνες αι λυται και αι μηνδες». Η άποφατική θεολογία εκτίθεται εις την πραγματεΐαν «Μυστική θεολογία». Εις το προοίμιον της συγγραφής ταύτης άναπέμπει εόχην εις την Ύπερουσίον Τριάδα: «Ίθυσον ήμάς

επί την... άκροτάτην κορυφήν ένθα τα άπλά και άπόλυτα και άτρέπτα της θεολογίας μυστήρια κατά τον ύπερφωτον έγκεκάλυπται της κρυφιοσύμου σιγής γνώφον, έν τώ σκοτεινότητώ το ύπεροσείστατον ύπερολάμποντα, και έν τώ πάντοπ άναφει και άοράτώ των ύπερκάλων άγελών ύπερπληρούται νόσος» (Όπου τα μυστήρια της θεολογίας έχουν καταλυθή μέσα εις το σκότος της άποκρούου και μυστικής σιγής, διά της σκοτεινότητος έκπέμποντα την ύπερότερον παντός φωτός λάμψιν, και διά της δολοκληρωτικής έλλείψεως πάσης έπαφής και όράσεως πληρούται τους νόσος από ύπεροβαίουσας πάσαν ώραίοτητα λαμπρότητας).

Συνεχίζων άπειθύει και εις τον φίλον του Τιμόθεον, εις τον όποιον άφιέρωνει την συγγραφήν, την άκόλουθον προτροπήν: «Και τας αισθήσεις άπόλειπε και τας νοεράς ένεργείας, και πάντα αισθητά και νοητά, και πάντα ούκ όντα και όντα, και προς την ένωσιν, ως εφικτόν, άγνώστας άνατάθητι του ύπέρ πάσαν ούσίαν και γνώσιν. Τή γάρ έαυτώ και πάντων άσχητώ και άπόλύτώ καθάρως έκστάσει προς την ύπερουσίαν του θείου σκότους άκτίνα, πάντα άελεών και εκ πάντων άπολυθείς άναχθήση» (Έγκατάλειπε και τας αισθήσεις και τας νοεράς ένεργείας και πάντα τα αισθητά και τα νοητά, και πάντα και τα όντα και τα μη όντα, και άνώμων με όλας σου τας δυνάμεις τον έαυτόν σου, όσον είναι τουτό κατορθώσθαι, κατά τρόπον άγνωστον, διά να ένωθής με έκείνο το όποιον Ισταιται ύπεράνω πάσης ούσίας και γνώσεως. Διότι διά της καθάρως έκστάσεως, ήτις σε άπελευθερώνει από πάσαν αγέσιν άπολύτως με τον έαυτόν σου και με τα άλλα όντα, άεου άφαίρεσης όλα και άφου άποδοσεμυθής από όλα, θα άνωθήεις εις την ύπερουσίαν άκτίνα του θείου σκότους). Το θεϊον και ύπερουσίον τουτό σκότος το όνομάζει ο Διονύσιος «θειόν γνώφον». Ο ύμνούμενος εις έκστατικήν κατάστασιν, προσθέτει ο Διονύσιος, άπόλυται των όρωμένων και των όρώντων και εις τον γνώφον της άγνωσίας εισδύει τον δντως μυστικόν καθ' έν άπομει πάσας τας γνωστικαίς αντίληψεις, και έν τώ πάντοπ άνασει και άοράτώ γίνεται» (άπελευθερώνεται από τα όρωμένα και από έκείνους οι όποιοι τα δλέπουν, και διβίζεται εις το πραγματικώς μυστικόν σκότος της άγνωσίας. Μέσα εις αυτό άποβάλλει όλας τας γνωστικαίς αντίληψεις και σθάνει εις έλλειψιν πάσης έπαφής και όράσεως). Το αποτέλεσμα της εισδύσεως εις το σκότος της άγνωσίας είναι ή ύπέρ νοον γνώσις: «Πάς ών του έπέκεινα, και ούδένος ούτε έαυτώ ούτε έτέρου, τώ παντελώς δε άγνώστω της πάσης γνώσεως άνευρησις, κατά το κρείττον έννούμενος, και τώ μηδέν γινώσκων, ύπέρ νοον γινώσκων» (Άνήκει εξ όλοκληρώ εις την ύπεροβαίνουσαν τα όντα αρχήν, δεν άνήκει ούτε εις τον έαυτόν του ούτε εις κανένα άλλον, διά της καταπαύσεως δε της ένεργείας της γνώσεως, ένώνεται ως προς το άνώτερον μέρος του με το εξ όλοκληρώ άγνωστον, και διά της όλοκληρωτικής έλλείψεως γνώσεως, ύνούται εις την ύπεράνω του νοον εύοισκουμένην γνώσιν). Είναι φανερόν ότι εύρισκόμεθα ένταύθα πρό της νεοπλατωνικής έκστάσεως. Άξιοσημείωτος είναι προσέτι και ο διαλεκτικός ρυθμός της σκέυσε. Επιχειρείται διά της πλήρους άγνωσίας να σθάσωμεν εις την ύπεροβατικήν γνώσιν. Πρωτοστίθεται ή μεταφυσική ένότης των μελών της αντίθεσεως εις την όποιαν ή όλοκληρωτική στέγηση της γνώσεως αντιμετωπίζεται από την άπόλυτον πληρότητα της γνώσεως. Τελικός σκοπός της άνωφέσεως είναι ή ένωσις με τον Θεόν, ήτις επιτυγχάνεται διά της μυστηριακής ζωής: «Ούτός έστι της καθ' ήμάς Ιεραρχίας σκοπός, ή προς Θεόν ήμίν, ως εφικτόν άεομοίωσις τε και ένωσις. Ταύτης δε ως τα θεία διδάσκει λόγια, τοίς τών σεβασμιωτάτων έντολών άγαπήσει και Ιερουργαίς μόνον τευόμεθα» (Έλλ. Πατρολ. 3, 592) (Ο σκοπός της Ιδικής μας Ιεραρχίας είναι ή προς τον Θεόν, όσον είναι καταρθώτων, άφομοίωσις και ένωσις. Αιτήν, όπως μας διδάσκουν τα θεία λόγια, θα την άποκτήσωμεν με την άγάπην προς τας σεβασμιωτάτας έντολάς και με τας Ιερουργίας). Εις τα δύο ύπόλοιπα διδλία εκτίθεται ή ούρανιος Ιεραρχία και ή αντίστοιχος προς αυτήν εκκλησιαστική. Εις το «Περί της ούρανίας Ιεραρχίας» έργον έκθέτει την Ιεραρχικήν τάξιν των έπουρανίων δυνάμεων, διαιρών το σύνολον αυτών εις τρεις τριάδας. Εις το δον κεφάλαιον του μνημονεύετου συγγράμματος αναγράφονται αι όνομασίαι των ένένε Ιεραρχικών τάξεων: «Πάσα ή θεολογία τας ούρανίους ούσίας ένένε κέκληκεν έκαστορικοίς έπωνυμίαις. Και πρώτην μόν είναι οση την περι τον Θεόν ούσαν άξι, τας τε άγιωτάτους θρόνους και τα πολυόμματα και πολυτέρα τάγματα Χερουβείμ Έβραίων φωνή και Σεραφεείμ όνομασμένα... Δευτέρα δε είναι οση, την υπό των έξουσίαν και κυριατήτων, και δυνάμεων συμπληρουμένη. Και τρίτην επ' έσχάτων των ούρανίων Ιεραρχών, την των άγγέλων και άρχαγγέλων και άρχών διακόσμησιν» (Όλη ή θεολογία τας ούρανίους ούσίας τας έχει όνομάσει δι' ένένε έσηνητικών όνομασιών. Και πρώτη μόν τας λέγει ότι είναι ή περι τον Θεόν, δηλαδή οι άγιωτάτοις θρόνοι και τα πολυόμματα και πολυτέρα τάγματα, τα όνομασμένα εις την έβραϊκήν γλώσσαν Χερουβείμ και Σεραφεείμ. Δευτέρα δε είναι ή συμπληρουμένη από τας έξουσίας, τας κυριότητας και τας δυνάμεις. Και τρίτη και τελευταία μεταξύ των ούρανίων Ιεραρχιών ή τάξις των άγγέλων και άρχαγγέλων και των άρχών). Εις το «Περί εκκλησιαστικής Ιεραρχίας» σύγγραμμά του παραλλήλίζει την Ιεραρχίαν της Έκκλησίας τριαδικώς διατεταγμένην προς την ούρανίαν. Διακρίνει την τάξιν των Ιεραρ-

χών, των ιερών και των λειτουργιών (διακόνων): «Ἡ θεία των ιερουργιών τάξις πρώτη μὲν τῶν θεοπτικῶν τάξεων... ἡ δὲ τῶν ιερῶν φωταγωγική τάξις, ἡ δὲ τῶν λειτουργιῶν τάξις, ἡ καθοριστική καὶ τῶν ἀνομοίων διακριτική» (Ἐλλ. Πατρολ. 3, 509). Τὴν δεύτερην τριάδα ἀποτελοῦν αἱ τάξεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐνεργοῦν οἱ ἱερεῖς, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ λειτουργοί. Ὡς-τε δεύτερα τρία εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν εἶναι αἱ τάξεις τῶν καθορισμένων (κατηγορουμένων), φωτισμένων (πιστῶν) καὶ τελειομένων (μοναχῶν). Εἰς τὰς δύο τριάδας ἀντιστοιχεῖ καὶ ἡ τριάς τῶν μυστηριακῶν πράξεων, συμπληρουμένη ἐκ τοῦ μυστηρίου τῆς συνάξεως, τοῦ μυστηρίου τοῦ μύρου, καὶ τοῦ μυστηρίου τῶν ἱερατικῶν τελειώσεων.

Ἀνάπτυξιν τῶν θεμελιωδῶν ὀντολογικῶν δογμάτων εὐρίσκουμεν εἰς τὸ δέκατον τρίτον κεφάλαιον τοῦ «Περὶ θείων ὀνομάτων» συγγράμματος, τὸ ἐπιγραφόμενον: «Περὶ τελείου καὶ ἑνός». Εἰς αὐτὸ καθορίζεται τὴν ἔνοιαν ὑπὸ τὴν ὅποιαν ὀνομάζεται ὁ Θεὸς τέλειος καὶ εἰς. Καταδεικνύει ἔπειτα ὅτι ἡ ἐνόητος ἀποτελεῖ τὴν ἑσάν διὰ τὴν ὑπάρξιν ὁτιδήποτε πράγμα. Ὅπως δὲν ἀρῆν ἡ ἐνόητος αἰρῶνται τὰ πάντα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον αἰρούμεν τὴν ὑπάρξιν τοῦ Θεοῦ, αἰρῶνται ἡ ὑπάρξις ἀπάντων τῶν ὄντων. Ὁ Θεός, προσθέτει ἐν τέλει, πρέπει νὰ ἀνυψηται καὶ ὡς εἰς καὶ ὡς τριάς. Ὡς πρὸς τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Τέλειον μὲν οὖν ἔστιν οὐ μόνον ὡς αὐτοτέλες, καὶ καθ' ἑαυτὸ ἴσ' ἑαυτοῦ μοναδικῶς ἀφοριζόμενον... ἀλλ' ὡς ὑπερτέλες καὶ τὰ πάντα ὑπερέχον. Καὶ πᾶσαν μὲν ἀπειρίαν δαίρει, παντὸς δὲ πέρας ὑπερπηλούμενον καὶ ὑπὸ οὐδενὸς χωρούμενον ἢ καταλαβανόμενον» (Τὸ τέλειον δὲν πρέπει νὰ ἐνοηθῆ αὐτοτέλες, οὐδὲ νὰ καθορισθῆ δι' ὀρισμοῦ ὁ ὅποιος ἀναφέρεται ὁμοιομορῶς εἰς αὐτό. Ἀλλὰ πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς ὑπερβαίνον τὴν τελειότητα, ἐπειδὴ ἔχει ὑπερέχον ἐν συγκρίσει πρὸς πάντα. Καθορίζει πᾶσαν ἀπειρίτητα, ἔχει ἀπληρῆ πέραν παντὸς πέρας, καὶ δὲν χωρεῖ εἰς οὐδὲν πράγμα, οὐτε καταλαμβάνεται ὑπὸ οὐδενός). Ἐν σχέσει μὲ τὴν ἔνοιαν ὑπὸ τὴν ὅποιαν θεωροῦμεν τὸν Θεὸν ὡς «Ἐν» γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ἐν δὲ εἰ πάντα ἐνιαίως ἔστι κατὰ μίαν ἐνόητον ὑπερέχον, καὶ πᾶν ἔστι τὸ ἐνός ἀνεκφοιτήτως πᾶν... οὐδὲ γὰρ ἔστι τῶν ὄντων ἀμέτοχον τοῦ ἐνός, ἀλλ' ἴσ' ὡς πρὸς ἀριθμὸν μονάδος μετεχει, καὶ μίαν διὰς καὶ διὰς λέγεται καὶ ἡμισυ ἐν, καὶ τρίτον καὶ δέκατον ἐν, οὕτως πάντα καὶ πάντων μῆριον τοῦ ἐνός μετεχει, καὶ τὴν εἶναι τὸ ἐν πάντα ἐστὶ τὰ ὄντα» (Ἐν λέγεται ὁ Θεός, διότι καθ' ἐνιαίον τρόπον εἶναι τὰ πάντα, καὶ ὑπερέχει ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μοναδικῆς ἐνόητος, καὶ διότι χωρεῖ νὰ ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν ἐνόητον τοῦ, ἀποτελεῖ τὸ αἴτιον τοῦ νὰ εἶναι ὁτιδήποτε... πράγμα ἐν. Διότι καὲν πράγμα δὲν εἶναι ἀμέτοχον τοῦ ἐνός, ἀλλὰ ὅπως καθὲ ἀριθμὸς ἔχει ὡς μέρος τὴν μονάδα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λέγομεν διὰ κατὰ ὅτι ἀποτελεῖ «μίαν» διὰς, «μίαν» δεκάδα, «ἐν» δέκατον τρίτον καὶ «ἐν» δεύτερον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁποιοσδήποτε ἀριθμὸς καὶ ὁποιοσδήποτε κλασματικὸν μέρος αὐτοῦ ἔχει μετοχήν εἰς τὸ ἐν». Καὶ καθὲ ὄν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶναι, ἐπειδὴ πρωτιστῶς ἀποτελεῖ μοναδικὴν ἐνόητον). Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ μοναδικὸν ὄν πάντων αἰτίων, καὶ δὲν εἶναι μόνος ἢ τριάς ἀπὸ ἐκείνων τῶν ὁποῖα ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀνθρώπινος νοῦς: «Τὸ δὲ ὑπερέχον ἐν καὶ τὸ ἐν ἐν καὶ πάντα ἀριθμῶν δαίρει καὶ αὐτὸ εἶσθι, καὶ ἐνός καὶ ἀριθμῶν καὶ παντὸς ὄντος ἀρχὴ καὶ αἰτία καὶ ἀριθμὸς καὶ τάξις. Διὸ καὶ μόνος ἡμισυ καὶ τριάς ἢ ὑπὲρ πάντα Θεότης, οὐκ ἔστιν οὐδὲ μόνος οὐδὲ τριάς ἢ πρὸς τιῶν, ἢ ἄλλου τιῶν τῶν ὄντων διεγνωσμένη... οὐδὲ δυναμὴ αὐτὴ ἐστίν, οὐδὲ λόγος, ἀλλ' ἐν ἀβάταις ἐξήγηται» (Τὸ δὲ ὑπὲρ τὴν ὄσιν ἐν, τὸ ὅποιον εἶναι καθ' αὐτὸ ἐν, καὶ εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τοῦ ἐνός καὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ παντὸς ὑπάρχοντος πράγματος καὶ ἀρχὴ καὶ αἰτία καὶ ἀριθμὸς καὶ τάξις. Διὰ τοῦτο, αὐ καὶ ὑνεῖται ὡς μόνος καὶ ὡς τριάς, ἢ ὑπερέχον ἄλλαν κειμένη Θεότης, δὲν εἶναι οὐτε ἢ μόνος οὐτε ἢ τριάς τὴν ὅποιαν ἡμεῖς ἢ ἄλλοι τὴν εἶδος ὄντων δύναται νὰ κατανοήσῃ. Οὐδὲ ὑπάρχει δι' αὐτὴν κάποια δύναμις, οὐτε ὑπάρχει δι' αὐτὴν ἔκστασις, ἀλλ' εἰς ἀπάτητον τρόπον ἔχει ἀποτελεῖ. Κατὰ τὸν Διονύσιον καὶ αὐτὸς ἢ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἐγναθῶς: τὸν ὅποιον ἀπέδιδεν ὁ Πλάτων εἰς τὴν θεότητα εἶναι ἀνεπαρκής: «Καὶ οὐδὲ αὐτὸ τὸ τῆς ἀγαθότητος, ὡς ἐφαρμόζοντες αὐτῇ, προσφέρομεν, ἀλλὰ πῶθεν τοῦ ἔνοσιον τὴν καὶ λέγειν περὶ τῆς ἀρχῆου φύσεως ἐκείνης, τὸ τῶν ὀνομάτων ἀεπιτότατον αὐτῇ πρώτως ἀφαιρούμεν» (Καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀγαθότητος δὲν τὸ προσφέρομεν εἰς τὴν θεότητα, διότι ἔνοσιον τὴν ἴδαν ὅτι προσφάσεται πρὸς αὐτὴν, ἀλλὰ ἢ ἐπειδὴ κινουμένη ἀπὸ τὸν πῶθεν νὰ ἐνοησόμεν καὶ νὰ εἴπωμεν κατὰ περὶ τῆς ἀνεκφοστῶς ἐκείνης φύσεως, τὸ ἀξιοσεβαστότερον ἐξ ὄλων τῶν ὀνομάτων κατ' ἀπόλυτον προτεραιότητα τὸ ἀφαιρούμεν εἰς ἐκείνην). Οἱ χαρακτηρισμοὶ τῆς θείας φύσεως μένουσιν πάντοτε ἀνεπαρκῆ: «Διὸ καὶ αὐτὸ τὴν διὰ τῶν ἀποφάσεων ἔνοσιον προσημῆκασιν, ὡς ἰδιστώσαν τὴν ψυχὴν τῶν ἐαυτῆ συμφορῶν, καὶ διὰ πρῶτον τῶν θείων νοήσεων ὀδεύουσιν, ἐπὶ ἰσχύων δὲ τῶν ὄλων αὐτῶ συνάπτουσιν, καθ' ὅσον καὶ ἡμῖν κείων συνάπτουσι διανότων» (Διὰ τοῦτο καὶ οἱ θεολόγοι ἔχουν προσημῆκασιν τὴν διὰ τῶν ἀποφατικῶν ἀρνήσεων πρὸς τὰ ἄνω ἔνοσιον, ἐπειδὴ ἐκτοπίζει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰ ὀμοιολά τῆς διὰ, καὶ τὴν κῆμει νὰ προχωρῆ μέσα ἀπὸ καθαρῶς θείας νοήσεως, εἰς τὸ ἰσχύων δὲ ἄκρον τῆς ἐλκῆς περιοχῆς τῶν ὄντων τὴν φέρει εἰς ἐσπῆν, ἐπὶ ὅσον εἶναι δυνατόν ἡμεῖς νὰ λάβωμεν μίαν τοιαύτην ἐπαφήν μὲ τὸν Θεόν). Εἶναι σαφὲρ ὅτι εὐρισκόμεθα ἄνωπιον μίαν ἐξ ὀλοκλήρου ἀποφατικῆς διαλεκτικῆς θεολογίας, τῆς ὁποίας ἢ ἐπίδρασις διὰ μέσου τῶν Γερμανῶν μυστικιστῶν τοῦ Μεσαίωνα ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐγγέλου.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου εἰν ἀποτελοῦν μόνον ἐκθετικὴν διαλεκτικὴν ἀποφατικῶν στοιχησῶν. Θεωροῦνται ἀπὸ ὡσάν θεολογικὴν πρῶτον καὶ ἐπίσης συναισθηματικότητα. Ὁ συγγραφεὺς τῶν εἶν βαθύτατα θεολογικὰ ὀνόματα καὶ δημιουργεῖ ἀληθινὰ συγκίνησιν εἰς αὐτὴν ὀρεξεται ἢ εὐρωπότη τῶν ἐπίδρασις. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι ἴδιον ἀξιοπρόσεκτον τὸ τέταρτον κεφάλαιον τοῦ «Περὶ θείων ὀνομάτων» συγγράμματος, εἰς τὸ ὅποιον γίνεται ἀναλυτικὴ ἐξέρι ἀγαθῶν, φῶτος, καλοῦ ἔωτος, ἐξίστασις, ζήλου καὶ ὅτι τὸ κακὸν οὐτε ἐν, οὐτε ἐξ ὄντος, οὐτε ἐν τοῖς οὐσί. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου χρησιμεύεται τὴν γνωστὴν πλατωνικὴν παρομοίωσιν παραλληλίων τὸ ἀγαθὸν πρὸς τὸν ἥλιον: «Καὶ γὰρ ὡςπερ ὁ καθ' ἡμᾶς ἥλιος, οὐ λογιζόμενος ἢ προαιρούμενος, ἀλλ' αὐτὸ τὸ εἶναι φωτίζει πάντα τὰ μετέχον τῶν φωτῶν αὐτοῦ κατὰ τὸν οἰκίον δυνάμει λόγον, οὕτως ὁ καὶ τὰγαθὸν (ὑπὲρ ἥλιον, ὡς ὑπὲρ ἀμυδρῶν εἰκόνα τὸ ἐξηρημῶως ἀσέυτερον αὐτῆ τῆς ὑπέρξε) πᾶσιν τοῖς οὐσί ἀναλόγως ἐφίστην ἐπὶ τῆς ἐλκῆς ἀγαθότητος ἀκτίνας. Διὰ ταύτας ὑπέστησαν αἱ νοηταὶ καὶ νοεραὶ πᾶσαι καὶ οὐσίαι καὶ δυνάμεις καὶ ἐνεργεῖαι» (Ὅπως ὁ οἰκίος εἰς ἥλιος χωρεῖ νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν ἥλιον καὶ προαιρεσιν, ἀλλ' ἔνεκα τῆς οὐσίας τῶν φωτίζει πάντα ὅσα δύναται νὰ μετέχον κατὰ τὸ ἀναλόγως εἰς αὐτὰ μέρος εἰς τὸ φῶς τοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ ἀγαθὸν (τὸ ὅποιον ὑπερέχει τοῦ ἥλιου, ὅπως ἀκτίνας ὑπερέχει τὸ ὑψηλὸν ἀρχέτυπον λόγω τῆς πραγματικῆς τοῦ ὑπέρξε ἀπὸ τὴν ἀμυδρῶν εἰκόνα), εἰς ὅλα τὰ ὄντα ἀναλόγως τῆς πρὸς μετοχὴν εἰς τὸ φῶς ἰκανότητος τῶν, ρίπτει τὰς ἀκτίνας τῆς συνολικῆς τοῦ ἀγαθότητος. Διὰ τῶν ἀκτίων τούτων ἐλαβὸν ὑπόστασιν πᾶσαι αἱ νοηταὶ καὶ νοεραὶ οὐσίαι καὶ αἱ δυνάμεις καὶ αἱ ἐνεργεῖαι). Τὸ ἀγαθὸν εἶναι αἰτία τῆς ὑπάρξεως τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς κινήσεως τῶν ἀστέρων. Ἐκ τοῦ ἀγαθῶν προέρχεται τὸ φῶς: «Ἐκ τὰγαθῶν γὰρ τὸ φῶς, καὶ εἰκόνα τῆς ἀγαθότητος. Τὸ ἀγαθὸν φωτίζει τὰ δυνάμει πάντα, καὶ δημιουργεῖ καὶ ζοαὶ καὶ συνέχει καὶ τελειοποιεῖ, καὶ μέτρον ἐστὶ τῶν ὄντων, καὶ αἰῶν, καὶ ἀριθμὸς, καὶ τάξις καὶ πρῶτον καὶ αἰτία καὶ τέλος... Φῶς οὖν νοητὸν λέγεται τὸ ὑπὲρ πάν φῶς ἀγαθὸν, ὡς ἀκτίς πηγαῖα... τὰς νοεράς ἀναερέζουσα δυνάμεις». Ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν ἀνυψεῖται πρῶτον καὶ ὡς ὄρατον: «Τούτο τὰγαθὸν ὑνεῖται πρὸς τὸν ἱερόν θεολόγον καὶ ὡς καλὸν καὶ ὡς κάλλος καὶ ὡς ἀγάπη καὶ ὡς ἀλλὰ ἐμπέσει εἰς τῆς καλλοποιου καὶ κεχαριτωμένης ὠμοφύτης θεωμῆσις» (Τούτο τὸ ἀγαθὸν ἀνυψεῖται ὑπὸ τῶν ἱερῶν θεολόγων καὶ ὡς ὄρατον καὶ ὡς κάλλος καὶ ὡς ἀγάπη καὶ ὡς ἄλλας τὰς θείας ὀνομασίας, ὅσαι εἶναι εὐπρεπεῖς καὶ ἀποδίδονται εἰς τὴν ὠμοφύτητα, ἢ τῆς δημιουργοῦ τὸ κάλλος καὶ εἶναι γεωμῆ ἀπὸ γῆριν). Τὸ καλὸν νοεῖται ὑπὸ τοῦ Διονυσίου κατὰ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὅποιον περιγράφει ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον» τοῦ. «Καλὸν δὲ ὡς πᾶν καλὸν ἄρα καὶ ὑπερκαλὸν, καὶ αἰετὸν, κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως καλόν, καὶ οὕτε γινόμενον, οὐτε ἀπολλύμενον, οὐτε ἀεξανόμενον οὐτε ὀσίνον, οὐδὲ τῆ μὲν καλὸν τὸ δὲ ἀίσχρον, οὐδὲ τότε μὲν, τότε δὲ οὐ» (Τὸ δὲ καλὸν πρέπει νὰ νοηθῆ συγχρόνως ὡς ἐγκλήσιν πᾶσαν ὠμοφύτητα καὶ κείμενον ὑπερῶνα πᾶσης καλλοῆς, καὶ ὡς αἰσῶνως ὑπάρχον, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χωρεῖ κειμένη ἀπολύτως διασῶσαν καλόν, χωρεῖ οὐτε νὰ ὑπάρκει εἰς γέμειον οὐτε εἰς φθοράν, οὐτε εἰς αὐθῆσιν οὐτε εἰς ἐλάττωσιν, οὐτε ἀπὸ αὐτῆ μὲν τὴν ὅποιον καλόν, ἀπὸ ἐκείνην δὲ δχι, οὐτε ἄλλως μὲν καλόν καὶ ἄλλως δχι). Τὸ ὡς καλὸν νοούμενον ἀγαθὸν ἀποτελεῖ τὰ ποιητικῶν αἰτίων τῆς δημιουργίας τοῦ συμπαντος. Ὅπως δὲ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ ὑπὸ στοιχησῶν Ἀ διβλίον τῶν «Μετὰ τὰ φυσικά» λέγει ὅτι ὁ Θεός ὡς «κινῶν ἀκίνητος» προκαλεῖ τὴν κίνησιν διὰ τοῦ ἔρωτος: «κινεῖ δ' ὡς ἐρώμενον», οὕτως καὶ ὁ Διονύσιος θεωρεῖ τὸ θεῶν ὄν ὡς προκαλεῖ τὴν κίνησιν διὰ τοῦ ἔρωτος: «Καὶ ἀρχὴ πάντων τὸ καλὸν ὡς ποιητικὸν αἴτιον, καὶ κινῶν τὰ ὄλα καὶ συνέχον τὸ τῆς οἰκίας καλλοῆς ἔρωτι» καὶ πέρασ πάντων καὶ ἀγαπητῶν ὡς τελικῶν αἰτίων τοῦ γὰρ καλοῦ ἔνεκα πάντα γίνετα καὶ παραδειγματικῶν ὅτι κατ' αὐτὰ πάντα ἀφορίζεται» (Καὶ ἀρχὴ πάντων εἶναι τὸ καλόν, ἐνεργῶν ὡς ποιητικῶν αἰτίων, καὶ κινεῖ τὰ συμπαν καὶ τὸ συνέχει διὰ τοῦ ἔρωτος τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἰδικὴν τοῦ καλλοῆς. Καὶ εἶναι πέρασ τῶν πάντων καὶ στόχος τῆς ἀγάπης, ἐνεργῶν ὡς τελικῶν αἰτίων διότι ὄλα γίνονται, ἐπειδὴ ἐπιδικεῖται τὸ καλόν, καὶ ἐνεργεῖ καὶ ὡς παραδειγματικῶν (βηλαδῆ πρῶτον τὴν ὑποδειγματικὴν μορφήν) αἰτίων. Διότι πάντα καθορίζονται ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῶν ἔνοσιον αὐτῶ ὡς πρότυπον). Ἡ κρήσις τῶν ὄων «τελικῶν» «ποιητικῶν», ὑποδειγματικῶν αἰτίων καταδεικνύει ὅτι ὁ συγγραφεὺς γνωρίζει νὰ χειρίζεται καλῶς καὶ τὴν περὶ τεσσάρων αἰτίων θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ καλὸν προσθέτει εἶναι καὶ ἀντικείμενον ἔωτος καὶ ἀγάπης, δημιουργεῖ τὴν μεταξὺ τῶν ὄων ἐπικοινωνίαν, γίνεται δὲ ὄσων καὶ τῆς προνοίας τῶν ἀνωτέρων ὄντων σχετικῶς μὲ τὰ κατώτερα: «Πᾶν οὖν ἐστὶ τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν, ἐπεὶ καὶ ἔραστὸν, καὶ ἀγαπητὸν καὶ δι' αὐτὸ καὶ αὐτὸ ἔνεκα, καὶ τὰ ἴσ' τῶν καλῶν καὶ ἐπιπροσημῶν ἐρώσει, καὶ κοινωνικῶς τὰ διόσταχα τῶν ὀμοιωτῶν, καὶ τὰ καλῶν τῶν ἴσ' τῶν ἄπτόνων προσημῶν καὶ αὐτὰ ἔσωτων ἔκαστα συνεκτικῶν» (Εἰς ὄλα λοιπὸν τὰ ὄντα τὸ καλὸν εἶναι καὶ ἀγαθὸν, καὶ ἀντικείμενον ἐρώσεως καὶ ἔρωτος καὶ ἀγάπης. Καὶ δι' αὐτὸ (τὸ καλόν) καὶ ἔνεκα ἴσ' αὐτῶ καὶ τὰ κατώτερα τέλειος ὄντα ἔχουν ἔρωτα πρὸς τὰ ὄνω τέλειος τέλειος ὄντα καὶ ἐπιστρέφουσι πρὸς αὐτὰ, καὶ τὰ εἰς ἐξ αὐτὸ ἐπίπεδον τῆς ἀξίας ὄντα ἐκδηλώνουσι πρὸς τὰ ὄντα τῆς ἰδικῆς τῶν τάξεως κοινωνικῶν ἔρωτος, καὶ τὰ ἀνωτέρας τάξεως ὄντα ἔχουν ἔρωτα πρὸς τὰ κατώτερα τῶν ἐκδηλωνόμενων διὰ τῆς προνοίας, καὶ ἔκαστον ἐκ τῶν ὄντων ἔχει ἔρωτα πρὸς τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἐκδηλωνόμενον διὰ τῆς φροντίδος διὰ τὴν συ-

ωχόν και την διαφύλαξιν του εαυτού των). 'Ο ἴδιος θεὸς ὁ Θεὸς περιγράφεται ὡς κατεχόμενος ὑπὸ ἔρωτος πρὸς τὰ πάντα: «Καὶ αὐτὸς ὁ πάντων αἴτιος δι' ἀγαθότητος ὑπερβολῆν πάντων ἐσθ' πάντα ποιεῖ πάντα τελεία· πάντα συν-εχει, πάντα ἐπιστρέφει, καὶ ἔστι καὶ ὁ θεὸς ἔρως ἀγαθὸς ἀγαθοῦ διὰ τὸ αγαθόν. Αὐτὸς γὰρ ὁ ἀγαθοεργὸς τῶν ὄντων ἔρως. ἐν τἀγαθῷ καθ' ὑπερβολὴν προϋπάρχειν, οὐκ εἴσασεν αὐτὸν ἀγαθὸν ἐν εαυτῷ μένειν, ἐκίνησε δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πρακτικὴν ἐκστῆσαι κατὰ τὴν ἀπάντων γεννητικὴν ὑπερβολὴν. (Καὶ αὐτὸς, ὅστις εἶναι αἴτιος πάντων πάντων, λόγω τῆς ἀγαθότητός του, ἵτις ὑπερβαίνει πᾶν μέτρον, ἔχει ἔρωτα πρὸς τὰ πάντα, τὰ πάντα δημιουργεῖ, τὰ πάντα ἀποτελεῖναι καὶ συγκρατεῖ τὰ πάντα τὰ κάμνει νὰ ἐπιστρέφου πρὸς τὸν εαυτόν του. Καὶ ὁ θεὸς ἔρως εἶναι ἀγαθὸς, ἀναφέρεται εἰς ἀγαθόν, ἔνεκα τοῦ αγαθοῦ. Διότι αὐτὸς ὁ ἀγαθὸς τῶν ὄντων ἔρως, ἐπειδὴ προϋπάρχει μέσα εἰς τὸ αγαθόν, δὲν ἄφησε τὸν αἴτιον τῶν πάντων νὰ μένῃ χωρὶς δημιουργικότητα μέσα εἰς τὸν εαυτόν του, τὸν παρεκίνησε δι' νὰ ἐκδηλώσῃ πρακτικὴν ἐνέργειαν συμφώνως πρὸς τὴν ὑπερβαίνουσαν πᾶν ὄριον δημιουργικὴν τῶν πάντων δυνάμιν του). Αἱ σκέψεις αὐταὶ ἀποτελοῦν τὸ θέμα μακρᾶς ἱστορικῆς ἀνεπίθεσης, ἵτις ἀσκήσασα μετὰ τὸν ἔρωτα τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Παρμενίδου καὶ ἰφρομένη εἰς τὴν ἐνοίαν τοῦ πλατωνικοῦ ἀγαθοῦ, εὐρίσκει τρόπον νὰ ἐκχριστιανισθῇ καὶ νὰ θεωρηθῇ χαρακτηριστικὸν τῆς θείας οὐσίας.

Ὁ συγγραφεὺς γνωρίζει ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἐνοίας τοῦ ἔρωτος ἠδύνατο νὰ σκανδαλίσῃ τοὺς πιστοὺς. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ ἐνδέκατον κεφάλαιον προσάγει χωρίον ἐκ τῆς Γραφῆς (Παροιμιῶν 4,6) εἰς τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῦται ἡ λέξις ἔρως. «Ἀκούεσθων οἱ τῶν ἐρωτῶν ἐπιθυμίαν διαβάλλοντες, Ἐραστήν-τι αὐτῆς, φησὶν καὶ τῆρῃσι σέ' περιχαράκωσαν αὐτὴν καὶ ὠφείσει σέ' τιμῆσαν αὐτὴν ἵνα σέ περιλάβῃ». («Ἄς ἀκούσων ἐκείναι οἱ ὁποῖοι διαβάλλουν τὸ ὄνομα ἔρως τί λέγει ἡ Γραφή; Γίνου ἐραστής αὐτῆς καὶ θὰ σέ φυλάξῃ. Περιχαράκασε τὴν καὶ θὰ σέ ἀμφύσῃ» τίμῃσι τὴν διὰ νὰ σέ ἐναγκαλισθῇ). Ἀναφέρεται ῥητῶς ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν μελετητῶν τῆς Γραφῆς ἐθεώρησαν τὴν λέξιν ἔρως ὡς ἐκφράζουσαν ὑψηλότερα νοήματα ἀπὸ τὴν λέξιν ἀγάπη: «Καίτοι ἐδοξέ τισι τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερολόγων καὶ θεολόγων εἶναι τὸ τοῦ ἔρωτος ὄνομα τοῦ τῆς ἀγάπης. Γράφει δὲ καὶ ὁ θεὸς Ἰγνατίος: Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταυρώσεται. Καὶ ἐν ταῖς προσεισαγωγαῖς τῶν λογίων εὐρήσεις τινα λέγοντα περὶ τῆς θείας Ὑποστάσεως: Ἐραστής ἐγενόμην τοῦ κάλλους αὐτῆς. Ὅστε ταῦτα διὰ τοῦ ἔρωτος ὄνομα μὴ φοβηθῶμεν, μηδὲ τις ἡμᾶς βορθεῖται λόγους περὶ τούτου δεδιττόμενος». (Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι εἰς μερικὸς ἐκ τῶν συγχρόνων μας ἐρευνητῶν τῆς Γραφῆς ἐφάνη ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἔρωτος εἶναι θεϊκώτερον ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀγάπης. Γράφει δὲ καὶ ὁ θεὸς Ἰγνατίος: Ὁ ἰδικὸς μου ἔρως ἔχει σταυρωθῆ. Καὶ εἰς τὰ συγγράμματα αὐτῶν ἀποτελοῦν προσεισαγωγὴν εἰς τὰς Γραφὰς θὰ εὐρῆς συγγραφέα τινα (Σοφία Σολομῶντος, 8, 2) νὰ λέγῃ: Ἐγενόμην ἐραστής τοῦ κάλλους αὐτῆς. Ὅστε ἂς μὴ φοβηθῶμεν τὴν δυναστίαν ταύτην τοῦ ἔρωτος, καὶ κενεῖς λόγους ἂς μὴ μάς συνταράξῃ ἐκφοβίζων ἡμᾶς διὰ τῆς λέξεως ταύτης). Εἰς τὸ δέκατον τρίτον κεφάλαιον ἐξετάζει τὸν ἔρωτα ἐν σχέσει μετὰ τὴν ἐκστασίαν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπλοῦς ὁ συγγραφεὺς ἐκπληκτικῶν σαφῆσεων διατυπώσεως, προερχομένην ἐκ πλουσίας ἐσωτερικῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας. Σπανίως εἰς τὴν παγκόσμιον θρησκευτικὴν φιλοσοφίαν δύναται τις νὰ συναντήσῃ σελίδας τόσοσιν πλήρεις ἀπὸ νόημα συγχρόνως καὶ ἀπὸ συναίσθημα: «Ἐστὶ δὲ καὶ ἐκστατικὸς ὁ θεὸς ἔρως, οὐκ ἔων ἐαυτὸν εἶναι τοὺς ἐραστὰς ἀλλὰ τῶν ἐρωμένων... Διὰ καὶ Παῦλος ὁ μέγας, ἐν κατοχῇ τοῦ θείου γενεῶν ἔρωτος καὶ τῆς ἐκστατικῆς αὐτοῦ δυνάμεως μεταληφώς ἐνθέου στόματι: Ζῶ ἐγώ, φησὶν, οὐκέτι ζῆ δ' ἐν ἐμοὶ Χριστός. Ὡς ἀληθὴς ἐραστής καὶ ἐξεστηκός, ὡς αὐτὸς φησὶ, τὸ Θεὸν καὶ οὐ τὴν εαυτοῦ ζῶν, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἐραστοῦ ζῶν ὡς σφόδρα ἀγαπητῆς» (Εἶναι δὲ καὶ ἐκστατικὸς ὁ θεὸς ἔρως, διότι δὲν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς ἐραστὰς νὰ ἀνήκουν εἰς τὸν εαυτόν των ἀλλὰ τοὺς κάμνει νὰ ἀνήκουν εἰς ἐκείνους τοὺς ὁποῖους ἔχουν ἐρωτεύσῃ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ὁ μέγας (Ἀπόστολος) κατακυριεύει ἀπὸ τῶν θεῶν ἔρωτα, καὶ ἔχων καταστῆ μέτοχος τῆς ἐκστατικῆς του δυνάμεως, μετὰ τῶν ἀπὸ θεῶν ζῶντων στόμα: Δὲν ζῶ πλέον ἐγώ, λέγει, ἀλλὰ μέσα εἰς τὸν εαυτόν μου ζῆ ὁ Θεός. Ἀληθινὸς ἐραστής περιπεσοὺν εἰς ἐκστασίαν, ὅπως μορτυρεῖ ὁ ἴδιος ζῆ διὰ τὸν Θεόν, καὶ δὲν ζῆ τὴν ἰδικὴν του ζῶν· ἀλλὰ τὴν ζῶν τοῦ ἐραστοῦ, διότι εἶναι ὑπερβολικῶς ἀγαπητῆ). Προχωρῶν εἰς τὸν πληροτέραν σκέψιν ὁ Διονύσιος ἀνευρίσκει ἐν τῷ Θεῷ μίαν τοιαύτην ἐρωτικὴν κίνησιν, ἵτις τὸν φέρει πρὸς τὸν κόσμον: «Τολμητὸν δὲ καὶ τοῦτο ὑπὲρ ἀληθείας εἰπεῖν, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πάντων αἴτιος, τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν τῶν πάντων ἐραστὶ δι' ὑπερβολὴν τῆς ἐρωτικῆς ἀγαθότητος. Ἐξω εαυτοῦ γίνεταί-ταις εἰς τὰ ὄντα πάντα προνοίας, καὶ οἶον ἀγαθότητι καὶ ἀγαπήσει καὶ ἐρωτὶ θέλγεται. Καὶ ἐκ τοῦ ὑπὲρ πάντα καὶ πάντων ἐξηρημένου πρὸς τὸ ἐν πᾶσι καταγεται κατ' ἐκστατικὴν ὑπερβαίνουσαν δυνάμιν ἀνεκφαίτητον εαυτοῦ. Διὰ καὶ ζηλωτὴν αὐτὸν οἱ τὰ θεῖα δενοὶ προσαγορεύουσιν». (Πρέπει δὲ νὰ τολμησῶμεν νὰ εἴπωμεν διὰ λογαριασμὸν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦτο. Ὅτι δηλαδὴ καὶ αὐτὸς ὅστις εἶναι αἴτιος τῶν πάντων, ἔνεκα τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ πρὸς πάντα τὰ ὄντα ἔρως, ἔνεκα ἀκαταμετρήτου ἐρωτικῆς ἀγαθότητος γίνεται ἔξω εαυτοῦ διὰ τῆς προνοίας τὴν ὁποῖαν ἐκδηλῶνει δι' ὅλα τὰ ὄντα, καὶ κατὰ τινὰ τρόπον εὐρίσκει βελγλήτων εἰς τὴν ἀγαθότητα, τὴν ἀγάπην καὶ τὸν ἔρωτα. Καὶ ἐκ τῆς ἀνευκμμένης ὑπὲρ πάντα καὶ χωριστῆς ἐξ ὅλων περιοχῆς, κατέρχεται εἰς τὴν εἰς ὅλα παρουσίαν, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπερβαίνουσαν ἐκστατικὴν του δυνάμιν χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπῃ τὸν

εαυτόν του). Ἡ πρόνοια καὶ ἡ ἐν τῷ κόσμῳ παρουσία τοῦ Θεοῦ ἐρυνηνεῖται εἰς τὸ πόρον χωρίον ὡς προερχομένη ἐξ ἐκστάσεως προκαλουμένη ἐν τῷ θεῷ οὐσία διὰ τῆς ἀγαθότητος. Ἀναγνωρίζεται δὲ ὅτι ὁ Θεός ἔχει ζωντανὸν προσωπικὸν καὶ συναίσθηματικὸν διόν. Ἐνεκα τούτου ἐλέγχεται ὁ ἀ-στάτος ἡ ἐπίκοις τὴν ὁποῖαν ἐξέφερε συγκαθὶς ὁ Ρώσος φιλόσοφος Ν. Μπερτινιέφ κατὰ τῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, λέγων ὅτι τὴν θεῖαν προσωπικότητα τὴν θεθεῖαι ὡς ἀπαθὴ καὶ ἐστερημένην προσωπικοῦ διόν. Ἀξιοπαρατήρητον προσεῖτε τυγχάνει ὅτι ἡ ἐκστασις παρὰ τῷ Διονύσιῳ τῷ Ἀρεοπαγίτῃ δὲν σημαίνει ἀπλῶς ἠδυσμῶν τῆς προσωπικότητος, ἀλλὰ μεταδίδασιν τῆς εἰς ἄλλην. Εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Παύλου ζῆ ὁ Θεός καὶ γενικῶς εἰς τὴν ζῶν τοῦ ἐρώτος μεταφέρεται ἡ ζῶν τοῦ ἐρωμένου. Ἡ ἐκστασις τοιοῦτοτρόπως νοουμένη ἔχει τὴν σημασίαν θαυμάσιας θρησκευτικῆς συναίσθησεως. Ὁ θρησκευτικὸς τῆς χαρακτῆρ τὴν διαστέλλει ἀπὸ τὴν ἐκστασίαν τῶν Νεοπλατωνικῶν. Ἡ χριστιανικὴ ἐκστασις προϋπαθεῖ τὴν ἐνέργειαν τῆς χάριτος καὶ εἶναι μυστήριον θρησκευτικόν. Ἡ ἐκστασις τοῦ νεοπλατωνικοῦ καὶ μὴ θρησκευτικοῦ μυστικισμοῦ εἶναι ἐνέργεια ἐπιτελουμένη διὰ τῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

Μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς περὶ θεῖου ἔρωτος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ διδασκαλίας ἐπικολοῦται ἔρευνα περὶ τῆς φύσεως τοῦ κακοῦ. Εἰς τὴν 19ην παράγραφον γράφει: «Τὸ μὲν οὖν ἀγαθὸν ἔσται καὶ τὸ ἄλλως ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος πολλῶ πρῶτερον ὑπεριδρυμένον. Τὸ δὲ κακὸν οὔτε ἐν τοῖς αἰσὶ οὔτε ἐν τοῖς μὴ οἰσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ μὴ ὄντος μᾶλλον ἀπέχου τ' ἀγαθοῦ ἀλλοτρίον καὶ ἀνυσιώτερον». (Τὸ μὲν ἀγαθὸν θὰ εἶναι τοποθετημένον εἰς περιοχὴν ὑψηλότεραν καὶ ἔχουσαν ἀπόλυτον προτεραιότητα ἐν συγκρίσει μετὰ τὸ εἰς κοινὴν ἐνοίαν λαμβανόμενον ἐν καὶ μὴ ἐν. Τὸ δὲ κακὸν δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς τὰ ὄντα οὔτε εἰς τὰ μὴ ὄντα, ἀλλ' ἀπέχει ἀκόμη περισσοτέρων ἀπὸ τὸ μὴ ὄν, εἶναι δὲ ἐξ ὀλοκλήρου ἔξω πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐστερημένον οὐσίας). Τὸ κακὸν δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς τοὺς δαίμονας, οὔτε εἰς τὸ σῶμα, οὔτε εἰς τὴν ὄλην. Ἐφ' ὅσον ἡ ὄλη στερεῖται πάσης ποιότητος, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὴν ὡς ποιότης τὸ κακόν; Ἐπὶ δὲ γενεῖα καὶ τρέφει τὴν φύσιν ἢ ὄλη κακῆ οὐσα; τὸ γὰρ κακὸν ἢ κακόν, οὐδενός ἐστι γεννητικὸν ἢ θρηπτικὸν ἢ ὄλων ποιητικὸν ἢ σωστικόν. (Κατὰ ποῖον δὲ τρόπον γενεῖα καὶ τρέφει τὴν φύσιν ἢ ὄλη, ἐν ὑποθέσωμεν ὅτι εἶναι κακῆ; Διότι τὸ κακὸν ὡς κακόν, δὲν δύναται οὔτε νὰ γεννησῇ οὔτε νὰ θρέψῃ οὔτε ἐν γενεῖ νὰ παραγάγῃ ἢ νὰ διασώσῃ τίποτε). Βλέπομεν ἐν ταῦθα πῶσον ἐσφαλμένη εἶναι ἡ δοξασία ἡ ὑπὸ πολλῶν νεωτέρων ὑποστηριζομένη, ὅτι δῆθεν διὰ τὴν ἑλληνικὴν χριστιανικὴν φιλοσοφίαν ἡ ὄλη ἀποτελεῖ τὸ στοιχεῖον τοῦ κακοῦ. Τούταντι οἱ χριστιανοὶ φιλόσοφοι, θεωροῦντες τὴν ὄλην ὡς δημιουργηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, κατ' οὐδένα τρόπον ἠδύνατο νὰ τὴν χαρακτηρίσουν ὡς ἀποτελοῦσαν ταυτότητα μετὰ τὸ κακόν. Πρὸ λοιπὸν εὐρίσκειται ἡ πηλὸς τοῦ κακοῦ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὁ Διονύσιος δίδει τὴν κατωτέρω ἀπάντησιν: «Συνελόντι δὲ φάναι, τὸ ἀγαθὸν ἐκ τῆς μίαις καὶ τῆς ὄλης αἰτίας· τὸ δὲ κακὸν ἐκ πολλῶν καὶ μερικῶν ἐλλείψεων. Οἶδεν ὁ Θεός τὸ κακὸν ἢ ἀγαθόν, καὶ παρ' αὐτῷ οὐκ εἶται τῶν κακῶν δυνάμεις εἰς ἀγαθοποιῶν (Διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν περιληπτικῶς τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὴν ὑπόστασιν του ἐκ τῆς μίαις καὶ ἀνεραίας αἰτίας. Τὸ δὲ κακὸν παράγεται ἐκ πολλῶν καὶ μερικῶν ἐλλείψεων. Γνωρίζει ὁ Θεός τὸ κακὸν ἢ ἀγαθόν καὶ δι' αὐτὸν αἱ αἰτίαι τῶν κακῶν εἶναι δυνάμεις ἀγαθοποιῶν). Διασαφηνίζον δὲ περισσότερον ὁ συγγραφεὺς τὴν σκέψιν του προσθεῖται μετὰ μακρᾶς ἀναζητήσεως: «Λεῖπεται ἄρα, τὸ κακὸν ἀσθένεια καὶ ἐλλείψις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι... οὐ μὴν τὰ ποιητικὰ τῶν κακῶν λόγοι καὶ δυνάμεις, ἀλλ' ἀδυναμία καὶ ἀσθένεια καὶ μίξις τῶν ἀνομοίων ἀσύμμετρος». (Μετὰ τὴν συκλήτην μένει λοιπὸν ὡς μοναδικὴ λύσις ὅτι τὸ κακὸν εἶναι ἀσθένεια καὶ ἐλλείψις τοῦ ἀγαθοῦ. Τὰ αἴτια τὰ δημιουργοῦντα τὸ κακὸν δὲν εἶναι οὔτε λογικαὶ ἐνοαίαι οὔτε δυνάμεις, ἀλλ' ἀδυναμία καὶ ἀσθένεια καὶ ἀσύμμετρος ἀνάμιξις τῶν ἀνομοίων). Διὰ τοῦτο τὸ κακὸν δὲν ἔχει οὐσιαστικὴν ὑπαρξιν, ἀλλὰ ὑπάρχει ἐκατὰ συμβεβηκός ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης: «Τὸ κακὸν τὸ εἶναι θετόν κατὰ συμβεβηκός· καὶ δι' ἄλλο καὶ οὐκ ἐξ ἀρχῆς οὐκείας... Οὐκ ἄρα ἐν τῷ κακῷ, οὐδ' ἐν τοῖς αἰσὶ τὸ κακόν καὶ τὸ γίνεσθαι τὸ κακόν, οὐ κατὰ δυνάμιν ἀλλὰ δι' ἀσθένειαν. Καὶ τοῖς δαίμοσι ὁ μὲν εἶσι· καὶ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀγαθόν. Τὸ δὲ κακὸν αὐτοῖς ἐκ τῆς τῶν οὐκείων ἀγαθῶν ἀποπτώσεως καὶ ἀλλοίωσις ἢ περὶ τὴν ταυτότητα καὶ τὴν ἔξιν ἀσθένεια τῆς προσκοίσεως αὐτοῖς ἀγγελομορφῶς τελειότητος» (Εἰς τὸ κακὸν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ μίαις κατὰ συμβεβηκός ὑπαρξιν, ἵτις ὀφείλεται εἰς τὴν ἐνέργειαν ἄλλου ὄντος καὶ δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀνεξάρτητον ἀρχῆν. Δὲν δύναται λοιπὸν τὸ κακὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ὄν, οὔτε νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὑπάρχει μέσα εἰς τὰ ὄντα. Καὶ ἡ γένεσις τοῦ κακοῦ δὲν ὀφείλεται εἰς δυνάμιν τινα ἀλλὰ εἰς ἀσθένειαν. Καὶ εἰς τοὺς δαίμονας τὸ ὅτι ἔχουν ὑπαρξιν προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀγαθὸν καὶ εἶναι ἀγαθόν. Τὸ δὲ εἰς αὐτοὺς ὑπαρξὸν κακὸν ἐπήγαγεν ἐκ τοῦ ὅτι ἐξέπεσαν ἐκ τῶν δι' αὐτοὺς προωρισμῶν ἀγαθῶν καὶ ἢ ἀλλοίωσις τὴν ὅποιαν ἐπίστασιν προῆλθεν ἐκ τῆς ἀδυναμίας των νὰ κρατήσουν τὴν ταυτότητα καὶ τὴν κατὰστασιν τῆς ἀγγελικῆς τελειότητος τῆς ἡμετέρας εἰς αὐτοὺς). Ὁ συγγραφεὺς διαπιστεῖται ἀπὸ μίαν ἠθικὴν ἀισιοθεσίαν ὅπως καὶ ὁ Λαίμπιτς, διότι λέγει: «Πάντων καὶ τῶν κακῶν ἀρχὴ καὶ τέλος ἐστὶ τὸ ἀγαθόν. Τὸ γὰρ ἀγαθὸν ἔνεκα πάντα καὶ ὅσα ἀγαθὰ καὶ ὅσα ἐναντία. Καὶ γὰρ καὶ ταῦτα πράττουσιν τὸ ἀγαθὸν πο-βούντες. (Οὐδεὶς γὰρ εἰς τὸ κακὸν ἀποθλέπον ποιεῖ ἢ ποιεῖ).

Δι' ὃ οὔτε ὑπόστασιν ἔχει τὸ κακόν, ἀλλὰ παρυπόστασιν, τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα καὶ οὐχ ἑαυτοῦ γινόμενον». (Ὅλων καὶ τῶν κακῶν ἀρχὴ καὶ τέλος θὰ εἶναι τὸ ἀγαθόν. Διότι ἕνεκα τοῦ ἀγαθοῦ πράττονται πάντα καὶ ὅσα εἶναι ἀγαθὰ καὶ ὅσα εἶναι κακά. Διότι καὶ ταῦτα τὰ πράττομεν, ἐπειδὴ ποθοῦμεν τὸ ἀγαθόν. Διότι οὐδεὶς πράττει ὅσα πράττει ἀποβλέπων εἰς τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο δὲν ἔχει ὑπόστασιν τὸ κακόν, ἀλλὰ μίαν νόον ὑπόστασιν καὶ γίνεται ὄχι χάριν τοῦ ἑαυτοῦ του ἀλλὰ χάριν τοῦ ἀγαθοῦ). Τὸ ἀγαθόν, λέγει ὁ Διονύσιος, ἐκτείνεται ὑπεράνω καὶ ὑπὲρ τὰ οὐκ ὄντων, ἀκολουθεῖ ἐπειτα τὸ ὄν, ἢ ζῶν καὶ ἢ σοφία: «Καὶ γὰρ ἢ τ' ἀγαθοῦ θεωνυμία καὶ εἰς τὰ ὄντα καὶ εἰς τὰ οὐκ ὄντα ἐκτείνεται, καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα καὶ ὑπὲρ τὰ οὐκ ὄντα ἐστίν. Ἡ δὲ τοῦ ὄντος εἰς πάντα τὰ ὄντα ἐκτείνεται καὶ ὑπὲρ τὰ ζῶντα ἐστίν. Ἡ δὲ τῆς σοφίας εἰς πάντα τὰ νοερά καὶ λογικά καὶ αἰσθητικά ἐκτείνεται, καὶ ὑπὲρ πάντα ταῦτα ἐστίν». Εἰς τὸ θεολογικόν του σύστημα δίδει ὁ Διονύσιος θέσιν καὶ εἰς τὰς πλατωνικάς ἰδέας καλῶν ταύτας προορισμούς καὶ ἐκλαμβάνων αὐτάς ὡς ὑποδειγματικά πρότυπα δημιουργηθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: «Παραδειγματὰ δὲ φαμεν τοὺς ἐν Θεῷ τῶν ὄντων οὐσιωσιτικούς καὶ ἑνιαίους προοριστάς λόγους, οὓς ἡ θεολογία προορισμούς καλεῖ καὶ θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα τῶν ὄντων ἀφοριστικά καὶ ποιητικά, καθ' οὓς ὁ ὑπερούσιος τὰ ὄντα πάντα καὶ προορίζει καὶ παρήγαγε». (Λέγομεν δὲ ὅτι εἶναι παραδειγματικά πρότυπα οἱ ἐν τῷ Θεῷ λόγοι αἰτινες δίδουν τὴν οὐσίαν εἰς τὰ ὄντα, ἔχοντες μοναδικὴν πρὸ τῶν ὄντων ὑπόστασιν τοὺς ὁποίους λόγους ἡ θεολογία ἀνομοιάζει προορισμούς καὶ θεῖα καὶ ἀγαθὰ θελήματα. Οὗτοι οἱ λόγοι δημιουργοῦν καὶ διαμορφώνουν τὰ ὄντα τῶν ὄντων, συμφῶνως δὲ μὲ αὐτοὺς ὁ ὑπερούσιος προκαθόρισε καὶ ἐδημιούργησε πάντα τὰ ὄντα). Παρ' ὅλην ὁμως τὴν πληροσίν του πρὸς τὰς νεοπλατωνικάς δοξασίας ὁ Διονύσιος, γνωρίζει ἐν κρητῆτι ἐντὸς τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς Ὀρθοδοξίας. Δὲν δεχεται τὴν δι' ἀπορραῶν ἐκ τοῦ θεοῦ παραγωγήν τοῦ κόσμου, ἀλλ' ὁμιλεῖ πάντοτε περὶ δημιουργίας. Οὐδέποτε ἀποστρεφεί τὸν Θεὸν ἀπὸ τῆς συναισθηματικῆς διώσεως, τὰ ὅσα ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ἡ Ἁγία Γραφή. Ἡ θεώρησις του δὲ ὡς πρὸς τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι μονομερῶς ἠθική, ἀλλὰ οὐτολογική. Πάντοτε δὲ φροντίζει νὰ δεξιωθῆ τὰς διατυπωμένας σκέψεις του διὰ τὴν σοφίαν τῆς Γραφῆς.

Τὰ ἐπ' ὄνοματι τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου συγγράμματα ἦσαν καὶ μεγάλην ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα ἐσχολίασε ταῦτα ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, κατὰ δὲ τὸν 13ον ἠρμήνευσεν αὐτὰ διὰ παραφράσεως ὁ Γεώργιος Παχυμέρης. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 8ου αἰῶνος ὁ Σέγιος ὁ ἐκ Μεσοποταμίας τὰς μετέφρασεν εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Σύρων. Κατὰ τὸ 827 ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ὁ Β' ἐπέμψε χειρόγραφον περιέχον τὰ ἐν λόγῳ συγγράμματα εἰς τὸν Λουδοβίκον τὸν Εὐσεβῆ, ὅστις διέταξε τὴν μετάφρασίν των. Κατὰ τὸ 850 μετέφρασθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σκόττου Ἐριγίου, ἔγραψαν δὲ ἀρκετοὶ ἐκ τῶν δυτικῶν θεολόγων, μετὰ τῶν ὁποίων ὁ Ἀλβέρτος ὁ Μέγας καὶ ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης, σχόλια εἰς αὐτά. Ἐτέφρασαν μεγάλως οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ρημάτων πρὸς τὴν νεοπλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀριστοτελεζόντων σχολαστικῶν. Ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης πλειστάκις ἀναφέρει χωρὶς ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ θεολογικά του συγγράμματα. Μεγάλως ἐπηρεάσθη ἐξ αὐτῶν καὶ ὁ γεωμανικὸς μυστικισμὸς, καθὼς καὶ ὁ Λούθηρος. Διὰ μέσου τοῦ γεωμανικοῦ μυστικισμοῦ εὗρεται ἡ ἐπίδρασις των καὶ μέχρι τῆς ρωμαντικῆς γεωμανικῆς φιλοσοφίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Παρ' ἥμιν τὰ συγγράμματα ταῦτα παρεμένον ἀγνωστά. Οὐδέμια ἐκδοσις αὐτῶν ἐγένετο ἢ ἄλλη τις ἐργασία. Καὶ ὁμως θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύουν ὡς πηγὴ ἰσχυρᾶς θεολογικῆς ἐμπνεύσεως.

Τὰ Πανδιδακτῆριον τοῦ Θεοδοσίου Β'

Κατὰ τὸ 425 Ἰβουῆν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β' Πανεπιστήμιον, εἰς τὸ ὅποιον ἐδίδασκον 31 καθηγηταί. Ἐκ τούτων 10 ἐδίδασκον ἑλληνικά, ἕτεροι δὲ 10 λατινικά γράμματα, 3 τὴν λατινικὴν ῥητορικὴν, 6 ἑκαλόυτο ῥήτορες καὶ σοφισταὶ καὶ 1 ἐδίδασκε τὴν φιλοσοφίαν, δύο δὲ τὸ δίκαιον. Ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν διδασκάλων τῆς φιλοσοφίας ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ κυρία φιλοσοφικά μαθήματα εἰχον συγκεντρωθῆ εἰς τὴν Δογματικὴν. Ἡ ἑλλείπει διδασκάλων τῆς θεολογίας δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττη διότι ἡ διδασκαλία τῆς ἡτο ὑπόθεσις τοῦ κλήρου καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ 6ος, 7ος καὶ 8ος αἰῶνες τῆς σταθερᾶς διατυπώσεως τῶν δογμάτων.

Οἱ τρεῖς αἰῶνες, τοὺς ὁποίους θὰ ἐξετάσωμεν, δὲν ἐμφανίζουν τὴν δημιουργικότητα τῶν προηγουμένων βῶν. Κυριαρχεῖ κατ' αὐτοὺς συντηρητικὴ καὶ συγκρατητικὴ τάσις, ἐπιδιώκουσα ἐν ἐπιτυχίᾳ τῶν σταθερῶν καθορισμῶν τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν. Τοῦτο ὁφείλεται καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς περιπετείας διὰ μέσου τῶν ὁποίων διήρχετο τὸ ἀνατολικὸν ἑλληνικὸν κόσμος. Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισίον τοῦ 6ου αἰῶνος ἐφαίνετο ὅτι ἀπέκτισεν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία διὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπὸ ἐξωτερικῆς ἀπώσεως ἀσφαλείαν καὶ ἀπὸ ἐσωτερικῆς πανίον μαορῆν ὁργανώσεως. Ἡ ἐπιστήμη τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς μηχανικῆς διὰ τοῦ Ἰσιδώρου, ὅστις

περισυνέλεξε καὶ ἐξέδοκε τὰ ἔργα τοῦ Ἀρχιμήδους, καὶ διὰ τοῦ Ἀνθίμου, εἶχε φθάσει εἰς ἀξιόλογον ἀνάπτυξιν. Ἐπιστημονικὸν ἔργον μεγάλης ἀξίας ὑπῆρξε καὶ ἡ γενουμένη τότε κωδικοποίησις τοῦ Δικαίου, Ἀξιόλογον ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν παρουσίασε καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Ἰσιδώρου καὶ σχολιαστὴς τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους Εὐάκιος ὁ Ἀσκαλωνίτης καὶ ὁ γεωγράφος καὶ γραμματικὸς Στέφανος Βυζάντιος, καθὼς καὶ ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος. Οὐδὲ πρέπει νὰ παρασυκοπιῆ ἡ ὑπομνηματιστικὴ ἐργασία εἰς τὰ ἀριστοτελετικά συγγράμματα γενομένη ὑπὸ τοῦ Σιμπλικίου καὶ τοῦ φιλοπόπου, Ἐπίσης κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα τάσσεται καὶ ἡ σύνταξις τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σταβαίου. Ἡ παραπροβθεῖσα εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐπιστημῶν δραστηριότης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἔχη τὸν ἀντικτυπὸν τῆς καὶ ἐπὶ τῶν θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν. Διὰ τοῦτο βέβητομεν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνος νὰ καταβάλλονται ἀπὸ τοῦς τρεῖς Γαλαίους, τὸν Λεόντιον, τὸν Βυζάντιον καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Φιλόπονον, προσπάθειαι διὰ νὰ στερεωθοῦν τὰ δόγματα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μεθοδολογικοῦ ἐξελτισμοῦ τῆς ἀριστοτελετικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἀφομοιωσίων πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν πλατωνικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ ἐπιγνώσις τῆς ἀνάγκης τοῦ καθορισμοῦ τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως κατέστη περισσότερο ἔντονος κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα, ὅποτε ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς ἤρξατο νὰ παλαίη κατὰ τὸν βαρβάρων. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος ἠναγκάσθη ὁ χριστιανικὸς Ἑλληνισμὸς νὰ ἀντιμετωπίη τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σλαύων κατὰ τὸν 7ον δὲ ἀντιμετώπισε τοὺς Πέρσας κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν τοὺς Ἀραβούς. Ἐπειδὴ φορέα τῆς ὑποστάσεως τοῦ κλήρου ἀπέτελε ἡ χριστιανικὴ πίστις, κατανοήθη ὅτι αὕτη ἐπρεπε νὰ ἐμφανίζετο ἐνιαία καὶ σταθεροποιημένη. Κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα αἱ εἰδησις τῆς εἰκονομαχίας ἔκμαζαν περισσότερο αἰσθητὴν τὴν ἀνάγκην νὰ καθορισθῆ τὸ ὀρθόδοξον δόγμα. Ἡ κινήσις τῶν εἰκονομάχων ἦτο μεγάλη ἐπίθεσις τοῦ ἀνατολικοῦ πνεύματος ἐναντίον τῶν ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν τάσεων. Οἱ Ἰσαυροὶ ἐτέλουν ὑπὸ τῆς ἐπίδρασιν τῶν ἀνειδωλικῶν θεολογικῶν τῆς Ἀνατολῆς, αἰτινες ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοήσουν τὰς ἀνθρωπομορφικὰς τάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα οἱ εἰς τὴν Ἑλλάδα Πέρσαι εὗρισκαν ἀκατανόητον πᾶσι ὅτι ἐπὶ σοφία βασιμαζόμενοι Ἑλλῆνες ἀπεικόνιζον δι' εἰδώλων τοὺς θεοὺς των. Ἡ νεώτερα ἔρευνα διεπίστωσεν ὅτι τὰ πρῶτα κατὰ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων μέτρα ἐλήφθησαν ὑπὸ τοῦ καλῆφου Ἰεζίδ, ὅστις κατὰ τὸ 723 διέταξε τὴν καταστροφὴν τῶν εἰς τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας καὶ οἰκίας εὗρισκομένων εἰκόνων. Τότε ἀρκετοὶ ἐπίσκοποι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπηγόρευσαν τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων, δύο δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ Νικαλιεὶς καὶ ὁ Κλαυδίουπόλεως Θωμᾶς, ἐβάντες εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἠθέλησαν νὰ προσηλυτίσουν τὸν πατριάρχον Γερμανὸν, ἀνεῖν ἐπιτυχίως. Οὐδέμια ὑπάρχει εἰδησις, μαρτυροῦσα ὅτι οἱ ἐν λόγῳ ἐπίσκοποι ἐπῆρασαν τὸν Λεόντη τὸν Γ'. Πάντως, κατὰ τὸ 726 ἐξέδοκεν οὗτος διάταγμα κατὰ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων. Ἄλλα κατὰ τὰς εἰδησις, τὰς ὁποίας παρέχει τὸ χρονικὸν τοῦ Νικηφόρου, ὁ κατὰ τῶν εἰκονολατρῶν διωγμὸς ἤρξατο κατόπιν τῆς σημειωθείσης κατὰ τὸ 726 ἠρασιτικῆς ἐκρήσεως μετὰ τῶν ἡσίων Θήρας καὶ Θηρασίας. Αὕτη ἠρμηνεύθη ὡς ἐκδήλωσις τῆς θείας ἀγωγῆς κατὰ τῆς Βεδύλου λατρείας τῶν εἰκόνων. Εἶναι φανερόν ὅτι τὸ κίνητρον, τὸ ὅποιον ὑπέκινε τὴν εἰκονομαχίαν ἦτο ἔντονος θεολογικὸς φανατισμὸς, ἔκμαζον τὴν προελευσίν του ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς. Παρὰ ταῦτα τὸ κίνημα τῶν εἰκονομάχων εἶναι πολὺπλευρον. Ἐμφανίζει τοὺς διόκτας τῶν εἰκόνων ὡς ὑποστηρικτὰς τῆς κρατικῆς ἐνώσεως ὡς ἐπιδιώκοντες τὴν στρατιωτικὴν καὶ βιομηχανικὴν διοργανώσιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς του ἐμφανίσεως παρουσιάζεται καὶ ὡς κίνημα τείνον πρὸς τὴν λογικοκρασίαν καὶ εὐνοῶν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τεχνικῆς. Τὰ φωνητὰ ταῦτα σημαίει του τὸ ἐξῆρ ἐν θέσει ὁ ἱστορικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους Κ. Παπαρηγόπουλος. Οὐδέμια ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ εἰκονομαχία ἐμφανίσει καὶ μίαν τοιαύτην θετικὴν πλευράν. Ἡ κλίσις πρὸς καλλιέργειαν τῆς τεχνικῆς εἶνε κληρονομηθῆ ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, κληροδοτηθεῖσα ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῶν Περσῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ὅθεν πρέπει νὰ ἐλασμεν ὑπ' ὀψιν μας ὅτι τὸ κίνημα τῶν εἰκονομάχων δὲν εἶναι ἐπιδικτικὸν ἐνὸς γενικοῦ καὶ ἑνιαίου χαρακτηρισμοῦ. Πάντως ὁμοῦ ἦτο κάτι, τὸ ὅποιον ἀντιτίθετο πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀνθρωπιστικὴν παράδοσιν κατὰ τὸ ὅποιον εἶχε τὴν ρίζαν του εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ πλαστικὴ φαντασία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπεστέρετο τὸν διχτυμὸν μεταφυσικῶν συμβολισμῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου. Ἡ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων, ἐνοῦσα ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν ἐκείνων, δὲν ἠδύνηθη νὰ προσανατολισθῆ μὲ τὴν ἰσοτροπίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀποτελοῦν δὲ τεραστίαν ἀντιστοικίαν παρεξήγησιν τὰ ὑπὸ τοῦ Σπένγγλερ λεγόμενα, ὅτις ὑποστηρίζει ὅτι ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία κατὰ τὸ 650 ἐσέθεθη καὶ ἡ συνέλεια τῆς πράξει νὰ ζητηθῆ εἰς τοὺς Ἀραβούς. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς γόνους ἐκείνους ὑπερῆνεκε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔντονον κλίσιν, ἀπειλοῦσαν νὰ ἀλλοιώσῃ τὴν πνευματικὴν του οὐσίαν. Διὰ τὴν ἐπιτυχὴ διεξαγωγήν τῆς πάλης ταύτης ἐχορεύσθη νὰ σταθεροποιηθῆ τὸ δόγμα, καὶ εἰς τὴν διχτυμὸν εἰς ἄλλας τὰς συνειδησεις ἐπιθυμίαν ἀνταποκρινόμενος ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἔφερον εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς δογματικῆς σταθεροποιήσεως. Ἡ διὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπιτελεθεῖσα σταθεροποίησις, εἶχεν ὡς προδρόμος τῆς τῶν

Ἰωάννη τὸν Φιλόπονον, τὸν Λέοντα τὸν Βυζάντιον καὶ τὸν Μάξιμον τὸν Ὀμολογητὴν. Παραλλήλως πρὸς τοὺς ἐπιστημονικὰ φιλοσοφούντας θεολόγους σημεῖοι καὶ ἡ μοναστικὴ ἀσκητικὴ κίνησις, τῆς ὁποίας κυριώτεροι ἐκπρόσωποι γυγχανοῦν ὁ Ἰωάννης Μόσχος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος.

Οἱ τρεῖς Γαζαῖοι

Εἰς τὴν πόλιν τῆς Παλαιστίνης Γάζαν ἀνεπτύχθησαν κατὰ τὸν πέμπτον καὶ ἕκτον αἰῶνα αἱ ρητορικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σπουδαὶ μὴ καταφαθῆναι κλίση πρὸς τὸν Πλατωνισμόν. Ἡ κίνησις αὕτη ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τῶν τριῶν Γαζαίων, ἴσται τοῦ Προκοπίου τοῦ Αἰνείου καὶ τοῦ Ζαχαρία. (Βλέπε πραγματεῖαν Δημ. Ρούσσου «Τρεῖς Γαζαῖοι» Κ)λις 1893). Ὁ Προκόπιος ἐζησε κατὰ τὸ ἀπὸ 465—528 χρονικὸν διάστημα. Κατ' ἀρχὰς ἤσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ρητοροδιδασκάλου μετὰ μεγάλῃς ἐπιτυχίας εἰς τὴν ἐν τῇ πατρίδι του ρητορικὴν σχολῇν. Ὡς θρησκευτικὸς συγγραφεὺς ἐπέδωκε εἰς τὸν σχολιασμόν τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Αἱ ὀρθολογιστικαὶ τάσεις εἶναι παρ' αὐτῷ ἀρκετὰ ἔντονοι. Δὲν παραδέχεται ὅτι ἡ θεία ἔμπνευσις συνεπάγεται τὸν ἐξαφανισμόν τῆς προσωπικότητος τοῦ ὕψ' αὐτῆς ἔμπνευμένου. Διεύθυνεν 140 ἐπιστολάς του, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζουν αὐτὸν ζῶντα ἐντὸς τῶν ἀναρνήσεων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Κατεπόλεμνος τὸ δόγμα τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου ὡς ἀντιθετὸν πρὸς τὰς περὶ δημιουργίας χριστιανικὰς διδασκαλίας. Εἶναι αἰσθητὴ εἰς τὰς σκέψεις του ἡ μεγάλῃ μεταβολὴ ἢ ἀναφερομένη εἰς τὰς περὶ τοῦ χρόνου ἀντιλήψεις. Ὁ χρόνος παύει νὰ θεωρητῆ κινούμενος κατὰ κυκλικὰς περιόδους καὶ ἐκλαμβάνεται ὡς ἀκολουθῶν εὐθύγραμμον πορεῖαν, συμφάνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ὁ δεύτερος ἐκ τῶν Γαζαίων εἶναι ὁ Αἰνείας. Οὗτος διετέλεσε σικαδέφωρος ἐν τῇ ρητορικῇ σχολῇ μετὰ τὸν Προκόπιον. Ἐγενήθη κατὰ τὸ 450 καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Νεοπλατωνικοῦ εἰδωλολάτρου φιλοσόφου Ἰεροκλείους. Κατὰ τὸ 534 συνέγραψε διάλογον ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεοόρατος», ἐν τῷ ὁποίῳ καταπαλεῖται τὰς περὶ προῦπάρχουσας τῆς ψυχῆς καὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου ἀντιλήψεις τῶν Νεοπλατωνικῶν. Δὲν δέχεται προῦπάρξιν τῶν ψυχῶν, ἀλλὰ πιστεῖει ὅτι δημιουργοῦνται ἐν χρόνῳ ὅπως καὶ ὁ κόσμος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Αἱ ψυχαὶ εἶναι ἐλευθεραὶ καὶ ἀθάναται. Ὁ αἰσθητὸς κόσμος προῦρσιται νὰ διαλυθῇ, μετὰ τὴν διάλυσιν του δὲ θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ μεταλλαγὴ του εἰς νέαν ἀθάνατον κτίσιν. Ὅπως θὰ μεταλλαγῇ ὁ πρόσκαιρος κόσμος εἰς αἰώνιον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, θὰ ἀποφθαρισθῇ. Κατὰ τὴν διαπραγματεύσειν τοῦ θέματος τοῦ διαλόγου χρησιμοποιεῖ πλατωνικὰς ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας ἀντλεῖ ἀπὸ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων «Πολιτείας», «Φαίδωνα», «Φαῖδρου», «Γοργίας», «Πρωταγόραν» καὶ «Τίμαιον». Εἰς πολλὰ σημεῖα ἀντιγράφει τὸν Πλάτωνα κατὰ λέξιν. Ἄλλ' ἔτισις ἀκολουθεῖ τὰς περὶ ὕλης καὶ μορφῆς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀριστοτέλους. Δέχεται ὅτι οὐδαμῶς δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὕλη ἀνεμορφῆς, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἀθάνατον αὐτῆς μέρος. Ἐπειδὴ καὶ εἰς τὴν ἀποτελεῖσάν τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου ὕλην ἀντιστοιχεῖ μία ὀρισμένη μορφή, αὕτη θὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν διὰ τὴν ἀποφθαρτισθῆναι καὶ τοῦτο κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἵματος. Ἡ ὕλη δὲα τείνει διὰ τὸ ἀνθρώπου εἰς μίαν πνευματοποίησιν καὶ ἀθάνασιν. Διὰ τοῦτο ὁ ἀνθρώπος ἀεῖζει νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ κέντρον καὶ τὸ τελικόν τέμα πρὸς τὸ ὁποῖον κινεῖται ἡ φύσις.

Ὁ τρίτος ἐκ τῶν Γαζαίων εἶναι ὁ Ζαχαρίας, ὁ γενόμενος ἐπίσκοπος Μυτιλήνης. Ὑπῆρξεν ἀδελφὸς τοῦ Προκοπίου, ἐγενήθη περὶ τὸ 500 καὶ ἀπέθανε τὸ 554. ἠσκήσε τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται καὶ «σχολαστικὸς ῥήτωρ». Τὸ σύγγραμμά του «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» περιελάβη εἰς τὴν αἰριακὴν γλῶσσαν. Λίαν ἐνδιαφέροντα ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως εἶναι ἡ συγγραφὴ του «Διάλεξις ὅτι οὐ συναΐδιος τῷ Θεῷ ὁ κόσμος». Εἰς τὸν διάλογον τοῦτον καταπολεμοῦνται αἱ περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου δοξασαὶ τὰς ὁποίας ἐπρέσβευεν ὁ ἐθνικὸς φιλόσοφος Ἀμμωνίου ὁ Ἐρμείου. Ἄν δεχθῶμεν, ἔλεγεν ὁ Ἀμμωνίος, ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ἐν χρόνῳ, ὁ χρόνος τῆς δημιουργίας του προῦπθετεῖ τὴν ὑπάρξιν ἐνὸς ἄλλου χρόνου καὶ ἐκεῖνος ἐνὸς ἄλλου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ἐπ' ἀπειρον. Ὁ Ζαχαρίας, ἀντιμετωρίζων τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, λέγει ὅτι ὁ κόσμος δὲν δημιουργεῖται ἐν τῷ χρόνῳ, ἀλλ' ἐν τῇ αἰωνιότητι. Καὶ ὁ χρόνος ἔτισις ἔλκει τὴν γένεσιν του ἐκ τῆς αἰωνιότητος. Μόνον ἡ ἰδέα, ἴσται τὸ νοητικὸν πρότυπον τοῦ κόσμου, ὑπάρχει αἰωνίως ἐν τῷ Θεῷ. Ὁ κόσμος ἄρα, ἐφ' ὅσον εἶναι δημιουργημα δημιουργηθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, δὲν δύναται νὰ εἶναι αἰώνιος. Διότι ὁ Θεὸς δημιουργεῖ τὸν κόσμον μόνον ὅταν τοῦτο εἶναι πρὸς τὸ ἀγαθὸν τοῦ δημιουργομένου. Ὅπως ὁ ἰατρός εἶναι ἰατρός, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἀσκῇ τὴν ἰατρικὴν του ἐπιστήμην, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργὸς καὶ ὅταν δὲν ἀσκῇ τὴν δημιουργικὴν ἐνέργειαν. Εἶναι φανερόν ὅτι οἱ συλλογισμοὶ τοῦ Ζαχαρίου ἐκκινοῦν ἐκ τῆς βασικῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ζῶσα καὶ βουλομένη προσωπικότης, δημιουργὸς πάσης τῆς οὐσίας. Αἱ πηγαὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ ὁ Ζαχαρίας τὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι ὁ Πλάτων, οἱ Νεοπλατωνικοὶ καὶ ἐκ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης. Καὶ οἱ τρεῖς Γαζαῖοι κινοῦνται ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς. Τὸ κύριον αὐτῶν θέμα εἶναι νὰ καταρτίσων τὴν περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου καὶ τὴν περὶ προῦπάρχουσας τῆς ψυχῆς εἰδωλολατρικὴν διδασκαλίαν. Ἐπι-

διώκον οὕτω νὰ ἀνομορφῶσων τὰ διδόμενα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων συμφώνως πρὸς τὰς δογματικὰς ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐφ' ὅσον δὲ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν δοξασαίαν περὶ τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου, συντελοῦν νὰ διαδοθῇ ἡ νέα περὶ τοῦ χρόνου χριστιανικὴ ἀντιλήψις, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ χρόνος δὲν εἶναι κυκλικός, ἀλλ' εὐθύγραμμος, βαδίζων πρὸς τὴν καθωρισμένον τέμα. Τὸ τέμα τοῦτο εἶναι ἡ αἰωνιότης. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπακτὰ ἡ χρονικὴ ἐξέλιξις καὶ τὰ ἐν αὐτῇ συμβαίνοντα σπουδαιότητα, διότι σανεοῦνται τὴν διαδρομὴν τοῦ φθαρτοῦ κόσμου κατὰ τὴν πορείαν του πρὸς τὴν αἰωνιότητα. Ἡ ἀντιλήψις αὕτη γίγεται αἰτία νὰ καταστῇ περισσότερο αἰσθητὴ ἡ ἐννοία τῆς ἰστορικότητος καὶ τοῦ ἰστορικοῦ γεγονότος. Ἐκ τῆς στροφῆς ταύτης ἐξηγείται ἡ πορυσιαζομένη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦτοιας τάσις πρὸς συγγραφὴν ἱστοριῶν καὶ χρονωγραφῶν, ἥτις ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρητῆ ἐκτετε καθ' ὅλην τὴν περίοδον τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ λίαν ἔντονος.

Ἰωάννης Φιλόπονος ἢ Γραμματικὸς. Ἐζησε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισίον τοῦ βου αἰῶνος. Ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου τοῦ Ἐρμείου ἐν Ἀλεξανδροῖα κατόπιν δὲ προσῆλθεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. ἠολογήθη, καθ' ὅν χρόνον δὲν εἶχεν ἀποδεχθῆ τὴν νέαν θρησκείαν, μετὰ τὸν σχολιασμόν ἀρκετῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων. Ἐγραψε σχολία εἰς τὰς «Κατηγορίας», «Ἀναλυτικὰ πρότερα», «Ἀναλυτικὰ ὑστερα», «Φυσικὴν ἀκρόασιν», «Μετεωρολογικὰ», τὸ «Περὶ γενέσεως καὶ θανάτου», «Περὶ ψυχῆς», καὶ «Μετὰ τὰ φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὰ ἐπ' οὐνόματι τῶν φερόμενα εἰς τὸ «Περὶ γενέσεως ζῶων» σχολία ἔχουν γρηθὴ πολὺ ἀνοτότερον ὑπὸ τοῦ Μιχαῆλ τοῦ Ἐφεσίου. Ἐχει προσετῆ γράσει ὁ Φιλόπονος καὶ σχολία εἰς τὴν «Ἐισαγωγὴν» τοῦ Περφουρίου. Γενόμενος χριστιανὸς, προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ δογματικὸν χριστιανικὸν αἴσθημα, ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς ἰδίας φιλοσοφίας, τὰ στοιχεῖα ἄτινα δὲν συμεκροῦντο πρὸς τοῦτο. Ἀκολουθῶν τοὺς Γαζαίους ἠολογήθη μετὰ τὴν ἀνεσκευὴν τῶν περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου δοξασαίαν, τὰς ὁποίας εἶχεν ὑποστηρίξει κατὰ τὸν 5ου αἰῶνα ὁ νεοπλατωνικὸς Παύλος. Τὴν πελεμικὴν του ταύτην τὴν διετύπωσεν εἰς δύο βιβλία. Εἰς τὸ ἐν πραγματεύεται τὸ περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου πρόβλημα καὶ ἐπιγράφεται «Κατὰ τῶν Παύλου, περὶ ἀδιότητος κόσμου ἐπιχειρημάτων», εἰς δὲ τὸ δεύτερον, ὅπου ἐπιγράφεται «Τῶν εἰς τὴν Μωϋσείως κοσμογονίαν ἐξηγητικῶν λόγων», ἐξετάζει εἰδικώτερον τὰ εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ κόσμου ἀναφερόμενα ζητήματα, σχολιάζων τὸ κεφάλαιον τῆς «Γενέσεως» καὶ ὀδηγούμενος ἀπὸ τὰς σχετικὰς «Οὐκίας εἰς τὴν Ἐξαήμερον» τοῦ Βασιλείου. Ἐγραψε προσετῆ ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαίτησις ἢ περὶ ἐνώσεως», ἐκ τοῦ ὁποῖου μᾶς δίδωσιν ἀποσπάσματα μόνον ὁ Δαρμασκῖνος. Εἰς τὸ σύγγραμμά του τοῦτο ἐξετάζων τὸ χριστολογικὸν πρόβλημα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περὶ οὐσίας διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Φιλόπονος ἀπεδέχτο τὴν ὁποῖαν τῶν μοιφομιστῶν. Ἐπίσις ἐσαυόζων τὴν αὐτὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐπὶ τοῦ δογματός τῆς Τριάδος κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχουν «τρεῖς μερικαὶ οὐσαί». Εἶναι ἄξιον προσοχῆς, ὅπως ἔχει πῆθ σημασιωδῆ εἰς τὸν δεύτερον τόμον τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ὑμπερδενγκ Γκαίινερ (ἐκδόσις 1928 μέρος δεύτερον σελ. 123) ὅτι ἡ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χρησιμοποίησις τῆς ἀριστοτελικῆς διαλεκτικῆς ἐπὶ τῶν αὐτῶν δογματῶν, ἡ γενόμενὴ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς μεσαιωνικῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τοῦ Ροσελίν ὑπὸ Κομτιεν ἀδηγήσων εἰς συμπεράσματα παρόμοια πρὸς ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε καταλήξει ὁ Φιλόπονος. Ἐπίσις ἀμωλώθη καὶ τὸ «Περὶ ἀναστάσεως» ἔργον του, εἰς τὸ ὁποῖον διετύπωνε τὴν δοξασαίαν ὅτι τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ ἀποφθαρισθῇ κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἵματος δὲν θὰ εἶναι τὸ αὐτὸ κατὰ τὸ σῶμα τῆς ἐπιγενέως ζωῆς. Διὰ τὴν ἀποδείξιν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι φθαρτός χρησιμοποιεῖ τὰς περὶ δυναμικῶν καὶ κατ' ἐπιτέλειαν ἀπειρον ἀριστοτελικὰς θεωρίας. Ἄν ὁ κόσμος ὑποτεθῇ ὡς αἰώνιος, θὰ ἀποτελῇ συγκεκριμένον ἐνώσειον τοῦ κατ' ἐπιτέλειαν ἀπειρου, περὶ τοῦ ὁποῖου γνωρίζομεν ὅτι δὲν εἶναι προσίτον εἰς ἀρίθμητον. Κατ' ἀντίθεσιν ὁμοσ πρὸς τὸ ἐπιτελεσιακὸν ἀπειρον ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἐπιτεκτικὸς ἀρίθμητος. Ἐκτότε τοῦτου οὐδεμία ὀυτολογικὴ ἀνάγκη ὀφίσταται ἐπιβάλλουσα ἵνα ὑπάρχῃ ἐν τῇ αἰωνιότητι ὁ κόσμος καὶ ἡ δημιουργία. Ὁ Θεὸς ὡς ὄν καὶ καταρκετὸς δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀνεξαρτήτως τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κτίσεως. Ὁ κόσμος ἄρα καὶ ἡ ψυχὴ ἔλαβον ὑπόστασιν ἐν χρόνῳ. Πρὸ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου ὑπάρχουν μόνον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὰ πρότυπα τῶν μελλόντων νὰ δημιουργηθῶν πραγμάτων, καὶ ἰδέαι ὅπως ἔλεγεν ὁ Πλάτων. Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων δημιουργοῦνται ἐν χρόνῳ τὰ ὄντα. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ χρόνος ἔχει ἀρχὴν δημιουργούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ περὶ κατασκευῆς τοῦ κόσμου σύγγραμμά του «Τῶν εἰς τὴν Μωϋσείως κοσμογονίαν ἐξηγητικῶν» σχολιάζει κυρίως τὰ εἰς τὸ σχετικὸν κεφάλαιον τῆς «Γενέσεως» ἐκτιθέμενα. Θαυμάζει τὴν σείσιν τοῦ Μωϋσέως καὶ συμεριζεται τὴν ἀντιλήψιν ὅτι ὁ Πλάτων ὅσα γίνωστος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Οὐ μόνον δὲ ὁ Πλάτων, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι σοφοί, λέγει ὁ Φιλόπονος, ὅπως ὁ Ἰησοῦχος καὶ ὁ Πτολεμαῖος, ἐγνώριζον τὰ βιβλία τῶν Ἑβραίων καὶ ἠντήσαν ἀπ' αὐτὰ πολλὰς γνώσεις. Ἀντιτίθεται πρὸς τὴν δοξασαίαν τῶν Μανιχαίων ὅτι τὸ κακὸν ἔχει αὐθιπέστατον ὑπόστασιν. Εἶναι κατὰ τὸν Φιλόπονον, στέσισις τοῦ ἀγαθοῦ, προκίπτει δὲ ἐκ τῆς

κακής χρησιμοποίησής της εις τὸν ἄνθρωπον παρασχεθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐλευθερίας. Ὅπως ἐλέγη ἀνωτέρω ὁ Φιλόπωνος περιέπεσαν εἰς τὴν ἀρσενίαν τοῦ μονοθεϊστικοῦ καὶ τοῦ τριθεϊσμοῦ, διότι στηριζόμενος ἐπὶ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐταύτιζε τὴν ἐνοίαν τῆς ὑπόστασεως μετὰ τὴν ἐνοίαν τῆς οὐσίας. Ἐπὶ ὅσον ὁ Χριστὸς θεωρεῖται ὡς ἐνιαῖα ὑπόστασις, πρέπει, ἔλεγεν, ὁ Φιλόπωνος, νὰ ἴδωμεν εἰς αὐτὴν μίαν φύσιν. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐν τῷ Τριαδικῷ θεῷ διέστανται τρεῖς ὑποστάσεις, ἔθεσαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐκάστη τῶν τριῶν οὐσιῶν προσηγορεύεται καὶ χωριστὴν οὐσίαν. Ἀρα τὰ τρία πρόσωπα πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς τρία κεχωρισμένα ὄντα, τὰ ὅποια ἔχουν ὡς κοινὸν γνῶρισμα τὴν θεῖαν οὐσίαν, ὡς ἐκαὶ ἐν λόγοις ἐκφράζονται τὰ οὐσιώδες των γνῶρισμα.

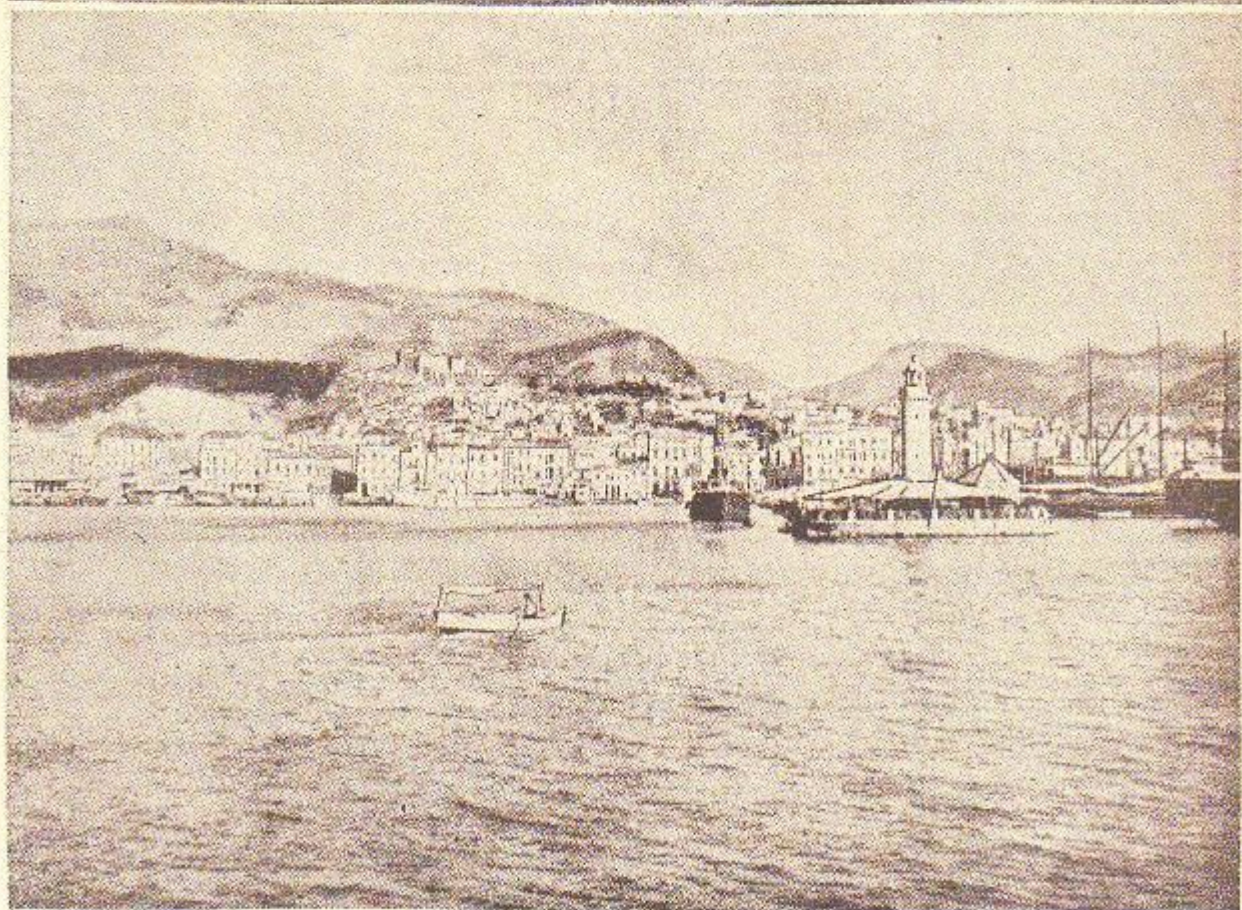
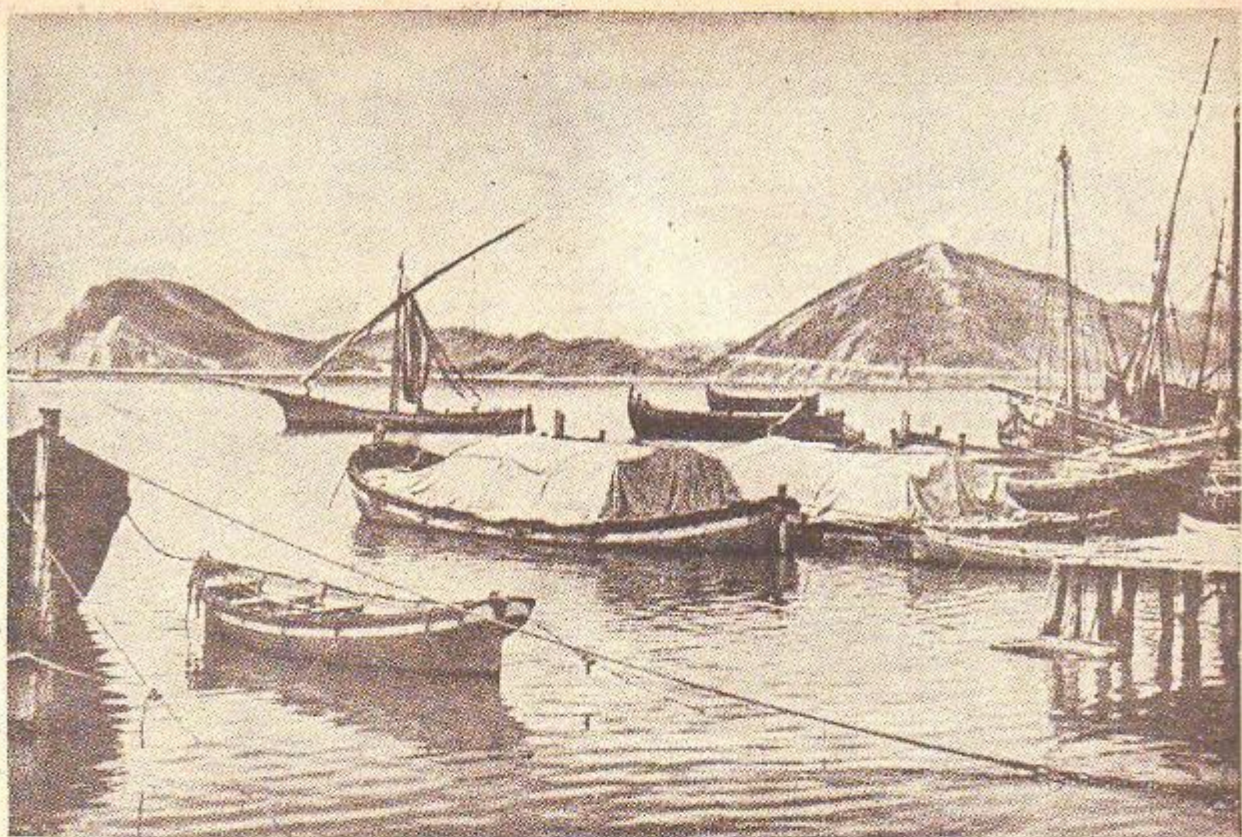
Σημαντικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐπιστημῶν συμβολὴ τοῦ Φιλοπόνου. Ἐγραψε σχόλια εἰς τὴν «Ἀριθμητικὴν» τοῦ Νικμάχου τοῦ Γερμανοῦ. Ἠσχολήθη δὲ καὶ μετὰ ἀστρονομικὰς καὶ φυσικὰς μελέτας. Λίαν γόνιμος ἀπεδείχθη ἡ ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθεῖσα ἐπὶ τῆς ἰδέας τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων θεωρία περὶ ὁμοῦς (ἰμπεριεῖς). Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχεν ὑποστηρίξει ὅτι δταν ἐκσφενδονώμεθα διὰ τῆς χειρὸς μας ἓνα λίθον, οὗτος ἐξακολουθεῖ νὰ κινηθῆι, καίτοι δὲν ἐφαπτεται τῆς χειρὸς μας, διότι ἡ χεὶρ μας μετέδωκε δύναμιν εἰς τὸν ἀέρα, διὰ τοῦ ὁποῖου κινεῖται ὁ λίθος καὶ ἡ δύναμις αὕτη ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιδράῃ ἐπ' αὐτοῦ. Ὁ Φιλόπωνος διδάσκει ἔτι κατὰ τὴν ἐκσφενδόνισιν μεταδίδεται ὠθητικὴ δύναμις ἐπὶ τοῦ λίθου. Τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἀκολούθησαν κατόπιν ὁ Ἀραβὸς Ἀμποῦ Ἰσάκ ἀλ Βιτροῦσι (Albirtragijs) ζωοῖς ἅπασιν τὰς ἀπὸ ψυχῆς κινήσεις ἐνυπαρχούσας αὐτοῖς, ὁ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ζήσας φραγκισκανὸς Πέτρος Ὀλίβι καὶ ὁ Ἄγγλος ἐπίσκοπος μοναχὸς καὶ ἐκ τῶν κυρίων ἀντιπροσώπων τῆς δυνατοκρατίας (nominalismus) Γουλιέλμος Ὀκκαμ (1300—1349). Ἄλλ' ἐκείνος ὅστις διέδωκεν αὐτὴν ὑπῆρξεν ὁ γνωστὸς Ἰωάννης Μπουριντάν (1300—1358) ὁ διπλόσας καὶ πρίτανος τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων. Ὁ Μπουριντάν εἰς τὰ σχόλια τὰ ὅποια ἔγραψεν ἐρμηνεύων τὰ «Φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους ὁμιλεῖ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Φιλοπόνου διατυπωθείσης ὑποθέσεως τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ἰμπεριεῖς καὶ μὴ πληροφορεῖ ὅτι ταύτην ἀπεδέχοντο πλείστοι ἐπιστήμονες τῆς ἐποχῆς του. Διὰ τῆς ἐν λόγῳ ὑποθέσεως καθίσταται προητὴ ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰς οὐρανίους σφαίρας κινῶν τὰ νοητικὰ κινῶντα ἀκίνητα ἄντα ἐδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ Φιλόπωνος πρῶτος ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ οὐράνια σώματα δὲν κινῶνται ὑπὸ ὠθησεως προερχομένης ἀπὸ νοητικὰ ὄντα ἢ ἀπὸ ἀγγέλους, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς κινητικῆς δυνάμεως ἢν ἔθεσε μέσα εἰς αὐτὰ ὁ Θεός: «Ἐπιτάσαν δὲ ἡμῖν ἐκ ποίας ἐδιδάχθησαν θεοποιητοῦ γαστρὸς ὅτι σελήνην καὶ ἥλιον καὶ τῶν ἀστέρων ἕκαστον ἄγγελος κινῶντιν; Ἀρ' οὐκ ἤδυνάτο σελήνην καὶ ἥλιον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀστέρας ὁ δημιουργήσας αὐτοὺς Θεὸς κινητικὴν ἐνεῖναι δύναμιν, ὡς τοὺς βαρεῖα τε καὶ κοφίνας τὰς ροπὰς, ὡς τοὺς ζωοῖς ἅπασιν τὰς ἀπὸ ψυχῆς κινήσεις ἐνυπαρχούσας αὐτοῖς, ἵνα μὴ διὰ ταῦτα ἄγγελοι κινῶντιν; Πᾶν γὰρ τὸ μὴ φύσει κινούμενον βίαιον καὶ παρὰ φύσιν ἔχει τὴν κίνησιν καὶ φθορὰς αἰτίαν. Πῶς οὖν διαρκούσι τὰ πάντα καὶ τὰ ἡλικαῦτα σώματα ἐπὶ τσοῦτον βίαιος ἐκκόμενα;» (Τῶν εἰς Μαῦθα, κλπ. σελ. 28) (Ἐς μὴς εἶπον ὅτι ποῖον θεόπνευστον γαστῆρ ἔδιδάχθησαν ὅτι κινῶν οἱ ἄγγελοι τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον καὶ ἕκαστον ἀστέρα. Δὲν ἤδυνάτο ὁ δημιουργήσας αὐτὰ Θεὸς νὰ δώῃ μέσα εἰς αὐτὰ κινητικὴν δύναμιν, ὅπως εἰς τὰ βαρεῖα τὴν πρὸς τὰ κάτω κίνησιν, εἰς τὰ ζῶα δὲ τὰς κινήσεις τὰς προερχομένας ἐκ τῆς ψυχῆς ἣτις ἐντάσσει μέσα εἰς αὐτὰ, διὰ νὰ μὴ τὰ κινῶν διὰ τῆς βίαιος οἱ ἄγγελοι; Διότι πᾶν τὸ κινούμενον βίαιος σθεῖραται ὑπὸ τῆς μὴ φυσικῆς κινήσεως. Πῶς λοιπὸν ἀντέχον τὸσον μεγάλα σώματα ὑψιστάμενα ἐπὶ τσοῦτον χρόνον βίαιον κίνησιν;). Παλλοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης δέχονται ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς ἰδέας τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Φιλοπόνου διασαφήσις τῆς ἐνοίας τῆς κινήσεως εἶναι περισσότερον σημαντικὴ ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Κοπερνίκου, τοῦ Γαλιλαίου, ἐφ' ὅσον διὰ ταύτης ἐπεβλήθη ἡ ἀντίληψις ὅτι αἱ κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων εἶναι φυσικαὶ καὶ κατορθώθη νὰ παρασχεθῆι ὁλοκληρωμένη θεωρία περὶ τῆς κινήσεως των. Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθώμεν ὅτι ὁ Φιλόπωνος στηριζόμενος ἐπὶ ἀριστοτελικῷ ἐδόξασεν ἔδωκε τὴν πρῶτην ἀφορμὴν νὰ ἀνακαινοθῆ ἡ περὶ κινήσεως καὶ δυνάμεως φυσικὴ ἀντίληψις, καὶ νὰ οἰκοδομηθῆ τὸ σύστημα τῆς οὐρανίου μηχανικῆς. Ἀλλὰ καταλαμβάνεται κανεὶς ὑπὸ μεγαλύτερου θαυμασμοῦ λαμβάνων ὑπ' ὅψιν τὴν συμβολὴν του διὰ τὰς φιλολογικὰς σπουδὰς. Συνέταξεν ἐπιτομὰς τῶν βιβλίων τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακικοῦ, τοῦ Ἡρωδίου καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Δασκάλου, αἵτινες ἐχρησιμοποιούντο ὄχι μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἑσπερίαν μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος. Τὰ ἔργα του μετεφράσθησαν εἰς τὴν σερρικὴν καὶ ἀραβικὴν γλῶσσαν καὶ παρέσχον τὰς πρῶτας ἀφορμὰς διὰ νὰ ἀναπτυχθῆ ἡ ἀραβικὴ διασέσησις. Ὁ φιλόσοφος τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας Θωμὰς Ἀκινάτης κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα χρησιμοποίη εὐρύτητα τὰ ἔργα του καὶ ἴδωκε εἰς τὰ σχόλια του εἰς τὸ «Περὶ ψυχῆς» ἀριστοτελικῶν ἔργων, διὰ νὰ ἀποκρούσῃ τὴν περὶ ψυχῆς διδασκαλίαν τοῦ Ἀραβικοῦ φιλοσόφου Ἀβερρόου. Συνεχίζων ὁ Φιλόπωνος τὴν παράδοσιν τοῦ διδασκάλου του Ἀμμωνίου ἀνεδείξεν ἀξιολογὸς μαθητὰς τὸν ἐξ Ἀλεξανδρείας Στέφανον, καὶ τοὺς ἀριστοτελικῶς σχολιαστὰς Δαβὶδ καὶ Ἠλίαν. Συνήθως χαρακτηρίζεται ὁ Φιλόπωνος ὡς ἀριστοτελιστὴς καὶ

λέγεται περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐθεμελίωσε τὸν βυζαντινὸν ἀριστοτελισμὸν. Ἄλλ' ὁ χαρακτήρισμός οὗτος ἔχει σχετικὴν μόνον ἀξίαν, διότι εἰς τὸ σύστημά του περιελάβη ἀρκετὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι χρησιμοποίη ὡς ὄργανον ἀποδείξεως τὴν ἀριστοτελικὴν λογικὴν μέθοδον. Ἄλλ' ἡ χρησιμοποίησις τῆς εἶναι κατὰ τὸ ὅποιον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ. Ὁ Πλάτων δὲν μὴς παρέδωκε, ἀν ἐξαρτῶμεθα τὴν διαιρετικὴν καὶ τὴν ἐξ ὑποθέσεως μέθοδον, ἰσχυρὰς μεθοδικῆς ἐρεῖνης τσοῦ καθωρισμένου καὶ εὐκόλου μεταχειρίστου ὅσον εἶναι ἡ συλλογικὴ μέθοδος τοῦ Ἀριστοτέλους. Οὐ μόνον ὁ Φιλόπωνος ἀλλὰ καὶ οἱ προγενέστεροι καὶ οἱ μεταγενέστεροι τοῦ χριστιανοῦ φιλόσοφοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ χρησιμοποιοῦσιν τὰς μεθόδους τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἦσαν ἀριστοτελισταί. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος οἱ χαρακτηρίζοντες τὸν Φιλόπωνον ὡς ἐξ ὁλοκλήρου ἀριστοτελικὸν παραδέχονται ὅτι εἰς τὸ πρόβλημα τῆς αἰωνιότητος τοῦ κόσμου διαφωκί πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη.

Λεόντιος ὁ Βυζάντιος (475 - 543). Τὰ κατὰ τὸν βίον του παρεδόθησαν συγκεχυμένα, διότι ἀναφέρονται καὶ δύο ἄλλοι Λεόντιοι. Εἰς Λεόντιος ὀριγενιστὴς μοναχὸς τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Νέας Λαύρας καὶ εἰς ἕτερος Σκύθης ἐκ Μοισίας μοναχὸς ζῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ στρατηγοῦ Βιταλιανοῦ (βλέπε Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία σελ. 306). Κατὰ τὸν Β. Στεφανίδην (αὐτοῦ) ἀκολουθοῦνται τὴν γνησίαν του Ἐδ. Σβάρτς ὁ ἀριστοτελικὸς Λεόντιος πρέπει νὰ ἰσχυρισθῆ ἰερόμυκτης, ὅπως τὸν ἀναγράφουν καὶ τὰ χειρόγραφα. Λεόντιος Βυζάντιος δὲ πρέπει νὰ ἰσχυρισθῆ ὡς ὀριγενιστὴς μοναχὸς. Προηγούμενος ὁ Φ. Λούφς ὅστις ἀναεληθμῶς ἠσχολήθη μετὰ τὸν Λεόντιον δὲν εἶχε κατορθώσαι νὰ διαλύσῃ τὴν ἐν λόγῳ σύγχυσιν. Ἐπίσης σφοδραὶ ἀντιρρήσεις ἠγέρθησαν καὶ ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα των ἐπ' ὄνοματι των φερομένων συγγραμμάτων. Γενικῶς ἀναγνωρίζεται ὡς γνησίον τὸ συγγραμμὰ: «Λόγοι τρεῖς κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Εὐτυχιανῶν». Ἐπίσης θεωροῦνται γνήσια καὶ αἱ «Ἐπιλύσεις δι' ὧν ἀνασκαφίζονται αἱ δοξασταὶ τοῦ μονοθεϊστικοῦ Σεδήριου καὶ τὰ Τροϊκάντα κεφάλαια κατὰ Σεδήριου». Σπουδαίον περιεχόμενον εἶναι καὶ τὸ ἐπ' ὄνοματι του φερομένον ὑπὸ τὸν τίτλον «Πρὸς τοὺς προσφερόντας ἡμῖν τινα τῶν Ἀπολιναρίου φευδῶς ἐπιγεγραμμένα εἰς ὄνομα τῶν ἁγίων Πατέρων». Εἰς τούτο ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ ὁπαδοὶ τοῦ αἰρετικοῦ Ἀπολιναρίου ἔθετον εἰς κυκλοφορίαν ἔργα πᾶσα ἀπὸ τὰς κακοδοξίαις των; ἀποδίδοντες ταῦτα εἰς τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον τὸν Γρηγόριον τὸν θαυματουργὸν καὶ ἄλλους πατέρας. Ὁ Λούφς ἐξέφρασε τὸ ἔργον τοῦτο ὡς ψέδον, ἀλλ' ἡ κριτικὴ ἔρευνα ἀπέδειξε τὴν γνησιότητα του (βλέπε Β. Στεφανίδην αὐτόθι, σελ. 307).

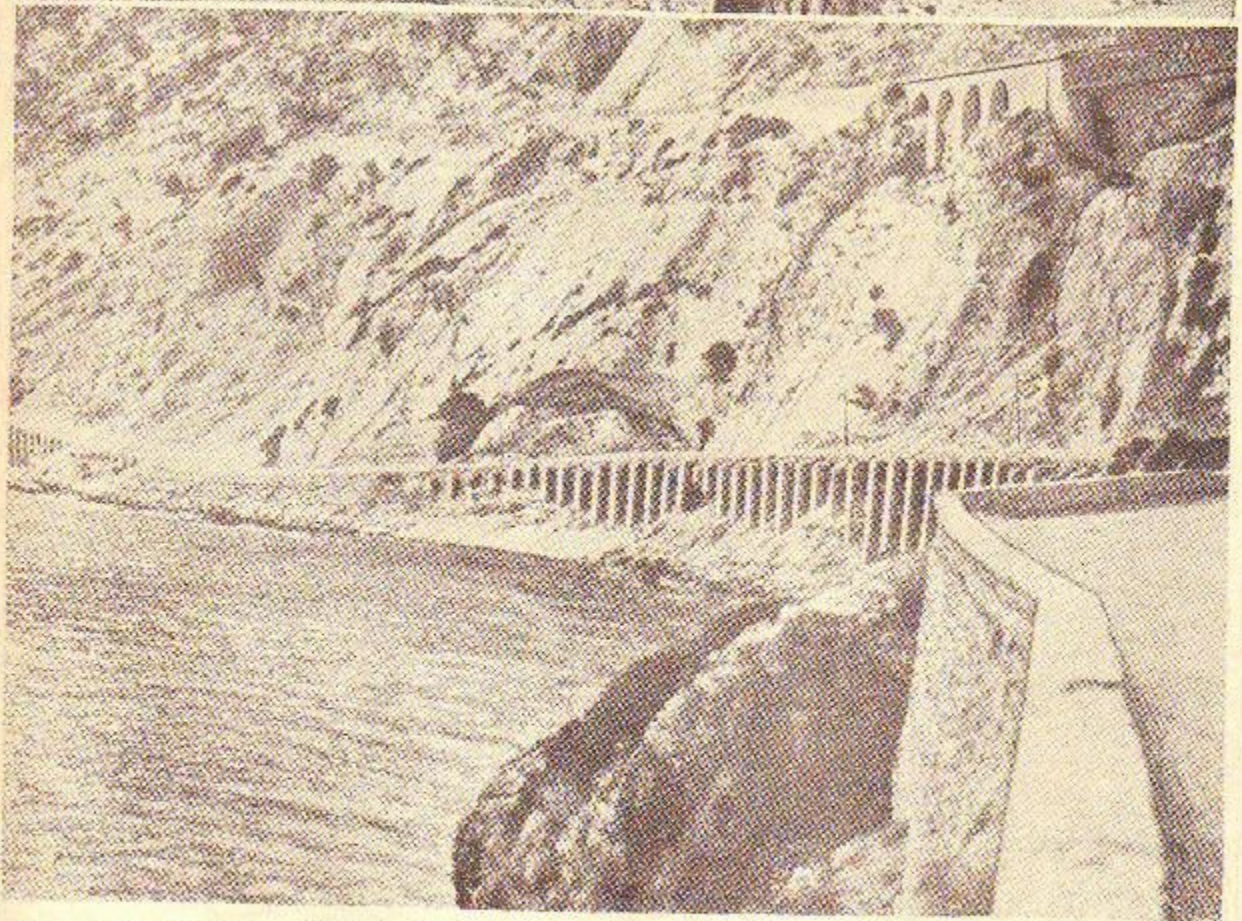
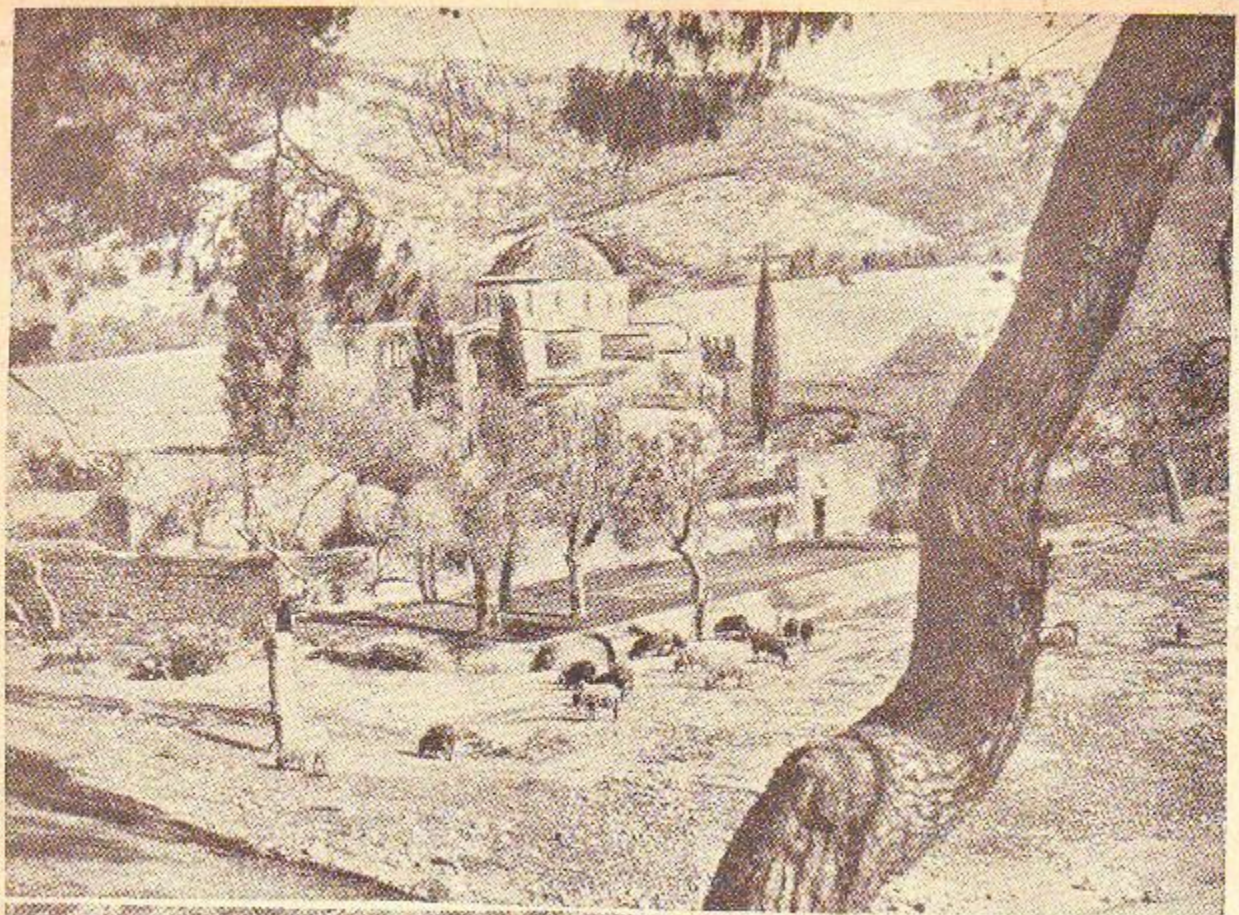
Ἐς πρὸς τὰς λεπτομερείας τῆς ζωῆς του ἐπικρατεῖ ἀοριστία, διότι συγχέονται πρὸς τὰ ἐπισηθία τῆς ζωῆς των δύο ἄλλων ὁμωνύμων του. Ἐκ τῆς μελέτης των ἔργων του συναγεται ὅτι ἔχει ἐπιρρασθῆ ἀπὸ τοὺς προηγούμενους Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας ἦτοι τὸν Βασίλειον, τὸν Γρηγόριον Ναζιανζηνὸν καὶ τὸν Κύριλλον τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀναφέρει δὲ συχνάκις καὶ χωρὶς ἐκ των συγγραμμάτων των παραδεδομένων ἐπ' ὄνοματι τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ἐκ τῆς εἰδωλολατρικῆς φιλοσοφίας ἔχει μελετῆσαι ἐπιστάμενος τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Πορφυρίου, εἴτε εἰς τὴν ἀοικίην, εἴτε εἰς ἄλληλῃν περισηρότερον ἀναλελυμένην ἔκδοσιν τὴν ὅποιαν πιθανῶς ἔθ' εἶχε κάποτε κάποιος ἐκ των μαθητῶν τοῦ Πορφυρίου. Γνωρίζει προσέτι καλῶς καὶ τὸ «Περὶ Κατηγοριῶν» σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως λίαν ἐνδοξόφρονοι εἶναι αἱ εἰς τὴν διεκρίνησιν των λογικῶν - ὄντολογικῶν ἐνοιών ἀνεφερόμεναι προσπάθειαι του. Εἰς τὴν διεκρίνησιν προχωρεῖ, ἐπειδὴ θέλει νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ὀρθόδοξον ἔκδοσιν ὡς πρὸς τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν ἀναφερόμενων εἰς τὸν Τριαδικὸν Θεόν. Ἴδιως ἀσπάζεται μετὰ τὴν διεκρίνησιν των σχέσεων, αἵτινες ὑπάρχουσιν μετὰ τῶν ὄρων φύσις ἢ οὐσία ἀπ' ἐνός καὶ ὑπόστασις ἢ πρόσωπον ἀπ' ἑτέρου. Τὸ πρόβλημα τοῦτο, ὡς εἶδωμεν εἰς τὰ προηγούμενα εἶχε ζωηρὰ ἀπασχολήσει τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Γρηγόριον Νύσσης. Ὁ Λεόντιος θέτει τὸ λογικὸν - ὄντολογικὸν τοῦτο πρόβλημα ἐξ ἀρχῆς, ἀνατρέχων εἰς τὴν «Εἰσαγωγὴν» τοῦ Πορφυρίου. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο ὡς θεμελιώδεις ἐνοίαι θεωροῦνται τὰ «γένος», «εἶδος», «εἰσφορά», «ἴδιον» καὶ «συμβεβηκός». Διὰ τὸν Λεόντιον μὴ γόλων ἀξίαν εἶχε νὰ σαφηνισθῆ ἡ ἐνοία τοῦ «συμβεβηκότερος». Κατ' ἄρξιν δὲ ταύτην λέγων ὅτι συμβεβηκός εἶναι: «Ὁ ἐν ἑτέρῳ εἶχε τὸ εἶναι καὶ οὐκ ἐν ἑαυτῷ θεωρεῖται... ἀλλ' ὁ εἰς περὶ τὴν οὐσίαν θεωρεῖται» (Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἔχει τὸ εἶναι του μέσα εἰς ἐν ἄλλο καὶ δὲν δύναται νὰ συλληφθῆ ὑπὸ τῆς νοήσεως ὑπάρχον ἀνεαρτήτως μέσα εἰς τὸν ἑαυτόν του, ἀλλὰ νοεῖται ὡς περιβάλλον τὴν οὐσίαν). Ἐν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ συμβεβηκός, οὐσία ἢ φύσις εἶναι: «πράγμα ὑφιστάμενον (πράγμα τὸ ὅποιον ὑπάρχει χωρὶς ἢ ὑπαρξίς του νὰ ἔχη ἀνάγκην νὰ στηριχθῆ εἰς τὴν ὑπαρξίαν ἑνὸς ἄλλου παύσματος). Ἀλλὰ προσέτι οἱ ὄροι οὐσία καὶ φύσις σημαίνουν καὶ κατὰ ἄλλο: Δύνανται νὰ δηλώσωμεν τὸν κοινὸν καὶ περιεκτικὸν εἶδος πολλῶν ὁμοειδῶν ἀτόμων. Οὕτω π.χ.: λέγομεν ἄνθρωπος ἐνοούνητες περιληπτικῶς ὅλους τοὺς μερικῶς ὑπάρχοντες ἀνθρώπους. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν χρῆσιν ταύτην χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος ὑπόστασις πρὸς βήλων ἐνὸς συγκεκριμένου ἀτόμου. Ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος Πέτρος ἢ Παῦλος χαρακτηρίζεται ὡς ὑπόστασις. Πότε ἔλαθε τὴν σημασίαν ταύτην ὁ ὄρος οὗτος δὲν γνωρίζομεν. Εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην χρησιμοποιεῖται ὅπαξ ὑπὸ τοῦ Παύλου (εἰς τὴν πρὸς

Πελοπόννησος. Ἄνω: Τμήμα τοῦ λιμένος Γιατρῶν, ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. Ἡ εἰσόδος τοῦ κόλπου, ὀλίγον βορειοανατολικότερον, ἔχει πλάτος μὴ ὑπερβαῖον τὸ ἓν μίλλιον καὶ ἓν τέταρτον. Μεγάλη τὰ ὄφελι τῶν ἐμπορικῶν πλοίων, ποῦ χάρις εἰς τὸν Κορινθιακόν, συνταμεύουν τὰ δρομολογία των καὶ ἀποφεύγουν τὴν τρικυμιώδη θάλασσαν τοῦ Κάβο Ματαπᾶ (Ταινάρου). Κάτω: Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν καὶ ἡ λιμὴν της, εἰς τῶν ἐμπορικωτέρων τῆς Πελοποιήσου.

Ἄττικὴ: Ἄνω: Ἡ μὲν Δασφίου ἐπὶ τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἐλευσίνος. Κάτω: Ἡ Κακὴ Σκάλα (αἱ Σκυραϊδὲς Πέτραι τῆς ἀρχαιότητος) εἰς τὰς ἄκτας τῆς Μεγαρίδος. Ἡ ἀμαετὴ ὁδὸς ποῦ περφαρεῖ κατὰ μῆκος τῶν ἄκτῶν τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα σχεδὸν δίπλα εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἡ υπερκειμένη αἰ ἀποδρομικὴ γραμμὴ τῶν ΣΠΑΠ ἐξυπηρετοῦν ἀρτίως τὴν συγκοινωνίαν Ἀθηνῶν - Πελοποννήσου.

Ἐβραίου 1 β) ἔβα ενομάζεται ὁ Χριστός ἐν σχέσει μὲ τὸν Θεὸν ἐκαρακτῆρ τῆς ὑπόστασώς αὐτοῦ. Ὁ Λεόντιος θεωρεῖ τὴν ὑπόστασιν ὡς ὄρον δηλοῦντα τὸ ἀτομικὸς ὑπάρχον συγκεκριμένον ὄν: «Ἡ μὲν γὰρ φύσις τὸν τοῦ εἶναι λόγον ἐπιδέχεται ἡ δὲ ὑπόστασις καὶ τὸν τοῦ καθ' ἑαυτὸν εἶναι» (Ἡ μὲν φύσις ἐπιδέχεται τὸν ὀρισμὸν τῆς οὐσίας, ἡ δὲ ὑπόστασις δριζέται ὡς καθ' ἑαυτὴν ὑπαρχουσα οὐσία). Ὡς συνώνυμοι δὲ ὄρου πρὸς τὴν οὐσίαν χρησιμοποιεῖ ὁ Λεόντιος τοὺς ὄρους προάσιον, ἀτόμου, ἐπιχειμένον. Σχέτιζον δὲ τὴν ὑπόστασιν μὲ τὰ συμβεβηκότα, λέγει ὅτι ἡ ὑπόστασις εἶναι «ἄβροισμα» συμβεβηκότων τὰ ὅποια δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῶν εἰς ἄλλη ὑποκειμένην, ἀλλὰ μόνον εἰς ἑκάστη εἰς τὸ ὅποιον προσιδιάζου. Ἐκ τῆς διαπιστώσεως ταύτης προκύπτει ὅτι πᾶσα ὑπόστασις εἶναι φύσις καὶ οὐσία, δὲν εἶναι ὅμως καὶ πᾶσα οὐσία ὑπόστασις. Διὰ τὴν ὑπόστασιν εἶναι οὐσία μαζί μὲ τὰ συμβεβηκότα τῆς. Αἱ ὁμοειδεῖς ὑποστάσεις δὲν διαφέρουν κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰ συμβεβηκότα. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ ὑποστηρίξωμεν συμπεραίνει ὁ Λεόντιος ἀντικρουόντες τοὺς αἰρετικοὺς ὅτι αἱ ταῖς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι ὑποστάσεις ἔχουν τὴν αὐτὴν φύσιν καὶ οὐσίαν. Ἐπίσης ἐκ τῆς τεθείσης ἀρχῆς προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ φύσεις τοῦ Χριστοῦ ἀποτελοῦν μίαν ὑπόστασιν. Διότι, λέγει ὁ Λεόντιος, ὑπάρχουν φύσεις, αἱ ὅποια δὲν εἶναι ὑποστάσεις, ἀλλ' ἔχουν ὑπαρξιν μέσα εἰς μίαν ὑπόστασιν. Αἱ τοιαύται φύσεις καλοῦνται «ἐν-ὑπόστατοι». Οὗτα ἡ σωματικὴ καὶ ἡ ψυχικὴ φύσις συνδέονται μέσα εἰς τὴν ἀνθρώπινον ὑπόστασιν. Ὅμοιος δὲ καὶ ἡ ἀνωθεώπινη φύσις τοῦ Χριστοῦ ἔχει ὡς γῶρον διὰ τὴν καταστάθην ὑπόστατος τὴν ὑπόστασιν τοῦ Λόγου. Ὑπάρχουν λοιπὸν ὑποστάσεις αἰτίνας ἐκόντες διὰ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ εἶναι ὁμοούσιοι, πράγμα τὸ ὅποιον συμβαίνει ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι. Ἐπίσης ὑπάρχει ὑποστασιακὴ ἐνότης δύο φύσεων διαφόρων, πράγμα τὸ ὅποιον συμβαίνει εἰς τὸν Χριστόν. Μὲ τὸν συλλογιστικὸν τοῦτον τρόπον χειριζόμενος τὰς παραδοξομένης ἀριστοτελικὰς ἐνοίας ἀνασκευάζει ὁ Λεόντιος τὸν Φιλόπονον, ὅστις εἶδε τὴν Ἁγίαν Τριάδα εἰς τριεῖς μερικὰς οὐσίας καὶ ἐβόαζεν ὅτι ἐν τῷ Χριστῷ ὑπάρχει μίαν μόνον φύσις.

Μεγάλῃ ἀμφισβήτησις ἠγέρθη, ἂν ὁ Λεόντιος πρέπει νὰ θεωρηθῆ πλατωνικὸς ἢ ἀριστοτελικός. Τὸ τίθεμενον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐρώτημα οὐδὲν ἔχει νόημα. Διότι ὁ Λεόντιος καθὼς καὶ οἱ προγενέστεροί του χρησιμοποιοῦν στοιχεῖα καὶ ἐκ τῆς πλατωνικῆς καὶ ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Καὶ αὐτοὶ οἱ παλαιότεροι Νεοπλατωνικοὶ εἶναι ἀπὸ τινος ἀπόψεως ἀριστοτελικοὶ, ἐπ' ὅσον χρησιμοποιοῦν ὡς ἀποδεικτικὸν καὶ μεθοδολογικὸν ὄργανον τὴν ἀριστοτελικὴν συλλογιστικὴν καὶ διαλεκτικὴν. Ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας Ἀμμωνίου τοῦ Σακκά εἰχομεν τὴν εἰκαιρίαν νὰ ὑπογραμμίσωμεν, ὅτι δι' αὐτὸ ἔχον ἐπλήθει ἐναρμονισμὸς τῶν ἀριστοτελικῶν καὶ πλατωνικῶν στοιχείων. Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία χρησιμοποιεῖ οὐ μόνον ἀπὸ τὰς δύο ταύτας σχολὰς δοξασίας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ Στωϊκοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἐπικούρειου πᾶν ὅτι ἦτο ἀνομοίωσιμον πρὸς τὰ δόγματα. Οὗτα π.χ. ἡ ἐνοία τῆς ἐπιστήσεως ὡς βουλητικῆς πράξεως, πλησιάζει πρὸς τὰς περὶ συγκαταθέσεως διδασκαλίας τῶν Στωϊκῶν. Εἰς τὸν Νευέσιον εἶναι αἰσθητὴ ἡ παρουσία δοξασιῶν εἰλημμένων ἐκ τῶν Ἐπικουρείων. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς ἀκαταληψίας τῆς θείας οὐσίας ἢ χριστιανικῆς φιλοσοφίας ἀντιλεῖ ὅπλα ἀπὸ τοῦ Σκεπτικῶς. Εἰς τὸν μοναχικὸν βίον δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐπίδωσιν πολλῶν στοιχείων ἐκ τοῦ Κινισμοῦ καὶ τοῦ Στωϊκισμοῦ. Ὁ Λεόντιος χρησιμοποιεῖ δὲ μόνον τὴν ἀριστοτελικὴν διδασκαλίαν περὶ κατηγοριῶν, ἀλλ' ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ μυστικιστικὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Τὴν ψυχὴν ὀρίζει πλησιάζον πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν ὡς οὐσίαν ἀσώματου αὐτακινήτου. Ἀλλὰ εἰς τὸν ὀρισμὸν τοῦ ἀνωθεώπιου σώματος ἀκολουθεῖ τὸν Ἀριστοτέλη ὀρίζον τούτο ὡς «φυσικὸν ὄργανικὸν δυνάμει ζῶν ἔχον». Εἶναι σαφὲρον ὅτι τὸν διακρίνει μεγάλη ἰκανότης εἰς τὴν θεωρητικὴν σκῆψιν. Ὁ ἴδιος λέγει διὰ τὸν ἑαυτοῦ του, ὅτι πᾶν ὄν ἀναπτύσσει προέρχεται ἐκ τῶν παλαιότερων, καὶ δὲ ἀπὸ τῶν ἑαυτοῦ του. Τούτο ἀποτελεῖ ἐνδειξὴν τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς σκέψεώς του. Ἐχει τὴν συνείδησιν ὅτι καὶ ἡ ἰδικὴ του δημιουργικὴ συμβολὴ ἀποτελεῖ τὸ ἀναγκαῖον ἐπακολουθῆμα, τὸ ὅποιον ἀπέτρεψεν ἀπὸ τὰς παγκοσμίας ἀναγνωρισθείσας δογματικὰς ἀληθείας τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, ὅπως εἶχον σταθεροποιηθῆ διὰ τῶν συνόδων καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής.

Μὲ τὸν Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν (580 - 662) εἰσερχόμεθα εἰς τὸν ἔβδομον αἰῶνα, ὅστις ὑπῆρξεν ἐποχὴ κρίσεως διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἶχεν αὐτὴ νὰ διεξαγάγῃ σκληρὰς ἀγῶνας κατὰ τῶν Σλαύων, οἵτινες ἤρξαν νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔκτου αἰῶνος. Ἀλλὰ κατὰ τὸν ἔβδομον αἰῶνα ἐμφανίζονται δύο νέοι ἔθνοσι: οἱ Πέρσαι καὶ ὁ ἔξ Ἀραβίας οὐμμεῖς Ἰσλαμισμοῦ. Ἀλλὰ παρ' ὅλας τὰς ἐξαιρετικὰς περιπετείας δὲν παραμελεῖται ἡ ἀσχολία περὶ τὰ πνευματικὰ. Ὁ αυτοκράτωρ Ἡράκλειος ἐφρόντισε διὰ τὴν ἀναδιογνώσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' ἰδρυθέντος Πανδιδασκηρίου. Ἐνόμασε τούτο «Ὀλοκουμένην Σχολήν» καὶ ἐκάλεσεν εἰς αὐτὸ ὡς διδασκάλων τῆς φιλοσοφίας τὸν ἐξ Ἀλεξανδρείας Στέφανον, Πλάσιον τοῦ Ἡρακλείου εὐρίσκουσαν καὶ τὸν Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν, ὡς «ὑπογραφεῖα» τῶν βασιλικῶν ὑπονομημάτων καὶ «πρωτοσκηρίτην». Καταλίπων τὸ ἄξιωμα τούτου ἐγένετο μοναχὸς καὶ ἠγαγόμενος εἰς τὸ ἀπέκταντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ μικρασιατικῇ ἀ-

κτὴ κείμενον μοναστήριον τῆς Χρυστοπόλεως. Λαβὼν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸν κατὰ τὸν Μονοθελητῶν ἀγῶνα ἠναγκάσθη νὰ καταβύθῃ εἰς Ρώμην κατὰ τὸ 646 πλησίον τοῦ πάπα-Μαρτίνου τοῦ Α'. Συλληφθεὶς κατὰ διαταγὴν τοῦ Μονοθελήτου αυτοκράτορος Κωνσταντοῦ τοῦ Β' (642 - 668) ἤχθη εἰς Κωνσταντινουπόλιν καὶ κατεδικάσθη εἰς ἔξορον. Ἐπαναφερθεὶς ἐκ τῆς ἔξορας ὑπέστη σκληροτάτας κακώσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνεκα τῶν ὁποίων ἀπέθανεν εἰς τὴν παρὰ τὴν Κασπίαν θάλασσαν Ἀλάνιαν, ὅπου εἶχεν ἐξορισθῆ. Διὰ τούτο ἡ Ἐκκλησία ἀνεγκώρισε τούτον ὡς βουλητήν.

Παρὰ τὰς περιπετείας καὶ τὰς διώξεις, κατέλιπε πολλὰ συγγράμματα. Τὰ σπουδαιότερα ἐκ τούτων εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Ἡ «Μυσταγωγία», ἥτοι συμβολικὴ ἐρμηνεία τῶν λατρευτικῶν πράξεων. Τὰ Σχόλια εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Τὰ σχόλια ταῦτα ἤσκησαν ἐπίδοσιν ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Σκότου Ἐργιγένη καὶ ἐπὶ τῶν Ρώσων θεολόγων καὶ μυστικιστῶν. Ἐγραψε καὶ πραγματείας «Περὶ ψυχῆς» καὶ ἔγχειριδια θεολογικὰ καὶ πολεμικὰ κατὰ τοῦ μονοθετισμοῦ καὶ μονοθελητισμοῦ.

Εἰς τὸ Χριστολογικὸν πρόβλημα ἀκολουθεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Λεοντίου. Ἡ πολεμικὴ του δὲ στάσις ἐναντι τοῦ μονοθετισμοῦ τὸν ὠδήγησεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀναφορμένου εἰς τὴν βούλησιν καὶ τὴν ψυχὴν ἐν γένει προβλήματος. Τὴν ψυχὴν ἐκλαμβάνει ὡς οὐσίαν δυνάμενη νὰ δεχθῆ ἐν ἑαυτῇ τὰ ἐναντία, ὅπως π.χ. τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν, χωρὶς νὰ χάσῃ τὴν ταυτότητα μὲ τὸν ἑαυτοῦ τῆς. Εἶναι προφανὲς ὅτι εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ταύτη καθοδηγεῖται ὁ Μάξιμος ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν δοξασίαν, ἥτις λέγει: «Ὅθεν τῶν ἐναντίων ἐστὶν οὐσία». Ἀφ' ἑτέρου πλησιάζει πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἀντιλήψεις, θεωρῶν τὴν ψυχὴν ὡς αὐτοκίνητον» καὶ διὰ τούτο «εὐθέτως». Ἐπαναλαμβάνει προερεῖ καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» διατυπωμένην ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Αἱ κακίαι, λέγει, ὅσον ἰσχυραὶ καὶ ἂν εἶναι, δὲν δύναται νὰ ἐπιφέρουν τὸ θάνατον τῆς ψυχῆς. Ἀπορρίπτει δὲ τὴν περὶ προϋπόθεσιν τῆς ψυχῆς ἀντίληψιν. Ὡς πρὸς τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα πλησιάζει τοὺς Στωϊκοὺς, διότι δέχεται ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπὸ τῆς νόσεως κατανόησις καὶ κατάληψις τῶν ἀντικειμένων εἰς τὴν ἀληθινήν τὴν οὐσίαν. Ἐπειδὴ δὲ κἀμὲν διάκριση μεταξὺ νοῦ καὶ ψυχῆς, διατελεῖται τὰς ἀληθείας ἐκείνας τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ἡ νόησις (νοητικὴ ἐποπτεία) ἀπὸ τὰς διὰ τοῦ λόγου ἀποκατωμένας. Ὑπερῶνα δηλαδὴ ἀπὸ τὴν λογικὴν σκῆψιν ὑπάρχει μίαν νοητικὴ ἐποπτεία, ἥτις μᾶς ἀνάγει εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ὑπερῶντου. Δὲν χρειάζεται μεγάλην ἀνάπτυξιν διὰ τὴν καταστάθην φανερόν ὅτι ὁ Μάξιμος ἔχει ὑπ' ὄψιν τοὺς τὴν νοητικὴν ἐνέργειαν τοῦ «νοῦ» τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις νοεῖ τὰ ἀσύμθετα, τὰ ἀδιαιρέτα καὶ τὰ παῦτα ὄχι συλλογιστικῶς, ἀλλὰ διὰ «εὐθείας» καὶ «ἐπαφῆς». Ὁ Μάξιμος δίδει θρησκευτικὸν χρωματισμὸν εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην. Λέγει δὲ ὅτι διὰ νὰ ἀθάσωμεν εἰς τὸ χάρισμα τῆς τοιαύτης ἐποπτείας πρέπει νὰ παρασκευασθῶμεν διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἀγασίας. Αὐτὴ μᾶς ὠνάει ἀπὸ τὴν ψιλὴν γῶσιν εἰς τὴν ἀληθινήν ὑπαρξιν, διότι μᾶς φέρει εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν πηγὴν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς οὐσίας, τὸν Θεόν. Εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ταύτας ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ἐπ' ὅσον τὸ ἀνθρωπολογικὸν πρόβλημα εἶναι ἐμφανὲς ἢ ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδοσιν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Ὁ ἄνθρωπος, λέγει, ἐπλήσθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἀλλ' ἡ προπαιρητικὴ ἀμαρτία ἐχώρισεν τὸν ἄνθρωπον καὶ δι' αὐτὸ ὀλόκληρον τὴν φύσιν, ἀπὸ τὸν Θεόν. Χρῆστος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ κινήθῃ πρὸς τὸν Θεόν διὰ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν «ἀρχαίαν φύσιν» του. Ἀκολουθῶν τὸν Γρηγόριον Νύσσης προτρέπει τοὺς πιστοὺς νὰ στρέψουν τὸ βλέμμα πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ προσπαθῶσιν νὰ ἴδουν μέσα εἰς τὴν κεκαθαυμένην διὰ τῆς ἀρετῆς ψυχὴν τὸ πρωταρχικὸν αὐτῆς εἶδος, ὅπου εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Ἀπαιτεῖ συνεπῶς διὰ τὴν ἕμψιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀπόκτησιν ἀρετῆς. Τὸ σίτημα τούτου τὸν προσηλασσεῖ ἀπὸ τὴν ἐκτροπὴν εἰς τὸν ὀλοκληρωτικὸν ἠσυχασμὸν. Ἀλλὰ καὶ ἡ στροφὴ πρὸς τὰ ἔνδον καὶ ἡ διὰ τῆς ἀρετῆς καθάρσις θὰ ἦτο ἀνεπαρκὴς διὰ τὴν ἐπιδωκομένην ἀποκατάστασιν, ἀνευ τῆς μετῆσεως τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ παρέχεται ἡ βάση διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀρχαίαν φύσιν καὶ διὰ τὴν «θεώσιν». Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος τυγχάνει «μικροκόσμος» ἢ ἀποκατάστασις του ἐπηρεάζει καὶ τὴν λοιπὴν φύσιν, ἐπερχομένης οὕτω μᾶς παγκοσμίως θεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως.

Δογματικαὶ ἐπιτομαὶ καὶ ἀνθολογίαι.

Διὰ τῆς ἐργασίας τῶν τριῶν Γαζάρων, τοῦ Λεοντίου καὶ τοῦ Μάξιμου, ἐπλήθη διασαφήνις τῶν δογμάτων, οὗτος ὅστε κατέστη δυνατόν νὰ γίνων ἐπιτομαὶ καὶ μικρότεροι περιλήψεις. Εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἠσολογήθη ὁ σύγχρονος τοῦ Μάξιμου Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄγδου αἰῶνος. Ἐργον του εἶναι ὁ «Ὁδηγός», διὰ τοῦ ὅποιου ἀνασκευάζονται αἱ δοξασίαι τῶν μονοθεσιτῶν, ὄχι μόνον διὰ τῶν κειμένων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων, διὰ «λογικῶν παραστάσεων», ὅπως λέγει ὁ Σιναΐτης. Ἐκφράζει δὲ τὴν ἀντίληψιν ἐπὶ ἡ διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων καταπολέμησις τῶν αἰρέσεων τυγχάνει ἀποτελεσματικότερον μέσον, δεδομένου ὅτις εἶναι δυνατόν τὰ κείμενα τῆς Γραφῆς νὰ νοουθεθοῦν: «Ἐὰ μὲν γὰρ ῥήματα τῶν γραφῶν ἴσως ὑπονοθεύονται, Ὅθεν ἡ δυνάμενος

διά πραγματικών αποδείξεων μάλλον όπλιζέσθω πρὸς τοὺς ἐναντίους». Εἰς τὸν Ἀναστάσιον ἀποδίδεται καὶ τὸ ἔργον «Ἐπιτάσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφόρων κεφαλαίων καὶ διαφόρων προσώπων», ἀποτελούμενον ἐξ 154 ἐρωτησοκρίσεων. Ἦς πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη ὅτι ἐγράφη μὲν ὁ πυρὴν τοῦ ὀνότου Ἀναστάσιου, ἀλλὰ βραδύτερον συνεισαφέρθη νέον ὄλιγον. Εἰς τὸν Ἀναστάσιον ἀποδίδεται ὁ Ντικοῦντ καὶ τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἀναφερομένην εἰς δογματικά προβλήματα τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Μονάχῳ κατὰ τὸ 1907 ὑπὸ τὸν τίτλον «Διδασκαλία τῶν πατέρων περὶ τῆς ἐναρκακίσεως τοῦ Λόγου». Ὁ Στιγγκλάουρ ὁμοῦς ἀποδίδει τὸ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Μαξίμου Ἀναστάσιου, ὅστις ἦτο κἀποκριτάριος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐν Ρώμῃ. Τὰ ἐν λόγω ἀνεκλογικά συγγράμματα ἀποτελοῦν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὴν περίοδον τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν περίοδον τῆς συστηματικώσεως, εἰς τὴν ὅποιον διεκρίθη ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

Ἰωάννης Δαμασκηνός. Ὁ μέγας ἐρευνητὴς τῆς ἱστορίας καὶ φιλοσοφίας τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ Κρημπαχέρ κατατάσσει τὸν βῶν αἰῶνα εἰς τὴν σκοτεινὴν ἐποχὴν τῆς αυτοκρατορίας, καθ' ἣν λόγῳ τῶν ἀναστατάσεων τῶν προκληθέντων κυρίως ὑπὸ τῆς εἰκονομαχίας κατέπεσεν ἡ στάσις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς παιδείας. Ἡ κατὰ τὴν αὐτὴ ἀπεδόθη ὑπὸ τινῶν συγγραφέων εἰς τὸ ὅτι Λέων ὁ Γ' ἔκοισεν τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει λειτουργίαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' Ἀνατάτην Σχολὴν (Μανδιόκτηριον ἢ Οἰκουμένην Σχολὴν) καὶ τὴν ἐκ τριάκοντα χιλιάδων τομῶν βιβλιοθήκην τῆς. Ὁ χρονογράφος Γεωργίους Μοναχὸς ἀναφέρειν τὰ γεγονότα τοῦτο γράφει: «Ἐκτοτε ἡ τῶν ἐπιστημῶν γνώσις ἐν Ρωμανίᾳ ἐστάνεισεν». Τινὲς τῶν ἱστορικῶν δὲν δέχονται ὅτι ἐκάπσεν ἡ Οἰκουμένην Σχολὴν καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς. Ἡδὲ κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα, κατὰ τὸ ὅποιον εἶχεν ἐπικρατήσει ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος κατὰ τὸ 475 — 476 ὁ Βασιλεὺς, εἶχε καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ τὸ πρῶτον Ἰδρυθεῖσα δημοσία βιβλιοθήκη ἀποτελούμενη ἐξ 120.000 τόμων. Θεωρεῖται πιθανόν ὅτι ὁ Λέων θ' ἔκλεισεν ἄπλωδὴν τὴν Σχολὴν διότι εὐρίσκειτο εἰς χεῖρας τῶν ἀντιπάλων του εἰκονολατρῶν. Ὅμοιωδότερ ἡ μεγάλη ἐκείνη ἀναταραχὴ δὲν ἐπέφερε μόνον ὀτασιμότητα εἰς τὴν ἐρευναν, ἀλλ' ἠπέλειε καὶ διακοφὴν καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ἡ το λοιπὴν ἀνάγκη νὰ δοθῆ εἰς τὸ κοινὸν περιληπτικὴ ἀλλὰ ἐξηκριβωμένη ἐκθεσις τῶν δογμάτων τῆς πίστεως, ἥτις νὰ εἶναι σαφὴς καὶ προσιτὴ εἰς τὴν κατανοήσιν ἀνθρώπων στερομένων εὐρύτερας παιδείας. Τὴν ἀνάγκην ταύτην κατένευσεν ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός καὶ κατ' ὄρθωσεν διὰ τῶν συγγραμμάτων του νὰ τὴν θεραπεύσῃ. Γράφων ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ αἰτήματος τοῦτο ἔδωκεν ὑποδειγματικὴν ἐκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως, τὸ δὲ ἔργον του ἐπηρεάσεν ὄχι μόνον τὴν Ἀνατολικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν.

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός ἐγεννήθη ἐν Δαμασκῷ πιθανῶς κατὰ τὸ 675. Ὁ πατήρ του εἶχε κληρονομικὸν πλῆθος τῶν Σαρακηνῶν ἀξίωμα, ἀνήκων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀσπίδος τῶν φόρων ἐπραγμάτων ἐπίτροπος. Ἰσως λόγῳ τοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρὸς του ἀνεμάσθη διὰ τοῦ ἀραβικοῦ ἀνόματος Μασούρ, τὸ ὅποιον ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' διέστρεψεν εἰς Μανιέρ, λέξιν δηλοῦσαν ἐν τῇ ἀραβικῇ τὸν νόθον. Διετέλεσε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Ἀράβων λαβὼν τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπικρατοῦμένου. Ἀλλὰ βαρυνθεὶς τὰ ἐγκόσμια, διένευμε τὰ ὑπάρχοντά του εἰς τοὺς πέντητας καὶ ἦλθε μετὰ τοῦ θεοῦ ἀδελφοῦ του Κοσμῶ τοῦ Μαίσιμα εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα πλησίον τῶν Ἱερουσαλῶν. Ἐκεῖ ὁ Ἰωάννης χειροτονήθη πρεσβύτερος. Ὁ ἀδελφὸς του Κοσμῶς γένητο κατόπι ἐπίσκοπος τῆς ἐν Φοινίκῃ πόλεως Μαίσιμα, ἀνεδείχθη δὲ εἰς ἓκ τῶν ὑπεροχωτέρων ὀνομαδῶν τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Ἰωάννης ὑπῆρξεν ὡς συγγραφεὺς λίαν γόνιμος. Τὸ σπουδαιότερον δογματικὸν τὸ ἔργον εἶναι «Πηγὴ τῆς γνώσεως», διαίρουμενον εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον μέρος «Κεφάλαια φιλοσοφικά» ἀποτελεῖ φιλοσοφικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν δογματικὴν καὶ περιέχει 68 κεφάλαια. Τὸ δεύτερον μέρος «Περὶ αἰρέσεων» περιέχει ἐπισκοπήσιν 134 αἰρέσεων, συμπεριλαμβανόμενων καὶ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων τῶν Ἰουδαϊκῶν αἰρέσεων καὶ τῶν βοσκευτικῶν δοξασιῶν τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ Ἀγαρηνῶν. Τὸ τρίτον μέρος εἶναι ἡ «Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως». Ἐκ τῶν πολεμικῶν τοῦ ἔργου ἀξιοσημειώτων τυγχάνει τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ὅλοι τρεῖς ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνας». Ἐγρῆφ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 726—729. Ἐπίσης ἀξία προσοχῆς διὰ τὰς πρωταίτιους ἀντιλήψεις τῆς εἶναι καὶ ἡ «Κατὰ Μανιχαίων» διάλεξις. Συνέγραψε προσέτι καὶ συλλογὴν ἐκ παραλλήλων χωρίων τῆς Γραφῆς ἀναφερομένην εἰς διάφορα θέματα «Τὰ ἱερὰ παράλληλα». Ρητορικὰ ἔργα του εἶναι αἱ «Ὀμιλίαι» του, ἐρμητικὰ δὲ αἱ «Ἐκλογαὶ εἰς τὰς 14 Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου». Λίαν ἀξιοπράσκειον τυγχάνει καὶ τὸ ἔργον του «Περὶ δρακόντων καὶ στρυγγῶν», τὸ καταπολεμοῦν τὰς βεσιδαμιονίας. Ἐκ τούτου ἐσώθησαν μικρὰ ἀποσπάσματα. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐν λόγω ἔργου ὑπάρχει ἡ ὑπόψις ὅτι τυγχάνει νόθον. Ὁ Δαμασκηνός διεκρίθη καὶ ὡς ὁμοδόξ.

Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ὀπτισεως τὸ κυριώτερον ἔργον του εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενον «Πηγὴ τῆς γνώσεως». Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὅτι εἶναι ὅτι ὁ Δαμασκηνός εἶναι πραγματικὸς θεολόγος καὶ οὐκ θεωρεῖ τὴν φιλοσοφίαν ὡς μᾶθησιν ἐμπροσθοῦσαν τὴν θεολογίαν. Εἰς τὸ τμήμα τῶν μνημονευθέντων ἔργων, ὅπου ἐπιγράφεται «Διαλεκτική», ἐκπράττεται σαφῶς ἡ ὑπηρετικὴ θέσις τῆς φιλοσοφίας. «Πᾶς γὰρ τεχνίτης δεῖται καὶ τινῶν πρὸς τὴν τῶν ἀποτελούμενων κατασκευῆν. Πρέπει δὲ καὶ τὸ

βασιλεῖδι ἄδρασι τινῶν ὑποστῆσθαι» (Πᾶς τεχνίτης ἔχει ἀναγκαῖον ὑποστῆσθαι διὰ τὰ κατασκευάσει τὰ κατασκευαζομένα του. Καὶ εἶναι πρέπει ἢ βασιλεῖσιν ἢ ὑποστῆσθαι ὑπὸ τινῶν θεραπευτῶν). Λέγων βασιλεῖσιν ὁ Δαμασκηνός ἐνοεῖ τὴν Θεολογίαν. Ἐκ τοῦ γωσίου τούτου ἐπήγαγεν ἡ τὸς-νον διαδεδομένη εἰς τὴν Δυτικὴν μεσαιωνικὴν φιλοσοφίαν ἀντιλήψις ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐμπαίσιος γὰς θεολογίας ἐκτίσιλλα τεολογικῆς. Ὁ πρῶτον τμήμα τῆς «Πηγῆς τῆς γνώσεως» εἶναι ἡ διαλεκτική. Ἐν αὐτῇ παρέχονται ὀρισμοὶ καθορίζοντες τί εἶναι γνώσις, φιλοσοφία καὶ δ. Ὡς πρὸς τὴν γνώσιν γράφει ὁ Δαμασκηνός: «Ὅσον τῆς γνώσεως ἐστὶ τιμιώτερον ἢ γὰρ γνώσις εὖς ἐστὶ ψυχῆς λογικῆς, τὸ ἐμπαῖν ἢ ἀγνοία σκότους. (Πῶστε δὲν εἶναι πολυτιμώτερον ἀπὸ τὴν γνώσιν. Διστι ἡ γνώσις εἶναι εὖς τῆς λογικῆς ψυχῆς. Ἀπεναντίας ἡ ἀγνοία εἶναι σκότος τῆς ψυχῆς). Ἡ φιλοσοφία ὀρίζεται ὡς ἀγνώσις τῶν ὄντων ἢ ἀνα ἐστί, τρυτέσι γνώσις τῆς τῶν ὄντων φύσεως. (Γνώσις τῶν ὄντων ἀπὸ τῆς ἀπίστεως ὅτι εἶναι διτα, δηλαδὴ γνώσις τῆς φύσεως, ἥτις εὖσις τῶν ὄντων). Μετὰ ταῦς πρῶτους γενικωτάτους ὀρισμοὺς ἐπακολουθεῖ διαιτυπασίαι ὀρισμῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ λογικὰ - ὀντολογικά προβλήματα τῶν ἀπτε φωνῶν τοῦ Περρωρίου καὶ τῶν ἀιστοτελικῶν κατηγοριῶν. Μετὰ προσοχῆς γίνεται διασαφήσις τῶν ἐνοειῶν τῆς οὐσίας συμβεβηκότας καὶ ὑποστάσεως. «Ὅσια ἐστὶ πᾶντα αὐτόπασκον καὶ μὴ δεόμενα ἐτέρου τῶς ὑποστῆσις. Συμβεβηκός δὲ ἐστὶ τὸ μὴ δυνάμενον ἐν εἰσῶ εἶναι. ἀλλ' ἐν ἔτερω ἔσῶ τὴν ὑπαρξιν. Οὕτῳ τίνων ἐστὶ θεός καὶ πᾶν κτίσιμα. Εἰ καὶ θεὸς οὐκ ἐστὶν ὑπεροχῆς» (Ἑλλ. Πατρ. 94.537) (Ὅσια εἶναι πᾶντα αὐτόπασκον, τὸ ὀποιον δὲν εἶναι ἀνάγκη κανεῖν ἄλλου διὰ τὴν ὑπάρξιν. Συμβεβηκός δὲ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δὲν εἶναι μετὰ εἰς τὸν εἰσῶν του τὴν βάση τῆς ὑπάρξεως του, ἀλλὰ μετὰ εἰς ἄλλο. Οὕτῳ λοιπὸν εἶναι ὁ θεός καὶ πᾶν κτίσιμα. Ἀλλὰ προσέτι μὲν ὅτι ὁ θεός εἶναι οὐσία ἰσοπένη ὑπὲρ τὴν οὐσίαν). Εἰς τὴν 29ν κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ ὑποστάσεως ἐμπροσθέντος καὶ ἐμπασιότου. Ἐν ἐσῶ εἰς τὴν ὑπῆσταν δίδονται οἱ ἀκόλουθοι ὀρισμοί: «Τὸ τῆς ὑποστάσεως ὄντιμα... ἀπ' ὅς μὲν λεγόμενον σημαίνει τὴν ἀπλῶς οὐσίαν. Ἡ δὲ καθ' ἑαυτὴν ὑπῆσταν εἰς ὄντων σημαίνει καὶ τὸ ἀφοριστικὸν προσώπων. (Ἡ λέξις ὑπῆσταν εἰς λαμβανόμεν εἰς γενικὴν σημασίαν, σημαίνει γενικὴ τὴν οὐσίαν. Εἰς μερικὴν σημασίαν λαμβανόμεν ἡ λέξις ὑπῆσταν εἰς, σημαίνει τὸ ἄτομον καὶ τὸ ὀρισμῶνον προσώπων). Ἐπίσης καὶ ὁ ὄρος ἐμπόστανος ἔχει πολλαπλῆς σημασίας. Ἀσ' εὖς μὲν σημαίνει γενικῶς τὸ δν καὶ ἀποδίδεται καὶ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ εἰς τὸ συμβεβηκός. Σημαίνει ἐπίσης καὶ τὴν καθ' ἑαυτὴν οὐσίαν, ἥτις τὸ ἄτομον. Μία τρίτη καὶ σπουδαιότερα σημασία τοῦ ἐμπόστανος, ἥτις ἔχει δογματικὴν σπουδαιότητα καὶ ἐλήθη ἀπὸ τὸν Λεόντιον, εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «Ἐμπόστανος ἐστὶ τὸ καθ' ἑαυτὸ μὴ ὑπῆσταν μὲν ἀλλ' ἐν τῆς ὑπῆστανος θεωρούμενον ὡστερ τὸ εἶδος ἔσῶν ἢ φύσις ἀνθρώπου ἐν ἰδία ὑπῆστανος οὐ θεωρεῖται, ἀλλ' ἐν Πέτρω καὶ Παύλῳ» (Τὸ μὴ ἔσῶ καθ' ἑαυτὸ ὑπῆσταν ἀλλ' ἐμφανιζόμενον ὡς ὑπάρχον μετὰ εἰς τὰς ὑπῆστανος. Τὸ εἶδος καὶ ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐμφανίζεται μετὰ εἰς χωριστὴν ὑπῆστανος, ἀλλὰ μετὰ εἰς τὰς ὑπῆστανος τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου Πέτρου καὶ Παύλου). Τὸ αὐτὸ νοούμενον ἐμπόστανος εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καλυμμένη δεύτερα οὐσία. Ἀλλῃ σημασία τοῦ ἐμπόστανος εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὅποιον σημαίνει ἐπὶ σὺν ἄλλῳ διασῶν κατὰ τὴν οὐσίαν εἰς ὄντων τινος γένεσιν συντιθέμενον καὶ μίαν ἀποτελοῦν ὑπῆστανος σύνθετον». Εἰς τὴν ὑπῆστανος τοῦ ἀνθρώπου π.χ. ἔχομεν τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, συνασπαστιζόμενα σύνθετον ὑπῆστανος. Τελμαίται σημασία τοῦ ἐμπόστανος εἶναι ἐκείνη, διὰ τῆς ὅποιες δηλοῦται «ἢ ὄσ' ἔτερας ὑπῆστανος προσληθεῖσαι οὐσις καὶ ἐν ἐαυτῇ συγκρίων τὴν ὑπαρξιν. Οὕτῳ ἐν τῷ Χριστῷ δὲν ἔχομεν μίαν φύσιν, ὅπως ἔλεγον οἱ μωροσῶντες, ἀλλὰ δύο, τὴν ἀνθρωπίνην καὶ τὴν θεῖαν. Αἱ διακρίσεις αὐταί, ὅσον καὶ δν φανταίνεται λεπτολόγῳ, εἶχαν διὰ τὸ ὀρθόδοξον δόγμα μεγάλην σπουδαιότητα. Διότι ἡ παραδοχὴ δύο φύσεων ἐν τῷ Χριστῷ ἀσφαλίζει τὴν ἱστορικὴν ἐκδοχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Χριστὸς θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων καὶ τέλειος ἄνθρωπος, ὑπῆστανος πράγματι τὸ μαρτύριον. Διὰ τοῦ μονοθεϊσμοῦ κατελύετο ἡ ἱστορικὴ βάση τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἐπὶ δὲ οὕτῳ νὰ εἶναι δοσκευα καὶ μετεβάλλετο εἰς ἄπλοῦν φιλοσοφίαν. Διασῶν προσέτι ὁ Δαμασκηνός πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑθνικῶν ἀκόλουθεῖ τὴν θεολογίαν τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας οἷτις δὲν διαστέλλουν τὴν οὐσίαν ἀπὸ τὴν φύσιν. Οἱ ἔθνικοι φιλόσοφοι ἐκάλουν, λέγει ὁ Δαμασκηνός, τὴν ὑπῆστανος γενικὴς οὐσίαν. Τὰ μερικὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ ἐκάλουν ὑπῆστανος, τὰ δὲ περιλαμβάνοντα ταῦτα τὰς μερικὰς ὑπῆστανος ἔσταντα εἶδος ἐκάλουν οὐσίαν. Ὁ ὀρισμῶς π.χ. ἀνθρώπος εἶναι ὑπῆστανος, τὸ εἶδος (ἡ φύσις ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερα) τοῦ ἀνθρώπου, ἡ περιλαμβάνουσα τοὺς μερικὸς ἀνθρώπους, ἥτις ἡ οὐσία. Συνεπῶς φύσιν ἐκάλουν οἱ παλαιοὶ οὐσίαν εἰδοποιηθεῖσαν ὑπὸ τῶν εἰδοποιῶν διαφορῶν (οὐσίαν κατ' ἡ μὴ τὴν εἰδοποιῶν διαφορῶν). Οἱ Ἁγιοὶ Πατέρες, κατὰ τὸν Δαμασκηνόν, ἐπαρῶσαντες τὰς πολλὰς ἐπεσελίαις τὸ εἰδικώτερον εἶδος οὐσίαν καὶ φύσιν καὶ μορφήν ἐκάλεσαν ἀφήσαντες τὰς πολλὰς φουαρίας ἀνόμασαν τὸ εἰδικώτερον εἶδος οὐσίαν καὶ φύσιν καὶ μορφήν). Ἐξισῶνται οὕτῳ τὸ εἶναισιν καὶ τὸ τεοικεῖται, ἡ φύσις καὶ ἡ οὐσία. Κατόπιον ταῦτων ἡ ὑπῆστανος θεωρεῖται οὐσία μετὰ συμβεβηκῶτος, δυναμένη νὰ ὑπόσῃ αὐτοτελῶς. Ταύτην θεωρεῖ ὁ

άνθρωπος άμέσως διά της πραγματικής αίσθησήςως «αίσθησει ήγουν ενεργεία». Η ύπόστασις λεγεται και άτομον και πρόσωπον. «Χρή δε γινώσκειν ότι οί Άγιοι Πατέρες υπόστασιν και πρόσωπον και άτομον τó αυτό εκάλεσαν. Τό καθ' έαυτό ίδιουσατάτος έξ ουσίας και συμβεβηκότων ύφισταμένον και αριθμώ διαφέρον» (τό έχον ίδιήν του σύστασιν και συγκροτούμενον έξ ουσίας και συμβεβηκότων, και άποτελούν άριθμητικήν ένότητα). Προκειμένου περί τών κτισμάτων (δημιουργημάτων) άμέσως και ενεργεία προσιτή είναι ή ύπόστασις. Προκειμένου όμως περί του Τριαδικού Θεού άμέσως προσιτή είναι ή ουσία. Τά πρόσωπα έκδηλούνται διά τών ενεργημάτων αυτών.

Διά τού άνωτέρω περιγραφέντος διαλεκτικού έξοπλισμού καθορίζονται τά όντολογικά και λογικά πλαίσια, έντός τών όποιων θα νοηθούν τά ιδιώματα του Θεού και τά χαρακτηριστικά τών όντων. Περαιτέρω γίνεται λόγος περί τών αριθμοτελικών κατηγοριών και παράγονται οι κατηγορικοί προσδιορισμοί διά τών όποιων θα αντίλαμβάνωμεθα, θα κρίνωμεν και θα επαληθεύωμεν άποδεικτικώς τήν πραγματικότητα. Αι μεθοδολογικά μορφαί τής νοήσεως είναι ή διαιρετική, ή όριστική, ή αναλυτική και ή άποδεικτική.

Η Διαλεκτική τού Διαμασκηνός έξεταζόμενη έν τώ συνόλω τής δύναται να μάς άγάγη εις αξιοσημείωτους σκέψεις. Δι' αυτής επιδιώκεται να δοθί έν «όργανον», έν σύστημα τυπικών μορφών τής νοήσεως, διά τού όποιού θα προχωρήσωμεν εις τήν έξέτασιν τού Θεού, τού κόσμου και τού ανθρώπου. Δέν συμπίπτει μέ τήν καθαράν λογικήν, διότι περιέχει στοιχεία όντολογικής θεωρήσεως. Είναι όμοία χίπως πρός τήν λεγομένην ύπό τών νεωτέρων φιλοσόφων «άντικειμενολογίαν», μάς δίδει τούς γενικούς τύπους ύπό τούς όποιους θα δινηθώμεν να θεωρήσωμεν τά όντα γενικάς. Άποτελεί συνεπώς προπαρασκευήν διά τήν καθάυτ όντολογικήν έρευναν. Μάς υπενθυμίζει τó πρώτον τούτο τμήμα τής «Πηγής τής γνώσεως», τήν «κριτικήν τού καθαρού λόγου» τού Καντίου από τής άπόψεως ότι και αυτή έχυδιόσθη ως εισαγωγή εις τάς άποφάσεις μεταφυσικών. Ό Κάντιος έμεινε εις τό κριτικόν μέρος διότι ό Σκεπτικισμός ήτο δι' αυτόν ουχι άπλή φιλοσοφική αίρέσις, αλλά γόνιμος μεθοδική μορφή τής φιλοσοφίας. Ό Διαμασκηνός δέν παρείδε τόν Σκεπτικισμόν, αλλά τόν έξετίμησεν ως μίαν εκ τών φιλοσοφικών αίρέσεων. Είναι άξιον προσοχής ότι εις τό σύγγραμμα «Περί δρασκόντων και στρυγόνων», έν τούτο είναι γνήσιον, εμφανίζει ίσχυράν κριτικήν σκέψιν έναντι τών δεισιδαιμονιών και τών προλήψεων τής αστρολογίας. Άλλ' ή πίστις του πρός τόν Χριστόν είναι τόσο ισχυρά ώστε εύρίσκει εις αυτόν τήν άρχικήν πηγήν τής γνώσεως. Τό δέυ κριτικόν του πνεύμα και ή αναμφισβήτητος ίκανότης του πρός λεπτολόγον διευκρίνησιν τών έννοιών αφαιρούμεται κυρίως εις τήν κατατολήμεσιν τών αίρέσεων, ήτις άποτελεί τό δεύτερον μέρος τής «Πηγής τής γνώσεως».

Τό τρίτον μέρος επιγράφεται «Έκδοσις τής ορθόδοξου πίστεως», περιέχει δε εις σαφώς και άκριβολογικώς διατυπωμένους προτάσεις, πάν ό,τι πρέπει να πιστεύη ό ορθόδοξος χριστιανός. Τό πρώτον βιβλίον εκ 15 κεφαλαίων άποτελεί τήν μεταφυσικήν θεολογίαν, διότι τό θέμα έν αύτῷ είναι ή ύπαρξις τού Θεού, τό ακατάληπτον αύτου, ή Άγία Τριάς και τό ιδίωμα τής θείας φύσεως. Εις τό πρώτον κεφάλαιον άναπτύσσεται ότι «ακατάληπτον τό θεόν και ότι ου δει περιεργάζεσθαι τά μη παραδεδομένα ήμιν ύπό τών άγιών Προφητών και Άποστόλων και Εύαγγελιστών» (τό θεόν υπερβαίνει τήν δύναμιν τής κατανοήσεώς μας και ή περιέργεια μας δέν πρέπει να άποσχολήται μέ εκείνα τά όποια δέν μάς παρεδωκαν οι άγιοι Προφήται και Άπόστολοι και Εύαγγελισταί). Άλλά καιτοι ό Θεός τυγχάνει ακατάληπτος, δέν μένει άλλω άγνωστος εις τόν άνθρωπον, άλλ' άποκαλύπτεται εις αυτόν. Επί τῷ βάσει δε τής αποκαλύψεώς του, ήτις γίνεται πολυειδώς, δυνάμεθα να άποδειξώμεν τήν ύπαρξιν του. Η πρώτη άπόδειξις δύναται να στηρηθή επί τής παρατηρήσεως τής φύσεως. Παρατηρούντες τά φυσικά και τά νοητικά όντα διαπιστώωμεν ότι ύπόκεινται εις γένεσιν και φθοράν, αύξησιν και μείωσιν, κατά ποιότητα, μεταβολήν και τοπικήν κίνησιν. Έκ τούτου συμπεραίνεται ότι είναι «τρεπτά», δηλαδή ύπόκεινται εις άλλωσιν. Άλλά πάν ό,τι είναι «τρεπτόν» δέν δύναται να έχη ύπαρξιν οφειλομένην εις τόν εαυτόν του, αλλά ή άρχή τής ύπαρξέως του έχει τήν πηγήν τής εις κάποιον άλλωσιν. Τό «είναι» τών τοιούτων όντων «από τροπής ήρξαστο». Διά τούτο πρέπει να θεωρηθούν ως όντα δημιουργημένα «κτιστά» και προϋποθέτου τήν ύπαρξιν μίας πρώτης άδημιουργήτου δημιουργικής άρχής. «Κτιστά δέ όντα πάντως ύπό τινος (δημιουργήθησαν) δει δέ τόν δημιουργόν άκτιστον είναι: ει γάρ κακείνος άκτιστος, πάντως ύπό τινος εκτίσθη έως άν έλθωμεν εις τι άκτιστον. Άκτιστος ουν ό δημιουργός πάντως, και άτρεπτός έστι» (Έφ' όσον τά όντα είναι δημιουργήματα, άδημιουργήθησαν από κάποιον. Πρέπει δε ό δημιουργός να είναι άδημιούργητος. Διότι εάν και εκείνος είναι δημιουργήμα, όπωσδήποτε θα άδημιούργηθη από κάποιον άλλον δημιουργόν και εκείνος από άλλον και αύτα καθεξής, έως ότου φθάσωμεν εις κάτι τό άδημιούργητον. Έφ' όσον δε ό δημιουργός είναι άδημιούργητος, είναι και άναλλοίωτος). Τυχάνει άλλω καταφανές ότι ό Διαμασκηνός χρησιμοποίησιν ένιαύθα άπόδειξιν όμοίαν πρός εκείνην τήν όποιαν έχριστοποίησε και ό Άριστοτέλης διά να άποδείξη ότι ή έν τῷ κόσμῳ παρατηρούμενη κίνησις ά-

φείλει τήν πηγήν τής εις έν κινούν άκίνητον, και ότι ή έν τῷ κόσμῳ δύναμις έχει τήν πηγήν τής εις μίαν πρώτην πηγήν ενεργείας. Έκτός τού άποδεικτικού τούτου επιχειρήματος χρησιμοποίησιν ό Διαμασκηνός και τήν τεολογικήν άπόδειξιν: «Και αύτή δε ή τής κτίσεως συνοχή και συντήρησις και κυβερνήσις διδάσκει ήμάς ότι έστι Θεός, ό τότε τό πάν συστησάμενος και συνέχων». Τρίτη άπόδειξις είναι κατά τόν Διαμασκηνόν ή μαρτυρία τής συνειδήσεως: «Η γνώσις τού εί-σις Θεόν ύπ' αύτου φυσικώς ήμιν έγκατέσπαρται» (Η γνώσις ότι ύπάρχει Θεός έχει σπαρά κατά φυσικόν τρόπον εις τας καρδίας μας). Τετάρτη δε και άδιώφευστα μαρτυρία είναι ή διά τού νόμου, τών Προφητών και Χριστού γενομένη άποκάλυψις.

Μετά τήν άπόδειξιν τής ύπαρξεως τού Θεού άποδεικνύει ό Διαμασκηνός ότι τό θεόν είναι άκατάληπτον. Άκολουθεί ως προς τούτο τόν Γρηγόριον Νύσσης και τόν Βασίλειον. Ό Θεός δέν δύναται ως πρός τήν ουσίαν του να καταστή αντίκειμενον καθορισμού, διότι δέν δύναται να περικλεισθή έντός όρίων. Ούτε δύναται να χαρακτηρισθή ως αύλον σώμα. «Εί δε και τινες φασιν αύλον σώμα ως τό παρά τοις τών Έλλήνων σοφοίς πέμπτον σώμα λεγόμενον όπερ άδύνατον κινούμενον έσται πάντως, ήσπερ ό ουρανός. Τούτο γάρ πέμπτον σώμα έστι φασί. Τίς ουν ό τούτο κινών; πάν γάρ κινούμενον όν' έ-τέρω κινείται κακείνο τίς; και τούτο έπ' άπειρον έως αν κινήσωμεν εις τι άκίνητον. Τό γάρ πρώτον κινούν, άκίνητον όπερ έστι τό θεόν». (Έάν δε τινες λέγουν ότι ό Θεός είναι αύλον σώμα, όπως τό λεγόμενον ύπό τών Έλλήνων σοφών πέμπτον σώμα, και τούτο είναι άδύνατον. Διότι τό πέμπτον σώμα προκαλεί κίνησιν εύρισκόμενον πάντως εις κίνησιν, όπως και ό ουρανός. Διότι αύτό λέγουσιν ότι είναι τό πέμπτον σώμα. Ποίος όμως δίδει εις αύτό κίνησιν; Διότι πάν τό κινούμενον τίθεται εις κίνησιν από κάποιον άλλο. Άλλά ποίος δίδει κίνησιν εις αύτό τό άλλο; Και αύτή ή έξάρτησις θα προχωρή έπ' άπειρον, έως ότου φθάσωμεν εις κάτι τό άκίνητον. Διότι έκείνο τό όποιον δίδει τήν πρώτην κινήτην ώθησιν είναι άκίνητον. Τούτο δε είναι τό θεόν). Ό Διαμασκηνός έχει ένιαύθα ύπ' όσιν του τήν περί τού πέμπτου σώματος (δηλαδή τού αϊθέρος) θεωρίαν τού Άριστοτέλους. Ό Σταγειρίτης έδόξασεν ότι πέραν τής σελήνης ό κόσμος άπαρτίζεται από άφθαρτον ουσίαν, τήν όποιαν κινούν νοητικά όντα. Ό Διαμασκηνός, χρησιμοποίησιν τήν περί πρώτον κινούτων άκινήτων αριστοτελικήν θεωρίαν συνάγει τό συμπεράσμα ότι και τό θεόν και αύλον τούτο πέμπτον σώμα είναι ύλη ύπαγομένη εις κίνησιν. Πάσαι αι άποπειραι άρα τας όποιας κάμνει ή σκέψις τού ανθρώπου διά να άνακαλύθη τά θετικά γνωρίσματα τής θεότητας ναυαγού. Τά χαρακτηριστικά «άγέννητον, άναρχον, άναλλοίωτον, άφθαρτον, είναι άποσπαστικοί χαρακτηρισμοί και λέγουσιν τί δέν είναι Θεός. Καταλήγουμεν ούτα εις τό άκόλουθον συμπεράσμα: «Επί Θεού τί έστιν είπειν άδύνατον, κατ' ουσίαν. Οικειότερον δε μάλλον εκ τής πάντων άφαιρέσεως ποιείσθαι τόν λόγον. Ουδέν γάρ τών όντων έστιν. Ουχ ως μη ών, ει γάρ τών όντων αι γνώσεις, τό ύπερ γνώσιν και ύπερ ουσίαν πάντως έσται και τάνασαλιν, τό ύπερ ουσίαν και ύπερ γνώσιν έσται. Άπειρον ουν τό θεόν και άκατάληπτον. Και τούτο μόνον αύτου καταληπτόν, ή άπειρία και ή ακαταληψία. Όσα δε λέγομεν περί Θεού καταφαικτικά ου τήν φύσιν αλλά τά περί τήν φύσιν όλο». (Προκειμένου περί Θεού να ετιωμεν τί είναι καθορίζοντες τήν ουσίαν του είναι άδύνατον. Είναι δε περισσότερον πρόβον να όμιλώμεν χρησιμοποιούτες έξ ολοκλήρου άποφαικτικά έκφράσεις. Διότι δέν είναι ό Θεός έν εκ τών συνηθισμένων αντικειμενικών όντων. Δέν λέγομεν τούτο, έπειδή κατατάσσομεν τόν Θεόν εις τήν τάξιν τών μη όντων, διότι αν αι γνώσεις αναφέρονται εις τά όντα, έκείνο τό όποιον ίσται αι υπέρω τής γνώσεως ίσται και υπέρω τής ουσίας. Και έξ αντίθετου, έκείνο τό όποιον ίσται αι υπέρω τής ουσίας είναι και ύπερ τήν γνώσιν. Όστε τό θεόν είναι άπειρον και ακατάληπτον. Και αύτό μόνον τυγχάνει έξ αύτου καταληπτόν, ή άπειρία και ή ακαταληψία. Όσα δε χαρακτηριστικά έκφρανούνται προκειμένου περί τού Θεού, φαιεράνομεν εκ τής φύσιν του, αλλά έκείνα τά όποια είναι γύρω από αύτήν). Έκ τού έρμηνευθέντος χωρίου προκύπτει ότι ό Διαμασκηνός συμβαδίζει μέ τόν Διονύσιον τόν Άρεοπαγίτην, δεχόμενος τόν άποφαικτικόν χαρακτήρα τής θεολογίας. Μαζί μέ τούς ιεράρχας τής Καππαδοκίας δέχεται ότι δυνάμεθα να γνωρισώμεν μόνον «τά περί τήν φύσιν τού Θεού», τά ιδιώματα δηλαδή και ενεργείας τής ουσίας του. Ό Θεός νοείται ύπ' ούτω ως ύπερ τήν γνώσιν και τήν ουσίαν ύπάρχουσα υπερβατική άρχή. Εις τό τέλος τής έρμηνευθείσης περικοπής δίδει ό Διαμασκηνός σαφώς έκφρασιν εις τήν σκέψιν τών όυλων περί «καταληπτού τής ακαταληψίας», όπως έκαιμε λόγον ό Σωκράτης περί γνώσεως τής άγνοιας.

Έξετάζων καταφαικτικά ό Διαμασκηνός τά ιδιώματα τού Θεού άποδεικνύει ότι ό Θεός είναι εις. Άν ύπάρχον πολλοί θεοί, λέγει, θα διακρίνοντο από άλλήλων διά διαφορών, είτε κατά δύναμιν, είτε κατά σοφίαν, είτε κατά τόπον. Η ύπαρξις διαφορών σημαίνει άπόστασιν και ύπέροσην από τής τελειότητος. Έκτός αύτου ή διαφορά σημαίνει εναντιότηταν αύτῷ δε θα διετάρασσε τήν συνοχήν τού σύμπαντος. Άν δεχθώμεν ότι τό σύμπαν κυβερνάται μερικώς ύπό πολλών θεών, άλλω θα έπρεπε να ύπάρχη υπέρωτα αυτών άλλος Θεός, όστις θα άποκαθιστά τήν τάξιν. Δέν είναι άρα δυνατόν να ύπάρχουν πολλοί θεοί. Περαιτέρω δε άποδεικνύεται ότι ό Θεός έχει «λόγον ένυπόστατον» όστις είναι τό δεύτερον πρόσωπον τής Άγίας Τριάδος. Ό ανθρώπινος λόγος είναι άυ-

πόστατος, μένει φιλή σκέψης άνευ υποστάσεως, επειδή ή ήμετέρα φύσις υπόκειται εις τόν θάνατον. 'Ο θεός όμως λόγος είναι «ενυπόστατος», τέλειος και ζών. Όπως δε ο Θεός έχει λόγον κατά τόν αυτόν τρόπον έχει και πνεύμα όπερ είναι «δυναμική ουσιά» εκ τού Πατρός προερχομένη και εν τώ Λόγω αναπαυμένη· «ζώσα, προαιρετική, αυτοκίνητος, ενεργός πάντοτε ή άγαθόν θέλουσα». Τό Πνεύμα έχει ού μόνον βούλησιν αλλά και δύναμιν, ήτις εκ παραλλήλου τήν συντρέχει «πρός πάσαν πρόθεσιν συνδρομν έχουσα τή βούλησει τήν δύναμιν». 'Ο Δαμασκηνός θεωρεί τήν χριστιανικήν θεολογίαν συγκεντρούσαν τά πλεονεκτήματα τής ελληνικής και Ιουδαϊκής θρησκείας και άπορεύουσαν τήν μονοθεϊάν των: «Όσα διά μέν τής κατά φύσιν ενότητος ή πολυθεος των Ελλήνων εξασανίζεται πλάνη, διά δε τής του Λόγου παραδοχής και τού Πνεύματος των Ιουδαίων καθιερύεται τό δόγμα. Έκατέρως τε αίρέσεως παραμένει τό χριστιανόν. Έκ μιν τής Ιουδαϊκής υπολήψεως ή τής φύσεως ενότης. Έκ δε τού 'Ελληνισμού ή κατά τας υποστάσεις διακρίσις μόνη». (Γουστοπατόρας διά μέν τής κατ' ούσίαν ενότητος τού θεού εξασανίζεται ή ειδωλολατρική πλάνη των Ελλήνων. Διά δε τής παραδοχής τού Λόγου και τού Πνεύματος καταλύεται τό Ιουδαϊκόν δόγμα. Έξ εκάστης δε εκ των δύο αίρέσεων διατηρείται τό χριστιανόν στοιχείον. Έκ μιν τής Ιουδαϊκής αντιλήψεως διατηρείται ή ενότης τής θείας ούσίας. Έκ δε τού 'Ελληνισμού μόνον ή ως προς τας υποστάσεις (των προσώπων τής Αγίας Τριάδος) διακρίσις). Είναι λίαν αξιοπρόσεκτον ότι ο Δαμασκηνός εκδέχεται τόν Χριστιανισμόν ως άνωτερον βαθμού θρησκείας συγκεντρούσαν τά πλεονεκτήματα και άπορρίπτουσαν τά μειονεκτήματα των παλαιότερων.

Μετά μεγάλη άκριβολογία προβαίνει ο Δαμασκηνός έπειτα εις τήν έκθεσιν τής εις τόν Τριαδικόν Θεόν άναφερομένης πίστεως. Χρησιμοποιεί πάσας τας προσωπίδας τας εύρισκομένας εις τήν Γραφήν διά να διασαφήσῃ τά διανοήματά του, διαφορίζει δε τήν χριστιανικήν οντολογικήν χαρακτηρισμόν προκειμένου περί τής Τριαδικής Θεότητος. Προκειμένου λέγει περί τών αισθητών αντικειμένων άμέσως προσηκτική είναι ή υπόστασις, ή δε ούσία συλλαβάνεται δι' άφαιρετικής νοήσεως. Βλέπομεν π.χ. τόν Πέτρον και Παύλον ως δεδομένας και συγκεκριμένους ύπαρξεις. Έχοντες τούτους ύπό όψην φάνομεν εις τήν σύλληψιν τής κοινής αυτών ούσίας: «Επί μιν ούν των πάντων κτισμάτων ή μιν τών ύποστάσεων διαίρεσις, πράγματι θεωρείται. Πράγματι γάρ ο Πέτρος τού Παύλου κχωρισμένος θεωρείται». Δηλαδή άμέσως λαμβάνομεν γνώσιν τής ύποστάσεως των άτομικών δημιουργημένων όντων: «Η δε κοινότης και ή συνάφεια, και τό εν, λόγω και έπινοία θεωρείται. Νοούμεν γάρ τώ νο, ότι ο Πέτρος και ο Παύλος κοινήν μίαν φύσιν έχουσι». (Η δε κοινή ούσία, ήτις συνδέει εις έν ουσιαστικόν είδος τά άτομα, θεωρείται διά τού λογισμού και τής νοήσεως. Διότι διά τής σκέψεως νοούμεν, ότι ο Πέτρος και ο Παύλος έχουν μίαν και κοινήν φύσιν, είναι δηλαδή άνθρωποι με χαρακτηριστικά τήν θνητότητα και λογικότητα). Αντιθέτως όμως έχουν τά πράγματα επί τού Τριαδικού Θεού: «Επί δε τής Αγίας, και Υπερουσίας, και πάντων επέκεινα και αλήπτου Τριάδος, τό άνάπαιον. Έκεί γάρ τό μιν κοινόν και έν, πράγματι θεωρείται, διά τε τό συνεχίδιον και τό αυτών τής ούσίας και τής ενεργείας και τού θελήματος έπινοία δε τό διηρημένον». (Προκειμένου δε περί τής Αγίας και Υπερουσίας και άνωτερας πάντων άκαταλήπτου Τριάδος συμβαίνει τό αντίθετον. Διότι εκεί τό κοινόν και τό έν είναι προστιτόν κατ' έμπράγματον τρόπον, λόγω τής συναϊδιότητος και ταυτότητος τής ούσίας και τής ενεργείας και τού θελήματος, οι δε ύποστάσεις συλλαβάνονται διά τής νοήσεως). 'Ο Δαμασκηνός διακρίνει τό καθαρόν και υπερβατικόν «είναι» από τά «όντα». Δι' έκαστον εκ των συγκεκριμένων όντων εμφανίζεται τό είναι ως κάτι τό όποιον ίσταται πέραν τής ύποστάσεώς του. Δι' αυτό έρατώμεν περί τής ούσίας αυτών, διότι δεν είναι άμέσως προσηκ. 'Ο Θεός όμως είναι τό άμέσως έν τή θρησκευτική θίώσει αναγγελόμενον «είναι», όπερ ίσταται υπέρνω πάσης μερικής ύπαρξεως. Η μετατροπή τής οντολογικής θεωρήσεως τού Δαμασκηνού όφείλεται εις τήν άλλαγήν τής οντολογικής περιοχής. Η προτεραιότης τής ύπαρκτικής θεωρήσεως ίσχει μόνον διά τά δημιουργήματα. Διά τήν αναλήψιν τής θείας ούσίας προτεραιότητα έχει ή οντολογική θεωρησις τής ούσίας. Έν τώ Θεώ συμπίπτει ύπαρξις και ούσία. Τό κυριώτερον δε όλων των όνομάτων άτινα αποδίδονται εις τόν Θεόν είναι κατά τόν Δαμασκηνόν ή ονομασία ήν άπέδωκεν εις τόν έαυτόν του όμιλόν προς τόν Μαωσήν: «Δοκεί μιν ούν κυριώτερον πάντων των επί Θεού λεγομένων όνομάτων είναι τό έν. Καθώς αυτός χρηματίζων τό Μαωσήν επί τού 'Όρους ορισίν, Είπον τοίς Υίοις 'Ισραήλ, ε ών άπέσταλκέ με. 'Όλον γάρ έν έαυτώ συλλαβόν έχει τό είναι' οόν τι πέλαγος ούσίας άπειρον, και άόριστον. 'Ως δε ο 'Άγιος Διονύσιος φησίν, ο άγαθός, ού γάρ εστίν επί Θεού είπειν πρώτον τό είναι και έπειτα τό άγαθόν». (Φαίνεται θεβαίως ότι τό άνομα τό όποιον έχει τήν μεγαλυτέραν εξ όλων κυριαρχείον εξ όλων των λεγομένων προκειμένου περί Θεού, είναι ή έπανωμεία ό ών. Ακριβώς όπως ο ίδιος όμιλόν προς τόν Μαωσήν επί τού 'Όρους λέγει: Είπον εις τοūs υιούς τού 'Ισραήλ, ε ών με έχει άποστείλει. Διότι όλων άθροιστικώς έχει συμπεριλάβει μέσα εις τόν έαυτόν του τό είναι. Και είναι ώραν έν άνευ πέρας και όριων πέλαγος ούσίας. Όπως δε λέγει ο 'Άγιος Διονύσιος ή μάλλον κυριαρχεούσα περί Θεού ονομασία είναι ή προσωπίδα ο άγαθός, διότι δεν είναι δυνατόν προκειμένου περί τού Θεού να είπη πρώτον τό είναι και έπειτα

ο άγαθός). 'Ο Δαμασκηνός συνδυάζει τας δύο ονομασίας προς τελείαν δήλωσιν τού Θεού τό είναι άπας νοεί τούτο ή Παλαιά Διαθήκη και ο 'Αριστοτέλης και τό άγαθόν όπως τό νοεί ο Πλάτων. Η θεωρησις τού είναι και περιγραφική οντολογική κατά τό πρότυπον τού 'Αριστοτέλους και υπερβατική αξιολογική κατά τό πρότυπον τού Πλάτωνος. Δεν διασπάται τό έν από τού άγαθού αλλά τίθενται ως συμπάροντα. 'Ως προς τήν έκωτικήν θεωρησιν τού όντος και τού άγαθού άκολουθεί ο Δαμασκηνός τήν πλατωνικήν αντίληψιν. Ένεκα τούτου ή ήθική αξιολογική θεωρησις συγχωνεύεται παρ' αυτό με τήν οντολογικήν.

Μετά τό θεολογικόν τμήμα έπακολουθεί τό δεύτερον διδόν, εις τό όποιον γίνεται λόγος περί των δημιουργημάτων τά όποια έπλασεν ο Θεός εκ τού μηδενός. Περιέχεται έν άρχή συνοπτική φυσική κοσμολογία και έπακολουθεί μετ' αυτήν ή χριστιανική ανθρωπολογία (κεφάλ. 29—47). Στοιχίζομενος ο Δαμασκηνός κυρίως επί τού Νεμεσίου, μάς καθοδηγεί έν συνόψει πώς πρέπει να βλέπωμεν τόν άνθρωπον έν τώ πλαίσιο των χριστιανικών αντιλήψεων. Εις τό περί φόβου κεφάλαιον κάμνει λόγον και περί τής αγωνίας. Θεωρών ταύτην ως τόν έκτον βαθμόν τού φόβου, τήν όρίζει κατά τόν άκόλουθον τρόπον: «'Αγωνία δε φόβος διαπτώσεως, ήγουν άποτυχίας. Φοβούμενοι γάρ άποτυχίαν τής προθέσεως αγωνίζομεν». Όπως είδομεν άνωτέρω, τόν αυτόν ακριβώς ορισμόν είχε χρησιμοποιήσει και ο Νεμεσίος εις τό ανθρωπολογικόν του σύγγραμμα «Περί φύσεως ανθρώπου». Είναι λίαν ενδιαφέροντα από ανθρωπολογικής όπτικής τά έν τώ τρίτω διδάλει κεφάλαια επί των φυσικών και άδιεσλήτων παθών και «Περί δειλίας». Η δειλία όρίζεται κατά τόν άκόλουθον τρόπον: «'Εστι γάρ δειλία φυσική, μη θελούσης τής ψυχής διαμεθθηναι τού σώματος, διά τήν εξ άρχής υπό τού δημιουργού έντεθείσαν αυτή φυσικήν συμπάθειάν τε και οικειότητα. Δι' έν φυσικώς φοβείται και αγωνιά και πασιτρέπεται τόν θάνατον» ('Υπάρχει φυσική δειλία, όταν δεν θέλη ή ψυχή να ξεχωρίση από τό σώμα, λόγω τής εξ άρχής τοποθετηθείσης μέσα εις αυτήν συμπάθειας προς τό σώμα και οικειότητος, ή ένεκα κατά φυσικόν λόγον φοβείται και αγωνιά και παρακαλεί να άποφύγη τόν θάνατον). 'Υπάρχει και έτερον είδος μη φυσικής δειλίας «ή εκ προδοσίας λογισμών και άπιστίας, και τού άγνοείν τήν τού θανάτου ώσαν». 'Ως οτε νυκτός δειλιώμεν φόβου τινός γενομένου, ήτις παρά φύσιν «εστιν» (ή δειλία ή προερχομένη όταν προδώσωμεν τούς λογισμούς μας και τήν πίστιν μας, ή προερκομένη εκ τής άγνοίας τής άναφερομένης εις τήν όραν τού θανάτου. Περί τής δειλίας τούτης πρόκειται όταν δειλιώμεν έν καιρώ νυκτός κατόπιν άκουσθέντος καούτου. Αυτή ή δειλία είναι παρά φύσιν). Τό πρώτον είδος τής δειλίας δεν έμπλέκει τόν άνθρωπον εις τήν άμαρτίαν: «Αυτή ή δειλία και ο φόβος και ή αγωνία των φυσικών εστι και άδιεσλήτων παθών, και μη ύποκειμένων άμαρτίαις. Εις αυτό τό είδος τής αγωνίας υπέπεσε και ο Χριστός όταν είπε: «Νυν ή ψυχή μου τετάρακται». Τά άδιάθετα πάθη είναι, κατά τόν Δαμασκηνόν, «όσα εκ τής επί παραδόσει κατακρίσεως, εις τόν άνθρωπον εισήλθε βίον, οίον πείνα, δίψα, κόπος, πόνος, τό δάκρυον, ή εσθασία, ή τού θανάτου παραίτησις, ή δειλία, ή αγωνία, εξ ής οι ιδρώτες, οι θρόμβοι τού σώματος, ή διά τό ασθενές τής φύσεως υπό τών άγγέλων βοήθειαι». Προέκειται περί τών άτελειών τής ανθρωπίνης φύσεως τας όποιαις συνεπέφερον τό πρωτοαριστον άμόρτημα. Και ο Χριστός, όπως λέγει εις τό χωρίον τούτο τό πλήρες συγκινήσεως και περιπαθείας Δαμασκηνός, υπέστη εις τόν κήπον Γεθσημανή τήν τριαύτην αγωνίαν. Τό σημείον τούτο τής χριστιανικής διδασκαλίας δεικνύει τήν άπέραντον προς τήν ανθρωπινήν ύπαρξιν στοργήν και συμπάθειαν και τό βάθος τής κατανοήσεως τής συναισθησιατικής ζωής. Εις τήν οίλοσοφίαν τού 19ου αϊώνος ο Δανός θεολόγος Κίρκεγκοραν έν τή προσπαθεία του να αναχθι εις τόν πρωτοαριστον Χριστιανισμόν, άνεύρεσε τας ανθρωπολογικές αναλήψεις και έγένετο αίτιος να δημιουργηθι κατά τόν 20όν αϊώνα ή ύπαρξιακή οίλοσοφία τού Γιάσπερς και ή επί ανθρωπολογικής βάσεως ιδρυθείσα «βιμελιώδης οντολογία» τού Χάιτεγγερ. 'Αλλ' οι νεοί αυτοί ανθρωπολογικοί άνοζητήσεις άπομακρυνθείσαι τής χριστιανικής βάσεως εξεστράφησαν εις καταστροφικόν μηδενισμόν. Έμεινε εις αυτές τό άρνητικόν στοιχείον τού «μη όντος» όσού ή πίστις τούς άπεμακρυνεν από τήν υπερβατικήν άρχήν τού όντος και τού άγαθού. Η ύπαρξιακή ανθρωπολογία άγνοεί τήν περί «οικειώσεως» διδασκαλίαν τού Δαμασκηνού καθ' ήν «ο Κύριος τήν τε φύσιν ήμών και τά φυσικά πάντα ανέλαβε, φύσει και αληθεία γενομένος άνθρωπος».

Εις τας ανθρωπολογικας του αντιλήψεις φαίνεται έπηρεαζόμενος ο Δαμασκηνός από τόν Μέγαν 'Αθανάσιον, τόν Νεμεσίον, τόν Γρηγόριον Νύσσης και τόν 'Ιωάννην τόν συγγραφέα τής Κλίμακος. Η ανθρωπολογική και ανθρωπολογική άποψις καθιστά περιττήν τήν άσχολίαν με διατύπωσιν θεολογικών διωκτικών ήθικών κανόνων. Η διατύπωσις τούτων κανόνων άπαντάται εις τήν Δυτικήν 'Εκκλησίαν, ήτις έπηρεαζομένη από τας αντιλήψεις τού ρωμαϊκού δικαίου άπαισινδένεται τάς μεταξύ ανθρώπου και Θεού σχέσεις από τής άπόψεως μόνον τής νομολογικής «δικαιοσεως». Η εις τήν 'Ορθόδοξίαν γενομένη άποδεκτή άποψις είναι ή τής «βεώσεως», ή τάσις τού ανθρώπου προς τόν Θεόν, έν τή συναισθησει όμως ότι οδύποτε είναι δυνατόν εις κατ' ούσίαν ταυτισμός. Οι τά άγαθά πράξαντες άνθρωποι κατά τόν Δαμασκηνόν, μετά τήν συντέλειαν τού αϊώνος, όταν βιά άπαθανασισθι τό σώμα, έπι-

ταχνομένης της εις την άρχαίαν μακαριότητα έπινοήδου» θε εκλάμψουσι ως ο ήλιος εις ζωήν αιώνιον μαζί με τον Χριστόν «όρώντες αυτόν άει και όρώμενοι, και άληκτον την άπ' αυτού εύφροσύνην καρπούμενοι».

Εις τό τρίτον βιβλίον της «Εκδόσεως» παρέχει ο Δαμασκηνός την Χριστολογικήν του διδασκαλίαν την άσφάσαν την ενανθρώπησιν και την επί της γής δράσιν του Χριστού. Εις τό τέταρτον την διδασκαλίαν περί της 'Αναστάσεως και περί του τρόπου της προσκύνησεως του Χριστού. Τό όλον σύγγραμμα τερματίζεται με την ανάπτυξιν του ζητήματος του αναφερομένου εις την προσκύνησιν των εικών και τό θεόπνευστον της Γραφής. Έπικολουθεί έπειτα ή λύσις άποριών περί της άρχής του κακού και εις τά δύο τελευταία κεφάλαια (104 και 105) γίνεται λόγος περί της κατά την συντελείαν του αιώνος αναστάσεως των σωμάτων και περί των έν πίστει αποθανόντων. Όλόκληρον τό περιεχόμενον της χριστιανικής πίστεως εκτίθεται εις τά τέσσαρα βιβλία με λογικήν ακολουθίαν και περιεκτικότητα άπαράμιλλον. Έπιλύονται άπαντα τά σχετικά με την πίστιν προβλήματα. Έξαιρείται ή έλευθερία και αυτεξουσίαι του ανθρώπου. Η πρόγνωσις του Θεού λέγει ο Δαμασκηνός, δεν περιορίζει την ανθρώπινην έλευθερίαν. Ο Θεός, καίτοι προγινώσκει ότι είναι δυνατόν ο άνθρωπος έξ ίδιαις προαιρέσεως να έκτραπή εις τό κακόν, όμως τον δημιουργεί. «Εί δε μέλλοντας έσσεσθαι διά την του Θεού αγαθότητα, τό κακούς έξ οικείας προαιρέσεως μέλλειν έσσεσθαι εκώλυν αυτοίς γενεσθαι, τό κακόν ενικά άν την του Θεού αγαθότητα. Ποιεί τοιγαρούν ο Θεός αγαθά άπαντα ή ποιεί έκαστος δε έξ οικείας προαιρέσεως, καλώς τε και κακώς γίνεται». Έκδ. Θρ.. Πισ. Δ. 99. (Έάν δε εκείνους οίτινες έμελλον να έλθουν εις την ύπαρξιν ενεκα της αγαθότητος του Θεού τους ήμπαδίξει να έλθουν εις την ύπαρξιν τό ότι έμελλον να γίνουν κακοί, θα ενικά τό κακόν την αγαθότητα του Θεού. Όλα λοιπόν όσα ο Θεός δημιουργεί τά δημιουργεί αγαθά. Έκαστος δε κατόπιν ίδικής του έκλογής γίνεται καλός και κακός). Τό κακόν κατά τον Δαμασκηνόν δεν δύναται να ύπαρξη ως ιδιαιτέρα οντολογική άρχή, όπως έπίστευον οί Μανιχαίοι. Είναι μόνον στέρησις του αγαθού και έκτροπή εκ της κατά φύσιν καταστάσεως. «Κακία γάρ ουκ ούσία τις έστιν, ουδέ ούσις ίδίωμα, αλλά συμβεβηκός, ήτοι εκ του κατά φύσιν έκουσιως παραρτηρί, ήπερ έστιν άμαρτία. Πόθεν ούν ή άμαρτία ; Της αυτεξουσίου γνώμης του διαβόλου εύρημα» (αυτόθι κεφ. 97). (Η κακία δεν είναι ούσία, ούτε ίδίωμα της ούσίας, αλλά συμβεβηκός, ήτοι έκτροπή εκ της φυσικής καταστάσεως, δηλαδή άμαρτία. Πόθεν λοιπόν πηγάζει ή άμαρτία ; Είναι εύρημα της αυτεξουσίου γνώμης του διαβόλου). Και αυτός ο δαίμων από της απόψεως ότι ήλθεν εις την ύπαρξιν διατηρεί σχέσηιν τινά προς την αγαθότητα : «Και καθό μόν γέγονεν ου κακός άλλ' αγαθός». Συστατικόν της κακίας του είναι ότι έκουσιως της κατά φύσιν αρετής άπεφοίτησε και έν τό ζώφω της κακίας γέγονεν. (Με την θελήσιν του άπειρακρόνη από την άρετήν, διά την όποιαν τον προώρξει ή δημιουργία κα περιέπτεσεν εις τό σκότος της κακίας).

Έκ της άνω οντολογικής συνθέσεως την όποιαν παρουσιάζει ο Δαμασκηνός άπηγει εις τόιους άπεράντους αίσιοδοξίας. Ο Θεός, λέγει, μή έφερει εκ του μη όντος εις τό είναι λόγω της αγαθότητος του. Δι' αυτό πρέπει να άνομαζέται ήλιος, σός, ζωή, αγαθότης και έν. «Τό γάρ αγαθόν ύπαρξει και ύπάρξεως αίτιον, τό δε κακόν αγαθού, ήτοι ύπάρξεως στέρησις». Πάλιν παρατηρούμεν ένταύθα πλησίαν του Δαμασκηνού προς την παρά Πλάτωνι ιδέα του αγαθού ως πηγής πάσης ύπάρξεως. Η αυτή αίσιοδοξία είναι αισθητή και εις τό περί 'Αναστάσεως κεφάλαιον. Όπως ο Κρίτιος είπεν ότι ο πρακτικός λόγος μάς έπιβάλλει να δεχόμεν την ύπαρξιν ωσπου του κάσμου εις τον όποιον θα πραγματοποιηθούν τά αίτήματα της ήθικής πράξεως, ούτω και ο Δαμασκηνός λέγει ότι, άν δεν ύπαρξη 'Ανάστασις, δεν ύπαρξει ούτε Θεός ούτε κοσμική τάξις: «Εί ουκ έστιν 'Ανάστασις, ουδέ Θεός έστιν, ουδέ πρόνοια, αύτομάτως δε πάντα άγονται τε και φέρονται. Ίδού γάρ όρώμεν πλείστους δικαίους μόν, πενόμενους και άδικουμένους... άμαρτωλούς δε και άδικούς έν πλούτω εύθηνούτας. Και τις άν τούτο δικαιοκρίσις ή σοφής προνοίας έργον εύ φρονών υπολάβοι : 'Εσται ούν, έσται 'Ανάστασις. Δίκαιοι γάρ ο Θεός». (Έάν δεν ύπαρξη 'Ανάστασις, δεν ύπαρχει ούτε Θεός ούτε Πρόνοια και όλα άγονται και φέρονται αύτομάτως. Διότι έλεπομεν πλείστοι δικαιοί να πένονται και να άδικούνται, πλείστοι δε άμαρτωλοί και δίκαιοι να ζουν μέσα εις τον πλούτον και άβυσσίαν αγαθών. Και ποίος, υρθώς σκεπτόμενος, θα εθεώρει τούτο ως έργον δικαιοσύνης και σοφής προνοίας; Θα ύπάρξη λοιπόν 'Ανάστασις. Διότι ο Θεός είναι δικαιοί»). Η δικαιοσύνη και εις τον Δαμασκηνόν όπως και εις τον Πλάτωνα χρησιμεύει ως αίτημα τό όποιον μάς καθοδηγεί εις τό να κατανοήσωμεν την οντολογικήν ύφήν του σύμπαντος.

Με τον Δαμασκηνόν εξεφράσθη κατά τρόπον άπολύτως άκριβολογικόν τό πνεύμα της 'Ελληνικής 'Ορθοδόξιας. Τονίζεται ίδίως δι' αυτό το διδασκαλία της 'Ενανθρωπήσεως: «Διό ουκ άνθρωπον αποθεωθέντα λέγομεν, αλλά Θεόν ενανθρωπήσαντα». 'Εναντίον της εικονομαχίας, ήτις ένενπνέετο από μονοφυσιτικούς αντιλήψεις, αντίτασσει ο Δαμασκηνός την θεανθρωπικήν και καθαράς θεοσκευτικήν πλευράν της Χριστιανικής πίστεως, όπως την διεκήρυξαν τά Ευαγγέλια και την καθώρισεν ο Παύλος και ο Πατέρας της 'Εκκλησίας προεβάρχοντος του Μεγάλου 'Αθανασίου. Διά τούτο δικαίως έθεωρήθη ο Δαμασκηνός ως αντιπροσωπευτική μορφή της 'Ελληνικής 'Ορθοδόξιας. Έχει και ο ίδιος την συνείδησιν ότι

αντιπροσωπεύει τό πνεύμα της 'Ορθοδόξιας και διά τούτο γράφει εις την Διαλεκτικήν του: «Ερώ τοιγαρούν ενδν ουδέν» (Δέν θα είπω τίποτε τό όποιον να προσκεται από τον έαυτόν μου). Τούτο δεν σημαίνει ότι ο ίδιος συναισθάνεται τον έαυτόν του ως έστερημένον πρωτοτυπίας και δημιουργικότητος. Έρμηκείαι την συνείδησιν της άντικειμενικότητος των ύπ' αυτού εκτιθεμένων δογμάτων. Διά τά μεταχειρισθέντων μίαν έκφρασιν του 'Εγγέλου, τό υποκειμενικόν πνεύμα της 'Ελληνικής 'Ορθοδόξιας διά του Δαμασκηνού έλαβε τελείον μορφήν και μετετάπη εις άντικειμενικόν.

Υπό πολλών έρευνητών θεωρήθη ο Δαμασκηνός ως ο είσρηγής του άριστοτελικού πνεύματος εις την 'Ορθοδοξίαν. Η διαπίστωσις αύτη είναι αληθής από απόψεως έξωτερικής και μεθοδολογικής. Πράγματι έξολοδόφησε με όδω εις την έκφρασιν των σκέψεών του την αυστηράν και ακριβολογικήν συστηματικότητα, όπως την εύρίσκει διατυπωμένη εις τά άριστοτελικά έπιστημονικά συγγράμματα. Εις τά ψυχολογικά προβλήματα έπηρεάζεται υπό των άριστοτελικών δοξασιών. 'Αλλά έξ ίσου αισθητή είναι ή έπίδρασις της Στωικής ψυχολογίας, ήτις είχεν εισάξει εις την μοναχικήν φιλοσοφίαν, όπως φαίνεται από την «Κλίμακα» του 'Ιωάννου. Απο έσωτερικής πραγματικής απόψεως λίαν αισθητή είναι ή έπίδρασις του Πλάτωνος ίδια δια του Διονυσίου του 'Αρεοπαγίτου. Εις την «Έκδοσιν της 'Ορθοδόξου πίστεως» (βιβλ. Α. κεφ. 8ον) δύναμεθα να διαπιστώσωμεν ότι είναι και ο Δαμασκηνός άπαδός της μεταφυσικής του φωτισμού και της έλλάμψεως : «Όσπερ εκ του ήλιου μόν ή τε ακτίς και ή έλλαμψις, ούτως γάρ έστιν ή πηγή της ακτίνος και της έλλάμψεως. Διά δε της ακτίνας ή έλλαμψις ήμιν μεταδίδεται. Και αύτη έστιν ή φωτίζουσα ήμάρ και ή μετεχομένη ύπ' ήμάρ». Είναι φανερά ένταύθα και ή χρήση πλατωνικών όρων, έπ' όσον γίνεται χρήση της έκφράσεως «μετοχή», ήτις σημαίνει, κατά τους Πλατωνικούς, την άναφοράν του αισθητού εις τάς αιωνίους ίδεας. 'Αλλά παρα' όλας τάς έπιδράσεις τούτας ο Δαμασκηνός ίσταται επί ιδιαιτέρου εδάφους, και κινείται με πλήρη έλευθερίαν χειριζόμενος τά εκ της έλληνικής φιλοσοφίας στοιχεία συμφώνως προς τάς βασικές άρχας της χριστιανικής δαγματικής. Η πίστις παραμένει και εις αυτόν, όπως και εις τον Κλήμεντα τον 'Αλεξανδρία, ή υψίστη αυθεντία προκειμένου περί των πνευματικών πραγμάτων. Η πίστις όρίζεται επί τή βάσει των Στωικών αντιλήψεων ως «άπολυπραγμόντος συγκυτάσεως» (συγκυτάσεισιν άνευ πολυπραγμοσύνης, ήτοι περιττών έρευνητικών αναζητήσεων). «Μωρία γάρ έστι τούτμ με πίστιν δεχομένους, και τό αγαθόν και παντοδύναμον του Θεού λογιζόμενοι, άλλ' ανθρωπίνως και φυσικώς λογισμός εξερευνήσιν τά θεία». Ός προς την ούσιαστικήν γνώσιν των θείων δεχεται ο Δαμασκηνός την «άκαταλήψια» μαζί με τους 'Ιερόρχους της Καππαδοκίας. Η προσπάθεια να διαρρήξωμεν τον πέπλον της άκαταλήψιας τούτης χαρακτηρίζεται ύπ' αυτού ως ένέργεια προσημον εκ του ψυχικού και ουχί εκ του πνευματικού άνωθώπου: «Ψυχική γάρ έστιν ή γνώσις αύτη και δαιμονιάδης». Διά μέσου της ανρθολογικής περιτοχής μάς οδηγεί, κατά τον Δαμασκηνόν, μόνον ή πίστις: «Πιστεί νοούμεν εκ του μη όντος εκ τό είναι τά πάντα εις του Θεού δυνάμει παραήχθαι. Πάντα τά τε θεία και τά ανθρώπινα πιστεί κατορθούμεν» (Πώς παρήχθησαν τά πάντα εκ του μη όντος δια της δυνάμεως του Θεού νοούμεν δια της πίστεως. Εις πάσας τάς σχέσεις μας με τον Θεόν και τους ανθρώπους εθόνουμεν εις καλόν αποτέλεσμα δια της πίστεως). (Έκδ. 'Ορ. Πιστ., βιβλ. Δ. κεφ. 89). Η πίστις λοιπόν είναι πηγή κατανοήσεως συνόμα και πρακτικής ένεργείας.

Η έπίδρασις ήν έσχεν ο Δαμασκηνός επί της 'Ανατολής υπήρξε περσισία. Ανεγνωρίσθη ως ο αυθεντικός έρμηνητής των δογμάτων. 'Αλλά και εις την Δύσιν ή έπιρροή του υπήρξε λίαν έντονος. Τό τρίτον μέρος της 'Πηγής της γνώσεως' μετεφράσθη εις την λατινικήν κατά τό 1145—1153, κατ' έντολήν του πάπα Εύγένιου του Γ' υπό του Βουργουνδίου της Πισης. Ο Πάτρος Λουβαρόδης πρώτος έχρησιμοποίησε την μετάφρασιν τούτην. Κατόπιν έμελετήθη ύπό του 'Αλδέβερτου του Μεγάλου και του Θωμά του 'Ακινυίτη. Έπηρεασε δε έν γενεί ολόκληρον την θεολογικήν κρίσιν της Δύσεως και συνέβαλεν εις την δημιουργίαν της Χριστιανικής Μεταφυσικής φιλοσοφίας.

Μοναχικός άσκητισμός.

Η άπάθεια της ψυχής και ή θέωσις.

Σπουδαίον στοιχείον άσκήσεων έπίδρασιν επί της διαμορφώσεως της φιλοσοφικής σκέψεως, υπήρξε και ο μοναχικός βίος. Ηδη από των πρώτων χριστιανικών αιώνων άνεπτύχθη ή μοναχική ζωή και έδημιούργησεν ίδιαν υστροπείαν. Ο χριστιανικός μοναχισμός εις πολλά σημεία δύναται να παραβληθ ή με την στωικήν και κυνικήν φιλοσοφίαν. Πολλά δε αντιλήψεις των Στωικών και Κυνικών εγένοντο άδοκείται από τους μοναχούς. Ούτω εις άποσπάσματα των συγγραμμάτων του εκ Πόντου καταγομένου Εύαγγριου, και δια τούτο Ποντικού έπικαλουμένου, δράζοντος κατά τό δεύτερον ήμισυ του 5ου αιώνος, χαρακτηρίζεται ή άπάθεια μετά της γνώσεως των όντων ως συστατικόν της βασιλείας των ούρανών: «Βασιλεία ούρανών έστιν άπάθεια ψυχής μετά γνώσεως των όντων αληθούς» (Έλλην. Πατρολ. 40, 1221). Η τελείωσις του μοναχού γίνεται κατά τον Εύαγγριον δια της πρακτικής (ήθικής ζωής) άπ' ένός και δια της γνώσεως άπ' έτέρου. Τό τέρας της πρακτικής είναι ή αγάπη, της δε γνώσεως ή θεολογία: «Πέρας μόν πρακτικής αγάπη, γνώσεως δε θεολο-

για. Ἀρχαί δὲ ἑκατέρων πίστει καὶ φυσικῆ θεολογίας. Διὰ τοῦτο ὁ Χριστιανισμὸς δριζεται ὡς ἐξόγκμα τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ πρακτικῆς καὶ φυσικῆς καὶ θεολογικῆς συνεισφοράς. Ὁ μοναχὸς ὡς ἐνδείξει πιστοποιοῦσαν ὅτι ἐβάσκειν εἰς τὴν ἀπάθειαν ἔχει τὸ ὅτι ἀρχίζει ὁ ναὸς του καὶ βλέπει τὰ ἰδίων του πόδας: «Ἀπαθείας τεκμήριον, νοῦς ἀρξάμενος τὸ οἰκτεῖν φέγγος ὄραν» (Ἑλλ. Πατρολ. 40, 1232). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἔχομεν μίαν τὴν ἀρχαιότεραν μαρτυρίαν περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ νοῦ ἀράσεως ἑσωτερικοῦ φωτός. Ἡ γνώσις, μᾶς λέγει ἐπίσης ὁ Εὐάγγελος, ἀναρπάζει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ: «Νοῦς σὺν Θεῷ πρακτικῆν κατορθώσας καὶ προσπελάσας τῇ γνῶσει, ὀλίγον ἢ οὐδὲν ὡς τὸ ἀλόγου τῆς ψυχῆς ἐπαίσθηται, τῆς γνῶσεως αὐτὸν ἀρπαζούσης μεταρσιῶν καὶ χωριζούσης τῶν αἰσθητῶν» (αὐτόθι). Ὁ νοῦς μὲ τὴν δοθεῖσαν τοῦ Θεοῦ ἀφοῦ ἐπιτύχει εἰς τὴν ἠθικὴν πρακτικὴν ζωὴν καὶ ἀφοῦ πλησιάσῃ εἰς τὴν γνῶσιν, μικρὰν ἢ οὐδέμιαν ἔχει αἰσθησὶν τοῦ ἀλόγου τμήματος τῆς ψυχῆς, διότι ἡ γνῶσις τὸν ἀνωκάνει εἰς τὰ οὐράνια καὶ τὸν χωρίζει ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ). Διὰ τῆς πρακτικῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς θεωρητικῆς γνῶσεως κατορθοῦται ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα. Ὁ χωρισμὸς τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ψυχῆς εἶναι, λέγει ὁ Εὐάγγελος, ἔργον τὸ ὁποῖον ἐναπόκειται εἰς τὸν Θεόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρετὴ δύναται, διὰ τῆς μελέτης τοῦ θανάτου καὶ πραγματοποιήσῃ τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος: «Σῶμα μὲν χωρίζαι ψυχῆς μόνον τοῦ συνδήσαντος. Ψυχὴν δὲ ἀπὸ σώματος καὶ τοῦ ἐπιεμένου τῆς ἀρετῆς. Τὴν ἀναχώρησιν, μελέτην θανάτου καὶ φυγὴν τοῦ σώματος οἱ Πατέρες ἡμῶν ὀνομάζουσιν» (Ὁ χωρισμὸς τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ψυχῆς εἶναι ἔργον τοῦ πραγματοποιήσαντος τὸν δεσμὸν Θεοῦ. Ὁ χωρισμὸς ὁμοίως τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος εἶναι ἔργον ἐκείνου ὅστις ποιεῖ τὴν ἀρετὴν. Τὴν ἀναχώρησιν ἀπὸ τὸν κοσμικὸν βίον οἱ Πατέρες τὴν ὀνομάζουσι μελέτην θανάτου καὶ ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὸ σῶμα). (αὐτόθι 1228). Ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Φαίδωνα» εἶχεν διηγήσει περὶ τῆς φιλοσοφίας ὡς μελέτης θανάτου, δι' ἧς ἡ ψυχὴ ἀποκαθαίρεται ἀπὸ τὴν ἐπιπέδον μὲ τὰ αἰσθητὰ. Δὲν εἶχεν ὁμοίως ἀποφανθῆ ἂν ἦτο δυνατόν εἰς τοιοῦτος χωρισμὸς ἐν ὄσῳ ὁ ἀνθρώπος ζῇ. Ὁ Εὐάγγελος προχωρῶν περισσότερο βεβαιῶν ὅτι εἶναι δυνατόν ὁ τοιοῦτος ἐξερρασιασμὸς τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιγειοῦ ζωῆς. Ὡς συνάγεται ἐκ χωρίου του, ὅπου παραθετεῖ ὁ Β. Στεφανίδης εἰς τὴν «Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν» του (ἰσλ. 392) ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῶν προγνωστικῶν προβλημάτων τοῦ Εὐαγγελίου (Centurien), ὑπὸ τοῦ μουσικιστοῦ τούτου διατελούντος προφανῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς στοικῆς «περὶ τῆς δι' ὄλων κράσεως» θεωρίας, γίνεται ἀποδεκτὴ ὡς τέρμα τῆς ὑπόθεσεως τῆς ψυχῆς ἡ συνέκλισις μὲ τὸν Θεόν. «Ὡς δι' ἀνακαθάρσιν δι' ἀρετῶν αὐτῆν (τὴν ψυχὴν) πρὸς τελείαν τοῦ Θεοῦ συμμειν ἀναδιβάλλουσιν». Ὁμοίως δὲ ἐκλαμβάνει ὡς συμμειν μὲ τὸ θεῖον τὴν θέωσιν καὶ ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος, ὅπως ἐσημειώθη εἰς τὰ προηγουμένα. Παρομοίως δὲ ἀντιλήψεις ἐξέδεσε καὶ ὁ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος ζήσας Διάδοχος ὁ Ἐπίσκοπος τῆς ἐν τῇ Ἠπειρῷ πόλεως Φωτικῆς κειμένης ὅπου εἶναι σήμερον ἐκτισμένη ἡ κώμη τῆς Βελλάς.

Εἰς τὴν μοναχικὴν φιλολογοῦσαν ἀνήκει καὶ ἡ «Λαυσαικὴ ἱστορία» τοῦ περὶ τὸ 400 ἐπισκόπου τῆς ἐν Βιβυνία Ἐλενοπόλεως Παλλαδίου. Ἀλλ' ἡ συγγραφή αὐτῆ στερεῖται φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος, διότι διηγῆται ἀνεκτότα τοῦ βίου τῶν μοναχῶν. Λαϊκὸν χαρακτῆρα ἔχει καὶ ὁ «Λεμιόν» τοῦ Ἰωάννου Μόσχου ἢ Εὐκρατῆ, γεννηθέντος ἐν Δαμασκῷ περὶ τὸ 545.

Ἰωάννης ὁ Κλίμακος

Μὲ τὴν συστηματοποίησιν τῆς μοναχικῆς ἀσκήσεως ἡσχολῆθη ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἀσκητικοῦ ἔργου τοῦ φέροντος τὸν τίτλον «Κλίμαξ» Ἰωάννης, ἐρημίτης κατ'ἀρχὰς καὶ κατόπιν μοναχὸς ἐν Σινῆ (525-605). Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅπου ὀνομάζεται οὕτως εἰς ἀνάμνησιν τῆς κλίμακος ἣν εἶδε κατὰ τὸν ὕπνον τὸν ὁ Ἰακώβ, ἐγρῆθη κατὰ παράκλησιν τοῦ φίλου του Ἰωάννου τῆς μονῆς Ραϊβού. Ἀποτελεῖται ἐκ 30 κεφαλαίων τὰ ὅποια συμβολίζουν τὰ 30 ἔτη τῆς πρὸ τοῦ δημοσίου κηρύγματος ζωῆς τοῦ Χριστοῦ (βλέπε κείμενον ἐν 88 τόμῳ Ἑλλ. Πατρολογίας). Γίνεται δὲ εἰς αὐτὸ λόγος περὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἀρετῶν διὰ τῶν ὁποίων φθάνει ὁ μοναχὸς εἰς τὴν ἀρετὴν τῆς ἀπαθείας. Ἐκτὸς τῆς «Κλίμακος» ἐγρῆθη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ ὁ «Λόγος πρὸς τὸν ποιμένα», εἰς τὸν ὁποῖον καθορίζονται τὰ καθήκοντα τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ ἡγουμένου. Ἡ «Κλίμαξ» διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὰ 23 πρῶτα κεφάλαια, γίνεται δὲ εἰς τοῦτο λόγος περὶ τῶν προηποθέσεων τοῦ μοναχικοῦ βίου, περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἁμαρτημάτων ἀπὸ τὰ ὅποια πρέπει ὁ μοναχὸς νὰ προσφύλασσεται. Εἰς δὲ τὰ 7 τελευταῖα (23-30) περιγράφονται αἱ ἀρεταὶ αἱ ἀνωπιούσαι τὴν ψυχὴν εἰς τελείωσιν. Καίτοι τὸ σύγγραμμα ἐξωτερικῶς ἐμφανίζεται ὡς σύνολον παραγγελμάτων, εἶναι κατὰ βάθος περιγραφοῦ τῶν ἐσωτερικῶν πνευματικῶν βίου. Πολύτιμοι εἶναι οἱ ὁρισμοὶ τῶν ἀρετῶν καὶ κακίῶν. Φαίνεται ὅτι ἀντλεῖ ἐμμέσως ἀπὸ παλαιὰς στοικῆς καὶ κινικῆς πηγᾶς, εἰς τὰς ὁποίας περιγράφοντο ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως αἱ κακίαι. θεωροῦμεναι ὡς πᾶσι τῆς ψυχῆς καὶ αἱ ἀρεταὶ ὡς στάδια τελειώσεως ἀδηγοῦσης πρὸς τὴν ἀπάθειαν. Εἶναι λίαν ἐνδεικτικὸν διὰ τὴν προέλευσιν τοῦ ψυχολογικοῦ ὕλικου τοῦ περιεχομένου εἰς τὴν «Κλίμαξ» ὅτι εἰς τὴν προτελευταίαν (29) βαθμίδα τάσσεται ἡ ἀρετὴ

τῆς ἀπαθείας. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ κεφαλαίου τούτου εἶναι «Περὶ τοῦ ἐπιγείου οὐρανοῦ τῆς θεομιμήτου ἀπαθείας καὶ τελειότητος καὶ ἀναστάσεως ψυχῆς πρὸς τὴν κοινὴν ἀναστάσεως». Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀπάθεια θεωρεῖται ὡς κατὰστασις ἀπεικονίζουσα καὶ μισμυμένη τὴν κατὰστασιν καὶ τελειότητα τοῦ θεοῦ. Διὰ ταύτης δὲ καθορθεῖται καὶ προσπολεῖται τὴν ἀθάρασίαν καὶ τὴν ἀνάστασιν ἡ ψυχὴ καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπιγείου ζωῆς.

Ἐὰν ἐμβαθύνωμεν εἰς τὸ οὐσιαστικὸν τῆς «Κλίμακος» περιεχομένου θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ὁ ἐπιδιωκόμενος πρακτικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ ἐξύμωσις τῆς ψυχῆς. Ἐπιδιώκεται νὰ ἀποσπασθῇ ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ ἀπὸ τὰς κοσμικὰς μερίμνας διὰ νὰ κατορθώσῃ διὰ τῆς ἀσκήσεως νὰ μεταβῆ κατὰ τινα τρόπον τὴν φύσιν τῆς. Ἐπιζητεῖται νὰ καθαρῇ ἡ ψυχὴ ἐκ τῶν ἐπιπέδων, ἅτινα εἶναι δείκτης φθαρτότητος. Συνεπῶς τὸ ἐπιδιωκόμενον τέλος εἶναι νὰ σημειωθῇ μία μεταβολὴ εἰς τὴν ψυχὴν, νὰ ὑψωθῇ ἀπὸ τὴν κατὰστασιν τῆς παθητικότητος πρὸς τὴν ἀπάθειαν. Τυχόναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν ὅτι, ἂν ἠέλπομεν νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν τοιαύτην ἐπιδίωξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου χρησιμοποιοῦντες ὀνομασίας ἐκ τῆς συγχρόνου μας φιλοσοφίας, θὰ ἐλέγομεν ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ μίαν παραλλαγήν τῆς λεγομένης ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὸν σύγχρονον ὑπαρξισμὸν ἡ κυριώτατος ἐπιδίωξις εἶναι νὰ ὑψωθῇ ἡ ὑπαρξις ἀπὸ τὴν κατὰστασιν τῆς καταπτώσεως τῆς εἰς τὴν «αὐθεντικὴν» τῆς κατὰστασιν. Οἱ ὑπαρξιακοὶ φιλόσοφοι ὁμιλοῦν περὶ μιᾶς ἄς πτώσεως εἰς τὸν ὅποιον πρέπει νὰ τεθῇ τέρμα διὰ μιᾶς ἀποφασιστικῆς ἀπουακρύνσεως. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Χάιντεγγερ διδάσκει ὅτι ἡ ὑπαρξις ἐρχομένη εἰς τὸν κόσμον ἐμπλέκεται εἰς τὴν μερίμναν καὶ ἀσομοιώνεται μὲ τὸ ὑπεροπρωπαικὸν κοινωνικὸν σύνολον, τὸ «Μεῖρα», γαλλιστῶ «Ἄν», διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν «αὐθεντικὴν» ὑπαρξιακὴν τῆς κατὰστασιν πρέπει νὰ ἀποκοπῇ ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν σύνολον, νὰ ἀποδοῖ τὴν μερίμναν, νὰ κατανοήσῃ ὅτι εἶναι ὑπαρξις «προωρισμένη πρὸς θάνατον» καὶ νὰ τοῖμησῃ μετὰ θάρρους νὰ σκέπτεται τὴν θνητότητά της. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν «Κλίμαξ» του ὡς πρῶτην καὶ θεμελιώδη προϋπόθεσιν καὶ βαθμίδα τῆς ὅλης ἀναστάσεως θεωρεῖ τὴν «ἀποταγὴν βίου», τὸ νὰ ἀποκοπῇ κανεὶς ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν κοσμικὸν σύνολον ἐνὸς τοῦ ὁποῖου ζῇ. Γνωρίζει ὅτι μία τοιαύτη ἀποταγή στοιχίζει μεγάλην λύπην, διὰ τοῦτο εἰς τὴν δευτέραν βαθμίδα τάσσει τὴν ἀπροσπαθείαν καὶ ἀλυπίαν. Ὁ λαβὼν τὴν ἀπόφασιν νὰ μονάσῃ θὰ ἐγκαταλείψῃ πᾶσαν προσπάθειαν, ἥτις τὸν συνδέει μὲ τὸν κόσμον, θὰ καταπιεθῇ ἀποκτῶν τὴν ἀλυπίαν, πᾶσαν λύπην, ἥτις προξενεῖται εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὴν ἐγκαταλείψῃ πᾶσης προσπάθειας. Ἡ ἀποταγή καὶ ἡ ἀπροσπάθεια ἔχουσι ὡς ἀποτέλεσμα τὴν «ξενειάν», τὸ νὰ αἰσθάνεται δηλοδὴ ὁ μοναχὸς ἑαυτοῦ ἕνον καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ εἶναι ἕνος. Ὅθεν ἡ τρίτη βαθμὶς εἶναι ἡ ξενειτία, ἡ «Ὀυνχάμιλκατ», ὅπως θὰ ἔλεγον ὁ Χάιντεγγερ. Ὅριζεται δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ὡς «κατάλειψις ἀνεπίστατος πᾶντων τῶν ἐν τῇ πατρίδι πρὸς τὸν τῆς εὐσεβείας σκοπὸν ἢ τὴν ἀντιπρατόντων» (τὸ νὰ ἐγκαταλείψωμεν χωρὶς νὰ στρέψωμεν τὸ βλέμμα μας πρὸς τὰ ὅπλα, πάντα ὅσα ἐν τῇ πατρίδι μας μᾶς φέρουσι ἐμπόδιον νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν εὐσεβείαν). Ὁ Ἰωάννης διὰ ἐκφράσεων γεωμῶν ἀπὸ συναίσθημα ἐξυμνεῖ τὴν ξενειτίαν λέγων ὅτι αὐτὴ εἶναι «ἀγνωστὸς σοφία, ἀδημοσιεύτος σύνεσις, ἀπόκριμος βίος, ἀθεώρητος λογισμὸς, εὐτελείας ὄρεξις, στενωχωρίας ἐπιθυμία, πόθου βίου ὑπόθεσις (δηλαδὴ θεμέλιον), ἔρωτος πλήρης, κενοδοξία ἀρησις, σιωπῆς δύθος». Ἀπαντες οὗτοι οἱ χαρακτηρισμοὶ μαρτυροῦν περὶ τῆς παρουσίας ἐντόνου ζωτικῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Ἀλλὰ δὲν παραμελεῖ νὰ ὑπογραμμίσῃ καὶ τὸν βασιστικὸν χαρακτῆρα τῆς ξενειτίας: «Πέθεκτ πως καὶ οὗτος ὁ λογισμὸς ἐν προοίμοις τοῖς ἐσαστάσι τοῦ Κυρίου ἀεινώσας καὶ ἐπιτεταμένως διειοχεῖν ὡς ἐν βίῳ ποῖσι» (Διότι εἶναι κομωμένος ὁ λογισμὸς αὐτὸς ἐν εἰδῆ προοίμιον νὰ πῆρῃ ἀδίκαστον καὶ ἔντονον ἐνόλησιν εἰς τοὺς ἐσάστας τοῦ Κυρίου, ὡσάν νὰ εἶναι μέσα εἰς θεῖον πύλ). Τετάρτην βαθμίδα θεωρεῖ ἔπειτα τὴν «μακαρίαν καὶ ἀείνωνσαν ὑπακοήν», εἰς δὲ τὴν πέμπτην βαθμίδα ὀμιλεῖ «Περὶ μετανόιας μεμερημένης καὶ ἐναργούς, ἐν ἧ καὶ βίος τῶν ἁγίων καταδίκων καὶ περὶ τῆς οὐλακῆς». Ἡ μετάνοια κάμνει ὥστε μὲ ἐνάργειαν νὰ λαμβάνῃ ὑπόστασιν εἰς τὴν ψυχὴν ἡ κεκαθαυμένη μερίμνα, καὶ καθιστᾷ αἰσθητὸν εἰς τὸν πιστὸν ὅτι ἔχει περιελάθει εἰς κατὰστασιν καταδίκης καὶ καλεῖ αὐτὸν εἰς προσφύλαξιν. Πρόκειται, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν σοστικὴν χρῆσιν τοῦ νεώτερου ὑπαρξισμοῦ περὶ τῆς μερίμνης (Sorge) καὶ τῆς συναίσθησεως τοῦ πεπερασμένου χαρακτῆρος τῆς πρὸς θάνατον προωρισμένης ὑπόστασεως, λίαν ἀξιολογῶντος τυυχόναι ὁ ὁρισμὸς τῶν ὁποίων δίδει ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν μετάνοιαν: «Μετάνοια ἐστὶ αὐτοματῶντος λογισμὸς καὶ ἀμέριμος αὐτομέριμος» (Μετάνοια εἶναι λογισμὸς ὅστις αὐτομάτως ἐπιλαμβάνεται τῆς κατακρίσεως, καὶ μερίμνα ἥτις ἀπευθυνομένη γινώσκει εἰς τὴν ὑπαρξιν τὴν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν μερίμναν). Παριστόμεθα ἐπιστῶθα πρὸ μιᾶς διαλεκτικῆς ἀντιπροφῆς τῆς μερίμνης. Ἐπιλαμβάνομένη ἡ μερίμνα τῆς κατακρίσεως τοῦ ἑαυτοῦ της, ἀπαλλάσσει τὴν ὑπόστασιν ἀπὸ τὴν ἐξάσθησιν τῆς ἀπὸ τὴν κοσμικὴν μερίμναν καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν. Τὴν ἐπισυμβαίνουσαν κατόπιν τῆς αὐτομερίμνης ἀπελευθέρωσιν ἐξαιρεῖ ἐν ἀχόλιον εἰς τὸν ἀνωτέρω περὶ μερίμνης ὁρισμὸν: «Ὁ αὐτομέριμος καὶ αὐτοκατάκριτος γίνεται ἐπὶ οὖν διὰ τὸ αὐτομέριμος αὐτοκατάκριτος γίνεται, ἀμέριμος εἰς ἅπαν χρηματίζει τῶν τῶν κόσμου πραγμάτων».

«Ο περί μετανοίας και μερίμνης αναλογισμὸς δὴνηεὶ τὸν Ἰωάννην εἰς τὴν ἑκτὴν βαθμίδα τῆς διδασκαλίας «Περὶ μνήμης θανάτου». Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καθίσταται φανερώτερα ἡ συγγένεια τῶν ἐν τῇ «Κλίμακῃ» ἐκτιθεμένων πρὸς τὰ θέματα τῆς συγχρόνου ὑπαρξιακῆς φιλοσοφίας. Ἡ μελέτη τοῦ θανάτου θεωρεῖται· καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν τελειώσιν τῆς ψυχῆς: «Ὡς πᾶσῶν τροφῶν ἄρτος ἀναγκαίωτερος οὗτος παρῶν ἐργασιῶν ἢ τοῦ θανάτου ἔννοια γεννᾷ φροντίδων ἀνάγκην καὶ νόος φυλακῆς» (Ὅπως ἀπὸ ὅλας τὰς τροφὰς ὁ ἄρτος εἶναι ἀναγκαιότερος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐξ ὅλων τῶν ἐνασχολήσεων μόνον ἡ περὶ θανάτου σκέψις δημιουργεῖ ἀπελευθερώσιν ἀπὸ τῶν φροντίδων καὶ προφύλαξιν τοῦ νοῦ).

Λίαν ἐνδιαφέροντος εἶναι αἱ διασαφήσεις αἱ καθορίζουσαι τὸ νόημα τοῦ περί θανάτου αναλογισμοῦ: «Μνήμη θανάτου ἐστὶ καθημερινὸς θάνατος, μνήμη δὲ ἐξόδου κἀθώσοις στεναγμῶς» (Ἐνθώσις τοῦ θανάτου εἶναι καθημερινὸς θάνατος, ἐνθώσις δὲ τοῦ τέλους τῆς ζωῆς εἶναι στεναγμὸς γινόμενος κάθε ὥραν). Ἡ μνήμη τοῦ θανάτου ἀγεῖ καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς δειλίας ἐν ἀντιπαροδοῇ μὲ τὸν τρώμον. «Δειλία μὲν θανάτου ἐστὶν ἰδιώμα φύσεως ἐκ παρακοῆς προσγενομένου, τρώμος δὲ θανάτου ἐστὶν ἀμετανοήτων πταισμάτων τεκμήριον. Δειλία Χριστοῦ θάνατον, οὐ τρέμει, ἵνα τὰ δύο φύσεων τὰ ἰδιώματα σαφῶς ἐμφανίσῃ» (Ἡ δειλία εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνωπότητος φύσεως ἀποκτηθῆν κατόπιν τῆς (προστασιακῆς) παρακοῆς, τρώμος δὲ θανάτου εἶναι ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως πταισμάτων μὴ ἐξαγνισθέντων διὰ τῆς μετανοίας. Δειλία δὲ Χριστοῦ ἐνώπιον τοῦ θανάτου, δὲν καταλαμβάνεται ὑπὸ τρώμου, διὰ τὴν καταστάσιν σαρκὸς τὴν παρ' αὐτῷ παρουσίαν τῶν δύο φύσεων). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ἐξάγεται ὅτι ἡ δειλία θεωρεῖται ὡς ὀντολογικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνωπότητος φύσεως ἀποκτηθῆν κατόπιν συναντήσεων, ὡς εἶδμεν ἀνωτέρω, καὶ εἰς τὸν Δαμασκηνόν, ὅστις εἶναι νεώτερος τοῦ συγγραφέως τῆς «Κλίμακος». Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἀμώτεροι ἔχουν ὑπ' ὄψιν τῶν τῆς διδασκαλίας τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου. Τὴν μνήμην τοῦ θανάτου τὴν περιγράφει ὁ Ἰωάννης τῆς «Κλίμακος» εἰς μίαν νικηκευμένη μορφήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται αὐτὴ ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀταμικὴν ὑπαρξίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν δημιουργίαν: «Τούτο ἀληθὲς τεκμήριον τῶν ἐν αἰσθήσει καρδίας μνημονεύοντων τοῦ θανάτου, ἢ πρὸς πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐκούσιος ἀπροσπάθεια καὶ τοῦ ἰδίου θελήματος ἐγκατάλειψις. Δόκιμος μὲν ὁ τούτου καθ' ἡμέραν πάντως προσδεχόμενος ὄγιος δὲ ὁ τούτου καθ' ὥραν εἰσέμιμος» (Τούτο δὲ εἶναι ἀπόδειξις ἀληθείας, ἥτις κἀννεὶ φανεροῦς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τὴν βάθος τῆς καρδίας τῶν ἐνθυμοῦνται τὸν θάνατον. Τὸ ἐν δὲν λαδῆ δὲν τοῦς ἐπηρεάζει καθόλου ὀλόκληρος ἡ δημιουργία καὶ τὸ ἐν ἐγκαταλείπειν πάντα πόνον τὸν ὅποιον γενεῖ ἢ ἰδικῆ τῶν θέλησις. Εἶναι δόκιμος ἐκεῖνος ὁ ὅποιος ἀποσπᾷ ποτε ἀναμῆναι τὸν θάνατον ἀπὸ πᾶσαν ἡμέραν. Ἀλλ' ὄγιος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὅποιος τὸν παθεῖ ἀπὸ πᾶσαν ὥραν). Καὶ ἡ ἀγνεία, ὅπως τὴν περιγράφει εἰς τὸ σύγγραμμά του «Τὶ εἶναι μεταφυσικὴν, ὁ Γερμανὸς ὑπαρξιακὸς Χάιντεγγερ λαθὼν ἀφορμὴν ἀπὸ τὸν Δανὸν θεολόγον Κίρκεγκάουρτ, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ κατάστασις κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος λύεται ἀπὸ κάθε δεσμοῦ πρὸς ριζοθήτες πράγματα. Αἱ ὁμοιότητες αὐτῆ ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ σύγγραφοις ὑπαρξιακὸς μελετᾷ τὰ αὐτὰ ἀνθρωπολογικὰ φαινόμενα, τὰ ὅποια εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ὁ μοναχικὸς ἀσκητισμὸς. Ἡ διαφορά ἐγκεῖται εἰς τὸ ὅτι ἡ γενικὴ ταποθέτησις τοῦ συγχρόνου ὑπαρξιακοῦ εἶναι ἐξωθροσκειτικὴ καὶ ἀπολύτως ἐγναλογικὴ. Ὁ μοναχικὸς ἀσκητικὸς ὑπαρξιακὸς ἔχει σταθερὸν σημεῖον πρὸς τὸ ὅποιον ἀναφέρεται τὴν πίστιν εἰς τὸν τριαδικὸν Θεόν. Αὐτὴ ἡ ἀναφορά τὸν προφυλάσσει ἀπὸ τὸν μηδενισμὸν καὶ τὸν δοθεῖ διὰ τὴν περῆσιν ἀπὸ τῶν καταστάσεως τῆς ἀπελευθερίας καὶ τοῦ πένθους εἰς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν χαρὰν.

Παράγμῃ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς βαθμίδας τὸ θέμα εἶναι «Περὶ καρποῦ πένθους». Ὁρίζεται δὲ τὸ πένθος ὡς «κατὰ Θεὸν σκυθρωπότης ψυχῆς, ἐνωδίου καρδίας διάθεσις, ἀεὶ τὸ διωπόμενον ἐμμανῶς ζητούσας». Ἀλλὰ ἡ πεινούσα ψυχὴ κατορθώνει νὰ ὑπερικήσῃ τὴν σκυθρωπότητα καὶ νὰ ὑψωθῆ εἰς τὴν χαρὰν τῆς παρηγορίας. Ἐμπνεόμενος ὁ συγγραφεὺς τῆς «Κλίμακος» ἀπὸ τοῦς μακαρισμοῦς «Μακάριοι οἱ πεινούτες ἐστὶ αὐτοὶ παρακληθήσονται» καὶ «Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῆ καρδία ἐστὶ αὐτοὶ τὸν Θεὸν θύονται», περιγράφει τὴν μεταβασιν ἀπὸ τὸ σκότος τοῦ πένθους εἰς τὸ φῶς τῆς παρηγορίας καὶ τῆς χαρᾶς. «Ἄβυσσος μὲν πένθους παράκλησιν ἐθεάσατο, καθαρότης δὲ καρδίας ἐδέξατο ἔλλαμψιν. Ἐλλαμψίς ἐστὶν ἄρητος ἐνεργεία, νοουμένη ἀγνώστως καὶ ὀραμῆν ἀσάφως. Παρακλήσις ἐστὶν ἐνωδίου ψυχῆς ἀνάψις, νηπίου δικτῆ ἐν αὐτῇ κλαυθμηρομένης ἄμα καὶ φαιδρῶς μειδίωσης» (Ἡ σκοτεινὴ ἀβυσσὸς τοῦ πένθους εἶδε τὸ θέμα τῆς παρηγορίας, ἡ δὲ καθαρότης τῆς καρδίας ἐδέχθη τὴν ἔλλαμψιν. Ἐλλαμψίς εἶναι ἀνέκφραστος ἐνεργεία, νοουμένη κατὰ τρόπον ὑπερβαίνοντα τὴν γνώσιν, καὶ ὀραμῆν διὰ τρόπον ὑπερβαίνοντα τὴν ὄψιν. Παρακλήσις εἶναι ἡ ἀνακούφισις καὶ ἀνανώσις ψυχῆς εὐρισκόμενης εἰς ὀδὸν, ψυχῆς δηλαδὴ ἥτις ὡσὰν νηπίον κλαυθμηροῦται μέσα εἰς τὸν αὐτὸν τῆς καὶ ψυχρῶς μειδίᾳ μὲ φαιδρότητα). Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι λίαν ἀξιοπρόσεκτον διότι ὁμιλεῖ περὶ «ἐλλάμψεως», πραγματιστικῆς ἀνάστασις καὶ τῆς γνωστικῆς ἐνεργείας τῆς νοήσεως. Ἐπὶ τοιαύτων χωρίων ἀσφατέρον σηματοδομεν ὁ Σιμεὼν ὁ Νέος, θεολόγος, θὰ φθάσῃ εἰς τὴν δεδιότητα περὶ τῆς ὁρᾶς

σεως τοῦ θεοῦ φωτός. Εἰς τὸ κείμενον ὁμοῦ τούτου τῆς «Κλίμακος» δὲν γίνεται λόγος περὶ μίαν τοιαύτην ὁρᾶσιν, εἰς τὴν ὁποίαν μετέχουν καὶ αἱ πνευματικοποιήσασαι αἰσθήσεις. Ἡ «θεωρία» μὲν ὅμως ἀκαθόριστος ὡς κάτι τὸ ὑπὲρ τὴν αἰσθῆσιν καὶ νόσον.

Εἰς τὴν ὄγδον βαθμίδα γίνεται λόγος περὶ ἀσχησίας καὶ πραότητος, εἰς τὴν ἐνάτην περὶ μνησικακίας καὶ εἰς τὴν δεκάτην περὶ καταλαλίας. Ἄξια προσοχῆς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος «Περὶ πολυλογίας καὶ σιωπῆς» τοῦ ἀναπτυσσόμενου εἰς τὴν ἐνδεκάτην βαθμίδα. Ἡ σιωπὴ εἶναι «μήτηρ προσευχῆς, ἀρχαυλασίας ἀνάκλησις, βασιάνων φίλη, θανάτου μνήμη ἐγγάτης... θεωρημάτων δημιουργός, λεληθῆ ἀνάθεσις» (μήτηρ προσευχῆς, ἀπελευθερώσις ἀπὸ τὴν αἰμαλωσίαν, φίλη δακρύων, ἐγγάτης τῆς ἐνθυμήσεως τοῦ θανάτου, δημιουργὸς ὁραμάτων, κορη πρὸς τὰ ἄνω ἀνάθεσις). Ἐξ ἀντιθέτου ἡ πολυλογία εἶναι «κενοδοξίας καθέρας, ἀγνωσίας τεκμήριον... κατανώξεως διάλυσις, ἀκησίας κλίμακ, ὕπου προδρόμος, συννοίας σκοπιτισμός, φυλακῆς ἀφανισμός» (Ἔδρα τῆς κενοδοξίας, ἀπόδειξις ἐλλείψεως κατανοήσεως διαλύσις κατανώξεως, πρόδρομος ἀκησίας, πρόδρομος τοῦ ὕπου τῆς ψυχῆς, διασκοπιτισμός τῆς συγκεντρώσεως τῆς ψυχῆς εἰς τὸν αὐτὸν τῆς ἀφανισμὸς τῆς προφύλαξης τῆς ψυχῆς).

Ἄξιζι νὰ σημειωθῆ καὶ ὅτι ἡ σύγχρονος ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία ὀνει τὴν σιωπὴν καὶ κατακρίνει τὴν φλυαρίαν θεωρούσα ταύτην ὡς κατάπτωσιν τοῦ λόγου. Εἰς τὴν δωδεκάτην βαθμίδα γίνεται λόγος «Περὶ πύθους», εἰς δὲ τὴν δεκάτην τρίτην «Περὶ ἀκησίας», ἥτις ὀρίζεται ὡς «ἐκκλισις τοῦ νοῦ, ὀλιγωρία ἀσκήσεως, κοσμικὸν μακαριστήρια. Θεοῦ διαβλήσις». Ἐπακολουθεῖ εἰς ἀνάπτυξιν περὶ γαστριμαργίας καὶ εἰς τὴν δεκάτην πέμπτην βαθμίδα γίνεται λόγος περὶ ἀγνείας καὶ σωφροσύνης. Ἄγνεια εἶναι «ἐσώματος φύσεως οἰκείωσις... φύσεως ὑπὲρ φύσιν, ὑπερφῆς ἀνοησις. Ἄγιος ἐστὶν ὁ ἔρωτι ἔρωτα διακρουσόμενος καὶ πῦρ πῦρ ἄλλω ἀποσβέσσει... Σωφροσύνη ἐστὶ ἡ καθολικὴ ἀπάσῶν τῶν ἀρετῶν ἐπινοησις». (Ἄγνεια εἶναι τὸ νὰ κἀνωμεν ἰδικῆν μας τὴν ἐσώματος φύσιν καὶ τὸ νὰ ἀνοηθῶμεν κατὰ ὑπερφυσικὸν καὶ ἀκατανόητον τρόπον τὴν φύσιν. Ἄγιος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐξηπάτησε διὰ τὸ ἔρωτα τὸν ἔρωτα καὶ κατέσβεσε τὸ πῦρ δι' ἄλλω πῦρός. Σωφροσύνη εἶναι ἡ γενικὴ ὄνομασις ἡ ἀποδοξομένη εἰς ὅλας τὰς ἀρετάς).

Κατὰ σειρὰν ἔπειτα ἐπακολουθεῖ ἡ διερεύνησις ἡ ἐξετάζουσα τὴν εὐλαργίαν, ἔπειτα τὴν ἀκτημοσύνην. Διὰ τῆς ἀναβάσεως εἰς τὴν δεκάτην ὄγδον βαθμίδα ὄνομαζον εἰς τὴν «ἀναίσθησιν» ἥτις τὴν ἐνέκρωσιν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν θάνατον τοῦ νοῦ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ σώματος. Διὰ τῶν ἐκφράσεων τούτων νοεῖται ἡ ἀπελευθερώσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν σωματικῶν παθημάτων. Ὁ θάνατος ἐκλαυθῆκεται, ὅπως καὶ εἰς τὸν «Φαίδωνα» τοῦ Πλάτωνος, ὡς ἀπελευθερώσις ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς ψυχῆς, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἀποκτᾷ τὴν πρωταρχικὴν τῆς καθαρότητος. Γίνεται ἔπειτα λόγος περὶ προσεγγίσεως, περὶ ἀγομπίας σωματικῆς καὶ εἰς τὴν εικοστὴν πέμπτην βαθμίδα «Περὶ τῆς ἀνάνδρου δειλίας». Εἶναι φανερὰ κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ ψυχικοῦ τούτου παθηματος ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ τῆς περὶ ἀνδρείας ἀντιλήψεως τῆς ἑλληνικῆς εἰδωλολατρικῆς ἀρετῆς. Ὡς ἀπαραίτητος διὰ τὴν τελειώσιν τῆς ψυχῆς τοῦ μοναχοῦ ἀρετὴ θεωρεῖται καὶ ἡ ἀνδρεία. Ἡ δειλία ὡς ἀντιφατικῶς ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀνδρείαν ψυχικὴ πάθησις θεωρεῖται κακία καὶ σωματικῆς: «Δειλία ἐστὶ νηπιώδες ἥθος ἐν γυρολά κενόδοξω ψυχῇ. Ἐκροστὴ πίστωση ἐπὶ προσδοκίᾳ ἀδοκίμων» (Δειλία εἶναι ψυχικὴ διάθεσις νηπίου τοποθετημένη μέσα εἰς γυρομένην κενόδοξον ψυχὴν. Παρακροστὴ ἐκ τῆς πίστεως, δημιουργουμένη λόγω προσδοκίας ἀπροσδοκῆτων περιστατικῶν). Ὡς ὑψίστη ἀποκαρῆσις τῆς κακίας χαρακτηρίζονται εἰς τὴν 22αν καὶ 23ην βαθμίδα ἡ «πολύμορφος κενόδοξία» καὶ ἡ «ἀκέφαλος ὑπερφάνεια», ἥτις εἶναι «Θεοῦ ἀρνήσις, δαιμόνιον εὐρημα, ἐξουθενώσις ἀνθρώπων».

Ἀπὸ τῆς 24ης βαθμίδας ἀρχίζει ἡ περιγραφή τῶν ἀρετῶν. Γίνεται λόγος περὶ ἐπρόσπτης, ἀπλότητος καὶ ἀκακίας, ἔπειτα περὶ τῆς τῶν παθῶν ὀτωλείας, τῆς ταπεινοφροσύνης. Χρησιμοποιεῖται καὶ πάλιν ἡ ἔννοια τῆς μερίμνης καὶ τῆς μετανοίας: «Μετάνοια μεμεριμημένη μῆντι καὶ πένθος ἀφηνεισμένη πᾶσις κλίσις καὶ ἡ παύσις εἰσαγομένη ταπεινώσις» (Μετάνοια συνοδουμένη ἀπὸ ἔννοιαν καὶ διακρίσιν μερίμνης καὶ πένθος ἐξηνεισμένη ἀπὸ πᾶσαν κηλίδα). Εἰς τὴν 26ην βαθμίδα τὸ θέμα εἶναι «Περὶ διακρίσεως λογισμῶν καὶ παθῶν καὶ ἀρετῶν», εἰς δὲ τὴν 27ην «Περὶ τῆς ἱερᾶς σώματος καὶ ψυχῆς ἡσυχίας». Εἰς τὴν 28ην ἐμφανίζεται ἡ εἰς μακαριότητα ὀδηγούσα ἡμῶς ἀρετὴ ὡς μήτηρ τῶν ἀρετῶν. Εἰς τὴν προτελευταίαν βαθμίδα γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀπαθείας, ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς «προσέλιον τῆς κοινῆς ἀναστάσεως καὶ ἀφάρσις τῶν φθασίων». Τελευταίαν δὲ βαθμίδα τῆς Κλίμακος ἀποτελεῖ ὁ σύνδεσμος τῆς ἐναρέτου τριώδου ἐν ἀρεταῖς. Πράκειται περὶ τῶν τριῶν ἀρετῶν: «τῆς πίστεως, τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς ἀγάπης».

Ἐκ τῆς γεννημένης συντόμου ἐκθέσεως τοῦ περιεχομένου τῆς Κλίμακος συνάγεται ὅτι διατελεῖ αὐτὴ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐ' ἐνός μὲν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, αὐ' ἑτέρου δὲ τῆς Στωϊκῆς καὶ Κυρκικῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὸ τμήμα ἐκείνου εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος περὶ «μνήμης θανάτου» ὑπάρχει ὑπαρξιακὸς ἀναφερόμενος εἰς τὸν ὄψιν τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ «Φαίδωνα» δίδόμενον ὄρισμὸν τῆς φιλοσοφίας ὡς μελέτης θανάτου: «Καὶ θάνατος ὄντως πῶς καὶ ἔλληνες τὴν τοιαύτην ἐφθέγγοντο, ἐπεὶ καὶ φιλοσοφία τοῦτο εἶναι δοκίμασι μελέτη θανάτου» (Καὶ εἶναι ἄξιον θαυμάσιον πραγματικῶς, ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες εἶπον εἰς τοιοῦτον λόγον, διότι ὀρίζον ὅτι

ή φιλοσοφία είναι μελέτη θανάτου). Σημεία επιδόσεως αποκλειστικώς νεοπλατωνικής δεν διακρίνονται. Διότι γίνεται μὲν λόγος περὶ «ἐλλάμψεως», ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐλλάμψις σχετίζεται μὲ τὰς ὑποσχέσεις αἱ ὁποῖαι δίδονται εἰς τοὺς «Μακαρισμοὺς» τοῦ Εὐαγγελίου. Οἱ μοναχοὶ ἐξηγούντες κατὰ τὸ γραμματικὸν νόημα τὸ κείμενον τοῦ Εὐαγγελίου τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν μακαρισμὸν: «Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῆ καρδίας ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὁρῶνται», καταλήγουσιν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἂν δι' ἐμπράκτους ἀσκήσεως ἐπιτύχουν τὴν ψυχικὴν καθαρότητα, θὰ ἀειῶθουν καὶ ἴδουν τὸ ὄραμα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰωάννης, ὁ συγγραφεὺς τῆς Κλίμακος, ὁμιλῶν περὶ «ἐλλάμψεως» εἶχει ὑπ' ὄψιν τὸ χωρίον ταῦτο τῶν Μακαρισμῶν. Οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐλληνικῆς ἀσκητικῆς παραδέχονται συνήθως τὴν ἐπίδοσιν τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἡ γραμματικὴ ἐρμηνεία τῶν κειμένων τῆς Γραφῆς ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ μοναχικοῦ μυστικισμοῦ καὶ καταλήγουσιν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὗτος ἔλκει τὴν καταγωγὴν του ἐκ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ. Τὸ περὶ «ἐλλάμψεως» χωρίον τῆς Κλίμακος, τὸ ὁποῖον παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, καταδεικνύει ὅτι ἡ ἀνωτέρα πηγὴ τῶν περὶ φωτισμοῦ μυστηριακῶν ἀντιλήψεων εἶναι ἡ κατὰ γράμματα ἐρμηνεία χωρίων τῆς Γραφῆς. (Βλέπε Β. Σταφυλίδου Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, σελ. 392 κ.ε.). Καὶ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως «ἐκάστησι» εἰς τὴν Κλίμακα, εἰς σημασίαν ἣτις δὲν συμπίπτει μὲ τὴν παρὰ τοῖς Νεοπλατωνικοῖς χρῆσιν, ἀλλὰ σημαίνει φθορὰν καὶ ἐξέλασιν, εἶναι εἰσαίτι εἰς ἐπὶ πλέον λόγος ὁ ὁποῖος ἐπιφέρει τὴν σκίψιν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῆς νεοπλατωνικῆς ἐπιδράσεως.

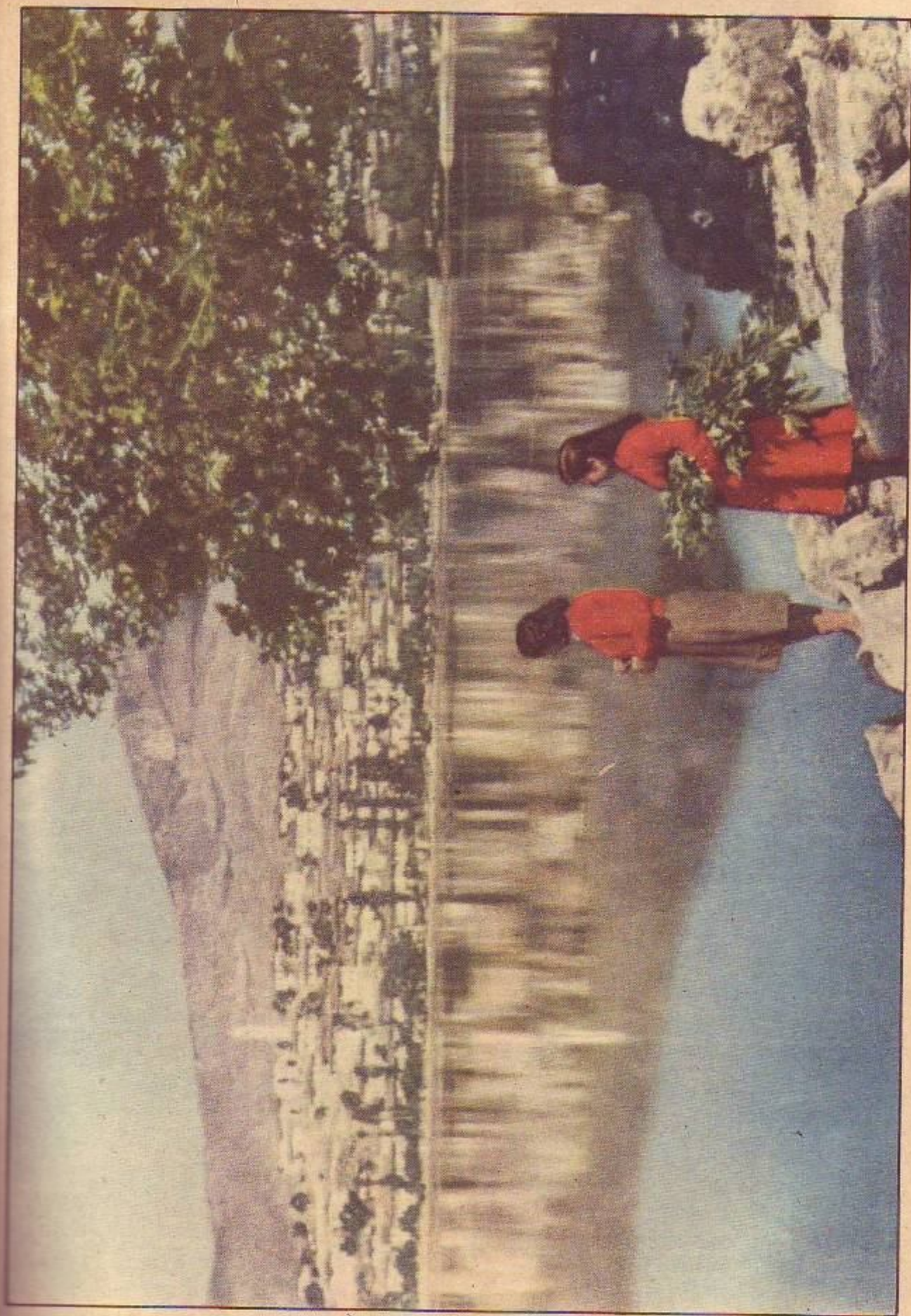
Τὸ περιεχόμενον τῆς Κλίμακος κρινόμενον ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως μὲς ὑπερνύθει τὰς τάσεις τῆς ὑπερσκιῆς φιλοσοφίας, ὅπως ἠδευελιώθη αὐτὴ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπὸ τὸν Κίρκεγααρτ κατ' ἀρχάς, καὶ ἀπὸ τὸν Χάιντεγκερ καὶ Γιόστερ δραδύτερον. Ἡ μοναχικὴ ἀσκήσις ὡς πρακτικὴ τῆς τέρας θέτει τὴν τελειώσιν τῆς ψυχῆς νοουμένης ὡς αὐτοτελοῦς ὑπόστασις. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ σύγχρονοι ὑπαρξιστὰς θέτουν ὡς τέρας τῶν ἐπιδιωξάντων τὴν καὶ προωθῶσιν τὴν ἐγναλογικῶς νοουμένην ὑπόστασιν εἰς τὸν αὐθεντικὸν καὶ γνήσιον αὐθεντικὸν τρόπον Κεντρικὴν θέσιν κατέχει καὶ εἰς τὴν μοναχικὴν ἀσκητικὴν καὶ εἰς τὴν ὑπαρξιστικὴν ἡ μελέτη τοῦ φαινομένου τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀγωνίας. Ἡ διαφορά ἐγκεῖται εἰς τὴν ἀρνητικὴν καὶ μηδενιστικὴν κατεύθυνσιν τῶν ὑπαρξιστικῶν ἀναζητήσεων. Ἀποκόπτονται αὐτὰ ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν, καὶ ἐμπλέκονται εἰς τὰ δίκτυα τῆς ἀπελπίσεως. Ὁ Γάλλος ὑπαρξιστὴς Γκαυπριέλ Μαρσέλ ἐπιχειρεῖ τελευταίως ἀνασύνδεσιν μὲ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν προσπαθῶν νὰ κατακινήσῃ τὸν ὑπαρξιστικὸν ἀπελπισμὸν διὰ τῆς ἐλπίδος. Οἱ συναπτικοὶ οὗτοι συσχετισμοὶ ἀρκοῦν νὰ καταδείξουν πῶσον πλούσιον περιεχόμενον ἐγκλείεται εἰς τὴν μυστικὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν, τὴν ὑποδείξας προσεχῶς ἀδωθεῖσιν ἐκ μέρους τῶν συγγράμματός μας Ἑλληνικῶν στοχαστῶν, εἰτιμῶς μὲσα εἰς αὐτὴν θὰ ἴδωμεν νὰ μελετήσῃν τὰ ὀντολογικὰ ὑπαρξιστικὰ φαινόμενα εἰς ἡρώων περιστασίων γνησίαν, ἀπὸ ἐκείνην ὑπὸ τὴν ὁποίαν τὰ παρουσιάζει ὁ σύγχρονος γεωμετρικὸς καὶ γαλλικὸς ἀσθητικὸς ὑπαρξισμὸς. Κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον ἡ Κλίμαξ εἶχεν εὐρύτατον ἀναγνωστικὸν κοινόν. Μετεφράσθη δὲ εἰς τὴν λατινικὴν, τὴν συριακὴν καὶ εἰς τὰς σλαβικὰς γλώσσας.

Ἡλίος ὁ Ἐκδικτικὸς. Εἰς τὴν ομάδα τῶν ἀσκητικῶν μυστικιστῶν κατατάσσεται καὶ ὁ Ἡλίος ὁ Ἐκδικτικὸς, τὸν ὁποῖον ἄλλοι μὲν τάσσουν εἰς τὸν ὄγδον αἰῶνα, ἄλλοι δὲ θεωροῦν ὡς σύγχρονον τοῦ Συμεῶνος τοῦ Νέου Θεολόγου ἀκμάσαντος κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα. Πάντως πρέπει νὰ διαστελλώμεν τούτον ἀπὸ τὸν Ἡλίον τῆς Κρήτης, τὸν σχολιαστὴν τῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Τοῦ Ἐκδικτικοῦ ἐπιβίωσαν δύο πραγματικαὶ αἰτίαι ἔχον καταχωρισθῆ εἰς τὸν 129 τὸμον τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας, ἀποτελοῦνται δὲ ἐξ ἠριθμημένων αὐτοτελοῦς νοήματων περιόδων αἱ ὁποῖαι καλοῦνται «κεφάλαια». Ἡ αἰ εἶρει τὴν ἐπιγραφοὴν «Αὐθολόγιον γνημικὸν φιλοσοφῶν σπουδαίων, σπουδασθῆν καὶ ποιηθῆν Ἡλία ἐλαχίστου Πρεσβυτέρου καὶ Ἐκδικτικῶν». Εἰς τὸν τίτλον εἶχε προσαρτηθῆ ἰαμβικὸν δίστιχον: «Γηγὴν νόουσον ἠθικῶν δρόσον λόγων, ἐνταῦθ' ἀειφύρις εἰ μετέλθης γνησίως». (Δύνασαι νὰ εἴρῃς εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ πηγὴν ἐξ ἧς πηγάζει ἑρῶδες ἠθικῶν λόγων, ἐὰν ἐρευνησῃς μὲ γνησίαν μέθοδον ἐρευνητικῆς). Ἡ ἑτέρα πραγματεία φέρει τὸν τίτλον: «Ταῦ αὐτοῦ γνηστικά». Μετὰ δὲ τὸν τίτλον προστίθενται οἱ ἀκόλουθοι ἰαμβικὸι στίχοι: «Φατίζεται νοῦς γνηστικῆς θεωρίας, πρὸς ὅσον ἀρετῆς, τοῖσδ' ἐπεντυχῶν λόγοις. Σκοτίζεται δ' αὐ ἐγκλισθεῖς εἰς πάθη». (Ὁ νοῦς φατίζεται διὰ τῆς γνηστικῆς θεωρίας καὶ ὠφελῆται εἰς ὄψος, ἐὰν συνδιατρίψῃ μὲ αὐτοὺς τοὺς λόγους. Ἐξ ἀντιθέτου σκοτίζεται ἂν κλισθῆ εἰς τὰ πάθη). Αἱ ἑμμετροὶ ἐπιγραφαὶ καθορίζουν καὶ τὸ θέμα ἐκατέρας τῶν πραγματειῶν εἰς τὴν μίαν πρόκειται περὶ ἠθικῆς ἠσκήσεως, εἰς δὲ τὴν δευτέραν περὶ τοῦ μυστηριακοῦ φωτισμοῦ. Αἱ πληροφορίες τὰς ὁποίας μᾶς δίδει ἡ «Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν» ὡς πρὸς τὸν βίον τοῦ Ἡλίου εἶναι πενιχρόταται, ἀρκομένηαι μόνον νὰ τὸν διαστελλοῦν ἀπὸ τὸν Ἡλίον τῆς Κρήτης, τοῦ ὁποῖου ἡ ζωὴ τίθεται κατὰ τὸν 9ον ἢ 10ον αἰῶνα. Ἀλλὰ τυγχάνουν λίαν ἀξιοσημείωται αἱ κρίσεις περὶ τοῦ ἔργου του: «Ὅσον γε μὴν ἐκ τῶν παρόντων αὐτοῦ κεφαλαίων, ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τὸν ποιητὴν ἐπιγινώσκω, ἀνὴρ ἦν εἰ τις καὶ ἄλλος σοφίας εἰς ἄκρον ἐλληνικῶς, τῆς τε θύρατος καὶ πολλῶ ἀλλοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς τε καὶ κρείττονος». (Καθ' ὅσον διὰς δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν αὐτὸν ἐκ τῶν παρόντων κεφαλαίων, ὅπως γνωρίζομεν ἕνα ποιητὴν ἀπὸ τὰ ἔργα του, εἶχε φθάσει περισσότερο ἀπὸ

κάθε ἄλλον εἰς τὴν κορυφὴν τῆς σοφίας καὶ τῆς ἐξουκλήσιαστικῆς καὶ πολὺ περισσότερο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἥτις εἶναι καὶ ἀνωτέρα). Πράγματι εἰς τὰ κεφάλαια εἶχε συγκεντρώσει δι' ἐπιλογῆς ἐξ ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων πολλὰς ἀειπρόσεκτους γνώμας. Εἰς ἐν τῶν γνηστικῶν κεφαλαίων (σδ') γίνεται χρῆσις τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὄρου «ὑπέκκαυμα» τῆς ζῶντος ἐκείνης ἥτις ἀμέσως ἐρᾶται πρὸς τὸ οὐρανὸν τέμπλον σώμα, κειμένη εἰς τὰ ἔρχατα ὄρια τῆς περιβάλλουσας τὴν γῆν σοφίας τῶν μεταβλητῶν ὄντων: «Ἐν ὅλῃ μὲν δεσμευθεῖσα ψυχὴ ἀλόγως φασφόρος καθίσταται. Ἐξ ὅλης δὲ λυθεῖσα ψυχὴ θεοφόρος εὐρίσκειται, κάκεινη αἰρεσθαί πέυκε ἀπὸ τοῦ ὑπέκκαυματος, αὐτὴ δὲ μέχρι τοῦ κατὰ τὸν θεῖον ἔρωτα συμπεράσματος». Ἐλλ. Πατρ. 127, 1164. (Ψυχὴ δεσμευθεῖσα μὲσα εἰς τὴν ὄλην γίνεται ὀλόγως φασφόρος. Ψυχὴ δὲ ἥτις ἀπεδεσμευθῆ ἀπὸ τὴν ὄλην γίνεται θεοφόρος. Καὶ ἡ μὲν τὴ ὄλη δεσμευθεῖσα ψυχὴ δύναται νὰ ὑφουρῶται μόνον μέχρι τοῦ ὑπέκκαυματος (ἥτοι τοῦ ὄρου τοῦ χωριζόντος τὰ θραστὰ ἀπὸ τὰ ἄσθητα) ἡ δὲ ὄλη μέχρι τῆς τελειώσεως ἢν συνεπιφέρει ὁ θεὸς ἔρωτα). Εἶναι προφανές ὅτι εἰς τὴν περιεκτικὴν αὐτὴν διατέμεται τὸ σύμπταν, εἰς «περιγίαια» καὶ «αἰθήρια». Ἡ τοιαύτη διατομὴ εὐρίσκειται εἰς τὸν Στωικὸν Ποσειδώνιον καὶ εἰς τοὺς νεοπλατωνικοὺς. Ἐκ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας προέρχεται καὶ ἡ διάκρισις ἢν κἀμεν ὁ «Ἐκδικτικὸς μεταξὺ νοῦ, λόγου καὶ αἰσθήσεως»: «Ἄλλο ὁ νοῦς τοῦ πράγματος, καὶ ἄλλο ὁ λόγος αὐτοῦ, καὶ ἕτερον τὸ ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως ἀναγόμενον καὶ τὸ μὲν ἔστιν οὐσία, τὸ δὲ συμβεβηκός, τὸ δὲ ἡ τοῦ ὑποκειμένου διαφορά», Ἐλλ. Πατρ. 90, 1141. (Ἄλλο πράγμα εἶναι ἡ νοητικὴ ἀντιλήψις ἐνὸς πράγματος, ἄλλο ὁ εἰς αὐτὸ ἀναφερόμενος λόγος, καὶ ἄλλο ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν αἰσθήσιν. Τὸ πρῶτον εἶναι οὐσία, τὸ δεύτερον συμβεβηκός, τὸ δὲ τρίτον ἡ διαφορά ἢν παρουσιάζει ἡ ὄλη). Εὐρισκόμεθα ἐνταῦθα πρὸς τὴν διακρίσεως τὴν ὁποίαν κἀμεν ὁ Ἀριστοτέλης, διακρίων τὸν νοῦν, ἀπὸ τὸν λόγον καὶ ἀπὸ τὴν αἰσθήσιν. Ἡ τρίτη αὐτῆς διάκρισις εἶναι σαφὴ καὶ εἰς ἄλλα κεφάλαια τοῦ Ἡλία. Εἰς τὸ 52 γνηστικὸν κεφάλαιον γράσει: «Τῆς λογικῆς ψυχῆς ἀλλῆ μὲν ἡ αἰσθήσις, καὶ δὲ ἡ δῖανσις, ἀρχιερεὺς δὲ ὁ νοῦς». Ἐπίσης τὴν αὐτὴν διαίρεσιν εἶχει ὑπ' ὄψιν τὸν ὅσον γράσει: «Ἀναγκαῖον εἶδέναι τὸν γνηστικόν, πότε μὲν ὁ νοῦς αὐτοῦ εἰς τὴν χώραν τῶν νοημάτων ἐστί, πότε δὲ εἰς τὴν τῶν λογισμῶν καὶ πότε εἰς τὴν κατ' αἰσθήσιν». Ἐλλ. Πατρ. 118. (Πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὁ κάποιος πνευματικῆς γνώσεως πότε ὁ νοῦς του εἶναι εἰς τὴν περιοχὴν τῶν νοημάτων, πότε εἰς τὴν περιοχὴν τῶν λογισμῶν, καὶ πότε εἰς τὴν περιοχὴν τῆς αἰσθήσεως). Εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Ἡλίος διακρίνει ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τρεῖς εἴδη γνώσεως, τὴν νοητικὴν ἐπιπέταιν, τὴν διανοητικὴν διεξοδικὴν γνώσιν τὴν καταρτιζομένην διὰ τῆς συλλογιστικῆς σκέψεως (διούσιον κατὰ Πλάτωνα) καὶ τὴν κατ' αἰσθήσιν ἀντιλήψιν. Αὐτεῖ αὐ μόνον ἐκ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφῶν, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἐκ τῶν Πατέρων. Εἰς ἐν τῶν κεφαλαίων του παραβάλλει τὴν ψυχὴν μὲ πῶλην καὶ τὰ αἰσθητήρια μὲ πύλας τῆς πόλεως: «Ἀνάγκη μὲν τὰ αἰσθητήρια ὡς πύλας ἀνοίγειν πόλεως, ἀνάγκη δὲ μὴ συχωρεῖν ἐν τῇ ἀνοίξει τῶν ἀνοικαίων, συνεπιπέτασθαι ἐὼνα τὰ τοὺς πολέμους βέλονται καὶ μάχη αἰτία καθίσταόμενα». Ἐλλ. Πατρ. 1173. (Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνοίγωμεν τὰ αἰσθητήρια, ὅπως εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνοίγωμεν τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἐπίσης ὅμως εἶναι ἀνάγκη κατὰ τὸ ἀνοικαῖον τοῦτο ἀνοίγειν νὰ μὴ ἐπιτρέπωμεν νὰ εἰσέρχονται μαζὶ ὁμάδες ἀτόμων αἰτία ἀγαπῶν τοὺς πολέμους καὶ γίνονται αἰτία μάχης). Παρομοίαν παρομοίωσιν παραβάλλουσιν τὰ αἰσθητήρια πρὸς πύλας πόλεως εὐρίσκουμεν καὶ εἰς τὸ 10ον κεφάλαιον τοῦ «Περὶ κατὰσκευῆς ἀνθρώπων» συγγράμματος τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, Ἐλλ. Πατρ. 44, 152.

Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ Ἡλία εἶναι ὅτι ὁ ἐκ τῆς οὐρανοῦ περιοχῆς καταγόμενος νοῦς ἔχει ἐκπέσει καὶ δὲν θὰ εἴσῃ τὴν μακαριότητά του, ἂν δὲν ἀνωρθῆ διὰ τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς θεωρίας πάλιν εἰς τὸν οὐρανόν. Ἡ πλήρης ἀνδρεία ψυχὴ εἶναι ὡσανὺ γυνὴ ἥτις φατίζεται ἀπὸ δύο λυχνοῦς, ὁ εἰς εἶναι ὁ λυχὸς τῆς ἀσκήσεως, ὁ δὲ ἄλλος ὁ τῆς θεωρίας: «Ἀνδρεία ψυχὴ ὡς γυνὴ παρ' ὄλον τὸν β οὐ εἰς δύο λυχνοῦς τὸν πρακτικὸν τε καὶ θεωρητικὸν καιόμενον», (Εἶναι ὡσανὺ γυναικα ἥτις εἰς ὄλον τῆς τὸν βίον κρατεῖ ἀνωμαμένους τὸν λυχὸν τῆς θεωρίας καὶ τὸν λυχὸν τῆς πράξεως). Ἡ ψυχὴ ὑψίσταται τὴν προσβολὴν τῶν βελῶν τοῦ θεοῦ ἔρωτος καὶ οὐδέποτε δύναται νὰ ἠουχάσῃ. «Ἡ ἑμεταγοῦσα μὲν ἔλαφος ὄρεως ἰόν, τοῦ σέσσει πρὸς ὕδατος τρέχει πηγὰς ψυχὴ δὲ ἡ βέλσει θεοῦς τρωθείσα ἀπαύστων εἰκει τὸν πρὸς τὸν τρωθέντα ἔρωτα» (23 γνωστ. κεφ.) (Ἡ ἔλαφος ἥτις τρώγει δηλητήριον ὄρεως, τρέχει πρὸς τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων διὰ νὰ τὸ κατασβέσῃ. Ἡ δὲ ψυχὴ ἥτις ἐπληρώθη ὑπὸ τῶν βελῶν βελῶν, ἀκατάπαυστον σῦρει μεθ' ἐαυτῆς τὸν ἔρωτα πρὸς ἐκεῖνον ὅστις τὴν ἐπληρώσεν). Ὁ ἀνωρτος λέγει ὁ Ἡλίος, εἶναι εἰς κόσμος ὀλόκληρος ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ, ἐν δὲ τῷ νοητῷ κόσμῳ εἶναι ὁ λογισμὸς. «Ἐν μὲν τῷ ὀρωμένῳ ὡς ἄλλος τις ὁράει κόσμος ὁ θιβωπος ἐν δὲ τῷ νοουμένῳ ὁ λογισμὸς. Οὐρανοῦ μὲν γὰρ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν μεσῷ οὗτος ἐκείνῳ καταγγέλλει, νοῦ δὲ καὶ αἰσθησεως ὑπορήτης τυγχάνει ὁ λογισμὸς, ὡν αἰεὶ ἀμφοτέροι κόσμοι ἐκκεκώφοντο ἄν» (Μέσα εἰς τὸν ὀρατὸν κόσμον δεικνύεται ὁ ἀνθρώπος ὡσανὺ ἕνας ἐξωριστὸς κόσμος, μὲσα δὲ εἰς τὸν νοητὸν ὡς τοιοῦτος κόσμος δεικνύεται ὁ λογισμὸς. Διότι ὁ λογισμὸς εἶναι ἐκεῖνος ὅστις καθίστα γνηστικός εἰς τὸν ἀνθρώπον τὸν οὐρανὸν τὴν γῆν καὶ τὰ μεαξὺ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Εἶναι δὲ ὁ λογισμὸς ὁ διαγγελλὸς τοῦ νοῦ καὶ τῆς αἰσθήσεως. Χωρὶς δὲ αὐτὸν καὶ οἱ δύο κόσμοι καὶ ὁ

Άποψη τής Καστοριάς, ότικαταπτοριζόμενης εις τὰ ύδατα τής μαγευτικής λίμνης τής.

ωπότε και ο άσθητος, θα ήταν κοφάι ('Ελλ. Πατρ. 127, 1169). Η τελική επιδίωξη δεν είναι να ίδι ο πιστός τον Θεόν εισερχόμενος εις τὸ ὑπὲρ γνώσιν σκότος ἀλλὰ να γνωσθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, να λάβῃ τούτου ὑπὸ σημειώσιν τρόπον τινα ὁ Θεός: «Πάντα μὲν ὄρα ὁ Θεός, ὄρασι δὲ τὸν Θεόν οἱ θεωροῦντες ἄβρην... Μακάριος δὲ ὁ πιστεύων ὅτι βλέπεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ». (Πάντας μὲν τοὺς βλέπει ὁ Θεός, βλέπουν δὲ τὸν Θεόν οἱ μεθενέχοντες (διὰ τῆς ὑπερβατικῆς θεωρίας) πάνταν θεωροῦσιν. Είναι δὲ μακάριος ἐκεῖνος ὅστις πιστεύει ὅτι τὸν βλέπει ὁ Θεός).

Ἐκ τῶν παραθεθέντων χωρίων ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ ἀνατολικὸς μυστικισμὸς οὐδέποτε εἶχε χάσει τὴν ἐπαφήν του μετὰ τῆν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Κινεῖται μέσα εἰς τὸν κόσμον τῆς καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀφομοιώσῃ πολλά ἀπὸ τὰ στοιχεῖά της. Ἡ πρόθεσις του εἶναι νὰ φέρῃ εἰς ἄμεσον ἐπαφήν τὴν ἀνθρώπινην προσωπικότητα μετὰ τὸν Θεόν ὄχι μόνον μετὰ τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ διαρκούσης τῆς προσκαιροῦ ἐπιγείου ζωῆς. Εἰς τὰ ἔσπρινα συνεχίζον τὸν μυστικιστικὸν τάσεων θα εὐρωμεν εἰς τὸν Σωμεθὸν τὸν Νέον Θεολόγον.

Η ΕΛΛΗΝΟΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ (9ος — 15ος αἰῶνες).

Κατὸν τῆς μεγάλης ἀναστατώσεως τὴν ὁποίαν ἐξήγειρεν ἡ Εἰκονομαχία, κατάρθρωσε καὶ πάλιν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία νὰ εἶσθ κατά τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνος τὴν συνοχὴν της. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀρχίζει νὰ κατευθύνῃ τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος. Ἡ προσοχὴ στρέφεται πρὸς τὰ παλαιὰ ἑλληνικά συγγράμματα καὶ διὰ τὸν πολιτισμὸν κόσμον τῆς Εὐρώπης ἡ πρώτη Ἀναγέννησις ἀρχίζει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Παύουν πλέον νὰ ἀπασχολοῦν τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν τὰ δογματικὰ προβλήματα καὶ ἀρχίζει ἡ ἐνεσχάλησις μετὰ τὴν παιδείαν καὶ τὰς ἐπιστήμας. Μεταξὺ τῶν κυριωτέρων ὀδηγῶν τῆς νέας ταύτης στροφῆς σημαντικὸν θέσιον κατέχει ὁ Φώτιος. Συγχρόνως καθίσταται περισσότερον συνειδητὴ καὶ εἰς τοὺς ἔθνους λαοὺς ἡ ἑλληνικότης τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9ου αἰῶνος εἰς τὰ ἐπίσημα χρονικά τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας οἱ αὐτοκράτορες τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς δὲν ἀνομιάζονται πλέον «Ρωμαιοί» ἀλλὰ «Ἕλληνας». Εἰς ἐπιστολὴν δὲ τοῦ πάπα Νικολάου τοῦ Α' πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ τὸν Γ' ἐξεδήλωσαν ὁ πάπας τὴν ἀπείθειαν του πρὸς αὐτὸν ἑλλῆνας τῆς Ἀνατολῆς ἐνῶ ἐθεώρειν τοὺς Ρωμαιοὺς ὡς βαρβάρους, ἐχρησιμοποιοῦν τὸ ὄνομα των ὡς ἰδικὸν των τίτλον (βλ. Β. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορ. σελ. 323). Ἡ συνειδησις τῆς φυλετικῆς διαφορᾶς προσκάλεσεν ἔπειτα καὶ τὸ ἔκκλησιαστικὸν σχίσμα.

Τεκμήριον τῆς νέας κατευθύνσεως πρὸς τὴν ὁποίαν ἐτρέπετο τότε τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας ἀποτελεῖ καὶ ἡ μέριμνα τῶν αὐτοκρατῶν διὰ τὴν ἀναδιοργανώσιν τῆς ἀνωτάτης ἐκπαίδευσως. Ἐπὶ Θεοφίλου (829—842) φαίνεται ὅτι ἤρριξεν ἐκ νέου ἡ ὑπὸ τοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαυροῦ κλεισθεῖσα ἀνωτάτη Σχολή. Ἐτίμα διὰ τῆς φιλίας του ὁ Θεοφίλος τοὺς δύο ἔθλους πεπαιδευμένους ἀνδρας Ἰωάννην τὸν γραμματικὸν καὶ Λέοντα τὸν μαθηματικόν. Τὸν τελευταῖον τούτον ὁστις χαρακτηρίζεται καὶ «ἐμάς τε καὶ φιλόσοφος» ἐτίμησε διὰ τῆς ἐπισκοπικῆς θρόνου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ συμβολὴ τοῦ Λέοντος διὰ τὴν προώθησιν τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν τυγχάνει σημαντικωτάτη. Οὗτος συνεκέντρωσε τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς τὸ σωζόμενα συγγράμματα τοῦ Ἀρχιμήδους εἰς ἐνιαστὸν χειρόγραφον, πρὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὸ στέλεχος ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀπέρρευσαν πάντα τὰ μετέπειτα ἀπόγραφα. Τὸ ἐν λόγω χειρόγραφον μετακομίσθη κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ περιήλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ πάπα κατὰ τὸ 1266. Ἐξηφανίσθη δὲ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα. Μαθηταὶ τοῦ Λέοντος ὑπῆρξαν ὁ Φώτιος, ὁ γεωμέτρης Θεόδωρος, ὁ ἀστρονόμος Θεοδόχιος καὶ ὁ γραμματικὸς Κομητᾶς. Εἰς τοὺς μαθητὰς του κατατάσσεται καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος ἔπειτα μετνομιάζθη εἰς Κύριλλον καὶ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Μεθοδίου ἔφερον εἰς πέρας τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Σλαύων. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοφίλος διεπίετο ὑπὸ τῶν τῶν μεγάλῃς πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπης ὥστε ἐτίμα διὰ τῆς φιλίας του καὶ τὸν σοφὸν Μεθόδιον, καίτοι ἐκκολλητάριον. Ὅλίγα ἔτη μετὰ ταῦτα ὁ ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατείας Θεοδόρος καίσαρ Βάρδας ἀνεκαίνισε τὴν ἀνωτάτην ἐκπαίδευσιν διὰ τῆς ἰδούσεως τῆς Σχολῆς τῆς Μαγναύρας, τῆς ἁπλοῦς ἀρχαία, ἣτοι «πρώταν», διώρισε τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα Λέοντα, καθηγητὰς δὲ τῆς γεωμετρίας τὸν Θεόδωρον, τῆς ἀστρονομίας τὸν Θεοδόχιον καὶ τῆς ἐπὶ τὰς φυσικὰς ἐξελληνίζουσης γραμματικῆς τὸν Κομητᾶν. Κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα ὁ Ρωμανὸς ὁ Γ' ὁ Ἀργυρὸς (1028—1034) κάτονος ἑλληνικῆς παιδείας φανεύει τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἰδεὸν ἐπὶ τῆς «ἐπειὶ τοὺς λόγους σπουδῆς καὶ τῆς περὶ τὰ διπλα φροντισμοῦ», ὡς ἀναφέρει ὁ Μ. ὁ Φελλὸς χρονογράφος (ἐκδ. Σόφια 4,30). Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ὑπῆρχον ὄχι μόνον κατὰ μέρος καὶ μέσα σχολαῖα ἀλλὰ καὶ ἀνώτερα «μεῖζόνων μαθημάτων» (βλ. Κ. Μπόνη, Ἰωάννης ὁ Σιρλίνος σελ. 16 κ.ε.). Πραγματικὴ δὲ ἐναγένησις τῶν γραμμάτων ἐπιτυγχάνεται ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος (1042—1054) ἴδουσε κατὰ τὸ 1045 τὴν Νομικὴν Σχολήν. Τὸ ὄνομα τῆς Σχολῆς ταύτης ἦτο «Διδασκαλεῖον τῶν νόμων» καὶ «Μουσεῖον τῆς νομοθετικῆς». Ἐκεῖνος ὅστις ἐπίσειε τὸν αὐτοκράτορα νὰ προβῆ εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς ἐν λόγω σχολῆς ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Μαυροπότος, ὅστις διετύπωσε καὶ τὸ ἰδρυτικὸν διάταγμα. Ἦτο διαπρεπὴς νομομαθὴς γνωρίζων καὶ τὴν λατινικὴν. Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλούταρχον ἦτο τοσαύτη

ὥστε εἰς ἐν ἐκ τῶν ποιημάτων του παρακαλεῖ τὸν Χριστὸν νὰ τοὺς ἐξαιρήσῃ ἀπὸ τὴν βίαν μετὰ θάνατον τιμωρίας:

Εἴπερ τιμὰς βούλοιο τῶν ἄλλοτρίων
τῆς σῆς ἀπειλῆς ἐξελέσθαι, Χριστέ μου,
Πλάτωνα καὶ Πλούταρχον ἐξελοῖό μοι.
Ἄμφω γὰρ εἰσι καὶ λόγον καὶ τὸν τρόπον
τοῖς σοῖς νόμοις ἔγγιστα προσπεφυκότες.

(Ἐὰν θὰ ἤθελες Χριστέ μου νὰ ἐξαιρήσῃς μερικοὺς ἐκ τῶν μὴ χριστιανῶν ἀπὸ τὴν ἀπειλήν σου, εὐχόμαι νὰ ἐξαιρήσῃς πρὸς χάριν μου τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλούταρχον. Διότι καὶ οἱ δύο καὶ κατὰ τὰ συγγράμματα καὶ κατὰ τὸν ἠθικὸν χαρακτήρα εἶναι πλησιέστατα προσηλωμένοι εἰς τοὺς νόμους σου).

Εἶναι φανερὰ ἡ προσέγγισις ἣτις ἔχει ἐπέλθει μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους. Ὁ Μαυροπότος μαζὶ μετὰ τὸν Λεικούδη, τὸν Ψελλὸν καὶ τὸν Εἰφιλίον, ἡ ἐνευγής αὐτῆς τετράς τῶν ἀδελφῶν, ὠργάνωσε τὴν λειτουργίαν τῆς σχολῆς ταύτης ὡς «νομοφυλάξ» καὶ ἐπὶ τοῦ ὄργανισμοῦ τὸν ὁποῖον ἐσχεδίασεν ἐστηρίχθη ἡ λειτουργία τῶν Πανεπιστημίων τῆς Δύσεως. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα ἐδείξει ὅτι ὁ ὄργανισμὸς τοῦ «Διδασκαλεῖου τῶν νόμων» ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐν Βοωνῶν τῆς Ἰταλίας ἰδρυθείσης Νομικῆς Σχολῆς. Ἐκτὸς τῆς Νομικῆς Σχολῆς ἐλειτούργει ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου καὶ φιλοσοφικὸν τμήμα διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ «ἐπάτου τῶν φιλοσόφων» Μιχαὴλ Ψελλοῦ. Ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ εἶχεν ἰδρυθῆ πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Νομικῆς Σχολῆς, ἐλειτούργει δὲ ἐν τῷ «Τετροβησίῳ», ὅπου ἐκεῖτο ἐν τῇ κέντρῳ τῆς πόλεως ἀπέναντι τοῦ οἰκητοῦ τῆς συγκλήτου. (βλέπε Κ. Μπόνη ἀντὶ τοῦ σελ. 45). Ὁ 11ος αἰὼν τυγχάνει ἐποχὴ πλήρους ἀνασυνθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μετὰ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν παιδείαν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας καίτοι ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ οὐ μόνον τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀνατολῆς ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκ μέρους τῆς Λατινικῆς Δύσεως ἐπίθεσιν, οὐδῶλος κατέπεσαν ἡ πνευματικὴ δραστηριότης τοῦ ἔθνους. Ὁ ἐν τῷ κράτει τῆς Νικαίας κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα Νικηφόρος Βλασημίδης διεκήρυξεν ὅτι ἡ παροχὴ παιδείας εἰς τὸν λαὸν ἀποτελεῖ ὑποχρέωσιν διὰ τὸ κράτος. (βλέπε Διογ. Σαυαλάτου. Τὰ Σχολαῖα σὺ Βυζάντιον, σελ. 16). Κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων οἱ λόγοι ἀναπτύσσον ἀξιοθαύμαστον πνευματικὴν δραστηριότητα, ἣτις ὑπῆρξεν ἡ βάση διὰ νὰ ἀναγεννηθῆ καίτοι δουλωθεῖς εἰς τοὺς Τούρκους ὁ Ἑλληνισμὸς. Ἡ μετὰ τὸ 1453 νέα φάσις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς πραγματοποιηθείσης στροφῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν παιδευτικὴν καὶ πνευματικὴν του παραδόσιν. Κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ὁ Πλήθων διαμένον εἰς τὸν Μυστράν αἰσθάνεται ὅτι ζῆ μέσα εἰς περιβάλλον τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ συνεχῆ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παραδόσεως. Ἡ ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος ἀπορημμένη ἀναγέννησις κατάρθρωσε νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν ἱστορικὴν μνήμη τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀνασύνθεσιν. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ γενικωτέρων ἀπόψεως ἡ ἐποχὴ αὕτη τυγχάνει λίαν σημαντικῆ. Κατ' αὐτὴν ὁ ἑλληνικὸς Χριστιανισμὸς ἔφερον εἰς πέρας τὸν ἐκπολιτισμὸν καὶ ἐκχριστιανισμὸν τῶν εἰς κατὰστασιν βαρβαρότητας διατελούντων σλαυικῶν λαῶν. Ἐθεσε ὄραγμα κατὰ τῆς προχωρήσεως τῶν Τούρκων εἰς τὴν Εὐρώπην. Δείωσε καὶ ἀνεζωπυρήσῃ τὴν ἑλληνικὴν παιδευτικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν παραδόσιν, ἣτις ἀπέβη ἡ βάση διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ Ἰταλικὴ Ἀναγέννησις. Αἱ σταυροφορικαὶ μετέφερον εἰς τὴν Εὐρώπην νέον πνεῦμα ἐξ Ἀνατολῶν, τὸ ὁποῖον συνδυασθὲν μετὰ τὴν ἐκ Δυσιῶν ἀραβικὴν ἐπίδρασιν ἀπέβη ἡ αἰτία νὰ ἐξελεθῇ ἡ Εὐρώπη ἀπὸ τῶν Μεσαίων.

Τὴν ὄλην ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι 15ου αἰῶνος ἐποχὴν θέλωμεν ἐξετάσει ὑποδιαίρουτες ταύτην εἰς δύο τμήματα. Τὸ ἐν ἐκείναισι μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος ὁπότε ἐντείνεται ἡ ἐναντιοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ λατινικῆς ἐπίθεσις. Τὸ δεύτερον, περιλαμβάνον τὸν 13ον, 14ον καὶ τὸν πρώτον ἡμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος, ἀποτελεῖ τὴν ἀγωνιώδη πάλιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Καίτοι πανταχόθεν πολεμείται, ἀναπτύσσει ὑπερόχον ἀγωνιστικὸν πνεῦμα. Δὲν καταρθάνει νὰ κρατηθῇ ἡ αὐτοκρατορία, ἀναγεννᾶται ὁμοῦ ὡς ἔθνικὸν ἑλληνικὸν σύνολον. Ἰδιαίτερος θὰ ἀπασχοληθῶμεν μετὰ τὸν 12ον αἰῶνα, διότι κατ' αὐτὸν συντελεῖται ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις.

Η ΠΡΩΤΗ ΜΟΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ 9ου, 10ου ΚΑΙ 11ου ΑΙΩΝΟΣ

Οἱ πρώτοι φορεῖς. Μεταξὺ τῶν πρώτων φορέων τῆς Ἀναγεννήσεως πρέπει νὰ ταχθῇ ὁ Λέων ὁ μαθηματικὸς, περὶ τοῦ ὁποῖου ἐγένετο προηγουμένως λόγος. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἐμψυχωτὴς τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν, συλλέξας τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ συμπήρας πύρην διδασκαλῶν ἰκανῶν νὰ διδάξουν τὴν γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν καὶ γραμματικὴν. Ἡ σῆμη του ὡς σοφοῦ εἶχεν ὑπερβῆ τὰ ὄρια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ὁ Ἀσὰφ γαλιθαῖος Μαρμὸν εἶχε παρακαλεῖ τὸν αὐτοκράτορα Θεοφίλον νὰ ἀποστείλῃ τὸν Λέοντα εἰς αὐτὸν διὰ νὰ τὸν ἴδῃ, ἐδήλον δὲ ὅτι ἦτο ἔτοιμος εἰς ἀντάλλαγμα νὰ δώσῃ πολλὰς τιμὰς καὶ δωρεὰς. Ὅτι ὁ περὶ τὸν Λέοντα κύκλος διεπίετο ὑπὸ εὐρύτερον ἀνθρωπιστικὸν ἀντιλήψων, καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνῆκον οἱ ἐκχριστιανισάντες τοὺς Σλαυικοὺς λαοὺς Κύριλλος (πρῶην Κωνσταντῖνος ὁ φιλόσοφος) καὶ ὁ ἀδελφὸς του Μεθόδιος.

Ἄλλ' ἐκεῖνος ὅστις ἴσταται ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἑλληνικῆς

Ἐναγεννήσεως εἶναι ὁ Φώτιος (820-891). Κατήγετο ἐξ εὐγενούς οικογενείας καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης τοῦ νεότητος εἶχεν ἐπιδοθῆ εἰς φιλοσοφικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς σπουδὰς. Ἦτο πνεύμα πολυμερές μετ' πολυσχολοῦσας κατευθύνσεις. Ὁ Νικήτας ὁ Βιογραφησάς τὸν ἐχθρόν τοῦ Φωτίου καὶ ἀντίζηλον δια τὴν κατάληψιν τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Ἰγνατίου λέγει περὶ τοῦ Φωτίου τὰ ἀκόλουθα: «Γραμματικῆς μὲν γὰρ καὶ ποιήσεως, ρητορικῆς τε καὶ φιλοσοφίας, καὶ δὴ καὶ ἱατρικῆς καὶ πάσης ἀλίγου δεινῆς ἐπιστήμης τῶν θύραθεν τοσούτων οὐδ' ἂν τὸ περιόν ὡς μὴ μόνον σχεδὸν φαναι τὴν κατὰ τὴν αὐτοῦ γενεάν πάντων διενεγκεῖν, κῆρ δὲ καὶ πρὸς τοὺς παλαιούς αὐτὸν διαμιλλᾶσθαι». (Εἶχε τὴν αὐτὴν περιουσίαν γνώσεων, ὥστε οὐ μόνον νὰ ὑπερέχη ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς του, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀμιλλᾶται πρὸς τοὺς ἀρχαίους). Τεκμήριον μαρτυροῦν περὶ τῶν σχετικῶν μετ' τὴν ἀρχαίαν παιδείαν ἐρευνῶν του εἶναι ἡ «Μυριόβιβλος» ἢ «Βιβλιοθήκη» τῆς ὁποίας ὁ διάσημος Βυζαντινολόγος Κραυμπάχερ ἐπισημαίνει ὡς τὸ σπουδαιότερον βιβλιολογικὸν ἔργον τοῦ μεσαίωνα. Ἄλλα καὶ ἀπὸ εἰδικότερας φιλολογικῆς ἀπόψεως τὸ ἔργον τοῦ Φωτίου τυγχάνει ἀξιῶν μεγάλης ἐκτίμησεως. Εἰς τὰ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 867—877 γραφέν βιβλίον τοῦ «Ἀυτολόγιου» πραγματευτάται προβλήματα ἐρημητικὰ εἰς τὴν Γένεσιν, τὴν Πεντάτευχον καὶ τοὺς Ψαλμοὺς, θέματα δογματικὰ καὶ ζητήματα τῆς ἐξοικλησιαστικῆς σοφίας, ἤτοι φιλοσοφικὰ, φυσικὰ, ἱατρικὰ, γραμματικὰ καὶ ἱστορικὰ. Ἀπασχολεῖται ἰδίᾳ μετὰ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ γένους, τοῦ εἴδους καὶ τῶν κατηγοριῶν. Ἐκδηλώνει τὴν πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν προτιμῆσίν του καὶ ἀπορριπτὴ τὴν περὶ ἰδεῶν πλατωνικὴν θεωρίαν. Ἄν παραβιθώμεν, λέγει, τὴν προὔπαρξιν τῶν ἰδεῶν, μειώνομεν τὴν δημιουργικὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἀυτολόγιον» θέτει πρὸς συζήτησιν τὸ πρόβλημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ γένη καὶ εἶδη. «Ἐζητῆται μὲν ἡμῖν πολλὰ καὶ ἡ περὶ τῶν γενῶν τε καὶ εἰδῶν ὑπόθεσις καὶ διάκρισις τῶν πάλαι ἀμφισβητημάτων ὡς τοῖς τνηκοῦτα συζητοῦσιν ἔδοξεν οὐδὲν ἄπορον ὑπολιπούσα προσεληθῆναι. Καὶ γὰρ αἱ μὲν κατὰ Πλάτωνα ἰδέαι ἰδιαζούσης ἐπισκέψεως ἔτυχον, ἐπεὶ μὴδὲ κατηγορεύεσθαι τῶν ἀτόμων αἰεταὶ δύναται. Οὐ γὰρ τοῦτο νῦν ἐὰν ὡς τὸ προϋφίστασθαι τύπους τῶν πραγμάτων καὶ ὁμοιωσάμενον τεχνίτου μὲν ἔστιν, ἀσθενούντος δὲ δημιουργεῖν ἀπλῆ προβολὴ τὰ βουλούμενον, οὐτ' ὡς ἐνταῦθα τὸ ζητεῖν τῶν ὑποστημένων παραδείγματα ἐπ' ἀπειρον ἐξ ἀνάγκης διαδιβάσει τῶν πλατωναίων τὴν προόδον». (Ἐχομεν πολλὰς συζητήσεις τὸ περὶ γενῶν καὶ εἰδῶν πρόβλημα καὶ τὸ δεκαεβδόμη τῶν παλαιῶν ἀμφισβητήσεων, καὶ κατὰ τὴν γνώμην τῶν παρακολουθησάντων τὰς συζητήσεις, ἡ ἐξέτασις ἔχει προχωρήσει χωρὶς νὰ ἀφήσῃ καμμίαν ἀπορίαν. Διότι τώρα δὲν θὰ εἶμαι ἐκεῖνο τὸ ἐπιχείρημα ὅτι δηλαδὴ τὸ νὰ δεχόμεθα ὅτι προϋφίστανται ὑποδειγματικὰ πρότυπα καὶ ὁμοιώματα ἐκείνων τὰ ὁποῖα θὰ δημιουργηθῶν ὑμᾶς κάμνει νὰ δεγθῶμεν τὴν ὑπαρξίν δημιουργοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἔχει τὴν δύναμιν διὰ τῆς ἀπλῆς νοητικῆς συλλήψεως νὰ δημιουργῇ πᾶν ὅ,τι θέλει. Οὐτὲ θὰ χρησιμοποιοῦσθαι τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ νὰ ζητῶμεν τὴν ὑπαρξίν προϋφιστάμενων ὑποδειγματικῶν τύπων — δηλαδὴ τῶν ἰδεῶν — θὰ κάμνῃ ὥστε νὰ προχωρήσῃ ἐπ' ἀπειρον ἡ σειρά τῶν ὑποτιθεμένων παραδειγματικῶν προτύπων). Ὁ Φώτιος λέγει ὅτι ἂν παραδεχθῶμεν τὰς ἰδέας ὡς πρότυπα βοηθοῦντα τὸν Θεὸν κατὰ τὴν δημιουργίαν μειώνομεν τὴν δημιουργικότητα τῆς θεῆς νοήσεως. Ἡ θεία νοήσις δὲν ἔχει ἀνάγκην σχεδῶν ἀλλὰ δημιουργεῖ ἀπ' εὐθείας ὅ,τι θέλει. Ἐκτὸς τούτου δεκνέεται ὁ Φώτιος ἀπὸ τῶν Ἀριστοτελῶν καὶ τῶν ἀντιραρτικῶν ἐκείνη κατὰ τῶν ἰδεῶν ἐπιχείρημα σύμφωνα μετ' ὁποῖον μεταξὺ τοῦ ἰδεώδους καὶ τοῦ πραγματικοῦ ἀπορροῦν π.χ. νομιμάεται νὰ παρεμβληθῇ εἰς τρίτος ἀνθρώπος καὶ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ ἰδεώδους καὶ πραγματικοῦ τέταρτος καὶ πέμπτος καὶ οὕτω ἐπ' ἀπειρον. Παρατηρεῖ προσεθὶ ὁ Φώτιος ὅτι δὲν δύναμεθα νὰ δεγθῶμεν ὅτι αἱ ἰδέαι ὡς αἰώνιοι τύποι ἀναλλοίτως ὑφίστασθαι εἰς τὸν θεῖον νοῦν, δύναται νὰ ἀποδοθῶν ὡς κατηγορηματὰ εἰς τὰ ἁπλοῦς ὄντα. «Οὐδὲ τὰ ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ τυπωθέντα διανοία καὶ στάσιν ἀκίνητῶν τε καὶ ἀκλόνητον, εἴπερ ὅλος ἔνεστιν εὐμοιρηκῆτα, τῶν ἐν σοφίᾳ τε καὶ ἀποροφῇ διαπαντός εσσεμένων εὐδαιμόνως ἂν δυνατόν ῥηθῆναι κατηγορούμενα». (Οὐτὲ οἱ τύποι οἱ εὐρισκόμενοι εἰς τὴν θεῖαν διάνοιαν οἱ ὁποῖοι ἐὰν δεγθῶμεν τὴν μέσιν εἰς τὸν θεῖον νοῦν ἐνύπαρξιν των, ἔνομον μέσιν εἰς αὐτὸν μετῶν τῆς ἡμέρας ἀκίνητων καὶ ἀκλόνητων, θὰ ἠδύνωντο νὰ ἀποδοθῶν ὡς κατηγορούμενα εἰς τὰ διασκόμεις εἰς κίνησιν καὶ ῥοήν καὶ ἀποροσῆν εὐρισκόμενα ὄντα). Εἶναι σαφές ὅτι ὁ Φώτιος ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἐκδοχὴν ἐκείνην τῆς Ἰσοκρατίας. Ἦτιε ἐκλαμβάνει τὰς ἰδέας ὡς τύπους εὐρισκόμενους ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Θεοῦ. Σχλητεῖ ἐπίσης καὶ τὸ εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὑπόστανται τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη πρόβλημα. Ὡς πρὸς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἀσώματα ὄντα, λέγει, τὸ ζήτημα εἶναι λελυμένον. Τὰ εἰς ταῦτα ἀναφερόμενα γένη εἶναι ἀσώματα. «Τῶν μὲν οὖν ἀσωμάτων λόγιοι ὄσαι γε τὸ ὑποκείμενον ἀσφρίζονται δὴλον ὅτι ἀσώματα» (Ἑλλ. Πατρολ. 101, 481). (Τὰ μὲν γένη, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀσώματα, ἐστ' ὅσον καθορίζουν τὴν οὐσίαν των, εἶναι ἀσώματα). Ἐἴ δὲ πολλὰ φιλονικία περὶ τῶν τοιχῆ διαστάτων ὑποστάσεων καὶ σωμάτων τε ὄντων καὶ καλουμένων, ἀπὰ γε γὰρ τὰ τούτων γένη καὶ εἶδη σώματα καλεῖν ἢ ὡς κρεῖττον τῆς αἰσθησέως ταῦτα κατασκευαστὰ τῆς τῶν ἀσωμάτων λήξεως βεβῶν. («Ἄλλ' ἡ μεγάλη φιλονικία ἀναφέρεται εἰς τὰς παρουσιαζούσας τρεῖς διαστάσεις ὑποστάσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ ὀνομάζονται σώματα. Ἄρα γε τὸ

εἰς αὐτὰ ἀναφερόμενα γένη καὶ εἶδη πρέπει νὰ τὰ δεγθῶμεν ὡς σώματα ἢ θεωροῦντες αὐτὰ ὡς ἀνωτέρα τῆς αἰσθησέως καὶ τὰ τοποθετούμεν εἰς τὴν μερίαν τῶν ἀσωμάτων). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Φώτιος θέτει ἐνταῦθα τὸ πρῶτον πρόβλημα τῆς ὀνοματεκτασίας καὶ πραγματεκτασίας (Nominalismus—Realismus), τὸ ὁποῖον θὰ τεθῆ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνος εἰς τὴν Δύσιν διὰ τοῦ Γουλ. Σαμπῶ (1070—1121) καὶ τοῦ Ροσσελίνου (1050—1123). Ὁ Φώτιος δίδει εἰς τὸ πρόβλημα μέσιν λύσιν: «Ἄσώματα μὲν οὐκ ἂν εἴη τὰ γένη τούτων (δηλαδὴ τῶν σωμάτων) οὐδὲ τὰ εἶδη οὐ μὴν ἀλλ' οὐδὲ γε σωμάτων ἕκαστ' εἰς ὄγκον οὐδὲ τὴν ὄλην ἐν ἡ τὸ πλῆθος συνέστηκε τῶν διαστάσεων ὑποβάλλεται: σωματικὰ δὲ πάντα καὶ περὶ σώμα λεγόμενα, ὅμοια γὰρ ἐρημηροῦσι καὶ ἀπαγγέλλουσι ὑποκείμενον». (Τὰ γένη τῶν σωμάτων καὶ τὰ εἶδη δὲν εἶναι ἀσώματα, ἀλλ' ἐν τούτοις δὲν προγοροῦν ὡς πρὸς τὴν σωματικότητα ἐπὶ τούτων, ὥστε νὰ ἐμφανίζου σωματικὸν ὄγκον, οὔτε ἔνομον ὡς σοφῶς των τὴν ὄλην. μέσιν εἰς τὴν ὁποῖαν ὑπόσκει ἡ πληρότης — τῶν τριῶν — διαστάσεων. Πάντως ὄγκος εἶναι σωματικὸν καὶ ἀναφέρονται εἰς σώμα. Διότι ἐκαστὸν τι εἶναι ἐν ὄγκῳ καὶ πηροποιεῖν τὴν ὑπαρξίν ὄλης). Ἡ ἐνδειξὶς ἀνωτέρως π.χ. δὲ εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν σωματικὸν ἀλλὰ κατὰ τὸ ὅπαιον ἐξαγγέλλει καὶ δηλώνει ὑποκείμενον «σωματικὸν οὐ καθ' αὐτὸ, ἀλλ' ὡς ἐξαγγελτικὸν καὶ δηλοτικὸν ὑποκείμενον σώματος». Εἶναι σαφέστατον εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἐπαφὴ τοῦ Φωτίου μετὰ τὰς δεξιάς των Στωϊκῶν.

Τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν τὴν θεωρεῖ, ἔχων ὑπ' ὄψιν του προσφῶς τὸν «Τίμαιον» τοῦ Πλάτωνος, ὡς πλήρη φανταστικῶν ὑπόθεσιν. Διὰ τοῦτο κλίνει πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Σχετικῶς μετὰ τὰ κατηγορικὰ προσδιοριστικὰ, τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη πλησιάζει ὡς εἶδωμεν, περισσότερο πρὸς τὰς Στωϊκούς. Ἠσαυλήθη καὶ μετὰ τὴν σύστασιν σχολικῶν βιβλίων διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς διαλεκτικῆς, ὅπως νοεῖται αὐτὴ εἰς τὸ σύγγραμμά «Τοπικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους. Λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του κατὰ τὴν διασπαινωμένην τῶν λογικῶν προβλημάτων τὰ συγγράμματα τοῦ Περουσίου, τοῦ Ἀμμωνίου καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαρμασηνεύ. Διὰ τῆς Βιβλιοθήκης του παρῶς πολυτίμου πληροφασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἐξ αὐτῆς ἐκλαμβύειν εἰδήσεις περὶ τῆς Σκεπτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Αἰνισιδίου καὶ περὶ τοῦ νεοπλατωνικοῦ Ἰεροκλέους. Εἶναι γενικῶς ὁ μέγας πρὸδρομος τῆς Ἀναγεννήσεως, ὁ ὁποῖος ἐπιτελεῖ τὴν ἀνασύνθεσιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους μετὰ τὴν παλαιὰν παιδείαν.

Μαθητὴς τοῦ Φωτίου ὑπῆρξεν ὁ Ἀρέβας (860—932). Ἐγεννήθη ἐν Πάτραις καὶ ἀπὸ τοῦ 907 διετέλεσεν ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας. Παρέσγεν ἀνεκτίμητους ὑπερρεσίας διὰ τὴν διατήρησιν τῶν χειρογράφων (βλέπε ὑποδειγματικῶν εἰς τὸ εἶδος τοῦ ἔργου Σ. Κουνῆ «Ὁ Καισαρείας Ἀρέβας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ»). Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν διδασκαλόν του, ἔκλινε πρὸς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Ἐγράψεν πραγματεῖαν περὶ τοῦ προβλήματος, τῶν κατηγοριῶν, ἥτις παραμένει εἰσαί ἀνεκτότος. Ἐκ τοῦ Ἀρέβα προέρχεται ὁ λαμπρὸς κώδιξ τοῦ Πλάτωνος, ὁ γνωστός ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Glarckianus, ὁστις μετετέθη ἐκ τῆς νήσου Πάτμου εἰς τὴν Ἄγγλιαν.

Κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα ἐξακολουθοῦν αἱ φιλολογικαὶ σπουδαὶ εἰς τὴν σχολὴν τῆς Μαγνύρας, τὴν ὁποῖαν ἀναδιοργάνωσεν Κωνσταντῖνος ὁ Περαιουργήτης (913—959). Ἀσχολοῦνται μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας οἱ λόγιοι εἰς τὴν σύστασιν ἐγκυκλοπαιδείων καὶ ἀποθιμασίων. Πρὸ τοῦ 960 φαίνεται ὅτι συσπαινωθῆ καὶ τὰ Λεβίον τοῦ Σουΐδα, ὅπερ ἀποτελεῖ πολῦτιμον βοήθειαν διὰ τὴν ἀρχαιογνωσίαν. Δὲν καθάρωμεν ἡ ἐρευνα νὰ ἐκρηκθῆσθαι ἂν εἶναι ἀλλογενῶν ἔργων «Σουδά», ἥτοι μέσος εἰς ὃ συγκυροῦνται γνώσις ἢ ἔγγραφα ἀπὸ τῆς συγγραφέα. Εἰς τὸν 10ον αἰῶνα τίθεται καὶ ἡ γενεσις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ ἔπους, με βῆσιν τὴν προσωπικότητα τοῦ ἥρωος Διγενῆ Ἀκρίτα. Ἡ γραπτὴ παραδόσις τοῦ ἔπους τούτου μᾶς μεταφέρει εἰς τοὺς ἑλληνοσλαβικοὺς πολέμους τοῦ νεογενέμενον ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9ου μὲχρι τῶν μέσων τοῦ 10ου αἰῶνος. Τὸ ἔπος τοῦτο καταδεικνύει ὅτι καὶ ὁ λαὸς τῆς αὐτοκρατορίας ἑσπρώς ἐνδεδέφετο διὰ τὴν κρατικὴν τῆς ὑπάρσεως. Αἶψα διδερικτικὰ τῶν κρατουσῶν κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα πνευματικῶν τάσεων καὶ προτιμῆσεων τυγχάνουσιν ὅσα γράσει ὁ μεσάχος Γεώργιος ὁ Ἀριστοτέλης ἐν σχέσει μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὸν Πλάτωνα εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γράσεισιν γυαυροφασίαν. Ὁ Γεώργιος κηρύσσειται ὑπὲρ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ διατιπῶναι βουλότατος κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους κατηγορίας. «Καὶ γὰρ Ἀριστοτέλης ὁ τάλας ἐστὶ ὥτι Πλάτων προσφῶς τε καὶ ἀναίσχυντος ἀντιπαρσετάτα καὶ τὸν τῆς Ἀκαδημίας ἀνεδέξετο πόλεμον. Καὶ οὔτε τὴν διδασκαλίαν ἐτίμησεν, ἢ φιλοτίμος ἀπῆλαυσεν, οὔτε τοῖς πολυβουλήτου ἀνδρὸς πῆδῆσθ τὸ κλέος, οὔτε τὸ ἐν λόγοις εἶσιε κράτος ἀλλ' ὑπερφῶνος καὶ ἀπαιθερισμῶν ὡς ἐμδρόντιστος πρὸς αὐτὸν ἀπέστη οὐκ ἀμείνισι ἐκείνου, ἀλλὰ πολλὰ κείσους χρησιμοποιεσε δόγμασι. Καὶ γὰρ δὴ τὴν σφην ἐκείνου εἰσόντας τριμερῆ ἀνάσταν τε καὶ βεσιθῆ, αὐτὸς βητὴν ἔση καὶ ἐπίκισον. Καὶ τὸν Θεὸν εἰρκάτος ἐκείνου προμηθεύσθαι τῶν πάντων, οὕτως τὴν γνῶν, ὅσον ἕκαστ' εἰς λόγους τῆς βεσις κείσωνος ἐστέπασεν». Τὰ γὰρ δὴ μέγιστο σελήνης ἰθύνει ἔση τῶν Θεῶν, τὰ δὲ γε ἄλλα ὑπὸ τὴν εἰσασμένην τετάχθαι καὶ τύχην καὶ κατὰ τὴν βεσιαν ἀνάγκην ἐπίστασιν ἐκάστω. (Διότι ὁ Ἀριστοτέλης ὁ κακομοιρασμένος ἀκόμη ἐνῶ ἦτο εἰς τὴν ζωὴν ὁ Πλάτων, ἔλαβε θέσιν ἐναυτίου του ἀποκαλύπτου καὶ ἀναίσχυντου καὶ ἀέλαβε τὸν κατὰ τῆς Ἀκαδημίας πόλεμον. Καὶ οὔτε τὴν διδασκαλίαν — τοῦ Πλάτωνος — ἐτίμησε, τὴν ὁποῖαν, ὑπὸ φι-

λοδοξίας κινούμενος, έκαρπώθη. Ούτε έσεβάσθη το πολυ-
 θωλήτου άνδρόσ την δόξαν, ούτε εφοβήθη την εις τους λό-
 γους δύναμιν — του Πλάτωνος — αλλά με ύπερηφάνειαν και
 χωρίς να κοκκινίση από έγτροπήν ή ύπό μανίας κτυπημένος,
 αντίστα έναντίον αυτού, χωρίς να παρουσιάση δοξασίας κα-
 λυτέρας, αλλά πολύ χειρότερας από τας δοξασίας εκείνου.
 Διότι ενώ εκείνος είπεν ότι ή ψυχή είναι τριμερής και άθά-
 νατος και θεοειδής, αυτός είπεν ότι είναι θνητή και πρό-
 καιρος. Και ενώ εκείνος — ο Πλάτων — είχεν είπει ότι ό
 θεός προσκοι άλλων, αυτός όσων εξηράτα από τὰ λόγια του,
 εστέρησε τόν γήινον κόσμον από την θεϊαν κηδεμονίαν. Διότι
 είπεν, ότι ό θεός διευθίνει μόνον την μέχρη της σελήνης πε-
 ριοχήν, τὰ δέ κάτω από την σελήνην όντα, είπεν ότι έχουν
 τεθή υπό τήν κυριαρχίαν της είμαρμένης, και θέτει έκαστον
 έξ αυτών κάτω από τόν ύγρον της τύχης, συμφώνως προς
 την βίαιαν ανάγκην. Η σφοδρά αύτη κατά τὰ μέσα του
 9ου αιώνος κατά του Άριστοτέλους επίθεσις δεικνύει ότι
 έκτοτε ύπήρχαν ή μεταξύ τών πλατωνιστών και τών άριστο-
 τελιστών όξεία αντίθεσις. Η χρονογραφία του Γεωργίου του
 Άμασαλωλά έχει γραφή επί του Μιχαήλ του Γ' (842—867),
 πειθίχει δέ σύνοψιν της Ιστορίας από κτίσεως κόσμου μέχρι
 του έτους 842. Μεταφρασθείσα δέ ένωρίς εις την σλαβικήν,
 απέτελεσε μίαν εκ τών πρώτων πηγών, από τας όποιαισ φυ-
 λωκ οι σλαβικοί λαοί τας Ιστορικός των γνώσεις.

Μιχαήλ Ψελλός (1018—1096). Είναι ό εύρυμαθέ-
 στερος και αξιολογώτερος τών λογίων και φιλοσόφων του έν-
 δεκάτου αιώνας. Κατήγετο εκ Νικομηθίας και εκ μικράς ή-
 λίκιας παρουσιάσεν έκτακτα πνευματικά γαρίσματα. Ως έ-
 σθθος έγνωρίθη τήν 'Ιλιάδα από μήνης, Υπήρθε δέ μαθη-
 τής του 'Ιωάννου του Μαυρόποδος, ό όποιος έσχε την πρωτο-
 θουλίαν της ιδρύσεως του «Διδασκαλείου τών νόμων» και
 όστις κατείχετο υπό ένθουσιασμού διά την πλατωνικήν φιλο-
 σοφίαν. Πόην επίδοσή ό Ψελλός εις την φιλοσοφίαν έσπούδασε
 την ρητορικήν, έπειτα δέ έπεδόθη εις την σπουδήν της φιλο-
 λογίας, της φιλοσοφίας και τών λοιπών επιστημών. Δέν ήτο
 άπειρος και θεολογικών γνώσεων, διότι ήσχολήθη με την ά-
 ναιρεσιν τών δοξασίων της αίρέσεως τών ευχίτων, ότινας
 έδόξαζον παρήσιας προς τους παλαιότερους γνωστικούς,
 'Εκτός του διδασκάλου του Μαυρόποδος, συνεδέθη ό Ψελλός
 διά στενής φίλιας και με τους λογίους Κωνσταντινών Λειχού-
 δην και 'Ιωάννην Ξιφιλίον καιτοι ό τελευταίος αυτός ήτο ά-
 ριστοτελικός. Όταν ό Ξιφιλίος, απόλεσε την εύνοιαν του
 Κωνσταντίνου του Μονομάχου απήλθεν εις τόν 'Ολυμπον
 της έν Μικρά Άσία Μυσίας, διά να μόναση, τόν ήκολούθησε
 και ό Ψελλός. Δέν ήδυνήθη όμως να μείνη εκεί επί πολύ και
 επατήλθεν εις την Κωνσταντινούπολιν. Η δράσις του είναι
 διπλή, διδασκαλική και συγγραφική. Ως διδασκαλος έν τω
 φιλοσοφικω τμήματι της σχολής του Μονομάχου, έδίδασκε
 σειράν μαθημάτων, όμοιον προς εκείνα τὰ όποια σμυστά ό
 Πλάτων εις την 'Πολιτείαν του. 'Ηρχίζε με την διδασκαλίαν
 της γραμματικής, ρητορικής και της διαλεκτικής. Μετά ταύ-
 τα δέ έδίδασκε την άριθμητικήν, γεωμετρίαν, μουσικήν και
 άστρονομίαν. Ως επιστήμασι δέ της όλης μορφώσεως προ-
 ετιθέτο ή διδασκαλία της φιλοσοφίας. Εις τὰ μαθήματα της
 γραμματικής περιλαμβάνετο και ή διδασκαλία της εισαλο-
 γίας, συμφώνως προς την μέθοδον την όποιαν είχαν εισαγά-
 γει οι μεγάλοι φιλόλογοι της Άλεξανδρείας. Διά την διδα-
 σκαλίαν δέ της γραμματικής έχρησιμοποιεί τόν φίλον του
 Νικήταν, ό ίδιος δέ ήσυχώτερον περιελάμβανεν εις την διδασκα-
 λίαν της ρητορικής χρησιμοποιών τὰ συγγράμματα του 'Ερ-
 μόνου. Μετά μεγάλης προσοχής έδίδασκε τας μαθηματικές
 επιστήμας, χρησιμοποιών τὰ συγγράμματα του Νικομάχου
 του Γερασίου, του Εβκλείδου, του Διοφάντου και του Θεώ-
 νου του Σμυρναίου. Την διδασκαλίαν της εισαγωγικής ήρχιζε
 με την άριστοτελικήν λογικήν, προεχώρει δέ έπειτα εις την
 φυσικήν. Άλλά εις τό τέλος, προκειμένου περί τών διδασκα-
 λίας της μεταφυσικής, εστειρίζετο εις τόν Πλάτωνα, τόν Πλω-
 τίνου και τόν Πρόκλον. Δέν παρημελείτο δέ ύπ' αυτού ουδέ
 ή διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας της φιλοσοφίας.
 Κατά δέ την διδασκαλίαν τών δοξασίων τών διαφόρων φιλο-
 σοφών δέν περιωρίζετο εις τους Έλληνας, άλλ' έπεξετεινέτο
 και εις την εξέτασιν τών δοξασίων και τών άλλων λαών,
 Χαλδαίων, Αιγυπτίων κτλ.

Ως συγγραφές ό Ψελλός ήσχολήθη με άλλους τους κλά-
 σους τους όποιους έδίδασκε. Διεκρίθη προσέτι και ως ρήτωρ
 και ως Ιστοριογράφος. Η συγγραφική του δράσις διήρκεσεν
 επί μίαν τεσσαροκαικοταίτην. 'Επειδή δέ δέν έχουν εισέτι έκ-
 δοθή άπαντα τα συγγράμματά του ουδέ έχουν ταξιδετηθή εις
 ασφαώς βεβαιουμένην χρονολογικήν σειράν, δέν δύναται ή
 έρευνα να παρουσιάση εξελικτικήν εικόνα της αναπτύξεως
 τών δοξασίων του. Όπως έσημειώθη άνωτέρω, ήτο κάτοχος
 και της θεολογικής επιστήμης. Κατεπολέμησε την αίρεσιν
 τών ευχίτων διά της πραγματείας του «Περί ένερνεσίας
 δαιμόνων» την όποιαν έγραψεν μιμούμενος τόν Πλάτωνα εις
 ύφος διαλογικόν. Η έν λόγω πραγματεία του άποτελεί την
 μόνην πηγήν ήτις μάς δίδει πληροφορίας περί τών δοξασίων
 της ρηθεις αίρέσεως. Ό διάλογος έχει γραφή εις κομψό-
 τωτον ύφος, εκ τούτου δέ μαθαίνομεν ότι οι ευχίται παρεδί-
 χοντο ότι ό θεός έχει δύο μιάς, τόν Χριστόν και τόν Στα-
 ναήλ. Θεολογικού περιεχομένου είναι μέχρι του 20ου κεφα-
 λαίου ή πραγματεία του «Διδασκαλία παντοδραψή». Εις τὰ
 σημειωθέντα κεφάλαια, γίνεται λόγος περί αύτίας, φύσεως,
 προσώπου, ύποστάσεως, και ένυποστάτου. Έγραψε και ποιή-
 μα εις στίχους πολιτικούς, άπελευθύνωμενον προς τόν Μιχαήλ
 Δουκαν (1071—1078) εις τό όποιον έκτίθεται τό δόγμα της

Τριόδου και της έναιθρωπήσεως. Θεολογικού περιεχομένου
 είναι και τὰ θεολογικά κεφάλαια και μικρά πραγματεία
 του άναφερομένη εις την προς τους Λατίνους έριδα. Διεκρίθη
 προσέτι και ως συγγραφές έρμηνευτικών πραγματειών άνα-
 φερομένων εις τό «Άσμα όσμάτων» και εις διάφολα χωρία
 της Γραφής. Κατέλιπε και έμμετρον έρμηναίον τών '2 Ψαλ-
 μών. Οι έκκλησιαστικοί του λόγου παραμένον άνέκδοτοι
 έκτός δύο. Έκ τών ρητόρων της έκκλησίας έπαιάζε τόν Γρη-
 γόριον τόν Θεολόγον. Έν γένει παρέμεινε πιστός εις τὰ δόγ-
 ματα της Έκκλησίας. Καιτοι ήτο πλατωνικός άπέκρουσε τας
 νεοπλατωνικές θεωρίας και την νεοπλατωνικήν έκστασιν.
 Έφθασε δέ μέχρι του σημείου να κατακρίνη και τόν Σωκρά-
 τη διά τὰ ύπ' αυτού περί του δαιμονίου λεγόμενα. Η άσχα-
 λία του όμως περί την φιλοσοφίαν, τόν καθίστα ύποπτον εις
 τους έκκλησιαστικούς κύκλους, ό δέ φίλος του και συνάδελφος
 του έν τή σχολή, πατριάρχης Ξιφιλίος, τόν κατηγορήσεν ότι
 ήθελε να ανατρέψη τόν Χριστιανισμόν και να εισαγάγη τας
 δοξασίας του Πλάτωνος και του Σταϊκού Χρυσίππου. Είναι
 λίαν άξιοσημείωτος ή άπάντησις την όποιαν δίδει ό Ψελλός
 εις την τούτουν κατηγορίαν έν έπιστολή του προς τόν Ξι-
 φιλίον: «Τών παρ' εκείνοις δογμάτων ή με, εθός παρεώρα-
 κα, τινά δέ ως προς τας ήμεδαπας συνεργά ύποθέσεις εϋ μά-
 λα λαδών τοις ιεροίς λόγοις συνείμα, ως που δη και Γρη-
 γόριος και Βασίλειος οι μεγάλοι της Έκκλησίας φωστέρως
 υπήρξασι... Τό γαρ συλλογίζεσθαι, άδελφέ, ουτέ δόγμα
 έτσι της Έκκλησίας άλλότριον, ουτέ θέσις τις τών κατά οι-
 λοσοφίαν παράδοξος, άλλ' ή μόνον όργανον αληθείας και ζη-
 τούμενον παράδοξος εϋρεσις» (Μερικά εκ τών δογμάτων ε-
 κείνων τών φιλοσόφων άμέσως τὰ έχω άπορρίψει, μερικά όμως έ-
 πειδή συνεργάζονται με τας ίδικας μας (χριστιανικές) θεμε-
 λιώδεις προτάσεις με μεγάλην προσοχήν, αφού τὰ παρελάβα,
 τὰ έφερα εις έπιστήν με τους ιερούς λόγους, όπως έκασον ό
 Γρηγόριος και ό Βασίλειος, οι μεγάλοι εκείνοι φωστέρης της
 Έκκλησίας... Διότι τό να χρησιμοποή κανείς την συλλογι-
 στικήν μέθοδον, ουτέ δόγμα ζέον προς την Έκκλησίαν είναι,
 ουτέ παράδοξος φιλοσοφική τις πρότασις, αλλά μόνον όργα-
 νον έπαληθεύσεως και εϋρετική μέθοδος διά την ανακάλυψιν
 έρευνημένου προβλήματος). Είναι λίαν αξιοπρόσεκτον τὰ
 φιλελεύθερον πνεύμα τό όποιον οι μόνον κατά την εποχήν αυ-
 τήν, άλλα σχεδόν πάντοτε διακρίνει την Άριστοτελικήν Έκκλη-
 σίαν έν συγκρίσει προς πάσας τας άλλας. Αι τούτου εί-
 δους προσοιβαί έμεναν άνευ σοβαρών άποτελεσμάτων, ένώ
 εις την Δύσιν άνεβίβαζον ένα Μπρούνο και ένα Χούς εις
 την πυρην.

Ως φιλόσοφος ό Ψελλός, καιτοι χρησιμοποεί και διδά-
 σκει την άριστοτελικήν διαλεκτικήν και λογικήν δέν τρεφεί
 εκτίμησιν προς τόν Άριστοτέλη. Η περί αύτου κρίσις του
 είναι ή ακόλουθος «Ούτος άνθρωπικώτερον τὰ πολλά τών θε-
 ολογικών δογμάτων ήπτετο και ίνα τάληδες έρω περί του άν-
 δρός, πολύ τό Πρωτέος έμοι πέκυε τοικιχώτερος, μεταβάλ-
 λεται γάρ θάττον ή λόγος» ('Ο Άριστοτέλης κατά τρόπον πε-
 ρισσότερον από όσον πρέπει άνθρώπινον ύπελαμβάνετο της
 εξετασεως τών θεολογικών δογμάτων, και διά τὰ είπω την ά-
 λήθειαν σχετικάς με τόν άνδρα τούτον, μου φαίνεται ότι έχει
 ψήσιν περισσύτερον ζυμετάβλητον από την φύσιν του Πρω-
 τέος. Διότι μεταβάλλεται γρηγορώτερον από όσον θα ήμ-
 πορούσε να παραστήσει κανείς διά τών λόγων). 'Εξ αντιθέ-
 τω τυγχάνει θαυμαστής του Πλάτωνος. «Ούδεις αν τών πάν-
 των άνθρώπων διαμιλλήσασατο Πλάτων ή ό μέγας έν Θεολο-
 γία Γρηγόριος» (Κανείς εξ όλων τών άνθρώπων δέν είναι δυ-
 νατόν να φωνή εφάμιλλος προς τόν Πλάτωνα, έκτός του μεγα-
 λου έν τή Θεολογία Γρηγορίου). Γράφων προς τόν Ξιφιλίον
 λέγει: «Εμός ό Πλάτων άγιώτατε και σοφώτατε, έμός δ' γ' και
 ήλιε». Άποκαλεί δέ τόν εαυτόν του «πλατωνικόν». Όταν
 δέ ό Ξιφιλίος έγραψεν έν θεολογικοφιλοσοφικόν έγχειριδιον
 επί τή βάσει του Άριστοτέλους και τών χαλδαϊκών ρητόν, ό
 Ψελλός εις άντιμετώπισίν του εξέδωκεν έργον υπό την έπι-
 γραφήν «'Εκδοσις κεφαλαίων και σύντομος τών παρ' τοις
 Χαλδαίοις ρημάτων». Έκτοτε αναρπίζεται ή αντίθεσις με-
 ταξύ τών όσων της πλατωνικής και άριστοτελικής φιλοσο-
 φίας, διατηρηθείσα μέχρι της άλύσεως της Κωνσταντινούπό-
 λεως.

Μεγάλα συζητήσεσι έγινοντο σχετικάς με την εις τόν
 Ψελλόν αποδιδόμενην «Σύνοψιν εις την Άριστοτέλους λογι-
 κήν επιστήμην». Τό συγγραμμα τούτο, άπαρτιζόμενον εκ πέν-
 τε βιβλίων, παρέχει έκθεσιν του περιεχομένου του «Περί έρ-
 μηνείας» άριστοτελικού συγγράμματος της «Εισαγωγής» του
 Πορφύριου, τών «Κατηγοριών», «Αναλυτικών προτέρων» και
 «Τοπικών» του Άριστοτέλους. Εις τό συγγραμμα τούτο πα-
 ρέχεται ή συμβολική διά γραμμάτων παράστασις τών λογι-
 κών κρίσεων από της άπόψεως του ποσού του τό ποιού των.
 Ούτω αι γενικά καταφατικά προτάσεις συμβολίζονται διά
 του Α, αι γενικά άποφατικά διά του Ε, αι μερικά καταφα-
 τικά διά του Ι και αι μερικά άποφατικά διά του Ο. Περαιτέρω
 δέ διά σχηματισμού λέξεων άν αι συλλαβαί περιέχον τὰ έν
 λόγω γράμματα, συμβολίζονται και τράποι τών σχημάτων
 τών συλλογισμών τών άπαρτιζόμενων εκ του συνδικασμού τών
 ρηθειών προτάσεων. Ως τούταυτη βοηθησάι την άπουνημι-
 νουσιν τών συλλογιστικών σχημάτων παρέχονται έν τή Συ-
 νόψει αι ακόλουθοι: Διά τό πρώτον συλλογιστικόν σχήμα
 γράμμα (ΑΑΑ), έγραψε (ΕΑΕ), γραφίδι (ΑΙΙ), τεχνικός
 (ΕΙΟ). Διά τό δεύτερον, έγραψε, κάτρε, μέτριον, άγολον.
 Διά τό τρίτον, άπασι, σθεναρός, ισάκις, άσπίδι, όμαλός, εϋ-
 ριστος. Διά τό τέταρτον, άπασι, πάρεχε, ισάκις, έπαθλον,
 σέλιον. Εις δήλωσιν δέ τών πέντε συλλογιστικών τρόπων του

Θεοφράστου χρησιμοποιούνται οι λέξεις γράμμασιν, έταξε, χάρισι, παρθένω, Ισράν. Η έν λόγω «Σύνωσις» εδημοσιεύθη υπό του Ehinger εκ χειρογράφου της διδuliaθήκης του "Αουμπουργκ της 14ης ή 15ης εκατονταετηρίδος, μεταερωθέντος έπειτα έν Μονάχη και ταξιδιθηθέντος ύπ' άοιβ. 548. Είς τό χειρόγραφο τούτο ρητώς άνεγράφετο ότι τό έργο άνήκει εις τόν Μιχαήλ Φελλόν, τά γράμματα όμως της έπιγραφής έχουν γραφή μεταγενεστέρως έν συγκρίσει μέ τό κείμενον. ΑΛΛ' ή αυτή σύγγραφη φέρεται εις χειρόγραφα άναποκείμενα έν Μιλάνω, Οφάρδω, Βιέννη και Φλωρεντία, ως προερχομένη εκ μεταφράσεως του λατινικού έργου «Sumptuosae logicales», του γραφέντος υπό του Πέτρου του "Ισπανώ (Petrus Hispanus) κατά τόν 13ον αιώνα. Ως μεταφραστής δέ εις τά έν λόγω χειρόγραφα, εκτός του έν Μονάχω κώδικος, φέρεται ο Πατριάρχης Γεώργιος Γεννάδιος. Ούτω εις έν εκ των χειρογράφων ο τίτλος έχει ως έλλο: «Πέτρου του "Ισπανώ Λογική συνωπτική, μεθερμηνευθείσα εις τήν Έλλάδα φωνή παρά του σοφού Γεωργίου του Σχολαρίου έν Βυζαντίω». Έγεννήθη συνωπτός τό ζήτημα άν πράγματι έγγραφή από τόν Φελλόν ή «Σύνωσις» και μεταφράσθη από τόν Πέτρον τόν "Ισπανόν ή αντίθετος μεταφράσθη εκ του λατινικού εις τό ελληνικόν υπό του Γενναδίου. Ο Prantl, όστις έγγραψε τήν "Ιστορίαν της Λογικής και τυγχάνει αυθεντία εις τά τιαύτα ζητήματα, ύπεστήριξεν ότι ο Πέτρος "Ισπανός έχει μεταφράσει εκ του ελληνικού προτύπου. Τήν γνώμην ταύτην τό Πράντλ κατεπόλεμσεν ο Val. Rose και ο Charles Thurot. Έστηρίχθησαν επί του γεγονότος ότι εις ένα μόνον κώδικα γίνεται μεία του Φελλού ως συγγραφέας. Έκτός τούτου ως ένδεικτικόν της λατινικής καταγωγής του διβλίου θεωρούν τό ότι ως παραδείγματα έν αυτό χρησιμοποιούνται τά λατινικά όνόματα Κάτων και Κικέρων. Επίσης ένισχυτικόν των άπόψεών των θεωρούν ότι κατά τήν έκθεσιν των «Τριπλικών» ακολουθεί ή Σύνωσις τόν Λατίνον Βοήθιον, αναφέρεται δέ και εις τόν Λατίνον γραμματικόν Πρισιανόν. Πράς τούτου μετά τό 24ον κεφάλαιον του πέμπτου διβλίου γίνεται λόγος περί της σημασίας (significatio) και της ύποθέσεως (suppositio). Ταύτα όμως τά προβλήματα οι Λατίνοι λογικεούμενοι τά χαρακτηρίζουν ως μίαν λογικήν, έν αντίθεσει μέ τήν παλαιάν. Παρατηρούν δέ ότι ή χωριστή περί λογικής άνευ άναφοράς εις τήν γραμματικήν πραγματεία είναι κάτι τό όποιον έπιχωριάζει εις τήν Δύσιν και όχι εις τήν Ανατολήν. Κατά τό 1896 ο Γερμανός Ρ. Στάππερ έπανήλθεν επί του ζητήματος και ύπεστήριξεν ότι δέν πρόκειται περί μεταφράσεως εκ του ελληνικού. Ο Ζερδός εις πραγματείην του εκδόθεισαν έλληνιστί έν Παρισίαις κατά τό 1920 έκαμε λόγον περί τού ίδιου προβλήματος, προσέθεσε ίδίαις παρατηρήσεις. Παραθέτει χωρίον εκ Σχολίων γραφέντων εις οριστοτελικόν σύγγραμμα υπό του Φελλού, εις τό όποιον αύτος λέγει: «Και πρώτα έν σοι φοιτητών, άριστε, τήν του όργάνου διβλίου έν ένόν ήμιν, συντόμος παραφράσει διηκρινήσασμεν». Προσθέτει δέ ο Ζερδός ότι όχι μόνον ο Φελλός, αλλά και άλλοι νομομαθείς της Κωνσταντινουπόλεως, λόγω της άσχολίας των μέ τό ρωμαϊκόν δίκαιον, χρησιμοποιούν ως παραδείγματα τά όνόματα Κάτων και Κικέρων. Πάντως τό όλον ζήτημα είναι λίαν περιπλοκόν και δύναται νά διευκρινισή μόνον κατόπι έπιστομικής έρεύνης και αντίβολής. Δέν αποκλείεται έρευνα εις βιβλιαθήκας νά έπιγύσθη οώς και επί του έν λόγω προβλήματος.

Ο Φελλός ύπέρκε πνεύμα εύρωμαθέστατον και πολυμερέςτατον. Έγραψε πολλά φιλοσοφικά συγγράμματα άναφερόμενα εις λογικά, μεταφυσικά, ιστοριοφιλοσοφικά θέματα. Αναφέρονται μεταξύ τών συγγραφέων του οι ακόλουθοι: «Επιλύσεις εις τους 22 της φιλοσοφίας τρόπους», «Σύνωσις τών πέντε σωών και τών δεκά' κατηγοριών της φιλοσοφίας», «Παράφρασις εις τό περί έρμηνείας», «Είς τήν ψυχολογίαν του Πλάτωνος», «Έξήγησις της έν τώ «Τιμαίω» του Πλάτωνος μαθηματικής περί της ψυχής ύπάρξεως και γενέσεως», «Δόξαι περί ψυχής», «Περί τών ιδεών ως ο Πλάτων λέγει», «Ότι τά κινήματα της ψυχής έοικασι ταις τών ουρανίων κινήσεσι». Έγραψε προσέτι και έκθέσεις άναφερομένης εις τά «Χαλδαϊκά λόγια», εις τά «Δόγματα τών Ασσυρίων», και «Είς τόν Έρμου του Τριμεγίστου Ποιμάνδρη». Αρκεταί εις τάς άλλολογικάς έρμηνείας μυθικών διηγήσεων και γράφει συγγράμματα διά νά τάς εξηγήσθ. Είναι φανερόν ότι εις τό σημειον τούτο ακολουθεί τους Στωϊκούς. Άσχολείται μέ τήν πυθαγορικήν και νεοπλατωνικήν αριθμολογίαν και τρέφει μεγάλην έκτίμησιν διά τόν "Ιάμβλιχον. Διά μέσου των νεοπλατωνικών βλέπει και τάς ιδέας του Πλάτωνος ως αρχέτυπα ύψιστάμενα έντός της θείας νοήσεως, συμφώνως προς τό όποιο ο Θεός δημιουργεί τά ύψη. Δέν είναι όμως σταθερώς προσκολλημένος εις τήν αντίληψιν αυτήν, διότι υπάρχουν χωρία εις τά έργα του εις τά όποια πλησιάζει ποδς τήν άνωμακρατίαν, ταυτίζων τάς ιδέας προς τάς έννοιαις. Έν τή εξέλιξει της μακράς διδασκτικής και συγγραφικής του δράσεως συνέβαινε να άλλολογία άπόψεως. Τό πρόβλημα μιάς γενικής θεωρήσεως τών αντίληψεών του θα ήτο να κατατάξη χρονολογικά τάς συγγραφάς του και νά αναζητήσθ τήν συνείσθησιν. "Ησυχολήθη και μέ προβλήματα των φυσικών επιστημών. Υπάρχει εκδεδομένη συντοματάτη πραγματεία του «Προς βασιλέα και κύριον Μιχαήλ τόν Δούκα. Επίλύσεις συντομοι φυσικών ζητημάτων». Τά εις αυτήν περιεχόμενα μερικώτερα κεφάλαια είναι «Περί τού είναι τήν γήν σφαιροειδή», «Περί τού μεγέθους της γής», «Περί τών μεταξύ της γής και τού ουρανού στοιχείων και τών περί ταύτα παθών». Δέν έπιλύει τά προβλήματα θεωρητικώς, αλλά προσέχει και εις τήν φυσικήν παρατήρησιν. Ούτω συγκρίνων τήν δρασιν

προς τήν άκοήν γράφει: «Η όμει πρώτη τών αισθήσεων ούσα, άχροίως όρα το όρατιόν, α δε άκοή διά χρόνον αισθάνεται τού άκουστού. Και διά τούτο πρώτον όρωμεν τό της άστρατιής φάς, είτα ακούομεν της βροντής». Έγραψε και περί τών μυστηριώδών δυνάμεων των λίθων: «Περί λίθων δυνάμεως». Είς τό έργο του «Καίδοσκαλία παντοπαθής» πραγματευεται περί ζητημάτων φιλοσοφικών, ήθικών, ψυχολογικών και διολογικών. Τό κακόν είναι δι' αυτόν κατέραςις τού αγαθού. "Ησυχολήθη προσέτι και μέ τό δίκαιον και τήν γουνοφρασίαν. "Η όμη του Φελλού είχε διαθή τό σύνωσις της Έλληνικής Αυτοκρατορίας και διεδόθη εις τήν Λατινικήν Δύσιν, εις τήν Βαβυλωνίαν, Περσίαν και Αίγυπτον. Έπέδρασε δέ επί της περσικώσ εξέλιξεως των ιδεών, διότι ένενετο φορέδς τών νεοπλατωνικών τάσεων.

Ο Φελλός χαρακτηρίζεται υπό τινών ιστορικών ως όπαδός του Νεοπλατωνικού μυστικισμού. Είναι αληθές ότι παραδέχεται τήν ύπαρξιν δαιμόνων και ψυχικών καταστάσεων αίτινες δημιουργούνται εις τους ανθρώπους εκ δαιμονικής έπιπρείας. Είς έν χωρίον της προς τόν Σειφλίνον άπολογητικής του έπιστολής κάμνει λόγον περί της μυστικιστικής καταστάσεως της ελλάμμεως, έπιτυχανομένης διά τού μετρισμού των παθών της ψυχής και της καθάρσεως: «Αρτάζεται δέ τούτο τό γένος, ούχ όταν ταίς σκοτεινάς προσδύλωται δέ τούτο τάς νύκτας, αλλά όταν εκ μετριοπαθείας και τών καθάρσεων, δευτέρα γάρ αύτη και γεωτέρα ζωή, επί τών θεωρητικών προβλεπόμενων σκοπών, ή μάλλον ύπέρ των γεγογότες, επί τών υπερτέρων άναχόμενων άψιδα, όμη δέ της ελλάμμεως: αύτη δέ όρος έστί και γνώθος, και σιγή άντικρυς μετά τήν πολλήν κίνησιν και κατάπαυσις πάσης νοήσεως. Έκείσε γάρ γεγογότες όρωμεν ούχι νοούμεν, ή μάλλον ού νοούμεν ότι νοούμεν, κατάρσεις γάρ τούτα γνώσεως και μερικής ούσιαις αντίληψις: ο γάρ είδώς ότι οίδε, δυσί μερίζεται γνώσεσι, α δε μερισμός άποτροπή της έστι τού κρείττονος και ύπόθεσις» (Αυτό δέ τό είδος της άνημμεσεως εις τόν νοητόν κόσμον πραγματοποιείται ούχι όταν κατοικησμεν εις τάς κορυφάς των όρέων και εις τά φαράγγια, αλλά όταν εκ τού μετρισμού των παθών και της άποκαθάρσεως της ψυχής—πραγμα τό όποιον είναι δευτέρα και γεωτέρα ζωή—πραγησώμεν εις τόν νοητόν σκοπόν, ή μάλλον άφού ύποβώμεν ύπέρ τών νοών, φθάσωμεν εις τήν υπεράνω αύτου κειμένη άψιδα, έννοώ τήν άψιδα της ελλάμμεως. Αύτη δέ ή δοξαι είναι τό όρος και η σκοτεινή περίοχη και ή άπόλυτος σιωπή, ήτις έρχεται έπειτα από τήν υπερβολικήν κίνησιν και σταμάτημα πάσης νοήσεως, διότι όταν φθάσωμεν εις έκείνη τήν περιόχη δέν νοούμεν, αλλά βλέπομεν, ή μάλλον δέν νοούμεν ό,τι νοούμεν. Διότι τό να νοούμεν ό,τι νοούμεν είναι ύποβώσεσις της γνώσεως και αντίληψις άναφερομένη εις τήν κατανόησιν μιάς μερικής νοουμένης ούσιαις. Διότι εκείως, όστις γνωρίζει ότι γνωρίζει, διακρίνεται εις δύο γνώσεις, τό δέ να διακρίνεται καίσε ισόδυναμει μέ τό να άπομακρύνεται από τό ποιοτικώς άνώτερον και είναι ύποβώσεσις).

Ότίσις από όσα λέγει ο Φελλός δυνάμεθα νά διδωμεν πολεμικήν ένάντιον των ήσυχαστικών θεωριών, αίτινες ισχυρίζονται ότι κατά τήν έκστασιν ο έκστασιαζόμενος διατηρών τήν συνείδησιν του βλέπει τό βέβαιον φάς. Ο Φελλός τονίζει ότι ύπέρ τών νοών άνώψις άφανίσει οισθητότατες ίσχυς άσχυικής συνείδησεως. Ακολουθεί όρα τήν αντίληψιν των Νεοπλατωνικών, «Απομακρύνεται όμως από τους Νεοπλατωνικούς διότι νομίζει ότι ή τιαύτη μέχρι του Θεού άνώψις πραγματοποιείται διά της προσευχής και διά του Χριστού. Περί τούτου ύπάρχει ρητή μαρτυρία εις τήν προς τόν Σειφλίνον έπιστολήν: «Ού μην, εις καθαριώ εις του Χριστού, τούσε σωωτέρους των λόγων άνήσσομαι, και τήν γνώσιν των όντων, όσα τε νοητά και όσα αισθητά πέφυκεν άποβύσσομαι. Αλλά έντεύθεσσι μέν Θεώ δι' εύχης όπόσα δυνασσομαι και άρπασθήσομαι, ει γε δοθεί μοι, καταδός δέ εκείθεν, διά τό της φύσεως πολυκίνητων επί τους λειμώνας βυδιώσαι των λόγων... και συλλογισομαι και φυσικώς όμιλήσω δόγμασι, και τους λόγους των γιγνομένων ζήτησων, και τών νοών πολυπραγμονήσω και τό επένεμα τούτου» (Αλλά όμως, όσον και άν άνήκω γνώσει εις τόν Χριστόν, δέν έπιτα εκ τούτου ότι θα παρατηθώ πάσης γνώσεως άναφερομένης εις τά ύψη όσα επλάσθησαν νοητά και αισθητά. Αλλά θα προσπαθήσω νά πλησιάσω τών Θεών διά της προσευχής έφ' όσον μου είναι δυνατόν, και να άνωρθώ έν έκστατική καταστάσει μέχρις αύτου, εάν μου δοθώ τό δώρημα αύτό, όσο δέ καταδός από εκεί, έμφκα της φύσεως της όποιου τό γνώρισμα είναι ή διαρκής κίνησις θα βυδιώσω εις τους λειμώνας των λόγων... και θα κάμω έρευνας διά συλλογισμών, και θα άσχοληθώ μέ δοξασίας σχετικές μέ τήν φυσικήν πραγματικότητα, και θα αναζητήσω τους λόγους των γιγνομένων, και θα έρευνήσω τών νοών καθώς και δι' εκείνο τό όποιον ύσταται πέραν αύτου). Έκ της έρμηνευθείσης περικοπής συνάγεται ότι ο Φελλός χωρίζει τό θερησκευτικόν βίωμα από τήν φιλοσοφικήν έρευνας. Η θερησκευτική σχέση μέ τόν Θεόν είναι άποτέλεσμα θείου δωρηματος και δέν μάς είναι έμπόδιον διά τήν έρευνας. Είς τήν σφαιράν ή όποια κείται κατωτέρω της περιοχής των θερησκευτικών γεγογόντων είναι δυνατή ή διά των συλλογισμών έρευνας. Ως προς τούτο ακολουθεί ο Φελλός τόν Πλάτωνα, όστις εις τήν δέδωδην έπιστολήν έγγραψε ότι ή ένόρασις του αγαθού προϋποθέτει άλλα είδος άναστροφής. Ούτω και ο Φελλός κάμνει άδιδακτικώς χρήση του συλλογισμού. Ένεκα τούτου ο Σειφλίνας τόν έχαρακτήριζεν ως όπαδόν του Στωϊκού Χρυσίππου, όστις τά πάντα ήρμήνευεν όρθολογιστικώς. Οθεν δυνάμεθα

νά υπερπερνάμεν ότι ως πρὸς φιλοσοφικὴν ἔρευναν ὁ Φελλός τυγχάνει ἀνευ ἐπιφυλάξεως ἀπαρὸς τοῦ ορθολογισμοῦ.

Ἰωάννης ὁ Ξιφιλίνος (1010—1075)

Συγχρόνως μὲ τὸν Φελλὸν βρᾶ κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα καὶ ὁ Ἰωάννης Ξιφιλίνος, ὅστις ἐκκινήσας ὡς μοναχὸς ἀνῆλθεν εἰς τὰ ὄψιστα ἀξιώματα γενόμενος «Νομοφύλαξ», ἤτοι πρῶτος τῆς Νομικῆς σχολῆς καὶ πατριάρχης, Ἐγεννήθη ἐν Τραπεζοῦντι καὶ ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς χήρας μητρὸς τοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν δι' εὐρύτερας σπουδῆς, ἐκεῖ δὲ ὑπήρξε μαθητὴς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Μαυροπόδος καὶ τοῦ Νικήτα τοῦ Βυζαντίου. Ἐσχολήθη κυρίως εἰς τὴν σπουδὴν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ μετέβη κατ' ἄρχαζ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου. Ὁ φίλος τοῦ Μιχαὴλ Φελλός τὸν συνέστησεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον τὸν Μονομάχον κατὰ τὸ 1043, ὅστις τὸν ἐτίμησε δι' ἀπονομῆς ἀξιωμάτων. Ὅταν δὲ ἰδρῆθη ἡ Νομικὴ Σχολὴ διωρίσθη ὁ Ξιφιλίνος «νομοφύλαξ». Ἀνολοθάς τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀπέπτυξεν ἀρίστην βρᾶσιν, Μετερρῶθισε τὴν διδακτικὴν μέθδον εἰσαγαγὼν τὴν ἱστορικὴν διὰ παραδειγμάτων ἐρμηνείαν τῶν νόμων. Ἀπέδιδε δὲ μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως κατανοήσιν τοῦ καθυτέρου πνεύματος τῶν νόμων. (Βλέπε ἀρίστην πραγματείαν Κ. Μπόνη, Ἰωάννης ὁ Ξιφιλίνος, Ἀθήναι 1937). Μετὰ περιστάσιν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ αὐτοκράτορος ἀπεμακρύνθη τὸ ἀξίωμα τὸ καὶ ἀπῆλθε διὰ νὰ μνησθῆ κατὰ τὸ 1054 εἰς τὰς ἐν Ὀλύμπῳ τῆς Μυσίας μονὰς, ὅπου τὸν ἠκολούθησε καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Φελλός. Ἐκεῖ ἔμεινεν ἐπὶ 9 ἔτη κατὰ τὸ 1063 ἐπὶ αὐτοκράτορος Κωνσταντῖνου 10ου τοῦ Δούκα (1059—1067) διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Φελλοῦ, ὅστις εἶχε προηγουμένως ἐπιστρέψει εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἐγένετο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Καίτοι ἀνέφερε τὸ μεγαλύτηρον μέρος τῆς δραστηριότητός του εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Ὅπως μαθάνομεν ἀπὸ τὸν ἐπιτάφιον λόγον τὸν ὅποιον ἔγραψε πρὸς τιμὴν τοῦ ὁ Φελλός, εἶχε ἀσχοληθῆ ὁ Ξιφιλίνος μὲ τὰ ἀκόλουθα φιλοσοφικὰ προβλήματα: «Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς», «Περὶ προφῆς», «Περὶ ἀνθρώπου φύσεως», «Περὶ ζώων», «Ἐπιγράμμα τῶν μετεώρων». Ἀλλὰ πάντα τὰ φιλοσοφικά του συγγράμματα ἀπωλέσθησαν. Περὶ τῶν ἀντιλήψεων του μὲς διαφορῆς ἢ ἐπιστολῆ τῶν ὅποιον ἀπῆλθον πρὸς αὐτὸν ὁ Φελλός κατόπιν τῆς μεταξὺ τῶν ἐξ ἄφορμῆς φιλοσοφικῶν διαφωνιῶν ἀναφεύσας ἔριδος. Ἐκ ταύτης συνάγεται ὅτι ὁ Ξιφιλίνος εἶχε κατηγορήσει τὸν Φελλὸν ὡς προτιμῶντα ἀντὶ τὸν χριστιανικὸν δογματὸν τὰς δοξασίας τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Χρυσίππου καὶ τῆς Νέας Ἀκαδημίας. Ἀντικρούων τὴν κατηγορίαν ταύτην ὁ Φελλός ἔρωτά: «Χρυσίππου δὲ ἢ τῆ νέας ἀκαδημία ποτε με προστειμένον εἰράκαας;» (Πότε με εἶδες πρὸς ἀπαδοῦ τοῦ Χρυσίππου καὶ τῆς Νέας Ἀκαδημίας;). Ὁ Ξιφιλίνος δὲ εἶχεν ἀκούη κατακρίνει τὴν προστάθειαν τοῦ Φελλοῦ νὰ ὑφῆθη διὰ τῆς φυσικῆς θεωρίας εἰς τὴν «ἐλληναίαν». Πρὸς ἀντικρούσιν δὲ τῆς κατηγορίας ταύτης ὁ Φελλός ἐπικαλεῖται τὸν Μάξιμον λέγων ὅτι οὗτος «ἐπὶ φυσικῆν θεωρίαν... δευτέραν μετὰ τὴν πρῶτην τίθησιν ἀρετῆν». Πιστεύει δὲ ὅτι διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων ἐπετρέχει ἀποκαθάρσις τοῦ νοῦ ἀπὸ τῆς ὕλης. Ὁ Ξιφιλίνος φαίνεται φρονῶν ὅτι διὰ συλλογισμῶν καὶ διὰ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας δὲν δύναται ἡ ψυχὴ νὰ ὠκεθῆ μέχρι τοῦ Θεοῦ. Βλέπει εἰς τὸν Φελλὸν τὴν ἐπικρατήσιν ὀρθολογιστικῶν τάσεων, καὶ τὸν κατατάσκει μαζί με τοὺς Στωϊκοὺς, οἵτινες ἦσαν ἀπαθῆ τοῦ ἀπολύτου ὀρθολογισμοῦ. Ἐκ ταύτων συνάγεται ὅτι παρὰ τῷ Ξιφιλίνῳ πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐπικράτησιν ὡς πρὸς τὰ θεολογικὰ προβλήματα ἀναρθολογιστικῶν μυστικιστικῶν τάσεων. Τοῦτο ἐπιβεβαιούται καὶ ἐκ χωρίου τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῆς τοῦ Φελλοῦ, ὅστις ἀναφέρει τὸν Μάξιμον ὡς «κοινὸν» καὶ τῶν δύο. Διατείνεται δὲ αὐτὸς ὁ Ἰσίδος ὅτι ἵσταται περισσότερον πλησίον πρὸς τὸν Μάξιμον, ἐπεὶ εἶναι φιλόσοφος: «Τὴν δὲ γε φυσικὴν θεωρίαν καὶ ὁ κοινὸς Μάξιμος, ἢ μάλλον ἐμὸς, φιλόσοφος γὰρ βελτέραν μετὰ τὴν πρῶτην τίθησιν ἀρετῆν, τὴν μαθηματικὴν οὐσίαν μὴ προσποιούμενος... ὄρας, οἷον τὸ ζῆλον καὶ ὑπερ τὸν λόγον, καὶ τὸ μὴ ἑαυτοὺς εἰδέναι, ἕπερ ἐστὶ τὸ μὴ ἐπιστρέφειν καὶ συλλογίζεσθαι, ἀλλ' ἀσυλλογιστως καὶ χωρὶς λεπτινῶν τεχνικῆς τοῦς δόχθους κατατείνει τὸν ὑποθέσεων» (Τὴν φυσικὴν θεωρίαν τὴν τοποθετεῖ ὁ κοινὸς καὶ διὰ τοὺς δύο μας Μάξιμος, ἢ μάλλον ἰδικὸς μου, ἐπεὶ εἶναι φιλόσοφος, ὡς δευτέραν μετὰ τὴν πρακτικὴν ἀσκητικὴν ἀρετῆν, μὴ δεχόμενος τὸ περιεχόμενον τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ὡς ὑπερκότον... Βλέπετε τὸ εἶναι ἢ ἀνευ μέτρον ὑπερβαίνουσα τὸν λόγον ὑπερβολὴ, καὶ τὸ νὰ μὴ γνωρίζωμεν τὸν ἑαυτὸν μας, τὸ ὅποιον ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ μὴ στρέφωμεν τὴν σκέψιν μας πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας καὶ νὰ κωμωμεν συλλογισμοὺς, ἀλλὰ χωρὶς νὰ χρησιμοποιώμεν συλλογισμοὺς καὶ χωρὶς τεχνικῆς λεπτότητας νὰ ἐκτείνωμεν εἰς μέγα ἕμκος τὰς (κρημνώδεις) ὁδοὺς τῶν ὑποθέσεων;). Φαίνεται ὅτι ὁ Ξιφιλίνος συνθησιαστικὸς εἰς τὴν νομικὴν ἐμπράγματον ἀπόδειξιν προκειμένου περὶ τῶν ὑπερβαίνοντων τὴν ἐμπειρίαν θεολογικῶν ζητημάτων δὲν ἦτο πρόθυμος νὰ δεχθῆ συλλογιστικὰς ἀποδείξεις, δεχόμενος μόνον πραγματικὰ γεγονότα καὶ μαρτυρίας ὅπως ἡ τοῦ Στεφάνου καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς συνάγεται ἐπίσης ὅτι ὁ Φελλός συνεπαύτιζε τὴν συλλογιστικὴν σκέψιν μὲ τὸ σωκρατικὸν γυθῆ: αὐτὸν, ταῦτο δὲ εἶχε δώσει εἰς τὸν Ξιφιλίνον ἀφορμὴν νὰ τὸν χαρακτηρίσῃ ὡς ἀπαθῆ τῆς νέας Ἀκαδημίας. Ὁ Φελλός εἰς τὴν ρηθείσαν ἐπιστολὴν του χαρακτηρίζει ὡς ἀντίθετον τὸ ὅτι ὁ Ξιφιλίνος ἀπεδέχθη καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἀποδείξεως: «Καὶ ὁ τοὺς συλ-

λογισμοὺς δόλλων, ἐπὶ τὴν διὰ μαρτύρων ἤθεος ἀπόδειξιν, ἐνὼν μὲν προβεβλημένος τὸν Στέφανον, ἐκείθεν δὲ τὸν Γρηγόριον, ὡς ἐν τούτοις μόνον ἱσταμένους τῆς ἀποδείξεως (Καὶ σὺ, ὅστις κτυπᾶς τοὺς συλλογισμοὺς ἔσθασας εὐ δεχθῆς τὴν διὰ μαρτύρων ἀπόδειξιν ἀπὸ τὰ ἐν μέρος ἐπικαλούμενος τὸν Στέφανον, ἀπὸ τὰ ἄλλα δὲ μέρος τὸν Γρηγόριον, ἐπειδὴ εἶχει τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἐκ τούτων μόνον ἐξαρτάται ἡ ἀπόδειξις). Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Φελλοῦ λεγομένων φαίνεται ὅτι ἡ διαφωνία τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν ἀνεφερέτο εἰς τὸ κύρος τῆς συλλογιστικῆς μεθόδου προκειμένου περὶ πραγμάτων κειμένων ἐκτός τοῦ κύκλου τῆς ἐμπειρίας. Ὁ Ξιφιλίνος φαίνεται μὴ ἀναγνωρίζων τὸ κύρος αὐτοῦ προκειμένου περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν «τῶν ἀσυλλογιστῶν». Ὁ Φελλός δεχεται ὅτι ἐκτείνεται τὰ κύρος τῆς συλλογιστικῆς ἀποδείξεως καὶ εἰς τὰ νοπτά. Εἶναι σαφὲς ὅτι εἶχε τεθῆ ὑπὸ συζητήσιν οἱ σπουδαιότατον γνωσιολογικὸν πρόβλημα.

Ἰωάννης ὁ Ἰταλός. Ὁ διαπρεπέστερος ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Φελλοῦ ὑπήρξεν ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός, γεννηθεὶς ἐν Καλαβρία ἢ Σικελίᾳ περὶ τὸ 1025. Κατ' ἄρχαζ ἐπεδόθη εἰς τὸ στρατιωτικὸν σπᾶδιον, τὸ ὅποιον κατόπιν ἐγκαταλίπων ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν δι' εὐρύτερας σπουδῆς κατὰ τὸ 1055. Ἦτο χαρακτῆρος ἀλαζονικός, εἶχε μέγα ἐγωισμόν, ὑπεστήριξε δὲ μετ' ἐπιμονῆς τὰς ἀντιλήψεις του. Ἦτο πνεῦμα ὀρθολογιστικόν, ἐπιζητοῦν νὰ συνάγῃ κατὰ λογικὴν ἀναγκαϊότητα τὰς ἐσχάτας συνέψεις ἐκ μίας ἀρχικῆς θεθεσίας ἀρχῆς. Διὰ τοῦτο ὑπῆρξε ἀνεπιφύλακτος συνεχιστῆς τῶν ὀρθολογιστικῶν τάσεων τὰς ὁποίας ἐισηγήθη ὁ διδάσκαλός του. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ἢ ἀκαμψία τῆς λογικῆς του σκέψεως νὰ εἶχῃ τὴν πρῶτην τῆς ρίζαν εἰς τὴν παιδείαν, ἢ ἀρχικῶς ἔλαβεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ βροδύτερον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν γενόμενος κατ' ἄρχαζ μαθητῆς τῶν «Σχολαστικῶν» ἢ τῶν ἀσχολουμένων με τὴν νομικὴν ἐπιστήμην ἐρμηνευτῶν τῶν νόμων. Ἡ Ἄννα ἢ Κομνηνὴ εἰς τὴν «Ἀλεξιάδῃ» V, 8, σελ. 257, παρέχει ἀξιοπρόσεκτον χαρακτηρισμόν, διὰ τοῦ ὁποίου σκιαγραφεῖται ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός. Λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι «ἄρρητο μὲν ἐξ Ἰταλίας καὶ ἐν Σικελίᾳ ἱκανὸν διέτριψε... Ἐνταῦθεν δὲ οὗτος οὐκ οἶδ' ὅπως τὴν Κωνσταντινούπολιν κατέλαβεν ἀπάσης παιδείας καὶ τέχνης λογικῆς οὐκ ἐνδεῶς ἔχουσαν... Ὅπως οὖν τοὺς ἐνταῦθα ἔχοντας ὁ Ἰταλός ἐυρῆκος καὶ ἀνδράσιον ἀμιλλήσας σχολαστικῶν... παιδείας τοῦτων λογικῆς ἐξ ἐκείνων μετῶσθον καὶ Μιχαὴλ ἐκείνω τῷ Φελλῷ ἐν ὑτέρῳ προσμίλησεν. Τούτω γοῦν ὁ Ἰταλός προσμίλησας ἐν ἀπαιδεύτῳ ἦν καὶ δαρβαρικό οὐκ ἤδύνατο φιλοσοφία εἰς βάθος (ἀθεὶν διδασκάλων ὄλων μὴ) ἐν τῷ μαθῆναι ἀνεχόμενος, θράσους ὡν μετὰ καὶ ἀπονοίας δαρβαρικής πάντων τε καθυτέρων προ τῶ μαθεῖν οἰόμενος καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Φελλὸν ἐκ πρώτης ἀετηρίας ἀντετάξατο. Ἐμβασθῶν δὲ τῇ διαλεκτικῇ μεθρημονίῳ θορύβους ἐποίητο σοσιατικὰ σφαιρῶν ἐρεσευεῖται καὶ εἰ τι τοιούτου πρακτικῆς καὶ αὐτόθεν ὑπέκχον λόγον ταιουτότησιν. Ἐνθα καὶ τὸν Φελλὸν μεταχαρῶσας αὐτὸς φιλοσοφία ἀπάσης προεστῆ διδασκαλίας, ἕψιατος τῶν εὐλομβῶν χρηματίας, καὶ ἦν μὲν τὸ δοῦναι πολυμαθετέρας, δεινὸς δὲ εἶπερ ὡς ἄλλος διερευνῆσθαι τῶν ἄλλων τὴν δεινότητην καὶ ταύτης πλέον τὴν διαλεκτικῆν» (Ἡ καταγωγὴ του ἦτο ἀπὸ τῆς Ἰταλίας καὶ παρέμεινεν ἀρκετὸν καιρὸν ἐν Σικελίᾳ. Ἐκείθεν, δὲν γνωρίζω πῶς, ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὅποιαν εὐρε πλουτοῦσιν πάσης παιδείας καὶ ἰδίας ὡς πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῆς λογικῆς. Ἀσού λοιπὸν εἶχεν εὐρε εἰς ταύτην καταστάσιν τοὺς ἐδῶ ὁ Ἰταλός, ἦλθεν εἰς συνάσειαν μὲ τοὺς ἀνδρας τοὺς λεγομένους σχολαστικοὺς, καὶ ἀσού ἀπέκτησεν ἀπ' αὐτοὺς λογικὴν παιδείαν, ἐγένετο ὕστερον μαθητῆς τοῦ περιήσμου ἐκείνου Μιχαὴλ Φελλοῦ. Γενόμενος μαθητῆς του καὶ ἐπιδείξας ἦθος ἀπαιδεύτου καὶ δαρβαρικόν, δὲν ἤδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς τὸ βάθος τῆς φιλοσοφίας, διότι δὲν εἰσέκινε, καὶ κατὰ τὸν καιρὸν ἀκόμη τῆς μαθητείας του οὐδεὶσαν ἀπολύτως πρὸς τοὺς διδασκάλους του ἀναχθῆ. Ἦτο μετὰς θράσους καὶ ἀφοσύνης δαρβαρικής, φανατιζόμενος καὶ πρὶν ἀποκτήσῃ μᾶθησιν ὅτι ἦτο ὑπέρτερος ὄλων καὶ ἀπὸ τὴν πρῶτην ἀρχὴν ἀντετάχθη ἐναντίον καὶ αὐτοῦ τοῦ Φελλοῦ. Ὅταν δὲ ἐνεβάθουν εἰς τὴν διαλεκτικὴν, ἐδημιούργει καθημερινὸς θορύβους, συνασμογῶν σοσιατικῆς φωνίας καὶ θέτων ὑπὸ συζήτησιν παρόμοια ζητήματα, καὶ ἀναλαμβάνων νὰ διδῆ καὶ αὐτὸς λόγον περὶ ὁμοίων ζητημάτων. Τότε διαπν ὁ Φελλός ἀπεχώρησεν, αὐτὸς ἐγένετο, προϊστάμενος ἀπάσης τῆς φιλοσοφίας, χρηματίας ὑπάτος τῶν εἰσοσῶν. Καὶ ἦτο κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν ὑπερβολικὰ πολυμαθῆς, ἱκανώτατος δὲ νὰ κάμνῃ ἐρήνας ἰδίας εἰς τὴν ἀιστοσελικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὴν διαλεκτικῆν).

Ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, προσθέτει ἡ Ἄννα, δὲν εἶχε μεγάλην μᾶθησιν: «Πρὸς δὲ τὰς ἄλλας τέχνας τῶν λόγων οὐ πᾶν τι εὐθύς εἶχεν, ἀλλὰ περὶ τῆς γραμματικῆς ἐχώλυε τέχνην καὶ τοῦ ρητορικοῦ νέκτορας οὐκ ἐγύσασα». (Ὡς πρὸς τὰς ἄλλας τέχνας τῶν λόγων δὲν εἶχε εὐσίαν, ἀλλὰ ἐχώλυεν εἰς τὴν γραμματικὴν, καὶ δὲν εἶχε γευθῆ τὸ νέκταρ τῆς ρητορικῆς). Ἡ σκιαγραφία τῶν ὅποιον μᾶς δίδει ἡ Ἄννα Κομνηνὴ παραυτάζει τὸν Ἰταλὸν ὡς ἐμπειρότατον περὶ τὴν διαλεκτικὴν. Ἦτο δεινὸς συστηματικῆς, προχωροῦσα μὲ ἀκαμπτὸν ἐπιμονὴν εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ τῶν ἐσχάτων λογικῶν ἀκολουθῶν. Καὶ ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα δὲν φαίνεται ὅτι ἦτο ἄμειπτος. Συνάσας σχέσεις μὲ τὴν δαρβαρικὴν αὐτὴν ἀπεστῆλθε εἰς τὸ Δυρακίον πρὸς τὸν Ροβέρτον Γουσκάρδον μὲ διπλωματικὴν ἀποστολήν. Κατηγορεῖται

δτι επρόδωσε τὰ συμφέροντα τοῦ αὐτοκράτορος, ἔφυγεν εἰς τὴν Δύσην, ἅλλ' ἐπαλεῶν ἐκέοθεν ἐκ νέου τὴν εὐνοίαν τῆς αὐτῆς καὶ διωρίσθη ἐπὶ Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου (1078—1081) ὑπάτου τῶν φιλοσόφων.

Ὁ συγγραφεὺς ὑπάρχειν ἀρκετὰ γόνιμος. Διεσώθησαν ἐν χειρογράφοις καὶ παραμένοντες ἀνεκδοτοὶ πολλοὶ πραγματεῖαι αὐτοῦ, ὑπὸ τοῦς κατωτέρω τίτλους: «Ἰωάννου προσηγορίας ὑπάτου καὶ διδασκάλου τῶν φιλοσόφων τοῦ Ἰταλοῦ, ἐκδορὶς εἰς διάφορα ζητήματα διὰ τὸ καὶ διὰφορῶς τοῦς ταῦτα προβαλλόμενος, «Τοῦ αὐτοῦ ἐκδορὶς εἰς τὸ Β, Γ, Δ ταῦτα Ἰοτικὰν», «Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν Βασιλέα Ἀνδρόνικον ἐρωτήσεις περὶ διαλεκτικῆς», «Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῶν συλλογισμῶν ὄλης καὶ τῆς συστάσεως αὐτῶν», «Τοῦ αὐτοῦ περὶ ἱστορικῆς», Ἐγγραφεὶ προσέτι σχόλια εἰς τὸ «Περὶ ἔρμηνείας» ἀριστοτελικῶν σύγγραμμων. Πολλὰ ἄλλα τοῦ ἐργασίου παραμένοντες ἀνεκδοτοί. Ἐξεδόθησαν κατὰ τὸ 1926 ἐν Τυφλίδι ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Σεργεῖη λιθογραφήματα φύλλαδιον περιέχοντα ἕνα τινὰ τοῦ Ἰωάννου Ἰταλοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἐν ἀποτελεῖ σχόλια εἰς χωρία τῆς «Ὀδυσσεύς» ἀναφερόμενα εἰς τὰ ὄνειρα, ἕτερον πραγματεῖται περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος καὶ ἄλλο περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς (δύλεπε Βασ. Τσάτση: Βυζ. φιλοσοφία, γαλλιστὶ εἰς σειρὰν Βρεθίη, σελ. 211). Τὰ σχόλια τοῦ Ἰταλοῦ εἰς τὰ ἀριστοτελικά συγγράμματα ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν παλαιῶν σχολιαστῶν, εἰς δὲ τὰ προβλήματα τῆς λογικῆς ἀκολουθεῖ τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους.

Τὰς δοξασίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ γνωρίζομεν ἐκ τῆς πολυκότου ὑποθέσεως τῆς ἀναπερευμένης εἰς τὰς θρησκευτικὰς τοῦ δοξασίας. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς κατὰ τὸ 1082 διέταξε τὸν πατριάρχην Ἀλέξιο τὸν Γαριδᾶν νὰ ἐνεργήσῃ ἀνάκρισιν κατὰ τοῦ Ἰωάννου. Ἡ κατ' αὐτοῦ κατηγορία ἦτο δτι ἐθεώρει τὴν ὄλην ἀνάγκην καὶ ἀδημιουργητοῦ, ἐδέχετο ὡς ὑπαρκτὰς τὰς πλατωνικὰς ἰδέας, καὶ ἐνεφανίζετο ὑποστηρικτῆς τῆς περὶ μετεμψύχσεως πλατωνικῆς θεωρίας. Εἶναι φανερὸν ὅτι καίτοι ἠκολούθει τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὰ λογικὰ καὶ διαλεκτικὰ ζητήματα, ὡς ποὺς τὰ μεταφυσικὰ ἠκολούθει τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Πλάτωνος. Εἰς τὸ σημεῖον τούτου ἦτο σύμφωνος μὲ τὸν διδασκάλον τοῦ Ψελλῶν. Ὅπως καὶ ἐκεῖνος, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρευνᾷ διὰ συλλογισμῶν ὀρθολογιστικῶς τὰ θεολογικὰ προβλήματα: «Ζητεῖν οὖν τρόπον αὐτῶς ὁ Θεὸς Λόγος τῶ ἀνθρώπινου φεράμετι ἡμεῶν καὶ τὴν προσληφθεῖσαν σάρκα κατὰ τινὰ λόγον ἐβέωσε καὶ λόγοις διαλεκτικοῦς φέων καὶ θεοῖν ἐπὶ τῆς ὑπερ φύσιν καινοτομίας τῶν δύο φύσεων τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου» (Βλέπε Β. Στεφανίδη Ἐκκλ. ἱστορ. σελ. 388) (Ἡρεῖα κατὰ ποῖον τρόπον ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς Λόγος ἔχει ἐνωθῆ μὲ τὸ ἀνθρώπινον φεράμα καὶ κατὰ ποῖον λογικῆν σχέσιν ἐθεοποίησε τὴν σάρκα τὴν ὁποῖαν προσέλαβε καὶ διὰ διαλεκτικῶν ἐπιχειρημάτων ἐπὶ τῆς ἀπόψεως τῆς θεσεῖας καὶ τῆς εὐσεως ἐλογώσατο, προκειμένου περὶ τῆς ὑπερφυσικῆς καινοτομίας τῶν δύο φύσεων τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου). Ἐδίδασκε προσέτι τὴν προύπαρξιν τῆς ψυχῆς, δὲν ἐδέχετο τὴν κόλασιν ὡς αἰώνιον, καὶ ἀπερριπτε τὴν προσκύνισιν τῶν εἰκότων. Τὰς ἀντιλήψεις τοῦ αὐτοῦ δὲν τὰς ἐκίχουτε μόνον προφορικῶς, ἀλλὰ καὶ γράπτων διὰ συγγράμματα τοῦ «Περὶ πίστεως» ἐξ 11 βιβλίων (βλ. Χ. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Κομνηνῶν, περίοδ. «Θεολογία», τόμ. 10, τεύχ. Α' σελ. 11). Ὁ Ἰωάννης παρετίμηθη εἰς αὐνοδὸν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ κρωτοπροέδρου Ἡρακλείου Θεοφίλου καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ ἀνεβεματίσθη ἀπὸ τῶν αὐθόμων ἐν Ἀγία Σοφίᾳ κατὰ τὸ 1082. Ὁ ἴδιος δηλώσας μετὰ τὴν ἀπέλασιν ἀπέφυγε προσωπικῶν ἐναντίον τοῦ ἀνεβεματισμοῦ. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ μαρτυρεῖ περὶ τῆς μεταμελείας τοῦ: «Ἐν ὑστερίαις καιροῖς μετεβέβητο περὶ τὸ δογμα... ἠρεῖτο δὲ καὶ τὰς μετεμψύχσεως, τὸ ὑδρῖζειν τὰς σεπτὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων καὶ τὸν περὶ ἰδεῶν λόγον μεθερμηνεύει πρὸς τὸ δοξάζειν ἔσπευδεν» (βλ. Ἀμάντου, ἱστορ. Βυζ. Κράτ. 2, 308). Ὁ Ἰωάννης κατ' ἀνάγκην περιορίσθη εἰς μοναχὴν, εἵπειτα δὲ ἀπαλλαγεῖ τῆς ποιητικῆς τῆς ἔξῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἀντέκρουσε τὰς δοξασίας τοῦ διὰ τῆς ἐξδόσεως πραγματείας (λόγου) εἰς τὴν ὁποῖαν ἀπεδείκνυεν ὅτι ἐθεώθη τὸ πρόσωπωμα καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ μῶ καὶ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἔσχε τὴν ὑπαρξιν καὶ ἀχώριστόν ἐστι αὐτοῦ τῆς θεότητος («Ἐγινε θεῖον τὸ προσληφθέν σῶμα καὶ ὅτι ἀπέκτησε τὴν ὑπαρξιν ἐν αὐτῷ τῷ μῶ καὶ λόγῳ τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ἀχώριστόν ἀπὸ τῆς θεότητος αὐτοῦ).

Τὰ ληφθέντα ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ κατὰ τοῦ Ἰταλοῦ μέτρα προεκήθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἡ τάσις πρὸς ἀπομάκρυνσιν διχὸ μόνον ἀπὸ τὴν δογματικὴν ὀρθοδοξίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ προληφθῇ γενικωτέρα στροφή πρὸς τὴν παλαιὰν ἔθνηκην θρησκείαν. Ἡ ἀναγέννησις τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν ἦτο τόσο ἐντονος, ὥστε ἐγένετο αἰσθητὴ διάσθεσις ἐπιστροφῆς πρὸς τὴν θρησκείαν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἀναστροφῆς δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν Σερβίλιος τις ἐρίσθη εἰς τὸν Βόσπορον κρηνηζῶν: «Δέξαι με, Πάριδον!». Ἐνεφανίσθησαν δηλοδὲ ἡ Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα τάσεις αἵτινες ἔκτισαν νὰ παρουσιάζωνται εἰς τὴν Δύσην εἵπειτα ἀπὸ τέσσαρας ὁλοκλήρους αἰῶνας. Ὁ Ἰωάννης Ἰταλὸς κατεδιώχθη διότι ἐθεωρήθη ἡ διδασκαλία τοῦ ὡς πασκανόσσα πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν παλαιὰν θρησκείαν. Τασούτη ἦτο ἡ ἐπίδρασις τοῦ, ὥστε ἀπεκατέθη ὅτι κατ' αὐτὸς ὁ πατριάρχης Εὐστράτιος Γαριδᾶς διεκδικεῖται ὡς συμπόσιος πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ, διὰ νὰ τε-

θῆ δὲ φραγμὸς εἰς τὰς ταιούτας ρυτὰς κατ' ἐντάλην τοῦ Ἀλεξίου ὁ Εὐθόμος Ζυγοβρῆς ἔγραψε δογματικὸν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Δογματικὴ Παντολογία».

Μιχαὴλ ὁ Ἐφέσιος. Σύγχρονος τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἰταλοῦ ὑπάρχει καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἐφέσιος. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ὑπάρχει μαθητῆς τοῦ Ψελλοῦ. Λαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν χωρίον ἐκ τῶν σχολίων ἄτινα ἐγράψεν εἰς τὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὸ ὁποῖον κάνει μνείαν τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1074 συνθήκης τῆς γενομένης πρὸς τοὺς Τούρκους ὡς νῦν οἱ Τούρκοι ἐξώθεν ἄντες καὶ πλείους ἡμῶν ἄντες θυλονται ἡμῶς σώζεσθαι, ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἰδέσις τοῦ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 11ου αἰῶνος. Ἠκολούθη μὲ τὸν σχολιασμόν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων. Ἐγράψε σχόλια εἰς «Τὰ μικρὰ φυσικά», εἰς τὸ «Περὶ ζῶων μορίων», εἰς τὰ «Ἠθικά Νικομάχεια», εἰς τὸ «Ὅργανον», εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά», εἰς τὸ «Περὶ ἠητορικῆς», Πρώτος δὲ ἐκ τῶν σχολιαστῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀνελεκεῖ νὰ γράψῃ σχόλια εἰς τοὺς «Σοφιστικὸς ἐλεγχοὺς» τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Ιμππίσι εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ 1929 γενομένην ἐκδοσιν τῶν «Πολιτικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους προσήρτησε καὶ σχόλια εἰς τὸ ἀριστοτελικὸν σύγγραμμα, προσερχόμενα ἐκ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Ἐφέσιου. Ἐκ τούτου ἀποδεικνύεται ὅτι κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ἠσχολοῦντο μὲ τὴν μελέτην τῆς συγγραφῆς ταύτης τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ τὴν ὅποιον ἐν τῇ Δύσει ἠρχίσαν σχολολογεῖσθαι μετὰ τὸν 13ον αἰῶνα. Ὁ Μιχαὴλ Ἐφέσιος εἶναι ὁπαδὸς τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει δὲ διατυπώσῃ ἀξιωματικῶς ἀντιλήψεις ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀγωγήν τῶν νέων (βλ. Σχόλ. εἰς Ἀριστοτέλ. ἐκδοθέντα ἐν Βερολίῳ, τόμ. 5ος σελ. 610, 121).

Ὁ μοναχικὸς μυστικισμὸς.

Συμμεῖν ὁ νέος θεολόγος. Περὶ τοῦ ἔτους κατὰ τὸ ὁποῖον ἐγενήθη καθὼς καὶ περὶ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία. Ἄλλοι θέτουν τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου περὶ τὸ 1042, ἄλλοι δὲ περὶ τὸ 1022. Ἀνεδειξῆ ὁ μεγαλύτερος μυστικιστῆς τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας, ἐνόμισθε κατὰ τὴν βαθύτητα τοῦ συναίσθηματος μὲ τοὺς μυστικιστὰς τῆς Δύσεως, Κατήχητο εἰς Παλαιονομίαν καὶ λίαν ἐνωρὴν ἠρώδη ἐσωτερικῆν πρὸς τὴν θεολογίαν καὶ τὴν μοναχικὴν ζωὴν κλίον. Μόλις ἐτελείετο τὸ στοιχειώδες σχολεῖον, ἦλθεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σταυδίου πλησίον τοῦ ἀσκητοῦ Συμεῶν τοῦ Εὐλαβοῦς. Ἐπειτα προσήλθεν εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Μαρμανῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐγένετο ἡγουμένος. Αἱ μυστικιστικαὶ τοῦ ρωσῆ προκειλέσαν ἀντίδρασιν ἐκ μέρους τῶν ἄλλων μοναχῶν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ συνδέσμου τοῦ πρὸς τὸν πατριάρχην καὶ διὰ τῆς υποστηρίξεως πιστῶν τοῦ ὁπαδῶν κενώρωσε ἡ τὰς ἀποκρούς. Μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τοῦ οἱ ἐνδεδυκόμενοι ὑπάρξαν ὁ μᾶγιητος Ἀλέξιος, ὁ πρωτοσηκρητῆς Βασιλεὺς καὶ ἴδιος ὁ μαθητῆς τοῦ Νικ. Σηρθάτος περὶ τοῦ ὁποῖου βα γίνω κατωτέρω λόγος. Ὁ Δημήτριος Κυδώνης, ἀπορριζόμενος εἰς ἀπόσπασμα ἐκ λόγου τοῦ Συμεῶν περιεχομένου εἰς τὸν «Περὶ νήψεως καὶ προσευχῆς» λόγον, δὲν θεωρεῖ ἀρχηγὸν τῶν Ἠγουχάτων. Ἀλλὰ τὸ χωρίον τούτου δὲν συνειρήνηται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Συμεῶν. Οἱ μαθηταὶ τοῦ συνέταξαν πρὸς τιμὴν τοῦ ὕμνου ταῦς ὁποῖους λέγουσιν ὅτι ὁ Συμεῶν κατάρωθε νὰ προσεγγίσῃ τὸν Θεόν, καὶ ὅτι ἀνηπάγη μέχρι τρίτου καὶ τετάρτου οὐρανοῦ. Ὁ Βασίλειος πρωτοσηκρητῆς γράφει:

«Ποῖος γὰρ ἄλλος ἠπάγη οὐρανοῦς
Τρεῖς καὶ τετράκις καὶ ἔτι ἑσώτερως,
Ἐνθα τριλαμπές καὶ τρισήλιον φῶς
Ἄπλου ἀσχημάτιστον ἀρρήτως λάμπει».

(Διότι ποῖος ἄλλος ἠπάγη εἰς τοὺς οὐρανοῦς, μέχρι τρίτου καὶ τετάρτου οὐρανοῦ καὶ ἀκόμη εἰς τὰ ἐξώτερα, ὅπου τὰ τριλαμπές καὶ τρισήλιον φῶς λάμπει κατ' ἀνεκφρασστον τρόπον ἄπλου καὶ ἀσχημάτιστον).

Ὁ αὐτὸς Βασίλειος λέγει ὅτι ὁ Συμεῶν ἀνεδειχῆ μέτοχος τοῦ ἐπαύτου φωτός, «εὐδὸς Θεοῦ καὶ Θεός».

«Ὁ φῶς μεθέξει τοῦ φύσει πρώτου φάους
Υἱὸς Θεοῦ τε καὶ Θεὸς χρηματίας,
Ὅς τῶν ἀπειρῶν θλίψεων καὶ ποικίλων
Στερρῶς ἐνεγκῶν τὴν ἐπιημένην φλόγα,
Καὶ μὴ μαλαχθεῖς τῇ παρώσει τὰς φρένας».

(Ὁ σὺ ὄστις διὰ μετοχῆς εἰς τὸ κατὰ φύσιν πρῶτον φῶς ἐγίνες φῶς καὶ ἐχρημάτισες υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Θεός. Σὺ δὲ ὡς ποῖος μὲ καρτερικότητα ὑπέμενες τὴν εἰς τὰ ὕψη ἀνυμνωμένην ἐλόγα τῶν ἀπειρῶν καὶ ποικίλων θλίψεων καὶ χωρὶς κατὰ τὰς φρένας εἰς μαλαχθῆς). Ὁμιλῶν δὲ περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Συμεῶν ὡς γράφεται κατὰ τὸν ἴδιον εἰς στίχους βιβλίου «Ἐρώτες θεῶν ὕμνων» γράφει:

«Καὶ δείγμα τῆς σῆς μυστικῆς θεωρίας
Ἦν σοι παρέσχεν ἡ κάθαρσις πλουσίαν,
Πολλὰ μὲν ἄλλων σὴν ποιημάτων βίβλοι,
Ἄς συντέθεικε τὴν συνοκουσάν χάριν
Τοῦ πανσθενουργοῦ Πνεύματος κεκτημένος,
Τὴν βεῖα πάντας μυσταγωγούσαν φρένα.
Παιδεύσεως γὰρ τῆς παταμένης δόξης
Ἄγεστος ἦσθα, πάντα τύφον ἐκκλίνας,
Πλεον δὲ πασῶν ἡ παρούσα δεκνύει».

Ἦν ἔμμετρον μὲν καὶ στιχηρὸν ἐξέθου
 Ὡς πάντα πρόπταιν σὺν λόγῳ τε καὶ μέτρῳ
 Καὶ τάξις εἰδῶς πᾶσι μάλλον ἐμπρέπει
 Στίχων δ' ἀριθμὸν συντεθεικῶς μυρίων,
 Ἐπτακοσίων πεντήκοντα καὶ δύο
 Σαδῶς παριστάς πᾶν καλῶν κορωνίδα
 Τὴν παντελῆ καθαρίσιν αἰσθητηρίων.
 Πῶς ἐνός ἦγον καὶ γε τῶν ὁραίων
 Τὴν μυστικὴν τε Πνεύματος κοινωνίαν,
 Καὶ τοῦ τελείου τῶν ἄκρων μετουσίαν».

(Καὶ δείγμα τῆς ἰδικῆς σου μυστικῆς θεωρίας τὴν ὁποίαν εἰς πλεῖστον βαθμὸν σου παρέσχεν ἡ (διὰ τῆς ἀσκήσεως) καθάρσις ἀποτελοῦν πολλά ἄλλα ποιήματα καὶ διδῆλια σου, τὰ ὁποῖα συνέθεσας ἔχων ἀποκτήσει ἐσωτερικῶς μαζί σου συνοικεῖσάν τὴν χάριν τοῦ Παντοδυνάμου Πνεύματος καὶ τὴν θεϊκὴν διάνοιαν, ἣτις ὑπῆρξε μυσταγωγὸς διὰ τὴν μύσιν εἰς ὅλα τὰ θεῖα. Διότι τῆς κοσμικῆς εἰς ὅλους γνωστῆς παιδεύσεως ἥσο ἄλλως ἀπείρως, ἀποσπασμένη πᾶσαν ὑπερηφανίαν, εἶς μεγαλύτερον τὸ ἐξ ὧν τὸν διδῆλιον βαθμὸν ἀποδεικνύει ὁ ὅτις ἡ παρούσα διδῆλις (δηλ. οἱ «Ἐρωτες θεῶν ὁμῶν») τὴν ὁποίαν τὴν ἔγραψας μὲ μέτρον καὶ στίχους, ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἔκτιστες μέγαλον καὶ μέτρον. Καὶ ἐπειδὴ ἐγκρίσεις ὅτι τὸ μάλλον ἐξ ἄλλων ἐμπρέπει εἶναι ἡ τάξις, ἀφοῦ συνέθεσες μυρίους ἐπτακοσίους πενήκοντα δύο στίχους παριστάσεις μὲ σαφήνεια τὴν κορωνίδα τῶν κατορθωμάτων σου, δηλαδή τὴν τελειωτικὴν καθάρσιν. Πῶς δηλαδή εἶναι καθαρῶτα καὶ ἐντός τῶν εἰς τὴν αἰσθητὴν προσιτῶν πλασματικῆν ἡ μυστικὴ πρὸς τὸ Πνεῦμα κοινωνία, καὶ ἡ μεταχὴ εἰς τὸ τελεῖον καὶ ἄκρον ἀγαθόν). Τὰ ἐγκώμια ταῦτα δεῖκνυον ὅτι ὁ Συμεὼν ἐπρέσβειεν ὅτι ἡ προσέγγισις μὲ τὸν Θεὸν καὶ ἡ θέωσις εἶναι δυνατὴ ἐντὸς τοῦ παρόντος κόσμου, διὰ τῆς ἀποκαθάρσεως τῶν αἰσθήσεων. Ἐπὶ τῶν συγχρόνων του ἦκεν γοητεῖαν διὰ τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ πνεύματός του. Οἱ ἄνθρωποι τὸν θεωροῦν συγγραφεὰ πρωτότυπον ἀντλούοντα τὴν ἐμπνευσίον του ὅχι ἀπὸ τὰ διδῆλια ἀλλὰ ἀπὸ τὸ «πανσθενουργὸν Πνεῦμα». Ἐξαιροῦν δὲ καὶ τὴν ποιητικὴν τῆς ἰκανότητάς του. Εἶναι ἄρα τελείως δικαιολογημένη ἡ κρίσις, ἣν ἐξέφερε περὶ τοῦ Συμεὼν ὁ φιλόλογος Μάσας χαρακτηρίσας αὐτὸν ὡς μίαν ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων ποιητικῶν φύσεων τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ὁ φίλος σου Ἀλέξιος, φιλόσοφος καὶ μέγας διδάσκαλος, τισὶ αὐτὸν ὡς «μυσταγωγὸν ἐνθέν διδαγμάτων», προσθέτει δέ:

«Φλαχθεὶς γὰρ αὐτὸς ἑνθάρκῃ τρισηλίῳ
 Ψυχῆν, λόγον, νοῦν, καὶ καθαρθεὶς τὰς φρένας
 Φέγγεις ὁμοῦ τε καὶ φλογίζεις τοὺς λόγους».

(Ἀφοῦ δὲ καταφλέγῃς ὁ ἴδιος διὰ τοῦ τρισηλίου ἄνθρωπος καὶ ἀπεκαθάρθῃς κατὰ τὴν ψυχὴν, τὸν λόγον, τὸν νοῦν καὶ τὰς φρένας, φέγγεις συγχρόνως καὶ φλογίζεις διὰ τῶν λόγων σου). Ὁ Ἀλέξιος λέγει ὅτι ὁ Συμεὼν διὰ τῶν διδῆλιων του μᾶς βοηθεῖ νὰ ἀποκαθάρσωμεν τὰς αἰσθήσεις μας, νὰ υπερβώμεν τὴν «ὕλικήν δυάδα» καὶ διὰ τῶν «ἐλλάμψεων» καὶ τῶν «γνωστικῶν θεωριῶν» νὰ ἴδωμεν τὸν Θεόν (γνωσθεὶς ἐπέγνωσεν ἐν Θεῷ τὸν ὁλόντων) (καταλαβθεὶς ὑπὸ τῆς γνώσεως λαμβάνει ἐπιγνώσιν ὅτι βλέπει ἐν τῷ Θεῷ μετατεθείς, τὸν ἴδιον τὸν Θεόν). Εἶναι φανερόν ὅτι αἱ περὶ ἐλλάμψεως καὶ θεῖου φωτός ὑποσχέσεις τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἐρμηνεύονται γραμματικῶς ἄγον εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι δυνατὸν ἐν ἰσῷ ὁ ἄνθρωπος τὸ θεῖον φῶς διὰ τῆς καθαρθείσης τῆς ἐπιτεργεῖας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος αἰσθητικῶς ὁράσας.

Ὁ Συμεὼν ἔγραψε μέγαν ἀριθμὸν ἔργων τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι γνωστὰ, διὰ δὲν ἐξεδόθησαν. Ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀλλατίου αἱ τίτλοι ἐξδομῆκοντα ἐνία συγγραμμάτων του. Ἐκ τούτων μόνον δώδεκα ἔχουν περιληφθῆ εἰς τὴν καταρτισθεῖσαν λατινικὴν συλλογὴν τῶν ἔργων τοῦ Συμεὼν τὴν ἐκδόθεισαν κατὰ τὸ 1603. Εἰς τὸν 120 τόμον τῆς Ἑλληνικῆς Πατρολογίας ἔχουν συμπεριληφθῆ 33 λόγοι του εἰς λατινικὴν μετάφρασιν. Ἀκολουθεῖ ἔπειτα ἔτισις εἰς τὴν λατινικὴν ἢ μετάφρασιν τοῦ ἔργου «Ἐρωτες θεῶν ὁμῶν» καὶ 178 «Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικὰ». Ἐν τῇ εἰς ἔχουν συμπεριληφθῆ εἰς λατινικὴν μετάφρασιν ἡθικὰ κεφάλαια «περὶ ἀλλοιώσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος» αἰτίως ἐπισημαίνου ἐκ τῶν παλαιῶν τοῦ οὐρανοῦ, τῶν ἀέρων, τῶν στοιχείων, καὶ ἐνίοτε ἐκ τῶν δαιμόνων. Παρατίθεται κατόπιν εἰς νεοελληνικὴν μετάφρασιν «Λόγος περὶ πίστεως καὶ διδασκαλίας, εἰς ἐκείνους ὅπου λέγουσι ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν ἐκείνους, ὅπου εὐρίσκονται μέσα εἰς τὸν κόσμον καὶ ἔχουν φροντίδας κοσμικὰς» νὰ φθάσω εἰς τὴν τελειότητα τῆς ἀρετῆς, καὶ διήγησις περὶ τούτου εἰς τὴν ἀρχὴν πολλὰ ἀφέλιμος καὶ ἐμεταγωγικὴ εἰς τὸ ἄπλοον, διὰ νὰ τὸ καταλαβῶν καὶ ἑσας. Ἐν τῇ εἰς ἀκολουθεῖ εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν «Περὶ τῶν τριῶν τρόπων τῆς προσευχῆς λόγος» εἰς τὸν ὁποῖον περιγράφεται καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν δυνατὸν τις νὰ ἴδῃ τὸ θεῖον φῶς. Τὸ κείμενον τοῦ συγγράμματος «Ἐρωτες θεῶν ὁμῶν» ἐξεδόθη καὶ ἑλληνιστὶ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου ἐκ Ζαγοράς ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὸ 1790 καὶ ἐν Συμῶν κατὰ τὸ 1886.

Τὸ κυριότερον ἔργον τοῦ Συμεὼν εἶναι ὡς εἶπομεν οἱ «Ἐρωτες θεῶν ὁμῶν», ἀποτελούμενον ἐκ 40 κεφαλαίων. Τὰ πρῶτα κεφάλαιον εἶναι μυστικὴ προσευχὴ, δι' ἣς γίνεται ἐπὶ κλήσις πρὸς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Τοῦτο ἀπακαλεῖται «ἀληθινὸν φῶς», «αἰώνια ζωὴ», «εκκρομμένον μυστήριον», «ἐπιθέτων ἀνάστασις». Καλεῖται νὰ ἔλθῃ ἀράρτας, χωρὶς ἐσπῆσιν καὶ φιλίασιν. Αἱ ἐπὶ κλήσεις εἶναι γεμάται ἀπὸ θερμῆν ἀγάπην καὶ κοσμητικὰς προσφορὰς εἰλημμένας ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Γραφήν: «Ἐλθέ, αἰώνια χαρὰ, ἀμάρτανε στέφαν

νε, τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ βασιλέως παρόφρα, ἔλθε ζωὴν καθάρσιν ὅπως τὸ κρυστάλλον, καὶ πεποικιλμένον μὲ λίθους πολυτίμους. Ἐλθέ καταφύγιον ἀπόστοιτον, ἔλθε βασιλικὴ παρόφρα καὶ τῆς σεβαστῆς μεγαλειότητος δεξιᾶ. Ἐλθέ Σὺ τὸν ὄποιον ἡ ἀβλία μου ψυχὴ ἐπεπόθησε καὶ ἐπιποθεῖ. Ἐλθέ μόνος πρὸς μόνον. Εἶμαι μόνος, ὅπως βλέπεις. Ἐλθέ Σὺ ὅστις μὲ ἐχώρισες καὶ μὲ ἔκαμες νὰ ὑπάρχω μόνος ἐν τῇ γῆ. Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τῆς θείας ἐλλάμψεως: «Τί εἶναι τούτο τὸ σεβαστὸν μυστήριον τὸ ὁποῖον παρασκευάζεται ἐν ἐμοί; Τούτο οὐτε ἡ γλῶσσα νὰ ἐκφορῶσιν οὐτε ἡ ἀσθεὲς χεὶρ δύναται νὰ τὸ χαραῖσῃ διὰ γραμματικῶν, πρὸς ἔπαινον καὶ δόξαν ἐκείνου, διὰ τὸν ὁποῖον οὐδεὶς ἴσως ἔπαινος καὶ οὐδεὶς ἐκπαστικὸς λόγος δύναται νὰ εὐρεθῆ». Ὅπως ὁ ἥλιος ὁ φυσικὸς μᾶς παρέχει τὸ φῶς καὶ δὲν δύναται νὰ λάβῃ φῶς ἀπὸ ἡμᾶς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡμεῖς οἱ ἀνάσχυροι ἄνθρωποι δὲν δύναμεθα νὰ ἀναπέμψωμεν δόξαν εἰς τὸν Θεόν ὅστις ἀκτινοβολεῖ φῶς καὶ δόξαν.

«Ἡ Διάνοιά μου, ὅσα συμβαίνον ἐν ἐμοί τὰ βλέπει, εἰλῆ δὲν δύναται νὰ τὰ ἐκφορῶσιν. Βλέπει καὶ βλέπει νὰ τὰ εἴπῃ, ἀλλὰ δὲν εὐρίσκει διὰ τίνας λόγους τὰ ἐκφορῶσιν ταῦτα. Διότι θεῶμαι τὰ ἀθέατα, καὶ τὰ ἀμέτοχα οἰουδιόποτε σχήματα, ἐξ ὁλόκληρου ἀνιῶ, οὐχὶ σύνθετα καὶ ἀπειρομέγεθος. Κάποιον σύνολον, ὅπως κοιμῶν γίνεται ὁρατὸν οὐχὶ κατὰ τὴν οὐσίαν του ἀλλὰ κατὰ μορφήν. Τὸ ὕλικόν φῶς, λέγει ὁ Συμεὼν, χωρίζεται καὶ διανέμεται εἰς περισσοτέρως λαμπρότατος, «Ἄλλ' ἔκεινο (τὸ ἄλλο φῶς) εἶναι πνευματικόν, καὶ δὲν ἐπιβέβηται, οὐτε διαίρεσιν, οὐτε τοιμῆν, οὐτε χωρισμὸν. Διότι καίτοι μετοδίδεται ὅμως δὲν χωρίζεται ἀλλὰ παραμένει ἀδιάφρατον, ἀλλ' ὑπάρχει ἐν ἐμοί, ἐν τῇ ταλαιπώρῃ καρδίᾳ μου ὡς ἄνθρωπος, εἰς ὡς δίσκος τοῦ ἡλίου ἀπογγύλος, ὁμοίως πρὸς τὸ φῶς (διότι εἶναι φῶς) ἀνατέλλει. Ἄγνοῶ ὅπως ἔλεγον, τί νὰ εἴπω περὶ αὐτοῦ. Καὶ ἤθελον νὰ σιωπήσω, καὶ εἶθε νὰ ἠδυνάμην νὰ σιωπήσω. Ἀλλὰ τὸ μυστήριον τὸ πλήρες σεβασμῶν ἐρεθίζει τὴν καρδίαν μου καὶ ἀνοίγει τὸ ἀκάθαρτον στόμα μου. Ἐκείνος ὅστις τὸ ἐνεφάνισεν ἐν τῇ σκελετῇ μου καρδίᾳ μὲ ὕβρι καὶ ἀκούει νὰ ὁμιλῶ καὶ νὰ γράψω». Εἰς τὸ ὄρατον κείμενον ἡ ἐκφρασις ἐμφανίζει ὑπερόχον λαμπρότητα: «Ἐξανατέλλει ἐν ἐμοί ἐνδοθεν τῆς ταλαινῆς καρδίας μου ὡς ἡλίου ἢ ὡς ἡλίου δίσκος σφαιροειδῆς δεκνυμένης φωτοειδῆς. Τὸ ἐξαιρετικὸν ὅπερ παρουσιάζει τὸ μυστικὸν δῶμα τοῦ Συμεὼν εἶναι ὅτι δὲν ἐπισυμβαίνει, ὅταν ἀνατέλλῃ ἐντὸς τῆς καρδίας τὸ μυστικὸν φῶς ἐκμηδενίσας τῆς προσωπικότητος. Αὐτὴ διατηρεῖ τὴν αὐτοπροστασίαν της, δύναται νὰ βεβαιεῖται, νὰ ὁμιλῇ καὶ νὰ γράσῃ. Πρόκειται περὶ ὁράσεως ἣτις δὲν ὁμοιωθεὶ πρὸς τὴν ἐκστασίαν τῶν Νεοπλατωνικῶν. Περ' αὐτῆς συγγενεῖται εἰς ἀδιάκριτον ἐνότητα ὁ ὄρων ἐκστασιαζόμενος καὶ ἡ ὁραμένη ἐνωσιδῆς ἀρχή. Εἰς τὸν Συμεὼν καθὼς καὶ εἰς τοὺς Ἰουδαίους παραμένει ὁ μεταξὺ ὄραντος καὶ ὁραμένου διψήσιος. Αἰσθάνεται ὁ Συμεὼν ὅτι κατακυριεύεται ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὸ δέκατον ἔκτον κεφάλαιον γράσει: «Καὶ ὅταν συλλογίζομαι τίς θὰ εἶναι πλησιέστερος πρὸς ἄυτον; καὶ κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὸ ἄπειρον ὄρον; Ἰδοὺ εἶναι παρὸν καὶ λάμπει ἐν τῇ καρδίᾳ μου, εἰδὼν μὲ παντοχόθεν δι' ἀθανάτου λαμπρότητος, καὶ διὰ αὐτοῦ διαποτίζεῖ ὅλα μου τὰ μέλη, ἐναγκαλιζόμενος μὲ ὁλόκληρον, καὶ μεταδίδων εἰς ἐμὲ ὁλόκληρον φιλῆμα, καὶ παραδίδει ὁλόκληρον τὸν ἑαυτὸν του εἰς ἐμὲ τὸν ἀνάξιον. Χρηστὰν ἀπὸ τὴν χάριν καὶ τὴν ὠραιότητά του, καὶ πληροῦμαι θείας ἡδονῆς καὶ γλυκίτης. Μέτοχος γινόμενος τοῦ φωτός, μέτοχος γίνομαι τῆς δόξης. Ἡ ὄρασις μου ἀπαστράπτει ὅπως καὶ ἔκεινον τὸν ὁποῖον ποθῶ». Τὸ ἔμα ἐκ τῶν ἀρχαίων κειμένων ἔχει ὡς ἔξῃς: «Ἄπαντα τὰ μέλη μου ἀκτίσις κατακυριεύων, ὅλος περιπλεκόμενος, ὄλον καταφίξις, μὲ ὄλον τε δίδωσιν ἑαυτὸν ἐμοί τὸ ἀνάξιο καὶ ἐμφοροῦμαι τῆς αὐτοῦ ἀγάπης καὶ τοῦ κάλλους καὶ ἡδονῆς καὶ γλυκασμοῦ ἐμπύπλωμαί τοῦ θεῖου».

Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον οὐλεῖ περὶ τῆς καθάρσεως τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἐνώσεως μὲ τὸν Θεόν. Ἐκφορῶναι τὴν ἀπορίαν του πρὸς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς νὰ τὸν κάμῃ ἰδικόν του μέλος. «Ὁ Θεὸς ἐνώθηται μὲ τὸ ἀκάθαρτον καὶ πρὸς ὁλοκλήρον προαρτισμένον σκῆνωμα. Βλέπω τὴν ἀραιότητα, τὴν ἰσχυρίαν καὶ ἐν τῷ κατόπιν τῆς χάριτος θεῶμαι τὸ αὐτὸ σου». Εἰς τὰ 4, 5 καὶ 6 κεφάλαια γίνεται λόγος περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου, εἰς τὸ ἔβδομον ἐκφορῶναι τὸν πρὸς τὸν Θεόν ἐρωτὰ του, εἰς δὲ τὸ ὄγδον ὁμιλεῖ περὶ ἐκείνου εἰς τοὺς ὁποῖους ἐμφανίζεται ὁ Θεός: «Πῶς Σὺ ὅστις εἶσαι κεκρομμένος ἐποπταεὶς τὰ πάντα; Δὲν ἐπιγινώσκεις ὅμως ὅλους ἄρους βλέπεις, ἀλλὰ γινώσκεις ὡς φίλος μόνον ἐκείνους οἵτινες δεκνυκῶν ἐπιμέλειαν διὰ Σέ. Ὅλοι οἱ ὀνητοὶ καὶ ἀμαρτωλοὶ ὅταν μετανοοῦν καθίστανται υἱοὶ τοῦ φωτός Ἰου. Τὸ φῶς γεννᾷ φῶς. Ὅθεν καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι φῶς. Εἰς τὸ 9ον κεφάλαιον περιγράφει τὴν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος προκαλουμένην μεταρτίωσιν, λέγων ῥητῶς περὶ κατὰ τὴν ὕψισιν ταύτην δὲν ἀφανίζεται οὐδὲ παραδίδεται ἡ προσωπικὴ συνείδησις: «Πέραν τοῦ κόσμου καὶ τῶν σωμάτων δὲν ὑπάρχει ἐπιζητήσιος σωματικῶν παθῶν, ἀλλὰ κένωση παθῶν. Ὅστις αὐτὴν ἠγάπησε ὡς γνωρίζῃ ὅτι ἐνώκωσε τὸ σῶμα του. Δὲν ἐνωῶ τὸ σῶμα χωρὶς ψυχῆς, ἣτις κινεῖ αὐτὸ, ἀλλὰ τὸ σῶμα ὑπελαγχόμενον πάσης ἐπιθυμίας. Διότι ἡ ἡδονὴ τῆς «ἐπαθείσεως», καὶ τὸ φῶς τὸ ὁποῖον μετὰ ταῦτα μὲ ἀγάπῃ, κτεφῆ τὴν διάνοιάν μου ὁλόκληρον καὶ τὴν ἀφάρταξί, καὶ κρατῶν αὐτὴν μὲ ἄλλον χεῖρα γυμνῆν, δὲν ἀνεχεται νὰ ἐκπέσω ἐγὼ ἀπὸ τὴν θεϊκὴν του φωτεινότητα καὶ νὰ συλλογισθῶ κάτι συνδεζόμενον μὲ ἑλαττωματικὴν κίνησιν. Ἀλλὰ μὲ κρατεῖ σφικτὰ, καὶ καταφλογίζει τὴν ψυχὴν μου ὁ ἔρκος, καὶ δὲν ὑπάρχει ἐν ἐμοί ἄλλη αἰσθησις. Εἰς ἐπιρρωσιν τῆς διαδεδαιωσέως του

ἐπιδράσεως, ἢ ἤσκησεν ἐπ' αὐτοῦ ὁ διδάσκαλός του «παρ' οὐ τὰ πολλὰ μὲν ἐμύθη τῆς πνευματικῆς φιλοσοφίας μαθήματα καὶ τοσοῦτον τὰς ἐκεῖνου ἀνεμάχιστα ἀρετὰς, ὡς ἄλλου ἀτεχνῶς δεκτικῶσαι τοῦ διδασκάλου παρόλιον, ὅλας ὡς εἰπεῖν, ἀνομοειδέας ἀναπαλάσεις τῶν ἐκείνου χαρακτηριστῶν καὶ διδαγμάτων ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν διαλάμποντα». (Παρά τοῦ ὁποῖου ἐμύθη εἰς πολλὰ μαθήματα τῆς πνευματικῆς — δηλαδή μυστικῆς — φιλοσοφίας καὶ τοσοῦτον ἐναπετύπωσε μέσα εἰς τὸν ἐαυτὸν του τὰς ἀρετὰς ἐκεῖνου, ὡστε νὰ φαίνεται ὡς ἕνας ἀπαράλληλος ἄλλος δευτέρος ἤλιος παραπλεύρως τοῦ διδασκάλου ἀκτινοβολῶν ἐν τῇ ψυχῇ του, κατὰ τινὰ τρόπον, τὰς φωτεινὰς ὡσάν αὐτὴν ἀναπαλάσεις τῶν χαρακτηριστῶν καὶ διδαγμάτων ἐκεῖνου). Κατόπιν ἐξαιρείται καὶ ἡ προσωπικὴ τοῦ Στηθάτος συμβολή, «Παρ' αὐτοῦ δὲ πόσιος ἀπρωτοῦ ταῖς θεῖαις ἐμφιλοσοφίαις Γραφαῖς, πᾶν-πολλά καὶ κέλ्लιστα νοήματα συλλεξάμενος». Ἀλλὰ δὲν ἔμεινε ὁ Στηθάτος μόνον εἰς τὰ μαθήματα, ἀλλὰ προεχώρηε πρὸς τὰ ἀπαθήματα, δηλαδή εἰς τὰ βιώματα, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. «Ἔστι δ' αὖ καὶ πείσι, καὶ μακαρίων πάθει, μὴ μόνον μαθῶν, ἀλλὰ καὶ παθῶν, καὶ οἰστέ ἐγκύμια θεῶν καὶ ὑπερῶν ἐνομοῖν τὴν ἐαυτοῦ διάνοιαν ἐκ τούτων ἀπάντων ἀπεργασόμενος». (Μερικὰ δὲ δι' ἐμπραγμάτου ζωῆς καὶ διὰ μακαρίων βιωμάτων, δὲν τὰ ἐμάθανε μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐζούσε, καὶ κατὰ τινὰ τρόπον ἔκαμνε τὴν διάνοιάν του γεμῆτην καὶ γόνιμον ἀπὸ θεῖας καὶ ὑπερθεῖς σκέψεως). «Ἐν τῇ ἐξαιρείται μαζὶ μὲ τὴν σοφίαν του καὶ ἡ κομώτης τοῦ ὄψους του, ὡστε ἀπαρῶν εἶναι, πότερον διὰ τὸν ἐν αὐτῇ ἐγκείμενον νοῦν, ἢ διὰ τὸ κομῶν τῶν λέξεων, τοσοῦτον χάριν ἐγκείσθαι τοῖς τῶν ἀναγινωσκόντων ψυχαῖς». (Ὅστε ἀπορεῖ κανεὶς, ἂν ἕνεκα τοῦ περιεχομένου, τοῦ εὐρισκομένου εἰς τὰς σκέψεις ἢ ἕνεκα τῆς κομώτης τῶν λέξεων διαγέται τοιαύτη χάρις εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀναγινωσκόντων) (Ἑλλ. Πατρολ., 120, 849).

Ἡ κομώτης τοῦ ὄψους του δεικνύει ὅτι εἶχεν ἐγκύμει περισσότερο ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του εἰς μελέτας παλαιότερων μυστικῶν. Πράγματι, τὰ συγγράμματά του τὸν ἐμφανίζουν ὡς μελετητὴν τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεσπανίτου καὶ τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμοιωγητοῦ. Ἐγράψε πολλὰ ἔργα, ἅτινα παραμένουν κατὰ τὸ πλείστον ἀνέκδοτα. Οἱ τίτλοι τῶν σπουδαιότερων του πραγματείων εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: «Περὶ Παραδείσων», «Λόγος περὶ ψυχῆς καὶ πρώτων περὶ ἀγγέλων», «Εἰς τὴν οὐρανίαν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν», «Λόγος προτρέπει εἰς μετάνοιαν», «Λόγος τοῦ κατ' εἰκόνα», «Λόγος σπληντικῶν κατὰ τῆς τῶν Ἀρμενίων αἰρέσεως». Ὑπῆρξε καὶ θεῖος πολέμιος τῶν Λατίνων, γράψας ἐναντίον αὐτῶν πραγματείας μὲ τὸν τίτλον «Κατὰ Λατίνων, ἐν οἷς βλασφημοῦν εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντες ἐκ τοῦ Ἰού τοῦτο ἐκπορεύεσθαι». Ἐγράψεν ἔτισης σύγγραμμα κατὰ τὸν Λατίνον «Περὶ αἵματος καὶ Σαββάτων ὑπερείας καὶ τοῦ γάμου τῶν ἱερῶν», περὶ τοῦ ὁποῖου λέγεται ὅτι ἐκάη κατὰ διαταγὴν τοῦ αυτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου. Εἰς τὸν 120 τόμον τῆς Ἑλλ. Πατρολογίας ἔχουν περιληφθῆ αἱ τρεῖς ἐκατοντάδες τῶν «πρακτικῶν», «φυσικῶν» καὶ ἐκρηστικῶν κεφαλαίων καὶ μικρὰ διατριβὴ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν «Περὶ τοῦ διὰ χειρῶν ἄφραστοῦ». Ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ περιλαμβάνεται καὶ ἡ λατινικὴ μετάφρασις διατριβῆς του ἐναντίον τῶν Λατίνων.

Ὁ ἴδιος ὁ Στηθάτος ἀναγνωρίζει ἐαυτὸν μαθητὴν τοῦ Συμεῶνος, γράφων εἰς προοίμιον, ὅπερ εἶχε προτάξει εἰς τὸ βιβλίον τοῦ διδασκάλου του «Ἐρωτες θεῶν ὕμνων» τὰ ἀκόλουθα: «Ταῦτα καὶ ἡμεῖς ἐσ' αὐτῷ μαθητευθέντες καὶ τὸ ὄψος καὶ βάθος καὶ πλάτος τῆς αὐτοῦ σοφίας εἰδότες, διὰ τῶν εἰρημίων καὶ τοῦ παρόντος λόγου τῶν πάντη χονδρῶν καὶ ἀμύστων διαστῆλλομεν καὶ ἀνέκδοτα τούτοις εἶναι βουλόμεθα». Εἶναι φανερὰ ἡ ἀριστοκρατικὴ προσπάθεια νὰ ἀπαρτίσθαι μυστικῶς κύκλος μυστῶν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν «εὐσεβεικῶν» μαθητῶν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων. Ἀποκομίζε δὲ εἰς τὸ προοίμιόν του τὰς κατὰ τοῦ διδασκάλου του κατηγορίας λέγων: «Ταῦτα τοῖνον διὰ τοῦς θῶνους πρὸς τὰ κατὰ καὶ ἀπίστια καὶ ἀγνωσία κεκρατημένους ἡμῖν προσετέθη τῶν ἐρωτικῶν καὶ θεῶν ὕμνων τοῦ διδασκάλου». (Αὐτὰ προτάξασεν ἕνεκα ἐκείνων, οἷτινες ἔχουσιν κυριεῦθι λόγῳ θῶνῶν πρὸς τὰ κατὰ ὑπὸ ἀπίστιας καὶ ἀνικανότητος πρὸς ἐπίγνωσιν). Πιστεύει ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τοῦ διδασκάλου του τυγχάνει εὐαπόδεκτον παρὰ τῷ Θεῷ. «Εἰ γὰρ αἱ ἀποκαλύψεις αὐταί, καὶ αἱ φωναί, οὐ φωναί Θεοῦ, οὐδὲ ψυχῆς ἀποκαλύψεις, καὶ γεννημένης ἔξω πάσης τοῦ κόσμου αἰσθήσεως καὶ ὅλης καθόλου ὀγκίσ, σχολῆ γ' ἂν ἄλλο τι τῶν ἀνθρώπων εὐαπόδεκτον ἀποδειχθεῖ Θεῷ». (Διότι ἐάν αὐταὶ αἱ ἀποκαλύψεις καὶ αἱ φωναί, δὲν εἶναι φωναί τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ φωναί ψυχῆς, ἢτις ὡσὸθ εἰς ἀποθέωσιν, καὶ ἐτέθη ἔξω ἀπὸ κάθε κοσμικῆν αἰσθήσιν καὶ ἔγινεν ἔξ ὀλοκλήρου θεῷ, μὲ δυσκολίαν ἀποιοῦνθ' ἄλλα ἀνθρώπων πράγματα δὲ ἠδύνατο νὰ τύχῃ ἀποδοχῆς ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ).

Εἰς τὰς ἐν τῇ Ἑλλ. Πατρολ., συμπεριληφθεῖσας τρεῖς ἐκατοντάδας τῶν κεφαλαίων περιέχεται περιληπτικῶς ὀλόκληρος ἡ πρακτικὴ καὶ θεωρητικὴ διδασκαλία τοῦ Στηθάτου. Ἡ πρώτη ἐκατοντὰς ἀναφέρεται εἰς τὰ προβλήματα τῆς πρακτικῆς ἀσκήσεως, ἢτις ἀνοίξει μὲ τὴν ἀπὸ τοῦ κόσμου οὐγὴν καὶ καταλήγει εἰς τὴν κερκύσιν τῆς σαρκὸς καὶ ζωοποίησιν τῆς ψυχῆς. Εἰς τὰ κεφάλαια ταῦτα ἀπαντῶνται συχνὰ ἀναμνήσεις ἐκ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Οὕτω εἰς τὸ πέμπτον ἀπαντᾶται ὁ ὄρος «τόνος», χρησιμοποιούμενος εἰς τὴν σημασίαν, τὴν ὅποιαν εἶχεν εἰς τοὺς ἀρχαίους Στωικούς. «Οὗς ὅταν ὑπὸ λογισμῶν ἐναγλωμέθα ἀκαθάτους, ἢδη καὶ τῆς τῶν ἐνεργούντων τὰ φαῖλα μερίδος γινόμεθα: ἀλλ' ὅταν τοῦ τόνου ἐαυτῆς ὑποκαλώμεθα ἢ ψυχῆ, καὶ ὁ νοῦς, ἐξ ἡμε-

λημένης καὶ ἀκολάστου διαίτης βολώδεις ἔξει καὶ σκιάδεις τὰς φαντασίας». (Ἑλλ. Πατρολ., 120, 853) (Οὗς ὅταν ἐναγλωμέθα ἀπὸ ἀκαθάτους λογισμῶν καταποσώμεθα εἰς τὴν μερίδα ἐκείνων, οἷτινες ενεργοῦν τὰ φαῖλα, ἀλλ' ὅταν ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς ἀφού χαλαρώσῃ τὴν δύναμίν των λόγω ἀμελοῦς καὶ ἀκολάστου τρόπου ζωῆς, ἀποκταὶ βολώδεις καὶ γινόμεθα ἀπὸ σκιάς ψυχικῆς παραστάσεως). Ἐπίσης γίνεται λόγος καὶ περὶ ἀκαθείας: «Διττὴν εἶναι τὴν ἀπάθειαν ἰοθί... ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ἐμπράκτου φιλοσοφίας ἢ πρώτῃ. Ἐπειτα ἀπὸ τῆς ἀσχῆς τῆς φυσικῆς θεωρίας ἢ δευτέρῃ καὶ τελειότερῃ ἐπιγίνεται, ἢτις ἐκ νεορας ἡσυχίας τῶν λογισμῶν εἰς εἰρήνευσιν τοῦ νοῦ ἀνωμαθεῖσα κατὰστασιν διορατικώτερον τε καὶ προνοπτικώτερον οἶδε τὸν νοῦν ὀπεργάζεσθαι» (Ἑλλ. Πατρολ., 120, 894). (Ἡ ἀπάθεια γινώσκει ὅτι εἶναι δύο εἶδων. Ἡ πρώτη προέγεται ἀπὸ τῆν τελειώσιν τῆς ἐμπράκτου—ἀσκητικῆς—φιλοσοφίας. Ἐπειτα ἡ δευτέρα γινώσκει ἀπὸ τῆν ἐνόρασιν τῆς φυσικῆς θεωρίας, ἢ δευτέρῃ καὶ τελειότερῃ, ἢτις ἀφορμώμενη ἀπὸ τῆν νεορῶν ἡσυχίαν τῶν λογισμῶν καὶ ἀνωμαθεῖται εἰς τὴν εἰρηκίαν τοῦ νοῦ κατὰστασιν, γινώσκει νὰ κάμνῃ τὸν νοῦν διορατικώτερον καὶ προνοπτικώτερον). Ἐκ τῶν χωρίων τούτων συνάγεται ὅτι ὁ Στηθάτος δεχεται δύο εἶδη ἀπαθείων. Πρῶτον ἐκείνην τὴν ἀπάθειαν, εἰς τὴν ὅποιαν μὴ ἀνωμαθεῖ ὁ ἀσκητικὸς μοναχικὸς βίος. Δευτέρον εἰς τὴν ἀπάθειαν, εἰς ἣν ἀνωμαθεῖσα ἀρχίζοντες ἀπὸ τῆν «φυσικὴν θεωρίαν». Τὸν ὄρον «θεωρίας» νοεῖ ὅπως τὸν εἶδει καὶ ὁ Πλάτων, καὶ ἴδια ὁ Ἀριστοτέλης, ἢτις ὡς ἄμωσον ἐνόρασιν (ἰη-τιλίον) ἀναβιδόζουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀντίληπνιν τοῦ νοητοῦ. Ἐνῶ ὅμως οἱ δύο Ἑλληνες σοφοὶ ἔμενον εἰς τὴν ἐνόρασιν τοῦ νοητοῦ, ὁ Στηθάτος προχωρεῖ εἰς τὴν ἐνόρασιν τοῦ ὑπερνοητοῦ. Διότι ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ θεωρία μᾶς κάμνει διορατικώτερος, ἀποκαλύπτουσα εἰς ἡμᾶς «ἐπταστάσι τοῦ καεῖ- τινος» καὶ ἀποκαλύπτει τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὴν θεωρίαν προσεῖτι ἀποδίδει τηλεωρατικὰ καὶ προφητικὰ χαρακτηριστά. Κάμνει τὸν νοῦν προσηρατικώτερον ἐν πράγμασιν ἀνθρωπίνους, μακρόθεν ἐρχόμενοις καὶ μέλλουσι γίνεσθαι» (προσηρατικώτερον εἰς ἀνθρώπων πράγματα, ὅτινα συμβαίνουσι εἰς μεγάλῃν ἀπάστασιν καὶ μέλλουσι νὰ γίνωιν). Ἡ μυστικὴ φιλοσοφία προσπαθεῖ νὰ ἐνενοῶσῃ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ προσφητικὸν πνεῦμα. Ὅθεν οὐδὲλλως εὐσταθεῖ ἡ κατὰκρισις, ἢν ἀπήθυνε συχνὰ ὁ Ρώσος οἰλόσοφος Μπεντίνεφ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου κατακρίων αὐτὴν ὅτι ἐνεκράσε τὸ προσφητικὸν πνεῦμα. Εἰς τὸ ἐνεκροστὸν ἀπὸ τὰ πρακτικὰ κεφάλαια ἐξαιρεῖ ὁ Νικήτας τὰ θαυμαστά ἀποτελέσματα τῆς ἀπαθείας: «Ὁ τῆς ἀπαθείας πλησίνας τὸς ὄροις ορθῶς μὲν περὶ Θεοῦ καὶ τὰς φυσικῶν δυνάτων ποιούμενος τὰς ὀράσεις... δεχεται τὴν φωτοχυσίαν τοῦ Πνεύματος. Ἐκδύς δὲ τὸ νῶ τῆς παγκοσμίου αἰσθήσεως πρὸς οὐρανοὺς καὶ Θεὸν ἀνατρέχει... καὶ τὸ θεῖον κάλλος δοῶν καὶ θεοπροπέτας ἐμφιλογωρεῖ τοῖς θεοῖς τόποις, τῆς μακαρίας Θεοῦ δόξης, ἐν ἀρότῳ σιγῇ καὶ γαρὰ καὶ τὰς αἰσθήσεις πάσας ἀλλοιωθεῖς ὡς ἀγγελος ἐν ὀλικῷ σώματι, εὐλως τοῖς ἀνθρώποις συναστροφεται» (Ἑλλ. Πατρολ., 893). (Ἐκεῖνος ὅστις ἐπλησίνας τὸς ὄροις τῆς ἀπαθείας, ἔχων τὴν ἀληθινὴν θέασιν ἐν σῶματι μὲ τὸν Θεὸν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, δεχεται τὸ ἀφθονον ὄψος τοῦ Πνεύματος. Ἀφού δὲ μὲ τὸν νοῦν του ἀπαλλογηθῆ ἀπὸ τὴν κοσμικὴν αἰσθήσιν, τρέχει πρὸς τὰ ἐπάνω πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ βλέπει τὸ θεῖον κάλλος καὶ κατὰ θεοπροπέτῃ τρόπον διατρίβει εἰς τοὺς θεῖους τόπους μὲ σιγῇ καὶ χαρᾶν καὶ ἀφού ὑποστῆ ἀλλοίωσιν ὡς πρὸς ὄλας του τὰς αἰσθήσεις, ὡσάν νὰ εἶναι ἀγγελος μέσα εἰς ὀλικὸν σῶμα, συναστροφεται ὡσάν ἄλλον ἐν μὲ τοῦ ἀνθρώπου). Ἡ ἐμπνευθεῖσα περικοπὴ εἶναι λίαν ἀξιοσημείωτος, διότι καθιστᾷ κατὰδῆλον τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀντιλήψεων τῆς στωικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τοῦ ἀσκητικοῦ μυστικισμοῦ. Ἐν τῷ ἐμπνευθεντι τύμιατι γίνεται λόγος περὶ «ἀλλοιώσεως τῶν αἰσθήσεων», διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἐν τῇ σαρκικῇ ζωῇ διατελὼν ἄνθρωπος μεταβάλλει οὐσίαν καὶ γίνεται αἴλος. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διόχουζόντων καὶ οἱ Στωικοὶ ὅτι εἰς τῆς συμμορῶσεως πρὸς τὸν λόγον τελεῖται αἰφνιδίᾳ μεταμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ γίνεται οὗτος «σοφός». Εἰς τὰ προηγούμενα ἐσημειώσαμεν ὅτι ὁ Στωικισμὸς εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὴν ἀσκητικὴν διὰ τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, ὅστις ἐπίδρα συνεχῶς ἐπὶ τῆς μυστικῆς ἀσκητικῆς. Ἐπίδρασιν τοῦ Στωικισμοῦ προδίδει προσεῖτι καὶ ἡ ἀπιστολογία τῶν πέντε ἀπιστήσεων πρὸς τὰ πέντε εἶδη τῶν αἰσθῶν. Εἰς τὴν ὄρασιν ἀπιστοιοεῖ ἡ ἀγνοησία, εἰς τὴν ἀκοῆν ἢ μελέτην, εἰς τὴν ὄσρησιν ἢ εὐχῇ, εἰς τὴν γεῦσιν ἢ ἐγκράτειαν καὶ εἰς τὴν ἀσῆν ἢ ἡσυχίαν. Διὰ τῶν πέντε τούτων ἀσκήσεων ὁ λόγος ἐκβαθαίνει τὸν νοῦν τῆς Ἰδίας ψυχῆς καὶ λεπτύνας διὰ τούτων αὐτὸν ἀπαθεῖ καὶ διορατικὸν αὐτὸν ἀπεργάζεται. Ἡ χάρις τῆς ἐκφράσεως «ἐπταστάσι» μᾶς μετᾶγει εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Στωικισμοῦ. Ἐπὶ τῆς εὐκαιρίας ταῦτα παρατηροῦμεν ὅτι εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἀντίληψις, ἢ βλεπούσα εἰς τὸν ἀνατολικὸν μυστικισμὸν ἀποκλειστικῶν τῶν νεοπλατωνισμοῦ ἐπίδρασιν. Εἶναι ἐπ' αὐτῷ αἰσθητῆ ἢ ἰσχυρᾷ ἐπίδρασι τοῦ Στωικισμοῦ εἰς τῆς ἀριστοτελικῆς ἀντιλήψεως τῆς θεωροῦσε τὸν Θεὸν ὡς νοῦν καὶ ὡς κολωνῆς του. Οὕτω ὁ Σταθάτος εἰς τὸ 28ον ἐκ τῶν γνωστικῶν κεφαλαίων του γράφει: «Νοῦς ἐστὶν ὁ Θεὸς καὶ αἴτια τῆς τοῦ παντός δέκινῆσεως καὶ πάντες οἱ υἱοὶ ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ νοῖ τὴν τε στάσιν ἔχουσιν μόνιμον καὶ τὴν κίνησιν ἀκατάληκτον» (Ἑλλ. Πατρολ., 965). (Εἶναι αἴτιος τῆς ἀκα-

ταπαύστου κινήσεως και μέσα εις αυτόν ως πρώτον έχουσι πάντα τὰ νοητικά όντα την μόνιμον στάσιν και την άνευ τέλους κίνησιν). Συγγρόνας συνδέει την άριστοτελικήν αυτήν αντίληψιν και με την πλατωνικήν, την θεωρούσαν τον Θεόν ως τὸ άνοητόν, τὸ άποτελούν την υπερβατικήν άρχήν. Είς τὸ πρώτον ἐξ τῶν γνωστικῶν κεφαλαίων γράφει: «Νοῦς άπάθης ἐστίν ὁ Θεός ὑπὲρ πάντα νοῦν και πάσαν άπάθειαν ὡς και πηγή αὐτῆς άνοητοῦ». Είς τὰ φυσικά κεφάλαια εὐρίσκει ὁ Στηθάτος τὴν εὐκαιρίαν νὰ χρησιμοποιοῦται και τὸ σωκρατικόν παράγγελμα «γινώθι σαυτόν» ὡς δυναμένου νὰ προαγάγῃ τὴν ψυχὴν εἰς τὴν καθαρότητα. «Γινώθι σαυτόν» και τούτῳ ἐστίν ἡ ἀληθινή τῷ ὄντι ταπεινωσις, ἡ ταπεινωφορικὴν ἐκδιδάσκουσα, ἡ συντριβουσα τὴν καρδίαν... τὸ γὰρ εαυτόν ἐπιγνώσει τέλος τῶν ἀρετῶν εὐνοασίας» (Ἑλλ. Πατρ. 916) (Ἡ αὐτοεπίγνωσις εἶναι ἡ ἀποκορύφωσις τῆς ἀρετῆς). Ὁ Στηθάτος κινεῖται με μεγάλην εὐγένειαν μέσα εἰς τὰς ἑλληνικάς φιλοσοφικάς ἀντιλήψεις. Εἰς τὰ κεφάλαια ὑπάρχοντα πλείστοι φυλογολογικοὶ ὁρισμοὶ και θὰ ἤξιζε τὸν κόπον νὰ ἐρευνηθῇ ἡ πηγὴν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀνοεταί τούτους.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν φυσικῶν κεφαλαίων, εἰς τὰ ὁποία ἐξετάζει τὴν σαρκικήν και ψυχικήν κατάστασιν τοῦ βίου, παρουσιάζων ἐν εἶδος βιολογικῆς και ψυχολογικῆς ἀνθρωπολογίας, ὁρίζει ὡς ἀρχὴν και ἀφετηρίαν τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ και τὴν καταρτίωσιν τῆς ὁρατῆς κτίσεως. Τὸ μῆσον τῆς τελειώσεως εἶναι ἡ τῆς «καρδίας και τοῦ νοῦς καθαρσις, ἐξ ἧς ἡ νοερὰ τῶν νοητῶν ὀφθαλμῶν ἀποκάλυψις και ἡ ἐπίγνωσις τῆς κερυμμένης ἐν ἡμῖν τῶν οὐρανῶν Βασιλείας». Τὸ τρίτον στάδιον εἶναι «ἀκατάσχετος ἔρωσ τῶν ὑπὲρ φύσιν τοῦ Θεοῦ δοξῶν και φυσικὴ ἐπιθυμία τῆς μετὰ Θεοῦ συναφείας, αὐτῆς τῆς ἐν αὐτῷ καταπαύσεως» Ἑλλ. Πατρ. 900. (Φυσικὴ ἐπιθυμία νὰ ἔλθωμεν πρὸς τὸν Θεόν εἰς συνάθειαν ἥτις συγχρόνως εἶναι ἐφρουρησις ἐν αὐτῷ). Εἰς τὸ χωρίον τούτου εὐρίσκοντες ὄχι μόνον τὴν ὁρασίαν τοῦ φωτός (ἡ νοερὰ τῶν νοητῶν ὀφθαλμῶν ἀποκάλυψις), ἀλλὰ και τὴν συνεισῶσιν με τὴν θεϊαν οὐσίαν (συνάθεια) και τὸ ἰδεώδες τῆς ἡσυχίας «κατάπαυσις ἐν αὐτῷ». Περισσότερον ὁριστικὸς καθορισμὸς τῆς ἡσυχίας, ἐξ ἧς μετὰ τούτα ἀπερρέουν ὁ ἠνυχασμὸς, δίδεται εἰς τὸ 64 ἐκ τῶν φυσικῶν κεφαλαίων: «Ἡσυχία ἐστὶ νοῦς κατάστασις ἀνεμόχλητος, γαλήνη ἐλευθερίας και ἀγαλλιωμένης ψυχῆς, καρδίας ἐν Θεῷ βάσις ἀπάραχος και ἀκύματος, θεωρίας φωτός, γῆρασις Θεοῦ και μυστηρίων, λόγος σοφίας ἐκ καθαρῆς διανοίας, ὄδυσσος νοημάτων Θεοῦ, ἀρπαγὴ νοῦς, ομιλία Θεοῦ ἀκοίμητος, ἄπνοος ἐν πόντοις μεγάλοις ἀνάπαυσις και τέλος ἑνώσις μετὰ Θεοῦ και συνάθεια». Εἶναι φανερόν ὅτι διὰ τῆς περικυπῆς ταύτης ἐκχριστιανίζονται ἅπαντα τὰ ἠθικά ἰδεώδη τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἡ ἀπάθεια τῶν Στωϊκῶν, ἡ γαλήνη τῶν Ἐπικουρείων, ἡ με τὸν πρώτον ἐν δι' ἑκατάσκαυ ὁμιλία τῶν Νεοπλατωνικῶν. Τὸ ἰδεώδες τῆς θεωσεως εὐρίσκειται σοφῶς ἐκπορασμένον και εἰς τὸ 93 κεφάλαιον: «Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος γεγονός σὰρξ και τὴν ἡμετέραν φύσιν ἐν εαυτῷ ὑποστήσας ὁ Θεός τελείως ταυτὴν ἀναπλάσας ἐβέωσε». (Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀφ' οὗ ἐγενε σὰρξ και ἔθηκεν ὑπόστασιν μέσα εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ εἰς τὴν ἰδικὴν μας φύσιν, ὡς τελείως Θεός τὴν ἀνεδιηκούρησε και τὴν ἐβέωσε). Εἰς τὰ γνωστικά κεφάλαια μας παρέχει ὁ Στηθάτος σύντομον ἔκθεσιν τῆς θεολογίας και τῆς νοολογίας του. Ὅρίζει τὸν Θεόν ὡς νοῦν ἀπαθῆ ἰσταμένον «ὑπερπέκεινα τῶν ἐν σοφίᾳ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων κτισμάτων». Ὅμιλῃ κατόπιν περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, μετὰ τούτα δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς πλάσματος πλάσθεντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ὅπως, λέγει ὁ Στηθάτος, ἔχει ἐν εαυτῷ ὁ Θεός ἐτὴν γνώσιν, τὰς οὐσίαις και τοὺς λόγους πάντων τῶν ὄντων, τοιοῦτοτρόπως και τὸν κατ' εἰκόνα αὐτοῦ πλάσθεντα ἀνθρώπον ὡς βασιλεία τῆς κτίσεως ἐπάνω τῶν ἑπιπέδων τῶν ὄντων τοὺς λόγους και τὰς φύσεις και τὴν γνώσιν ἐν εαυτῷ. Κατὰ τὸν Νικήταν ὁ ἀνθρώπος εἶναι μικρὸν κσμος περιχρῶν μέσα τοῦ τὰς φύσεις ὄλων τῶν ὄντων: «Τὸ μὲν ἐξερὸν και ψυχρὸν τοῦ χυμοῦ ἐκ γῆς ἔχει, τὸ δὲ θερμὸν τοῦ αἵματος και ὑγρὸν ἐξ ἀέρος και ἐκ πυρός, τὸ δὲ οὐρῶν τοῦ φλέγματος και ψυχρὸν ἐξ ὕδατος, και ἐκ μὲν τῶν ὄντων τὸ αὐθητικόν, ἐκ δὲ τῶν ἑσπερίων τὸ θρεπτικόν, ἐκ δὲ τῶν ἀλόγων ζῶων τὸ παθητικόν, ἐκ τῶν ἀγγέλων τὸ νοερὸν τὸ και λογικόν, παρὰ δὲ Θεοῦ τὴν πύσιν αὐτὴν τὴν αἰδον, τὴν ἀσώματον και ἀθάνατον ψυχὴν». Ἑλλ. Πατρ. 960. Τὸ χρεός τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὰ ὀλικά στοιχεία και διὰ τῆς κινήσεως νὰ ἀυψουται πρὸς τὸν Θεόν. Κατὰ τὴν ὡρασίαν διατρέχει ὁ ἀνθρώπος τρία στάδια. Τὸ πρώτον εἶναι τὸ στάδιον τῆς καθάρσεως εἰς τὸ ὁποῖον μας ἀνωφώνει ἡ πρακτικὴ ἀσκητικὴ, τὸ δεύτερον τὸ τῆς ἑλλάμψεως εἰς ἡ ἀνωόμεθα διὰ τῆς φυσικῆς θεωρίας. Κατὰ τὸ τρίτον κομστικόν» στάδιον ἀποκτῶμεν τὴν συνάθειαν με τὸ πρῶτον φῶς και ἐπαναπαυόμεθα εἰς αὐτό. «Μία και πρώτη βάσις τῶν ἐκπετειμένων εἰς προκοπὴν ἡ γνώσις τῶν ὄντων ἐκ τῆς ἐμπράκτου ἐπιγινωμένης φιλοσοφίας. Δεύτερα ἡ τῶν κεκοιμημένων μυστηρίων τοῦ Θεοῦ ἐπίγνωσις ἀπὸ τῆς φυσικῆς θεωρίας μυσταγωγουμένη. Καί τρίτη ἡ μετὰ τοῦ πρώτου φωτός συναφεία και ἀνάκρουσις, ἐν ἡ πάσης προκοπῆς ἐμφλοσώσεσ και θεωρίας ἀνάπαυσις». Ἑλλ. Πατρ. 968. Εἶναι κατὰ τὸν ὅτι και εἰς τὴν προκοπὴν αὐτὴν ὑπάρχοντες ὅσοι προσερχόμενοι ἐκ τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας «προκοπῆς και ἀνάκρουσις». Εἰς τὸ 41 κεφάλαιον ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀνωτέρου διαχωρισμοῦ διακρίνει ὁ Στηθάτος τρεῖς τάξεις τῶν σημειοῦντων προκοπῆν εἰς τὰς ἀρετάς, τὴν καθαρτικήν, τὴν φωτιστικήν και μυστικήν. «Διὰ τῶν τριῶν τούτων τάξεων ἀνερχόμενος ὁ σπουδαστὴς ἀξάνεται τὴν κατὰ Χριστὸν ἡλικίαν, και γίνεται εἰς ὄντως τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ». Ἡ καθαρτικὴ εἶναι ἡ διεξαγωγή τοῦ

ἀσκητικοῦ ἀγῶνος. Ἡ φωτιστικὴ ἀναβιδάζει τὸν προκόψαντα εἰς τὴν πρώτην ἀπάθειαν. Ἡ μυστικὴ δίδει τὴν δυνατότητα νὰ φάσῃ ὁ μωόμενος εἰς ἐπὶς ἀνω τάξεις τῶν οὐρανῶν και νὰ μυσταγωγηθῇ εἰς τὰ ἀποκρυφα μυστήρια τοῦ Θεοῦ. Ἀποκτικὰ ὁ τελειοθεῖς τὴν τετράδα τῶν ἐγενικῶν ἀρετῶν, ἡ τὸν πρῶνησιν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀνδρείαν και τὴν σωφροσύνην. Εἰς ἐκάστην δὲ ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων ἀντιστοιχοῦν δύο ἐπὶ πλέον ἀρεταί. Εἰς τὴν πρῶνησιν ἡ γνώσις και ἡ θεωρία, εἰς τὴν δικαιοσύνην ἡ διακρίσις και ἡ εὐσυνετήτος γῶμη (διάθεσις), εἰς τὴν ἀνδρείαν ἡ ὑπομονη και ἡ σταθερὰ ἐνώτασις (ἐπιμονή), εἰς τὴν σωφροσύνην ἡ ἀγνεσία και ἡ παρθένα. Εἶναι ἀξιοσημαστικόν ὅτι ὁ Νικήτας λαμβάνει ὡς βάσιν τὰς τεσσαρεσάκις πλατωνικάς ἀρετάς. Ὁ δὲ τῆς μυστικῆς τάξεως μὴθεῖς εἰς γνώσιν θεολογίας ἐν ἀρρητῆ σιγῇ εἰσέρχεται, και τὸ κάλλος κατανοεῖ τοῦ ὄντος, ἐν φωτὶ νοημάτων ἀφρόσπου σοφίας». (Εἰσέρχεται εἰς τὸ σκοτεινὸν αὐτῶν τῆς θεολογίας με ἀρρητον σιγὴν και κατανοεῖ τὸ κάλλος τοῦ ὄντος φωτιζόμενος ἀπὸ νοήματα περιέχοντα ἀνέκφραστον σοφίαν) Ἑλλ. Πατρ. 120, 980. Ἡ ἐπίγνωσις τοῦ Θεοῦ μετατρέπεται εἰς «ἐγνώσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ», εἰς τὸ νὰ γινῇ δηλαδὴ γνωστὸς και συστηθῇ εἰς τὸν Θεόν ὁ ἀνθρώπος. Ὁ Στηθάτος ἀναφερόμενος εἰς ἕν χωρίον τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ τὸ ὁποῖον παρεθέσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, εἰς τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι τὸν Θεόν δὲν δωόμεθα νὰ ἴδωμεν κατὰ πρόσωπον, λέγει: «Τὸ ἀελεῖν ἐν τῷ Σιναίῳ ἐστὶ τὸ ἴδειν οὐ τοῦ Θεοῦ τὰ ὀπίσθια, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Θεόν ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ». Τὸ χωρίον τούτου ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Στηθάτος ὑπερβαίνει τὰ ὑπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς φιλοσοφίας τιθέμενα εἰς τὴν θεωρίαν ὄρασι. Εἰς τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν γνωστικῶν κεφαλαίων εὐρισκόμεθα πρὸ ἐνὸς ἀριθμολογικοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Θεοῦ: «Θεός Μονὰς και Τριάς, ἀπὸ μονάδος ἀρχόμενος εἰς εαυτόν αἰα δη δεκάς κυκλικῶς τελειούται. Οὗτος τὰς πάντων ἀρχὰς και τὰ τέλη ἐντός ἔχει. Ἐστὶ δὲ πάντων ἐκτός, ὡς ὑπερκείμενος τῶν ὄλων». (Ὁ Θεός εἶναι Μονὰς και Τριάς, ἀρχίζων ἀπὸ μονάδος και με κυκλικὴν κίνησιν ἐπανερχόμενος εἰς τὸν εαυτόν του ὡπως ἡ δεκάς. Οὗτος περιβάλλει ὄλων τῶν ὄντων τὰς ἀρχὰς και τὰ τέλη. Εἶναι δὲ ἐκτός πάντων, ἐπειδὴ ὑπέκειται τῶν ὄντων). Διὰ τοῦ τελευταίου χαρακτηρισμοῦ ἀπομακρύνεται ὁ Νικήτας ἀπὸ τὰς παθειστικὰς δοξασίας θέτων τῶν Θεῶν ὡς ὑπερβατικὴν ἀρχήν. Εἶναι αἰσθητὴ προσετὴ ἡ παρουσία πυθαγορικῶν ἀριθμολογικῶν ἀντιλήψεων. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρων δωόμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν ὅτι ὁ μέγας οὗτος μυστικὸς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐνωματώσῃ ὄλος τὰς μυστικιστικὰς τάσεις τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας εἰς τὸν χριστιανικὸν μυστικισμόν φροσιγὸν νὰ με προκοπῆ εἰς τὰ δόγματα. Διὰ τὴν ἐπιχειρήσιν ταυτοῦ ἐνωματώσων ἡτο γνωστῆς τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας και εἰχε προκοπῆ με ἰσχυρὸν φιλοσοφικὴν διανόησιν δυναμένη νὰ διακρίνη και νὰ ταξιθετῇ ὀρθῶς τὰς παρεδοδεμέναις δοξασίαις.

Ὁ 12ος αἰὼν και ἡ κατ' αὐτὸν λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις.

Μὲ τὴν ἀνοδὸν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν (1081—1185) καταβάλλεται σημαντικὴ προσπάθεια νὰ ἀνακαινισθῇ ἡ αὐτοκρατορία και νὰ ἀντιμετωπισθῶν τὸν διμετέπτον τῆς ἀγῶνας, ἀφ' οὗτος μὲν κατὰ τῆς ἐκ δυσμῶν λατινικῆς διεισδύσεως και ἀφ' ἑτέρου κατὰ τῆς ἐξ ἀνατολῶν προχωρησέως τῶν Τούρκων. Καίτοι δὲ τὸ κράτος ἡτο ὑποχωρημένον νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς Σταυροφόρους τοὺς Τούρκους, τοὺς Νορμανδοὺς, τοὺς Πασιναίους και τοὺς Κομνηνοὺς συνέχισεν περισσότερο ἐντονὸν και τὴν προσπάθειαν τοῦ πρὸς ἀναδύσιν τῆς ἀρχαίας παιδείας. Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐμφανίζεται ὡς λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις ἐκπροσωποῦμένη ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς Νικήταν τὸν Βαυένιον, Ἄνων τὴν Κομνηνὴν, Κίσιμον και Νικήταν τὸν Ἀκομινατόν. Ἡ αἰθῆσις αὐτῆς τῆς ἱστοριογραφίας μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε πληρῶς συνείδησιν τῆς ἱστορικῆς τῆς ἀποστολῆς, ἥτις συνίστατο εἰς τὴν ἀνασύνθεσιν τοῦ συγχρόνου βίου με τὰς ἱστορικὰς ρίζας του τὰς ἐγκείμενας εἰς τὸ ἑλληνικὸν παρελθόν. Πολλοὶ μελετηταί τῆς ἐποχῆς ταύτης θεωροῦν ὡς ἀστόχημα τὸ ἐπὶ παρεπρήθη στροφῆ πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα και προσπάθεια νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ὄργανον χρήσεως ἡ ἀρχαία γλῶσσα. Ἀπομονοῦν οἱ ἐπικριταί ὅτι ἀνευ τῆς τοιαύτης ἀναδορμῆς εἰς τὰς ἐθνικὰς ρίζας ἡ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς θὰ ἔχανε τὴν ἐθνικὴν και πολιτικὴν του αὐτοβυστάσιν και θὰ συνεχίζετο με τοὺς λοιποὺς χριστιανικοὺς λαοὺς. Ἡ τοιαύτη συγγνωμοσις πράγματι συνέβη ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ και Σικελίᾳ. Οἱ ἐκεῖ Ἑλληνας ἔχασαν τὴν ἐθνικὴν πολιτικὴν τὴν συνείδησιν διὰν ἀπεκόπτησαν ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῆς ὁποίας πορεύε ἡτο Ὁρθόδοξος Ἑκκλησία. Ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις τοῦ δωδέκατου αἰῶνος πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἐναγικτὴν ἀντίδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον προσιθανόμενον τὴν ἐπερχομένην ἐκ δυσμῶν και ἀνατολῶν ἐπιέσην ἠέλησε νὰ στερεωθῇ ἐπὶ τοῦ πατρίου πνευματικοῦ ἐδάφους. Ὅσον ἀξιόλογα και ἄν ἦσαν τὰ στοιχεία τῆς λαϊκῆς ζωῆς, δὲν θὰ ἦδύναντο νὰ ἐπιδύσασαν ἂν δὲν ἐχρησιμοποιοῦτο ἡ δύναμις τῆς πνευματικῆς παραδόσεως. Ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις τοῦ 12ου αἰῶνος ἔχει τὴν σημασίαν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν παλαιὰν πνευματικὴν παράδοσιν. Κατὰ τὸν αἰῶνα τούτου και ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις συγκλίνει πρὸς τὴν λογοτεχνικὴν και φιλολογικὴν. Διὰ τὸ ἀσχαλαῖμενοι με τὴν φιλοσοφίαν καταγίνονται κυρίως με τὴν εἰλωλογικὴν ἐρμηνείαν και σχολιασμόν τῶν φιλοσοφικῶν κειμένων. Δὲν ἀσχαλοῦνται με τὴν διατύπωσιν νέων φιλοσοφικῶν δοξασίων. Ὁ σκοπὸς τῶν εἶναι νὰ

αναζωπυρώσαν τὰ παλαιὰ φιλοσοφικὰ πνεύμα διὰ τῶν σχολίων καὶ τῆς ἐρμηθείας. Ἐνεκὰ τοῦτου καὶ ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις λαμβάνει χαρακτῆρα ἐρμηνευτικῶν. Οἱ σχολιασταὶ εἶναι κυρίως ἐρμηνευτικὴ κίνησις μετὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ φιλολογίας. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐργασίας καταδεικνύει τὴν ἀγάπην καὶ τὴν προκλήσιν πρὸς τὰ κείμενα. Εὐρισκόμενα εἰς τὰ προκείμενα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Διότι ὁ ἀνθρωπισμὸς εἶχε ὡς κύριον χαρακτῆριστικὸν ὅτι θεωρεῖ ἀντικαταστάσει τὴν ἀξίαν τοῦ κλασσικοῦ προτύπου εἰς τὴν γλώσσαν εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφη. Οἱ ἀνθρωπισταὶ βλέπουσιν τὴν γλώσσαν ὡς πνευματικὴν ἐκφράσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Εἰς τὴν ταύτην κίνησιν λαμβάνει ἐνεργὸν μέρος καὶ ὁ κλήρος. Τέσσαρες μὴτροπολῖται, ὁ Εὐστράτιος τῆς Νίκαιας ὁπαδὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Εὐστάθιος τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Γρηγόριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἀκαρινάτης πρωταγωνιστοὺν διὰ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν. Ἀποδεικνύουσι διὰ τῆς δασκαλείας τῶν ἐκ τῆς ἀντιλήψεως καθ' ἣν ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ὑπῆρξε δυναμικὴ ἀντιδραστικὴ τυχάνει ἀναξία ἀμφισβήτησις. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος ταῦτου γίνεται πρῶτος ἀσκήσις αἰσθητῆ καὶ ἡ ὑπάρξις τοῦ δημόσιου κοινωχρήστου γλωσσικοῦ ἰδιώματος. Γίνεται πρῶτον ὅτι εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν συμμετέχουσι ἐνεργῶς καὶ τὰ λαϊκὰ στρώματα. Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τοῦ 12ου αἰῶνος συνεχίζει τὴν ἀρθολογιατικὴν κατεύθυνσιν τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰσαγάγει ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰταλός, περιορίζει ὅμως ταύτην εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς.

Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις τοῦ 12ου αἰῶνος

Εὐστράτιος ὁ Νικαῖος (1050-1120). Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἰωάννου καὶ Ἰταλοῦ, πρῶτον τὸ ὅποιον παρέσχεν ἀφορμὴν νὰ θεωρηθῇ καὶ αὐτὸς αἰρετικὸς καὶ νὰ ὑποστῇ δίωξιν. Εἰς συγγραμμά του τὸ ὅποιον ὡς εἶπεν ὁ ἴδιος ἀπολογούμενος, δὲν προῦριζε διὰ νὰ τεθῆ εἰς κυκλοφορίαν, δι-ετύπωσε τὴν ἀντιλήψιν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις παρὰ τὸ Χριστῶ καὶ πρότερον καὶ μετὰ τὸ Πατρί δουλεύει (δουλεύει εἰς τὸν Θεόν), εἶναι κατώτερα κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τείνει νὰ τελειοποιηθῇ διὰ τῆς ἀρετῆς. Λόγω τῆς ἀντιλήψεως ταύτης παρεπεμθεῖς κατὰ τὸ 1117 ἐνώπιον Συνόδου ἐδήλωσε μετάνειαν, ἀποδεχθεὶς ὅτι ἡ εὐσέβη τὸ πρόβλημα ὅτ' αὐτῆς τῆς προλήψεως καὶ τοσούτων ὥστε πρὸς ταῦτον τὸ κίστηται. Ἀκολουθεῖ τὴν μεθόδον τοῦ διδασκάλου τοῦ ἐχρησιμοποιοῦν καὶ προκειμένον περὶ τῶν θεολογικῶν προβλημάτων τῶν συλλογισμῶν. Ταῦτα καταφαίνεται ἐκ τοῦ τίτλου συγγραμμάτος του, τὸ ὅποιον ἐπιγράφεται «Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῶν λεγόντων μίαν φύσιν ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐκ λογικῶν καὶ φυσικῶν καὶ θεολογικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐξ ὧν δεικνύται ἀναγκαστικῶς ἐκ δύο φύσεων εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν». Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Εὐστράτιος νομίζει ὅτι δύνανται νὰ ἀποδειχθῶν θεολογικὰ ἔπιματα δι' ἐπιχειρημάτων θεολογικῶν, λογικῶν καὶ φυσικῶν. Ἀλλὰ προσεχθεὶς ἐνώπιον τῆς Συνόδου ἠναγκάσθη νὰ δηλώσῃ ὅτι εἶναι ἀνεφάρμοστος ἡ συλλογιστικὴ μεθόδος προκειμένου περὶ τῶν ἀναποδείκτων ἀρχῶν τῆς πίστεως. «Ὁ λέγων ἐπὶ τῶν ἀναποδείκτων ἀρχῶν τῆς πίστεως δὲν συλλογιζέσθαι καὶ ἐν' ἧν οὐκ ἐχρήσαντο συλλογισμοὶ οἱ ἅγιοι... ἀποβαλέσθω οὐ μόνον ὡς ἀσεβῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς ἠωρὸς καὶ ἀνόητος» (βλ. Β. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστορ. 389). Ὁ Εὐστράτιος ἐγράψε σχολία εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» καὶ εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ Ὑστερα», ἅτινα ἔχουν χαρακτῆρα ἐρμηνευτικῶν. Τὰ ἔργα μεταφρασθέντα εἰς τὴν λατινικὴν ἤκρσαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Θωμά τοῦ Ἀκινάτου καὶ τοῦ Ἀλβέρτου τοῦ Μεγάλου, διηκλύθησαν δὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἀριστοτελισμοῦ ἐν τῇ Δύσει.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἔζησε καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Σμύρνης ὁστις διεδῆχθ' ἐν Ἰωάννιν τὸν Ἰταλὸν εἰς τὴν ἔβραν τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς. Περιεόθη, ἀλλὰ μὲνι ἀνεύθυντον ἔργον τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπιτομὴ τῶν δοσίων περὶ φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν ἀρχῶν τῶν παλαιῶν διελήπτων». Οὗτος φαίνεται ὅτι ἠκολούθη τὴν κατεύθυνσιν, ἣν εἶχεν ἐγκαινίσει ὁ Φελλός. Ἐπίσης ἐπικράτησιν τοῦ πλατωνισμοῦ παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν Μιχαὴλ τὸν Ἰταλικόν, μτροπολίτην Φιλιππουπόλεως, ὁστις ὑπῆρξε διδάσκαλος εἰς τὴν πατριαρχικὴν σχολὴν ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ (1118—1143). Ὁ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος ζῆσιναι ταῦτον ὡς δευτέρου Πλάτωνα.

Ὁ τῆς Φιλίππου πρόεδρος Ἰταλικὸς ὁ πάνω ὁ μισθὸς τοῦ Πλάτωνος καὶ μετ' ἐκείνου Πλάτων

Πλατωνικὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος. Εἰς πραγματεσίαν του ἀναφερομένην εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος τεθέν πρόβλημα: «Περὶ μεγάλου καὶ μικροῦ, περὶ τὸ πολλοῦ καὶ ὀλίγου», δηλαδὴ τῶν στοιχείων τοῦ ἀποτελούντος τὴν ὕλην εἰσάγει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁμοίως ἠπικρίνει εἰς τὸν διλόγον του «Συνέδημος τὸ Περὶ τῶν πέντε ἑσάνων σύγγραμμά του Πορουρίου. «Κατὰ Πορουρίου διάλογος: Ἀπορία ἀπὸ τῶν πέντε φωνῶν Ἐξέδημος ἢ φωναι». Εἰς τὸν Θεόδωρον ἀποδίδεται καὶ ποιημὰ ἀρθολογικόν ἐκ 593 στίχων. Πάντως ἡ φιλολογικὴ ἐρευνα δὲν διηκλύθησεν τὸ ζήτημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ Προδρόμου διότι συγγέται ὁ ἀρχαιομαθὴς Πρόδρομος μετ' ἄλλων δυνάμωον συγγραφεῶν γράψαντα τὰ γνωστὰ «παραπροδρομικὰ» στιχογραήματα.

Ὁ Νικόλαος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Κωνσταντινίᾳ Μεθώνης τυχάνει ὁ ἀξιολογότερος ἐκ τῶν φιλοσοφούντων θεολόγων τοῦ 12ου αἰῶνος. Τὴν φιλοσοφικὴν του φήμην χωροεστῆ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἐναντιῶνς θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόκλου

τοῦ Νεοπλατωνικοῦ (βλέπε Ἐκδοσὶν Φάμελ 1825). Διὰ τοῦτου καταπολέμητο ἡ περὶ ἀδιότιτος τοῦ κόσμου θεωρία τοῦ Νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου, τῆς ὁποίας ἡ ἀσασκευὴ εἶχεν ἀπασχολήσει τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν καὶ κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα. Ἐσχάτως ὁ σοφὸς Ἕλλην ἐρευνητῆς Δ. Ρουδέσος ἀνεκάλυψε ὅτι τὸ 146 κεφάλαιον τοῦ ρηθέντος συγγραμμάτος τοῦ Νικολάου συμφωνεῖ κατὰ λέξιν μετ' ἀπόσπασμα ἀποδιδομένου εἰς τὸν Πρόκλιον τὸν Γαζαῖον περὶ τοῦ ἐνεγέτο λόγου ἀνωτέρω ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης τῆς Ρουδέσος ἀναμνηστικῶς ὁ Ντρούσεος ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δολόκληρον τὸ σύγγραμμά τοῦ Νικολάου ἐπαναλαμβάνει ἀρχαιότερον σύγγραμμά τοῦ Προκλιοῦ. Ἡ γενικεύσις ὁμοίως αὐτῆ ὁδεῖν ὁ Stiglmayr δὲν εἶναι ὀρθή, διότι ἐν τῷ συγγραμμάτι τοῦ Νικολάου περιέχονται στοιχεῖα ἀναφερόμενα εἰς γεγονότα τῆς ἐποχῆς του. Ἐκτός ταύτου εἶναι γράφη τὸ σύγγραμμά εἰς ὅφω τὸ ὅποιον προσεβίβη εἰς τὸν Νικόλαον. Ἐκτός τοῦ ἔργου ταύτου ἐγράφη ὁ Νικόλαος καὶ τὸ σύγγραμμά «Ἐρωτήσεις καὶ Ἀποκρίσεις» καὶ τρεῖς πραγματείας περὶ τῶν ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας τεθέντων ὄρων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἀλλὰ καὶ εἰς ταύτας περιεσάγονται τμήματα εἰλημμένα ἐκ παλαιότερων συγγραμμάτων. Ταῦτα ἀποτελεῖ συνήθειαν τῆς ἐποχῆς. Διότι κατὰ τὸν 12ον καὶ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας οἱ συγγραφεῖς ἀνατρέχουσι εἰς τοὺς παλαιότερους τῆς Ἐκκλησίας Πατέρας παραβέτοντες δολόκληρα τμήματα ἐκ τῶν συγγραμμάτων των. Ὡς φιλόσοφος ὁ Νικόλαος καταπολέμησε τὴν ὀνομακρατίαν (nominalismus) καὶ ἐχρησιμοποίησε φιλοσοφικὰ ἐπιχειρήματα διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τὰς ὑπὸ τοῦ Σατραίχου Παιτεργένου ὑποστηριχθείσας κακοδοξίας. Ἡ αἴρεσις αὕτη προήγαγε ἐκ τῆς μεγάλης ἐξαπλώσεως τῆς Νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, συνέβητο δὲ πρὸς τὰς αἰρετικὰς δοξασίας τῶν Εὐγιτών καὶ Βογομιλιάν. Διὰ τοῦτο ὁ Νικόλαος ἐγράφη τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἐναντίον τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Προκλιοῦ συγγραμμά του.

Σύγχρονος τοῦ Νικολάου Μεθώνης τυχάνει καὶ ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης. Ἐγενήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀκολούθησας τὸν μοναχικὸν βίον, χειροτονήθη διάκονος τῆς Ἁγίας Σοφίας. Λόγω τῆς μεγάλης μορφώσεως του ἀνήλθε ταχέως εἰς ἀνώτερα ἀξιιώματα καὶ κατὰ τὸ 1174 προεγερθεὶς εἰς ἐπίσκοπον τῶν ἐν Λυκίᾳ Μύρων. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως ἐχάρουσαν ἡ ἐπισκοπὴ Θεσσαλονίκης, ἔλαβε τὸν ἐκεῖ ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον. Προσέειρε ἀνεκτικῆτος ὑπηρεσίας εἰς τὴν φιλολογίαν διὰ τὸν σχολιαστικὸν αὐτῆ ἐγράψεν εἰς τὸν Ὀμηρον καὶ τὸν Πίνδαρον. Ἀλλὰ διεκρίθη καὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, προσπαθῆσας διὰ τῶν συγγραμμάτων του νὰ ἀναμορφώσῃ τὸν μοναχικὸν βίον. Πρὸς τὸν σκοπὸν ταῦτον ἐγράφη τὸ «Περὶ ὑποκρίσεως» σύγγραμμά του, καθὼς καὶ δύο ἄλλας πραγματείας «Ἐπισκέψας βίου μοναχικοῦ ἐπὶ διορθώσει τῶν περὶ αὐτοῦ» καὶ «Λόγος πρὸς τινα στήλιτην». Ἠγωνίσθη διὰ νὰ περιστείλῃ τὴν ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως δεινὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατάπτωσιν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἡ ἐξάπλωσις τῶν νεοπλατωνικῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων εἶχεν ἤδη ἀποσπάρσει τὰ παλαιὰ ἀσκητικὸν ἰδεώδες τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἦρχισε συνεπῶς νὰ ἐπέρχεται μία κοσμικοποίησις (secularismus) τοῦ βίου τῶν μοναχῶν, ἣτις ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα τῆς στρῶφης πρὸς νέας ἀντιλήψεις. Ἀξία νὰ μνημονευθῆ εἶναι ἡ συμβολὴ εἰς τὰς οἰολογικὰς σπουδὰς ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντίνου Γρηγορίου, ὁστις κατέπεν ἀξιολογιατικὴν συγγραμμὴν περὶ διαλέκτων καὶ συντάξεως. Ὁ ἐπίσκοπος τοῦ 12 αἰῶνος ἦσαν δασεῖς γνωστὰι τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας καὶ συνηθίζον νὰ ἀναφέρονται εἰς γεγονότα τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας καὶ νὰ κἀμῶνον χρῆσιν καὶ τῶν θρύλων τῆς μυθολογίας. Ὅτω ὁ Εὐθύμιος Μαλάκας εἰς ἐγκωμιστικῶς του λόγους ἐκδοθέντας ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Κ. Μπόη (Ἐθολογία» ἔτους 1948 τεύχ. Γ' σελ. 513 κ.ε.) κἀμει πολυαίτιβους τοιαύτας ἀνοδομας, παραβάλλων τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ οὐ μόνον μετ' Ὀμηρικῶν, τὸν Βρασίδην, τὸν Ἐπαμεινώνδην, ἀλλὰ καὶ μετ' ὁμηρικῶν ἥρωας. Συγκρίνει προσετὶ καὶ τὸν Μανουὴλ καὶ πρὸς τὸν Πλάτωνα λέγων: «Πλάτων μὲν λόγῳ πλάττει τὴν πόλιν καὶ μόνῳ αὐτῷ περὶ τὸν γραφεῖς κἀμῶνον μικρὸν πονοῦσιν οἱ δάκτυλοι... ὁ δ' ἡμετέρος αὐτοκράτωρ ἐργατέχης ἐστὶν οὐχὶ λογοπλάτης, ἔργῳ μὲν κατασκευάζει τὴν πόλιν... εἰσάγει δ' ἅμα καὶ τοὺς πολίτας» (Ὁ μὲν Πλάτων μετ' ὀλίγα πλάττει τὴν πόλιν καὶ μόνον αὐτοῦ κατακλύου τὰ δάκτυλά του γύρω ἀπὸ τὸν κἀμῶνον τῆς γραφῆς... ὁ δὲ ἰδικὸς μας αὐτοκράτωρ εἶναι τεχνίτης ἔργων καὶ οὐκ κατασκευαστῆς λόγων, πραγματικῶς κατασκευάζει τὴν πόλιν καὶ φέρει μέσα εἰς αὐτὴν τοὺς πολίτας).

Ἡ δογματικὴ θεολογία καὶ αἱ αἰρέσεις.

Πρὸς καταπολέμησιν τῶν τάσεων τὰς ὁποίας προεκάλεσεν ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων, ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς παρότρυνε τὸν Εὐθύμιον τὸν Ζιγαβήνδην (β Ζιγαβήνδην) νὰ γράψῃ σύγγραμμά ὑπὸ τὸν τίτλον «Πανοπισία δογματικῆ». Ὁ Ζιγαβήνδης ἦτο μοναχὸς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τῆς Περιβλέπτου, συνεβέτο δὲ δι' οἰκειότητος μετ' ὁν Ἀλέξιον. Ἡ Ἄνω Κομνηνὴ παραβέτει λίαν εὐνοϊκῶς κρίσει ἀετικῶς μετ' ὁν Ζιγαβήνδην. Τὸ βιβλίον του διαίρεται εἰς 28 ἐπίτλους. Ἡ εἰσαγωγὴ περιέχει πολυμικρὴν κατὰ τῆς ἐλληνικῆς πολυθείας καὶ εἰδωλολατρίας. Στρέφεται πραγματικῶς κατὰ τὸν σημειωθειῶν ρητῶν αἰτινας ἐξαιουρήθη-

σαν κατόπιν της αναγεννήσεως των ελληνικών σπουδών. Ακολουθεί κατόπιν ανάπτυξη των περι Τριάδος αναερωτήσεως και Δημιουργίας δογμάτων, και έπειτα ακολουθεί πολεμική κατά τὸν αἵρεσιν, λίαν ενδιαφέρον είναι τὸ περιχόμενον τῶν 23—28 τίτλων εἰς τοὺς ὁποίους καταπολεμοῦνται αἱ κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα λίαν διαδεδομένα αἱρέσεις τῶν Ἀρμενίων, Μασσαλιῶν, Παυλικιανῶν καὶ Βογομιλῶν. Ἐκτὸς τῆς «Πανοπίας δογματικῆς» ἔγραψεν ὁ Ζιγαβιδῆς καὶ «Ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα» εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, τὰ Εὐαγγέλια καὶ εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. Κατὰ τὰς συγγραφὰς του στήριζεται εἰς τὰς γνώμας τῶν μετὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον Πατέρων.

Συνέχισεν τῆς «Πανοπίας» τοῦ Ζιγαβιδῆ ἐπιδιώκει νὰ ἀποτελέσῃ ὁ «Θσαυρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας», ἔργον γραφέν ἀπὸ τὸν Νικήταν Χωρὴν ἀπὸ τὴν. Οὗτος κατήγετο ἀπὸ τὰς Χάνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὑπῆρθε ἀδελφὸς τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1182 ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκαρινάτου. Ὁ Νικήτας εἶχεν ἀναμνησθῆ εἰς τὴν πολιτικὴν, ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου λογοθέτου καὶ ἐγκατεστάθῃ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς Νικαίαν, ἔβια καὶ ἔγραψε τὸ μνημονεῦθ ἔργον του. Ὁ «Θσαυρὸς τῆς Ὀρθοδοξίας» ἀποτελεῖται ἐξ 27 βιβλίων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξεδόθησαν μόνον 5 εἰς τὴν λατινικὴν. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἐξεδόθησαν ἀποσπασματικὰ τινα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, καταχωρισθέντα εἰς τὸν 1390 τόμον τῆς Ἑλλ. Πατρῶν. Ἀνατρέπει καὶ εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ Σύνοδος ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρας καὶ παρέχει ἀκριβεῖς ἐνδείξεις ἐπὶ πρὸς τὰς πηγὰς ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ τὰ ἐπιχειρήματά του. Τὸ σύγγραμμά του ἀποτελεῖ σπουδαίαν πηγὴν διὰ νὰ ἀσκητίσασιν ἀντιλήψιν περὶ τῶν πολυεθῶν θρησκευτικῶν αἱρέσεων, αἵτινες ἦσαν εὐρύτατα διαδεδομένα κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα καὶ θὰ ἴδοντο ἐάν δὲν περιστέλλοντο νὰ διασλεύσιν τὴν ὑπόστασιν καὶ ἐνότητα τοῦ Κράτους. Λόγῳ τῆς εὐρείας μελέτης τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, ἤρχισαν νὰ συζητοῦνται ἐπὶ φιλοσοφικῆς βάσεως τὰ θεολογικὰ προβλήματα καὶ νὰ παρατηροῦνται τὰς ἐπανόδους εἰς εἰδικὸ-λαοκρατικὰς ἀντιλήψεις. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κοινωνῶν ἐναντίσθησαν πολυάριθμοι αἱρέσεις, ἴητοι οἱ «θηνητοχίταις», προσθεύοντες ὅτι ἐξασανίζονται μετὰ τὸν θάνατον ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ «Χριστολύταις» δοξάζοντες ὅτι ὁ ἀναληθεὶς εἰς τοὺς οὐρανούς Χριστὸς κατέλιπεν ἐπὶ τῆς γῆς τὸ ἀνθρώπινόν του σῶμα, οἱ «παρορμητοὶ» ἐξηνοῦντες, οὐκ συμφῶνως μετὰ τὴν παράδοσιν τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ οἱ «Ἐθνικόφρονες», κηρύσσοντες τὴν ἐπίσπασιν εἰς τὰς εἰδωλοκρατικὰς δεσποδιστίας. Ἄλλ' οἱ αἱρέσεις, αἵτινες εἶχον μεγαλυτέραν σπουδαιότητα, ἦσαν ἡ τῶν Παυλικιανῶν καὶ τῶν Βογομιλῶν. Ἡ αἵρεσις τῶν Παυλικιανῶν ἔλκει τὴν καταγωγὴν τῆς ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἐπιβίωσις τοῦ γνωστικισμοῦ. Ἀρχηγὸς τῆς αἱρέσεως τῶν ἡτο Κωνσταντίνος τις ἐπικληθεὶς Σιλουανὸς καὶ καταστάσας κέντρον τῆς δασείως του τὴν ἐν Ἀρμενίᾳ Κίθωσαν ἢν μεταωμόμασεν ἐς Μακεδονίαν. Οἱ Παυλικιανοὶ κατόπιν ἀπέτελεσαν ἰσχυρὰν κοινότητα, ἣτις διέθετε καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν. Ἐπὶ Βασιλείᾳ τοῦ Μακεδόνα συμπαράξαντες μετὰ τὴν Σαρακηνῶν κατάρρωσιν νὰ κυριεύσουν πολλὰς πόλεις ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ φθάσαντες μέχρι τῆς Ἐφέσου, Ἄλλ' ὁ Βασίλειος ἐκστρατεύσας κατ' αὐτοὺς τοὺς κατεκίνησεν, ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Τσιμισκιὸς κατὰ τὸ 970 μετέφερεν ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Συρίας τοὺς πληθυσμούς τῶν Παυλικιανῶν εἰς τὴν Θράκην. Εἰς τὴν αἵρεσιν ταύτην εἶχον συγκαταστῆ αἱ δοξασιὶ ἀπὸ γνωστικῶν Μορκίων, περὶ οὗ ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος καὶ αἱ τῶν Μασσαλιῶν. Ἐπίστευον εἰς τὴν ὑπαρξιν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ Θεοῦ καὶ διέσπελλον τὸν δημιουργήσαντα τὸν ὄρατον κόσμον Θεὸν ἀπὸ τὸν ἀόρατον δημιουργόν. Δὲν ἐδέχοντο ὅτι ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Χριστοῦ ἦτο πραγματικὴ ἀλλὰ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον (δοκτικισμὸς). Ἀντιτίθεντο κατὰ τὸν Ἰουδαϊσμὸν καὶ ἔρεπαν εἰς τὸν ἀσκητισμὸν. Ἀπέριπτον τὴν ἱερὰν παράδοσιν καὶ τοὺς λατρευτικούς τύπους δεχόμενοι ἄμεσον ἑπικρινομένην τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Οἱ Παυλικιανοὶ ἐν Θράκῃ ἀπέτελεσαν τὴν βάση διὰ νὰ στηριχθῇ καὶ ἐξαπλωθῇ κυρίως μετὰ τῶν Βουλγάρων ἡ αἵρεσις τῶν Βογομιλῶν. Ἡ οἰκουμένη τῆς αἱρέσεως, τυγχάνει οὐραϊκῆ, διότι ἀπέτελεσθ ἐκ συνθέσεως τῶν λέξεων Μπόγ ἣτις σημαίνει Θεὸς καὶ μιλουὶ ὄπερ σημαίνει ἔλεησον. Αἱ δοξασιὶ τῶν ἦσαν παρόμοιοι μετὰ τῶν Παυλικιανῶν. Τὴν Ἐκκλησίαν ἐθεώρουν ἔργον τοῦ Σατανᾶ, ἀπεκήρυκτον δὲ ὡς παρανόμους ὄλους τοὺς αὐτοκράτορας ἐκτὸς τῶν Εἰκονομάχων. Ἀρχηγὸς τῆς αἱρέσεως ἀναφέρεται ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ἱατροῦ τῆς Βασιλείας. Ταῦτον ἀνέλαβε δι' ἀπάτης ὁ Ἀλέξιος καὶ τὸν κατέδικασε νὰ καθ' διὰ τῆς πυρᾶς. Ἡ καταδικὴ αὕτη ἐξετελέσθη κατὰ τὸ 1113 ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συγχρόνως ὑπὸ τῶν ἀπαιδευτῶν μοναχῶν διετηρήθη διωγμὸς ἐναντίον τῶν αἱρετικῶν, προσκλήθη δὲ καὶ ἀντίρρσις ἐναντίον τῆς ἀσχολίας μετὰ τὴν σπουδὴν τῶν γραμμάτων, διότι ἐνασχίθη ὅτι ἐκ ταύτης προεκλήθησαν αἱ αἱρέσεις. Οἱ δόκτοι τῆς παιδείας καὶ γνώσεως μοναχοὶ ἀπεκλήθησαν «γνωσιμάχοι». Ἡ σκληρότης μετὰ τῆς ὁποίας διεξίχθη ὁ διωγμὸς κατανοεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ὄπισθεν ἀπὸ τὴν αἵρεσιν τῶν Βογομιλῶν συνεχίζετο ἡ πάλαι τῆς οὐραϊκῆς ἐπιδραμῆς κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ἣτις εἶχεν ἀπ' ἑτέρου νὰ ἀντιμεταπίσθη καὶ τὴν θύελλαν τῶν Σταυροφοριῶν.

Μεταξὺ τῶν διασημοτέρων φορέων τῶν αἱρέσεων συγκαταλέγεται καὶ ὁ Σωτήριχος Παντεῦγενος, διάκονος τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁστις ἐμνήσθη καὶ ὡς πατριάρχης τῆς Ἀντιοχείας χωρὶς ὄμως νὰ χειροτονηθῆ. Οὗτος συνέγραψε σύγγραμμά κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν πλατωνικῶν δια-

λόγων εἰς τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζεν ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ θυσία ἦν ὑπέστη ὁ Χριστὸς προσερχόμενος μόνον εἰς τὸν Πατέρα καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, διὸ ὄμως καὶ εἰς τὸν Λόγον, διότι ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει τὸ δεύτερον πρῶτον τῆς Ἁγίας Τριάδος θὰ διεσπᾶτο εἰς δύο ὑποστάσεις «μόνον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι τὴν ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ θυσίαν προσερχόμενος, οὐ μὴν καὶ αὐτῷ τῷ προσερχόμενῳ Λόγῳ, ὡς εἰ τοῦτο δὲ ἦν τις εἰς δύο πρόσωπα πάντως ὁ τοῦ Θεοῦ υἱὸς διασπᾶται». Λόγῳ τῆς κακοδοξίας τοῦ Σωτήριχου συνεχλήθη Σύνοδος κατὰ τὴν 12 Μαοῦ 1157 καθ' ἣν παρσάτας καὶ αὐτὸς συνεζήτησεν ἐπιμόνης τὰς ἀπόψεις του μετὰ τῶν αὐτοκράτορα. Ἡ Σύνοδος κατέδικασε τὸν Σωτήριχον, ὁ δὲ Νικόλαος Μεθώνης ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ δι' ἰδιαίτερον συγγραμματος καὶ τὸν ἤλεγχε διότι ἔκαμνε σύγχυσιν μεταξύ τῶν ὄρων φύσις καὶ ὑπόστασις. Ἐκ τῆς ἐπιμονῆς μετὰ τῆς ὁποίας ὑπεστήριξε τὰς ἀντιλήψεις του ὁ Σωτήριχος, τὰς χαρακτηρίζοντες ὑπὸ τὸν Νικόλαον ὡς πλατωνίζουσας ἐξαγεται, ὅτι ὁ πλατωνισμὸς διετρεῖ τὸ κύρος του εἰς τὸν κύκλον τῶν καθηγητῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας (βλέπε Χ. Παπαδόπουλον αὐτοῦ σελ. 204). Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μανουὴλ καὶ ὁ Δημήτριος Λαμπερόν, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Κρήτῃ Λάμπης ἐν τῷ ἔθλῳ του νὰ καταπολεμήσῃ τὸ δόγμα τῶν Λατίνων περὶ τῆς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ (filioque) ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διετύπωσε τὴν περὶ «ἐπιτάξεως» τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Θεὸν δοξασίαν. Στήριζόμενος εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἰωάννου (14, 28) ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναγράφεται «ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστίν» ἔλεγεν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι κατώτερος τοῦ Πατρός. Ταῦτα πάντα ἐκυρίωσεν ὁ Δημήτριος διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Δυτικούς πρὸς τοὺς ὁποίους ἤρχετο εἰς συζητήσεις, ὅταν ἀπεστέλλετο ὑπὸ τὸν Μανουὴλ εἰς τὴν Ἱταλίαν καὶ Γερμανίαν, ὅπως φέρῃ εἰς πέρας διπλωματικὰς ἀποστολάς. Ὁ Μανουὴλ εἰς τὸν ὅποιον ἀνεκρίνωσε τὰς δοξασίας του ὁ Δημήτριος, τὸν παρεκίνησε νὰ σιωπήσῃ διὰ νὰ μὴ γίνῃ πρόξενος ἐρίδων. Ἄλλ' ἐκεῖνος τὰς ἀνέπτυξεν εἰς βιβλίον τὸ ὁποῖον ἐθεσεν εἰς κυκλοφορίαν. Ἐνταί περὶ ἔργον ὅτι ἐνὶ οἱ πλείστοι τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ δεχθῶν τὴν αἵρεσιν τοῦ Δημητρίου, ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ εὔρε τὸν καιρὸν ἐν μέσω τῶν πολλοπλῶν τῶν ἀσχυριῶν, νὰ ἐπιδύθῃ εἰς μελέτας τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀντικρούσῃ τὴν νέαν αἵρεσιν. Τὰ γεγονότα ταῦτα δεικνύουν ὅτι ὑπῆρχε τάσις νὰ ἐξετάζονται ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ὀρθοῦ λόγου τὰ θεολογικὰ προβλήματα, καὶ ὅτι αἱ συζητήσεις τοῦ εἶδους τούτου ἀπασχολοῦν σοβαρῶς τὴν δημοσίαν γνώμην.

Ὁ μυστικὸς ἀσκητισμὸς. Κάλλιστος Καταφυγιώτης.

Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα τὴν παράδοσιν τῆς μυστικῆς ἀσκητικῆς συνεχίζει ὁ Κάλλιστος ὁ Καταφυγιώτης. Λεπτομερεῖς περὶ τοῦ θίου του δὲν ἔχομεν. Ἡ χρονικὴ ἐποχὴ καθ' ἣν ἔζησε καθορίζεται ἐκ τοῦ ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸ σύγγραμμά του (Ἑλλ. Πατρῶν, 147, 852) ὁ ἀσκητικὸς συγγραφεὺς Πέτρος Δαρσακηνός, περὶ τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὸν ὅτι ἦτο ἐν τῇ ζωῇ κατὰ τὸ 1158. Ἡ φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπητικῶν μᾶς παρέχει περὶ τοῦ Κάλλιστου τὸν ἀκόλουθον χαρακτηρισμὸν: «Ὅσον δὲ ἀπὸ τῶν παρόντων αὐτοῦ κεφαλαίων τεκμηριώσασθαι, ἀνὴρ ἦν τῷ ὄντι περὶ τὴν ἔξω καὶ ἔσω παιδείαν εὐδαιμονίας καὶ μάλιστα πρὸς θεωριῶν ὕψος καὶ βάθος, μήκος τε καὶ πλάτος νοητῶν, εἰπέρ τις ἄλλος διαδαστικώτατος. Ἐπὶ τούτου γὰρ ὁ μακάριος πρὸς τὸ ὑπερκόσμιον τῆς Τριαδικῆς ὑπερουσιότητος ἀπόκρυφον ἔν ἀνεύκτιστον» (Ἑλλ. Πατρ. 147, 533) «Ὅσον δὲ δύναται τις νὰ συπεράνη ἐκ τῶν κεφαλαίων τὰ ὁποῖα ἔγραψεν, ἦτα ἀβυσσῶτος πραγματικῶς φιλοσοφώτατος ὡς πρὸς τὴν κοσμικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν σοφίαν, καὶ ἴδοντο περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον νὰ προχωρῇ εἰς τὸ νοητὸν ὕψος καὶ βάθος καὶ μήκος καὶ πλάτος τῶν θεωριῶν. Τούτων πολλὸ ὁ μακάριος κατάρθασε νὰ ἐπιτελέσῃ ἀνάσσειν πρὸς τὸ ὑπερκόσμιον καὶ ἀπόκρυφον ἔν τῆς Τριαδικῆς ὑπερουσιότητος». Ἐκ τούτου χαρακτηρισμῶ τούτου καταφαίνεται ὅτι ἔχει ἐπηρεασθῆ ὑπὸ τῶν Πλατωνικῶν περὶ τοῦ Ἐνὸς ὡς πρῶτης ἀρχῆς θεωριῶν. Τὸ σωζόμενον ἔργον του ἐθεσε τὴν ἐπιγραφὴν «Κάλλιστος Καταφυγιώτης συλλογιστικῶν καὶ ὑψηλοτάτων κεφαλαίων τὰ σωζόμενα περὶ θείας ἐνώσεως καὶ θίου θεωρητικῶν», ἀπαρτίζεται δὲ ἐξ 92 κεφαλαίων. Ἡ μνημονευθεῖσα «Φιλοκαλία» ἐξαιεῖ λίαν δικαίως τὴν μεγαλυνοῦσαν τῆς λεκτικῆς εὐσεύσεως τοῦ Κάλλιστου, τὴν καλλιτέλειαν καὶ τὴν δύναμιν τῶν ἀποδεικτικῶν συλλογισμῶν τῶν κεφαλαίων, ὑψηλοτάτων ὄντων, τοῖς τε νοήμασι, καὶ τῷ μεγαλυθῶρι τῆς φράσεως καὶ τῇ ἄλλῃ καλλιτεσίᾳ καὶ ταῖς τῶν συλλογισμῶν ἀνάγκαις. Ἐπιδρά ἐπ' αὐτοῦ οὐ μόνον ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτωνος, τοῦ ὁποίου κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα τὰ συγγράμματα ἦσαν ἀρκετὰ γνωστά. Τὸ κατώτερον χωρίον δεικνύει πῶς συμπλέκονται ὑπὸ τοῦ Κάλλιστου τὰ διδάγματα τοῦ Πλάτωνος περὶ Ἐνὸς μετὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἐκτιθέμενα: «Πᾶσα γὰρ ἐσίν, ὁ μέγας Διονύσιος Πάτροκρινῆτος φωτοφανείας πρόσας εἰς ἡμᾶς ἀγαθὸ δότωε φοιτῶσα, πάλιν ὡς ἐνοσηοὶς δύναμις ἀναστατικῆς ἡμᾶς ἀναπλήσῃ καὶ ἐπιστρέφει πρὸς τὴν τοῦ συναγωγῶ Πατρὸς ἐνότητα καὶ θεοποιῶν ἀπλότητας» (Ἑλλ. Πατρ. 147, 849) (Διότι πᾶσα, λέγει ὁ μέγας Διονύσιος, προσχωρεῖ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ φωτός τοῦ ἐκπαρανομήσαντος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἣτις φθάνει εἰς ἡμᾶς ὡς ἀγαθὴ δωρεά, πάλιν ὡς δύναμις ἐνοσηοτικῆ ὕψους πρὸς τὰ δυνάμεις συμπληρώνει καὶ ἐπιστρέφει πρὸς τὴν ἐνοσηοῦν καὶ θεοποιῶν ἀπλότητα τοῦ Πατρὸς, ὁστις συνενώνει (εἰς ἑαυτὸν) τὰ πάντα). Παρὰ τὴν

πλησίασιν του προς τας θεοσάσεις του Πλωτίνου διακρίνει την προσέγγισιν προς τον Θεόν, ήτις γίνεται καθ' όν τρόπον περιγράφει ο Πλωτίνος, από την προσέγγισιν, ήτις γίνεται διά της συνεργίας του θείου φωτισμού: «Τρισί τρόποις επιβάνει ο νοῦς τῷ Θεῷ θεωρία, αὐτοκινήτως, ἐπεσκοπήτως καὶ μεταξὺ τούτων» (Διά τριῶν τρόπων τίσεται ὁ νοῦς εἰς τὸν θεὸν τῆς θεωρήσεως τοῦ νοῦ, διὰ κινήσεως προερχομένης ἐκ τοῦ αὐτοῦ τοῦ διὰ κινήσεως προερχομένης ἐξ ἄλλης πηγῆς, καὶ δι' ἑνὸς ἀναμίκτου τρόπου). «Καὶ ὁ μὲν αὐτοκίνητος τρόπος ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ νοῦ μόνον τελείται, βλάσκει τὴ θεολογίαν διὰ φαντασίας κοῦμενος, οὐ περὶ τῶν περὶ Θεὸν θεωρία. Ἄ καὶ Ἕλλησιν ἀμνηστῆρα ἐφαπτάσθησαν παῖδες» (Καὶ ὁ μὲν ἐξ ἰδίας κινήσεως προερχόμενος τρόπος συντελεῖται ὑπὸ τῆς φύσεως μόνον τοῦ νοῦ, χρησιμοποιῶν διὰ τῆς φαντασίας τὴν θέλησιν τοῦ. Τὸ τέλος ὅταν πραγματοποιεῖται οὗτος εἶναι ἡ θεωρία τῶν γύρω ἀπὸ τὸν Θεὸν ἐνεργειῶν. Αὐτὰ τὰ πράγματα τὰ ἐφαπτάσθησαν καὶ οἱ παῖδες τῶν Ἑλλήνων). Πρόκειται περὶ τῆς θεωρήσεως τοῦ Θεοῦ τῆς γενομένης ὑπὸ τῆς παλαιᾶς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ήτις κατὰ τὸν Καταφυγιώτην, δὲν ἐδύλετο τὸν Θεόν, ἀλλὰ μόνον τὰς γύρω ἀπ' αὐτὸν ἐκδηλούμενας ἐνεργείας. Ὁ δεύτερος τρόπος εἶναι ἐκείνος, ὅστις γίνεται διὰ θέλησεως καὶ φωτισμοῦ προερχομένης ἐκ τοῦ Θεοῦ. Πρόκειται περὶ τῆς χριστιανικῆς ἐκστάσεως, ήτις δὲν ἐκμηδενίζει τὸν νοῦν, ἀλλὰ τοῦ παρέχει ὑπερκόσμια ὁράματα καὶ προφητικὴν δύναμιν: «Ὁ δὲ ἑτερός ἐστὶν ὑπερφύσει βλήσει, καὶ φωτισμῷ μόνον Θεοῦ γυγόμενος. Ὅθεν καὶ ὑπὸ τῆς βίβλου καταχθῆναι τότε δὴως εὐρίσκειται καὶ εἰς βίβλα ἀπακαλύψεις ἀρπάζεται καὶ ἀποροῦσαν γίνεται Θεοῦ μυστηρίων καὶ μελλόντων ἐκβάσει δοξά» (Ὁ δὲ δεύτερος ὑπερβαίνει τὴν θέλησιν καὶ συντελεῖται μόνον διὰ φωτισμοῦ προερχομένου ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν ὁ νοῦς κυριαρχεῖται ἐξ ἀσκήσου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀμυγνῶνται διὰ τὰ ἴδη ἀποκαλύψεις λαμβάνει γύρω τῶν ἀποροῦσαν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων καὶ βλέπει τὴν ἐκβασιν τῶν μελλόντων) (Ἑλλ. Πατρ. 147, 840). Ὁ τρίτος εἶναι ὁ μικτός τρόπος συντελούμενος καὶ διὰ τῆς ἰδίας θέλησεως καὶ διὰ τοῦ θείου φωτισμοῦ. Διὰ τούτου γίνεται ὁ νοῦς «ἐμπλεῖς τοῦ νοεροῦ φωτός, αἰσθάνεται χαρὰν ἐνεργουμένην ὑπὸ θεϊκοῦ πυρός ἀναμίκτου με ἀγάπην καὶ μὲν γὰρ χαρὰς ἐνεργουμένη ὑπὸ θείου πυρός συγκριναμένου». Υποστάντως ὁ νοῦς τὴν ἑλλαμνὴν τοῦ θείου καὶ νοεροῦ φωτός γίνεται ταμειον ἀγάπης, εἰσέρχεται καὶ ἀσφαλιζεται εἰς τὸ φρούριον τῆς ἀγάπης: «Υπὸ τῷ τοῦ θείου φωτός ἀρπάζομενος ταμειον ἀγάπης γίνεται ἀνθρώπων, πολλὰ γὰρ μᾶλλον τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ἡ τρισὴ τοῦ νοῦ τάξις καὶ κίνησις ἐν πίστει καὶ ἐπιθυμίᾳ καὶ ἀγαπῇ τελεία καὶ θεοποιεῖ καὶ τούτην περὶ τὸν εἰς τὴν ἀγάπης φρούριον αὐτὸν ἠσφαλίσατο» (Ἑλλ. Πατρ. 147, 841). Ἄνωστομῶνος δὲ εἰς τοὺς ὁράτους ὑπὸ τοῦ θείου φωτός γίνεται ταμειον ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, εἰς μεγαλύτερον δὲ βαθμὴν πρὸς τὸν Θεόν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ τριπλῆ τοῦ νοῦ τάξις καὶ κίνησις διὰ τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐπιθυμίας κἀμνη τὸν ἀνθρώπον τέλειον καὶ τὸν θεοποιεῖ, καὶ ἐκείνος, ὅστις ἔχει φθάσει εἰς ταύτην ἀσφαλιζει τὸν αὐτὸν τὸν ἐντός τοῦ φρουρίου τῆς ἀγάπης. Ὁ Καταφυγιώτης τοῖς μετ' ἐνστάσεως ὅτι ἡ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου σχέση εἶναι ἡ ἀγάπη: «Ἐπεὶ γὰρ τοῖς ὁμοίσις γίνεσθαι φυσικῶς εἰσθεν ἀναγκαστικὴ διάθεσις πρὸς τὰ ὅμοια φανερόν ὡς ἀγαπηθῆσεται καὶ ἀνταγαπήσει ὁ νοῦς τὸν Θεόν. Τὸ γὰρ τὸ ὅμοιον ὁμοίᾳ ἐστὶν ὅμοιον. Καὶ ὡς ἡ ὁμοιότης ἔχει τὸ ἀντιστρέφειν. Ἐξαι πάντως αὐτῶ καὶ πρὸς τὴν ἀγαπῆν τὸ ἀνταγαπήσασθαι. Οὐ μείζον πάθος μεταξὺ Θεοῦ καὶ ψυχῆς ἐστὶν οὐδὲν» (Ἑλλ. Πατρ. 147, 860) (Ἐπιθυμῆ συνιθίσει νὰ γεννᾶται φυσικῶς εἰς τὰ ὅμοια διάθεσις ἀγαπητικὴ πρὸς τὰ ὅμοια εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ νοῦς θὰ ἀγαπήσῃ τὸν Θεόν καὶ θὰ ἀνταγαπήσῃ αὐτὸν. Αὐτοῦ. Διότι τὸ ὅμοιον εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ ὅμοιον. Καὶ ὅπως ἡ σχέση τῆς ὁμοιότητος ἀντιστρέφεται, θὰ ἔχη ὁ νοῦς κοντὰ εἰς τὴν ἀγαπῆν τοῦ πρὸς τὸν Θεόν, νὰ ἀνταγαπήσῃ ἀπὸ τὸν Θεόν. Ἀπ' αὐτὸ τὸ ὅμοιον δὲν ὑπάρχει μεγαλύτερον μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς). Εἶναι ἀξιοπαρατηρήτον ὅτι τὸ μείζον πάθος (δύναμις) κατὰ τὸν Καλλιπστον δὲν εἶναι ἡ ἐνστάσις τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπως θὰ ἔλεγει ὁ Πλάτων, ἀλλὰ ἡ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ψυχῆς ἀγάπη. Ὁ ἀσκητικὸς μυστικισμὸς βλεπῇ νὰ εἰσέρῃ εἰς ἀμεινον προσωπικὴν σχέση τὴν ψυχῆν με τὸν Θεόν. Ἀποτελεῖ τούτου γενικώτερον γνώρισμα τῆς Ἀνατολικῆς Ὁσδοξίας ἐν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Δυτικὸν Καθολικισμὸν. Εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν παρεμβάλλεται μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ὁ κλήρος, εἰς τὴν Ἀνατολικὴν οὐδεὶς ὡς δυνατὴ ἀρρωστέρως μεταξὺ Θεοῦ καὶ ψυχῆς συσχετίσις.

Τὸ ἰδεώδες τοῦ θεωρητικοῦ βίου εἶναι, κατὰ τὸν Καταφυγιώτην, ἡ ἐπιστροφή πρὸς τὴν Τριαδικὴν ἐπιότητα καὶ ἡ ἐν αὐτῇ ἐφύρνωσις. Ἡ πρὸς τὰ ἀνω αὐτὴ πορεία διέρχεται διὰ βαθμίδων. Ἀρχίζει διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὸν θόρον τῆς κοσμικῆς ζωῆς. Ἐπειτα ἀφορμώμενος ἀπὸ τὰ πολλὰ αἰσθητὰ δημιουργήματα κατανοεῖ τὴν μέσα εἰς αὐτὰ ὑπάρχουσαν ὁμοιότητα. Διὰ ταύτης κατανοεῖ νὰ ἀντιληφθῇ τὸν νοητὸν πυλῶνα, ὅστις ὑφίσταται μέσα εἰς τὰ αἰσθητὰ, νὰ ἴδῃ τὰ αἰσθητὰ ὡς νοητὰ. Ἡ τετάρτη βαθμὶς εἶναι νὰ ψηφῆ εἰς τὰ ἐνοετὰ ὄντια. Κατὰ ταύτην ὁ νοητὸς αἰὼνας κόσμος ἐμφανίζεται ὡς πολλότης, ὡς «κοινωνία ἰδεῶν», ὅπως ἐὰ ἐλέγμεν χρησιμοποιήσας τὴν πλατωνικὴν ἔκφρασιν. Υψηλότερον τῆς τετάρτης βαθμίδος ἐπακολουθεῖ ἡ ἐν σιωπῇ θεώρησις τοῦ ἀρχικοῦ ἰδεῶς: «Μετὰ δὲ ταῦτα ἡ βίβα καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐπειτα ἀσθενεῖα καὶ σιγῇ καὶ ἐκπληξί, καὶ θεωρία συνελθόντι εἶναι, τοῦ ὑπερκόσμου Ἐνός ἢ ἀπόβλεψις καὶ θεωρία καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐνωσις, ἡ τῆς ἡσυχίας κορωνίς, τὸ ἄκρον καὶ τέλειον ἐφετόν ὅσον ἐν τῇ παρουσίᾳ

ζωῆς» (Ἑλλ. Πατρ. 147, 876) (Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπακολουθεῖ ἡ βίβα καὶ ὑπὲρ νοῦν ἐλλειψις ἔκφρασεως, καὶ σιγῇ καὶ ἐκπληξί καὶ θεωρία, καὶ διὰ τὴν ἐκφρασθῆσαν συντόμως, ἡ στροφή τοῦ βλέμματος πρὸς τὸ ὑπερκόσμιον Ἐν. ἡ θεωρία αὐτοῦ καὶ ἡ μετ' αὐτοῦ ὑπερονοητῆ ἐνωσις, ἡτις ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα τῆς ἡσυχίας καὶ τὴν ὑπεράσπην ἐπιθυμητὴν τελειωσιν, ἐφ' ὅσον αὐτὴ εἶναι κατορθωτὴ εἰς τὴν παρουσίαν ζωῆς). Ἡ ἡσυχία εἶναι μία διάφορος ἔκφρασις, ἡτις ἐχει τὸ αὐτὸ περιεχόμενον μετὰ τὴν ἀπάθειαν, τὴν ὅποιαν ἀπητησασμεν εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν συγγραφεὰ τῆς Κλίμακος. Καὶ ὁ Καταφυγιώτης εἰς τὸ χωρίον τὸ ὅποιον παραθεσασμεν χαρακτηριστικῶς τὴν ἡσυχίαν ὡς «συμψύχην τῆς ἀπαθείας», ὡς διαπιστωσὶν ὅτι τῆς φύσεως τοῦ νοῦ ὑπὸ τῆς ἀπαθείας. Οὕτω λοιπὸν ἔχομεν ἐνστάση τὴν συνέχισιν ἢ ὅποια μίς μεταφέρει ἀπὸ τὸ ἰδεώδες τῆς ἀπαθείας τῆς παλαιότερας ἀσκητικῆς εἰς τὴν ἡσυχίαν, ἡτις θὰ ἀποτελέσῃ ἀργότερον τὴν κεντρικὴν ἐπιδίωξιν τοῦ κινήματος τῶν Ἡσυχαστῶν.

Ἀνασκόπισις τῆς πνευματικῆς κινήσεως τοῦ 12ου αἰῶνος

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκτεθέντων ἀνωτέρω, διαπιστοῦμεν ὅτι ὁ 12ος αἰὼν παρουσίασεν ἐξαιρετικὴν πνευματικὴν δοξαριότητα. Συνεχίζεται ἡ ὀρθολογιώτης κίνησις ἐκδηλουμένη διὰ τὸν ὑπομνηματισμὸν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων, καὶ διὰ τῆς χρησιμοποήσεως τῆς ἀριστοτελικῆς συλλογιστικῆς διὰ τὴν μελέτην τῶν θεολογικῶν προβλημάτων. Ἡ κίνησις αὕτη, τὴν ὅποιαν ἐκπροσωποῦν ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἐφέσιος καὶ ὁ Εὐστάθιος τῆς Νίκαιας, ἐπηρεάσεν ἐνεργῶς τὴν δυτικὴν διασώσιν καὶ ἐστρεψεν αὐτὴν πρὸς τὸν ἀριστοτελισμὸν. Ὁ κατὰ τὸν 12ον αἰὼνα δρᾶσας ἐπίσκοπος τῶν Παρισίων Πέτρος Λαμβαρδός, ὁ μαθητὴς τοῦ περιφήμου Ἀβελάρδου, δεικνύεται βαθύτατα ἐπηρεασμένος ὑπὸ τοῦ συγγραμμάτος τοῦ Δαμασκηνοῦ «Πηγὴ τῆς γνώσεως». Εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Sententiarum libri octavo» (Γνωμῶν τέσσαρα διβλία) διατάσσει τὴν δογματικὴν ἴλην κατὰ τὴν σειράν τὴν ὅποιαν ἀνευρίσκουμεν εἰς τὴν «Ἐκδοσιν τῆς ὁδοδότης πίστεως» τοῦ Δαμασκηνοῦ. Παραλλήλως πρὸς τὸν ἀριστοτελικὸν ὀρθολογισμὸν ἐμφανίζου ἐνστάση διάδοσιν καὶ αἱ νεοπλατωνικαὶ ροπῆς. Ἡ μυστικιστικὴ ἀσκητικὴ ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τοῦ Καλλιπστον Καταφυγιώτη, ἡ δὲ δογματικὴ θεολογία ἀπὸ τὸν Ζιγαδηνόν καὶ τὸν Νικήταν τὸν Χωνιάτην. Συγχρόνως ἡ ἀσχολία μετὰ τὰ ἀρχαία συγγραμμάτα τυγχάνει τὴν ἰδίαν διαδεδομένην, καλλιέργηται δὲ εὐρύτατα ἡ παιδεία. Τὴν πολυμερῆ τῆς παιδείας κατὰ τὸν αἰὼνα τούτον καταδεικνύουν ὅσα γράφει περὶ ἑαυτῆς ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ εἰς τὸ προοίμιον τῆς «Ἀλεξιάδος»: «Ἐγὼ Ἄννα... γραμμάτων οὐκ αἰμοίρος ἀλλὰ καὶ τὸ ἑλληνίζειν ἐς ἄκρον ὑποδοκίμα καὶ ρητορικῆς οὐκ ἀμελητῆτος ἔχουσα καὶ τὰς ἀριστοτελικὰς τέχνας εὖ ἀναλεξαμένη καὶ τὸς Πλάτωνος διαλόγους καὶ τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς τετρακτίως τῶν μαθημάτων περικύσασα (... δὲν εἶμαι ἀπείρους γραμμάτων, ἀλλὰ ἔχω σπουδασεῖ ὑπερβολικῶς νὰ χειρίζομαι καλῶς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, καὶ ἔχω μελετήσει τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν λογικὴν ἐπιστήμην τοῦ Ἀριστοτέλους καλῶς τὴν ἔχω διεξέλθει, καθὼς καὶ τὸς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, καὶ τὸν νοῦν μου τὸν ἔχω καλῶς στερεώσει μετὰ τὴν τετράδα τῶν μαθημάτων, ἴτοι μετὰ τὴν ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν καὶ μουσικὴν). Τὸ παιδευτικὸν ἰδεώδες τοῦ 12ου αἰῶνος περιλαμβάνει τὰ μαθήματα ἀπὸ τῆς σιγῆς κατατάσσουσαν εἰς τὸ τρίτην (γραμματικὴ, ῥητορικὴ, διαλεκτικὴ) καὶ εἰς τὸ τετάρτην (ἀριθμητικὴ, γεωμετρία, ἀστρονομία καὶ μουσικὴ). Πόσον δὲ ἀνωτέρω ὡς πρὸς τὰ θρησκευτικὰ προβλήματα ἀντίληπιν εἶχον οἱ αὐτοκράτορες, δεικνύει ἐπιστόδιον εἰς τὸ μεταξὺ τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουῆλ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐξήτησε νὰ ἀπαλειφθῇ ἐκ τῆς διωλογίας εἰς τὴν ὑπερεκρέοντο οἱ ἐκ τοῦ βίου ἐξολοπισμῶ ἀπαρνούμενοι εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ὁ ἀναθεματισμὸς ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸν Θεόν τοῦ Μωάμεθ. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶπεν ὅτι εἰς τοιοῦτος ἀναθεματισμὸς ἀποτελεῖ ἀσέβειαν. Ὁ Εὐστάθιος, ὅτε συνεκρίτετο τὸ πρόβλημα τούτο ὑπὸ κίρκρον ἀρχιερέων, παρισταμένου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, δὲ μόνον ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν τοῦ Μανουῆλ, ἀλλ' ἐξεστράφη εἰς ἕβρεσις κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ Μωάμεθ εἰπὼν ὅτι εἶναι ἐκμνηστικὸς καὶ ὑψηλῆς καὶ διδασκαλικὸς πάσης μυσταρᾶς πράξεως. Ὁ Μανουῆλ τότε τὸν ἐπέτιμψεν εἰπὼν «εἰ σε σφοδρὸν οὐκ ἀισχυρῶσθαι δεικνύσθαι μὴδὲ θρασυσομεῖν παρακαίσις». Ἦδη ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς εἶχε φθάσει εἰς περὸν πλήρους ἀναγεννήσεως.

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΑΙΩΝΕΣ (13, 14, 15) ΤΗΣ ΑΓΩΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΤΡΟΦΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΝ

Ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος ἔνα λαμβάνει τὸν ὁριστὸν ἀγῶνα ἀντιμετωπιζόμενος πρὸς δυσμάς τὸ σίθη τῶν Σταυροφορῶν πρὸς ἀνατολὰς δὲ τοὺς Τούρκους. Ἡ ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὸν Λατίνον κατὰ τὸ 1204 ἔφερε ὄγκω εἰς τὸν πολιτικὸν ὀργανισμὸν τῆς γῶρας καὶ διέσπασε τὴν ἐνότητα τῆς. Οἱ Σταυροφοροὶ προέβησαν προὔτι εἰς διαρρηχθῆναι οὐ μόνον τὸν ἐ Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου συγκεντρωσέν καλλιτεχνισμῶν ἀλλὰ καὶ τὸν βῆλινον τῆς μεγάλης Βιβλιοθήκης. Οἱ ἀνώτατοι Ἕλληνες κρατικὸι λειτουργοὶ ἐγκαταστάθησαν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου τοῦ Λασικάρεως (ἢ Νικαίᾳ, συνέχισαν τὸν ἀγῶνα μετὰ σπασίσιον. Ἀντελήθησαν δὲ τούτων ὄχι μόνον ὡς πολιτικοστρατιωτικῶν, ἀλλὰ ὡς πνευματικῶν καὶ παιδευτικῶν. Ἐκ-

τοτε τίθεται η θεολογική αρχή της ελληνικής πολιτικής, ήτις εξακολουθεί να υφίσταται και μένει σήμερα. Το ότι δηλαδή ο άναν του ελληνικού έθνους έπρεπε να διεξαχθή με μέσα πνευματικά. Ο πατριάρχης Θεόδωρος ο Ειρηνικός κατά το 1214 είχε την διαρακτικότητα να ίδη ότι επί του πνευματικού πεδίου της Ορθοδοξίας ούδεμία επέτρεπτο υποχώρησις. «Μή επί Κοιμητών ή μεσαιωνικός Έλληνομός είχε εθώσει εις την ίδεαν τού εθνικού κράτους, τού στηριζομένου επί της κοινής καταγωγής, τού κοινού «γένους» και της κοινής θεοσκευτικής ομολογίας. Την αντίληψιν τούτην σαφώς απεικονίζει ή ούθεσία εκ μέρους των κατοίκων της Κωνσταντινούπολεως προς τόν Λατίνον αυτοκράτορα απάντησις: «Ημείς μὲν άλλου γενοίστες γένους και άλλον άρχιερέα έχοντες, έαυτους τῷ κράτει σου υπετάξαμεν ώστε σωματικῶς κατασθην ήμῶν, αὐ μὲν γε πνευματικῶς και ψυχικῶς» (βλέπε παρόντα τόμου σελ. 274). Η κυρία επιδιώξις των σπουδασθέντων μετά το 1204, ελληνικών περιφερειακών κρατῶν, μεταξύ των οποίων προεβήκεν ή αυτοκρατορία της Νικαίας, ήτο να άνασυγκροτήσουν την αυτοκρατορίαν ανυψώνοντες την παιδευτικὴν στάθμην τού έθνους. Έμφανῆς καθίσταται ή εύγεια αὐτῆν προσπάθεια εις τὸ πρόσωπον τού αυτοκράτορος Ἰωάννου Δούκα Βατάτση (1225 — 1254). «Οχι μόνον προεβή εις τὴν σύστασιν ανωτέρας σχολῆς ἐν Νικαίᾳ, αλλά έφάρτισε να ιδουθούν σχολεία και εις τὰς άλλας πόλεις της επικρατείας του. Βοηθῶν του εις τὴν προσπάθειαν του ταύτην ειχε τὸν Νικηφόρον Βλεμμύδην, ὅστις ακολουθῶν τὰς υποδείξεις, τὰς διατυπωθείσας κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα ἀπὸ τῶν Μιχαῆλ τῶν Έσάσιον, διεκήρυττεν ὅτι έπρεπε να ληθῆ εκ μέρους τού κράτους μέριμνα διὰ τὴν εκπαίδευσιν». Ο Βλεμμύδης κατὰ διαταγὴν τού Βατάτση έμερίμνησε διὰ τὴν διάσωσιν και περισυλλογὴν τῶν αρχαίων χειρῶν γραφῶν. Καί αὐ λοιπὰί πόλεις, εκτός της Νικαίας ή Θεσσαλονίκης, ή Τραπεζοῦς, και ή Μυστράς απέδρασαν κέντρα εκπαιδευσεως. Μετὰ τὴν επανάκτησιν της Κωνσταντινουπόλεως (1261) ανασυνεστήθη ἐκεῖ τὸ Πανεπιστήμιον και έλειτούργησε μέχρι τοῦ 1453. Όπως και κατὰ τὴν παλαιότεραν εποχὴν, εις τὴν ανωτάτην αὐτὴν σχολὴν εδιδάσκοντο αἱ επιστήμαι, ή ρητορικὴ, ή φιλοσοφία και τὸ δικαίον. Η θεολογία ήτο ὑπόθεσις της στρατευομένης Έκκλησίας και δι' αὐτὸ δὲν κατατάσσεται μεταξύ τῶν διδασκομένων μαθημάτων. Τὸ ενδιαφέρον διὰ τὴν παιδείαν συνεχίζεται ανείωτον μέχρι τῶν τελευταίων στιγμῶν της ζωῆς της αυτοκρατορίας, καίτοι αὐτὴ διήνογετο διὰ τρωματῶν περιπετειῶν. «Οχι μόνον δὲν ὑφίστατο με τὴν πρόδον τού χρόνου χαλάωσιν, ἀλλ' ενεθαινετο Ιαχυρότερον. Ταιουτρόπως κατορθώθη ὥστε να άνασυγκροτηθῆ τὸ έθνος πνευματικῶς και να εὐρεθῆ ὄπλιζόμενον με τὴν πίστιν πρὸς τὸν έαυτον του και τὴν παράδοσιν του, ήτις τὸ συνεκράτησε κατὰ τὴν εποχὴν της Τουρκοκρατίας.

Η πνευματικὴ δραστηριότης τῶν τριῶν τελευταίων αἰώνων εκδηλοῦται ὑπὸ τριπλῆν μορφήν: Έμφανίζεται πρῶτον ὡς στορφή πρὸς τὴν παιδείαν με τὸν Νικηφόρον τὸν Βλεμμύδην και πρὸς τὴν φιλολογίαν και τὰς επιστήμας με τὸν Μετοχίτην και τὸν Παχυμάρκον. Δεύτερον ὡς στορφή πρὸς τὸν ανθρωπισμὸν νοουμένων ὡς κινήσιν, ήτις επιδιώκει τὴν ανωμόρφωσιν τού συγχρόνου βίου ἐπὶ τῇ βάσει της αρχαιότητος. Έκπορεύονται της κατευθύνσεως ταύτης τυγχάνουν ο Πλήθων και ο Βρισσαώλιος. Τρίτον ἐπὶ τού θεολογικῷ πεδίῳ η πνευματικὴ δραστηριότης τού έθνους συγκεντροῦται εις τὴν ἀπόκρουσιν της επίσεως τού Πάπα, ὅστις ὑπὸ τὸ πρόσωπον της ενώσεως τῶν Έκκλησιῶν επέδιωκε να επέκτειν τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ της ὁδοδοξίας Ἀνατολῆς. Τέταρτον, αξιοσημειώτως εκδηλώσεται τού θεοσκευτικῷ βίου ἐπὶ τὸ κίνησιν τῶν Ἰουχασιῶν. Κατὰ βάθος δι' αὐτὸν επιδιώκετο ή ανανέωσις της θεοσκευτικής ζωῆς ἀπὸ βαθείας έσωτερικῆς και προσωπικῆς πηγῆς. Έκτός τούτου ἀπετέλει ο ήσυχασμὸς αντίδρασιν κατὰ της επιδράσεως της σχολαστικής φιλοσοφίας. Ητις ήθέλησε να διεισδύσῃ διὰ τού ἐκ Καλαβρίας μοναχοῦ Βορλαῶν εις τὴν ελληνικὴν Ἀνατολήν. Πέμπτον, σπουδαῖται και κινήσις διαδόσεως τῶν αντίληψεων της Δύσεως διὰ της μεταφράσεως λατινικῶν έργων εκ μέρους τού Μαθίου Πλανούδη, ήτις δυνε δὲν ὑπῆρξεν ἀπαιτελεσματικῆ.

Νικηφόρος Βλεμμύδης (1197—1272). Ὑπῆρξεν εκ τῶν σπουδαιότερων εργατῶν της παιδευτικής ανανέωσεως, ήτις εσημειώθη εις τὸ ελληνικὸν κράτος της Νικαίας, Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ὄλιαν τῆς Κων)πόλεως (1204), ή οικογένειά του τὸν συμπαρέλαβεν εις τὴν Νικαίαν. Έξετασθεύθη δὲ μοθητεύσας εις σχολὰς της πόλεως ταύτης και της Προύσης. Τὴν εγκύκλιον του μόρφωσιν τὴν συνεπλήρωσε σπουδάζων θεολογίαν, φιλοσοφίαν, μαθηματικά και άστρονομίαν. Κατὰ τὸ 1236 εχειροτονήθη ἱερεὺς, συνεδέθη με τὴν αὐλὴν και εγένετο διδάσκαλος τού αυτοκράτορος Θεοδώρου Ε' τού Λασκάρεως. Έχων ροπήν πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον, ἴδρωσε παρὰ τὴν Έξουσιον μοναχτήριον. Καίτοι προσεκλήθη επανειλημμένως να καταλάβῃ τὸν πατριαρχικὸν ὄθρονον επροτίμησε να διαδιώσῃ ὡς μοναχός. Ὡς συγγραφεὺς ὑπέλασε λίαν γόνιμος. Τὰ φιλοσοφικὰ του έργα έχουν συνταχθῆ διὰ να αποτελέσουν διδακτικὰ χειρῆριδία. Αἱ εις τὴν λογικὴν και φυσικὴν αναφερόμεναι πραγματεΐαι; του έχουν συμπεριληφθῆ εις τὴν συγγραφὴν τὴν φέρουσαν τὸν τίτλον «Εισαγωγικῆς επίτομης βιβλίων α': επίτομῆ της λογικῆς βιβλίων β': περὶ φυσικῆς ἀκροάσεως». Εἰς τὴν επίτομην της λογικῆς του εἰσκόπονται αναγεγραμμένα εις τὰ περιθώρια, χωρὶς να γίνεται μέρημα αὐτῶν ἐν τῷ κειμένῳ, αἱ μημητεχνικαὶ λέξεις αἱ ἀναστέλλονται εις τὸς τρόπους τῶν συλημάτων, αἱ περιεχόμεναι εις τὴν «Σύνοψιν τού Ψελλοῦ», περὶ ης εγένετο ἀ-

νωτέρω λόγος. Δὲν αναγράφονται μόνον αἱ πέντε λέξεις αἱ συμβολίζουσαι τὰ σχήματα τού Θεοφράστου. Η ιστορικὴ έρευνα δὲν εἶναι ἀκόμη εἰς θέσιν να καθορισθῆ ποῖα εἶναι αἱ πηγαι ἀπὸ τὰς ὁποίας ἔντηλθεν ο Βλεμμύδης τὸ ὄλιον, τὸ ὅποιον έχει περιλάβει εις τὴν επίτομην του. Γραφῶν τὸ συγγραμμά του ταῦτα, επέδιωκε διδακτικὸς σκοπὸς και διὰ ταῦτα προσπαθεῖ να εναρμονισθῆ τὰς άριστοτελικὰς πρὸς τὰς πλατωνικὰς ἀπόψεις. Δέχεται ὅτι αἱ ἰδέαι ὑπάρχουν και εις τὸ πνεῦμα τού Θεοῦ, αλλά συγχρόνως ὑφίστανται και εις τὰ αίσθητά. Τὴν ὄλην τὴν θεωρεὶ δημιουργηθείσαν εκ τού μηδεὸς ὑπὸ τού Θεοῦ, συμμερίζεται δὲ και τὴν αντίληψιν ὅτι και ο κόσμος έχει δημιουργηθῆ ὑπὸ τού Θεοῦ συμφωνῶν πρὸς τὴν πλατωνικὴν αντίληψιν και απομακρυνόμενος ἀπὸ τὴν περὶ αἰδιότητος τού κόσμου άριστοτελικὴν θεωρίαν, ήτις δὲν ἤνωκατο να συμδιδασθῆ με τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Παρομοίως εναρμονιστικὰς ἀντιλήψεις συναντῶμεν και ὡς πρὸς τὸ δογματικὸν πρόβλημα τὸ αναφερόμενον εις τὴν εκπόρευσιν τού Ἁγίου Πνεύματος. Περὶ τού ἐν λόγω ζητήματος έγραψε δύο πραγματικῆς αἰτινης έχουν καταχωρισθῆ εις τὸν 142 τὸμον της Ἑλλ. Πατρολογίας ἐπὸ τῶν τίτλων «Περὶ εκπορεύσεως τού Ἁγίου Πνεύματος». Εἰς ταύτας προσπαθεῖ ο Βλεμμύδης να τεθῆ ὑπεράνω τῶν ἀντιτιθεμένων ἀπόψεων χρησιμοποιοῦν τὴν διαιτύπωσιν «ἐκ τού Πατρός δι' υἱοῦ», ἣν είχε χρησιμοποιεῖρη παλαιότερον ο εκ Μαρωνείας Νικήτας. Έκτός τῶν μνημονευθέντων συγγραμμάτων αναφέρονται ὡς έργα τού Βλεμμύδου τὰ ἀκόλουθα: «Λόγος περὶ ψυχῆς», «Λόγος περὶ σώματος», «Περὶ ἀρετῆς και άσκήσεως», «Περὶ πίστεως και ἐπιστολῆ καθολικωτέρας». Τὰ διὰ τὰς θετικὰς επιστήμας εἰσδιφέρουν τὸν πιστοποιῦν τὰ συγγραμμάτα του «Γεωγραφία συνοπτικῆ», «Ἱστορία περὶ της γῆς ἐν συνόψει». Τὸ πρῶτον εκ τῶν δύο ταῦτων έργων του έχει ὡς πηγήν του παρόρασιν τού συγγραμμάτος τού Διονυσίου τού περιηγητοῦ.

Ἄλλ' ή πλευρὰ της δράσεως τού Βλεμμύδη, ήτις ενέχει ὑψίστην σπουδαιότητα, εἶναι ή εκδηλωθείσα εις τὸν τομέα της ανασυντάξεως της παιδείας. Η προσπάθειαι του αὐτῆ δὲν εἶχεν εμπειρικὸν χαρακτήρα ἀλλ' εστηρίζετο ἐπὶ ἀσφαλῶν θεωρητικῶν αρχῶν. Όπως εκθέτει ο Διου. Σαυλάτος εις μελέτην του «Τὰ σχολεία σὺ Βυζάντιον», ο Βλεμμύδης επίστευεν ὅτι ή βάση ἐπὶ της ὁποίας θα στηριχθῆ ή παιδεία εἶναι ή μόρφωσις τού παιδιοῦ εις ἠθικὴν προσωπικότητα. Η τοιαύτη δὲ μόρφωσις, δυναται, έφρονει ο Βλεμμύδης, να επιτευθῆ ἂν βλέπουσιν τὰ παιδιὰ καλὰ παραδειγμάτα και ἂν ἀποκτοῦν ἀ ἀφελίμους γνώσεις. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, τὸ περιβάλλον τὸ ὅποιον εδημιουργηθῆ εις τὴν Νικαίαν ήτο λίαν εὐνοϊκόν, διότι ἰδία ἐπὶ τού Ἰωάννου τού Βατάτση εγένετο εκ μέρους τού κράτους αὐστηρὰ ἐπιλογή προσωπῶν κακῶν διὰ να καταλάβουν τὰ δημόσια αξιώματα. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον, ελήφθησαν κρατικὰ μέτρα διὰ τὴν εξερέσειν διδασκάλων, ο ἴδιος δὲ ο Βλεμμύδης εστηρολήθη εις τὴν συγγραφὴν διδακτικῶν χειρῆριδίων προωρισμένων διὰ τὴν εκπαίδευσιν. Έγγραφε συνῶναι της άριστοτελικῆς φιλοσοφίας διότι εφρονει ὅτι τὸ μάθημα ταῦτο γυμνάσει τὴν σκεπὴν τῶν νεαρῶν τριφῶν τῶν σχολείων. Εἰς εκ τῶν μελετητῶν τού έργου του λέγει ὅτι τὸ εκπαιδευτικὸν του σύστημα δύναται να ὑποστῆ συγκρίσιν με τὰ εκπαιδευτικὰ συστήματα τού 19ου αἰῶνος. (βλ. Δ. Σαυλάτος αὐτῶν, σελ. 16). Όπισθεν τού Βατάτση ὡς σύμβουλος εις τὰ εκπαιδευτικὰ και άλλα ζητήματα, ἴσταται ο Βλεμμύδης, επίδεικνῶν άκαμπτον ἠελμητικότητα και ἐπιμονήν. Ο ἴδιος λέγει διὰ τὸν έαυτον του «Τιμώμεθα δοσιπλῶς, ρηθούμεθα δοσιπλέστερον, τὸ μὲν διὰ τὸ πολὺ της τιμῆς, τὸ δὲ διὰ της γνώμης τὸ σκληρόν». Δικαίως λοιπὸν βά ἠδύνατο να χαρακτηρισθῆ ὡς εκπρόσωπος της αντίληψεως ὅτι τὸ κράτος πρέπει κατὰ βάση να εἶναι ἴδρωμα επιμελουμένων της παιδείας τῶν πολιτῶν του. Ἀναξή αὐτο εις τὴν Νικαίαν διὰ μιαν εισέτι φοράν ή ἰδέα τού εκπαιδευτικῷ κράτους, ὅπως τὸ ἤβελον ο Πλάτων και ο Ἄριστοτέλης, και ἀποτελεῖ βάση διὰ τὴν περαιτέρω ἐπίδωσιν τού ελληνικῷ έθνους.

Οἱ μαθηταὶ τού Βλεμμύδη

Μαθητῆς τού Βλεμμύδη ὑπῆρξε και ο Γεώργιος Ἀκραπολίτης (1217—1282), ὅστις ἀνεμίχθη ενεργῶς εις τὴν πολιτικὴν ζωὴν και κατὰ τὸ 1244 ἔλαθε τὸ αξίωμα τού μεγάλου λογοθέτου. Ἀτυχήσας εις τὸ στρατιωτικὸν στάδιον, επεδέθη εις τὸ διπλωματικόν. Κατὰ τὸ 1274 ἀπεστάλη ὑπὸ τού αυτοκράτορος Μιχαῆλ τού Παλαιολόγου εις τὴν Λυῶν και εδέχθη τὴν μετὰ τῶν Λατίνων έκωσιν. Ἰσχυολήθη με τὴν ἱστοριογραφίαν, γραφῆς αφήγησιν τῶν μεταξύ 1203—1261 γεγονόντων ὑπὸ τῶν τίτλων «Χρονικὴ συγγραφή». Έγγραψε προσέτι δύο λόγους «Περὶ εκπορεύσεως τού Ἁγίου Πνεύματος», εις τοὺς ὁποίους συνιστὰ να παραβλεθοῦν αἱ χωρίζουσαι τούς αιολογικούς και δυτικούς διαφωνίας διὰ να εἰπανεύσῃ ο Χριστιανισμὸς τὴν ενότητά του. Τὸ 1252 εξέδωκε τὰς επιστολάς του μαθητῷ του και κατόπιν αυτοκράτορος Θεοδώρου τού Β', προλογίας ταύτας δια 63 τριμετῶν Ιαυδικῶν στίγων. Εἰς ἀνταπόδοσιν δὲ της φιλοφρονήσεως του ταύτης ο Θεόδωρος εις επιστολῶν του τὸν ἀπεκάλεισε μέγαν φιλόσοφον.

Μαθητῆς τού Βλεμμύδη ὑπῆρξε και ο αυτοκράτωρ της Νικαίας Θεόδωρος ο Β' Λάσκαρις, ὅστις εδωσίλευσεν ἀπὸ τού 1254—1258. Ἰσχυολήθη εις θεολογικὰς και φιλοσοφικὰς μελέτας. Καίτοι εδλεπον εις τὸ πρόσωπόν του ο Ἀκραπολίτης και ο Βλεμμύδης τὸν ἰδεῶδη βασιλέα, αὐτος δὲφέως τὰς ἐπιθέσις των λόγω τού βιαίου και εις σαυτασιώσεως ὑποκειμένου χαρακτήρος του. Τὸ κυριότερον εκ τῶν θεολογικῶν του

Έργων είναι οι «Χριστιανικής θεολογίας λόγοι δέκα», ενθα πραγματεύεται περί Θεού, περί Πατρός και περί Εκπαρέσεως του Ἁγίου Πνεύματος. Ἐγραψε καὶ ἀντιρρητικὴν κατὰ τὸν Λατίνων πραγματείων καὶ φιλοσοφικὸν ἔργον, ἀναπερμένον εἰς τὰ πρόβλημα τῆς σωτηρίας, ἥτις διδίδε μορφήν εἰς τὴν φύσιν. Τοῦτο ἔχει ἐκδοθῆ εἰς τὸν 140 τόμον τῆς Ἑλληνικῆς Παράλογος ἀπὸ τὸν τίτλον «Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι τοῦ ἰσίου μεγάλου βασιλέως Κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Δουκὸς τῆς οὐσικῆς κοινωνίας λόγος πρώτος κ.ε.α.». Ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ ἐκδέται ὅτι τὰ πάντα ἀπ' ἑνὸς μὲν ἀποτελοῦν ἐνότητα λόγῳ τῆς οὐσεως, ἀπ' ἑτέρου δὲ ἐμφανίζονται ἐν τῇ φύσει ὡς διερρημένα. Ὅθεν ἡ κοινὴ συναχὴ ὄλων τῶν ὄντων ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει τυγχάνει ἡ φύσις. Τὸ σύγγραμμα τοῦ ἀρχίζει μὲ τὴν διαπίπτωσιν ὅτι ἡ φύσις ὑπάρχει εἰς ἀνωτέρα τῆς κατὰ θέσιν ἡ τέχνη. «Ἐκ πολλῶν μὲν πραγμάτων καὶ ἄλλως γινόντες ὁ ἄνθρωπος ὅτι τὰ φύσει κρείττον τῶν θεῶν, ὑπερέχει τε καὶ τοῦ τύχῃ, καὶ ἔξ αὐτῶν δὴ νόησις δύναται ἂν ἐπιγέσῃ λέγει μὲν, καὶ οὐκ ἂν ἄλλος ἔχει εἴη τις τοῦτ' αὐτὸ ἢ ὡς ἡ φυσικὴ ἀκροαυθία καὶ ἀληθὲς παραστήσει τῆμερον δι' ἐμοῦ. Ἔστι μὲν οὖν φύσις καὶ κίνησις ἐν τῇ φύσει, αὐαυτῆς δ' ἔστι καὶ μερισμός». (Ἄπὸ πολλὰ μὲν πράγματα καὶ κατ' ἄλλον τρόπον ἔχουν ἐνότητα, οἱ ἄνθρωποι ὅτι τὰ κατὰ φύσιν εἰσι ἀνωτέρων τοῦ κατὰ θέτον νόμον ἀπαρτιζόμενοι καὶ ὅτι ὑπερέχει προσέτι καὶ ἀπὸ τὸ τυχαίον. Καὶ ἀπὸ αὐτὰ δὲ προσέτι, τὰ ὅποια σπεύδω νὰ ἀναπτύξω τάρα, δύναται νὰ κατανοήσουν τὴν ἀρχὴν αὐτήν. Καὶ δὲν εἰσι δυνατόν νὰ εἴη κανεὶς ὅτι τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἔχει κατ' ἄλλον τρόπον, ἀλλὰ ὅπως δὲ τὸ ἐμφανισὴ ἡ ἀληθὴ καὶ φυσικὴ ἀκροαυθία δι' ἐμοῦ, Ὑπάρχει λοιπὸν φυσικὴ ἔξις καὶ κίνησις εἰς τὴν φύσιν — τὰ φυσικὸν σῆμα τῶν ὄντων — κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ὑπάρχει καὶ μερισμός). Ἐκ τῶν προσημίων τούτων καταφαίνεται ὅτι ἡ πρόθεσις τοῦ εἶναι νὰ ἐμφανισθῇ τὴν ἐν τῇ φύσει ὑπάρχουσας ἐνότητα. Πῶς, ἐνῶ ἡ φύσις παρουσιάζεται μερισμένη εἰς ποικιλίας, κατὰ βάθος παραμένει ἐνότητα.

Οἱ ἐνωτικὸι τρόποι, οἱ ἀσφαλιζόντες τὴν ἐνότητα τῶν ὄντων, εἶναι κατὰ τὸν Λάσκαρι δύο: «Δύο γοῦν οἱ ἐνωτικὸι τρόποι: ὁ κατὰ φύσιν καὶ ὁ κατὰ κράσιν. Κοινὸς οὖν πάντων ὁ εἰς κοινωνίαν γὰρ πάντα ὄντα εἰς τὴν ποιότητα ἀναχθῶσιν ἢ εἰς τὴν οὐσίαν, ἢ εἰς τὸ εἶδος, ἢ εἰς τὴν ὄλην, ἢ εἰς τὴν φύσιν κυρίως τε καὶ καθολικῶς. (Δύο προσημίας εἶναι οἱ ἐνωτικὸι τρόποι: ὁ εἰς εἶναι ὁ ἐπισυμβαίων συμφώνως μὲ τὴν φύσιν, ὁ δὲ ἄλλος ὁ ἐπισυμβαίων συμφώνως μὲ τὴν ἀνάμειξιν. Κοινὸς λοιπὸν δι' ὅλα εἶναι ὁ εἰς. Διότι ὅλα ἔχονται εἰς ἐπικοινωνίαν ὄταν ἀναχθῶσιν εἰς τὴν ποιότητα ἢ εἰς τὴν οὐσίαν ἢ εἰς τὸ εἶδος ἢ εἰς τὴν ὄλην ἢ εἰς τὴν φύσιν, λαμβανόμενῃ εἰς τὴν κυριαλεκτικὴν καὶ καθολικὴν σημασίαν). Ἡ κατὰ κράσιν ἐνωσις δὲν ἐνώνει ἀπολύτως τὰ ὄντα ἀλλὰ μόνον ἢ κατὰ φύσιν, διότι ἡ κράσις συνεκίνει μόνον τὰ συγγενῆ εἶναι ἐνωσις τοῦ ἐγγύστατος. Ὅπως τὸ σημασίον κατὰ τὸν Πρόκλον ἐπάσης ἐξηγεῖται σειρὰς καὶ πάντα ἐνοῖ τὰ μεριστὰ καὶ συνέχει καὶ ὀρίζει τὰς προόδους αὐτῶν» κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ φύσις ἐνώνει τὰ ὄντα. Ἔργων ἄρα τῆς ἐλευθίας τοῦ εἶναι νὰ μελετήσῃ τὰς συνασειάς, ἐκωνίσεις ὅπως τὰς λέγει, τὰς καταρτιζόμενας ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὴν κράσιν.

Εἰς τὸν δεύτερον λόγον πραγματεύεται περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐνώνεται τὰ στοιχεῖα. Παρακολουθεῖ τὴν ἐνωσιν ταύτην ἀρχίζον ἀπὸ τὰ ἀλικά ὄντα μέχρι τῶν ἐπιθύτων, ἐρημικῶν ταυτῶν μαθηματικῶν ἐπὶ τῆς βάσει τῶν ἀρμονικῶν λόγων, χρησιμῶν καὶ γεωμετρικῶν παραστάσεων. Εἰς τὸν τρίτον λόγον ἀμείβει περὶ τῶν ἐνώσεων (κοινωνιῶν), τῶν παραπροσημίων εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς φυσικὸν καὶ φυσικὸν ὄντων. Ὁ τέτατος λόγος ἀναφέρεται εἰς τὸ αὐτὸ θέμα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀνεξέως καὶ ἐπιτάσεως, δηλαδὴ χαλαρόσεως καὶ ἐντάσεως. Εἰς τὸν πέμπτον λόγον ἡ ἐννοία τῆς κοινωνίας ἐπεκτείνεται εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους. Ἐπρῶτον μὲν οὖν αἰτία τῶν κοινωνιῶν, ὡς ἐπινοῖται ἐν ἀνθρώποις, νομοὶ καὶ θυμὸς, λόγος καὶ ἐπιθυμία, μετὰ δὲ ταῦτα ἡ τῆς παιδείας. Ὅσπερ γὰρ ἐν ὄλη τὸ εἶδος, ἐν ἀνθρώποις παιδεία. Ὅστε εἰ μὴ ἀκηκοῖται τίνα τινος πάυ γε φύσιν χορηγίη ἔχοντα οὐκ ἂν ποτε γινῶσιν εἰληθῆναι τις εἴη. Ὅστε μεγάλης καὶ ἡ παιδεία εἰς τελειοποίησιν ἀμυδᾶλλεται. Ἔστι δὲ καὶ ἡ παιδεία διάφορος: πᾶσα γὰρ μῆσις εἰς τὴν καθόλου ἀνάγεται, ποικίλλεται ἡ καθόλου δὲ διάφορος εἰς φιλοσοφίαν, εἰς στρατείαν, εἰς ναυτικήν. Αἱ μὲν οὖν τῆς καθόλου κοινωνοῦσι ἀριστοί. Ἔστι δὲ αὕτη φιλοσοφία. Γνώσις γὰρ ἐστὶ τῶν ὄντων ἢ ὄντα». (Πρῶτον μὲν αἰτία τῶν ἐνωτικῶν συνασειῶν, αἵτινες σημασιῶνται, ὅπως ἔχουμεν εἶπει, μέσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι οἱ θυμοὶ καὶ ὁ θυμὸς καὶ ὁ λόγος καὶ ἡ ἐπιθυμία. Ἐπειτα δὲ καὶ ἡ συνασειὰ ἡ δημοκρατικὴν διὰ τῆς παιδείας, διότι ὅποιον θέσιν κατέχει μέσα εἰς τὴν ὄλην τὸ εἶδος, τὴν αὐτὴν θέσιν ἔχει μέσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἡ παιδεία. Ὅστε, ἐὰν δὲν ἐχῃ γίνε κανεὶς ἀκροαυθίς ἐνὸς ἄλλου, ἔστω καὶ εἰς ἐπὶ κατὰ φυσικὰς προδιθέσεις, δὲν δύναται τις νὰ εἴη ὅτι ἔχει γίνε μετοχος γνώσεως. Ὅστε μεγάλην συμβολὴν ἀσκέι ὡς πρὸς τὴν τελειοποίησιν καὶ ἡ παιδεία. Διακρίνεται δὲ καὶ ἡ παιδεία εἰς διάφορα εἶδη καὶ ἡ γενικὴ παιδεία ἐμφανίζει διάφορους ποικιλίας, ὅπως τὴν φιλοσοφίαν, τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην τὴν ναυτικὴν. Ἐκείναι βεβαίως αἵτινες ἐπικοινωνοῦν μὲ τὴν καθολικὴν παιδείαν εἶναι αἱ ἀριστοί. Τοιαῦτα εἶναι ἡ φιλοσοφία. Διότι εἶναι γνώσις τῶν ὄντων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅτι εἶναι ὄντα).

Εἰς τὸν ἕκτον λόγον γίνεται παραβολὴ τῆς τέχνης πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Ἐναντικαίει καὶ πρώτα πάντων φύσις καὶ ἐπιστήμη: τὴ μὲν γὰρ συναγάγει πᾶσα κράσις, τὴ δὲ πᾶσα

παιδεία... τὸ κατ' ἐπιστήμην τοῦ κατὰ τέχνην ἐστὶ τιμιώτερον. Ὅς γὰρ εἰς οὐσίαν κράσις, οὕτω δὲ καὶ εἰς ἐπιστήμην τέχνη, καὶ ὡς τιμιώτερα κράσεως φύσις, οὕτως τιμιώτερα τέχνης ἐπιστήμη. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ κατ' ἐπιστήμην γινόμενον τιμιώτερον ἐστὶ τοῦ κατὰ τέχνην γινόμενου, ὡς τὸ κατὰ φύσιν τοῦ κατὰ κράσιν. Δεῖ γοῦν διὰ ταῦτα ἀρετὴν κοινεῖν. Ταῦτο γὰρ μίγμα καὶ ἐπιστήμης καὶ φύσεως. (Ἐναντικαίει καὶ πρώτα ἔξ ὄλων εἶναι ἡ φύσις καὶ ἡ ἐπιστήμη. Διότι διὰ τῆς οὐσεως ἀποκαθίσταται ἡ συνασειὰ πάσης ἀναμίξεως, διὰ δὲ τῆς ἐπιστήμης ἐπιτελεῖται ἡ συνασειὰ ἀλοκλήρου τῆς παιδείας. Τὸ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς ἐπιστήμης γινόμενον εἶναι πολυτιμώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον γίνεται ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς τέχνης. Διότι ὅποιον σχέσιν ἔχει ἡ φύσις πρὸς τὴν ἀνάμειξιν, καὶ ὅπως εἶναι πολυτιμώτερον πρᾶγμα ἡ φύσις ἀπὸ τὴν ἀνάμειξιν, τοιοῦτατρόπως εἶναι πολυτιμώτερα ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν τέχνην. Διὰ τοῦτο ἐκεῖνο τὸ ὅποιον γίνεται συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιστήμην εἶναι πολυτιμώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον γίνεται συμφώνως μὲ τὴν τέχνην, ὅπως ἡ φυσικὴ συνασειὰ εἶναι ἀνωτέρα ἀπὸ τὴν ἐπὶ τῆς βάσει ἀναμίξεως συνασειάν. Πρέπει λοιπὸν νὰ γινώμεθα μετοχος τῆς ἀρετῆς. Διότι αὕτη εἶναι μίγμα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φύσεως).

Εἰς τὴν ἑξῆσιν τῶν ἀπαρτιζουσῶν κοινωνιῶν ὄντων συμπεριλαμβανεῖ καὶ τοὺς ἑμοδικῶς τρόπους, διὰ τῶν ὅποιων συνενοῦνται οἱ ἄνθρωποι εἰς κοινωνικὰς συνασειάς. Παρέχει κατ' αὐτῶν τὸν τρόπον στοιχειώδεις γνώσεις, ὅπως ὅα ἐλέγετο ἡμεῖς σήμερον, κοινωνιολογίας.

Αἱ κοινωνίαι μελετῶνται ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου καὶ ὡς συνασειὰ εἶναι τὸς ἀνθρώπους: «Γίνονται δὲ τοῦτο καὶ πᾶσι καὶ κόσμῳ καὶ κώμῃ καὶ αἰκῶ, ἀλλὰ δὲ καὶ ἀτόμῳ. Καὶ τῆς μὲν φυσικῆς κοινωνίας καὶ παιδείας ἐστὶ τὴν φυσικὴν γοῦν κοινωνίαν καὶ παιδεία αὐ λέλοιπε» τὴν κατὰ κράσιν δὲ, ὅτε μὲν ὅτε δ' οὐ» (Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τὸν κόσμον καὶ εἰς τὴν κώμην καὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ εἰς τὰ άτομα. Εἰς τὴν φυσικὴν κοινωνίαν ὑπάγεται καὶ ἡ παιδεία... Τὴν κατὰ φύσιν λοιπὸν κοινωνικὴν συνασειάν ἀσθένεσι τὴν ἐγκαταλείπει ἡ παιδεία. Ἀλλὰ τὴν κατὰ φύσιν ἀναμίξεως ἀπαρτιζομένην συνασειάν ἄλλοτε τὴν συνοδεύει ἡ παιδεία καὶ ἄλλοτε οὐκ). Ἐν τέλει διατελλεῖ ὁ Θεοδώρος τὸ κατὰ φύσιν ἀπὸ τὸ συμβεδθικός: «Δύο γὰρ οἶδα εἶναι φύσιν καὶ τὸ συμβεδθικός καὶ τὸ μὲν οὐσεως ποιημὰ ἐστὶ καὶ λίαν ἐστὶ τὸ δὲ τοῦ συμβεδθικός κατὰ κράσιν μόνον γίνεσθαι. Ἔστι δὲ δεκτικὸν κράσις καὶ καλοῦ καὶ μὴ καλοῦ καὶ κακοῦ» (Δύο πράγματα ἀναγκαστικῶς ὡς ὑπάρχοντα, τὴν φύσιν καὶ τὸ συμβεδθικός. Καὶ ὅτι μὲν ὑπάγεται εἰς τὴν φύσιν εἶναι τέλειον φυσικὸν δημόδηγμα καὶ ἔχει πλήρη δυνατότητα. Ὅτι ὑπάγεται ὑπὸ τὸ συμβεδθικός γίνεται μόνον κατὰ φύσιν ἀναμίξεως. Ἡ δὲ ἀνάμειξις εἶναι ἐπιδικτικὴ καλοῦ καὶ μὴ καλοῦ καὶ κακοῦ). Εἶναι σαφὲς ὅτι τὸ περιεχόμενον ἐμφανίζει μίαν ἀγάπην πρὸς τὴν φυσικὴν πρωταρχικότητα. Ὁ Θεώδωρος διαρκῶς ἐξάγει τὴν ὑπεροχήν τοῦ κατὰ φύσιν ἀπὸ τὸ κατὰ θέσιν καὶ κατὰ τύχην. Ἐκτός τούτου ἐξαιρεται καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ ἐργάζεσθαι καὶ εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τοὺς φιλοσόφους. Τὸ ὄλον ἔργον τελειώνει μὲ τὸν ἀκόλουθον ἐπίλογον:

«Λέγομεν οὖν διὰ ταῦτα πάντα ἐστὶ καλὸν ἐστὶ καὶ ὡσελιμώτερον κοινωνεῖν ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων φιλοσοφία... Δεῖ γοῦν καὶ φιλοσοφίαν καὶ κοινωνίαν φιλοσοφίας ἵνα καὶ τὸ «Γνώθι σαυτὸν» ὄνομα, καὶ ἀρετὴν κτώμεθα καὶ πάντων ἡγώμεθα καὶ ὡς ἐπάμεθα ἔχουμεν... Σοφία γὰρ καὶ Θεὸς ἐξ οὐκ ὄντος τὸ πᾶν συμπήσας καὶ σοφία κινεῖ καὶ λύσει καὶ ἀλλοιώσει ταῦτα κρείττονως σοφία ὅτι καὶ βούλεται» (Λέγομεν λοιπὸν δι' ὅλα αὐτὰ ὅτι εἶναι καλὸν καὶ ὡσελιμώτερον νὰ ἐπικοινωνῶν ἕκαστος ἀνθρώπος μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Πρέπει λοιπὸν νὰ φιλοσοφοῦμεν καὶ νὰ ἐπικοινωνοῦμεν μὲ τοὺς φιλοσόφους ἵνα ἔχουμεν καὶ τὸ «Γνώθι σαυτὸν» καὶ διὰ τὰ ἀποκτώμεν ἀρετὴν καὶ διὰ τὰ νὰ εἴμεθα ἀρχηγοὶ ὄλων καὶ νὰ ἔχουμεν τὰ πάντα ὑπαταγμένα εἰς ἡμᾶς... Διότι διὰ τῆς σοφίας καὶ ὁ Θεὸς ἀσοῦ συνέπηξεν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὸ πᾶν καὶ διὰ τῆς σοφίας τὸ θέτει εἰς κίνησιν καὶ βὰ τὸ διαλύσῃ καὶ βὰ τὸ ἀλλοιώσῃ πρὸς τὸ καλύτερον, σύμφωνα μὲ τὴν βούλησιν τοῦ).

Ἐκ τῆς γενομένης ἀναπτύξεως κατανοεῖται ὅτι προσπαθεῖ ὁ Θεώδωρος νὰ ἐρημνεύσῃ τὴν φυσικὴν τοῦ σύμπαντος συνασειάν ἐπὶ τῆς βάσει τοῦ κατὰ φύσιν καὶ τοῦ κατὰ κράσιν. Πρὸς τοῦτο χρησιμοποιοῖ τὴν μαθηματικὴν - γεωμετρικὴν μέθοδον τῶν πλατωνικῶν καὶ τὴν ποιητικὴν θεώρησιν τῶν μεταβολῶν ὅπως τὴν εἰσηγήθη ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησιν ἀργότερον οἱ Στωϊκοὶ καὶ ἰδίως ὁ Ποσειδώνιος. Ἡ ἀντιλήψις τοῦ καθ' ἡν αἰτένια καὶ ἐπισημῆματα ἀποτελοῦν κοινωνίαν μὲ ἐθιμικεῖς παραμορφώσεως διατυπωμένους ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος, τὰς ὅποιους ὁ Ρωμαϊκὸς ῥήτωρ εἶχε δανεισθῆ ἀπὸ τὸν Παιαίτιον καὶ τὸν Ποσειδώνιον. Ὅθεν δικαιοῦμεθα νὰ διδῶμεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θεοδώρου εὐρυτάτην ἐπίδρασιν οὐ μόνον τῆς νεοπλατωνικῆς ἀριθμολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν Στωϊκῶν.

Μάξιμος Πλανούδης (1260-1310). Εἰς τοὺς σπουδαιότερους φορεῖς τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἀναγενήσεως πρέπει νὰ ταχθῇ καὶ ὁ Μάξιμος Πλανούδης, μοναχὸς, καταγόμενος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὑπῆρξε φίλος τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἀπεστάλη ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἀπεσταλμένος εἰς Βενετίαν. Ἦτο γνώστης τῆς Λατινικῆς καὶ μετέφρασεν ἄρκετὰ ἔργα ἐκ ταύτης εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Ἠσυχολῆθ μὲ τὴν φιλολογοίαν τὴν φιλοσοφίαν, τὰ μαθηματικά καὶ τὴν θεολογίαν. Μετέφρασεν ἐκ τῆς Λατινικῆς τὸ «Ἐυπύπτιον τοῦ Σικκίωνος» τοῦ Κικέρωνος, καὶ τὰ εἰς αὐτὸ σχόλια τοῦ Μακρο-

βίου. Έπίσης μετέφρασε το Βοηθίου το «Περὶ παρηγορίας τῆς φιλοσοφίας» καὶ τὸ ἐκ 15 διδύλων σύγγραμμα «Περὶ Τριάδος» τοῦ Αὐγουστίνου, καὶ τινὰ διδύλια ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως «Περὶ πολιτείας τοῦ Θεοῦ». Ἐκ τῆς «Θεολογικῆς συνόψεως» τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτη, μετέφρασε 49 ζητήματα τοῦ πρώτου μέρους. Ἐξ αὐτῶν προέρχεται καὶ ἡ φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ «Ἀνθολογία ἑλληνικῶν ἐπιγραμμάτων». Ἐγράψε προσέτι ἑλληνιστὶ σχόλια εἰς τὰ δύο πρώτα διδύλια τοῦ Διοφάντου. Πρώτος δὲ αὐτὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν περιοχὴν ἐχρησιμοποίησε τὰ ἰδικὰ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ψηφογραφία κατ' Ἰνδοῦς ἢ λεγομένη μεγάλη». Ἐν τῆσιν αὐτῶν συγγραμμάτων τούτου ἐκθέτει ὁ Πλανούδης τρόπον διὰ τοῦ ὁποῦ ἐπιτυγχάνεται μεγαλύτερα προσέγγιςις κατὰ τὴν ἔξαγωγήν τετραγωνικῶν ριζῶν. Ἐγράψε καὶ θεολογικὰ σύγγραμματα. Εἰς τὸν 147 τόμον τῆς Ἑλλην. Πατρολογίας ἔχουν περιληφθῆ: «Λόγοι εἰς τὴν θεοσωμὸν ταφὴν τοῦ Κυρίου», «Ἐγκώμιον εἰς τοὺς Πέτρον καὶ Παῦλον», καὶ δειγμάτια μεταφρασθέντων του ἐκ τοῦ «Περὶ Τριάδος» τοῦ Αὐγουστίνου. Μεταξὺ τῶν θεολογικῶν του ἔργων ἀναφέρεται καὶ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ Λατίνων συλλογισμοῦ».

Γεώργιος Παχυμέρης. Σύγχρονος τοῦ Πλανούδη ὑπῆρξε καὶ ὁ Γεώργιος Παχυμέρης (1242—1310). Πνεύμα καθολικώτατον καὶ οὐδέλας ὑπολείποντος καὶ κατὰ τὴν φυσικὴν εὐφυίαν καὶ κατὰ τὴν πολυμάθειαν κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Κασσιμάκου, ἀπὸ τὸν Ρογήρον Βάκωνα. Ἐγράψεν ἐπιτομὴν εἰς σύμπασαν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ὀνομάζει «Φιλοσοφίαν». Αὕτη ὁμως δὲν ἐξεδόθη ἑλληνιστὶ, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν λατινικὴν μεταφρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μπρέκιο ἐν Βασίλειᾳ κατὰ τὸ 1560. Εἰς ταύτην περιεχεται καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ ὄρου «Μετὰ τὰ φυσικὰ», ἅτινα κατὰ τὸν Παχυμέρη εἰσὶν ἄ καὶ φύσεως ὑπερήφαται καὶ ὑπὲρ αἰτίαν καὶ λόγον εἰσὶν, ἂν εἰκόνα φέρουσιν αἱ ἀμεσοὶ προτάσεις καὶ ἀναπόδεικτοι (Μετὰ τὰ φυσικὰ εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἔχουν ἀρθεῖ ὑπεράνω τῆς φύσεως καὶ ἴστανται ὑπεράνω τοῦ λόγου καὶ τῆς αἰτίας, τῶν ὁποίων εἰκόνα ἀποτελοῦν αἱ ἀμεσοὶ καὶ ἀναπόδεικτοι προτάσεις, δηλαδὴ, τὰ ἀξιώματα). Ὁ ἐν λόγῳ ὀρισμός, ἐπειδὴ ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὸ ἐπὶ ὀνόματι τοῦ Ἐρενίου φερόμενον σύγγραμμα, ἐνομισθῆν ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς φιλοσοφίας ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ ἀρχαίου Νεопλατωνικοῦ. Τὸ ἔργον τούτου ἐνέχει μεγάλην ἀξίαν, ἐκδιδόμενον δὲ ἑλληνιστὶ, δὲ προαγαγῆ τὰς ἀριστοτελικὰς ἐρευνάς. Μόνον ἐν τμήματι τοῦ ἐν λόγῳ συγγραμματος «Ἐπιτομὴ τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς» ἔχει ἐκδοθῆ ἑλληνιστὶ ἐν Παρισίῳ κατὰ τὸ 1548. Ἐγράψεν ἐπίσης καὶ σχόλια εἰς τὰ σύγγραμματα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου «Παράφρασις τῶν λόγων καὶ ἐπιστολῶν Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου». Ἐχει γράψῃ ἐνῆς ὁδῶς εἰς ἑξαμέτρους, εἰς ἃς ἐκθέτει τὴν αὐτοβιογραφίαν του. Ἐχορήγη καὶ μετὰ τὴν ἱστοριογραφίαν, γράψας «Ἱστορίαν» ἐκ 13 διδύλων, ἧτις περιλαμβάνει τὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ 1255 μέχρι 1308. Μεγάλῃν ἀξίαν ἔχει ἡ «Πραγματεία περὶ τῶν τεσσάρων μαθημάτων, ἧτις τὰς ἀριθμητικῆς, μουσικῆς γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας. Τὸ διδύλον τούτο μαρτυρεῖ περὶ τῆς μεγάλης μαθησέως εἰς τὰς ἐν λόγῳ ἐπιστήμας. Ἐπίσης ἔγραψε καὶ σχόλια εἰς τὰ ἔργα τοῦ μαθηματικοῦ Διοφάντου. Ἀλλὰ περὶ τῆς συμβολῆς τούτου εἰς τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην, καθὼς καὶ τοῦ Νικολάου Ραβδᾶ, τοῦ Μουχοπούλου κτλ. θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ περὶ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἄρθρον.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν φαίνεται βρῶν καὶ ὁ φιλόσοφος Ἰωσήφ, ὅστις εἰς πολλὰς ἐπιστολάς τῶν συγχρόνων του ἀναφέρεται ἐγκωμισθόμενος ὡς φιλόσοφος καὶ ὡς «Ἰσάγγελος». Ἡ συμβολὴ του ἔγκειται εἰς τὴν συστηματικοποίησιν τῶν σπουδῶν. Σηριζέται δὲ κυρίως ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Βλαυμύδη, καὶ τοῦ Παχυμέρη, ἀνατρέπει προσέτι καὶ εἰς ἀρχαιότερας πηγὰς, ὡς εἰς τὸν Κύριλλον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Ἀφροδισιέα. Ὑπὸ τοῦ Παχυμέρη ἀναφέρεται καὶ μοναχὸς τις Σοφορίας ὅστις ἔγραψε παράφρασιν τοῦ «Περὶ ψυχῆς» ἀριστοτελικοῦ συγγραμματος περιληφθεῖσαν ὑπὸ Χωμίνου εἰς τὰ ἐκδοθέντα κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἐν Βερολίῳ ἀριστοτελικὰ σύγγραμματα. Ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σοφορίας φέρονται παραφράσεις εἰς τὰ «Πρώτα ἀναλυτικὰ», τὸ «Περὶ μνήμης», ἐπεὶ ὅπως καὶ «Σοριστικῶς ἐλέγχους τοῦ Ἀριστοτέλους». Τὸν Ἀριστοτελισμὸν ἐκπροσωπεῖ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ὁ Νικηφόρος Χωμίνος (1261—1327) μαθητὴς τοῦ Γρηγορίου Κυπρίου καὶ φίλος τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτη. Καταπολεμῆ τὴν νεопλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἰδίως διὰ τοῦ διδύλου του «Ἀντιβητικὸς πρὸς Πλάτων». Ἡ περιληπτικὴ ἐκθεσις τῶν περιεχομένων του διδύλου εἶναι ἡ ἀκόλουθος: «Μῆτε τῶν σωμάτων προϋπάρχουσι αἱ ψυχαί, μῆτε εἰς ἑτέραν μεταχρῶσται εἰς ἑτέρα, ἀλλ' οὐδ' ἐν τοῖς ἀλόγοις ἐστὶ νοῦς οὐδ' οὐ μῆποτε γεινήται. Πολλὰς δὲ καὶ τοῖς ἀποδείξεισι κέρχεται πρὸς ἐκεῖνα ἀπαντῶν τὸ τὰς ἐπιστήμας ἀναμνήσεις εἶναι. Ἐξ οὗ δὲ δόγματα αὐτὰ τὸ Πλάτων καὶ πρὸ αὐτοῦ Πλάτωνι κατεσκευάσται πρὸ τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς εἶναι. Καὶ περὶ ἐγέρσεως τῶν σωμάτων τεθνώτων ἀγωνίζεται καὶ δεικνύσι ταύτην ἄλλαις δι' ἀνάγκαις καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ τὰς ψυχῶν ἀναδιώσκεισθαι θέσεω, καὶ ἀπόλοισιν δεικνύσιν ἀεὶ μενόντων ἀγαθῶν καὶ κόλλασιν ψυχῶν ὁμοῦ καὶ σωμάτων μηδέποτε λήγουσας» (Δὲν προϋπάρχουσι πρὶν ἀπὸ τὰ σώματα αἱ ψυχαί, οὐτε μεταδίδονται ἀπὸ ἄλλων σωμάτων εἰς ἄλλα, οὐτε εἰς τὰ ἄλογα ζῶα ὑπάρχει νοῦς, οὐτε εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ. Χρησιμοποιοῖ δὲ πολλὰς ἀποδείξεις ἀπαντῶν πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι αἱ ἐπιστήμαι ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς τὴν ἀνάμνησιν. Ἀπὸ τὸ

δόγμα τούτου, ὡς γνωστόν, ὁ Πλάτωνος καὶ ὁ Πλάτων ἔχουν ἐξαγάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ ψυχαί προϋπάρχουσι τῶν σωμάτων. Καὶ ἀγωνίζεται (ἢ πραγματεῖται) νὰ ἀποδείξῃ ὅτι θὰ ἀναστήθων καὶ τὰ σώματα, καὶ τὴν ἀντίληψιν αὐτῆν τὴν ἀποδεικτικὴν καὶ δι' ἄλλων ἀποδείξεων καὶ ἀφορμαμένη ἀπὸ τῆς ἐπιχειρήματα διὰ τῶν ὁποίων ὁ Πλάτων (ἐν τῷ Φαίδων) ἐπιθεβαίει τὴν ἀναδίωξιν τῶν σωτῶν. Καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει (μετὰ θάνατον) ἀπόλαυσις αἰώνιον ἀγαθῶν καὶ τιμωρία τῶν ψυχῶν ὄνει τέρματος). Καίτοι καταπολεμῆ τὸν πλατωνικόν, δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὰς φανατικὰς ἀριστοτελικὰς οἰτίας οὐδὲν καλὸν ἔβλεπον εἰς τὸν Πλάτων. Κατ' αὐτῶν ἔγραψε διατριβὴν «Πρὸς τοὺς δυσσεβεῖς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς ἐλέγχαις τῶν ἀσφαῶς καὶ κακοτέχνως ρητορευόντων κατὰ τὸν Πλάτων καὶ τοῖς αὐτὰ δοκούντων ἀστρονομούντων». Ἐγράψε καὶ ἄλλας πραγματείας «Περὶ ἄλλης», «Περὶ ἰδεῶν». Δὲν δέχεται τὴν ὑπαρξὴν αὐτοϋποστάτων ἰδεῶν. Ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ὑπάρχει αὐτοϋποστάτως εἶναι μόνον ὁ Θεός. Ἐἶχε προσέτι ὁ Χωμίνος ζωηρότατον περὶ τῶν φυσικῶν προβλημάτων ἐνδιαφέρον.

Θεόδωρος Μετοχίτης (1260—1332). Εἶναι ὁ μεγαλύτερος πρόδρομος τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ 15ου αἰῶνος. Ἐγεννήθη ἐν Νίκαιᾳ τῆς Βιθυνίας, ζῆσει δὲ ὄρασός ἀπὸ ἡλικίας 13 ἐτῶν. Εἰκοσαετῆς προσελκύσθη τὴν ἐκτίμησιν τοῦ αυτοκράτορος Ἀνδρόνικου 2ου καὶ προσελήθη εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ ἔργα καὶ κατόπιν εἰς τὰ δημοσία ἀξιώματα. Ἐλαβε τὸ ἰσχυρὸν κατ' ἀρχὰς τοῦ «Λογοθέτου τοῦ γενικοῦ ἰσοδυναμοῦ μετὰ τοῦ κεντρικοῦ τομίου, εἶτα δὲ ἀνῆλθεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ «μεγάλου λογοθέτου», ἧτις τὸ πρῶτον πρυγοῦ. Ἐν τῇ βασιλευσίᾳ τὰς διενέξεις ἀπεσπάρθη εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μόνιμ τὴν Χώρας ἔμβα καὶ ἀπέβηκεν. Ὁ μαθητὴς τοῦ Γρηγορίου ἐκφράζεται μετὰ θαυμασμοῦ διὰ τὴν πολυμάθειαν του: «Βιβλιοθήκη γὰρ ἦν ὀμφακος οὗτος καὶ τῶν ζητούμενων πρόχειρος εὐπόρη. Οὕτω πάντας μακρὰ τῶν μέτρων παρέδραμεν ὅσαι πιστὲ λόγων ἦσαν αὐτοῦ. Τὴν φιλομάθειαν του πιστοποιεῖ τὸ γεγονός ὅτι εἰς ἡλικίαν 43 ἐτῶν προσέλαβε κατ' αἶκον ὡς διδάσκαλόν του εἰς τὴν ἀστρονομίαν τὸν Μιχαὴλ τὸν Βρυέννιον. Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τῶσδε τῶν εὐπείρων περὶ τὰ ἀστρονομικὰ, ὡστε ἔγραψεν ἔργον ἐπιγραφόμενον «Στοιχειώσις ἐπὶ τῇ ἀστρονομικῇ ἐπιστήμῃ», ὅπερ εἶναι εἰσαγωγή εἰς τὴν Σύνταξιν τοῦ Πτολεμαίου. Εἶχεν ἐγκύβει εἰς βαθύτατος καὶ εὐρυτάτος μελέτας παραπέμπει δὲ εἰς 70 συγγραφάς. Ἐξέτιμα εἰς ὑπερβολικὸν βαθμὸν τὸν Σύνεσιον, διότι τὸν ἦγωνε μετὰ αὐτὸν ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Ἑλληνο-χριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν. Λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι: «Πάντων φιλοσόφων ἐστὶν ὡς ἐπὶ αἰνὸς θιασώτης, καὶ μάλιστα γὰρ ὁ δὴ τὸν δελτίστων τῶν ἀπὸ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος. Τὰ διαφέροντά του ἦσαν πολυμερῆ. Ἐχορήγη μετὰ τὴν παράφρασιν πολλῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων κατὰ προτίμησιν, δὲ τῶν ἀναφερομένων εἰς φυσικὰ ζητήματα, ἧτις: «Τῶν φυσικῶν ἀκράσεων» καὶ τῶν «Μικρῶν φυσικῶν». Εὐρύταται εἶναι αἱ μελέται του εἰς τοὺς ἀρχαίους μαθηματικούς, τὸν Εὐκλείδην, Ἀπολλώνιον τὸν Περγαιόν, τὸν Ἀπρονόμον Πτολεμαίον, Θεωρὸν τὸν ἀριθμὸν ὡς συνοψίζοντα τὴν οὐσίαν τῶν διτῶν, δεῖκει δὲ μεγάλην ἐκτίμησιν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς μηχανικῆς, διαφωνῶν ὡς πρὸς τούτο μετὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀρχιμήδη, οἵτινες ἐκρίνον ἀνάξιον τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀστρονομίας μετὰ τὰ μηχανικὰ προβλήματα, ἐπειδὴ τὰ ἐξωτέρων καταδιδύζοντα τὸν μελετητὴν εἰς τὴν ὕλικὴν περιοχὴν. Ὁ Μετοχίτης προσεπάθει νὰ ἀναμορφῶσιν τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς του εἰσαγῶν εἰς αὐτὴν πλατωνικὰ στοιχεῖα. Εἰς τὸν ἀντιπλατωνιστὴν Νικηφόρον Χωμίνου, περὶ οὗ ἀυλιήσαμεν ἀνωτέρω, ἔγραψε τὰ ἀκόλουθα: «Πλάτωνος μὲν γὰρ καὶ Ἀριστοτέλους σοφίαν, ὅστις μὴ μέγα καὶ μέγιστον οἰεῖται χρῆμα καὶ θαυμαστόν ἢ καὶ πλεόν θαυμαστόν, ἐν παντὶ γὰρ τῶν ἀνθρώπων βίῳ οὐ νοῦν ἔχειν ἠγαυῖαι. Πάντα δὲ τὰ ἐκείνων, ὡσπερ ἐκεῖνοι φασὶ τὰ τῆς Πυθίας, ἀρεκίει ὅτι ἐκείνοις εἰρητοὶ καὶ δόδοκται καὶ τούτων πλέον μῆτε ζητεῖν μῆδὲν μῆτε προσπεινοῦν περαιτέρω πειρᾶσθαι, μῆτε παρεξουρίσκειν, ἀλλ' ἀρεκίει νομίζειν ἐξηγητὰς καθήσθαι, οὐκ ἂν ἐγὼγε βουλομην αὐτὸν ὡς ἐστὶν ἐπ' οὐδενὶ οὐ μὲν οὖν ἐπεκίενας» (Ἐκεῖνος ὁστις δὲν νομίζει ὅτι ἡ σοφία τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι πράγμα μέγα καὶ θαυμαστόν ἢ καὶ κἄτι περισσότερο ἀπὸ θαυμαστόν εἰς ὅλον τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, δὲν νομίζει ὅτι ἔχει νοῦν. Ὅτι δὲ ὅλαι αἱ δοξασταὶ ἐκείνων, ὅπως ἐκείνοι λέγουσιν διὰ τὰ λόγια τῆς Πυθίας, εἶναι ἐπαρκεῖς διότι τὰς εἶπαν καὶ τὰς ἐκέκρινον ἐκεῖνοι καὶ ὅτι δὲν πρέπει κἄτι ἐπιπλέον ἀπὸ αὐτῶν οὔτε νὰ ζητῶμεν οὔτε διὰ τοῦ νοῦ μας νὰ προσπαθῶμεν νὰ ἐπινοήσωμεν, μῆτε νὰ ἀναζητῶμεν ἐπιπροσθέτως πρὸς αὐτὰς νὰ εὐραμῶμεν, ἀλλὰ νὰ νομίζωμεν ὅτι ἀρεκίει νὰ μένωμεν ἐξηγητὰι αὐτῶν, ἐγὼ ἐν τοιαύτῳ πράγματι οὔτε θὰ τὸ θέλα, οὔτε νομίζω ὅτι αὐτὸ δὲν δύναται νὰ τὸ κάμῃ κανεὶς, ἀλλὰ δὲν νομίζω ὅτι θυνάμεθα νὰ ἐπιτιθέμεθα ἐναντίον αὐτῶν). Τὸ ἐξηγητὴν τεμάχιον ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Μετοχίτης δὲν ἐγκρίνει νὰ ποῖση πάσα ἀναλήψις πέραν τῶν παραδοξομένων. Κατακρίνει μόνον τὰς ἀπειθυνομένης ἐναντίον τῶν δύο μεγάλων σοφῶν ἐπικρίσεις. Ἡ ἰδικὴ του προσωπικὴ εἰς τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα συμβολὴ ἔχει κατὰ μέγα μέρος ἐναποτεθῆ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπονηματισμοῦ καὶ σημειώσεως γνωστικῶν» σύγγραμμά του τὸ φερόμενον συνήθως ὑπὸ τὸν λατινικὸν τίτλον «Miscellanea philosophica et historica». Εἰς αὐτὸ περιλαμβάνονται 120 σχεδιάσματα ἀσφαρομένα εἰς διάφορα θέματα, φιλοσοφικὰ, ἱστορικὰ, ἀρχαιολογικὰ καὶ λογοτεχνικὰ. Ἀρεκίει καὶ ἡ ἀπλή ἀναγραφὴ τινῶν ἐκ τῶν τίτλων διὰ νὰ σχηματισωμεν ἀντίληψιν περὶ τῶν προτιμήσεών του: «Ὅτι πάσα σύνθεσις τοῖς σοφοῖς εἰ-

ρυνεία και τὸ χαριεντίζεσθαι καὶ Πλάτωνι μάλιστα καὶ Σωκράτει, «Ὅτι ἀνευλαβῶς ἅπαντες οἱ σοφοὶ πρὸς τοὺς πρὸ αὐτῶν ἐχρήσαντο, ἐνῶ καὶ περὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους». «Περὶ τοῦ ὀρθοῦ τοῦ λέγοντος οὐκ ἔστιν εἰρηνὴ διὰ ἄλλων ἐν οὐδαμῇ καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸν βίον μεταβολῶν καὶ περὶ τῶν κατ' αὐτὸν τὸν συγγράφοντα». «Περὶ τοῦ εὐμεταβλήτου πάντων τῶν κατὰ τοὺς ἀνθρώπους». «Ὅτι ἤβιστον τοῖς ἀναστάσις τὰ παρελθόντα τῶν βίου ποδῶν». «Ὅτι οὐκ ἔστι πᾶρ ἀνθρώποις ἀπληρὴν σχεδὸν κρίσις οὐδ' ἀπάθεια». «Πότερον αἰμίον τῶ ἀνθρώπῳ τὸ γενέσθαι ἢ τὸ μὴ γενέσθαι». «Θεωρία εἰς τὸ ἔπος λάβε διόσασ». «Ὅτι χρῆσιμον τὰ ἐκ τοῦ μαθηματικοῦ καὶ γεωμετρικοῦ τῆς φιλοσοφίας εἶδους, διὰ τε τὰ ἄλλα πλείστα τὰ βίῳ καὶ διὰ τὰ τῶν μηχανικῶν ἔργων». «Θρῆναι ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν πραγμάτων ἑλαττώσει καὶ μεταβολῇ τῆς μεγάλης ἐκείνης εὐδαιμονίας». Εἰς τοὺς ἐν λόγῳ ὑπομνηματισμοὺς δεικνύεται ὁ Μετοχίτης γνώσις τῶν γενικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, εἶναι δὲ λίαν ἀξιὸν παρατηρήσασθαι ὅτι κάνει ἐπιχειρηματικῶς μείαν περὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ. Εἰς τὸ βίον κεφάλαιον ὡς θέμα ἀναγράφεται: «Ὅτι οὐκ ἔξω λόγου παντάσῃσι δόξαιεν ἂν εἶναι τῶν ἐφεκτικῶν ἐναντιομένων πρὸς πᾶσαν κατάληψιν καὶ ὁ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης ἄρχαί εἰς τοῦτο ἔδοξαν» (Ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείωνται ἀπὸ τῆς ἐπιτήρησις τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Σκεπτικιστῶν, οἵτινες ἀποκρούουν πᾶσαν δυνατότητα κατανοήσεως τῶν πραγμάτων καὶ ὅτι ἔδοξαν τὴν πρώτην ἀφετηρίαν διὰ τὰ ἐν λόγῳ ἐπιχειρήματα ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης). Ὁ Μετοχίτης κάνει λόγον εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο περὶ «θεάτρων τῆς φιλοσοφίας» γράσας: «Καὶ δὴ λόγῳ γὰρ τοῦτ' ἔστιν, ὅ καὶ τὰς διαφορὰς τῶν αἰρέσεων κατὰ φιλοσοφίαν ἐπιμαύρησας καὶ θέατρα φιλοσοφίας, ὡς περὶ αἱ καὶ μοιμαχῶν καὶ παγκρατιαστῶν» (καὶ εἶναι φανερόν ὅτι τὰ πράγμα, τοῦτο ἐξημεύρησε καὶ διαφορὰς τῶν αἰρέσεων ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θέατρα φιλοσοφίας ὡς τὰ θέατρα τῶν μοιμαχῶν καὶ τῶν αγωνιστῶν τοῦ ἀγώνισματος τοῦ παγκρατίου). Δὲν δύναται τις νὰ ἀντιπαρῆλθῃ τὸ χωρίον τοῦτο χωρὶς νὰ σημειώσῃ τὴν παράλληλον ἐράσιμ εἰδολογίαν (theatre), εἰδικὰ θέατρα, περὶ τῶν ὁποίων βὰ ὁμιλήσῃ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ Φραγκίσκος Βάκων. Κάνουν δὲ λόγον ὁ Μετοχίτης περὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ, θεωρεῖ τοῦτον ὡς μέσον διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι αἱ πρώτοι ἀρχαὶ τῆς πίστεως ἴστανται ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπίνῃς δύναμις τῆς κατανοήσεως, ἀλλ' ἀπορρίπτων. Ἠχολήθη καὶ μετὰ τὴν ἠρηρικήν. Ἐκ τῶν 18 ῥητορικῶν τῶν γυμνασμάτων ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Σάβα ὁ «Νικαῖος» ἢ «Πρεσβυτικὸς». Ἐγεῖ γράφει προσετὶ περὶ ἠθικῆς καὶ περὶ ἀγωγῆς τῶν νέων ἰδίᾳ πραγματείαις, οἵτινες μένουσιν ἀνεκδότοι. Ἐκ τῶν συγγροματῶν τοῦ πιστοῦται ὅτι διεπίνετο καὶ ἀπὸ διδασκῶν καὶ ἰκανότητὰ πρὸς διάνυσιν καὶ ἀπόδοσιν τῆς ἀραιότητος τῆς ὕσεως. Τοῦτο προσγγέλλει τὴν στροφὴν πρὸς τὴν αἰσθητικὴν θεωρίαν τῆς πραγματικότητας, ἥτις ἀποτελεῖ γνώρισμα τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Ὡς ἀσκῶσα ὑψηλὰ δημοσιὰ λειτουργήματα, ὁ Μετοχίτης εἶχεν εὐρυτάτην πολιτικὴν πείραν. Λίαν ἀξιωματικῶς τοῦτον γυμνασίου αἱ περὶ τῆς ἀξίας τῶν πολιτευμάτων κρίσεις του, ὡς παραθέτει ὁ Σάβας εἰς τὸν πρόλογον τοῦ 1ου τόμου τῶν «Μεσαιωνικῶν» του. Συγκρίνων τὰ διάφορα πολιτεύματα, εὐρίσκει τὴν δημοκρατίαν αἱ δυναμῆν νὰ ἐφαρμοσθῇ λόγω τῶν παρεκτροπῶν τῶ ἀμοιούτου ὄχλου. «Καὶ ὅλας ἀνιπτόσταν χρῆμα πλῆθος ὅπ' ἐλευθερίας ἀκράτου ἐθίσθη ὑδαίξει καὶ ὄχλος ἄτακτος, ἀμαθῆς τῶν βελτίστων, ἀλόγιστος τοῦ μέλλοντος πρὸς τὰς διαβολὰς ἔτοιμος τῶν ὑπερχοντων» (Σάβας αὐτῶθ. 1, 66). (Καὶ ἐξ ὁμοκλήρου εἶναι πράγμα μὴ δυνατόν νὰ ἀντιμετωπιθῇ τὸ πλῆθος ὅταν συνηθίζῃ νὰ κάνει βίαια πράξεις λόγω τῆς ἀγαλινώτου ἐλευθερίας, καθὼς καὶ ὁ ἀπειθοῦς ὄχλος, μὴ δυναμῆς νὰ καταναήσῃ τὰ ἀναβά, γὰρ νὰ ἐχῃ ἐπικρατισμὸν τοῦ μέλλοντος, πρῶτος νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ἐναντίον τῶν ὑπερόχων ἀνδρῶν διαβολὰς). Φέρει δὲ ὡς παράδειγμα κακοδιοικήσεως τὰς δημοκρατουμένας πόλεις τῆς Ἰταλίας, καὶ ἰδίως τὴν Γένοαν. «Καὶ πλείστα ἔχοντες ἐκ παλαιῶν μαρτυριῶν ἐνταῦθα μαρτυρησῶσθαι καὶ πλείσθ' ὄνουν μὴ παραπλησίως ἔχοντα καὶ πολλὰς ἐπὶ τῆς Ἰταλίας πόλεις δημοκρατικὰς γὰρ ἀγομένας ἐν κακοῖς ὄσας διὰ τὰ παρακολουθούντα ταῖς τοιαύταις πολιτείαις ὡς εἰρηταῖ νοσήματα καὶ πολλὰς ἀποδείξεις καὶ πίστις τούτου παρέχεται Γένοια νῦν ἐκείνη διὰ τὴν ἀκράτου δημοκρατίαν καταστρασιασθεῖσα καὶ κατατετημένη φαύλης πολιταίας» (Σάβας αὐτῶθ. 507). (Καὶ εἰς τὴν παρούσαν περιπτῶσιν ἔχοντες νὰ ἀραῶνται πλείστας ἀποδείξεις ἐκ παλαιῶν μαρτυριῶν καὶ πλείστα βλέπομεν μὴ παραδείγματα, τὰ ὁποία εἶναι παρόμοια. Καὶ βλέπομεν πλείστας πόλεις εἰς τὴν Ἰταλίαν, αἱ ὁποία δισκοῦνται κατὰ τὸ δημοκρατικὸν πολιτεύμα νὰ εὐρίσκονται εἰς ἀβλήτητα. Ἐνεκα τῶν παρακολουθούτων τὰ τοιαῦτα πολιτεύματα, ὅπως ἔχοντες εἶπει, νοσημάτων. Καὶ πολλὰς ἀποδείξεις καὶ ἐπιθεβαιώσεις περὶ τούτου μᾶς παρέχει τῶρα ἡ περίοδος Γένοια, ἥτις, ἔνεκα τῆς ἀγαλινώτου δημοκρατίας, περιέπεσον εἰς δχοστασίας καὶ εἶναι διαμορσμένη εἰς σαύλους πολιτας). Ἐπίσης ἀποδοκιμάζει καὶ τὴν ἀριστοκρατίαν, διότι ἡ φιλαργία τῶν ἀρχόντων ἐπιφέρει τὴν διάσπασιν τῆς πολιτείας. Ὁθεν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς «ἐνώμου», δηλαδὴ τῆς συνταγματικῆς, ὅπως λέγοντες ἡμεῖς σημερον μοναρχίας. «Βασιλικῆς δὲ μοναρχίας ἐνόμος ἐπιστάσασθαι καὶ πατρικῶς μὲν, ἐπιτακτικῶς δὲ καὶ ἀνευθῶς κατὰ πᾶν τὸ δοκοῦν βελτίστων τὰ πράγματα δισκοῦσας, εἰ μὴ εἰς ἐνεπομέναν καὶ πειθομέναν τῶν πολλῶν. ἄμειον δὲν εἶναι κομῆθῃ καὶ τὰ παντὶ λυσιστελέσταν καὶ ἰδ' ἐκάστωι ἢ κατὰ τὰς ἄλλας πολιτείας ἀπάσας, αἱ κατ' ἀνθρώπους ὁράσται» (Ὅταν δὲ ἡ βασιλικὴ μοναρχία ἀρχῃ

συμφῶνως με νομοῦ καὶ με πατρικὸν τρόπον, ἀλλὰ συγγρόμως με ἐπιτακτικὸν καὶ ἀνευθῶν, δισκῇ τὰ πράγματα συμφῶνως πρὸς πᾶν, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἐπιφειλέσταν, ἐνῶ ἡ λάος θὰ τὴν ἀκολοῦθῃ με εὐτοσίαν καὶ ἰδ' ὑπακοῆν, μὴ τοιαύτη δισκῆσις θὰ εἶναι πολὺ ἐπιφειλέσταν καὶ διὰ τὸ σύνολον καὶ δι' ἑκάσταν ἐκ τῶν ἀτόμων, περισσότερο ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα πολιτεύματα, τὰ ὁποία βλέπομεν νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν ἀνθρωπότητη. Εἶναι ἀξιὸν πολλὰς προσοχῆς εἰς διὰ κρίνει τὸν ἴδιον πολιτεύμα τὴν «κοινοκρατίαν» (socialism), ἥτις τὸ σύστημα τῆς ἐξ ἴσου διανομῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ ἐκφέρει καὶ σχετικῶς με αὐτὸ τὰς κρίσεις του. «Ὁ περὶ τὰς κοινοκρατίας ἔστιν, ἔνθα τὸ πάντων ὀδικώτατον, τοῦτο πάντων δοκεῖ κάλλιστον, ὁμοίως πᾶσα πάντων ἐν ταῖς πραγμασί καὶ μὴ εἶναι πλὴν εἰς τὴν ἄλλω ἄλλω τὰ πάντα βελτίστων τοῦ πάντα σαύλου καὶ γνώσις καὶ πράξις καὶ πάσαν ἄλλην τοῦ βίου περιφασείας ἀρετῆς» (Σάβας αὐτ. 607). (Πράγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς τὰς κοινοκρατίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ὀδικώτατον ἐξ ὅλων θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἐξ ὅλων τὸ ἀριστότατον, δηλαδὴ ἡ καθολικὴ ὄλων πρὸς ὅλους ἐξομοίωσις ὡς πρὸς τὰς ἐμπροσμάτους σχέσεις καὶ τὸ νὰ μὴ ὑπάρχῃ καὴν πλεονέκτημα ὡς πρὸς τὴν τιμὴν τὴν ἀνευθῶσιν εἰς ἄλλον ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλον, δηλαδὴ εἰς τὸν ἐξ ὁμοκλήρου ἀνώτερον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἐξ ὁμοκλήρου κατώτερον καὶ κατὰ τὴν γνώσιν καὶ κατὰ τὴν πράξιν καὶ κατὰ πᾶσαν ἄλλην ἀρετῆν, τὴν κέρυσσαν τὸν βίον περιεαυθῇ). Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ δίκαιον καὶ ἡ πολιτικὴ σκέψις εἶχε πολὺ ἐξωραθῆ ἤδη ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος, ὅποτε ὁ Μιχαὴλ ὁ Ἐβερσίος ἐσχολήσας τὰ «Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐξέφρασε λίαν παραθεωτικὰς ὡς πρὸς τὴν ἀγωγήν τῶν νέων γνώμης. Ὁ Μετοχίτης ἦτο πεπειρασμένος πολιτικός, ἔτρεφε δὲ βαθυτάτην ἀγάπην πρὸς τὰ ἰδεῶσιν τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα συλημαμένη ὑπὸ τοῦ πνεύματός του ὄχι μόνον ὡς ἠρηκευτικὴ, ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ.

Μαθήτης τοῦ Μετοχίτου ὑπήρξεν ὁ Νικηφόρος Γρηγοροῦς (1295—1360). Δικαίως κυρίως ὡς ἀστρονόμος. Εἰς τὰ φιλοσοφικὰ εἶναι ἐμφανῆς ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Μετοχίτου. Λόγω τῆς ἀσχολίας του μετὰ μαθηματικὰ ἐγένετο ἀπαδὸς τῆς πλατωνικῆς καὶ πολέμιας τῆς ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας. Ἀναγνωρίζει καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ Μετοχίτης, τὴν γρησιμότητα τῆς σκεπτικιστικῆς φιλοσοφίας ὡς πρὸς τὴν ἀκατάληψιν τῶν ἀστικῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως. Ἡ ἀντίθεσις τοῦ πρὸς τὸν ἀριστοτελεῖοντα μοναχὸν Βαλαάμ, ὅστις εἶχεν ἔλθει ἐξ Ἰταλίας καὶ ἀνιμῆθη εἰς τὴν ἐρῶα τῶν Ἠσυχαστῶν, τὸν ἔκαμε νὰ γίνῃ ὀδύνηος εἰς τὴν κατὰ τοῦ ἀριστοτελεῖου πολέμικόν του. Ὁ κλάδος, εἰς τὸν ὁποῖον διέτρεφε, ἦτο ἡ ἀστρονομία. Ὑπέβειε κατὰ τὸ 1325 σχέδιον μεταρρυθμίσεως τοῦ ἡμερολογίου, τὸ ὁποῖον, καίτοι ἐνεκοῦθ, δὲν ἐτέθη εἰς ἐφαρμογήν, λόγω διαταγῶν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου. Ἡ μεταρρυθμίσις τοῦ αὐτῆς ἐφαρμοθῆ ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ 13ου κατὰ τὸ 1582. Ἀναμιχθεὶς ὁ Γρηγοροῦς ἑσπῶς εἰς τὰς εἰδὸς τῶν Ἠσυχαστῶν, ὑπέστη πολλὰς περιπέτειας. Τὰ συγγροματὰ του μένουσιν κατὰ τὸ πλείστον ἀνεκδότα. Σημδαία εἶναι αἱ ἀστρονομικαὶ του πραγματείας «Περὶ ὀδοῦντων τὴν ἀστρονομία», «Παρακλητικὴ περὶ ἀστρονομίας», «Πῶς δεῖ κατασκευάζειν ἀστρολάβον». Ἐγράψε καὶ ἱστορικὸν ἔργον, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐξιστοποῦνται αἱ ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι 1359 πράξεις. Τὸ ἐνδιαφέρον του ἐξετείνεται καὶ εἰς φιλολογικὰ, γραμματικὰ καὶ ῥητορικὰ ζητήματα. Ὡς ἀστρονόμος ὑπερέχει οὐ μόνον τῶν ἐν Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει ἀσχοληθέντων κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μετὰ τὴν ἀστρονομίαν.

Ὁ μυστικισμὸς τῶν Ἠσυχαστῶν

Εἰς τὰ προηγουμένα εἶχοντες παρακολουθήσει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μοναχικοῦ μυστικισμοῦ ὑπὸ τοῦ Εὐαγρίου διὰ μύστην τοῦ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, τοῦ Συμεῶν τοῦ νέου Θεολόγου καὶ τῶν μαθητῶν του. Ἡ ἔννοια τῆς ἡσυχίας ἀνασπασίται ἰδίως εἰς τοὺς τελευταίους μυστικιστάς. Ἐκεῖνος δὲ ὅστις διέδωκε ταύτην εἰς τὰ Ἄγιον Ὅρος ἦτο ὁ Γρηγοροῦς ὁ Σιναΐτης, δάσκαλος ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου (1289—1328). Ὁύτες καθώρισεν τὸν τρόπον τῆς μυστικῆς ἀσκήσεως, διὰ τῆς ὁποίας ἦτο δυνατόν νὰ ἴδῃ ὁ ἀσκούμενος τὸ θεῖον ὄψος. Περιγρῶσθῃ τῆς ἰδιότητος διαδικασίας, δι' ἣς καταρῶσθαι τούτο παρέσχευον ἀμειλῶντες περὶ τοῦ Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου. Ὁ Γρηγοροῦς ὁ Σιναΐτης δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ σπουδαίαν συγροσικὴν δράσιν. Κατέλιπε μόνον συλλογὴν 137 κεφαλαίων καὶ μερικάς πραγματείας. Εἰς τὰ συγγροματὰ του δὲν κάνει λόγον περὶ ἐκτίστου φωτός. Ἐκεῖνος, μετὰ τὸν ὁποῖον φησίζει νὰ ἐκδηλώνεται τὸ ἡσυχαστικὸν κίνημα κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, εἶναι ὁ ἀγαρεῖτης μοναχὸς καὶ διδάσκαλος τοῦ Γρηγορίου Παλαμά Νικηφόρος. Ὁύτες ἐγράψε πραγματείας ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ ἡμῶς καὶ φυλακῆς καρδίας». Ὁὗτο μεταβαθύνει εἰς τὸν κύριον ἐκπρῶσπον τοῦ ἡσυχαστικοῦ κινήματος, τὸν Γρηγόριον Παλαμά.

Γρηγόριος Παλαμάς (1296—1360). Κατέγχετο ἐξ ἐνόμου οἰκονείας. Ὁ πατὴρ του ἦτο σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου, ἀλλ' ἀποθανὼν ἀφῆκε τὸν Γρηγόριον ὄρφανον εἰς ἡλικίαν 7 ἐτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τὴν προστασίαν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκῆς, ὁ Γρηγοροῦς ἐλαβε τὴν πλουσίαν μὴδουσίαν, ἡ ὁποία εἰδέτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων εἰς τοὺς νέους. Ἐβιδάχθη γραμματικὴν, ῥητορικὴν, φυσικὴν, λογικὴν καὶ πλατωνικὴν καὶ ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Κατεχόμενος ἀπὸ ἐπιτονον ἐρωτα πρὸς τὸν θεωρη-

τικόν βίον, έδειξε πρώτμως διαθέσεις να ακολουθήση τὸ μοναχικόν στάσιον. Παρά τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου προτροπὰς τοῦ αὐτοκράτορος, εἰκοσάτης μεταβαίνει εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἐπιτίθεται εἰς τὴν ἀσκητικὴν μετ' ἄλλων δώδεκα μοναχῶν. Ἐσχετοί ἔπειτα εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν, προτιθέμενος να μεταβῆ εἰς Παλαιστίνην, μὴ δυναθεὶς ὅμως να πραγματοποιήσῃ τὴν πρόθεσιν του ταύτην, χειροτονεῖται ἱερέως καὶ ἀποσπείρει εἰς θέραιαν, ὅπου ἴδουσι σκῆτην, τὴν ὁποίαν ἀνύμωζε «φροντιστήριο». Ἐπειτα ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἀναλαμβάνει τὴν πνευματικὴν διοίκησιν ὅλων τῶν μονῶν. Ἀντιμαρτυρεῖται ἐκεῖ κατὰ τὸ 1331 τὰς ἐνεργείας τοῦ ἐκ Καλαβρίας μοναχοῦ Βαρλαάμ, τοῦ ἀντιπάλου τῶν Ἰουχαστῶν, καὶ λαμβάνει ἐνεργότατον μέρος εἰς τὴν διέσειν ὡς σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος. Τὸ 1343 διαβλῆθεις ὡς συνεργὸς τοῦ Καντακουζηνοῦ, φυλακίζεται κατόπιν αἰσχυριῶν τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου, ἀλλὰ δικαιωθείς ὑπὸ Συνόδου κατὰ τὸ 1347, ἐχειροτονῆθαι ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ἡ ζωὴ του ὑπῆρξε πολυκύμαντος. Καίτοι ἐπέβημι τὴν ἡσυχίαν, διαρκῶς ἐνεπλέκετο εἰς περιπέτειας κατὰ τὰς ὁποίας ἐδέκνυεν ἀπαράμιλλον σταθερότητα. Ἡ Ἐκκλησία τὸν ἀνεύρωσεν ὡς Ἅγιον. Ὡς συγγραφεὺς ἐπέδειξε μεγάλην δραστηριότητα, γράψας περὶ τὰ 60 ἔργα. Τὸ ἐπ' ὀνόματι του εὐρέθμενον ἔργον «Προσωποποιεῖ χαρακτηριστὴ μικτὰ διαλογικὰ καὶ μάλιστα δικονικατέρως τὴν εἰς εἰποὶ λόγους ἢ μὲν ψυχὴ κατὰ σώματος δικαιωμένη μετ' αὐτοῦ ἐν δικασταῖς, τὸ δὲ σῶμα κατ' αὐτῆς· καὶ τῶν δικαστῶν ἀπόφασις». Θεωρεῖται ἐσχάτως ὡς γραφὴν ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ τοῦ Χυριάτου. Εἰς τὸν 150 τόμον τῆς Ἑλληνικῆς Πατολογίας ἔχουν δημοσιευθῆ ὀμιλίαι τεσσαράκοντα μίαι, γραφεῖσαι ὑπὸ τοῦ Παλαμά, καθὼς καὶ τὸ διαλογικόν του ἔργον «Θεορῶντις ἡ περὶ θεότητος καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν ἀμεδέκτου τε καὶ μεδέκτου». Ἐχε γράφει καὶ πολεμικὸν σύγγραμμα κατὰ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ τῆς τοῦ Γρηγορά ψευδογραφίας διὰ τὴν δυσσεβείας», διότι ὁ σφόδρος οὗτος εἶχεν ἀντιταχθῆ κατὰ τῶν διδασκαλιῶν του. Ὁ Παλαμὰς ἔκρινε διάκρισιν μεταξύ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐδέχεται ὅτι ἡ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπορευομένη ἐνέργεια δὲν εἶναι ὁμοιομορφος, ἀλλ' ἐμφανίζει διὰ μόνον ὡς πρὸς τὰ τρία τοιαῦτα πρόσωπα διαφορισμὸν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς ἄλλας ἐνεργείας. Ὁ Γρηγορὰς ἀντιτίθεται πρὸς τὸν διαφορισμὸν τοῦτον, διότι ἐδέχεται τὴν ἀπόλυτον ἀπλότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν συμπτῶσιν ἐν αὐτῷ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπάρξεως. Ἡ θεμελιώδης ἀντίληψις, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξε, συμμεριζόμενος τὰς δοξασίας τῶν Ἰουχαστῶν ὁ Παλαμὰς, ἦτο ὅτι πράγματι ὁ πιστὸς δύναται νὰ ἴδῃ τὸ θεῖον, ἄκτιστον καὶ ἄλλον φῶς, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ φῶς ἐκείνου, τὸ ὁποῖον εἶδον οἱ τρεῖς Ἀπόστολοι κατὰ τὴν μεταμορφῶσιν τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ ὄρος Θαβῶρα, λαμβάνων δὲ ὑπ' αὐτὸν τὸ ρῆτόν του Ἰωάννου (1,18) «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε», ἐδίδασκεν ὅτι τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον ἔδλεπον οἱ μοναχοὶ ἀσκητὰ δὲν ἦτο ἡ ἀκτιστὸς οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἡ ἐπίσης ἀκτιστος καὶ ἄλλος ἐνέργεια τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Τὸ θεῖον τῆς τοιαύτης δόξασως ἐπεδεδοίμενον ὁ Παλαμὰς ἐπικαλούμενος τὸ δόγμα τῆς ἀελέκτου βάτου, τὸ ὁποῖον εἶδεν ὁ Μωϋσῆς, τὸ πύρινον ἄμμα τοῦ προφήτου Ἠλία, τὴν πρῶτην στήλην, τὴν ἀδηγήσαντα τοῦ Ἰσραηλῆταις διὰ τῆς ἐρήμου καὶ τὸ φῶς τῆς ἐν Θαβῶρα μεταμορφώσεως. Ὁ μοναχὸς Βαρλαάμ, ἀντιπροσωπεύων τὴν σχολαστικὴν ἀντίληψιν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, διετιμῶτο ὅτι ἐν τῷ Θεῷ προεξέχει ἡ ἐνόητος καὶ ὅτι αὐτὸν πράγματι ὑπῆρχεν ἐν φῶς, τὸ ὁποῖον ἔδλεπον οἱ ἡσυχασταί, τοῦτο θὰ ἦτο φῶς κτιστὸν καὶ δημιουργημένον διότι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ἐμφανίζεται διὰ πραγμάτων δημιουργημένων, ὅπως εἶναι ὁ ὄρατος αἰσθητὸς κόσμος. Ὁ Βαρλαάμ ἐσολογιζέτο ὡς ἔξης: Πᾶν ὅτι εἶναι προσίτον εἰς τὴν ἄρσιν, εἶναι κτιστὸν. Τὸ Θαβῶρον φῶς ἐγένετο προσίτον εἰς τὴν ἄρσιν ὅρα εἶναι κτιστὸν. Ἡ ἐν Βλαχέρναις κατὰ τὸν Μάιον 1351 συνελθούσα σύνοδος ἐδικαίωσε τὸν Παλαμὰν. Ἀπερῆθη ὅτι «ἐστὶ διακρίσις μεταξύ θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας...τὴν θεῖαν ἐνέργειαν μετέχεσθαι καὶ μερίζεσθαι ἀμερίστως καὶ ἀνομήστως καὶ νοεῖσθαι καὶ πᾶς εἰ καὶ ἀμυδρῶς τὴν γε μὴν οὐσίαν ἀμέρετον εἶναι καὶ ἀμερίστον καὶ ἀνώμισον, Ἄκτιστος ἐστὶν ἡ θεία ἐνέργεια». (Ἐπὶ πάργει διακρίσει μεταξύ θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι ἐπιδεκτικὴ μετοχῆς καὶ μερισμοῦ κατ' ἀμείριστον τρόπον καὶ δύναται νὰ νομισθῆ καὶ νοηθῆ κατὰ τινὰ τρόπον, ἔστω καὶ ἀμυδρῶς. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ὅμως δὲν ἐπιδέχεται οὔτε μετοχὴν οὔτε μερισμόν, οὔτε ἀνομήσιον. Ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι ἄλλος). Ἡ ἀπόρριψις τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Βαρλαάμ ἐσημῶσε τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος διδασκαλιῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, τῶν στοχοζούμενων ἐπὶ τῆς σχολαστικῆς διδασκαλίας τοῦ Ὁμῶ τοῦ Ἀκινάτη. Τὸ κίνημα ὅρα τῶν Ἰουχαστῶν δὲν εἶναι ἀπλῶς μεταολογία τῶν καλαγγῶν, ὅπως κοινῶς πιστεύεται, ἀλλ' ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἐκ τῆς Δύσεως ὀριωμένην σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, ἣτις ἤθελε νὰ λύσῃ ὅλα τὰ προβλήματα διὰ τῆς συλλογιστικῆς σκέψεως. Ἐχε ἐπὶ πλέον τὴν σημασίαν μίαις προσεβείας, ἣτις θέλει νὰ δημιουργήσῃ προσωπικὴν θεοκετικὴν ζωὴν, πηγάζουσαν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Ὁ Παλαμὰς σαφῶς διέστειλε τὸ μυστικιστικὸν βίωμα τῶν Ἰουχαστῶν ἀπὸ τῆς ἐκστατικῆς κατάστασιν τῶν Νεοπλατωνικῶν. Τὸ βίωμα τῶν Ἰουχαστῶν δὲν μεταβάτει τὴν ψυχὴν ἐκτὸς ἑαυτῆς, ἀλλὰ καταπλημμυρίζει τὴν καρδίαν μὲ τὸ θεῖον φῶς. Δι' αὐτοῦ ἐπιτελεῖται μίαις μεταμορφώσεως τῆς αἰσθήσεως δὲν μηδενίζεται ἡ ἀνθρωπίνη ὑπόστασις, ἀλλὰ μεταβιβάζεται εἰς τὸν νοητὸν ὑπεραισθητὸν κόσμον, διαπρῶσσα τὴν αὐτοσυνηδυσίαν τῆς. Ὁ Παλαμὰς εἰς τὴν 34ν ὀμιλίαν του εἰς τὴν οὐκτὴν Μεταμορφῶ-

σιν, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν δυνατότητα μίαις τοιαύτης μεταβάσεως, χρησιμοποιοῖ τὴν φράσιν: ἐμετέβησαν οἱ τοῦ Κυρίου μύσται τῆ ἐναλλαγῆ τῶν αἰσθήσεων, ἦν αὐτοῖς τὸ πνεῦμα ἐνήργησεν (μετεβέβησαν εἰς ἄλλον κόσμον οἱ μύσται τοῦ Κυρίου διὰ τῆς ἀλλοιωσεῖς τῶν αἰσθήσεων, τὴν ὁποίαν ἐνήργησεν ἐπ' αὐτῶν τὸ πνεῦμα τοῦ Κυρίου). Τὸ κίνημα τῶν Ἰουχαστῶν εἶναι ἐκδηλωσις πίστεως εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Πιστεῖται ὅτι ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ ζωῶσῃ εἰς τὸν νοητὸν κόσμον καὶ νὰ ἐπιτελήσῃ ἐπὶ αὐτὸν ἐνεργητικώτερον πρὸς τὸν Θεὸν διὰ προσωπικῆς σχέσεως. Συνεπῶς εἶναι σύμφωνον πρὸς τὰς ἀνθρωπιστικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναστῶν. Τὸ ὅτι ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμὰς ἐπέδειξεν ἔντονον κοινωνικὴν δράσιν, ἀποδεικνύει τὸν κοινωνικὸν καὶ ἀνθρωπιστικὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἰουχασμοῦ.

Νικόλαος Καβάσιλας. Ὑπῆρξε μίαις ἐκ τῶν ἐννευστέρων οὐσιογνωμῶν μεταξύ ὄλων τῶν ἀντιπροσωπῶν τοῦ ἑλληνικοῦ μυστικισμοῦ. Πότε ἐγενήθη δὲν εἶναι γνωστὸν. Ἀπέθανε κατὰ τὸ 1371. Εἶναι ἀνεπίδες τοῦ διαδεχόμενος εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Θεσσαλονίκης τὸν Γρηγόριον Παλαμὰν Νεῖλου Καβάσιλας, ὅστις ἔγραψεν ἔργον κατὰ τὸν Λατίνων. Καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ κοινωνικὴν δράσιν. Ἀνεμίσθη εἰς τὰς μεταξύ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ε' καὶ Ἰωάννου τοῦ ΣΤ' Καντακουζηνοῦ διενέξεις ὡς μεσολαβητὴς καὶ ἀπειθαλμένος. Δὲν εἶναι δέδοται ἂν ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Ὑπῆρξεν ὁπαδὸς τοῦ Παλαμὰ καὶ ἀντέκρουσε τὸν Γρηγορὰν, ὅστις τὸν κατηγορεῖ ὡς εἰδωλολάτρη. Ἐγραψε δὲ κατ' αὐτοῦ πραγματεῖαν «Κατὰ τὸν Γρηγορὰ τοῦ παραληρούτου». Ἐχεν εὑρητάτην μόρφωσιν διότι ἔγραψε σχόλια εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῆς Συντάξεως τοῦ Πτολεμαίου. Τὸ κύριον ἔργον του εἶναι τὸ «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς» εἰς ἑπτὰ βιβλία. Ἡ θεμελιώδης ἀντίληψις του εἶναι ὅτι διὰ νὰ ζήσωμεν ὡς Χριστιανοὶ δὲν εἶναι ἀπαραίτητον οὔτε νὰ γίνωμεν μοναχοὶ καὶ ἀσκητὰ οὔτε νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐξωτερικῶν ἔργων τῆς λατρείας. Χρεάζεται μόνον τὸ χριστιανικὸν φρόνημα καὶ ἡ καθαρότης τῆς καρδίας. Διὰ νὰ συντελεθῇ δὲ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν φρονηματισμὸν τῶν Χριστιανῶν ἔγραψε καὶ «Ἐρμηνείαν τῆς θείας λειτουργίας», εἰς τὴν ὁποίαν παρεῖχε ἐξηγήσιν τῶν συμβολικῶν πράξεων τῆς λατρείας. Πιστεῖται ὅτι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διατηρεῖται ζωντανὸν τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀποσταλικὴν ἐποχὴν. Δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴν περιγραφὴν μυστικιστικῶν καταστάσεων, ἀλλ' ἡ προσπάθειά του κατατείνει εἰς τὸν θεοκετικὸν φρονηματισμὸν. Ἀντιπροσωπεῖ τὸν κοινωνικὸν καὶ φιλαυθαρκτικὸν Χριστιανισμόν. Σημειοῦται ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασις τῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, τοῦ Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου καὶ τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Ὁ Χόρτεν ἔχει χαρακτῆρα τὸ ἔργον του ὡς τὸ ἐπιτυχέστερον καὶ ἀνεγνέστερον ἐξ ὅλης τῆς παραγωγῆς, ἦν παρουσιάσεν ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ θεολογία.

Τὴν κατεβύσιον τοῦ Καβάσιλας ἠκολούθησεν ἀργότερον καὶ ὁ Συμεῶν ὁ Θεσσαλονίκης (1410—1429) εἰς τὸ ἔργον του «Ἐκθεσις περὶ τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν».

Οἱ διώκται τῶν Ἰουχαστῶν καὶ οἱ Λατινὸφρονες.

Ἐκείνος, ὅστις προεκάλεσε τὴν εἶσιδα τῶν Ἰουχαστῶν ὑπῆρξεν ὁ ἐν Καλαβρία τῆς Νοτίου Ἰταλίας γεννηθεὶς μοναχὸς Βαρλαάμ (1290—1348), ὅστις ἐγκώρισε τὴν Λατινικὴν καὶ ὑπῆρξε διδασκαλὸς τοῦ Ἱταλοῦ ποιητοῦ Πετράρχη, κατὰ πάσαν δὲ πιθανότητα καὶ τοῦ Βοκακίου. Οὗτος ἦλθεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὸ 1328 διὰ νὰ μελετήσῃ τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς καὶ ἴδῃ τὸν Ἀριστοτέλη εἰς τὸ πρωτότυπον. Ἐχεν εὑρητάτην μόρφωσιν. Ἐγραψε σχόλια εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου, ἠσχοληθῆ δὲ καὶ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐξαγωγῆς τῆς τετραγωνικῆς ρίζης. Εἰς τὰ ἠθικὰ ζητήματα ἐμφανίζεται ὡς ὁπαδὸς τῶν Στωϊκῶν καὶ ἰδία τοῦ Σενέκα. Οὗτος πρῶτος προσεπάθησε νὰ ἀνατρέψῃ καὶ νὰ γελοιοποιήσῃ τὰς περὶ θεοῦ φηδὸς δοξασίας τῶν Ἰουχαστῶν. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ τύχῃ δικαιώσεως ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἱταλίαν μετὰ τὰς ἀναστατώσεις δε διήγειρεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν ἐγένετο ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Ἰέρσας, παλαιὰς ἐποικίας τῶν Λακρῶν. Ὁπαδὸς τοῦ Βαρλαάμ ὑπῆρξεν ὁ Γρηγόριος Ἀκινδύνος, ὅστις διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Ἰουχαστὰς ἔγραψεν ἔργον «Περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας», ὁπερ ἀποτελεῖ μετάφρασιν κατὰ λέξιν τοῦ ἔργου τοῦ Ὁμῶ τοῦ Ἀκινάτη «Περὶ τῆς ἀληθείας τῆς καθολικῆς πίστεως κατὰ τὸν Ἐθνικόν». Ὑπῆρξε διώκτης τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμὰ γράψας ἐξ βιβλίου κατ' αὐτοῦ. Ἐν τέλει περιήλθεν εἰς εἶσιδα πρὸς τὸν Βαρλαάμ καὶ ἔγραψε κατ' αὐτοῦ πολεμικὸν σύγγραμμα ἐκ 5 βιβλίων.

Λατινότερον προσεῖτε ὑπῆρξαν καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ Δημήτριος Κυδωνῆς καὶ Πρόκωρος Κυδωνῆς δρασάμενοι μεταξύ τοῦ 1330—1400. Οὗτοι μετέφρασαν ἐκ τοῦ λατινικοῦ ἔργου τοῦ Αἰγνοσίου, τοῦ Ὁμῶ Ἀκινάτη καὶ τοῦ Ἀνασέμου τῆς Καντερβουρίας. Ἡ ἐπίδρασις τῶν ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδοξίας ὑπῆρξε μηδαμινή.

Οἱ πρωτοπόροι τῆς Εὐρωπαϊκῆς γενικωτέρας ἀναγεννήσεως Πλήθων - Βησσαρίων

Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων. Ὁ δέκατος πέμπτος αἰὼν εἶναι ἐποχὴ ἀγωνιώδους πάλης τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

την Ἰταλίαν, ἀσκήσασα συμβολὴν διὰ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πνεύματος. Ἄλλ' ἔκτος τῶν δύο τούτων περιοχῶν, εἰς τὴν Ἑλλάδα συνεχίζεται ἡ ἐπιβώσις τῆς ἐλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφίας, ἥτις κατέστη ἡ γενικὴ κοσμοθεωρία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τὸ κύριον αὐτοῦ ἐθνικὸν σύμβολον. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι οἱ ξένοι ἐρευνηταὶ παραγνωρίζουν τὸ γεγονός τούτο. Τὸ ὑπόστρωμα τῆς φιλοσοφικῆς κοσμοθεωρίας τὴν ὅποιαν ἐγκρίνει ὁ ἑλληνικὸς λαός, εἶναι σύστημα ἀληθειῶν, ὅπως ταῦτα ἔχει συστηματοποιηθῆ ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου Δογματικῆς. Αὕτη εἶναι ἡ μέχρι σήμερον δι' ἀκατάλυτον παραδόσεως ζῶσα ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφία. Μὲ κεντρικὴν δὲ νοσηρὴν τὸν ζωντανὸν τούτου πυλῆνα, πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἡ ἐξέλιξις τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον.

ΕΚΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Τὴν ἕκτην περίοδον διαιρούμεν εἰς δύο μεγάλα τμήματα; τὸ πρῶτον ἐκ τούτων τεματίζεται μέχρι τοῦ 1821, τὸ δὲ δεύτερον ἐκτείνεται μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς.

Περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας (1453—1821). Ἐνὸς διὰ τὸ Πλήθωνος καὶ τοῦ Βησσαρίωνος ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ διανοήσις εἶχε τεθῆ εἰς τὴν πρωτοπορίαν τῆς ὅλης εὐρωπαϊκῆς πνευματικῆς κινήσεως, ἡ ἐπιδρῶν, τῶν Τούρκων κατέστησε τὴν προοδευτικὴν πρὸς τὰ πρόσω ἐρευνητῶν ἀδύνατον. Οἱ πλείστοι τῶν λογίων ἐπάτησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὰς ἄλλας χώρας. Συνεπῶς ἡ πνευματικὴ καθολήνησι τοῦ λαοῦ ἐμεινεν εἰς τὰς χεῖρας τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἀγὼν, τὸν ὅποιον εἶχε νὰ διεξαγάγῃ αὕτη ἦτο πολυμέταστος. Ἐπρεπε νὰ ἀποκορῆσθῃ τὴν προσηλυτικὴν ἐκ μέρους τῆς Δυτικῆς κατ' ἀρχὰς Ἐκκλησίας καὶ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐπίθεσιν. Συγχρόνως δὲ ἦτο ὑποκειμένη νὰ κρατῆ ἀκαίμητον τὴν παθητικὴν τοῦ λαοῦ ἀντίστασιν κατὰ τοῦ κατακτητοῦ. Διὰ τὰ φέρῃ εἰς πέρας τὰς δυσχερεῖς ταύτας ἀποστολάς, ἠναγκάσθη νὰ ἐξάρῃ τὴν σημασίαν τῆς παραδόσεως καὶ ἐχρησιμοποίησεν τὴν παιδείαν ὡς ὄργανον συνοχῆς τοῦ ἔθνους. Ἐν ἕτος μετὰ τὴν ἄλυσιν (1454) ἰδρύθη ἡ Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία, ἡ λεγομένη Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή, καὶ ἐδόθη τὸ σύνθημα ὅτι ἡ παιδεία θὰ πραγματοποιηθῇ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ γένους.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας ταυτίζεται ἐπὶ τοσοῦτον ἡ παιδευτικὴ μὲ τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν, ὥστε εἰς τὰς τοιχογραφίας ἀρετικῶν ναῶν ἀπεικονίζονται καὶ αἱ μορφαὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μεταξὺ τῶν Ἁγίων. Οἱ Ἕλληνες λόγιοι κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα δροῦν ἐν Ἰταλίᾳ, εὖβα διδάσκουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Ἐξέχουσαν φυσιογνωμίαν ἀποτελεῖ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ὁ Θεόφιλος ὁ Κορυθαλλεύς (1563—1646) ὅστις παρουσιασεν ἀξιολόγους ἐργασίας, ἀναφερομένας εἰς τὸ λογικὸν καὶ φυσικὸν μέρος τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Ἠδύνατο νὰ ἐοράζεται μὲ πρωτοτυπίαν, εἶχε δὲ καὶ εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ παλαιᾶ χειρόγραφο. Φορεὺς θρησκευτικοῦ διασωτισμοῦ ὁ πατριάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρις (1572—1638) ὅστις ὑπέβη σφοδρὸς πολέμιος τῶν παπικῶν. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν καθώρθωσεν εἰσεῖτι νὰ διακριθῇ τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδοσιν τοῦ Προτεσταντισμοῦ, οὐδὲ ἐὰν ἡ κατὰ τὸ 1629 ἐν Γενεύῃ ἐκδοθεῖσα ἐπ' ὀνόματι τοῦ καλδινιστικῆ Ὀμολογία τυγχάνῃ νῆσιον. Πάντως καὶ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου εἶχε σημειωθῆ ἐκ μέρους τῶν Προτεσταντῶν Γερμανῶν θεολόγων τῆς Τυβίγγης κατὰ τὸ 1576 προσπάθεια νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδοξίας. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἐβδόμου καὶ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος λίαν σημαντικὴ φιλοσοφικὴ προσωπικότης τυγχάνει ὁ Βικέντιος Δαμιῶδς (1679—1752), μαθητεύσας εἰς τὸ Φαλαγγιανὸν ἐν Βενετίᾳ φροντιστήριον. Ἐσχολήθη μὲ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ἦτο γνώριμος ὅμως εἰς αὐτὸν καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρτεσιῦ. Μεγάλῃς ἀξίαις εἶναι καὶ τὸ ἔργον τοῦ «Δογματικῆς Θεολογίας» ἢ «Θεολογικῶν», τὸ ὅποιον εἶχεν ἦδη γράψῃ κατὰ τὸ 1730. Ἐν τούτῳ αὐ μόνον ἐξίβητε τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδοξίας, ἀλλ' ὑπεστήριξε ταῦτα διὰ νέων ἰδικῶν τοῦ ἐπιχειρημάτων κατὰ τῶν καθολικῶν καὶ προτεσταντῶν. Ἐπὶ τοῦ ἔργου τούτου ἐστηρίχθησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα γράφοντες περὶ τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα μεγάλης σπουδαιότητος φιλοσοφικὴ προσωπικότης εἶναι ὁ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις (1717—1806). Εἶχε προικισθῆ μὲ τεραστίαν μνήμην, ἐμπεθε πολλὰς ξέναις γλώσσαις ἠσυχολήθη δὲ καὶ μὲ τὰ νεώτερα φιλοσοφικάματα τοῦ Καρτεσιῦ, Λάκ, Λάμπριτε καὶ Βόλο. Μεγάλῃς ἀξίας εἶναι καὶ τὸ «Θεολογικὸν Σύστημα» διὰ τὴν συγγραφήν τοῦ ὀποῦν μεγάλως τὸν ἐβοήθησεν ἡ ἐργασία τοῦ Δαμιῶδου. Ἐξέδωκε Λογικὴν καὶ Μεταφυσικὴν καὶ Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὑπῆρξεν εἰς ἐκ τῶν συντελεσάντων νὰ εἰσαχθῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν περιοχὴν αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ ἐπιστημονικαὶ ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ. Νεώτερος τοῦ Βούλγαρι εἶναι ὁ Βενιαμὴν ὁ Λέσβιος ὅστις ἐβίβασεν εἰς τὴν σχολὴν τῶν Κυβερνητῶν φυσικὴν καὶ φιλοσοφίαν. Εἶχε φαίνεται διατυπωθεῖς ἰδίαν θεωρίαν δεχόμενος τὴν ὑπερβίον αἰθερία πινὸς αἰσίας, ἦν ἐκάλεε παιταχηκίνητον, παντανοῦ χωρῶσαν, ἐξ ἧς πᾶσα γένεσις, ἀπογένεσις, αἰσθησις τε καὶ ζῆ καὶ κίνησις. Καταγγελλθεὶς ἐπὶ κακοδοξία ἀπεχώρησεν ἀπὸ τὴν σχολὴν τῶν Κυβερνητῶν. Κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα παρε-

τηρήθη μεγάλη ἐν Ἑλλάδι κίνησις περὶ τὴν παιδείαν καὶ ἰδίως πρὸς τὰς φυσικομαθηματικὰς ἐπιστήμας.

Ὁ 19ος αἰὼν τῆς ἀπελευθερώσεως

Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους, παρατηρεῖται ζωηρὰ ἐπίδρασις τοῦ ρομαντισμοῦ. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος ἐκδηλοῦται ἡ ρομαντικὴ ἐπίδρασις διττῶς. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς προσπάθεια ἐπανόδου εἰς τὴν γλωσσικὴν χρῆσιν τῆς ἀπτικῆς διαλέκτου καὶ γενικοῦτον ὡς ἀρχαισμός, καὶ ὡς ἕτερον ὡς κολλιέργεια τῶν στοιχείων τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ὡδήγει συχνά εἰς τὸν παραγνωρισμὸν τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος ἡ πηλίσιας πρὸς τὴν Δύσιν μεταφέρει τὴν ἐπικρατήσασαν ἐν τῇ Δύσει θετικιστικὴν καὶ ὑλιστικὴν νοσηρῆσιν ἐπὶ τῶν λεγομένων «μερσωμένων» καὶ οὕτω δημιουργεῖται χάσμα μετὰ τὸν λαόν καὶ διανοουμένον. Ὑπὸ τοιούτου ἔρους ἡ ἀνάπτυξις τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι δὲν ἦτο ευχερῆς. Ἡ ἀρχαία παράδοσις ἐμελετάτο αἰσθητικῶς καὶ φιλολογικῶς, οὐχὶ δὲ καὶ φιλοσοφικῶς. Παρὰ ταῦτα ἐνεφανίσθησαν τρεῖς ἐκτάκτως ἐνδιαφέρονσαι φιλοσοφικαὶ προσωπικότητες.

Ὁ Θεόφιλος Καίρης (1784—1853), ὁ Ἀπόστολος Μακράκης (1831—1905) καὶ ὁ Πέτρος Βραβύλλας Ἀρμένης (1812—1884). Οἱ δύο πρῶτοι προέρχονται ἐκ θρησκευτικοῦ περιβάλλοντος. Ὁ Καίρης ἐφοίτησεν εἰς τὴν σχολὴν Κυβερνητῶν, ἐξεπαιτηθῆ δὲ διάκονος κατὰ τὸ 1802. Ἀπὸ τοῦ 1803—1807 ἐφοίτησεν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Πίζας, ἐκεῖθεν δὲ μετέβη εἰς Παρίσιον ἔθνα παρέμεινε μέχρι τοῦ 1810. Ἐπαυκλῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔλαβε μέρος εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν Ἀγῶνα. Συμμετέσχεν εἰς τὴν πρὸς Ὀλυμπεῖν ἐκστρατείαν ἀγωνισθεὶς ἠρωτικῶς καὶ τραυματισθεὶς. Κατὰ τὸ 1828 προσεφώνησε δι' ἐγγυλίτου προσλαλίαν τὸν κυβερνήτην Ἰωάννην Καποδίστριαν. Ἰδρύσασε δὲ ἐν Ἀνδρῶν ὄρφανοτροφεῖον οἰκοδομήσας κτίριον κατὰ τὸ 1835. Τὸ πρῶτον μὲρος τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀποτελεῖ ἡ «Θεοσέβεια». Ἐδέχτο ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἰδιουσις τις ἰδιότης, καταστάσις καὶ δύναμις, ἥτις λέγεται «θεοσεβικόν». Τοῦτο ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ ἄντα, ἀλλὰ κυρίως ἀναπτύσσεται καὶ μορφοῦται παρὰ τὸν ἀνθρώπον. Ἐνέργεια τοῦ Θεοσεβικοῦ εἶναι ἡ θεοσέβεια, ἥτις εἶναι τάσις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεόν. Ἐν τῇ φύσει τῆς ψυχῆς ὑπάρχει τάσις πρὸς τὸ ἀπειρον, ἐπὶ ἀπειρατικόν, ὅπερ ἀβαί ταυτὴν νὰ ἀχθῇ πρὸς τὸν Θεόν. Αἱ δύο ἀρα κυριώταται τῆς ψυχῆς δυνάμεις εἶναι τὸ ἀπειροστικόν καὶ τὸ θεοσεβικόν, ἐκτὸς δὲ τούτων εἶναι ἐμφυτοὺς ὁ ἀνθρώπος καὶ ἄλλαι δυνάμεις ὡς τὴν γλωσσικὴν, συναισθητικὴν, βουλητικὴν λογικὴν κτλ. Τὸ σύστημα ἀρα τοῦ Καίρη εἶναι σαφὸς δυναμικὸν μὲ συνδυασμὸν πρὸς τὴν λογικοκρασίαν. Δέχεται δὲ δυνατότητα σχέσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον. Ἡ σχέση αὕτη εἶναι ὅμως προσωπικὴ καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη αὐδομίας παρεμβάσεως. Οὕτω ὁ Καίρης κατοργεῖ πᾶσας τὰς ἱστορικὰς θρησκείας καὶ προσπαθεῖ νὰ ἰδρῶσιν νέαν. Πρόβη εἰς τὴν ὀργάνωσιν νέας λατρείας, συνέταξεν ἄσματα, νέον ἡμερολόγιον καὶ καθάριας τὰς μορφὰς ὡς ἄς ἐπενεργεῖ ὁ Θεὸς ἐπὶ τὸν ἀνθρώπον. Εἶναι ἀξιοκαταρήτητον ὅτι σχεδὸν ἐπαναλαμβάνει ὅλας τὰς χριστιανικὰς θρησκευτικὰς ἐνοίας. Οὐμὲν π.χ. «Περὶ θεῖας χάριτος», καὶ «Περὶ θεοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος». Διὰ τὸ προσδῶσαι δὲ μεγαλοπρέπειαν εἰς τὰ ἄσματα καὶ ταῦς ὁ μνος τῆς θεοσεβικῆς λατρείας, χρησιμοποίησε δορικούς τύπους. Εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεώς του, γράφει: «Ἐνα ὄλο Θεόν, Πωσῶν καὶ Προσῶτων καὶ Συνταρῶν». Ἀντικαθίστᾷ τὴν διὰ τοῦ δορικοῦ αὐ ἀντὶ δὲ τοῦ ἄρθρου τὰς χρησιμοποιοῦ τὸν ἀνυπαρκτὸν τύπον θᾶς. Διὰ τὴν ἀπώπειραν τοῦ νὰ ἰδρῶσιν νέαν θρησκείαν καθρέβη τὸν ἱερατικὸν τοῦ ἀξιώματος καὶ ἐδίωχθη ποινικῶς φυλακισθεὶς.

Καὶ ὁ Ἀπόστολος Μακράκης εἶχε τάσεις θρησκευτικὰς καὶ ἐξ ἑνὸς θρησκευτικὰ δόγματα. Ἐυσεφῶδῃ εἰς τὴν Μεγάλῃν τοῦ Γένους Σχολὴν, ἔσχε δὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαμείνῃ ἐπὶ δύο ἔτη (1862—1864) ἐν Παρίσιον. Ἐκεῖ εὐρισκόμενος ἔγραψε τρεῖς μελέτας γαλλιστῶ ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καρτεσιῦ καὶ μίαν μελέτην ἐναντίον τοῦ Ρενᾶν. Ἠλεγξεν ὡς ἐφαλμένη τὴν βασικὴν καρτεσιανὴν πρότασιν «ὡς ὅρα ὑπάρχει» ἐθεώρησε ταύτην ὡς ἀτελεῖ συλλογισμὸν καὶ ἠθέλησε νὰ τὴν ἀναρίπει διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων. Λόγω τῆς ἑλλιπείας τοῦ ἱστορικῆς μορφώσεως δὲν ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ ὅτι ὁ Καρτέσιος διετύπωσε τὴν πρότασιν τοῦ ὡς ἀμέσως ἐναργῆ ἀξιωματικὴν πρότασιν καὶ οὐχὶ ὡς συλλογισμὸν. Ὁ Μακράκης εἶχε δευτεῖται πίστιν καὶ ἰσχυροτάτην διαλεκτικὴν δύναμιν. Εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐπιδρά ἐπὶ τῶν ἀκροσῶν του καὶ προσεῖλκυσε πολλοὺς ὁπαδοὺς. Ὡς ἰδίαν ἀντίληψιν διετύπωσε τὴν περὶ τοῦ τρισυβέτου θεωρίαν του. Ἐβίβασεν ὅτι ὁ Θεὸς δι' ἐμφυσήματος τοῦ Πνεύματος τοῦ ζῶσποῖ ἐπὶ τὴν ἐξ ὕλης δημιουργουμένην ψυχὴν. Ἐνεκα τούτου ὁ ἀνθρώπος συγκείται ἐκ σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος. Τὴν τοιαύτην δὲ τοῦ ἀνθρώπου σύστασιν ἀπεδέκτικε καὶ διὰ ψυχολογικῆς ἀναλύσεως τῆς συνείδησεως. Ἐλεγε δηλαδὴ ὅτι ἐν τῇ ψυχολογικῇ συνείδησιν ἐκτὸς τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου ἐκδηλοῦται τὴν παρουσίαν του καὶ τὸ πνευματικόν. Ἐὸν εἶχεν ἱστορικὴν μάρτυσιν ὁ Μακράκης θὰ ἐγκωμίζεν ὅτι τοιαῦται ἀντιλήψεις εἶχον διατυπωθῆ καὶ κρηθῆ κατὰ τὸ παρελθόν ἀπὸ τῶν Ἀπολλινάριον, τῶν Εἰρηναίων καὶ τῶν Τατιανῶν. Ἐξηγῶν ὅμως κατὰ γράμμα τὰς Γραφὰς καὶ ἔχων ἐμπειροσύνην εἰς τὴν ἰσχυρὴν τὸν διανοῦσιν, ἀνήγαγεν εἰς δόγμα τὴν ἐν λόγῳ θεοσίαν του καὶ περιήλθεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς θρησκευτικὴ

προσωπικότης εκπροσωπεί τὸ πνεῦμα τοῦ προφητισμοῦ. Ἐπίστευεν ὅτι εἶχε προφητικὸν χάρισμα, καίτοι ἡ πραγματικότης πάντως διέψευε τὰς προρρήσεις του. Ὡς προσωρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐδέχετο τὴν ἐκείσιν, ἀνανεῶναι αὐτὸν χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ τὰς δοξασίας τῶν μυστικιστῶν τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς. Διετύπωσε τὰς εἰλοσοφικὰς του δοξασίας εἰς 4 τόμους, κατέλιπε δὲ μέγα πλῆθος ἐρμηνευτικῶν ἔργων. Ἠγωνίσθη ἐν μέσῳ γενικῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας καὶ ὕλοσρασύνης πρὸς ἠθικοποίησιν καὶ ἐκχριστιανισμὸν τῆς ζωῆς. Κατέδωκεν ἀμειλίχως τὰς τάσεις τοῦ διαφωτισμοῦ, ἔβηκεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου τῶν Βολταίρων, τῶν Κοραῆν καὶ τῶν Κοΐτων. Συνεδύαζεν ἰσχυρὰν διαλεκτικὴν δύναμιν καὶ ἀκλόνητον θρησκευτικὴν πίστιν. Ἐπίστευε δὲ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι ὁ περιοριστὸς λαὸς ὁ προσωρισμὸς νὰ ἐκχριστιανίσῃ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἐπαναφέρῃ τοὺς Ἀστικούς εἰς τὴν Ὁρθόδοξον. Διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀποστολὴν ταύτην ἀνεμίχθη καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν.

Ὁ Πέτρος Βρατίλας Ἀρμένιος ὑπῆρξε πνεῦμα γεγῶτον ἀπὸ φύκας σαφῆς. Ἔθεσε τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὴν ἐξυπρέτησιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πατρίδος. Ὡς φιλόσοφος ὑπῆρξεν ὁπαδὸς τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ. Ἐμεινε δὲ πιστὸς εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς.

Πολλὰ ἤδυνάτο νὰ συνεισεφέρῃ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν ὁ Δημήτριος Χαντζερῆς, ὅστις ἀπέθανε νέος, ἐκδῶσας τὸ «Προοίμιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας» κατὰ τὸ 1867 καὶ «Ὁλίγα τινα περὶ καλῶν τεχνῶν» (1869).

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἐσπούδασαν καὶ εὐροσώθησαν ὁ Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης καὶ ὁ Χρῖστος Ἀνδρουτσός. Ὁ πρῶτος ἐργασθεὶς πληθὺν τῶν Τσέλλερ καὶ Χάιντεν ἔθεσε τὰ ἐπιστημολογικὰ θεμέλια διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ὁ δὲ δευτέρος ἀνεδειχθὲν ὁ κορυφαῖος τῶν ὀρθοδόξων δογματικῶν διὰ τοῦ μνημειώδους συγγράμματός του «Δογματικὴ». Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης δύναται νὰ θεωρηθῇ οὗτος ὡς συνεχιστὴς τῆς κατὰ παράδοσιν παρ' ἡμῖν ἰσχυούσης καὶ ζωῆς φιλοσοφίας.

Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα.

Νὰ ἐκφέρῃ καινὴς κρίσεις καὶ νὰ προβῇ εἰς διαπιστώσεις προκειμένον περὶ τοῦ ἔργου φιλοσόφου ἐν τῇ ζωῇ εἶναι λίαν δυσχερές, διότι δὲν ὑπάρχει εἰσέτι ἡ προοπτικὴ ἣν διδεδίκε ἡ ἱστορικὴ ἀπόστασις. Πᾶσα ἄρα περιγραφή τῶν τάσεων τοῦ παρόντος ἐὰν ἐλάμβανε προσωπικὸν χαρακτῆρα καὶ τοὺς κρι-

νομένους οἵτινες εἰσέτι δὲν ὀλοκλήρωσαν τὸ ἔργον των θὰ ἤδικοι, καὶ θὰ ἔθεσαν μοιραίως εἰς ἀντιρρηκτικὰς ἀνεγκλήσεις. Ὅθεν θὰ περιορισθῶμεν εἰς σχηματικὴν ἔκθεσιν τῆς κινήσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ὁρῶν τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως δύναται τις νὰ διακρίνῃ α' τὴν πανεπιστημιακὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν, β' τὴν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσως συντελουμένην περὶ τὰ φιλοσοφικά ἐργασίαν καὶ γ' τὴν διάχυτον φιλοσοφικὴν κίνησιν. Ἡ πανεπιστημιακὴ φιλοσοφία ἐργάσθη καὶ εἰς τὴν συστηματοποίησιν καὶ τὴν ἱστορικὴν περιοχὴν. Ἐκρατήθη δὲ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ συστηματοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, φιλοτιμουμένη νὰ προσανατολιθῆται καὶ πρὸς τὴν ἐν Ἑσπερίᾳ φιλοσοφικὴν ἐξέλιξιν, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ καταρθῶναι πάντως. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἐβάδισαν καὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης παιδείας καὶ τὰς παιδωγωγικὰς ἀκαδημίας διδάσκοντες εἰς τὴν νεολαίᾳ τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα. Καὶ ἡ διάχυτος ἐξωδιδασκαλικὴ κίνησις ἐνεφάνισεν ἀξιολογὸν προσπάθειαν. Ὅπως ἦτο ἐπόμενον πολλὰκις ἡ διάχυτος φιλοσοφικὴ κίνησις ἐξέκλικε καὶ ἐπεδούλωσε τὸν εἰλοσοφικὸν στοχασμὸν εἰς σκοποὺς πολιτικοῦ καὶ καθαρώς αἰσθητικοῦ - λογοτεχνικοῦ. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς διεθνέως φιλοσοφικῆς μόδας παρουσιάσθη διάφορα ἐξελικτικὰ στάδια ἡ κίνησις αὕτη. Κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ αἰῶνος ἤρχισεν ἐπιρραζομένη ἀπὸ τὸν Νίτσε, κατὰ τὴν δευτέραν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Μπερξόν. Μετὰ τὸ 1922 ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ἤρχισεν διαδιδόμενος ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμός καὶ ὁ θετικιστικὸς διαφωτισμός. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς τρίτης δεκαετίας σημεῖοι αἰσχυρὰ ἀντίδρασις διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἀντιλήψεων δανεισμένων ἀπὸ τὴν νεοκαντιανὴν φιλοσοφίαν. Μὲ τὴν ἠρωικὴν ἐξόρμησιν τοῦ Ἐθνικοῦ κατὰ τὸ 1940 ἀνοίγει νέα περίοδος. Ὅλοι ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ στραφῆ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν. Αἱ ἐκ τοῦ παρελθόντος κληρονομηθεῖσαι ἔξεις δὲν δύναται νὰ ἀποβληθῶν ἀμέσως. Καὶ σήμερον ἐκτρέπεται τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν ἡ διεθνὴς μόδα αἰσθητισμοῦ, ἣτις ἀπειλεῖ νὰ μεταβάλῃ τὴν φιλοσοφίαν εἰς εὐθρόνον αἰσθητισμὸν καὶ ἀραιολογίαν. Ἡ πνευματικὴ ὄμως παρῆσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἀκατάλυτος, μὴς καλεῖ νὰ τὴν ἀξιοποιήσωμεν μαθητευόντες πληροῦν εἰς τὰ δημοσιουργικὰ πνεύματα τῶν Ἑλλήνων σοφῶν τῆς ἀρχαιότητος οἵτινες ἔθεσαν τὰ πρῶτα θεμέλια. Τὴν παράδοσιν ταύτην ζῆ τὸ λαϊκὸν σύνολον, διότι ζῆ μέσα εἰς τὸ κοσμοθεωρητικὸν πλαίσιον τὸ ὅποιον στριβίζεται εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῆς αἰωνοβίου ἑλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως. Ποῖα φιλοσοφικὴ ἀναγέννησις παρ' ἡμῖν εἶναι συγχρόνως ἐπιστροφή πρὸς τὴν ρίζαν μας, περισυλλογὴ συγχρόνως καὶ ἀνάμνησις.

Κ. Δ. Γεωργούλης

Ὁ Ἑλληνικὸς Ἀνθρωπισμὸς (Οὐμανισμὸς)

Εἰσαγωγικά. Ἀνθρωπισμὸν συνήθως λέγουμεν τὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς ἐκδηλώσεις αὐτοῦ ὡς πολιτισμένου ὄντος. Εἰς τὴν καθημερινὴν ὁμιλίαν ἀνθρωπισμὸς λέγεται εἰδικότερον ἡ καλὴ συμπεριφορὰ, ἡ εὐγένεια, ἡ κοσμιότης τῶν τρόπων, ἡ ἀνθρωπιά, τῶσα ἐν γένει φιλανθρωπὸς πράξις ἡ ἐκδήλωσις. Ἐν γένει ἡ καθημερινὴ γλωσσικὴ χρῆσις, ἐπιπροσθεῖται περισσότερο ἀπὸ τὴν Χριστιανικὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τὸν Χριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν, ἀντιλαμβάνεται τὸν ἀνθρωπισμὸν ὡς ἔννοια μόνον ἠθικὴν, ἐνῶ οὗτος εἶναι εὐρυτάτη ἔννοια τοῦ πολιτισμοῦ, ἀναπεριμένη εἰς ὅλοκληρον τὸν Ἀνθρώπου, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἠθικὴν πλευρὰν τῆς προσωπικότητός του. Μὲ αὐτὴν τὴν εὐρυτέραν ἀντίληψιν θὰ ἐξετάσωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα τὸν ἀνθρωπισμὸν, ὡς ἔννοια τῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ὅποια, καθ' ὃ γεννήθησα ὑπὸ τὴν μορφωτικὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, μὴς ἐπιβάλλει τὴν προσθήκην τοῦ ἐπιθέτου «ἑλληνικὸς» εἰς τὸ οὐσιαστικὸν «ἀνθρωπισμὸς». Διὰ τοῦ συνδυασμοῦ δὲ αὐτοῦ καθίσταται καὶ περισσότερο ἐκδηλὸς ἡ διάκρισις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἀπὸ τὸν Χριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν.

Ὁ ὄρος ἀνθρωπισμὸς (ἢ οὐμανισμὸς, γουμανισμὸς) εἶναι ὄρος νεώτερον. Εἶναι μετάφρασις εἰς τὴν ἑλληνικὴν τοῦ ἐπίσης νεώτερου ὄρου humanismus (ἀπὸ τοῦ F. I. Niehamer τὸ 1808, φίλου τοῦ Schiller), ὅστις παράγεται ἀπὸ τὸ λατινικὸν ἐπίθετον humanus (=ἀνθρώπινος). Τὸ ἐπίθετον humanus παράγεται ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸν homo (=ἀνθρώπος). Ὁμοίως οἱ νεώτεροι ἔννοιον λέγοντες ἀνθρωπισμὸν (humanismus), οἱ Ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι ἐξέφραζον διὰ τοῦ ὄρου humanitas.

Ὁ ὄρος ἀνθρωπισμὸς ἔχει δύο ἐννοίας: α) τὴν ἱστορικὴν-συνεχῆ, ὑπὸ τὴν ὅποιαν καὶ συνήθως κυριαλεῖται καὶ β) τὴν ὑπεριστορικὴν-εὐρυτέραν, ὑπὸ τὴν ὅποιαν νοεῖται γενικότερα εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν.

Ὁ ἀνθρωπισμὸς (οὐμανισμὸς) ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν του ἔννοιαν,

Ὁὗτος κυριαλεῖται ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν νεωτέρων χρόνων (ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος μ.Χ. καὶ ἔξῃς). Εἶναι ἡ πνευματικὴ κίνησις διὰ μίαν νέαν ἀντίληψιν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς μορφώσεως του καὶ τῆς ζωῆς, ἀντιτιθεμένη πρὸς τὰς συναφεῖς ἀντι-

λήψεις τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ τὰς μονομερείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς καὶ διοικήσεως. Ἀντὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δογματος καὶ τῆς αὐθεντίας τοῦ κλήρου περιοριζομένης ἀγωγῆς, προβάλλεται καὶ διακηρύσσεται κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν νεωτέρων χρόνων τὸ ἱδανικὸν τῆς ἐλευθέρως ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος διὰ τῆς ἀμοιβαίας διαμορφώσεως ὄλων τῶν σωματικῶν, πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἀνοξὴ καὶ ἀναγεννάται τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἱδανικὸν τοῦ «καλοῦ κάγου», τὸ ὅποιον οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τοῦ ἐπεδύωσαν διὰ τῆς γυμναστικῆς καὶ τῆς μουσικῆς (=πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἐν γένει μορφώσεως). Κατ' ἀκολουθίαν δὲ ὡς ἀληθινὴ καὶ τὴν ἀφύμωξον εἰς τὸν ἀνθρώπον μόρφωσις ἐθεωρήθη ἡ διὰ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων Κλασσικῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων παρεχόμενη μόρφωσις. Αἱ κλασσικαὶ σπουδαί, τὰ studia humaniora, ἐνομοίωσαν ὡς αἱ μόναι προσκοίτουσι εἰς τὸν ἀνθρώπον σπουδαί ὑπερ πάσα τὰς ἄλλας, οἱ δὲ ἐθνοσωζέσεις συγγροοὶ καὶ λάτρεις τῶν σπουδῶν τούτων ἐνομοίωσαν ἀνθρωπισταὶ (οὐμανισταί). Ὁ ἀνθρωπισμὸς ἤρχισεν ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τῶν μεγάλων ποιητῶν Δάντου, Βοκκαίου καὶ Πετράρχου, βαθυπῶν δὲ ἡ ἀνθρωπιστικὴ πνευματικὴ κίνησις ἐπεξετάθη καὶ διεδόθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐν Ἰταλίᾳ πλείστον συνετέλεσαν οἱ Ἑλληνοὶ λόγιχοι τοῦ Βυζαντίου, οἵτινες μετέδωκαν ἐκεῖσε καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ μετ' αὐτὴν (Μανουὴλ Χρυσολυράς, Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος, Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, Γεώργιος Γεμιστὸς ἢ Πλήθων, Βησσαρίων, Θεόδωρος Γαζής κ.ά.). Ἐπιστοφαὶ ἀνθρωπισταὶ τῶν ἀρχῶν τῶν νεωτέρων χρόνων εἶναι: ὁ Ἰωάννης Ρεύχλινος, ὁ Μελάγγων, ὁ Ἐρασμος, ὁ Βουδαῖος, ὁ Ροβέρτος Στέφανος, ὁ Ἐρικός Στέφανος, ὁ Θωμὰς Μῦρος καὶ ἄλλοι. Μὲ τὰς περαιτέρω ἱστορικὰς φάσεις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν διότι περισσότεροον σημασίαν διὰ τοὺς ἀναγνώστες τοῦ Λεξικοῦ ἔχει ἡ ὑπεριστορικὴ - εὐρυτέρα ἔννοια τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, περὶ τῆς ὁποίας τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

Ὁ ἀνθρωπισμὸς (οὐμανισμὸς) ὡς πνευματικὴ ἀρχὴ καὶ ἀξίωμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ

Ἡ εὐρωπαϊκὴ πνευματικὴ ζωὴ διέπεται ἀπὸ τὴν θεμελιώδη

προσωπικότης εκπροσωπεί τὸ πνεῦμα τοῦ προφητισμοῦ. Ἐπίστευεν ὅτι εἶχε προφητικὸν χάρισμα, καίτοι ἡ πραγματικότης πάντως διέψευε τὰς προρρήσεις του. Ὡς προσωρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐδέχετο τὴν ἐκείσιν, ἀνανεῶναι αὐτὸν χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ τὰς δοξασίας τῶν μυστικιστῶν τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς. Διετύπωσε τὰς εἰλοσοφικὰς του δοξασίας εἰς 4 τόμους, κατέλιπε δὲ μέγα πλῆθος ἐρμηνευτικῶν ἔργων. Ἠγωνίσθη ἐν μέσῳ γενικῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας καὶ ὕλοσρασύνης πρὸς ἠθικοποίησιν καὶ ἐκχριστιανισμὸν τῆς ζωῆς. Κατέδωκεν ἀμειλίχως τὰς τάσεις τοῦ διαφωτισμοῦ, ἔβηκεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου τῶν Βολταίρων, τῶν Κοραῖν καὶ τῶν Κοζῶν. Συνεδύαζεν ἰσχυρὰν διαλεκτικὴν δύναμιν καὶ ἀκλόνητον θρησκευτικὴν πίστιν. Ἐπίστευε δὲ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι ὁ περιοριστὸς λαὸς ὁ προσωρισμὸς νὰ ἐκχριστιανίσῃ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἐπαναστῆ τοὺς Ἀστικούς εἰς τὴν Ὁρθόδοξον. Διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀποστολὴν ταύτην ἀνεμίχθη καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν.

Ὁ Πέτρος Βρατίλας Ἀρμένιος ὑπῆρξε πνεῦμα γεγῶτον ἀπὸ φύκας σαφῆς. Ἔθεσε τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὴν ἐξυπρέτησιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πατρίδος. Ὡς φιλόσοφος ὑπῆρξεν ὁπαδὸς τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ. Ἐμεινε δὲ πιστὸς εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς.

Πολλὰ ἤδυνάτο νὰ συνεισεφέρῃ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν ὁ Δημήτριος Χαντζερῆς, ὅστις ἀπέθανε νέος, ἐκδόσας τὸ «Προοίμιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας» κατὰ τὸ 1867 καὶ «Ὁλίγα τινα περὶ καλῶν τεχνῶν» (1869).

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἐσπούδασαν καὶ ἐμφορώθησαν ὁ Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης καὶ ὁ Χρῆστος Ἀνδρουτσῆς. Ὁ πρῶτος ἐργασθεὶς πληθὺν τῶν Τσέλλερ καὶ Χάιντε ἐθεσε τὰ ἐπιστημολογικὰ θεμέλια διὰ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ὁ δὲ δευτέρος ἀνεδειχθὲν ὁ κορυφαῖος τῶν ὀρθοδόξων δογματικῶν διὰ τοῦ μνημειώδους συγγράμματός του «Δογματικὴ». Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης δύναται νὰ θεωρηθῇ οὗτος ὡς συνεχιστὴς τῆς κατὰ παράδοσιν παρ' ἡμῖν ἰσχυούσης καὶ ζωῆς φιλοσοφίας.

Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα.

Νὰ ἐκφέρῃ καινὰς κρίσεις καὶ νὰ προβῇ εἰς διαπιστώσεις προκειμένον περὶ τοῦ ἔργου φιλοσόφου ἐν τῇ ζωῇ εἶναι λίαν δυσχερές, διότι δὲν ὑπάρχει εἰσέτι ἡ προοπτικὴ ἣν διδῆι ἡ ἱστορικὴ ἀπόστασις. Πᾶσα ἄρα περιγραφή τῶν τάσεων τοῦ παρόντος ἐὰν ἐλάμβανε προσωπικὸν χαρακτῆρα καὶ τοὺς κρι-

νομένους οἵτινες εἰσέτι δὲν ὀλοκλήρωσαν τὸ ἔργον των θὰ ἤδῃκει, καὶ θὰ ἔθεταν μοιραίως εἰς ἀντιρρητικὰς ἀντεγκλήσεις. Ὅθεν θὰ περιορισθῶμεν εἰς σχηματικὴν ἔκθεσιν τῆς κινήσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ὁρῶν τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως δύναται τις νὰ διακρίνῃ α' τὴν πανεπιστημιακὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν, β' τὴν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσως συντελουμένην περὶ τὰ φιλοσοφικά ἐργασίαν καὶ γ' τὴν διάχυτον φιλοσοφικὴν κίνησιν. Ἡ πανεπιστημιακὴ φιλοσοφία ἐργάσθη καὶ εἰς τὴν συστηματοποίησιν καὶ τὴν ἱστορικὴν περιοχὴν. Ἐκρατήθη δὲ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ συστηματοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, φιλοτιμουμένη νὰ προσανατολιζέται καὶ πρὸς τὴν ἐν Ἑσπερίᾳ φιλοσοφικὴν ἐξέλιξιν, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ καταρθῶναι πάντως. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἐβάδισαν καὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης παιδείας καὶ τὰς παιδευτικὰς ἀκαδημίας διδάσκοντες εἰς τὴν νεολαίᾳ τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα. Καὶ ἡ διάχυτος ἐξωδιδασκαλικὴ κίνησις ἐνεφάνισεν ἀξιολογὸν προσπάθειαν. Ὅπως ἦτο ἐπόμενον πολλὰκις ἡ διάχυτος φιλοσοφικὴ κίνησις ἐξέκλικε καὶ ἐπεδούλωσε τὸν εἰλοσοφικὸν στοχασμὸν εἰς σκοποὺς πολιτικοὺς καὶ καθαρώς αἰσθητικοὺς - λογοτεχνικοὺς. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς διεθνέως φιλοσοφικῆς μόδας παρουσιάσθη διάφορα ἐξελικτικὰ στάδια ἢ κινήσεις αὐτῆς. Κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τοῦ αἰῶνος ἤρχισαν ἐπιρραζομένη ἀπὸ τὸν Νίτσε, κατὰ τὴν δευτέραν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Μπέρσον. Μετὰ τὸ 1922 ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ἤρχισεν διαδιδόμενος ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμός καὶ ὁ θετικιστικὸς διαφωτισμός. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς τρίτης δεκαετίας σημεῖοι αἰσχυρὰ ἀντίδρασις διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ἀντιλήψεων δανεισμένων ἀπὸ τὴν νεοκαντιανὴν φιλοσοφίαν. Μὲ τὴν ἠρωικὴν ἐξόρμησιν τοῦ Ἐθνικοῦ κατὰ τὸ 1940 ἀνοίγει νέα περίοδος. Ὅλοι ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ στροφή πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν. Αἱ ἐκ τοῦ παρελθόντος κληρονομηθεῖσαι ἔξεις δὲν δύναται νὰ ἀποβληθῶν ἀμέσως. Καὶ σήμερον ἐκτρέπῃ τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν ἡ διεθνὴς μόδα αἰσθητισμοῦ, ἣτις ἀπειλεῖ νὰ μεταβάλῃ τὴν φιλοσοφίαν εἰς εὐθρόνον αἰσθητισμὸν καὶ ἀραιολογίαν. Ἡ πνευματικὴ ὄμως παρῆσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἀκατάλυτος, μὲς καλεῖ νὰ τὴν ἀξιοποιήσῃμεν μαθητευόντες πληροῦν εἰς τὰ δημοσιουργικὰ πνεύματα τῶν Ἑλλήνων σοφῶν τῆς ἀρχαιότητος οἵτινες ἔθεσαν τὰ πρῶτα θεμέλια. Τὴν παράδοσιν ταύτην ζῆ τὸ λαϊκὸν σύνολον, διότι ζῆ μέσα εἰς τὸ κοσμοθεωρητικὸν πλαίσιον τὸ ὅποιον στριγγίζεται εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῆς αἰωνοῦ ἑλληνοχριστιανικῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως. Ποῖα φιλοσοφικὴ ἀναγέννησις παρ' ἡμῖν εἶναι συγχρόνως ἐπιστροφή πρὸς τὴν ρίζαν μας, περισυλλογὴ συγχρόνως καὶ ἀνάμνησις.

Κ. Δ. Γεωργούλης

Ὁ Ἑλληνικὸς Ἀνθρωπισμὸς (Οὐμανισμὸς)

Εἰσαγωγικά. Ἀνθρωπισμὸν συνήθως λέγουμεν τὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς ἐκδηλώσεις αὐτοῦ ὡς πολιτισμένου ὄντος. Εἰς τὴν καθημερινὴν ὁμιλίαν ἀνθρωπισμὸς λέγεται εἰδικότερον ἡ καλὴ συμπεριφορὰ, ἡ εὐγένεια, ἡ κοσμιότης τῶν τρόπων, ἡ ἀνθρωπιὰ, τῶσα ἐν γένει φιλανθρωπὸς πράξις ἢ ἐκδήλωσις. Ἐν γένει ἡ καθημερινὴ γλωσσικὴ χρῆσις, ἐπιπροσθεῖται περισσότερο ἀπὸ τὴν Χριστιανικὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τὸν Χριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν, ἀντιλαμβάνεται τὸν ἀνθρωπισμὸν ὡς ἐννοῖαν μόνον ἠθικὴν, ἐνῶ οὗτος εἶναι εὐρυτάτη ἐννοῖα τοῦ πολιτισμοῦ, ἀναπερικειμένη εἰς ὅλοκληρον τὸν Ἀνθρώπου, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἠθικὴν πλευρὰν τῆς προσωπικότητός του. Μὲ αὐτὴν τὴν εὐρυτέραν ἀντίληψιν θὰ ἐξετάσωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα τὸν ἀνθρωπισμὸν, ὡς ἐννοῖαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμοῦ, ἢ ὅποιον, καθ' ὃ γεννηθεῖσα ὑπὸ τὴν μορφωτικὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, μὲς ἐπιβάλλει τὴν προσθήκην τοῦ ἐπιθέτου «ἑλληνικὸς» εἰς τὸ οὐσιαστικὸν «ἀνθρωπισμὸς». Διὰ τοῦ συνδυασμοῦ δὲ αὐτοῦ καθίσταται καὶ περισσότερο ἐκδηλὸς ἡ διάκρισις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἀπὸ τὸν Χριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν.

Ὁ ὄρος ἀνθρωπισμὸς (ἢ οὐμανισμὸς, γουμανισμὸς) εἶναι ὄρος νεώτερον. Εἶναι μετάφρασις εἰς τὴν ἑλληνικὴν τοῦ ἐπίσης νεώτερου ὄρου humanismus (ἀπὸ τοῦ F. I. Niehammer τὸ 1808, φίλου τοῦ Schiller), ὅστις παράγεται ἀπὸ τὸ λατινικὸν ἐπίθετον humanus (=ἀνθρώπινος). Τὸ ἐπίθετον humanus παράγεται ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸν homo (=ἀνθρώπος). Ὁμοίως οἱ νεώτεροι ἐννοοῦν λέγοντες ἀνθρωπισμὸν (humanismus), οἱ Ἀρχαῖοι Ῥωμαῖοι ἐξέφραζον διὰ τοῦ ὄρου humanitas.

Ὁ ὄρος ἀνθρωπισμὸς ἔχει δύο ἐννοίας: α) τὴν ἱστορικὴν-συνεχῆ, ὑπὸ τὴν ὅποιαν καὶ συνήθως κυριαλεῖται ἢ καὶ β) τὴν ὑπεριστορικὴν-εὐρυτέραν, ὑπὸ τὴν ὅποιαν νοεῖται γινώσκοντες εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν.

Ὁ ἀνθρωπισμὸς (οὐμανισμὸς) ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν του ἐννοίαν,

Ὁὗτος κυριαλεῖται ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν νεωτέρων χρόνων (ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος μ.Χ. καὶ ἔξῃς). Εἶναι ἡ πνευματικὴ κίνησις διὰ μίαν νέαν ἀντίληψιν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς μορφώσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ζωῆς, ἀντιτιθεμένη πρὸς τὰς συναφεῖς ἀντι-

λήψεις τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ τὰς μονομερείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς καὶ διοικήσεως. Ἀντὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δογματος καὶ τῆς αὐθεντίας τοῦ κλήρου περιοριζομένης ἀγωγῆς, προβάλλεται καὶ διακηρύσσεται κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν νεωτέρων χρόνων τὸ ἱδανικὸν τῆς ἐλευθέρως ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος διὰ τῆς ἀμοιβαίας διαμορφώσεως ὄλων τῶν σωματικῶν, πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἀνοξὴ καὶ ἀναγεννάται τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἱδανικὸν τοῦ «καλοῦ κάκοθου», τὸ ὅποιον οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τοῦ ἐπεδύωσαν διὰ τῆς γυμναστικῆς καὶ τῆς μουσικῆς (=πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἐν γένει μορφώσεως). Κατ' ἀκολουθίαν δὲ ὡς ἀληθινὴ καὶ τὴν ἀμύδρυσαν εἰς τὸν ἀνθρώπον μόρφωσις ἐθεωρήθη ἢ διὰ τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων Κλασσικῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων παρεχομένη μόρφωσις. Αἱ κλασσικαὶ σπουδαί, τὰ studia humaniora, ἐνομοίθησαν ὡς αἱ μόναι πρακτικῶσαι εἰς τὸν ἑθναρῶν σπουδαί ὑπὲρ πάσας τὰς ἄλλας, οἱ δὲ ἐθναρῶν εἰς ἀνῆγοροι καὶ λάτρεις τῶν σπουδῶν ταύτων ἐνομοίθησαν ἀνθρωπισταί (οὐμανισταί). Ὁ ἀνθρωπισμὸς ἤρχισεν ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τῶν μεγάλων ποιητῶν Δάντου, Βοκκαίου καὶ Πετράρχου, βαθυπῶν δὲ ἡ ἀνθρωπιστικὴ πνευματικὴ κίνησις ἐπεξετάθη καὶ διεδόθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐν Ἰταλίᾳ πλείστον συνετέλεσαν οἱ Ἑλληνες λόγιχοι τοῦ Βυζαντίου, οἵτινες μετέδωκαν ἐκεῖσε καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ μετ' αὐτὴν (Μανουὴλ Χρυσολυράς, Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος, Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, Γεώργιος Γεμιστὸς ἢ Πλήθων, Βησσαρίων, Θεόδωρος Γαζής κ.ά.). Ἐπιστολαὶ ἀνθρωπισταί τῶν ἀρχῶν τῶν νεωτέρων χρόνων εἶναι: ὁ Ἰωάννης Ρεύχλινος, ὁ Μελάγγων, ὁ Ἐρασμος, ὁ Βουδαῖος, ὁ Ροβέρτος Στέφανος, ὁ Ἐρικός Στέφανος, ὁ Θωμὰς Μῶρος καὶ ἄλλοι. Μὲ τὰς περαιτέρω ἱστορικὰς φάσεις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ δὲν θὰ ἀσκοληθῶμεν διότι περισσότεροον σημασίαν διὰ τοὺς ἀναγνώστους τοῦ Λεξικοῦ ἔχει ἡ ὑπεριστορικὴ - εὐρυτέρα ἐννοῖα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, περὶ τῆς ὁποίας τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

Ὁ ἀνθρωπισμὸς (οὐμανισμὸς) ὡς πνευματικὴ ἀρχὴ καὶ ἀξίωμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ

Ἡ εὐρωπαϊκὴ πνευματικὴ ζωὴ διέπεται ἀπὸ τὴν θεμελιώδη

άρχην (princeps) και πίστιν, ότι ο πολιτισμός των Ευρωπαίων έχει εν βασικόν γνώρισμα, τὸ ὅτιον τὸν διακρίνει ἀπὸ τὸν ἀσιατικὸν πολιτισμὸν, τὸ ὅτι δηλαδὴ εἶναι ἑλληνοκεντρικός. Οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἀποτελοῦν ἕνα πολιτιστικὸν κύκλον, τοῦ ὁποῦ πνευματικὸν κέντρον εἶναι ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικός πολιτισμός καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἀντίληψις περὶ Ἀνθρώπου, μορφώσεως καὶ βίου. Ἡ πίστις αὕτη ἐπὶ τὴν πνευματικὴν εὐκατανοήσιμότητα καὶ ἐξαιρετικὴν δυναμικότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ λέγεται : Ἑλληνικός ἀνθρωπισμός.

Τὴν ἑλληνικὴν ἀνθρωπιστικὴν πίστιν συμμερίζομεθα, ὡς εἰκόσ, μετὰ τῶν λοιπῶν Ευρωπαϊῶν καὶ ἡμεῖς οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, ἔχοντες ἐπὶ πλέον καὶ ἰδιαίτερον λόγον πρὸς ταῦτα, διότι ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικός πολιτισμός εἶναι τὸ πνευματικὸν ἑσῶρος, εἰς τὸ ὅποιον εἶναι βυθισμένοι αἱ ρίζαι τῶσων τοῦ μεσαιωνικοῦ ὅσον καὶ τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἑλληνικός ἀνθρωπισμός πρέπει νὰ ἐξετασθῆ διχῶς ὡς ἀρχὴ καὶ πίστις τῆς ευρωπαϊκῆς καθόλου ζωῆς, ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας τῆς νεωτέρας ἐποχῆς εἰδικότερον ὡς ἀξίωμα τῆς ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς μας ζωῆς. Ἡ εἰδικὴ αὕτη ἐξέτασις θὰ γίνῃ εἰς ἰδιαίτερον, τὸ τελευταῖον, κεφάλαιον τοῦ παρόντος ἀρθρου.

Ἡ εἰρημνὴ δύναμις τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἐπίσης οἰκουμένη καὶ ἐπίσης διαρκούς ἰσχύος ἀνθρωποπλαστικὴ δύναμις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποτελοῦν δύο ἰσχυράς καὶ ἀντιοδισίας δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐξέβρεσαν, ἀνέπτυξαν καὶ ζωογονοῦν διαρκῶς τὴν μάφωσιν καὶ τὸν ἐξανθρωπισμὸν τῶν Ευρωπαϊῶν καὶ δι' αὐτῶν γενικότερον καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ὁ Ἑλληνικός καὶ ὁ Χριστιανικός ἀνθρωπισμός εἶναι ἡ ἀσπείρευτος πηγὴ, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἀντλεῖ καὶ ἐκινεῖ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ζωὴν τῆς ἡ νεωτέρας Εὐρώπης καὶ δι' αὐτὴν ὅλος ὁ νεώτερος κόσμος. Διὰ ταῦτο ὁ Ἑλληνοχριστιανικός ἀνθρωπισμός ἀπέτελεσε καὶ ἀποτελεῖ τὴν θεμελιώδη πίστιν παντὸς Ευρωπαϊοῦ καὶ γενικότερον παντὸς πράγματι πολιτισμένου ἀνθρώπου. Τῆς διδύμου αὐτῆς ευρωπαϊκῆς καὶ ἀνθρωπίνης πίστεως τὸ παρὸν ἀρθρον θὰ ἐξετάσῃ τὴν πρώτῃν, τὴν ἑλληνικὴν πλευρᾶν.

Ἡ ἐξέτασις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ θὰ γίνῃ εἰς τὰ ἑξῆς κεφάλαια : α) Διότι οἱ Ἕλληνες θεωροῦνται πατέρες τοῦ ευρωπαϊκοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. β) Ποία εἶναι ἡ ἐνοιαία τοῦ Ἀνθρώπου σύμφωνα μετὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν. γ) Ποῖον εἶναι τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ νόημα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ δ) Ὁ Ἑλληνικός ἀνθρωπισμός ὡς ἀρχὴ τῆς ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΩΣ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΑΙ «ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ» ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ.

Ἡ ἐμφάνισις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ἱστορικὴν σκηνὴν σημαίνει οὐσιαστικῶς τὴν ἀποκάλυψιν μιᾶς μορφῆς, τοῦ ἴου ἕως τότε ἀγνωστοῦ εἰς τὸν κόσμον : τῆς μορφῆς τοῦ Ἀνθρώπου.

Πρὸ τῶν Ἑλλήνων ἀναφέρονται συνήθως εἰς τὴν ἱστορίαν οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς, αἱ κραταιαὶ καὶ ἀπέραντοι μοναρχαὶ τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Ἀσσυρίων, τῶν Περσῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνέπτυξαν ἕνα τεχνικὸν πολιτισμὸν ὁπωσδήποτε ἀξιόλογον, ὅπως μαρτυροῦν τὰ τεράστια τεχνικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα περιεσώθησαν. Οἱ Ἀνατολίται ἀπέτελουν βέβαια ἀπειρίαν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπους ἐβλεπον ὡς ἀφανεῖς καὶ ἀνελευθέρους μονάδας, ὡς παίγνια τῶν ἀλληλοσυγκρουσμένων συσσεσόντων τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων, δούλους ἀπρόσιτον μοναρχῶν. Ἐβλεπον λοιπὸν οἱ Ἀνατολίται ἀνθρώπους. Ἐκείνο ὅμως πρὸ δὲν ἠμποροῦσαν νὰ διακρίνουν ἴου ὁ Ἀνθρώπος. Ἐβλεπον τὰ πολλὰ, ἦσαν ὅμως ἀνίκανοι νὰ ἴδουν καὶ νὰ θεωρήσουν τὸ Ἐν. Τὸ μάτι τῶν ἐβλεπεν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἡ ψυχὴ τῶν δὲν ἠδύνατο νὰ πλάσῃ τὴν μορφήν τοῦ Ἀνθρώπου. Ὁ ἴου τῶν δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ συλλάβῃ τὴν ἐνοιαίαν «Ἀνθρώπου».

Ταῦτα διέκρινον πρώτοι καὶ μόνοι εἰς τὸν κόσμον οἱ Ἕλληνες. Καὶ ἴου διότι : οἱ Ἕλληνες εἶχον ἔμφυτον ἐν πλαστικὸν βλέμμα, ἱκανὸν νὰ συλλαμβάνῃ μορφάς, μορφὰ συνόλα ὑπὲρ τὰ ἐπὶ μέρος, καλλιτεχνικὴν ἐνότητα ὑπὲρ τὴν συγκεκριμένην πολλότητα τῶν πραγμάτων. Τὸ μεγαλύτερον δῶρημα τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς Ἕλληνας εἶναι αὕτη ἡ πνευματικὸ-καλλιτεχνικὴ ἱκανότης τῶν καὶ συλλαμβάνουν μορφάς, ἐνοιαίας καὶ ἰδέας. Ἡ ἀφαιρετικὴ αὕτη δύναμις τῶν Ἑλλήνων, τοῦ κατ' ἐξοχὴν λαοῦ τῆς μορφῆς, εἶναι τὸ μέγα μυστικὸν τοῦ Δημοιοῦ τοῦ Σύμπαντος.

Οἱ Ἕλληνες πρώτοι ἐνερανίσθησαν εἰς τὴν ἱστορίαν μετὰ τὴν πρωτοφανῆ ἕως τότε δύναμιν : νὰ συλλαμβάνουν τὸ ἐν ἀπὸ τὰ πολλὰ, τὸ σύνολον ἀπὸ τὰ ἀσύντακτον καὶ ἀσυσταμένον πλῆθος τῶν λεπτομερειῶν, τὴν ἰδέαν ἀπὸ τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα : νὰ εἰσδύουν ἀπὸ τὴν ζωὴν εἰς τὴν ψυχὴν ! Οἱ Ἀνατολίται ἀντιθέτως ἔσπεροντο τῆς ἰκανότητος ταύτης. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ σκέψις τῶν, ἐστραμμένη μόνον εἰς τὰ πολλὰ καὶ τὰ ἐπὶ μέρος, ἔμεινε οὐσιαστικῶς ἐμπειρικὴ καὶ ἡ ζωὴ τῶν κοιμητισσμένων, χωρὶς οὐσιαστικὴν ἐνότητα καὶ συνοχὴν, καθηλωμένη κυρίως εἰς τὸ ἀφῆλμον καὶ τὸ πρακτικόν.

Ἀπὸ τὰς μορφάς, τὰς ὁποῖας συνέλαβε τὸ πλαστικὸν βλέμμα τῶν Ἑλλήνων, μία προβάλλει κυριαρχικῆς, φωτεινότερα καὶ ὀρεστέρα ὄλων : ἡ μορφή τοῦ Ἀνθρώπου. Ὅταν εἰ Ἕλληνες ἀπὸ τὸ χάος τῶν ὑλικῶν ἀξιών ἀνέσταν ὑψηλά

καὶ ἐνεθρόνισαν εἰς προέλαμπρον θρόνον τὴν Μορφήν τοῦ Ἀνθρώπου εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ πανανθρωπίνου κόσμου, οἱ συνανθρωποὶ τῶν Ἑλλήνων εἶδον ὡς ἀλλήλων, ὅπως τὸ φῶς, τὸ ὅποιον ἐξέπεμπε τὸ πᾶν ὁ πύρινος βουλόος τοῦ Προμηθεῦς εἰς τοὺς σκοτεινοὺς γαυλοδύτους. Ἐκτοτε ἀπὸ τὸν ὑψηλὸν τῆς θρόνον ἡ ἑλληνικὴ Μορφή τοῦ Ἀνθρώπου, πανεύμορφος ἀσπύρινα τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, σκορπίζει τὸ ἀνεσπερον ὡς τῆς εἰς ὄλον τὸν κόσμον. Διότι οἱ Ἕλληνες τὸ δημιουργήμα τῆς πλαστικῆς τῶν δυνάμεως, τὸν Ἀνθρώπον, ἐσπεφανώσαν μετὰ τὸν ἀκτινοβόλον φωστρεσσαν δύο ἰδεῶν : τοῦ «Λόγου» καὶ τῆς «Παιδείας». Ὁ Λόγος καὶ ἡ Παιδεία εἶναι αἱ δύο κοσμοἱστορικαὶ ἀνακαλύψεις τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, αἱ ὁποῖαι ἐθεμελίωσαν τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμὸν. Μετὰ τὰς δύο αὐτάς ἑλληνικάς ἀνακαλύψεις θὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς τὰ ἑπόμενα.

Ὁ Ἑλληνικός «Λόγος». Διὰ τοῦ ὅρου «Λόγος» δὲν ἐνοοοῦμεν βεβαίως τὴν γλώσσαν, ἀν καὶ ἡ γλώσσα εἶναι καὶ αὕτη μία ἐκφραστικὴ μορφή τοῦ Λόγου, ὅπως καὶ ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη εἶναι καὶ αὐταὶ ἐκφράσεις τοῦ Λόγου. Λόγος εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ κίνησις τῆς ψυχῆς, διὰ τὴν ὁποῖα αὕτη συλλαμβάνει καὶ ἐπὶ τὴν πραγματικότητα ὡς κατὰ ἀπὸλύτως ἰδικὸν τῆς. Ὁ Λόγος εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἀγωνία, μέσα εἰς τὴν ὁποῖαν κυφορεῖται ἡ θεωρητικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ συλλήψις τῆς πραγματικότητος. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴν ἀγωνίαν καὶ τὸ «θαυμάζειν» καὶ ἀφαιρῖν προήλθον ἡ φιλοσοφία, ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη. Ἀλλὰ πρὸς καλύτεραν διασάφισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λόγου πρέπει νὰ ἴδωμεν τί, παρουσιάζον εἰς τοὺς Ἀνατολίταις, εἶδον οἱ Ἕλληνες, ἐμφανίσθεντες εἰς τὴν ἱστορικὴν σκηνὴν, καὶ ἕως τοῦ ἐποχώρησαν περαιτέρω.

Ὅταν οἱ Ἕλληνες εἰσῆλθον εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον, εἶδον τοὺς πρὸ αὐτῶν ἀνατολικούς λαοὺς εἰς ἱκανὴν πρόοδον. Οἱ λαοὶ αὐτοὶ εἶχον πλῆστον διασφίσις καὶ γνώσεων : ἀλλὰ τὰς γνώσεις τῶν ἀπέκτων ἐμπειρικῶς καὶ τὰς ἐχρησιμοῦσαν μόνον διὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν. Καὶ πολιτισμὸν εἶχον οἱ Ἀνατολίται, ὁ ὁποῖος ὅμως ἴου κυρίως καὶ κατ' ὄσιναν τεχνικός. Ἡ σκέψις τῶν ἴου κατὰ κανόνα ἐμπειρικὴ καὶ ἐστραμμένη εἰς τὰ πολλὰ καὶ τὰ ἐπὶ μέρος. Ἐκτός τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς εἶχον καὶ ἀπαρχὰς τινὰς πνευματικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ, ὅχι ὅμως καὶ πνευματικὴν ζωὴν καὶ ἐπιστήμην, ὅπως τὰ ἐνοοοῦμεν ὑστερα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν τῶν συλλήψιν. Κατὰ ταῦτα οἱ λαοὶ οὗτοι ὑπῆρξαν πρόδρομοι, χωρὶς ὅμως νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ὁποῖα τῆς προεπιστημονικῆς σκέψεως. Ἐπικοινωνία μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀνατολῆς βεβαίως ὑπῆρχεν, ἀσφαλὸς δὲ στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔχουν τὴν προέλευσιν τῶν ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν. Ἡ ἐπικρατοῦσα ὅμως εἰς τὴν ἐπιστήμην γνώμη περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ τῆς σημασίας τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης εἶναι ὅτι τὰ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καθόλου παραληθοῦντα ἦσαν ἀσυστηματοποιητὸν ὑλικὸν τῆς ἐμπειρίας, πρώτοι δὲ καὶ μόνοι οἱ Ἕλληνες ἐπεξεργασθέντες καὶ πλουτίζαντες αὐτὸ, ὑψώθησαν ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν εἰς τὴν θεωρίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀπλήν γνώσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποῖα ἀπτεῖ τὸν λόγον καὶ τὴν ἀλήθειαν, χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς ἀληθείας καὶ ἀσχετῶς πρὸς οἰοῦντοτε χρησιμοποιεῖν τῆς διὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν. Ἡ ἱστορικὴ μοῖρα ἠθέλησε νὰ γεννηθῆ ἐξῶς, εἰς τὴν γεωγραφικὰς μικρὰν Ἑλλάδα, ὁ πνευματικὸς ἀνθρώπος καὶ ὁ πνευματικὸς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινος, πολιτισμός. Καὶ τῶ ὄντι ἡ Ἑλλάς εἶναι ἡ μήτηρ καὶ ἡ τροφὸς τοῦ πνευματικοῦ βίου.

Ὅταν οἱ Ἕλληνες «ἐθαύμασαν», ἠπόρησαν καὶ ἠρώτησαν ἐπὶ τὸν βῆ, ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν στιγμὴν ἐγεννηθῆ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη. Πρώτοι οἱ Ἀρχαῖοι φιλοσοφούσιντες, θεωρητικῶς εἶνεκεν, ἐζήτησαν τὸν λόγον καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου καὶ τῆς γνώσεως. Πρώτοι οἱ πρόγονοὶ μας ὑψώθησαν ἀπὸ τὰ πολλὰ καὶ τὰ ἐπὶ μέρος εἰς τὸ ἐν καὶ τὸ καθολικόν, ἀπὸ τὰ πράγματα εἰς τὴν ἐνοιαίαν καὶ τὴν ἰδέαν, ἀπὸ τὴν αἰσθητὴν εἰς τὴν νοητὴν καὶ ἰδεατὴν πραγματικότητα, ἐπὶ τοῦ γίγνομῶ μόνον ἐπὶ τὸ βῆ, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων. Προχωρήσαντες πέραν τῆς ἐμπειρικῆς γνώσεως τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, εἰσῆλθον καὶ ἐκυρίαρχησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πνευματικότητος, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Οὕτως ἐθεμελιώθη ὡς κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινος βίος, ὁ θεωρητικὸς βίος, ὁ πραγματοποιῶν τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀληθοῦς.

Ἀλλ' ὁ Ἑλληνικός Λόγος ἐξεδηλώθη πρωτοπόρος καὶ εἰς μίαν ἄλλην περιοχὴν, ἐκτός τῆς πνευματικότητος : εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινωνικότητος καὶ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου. Οἱ Ἕλληνες ἀντίκρουσαν τὸν Ἀνθρώπον ὡς εἶδον πολιτικόν, ἔχον μάλιστα τὴν κοινωνικότητα ἐμμετον. Ἐνεδαῦσαν εἰς τὰς σχέσεις ἀνθρώπου καὶ συνανθρώπων, ἀτόμου καὶ πολιτικο-κοινωνικοῦ συνόλου. Ἀπὸ τὴν συνεῖδησιν ταύτην τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν φαινομένων, ὁ Ἑλληνικός Λόγος συνέλαβεν ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ ἀξίας ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου καὶ ὕψωσαν ἀξιολογικὴν πυραμίδα μετὰ κορυφὴν τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀγαθοῦ. Ἡ ἀνατολικὴ βίος εἶχε κατασταλαξεί εἰς πλῆθος ἀπλοῦν ἠθικῶν παραγγυλιμάτων καὶ εἰς ἕνα ἐκτεταμένον ἠθικολογικὸν ἐμπειρισμὸν. Πέραν τούτου ὅμως καὶ ὑπὲρ τούτου οἱ Ἕλληνες ἐθεμελίωσαν τὸ ἐπιδηλικὸν οἰκοδόμημα τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς ἠθικῆς. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἀποσιωπηθῆ, ὅτι ἡ ἠθικοκοινωνικὴ αὕτη ἀξιολογικὴ δημιουργία τῶν Ἑλλήνων ἐγένεθ ἐν οὐσιώδεις κενόν : τὴν ἔλλειψιν τῆς ἀξίας τῆς ἀγάπης καὶ τῆς θυσίας, τῆς ὁποῖας ἀπαρχὰς μόνον ἔχομεν παρ'

*Ελληνισμός. Τὸ κενὸν τοῦτο συμπλήρωσεν ὁ Χριστιανικὸς Λόγος, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν προβολὴν τῆς παναγάπης καὶ τὴν ἐξουσίαν τῆς θυσίας, τοῦ κλυττοῦ ἀντὶ πολλῶν, τῆς ἐπισημασμένης διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ, εἰδείξεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἑαυτοῦ ἀσπληκτικὴν ἔννοιαν τοῦ ἐπισημασμένου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀνθρώπου.

Ἡ τρίτη περιοχὴ τῆς δραστηριότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λόγου εἶναι ἡ σφαῖρα τοῦ Καλοῦ, τοῦ Ὁραίου, Ἐδῶ ἡ ἔμφωτος πλαστικὴ δύναμις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ μὲ τὴν λεπτοτάτην αἰσθησὶν τῆς μορφῆς ἐξαιματούργησεν. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον τὸ εὐτύχημα νὰ εὐρεθοῦν εἰς πανευροκοσμοῦ φυσικῶν περιβάλλον. Ἡ ἑλληνικὴ χερσονήσος καὶ τὰ ἑλληνικὰ νησιά μὲ τὴν πλαστικότητά των δυνάων καὶ τὴν γραφικότητα των παραλίαν, μὲ τὴν διαρκῆ ἐναλλαγὴν καὶ ποικιλίαν τοῦ τοπίου καὶ τὸν πλούτον των ἀποχρώσεων, μὲ τὴν κρυσταλλινὴν διαύγειαν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὰ ἀπειρα σκιερήματα τοῦ πόντου, χαρίζον ἐξαιρετικὰ ἀπολαύσεις εἰς καθὲς ἄνθρωπον, εἰδικώτερα ὅμως εἰς τὸν Ἕλληνα μὲ τὴν ἑαυτοῦ ἐξαισθησὶν πρὸς τὸ ὄρατον, ἢ ὁμορφίαν τῆς χώρας του καὶ τῆς φύσεως ἐγὼ καὶ ψυχῆ, ἰερὰ μαγία, ἔως, Ὁ Ἕλληνας ἀνθρώπος ἀνήχθη, ὡρθε εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Ὁραίου, τοῦ Καλοῦ, ὅπως ἔλεγον οἱ Ἕλληνες. Καὶ τοῦ Καλοῦ ὁ ἔρωξ καὶ ἡ ἰδέα ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Ἕλληνα ὅπως ἐκείνας τὰς ἀθανάτους μορφάς, ποῦ βαυμάζον οἱ αἰῶνες εἰς τὰ κλασσικὰ ἑλληνικὰ πλαστοεργήματα τῆς σμίλης καὶ τῆς λαγοτεχνίας: τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὰς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους, τὰς Καρυάτιδας καὶ τὰς πινακίδας ὡδῶν, τὰ μαρμάρια κάλλι τῶν θεῶν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν ποίησιν τῶν πλατωνικῶν διαλόγων.

Συνοψίζοντες κλείομεν τὴν περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λόγου πραγματικὴν μᾶς μὲ τὴν ἑξῆς γενίκευσιν: Ὁ πρὸ των Ἑλλήνων πολιτισμὸς ἦτο κατ' ἐξοχὴν τεχνικός - πρακτικός, πραγματοποιήσιμος τῆς ὕλης ἀξίας τοῦ ὠφελίμου καὶ τοῦ χρησίου. Ὁ πολιτισμὸς τοῦ Λόγου, τὸν ὁποῖον ἀνακαλύπτουν οἱ Ἕλληνες, ὁ ἀποτελεῖ τὰ θεμέλια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι ἡ πραγματοποιήσιμος τῶν ἐξῆς τοῦ Ἀληθοῦς, τοῦ Ἀγαθοῦ καὶ τοῦ Ὁραίου, ὁ πολιτισμὸς τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς τέχνης, μὲ μίαν λέξιν ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινος, ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς.

Ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα τῆς παιδείας. Ἡ ἄλλη ἀνακάλυξις των Ἑλλήνων εἶναι ἡ ἰδέα τῆς παιδείας, ἡ ὁποία εἶναι πολὺ στενὰ συνυφασμένη μὲ τὴν πρῶτην ἰδέαν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Πνευματικὸς πολιτισμὸς καὶ παιδεία εἰς τοὺς Ἀρχαίους Ἕλληνας ταυτίζονται διότι δι' αὐτοὺς ὁυσιαστικὸν γνῶρισμα τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ παιδευτικὸν καὶ μορφωτικὸν γνῶρισμα. Κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῆ ἄλλως παρὰ ὡς μέσον ἐξαισθησίου καὶ μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ ὡς ἀνθρώπινη παιδεία. Κατὰ ταῦτα ἡ ἑλληνικὴ παιδεία εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ παιδαγωγούτου πολιτισμοῦ.

Τὸ νόημα τῆς παιδείας κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν διασσεφί καλύπτει ἢ ἐν προκειμένῳ σύγκρισις των Ἑλλήνων μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ λαοὶ αὗτοι παιδεύον ἐν ἑαυτοῖς τὴν μετάδοσιν τεχνικῶν - ἐπαγγελματικῶν γλώσεων, χρῆσιμον διὰ τὸν πρακτικὸν βίον εἶχον δηλαδὴ ὕλησιν - ὠφελιμοκρατικὴν ἀντίληψιν τῆς παιδείας. Κατὰ τοὺς Ἕλληνας ὅμως ἡ παιδεία εἶναι ἐν εὐρύτῳ πνευματικῶν φαινομένων τοῦ κοινωνικοῦ βίου των ἀσπληκτικὸν συνυφασμένον μὲ τὸν πολιτισμὸν. Καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ παιδεία διακρίνεται καὶ ἀπὸ τὴν νεωτέραν συνηθῆ ἀντίληψιν, καθ' ἣν παιδεία εἶναι τὸ γνωστὸν περιεχόμενον παιδαγωγικῶν φαινομένων, τὸ ἐντοπιζόμενον μεταξὺ διδασκάλων καὶ μαθητῶν, δηλ. ἡ σχολικὴ παιδεία. Οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀντιθέτως τὸ παιδευτικὸν φαινόμενον εἶδον εἰς ὅλην τὴν ἐκτασίαν καὶ τὰ βάθος ὡς ἀσπληκτικὴν διαπαιδαγωγῆσιν των κοινωνικῶν συμβιβαζόντων ἀνθρώπων, δημιουργούσαν τὸν πολιτισμὸν. Ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως κέρριον γνῶρισμα τοῦ πολιτισμοῦ, παρέχον τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ ὡς ἀληθινὰ ἀνθρώπινον δημιουργήματος, ἐθεώρησαν τὸν μορφωτικὸν τὸν χαρακτῆρα. Διὰ τοῦτο ἀπέκλεισαν ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν πάσαν μὴ παιδαγωγικὴν καὶ μορφωτικὴν ἐκδήλωσιν. Ὅλων των μορφῶν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ πνευματικοῦ, τοῦ καλλιτεχνικοῦ, θεμελιώδες γνῶρισμα εἶναι τὸ παιδαγωγικὸν καὶ μορφωτικὸν.

Τὸ ἀρχαῖον κράτος, ἢ «πόλις», ὅπως ἔλεγον, σκοπὸν ἔπρεπε νὰ ἔχη τὴν διαπαιδαγωγῆσιν καὶ βελτίωσιν των πολιτῶν ἄλλως ἐξέφυγεν ἀπὸ τὸν προορισμὸν του. «Πολίτης τροφὴ ἀνθρώπων ἐστίν, καλὴ μὲν ἀγαθῶν, ἢ δ' ἐναντία κακῶν», εἶπεν ὁ Πλάτων. Δηλαδὴ: ἢ πολιτεία εἶναι ἀνατροφή, διαπαιδαγωγῆσις ἀνθρώπων. Ἡ καλὴ πολιτεία, τὸ καλὸν πολιτεύμα κάμνει τὸν πολίτη ἀγαθόν, τὸ κακὸν πολιτεύμα καὶ τὸ κακὸν κράτος ἐκμαρτυρεῖ τοὺς πολίτας. Τὸ ἴδιον ἴσχυος καὶ διὰ τὴν γράμμασιν καὶ τὴν λαοτεχνίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τοὺς «Βασιλικοὺς» του (στ. 1054) ῥητῶς μᾶς βεβαιώνει, ὅτι ὁ ποιητὴς εἶναι ὁ παιδαγωγὸς των ὡρίμων, ὅπως ὁ διδασκαλὸς των μικρῶν παιδῶν: «τοῖς μὲν γὰρ παιδῶσι ἐπιτρέπει διδασκαλίας ὅστις φράζει, τοῖσι δ' ἄδωσι ποίησιν». Ἡ τέχνη, ἡ κλασσικὴ ἑλληνικὴ τέχνη ἐξεργεῖται. Διὰ των Ἀρχαίων Ἑλλήνων ἦτο κατὰ τὸ ἀδυσωπὸν ἔργον τέχνης ἄνευ μορφωτικοῦ περιεχομένου. Ὁ ποιητὴς καὶ ὁ πεζογράφος, ὁ ἀρχιτέκτων καὶ ὁ πλάστης, ὁ ζωγράφος καὶ ὁ μουσικός, ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ πολιτικός ἐθεωροῦντο καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι οἱ παιδαγωγοὶ τοῦ λαοῦ των. Τὸ θέατρον ἦτο σχολεῖον τοῦ λαοῦ. Αἱ ἐπιγραφαὶ των χορηγικῶν τριτόνων ἔλεγον: «Σοφοκλῆς ἐδίδασκε», «Αἰσχύλος ἐδίδασκε». Τὰ δράματα τότε «ἐδιδάσκοντο» ἡμεῖς σινηθῶς λέγομεν σήμερα: «παριστάνονται» ἢ «ἀναδιδάσκονται» εἰς τὴν

σπῆν. Οἱ πολιτικοὶ Σόλων καὶ Περικλῆς ἔμειναν κλασσικὰ παραδείγματα παιδαγωγῶν πολιτικῶν. Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐπὶ τῆς ἡμέρας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς μὴ παιδαγωγούσας πολιτικῆς κοινότητος μὲ κεντρικὴν μορφήν τῆς τὸν πολίτην-ἀνθρώπον.

Ἀπὸ τὸ ἑαυτοῦ πλαστικὸν βλέμμα των Ἑλλήνων, ποῦ εἶδον καὶ συένευσεν τὴν μορφήν, ἐκπηγάζει ἡ ῥοπή καὶ ἡ κλονήσις των Ἑλλήνων πρὸς διαπλάσιν καὶ διαμορφωσιν. Ἐπιτύγως δὲ ἡ νεώτερος ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπλάσθη ἀπὸ τοῦ ἀπαιτήσεως μορφῶν—ω (= προσδίδω μορφήν) καὶ τὴν λέξιν μόρφωσις, διὰ νὰ δηλώσῃ ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν διαπλαστικὴν, τὴν διαμορφωτικὴν, τὴν παιδευτικὴν λειτουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν ὁποῖαν οἱ Ἀρχαῖοι ἔλεγον ἐμμετώσις ἢ ἐπιπαιδεία. Ἀσπληκτικὸν καὶ ἐμψυχὸν ὕλην ὑπέκειντο εἰς διαμορφώσιν καὶ διαπλάσιν ὑπὸ τὰς ἐπαισθητικὰς πλαστικὰς βλέμματα των Ἑλλήνων. Καὶ ἄν οὗτοι εἰς τὴν ἡμέραν ὕλην, τὸ ἔζον, τὸ μέγαλλον καὶ τὸ μᾶρμαρον, προσέφωσαν κάλλος, εἰς τὴν ἐμψυχὸν ὕλην, τὸν ἀνθρωπίνον (σῶμα καὶ ψυχὴν του) ἐπιλοδοξώσαν νὰ προσώσωσιν καὶ κάλλος καὶ ἀρετὴν. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνήσιος ἀναστροφή, ἡ περιήμος, καλὰ καγαθήσια, τὸ κατ' ἐξοχὴν μορφωτικὸν ἰδεώδες διὰ τὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀργῆθεν ἐσεωθώσανται παιδεύεται καὶ ἀνθρωποπλάσται.

Συνοψίζοντες, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία δὲν εἶναι ἄπλως ἔννοια στατική, δηλαδὴ τὸ σύνολον των ἐκδηλώσεων τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ἔννοια κανονιστικῶν περιεχομένου. Ἐν ἡ περιλαμβάνεται ἡ θεμελιώδες ἀπαιτήσεις τῆς συμβολῆς τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν ἡμέραν, τὴν βελτίωσιν καὶ τὸν ἐξανθρωπισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ἰσοῦ τὸ τεσσάρτον βῆμα, τὸ ὁποῖον πέρασιν τὸν Ἀνατολικὸν λαὸν ἐπέπλεσαν οἱ Ἕλληνες: εἰς τὸν ἐπαγγελματικὸν ἀντέταξαν τὸν ἄνθρωπον ὑπὲρ τοῦ ἀνατολικῶν ἐπαγγελματικῶν ὄψεων των ἀνθρώπων: ὑπὲρ των τεχνικῶν πολιτισμῶν τὴν «κατὰ σκευὴν τοῦ βίου», ἔθελον τὴν διὰ τὸ πνευματικὸν πολιτισμὸν ἡμμετώσιν καὶ παιδείαν, τὴν πολιτικὴν δηλαδὴ, ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀεικλήρωσιν τῆς μορφῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκτοστὸ ὅ βίος των Εὐρωπαίων καὶ δι' αὐτῶν καὶ των ἄλλων ἀνθρώπων ἐρηθῆς ἀποκομῆσιν τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον δίδωσιν ἡ ἀσπληκτικὴς μεγαλοφύα των Ἑλλήνων. Διότι οἱ Ἕλληνες πρῶτον συνέλαβον καὶ ἔβασαν τὰ βασικὰ καὶ πρωτοεργικὰ προβλήματα τῆς πανανθρώπινης ζωῆς. Αὐτοὶ ἀνεκάλυσαν τὰς ἑαυτοῦ πνευματικῶν μορφῶν τὸς νόμους τῆς γλώσεως, τοῦ ὄψους, τοῦ ὄψους, τῆς ἐπισημασμένης, τοῦ γόρου, καὶ τὰς ἐκατηγορίας τῆς ἡλικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέσεως. Μὲ τὰς κατηγορίας αὐτὰς ἐνοητοῦται ἔκτοστὸ καὶ δι' αὐτῶν συλλαμβάνει καὶ ἀπεκονίζει τὴν πραγματικότητα ἢ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη καὶ θεωρητικὴ σκέσις. Οἱ Ἕλληνες ἀνεκάλυσαν τὰς θεμελιώδες μορφὰς τοῦ Καλοῦ καὶ τὰς ἡμιλυτέρας καὶ ὑγνεωτέρας ἀξίας τῆς ζωῆς καὶ τὰς ἀπέπνευσαν καὶ ἐνεσάρκωσαν εἰς τὰ κλασσικὰ ἔργα τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης των. Ἡ ἐπιβολὴ των Ἑλλήνων ἐπὶ των μεταγενεστέρων συνίσταται εἰς τὸ εἶναι τὰς ἑλληνικὰς ἱστορικές μορφὰς καὶ ἀξίας ἐνυπάρχει ἱσταντὰς ὑπερονοκίως πρὸς τὴν διακεία καὶ ἐπιβίωσιν καὶ εἰς τὸ ὅτι ὁ κλασσικὸς Ἑλληνισμὸς ἐγνώρισε μὲσιν εἰς τὴν ἱστορικότητα του ὑπεριστορικὴν παιδαγωγικὴν δύναμιν διὰ ἀσπληκτικὸν ἐπικαιρότητα καὶ σημασία. Τὴν διασκή ταύτην πνευματικὴν παρουσία των Ἑλλήνων εἰς τὸν βίον των ἀνθρώπων βᾶ ἐναπτύζομεν εἰς τὸ μεθεστῶνον κεφάλαιον. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶναι σκοπῶν νὰ ἐμβαδύνομεν εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ἑνοίας «ἀνθρώπος» κατὰ τὴν ἀντίληψιν των Ἀρχαίων.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Τὴν ἑλληνικὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου βᾶ ἀναζητήσομεν μὲ τὴν ὀψιν των Ἑλλήνων πνευματικῶν ἡγετῶν, δηλαδὴ των κλασσικῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Ἰδίως δὲ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἐν πρώτοις τὸν ἀνθρώπον των Ἑλλήνων δὲν πρέπει νὰ συνοψώμεν μὲ τὸ «ἄτομον» των νεωτέρων ἀνθρωπιστικῶν. Ἄλλο ἄτομον καὶ ἄλλο ἄνθρωπος. Τὸ ἄτομον δὲν συναίσθηται ἑαυτὸ ὡς ὄργανικὸν μέλος ἐνός κοινωνικοῦ συνόλου. Τὸ ἄτομον ἐμφασεῖται ἀπὸ ποταπὸν ἐγώσιν μὴ ἐπιτρέπονται εἰς αὐτὸ νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἐνστερνισθῆ τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνικότητος. (Ἄς προστεθῆ ἔδῶ, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φαίνεται τὸ μέγα βῆμα τοῦ Χριστιανισμοῦ πέρασιν τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ διότι ὁ Χριστιανισμὸς ὡς θεμελιώδες γνῶρισμα τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου ἀπῆλθε ὡς ὑψηλὰ ἰδέα τῆς ἀνάπης, τῆς εὐαγγελίας καὶ τῆς αὐτοθυσίας, των ὁποίων μόνον ἀπαιτῶν βλέπομεν παρ' Ἑλλήνων).

Ἐπειτα ὁ ἀνθρώπος των Ἑλλήνων δὲν ἐνεῖ τίποτε τὸ κοινὸν μὲ τὸν «ἄτομον» ἀνθρώπον ἢ τὸν «κοσμολογικόν». Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι κοσμολογικὰς τάσεις ἐυρίσκόμεν εἰς μερικοὺς Σοφιστὰς, τοὺς Κυνικοὺς καὶ τοὺς Στωϊκοὺς. Ἄλλ' αἱ τάσεις αὗται ἀποτελοῦν ἰσχυρὰ καὶ ἀσπληκτικὴν ἡπῆκλισην ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἑλληνικῆς περὶ ἀνθρώπου ἀντίληψης.

Κατὰ ταύτην ἀνθρώπος εἶναι τὸ μέλος τῆς πολιτικῆς κοινότητος τῆς ἐπόλεως ὁ πολίτης — ἀνθρώπος. Ἀνθρώπος εἶναι τὸ πῶς καὶ συνανθρώπων, ἀποτελοῦμεν τὸ πολιτικοκοινωνικὸν πλῆθος καὶ τὴν προέκτασιν τῆς ζωῆς του. δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῆ κατὰ τοὺς Ἕλληνας. Διότι φυσικὸν - ὕλικον καὶ πνευματικὸν - ψυχικὸν δεσμὸν ἀκατάλυτον συνδέων των ἀνθρώπων τῶν μὲ τὸ ἔδαφος καὶ τὴν φύσιν τῆς πατρίδος του, ὅσον καὶ μὲ τοὺς συνανθρώπους του, οἱ ὁποῖοι ζοῦν εἰς τὸ ἴδιον ἔδαφος καὶ εἰς τὴν ἴδιαν φύσιν. Διὰ νὰ ἀντιληθῶμεν πῶς ἐσχυρὰ ἦτο ἡ καθήλωσις τοῦ Ἑλλήνων εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν νο-

σταλγίαν του Ὀδυσσεύς, ὁ ὅποιος δὲν εἶχε στὰ ξένα ἄλλον πόδον, παρὰ νὰ ἴδῃ ἐκαστὸν ἀποθρόσκοντα ἀπὸ τὴν πατρικὴν ἔστιαν. Ἡ ἑλληνικὴ γῆ εἶναι, κατὰ τὸν Μισχόλη, ἢ εἰ ἢ κἄτω εὐλόγητος παρὰ τὴν «Καυροτρόφος Γῆ», τῆς ὁποίας καὶ ἰσοὺν ὑπάρχει εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὑπὲρ αὐτῆς τῆς Γῆς καὶ τὸν θουῶν καὶ ἐστὶν τῆς ἡγωνισθῆσαν καὶ ἐδουλώθησαν οἱ πολυάνητοι Μισσαθωνοῦχοι καὶ Σαλαμινοῦχοι.

Τὸ πάτριον ἔθνος καὶ ἡ ἑλληνικὴ φύσις δὲν ἦσαν διὰ τοῦς Ἕλληνας ἐννοιαὶ στενῶς γεωγραφικαί. Ἦσαν ἐννοιαὶ με πλοῦσιον πνευματικῶν καὶ ψυχικῶν περιεχομένων. Διότι εἰς τὸ κοινὸν ἔθνος καὶ τὴν κοινὴν φύσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔζων ὁμοιοί, ἡμιόμοιοι καὶ ὁμοόμοιοι, ἐδημιουργεῖτο κοινὴ ζωὴ καὶ συνείδησις μετὰ τὰ κοινὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, τὰς κοινὰς παραδόσεις, τὴν ἴδιαν θρησκείαν καὶ λατρείαν, τὸ ἴδιον δίκαιον, τὰς κοινὰς εὐτυχίας καὶ ἀτυχίας μετὰ τὰ κοινὰ βιώματα, περνομενὰ καὶ ἰδανικά. Ὅλα αὐτὰ ἐκτρέφουσι καὶ καλλιεργοῦν μίαν ἐνιαίαν ψυχοκοινωνικὴν ἀτμόσφαιραν, δημιουργοῦν τὴν κοινωνικὴν ομάδα ἢ κοινότητα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑποχωρεῖ καὶ ἀσπνίζεται, τὸ ἐγωϊστικὸν ἄτομον καὶ ἀντ' αὐτοῦ διαμορφώνεται ὁ κοινωνικὸς ἢ ἀκριβεστέρως ὁ πρῶτος ἢ ἑτικὸς ἀνθρώπος, διότι ἡ «πόλις», τὸ ἀρχαῖον κράτος, ἦτο ἡ κοινὴ τῶν ὁμαδικῶν αὐτῶν σχέσεων, ψυχικῶν συναισθησῶν καὶ κοινωνικῶν διαμορφώσεων καὶ ἡ «πόλις» ἦτο ἡ ἐγγύησις διὰ τὴν συνέναυσιν τῆς κοινῆς ζωῆς, ἐφόσον ἐντὸς τῆς κοινῆς τῆς πόλεως αἱ διαδεχόμεναι ἀλλήλους γενναίαι παραλαμβάνουν τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν καὶ τὴν ὁμαδικὴν πολιτικὴν καὶ πολιτιστικὴν κληρονομίαν τῶν προγενεστέρων.

Μέσα λοιπὸν εἰς τὸ πλῆσιον τῆς πόλεως ἕκαστος πολίτης - ἀνθρώπος ἦτο ὁ κόμβος ποικίλων δεσμῶν καὶ σχέσεων: ὀικτικῶν, πνευματικῶν, πολιτικῶν, ἠθικῶν, τῶσων μετὰ τὴν πόλιν, τὸ κράτος, ὅσον καὶ μετὰ τοὺς συναυθρώπους του, τοὺς συμπολίτας του. Μέσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολιτικὴν κοινότητα τῶν κλασσικῶν χρόνων ἦτο ἀδύνατον νὰ διακρίνηται τὸν πολίτην ἀπὸ τὸν αὐθράπον. Καὶ ἡ νεώτερος δὲ λέξις «πολιτισμὸς» ἀπὸ τὴν λέξιν «πολίτης» ἔχει τὴν ἐτυμολογικὴν ἀρχὴν τῆς. Ἡ ἐτυμολογικὴ δὲ αὐτῆς σχέσις, χωρὶς νὰ εἶναι παλαιά, ἐκφορεῖ κατὰ εὐσταχὸν σύμπτωσιν τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς παραλεύσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν συμβίωσιν, συνεργασίαν καὶ ἀμοιβαίαν παιδείαν τῶν πολιτῶν. Αὐτὸς λοιπὸν εἶναι ὁ ἀνθρώπος, ὅπως τὸν εἶδον οἱ Ἕλληνες τῶν κλασσικῶν χρόνων καὶ ὅπως τὸν εἰδὼν οἱ φιλόσοφοι ἑλληνικῆς νοῦς: ὄχι τὸ ἐγωϊστικὸν, ἀνεξάρτητον καὶ ἀσύνθετον ἄτομον, ὄχι ὁ ἐξῶ τύπος «ἀπολιτικός» ἀνθρώπος, ἀλλὰ ὁ ἔχων πολιτικὴν συνείδησιν «πολίτης - ἀνθρώπος».

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ πολιτικὴ ἰδιότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐκείνη ἡ ἰδιότης, ποὺ κάμνει τὸν ἀνθρώπον ὄντως ἀνθρώπον: «καὶ πρότερον δὴ τῆ φύσει πόλις ἢ οἰκία ἢ ἕκαστος ἡμῶν ἐστὶν: τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους». Δηλαδή: προϋποθέσεις τῆς ὑπάρξεως ἀνθρώπου τῶ ὄντι ἀνθρώπου, δημιουργοῦ ἀνωτέρων ἀξιών τῆς ζωῆς, οἱ ὁποῖοι διακρίνουν τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τοῦ κτήνους, εἶναι ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ του συμβίωσις, τὸ πολιτικὸν σύνολον, ἡ «πόλις». Κατὰ ταῦτα ἡ «πόλις» εἶναι πρότερον, προηγείται ἕκαστου πολιτοῦ, οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ νοσηθῆ ἄλλως ὁ ἀνθρώπος παρὰ ὡς πολιτικὸν ζῶον, ὡς μέλος τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. (Περὶ τῆς κατ' Ἀριστοτέλη πολιτικῆς κοινωνίας βλ. περὶ περισσότερα εἰς τὸ ἐν τῷ Λεξικῷ τούτῳ ἄρθρον «Ἀριστοτέλης τοῦ Κωνστ. Γεωργίου».)

Καὶ τῆς πλατωνικῆς παιδείας κεντρικὸν νόημα εἶναι ἡ διαμορφώσις τοῦ πολίτου - ἀνθρώπου, ὅπως δεῖκνουν ὄχι μόνον ἡ «Πολιτεία» καὶ οἱ «Νόμοι» τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅλον ἔργον τοῦ φιλοσόφου τούτου. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸς τοῦ ἀνωτέρου κεντρικοῦ νοήματος ἕνας ὀρισμὸς τῆς παιδείας εἰς τοὺς «Νόμους» (Α643ε), εἰς τὸν ὁποῖον καταλήγει ἡ διαλογικὴ συζήτησις τοῦ θέματος τῆς παιδείας μετὰ τινὰς προηγουμένως ἀτελεῖς ἢ ἀνακριθεὶς ἀποπειρὰς πρὸς καθορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς: «...τὴν δὲ πρὸς ἀρετὴν ἐκ παιδῶν παιδείαν, ποιοῦσαν ἐπιθυμητὴν τε καὶ ἐραστὴν τοῦ πολίτην γενέσθαι τέλειον, ἀρετὴν τε καὶ ἀρχεσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης. Ταῦτην τὴν προφῆν ἀφορισάμενος ὁ λόγος οὗτος, ὡς ἐμοὶ φαίνεται, νὺν δοῦλοῦτ' ἂν μόνην παιδείαν προσαγορεύειν, τὴν δὲ εἰς χρήματα τείνουσαν ἢ τινὰ πρὸς ἰσχύϊν ἢ καὶ πρὸς ἄλλην τινὰ σοφίαν ἀνευ νοῦ καὶ δίκης, δάναυσον τ' εἶναι καὶ ἀνελεύθερον καὶ οὐκ ἀξίαν τὸ παραπῶν παιδείαν καλεῖσθαι». Μεταφράζω: «κατὰ τὴν νέαν μας ἀποψιν παιδεία ἀληθινὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἄλλη: ἡ ἀνατροφή, ποὺ κατευθύνῃ τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἢ ἀγωγή, ἢ ὁποῖα τοῦ ἐμβάλλει τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὸν ἔρωτα νὰ γίνῃ τέλειος πολίτης, γνωρίζων νὰ ἀρχῇ καὶ νὰ ἀρχετῇ σύμφωνα μετὰ τὸ δίκαιον. Αὐτὴν τὴν ἀγωγήν, μοὺ φαίνεται, ξεχωρίζει ἡ νέα στραφὴ τοῦ διαλόγου μας καὶ εἰς αὐτὴν μόνην δέχεται νὰ δώσῃ τὸ ὄνομα τῆς παιδείας. Κάθε ἄλλη ἀγωγή, ἀπεβλέπουσα εἰς τὴν ἀπόκτησιν εἴτε χρημάτων εἴτε ἰσχύος εἴτε καὶ ἄλλων γνώσεων, χωρὶς φρόνησιν καὶ χωρὶς δικαιοσύνην, εἶναι καὶ δάναυσος καὶ ἀνελεύθερα καὶ ἐντελὸς ἀνάξια τοῦ ἀνόματος τῆς παιδείας» (Πρόβλ. καὶ Νόμον Β 653 b - c, 659 d κ.ε.).

Τὴν προηγουμένην περὶ Ἀνθρώπου, Λόγου καὶ Ἑλληνικῆς παιδείας πραγματείαν μας κλείομεν διὰ τῶν λέξεων γενικῶν παρατηρήσεων ἡμῶν: Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος εἶναι κόσμος ἐμφερούμενος ἀπὸ ἀσιόδοξον ἀντίληψιν τῆς ζωῆς καὶ ἀπὸ τὴν χαρὰν τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ κορυφώσεως. Κεντρικὴ μορφή του εἶναι ὁ Πολίτης - Ἀνθρώπος, ὁ ἐπιτυχώνων τὴν αὐθιχότατον ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικῆς του ὀντότητος καὶ τὴν πνευματικο-πολιτικὴν του τελειώσιν μόνον ἐν τῷ πλῆσιῳ ἐλευθέρῳ, δι-

κατοκρατουμένης καὶ ὀργανικῶς συντεταγμένης πολιτικῆς κοινωνίας. Θεμελιώδεις ἀξίαι, εἰς τὰς ὁποίας ἀνήχθη ὁ Ἀρχαῖος Ἕλληνας Λόγος, εἶναι τὸ Ἀληθές, τὸ Ἄγαθόν, τὸ Καλόν, τὸ Ἐλεύθερον, τὸ Μέτρον. Ἡ ὑπεροχὴ καὶ ἐπιβολὴ τῆς πνευματικότητος καὶ τῆς καλοκαγαθίας ὑπὲρ τὴν ὕλιστικὴν/σκοπιμότητα καὶ ἡ ἀγωνιστικὴ ταῖς πρὸς ταῦτα ἐνὶ βίου καὶ λόγου καὶ πρὸς ἄσιν καὶ ἀνάσιν τῆς πραγματικότητος εἰς τὸ ὅσον τῆς ἰδέας εἶναι τὰ γνωρίσματα τῆς εἰδικῆς νικημένης θεωρητικῆς εἰκόνας τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν Ἀρχαίων, τὴν ὁποίαν ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ κόσμου ἐκείνου κατέλιπεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους διὰ τῶν κλασσικῶν ἐργῶν τῆς ποίσεως καὶ τῆς τέχνης.

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΥ

Ὁ ἀνθρωπισμὸς τῶν Ρωμαίων

Αἱ μετακλασσικαὶ ἑλληνικαὶ ἐποχὰ ἀπὸ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων καὶ ἔξης καὶ οἱ μεταγενέστεροι τῶν Ἑλλήνων λαοὶ—πρῶτοι οἱ Ρωμαῖοι καὶ ἔπειτα οἱ λοιποὶ λαοὶ τῆς νεωτέρας Εὐρώπης—εὐρέθησαν ὑπὸ τὴν βαρυνούσαν ἐπιβολὴν μίας κλασσικῆς πνευματικῆς κληρονομίας, τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως. Ἡ ἱστορικὴ Μοῖρα παρέδωκεν αὐτοὺς ἐκόντας - ἔκοντας εἰς τὴν κοινὴν ἐνὸς ἰσχυροῦ πνευματικοῦ ρεύματος, ὅπου, ἐκπηγάσαν ἀπὸ τῶν βίων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἠκολούθει τὴν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἔδωκαν οἱ πρωτοπόροι Ἀρχαῖοι. Καὶ διὰ μὲν τοὺς μετακλασσικοὺς καὶ μεταγενεστέρους Ἕλληνας ἡ συνέχισις τῆς κλασσικῆς παραδόσεως ἦτο μία φυσιολογικὴ ἀνεκτικὴ πορεία τοῦ ἔθνικου τῶν βίου καὶ πολιτισμοῦ. Οἱ ἀλεξανδρινοί, οἱ ἑλληνορωμαῖοι, οἱ βυζαντινοὶ χρόνοι συνεχίζουσι τὴν ἀρχαίαν κλασσικὴν παράδοσιν. Ἡδὴ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους γίνεται ἐκτεταμένη καὶ ἐπιτελεῖ περισύλληψιν καὶ κριτικὴ, γραμματικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ ἐπεξεργασία τῶν ἑλληνικῶν πνευματικῶν θησαυρῶν ὑπὸ τῶν μεγάλων φιλολόγων τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Περγάμου, πρὸς δὲ τούτοις διάδοσις τῶν κλασσικῶν κειμένων διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἀντιγράφων αὐτῶν. Ἡ ἐργασία δὲ αὐτῆ συνεχίζεται καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους καὶ τοὺς βυζαντινοὺς αἰῶνας.

Ἀλλὰ καὶ οἱ ἕνοι λαοί, πρῶτοι δὲ ἐξ ὄλων οἱ Ρωμαῖοι, δὲν ὑπερῶν εἰς ταῦτα. Οἱ Ρωμαῖοι εἶναι οἱ πρῶτοι ἐκ τῶν ἑθνῶν λαῶν πιστοὶ τῆς ἰδέας τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, δικαίως δὲ καλοῦνται οἱ πρῶτοι ἀνθρωπισταί. Διότι οἱ Ρωμαῖοι διὰ τὴν ἀνωτέραν τῶν μόρφων δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὴν μελέτην καὶ σπουδὴν τῶν ἑθνικῶν τῶν ποιητῶν (τῶν Λατίνων), ἔστω καὶ ἂν ἐμμέσως δι' αὐτῶν μετεδίδοτο ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἀλλ' ἐπράτταν ἀπ' εὐθείας (οὐχὶ διὰ βεβαίως, πάντως ὁμοῦς ἢ ἡγέτις τῶν τάξεϊ) πρὸς τὴν πηγὴν τῆς μορφώσεως, πρὸς τὸν ἀνθρωποπλαστὴν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν. Ἡ πνευματικὴ αὐτῆ στραφὴ τῶν Ρωμαίων πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ δὴ πρὸς τὰ πρωτότυπα κείμενα αὐτῶν εἶναι ἡ πρῶτὴ ἐμφάνισις τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ (οὐ μανιστικοῦ) φαινομένου. Καλὸν δὲ εἶναι τὴν ἀνίχνυσιν τοῦ νοήματος τοῦ ἀνθρωπισμοῦ νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν πρῶτην-πρῶτην ἐμφάνισιν τοῦ φαινομένου τούτου εἰς τὴν πνευματικὴν συνάντησιν Ρωμαίων καὶ Ἑλλήνων.

Ἡ πνευματικὴ σχέσις τῶν Ρωμαίων πρὸς τοὺς Ἕλληνας δὲν εἶναι σχέσις ἀντιγραφῆς καὶ μιμήσεως. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι καὶ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις καὶ ἡ ποίσις καὶ ἡ τέχνη τῶν Ρωμαίων καὶ αὐτὸ τὸ δίκαιον καὶ ὁ δημοῦς βίος καὶ τὰ στρατιωτικὰ ἀκόμη ἐδέχθησαν ἑλληνικὰς ἐπιδράσεις. Ἀλλ' αἱ ἐπιδράσεις αὐταὶ δὲν ἦσαν πρᾶξιν δοτικῆς μιμήσεως ἐκ μέρους τῶν Ρωμαίων, ἀλλὰ γονιμοῦ ὑπ' αὐτῶν ἀφομοιώσεως τῶν ἑλληνικῶν μορφῶν καὶ ἀξιών. Ἡ ἑλληνορωμαῖκὴ ἀνθρωπιστικὴ σχέσις ἦτο μία αὐτοδιαμόρφωσις τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἥτις κατέστησε τοὺς Ρωμαίους ἰκανοὺς ὡς ἕνος μὲν νὰ οἰκιστοῦν καὶ ἀφομοιώσουν τὰς πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν προσαρμοζόμενας ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ δημιουργήσουν ὑπὲρ τῆς ὀδηγίαν καὶ παρόρμησιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἐν ἑαυτοῖς ἀξίας ὅπως ἡ auctoritas, ἡ disciplina, ἡ fides ἢ integritas. Τῶν ἀξιών τούτων, τῶν ὁποίων, σημειωθῆτω, ἀπαρχὰ δὲν ἔλλειπον παρ' Ἑλλῆσι, φορεῖς καὶ ἑνασκαρῶν τῆς εἶναι ὁ ἱστορικὸς τύπος τοῦ Ρωμαίου τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς, χαρακτηριστικὸς δὲ ἐκπρόσωπος ὁ μέγας ρήτωρ Κικέρων. Εἶναι δὲ ἀξίον σημειώσεως τὸ ὅτι οἱ Ρωμαῖοι, ἔχοντες καὶ οἱ ἴδιοι συνείδησιν τῆς ἐπολιτιστικῆς καὶ γονιμοῦ μορφωτικῆς ἐπιδράσεως τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, μετεχειρίσθησαν πρῶτοι πρὸς ἄλλων αὐτῆς ὄχι τὸν ἐκ μεταφράσεως τοῦ «ἑλληνικῆς παιδείας» ὄρον «studium graecae», ἀλλὰ τὸν ὄρον «humanitas», διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπιτυχῶς ἐξεφρόσθη τὸ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας μορφωτικὸν βίωμα τῶν Ρωμαίων. Ὁ ὄρος οὗτος, σημαῖον τὴν πρῶτην ὑπὸ ἔξωμο λαοῦ ἀναγνώρισιν τῆς ἀνθρωποπλαστικῆς δυνάμεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐγκαινιάζει τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνοκεντρικοῦ εὐρωπαϊκοῦ βίου.

Τὸ ἀνθρωπιστικὸν (οὐ μανιστικὸν) φαινόμενον καὶ βίωμα.

Τὸ παράδειγμα τῶν Ρωμαίων οἱ ὁποῖοι πρῶτοι ἐκ τῶν ἑθνῶν λαῶν ἔλαβον συνείδησιν τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἀγέσεως ὑπὸ τὴν δημιουργικὴν μορφήν τῆς, μὲς βοηθεῖ νὰ διατυπώσωμεν ὡς ἔξης τὸ περιεχόμενον αὐτῆς: Ὅταν ἕνας-μεταγενέστερος τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων λαὸς ἢ μία μετὰ τοὺς Ἕλληνας

έποχή η και έν άπλούν άτομον εύρεθούν υπό την επίδρασιν του πνευματικού πολιτισμού των Έλλήνων, προκαλείται, έφ' όσον υπάρχουν εύμενεις πνευματικά και ψυχικά προδιαθέσεις και προϋποθέσεις εις τών μεταγενέστερον δέκτην (τόν δημιουργικόν δηλαδή δέκτην) έν ιδιότυπον πνευματικόν φαινόμενον, δημιουργείται μία διαλεκτική σχέση, αντίστροφική και επικεικωία μεταξύ της άρχαίας ελληνικής και της μεταγενεστέρας πνευματικής πραγματικότητας, ή άνωρωτική σχέση, άποτελούσα ισχυρότατον μέσον προς διάπλασιν πολιτών-άνθρώπων και προς διαμόρφωσιν πολιτισμού ανθρώπινου, δηλαδή άνταξίου του ανθρώπου. Η δέ παρά τούς μεταγενεστέροις συνείδησις της άνωρωτικής ταύτης σχέσεως και ή ύπ' αύτών άναγνώρισις τών ελληνικών άνωρωτικών αξιών και της έκπολιτιστικής των δύναμεις άποτελεί την λεγομένην άνωρωτικήν άσκήν (praxis) και πίστιν.

Ο άνωτέρω καθορισμός του περιεχομένου του άνωρωτισμού και της άνωρωτικής πίστεως θα γίνη καλύτερον αντίληπτός διά μία αναλυτική διασαφήσεως, την όποιαν έπιχειρούμεν κατωτέρω :

1) Ο άνωρωτισμός (ουμανισμός) είναι φαινόμενον σχέσεως βίου και πολιτισμών, δηλαδή του άρχαίου ελληνικού άφ' ενός και του μεταγενεστέρου άφ' έτέρου, και δη όσιν ό μέγαν (ιδιότυπον και άτομικήν) έκάστοτε φύσει. Η προς τών Έλληνισμών δηλαδή σχέσις ενός μεταγενεστέρου λαού ή μιας μετά τούς Έλληνας έποχής ή και ενός ότώμον δεν είναι σχέσις τυπική κατά τόν αυτών τρόπον έπαισαλαμβανόμενη γενικώς παρά πᾶσιν, αλλά σχέσις ιδιαίτερα και άτομική έκάστου λαού, έκάστης έποχής, έκάστου επί μέρους ανθρώπου προς τούς Έλληνας. Την άτομικότητα και ιδιότυπότητα του άνωρωτιστικού φαινομένου επιμυρταρεί ή ιστορία του άνωρωτισμού. Έκάστος τών μεταγενεστέρων, είτε λαών είτε ανθρώπων, και έκάστη έποχή έχουν ιδιαίτερον τρόπον στάσεως έναντι τών Άρχαίων και πνευματικής επικεικωίας με αύτούς. Άλλοια λ.χ. είναι ή σχέση του πρώτου Χριστιανισμού με τόν κλασσικόν Έλληνισμόν και άλλοια ή τών χρόνων της Άναγενέσεως ή ή τών χρόνων του λεγομένου Νεοάνωρωτισμού. Άλλη ή σχέση τών ξένων λαών προς τόν Άρχαίον Έλληνισμόν και άλλη ή σχέση μύων τών Νεοελλήνων προς τόν πολιτισμόν τών Άρχαίων, όστινες είναι δυσμενείς μας πρόγονοι. Άλλως έβλεπε την κλασσικήν Έλληνικήν άρχαιότητα ο 19ος αιών και άλλως ο σύγχρονος τρίτος Ούμανισμός ή νεοκλασσικισμός του 20ού αιώνα. Όλοι αύτοι αι επί μέρους περιπτώσεις, που άνεφεραμεν, έχουν μέν κοινόν γνώρισμα τό ότι είναι έκδηλώσεις ουμανιστικής σχέσεως βίου και πνευματικών καταστάσεων, διακρίνονται όμως άπ' άλλήλων διά της ιδιαιτερίας μορφής του πνευματικού άγώνος, ο όποιος έκάστοτε καταβλήθη διά την γνωριμίαν και οικειώσιν με τούς Άρχαίους. Τό αυτό ισχύει και διά τήν καθ' έκαστον άτομον και εις ταύτα σημειούται άτομική προσωπική διαφοροποίησις της άνωρωτικής σχέσεως. Παρατηρούμεν λοιπόν ότι διά την κατέκτησιν και άφομοίωσιν του άρχαίου πνεύματος άπαιτείται ιδιαίτερος έκάστοτε άγών, άτομική συναστροφή (συνείνεια) με τούς Άρχαίους, προσωπική έκάστοτε δίωσις (δηλαδή συναίσθησις και συνείδησις διά συμμετοχής όλου του είναι μας) τών κλασσικών αξιών.

2) Η άνωρωτική σχέση τών μεταγενεστέρων με τούς Άρχαίους έμφανίζεται υπό την γνησίαν μορφήν της ως διαλεκτική σχέση, όχι δέ ως σχέση δουλικής μιμήσεως, αντίγραφής ή παθητικής εισδοχής. Η πρώτη σχέση, ή γνησίς και δημιουργική, είναι σχέση μορφώσεως, ή δεύτερα είναι σχέση μάθησεως, πνευματικής μεταγωγίσεως. Η διαστολή της μάθησεως από την μορφωσιν θα μας βοηθήσιν να διακρίνωμεν τόν άγωνα από τόν δημιουργικόν ουμανισμόν, χρησιμοποίησιν προς ταύτα και σχετικών παραδειγμάτων εκ της ιστορίας του άνωρωτισμού.

Μάθησις και μορφωσις είναι δύο μορφαι επίδρασεως ή έκδηλώσεις του παιδαγωγικού φαινομένου, του θεμελιώδους τούτου φαινομένου του κοινωνικού βίου τών ανθρώπων. Και ή επίδρασις του Άρχαίου Έλληνισμού επί τούς μεταγενεστέρους γίνεται ύπ' άμωστέρας ταύτας τας παιδαγωγικάς μορφάς. Η πρώτη, ή μάθησις, στρέφεται προς τόν Άρχαίον Έλληνισμόν ως ιστορικότητα, ή μορφωσις δέ, κάμνει συνειδητάς και καρπωτάς τας ελληνικάς ιστορικές δυνάμεις, μορφάς και αξίας. Τά ζεύγη ταύτα τών έννοιών ιστορικότης—μάθησις άφ' ενός και υπεριστορικότης—μόρφωσις άφ' έτέρου χολών ιδιαίτερας φιλοσοφικοιστορικής διασαφήσεως.

Η ιστορική ζωή είναι μία διαρκής ροή και συνέχεια, κίνησις όμως μη διεκπεμείν από ρυθμόν μονοειδή και άμοιρόφρον. Ο ρυθμός της ζωής είναι άλλοτε βραδυτέρως και άλλοτε γοργότερος, την δέ επιτάχυσιν αύτου προκαλεί ή εις την ιστορικήν σκηνήν εμφάνισις έποχών, λαών και ανθρώπων, προκαλούντων εύρεσιν εις έκτασιν και ρωμαλέαν εις έντασιν ιστορικήν εξέλιξιν. Τών λαών και τών έποχών τούτων ο βίος έχει διττήν φυσιογνωμίαν: ιστορικήν και υπεριστορικήν. Η πρώτη συντίθεται από τας συγκεκλιμένα ιστορικά άξιανάληπτα γεγονότα του βίου τούτου. Η υπεριστορική φυσιογνωμία τών εισημένων λαών και έποχών εύραίνεται, όταν ο βίος αύτών, έπιβαλλόμενος διά της ιστορικής των άποτελεσματικότητας, τοπαθεύη εις τόν ιστορικόν ρυθμόν σταθμού ή όρθέσματος, κατευθύνη την ιστορικήν εξέλιξιν προς την υπό της μεγαλοφύρας των υποδεικνυμένην τροχόν και πρό παντός επιζη πνευματικός εις μεταγενεστέρας έποχάς και λαούς και μετά την πολιτικήν όυσιν τών πρωτοπόρων λαών ή την πά-

ροδόν τών ρηξίκελεύθων έποχών. Η πνευματική αύτη διάρκεια και επίδρασις παρρηγμένην ενδόξων έποχών και μεγάλων λαών όφείλεται εις τό ότι ή ρωμαλέα ιστορική ζωή των συλλεμβάνει ριζικά και θεμελιώδη ανθρώπινα προβλήματα, εις τά όποια και δίδει τας ύπ' αύτής έκφραζόμενας ιστορικές λύσεις, δημιουργεί μόνιμους και σταθεράς μορφάς, πνευματικάς και αισθητικάς, σκέψεως και βιώσεως (συναισθηματικής και όλοφύχου συμμετοχής μας), στοχασμού και ένοράσεως, και άνάγεται εις γενικάς αναγνωριστέρας και έπιβαλλόμενας αξίας. Με άλλας λέξεις τών μεγάλων έποχών, λαών και προσώπων ο βίος και ο πολιτισμός αποτελείται από διττά στοιχεία: α) τήν στατική εύσεως συγκεκλιμένα, άτομικά και έφημερα στοιχεία, ότινα χαρακτηρίζουν την έν τόπω και χρόνο έντοπισμένην ιστορικήν φυσιογνωμίαν τών φερόων των και ότινα συνεχκλιόνται μετ' αύτών κατά την έξοδον των εκ της ιστορικής σκηνής, προκαλούν μέν την ιστορικήν περιέργειαν και γνώσιν, δέν ένδιαφέρουν όμως ουδέ συγκινούν την μεταγενεστέραν ανθρώπινην ζωήν. Τά στοιχεία ταύτα είναι τά γνωρίσματα της ιστορικότητας τών περιών ο λόγος έποχών, λαών και ανθρώπων και β) τήν δυναμικήν φύσεως υπερτομική, υπερτομικά, υπερτομικά στοιχεία, τά όποια είναι μορφαι και αξία μόνιμου χαρακτήρος και γενικού ανθρώπινου ενδιαφέροντος, συναφασμένα μέν και ένσπαρακμένα εις την ιστορικότητα, έχουσαι όμως φύσει έπεκτατικήν επί τούς σύγχρονους και τούς μετέπειτα, επιδιδωτικήν και παιδαγωγικήν ροπήν. Τά δεύτερα ταύτα στοιχεία είναι τά γνωρίσματα της υπεριστορικότητας τών περιών ο λόγος ιστορικών λαών, προσώπων και έποχών.

Πάντες οι εις την ιστορίαν εισελθόντες και την ιστορικήν σκηνήν άπασχολήσαντες λαοί και άνθρωποι έχουν ιστορικήν τάσην δέ λεπτομερείας της ιστορικότητας ταύτης έπιμελής συλλέγει, έξακριβώνει και έρμηνεύει ή ιστορική έρευνα, δια να προσδοτήσει την υπό τού γνωστικού διαφέροντος και της ιστορικής περιτοχίας έλαυνόμενην ιστορικήν μάθησιν. Υπεριστορικότητα όμως δέν έχουν πάντες οι εις την ιστορικήν σκηνήν εμφανίζόμενοι λαοί, άνθρωποι και έποχαι, αλλά μόνο οι μεγάλοι και ένδοξοι. Ακριβώς ειπείν και τών άσχημών υπάρχει φόρτος της επί του δια τών αίωνων κινουμένου άρματος της ζωής. Άλλ' ο φόρτος αύτος είναι μικρόν τι λιθάριον, σύμβολον της πεινχράς και άσχημότητος υπεριστορικότητας αύτων. Τό οικουμενικόν δέλημα της έπιστήμης στρέφεται προς την ιστορικότητα κατ' έκτασιν και άρρηκτικήν ισότητα. Διά την θεωρησιν όμως και τό ζήνισμα της υπεριστορικότητας τό θεωρητικόν δέλημα χωρεί εις βάθος και αξιολογεί με κριτήρια εγωμετρικής ισότητας. Η έκτίμησις της υπεριστορικότητας δέν είναι ζήτημα ιστορικής γνώσεως και μάθησεως, ήτις δεβαίως άποτελεί προϋπόθεσιν, αλλά ζήτημα προσωπικής βιώσεως (έμέσου συναισθήσεως από πάσης πλευράς, ψυχικής όλοκληρωτικής συμμετοχής) και μορφώσεως. Η μάθησις συνίσταται εις πλουτισμόν τών γνώσεων διά της προσκίτησεως δεδομένων της ιστορικότητας ή μόρφωσις βίου και αξιολογεί και προσκειοίται δυνάμεις και μορφάς της υπεριστορικότητας. Τό φαινόμενον της μορφώσεως είναι μέχρι τινός μόνον συναφασμένον με τό της μάθησεως: διότι ούσιαστικά έμφανίζεται πέραν της μάθησεως και ύπέρ αύτης. Η μάθησις είναι στατική, ως και ή ιστορική ή μόρφωσις έχει τόν δυναμισμόν και τόν έντελεχειακόν χαρακτήρα της υπεριστορικότητας.

Ο Άρχαίος Έλληνισμός ως ιστορική ένδιαφέρει την άρχαιολογίαν. Ως υπεριστορική όμως συνειδητός γνώριμος ο Έλληνισμός, καθίσταται ελληνικός άνωρωτισμός. Ο ύγιής δηλαδή άνωρωτισμός δέν είναι ιστορία και γνώσις και μάθησις περί τών Άρχαίων και χάριν αύτών, αλλά μόρφωσις διά τών Άρχαίων χάριν του σύγχρονου πολιτισμού και της σύγχρονης ζωής. Ο άνωρωτιστής, ο προσφέρων έκουσίως όλοκληρον τό είναι του εις την μορφωτικήν έπιτροπήν τών Έλλήνων ζή μέσα του την άούπνισιν κρυμμένων δυνάμεων, όπως συνέδη με όλους τούς μεταγενεστέρους τών Έλλήνων λαούς, όσοι, καρπωθέντες δι' αξιολογούσης κριτικής στάσεως τας ελληνικάς μορφωτικάς δυνάμεις, έπέτυχον την πολιτικήν και πνευματικήν των αϊτοδιομορφώσιν και ύψωσιν άπέναντι του πνευματικού οικοδομήματος τών Έλλήνων τό νέον δημιουργημα του ίδιου του πνεύματος. Τό έργον τούτο δέν έπέτυχον όλοι οι μεταγενεστέροι τών Έλλήνων λαοί. Έλληνικός πολιτισμός λ.χ. διεδόθη εκτός τών Ρωμαίων και εις την Άσίαν: εις τούς Ιουδαίους, τούς Άραβας, τούς Σύρους. Εις αύτούς όμως διεδόθη ως μάθησις, ως πνευματική μεταβίβασις και μετάγγισις, όχι ως μόρφωσις, όπως εις τούς Ρωμαίους. Ο «ελληνισμός» δηλαδή τών λαών αύτών δέν κατεκτήθη διά προσωπικού άγώνος και άτομικής βιώσεως, (όλοκληρωτικής ψυχικής συμμετοχής), δέν ύψώθη από έπιστήμης και μάθησεως εις «παιδείαν», δέν έγινε άνωρωτισμός. Τούτο έπέτυχον πρώτοι οι Ρωμαίοι και ύστερον οι άλλοι λαοί οι άντικεινές εις τόν «ελληνοκεντρικόν» λεγόμενον πολιτιστικόν κύκλον. Διότι αύτοι πρώτοι ησθάνθησαν και άσφοίωσαν μέσα των τά κατ' έξοχήν ανθρώπινον (humanum) τών Έλλήνων και του πολιτισμού των.

Τό ανθρώπινον δέ τούτο τών Έλλήνων είναι κατά τούς λόγους έπιφανούς άνωρωτιστού, του Βένερν Γιαγκερ, μία μεγάλη έμφυτος δύναμις της ελληνικής ψυχής, έκδηλουμένη, όταν αύτη εύρεθή πρό άλλων λαών, κατωτέρων μέν εις την άσπλην και την άίσθησιν της μορφής, πλουσίαν όμως εις έπιστηνικήν κινήσιν και δυναμικότητα. Αυτούς τούς λαούς και αύτούς τούς ανθρώπους ή ελληνική ψυχή με την διαύγειαν και την καθαρότητα της ελληνικής σκέψεως και με την αντικειμενικότητα της έχει την δύναμιν να τούς όδηγή και κα-

τευθύνη εις πνευματικήν αυτοαπελευθέρωσιν, να λύη τὴν γλώσσαν των, να καθαρίσῃ τὴν ἀχλὺν ἀπὸ τὰ μάτια των, να κίνησιν τὸ δόγμα των διανούς, οὐ καὶ εὐστόχον, τὰ δυνατὰ των χεῖρα ἐπιτήδεια καὶ κίνησιν.

Ἔτσι διεμόρφωσαν οἱ νέοι ζωντανοὶ λαοὶ τὰς πολιτικούς των καὶ διὰ τοῦτο λέγεται καὶ ἀναγνωρίζεται, ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι ἡ κοίτη τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν φάτων. Οἱ νεώτεροι δὲν ἀντέγραψαν ἀπλῶς τὰς ἐπιστημονικὰς γνώσεις τῶν Ἀρχαίων, δὲν παρέλαβον ἀκριτῶς καὶ ἀνελεγκτικῶς τὰ κατ' ἑκάστον στοιχεία τοῦ πολιτισμοῦ των. Βεβαίως πολλὰς καὶ πολυτίμους γνώσεις μας χρεωστοῦμεν εἰς τοὺς Ἀρχαίους καὶ κατὰ τούτο ἡ ἀξία ἡμῶν τῶν Ἀρχαίων διὰ τὰς μεταγενεστέρους δὲν ἐγκείται κυρίως εἰς τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων, τὸ ὅποιον οἱ νεώτεροι ἠτύλησαν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ιστορικότητων. Ἄλλως τε θεσμικοὶ νόμοι, γνώσεις καὶ δεξιότητες τῶν Ἀρχαίων ἔχουν σήμερον ἀποδειχθῆ ἑσφαλμένοι ἢ ἔχουν υπερβοληθῆ ἢ ἔχουν ἀντικατασταθῆ ὑπὸ ἄλλων καλυτέρων, ἐπιβληθεισῶν ὑπὸ τῶν ἀναγκῶν καὶ τοῦ πνεύματος τῆς νέας ἐποχῆς. Ὁ θεσμὸς τῆς ἐπάλευσος ἄ.χ. καὶ ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας (σὺν τῷ ὀ δεύτερος γενικώτερος ἄλλως τε θεσμὸς τοῦ ὅλου ἀρχαίου καὶ τοῦ μεταγενεστέρου κόσμου, δι: δὲ μόνον τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος) σήμερον ἔχουν ξεπερασθῆ, οὐδεὶς δὲ ἀνθρωπιστὴς ἐξήτησεν ποτε τὴν ἀντιγραφήν αὐτοῦσας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ιστορικότητος. Ὁ ἀνθρωπιστὴς τούναντιον στρέφεται πρὸς τὴν ὑπερστοικὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τῆς ὁποίας μίαν ἱστορικὴν ἐν τῷ καιρῷ ἐνσάρκωσιν ἦτο ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐπίλειξις καὶ ὑπὲρ τὴν ἱστορικότητα τῆς δουλείας παρ' Ἑλλήσιν, ὁ ἀνθρωπιστὴς προσδίδει εἰς τὴν ὑπερστοικὴν ἰδέαν τοῦ Ἀνθρώπου, τῆς μορφώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει ὁ ὅλος ἀνθρωποκεντρικὸς ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ τὸ ὅλον ἀρχαίον πνεῦμα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἱστορικότητος δὲν ἔλειψαν ῥηταὶ κατακρίσεις τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας, ὡς μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης: «τοῖς δὲ (δοκέ) παρὰ φύσιν τὸ δεσπάζειν νόμος γὰρ τῶν μὲν δούλων εἶναι, τῶν δ' ἐλευθέρων, φύσει δ' οὐδὲν διαφέρειν διότι οὐδὲ δίκαιον εἶναιον γὰρ» (Πολιτικ. Α 3, 1253 Β 20 κ.ε.). Καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα δὲ (Πολιτ. Ε 469 C) «Ἑλλήνας αἰγμύλων τὸν ἐπρεπε να γίνωνται δούλοι Ἑλλήνων (ποβλ. καὶ Νόμ. ζ' 776 c-d). Τὴν καταργήσιν τῆς δουλείας ἀπῆτι, ἐπιχαλούμενος τὸ φυσικὸν δίκαιον, ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργίου Ἀλκιδάδου, ὅστις ἔλεγεν: «ἐλευθέρους ἀσθεὶς πάντας Θεός, οὐδέ γὰρ δούλων ἢ φύσει πεποιθέν» (Βλ. ἀρχαίον σχολιαστὴν εἰς Ἀριστοτ. Ῥητορ. Α 13, 1373 β, 18). Ἐπεμείνεμεν κάπως περισσότερο εἰς τὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας, διότι πολέμοιοι νόμοι τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἑλληνικὸς μάλιστα, συγγένοισ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἱστορικότητα μετὰ τὴν ὑπερστοικότητα, προσπαθοῦν να διαφεύσων ὑπερστοικὰς καὶ αἰώνιου κύρους ἰδέας τῶν Ἀρχαίων, ὡς αἱ ἰδέαι τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐλευθερίας, με ἐπιχειρήματα τὰ ὅποια ἀντλοῦν ἀπὸ ἐπιμέρους ἱστορικῶν θεσμῶν τῆς Ἀρχαιότητος, δι' οὓς ἄλλως τε δὲν ἔλειψαν, ὡς εἶδουμεν, καὶ αἱ ῥηταὶ κατακρίσεις. Αἱ δὲ περὶ ἀνθρωπισμοῦ συζητήσεις καὶ ἀντιγνώμιοι τότε μόνον στήριζονται ἐπὶ ὀρθῆς βάσεως, ὅταν κινῶνται ἐν τῇ σφαιρᾷ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ὑπερστοικότητος, ἥτις καὶ μόνη ἔχει σημασίαν διὰ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ τὴν αἰώνιον ἀνθρώπινην μορφώσιν.

Ἀνθρωπιστικὸς μορφωτικὴν ἀξίαν διὰ τὸν νεώτερον καὶ σύγχρονον κόσμον δὲν ἔχουν, ἐπαναλαμβάνομεν, αἱ ἱστορικὴ λύσεις, ποὺ ἔδωκαν οἱ Ἀρχαίοι εἰς τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς. Αἱ λύσεις αὐταὶ ἔχουν κυρίως ἱστορικὴν, ἐπιστημονικὴν ἀξίαν. Μορφωτικὴν ὅμως, βλαστὴ ἀνθρωπιστικὴν, ἀξίαν ἔχει ὁ τρόπος καὶ ἡ μορφή, ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ Ἀρχαίοι συνέλαβον καὶ ἔθεσαν τὰ θεμελιώδη προβλήματα καὶ πρὸ παντὸς ἐπάλασσον με αὐτὰ. Οἱ φέρωμεν δὲ ἐν προκειμένῳ καὶ ἄλλα παραδείγματα, διαφαίνοντα τὸ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ὡς ἀντικειμενικὴ ὑπερστοικότης προσδοτεῖ καὶ ζωογονεῖ τὴν ἀνθρώπινην παιδείαν.

Ἡ σημασία ἄ.χ. τῆς «Πολιτείας» καὶ τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος διὰ τὴν πανανθρώπινην πολιτικὴν σκέψιν καὶ τὴν ἀνθρωπιστικὴν παιδείαν δὲν ἐγκείται εἰς τοὺς συγκεκριμένους πολιτικούς θεσμούς των, οἱ ὅποιοι οὐτε ἐπραγματοποιήθησαν ποτὲ αὐτοῦσας οὐτε προκείται να πραγματοποιηθῶν κατ' ἀντιγραφήν καὶ δουλικὴν μίμησιν. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ τῆς ἱστορικότητος τὰ δύο αὐτὰ πλατωνικὰ ἔργα εἶναι οὐ τοπία. Ἄλλοῦ ὅμως ἐγκείται ἡ ἀνθρώπινη σημασία των: εἰς τὴν θεμελιώδη καὶ ριζικὴν σύλληψιν τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου καὶ εἰς τὴν διαλεκτικὴν ρώμην, μετ' ἧς ἐπάλασσε πρὸς τὸ πολιτικὸν πρόβλημα ὁ Τίταν στοχαστὴς. Εἰς τὸ πρόβλημα τούτο ὁ Πλάτων ἴσιν ἱστορικὴν ἔδωκε τὴν πόλιν τῆς «Πολιτείας» καὶ τὴν πόλιν τῶν «Νόμων». Αὐταὶ αἱ δύο λύσεις εἶναι ἱστορικὰ δημιουργήματα τοῦ γνωστοῦ ἱστορικοῦ προσώπου Πλάτωνος. Ἡ πολιτικὴ ὅμως σκέψιν των δὲν ἀπέθανε μαζί με τὸν Πλάτωνα. Ἐπέζησαν, ἔμειναν ὑπερστοικὰ, ὑπερπλατωνικὰ, ὑπερελληνικὰ, πανανθρώπινα. Ἡ ἱστορικὴ πλατωνικὴ πολιτικὴ λύσις εἶναι ἐφήμερος μάθησις καὶ γνώσις, ἡ πλατωνικὴ πολιτικὴ σκέψιν εἶναι διαρκὴς ἀνθρώπινη μορφωσις. Ὅσοι μελετοῦν τὰ ἔργα αὐτὰ ἐπὶ δύο καὶ πλέον χιλιετηρίδας, δι: διὰ να τὰ γνωρίσων ἀπλῶς, ἀλλὰ διὰ να αἰσθανθῶν μαζί με τὸν δημιουργὸν των τὴν πολιτικὴν ἀγωνίαν του καὶ διὰ να ζῆσων ἐντονώτερα τὴν ἰδικὴν των σύγχρονον πολιτικὴν καὶ ἀνθρώπινην ἀγωνίαν, ὅσοι αὐτοὶ οἱ «ἐταῖροι» τοῦ Πλάτωνος, λημονοῦν ἴσως, μετὰ τὴν ἀνάγκωσιν, καὶ τὰ πρόσωπα τῶν διαλόγων τούτων, ἐκτὸς βεβαίως τοῦ πρωταγωνιστοῦ Σώκράτους, καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν, ποὺ καθορίζουν, καὶ τὰς λεπτομερείας τῶν ἐπὶ μέρους θεσμῶν των. Ἐν ὅμως δὲν λησμονοῦν καὶ δὲν ἀμφισβητοῦν: ὅτι ἐμφορῶθησαν ὅτι ἐγὼ μὴ πολιτικώτεροι εἰς τὴν σκέψιν ἀπὸ τῶν ἀνθρωπιστικῶν. Ἡμῶν τὸν πρῶτον πρὸς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλληλιν σκέψιν ἢ πρὸς τὴν ἑκάστην τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμῶν του. Εἶναι τούτο δικαίωμα των ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων εἶπαινε ἄλλως τε ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέση εἶναι καὶ σχέση διαλεκτικὴ καὶ κριτικὴ. Ἡμῶν ἀκόμη οἱ ἀνθρωπισταὶ μελετοῦν τὸν Πλάτωνα να ἀντιτίθενται πρὸς ὀλοκλήρον τὴν πλατωνικὴν βιβιωσίαν. Τούτο ὅμως δὲν τοὺς ἐμποδίζει να τὸν μελετοῦν, να τὸν ἀγαποῦν καὶ να τὸν θαυμάζωσιν. Ὁ ὄχιος λοιπὸν ἀνθρωπισμὸς καὶ κλασσικὸς ἑλληνικὸς παροδότης, ὅσον εἰς τὰς ἐν τῷ ὄλικῳ τούτῳ ἐσαρκωμένους πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας καὶ δυνάμεις τῆς Ἀρχαιότητος.

Ἐπὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν καὶ ἐκαστὸν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων θεσμ

έρμηευτική προσπάθεια της άμεσως προηγούμενης φάσεως της με τα προβλήματα τάσης, άλλ' αρχίζει εκ νέου την πομπή από την πρώτη φάση της, την πρώτη αρχή της, την οριζική διαστάση των Αρχαίων, Συμφελοσφαιόμενων λοιπόν και συμφελολογούμενων και συνθεολογούμενων κλπ. με τους Αρχαίους μέχρις ενός σημείου, διά να συνεχιστούν έπειτα μόνον, αλλά με τα εφόδια της κλασικής μας μορφώσεως και της ανθρωπιστικής μας πίστεως, την σύγχρονον φιλοσοφικήν, φιλολογικήν, θεολογικήν, πολιτειολογικήν, ιστορικήν κ.ο.κ. ζήτησιν. «Εί τις έξ αρχής τα πράγματα φανεύμενα βλέπειν, κάλλιστ' άν ούτω θεωρήσειεν», διδάσκει λόγιον άρχαίου σοφού.

Υπό τους όρους τούτους καθίσταται περισσότερο έμφανής η σημασία του άρχαιου ρητού άρχή ήμισυ παντός και η ανάγκη της επανόδου εις την αρχήν. Ο άρχαιος ελληνικός όρος άρχή δεν σημαίνει μόνον την έν χρόνω και τόπω έναρξιν (λατινιστί: exordium), αλλά και την ουσιαστικήν άσφειρίαν, ή οποία έχει έν έαυτά την δυνατότητα της περιεργίας εξελίξεως και μεταβολής (άρχη = reipiscitum). Εις την κατανόησιν της διπλής ταύτης έννοιας του όρου άρχή στήριζεται ή ύγιής αντίληψις του ανθρωπισμού, του θεωρούμενου τούτ' Έλληνας ως άρχην και άσφειρίαν, όχι δέ ως άρχην και τέμμα, και ή όρθή εκτίμησις της διάρκειας του ανθρωπιστικού φαινομένου. Κατόπιν των άνωτέρω έγινε νομιζόμεν φανερόν διατί, προκειμένου περὶ πνευματικών φαινομένων και περιοχών της ζωής, ως ή φιλοσοφία, ή παιδαγωγική, ή λογοτεχνία, ή οιλολογία, ή θεολογία, ή κοινωνιολογία, ή πολιτειολογία, ή νομική κλπ. επιβάλλεται άσφειρία από την άρχην και την πίστιν των Έλλήνων. Άλλως όμως έχουν τα πράγματα προκειμένου περὶ των άπλουστέρων μορφών και περιοχών του τεχνικού - υλικού πολιτισμού. Ο νεώτερος πειραματικός φυσικός λ.χ. άρχίζει κατά κανόνα από την σύγχρονον φάσιν της επιστήμης του και ο νεώτερος πρακτικός αρχιτέκτων συνεχίζει και τελειοποιεί τούτε σύγχρονους οικοδομικούς τύπους χωρίς άμφότεροι να αισθάνονται την ανάγκην να ανατρέξουν εις τούτε Έλληνας προδρόμους της νεωτέρας φυσικής, άρχιτεκτονικής και μηχανικής. Έν τούτοις, όταν ή νεώτερα φυσική και μηχανική υψώθουν εις φιλοσοφίαν της φύσεως και του πολιτισμού και τεθούν γενικά και ανεπιτότερα προβλήματα θεμελιωδών επιστημονικών άρχών, ό προς τούτε Αρχαίους προποτόρους δρόμους καθίσταται αυτοόχητος επιτακτικός.

Συνυποσάμην με την ανθρωπιστικήν διάρκειαν είναι και ή έννοια του κλασικού. Τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά έργα των Αρχαίων Έλλήνων, κατά πρώτον και κύριον λόγον, και των Ρωμαίων (ως των πρώτων) γονιμών μιμητών των Έλλήνων) κατά δεύτερον λόγον, έθεωρήθησαν ως τα κατ' έξοχήν κλασσικά, διότι, αντιστάνα νικηφόρος εις την κριτικήν και την δοκιμασίαν είκοσι και πλέον αιώνων διαλεκτικού ανθρωπισμού, άποτελούν δοκιμασμένας δυνάμεις διαρκείας. Τον «Οιδίποδα Τύραννον» του Σοφοκλέους, την «Μήδειαν» του Εύριπίδου, τον «Προμηθεά Δεσμώτην» ή την «Ορέστειαν» του Αισχύλου δεν άκούονται οι Ευρωπαίοι και όλοι οι πεπολιτισμένοι άνθρωποι να Ίδουν άπασ έμόνον εις τό θέατρον. Αύτά διδάσκοντα από σκηνής επί δύο και ήμισυαιών γλιετηπόδας, επειδή ό κόσμος τά ζητεί και τά θέλει πάνποτε, έσται και άν ή υπόθεσις των (ή θεατρική ιστορικότης των) είναι παρμένη από την ελληνικήν μυθολογίαν, εξαιρετικός έστιν προς τούτε Ευρωπαίους. Άλλά τό σταννεύον και συγκινούν τούτε θέατρα, δεν είναι τόσον αι λεπτομέρειαι της υπόθεσεως και τό στοιχείο της εξωτερικής δασείως όσον ή αιώνια μορφή του Ανθρώπου, αι περιπέτειαί του, ή τραγικότης του. Τούτον τον αιώνον Ανδραγον ειδεν, άπεικόνισε και ήμίνευσεν ό πνευματικός Έλληνισμός.

Διά τούτο και ο νεώτερος άνθρωπος, οιασδήποτε εθνικότητος και έποχης και άν είναι, επανέρχεται όλοσ άγωνία, με «έλεον» και με «φρόνον» εις τά ίδια αιώνια και βασικά προβλήματα, τά οποία προέβαλον πρώτοι οι Αρχαίοι, και διωιά να ένισχυθ ή να μορφωθ από την πηγαίαν σκέψιν και πείσαν και τον τετραγώνον νουν των Μεγάλων Οδηγών. Βεβαίως υπάρχουν και ενδιάμεσα διαλείματα διακαπής ή γαλαρώσεως της έπασης με τούτε Αρχαίους Κλασσικούς. Καί αύτά τά έσπείρισε και τά σημειώνει ή ιστορία του ανθρωπισμού. Άλλά τά διαλείματα αύτά είναι προσωρινά και ίσα - ίσα συμπύπνον με περιόδους πνευματικής κοπείσεως λαών και ανθρώπων. Διά τούτο έχομεν κάθε τόσον και ανθρωπιστικές αναγεννήσεις του νεωτέρου πνεύματος, δηλαδή νέες εξουμύσεις του προς τά έμπρός, με οδηγών γνώριμον και πιστόν: τό πνεύμα και την ψυχήν των Έλλήνων. Αύτή είναι ή διαρκής πνευματική παρουσία της Αρχαιότητας εις τον βίον των θυπτών!

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ ΩΣ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

Η ανθρωπιστική πίστις ήμιν των Έλλήνων της νεωτέρας έποχης έχει περιχέμενον ευρύτερον της των άλλων ευρωπαϊκών λαών, των περιλαμβανομένων εις τον έλληνοκεντρικόν κύκλον. Άν διά τούτε λοιπούς Ευρωπαίους ό ανθρωπισμός (ουμανισμός) άποτελή άσχήν της πνευματικής και πολιτιστικής ζωής, δι' ήμς σημαίνει επί πλέον τούτου και θεμελιώδες άσθον της εθνικής μας πίστεως και άρχην, άνευ της οποίας ως ανεπιτότης άσφειρίας δεν δύναται να νσηθ ή μάλλ' εξελίξειε του βίου του Έθνους μας.

Ειδικότερον ή νεοελληνική ανθρωπιστική (ουμανιστική) πίστις δέχεται τά εξής:

1) Ο άρχαιος ελληνικός πολιτισμός, ή πρώτη και θεμελιώδης άσσις του εθνικού μας πολιτισμού, υπόκειται ως βάση εις τάς μετέπειτα φάσεις του εθνικού βίου των Έλλήνων, της μεσαιωνικήν διαστά, και την νεωτέραν, και ποσοδιούει ταύτας κατά κυριώτατον λόγον.

2) Ο άρχαιος Έλληνισμός, λόγω της άναμφισβήτητου επιδιωκτικής δυνάμεως και διαρκούς πνευματικής παρουσίας του εις τον βίον των Έλλήνων όλων των μεταγενεστέρων εθνικών περιόδων, άποτελεί τον κυριώτερον συνεκτικόν παράγοντα της εθνικοπνευματικής συνεχείας και ενότητος του ελληνικού βίου. Καί

3) Η ανθρωπιστική γνώσις και πίστις είναι ή πνευματική γέφυρα, ή οποία ένώνει την Ελλάδα με την κοινότητα των έθνών του λεγομένου έλληνοκεντρικού κύκλου, του ανάγνατας την παρούσσια του πολιτισμού του εις τούτε Αρχαίους Έλληνας πρωτοπόρους. Ούτως ή ανθρωπιστική πίστις των Έλλήνων της νεωτέρας έποχής συνδυάζεται μετά του εθνικού των ευρωπαϊκών και σχεδόν πανανθρώπινον χαρακτήρα της και, ενώ είναι άκραιφώς εθνική, διακαλύει λόγω της πνευματικής οικουμενικότητος του Έλληνισμού, την ανάπτυξιν εντικοινωνικών και σφιδωνιστικών ροπών.

Την συνείδησιν του συνδέσμου μεταξύ άρχαίου και νεωτέρου ελληνικού πολιτισμού, την κατανόησιν και επίγνωσιν της εξαστήσεως του δευτέρου από τον πρώτον καθώς και την διαρκή αναγέννησιν της επιγνώσεως ταύτης προς δημιουργίαν άξιοποιήσιν, με άλλας λέξεις την διαρκή τόνωσιν της νεοελληνικής ούμανιστικής συνείδησεως, απευρύνονται και αναζωπυρραίνονται αι ελληνικά κλασσικά σπουδαί, ήτοι ή παρά ήμιν μελέτη και καλλιέργεια των άρχαίων Έλληνικών ανθρωπιστικών γραμμάτων. Η ουσική περιοχή, εντός της οποίας τελείται ή θεωρεία των ελληνικών κλασσικών γραμμάτων, είναι αι Φιλοσοφικαί Συγολαί του Πανεπιστημίου μας και τά γυμνάσια της χώρας. Τά έκπαιδευτικά ταύτα ίδρύματα τά τε άνώτατα και τά μέσα, ούδέποτε πρέπει να άπολείπη ή συνείδησις, ότι, ως κέντρο κλασσικής ανθρωπιστικής παιδείας είναι και ποέπει να είναι έν ταύτά και εθνικής μορφώσεως κέντρα και άκραιφώς ελληνικής παιδείας έστιαί. Η δέ εθνική άποστολή των συστάται εις τούτο: ότι δηλαδή, διαρκώς άνανεύοντα και συνεπιδοποιούτα τούτε δεσμούς της άσσεως ελληνικής μετά της συγγόου πνευματικής και πολιτιστικής πραγματικότητος, διασώζου την εθνικήν παράδοσιν και ένισχύουν την συνεχείαν και ενότητα του εθνικού βίου.

ΑΙ ΚΛΑΣΣΙΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ ΚΑΙ ΑΙ ΚΑΤ' ΑΥΤΩΝ ΑΝΤΙΟΡΘΗΣΕΙΣ.

Έν τούτοις κατά της κλασσικής μορφώσεως, ήτις, ως είπαμεν, άποτελεί τό παλλάδιον της εθνικής μας μορφώσεως, δεν έλειψον από μακρού και παρά ήμιν διαδραμικαί διαστάλαι και άποσκόλλητοι επικρίσεις. Η προέλευσις ή μορφή και ή άποειλεματικότης αυτών είναι ποικίλαι, άλλ' ό στόχος κοινός. Η έξασσις της σημασίας των ελληνικών ανθρωπιστικών γραμμάτων και ή κατά των επικρίσεων άμυνα παρά ήμιν ύψηλως γενικός άσθενής και άνεπιτότης και μόνον ή εκ του τελευταίου παγκοσμίου πολέμου, και της ανθρωπιστικής τραγικότητος πείρα, ίδία δέ ή εκ της επικρατήσεως αντιπνευματικών δυνάμεων άποθηρώσεως του ανθρώπου, της οποίας δείγματα, άγνωστα εις τό παρελθόν, ούκ όλιγα παρέσθεν άτυχώς και ή σύγχρονος ελληνική ζωή, επανέστρεψεν την προσοχήν μας προς τάς άρχαίας ελληνικάς και χριστιανικάς άξιας, τάς άπείρους και άσπειρεύτους ταύτας πηγάς εξανθρωπισμού και ημερώσεως. Είναι λοιπόν ανάγκη, υπό τό όσ όλων των δεδωμένων πείρας, θεωρητικής έρεύνης και φιλοσοφικής έποπτείας να εξετασθ ήκ νέου τό παρά ήμιν περιμάχητον ζήτημα των κλασσικών ελληνικών σπουδών, από του οποίου εξαρτάται ή ύπαρξις και ή περαιότερη διαμόρφωσις του νεοελληνικού ανθρωπισμού.

Των ελληνικών κλασσικών σπουδών και της επί τούτων στήριζομένης κλασσικής μορφώσεως οι παρά ήμιν επικριταί δύναται να διαιρεθούν εις τρεις κατηγορίας:

Εις την πρώτην ύπάγονται εκείνοι, οι οποίοι μεταφέρουν και εις την Ελλάδα τά έν ταίς ξένοις χώραις κατά των κλασσικών σπουδών ή του ανθρωπιστικού γυμνασίου προβαλλόμενα έπιχειρήματα, χωρίς να αντιλαμβάνονται, ότι άλλοια είναι ή θέσις του ζητήματος τούτου παρά ήμιν, δι' ούς λόγους εξεβέσαμεν άνωτέρω, και άλλοια εις τούτε άλλους λαούς. Οι επικριταί δηλαδή αύτοι παραβλέπον την δι' ήμς τούτε Έλληνας εθνικήν πλευράν, την ιδιαίτερον «έλληνικήν» νη σημασίαν του ούμανιστικού ζητήματος.

Της δευτέρας κατηγορίας οι επικριταί άφορμούνται από της φυσιοκρατίας και της υλιστικής διαθεωρείας. Αύτοι εξακολουθούν έν Ελλάδι, άκούη, έν μέσω είκοστού αιώνη, να θεωρούν έαυτούς «προοδευτικούς» και να εκλαμβάνονται και υπό τιων σύγχρονων ως εκπροσωπούντες την «πρόδοσιν» και την «συγχρονισμένην» σκέψιν και τάσιν! Οι ούκω σκεπτόμενοι και εις τον υλισμόν πιστευόντες φυσικοί είναι να αντίτάσσονται προς τάς κλασσικάς σπουδάς, αι οποίαι έρμηνεύουν και άποκαλύπτουν τον πνευματικόν κόσμον και την προς τό πνεύμα και' έξοχήν και τον πνευματικόν άνθρωπον στρεφόμενη πίστιν των Αρχαίων. Βεβαίως ή αντίανθρωπιστική και άνελληνική αύτή θέσις των υλιστών δεν είναι έκπληκτική, εξηγείται δέ εκ των άνωτέρω λόγων. Δεν δύναται όμως οι φορείς της να θεωρούσθαι πλέον σήμερον «προοδευτικοί» ούδέ «συγχρονισμένοι» διότι ή έσση

της φυσιοκρατίας και του όλισμού έχει πρό πολλού υπερβληθή' ανήκει εις τόν παρελθόντα 19ον αιώνα. Ή από τών άρχών του 20ού αιώνα κυριαρχούσα πνευματοκρατία πιστεύει εις την ύπερ τήν γήν και τήν άσρακα αίρουμένην δύναμιν του πνεύματος και εις τόν υπό ίδεών και πνευματικών αξιών έλευσόμενον "Ανθρώπον. Διά τούτο είναι συνήγορος και λάτρης του έλληνικού ανθρωπισμού και τών κλασσικών σπουδών.

Ή τρίτη κατηγορία τών πολεμίων τών κλασσικών σπουδών περιλαμβάνει τούς συνήθως λεγομένους «ρεαλιστάς», τούς διεπομένους υπό «πρακτικών» πνεύματος, τούς άπαθούς του χρησιμοθηρικού επαγγελματισμού. Όλοι αυτοί διά μέν τήν θεωρητικήν καλλιέργειαν τών έλληνικών ανθρωπιστικών γραμμάτων έντός ή εκτός τών Πανεπιστημίων άδιαφορούν ουδ' έχουν τι να αντίταξουν. Έκείνο όμως διά τόν όποιον ενδιαφέρονται, είναι αι διά τήν όργάνωσιν τής εκπαιδευτικής συνείκειαι του ανθρωπισμού. Με άλλας λέξεις οι άνωτέρω κατακρίνον τόν πρός τόν ανθρωπισμόν προσηρμοσμένον εκπαιδευτικόν μας σύστημα και ζητούν τήν κατάργησιν τών γυμνασίων ή τής πλειονότητος αυτών και τήν αντικατάστασιν των διά πρακτικών επαγγελματικών σχολείων. Ένισχύουν δέ ουτός τās άπόψεις των και με τόν συνήθη ίσχυρισμόν, ότι «ή γυμνασιακή μας εκπαίδευσις έχει άποτύχει' διότι αύτή παλαιότερον μεν ουδέν άλλο προσέφερεν εις τούς τρωφίους της, ειμή ξηράς γλωσσικήν μόρφωσιν, άπρακτωμένην κατόπιν πολυετούς και βασανιστικής γραμματικής διδασκαλίας, σήμερα δέ δημιουργεί στρατιάν ημιμαθών, από τε γλωσσικής και πραγματολογικής άπόψεως, πυκνούτων τās τάξεις του πνευματικού μας «πρωταριότου».

Οί άνωτέρω ίσχυρισμοί γάνουν τήν άξίαν των και ανατρέπονται, όταν καταδειχθί ή διττή σύγχυσις, από τήν όποιαν έκπορεύονται: Έν πρώτοις ή διά τών κλασσικών σπουδών και τών γυμνασίων παρεχομένη ανθρωπιστική μόρφωσις δέν πρέπει να συγχέεται με τήν λεγομένην «πραγματικήν» μόρφωσιν, διαπλάττει τόν Πολίτην - "Ανθρώπον με τās άρμοδιώτερα πρός τούτο μορφωτικά άγαθά: τās άρχαίας έλληνικές πνευματικές αξείας, καλλιέργει δέ άσάουτως και έν τώ προσέκοντι μέτρω και τήν έθνικην συνείδησιν τών Έλληνοπαίδων διά τούς προετθέτους λόγους. Αύτή ή πρώτη μόρφωσις είναι ή άληθινή «μόρφωσις», παροχή δηλαδή έθνοκοιτικής και ανθρωπίνης μορφής εις τόν μορφωνόμενον. Ή δεύτερη, ή λεγομένη επαγγελματική μόρφωσις, ή όποιαν είναι άπαραίτητος βέβαια, είναι άλλο πράγμα, άσχετον με τήν ανθρωπιστικήν. Όπως αι ανθρωπίναι ιδιότητες ένός προσώπου είναι κάτι διάφορον από τās επαγγελματικές του ιδιότητες, όπως ξεχωρίζομεν σαφώς τόν άνθρωπον από τόν επαγγελματίαν, έτσι δέν πρέπει να συγχέωμεν και τήν επαγγελματικήν με τήν ανθρωπιστικήν μόρφωσιν ουδέ να θέλωμεν να αντικαταστήσωμεν τήν μίαν διά τής άλλης. Άλλως δέ ή λεγομένη επαγγελματική εκπαίδευσις δέν είναι καν «μόρφωσις» είναι «αύθρησις», δηλαδή πρόσκτησις γνώσεων χρησίμων διά τήν επαγγελματικήν ζωήν και τόν περιισμόν τών πρός τόν ζήν. Ταύτα διά τήν πρώτην σύγχυσιν.

Άλλ' υπάρχει και δεύτερα σύγχυσις, από τήν όποιαν γενώνται αι αντίρρήσεις τών «πρακτικών ανθρώπων» και τών «ρεαλιστών» κατά τών έλληνικών ανθρωπιστικών γραμμάτων: ή αξιολόγησις τών κλασσικών καθόλου σπουδών και του παρ' ήμιν ανθρωπισμού έν γενει επί τή βάσει τής επιτυχίας ή άποτυχίας του σχολικού ανθρωπισμού και του εκπροσωπούτων αυτών τύπου σχολείου, ήτοι του γυμνασίου. Τό ότι, άπέτυχε, ως ίσχυρίζονται, παρ' ήμιν τόν γυμνάσιον, είτε τό παλαιότερον είτε τό σύγχρονον. Δέν είναι λόγος να στρεφόμεθα διά τούτο κατά τών ανθρωπιστικών σπουδών και του νεοελληνικού σύμμαχισμου καθόλου. Δέν πρέπει δηλαδή να συγχέωμεν κατ' αυτών τόν τρόπον αι δύο μορφαί του νεοελληνικού ανθρωπισμού: α) ως άρχής τής έθνικής και πνευματικής ζωής τών Έλλήνων τής νεωτέρας έποχής και β) ως άρχής όργανωτικής τής νεοελληνικής σχολικής παιδείας. Ήμεεις ένταύθα εξετάζομεν τόν νεοελληνικόν ανθρωπισμόν υπό τήν πρώτην μορφήν του παρεμπιπτόντως δέ μόνον θέλομεν τό πρόβλημα του γυμνασίου μας. Έν τή προκειμένη δέ περιπτώσει παρατηρούμεν, ότι, έν τώ γυμνασίω μας έχη έλλητική και τρωτά σημεία, ταύτα πρέπει να αναζητήσωμεν, έπιστημάνομεν και διορθώσωμεν και να μη παρασυρήμεθα εκ τής δυσμενούς περί γυμνασιών γνώμης μας, ένίοτε όφειλομένης και εις προσωπικάς έντυπώσεις και συναισθήματα εκ του ραβδικού μας βίου, εις επικρίσεις κατά τών κλασσικών σπουδών και του ουμανισμού, τόσον επίτημους διά τό Έθνος μας. Οί Τούρκοι, οι λοιποί Βαλκανικοί λαοί κλπ., τών όποιων οι Άρχαίοι Έλληνες δέν είναι ουλετικοί πρόγονοι, έχουν κάθε δικαίωμα να σκέπτονται διαφορετικά από ήμās προκειμένου περί του έλληνικού ανθρωπισμού.

Με τόν παρελθόντα αντίλογον κατά τών επικρινόντων και άποκρουόντων τās κλασσικάς σπουδάς, τόν όποιον θά συμπληρώσωμεν και εις τās επόμενα, ήβελήσαμεν να καθάσωμεν τό παρ' ήμιν ανθρωπιστικόν (ουμανιστικόν) πεδίο από τās άκάθαρτας τών κυριωτέρων παρανοήσεων και συγχύσεων, διά να προέλθωμεν εις διεδοκίμωτερον εξέτασιν του νεοελληνικού ανθρωπιστικού φαινομένου ως διαλεκτικής σχέσεως μεταξύ άρχαίου και νέου έλληνικού βίου και πολιτισμού.

Ο νεοελληνικός ανθρωπισμός ως διαλεκτική παρελθόντος και παρόντος.

Ή επιβίωσις του άρχαίου έλληνικού εις τόν νεώτερον έλληνικόν πολιτισμόν είναι μια πραγματικότητα, και δη πραγ-

ματικότητα ή όποια υπάρχει αυτάρκης, άσχετως δηλαδή πρός τήν ύφ' ήμών άναγνωρίσιν αυτής ή μη και άσχετως πρός τήν ανθρωπιστικήν ή αντισανθρωπιστικήν θέσιν ή στάσιν τών συγχρόνων. Τό γεγονός δέ τούτο τής επιβιώσεως συνειδητοποιείται και εξάγεται δι' άμέσου και έμμέσου συσχετίσεως νεοελληνικού και άρχαίου έλληνικού πολιτισμού. Είς τήν φιλοσοφίαν λ.χ. έξαρσις τής επιβιώσεως άρχαίας έλληνικής φιλοσοφικής σκέψεως είναι νοητή και δυνατή τό μεν δι' άπ' εύθείας συσχετίσεως άρχαίων φιλοσοφημάτων υπό συγχρόνων Έλλήνων φιλοσοφούντων, τό δέ δια τής υπό νεωτέρων Έλλήνων τή βοήθειαν τών Άρχαίων προεκτάσεως τής συγχρόνου ευρωπαϊκής φιλοσοφικής σκέψεως, δι' ής έμμέσως μεταδίδεται ό έν αύτή επίτζών άρχαίος έλληνικός φιλοσοφικός στοιχασμός. Έπομένως ή πνευματική επικοινωνία με τούς Άρχαίους γίνεται κατά τούς εξής δύο τρόπους: α) Αφορμώμεθα από τών Άρχαίων πρωτοπόρων προς θεμελιουργίαν νεοελληνικού πολιτιστικού έργου και β) Αρχίζομεν μεν από τών Νεωτέρων, μη άρκούμενοι όμως εις τάν αυτοίς εμπίστοχον και άφωτισμένον άρχαίον στοιχισμόν, επανερχόμεθα εις τās παλαιά πρός γονιμώτερον και εύρωστοτερον πολιτιστικόν άπόδοσιν τής άμειψής βοήθειαν τών παρών ευρωτών. Είς άμφοτέρας τās περιπτώσεις ή επικοινωνία παρελθόντος και παρόντος έχει τήν μορφήν ουχι βουλικής έξαρτίσεως τών συγχρόνων από τās άρχαία, αλλά διαλεκτικής συνθέσεως αυτών προς παραγωγήν νέου έργου, προς φυσιολογικήν δηλαδή και όργανικήν ανέλιξιν του έθνικού βίου κατά τούτον δημιουργικόν και αντάξιον του παρελθόντος.

Τήν φυσιολογικήν ταύτην συνέχισιν του νεοελληνικού βίου δέν κατενόησαν και έν τινι μέτρω ερημίωσαν έσφαλμένα τινές αντίληψεις τής πνευματικής μας επικοινωνίας με τούς Άρχαίους θεμελιωτάς του έθνικού πολιτισμού μας.

Έκ τούτων ή πρώτη αντίληψις όρθως μεν όφωρμώτο από τήν προσήλωσιν προς τήν έθνικην πνευματικήν παράδοσιν, αλλά τήν σχέσηιν μας προς αυτήν ήθελε σχέσηιν τυφλής έξαρτίσεως. Μίμναις τών Άρχαίων Προσόντων υπό τών Άπογόνων προς δημιουργίαν όμοιον προς τās προγονικάς έργων, αναβίωσις του Άρχαίου Έλληνισμού ήσαν τās τυπικά αίτήματα τών όπαδών τής αντίληψεως ταύτης. Είς αυτά όμως δεύτερα αντίληψις, ή τών συνήθως καλούμενων «προσοδοτικόν» ή «εωτισμένον», άντέταξεν υπό τήν άκροταίαν μορφήν της, μαζί με τήν ειρωνείαν τής προγονοπληξίας, και τήν άρνησιν και άποτίναξιν τών δεσμών τής παραδόσεως, ώσάν ταύτα έξπατάτν μόνον από τήν θέλησιν μας, και τήν άνεδασικήν και άσελή άείωσιν προς νέαν εξ ύπαρχής νεοελληνικήν πολιτιστικήν δημιουργίαν.

Δέν ύπάρχει άμφιβολία, ότι ή αλήθεια και τό δικαίον ήτο με τό μέρος τής πρώτης αντίληψεως, έφ' όσον αύτη επί τής έθνικής πνευματικής παραδόσεως ήθελε να θεμελιώσιν ως επί άσαλευτου υποδομής τό μέλλον του Έθνους. Προφανώς όμως ήτο υπερβολική και έσφαλμένη ή αίτιότητα αυτής, ή αίτιούσα τυφλήν μίμησιν τής παραδόσεως και αυτουσίαν αναβίωσιν όλοκληρου τής άρχαίας έλληνικής Ιστορικότητος. Διότι, καθώς και εις τās προηγούμενα γενικάς ετοιμώμεν, τήν όμολήν εξέλιξιν του έθνικού βίου εξυπηρετούν και τήν έθνικην συνέχειαν και ένότητα προάγουν, ουχι τās έφήμερα και άνεπιανάπττα, μη ύποκείμενα άρα εις άντιγραφήν και άναβίωσιν. Ιστορικάς δέ υπερδεδημένας στοιχείαι του Άρχαίου Έλληνισμού, αλλά τās υπεριστορικάς, υπερτομικάς και υπερ-γονικάς, τās δια τāsών τών Ιστορικών περιόδων του Έλληνισμού έν ζωή και γονιμότητι διήκοντα, ιδέαι δηλαδή παραμόνοι και αξείαι και μορφαί καθολικαί και αιώνιου κύρους και διαρκούς έθνικής σημασίας. Ίσπερ, ουχι ή μίμησις τής Ιστορικότητος, άλλ' ή άκλόνητος πίστις εις τās άθανάτους αξείας τής έθνικής μας παραδόσεως και ή ένσάρκωσις αυτών εις έθνικην δημιουργίαν, άνταίαν τής παλαιάς, είναι και πρέπει να είναι του Έλληνικού ανθρωπισμού τής νεωτέρας έποχής τό κατηγορικόν πρόσταγμα. Αι δέ προσπάθειαι προς άναβίωσιν αυτουσίαν μορφαί τής άρχαίας έλληνικής Ιστορικότητος ήμπορεί μεν να είναι έκδηλώσεις εύγενούς προγονολατρείας και πηήσεις έθνικής νοσταλγίας, πέραν όμως έφημέρων συγκινήσεων και ίκανοποιήσεων τής Ιστορικής περιουσίας, άδυνατούν να προκαλέσουν και να συγκρατήσουν μόνιμον και γόνιμον ένδιαφέρον τής συγχρόνου έλληνικής ζωής.

Τήν άνωτέρω άντικειμενικήν κριτικήν τών υπερβολών τής πρώτης αντίληψεως, ήτις κριτική ούδόλωμ μειώνει τόν δεδασμόν ήμών προς τούς άγιούς παλαιότερους φορείς άόλου πατριωτισμού και έλληνολατρείας, θέλομεν σαφώς να διαστείλωμεν και διωνορίσωμεν από τās ειρωνικάς και βίαιας επιθέσεις τών αυτοκαλούμενων «προοδευτικόν» και «εωτισμένον», κατά τής κοιθειςής αντίληψεως του ουμανισμού παρ' ήμιν. Ποδς τούτους στρέφωμεν ήδη τόν λόγον.

Δημοτικισμός και κλασσική παράδοσις.

Οί άρνηται τής παραδόσεως άποτελούν τήν άκραν άρστέραν του παρ' ήμιν δημοτικισμού όστις, έναντι τής καθαρής και σαφούς και άκλήνητου πίστεως τών συντηρητικόν εις τήν πνευματικήν μας παράδοσιν, τρηεί μίαν ιδιόευσαν θέσιν ως προς τήν καθόλου παράδοσιν. Ο νεοελληνικός δημοτικισμός προλαμβάνει και εκφράζει αντίληψεις, ποικιλλούσας από τής άκρας άρνήσεως τής παραδόσεως μέχρι τής άτόνου και χαλαράς πίστεως εις αύτήν και τής υπό όρους

άνοχής και του σεβασμού αυτής. Ἡ «ἐπίσημος» και «νομιμοφρων» ἀποψη τοῦ δημοτικισμοῦ δὲν ἀπορρίπτει τὴν ὅλην παράδοσιν, ἀλλὰ μόνον τὴν γλωσσικὴν μορφήν τῆς λογίας παραδόσεως, ἣς πρωταρχικὸν τμήμα εἶναι ἡ κλασσικὴ ἑλληνικὴ παράδοσις. Εἰδικώτερον ἡ στάσις τοῦ «νομιμοφρονος» δημοτικισμοῦ ὡς πρὸς τὸν κλασσικὸν Ἑλληνισμὸν συνοψίζεται εἰς τὰ ἑξῆς αἰτήματα αὐτοῦ:

1ον) Ὅχι ἡ γλῶσσα καὶ ἡ μορφή τῶν κειμένων, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τῶν Ἀρχαίων Κλασσικῶν ἔνδιαφέρον τούτων Ἑλλήνων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Διὰ τοῦ αἰτήματος τούτου ὁ δημοτικισμὸς ἠθέλησε νὰ ἀντιδράσῃ εἰς τὴν «φωρμαλιστικὴν ὀρθοδοξίαν» (δηλαδὴ τὴν προσήλωσιν πρὸς τὴν γλωσσικὴν μορφήν καὶ τὴν μὲ αὐτὴν μόνον ἀσχολίαν) τῶν παρ' ἡμῖν συντηρητικῶν, ἰδίᾳ τῶν παλαιότερων.

2ον) Ἐφόσον σημασίαν διὰ τοὺς ἀπογόνους ἔχει ὁ πολιτισμὸς τῶν προγόνων καὶ διὰ αἱ ἀξίαι τοῦ σκοποῦ τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας καὶ τῆς κλασσικῆς μορφώσεως πρέπει νὰ εἶναι ἡ γνώσις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ «διδασίς» (δηλαδὴ ἡ ἀόψιμος προσοικειώσις), τὸ «ζήσιμον», ὡς ἔλεγον, τῶν κλασσικῶν ἑλληνικῶν ἀξιών διὰ τὴν νεοελληνικὴν ζωὴν.

3ον) Τῆς ἀντιφωρμαλιστικῆς (ἀντιγλωσσικῆς) — ρεαλιστικῆς ταύτης στάσεως φυσικὸν ἐπακόλουθμα ἦτο τὸ περὶ μεταφράσεως τῶν Ἀρχαίων Κλασσικῶν αἰτήμα τὸσον κεφαλαῖος διὰ τὸν δημοτικισμὸν, ὥστε νὰ σημαίη διὰ πολλοὺς, ἐν οἷς καὶ τινες ψευδοβιολόγοι, ἀντικατάστασιν τῶν πρωτοτύπων ἀρχαίων κειμένων διὰ μεταφράσεων.

Εἰς τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις τοῦ δημοτικισμοῦ ἐπηρέασθη καὶ ὑπὸ τινῶν ἐν τῇ Ἑσπείᾳ καὶ ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ φιλολογικῶν καὶ ὀμμανιστικῶν ἀντιλήψεων.

Πρέπει πρὸ πάσης κριτικῆς τῆς ἐρημνῆς στάσεως τοῦ δημοτικισμοῦ πρὸς τὴν παράδοσιν, καὶ διὰ τὴν ἀρχαίαν κλασσικὴν, νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ ρευστότης τῆς στάσεως τοῦ ἑωσπι τοῦ πνευματικῆς παραδόσεως ἤσκησεν ἀεαυτάτως ἐπιζήμιαν διαδρωτικὴν ἐπίδρασιν ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀκριβολόγον διδασκαλίαν τῶν Κλασσικῶν μᾶς εἰς σχολεῖα καὶ Πανεπιστήμια, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὅλην ὑπόστασιν τῶν κλασσικῶν σπουδῶν καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ παρ' ἡμῖν, τοιῶν δὲ νὰ εἶπω, ὅτι ἡ ἀντιφωρμαλιστικὴ θέσις τοῦ δημοτικισμοῦ ἀπέναντι τῆς λογίας παραδόσεως θὰ ἦγεν αὐτὸν μέχρις ἐντέλους ἀποκρίσεως καὶ τῆς κλασσικῆς μᾶς παραδόσεως, ἂν αὐτὸς δὲν ἀνεκαίριζετο ἀπὸ τὴν παγκόσμιον σχεδὸν ἐπιβλήν καὶ τὸ πανευρωπαϊκὸν κύρος τοῦ Κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἂν δὲν ἐχρησιμοποίητο οἰοεὶ σωτηρίας ἐν προκειμένῳ τὸ μέσον τῶν εἰς δημοτικὴν γλῶσσαν μεταφράσεων, ὁ ἐμφωρδῶτος οὗτος συνδυασμὸς λογίας καὶ δημοτικῆς παραδόσεως. Πρέπει πρὸς τοῦτο νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ἐνίστη παρ' ἡμῖν ὁ περὶ τὴν κλασσικὴν παράδοσιν ἀγών «συντηρητικῶν καὶ ἀπροδευτικῶν» συνεκτροῦτο καὶ ἐνετοπίζετο εἰς ζητήματα γλωσσικῶν ὀρθοδοξιῶν καὶ αἰρέσεων καὶ ἐξευλιζέτο εἰς φανατικὴν σφειρότητα καὶ ἐξάλλον ἀκρότητα συντηρητικῶν ψυχῶν καὶ πεφωτισμένων ἀνήσεων.

Προβαίνοντες ἤδη εἰς τὴν κριτικὴν ἐξέτασιν τῆς στάσεως τῶν δημοτικιστῶν πρὸς τοὺς Ἀρχαίους, παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς:

Τὰ ἀρχαία κλασσικά μᾶς κείμενα εἶναι διὰ τὸν ἀνθρωπισμὸν ὅτι εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον διὰ τὸν Χριστιανισμὸν. Ὁρθῶς θεωροῦνται οἱ ἐπισημότεροι φορεῖς τῆς κλασσικῆς παραδόσεως καὶ τὸ κέντρον τῆς ἀρχαιομαθείας, τῆς φιλολογικῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀνθρωπιστικῆς μορφώσεως. Διὰ τοῦτο τὸ πρόβλημα τῆς κλασσικῆς παιδείας καὶ τῆς διὰ τὸν νεοελληνικὸν δῖον καρπώσεως τῶν κλασσικῶν ἀξιών, τοιούτης τῆς ἀνθρωπιστικῆς γνώσεως, σκέψεως καὶ δράσεως, εἶναι οὐσιαστικὰ πρόβλημα ἐρημνείας τῶν κλασσικῶν κειμένων.

Περὶ τὸ ἔργον τῆς ἐρημνείας δίδονται, ὡς γνωστὸν, αἱ τε θεωρητικαὶ ἀντιλήψεις τῶν ἐρημνευτῶν καὶ αἱ ἐν τῇ πράξει, τῇ ἀσκήσει δηλαδὴ τοῦ ἐρημνευτικοῦ ἔργου, ἐφαρμογαὶ αὐτῶν. Οἱ φωρμαλιστὰ ἐρημνευτὰ προσέχον περισσότερο εἰς τὴν μορφήν, τὸ εἶδος, οἱ ρεαλιστὰὶ στρέφονται κυρίως πρὸς τὴν ὕλην, τὸ περιεχόμενον τῶν κειμένων. Βεβαίως εἰς ἑκατέρω τῶν ὑπάρχον μεθοδολογικῶν μονομερείᾳ διὰ τοῦτο ἡ σύγχρονος περὶ ἐρημνείας ἀντιλήψις, ὅπως διεμορφώσεν αὐτὴν ἡ μεθοδολογία τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, δὲν χωρίζει τὴν μορφήν ἢ τὸ εἶδος ἀπὸ τὸ περιεχόμενον. Ἀντιμετωπίζει τὸ ὑπὸ ἐρημνείαν ἔργον ὡς ἐνιαίαν πνευματικὴν καλλιτεχνικὴν ὁλότητα, ὡς ἀδιάσπαστον καὶ ἀδιάλεκτον συνῆλη καὶ συζυγίαν εἶδος καὶ ὕλης. Διὰ νὰ ὑψωθῇ ὁμοῦ ἡ ἐρημνεία εἰς τὸ ἀνώτερον τοῦτο ἐπίπεδον τῆς συνθετικῆς κατανοήσεως καὶ ἀξιολογήσεως θεωρήσεως πνευματικῶν ἐνοτήτων καὶ συνόλων, πρέπει νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τινῶν ἀσφαλῶν προϋποθέσεων. Αἱ δὲ σπουδαιότεραι προϋποθέσεις τῆς ἐρημνείας τῶν Ἑλληνῶν Κλασσικῶν εἶναι ἡ θεθεία καὶ πλουσία γνώσις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἡ ὑπαρξίς ὑπευθύνου πρωτοτύπου κειμένου.

Τὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν τὸ κείμενον» εἶναι ἄσθρον πίστῶς διὰ τὸν ὀμμανισμὸν, κατ' ἐξοχὴν δὲ τὸν ἀνθρωπισμὸν τῶν Ἑλλήνων. Τὸ δὲ γνήσιον ἀνθρωπιστικὸν φαινόμενον ἄνακ ὕπτι, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀρχεῖται ἡ ἀγωνιστικὴ προσπάθεια τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου πρὸς κατανοήσιν τοῦ πηγαίου καὶ πρωτοτύπου ἀρχαίου, ἡ πάλιν μὲ τὸ πρωτότυπον κείμενον πρὸς σύλληψιν τοῦ κεντρικοῦ τοῦ νοήματος. Ὁ ἐρημνευτικὸς οὗτος ἀγὼν ποδὲ ἀρῶν τῶν γλωσσικῶν κυρίως καὶ πραγματολογικῶν ἐπιπέδων καὶ πρὸς πνευματικὴν μετάθεσιν τοῦ ἐρημνευτοῦ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Δημοιογοῦ τοῦ Κλασσικοῦ ἔργου, ὁσάκις καταλήγει εἰς ἐντέλως ψυχικὴν ταύτισιν Ἑρημνευτοῦ καὶ Δημοιογοῦ, λέγεται εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν **διδασίς**.

Ἄλλ' αἱ διόμεναι κλασσικαὶ ἀξίαι δὲν εἶναι μόνον ἀξίαι περιεχομένου, ἀλλὰ καὶ ἀξίαι μορφῆς. Ἀκριβέστερον, ἐπειδὴ πρόκειται περὶ ἑλληνικῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, τὸ στοιχεῖον τῆς μορφῆς εἶναι τὸ κεντρικόν. Εἶναι πολὺ ἀφελεῖς ἡ ἀντιλήψις τοῦ ρεαλισμοῦ περὶ «ἀσφαλοῦς» τῆς ἰδέας, δηλαδὴ ἐξαγωγῆς καὶ ἀπομονώσεως τῆς ἰδέας ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν φλοῖον τῆς λέξεως. Διότι ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι τὸ περίβλημα ἢ τὸ ἔνδυμα τῆς ἰδέας οὐδὲ ἡ λέξις εἶναι ὁ φλοῖος τοῦ πυρήνος τῆς ὕλης. Δὲν ὑπάρχει ἐσωτερικὸς καὶ ἐξωτερικὸς Λόγος, ἀλλ' εἰς, ὁ Ἑλληνικὸς Λόγος. Λέξις καὶ ἰδέα, μορφή καὶ περιεχόμενον, εἶδος καὶ ὕλη, γλῶσσα καὶ σκέψις εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κλασσικὸν ἔργον εἶναι ζυωμένα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε μόνον τῆς συνῆλης τῶν δίδασίς εἶναι οὐμμανιστικῶς νοητῆ. (Βλ. καὶ Κωνστ. Γεωργούλη, Ἡ μελέτη τῶν Ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων, Θεσσαλονίκη, 1938).

Ἡ ἀπὸ τῆς λογίας λοιπὸν παραδόσεως ἀποστραφῆ τοῦ δημοτικισμοῦ διὰ τῆς μεθόδου τῆς εἰς δημοτικὴν μεταφράσεως τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ ἡ κατὰ τὸ πρώτον αἰτήμα αὐτοῦ ἀντιλήψις ὅτι δὲν μᾶς ἐνδιφερέει ἡ γλῶσσα, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον, ἡ ὕλη, τῶν κλασσικῶν ἔργων, εἶναι κατὰ τὰ ἀνωτέρω πηχός, ἀφιλοσόφητος καὶ ἀνθελληνικός ὕλισμῶς, ἀπαράδεκτος ἀπὸ τὸν ὀμμανισμὸν τοσοῦτο μάλλον, ὅσο ὁ Λόγος, ἡ μορφή, τὸ εἶδος ἀκριβῶς εἶναι τὰ βασικότερα γνωρίσματα τῆς ἑλληνικότητος καὶ τοῦ πηγαίου χαρακτῆρος τοῦ Κλασσικοῦ. Διότι ἡ μορφή ἰσαίσα εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἡ πηγαία σύλληψις τοῦ πλαστικοῦ δέμματος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἀντιφωρμαλιστικὴ καὶ «μισολογία» αὕτη τάσις τοῦ δημοτικισμοῦ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐισαγωγὴν εἰς τὴν σχολικὴν ζωὴν κατ' ἀρχάς, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπιστικὴν πλευρὰν τοῦ ἔθνους μᾶς δῖον, καθὼς καὶ τὴν περαιτέρω εὐρείαν διάδοσιν τοῦ πνευματοῦ τῆς περιφρονήσεως πρὸς τὴν ἐντατικὴν καὶ ἀκριβολόγον σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς μετ' ἐπιστήμης καὶ λόγου γλωσσικῆς ἐρημνείαν τῶν πρωτοτύπων κλασσικῶν κειμένων. Ἡ ἐπιμονὴ τῶν παρ' ἡμῖν παλαιότερων φιλολόγων εἰς τὴν ἀκριβῆ διερεύνησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ Λόγου καὶ τῆς γλωσσικῆς πλευρᾶς τῶν κειμένων ἦτο ἐντέλως δικαιολογημένη. Παρὰ τινὰς ὑπερβολὰς τῶν παλαιότερων, ἐξηγουμένων ἐκ τῶν φιλολογικῶν-ἐρημνευτικῶν ἰδανικῶν τῆς τότε ἐποχῆς, ἡ φιλόλογος τάσις καὶ παράδοσις τῆς παρελθούσης καὶ προπαραλθούσης γενεᾶς ἦτο ἡ μόνη ὀρθὴ καὶ ἐνδεδειγμένη, ὁπως θεμελιωθῆ ἐπὶ ὕγιον καὶ ἀσφαλῶν βάσεων μίᾳ μετέπειτα περιόδῳ ἐρημνείας τῶν πρωτοτύπων ἀπὸ πάσης πλευρᾶς καὶ ὀληθρῆς ἀνθρωπιστικῆς καρπώσεως αὐτῶν, δηλαδὴ διδώσεως (ἀμέσῳ προσοικειώσεως δι' ὀλοκληρωτικῆς συμμετοχῆς τοῦ εἰναι μᾶς) τῶν κλασσικῶν ἑλληνικῶν ἀξιών, χωρὶς ποτε νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀριστικὸς λήξεσι ἡ ἀνοξία Λόγου ἡ περὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν στενὰς ἀκόμη γλωσσικὴν μορφήν ἀσχολία. Ἄς σημειωθῇ πρὸς ταῦτα ὅτι ἡ φιλόλογος (φωρμαλιστικὴ) φιλολογικὴ παράδοσις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ φυσικωτέρα διὰ τὴν νεοελληνικὴν φιλολογικὴν ἐπιστήμην τάσις, διότι ὁ Ἑλλην φιλόλογος φυσικὸν εἶναι νὰ αἰσθάνεται ζωντανώτερον καὶ ἀμεσώτερον τῶν ξένων φιλόλογων τὴν γλῶσσαν τῶν προγόνων του ὡς διαθέτων δι' αὐτὴν φυλετικὸν γλωσσικὸν ἐνστικτον, ὅπερ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαθέτων οἱ ξένοι. Φυσικὸν λοιπὸν εἶναι ὁ Ἑλλην φιλόλογος νὰ πλεονεκτῇ κατ' ἀρχὴν τῶν ξένων ἐν τῷ προκειμένῳ σημείῳ. Ἡ ρεαλιστικὴ-ὕλιστικὴ ὁμοῦ καὶ ἀντιφωρμαλιστικὴ τάσις τοῦ δημοτικισμοῦ, σπειδόντος εἰς τὴν διὰ τῶν μεταφράσεων ἐν τῇ δημοτικῇ γλώσσῃ ἐδιάδοσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἀρχαίων, ἐν ταῦτῳ δὲ καὶ εἰς τὴν διὰ τοῦ μέσου τούτου διάδοσιν καὶ ἐπικρατήσιν τῆς δημοτικῆς ὡς γραπτῆς γλώσσης, ἡ μισολογία λοιπὸν αὕτη τάσις τοῦ δημοτικισμοῦ, ἀπέτελεσεν ἐπιζήμιον ἀνασταλτικὸν φραγμὸν τῆς ὀμμῆς καὶ «φυσιολογικῆς» πορείας τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πνευματικοῦ δῖου μᾶς ἀπὸ τῆς παλαιστήσεως, μονομερούς ἔστω, γλωσσικῆς γνωριμίας μετ' οὗς Κλασσικῶν μᾶς πρὸς μίαν νέαν ὀλοκληρωτικὴν οἰκειότητα καὶ θεώρησιν καὶ πρὸς μίαν φιλοσοφικῶς καὶ αἰσθητικῶς ἀξιολογώσαν κατανοήσιν καὶ ἀνθρωπιστικὴν δῖωσιν καὶ καρπώσιν αὐτῶν.

Μετὰ λύτης διαπιστώσει ἡ σύγχρονος ἑλληνικὴ γενεὰ ὅτι ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοι τῶν πρωτοτέρων Κλασσικῶν τῆς Ἀρχαιότητος σήμερον δὲν ἔχομεν εἰς λόγον κλασσικῆς μορφώσεως οὔτε αὐτὸ, ποῦ ἦτο κτῆμα τῶν προηγουμένων γενεῶν. Ἐκεῖναι εἶχον τοῦλάχιστον ἀσφαλῆ γνώσιν τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ γλωσσικὴν οἰκειότητα πρὸς τὰ πρωτότυπα κείμενα, κινουμένην ὑπὸ ἐνθουσιώδους καὶ ἀγνῆς Ἑλληνολατρείας. Ἡμεῖς, ἐνεκα τῆς παρεμβολῆς τῆς ὕλιστικῆς μισολογίας, ἔχομεν ἐλάχιστὰ ἀπόδειξις ἡ χαμηλὴ στάθμη τῆς ἐλληνομαθείας καὶ τῆς κλασσικῆς μορφώσεως εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὰ πανεπιστήμια ἔχομεν δ' ἐπὶ πλέον καὶ τὴν ὑπὸ τῶν παλαιότερων γενεῶν κληροδοτήσιν εἰς ἡμᾶς Ἑλληνολατρείαν διαβεβλημένην διὰ τοῦ στίγματος τῆς «στερείας προγνωπληξίας»! Τὸ δὲ γεγονός ἐστὶ ἡ διαβρωτικὴ τῆς παραδόσεως μισολογία συμπίπτει καὶ μὲ φαινόμενα συναδεύσεως τῆς ἡμερώσεως ἀπὸ τὴν ζωὴν μᾶς, μᾶς ὑπομνήσκει τὸν σύνδεσμον μισολογίας καὶ ἀγαριότητος, ὡς εἶπεν αὐτὸν ἡ ἐυδέβεια τοῦ Πλάτωνα: «Μισολογὸς δὲ, ἄμει, ὁ τοιοῦτος γίνεταί καὶ ἄμους, καὶ πειθῆθῆ δὲν διὰ λόγου οὐδὲν ἐπιχρῆται, βία δὲ καὶ ἀγριότητι ὡπερ θηρίον πρὸς πάντα διαπράττεται, καὶ ἐν ἀμοιβῇ καὶ σκαιότητι μετὰ ἀροσθί-

ας τε και αγαριστίας ζῆα (Πλάτ. Πολιτεία Γ 411 d - e). Δι. λωδῆ: «Ἡ γνώμη μου είναι ὅτι ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος (αὐτὸν ποῦ δὲν ἔχει καμμίαν ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν Λόγον καὶ τὴν Μοῦσαν) καταστὰ μισόλογος καὶ ἄουσος: αὐτὸς εἰς κάθε περίπτωσιν ἀδικαίως δὲν χρησιμοποιεῖ πλέον τὴν διὰ τὸν Λόγον πείθῃ, ἀλλὰ τελειώνει τὰ ἔργα του ὡς ἂν θύσῃ μὲ τὴν βίαν καὶ τὴν ἀγριότητα καὶ ζῆ μέσα εἰς τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν σκακότητα χωρὶς ρυθμὸν καὶ χάριν». Πῶς δὲ γίνεται ἡ βαθμία αὐτῆ ἐκταίη τὸν ὕγιον στοιχείον καὶ ἡ διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῶν νοσηρῶν κατολισθήσῃ πρὸς τὴν ἐκβαθάρωσιν καὶ τὴν ὑποθρίωσιν, διδάσκει ὁ αὐτὸς Πλάτων μὲ ἓν παράλληλον παράδειγμα σχετικὸν πρὸς τὴν βαθμιαίαν εἰσδυσιν καὶ διάδοσιν τῆς παρανομίας, ἀρχῆς γινωμένης ἀπὸ τῶν ἐν τῇ μουσικῇ καινοτομιῶν: «Ἡ γοῦν παρανομία, ἔφη, ραδίως αὐτῇ ληθάνει παραδομένη. Ναί, ἔφη, ὡς ἐν παιδίῳ γε μέρει καὶ ὡς κακὸν οὐδὲν ἐργαζομένη. Οὐδὲ γὰρ ἐργάζεται, ἔφη ἄλλο γε ἢ κατὰ μικρὸν εἰσικισομένη ἡρῆμα ὑπορεῖ πρὸς τὰ πῆ τε καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα: ἔκ δε τούτων εἰς τὰ πρὸς ἀλλήλους συμβόλαια μείζων ἐκβαίνει, ἐκ δὲ δὴ τῶν συμβολαίων ἐρχεται ἐπὶ τοὺς νόμους καὶ πολιτείας σὺν πολλῇ ἀσελγείᾳ, ἕως ἂν τελευτήσῃ πάντα ἴδια καὶ δημοσία ἀνατρέψῃ» (Πλάτ. Πολιτ. Δ 424 d). Δηλαδή: «Ἡ παρανομία περὶ τὴν μουσικὴν (ἢ παραβάσις τῶν καθιερωμένων μουσικῶν νόμων) εὐκόλα διεισδύει, χωρὶς νὰ γίνεται ἀντιληπτῆ.—Ναί, εἶπα ἐγώ, καὶ ἐπιτυγχάνει τούτο ὡσάν (νὰ) παίξῃ καὶ νὰ μὴ κάμῃ τίποτε τὸ κακόν.—Καὶ πούνατι, εἶπε, τί ἄλλο κάμνει, παρὰ αὐτοῦ σιγά-σιγά ἐγκατασταθῆ καὶ δουλεύῃ εἰς τὴν μουσικὴν περιοχὴν, ὥστερ τελεθῆται ὡς ὕγρον ἄθροισμα καὶ ἐπεκτείνεται εἰς τὰ πῆ καὶ τὰς ἀσχολίας τῶν ἀνθρώπων: ἀπὸ αὐτὰ προχωρεῖ πρὸ ἀρηπτικῆς εἰς τὰς συναλλαγὰς ἀπὸ τῶν συναλλαγῶν ἐρχεται εἰς τὰς νόμους καὶ τὰ πολιτικά καθεστῶτα μὲ μεγάλην ἀσελγείαν, ἕως οὗ εἰς τὸ τέλος ἀνατρέψῃ τὰ πάντα. Ἰδιαιτὰ καὶ δημοσία πράγματα».

Τὰ δεύτερον αἴτημα τοῦ δημοτικισμοῦ ἀπαιτεῖ α) γνώσιν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ β) βίωσιν (ζήσιν, ὡς λέγουσιν οἱ δημοτικισταί) τῶν ἑλληνικῶν κλασσικῶν ἀξιών. Ταῦτα ἐκφράζουσιν τὴν ρεαλιστικὴν θέσιν τῶν δημοτικιστῶν ἐναντι τοῦ φουρβαντιστικοῦ οὐμανισμοῦ τῶν συντηρητικῶν. Ἡ γνώσις τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ κατὰ τὴν πρώτην ἀπαιτήσιν εἶναι μὲν ἀπαραίτητος θεβασία ἀρχαιολογικῆς πραγματολογικῆς προϋποθέσεως τῆς οὐμανιστικῆς ἐρμηνείας καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καθόλου, ὡς αὐτόνομον ὅμως αἴτημα δὲν ἡμπορεῖ νὰ σταθῇ. Ἡ πολιτισμολογία δὲ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν εἰς τὰ Γυμνάσια ἢ ὡς σκοπὸς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας εἶναι λείψανον τοῦ αἰῶνος τοῦ ἰστορισμοῦ, ἀπαραδέκτου σήμερον. Ἡ διδασκαλία λ.χ. ἡ ἡμέλει τῶν Ὁμηρῶν δὲν δύναται κατὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἀντίληψιν νὰ ἔχη κύριον σκοπὸν τὴν γνώσιν τοῦ κρητομικηναίου τοῦ πολιτισμοῦ, ὡς κακῶς ἐκῆται τὸ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ δημοτικισμοῦ συνταχθέν πρόγραμμα τῶν γυμνασίων τοῦ 1931, ὅπου τότε διὰ τοῦτο δικαίως καὶ κατεκρίνοντο. (Βλ. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Τὰ ἀρχαία Ἑλληνικά εἰς τὸ νέον ἀναλυτ. πρόγραμμα τοῦ γυμνασίου τοῦ 1931, Ἀθῆναι, 1934). Ὡσαύτως ἡ σπουδὴ τῶν τραγικῶν ποιητῶν, τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ἱστορικῶν καὶ ρητόρων τοῦ 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰῶνος δὲν δύναται κατὰ κύριον λόγον νὰ κατατείνῃ εἰς τὴν γνώσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ τῶν χρόνων τούτων. Ἄν εἰς τὴν γνώσιν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀπεβλήσῃ εἰ κλασσικὰ σπουδαῖα καὶ εἰς ταύτην ἀπεοριζοῦτο τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδεῶδες, τότε δὲν θὰ εἴχομεν, εἰμὴ νὰ μεταφράσωμεν ὅλα τὰ ἀρχαία κείμενα, διὰ νὰ ἔχωμεν προχειροτάτας καὶ ἀφθόνας πηγὰς, καὶ χρησιμοποιήσῃτε ἐκ παραλλήλου καὶ μίαν διεξοδικὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ σχετικὰ ἐποπτικά μέσα, νὰ γνωρίσωμεν ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις του. Ἄλλος ὅμως εἶναι καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν καὶ τῶν κλασσικῶν ἐν γένει σπουδῶν ὁ σκοπὸς καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας τὸ τέλος καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τὸ ἰδεῶδες. Ἡ πολιτισμολογία εἶναι μ. ἀθ. σ. ις περὶ τῶν Ἀρχαίων. Ὁ ἀνθρωπισμὸς ὅμως εἶναι μ. ἀθ. σ. ις οὐκ οὐκ διὰ τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ μόνον διὰ τῶν καθολικῶν καὶ ὑπερχρονικῶν κύρους στοιχείων του, ἢ τοῦ πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιών τῶν Ἑλληνισμοῦ. Τὰς περὶ πολιτισμοῦ γνώσεις προσκτώμεθα διὰ τῆς νοήσεως. Τὰς ἀξίας ἐνστερνιζόμεθα καὶ προσκοινοῦμεθα διὰ τῆς ἀμέσσου «θέσεως» καὶ τῆς διώσεως (δηλαδή τῆς ἀπ' εὐθείας συλλήψεως τοῦ νοήματος τῶν μὲ κίνησιν καὶ συμμετοχὴν ὁλοκλήρου τοῦ εἶναι μας). Εἰσδύομεν δὲ καὶ ἐρχόμεθα εἰς ἀμέσσαν ψυχικὴν ἐπαφὴν μὲ τὰς ἀξίας, κατανοοῦντες καὶ ἐρμηνεύοντες τὰ πρωτότυπα κείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα αὐτὰ εἶναι ἐνοσκαμμένα. Τὸ περὶ πολιτισμολογίας αἴτημα εἶναι μία τεχνικὴ ἀπαιτήσις τοῦ ρεαλισμοῦ, προσδίδουσα εἰδικὴν ἀφέλειαν καὶ ἐντελὴ ἑλληνικὴν κατανοήσεως τῆς ἀνθρωπιστικῆς νοσταλγίας καὶ ἀναστάσεως πρὸς τὰ Μεγάλαια καὶ τὰ Αἰώνια. Ἡ μὲ τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἀρχαίων προγόνων πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ ἀναστροφή ἡμῶν τῶν ἀπογόνων δὲν ἔχει σκοπὸν κύριον νὰ προσδοτήσῃ τὴν ἱστορικὴν περιέργειαν οὐδὲ νὰ ἀεθίσῃ τὴν σοφίαν μας, ἀλλὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἱστορικὴν καὶ μνήμην καὶ συνείδησιν, νὰ τῶνός τῃ ἔθνικὴν μας ἀντότητα καὶ νὰ ἐκθροῖσῃ εἰς τὴν ψυχὴν μας τὴν πίστιν πρὸς τὸν Ἄνθρωπον καὶ τὸν ἔρτα πρὸς τὰ Ἱερὰ! Ἡ δίωσις αὐτῶν τῶν ἑλληνικῶν ἀξιών εἶναι τὸ ἀληθινὸν αἴτημα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ὁρθῶς δὲ ζητεῖ τούτο ὁ ἐνοσκαμμένος δημοτικισμὸς.

Ἄλλ' ὑπάρκουν καὶ τιες τῆς ἄκρας ἀριστερῆς τοῦ δημο-

τικισμοῦ, ἀνοούμενοι τὰς ἀρχαίας Ἑλληνικὰς ἀξίας καὶ ζητοῦντες ἐν ὄνοματι τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τὴν ἀντικαταστάσιν αὐτῶν διὰ νέων «συγχρονισμῶν». Τοὺς ἀριστερὰς ὁμῶς τούτους ἀποστασιῶν ἢ παγκόσμιος σχεδὸν ἐπιβολὴ καὶ ἐπιβίωσις τῶν ἑλληνικῶν ἀξιών καὶ ἡ νικηφόρος ἀνοχὴ αὐτῶν εἰς τὴν κριτικὴν τριῶν περίπτωσι χιλιετηρίων. Τὸ δὲ ἐπιχείρημα, ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ ἀξίας ἔχουν ἀνάγκην «συγχρονισμοῦ» διαφεύδει ἡ διαπίστωσις, ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ ἀκριβῶς ἀξίας ἀποτελοῦν τὸν σύγχρονον ἰδεολογικὸν σύνδεσμον τῶν Ἡνωμένων Ἑθνῶν εἰς τὴν κοινὴν ἀγωνίαν τῶν διὰ τὸν μεταπολεμικὸν Ἄνθρωπον! Ὡστε μόνον φορεῖς μισοθρόπου πνεύματος εἶναι δυνατόν νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ δεδοκιμασμένον καὶ αἰώνιον κύρος τῶν ἑλληνικῶν μορφῶν. Ἐκτός δὲ τούτου δι' ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας τῆς νεωτέρας ἐποχῆς αἱ κλασσικαὶ ἀξίας τῶν προγόνων μας Ἑλλήνων εἶναι καὶ τῆς περισσότερο, ὡς ἐνοσκαμμεν, ἀπὸ ὅτι εἶναι διὰ τὸν λοιπὸν κόσμον. Εἶναι ἔθνικαί μας ἀξίας, καὶ διὰ ἀξίας, θεμελιώνουσαι τὸ ὅλον ἔθνικον ἀξιολογικὸν μας οικοδόμημα. Ἱστορικὴ λοιπὸν συνείδησις καὶ ἀντίληψις, προτιμώμενα τῶν «συγχρονισμῶν» ἢ τὴν ἀντικαταστάσιν τῶν ἑθνικῶν μας ἀξιών, οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀπὸ ἔθνικῆς ἀποφάσεως «δημιουργικῆς», ἀλλὰ τῶν αὐτῶν εἶναι διαλυτικὴ καὶ ἀποσυνθετικὴ τῆς ἐθνικοπνευματικῆς συνεχείας, ἐνόητος καὶ αὐτοσυντηρησις τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου. Τὸ περὶ «συγχρονισμοῦ» τῶν ἑθνικῶν ἀξιών αἴτημα εἶναι ἀστήρικτον, ἀσύστατον, ἔθνικῶς ἐπιζήμιον καὶ πᾶσι δυνάμει ἀποκροστέον. Τὰ ἔθνη, τὰ ὁποῖα θέλουσιν νὰ ζήσῃ καὶ νὰ διατηρήσῃν ἀλώβητον τὴν ἔθνικὴν τῶν ἰδιοτυπίαν, δὲν μεταλλάσσουσιν τὴν ἀξιολογικὴν πίστιν καὶ τὰ ἔθνικα ἰδεῶδη τῶν κατὰ περιστάσεις καὶ αἰῶνας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐκαστοῦ πενήτων ἀνέμων καὶ τῶν ἐν τῇ πολιτικῇ τῶν ζωῆ ἢ τῇ διεθνῇ ἀποστασίρως ἐπικρατουσῶν τάσεων, ἀλλ' ἐμμένουσιν εἰς ἔθνικὰς αἰώνιας ἀρχὰς καὶ ἀξίας, διατηροῦν δὲ καὶ θεραπεύουσιν πεποηθῆσαι παραδόσεις καὶ νοσταλγίας, βαθύτατα ριζωμένας εἰς τὴν ἔθνικὴν ψυχὴν καὶ «κατὰ ταῦτα ἀεὶ ἐχοῦσας».

Συνοψίζομεν: Τοῦ ἀληθινοῦ νεοελληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ τὸ αἴτημα ἔστω: δημιουργικὴ δίωσις (δι' ὀλοκλήρου ἐννοητοῦσιν ἄμεσον προσοικειώσιν) τῶν ἀξιών τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως καὶ ἀπαρασάλευτος πίστις εἰς αὐτάς. Ἡ δημιουργικὴ τῆς διώσεως ἐγκτεῖται εἰς τὸ ὅτι αἱ διωκόμεναι ἀρχαία Ἑλληνικὰ ἀξίας ἀποτελοῦσιν κίνητρον πρὸς νέαν δημιουργίαν, ἐπαμύλλων καὶ ἀνταγῆς συνείσιν τῆς προγονικῆς, οὐχὶ δὲ πρὸς μίμησιν ἢ ἀντιγραφήν αὐτῆς, ὡς ἐκῆται κατὰ τὰ προσηρημένα οἱ παρ' ἡμῶν παλαιότεροι συντηρητικοί. Τούτο δὲ τὸ νόημα ἔχει καὶ πρέπει νὰ ἔχη καὶ ὁ λεγόμενος «δημιουργικὸς» ἱστορισμὸς. Οὗτος σημαίνει οὐχὶ τὴν ἀντιγραφήν ἢ τὴν δουλικὴν μίμησιν τῆς παραδόσεως οὐδὲ τὴν ἀνησιν τῶν ὑπερχρονικῶν κύρους ἀξιών αὐτῆς, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ παρελθόντος μεταβίωσιν ἢ μεταστροφῶσιν τῶν ἀξιών αὐτῶν εἰς τὰς προσωπικότητας τοῦ παρόντος πρὸς δημιουργικὴν ἔρτα μὲ ἄλλας λέξεις σημαίνει τὴν μετατροπὴν τῶν ἀξιών τῆς παραδόσεως ἀπὸ ἀντικειμενικῶν ἀξιών τοῦ πολιτισμοῦ εἰς ζώσας ἀξίας προσωπικότητας.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ περὶ μεταφράσεων αἴτημα τῶν δημοτικιστῶν. (Περὶσσότερα περὶ τούτου βλέπε: Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Μορφωτικὴ καὶ ἀνθρωπισμὸς, 1946, σ. 72 κ.ε.). Αἱ μεταφράσεις τῶν Κλασσικῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραμμάτων ἀπὸ οὐμανιστικῆς ἐπόψεως δικαιολογοῦνται μόνον ὡς μέσον καὶ μέτρον ἀνάγκης καὶ ἐνδεκτικῆς κυρίως δι' ὅσους ἀγνοοῦσιν ἢ γνωρίζουσιν ἑλλιπῶς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἀπαιτήτως δὲ τὴν συνοδεία ἐρμηνευτικῶν βοηθητικῶν σημειώσεων. Ἀληθινὴ καὶ γνησία κλασσικὴ παιδεία, ἐπιδιώκουσα τὴν πλῆρη πραγματοποίησιν τῶν ἀνθρωπιστικῶν σκοπῶν τῆς, εἶναι ἐπιτέλες ἀδύνατον νὰ νοηθῇ, καθὼς ἐτοίμωμεν διὰ μακρῶν ἀνωτέρω χωρὶς τὴν ἀμέσον καὶ ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴν μὲ πρωτότυπα καὶ δημιουργικῶς, χωρὶς τὴν ἀνάγκην ἀπὸ τὸ πρωτότυπον κείμενον. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀπὸ τοῦ πρωτότυπου ἀνάγκη εἶναι προνομιῶν ὀλίγων, τῶν εἰδικῶν φιλολόγων καὶ τῶν τυχερῶν καλῆς κλασσικῆς μορφώσεως ἄλλων ἐπιστημόνων, λόγοι δὲ μορφωτικοὶ - κοινωνικοὶ ἐπιβάλλουσιν τὴν εἰς ευρύτατα λαϊκὰ στρώματα διάδοσιν τοῦ περιεχομένου ἑστω τῶν κλασσικῶν ἔργων καὶ τῶν οὕτω προσίτων ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἰδεῶν καὶ ἀξιών, ἔστω καὶ διὰ τοῦ ἡμιτέρου τῶν μεταφράσεων, ὁ οὐμανισμὸς ἀπὸ τῶν Ρωμαιοῦν καὶ ἔλεξ ὑποκλινῶν μέχρι τούδε ἡγαγέσθῃ νὰ καταφυγῇ καὶ εἰς τὸ ἐνδεκτικὸν ἐν προκειμένῳ μέσον τῶν δοκίμων μεταφράσεων τῶν Κλασσικῶν εἰς τὴν σύγχρονον ἔθνικὴν γλῶσσαν, παραλλήλως πρὸς τὰς ἄλλας μορφὰς τῆς ἐρμηνείας τῶν ἔργων τούτων. Ὡς δὲ εἶναι γνωστὸν, ὑπάρχουν παρὰ τὴν μεταφράσιν καὶ ἄλλαι οὐκ ὀλίγαι ἐκφραστικαὶ μορφὰς τῆς εἰς τὴν μελέτην τῶν Κλασσικῶν ἀνθρωπιστικῆς ἐπιδράσεως. Τὰ ἐρμηνευτικὰ τῶν κειμένων σχόλια, αἱ διασφραγῆσαι καὶ ἀναλύσεις τῶν ἔργων ἀπὸ πᾶσης πλευρᾶς, αἱ ἐλευθεροὶ παραφράσεις, αἱ συμβεβητικαὶ ἐκδοθῆσαι εἰς τὸ κεντρικὸν νόημα τῶν ἔργων καὶ αἱ γενικαὶ φιλοσοφικοποαιητικαὶ θεωρήσεις καὶ ἐρμηνεῖαι αὐτῶν, εἶναι τὰ μέσα, εἰς τὰ ὁποῖα, πλὴν τῆς μεταφράσεως, καταφεύγουσιν οἱ ἐρμηνευταί, ὅπως ἀπ' ἐνὸς ἐν ἐκδορῶσιν τὸ ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἔργων προσωπικῶν μορῶτικῶν τῶν βίωσιν, ἀπ' ἑτέρου δὲ καταστήσῃν ταῦτα καὶ εἰς τοὺς ἄλλους προσίτα καὶ ἀνθρωπιστικὰς ἐνεργὰ. Ἡ μεταφραστικὴ ὅμως τάσις δύναται νὰ βλάψῃ τὸν ἀληθινὸν οὐμανισμὸν, ὅταν ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἐσοφωμένην γνώμην ὅτι αἱ μεταφράσεις ἡμποροῦν νὰ ἀντικαταστήσῃν ἢ νὰ ἀχρησιεύσῃν τὸ ἀρχαίον πρωτότυπον. Διὰ τοῦτο, παραλλήλως καὶ ταυτοχρόνως

πρός την ρεαλιστικήν τάσιν, όπως καταστήσωμεν τὰ κλασσικά κείμενα προστάει εἰς τοὺς πολλοὺς διὰ τῶν μεταφράσεων, πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται καὶ ἡ γυναικεία ἀνθρωπιστικὴ τάσις νὰ υφίσταται ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρως, ἕλιος ὅμως, πρὸς τὰ πρωτότυπα κείμενα διὰ τῆς διαδόσεως ἀληθινῆς κλασσικῆς παιδείας.

Ἡ παραλληλία ὅμως αὐτῆν τῶν δύο τάσεων, τῆς ρεαλιστικῆς καὶ τῆς ὄντως οὐμιαστικῆς δὲν σημαίνει καὶ ἰσοτιμίαν αὐτῶν. Ὁ δημοτικισμὸς, ὡς νεοελληνικὸν πνευματικὸν ρεύμα, ἐξαιρέσει φιλόλογον τικὸν ἡγετῶν του, βασύεται ὑπὸ τῆς ἐδύνης ὅτι μὲν τὸν μισολογὸν καὶ ἀντιφορμαλιστικὴν στάσιν του πρὸς τοὺς Κλασσικοὺς, ὄχι μόνον τὴν ἀπαράδεκτον δι' ἑαυτὸν ἰσοτιμίαν τούλαχιστον τῶν δύο τούτων τάσεων δὲν ἐκαλλιέργησεν οὐδὲ ἠνέχθη, ἀλλ' εἰς τὴν μεγάλην του πλειονότητα — ἐνωσὶ τὴν «νομιμόφροναν», αἰνῶν κατὰ μέρος τοὺς ἄνοητους — ἀντιπροσωπεύει τὴν πολλὰκις ὑπὸ δημοτικιστῶν, ἐν οἷς καὶ τινες ψευδοφιλόλογοι, ὑποστηρικθεῖσαν ἀντιλήψιν, καθ' ἣν τοὺς Κλασσικοὺς εἰς τὸ μέλλον θὰ διαβάσωμεν καὶ εἰς τὰ σχολεῖα καὶ ἐκτὸς τῶν σχολείων μόνον ἀπὸ καλῆς μεταφράσεως. Εἰς τὰ Πανεπιστήμια βέβαια θὰ γίνεται ἡ καλλιέργεια τῶν κλασσικῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν ἀπὸ τὰ πρωτότυπα, τοιαῦτα γοητευτικὰ κρύμματα, εὐρίσκονται εὐκόλως ἀπήχησιν, ὅσκις συναντήσωμεν ἐπιπολιότητα, πνευματικὴν ὀκνηρίαν ἠμιμάθειαν καὶ ἐνίοτε καὶ παλιτὴν σκοπιμότητα, τὰς ἐχέσων φιλόλογος γνωρίζει, ὅτι εἶναι καὶ ἀσθητικά καὶ ἀπραγματοποιήτα. Διότι :

1) «Καλῆς» μεταφράσεως τῶν Κλασσικῶν πολὺ ὀλίγα ὑπάρχουν καὶ περ' ἡμῶν καὶ ἀλλοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἂν κάποτε ἀποκτήσωμεν δοκιμὸς μεταφράσεως, δὲν θὰ εἶναι καὶ αἰτία ἀπῆλλαγμῆαι τῶν γνωστῶν ἀναπορέων μειονεκτημάτων πάσης μεταφράσεως καὶ δὲν θὰ پاύουν νὰ εἶναι ἄγραυ γλωσσικῶν ἀντικαταστάσεως (μορφικὰ «ἀποκατάστατα») τῶν πρωτοτύπων κειμένων, ἐξαιτίας πρὸς τὸν ἀληθῆ ἀνθρωπισμὸν. 2) Διδασκαλία τῶν Κλασσικῶν εἰς τὰ σχολεῖα, ἀπὸ μεταφράσεως μόνον, σημαίνει κατάργησιν τοῦ μαθήματος τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, οὐσιαστικὰ δὲ ἐκκεμημένη ἀποκοπὴν πάσης μορφολογικῆς γλωσσικῆς ριζώσεως τοῦ νεοελληνικοῦ βίου καὶ λόγου εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν καὶ ὀριστικὴν ἐξουδετέρωσιν τῆς σπουδαιότερας δυνατότητος πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν ὑπερχειρῶν ἐνωτικῶν δεσμῶν τῆς συγχρόνου φάσεως τοῦ ἐθνικοῦ βίου μὲ τὴν πρωταρχικὴν καὶ θεμελιώδη φάσιν του, ἴτοι τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν. Οὕτως ἂν ἐν τοῖς γυμνασίοις ἐκπαιδευομένη ἡνέτης τάξις θὰ στερηθῆ τοῦ κυριότερου μέρους τῶν μορφωτικῶν ἀγαθῶν τῆς μέσης παιδείας καὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ ἐθνικοπνευματικοῦ ἐφορῶτος αὐτῆς, διὰ νὰ παραδοθῆ ἀνεμιαστικὸς καὶ ἀδρόθητος εἰς τὴν ἀνατροπὴν καὶ τὴν ἄρνησιν. 3) Τοιαῦτα ἀπόφοιτοι τοῦ γυμνασίου, ἐπιτελῶς δηλαδὴ ἀγευστοὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ λόγου, πῶς εἶναι δυνατόν ἐντὸς μιᾶς τετραετίας ἐπεῖτα ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, νὰ εἰσαχθῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσάν καὶ νὰ γίνων ἐγκρατεῖς αὐτῆς φιλόλογοι καὶ ἐρευνηταὶ κλασσικῶν κειμένων καὶ οορεῖς τοῦ ἀδραστηριοῦ ἰδεώδους; Πῶς δὲ θὰ εἶναι δυνατόν ὑπὸ τοὺς δρους τούτους νὰ γίνεται λόγος περὶ καλλιέργειας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὰ Πανεπιστήμια μας καὶ περὶ ὑπόδεως κλασσικῶν σπουδῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα;

Εἰμεθα βέβαιον, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ οὐμιαστικὴ συνείδησις παντὸς ἀληθινοῦ Ἑλλήνος φιλόλογου, ἀσχετῶς πρὸς τὰ γλωσσικὰ φρονήματα αὐτοῦ, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιδοκίμασθαι προτάσεις καὶ σχέδια ὡς τὰ ἀνωτέρω, καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ νὰ «μωραθῆ» τὸ ἅλας τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τῆς ἐθνικῆς μορφώσεως εἰς τὴν κοίτην τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Οὐδεὶς δελεαστικὴ σεισηνωδία εἶναι ἰκανὴ νὰ καλύψῃ τὴν εὐκρινῆ καὶ θαρραλέαν φωνὴν πάσης φιλολογικῆς ψυχῆς, καθ' ἣν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀρχὴ καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ζῶν εἶναι ἡ ἐντατικὴ καὶ συνεχὴς σπουδὴ καὶ καλλιέργεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἡ ἀμειοσ βέα τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς μορφῆς καὶ ἐντὸς τῶν σχολείων καὶ Πανεπιστημίων, καὶ ἐκτὸς αὐτῶν. Σιγῇ τῶν κλασσικῶν φιλόλογων ἐν προκειμένῳ θὰ ἐσημειν ἕνα ἄνοητον ἀνοχὴν τῶν κρηγυγμάτων τούτων καὶ ἕνα ἄνοητον μὲ τὴν ἀντιανθρωπιστικὴν καὶ ἀθελληνικὴν μισολογίαν. Ἄν δὲ παραπονούμεθα διὰ τὴν κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς κλασσικῆς παιδείας ἡμῶν εἰς σχολεῖα καὶ Πανεπιστήμια σήμερον ὅτε τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ διδάσκονται ἐπὶ ἐξαιρίσει εἰς τὰ γυμνάσια, εἶναι εὐκόλον νὰ φανασθῆ τὸ πᾶσι εἶδους θὰ εἶναι ἐν τῷ μέλλοντι αἱ ἑλληνικὰ κλασσικὰ σπουδὰ εἰς τὰ Πανεπιστήμια μας, ὅν τυχὸν ἡ Κίρκη τῶν συγχρόνων ἡμῶν καὶ τῶν νεωτεριστῶν παραστή τὴν πολιτικὴν μας ἡγεσίαν εἰς τὸ νὰ υιοθετήσῃ ἐρασιματικῶν πύργουμα γενικῆς ἐκδραστηριώσεως τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς καταργήσεως τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν εἰς τὰ σχολεῖα.

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΟΡΘΩΣΙΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΥ

Ἄλλ' ὅς μὴ ἀπελπιζόμεθα διότι ὁ ἀνωτέρω ἐπισημαθεὶς κίνησις εἶναι ἀκόμη μακρὰν, ἀπεμάκρυναν δὲ τούτων εἶτι μᾶλλον πολλὰ φαινόμενα τῆς τελευταίας δεκαετίας καὶ δὴ τῆς παγκοσμίου πολέμου καὶ μεταπολεμικῆς ζωῆς, συνεχιζόμενα μὴ ἰσχυρότερον ὀξύτητα καὶ παρ' ἡμῶν. Ὑπὸ τὸ κράτος τῶν φαινομένων τούτων, ἂν σκιαγραφίαν παρέχον κατωτέρω, σημειώται κατὰ τὰ τελευταῖα ἕτη μίᾳ ἀποφασιστικῇ καὶ σταθερᾷ πορείᾳ πρὸς τὸ Ἑλληνοχριστιανικὸν πνεῦμα, εἰς τὸ ὁποῖον ζητεῖ νὰ ἀναδαπτῆσθαι καὶ ἀνανέωσθαι τὴν

πίστιν τῆς ἡ ἐκ τοῦ πολέμου ἀμόρφωτος ἀνθρωπότης. Εἶναι δὲ ἄβιον σημεῖωσας, ὅτι ἡ κατὰ τὴν μισανθρωπίας ἀντίδρασις καὶ ἡ πρὸς τὴν Ἑλληνοχριστιανικὴν παιδείαν ἐπιστροφή δὲν εἶναι γέννημα ἀπλῆς πνευματικῆς ἀνάγκης ἢ θεωρητικῆς ἀναζητήσεως, ἀλλὰ καθολικὴ σχεδὸν λυτρωτικὴ διεξόδος ἐκ τῆς δραματικῆς ἀγωνίας τοῦ τόσον δοκιμασθέντος καὶ δοκιμαζόμενου Ἀνθρώπου.

Ὁ μεταπολεμικὸς κόσμος παρέχει, πλασιουμένην ὑπὸ τῶν τραπερῶν ὀλικῶν πολεμικῶν καὶ μεταπολεμικῶν ἐρειπίων, τὴν εἰκόνα ἐνὸς αὐτοδυσασπώμενου καὶ αὐτοκαταλυόμενου ἐποχικοῦ πνεύματος, τοῦ ὁποίου συγκεκριμένη ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεις εἶναι εἰς γενικὴν σκιαγραφίαν αἱ ἑξῆς: Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου πρῶτον κατήτησε res, πράγμα, ὅτε μὲν λακτιζόμενον δίκην ποδοσφαίρου μεταξὺ κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν καὶ πολιτικοοικονομικῶν ἀντιθέσεων, ὅτε δὲ ὑποκειμενον εἰς συναλλαγὰς εὐτέλους ἐπιδιώξεων καὶ ἀθεμίτων συμφερόντων φαινόμενα ἀγαλινώτου χορημοθερίας καὶ ἀναίδους ἀρριθισμοῦ μολύνων τὴν παράδοσιν τῆς σεμνότητος καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἀξιολογικῆς ἱεραρχίας. Τὸ πνεῦμα τῆς φιλίας καὶ τῆς πρὸς τὸν Πλησίον ἀγάτης φυγαδύεται καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ εἰσεχώρησεν ἡ μισανθρωπία καὶ ἡ ἀπανθρωπία. Ἡ μαζοποίηση καὶ ἡ πολιτοποίηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπεργάζονται τὴν ἐξουθέωσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐν τούτοις οὐδεὶς δύναται νὰ ἀνηθῆ τὸ δικαίωμα νὰ ζῆσθαι, νὰ μορφωθῆ καὶ νὰ δημιουργηθῆ. Ἡ ἐξάντλητικὴ εἰδικευσίς καὶ ἡ στενὴ ὀρθολογιστικὴ κατὰτήρησις καὶ κατανομή τῆς ἐργασίας εἰς ἐπὶ μέρους περιοχάς, ὅπου καὶ ἂν ὑπαγορεύεται ἀπὸ πνευματικῆς ἐπιστημονικῆς κωνειδισίας καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας ἀνάγκην, τείνει νὰ ἀφανίσῃ τὸ ἑλληνικὸν πρσελεύσεως πνεῦμα τῆς γενικῆς θεωρήσεως τοῦ συνόλου καὶ τῆς φιλοσόφου βέας τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς. Ἡ τεχνικὴ παρὰ τὰς ὑπηρεσίας, τοῦ προσφέρει εἰς τὸν πολιτισμὸν, ὑπεβούλωσε τὸν ἀνθρώπον καὶ τὸν μετέβαλεν εἰς ἀπλοὺν ἐργαλεῖον, χωρὶς ψυχικὴν αὐτοτέλειαν, χωρὶς πρωτοβουλίαν καὶ συνείδησιν τοῦ «τέλους», τοῦ γενικοῦ σκοποῦ, καὶ πρὸ παντὸς χωρὶς ἠθικὴν συναίσθησιν τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν καθολικὴν εὐθύνην. Ἡ ἀγωγή, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, βαρυνδὸν παρατείνεται τῆς θεραπείας τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιών καὶ ἐξυπηρετεῖ περισσότερο τὸν ἄνθρωπον καὶ ἄνευ πνοῆς ἐπαγγελματισμῶν, ἀρκουμένη δὲ ἀπλῶς εἰς μεταδόσιν γνώσεων, ἐκφεύγει ἀπὸ τὸν μορφωτικὸν, τὸν ἀνθρωποπλαστικὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον ὑπέδειξαν εἰς αὐτὴν οἱ Ἕλληνες. Κατὰ ταῦτα πρόκειται οὐχὶ περὶ συμπτωματικῆς ἀνάταραχῆς, ἐδῶ καὶ ἐκεῖ σημεῖωμένης, ἀλλὰ περὶ καθολικοῦ φαινομένου, τὸ ὁποῖον ἀρραλῶς ὑπερβαίνει τὰ ὅρια ἀπλοῦ φυσιολογικοῦ ἐπακολουθήματος τοῦ πολέμου.

Παλὺς λόγος γίνεται διὰ τὴν μεταπολεμικὴν «ἀνοικοδομήσιν» καὶ ἀνόρθωσιν. Ὅσοι ὅμως τὴν ἀνασυγκράτησιν ταύτην φανταζόμενοι καὶ θέλοντες μόνον ὀλικὴν καὶ περιεμένην τὴν σφαιρίαν μόνον ἀπὸ τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς οικονομίας, αὐτοὶ δέγνουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν προβλημάτων τῆς παρουσίας ἡμῶν κρίσεως αἱ ρίζαι εὐρίσκονται πολὺ βαθύτερον. Εὐρίσκονται εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ τούτου τοῦ τραγικοῦ δοκιμαζόμενου Ἀνθρώπου. Δὲν ὀφείλει λ.χ. νὰ ξανακτισθῶν τὰ ἐρειπωμένα σπιτία, ὅταν οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι θὰ κατοικήσουν πάλιν ἐντὸς αὐτῶν, μόνον ἀκόμη οἱ ἴδιοι ψυχικὰ καὶ ἀνθρωπῶτα ἐρείπια. Διὰ τούτου ὅλοι, ὅσοι πιστεύουν εἰς τὸν Ἀνθρώπον, νοιζῶν ὁμοφώνως, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς μεταπολεμικῆς ἀνορθώσεως δὲν ἀποτελεῖται μόνον τὰ γεφυρία, αἱ οἰκίσσεις, οἱ σιδηρόδρομοι κλπ.—καὶ αὐτὰ βεβαίως πρέπει νὰ γίνων, καὶ αὐτὰ εἶναι σοβαρὸν πρόβλημα—, ἀλλὰ τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τῆς ἀνοικοδομήσεως εἶναι ὁ Ἀνθρώπος!

Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς παγκοσμίου ταύτης συγχύσεως καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ μεταπολεμικοῦ κόσμου εἰς βίον ἀντάξιον τοῦ Ἀνθρώπου δὲν ὀφείλου μεταρρυθμιστικὰ ἡμιμετρα μόνον οικονομικῆς ἢ μόνον κοινωνικῆς ἢ στενῆς πολιτικῆς φύσεως. Ἐνδεικνύονται ριζικὰ μέτρα, ἀποβλέποντα εἰς τὸν ὅλον Ἀνθρώπον, ἱκανοποιούντα καὶ ἀποκαθιστάοντα τὸν ἄνθρωπον, ὅσον καὶ τὴν ψυχικοπνευματικὴν πλευράν του βίου αὐτοῦ. Ὅπως πρὸ τριῶν περιπτῶν χιλιετηρίδων οἱ Ἕλληνες συνέλαβον καὶ ἀνέφωσαν τὴν μορφήν τοῦ Ἀνθρώπου εἰς κρατικὴν καὶ πανωραίαν Δέσπονσαν τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, ὅπως βραδύτερον ὁ Χριστιανισμὸς τὸν ἐπέσποντα Ἀνθρώπου ὄρθωσε πάλιν θεῖα χάριτι εἰς εἰκόνα τοῦ Δημιουργοῦ καὶ πλάσμα τείνον νὰ ὁμοιωθῆ πρὸς τὸν Πλάστην του, οὕτως καὶ σήμερον ἡ ἱστορικὴ Μοῖρα τοῦ καιροῦ μας προβάλλει εἰς πάντας ἡμᾶς τὴν καθημαγμένην καὶ ἀγωνισμένην Μορφήν τοῦ Ἀνθρώπου καὶ μὲ τὴν δραματικὴν τῆς ἐπιόλησιν εἶδε ὁ Ἀνθρώπος! μὲ καλεῖ εἰς ἐγρήγοριν καὶ εἰς συνείδησιν τοῦ χρόνου μας. Καὶ τὸ χρεὸς ὅλων ἡμῶν, εἴτε θρησκευτικῶν εἴτε πνευματικῶν εἴτε πολιτικῶν εἴτε οικονομικῶν ἀνθρώπων, εἶναι ὄχι ἡ μοιρολατρεία τῶν ψυχῶσεων ἢ τὸ ἄγανον πείσμα τῶν ἀνήσων, ἀλλὰ ἡ συνειδητοποίησις καὶ ἡ κινητοποίησης τῶν δυνάμεων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐξυψώσουν, θὰ ἐξευγενίσουν καὶ θὰ ἐξωραίσουν πάλιν τὸν Ἀνθρώπον.

Αἱ ἱστορικῶς καὶ ὑπεριστορικῶς δεδοκιμασμέγαι πηγαὶ ἐξανθρωπισμοῦ, ἡμερώσεως καὶ μορῶσεως τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι δύο : ὁ πνευματικὸς κλασσικὸς Ἑλληνισμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμὸς. Ἀπὸ τὰς δύο αὐτὰς ἀειρότους πηγὰς προήλθον, ὡς εἶδωμεν, τὰ μόνα ἀξία τοῦ Ἀνθρώπου ἰδεώδη : ὁ Ἑλληνικὸς καὶ ὁ Χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς Ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς, ἴσως ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, εὐρέθησαν κατὰ τὸ παρελθὸν εἰς κάποιαν ἀντίθεσιν ἀνομοεξῶ των, ὀφειλομένην ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν ἐχθρικὴν στάσιν, τὴν ὁποῖαν ἐτήρουν ἀπέναντι τοῦ πολιτισμοῦ ἄκρα τινὲς ἀντιλήψεις τοῦ

μοναχικού ίδιως κλήρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν αὐτοπεποθησιν τῶν ἀνθρωπιστῶν, πιστευόντων ὅτι ὁ Ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τελειότην τὸν μόνον διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μορφώσεως. Σήμερον Χριστιανοὶ καὶ ἀνθρωπισταὶ ἀρῶς συνητήθησαν εἰς τὴν κοινὴν πίστιν, ὅτι διανοίγεται φρικὰ ἡλικία ἀδύνατος, ὅταν ὁ Ἄνθρωπος ἐμπιστευθῇ τὰ πάντα εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τεχνικὴν καὶ δὲν διαπισθῇ τὸν σκοπὸν καὶ τοὺς τρόπους τοῦ βίου του μετὰ τὰ νόματα κοινῶς ἀνεγνωρισμένον καὶ ὑπεριστοιχῶς ἀδίσταστον ἀνθρώπων ἀξιών. Ἡ πίστις εἰς τὸν Θεὸν ἀδελφούται σήμερον μετὰ τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἡ πορεία πρὸς τὸν Χριστὸν συστοιχεῖ μετὰ στραφὴν πρὸς τὸν Ἀρχαίον Ἑλληνισμόν. Οὕτως ὁ Ἑλληνοχριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς εἶναι ὁ ἰδεολογικὸς παραστάτης τοῦ σημερινοῦ Ἀνθρώπου καὶ ἰδίας τῆς νεότητος.

Ἀνθρωπισμὸς καὶ παιδεία, ὅπως δεικνύει καὶ ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως παιδεία, εἶναι ἀσπῆξεν καὶ κατ' ἐξοχὴν ὑπερθεσις τῆς νεότητος. Τὸ Ἑλληνικὸν θαῦμα καὶ ἡ Χριστιανικὴ ἀποκάλυψις τῆς θυσίας καὶ τῆς ἀγάπης εἶναι πνευματικὰ κινήματα, τὰ ὅποια ἐκωσφόρησαν καὶ ἐξέδρασε θελαρὸς κόσμος νεότητος καὶ πρὸς αὐτὴν, τὴν νεότητα, κυρίως ἀπευθύνονται. «Ἄφετε τὰ παιδιά ἔλθεῖν πρὸς με, ἐντέλλεται ὁ Θεὸς Ἄνθρωπος Ἀυτωτῆς! Καὶ ὁ θεὸς Σωκράτης εἰς τὸν ἐσθλὸν τὴν ψυχὴν καὶ τὴν θέρην εἶδε τὸ χρῆζον ἐπιμελείας καὶ παιδαγωγούτος ἑαυτοῦ καὶ μετὰ τὴν ἀκτινοβολίαν τῆς νεότητος εἰσέδυσεν εἰς τὰ ψυχικὰ ἄδρα τὰ κορυφαῖα παιδείης καὶ ἐραστῆς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς!

Πρὸς τὸν Ἑλληνοχριστιανικὸν τοῦτον κόσμον τῆς αἰωνίας νεότητος παρεύεται γαργῶς ἡ μεταπολεμικὴ ἀνθρωπότης, προηγουμένη τῆς νεολαίας, διὰ νὰ ἀνανεώσῃ καὶ κρατῆσῃ τὴν ἰδεολογικὴν πίστιν της. Ἰδίας ἡ κυρίως ἐνδιαφερόμενα ἡμᾶς ἐν τῷ παρόντι ἀρθρῷ στοροῆ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἰδέαν τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς μορφώσεως ἐμφανίζεται ὡς σωστικὴ λύτρωσις ἐκ τῶν δεινῶν, τὰ ὅποια ἐπεσώρευσε ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἡ τελευταία ἐξαίτης ἀνθρωποκτονία καὶ ὁ κλονισμὸς τῆς πίστεως εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὅλων τῶν μεταπολεμικῶν ἐγκύρων παρατηρητῶν τῆς παγκοσμίου ζωῆς καὶ τῶν διεθνῶν παιδαγωγικῶν, ἐκπαιδευτικῶν καὶ λοιπῶν ἐπιστημονικῶν συνεδρίων γενικῶν αἵτημα εἶναι ἡ ἀναγέννησις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ὡς ἰδεώδους παιδείας καὶ βίου καὶ ἡ ἐκ παντὸς τρόπου τόνωσις τῶν ἑλληνικῶν κλασσικῶν σπουδῶν. (Βλέπε τὴν συναφὴ Ἐκκλησίαν τοῦ Διεθνούς Ἐκπαιδευτικοῦ Συνεδρίου 1946, τῆς Γενεῆς πρὸς τὰ ὑπουργεῖα τῆς Παιδείας ὅλων τῶν Χωρῶν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς σπουδῆς ἰδίας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἰδευσιμότητος ἐν μεταφράσει εἰς τὸ περιοδικὸν «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις», Ἀθῆναι, τεύχ. 2, 1946, σελ. 102 κ.ε., καὶ τὸ βιβλίον τοῦ R. W. Livingston, «Greeks (Ideals and Modern Life)», μεταφρασθῆν καὶ γεγραμμένον ὑπὸ τὸν τίτλον «Lebendiges Griechentum» [Ζωντάνος Ἑλληνισμοῦ], 1947).

Ἡ σύγχρονος ἀνθρωπιστικὴ κίνησις εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ μεταπολεμικὴ ἀνασύνταξις τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων τῆς «οἰκονομίας» (τῆς αἰτίας πρὸς τὸν Ἄνθρωπον), ἡμερώσεως καὶ παιδείας ἐξεδηλώθη ἅμα τῇ ἀλῆξει τοῦ πολέμου καὶ παρ' ἡμῶν ἀφορμήθησα τὸ πρῶτον τὸ 1945 ἀπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, εἶτα δὲ γενικευθεῖσα ὑπὸ φιλολόγων καὶ παιδαγωγικῶν τῆς χώρας ἡμῶν (βλ. Νικ. Ἐξαρχοπούλου: «Αἱ κλασσικαὶ σπουδαί», ἐν τῷ περιοδικῷ «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις», τεύχη 3-4, Ἀθῆναι, 1946—1947). Ἀποτελεῖ δὲ χαρακτηριστικὸν σταθμὸν τῆς οὐμανιστικῆς συγχρόνου κινήσεως ἡ εἰς γενικὸν πόδον τῶν ἑλλήνων φιλολόγων ἀνταποκρινομένη συσσωμάτωσις αὐτῶν εἰς τὴν ἰδρυθεῖσαν κατὰ τὸ ἔτος 1948 «Ἐταιρίαν τῶν Ἑλλήνων Φιλολόγων», ἀριθμοῦσαν μέχρι τοῦδε (ὡς τὸ 1000 μέλη καὶ ἐκδίδουσαν ἐπιστημονικὸν περιοδικόν, τίτλοσφορῶμενον διὰ τοῦ ἀνόματος τοῦ ἀσχηγῆτου τῆς πνευματοκρατίας Πλάτωνος.

Ἡ μεταπολεμικὴ αὕτη νεοανθρωπιστικὴ παρ' ἡμῶν κίνησις, ἐκτιμῶσα καὶ ἐξαιρούσα τὴν ἰδιαιτέραν ἐθνικὴν σημασίαν τῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων δι' ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας, σκοπεῖ νὰ συντελέσῃ πάση δυνάμει, ὅπως αἱ ἑλληνικαὶ κλασσικαὶ σπουδαὶ ἐναγεγνώμεναι καταστῶσιν ἀληθινὰ ἀνωμορφωτικὴ τοῦ πολιτισμοῦ μας ἐθνικὴ παιδεία, ἰσχυρὸν ἐπιθέτου κατὰ τὸν παρατηρηθέντων σφινόμενον ἀποθηρῶσεως τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐκ τῆς ἀνελευθερίας ἀπειλῆς καὶ πη- ἡμερώσεως καὶ γαράς.

Ἡ νέα ἀνθρωπιστικὴ ἑλληνικὴ κίνησις πιστεύει, ὅτι ἡ πνευματικὴ μας προόδους εἶναι τὸ πολυτιμότερον ἐθνικὸν μας κεφάλαιον, ἡ δὲ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ περιοχὴ εἶναι ἡ περιοχή ἑκείνη τῆς ζωῆς εἰς τὴν ὅποιαν κατ' ἐξοχὴν δυναίμεθα νὰ διακριθῶμεν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς, ἀκόμη καὶ τοὺς ἰσχυροτέρους καὶ πλουμαρισμοτέρους ἀπὸ ἡμᾶς. Αὕτη ἄλλως ἐστὶ ἀνάκαθεν ἡ ἱστορικὴ Μαῖα τῆς Ἑλλάδος, Ἐφεθα λαὸς ὀλιγάριθμος, εἰς χώραν μικράν, πτωχὴν καὶ πικροκατακυμένην, καὶ μετὰ τὴν πενιχρότητα τῶν ἑλλήνων μέσων πολὺ δύσκολα θὰ ἠδύναμεθα νὰ συναγωνισθῶ-

μεν τοὺς μεγάλους, ἰσχυροὺς καὶ πλουσίους λαοὺς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ τὸν σύγχρονον μαλιστα αἰῶνα τῆς «στοιχικῆς ἐνεργείας», ἡ θεσις μας εἰς τὸν στίβον τῆς μηχανῆς καὶ τῆς τεχνικῆς καθίσταται ἀκόμη δυσκολωτέρα. Ὑπάρχει ὅμως δι' ἡμᾶς ἐλευθερία ὁ ἄλλος στίβος, ὁ ἀπεριόριστος στίβος τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης, εἰς τὸν ὅποιον ἀνεκάθεν θεκηρίθμεν. Ἀς μὴ πλανώμεθα τὴν πλάνην τοῦ Ἀλκιβιάδου ὁ ὅποιος κάποτε, νῆος, ἐκούπαζε διὰ τὸν ὄλιγον πλοῦτον του. Ὅλιγοὶ λόγοι τοῦ Σωκράτους ἤκεσαν τότε, διὰ νὰ ἐπιναφῶσιν τὸν Ἀλκιβιάδην εἰς ἑαυτὸν, καὶ τικας ἐκ τῶν ἐπιγραμμάτων ἑκείνων λόγων δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ποτὶ: «...ἐπιμελῆσαι τε καὶ σοφία ταῦτα γὰρ μόνον τα ἀξία λόγου ἐν Ἑλλήσει» (Πλάτ., Ἀλκιβ. 123 δ). δηλαδή: τὸ ἐπιμελῆσαι ἑαυτοῦ, ἡ πνευματικὴ αυτοκαλλιέργεια, ἡ θεραπεία τοῦ ἐσωτερικοῦ Ἀνθρώπου καὶ ἡ σοφία, αὐτὰ τὰ δύο εἶναι τὰ μόνον ἀξία λόγου, εἰς τὰ ὅποια ἡμποροῦν νὰ στρυγθῶν καὶ τὰ ὅποια ἔχουν νὰ ἐπιδείξωσιν οἱ Ἕλληνες.

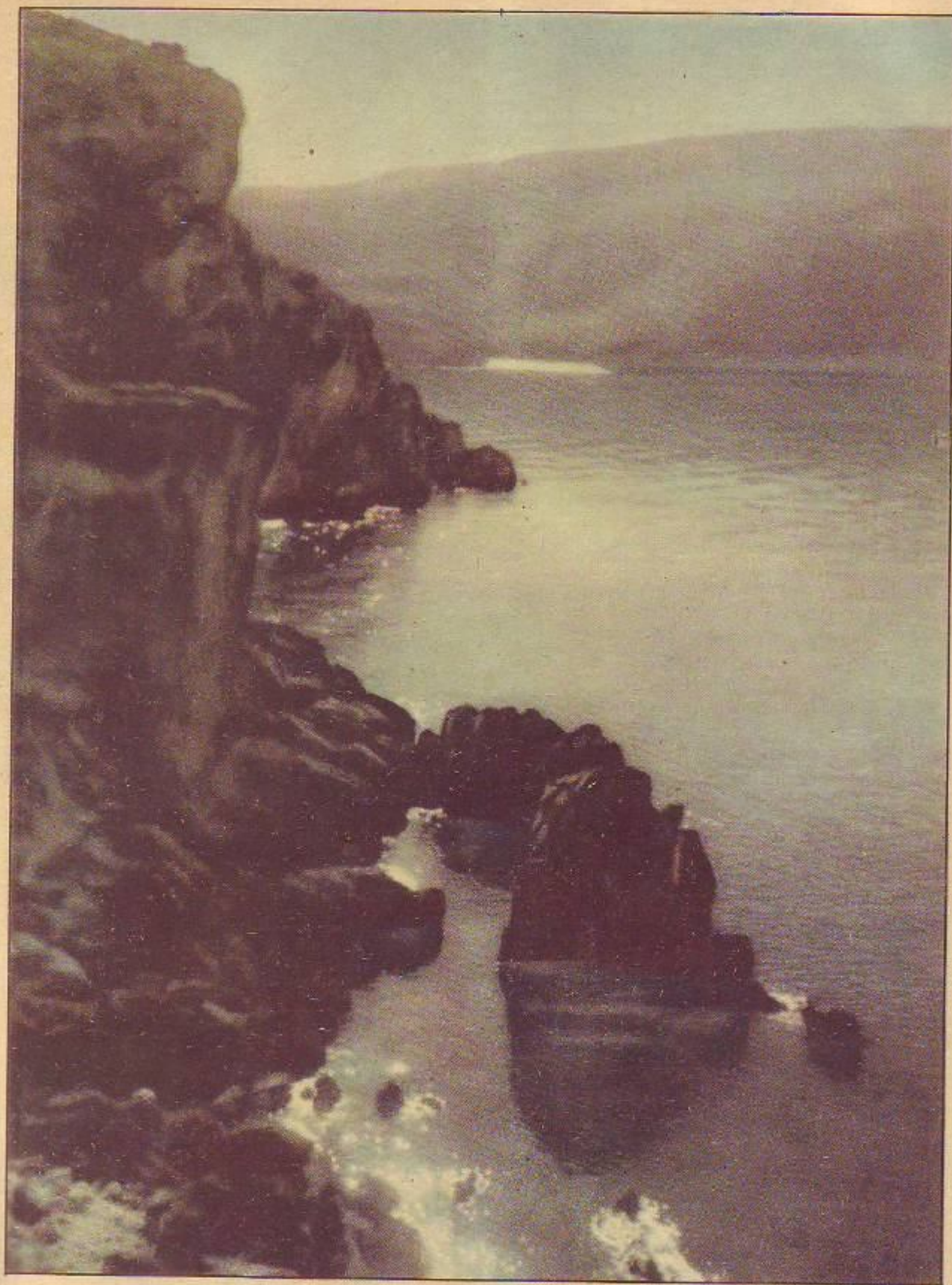
Κύριον λοιπὸν θέμα καὶ κεντρικὸν πρόβλημα τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς εἶναι ὁ Ἄνθρωπος, ὁ ἐσωτερικὸς Ἄνθρωπος. Πρὸς τοῦτον κατευθύνεται καὶ ἡ αγωνιστικὴ στοροῆ τοῦ παρόντος. Ἐκαστὸς νέος γενικότερος συντονισμὸς καὶ συναγερωσ τῶν ἐθνικῶν καὶ λαϊκῶν δυνάμεων μετὰ τὴν πρωτοπορίαν τῆς νεότητος πρὸς ἐντέλη κατὰκτισιν τῆς μορφῆς καὶ τῆς οὐσίας τοῦ κλασσικοῦ πνεύματος καὶ ἀναδιαιτήσιον τῆς ζωῆς μας διὰ τῶν εὐρώτων χωρῶν του, θὰ παράσχη πολλὰ ἔνα καὶ γόνιμα στοιχεία διὰ τὴν προσγωγήν τοῦ πολιτισμοῦ μας ἐπὶ τοὺς αἰσούς τῶν νέων καιρῶν.

Ὁ πνευματικὸς οὗτος ἀγὼν διὰ τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἀνθρωπιστικῆς πίστεως καὶ τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς κλασσικῆς παιδείας ἡμῶν, ἐνὶ εἰναι ἀγὼν διὰ τὸ πνεῦμα, δὲν ἀρνεῖται τὴν ἀξίαν τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ οὐδὲ τὴν σημασίαν τῶν ὀλικῶν ἀγαθῶν διὰ τὴν ζωὴν. Θεωρεῖ καὶ τὴν γεωργίαν ἀπαραίτητον καὶ τὴν κτηνοτροφίαν καὶ τὴν ἀλιείαν καὶ τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὴν διασημανίαν, τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Εἰς δὲ τὴν πρόχειρον καὶ συνήθη μορφήν τοῦ πνευματικοῦ παρασιτισμοῦ καὶ τῆς «στοκογλυφίας» τοῦ πνεύματος, ὡς καὶ εἰς τὴν ὑπόμνησιν τοῦ ρωμαϊκοῦ ἐπιρῶμου βίβρατος, τὰς ὁποίας ἀνεκάθεν μεταχειρίζεται ἡ ὕλιστικὴ μισολογία, διὰ νὰ διαβάλλῃ τὰ ἀνθρωπιστικὰ γράμματα καὶ νὰ ἀσκήσῃ τὴν διὰ τούτων ἀληθινήν πνευματικὴν ἀούτησιν καὶ ἀναμόρφωσιν τοῦ λαοῦ, οἱ Ἕλληνες οὐμάνισται παρατηροῦν, ὅτι τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδεώδες οὐδέποτε ἠόνηθη τὴν ἀξίαν τοῦ ζῆν παρὰ τοῦτο δ' ὅμως καὶ ὑπὲρ τοῦτο ἴασται τὸ «εὖ ζῆν». Εἰς τοῦτο τὸ «εὖ ζῆν» ἀναφέρονται οἱ κεντρικότεροι στόχοι τῆς ἐθνικῆς δραστηριότητος τῶν Ἑλλήνων ἀνεκάθεν. Τούτους δὲ καὶ ὑπομνησκεί καὶ ἐπισημαίνει ἡ νέα ἀνθρωπιστικὴ κίνησις ὑπὸ τὴν παρόρμησιν καὶ τὸ φῶς τῆς Ἑλληνικῆς ἰδέας. Χωρὶς ἡ κίνησις αὕτη νὰ γόνη τὴν ἀσθένειαν τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς πραγματικότητος, δραματίζεται τὴν αὐτὴν μίαν νεοελληνικὴν ζωὴν, ἡ ὅποια θὰ βυθισθῇ νὰ δώσῃ ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ πεδίου πολὺ περισσότερα καὶ γενικότερα, ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς λεγομένους μεγάλους λαοὺς, ἀρκεῖ νὰ χειρισθῇ δημιουργικότερα τὸν πνευματικὸν ὄλισμόν, τοῦ ἑορεῖ ἀπὸ τὸ παρελθὸν της!

Πρὸς τοῦτο ὁ ἀνθρωπισμὸς ἀπαιτεῖ μιαν νέαν, περισσότερον προσηρμοσμένην πρὸς τὸ πνεῦμα του, γωροετησίαν τῶν μεταγενεστέρων ἀπέναντι τοῦ Ἑλληνικοῦ παρελθόντος. Ἦνα ἡ Ἑλληνικὴ ἀρχαίτης καταστάσις οὐμάνιστικῆς ζωῆς, ἀνταίσις τῆς παλαιᾶς, καὶ βουλετώτερα καὶ προσημότερα πηγή ἐθνικῆς παιδείας, πρέπει αἱ ἑλληνικαὶ κλασσικαὶ σπουδαὶ νὰ μὴ περιορισθῶσιν μόνον εἰς τὸν γνωστον στατικῶν καὶ μουσειακῶν χαρακτήρα τῆς καθαρᾶς ἐπένης καὶ ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ θάσει αὐτῆς καὶ πέραν αὐτῆς νὰ προχωρήσωσιν εἰς μιαν ἐντελεχειακὴν - δυναμικὴν - θεώρησιν τῆς ἀρχαίτης ὡς ὀργανικὸν μέλος τοῦ συνόλου Ἑλληνικοῦ κόσμου, εἰς συνειδητοποίησιν τοῦ ἐθνικοπνευματικοῦ συνδέσμου αὐτοῦ: μετὰ τὰς μεταγενεστέρους εἰσῆσις τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου καὶ ἰδίας εἰς ἐπίγνωσιν καὶ ἐπιστήμων τῆς ἐνεργῶς ἐπιβιώσεως καὶ πνευματικῆς παρουσίας αὐτῆς εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν. Ἐνὶ ἡ στατικὴ θεώρησις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου ἐρευνᾶ καὶ ἐξετάζει τὴν ἀρχαίτητα ὡς μιαν ἱστορικὴν περιόδον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐρασσαμένη ὑπὸ τοπικῶν καὶ χρονικῶν ὀροσῶμων, ὡς κλειστὴν ἱστορικὴν κιβωτὸν προστιτοῦ εἰς τὴν γνῶσιν πρῶτοιχομένου καὶ ἱστορικὴν παράδοσιν, ἡ δευτέρα μορφή τῆς θεωρήσεως, ἡ δυναμικὴ — θεολογικὴ — ἀνθρωπιστικὴ, ἀρχεται ἀπὸ τοῦ γράμματος καὶ τῆς λέξεως, διὰ νὰ συλλάβῃ τὴν μορφήν, εἰσέδου εἰς τὸ «ζωοποιεῖν» πνεῦμα καὶ κατακτῆσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καὶ ἀερωῶσθαι ἀπὸ τῆς Ἑλληνομαθείας καὶ ἀφομοιωσεως διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐθνικὴν καὶ πνευματικὴν αὐτοσυνείδησιν, τὴν πολιτιστικὴν αὐτοδιαμόρφωσιν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην βελτίωσιν καὶ ἀνθρωπιστικὴν ἑρᾶσιν τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων. Ὁ πρῶτος τρόπος εἶναι καθαρὰ ἐπιστήμη ὁ δεύτερος εἶναι ἑλληνικὴ παιδεία.

Ἡ ἐπιστήμη περὶ τῆς Ἀρχαίτης καὶ ἀρχαιολογία, εἶναι ἔργον καὶ κτήμα ὀλιγῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐρευνητῶν καὶ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν. Θαυμάσιον καὶ τιμῶμεν τοὺς ἀσχαλωμένους μετὰ τὸν ἀρχαίον κόσμον σοφοὺς τοὺς φιλολόγους, τοὺς ἱστορικοὺς, τοὺς ἀρχαιολόγους, οἱ ὅποιοι ἀναλασκῶν τὰ ὑστῆρα τῶν καὶ τὴν ζωὴν τῶν ἐπῶν εἰς τὰ ἀσχαλὰ χειρόγραφα, τὰ μνημεία, τοὺς πατήρους καὶ τὰς ἐπιγραφὰς, εἰς τὴν ἀποθηρῶσιν καὶ ἐρμηνείαν λέξεων, εἰς τὴν ἀποκατάστασιν δυσκόλων κειμένων καὶ ἐν γένει εἰς τὴν διαπιστώσιν καὶ ἐξακριβῶσιν τῶν συγκεκριμένων ἐκδηλώσεων καὶ μοσῶν τῆς ἀρχαίας ἱστορικῆς πραγματικότητος. Μα-

Ἐν θαυμάσιον ἑλληνικὸν τοπεῖον. Μία μοναδικὴ φωτογραφία τῶν βράχων τῆς Παλαιοκαστρίτσας (Κέρκυρα).

ΕΚΤΥΠ. ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗ

κράν δὲ ἄφ' ἡμῶν ἢ σκέψῃς ἢ ἀνορθώσωμεν ἢ νὰ ὑποτιμήσωμεν τὴν μεγάλην ἀξίαν τοῦ ἐπιπέδου καὶ σκληροῦ ἔργου τῶν Τιτάνων ταύτων τῆς ἐρήνης ἢ νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀγάπην των πρὸς τοὺς Ἀρχαίους.

Ἄλλω, ὅταν ἴδω αὐτὰ θεωρηθῶν ὡς μόνον καὶ ἀπακλειστικὸν ἔργον τῆς ἀρχαιογνωσίας καὶ δὲν προχωρήσωμεν περαιτέρω εἰς τὴν συνειδητοποίησιν, διάδοσιν καὶ ἐπιπέδωσιν τοῦ ἀρχαίου πνεύματος καὶ τῶν Ἑλληνικῶν μορφῶν καὶ ἀξιών, τότε ἡμεῖς οἱ ἐργάται τῆς ἀρχαιογνωσίας φιλόλογοι, ἱστορικοὶ καὶ ἀρχαιολογοὶ στερούμεν καὶ τὸν ἑαυτὸν μας καὶ τοὺς ὁμοεθνεῖς καὶ συνασπόμενους μας ἀπὸ γνήσιον πνευματικὸν αἶμα. Στερούμεν καὶ τὸν ἑαυτὸν μας καὶ τοὺς ἄλλους τῆς μονοδικῆς ἐκείνης δυνάμεως καὶ παιδείας, ἢ ὅποια τὴν Ἐσπέρην ἀπὸ γεωγραφικῆς περιοχῆς μετέβαλεν εἰς περιοχήν πολιτισμοῦ. Διότι δὲν πρέπει νὰ λησισθῶμεν ἡμεῖς οἱ σύγχρονοι Ἑλληνες ἐπιστήμονες, ὅτι χωρὶς ὑπερβολῆς τὸ 90% τῶν συμπατριῶτῶν μας περιμένουν ἀκόμη ἀπὸ ἡμῶν νὰ τοὺς δέξωμεν, διὰ τὸ τέλος πάντων οἱ Πρόγονοί μας ἦσαν μεγάλοι καὶ ποὺ ἐγκρίται ἡ ἀξία καὶ τὸ μεγαλεῖόν των. Ὡστε ἡ κλασικὴ μας φιλολογία, ἡ ἀρχαία ἱστορία καὶ ἡ κλασικὴ ἀρχαιολογία τότε μόνον ἀποκτοῦν γενικώτερον σημασίαν διὰ τὴν καθόλου ζωὴν, ὅταν ἀπὸ ἐπιστήμης ὑψωθῶν εἰς παιδείαν, ὅταν δηλαδὴ αἰσθανθῶν τὸν Ἀρχαίον Ἑλληνισμὸν ὡς Ἑλληνικὸν ἀνθρωπισμὸν, ἀπελευθωρηθῶν πρὸς ὅλους τοὺς Ἑλληνας τῆς σύγχρονης ἐποχῆς· διότι ὅλοι καὶ θέλουσιν καὶ ἔχουσιν δικαίωμα καὶ πρέπει νὰ μορφοθῶν. Ὅλοι πρέπει νὰ γίνωσιν τὰ βοηθεῖα τῶν Προγόνων μας πνευματικώτεροι, χρησιμώτεροι, ἀνθρωπινώτεροι. Ὡπως ἡ σύγχρονη Χριστιανικὴ παιδαγωγικὴ κίνησις ἔβη ἀπὸ τὸν Εὐαγγελισμὸν καὶ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ εἰς πᾶσαν γωνίαν τῆς Ἑλληνικῆς γῆς καὶ συνεκίνησε μὲ πάλμον σφριγῶσε θερηκευτικότητας ὅλα τὰ στρώματα τοῦ λαοῦ μας καὶ ὅλας τὰς ἡλικίας, καὶ πρὸ παντὸς τὴν νεότητα, οὗτα θὰ εἴ πρέπει νὰ ἀνοιχθῶν διὰ πλάτος οἱ διὰ τοὺς πολλοὺς κλειστοὶ καὶ ἀπρόσιτοι πύργοι τῆς ἀρχαίας σοφίας, ὡστε ἡ ψυχὴ τῶν Μεγάλων πνευματικῶν Ὀδηγῶν νὰ ἀδελφωθῇ μὲ τὴν ψυχὴν μας καὶ ἡ πίστις των νὰ στηρίξῃ τὴν πίστιν μας. Ἐκ τῆς κεντρικῆς παιδαγωγικῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἔκπορευετὶ ἡ ἀμειλίχως ἐντόλη, ὅπως οἱ ἀρχαίοι θεσσαυροὶ μας, οἱ ἀποτελεστικότεροι τῶν μεσσηνικῶν πνευματικῶν κληρονομίας, καταστῶσιν καὶ ὡς μορφή καὶ ὡς ἰδέα πανεθνικῶν καὶ παλλαϊκῶν ἀπόκρημα τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Ἡ ἀνάγκη παρατήρησις πρὸς τὴν ἀνωτέρω ὑποτιμηθεῖσαν θεωρήσεως τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου εἶχε γίνῃ αἰσθητὴ καὶ παλαιότερον εἰς λογίους τοῦ ἔθνους μας, τὸ δὲ πρῶτον δείγμα καὶ τὸ ἔργον τοῦ κορυφαίου ἀνθρωπιστοῦ καὶ διδασκάλου τοῦ Γένους Ἀθανασίου Κοραΐ προβάλλει πάντοτε διδασκτικὸν εἰς τοὺς μετέπειτα. (βλ. Ἰωάννου Συκουτοῦ, Ἡ Ἑλληνικὴ διδασκαλία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1935). Καὶ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τιμῶν τῆς Ἑλληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς τὰ ὀνόματα ὀλίγων διαπρεπῶν ἡμετέρων ἐπιστημῶν, τῶν ὁποίων τὸ ἔργον καταδεικνύει τὸν σύνδεσμον καὶ τὴν ἐξάρτησιν τῆς νεωτέρας σκέψεως ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ πραγματοποιεῖ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἐπιστήμης τὸ παιδευτικὸν ἀνθρωπιστικὸν ἰδεῶδες. Καὶ ἐκλασικτικῶς τοῦ ἀρχαίου πνεύματος προσπάθειαι, ἀτομικαὶ καὶ συλλογικαί, εἴτε διὰ δημοσιευμάτων εἰς τὴν περιοχὴν καὶ ἡμερήσιον τύπον, εἴτε δι' ὀμιλίαν, δὲν ἐλλείπουσιν. Εἶναι πάντως ὀλίγα καὶ ἀσυστηματικώτατα. Προσθέτομεν εἰς ταῦτα τὴν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς μορφικῆς ἰδέας διαπνευμένῃν ἀξίεισιν προσπάθειαν πρὸς ἐγκυκλοπαιδικὴν μορῶσιν τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ παρόντος ἐγκυκλοπαιδικοῦ λεξικοῦ τοῦ περιοδικοῦ «Ἡλιος», ὡς καὶ τὰς προσπάθειαι τὰς ἐκδοτικὰς τῶν ἀρχαίων κειμένων μετ' εἰσαγωγῆς, μεταφράσεως καὶ σημειώσεως, αἵτινες εἶναι μὲν κατ' ἀρχὴν ἐπιμεταφρασταί, ἔχουσιν ὅμως ἀνάγκην αἰ μὲν ἐπισημύσεως τοῦ ρυθμοῦ τῆς δημοσιεύσεως αὐτῶν, αἰ δὲ συστηματικῆς δελτιώσεως, γενικώσεως καὶ ἐπεκτάσεως. Τὴν ἀνθρωπιστικῶς δὲ εὐκταῖον ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου ἀνάγνωσιν τῶν Κλασικῶν Ἑλλήνων θὰ διευκολύνουν σημαντικῶς καὶ λεξικογραφικαὶ ἐργασίαι, ὡς αὐταί, ὧν προσπάτως ἤρξισεν ἡ δημοσιεύσις.

Καὶ ἀντιθέτως ὁμοίως δὲν εἶναι ὀλίγα τὰ παραδείγματα τῶν νέων ἐπιστημῶν μας, ἰδίως τῶν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐπιανερχομένων, οἱ ὁποῖοι εἴτε ἀπὸ ἀνοιχτοῦ εἴτε ἀπὸ ξενομανίας καὶ πνεύμα «μοντερνισμοῦ», παραμελοῦν τὸ πνευματικὸν καὶ ἔθνικον καθήκον των, ὅπως συνδέουσιν τὰς συγγραφικὰς ἐπιστημονικὰς προσπάθειαι αὐτῶν, τὰς ἐπὶ τῆς νεωτέρας δυτικοευρωπαϊκῆς καὶ ἀμερικανικῆς ἐπιστήμης στηριζόμενας, μὲ τὴν πνευματικὴν παράδοσιν τοῦ ἔθνους μας, τὴν τε ἐγγυτέραν καὶ τὴν ἀνωτέραν, καὶ δὴ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τὴν ποδηγετήσαν πᾶσαν νεωτέραν σκέψιν καὶ ἐπιστήμην.

Ἡ ζητούμενη ἀναδρομὴ τῆς σύγχρονης μεσσηνικῆς σκέψεως εἰς τὴν παρθένον σκέψιν καὶ τὴν πηγαίον Λόγον τῶν Ἀρχαίων θεωρεῖται ἴσως ἄσκοπος καὶ γενετή ὑπὸ ἐπιστημῶν τοῦ ἀνωτέρου σκιαγραφηθέντος τύπου, ὅταν πρόκειται περὶ περιοχῶν τοῦ ἐπιστημῶν, οἱ ὁποῖοι θεωροῦνται ἀποκλειστικὰ εὐρήματα τῆς νεωτέρας σκέψεως. Τί ἔχουσιν ὡς πρὸς αὐτὰ λέγουσιν οἱ ἐπιστήμονες αὐτοὶ αἱ μὲν δόξουσιν οἱ Ἀρχαῖοι; Ἀλλὰ καὶ διὰ τοιαύτας ἀκόμη περιο-

χάς, ποῦ εἶναι ζήτημα ἀνδρωτῶς ὑπάρχουσι, πάλιν ἢ εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐπιστροφὴ δὲν εἶναι ἄσκοπος· τοῦναντίον ἀποζημιῶσις πολλαπλασίως. Γενικώτερον, αὕτη ἡ νοστροπία, ἢ ἐντοπιζούσα τὴν ἀξίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸ ἕλικὸν τῶν παρὰ τῶν Ἀρχαίων ἀντιλαμβανόμενων γνώσεων καὶ εἰς τὸν μηχανικὸν παραλληλισμὸν ἀρχαίας καὶ σύγχρονης πραγματικότητας ἀπὸ συγκεκριμένης πραγματολογικῆς ἀποφάσεως πρὸς διαπιστώσιν ὁμοιοτήτων καὶ διαφορῶν, ἢ νοστροπία αὕτη προδίδει χρησιμοθηρικὴν-πραγματικὴν-ὕλιστικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ξενὴν πρὸς τὸν ἀληθῆ ὁμωτισμὸν. Διότι εἰς τοὺς Ἑλληνας κατασκευασμένον ὄχι τῶσαν διὰ τὰ προσωποποιούμενων γνώσεις ἀντιστοιχοῦσιν ἢ παραλλήλους πρὸς τὰς ἰδικὰς μας ἢ καὶ ἐστὼ νέας καὶ ἀγνωστοὺς εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐμορφωθῶμεν εἰδολογικῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν σχολὴν, ὅπως λέγεται συνήθως. Μαθητεύομεν κοινὰ εἰς τοὺς Ἑλληνας, διὰ τὰ ἀκοινώσωμεν σκέψιν καὶ κρίσιν εἰς τὸν τετραγώνον ἰσῶν των καὶ διὰ νὰ ἐνισχυθῶμεν ἔτσι εἰς τὸν ἰδικὸν μας πνευματικὸν ἀγῶνα πρὸς κατάκτησιν νέων γνώσεων καὶ διανοίξιν νέων ἐπιστημονικῶν τριβῶν καὶ ἀποψῶν. Αὐτὰ ἀκριβῶς εἶναι τὸ «Ἑλληνικὸν δαιμόνιον». Οἱ Ἑλληνες εἶναι δι' ὅσους τοὺς καταλαβαίνουσιν, ὅτι ἦτο ὁ Σωκράτης διὰ τοὺς «συνόντας» Ἀθηναίους ἐσθίουσιν. Βοηθοῦν εἰς πνευματικὴν κήρσιν τοὺς μεταγενεστέρους «μαθητὰς» των, μετερχόμενοι μέθοδον παραπλησίαν πρὸς τὴν σωκρατικὴν μαθητικὴν. Καὶ τὸ πνευματικὸν γέννημα τότε γίνεται «δῶσις ἀνοσθῆς» καὶ «δῶρημα τέλειον», ὅταν «καταβαίη ἀνωθεν», προέρχεται δηλαδὴ ἀπὸ τῆς θείας ἢ τῆς μίαν καὶ μόνην ἐπιγειοῦν πηγῆν τῆς γνώσεως!

Οἱ μεγάλοι Ἀγγλοὶ πολιτικοί, οἱ ὁποῖοι μελετοῦν τὸν Θεουκιδίδην, οἱ πλείστοι ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου, ὡς μαθητευόμενοι κατὰ παράδοσιν εἰς τὰς παλαιότατας ἐστίας τοῦ Ἀγγλικοῦ ὁμωτισμοῦ, δὲν ἀρνοῦνται ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ συγκεκριμένης πολιτικῆς γνώσεως, χρησιμῶς διὰ τὴν σύγχρονον πολιτικὴν πράξιν των. Ἀντὶ τῆς ἀπὸ τὸν Θεουκιδίδην πολιτικῆν σκέψιν καὶ μόρφωσιν καὶ τρόπων κρίσεως λόγων καὶ πράξεων καὶ ἠθῶν καὶ γενικῆν δόξιν καὶ φρόνημα εἰς τὸ κρατικῶς καὶ σωφρονικῶς ἀρχεῖν ἀνθρώπων. Τοιαύτην χρησιμότητα τοῦ ἔργου του προεῖκασεν ὁ ἴδιος ὁ Θεουκιδίδης, λέγων: «ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὖτις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιοῦτων καὶ παραπλησίαν ἐρεῖσθαι, ἢ φέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως ἔξει» (1, 22, 4). Διὰ τοῖτο οἱ ἐν λόγῳ πολιτικοὶ ὀνομάζουσιν τὴν ἱστορίαν τοῦ Θεουκιδίδου «ἀνωτέραν σχολὴν πολιτικῆς μορφώσεως». Οἱ λόγοι αὗτοι, ὡς βλέπομεν, δὲν προέρχονται ἀπὸ εἰραιοῦς τῆς παρακμῆς, καταβεβλημένου ὑπὸ τοῦ συναισθηματοῦ τῆς μειωμένης ἐννοίας τῶν ἀθάστων πραγμάτων των ὅπως συνήθιζον νὰ λέγουσιν πνευματώδεις τινὲς ἐπικριταὶ τῆς ἑλληνοκρατίας ἀλλ' εἶναι εἰλικρινεῖς καὶ εὐδαρεῖς ὁμολογίαι μεγάλων πνευματικῶν ἐπιγόνων (τῶν Ἀγγλων πολιτικῶν) περὶ τῶν μεγάλων παλαιῶν διδασκάλων των (τῶν Ἑλλήνων).

Καὶ οἱ νεοὶ μας λογοτέχναι, οἱ κατὰ τὸ πλεῖστον παραπονοῦμενοι, ὅτι τὸ ἔργον των δὲν εὐρίσκει ἀπήχησιν καὶ ῥίζωσιν εἰς τὴν λαϊκὴν θυγὴν, ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην, ποῦ εἶχε τὸ ἔργον τῶν ὁμοτέχνων των τῶν παλαιότερων γενεῶν, αἵτινες σπρωκτώμενοι, διεκρίνοντο, διὰ τὴν ἑλληνομαθείαν των καὶ τὴν οικειώσιν πρὸς τὴν κλασικὴν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν, οἱ νέοι μας λογοτέχναι θὰ ἦτο ἴσως ἐνδεδειγμένον καὶ ὑκαίον νὰ ἐξετάσουν μῆπως ἢ αἰτία τῆς ἀπογενώσεως ταύτης ἔγκειται εἰς τὴν γλαυρότητα τοῦ συνδέσμου των μὲ τὸν ἀρχαῖον πνευματικὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἀληθινῆς κλασικῆς μορφώσεως των δηλαδὴ ἀμέσου γνωριμίας των μὲ τὰ πρωτότυπα κλασικὰ ἑλληνικὰ ἔργα. Τὸ κάλλος, ποῦ ζῆται νὰ ἐκφοσῆ καὶ ἐνοστωκῆσθῃ ἢ νεωτέρα Τέχνη τοῦ Λόγου, εἶνε προσήλυτος ἄλλοτε εἰς τὸν τόπον αὐτὸν μορφα κλασικῆς τελειότητος καὶ ἐξ ἴσου μὲ τοὺς φιλολόγους, εἵνετο ἴσως καὶ καλύτερον ἀπὸ αὐτοῦ, θὰ ἦσαν ἐνδεδειγμένον, μετὰ τὴν ἀνάγκαιαν προπροσρασκειῶν, νὰ τὸ κατανοήσῃ καὶ νὰ τὸ ζῆσιν δημιουργικῶς ἐν ὁμωτιστικῇ ἐννοίᾳ οἱ σημερινοὶ ὁμοτέχνοι τῶν Μεγάλων Παλαιῶν Δημοιοργῶν. Θὰ ἦτο λ.χ. πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ διαφωτιστικὸν νὰ ἐγνωρίζωμεν, πῶς ἔνας σύγχρονος βρατρικὸς συγγραφεὺς αἰσθάνεται τοῦ Σοφοκλέα καὶ τὸν Εὐριπίδην εἴτε μελετῶν δι' ἑαυτὸν εἴτε ἐρμηνεύων (ἀκόμη καλύτερα μάλιστα, ἂν ἡ ἐρμηνεία γίνεται διὰ διδασκαλίαν ἀπὸ σκηνῆς, πρὸς τὰς σχετικὰς προσπάθειαι), εἴτε καὶ μεταφράζων αὐτοὺς χωρὶς ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἄλλων, ἢ πῶς αἰσθάνεται ἕνας σύγχρονος ποιητὴς τὸν λυρικὸν δῖον τοῦ Θεόγνιδος καὶ τοῦ Πινδάρου καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ποιήματα τοῦ Πλάτωνος. Πρὸ παντὸς ὁμοίως εἰς τοιαύτη ἐπίδοσις τῶν καλλιτεργούντων τὸν νεώτερον ἑλληνικὸν Λόγον θὰ εἶχεν ὅμοιον καὶ ἐμφανὴ εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ λογοτεχνικὸν ἔργον των καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἑλληνικότητα αὐτοῦ καὶ τὴν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν ἀκτινοβολίαν του, θὰ εἰσέφερε δὲ καὶ εἰς τὸ σύγχρονον φιλολογικὸν μας κλίμα καὶ κάποιον νέον, δροσερὸν πάντως πνοῆν, ἀντίδοτον τῆς ἀναποφαικτοῦ ἐρηότητος ἐν τῇ περιοχῇ τῆς αὐστηρῆς θεωρητικῆς ἐρεύνης καὶ καθαρῆς ἐπιστήμης. Κίνδυνος ἀπὸ τὴν παρὰ λογοτέχναις ἔλλειψιν τῶν ἐπιστημονικῶν ἀκριβολογικῶν προϋποθέσεων τῆς ἐρμηνείας ἀρχαίων ἔργων πάντοτε θὰ ὑπάρχον, ἢ δὲ σύμπτωσις εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἰδιοτήτων φιλολόγου καὶ λογοτέχνου (λ.χ. Γρυπάρης κ.ά.) θὰ

αί ελληνικά κλασικά σπουδαία δὲν εἶσαν ἀκόμη τὴν ἀρούρουσαν θέσιν των εἰς τὴν κοίτιδα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, εἶναι τὸ ὅτι ἡ πνευματικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τῆς χώρας μας δὲν συνέλαβον ἀκόμη τὰ νεοελληνικὸν ἀνθρωπιστικὸν πρόβλημα εἰς ὅλην τὴν εὐρύτητα καὶ τὸ βάθος ὑπὸ τὴν τριπλὴν του ὑπόστασιν, ἴτοι :

α) Ὡς πρόβλημα πνευματικῆς ἀρχῆς καὶ διαμορφώσεως τοῦ ἔθνικου πολιτισμοῦ· β) ὡς πρόβλημα ἐκπαιδευτικοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ ἀργανώσεως τῶν σχολείων καὶ γ) ὡς διαδωροπικὸν πρόβλημα, ὡς νεοελληνικὸν ἔθνικὸν καὶ ἀνθρώπινον ἰδεώδες βίου καὶ ἰδία ὡς ἰδανικὸν τῆς νεότητος, συμπεριλαμβανομένου τοῦ Χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ τὴν μόνην ἀξίαν τῆς νεολαίας ἰδανικὴν πίστιν.

Οἱ περισσότεροι ἀκούοντες εἰς τὸ νὰ βλέπουν τὸν ἀνθρωπισμὸν μόνον ὡς σχολικὸν πρόβλημα, ὡς ζήτημα δηλαδὴ διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν εἰς τὰ γυμνάσια καὶ ζήτημα σχολικῆς ἀργανώσεως, καὶ τὰς κλασσικὰς σπουδὰς θεωροῦν ὡς ὑπόθεσιν ἐπιστημονικὴν μόνον, ἐνδιαφερόμενοι τοὺς φιλολόγους. Ἡ προσηγηθεῖσα μακρὰ ἐξέτασις ἐκινήθη ἀπὸ τὴν φιλοδοξίαν νὰ δείξῃ, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμὸς, ὅψ' ἦν εὐρείαν ἔνοιαν καθορίζουν τὴν θέσιν του αἱ γενικώτερα νεοελληνικὰ συνθήκαι καὶ προϋποθέσεις εἶναι καίριον πρόβλημα τοῦ ἐν ἑσῶρι καὶ διαμορφώσι εἰσὶτι διατελοῦντος νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἔθνικου μας βίου, καθ' οὗ τῶσαι πανταχόθεν ἀπειλαὶ καὶ ζήτημα ζωῆς, ὑποστάσεως καὶ διατηρήσεως ἡμῶν εἰς τὸν γεωγραφικὸν χώρον καὶ τὴν πνευματικὴν ἀπαστολίαν, εἰς ἣν ἔταξαν τὴν Ἑλλάδα ἡ θέλησις τοῦ Δημοῦ καὶ ἡ Μοῖρα τῆς Ἱστορίας!

Ἀνάγκη Ἰδρύματος τῶν Ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν! Ἡ εἰς γοργὴν ἐξέλιξιν γονιμότης καὶ ἱστορικὴ ἀποτελεσματικότης τῆς τελευταίας νεοελληνικῆς δεκαετίας μὲ τὰς φωτεινὰς καὶ ἀκίερας πλευράς της, δὲν ἐπιτρέπει πλέον τὴν ἀδιαφορίαν τῶν πολιτικῶν καὶ ἔθνομυητικῶν ἡγετῶν μας πρὸ τοῦ ζωτικωτάτου τούτου προβλήματος, ὄντος προβλήματος «ἀνοιχοδομήσεως» τοῦ ἑλληνικοῦ μέλλοντος, ἀξιοῦντος δι' σοβαρὰν μελέτην καὶ ἐνδεικνυμένων λύσιν. Τοιαύτη μελέτην καὶ λύσιν μόνον εἰδικὸν κρητικὸν πνευματικὸν Ἰδρυμα (ἱστοτικόν) συλλογικῆς σκέψεως καὶ μελέτης δύναται νὰ δώσῃ: τὸ προτεινόμενον ὡς ἡμῶν Ἰδρυμα τῶν Ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν.

Τὸ Ἰδρυμα ταῦτα θὰ ἀναλάβῃ ὑπευθύνως ὅλην τὴν κίνησιν πρὸς ἀναδημιουργίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τὴν διάδοσιν καὶ ἐκλαίκευσιν τῶν μορφωτικῶν ἀγαθῶν καὶ ἀξιών τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ μας. Ὅλων τῶν εἰδῶν τὰ ἰσχυριζόμενα ἔχοντες καὶ μόνον ἰσχυριζόμενοι ἑλληνικῶν κλασσικῶν σπουδῶν δὲν ἔχομεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ αὐτὸ ἐκ τῶν πρώτων θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἰδρυθῆ. Τὸ προτεινόμενον Ἰδρυμα θὰ ἔχῃ σκοπὸν νὰ ὑποδοθῆσιν καὶ παραγάγῃ τὰς ἑλληνικὰς κλασσικὰς σπουδὰς ὑπὸ τὴν στατικὴν καὶ τὴν ἐντελεχειακὴν-ἀνθρωπιστικὴν μορφήν των καὶ νὰ συντελέσῃ τὸσον διὰ θεωρητικῆς μελέτης, ὅσον καὶ διὰ παιδαγωγικῆς δασείας εἰς τὴν βαθύαν κατανόησιν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν τριῶν ἐκδοχῶν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ παρ' ἡμῶν καὶ εἰς τὴν ὑπόδειξιν συγκεκριμένων μέτρων ἀναμορφώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ οὐμανιστικοῦ Λόγου καὶ βίου.

Πρὸς τούτῳ κίριον ἔργον του θὰ εἶναι νὰ ἀποδεσμεύσῃ τὸν Ἑλληνικὸν ἀνθρωπισμὸν ἀπὸ τὰ διβλία καὶ τὰ κείμενα καὶ νὰ ἐμφυχώσῃ καὶ πτερώσῃ δι' αὐτοῦ ἀλόκληρον τὸν ἔθνικόν βίον καὶ πολιτισμὸν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Καὶ δι' αὐτὸν, ἀπὸ τοῦ συγκεκριμένου ἐπιστημονικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὀλίκου, διὰ μέσου τούτου καὶ ὑπὲρ τούτου, θὰ ἀναζητήσῃ ἅλας ἐκείνας τὰς φωνὰς ἢ φωνεῖς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι, ριζωμέναι εἰς τὰ ἀρχαῖον παρελθόν μας, διέπουν ἕκαστε καὶ καθορίζουν τὸν μεσαιωνικὸν καὶ νεώτερον ἑλληνικὸν βίον, καὶ τὰς δυνάμεις ταύτας, εἴτε πνευματικὰς εἴτε ἠθικὰς εἴτε αἰσθητικὰς, θὰ καταστήσῃ συνειδητὰς εἰς ὅλα τὰ στρώματα τοῦ λαοῦ μας θὰ ἐπιβίωσῃ τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τυχόν δεσμῶν ἀνίαντος, προλήψεων καὶ ἀρνύσεων καὶ θὰ ἐνισχύσῃ αὐτὰς πρὸς ὄργανικὴν συνέχισιν τοῦ πολιτισμοῦ μας, κατὰ τρόπον ἀντάξιον τοῦ παρελθόντος καὶ γνησίως ἑλληνικόν, ἴτοι ἐξωραϊζόμενα καὶ ἐξυψούμενα τὸν Ἑλληνα. Τὸ προτεινόμενον Ἰδρυμα δὲν νὰ ἐπισημαίνῃ ἐγκαιρῶς τὰς εἰς τὴν ἔθνηκὴν ζωὴν παρεμβάσεις καὶ παρουσιάζει ἀντιπνευματικὰς, ἀνελληνικὰς καὶ ἀντιανθρωπιστικὰς τάσεις, νὰ ἀρνησθῆ ἔθνηκῶς ἐπιζητούμενος ὀπισθοδρομικὰς ψυχώσεις καὶ νὰ προβάτῃ τὴν φιλόσοφον σύνθεσιν τῆς κλασσικῆς παραδόσεως μὲ τὴν σύγχρονον ζωὴν καὶ πρόσοδοι. Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ ἀσπρὴ αὕτη τοῦ διαφερόντος πρὸς τὴν κλασσικὴν Ἀρχαιότητα οὐδόλας σημαίνει ὑποτίμησιν τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου βίου μας. Τούναντιον κινεῖται ὅπῃ πνεῦμα ἐνωτικόν, παράγον τὴν δι' ἀμοιβαιότητος κατανόησιν ὅλων τῶν φάσεων τοῦ ἔθνικου πολιτισμοῦ μας. Διότι ἱστορικῶς κατανόηται καὶ ἐρμηνεύεται οὐ μόνον ἡ μεσαιωνικὴ καὶ νεωτέρα ζωὴ μας ἐκ τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐκ τῶν δύο μεταγενεστέρων αὐτῆς ἑλληνικῶν ἱστορικῶν περιόδων. Ἀκριβὲς δ' εἶπεν, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον πρέπει νὰ κατανοηθῆ ἐν τῇ συσχετίσει παρελθόντος καὶ παρόντος εἶναι οὔτε τὸ ἐν αὐτῷ οὔτε ἄλλῳ οὔτε δηλαδὴ τὸ ἱστο-

ρικὸν περιεχόμενον τοῦ παρόντος, νοούμενον ὡς μεμονωμένον τι, ὅπερ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ ἐκ τοῦ ὡσαύτως κεχωρισμένου παρελθόντος, οὔτε ἀντιστρόφως τὸ μεμονωμένον ἱστορικὸν περιεχόμενον τοῦ παρελθόντος, τὴν κατανόησιν τοῦ ὁποῦ θὰ διευκολύνῃ τὸ ἐκ τοῦ παρόντος ριπτόμενον φῶς, ἀλλὰ τὸ διὰ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος διήκον καὶ τὸ μέλλον ὑποσημαίνον ἔναιον, ὑπερῆστορικόν καὶ αἰώνιον ἑλληνικόν, τὸ εἰς τὸν Ἑλληνα καθόλου (καὶ τὸν Ἀνθρώπον) ἀναφερόμενον.

Ὁ δεύτερος κύκλος τῶν ἔργων τοῦ προτεινόμενου Ἰδρύματος θὰ ἔχῃ ὡς ὑποκείμενον τὸν Ἑλληνικὸν ἀνθρωπισμὸν ὡς ἀρχὴν παιδαγωγικὴν-σχολικὴν, ὡς ἀρχὴν μορφώσεως τῆς νεολαίας. Βεβαίως τοιαῦτα ἀνθρωπιστικὰ σχολεῖα ἔχομεν, τὰ γνωστὰ μας γυμνάσια, ἀτὰρ καὶ λόγω τοῦ παιδευτικοῦ σκοποῦ των καὶ λόγω τῶν μορφωτικῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα καρποῦνται, εἶναι τὰ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφα καὶ ἔθνηκα μας σχολεῖα. Ἀλλ' ὁ σύγχρονος οὐμανισμὸς ἔχει ἀπαιτήσεις πολλὰς, οὐδεὶς δὲ σήμερον διαφωνεῖ εἰς τὸ ὅτι τὸ γυμνασίον μας ἔχει ἀνάγκην μελετημένης ἀναμορφώσεως πρὸς πραγματώσιν τοῦ οὐμανιστικοῦ παιδαγωγικοῦ ἰδεώδους, ἔπις τοῦ πλαισίου τοῦ ὅλου προβλήματος τῆς νεοελληνικῆς παιδείας καὶ τῆς συναρτήσεως αὐτοῦ μὲ τὴν ἔθνην καὶ κατεύθυνσιν τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας. (Πρόβλ. τὸν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν λόγον τοῦ Νικολ. Ἐξαρχοπούλου Πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως). Δὲν ἐξετάζομεν ἐνθάδε τὰς ἐκδηλώσεις τῆς οὐχὶ ἀρτίας λειτουργίας καὶ ἀποδόσεως τοῦ γυμνασίου μας, ἰδία εἰς λόγον κλασσικῆς παιδείας, παρὰ τὰς φιλοτιμίας προσπάθειάς πλείστων καὶ προσηγομένων καὶ λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Σημειούμεν μόνον μίαν χαρακτηριστικὴν ἐνδειξιν τῶν ἐλλειπόντων ἀποτελεσμάτων του, οὐ μόνον εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς μορφώσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν μετάδοσιν γνώσεων: τὴν κατὰ καιρὰν πλέον ὑπαρξίν καὶ λειτουργίαν πλήθους παρασχολικῶν ἐρευνητικῶν, ἴτις τείνει νὰ ὑποβιβάσῃ τὰ εὐγενῆ studia humaniora εἰς μισοτὴν στενῆς ἐπαγγελματικῆς εἵσεως ἐγκεφαλικὴν γυμναστικὴν δι' ἀσκήσεων γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν. Τὰ εἰς τὴν κλασσικὴν μέσῃ παιδείᾳ ἀναφερόμενα ὄργανωτικὰ, παιδαγωγικά, ψυχολογικά καὶ διδακτικά προβλήματα θὰ ἀποτελέσουν τὸν δεύτερον κύκλον τῶν ἔργων τοῦ προτεινόμενου ἰσχυριζόμενου.

Ὡς τρίτος κύκλος ἔργων τοῦ πνευματικοῦ τούτου ὄργανισμοῦ δύναται νὰ προστεθῆ ἐν καιρῷ, καὶ ἀφοῦ οὕτως ἀνδροθῆ καὶ ἐξαπλοθῆ διὰ καταλλήλων συνεργατῶν, ἡ καθαρὰ στατικὴ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ ἡ ἐξελικτικὴ παρακολούθησις τῶν συγκεκριμένων μορφῶν τῆς ὑπερῆστορικῆς τῆς ἐπιβιώσεως.

Τὸ Ἰδρυμα ταῦτα, ὡς θεσμὸς κριτικῆς τοῦ πολιτισμοῦ μας ἀπὸ οὐμανιστικῆς σκοπίας, ἐθνομυητικῆς μας αὐτογνωσίας καὶ αὐτοσυντηρήσεως καὶ λαϊκῆς παιδείας, διεπομένης ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἰδέας, διὰ νὰ σταθῆ καὶ προκόψῃ, δὲν ἀρκεῖ νὰ στηριχθῆ μόνον εἰς τὴν οὐμανιστικὴν πίστιν, τὸν ἐθνοφασισμὸν καὶ τὴν ἰκανότητά των προσηγομένων του. Χρειαζεται εἰς τὰ πρώτῃ του θέματα τὴν στοργὴν καὶ τὴν ἠθικὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἀνωτέρων πνευματικῶν ἰδρυμάτων τῆς χώρας καὶ πλὴν ταύτης καὶ ἐν εὐρῷ λαϊκῶν ἐρεῖσας ὁμοφρόνων καὶ ὁμοπίστων. Μία συσσωμάτωσις καὶ ἔνωσις τῶν εἰδῶν τῆς κλασσικῆς μας Ἀρχαιότητος καὶ τῶν πρῶτων τῶν Ἑλληνικῶν ἀνθρωπισμῶν ἡμπορεῖ νὰ θερμῶν διὰ τῆς ἀμοιβαιότητος περισσότερον τὴν κοινὴν ἀνθρωπιστικὴν πίστιν, νὰ ἀμυνθῆ ἀποτελεσματικώτερον κατ' ἀναπορεύτων ἐμφανῶν ἢ ἐμψῶν ἀντιδράσεων, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν «ὁμοφρόνων», καὶ νὰ καλλιεργήσῃ εὐρύττω τὸν ἐθνοφασισμὸν διὰ τὸν ὑγιᾶ κλασσικισμὸν καὶ τὸν ἔρωτα τῆς ἑλληνικῆς μορφῆς καὶ ἰδέας.

Ἄν ἡ μοῖρα τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξασπρῆ ἀπὸ τὴν καλὴν θέλησιν καὶ τὴν ὀρθοπροσέγγισιν τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν ἀληθινῶν πνευματικῶν ταγῶν τῆς χώρας, ἡ Ἰδρυσις τοῦ ἀνωτέρω ἀνθρωπιστικοῦ ἰσχυριζόμενου θὰ βραδύσῃ. Διότι τῶν εἰδῶν τούτων τὸ ἐξελκόμενον βέλεμα, ἐξικνούμενον ἀσφαλῶς πολὺ πέραν τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν σκέψεων, δύναται καλῶς νὰ διδῇ ποῖα ἔθνηκα ἀγωνία καὶ προσδοκία τραπευεῖται ἀπὸ τὰς τύχας τῆς πνευματικῆς μας παραδόσεως καὶ τὴν δημιουργικὴν ἀξιοποίησιν αὐτῆς ἢ ἀντιθέτως τὴν ἱστορικὴν ἀνημποσύνην μας καὶ τὴν λήθη τῶν Ὄσιων καὶ Ἰερῶν! Αἱ δύο ἐντολαὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ «μέτρον ἄριστον» καὶ τὸ «μηδὲν ἄγαν», ὑποδεικνύουσιν εἰς τὸ προτεινόμενον Ἰδρυμα τὴν μεθοδολογικὴν ταίβαν, τὴν ὁποῖαν ταῦτο ὀφείλει νὰ ὀδεύσῃ: Ἐξουδετεροῦν καὶ ἀπορεῦον ἀποτελεσματικῶς τὰς Στυπυλόσδας τῆς ἀνατρεπτικῆς προδοτικῆς καὶ τῆς ληθαργικῆς ἀποεπιματώσεως, μεταξὺ τῶν ὁποῖων συχνάκις παραταίει ἡ πνευματικὴ ζωὴ, θὰ βοηθήσῃ αὐτὴν νὰ ἀκύρῃ τὴν ἑλληνικὴν καὶ πολυτίμητον ἄρμονίαν ἐν τῇ συνθέσει παρελθόντος καὶ παρόντος πρὸς διαμόρφωσιν ὁμαλῆς νεοελληνικῆς ἐξελίξεως ὑπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ὀδηγίαν τῆς παραδόσεως.

Κωνστ. Ι. Βουρδέρη

Οι "Ελληνες τῆς Ἀναγεννήσεως

Ὁ Γκέοργκ Βόγιτκ, ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους μελετητὰς τῆς Ἀναγεννήσεως, δίδει ἕνα ἐξαιρετικῶς ἐπιτυχεῖ, συνοπτικὸν μὲν, ἀλλὰ πλῆρη ὀρισμῶν τοῦ μεγάλου φαινομένου τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ 14ου μ.Χ. αἰῶνος ἤρχισε νὰ μεταβάλλῃ τὴν ὄψιν καὶ τὸ βαθύτερον περιεχόμενον τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων τῆς Εὐρώπης: «Ἡ προσπάθεια ὡς ἀνευρεθῆ ὁ λησμονημένος πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων, ὡς ἀποδοθῆ πάλιν ὡς ἀνεκτίμητος προσφορά εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον» ἢ προσπάθεια ὡς ἡ ἐπιστήμη τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ἀνακτῆσι τὴν ἀξίαν της, ὡς τὸ ἄρωμα τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς μὲ τὴν ἀνάσθη τῆς χριστιανικῆς καὶ ρωμαντικῆς ζωῆς, ὡς ὁ οὐχὸς καὶ τὸ ἐξαιρετικὸν κάλλος αὐτῆς ἐκιδούον ὡς κληροδότημα τῶν κλασσικῶν λαῶν μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ρωμαντισμοῦ: αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖον στρέφονται κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἀναγεννήσεως αἱ εὐγενέστεραι τῆς ἀνθρωπότητος δυνάμεις.

Μὲ δάσιν τὸν ὀρισμὸν αὐτὸν τοῦ ὁποῖου κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀρνηθῆ τὴν ὁρθότητα, ἠμποροῦμεν νὰ προσπαθῶμεν νὰ ἀποδείξωμεν ὅς' ἐνὸς μὲν ὅτι ὁ κυριώτερος καὶ ὑψηλότερος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς Ἀναγεννήσεως ἦτο νὰ προσπαθῆ νὰ συνδυασθῇ τὸν Ἑλληνικὸν μὲ τὸν Χριστιανικὸν πολιτισμὸν, ὅς' ἑτέρου δὲ νὰ ζητήσωμεν νὰ εὐρωμεν πῶθεν ἀκριβῶς ἐξήτησεν ὁ αἰὼν αὐτὸς τῆς Ἀναγεννήσεως νὰ ἀνακτῆσθαι τὰς γνώσεις καὶ τὰς ἐμπεισίας του ἀπὸ τὸ κληροδότημα τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ποῖοι ἦσαν ἐκεῖνοι οἱ παράγοντες οἱ ὁποῖοι μετέδωκαν πρῶτον εἰς τὴν ὀλιγώτερον προηγουμένη ἀνθρωπότητα καὶ τὴν Δύσεως τὸν πῶδον νὰ ἐπανεύρη τὸ πνευματικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν κληροδότημα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ἐποδηγέντων εἰς τὰ πρῶτα τῆς δέκατης τῆς πνευματικῆς αὐτῆν προσπάθειαν, ἐξήτησαν νὰ προλάβουν τὰ σφάλματα καὶ τὰς παρεκτροπὰς, ἐμφορῶσαν πνευματικῶς ἐκεῖνους οἱ ὁποῖοι θὰ ἐγένοντο οἱ ἡγῆται καὶ οἱ πνευματικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ κοσμοϊστορικοῦ αὐτοῦ φαινομένου.

Εἶναι ἀλήθες ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς Ἀναγεννήσεως ἀπεσκόπησε χιλιάδας ὁλοῦς ἱστορικῶν καὶ ἐρευνητῶν, τῶν ὁποίων οἱ τόμοι γεμίζουν βιβλιοθήκας. Εἶναι ὁμως ἐπίσης ἀλήθες ὅτι οἱ περισσότεροὶ τῶν ἐρευνητῶν αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἴσαν Ἑλληνες, παρεσύρθησαν ἀπὸ ἑξωτερικὰ φαινόμενα καὶ ἀπὸ μεταγενέστερας ἐκδηλώσεως τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ δὲν ἀντελήφθησαν ὅσον θὰ ἔπρεπε τὰς ἀρχικὰς πηγὰς τῆς ἐμπεισίας καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ φαινομένου αὐτοῦ. Διὰ τὸν Ἑλληνα ἐρευνητὴν προσεκτικὴ καὶ ἐμπεριστατωμένη ἐρευνὰ ἀναστρέφεται εἰς τὰς πηγὰς, χωρὶς νὰ ἐπηρεάζεται περισσότερο τοῦ πρῆπουτος ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους ἐξόχους ἱστορικοὺς καὶ μελετητὰς τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν ἠμπορεῖ παρά νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸ ἀνομοιόσητον συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἦτο ἡ πρῶτη ἐμπνευστρία τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ Ἑλληνες οἱ πρῶτοι καὶ κυριώτεροι φορεῖς της.

Βασικὸς ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐκεῖνος ποῦ θὰ τῆς εἶδε τὴν πλῆρη ἠθικὴν καὶ ἱστορικὴν τῆς δικαιοσύνην καὶ θὰ τὴν καθίστα δι' αἰῶνας ὁλοκλήρως ἀνεκτίμητον ὀδηγὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ἦτο ἀκριβῶς ἡ προσπάθεια τῆς ἐναρμονίσεως καὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν διδασκαλιῶν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος μὲ τὰς ἐμπεισίας τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος: ἡ προσπάθεια δηλαδή νὰ δημιουργήσῃ ἐκεῖνον ἀκριβῶς τὸν Ἑλληνικὸν Χριστιανικὸν πολιτισμὸν πρὸς τὸν ὁποῖον σήμερον τέσσαρες ἢ πέντε αἰῶνας ἀργότερα ἐπανέχεται μὲ τὸσσην νοσταλγίαν ἡ ἀνθρωπότης. Ἡμπορεῖ ἴσως ἡ Ἀναγέννησις, αὐ καὶ ἔδωκεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος πολὺτις μνηστικὰς πολιτισμοῦ, νὰ μὴ καθάρσῃ νὰ φθάσῃ πραγματικῶς εἰς τὸν ὑψηλὸν αὐτὸν προορισμὸν, νὰ παρεσύρῃ εἰς πλείστα ὅσα σφάλματα καὶ ὑπερβολὰς, καὶ παρεκτροπὰς νὰ ἐφθασεν εἰς τὴν περίοδον τοῦ μαρτυρισμοῦ καὶ τῆς καταπτώσεως, χωρὶς νὰ ὁλοκληρώσῃ τὴν προσπάθειάν της. Τοῦτο ὁμως δὲν σημαίνει ὅτι ἠμπορεῖ νὰ τεθῆ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὸ γεγονός ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ κυρία καὶ βασικὴ ἐπιδίωξις τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ αὐτὸς ἦτο ὁ προορισμὸς τῶν ὁποίων ἱστορικῶς ἔπρεπε νὰ ἐπιτελεσθῇ.

Ἀπ' ἐτέρου ὁμως πρέπει νὰ τονισθῆ ὅτι, εἴαν ὁ κόσμος τῆς εὐρωπαϊκῆς Δύσεως τοῦ 14ου, 15ου καὶ 16ου αἰῶνος ἀνακαλύπτῃ πάλιν μὲ ἀπερίγραπτον ἀγαλλίασιν καὶ συγκίνησιν τὸ πνευματικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν κληροδότημα τῶν κλασσικῶν χρόνων, ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἴδιαν ἐποχὴν ἕνας ἄλλος κόσμος ὅπου τὸ κληροδότημα αὐτὸ δὲν εἶχε χαθῆ καὶ δὲν εἶχε λησμονηθῆ ποτέ. Ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι ὁ κόσμος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς «Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τῶν μέσων αἰώνων», ὡς τὸσον σαφῶς τὴν ἐχαρακτήρισεν ὁ μέγας ἱστορικὸς καὶ Πατριολόγος, τῆς «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς» κατὰ τὸν ἐπίσης σοφὸν καὶ ἀκριβῆ χαρακτήρισον τοῦ Μακ. ἀρχιεπισκόπου Χρυσόστομου. Δὲν εἶναι καθόλου δύσκολον νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἀκόμη κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας ἐκτίθει τὴν Βασιλίδα τῶν Πάλεων εἰς τὸν Βόσπορον καὶ τῆς προσέδιδεν ὅλον τὸ κάλλος καὶ τὸ μεγαλεῖον της, φροντίζον νὰ τὴν διακοσμήσῃ μὲ ὑπέροχα συνήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης μέχρι τῆς ἐποχῆς ὅπου, χίλια καὶ πλέον ἔτη ἀργότερα, ἕνας ἄλλος Κωνσταντῖνος ἐπίτιπεν

εἰς τὰς ἐπάλλεξις τῆς ἰδίας πόλεως, ὡς «Ἑλληνας βασιλεῖς» ἐν μέσῳ ἀδελφῶν Ἑλλήνων, ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἵτο πάντοτε ἑλληνικὴ τὴν σκέψιν, τὴν ψυχὴν καὶ τὰς πνευματικὰς ἐπιδιώξεις. Εἰς τὰς βιβλιοθήκας καὶ τὰ μοναστήρια τῆς οἱ πνευματικοὶ θησαυροὶ τῆς ἀρχαιότητος ἐφυλάσσοντο ζηλωτικῶς. Αἱ μελέται καὶ αἱ σοφαὶ συχνὰ ἐκτελεστοῦν τῶν πνευματικῶν διδασκαλιῶν τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἐλείψον σχεδὸν ποτέ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ ἄλλα μεγάλα κέντρα τῆς Αὐτοκρατορίας. Εἰς τὰ ἰδιαίτερα μαθηματὰ τῶν τέκνων τῶν μεγιστάνων, εἰς τὰ λυκεία καὶ τὰ ἄλλα σχολεῖα, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὰ θρησκευτικὰ κάποιε σχολεῖα ἐδιδάσκοντο οἱ μεγάλοι Ἑλληνες συγγραφεῖς καὶ ποιηταί. Καὶ μακρὰ μόνον ἦσαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς χλιετοῦς καὶ πλέου ζωῆς τῆς Αὐτοκρατορίας — κατὰ τὰς ἐποχὰς π.χ. τῶν εἰκονοκλαστικῶν ἀνωμαλιῶν ἢ ἐπὶ Βασιλείῳ τοῦ Β' — τὰ διαλείμματα εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτῆν παραδοσιν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων κατεδιώκετο ἢ παρεμείλιτο ἡ κλασσικὴ παιδεία. Θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἀναφέρῃ ἄπειρα παραδείγματα αὐτοκρατορῶν, μεγιστάνων, κληρικῶν ἢ τῶν τέκνων των ποῦ ἀπήγγελλον ραψωδίας ὁλοκλήρους τοῦ Ὁμήρου, συζητοῦν ἢ ἐσχολιάζον ἢ ἠρμηνεύον τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Πλάτωνα, τὸν Πιθαγόραν ἢ ἐξεδήλωναν μὲ οἰδιόποτε τρόπον τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀφοσίωσιν των εἰς τὸ πνευματικὸν κληροδότημα τῶν Ἑλλήνων προγόνων. Τὰ παραδείγματα αὐτὰ ἄλλως τε εἶναι γενικώτερον γνωστὰ. Πρέπει μόνον νὰ προστεθῆ ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν δηλαδή τῆς ὑποδουλώσεως τῆς Βασιλευσῆς εἰς τοὺς φράγκους μέχρι τῆς τελικῆς κατακτῆσεως της ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ κλασσικὴ μόρφωσις ὄχι μόνον δὲν ἐγκατελείθη, ἀλλὰ τούτωντιον ἐτουήθη. Μετεδίδθη ἀρχικῶς μαζί μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσάν της Νίκαιας διὰ νὰ ἀναδειχθῇ καὶ ἐκεῖ νέου περιφερειῶς διδασκαλίας, ὡς τὸν Βλεμμύδην, τὸν Παχυμέρη, τὸν Ἀκροπολίτην καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ἀργότερα ζωτικώτερα ἀκόμη καὶ ἰσχυρότερα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἐσημειώθη δὲ τότε ἀκριβῶς ὡς ἕνα ἐκπληκτικὸν ἱστορικὸν φαινόμενον ἡ τελευταία πνευματικὴ Ἀναγέννησις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐκεῖνη ἡ ὁποία χρονολογικῶς προηγείται ἀναμφισβήτητως τῆς Ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ παλιὸς ἱστορικὸς Λαδὶς λέγει ὅτι: «τὴν παρουσίαν τῆς τελικῆς καταπτώσεως ἡ Βυζαντινὴ Ἑλλὰς ἐπιστρέφεται ὅλας τὰς πνευματικὰς τῆς δυνάμεις διὰ νὰ ρίψῃ μίαν τελευταίαν ἰσχυρὰν ἀνασπῆσιν τοῦ αἰῶνιου τῆς φωτὸς πρὸς τὸν κόσμον ὁλοκλήρως. Ὁ Ἀγγλος Βυζαντινολόγος Στ. Ράσμαν γράφει ὅτι: «Οἱ Βυζαντινοὶ τοῦ 14ου καὶ τοῦ 15ου αἰῶνος, πολιορκημένοι ἀπὸ φροντίδας, ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντιμεταπίψουν σκετικὸν μέλλον, ἐστράφησαν μὲ περισσότερο πῶδον παρὰ ποτὲ ἄλλοτε πρὸς τὰς μεγάλας ἑλληνικὰς δόξας τοῦ παρελθόντος. Καὶ ὁ μέγας ἱστορικὸς τῆς τέχνης Κ. Ντὴλ προσθεῖται ὅτι: «Τὸ καταδικασμένον πλῆθος εἰς τὴν μοιραίαν καταπτώσιν Βυζαντίου τῶν Παλαιολόγων ἐπανευρίσκει τὴν συνειδήσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ του, τοῦ ρόλου του καὶ πραγματικῶς εἰς μίαν ὑστάτην προσπάθειαν ἔργον ἀλθῶς δημιουργικὸν τοῦ ὁποῖου τώρα μόνον ἀρχίζομεν νὰ ἀντιλαμβανόμεθα τὸν ἀξίον καὶ τὴν σημασίαν».

Μεγάλου διδασκαλοὶ ὡς ὁ Παλαμᾶς, ὁ Μετοχίτης, ὁ Γρηγοράς, ὁ Πλανούδης, ὁ Μοσχόπουλος, ὁ Τρικλίνιος, ὁ Πλήθων, ὁ Κυδωνίης, ὁ Χρυσόστομος, ὁ Σχολῆριος καὶ τόσοι ἄλλοι ἐκφράζουσι χαρακτηριστικῶς τὴν καθαρῶς ἑλληνικὴν αὐτὴν Ἀναγέννησιν. Τὰ λυκεία καὶ τὰ σχολεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία πολιορκεῖται ἐν ταῖς ἡμέραις ἀπὸ τὸν τρομερὸν ἐχθρὸν, ἐδείκνυν τότε μίαν ἀκμὴν τὴν ὁποίαν δύσκολα ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ἐφθασαν καὶ κατὰ τὴν λαμπρότεραν τῶν περιόδων τὰ σχολεῖα τῆς Ἰταλίας τῆς Ἀναγεννήσεως. Εἰς τοὺς λογίους τοῦ Βυζαντίου κύκλους διεξάγονται θυρῶν ἀπὸ τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ προβλήματα συζητήσεις σοφαί, δέξαι νὰ χρησιμεύσουν ὡς πρότυπα διὰ τὰς μεταγενέστερας ἀκαδημαϊκὰς συζητήσεις τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως.

Αὐτὴ ἡ πνευματικὴ ἀκμὴ δὲν ἔμεινεν ἀγνωστος εἰς τὴν χριστιανικὴν Δύσιν αὐτὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅπου μόλις καὶ ὡς μίαν ἀρίστην νοσταλγίαν ἤρχιζεν αὐτὴ νὰ αἰσθάνεται τὴν ὄψιν διὰ τὴν κλασσικὴν μόρφωσιν. Πνευματικοὶ ἄνθρωποι ὡς οἱ Φιλέφος, ὁ Λουρίστας, ὁ Γκουαρίνο ἔρχονται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ διδασθῶν ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ διδασκάλους τῶν ἀρχαίων σοφῶν καὶ ποιητῶν, νὰ συλλέξουν κώδικας καὶ νὰ ἐπιστρέψουν ἔπειτα εἰς τὴν Δύσιν διὰ νὰ γίνουν οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ πνευματικοὶ ὀδηγοὶ τῶν πρώτων παραγόντων τῆς Ἀναγεννήσεως, χωρὶς εἰς τὴν ἐμπνευσιν καὶ τὰς γνώσεις ποῦ τὺς προσέφερε τὸ Βυζάντιον. Καὶ ὅταν τυχὸν κανεὶς Ἑλληνα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐστέλλετο εἰς τὴν Δύσιν ἀπὸ τὴν Αὐτοκρατορίαν διὰ νὰ διεξαγάγῃ ἐκεῖ πολιτικὰς διαπραγματεύσεις, ὡς τὸν συνέβη π.χ. μὲ τὸν Βασιλέα τὸν Καλεθρὸν ἢ τὸν Μοναυὴλ Χρυσόστολον, ἡ σοφία του ἐμῶγε μὲ τὸσον πολὺ τοὺς ἐκεῖ πνευματικῶς ἀνθρώπους ὥστε νὰ καταβάλλουν κάθε προσπάθειαν διὰ νὰ τὸν κρατήσουν

κοντά των και να θυμηθούν έτσι κάτι να κερδίσουν και αυτοί από την σοφία του.

Αποδεικνύεται ούτω κατ'επίσημον τρόπον άναμφισβήτητον ότι το πνευματικόν εκείνο κληροδοτήμα του κλασσικού Έλληνικού κόσμου το οποίον με τόσην υσταλιάνην ανεζητεί η Δύσις κατά τό Κωνσταντινούπολι Τζικουλαριάνου (τόν ΙΕ' και τόν ΙΣΤ' αιώνα) δεν ήτο κάτι που είχε παντού χαθή ή λησμονηθή αλλά κάτι τό οποίον είχε στοργικώς διατηρηθή άθικτον και πραγματικώς ζωντανόν εις τό Έλληνικόν Βυζάντιον. Και δύναται αύτα να εξηγηθή ποίον ήσαν εις τήν πραγματικότητα, τί αντιπροσωπεύουν και ποίαν σημασίαν έχουν διά τήν έρευναν του κοσμοϊστορικού φαινομένου της Αναγεννήσεως οι Έλληνικοί του παράγοντες. Οι Έλληνες αύτοι, οι όποιοι, είτε μετακλήθησαν εις τήν Δύσιν πριν ή άλλαγή ή Κωνσταντινούπολις, είτε μετηγήσασταν προς αύτην, πρόσφυγες δυστυχώς και αξιοθαύνητοι μετά τήν άλωσιν, δεν είχαν ανάγκην να ανακαλύψουν με όλος τας χαρακτηριστικώς έκδηλώσεις της υπερβολής και τών παρεκτροπών τών κωροαριστών τό κάλλος τήν σοφίαν και τό μεγαλείον του κλασσικού Έλληνισμού. Τό γνωρίζον καλά, τό είχαν μελετήσει, είχαν από παιδιά ακόμη άνατραφή με αύτο. Και κάτι περισσότερο άκόμη: τό μεγαλείον αύτό είχαν τήν δυνατότητα και τό δικαίωμα να τό μελετήσουν, και να τό ερμηνεύσουν περισσότερο από κάθε άλλον, ό έστι ήτο τό δημιούργημα τών προγόνων των, ήτο κάτι τό οποίον όργανικά ανήκεν εις τήν φυλήν των, κάτι με τό οποίον τους συνέδεον ή πνευματική των κληρονομικότης.

Άλλά και διά τόν ύψηλόν, πνευματικόν και έκπολιτιστικόν προορισμόν, προς τόν οποίον έπρεπε να ανταποκριθή ή άρχομένη τότε Ιστορική περίοδος της Αναγεννήσεως, διά τήν έπεξεργασίαν δηλαδή του νέου Έλληνοχριστιανικού πολιτισμού οι Έλληνες, περίημοι ή άσημοι, ήσαν προητοιμασμένοι και από άλλας όπείρας: μέσα εις ζωντανόν και έμπνευσμένον χριστιανικόν περιβάλλον είχαν γνωρίσει οι ίδιοι τήν κλασσικην υφύεσιν. Μαζί με τους σοφούς της Έλληνικής άρχαιότητος είχαν γνωρίσει καλά τό χριστιανικόν κήρυγμα, τήν ανώτερον ήθικήν του, τας πνευματικάς και ψυχικάς επιδιώξεις του και οι μεγάλοι πατέρες της Έκκλησίας, συχνότατα μορφωμένοι και αύτοι από τήν Έλληνικήν σοφίαν, τους ήσαν τόσον γνωστοί όσον και οι άρχαίοι Έλληνες κλασσικοί.

Όύτω ήμπορει κανείς να θεαδωσθή ότι οι Έλληνες οι όποιοι έγιναν οι πρώτοι έμπνευσταί, οι διδάσκαλοι και οι άληθινοί πνευματικοί όδηγοί του κινήματος της Αναγεννήσεως είχαν καταρβώσει να συνδυάσουν και να συμφυλιώσουν εις τήν φυλήν και τό πνεύμα των τό κλασσικόν πνευματικόν κληροδοτήμα με τό ύπεροχον κήρυγμα του πρώτου Ναζωραίου. Βεβαίως ύπάρχουν εξαιρέσεις. Η καταπληκτική εις σοφίαν, πλουσιωτάτην γνώσιν και ύψηλήν έμπνευσιν μορφή ενός Γεωργίου Γεμιστού ή Πλήθωνος δεν ήμπορει να θεωρηθή βεβαίως ώς πραγματικώς χριστιανική, όσον και άν ό Αύτοκράτωρ και ό Οικουμενικός Πατριάρχης τόν έχορημοποίησαν εις τήν Σύνοδον της Φερρόρας και της Φλωρεντίας διά τήν ένωσην τών Έκκλησιών ως ένα από τά σημαντικά μέλη της όρθόδοξου Έλληνικής αντιπροσωπείας. Ο Πλήθων είναι ό κήρυξ μιας περιόχου οίλοσοφικής θρησκείας ή οποία ανεπνέετο άρχικώς από τόν Πλάτωνα και προσεπάθησε να συνδυάση όλα τα γνωστά τότε στοιχεία της έπιστήμης διά να σπείρη επάνω εις τήν νέαν αύτην θρησκευτικήν πίστιν μίαν ανεβίωσιν του άρχαίου Έλληνικού μεγαλείου. Και θα ήδύνατο να εβρη κανείς και εις τόν Γ. Τραπεζούντιον, τόν Μανίλην Ράλλην, τόν Δημήτριον Μόσχον και άλλους Έλληνες παράγοντας της Αναγεννήσεως μερικώς, έκδηλώσεις παραγωγού που συμπήτουν με αναλόγους προσκροστές Ιταλών παραγόντων της Αναγεννήσεως.

Αι άλλαι αύται εξαιρέσεις όμως δεν ήμπορούν παρά να επιθεωρασούν τόν κανόνα που μας παρουσιάζει τους Έλληνες παράγοντας της Αναγεννήσεως καλούς χριστιανούς ταυτοχρόνως και σοφούς γνώστας της κλασσικής παιδείας, ικανούς να πραγματοποιήσουν τό θαυμάσιον εκείνο διαύλαγμα, τό οποίον — όπως γράφει ό λαμπρός Γάλλος συγγραφέυς πατήρ Μερσίε εις τό σπουδαίον βιβλίον του «Βυζαντινή πνευματικότητα» — ένώνει τήν κλασσικην σοφίαν με τό κήρυγμα του Θεανθρώπου. Ήσαν άξιοι να αισθανθούν τήν βεβαιότητα εκείνην άληθινήν, ή οποία έκομει τήν λεπτήν και άρμονικήν σκέψιν που ήβηε άλλοτε γύρω από τήν Παλλάδα Αθηνών να γονιμοποιηθή από τήν θεμιουργόν πνοήν του εύγεννητικού πνεύματος. Ήσαν δηλαδή ικανοί οι άνθρωποι αύτοι να συλλάβουν και να διακλήρωσουν τόν άνώτερον Ιστορικόν σκοπόν της Αναγεννήσεως, άπείρους περισσότερον από τους Ιταλούς εις τους όποιους ή μοίρα ήδέλθησε να άνατεθή τελικώς τό εργον αύτό.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΦΟΡΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ

Πρέπει ακόμη να ύπομνησθή ποσον σημαντικόν ρόλον είχαν παίζει κατά τήν πρώτην άπαρχήν του φαινομένου της Αναγεννήσεως τά Έλληνικά μοναστήρια, τά θαυμάσια πρό πάντων Βασιλειανό μοναστήρια, τά οποία έσκόρπισεν εις τήν Σικελίαν και τήν Κάτω Ιταλίαν ή θραιομβούσα Βυζαντινή Αυτοκρατορία κατά τους προηγούμενους αιώνας. Εις όλα αυτά τά μοναστήρια οι πλουσιώτατοι βιβλιοθήκαι, τά έιατρεία ψυχής, όπως τά έλεγαν συχνά, οι καλόγηροι, έφύλασσαν στοργικά μαζί με τά έργα τών πατέρων της Έκκλησίας τους κώδικας με τά άριστουργήματα του κλασσικού Έλληνισμού. Αύται άκριβώς αι βιβλιοθήκαι προσέφεραν κατά τήν εποχήν της Αναγεννήσεως τους πρώτους πυρήνας διά τήν δημιουρ-

γίαν τών κλασσικών βιβλιοθηκών που έσχημάτισαν οι Ιταλοί παρικίτες, άνώτεροι κληρικοί και μακίηνοι (οι πνευματικώς ανεπτυγμένοι πλουσιοί της εποχής) και που έπροσέδωτον πνευματικά όλην τήν Αναγέννησιν. Υπάρχουν άπειροι διαπιστώσεις συγχρόνως που έκφράζουν τόν θαυμασμόν των διά τόν πλούτον τών βιβλιοθηκών τών μοναστηρίων και διά τήν σοφίαν τών κολογήρων των, καθώς και διά τήν σημαντικήν επίδρασιν που ήσκησαν γύρω των, μέχρι του σημείου ώστε να θέσουν χαρακτηριστικότητα τήν Έλληνικήν σοφία άκόμη και εις τόν λεγόμενον Σικελονομαχικόν πολιτισμόν, ό οποίος ήνθάρσεν εις τήν περιοχήν εκείνην κατά τόν ΙΑ' και ΙΒ' αιώνα και να προετοιμάσουν αύτω τήν πρώτην εμφάνισιν της Αναγεννήσεως. Είναι δε άσφαλώς χαρακτηριστικόν της ικανότητος του Έλληνικού πνεύματος όπως συναισθανθή τήν ανάγκην και τήν δυνατότητα του συνδυασμού του χριστιανικού με τό Έλληνικόν πνεύμα, τό γεγονός ότι μέσα εις τά μοναστήρια άκριβώς έγινε ή πρώτη έπεξεργασία.

Τά Βυζαντινά όμως δεν ήσκησε τήν πνευματικήν του πείραν μόνον εις τας Ιταλικάς εκείνας περιοχάς, τας όποιας κατέκτησαν οι στρατοί του και εις τας όποιας έγκατέστησαν έξαρχίας και θέματα. Επ' αιώνας άλοκλήρους διατήρησε τό Βυζαντινόν παντός είδους σχέσεις με τήν Ιταλίαν, ιδιαίτητα με τήν Βενετίαν ή οποία ύπάρξεν άρχικώς υποτελής του, διά να γίνη έπειτα σύμμαχος του και να φιλοδοξήσθαι τέλος να καταστή κληρονομος και διάδοχος του. Μεγιστόνης και κληρικοί και διανοούμενοι της Ιταλίας έθεώρων πάντοτε, παρ' όλων τών οξύτατον Έκκλησιαστικόν ανταγωνισμόν, τιμήν των να διατηρούν κάποιαν επαφήν με τό Βυζαντινόν. Από του ΙΑ' ήδη αιώνας αι άνθούσαι ή αναπτυσσόμεναι πόλεις της Ιταλίας ήρχισαν να αμιλλώνται μεταξύ των ποια θα μετακαλέσθαι τους διαπρεπέστερους και πεισισοτέρους καλλιτέχνας από τό Βυζαντινόν διά να τήν διακοσμήσουν. Και οι καλλιτέχναι αύτοι άσφαλώς δεν έφεραν μαζί των μόνον τήν τέχνην των αλλά και κάτι από τήν διανοήσιν και τήν πνευματικήν ζωήν της Βασιλείας τών Πάλεων. Αφηγούνη εις τους γνωστούς των διά τους θησαυρούς που έφυλάσσαντο εις τας βιβλιοθήκας και τά μοναστήρια της, διά τήν ζωηράν κίνησιν τών σχολών της, Έδημιούργουν αύτω εις τους πνευματικούς ανθρώπους της Δύσεως τήν δίψαν της μαθήσεως και τήν έπιθυμίαν της γνωριμίας με τους θησαυρούς αύτους όταν θα ήρχετο ή Ιστορική στιγμή διά να έκδηλωθούν.

Τό Βυζαντινόν έμπόριον, ζωντανόν και βροσθήριον, στέλλον προς τήν Δύσιν όχι μόνον τά προϊόντα της γής, αλλά και τά χειροτεχνήματά του, τά προϊόντα της κεραμοουργίας, της ύμελουργίας, της μεταλλουργίας του, τά μεταξωτά του, τά κοσμήματά του, θα μετέφερε βεβαίως από χώρας εις χώρας και πατήραους τόσους τουλάχιστον, ώστε να κινήν, εις όσους τους έβλεπον, τήν έπιθυμίαν να γνωρίσουν περισσότερους. Σημαντικόν επίσης ρόλον εις τήν δημιουργίαν έπικοινωνίας μεταξύ Βυζαντίου και Δύσεως και εις τήν περαιτέρω γνωριμίαν τών πνευματικών που έφυλάσσαντο, έποιέσαν άσφαλώς και οι Φράγκοι κατακτηταί του 13ου αιώνας. Παρ' όλην τήν λύσαν της καταστροφής και της θρησσεως, ή οποία τους κατέλαβεν όταν εισήλθον εις τήν Κωνσταντινούπολιν, δεν είναι δυνατόν παρά να ένγνώρισαν τήν πνευματικήν τήν ανωτερότητα ύπάρχονν άλλωστε συγκεκριμέναι πληροφορία που μας πείθουν ότι διάφοροι εκ τών κατακτητών αύτων έροδότησαν έπιστροφέντες εις τήν Ιταλίαν, να πληροφορησούν τό Βατικανόν περί τών άνεκτημήτων και μηλίαν, τά οποία έφυλάσσαντο εις τό Βυζαντινόν και τά όποια, είτε καταστράφησαν παρά τών ίδιων είτε εκλύθησαν παρ' αυτών είτε μετεφέρθησαν παρά τών θεγγόντων Βυζαντινών εις τήν Νίκειαν διά να διασωθούν.

ΟΙ ΕΜΠΝΕΥΣΤΑΙ ΤΟΥ ΠΕΤΡΑΡΧΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΟΚΚΑΚΙΟΥ

Τέλος από τας άνάγκας του 14ου αιώνα από τήν εποχήν ήλαθή άκριβώς εις τήν όποιαν οι δοκιμώτεροι τών συγγραφέων τοποθετούν τας πρώτας άπορχάς της Αναγεννήσεως, ήρχισαν να έρχονται εις τήν Ιταλίαν οι πρέσβεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, περί της έπίδρασεως τών οποίων εις τους πνευματικούς κύκλους της Ιταλίας ώμιλήσαμεν άνωτέρω.

Έχει γίνει παραδεκτόν από όλους σχεδόν τους έρευνητάς της Αναγεννήσεως ότι τό κοσμοϊστορικόν αύτό φαινόμενον συνδέεται κατά τήν πρώτην του εμφάνισιν με δύο σπουδαίους Ιταλούς ποιητάς και συγγραφείς: τόν Πετράρχην και τόν Βοκκάκιον. Η προσπάθεια να συνδεθή με τήν Αναγέννησιν και ό μέγας Δάντης δεν εβρε πολλούς ύποστηρικτάς, διότι άναμφισβήτητος ή «Θεία Κομωδία» δεν έκφράζει σγόνδον καθόλου τας επιδιώξεις και τά Ιδανικά της Αναγεννήσεως, καιτοι είναι γεγονός ότι ή «Θεία Κομωδία» του Δάντη είναι έμπνευσμένη από άνάλογα έργα Έλλήνων διασητών, όπως π.χ. από τό «Άλληθς ή πραγματική Ιστορία» του Λουκιανού. Έάν αναζητήσωμεν εις ποίας βασικάς έμπνεύσεις όφείλουν οι δύο αύτοι πρώτοι έκπρόσωποι της Αναγεννήσεως τόν εύθουσιασμόν και τήν αγάπην διά τό Έλληνικόν πνευματικόν κληροδοτήμα, φθάσωμεν εις δύο από τους χαρακτηριστικώτερους και πρώτους έκπρόσωπους τών Έλλήνων της Αναγεννήσεως: τόν καλόγηρον Βαρλαάμ και τόν Λεόντιον Πιλάτον.

Παρά τήν προσπάθειαν τήν όποιαν έκαμει ό σφόδς Ιστο-

ρικός της Ιταλικής φιλολογίας Τραυτσόκι να τον εμφανίσει ως Ιταλόν, δεν υπαγοί καιμία αμφιβολία διά την Ελληνική καταγωγήν του Βαρλαάμ. Εγεννήθη κατά τας αρχάς του 14ου αιώνος εις την κωμόπολιν Σερμινάια της Καλαβρίας. Ο μεγάλος αριθμός των Ελλήνων, που έζων τότε εις την περιοχήν εκείνην ή απόλυτος, σχεδόν αποκλειστικά, Ελληνική μόρφωσις του και το γεγονός ότι ο ίδιος δεν έπαισε ποτέ να θεωρή τον εαυτόν του Έλληνα, άκοῦν διά να μη αμφισβητήσωμεν και ήμεις την καταγωγήν του. Πολύ νέος έγινε Βασιλειανός καλόγηρος εις ένα από τα ακμάζοντα τότε Έλληνικά μοναστήρια της Κάτω Ιταλίας, διών δε δι' ανώτερον μόρφωσιν, κατώρθωσε να μετατεθή πρώτον εις την Αιτωλικήν ζειταια εις Θεσσαλονίκην και τελικώς το 1327 εις την Κωνσταντινούπολιν. Συνεδέθη εκεί στενάς με τον Ανδρόνικον τόν Γ', ο οποίος έθασμασε τας καταπληκτικας προάματι γνώσεις του Βαρλαάμ εις την φιλολογίαν, τά μαθηματικά, την άστρονομίαν και την θεολογίαν. Αύτως του ανέθεσε την διδασκαλίαν της θεολογίας και των Γραμμάτων εις τα τέκνα του και τον ώνόμασαν ήγούμενον της μονής του Αγίου Πνεύματος.

Γρήγορα όμως ο Βαρλαάμ ήλθεν εις διένειν με τον σφώτερον από τους Βυζαντινούς σοφούς της εποχής εκείνης, τον Νικηφόρον Γρηγοράν, διένειν, ή οποία φαίνεται ότι τότε τον εξημελίωσεν, ώστε να αναγκασθή να καταφύγη πάλιν εις Θεσσαλονίκην και εκείθεν εις το Άγιον Όρος. Εκεί ο Βαρλαάμ έγνώσισε διά πρώτην φοράν τους «Ήσυχαστάς» και την θεωρίαν των, τους καλογήρους δηλαδή, οι οποίοι έπίστευον ότι με την απόλυτον ήσυχίαν, με τον αποκλεισμόν κάθε ήγκρισμού σκίεμας από την κεφαλήν και με την καλλιέργειαν της ψυχής των μόνον ήμπορούν να φθάσουν εις την «Θείωσιν» την υπέρουον έκστασιν, την έπασην με το Θεόν, ούτως ώστε να άτενίσουν το Θεώριον Φώς, το φώς δηλαδή εκείνο, το όποιον είδον οι Άπόστολοι να καλύπτει τον Ήσούν Χριστόν επάνω εις το όρος Θαβώρ κατά την στιγμήν της Μεταμορφώσεως. Ο Βαρλαάμ νομίσας ότι έπρόκειτο δι' επικινδύνους αίρετικούς, ήρχισεν άμέσως ένα άγρον πόλεμον εναντίον των, ο οποίος επέτετάθη πολύ γήγορα εις την Κωνσταντινούπολιν, άπσχόλησεν όλους τους θεολόγους της εποχής και ήνάγκασε τον Πατριάρχη, την Ιεράν Σύνοδον και αυτόν τον Βασιλέα να άσχοληθούν με το ζήτημα.

Έξηκολούθει ακόμη εις το Βυζάντιον ή άγρία θεολογική διένειν γύρω από την θεωρίαν του Θαβωρίου Φωτός, όταν ενχαρίσθη να ανατεθή εις τον Βαρλαάμ μία σημαντική αποστολή εις το έξωτερικόν. Παύματι, ο αυτοκράτωρ Ανδρόνικος άπέφασκε να στείλη εις το Άβινιόν, όπου ευρίσκειτο τότε ή Παπική αΰλη τον Βαρλαάμ διά να διαπραγματευθή απ' ευθείας με τον Πάπαν Βενέδικτον τόν ΙΒ' την βοήθειαν, την όποιαν έζητεί ή Κωνσταντινούπολις από την Δύσιν. Και εκεί και εις την Νεάπολιν, όπου μετέβη άργότερα ο Βαρλαάμ διά να επισκευθή τον Βασιλέα Ροβέρτον, και εις υπερισκάς άλλας Ιταλικές πόλεις, προεκάλεσε καταπληκτικήν έντύπωσιν ο άνθρωπος αυτός, που ήτο ταυτοχρόνως διπλωματικός άπεσταλμένος, σοφός Έλληνιστής, μαθηματικός, άστρονόμος και θεολόγος. Ο Βοκκάκιος του έζη τότε εις την Νεάπολιν όπου είχε συναντήσει την μοῦσαν των έμπνευσάν του, την περίφημον «Φισμαμέττα» των παιγμάτων του, έγνώσισε τον Βαρλαάμ, όταν έπέρασεν από την βασιλικήν αΰλην των Άνζού. Και γράφει εις ένα γράμμα του: «Ήτο μικρός το άνάστημα ή Βαρλαάμ, αλλά μέγας εις τας γνώσεις. Ήτο τόσον έξαιρετικός άνθρωπος, ώστε Βασιλείς, μεγιστάνες και σοφοί άνθρωποι της Δύσεως να βεβαιούν ότι δυι μόνον εις τας ειδικούς μας χρόνους, αλλά και παλλούς αιώνας πριν, δεν υπήρξε μέσα εις τους Έλληνας άλλος άνθρώπος με τόσον άληθή σοφίαν και τόσας άμετρήτους γνώσεις».

Εις το Άβινιόν όπου ζοροφώνετο τότε και ήρχιζε την μεγάλην του σταδιοδρομίαν, έγνώσισε και ο Πετράρχης τον Βαρλαάμ. Και εγεννήθη μέσα του ακόμη περισσότερον ή έπιθυμία να γνωρίση καλύτερα τον Έλληνικόν κόσμον, τον όποιον είχε μόλις να θαυμάζει από τας μελέτας των Λατίων συγγραφέων και ιδιαιτέρως του Κικέρωνος. Έπιζήτει δε έκτοτε να μάθη την Έλληνικήν γλώσσαν, διά να γνωρίση καλύτερον και άνευ διαμέσου τον θαυμάσιον εκείνον κόσμον, που τότε ενθεουσίαιεν. Ο Βαρλαάμ όμως δεν έμεινε πολύ εις την Δύσιν. Έπρεπε να επιστρέψη εις την Κωνσταντινούπολιν, όπου, εύθως μετά την επιστροφήν του, υπεχρώθη να έφωτισθή ενώπιον της Ιεράς Συνόδου διά να υποστηρίξη τας άπόψεις του περί του Θαβωρίου Φωτός. Κατά το διάστημα όμως της άπουσίας του οι «Ήσυχασταί» και ο μεγάλος του αντίπαλος Γρηγόριος Παλαμάς είχαν κατακτήσει τελείως το πεδίου και ο Βαρλαάμ κατεδικασθη άνελεκτικώς από την Ιεράν Σύνοδον, ή οποία τον έχαρακτήρισε «ιδεώφημος» και τον απέκλεισεν από την χριστιανικήν κοινότητα. Ήναγκασθη ούτως να έκπατρισθή άριστικός αυτήν την φοράν ο καλόγηρος Βαρλαάμ και να επιστρέψη, ως πρόσφυγ πλέων, εις το Άβινιόν με την έλπίδα ότι αί γνωριμίαι του θα του επέτρεπαν να άρχιση νέαν σταδιοδρομίαν.

Ο Φραγκίσκος Πετράρχης ήτο ο πρώτος που έδικαίωσε την έλπίδα αυτήν του Βαρλαάμ. Τον προσέλαβεν εύθως εις το σπίτι του διά να του διδάξη τά έλληνικά. Εις ένα από τα γράμματά του της εποχής εκείνης γράφει: «Ήρχισα με έξαιρετικόν ήλρον και ειλικρινή πόθον τά έλληνικά μαθήματα». Όπως άλλοίποτες ήκουε τον Βαρλαάμ, όχι μόνον να του μωδώνη την Έλληνικήν γλώσσαν, αλλά και να του ανα-

πτύσση το άπερίγραπτον κάλλος και το μεγαλείον της κλασσικής έλληνικής μορφώσεως. Ήτο όμως δύσκολος μαθητής ο ποιητής, ο οποίος είχε ήδη στεθή εις το Κωνσταντιόν της Ρώμης, είχε κατακτήσει τον θαυμασμόν όλων των συγχρόνων του και είχε συνηθίσει να τον άκούσιν οι άλλοι με τόσον σεβασμόν, ώστε να μη θέχεται εύκόλως να άκούση αυτός ένα άλλον, και μάλιστα διδάσκαλόν του. Αι μεταπτώσεις των αντίληψεών του διά τά μαθήματα του Βαρλαάμ είναι άλλεπάλληλοι και ήμιαρούσεν να τας παρακολουθήσωμεν απ' τα γράμματα του ίδιου του Πετράρχου. Πότε ευρίσκει τον διδάσκαλόν του άπαραμίλλον σοφόν και ήλόγον, την μοίραν ή όποια του τον έστειλε και πότε τον έχαρακτήριζεν ένοχλητικόν και καυχασίλογον. Μέσα όμως εις όλας αυτές τας αντίφάσεις ήμπορεί κανείς να διακρίνη την δυσφορίαν του μεγάλου ποιητού, ο οποίος έδρατε με τόσον ευκολίαν και χωρίς κανένα κόπον τας δάφμας εις άλλα πεδία και ο οποίος αντίλαμβάνεται ότι θα χρειασθούν ύπομονή, έπιμονή και κόποι πολλών ετών διά να μάθη πραγματικώς τά έλληνικά.

Το μοιραίον αποτέλεσμα ήτο ότι ο Πετράρχης, ο οποίος είχε αντίλασει από τον σοφόν διδάσκαλόν του τον ένθουσιισμόν διά το κλασσικόν έλληνικόν κληροδότημα, πρόσπαθε να εύρη μετά τινα καιρόν κάποιον εύχοχρμον τρόπον διά να απαλλαγ ή από αυτόν χωρίς και να τον προσβάλη. Άλλωτε και ο ίδιος ο Βαρλαάμ, ο οποίος δεν είχε θεώσει την αιλοδοξίαν να μείνη επ' άπειρον άπλους γραμματοδιδάσκαλος, εδώνθη ευχαρίστως την ευκαιρίαν την όποιαν του προσέφερον επί τέλους ο μαθητής του κατορθώσας, χωρίς εις τί έπίδρασιν του εις την παπικήν αΰλην του Άβινιόν να διορισθή ο Βαρλαάμ υπό τόν πάπα έπίσκοπος του Ήρακος όπως άπεκαλείτο έλληνοπρεπέστατα ή κωμόπολις Γκεράτος παρά την Νεάπολιν. Ένθουσιασμένος έφυγεν ο Βαρλαάμ από το Άβινιόν διά να καταλάβη την θέση του θέτιν με την έλπίδα ότι θα ήρχιζεν ούτω νέαν σταδιοδρομίαν μέσα εις την Καθολικήν Έκκλησίαν. Δεν έζησεν όμως άρεκτά ετη διά να πραγματοποιήση τά μεγάλα του όνειρα. Από την εποχή εκείνην όλιγα πράγματα μόνον γνωρίζουεν διά τον Βαρλαάμ και γνωρίζουεν μόνον ότι άπέθανεν όλίγον καιρόν άργότερα εις τά 1348.

Ένας άλλος σημαντικός και από τους πρώτους πράγματι παραγόντας της Ιταλικής Αναγεννήσεως είναι ο Ιωάννης Βοκκάκιος, τον όποιον δεν πρέπει να κρίνομεν από τα συνηθως κακά μεταφρασμένα έρωτικά διηγήματα του «Δεκαήμερου». Πράγματι ούτε το «Δεκαήμερον», ούτε ο «Φιλόσοφος» και ο «Φιλόστρατος», ούτε το άποτυχημένον έπος του «Θησπίς» έκωδίζουν την πραγματικήν φιλολογικήν μορφή του Βοκκάκιου και την θέση του εις την Αναγέννησιν. Προσεκτική μελέτη και των έργων του και των έπιστολών του αί όποιας έχουν διασωθή, επιτρέπει να διακρίνη κανείς ότι το βαθύτερον νόημα των αντίθεσεων και των άνησιχίων α όποια τον έχαρακτήριζον, ή ακόμη αί άπελπίσεις, αί όποια τον κατελάμβανον συχνά και τον έκαιωναν να θέλη να κινή όλα τα συγγράμματά του, ώφελιγον εις τον άκαθάριστον πόθον να εύρη την βαθειαν γνώσιν του έλληνικού κλασσικού κάλλους, το όποιον μόλις διησθάνετο και να την συνδυάση κατά τινα τρόπον με την Χριστιανικήν του πίστιν.

Ήτο ήδη 47 ετών, γνωστός εις όλους τους πνευματικού κύκλους της Βενετίας, αλλά και βαθύτατα απογοητευμένος ο ίδιος, όταν διά πρώτην φοράν ησθάνη ότι δύναται να προσεγγίση εις κάποιαν ικανοποίησιν των άριστων πνευματικών και ηυχικών επιδρασεών του. Έμεν εις την Φλωρεντίαν και εύρεν εις τον κύκλον του πολυτίμου θαυμαστού της έλληνικής σοφίας καγκελληρίου της φλωρεντινής Δημοκρατίας Κολούτζιο Σαλουάτι την πρώτην κίνησιν ή όποια έχαρακτήριζε την Αναγέννησιν. Άπεφασισε τότε να συγχροη το με γαλύτερον έργον του, την «Γενεαλογίαν των Θεών» και έ χρειάκετο απόλυτως την βοήθειαν και την συνδρομήν ενός διδασκάλου, ο οποίος άπ' ενός μόνον να τον εισαγάγη εις τί γνώσιν της Έλληνικής γλώσσης, διά να γνωρίση ούτω τά άθανάτα έπη του Όμήρου, άπ' έτέρου δε να τον πληροφορή διά πλείστας όσας λεπτομερείας της έλληνικής σοφίας, α όποια του έμενον ακόμη σκοτεινά. Έμαθε τότε ο Βοκκάκιος ότι είχε φθάσει εις την Βενετίαν ένας σοφός Έλληνας. Ήτι ο Λεόντιος Πιλάτος, ο οποίος εκόκπεσε και αύτος να μεταβή εις την γαλλικήν πόλιν Άβινιόν. Καταγόμενος από την Θεσσαλονικήν ήλπιζεν ότι θα ήδύνατο να δημιουργήση νέαν σταδιοδρομίαν, μετά σειράν απογοητεύσεων τας όποιας έγνώσεν εις την πατρίδα του. Μόλις έμαθεν ο Βοκκάκιος την παρουσίαν του Πιλάτου εις την Ιταλίαν κατώρθωσε διά τας σχέσεσιν τας όποιας είχε με την φλωρεντινήν Αδελφίαν να έδραθη εις το πανεπιστήμιον της Φλωρεντίας το περίφημον «Στοιχείον», μία έδρα έλληνικής γλώσσης και οιλολογίας δι: την όποιαν μετεκλήθη άμέσως ο Έλληνας σοφός. Το γεγονός πιστοποιείται και από μίαν έπιστολήν του Βοκκάκιου εις την όποιαν αναφέρει ότι αύτος κατώρθωσε να μεταπέση το Πιλάτον να δεχθή την έδραν αυτήν και να μη μεταβή εις το Άβινιόν, ότι τον έφιλοένησεν ο ίδιος εις το σπίτι του και ότι — όπως με ύπερφρασείον τονίζει — είναι ο πρώτος από τους Ιταλούς ο οποίος ήκουσε τον Λεόντιον Πιλάτον να του έξηγη εις ιδιαίτερα μαθήματα την «Ήλιάδα» και ότι εις αυτόν ώφελίζεται το γεγονός ότι τά έπη του Όμήρου έξηγη ήσαν διά πρώτην φοράν εις δημόσια μαθήματα εις την Ιταλίαν.

Κατ' αρχάς ο ένθουσιασμός του Βοκκάκιου διά τον Έλληνα διδασκαλόν του είναι ζωηρός: «Του χρισιάζεται όλη ή ευγνωμοσύνη, γράφει εις μίαν έπιστολήν του προς τον Πετράρχην, δι' όσα μου έδίδαξε και μου έμαθε να αγαπώ. Εί

και σοφωτάτος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν, ἔχων ἀληθῆ ἰκανότητά εἰς δι' ἀφορὰ τῆν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ μυθολογίαν. Ἄλλωστε καὶ ὁ Πετράρχης ἐχρησιμοποίησε συχνὰ τὴν σοφίαν καὶ τὰς γνώσεις τοῦ Πιλᾶτος καὶ παρεκάλεσε κάθε τὸσον τὸν φίλον τὸν Βοκκάκιον νὰ τοῦ στείλῃ πότε τὸ ἕνα, πότε τὸ ἄλλο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ Ὁμήρου ποῦ ἐπιτολῆται εἰς τὴν Φλωρεντίαν ὁ Πιλᾶτος. Πολὺ ταχέως ὁμως φαίνεται ὅτι ἤρchiσαν νὰ σημειώσῃται φιλολογικαὶ συγκρούσεις καὶ δυσχερεῖαι μεταξὺ διδασκάλου καὶ μαθητοῦ. Τὴν αἰτίαν τῶν δυσχερειῶν αὐτῶν ἤμποροῦμεν νὰ εὐρωμεν καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν ἄλλωστε, ἐπιδεικναιμὲν μὲν μερικὰ κακογέγραστα γράμματα τοῦ Βοκκάκιου εἰς τὴν μορφαὶν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ Ἰταλοῦ ὁ ὁποῖος μόλις ἀνεκάλυπτε τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν κάλλος, τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος εἶχε ἔλασι ὅλην τὴν ζωὴν εἰς τοὺς διαφθαρμένους αὐτὴν κώλους τῆς Ἰταλίας, τοῦ συγγραφέου τοῦ «Ντεκαμερών», μὲ τὸν αὐστηρὸν καὶ ἴσως κάπως συνωφρομένον Ἑλληνα σοφὸν ὁ ὁποῖος εἶχε ἔλασι εἰς τὸ αὐστηρὸν Βυζαντινὸν πλᾶσιον, ἀντιλαμβάνεται τὴν εἰρη ἀληθῆς πνευματικῆς ἐργασίᾳ καὶ εἶχε γνωρίσει ἀπὸ μικρῶς τὸσον τὴν κλασσικὴν Ἑλληνικὴν μόρφωσιν ὅσον καὶ τὴν ζωντανὴν καὶ πειθοειχμὲν χριστιανικὴν πίστιν. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἦτο φυσικὸν καὶ ὁ Λεόντιος Πιλᾶτος νὰ νοσταλγήσῃ τὴν Βυζαντινὴν πατρίδα του καὶ νὰ ποθῇ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς αὐτήν.

Δὲν εἶνον παρέλθει τρία ἔτη ἀφ' ὅτου ὁ Πιλᾶτος εἶχε μετὰ κληθῆ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Φλωρεντίας, ὅπως θέσει τὰς πρώτας βάσεις διὰ τὸν σχηματισμὸν πραγματικῶν κέντρων Ἑλληνικῶν σπουδῶν, ὅταν ὁ Βοκκάκιος μετέβη τὸ 1363 εἰς τὴν Βενετίαν ὅπου εὐρίσκοντο καὶ ὁ Πετράρχης δεχόμενος ὅλας τὰς περιποιήσεις καὶ τὰς τιμὰς ἀπὸ τὴν Αἰθελντιαν τῆς Γαλινοτάτης Δημοκρατίας. Εἶχε πάρει μαζί του τὸν Πιλᾶτον, ὁ ὁποῖος καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Βοκκάκιου ἀπὸ τὴν Βενετίαν παρέμεινον ἐπ' ὀλίγον καιρὸν ἐκεῖ κατὰ παράκλησιν τοῦ Πετράρχου, ὁ ὁποῖος ἐλήθησεν ἀπὸ τὸν φίλον του νὰ τοῦ ἀφήσῃ, διὰ νὰ τὸν βοηθήσῃ εἰς ὀρισμένους ἐργασίας του. Ὁ Βοκκάκιος ἐδέχθη τὴν παράκλησιν, ἀλλ' ἐλήθησεν ἀπὸ τὸν φίλον τοῦ Πετράρχου νὰ τὸν προσέξῃ διὰ νὰ μὴ εὐχῆ ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καὶ ἔπειτα ἀπὸ ἕνα ἢ δύο μῆνας ὁ Πετράρχης ἀνακοινῶν εἰς τὸν Βοκκάκιον ὅτι ὁ διδασκάλος τὸν εὔρε κάποιον πλᾶσιον διὰ νὰ ἀναχωρήσῃ διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἔγραψε μετὰ ἄλλον: «Ὁ Πιλᾶτος ἐφυγεν ἀπὸ ἐδῶ ὀλίγον καιρὸν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν σου, ὅσον καὶ ἂν προσεπάθῃσας νὰ τὸν μεταπεισῶ καὶ νὰ τὸν ἐμπούσιω. Ἐκεῖνος ὁμως ἦτο κωφὸς καὶ ἀμετάπειτος ὡς δράκον. Βλέπων ὅτι διὰ νὰ τὸν συγκρατήσῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν θὰ ἐχρεωζόμην κάτι περισσώτερον ἀπὸ παρακλήσεις, τοῦ ἐπέτρεψα νὰ φύγῃ. Ἐφυγε λοιπὸν ὁ Λεόντιος κατὰ τὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ ἀφοῦ μού ἔκαμε χίλις δύο πικρὰς παρατηρήσεις καὶ κατηγορίας κατὰ τῆς Ἰταλίας καὶ παντὸς Λατινικοῦ. Ὁ Λεόντιος Πιλᾶτος ἀπέθανεν ὀλίγα ἔτη ἀργότερα κατὰ περιέργον τρόπον, ἀπὸ ἕνα κεραυνὸν, ὁ ὁποῖος τὸν ἐπλήξεν ἐπὶ τοῦ πλᾶσιου τὸ 1369, κατὰ τὴν διάρκειαν ἑνὸς ταξιδίου του.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΝ

Ὅσονδήποτε καὶ ἂν οἱ δύο αὐτοὶ Ἰταλοὶ ποιηταί, οἵτινες χαρακτηρίζον ὅλην τὴν λαμπρότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιτολῆσιν τῆς ἐπιχῆς καὶ τῆς οὐλῆς των, ἐπεδεικνύον εἰς τὰς ἐπιστολάς των τὴν δυσσορίαν καὶ τὴν ἀντίθεσιν τὴν πρὸς τοὺς δύο σοφοὺς Ἑλληνας διδασκάλους των, παραμένει ἐν ταῦτοις γεγονὸς ὅτι ἀφείλοντο εἰς αὐτοὺς τὸν ἐνθουσιασμὸν των διὰ τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν κάλλος, ὁ ὁποῖος τοὺς ἔκαμε νὰ γίνοντο οἱ δύο πρώτοι ἐκπρόσωποι τῆς Ἀναγεννήσεως. Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ πραγματικὴ γὰρ τὴν ὅποιαν ἠσθένθη ὁ Πετράρχης ὅταν ἔλαθεν ἀπὸ τὴν Ἑλληνα φίλον του καὶ διακεκριμένον διπλωμάτην τοῦ Βυζαντίου Νικόλαον Σίγγρον ἐν πολῦτιμον δῶρον, ἕνα ἀσχαῖον κώδικα μετὰ τὴν «Ἰλιάδα» καὶ τὴν «Ὀδύσειαν». Ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς Ἀναγεννήσεως Γ. Βόιγκτ γράφει χαρακτηριστικῶς: «Τὸ χειρόγραφον αὐτὸ τοῦ Ὁμήρου ἦτο ἡ πρώτη σημαντικὴ χειρῶσιν, ποῦ ἀντήλλασσαν Ἀνατολὴ καὶ Δύσις ἐπάνω ἀπὸ θαλάσσης, δουνά, σύνορα, πολιτικὰ καὶ θεολογικὰ διενέξεις καὶ ποῦ τὰς συνέδεε πλέον χάρις εἰς τὸ ὑπέρογον ἀσχαῖον ἔπος».

Εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὴ τῆς ἐλλείψεως οἰασηθῆποτε σοβαρῶς γνώσεως τοῦ ἀσχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μίᾳ ἐπιστολῇ τὴν ὅποιαν ἔγραψεν εἰς τὰ 1360 ὁ Πετράρχης πρὸς τὸν Βοκκάκιον καὶ εἰς τὴν ὅποιαν ἀνέθεσεν ὅτι εἶναι ζήτημα ἂν εἰς τὴν Φλωρεντίαν ὑπάρχον τρεῖς ἢ τέσσαρες Ἰταλοὶ γνωρίζοντες τὰ Ἑλληνικά, εἰς τὴν Βολωνίαν εἰς καὶ μόνον, εἰς τὴν Βερόναν δύο, εἰς τὴν Μάντουαν εἰς, εἰς τὴν Περούτζιον εἰς καὶ εἰς τὴν Ρώμην κανεῖς. Σημειωτέον ὅτι προσεχτικῶς ἐρευνᾶ γενομένη αἰῶνος ἀργότερον ἀπὸ τὸν Ἰταλὸν ἱστορικὸν τῆς λογοτεχνίας Τ. Τραμπόσκι καὶ τὸν Γάλλον ἀββᾶ ντὲ Σάντ ἀποδεικνύει ὅτι καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἀπαρίθμησις τῶν δέκα Ἰταλῶν λογίων ποῦ ἐγνωρίζον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ Ἑλληνικά ἦτο κάπως ὑπερβολικὰ σιαιόδοξος. Οἱ δύο αὐτοὶ ἐρευνῆται ἀνεῶρον ὅλους τοὺς Ἰταλοὺς τοὺς ὁποῖους ὑπαινίσσεται ὁ Πετράρχης καὶ ἀπέδειξαν ὅτι εἶναι ζήτημα ἕν καὶ κατὰ πόσον αὐτοὶ ἐγνωρίζον τὰ Ἑλληνικά, ἕνα μόλις αἰῶνα ἀργότερον οἱ Ἑλληνομαθεῖς Ἰταλοὶ, οἱ ὁποῖοι εἶνον ἐπιδοθῆ εἰς τὰ ἑλληνικά γράμματα καὶ τὴν φιλολογίαν, θὰ ἤμποροῦσαν νὰ μεταβῶν κατὰ ἑκατοντάδας. Εἰς τὴν Ρώμην, τὴν Φλωρεντίαν, τὴν Φεράραν, τὴν Πάδοιαν, τὴν Βολωνίαν καὶ διαφόρους ἄλλας Ἰταλικὰς πόλεις ὑπῆρχον κατὰ τὰ μέσα τοῦ

15ου αἰῶνος καθηγηταί, οἱ ὁποῖοι ἐδίδασκον μὲ ἀληθῆς δεξιότητα γνῶσιν τὰ Ἑλληνικά καὶ εἶνον γύρω των ἑκατοντάδες μαθητῶν, πολλοὶ τῶν ὁποῖων ἔγιναν ἀργότερα ἐπίσης περίφημοι διὰ τὴν ἐλληνομάθειαν καὶ τὴν σοφίαν των.

Χωρὶς κανένα δισταγμὸν συνεπῶς δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἡ μεταβολὴ αὐτῆ, ποῦ μόνη ἤμπορεῖ πραγματικῶς νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν Ἀναγέννησιν — διότι πραγματικῶς καὶ παράγοντες τῆς Ἀναγεννήσεως αὐτῆς, πραγματικῶς ἐοῦμανιστοὶ — μὲ τὴν ἀληθῆ ἐνοιῶν τῆς λέξεως, δὲν ἤμποροῦν νὰ θεωρηθῶν παρά μόνον ὅσοι ἐγνωρίζον τὰ Ἑλληνικά — ὁ φεῖται εἰς τοὺς Ἑλληνας διδασκάλους τοῦ Βυζαντίου. Αὐτοὶ ἐδίδασκον τοὺς πρώτους Ἰταλοὺς, οἱ ὁποῖοι ἔσπευσαν, ὅπως ὁ Φιλέφος, ὁ Ἀουρίσπα, ὁ Γκαουρίνο, εἰς τὴν Βασίλειουσαν διὰ νὰ γνωρίσουν τὴν κλασσικὴν σοφίαν καὶ τὸ κάλλος, καὶ οἱ ὁποῖοι μετέδωσαν ἀργότερα τὰς γνώσεις των εἰς τὴν Ἰταλίαν. Συνέχισαν ἀργότερα οἱ πολυάριθμοι Ἑλληνομαθεῖς διδασκαλοὶ, ποῦ μετῆσάσταν οἱ ἴδιοι εἰς τὴν Ἰταλίαν διὰ νὰ προσφέρουν τὰ εὔτα των καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν των καὶ νὰ γίνοντο αὐτὰ πραγματικῶς οἱ κύριοι παράγοντες τῆς ἀνάθησεως τῆς Ἀναγεννήσεως.

Τὴν ἐπίδρασιν αὐτὴν τὴν ὅποιαν οἱ Ἕλληνες εἶτε ἀπὸ τὴν ἔδραν των τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶτε μεταδίδοντες εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔκρησαν διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κοσμοϊστορικῶ φαινομένου τῆς Ἀναγεννήσεως, δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν χωρὶς οἰανδήποτε ἀμειψιότην εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς Ἀναγεννήσεως αὐτῆς: δηλαδὴ καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν λεγομένων Ἀκαδημιῶν, ὅπου συνεζητοῦντο φιλολογικὰ προβλήματα μετὰ τὴν προσπάθειαν νὰ μιμηθῶν οἱ Ἰταλοὶ αὐτοὶ παράγοντες τοὺς μαθητὰς τοῦ Πλάτωνος: καὶ εἰς τὰ Πανεπιστήμια, εἰς τὰ ὁποῖα ἰδρύνοντο κατὰ τοὺς αἰῶνας αὐτοὺς αἱ ἔδραι τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας, τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, τῆς ρητορικῆς, τῆς γραμματικῆς, τῆς μυθολογίας: καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν βιβλιοθηκῶν ὅπου συνελέγοντο καὶ ἤρχισαν νὰ μελετῶνται τὰ κλασσικὰ ἀριστουργήματα. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὅλην διασφύρασιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν αἰῶνων αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατὸν πασὰ νὰ ἀνεύρῃ κανεῖς μὲ τὴν προσεχτικὴν ἐρευνᾶν τοὺς Ἑλληνας ἐκείνους παράγοντας, οἱ ὁποῖοι εἶτε ἀφανεῖς καὶ ἀσχημοὶ πλησίον τῶν ἐντυπωσιακῶν Ἰταλῶν ἡγετῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, εἶτε καταυγάζοντες τοὺς γύρω των μὲ τὴν λάμψιν τῆς ὑπεροχῆς των, ἰδημοῦργον τὰς πρώτας βάσεις τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς μεταβολῆς.

Εἰς τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα ἄγει καὶ ἡ ἐρευνᾶ ἡ διεξαγομένη κατ' ἄλλη μῆθοδον, δηλαδὴ τὴν χρονολογικὴν. Παρακολουθῶν κανεῖς τὰς πρώτας ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος τῆς Ἀναγεννήσεως, τὴν δαμνιῶν ἐπικρατήσιν του, τὴν μεγάλην ἀνῆσιν καὶ ἀκμὴν του καὶ τὴν μορφαὶν πλῆον, μὲ τὴν πύροδον τῶν αἰῶνων, παρακμὴν θὰ εὐρη πάντοτε τοὺς Ἑλληνας αὐτοὺς ἐμπνευστὰς, ἀπὸ τοῦ Βαρλαάμ καὶ τοῦ Λεοντίου Πιλᾶτου μέχρι τοῦ Φραγκίσκου Πόστου, τοῦ Μαξίμου Μασουρίου καὶ τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου, συντρόφους καὶ φίλους τῶν τελευταίων παραγόντων τῆς Ἀναγεννήσεως. Τέλος ἡ τρίτη μῆθοδος, ἡ συνισταμένη εἰς τὴν μελέτην τῶν διαφόρων Ἰταλικῶν κέντρων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκαλλιεργήθη καὶ ἤκμασεν ἡ Ἀναγέννησις, εἰς τὸ ἴδιον ἀκριβῶς ἀποτέλεσμα ὁδηγεῖ: εἰς τὴν ἀναγνώρισιν δηλαδὴ τοῦ πρωταρχικοῦ ρόλου τῶν ὁποῖων οἱ Ἕλληνες ἐπαῖσαν διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς Ἀναγεννήσεως. Σοφοὶ Ἕλληνες ἐρευνῆται τῶν παρελθουσῶν γενεῶν, ὅπως ὁ Σάβας, ὁ Μουσταφίδης, ὁ Παρανίκας, ὁ Βροτῆς, ὁ Ζαβήρας, ὁ Λάμπρος καὶ ἄλλοι ἠρεύνσαν τὸ ἔργον καὶ τὴν ζωὴν ἑνὸς ἐκάστου τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ μᾶς ἔδωσαν πολυτίμους σχετικὰς πληροφορίας. Οἱ ξένοι ἱστορικοὶ καὶ οἱ μεγάλοι μελετηταί τῆς Ἀναγεννήσεως δὲν ἠδυνήθησαν νὰ χεῖρισθῶν τὸ θέμα των χωρὶς νὰ συναντήσων τὰς μεγάλους φυσιογνωμίας ἑνὸς Γαζῆ, ἑνὸς Χρυσολωρᾶ, ἑνὸς Ἀργυροπούλου, ἑνὸς Τραπεζούντιου, ἑνὸς Βησσαρίωνος. Εἶτε ἐκ προκαταλήψεως ὁμως, εἶτε δι' ἄλλους λόγους ἀπέφυγον πάντοτε νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν μεγάλην, τὴν πρωταρχικὴν σημασίαν τῶν παραγόντων αὐτῶν, ὅσκις μάλιστα δὲν κατέβαλλον συστηματικὴν προσπάθειαν νὰ τοὺς μεύσωσιν, νὰ τοὺς δυσφημήσωσιν, νὰ τοὺς υπερβιβᾶσωσιν. Χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Γκέρογκ Βόιγκτ ὁ ὁποῖος εἰς τὸ κλασσικὸν διὰ τὴν Ἀναγέννησιν ἔργον του ἐπιδιώκει συνεχῶς νὰ ὑποτιμῆσῃ ὅλους τοὺς Ἑλληνας παράγοντας ἀπὸ τοῦ Βαρλαάμ μέχρι τοῦ Πλάτωνος καὶ σπεδὸν νὰ τοὺς ἐμφανίσῃ ὡς γελοίους. Μέχρι τοιούτων σημείων μάλιστα, ὅστε νὰ μὴ ὀφθῶν οἱ ἀναμφισβήτητος σκεπτικισμὸς καὶ ἡ σχολαστικότης τοῦ συγγραφέως διὰ νὰ δικαιολογήσωσιν αὐτὴν τὴν ὑποτιμητικὴν προσπάθειαν. Καὶ ὅμως ὁ ἴδιος ὁ Βόιγκτ ἀναγκάζεται εἰς κάθε κεφάλαιον του, εἰς κάθε σελίδα του νὰ ἀνεσφῆ καὶ αὐτὸς ἕνα Ἑλληνα, ὁ ὁποῖος ἐφῶτισεν, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξεν, ὁ ὁποῖος ἤνοιξε νέους δρόμους εἰς τὴν σκοτεινὴν ἀκόμη ἢ μόλις φωτισμένην ἀπὸ τὰς ἀκτίνας τῆς Ἀναγεννήσεως Εὐρώπην. Καὶ ὅμως ἀναγκάζεται ὁ ἴδιος νὰ διολογήσῃ ὅτι ἐάν ἡ Δύσις εἶχε κατὰ τὸν Μεσαίωνα τελείως ἀποξενωθῆ τῆς κλασσικῆς μορφῶσεως καὶ βυθισθῆ εἰς τὸ σκότος, τὸ Βυζάντιον κατέσθασε νὰ διατηρήσῃ ἀνεπαφῶν ὅλην τὴν κληρονομίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἀργαίτητος καὶ νὰ τὴν κρατήσῃ ζωντανήν, οὕτως ὅστε νὰ καταστῆ ἰκανὸν νὰ στείλῃ κατὰ τὴν κατ' ἄλληλῃν στιγμὴν εἰς τὴν Δύσιν ἕνα Χρυσολωρᾶ, ἕνα Τραπεζούντιον, ἕνα Γαζῆν, ἕνα Βησσαρίωνον, ἕνα Λάσκαριν, ἀνθρώπους ἔχοντας ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν παραγόντων τοῦ εὐμανισμοῦ. Καὶ κάτι ἄλλο ὁμως θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῆ: Εἰς τὴν προσπάθει-

αν της υποτιμήσεως, κάποτε δε και της δυσφήμισης μερικών εκ των σημαντικότερων Έλλήνων παραγόντων της Αναγεννήσεως δεν υπέρβασαν δυστυχώς και οι Έλληνες έρευνητοί. Παραγνωρίζοντες τας συνθήκας, αι οποίαι επεκράτησαν κατά την εποχήν εκείνην, οι πλείστοι των ιδίων μας έρευνητών έθεώρουν την προς τον Πατισμόν προσχώρησιν των Έλλήνων έκείνων ως έπαρκη αίτιον διά να τους χαρακτηρίσιν εχθρούς του Γένους. Και δέν μετέβαλον την άποψιν των ταύτην οι ύπερόχοι, οι άκούραστοι άγώνες, τους οποίους διεήγον ύπερ του Γένους και των Έλληνικών ζητημάτων όλοι σχεδόν οι άπαρηθήμεντες την πάτριον θρησκείαν σοφοί αυτοί Έλληνες.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΝ

Μετά την άνωτέρω αναφερθείσαν περίοδον του Πετρούρχου και του Βορκακιού, δηλαδή τα μέσα περίπου του 14ου αιώνα και μέχρι του τέλους του αιώνα αυτού έσημειώθη ένα χρονικόν διάστημα κενόν δυστυχώς διά την κίνησιν της Αναγεννήσεως εις τας περισσότερας πόλεις της Ιταλίας και ιδιαίτερας εις την Φλωρεντίαν, η οποία επέμνωτο να αποβή ένα από τα μεγαλύτερα πνευματικά κέντρα της Ιταλίας. Το χρονικόν αυτό διάστημα συμπίπτει προς τας έσωτερικάς άνομασίας και τας τελευταίας συγκρούσεις των Γουέλφων και Γιδελλίνων.

Εις την Φλωρεντίαν η πνευματική κίνησις περιορίζεται κατά την εποχήν αυτήν, η οποία σημειώνει και σημαντικήν παρακμήν του Πανεπιστημίου, εις τας συναντήσεις μερικών μορφωμένων Φλωρεντινών αρχόντων, εις τον λεγόμενον κήπον του Παραδείσου, εις τας παραδόσεις του μοναχού Λουτζι Μαρσέλι και τέλος εις τας προσπάθειας του καγκελαρίου της Φλωρεντινής Δημοκρατίας, Κολούτζιο Σαλουτάτι. Οι πνευματικοί άνθρωποι της Φλωρεντίας, οι οποίοι είχαν άρχισει να γωρίζουν τας πρώτας έκδηλώσεις της πνευματικής Αναγεννήσεως και έδιδον κυριολεκτικώς διά περισσότερον γωρίσιν με την κλασικήν ελληνικήν σοφίαν, κατέβαλον περί τα τέλη του αιώνα συντονισμένην προσπάθειαν διά να φέρουν εις την πόλιν των ένα μεγάλον σοφόν του Βυζαντίου, τον Μανουήλ Χρυσολωράν.

Περί αυτού είχαν ήδη μάθει οι Φλωρεντινοί από τον Γκουαρίνο της Βερόνας, ο οποίος είχε μεταβή εις την Κωνσταντινούπολιν διά να έχη την τύχην να άκούση τα μαθήματα του Χρυσολωρά. Ερχεν άλλως τε κατά το 1393 μεταβή ο ίδιος ως άπεσταλμένος του αυτοκράτορος Μανουήλ Παλαιολόγου εις την Ιταλίαν διά να ζητήσιν βοήθειαν εναντίον του άπειλούτου κινδύνου των Τούρκων. Και όταν το 1394 απέθανεν εις την Φλωρεντίαν ο μόνος άπομείνας σημαντικός διδάσκαλος Μαρσέλι όλοι οι επιφανείς Φλωρεντινοί με τον γηραιον Κολούτζιο Σαλουτάτι και τον περίσημον Πάλλο Στράτζι, τον Φλωρεντινό προστάτην των γραμμάτων επί κεφαλής, έγραψαν έπιστολάς και έκλήσεις προς το Βυζάντιον παρακαλούντες όπως ο σοφός Χρυσολωράς τιμηθή και διατυπώσεται εις την Φλωρεντίαν με την διδασκαλίαν του και διατυπώσεται έκλεκτικώς πρόταξις.

Μανουήλ Χρυσολωράς
(έκ χαλκονομίας του 16ου αιώνα, του Θ. Γκάλλε).

Παρακληθείς και από τον ίδιον τον αυτοκράτορα, ο οποίος ήθελε να χρησιμοποιήσιν ο Χρυσολωράς την μεγάλην του πνευματικήν έπιρροήν εις την Δύσιν ύπερ της κινδυνευούσης αυτοκρατορίας, ο σοφός διδάσκαλος έπέστη και εις το 1396 έβασθεν εις την Φλωρεντίαν και ανέλαβε την έδραν του εις το «Στούντιον». Άμέσως εσηματίσθη γύρω του ένας αληθινός έκλεκτός κύκλος μεγιστανών, μορφωμένων νέων και λογίων. Ο ίδιος ο Σαλουτάτι δέν έδιστασε, παρά τα 63 του έτη, να γίνη πάλιν μαθητής διά να άκούση την σοφήν διδασκαλίαν του Χρυσολωρά. Ο Πάλλο Στράτζι συνεκέντρωνεν εις το μέγαρόν του τακτικά το άθος της Φλωρεντινής άριστοκρατίας διά να διεάγονται ύπο την διεύθυνσιν του Χρυσολωρά μακρά φιλοσοφικά και φιλολογικά συζητήσεις. Μεταξύ των κυριωτέρων μαθητών του Χρυσολωρά, έκείνοι οι οποίοι άργότερα θα απέβαινον σημαντικοί και αυτοί παράγοντες της Αναγεννήσεως είναι ο Λεονάρδος Μπρούνι, ο περίσημος Άρετίνος, ο οποίος άν και έσταύδασε τότε την νομικήν ηθικήν τόνον ένθουσιασμούν όσον ήκουσε κατά σύμπτωσης ένα μάθημα του Χρυσολωρά ώστε έγκατέλειψε το Δίκαιον διά να άφοσιωθή εις τας ελληνικάς και την φιλοσοφίαν και να γίνη άργότερα ο αληθινός άρχηγός του αωτισμού εις την Ιταλίαν, ο υιός του καγκελαρίου Πιέτρο Σαλουτάτι, ο Ροβέρτος Ράτσι, ο Νικκολό Νικκόλι, ο Ιάκωβος ντε Σκαρπαβία και άλλοι. Όπως δέ γράφει ο Γκουαρίνο ο μεγάλος Βυζαντινός ήτο δι' όλους έχη μόνον ο διδάσκαλος, αλλά και πατήρ γλυκύτατος.

Τα ένδιαφέρον όμως και ο πόνος του Χρυσολωρά διά την «ειμαζομένην πατρίδα υπέρσχυε πάσης άλλης σκέψεως, «Ο-

ταν έμαθε το 1400 ότι ο αυτοκράτωρ Μανουήλ απέβιβάσθη εις την Νεάπολιν διά να ζητήσιν την βοήθειαν της Δύσεως κατά των άπειλούντων το Βυζάντιον άπίστων, έζήτησε, παρά όλας τας πιέσεις των φίλων του Φλωρεντινών, άδειαν από το Πανεπιστήμιον, και άφου συνεινωθή με τον αυτοκράτορα ήκουσεν επί τέσσαρα έτη μίαν περιόδον εις τας διαφόρους Ιταλικάς πόλεις ύπερ της κινδυνευούσης πατρίδος. Παντού συνεδίκαζε την διδασκαλίαν της ελληνικής σοφίας με την έντικλήν του προσπάθειαν, αντιλαμβάνόμενος ότι τίποτε δέν ήμπορεί να κερδίση περισσότερους φίλους εις την ελληνικήν ύπόθεσιν από τον ένθουσιασμόν των όποιον προεκάλε η διδασκαλία του. Το 1404 επέστρεψεν εις το Βυζάντιον όπου έμεινε τέσσαρα έτη, κατά την διάρκειαν των όποιων οι μαθηταί του τόνον της Φλωρεντίας όσον και των άλλων Ιταλικών πόλεων δέν παύουν να τον έκλιπαρούν με τας έπιστολάς των να επανέλθη.

Πράγματι επανήλθεν εις την Δύσιν το 1408, όχι όμως πλέον ως διδάσκαλος, αλλά ως άπεσταλμένος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με μοναχικόν σκοπόν να κερδίση την συμπάθειαν και την ένισχυσιν ύπερ του άγώνος της πατρίδος του. Παρά τα γρηταίτα του έσείδυσεν εις την Γαλλίαν, εις την Νεάπολιν και εις την Άγγλίαν άκόμη ζητών παντού βοήθειαν. Μετά δύο έτη επέστρεψεν εις την Ιταλίαν όπου έγκατεστάθη πρώτον εις την Ρώμην και έπειτα δι' άλλιον καιρόν εις την Φλωρεντίαν, και όπου οι μαθηταί του έπανερχον με άπερίοριστον ένθουσιασμόν τον παλαιόν του διδάσκαλον.

Άλλά και πάλιν δέν έμεινεν. Η σύγκλησις Έκκλησιαστικού συνέδριου εις την Κωνσταντίαν κατά το 1413 τον έφερε μέχρι της γερμανικής πόλεως διά να προπαγανδίση εκεί μεταξύ των μεγιστάνων της Δύσεως. Άσφαλισμένοι μαθηταί του όπως ο περίφημος Πάτζιο, τον παρακολούθησαν εκεί και έμειναν πλησίον του μέχρι του θανάτου του εις το 1415.

Ο Γκουαρίνο της Βερόνας, ο οποίος είχε τόσην λατρείαν διά τον διδάσκαλον του ώστε να άνομάσθι τον υιόν του με το όνομα του Μανουήλ, τον παρομοιάζε με «άκτινα ήλιου η οποία εκώτισε την βυθισμένην εις το δαβιθατον σκότος Ιταλίαν». Και ο Πάτζιο έγραψε: «Με την διδασκαλίαν, την άεισαν και τας άρετάς του Χρυσολωρά έξέστησεν εις τας ψυχάς όλων μας ο ήλιος και ο ένθουσιασμός διά την κλασικήν μόρφωσιν».

Η νέα περίοδος της Αναγεννήσεως εις την Φλωρεντίαν, έκείνη η οποία την κατέστρεψε το αληθινόν πνευματικόν κέντρον της Ιταλίας συνδέεται άμεσα με τον μεγάλον Φλωρεντινό σκόν τον Μεδίκων, οι οποίοι έγινον οι μακίνοι και οι ύποστηρικταί της πνευματικής άκμής της πόλεως. Πράγματι από του Οκτωβρίου του 1434, με την θριαμβευτικήν επάνοδον του μεγάλου Κόσμου των Μεδίκων, οι Φλωρεντινοί είχαν εύρει, έπειτα από άτελείωτους έσωτερικούς άγώνας, την γαλήνην και μαζί με αυτήν την δυνατότητα να κάμουν την πόλιν των αληθινήν έστιαν των γραμμάτων και τεχνών. Εις το γόνιμον αυτό έδαφος έπεσε κατά τον καλύτερον τρόπον ο σπόρος της ελληνικής πνευματικής ύποκλήσεως έπι επικαρία της Σύνοδου διά την ένωση των Χριστιανικών Έκκλησιών, η οποία μετετίθη εκεί μετά μακράν άγωνα περίοδον εις την Φερόραν, το 1439.

Άνθρωποι σοφοί συμμετείχον εις την Έλληνικήν έντιμω σωτείαν διά την Σύνοδον αυτήν υπό την ηγεσίαν του αυτοκράτορος Ιωάννου και του Πατριάρχου Ιωσήφ. Μεταξύ αυτών ο Γεώργιος Γεμιστός η Πλάτων ο οποίος είχαν άνεισοπλήσει την Αναγέννησιν του Έλληνικού Έθνους και είχαν έπεξεργασθή το κήρυγμα του Πλάτωνος εις ένα ολοκληρωθροσκειτικόν και κρατικόν σύστημα, ο Μητροπολίτης Νικαίας Βησσαρίων, ο Γεώργιος Σχολάριος, ο Άμυρούτζης και πλείστοι άλλοι εκ των άνωπροσώπων της Ορθοδόξου Έκκλησίας είχαν γνώσεις πνευματικές, αναγομένας εις το Έλληνικόν κλασικόν κληροδόημα, έντρος εις τας όποιους τά όσα ένγώριζον και οι καλύτερα άκόμη μορφωμένοι από τους Ιταλούς ήσαν κυριολεκτικώς άσημάντα.

Όλοι αι ιστορικά πηγαί μας παρέχουν σειράν ένδιαφοροσών πληροφοριών διά την έξαιρετικήν έντύπωσιν την όποιαν προεκάλεσαν οι σοφοί αυτοί Έλληνες εις τους πνευματικούς κύκλους της Φλωρεντίας. Αι συναντήσεις αι όποιαι έγινον εις το μέγαρον του Κόσμου των Μεδίκων, εις την οικίαν του Καρδινάλιου Ίουλιανού Τσεζαρίνι και άλλων, είχαν ως κύριον αποτέλεσμα να κάμουν τους Ιταλούς αυτούς να αντιληφθούν ότι δέν θα ήμπορούσαν να εύρουν καλύτερους όδηγους και διδασκάλους διά την προσπάθειαν των όπως γωρίσουν και έννοήσουν το άρχαιον Έλληνικον κάλλος. Ημπορεί ίσως μεμκοί από τους Ιταλούς αυτούς παράγοντας της Αναγεννήσεως να προσπαθούν εις τα άπονημνεύματα και τας έπιστολάς των να μειώσουν την σημασίαν την όποιαν είχαν η πρώτη αυτή πραγματική έπαφή της Έλληνικής Αναγέννησεως. Άλλά η προσεκτική παρακολούθησις όλης της εξέλιξεως του φαινομένου της Αναγεννήσεως και όλων των συμπεριμάτων του, όπως είναι η ίδρυσις νέων έδρων εις τα Πανεπιστήμια, η καταπληκτική αύξηση των φοιτητών των βέλουν να γωρίσουν την Έλληνικήν σοφίαν, η πρώτη ένταξις των χαρακτηριστικών άκαδημαϊκών συζητήσεων, η ίδρυσις διδλιοθηκών και η μελέτη των άρχαιων Έλληνικών κειμένων, πείθουν ότι πραγματικώς από έκείνης της στιγμής άρχισεν να σημειώται η πρώτη άκμή της Αναγεννήσεως. Γωρίζομεν ούτω ότι και εις το πνεύμα άκμής του Κόσμου των Μεδίκων η ιδέα όπως καταστήσιν την πόλιν των έδραν νέας Ακαδημίας, ένθυμίζουσης έκείνην εις την όποιαν ο Πλάτων η

δίδασκεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐδημιουργήθη μόνον ὅταν ἤκουσε τὸν Γεώργιον Γεμιστόν, τὸν Βησσαρίωνα καὶ ἄλλους σοφοὺς νὰ ἀποκαλύπτουν πραγματικὰ τὴν ἔκτασιν τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ἰταλὸς συγγραφεὺς Φραγκίσκος ντὰ Βιέρνι γράφει εἰς τὰ 1577 ὅτι «ὁ μέγας Κόσμος ἤκουε συχνὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Φλωρεντίας Συμβουλίου τῶν Ἑλλήνων φιλόσοφον Πλάτωνα συζητοῦντα διὰ τὰ κρηπτοτάτα Πλατωνικὰ μυστήρια, ἐρωτήθη οὕτω ἀπὸ θεῖον πνεῦμα καὶ ἐνεπιεσθῆ εἰς τὴν δημιουργίαν Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας ἐν Φλωρεντίᾳ».

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Συνόδου διὰ τὴν ἑνωσὴν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπέστρεψαν ἀπὸ τὴν πόλιν τῶν Μεδίκων ἄλλοι σημαντικοί Ἕλληνες οἱ ὁποῖοι ἀφῆκαν τὰ ἴχνη τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἐπὶ τῆς ὅλης πνευματικῆς τῆς κινήσεως. Ἐνας ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος ὁ ὁποῖος γεννηθεὶς εἰς τὴν Κορίνθον τὸ 1395 καὶ μορφωθείς εὐρύτητα εἰς τὴν Πάδουαν, τὴν Βιέννην καὶ τὴν Βενετίαν ἐγκατεστάθη τὸ 1430 εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἤρξατο νὰ διδάσκῃ τὴν ρητορικὴν μὲ τὸσπιν ἐπιτυχίαν ὥστε τὰ μαθήματά του νὰ γίνωσι περίφημα. Ὁ Πάπας Εὐγένιος τὸν προσέλαβεν ὀλίγα ἔτη ἀργότερα ὡς γραμματεῖα του καὶ ἤρξατο νὰ τοῦ ἀναθέτῃ διαφόρους μεταρρυθμίσεις ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν συγγραφεῶν. Οὕτω ὁ Τραπεζούντιος μετέφρασε τὸν Κύριλλον, τὸν Εὐσέβιον, τὸν Χρυσόστομον, τὸν Γρηγόριον, ἀλλὰ πρὸ παντὸς τὸν Ἀριστοτέλη, τοῦ ὁποῖου ἦτο ὁ φανατικώτερος ἱσθὺς θαυμαστής, μέχρι τοιαύτου σημείου ὥστε νὰ τὸν κατέχῃ ἀληθῆς μίσος κατὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ὁπαδῶν του. Εἰς τὴν Φλωρεντίαν μετέβη ὁ Τραπεζούντιος παρακολουθῶν τὴν Παπικὴν αὐλὴν, προεκάλεσε δὲ τὸσπιν θαυμάσιον μὲ τὴν διδασκαλίαν του, ὥστε νὰ τὸν κρατήσωσι οἱ Φλωρεντινοὶ ἐπὶ ἄρκετον καιρὸν ὡς διδάσκαλον εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ὁ Φλωρεντινὸς χρονόγραφος Βεσπασιάνο ντὰ Μπισσιτσι γράφει δι' αὐτὸν ὅτι ἐκπῆρξεν ὁ πολιτισμὸς τῶσπιν κατὰ τὴν ἐποχὴν του διδάσκωντας ἄνευ μόνον λόγῳ τῆς βαθτείας φιλοσοφικῆς του γνώσεως, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς καταπληκτικῆς του εὐφραδειας.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφήν τῆς Παπικῆς αὐλῆς εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου τὴν παρεκολούθησε καὶ ὁ Τραπεζούντιος, ἡ θέσις του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Φλωρεντίας παρέμεινε ἐπὶ ἄρκετον καιρὸν κενή. Ἡ νέα γενεὰ τῶν Φλωρεντινῶν, τῶν διψῶντων τὴν κλασσικὴν μόρφωσιν, ἡ ὁποία εἶχεν ἀναπτύχῃ ἐν τῷ μεταξύ καὶ ἡ ὁποία περιελάμβανε τοὺς σπουδαιότερους τῶν μετέπειτα παραγόντων τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐσπερὲ δαρέως τὴν ἕλλησιν αὐτὴν. Πρὸς ὅσας τὰς κατεβύθουσις ἐγένετο προσπάθεια διὰ νὰ εὐρεθῇ ἕνας νέος καθηγητὴς διὰ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Φλωρεντίας. Ἐπὶ τέλους ἐστράφη ἡ προσπάθεια ὅλων πρὸς ἕνα ἄλλον Ἕλληνα ὁ ὁποῖος εἶχε συμμετάσχει ὡς ἀσπὴς δάκμων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀντιπροσωπεῖαν τῆς Φλωρεντίας Συνόδου καὶ ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐν τούτοις προκαλέσει πολλὴν ἐντύπωσιν μὲ τὴν σοφίαν του. Ἐπρόκειτο διὰ τὸν Ἰωάννην Ἀργυρόπουλον, γόνον ἱστορικῆς τοῦ Βυζαντίου οἰκογενείας ὁ ὁποῖος ἐπανεβλῶν τὸ 1411 εἰς τὴν Ἰταλίαν μετέβη εἰς Πάδουαν διὰ νὰ μάθῃ τὰ Λατινικὰ καὶ νὰ τελειοποιηθῇ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Τὸ 1444 ὅμως ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἱδρυσεὶν εἰς τὸν ξενῶνα τοῦ Κράλου τὰ «Μουσεῖον» του, περίφημον σχολεῖον ὅπου πολλοὶ ἐπιφανεῖς Βυζαντινοὶ καὶ ξένοι λόγιοι ἐμορφώθησαν. Τὸ 1450 μετέβη πάλιν εἰς τὴν Ρώμην διὰ νὰ ἐκλιπαρήσῃ τὸν Πάπαν Νικόλαον τὸν Ε' νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀμέσως κινδυνεύον πλῆρον Βυζαντίαν, ὅπου καὶ ἐπέστρεψεν ἐν ἔτος βραδύτερον διὰ νὰ ζητήσῃ ἐκεῖ τὴν τραγωδίαν τῆς ἀλώσεως. Μόλις κατώρθωσε νὰ διασωθῇ μὲ τὴν οικογενείαν του εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπθεν ὁ τελευταῖος τῶν Παλαιολόγων Δεσπότης τοῦ Μορέως Θωμᾶς τὸν ἐπέστειλεν ὡς πρεσβευτὴν του εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς ἐθάσα τὸ 1454 εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἡ ὁποία τὸν ἐδέχθη μὲ ἰδιαίτερον στοργὴν. Ὅλοι οἱ νέοι διανοούμενοι οἱ ὁποῖοι ἐπεριεμῶν ἀκόμη ἕνα ἄληθινὸν διδάσκαλον καὶ ἴδιος ὁ Ντανάτο Ἀτσαγιῶλι καὶ ὁ Φράνκο Σακέττι τὸν ἐβοήθησαν μὲ ὅλα τὰ μέσα εἰς τὴν ἀποστολὴν του, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐξελιπάρησαν ταύτοχρῶν νὰ τιμῆσῃ τὴν πόλιν τὴν μὲ τὴν διδασκαλίαν του. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπιστολὴ τὴν ὁποῖαν ὁ πρῶτος ἐκ τῶν δύο αὐτῶν νέων, παράγων σημαντικώτατος τῆς Ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως ἔγραψεν εἰς τὴν Φλωρεντίαν ὅταν ἐπέστρεψε πάλιν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ παραλάβῃ τὴν οἰκογενείαν του. Τοῦ ἐξέφραζεν εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν ὅλοι τὸν ἐνθουσιασμὸν τὸν ὁποῖον ἡ σύντομος ἐν Φλωρεντίᾳ διαμονὴ τοῦ ἀνδρὸς αὐτοῦ, τοῦ ἀναξίμου τῆς ἐνδόξου ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐδημιούργησεν εἰς τὴν Φλωρεντινὴν νεολαίαν τὸν ἐθεθεῖσιν ὅτι νύκτα καὶ ἡμέραν δὲν ἔχει ἄλλον σκοπὸν παρὰ πῶς νὰ τοῦ ἐπιτύχῃ θέσιν ἀξίαν τῆς διδασκαλίας του καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν περὶσθῇ ὅτι ἡ Φλωρεντία εἶναι ἀξία νὰ γίνῃ ἡ δευτέρα πατρίς του καὶ νὰ μείωσῃ τὴν ἰσπανίαν του. Πράγματι τὴν ἀνοίξιν τοῦ 1455 ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Φλωρεντίαν ὅπου ἐπρόκειτο νὰ μείνῃ πλέον διὰ νὰ ἀποδῇ ὁ σημαντικώτερος παράγων τῆς Ἀναγεννήσεως ἐν τῇ πόλει ταυτῇ, ὁ ἐξαιρετικὸς διδάσκαλος τοῦ Στουάντιο, ὁ ἀγαπητὸς καὶ σεβαστὸς ἡγέτης τῆς Ἀκαδημίας. Ἐσχηματίσθη ἀμέσως γύρω ἀπὸ τὸν διδάσκαλον λαμπρὸς κύκλος ἀπὸ ἐνθουσιώδεις θαυμαστάς καὶ μαθητὰς, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νὰ ἀεζῆν διαρκῶς κατὰ τὰ δεκαπέντε ἔτη ποῦ παρέμεινε εἰς τὴν Φλωρεντίαν. Ὁ κύκλος αὐτὸς ἔμεινε περιφανεὶς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀναγεννήσεως ὑπὸ τὰ ὀνόματα τῆς Φλωρεντινῆς Ἀκαδημίας, τῆς «Νέας Ἀκαδημίας» ἢ τοῦ Ἰσχυροῦ Accademia Fiorentina. Οἱ σπουδαιότεροι

ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὸν κύκλον αὐτὸν εἶναι ὁ νεαρὸς ἀκόμη μὴ τότε Λαυρέντιος τῶν Μεδίκων, ὁ μετέπειτα Λαυρέντιος ὁ Μεγαλοπρεπὴς, ὁ Ντανάτο καὶ ὁ Ἰάκωβος Ἀτσαγιῶλι, ὁ Φράνκο Σακέττι, οἱ τρεῖς Παντοφῆνο, ὁ Πέρρο ντὰ Πάτσι καὶ οἱ κατὰ διαφόρους περιόδους παραμένοντες ἐπὶ τινα καιρὸν εἰς τὴν Φλωρεντίαν Βαρθολομαῖος Πλάτινα, Μάρκο Παρέντι, Κρόλο ντὶ Σιλβέστρο καὶ ἄλλοι. Ἀκόμη ὄμως καὶ ὁ γηραιὸς Ἰταλὸς σοφὸς Χριστόφορος Λαντῖνο καὶ ὁ ἱστορικός καὶ χρονόγραφος τῆς Φλωρεντίας Βεσπασιάνο ντὰ Μπισσιτσι ἦσαν εὐτυχεῖς, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι μαθηταὶ του, ὄχι μόνον νὰ παρακολουθοῦν τὰ μαθήματά του εἰς τὸ Στουάντιο, ἀλλὰ καὶ νὰ περῶνουν ὅσο τὸ δυνατόν περισσοτέρας ὥρας εἰς τὸ σπίτι του διὰ νὰ τὸν ἀκούσιν νὰ ἐξηγῇ τὰν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, νὰ ἀναπτύσῃ τὰς ἰδέας του, τὰς φιλοσοφικὰς καὶ κοινωνικὰς θεωρίας του καὶ νὰ συζητοῦν μαζί του ἐπὶ τῶν αἰώνιων ἀνθρώπινων προβλημάτων.

Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος (ἐκ χαλκογραφίας τοῦ ἴσου αἰῶνος τοῦ Θ. Γκάλλε).

Δι' αὐτὸν τούτον τὸν ἀρχόντα τῆς Φλωρεντίας Κόσμο τῶν Μεδίκων, ὁ κύκλος ὁ ὁποῖος εἶχε δημιουργηθῆ περὶ τὸν Ἀργυρόπουλον, ἀπέτελε αἰτίαν χαρᾶς καὶ ὑπερηφανείας. Συνεδέθη διὰ βαθτείας φιλίας μὲ τὸν Βυζαντινὸν διδάσκαλον καὶ εἶχε παρακαλεῖσθαι ὅπως κατὰ τὰς Κυριακάς καὶ τὰς ἐορτὰς αὐτῶν καὶ οἱ μαθηταὶ του τὸν ἐπισκέπτονται εἰς τὸ μέγαρον του ἢ εἰς τὴν ἐπαυλὴν του τοῦ Κυρέτζι, διὰ νὰ διεξάγουν ἐκεῖ, ἐμπρὸς του, τὰς ἀκαδημαϊκὰς τῶν συζητήσεως, εἰς τὰς ὁποίας καὶ ὁ ἴδιος μὲ ἐξαιρετικὴν εὐχαριστίαν συμμετείχε.

Ἡ οὕτω σχηματισθεῖσα ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Ἀργυρόπουλον Φλωρεντινὴ Ἀκαδημία ἔχει ἀκόμη καὶ τὰ συμπτώσια τῆς, διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴν εἰκόνα τῆς ὁμοιότητος τῆς πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἀθηναϊκὸν πρότυπον. Δύο φορές τὸ ἔτος τοῦλάχιστον ὁ Φράνκο Σακέττι, ὁ περισσώτερον μορφωμένος ἀπὸ τὸς πλουσίους εὐπατρίδας τῆς Φλωρεντίας, συγκεντρῶνεν εἰς τὸν μεγαλοπρεπῆ οἶκον του τὸν ἀκαδημαϊκὸν κύκλον τοῦ Ἀργυροπούλου διὰ νὰ διεξάγῃ τὰς φιλοσοφικὰς καὶ καὶ κανικὰς συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὰ πλουσία στρωμένον τραπέζι.

Ἡ διδασκαλία ἐνὸς τῶσπιν ἐξαιρετικοῦ σοφοῦ καὶ ἡ δημιουργία ἐνὸς τῶσπιν σπουδαίου περὶ αὐτὸν κύκλου δὲν ἦτο ὅσον παρὰ νὰ δικαιώσωσι τὴν φήμην τῆς Φλωρεντίας ὡς πνευματικὸν κέντρον καὶ νὰ προσελκύσωσι ἐκεῖ ὅσους εὐγενεῖς ἢ εὐπόρους νέους ἤθελον νὰ ἀποκτήσωσι πραγματικὰ τὴν κλασσικὴν μόρφωσιν. Οὕτω ἐμαθητεύσαν παρὰ τὸν Ἀργυρόπουλον ὁ περίφημος Ἄγγλος δοῦξ τοῦ Γούστερ Ἰωάννης Τίττωθ, ὁ Ἰσπανὸς ἐπίσκοπος Κλήτου, ὁ περίφημος Οὐγγρος ποιητὴς Γιάννος Πανόνιους. Εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθῶν καὶ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ τοῦ ὁποῖου ὁ ἴδιος εἶχεν ὀλίγα ἔτη ἀνογότερα εἰς τὴν Ρώμην καὶ μετὰ τῶν ὁποίων οἱ περιφημότεροι διὰ τὴν συμβολὴν των εἰς τὴν παγκόσμιον Ἀναγέννησιν εἶναι ὁ μέγας Ἰταλὸς ποιητὴς Ἀγγέλος Πολιτιάνο, ὁ κόμης τῆς Βυρτεμβέργου «Εμπρασαντ», ὁ διάσημος Γιόχαν Ρώχλαϊν ἢ Κοπνίον, ὁποῦ ἐξέλληνιζε κατὰ τὴν ἐκκρατοῦσαν τότε συνθήσιν τὸ ὄνομα του. Ἡ Φλωρεντία ἐτίμησε πραγματικῶς τὴν πνευματικὴν αὐτὴν δόξαν τῆς. Καὶ οἱ τρεῖς Μεδικοί, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν ὁποίων ὁ Ἀργυρόπουλος ἐδίδασκεν, ὁ Κόσμο, ὁ Πέρρο καὶ ὁ Λαυρέντιος, τὸν περιέβαλον δι' εὐλικρινεῖς σεβασμοῦ, ἐκτιμῆσεως καὶ ἀγάπης. Ἡ δὲ αὐθεντία τῆς πόλεως διὰ μακροτάτης ἐγκαιμιαστικῆς ἀποφάσεως τῆς τὸν ἀνεκήρυσσε τὴν 21ην Ὀκτωβρίου 1466 δημότην τῆς καὶ τοῦ ἀπένευμεν ἐξαιρετικὰς τιμᾶς καὶ προνομία. Ἐφύγεν ἀπὸ τὴν Φλωρεντίαν ὁ διδάσκαλος τὸ 1471 ὅταν ὁ παλαιὸς του φίλος καὶ συμφοιτητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Πάδουας Φραγκίσκος ντὰ Ρόδερε ἔγινε πάπας, ὑπὸ τὸ ὄνομα Σίξτος ὁ Δ'.

Τὸ κενὸν τοῦ ἀφῆκεν ὁ Ἀργυρόπουλος εἰς τὴν Φλωρεντίαν δὲν ἤμπορούσε δεδαιῖσθαι νὰ πληρωθῇ τῶσπιν εὐκόλα. Ὁ Θεσσαλονικεὺς Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, ὁ ὁποῖος τὸν διεδέχθη εἰς τὴν Φλωρεντίαν, εἶναι καὶ βαδῆς μελετητῆς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ βοηθὸς τοῦ Βησσαρίωνος καὶ τοῦ Θεοδώρου Γαζῆ εἰς τὰς μελέτας καὶ τὰς συγγραφὰς των, δὲν ἤμπορούσει οὐτε νὰ συγκριθῇ μὲ τὸν προκατόχον του, οὐτε καὶ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τοὺς μαθητὰς του τὸν ἴδιον ἐνθουσιασμὸν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κάλλιστος ἦτο φανατικὸς φίλος τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ φανατισμὸς του αὐτὸς ἀπέτελε ἐμπόδιον διὰ τὴν πνευματικὴν του ἐπικράτησιν εἰς μίαν πόλιν ὅπου ὁ Πλατωνισμὸς εἶχε γίνῃ ἤδη παράδοσις. Φυσικὸν ἐπομένως ἦτο ἡ διανοουμένη νεολαία τῆς Φλωρεντίας νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸν Ἑλληνα διδάσκαλον τοῦ Ἀργυροπούλου καὶ νὰ συσπειρωθῇ γύρω ἀπὸ τὸν Μορσίλιο Φιτσίαν, τὸν περίφημον πλατωνικὸν καὶ ἐνδεδειγμένον ἡγέτην τῆς Φλωρεντινῆς ἀκαδημίας.

τόν όποιο ειδικώς είχαν εκπαιδεύσει διά τόν σκοπόν αυτόν ό γηραιός Κόσμος τών Μεδίκων.

Μετά πέντε μόνον έτη ή Φλωρεντία εδρσικε πάλιν ένα μάλλον μεγάλον "Ελληνα διδάσκαλον, τόν "Αθηναίον Δημήτριον Χαλκοκονδύλην. Πνητηκοτύτης ήδη, είχε καταφύγει έπειτα από πάντες είδους περιπετειάς τό 1473 εις τήν πόλιν του "Αρνο, όπου, άσπμος και δυστυχής κατ' άρχας, ήναγκάζετο να εξοικονομή τόν άρτον της οικογενείας του επιδιδόμενος εις ταπεινάς αντιγραφικάς εργασίας. Και μόνον τή συνστάσει του Θεοδώρου Γαζή ή Λαυρέντιος ή Μεγαλοπρεπής απέφασισε να τόν προστατεύσει και τόν διώρισε τό 1475 καθηγητήν της φιλοσοφίας και τών "Ελληνικών εις τό Φλωρεντίνον Στυντιον.

Δημήτριος Χαλκοκονδύλης. (έκ χαλκογραφίας του 16ου αιώνος του Θ. Γκάλλε).

Ο Χαλκοκονδύλης δεν ήργησε να γίνη γνωστός και να δημιουργήση γύρω του κύκλον περιβαλόντα άλλους τών μαθητών. Περιήρμη έβρισαν εις τήν ιστορίαν της "Αναγεννήσεως και αύτού οι μαθηταί, μεταξύ τών όποιών αξίζει να αναφερθούν ό μέγας Πίκος της Μιράντολας, ό ποιητής Πολιτσιάνο, ό Ούγκολινος Βερνινος, ό "Ισακώδης "Αντικονδύριο και πρό πάντων ό νεωρός ακόμη τότε "Ιωάννης τών Μεδίκων, ό μετέπειτα περίφημος πάπας Λέων ή Γ'. Ο ίδιος ό ήγέτης της Φλωρεντίνης ακαδημίας Μαρσίλιο Φιτσίνο άμολογει εις τās επιστολάς του ότι δεν ήθελε ποτέ εις τήν δημοσιότητα τās πλατωνικάς του μεταφράσεις εάν δεν τās υπέβαλλε προηγουμένως εις τήν θαθείαν του Χαλκοκονδύλη κρίσιν. Και ό Λαυρέντιος ή Μεγαλοπρεπής ήγάπα και εξέλιμα ήδιαιτέρως τόν διάδοχον του ίδιου του πρώτου μεγάλου διδασκάλου "Αργυροπούλου, Δημήτριον Χαλκοκονδύλην. Τόν "Οκτώβριον του 1491 ό Δημήτριος Χαλκοκονδύλης παρά τās έπιμόνους παρακλήσεις και τās ήκεσίας τών μαθητών του, έγκατέλειπε τήν Φλωρεντίαν διά να μεταβή εις τό Μιλάνον.

Από της εποχής εκείνης άρχίζει ή παρακμή της πνευματικής ζωής της Φλωρεντίας, τήν όποιαν επετέχωνεν ακόμη περισσότερο ή φανατική θρησκευτική αυστηρότης του Σαδοναρόλα, ή όποια και έκινδύνευσε να φέρη όριστικούς τέρμα εις τήν πνευματικήν αύτην ζωήν. Είναι κατά συνέλειαν και οι "Ελληνες παράγοντες οι όποιοι σημειούνται κατά τās άρχας του 16ου αιώνος εις τήν Φλωρεντίαν όλιγώτερον σημαντικοί. Μεταξύ αυτών αξίζει να αναφερθή μόνον ό ποιητής Μιχαήλ Μάρουλος ή Ταρνανιώτης, ό όποιος έπειτα από περιπετειώδη βίον μυθωφόρον στρατιωτικού εις τήν μακρινήν Ρωσίαν, κατέκτησε με τήν καλωσύνην του, τήν μορφωσιν του και τήν ποιητικήν του αξίαν τούς άριστοκρατικούς κύκλους της Φλωρεντίας και ήδυνήθη να κερδίσει τήν άγάπην της ώριστάτης και σοφής κόρης του καγκελλαρίου της Φλωρεντίας Βασβολομαίου Σκάλα, "Αλεξάνδρας, καίτοι διεξεδίκουν τήν άγάπην της ίδιας δύο σημαντικοί αντίηλοι, ό Πίκος της Μιράντολας και ό ποιητής Πολιτσιάνο.

Ο ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΟΣ ΚΑΙ Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΕΝ ΡΩΜΗ

Οι δύο αιώνες της Βυζαντινής εν Ρώμη έπικρατήσεως, με τήν ευροετικήν επίδρασιν τών "Ελληνοβυζαντινών μονών, με τήν δράσιν τών δέκα τριών "Ελλήνων Πάπων, οι όποιοι από του 606 μέχρι του 752 εκυβέρισαν τήν Ρωμαϊκήν "Εκκλησίαν, υπήρξαν σημαντικόν στοιχείον διά τήν "Ελληνικήν βιβλιοθηολοσίαν. Παρά τήν άργότερα εξελιχθείσαν φανατικήν ήθροσύνην τού Παπισμού παρά τήν "Ανατολικήν Αυτοκρατορίαν, ή "Ελληνική αύτη επίδρασις άπέκκε ανεξίτηλα τās ίχνη της και διά τάλον μεταγενεστότερον αιώνας. Συμφώνως προς τās βιβλιοθήσεις πολλών ξένων έρεινητών της "Αναγεννήσεως, οι όποιοι αναφέρουν και πολυάριθμα συγκεκριμένα παραδείγματα, ή Παπική αύλή υπήρξε κατά τούς προηγηθέντας της "Αναγεννήσεως χρόνους αληθινόν κέντρον πνευματικής καθοδήγησεως και συλλογής πληροφοριών, διότι εις αύτην κυρίως συνέρρεον από τās πλέον άπομακρυσμένα μοναστήρια της Ευρώπης και της "Ασίας οι ιερείς και οι καλόγηροι διά να δώσουν τās πληροφορίες των περί τών κωδικών και παπύρων, οι όποιοι, έπιμελώς διατηρούμενοι ή και άπροσέκτως παραμελούμενοι εις τās μοναστήρια, περιέκλειον ήλους τούς πνευματικούς θησαυρούς της κλασσικής αρχαιότητος.

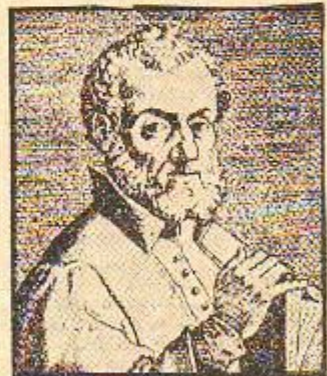
Εν τούτοις, ή μακρά περίοδος, κατά τήν διάρκειαν της όποίας ή Παπική αύλή παρόμενη περίπου φυλακισμένη εις τό Γαλλικόν "Αδινόν, επέφερε μοιραίας κάποιαν καθυστέρησιν της Ρώμης εις τήν πνευματικήν κίνησιν της "Αναγεννήσεως, ίδως εν συγκρίσει προς τήν Φλωρεντίαν τήν Φερόσαν και άλλα κέντρα. Ούτω και ή εμφάνισις εις τήν Ρώμην του μεγάλου Χουσαυλάρα κατά τās πρώτα έτη του 15ου αιώνος, ή διδασκαλία του εις τό παλάτιον, άλλα αυτοζωόν τον, Παννεπιστήμιον, και ή πνευματική παρά τόν Πάπαν "Ιωάννην τών ΧΧΙΙ έργασία του, δεν ήδυνήθη να δημιουργήσιν πραγματικώς σημαντικά άποτελέσματα. Πλήν του περιήρμου λο-

γίου Πότζιο, ό όποιος ήτο ό αγαπητός εν Ρώμη μαθητής του, και δύο ή τριών άλλων, δεν υπήρξαν εις τήν Ρώμην οι πνευματικοί εκείνοι άνθρωποι, οι όποιοι με τόν ένθουσιασμόν των υπέρ της κλασσικής αρχαιότητος, με τās γνώσεις και τās συζητήσεις των, θα έφιλοδόξουν να μεταβάλουν τήν μορφήν της ανθρωπίνης ζωής.

Η πραγματική άρχή της πνευματικής κινήσεως διά τήν "Αναγέννησιν εις τήν Ρώμην, συμπίπτει περίπου με τήν εποχήν κατά τήν όποιαν ό Παπισμός, απαλλαγείς τών μεγάλων του κινδύνων διά της Συνόδου της Κωνσταντίας και επανελθών εις τήν Ρώμην, απέκτησε με τόν Μαρτίον τών Ε', τόν πρώτον Ποντίφικα, ό όποιος ήσασ επί έν έτος μέσα εις τήν ζωσαν πνευματικήν και καλλιτεχνικήν κίνησιν της Φλωρεντίας, έφιλοδόξεσε να προσδώσει εις τήν Ρώμην κάτι από τήν λαμπρότητα τού παρελθόντος. Υπ' αύτόν, υπό τούς διαδόχους του Εύγένιον και Νικόλαον, τόν περιήρμον Πιον τόν Β' ή Αίλιον Σύλβιον και τούς άλλους Πάπας, τού έκολούθησαν μέχρι του μεγάλωτερου πάντων, τού Λέοντος του Γ', τό Βατικακόν ήτο μεν πάντοτε κέντρον ραδιουγιών και εγκλημάτων, έγένετο όμως ταυτοχρόνως και πνευματικόν κέντρον σημαντικών, παράγων πρώτης τάξεως διά τήν "Αναγέννησιν. Οι Πάπαι, και διαν ακόμη δεν ήσαν οι ίδιοι διανωσούμενοι όπως ό Νικόλαος, ό Πιος ή ό Λέων, δεν ήσαν παρά σπανίως μόνον έχθροι της μορφώσεως, όπως ό Κάλλιστος ό Γ'. Προσετάθουν με κάθε τρόπον και οι ίδιοι να μορφώνονται και τās γραμμάτια να ενισχύουν όσον ήμπορούν, γεόμενοι ούτω ήσροπρηκτικά τού κινήματος της "Αναγεννήσεως. Δίπλα εις όλους αυτούς τούς Πάπας εύρισκομεν πάντοτε, είτε τούς "Ελληνες καθοδηγητάς και ήποκινήτας είτε τούς μαθητάς μεγάλων "Ελλήνων διδασκάλων, οι όποιοι απέκτησαν από αυτούς τās γνώσεις των και τόν ένθουσιασμόν των υπέρ της κλασσικής μορφώσεως, και οι όποιοι κατορθώσαν να μεταδώσουν τόν ένθουσιασμόν αυτόν εις τούς προεσταμένους των. Τήν μεγαλυτέραν σημασίαν διά τήν ανάπτυξιν της πνευματικής κινήσεως εις τήν Παπικήν αύλήν έχουν οι γραφείς της, οι άποστολικοί γραμματείς τούς όποιους απασχολεί τό Βατικακόν. "Ανερχόμενοι πάντοτε εις περισσότερους τών έκατόν, υπερβάνοντες συχνάκις και τās πολλάς έκατοντάδας, οι άποστολικοί αύτοι γραμματείς τούς όποιοις διαδίδει ό Πάπας ήσθίους και οι όποιοι ήμείζοντα πλουσιοπαρόχως, δεν ήσαν άσημαντοι άνθρωποι. Μεταξύ αυτών εύρισκομεν τούς επιφανεστότερος τών παραγόντων της "Αναγεννήσεως και κατά συνέλειαν πλείστους "Ελληνες.

Αργότερα μόνον έπρόκειτο να σχηματισθούν εις τήν Ρώμην, παρά τήν κεντρικήν αύτην έστίαν της πνευματικής "Αναγεννήσεως, άλλαι έστιαί νέωσ από τούς Ρωμαίους μακίνας τών όποιων πρόδρασαν, ούδ'άλλως ύστερήσαν εις λαμπρότητα και άπόδοσιν, υπήρξαν ή πνευματική αύλή του "Ελλήνου Καρδινάλιου Βησσαρίωνος.

Εις τήν σειράν τών "Ελλήνων της Ρώμης προηγείται γραμολογικός ό Γεώργιος Τραπεζούντιος, περί του όποιοι ανεφερόμεν ήδη προηγουμένως εις τās σχετικές με τήν Φλωρεντινήν πνευματικήν κίνησιν παραγράφους. Φανατικός θαυμαστής του "Αριστοτέλους και ένθροε του Πλάτωνος και τών Πλατωνικών, ό Τραπεζούντιος είχε γνωριση και σχετισθή εις τήν Φλωρεντίαν—όπου είχε παρακολουθήσει ως Παπικός γραμματεΐς τόν Εύγένιον— με τόν Βησσαρίωνα, ό όποιος τον έπροστάτευεν ως "Ελληνα, όσον ήμπορούσε. Ο Τραπεζούντιος όμως δεν ήτο άβήρωτος ικανός να λάβη υπ' όψιν του τήν εύγνωμοσύνην και τās έμποδιση από αύτην εις τούς όρεις φιλολογικούς και φιλοσοφικούς του άγώνας. Η περίφημος «Σύγκρισις μεταξύ Πλάτωνος και "Αριστοτέλους», τήν όποιαν συνέγραψε και ή όποια παρά τās άξιοβουνήτους ύπεροβόλας της, προήδιδε θαθείαν μόρφωσιν και φιλοσοφικήν ικανότητα όχι τωχαίον, προσελαύθωνεν εις πολλά της σημεία χαρακτήρα αληθινού λιβέλλου κατά του Πλήθωνος, τόν όποιον έλάτρευε και έσέβετε ό μαθητής του Βησσαρίου. Ούτω δε και ή άπάντησις του τελευταίου, ή βασισημαντός μελέτη του «"Ελεγχος κατά Πλάτωνος Βλασφημιών», καίτοι άξιοβουμάτος διά τήν φιλολογικήν της σεμνότητα και άξιοπρεπείαν, ήτο αρκετά δριμύτης. Και τούτο ήρκεσε διά να όύσει ό Τραπεζούντιος έξαιρετικόν μίσος κατά του Καρδινάλιου και τού περιβάλλοντος του, όφ' ότου ούτος έγκατερίθη εις τήν Ρώμην. Όταν μάλιστα ό Βησσαρίου και ό φίλος του Περόττι απεκάλυψαν άκετάς άξιοβουνήτους ήπιλοποιήτους και άπροσελίαις, που εινε διατράχει ό Τραπεζούντιος κατά τήν μεταφόρον διαφόρων "Ελλήνων συγγραφέων, τās μίσος του δεν επέξήτει πλέον παρά τήν εύκαιρίαν της εκδικήσεως και ό χαρακτήρ του έγινε εν ακόμη περισσότερο άσέροτος.

Γεώργιος Τραπεζούντιος (έκ χαλκογραφίας του 16ου αιώνος του Θ. Γκάλλε)

Εν τώ μεταξύ ό Τραπεζούντιος έπιστρέψας από τήν Φλωρεντίαν εις τήν Ρώμην, είχε κατορθώσει τήν έβσιν του εις τήν Παπικήν αύλήν, ενώ ταυτοχρόνως ανέλαμβανε τήν διδασκαλίαν της "Ελληνικής γλώσσης εις τό Πανεπιστήμιον. Ο

νός Πάπας Νικόλαος δ' Ε', ο οποίος είχε άπεριόριστον ενθουσιασμόν διά τήν κλασσικήν μαρφασίν και τήν μεγάλην μεγαλοβρίαν να επιτύχη τήν μεταφρασίν όλων, εϊ δυνατόν των μεγάλων συγγραφέων τής 'Ελληνικής αρχαιότητος και τών πατέρων τής 'Εκκλησίας, εϊς τήν Λατινικήν, έπρόσταττευσεν ιδιαίτερος τόν Τραπεζούντιον. 'Η ευμένεια όμως αυτή δεν διάρκεισεν πολύν καιρόν. Αϊ αποκαλύψεις του Βησσαρίου, του Περόντι και τών άλλων διά τά τραγικά λάθη των μεταφράσεών του και ο δόξιδμος χαρακτήρ του Τραπεζούντιου, έπέσυραν τελικώς τήν δυσμένειαν του Πάπα. Αϊ διενέσεις του, αι όποιαι, από φιλολογικας μετετρέποντο εύκόλως εϊς προσωπικας, ήσαν ατελείωτοι. Πλην του Βησσαρίου και του Περόντι, ο Γαζής, ο Λουρίσπα, ο Ποτζιο συγκατελέγοντο μεταξύ έκείνων, οι όποιοι υπέστησαν τας έκδηλώσεις του θυμού του. Με τόν τελευταίον ιδίως ή διενέξις του έθασσε μέχρι αληθινής χειροδικίας ενώπιον πολυαριθμών μαρτύρων, οι όποιοι ήγαγίσθησαν πολύ διά να χωρίσουν τούς μαινωμένους αντίπαλους.

Έγασεν ούτω τήν θέσιν του εϊς τήν Παπικήν αούλήν ο Τραπεζούντιος και ήναγκασθη να μεταβή εϊς Βενετίαν, όπου και άλλοτε είχε διδάξει ιερότατος και έπου του ανετόδη ή έδρα τής φιλοσοφίας εϊς τήν ιερουδουβείσαν σχολήν τής Δουκικής Καγκελαρίας. 'Ο δόγης Λ. Μαλιπiero του άνέθεσε τήν Λατινικήν μεταφρασίν τών «Νόμων» του Πλάτωνος και έδέχθη εύχαριστως τήν άφιερωσίν εϊς τήν 'Ενετικήν Αούθεν τής «Διαλεκτικής» του Τραπεζούντιου. Γενικώς δε ή Βενετία του έπαδειφίλευσε πολλός τιμής και περιποιήσεως. Τό 1462 όμως, έλπίζων ότι τά παραπτώματα του θα είχαν άσσημνηθή και ότι ο ιός Πάπας θα τόν προσελάμβανε πάλιν εϊς τήν αούλήν του, επανήλθεν εϊς τήν Ρώμην. 'Ο Πικκολομίνι όμως, διακεκομμένος σύμμοιστής ή ίδιος ήτο αρκετά ένήμερος όλων τών φιλολογικών διενεξέών του, ώστε να μη έχη και πολλήν διάθεσιν να προσάδη εϊς τήν αούλήν του τον Τραπεζούντιον. 'Αηλιτισμός και μαινωμένος ο Κοής σφόδ, έσυγε πάλιν από τήν Ρώμην. Και ήρχισε τότε ή σκοτεινή περίοδος τής ζωής του κατά τήν όποιαν περιεπλάταντο από τής Νεαπόλεως εϊς τήν Βενετίαν και από εκεί εϊς τήν Κρήτην και τήν Κωνσταντινούπολιν, φέρων πάντοτε μαζί του τήν πενίαν και τήν δυστυχίαν.

'Ο γδοκοντούτης πλέον και συντρεμιμένος ο Τραπεζούντιος επέστρεψεν όλίγα έτη πρό του θανάτου του εϊς τήν Ρώμην. Εϊς ένα πτωχικόν οικίον παρά τόν αρχαιόν ναόν τής 'Αθηνάς έστεγάσθη με τήν πλωμελή οικογένειαν του ή σοσός διδάσκαλος τής Φλωρεντίας και τής Βενετίας. Και οι Ρωμαίοι τόν έδλεπον κόπτεται να διέρχεται από τούς κεντρικούς δόμους, θηθερόν γέροντα πτωχική έδεδυμένον κοιτάζοντα με ανησυχίαν γύρω του, διά να αναζητή απλάς αντίγραφος, από τας όπας έζησε μέχρι ότου απέθανε τό 1484, έν ένόχτῳ πενία. Και όμως ο άθροισμα αυτός έπληρέν από τας μεγάλας κορυφάς τής Αναγεννήσεως. 'Η σοσία του θαυμάζεται και από τούς αντίπαλους του, τα συγγράμματά του μεταρράται κατά δεκάδας, μερικά δε από αυτά, όπως ή «Διαλεκτική» του και ή «Ρητορική» του, έξελυτούνται και άνεπτυλούντο εϊς επανειλημμένα έκδόσεις και εϊς όλα τά τυπογραφεία τής αναγεννησμένης δύσεως επί πολύ μετά τόν θάνατόν του.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΝ

Σύγχρονος περίπου με τήν δράσιν του Τραπεζούντιου εϊς τήν Ρώμην είναι ή δράσις του μεγαλύτερου και σημαντικότερου τών 'Ελλήνων παραγόντων τής Αναγεννήσεως, του καρδινάλιου Βησσαρίου δια τήν σταδιοδρομίαν και τήν γενικότεραν βιογραφίαν του όποιου παραπέμπωμεν εϊς τό άρθρον «Βησσαρίου» του παρόντος «Λεξικού». Έδώ πρέπει να τονισθῃ ότι ή πνευματική ζωή τής Ρώμης έπέλει τήν μεγαλυτέραν τής ίσως ύποκίνησιν εϊς τόν 'Ελληνα αυτόν παραγόντα. Και τούτο διότι, παραλλήλως προς τήν συνεχή εθνικήν του προσπάθειαν, όπερ τής οργανώσεως χριστιανικής σταυροφορίας προς ένίσχυσιν αρχικώς, προς άπελευθέρωσιν έπειτα τής ελληνικής του πατριδος, ο Βησσαρίων είχε τεράστιον πνευματικόν έργον, τό όποιον τόν συνέδεε άμεσώτατα προς τήν ανάπτυξιν

Βησσαρίων.

και τήν άνθησιν τής Αναγεννήσεως εϊς τήν Ρώμην.

'Ο Βησσαρίων έχει όλα τά κύρια χαρακτηριστικά του κομμονιστού και τό έργον του έφερε τά μεγαλύτερα ίσως πάντοτε άλλου αποτελέσματα διά τήν διάδοσιν και τήν επέκτασιν του πνεύματος αυτού εϊς τήν αναγεννησμένην Δύσιν. Δεν είναι λόγον ο σοφός έρμηνευτής τών κλασσικών 'Ελλήνων και ιδίως του Πλάτωνος, ο μεταφραστής πολλών έργων των εϊς τήν Λατινικήν γλώσσαν, ο συγγραφέας, του όποιου τά βιβλία, όπως ή περίφημος προς Τραπεζούντιον άπάντησις, έδιδάσκοντο και συνεχίζοντο επί αιώνας εϊς τά πανεπιστήμια όλλης τής 'Ιταλίας και τής Γαλλίας είναι ακόμη ο μεγάλος

μακίνας, του όποιου ο φιλόθενος οίκος είναι πάντοτε ανοικτός εϊς όλους τούς ανθρώπους τών γραμμάτων, του όποιου τό χρήματα και ή πανίσχυρος έπιρροή εύρισκονται πάντοτε εϊς τήν διάθεσιν τών σοφών και τών λογίων ότινας μαστίζονται υπό άνεχίας και δυσχερείας είναι ο ευθουσιώδης βίβλιόφιλος, ο όποιος συγκεντρώσεν από όλας τας γωνίας τής 'Ιταλίας και τής Ανατολής περισσώτερος από κάθε άλλον αρχαίους κώδικας και έγγραφα και εδουμούργησε τήν Μαρκεσιανήν βιβλιοθήκην και έπλούτισε με τας συλλογας τής Κριπτοφίρης τήν Βατικανήν βιβλιοθήκην είναι τέλος ο ύπερσοχος συζητητής, ο συγκεντρώσας με τήν άπαράμιλλον εύγλωττίαν του τούς διαπρεπώτερους λογίους τής εποχής του εϊς λαμπρόν κύκλον και εχηματίας ούτω μίαν από τας πρώτας αληθινάς 'Ακαδημίας τής 'Ιταλίας.

Πράγματι εϊς τόν φιλόθεον οίκον του τής εκκλησίας τών 'Αγίων 'Αποστόλων έν Ρώμην και εϊς τήν ώραιον μικρόν του έπαυλιν παρά τας Θέρμας του Καρσάλλα προσήρχοντο κάθε βράδυ, ιδίως δε κατά τας περιόδους από του 1440 μέχρι του 1450 και από του 1454 μέχρι του 1470 οι φιλόλογοι, οι φιλόσοφοι και οι ποιηταί τής πόλεως καθώς και άλλοι οι πνευματικοί άνθρωποι οι όποιοι διήρχοντο από τήν Ρώμην. Συναπάντων συχνά εκεί τόν Φραγκίσκον Φιλέφων, διά τόν όποιον ο Βησσαρίων είναι ή «ήδρα κεφαλή», ο μεγάλος πατήρ» και ο όποιος, άλλωστε, άδιάκοπα τόν ήμάχλει με τήν έπιτείσιον του τόν βιβλιοθηκάριον και περιήρμον διά τήν έπείχον του ρήτορα Τζιανότσο Μανέτι τόν διοργάνον τών παπών Βαρθολομαίου Πλάτωνα τόν ποιητήν και λόγιον Πατζιο τόν περιήρμον ουμανιστήν Λαυρέντιον Βάλλα τόν μετέπειτα πάπαν Φραγκίσκον ντέλα Ρόβερη τόν Νικόλαον Περόντι τόν αρχαιολόγον και ιστορικόν τής Ρώμης Μπίοντο και τούσους άλλους. Μαζί με αυτούς όμως ήσαν οι 'Ελληνες σοφοί και λογιοι, οι δημιουργοί τούσων ώραιών ενθουσιασμών ύπερ τής κλασσικής αρχαιότητος, οι διδάσκαλοι τών περισσώτερον ουμανιστών.

Πρώτος από όλους πρέπει να άνεφερθῃ ο Θεόδωρος Γαζής, ο σοφός Θεσσαλονικέας μεταφραστής του 'Ομήρου, ο σχολιαστής του Πλάτωνος και του 'Αριστοτέλους, ο σεμνότερος και σοβαρότερος τών 'Ελλήνων διδασκάλων ο όποιος έδίδαξε περί τό 1450 τήν ελληνικήν εϊς τήν Σαπτιέμια (τά Πανεπιστήμιο) τής Ρώμης. Διά τόν Θεόδωρον Γαζήν, παλαιόντα πάντοτε προς τήν πενίαν, ο Βησσαρίων ύπέρτε προθύμως προσέταξε και άσασιωμένως φίλος. «'Οτι μου άνήκει είναι και ιδικόν σου» του έγραψεν, όταν τόν εκάλεσε να έλθῃ εϊς τήν Ρώμην. Και πράγματι ο Θεόδωρος Γαζής ήδουμήθη να θεωρήσῃ τόν οίκον του καρδινάλιου ως ιδικόν του οίκου. Εϊς τόν σοφόν δε κύκλον, ο όποιος συγκεντρώσθη κάθε βράδυ εκεί και τόν όποιον ο σύγχρονος σχεδόν Σιενναίος Σκιπριαν Μπαρόκάλι και πλείστοι άλλοι χαρακτηρισίζον ως τήν «βησσαριώνειον 'Ακαδημίαν», ο Γαζής διεκρίθη ταχέως ως ο ρητορικός, ο ήγέτης του. Παρά τόν Γαζήν εύρίσκονμε τόν νεώρον ακόμη τότε Μιχαήλ 'Αποστόλν, τόν έπίσης νεώρον, τaton 'Ιανόν Λάσκαριν τόν συγγενή του Κωνσταντίνου Λάσκαριν, ο όποιος ού μόνον εϊς τήν οίκον του Βησσαρίου εύρισκεν άνακούφισιν από τήν απέχθειαν που του άνένανθεν ή Ρώμη, εϊ ή νέα αυτή Βαβέλ και μήτρα παντός κακού» τούς διδασκάλους τής Φλωρεντινής Δημοκρατίας Χαλκεονδύλν και 'Ανδρόνικον Κάλλιστον, τόν υιόν του μεγάλου 'Αργυρού πούλου Βαρθολομαίου, του όποιου τόν θάνατον εϊς νεαράν άκόμη ηλικίαν εθρήνησεν ο Βησσαρίων, τόν Δημήτριον Καστρινό, τούς αντίγραφους 'Ιωάννην Ρώσον, Γεώργιον Τσαγκρόπουλον και Δημήτριον Συρόπουλον, οι όποιοι έπλούτισαν τας βιβλιοθήκας τής Ρώμης, και τέλος τόν Γεώργιον Τραπεζούντιον, ο όποιος τούσων άσχημα έπλήρωσε τας εύεργεσίας του καρδινάλιου.

'Ο Βησσαρίων ήτο εύτυχής να συγκεντρώσῃ όλους τούς σοφούς ανθρώπους γύρω από τό τραπέζι του. Κατά τήν διάρκειαν του πάντοτε λιτού βεΐπιου, ένας εκ τών φίλων άνεργινωσκεν άποσπασματα από τούς πατέρας τής 'Εκκλησίας ή τούς αρχαίους συγγραφείς και ήρχιζεν έπειτα ή ελληνική 'Ακαδημαϊκή συζητησις τής όποιας με σοσίον, με φρόνησιν, και με γάμον προήδρευεν ο εικοσοετής, άνοθέτων κόπος το έργον αυτό εϊς τόν φίλον του Γαζήν. Όταν δε μετά τό τέλος τών συζητήσεων αυτών οι όποιοι συχνά παρετίοντο και άναγ τήν νύκτα, ο Βησσαρίων άπεμάρτετο τούς φίλους του, καθώς από αυτούς κάτι θα εϊχε να του ζητήσῃ μίαν εργασίαν, μίαν θέσιν, μίαν χρηματικήν βοήθειαν, μίαν μεσολάβησιν πλησίον του Ποντιφίκου ή τών ισχυρών τής ήμέρας. Και ο σοσός ιερωμένος, ο όποιος έδοτόσῃσιν άτελείωτους μυριάδας χρυσών νομισμάτων, διά τήν άνακούφισιν τών συμπατριωτών του, αλλά και τών 'Ιταλών πνευματικών ένθεώπων, ο όποιος άνέθετε συνεχώς μεταφράσεις και αντίγραφους εϊς τούς φίλους του διά να ήμπορή να τούς διευκολύνη άσσοπρεπώς, ο όποιος τήν ισχύν του μετεγειρίσθη πάντοτε διά τό καλόν των, δεν εγνώριζε να άρνήται.

Και έν ακόμη δεν ύπάρχον οι αληθώς άνεκτίμητοι υπηρεσιαί τών όποιων ο Βησσαρίων προσέφερε διά τήν ένίσχυσιν του Πανεπιστημίου τής Ρώμης διά τήν δημιουργίαν τών βιβλιοθηκών τής, διά τήν ύποκίνησιν τής συγγραφής ή τής μεταφράσεως πλείστον έργων. Βά ήρκει ο πόθος του διά τήν εισαγωγήν του Πλατωνικού πνεύματος εϊς τήν 'Ιταλίαν διά να τόν καταστήσῃ ένα από τούς τέσσασας ή πέντε μεγαλύτερους παραγόντας τής Αναγεννήσεως. Παρ του Βησσαρίου και του Πλάτων και τό έργον του ήσαν σχεδόν άγνωστα εϊς τήν Ρώμην και τήν 'Ιταλίαν. Με αυτόν εισήχθησαν πραγματικώς και ήρχισαν να άπασσολούν σειράν όλων πνευματικών ανθρώπων. Χαρακτηρίζον δε πλήρως τήν σημασίαν αυ-

του του έργου του Βησσαρίωνος οι κάτωθι λέξεις τις οποίες έγραψαν οι μεγαλύτεροι των Φλωρεντινών Πλατωνικοί, Μαρσίλιο Φιτσίνο διά να ευχαριστήση τον Βησσαρίωνα όταν του έστειλε την περίφημον απάντησιν του κατά των σκευασμάτων του Πλάτωνος: «Ο χρυσός τον οποίον τό θεϊόν ήβλησε να προσφέρει εις τον Πλάτωνα και τον οποίον οι Νεοπλατωνικοί, απαλλάσσοντες από την σκωρίαν του, κατέστησαν τώσον λαμπρόν, ώστε να φωτίση τον κόσμον όλόκληρον, επέφλωσε μερικά μικροπούλια τα οποία ήβλήσαν να άρνηθούν την άληθειάν του. Και ήλθεσ τότε σύ, Βησσαρίων, όχι μόνον διά να διασκορπίσης τους σκωφάντας, αλλά και διά να καταστήσης τό φώς του χρυσού αυτού ολιγοτέρον έκτυφλωτικόν, ούτως ώστε να ήμπορούν να τό αντίκρύσσωσ χωρίς κίνδυνον οι όθαλαμοί όλων των θνητών».

ΟΙ ΔΥΟ ΛΑΣΚΑΡΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Σημαντική έπίσημη όηπόδεν ή έπίδρασις των δύο Λασκάρων εις την Ρώμην. Ο πρώτος εξ αυτών, ο Κωνσταντίνος, του οποίου ή δράσις υπήρξεν ιδιαίτερος λαμπρά εις τό Μιλάνον, την Νεάπολιν και την Μεσσήνην, ενέπνευσεν έπίσης πολλών διά την κλασσικήν υορφώσιν ενθουσιασμών κατά τό όλγα έτη, κατά τα όποία έζησεν εις την μισητήν δι' αυτόν Ρώμην. Η προστασία του Βησσαρίωνος του εξησφάλισεν άσκετούς μαθητάς και αι άπέραντοι, πραγματικώς γνώσεις του υπήρξαν πολυτιμής εις τους μαθητάς αυτού. Ίδιαιτερον χαρακτηριστικόν του Έλληνοσ αυτού ήτο ή άληθινή μονία διά την συλλογήν κωδίκων και την αντίγραφην των. Νύκτας ολοκλήρουσ ήμπορούσε να μείνη άπνους διά να αντίγραφή αρχαίους συγγράμματα και όταν είχαν ολίγα χρήματα—πράγμα τό όποίον δυστυχώς δεν συνέβαινε συχνά, διότι ήτο ένας από τους χαρακτηριστικώτερουσ τύπουσ των κεινήν αυτών των λογίων της Αναγεννήσεως—τα έχρησιμοποιεί, διά να άνασθή εις άλλους την αντίγραφην των κωδίκων. Όταν πλείονες του ενός θησαυροί της αρχαιότητος εύώθησαν χωρίς εις τον ζήλον και τον ενθουσιασμόν του Κωνσταντίνου Λασκάρειωσ. Η συλλογή του είχε γίνει περίφημος και τό μεγάλον τερον μέρος αυτής εύρίσκειται σήμερον εις τάς βιβλιοθήκασ του Έσκουριάλ της Ίσπανίας και του Μιλάνου.

Η δράσις του συγγενέου του Ίανού Λασκάρειωσ, του Ρυνδακίου, όπως απεκαλείτο από την πατρίδα του Ρύνδακα, συνδέεται με δύο κυρίωσ Πάπασ, τον Άλέξανδρον τον ΣΤ', τον περίφημον Βοργία, και τον Λέοντα τον Ι'. Ο Ίανός Λασκάρεισ, άπόγονοσ του αυτοκρατορικού οίκου του Βυζαντίου, όκταετής άκούμ, κατέφυγε με τον πατέρα του εις την Κρήτην μετά την άλυσιν της Βασιλευούσης Συνεπλήρωσε τάσ σπουδάσ του εις την Ίταλίαν και την Πάδοον και, όπως άνεφέρμεν άνωτέρω, έσπουείωσε λαμπρόν δράσιν εις την Φλωρεντίαν. Έστόλη δύο φορές από τον Λαυρεντίον τον Μεγαλοπρεπή, ο οποίος ιδιαίτερος τον ήγάπα, εις την Κωνσταντινουπόλιν και τον Άθωσ διά να συλλέξη και να φέρη άρχαίους κώδικασ εις την Φλωρεντίαν. Απεκόμισεν από τά ταξιδιά του αυτά όχι μόνον τό έργα των κλασσικών συγγραφέων, αλλά κυρίωσ την βαθείον έπίγνωσιν της δυστυχίας της πατρίδοσ του και τον πόθον να έργασθη με όλασ τάσ δυνάμεισ διά την άπελευθέρασίν της. Έπιστολέων από τό τελευταίον του ταξιδιον με 200 περίπου κώδικασ, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνοντο και μερικά άγνωστα άκόμη εις την Ίταλίαν έργα, ο Ίανός δεν εύσε πλέον εις την Φλωρεντίαν τον μεγαλοπρεπή φίλον του, αλλά τούναντίον την επικρατήσιν του προμερού Σαδουαρόλα και των ζηλωτών του, και τάσ αιματηράσ παραγάσ που έξερανόησαν και τον ήνάγκασαν ούτω να έγκαταλείψη την Φλωρεντίαν και να δεχθη την πρότασιν του βασιλέωσ της Γαλλίας Καρόλου του Η' όπως μεταθή να διδάξη εις την πρωτεύουσάν του. Η δράσις του Ίανού εις τό Παρίσι ήτο άληθώς περίλαμπροσ. Απεκάλυψε τό μεγαλείον της κλασσικής μορφώσεωσ εις την άριστοκρατικήν νεολαίαν της Γαλλίας, έδίδαξε τά Έλληνικά εις τους διανοημένους και προητοίμασε την έκδοσιν των πρώτων εν Γαλλία βιβλίων.

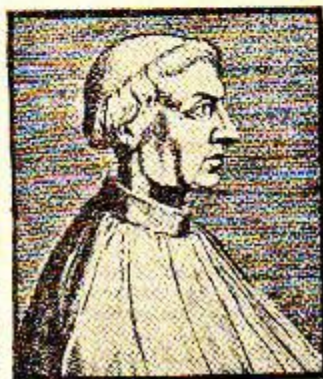

Ίανός Λασκάρεισ.
(έκ χαλκογραφίας του Ιδου αιώνοσ του Θ. Γκάλλε).

ποίαν άπέκτησε όταν είχε μεταθή εις την Ανατολήν όπου είχε μάλιστα έλθει εις έπασην με τον σουλτάνον Βαγιαζήτ και τον μεγάλον βεζύρην του Έσάκ Άχμέτ πασάσ, τά μεγάλα του όνειρα διά την άπελευθέρασιν της πατρίδοσ αυ-

της, τον έκαμαν να διαμαρτύρηται, συχνά δε και να έπίση- τη τάσ διπλωματικάσ άποστολάσ, προς χάρον των οποίων παρημέλει τά γράμματα. Γνωρίζμεν ούτω ότι δεν υπήρξε ένός ο Λάσκαρισ προς την δημιουργίαν της μεγάλης φιλοδοξίας του βασιλέωσ Καρόλου, ο οποίος έπέτυχε από τον τελευταίον των Πλασιαλόγων, Άνδρεον, υιόν του Δεσπότη του Μοσώσ Θωμά, έκχώρησιν των δικαιώματων του επί του θρόνου της Κωνσταντινουπόλεωσ και ώρκίσθη να εκδιώξη τούς άπίστους από την Ευρώπη και να γίνει αυτόσ αυτοκράτορ της Κωνσταντινουπόλεωσ. Χαρακτηριστικόν είναι τό γεγονός ότι, όταν άργότερα οι στρατιώται του βασιλέωσ Καρόλου εισήλθον εις την Ίταλίαν και κατέκταν την Νεάπολιν, με τά έμβλήματα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ως λάβαρα, έθεώρουσ τάσ κατακτήσεισ αυτές ως προπροσκαυαστικάσ μόνον διά την πραγματικήν έκστρατείαν, ή οποία θα έφερε τον Κάρολον εις την Κωνσταντινουπόλιν και εκεί θα έφερε εις την Ίερουσαλήμ διά να ύκωρη τό λάβαρό του επί του Όρουσ των Έλαιών. Και αυτοίσ τους μεγάλους σκοπούσ έσφαλлон εις τό θούσιό των οι στρατιώται του βασιλέωσ της Γαλλίας.

Η ποότη αυτή εξόρμησις άπέτυχε, αλλά ο Λάσκαρισ δεν άπεθαρόνη. Και εύχαρίτωσ έγκάτελειψε τό άγαπή- μένα του βιβλίον διά να δεχθη την ένολήν του νέου βασιλέωσ Λουδοβίκου του ΙΒ' όπως μεταθή τό 1503 εις Βενετίαν διά να διαπραγματευθή μετά της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας και όπως παραμείνη εκεί έπειτα ως προσκευτός. Τό πνευματικόν περιβάλλον που του προσέβασαν εκεί έκλεκτοί Έλ-

Μάρκοσ Μουσούρωσ
(έκ χαλκογραφίας του Ιδου αιώνοσ του Θ. Γκάλλε).

του είλου Ίωάννου των Μεδίκων εις τον Πατικόν θρόνον τον ήνάγκασε να έγκαταλείψη πάλιν την Γαλλίαν. Ο πάπασ Λέων ο Ι', έμπνεύμενοσ από τον πόθον να καταστήση την Ρώμην πραγματικόν πνευματικόν κέντρον της Αναγεννήσεωσ, ήτο φυσικόν να σκευθι μεταξύ των πρώτων των φίλων του Ίανόν. Και αυτοίσ ιδέχθη πρόθυμοσ να μετασέση την δράσιν του διά να συνεχίση εις την Ρώμην εκείνο τό όποίον προ ήμίσωσ αιώνοσ είχαν άρχίσει ο Βησσαρίων. Έπειδή όμως ο ίδιος είχε γνωρίσει την ισχύν της Τουρκικής Αυτοκρατορίας και την άδυναμίαν και διαστατικότητα της Ευρωπαϊκής Δύσεωσ, φαίνεται να είχε σφεστεράσ αντίληψιν του γεγονότοσ ότι ή προστάθεια προς άπελευθέρασιν της Έλλάδοσ δεν θα ήμπορούσε να είναι τόσον ταχεία αλλά τούναντίον θα ήτο μακρά και δυσχερή και θα έχρησιάζετο πρό παντός έντινυσμένουσ και μορφωμένουσ Έλληνοσ ήγέτωσ. Ως εκ τούτου ο Λάσκαρισ έπωσείλη ήμέωσ της φιλίας του Παντίθηκοσ διά να έπιτύχη την ίδουσιν Έλληνικού γυμνασίου, προσωρισμένουσ με μορφών νεωρούσ Έλληνοσ διά τον ύψηλον αυτόν σκοπόν. Άληθινός «δουρωφόροσ της Έλληνικής συνειδήσεωσ, όπως τον χαρακτηρίζει ο Δ. Θερεινόσ, ο Λάσκαρισ είναι ή ψυχή του γυμνασίου αυτού. Έκλέγει ο ίδιος καθηγητάσ και φοιτητάσ, ρυθμίζει τά μαθήματα, έπιμελείται της έκδοσεωσ των πρώτων του βιβλίων (Σχολία εις την Όμήρου «Ίλιάδα» και «Όμηρικά Έπηματα» του Παρθευρίου), «Πρόξενοσ αληθώσ των Έλλήνων, τιμώμενοσ και θαυμαζόμενοσ υπό των εν Ρώμη», όπως του γράφει εις έντινυσμένην προσφώνησιν ο Μάρκοσ Μουσούρωσ, ο εύγενής διδάσκαλοσ γίνεται ο ευεργέτης και έντινυστής σειοσσ ολοκλήρου νεωρών Έλλήνων που θα παίξουν άργότερα σημαντικόν ρόλον, όπως π.χ. του Κωνσταντίνου Ράλλη, του Νικολάου Σοφισίου, του Χριστοφόρου Κοιτολέου και του Μαθησίον Δεδάση. Ταυτοχρόνωσ ο Λάσκαρισ τακτοποιεί την πλουσίαν συλλογήν των κωδίκων του, αντίγραφε και σχολιάζει τον Άριστοτέλη, τον Πλάτονα, τον Πουσανίαν, μεταφράζει εις την Λατινικήν τον Πολύβιον, έξευρίσκει τά κεφαλαία Έλληνικά γράμματα εις την τυπογραφίαν και εκδίδει με αυτά την άνολογίαν των Έλληνικών έπιγραφώματων, συντάσσει βαρυστοχάστουσ μελέτασ του Κανονικού Δικαίου προς υπεράσπισιν της Όρθοδοξίας, εις την όποίαν έμενε πάντοτε πιστός, άλλήλογραφεί σιλεχώς με τον Μπυντέ, με τον Έρασμον και τους άλλους φίλουσ του Έλληνισμού, άπειθύνεται προς βασιλείσ, ήγεμόνασ, μεγαστίασ διά να τους κερδίση υπέρ της «μεγάλης ύποθέσεωσ».

Εις τό 1517 ο Πάπασ του αναθέτει προσθείαν παρά τό νέον μεγάλον βασιλεί της Γαλλίας, Φραγκίσκο τώ Α'. Ο βασιλεύσ, ο οποίος δεν έχει άκόμη άποδοθη εις τους πείσμονοσ πολέμουσ του εναντίον του Ίσπανού βασιλέωσ Καρόλου του Ε', είχε τον καιρόν να διηλήση διά μεκρών με τον Λάσκαριν, να ενθουσιασθη με τά μεγαλεπήβολα σχέ-

διά του, να εκτίμηση την σοφίαν και την Ικανότητα του ανθρώπου. Κατέβαλε κάθε προσπάθειαν διά να τον κρατήσει κοντά του. Ο Λάσκαρις εν τούτοις επιστρέφει εις την Ρώμην όχι όμως διά πολλόν καιρόν. Η διπλωματική του περίοια τον έκανε με αντίληψήν ότι σπουδαία γεγονότα επικείμενα και ότι δύο μεγάλοι ευρωπαϊκοί διευκρινισμοί πρόκειται να συγκρουσθούν. Η ανάκρησις του Ισπανού ηγεμόνου Καρόλου ως Αυτοκράτορος προηεί τον άμεσον ανταγωνισμόν του Γάλλου Βασιλέως και προσημαίνεται ούτω η ρήσις επί του Ιταλικού εδάφους. Ο Λάσκαρις, επιθυμών να επωφεληθή των γεγονότων υπέρ των Ελληνικών σχεδίων του, μεταβαίνει το 1518 εις την Ρώμην και ενώ επιμελείται μαζί με τον φίλον του Βουδαίου του καταρτισμού της περιήμου βιβλιοθήκης του Φονταινεμπλά — όπου επρόκειτο μετά τινα έτη να αναδειχθούν και να δράσουν καταλαμβάνοντες εξέχουσιν θέσιν εν Γαλλία εξαιρετικοί Έλληνες, όπως ο Ανδρόνικος Κάλλιετος, ο Άγγελος Βεργίκης και ο Παλαιόκαππος — ασπασκώμενος με ζωρόν ενδιαφέρον την εξέλιξιν των γεγονότων. Ελπίζων ότι έπεισον υπέρ των σχεδίων του τον Γάλλον Βασιλέα, αγωνιά διά την έκβασιν του πολέμου Ισπανίας και Γαλλίας, που ήρξεν εν τώ μεταξύ εις την Ιταλίαν. Άλλ' η αβυσσική μεταστροφή του πρίγκιπος των Βουρβόνων υπέρ των Ισπανών επιτρέπει εις τον Ισπανικόν στρατόν, παρά τας πρώτας νίκας του Φραγκίσκου γύρω από τήν Μιλάνον, να συντρέψη τους Γάλλους παρά την Παρίαν και να συλλάβη αιχμάλωτον τον Γάλλον Βασιλέα. Χωρίς καινήν διαταγών ο Λάσκαρις άποφασίζει να εύρη κάποιον τρόπον διά να έλθη εις επαφή με τον νικητήν. Δεν τον ενδιαφέρει παρά μόνον η Έλληνική ύπόθεσις και ήδιαφορέν εάν προς χάριν της θα στραφεί προς τον ένα ή τον άλλον από τους αντιμαχομένους Ευρωπαϊούς ηγεμόνας. Ουδενικουότης ήβη αλλά ακούρατος ο Λάσκαρις σπουδει εις την Ρώμην. Ο νέος Πάπας Κλήμης ο Ζ' τον περιβάλλει με εξαιρετικήν εκτίμησιν και τον στέλλει ως πρεσβευτήν εις τον νικητήν Κάρολον τον Ε'.

Ο λαμπρός λατινικός λόγος, τον οποίον ε πρόσβος του Ποντιφίκου εκώκει προς τον βασιλέα και αυτοκράτορα άποτελεί μίαν από τας ώραιας μελίδας Ελληνικού πολιτισμού και εμπνεύσεως: «Όχι μόνον ο Ποντιφίξ, Μεγαλειότατε, λέγει μεταξύ άλλων, με ήστειλε πλησίον σας, αλλά και ή άρχαία Έλλάς και ή μεγάλη εκείνοι άνδρες, τους οποίους άνέθρεψε και οι οποίοι κατέστησαν τον κόσμον καλύτερον και του εδίδαξαν την άρετήν και τον πολιτισμόν. Οι ιερείς και οι νομοθέται, οι μεγάλοι στρατηγοί και οι Βασιλείς, οι πρώτοι δημιουργοί της ανθρωπίνης επιστήμης και ποιήσεως, οι έρευνηταί της φύσεως και προσωγοί των θεών και ανθρωπίνων γνώσεων, οι Έλληνες οι οποίοι προσέφεραν εις τον κόσμον τους νόμους, την θρησκείαν, την επιστήμην, την σοφίαν και τήν εξυψώνοντα τους ανθρώπους έθιμα με έστειλαν εις την Καισαρικήν σας Μεγαλειότητα διά να σας έκλιπαρήσω να έμψυχώσθη και να άπελευθερώσθη την πάσχουσαν πατρίδα των. Μη νομίσθητε ότι είναι άδικοι όλων αυτών των άρχαίων Έλλήνων τα πνεύματα περιήπτανται γύρω μας κατά την στιγμήν αυτήν διά να ενώσουν τας πασακλήσεις των με τας ίδικας μου». Αι έκκλησεις αύται δεν είχαν άμεσον άποτέλεσμα πολύ άργότερα μόνον έποόκειτο ο Κάρολος να αντίληψη τον κίνδυνον που άπετέλει δι' αυτόν η ενίσχυσις των άπιστων και να άρχιση τας εκστρατείας του εναντίον του Μπαρπαρόσσα της Τύνιδος, οι οποίοι θα κατέβληγον τελικώς εις την ναυμαχίαν της Ναυπάκτου.

Αφού έβρασαν επί δέκα άκόμη έτη πνευματικώς εις την Ρώμην επέμνητο ο Λάσκαρις να άποθάνη με τώ δαθύ της δουλείας παράγονον τώ όπριον εκφορίζει τώ έπίγραμμα που έγραψεν ο ίδιος διά τον τάφον του:

«Λάσκαρις άλλοδαπή, γαίη επεκάθητο, γαίην
ούτε λίαν ξείνην, ώ ένε μεμφόμενος
Εύρετο μελιχρινήν άλλ' άχθεται, έπειρ Άχαιοίς
ούδ' έτι χών χεύει πατρις έλευθεσίον».

Τό έργον του όμως ως συνεχιστού της προσπάθειας του Βησσαρίωνος, ως παράγοντος της Αναγεννήσεως εις την Φλωρεντίαν, την Ρώμην και την Γαλλίαν είναι σημαντικό. Και την παράδοσιν την οποίαν άσκησεν χαρακτηρίζουν οι λόγοι του μεγάλου Βουδαίου διά τον διδάσκαλόν του: «Λάσκαρις τούτων έστιν εν λόγοις μόν και φράσσει τώ δεινώς λέγειν και κομψώς τώ δέ ήθος Λασκαρίζειν έστι τώ έπιεική και χρηστά και εύραστούμενα φρονέιν».

Επέρασεν επίσης από την Ρώμην κατά την διάρκειαν του 15ου αιώνος και ίδιος κατά τώ δεύτερον ήμισυ του και έδίδαξαν εις αυτήν κατά τώ μάλλον η ήσαν επί μακρά διαστήματα ο Δημήτριος Χαλκωνιδής, ο Νικόλαος Σκουινιδής, ο Δημήτριος Καστριός και ο Ανδρόνικος Κάλλιετος, οι όποιοι έδραμούσαν όλιοι φανατικούς φίλους της Έλληνικής σοφίας.

Περίεργος φυσιογνωμία εις την Αναγέννησιν είναι ο Μιχαήλ Άποστόλιος, Μαθητής του Άργυροπούλου εις τώ Βυζάντιον, θαυμαστής του Πλήθωνος, εξηρτάτο σχεδόν πάντοτε εις την Ρώμην και την Βολωνίαν από την γενναιοδωρίαν του Βησσαρίωνος, ο όποιος και εις την οικίαν του άκόμη τον έστέγγασε. Πραεκάλεσεν εν τούτοις την δυσφορίαν του Έλληνος καρδιολόγου όταν, νομίζων ότι θα ήβρασε την εύνοιαν του προστάτην του και ενβουσιώδους Πλατωνικού, επέτεθη άγρίως και άνυλεώς κατά τώ υγραίου Γαζή, που δεν συνεμεριζέτο τας θεωρίας του Πλήθωνος. Έχασεν ούτω την εύνοιαν του Βησσαρίωνος και ήναγκάσθη να επιστρέψη εις την Κωνσταντινούπολιν και έκείθεν εις την Κρήτην, όπου ήνοιξε σχολείον και όπου εφρόντιζε να αναζητή και να άνευρίσκα

άρχαιους κώδικας διά τον προστάτην του. Η άστάθεια εις τας θρησκευτικές του πεποιθήσεις και η άναξιπρέπεια, η όποια τον έκανε να έπιδείκνυη συστηματικώς την πτωχείαν του διά να συγκινή τους πλουσίους, δεν μειώνουν καθόλου την πνευματικήν του άξίαν, την όποιαν μεταξύ των άλλων χαρακτηρίζει τώ γεγονός ότι τα χειρόγραφα του, άριθμούμενα κατά εκατοντάδας, κοσμούν τας περισσότερας βιβλιοθήκας της Ευρώπης.

Τό 1471 έβρασε εις την Ρώμην και ο Ιωάννης Άργυροπούλος, ο σοφός της Φλωρεντίας διδάσκαλος, ο όποιος συνεδέετο στενώς με τον όλιγον άργότερον θανόντα Βησσαρίωνα και με τον νέον πάπαν Σίξτον τον Δ', παλαιόν συμμαθητήν του εις την Πάδοον, όταν ήτο άκόμη ο κληρικός Φραγκίσκος υνέλα Ρόδερ. «Τιμώμενος και μεγαλοπρεπώς ευεργετούμενος παρά τώ άκρω άρχιερεί, όπως του έγραψεν ο Θεόδωρος Γαζής, ο Άργυροπούλος άνέλαβε την διδασκαλίαν της Έλληνικής εις τώ Πανεπιστήμιον της Ρώμης. Άφθονοι προσήρχοντο οι μαθηταί διά να τον ακούσων να έξηγη και να έρμηνεύη τον Θεουκιδίδην. Μεταξύ αυτών ήτο και ο Γερμανός Ράουχλιν, ο εξέλληνας τώ όνομά του εις Καπνίον, ο όποιος άργότερα άπέθη ένας από τους σημαντικούς παράγοντας της Αναγεννήσεως εις την Γερμανίαν. Ητο δέ τόσο λαμπρός ο μαθητής, ώστε όταν κληθεί από τον διδάσκαλόν του, ήρμήνευσε κάποτε δημοσίως τους αρχαίους συγγραφείς, ο Άργυροπούλος άνέκραξεν: «Άληθώς χάρις εις την ίδικήν μας έβρασίαν, η Έλλάς θα περάση τας Άλπειας. Η παρουσία του Άργυροπούλου ήτο τόσο πολιτισμός διά την πνευματικήν Ρώμην, ώστε, όταν οι Φλωρεντινοί προσεπάθησαν να τον φέρουν πάλιν κοντά των, ο πάπας και η αλή του έσπευσαν να κάρουν ό,τι ήμπορούσαν διά να τον κρατήσουν. Και τώ κατώρθωσαν πραγματι, αφού έμεινεν εκεί μέχρι τώ θανάτου του εις τώ 1490.

Ένας από τους έλαχίστους Έλληνας, ο όποιος κατώρθωσε να εξασφαλίση την συμπάθειαν και την εκτίμησιν του τρομερού πάπα Άλεξάνδρου του ΣΤ' του Βοργία, ήτο ο σοφός Κρης Ιερεύς Γεώργιος Άλεξάνδρου, ο όποιος έβδον τώ 1490 εις την Ρώμην έτιμήθη ιδιαίτερα παρ' αυτού, έγένετο καθηγητής και άνεδείχθη έπίσκοπος Άρκαδίας, χωρίς φυσικά να μεταβή να καταλάβη την θέσιν του. Επί τέσσαρα έτη ο Κρης Ιερεύς συνετελετούργει με τον Ποντιφίκα εις τώ Άγιον Πέτρον, αναγιγιγνώσκων μάλιστα τώ Ευαγγέλιον εις την Έλληνικήν γλώσσαν. Ολίγον άργότερα, τώ 1505, ήλθεν εις την Ρώμην ο Ζαχαρίας Καλλέργης, άπόγονος της μεγάλης Κρητικής οικογενείας των Καλλεργών, ο όποιος είχε γίνει εις την Βενετιαν ήνας από τους πρώτους και σημαντικώτερους εκδότες, όλίγας μόνον δεκαετίας από της έποχής κατά την όποιαν ο Γκούντιμπεργκ άνεκάλυψε και προσέφερεν εις την ανθρωπότητα τώ άνεκτίμητον δώρον της τυπογραφίας. Τώ τυπογραφείον του Καλλέργη είχε γίνει αληθινόν κέντρον σοφών Κρητών, περί του όποιου θα αναφέρωμεν κατωτέρω εις την περί Βενετίας παράγραφον. Εις την Ρώμην είχαν έλθει ο Καλλέργης έλκυόμενος από την φήμην της γενναιοδωρίας και τώ φιλελληνισμού του πάπα Λέοντος του Ι', ο όποιος και τον εβοήθησε πράγματι να εκδώση εκεί και να άφειρώσθη εις τον Ποντιφίκα τώ «Όλύμπια, Πύθια, Νέμεα και Ίσθμια» του Πινδαρου και δέκα έτη άργότερα τώ «Ειδύλλια» του Θεοκρίτου, και όλιγον άργότερα άκόμη τώ Λεξικόν του Γκουαρίνο και μίαν έπιτομήν της γραμματικής. Ένας άλλος Κρης τυπογράφος διαμενέας επίσης εις την Βενετιαν, ο Δημήτριος Δούκας, εξέδωκε τώ 1526 τας «Θείας λεπτογραφίας». Έπίσης πρέπει να αναφερθώ ο Χριστόφορος Κοντολάς και ο Κωνσταντίνος Ράλλης, προστατευόμενοι άμφότεροι και ύπότροφοι του Ισπου Λασκαρίως εις τώ γυμνάσιον του.

Μετά τον θάνατον του Λέοντος του Ι' και την άξιοθρήνητον διαδοχήν του από τους πάπας Άδριανόν τον ΣΤ' και Κλήμεντα τον Ζ', έτηκολούθησε τώ 1527 η τρομακή λεηλασία της Ρώμης από τας άγρια στρατεύματα του Καρόλου του Ε' και μετ' αυτήν ένα αρκετά μακρόν διάστημα κατά τώ όποίον η πνευματική ζωή της Ρώμης φαίνεται να σβήνη. Πολύ άργότερα, μόνον περί τώ μέσα του 15Τ' αιώνος, δημιουργείται εις την Ρώμην ένας άλλος λαμπρός Έλληνικός κύκλος γύρω από τον καρδιολόγον Άλεξάνδρου Φαρνέζε και τέν σοφόν βιβλιοθηκάριόν του Φουβόνιο Όρσινι. Μέσα δέ εις αυτόν τον πνευματικόν κύκλον διακρίνονται έπιστομείς Έλληνες, όπως ο γραμματεός της Βατικανής βιβλιοθήκης Ματθαίος Δεδάρης, ο συνήθίζων να άπακαλείται από τον αυτοκράτορά του «Μαθηταίος ο Γραικός», τώ όποίον αι γλωσσολογικοί και φιλολογικοί μελέται διά τον Όμηρον και την Έλληνικήν γλώσσαν εξετιμήσανται πολύ από τους λογίους της εποχής, ο διδωθηκάριος και γασσεύς Έμμανουήλ Έμβαινης από την Μονεμβασίαν, ο Γεώργιος Κορινθίος, ο Άνδρέας Δαρμάρος και άλλοι. Άλλά η περίοδος αυτή ήμπορεί να θεωρηθή ως χρονολογούμενη μετά την κυρίως Αναγέννησιν και κατά συνέπειαν ως εξερχομένη τώ πλαίσιου του άσθρου

Ο ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΓΑΖΗΣ

ΚΑΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΕΡΡΑΡΑΝ

Εις την Φερράραν των Ίσπε, την όποιαν ο Ιστορικός της Αναγεννήσεως Μπούρκχαφτ χαρακτηρίζει ως άληθες κρητικόν «καλλιτέχνημα», ηγεμόνης όπως ο Νικόλο, ο Μπέρσο, ο Ήρακλής ο Α', καίτοι διατελούτες πάντοτε σχεδόν επί ποδός πολέμου, η παλαιότερη εναντίον άγρίων έσωτερικών συνομωσιών, καίτοι βυθισμένοι εις τώ έγκλημα και την διαφθοράν, εύρισκον τον τρόπον και τώ καιρόν να καλλιεργούν τας τέχνας και να ύποστηρίζουν τας γράμματα. Έβεδώνον δέ ως την μεγαλυτέραν δυνατήν πολυτέλειαν να περιβάλλωνται από σοφους ανθρώπους, οι όποιοι να δίδων κάποιον νόημα

εις την κατά τα έλλα αξιοσημείωτον ζωήν των, 'Εδημιουργήθη ούτω εις την Ιταλικήν αυτην πόλιν μια πνευματική ανήσις πραγματική, εις την οποίαν ή συμβολή των 'Ελλήνων κάθε άλλο παρά ασήμαντος ήτο. 'Ηδη από της εποχής κατά την οποίαν ο Νικόλαος ο Γ' των 'Εστέ (1403—1441) συνέταξε τελικώς τους βωτερικούς του αντιπάλους, έθεσε με την ανασιογόνισιν του Πανεπιστημίου και την μετάκλησιν διαφόρων σοφών τας πρώτας βάσεις της 'Αναγεννήσεως εις την πόλιν του 'εκατοε δε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀναπτύσσεται καὶ λάμπει εἰς αὐτήν.

Θεόδωρος Γαζής
(ἐκ γαλκογραφίας τοῦ 16ου αἰῶνος τοῦ Θ. Γκάλλε).

Ὁ σοφὸς Γκουαρίνο ντὰ Βερόνα, μαθητὴς τοῦ 'Εμμαουηλῆ Χρυσολοῦρά εις τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετέδωκεν εἰς τὴν πόλιν τὴν Φερράραν, ὅπου εἶχε μετακληθῆ ὡς ἐκπαιδευτὴς τοῦ μικροῦ διαδόχου, τὸν ἐνθουσιώδη θαυμασμόν του διὰ τοὺς ἑλληνικοὺς θησαυροὺς τοῦ γυνώσκοντος εἰς τὸ Βυζάντιον. 'Ὀλίγα ἔτη ἀργότερα συνῆλθεν ἐκεῖ ἡ Σύνοδος διὰ τὴν ἔνωσιν τῶν 'Εκκλησιῶν καὶ ὁ θαυμασμός τὸν ὁποῖον προσκάλεισεν ὁ Πλήθων, ὁ Βησσαρίων, οἱ Εὐγενικοί καὶ ἄλλοι σοφοὶ οἱ ὅποιοι ἀπῆρτιζον τὴν ἀκολουθίαν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ 'Ιωάννου τοῦ Παλαιολόγου, πῦξον ἀκόμη περισσότερο τὴν δίψαν εἰς τοὺς πνευματικοὺς ἀνδρας τῆς πόλεως διὰ τὴν ἑλληνικὴν μάθησιν.

Ὁ Αἰνείας Σύλβιος, ὁ μετέπειτα πάπας Πίος ὁ Β' καὶ ἄλλοι χρονιογράφοι τῆς ἐποχῆς, μᾶς ἔχουν διαφυλάξει τὴν ἀνάμνησιν μιᾶς θαυμασίας συζητήσεως, ἡ ὁποία ἐγένετο κατὰ τὴν διακίον τῆς ἐν Φερράρα Συνόδου μεταξὺ τῶν Λατίνων σοφῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν 'Ελλήνων τῆς ἀκολουθίας τοῦ Παλαιολόγου περὶ τῶν ἀντιθέσεων μεταξὺ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ 'Αριστοτέλους. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ὁ Αἰνείας Σύλβιος προσπαθεῖ νὰ δεβαιώσῃ ὅτι οἱ Λατίνοι μὲ τὸν οἰκοδεσπότην καὶ παντογνώστην Οὐγον Μπέντσι καὶ τὸν ἠγούμενον τῆς μονῆς τῆς Κρυπτοφῆρας Πέτρον τὸν Καλαβρὸν ἐπὶ κεφαλῆς, συνέτριψαν τοὺς 'Ελληνας συζητήτας, μετὰ τῶν ὁποίων οἱ σπουδαιότεροι ἦσαν ὁ Γεώργιος Γεμιστός καὶ ὁ Βησσαρίων. 'Ἄλλος μεγάλος ἱστορικός ὅπως ὁ Μάρκος 'Αντώνιος Σαυιπέλλικο καὶ ὁ λόγιος Λάπιο ντὰ Καστιλλίονο δεβαιῶν ἀντιθέσει ὅτι οἱ Λατίνοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσουν ὅτι ἡ σοφία τῶν 'Ελλήνων ἴσο ταυταί, ὥστε αἱ ἱδικαὶ τὸν γνώσεις νὰ φαίνονται ἀσθενεῖς καὶ ἀσφαινοί. 'Αποτελεῖ ὅμως ἀκόμη πληροτέραν ἀπόδειξιν τῆς ἠναγκαστικῆς τῶν δεβαιώσεων τοῦ Πίου τοῦ Β' τὸ γεγονός ὅτι μετὰ τὴν συζήτησιν αὐτὴν καὶ ἄλλας ἀναλόγους, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἰς τὸν οἶκον τοῦ καρδινάλιου Τσεζαρίνι ἐν Φλωρεντίᾳ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς 'Ιταλίας τὸ Πλατωνικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἴσο τελείως ἀγνωστον εἰς τὴν 'Ιταλίαν, ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ καὶ νὰ δημιουργῇ τὰς καλύτερας βάσεις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς 'Αναγεννήσεως.

Εἰς τὴν Φερράραν ἐδίδαξεν ἐπὶ τινα καιρὸν ὁ Νικόλαος Σεκουνδίνος ἀπὸ τῆν Εὐβοίαν, ὁ ὁποῖος ὡς διεσημνήσει τῆς Συνόδου ἐθαυμάσθη διὰ τὴν πολυμαθειαν καὶ τὴν εὐκαλίαν τῶν μεταφράσεων του. Δὲν ἔμεινε ὅμως πολὺν καιρὸν ἐκεῖ καὶ ἀνέπτυξε τὴν μεγαλότεραν του δράσιν ἀργότερα εἰς τὴν Βενετίαν, τὴν Νεάπολιν, τὴν Πάδομαν καὶ τὴν Ρώμην. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Σεκουδίνου ἀπὸ τὴν Φερράραν ἡ ἀνάγκη ἐνός σοφοῦ 'Ελληνοδιδασκοντος τὴν κλασσικὴν παιδείαν ἐγένετο δευτέρατα ἀσπρή καὶ ἀπὸ τοὺς διανοουμένους τῆς πόλεως, ἀλλὰ πρὸ παντός ἀπὸ τὸν νεαρόν ἠγεμόνα Λιονέλλο ντ' 'Εστέ, ὁ ὁποῖος γνωρίσας τὴν κλασσικὴν μόρφωσιν ἀπὸ τὸν μαθητὴν τοῦ Χρυσολοῦρά Γκουαρίνο ἤθελε νὰ καταστήσῃ τὴν Φερράραν κέντρον τῆς μορφώσεως αὐτῆς. 'Επιπροσῆρθη λοιπὸν ὁ Λιονέλλο ὅτι εἰς τὴν 'Ιταλίαν, εἶχε φθάσει πρὸ τινῶν ἐτῶν πρῶτον τοὺς Τούρκους ἐνός ἀληθῆς σοφοῦ 'Ελληνοδιδασκοντος Θεόδωρος Γαζής, ὁ ὁποῖος καὶ ἐδίδασκε τότε εἰς τὴν Σιέναν. Τὸν μετεκάλεισεν ἀμέσως καὶ τοῦ ἀνέθεσε τὴν διδασκαλίαν τῆς 'Ελληνικῆς καὶ τὴν πρωτοεἰσιν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φερράρας, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μόνον γίνεται πραγματικῶς περιφθμοσ.

Ὁ Θεόδωρος Γαζής κατέχει ἐντελῶς ἰδιαιτέραν θέσιν μετοξὺ τῶν 'Ελλήνων παραγόντων τῆς 'Αναγεννήσεως. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον λόγῳ τῆς ἑξαιρετικῆς του σοφείας, λόγῳ τῆς περιφθμοσ του «Γραμματικῆς» μετὰ τὴν ὁποῖαν ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρως ἐμορφώθησαν οἱ σπουδάζοντες τὰ 'Ελληνικά, λόγῳ τῶν κλασσικῶν λατινικῶν του μεταφράσεων τοῦ 'Ιταλοῦ Θεωφράστου, τοῦ Χρυσοστόμου, λόγῳ τῆς θαυμασίας του διδασκαλείας, ἡ ὁποία ἀνέδειξε ἀνδρας ἐκλεκτοὺς, ὡς τὸν Λαυρέντιον Βάλλα, τὸν Πόντικο Βερόνιο, τὸν Γερμανὸν Ροδέλφο 'Αγκρίκαλα καὶ ἄλλους. 'Ἦτο καὶ ἄνθρωπος ἑξαιρετικῶς, Σεμνός, σοβαρός, μελιχίος, ἀξιοπροτιμῆς παρὰ τὴν πραγματικὴν πάντοτε πενίαν του, ἀποφεύγων τὰς ἀδείας ἀντεγκλήσεις αἱ ὁποῖαι τῶσιν ἐνονηθίζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, πρῶτος νὰ βοηθῆσῃ καὶ νὰ κάμῃ τὰ καλῶν, ἐπέβαλλε

τὸν ἀπόλυτον σεβασμὸν εἰς ὅσους τὸν ἐπληροῖσαν. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Γαζής, ὁ πλεόν ἐνθουσιώδης καὶ πεπεισμένος τῶν 'Ελλήνων 'Αριστοτελικῶν τῆς 'Αναγεννήσεως, ὄχι μόνον δὲν ἐξετέθη ποτὲ εἰς τοὺς ἀγρίους φιλοσοφικοὺς ἀγῶνας τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ συνεδέθη μετὰ ἀληθινὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην μετὰ τὸν σημαντικότερον τῶν Πλατωνικῶν τῆς 'Αναγεννήσεως τὸν 'Ελληνα Βησσαρίωνα, ὁ ὁποῖος τὸν ἠγάπησεν ὅσον κακεῖς ἄλλος ἐκ τῶν συμπατριωτῶν του, τὸν ἐπροστάτευσε μέχρι τοῦ τέλους τῆς ζωῆς του καὶ τὸν ἐξουσίασεν διὰ τὰ γηραιά του τὴν μικρὴν ἐνωρίαν τοῦ St. Γίωναί in Ρίνο εἰς τὴν Καλαβρίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανε τὸ 1478.

Ὁ Θεόδωρος Γαζής δὲν ἀπεμακρύνθη ποτὲ παρὰ τὰς 'Αριστοτελικὰς του μελέτας ἀπὸ τὴν Χριστιανικὴν πίστιν. Γράφων ὀλίγον πρὸ τοῦ τέλους τῆς ζωῆς του ἀπὸ τὸ ἐρημητήριον τῆς Καλαβρίας πρὸς τὸν ποιητὴν τῆς Νεαπόλεως Πανοριμίτην, ἐκφράζει τὴν λύπην του διότι οἱ μορφωμένοι ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς του κατήνησαν νὰ διατάξουν νὰ ἀναστῆ τὸ ὄνομα τοῦ 'Ἰησοῦ Χριστοῦ. 'Αλλὰ καὶ ἡ πενία δὲν τὸν ἐγκατέλειπε ποτὲ, παρὰ τὴν προστασίαν τοῦ Βησσαρίωνος, τῶν Πατῶν, τῶν Βασιλέων καὶ τῶν ἠγεμόνων. «'Αν μὲ ἀποκαλῆς φιλόσοφον διότι εἶμαι πτωχός, ἔγραφε εἰς τὸν Πανοριμίτην πάλιν, ἠμπορεῖς νὰ μὲ ἀποκαλέσῃς τὸν μεγαλότερον τῶν φιλοσοφῶν». Οὐτε ὄμως καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν του ἔλασε ποτὲ δὲν ἐζήτησε χρήματα ἀπὸ τοὺς μεγάλους ὅπως τῶσιν ἄλλοι σοφοὶ σύγχρονοί του. Καὶ ὅταν κάποτε προσέφερον εἰς τὸν πᾶσαν Σίξτον ἕνα χρυσόθειον ἀντίγραφον τῆς ἀληθῆς μοναδικῆς του μεταφράσεως τῆς «Περὶ Ζῶν» 'Ιστορίας τοῦ 'Αριστοτέλους, καὶ ἔλαβεν ὡς ἀμοιβὴν μόνον τὰ ἔξοδα τῆς χρυσοδέσεως, ἔστεισε κατηγιακτισμένους νὰ ριπῆ τὰ χρήματα εἰς τὸν Τίβεριν.

Ἡ ἐν Φερράρα ἐπὶ δέκα ἔτη διδασκαλία του ἔμεινε περιφθμοσ. Ἡ φήμη περὶ τοῦ τρόπου δὲν ὁποῖον ἐδίδασκε τὸν Δημοσθένη, παρέδιδε τὴν «'Ιλιάδα», ἐξήγει τὸν 'Αριστοτέλη, ἐπερσσε κατὰ πολὺ τὰ σύνορα τῆς μικρᾶς πόλεως τῶν δουκῶν τοῦ 'Εστέ. 'Απὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς 'Ιταλίας, ἀπὸ τὴν Γερμανίαν, ἀπὸ τὴν Γαλλίαν συνέρρουν οἱ μαθηταὶ διὰ νὰ τὸν ἀκούσων. Τὸ 1447 οἱ διευθύνοντες τὸ πανεπιστήμιον τῆς Φλωρεντίας μετέβησαν ἐν σώματι εἰς τὴν Φερράραν διὰ νὰ τοῦ προσφέρουν τὴν κενὴν 'Ελληνικὴν ἐδραν τοῦ Πανεπιστημίου του. Ὁ Γαζής ὅμως δὲν ἐδέχθη. Καὶ ὅπως μᾶς δεβαιῶναι ὁ μαθητὴς του Πόντικο Βερόνιο, τῶσος ἴσο ὁ σεβασμός τὸν ὁποῖον ἐπέμεινε ὁ σοφὸς διδασκάλος εἰς τὴν Φερράραν, ὥστε οἱ πολῖται τῆς, ἀκόμη καὶ οἱ μεγιστάνες, νὰ περνοῦν ἐμπρός του ἀκάλυκτοι. Ποῖα θαυμασία πράγματα ἐκδηλοῦσις ἐκτίμησεως πρὸς τὸν ἐκλεκτόν πνευματικὸν ἠγέτην!

Ἐγκατέλειπε τὴν Φερράραν ὅταν ὁ Βησσαρίων τὸν παρέλαβε μαζί του, καὶ διδάσας ἔκατο εἰς τὴν Ρώμην καὶ εἰς τὴν Νεάπολιν ἐπανῆλθε περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ἐνενηνκοιτῆς ἡλικίαν, εἰς τὴν πόλιν ὅπου μὲ ἐνθουσιασμὸν καὶ μὲ ὅλας τὰς τιμὰς τὸν ἐδέχθησαν ὁ δαυὲ 'Ἡρακλῆς ὁ Α' οἱ διανοουμένοι καὶ οἱ πολῖται. Ἐλάχιστα ὅμως ἔτη ἠδύνηθη πλέον νὰ μείνῃ εἰς τὴν πόλιν, ἡ ὁποία ἐδίηθησαν εὐγνώμονα τὴν ἀνάμνησιν του. Τὸ βαθύτατον γῆρας τὸν ἠνάγκασε νὰ ἀποσυρῆ εἰς τὰ ἐρημητήρια του τῆς Καλαβρίας διὰ νὰ ζῆσῃ ἐν γαλήνῃ τὰς τελευταίας του ἡμέρας.

Ἡ δράσις τοῦ Γαζῆ ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἠγεμόνας καὶ τοὺς πολῖτας τῆς Φερράρας νὰ δέχωνται μὲ ἐμπιστοσύνην καὶ χαρὰν κάθε 'Ελληνα σοφόν ὁ ὁποῖος ἤρχετο εἰς τὴν πόλιν του. Κατὰ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα τῆς πρώτης διδασκαλείας του ἐπὶ εὐρίσκαμεν ἐκεῖ σημαντικοὺς 'Ελληνας διδασκάλους: τὸν Λευκόδιον Νικόλαιον τὸν 'Ακτικόν, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξε πολλοὺς γνωστοὺς ὁμμανιστάς, τὸν Βυζαντινὸν Δημήτριον Κεσρινόν, τὸν Κρήτα Παῦλον Σκορδίλιον, πρεσβύτερον τῆς ἐν Ραβέννη 'Εκκλησίας καὶ πολυμαθῆ ἱστορικός. Εἰκόσιν ἔτη ἀργότερα ὅταν διέμεινε ἐπὶ τινα καιρὸν εἰς τὴν Φερράραν ὁ νεαρώτατος ἀκόμη 'Ιωάννης Πίκος τῆς Μιραβόλας ἐδίδασκεν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς πόλεως ὁ σοφὸς ποιητὴς καὶ συγγραφεὺς Δημήτριος Μόσχας. Ὀλίγον ἀργότερα ἀνευρίσκονται εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ πανεπιστημίου τῆς Φερράρας τὰ ἀνόματα δύο Κυπρίων, τοῦ Γασκαρίου Δεπάκουλου καὶ τοῦ Κυπριανοῦ καὶ ἐνός Κρητός, τοῦ Μάρκου, οἱ ὁποῖοι τῶσιν διεκρίθησαν εἰς τὰς σπουδὰς των ὥστε νὰ τὸν ἀνατίθεται ἡ διεύθυνσις τῶν σχολῶν του.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15Τ' αἰῶνος ἐξῆσαν ἐπὶ τινα καιρὸν εἰς τὴν Φερράραν ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, μεταίως ὅμως προσπαθῆσας νὰ ἀνεύρῃ μίαν ἀποσχόλησιν ἀξίαν τῆς σοφείας του μέσα εἰς τὴν πόλιν, τὴν ὁποῖαν ἐσπάρασσαν αἰματηροὶ ἐσωτερικοὶ ἀγῶνες μεταξὺ τοῦ ἠγεμόνου, τῶν νόθων ἀδελφῶν του καὶ τῶν προκτόρων τῆς προμερᾶς οἰκογενείας τῆς Βοργία. Περισσότερον τυχερός εἶναι ὁ ἀμέσως μετ' αὐτὸν φθάσας ἐκεῖ Ζακύνθιος ἱερεὺς 'Αλέξανδρος Ζῆνος, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκεν ἐπὶ ὄρεκα ἔτη καὶ μὲ πολλὴν ἐπιτυχίαν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς. 'Ακόμη μεγαλότερον ὄμως σημασίαν διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς κλασσικῆς μορφώσεως εἰς τὴν Φερράραν εἶχεν ὁ Μάρκος 'Αντίμαχος, Λακεδαιμόνιος τὸν ὁποῖον ἐπροστάτευσε ὁ αὐλῆνος τῆς Λουκρητίας Βοργία 'Αλέξονος ὁ Α' καὶ ὁ ὁποῖος ἐπὶ εἰκοσι συνεχῆ ἔτη ἐδίδαξεν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Φερράρας. Σύγχρονος σχεδὸν μετὰ τὸν Ἀντίμαχον εἶναι ὁ Χίος Σιγισμούνδος Βαριασιάνος, ὁ ὁποῖος σκευδαζῆ τὴν πολιτικὴν ἱκανότητα μετὰ τὴν φιλοσοφίαν

κην μόρφωσιν και έπαιξε σημαντικό ρόλον πλησίον του ηγεμόνου της Φεράρας 'Ηρακλήου του Β'. Ακόμη όμως σφαιρότερος ήτο ο υίος του 'Αντώνιος, ο οποίος εδίδασκε επί τινα έτη τα 'Ελληνικά γράμματα ενώπιον πολυπληθούς ακροατηρίου εις τὴν πανεπιστήμιον της Φεράρας. Πρὸ αὐτοῦ εἶχε διδάξει εἰς τὸ ἴδιον πανεπιστήμιον ὁ ὑπότροφος τοῦ 'Ιωάννου Λασκάρεως Θεόδωρος Φαιενός ἢ 'Ερωμόωρος Ζακύνθιος, τὸν ὁποῖον αἰ φιλοσοφικῆ μελέτῃ του κατέστησαν γνωστὸν εἰς τοὺς σημαντικατέρους οὐμανιστὰς της Γερμανίας καὶ της Γαλλίας.

Ὁ τελευταῖος τῶν 'Ελλήνων, οἱ ὁποῖοι διεκρίθησαν πραγματικῶς εἰς τὴν Φεράραν καὶ ἔδωσαν ἀληθινὴν λαμπρότητα εἰς τὴν πνευματικὴν αὐλήν της εἶναι ὁ Κρηὸς Φραγκίσκος Πόρτος, ἀπὸ τοὺς σημαντικατέρας παράγοντας της λεγομένης «'Ακαδημίας τῶν φιλαρέτων» καὶ ἀπὸ τοὺς σφαιρότερας πράγματι 'Ελλήνας εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Ἡ δράσις του ὅμως, σπουδαίη περὶ τὰ μέσα τοῦ 157 αἰῶνος, ἐξέρχεται καὶ ἀπὸ τὸ πλαισίον τοῦ παρόντος άρθρου.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΑΝΤΟΥΑΝ, ΤΗΝ ΜΙΡΑΝΤΟΛΑΝ, ΤΟ ΠΕΣΑΡΟ, ΤΟ ΟΥΡΜΠΙΝΟ

Εἰς τὴν γειτονικὴν πρὸς τὴν Φεράραν, πόλιν της Μάντουας, ὁ κυβερνῶν οἶκος τῶν Γκοζάγκα παρέσχε μερικούς χαρακτηριστικὰς τύπους μακηνῶν, οἱ ὁποῖοι προστάτευοντες ἐπὶ δύο αἰῶνας τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, μετέδωκαν τὴν μικρὰν καὶ σχετικὰς πτωχὴν πολιτείαν των εἰς ἀληθινὸν πνευματικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν κέντρον. Τὴν ἀρχὴν της παραδόσεως αὐτῆς ἐδημιούργησεν ὁ δοῦς 'Ιωάννης Φραγκίσκος Γκοζάγκα, ὅταν μετεκάλεισεν εἰς τὴν αὐλήν του διὰ νὰ μορφώσῃ τὰ τέκνα του τὸν λαμπρὸν Βικτωρίνο ντὰ Φέλτρε, τέλειον ἀληθῶς τύπον οὐμανιστοῦ. Ὁ Βικτωρίνο δὲν ἠρέσθη μόνον νὰ μεταδώσῃ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν κλασσικὴν μόρφωσιν εἰς τὴν μικροῦν πρίγκιπας καὶ τὰ παιδιὰ τῶν αὐλικῶν, ἀλλὰ ἤγειρε καὶ πραγματικὸν σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον προσήρχοντο οἱ νέοι ὅλων τῶν οἰκογενειῶν καὶ εἰς τὸ ὁποῖον παρεῖγοτο δωρεάν ἡ καλύτερα πνευματικὴ μόρφωσις. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἠμποροῦσε νὰ ἐπαρκέσῃ μόνος του εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ, προσεκάλεσε κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἢ ἐδέχθη μὲ ἐνθουσιασμόν ὡς συνεργάτας του ἐπιφανεῖς 'Ελλήνας, ὅπως τὸν Γεώργιον Τραπεζούντιον, τὸν Θεόδωρον Γοζῆν, τὸν Γρηγόριον Τσιόρνιν.

Τὴν ἐποχὴν τοῦ διαδόγου τοῦ 'Ιωάννου Φραγκίσκου, Λουδοβίκου Γκοζάγκα, ἐνθουσιώδους ἐπίσης προστάτου τῶν γραμματικῶν καὶ ὑποστηρικτοῦ τῶν γνωστῶν παραγόντων της 'Αναγεννήσεως Πολιτιανοῦ καὶ Πλάτινα, ἐλάμπρυνε κυρίως ἢ συζυγὸς του 'Ισαβέλλα — τοῦ οἴκου τῶν 'Εστε — μίς ἀπὸ τὰς περισημοτέρας γυναῖκας της 'Αναγεννήσεως. Κατὰ τὰ τέλη της ἡγεμονίας του ἔβαθυσεν εἰς τὴν Μάντουαν ὁ Δημήτριος Μόσχος, υἱὸς τοῦ Λακεδαιμονίου διδασκάλου 'Ιωάννου Μόσχου. Γνωστὸς εἰς τοὺς διανοουμένους κύκλους διὰ τὴν λαμπρὰν διδασκαλίαν του εἰς τὴν Βενετίαν, τὴν Φεράραν καὶ τὴν Μιράντολαν, διὰ τὴν σοφίαν καὶ τὴν ποιητικὴν του ἀξίαν ὁ Δημήτριος Μόσχος ἔγινε δεκτὸς μὲ ὅλας τὰς τιμὰς εἰς τὴν Μάντουαν. Ἡ ἀρσία 'Ισαβέλλα εἶχε τὴν ἐπιθυσίαν ὅπως τὰ 'Ελληνικὰ ἔπη, τὰ ὁποῖα συνέγραψε μαζί μὲ διάφορα ἐλεγεία καὶ ἐπιγράμματα ὁ Μόσχος καὶ τὰ ὁποῖα διάφοροι 'Ἰταλοὶ ἐσπούδων νὰ μεταφράσουν εἰς τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν, δοθῶν εἰς θεατρικὰ παραστάσεις μέσα εἰς τὸ πλαισίον της αὐλῆς της. Εἶχεν ἰδεῖ ἡ ἴδια εἰς τὰς αὐλὰς της Φεράρας καὶ τοῦ Μιλάνου τὰς πρώτας θεατρικὰς παραστάσεις, κατὰ τὰς ὁποῖας μὲ πρωτόγονα ἀκόμη μέσα ἐπαίχοντο ἔργα τοῦ Πλάτου καὶ τοῦ Τερεντίου. Τὴν ἰδέαν αὐτὴν της προσέφερεν ὁ Δημήτριος Μόσχος· ἔγραψε τὴν «'Νέαιραν», ἐν ἀλλῆθι καὶ ἀξιόλογον σκηνικὸν δράμα εἰς ἀπαιτούμεν ἑλληνικῶν, τὸ ὁποῖον μετέφρασεν εἰς τὰ 1500 ὁ φίλος του Πόντικο Βερούνιο καὶ τὸ ὁποῖον ἰδημοσίευσεν διὰ πρώτην φορὰν τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ ἱστορικὸς Μουστοξύδης. Προηγουμένη καὶ τῶν σκηνικῶν ἔργων τοῦ Πολιτιανῶ ἀκόμη ἡ «'Νέαιρα», εἶναι ἴσως τὸ πρῶτον ἀληθινὸν σκηνικὸν ἔργον της 'Αναγεννήσεως. Καὶ ἐπαίχθη ἡ «'Νέαιρα» πρὸς μεγάλην ἱκανοποίησιν της 'Ισαβέλλας εἰς τὴν αὐλήν της Μάντουας.

Ἡ μικροσκοπικὴ πολιτεία της Μιράντολας ἔμεινεν εἰς τὴν τὴν ἱστορίαν μόνον χάρις εἰς τὸν ἐνδοξον ἡγεμόνα της, τὸν νεαρὸν 'Ιωάννην Πίκου, τὸν ἀνδρωπὸν ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ἀκούραστον δίωκον της μάθησεως, τὴν καταπληκτικὴν εὐφυίαν του, τὴν βαθεῖαν φιλοσοφικὴν προδιάθεσιν του καὶ τὴν ἀστάθειαν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς του πεποιθήσεις χαρακτηρίζει ἴσως περισσότεροσαν παντὸς ἄλλου τὴν 'Αναγέννησιν. Νεώτατος ἀκόμη, δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ δεκαπέντε ὅλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1479 μέχρι τοῦ 1494 νὰ περιφέρεται εἰς τὰ διάφορα πνευματικὰ κέντρα της 'Ἰταλίας, εἰς τὴν Φεράραν, τὴν Πάδοαν, τὴν Παδβίαν, τὴν Φλωρεντίαν διὰ νὰ μάθῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα, κυρίως ὅμως ἐτῆς 'Ελληνικῆς παιδείας χάριν, ὅπως τοῦ γράσει τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1484 ὁ φίλος του 'Ερμόλαος Βάρβαρος. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἄλλωστε τὸν συνώδεον πάντοτε εἰς τὰς μεταναστεύσεις του ὁ 'Ελλην δι-

δάσκαλός του, ὁ Κρηὸς 'Εμμανουὴλ 'Αδραμυττινός. Χάραξ

κτηριατικὸν εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ νεαρὸς κόμης παρκολύθησε τὸν διδασκάλον του, τὸν ὁποῖον υπερηγάπη, εἰς τὴν Παδβίαν, ὅταν διαορίσθη ὁσὸς ἐκεῖ καθηγητῆς τῶν 'Ελληνικῶν. Ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλους 'Ελλήνας συνδέθη στενῶς ὁ Πίκος της Μιραντολας : τὸν Δημήτριον Μόσχον, τὸν λαμπρὸν ποιητὴν Μιχαὴλ Μάρουλον Ταραντιανὸν καὶ τὸν Ἰσραηλιτὴν 'Ελληνικῆς καταγωγῆς ἀπὸ τὴν Κρήτην Ἡλιαν ντελ Μέντιγκα. Οἱ ἀγαπτότεροι του ὅμως διδάσκαλοι καὶ φίλοι ὑπῆρξαν, πλην τοῦ 'Ενετοῦ 'Αλδου Μανουτίου, ὁ Φλωρεντινὸς ποιητῆς καὶ μαθητῆς τοῦ 'Αργυροπούλου 'Αλέξανδρος Πολιτιανὸς καὶ ὁ Δημήτριος Χαλκόκοκκαβούλης, του ὁποῖου ἐδάπτισε καὶ ἕνα ἐκ τῶν τέκνων του.

Μιχαὴλ Μάρουλος (ἐκ χαλκογραφίας τοῦ 16ου αἰῶνος τοῦ Θ. Γκόλλε).

Τὸ Πέσαρο, μίς ἄλλη μικρὰ Ἰταλικὴ πόλις της Ρωμανίας, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποῖαν διεξήχθησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος σκληροὶ ἀγῶνες, μίς παρέχει ἐν ἀκόμῃ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἐξαιρετικῶν 'Ελλήνων, ὁ ὁποῖος κατόρθωσε, μὲ μόνον τὰ πνευματικὰ του προσόντα, ὄχι μόνον νὰ ἀναδειχθῇ εἰς τὰ ἀνώτερα ἀξιόματα, ἀλλὰ καὶ νὰ γεμισθῇ μὲ τὴν δρασὴν τὸν ἀλόκληρον τὴν ζωὴν της πόλεως ἐπὶ μίαν γενεάν. Ὁ Θωμὰς Διπλοδατάτης, γόνος μεγάλης οἰκογενείας τοῦ Βυζαντίου, εἶχε παρορμητικῶς εἰς τὴν Νεαπόλιν ὅταν ὁ πατήρ του τὸν ἐνεπιπέσει εἰς τὸν θείον του Κωνσταντῖνος Λάσκαριν, ἐνῶ ὁ ἴδιος μετέβη εἰς τὴν Νεαπόλιν καὶ ἐγένετο τέλος δεκτὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Καθολικῶν Βασιλέων της Ἰσπανίας, διακριθεὶς ὡς γενναῖος στρατηγὸς εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Μαυριτανῶν. Ὁ μικρὸς Θωμὰς εἶχε προκαλέσει, δωδεκαετῆς ἀκόμη, τὴν καταπληττικὴν τὴν διδασκαλίαν του μὲ τὴν εὐφυίαν καὶ τὰς φιλοσοφικὰς του προδιαθέσεις. Ἀργότερα ὅμως ἀφιερώθη εἰς τὴν νομικὴν, τῆς ὁποίας ἔγινεν εἰς ἐκ τῶν μεγαλυτέρων διδασκάλων κατὰ τὴν διάρκειαν της 'Αναγεννήσεως.

Ἡ Καμίλλη Σφόρτσα, ἡγεμονία της πολιτείας τοῦ Πέσαρο, τὸν μετεκάλεισε, πληροφορηθεῖσα τὴν ἀξίαν του, καὶ τοῦ ἀνέθεσεν, ὅταν ἦτο μόλις 18 ἐτῶν σημαντικὸν ἀξιωμα. Ὁ Διπλοδατάτης ἐδικαίωσεν ὅλας τὰς στρατηγεῖας ἐπ' αὐτὸν παραδοκίως καὶ, προσδόμενος διαρκῶς, ἦτο κατὰ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος, εἰς ἡλικίαν τριάντα ἐτῶν μόλις, γενικὸς ταυίας της πολιτείας καὶ μέλος τοῦ κυβερνητικοῦ συμβουλίου. Ἐνῶ δὲ βηθύβουεν οὐσιαστικὰς τὰς τύχας τοῦ μικροῦ κρατίδιου, ἤρριξεν ἐκτεσε τὰς νομικὰς, φιλοσοφικὰς καὶ ἱστορικὰς συγγραφὰς του, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἀσφαλῶς ἀξιόλογα ἔργα της 'Ελληνικῆς πνευματικῆς ἐπιδράσεως.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς ὅμως τοῦ 16ου αἰῶνος ἐπῆλθεν εἰς ἑλπίαν ἐκείνην τὴν περιοχὴν, ὡς ἀληθῆς θεομηνία, ὁ τρομέρος Κάισαρ Βοργίγια. Αἱ μικραὶ πολιτεῖαι της Ρωμανίας ἐπίτητον ἢ μίς μετὰ τὴν ἄλλην ὑπὸ τὰ πλῆγματα τοῦ υἱοῦ τοῦ Πάπα 'Αλεξάνδρου. Οἱ σύμμαχοί του δὲν ἔχουν συχνὰ καλύτεραν τύχην ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς του. Κανεὶς ἐκ τῶν ἡγεμονίσκων ἐκείνων δὲν ἐγνωρίζεν, ὅταν τὸν ἐδέχετο τὸ βράδι μὲ ὅλας τὰς τιμὰς εἰς τὰ ἀνάκτορά του, ἂν θὰ εὐρίσκετο ἀκόμη ἐν ζωῇ τὴν ἐπομένην πρωίαν ἢ ἂν θὰ τὸν εἶχε τὴν νύκτα ἐξοντάσει διὰ πνιγμὸν ἢ δηλητηρίου ὁ ἀπαίσιος φίλος καὶ δῆμιος τοῦ Καίσαρος Μιχαηλόττο. Οἱ Σφόρτσα ἔβουον πρὸ τοῦ ἐπιδρωμέως, ζήοντες μὲ ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην ὡς φύλακα καὶ προστάτην τῶν ὑποθέσεων των τῶν Θωμῶν Διπλοδατάτην. Ὁ Κάισαρ τὸν ἐξεδάσθη καὶ τοῦ ἀνέθεσε μάλιστα τὸ ἀξιωμα τοῦ γενικῶ ὑποκόρου δι' ὅλην τὴν Ρωμανίαν. Παλὸν καιρὸν βέβαια δὲν ἠπιπορούσεν ὁ σφοδρὸς 'Ελληὴν νὰ συιεργασθῇ μὲ τὸν ἀπαίσιον ἀδελφάκτον. Δὲν γνωρίζουεν ὑπὸ ποῖας συνθήκας χωρίσθησαν. Πάντως ὅμως πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Καίσαρος ὁ Θωμὰς εἶχεν ἐγκαταλείψει τὴν θέσιν του αὐτὴν, διὰ νὰ λάβῃ πάλιν — μετὰ τὴν ἀνάκτισιν τοῦ Πέσαρο ἀπὸ τοὺς δούκας ντελ Ρόδερε καὶ ντ' Οὐρμπίνο, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους τὸ ἐξηγόρασαν οἱ Σφόρτσα — τὴν γενικὴν διεύθυνσιν καὶ ὑπεράσπισιν τοῦ κρατίδιου αὐτοῦ, τὸσον ἐπὶ τῶπου ὅσον καὶ ἐν Ρώμῃ, πλησίον τοῦ μέου Πάπα 'Ιουλίου τοῦ Β', ὁ ὁποῖος τὸν περιέβαλλε δι' ἰδιαιτέρας εὐνοίας. Μέχρι τοῦ 1517 ἐξηκολούθησε νὰ διαχειρίζεται ὡς γενικὸς πληρεξούσιος τοῦ Πέσαρο τὰς ὑποθέσεις του καὶ ἔβασεν ἔπειτα, διὰ δέκα πέντε ἔτη εἰς τὴν Βενετίαν, ὅπου ἡ νομικὴ του σοφία τοῦ ἐξησφάλισε περιζήτητον θέσιν. Ἀλλὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη της ζωῆς του ἠθέλησε νὰ τὰ περάσῃ εἰς τὴν ἀναπητήν του πάλιν τοῦ Πέσαρο, ὅπου καὶ ἀπέθανε τὸ 1541, περιβαλλόμενος μὲ ὅλας τὰς τιμὰς καὶ τὰς ἐκδηλώσεις της ἐγνωμοσύνης.

Μικρὰ ἐπίσης ἀλλ' ὑποδειγματικὴ, ἦτο ἡ αὐλή της πολιτείας τοῦ Οὐρμπίνο, τὴν ὁποῖαν πραγματικῶς ἐδίδεσκον μὲ τὴν παντοειδῆ δρασὴν του ὁ Μέγας Φρειδερίκος τοῦ Μόντελτρε (1444—1482). Ἐξαιρετικὸς στρατηγὸς λαμπρὸς πολιτικὸς καὶ σοφὸς ὁ ἴδιος, ὅσον ὅλλιοι 'Ἰταλοὶ της ἐποχῆς του ὁ ἡγεμὼν αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐγκόριζε τελείως «'Ἡθικὴν» καὶ τὰ «'Πολιτικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους τὸν Ὀμηρον καὶ ἄλλους 'Ελλήνας συγγραφεῖς, εἶχε μίαν κυρίως φιλοδοξίαν: νὰ δι-

μοσίαν να εξοντώσει τον θεόν του και να αναλάβει την αρχήν. Φιλόδοξος εις τὸ ἔπακρον ὁ νέος ἡγεμὼν, θέλει νὰ καταστήσῃ τὴν αὐτὴν τοῦ μεγαλοπρεπέστεραν πάσης ἄλλης. Ἀρχίζει νὰ κτίσῃ τὴν μεγαλοπρεπὴ ὑπὸ τὴν Μιλάνου, κτίζει τὴν θαυμασίαν μὴν τὴν Τσεροτόζας εἰς τὴν ὑπαγομένην ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Παβίου, δημιουργεῖ τὰς βάσεις τῆς περιφημοῦ Ἀμβρόσιου βιβλιοθήκης καὶ θέλει νὰ μεταβάλῃ τὸ Μιλάνον εἰς πνευματικὸν κέντρον.

Δίπλα εἰς τὸν μεγαλοπρεπὴ αὐτὸν ὅσον καὶ ἀδιάλλακτον ἡγεμόνα λάμπει μετὰ τὴν σφαιρίαν του καὶ τὴν δεξιότητά του ἕνας Κρηὸς κληρικός. Ὁ Πέτρος Φιλαργος ἢ Φιλάρετος κατήγετο ἀπὸ τὴν ἑπαρχίαν Μυλοποτάμου καὶ εἶχε καταταγῆ εἰς τὰ τάγμα τῶν Φραγκισκανῶν, καλογήρων. Διεκρίθη εἰς τὰς σπουδὰς καὶ χάρις εἰς τὴν ἰκανότητά του ἐξεσφάλισε λαμπρὰν σταδιοδρομίαν καὶ ἀνεδείχθη πρῶτον Ἐπίσκοπος Νοβόδωρος, ἔπειτα Ἀρχιεπίσκοπος καὶ ἔπειτα Καρδινάλιος, διὰ νὰ καταλήξῃ τέλος εἰς τὰ 1409 Πάπας ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος ὁ Ε΄. Ἡ τραγικὴ σταδιοδρομία τοῦ ἀνδρὸς αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπέθανεν ὑπὸ μυστηριώδεις συνθήκας ἕνα μῆνας ἔτος μετὰ τὴν ἐκλογὴν του ὡς Πάπας, δὲν ἀνάγεται εἰς τὸ πλεῖστον τοῦ άρθρου αὐτοῦ. Ἐκεῖνον ποῦ πρέπει νὰ τονισθῇ ἐδῶ εἶναι ὅτι ὁ Τζιανγκαλέσσο Βισκόντι ἐξέτιμησε καὶ ἐθαύμασε τὸν Ἕλληνα αὐτὸν κληρικόν, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸ ἀνεπτυγμένον κολλυτευτικόν του αἰσθητικὸν καὶ τὴν κλασσικὴν του μύθοφωσιν ὑπῆρξε παλῦτιμος συμβούλος τοῦ δουκὸς εἰς τὴν προσπάθειον του ὅπως λαμπρύνῃ τὸ Μιλάνον.

Ἐνας ἄλλος Ἕλληνας ὁ ὁποῖος ἐδοξόθη τὸν Βισκόντι νὰ δημιουργήσῃ πνευματικὴν ζωὴν εἰς τὸ Κράτος του εἶναι ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρῆς. Ἐθάσεν εἰς τὸ Μιλάνον περὶ τὰ μέγα τὸν 1400 καὶ ἐδίδαξεν ἐπὶ τινὰ καιρὸν, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώσῃ νὰ ἀποκτήσῃ ἀκροατήριον ἀνάλογον πρὸς ἐκεῖνον ποῦ ξυνηθίσε νὰ ἔχῃ εἰς τὴν Φλωρεντίαν. Περισσότεραν ἐπιτυχίας εἶχεν εἰς τὴν γειτονικὴν καὶ ἐξηρητημένην ἀπὸ τὸ Μιλάνον Παβίαν, ὅπου ἐδίδασκεν ἐπὶ δύο ἔτη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο μετὰ ἕνα μῆνα νὰ λαμπρύνῃ ὁ μαθητὴς τοῦ Θεοδώρου Γαζή Λορέντζο Βάλλα. Τὸ 1402, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τζιανγκαλέσσο, ἐπάστρεψε πάλιν εἰς τὸ Μιλάνον, ὅπου προσεπάθησεν ἐπὶ ἕξ μῆνας νὰ σχηματίσῃ σχολὴν, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ κατορθώσῃ, διότι ὁ διάδοχος τοῦ θανάτου δουκὸς Τζεβάνι Μαρία εἶχε δημιουργήσῃ μετὰ τὴν ἀνάστατον θρηωιδίαν καὶ τὴν παραφροσύνην του ἀτύσοφισαν πραγματικὴν τρομοκρατίαν εἰς τὴν πόλιν. Ἐβόλορονθῆ μετὰ δέκα ἔτην ἠγεμονίαν, ποῦ χαρακτηρίζεται ὡς ἀτελείωτος ἐπιβλήτης ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς στρατιώτας του. Καὶ ὁ διάδοχος τὸν Φίλιππος - Μαρία, ἂν καὶ εἶχε πνευματικὰς προδιαθέσεις, ἐνεπνέετο ἀπὸ τὸσον ὀδόν μῆνας ὑποστῆ τὴν τύχην τῶν προγόνων του, ὥστε ἔβησε σχεδὸν ἀποκεκλεισμένος μέσα εἰς τὸν λαμπρὸν πύργον του, περιβαλλόμενος συνεχῶς ἀπὸ ἑκατοντάδας σωματοφυλάκων καὶ κατασκοπῶν.

Μετὰ τὸν θάνατον καὶ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ Βισκόντι ἐπηκολούθησε τριετής περίοδος ἀνωμαλιῶν καὶ πολέμων, μετὰ τὴν ὁποῖαν ἐγκατεστάθη εἰς τὸ Μιλάνον ἕνας νέος ἡγεμονικός οἶκος, ὁ οἶκος ἐκείνου ποῦ ἐγένετο τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀναγεννήσεως μετὰ μεγάλους ἀνδρας, μεγάλα κατορθώματα καὶ μεγάλας ἀνωμαλίας, ὁ οἶκος τῶν Σφόρτσας. Ὅταν τὸ 1450 ὁ Φραγκίσκος Σφόρτσας, ἀσὺρ ἐνυμφεθῆ τὴν κόρην τοῦ δουκὸς Μπιάσκου Βισκόντι καὶ, ἀποκτήσας οὕτω δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου, εἰσῆλθε θριαμβευτικῶς εἰς τὸ Μιλάνον, τὸ πλῆθος τὸν υπεδέχθη μὲ ἀπεριγύρτην ἐνθουσιασμὸν ὡς ἐλευθερωτὴν. Καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καίτοι αἱ συνωμοταὶ δὲν ἔπαυσαν ποτέ, τὸ Μιλάνον ἀπέκτησε τὴν ἐξαιρετικὴν ἰσχύν του καὶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται πραγματικῶς.

Ἐπιτελῶς ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν προσπάθειαν πρὸς δημιουργίαν ἑνὸς πνευματικοῦ κέντρου εἰς τὸ Μιλάνον εἶχεν ὁ Φραγκίσκος Φιλέφος, ὁ ὁποῖος συνεδέθη τὸσον στενὰ μὲ τὸ Βυζάντιον καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς, ὥστε νὰ δικαιοῦμεθα νὰ τὸν θεωρῶμεν σχεδὸν ὡς Ἕλληνα. Νέος ἀκόμη ἐγκατέλειπε τὰ μαθήματα ποῦ ἴδεν ἐν Βενετίᾳ εἰς παιδιὰ πλουσιῶν οἰκονομῶν καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ὡς γραμματεὺς τοῦ Ἐπιστοῦ πρέσβευς. Ἐκεῖ ἐγένετο δεκτὸς μετὰ ὅλας τὰς τιμὰς καὶ συνεδέθη μετὰ τὸν ῥήτορα καὶ Μέγαν Σακελλάριον Γεώργιον Χρυσολωρῆ, μετὰ τὸν μετέπειτα πατριάρχην Γεωργίον Γεννάδιον, μετὰ τὸν Δημήτριον καὶ τὸν Ἰωάννην Χρυσολωρῆ, μετὰ τὸν νεαρὸν ἀκόμη τότε Βησσαρίωνα, μετὰ ὅλας τὰς πνευματικὰς κορυφὰς τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ ἴδιος ὁ Αὐτοκράτωρ τὸν ἐτίμησε διὰ τῆς φιλίας του καὶ τὸν ἔστειλεν ὡς πρέσβην εἰς τὸν σουλτάνον Μουράτ καὶ τὸν βασιλεῖα Σιγισμόνδον. Ὁ Φιλέφος ἐνυμφεθῆ εἰς τὸ Βυζάντιον τὴν Θεοδώραν Χρυσολωρῆ, θυγατέρα τοῦ διδασκάλου τοῦ Ἰωάννου καὶ τῆς Μαρμαρίνης Δόρας. Μαζὶ τῆς καὶ μετὰ δόκλον ἄσπιδον ἀπὸ ἀρχαίους Ἕλληνοὺς κώδικας ἐγκατέλειπε τέλος τὸ Βυζάντιον ἐπιστρέψαν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Περιέργως ἀνθρώπιнос τύπος, συνεδέθη τὴν σοσίαν καὶ τὴν καταπληκτικὴν γνάφιν τῆς Ἑλληνικῆς, τὴν ὁποῖαν ὠμίλει καὶ ἔγραφε ὡς νὰ ἦτο ἰδικὴ του γλῶσσα, μετὰ πολλὴν ἐπιπολαιότητα καὶ ἀναξιοπρέπειαν. Ἐδίδακεν εἰς τὴν Νεάπολιν, εἰς τὸ Μιλάνον, εἰς τὴν Ρώμην, εἰς τὴν Φλωρεντίαν, εἰς τὴν Πίζαν, εἰς τὴν Σιέναν, ἀπειθῶν ἔτη καὶ αἰνετικὸς λόγους εἰς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας, καταναλίσκων χωρὶς νὰ συγγράψῃ ποτὲ σημαντικὰ ἔργα τὴν πνευματικὴν του ἰδιοσύαν εἰς ἀσημάντα ἔργα, σπαταλῶν ἀμέσως τὰ μεγάλα πύσα ποῦ τοῦ ἐχαρίζοντο κάποτε, ἐπαυτῶν πάντοτε ἀπὸ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς μεγιστάνας.

Συνεδεθῆ μετὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς του, διε-

τήρησε τακτικὴν καὶ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφερόμενον ἀλληλογραφίαν μαζὶ τῶν, τοὺς ἐπρωστάτευσεν ὅταν ἤδυνάτο, ἐλήθει πολὺ συχνότερα τὴν ἰδικὴν τῶν προστάσιαν. Τὸν Βησσαρίωνα ἴδιος — τὴν «ἡδεῖαν κεφαλὴν», τὸν «μεγαθυμὸν πατέρα», ὅπως τὸν ἐπιλοφῆρε εἰς τὰ γράμματά του — κατεδίκασεν ἀδικοκῶπως μετὰ αἰτήσεων καὶ παρακλήσεων. Εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ Μιλάνου ἐκλήθη ἦδη ἀπὸ τοῦ 1440, ἐπὶ Τζιανγκαλέσσο, ὁ ὁποῖος τὸν ἀνεκέρυε «ποιητὴν τῆς αὐλῆς» καὶ ἰκανοποιήσεν ἐπὶ τινὰ καιρὸν τὴν ἀκόρεστον γρηγορικὴν δίψαν του. Ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐθάσε μετὰ ἕνα καὶ πλεον ἔτος εἰς τὸ Μιλάνον συνοδεύων τὸν νεαρὸν ἀκόμη Μάριον Φιλέφον, τὸν ὁποῖον ὁ πατὴρ του ποῦ εἶχεν ἐμπιστευθῆ διὰ νὰ σπουδάσῃ εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν, εὔρε τὸν ποιητὴν τυφώμενον καὶ ἀγαπώμενον ἀκόμη. Αὐτὸς συνέστησε τὸν Ἀργυρόπουλον εἰς τὸν γρηγορὸν λάτῃν τοῦ Ἀριστοτέλους Πάλλα Στρότσι καὶ τὸν διηκόλωνεν εἰς τὰ πρῶτα τοῦ θρημάτου Ἰταλίας. Ὁ Φιλέφος ὅμως εἶχε τὸ ἐλάττωμα νὰ κάμνῃ πολλοὺς ἐνθροῦς καὶ ἂν δὲν τὸν ἐπρωστάτευσεν ὁ Φραγκίσκος Σφόρτσας θὰ εἶχε φύγει ἀπὸ τὸ Μιλάνον πολὺ ἐνωρίτερον ἀπὸ τὸ 1453.

Ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Φιλέφου, εὑρίσκωμεν εἰς τὸ Μιλάνον τὸν γνωστὸν μας ἦδη Κωνσταντινὸν Λάσκαριν, Αἰ γνώσεις του, ἡ διδασκτικὴ του ἰκανότης, ἡ καλωσύνη του τοῦ ἐξησφάλισαν τὸν γενικὸν θαυμασμὸν. Ἰδίως ἦτο ἀφοσιωμένη εἰς τὸν διδασκαλὸν τῆς ἡεαρὰ τριγυκίσιος Ἰππολύτη Σφόρτσας, τὴν ὁποῖαν ἀπηναντίσεν ὁ ζωγράφος Λουτὶ εἰς ἕνα ὠραῖον πικακ. Ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη ὁ Λάσκαριν ἐνεπνευσεν εἰς τὴν ὠραίαν μαθήτριάν του τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἀρεσκίαν, ἔγραψε τὴν περιβόητον «Γραμματικὴν» του πρὸς χάριν τῆς καὶ κατορθώσε νὰ τὴν καταστήσῃ μίαν ἀπὸ τὰς λαμπρότερας γυναῖκας τῆς Ἀναγεννήσεως. Προεκάλεσε δὲ τὸν γενικὸν θαυμασμὸν ἡ νεοσὶ Ἰππολύτη ὅταν τὸ 1459 προσεφώνησεν εἰς τὴν χριστιανικὴν Σύνοδον τῆς Μάντινας τὸν πάπαν Πίον Β΄ μετὰ ἕνα κομωδέστατον ἑλληνικὸν λόγον.

Ὅλιγον ἀργότερα, τὸ 1473, ἐδίδασκεν εἰς τὸ Μιλάνον ὁ Δημήτριος Καστρινός. Ἐπικολούθησαν ὅμως πάλιν μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ διαδόχου τοῦ Φραγκίσκου Σφόρτσας Γκαλεάτσο - Μαρία καὶ τὴν ἀνοδοὶν τοῦ Λουδοβίκου τοῦ Μαύρου εἰς τὴν ἀρχὴν ἔτη ἀνωμαλίας καὶ ἀνησυχίας κατὰ τὰ ὁποῖα φυσικὸν ἦτο νὰ ὀπισθοχωρήσῃ ἡ πνευματικὴ κίνησις. Ἡ προσπάθεια δὲ τὴν ὁποῖαν κατέβαλεν ὁ Λουδοβίκος νὰ συγκεντρώσῃ γύρω του ὅσον ἤμπορούσε περισσότερούς μεγάλους καλλιτέχνας καὶ διανοουμένους καὶ νὰ δημιουργήσῃ μάλιστα ἕνα εἶδος Ἀκαδημίας δὲν προσέφερε τίποτε τὸ αὐστηρικὸν εἰς τὴν ἄλιν κίνησιν τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ αὐστηρὰ ἐπιστημονικότης, ἡ μαθηματικὴ ἀκρίβεια καὶ ἡ περιφρόνησις πρὸς τὴν φιλολογίαν τοῦ προεβρεμένου τῶν συγκεντρώσεων αὐτῶν μεγάλου ζωγράφου Λεονάντο νὰ Βίντσι δὲν ἤμπορούσαν νὰ ἰκανοποιήσουν τοὺς οὐμανιστὰς τῆς ἐποχῆς οἱ ὁποῖοι ἀντιέδρασαν ὅσον ἤδυνάτο ἐναντίον τοῦ ζωγράφου ποῦ δὲν ἐγνώριζε καθόλου Ἑλληνικὰ καὶ ἦτο ὑποπτος αἰρετικῶν διαθέσεων. Καὶ οὕτω πρὶν ἢ φύγῃ ὁ Λεονάντος ἀπὸ τὸ Μιλάνον, εἰς τὰ 1499, ἡ Ἀκαδημία του διελλέθη.

Ἡ ἐποχὴ ὅμως αὐτὴ σημειώνει εἰς τὸ Μιλάνον τὰ μεσορρήνια ἑνὰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους Ἕλληνας παρόντας, τοῦ Δημητρίου Χαλκοκονδύλη. Περιεχόμενος ἐπὶ τεσσαρακοστίαν ἦδη τὴν Ἰταλίαν ἀλόκληρον εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ 1490 τὰς διαπορευματεύσεις μετὰ τὸν δοῦκα Λουδοβίκον διὰ νὰ διδάξῃ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μιλάνου. Ὅταν, ἐπιτευχθεῖσας τῆς συμφωνίας, ἔθασεν ἐκεῖ, ἡ ὑποδοχὴ τῆς ὁποῖας ἔτυχεν ἦτο ἀληθῶς θριαμβευτικὴ. Ἡ σῆμη τὸ σοφὸν διδασκάλου τοῦ Τζιόβιο, τοῦ Πολιτισίνο, τοῦ Βερίνο καὶ τῶν εισαγωγόντων τὴν Ἑλληνικὴν ἀρεσκίαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, Θωμὰ Λίννασερ καὶ Γουλιέλμου Γροκίον, εἶχεν ἦδη προηγηθῆ. Καὶ τὸ πρῶτον τοῦ μαθήμα τὴν ἦν Νοεμβρίου 1491 ἰπῆρξεν ἀφοουτὴ ἀληθῶς πανηγύρεως διὰ τὸ Μιλάνον. Τὰ μαθήματα τοῦ αὐτὰ πύησαν ἀκόμη τὴν φήμην του. Ἐπὶ 10 σχεδὸν ἔτη ἡγεμόνος καὶ πατρικίος καὶ διανοουμένοι δὲν ἔχασαν ἐκκαιρίαν διὰ νὰ τιμήσουν, νὰ δοξάσουν καὶ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὸν Ἕλληνα διδασκάλον. Καὶ μόνον αἱ τραγικαὶ περιπέτειαι τοῦ δουκάτου καὶ ἡ ἐισβολὴ τῶν Γάλλων κατὰ τὸ 1500 ἀπεμάκρυναν τὸν Χαλκοκονδύλην καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Φεράραν. Ἀλλὰ τὸ Μιλάνον δὲν ἤμπορούσε νὰ ἀπομονώσῃ τὸν σοφὸν Ἕλληνα καὶ τὸν ἀνεκάλεσεν ὀλίγον καιρὸν ἀργότερα. Καὶ αὐτὸς ὁ ταπεινὸς τοῦ Γάλλου Βασιλέως Λουδοβίκου ΙΒ΄ ἠναγκάσθη νὰ τὸν ἐνισχυσῃ καὶ νὰ τὸν προστατεύσῃ. Ἐμεινεν ὁ Χαλκοκονδύλης εἰς τὸ Μιλάνον, παρ' ὅλας τὰς ἀνωμαλίας ποῦ ἐπικαλούθησαν, μέχρι τοῦ θανάτου του. Ὁ θάνατος τὸν εὔρε τὸ 1511 εἰς βασιλείαν γῆρας, ἀκμαίον ἀκόμη καὶ βαλερὸν, τεκνογονοῦντα μέχρι τοῦ 80οῦ σχεδὸν ἔτους τῆς ζωῆς του, δεχόμενον μετὰ περιφρόνησιν τὰ σκετικὰ πειράγματα τῶν ἐνθροῦν του, σκροσίζοντα γύρω του τὰς πλουσίας του γνώσεις καὶ τιμώμενον παρὰ τῶν Σφόρτσας, ποῦ εἶχον ἀνακτῆσει τὸν θρόνον των, καὶ τῆς πόλεως ὀλοκλήρου.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΑΔΟΥΑΝ, ΤΗΝ ΒΟΛΩΝΙΑΝ ΚΑΙ ἌΛΛΑ ΚΕΝΤΡΑ

Ἡ Πάδοβα, ἡ πόλις τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, δὲν ὑπῆρξε μόνον ἕνα ἀπὸ τὰ περιοριστότερα πανεπιστημιακὰ κέντρα τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ συνεδέθη καὶ ἰδιαίτερος στενὰ μετὰ τὴν ἑλληνικὴν μάθησιν καὶ τὰς Ἑλληνικὰς σπουδὰς κατὰ τοὺς αἰῶ-

νας που ήκολούθησαν την 'Αναγέννηση. Το περίφημο Πανεπιστήμιο του «Παλατιού», όπως το έλεγαν οι πρόγονοί μας, συγκεντρώνει πάντοτε μέγαν αριθμόν σπουδαστών από την Κρήτη, την Κύπρον, την Επτανήσον και όλα τα άλλα μέρη της Ελλάδος.

Είς την γειτονική αυτήν προς την Βενετιανήν πόλιν, την οποίαν μερικοί μάλιστα χαρακτηρίζουν ως τὸ πνευματικόν προάστειον τῆς 'Ενετικής Δημοκρατίας ἢ παράδοσις τῆς 'Αναγεννήσεως εἶναι ἀρχαιότερα παρά εἰς οἰανδήποτε ἀλλήν πόλιν τῆς 'Ιταλίας. Ἡ ἐπίσημος ἐγκαθίδρυσις τῶν πανεπιστημιακῶν σχολῶν χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1223. Ἐπέπρωτο δὲ τὸ Πανεπιστήμιον αὐτὸ νὰ δοξασθῆ ὡς τὸ σχολεῖον ἀληθῶς μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἱστορίας ὅπως π.χ. τοῦ Κοπερνίκου, τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου τῆς Σάλης, τοῦ Ὀλιβέριου Κράμγουελ, τοῦ βασιλέως τῆς Πολωνίας Ἰωάννου Σομπιέσκι καὶ ἄλλων.

Ἐπῆρξεν ὁμοῦ ἐπαχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Πάδουα ἐγνώρισε πρὸ τῆς πανεπιστημιακῆς κινήσεως καὶ τὴν καθαρῶς ποιητικὴν. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ὁ ποιητὴς Ἄλμπερτινο Μουσσάτου καὶ μετ' αὐτὸν ὁ μέγας Πετράρχης ἔζησαν εἰς τὴν Πάδουαν, τιμῶμενοι ὡς ἀληθεῖς ἡμίθεοι καὶ διδάσκοντες τὰ γράμματα καὶ τὴν ποίησιν εἰς τοὺς νέους τῆς πόλεως. Εἰς τὸ προάστιον ἄλλωστε τῆς Πάδουας, Ἄρνονα, ἀπέθανε τὸ 1374 ὁ Πετράρχης.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ 14ου αἰῶνος εὐρίσκουμεν εἰς τὴν Πάδουαν ἕνα ἀπὸ τοὺς σοφωτέρους Βυζαντινοὺς διδασκάλους, τὸν Δημήτριον Κυδώνην. Ἐλθὼν τὸ 1393 εἰς τὴν 'Ιταλίαν, μαζὶ μὲ τὸν Χρυσολωρῶν, ἦτο ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ ἔβησαν εἰς τὴν Δύσιν τὸ ἑλληνικὸν κήρυγμα τὸ ὁποῖον τότεσαν θαυμάσιως συνιδεῖν τὴν κλασικὴν μόρφωσιν μὲ τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Ὁ θαυδὸς κλάσσεως μετέβη ἀπὸ τὴν Βενετιαν εἰς τὴν Πάδουαν, ὅπου εἰδιδάξεν ἐπὶ τινα καιρὸν ἐν μέσῳ τοῦ γενικοῦ θαυμασμοῦ. Ἀλλὰ αἱ συνήκαι τῆς ζωῆς μέσα εἰς τὴν σπαρασσμένην ἀπὸ ἀτελειότητος συνωμοσίας καὶ ἐγκλήματα πόλιν ἦσαν τοιαῦται, ὥστε νὰ κάμουν τὸν Κυδώνην νὰ ἀπογοητευθῆ καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ τὸ 1396 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Κατὰ τὰς ἐπομένους δεκαετίας τὸ πανεπιστήμιον τῆς Πάδουας ἐλαμπρύνθη μὲ τὴν διδασκαλίαν δύο σπουδαίων παραγόντων τῆς 'Αναγεννήσεως, τοῦ Πάολο Βερτζέριο καὶ τοῦ Γκουαρινο τῆς Βερῶνας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἤρχισε νὰ σημεῖται ἕνα χαρακτηριστικὸν σύμπτωμα διὰ πλείστους Ἕλληνας, τοῦ εὐρίσκουμεν εἰς τὴν Πάδουαν κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐνετικής ἐπὶ τῆς πόλεως κυριαρχίας. Ἀποδιδαζόμενοι τὸ πρῶτον εἰς τὴν Βενετιαν καὶ προσελκόμενοι ἀπὸ τὴν φήμην τοῦ γνωστοῦ ἀρχαίου πανεπιστημίου, διὰ νὰ συμπληρώσουν εἰς αὐτοὺς καὶ ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐποχὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἀναδεικνύονται τότεσαν γρήγορα ὥστε νὰ ὑπερτερροῦν συχνὰ τοὺς καθηγητὰς τὸν καὶ νὰ διδάσκουν οἱ ἴδιοι ἐνῶ συνέχισον ἀκόμη τὰς σπουδὰς τῶν. Οὕτω ἔχομεν ἐδιδάσκοντας καὶ διδασκόμενους εἰς τὴν Πάδουαν, περὶ τὸ 1420 τὸν Γεώργιον Τραπεζούντιον, καὶ ἀπὸ τοῦ 1440 μέχρι τοῦ 1444 τὸν Ἰσαύριον Ἀργυρόπουλον. Ἐξαιρετικῶν ὁμοῦ τιμῶν ἠξιάθησαν ὅταν μετέβησαν, ὅχι πλέον ὡς φοιτηταὶ ἀλλ' ὡς περὶσημοὶ ἤδη καθηγηταί, νὰ διδάξουν εἰς τὴν Πάδουαν ὁ διερμηνεὺς τῆς Φλωρεντινῆς Συνόδου Νικόλαος Σκουκιδίνος καὶ ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης. Διὰ τὸν τελευταῖον, ὁ ὁποῖος μετέβη τὸ 1463 εἰς τὴν Πάδουαν, ἡ πρωταγία τοῦ πανεπιστημίου ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἰδρῶσιν διὰ πρώτην φοράν τὴν ἔδραν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν ἐκάρτησε καὶ ἐτίμησεν ὁ Χαλκοκονδύλης μέχρι τοῦ 1469. Ἦσαν ἤδη, τότε τῶσαν πολυάριθμοι Ἕλληνες φοιτηταὶ εἰς τὴν Πάδουαν ὥστε νὰ ἰδρῶσιν εἰδικὰ γυμνάσια δι' αὐτοὺς, ὅπως τὰ «Κύπριον», τὸ «Κρητικόν» καὶ ἄλλα.

Ἀδελφάντης πραγματικῶς ἔμεινε εἰς τὴν Πάδουαν ἕνας ἄλλος Ἕλληνας, ὁ θαυμάσιος Κρής Μάρκος Μουσουρός, διὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἀναφέρωμεν περισσότερο κατωτέρω εἰς τὴν περὶ Βενετίας περιγραφῶν. Δὲν ἔμπορεῖ παρά νὰ ἀναφερθῆ ὁμοῦ εἰς τὸν ἄφου ἐτελείωσε τὰς σπουδὰς του εἰς τὴν Πάδουαν καὶ ἔμαθε τόσο καλὰ τὴν λατινικὴν, ὥστε ὁ Ἐρασμος νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν γῶσιν του αὐτὴν ὡς ὑψηλοῦν ἡμερῶν ἢ Ἐνετικὴν δημοκρατίαν τὸν διώρισε καθηγητὴν τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Πάδουας. Ἦτο τὸση ἡ φιλοπονία του ὥστε νὰ ἀναφέρεται ὅτι μόνον τέσσαρας ἡμέρας τὸ ἔτος δὲν εἰδίδασκε. Φιλομαθεῖς ἀπὸ όλα τὰ μέρη τῆς Ἰταλίας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλας χώρας τῆς Εὐρώπης συνέτρεον διὰ νὰ τὸν ἀκούσουν καὶ ἐσχημάτισαν γύρω του κύκλον ἐνθουσιασθῶν θαυμαστῶν μέχρι τοῦ 1509 ὅποτε ἡ Γαλλία εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ὁ Μουσουρός ἔβηεν ἀπὸ τὴν Πάδουαν.

Ὅλιγα ἔτη πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του, εἶχεν ἐγκαταστήσῃ εἰς τὴν πόλιν τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου ἕνας ἄλλος ἐκλεκτὸς Ἕλληνας, ὁ ἠπειρώτης Νικόλαος Τομαῖος, μαθητὴς τοῦ Δημητρίου Χαλκοκονδύλη, ἐξαιρετικὸς φιλόσοφος καὶ θαυμαζόμενος διὰ τὰς λαυτρὰς μεταφράσεις του τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν λατινικὴν. Μετακλήθειε ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιον τῆς Πάδουας διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας, εἰδιδάξεν ἐκεῖ ἐπὶ τριάντα περίπου ἔτη ἀπὸ τοῦ 1502 μέχρι τοῦ 1531, ἀναδειχθεὶς εἰς τὸν ἀληθῆς μεγάλων ἑλληνῶν διδασκάλων. Θαυμαστὴς καὶ θαυδὸς γνώστης τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡσαύτως καὶ εἶναι δυσφημιστὴς τοῦ Πλάτωνος, ὁ Τομαῖος ἔκαμε δύο γενεὰς μαθητῶν νὰ γνωρίσουν τὸν ἀληθινὸν Ἀριστοτέλη, ἀπῆλλαγεμένον ἀπὸ ὅλας τὰς προση-

κας καὶ τὰς παρεξηγήσεις τοῦ Ἄβερρόη. Ἄπλως, ἀγαθός, ἀσωκωμένος φίλος καὶ ἐμπνευσμένος ποιητὴς, ἐνέπνευσε πραγματικὴν ἀφοσίωσιν εἰς ἐξαιρετικὸς τῆς 'Αναγεννήσεως παραγόντας, ὅπως τὸν Ἐρασμον, τὸν Ἰζιόδιο καὶ τὸν καρδινάλιον Πέτρον Μπίμπο. Ὁ θάνατός του προκάλεσε θαυμάσιον λύπην καὶ ἡ κηδεὶα του ἔγινε μὲ παρρηθὴ καὶ μεγαλοπρέπειαν, τοῦ δὲν ἀνταπερίνοιτο καὶ τόσον εἰς τὸν ἔπειρον καὶ ἀπλὸν δῖον του ἀλλὰ ἐχαρακτηρίσθη τὴν ἀγάπην καὶ τὸν θαυμασμὸν τοῦ εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς ὅλους.

Τρεῖς ἄλλοι Ἕλληνες οἱ ὁποῖοι διέμειναν εἰς τὴν Πάδουαν, πρὶν τὴν θρόσασιν πολὺ ἀργότερα εἰς ἄλλα κέντρα, εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Παλαικοκόππας, ὁ περίφημος διδασκάλος τῆς βασιλικῆς γαλλικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Φονταίνεμπλά, ὁ Μάξιμος Μαργουίνος, σοφὸς ἐπισκοπὸς καὶ συγγραφεὺς σημαντικῶν βιβλίων, καὶ ὁ περίφημος οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις. Ἀλλὰ τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν ἡ ἐποχὴ ἀναγομένη εἰς τὸν 16ον πλέον αἰῶνα, ἐξέρχεται τοῦ πλαισίου τοῦ παρόντος άρθρου.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα πνευματικὰ κέντρα τῆς Ἰταλίας θὰ ἰδονόμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὡς σημειώματα τὴν ἔδραν ἀξιολόγων ἑλληνῶν τῆς 'Αναγεννήσεως τὰ ἔξῃ: τὴν Σιένην, ὅπου εἰδιδάξε κατὰ τὸ 1429 ὁ Θεόδωρος Γαλιῆς τὴν Περούτζιαν, εἰς τὴν ὁποίαν περὶ τὸ 1450 ἐδημιούργησε μίαν πρόσκαιρον ἀρχὴν πνευματικῆς κινήσεως ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης τὴν Βιτσένταν, ὅπου ἤρξισε τὸ καθηγητικὸν του στάδιον ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, εἰδιδάξεν ἐπὶ τινα ἔτη τὴν ρητορικὴν καὶ προσελκύσας πολλοὺς μαθητὰς τὴν Πίζαν, ἡ ὁποία ἀφού εἶχε γνωρίσει κατὰ τὸν μεσοίωνα τὴν ἔδραν σημαντικῶν Βυζαντινῶν ἀρχιτεκτόνων, ζωγράφων καὶ γλυπτῶν, ἐκάλεσε περὶ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνος τὸν Δημήτριον Καστρινοῦ ὡς καθηγητὴν.

Εἰς τὴν Βολωνίαν, ἡ ὁποία ἐφημίζετο ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς 'Αναγεννήσεως διὰ τὴν σπουδαίαν νομικὴν σχολὴν τῆς, εἶχε εἰδιδάξει ὁ περίφημος Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ὁ ὁποῖος ἐξεπαιδεύθη εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ μετ' αὐτὸν, ἕνας σχετικῶς ἀγνωστὸς Ἕλληνας, ὁ Θεόδωρος ὁ ἐκ Κρήτης καὶ οἱ γνωστοὶ μας ἦδη Γκουαρινο τῆς Βερῶνας καὶ Φραγκίσκος Φίλελφος. Ἀληθινὴ ὁμοῦ σημασίαν καὶ ἀύψισιν εἰδωσαν εἰς τὴν Βολωνίαν ὁ Ἕλληνας καρδινάλιος Βησσαρίων, τὸν ὁποῖον ἐπέστειλεν ἐκεῖ ὡς κυβερνήτην κατὰ τὸ 1450 ὁ πάπας Νικόλαος ὁ Ε' καὶ ὁ ὁποῖος κατώρθωσε πράγματι νὰ ἀποκαταστήσῃ πλήρως τὴν γαλήνην καὶ τὴν τάξιν εἰς τὴν πολυτάραχον πόλιν. Ὁ Βησσαρίων ἀνακοδόμησε εἰς τὸ πανεπιστημιακὸν κτίριον, ἀναδιοργάνωσε τὰς σχολὰς τοῦ πανεπιστημίου, προσκάλεσε περιφθίμως διδασκάλους, εἰδιδάξεν ὁ ἴδιος ποίησιν καὶ ρητορικὴν. Μεταξὺ τῶν καθηγητῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα εἰδιδάξαν εἰς τὴν Βολωνίαν, εἶναι ὁ Φίλελφος, ὁ μαθητὴς τοῦ Βησσαρίωνος Περότι, ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ μέγας πλατωνιστὴς Μαρσίλια Φιτσίνο.

Ὁ Βησσαρίων ἐφρόντιζε ταυτοχρόως καὶ διὰ τὴν γειτονικὴν Ραβένναν, ἡ ὁποία ὑπήγετο ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του καὶ τῆς ὁποίας τὰ θαυμάσια βυζαντινὰ κτίρια καὶ μωσαϊκά ἦτο φυσικὸν νὰ τὸν συγκινοῦν ἰδιαίτερον. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐνεργειῶν του ἔκαμεν ὑπὲρ τῆς Ραβέννης ὁ Βησσαρίων, ἦτο ἡ ἐνίσχυσις τοῦ πολυμαθεστάτου Κρητὸς ἱστορικοῦ Παύλου Σκορδυλίου, πρεσβυτέρου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ραβέννης καὶ ἡ ἀπαστολὴ ἐπὶ τινα ἔτη ὡς καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς πόλεως τοῦ προστατευομένου τοῦ Ἀνδρονίκου Καλλιπίτου.

ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΟΦΟΙ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΕΝΕΤΙΑΝ

Ἡ Βενετία, τὸ κέντρον τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας, τὴν ὁποίαν μερικοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν κατηγοροῦσαν ὡς καθ' ἑαυτὴν ἄδικαιολογητὸς εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν ἔναντι τῶν ἄλλων ἱταλικῶν πόλεων, εἶχε ἐντελῶς ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον διὰ τὸ θέμα μας, διότι εἰς αὐτὴν κατέβησαν ἀρχικῶς οἱ ἐγκαταλείποντες καθ' οἰονδήποτε τρόπον τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ αὐτὴ ἐδέχθη πρῶτον τὴν ἐπιρροὴν τῆς κλασσικῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ δόγματός τοῦ Δημητρίου Κυδώνη, τοῦ Μανουὴλ Χρυσολωρῶ, τοῦ Γεωργίου Τραπεζούντιου καὶ προσέφερε τὴν φιλοξενίαν τῆς εἰς τὸν Πλήθωνα καὶ τὸν Βησσαρίων.

Πράγματι ὁ Δημήτριος Κυδώνης καὶ ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρῶς ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι περίφημοι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι περὶ τὰ τέλη τοῦ 14' αἰῶνος εἰδιδάξαν εἰς τὴν Βενετιαν καὶ εἰδωσαν εἰς τοὺς ἔστω καὶ καθυστερημένους πνευματικοὺς κύκλους τῆς πόλεως μίαν ἀντίληψιν τῆς πραγματικῆς σοφίας τῆς ἰδικῆς τῶν πατριῶν. Ὁ σοφώτατος Δημήτριος Κυδώνης, τοῦ ὁποῖου ἡ διάνοια εἶχεν ἀσκήσῃ ἐν Βυζαντίῳ εἰς μακροῦς φιλοσοφικοὺς διαλόγους μὲ τὸν Δημήτριον Χρυσολωρῶν, ἐγνώρισε καλὰ τὴν λατινικὴν καὶ εἶχεν ἰδιαιτέρον μελετήσει τὸ ἔργον τοῦ ἁγίου Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου, τοῦ πρώτου κληρικοῦ, ὁ ὁποῖος ἐτόλμησε νὰ ἐναρμονίσῃ τὴν ἐπιστήμην μὲ τὸ χριστιανικὸν δόγμα, νὰ ἰδῇ εἰς τὴν δύναμιν τῆς 'Αναγεννήσεως μίαν ἀνταγώνιστον τοῦ Θεοῦ φωτός, νὰ διακηρύξῃ ὅτι δὲν ἵσταται ἀνταγώνιστος μετὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς πίστεως. Ἦτο αὐτὸ καταλλήλως διὰ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν Δύσιν, παραδεδομένην ἀκόμη εἰς τὸν μωστικισμόν, τὸ ἄσος τῆς κλασσικῆς σοφίας, ὅχι ὡς ἀντίπαλον, ἀλλὰ ὡς βοηθὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Καὶ ἡ διδασκαλία του, ἂν καὶ διαρκέσεν ὀλίγα μόνον ἔτη, προκάλεσε μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τὴν Βενετιαν.

Ἄκόμη σημαντικότερα ἦτο, κατὰ τὰ ἴδια ἔτη, ἡ ἐπιρροή

του ευτρόφου του Μανουήλ Χρυσολογῆ, ὁ ὁποῖος ἐσχημάτισεν ἐν Βενετία λαμπρὸν κύκλον μαθητῶν. Μεταξὺ αὐτῶν πρέπει νὰ ἀναφερθῶν δύο τουλάχιστον, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιδρασία εἰς τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι ἀξιολόγος: ὁ Γκουαρίνο τῆς Βερόνας, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη σπουδάσει εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν πλησίον τοῦ καὶ τὸν παρακολουθῆσαν εἰς τὴν Δύσιν καὶ ὁ Λεονδρός Ἰουστινιάνης, γόνος μεγάλου τῆς Βενετίας οἴκου, ὁ ὁποῖος μετέφραζεν εἰς τὴν λατινικὴν διάφορα ἑλληνικὰ ἔργα καὶ τοῦ ὁποίου τὸ μέγαρον ἐπρόκειτο νὰ εἶναι κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίαις τοῦ 15 αἰῶνος τὸ κέντρον τῆς πνευματικῆς ἐν τῇ πόλει αὐτῇ κινήσεως. Αὐτὰ τὰ χρόνια φαίνεται ἐδιδάχθη καὶ ὁ Φραγκίσκος Βάρβαρος, ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους μεγάλους οὐμανιστὰς τῆς Βενετίας. Ὀλίγον ἀργότερα ἔπαιξε σημαντικὸν ρόλον ὡς γραμματεὺς τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα καὶ ὡς διδάσκαλος αὐτοῦ Σκουδίνος, μετ' αὐτῶν δὲ ὁ Ἰωάννης Μόσχος, ὁ θουμαζοῦνος, κατὰ τὸν μαθητὴν τοῦ Μάρκου Ἀντίμαχου, διὰ τὸ ἔξοχον τῆς παιδείας καὶ κατὰ τὸν ἐν πεζῷ καὶ μέτρῳ λόγῳ γλαφυρὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, διδάξας περὶ τὸ 1450 ἑνώπιον ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου ἐν Βενετία.

Ἀπὸ τὸν Γεώργιον Τραπεζούντιον ὁμοῦ ἀρχίζει ἡ ἀτελείωτος χορεία τῶν Ἑλλήνων οἱ ὁποῖοι ἐδημιούργησαν τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῆς Βενετίας. Ὁ σοφὸς ἱστορικός τῆς Βενετίας Ἰωάννης Ρότσι τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον, ἀποτελούμενον ἀπὸ 128 τόμους εὐρίσκειται ἀκόμη ἀνεκδότου εἰς τὴν Μαρκεσιανὴν βιβλιοθήκην, ἀριθμεῖ τὰ ὄνοματὰ 38 Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἐδίδαξαν εἰς τὴν Βενετίαν καὶ τοὺς χαρακτηρεῖ ὡς «καλλωπιστὰς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως πηγὴν ἀνεξανθλήτου γνώσεως καὶ ἀνθρωπισμοῦ». Ὁ Τραπεζούντιος, ὡς ἰδιόχειρος ἐδίδαξεν εἰς τὴν Βενετίαν ἀπὸ τὸ 1434 μέχρι τοῦ 1437 προκαλέσας τὸν γενικὸν θουμαζοῦνον μετ' αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον δὲν ἐσκόταζεν ἀκόμη ὁ εὐερέθιστος χαρακτῆρ του. Ἀφοῦ ἐσταδιοδρομήσεν, ὅπως σημειοῦμεν ἀνωτέρω, εἰς τὴν Φλωρεντίαν καὶ τὴν Ρώμην, ὁ Τραπεζούντιος ἐπέστρεψε τὸ 1459 εἰς τὴν Βενετίαν, ὅπου προσέφερεν εἰς τὸν δόξαν Λ. Μαλιτέρου τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τῶν Ἔνομων τοῦ Πλάτωνος καὶ ἀφιέρωσεν εἰς τὴν Ἑνετικὴν Αὐθεντίαν τὴν «Διαλεκτικὴν» του. Ὅπως δὲ γράφει ὁ ἱστορικός τῆς Βενετίας Μάρκος Σανούβος Αὐθεντίας καὶ Δόγη τὸν ἀντήμφαν μετ' αὐτοῦ ἀνάθεσιν τῆς ἔδρας τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν νεοῖδουσαν σχολὴν τῆς δουκικῆς καγκελλαρίας. Καίτοι δὲ ἡ Βενετία δὲν ἔπαιξε νὰ τοῦ ἐπιδοσθεύσῃ τιμὰς καὶ περιπονήσῃ, ὁ Τραπεζούντιος τὴν ἐγκατέλειπε τὸ 1462 διὰ νὰ δοκιμάσῃ πάλιν τὴν τύχην του εἰς τὸ Βατικανὸν πλησίον τοῦ κού πάπα Πιου τοῦ Β'.

Ὀλίγον ἐνωρίτερα εἶχε ὑπάει εἰς τὴν Βενετίαν, ἐξόριστος ἀπὸ τὴν πατρίδα τοῦ Φλωρεντιανῶ, ὁ γνησίος Πάλλα Στράτσι, ἀπὸ τοὺς σημαντικωτέρους παράγοντας τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἔδραν ὁ Στράτσι κατώρθωσε νὰ κατοικήσῃ τὸν οἶκον τοῦ τόπου πνευματικῆς δράσεως. Μεταξὺ τῶν γρασένων τοὺς ὁποῖους ἀπεσχόλησε διὰ τὴν ἀντιγραφήν ἀρχαίων κωδίκων ἐν Βενετία ἦτο καὶ ὁ πολυγραφώτερος τῶν Ἑλλήνων ἀντιγραφεὺν Ἰωάννης Ρότσι, τοῦ ὁποίου τὰ χειρόγραφα μετ' αὐτὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πλοσιζοῦν σήμερον τὰς περισσοτέρας βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης.

Ὀλίγα ἔτη ἀργότερα ἕνας ἀπόγονος τοῦ Στράτσι, ὁ Τίτος Βεσπασιανὸς, ἀνυμεινέχεν εἰς μίαν ἀπὸ τὰς πρώτας καὶ κἀπως ὑποτυπώδεις βεβαίως Ἀκαδημίας ποῦ ἐφανισθησαν εἰς τὴν Βενετίαν. Ὁ κύκλος ὀλίγων ἀνδρῶν οἱ ὁποῖοι συγκεντροῦντο γύρω ἀπὸ τὸν Νικόλαον Πριούλι εἰς τὸ μέγαρον τοῦ θμειν εἰς τὴν ἱστορίαν μετ' αὐτὸν κἀπως ὑπερθολικὸν ὄνομα τῆς Ἀκαδημίας Πριούλι. Πλὴν τοῦ πλουσίου οικοδομητοῦ, τοῦ νεοσφύ Στράτσι καὶ μερικῶν φίλων των, εὐρίσκειται εἰς τὸν κύκλον αὐτὸν τὸν σοφὸν Γκουαρίνο τῆς Βερόνας καὶ πρὸ πάντων τὸν Θεόδωρον Γαλῆν, τοῦ ὁποίου ἡ ὀλιγόμηνος ἐκ Βενετίας διδουσις ἔδωκε πραγματικὴν σοβαρότητα εἰς τὰς συζητήσεις τοῦ κύκλου αὐτοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁμοῦ ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν Βενετίαν καὶ ἐφημίσθησαν διὰ τὴν διδασκαλίαν των μερικοὶ ἄλλοι Ἑλληνες, ὅπως ὁ Δημήτριος Μόσχος, ἱσάσις τοῦ πατρὸς του Ἰωάννου καὶ ὁ φιλόσοφος Νικόλαος Τομαῖος, τοῦ ὁποίου ἀνεφάρωμεν ἤδη τὴν λαμπρὰν δόξαν εἰς τὴν Βερόναν.

Ἀλλὰ τὴν κύριαν δάσιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πνευματικῆς κινήσεως τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς σημαντικῆς δράσεως τῶν Ἑλλήνων παραγόντων προσέφερεν ἡ τέχνη τῆς τυπογραφίας. Δὲν εἶχον παρόλθι πράγματι τριάντα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Γκουίμπεργκ εἶχε προσφέρει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸ ἀνεκτίμητον αὐτὸ δῶρον καὶ ἡ Βενετία, διεψεύδουσα τὴν κατηγορίαν περὶ πνευματικῆς καθυστερήσεως ὑπῆρξε μίαν ἀπὸ τὰς πρώτας Εὐρωπαϊκὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἔσπευσαν νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὴν ἐφευρέσιν αὐτὴν διὰ νὰ διδασκοῦν ὅσον τὸ δυνατόν εὐρύτερα τὴν ἀνθρωπότητα σοφίαν καὶ διανοσίην. Τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο τὰ τυπογραφεῖα ἰδρῶντο γύρω ἀπὸ τὰ κανάλια τῆς Βενετίας καὶ ἔλας ἐπεδίδοντο μὲ ἐξαιρετικὴν ἐπιμέλειαν καὶ φιλοκαλίαν εἰς τὴν ἐκτίπασιν τῶν κλασσικῶν ἀποστοργημάτων, ἑλληνικῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

Εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτὴν οἱ Ἕλληνες καὶ ἰδιαιτέρως οἱ Κρήτες ἔχουν μεγάλην, ἂν ὄχι πρωταρχικὴν σημασίαν. Ὁ περίφημος κατὰλογος τῶν τυπογράφων τοῦ Ἑνετοῦ Σιγκόνια ἀναφέρει ἀτελείωτον σειράν Ἑλλήνων τυπογράφων, οἱ ὁποῖοι εἴτε ἰδρῶν ἰδικῶν καταστήματα, εἴτε προσλαμβάνονται ὡς πολῦτιμοι δοθητοὶ εἰς τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας. Μεταξὺ τῶν πρώτων εἶναι ὁ ἀπὸ Χάνδακος τῆς Κρήτης Ἀλέξανδρος Γεωργίου, υἱὸς τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξάνδρου, τὸν ὁποῖον ἐγκωρίσαμεν ἤδη εἰς τὴν Ρώμην. Οὗτος εἰς τὸ 1486 ἐξέδιδε τὸ «Ψαλτήριον» τοῦ Δαυὶδ. Ἀμέσως ἔπειτα ἐρχεται ὁ

Ζαχαρίας Καλλέργης, ἀπόγονος τῆς μεγάλης Κρητικῆς οἰκογενείας τῶν Καλλεργῶν, ὁ ὁποῖος, ἐγκαταστάσας ἀπὸ τοῦ 1490 εἰς τὴν Βενετίαν, ἴδρυσεν ὀλίγα ἔτη ἀργότερα λαμπρὰν τυπογραφεῖον τὸ ὁποῖον, ἐπιχορηγούμενον ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπον Κρήτης πλοσίον Νικόλαον Βλαστόν, γίνεται ἀληθινὴ κεντρικὴ ἀκαμάτιον καὶ σοφῶν Κρητῶν καὶ συναγωνίζεται ἐπιτυχῶς τὸ μέγα τυπογραφεῖον τοῦ Ἑνετοῦ Ἀδου Μανουῆτιου. Δύο ἐπιφανεῖς Κρήτες σοφοὶ, ὁ Μάρκος Μουσοῦρος καὶ ὁ Ἰωάννης Γρηγορόπουλος, καίτοι δοθητοὶ ἀμφοτέρου τοῦ Μανουῆτιου, συναγωνίζονται μαζί του διὰ τὴν φιλολογικὴν προσημοσίαν τῶν ἐκδόσεών των. Ἀποτελεῖ δὲ χαρακτηριστικὸν ὄνομα πρὸς τὰς ὑπηρεσίας τῶν Κρητῶν ἐκείνων τῆς Βενετίας, τὸ ἐπιγράμμα τὸ ὁποῖον ἐγράφη ὁ Μάρκος Μουσοῦρος διὰ τὸ «Μέγα Ἑτυμολογικόν» τὸ ὁποῖον ἐξέδωκεν εἰς τὸ 1499 ὁ Καλλέργης καὶ οἱ συνεργάται του. Ἰδοῦ μερικοὶ χαρακτηριστικοὶ στίχοι του:

«Ἄλλὰ τί θαυμάϊον Κρητῶν φρένας, οὐς ποτ' ἐσέτμαίς πατρός Ἀθηναίη δαίδαλα πολλὰ δάεν.
Κρῆς γὰρ ὁ τρονεύσας, τὰ δὲ χαλκία Κρῆς ὁ σνεύσας.
Κρῆς ὁ καθ' ἔν στίξας Κρῆς ὁ μολυδοχόχης,
Κρῆς δαπανᾷ, νίκη ὁ ερωθύμος, αὐτὸς ὁ κλείων,
Κρῆς τάδε, Κρῆς ἦπιος αἰγίόχοος.

Ὁ Καλλέργης, ὁ ὁποῖος, ἐρμηνευτὴς καὶ φιλόλογος, ὁ ἴδιος ἐπέεργάζετο καὶ τὸ φιλολογικὸν μέρος τῶν βιβλίων του, ἐπικολούθησε τὴν προσπάθειαν του, ἐκδίδων καὶ ἄλλα βιβλία μέχρι τοῦ 1505, ὅποτε μετνήαστευσεν εἰς τὴν Ρώμην, διὰ νὰ συνεχίσῃ ἐκεῖ τὸ ἔργον του, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ λαμπροῦ Ποντίφικου Λεοντος τοῦ 1'. Τὸν ἀκολουθοῦν ὁ Ἀνδρέας Κουσιόδης ἀπὸ τὰς Πάτρας, ὁ ὁποῖος ἐξέδωκε τὸ 1546 τὸ σπανιωτάτον «Τυπικόν» καὶ τὸ «Λίθος Χορίτων», ὁ ἐπιδεικνύτατος Δημήτριος Δούκας, ὁ Κρῆς, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ὑπῆθε πολῦτιμος βοηθὸς τοῦ Ἀδου Μανουῆτιου, μετέθε κατόπιν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἐξέδωκε τὸ 1526 τὴν Ἑκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, διὰ νὰ καταλήξῃ τελικῶς εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Μετακλήθεις ἀπὸ τὸν περίφημον Καρδινάλιον Χιμένεθ, ὑπῆρθε ἴσως ὁ πρῶτος εἰσαγωγὸν ἐκεῖ τὴν τυπογραφίαν. Εἰς τὸ τυπογραφεῖον του τῆς Ἀλκαλας ἐξέδωκε τὴν γνωστὴν «Πολύλογον Βίβλον» καὶ τὰ Ἑρωτήματα τοῦ Χρυσολογῆ, ἀποτίων φόρον σεβασμοῦ πρὸς τὸν σοφὸν του συμπατριώτην.

Καὶ ἔνοηται ἔπειτα ἡ μακρὰ σειρά τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τυπογράφων τοῦ πρώτου αἰῶνος τῆς τυπογραφίας, τοῦ Παλαιμῆδος τοῦ Φιλαδελφῆος, τοῦ Ἀγγιλιέρη, τοῦ Καλογεροῦ, τοῦ Φραγκίσκου Ἰουλιανοῦ καὶ τῶν ἄλλων, Δύο πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν ἰδιαιτέρως μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ Κρῆς ἱερεὺς Ζαχαρίας Σκορδύλης, ὁ ὁποῖος, μόνον ἀπὸ τοῦ 1562 μέχρι τοῦ 1588 εἰς τὴν Βενετίαν ὡς ἐπίσκοπος τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωσήφου, ἐξέδωκε διάφορα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία καὶ συνέγραψε τὰς Ἀνταποκρίσεις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰς διώξεις ἐρωτησίων τοῦ Κλαυδίου, πολῦτιμον ἀπάντησιν εἰς τὰ σημεῖα ἐκείνων τῶν διακηρύξεων τοῦ Λουθηρίου καὶ τοῦ Καλβίνου, ὅπου, μαζί μετ' αὐτῶν, θίγεται καὶ ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία. Ὁ ἄλλος εἶναι ὁ σοφὸς Κρῆς Μάξιμος Μαραγούνης, ὁ ὁποῖος εἶχε μεταξὺ 1551 καὶ 1568 τυπογραφεῖον εἰς τὴν Βενετίαν, μὴ καταρθώσας ὁμοῦ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐκδοσιν πολλῶν βιβλίων ποῦ ἐσχεδιάζε, διότι πρὸκαλᾷ, ἐκραγεῖσας εἰς τὸ γεγονηκὸν μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ἀπετέρωσε καὶ τὸ τυπογραφεῖον του καὶ τὸν κατέστρεψεν οἰκονομικῶς.

Ἐντελὸς ἐξαιρετικὸς ὁμοῦ ὑπῆρξεν ὁ λαμπρὸς κύκλος διανοημένων καὶ σοφῶν, τὸν ὁποῖον ἐδημιούργησε γύρω του ὁ σοφὸς Ἰταλὸς Ἄλδος Μανουῆτιος, σημαντικὴν πραγματικὴν εὐσιμότητα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀπὸ τὸ ἀνεκτίμητον τυπογραφεῖον του ἐξέρχονται συνεχῶς τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Μουσαίου, τοῦ Σουκιδίδου, τοῦ Εὐριπίδου, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Θεοκρίτου, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Βιργιλίου, τοῦ Ὀρατίου τοῦ Δουμασκίου, τοῦ Γρηγορίου, καὶ γίνονται αμέσως ἀνάσταστα ἀπὸ τοὺς δικήντας νὰ γνωρίσουν τὰ ἀριστοτολεῖα αὐτά. Ἐνα τοιοῦτον τυπογραφεῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄπλοῦν κατὰστάμα. Διὰ τὰ ἔλεγχων τοὺς ἀρχαίους κώδικας, νὰ τοὺς παραβάλλουν μεταξύ των, νὰ προλογίζων καὶ νὰ ἐμπνεύσουν τὰ κλασσικὰ δαιτοργημάτων, νὰ ἐπιμελοῦνται τῶν ἐκδόσεων γενικώτερον, ἐκρειάετο ἀληθινὸν ἐπιτελεῖον σοφῶν ἀνδρῶν. Καὶ εἰς τὸ πλοσίον αὐτὸ ἐπιτελεῖον, τὸ ὁποῖον πραγματικῶς εἶχεν ὁ Ἄλδος, οἱ Ἕλληνες εἶναι πολὺ περισσοτέροι ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς.

Ὁ Μάρκος Μουσοῦρος εἶναι ἀσφαλῶς ὁ περιφανέστερος τῶν συνεργατῶν αὐτῶν τοῦ Ἄλδου. Ὁ βασιμασὸς ποῦ ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς συγχρόνους του, ἐκφράζεται μετ' ἀτελείωτους ἐπιστολάς, προσφωνήσεις καὶ ἐπιγράμματα τοῦ Μανουῆτιου, τοῦ Ἐράστου, τοῦ Τζιόβιο, τοῦ Φορτικουῆρος καὶ τῶν ἄλλων. Ὁ Ἄλδος π.χ. γράφει: «Ὁ Μουσοῦρος εἶναι ὁ σωφώτερος τῶν ἀνθρώπων τοῦ αἰῶνος μας. Διδάσκει ἐνώπιον ἀκροατηρίου πολυαἰθῆμου, ὅσον καὶ σοφοῦ καὶ ἐθουσιώδους. Ἀπὸ τὰ σχολεῖον του ἐκπιδόνει κάθε χρόνον, ὅπως ἀπὸ τὴν κοιλίαν τοῦ Δουρείου Ἴππου, οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι, διὰ νὰ κατακτήσουν ὅλον τὸν κόσμον». Ἀλλῶστε ἐπιβεβαιῶν τὰς ἐθουσιώδεις αὐτὰς κρίσεις αἱ τόσαι ἐκδόσεις τῶν ἀρχαίων κλασσικῶν, τῶν ὁποῖων ἐπιμελεῖται ὁ ἴδιος, αἱ διάφοροι ἐπιστολαὶ του καὶ ἡ ὑπέροχος ἐκείνη πρὸς Πλάτωνα ὡδὴ του, ἡ ἀφιερωμένη εἰς τὸν Πάπαν Λέοντα τὸν 1', τὸν ὁποῖον ἐκάλε, μετ' ἀληθινὴν ἐθνικὴν ἐμπνευσιν, νὰ στείσῃ μετ' αὐτὰν χριστιανικὰ ἔθνη εἰς διδασκίαν τῆς ὑποδούλου Ἑλλάδος.

Είς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Ἄλδου συμπεριλαμβάνονται ἀκόμη ὁ Κερκυραῖος Ἰουστίνος Δεκάδικος, περίφημος μελωδὸς καὶ φιλόλογος ὁ δεξιερτικός τυπογράφος Δημήτριος Δρούκας, ὁ Κρήσιος Ἰωάννης Γρηγορόπουλος, αὐτοδίδακτος, ἀλλὰ εὐθυσιάδης Ἑλληνας, καὶ ὁ Ἀριστόβουλος Ἀποστόλης, υἱὸς τοῦ Μανουὴλ Ἀποστόλη, ὁ ὁποῖος ἐκλήρονόμησεν ἀπὸ τὸν πατέρα του καὶ τὴν πολυγλωσσίαν καὶ τὴν σοφίαν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀλλοπρόσωλλον χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀναξιοπρέπειαν.

Ἀπὸ τῶν Ἱταλῶν ὁ σπινώτερος καὶ πολυτιμότερος φίλος τοῦ Μανουὴτι ἦτο ὁ Σκιπῖων Φορτιγκαιέρα, τύπος θαυμασίου τοῦ φιλέλλησις, ὁ ὁποῖος ὠμίλει καὶ ἔγραφε τὰ Ἑλληνικά ὅσον ἡμποροῦσε περισσότερο καὶ ὁ ὁποῖος καὶ τὸ δνοῦά του ἀκόμη εἶχεν ἐξελληνίσει εἰς «Καρτερομάχον». Ὁ Σκιπῖων ἀπεφάσισε περὶ τὰ 1500 νὰ σχηματίσῃ μαζί με τὸν Μανουὴτι τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἀλδιανῶν Ἀκαδημίαν, τὴν πρώτην μετὰ τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Μεδικῶν, εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἢ ὁποῖα εἶναι πραγματικῶς ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ἄνθρωποι σοφοὶ συγκεντρῶνται τακτικὰ καὶ συζητοῦν ἐπὶ ἀτελείωτους ὄρους τὰ μεγάλα φιλοσοφικά καὶ φιλολογικά προβλήματα, ὅχι ἀπλῶς διὰ νὰ διασκεδάσουν τὴν ἀνάγκαν, ἀλλὰ με σύστημα, πρόγραμμα καὶ μεγάλον σκοπόν· νὰ μεταδώσουν ὅσον τὸ δυνατόν εὐρύτερον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὰ ἀριστουργήματα τῆς κλασσικῆς μορφώσεως. Πρῶτοι ἰδρυταὶ φαίνεται νὰ εἶναι ὁ Ἄλδος ὁ Καρτερομάχος καὶ ὁ Ἰωάννης Γρηγορόπουλος. «Ἐπειδὴ πολλὰ καὶ ἀφέλεια —λέγει ἕνα διασημῶν ἐγγράφων— τοῖς περὶ παιδείαν ἐπισπουδακοῖσι παραγίνεσθαι πέφικεν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ὁμιλίας, δεδοκται τοῖς τρισὶν ἡμῖν, Ἄλδω τῷ Ρωμαίῳ, Ἰωάννη τῷ Κρητῇ καὶ Σκιπῖῳ, Καρτερομάχῳ νόμων θέσθαι μὴ ἄλλης ἐξεῖναι ἀλλήλοισ ὠμίλει εἰμὴ τῆ Ἑλληνίδι φωνῇ. Εἰδὴ καὶ διὰ διατάξεις καθώρων τὸν τρόπον κατὰ τὸ ὅποιον ὅσοι θὰ παρόνθαι τὴν συμφωνίαν αὐτὴν καὶ θὰ ὠμίλων εἰς ἄλλην γλῶσσαν πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς, θὰ ἐπλήρωσαν ὠρισμένον πρόστιον. Ἦμπορεῖ δεδαιώε ἀργότερα, ὅταν τὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας ἐπολλάπλασιασθῶσιν, νὰ μὴ ἐτηρέτω πάντοτε ἀπαρεγκλίτως ἢ ἀπαγόρευσις αὐτῆ. Ἀσφαλῶς διωκῆ Ἑλληνική γλῶσσα ὀμιλεῖται περισσότερο πάσης ἄλλης εἰς τὰς συγκεντρώσεις τοῦ σοφοῦ αὐτοῦ ὀμίλου, τοῦ ὁποῖου μετὰ ἡσαν εἰ Ἑλληνας Μουσοῦ, Γρηγορόπουλος, Ἀριστόλης, Δεκάδικος, Ρόστος, Χαλκοκοιδύλης καὶ πλὴν αὐτῶν ὁ Ἄλδος,

ὁ Καρτερομάχος, ὁ Ἐρασμος καὶ ἄλλοι διὰ τοὺς ὁποῖους ἡ ὀμιλία εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀπέτελε τὴν μεγαλύτεραν εὐχὰς ῥίστην.

Ὁλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἄλδου (1915) ἐγκατεστάθη καὶ ἔμεινεν ἐπὶ δεκατέσσαρα ἔτη εἰς τὴν Βενετίαν ὁ σοφὸς Ἑλληὴν νομοδιδάσκαλος Θεωδὸς Διπλοδοτάτης, τὸν ὁποῖον ἰδιαιτέρως ἐτίμησεν ἡ Ἑνετικὴ Δημοκρατία. Φθάσμεν οὕτω εἰς τὰ μέσα τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, ὅποτε ἀρχίζει νὰ δημιουργηθῆ εἰς τὴν Βενετίαν ἕνας λαμπρὸς κύκλος πολυαριθμῶν Ἑλλήνων λογίων καὶ διδασκάλων μεταξὺ τῶν ὁποῖων οἱ σημαντικότεροι ὑπήρξαν ὁ Ἀγγελὸς Βεργίικος, ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, ὁ Ἀνδρόνικος Νούκιος, ὁ Νικόλαος Σοφίανος, ὁ Κωνσταντῖνος Ράλλης, ὁ Γεώργιος Κοκόλας, Σοφίανος, ὁ Εὐρόδοτος Ζακύνθιος, ὁ Ἀντώνιος Καλλεῶνης κ.α. πολλοὶ ἄλλοι. Ὁ κύκλος διωκῆ αὐτὸς ἐξέρχεται ἤδη τοῦ πλαισίου τῆς καθ' αὐτὸ χρονολογικῆς περιόδου τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἀνάγεται περισσότερο εἰς τὴν νεοελληνικὴν πνευματικὴν περίοδον καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι ἀρμόδιον τὸ ἄρθρον αὐτὸ διὰ τὴν ἔξαρσιν τῆς θαυμασίας του πράγματι δράσεως.

Ἐν συμπεράσματι δύναται νὰ τονισθῆ ὅτι, παρ' ὅλας τὰς ἐνδεχομένας ἀδυναμίας μερικῶν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων παρὰ γοντας τῆς Ἀναγεννήσεως, τρία πράγματα πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς ἀπολύτως ἀσφαλῆ καὶ βεβαιωμένα ἀπὸ ὅλας τὰς ιστορικοῦς πηγὰς: 1) Ὅτι οἱ Ἑλληνας τοῦ Βυζαντίου, καὶ μεταβαίοντες εἰς τὴν Ἱταλίαν πολὺ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τῆς πρώτης ἤδη χαρουγῆς τῆς Ἀναγεννήσεως, 2) Ὅτι ὅλοι, σχεδὸν ἀνεξαιρέτως, οἱ παρώντες τῆς Ἀναγεννήσεως ὑπήρξαν εὐθουσιώδεις πράγματι Ἑλληνας διδάσκαλοι. 3) Ὅτι εἰς ὅλα τὰ κέντρα τῆς Ἱταλικῆς Ἀναγεννήσεως ἡ πρώτη πνευματικὴ ἀθesis ἐβόθη ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅτι Πανεπιστήμια, Ἀκαδημίαι, βιβλιοθήκαι ἢ τυπογραφεῖα εἰς ὅλην τὴν Ἱταλίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Ἰσπανίαν ἀφείλουν σχεδὸν πάντοτε τὴν ἀνάπτυξιν των εἰς τοὺς Ἑλληνας. Αὐτὰ τὰ κύρια στοιχεῖα χαρακτηρίζουν περισσότερο ἀπὸ μακρὰς ἐξῆρσεις τὴν πρώταρχικὴν συμβολὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ κοσμοϊστορικὸν φαινόμενον τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἄχ. Α. Κύρου

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη

1. ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ

Ἡ ἑλληνικότης τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ σημασία τῆς ἱστορίας τῆς.

Καμία ἄλλη ἐπιστήμη δὲν εἶναι εἰς τόσον μεγάλον βαθμὸν ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅσον ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη. Οἱ Ἑλληνας τὴν ἐθεμελίωσαν, τῆς ἐκάρσαν τὰς μεγάλας κατευθυντήριους γραμμὰς ἐπὶ τῶν ὁποῖων ἐξακολουθεῖ νὰ κινῆται καὶ νὰ ἀναπτύσσεται ἀκόμη καὶ σήμερον, καὶ ἐδημιούργησαν τὴν τεχνικὴν τῆς ὁρολογίας. Ἐὰν ἀνοίξῃ κανεὶς καὶ σήμερον οἰκονομικὰ μαθηματικὸν βιβλίον εἰς οἰανδήποτε γλῶσσαν καὶ ἂν ἐχῇ τοῦτο γραφῆ, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι οὐ μόνον ὁ τρόπος τῆς σκέψεως εἶναι τελείως ἑλληνικός, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ ὅροι διατηροῦνται εἰς τὴν γλωσσικὴν μορφήν, τὴν ὁποῖαν τοὺς ἔδωκαν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνας. Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ἀκόμη εἰς τὰς ὁποίας γίνεται χρῆσις μὴ ἑλληνικῶν ὀρων, πρόκειται περὶ μεταφράσεως ἑλληνικῶν διὰ τῆς παρεμβάσεως τῆς λατινικῆς ἢ τῆς ἀραβικῆς. Ὅλοι αἱ θεμελιώδεις σημασίας ἔνοιαι αἰ χρησιμοποιοῦμεναι εἰς τὰς πολυαριθμῶν κλάδους τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, παραμένουν ὅπως τοὺς ἐδημιούργησεν ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαίότης. Οὐδεὶς νέος ὄρος ἀνεκαλύθη, οὐδεὶς θά δύναιτο νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς ἑλληνικοὺς ὄρους, ἀπόδειξις, θεωρημα, πρόβλημα, αἴτημα, πρότασις, ἐκφώνησις, συμπέρασμα κ.λπ. Τὰ ἑλληνικά μαθηματικά συγγράμματα τοῦ Εὐκλείδους, τοῦ Ἀρχιμήδους, τοῦ Ἀπολλωνίου, τοῦ Πάππου, τοῦ Πτολεμαίου, καθὼς καὶ τῶν δευτερευούσης ἀκόμη σημασίας μαθηματικῶν συγγραφέων, ἀποτελοῦν πρότυπα θαυμαστῆς ἀκριβολογίας κατὰ τὸν στοχασμὸν, ἀπαραμύλλου σαφηνείας κατὰ τὴν ἔκφρασιν καὶ ἑλεγχτῆς λεκτικῆς λιτότητος. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποῖαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤρξατο νὰ πραγματοποιῆ τὸ ἐξανθρωπιστικὸν του ἔργον, ἐπελήθη συγχρόνως καὶ τῆς θεμελιώσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἐπιστήμης τῶν μαθηματικῶν. Ὅλοι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἦσαν συγχρόνως καὶ μεγάλοι μαθηματικοί, δυνάμενοι ὅχι μόνον νὰ παρακολουθήσουν τὰς προόδους αἰτίας συνετελούντο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μαθηματικῆς γλώσσεως, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ὑποβοηθήσουν δημιουργικῶς. Ὑποδειγματικὴ εἶναι ἡ στάσις τοῦ Πλάτωνος ἐναντὶ τῆς νεαρᾶς τότε ἐπιστήμης τῶν ἀριθμῶν. Αὐτὸς τὴν περιέβαλε, τὴν ὥπλισε με ἀσφαλῆ μεθοδολογικὸν ὄπλιον καὶ δῆνοιεν ἐμπρὸς τῆς νεᾶς ὁδοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐποχὰς κατὰ τὰς ὁποίας τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀγωνιζόμενον διὰ τὴν περισσῆν τὸν πολιτισμὸν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βαρβάρων δὲν εἶχε τὴν ἀνάσιν νὰ ἐπιδοθῆ εἰς δημιουργικὴν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐπιστημῶν ἔργασιν, συνετῆρει καὶ διασώζατο ἐν ἐγκλίπῳ του τὰ μαθηματικά ἑλληνικά συγγράμματα. Καθ' ὅλην τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον ὁ Εὐκλείδης καὶ οἱ λοιποὶ μαθηματικοὶ συγγραφεῖς ἀναγινώσκονται, σχολιάζονται καὶ διαφυλάττονται, με εὐλάβειαν.

Ἡ καθυστέρησις τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν 14^{ον} μ. Χ. αἰῶνα ἐθεωρήθη μέγα ἀτύχημα καὶ ὁ φιλόσοφος Θεόδωρος Μετοχίτης μετ' ἀτελείας ἀναφωνεῖ: «Ὁὐ γὰρ εἶχον ὅ,τι δρῶν ἂν ἐκλελοιπότες παρ' ἡμῖν οὐκ οἶδ' ὅπως πάλαι δὲ τὸν χρόνον τοῦδε τοῦ σπουδασματος» (Δὲν ἔξηνεν τί νὰ κάμω, διότι εἶχον διακοπή ἀπὸ πολὺν καιρὸν, δὲν γνωρίζω τίς, αἱ μαθηματικαὶ σπουδαί). Ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων Ἀναγεννήσις συνετέλεσε νὰ ἀνανεωθῶν αἱ σπουδαί περὶ τὰ μαθηματικά καὶ νὰ διασωθῶν πολλά ἀρχαία μαθηματικά συγγράμματα. Ἐπ' αὐτῶν δὲ τῶν συγγραμμάτων στηριζόμενοι οἱ μεγαλοψεῖς ἀνακαίνισται τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐπραγματοποίησαν τὴν διὰ μαθηματικῶν τύπων μελέτην τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἥτις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς τῆς νεωτέρας τεχνικῆς ἀνακαλύψεως. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ διδάσκαλος τοῦ Νεύτωνος, Ἰσαὰκ Βάρονη, ὅστις κατὰ τὴν γκῶσιν πολλῶν προηγήθη τοῦ Νεύτωνος εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ, ἠπχολήθη ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν μελέτην τῶν ὀριθμῶν τοῦ Εὐκλείδους τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἀναλογίας. Ἐκεῖ ἐγίνοντο τὸ πνεῦμα του ἐπὶ τῆς ἀκρίβειας τῶν ἀρχαίων, τὴν ὁποῖαν ἀκλήροδοτες καὶ εἰς τὸν μαθητὴν του Νεύτωνος. Ὅλοι κληρονόμοι τοῦ ὑπόδαθρον τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον εἶναι ὑπερήφανος ἡ νεωτέρα ἐποχὴ, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀριθμῶν, τὴν ὁποῖαν ἐδημιούργησεν ὁ Ἑλληνας. Ἡ νεωτέρα πρόδος ἔχει τὰς ρίζας τῆς εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν, ἥτις ἐπετεύχθη ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἤρξατο οἱ λαοὶ τῆς Ἐσπερίας νὰ μελετοῦν τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας μαθηματικούς. Οἱ Ἄραβες ἀπὸ δυσμῶν καὶ οἱ Ἑλληνας ἀπὸ ἀνατολῶν ἐμύνησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος τοὺς δυτικούς λαοὺς εἰς τὰ ἀρχαία μαθηματικά. Αὐτὸς αἰῶνος ὡς τὸ πρότυπον ἀκριβολογικῶς συνεταγμένης ἐπιστήμης καὶ ἐγίνωσαν τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν τῆς Ἐσπερίας εἰς τὸ ἐπιστημονικὸς σκέπτεσθαι. Συμφωνῶς πρὸς ταῦτα ὁλόκληρον τὸ οικοδόμημα τοῦ τεχνικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ στηρίζεται ἐπὶ τῶν δάσεων τὰς ὁποίας ἔθεσαν οἱ Ἑλληνας δημιουργήσαντες τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Ἄνευ τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης ἡ ἀνθρωπότης θὰ ἔπλεεν εἰς τὸ σκότος παχυλοῦ ἐμπειριώδους. Εἶναι ἡ ἀλήθεια, ὅτι ὁ νεωτέρας ἀνθρώπος λησμονεῖ παλλὰκις τὸν μόχθον ὅστις κατεβλήθη παρὰ τῶν προγενετέρων του διὰ νὰ δημιουργηθῆ τὸ πολιτιστικὸν περιβάλλον ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον ἵσταται. Νομίζει ὅτι αἱ ἐπιστήμη εἶναι αὐτοῦθι πρόνοιαν ἐρχόμενα εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας κατόπιν φυσικῆς αὐτομάτου ἐξελιξεως. Παραβλέπεται ὅτι ἐχρεώσθησαν ἠρωϊκῶς προσπάθειαι διὰ νὰ ἐξέλθῃ ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τὴν περιοδὸν τῆς καθωρῆς βιολογικῆς καὶ φυτικῆς του ὑπάρξεως. Τὸ θῶμα τοῦτο συνετελέσθη εἰς τὴν χώραν μας χάρις εἰς τὴν ἠρωϊκὴν τόλμην τῶν πρώτων θεμελιωτῶν τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, αἰτίνας ἐθεώρησαν τὸ σῆμα ὑποτεταγμένον εἰς τὸν ἀριθμὸν.

Είς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Ἄλδου συμπεριλαμβάνονται ἀκόμη ὁ Κερκυραῖος Ἰουστίνος Δεκάδικος, περίφημος μελωδὸς καὶ φιλόλογος ὁ δεξιερτικός τυπογράφος Δημήτριος Δρούκας, ὁ Κρήσιος Ἰωάννης Γρηγορόπουλος, αὐτοδίδακτος, ἀλλὰ εὐθυσιάδης Ἑλληνας, καὶ ὁ Ἀριστάβουλος Ἀποστόλης, υἱὸς τοῦ Μανουὴλ Ἀποστόλη, ὁ ὁποῖος ἐκλήρονόμησεν ἀπὸ τὸν πατέρα του καὶ τὴν πολυγλωσσίαν καὶ τὴν σοφίαν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀλλοπρόσωλλον χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀναξιοπρέπειαν.

Ἀπὸ τῶν Ἱταλῶν ὁ σπινώτερος καὶ πολυτιμότερος φίλος τοῦ Μανουὴτι ἦτο ὁ Σκιπῖων Φορτιγκαιέρα, τύπος θαυμασίου τοῦ φιλέλλησις, ὁ ὁποῖος ὠμίλει καὶ ἔγραφε τὰ Ἑλληνικά ὅσον ἡμποροῦσε περισσότερο καὶ ὁ ὁποῖος καὶ τὸ δνοῦά του ἀκόμη εἶχεν ἐξελληνίσει εἰς «Καρτερομάχον». Ὁ Σκιπῖων ἀπεφάσισε περὶ τὰ 1500 νὰ σχηματίσῃ μαζί με τὸν Μανουὴτι τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἀλδιανῶν Ἀκαδημίαν, τὴν πρώτην μετὰ τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Μεδικῶν, εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἢ ὁποῖα εἶναι πραγματικῶς ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ἄνθρωποι σοφοὶ συγκεντρῶνται τακτικὰ καὶ συζητοῦν ἐπὶ ἀτελείωτους ὄρους τὰ μεγάλα φιλοσοφικά καὶ φιλολογικά προβλήματα, ὅχι ἀπλῶς διὰ νὰ διασκεδάσουν τὴν ἀνίαν των, ἀλλὰ με σύστημα, πρόγραμμα καὶ μεγάλον σκοπόν· νὰ μεταδώσουν ὅσον τὸ δυνατόν εὐρύτερον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὰ ἀριστουργήματα τῆς κλασσικῆς μορφώσεως. Πρῶτοι ἰβραταί σαινεταὶ νὰ εἶναι ὁ Ἄλδος ὁ Καρτερομάχος καὶ ὁ Ἰωάννης Γρηγορόπουλος, «Ἐπειδὴ πολλὰ καὶ ἀφέλεια —λέγει ἕνα διασημὸν ἐγγράφον— τοῖς περὶ παιδείαν ἐπισπουδαίοι παραγίνεσθαι πέφικεν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ὀμιλίας, δεδοκται τοῖς τρισὶν ἡμῖν, Ἄλδω τῷ Ρωμαίῳ, Ἰωάννη τῷ Κρητῇ καὶ Σκιπῖωνι, Καρτερομάχῳ νόμων θέσθαι μὴ ἀλλὰ ἐξεῖναι ἀλλήλους ὠμίλει εἰμὴ τῆ Ἑλληνίδι φωνῇ. Εἰδὴ καὶ διὰ διατάξεις καθώρων τὸν τρόπον κατὰ τὸ ὅποιον ὅσοι θὰ παρόσανον τὴν συμφωνίαν αὐτὴν καὶ θὰ ὠμίλου εἰς ἄλλη γλῶσσαν πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς, θὰ ἐπλήρωσαν ὠρισμένον πρῶτον. Ἦμπορεῖ δεδαιώε ἀργότερα, ὅταν τὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας ἐπολλάπλασιασθῶσαν, νὰ μὴ ἐτηρέτω πάντοτε ἀπαργιλτικὴ ἢ ἀπαγόρευσις αὐτῆ. Ἀσφαλῶς διωκὴ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ὀμιλεῖτο περισσότερο πάσης ἄλλης εἰς τὰς συγκεντρώσεις τοῦ σοφοῦ αὐτοῦ ὀμίλου, τοῦ ὁποῖου μετὰ ἡσαν εἰ Ἑλληνας Μουσοῦ, Γρηγορόπουλος, Ἀριστόλης, Δεκάδικος, Ρόσος, Χαλκοκοιδύλης καὶ πλὴν αὐτῶν ὁ Ἄλδος,

ὁ Καρτερομάχος, ὁ Ἐρασμος καὶ ἄλλοι διὰ τοὺς ὁποῖους ἡ ὀμιλία εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀπέτελε τὴν μεγαλύτεραν εὐχὰς ῥίστην.

Ὁλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἄλδου (1915) ἐγκατεστάθη καὶ ἔμεινεν ἐπὶ δεκατέσσαρα ἔτη εἰς τὴν Βενετίαν ὁ σοφὸς Ἑλληνας νομοδιδάσκαλος Θεωδὸς Διπλοδοτάτης, τὸν ὁποῖον ἰδιαιτέρως ἐτίμησεν ἡ Ἑνετικὴ Δημοκρατία. Φθάσμεν οὕτω εἰς τὰ μέσα τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, ὅποτε ἀρχίζει νὰ δημιουργηθῇ εἰς τὴν Βενετίαν ἕνας λαμπρὸς κύκλος πολυαριθμῶν Ἑλλήνων λογίων καὶ διδασκάλων μεταξὺ τῶν ὁποῖων οἱ σημαντικότεροι ὑπῆρξαν ὁ Ἀγγελὸς Βεργίικος, ὁ Ἀντώνιος Ἐπαρχος, ὁ Ἀνδρόνικος Νούκιος, ὁ Νικόλαος Σοφίανος, ὁ Κωνσταντῖνος Ράλλης, ὁ Γεώργιος Κοκόλας, Σοφίανος, ὁ Εὐρόδοτος Ζακύνθιος, ὁ Ἀντώνιος Καλλεῶνης κ.λπ. καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ὁ κύκλος διωκὴ αὐτὸς ἐξέρχεται ἤδη τοῦ πλαισίου τῆς καθ' αὐτὸ χρονολογικῆς περιόδου τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἀνάγεται περισσότερο εἰς τὴν νεοελληνικὴν πνευματικὴν περίοδον καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι ἀρμόδιον τὸ ἄρθρον αὐτὸ διὰ τὴν ἔξαρσιν τῆς θαυμασίας του πράγματι δράσεως.

Ἐν συμπεράσματι δύναται νὰ τονισθῇ ὅτι, παρ' ὅλας τὰς ἐνδεχομένας ἀδυναμίας μερικῶν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων παρὰ γοντας τῆς Ἀναγεννήσεως, τρία πράγματα πρέπει νὰ θεωρηθῶν ὡς ἀπολύτως ἀσφαλῆ καὶ βεβαιωμένα ἀπὸ ὅλας τὰς ιστορικοῦς πηγὰς: 1) Ὅτι οἱ Ἑλληνας τοῦ Βυζαντίου, καὶ μεταβαίοντες εἰς τὴν Ἱταλίαν πολὺ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς πρώτης ἤδη χαρουγῆς τῆς Ἀναγεννήσεως, 2) Ὅτι ὅλοι, σχεδὸν ἀνεξαιρέτως, οἱ παρώντες τῆς Ἀναγεννήσεως ὑπῆρξαν εὐθουσιώδεις πράγματι Ἑλληνας διδασκαλοὶ. 3) Ὅτι εἰς ὅλα τὰ κέντρα τῆς Ἱταλικῆς Ἀναγεννήσεως ἡ πρώτη πνευματικὴ ἀθesis ἐβόθη ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅτι Πανεπιστήμια, Ἀκαδημίαι, βιβλιοθήκαι ἢ τυπογραφεῖα εἰς ὅλην τὴν Ἱταλίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Ἰσπανίαν ἀφείλουσαν σχεδὸν πάντοτε τὴν ἀνάπτυσιν των εἰς τοὺς Ἑλληνας. Αὐτὰ τὰ κύρια στοιχεῖα χαρακτηρίζουν περισσότερο ἀπὸ μακρὰς ἐξῆρσεις τὴν πρῶταρχικὴν συμβολὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ κοσμοϊστορικὸν φαινόμενον τῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἄχ. Α. Κύρου

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη

1. ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ

Ἡ ἑλληνικότης τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ σημασία τῆς ἱστορίας τῆς.

Καμία ἄλλη ἐπιστήμη δὲν εἶναι εἰς τόσον μεγάλον βαθμὸν ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅσον ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη. Οἱ Ἑλληνας τὴν ἐθεμελίωσαν, τῆς ἐκάρσαν τὰς μεγάλας κατευθυντήριους γραμμὰς ἐπὶ τῶν ὁποῖων ἐξακολουθεῖ νὰ κινῆται καὶ νὰ ἀναπτύσσεται ἀκόμη καὶ σήμερον, καὶ ἐδημιούργησαν τὴν τεχνικὴν τῆς ὀρολογίας. Ἐὰν ἀνοίξῃ κανεὶς καὶ σήμερον οἰκονομικὰ μαθηματικὸν βιβλίον εἰς οἰανδήποτε γλῶσσαν καὶ ἂν ἐχῇ τοῦτο γραφῆ, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι οὐ μόνον ὁ τρόπος τῆς σκέψεως εἶναι τελείως ἑλληνικός, ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ ὅροι διατηροῦνται εἰς τὴν γλωσσικὴν μορφήν, τὴν ὁποῖαν τοὺς ἔδωκαν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνας. Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ἀκόμη εἰς τὰς ὁποίας γίνεται χρῆσις μὴ ἑλληνικῶν ὀρων, πρόκειται περὶ μεταφράσεως ἑλληνικῶν διὰ τῆς παρεμβάσεως τῆς λατινικῆς ἢ τῆς ἀραβικῆς. Ὅλοι αἱ θεμελιώδεις σημασίας ἔνοιαι αἰ χρησιμοποιοῦμεναι εἰς τὰς πολυαριθμῶν κλάδους τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, παραμένουν ὅπως τοὺς ἐδημιούργησεν ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαίότης. Οὐδεὶς νέος ὄρος ἀνεκαλύθη, οὐδεὶς θεώρημα, πρόβλημα, αἴτημα, πρότασις, ἐκφώνησις, συμπέρασμα κ.λπ. Τὰ ἑλληνικά μαθηματικά συγγράμματα τοῦ Εὐκλείδου, τοῦ Ἀρχιμήδους, τοῦ Ἀπολλωνίου, τοῦ Πάππου, τοῦ Πτολεμαίου, καθὼς καὶ τῶν δευτερευούσης ἀκόμη σημασίας μαθηματικῶν συγγραφέων, ἀποτελοῦν πρότυπα θαυμαστῆς ἀκριβολογίας κατὰ τὸν στοχασμὸν, ἀπαραμύλλου σαφηνείας κατὰ τὴν ἔκφρασιν καὶ ἑλεγχτῆς λεκτικῆς λιτότητος. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποῖαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤρξατο νὰ πραγματοποιῆ τὸ ἐξανθρωπιστικὸν του ἔργον, ἐπελήθη συγχρόνως καὶ τῆς θεμελιώσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἐπιστήμης τῶν μαθηματικῶν. Ὅλοι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἦσαν συγχρόνως καὶ μεγάλοι μαθηματικοί, δυνάμενοι ὄχι μόνον νὰ παρακολουθῶσαν τὰς προόδους αἰτίας συνετελούντο εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μαθηματικῆς γλώσσεως, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ὑποβοηθῶσαν δημιουργικῶς. Ὑποδειγματικὴ εἶναι ἡ στάσις τοῦ Πλάτωνος ἐναντὶ τῆς νεαρᾶς τότε ἐπιστήμης τῶν ἀριθμῶν. Αὐτὸς τὴν περιέβαλε, τὴν ὥλισσε με ἀσφαλῆ μεθοδολογικὸν ὄπλιον καὶ διηνοῖεν ἐμπρὸς τῆς νέας ὁδοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐποχὰς κατὰ τὰς ὁποίας τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἀγωνιζόμενον διὰ τὴν περισσῆν τὸν πολιτισμὸν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βαρβάρων δὲν εἶχε τὴν ἀνεσίαν νὰ ἐπιδοθῇ εἰς δημιουργικὴν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐπιστημῶν ἐργασίαν, συνετήρει καὶ διασώζατο ἐν ἐγκλίπῳ του τὰ μαθηματικά ἑλληνικά συγγράμματα. Καθ' ὅλην τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον ὁ Εὐκλείδης καὶ οἱ λοιποὶ μαθηματικοὶ συγγραφεῖς ἀναγινώσκονται, σχολιάζονται καὶ διαφυλάττονται, με εὐλάβειαν.

Ἡ καθυστέρησις τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν 14^{ον} μ. Χ. αἰῶνα ἐθεωρήθη μέγα ἀτύχημα καὶ ὁ φιλόσοφος Θεόδωρος Μετοχίτης μετ' ἀτελείας ἀναφωνεῖ: «Ὁὐ γὰρ εἶχον ὅ,τι δρῶν ἂν ἐκλελοιπότες παρ' ἡμῖν οὐκ οἶδ' ὅπως πάλαι διὰ τὸν χρόνον τοῦδε τοῦ σπουδασματος» (Δὲν ἔξευρα τί νὰ κάμω, διότι εἶχον διακοπή ἀπὸ πολλῶν καιρῶν, δὲν γνωρίζω πῶς, αἱ μαθηματικαὶ σπουδαί). Ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Παλαιολόγων Ἀναγεννήσις συνετέλεσε νὰ ἀνανεωθῶν αἱ σπουδαί περὶ τὰ μαθηματικά καὶ νὰ διασωθῶν πολλά ἀρχαία μαθηματικά συγγράμματα. Ἐπ' αὐτῶν δὲ τῶν συγγραμμάτων στηριζόμενοι οἱ μεγαλοεὐεῖς ἀνακαίνισται τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐπραγματοποίησαν τὴν διὰ μαθηματικῶν τύπων μελέτην τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἥτις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς τῆς νεωτέρας τεχνικῆς ἀνακαλύψεως. Ἡ ἱστορικὴ ἐρευνα ἀπέδειξεν ὅτι ὁ διδασκαλὸς τοῦ Νεύτωνος, Ἰσαὰκ Βάρονης εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ, ἠπχολήθη ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν μελέτην τῶν ὀρισμῶν τοῦ Εὐκλείδου τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἀναλογίας. Ἐκεῖ ἐγίνεσαν τὸ πνεῦμα του ἐπὶ τῆς ἀκρίβειας τῶν ἀρχαίων, τὴν ὁποῖαν ἀκλήροδοτες καὶ εἰς τὸν μαθητὴν του Νεύτωνος. Ὅλα κληρονόμησαν τὸ ὑπόδειγμα τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, διὰ τὸν ὁποῖον εἶναι ὑπερήφανος ἡ νεωτέρα ἐποχὴ, στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀριθμῶν, τὴν ὁποῖαν ἐδημιούργησεν ὁ Ἑλληνας. Ἡ νεωτέρα πρόδος ἔχει τὰς ρίζας τῆς εἰς τὴν ἀναγεννήσιν τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν, ἥτις ἐπετεύχθη ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἤρξατο οἱ λαοὶ τῆς Ἐσπερίας νὰ μελετοῦν τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας μαθηματικούς. Οἱ Ἄραβες ἀπὸ δυσμῶν καὶ οἱ Ἑλληνας ἀπὸ ἀνατολῶν ἐμύνησαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 10^{ου} αἰῶνος τοὺς δυτικούς λαοὺς εἰς τὰ ἀρχαία μαθηματικά. Αὐτὸς αἰῶνος ὡς τὸ πρότυπον ἀκριβολογικῶς συνεταγμένης ἐπιστήμης καὶ ἐγίνετο τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν τῆς Ἐσπερίας εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν σκέπτεσθαι. Συμφωνῶς πρὸς ταῦτα ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ τεχνικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ στηρίζεται ἐπὶ τῶν δάσεων τῶν ὁποίων ἔθεσαν οἱ Ἑλληνας δημιουργήσαντες τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Ἄνευ τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης ἡ ἀνθρωπότης θὰ ἔπλεεν εἰς τὸ σκοτὸς παχυλοῦ ἐμπειριώδους. Εἶναι ἡ ἀλήθεια, ὅτι ὁ νεωτέρας ἀνθρώπος λησμονεῖ παλλὰκις τὸν μόχθον ὅστις κατεβλήθη παρὰ τῶν προγενετέρων του διὰ νὰ δημιουργηθῇ τὸ πολιτιστικὸν περιβάλλον ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον ἵσταται. Νομίζει ὅτι αἱ ἐπιστήμη εἶναι αὐτοῦθι πρόνοιαν ἐρχόμενα εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας κατόπι φυσικῆς αὐτομάτου ἐξελεύσεως. Παραβλέπεται ὅτι ἐχρεώσθησαν ἠρωϊκῶς προσπάθειαι διὰ νὰ ἐξέλθῃ ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς καθαρῆς διολογικῆς καὶ φυτικῆς του ὑπάρξεως. Τὸ θῆμα τοῦτο συνετελέσθη εἰς τὴν χώραν μας γὰρ εἰς τὴν ἠρωϊκὴν τὸλμην τῶν πρώτων θεμελιωτῶν τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, αἰτίνας ἐθεώρησαν τὸ σὺμψαν ὑποτεταγμένον εἰς τὸν ἀριθμὸν.

Η Έκθεσις ήτις εποκολουθεῖ δὲν εἶναι παρὰ μίαν ἐξιστόρησιν τῆς συνεχείας ἐκείνων τῶν προσπαθειῶν. Ὡς παρακολουθήσομεν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τῆς πρώτης τῆς ρίζας. Διὰ μίαν τοιαύτης ἀναδρομῆς δὲν ἐπιδιώκεται μόνον ἀπλῶς ἱστορικὸς κατατοπισμὸς. Ἀνατρέχοντες εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς καὶ εἰς μίαν ἐπιστήμην, κατανοοῦμεν τὸ ἀρχικὸν τῆς νόησιν. Ἡ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ κατανοήσωμεν τὰ μελετώμενα φαινόμενα εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῶν. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἔχει ἡδὴ διακηρύξει ὁ Ἀριστοτέλης λέγων: «εἰ δὲ τις ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φυόμενα βλέπειεν κάλλιστα ἂν οὕτω θεωρήσειεν» (ἐάν κανεὶς ἤθελεν ἐξετάσει τὰ πράγματα παρακολουθῶν αὐτὰ ἀπὸ τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς γενέσεώς των, αὐτὸ ὁποτελεῖ τὸν καλύτερον τρόπον διὰ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν οὐσίαν των).

Δὲν εἶναι δὲ οὐδόλως τυχαῖον ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἔχει δημιουργηθῆ μεγάλη ἐπιστημονικὴ κίνησις σχετικῶς μετὰ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Εἰς τοῦτο συνέτελεσαν ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἡ ἀναμφισβήτη «κρίσις» τῆς θεμελιώσεως τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Οἱ μαθηματικοὶ ἀνεκάλυψαν αἰτιδιᾶς, ὅτι ἡ ἐπιστῆμὴ των, παρ' ὅλον ὅτι καυχᾶται ὡς ἡ ἀκριβεστάτη τῶν ἐπιστημῶν, εἶχε χάσει τὸ συναίσθημα ὅτι ἐστηρίζετο εἰς ἀπαρασάλευτα θεμέλια. Ἡ ὑπέμετρος ἀνάπτυξις τοῦ τεχνικοῦ μέρους τῆς μαθηματικῆς σκέψεως εἶχεν ἐπηράσει τὴν καθαρότητα τοῦ θεωρητικοῦ στοχασμοῦ. Διὰ τὴν ὑπερμίκρυν τῆς κρίσεως ἐγένετο ἀντιληπτὸν ὅτι ἐν ὑπῆρχεν ἀμυγῆσιον μέσον. Ἡ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ πρὸς τὴν πρώτην θεμελίωσιν. Ταῦτο ἔφερε τοὺς μαθηματικοὺς τῆς ἐποχῆς μας εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀνακαθίστανται πρὸς τὸ ὅπισθεν καὶ νὰ συνάψωσιν οἰκείν ἀπολογιστικὸν διάλογον πρὸς τοὺς πρώτους θεμελιωτὰς. Ὡς πᾶσα φιλοσοφία εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ λογαριασθῆ μετὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ἡ μαθηματικὴ τῆς ἐποχῆς μας ὑποκύπτει εἰς τὸν ἀναγκασμὸν νὰ δώσῃ λόγον τῶν πράξεών της διὰ τῆς ἀναδρομῆς εἰς τοὺς χρόνους τῶν πρώτων ἰδρυτῶν.

Αἱ περίοδοι τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης.

Παρακολουθούντες ἱστορικῶς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν ἐν Ἑλλάδι, διακρίνομεν τὰς ἀκολουθοῦσας ἑπτὰ περιόδους :

1η Θεμελιωτικὴ περίοδος : Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος, ὅποτε σημεῖοται ἡ ἐπιστημονικὴ δράσις τοῦ Θαλή μᾶλλον τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος (450 π.Χ.) ὅποτε τίθενται πρὸς τῆς μαθηματικῆς ἐρευνῆς τὰ τρία μεγάλα γεωμετρικὰ προβλήματα.

2α Περίοδος πρώτης ἀναπτύξεως καὶ κρίσεως : Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰῶνος μέχρι τοῦ 386 π.Χ. ἔτους κατὰ τὸ ὅποιον Ἰδρῦθη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἡ Ἀκαδημία.

3η Περίοδος σταθεροποιήσεως καὶ ὑπερνεκρήσεως τῆς κρίσεως : Ἀπὸ τοῦ 386 μέχρι τοῦ 323 ὅποτε ἀνήλθεν εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ Πτολεμαῖος ὁ πρῶτος.

4η Περίοδος ὀριμότητος καὶ ὀψίτης ἀκμῆς : Ἀπὸ 323 π.Χ. μέχρι 30 π.Χ. ἔτους κατὰ τὸ ὅποιον κατελύθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον τῶν Λαγιδῶν.

5η Περίοδος τῶν σχολιαστῶν : Ἀπὸ τοῦ 30 π.Χ. μέχρι τῆς κτισσεως τῆς Ἁγίας Σοφίας 537 π.Χ.

6η Περίοδος συντηρήσεως τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ : Ἀπὸ 537 π.Χ. μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1453. Μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο καταλυθεῖσιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τερματίζεται ἡ περὶ τὰ μαθηματικά ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐρευνητικὴ ἀσχολία.

7η Περίοδος ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι σήμερον: Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης παρακολουθεῖ τὰς τύχας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν Ἰωνίαν, μεταφέρεται εἰς τὸ κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰς Ἀθήνας, καὶ φθάνει εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς δραστηριότητος, εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν. Μετὰ τὴν κατὰ τὸν βασιλεῖον τῶν Λαγιδῶν ἀνασυγκροτεῖται, διὰ τῶν μεγάλων σχολιαστῶν καὶ κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον λαμβάνεται ἡ μέριμνα νὰ διατηρηθῶν τὰ παλαιὰ συγγράμματα, νὰ σχολιασθῶσιν καὶ νὰ ἐρμηνευθῶσιν. Κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον ἀναζωογονοῦνται καὶ πάλιν αἱ μαθηματικαὶ σπουδαί. Τὸ δυνάμεινον ἔθνος ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος δεικνύει μὲγα ὑδιασέρον διὰ τὸς μαθηματικὰς σπουδαί. Ὁ Βενιαμὴν ὁ Λέσβιος καὶ ὁ Θεόφιλος Καίρης ἐγνώριζον καὶ ἐκαλλιέργουν με ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας. Μετὰ δὲ τὴν ἀπλευρῆσιν αὐτοῦ παρουσιάσθη ζήτησις διὰ νὰ διαδοθῶν εἰς τὴν χώραν μας αἱ μαθηματικαὶ σπουδαί.

Η ΠΡΩΤΗ (ΘΕΜΕΛΙΩΤΙΚΗ) ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Γεωμετρικαὶ ἀνακαλύψεις τοῦ Θαλή

Θεμελιωτὴς τῆς ἑλληνικῆς γεωμετρίας ἔχει ἀναγνωρισθῆ ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος (624—546 π.Χ.). Τέσσαρα θεωρήματα κατὰ τὴν παράδοσιν ἀνεκαλύθησαν ὑπὸ τοῦ Μιλήσιου σοφοῦ. 1ον : Πᾶσα διάμετρος διαιρεῖ τὸν κύκλον εἰς δύο ἴσα μέρη. 2ον : Αἱ παρὰ τὴν ὄσιν γωνίαὶ παντὸς ἰσοσκελοῦς τριγώνου εἶναι ὅμοιαι (δηλ. ἴσαι). 3ον : Αἱ κατὰ κορυφῆν γωνίαὶ εἶναι ἴσαι. 4ον : Δοθεῖσιν τῆς βάσεως καὶ τῶν ἐκτετρωθεν ταύτης γωνιῶν δύναται νὰ σχηματισθῆ τὸ τρίγωνον. Ὁ Πλούταρχος μᾶλλον δίδει βάσιν διὰ πιστεύωμεν ὅτι ὁ Θα-

λῆς ἐγνώριζε τὸ θεώρημα συμφώνως πρὸς τὸ ὅποιον ὅταν τὰ τρίγωνα εἶναι ὅμοια αἱ πλευραὶ αὐτῶν τυγχάνουν ἀνάλογον. Διότι κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον ὁ Θαλῆς καθώρθωσε νὰ μετρήσῃ τὸ ὕψος τῶν πυραμίδων τῆς Αἰγύπτου διὰ τῆς συγκρίσεως τοῦ μήκους τῆς σκιάς των πρὸς τὸ μήκος τῆς σκιάς ῥάβδου ὀρισημένου μήκους. Ἀεὶ π.χ. παρετήρησεν ὅτι ῥάβδος ὕψους 1 μέτρον ἔσπειρε σκιάν 2 μέτρον, συνεπέραιεν ὅτι πυραμὶς ὕψους 100 μέτρον ἔδει νὰ ῥιπῆ σκιάν μήκους 200 μέτρον. Ἐπίσης ὁ Πρόκλος ἀναφέρει ὅτι στηριζόμενος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὁμοιότητος τῶν τριγώνων, καθώρθωσεν ἐπὶ τῆς βάσει τοῦ φαινομενικοῦ ὕψους τῶν ἰσπῶν νὰ καθορίσῃ τὴν ἀπόστασιν εἰς ἣν εὐρίσκοντο ἀπὸ τοῦ παρατηρητοῦ τὰ πλοῖα. Εἰς τὸν Θαλῆν ἀποδίδεται ὑπὸ τῆς Παρισίων καὶ ἡ ἀνακάλυψις ὅτι ἡ ἐγγεγραμμένη εἰς ἡμικύκλιον γωνία εἶναι ὀρθή. Αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Θαλή τυγχάνουν ὄλων διαφόρων ἀπὸ τὰς περὶ γεωμετρίας γνώσεις τῶν Αἰγυπτίων, οἷτινες ἤσυχολοῦντο ἀποκλειστικῶς μετὰ τὴν μέτρσιν οὐχὶ γραμμῶν, ἀλλὰ ἐπιφανείων. Ἡ παράδοσις δὲν μᾶλλον διδοὶ πληροφορίας περὶ τῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας τὴν ὅποιαν χρησιμοποιοῦν ὁ σοφὸς οὗτος ἐπραγματοποίησε τὰς ῥηθείσας ἀνακαλύψεις του. Ἀπλῶς ὁ Πρόκλος ἀναφέρει ὅτι ἄλλαι μὲν ἔκ τῶν ἀποδείξεων του ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, ἄλλαι δὲ εἰς τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων παρατήρησιν. Πάντως τὰς προτάσεις ταύτας ἐθεώρει ὁ Μιλήσιος σοφὸς ὡς ἐχούσας γένεσιν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως κύρους, γενόμενος οὕτω θεμελιωτὴς τῆς θεωρητικῆς γεωμετρίας.

Ὁ μέγιστος τῶν φιλοσόφων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς Κάντιος εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ἔργου του «Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου» ἀναγνωρίζει ὅτι εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι πρῶτοι αὐτοὶ ἔβασαν γενικῶς τὰ θεμέλια τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Τιμητικῶς δὲ ἀναφέρει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μιλήσιου σοφοῦ ὡς ἀρχηγέτου τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης: «Ἡ μαθηματικὴ ἐπιστῆμη, ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν ὀπίστων φθάνει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου λόγου, ἐβάδισεν ἐπὶ τῆς ἀσφαλοῦς ἐπιστημονικῆς ὁδοῦ μόνον εἰς τὸν ἀξιοθαύμαστον λαόν τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ πρέπει τις νὰ σκεπθῆ ὅτι ἐν ἴσῳ τοῦτο δι' αὐτὴν τὸσον εὐκόλον, ὅσον θὰ ἴσῳ διὰ τὴν λογικὴν, ὅπου ὁ λόγος ἔχει νὰ κἀμῃ μόνον μετὰ τὸν ἑαυτὸν του διὰ νὰ εὐσῆ ἐκείνην τὴν βασιλικὴν ὁδόν, καὶ νὰ τὴν ἀνοίξῃ διὰ τὸν ἑαυτὸν της. Εἰς τὸν πρώτον ὅστις ἀπέδειξεν ἰδιότητα ἣν ἔχει τὸ ἰσοσκελὲς τρίγωνον (εἴτε οὗτος ἀνομιάζετο Θαλῆς εἴτε ἄλλως πως), ἐνεπαύσθη αἰφνιδίως ἐν φόρῳ. Τὴν παρουσίαν τῆς πρώτης ἀποδεικτικῆς βεβαίως μὲνης γενικοῦ κύρους προτάσεως παραβάλλει ὁ Κάντιος μετὰ αἰνεῖσιν ὀψιμῶν ὅστις ἔσκειν ὀρατὴν τὴν κατεῦθυνσιν πρὸς τὴν ὅποιαν ἡ ἀνθρωπότης ἔπρεπε νὰ κατευθύνῃ τὴν ἐπιστημονικὴν τῆς δραστηριότητα. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς μεγάλης ταύτης κινήσεως ἰσταται ὁ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, τὸν ὅποιον δικαίως ἡ ἀρχαία παράδοσις ἐμφανίζει ὡς τύπον τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος παρὰ τὰς πρακτικὰς του ἱκανότητας, ἀποφοσιεῖ νὰ ἀειερώσῃ τὴν ζωὴν του εἰς τὴν θεωρητικὴν τῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης.

Μετὰ γεωμετρικὰς σπουδαί φαίνεται ὅτι ἤσυχολησεν καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος. Ταῦτα εἰκόζομεν ἐξ εἰδησεῶς ἣτις ἀναφέρει ὅτι εἶχε γράψει πραγματείας εἰς τὴν ὅποιαν εἶχε συμπεριλάβει ἀπᾶσας τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνακαλυφθεῖσας γεωμετρικὰς προτάσεις. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀσχολίας του περὶ τῶν σχεδισμῶν τῶν γεωγραφικῶν χαρτῶν καὶ περὶ τὴν κατασκευὴν ἡλιακῶν ἡμερολογίων, δεδασιόμεθα ὅτι δὲν ἐτύγχανεν ἀμειωτοῦ γεωμετρικῶν γνώσεων. Ἡ κατασκευὴ τῶν χαρτῶν προϋποθέτει γνώσεις περὶ ὁμοίων σχημάτων.

Οἱ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ.

Πυθαγορικὴ ἀριθμολογία

Προχωροῦντες εἰς διερευνήσεις περισσότερον ἀεισημένους ἀπὸ τὴν ἐποπτικότητα τῆς Γεωμετρίας οἱ Πυθαγόρειοι ἠδυνήθησαν νὰ θέσωσιν τὰς βάσεις τῆς ἀριθμητικῆς. Διὰ τῶν ἐρευνῶν των ἐτέθησαν ζητήματα ἀνασερόμενα εἰς τὴν φύσιν τῶν ἀριθμῶν καὶ διεχωρίσθη ἡ καθὰρ ἀριθμητικὴ ἀπὸ τῆς ἐμπροσθεμένης, ἣτις ἐκλήθη ὑπὸ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων λογιστικὴ. Περὶ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 6ου αἰῶνος ἤρχισαν οἱ Πυθαγόρειοι τὰς θεωρητικὰς των ἐρευνας. Ἀνεκάλυψαν ὅτι τὰ μήκη τῶν χορδῶν ἐξ ὧν προκύπτουν ἀρμονικὰ διαστήματα καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ἐντάσεώς των ἔχουσιν πρὸς ἀλλήλων ἀπλόων ἀκέραιων λόγον. Ἐπίσης ἀνεκάλυψαν ὅτι τὸ ὕψος τῶν τῶν εἰσὶ εὐθέως ἀνάλογον πρὸς τὴν ταχύτητα τῆς κινήσεως τῶν χορδῶν καὶ ἀντιστοχῶς ἀνάλογον πρὸς τὸ μήκος αὐτῶν. Ἐκ τῶν ἀνακαλύψεων ταύτων ἀπορροῦμενοι, ἔβασαν εἰς τὸ συμπεράσμα ὅτι, ὅπως ἡ οὐσία τῶν μουσικῶν τῶνων ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἀριθμῶν οἱ ὅποιοι καθορίζουν τὴν ποιότητα των καὶ τὰ διαστήματά των, οὕτω καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα εἰς τὴν οὐσίαν των εἶναι ἀριθμοί. Δὲν περιορίζονταν νὰ θεωρήσωσιν οἱ Πυθαγόρειοι, ὅπως κάνομεν ἡμεῖς σήμερον, τὰς ἀριθμοὺς ὡς μέσα διὰ τῶν ὀπίστων ἐτελοῦμεν λογιστικὰς πράξεις, ἀλλ' ἀπέδωκαν εἰς αὐτοὺς ὀντολογικὴν σπουδαιότητα. Ἐκαστος ἀριθμὸς ἐκλαμβάνεται ὡς ὀντολογικὴ ὄντοτης, τῆς ὅποιος ποτεῖ νὰ ἀπακαλυφθῶν διὰ τῆς ἐρευνῆς αἱ ἰδιότητες. Διὰ νὰ ἀνακαλύψωσιν τὰς ἰδιότητας ταύτας τῶν ἀριθμῶν ἐπρόσκειαν οἱ Πυθαγόρειοι εἰς τὰς ἀριθμητικὰς πράξεις δι' ὧν σηματοῦνται ἐξ ἀλλήλων. Φυσικῶν ἦτο ἡ ἐρευνα νὰ δείξῃ ὅτι ὁ διπλασιασμὸς καὶ ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τοῦτον διαιρέσις διὰ τοῦ 2 εἶναι αἱ κατ' ἐξοχὴν γενετικαὶ τῶν ἀριθμῶν πράξεις. Ἐπὶ τῆς βάσει τῆς τοιαύτης διαπιστώσεως διέβασαν τοὺς ἀριθμοὺς εἰς ἐπιδεκτικῶς

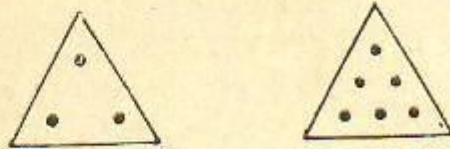
διαίρεσε δια του 2, τους οποίους εκάλεσαν άρτίους, και εις μη επίδεικτικούς, τους οποίους ωνόμασαν περιττούς. Γενικώμενος δε την εν λόγω αντίστοιχίαν των περιττών και των άρτιων ανήγαγον εις την μεταξύ του άπειρου και πεπερασμένου αντίθεσιν, Προνομιακήν θέσιν εις το σύστημα των Πυθαγορείων κατέχει ο περιττός αριθμός όστις αποτελεί σύνολον με άρχην, μέσον και τέλος. Ο περιττός τριζυξεται με το πεπερασμένον, ο άρτιος με το άπειρον, διότι είναι διαίρετός επ' άπειρον. Ο άρτιος έχει μέσα εις τον εαυτόν τον το άπειρον, εν κενόν, το όποιον ένιτρούπει την εν' άπειρον διαίρεσιν.

Προχωρούντες εις την επί τη βάση της διαιοτήτων διαρέωσιν των αριθμών διατελείται και άλλα είδη. Ως τρίτον είδος αναγνώρισαν τον άρτισπέριτον αριθμόν, ήτοι τον αριθμόν όστις εις πρώτην διαίρεσιν δίβει αριθμούς περιττούς, όπως ο 6 και ο 10, οίτινες δίβουν το 3 και 5. Τέταρτον είδος αριθμόν έθεωρήθη ο περισπάρσιος, ο αναλυόμενος δηλαδή εις άρτιον και περιττόν, όπως ο 12 = 3 X 4, και πέμπτον είδος τον άρτίσκις άρτιον, όπως ο 32 = 4 X 8.

Εκτός της διαίρεσεως και του πολλαπλασιασμού λαμβάνεται υπ' όψιν και η πρόσθεσις διά των προσδιορισμών των οντολογικών ιδιοτήτων των αριθμών. Η δεκάς ως προκύπτουσα εκ της προσθέσεως των τεσσάρων πρώτων κατά σειράν αριθμών 1 + 2 + 3 + 4 = 10, εκτιμάται ως συγκεντρώουσα, άπαντα τα προσόντα αύτών. Περιέχει όλα τα είδη των αριθμών, διότι το 2 αντίπροσωπεύει τους άρτίους, το 3 τους περιττούς, το 1 το άρτισπέριτον είδος, διότι γεννά και το περιττόν και το άρτιον, και εν τέλει και το 4, όπερ είναι ο πρώτος τετράγωνος αριθμός. Ο σχηματισμός των αριθμών εξετάζεται υπό των Πυθαγορείων επί τη βάση του διπλασιασμού και της προσθέσεως. Οι αριθμοί αναλύονται εις τους παράγοντας οίτινες τους αποτελούν είτε διά πολλαπλασιασμού είτε διά προσθέσεως. Συγκρίνεται δε το άθροισμα των διαίρετών του αριθμού συμπεριλαμβανόμενης και της μονάδος προς τον αριθμόν και επί τη βάση της συγκρίσεως ταύτης, οι αριθμοί διακρίνονται εις υπερτελείς, ελλειπείς και τελείους. Υπερτελής είναι εις αριθμός όταν το άθροισμα των διαίρετών του είναι μεγαλύτερον από αυτόν (π.χ. του 12 μεγαλύτερον το 1 + 2 + 3 + 4 + 6), ελλειπής είναι όταν το άθροισμα των διαίρετών του υπολείπεται αυτού (π.χ. του 8 μικρότερον το 1 + 2 + 4). Τελείος δε είναι ο αριθμός του όποιου το άθροισμα των διαίρετών του είναι ίσον με αυτόν (28 = 1 + 2 + 4 + 7 + 14).

Όρθούμενοι άσ' έτέρου οι Πυθαγόρειοι από την διακρίνουσαν των ελληνικών λαών τάσιν προς την έποπτείαν, εξέτασαν τους αριθμούς από της άπόψεως της γεωμετρικής αύτών παραστάσεως. Ο γεωμετρικός των συμβολισμός γίνεται διά γεωμετρικών σχημάτων, εις τα όποια αι μονάδες των αριθμών παρίστανται διά σημείων αποτελούμετων γεωμετρικά σχήματα. Κατόπιν τούτου οι αριθμοί χαρακτηρίζονται ως τρίγωνοι, τετράγωνοι, πεντάγωνοι, εξαγωνοι, πυραμιδοειδείς, κύβοι, επίπεδοι κλπ. Τρίγωνος π.χ. είναι ο αριθμός 3, διότι αι τρεις του μονάδες δύναται να συμβολισθούν διά τριών στιγμών, εκ των όποιων εκάστη κατέχει την κορυφήν γωνίας ισόσκελούς τριγώνου. Δεύτερος κατά σειράν τρίγωνος αριθμός είναι ο 6, οίτινες η διάταξις των μονάδων, συμβολιζομένων διά στιγμών, δύναται να άπαρτίσθι τριγώνων κατά τον εν τώ σχήματι υπ' αριθ. 1 υποδεικνυόμενον τρόπον.

Σχήμα 1.

(Πρώτος τρίγωνος αριθμός).

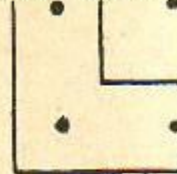
(Δεύτερος τρίγωνος αριθμός).

Οι Πυθαγόρειοι έμελέτησαν την γεωμετρικήν παράστασιν των τελείων αριθμών και κατέληξαν εις σημαντικά αποτελέσματα. Λαμβάνοντες ως άφετηρίαν την μονάδα καταστίζουν σειράς διά της διαδοχικής προσθήκης των περιττών αριθμών, εις τας όποιας το άθροισμα δίβει αριθμόν τέλειον, όστις είναι συγκρόμας και τετράγωνος (δηλαδή παράγεται διά πολλαπλασιασμού αριθμού επί τον εαυτόν του (2X2 = 4, κλπ.):

$$\begin{aligned} 1 \\ 1 + 3 = 4 \\ 1 + 3 + 5 = 9 \\ 1 + 3 + 5 + 7 = 16 \\ 1 + 3 + 5 + 7 + 9 = 25. \end{aligned}$$

Γεωμετρικώς παρίστανται οι διά των διαδοχικών προσθέσεων προκύπτοντες αριθμοί διά του γινώμενου. Γινώμεν δε είναι η άσθη γωνία των όποιων ένοσημοίον διά να καθορίζουν παρατηρούμετες το μήκος της επιτομένης υπό της κατακόρουσ πλευράς σκιάς την ύψων της ημερας. Ομοιάζει με την γωνίαν την όποιαν χρησιμοποιούσιν οι Ευλαυροί και σήμερον. Η μονάς συμβολίζεται υπό μιας στιγμής σπ.

μειομένης έναντι των άκρων των καθορίζουσών την γωνίαν γραμμών (βλέπε σχήμα 2). Εάν περιβάλλωμεν τον άσθη-κάς ληφθέντα γινώμενα διά τριών στιγμών αριθμικώς καθορίζουσών τον πρώτον τριγωνικόν αριθμόν (3), τότε το άθροισμα της μονάδος μετά του 3 θα αποτελέσθι το πρώτον τετράγωνον, κατά το σχήμα 3. Εκ του σχήματος τούτου είναι καταφανές ότι ο αριθμός 3 είναι ο πρώτος γινώμεν. Δι' όμοιον συμβολισμού προχωρούμεν εις την παράστασιν του 5 ως δευτέρου γινώμενου κλπ., κατά το σχήμα 4.

Σχήμα 3.

Διά των διατάξεων των σημείων (του σχήματος 4) έντός γινωμένων οίτινες έμπερικλείουν άλλήλους, σχηματίζονται διαδοχικώς τετράγωνα, ήτοι 2 X 2 = 4, 3 X 3 = 9, 4 X 4 = 16. Έκαστος άσα των γινωμένων (3, 5, 7) εμφανίζεται ως διαφορά δύο τετράγωνων, των όποιων η πλευρά διαφέρει κατά μονάδα. Ως προς δε τους τελείους αριθμούς, οι Πυθαγόρειοι ανέκαλων ότι ήσαν το άθροισμα της σειράς περιττών αριθμών κατά τον τύπον :

$$1 + 3 + 5 + 7 \dots + (2n-1) = n \cdot n$$

Κατά τον αυτόν τρόπον εξέτασαν και τα άθροίσματα των άρτιων αριθμών, διατεταγμένων εις σειράς άφορμωμένες από του δύο. Εις τον άρχικόν γινώμενα παρενέθουν δύο στιγμάς (βλέπε σχήμα 5), περιβάλλον δε τούτον διαδοχικώς δι' άρτιων αριθμών (σχήμα 6). Ούτω προκύπτουν αι ακόλουθοι αριθμητικά σειράι :

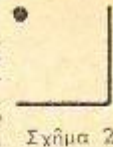
$$\begin{aligned} 2 + 4 = 6 \text{ ή } (3 \times 2) \\ 2 + 4 + 6 = 12 \text{ ή } (3 \times 4) \\ 2 + 4 + 6 + 8 = 20 \text{ ή } (4 \times 5). \end{aligned}$$

Τα άθροίσματά των είναι άρτιοι αριθμοί, δυνάμενοι να αναλυθούν εις δύο παράγοντας, έξ άν ο πρώτος ίσούται με το ήμισυ του τελευταίου όρου της σειράς, ο δε έτερος με το αυτό ήμισυ πληρωμένον κατά την μονάδα. Οι αριθμοί αυτοί καλούνται έτερομήκεις και ορίζονται ως «έγοντες την έτέραν πλευράν της έτέρας μονάδας μείζονα», ήτοι (n-1)·n. Οι έτερομήκεις αριθμοί παρίστανται δι' όρθογωνίων εν αντίθεσι προς τους τετράγωνους, οίτινες παρίστανται διά τετράγωνων.

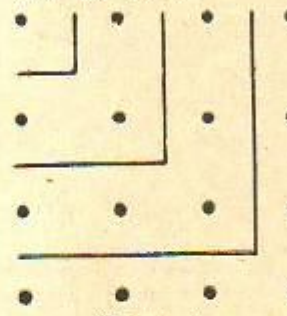
Οι Πυθαγόρειοι έθεώρουν τους έτερομήκεις ως έμπερικλείοντας μέσα εις τον εαυτόν των την άπειρότητα. Έκτός των τριγώνων αριθμών γίνεται λόγος εις την άρχαιότητα και περί πενταγώνων, οίτινες διατάσσονται εις σειράς, της όποιας λόγος των όρων ήτοι α β 3 (5-2). Ητοι πεντάγωνοι αριθμοί ήσαν οι αποτελούμετες την σειράν : 1, 4, 7, 10.

Η περί αναλογιών θεωρία των Πυθαγορείων.

Σημαντική ανακάλυψις των Πυθαγορείων υπήρξε και η περί αναλογιών διδασκαλία των. Λέγοντες αναλογίαν οι Πυθαγόρειοι ένουν εξομοίτητα λόγων. Όταν δηλαδή δοθούν ώρισμένοι αριθμητικοί όσοι και παρατηρηθή ότι η αριθμητική σχέση η υφισταμένη μεταξύ του πρώτου όρου και του δευτέρου υφίσταται και μεταξύ του δευτέρου και του τρίτου, τότε λέγουμεν ότι οι όροι αυτοί αποτελούν αναλογίαν. Οι Πυθαγόρειοι δέκονταν τρία είδη αναλογιών, την αριθμητικήν, την γεωμετρικήν και την ύπερσπάρσιαν την όποιαν εκάλουν και αρμονικήν. Αριθμητική είναι η αναλογία όταν οι τρεις αριθμητικοί όσοι παρουσιάζουν μίαν σταθεράν διαδοχικώς διαφοράν, ήτοι : α-β = β-γ, β-γ = γ-δ = 2. Η διαφορά δηλαδή μεταξύ του πρώτου και του δευτέρου είναι η αύτη με την μεταξύ του δευτέρου και του τρίτου όρου διαφοράν. Εις την αναλογίαν αυτήν το 6 : 4 μεγαλύτερον του 4 : 2. Εις την γεωμετρικήν αναλογίαν έν λόγος έχει ο πρώτος όρος προς τον δεύτερον, τον αυτόν έχει ο δεύτερος προς τον τρίτον, ήτοι α : β = β : γ, 8 : 4 = 4 : 2. Εις ταύτην ο λόγος των μεγαλύτερων όρων 8 : 4 είναι ο αυτός με τον λόγον των μικρότερων 4 : 2, ήτοι 8 : 4 = 4 : 2. Εις την αρμονικήν αναλογίαν η διαφορά ήτις προκύπτει αν άσπαιρέθι ο δεύτερος όρος από τον πρώτον αποτελεί κλασματικόν μέρος του πρώτου, ίσον με το κλασματικόν μέρος του τρίτου κατά τον όποιον υπερέχει αυτούς ο δεύτερος. Ητοι άν δοθούν οι αριθμοί 6, 4, 3 η διαφορά 2 ήν δίβει ο δεύτερος όρος 4 άσπαιρούμενος από τον 6, είναι το 1 : 3 τούτου. Έπίσης και η διαφορά 1 ήτις προκύπτει άσπαιρούμενου του 3 από το 4, είναι το 1 : 3 του τρίτου 3.

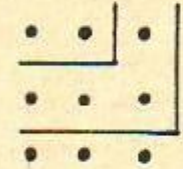
Σχήμα 2.

Σχήμα 4.

Σχήμα 5.

Σχήμα 6.

ρου 3. Την αναλογία ταύτην γράφωμεν χρησιμοποιώντας κλασματική παράστασιν ως ἑξῆς: $(6-4) : (4-3) = 6 : 3$, καὶ γενικῶς $(\alpha-\beta) : (\beta-\gamma) = \alpha : \gamma$.

Εἰς αὐτὴν ὁ λόγος τῶν μεζῶνων ὄρων εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν λόγον τῶν μικροτέρων, ἤτοι $6 : 4$ μεγαλύτερον τοῦ $4 : 3$, καὶ γενικῶς $\alpha : \beta$ μεγαλύτερον τοῦ $6 : 4$.

Ἐκ τῆς ἀναλογίας ταύτης προεβόρσασεν οἱ Πυθαγόρειοι εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς λεγομένης «μουσικῆς ἀσπίδος», ἥτις ἐθεωρήθη ἡ τελειότερα πασῶν, καὶ παριστασιωμένη με νεώτερα μαθηματικά σύμβολα ἐκφράζεται διὰ τῆς ἀριθμητικῆς παραστάσεως: $\alpha : 1(\alpha+6) : 2 = 1(2\alpha\beta) : (\alpha+\beta) : \beta$.

Ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παράστασιν τῶν ὑπερθυμίζουσαν εἰς διὰ τὴν ἀριθμητικὴν ὑποδήλωσιν τῶν ἀρμονικῶν ὄντων ἐχρησιμοποιήθη κλασματικαὶ παραστάσεις $A : B = M : N$, ἀλλὰ ἐξηλοῦντο αὐτὰ ὡς ἰσοδύναμα γινόμενα $A \cdot N = B \cdot M$. Αἱ ἐν λόγῳ ἀνακαλύψεις ἐφημεύθησαν καὶ εἰς τὴν Μουσικὴν, διότι τὰ μουσικὰ διαστήματα ἐθεωρήθησαν ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τοὺς ἀριθμητικῶς λόγους τοὺς ὑφιστάτους μεταξὺ τῶν τιμῶν διὰ τῶν ὁποίων καθορίζονται τὰ μήκη τῶν χορῶν, τῆς ἐπιπέσεως ὁσῆς τῆς αὐτῆς. Ἡ ὀκτάβα (διὰ πᾶσῶν) καθαρὸν δὲ ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὸν λόγον $2 : 1$, ἡ πέμπτη (ἢ διὰ πέντε) εἰς τὸν λόγον $3 : 2$, καὶ ἡ τετάρτη (ἢ διὰ τεσσάρων) εἰς τὸν λόγον $4 : 3$. Διὰ δὲ τὴν παράστασιν τῶν τεσσάρων σταθερῶν τόνων τοῦ ὀκταγώνου καθιέρωσαν οἱ Πυθαγόρειοι τοὺς ἀριθμοὺς 6, 8, 9, 12, ἐθεώρησαν δὲ τὴν διὰ πᾶσῶν ὡς ἐκφοραζομένην διὰ τῆς ἀξέσεως $12 : 6$, τὴν πέμπτην διὰ $12 : 8$ καὶ τὴν τετάρτην διὰ $12 : 9$. Ὡς ἀρμονικὸν δὲ μέρον μεταξὺ 6 καὶ 12 ἐθεωρήθη ὁ 8, διότι οἱ ἀριθμοὶ 12, 8, 6 ἀποτελοῦν ἀρμονικὴν ἀναλογίαν.

Γεωμετρικαὶ ἀνακαλύψεις τῶν Πυθαγορείων.

Σημαντικὰ ἀνακαλύψεις ἐπραγματοποίησαν οἱ Πυθαγόρειοι εἰς τὴν γεωμετρίαν. Ἀνέπτυξαν κυρίως τὴν μετρικὴν γεωμετρίαν ἀσχοληθέντες τὴν μέτρησιν γεωμετρικῶν μεγεθῶν. Αἱ κυριώτεροι ἀνακαλύψεις τῶν ὑπῆρξαν αἱ ἀκόλουθοι:

1ον) Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πρόκλου (Σχολ. εἰς Εὐκλ. Στοιχεῖα, ἔκδοσις Φριελάν (Friedlein), σελ. 304, 11) ὁ Πυθαγόρας ἀνεκάλυψε εἰς ὁδοῦν ἐνὸς σημείου ὁ περὶ αὐτὸ τόπος διανέμεται εἰς γωνίας, ὧν τὸ ἀθροισμα ἰσοῦται με τῆσσερας ὀρθάς. «Ὁ περὶ ἐν σημείον τόπος εἰς τετράσιν ὀρθαῖς ἴσας γωνίας διανέμεται». Ὁ τόπος οὗτος πληροῦται ὑπὸ ἰσοπλευρῶν τριγώνων. Ἐπίσης πληροῦται ὑπὸ τεσσάρων τετραγώνων καὶ τριῶν κανονικῶν ἐξαγώνων. Ἐάν ὁμοως προσποθήσωμεν νὰ πληρώσωμεν αὐτὸν δι' ἄλλων πολυγώνων τὸ ἀθροισμα τῶν γωνιῶν τῶν θὰ παρουσιάσῃ ἢ ἑλλειψὴν ἢ πλεονασμὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς 4 ὀρθάς. Κατὰ τὸν Πρόκλον οἱ ὄροι παραβολῆ, υπερβολῆ καὶ ἑλλείψεως εἰσῆχθησαν κατὰ τὸν τρόπον ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων πρὸς συγκρίσιν γεωμετρικῶν μεγεθῶν, ἐχρησιμοποιήθησαν δὲ κατόπιν ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου διὰ τὴν ὀνομασίαν τῶν γνωστῶν καμπύλων.

2ον) Εἰς τοὺς Πυθαγορείους ὀφείλεται κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πρόκλου καὶ ἡ ἀπόδειξις τοῦ θεωρήματος τοῦ ἀποδεικνύοντος ὅτι τὸ ἀθροισμα τῶν ἑσῶν γωνιῶν παντὸς τριγώνου ἰσοῦται με δύο ὀρθάς.

3ον) Ὑπὸ αὐτῶν ἐλύθη τὸ πρόβλημα τὸ ἀριστὸν μενον εἰς τὴν κατασκευὴν ἐπὶ δοθείσης εὐθείας ὑπὸ φασισμένην γωνίαν παραλληλογράμμου τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἴσον πρὸς δοθέν τριγώνον.

4ον) Εἶχον ὁράσει εἰς τὴν διαίρεσιν τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων καὶ τὴν σύνθεσιν αὐτῶν διὰ τριγώνων.

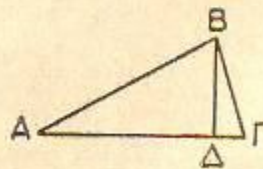
5ον) Ἡ παράδοσις ἀποδίδει εἰς τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὴν εὑρεσιν τῶν λεγομένων «κοσμικῶν σωμάτων», ἤτοι τῶν τεσσάρων στοιχείων ἔξ ὧν ἔχει συσταθῆ τὰ κοσμικῶν σώματα. Ταῦτα εἶναι τὸ τετράεδρον, ὅπερ συμβολίζει τὸ πῦρ, τὸ ὀκτάεδρον, ὅπερ συμβολίζει τὸν ἀέρα, τὸ εἰκοσάεδρον, ὅπερ συμβολίζει τὸ ὕδωρ καὶ τὸν κύβον, ὁ ὁποῖος συμβολίζει τὴν γῆν. Ἐκτὸς τούτων εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἐγνώριζον καὶ τὸ πεντάεδρον. Τοῦτο τὸ εἰκόσωμεν ἔξ εἰδησῶν αἰτίας ἀναφέρουσαν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐχρησιμοποιοῦν τὸ πεντάεδρον (κοινῶς σήμερον πεντάεδρον) ὡς σύμβολον ὑγείας. Λέγοντες οἱ Πυθαγόρειοι κανονικὰ σώματα ἐνοῦν σώματα τῶν ὁπῶν ἢ ἐπιφανεία σχηματίζεται ὑπὸ τετραγώνων καὶ ἰσοπλευρῶν τριγώνων. Τὸ ἀπλοῦστατον ἐκ τούτων ἢ τὸ κύβος, ὁποῖος ἀσχετικαὶ ἀπὸ ἔξ τετραγώνων τεμνόμενα κατ' ὀρθὰς γωνίας. Τὸ τετράεδρον εἶναι ἡ τετράπλευρος πυραμῖς, ἣτις σχηματίζεται ἀπὸ τεσσάρων ἰσοπλευρῶν τριγώνων. Τὸ ὀκτάεδρον σχηματίζεται ἀπὸ ὀκτῶ ἰσοπλευρῶν τριγώνων, τὸ δὲ εἰκοσάεδρον ἀπὸ εἰκοσῶν. Εἰς τὰ τεσσάρων ταῦτα σώματα προστίθεται ὡς πέμπτον καὶ τὸ δωδεκάεδρον, τὸ ὁποῖον κατασκευάσθη, ὡς ἀναφέρει ἡ παράδοσις, ὑπὸ τοῦ Ἰππασίου κατὰ τὸ πρότον τέταστον τοῦ πέμπτου αἰῶνος. Τοῦτο τὸ ἐθεώρουν σχηματιζόμενον ὑπὸ δώδεκα ἰσοπλευρῶν πενταγώνων, κατὰ δὲ τὸν Πλάτωνα ἢ το σύμβολον «τῆς τοῦ παντὸς σφαιρας». Εἰς ἐν ἀπόσπασμα τοῦ Φιλόλαου ἀναγιγνώσκωμεν: «Καὶ τὰ μὲν τῆς σφαιρας σώματα πέντε ἐστί, τὰ ἐν τῇ σφαιρᾷ πῦρ (καὶ) ὕδωρ καὶ γῆ καὶ ἀήρ, καὶ ὁ τὰς σφαιρας ὅλας πέμπτον». (Τὰ σώματα τὰ ἐνυπάρχοντα εἰς τὸ ἐσωτερικόν) τῆς σφαιρας εἶναι πέντε, πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ καὶ ἀήρ καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον χρῆσιμεῖ ὡς φορητὸν πλοῖον τῆς σφαιρας, τὸ πέμπτον). Τὸ πέμπτον σῶμα κοινῶς θεωρεῖται ὡς ἐγγεγραμμένον εἰς τὴν σφαῖραν δωδεκάεδρον.

Τὴν παράδοσιν ὅτι ὁ Ἰππασίος κατῳρῶσε νὰ ἐγγράψῃ εἰς σφαῖραν τὸ δωδεκάεδρον μᾶς δίδωσιν ὁ Ἰσίδωλιχος, ὁποῖος εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντα βίον τοῦ Πυθαγόρα

(88 κ.ἔ.) γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Περὶ δὲ Ἰππασίου μάλιστα (ὄπλ. φάσιν) ὡς ἦν μὲν τὸν Πυθαγόρειον, διὰ δὲ τὸ ἐξεργεῖν καὶ γροφασθαι πρώτης σφαιραν τὴν ἐκ τῶν δώδεκα πενταγώνων ἀπώλετο κατὰ θάλασσαν ὡς ἀσθενῆσαι, ὁδῶν δὲ λαθεῖ ὡς ἐρῶν, εἶναι δὲ πάντα ἐκεῖνον τὸν ἀνδρῶς προσαγορεύουσι γὰρ αὐτῶ τὸν Πυθαγόραν καὶ οὐ καλοῦσιν ὀνοματίζουσι. (Περὶ δὲ τοῦ Ἰππασίου ἀκριβῶς λέγουσι ὅτι συγκρατεῖτο εἰς τοὺς Πυθαγορείους, Ἐπειδὴ δὲ ἐδημοκρίσειε πρῶτος καὶ διὰ γραφικῆς παραστάσεως παρῆσθη τὴν σφαῖραν τὴν ἀποτελουμένην ἐκ δώδεκα πενταγώνων εὖρε τὸν θάνατον πινυεῖς εἰς τὴν θάλασσαν ἐπειδὴ (διὰ τὸν ἀποκολλημένον τοῦ) διέπραξεν ἀσθενῆσαι. Ἐλαβε δὲ τὴν ὁδῶν ὅτι αὐτὸς ἔκαμε (τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν) ἀνακαλύψιν, ἐνῶ δὲ αὐτὰ ἦσαν εὐρήματα ἐκεῖνου τοῦ ἀνδρῶς, ἢ ὅτι δι' αὐτῆς τῆς προσαγορεύσεως συνήθισον νὰ ὀνομαζοῦν τὸν Πυθαγόραν καὶ δὲν τὸν ὀνομάζουσι μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ). Εἰς τὰ χωρίον τοῦτο ἢ «ἐκ δώδεκα πενταγώνων σφαιρας» εἶναι τὰ ἐκ δώδεκα πενταγώνων δωδεκάεδρον, ὅπερ λέγουσι τοῦ ὅτι προεγγίζει πρὸς τὴν σφαῖραν, ἐκαλεῖτο κοινῶς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σφαιρα. Ὡς πρὸς τὰς εἰδησεις ταύτας ἐγένοντο εἰς τοὺς νεώτερον ιστορικοῦς πολλαὶ ἀσθησεις. Ἡ ἐρευνα μετὰ ἐπιμόνον ἀντιβολὴν τῶν εἰδησῶν κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐγνώριζον ἐμπειρικῶς τὴν ὑπαρξίν τῶν πέντε τούτων κανονικῶν σωμάτων οὐχὶ ὁμοῦ καὶ τὴν γεωμετρικὴν τῶν κατασκευῆν. Διὰ νὰ συντελεσθῇ ἡ κατὰ γεωμετρικῶς κανόνως κατασκευὴ τῶν σωμάτων τούτων χρειαζονται νὰ λυθοῦν προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη. Ταῦτα ὁμοῦ προβλήματα ἐμελετήθησαν καὶ ἐλύθησαν μόνον κατὰ τὸν πρότον ἡμῶν τὸν τετάρτον αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου μαθηματικοῦ Θεαίτητος, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Συνεπῶς ἡ ἐρευνα κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἐγνώριζον μόνον ἐκ τῆς ἐμπειρίας τὰ ἐν λόγῳ σχήματα. Ἀρχαιολογικαὶ ἐρευναὶ εἰδείξαν ὅτι εἰς τὴν βόρειον Ἰταλίαν κατὰ τὸν ἕκτον π.Χ. αἰῶνα ἦσαν γνωστὰ στερεὰ μετὰ δώδεκα ἔδρας. Πλησίον τῆς Παδοῦς εὐρήθη ἐν χαλκῶν δωδεκάεδρον καὶ 26 ἀντικείμενα δωδεκάεδρικῆς μορφῆς. Οἱ κάτοικοι τῆς βορείου Ἰταλίας κατασκευάζον τοιαῦτα ἀντικείμενα ἀπομιμούμενοι τὴν κροσταλλικὴν μορφήν ἐπὶ τὴν ὅποιαν ἐμφανίζεται εἰς τὰ μέρη ἐκείνη ὁ πυρίτης. Τοιαῦτα ἀντικείμενα ἔδωσαν ἀφορμὴν νὰ σχηματισθῶν καὶ οἱ Πυθαγόρειοι ἐμπειρικῶν ὁποπίστων περὶ δωδεκάεδρον καὶ εἰκοσάεδρον, ἐπὶ ὅσων ἀπαντῶνται καὶ κροσταλλῶσεις ἐν τῇ φύσει μετὰ εἰκοσὶ ἔδρας. Ὁ κατόπιν εὐρύτητα διαδοθεῖς Νεοπυθαγορισμὸς ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Πυθαγορείους ἀναδρομικῶς καὶ τὴν γνώσιν τῆς γεωμετρικῆς κατασκευῆς τῶν πέντε γεωμετρικῶν σωμάτων. Συμφῶνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, τὸ παλαιὸν ἀνωτέρω ἀπόσπασμα τοῦ Φιλόλαου λαμβάνει ἄλλην ἐρμηνείαν. Τὰ σώματα ἄνω ἀναφέρονται ἐκ ἐνυπάρχοντα εἰς τὴν σφαῖραν δὲν εἶναι τὰ κοσμικὰ σώματα, ἢ δὲ ὅλας δὲν εἶναι τὰ δωδεκάεδρον. Ὁ Φιλόλαος ἀναφέρεται εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ὁποῖος εἰδέτο ὅτι τὰ τεσσάρων στοιχεῖα περιέχονται μέσα εἰς τὴν σφαῖραν.

6ον) Ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων ἐτέθη τὸ πρόβλημα τῆς κατασκευῆς σχήματος τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἴσον με ἐν ἄλλο δοθέν σχῆμα καὶ ὁμοῖον πρὸς ἕτερον ἐπίσης δοθέν.

Ἄλλ' ἡ ἀνακάλυψις ἐκείνη, ἣτις ἐπέδρασε τὰ μέγιστα διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῆς γεωμετρίας, εἶναι ἡ ἀπόδειξις τῆς προτάσεως ἣτις λέγει ὅτι τὸ τετράγωνον τῆς ὑποτείνουσας τοῦ ὀρθογώνιου τριγώνου ἰσοῦται μετὰ τὸ ἀθροισμα τῶν τετραγώνων τῶν δύο καθέτων πλευρῶν αὐτοῦ. Ἡ πρότασις αὕτη ἐπωνομάσθη «Πυθαγόρειον θεωρήμα» καὶ ἡ ἀνακάλυψις ἀπέδωκεν εἰς τὸν Πυθαγόραν, ὅστις, ἐυχαριστῶν τῆς θεοῦς, λέγεται ὅτι προσέθερεν εἰς αὐτοῦς ἑκατόμην. Ἡ προσφορά αἰσθητῶς θυσίας ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων εἶναι ὁμοῦ ἀπίθανος. Ἐπίσης δὲν δύναμεθα νὰ γνωρίζωμεν κατὰ ποῖον τρόπον ἀπεδείχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ θεώρημα. Οὗτε εἶναι βέβαιον ὅτι ἀσείλεται αὐτῇ εἰς τὸν Πυθαγόραν. Εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Βαβυλώνιοι ἐγνώριζον ὅτι ἐν τριγώνον τοῦ ὁποῖου αἱ πλευραὶ ἔχουν τὴν σχέσιν τῶν ἀριθμῶν 3, 4 καὶ 5, εἶναι ὀρθογώνιον. Ἄλλ' τὸ ζήτημα δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐμπειρικὴν διαπίστωσιν τῆς ἰσότητος τοιαύτης μεταξὺ τῶν πλευρῶν σχέσεως, ἀλλ' εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς κατὰ γενικὸν τρόπον διευτυβεῖσθαι προτάσεως. Οἱ νεώτεροι μαθηματικοὶ ἔχουν ὑποδείξει 12 τρόπους, κατὰ τοὺς ὁποῖους εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ λύσις. Δὲν εἶναι ἀπίθανον οἱ Πυθαγόρειοι νὰ ἀνεκάλυψαν τὴν ἀπόδειξιν μελετώντες τὰς ιδιότητας τῶν τετραγώνων ἀριθμῶν. Ἐξ ἰσοῦ πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐχρησιμοποίησαν τὰς σχέσεις τῶν ἀναλογιῶν, τὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῶν πλευρῶν ὁμοῖων τριγώνων, αἰτίνας ἦσαν ἤδη γνωστὰ εἰς τὸν Θαλῆν. Ἐκτὸς τούτου, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτῆς ἀρχῆς τῶν ἀναλογιῶν ἠδυνήθησαν οἱ Πυθαγόρειοι νὰ κατασκευάσωσιν τετράγωνον, ὅπερ ἔχει ἐμβαδὸν ἴσον μετὰ τὸ δοθέν ὀρθογώνιον. Διότι ἐν τῷ δοθέντι ὀρθογώνιου τριγώνου ΑΒΓ (σχῆμα 7) ἡ ἐκ τῆς κορυφῆς τῆς ὀρθῆς γωνίας ἀγόμενη ΒΔ, λαμβανόμενη εἰς τὸ τετράγωνον, ἰσοῦται μετὰ τὸ γινόμενον τῶν ΑΔ καὶ ΔΓ. Ἄρα δύναμεθα, ἐάν κατασκευάσωμεν τετράγωνον, τοῦ ὁποῖου ἡ πλευρὰ εἶναι ἴση μετὰ τὴν ΒΔ, τοῦτο θὰ ἔχη ἐμβαδὸν ἴσον μετὰ τὸ ἐμβαδὸν ὀρθογώνιου παραλληλογράμμου. Ἡ βάση καὶ τὸ ὕψος εἶναι ἡ ΑΔ καὶ ἡ ΔΓ. Οὕτω ἐπιτευχθῇ ὁ τετρα-

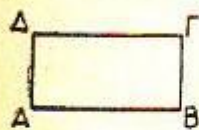
Σχῆμα 7

γωνισμός του ορθογώνιου και με αυτόν έτεθη τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμού καὶ ἄλλων σχημάτων.

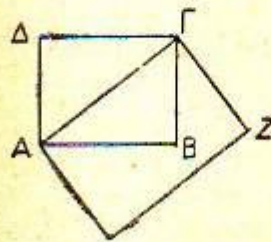
Ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἀσύμμετρων μεγεθῶν

Οἱ Πυθαγόρειοι θεώρουν τὸ τετράγωνον ὡς τὸ θεμελιώδευτον καὶ ἀπλούστερον τῶν εὐθυγράμμων σχημάτων. Ἀπὸ ἀπόψεως μετροπτικῆς ἐπιμένον ἦτο νὰ δεχθῶν ὡς ἀσέτηριον τετράγωνον, τοῦ ὁποῖου ἡ πλευρὰ λαμβάνεται ἴση μετὰ τὴν μονάδα, θεωροῦμένη ὡς ἀρχικὸν μέτρον. Ἐστὼ τὸ τετράγωνον ΑΒΓΔ (σχῆμα 8) τοῦ ὁποῖου τὴν πλευρὰν λαμβάνομεν ἴσην μετὰ τὴν μονάδα. Ἄν βελήσωμεν νὰ κατασκευάσωμεν τετράγωνον μετὰ ἐμβαδὸν διπλάσιον τοῦ δοθέντος, ὁ ζητούμενος διπλασιασμός δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τοῦ διπλασιασμοῦ τῆς πλευρᾶς, διότι ἂν λάβομεν πλευρὰν ἔχουσαν τιμὴν 2 καὶ σχηματίσωμεν τετράγωνον, τὸ ἐμβαδὸν θὰ τετραπλασιασθῆ

Σχῆμα 8

($2 \times 2 = 4$). Τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα ὅμως μᾶς δίδει ἀμέσως τὴν δυνατότητα νὰ λύσωμεν γεωμετρικῶς τὸ τεθὲν πρόβλημα. Ἐπιτεγγύοντες τὰ σημεῖα Α καὶ Γ τοῦ πρὸς διπλασιασμοῦ δοθέντος τετραγώνου ΑΒΓΔ (σχῆμα 9) σχηματίζομεν τὴν διαγώνιον ΑΓ, ἣτις εἶναι συγχρόνως καὶ ὑποτείνουσα τῶν ὀρθογώνιων ΑΒΓ καὶ ΑΔΓ. Ἄν μετὰ τὴν ΑΓ σχηματίσωμεν τὸ τετράγωνον ΑΕΖΓ, τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ προφανῶς θὰ εἶναι διπλάσιον ἀπὸ τὸ ἐμβαδὸν τοῦ δοθέντος τετραγώνου ΑΒΓΔ, διότι κατὰ τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα, τὸ τετράγωνον τῆς ὑποτείνουσας (ΑΓ) ἴσεται τῷ ἀθροίσματι τῶν τετραγώνων τῶν δύο ἄλλων πλευρῶν (τῆς ΑΒ καὶ τῆς ΒΓ). Διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς διαγώνιου, τὸ πρόβλημα ἀπὸ γεωμετρικῆς ἀπόψεως ἐλύθη. Ἄν ὁμοίως βελήσωμεν νὰ προσδιορίσωμεν ἀριθμητικῶς τὴν τιμὴν τῆς διαγώνιου ταύτης, θὰ προσκομίσωμεν εἰς ἀντιπροβλήτους δυσχερείας. Τίθεται λοιπὸν δυσχερέστατον πρόβλημα, ὅπως θὰ ἴδωμεν διὰ φραστικῆς διατυπώσεως, πηλασιάζουσι τὸ περιεχόμενον τοῦ Πυθαγορείου θεωρήματος, νὰ ἐκφρασθῆ διὰ τοῦ ἀκολουθοῦντος ἐρωτήματος: Ποῖον εἶναι τὸ μήκος τῆς ὑποτείνουσας τοῦ ὀρθογώνιου τριγώνου, ὅταν ἐκάστη τῶν καθέτων πλευρῶν του ἴσεται μετὰ τὴν μονάδα; Ἡ λύσις ἀνεζητήθη διὰ τῆς εὐρέσεως κλασματικῆς ἀριθμητικῆς ἐκφράσεως, ἣτις, πολλαπλασιασθῆσάντων μετὰ τὴν αὐτὴν τῆς, νὰ δῶν τὸν ἀριθμὸν 2. Ἦτοι, ἐτέθη τὸ πρόβλημα τῆς εὐρέσεως τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 2. Μετὰ πολλὰς ἀναζητήσεις, οἱ Πυθαγόρειοι κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ζητούμενον μέγεθος τυγχάνει ἀσύμμετρον πρὸς τὴν πλευρὰν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἕν κοινὸν μέτρον, τὸ ὁποῖον νὰ μετᾷ τὴν διαγώνιον καὶ τὴν πλευρὰν. Διότι ἐάν ἴσων ἀριθμοὶ ἀσύμμετροι, ὁ λόγος αὐτῶν θὰ ἐξεδραζέτο διὰ τοῦ ἀναγνώου κλάσματος δι.π. εἰς τὸ ὅποιον τὸ π συμβολίζου τὴν πλευρὰν τὸ δὲ δ τὴν διαγώνιον. Τοῦ ἀριθμοῦ π καὶ δ λαμβάνομεν ὡς τοὺς κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν τιμὴν ἐλαχίστους καὶ μὴ ἐπιδεχόμενους ἀναγωγῆς, εἰς μικρότερους. Ἀλλὰ κατὰ τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα τὸ $\delta\delta = 2\pi\pi$. Τοῦτο ὁμοίως σημαίνει ὅτι τὸ 2ππ εἶναι ἀριθμὸς ἄρτιος, ἐκ τούτου δὲ ἐπεταί ὅτι καὶ ὁ δδ εἶναι ἀριθμὸς ἄρτιος. Ἄρα καὶ ὁ ἀριθμὸς δ εἶναι ἄρτιος. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ δ:π κλάσμα ἐλήφθη ἀνάγνου, πρέπει ὁ ἀριθμὸς π νὰ εἶναι περιττός. Ἐφ' ὅσον ὅμως ὁ δ εἶναι ἄρτιος, δυνάμεθα τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα νὰ τὸ ἐκφράσωμεν ὑπὸ τὴν μορφήν $4(δ:2) \cdot (δ:2) = 2\pi \cdot \pi$ ἢ $2 \cdot (δ:2) \cdot (δ:2) = \pi \cdot \pi$. Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι κατὰ τὴν παράστασιν ταύτην, ὁ π, ἂν ἐδέχθημεν ὡς περιττόν, εἶναι συγχρόνως καὶ ἄρτιος. Κατὰ ταῦτα ἡ ὑπόθεσις μας, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ π ἐλήφθη ὡς ἀσύμμετρον καὶ δυνάμενος νὰ ἔχῃ συμμετρικὸν λόγον πρὸς τὴν πλευρὰν, ἐκφραζόμενον διὰ δι.π. τυγχάνει ψευδῆς. Μίαν τοιαύτην διὰ τῆς εἰς ἄστονον ἀπογωγῆς ἀπέδειξεν, εἰρηνῶς ὁ Γάλλος φιλόσοφος Λεὼν Μπρουσσικ ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Ἄριστοτέλης ὅταν γράσῃ εἰς τὰ «Ἀναλυτικὰ Πρότερα» (41 α 26) τὰ ἀκόλουθα: «Ἄσυνμετρος ἢ διάμετρος διὰ τὸ γίνεσθαι τὰ περιττὰ ἴσα τοῖς ἄρτιοις ἀσύμμετρον τεθεῖσιν» (Ἡ διάμετρος εἶναι ἀσύμμετρος διότι ἂν τὴν δεχθῶμεν ὡς ἀσύμμετρον, θὰ φθάσωμεν εἰς ἰσότητα, ἣτις θὰ εἰσῶν ἕνα περιττόν ἀριθμὸν πρὸς ἕνα ἄρτιον). Ὁ Ἄριστοτέλης θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι ἂν δεχθῶμεν τὴν διαγώνιον τοῦ ζητουμένου διπλασίου τετραγώνου ὡς ἀρτιὸν ἀσύμμετρον, θὰ ἀσφαλισθῶμεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ πλευρὰ εἶναι συγχρόνως ἀσυνμετρὸς περιττός καὶ ἄρτιος.

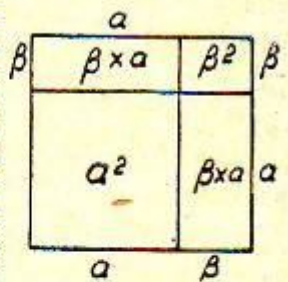
Σχῆμα 9

Διὰ τῶν ἐρευνῶν τούτων διεπιστώθη ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν εὐρῆθαι εἰς ἀριθμὸς μετρούμενος ὑπὸ ἀρχικῆς ὀρισμένης μονάδος μετρήσεως, ὁ ὁποῖος νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς τὴν διαγώνιον τετραγώνου τὸ ὁποῖον ἔχει πλευρὰν τὴν μονάδα. Διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν μετὰ γεωμετρικῶν ὄρων λέγομεν ὅτι ἀνεκαλύθη τότε ὅτι ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 2 εἶναι ἀριθμὸς ἀσύμμετρος. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐβραυρήθη παράδοξον καὶ ἀνεξήγητον ἦτο ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὴν πραγματικότητα δεδομένα γεωμετρικὰ μεγέθη τὰ ὁποῖα παρ' ὅλον ὅτι εἶναι ἐποπτικῶς ἀντιληπτὰ δὲν δύναται νὰ μετρηθῶν, ἀνοόμενα νὰ ὑποταχθῶν

εἰς τὸν λογισμὸν. Ἐνῶ οἱ Πυθαγόρειοι ἰσχυρίζονται ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἀριθμοί, ὅτι εἰς οἰονόμητον ἂν ἀντιστοιχῇ ἀριθμὸς, εὐρῆθαι ὅτι μεγέθη τινὰ ἀνοόμενα νὰ ὑποταχθῶν εἰς τὸν ἀντολογικὸν τούτων νομῶν. Ἰστέον ὅτι εἶναι τὸ παν ἀριθμητὸν καὶ ὑποταγματικὸν εἰς τὸν λόγον, ἐρητόν. Εἰς τὴν διδομένην πραγματικότητα κάμνει τὴν ἐμφάνισιν του τὸ ἀλογον καὶ τὸ ἀρρητον διασπῶν καὶ διαταράσσον τὰς ἁρμονικὰς σχέσεις. Μία τοιαύτη ἀνακάλυψις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἐπιφέρει κλονισμὸν εἰς τὸ οἰκοδόμημα ὅπερ προσεπάθουν νὰ ἀνεγείρουν οἱ Πυθαγόρειοι. Ἡ ἀνακάλυψις τῆς ὑπάρξεως ἀσύμμετρων μεγεθῶν φυσικῶν ἦτο νὰ προεξήγησεν κατὰπλήξιν εἰς τοὺς κύκλους τῶν Πυθαγορείων, ἀπήχησεν δὲ ταύτης μᾶς δίδει σχῆμα εἰς τὸ δέκατον διβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδειου, ἔχον ὡς ἐξῆς: «Ἦν γὰρ Πυθαγόρειον λόγος τῶν πρώτων τὴν περὶ τούτων (δηλαδὴ τῶν ἀλογων) θεωρίαν εἰς τοῦτο μὲν ἐξαγαγόντα ναυαγίῳ περιπεσέειν, καὶ ἴσως ἠλίπτοντο, ὅτι πᾶν τὸ ἀλογον ἐν τῷ πανί καὶ ἀλογον καὶ ἀνεῖδον κρύπτεσθαι φιλεῖ καὶ εἰ τις ἂν ψυχὴ τύχῃ ἐπιδράμῃ τῷ τοιοῦτῳ εἶδει τῆς ζωῆς καὶ προείρῃ καὶ φανερόν τούτο ποιήσεται εἰς τὸν τῆς γενέσεως υποφέρειναι πόντον καὶ τοῖς ἀσάτασις ταύτης κλύεται ρεύμασιν τοιοῦτον σέβας καὶ οὗτοι εἶχον οἱ ἄνδρες περὶ τὴν τῶν ἀλογων θεωρίαν» (Διότι λέγουσι οἱ Πυθαγόρειοι ὅτι ὁ πρώτος ὅστις ἔφερεν εἰς τὸ φῶς τὴν δημοσιότητα τὴν περὶ τῶν ἀσύμμετρων θεωρίαν, περιπέσεν εἰς ναυάγιον) καὶ ἴσως ἦθελον δι' αἰνιγματικῆς ἐκφράσεως νὰ εἴπωμεν διὰ τῆς διηγήσεως αὐτῆς, ὅτι πᾶν ὅ,τι μέσα εἰς τὸ σύμπαν δὲν ὑπὸ τάσσεται εἰς τὸν λόγον, συνήθizei νὰ ἀποκορπύεται καὶ νὰ μὲν ἔξω ἀπὸ τὴν ἀναλογικὴν σχέσιν καὶ τὴν ἀνάληψιν εἶδος (δηλαδὴ καθωρισμένης μορφῆς). Καὶ ἐάν καμμία ψυχὴ ἤθελε κατὰ τύχην ὀρῆσει πρὸς ἕν τοιοῦτον εἶδος ζωῆς καὶ ἤθελε παρουσιάσει εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τὸ ἀλογον, αὐτὴ ἢ ψυχὴ κατακρημνίζεται εἰς τὴν ὑγρὴν περιοχὴν τῆς γενέσεως καὶ κλυδωνίζεται ἀπὸ τὰ ἀσταμάτητὰ τῆς ρεύματα. Τοιοῦτον σέβας καὶ αὐτοὶ οἱ ἄνδρες εἶχον σχετικῶς μετὰ τὴν εἰς τὰ ἀλογα (ἀσύμμετρα μεγέθη) ἀναφερομένην θεωρίαν. Ἡ ἐκφρασὶς «κρύπτεσθαι φιλεῖ» προέχεται ἀπὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου, ὅστις διατείνεται ὅτι ἐν τῇ φύσει ἐνυπάρχει ριζικὴ τις τάσις πρὸς ἀπόκρυψιν. Τὸ ἀλογον συνεπὲς ἐμφανίζεται εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον ὡς συμβολίζον τὴν φύσιν, ἣτις ἀνεῖται νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν ἀνθρώπινον τὰ μυστικὰ τῆς καὶ τι μωρεὶ ὡς ἀσέβειαν τὴν προσπαθεῖσιν νὰ ὑποβλήθῃ εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ λόγου, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λόγω τῆς φύσεως τοῦ δὲν ὑποτάσσεται εἰς τὸ εἶδος καὶ τὸν λογικὸν καθορισμὸν.

Αἱ συνέπειαι τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἀσύμμετρων μεγεθῶν

Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν ὅτι ὑπάρχουν ἀσύμμετρα γεωμετρικὰ μεγέθη, οἱ Πυθαγόρειοι κατενόησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὰς γεωμετρικὰς τῶν ἐρευνῶν, χρησιμοποιοῦντες ἀκεραῖους ἀριθμοὺς. Ἠναγκάσθησαν νὰ δώσωμεν εἰς τὴν ἀλγεβρῶν γεωμετρικὴν μορφήν. Τὴν ἐξίσωσιν $(a+b) \cdot (a+b) = a^2 + 2ab + b^2$ τὴν βραδύην ἐποπτικῶς διὰ τοῦ κάτω παρα σχήματος (Σχ. 10), σχηματίζοντες τετράγωνον, τοῦ ὁποῖου ἡ πλευρὰ εἶναι τὸ ἀθροῖσμα τῶν μηκῶν α καὶ β καὶ ἀναλύοντες τοῦτο εἰς τετράγωνα καὶ ὀρθογώνια. Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ τετραγώνου εἶναι φανερόν ὅτι ἐν τῷ συνόλῳ του ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕν τετράγωνον ἔχον πλευρὰν τὴν α, ἕν τετράγωνον ἔχον πλευρὰν τὴν β καὶ δύο ὀρθογώνια ἕκαστον ἔκ τῶν ὁποίων ἔχει ὡς διαστάσεις τὸν τὴν α καὶ β, ἦτοι $(a+b) \cdot (a+b) = a^2 + 2ab + b^2$. Εἶναι ἐπίσης φανερόν ὅτι ἡ διαφορά τοῦ $(a+b) \cdot (a+b)$ καὶ $(a-a)$ εἶναι τὸ ἐν εἶδει γινόμενον σχῆμα τὸ συναρτηζόμενον εἰς $2ab + b^2 - b^2$ (ἦτοι ἐκ τοῦ μικροῦ τετραγώνου τοῦ ἔχοντος πλευρὰν β καὶ ἐκ δύο ὀρθογωνίων ἑκατέρου τῶν ὁποίων ἡ βᾶσις εἶναι ἡ α, ὕψος δὲ ἡ β). Οὗτω ἐδημιουργήθη ἕν εἶδος γεωμετρικῆς ἀλγεβρας διὰ τῆς ὁποίας ἐκτελεῖται πρόσθεσις καὶ ἀφαιρέσις παριστανόμενον τῶν ποσοτήτων διὰ γραμμῶν καὶ τετραγώνων καὶ ὀρθογωνίων ἐμφανέων. Τὸ γινόμενον τοῦ πολλαπλασιασμοῦ παριστάνεται δι' ὀρθογωνίων τοῦ ὁποῖου τὸ ὕψος καὶ ἡ βᾶσις παριστάνουν τοὺς παράγοντας. Ἡ κατασκευὴ ἕν δοξασθῆ ἐπιφανείας σχημάτων πρὸς λύσιν δοθέντος προβλήματος καλεῖται διαίρεσις, δύναται δὲ νὰ παραβληθῆ μετὰ τὴν δυνάμειον ἀριθμητικὴν πράξιν. Κατὰ τὰς συγκρίσεις ταύτας τῶν γραμμῶν καὶ ἐπιφανείων ἐχρησιμοποίηθησαν, ὡς φαίνεται ἐξ ἀφαιρέσεων μαρτυριῶν ἡδὺ τῶν Πυθαγορείων οἱ ὅροι παραβολῆ, ὑπερβολῆ καὶ ἔλλειψις. Ὁ Πρόκλος, ἀρμόμενος τὰς πληροφορίες του ἀπὸ τοῦ Εὐδήμου, γράφει σχετικῶς (Σχολ. εἰς Εὐκλ., 419) «Ἐστὶ μὲν ἀρχαία φασίν οἱ περὶ τὸν Εὐδήμον καὶ τῆς τῶν Πυθαγορείων Μούσης εὐρήματα ἢ τε παραβολῆ τῶν χωρίων καὶ ἡ ὑπερβολῆ καὶ ἡ ἔλλειψις. Ἀπὸ δὲ τούτων καὶ οἱ ἑσπετέροι τὰ ὀνόματα λαβόντες μετῆγαγον αὐτὰ καὶ ἐπὶ τὰς κωνικὰς λεγομένας γραμμάς».

Σχῆμα 10.

Ἡ συμβολὴ τῶν Πυθαγορείων

Διὰ τῶν ἐρευνῶν τῶν Πυθαγορείων συμπεριλήφθησαν εἰς

συστηματική ενότητα αι μαθηματικά ανακαλύψεις και συμπετέλεσαν μεθοδικώς συντεταγμένον σύστημα δυνάμενον να μεταδοθή δια της διδασκαλίας και εις τους μεταγενεστέρους. Διά τούτο ονομάσθησαν αι ανακαλυφθείσαι προτάσεις ευαθήματα, ήτοι αλήθειαι τας οποίας δύναται να προσοκεισθή ή ανάγκη δια της μαθήσεως. Η λέξις μάθησις δέν σημαίνει απλώς κατοχήν του διδασκόμενου, αλλά συγχρόνως και δαείαν τούτου κατανόησιν. Και από μεθοδολογική απόψεως έβρισαν οι Πυθαγόρειοι τα πρώτα θεμέλια της μαθηματικής επιστήμης. Ύψιστον την απόδειξιν εις αυστηρώς λογικήν διαδικασίαν και εχρησιμοποίησαν και την εις άστρον απαγωγήν, ως αποδεικτικήν μέθοδον. Καθώρισαν την έννοιαν των άκραιν αριθμών ως συστημάτων απαρτιζομένων εκ μονάδων και την έννοιαν της μεταξύ αυτών σχέσεως. Αι προτάσεις αι των καθορισμών αριθμητικώς την τετραγωνικήν ρίζαν του 2 έγνετον άφορη ή λάθουν έντονωτερον συνείδησιν περί κλασματικών αριθμών. Σπουδαιοτάτη ύπάρξεν ως είδομεν, ή ανακάλυψις των άσυμμέτρων μεγεθών ήτις έβρισαν αυτούς προ νέον προβλημάτων και προέκλεσαν έντονον κρίσιν εις την περιοχήν των μαθηματικών σπουδών. Εις την στερομετρίαν δέν φαίνεται επιτελέσαντες μεγάλας άσκαλούς. Ως προς τας μεταστροφικάς περι των αριθμών γνώσεις αυτών θα γίνη λόγος εις τό οικείον περι ελληνικής φιλοσοφίας τμήμα.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

(Από των μέσων του πέμπτου αιώνας μέχρι 386 π.Χ.)

Τα χαρακτηριστικά της περιόδου

Κατά την δευτέραν περίοδον σημειούται λόγω της ανακαλύψεως των άσυμμέτρων μεγεθών έντονος κρίσις εις τα μαθηματικά. Ανακαλύπτεται ότι ή περι αναλογιών θεωρία δέν δύναται να εφαρμοσθή επί των άσυμμέτρων μεγεθών. Συγχρόνως τίθενται προς λύσιν και τρία μεγάλα προβλήματα: 1ον) Το πρόβλημα του τετραγωνισμού του κύκλου, 2ον) Το πρόβλημα του διπλασιασμού του κύβου (δύλιον πρόβλημα) και 3ον) το πρόβλημα της τριχοτομώσεως της όθείας γωνίας. Συνεπώς τό διαθέρον της έρεύνης περιστρέφεται περί την μελέτην των άσυμμέτρων μεγεθών άφ' ενός και περί την σπουδήν του προβλήματος της εύρέσεως μέσης αναλόγου. Τούτο όμως άγει εις την μελέτην καμπύλων γραμμών μη δυναμένων να κατασκευασθούν δια του κανόνος και διαβήτου.

Από την ανακάλυψιν των άσυμμέτρων εις τα άπειροστώ

Διά της ανακαλύψεως των άσυμμέτρων μεγεθών έκλονίσθησαν αι βάσεις της αριθμητικής θεωρίας την όποιαν προσεπάθουν να οικοδοήσουν, οι Πυθαγόρειοι. Αντελήφθησαν και αυτοί ότι δέν ήτο δυνατόν να εκφρασθούν αι μαθηματικές σχέσεις των όντων δια των άκραιν αριθμών. Το γεωμετρικόν μέγεθος έποπτικώς εμφανίζει ή διαγώνιος τετραγώνου του όποιου τό έμβαδόν έχει αριθμητικήν τιμήν 2 δέν δύναται να καταμετρηθή, ήτοι να υποδιαιρεθί επί τη βάσει μονάδος ήτις έχει πεπερασμένον μήκος. Διά τούτο ήναγκάσθησαν να δεχθούν ότι τα γεωμετρικά μεγέθη σύγκειται από άπειρους μικρά τμήματα, των όποιων ο αριθμός είναι άπειρος. Κατ' αυτόν τον τρόπον ήνοιχθη δια τας μαθηματικάς θεωρίας νέος όριζών. Η μαθηματική σκέψις έπέθη πρό του άπειρου διότι ήναγκάσθη να δεχθί ότι τα γεωμετρικά μεγέθη τυγχάνουν άπειρας μικρά και επί άπειρον διαίρετά. Την έννοιαν του άπειρου μικρού ως ποσότητος ήτις τείνει προς τό μηδέν, χωρίς όμως να είναι δυνατόν να μηδενισθί, την έξέφρασε με ακριβολογικήν διατύπωσιν πρώτος ο Αναξαγόρας, ειπών: «Ούτε γάρ του μικρού έστι τό γε ελάχιστον, άλλ' έλασσον αεί τό γάρ έν οικ έστι τό μη είναι». (Δοθέντος μικρού τινος πράγματος δέν δύναμεθα δια της διαίρεσώς του να φθάσωμεν εις τό ελάχιστον, άλλ' εκάστοτε θα φθάσωμεν εις κάτι περισσότερο μικρόν, διότι είναι αδύνατον τό έν να παύη να ύπάρχη). Κατόπιν τούτου τα συγκριμένα μεγέθη θα ήτο δυνατόν να θεωρηθούν άθροίσματα προς τα άπειρα τείνον άπειρα κατά τό πλήθος και την μικρότητα μεγέθη. Ο Αναξαγόρας φαίνεται ότι είχε συνείδησιν της έννοιας του όριου διότι προσεπάθει να επίλυση τό πρόβλημα του τετραγωνισμού του κύκλου θεωρών τό έμβαδόν αυτού ως όριον του έμβαδού των δυναμένων να έγγραφούν έντός αυτού κανονικών πολυγώνων. Την αυτήν δέ μέθοδον φαίνεται ότι είχε χρησιμοποιήσει προς επίλυσιν του ίδιου προβλήματος και ο σοφιστής Αντιόων. Αι προσπάθειαι αιται εμφανίζον ως κοινόν σημείον την αντίληψιν ότι άπειρα κατά τό πλήθος μέγαν έχοντα κάποιον μέγεθος δύναται να παραγάγουν μέγεθος. «Τα άπειρα τό πλήθει μέγεθος τι έχοντα ποιεί μέγεθος». (Σιμπλικίος Σχολ. εις Αριστοτέλους Φυσικά III. 4.). Κατά την άνωτέρω έκδοχήν γίνεται δεκτόν: 1ον) Ότι τα μεγέθη είναι επί άπειρον διαίρετά. 2ον) Ότι είναι δυνατόν τα άπειρους μικρά μεγέθη να δώσουν πεπερασμένον μέγεθος. Εις τα συμπέρασματα ταυτα θα είχαν φθάσει οι Πυθαγόρειοι κατά τό πρώτον τέταρτον του 5ου αιώνας. Εκ τούτων δέ λαβών άφορην ο Αναξαγόρας έβασαν εις όριστικώτερον διατυπωθέντα συμπέρασματα.

Η εξέλιξις όμως δέν προεχώρησεν άνευ σφοδράς πολεμικής ήτις υπεστήριζεν αντίθετάς άπόψεις. Φορέυς των άν-

τιθεμένων τούτων ίδεών ύπάρξεν ο Ζήνων ο Έλεάτης, τον όποιον ο Αριστοτέλης θεωρεί ως ιδρυτήν της διαλεκτικής. Η άπονομή εις αυτόν του έν λόγω τίτλου συνετέλεσε να παραγνωρισθί ή δια την ανάπτυξιν της μαθηματικής επιστήμης συμβολή του ήτις ύπάρξει σπουδαιοτάτη. Ο Ζήνων κατεπόλεμη την γνώμη ότι τα πεπερασμένα μεγέθη συντίθενται εξ άπειρων κατά τό πλήθος άρχικων μερών δια του ακόλουθου έπιχειρήματος:

Τα συνιστάμενα τό μέγεθος άπειρα άρχικά μέρη ή έχουν μέγεθος τι πεπερασμένον και διάφορον του μηδενός ή πρέπει να στερούνται οιαυδήποτε μεγέθους, όποτε έκαστον εξ αυτών θα ίσούται με τό μηδέν. Εάν δεχθώμεν ότι έχουν μέγεθος τι έστω και ελάχιστον, έπειδή είναι άπειρα, δια της προσθέσεως θα δώσουν άθροισμα άπειρας μέγα. Αν τα δεχθώμεν έστερημένα οιαυδήποτε μεγέθους τότε τό άθροισμά των θα άποδώση μηδέν. Διότι τό μηδέν και άπειρους φορές άν προστεθί άπομένει αλάνιας μηδέν. Αι υπό του Ζήνωνος προτάθειαι αντίρρήσεις δέν περιορίσθησαν εις τό επίπεδον της μαθηματικής επιστήμης αλλά δι' αυτών εζητήθη να αμφισβητηθί τό κύρος της δεδομένης έμπερικής και έποπτικής πραγματικότητας. Ο Ζήνων παρουσίασεν έπιχειρήματα δια των όποιων ήθέλησε να αποδείξη ότι παραδεχόμενοι ως πραγματικός ύφιστάμενος την μεταβολήν και την κίνησιν, περιπλεκόμεθα εις αντίφασεις μη δυναμένας να υπερβληθούν. Συνεπέρρασε λοιπόν ότι ο δεδομένος έποπτικός και έμπερικός κόσμος είναι άπατηλόν φαίνόμενον άσυμδίδασκον προς την λογικήν σκέψιν. Ως προς τό υπό συζήτησιν μαθηματικόν πρόβλημα ήρήθη την δυνατότητα ύπάρξεως πλήθους άρχικων μεγεθών εξ ών θα ήδύνατο να παραχθί τό έν. Έβεβαίωσε και δια του τρόπου τούτου την διδασκαλίαν του δι' άσκαλού του Παρμενίδου όστις έλεγεν ότι τό έν είναι έν.

Η υπό του Δημόκριτου δοθείσα λύσις

Εις τό σημείον τούτο παρεμβαίνει ο Δημόκριτος, όστις έπιχειρεί να δώση λύσιν δυναμένη να δικαιώση άμφοτέρας τας αντίταχόμενας αντίληψεις. Δέχεται την γνώμη των Έλεάτων, συμφωνών με αυτούς ως προς τό ότι αι αισθήσεις δέν μας άποκαλύπτουν τον κόσμον όπως πραγματικός ύπάρχει. Η κατ' αίσθησιν αντίληψις ονομάζεται από τον Αβδηρίτην σοφόν «σκατη γνώμη», δηλαδή έσκατισμένη αντίληψις των πραγμάτων. Ένομιτι αυτής θέτει την άληθινήν, την εγνωσίαν γνώμην». Διαφωνεί προς τούτους ως προς την γνώμην ότι ο κόσμος είναι ένιας και άδιαίρετος. Τό ένιασιν και άδιαίρετον τό μεταφέρει ο Δημόκριτος εις τα άτομα. Λέγει εις τους Έλεάτας ότι όρθως έκκαυδάνουν την άληθή πραγματικότητα ως ένιασιν και άδιαίρετον ύπόστασιν. Αλλά τό άδιαίρετον και ένιασιν δέν πρέπει να ζητηθί εις τό κοσμικόν σύμπαν, άλλ' εις τα στοιχεία, εκ των όποιων συναρπασίζονται. Τα άρχικά στοιχεία είναι ένότητες μη έπιδεχόμεναι διαίρεσιν. Τα άρχικά ταυτα και άνεπιδικτα διαίρεσεως στοιχεία ονομάζει ο Δημόκριτος, ακόλουθων τον διδάσκαλον του Λεύκιππον, άτομα. Οιοδύηποτε λοιπόν μεγέθος δέν είναι τίποτε άλλο, παρά άθροισμα ταιούτων άτόμων. Ταιούτα βασικά συστατικά της πραγματικότητας έδέχεται και ο Αναξαγόρας άποκαλών ταυτα σπέρματα. Ο Δημόκριτος άπομακρύνεται από τας γνώμας του Αναξαγόρα, διότι θέτει τέρμα εις την δικαιεσιότητα των βασικών στοιχείων. Δια των αντίληψεων του αυτών ο Δημόκριτος ύπάρξει, μαζί με τον Αναξαγόρα, θεμελιωτής του άπειροσσοπικού λογισμού. Ο Πλουτάρχος μας έκθέτει μετά μεγάλην σαφήνεια την σειράν των σκέψεων, δια των όποιων ο Αβδηρίτης σοφός ήχη εις την μεγάλην του μαθηματική ανακάλυψιν. «Ας ύποθέσωμεν, εκάθετος ο Δημόκριτος, ότι έχωμεν έμπρός μας ένά κώνον ΑΒΓ (σχήμα II) και ότι τον τέμνομεν διαρκώς δι' επίπεδου παραλλήλου προς την βάση του. Τας τομάς τας κώνου με κατ' αυτόν τρόπον, ώστε εκάστη να είναι εις ύψιστον βαθμόν πλησιεσάτη προς την άμέσως έπακολουθούσαν ύστερον από αυτήν. Πώς πρέπει τώρα να φαντασθώμεν τας δια των διαδοχικών τομών παραγομένας κυκλικάς έπιφάνειας; Είναι αιται άνισοι ή ίσοι; Αν είναι άνισοι, ή έπιφάνεια του κώνου δέν θα είναι όμαλή, αλλά θα εμφανίση βαθμιδατάς χαραγάς. Αν τας λάβωμεν ως ίσας, τότε ο κώνος θα είναι κώνος κώνου. Αλλά και αι δύο αιται έκδοχαί είναι με ίσου παράδοξοι. Όθεν αναγκαζόμεθα, προς άσιν τας παραδοξότητες, να δεχθώμεν ότι κατά την εγνωσίαν γνώμην, όταν δηλαδή αντίκρούσωμεν την πραγματικότητα άπληλλογόμενοι από τας άτελείας της αίσθήσεως, ο κώνος θα μας δώση την όποιαν υπό κυλίνδρου. Αν σκεθώμεν κατ' ανάλογον τρόπον, θα συμπεράνωμεν ότι πραγματικός ή σφαίρα είναι παλύνδρου, ο δε κύκλος πολύγωνων. Ο Αρχιμήδης οριώς άνασείρει περι τό Δημόκριτου ότι πρώτος αυτός διετύπωσε χωρίς απόδειξιν την πρότασιν, κατά την όποιαν ο κώνος είναι τό έν τρίτον του κυλίνδρου, ή δε πυραμίδα του πρισματός, του έχοντος τό αυτό ύψος και την αυτήν βάση. Και τα δύο μνημονευθέντα θεωρήματα άπεδείχθησαν υπό του Ευδόξου, άλλ' τό ότι ο Δημόκριτος πρώτος διετύπωσε τας έκφώνησεις των δεκτικόν ότι ο Αβδηρίτης μαθηματικός έλεγεν έννοητικώς διασπαθθί την λύσιν. Είναι δέ προφανές ότι την όποιαν διασπασθί ο κώνος δέν παρουσιάζει βαθμιδατήν έπιφάνειαν, ο Δημόκριτος την έλπε

Σχήμα II.

δεν θα είναι όμαλή, αλλά θα εμφανίση βαθμιδατάς χαραγάς. Αν τας λάβωμεν ως ίσας, τότε ο κώνος θα είναι κώνος κώνου. Αλλά και αι δύο αιται έκδοχαί είναι με ίσου παράδοξοι. Όθεν αναγκαζόμεθα, προς άσιν τας παραδοξότητες, να δεχθώμεν ότι κατά την εγνωσίαν γνώμην, όταν δηλαδή αντίκρούσωμεν την πραγματικότητα άπληλλογόμενοι από τας άτελείας της αίσθήσεως, ο κώνος θα μας δώση την όποιαν υπό κυλίνδρου. Αν σκεθώμεν κατ' ανάλογον τρόπον, θα συμπεράνωμεν ότι πραγματικός ή σφαίρα είναι παλύνδρου, ο δε κύκλος πολύγωνων. Ο Αρχιμήδης οριώς άνασείρει περι τό Δημόκριτου ότι πρώτος αυτός διετύπωσε χωρίς απόδειξιν την πρότασιν, κατά την όποιαν ο κώνος είναι τό έν τρίτον του κυλίνδρου, ή δε πυραμίδα του πρισματός, του έχοντος τό αυτό ύψος και την αυτήν βάση. Και τα δύο μνημονευθέντα θεωρήματα άπεδείχθησαν υπό του Ευδόξου, άλλ' τό ότι ο Δημόκριτος πρώτος διετύπωσε τας έκφώνησεις των δεκτικόν ότι ο Αβδηρίτης μαθηματικός έλεγεν έννοητικώς διασπαθθί την λύσιν. Είναι δέ προφανές ότι την όποιαν διασπασθί ο κώνος δέν παρουσιάζει βαθμιδατήν έπιφάνειαν, ο Δημόκριτος την έλπε

δεχόμενος την ύπαρξιν ασυμμέτρων μεγεθών, μη προσπίτων εις την εὐθείαν. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει καὶ σύγγραμμα τοῦ Δημοκροῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ ἄλλων γραμμῶν καὶ καυστῶν» (Περὶ ἀσυμμέτρων γραμμῶν καὶ στερεῶν).

Ἐκ τῶν ἐκτεθειμένων καταφαίνεται ὅτι ἡ συμβολὴ τοῦ Δημοκροῦ, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ὑπῆρξε τεραστία. Δυστυχῶς λόγῳ τῆς ἀπώλειας τῶν συγγραμμάτων του, δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν οὔτε τὴν ἔκτασιν, οὔτε τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῶν ἀνακαλύψεων του. Τὸ σπουδαιότερον πρόβλημα εἶναι ἂν ὁ ἄτομος τῶν Δημοκροῦ εἶναι φυσικῆς ἢ μαθηματικῆς μορφῆς. Εἶναι δύσκολον νὰ δεγθῶμεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ φυσικοῦ ἀτομισμού. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐδῶμεν τὸ ἄτομον ὁ Ἀβδηρίτης σοφός, ὅπως τὸ δέχονται οἱ νεώτεροι χημικοί, ὡς ἐλαχίστην ποσότητα πρῶτικῶς καθωρισμένης ὕλης. Εἰς τὸ πλῆθος τῶν δημοκρετιῶν ἀντιλήψεων, αἱ ποιότητες εἶναι συνθέσεις καὶ διὰ τοῦτο παράγωγα δεδομένα. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀσινκόν, εἶναι οἱ γεωμετρικοὶ καθαρισμοί. Συνεπῶς εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι ὁ Δημοκροῦς διεκρίνε τὸ φυσικὸν ἄτομον ἀπὸ τὸ μαθηματικόν, ἐκάλει δὲ τὸ τελευταῖον τοῦτο «αἰερέα» καὶ τὸ ἐξακράτηζεν ὡς «ἀθάρατος». Ὅθεν δικαιούμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶχε τεθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀβδηρίτου σοφοῦ πρόβλημα ἀναφερόμενον εἰς τὴν μαθηματικὴν ἀστάσιον καὶ ὤφειν τὸν ἄνθρωπον. Ὁ χρόνος, κατὰ τὴν μέγαν αὐτὸν αἰδέσσοφον, ἐκεῖ δούλη ἀτομιστικῆν. Ἡ τοιαύτη ἀντιλήψις του φαίνεται ἐπηρεάσασα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καὶ τὸν Πλάτωνα.

Αἱ πόδοι εἰς τὴν μεθοδολογίαν καὶ τὴν συστηματοποίησιν.

Ἡ συνεχὴς περὶ τὰ μαθηματικὰ ἀσχολία ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ καταστῇ συνειδητὴ ἡ χρησιμοποιουμένη διὰ τὴν λύσιν τῶν μαθηματικῶν προβλημάτων μεθοδικὴ πορεία καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς κατατάξεως τῶν ἀποδεικνυμένων μαθηματικῶν ἀληθειῶν εἰς σύστημα. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος ὁ μαθηματικὸς Ἰπποκράτης ὁ Χίος ἐχρησιμοποίησε συνειδητῶς κατὰ τὰς ἐρευνας του τὴν μέθοδον τῆς ἀναλύσεως, ἥτις ἀνήγει τὴν λύσιν τοῦ ὑπὸ μελέτην προβλήματος εἰς τὴν λύσιν ἄλλου προβλήματος, τὸ ὅποιον ἰδεῖται εὐκολώτερον. Τὸ πρόβλημα π.χ. τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ κύβου ἀνήγειν εἰς τὸ ἀκόλουθον πρόβλημα: δοθεῖσιν δύο εὐθεῖαι ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία λαμβάνεται διπλασία τῆς ἄλλης νὰ εὐρεθῶν δύο μέτρα ἀνάλογα ἐν συνεχεί ἀναλόγῃ πρὸς τὰς δοθείσας. Δοθεῖσιν δηλαδὴ τῶν εὐθεῶν α, β ἐξ ὧν ἡ β τυχάνει διπλασία τῆς α, β = 2α νὰ εὐρεθῶν δύο μέτρα ἀνάλογα χ, ψ πρὸς τὰς δοθείσας ἥτις νὰ λυθῇ ἡ ἐξίσωσις : α : χ = χ : ψ = ψ : β. Ἐκ τῆς εἰδήσεως δὲ ἥτις λέγει ὅτι πρῶτος οὗτος συνέγραψε «Στοιχεῖα» Γεωμετρίας συνάγεται ὅτι θὰ εἶχε φθάσει εἰς τὴν ἰδεάν τῆς συστηματικῆς κατατάξεως τῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς του ἀνακαλυφθεισῶν γεωμετρικῶν ἀληθειῶν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ ἀναλυτικὴ μέθοδος διετυπώθη κατὰ τρόπον συγκεκριμένον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδόλλως σημαίνει ὅτι δὲν εἶχε προηγηθῆ παρομοιωσαστικὴ ἐργασία ἐκ μέρους τοῦ Ἰπποκράτους. Οὐ μόνον ὁ Πλάτων ἀσχολήθη μετὰ ζητήσεων εἰς τὰ μαθηματικὰ ἀλλὰ καὶ ὁ διδάσκαλος του Σωκράτης ὁ ὅποιος κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ξενοφάντος (Ἄπομν. ΙΥ, 7, 3) δὲν ἦτο ἀπίερος τῶν δυσκολοποιῶν γεωμετρικῶν θεωρημάτων: «Οὐκ ἀπίερος γὰρ αὐτῶν (δηλ. τῶν δυσσυνέτων διαγραμμάτων) ἦν».

Τὰ τεθέντα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος πρὸς λύσιν μεγάλα μαθηματικὰ προβλήματα.

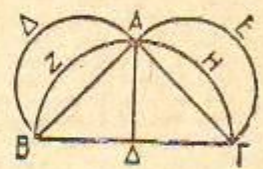
Ἡ ἀνάπτυξις τῆς μαθηματικῆς ἐρεῖνης ἀπασχολήθη κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισίον τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος μετὰ τὴν μελέτην ἀφ' ἑνὸς μὲν τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ τὴν ἐπίλυσιν τριῶν γεωμετρικῶν προβλημάτων ὅτινα ἦσαν, ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ κύβου, ὁ διπλασιασμὸς τοῦ κύβου καὶ ἡ τριχοτόμησις τῆς ὀξείας γωνίας. Μετὰ τὴν μελέτην τῶν ἀσυνμέτρων ἡσχολήθη ὁ ἐκ Κυρήνης Θεόδωρος, ὁ ὅποιος ἀνήκει εἰς τὴν γενεάν τοῦ Σωκράτους καὶ ἀναφέρεται ὡς διδάξας τὴν γεωμετρίαν εἰς τὸν Πλάτωνα. Ὁ Ξενοφῶν δὲ τὸν ἀναφέρει εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του (ΙΥ, 2, 10) ὡς «ἀγαθὸν» γεωμέτρην. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν διάλογόν του «Θεαίτητος» (147 D) μνημονεύει ὅτι ὁ Θεόδωρος ἀπέδεικνε τὸ ἀσύμμετρον ὀρισμένων τετραγωνικῶν ριζῶν. Εἶδομεν ὅτι οἱ παλαιότεροι Πυθαγόρειοι ἐγκρίνον τὸ ἀσύμμετρον τῆς τετραγωνικῆς ριζῆς τοῦ 2. Ὁ Θεόδωρος ἀπέδεικνε ὅτι τὸ τετράγωνον τοῦ ὁποῖου τὸ ἐμβαδὸν ἔχει ἀριθμητικὴν τιμὴν ἐκφραζομένην διὰ 3 ἢ 5 ἢ γενικῶς δι' ἀριθμοῦ μὴ τετραγώνου μέχρι τοῦ 17, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀσύμμετρον πρὸς τὴν μονάδα. Ἦτοι ἀπέδειξε ὅτι αἱ τετραγωνικαὶ ριζαὶ τῶν ἀριθμῶν 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 15 καὶ 17 πρέπει νὰ καταπαχθῶν εἰς τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη. Ἡ ἀπέδειξις του πρέπει νὰ ἐσθηρίζετο ἐπὶ γεωμετρικῶν σχηματισμῶν ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου εἰς τὸ ὅποιον γίνεται χρῆσις τοῦ ῥήματος ἔγρασε, ὅπου σημαίνει ἀπέδεικνε ἐπὶ τῆ βάσει γεωμετρικῶν σχημάτων. Διὰ τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης ἐπεδεικνύθη ἔτι περισσύτερον ἡ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης σοβαρὰ κρίσις. Τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη ἠρῶντο νὰ ὑποταχθῶν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς γενικῆς ἀριθμητικῆς καὶ θὰ ἐπρεπεῖν ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τῶν μαθηματικῶν ἢ νὰ ὑπερικήθη ἡ κρίσις. Πράγματι πρὸς

στιγμὴν ἀγέρθησαν ἀμφιβολαὶ σχετικὰ πρὸς τὴν δυνατότητα τῆς περαιτέρω ποσῶς τῆς μαθηματικῆς ἐρεῖνης. Φορέως τῶν τοιαύτων ἀμφιβολιῶν ὑπῆρξεν ὁ σοφιστὴς Πραξαγόρας, ὅστις ἔλεγεν ὑπαινισσόμενος τὸν Ἰππικῶν τὸν Ἠλείου ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν σοφιστῶν βλάπτουν τοὺς νέους διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς γεωμετρίας. Τὴν ἐπικίνδυνον ἐκείνην κρίσιν ὑπερνήκισεν ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, χάρις εἰς τὴν μεγαλοφυίαν τοῦ Εὐδόξου κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα.

Ἐπίμονοι ἐσημειώθησαν, ὡς εἶπομεν, προσπάθειαι διὰ τὴν λύσιν τῶν τριῶν γεωμετρικῶν προβλημάτων περὶ τὰ ὁποῖα εἶχε συγκεντρωθῆ ἡ ἐργασία περιήρμων γεωμετρῶν κατὰ τὸ τελευταῖον ἡμισίον τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. Ἐπειδὴ αἱ γενομένηι πρὸς λύσιν τῶν ἐρευνῶν τυχάνουσι λίαν σημαντικῆς καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης, πρέπει νὰ γίνῃ εἰδικὸς περὶ ἐνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν λόγος.

Ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ κύβου.

Μετὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου ἡσχολήθη ὁ Ἀναξάγορας. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἐπεχείρησε νὰ τὸ λύσῃ διὰ γεωμετρικῶν διαγραμμάτων. Ἐκτὸς τούτου ἀναφέρεται ὅτι ἄλλοι τοεῖς ἐρευμηταὶ ἡσχολήθησαν μετὰ αὐτὸ πρόβλημα. Ὁ Ἰπποκράτης ὁ Χίος, ὁ Ἰππίας ὁ Ἠλείος καὶ ὁ Ἀντισθάν. Ὁ Ἰπποκράτης ὁ Χίος ἐχρησιμοποίησε δύο γεωμετρικὰς προτάσεις, τὰς ὁποῖας εἶχεν ἀνακαλύψει καὶ πῆλυσεν νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν λύσιν, ἐπιλύων κρτὰ τὴν συνθήκην τοῦ ἄλλο προβλήματος εὐκολώτερον. Ἐπεδείκσε δηλαδὴ κατ' ἀρχὰς νὰ εἴσῃ τὸν τετραγωνισμὸν τῶν ὑπὸ πλάτων. Μηνίσκος εἶναι εἰς τὴν γεωμετρικὴν ὀρολογίαὴν γεωμετρικὰ σχήματα διοικόμενα μετὰ τὴν σελήνην (μήνην) ὅπως παρουσιάζεται μετὰ σχῆμα ἑλλειπτικόν κατὰ τὰς πρῶτας ἡμέρας τῆς ἐμφανίσεώς της. Ἄν γράψωμεν ὀρθογώνιον τρίγωνον ΒΑΓ

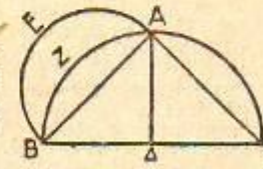
Σχῆμα 12.

ἔχουσι κοινὰ μέρη μετὰ τὸν ἡμικύκλιον τῆς ΒΓ τὰ κυκλικὰ τμήματα ΒΖΑ καὶ ΑΗΓ. Ἄν τῶρα ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν ἡμικύκλιον ὅσον κατασκευάσθῃ ἐπὶ τῆς ΒΑ τὸ κυκλικὸν τμήμα ΒΖΑ (τοῦ ἡμικυκλίου ΒΑΓ) μένει τὸ σεληνοειδὲς τμήμα ΒΖΑΔ, ὅσον καλεῖται μηνίσκος. Ἐπίσης ἂν ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν ἡμικύκλιον τὸ κατασκευασμένον ἐπὶ τῆς ΑΓ τὸ κυκλικὸν τμήμα ΑΗΓ μένει τὸ σεληνοειδὲς τμήμα ΑΗΓΕ, ὅσον ἐπίσης καλεῖται μηνίσκος. Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα τὴν σχέσιν τῶν ἐμβαδῶν τῶν τριῶν ἡμικυκλίων. Ἐκ τοῦ πυθαγορείου θεωρήματος προκύπτει ὅτι τὰ ἐμβαδὰ σχημάτων ὁιασοῦποτε μορφῆς τὰ ὁποῖα κατασκευάζονται ἐπὶ τῶν πλευρῶν ἐνὸς ὀρθογωνίου τριγώνου ἔχουσι ἀθροισμα ἴσον μετὰ τὸ ἐμβαδὸν τοῦ σχηματιστοῦ ὅσον κατασκευάζεται μετὰ πλευρῶν τῶν ὑποτείνουσων, ἄρα τὰ ἐμβαδὰ τῶν ἡμικυκλίων ΒΔΑ + ΑΓΕ = ΒΑΓ. Ἀλλὰ τὸ ΒΔΑ = ΒΖΑΔ + ΒΖΑ, τὸ δὲ ΑΓΕ = ΑΓΗ + ΑΗΓΕ, τὸ δὲ ΒΑΓ ἴσεται μετὰ τὸ τρίγωνον ΒΑΓ, εἰς ὃ προστίθεται τὰ τμήματα ΒΖΑ καὶ ΑΗΓ. Ὄστε θὰ ἔχωμεν τὴν ἰσότητά :

$$ΒΖΑΔ + ΒΖΑ + ΑΓΗ + ΑΗΓΕ = ΒΑΓ + ΒΖΑ + ΑΗΓ.$$

Ἐκ ταύτης ἀφαιρουμένων τῶν ἴσων ἐξ ἐκάστου μέλους προκύπτει ὅτι ΒΖΑΔ + ΑΗΓΕ = ΒΑΓ.

Οὕτω εὐρέθη ὅτι ὑπάρχει εὐθύγραμμος ἐπιφάνεια, τῆς ὁποῖας τὸ ἐμβαδὸν ἴσεται μετὰ τὸ ἐμβαδὸν δύο ἐπιφανειῶν περαιομένων ὑπὸ κομψύλων εὐθειῶν. Ἐπειδὴ δὲ ΒΑ = ΓΑ, θὰ ἔχωμεν κατὰ τὸ πυθαγόρειον θεωρήμα :

Σχῆμα 13.

(ΒΓ) · (ΒΓ) = 2(ΒΑ) · (ΒΑ). Ἐπειδὴ δὲ οἱ κύκλοι ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους τὸν αὐτὸν λόγον ὅν καὶ τὰ τετράγωνα τῶν διαμέτρων τῶν, θὰ ἔχωμεν ἡμικύκλιον ΒΑΓ = 2 ἡμικύκλια ΒΕΑ. Ἄρα :

$$ΒΕΑ = ΒΑΓ : 2,$$

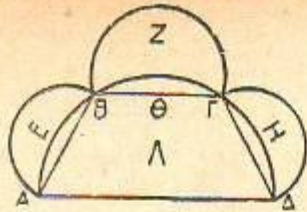
$$\text{Ἄλλὰ } ΒΔΑ = ΒΑΓ : 2, \text{ ἄρα}$$

ΒΕΑ = ΒΔΑ, ἀφαιρουμένου τοῦ κοινοῦ μέρους ΒΖΑ ἔχομεν ΒΖΑΕ = ΒΔΑ. Ἦτοι εὐρέθη τρίγωνον ὅσον ἔχει τὸ αὐτὸ ἐμβαδὸν μετὰ τὸν μηνίσκον (σχ.13). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἤχθη ὁ μηνίσκος εἰς σχέσιν μετὰ τὸ τετράγωνον, τοῦ ὁποῖου ἡμισίον εἶναι τὸ τρίγωνον ΒΔΑ, καὶ διὰ ταῦτα ὁ Ἰπποκράτης ἠδυνήθη νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ἐπυθαγορείως τὸν μηνίσκον. Εἶναι προφανές ὅτι διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὰ συμπεράσματά του ταῦτα ὁ Ἰπποκράτης χρησιμοποίησε τὸ θεωρήμα ὅσον λέγει ὅτι τὰ ἡμικύκλια ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα τὸν αὐτὸν λόγον τῶν ὁπίων ἔχουσι πρὸς ἀλλήλα καὶ τὰ τετράγωνα τῶν διαμέτρων τῶν.

Ὁ Ἰπποκράτης δὲν περιείρησε εἰς τὸν τετραγωνισμὸν μόνον τοῦ μηνίσκου τοῦ μνημονευθέντος εἴδους, ἀλλὰ ἐπυθαγορείως κατὰ τὴν παράδοσιν ἐξ εἰδη μηνίσκων Οὕτω

π.χ. εἶδεν ὅτι οἱ τρεῖς ἠμίσκιοι αἱ κατασκευάζονται ἐπὶ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ ἑγγεγραμμένου εἰς κύκλον κανονικοῦ ἑξαγώνου ἰσοῦνται μὲ τὸ ἀθροῖσμα τραπεζίου ἀπαιτιζομένου ἐκ τῆς διαμέτρου τοῦ ἡμικυκλίου καὶ τῶν τριῶν τοῦ ἑξαγώνου πλευρῶν καὶ ἐνός ἡμικυκλίου, ὅπου ἔχει ὡς διάμετρον μίαν τῶν πλευρῶν τοῦ ἑξαγώνου. Ἦτοι τὸ ἐν τῷ ἡμικυκλίῳ Λ (σχῆμα 14) ἑγγεγραμμένον τραπέζιον ΑΒΓΔ ἰσοῦται μὲ τοὺς τρεῖς ἠμίσκους σὺν τῷ ἡμικυκλίῳ ὅπου σχηματίζεται μὲ διάμετρον τὴν πλευρᾶν τοῦ ἑξαγώνου, ἢ παριστάμεν διὰ Θ, ἦτοι:

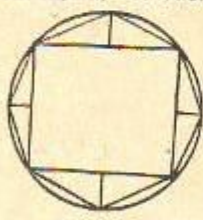
Σχῆμα 14.

Μην. Ε + μην. Ζ + μην. Η + ἡμικύκλ. Θ = τραπέζ. ΑΒΓΔ.

Ὁ θεμελιώτης τῆς ἀλγέβρας Βιέτα εἰς ἔργον του γραφόν κατὰ τὸ 1593 διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ἰπποκράτης ἐκ τῶν πέντε δυνατῶν περιπτώσεων εἶχεν ἐξετάσει μόνον τὰς τρεῖς. Ὁ Γάλλος μαθηματικὸς καταδεικνύει προσέτι καὶ τὴν στυγνὴν ἀνάγκην τὴν ὅποιαν ἔχει ὁ τετραγωνισμὸς τῶν ἠμίσκων μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου. Διὰ τὴν προχωρήσῃ εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν ζητημάτων τούτων ὁ Ἰπποκράτης ἀφαιρᾷ ἀπὸ ἀποδεδειγμένας θεωρητικὰς προτάσεις. Ἐκτὸς τοῦ λόγου τῶν κύκλων πρὸς τὰ τετράγωνα τῶν διαμέτρων του ὁ Εὐδήμος φέρει τοῦτον τὸν γνωρίζοντα τὴν πρότασιν κατὰ τὴν ὅποιαν «ὅμοια κυκλικὰ τμήματα ἔχουν πρὸς ἄλληλα τὸν αὐτὸν λόγον ὃν ἔχουν αἱ βάσεις τῶν δυναμεί, δηλαδή εἰς τὸ τετράγωνον». Προσεπέθηκε νὰ τετραγωνίσῃ ὄχι μόνον τοὺς ἠμίσκους τοὺς σχηματιζομένους ἐκ τῆς ἡμιπεριφέρειας, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς ταύτης, καὶ ἀκόμη ἐντὸς τοῦ ὅπου εἶναι μικρότερον ἢ μεγαλύτερον τῆς ἡμιπεριφέρειας. Ἐσκέπτετο ὅτι ἂν καθόρθωνε νὰ τετραγωνίσῃ ὅλα τὰ εἶδη τῶν ἠμίσκων θὰ ἔβλεπεν εἰς τὸν τετραγωνισμὸν τοῦ κύκλου, διότι ἐνόμιζεν ὅτι ὁ κύκλος δύναται νὰ ἀναλυθῇ εἰς ἠμίσκους χωρὶς νὰ μείνῃ ὑπόλοιπον. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ τοιαύτη ἀνάλυσις εἶναι ἀκατόρθωτος, πᾶσα δὲ ἀνάλυσις τοῦ κύκλου εἰς ἠμίσκους ἀφίνει ὑπόλοιπον, ἢ ἀπώτερον τοῦ Ἰπποκράτους ἀπέτυχεν. Ὁ Ἀριστοτέλης κάμνει λόγον περὶ τῆς ἀπώπειρας ταύτης τοῦ Χίου μαθηματικοῦ, κατατάσσον τὴν εἰς τὰ ψευδογραφήματα, ἦτοι εἰς τὰς ἐσφαλμένους ἐπὶ τῆς βάσει γεωμετρικῶν σχημάτων (καὶ οὐκ ἀριθμητικῶν ὑπολογισμῶν) ἀποδείξεις. Ἀλλὰ ἡ ἀξία τῶν προσπαθειῶν τοῦ Ἰπποκράτους οὐδόλως μειοῦται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δὲν ἔβλεπεν εἰς τὸ παθούμενον ἀπώτελεσμα. Ἐβλεπεν ἐν πρόβλημα τὸ ὅποιον ὑπῆρξε καρποφόρον διὰ τὰς γεωμετρικὰς σπουδὰς ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ὅπως ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω ὁ Βιέτα ἠχογλήθη πάλιν μὲ αὐτὸ, ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ὁ Μπερνούσι. Ὅθεν δικαίως δύναται νὰ καταταθῇ ὁ Ἰπποκράτης μεταξὺ τῶν μεγαλοφανεστέρων μαθηματικῶν ὄλων τῶν αἰώνων.

Ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ Ἀντιφώντος.

Τὴν λύσιν τοῦ αὐτοῦ προβλήματος ἐπεχείρησε καὶ ὁ Ἀντιφών ὁ σοφιστὴς σύγχρονος ἢ ὀλίγον νεώτερος ἀπὸ τῶν Ἰπποκράτη τὸν Χίου. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Σιμπλικίου, ἐνεργῶν ἐντὸς τοῦ κύκλου τετραγώνων (σχῆμα 15), ἔπειτα ἔθερεν ἀπὸ τὸ μέσον ἑκάστης πλευρᾶς τοῦ τετραγώνου κόβητον τεματιζομένην πρὸς τὴν περιφέρειαν. Ἐπιζυγυῖον τὸ σημῖον συναντήσεως τῶν καθέτων μὲ τὰς τέσσαρας κορυφὰς τῶν γωνιῶν τοῦ τετραγώνου ἐσχημάτιζεν ὀκτὰ τρίγωνα, ἅτινα προστιθέμενα εἰς τὸ τετράγωνον συναποτελοῦν μὲ αὐτὸ ὀκτάγωνον. Ἄγων πάλιν καθέτους ἐπὶ τὰ μέσα τῶν πλευρῶν τοῦ ὀκταγώνου ἐσχημάτιζε δεκαεξάγωνον καὶ οὕτω καθέξῃ. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἤλπιεν ὅτι ἐξαντλομένου τοῦ ἐπιπέδου θὰ ἐγγράφῃ πολύγωνον τὸ ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ ὁποῦ αἱ πλευραὶ λῶνθ' ὡς ποτε δαπανωμένου τοῦ ἐπιπέδου ἐγγραφῆσθαι τὸ πολύγωνον τούτῳ τῷ τρόπῳ ἐν τῷ κύκλῳ, οὐ αἱ πλευραὶ διὰ μικρότητα ἐφαρμόσουσι τῆ τοῦ κύκλου περιφέρειᾳ. Οἱ ἀρχαῖοι γεωμέτραι θεωροῦν τὴν λύσιν του σοφιστικῆν, διότι συγγείη τὴν ἔννοιαν τοῦ κατὰ προσέγγισιν πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπολύτως καθορισμένου. Συγγείη τὴν πεπερασμένην προσέγγισιν μὲ τὴν ἐπ' ἄπειρον ἐπεκτεινομένην καὶ μὴ τεματιζομένην. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ Ἀντιφών ἦτο ὁπαδὸς τοῦ μαθηματικοῦ ἀτομισμού. Ἴσως νὰ ἐπίστευεν ὅτι τῶσον αἱ εὐθείαι ὅσον καὶ αἱ κορυφαὶ γραμμαὶ δύνανται νὰ ἀναλυθοῦν εἰς ἀμερῆ τῆς αὐτῆς μορφῆς. Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν αὐτὴν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμπίεσον τὰ ἐλάχιστα τμήματα τῆς κορυφῆς καὶ τῆς εὐθείας. Διὰ τοῦτο ὁρθὸς παρετήρησαν οἱ παλαιοὶ γεωμέτραι ὅτι ὁ τετραγωνισμὸς του ἀπείρη τὴν ἐπ' ἄπειρον διακριτότητα τοῦ διαστήματος. Ὁ Θεμιστοκλῆς παρατρῆει σχολιάζων τὸν τετραγωνισμὸν τοῦ Ἀντιφώντος: «Τούτο δ' ἦν (τοῦ) τὴν ἐπ' ἄπει-

Σχῆμα 15.

ρον τῶν ἀναριθμῶντος, ἢν ὑπόθεσιν ὁ γεωμέτρης λαμβάνει (Αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος δεκνύει ἀνθρώπων ὅστις ἀνατρέπει τὴν ἐπ' ἄπειρον τούτην (τῆς ἐκτάσεως) ἀσχήν, τὴν ὅποιαν λαμβάνει ὁ γεωμέτρης ὡς θεμελιώδη βάση).

Ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ Βρούσωνος

Ἐκτὸς τοῦ Ἀντιφώντος ἀναφέρεται ὅτι καὶ ὁ Βρούσων ἐπεχείρησε νὰ εὕρῃ λύσιν διὰ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου. Δὲν γνωρίζομεν ἐπικριδῶς ποῖα ἦτο ἡ λύσις ἢ παρουσίαζεν. Ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει ταύτην εἰς τὰ «Ἐγώτερα ἀναλυτικὰ» καὶ τοὺς «Σοφιστικῶς ἐλέγχους» 171 β 16 κ.ε. ὡς σοφιστικὸν ψευδογράφημα, ἐξαιτάσθαι δηλοδὴ χρησιμοποιούσαν ψευδῆ γεωμετρικὴν κατασκευήν. Ὁ Θεμιστοκλῆς μᾶς παρέχει τὰς ἐξῆς πληροφορίας ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ὑπὸ τοῦ Βρούσωνος ἐπιλύσεως. «Ὁ κύκλος ἠσάν (ὁ Βρούσων) τῶν ἐγγεγραφομένων πολυγώνων ἀπάντων μείζων ἐστὶ, τῶν περιγραφομένων δ' ἐλάττω». Ὅμοιος καὶ τὸ πολύγωνον τὸ μεταξὺ γραφομένων τῶν τε ἐγγεγραφομένων καὶ τῶν περιγραφομένων τῷ κύκλῳ. Τῶν αὐτῶν ἄρα μείζων τε καὶ ἐλάττω ἐστὶν ὁ κύκλος καὶ τοῦτ' ὁ πολύγωνον ὡστε καὶ ἀλήθως ἴσος» (Ὁ κύκλος, λέγει ὁ Βρούσων, εἶναι μεγαλύτερος ὀλων τῶν ἐγγεγραφομένων ἐντὸς αὐτοῦ πολυγώνων, μικρότερος δὲ ἀπὸ τὰ περιγραφόμενα περὶ αὐτοῦ. Ὅμοιος δὲ καὶ τὸ πολύγωνον τὸ ὅποιον δυνάμεθα νὰ γράφομεν μεταξὺ τῶν ἐγγεγραφομένων καὶ περιγραφομένων εἰς τὸν κύκλον πολυγώνων δὲ παρουσιάζῃ τὴν αὐτὴν ἀσχήν. Εἶναι ἄρα καὶ ὁ κύκλος καὶ τὸ περὶ οὐ πρόκειται γραφομένον πολύγωνον τῶν αὐτῶν μεγαλύτερα καὶ μικρότερα, Ἄρα θὰ εἶναι καὶ μεταξὺ τῶν ἴσος). Ἐπειδὴ δὲ δυνάμεθα νὰ τετραγωνίσωμεν οἰονδήποτε εὐθύγραμμον σχῆμα, συμπεράνεον ὁ Βρούσων ὅτι τετραγωνίζομεν τὸ πολύγωνον τὸ μεσοκἀουον μεταξὺ τῶν ἐγγεγραφομένων καὶ περιγεγραφομένων εἰς τὸν κύκλον πολυγώνων, ἔχομεν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Ὁ παλαιὸς σχολιαστὴς προσθέτει ὅτι ἡ τοιαύτη λύσις κατὰ τὴν γνώμην τῶν Νεοπλατωνικῶν συνεπίπτε μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀντιφώντος διδομένην. «Τὸ γὰρ μεταξὺ τοῦ ἐγγεγραφομένου καὶ περιγραφομένου εὐθύγραμμου γραφομένου σχῆμα ἐφαρμόζειν τῆ τοῦ κύκλου περιφέρειᾳ. Ταῦτα καὶ Ὁ Ἀντιφών ἐποίησε. Ἐως οὐ ἐξήρτισεν, ὡς ἐκεῖνος ἔλεγεν, εὐθείαν περιφέρειᾳ ὅπου ἀδύνατον» (Διότι ὁ Βρούσων ἰσχυρίζετο ὅτι συμπίπτουν αἱ γραμμαὶ τοῦ ἐγγεγραφομένου καὶ περιγραφομένου εὐθύγραμμου σχήματος μὲ τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου. Τὸ ἴδιον ἔκαμε καὶ ὁ Ἀντιφών, ἔως οὗ ἐπέτυχεν, ὅπως ἔλεγεν ἐκεῖνος, τὴν συμπίπτουσαν εὐθείαν πρὸς τὴν περιφέρειαν, πράγμα τὸ ὅποιον εἶναι ἀδύνατον). Τὰ παλαιὰ σχολία ἀναφέρουν ὅτι ὁ Πράκκος ἔθεώρει τὴν λύσιν ἐσφαλμένην, διότι ἔλεγεν ὅτι δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὅταν δύο πράγματα εἶναι πρὸς τὸ αὐτὸ πράγμα μεγαλύτερα καὶ μικρότερα, ἔπειτα ἐκ τούτου ὅτι εἶναι ἴσα καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ ἄρα ἀληθὲς τὰ τοῦ αὐτοῦ μείζονα καὶ ἐλάττωνα ταῦτα ἴσα εἶναι ἀλλήλοισιν. Πλείστον πληροφορίας περὶ τοῦ Βρούσωνος δὲν κατέχομεν. Πάντως φαίνεται νεώτερος τοῦ Ἀντιφώντος, ἢ δὲ σκέψῃς του κινεῖται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν εἰς ἣν εὕρε κατόπιν τὸ ὄρθον ὁ Εὐδόξος.

Τὸ δῆλιον πρόβλημα

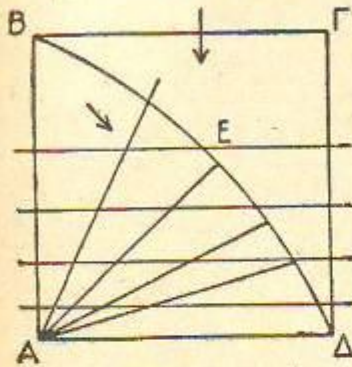
Ἐξ ἴσου εἶχε κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παλαιῶν γεωμετρῶν καὶ τὸ δῆλιον πρόβλημα. Τὸ ἱστορικὸν του τὸ διέσωσεν ὁ Ἐρατοσθένης εἰς τὴν πρὸς τὸν βασιλεῖα Πτολεμαῖον ἐπιστολὴν του ἢν ἔχει παραθεθεῖ εἰς τὰ σχόλια του ὁ Εὐτόκιος. Κάποτε οἱ κατοικοὶ τῆς νήσου Δήλου πιεζόμενοι ὑπὸ λοιμοῦ, ἠρότησαν τὸ μαντεῖον διὰ τίνος μέσου θὰ ἐλυτρώνοιντο ἀπὸ τῆς ἐπιδημίας. Τὸ μαντεῖον τοὺς ἔδωκε τὴν ἀπόκρισιν ὅτι διὰ τὴν καταπαύσῃ ὁ λοιμὸς ἐπρεπε νὰ διπλασιασῶν κατ' ὄγκον δωρὸν τινα. Μὴ δυνάμενοι νὰ εὕρουν πᾶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχουν τὸν διαταχθέντα διπλασιασμὸν ἐστειλάν ἀπεσταλμένους εἰς τὸν Πλάτωνα ζητοῦντας νὰ εὕρῃ αὐτὸς μὲ τοὺς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ μαθηματικοὺς τὴν λύσιν. Καὶ ταῦτα μὲν ἀναφέρει ἡ παράδοσις. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ πρόβλημα θὰ εἶχε τεθῆ εἰς παλαιότερους χρόνους. Γνωρίζομεν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι εἶχον ἀσχοληθῆ μὲ τὰ κανονικὰ πολυέδρα καὶ μὲ τὸν κύβον. Ἐπίσης αὐτοὶ εἶχον ἀνακαλύψει καὶ τὰ ἀσύμμετρα μέγεθη. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος τὸ διπλασιασμὸς τοῦ κύβου ὑπεριστέχεται καὶ ἡ δυσκολία ἦτις ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν ὅτι ἡ διαγώνιος τετραγώνου ἔχοντος εὐκἀδὸν δύο τετραγωνικῶν ποδῶν εἶναι μέγεθος ἀσύμμετρον πρὸς τὴν πλευρᾶν, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ δῆλιον πρόβλημα εἶχεν ἀπασχολήσει κατὰ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ τοὺς Πυθαγόρειους. Πρῶτος φαίνεται ὅτι ἐπελήθη διὰ θεωρητικῶν μέσων τῆς λύσεως τοῦ τεθέντος προβλήματος ὁ Ἰπποκράτης ὁ Χίος. Ἐσοφιστικῶν τὴν στυγνὴν μεθόδον ἠθέλησε νὰ ὑπερικήσῃ τὰς δυσκολίας ἀνάγων τὴν λύσιν τοῦ τεθέντος ζητήματος εἰς τὴν λύσιν ἄλλου εὐκολωτέρου. Ὅπως ἐλέχθη εἰς τὰ προηγούμενα ὁ Ἰπποκράτης μετέβαλε τὸ στερεομετρικὸν πρόβλημα εἰς ἀλγεβρικόν. Ἐξέκρηθη ὅτι ἡ δὲ ἀριθμητικῶν συμβόλων ἑκφρασις του εἶναι: $x \cdot x \cdot x = 2\alpha, \alpha, \alpha$. Ἦτοι ἂν ἡ πλευρᾶ τοῦ δαθέντος κύβου εἶναι α , ὁ ζητούμενος κύβος θὰ ἔχη πλευρᾶν x ἢτις οἰονδήποτε εἰς τὴν τρίτην δύναμιν, θὰ εἶδῃ τὸ διπλασιασμὸν τοῦ ὅγκου οὐ διδῇ ἢ πλευρᾶ τοῦ γνωστοῦ κύβου α γεωμετρικῶν εἰς τὴν τρίτην δύναμιν. Ὁ Ἰπποκράτης ἐσκέφθη ὅτι ἡ εἰσώσις αὐτῆς δύναται νὰ μεταβληθῇ εἰς συνεχῆ ἀναλογίαν τῆς μορφῆς: $\alpha x = x \cdot \psi = \psi \cdot 2\alpha$ ἐν τῇ ὁποῖα x καὶ ψ εἶναι αἱ δύο ζητούμεναι μὲ-

σαι ανάλογοι μεταξύ των γνωστών μεγεθών α και 2α. Έκ της αναλογίας ταύτης προκύπτει ότι η ζητούμενη πλευρά θα είναι α επί κυβική ρίζαν του 2. Τίθεται συνεπώς από γεωμετρική απόψεως το πρόβλημα να κατασκευασθῆ διά γεωμετρικών μέσων ὁ ἀνώτερος ἀριθμὸς ἀεπί κυβική ρίζαν του 2. (Βλέπε ἄρθρον Δῆλιον Πρόβλημα, ἐν τῷ Ε' τόμῳ, σελ. 909 κ.έ. τοῦ παρόντος λεξικοῦ).

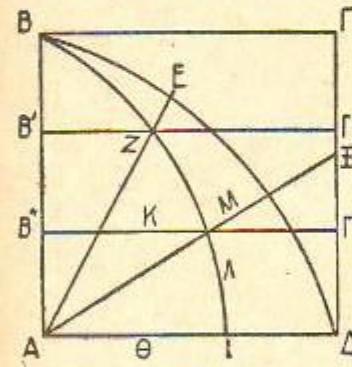
Ἡ τετραγωνίζουσα Ἰππίου τοῦ Ἠλείου καὶ ἡ τριχοτόμησις τῆς γωνίας.

Ὁ ἐξ Ἠλίδος σοφιστὴς Ἰππίας, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀσχοληθῆ μὲν πολλὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, ἀναφέρεται ὡς ἀνακαλύψας ἴδιον καμπύλην, ἣτις ὠνομάσθη τετραγωνίζουσα. Ἐκ τῆς ὀνομασίας ταύτης δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ὅτι ἡ ἐν λόγω καμπύλη ἐκρησιμοποιεῖτο οὐ μόνον διὰ τὴν τριχοτόμησιν τῆς γωνίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν τετραγωνισμόν τοῦ κύκλου. Ὁ Πάππος μᾶς διέσωσε τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τῆς, ὅστις εἶναι ὁ ἀκόλουθος: Λαμβάνομεν ἕν τετράγωνον ΑΒΓΔ (σχῆμα 16)

Σχῆμα 16

σημείων τῶν συνεχῶς παραγομένων ἐκ τῆς τοῦτῃς τῆς κινουμένης ἀκτίνος ΑΒ καὶ ΒΓ' θὰ σχηματισθῆ καμπύλη. Διότι μετὰ τινος χρόνον θὰ συναντηθῶν εἰς τὸ σημεῖον Ζ καὶ εἶτα εἰς τὸ σημεῖον Λ (σχῆμα 17).

Σχῆμα 17

σεῖς ἀνακολληθεῖσας ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ ἄλλων κωτερόων τοῦ Ἰππίου γεωμετρῶν. Διὰ τοῦτο δὲν γνωρίζομεν ἂν ὁ Ἠλείος σοφιστὴς εἶχε θεωρητικὴς ἀποδείξει τὰς μνημονευθεῖσας σχέσεις ἢ ἀπλῶς εἶχεν ἀνακαλύψει τὴν καμπύλην. Διὰ ταύτης διαιρεῖται εὐκόλως πᾶσα γωνία εἰς τρία. Διότι ἂν εἰς τὸ δοθέν σχῆμα ΖΘ ληθῆ ὡς τριπλασία τῆς ΖΚ, εὐκόλως δεικνύεται ὅτι ἡ γωνία ΕΑΣ εἶναι τριπλασία τῆς ΕΑΔ. Καὶ γενικῶς ἡ ἀναλογία $ΒΕΔ : ΕΔ = ΒΑ : ΖΟ$ λύει τὸ πρόβλημα τῆς διαιρέσεως μιᾶς γωνίας εἰς ὁσαδήποτε μέρη. Ἐπίσης ἐκ τοῦ αὐτοῦ σχήματος τυχάνει φανερόν ὅτι ἡ τετραγωνίζουσα βοηθεῖ διὰ τὸν τετραγωνισμόν τοῦ κύκλου. Διότι ἂν καθορίσωμεν τὸ σημεῖον Ι, εἰς τὸ ὁποῖον συναντᾷ αὐτὴ τὴν εὐθείαν ΑΔ, εἶναι εὐκόλον νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι $ΒΕΔ : ΑΒ = ΑΒ : ΑΙ$. Λόγω τῆς ἑλλείψεως πηγῶν δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν μέγιστον τίνος θεωρητικοῦ σημείου εἶχε προχωρήσει ὁ Ἰππίας εἰς τὰς ἀνακαλύψεις του. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε, μὲ τὴν σπουδὴν τῆς τετραγωνίζουσας ἦνοιξε τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἀνωτέραν γεωμετρίαν.

Ἡ ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΝΙΚΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΕΩΣ (386—323)

Ἡ συμβολὴ τοῦ Πλάτωνος

Αἱ ἀριθμολογικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος

Θεωροῦμεν συνήθως τὸν Πλάτωνα ὡς μέγαν φιλόσοφον, ὅστις διεσπείρισε τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν μέθοδον τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης καὶ διὰ τῆς δημοκρατικῆς του ἐγχαίσεως ἐθεμελίωσε τὴν κοσμοθεσίαν τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ἡ λαμπρότης τοῦ φιλοσοφικοῦ του λόγου ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ μὴ ἐκτιμηθῆ

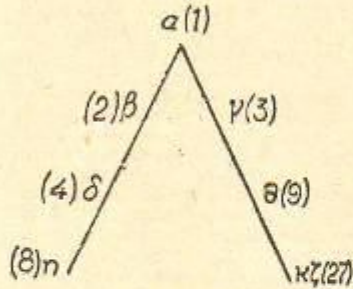
δὸν ἔπρεπεν ἡ συμβολὴ του διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδιαίτερος των μαθηματικῶν. Μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἐτη μὲ τὴν ἐμφανισιν τῶν νέων μαθηματικῶν θεωριῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ σύνολα καὶ τὰς τάξεις καὶ μὲ τὴν συζήτησιν τῶν γνωσιολογικῶν προβλημάτων τῶν σχετιζομένων μὲ τὰς πρώτας ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀριθμῶν, ἐδόθη ἡ ἀφορμὴ νὰ μελετηθῶν τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα ἀπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως. Αἱ γινόμενα μελέται ἐδείξαν ὅτι ὁ Πλάτων ὑπῆρξεν ὄχι μόνον γνώστης τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν κατευθυνόμενον τὰς ἀρχαίας εἰδήσεις εἰς τοὺς ἐρευνητὰς οἵτινες εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθεῖσαν κατὰ τὸ 386 π.Χ. Ἀκαδημίαν συνετέλεσε νὰ καθορισθῆ ὁ θεωρητικὸς χαρακτὴρ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, νὰ υπερνικηθῆ ἡ ἐξυπνάτη κρίσις ἣτις ἠμπούει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κατὰ τρόπον ὅσπερ ἡ δυνατὴ ἢ ἐρευνα νὰ προχωρήσῃ πρὸς νέας λαμπράς ἀνακαλύψεις. Διὰ τοῦ Πλάτωνος ὑψοῦται ἡ αισθητικὴ ἐρευνα εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς θεωρητικῆς τῆς ἀποστολῆς. Αἱ ἐννοιαὶ τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ, παρατηρεῖ ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του (524 C), ὅπως τὰς χρησιμοποιεῖ ἡ πρακτικὴ ἀριθμητικὴ, ἢ λογιστικὴ, εἶναι τελείως συγκεχυμένα. Τὴν ἴδιαν ποσότητα ἢ κοινὴ ἀριθμητικὴ ἀντίληψιν τὴν θεωρεῖ συγχρόνως καὶ μεγάλην καὶ μικράν. Παραβάλλον π.χ. ὁ ἀπλῶς ἀνάριθμος ἔξ ἀστραγάλους πρὸς τέσσαρας τοὺς θεωρεῖ περισσότερούς, παραβάλλον ὅμως αὐτοὺς πρὸς δύο, δέκα τοὺς θεωρεῖ ὀλιγωτέρους. Ὅταν κἀμνη προσέσεις, προσθέτῃ τὰ ἀνόμοια πράγματα χωρὶς νὰ τὸν ἐνδιαφέρει ἡ ἀνομοιότης καὶ ἡ ἀνισότης των. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πρακτικὴν ἀριθμητικὴν, ἡ ἀποστολὴ τῆς θεωρητικῆς εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα νὰ ὑψωθῆ εἰς τὴν θεωρίαν τῆς εὐσεως τῶν ἀριθμῶν διὰ τῆς νηρησεως. Χρέος τῆς εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὰς «υποθέσεις», δηλαδὴ εἰς τὰς βάσεις καὶ τὰ πρώτα θεμελίωματα τῆς ἀριθμητικῆς, καὶ κατερχομένη μεθοδικῶς ἀπ' αὐτὰς νὰ δικαιολογήσῃ τὰς προτάσεις τὰς ὁποίας θέλει νὰ ἀποδείξῃ. Ὅμοιος καὶ ὁ πρακτικὸς γεωμέτρης, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται μὲ ὁρατὰ σχήματα, ἂν θέλῃ νὰ γίνῃ ἐπιστήμων πρέπει νὰ ἐννοήσῃ ὅτι τὰ ὁρατὰ γεωμετρικὰ σχήματα ἀποτελοῦν γραμμικὰς μόνον ἀπεικονίσεις τῶν ἰδεῶν γεωμετρικῶν ἀντικειμένων. Τὴν ἀστρονομικὴν ἐπιστήμην δὲν τὴν ἐνδιαφέρει ἡ λομπὰ ποικιλία τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἀλλ' ἡ ἐσκαρίωσις καὶ ἡ κατανοήσις τῶν ἀληθινῶν κινήσεών των ἐπὶ τῇ βῆσει τῆς ἀκριβοῦς ταχύτητος τῶν κατ' ἀληθινὰ των σχημάτων (Πλάτων Πολιτ. 529 D). Οἱ πρὸ τοῦ Πλάτωνος μαθηματικοὶ ἀδρῶντο μὲν ἀπὸ τὴν ἐμφανὴ πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν ὁρμήν, εἶχον ἀνακαλύψει πολλὰς ἐπιστημονικὰς προτάσεις. Ἀλλ' ἕκαστος ὅστις ἐβάσθη πρῶτος εἰς τὴν σαφῆ ἐπίγνωσιν τῆς θεωρητικῆς εὐσεως τῆς μαθηματικῆς ἐρεύνης καὶ διεύκωσεν ὅτι πρέπει νὰ στηριχθῆ τὸ οικοδόμημα τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ ἀσφαλῶς θεμελιώσεως καὶ νὰ καθορισθῆ ἡ μέθοδος, εἶναι ὁ Πλάτων.

Ὅτι ὁ μέγας Ἀθηναῖος φιλόσοφος ἦτο πλήρως κάτοχος τῶν μαθηματικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς του, προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν ἀπλῆν μόνον ἀνάγνωσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντων διαλόγων. Εἰς τὸν «Εὐθύφρων» π.χ., ὅστις κατατάσσεται εἰς τὰ συγγράμματα τῆς πρώτης του περιόδου, ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀριθμῶν γενικῶς, θεωρεῖ ὡς μίαν θεμελιώδη ὑποδιαίρεσιν των τὸν ἄρτιον, τὸν ὁποῖον ἀνομάζει καὶ ἰσοσκελῆ, κατ' ἀναλογίαν τοῦ ὁμοῦνός του εἶδους τῶν τριγώνων, πρὸς τὸ ἐπιπέδον δύναται νὰ διαιρεθῆ εἰς δύο ἴσα μέρη. Ἄρτιος εἶναι ὅς ἂν μὴ σκολιῆς ἢ ἀλλ' ἰσοσκελῆς (ἐκείνος δ' ὁποῖος δὲν ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο ἴσα τμήματα ἀλλ' εἰς δύο ἴσα) «Εὐθύφρ.» 11. Εἰς τοὺς «Νόμους» 895 E δίδει ὄχι μόνον χαρακτηρισμὸν περὶ ἄρτιου ἀριθμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀκριβῆ ὀρισμὸν λέγων ὅτι εἶναι ἀριθμὸς διαιρούμενος εἰς δύο ἴσα μέρη. Εἰς τὸν «Παρμενίδην» (144 A) μᾶς παρουσιάζει τετλείαν διαιρέσιν τῶν ἀριθμῶν εἰς εἶδη ἄμεσα προκύπτου ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ἄρτιων καὶ περιττῶν. «Ἄρτια τὸ ἄρο ἄρτιας ἂν εἴη καὶ περιττὰ περιττικῆς καὶ ἄρτια περιττικῆς καὶ περιττὰ ἄρτιας» (δηλαδὴ πᾶς ἀριθμὸς θὰ εἶναι γινόμενον ἄρτιον ἐπὶ ἄρτιου ἢ περιττῶν ἐπὶ περιττοῦ ἢ ἀνάλογως τῆς τάξεως τῶν παραγόντων του) ἄρτιον ἐπὶ περιττοῦ ἢ περιττῶν ἐπὶ ἄρτιου). Τὴν αὐτὴν ὑποδιαίρεσιν εὐρίσκωμεν καὶ εἰς τὸ ἔβδομον διδύλιον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου (Ὅρισμ. 8—11). Ἐχεῖ ἐμβαθύνει προσέτι εἰς τὸ πρόβλημα τῆς διαιρετότητας καὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἀριθμῶν εἰς παράγοντας. Εἰς τοὺς «Νόμους» (σελ. 738) καθορίζει τὸν ἀριθμὸν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως εἰς 5040, ὅστις ἴσους ἐστὶ μετ' τὸ γινόμενον τῶν ἐπτά πρώτων ἀριθμῶν: $(1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 = 5040)$. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν τῶν ἀπαιτούμενων τὴν ἐνομοσύνην πάλιν, λέγει ὁ Πλάτων, πρέπει νὰ εἶναι τοιοῦτος ὥστε νὰ εἶναι ἐπιδεκτικὸς πολλῶν διαιρέσεων διὰ νὰ εὐκόλυνῃ τοὺς ἀργατοὺς κατὰ τὰς διανομὰς. Ὅς πρὸς τὸν ρηθέντα ἀριθμὸν 5040 λέγει ὁ Πλάτων εὐδαιμονιστικῶς ἐξήκοντα δύναται ἂν τέμνεσθαι τριῶν, συνεχῆς δὲ ἀπὸ μιᾶς μέχρι δέκα» (εἶναι ἐπιδεκτικὸς 59 διαιρέσεων μὴ ἀριθμῶν ὑπόλοιπων, καὶ διαιρετὸν ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀριθμοὺς ἀπὸ τὸ 1 ἕως τὸ 10). Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀναλύσεως τῶν παραγόντων διαιρεῖ τοὺς ἀριθμοὺς ἐν τῷ «Θεαίητῳ» (147 E) εἰς τετράγωνους καὶ εἰς προμήκεις. Τετράγωνοι εἶναι οἱ ἀριθμοὶ οἱ παραγόμενοι ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ἑνὸς ἀριθμοῦ ἐπὶ τὸν ἑαυτόν π.χ. $4 \times 4 = 16$, προμήκεις δὲ ὀνομάζονται ὁ παραγόμενος ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ δύο ἀριθμῶν ἄλλων πρὸς ἀλλήλους $6 \times 4 = 24$. Οἱ τετράγωνοι γεωμετρικῶς συμβολίζονται μὲ τετράγωνα, οἱ δὲ προμήκει μὲ ὀρθογώνια.

Καὶ ἡ ἐννοια τῶν ἀριθμῶν ὁμοῦν ἰσοῦν τυχάνει γνωστῆ εἰς τὸν Πλάτωνα. Εἰς τὸν «Τίμαιον» (35 α κ.έ.) περιγράφει

ται ο τρόπος της αναμίξεως δια της οποίας ο Δημιουργός εκ του ταύτου, και του ἑτέρου και τινος τρίτου εἶδους οὐσίας διεμόρφωσε τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου. Μετὰ τὴν ἀνάμειξιν διήρπασε τὸ ὄλον μίγμα εἰς ἑπτὰ μέρη ἐπὶ τῆ βάσει δύο γεωμετρικῶν προόδων. Ἐκ ταύτων ἡ μία ἔχει λόγον 2 (1, 2, 4, 8) ἢ δὲ ἑτέρα 3 (1, 3, 9, 27). Ὁ Δημιουργὸς ἐκ τῶν δύο ταύτων γεωμετρικῶν προόδων καθήρτισε μίαν ἑνιαίαν σειράν (1, 2, 3, 4, 9, 8, 27). Ὁ Θεὸς ὁ Συμμετρίας κατατάσσει τοὺς ἐν λόγω ἀριθμοὺς εἰς τὴν λεγομένην δευτέραν «Τετρακτύον» κατὰ τὸ ἀκόλουθον σχῆμα 18.

Σχῆμα 18

Ἡ πρώτη τετρακτύς ἐστὶν ἡ κατὰ πρόσθεσιν ἐκ τῶν τεσσάρων πρώτων κατὰ σειράν ἀριθμῶν ἀπαρτιζομένη (1 + 2 + 3 + 4 = 10) καὶ λέγεται «κατ' ἐπισυνθέσιν». Ἡ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος χρησιμοποιουμένη ἐν τῷ «Τιμαίῳ» λέγεται «κατὰ πολλαπλασιασμόν» (1 X 2 = 2, 2 X 2 = 4, 4 X 2 = 8, 1 X 3 = 3, 3 X 3 = 9, 9 X 3 = 27).

Ἡ τετρακτύς αὕτη θεωρήθη ὑπὸ τῶν παλαιῶν, ὡς ἀναφέρει Θεῶν ὁ Συμμετρίας, ὡς περιέχουσα ὅλας τὰς ἁρμονικὰς σχέσεις ἐκ τῶν ὁποίων συναπαρτίζεται ἡ ἁρμονία τοῦ σύμπαντος: «τοὺς μουσικοὺς καὶ γεωμετρικοὺς καὶ ἀριθμητικοὺς λόγους περιέχουσα, ἐξ ὧν καὶ ἡ τοῦ παντός ἁρμονία συνέστηκε» (περιέχει τὰς μουσικὰς, γεωμετρικὰς καὶ ἀριθμητικὰς ἀναλογίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἔλαβε τὴν ὑπόστασιν τῆς ἡ ἁρμονία τοῦ παντός). Πράγματι οἱ παρεχόμενοι διὰ ταύτης ἀριθμοὶ ἐκφράζουσαν μουσικὰς, γεωμετρικὰς καὶ ἀριθμητικὰς σχέσεις. Ἡ σειρά 1, 2, 4, 8 ἀντιπροσωπεύει ἀπὸ μουσικῆς ἀπόψεως τὰς σχέσεις τῆς διὰ πασῶν, ἢ δὲ σειρά 1, 3, 9, 27 τὰς σχέσεις τῆς πέμπτης. Ἀπὸ γεωμετρικῆς ἀπόψεως ἡ μονὰς συμβολίζει τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ σημεῖον, τὸ 2 καὶ 3 συμβολίζουν τὴν πλευρὰν διότι εἶναι ἀσύμμετροι καὶ πρώτοι, δυνάμενοι νὰ μετρηθῶν διὰ τῆς μονάδος. Οἱ τρίτοι ὄροι 4 καὶ 9 παριστάου τὴν τετράγωνον, τὸ 2 καὶ 3 δηλοῦν ὑψωμένα εἰς τὴν δευτέραν δύναμιν, οἱ δὲ τέταρτοι ὄροι 8 καὶ 27 παριστάου τὸν κύβου, διότι εἶναι ὁ 2 καὶ 3 ὑψωμένοι εἰς τὴν τρίτην δύναμιν.

Ἐνδεικτικῶν διὰ τὴν ἐκόσμιον μετὰ τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ κινήται ἐντὸς τοῦ πλάσιου τῶν ἀριθμητικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς τοῦ ὁ Πλάτων μᾶς παρέχει τὸ πολυβρόλητον τρίτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τοῦ «Πολιτείας» του. Εἰς τοῦτο ὄμιλῶν ὁ Ἀθηναῖος σοφὸς περὶ τῆς ἀκμῆς καὶ παρακμῆς τῶν πολιτειῶν, λέγει ὅτι τὸ σύμπαν κινεῖται κατὰ κυκλικὰς περιόδους, τῶν ὁποίων ἡ χρονικὴ διάρκεια εἶναι καθορισμένη. Ὑπάρχει ἀριθμητικὸς καθορισμὸς ὅστις καθορίζει τὴν περίοδον τῆς γεννήσεως τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων, ἄλλως δὲ καθορίζει τὴν περίοδον τῆς γεννήσεως τῶν θεῶν ὄντων. «Ἔστι δὲ θεῶν μὲν γεννητὸς περίοδος, ἢν ἀριθμὸς περιλαμβάνει τέλειος» (Ὑπάρχει διὰ τὴν γέννησιν τοῦ ὑπὸ τῶν θεῶν δημιουργουμένου διτος χρονικὴ περίοδος τὴν ὁποίαν καθορίζει τέλειος ἀριθμὸς). Ἀκολουθεῖ δὲ περιγραφή τῶν δύο ἀριθμῶν διὰ μαθηματικῶν ἐκφράσεων, εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνονται οἱ ἐκφράσεις «αὐξήσεις δυνάμενοι καὶ δυναστευόμενοι» (πολλαπλασιασμοὶ ριζῶν καὶ τετραγώνων) «ἀποστάσεις», «ὄροι» «ἐπιθέμενοι» (δηλ. οἱ ἐλάχιστοι ὄροι οἱ ἐκφράζοντες ἓνα γεωμετρικὸν λόγον π.χ. πύβην τοῦ διπλάσιου εἶναι τὸ 2:1). Συμφώνως πρὸς τὰς ἐνδείξεις τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Πλάτων ὁ ἀριθμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γεννητοῦ εἶναι (3.3.3)+(4.4.4) + (5.5.5), δηλ. 27 + 64 + 125 = 216, ὁ δὲ ἀριθμὸς τοῦ θεῶν γεννητοῦ (3X4X5) εἰς τὴν τετάρτην = 3600, εἰς τὸ τετράγωνον = 12960000. Ὁ ἀριθμὸς 216 ἐλέγεται καὶ ψυχολογικὸς κύβος διότι ἰσούται μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν 7 μηνῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸν ἐλάχιστον ὄρον κυροφρίας. Κατ' ἀναλογίαν λοιπὸν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ 12960000 ἀντιπροσωπεύει τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν 36 χιλιάδων ἐτῶν, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ὁ Πλάτων ἐξέωρε ὡς συναποτελουμένη μίαν μεγάλην κυκλικήν κοσμικὴν περίοδον, τὸν «μέγαν ἑνιαυτὸν».

Αἱ γεωμετρικαὶ γνώσεις τοῦ Πλάτωνος

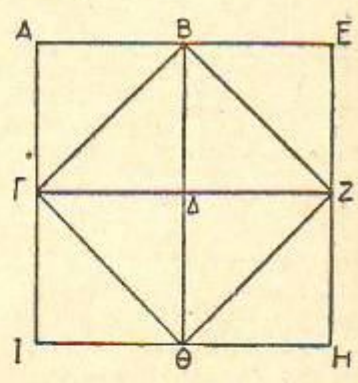
Τὰ πλατωνικά συγγράμματα ἐμφανίζουσαν προσητὴ τὸν συγγραφέα τῶν ἐπισημάτων καὶ περὶ τὴν γεωμετρίαν. Εἰς τὸν «Μένων» 75 καὶ 76 γίνεται λόγος περὶ τῶν ἑνιαίων τοῦ «πέπεδος» τοῦ «εἰσάτου», τοῦ «στερεοῦ» καὶ τοῦ «ἐπιπέδου». Δίδεται δὲ καὶ ἀκαιολογικὸς ὁρισμὸς τοῦ σχήματος τῶν στερεῶν σωμάτων: «Στερεὸν πέρας σχῆμα εἶναι». (Σχῆμα εἶναι τὸ ὄριον τοῦ στερεοῦ). Εἰς τὸν «Παρμενίδην» (137 E) μᾶς δίδει τὸν ὄρισμὸν τοῦ στερογγύλου: «Στερογγύλον γέ πᾶς ἔστι ταῦτα, οὗ ἂν τὰ ἔσχατα πεπλατυχῆ ἀπὸ τοῦ μέσου ἴσων ἀπέχη» (στερογγύλον εἶναι ἐκεῖνο τοῦ ὁποῖου πάντα τὰ ἔσχατα σημεῖα ἀπέχου ἐξ ἴσου ἀπὸ τοῦ μέσου). Εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὑπάρχει καὶ ὁρισμὸς τῆς εὐθείας: «Εὐθεῖα γέ, οὗ ἂν τὸ μέσον ἀμφοῖν τῶν ἐσχατῶν ἐπιπροσθεν ἢ» (εὐθεῖα γραμμὴ εἶναι ἐκεῖνη τῆς ὁποίας τὸ μέσον καλύπτει (σκεπάζει τὴν βῆαν) καὶ τῶν δύο τῆς ἄκρων). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ διὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς εὐθείας τὴν ἑνιαίαν τῆς διευθύνσεως ὄριον μᾶς τὴν δίδει ἡ ὀπτική ἀκτίς. Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τῶν εἰς Εὐκλείδην σχολίων τοῦ Προύχλου, εἰς

τὰ ὁποῖα ἀναγράφεται: «Ὁ δὲ Πλάτων ἀσφρίζεται τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν ἢς τὰ μέσα τοῖς ἄκροις ἐπιπροσθεῖ... ἴθεν δὴ καὶ οἱ ἀστρολογικοὶ φασὶ τότε τὸν ἥλιον ἐκλείπειν, ὅταν ἐπὶ μίαν εὐθείαν γένηται αὐτὸς τε καὶ ἡ σελήνη καὶ τὸ δῆμα τὸ ἡμέτερον». (Ὁ δὲ Πλάτων ὀρίζει τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν ὡς ἐκείνη τῆς ὁποίας τὰ μέσα τμήματα ἀποκρούσκειν τὰ ἄκροα... Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ οἱ ἀστρονόμοι λέγουσιν ὅτι τότε συμβαίνει ἐκλείψις ἡλίου, ὅταν ἔλθου ἐπὶ τὴν αὐτὴν εὐθεῖαν αὐτὸς καὶ ἡ σελήνη καὶ ὁ σφαιρικός μας). Ἰσως δὲ ὁ πλατωνικός ὄριον περὶ τῆς εὐθείας ὁρισμὸς νὰ ἐναρμονισθῆν ὡς βῆσις διὰ τῶν ἀριστῶν εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου ἢ εὐθεῖα ὡς «γραμμὴ ἣτις ἐξ ἴσου τοῖς ἐφ' ἑαυτῆς σημείοις κείται».

Καὶ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν γεωμετρῶν ὡς τὸ ἔσχατον στοιχεῖον, τὸ προκύπτειν ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν μεγεθῶν, ὁ Πλάτων διετύπωσε ἀντιλήψεις λίαν ἀξιοσημεῖτους. Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά» (992 a 20) ἀναφέρει ὅτι ὁ Πλάτων κατεπόλεμε τὴν ἑνιαίαν τοῦ σημείου, θεωρῶν ταύτην ὡς δογματικὸν πλάσμα τῶν γεωμετρῶν: «Διαμύχεται ὁ Πλάτων ὡς ὄντι γεωμετρικῶν δόγματι». Ἀντὶ νὰ χρησιμοποιῆ τὸν ὄρον σημείου ἢ στιγμὴν προσέτιμα τὴν ἐνδειξιν ἀρχὴν γραμμῆς καὶ ἐδέχεται ὡς ἀσθητῆριαν τὰς ἀτόμους γραμμάς: «Ἄλλ' ἐκάλεε ἀρχὴν γραμμῆς, τοῦτο δὲ παλλάκις ἐτίθει τὰς ἀτόμους γραμμάς». Ὅπως λίαν ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ Γαίλιος, διὰ τῆς πολεμικῆς τοῦ ταύτης ὁ Ἀθηναῖος σοφὸς ἀπέκρουσε τὴν ἀντιλήψιν ὅτι τὸ σημεῖον εἶναι τὸ ἐλάχιστον μέρος τῆς ἐκτάσεως καὶ ἀντιτίθεται εἰς τὸν ταυτισμὸν του μὲ τὴν μονάδα. Ἐφρόνει ὅτι τὸ σημεῖον, παρ' ὄλον ὅτι δὲν ἔχει μέγεθος, εἶναι ὅμως ἀρχὴ τοῦ μεγέθους. Δὲν δύναται νὰ ταυτισθῆ μὲ τὸ 1, ἀλλ' ἐπίσκειται πρὸς αὐτὸ ἐκεῖ ὅπου τὰ νεώτερα μαθηματικὰ θέτουσιν ὡς ἀρχὴν τῆς σειρᾶς τῶν ἀριθμῶν τὸ μηδέν (0). Αἱ γραμμαὶ ἐλαμβάνοντο ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς «ἀτόμοι», ἀνεπίδεκτοι ἐξαπληκτικῆς διαιρέσεως, προφανῶς διότι ἐθεωροῦντο ὡς κάτι τὸ συνεχές (κοινίονον), τὸ ὁποῖον δύναται νὰ διαιρηθῆ διαρκῶς χωρὶς νὰ ἀφίη ὑπόλοιπον.

Ὑποδειγματικὴν διερεύνησιν καὶ λύσιν θεωρητικῶν γεωμετρικῶν προβλημάτων, τὸ ὁποῖον μᾶς διακατιεῖ περὶ τῆς ἐργασίας ἣτις ἐγένετο εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, μᾶς παρέχει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Μένων» 82 κ.ε. Πρόκειται περὶ τῆς γεωμετρικῆς κατασκευῆς τετραγώνου, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι διπλάσιον κατὰ τὸ ἐμβαδὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ δοθὲν τετράγωνον. Μᾶς δίδεται δηλοῦν τὸ τετράγωνον ΑΒΔΓ (σχῆμα 19), τοῦ ὁποῖου ἡ πλευρὰ ἔχει ὑψὸς δύο πόδων καὶ ζητεῖται ποῖον μήκος θὰ πρέπει νὰ ἔχη ἡ πλευρὰ τετραγώνου ὅπου εἶναι διπλάσιον τοῦ ΑΒΔΓ.

Ὁ Πλάτων παρουσιάζει τὸν Σωκράτη ἐπιλύοντα τὸ πρόβλημα δι' ἐρωτήσεων, τὰς ὁποίας ἀπευθύνει πρὸς παρατυχόντα δούλον, Ἐρωτώμενος ὁ δούλος ποῖον πρέπει νὰ εἶναι τὸ μήκος τῆς πλευρᾶς διπλάσιου κατ' ἐμβαδὸν τετραγώνου ἀπαρτίζε ὅτι τοῦτο θὰ εἶναι διπλάσιον, ἴτοι 4 πόδες. Ὁ Σωκράτης διὰ νέας ἐρωτήσεις τὸν κάνει νὰ ἐνοήσῃ ὅτι τετράγωνον μὲ πλευρὰν 4 πόδων θὰ ἔχη οὐχὶ διπλάσιον ἐμβαδόν, ἀλλὰ τετραπλάσιον διότι 4 X 4 = 16. Ἄρα ἡ πλευρὰ τοῦ ζητουμένου τετραγώνου θὰ εἶναι μεγαλύτερα τῶν 2 πόδων, μικρότερα ὅμως τῶν 4. Ἄν εἶναι

Σχῆμα 19

μήκους 3 πόδων τότε τὸ ἐμβαδὸν δὲν θὰ εἶναι διπλάσιον, εἰ-
 ὅτι θὰ ἀνέρχεται εἰς 9 πόδας. Γίνεται συνεπῶς φανερόν ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν δύναται νὰ λυθῆ διὰ τῆς ἀριθμητικῆς καὶ ὁ δούλος, καθοδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Σωκράτους, προβαίνει εἰς γεωμετρικὴν λύσιν. Τοποθετεῖ κατ' ἐπέκτασιν τοῦ τετραγώνου ΑΒΓΔ ἑτέρα τρία, τὸ ΒΕΖΔ, τὸ ΖΔΘΗ καὶ τὸ ΔΘΙΓ, ὅτινα μετὰ τοῦ δοθέντος ἀποτελοῦν τὸ τετράγωνον ΑΕΗΙ, τὸ ὁποῖον προσαφῶς εἶναι τετραπλάσιον τοῦ ἀρχικοῦ ληθθέντος. Δυνάμεθα ἤδη φέροντες τὰς διαγωνίους ΓΒ, ΒΖ, ΖΘ καὶ ΘΓ νὰ διαιρέσωμεν εἰς δύο ἴσα ἰσοσκελῆ ὀρθογώνια τρίγωνα ἕκαστον τῶν τεσσάρων τετραγώνων. Εἶναι φανερόν ὅτι τὸ σχηματισθὲν διὰ τῶν διαγωνίων τετραγώνον ΓΒΖΘ εἰπεὶθὲ εἶναι τὸ ἡμισυ τοῦ τετραπλάσιου ΑΕΗΙ θὰ εἶναι ἐν συγκρίσει μὲ τὸ ἀρχικὸς δοθὲν ΑΒΓΔ διπλάσιον. Τοιοῦτοτρόπος ἐλύθη τὸ πρόβλημα καὶ εὐρέθη ὅτι ἡ πλευρὰ τοῦ ζητουμένου τετραγώνου θὰ εἶναι ἡ ΓΒ. Ταύτην δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν καὶ ἀριθμητικῶς. Ἐκ τοῦ Πυθαγορείου θεωρήματος γνωρίζομεν ὅτι (ΑΒ)² + (ΑΓ)² = (ΓΒ)². (ΓΒ)². Ἀντικαθιστάντες τὸ ΑΒ καὶ ΑΓ διὰ τῶν ἀριθμητικῶν τῶν τμητῶν λοβιθόμενων τὴν ἰσότητα 2.2 + 2.2 = (ΒΓ)², (ΒΓ)², ἴτοι (ΒΓ)² = 8, ἐξάγοντες τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν εὐρίσκουμεν ὅτι ἡ πλευρὰ τοῦ ζητουμένου τετραγώνου θὰ ἰσούται μὲ τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν τοῦ 8 ΒΓ = τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 8. Τὴν πλευρὰν ταύτην προσθέτει ὁ Πλάτων τὴν ἐκάστου ρι Σοφιστῶν διὰ μέτρον. Ἐκ τῆς παρασκευῆς λεπτομεροῦς ἀναπαράγωγῆς τῆς ἀποδεικτικῆς διαδικασίας πείθεται καὶ ἡ

εκατέρωθεν δὴν τάχα μὲν ῥητὰ τὰ συναμότερα εἶναι, τάχα δ' ἀρρητὰ (ἢ ἐξ ἐμπειρίας ἢ συμβαίνει κατὰ παρομοίαν εἰς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον συμβαίνει εἰς τὴν περιπτώσιν, κατὰ τὴν ὅποιαν καὶ οἱ δύο μὲν ἀριθμοὶ ἀποτελοῦν ἄρτιον, ἐνῶ ὁ καθένας τῶν εἶναι περιττῶν, καὶ πάλιν ἐνῶ τὸ καθένα εἰς τῶν συνειρομένων στοιχείων εἶναι ἀσύμμετρον, τὸ ἐξ αὐτῶν ἀποτελούμενον δύναται νὰ εἶναι ἢ ἀσύμμετρον ἢ σύμμετρον). Ἡ παρατήρησις αὕτη εἶναι προφανὲς ὅτι σχετίζεται μετὰ τὴν διαίρεσιν τῆς εὐθείας εἰς ἄκρον καὶ μέσον λόγον. Ὁ Εὐκλείδης (XIII, 6) ἀποδεικνύει ὅτι ἐκατέρωθεν τῶν διὰ τῆς διαίρεσεως ταύτης προκύπτουσῶν «ἀποτομῶν», εἶναι ἀσύμμετρον. Ἡ περὶ ἀσύμμετρον θεωρία ὑπῆρξεν ἔν ἐκ τῶν θεωριῶν, διὰ τὰ ὅποια ἐνδιαφέρουσα ἑστὶν ὁ Πλάτων. Οὐ μόνον εἰς τὴν «Πολιτείαν» (534θ) ὁμιλεῖ περὶ «ἀλόγων γραμμῶν», ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν «Θεαίτητον» (147 Ε κ.ε.) μᾶς παρέχει πληροφόριαν πολλὴν διαφαινετικὰς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν εἰς τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη ἀναφερομένων μελετῶν τῆς ἐποχῆς του. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διὰ τῶν μελετῶν τοῦ Θεαιτήτου εἶχον εὐδαίει εἰς σημαντικὰ συμπεράσματα. Ὁ Θεαιτήτος εἶχε διαστέλλει τὰς τετραγωνικὰς ρίζας, αἵτινες εἶναι σύμμετροι, ὅπῃ τὰς ἀσυμμέτρους, ἀνομάζων τὰς μὲν πρῶτας «μῆκος» τὰς δὲ δευτέρας «δυναμείας». Ἀπέδειξε δὲ τὴν ὅσον μεγάλην σημασίαν εἰς τὰ σχετικὰ προβλήματα ὁ Πλάτων, ὥστε εἰς τοὺς «Νόμους» του, τοὺς ὁποίους ἔγραψε κατὰ τὴν γεροντικὴν του ἡλικίαν, συνιστᾷ νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ περὶ ἀσύμμετρον θεωρία διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν νέων εἰς τὰ σχολεῖα. Μετὰ λύπην του παρατηρεῖ ὅτι πάντες οἱ Ἕλληνας σχετικῶς μετὰ τὰς μετρήσεις τοῦ μήκους, τοῦ πλάτους καὶ τοῦ βάρους, ἔχουν τὴν ἀντιλήψιν ὅτι εἶναι πάντοτε δυνατόν ἐπὶ τῇ βάσει ἀλλήλων μῆκος τε καὶ πλάτος πρὸς βάρους, ἢ πλάτος καὶ μῆκος πρὸς ἀλλήλα, ὥσ' οὐ διανοοῦμεθα περὶ ταῦτα οὕτως Ἕλληνας πάντες ὡς δυνατόν ἐστὶ μετρεῖσθαι πρὸς ἄλληλα ὡς πρὸς» (*Ἀσὰ γε σχετικῶς μετὰ τὴν σχέσιν τοῦ μήκους καὶ τοῦ πλάτους πρὸς τὸ βάρος ἢ μετὰ τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μήκος, δὲν ἔχομεν τὴν ἀντιλήψιν οἱ Ἕλληνας, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ μετρηθῶν κατὰ τὴν τρόπον τὸ ἐν ἐσχέσει μετὰ τὸ ἄλλο;)

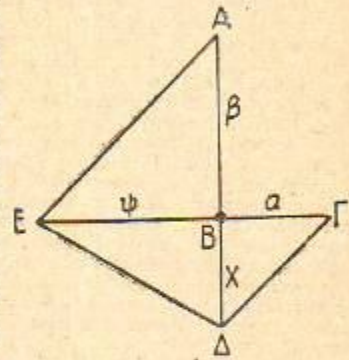
Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἐπιτίθει ὁ Πλάτων τοὺς συγχρόνους του, διότι δὲν εἶχον γνώσιν ὅτι ὑπάρχουν ἀσύμμετρα μεγέθη. Δὲν ἐγκρίθει π.χ. ὅτι ἡ διαγώνιος εἶναι ἀσύμμετρος μετὰ τὴν πλευρὰν, ὅτι εἶδη τινὰ τριγώνων δὲν ὑπάρχει σύμμετρος σχέσις μεταξύ πλευρῶν καὶ ὑψοῦ καὶ ὅτι ὑπάρχουν σώματα στερεά, εἰς τὰ ὅποια οἱ φυσικοὶ ἀσχετικῶς μετὰ ἐπιφανειῶν καὶ ὄγκων δὲν δύνανται νὰ μετρηθῶν διὰ σύμμετρον μεγεθῶν. Ἐπίσης θεωρεῖ ὡς ἑλλειψιν παιδείσεως τὸ ὅτι ἀνοήσοι οἱ σύγχρονοί του ἐπὶ τῶν μετρητῶν τε καὶ ἀμετρητῶν πρὸς ἀλλήλα ἢ τὴν φύσιν γέγονεν» (πὺς ἀνεπτύχθη ἡ θεωρία, ἢ ἀναφερομένη εἰς τὰ μεγέθη, ἅτινα εἶναι σύμμετρα πρὸς ἀλλήλα καὶ εἰς τὰ μεγέθη, ἅτινα δὲν εἶναι σύμμετρα πρὸς ἀλλήλα (820 C). Προσθετεῖ δὲ «Ταῦτα τοίνυν, φημὶ τοὺς νεύς δὲν μαθήσει» (Ἰσχυρίζομαι ὅτι πρέπει οἱ νέοι νὰ ἀποκοῦν τὴν μάθησιν αὐτῶν). Ἐχόντες ὑπ' ὄψιν τὴν ἐνδελεχῆ μελέτην τοῦ προβλήματος τῶν ἀσυμμέτρων, δυνατόν νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τινων ἐρευνητῶν προταθεῖσαν ἀντιλήψιν ὅτι ἀπὸ τῆς μελέτης αὐτῆς ἀνήχθη ὁ Ἀθηναῖος σοφὸς εἰς τὴν περὶ ἄριστον δυάδος ἀριθμολογικὴν καὶ ὄντολογικὴν θεωρίαν. Εἶναι πολλὴ πιθανὸν ὅτι λέγων ἄριστον δυάδα καὶ ταυτίσιν αὐτὴν μετὰ τὸ «μέγα καὶ τὸ μικρὸν», θὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ κατὰ παρομοίαν πρὸς τὰς «τομάς», περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος εἰς τὰς ἀνωτέρως ἀριθμολογικὰς θεωρίας τῆς ἐποχῆς μας. Καὶ ἡ σύγχρονός μας ἀριθμολογικὴ θεωρία δεχεται ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐρωμεν ἔν ῥητῶν κλάσμα, τὸ τετράγωνον τοῦ ὁποίου νὰ εἶναι ἀκριβὴς ὁ ἀριθμὸς 2. Δυναμῶν ὅμως νὰ διαιδεσώμεν ὅλα τὰ ῥητὰ κλάσματα εἰς δύο τάξεις: εἰς τὴν τῆν κλάσμάτων, τῶν ὁποίων τὸ τετράγωνον εἶναι μικρότερον τοῦ 2, καὶ εἰς τὴν τῆν τῶν κλάσμάτων, τῶν ὁποίων τὸ τετράγωνον εἶναι μεγαλύτερον τοῦ 2. Οὕτω ἡ τοῦ ἡμῶν περιβάλλεται ἐκατέρωθεν ὑπὸ τοῦ μικροῦ ἀφ' ἑνὸς (κλάσματα, ὧν τὸ τετράγωνον εἶναι μικρότερον τοῦ 2) καὶ τοῦ μεγάλου ἀφ' ἑτέρου (κλάσματα, ὧν τὸ τετράγωνον εἶναι μεγαλύτερον τοῦ 2).

Ἡ δημιουργικὴ ἀσχολία τοῦ Πλάτωνος μετὰ τὰ μαθηματικά.

Ὁ Πλάτων ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἠσχολεῖτο νὰ βεθῆ προβλήματα πρὸς λύσιν εἰς τοὺς συνεργάτας του. Ὁ ἴδιος δὲν διεξεδίκε διὰ τὸν ἑαυτὸν τὴν δόξαν νὰ ἀνακαλύψῃ νέας μαθηματικὰς ἀληθείας. Κατὰ τὴν γνώμην του ἅπασαι αἱ μαθηματικαὶ ἀληθείαι συγκρινόμεναι πρὸς τὴν ὄντολογικὴν ἀλήθειαν τὴν ὅποιαν ἀποκαλύπτει ἡ καθαρὰ φιλοσοφία, ἢ ὑπ' αὐτοῦ καλυμμένη διαλεκτικῶς, εἶναι δευτέρας τάξεως. Ἐχουν μῆσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τὸν κατὰ τὸ ὑποθετικόν. Ἀφορμῶνται λέγει ὁ Πλάτων καὶ οἱ γεωμέτραι καὶ οἱ περὶ τὴν μαθηματικὴν ἀσχολούμενοι ἀπὸ «ὑποθέσεως», ἢ τοῦ ἀπὸ τῆς θεμελιώδους ἐννοίας δι' ἣν καθορίζεται, ἢ τοῦ ἀπὸ τῆς ἀριθμῶν, τὴν εἶναι σῆμα, γραμμῆ κλπ, χωρὶς νὰ δύνανται νὰ δώσουν λόγον περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἐννοιών τούτων ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται τὸ ὄλον οικοδόμημα τῆς ἐπιστήμης τῶν: «ὑποθέμεν τὸ τε περιττὸν καὶ τὸ ἄρτιον καὶ τὰ σχήματα τῶν γωνιῶν τριτὰ εἶδη. Ταῦτα μὲν ὡς εἰδότες ποιήσαμεν ὑποθέσεις αὐτὰ, οὐδένα λόγον οὐτε αὐτοῖς οὐτε ἄλλοις αἰετοῖσι περὶ τούτων διδοῦναι ὡς πατὴρ φανεράν». (Ἀφ' οὗ λάβουσαν ὡς βάσιν τὴν ἐννοίαν τοῦ ἄρτιου καὶ περιττοῦ καὶ τῶν σχημάτων καὶ τῶν τριῶν εἰδῶν τῶν γωνιῶν, λαμβάνοντες ὅλα αὐτὰ ὡς γνωστὰ καὶ θέτοντες ταῦτα ὡς θεμελίαν, φρονοῦν ὅτι δὲν ἀξίζει

τὸν κόπον νὰ δώσουν λογαριασμὸν οὐτε εἰς τὸν ἑαυτὸν τῶν οὐτε εἰς τοὺς ἄλλους ἐπειδὴ τὰ θεωροῦν ὡς φανερά εἰς ὅλους). «Πολιτ.» 510 C. Ἡ ἀντιλήψις τοῦ αὐτῆ μᾶς ἐξηγεῖ διατὶ δὲν ἠσχολήθη ὁ ἴδιος μετὰ τὸν πλουτισμὸν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης διὰ νέων προτάσεων. Διὰ μίαν τοιαύτην ἐργασίαν πάντως πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶχεν ἔπαρκὴ ἱκανότητα. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν γεγονότων ὅτι ἡ παράδοσις ὁμιλεῖ καὶ περὶ μαθηματικῶν ἀνακαλύψεων γενομένων ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Ἡρόν ἀναφέρει ὅτι ὁ Πλάτων συνεπλήρωσε τὴν λύσιν τῆς ἀριστοῦ ἐξισώσεως $x + \psi = \omega$. Παρουσίασε ὡς πραγματοποιοῦντα τὴν λύσιν ταύτην τὸν τύπον $(n-1) \cdot (n-1) + (2n \cdot 2n) = (n+1) \cdot (n+1)$, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται ἡ εὐρέσις δύο τετραγώνων ἀριθμῶν τῶν ὁποίων τὸ ἀθροισμα ἀποτελεῖ ἀριθμὸν τετραγώνων. Πολυδύρλητον ζήτημα ἀποτελεῖ ἡ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πλάτωνος εὐρεθμένη λύσις τοῦ Δηλίου προβλήματος τῶν ὁποίων μᾶς διέσσωσεν ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀρχιμήδους Εὐτόκιος εἰς τὰ «Περὶ σφαιρας καὶ κυλίνδρων» σχολία του. Ἡ ἐκτιθεμένη ὑπὸ τοῦ Εὐτοκίου λύσις δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τὸν διαδότην καὶ κανὸνος ἀλλὰ χρειάζεται μηχανικὴ κατασκευὴ ἣτις θὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ περιστροφήν καὶ μετατόπισιν. Ἀν δοθῇ (σχῆμα 20) ἡ ὀρθὴ γωνία $\Delta B \Gamma$ ἢ Δ εἶναι διπλασία τῆς $B \Gamma$ καὶ προεκταθῇ ἡ $B \Gamma$ πρὸς τὸ E καὶ ἡ AB πρὸς τὸ Δ , ἂν κατορθωθῇ διὰ μηχανικῆς συσκευῆς νὰ σχηματισθῶν εἰς E καὶ Δ ὄρθαι γωνίαι $\Delta E \Delta$ καὶ $\Delta E \Gamma$ τότε ἡ $B \Delta$ εἶναι ἡ πλευρὰ τοῦ ζητουμένου κύβου. Διότι ἐκ τῶν ὀρθογωνίων τριγώνων $\Delta E \Delta$ καὶ $\Delta E \Gamma$ προκύπτει ὅτι $AB : BE = BE : BD = BD : B \Gamma$. Ἀν τώρα συμβολίσωμεν τὴν AB διὰ τοῦ β , τὴν $B \Gamma$ διὰ τοῦ α , τὴν BE διὰ ψ καὶ τὴν $B \Delta$ διὰ x θὰ ἔχωμεν $\beta : \psi = \psi : x = x : \alpha$. Ὅπως εἴδομεν εἰς τὰ προηγούμενα ἐκ τῆς ἐξισώσεως ταύτης προκύπτει ὅτι $x = \alpha$ ἐπὶ κυδερὴν ρίζαν τοῦ 2. Ἄρα ἡ $B \Delta$ εἶναι ἡ ζητουμένη πλευρὰ. Ὁ Εὐτόκιος παραθετεῖ καὶ εἰκόνα τῆς συσκευῆς διὰ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατόν νὰ κατασκευασθῶν αἱ περὶ τὸ E καὶ Δ ὄρθαι γωνίαι. (Βλέπε Δηλίου Πρόβλημα). Σχετικῶς μετὰ τὴν λύσιν ταύτην δημιουργεῖ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαίας ἐπιστήμης μέγα ζήτημα. Εἰς τὴν πρὸς τὸν βασιλέα Πτολεμαῖον ἐπιστολήν του Ἐρατοσθένους δὲν ἀναφέρεται ὅτι ἀνῆκε εἰς τὸν Πλάτωνα ἢ ἀναφερομένη λύσις. Τούναντι ὁ Πλούταρχος δεηγείται εἰς τὸν βίον Μαρκέλλου ὅτι ὁ Πλάτων ἀπέκρουσε τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀρχύτου καὶ τοῦ Μεναιχμοῦ ἐπινοηθείσας διὰ μηχανικῶν μέσων λύσεις τοῦ προβλήματος. Ἐπίσης Θεῶν ὁ Σμυρναῖος ὅστις ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους γραφέντα διάλογον ὑπὸ τὸν τίτλον «Πλατωνικὸς» ἀναφέρει μὲν τὴν εἰς τοὺς Δηλίου δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος προσαγωγήν, χωρὶς νὰ λέγῃ ὅτι ὁ Πλάτων παρουσίασε σχετικὴν λύσιν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Εὐτόκιος φαίνεται νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸν «Πλατωνικόν» τοῦ Ἐρατοσθένους, δυνατόν νὰ εἰκασώμεν ὅτι εἰς αὐτὸν θὰ ὑπῆρχεν ἡ εἰδήσις ἢ σχετικὴ μετὰ τὴν λύσιν τοῦ Πλάτωνος.

Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ Πλάτων νὰ εἶχε καθορίσει μόνον τὰς θεωρητικὰς προϋποθέσεις ὡς ἂν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λυθῇ τὸ πρόβλημα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σχέσεων τῶν πλευρῶν ὀρθογωνίων τριγώνων, ὡς ἐξετέθη ἀνωτέρω. Φυσικὸν δὲ ἦτο οἱ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἐργαζόμενοι μαθηματικοὶ νὰ προσπαθῶσιν εὐρύνει διὰ μηχανικῶν μέσων τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Τὸ κύριον ἐνδιαφέρον τοῦ Πλάτωνος συνεκτεροῦτο εἰς τὴν διασαφήσιν τῆς μεθόδου τὴν ὅποιαν ἀνάμαζεν ἐξ ὑποθέσεως σκοπεῖσθαι, καὶ τὴν ὅποιαν ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι εἶχε παραλάβει ἐκ τῶν γεωμετρῶν. Εἰς τὸν «Μένωνα» (86 Ε) μᾶς παρέχει συγκεκριμένον παράδειγμα τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὅποιον χρησιμοποιεῖται ἡ μέθοδος αὕτη εἰς τὴν γεωμετρίαν: «λέγα δὲ τὸ ἐξ ὑποθέσεως ὡδε, ὡς περὶ οἱ γεωμέτραι πολλὰς σκοποῦνται, ἐπειδὴν τις ἔρηται αὐτοῦ, οἶον περὶ χωρίου, εἰ οἶον τε ἐς τόνδε τὸν κύκλον τὸδε τὸ χωρίον τριγώνων ἐπίσθηναι, εἴποι ἂν τις ὅτι, οὕτω οἶδα εἰ ἔστιν τοῦτο τοιοῦτον, ἀλλ' ὡς περὶ μὲν τινὰ ὑπόθεσιν προὔγουσι οἷμαι ἔχειν πρὸς τὸ πρᾶγμα τοιοῦτον εἰ μὲν ἐστὶ τοῦτο τὸ χωρίον τοιοῦτον οἶον παρὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτοῦ γραμμὴν παρετειναιτα ἑλλείπειν τοιοῦτα χωρίω οἶον ἂν αὐτὸ τὸ παρατεταμένον ἦ, ἄλλο τι συμβαίνειν μοι δοκεῖ, καὶ ἄλλο ἐστὶν ἔστιν ταῦτα παθεῖν. Ὑποθέμενος οὖν ἐλέω εἰπὲν σοι τὸ συμβαῖνον περὶ τῆς ἐπιπέσεως αὐτοῦ εἰς τὸν κύκλον, εἴτε ὀρθογώνιον εἴτε ἡμῆ (Ἐνωῶ δὲ τὴν ἐξέτασιν ἐπὶ τῇ βάσει ὑποθέσεως κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον. Τὴν ἐνωῶ ὅπως ἀκριβῶς τὴν χρησιμοποιοῦν κατὰ τὴν ἐρευνᾶν τῶν οἱ γεωμέτραι, ὅταν κενεῖ τοὺς ἐρατοῦ π.χ. περὶ ἐπιπέσεως τινῶν, εἰς εἶναι δυνατόν εἰς αὐτὸν ἐδῶ τὸν δεδομένον κύκλον, νὰ ἐγγράσῃ αὐτὴ ἐδῶ ἢ δεδομένη ἐπιπέσει, θὰ ἀπεκρίνητο εἰς γεωμετρῆς ὅτι δὲν γνωρίζω ἐάν ἢ δεδομένη ἐπιπέσει εἶναι ἐπιδεκτικὴ μῆσα τοιαύτης ἐγγράσεως. Νομίζω ὅμως ὅτι ἔχω μίαν ἀποτελεσματικὴν ὑπόθεσιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, τὴν ἀκόλουθον: Ἐάν ἢ δοθεῖσα ἐπιπέσει εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ κατασκευασθῇ ἐπὶ τῆς δοθείσης γραμ-

Σχῆμα 20

μής της παραλληλογράμμου κατά τρόπον ώστε να ημισοιζείται ἔλλειψις κατ' ἐπιφανείαν ἰσὴν πρὸς τὸ κατασκευασθὲν σχῆμα θὰ προκύψῃ ἐν ἄλλο ἀποτέλεσμα, καὶ ἐν ἄλλο πάλιν ἀποτέλεσμα θὰ προκύψῃ ἂν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ αὕτη ἡ κατασκευή. Ἐκκινῶ λοιπὸν ἀπὸ ὑποθέσεις ἔχω τὴν δύναμιν νὰ σοῦ εἶπω τί συμβαίνει σχετικῶς μετὰ τὴν ἐγγράφην τῆς δοθείσης ἐπιφανείας εἰς τὸν κύκλον, ἂν εἶναι δυνατὴ ἢ οὐκ. Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τίθεται τὸ πρόβλημα ἐγγράφης εἰς κύκλον ὀρισιμένης διαμέτρου τριγώνου, τοῦ ὁποίου μία πλευρὰ τυχαίως καθορίζεται. Τὸ πρόβλημα μετατρέπεται εἰς τὴν κατασκευὴν ὀρισιμένου παραλληλογράμμου τοῦ ὁποίου τὸ ἔμβαδόν πρέπει νὰ ἐκπλήρῃ ὀρισιμένας συνθήκας. Πολλοὶ ἐρευμηταὶ φρονοῦν ὅτι πρόκειται περὶ ἐπιλύσεως τῆς ἐξίσωσως τοῦ τετάρτου βαθμοῦ $\gamma \cdot x \cdot (2ax - x^2) = \beta \cdot \beta \cdot \beta \cdot \delta$. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος ἐξαρτάται ἐκ τῆς διαπιστώσεως τὸν ὅσον ὑπὸ τοῦς ὁποῖους εἶναι δυνατὴ. Ἡ ἀντίληψις αὕτη μᾶς ἀγεῖ εἰς τὴν ἀναλυτικὴν μεθόδον, ἥτις ἀποδίδεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως εἰς τὸν Πλάτωνα. Ὁ Πρόκλος εἰς τὰ σχολία του εἰς τὸν Εὐκλείδην (σελ. 211) μᾶς διαβεβαίει περὶ τοῦτου γοητικῶν: «Μέθοδοι δ' ὅμοι παραδίδονται καλλίστη μὲν ἡ διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐπ' ἀρχὴν δυσλογουμένη ἀνάγκαστα τὰ ζητούμενον, ἢν καὶ ὁ Πλάτων, ὡς φασίν, Λεωδάμαντι παραδεδόκεν, ὅπως καὶ ἐκεῖνος πολλὰν κατὰ γεωμετρικὴν εὐρετικὴν ἰσότητητα γενέσθαι» (Ἐκ τῶν παραδεδουμένων μεθόδων ἡ καλλίστη εἶναι ἡ ἀναλυτικὴ, ἡ ὁποία ἀνέρχεται ἀπὸ τὴν ἀποδεικτικὴν πρῶτα εἰς μίαν παραδεδουμένην ἤδη ἀρχὴν. Αὕτην, ὡς φασὶν λέγει ἡ παράδοσις, τὴν εἰδίδεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν Λεωδάμαντα, ταύτην δὲ χρησιμοποίησαν καὶ ἐκεῖνος (βηλαθὴ ὁ Λεωδάμαν) ἐπιπραγοποιήσαντες πολλὰς γεωμετρικὰς ἀνακαλύψεις). Εἰς τὸν Πλάτωνα ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι διέγνωσε τὴν παιδαγωγικὴν ἀξίαν τῆς μαθηματικῆς μεθόδου καὶ τὴς ἐν γένει ἐνασχολήσεως μετὰ τὰ μαθηματικά. Ἐθεώρει ταῦτα ὡς γενικὸν προπαιδευτικὸν μᾶθημα, ὅπερ ἀσκεῖ τὴν σκέψιν καὶ τὴν καθιστᾷ ἱκανὴν νὰ ἐπιλαμβάνεται τῆς ἐξετήσεως παντοειδῶν προβλημάτων. Διὰ τῶν πρῶτων φασὶν διαγιγνώσκεται ὅτι ἡ ἀσχολία μετὰ τὰ μαθηματικά προάγει τὴν εἰδολογικὴν μόρφωσιν, δέσναι δηλαδὴ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ καθιστᾷ ἱκανὸν νὰ ἐπιλύῃ δύσκολα προβλήματα οἰαδήποτε φύσεως. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ πρόβριον τῆς Ἀκαδημίας εἶχε γραφῆ τὸ ρητόν: «Μηδεὶς ἀνεμύμητος εἰσίστα».

Εἰς πολυαιτέραν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶχον εἰσεῖτι προαχθῆ αἱ πλατωνικαὶ μελέται ἤτο λίαν διαδεδομένη ἡ ἀντίληψις ὅτι ὁ Πλάτων κατ' ἀρχὰς ἠγαλοῖτο μὲν λογικὰ προβλήματα ὁμοιοῦ ἐννοιῶν, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου τοῦ Σωκράτους. Ἐπιστήματα δὲ ὅτι μετὰ τὰ μαθηματικά ἠγαλοῖτο μετέπειτα ὅταν ταξιδεύσας εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Κάτω Ἰταλίαν ἤλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦς Πυθαγορείους. Ἄλλ' ἡ προσεκτικὴ ἐξέτασις τῶν διαλόγων τῆς νεανικῆς τοῦ ἐποχῆς ἀπέδειξε ὅτι ἡ κλίσις καὶ ἡ ἀσχολία τοῦ Ἀθηναίου σοφοῦ περὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν ἀριθμῶν χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς νεανικῆς τοῦ ἐποχῆς. Ὅπως ἐξεδήσανεν ἀνωτέρω εἰς τὸν Ἐπίταν τὸν μείζονα, ὅστις ἐγράφη πρὸ τοῦ πρώτου ταξιδίου του, γίνεται λόγος περὶ ἀσυμμετρῶν μεγεθῶν. Ἐπίσης εἰς τὸν Ἐπιταγόρον φαίνεται ζωηρῶς ὁ νεορὸς εἰσεῖτι συγγαροῦς τοῦ ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ μαθηματικά. Ἡ χρησιμοποίησις τῆς δι' ὑποθέσεων διερευνητικῆς φιλοσοφικῶν προβλημάτων ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὸν διάλογον τῆς νεανικῆς τοῦ ἐποχῆς «Χαρμίδης». Ἐνθα ἀποκρίνεται οἱ ὅσοι «ὑποθέσεις» καὶ «συμβαίνοντες» (δηλαδὴ ἀποτέλεσμα). (Πλάτ. Χαρμ. 160 D, 163 A, 164 C, 175 B). Αἱ Ἀθῆναι ἤδη ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ 5ου αἰῶνος εἶχον καταστή κέντρον πνευματικῶν εἰς τὸ ὁποῖον ἐκαλλιεργοῦντο αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστήμαι. Αἱ εἰδήσεις αἱ ὁποῖαι φέρουν τὸν Πλάτωνα ὡς ἐμπνεῖται τὰ μαθηματικά ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων ἐπλάσθησαν κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν καὶ ἐτέθησαν εἰς κυκλοφορίαν κυρίως ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων.

Συνιστοῦντες τὰ ἀνωτέρω καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Πλάτων πρέπει νὰ καταταχθῆ εἰς τοὺς κυριώτερον θεμελιώτας τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς ταύτην οὐκ δι' ἰδίω μαθηματικῶν ἀνακαλύψεων, ἀλλὰ διὰ τῆς διασοφιστικῆς τῆς μεθόδου καὶ διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν νέων κατεβύσεων πρὸς τὰς ὁποῖας εἶδε νὰ προχωρήσῃ ἡ μαθηματικὴ ἐρευνα. Ἦτο τελείως κάτοχος τῶν μαθηματικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς του καὶ πόδῳνον νὰ παρουσιάσῃ καὶ ἰδικὰς του ἀνακαλύψεις. Δὲν κατέγεινεν ὁμῶς εἰς τοῦτο διότι κατέτασσε τὴν μαθηματικὴν εἰς τὰς μεθόδους ἐκεῖνας αἱ ὁποῖαι δὲν δύνανται νὰ δώσουν λόγον περὶ τῆς θεμελιώσεως των. Τὸ ἐνδιαφέρον του ἦτο ἐστραμμένον εἰς τὸ εὐρύτερον πρόβλημα τῆς θεμελιώσεως τῆς ἀνθρώπινης γνώσεως ἐν τῷ συνόλῳ τῆς. Ὑψηλότερον τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἔθετε τὴν φιλοσοφίαν τῶν ἀριθμῶν περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν ἰστορίαν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΙ

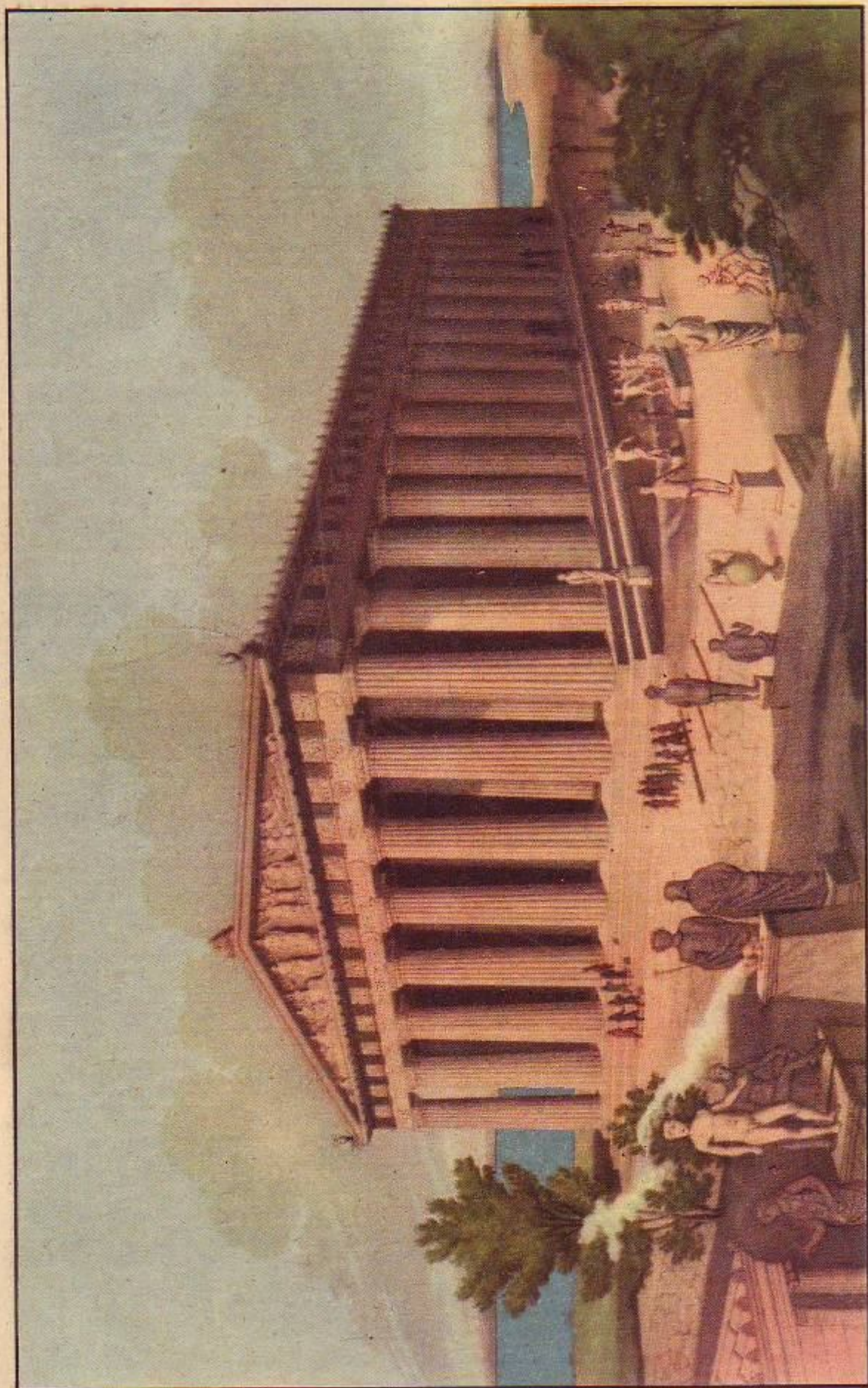
Αἱ περὶ τῶν ἀσυμμετρῶν μεγεθῶν καὶ στερεῶν σωμάτων ἐρευναὶ τοῦ Θεαιτήτου.

Σπουδαιώτατος συνεργάτης τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ προεδρίας κατὰ πολὺ τὰς μαθηματικὰς ἐρεῖνας ὑπῆρξεν ὁ Θεαιτήτος (415—369 π.Χ.). Ὁ Πλάτων διὰ τὴν τιμὴν τῆς μνήμης του ἔγραψεν ἰδιαιτέρον διάλογον ἀερόντα τὸ ὄνομα του. Ὁ μέγας αὗτος μαθηματικὸς εἰργασθῆ ἐπὶ δύο μεγάλων προβλημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν ἀνεφέρετο εἰς τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὴν γεωμετρικὴν κατασκευὴν τῶν πέντε στερεῶν σωμάτων. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι οἱ Πυθαγορεῖοι ἀνεκάλυψαν ὅτι ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ δύο προ-

σταται διὰ μεγέθους ἀσυμμέτρου, ἦτοι εἶναι ἀριθμὸς ἀσυμμέτρου, ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον. Ὁ ἐκ Κυρηναιῶν μαθηματικὸς Θεόδωρος διὰ γεωμετρικῶν κατασκευῶν ἀνεκάλυψεν ὅτι τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὰς τετραγωνικὰς ρίζας τῶν μεγεθῶν τῶν συμβολιζομένων ὑπὸ τετραγώνων ὧν ἡ ἀριθμητικὴ τιμὴ εἶναι 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17. Ὁ Θεαιτήτος συνεχίζων τὰς ἐρεῖνας τοῦ Θεόδωρου κατώρθωσε νὰ γενικεύσῃ τὰς παρατηρήσεις ταύτας καὶ νὰ ἀποδείξῃ γενικῶς ὅτι ἡ τετραγωνικὴ ρίζα ν δὲν εἰσινδήποτε ἀκεραῖον ἀριθμὸν ν εἶναι ἀσύμμετρος ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ ἀριθμὸς ν δὲν εἶναι τετράγωνον ἀκεραίου. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν ἐν τῷ «Θεαιτήτῳ» (148 α) παρεχομένων γενικῶν παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν γραμμῶν αἰτίνες πολλαπλασιασζόμεναι ἀποδίδουσι ἐπιφανείας: α' Ὅσαι μὲν γραμμαὶ τῶν ἰσοπλευρῶν καὶ ἐπίπεδον ἀριθμῶν τετραγωνίζουσι, μήκος ὀρισιμένου, ὅσαι δὲ τὸν ἐτερομήκη, δυνάμεις, ὡς μήκη μὲν οὐ ἑμμέτρως ἐκείνας, τοῖς δ' ἐπιπέδοις ἂ δύνανται καὶ περὶ τὰ στερεὰ ἄλλο τοιοῦτον». (Ἐῖσαι μὲν γραμμαὶ ἀποδίδουσι ὡς τετράγωνον τῶν ἀριθμῶν ἰσοπλευρῶν, δηλαδὴ ἀναλυόμενον εἰς δύο ἴσους μεταξύ των παράγοντας, τὰς ὠνομάσαμεν μήκη, ὅσαι δὲ ἀποδίδουσι ἀριθμῶν μὲ παράγοντας ἀίσοις τὰς ὠνομάσαμεν δυνάμεις, ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὸ μήκος δὲν ἔχουν κοινὸν μέτρον με ἐκείνας, ἀλλ' ἔχουν κοινὸν μέτρον ὡς πρὸς τὰς ἐπιπέδους ἐπιφανείας τὰς ὁποίας παράγουσι. Ἐν δὲ ἀνάλογον πρᾶγμα συμβαίνει καὶ σχετικῶς μετὰ τὰ στερεὰ). Ὁ Θεαιτήτος διαίρει τοὺς ἀριθμοὺς εἰς τετραγώνους αἰτίνες παράγονται ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ἐνὸς ἀριθμοῦ ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦν τοῦς (4, 9, 16, 25) καὶ εἰς ἐτερομήκεις αἰτίνες δὲν παράγονται διὰ τοιοῦτον πολλαπλασιασμοῦ (6 = 2 X 3, 8 = 2 X 4). Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς διακρίσεως ταύτης διακρίνομεν τὰς γραμμάς εἰς ἐκείνας, ἐφ' ὧν δύνανται νὰ κατασκευασθῆ τετραγώνων, οὗ τὸ ἔμβαδόν ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τετραγώνων ἰσῶν 4, 9, 16, 25. Μία τοιαύτη γραμμὴ καλεῖται μήκος. Αἱ γραμμαὶ ἐφ' ὧν κατασκευάζεται τετράγωνον ὁπίσθεν τὸ ἔμβαδόν δὲν ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ ἀριθμῶν τετραγώνων καλοῦνται δυνάμεις. Ἄν κατασκευάσωμεν τετράγωνον με ἐπιφανείαν 3 πόδας, ἡ γραμμὴ ἐφ' ἧς κατασκευάζεται καλεῖται δυνάμις καὶ εἶναι ἀσύμμετρος μετὰ τὴν γραμμὴν ἐφ' ἧς κατασκευάζεται τετράγωνον οὗ τὸ ἔμβαδόν εἶναι 5. Ἄλλὰ τὰ τετράγωνα ἔμβαδου 3 καὶ 5 τετραγωνικῶν πόδων εἶναι σύμμετρα πρὸς ἀλλήλα μετρούμενα ὑπὸ τοῦ ἐνὸς τετραγωνικοῦ πόδος. Ἐπειδὴ λοιπὸν αἱ γραμμαὶ αὗται δὲν εἶναι ἀίσοις πρὸς ἀλλήλας σύμμετροι, ἀλλ' ἐμίσσως διὰ τῆς ἀναγωγῆς εἰς τὰς δυνάμεις των, δηλαδὴ εἰς τὰ τετράγωνα αὗτα κατασκευάζονται ἐπ' αὐτῶν, χαρακτηρίζονται ὡς «δυνάμεις» σύμμετροι. Πράγματι καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Εὐκλείδου (βιβλ. X ἀρ. 3) «εὐθείαι δυνάμεις σύμμετροι». Ἐκ τῆς διαπιστώσεως ὅτι ὑπάρχουν γραμμαὶ ἀσύμμετροι προκύπτει εἴτα ὅτι ὑπάρχει τὸ ἀσύμμετρον καὶ εἰς τὰ στερεὰ μεγέθη.

Εἶναι φανερόν ὅτι αἱ ἐρεῖνας τοῦ Θεαιτήτου εἶχον προχωρήσει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἀνακαλύψουσι ὅτι ὑπάρχει καὶ ἀσύμμετρον εἰς τὰ κυβικὰ μεγέθη. Ἐπὶ ποίων προτάσεων ἀποδεικτικῶς κατώρθωσεν ὁ Θεαιτήτος νὰ στηρίξῃ ἀποδεικτικὰς τὰς γενικεύσεις του δὲν εἶναι γνωστὸν. Εἰκόζεται ὅτι προκαταρκτικῶς θὰ εἶχε μελετήσει τὸ πρόβλημα τῆς ἀναλύσεως τῶν ἀριθμῶν εἰς τοὺς πρώτους των παράγοντας. Πάντως κατώρθωσε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ τετράγωνα ἀπὸ σχηματιζόμενα ἐπὶ ὁπῶν ἀριθμῶν ἔχουν μεταξύ των τὴν σχέσιν ἐνὸς τετραγώνου ἀριθμοῦ πρὸς ἕτερον τετράγωνον ἀριθμῶν. Καὶ ἀντιστρόφως τὰ τετράγωνα αὗτα δὲν ἔχουν πρὸς ἀλλήλα τὴν σχέσιν τετραγώνων ἀριθμῶν ἔχουν σχηματισθῆ ἐπὶ μὴ ρητῶν (δηλαδὴ ἐπὶ ἀσυμμέτρων γραμμῶν). Ἀποδείχθη αὕτω ἡ ὑπάρξις ἀσυμμέτρων γραμμῶν, συγχρόνως δὲ ἐδείχθη λόγῳ τῆς ἀσυμμετρίας των ὅτι ἡ κατασκευὴ των δὲν ἔτο δυνατόν νὰ γίνῃ μετὰ τοσοῦτον ὑπολογισμῶν. Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη τοῦ Θεαιτήτου ἔχει συμπληρωθῆ εἰς τὸ 10ου βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου. Ἐκεῖ ἀναγράφεται ὡς πρόημα τῆς 9ης προτάσεως ὅτι: «Ὅσα ἄρα τετράγωνα λόγον οὐκ ἔχει, ἂν τετραγώνως ἀριθμῶς πρὸς τετράγωνον ἀριθμῶν, ἀλλ' ἄλλως, ὂν γινώσκουσι πρὸς ἀριθμῶν, σύμμετρα μὲν εἶσιν αὐτὰ τὰ τετράγωνα δυνάμεις, οὐκ ἐπὶ δὲ καὶ μήκει» (Ἐῖσαι ὅσα τετράγωνα δὲν ἔχουν μεταξύ των σχέσιν τὴν ὁποίαν ἔχει τετράγωνος ἀριθμὸς πρὸς τετράγωνον, ἀλλ' ἄλλως ἔχουν τὴν σχέσιν τὴν ὁποίαν ἔχει ἀριθμὸς πρὸς ἀριθμῶν θὰ εἶναι μόνον κατὰ δύναμιν σύμμετρα, οὐκ ὁμοῦ καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ μήκους). Τὰ παλαιὰ σχόλια τὰ ἐρμηνεύοντα τὴν ἀνωτέρω μνημονευθῆσαν ἐνάντην πρότασιν τοῦ 10ου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου ἀναγνωρίζουν ταύτην ὡς εὐσημα τοῦ Θεαιτήτου καὶ σημειώματα: «Τὸ θεώρημα τοῦ Θεαιτήτου ἐστὶν εὐσημα καὶ μὲν περὶ αὐτοῦ ὁ Πλάτων ἐν Θεαιτήτῳ, ἀλλ' ἐκεῖ μὲν μερικώτερον ἐγκρίεται, ἐνταῦθα δὲ καθόλου» (Τὸ θεώρημα τοῦτο εἶναι εὐσημα τοῦ Θεαιτήτου καὶ τὸ ἀναφέρει ὁ Πλάτων εἰς τὸν Θεαιτήτον, ἀλλὰ ἐκεῖ μὲν ἔχει διατυπωθῆ μερικώτερον διατύπασιν, ἐδῶ δὲ μετὰ γενικὴν) (δὲλετ. Εὐκλείδ. Ἔργα, ἔκδοσις Χάιμπεργκ, τόμος V, σελ. 450). Οὐ μόνον δὲ ἀπέδειξε ὁ Θεαιτήτος τὸ ἀσύμμετρον τῶν ἐν λόγῳ γραμμῶν, ἀλλὰ καὶ ἠγαλοῖτο καὶ μετὰ τὴν γεωμετρικὴν τὴν κατασκευὴν. Διότι, ἐάν δοθῶν μία εὐθεῖα A καὶ δύο ἀριθμοὶ Δ καὶ E δυνάμεις νὰ εὐρασκῶν μίαν εὐθεῖαν Z τοιαύτην, ὥστε $A : Z = \Delta : E$. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ εὐρεθῆ μεταξύ των A καὶ Z μὲσθ ἀνάλογος B, διότι κατόπιν τῆς εὐρέσεως ταύτης θὰ ἔχωμεν $(A.A.) = (B.B.) = A : Z = \Delta : E$. Εἰς τὴν περίπτωσην δὲ κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Δ πρὸς τὸ E δὲν ἔχουν σχέσιν τετραγώνου πρὸς τετράγωνον προκύπτει ἐκ τῆς ἐξίσωσως ὅτι κατασκευάσαμεν μίαν ἀσύμμετρον γραμμὴν, ἣν

Ὁ Παρθενών. Ἀναπαράστασις αὐτοῦ μετὰ τὸν πέρσι.

ΜΟΝΟ-ΟΨΗΦΕΙ
ΕΚΔΙΒΑΝΤΙΑ

Α επί τετραγ. ρίζα του Δ : Ε. Ἡ τοιαύτη κατασκευή προϋποθέτει, ὡς εἶδμεν τὴν δυνατότητα τῆς κατασκευῆς τῆς μέσης ἀναλόγου. Περί τούτου γίνεται λόγος εἰς τὸ πόρισμα τῆς ἑκτης προτάσεως τοῦ 1ου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου, ἔνθα ὁ σχολιαστὴς παραπρωί: «Μεγέθη πρὸς ἀλλήλα λόγον ἔχειν λέγεται, ὅταν μέρος αὐτῶν δύνηται ἔμπεσειν μέγεθος ἀναλόγων» (Εὐκλ. Χάμπεργκ τόμ. V, σελ. 448) (Λέγομεν ὅτι ὑπάρχει λόγος ἀμοιβαίως μεταξύ μεγεθῶν ὅταν παρεπιπτή μεταξύ αὐτῶν μέρος ἀνάλογον μέγεθος). Ἡ μελέτη τῶν ἀσυνμέτρων ἔφερε τὸν Θεαιτήτον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ πρόβλημα τῶν λόγων καὶ ἀναλογιῶν. Εἰς αὐτὸν ἀφίεται ἡ εἰσαγωγή τοῦ ὅρου «ἀποτομῆ» διὰ τὸ ὅτι οὗτοι δηλοῦνται τὸ μείζον τμήμα εὐθείας τμηομένης εἰς μέρος καὶ ἄκρον λόγον. Περί τούτου μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἄραβι σχολιαστὴς τοῦ δεκάτου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου, ὅστις ἀρτυρεῖ τὴν πληροφορίαν του ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Εὐδήμου.

Τὸ δεύτερον θέμα τὸ ὅποιον ἀπασχόλησε τὸν Θεαιτήτον ὑπῆρξεν ἡ γεωμετρικὴ κατασκευὴ τῶν πέντε κανονικῶν πολυέδρων τῶν δυναμῶν νὰ ἐγγραφοῦν ἐντὸς σφαιρας. Ταῦτα ἦσαν, ὅπως ἐσημείωσαμεν ἀνωτέρω, ἡ πυραμὶς, ἥτις ἐκαλεῖται καὶ τετράεδρον, ὁ κύβος, τὸ ὀκτάεδρον, τὸ δωδεκάεδρον καὶ τὸ εἰκοσάεδρον. Καλοῦνται δὲ ταῦτα καὶ πλατωνικά σώματα διότι ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον» ἀναπτύσσει τὴν γνώμην ὅτι ἡ πυραμὶς εἶναι τὸ στοιχειώδες σχῆμα τοῦ πυρός, τὸ ὀκτάεδρον τοῦ ἀέρος, τὸ εἰκοσάεδρον τοῦ ὕδατος καὶ ὁ κύβος τῆς γῆς. Εἰς τὸν αὐτὸν διαλογὸν ἐκτίθεται καὶ ἡ σύστασις τῶν καὶ αἱ γεωμετρικαὶ τῶν ἰδιότητες. Πάντα ταῦτα τὰ σώματα συναπαρτίζονται ἐκ στοιχειωδῶν ἰσοπλευρῶν τριγώνων. Τὸ τετράεδρον ἔχει 4 ἐπιφανείας, 4 γωνίας καὶ 24 στοιχειώδη τρίγωνα, ἔχει δὲ καὶ τὴν ἰδιότητα νὰ διαιρῆ εἰς ἴσα μέρη τὴν ἐπιφάνειαν τῆς σφαιρας εἰς τὴν ὅποιαν ἐγγράφεται. Τὸ ὀκτάεδρον ἔχει ὀκτὰ τριγωνικὰς ἐπιφανείας, ἐξ στερῆας γωνίας καὶ συντίθεται ἀπὸ 48 στοιχειώδη τρίγωνα. Τὸ εἰκοσάεδρον παρουσιάζει εἰκοσι τριγωνικὰς ἐπιφανείας, 12 στερῆας γωνίας καὶ 120 στοιχειώδη τρίγωνα. Ὁ κύβος ὁ τετραγωνικὰς ἐπιφανείας ἑκάστη τῶν ὁποίων ἀπαρτίζεται ἐκ 4 στοιχειωδῶν τριγώνων. Ὅστε ἔχει 24 στοιχειώδη τρίγωνα καὶ 8 στερῆας γωνίας. Ἐν εἰκοσάεδρον ὕδατος ἀναλυόμενον γεννᾷ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἐν τετράεδρον πυρὸς καὶ δύο ὀκτάεδρα ἀέρος. Ἐν ὀκτάεδρον ἀέρος ἀναλύεται εἰς δύο τετράεδρα πυρός. Ὁ Πλάτων ἀποδεικνύεται εἰς τὸν «Τίμαιον» γνώστης τῆς κατασκευῆς καὶ συστάσεως τῶν κανονικῶν πολυέδρων. Ἄλλ' εἰς τὸ 7ον βιβλίον τῆς «Πολιτείας» του, ὅπως ἐξεθέσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, παρεπιπτοῦν διότι αἱ στερεομετρικαὶ ἔρευναι δὲν εἶχεν φθάσει εἰς σημεντικὰ ἀνακαλύψεις. Εἶναι λοιπὸν σαφερὸν ὅτι κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν μεταξύ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἔγραψε τὸ ἑβδομὸν βιβλίον τῆς «Πολιτείας» καὶ τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὅποιαν ἔγραψε τὸν «Τίμαιον» διδάστωμα ἴσχυεῖσθαι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς στερεομετρίας ἀνακαλύψεις τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Τίμαιον». Οὕτω εἰς τὸν διάλογόν του τούτον φαίνεται ὁ Πλάτων γνωρίζων προτάσεις σχετικὰς μὲ τὴν κατασκευὴν στερεῶν σωμάτων ἐγγεγραμμένων εἰς τὴν σφαιραν αἱ ὁποία ἐκτίθενται εἰς τὸ δεκάτον τρίτον βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου ἀπὸ τῆς προτάσεως γ' κ.ε. Ἐκ τούτου συμπεραίνουμεν ὅτι αἱ γενόμενα ἀνακαλύψεις ἦσαν ἐπιστημονικῶς χαρακτηριστὸς καὶ διὰ τούτου περιελήθησαν εἰς τὸ XIII βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου. Τίθεται οὕτω τὸ ζήτημα ποῶς εἶναι ὁ πραγματοποίησας τὰς ἀνακαλύψεις ταύτας. Ὁ Πλάτων, ὅπως ἐλέχθη ἀνωτέρω, δὲν σχολάζει αὐτοπροσώπως εἰς τὴν ἔρευναν, ἀλλὰ περιορίζεται νὰ ὑποδεικνύῃ τὴν κατευθύνσιν πρὸς τὴν ὁποίαν ἔπρεπεν αὐτὰ νὰ προχωρήσῃ. Αἱ ἀνακαλύψεις ἄρα αὐταὶ ἐπραγματοποιήθησαν ὑπὸ τινος τῶν συνεργατῶν του. Ἐπειδὴ ὁμοῦ τὸ πρόβλημα τῆς κατασκευῆς τῶν κανονικῶν πολυέδρων προϋποθέτει γνώσιν τῆς κατασκευῆς ἀσυνμέτρων γραμμῶν, ἢν ὡς εἶδμεν, κατέχειν ὁ Θεαιτήτος, εἶναι σαφερὸν ὅτι εἰς τούτον ἀφίεται αἱ ἐν λόγω ἀνακαλύψεις. Πραγματικῶς ἡ παράδοσις μαρτυρεῖ ὅτι οὗτος εἶναι ὁ ἀνακαλύψας τὸν τρόπον τῆς γεωμετρικῆς κατασκευῆς τῶν κανονικῶν πολυέδρων. Εἰς σχολίον ἀναφερόμενον εἰς τὸ XIII βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου ἀναγράφεται ἡ ἀκόλουθος πληροφορία: «Ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ, τούτεστι τῷ γ', γράφεται τὰ λεγόμενα Πλάτωνος Ε' σχήματα, ἃ αὐτῷ μὲν οὐκ ἔστιν, τρία δὲ τῶν πειρημένων ε' σχημάτων τῶν Πυθαγορείων ἔστιν, ὅ τε κύβος καὶ ἡ πυραμὶς καὶ τὸ δωδεκάεδρον, Θεαιτήτου δὲ τὸ ὀκτάεδρον καὶ τὸ εἰκοσάεδρον. Εὐκλείδου δὲ ἐπιγράφεται καὶ τούτο τὸ βιβλίον διὰ τὸ στοιχειώδη τάξιν ἐπιτεθηκέναι καὶ ἐπὶ τούτου τοῦ στοιχείου» (Εὐκλ. ἔκδοσις Χάμπεργκ, τόμ. 5ος σελ. 654, 1-10) (Εἰς αὐτὰ τὸ βιβλίον, δηλαδὴ τὸ δεκάτον τρίτον, κατασκευάζονται τὰ λεγόμενα πέντε σώματα τοῦ Πλάτωνος, τὰ ὁποία δὲν ἀνεκάλυψε αὐτός. Ἀλλὰ τρία ἐκ τῶν μηνορευθέντων πέντε σωμάτων εἶναι ἀνακαλύψεις τῶν Πυθαγορείων, δηλαδὴ καὶ ὁ κύβος καὶ ἡ πυραμὶς καὶ τὸ δωδεκάεδρον, ἀνακαλύψεις δὲ τοῦ Θεαιτήτου εἶναι τὸ ὀκτάεδρον καὶ τὸ εἰκοσάεδρον. Τὰ δὲ βιβλίον φέρεται ὡς ἄνηκον εἰς τὸν Εὐκλείδην διότι ἔβαλε συστηματικὴν σειρὰν καὶ ὡς πρὸς τὸ γεωμετρικὸν τούτο θέμα). Εἰς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς μαρτυρίας ταύτης ἔρχεται καὶ ἡ εἰδήσις τὴν ὅποιαν μᾶς παρέχει ὁ Σαῦδης εἰς τὴν λέξιν Θεαιτήτος γράφουσα: «Πρώτος δὲ Θεαιτήτος ἀνεκάλυψε τὸν τρόπον τῆς γεωμετρικῆς κατασκευῆς τῶν ὀνομαζομένων πέντε στερεῶν σωμάτων». Εἰς τὰς δύο ταύτας μαρτυρίας ἀντιτίθεται ἡ μαρτυρία τοῦ Πρόκλου, ὅστις εἰς τὰ σχόλια, ἅτινα ἔγραψεν ἐρμηνεύων τὰ στοιχεῖα τοῦ Εὐκλείδου, ἀποδίδει τὴν περὶ ἀσυνμέτρων θεωρίαν ὡς καὶ τὴν κατασκευὴν τῶν πέντε κοσμικῶν σωμάτων εἰς τὸν Πυθαγόραν: «Ὅς δὲ καὶ τὴν τῶν ἀλό-

γων πραγμάτων καὶ τὴν τῶν κοσμικῶν σχημάτων σύστασιν ἀνεύρεν» (Ὁ ὅποιος, ὅπως εἶναι γνωστὸν, ἀνεκάλυψε καὶ τὴν εἰς τὰ μὲν ἐπιδεκτικὰ ἀναλογίαν ἀναφερομένην θεωρίαν καὶ τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κοσμικῶν σχημάτων). Ἄλλ' αἱ ἔρευναι τοῦ Βώγκτ καὶ τῆς Εὔας Σαξ (ὄλεπε βιβλίον τῆς εἰς τὴν γερμανικὴν: ἐτὰ πέντε πλατωνικά σώματα) εἶδειαν ὅτι ὁ Πρόκλος γράσων τὰ ἀνωτέρω δὲν εἶχεν ἔπ' ἔφην τοῦ τὴν ἱστορίαν τῶν μαθηματικῶν, ἢν εἶχε γράσει ὁ Εὐδήμος, ἀλλ' ἠκολούθει τοὺς θρύλους τοὺς διαδοθέντας κατὰ τὴν ἐλληνοιστικὴν καὶ μεταγενεστέρην ἐποχὴν ὑπὸ τῶν Νεοπυθαγορείων, οἵτινες ἀπέδιδον ὅλας τὰς γεωμετρικὰς ἀνακαλύψεις εἰς τὸν Πυθαγόραν. Συνεπῶς τυγχάνει ἀξιοπιστοτέρα ἡ παραθεθεῖσα ἐκ τῶν σχολίων τοῦ ἀνωτέρω σχολιαστοῦ τοῦ Εὐκλείδου μαρτυρία, ἥτις ἀπορρίπτει ἀπὸ τὸν Πάππον, ὅστις εἶχεν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐδήμου συγγράψασαν ἱστορίαν. Περισσότερον ἀξιοπιστος τυγχάνει ἡ μαρτυρία τοῦ Σαῦδα διότι προέρχεται ἐκ κύκλων, οἵτινες δὲν διετέλουν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Νεοπυθαγορισμοῦ. Συνεπῶς ἡ ἀνακάλυψις τῆς κατασκευῆς τῶν σχημάτων τούτων ἀφίεται εἰς τὸν Θεαιτήτον, ὅστις καὶ τὰ συνέκρινε μὲ τὴν ἄκτινα τῆς σφαιρας ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐγγράφονται. Καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Εὐκλείδου παρεχόμενος ὁρισμὸς ὁ καθορίζων ὅτι κανονικὸν σχῆμα εἶναι ὁ σχῆμα περιεχόμενον ὑπὸ ἰσοπλευρῶν τε καὶ ἰσογωνίων ἴσων ἀλλήλοισι, ἀπορρίπτει ἀπὸ συγγραμμάτων ὁ ὅποιος εἶχε γράσει «Περὶ τῶν πέντε σχημάτων» ὁ Θεαιτήτος. Ἐπίσης καὶ οἱ ὑπ' ἀριθ. 25—28 ὁρισμοὶ τῶν σχημάτων τούτων καὶ ἴδια τοῦ ὀκτάεδρου καὶ εἰκοσάεδρου οἱ ἀπαρτίζοντες εἰς τὸ ἑνδέκατον βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου ἀφίεται εἰς τὸν Θεαιτήτον. Εἶναι εἰκόλον ὅτι αἱ δύο αὐτὰ ὀνομασίαι ὀκτάεδρον καὶ εἰκοσάεδρον ἐχρησιμοποίησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Θεαιτήτου. Αἱ ὀνομασίαι πυραμὶς καὶ κύβος ἦσαν ἔν ἰσχύει καὶ εἰς τοὺς παλαιότερους λαθεῖσαι ἀπὸ τὴν κοινὴν γλῶσσαν. Ἡ λέξις πυραμὶς, ὅπως εἶδειαν αἱ ἔρευναι τοῦ Ντίλε, δὲν εἶναι αἰγυπτιακὴ λέξις, ἀλλὰ ἐλληνικὴ, σημαίνουσα πλακοῦτα προσφερόμενον εἰς τοὺς νεκρούς, ὅστις ἀπεικονίζεται καὶ εἰς ἀπτικὴν ὑδρίαν τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ἥτις εὑρίσκειτο εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Βερολίνου. Ἐπίσης καὶ ἡ λέξις κύβος εἶναι προελεύσεως ἐλληνικῆς. Ἡ ὀνομασία δωδεκάεδρον θὰ προέρχεται ἀσφαλῶς ἐκ τῶν Πυθαγορείων, διότι τὸ σχῆμα τούτου, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἦτο εἰς αὐτοὺς γνωστὸν ἐκ κρυσταλλωμάτων πυρίτου, ἅτινα ἀπαιτούν εἰς τὴν Βόρειον Ἰταλίαν. Ὅστε δυνάμεθα νὰ εἰμεθα βέβαιοι ὅτι μόνον αἱ ὀνομασίαι τοῦ ὀκτάεδρου καὶ εἰκοσάεδρου ἀφίεται εἰς τὸν Θεαιτήτον. Δυνάμεθα προσέτι νὰ εἴπομεν μετὰ βεβαιότητος ἀκολουθοῦντες τὴν γνώμην, ἢν πρῶτος διετύπωσεν ὁ Γάλλος Τανερύ, ὅτι ὁ Εὐκλείδης περιέλαβεν εἰς τὸ δεκάτον τρίτον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ ἀναλλοιώτως πολλὰς προτάσεις ἐκ τοῦ συγγραμματος τοῦ Θεαιτήτου. Αἱ εἰς τὸ βιβλίον ταύτου ὑπ' ἀριθ. 1—5 προτάσεις καὶ ἡ 8 πρότασις εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι ἐλήθησαν ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Θεαιτήτου. Καὶ ἡ ἐνάτη πρότασις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ πεντάγωνον, προέρχεται ἐκ τοῦ Θεαιτήτου, ἐπίσης δὲ καὶ αἱ ὑπ' ἀριθ. 13—17 προτάσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν πέντε στερεῶν σωμάτων ἀποτελοῦν ἀνακαλύψεις τοῦ Θεαιτήτου. Εἰς αὐτὸν ἀφίεται καὶ ὁ ὑπολογισμὸς τῶν γωνιῶν αὐτῶν. Διὰ τῶν ἀνακαλυφθέντων του τούτων ἔθεσεν ὁ μέγας οὗτος μαθηματικὸς τὰ θεμέλια τῆς στερεομετρίας. Αἱ ἀνακαλύψεις αὐταὶ συνετελέθησαν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος μὲ τὴν συνεργασίαν καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων. Ὁ Θεαιτήτος ἐβοηθήσθη πολὺ ἀπὸ τὰς ἀρεῖνας τοῦ Εὐδόξου καὶ ἴδια ἀπὸ τὸ βιβλίον τούτου τὸ ἐπιγραφόμενον «Περὶ τομῆς». Ἀλλὰ καὶ ὁ Εὐδόξος ἤδυνήθη νὰ προχωρήσῃ εἰς νέας ἀνακαλύψεις σφαιροειδῶν εἰς τὰ εὐροπαικὰ τοῦ Θεαιτήτου. Οἱ δύο οὗτοι σοφοὶ εὐρίσκοντες εἰς διαρκὴ ἐπαφὴν ἀφελήσαντες οὕτω τὴν πρόδον τῆς ἐπιστήμης. Τὸ ἔργον τοῦ ἐνὸς συμπλήρωνε τὸ ἔργον τοῦ ἄλλου καὶ δύναται νὰ κατανοηθῇ διὰ τῆς συσχετικῆς τῶν ἀνακαλυφθέντων. Διὰ τούτου πρέπει ἤδη νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν εἰσπύρσιν τῶν ἀνακαλυφθέντων τοῦ Εὐδόξου.

Αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Εὐδόξου.

Ἐπέκτασις τῆς θεωρίας τῶν ἀναλογιών. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ ἂν λεχθῇ ὅτι ὁ ἐκ Κιόδου μέγας μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος Εὐδόξος (408—353 πρὸ Χριστοῦ) ὑπῆρξεν ὁ δημιουργήσας ἐκ νέου τὴν ἐλληνικὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Ὅπως εἶδμεν εἰς τὰ προηγούμενα κεντρικὴν θέσιν εἰς τὰ ἀρχαία μαθηματικά εἶχεν οὐχὶ ἡ ἐνωσις τοῦ ἀριθμοῦ, ἀλλὰ ἡ ἐνωσις τῆς ἀναλογίας. Ἀναλογία εἶναι κατὰ τοὺς παλαιούς ἡ ἰσότης τῶν λόγων τὸ ὅτι $A : B = \alpha : \beta$. Εἰς τὰ νεώτερα μαθηματικά ὑπάρχει προτίμησις πρὸς τὴν κλασματικὴν παράστασιν καὶ διὰ τούτου ἐκφράζομεν τὰς ἀναλογίας κατὰ τὸν τύπον $A : B = \alpha : \beta$. Εἰς τὰ ἀρχαία μαθηματικά τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς δὲν συνθιζέται ἡ κλασματικὴ παράστασις, ἀλλὰ προτιμῶνται ἡ ἐκφῆσις τῶν σχέσεων διὰ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ $A \cdot \nu = B \cdot \mu$. Ἡ ἀρχαία διανοήσις ἀνεύεται νὰ ἐκλάβῃ τὸ κλάσμα ὡς πηλίκον δύο ἀκεραίων καὶ μὲνε πιστὴ εἰς τὴν ἀπομὴν ὅτι πρόκειται οὐχὶ περὶ διαίρεσιν ἀλλὰ περὶ σχέσεως ἀριθμῶν καὶ μεγεθῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς συγκρίσεως των. Διὰ τούτου ἀπαιτεῖται διὰ τὴν ἀποτελεσθῆ ἀναλογία ἡ ὑπαρξίς τοῦλάχιστον τριῶν ἀκέραιων A, B, Γ . Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἀποτελοῦν ἀναλογικὴν ἐνότητα μόνον «ὅσα εἶναι ὡς ἄλλο πρὸς ἄλλο» (ἀναλογικὴν ἐνότητα ἀποτελοῦν τὰ ἀντικείμενα τὰ εὐρίσκόμενα πρὸς ἄλληλα εἰς τὴν σχέσιν εἰς τὴν ὅποιαν εὐρίσκειται ἂν ἀντικείμενον πρὸς ἂν ἄλλο ἀντικείμενον).

Οι Πυθαγόρειοι είχαν εργασθή διὰ νὰ ἀνακαλύψουν τὰς γενικωτάτας μορφὰς ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζονται αἱ ἀναλογίαι καὶ εἶναι ἀνάγκη εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὑπάρχουν τρία εἴδη αὐτῶν, ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ γεωμετρικὴ καὶ ἡ ἀρμονικὴ. Τὰ πράγματα ἐπειδὴ εἶναι, κατὰ τὴν πυθαγορικὴν ἀντίληψιν, ἀριθμοί, πρέπει νὰ εὐρίσκωνται μεταξύ τῶν εἰς σχέσεις δυναμένων νὰ ἐκφρασθῶν διὰ τῶν ἀναλογιῶν. Πραγματικῶς μὲν οὐκ ἔπληκτον αἱ ἀναλογίαι πρὸς ἐκφράσιν τῶν μαθηματικῶν σχέσεων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς γεωμετρίας. Ἄλλ' εὐθὺς ὡς ἀνεκαλύφθη ὅτι ὑπάρχουν ἀσύμμετρα μεγέθη, ἀπεδείχθη ὅτι εἰς τὰ μεγέθη τοῦλάχιστον δὲν δυναμὸν νὰ ποικωρῶσιν μὴ χρησιμοποιοῦντες τὰς ἀναλογίας. Μεταξὺ τῶν συμμετρῶν καὶ ἀσύμμετρων μεγεθῶν δὲν ὑπῆρχε κοινὸν μέτρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ ἰδρυθῆ κοινὴ ἀξία, «κοινὸς λόγος». Ἡ τοιοῦτον καταδικασμένη ἢ μαθηματικὴ ἔρευνα νὰ σταματήσῃ. Τὸ ἰδεώδες τῆς ἰδρύσεως μιᾶς γενικῆς ἀριθμητικῆς μεθόδου, ἰκανῶς νὰ ἐκφράσῃ δι' ἀριθμητικῶν μέσων τὰς σχέσεις ὄλων τῶν ὄντων, καθίστατο ἀδύνατον, νὰ πραγματοποιηθῆ. Ἡ διαπίστασις τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἐπισημασμένη ἀπογοητεύειν καὶ δεινὴν κρίσιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Πολλοὶ ἐκ τῶν σοφιστῶν ἦσαν ἔτοιμοι νὰ κηρύξουν τὰ μαθηματικὰ ψευδοπιστήμην καὶ ὁ Πρωταγόρας ἐπειτίθετο κατὰ τὸν μαθηματικῶν σπουδῶν (Πλ. Πρωτ., 318 Ε), λέγων ὅτι αὐταὶ διασθεῖρουν τὸν νοῦν τῶν νέων: «ἐλωδῶνται τοὺς νέους».

Ἡ μετὰ ἐπιστήμη τῶν ἀριθμῶν εἶχε πεπιπτεῖ εἰς κρίσιν σημείων καὶ ἠπειλείτο ἀπαεῖ διὰ παντὸς νὰ σταματήσῃ ἢ ἀνάπτυξις τῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο παρεμβαίνει αἰ ἐν τῇ Πλατωνικῇ Ἀκαδημίᾳ ἔρευνα τοῦ Εὐδόξου. Διὰ τούτων ἀνεκαίνισθη ἡ περὶ τῶν ἀναλογιῶν θεωρία καὶ ὑπερνεκρήθησαν αἱ ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἀσύμμετρων μεγεθῶν προκύψασα δυσκολία. Ὁ Εὐδόξος ἀνέπτυξε γενικωτάτην θεωρίαν περὶ ἀναλογιῶν, δυναμένην νὰ ἐφαρμοσθῆ καὶ ἐπὶ τῶν ἀσύμμετρων μεγεθῶν. Διατυχῶς δὲν περιεσώθη τὸ ἔργον του. Ἀπετέλεσεν ὅμως τὴν βάση διὰ τὴν σειράν τῶν προτάσεων, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὸ 5ον καὶ 6ον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου καὶ ἀναφέρονται γενικῶς εἰς τὰς ἀναλογίας. Ὅτι τὰ βιβλία ταῦτα ἔχουν ὡς βάση τῶν τὰς ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου γενόμενης ἐργασίας μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν εἰς τὸν Εὐκλείδην σχολίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναγράφεται: «Τούτο τὸ βιβλίον Εὐδόξου τοῦ Κνιδίου τοῦ μαθηματικοῦ τοῦ κατὰ τοὺς Πλάτωνος χρόνους γεγονότος εἶναι λέγεται, ἐπιγράφεται δ' ὁμοῦ Εὐκλείδου, ἄλλ' οὐ κατὰ τινὰ μετὰ ἐπιγραφῆν εὐρέσεως μὲν γὰρ ἕνεκα ἄλλου τινὸς οὐδὲν κωλύει εἶναι, τῆς μὲντοι κατὰ στοιχείων αὐτῶν συντάξεως χάριν καὶ τῆς πρὸς ἄλλα τῶν αὐτῶ ταχθέντων ἀκολουθίας ὁμοιοτύπῃ παρὰ πᾶσιν Εὐκλείδου εἶναι, σκοπὸς δὲ τούτου τοῦ βιβλίου περὶ τῶν καθόλου μεγεθῶν ἐστὶ, ἐν ἄλλοις διδάσκοντος περὶ τινος μεγέθους τοῦ Εὐκλείδου. Ἐπεὶ γὰρ τοῦ μεγέθους τρία εἶδη εἰσὶν, γραμμῆ, ἐπιπέδου, στερεῶν» καὶ περὶ ἀναλογιῶν κοινὸν γὰρ ἐστὶ τούτο γεωμετρίας καὶ ἀριθμητικῆς καὶ ἀπλῶς πάσης μαθηματικῆς» (Στοιχ. Εὐκλ. ἐκδ. Χαίτηπεργκ. τόμ. 5ος σελ. 282) (Τούτο τὸ βιβλίον — δηλαδὴ τὸ 5ον — κατὰ τὴν παράδοσιν εἶναι ἔργον τοῦ Εὐδόξου τοῦ Κνιδίου, τοῦ μαθηματικοῦ, ὅστις ἔζησε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ἐπιγραφή ὁμοῦ τὸ ἀποδίδει εἰς τὸν Εὐκλείδην καὶ δὲν πρόκειται περὶ ψευδοῦς τιτλοφορήσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόφρασεως ποῖος ἔκαμε τὰς (ἐν αὐτῷ περιεχομένης) ἀνακαλύψεις, τίποτε δὲν ἐμπαδίζει νὰ εἶναι ἔργον κάποιου ἄλλου. Ἀπὸ τῆς ἀπόφρασεως ὁμοῦ τῆς συστηματικῆς του διαρθρώσεως καὶ τῆς ἐντάξεώς του εἰς τὰς προτάσεις τὰς κατὰ τὸν τρόπον τοιοῦτον μὲ ἀκολουθίαν καταταχθείσας, ὅλοι ἀναγνωρίζουν ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Εὐκλείδου. Σκοπὸς δὲ τούτου τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ εἰς τὰ μεγέθη ἀναφορὴν γενικὴ διδασκαλία, κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τὴν ὅποιαν κἀμνη ὁ Εὐκλείδης ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸν εἰδικωτέρων κατηγοριῶν μεγέθη. Διότι, ἀσπὶ τρία ὑπάρχουν εἶδη τοῦ μεγέθους (καὶ εἶναι ταῦτα ἡ γραμμῆ, ἡ ἐπιπέδου καὶ τὸ στερεῶν), τὸ ἴδιον ποιεῖ νὰ ἰσχύῃ καὶ περὶ τῶν ἀναλογιῶν. Διότι τὸ μέρος τοῦτο (τῆς περὶ ἀναλογιῶν θεωρίας) ἀφορᾷ ἀπὸ κρινοῦ καὶ τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν καὶ γενικῶς ὄλην τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην).

Ἡ μετὰ ἔρευνα ἐπειτα ἀπὸ ἐπισταμένης ἀναζητήσεως κατάρθως νὰ ἐσαρκώσῃ κατὰ ποῖον τρόπον ἐπέτυχεν ὁ Εὐδόξος τὴν γενικωτάτην περὶ ἀναλογιῶν θεωρίαν. Τὴν βάση διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἀετηρίαν τῆς γενικωτέρας μᾶς τὴν δίδει ὁ πέμπτος ὁρισμὸς τοῦ 5ου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς προέρχεται ἐκ τοῦ Εὐδόξου καὶ ἔχει ὡς ἔξης: «Ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ μεγέθη λέγονται εἶναι πρῶτον πρὸς δεύτερον καὶ τρίτον πρὸς τέταρτον, ὅταν τὰ τοῦ πρώτου καὶ τρίτου ἰσῶς πολλαπλάσια τῶν τοῦ δευτέρου καὶ τέταρτου ἰσῶς πολλαπλασίων καθ' ὅποιον πολλαπλασιασμὸν ἕκαστον ἕκαστον ἢ ἅμα ὑπερέχῃ ἢ ἅμα ἴσα ἢ ἅμα ἐλλείπῃ ληθβέντα καταλλήλας (Εἰς τὸν αὐτὸν λόγον λέγονται ὅτι εἶναι μεγέθη τινὰ, τὸ πρῶτον πρὸς τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον πρὸς τὸ τέταρτον, ὅταν τὰ ἐξ ἴσου πολλαπλάσια τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τρίτου εἰς συγκρίσει πρὸς τὰ ἐξ ἴσου πολλαπλάσια τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τέταρτου, τὸ καθένα ἐκ τῶν δύο ἔχωριστὰ συγκρινόμενον πρὸς τὸ ἄλλο, εἰς εἰσδητήσῃ πολλαπλασιασμῶν, παρουσιάσων λαμβανόμενα κατὰ τὴν ἀριθμοῦσαν εἰς αὐτὰ τῶν, ἢ συγκρινόμενα ὑπερέχον, ἢ συγκρινόμενα ἰσότητι ἢ συγκρινόμενα ἐλλείψιν).

Διὰ νὰ καταστήσωμεν περισσώτερον προσιτὴν εἰς τὴν νεώτερον ἀντίληψιν τὴν ἀσολογίαν τῆς προτάσεως ταύτης, λέ-

γομεν ὅτι πρόκειται περὶ τῶν γινόμενων ἄτινα δίδουν οἱ ὄροι Α, Β, Γ, Δ πολλαπλασιαζόμενοι ἐπὶ τοὺς ἀριθμοὺς μ καὶ ν κατὰ τὴν ἀκόλουθον τάξιν: μ.Α, ν.Β, μ.Γ καὶ ν.Δ. Ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος πολλαπλασιάζονται ἐξ ἴσου, διότι πολλαπλασιαστικῶς τῶν εἶναι τὸ μ, τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ μὲ τὸν δεύτερον καὶ τέταρτον, οἷτινες πολλαπλασιάζονται ἐπὶ τὸ ν. Ὅταν πληροῦται ἡ συνθήκη ὅτι συγκρινόμενα τὰ μ.Α καὶ ν.Β ὅπως καὶ τὸ μ.Γ καὶ ν.Δ, ἀνεξαρτήτως τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ, παρουσιάσων ἀξίαν ἰσότητος ἢ ἀνωτέρας (ὑπερέχῃ ἢ ἐλλείψῃ), τότε λέγομεν ὅτι εὐρίσκονται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον τὰ τέσσαρα δοθέντα μεγέθη, ἴτοι Α: Β = Γ: Δ. Ὅτε ἡ ἀποσπαστικὴ προϋπόθεσις διὰ νὰ δημηθῶν νὰ ἀποτελέσουν ἀναλογία οἱ τέσσαρες αὗτοι ὄροι εἶναι ὅτι: μ.Α εἶναι μεγαλύτερον, ἴσον ἢ μικρότερον τοῦ ν.Β, καὶ μ.Γ μεγαλύτερον, ἴσον ἢ μικρότερον τοῦ ν.Δ. Ἀεὶς νὰ ἀναφέρωμεν ἐντοῦθα πᾶς χαρακτηρίζει ὁ ἄγγελος ἱστορικός τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Ηερίη τὴν σοβαρότητα τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης τοῦ Εὐδόξου. Ἀναγνωρίζει ὅτι εἰς τὸν ὄρισμὸν τούτου οἱ 23 ἀίωες οἱ ὅποιοι ἔχουν διαρρέσει μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν του δὲν προσέθεσαν οὐτε μίαν κερσίαν, καὶ ὅτι ὁ μέγας Γερμανὸς μαθηματικὸς Weierstrass, ὁ τελειοποιήσας κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα τὰς μεθόδους τῆς ἀνωτέρας ἀναλύσεως τὴν ἐπανέλαβε κατὰ λέξιν εἰς τὸν ὁρισμὸν του περὶ ἴσων ὁρισμῶν. Ὁμοιωθεὶ προσέτι ὁ Χρῆσθ ὅτι ἡ ἀντίληψις τοῦ Εὐδόξου συμπίπτει μὲ τὴν περὶ ἀσύμμετρων θεωρίαν ὅπως τὴν ἀπέπτυξε κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ Γερμανὸς μαθηματικὸς Dedekind. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ περὶ ἀναλογιῶν θεωρία ἀποτελεῖ εὐρήσιν τῆς παιδιωτέρας διότι ἐξέρχεται τοῦ λογισμοῦ τῶν ἰσοτήτων καὶ ἐπιλαμβάνεται τῆς σπουδῆς τῶν ἀνωτέρας, ἰσχυρίζομεν ὅτι καὶ διὰ τῆς μελέτης αὐτῶν δύναται νὰ διαπιστωθῆ ὅτι δύο μεγέθη ἔχουν τὸν αὐτὸν λόγον. Εἶναι φανερόν ὅτι περιλαμβάνει καὶ τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη, διότι πᾶν ἀσύμμετρον μεγέθος ἐν συγκρίσει πρὸς σύμμετρον εὐρίσκειται εἰς σχέσιν ἀνωτέρας, πλεονασμοῦ δηλαδὴ ἢ ἐλλείψεως. Συγχρόνως μετασυστηθεῖται καὶ ἡ ἔννοια τοῦ λόγου καθίσταται δυνατόν νὰ διατυπωθῆ ὁ ὑπ' ἀριθ. 4 ὁρισμὸς τοῦ πέμπτου βιβλίου τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου: «λόγον ἔχειν πρὸς ἄλληλα μεγέθη λέγεται, ἂ δύναται πολλαπλασιαζόμενα ἄλληλων ὑπερέχῃ» (λέγομεν ὅτι ἔχουν λόγον πρὸς ἄλληλα δύο μεγέθη, ὅταν κατόπιν πολλαπλασιασμοῦ παρουσιάσῃ τὸ ἓν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἄλλο ὑπερέχῃ). Ἐκτείνεται κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ἡ ἔννοια τοῦ λόγου πέραν τῶν συμμετρῶν ἀριθμῶν, διότι εἰς τὸν προηγούμενον ὁρισμὸν 3 διδεται νέος ὁρισμὸς τοῦ λόγου: «Λόγος ἐστὶ δύο μεγεθῶν ὁμογενῶν ὁ λόγος κατὰ πληκτότητα ποῖα σχέσις» (Λόγος εἶναι μία σχέσις ὁμοιοτύπῃ δύο ὁμογενῶν μεγεθῶν ἀπὸ τῆς ἀπόφρασεως τοῦ μεγεθῶν τῶν). Διασαφηνίζοντες τὴν ἐν τῷ ὁρισμῷ λέξιν πληκτότης σημειώσωμεν ὅτι, ὅπως ἔχει παρατηρήσει ὁ Γερμανὸς Τέπλιτς, εἰς τὸν «Μένων» τοῦ Πλάτωνος τὸ ἐπίθετον πηλικὸς χρησιμοποιεῖται εἰς ἐνδεικν καὶ συμμετρῶν καὶ ἀσύμμετρων μεγεθῶν, ἐνὸς τὸ πῶς ἀναφέρεται μόνον εἰς ἀσύμμετρα μεγέθη (Πλάτ. «Μέν.» 83 D). Συνεπὸς ἐκ τούτου ὁρισμοῦ τούτου προκύπτει ὅτι δύναται νὰ ἐπεκταθῆ ἡ θεωρία τῶν ἀναλογιῶν εἰς ἀσύμμετρα μεγέθη. Εἰς τὸν πέμπτον ὁρισμὸν, ὅπως εἶδουμεν, καθορίζεται ἡ συνθήκη ὑπὸ τῶν ὁποίων δύο εἰσδητῶτε μεγέθη δύναται νὰ ἔχουν τὸν αὐτὸν λόγον. Τὰ μεγέθη τὰ ἔννοια τῶν αὐτῶν λόγων καλοῦνται συμφῶνως πρὸς τὸν ἕκτον ὁρισμὸν ἀναλογικῶς: «τὰ δὲ τὸν αὐτὸν ἔχοντα λόγον μεγέθη ἀνάλογον καλεῖται» (τὰ μεγέθη τὰ ὁποῖα ἔχουν τὸν αὐτὸν λόγον ὀνομάζονται ἀνάλογον). Πρόκειται περὶ ὄρου, τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ κατόπιν εὐρύτατα ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἡ εὐρήσιν τῆς θεωρίας τῶν ἀναλογιῶν καὶ ἡ διὰ ταύτης καθάμασις τῆς ἐκ τῶν ἀσύμμετρων προελθούσης κρίσεως ἔργον καὶ ἄμεσα ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀποτελέσασα. Ἡ θεωρία, ἢ ἀνέπτυξεν ὁ Πλάτων, περὶ τῆς ἀριστοῦ βωδὸς ἢ τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ, ἐφαπτεται μὲ τὴν βωδῆσιν τῶν ἀνωτέρας, τὴν ὅποιαν συννητήσαμεν ποῖρὰ τῆς Εὐδόξου. Ἡ αὐτὴ σχέσις ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐκφραζομένη διὰ τοῦ ὄρου ὑπερέχον καὶ ὑπερέχον πρὸς τὸ ὑπερέχον πρὸς τὸ ὑπερέχον ὅπως ἀριστὸν κατ' ἀριθμὸν ὁ γὰρ ἀριθμὸς σύμμετρος, κατὰ μὴ σύμμετρον δὲ ἀριθμὸν λέγεται, τὸ δὲ ὑπερέχον πρὸς τὸ ὑπερέχον τσοῦτῶν τὲ ἔστι καὶ ἐπὶ, τοῦτο δ' ἀριστὸν ὅπερὸν γὰρ ἐτινὲν ἐστίν, ἢ ἴσον ἢ οὐκ ἴσον. (Τὸ ὑπερέχον ὅμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑπερέχον εἶναι ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόφρασεως ὁλοκληρωτικῶς ἀκαθόριστον, διότι ὁ ἀριθμὸς εἶναι σύμμετρος ἢ ἐκωήσις ὁμοῦ τῆς σχέσεως τοῦ ὑπερέχοντος πρὸς τὸ ὑπερέχον πρὸς ὁποῖον προϋποθέτει ἀριθμὸν μὴ σύμμετρον. Διότι τὸ ὑπερέχον, ἂν συγκριθῆ μὲ τὸ ὑπερέχον, εἶναι ὅσον εἶναι τὸ ὑπερέχον καὶ κατὰ παραπάνω αὐτὸ ὅμοῦ τὸ κατὰ παραπάνω μὲν ἀκαθόριστον, διότι εἶναι ὅτι τίνη ὅπως δύναται νὰ εἶναι ἴσον, δύναται νὰ εἶναι καὶ ἄνιστον πρὸς τὸ ἀρχικὸν μέτρον) (Ἀριστ. Μ.τ.φ. 1021 α 4). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο διαλαμβάνει ἡ μαθηματικὴ προσωρική μεγαλοσύνη τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις διακρίνει ὅτι διὰ τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Εὐδόξου, ὅχι μόνον ἐπεκτείνεται ἡ θεωρία τῶν ἀναλογιῶν, ἀλλὰ καὶ ἀνοίγεται δρόμος διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν μὴ συμμετρῶν ἀριθμῶν. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ ἀρχικὸν θέμα, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου εἰσάσθη διὰ τῆς ἐπέκτασιν τῆς θεωρίας τῶν ἀναλογιῶν ὁ Εὐδόξος, ἦσαν τὰ γεωμετρικὰ μεγέθη. Ἄλλ' ἡ θετικὴ ἐπιστήμη εὐρεν εἰς τὴν καθύρου-

σιν τῶν γεωμετρικῶν τούτων σχέσεων, ἐπαρκῆ βάσιν διὰ τὸν ἀποδείξαι μίαν, ὅπως εἶπεν ὁ Νεύτων, παγκοσμίαν ἀριθμητικῆς, ἐπεὶ δὲ ἐπὶ τὴν ἑξῆς πρὸς τὴν μονάδα ὡς ἀριθμὸν ἔχει μίαν εὐθείαν γραμμὴν πρὸς μίαν ἄλλην εὐθείαν, ἀνομάζεται ἀριθμὸς. (Βλέπε «Τὰ στάδια τῆς μαθηματικῆς φιλοσοφίας» Α. Μπρούνσβικ σελ. 509). Ἐπίσης καὶ ὁ διδασκαλὸς τοῦ Νεύτωνος Ἰσακ Μπάρροου (1630—1677), ἀσοληθεὶς ἐπιμόνος εἰς τὴν μελέτην τῶν ὁρισμῶν τοῦ Εὐδόξου, ἐξεφάση σχετικῶς μὲ τὸν ὁρισμὸν τῆς ἰσότητος τῶν λόγων, λέγων ὅτι «εἰς ὅσον τὸ ἔργον τῶν Στοιχείων τοῦ Εὐκλείδου δὲν ὑπάρχει ἢ τὸ λεπτότερον ἐπινοῆσθαι, τὸ στερεώτερον ἐδρασιούμενον ἢ τὸ ἐπιμελέστερον ἐκτιθέμενον, ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν ἀναλογιῶν» (βλέπε «Ἡ κρίσις τῶν ἀρχῶν τῆς Μαθηματικῆς Ἐπιστήμης» Χάσσε καὶ Σάλτε, μετάφρασις Φ. Βασιλείου καὶ Χρ. Καπνοκάγια σελ. 58).

Ἐξακολουθῶν, ὅπως εἶπεν, τοῦ πλαισίου τῆς γενικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἡ θεωρία τῶν ἀναλογιῶν, ἀπέτελεσε καὶ γενικωτέραν μορφήν μεθοδικῆς πορείας, χρησιμοποιηθεῖσαν ποδὲ μελέτην καὶ λύσιν παντοίων φιλοσοφικῶν προβλημάτων. Ὁ μαθητὴς καὶ διδάσκαλος τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ «Ἀκαδημίᾳ Στεῦσιππος ἐκρημοποιεῖ ταύτην εὐρύτητα εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ὁμοίαι». Ἐπίσης καὶ ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ συχνότατα τὴν ἀναλογίαν ποδὲ λύσιν παντοίων προβλημάτων, μεταχειριζόμενος τὸν ποδὲ τὴν εὐκλείδειαν δοξασμὴ ἀπαντῶντα ὅσον ἐπὶ ἀνάλογον». Ἡ ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου μεταρρυθμιστικῆς ἐκείνης τῶν ἀναλογιῶν ἀποτελεῖ μείζον ἐπιστημονικὸν κατόρθωμα. Πάντες ἀναγνωρίζουν σήμερον ὅτι αἱ περὶ τοῦ μαθηματικῶς συνεχοῦς θεωρίαι τοῦ Εὐδόξου συμπίπτουν κατ' οὐσίαν μὲ τὰς θεωρίας, τὰς ὁποίας ἐνεφάνισεν κατὰ τὸν προηγούμενον αἰῶνα ὁ Γερμανὸς μαθηματικὸς Ντέντεκιντ. Ὁ Εὐδόξος δέχεται, ὡς φαίνεται ἐξ ἀποδείξεων θεωρημάτων περιληφθέντων εἰς τὸ 12ον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου καὶ ἰδία ἐκ τῆς 12ης προτάσεως τοῦ δαυ βιβλίου, τὴν ἀκόλουθον σπουδαιότατην ἀρχήν: Δοθέντων τριῶν μεγεθῶν Α Β Γ, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ Α καὶ Β εἶναι ὁμογενῆ, ὑπάρχει ἐν τέσσαρον ὁμογενῆ ποδὲ τὸ Α Γ μέγεθος Δ, κατὰ τρόπον ὡστε $A : B = \Gamma : \Delta$. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο τῆς τετάτης ἀναλόγου, ἣτις ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν περιπτώσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νὰ κατασκευασθῆ διὰ τοῦ κανόνος καὶ τοῦ διαδοῦ, ἀποκαθιστᾷ τὴν κατὰ συνέχαιαν συσθένειαν οἰωνόηποτε μεγεθῶν, εἴτε ἀσυμμέτρων, εἴτε ἀσυμμετρῶν, εἴτι φαερὸν ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν ἀνομοίων καὶ νεωτέρων μαθηματικῶν διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ ἀκόλουθον σημεῖον. Ὁ Εὐδόξος ὑπερνεκίσε τὰς δυσκολίας εὐδύνων τὴν ἐκείνην τῶν ἀναλογιῶν, ἐνῶ οἱ νεώτεροι, διὰ τὴν ἀντιμετωπίσασιν τὰς αὐτὰς δυσκολίας, μετερρῦθισαν τὴν ἐκείνην τοῦ ἀριθμοῦ, δεχόμενοι τὴν ὑπάρχειν ἀσυμμετρῶν ἀριθμῶν. Οἱ παλαιοὶ Ἕλληες δὲν προεχώρησαν εἰς τὴν παρὰ τὴν ἀπὸ ἀσυμμετρῶν ἀριθμῶν, ὅχι διότι δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ τοὺς ἀποδείξουν, ἀλλὰ διότι ἠθέλων νὰ μείνουν πιστοὶ εἰς τὴν ὀντολογικὴν περὶ τῶν ἀριθμῶν ἀντίληψιν. Αἱ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοφιλοσόφου Σπένγγλερ ἀναπτυχθεῖσαι εἰς τὸ κατὰ τὸ 1922 ἐκδοθὲν βιβλίον του «Ἡ καταστροφὴ τῆς Ἐσπερίας» θεωρίαι, συμφώνως ποδὲ τὰς ὁποίας οἱ παλαιοὶ Ἕλληες δὲν ἐπένοησαν τοὺς ἀσυμμετρῶς ἀριθμοὺς ἐπιβεβεβαίωσαν νὰ προνοήσουν εἰς τὴν ἐξιστάσιν τοῦ ἀπειροῦ καὶ διότι ἔκλινον εἰς τὴν περατοκρατίαν, ἠλέγχθησαν ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς ὡς τελείως ἐσφαλμένοι. Ἄν ἄρα οἱ Γερμανοὶ μαθηματικοὶ Χάσσε καὶ Σάλτε (βλέπε ἀνωτέρω μνημονεῦθὲν βιβλίον των σελ. 3) ἐχαρακτήρισαν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Σπένγγλερ ὡς πνευδοφιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος τῆς Δύσεως. Διότι λίαν ὀρθῶς παρατηρήθη ὅτι ἂν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληες ἠσθάνοντο τρόπον ποδὲ τοῦ ἀπειροῦ, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ δεχθοῦν καὶ τοὺς ἀκεραῖους ἀριθμοὺς, τῶν ὁποίων ἡ αἰσιὰ εἶναι ἀπειρος. Ὁ Σπένγγλερ διατείνεται ὅτι ἀπέφυγον οἱ Ἕλληες τοὺς ἀσυμμετρῶς ἀριθμοὺς, διότι οὗτοι δὲν ἐπιδέχονταν μίαν ἀκριβῆ ἐποπτικῶς γεωμετρικὴν παράστασιν. Ὡς παράδειγμα δὲ τοιοῦτου ἀριθμοῦ, μὴ ἐπιδέχοντος γεωμετρικὴν παράστασιν, ἐρεῖ τὸν ἀριθμὸν Π, δι' οὗ συμβολίζεται ὁ λόγος τῆς περιφερείας ποδὲ τῆς διὰμετρον. Ἄλλ' οἱ μνημονεῦθῆτες ἀνωτέρω Γερμανοὶ μαθηματικοὶ ἀντιπαρατήρησαν ὅτι ὁ Εὐκλείδης κατασκευάζει γεωμετρικῶς μέγαν ἀριθμὸν ἀσυμμετρῶν, ὅσον τὰς τετραγωνικὰς ρίζας τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τῶν τετραγώνων ἀριθμῶν. Δὲν δύναται νὰ κατασκευασθῆ μόνον τοὺς ὑπερβατικῶς ἀριθμοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκει καὶ ὁ Π. Ὁ Σπένγγλερ συγγέει τοὺς ἀσυμμετρῶς καὶ ὑπερβατικῶς ἀριθμοὺς, προκειμένου δὲ περὶ τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ, χρησιμοποιεῖ τὰς πεπαιωμένης ἀντιλήψεις τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος. Ἡ θεμελιώδης διαφορὰ τῶν ὁποίων ἠθέλησε νὰ ἀποδείξῃ ὡς ὑπάρχουσιν μεταξὺ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς νεωτέρας, ἀπεδείχθη μαζὶ καὶ μὴ ἄλλας ἀντιλήψεις τῶν εὐχαιρέτων καὶ ἀσπρήκτων μυθολογίας. Καὶ ἡ νεώτερη μαθηματικὴ ἐπιστῆμη στηρίζεται, ὅπως ὁμολογοῦν ὁ Χάσσε καὶ ὁ Σάλτε, ἐπὶ τῶν βάσεων τὰς ὁποίας ἔθεσαν οἱ Ἕλληες.

Ἡ λεγομένη μέθοδος τῆς ἐξαντλήσεως. Καὶ εἰς τὴν ἀνακρίσιν τῆς μαθηματικῆς μεθοδολογίας συνέβαλε τὰ μέγιστα ὁ Εὐδόξος. Τὸ ὄνομά του φέρεται ἀκόμη ἀσυνδεμένον μὲ τὴν ἐπινοήσιν τῆς λεγομένης μεθόδου τῆς ἐξαντλήσεως. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ ὅρος ἐξαντλήσεως (Ἐξασοσιόν, Ἐξηαυσίσιον) δὲν εἶναι ἑλληνικὸς, ἀλλ' ἐτέθη εἰς χρῆσιν ὑπὸ τοῦ μαθηματικοῦ Γρηγορίου Βιτόντιο διὰ τὸ συγγραμμάτος του «Ἔργον γεωμετρικόν», ἐκδοθέντος κατὰ τὸ 1647. Τὴν πρώτην ἀσπρήσιν διὰ τὴν δημιουργηθῆ ὁ ὅρος αὐτὸς παρέσχε χωρίον ἐκ τῶν εἰς τὰ «Φυσικά» τοῦ Ἀριστοτέλους σχε-

λίον τοῦ Σιμπλικίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτιθενται αἱ πρὸς τετραγωνισμὸν τοῦ κύκλου προσπάθειαι τοῦ Ἀντιφώντος. Ὁ Ἄντιφὼν ἐνέγραψεν ἐντὸς κύκλου πολυγώνων, τοῦ ὁποῖου ἐπολλαπλασίαζε συνεχῶς τὰς πλευράς. Εἰς τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Σιμπλικίου, τὸ ὁποῖον παρεθέσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα, ἡ ἔκφρασις ἐδρασιούμενου τοῦ ἐπιπέδου (δηλ. ἀπὸ ἐξαντλήσεως τῶν ἐπιπέδων), ἔδωκε λαβὴν νὰ νομισθῆ ὅτι ἔχοντες τὴν ἐφαρμογὴν μεθόδου, ἣτις διὰ τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἐξαντλήσεως τῆς κυκλικῆς ἐπιφανείας, θὰ φθάσῃ εἰς τὴν τιμὴν τοῦ ἐσχάτου ἀντιφώντος. Ἄλλ' ἡ ἰδέα περὶ τοῦ ἐφικτοῦ μίαν τοιαύτην ἐξαντλήσεως ἦτο ὅλος ξένη πρὸς τοὺς Ἕλληες γεωμετρῶς, οἱ τῆς εἶχον διδαχθῆ ὑπὸ τῶν παραδόξων τοῦ Ζήνωνος ὅτι ἡ διχοτομία τῶν μεγεθῶν προχωρεῖ ἐπ' ἀπειρον, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ φόβος ὅτι θὰ ἐξαντληθῆ τὸ ὑπὸ διαίρεσιν μέγεθος. Κατὰ τὴν οὐσίαν τῆς ἡ ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου χρησιμοποιηθεῖσα μέθοδος, ἢ κατὸν ἐφήρμισε καὶ ὁ Ἀρχιμήδης, στηρίζεται οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς δυνάμεθα διὰ τῆς διαίρεσεως νὰ φθάσωμεν εἰς κατὰ τὸ ἀπειρῶς μικρόν. Τὸ ἀξίωμα ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται εἶναι ὅτι διὰ διαδοχικῆς διαίρεσεως δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς μέγεθος ὅσον θέλωμεν μικρόν. Ἀκριβολογικὴν διατύπωσιν τῆς ἀρχῆς ταύτης μᾶς δίδει ἡ πρώτη πρότασις τοῦ δεκάτου βιβλίου τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου, ἣτις ἔχει ὡς ἑξῆς: «Δύο μεγεθῶν ἀνίσων ἐκκειμένων, ἐάν ἀπὸ τοῦ μείζονος ἀφαιρῆθῃ μείζον ἢ τὸ ἡμισυ καὶ τοῦ καταλειπομένου μείζον ἢ τὸ ἡμισυ καὶ τοῦτο αἰεὶ γίνηται, λειοθήσεται τι μέγεθος, ὃ ἔσται ἑλάσσον τοῦ ἐκκειμένου ἐλάσσονος μεγεθους» (Ὅταν μᾶς δοθῶν δύο ἀνισα μεγεθῆ, ἐάν ἀπὸ τὸ μεγαλύτερον ἀφαιρῆθῃ μεγαλύτερον τμήμα ἀπὸ τὸ ἡμισυ, καὶ αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ μείνῃ ἀφαιρηθῆ μεγαλύτερον τμήμα ἀπὸ τὸ ἡμισυ, καὶ τοῦτο ἐξακολουθῆ διαρκῶς, θὰ μείνῃ ἐν μέγεθος, τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι μικρότερον τοῦ δοθέντος μικρότερου μεγεθους). Ἡ εὐκλείδειος αὐτῆς πρότασις ἀποδεικνύεται ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος 4ου ὁρισμοῦ τοῦ πέμπτου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου «Ἐῶν ἔχειν πρὸς ἀλλήλας μεγεθῆ λέγεται, ἂ δύναται πολλαπλασιασθῆμεν ἀλλήλων ὑπερκεχῆν. Διὰ τὴν προτάσιν τούτων εἶναι φανερόν ὅτι δημιουργεῖται νῆα μεθοδικὴ πορεία. Χρησιμοποιοῦντες σειράν ἀνισότητων φθινουσῶν καὶ συγκλινοῦσων πρὸς ἓν ὄριον, δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν μὲ μίαν προσέγγισιν ἐξαρτωμένη ἐκ τῶν ἀρεσκείας μᾶς εἰς τὴν ἐπιθυμητὴν ὀριστὴν ποσότητα. Διὰ τῆς προσεγγιστικῆς ἀφαιρέσεως κατὰ λόγον ὑπερβαίνοντα τὸ ἡμισυ δυνάμεθα, δοθέντων δύο μεγεθῶν, νὰ προχωρήσωμεν κατωτέρω τῆς διαφορᾶς των μὲ ὅσον θέλωμεν προσέγγισιν. Κατὰ συνέπειαν ὁ πολλαπλασιασμὸς καὶ ἡ διαίρεσις δύνανται νὰ προχωρήσωμεν ὅσον θέλωμεν καὶ νὰ παρουσιάζουν τοὺς ὑποσταμένους καὶ μεταξὺ τῶν ἀσυμμετρῶν μεγεθῶν λόγους. Ἡ προχώρησις ποδὲ μέγεθος πάντοτε μικρότερον ἀποτελεῖ μίαν ἐκ τῶν ἀρχῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ὁ Λάιπνιτς τὸν ἀπειροστικὸν λογισμὸν. Εἰς ἓν ἀξιοσημείωτον κείμενον, ἀναφερόμενον εἰς τὰς ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη τὸν λογισμὸν τούτων ὁ μέγας Γερμανὸς φιλοσοφὸς καὶ μαθηματικὸς, κάμνει μείζον τοῦ πέμπτου ὁρισμοῦ τοῦ πέμπτου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου, ὅστις, ὅπως εἶπεν, προέβη κατὰ ἐκ τοῦ Εὐδόξου. Εὐρίσκει προσεῖτι τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναφέρῃ ὅτι συμφωνεῖ καὶ μὲ τὰς γνώμας τοῦ Ἀρχιμήδους «Ἐχὼ τὴν ἰδέαν» γράφει ὁ Λάιπνιτς (βλέπε III τῶν ὀριων ἐργων του ἐκδόσεως Dütsch (Ντούτς) σελ.238) ὅτι πράγματι τινὰ εἶναι ἴσα πρὸς ἄλλα, ὅχι μόνον ὅταν ἡ διαφορὰ των εἶναι ἀπολύτως μηδέν, ἀλλ' ἐπίσης ὅταν ἡ διαφορὰ των εἶναι ἀσπρὴ κριτῶς μικρά. Καίτοι δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι εἶναι ἀπολύτως μηδενική, ὅμως δὲν ὑπάρχει ποσότης δυναμένη νὰ συγκριθῆ μὲ τὰς ποσότητας τῶν ὁποίων εἶναι διαφορὰ. Τοιοῦτοτρόπως ὅταν προσθεθῶμεν ἐν σημείον μίαν γραμμὴν εἰς μίαν ἄλλην γραμμὴν, ἢ μίαν γραμμὴν εἰς μίαν ἐπιφάνειαν, δὲν ἀξάνωμεν τὴν ποσότητά των. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὅταν προσθεθῶμεν εἰς μίαν γραμμὴν μίαν ἄλλην γραμμὴν ἀσυγκρίτως μικρότερον. Δὲν ὑπάρχει κατασκευὴ, ἣτις θὰ ἠδύνατο νὰ καταδείξῃ μίαν τοιαύτην αὐξάνσιν. Μόνον ὁμογενεῖς ποσότητες δύνανται νὰ παραβληθῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ συμφωνῶν μὲ τὸν ὄριον, τὸν ὁποῖον θέτει ὁ Εὐκλείδης (V ὄρ. 5), ἐάν δηλαδὴ ἡ μίαν πολλαπλασιασθῶμεν μὲ οἰωνόηποτε πεπερασμένον ἀριθμὸν, δύναται νὰ ὑπερέχῃ ἀπὸ τὴν ἄλλην. Καὶ τὰ μεγεθῆ, τὰ ὁποῖα ἀφαιρῶμεν κατὰ μίαν ποσότητα αὐτοῦ τοῦ εἴδους (δηλ. ἀσυγκρίτως μικρά), τὰ ὄριζω ὡς ἴσα, ὅπως ἔκαμεν ὁ Ἀρχιμήδης καὶ ὁ Διόφ. αἱ οἱ μετ' αὐτῶν. Εἶναι τὸ ἴδιον ὡσάν νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ διαφορὰ εἶναι μικρότερα πάσης δοθείσης διαφορᾶς. Καὶ τὸ πράγμα δύναται νὰ ἀποδειχθῆ διὰ τῆς ἀρχιμήδειος διαδικασίας τῆς ἀποδείξεως διὰ τῆς εἰς ἀποπὸν ἀπαγωγῆς. Ἐκ τῆς παραθέσεως τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Λάιπνιτς καταφαίνεται ἀσπρήκτως ὅτι ἡ ἴδρισις τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν ἀρχῶν, τὰς ὁποίας εἰσηγήθη ποδὲ ὁ Εὐδόξος καὶ ἐνεκρίσαν κατόπιν ὁ Εὐκλείδης καὶ ὁ Ἀρχιμήδης, ὅπως ἔκαμεν, οὔτε ὁ Εὐδόξος, οὔτε οἱ μετ' αὐτῶν ἐπίστευον ὅτι κατὰ τὴν ἀποδεικτικὴν διαδικασίαν τὴν ὁποῖαν ἐχρησιμοποιοῦν ἐπρόκειτο περὶ ἐξαντλήσεως τοῦ δοθέντος ποδὲ λογισμῶν μεγεθους. Οἱ Ἕλληες ἐγγνώριζον ὅτι τὸ ὄριον ποδὲ τὸ ὁποῖον τείνουσιν οἱ δοοὶ μίαν συγκλινοῦσων σειράς μείνει ἀνέφικτον ὡς πρὸς ὅσον τοὺς ὄρους τῆς σειράς. Τὸ νεῦρον τῆς ἀποδείξεως αὐστῆσαν εἰς τὴν θεθεῖσαν ἀρχὴν ὅτι μεταξὺ δύο οἰωνόηποτε μεγεθῶν Α, Β ὑφίσταται πάντοτε μίαν μόνον ἐκ τῶν τριῶν σχέσεων. Α εἶναι ἴσον ἢ μικρότερον ἢ μεγαλύτερον ἐν συγκρίσει ποδὲ τὸ Β. Α μικρότερον, ἴσον ἢ μεγαλύτερον τοῦ Β. Ἄν λοιπὸν δειχθῆ ὅτι ἀποκλείονται οἱ δύο σχέσεις τῆς ἀνισότητος (μικρότερον, μεγαλύτερον), προκύπτει ὅτι μεταξὺ Α καὶ Β ὑπάρχει σχέσις ἰσότητος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων καταφαίνεται ὅτι ὁ Εὐδόξος

ἀποτελεί μαθηματικήν μεγαλοφυΐαν, δικαίωμένην νὰ ὑποστῇ σύγκρισιν μὲ οἰοδηγήσατε ἀπὸ τοὺς νεωτέρους μαθηματικούς. Ἡ θεωρία τοῦ περιῦ πᾶρξως μὴ ἀκεραίων λόγων παραλληλίζε-ται ὑπὸ πολλῶν συγχρόνων μαθηματικῶν πρὸς τὴν περί τοῦ μὲν θεωρίαν τοῦ Ντέντεκιντ, διὰ τῆς ὁποίας αὐτὸς ἠθέλησε νὰ σταθροποιήσῃ τὸ ἀξίωμα τῆς συνεχείας. Διότι ἡ θεωρία περὶ τῶν μὲν γενομένων ἐντὸς τοῦ συστήματος τῶν ρητῶν ἀριθμῶν καὶ διαιρουσῶν τούτους εἰς δύο τάξεις, ἑκάστηρα τῶν ὁποίων δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ οὔτε ἓνα μέγιστον, οὔτε ἓνα ἐλάχιστον ἔρον, ἀναγορεῖ, κατὰ τὸ νόμῳ τῆς, ἐκ τῶν καθοριζομένων ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου συσχετισμῶν κατὰ ὑπερέχον, ἴσον καὶ ὑπερέχον.

Ἐκτὸς τοῦ θεμελιωτικοῦ ἔργου τοῦ ὁ Εὐδόξος ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ἄλλας ἀνακαλύψεις, ἀναφερομένας εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ κύκλου καὶ τῆς πυραμίδος. Ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Περὶ τῶν μηχανικῶν θεωρημάτων πρὸς Ἐρατοσθένην ἔσθδος» ἀναφέρει ὅτι πρῶτος ὁ Εὐδόξος ἀπέδειξε ὅτι «εἰς τὸν μῆκος ὁ μὲν κύκλος τοῦ κυλίνδρου, ἡ δὲ πυραμὶς τοῦ πρίσματος τῶν ὁσίων ἔχοντων τὴν αὐτὴν καὶ ὕψος ἴσον». Κατὰ τὸν Πρόκλον (Σχόλια εἰς Εὐκλ. 67, 2) ὁ Εὐδόξος προσέθεσε τρεῖς εἰσέτι ἀναλογίας εἰς τὰς ἤδη γνωστάς, ἠσυχολήσῃ μὲ τὰ πρόβλημα τῆς τομῆς, παραρρηθὲν πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος: «Εὐδόξος δὲ ὁ Κνίδιος... ἐταίρη δὲ τῶν περὶ Πλάτωνος γενομένων, πρῶτον τῶν καθόλου καλουμένων θεωρημάτων τὸ πλήθος ἤρξε καὶ ταῖς τρεῖς ἀναλογίας ἄλλας τρεῖς προσέθηκε καὶ τὰ περὶ τὴν τομὴν ἀρχὴν λαβόντα παρὰ Πλάτωνος εἰς πλῆθος προήγαγε καὶ ταῖς ἀναλύσεσιν ἐπ' αὐτῶν χρησάμενος» (Εὐδόξος δὲ ὁ Κνίδιος, γενόμενος φίλος τῶν ἐπιστημῶν τῶν περιστοιχιζόντων τὸν Πλάτωνα, πρῶτον τῶν ἐν γένει ἀνομαζομένων θεωρημάτων τὸ πλήθος ἤρξε καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἀναλογίας προσέθεσε ἄλλας τρεῖς καὶ τὰς μελέτας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν τομὴν, αἰτίνας ἤρξατο νὰ ἐξετάζωνται κατὰ πρωτοβουλίαν τοῦ Πλάτωνος, τὰς ἐπιήρξε, χρησιμοποίησας σχετικῶς μὲ αὐτὰς τὴν ἀναλυτικὴν μέθοδον». Ὁ Εὐδόξος φαίνεται ὅτι εἶχε γράψῃ βιβλίον ἐπιγραφόμενον «Περὶ τομῆς», εὐρισκετο δὲ εἰς ἐπιστημονικὴν ἐπαφὴν καὶ μὲ τὸν Θεαίτητον, διότι τὰ περὶ τομῆς προβλήματα προϋποθέτου τὴν σπουδὴν περὶ τῶν ἀσμετῶν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Εὐτοκίου, ἠσυχολήθη καὶ μὲ τὸ δῆλιον πρόβλημα, προσπαθῆσας νὰ λύσῃ τοῦτο διὰ καμπύλων γραμμῶν. Δυστυχῶς ὁ Εὐτόκιος παρέλειψε νὰ κάμῃ λόγον περὶ τῆς λύσεως ταύτης, πολὺ πιθανῶς διότι δὲν τὴν κατενόησε. Περιορίζεται ἀπλῶς νὰ ἀναφέρῃ: «Τοῦ Εὐδόξου τοῦ Κνιδίου παρητησάμεθα γραφῆν, ἐπειδὴ ἦσαν μὲν ἐν προομίῳ διὰ καμπύλων γραμμῶν αὐτὴν εὐρηθῆναι, ἐν δὲ τῇ ἀποδείξει πρὸς τὸ (γραπτέον τῷ) μὴ κεχρησάμεθα καμπύλων γραμμῶν, ἀλλὰ καὶ διηρημένη ἀναλογίαν ἔρον ὡς συνεχῆ χρῆται» (Τὴν κατασκευὴν τοῦ Εὐδόξου τοῦ Κνιδίου τὴν παρελείψαμεν, διότι λέγει εἰς τὸ προοίμιον ὅτι ἐπέτυχεν τὴν λύσιν διὰ καμπύλων γραμμῶν, εἰς δὲ τὴν ἀποδείξιν τοῦ οὐ μόνον δὲν ἔχει χρησιμοποίησιν καμπύλων γραμμῶν, ἀλλ' ἀφοῦ εὐρίσκει ἀναλογίαν μὴ συνεχῆ τὴν χρησιμοποίησιν ὡς συνεχῆ). Ὁ μέγας ἱστορικός τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Ταννερὺ κατάρθωσε νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν λύσιν τοῦ Κνιδίου σοφοῦ. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐμελέτησεν ὁ Εὐδόξος καὶ ἰδίως τὴν σπειροειδῶς γραμμῆς, ἣν ἐκάλεσεν ἱπποπέδην, ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ οἰκίον τμήμα τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀστρονομίας.

Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀρχύτου.

Μεταξὺ τῶν συνεργῶν τοῦ Πλάτωνος περιφανὴ θέσιν κατέχει καὶ ὁ Πυθαγόρειος φιλόσοφος καὶ μαθηματικός Ἀρχύτας (430—360), ὅστις κατῆγετο ἐκ Τάραντας. Μὲ αὐτὸν ἐγνωρίσθη ὁ Πλάτων ὄλιγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους κατὰ τὸ πρῶτον του ταξίδιον εἰς τὴν Μεγάλαν Ἑλλάδα. Ὁ Ἀρχύτας ἦτο καὶ πολιτικός, ἐξελέγη δὲ ἑπτὰ συνεχῆ ἔτη στρατηγὸς καὶ κατήγαγε πολλὰ νίκας. Διὰ τῆς παρεμβάσεώς του ἔσωσε τὸν Πλάτωνα ἀπὸ τῆς χειρὸς τοῦ τυράννου τῶν Συρακοῦσων Διονυσίου, ὅστις ἐσκόπευε νὰ τὸν φονεύσῃ. Συνεχίζων ὁ Ἀρχύτας τὴν παράδοσιν τῶν Πυθαγορείων καὶ παραρῶμενος ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἐμπαρολήθη εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ κύβου καὶ ἔδωκεν εἰς τοῦτο τὴν λύσιν τὴν ὁποίαν μᾶς διέσωσεν ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀρχιμήδους Εὐτόκιος. Ἐκκίει ἐκ τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ Ἱπποκράτους τοῦ Χίου δικαστικῆς κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶναι ἰσοδύναμον πρὸς πρόβλημα εἰς τὸ ὁποῖον ἔπιτεται νὰ εὐρεθῶν μεταξύ τῶν γραμμῶν Α καὶ Β δύο μέτρα ἀνάλογα, οὕτως ὥστε $A : X = X : Y = Y : B$. Λαμβανόμενος $B = 2A$, ἢ $X.X.X. = 2A.A.A$. Ἡ εὕρεσις τῶν ἱπποπέδων δύο ἀναλόγων ἐπιτυγχάνεται διὰ μηχανικῆς κατασκευῆς. Τὰ πέρατα τῶν μέσων ἀναλόγων καθορίζονται διὰ τῶν σημείων εἰς τὰ ὁποῖα τέμνονται αἱ ἐν τῷ τοιαυτάτω χώρῳ κινουμένη ἐπιπέδων ἐκ περιστροφῆς εἰς κῶνον, ἐν ὅν ἠμικυλίνδρου καὶ ἐνὸς σπειροειδῶς βακτυλίου.

Ὁ Πλούταρχος εἰς τὸ δεύτερον πρόβλημα τοῦ ὄγδου βιβλίου τῶν «Συμποσιακῶν προβλημάτων» του ἀναφέρει ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἦτο ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴν λύσιν ταύτην τοῦ Ἀρχύτου καθὼς καὶ ἀπὸ τὰς λύσεις τοῦ Εὐδόξου καὶ Μέναιχμου: «Διὰ καὶ Πλάτων αὐτὰς ἐμείψατο τοὺς περὶ Εὐδόξου καὶ Ἀρχύτου καὶ Μέναιχμον εἰς ὀργανικὰς καὶ μηχανικὰς κατασκευὰς τῶν τοῦ στερεοῦ διπλασιασμῶν ἀπᾶντων ἐπιχειροῦντας, ὡς περὶ περιωμένων δι' ἀλόγων δύο μέσων ἀνά λόγον ἡ παρεκίον λαβεῖν ἀπόλλυσθαι γὰρ οὕτως καὶ διαφθείρασθαι τὸ γεωμετρίας ἀγαθὸν αὐτὸς ἐπὶ τὰ αἰσθητὰ παλινδρομήσας καὶ μὴ φερούμεναι ἄνω μὴ ἀντιλαμβάνουμένης τῶν αἰθίων καὶ ἀσωμάτων εἰκόνων, πρὸς ἀσπερ ὧν ὁ Θεὸς αἰεὶ Θεὸς ἐστίν» (Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Πλάτων ὁ ἴδιος ἐμείψθη

τὸν Εὐδόξου καὶ Ἀρχύτου καὶ Μέναιχμον, ἐπειδὴ ἐπιχειροῦν νὰ μετατρέβωσιν τὸ πρόβλημα τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ στερεοῦ εἰς πρόβλημα λυόμενον διὰ μηχανικῶν δι' ἐργαλείων κατασκευῶν. Τὴν λύσιν ταύτην ἐθεώρη ὁμοιάζουσαν πρὸς προσπάθειαν νὰ εὐρεθῶν διὰ μέσων μὴ ἔχοντων καμψίαν σχέσιν μὲ τὸν λόγον δύο μέσων ἀναλόγων τρεπόμενοι εἰς τὴν κατεύθυνσιν, ἥτις δὲν θὰ μᾶς ἔσπερον ἀντιστῆσιν. Διότι κατὰ τὸν τρόπον αὐτῶν ἐξφανίζεται καὶ καταστρέφεται τὸ ἔξαιρετικὸν πρῶτον, ἀπερ ἔχει ἡ γεωμετρία, διότι ἀπιστοδορεῖ πάλιν πρὸς τὰ αἰσθητὰ καὶ δὲν φέρεται πρὸς τὰ ἄνω οὐδὲ προσπαθεῖ νὰ λαβῇ ἐπισπὴν μὲ τὰς αἰωνίας καὶ ἀσωμάτους εἰκόνας τῶν ὁποίων ὁ Θεὸς διαρκῶς διατρέβων, εἰ καὶ Θεὸς).

Ὁ Πλάτων ἐφαρμόζει τὰς λύσεις γεωμετρικῶν προβλημάτων τὰς χρησιμοποιούσας μηχανικὰς κατασκευὰς ὡς ἀσυνδιδάκτους πρὸς τὸν θεωρητικὸν χαρακτῆρα τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, διότι ἐφοβεῖτο μήπως ἡ ἔρευνα παληδρομήσῃ πρὸς τὴν ἐμπειρίαν. Ἀλλ' ἡ λύσις τοῦ Ἀρχύτου δὲν ἦτο ἐμπειρική. Προϋπέθετε θεωρητικὰς γνώσεις περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον γεννῶνται ὁ κύκλος καὶ ὁ κύλινδρος. Ἐπίσης προϋπέθετε γνώσεις περὶ γεωμετρικῶν τόπων καὶ περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον καθορίζεται ἐν σημείον διὰ τῆς τομῆς τῶν. Ὁ Ἀρχύτας συνεχίζει τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἱπποκράτους τοῦ Ἡλείου, ὅστις πρῶτος ἐμελέτησε καμπύλων, προκύπτουσαν, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἐκ τῆς συγχρόνου κινήσεως τῆς ἀκτίνος καὶ τῆς ἐφαπτομένης. Διὰ τῶν μελετῶν τούτων προχωρεῖ ἡ ἑλληνικὴ γεωμετρικὴ ἔρευνα εἰς μελέτην προβλημάτων μὴ δυναμένων νὰ ἐπιλυθῶν διὰ τοῦ διαστήτου καὶ τοῦ κῶνος καὶ ἀνοίγεται ἡ ὁδὸς, ἥτις θὰ φέρῃ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν κωνικῶν τομῶν καὶ εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς στερεομετρίας. Ἡ ἀσυχολία μὲ τὴν λύσιν τοῦ Δηλίου προβλήματος μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἀρχύτας εἶχε μελετήσει καὶ τὸ πρόβλημα τῶν ἀναλογιών. Εἰς διασκευὴν ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ «Περὶ τῆς μουσικῆς» βίδει τρεῖς ὁρισμοὺς σχετικῶς μὲ τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν γεωμετρικὴν καὶ τὴν ἀρμονικὴν ἀναλογίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῶν ἀριθμητικῶν σχέσεων τῶν ὄρων τῶν. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἰαμβλίχου (βλέπε «Περὶ τῆς Νικαμάχου Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς», σελ. 100, 22) εἰς τὸν Ἀρχύταν ἀφίεται ἡ μετονομασία τῆς τρίτης ἀναλογίας, ἥτις ἐκάλετο πρῶτον ὑπεναντία εἰς ἀρμονικὴν. Πράγματι εἰς τὸ ρηθὲν ἀπόσπασμα τοῦ ἀναγραφεται: «Α Β ὑπεναντία, ἢν καλοῦμεν ἀρμονικὴν, ὅκα ἐστί (ταῖσι δ) ὁ πρῶτος ὄρος ὑπερέχει τοῦ δευτέρου αὐτῶν αὐτῶν μέρει, ταῦτ' ὁ μῆκος τοῦ τρίτου ὑπερέχει τοῦ τρίτου μέρει». (Ἡ δὲ ὑπεναντία ἀναλογία, τὴν ὁποῖαν καλοῦμεν ἀρμονικὴν, λαμβάνει ἀπόσπασμα ὅταν αἱ ὄροι τῆς παρουσιάζων τὴν ἀκόλουθον σχέσιν: καθ' ὅσον μῆκος τοῦ ἴδιου τοῦ μεγέθους ὁ πρῶτος ὄρος ὑπερέχει ἀπὸ τὸν δεύτερον, κατὰ τὸ αὐτὸ μῆκος τοῦ τρίτου ὑπερέχει ὁ μῆκος ὄρος ἀπὸ τὸν τρίτον). Ἦτοι, ἐν παραστήσωμεν τὸν πρῶτον ὄρον διὰ τοῦ Α, τὸν δεύτερον διὰ τοῦ Β καὶ τὸν τρίτον διὰ τοῦ Γ θὰ ἔχωμεν $A = B + A : \Pi$ καὶ $B = \Gamma + \Gamma : \Pi$. Ὁ Ἰαμβλίχος ἐπίσης ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀρχύταν τὴν ἐπιπέδων τριῶν εἰσέτι ἀναλογίαν, τῆς τετάρτης, τῆς πέντετης καὶ τῆς ἕκτης.

Ἡ ἀριθμητικὴ παράστασις τῆς τετάρτης εἶναι: $(A-M) : (M-B) = B : A$, ἦτοι αἱ ὄροι τῆς εἶναι 6,5,2' τῆς πέντετης: $(A-M) : (M-B) = B : M$, ἦτοι αἱ ὄροι τῆς εἶναι 5,4,2' τῆς δὲ ἕκτης $(A-M) : (M-B) = M : A$, ἦτοι αἱ ὄροι τῆς εἶναι: 6,4,1. Δὲν φαίνεται ὅμως βεβαίον ὅτι αἱ ἐν λόγω τρεῖς νέαι ἀναλογίαι εἶναι ἐπιπέδων τοῦ Ἀρχύτου, διότι εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμά του (σελ. 101, 1) ὁ Ἰαμβλίχος ἀποδίδει αὐτάς εἰς τὸν Εὐδόξου.

Ἀκόλουθον τὴν πυθαγορικὴν παράδοσιν ἐμελέτησε καὶ τὰ διαστήματα τοῦ τετραγώνου, ἐκέρσασας τὰς σχέσεις αὐτῶν δι' ἀναλογίαν. Διέκρινε τρία γένη συμμαθῶν, τὰ διατονικῶν, τὰ χρωματικῶν καὶ τὰ ἐναρμόνιον. Ὁ τρίτος λόγος εἶναι καὶ διὰ τὰ τρία γένη ὁ αὐτός, ἦτοι 28)27, ὁ δὲ πρῶτος διὰ τὸ διατονικὸν 9)8, τὸ χρωματικὸν 32)27 καὶ διὰ τὸ ἐναρμόνιον 5)4. Ὁ δεύτερος λόγος διὰ τὸ διατονικὸν γένος εἶναι 8)7, διὰ τὸ χρωματικὸν 243)224, διὰ δὲ τὸ ἐναρμόνιον 36)35. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιον, εἶναι ὁ πρῶτος μαθηματικός ὁ ὁποῖος ἐμελέτησε τὰ μηχανικὰ προβλήματα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῶν μαθηματικῶν καὶ παρῆσεν διὰ γεωμετρικῶν διαγραμμάτων τὰς μηχανικὰς δι' ἐργαλείων κινήσεις: «Πρῶτος τὰ μηχανικὰ ταῖς μαθηματικαῖς προσχρησάμενος ἀρχαῖς μεθόδουσε, καὶ πρῶτος κίνησιν ὀργανικῶν διαγραμμάτων γεωμετρικῶν προσήγαγε» (Πρῶτος τὰ προβλήματα τῆς μηχανικῆς χρησιμοποίησας εἰς τὰς μαθηματικὰς ἀρχὰς τὰ ἐπιπραγματεύθη μεθοδικῶς καὶ πρῶτος κατάρθωσε νὰ προσάγῃ εἰς διαγράμματα γεωμετρικῶν τὴν δι' ἐργαλείων (ἐκτελουμένην) μηχανικὴν κίνησιν. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Ἀρχύτας ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἐπιστήμης τῆς μηχανικῆς. Τοῦτο δὲν συνάγεται μόνον ἐκ τοῦ παρατεθέντος χωρίου τοῦ Διογένη, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἔλυσε τὸ δῆλιον πρόβλημα, χρησιμοποίησας μηχανικὰς κινήσεις δυναμένας νὰ ἐκτεθῶν διὰ γεωμετρικῆς παραστάσεως καὶ ὑπερβαίνουσας τὰ ὅρια τῆς ἐπιπεδομετρικῆς ἐρέυνας. Εἰς ἀπόσπασμα ἐκ τῶν «ἐπιπέδων» του διασωθέν ὑπὸ τοῦ Στοβαίου φαίνεται ὁ Ἀρχύτας κῶνον λόγον περὶ μίαν γενικὴν ἀριθμητικὴν τὴν ὁποῖαν διωμάζει λογιστικῶν: «Καὶ οἰκεί' ὁ λογιστικῶς ποτὲ τῶν σοφῶν τῶν μὲν ἄλλαν τεχνῶν καὶ πολὺ εἰσφέρειν, ἀτὰρ καὶ τὰς γεωμετρικὰς ἐναρξέστων πραγματευσάσθαι ἀ θέλει... καὶ ἂ ἐκλείπει αὐτὸ ἀ γεωμετρία καὶ ἀποδείξεως ἀ λογιστικῶς ἐπιτελεῖ καὶ οὕτως, καὶ τὰ περὶ ταῖς εἰδέων» (Καὶ φαίνεται ὅτι ἡ λογιστικὴ (δηλοδὴ ἡ γενικὴ ἀριθμητικὴ) ἐν σχέσει μὲ τὴν σοφίαν, ἔχει μεγάλην ὑπεροχὴν. Ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν γεωμετρίαν κατὰ τρόπον ἐναρξέστων

ρον εξετάζει δια θέλει... καί ως πρὸς ἐκεῖνα πάντι τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ ἐξετάσῃ ἡ γεωμετρία, ἡ λογιστικὴ πραγματοποιοῖ ἀποδείξεις καὶ συγχορτάς, ἐάν εἶναι δυνατὴ μιὰ ἐξέτασις ἀναφερομένη εἰς τὰς πρώτας ἀρχάς, δύνανται νὰ ἐξετάσῃ καὶ πάντα τὰ σχετικά μὲ τὰς πρώτας ἀρχάς. Λέγων εἶδη ὁ Ἀρχύτας φαίνεται ὅτι ἐνωσεῖ τὰς ἀρχικάς μορφὰς ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζονται γενικῶς ὁ ἀριθμὸς. Εἰς τὴν ἐπισημάνειαν ταύτην καταληγόμενοι στροχιζόμενοι εἰς ἀπόσπασμα τοῦ Φιλολάου ἔχον ὡς ἐξής: «Ὁ γὰρ μὲν ἀριθμὸς ἔχει δύο μὲν εἶδη, περιττὸν καὶ ἄρτιον, τρίτον δὲ ἀπ' ἀμφοτέρων μειγθέντων ἀσπιτέρητον» ἄκτερω δὲ τῶ εἶδους πολλὰ μορφὰ, ὡς ἕκαστον αὐτῶν τὰ σημαίνει» (Ὁ ἀριθμὸς παρουσιάζει δύο ἐχωριστάς μορφάς, τὸ περιττὸν καὶ τὸ ἄρτιον, καὶ ἐν τρίτῳ εἶδος τὸ ὁποῖον παράγεται διὰ τῆς μίξεως ἀμφοτέρων τὸ ἀσπιτέρητον» ἕκαστον δὲ ἐκ τῶν δύο εἶδων ἔχει πάλλας μορφάς, τὰς ὁποίας ἕκαστον ἀτομικὸν ἐν ἐμφανίζει). Τὸ ἀνωτέρω παρατεθεὲν ἀπόσπασμα τοῦ Ἀρχύτου τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τὴν ἀριθμητικὴν θέσιν ὑπερχωτέραν ἐν συγκρίσει μὲ τὴν γεωμετρίαν, καταδεικνύει πρῶτον μευδὲς εἶναι τὸ λεγόμενον ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληες ἦσαν γεννημένοι γεωμετρίαι καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ προχωρήσουν εἰς τὰς ἀριθμητικὰς ἐρευνας.

ΟΙ ΜΑΘΗΤΑΙ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη

Ἐπ' ἀρετὸν εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψις ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διακατεχόμενος ὑπὸ ἐμπειριστικῶν καὶ δογματικῶν τάσεων, δὲν εἶχεν ἐμβαθεῖ ἐπαρκῶς εἰς τὰ προβλήματα τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐσφαλμένη αὕτη ἐκτίμησις εἶχε τὴν αἰτίαν τῆς εἰς τὸ δὲν εἶχον ἐπαρκῶς μελετηθῆ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ μαθηματικῆς ἀπόψεως. Ἄλλ' ἐσχάτως ἡ ἀνάπτυξις τῶν θεωριῶν περὶ συνόλων καὶ τάσεων, ἡ δημιουργηθεῖσα ὀξυτάτη συζήτησις περὶ τῆς θεμελιώσεως τῆς μαθηματικῆς ἐν γενεῇ ἐπιστήμης καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς μαθηματικῆς λογικῆς παρέσχον τὰ μέσα νὰ ἐμβαθύνωμεν πλεονέστερον εἰς τὴν μαθηματικὴν σκέψιν τοῦ Σταγίριτου. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸσον ὁ Πλάτων ἔδωκεν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρουν τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην ὡς μάλιστα, ἥτις ἐξετάζει ἐν μόνον τμήμα τοῦ ὄντος, ἀφορισμένη ἀπὸ ἀξιωματικὰς προτάσεις τὰς ὁποίας δέχεται ὡς ἀληθείας. Τὴν ἔθετον συνεπῶς εἰς κατωτέρων μοίραν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν, ἥτις ἐξετάζει τὸ ὄν ἐν τῷ συνόλῳ του καὶ διακρίβωνει καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ὀντολογικῆς ἀληθείας, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡς ἐμπειροχόμενον εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀξιωματικὰς προτάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται τὸ οικοδόμημα τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Διὰ τοῦτο ἀμφότεροι οὗτοι οἱ φιλόσοφοι, καίτοι ἦσαν κάτοχοι τῶν ἐπιστημονικῶν μαθηματικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς τῶν καὶ ἠδύνατο δημιουργικῶς νὰ ἐργάζονται εἰς τὰς ἐπιστήμας αὐτάς, πραγματοποιήσας νέας ἀνακαλύψεις, δὲν ἀπασχολήθησαν συστηματικῶς μὲ τὸ ἔργον ταῦτο. Ὅπως ὁ Πλάτων εἰς τὴν Ἀκαδημίαν καθάριζε τὸ γενικὸν πλάσιον τῶν μαθηματικῶν ἀναζητήσεων, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἠκέλευε νὰ καθαρῶν τὸς τομεῖς ἐρεύνης μὲ τοὺς ὁποίους θὰ ἔπρεπε νὰ ἀσχοληθοῦν οἱ μαθηταὶ τοῦ καὶ οἱ συνεργαταὶ του. Ἀνωτέρω, διηλοῦντες περὶ τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Εὐδόξου, ἔχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταστήσωμεν φανερὸν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν μόνον γνωρίζει τὰς ὑπὸ τὸν μεγάλου ἐκείνου μαθηματικῶν πραγματωθείσας ἀνακαλύψεις, ἀλλὰ χρησιμοποιοῖ ταύτας καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης. Ἡ ἀναλογία χρησιμοποιοῖται ὡς ὄργανον γνωσιολογικὸν πρὸς κατανοήσιν τῆς πραγματικότητος. Δέχεται ὁ Σταγίριτης ὅτι ὑπάρχει εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τοῦ ὄντος ἡ ἀναλογικὴ ἐνότης ἐν ἐκάστῃ γὰρ τῷ ὄντος κατηγορίᾳ ἐστὶ τὸ ἀνάλογον, ὡς εἶδη ἐν ἡμέτῃ, οὕτως ἐν πλάτει τὸ ὄμαλόν, ἴσως ἐν ἀριθμῷ τὸ περιττὸν ἐν χροίᾳ τὸ λευκόν» (Διότι εἰς ἐκάστην ὀντολογικὴν περιοχὴν ὑπάρχει ἀντιστοιχίαις ἡ ἀναλογία, καθ' ὃν τρόπον ὑπάρχει τὸ εὐθὺ εἰς τὸ μήκος, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπάρχει εἰς τὸ πλάτος ἡ ὄμαλότης, ἴσως δὲ εἰς τὸν ἀριθμὸν ἡ κατηγορία τοῦ περιττοῦ καὶ εἰς τὸ χρώμα ἡ λευκότης» (Ἄρ. Μ. τ. φ. 1093 β, 18). Ἀναλογίαν ἐμφανίζουν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁσα ἔχει ὡς ἄλλο πρὸς ἄλλο» (ὁσα πράγματα ἔχουν μεταξύ των τὴν αὐτὴν σχέσιν τὴν ὁποίαν ἔχει ἐν ἄλλο πράγμα πρὸς ἐν ἄλλο, δηλ. $A : B = \Delta : \Gamma$, ἢ καὶ ὡς τὸ A πρὸς τὸ B οὕτως τὸ B πρὸς τὸ Γ). Διὰ τῶν ὁρισμῶν τούτων ὁ Ἀριστοτέλης τείνει νὰ ἐξομοιώσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναλογίας πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ «πρὸς τὴν», δηλαδή τῆς σχέσεως ὡς λέγομεν ἡμεῖς σήμερα. Εἰς τὰ «Μετὰ τὰ φυσικά» (1020 β, 32) ὁ Σταγίριτης ἐξετάζει ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως ὅλους τοὺς δυνατοὺς τρόπους συσχετίσεως ταξινομήσας αὐτοὺς εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς ἀόριστου συσχετίσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς καθωρισμένης συσχετίσεως ἀφ' ἑτέρου: «Λέγεται δὲ τὰ μὲν πρώτα κατ' ἀριθμὸν ἢ ἀπλῶς ἢ ὀρισμένως, πρὸς αὐτοὺς ἢ πρὸς ἐν ὅν τὸ μὲν διπλάσιον πρὸς ἐν ἀριθμὸς ὀρισμένος, τὸ δὲ πολλαπλάσιον κατ' ἀριθμὸν πρὸς ἐν, ὡς ὀρισμένος δὲ, ὡς τὸνδε ἢ τὸνδε» τὸ δὲ ἡμιόλιον πρὸς τὸ ἡμιόλιον κατ' ἀριθμὸν πρὸς ἀριθμὸν ὀρισμένον» τὸ δ' ἐπιμορίου πρὸς τὸ ὑπεπιμορίου κατὰ ἀόριστον, ὡς περὶ τὸ πολλαπλάσιον πρὸς τὸ ἐν τὸ δ' ὑπερέχον πρὸς τὸ ὑπερέχόμενον ὄλας ἀόριστον κατ' ἀριθμὸν» (Τὰ πρώτα εἶδη τοῦ «πρὸς τὴν» εἶναι ἀριθμητικαὶ συσχετίσεις εἴτε κατὰ τρόπον ἀόριστον εἴτε κατὰ τρόπον ὀρισμένον, δηλαδή προκύπτουν ἀπὸ συσχετίσεις εἴτε πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς εἴτε πρὸς τὴν μονάδα, π.χ. τὸ διπλάσιον εἶναι εἰς ἀριθμὸς ὀρισμένος μὲ σταθερὰν συσχέτισιν πρὸς τὸ 1 (δηλ. 2:1). Τὸ πολλαπλάσιον ὅμως εἶναι ἀριθμητικὴ σχέση ἐπὶ τῇ βάσει συσχετίσεως

πρὸς τὸ ἐν, χωρὶς ἡ σχέση νὰ περιορίζεται εἰς τὰ ὄρια ἐνὸς ὀρισμένου ἀριθμοῦ (ν. 1). Τὸ ἡμιόλιον (3:2) πρὸς τὸ ὑποπιμορίου (2:3) εἶναι ἀριθμητικὴ συσχέτισις μὲ δάσιον ἕνα ὀρισμένον ἀριθμὸν (δηλαδή ὄχι τὸ 1 ἀλλὰ τὸ 2). Τὸ ἐπιμορίου πρὸς τὸ ὑπεπιμορίου (1+(1+ν):1 ἢ ν+1:ν) εἶναι ἀριθμητικὴ συσχέτισις χωρὶς τὰ ὄρια τῆς νὰ καθορίζονται ἀπὸ ὀρισμένον ἀριθμὸν, ὡς ἀκριβῶς τὸ πολλαπλάσιον πρὸς τὸ ἐν. Τὸ ὑπερέχον ὅμως ἐν σχέσει μὲ τὸ ὑπερέχόμενον εἶναι ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως ἐντελὲς ἀκαθόριστον). Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ γενικὴ κατηγορία εἶναι ἡ τῆς ἀριθμητικῆς συσχετίσεως ἢ τῶν ἀναλογιῶν. Ταύτης δὲ διαστέλλονται δύο περιπτώσεις: εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν ἡ συσχέτισις γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει σχέσεως ἀριθμητικῶν ὄρων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς εἶναι ὀρισμένος ἀριθμὸς (1, 2 κ.τ.λ.), ὁ ἕτερος ὅμως ὄρος εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι εἴτε ὀρισμένος (οὗτω συμβαίνει εἰς τὸ διπλάσιον) εἴτε καὶ ἀόριστος (ν). Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν εἴτε κατ' ἀόριστον ἀριθμὸν συσχετίσεως δὲν δύναται νὰ διαπιστωθῇ ἡ ὑπαρξις ὀρισμένου λόγου (διπλάσιον, πολλαπλάσιον, ἐπιμορίου, ὑπεπιμορίου κ.τ.λ.), μεταξὺ τῶν δύο πρὸς συσχέτισιν ὄρων, διότι δὲν ὑφίσταται σταθερὰ σχέση μεταξὺ των. Εἶναι προφανές ὅτι πρόκειται περὶ μεγεθῶν ἄτινα δὲν δύναται νὰ παρασταθοῦν δι' ἀκροαίων λόγων, ἤτοι περὶ τῆς σχέσεως ἐκείνης ἥτις εἶχεν ἀπασχολήσει τὸν Εὐδόξον. Δύναται νῦν νὰ θεθῇ ζήτημα ποῖα εἶναι ἡ βασικώτερος ἔννοια, ἢ τῆς καθ' ὀρισμένον ἀριθμὸν συσχετίσεως ἢ τῆς κατ' ἀόριστον. Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἔχει ἀπαντήσει ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδιαιεύς, εἰς τὴν ἔκθεσιν, ἣν μᾶς ἔχει περιγράψει, περὶ τῆς διαλέξεως τοῦ Πλάτωνος, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὸ ἀγαθόν. Κατὰ τὸν Ἀλέξανδρον ἐστὶ μὲν γὰρ διπλάσιον καὶ τὸ ἡμισι ὑπερέχον τε καὶ ὑπερέχόμενον, οὐκέτι δὲ τὸ ὑπερέχον τε καὶ ὑπερέχόμενον διπλάσιον καὶ ἡμισι. Ὡστε ταῦτα τοῦ διπλάσιου εἶναι στοιχεῖα» (Διότι τὸ μὲν διπλάσιον καὶ τὸ ἡμισι κατατάσσεται εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ ὑπερέχοντος καὶ ὑπερχωμένου, δὲν δύναται ὅμως νὰ κατατάξῃ τὸ ὑπερέχον καὶ τὸ ὑπερχωμένον εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ διπλάσιου καὶ τοῦ ἡμίσεος. Ὡστε ταῦτα (δηλ. τὸ ὑπερέχον καὶ τὸ ὑπερχωμένον) εἶναι στοιχεῖα τοῦ διπλάσιου). Ἡ ὕψις τῆς σχέσεως τοῦ ὑπερέχοντος πρὸς τὸ ὑπερχωμένον εἰς ἐπικρατεστέραν γενικὴν ἔννοιαν μᾶς ἐνθυμίζει τὸν τρίτον ὄρισμα τοῦ πέμπτου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου, ὅστις, ὡς ἔχομεν ἀνωτέρω, προέρχεται ἐκ τοῦ Εὐδόξου: «Λόγος ἐστὶ δύο μεγεθῶν ὁμογενῶν ἢ κατὰ πηλικότητα ποῖα σχέσις» (Λόγος δύο μεγεθῶν ὁμογενῶν εἶναι ἢ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ μεγεθῶς μεταξὺ των ἀκαθόριστος σχέσις). Ἰστάμενος ὁ Ἀριστοτέλης πρὸ τῆς σπουδαιότητος αὐτῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Εὐδόξου καθάρως νὰ διακρίνῃ ὅτι ἡ ἐκφώνησις τῆς προϋποθέτις τὴν δυνατότητα νὰ θεωρηθῇ ὁ ἀριθμὸς ὡς ἀσύμμετρος. Τοῦτο διατυπώται διὰ τῆς αἰτιολογίας, δι' ἣς δικαιολογεῖ ὁ Ἀριστοτέλης διότι ἡ συσχέτισις τοῦ ὑπερέχοντος πρὸς τὸ ὑπερχωμένον εἶναι ὀλοκληρωτικῶς ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως ἀόριστος: «Ὁ γὰρ ἀριθμὸς σύμμετρος, κατὰ μὴ σύμμετρον δὲ ἀριθμὸν λέγεται» τὸ γὰρ ὑπερέχον πρὸς τὸ ὑπερχωμένον τοσοῦτον ἔστι καὶ ἐπὶ ταῦτο δ' ἀόριστον ὀπότερον γὰρ εἴηεν ἐστὶν, ἢ ἴσον ἢ οὐκ ἴσον. Συμφώνως πρὸς τὴν ἐπισημάνειαν τοῦ χωρίου τούτου, τὴν ὁποίαν παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, διηλοῦντες περὶ τοῦ Εὐδόξου, ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὅτι ἡ ἐκφώνησις τῆς ἀριθμητικῆς σχέσεως τοῦ ὑπερέχοντος πρὸς τὸ ὑπερχωμένον προϋποθέτει μεταβολὴν τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ κατὰ τρόπον ὡστε νὰ περιλαμβάνονται εἰς αὐτὸν καὶ ἀριθμοὶ μὴ σύμμετροι. Ἡ τομηρὰ αὕτη σκέψις τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει παραθεῖ πολλοὺς ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρμηνομοιῶν. Εἰς ἐκ τῶν κρατίστων ἀριστοτελιστῶν, ὁ Ἄγγλος Β. Ρόξς, εἰρθεῖς πρὸ ταύτης προέδῃ, παρὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς χειρογράφου παραδόσεως καὶ τῶν σχολιαστῶν, εἰς διδράσων τοῦ κείμενου, προτινῶν νὰ γραφῇ: «κατὰ μὴ σύμμετρον δὲ ἀριθμὸς οὐ λέγεται» (δὲν δύναται νὰ ἐκφρασθῇ μὴ σύμμετρον μέγεθος δι' ἀριθμὸν). Ὁμοίως καὶ ὁ Γερμανὸς ἐρμηνομοιῶν Ἀπελτ διορθώνει τὸ κείμενον, προτινῶν: «κατὰ μὴ σύμμετρον δὲ ἀριθμὸν οὐ λέγονται» (μὴ σύμμετρα μέγεθος δὲν δύναται νὰ ἐκφρασθοῦν δι' ἀριθμὸν). Παρὰ τὰς προτάσεις ὅμως ταύτας ὀφείλομεν νὰ δεχθώμεν τὸ κείμενον εἰς τὴν μορφήν εἰς ἣν παρεθέθη καὶ ἡ ἔννοια τῶν λόγων τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ὅτι τὸ ὑπερέχον συσχετίζεται μὲ τὸ ὑπερχωμένον συμφώνως πρὸς ἕνα ἀριθμὸν, ὅστις δὲν εἶναι σύμμετρος, δηλαδή εἶναι ἀσύμμετρος. Ὁ Σταγίριτης εἶχε κατανοήσει ὅτι διὰ τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Εὐδόξου εἶχεν ὑπερνηκῆθῃ ἡ ἐνεκα τῶν ἀσπιτέρων μεγεθῶν ἀναφορικήσ δισκολία καὶ διαισθάνεται εἰς ποῖας μεταρρυθμίσεις τῆς ἔννοιαι τοῦ ἀριθμοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀδελφύσῃ ἡ γενικέσις τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ μεταξὺ τῶν μεγεθῶν ὑφιστάμενου λόγου καὶ ἡ θεώρησις του ὡς ἀόριστου συσχετίσεως, ὡς εἴποις τις πηλικότητος. Καὶ αἰ εἰς τὴν ἔννοιαν τὸ ἀπείρου ἀναφερόμενοι εἰς τὰ ἀριστοτελικά συγγράμματα γινώσκαι καταδεικνύουν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε διαθέσιμα μελετήσει τὰ σχετικά προβλήματα. Εἶναι σύμφωνος μὲ τὸ 1ον θεώρημα τοῦ δεκάτου βιβλίου τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου, ὅπερ προέρχεται ἐκ τοῦ Εὐδόξου, καὶ καθορίζει ὅτι δυνατόν ἐστὶ διαρκῶς ἀφαιρέσας νὰ φθάσωμεν εἰς μέγεθος μικρότερον παντὸς ἄλλου μεγεθῶς. Εἰς τὰ «Φυσικά» (266 β, 2) ἐκφράζει βραχυλογικῶς τὴν ἀρχὴν ταύτην γράσων: «Ἐπὸς πεπερασμένον γὰρ ἀεὶ προστιθεῖς ὑπερβαλῶ πάντος ὀρισμένου καὶ ἀπειρου ἐλλείψω ὄσαύτως» (διότι προσθέτων διαρκῶς εἰς ἐν πεπερασμένον μέγεθος, δύναται νὰ φθάσῃ εἰς ἐν μέγεθος ὅπερ ὑπερβαίνει πᾶν ὄριστον ὄριον, καὶ ὁμοίως διὰ διαρκῶς ἀφαιρέσεως δύναται νὰ φθάσῃ εἰς μέγεθος ὅπερ εἶναι μικρότερον παντὸς ὀρισμένου ὀρίου). Δικαίως διαπιστώνει ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Χάγκελ ὅτι διὰ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπε-

δὲ διὰ τοῦ προβλήματος ἐπιδικώμενος σκοπὸς ἔλεγον ὅτι εἶναι διττός· ἄλλοτε μὲν πρόκειται νὰ ἐξευθεθῆ ἡ ζητούμενη λύσις, ἄλλοτε δὲ λαμβάνοντες τοῦτο ὑπὸ περιορισμὸς νὰ ἐρευνησοῦν ἢ ποία εἶναι ἡ λύσις. Ἡ ποῖος εἶδος καὶ τῆς ιδιότητος ἐμφανίζει καὶ εἰς ποίας σχέσεις εὐρίσκειται πρὸς ἄλλο. Καὶ ἀποφαινόμεθα ὀρθῶς καὶ αἱ δύο μερίδες. Διότι καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν γνώμην τοῦ Σπυρίππου λέγουσιν καλῶς, διότι ἐν εἶναι τὰ προβλήματα τῆς γεωμετρίας ὅμοια μὲ τὰ προβλήματα τῆς μηχανικῆς· διότι τὰ τελευταῖα ταῦτα εἶναι ἀσθητὰ καὶ ὑπέκονται εἰς παντοειδεῖς συνθήκας γενέσεως καὶ μεταβολῆς. Ὅρθως ὁμοῦ ἀποφαινόμεθα καὶ οἱ συμμεριζόμενοι τὴν ἀντίληψιν τοῦ Μεναιχμοῦ· διότι αἱ ἀνακαλίψεις τῶν θεωρημάτων δὲν πραγματοποιοῦνται χωρὶς τὴν προεργασίαν εἰς τὴν ἕλην· ἐνωθὲ δὲ τὴν νοητὴν ἕλην).

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἐρμηνευθέντων χωρίων μᾶς δεδαίονε ὅτι ὁ Μεναιχμὸς ἐργαζόμενος διὰ τὴν κατάστασιν τῶν γεωμετρικῶν προτάσεων συμφώνως πρὸς τὴν ἀλληλουχίαν τῆς ἐξασηθέως τῶν ἠσθητῶν τὴν ἀνάγκην νὰ καθορίσῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου στοιχείου. Ἐκ τοῦ δευτέρου δὲ ἀποδεικνύεται ὅτι εἶχε λάβει μέρος εἰς συζητήσεις ἀποσκοπούσας εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἔννοιαι τοῦ θεωρήματος καὶ τοῦ προβλήματος. Ὁ Σπυρίππος ὑπεστήριξε τὴν γνώμην ὅτι ἅπασαι αἱ μαθηματικαὶ προτάσεις αἱ ἐπακολουθοῦσαι μετὰ τὰς ἀρχάς (δηλαδή ἀξιώματα, αἰτήματα καὶ ὁρίσματα) πρέπει νὰ καλοῦνται θεωρήματα. Ὁ Μεναιχμὸς ὁμοῦ διαφωνοῦν πρὸς τοῦτον ἐδόξαζεν ὅτι ἔπρεπε νὰ καλοῦνται προβλήματα. Ὁ ὅρος θεωρήματα εἰς τοὺς παλαιούς ἐσήμανε τὴν ἐξέτασιν τῶν καθυποθέσεων τῶν μαθηματικῶν ἀντικειμένων. Ὁ δὲ ὅρος πρόβλημα ἐσχετίζετο μὲ τὴν ἐρευνᾶν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὅποιον γεννῶνται τὰ μαθηματικά ἀντικείμενα καὶ ἔρχονται εἰς συσχετίσεις διὰ προσθέσεων, ἀφαιρέσεων, τομῶν, ἐπαφῶν κλπ. Ὁ Μεναιχμὸς συνεπῶς φαίνεται ὅτι εἶχε σοβαρῶς ἀσχοληθῆ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πλάτωνος μὲ τὰ προβλήματα τῆς συστηματικῆς συντάξεως καὶ τῆς ὁριολογίας τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης.

Ἀξιόλογος μαθηματικὸς ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀδελφεὸς τοῦ Μεναιχμοῦ Δεινόστρατος. Οὗτος ἠθέλησε κτηριζόμενος εἰς τὰς ἐρεῖνας τοῦ Ἰππίου καὶ χρησιμοποιῶν τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλύφθεισαν τετραγωνίζουσαν, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος εἰς τὰ προηγουμένα νὰ εὐρεθῆ λύσιν διὰ τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου. Χρησιμοποίησεν τὴν πρότασιν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ εὐθαδὸν ἐνὸς κυκλικῆς τομέως εἶναι ἴσον μὲ τὸ ἥμισυ ὀρθογωνίου σχηματιζομένου ἐκ τῶν μηκῶν τοῦ τοῦ καὶ τῆς ἀκτίως. Λαμβάνων ὁ Δεινόστρατος τὴν πρότασιν ταύτην ὡς ἀποδεδειγμένην συμπεραίνει ὅτι τὸ γενικὸν πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου ἀνάγεται εἰς τὸ εἰδικώτερον πρόβλημα νὰ εὐρεθῆ γραμμῆ ἴση πρὸς τὸ τῶν. Αὕτη εὐρίσκειται, ἂν εὐρεθῆ ἡ τρίτη ἀνάλογος μεταξύ τῆς ἐν τῷ σχεδιαγραμμάτι τῆς τετραγωνίζουσας τοῦ Ἰππίου ΒΑ καὶ τῆς καθέτου πρὸς αὐτὴν ΑΘ. Αἱ πληροσοφαί τὰς ὁποίας μᾶς παρέχει ὁ Πάππος δὲν ἐλασκῶν διὰ νὰ σχηματισθῆ ἀσφαλῆς κρίσις ὡς πρὸς τὴν πατρότητα τῆς λύσεως, ἥτις προϋποθέτει γνώσιν τῶν ἐρευνῶν τοῦ Ἀρχιμήδους, ἢν ἀδύνατον εἶναι νὰ εἶχεν ὁ Δεινόστρατος κατὰ τὰ μέσα τοῦ τεταρτοῦ αἰῶνος.

Αἱ ἔρευναὶ τῶν λοιπῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους

Ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων ἐρευνητῶν ὑπάρχει προσέτι καὶ σημαντικὸς ἀριθμὸς ἐρευνητῶν, οἵτινες ἐργάσθησαν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τῇ Λυκείᾳ. Ἀγαπητὸς μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος ὑπῆρξε ὁ Φίλιππος ὁ Ὀπουντιος, ὅστις θεωρεῖται ὡς συγγραφεὺς τῆς εἰς τοὺς «Νόμους» προσποτημένης «Ἐπινομίδος». Ἀναφέρεται προσέτι καὶ ὁ ἐκ Θάσου Λεωδάμους, εἰς ὃν κατὰ ἀρχαίαν μαρτυρίαν ὁ Πλάτων ἐδίδαξε τὴν ἀναλυτικὴν μέθωδον. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ κύκλου περικρατεῖται καὶ ὁ Λέων ὁ Βυζάντιος περὶ τοῦ ὁποῦ ἀναφέρεται ὅτι ἔγραψε «Στοιχεῖα» περιλαμβάνοντα πολυαριθμὸς προτάσεις μετὰ σπουδαιότατων ἀποδείξεων. Οὗτος εἰσήγαγε προσέτι καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἰσορισμοῦ», ἥτις τὴν διερεύνησιν ὅπως λέγομεν ἡμεῖς σήμερον, τὴν σχετικὴν μὲ τὴν δυνατότητα νὰ εὐρεθῆ λύσις διὰ τὸ πρόβλημα. Ὡς συγγραφεὺς στοιχείων ἀναφέρεται καὶ ὁ Θεόδωρος ἐκ Μαγνησίας. Εἰς τοῦτον ἀποδίδεται καὶ ἡ συγγραφή τῶν «Θοικῶν», εἰς τὰ ὅποια ἐξετάζονται πολλὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα. Περὶ αὐτοῦ γράφει ὁ Πρόκλος ὅτι διεκρίθη ἄξι μόνον εἰς τὰ μαθηματικά, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Εἰς τὰς γεωμετρικὰς ἐρεῖνας διεκρίθη ἐπίσης καὶ ὁ ἐκ Κυζίκου Ἀθήσιος. Ὁ Ἐρμόδιος ὁ Κολοφωνίος φέρεται ὡς συνεχιστὴς τῶν ἐρευνῶν τοῦ Εὐδόξου καὶ τοῦ Θεαιτήτου. Περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Πρόκλος ὅτι: «Τὰ ὑπ' Εὐδόξου προσηγορευμένα καὶ Θεαιτήτου προήγαγεν ἐπὶ πλέον καὶ τῶν στοιχείων πολλὰ ἀνέγραψε καὶ τῶν τῶν ὑπὸ συνέγραψε» (Τὰ ἀνακαλίψει τὰς ὁποίας εἶχον προηγουμένως κάμει ὁ Εὐδόξος καὶ ὁ Θεαιτήτος τὰς ἐπιπέδους, εὐρήκα πολλὰς βεβηλιώδεις προτάσεις καὶ ἔγραψε τινὰ μὲθον τοῦ συγγραμματος ὑπὸ τὸν τίτλον «Τόποι»). Ἰσως νὰ πρόκειται περὶ τμήματος ἐκ τοῦ συγγραμματος «Τόποι» τοῦ Ἀπολλωνίου, εἰς ὃ μελετῶνται τὰ προβλήματα τῶν γεωμετρικῶν τόπων. Μεταξὺ τῶν μαθηματικῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀναφέρεται καὶ ὁ Πυθαγόρειος Θυμαρίδας, ὃν ὅμοιως ὁ Τεννερὸς τάσσει εἰς τοὺς ἀρχαιότερους Πυθαγορείους. Εἰς τοῦτον ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Ἰαμβλίου («Περὶ τῆς Νικομάχου Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς» 1) ὁ ἀκόλουθος ὁρισμὸς τῆς μονάδος: «Μονὰς δὲ ἔστι περιούσια παρὰ ὅτις». Εἰς τοῦτον ἀποδίδεται καὶ τὸ λεγόμενον «Θυμαρί-

δειον ἐπιπέδου», ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐνοιάζομεν ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐξετάζουσι ἐξισώσεις μὲ ν ἀγνωστοὺς περιστατόνους αὐτοὺς οὐχὶ διὰ συμβόλων, ἀλλὰ διὰ λέξεων.

Ὑπὸ τοῦ Πάππου συγκαταλέγεται ὡς μέλος τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας καὶ ὁ Ἀριστάρκος, μὲ τὴν πληροσοφίαν ὅτι ὁ Εὐκλείδης ἐχρησιμοποίησε σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Κανονικὰ στοιχεῖα» γραφέν ὑπὸ τούτου. «Ὁ δὲ Εὐκλείδης ἀπονομοῦσε τὸν Ἀριστάρκον ἀξιὸν ὄντα εἶναι εἰς τὴν ἡμετέραν κωνικήν, καὶ μὴ εἶναι εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιτοκαθάρσασθαι τούτων τὴν αὐτὴν πραγματείαν... ὡς ἂν δυνατόν ἢν δεῖξαι τοῦ τοῦτο διὰ τῶν ἐκείνου κωνικῶν ἐγγραμῶν» (Ὁ δὲ Εὐκλείδης παραφερόμενος τὴν ἀξίαν τοῦ Ἀριστάρκου ἐπὶ τῆ ὄρασι τῶν κωνικῶν τὰ ὁποῖο εἶχεν ἐκδόσει, καὶ εἶπε διότι δὲν ἐπρόφρασαν εἶπε διότι δὲν ἠθέλησε νὰ ἐκδίδῃ τὴν αὐτὴν πραγματείαν περὶ τῶν βεμάτων τούτων... ἔγραψε σύγγραμμα περιέχον τὰς ἀποδείξεις ἐκείνας τοῦ θέματος τούτου, οἵτινες ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδειχθῶν διὰ τῶν κωνικῶν ἐκείνου). Ἀλλ' ἐκ τοῦ χωρίου τούτου οὐδόλως προκύπτει ὅτι ὁ Ἀριστάρκος ὑπῆρξε προγενέστερος τοῦ Εὐκλείδου. Ἡ νεώτερα ἐρεῖνα ἀπέδειξε ὅτι ὁ Ἀριστάρκος ἔγραψε μετὰ τὸν Εὐκλείδην. Εἰς αὐτὸν ἀπεδίδετο ἡ συγγραφή πραγματείας περὶ κωνικῶν καὶ ἐπέδων πραγματείας εἰς τὴν ὁποίαν συνηκονοῦτο τὰ πέντε ἐν τῇ σφαίρᾳ ἐγγεγραμμένα κανονικὰ πολυέδρα. Ἀναφέρεται προσέτι ὡς ἔργον τοῦ συγγραφοῦ πραγματευομένη περὶ τῶν στερεῶν τόπων.

Μὲ τὴν ἰστορίαν τῶν μαθηματικῶν ἀνακαλίψεων ἠσυχολήθη ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Εὐθύμης ὁ Ρόδιος (350 — 290 π.Χ.). Ἐγραψεν ἰδιαίτερας ἱστορικὰς πραγματείας διὰ τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν, ἐκ τῶν ὁποίων κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸέρχονται αἱ εἰδήσεις αἱ περιλαμβοῦσαι μέχρις ἡμῶν. Εἶχε προσέτι ἀσχοληθῆ καὶ μὲ γεωμετρικά προβλήματα, διότι ἀναφέρεται σύγγραμμά του περὶ γωνίας.

Ἀνασκόπησις τῆς τρίτης περιόδου

Κατὰ τὴν τρίτην περίωδον τῆς ἐξελίξεως τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ἡ κυριαγοῦσα μορφή εἶναι ἡ τοῦ Πλάτωνος. Ἄν καὶ δὲν ἐπραγματοποίησεν ὁ ἴδιος τὰς ἀνακαλίψεις, αὐτὰς εἶναι ἐκείνου ὁ ὁποῖος καθύλαξεν τοὺς σκοποὺς τῆς ἐρεῖνας καὶ ἐσταθεροποίησε τὴν μέθωδον. Εἶδε τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην ὡς μᾶλλον ἀποδεικτικὴν, χρησιμοποίησεν τὴν παραγωγικὴν καὶ ἀναλυτικὴν μέθωδον. Πληροῦτον αἰ κυρίως συντέλεσσαν διὰ νὰ ἀνοικοδομηθῆ τὸ ἐπιστημονικὸν σύστημα, ὑπῆρξαν ὁ Θεαιτήτος, ὁ Εὐδόξος καὶ ὁ Ἀρχύτας. Ὁ πρῶτος ἐμελέτησε τὰ ἀσύμμετρα μεγέθη καὶ ἐγένετο ἰδρυτὴς τῆς στερομετρίας, ὁ δεύτερος ἐπεξέτεινε τὴν θεωρίαν τῶν ἀναλογικῶν καὶ ἐτελειοποίησε τὴν λεγομένην μέθωδον τῆς ἐξαντλίσεως, δι' ἧς κατώρθωσε νὰ προχωρήσῃ εἰς ὑπολογισμοὺς σχετικούς μὲ τοὺς ὄγκους τοῦ κύκλου καὶ τῆς πυραμίδος, ἐν συσχετίσει πρὸς τοὺς ὄγκους τοῦ κυλίνδρου καὶ τοῦ πρίσματος. Ὁ Ἀρχύτας ἐγένετο ἰδρυτὴς τῆς μηχανικῆς. Ὑπεροβλήθησαν προσέτι τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἐπιπεδομετρίας καὶ ἡ ἐρεῖνα εἰσῆλθεν εἰς τὴν μελέτην τῆς στερομετρίας καὶ τῶν κωνικῶν τομῶν. Ἐσχηματίσθησαν προσέτι κατὰ τὴν περίωδον αὐτὴν καὶ προσπάθειαι διὰ τὰ κατασκευῶν αἱ ἀνευθεθεῖσαι μαθηματικαὶ προτάσεις κατὰ συστηματικὴν παραγωγικὴν σειράν ἀνευ γραμμάτων. Τούτουτόπου: ἡ ἐργασία τῆς τρίτης περιόδου παραγγέλλει ἄσ' ἐνὸς μὲν τὸ ἔργον τῆς συστηματοποίησεως τῶν ἤδη εὐρημένων γνώσεων, ἄσ' ἐτέου δὲ καὶ τὴν δημιουργικὴν του ἐπέκτασιν εἰς προβλήματα σχετιζόμενα μὲ τὴν μελέτην κομητῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀποδεικνύονται ἀνεπασκέαι αἱ ἐπὶ τοῦ κωνίου καὶ τοῦ διαβήτου σπαιζόμεναι γεωμετρικὰ κατασκευαί.

ΤΕΤΑΡΤΗ (ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ) ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΟΡΙΜΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΥΨΙΣΤΗΣ ΑΚΜΗΣ (323—30 π.Χ.)

Προεισαγωγικὴ θεωρία

Τὴν τετάρτην καὶ λαμπροτάτην περίωδον τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἀποτελεῖ ἡ ἀλεξανδρινὴ περίωδος μὲ τοὺς τοσὲς μεγαλοεὐεις τῆς μαθηματικῆς, τὸν Εὐκλείδην τὴν Ἀρχιμήδην καὶ τὸν Ἀπολλώνιον. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἑλληνικῶν μαθηματικῶν σπουδῶν εὐάγει εἰς τὴν ὑψίστην τῆς ἀκμῆς καὶ ἐμφανίζει τὸν ἐγερσὸν αἰῶνα τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀναπτύσσει τὰ δύο τοῦ μεγάλα χαρακτηριστικά: τὴν μεθοδικὴν συστηματικότητα καὶ τὸ γόσημα τῆς δημιουργικότητος. Ἐκτὸς τῶν τῶν μνημονευθέντων ἐπιστημῶν ὑπάκουε καὶ μέγας ἀριθμὸς ἀξιολογωτῶν ἐρευνητῶν, οἵτινες ἐργάσθησαν δημιουργικῶς. Εἰς τὴν παραύσαν ἐρεῖναν θὰ ἀσχοληθῶμεν κυρίως μὲ τὰς τοσὲς μεγάλας εὐνομασίας.

Ὁ Εὐκλείδης, δὴν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς αὐτὴν χρονολογίαν τῆς γεννήσεώς του, αὐτὸ τοῦ θανάτου του. Πάντως ἡ ἀκμὴ του, δηλαδή τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του τίθεται περὶ τὸ 300 π.Χ., διότι ἐξ ἀξιοπιστοῦν μαρτυριῶν βεβαιοῦται ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐδίδασκεν εἰς τὸ Μουσείον τῆς Ἀλεξανδρείας. Οὐδὲ περὶ τοῦ τύπου τῆς γεννήσεώς του ὑπάρχουν πληροσοφαί. Γνωρίζομεν μόνον ὅτι τὴν ἐκπαίδευσίν του ἔλαβεν ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἦλθεν εἰς στενὴν ἐπαφῆν μὲ τοὺς Πλατωνικούς, Ἰσοκρίαν καὶ ἄκριθῆ γενικῶν χαρακτηρισμῶν περὶ τοῦ ἔργου καὶ τοῦ ἤους του μᾶς δίδει ὁ Πρόκλος γράφον: «Εὐκλείδης ὁ τὰ στοιχεῖα συναγαγὼν καὶ πολλὰ μὲν τῶν Εὐδόξου συντάξας, πολλὰ δὲ τῶν Θεαιτήτου

τελεσάμενος, έτι δὲ τὰ μαλακώτερον δεικνύμενα τοῖς ἑμ-
προσθέν εἰς ἀνελέγκτους ἀποδείξεις ἀναγαγών. Γέγονε δὲ
αὗτος ὁ ἀνὴρ ἐπὶ τοῦ πρώτου ἱππολεμαίου· καὶ γὰρ ὁ Ἀρ-
χιμήδης ἐπιβαλὼν καὶ τὸ πρῶτον μνημονεύει τοῦ Εὐκλείδου,
καὶ μὲντοι καὶ φασὶν ὅτι Πτολεμαῖος ἤρετό ποτε αὐτὸν, εἰ
τίς ἐστὶν περὶ γεωμετρίαν ἡδὲ συντομωτέρα τῆς στοιχειώ-
σεως· ὁ δὲ ἀπεκρίθη ὅτι εἰς αἰ βασιλικὴν ἀτραπὸν ἐπὶ
γεωμετρίας. Νεώτερος μὲν οὖν ἐστὶ τῶν περὶ Πλάτωνα,
πρεσβύτερος δὲ Ἐρατοσθένους καὶ Ἀρχιμήδους... καὶ τῆ
πρᾶσιδος δὲ Πλατωνικῆς ἐστὶ καὶ τῆ φιλοσοφία ταύτη οἰ-
κείος, ὅθεν δὴ καὶ τῆ συμπάσης στοιχειώσεως τέλος προε-
στήσατο τὴν τῶν καλουμένων Πλατωνικῶν σχημάτων σύστα-
σιν. Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα τοῦ ἀνδρὸς τούτου μαθηματικά
συγγραμμάτα θαυμαστῆς ακριβείας καὶ ἐπιστημονικῆς θεω-
ρίας μετὰς (Πρόκλου «Σχόλια εἰς Εὐκλείδην» 68, 6). (Ὁ
Εὐκλείδης εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος συνέγραψε τὴν συναγωγὴν
τῶν στοιχείων καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὴν συστηματικὴν τάξιν πολλὰς
προτάσεις, ἀνακαλυφθείσας ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου, καὶ πολλὰς
προτάσεις, αἵτινες ἀνεκαλυφθῆσαν ὑπὸ τοῦ Θεαιτήτου, τὰς
ἐτελειοποίησεν. Ἀκόμῃ δὲ κατώρθωσε νὰ ἀναγάγῃ εἰς μὴ
ἐπιδειχόμεναι ἔλεγχον ἀποδείξεις προτάσεις, τὰς ὁποῖαι οἱ
προσφύμενοι τὰς ἀπεδείκνυντο μὲ ἀσθενέστερα ἐπιχειρήματα.
Ἔζησε δὲ οὗτος ὁ ἀνὴρ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πτολεμαίου τοῦ
πρώτου. Διότι καὶ ὁ Ἀρχιμήδης, ὅστις ἐγεννήθη μετὰ τὸν
θάνατον τοῦ πρώτου, ἀναφέρει τὸν Εὐκλείδην. Ὑπάρχει
προσέτι ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Πτολεμαῖος κάποτε ἠρώτησεν
αὐτὸν — δηλαδὴ τὸν Εὐκλείδην — ἐὰν ὑπάρχῃ διὰ τὴν
ἐκμάθησιν τῆς γεωμετρίας ὁδὸς συντομωτέρα ἀπὸ ἐκείνην
ἣτις φέρεται πρὸς αὐτὴν διὰ τῶν Στοιχείων. Ἐκεῖνος δὲ ἔδωκε
τὴν ἀπάντησιν ὅτι δὲν ὑπάρχει βασιλικὴ ὁδός, ἥτις νὰ ὁδηγῇ
— συντομωτέρον — εἰς τὴν γεωμετρίαν. Εἶναι νεώτερος τῆς
γενεᾶς τοῦ Πλάτωνος, πρεσβύτερος δὲ τοῦ Ἐρατοσθένους
καὶ τοῦ Ἀρχιμήδους. Καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ψυχὴν
διέθεσιν εἶναι Πλατωνικὸς καὶ οἰκείος πρὸς τὴν φιλοσοφίαν
αὐτὴν. Διὰ τοῦτο καὶ ὡς τελικὸν τέμα ὁλοκλήρου τῆς συγ-
γραφῆς τῶν «Στοιχείων» εἶχε στήσει ἐμπρὸς τοῦ τὴν κατα-
σκευὴν τῶν καλουμένων Πλατωνικῶν σωμάτων. Ὑπάρχουν
πολλὰ καὶ ἄλλα — δηλαδὴ ἐκτὸς τῶν «Στοιχείων» — μαθη-
ματικὰ συγγραμμάτα τοῦ ἀνδρὸς τούτου, μετὰ ἀπὸ θαυ-
μαστῆς ακριβείας καὶ πλήρη θεωρητικῆς ἐπιστήμης. Προ-
χωρῶν ὁ Πρόκλος προσέτι, ὅτι ὁ Εὐκλείδης ἔγραψεν
«Ὀπτικά», «Κατοπτρικά», «Τὰς κατὰ μουσικὴν στοιχειώ-
σεις» καὶ βιβλίον «Περὶ διαιρέσεων». Ἀναφέρονται προσέτι
καὶ ἄλλα συγγραμμάτα του, εἴ ἂν ἄλλα μὴ ἀπολέσθησαν,
ἀλλὰ δὲ διασώθησαν ἐν ἀραβικῇ μεταφράσει. Ἐξ ἀπάντων
τῶν ἔργων τούτων, ἐκεῖνο τὸ ὅπριον τοῦ ἐξεσηλάισε τὴν ἀ-
θανασίαν εἶναι τὰ «Στοιχεῖα».

Τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου. Διὰ τῶν
«Στοιχείων» ἴδρυσεν ὁ Εὐκλείδης μίαν ἐπιστημονικὴν μάθησιν
ἣτις κατώρθωσε νὰ κατακίση τὴν πάροδον τοῦ χρόνου,
ὅπως καὶ ἡ ἱδρυθείσα ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιστήμη τῆς
Ἀναλυτικῆς (δηλαδὴ Λογικῆς) διατηρεῖ μέχρι σήμερον ἀ-
μείωτον τὴν ἰσχὺν τῆς, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ Εὐ-
κλείδειον σύστημα παραμένει ἀκλόνητον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ
Ἰβραήτης τοῦ ἀπειραστικοῦ λογισμοῦ Λάιμπνιτς ἔχει λίαν
ὀρθῶς συστήσει τὰς δύο ταύτας ἐπιστήμας γράφων εἰς τὰ
«Νέα Δοκίμιά» του. «Ὑπάρχουν ἀξιοσημείωτα παραδείγματα
ἀποδείξεων ἐκτὸς τῶν μαθηματικῶν καὶ δυνατόι τις νὰ εἴπῃ
ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης μὰς παρέσχε τοιαῦτα παραδείγματα εἰς
τὰ «Ἀναλυτικὰ Πρότερα». Πράγματι ἡ λογικὴ εἶναι εἰς
τὸν αὐτὸν βαθμὸν, ὅσον καὶ ἡ γεωμετρία, ἐπιδεικτικὴ ἀπο-
δειξίμων. Καὶ ὁ ἀποδεικτικὸς τρόπος, τὸν ὁποῖον ἐξέθεσε καὶ
ἔστερέωσεν ὁ Εὐκλείδης ἐξετάζων τὰς προτάσεις του, ἀπα-
τελεῖ ἐπέκτασιν ἢ εἰδικωτέραν προσθήσιν τῆς γενικῆς λογι-
κῆς. Εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμά του ὁ Λάιμπνιτς προσέτι
ὅτι ἡ ἀποδεικτικὴ δύναμις δὲν ἔγκειται εἰς τὴν ἐπιπλοκότητα
τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων· εἴ ἢ δύναμις τῆς ἀποδείξεως
εἶναι ἐξαρτητὸς ἀπὸ τὸ σχεδιαζόμενον σχῆμα, τὸ ὁποῖον
χρησιμεῖ μόνον νὰ ἐυκολύνῃ τὴν κατανοήσιν ἐκείνου, τὸ
ὁποῖον θέλομεν νὰ εἴπωμεν καὶ νὰ σταθεροποιήσῃ τὴν προ-
σῆχιν. Ἐκεῖνος τὸ ὁποῖον κατορθίζει τὸν συλλογισμὸν καὶ
τὰ ἴδύνατο νὰ τὸν περιέχῃ ἔσται καὶ ἂν δὲν ὑπάρχῃ τὸ σχῆμα,
εἶναι αἱ γενικώταται προτάσεις, δηλαδὴ οἱ ὀρισμοί, τὰ ἀξι-
ώματα καὶ τὰ ἀποδεικνύμενα ἤδη θεωρήματα. Διὰ τοῦτο
εἰς σφοδρὴ γεωμετρίας, ὁ Σοῦμπέρλιους, ἐξέδωκε τὰ σχήματα
τοῦ Εὐκλείδου χωρὶς νὰ σημειώσῃ ἐπάνω εἰς αὐτὰ τὰ γράμ-
ματα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀπόδειξιν. Καὶ εἰς ἄλλοις
γεωμέτραις, ὁ Ἐρλίος κατέσχε τὰς ἀποδείξεις εἰς συλλο-
γισμοὺς καὶ προσυλλογισμοὺς. Καὶ τὰ δύο ταῦτα μεγα-
λουνηγμένα τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως, ἡ ἀριστοτελικὴ «Λογικὴ»
καὶ τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου διακρίνονται ἀπὸ τὴν αὐτὴν
ἐκτίθησιν τῆς ἀπαλύτου ἐναργείας καὶ συστηματικότητος καὶ
ἀποτελοῦν ἐκτίμησιν ἐς αἴε, μαρτυροῦντα περὶ τῆς ἰσχύος
τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. *Ἐξ αὐτοῦ ἐξηγεῖται διὰ τί τὰ
«Στοιχεῖα» σημειώσαν μέχρι σήμερον δύο σχεδὸν χιλιάδας
ἐκδόσεων. Μόνον ἡ «Βίβλος» ἠδουήθη νὰ τὴν ὑπερτερῆσῃ ὡς
πρὸς τὴν διάδοσιν καὶ κυκλοφορίαν. Ἡ εἰς τὰ σχολεῖα ὅλου
τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου διδασκούμενη γεωμετρία ἀποτελεῖ
ἀπλὴν ἐπιλογὴν ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν «Στοιχείων». Εἰς
δὲ τὴν Ἀγγλίαν διδεται εἰς χεῖρας τῶν μαθητῶν ἐν μετα-
φράσει ἕνιστος δὲ καὶ ἐν πρωτοτύπῳ, τὸ κείμενον τοῦ Εὐ-
κλείδου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βυζαντιοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ
μαθηματικὴ μόρφωσις ἐγένετο διὰ τῶν συγγραμμάτων τοῦ
Εὐκλείδου, ἐπιμελῶς σχολαζομένων καὶ ἐρμητευομένων.
Μετὰ λυπὴς δὲ θὰ εἶχέ τίς νὰ παροτρύνῃ ὅτι εἰς τὰ ἑλλη-
νικὰ Γυμνάσια δὲν ἐκρίθη ὅτι ἀξίζει τὸν κόπον νὰ δοθῶν

εἰς χεῖρας τῶν μαθητῶν σελίδες τινὲς ἐκ τῶν «Στοιχείων».
Οἱ διδάσκοντες τὰ μαθηματικά, ἐνὶ καταπονοῦ τοὺς μα-
θητὰς μὲ τὴν ἀπαγγελίαν ἐναογλάσσων ἀνοματίων, οὐδὲως
φροντίζου νὰ φέρουσι τοὺς προφίλους τῶν σχολείων εἰς ἐπα-
φὴν μὲ τὴν ἀρχαίαν μαθηματικὴν σκέψιν. Διὰ τοῦτο ἐνεῖ ἐπι-
κρατήσει ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψις ὅτι ὁ λαὸς τῶν ἀρχαίων
Ἑλλήνων ἐνεῖ νὰ ἐπιδείξῃ μόνον λογιτέχνους καὶ οὐχὶ με-
γάλους ἐπιστήμους.

Τὸ σύνολον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου συνοπαρτίζεται
ἐκ δεκατῶν βιβλίων. Ἐν εἶδει παραρτήματος προστίθεται
ἐπιπλέον τὸ δέκατον τέταρτον βιβλίον, ὅπερ τυγχάνει συγ-
γραμμάτου κατὰ τὸν δεύτερον π.Χ. αἰῶνα ζήσαντος μαθη-
ματικοῦ Ὑφικλέους καὶ πραγματεύεται περὶ δωδεκαέδρου καὶ
εἰκοσαέδρου. Ἐπίσης προσεπιτίθεται ὡς δέκατον πέμπτον δι-
βλίον συγγραμμάτου ἀγνώστου συγγραφέως, ὅστις ὑπάρχει μα-
θητὴς ἑνὸς ἐκ τῶν Ἰσιδώρων, αἵτινες ἐναόσθησαν ὡς ἀρχι-
τέκτονες εἰς τὸν καιρὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Περὶ τούτου μαρ-
τυροῦν τὰ τέσσαρα ἐπόμενα βιβλία (7—10), ἀποτελεῖ τὴν ἀρ-
ιθμητικὴν θεωρίαν τῶν «Στοιχείων». Τὰ ὑπολειπόμενα τρία
βιβλία (11—13), ἀποτελοῦν σπουδὴν τῆς γεωμετρίας ἐκ
χωρῶν, ἀσχολούμενα μὲ τὴν στερεομετρίαν. Εἰς τὰ ἐπὶ μέ-
ρους ταῦτα τρία τμήματα διακρινόμεν ἐπίσης μερικωτέρας
ὁμάδας βιβλίων. Οὕτω τὰ τέσσαρα πρώτα βιβλία δὲν περιέ-
χουν καμμίαν ἀπόδειξιν ἀπρηξιόμενὴν ἐπὶ τῆς ἀσχεῖας τῆς ὁ-
μοιότητος καὶ τῆς ἀναλογίας, διότι περὶ ἀναλογίας γίνεται
λόγος εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον, περὶ δὲ ὁμοιότητος εἰς τὸ
ἕκτον. Εἰς τὸ δεύτερον τμήμα, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἀριθ-
μητικὴν τοῦ Εὐκλείδου, τὸ δέκατον βιβλίον ἐνεῖ ὡς θέμα τοῦ
τῆν περὶ ἀσχυμῆτρων μεγεθῶν θεωρίαν, ἐνῶ τὰ προηγουμένα
τρία (7—9) πραγματεύονται περὶ ὀπῶν ἀριθμῶν. Μεγαλυ-
τέραν ἐνότητα ἐμφανίζουσι τὰ εἰς τὴν στερεομετρίαν ἀναφερό-
μενα τρία τελευταῖα βιβλία (11—13). Ὅπως ἐσημασίσα-
μεν, ὁμοιότητες περὶ τῶν Εὐδόξου καὶ Θεαιτήτου, εἶναι προ-
φανῆς ἀμφοτέρων τούτων τῶν μαθηματικῶν ἢ ἐπίδρασις ἐπὶ
τῶν «Στοιχείων». Εἰς τὸ πέμπτον καὶ ἕκτον βιβλίον σπρτίζεται
ὁ Εὐκλείδης ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐδόξου. Τὸ δέκατον
βιβλίον τὸ πραγματευόμενον περὶ ἀσχυμῆτρων μεγεθῶν, σπρ-
τίζεται ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Θεαιτήτου. Πλείστα δὲ προτά-
σεις ἀπαντῶσαι εἰς τὰ τρία τελευταῖα βιβλία, προέχοντα
ἀπὸ τὰς ἐρεῖνας τοῦ Θεαιτήτου καὶ Εὐδόξου. Τὸ κατώρθωμα
τοῦ Εὐκλείδου δὲν συνίσταται μόνον εἰς τὸ ἐπιδεικτικῶς
εἰς τὴν πρόποσον συστηματικῶν σειρῶν τὰς ἀνακαλυφθεῖ-
σας ὑπὸ τῶν προγενεστέρων του προτάσεις, ἀλλ' ἐν πολλοῖς
τὰς συνεπλήρωσε καὶ τὰς ἐστερέωσε δι' ἀκαταμάχητον ἀπο-
δεικτικῶν ἐπιχειρημάτων. Φανερὰ δὲ εἶναι καὶ ἡ ἐπίδρασις
τοῦ Πλάτωνος, ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν ὀρισμῶν. Ὡς πρὸς τὴν συστημα-
τικὴν διδασκαλίαν τῆς ἐπιστήμης, νοσημῆς ὡς ἐνιαῖον συνό-
λου, σπρτίζομεν ἐπὶ γενικωτάτων ἀρχῶν, ἀκολουθεῖ τὰ συμ-
περάσματα τὰ ὁποῖα ἐνεῖ ἐκθέσει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ «Ἀ-
ναλυτικά» του. Ἐχων πάντα ταῦτα ὑπ' ὄψιν του ὁ Εὐκλείδης,
κατώρθωσε νὰ συστηματοποιήσῃ κατὰ θαυμαστὸν τρόπον
τὰς γεωμετρικὰς προτάσεις. Οὐδὲν στοιχεῖον χρησιμοποιεῖ-
ται, ἂν δὲν εἶναι τελείως καθωρισμένη ἢ σημασία του, καὶ ἂν
δὲν εἶναι ἄγγυμῆνον τὸ κύρος του ὑπὸ ἀξιωματίων, αἰτημά-
των ἢ προηγουμένως ἀποδειχθεῖσων προτάσεων.

Ἡ θεμελίωσις τῆς μαθηματικῆς γνώσεως

Τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου ἐκκινου ἀπὸ γενικωτάτας ἀρ-
χῆς καὶ διὰ τῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου ὁδῶνται εἰς εἰδικωτέ-
ρας μαθηματικὰς καὶ γεωμετρικὰς προτάσεις. Πᾶσα ἐπὶ μέ-
ρους πρότασις τότε μόνον εἶναι ἀληθὴς ὅταν παράγεται ἐκ
γενικωτάτων ἀρχῶν προοδευτικῶς διὰ σειράς ἀποδεικνύμε-
νων ἐνδιαμέσων προτάσεων. Ὀλοκλήρως συνεπῆς τὸ σύστη-
μα σπρτίζεται ἐπὶ θεμελιωδῶν ἀρχῶν τὰς ὁποῖας ὁ Εὐκλεί-
δης διακρίνει εἰς ὀρισμοὺς «Ὁρους», εἰς αἰτήματα καὶ εἰς
ἀξιώματα «κοινὰς ἐνοίας».

Ὁ ρους λέγουσι ὁ Εὐκλείδης ἐνοεῖ ἐκεῖνα τὸ ὁποῖον ἡ-
μεῖς λέγομεν ὀρισμοὺς. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου βιβλίου
ἔχουν ἀναγραφῆ εἰκοσι τρεῖς ὀρισμοὶ διὰ τῶν ὁποῖων καθορί-
ζεται τὸ σημασιολογικὸν περιεχόμενον τῶν γεωμετρικῶν ὀ-
ρισμῶν, τοὺς ὁποῖους θὰ χρησιμοποίησμεν προχωροῦντες εἰς
τὴν γεωμετρικὴν ἐρευναν. Δίδεται ὁ ὀρισμὸς τοῦ σημείου τῆς
γραμμῆς, τῆς εὐθείας, τῆς ἐπίπεδος, τῆς γωνίας. Ὄριζεται
τί εἶναι σχῆμα, τί εἶναι κύκλος, καθορίζεται τί εἶναι κέντρον
τοῦ κύκλου, τί εἶναι διάμετρος, διακρίνονται τὰ διάφορα εἶδη
τῶν σχημάτων καὶ ἡ ὅλη σειρά τῶν ὀρισμῶν τερματίζεται διὰ
τοῦ καθορισμοῦ, τί εἶναι παράλληλοι εὐθεῖαι. Οἱ παρεχόμε-
νοι ὀρισμοὶ εἶναι συντομωτάτοι καὶ δὲν παρέχουν πληροφο-
ρίας περὶ τοῦ πρώτου κατὰ τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ λάβουν
ὑπόστασιν τὰ ὀριζόμενα γεωμετρικὰ ἀντικείμενα. Δὲν εἶναι
δηλαδὴ γενετικοὶ ὀρισμοί, ἀλλ' ἀπλῶς περιγραφικοὶ ἐκφο-
ρῶντες μίαν οὐσιαστικὴν ἰδιότητα πολλῶς καὶ κατ' ἀντι-
κῶν τρόπον. Οὕτω προκειμένου νὰ δισσηθῆ τί εἶναι σημείον, δί-
δεται ὁ ὀρισμὸς: «Σημεῖον ἐστὶν ὄχι μέρος οὐδέτι, σημεῖον
εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν ἐνεῖ μέρος. Ἡ γραμμὴ ὀριζεται ὡς

«μήκος άπλοτών», μήκος τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει πλάτος, προστίθε-
ται δὲ ὡς ἴδιος ὀρισμὸς ἑξαγράμῃς δὲ πέρατα σημεῖα, Ἐποὺ
δὲ ἀρίθμησαν διὰ τοῦ τριτοῦ ὀρισμοῦ τὰ σημεῖα ὡς πέρατα
γραμμῆς, ἐπακολουθεῖ ὁ πολυβρύλλτος ὀρισμὸς τῆς εὐθείας
«εὐθεῖα γραμμὴ ἐστίν ἥτις ἐξ ἴσου τοῖς ἐφ' ἑαυτῆς σημεῖοις
καίται». Περὶ τῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ ἐπικρατεῖ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων
χρόνων διαφωνία. Δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ κατὰ λέξιν ὡς ἑξῆς:
Εὐθεῖα γραμμὴ εἶναι ἕκαστη ἥτις καίται ἐξ ἴσου ἐπάνω εἰς τὰ
σημεῖα τὰ κείμενα ἐπάνω εἰς τὸν ἑαυτῶν της. Τοιαῦτον ση-
μασίαν δίδει εἰς τὸν ὀρισμὸν ὁ Ταυερὺ, ὑποστηρίζων ὅτι
πρόκειται περὶ ὀρισμοῦ ὁ ὁποῖος ἐλήφθη ἀπὸ τὴν πρακτικὴν
χρῆσιν. Ὅταν βέλῃ π.χ. ὁ ἐλευουργὸς νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν μίαν
ἐπιπέδου εἶναι ἐπίπεδος, ἐφαρμόζει ἐπ' αὐτῆς κανόνα μὲ
χρῶμα ἐρυθρῶν. Ἄν ἡ ἐπιπέδου εἶναι πρῶτον ἐπίπεδος,
ἡ γραμμὴ τῶν ὀπῶν θὰ ἀσῆση ὁ κανὼν. Βά εἶναι συνεχῆς,
ἀλλῶστε θὰ παρουσιάσῃ διαφοράς. Κατὰ ἕμειον τρόπον δύ-
νάμεθα νὰ ὑπεθεσώμεν ὅτι μίαν εὐθεῖαν ἐδοκιμάζατο διὰ τετα-
μένον νήματος καὶ ἐξακριβούτο ἂν ἐκεῖτα «ἐξ ἴσου» ἐπακρι-
βῶς δηλαδὴ ἐπάνω εἰς τὰ ἴχνη τὰ ὁποῖα ἄσῆεν τὸ νῆμα.
Ἄλλ' εἶναι ἀμφίβολον, ἂν θὰ ἐδέχοντο οἱ Ἕλληες γενεμέ-
τραί τὰ τοιαῦτον ἐμπειρικὸν τρόπον ἐλέγχου καὶ τὸν ὁμά-
σαν εἰς τὴν περιήγησιν γενικωτάτου ὀρισμοῦ. Ἐκτὸς τούτου
ἡ εὐθεῖα εὐρήνησις ἐμπεριέχει φαειρὰν ταυτολογίαν, διότι
λέγει ὅτι ἡ εὐθεῖα καίται ἐξ ἴσου ἐπάνω εἰς τὰ σημεῖα τὰ ὀ-
ρεῖα πάλιν ἔχων ὡς τόπον τοποθετήσεως τῶν αὐτῶν ταύτην
τῆν εὐθεῖαν. Ἀνεκτήθη λοιπὸν νέα ἐρμηνεία ἐπὶ τῆς δάσει
τοῦ ὀρισμοῦ ὅν ἔδωκεν ὁ Ἀρχιμήδης εἰπὼν ὅτι ἡ εὐθεῖα εἶναι
ἡ ἐλαχίστη τῶν τὰ αὐτὰ πέρατα ἐχουσῶν. Θὰ ἤδυνάτο συνε-
πῶς ὁ ὀρισμὸς νὰ ἀσῆται, εὐθεῖα εἶναι ἡ γραμμὴ ἡ κειμένη
ἐξ ἴσου (δηλαδὴ ἀκριβῶς) μεταξύ τῶν ἀκράιων της σημεῖων
ἴσως ὅμως νὰ εἶναι δυνατόν νὰ δοθῆ καὶ τρίτη ἐρμηνεία ἐπὶ
τῆ δάσει τῆς ἐνοίας τῆς διευθύνσεως. Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς
τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικήν ἢ ἐπὶ μετὰ γενικήν σημαίνει τὴν δι-
ευθύνσιν. Ὤστε θὰ ἤδυνάμεθα νὰ δώσωμεν τὴν ἐρμηνείαν ὅτι
εὐθεῖα εἶναι ἡ γραμμὴ ἥτις ἔχει τὸν τόπον ὅν ἀποτελοῦν τὰ
σημεῖα τὰ κείμενα ἐπὶ τῆς διευθύνσεως της, δηλαδὴ εἰς ὅλα
της τὰ σημεῖα διατηρεῖ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν. Ἐν τοιαύτῃ
περιπτώσει ὁ εὐκλείδειος ὀρισμὸς ἔχει ὅπ' ὄψιν του τὸν ὀρι-
σμὸν ὅν ἔχει δώσει ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» του: «εὐθύ γε
οὐ ἂν τὸ μέσον ἀσῆται τοῖς ἐσχάτοις ἐπιπροσθεν ἦ». Ἴσως ἡ
ἐλευτεία ἐρμηνεία νὰ εἶναι ἡ ὀρθότερα. Πρέπει νὰ σημειω-
θῆ ὅτι καὶ εἰς τὴν νέαν ἐλληνικὴν γλῶσσάν προκειμένου νὰ
διδασκῆ ἡ ἐνοία τῆς εὐθείας χρησιμοποιοῦται τὸ ἐπιθετὸν ἴσως,
δηλαδὴ δὲν παρουσιάσει καμπυλότητας καὶ παρεκκλίσεις. Μετὰ
τὸν ὀρισμὸν τῆς εὐθείας γραμμῆς δίδεται ὁ ὀρισμὸς τῆς ἐπι-
πέδου, ἥτις εἶναι κατὰ τὸ ὁποῖον ἔχει μόνον ἡῆκος καὶ πλά-
τος: «Ἐπιπέδου δὲ ἐστίν, ὁ μήκος καὶ πλάτος μόνον ἔχει».
Ἐς ἐπίπεδος ἐπιπέδου ὀρίζεται ἡ ἐπιπέδου «ἥτις ἐξ ἴσου
ταῖς ἐφ' ἑαυτῆς εὐθείαις καίται». Ὁ ὀρισμὸς αὗτος εἶναι ἀνά-
λογος πρὸς τὸν τῆς εὐθείας καὶ ἐπιδέχεται ἀναλόγου ἐρμη-
νείας. Κατὰ λέξιν σημαίνει: «Ἐπίπεδος ἐπιπέδου εἶναι ἕ-
καστη ἥτις καίται ἐξ ἴσου πρὸς τὰς εὐθείαις αἵτινες κείνται ἐπ'
αὐτῆς τῆς ἴδιαις». Ὁ Πρόκλος ἐπεξηγῶν τὸν ὀρισμὸν λέγει:
«Καὶ γὰρ ἐκείνη ἴσην εἶναι τὸ μεταξύ διαστήματι τῶν ση-
μείων ἔχων καὶ ταύτην ὁμοίως ὁμοῖν εὐθείων ἐκκειμένων ἴ-
σως κατέχειν τὸν τὸν μεταξύ τῶν εὐθείων». Ὅπως δηλαδὴ
ἔλεγον ὅτι ἡ εὐθεῖα εἶναι ἴση μὲ τὸ μεταξύ τῶν σημείων δι-
στήμα, ὁμοίως καὶ ἡ ἐπιπέδου ἂν δοθῶν ἐπ' αὐτῆς δύο εὐ-
θεῖαι κατέχει ἴσην τὸν τὸν μεταξύ τῶν δύο ταύτων εὐ-
θείων διάστημα. Ὁ Πρόκλος ἀναφέρει καὶ ὡς ἕτερον ὀρισμὸν
ὅτι ἐπίπεδος ἐπιπέδου εἶναι «ἥς πᾶσι τοῖς μέρειν εὐθεῖαι
ἐφαρμόζει», ἐκείνη ἐπάνω εἰς τὰ μέρη της ὅπως ἐφαρμόζει
εὐθεῖα γραμμῆ. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ ὀρισμὸς αὗτος ἔχει ἡ-
λεῖα ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴν πράξιν τῶν πρακτικῶν κατασκευῶν
καὶ δικαιῶται πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν ἀντίληψιν τοῦ Ταυερὺ.
Ἐν τέλει δὲ ὁ Πρόκλος προσθετεῖ, ἐπιπροσθεῖν εἰς τὸν ὀρι-
σμὸν τὸν ὁποῖον εἶχε δώσει ὁ Πλάτων προκειμένου περὶ τοῦ
εὐθῆς, ὅτι ὡς ἐπίπεδος ἐπιπέδου εἶναι δυνατόν νὰ κερθῆ ἐκείνη
ἥτις τὰ μέσα τοῖς ἀκροῖς ἐπιπροσθεῖ, τῆς ὁποῖας τὰ μέσα
κείνται εἰς τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν ἀντικεινόμενα πρὸς τὰ ἀκρο-
της. Μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβείας καθορίζεται καὶ ἡ ἐνοία τῆς
γωνίας γενικῶς καὶ ἀπὸ ἀποφῆρας τῶν διαφόρων εἰδῶν της
(ὀρθή, ἀμβλεία). Προκέρων εἰς τοὺς ὀρισμοὺς τῶν σχημάτων
προτάσσει τὸν καθορισμὸν τῆς ἐνοίας τοῦ ὄρου λέγων: «Ὁ-
ρος ἐστίν, ὁ τίνος ἐστὶ πέρασ, ὅριον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον
ἐμφανίζεται ὡς πέρασ ἐνὸς πράγματος. Σχήματα δὲ εἶναι τὰ
περιεχόμενα ὑπὸ τοιαύτων ὀρίων: «Σχήμα ἐστὶ τὸ ὅπὸ τίνος
ἢ τίνων ὄρων περιεχόμενον». Κλαστικὸς εἶναι ὁ ὀρισμὸς τοῦ
κύκλου: «Κύκλος ἐστὶ σχῆμα ἐπίπεδον ὑπὸ μίαν γραμμὴν
περιεχόμενον, πρὸς ἣν ἂν ἔνδς σημεῖοι τῶν ἐντὸς τοῦ σχῆ-
ματος κειμένων πᾶσι αἱ προσπίπτουσαι εὐθεῖαι ἴσαι ἀλλή-
λαι εἴσιν. Κέντρον δὲ τὸ κύκλου τὸ σημεῖον καλεῖται». (Ὁ
κύκλος εἶναι σχῆμα ἐπίπεδον περιεχόμενον ὑπὸ μίαν γραμ-
μῆς, πρὸς τὴν ὁποῖαν ὅλας αἱ ἀγόμεναι εὐθεῖαι γραμμαὶ ἐξ
ἐνὸς σημείου κειμένου ἐντὸς τοῦ κύκλου εἶναι ἴσαι. Τὸ δὲ ση-
μεῖον τοῦτο καλεῖται κέντρον τοῦ κύκλου). Ὁ διδόμενος ὑπὸ
τοῦ Εὐκλείδου ὀρισμὸς εὐριστάται εἰς ἄριστον σχῆμα ἐξαρτή-
σεως ἀπὸ τὸν ὀρισμὸν τοῦ στερογγύλου ὅπως τὸν ἔχει δώσει
ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Παρμενίδην» του 137 E: «Στερογγύλον
γὲ πῶς ἐστὶ τοῦτο, οὐ ἂν τὴ βόχασα πανταχῆ ἀπὸ τοῦ μέσου
ἴσων ἀπέχη». (Στερογγύλον ἴσως εἶναι τοῦτο, τὸ ὁποῖον τὰ
πέρατα εἰς ὅλην τὴν ἑκαστὴν τῶν ἀπέχων ἐξ ἴσου ἀπὸ τὸ μέ-
σον). Ἐπίσης παρατηρεῖται ὅτι αἱ πλείστοι τῶν ὀρισμῶν ἀ-
ποκλινοῦνται συμφῶνως πρὸς τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἀριστοτέλους
ἀπὸ τῆς ἐνδείξιν τοῦ προσεχῶς γένους καὶ τῆς εἰδοποιού δια-

φορῆς. Ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ ἀποφυγὴ πάσης περιπλοκῆς ἀπο-
τελοῦν ἀξιοσημείωτους ἰδιότητας τῶν εὐκλείδειων ὀρισμῶν
καὶ ἀναδεικνύουν ταύτους ἀποραμίλλους κατὰ τὴν λιτότητα
τῆς διατυπώσεως.
Τὰ αἰτήματα. Ἐπακολουθεῖν ἔτι μετὰ τοὺς ὀρι-
σμοὺς πέντε αἰτήματα, ὅτινα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: 1ον) «Ἡ-
τῆσδε ἀπὸ παντὸς σημείου ἐπὶ πᾶν σημεῖον εὐθεῖαν γραμμὴν
ἀγχεῖν» (Νὰ θεωρηθῆ ὡς αἴτημα ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ δοθῆ
ἀπὸ 2ον) (δοθῶν) σημεῖον εἰς ἄλλο δοθῶν σημεῖον εὐθεῖα γραμ-
μῆ). 2ον) «Καὶ πεπερασμένη εὐθεῖαν κατὰ τὸ συνεχῆ ἐπ'
εὐθείας ἐκβαλεῖν» (Μίαν πεπερασμένην εὐθεῖαν (δύναται) νὰ
προεκταθῆ κατὰ διεύθυνσιν εὐθείας γραμμῆς συνεχῆς). Διὰ
τοῦ δευτέρου τούτου ἀξιωματος καθίσταται δυνατὴ ἡ πρόθε-
σις γεωμετρικῶν μῶκων. 3ον) «Καὶ παντὶ κέντρῳ καὶ διαστή-
ματι κύκλον γράφεσθαι». (Εἶναι δυνατόν νὰ γράφεται κύκλος
μὲ οἰονδήποτε κέντρον καὶ μὲ οἰονδήποτε ἀκτίνα (κατὰ λέξιν
διάστημα ἀπὸ τὸ κέντρον ἕως τὴν περιφέρειαν). Διὰ τοῦ τρι-
τοῦ ἀξιωματος οὐ μόνον βεβαιούται ἡ δυνατότης ὑπάρξεως
τοῦ κύκλου, ἀλλὰ παρέχεται ἡ εὐκολία νὰ ἐρωτηθῆ πρὸς οἰον-
δήποτε κατεύθυνσιν μίαν εὐθεῖαν ἴσην πρὸς δοθεῖσαν. Ἄν
γράφωμεν δηλαδὴ κύκλον μὲ τὴν δοθεῖσαν εὐθεῖαν θὰ ἔχωμεν
τὰς ἀκτῖνας αἵτινες θὰ εἶναι ἴσαι εὐθείαι πρὸς τὴν δοθεῖσαν
κατευθυνόμεναι πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν. Τὸ ἐτάσθαι αἴτημα
ἀνοφέρεται εἰς τὴν ἰσότητα τῶν ὀρθῶν γωνιῶν: «Καὶ πάσας
τὰς ὀρθὰς γωνίας ἴσας ἀλλήλαις εἶναι». 4ον) «Ὅλαι αἱ ὀρθαὶ γω-
νία εἶναι ἴσαι πρὸς ἀλλήλας». Τὸ αἴτημα τοῦτο ἡμεροθετή-
θη, ὡς ἀναφέρει ὁ Πρόκλος, ὑπὸ τῶν παλαιῶν γεωμετρῶν, οἰ-
νήτως ἐθεώρησαν αὐτὸ ὡς ἐπιδικτικὸν ἀποδείξεως. Ἐπακ-
λουθεῖ κατόπιν τὸ πολυβρύλλτον πέμπτον αἴτημα, ὅπερ ἀπο-
τελεῖ τὸ σημεῖον τῆς διαχωρίσεως τῆς εὐκλείδειου γεωμετρίας
ἀπὸ τὰς ἐπινοηθείσας ὑπὸ τῶν νεωτέρων γεωμετρῶν μὲ τὴν
εὐκλείδειου γεωμετρίας: «Καὶ εἴν εἰς δύο εὐθείας εὐθεῖα ἐπι-
πέδου τὰς ἐντὸς καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη γωνίας δύο ὀρθῶν
ἐλάσσονος ποιεῖ, ἐκβαλλόμενας τὰς δύο εὐθείαις ἐπ' ἀπείρου
συμπίπτειν, ἐπ' ἂ μέρη εἴσιν αἱ τῶν δύο ὀρθῶν ἐλάσσονες».
(Ἐάν εὐθεῖαι συναντήσῃ δύο εὐθείαις σχηματίζη τὰς ἐντὸς
καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη γωνίας μικροτέρας τῶν δύο ὀρθῶν αἱ
δύο εὐθεῖαι συνεχῶς προεκτείνονται συμπίπτουν πρὸς τὸ μέ-
ρος πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι αἱ μικροτέρας τῶν δύο ὀρθῶν). Ἡ-
δη εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἡγεθέθησαν ἀμοιβαῖότητες, ἂν ἡ πρό-
θεσις αὐτὴ πρέπει νὰ καταταχθῆ εἰς τὰ αἰτήματα ἢ τὰ θεω-
ρήματα. Ὁ Πρόκλος, σχολιάζων τοῦτο, γράφει: «Τοῦτο καὶ
πενταλῶς διαγράψαι γρη τῶν αἰτημάτων» θεωρημα γάρ ἐστὶ,
πολλὰς μὲν ἀπείρας ἐπιδεχόμενον, ἄε καὶ ὁ Πτολεμαῖος ἐν
τῆν βιβλίῳ διαλύσει προῖατο, πολλῶν δὲ εἰς ἀπόδειξιν δό-
μενον καὶ ὄρων καὶ θεωρημάτων. (Τὴν πρότασιν αὐτὴν εἶναι
ἀνάγκη νὰ διαγράψωμεν ἐξ ὀλοκλήρου ἐκ τῶν αἰτημάτων διό-
τι εἶναι θεωρημα τὸ ὁποῖον ἐπιδέχεται πολλὰς ἀπείρας τὰς
ὅπως ἔθεσεν ὡς σκοπὸν νὰ λύσῃ ὁ Πτολεμαῖος εἰς κάποιον
βιβλίῳ του, ἔχει δὲ ἀνάγκη, διὰ νὰ ἀποδειχθῆ, πολλῶν ὀρι-
σμῶν καὶ θεωρημάτων).
Μετὰ τὰ αἰτήματα προκέρων τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν Στοι-
χείων εἰς τὰς κοινὰς ἐνοίας, τὰς ὁποῖας ἡμεῖς ὀνομάζομεν ἀ-
ξιώματα. Ὁ Εὐκλείδης χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρον «κοινὰ ἐνο-
νοια» διὰ νὰ δείξῃ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ προτάσεων αἵτινες
προσδιόξουν μόνον εἰς ἕνα κλάδον τῆς μαθηματικῆς ἐπιστή-
μης, ἀλλ' εἰς ὅλους τοὺς κλάδους αὐτῆς, περαιτέρω δὲ καὶ
εἰς ἄλλας ἐπιστήμας. Αἱ κοιναὶ αὗται ἐνοιαὶ (ἀξιώματα) εἶ-
ναι αἱ ἀκόλουθοι: 1ον) «Τὰ τὰ αὐτὰ ἴσα καὶ ἀλλήλαις ἴσα».
(Ἔσα εἶναι πρὸς τρίτην τὴν ἴσα εἶναι καὶ πρὸς ἄλληλα ἴσα,
δηλαδὴ $A=B, B=C, C=A$). Ὁ Πρόκλος ἀναφέρει ὅτι ὁ
Ἀπολλώνιος ἐθεώρησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο ὡς θεωρημα καὶ ἡ-
βέλησε νὰ τὸ ἀποδείξῃ διὰ τῆς ἀκολουθοῦς ἐπιχειρηματολο-
γίας: «Ἐστω τὸ α τῷ Β ἴσον, τοῦτο δὲ τὸ γ, λέγω δὲ καὶ
τὸ α τῷ γ ἴσον. Ἐπεὶ γὰρ τὸ α τῷ β ἴσον, τὸν αὐτὸν αὐτὸ
κατέχει τόπον, καὶ ἐπεὶ τὸ β τῷ γ ἴσον, τὸν αὐτὸν αὐτὸ καὶ
τοῦτο κατέχει τόπον. Ἴσα ἄρα ἐστίν» (Ἐστω τὸ $\alpha = \beta$, τὸ δὲ
 $\beta = \gamma$, λέγω ὅτι καὶ τὸ $\alpha = \gamma$. Διότι ἀφοῦ τὸ α εἶναι ἴσον μὲ
τὸ β, κατέχει τὸν αὐτὸν τόπον πρὸς αὐτὸ, καὶ αφοῦ τὸ β εἶ-
ναι ἴσον μὲ τὸ γ κατέχει τὸν αὐτὸν τόπον μὲ αὐτὸ. Ἄρα εἶ-
ναι ἴσα). Ὅπως ὅμως παρατήρησεν ὁ Πρόκλος, ἡ ἀπόδειξις
τοῦ Ἀπολλωνίου στερεῖται ἐνσυνείας καὶ αὐταρκείας, διότι
πρόϋποθετεῖ ὡς ἀμέσως ἐναργεῖς δύο προτάσεις. Πρῶτον δη-
λαδὴ ὅτι τὰ κατέχοντα τὸν αὐτὸν τόπον εἶναι ἴσα πρὸς ἄλ-
ληλα καὶ δεύτερον ὅτι τὰ κατέχοντα τὸν αὐτὸν τόπον μὲ τρί-
τον τὰ κατέχουν τὸν αὐτὸν τόπον καὶ ὡς πρὸς ἄλληλα. Εἶναι
προφανές ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος θέλει νὰ ἀναγάγῃ τὰς λογικὰς
σχέσεις εἰς τὰς γεωμετρικὰς. Ὡς πρὸς τοῦτο ὁ Ἀπολλώνιος
ἔχει προλάβῃ τὰς προσημειώσεις τῶν νεωτέρων ἐμπειριστῶν
γνωσιολόγων, ὅπως ὁ Λάγκερ καὶ ὁ Κράμιν, οἵτινες ἠθέλησαν
νὰ παραγάγουν τὰς λογικὰς σχέσεις ἀπὸ τὰς σχίσεις τῆς
κατὰ γῶρον συμπτωματοκτικότητας. Τὰ ἐπακολουθοῦντα τρία ἀ-
ξιώματα ἀναφέρονται εἰς τὰς ἰσότητας καὶ ἀνισότητας. 2ον)
«Καὶ εἴν ἴσαις ἴσα προστεθῆ, τὰ ὅλα ἐστίν ἴσα» (Ἄν εἰς
ἴσα προστεθῶν ἴσα, ὅλα ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἴσα). 3ον)
«Καὶ εἴν ἀπὸ ἴσων ἴσα ἀφαιρεθῆ, τὰ καταλειπόμενα ἐστίν
ἴσα». (Ἐάν ἀπὸ ἴσων ἀφαιρεθῶν ἴσα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀπου-
νοῦν εἶναι ἴσα). 4ον) «Καὶ εἴν ἀνίστοις ἴσα προστεθῆ, τὰ ὅ-
λα ἐστίν ἀνισα» (Ἐάν εἰς ἀνισα προστεθῶν ἴσα, ὅλα ἐξα-
κολουθοῦν νὰ εἶναι ἀνισα). Ἡ πέμπτη κοινὴ ἐνοία εἶναι ἡ ἀ-
κόλουθος: «Καὶ τὰ τοῦ αὐτοῦ διπλάσια ἴσα ἀλλήλαις ἐστίν»
(Τὰ διπλάσια ἐν σχέσει μὲ τὸ αὐτὸ εἶναι ἴσα πρὸς ἀλλήλα).
Ἡ δὲ ἕκτη: «Καὶ τὰ τοῦ αὐτοῦ ἡμίση ἴσα ἀλλήλαις ἐστίν».
(Τὰ ἡμισθ τοῦ αὐτοῦ εἶναι καὶ πρὸς ἀλλήλα ἴσα). Μετὰ δὲ
τὴν ἐκφώνησιν τῶν ἀνωτέρω σχετικῶν μὲ τὰς σχέσεις ἰσότητος
αἵτινες προέρχονται ἐκ προθέσεως, ἀφαιρέσεως, πολλαπλα-

σιασμού και διαιρέσεως, φθάνει εις την εκώνησιν του σπουδαιότερου από γεωμετρικής απόψεως αξιώματος της συμπωματικής, εκφραζομένου δια της υπ' αριθ. 7 κοινής εννοίας: «Και τὰ εσφαιρόζοντα ἐπ' ἀλλήλα ἴσα ἀλλήλοισι ἔστιν». (Και ὅσα εσφαιροῦν τὸ ἐν ἑπάνω εἰς τὸ ἄλλο (δηλαδὴ κατέχουσι τὸν αὐτὸν τόπον) εἶναι ἴσα πρὸς ἀλλήλα). Ὡς ὄγδοη κοινὴ ἔννοια ἐπακολουθεῖ τὸ ἀναλυτικὸν αξίωμα: «Και τὸ ὅλον τοῦ μέρους μεῖζον ἔστιν». (Τὸ ὅλον εἶναι μεγαλύτερον τοῦ μέρους). Διὰ τοῦ αξιώματος τούτου καθίσταται ἀναπλήρως ἡ θεωρησις τῶν ἀνισότητων. Ὡς τελευταῖον καὶ ἑνάτον αξίωμα ἐπακολουθεῖ: «Καὶ δύο εὐθεῖαι χωρὶν οὐ περιέχουσιν». Δύο εὐθεῖαι δὲν δύνανται νὰ περικλείσῃεν ἐν οἰοδότητῃ διάστημα). Ἀλλὰ τὸ αξίωμα τούτο θεωρεῖται ὡς προστεθὲν μεταγενεστέρως εἰς τὸ κείμενον. Φαίνεται δὲ ὅτι ἔληθε ἀπὸ τὸ τέταρτον θεωρήμα τοῦ πρώτου βιβλίου ἔνθα ἀναγράφεται: «Καὶ δύο εὐθεῖαι χωρὶν περιέχουσιν» ὅπερ ἐστὶν ἀδόξατον.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὀρων, τῶν αἰτημάτων καὶ τῶν κοινῶν ἀρχῶν γίνεται ἡ προαγωγή εἰς τὴν ἀποδείξιν τῶν θεωρημάτων καὶ λύσιν τῶν προβλημάτων. Εἰς τὴν ἀρχὴν ἕκαστος ἐκ τῶν διδίων προστίθενται καὶ νέοι «ὄροι», οἵτινες εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν προαγωγήν τῆς ἐρεύνης. Ἐκαστος δὲ ἐκ τῶν ὀρων διευκρινεῖται μόνον ὅταν εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προηγουμένων. Τιοιουτρόπως τὸ ὅλον σύστημα ἀποτελεῖ θεωρητικὴν ἐνότητα ἀνευ οὐδενὸς χάσματος. Διὰ αὐτοῦ ἐθεωρήθησαν τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου ὡς πρότυπον ἰσχυρῆς δεδαιότητος καὶ συστηματικῆς ἀκολουθίας. Ὁταν ὁ Σπινόζα (Spinoza) λέγει ὅτι ἔγραψε τὴν ἠθικὴν του ἐκαστὸν γεωμετρικὸν τρόπον (ἴσως γεωμετρικὸν ποιεῖν γενικώτερον), εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἔχουν λάβει ὡς πρότυπον τὸν τρόπον τῆς συντάξεως τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου καὶ φιλοτιμούνται νὰ ἀμιλληθῶσι πρὸς αὐτὰ κατὰ τὴν ἀκριβείαν καὶ τὴν συστηματικότητά. Συμπεπῶς ὁ Εὐκλείδης δὲν ἐπῆρσε μόνον τὴν μαθηματικὴν σκέψιν, ἀλλὰ καὶ τὴν καθολοῦ ἐπιστημονικὴν διαύθησιν καὶ τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν.

Ἡ ἀξία τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου

Εἶναι ἐσφαλμένη ἡ ἀντίληψις ὅτι τὰ «Στοιχεῖα» ἔχουν ὡς σκοπὸν νὰ παρουσιάσῃεν ἐν ἀπρητισμένῳ γεωμετρικῶν συστημάτων. Ἐν τῷ συνόλῳ τῶν ἀποτελεσῶν γενικωτέρῃ ἀριθμητικῇ θεωρίᾳ, διότι, ὡς ἐλέχθη, κατὰ τὴν γενομένην ἀνάγνωσιν τοῦ περιεχομένου τῶν τῶ 7—10 διβλίων μᾶς δίδουν μίαν ὡλοκληρωμένην μαθηματικὴν θεωρίαν. Εἰς τὴν δεύτερον ἐπίσης διβλίον μᾶς παρέχουν τὴν γεωμετρικὴν ἀλγεβρᾶν. Τὸ πέμπτον διβλίον περιέχει τὴν γενικευμένην περὶ ἀναλογιῶν θεωρίαν τοῦ Εὐδόξου, διὰ τῆς ὁποίας εἶχεν ἐπιτευχθῆ ἡ ἐπέκτασις τῶν ἀναλογιῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀσυμμέτρων μεγεθῶν. Τὸ ὅλον σύστημα δὲν ἐγράφη διὰ νὰ ἀποτελέσῃ διβλίον διδασκαλίας, ἀλλὰ διὰ νὰ διευκολύνῃ τὴν δυνατότητα τῆς μαθηματικῆς θεωρίας. Διὰ τοῦτο δὲν ἀπασχολεῖται μετὰ τὰς λογιστικὰς πράξεις, εἰς τὰς ὁποίας μεγάλην σπουδαιότητα ἀποδίδουν τὰ νεώτερα μαθηματικά. Ἡ ἑλληνικὴ μαθηματικὴ ἐπιστῆμη προετίθετο νὰ κατανοήσῃ θεωρητικῶς τὸν μαθηματικὸν κόσμον καὶ ἐδίωκεν εἰς τὸν δεδομένον κόσμον ἀπαιτήματα τῆς ἐν τῇ θεωσίᾳ ὑπὸ στομένης πραγματικότητος. Ὁ Εὐκλείδης, ὡς γνήσιος Πλατωνικός, προχωρεῖ ἐκ τῶν ἀπλουστάτων «Στοιχείων», ἀπὸ τὸ σημείον, τὴν γραμμὴν καὶ τὰ σχήματα, διὰ νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν θεωρησὶν τῶν πέντε κανονικῶν πολυέδρων, τῶν πέντε δηλαδὴ κυματικῶν σωμάτων, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶ ὁποίων ἐδίδασκεν ὁ Πλάτων, ὅτι εἶχε δημιουργηθῆ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ὁ κόσμος. Εἰς τὸ βάθος τῆς ἀντιλήψεως ταύτης εὐπολοῦνται ἡ δοξασίαι ὅτι ὁ δεδομένος κόσμος ἔχει μαθηματικὴν ὄψιν, ὑπακούει εἰς μαθηματικὰ σχέσεις, οἵτινες παρ' ὅλον ταῦτα ἔχουν ἀνεξάρτητον καὶ ἰδεῶδη ὑπόστασιν. Συμμερίζομενοι δὲ τὴν δοξασίαν ταύτην οἱ μεγάλοι ἐρευνηταὶ τῆς Ἀναγεννήσεως κατάρθρωσαν νὰ παρουσιάσῃεν τὴν ἐπὶ μαθηματικῶν ἀποδείξεων σφιχτομένην φυσικὴν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβάσισεν ἡ νεώτερα Τεχνικὴ τὰς ἀνακαλύψεις τῆς.

Αἱ μὴ Εὐκλείδειοι γεωμετρίαι

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἤρχισεν νὰ γίνεται λόγος περὶ τῆς δυνατότητος υπάρξεως γεωμετρικῶν συστημάτων μὴ εὐκλείδειον μορφῆς. Ἡ σκέψις τῆς νεωτέρας ἐπαχθῆς ἐν τῇ ἐκλήτῃ ἀπολύτου πρωτοτυπίας δὲν ἀνέχετο τῆς ὑποδουλώσεως τῆς εἰς τὰς δύο ἑλληνικὰς μαθῆσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἶναι ἡ ἀριστοτελικὴ λογικὴ, ἡ δὲ ἕτέρα ἡ εὐκλείδειος γεωμετρία. Ἐναντίον τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς ἠβλήθη ἡ νεώτερος σκέψις ἄλλοτε μὲν νὰ ἀντιτάξῃ σύστημα ἐπαγωγικῆς λογικῆς, ἄλλοτε δὲ τὸ σύστημα τῆς δι' ἀλγεβρικῶν συμβόλων ἐκφραζομένης λογικῆς. Ἐναντίον τῆς εὐκλείδειου γεωμετρίας ἡ νεώτερος σκέψις ἀντέταξε τὰς μὴ εὐκλείδειους γεωμετρίαις. Ὅπως ὁμως καὶ αἱ ἀντιστοιχητικαὶ λογικαὶ θεωρίαι ἔλαβον τὴν ὑπόστασιν τῶν ἀπὸ στοιχείων ἐνυπάρχοντων εἰς τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ αἱ μὴ εὐκλείδειοι γεωμετρίαι ἔλαβον τὰς ἀφετηρίας τῶν ἐκ δεδομένων τοῦ εὐκλείδειου συστήματος. Ὅπως ἐσημείωσαμεν ἀνωτέρω, τὸ σημείον ἐκεῖνο ἀπὸ τοῦ ὁποίου προσπαθοῦν νὰ εὐρύνῃ διαφυγῆν αἱ ἀνευκαταλείπει γεωμετρίαι εἶναι τὸ πέμπτον αἶτημα, τὸ ἀνασφαιρόζον εἰς τὰς παραλλήλους. Τοῦτο εἶχεν ἀποτελέσει ἀφορμὴν ἀνησυχίῶν καὶ ἀναζητήσεων ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς. Ἐκτὸς τούτου καὶ ὁ ὀρισμὸς τῆς εὐθείας λόγῳ τῆς σφαιριότητος του εἶχε δώσει ἀφορμὴν

εἰς παρουσίας ἀνησυχίας καὶ εἶχεν ἤδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὁ Ἀρχιμήδης προτιμῆσαι ἢ ὀρίσῃ τὴν εὐθείαν ὡς τὴν συντομωτάτην μεταξὺ δύο σημείων γραμμὴν. Αἱ ἐν λόγω ἀνησυχία, καὶ ἴδια ἢ εἰς τὸ αἶτημα τῶν παραλλήλων ἀνεφερέθη, ἐξηκολούθησαν νὰ ταρασσούν τοὺς γεωμέτρους διαρκῶς. Πολλοὶ εἶχον ἐπιχειρήσει, ἀκολουθοῦντες τὴν γνώμην τοῦ Πρόκλου, νὰ παράσχουν ἀποδείξιν σχετικῶς μετὰ τὸ θεωρήμα τούτου, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιτύχουν. Κατὰ τὸ 1733 ὁ μαθηματικὸς Σάτσερι (Saccheri) ἠθέλησε νὰ τὸ ἀποδείξῃ διὰ τῆς εἰς ἄστοπον ἀπαγωγῆς. Δὲν κατάρθωσε μὲν νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἐπιζητούμενην ἀπόδειξιν. Ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐρεῖνας του κατάρθωσε νὰ ἀνακαλύψῃ ἀριθμὸν τινα θεωρημάτων, ὅτινα σήμερον κατατάσσονται εἰς τὴν ὑπερβολικὴν γεωμετρίαν. Εἰς τὸ σύστημα τῆς γεωμετρίας ταύτης τὸ ἐν λόγω αξίωμα τοῦ Εὐκλείδου οὐδεμίαν ἔχει ἰσχύϊν. Ἐπίσης καὶ ὁ Λεζάντρ (Lezandres) ἐτύθησε τὸ αἶτημα τῶν παραλλήλων μετὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ ἀπορροῦσαν πρότασιν ὅτι τὸ ἀθροῖσμα τῶν τριῶν γωνιῶν τοῦ τριγώνου ἰσοῦται μετὰ δύο ὀρθὰς καὶ ἠθέλησε νὰ τὸ παραγάγῃ ἀπὸ τῶν ὀρισμῶν τῆς εὐθείας. Κατὰ τὰς ἐρεῖνας του δὲν ἠδυνήθη νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἐν λόγω παραγωγήν, ἀλλὰ κατάρθωσε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ἀθροῖσμα τῶν γωνιῶν τοῦ τριγώνου δὲν δύναται νὰ εἶναι μεγαλύτερον τῶν δύο ὀρθῶν, οὐχὶ ὁμως ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τὸ ἐν λόγω ἀθροῖσμα μικρότερον τῶν δύο ὀρθῶν. Συνεχίζων τὰς ἐρεῖνας τοῦ Λεζάντρ ὁ Λομπάτσεφσκυ (Lobatschewsky) κατὰ τὸ 1825 ἐσκέθη ὅτι τὸ αἶτημα τῶν παραλλήλων δὲν ἔχει ὀργανικὴν σχέσιν μετὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς εὐθείας, καὶ ὅτι ἂν δὲν τὸ θεωρήσωμεν ὡς ἔχον ἰσχύϊν, δὲν ἐμφανίζεται κατὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν ἐκ τῆς ἀφετηρίας ταύτης προκλιπτοῦσῶν προτάσεων οὐδεμία ἀντίφασις. Διατηρῶν λοιπὸν πάντας τοὺς ὀρισμοὺς καὶ τὰ λοιπὰ αἰτήματα τοῦ Εὐκλείδου καὶ καταρῶν τὸ περὶ παραλλήλων αἶτημα, κατεσκεύασε σύστημα γεωμετρίας, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ἀκριβείαν καὶ συνέπειαν. Εἶναι αὐτονοητὸν ὅτι πολλοὶ προτάσεις τῆς γεωμετρίας του εἶναι διάφοροι τῆς εὐκλείδειου. Οὕτως ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἀθροῖσμα τῶν γωνιῶν τοῦ τριγώνου εἶναι μικρότερον τῶν δύο ὀρθῶν καὶ ὅτι ἡ διαφορά μεταξὺ τοῦ ἀθροίσματος τούτου καὶ τῶν δύο ὀρθῶν, εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐπιπέδισιν τοῦ τριγώνου. Ἐτερος ἐρευνητής, ὁ Ρίμαν (Riemann), ἀφορμώμενος ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι οὐδεμία παράλληλος δύναται νὰ ἀχθῇ δι' ἑνὸς σημείου πρὸς ἄλλην εὐθείαν, ἐβῆσεν εἰς ἄλλο γεωμετρικὸν σύστημα, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ ἀθροῖσμα τῶν γωνιῶν τοῦ τριγώνου εἶναι μεγαλύτερον τῶν δύο ὀρθῶν. Εἰς ἐκείτην τὴν γεωμετρίαν τούτων ὁ χώρος θεωρεῖται ἀπὸ διαφορετικῆς ἀπόψεως, εἴτε ὡς σφαιρικός εἴτε ὡς ψευδοσφαιρικός. Οὕτως ἔλαβον ὑπόστασιν αἱ λεγόμεναι μὴ εὐκλείδειοι ἢ ἀντεκλείδειοι γεωμετρίαι, αἱ ὑπὸ πολλῶν καὶ μεταγεωμετρίαι καλούμεναι, ὡς δῆθεν υπερβαίνουσαι τὴν ἀφελῆ γεωμετρικὴν ἀντίληψιν καὶ μεταγύουσαι ἡμᾶς εἰς τὴν μεταφυσικὴν κατανοήσιν τοῦ χώρου.

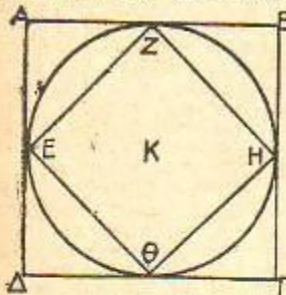
Κατόπιν τῆς ἀνακαλύψεως τῶν νέων τούτων συστημάτων ἠγέρθη τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀξίας τῆς εὐκλείδειου γεωμετρίας ἐν συγκρίσει πρὸς ταύτας. Ὅπως ὅποτε καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρῶτον, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι αἱ νέαι αὗται γεωμετρίαι προϋποθέτουν τὴν εὐκλείδειον. Ἐδημιουργήθησαν ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς εὐκλείδειου ἀπὸ ἐπιστήμονας οἵτινες ἴσως κάτοχοι τοῦ εὐκλείδειου συστήματος. Ἐκτὸς τούτου ἡ γενικὴ ἰδέα περὶ τῆς συντάξεως τῆς ἐπιστήμης ὡς ἐνιαίας ἐνότητος ἐπὶ τῇ βάσει ἀξιωματοῦσιν ἀρχῶν καὶ καθωρισμένης μεθοδικῆς πορείας, μὲντε ἄπως ἐλαχιστά ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Εὐκλείδην. Ἀπὸ ἀπόψεως τυπολογικῆς λοιπὸν οὐδεὶς νεωτερισμὸς εἰσάγεται. Προβάλλεται μόνον ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι αἱ νέαι αὗται γεωμετρίαι πλησιάζουν περισσότερο πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ χώρου, ὅπως εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὑποτίθεται ὅτι ὁ χώρος εἶναι δεδομένη ἐν τῇ πραγματικότητι ἐνότης, πρὸς τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ προσεγγισώμεν διὰ τῶν μετρήσεών μας. Ἀλλὰ τοιοῦτρόπως καταλύεται ἡ ἐπὶ αξιωματοῦσιν βάσεων οἰκοδομησις τοῦ γεωμετρικοῦ συστήματος καὶ δὲν ἐξηγεῖται πῶς τὰ διάφορα γεωμετρικὰ συστήματα δύναται νὰ ἀχθῶν εἰς τὴν κατὰ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀντιστοιχίαν. Ἴσως δὲ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἐκλήτῃς νέων γεωμετριῶν πέραν τῆς εὐκλείδειου εἶναι σύμπτωμα τῶν ἀνορθολογιστικῶν τάσεων, ὑπὸ τῶν ὁποίων διακατέχεται ἡ ἐποχὴ μας καὶ αἵτινες ἔχουν ἐμφανισθῆ καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κολλιτεχνίας. Ἡ εὐκλείδειος γεωμετρία ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν γεωμέτρην νὰ ὑψοῦται ὑπεράνω τῆς δεδομένης ἐπιπέδου εἰς ὀρισκὴν ἀντίληψιν τῶν δεδομένων. Εἰς τὴν φύσιν οὐδέποτε διδεται ἀπολύτως εὐθεῖα γραμμὴ, οὔτε κύκλος μετὰ τὴν ἀκριβείαν τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖ ὁ γεωμετρικός ὀρισμὸς. Ὁ Πλάτων ὁμως καὶ ὁ Εὐκλείδης ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὸν γεωμέτρην νὰ ὑψωθῇ εἰς τὴν θεωρησὶν τῆς ἰδεωδῶς νοουμένης εὐθείας καὶ τοῦ ἰδεωδῶς νοουμένου κύκλου. Οὐδέποτε θαδίζομεν ὡς ἀνθρώπου ζῆντες καὶ κινούμενοι ἐπ' εὐθείας, ἀλλ' ἐπὶ τῶν τῶν ὅτινα ἐμφανίζει ἡ σφαιρικὴ ἐπιπέδισις τῆς γῆς. Ἐν τοιαύτῃ ὁμως λέγομεν ὅτι χρᾶσσομεν μίαν εὐθείαν. Εἶναι πολὺ εὐκολώτερον νὰ φαντασθώμεν τὰς διαστάσεις τοῦ διαστήματος κατὰ τὸν τρόπον ὃν ὑποδεικνύουν αἱ μεταγεωμετρίαι. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης αἱ μεταγεωμετρίαι εἶναι δείγμα ἐπιστροφῆς εἰς τὴν πρῶτόγονον ἀνορθολογιστικὴν ἀντίληψιν. Ὁ Μπρούσβιγκ εἰς τὸ διβλίον του, τὸ ὁποῖον ἐνημερώσαμεν ἀνωτέρω, «Στάδια τῆς μαθηματικῆς σκέψεως», παραθέτει λίαν ἀξιοποσέκτον ἀπόσπασμα ἀπὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀγγλοῦ φιλοσόφου Ρέιντ (Reid) (1710-1796), ἔχον ὡς ἐξῆς: «Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶχεν ἐπιβεθῆ ἀπλῶς εἰς τὴν αἰσθησὶν τῆς ὀρασεως, ἐπειδὴ δὲν βὰ ἠδύνατο ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ γνωρίσῃ εἰμὴ τῶν ἐπιφανειακῶν χώρων

των δύο διαστάσεων, και επειδή θα εξελάμβανεν ως εύθειαις εκείνα τὸ ὅποιον εἰς τὴν πραγματικότητα θὰ ἦτο τοῦδε ἑνὸς μεγάλου κύκλου χωραγμένου ἐπὶ μίᾳ σφαιρικήᾳ ἐπιφανείᾳ, τῆς ὁποίας κέντρον θὰ ἦτο ὁ ὀφθαλμὸς του, θὰ ἐθεώρει ὡς εὐθύγραμμα τρίγωνον κατὰ τὸ ὅποιον ἐμφάνιζε δύο γωνίας ἢ τρεῖς γωνίας ὀρθὰς ἢ ἀμβλείας καὶ θὰ ἐδημιουργεῖ μίαν ὀλως διαφορετικὴν γεωμετρίαν ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας. Δύο ἐκ τῶν γραμμῶν αὐτῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἐξελάμβανεν ὡς εὐθείαις, θὰ συνημιτῶντο π.χ. πάντως εἰς δύο σημεῖα, κατὰ τρόπον ὥστε ἡ ἔννοια δύο παραλλήλων εὐθειῶν διὰ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν θὰ ἦτο ἀδύνατος. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο, ὅπερ ὁ ρηθεὶς συγγραφεὺς τὸ ἔγραψε χωρὶς νὰ ἔχη αὐδεύειαν ὑπόνοιαν περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἰδουμένης τῶν μεταγεωμετριῶν, ἐνισχύει τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι αἱ μεταγεωμετρικαὶ τάσεις εἶναι κατὰ βάσιν ἐκδηλώσεις τῶν ἀνορθολογιστικῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς. Ἐνθὺμίζοντες τοὺς δεσμούς τοῦ πλάτωνικοῦ σπηλαίου, οἵτινες πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ἔξαντλου τὴν εὐφύϊαν των εἰς τὴν μελέτην τῆς σκιώδους πραγματικότητος τῶν δύο διαστάσεων. Κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ αἱ ἀντεκλειδιστοὶ γεωμετρίαι πλῆνικταὶ εἰς τὴν ἀνερεύνησιν τοῦ χώρου τῶν ἀπειρῶν (v) διαστάσεων. Ἄλλα χώρα τῶν v διαστάσεων σημαίνει χώραν πλήρως ἀπροσδιοριστίας!

Ἡ τελειοποίησις τῆς μεθόδου

Ἀρχιμήδης. Ὁ δεύτερος κατὰ χρονολογικὴν σειράν ἐκ τῶν μεγάλων μαθηματικῶν τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου εἶναι ὁ Ἀρχιμήδης (277—212 π.Χ.). Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τούτου ἔχει γινεῖ μακροτάτος λόγος εἰς τὸν τρίτον τόμον τοῦ παρόντος Λεξικοῦ ἀπὸ σελίδος 704 κ.έ. Παρπεμπόντες εἰς τὸ ἄρθρον τοῦτο, θὰ ἀρκουθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς δημιουργικῆς του συμβολῆς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης. Ὡς πρὸς τὴν μέθοδον ὁ Ἀρχιμήδης τελειοποίησεν τὴν λεγομένην «μέθοδον ἔξαντλήσεως», ἣν εἶχε χρησιμοποιήσει καὶ ὁ Εὐδόξος. Ὅπως εἴπομεν καὶ ἄνωτέρω, ἡ χρῆσις τῆς μεθόδου ἐκείνης δὲν συνίστατο εἰς τὴν ἐξάντλησιν ἑνὸς δεδομένου μεγέθους, ὅπως παρασυρόμενος κανεῖς ἀπὸ τὴν λέξιν ἐξάντλησις θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ. Συνίσταται κυρίως εἰς τὴν παρεμβολὴν τοῦ ζητουμένου πρὸς προσδιορισμὸν στοιχείου μεταξὺ δύο σειρῶν συγκλινοῦσῶν πρὸς αὐτὸ ἀπὸ τῶν ἀντιθέτων κατευθύνσεων. Προκειμένου π.χ. περὶ εὐρέσεως τοῦ ἐμβαδίου καμπυλογράμμου χωρῶν ὁ Ἀρχιμήδης δὲν φοκείται νὰ προχωρήσῃ διὰ διαδοχικὰς αὐξανόμενων κανονικῶν ἔγγεγραμμένων σχημάτων, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ ἐκ τῆς ἀντιθέτου κατευθύνσεως, συγκρίνων διαρκῶς τὰ περιγεγραμμένα περὶ τὸ χωρίον τοῦτο σχήματα. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν πρώτην πρότασιν τοῦ δεκάτου βιβλίου τοῦ Εὐκλείδου δυνάμεθα νὰ λάβωμεν τὴν διαφορὰν δύο δοθέντων μεγεθῶν ὅσον θέλωμεν ἐλαχίστην, μᾶς δίδεται ἡ δυνατότης νὰ πλησιάζωμεν μετὰ πάσης δυνατῆς ἀκρίβειας πρὸς τὸ μέγεθος, τὸ ὅποιον θέλωμεν νὰ μετρήσωμεν. Ἡ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζει προχωρῶν κατὰ τὸν τρόπον τούτον ὁ Ἀρχιμήδης, οὐδὼς διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀλοκλήρωσιν τῆς ὁποίας κάμνομεν χρῆσιν αἰ νεώτεροι μαθηματικά. Διὰ νὰ καταστήσωμεν ἐποπτικῶς σαφεῖ τὸν μεθόδον τρόπον, τὸν ὁποῖον χρησιμοποίησεν ὁ Ἀρχιμήδης, ἀς θεωρήσωμεν τὸν κύκλον K (σχ. 25), ὅστις ἔχει ἀκτίνα α. Ἐξωτερικῶς περιβάλλω τὸν κύκλον διὰ τοῦ περιγεγραμμένου τετραγώνου ΑΒΓΔ, ἐσωτερικῶς δὲ σχηματίζω τὸ ἔγγεγραμμένον τετράγωνον ΕΖΗΘ. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ περιγεγραμμένον τετράγωνον θὰ ἔχη ὡς ἐμβαδὸν ἐπιφανείαν ἀπαιτούμενην ἀπαιτούμενην ἀπὸ τεσσάρων τετοῦτων ἀκτίνων τοῦ κύκλου ΑΒΓΔ=4 α.α. Τὸ ἔγγεγραμμένον τετράγωνον ΕΖΗΘ θὰ ἔχη ὡς ἐμβαδὸν ἐπιφανείαν ἀπαιτούμενην ἀπὸ δύο τετράγωνων τῆς

Σχῆμα 25.

ἀκτίνας τοῦ κύκλου ΕΖΗΘ=2 α.α. Ὡστε τὸ ἐμβαδὸν τοῦ κύκλου περιέχεται μεταξύ τῶν δύο τούτων ἐμβαδῶν, πᾶσαν ὅμως ἀκριβῶς εἶναι μὲν ἀκαθόριστον. Δύναται ὁμοῦ νὰ προσεγγίσω περισσότερο τὰ ἀκριβῆ ὄρια τοῦ κυκλικοῦ ἐμβαδοῦ ἀν περιβάλλω τὸν κύκλον ἐξωτερικῶς δι' ἑνὸς περιγεγραμμένου κανονικοῦ ἔξαγώνου, ἐσωτερικῶς δὲ δι' ἔγγεγραμμένου ἐπίσης κανονικοῦ ἔξαγώνου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ ζητούμενον ἐμβαδὸν περιορίζεται μεταξύ ἀριθμητικῶν τιμῶν, αἵτινες ἀπέχονται ἀπ' ἀλλήλων ὀλιγώτερον, ἢτοι μεταξύ 3,464 α.α. καὶ 2,598 α.α. Εἶναι ἀπ' αὐτοῦ φανερὸν ὅτι ἡ ἀπόστασις τῶν ὀριακῶν τιμῶν θὰ σμικρυνθῇ, ἀν παρεμβάλωμεν τὸν κύκλον μεταξύ περιγεγραμμένου καὶ ἔγγεγραμμένου κανονικοῦ ὀκταγώνου καὶ γενικῶς μεταξύ κανονικῶν πολυγώνων, ἐχόντων μεγαλύτερον ἀριθμὸν πλευρῶν. Ὁ Ἀρχιμήδης περιέβαλε τὸν κύκλον μεταξύ ἔγγεγραμμένου καὶ περιγεγραμμένου πολυγώνων, ἐξ ὧν ἕκαστον ἔχει 96 πλευράς. Δι' ἀκριβεστάτων δὲ ἀριθμητικῶν ὑπολογισμῶν, χρησιμοποίησεν τὴν τιμὴν τῆς τετραγωνικῆς ρίζης τοῦ 3, εὐρην ὅτι ἡ ζητούμενη τιμὴ εὐρίσκειται μεταξύ τοῦ (3 καὶ 1:7) α.α. καὶ (3 καὶ 10:71) α.α. ἢτοι εὐρην ὅτι ὁ λόγος τῆς περιφέρειας πρὸς τὴν διάμετρον, ὁ συμβολιζόμενος διὰ τὸν ἀριθμὸν π, κεῖται μεταξύ 3,1:7, ὧν μικρότερος τοῦ κλάσματος τούτου καὶ τοῦ 3,10:71 τυγχάνων μεγαλύτερος τοῦ δευτέρου τούτου κλάσματος. Διὰ τῆς μεθόδου ἐξήγησε τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν τοῦ 3 δὲν κατώθωσεν ἡ νεώτερος ἐρευνα νὰ ἀνακαλύψῃ. Τὴν αὐτὴν μέθοδον

ἐφαρμόσε καὶ διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ ὄγκου τῶν ἐκ περιστροφῆς γεννωμένων στερεῶν. Διαίρει ταῦτα αἰ ἐπιπέδων, καὶ λαμβάνει μεταξύ τῶν δύο τούτων ἐν σωματικῶν στοιχείων, τὸ ὅποιον περιβάλλει δι' ἔγγεγραμμένου καὶ περιγεγραμμένου κυλίνδρου. Σχηματίζων κατοπιὴν σειρὰν ἔγγεγραμμένων καὶ περιγεγραμμένων κυλίνδρων πλησιάζει πρὸς τὸν ἀκριβῆ ὑπολογισμὸν τοῦ ζητουμένου ὄγκου. Ἡ ἄδρσις τῶν στοιχείων τούτων σωματῶν πλησιάζει πρὸς τὴν ἀδιακρίσιν τῆς ἀλοκλήρωσεως.

Ἐκτός τῆς μεθόδου ταύτης χρησιμοποίησεν ὁ Ἀρχιμήδης καὶ ἑτέραν, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει μηχανικὴν μέθοδον. Αὕτη συνίσταται εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς σχέσεως ἐπιφανείων διαφορῶν σχημάτων διὰ τῆς παρεμβάσεως τῆς στατικῆς. Προκειμένου π.χ. νὰ καθορίσῃ τὰς σχέσεις αἰτίνες ὀφίστανται μεταξύ ἑνὸς παραβολικοῦ τμήματος καὶ ἑνὸς τριγώνου, προβαίνει εἰς ἀντιπαράθεσιν αὐτῶν ἐπὶ τῆ βάσει μίᾳ ζυγίσεως ἐκτελουμένην ὑπὸ ἰσῶδους ζυγοῦ. Θεωρεῖ τὰ ἐπιπέδα σχήματα ὡς ὄμοια μὲ ὁμογενῆ ὄμοια σώματα, ὑποκείμενα εἰς σταθμισμὸν. Τὰ ὅμοια εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ζυγοῦ καὶ ἐκ τῆς σχέσεως τῶν ἰσοροπούτων βαρῶν συμπεραίνει καὶ περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐμβαδῶν αὐτῶν. Τὴν μέθοδον ταύτην, ἣτις δεῖκναι πᾶσαν ἢτο ἀνεπιγυμνήν ἢ ἐφευρετικὴν τὸν πνεύματος του, τὴν ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὸ ἔργον του «Τετραγωνισμὸς τῆς Παραβολικῆς». Δὲν ἀναγνωρίζει ὅμως εἰς αὐτὴν ἀποδεικτικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ τὴν θεωρεῖ ἀπλῶς ὡς ὄργανον ἐρεύνης. Δι' αὐτῆς θὰ καταστατοῦν φανεραὶ ὀριζόμεναι σχέσεις, αἰτίνες κατοπιὴν θὰ πρέπει νὰ ἀποδειχθῶν διὰ τῆς γεωμετρικῆς μεθόδου. Διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἐν λόγω μεθόδου ὠδηγήθη ὁ μέγας Συρακοσίος μαθηματικὸς εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀρχῶν τῆς μηχανικῆς, τὰς ὁποίας ἐξέθεσε ἐπιτηρυμένως ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς γεωμετρίας εἰς τὸ ἐκ δύο βιβλίων ἀποτελούμενον σύγγραμμά του, τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἐπιπέδων ἰσοροπιῶν ἢ ἑπιπέδων βαρῶν ἐπιπέδων βιβλία δύο». Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον πραγματεύεται περὶ ζυγῶν, θέτων τὸ ζήτημα ἐπὶ δύο βάσεων. Μετὰ τὸς ζυγῶν εἶχον ἀσχοληθῆ καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Εἰς τὴν μεταξύ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων φερμένην πραγμασίαν «Μηχανικὰς, ἣτις ἀν καί φησεται γραφεία μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Στράτωνος τοῦ Λαμιακικοῦ, διευθύναντος τὸ Λύκειον ἀπὸ 267—269 π.Χ., ἀπῆκε ἀριστοτελικὰς ἀντιλήψεις, εἶχε μελετηθῆ τὸ πρόβλημα, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τοὺς ζυγούς. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀναγράφεται: «Τὰ μὲν οὖν περὶ τὸν ζυγὸν γινόμενα εἰς τὸν κύκλον ἀνάγεται, τὰ δὲ περὶ τὸν μοχλὸν εἰς τὸν ζυγόν, τὰ δὲ ἄλλα πάντα σχεδὸν τὰ περὶ τὰς κινήσεις τὰς μηχανικὰς εἰς τὸν μοχλόν» (848 α, 11) (Αἱ ἰδιότητες αἱ παραπροϋόμεναι σχετικῶς μὲ τὸν ζυγὸν ἀνάγονται εἰς τὰς ἰδιότητας τοῦ κύκλου, αἱ δὲ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν μοχλὸν ἀνάγονται εἰς τὰς ἰδιότητας τοῦ ζυγοῦ, ὅσαι δὲ αἱ ἄλλαι ἰδιότητες, αἱ αἰσχίαι ἔχουσαι μετὰ τὰς μηχανικὰς κινήσεις, ἀνάγονται εἰς τὸν μοχλόν). Κατὰ τὸ μνημονευθῆν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων αἱ φάλαγγες τοῦ ζυγοῦ διαγραφῶν κίνησιν κυκλικήν, ἐνεργεῖ δὲ μετὰ μεγαλύτηρας ἢ ἔχουσα μεγαλύτερον μήκος φάλαγγε, διότι ἡ δύναμις ἢ ἐνεργουσία εἰς τὸ ἄκρον τῆς μεγαλύτερας φάλαγγος ἐνεργεῖ μετὰ μεγαλύτηρας ταχύτητος καὶ ἐπομένως καὶ ἰσχύος. Ὁ Ἀρχιμήδης τέμνει νέαν ὁδόν, διότι ἐργάζεται μετὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ κέντρου τοῦ βάρους. Καταρτίζει οὕτω τὴν μέθοδον, θὰ ἠδύνατο τις νὰ εἴπῃ, τεισσομένων διαστάσεων, εἰς τὴν ὁποίαν θέσιν τετάρτης διαστάσεως ἐπέχει τὸ κέντρον τοῦ βάρους. Διὰ τῆς τοιαύτης ἐξετάσεως καθορίζεται τὸ κέντρον τοῦ βάρους τοῦ παραλληλογράμμου, τοῦ τριγώνου, τοῦ τραπέζιου καὶ τοῦ παραβολικοῦ τμήματος. Ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἰσῶδους ἀκριβείας ἀρχιμήδειων σταθμισῶν ἀποδεικνύει ὅλως ἐσφαλμένην τὴν ἀντιλήψιν, τὴν ἰσχυρίζουμένην ὅτι αἱ πολλοὶ Ἕλληνες δὲν ἐγγνώριον καὶ δὲν ἐχρησιμοποίησαν τὸ πείραμα. Αἱ ἐν λόγω ζυγίσεις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά πειράματα τελούμενα ὑπὸ ὄρους ἰσῶδους ἀκριβείας. Αἱ περὶ κέντρον τοῦ βάρους ἐρευναὶ ἠνοῖξαν εἰς τὸν Συρακοσίον σοφὸν τὴν ὁδὸν διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς υδροστατικῆς. Μελετῶν δὲ τὰς ἰδιότητας τῶν μοχλῶν ἠδυνήθη νὰ πραγματοποιήσῃ θαυμαστάς ἀνακαλύψεις εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μηχανικῆς καὶ ἰδία τῆς βλητικῆς. Ἐπίσης ἀξιωματικῶς τυγχάνει ἡ σπουδὴ τῆς καμπύλης, ἣτις πρὸς τιμὴν του καὶ σήμερον ὀνομάζεται ἐλλίψις τοῦ Ἀρχιμήδους.

Αἱ γεωμετρικὰ ἀνακαλύψεις τοῦ Ἀρχιμήδους

Ἀποτέλεσμα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Συρακοσίου σοφοῦ ὑπήρξεν ἡ ἀπόδειξις πολυαριθμῶν καὶ σπουδαιωτάτων γεωμετρικῶν προτάσεων. Ὁ ἴδιος ἐθεώρει ὡς σπουδαιωτέρας τῶν ἀνακαλύψεων του τὴν ἀπόδειξιν τῆς προτάσεως, ἣτις λέγει δει ὁ κλινῆρος ὁ ἔχων βάσιν μέγιστον κύκλον τῆς σφαίρας καὶ ὕψος ἴσον πρὸς τὴν διάμετρον τῆς, εἶναι ὡς πρὸς τὸν ὄγκον τὰ 3 : 2 τῆς σφαίρας καὶ ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κυλίνδρου εἶναι ὄμοια τὰ 3 : 2 τῆς ἐπιφανείας ἀντιστοιχοῦ σφαίρας. Ἐπίσης ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῆς σφαίρας εἶναι τὸ τετραπλάσιον τοῦ μεγίστου κύκλου αὐτῆς, ὅτι ἡ ἐπιφάνεια σφαιρικοῦ τμήματος εἶναι ἴση πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν κύκλου τοῦ ὁποῖου ἡ ἀκτίς ἰσοῦται πρὸς τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ τμήματος μέχρι τῆς περιφέρειας τοῦ κύκλου, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ σφαιρικοῦ τμήματος, καὶ ὅτι ὁ σφαιρικός τομέας ἰσοδυναμεῖ μὲ κῶνον βάσεως ἰσοδύναμου μὲ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σφαιρικοῦ τμήματος τοῦ ἀντιστοιχοῦτος εἰς τὸν τομέα καὶ ὕψος ἴσον μὲ τὴν ἀκτίνα τῆς σφαίρας. Ὡς πρὸς τὴν μέτρησιν τοῦ κύκλου ἀπέδειξε τὰς ἀκολουθοῦσας προτάσεις: 1) Πᾶς κύκλος εἶναι ἰσοδύναμος μὲ ἄρθωγιον τριγώνον, καὶ ἡ μὲν ἀκτίς τοῦ κύκλου τούτου εἶναι ἴση μὲ μίαν ἐκ τῶν πλευρῶν τῆς ὀρ-

θής γωνίας, ή δὲ περιφέρειά του εἶναι ἴση μὲ τὴν δάσιν τῆς ὀρθῆς γωνίας τοῦ τριγώνου. 2) Ὁ κύκλος ἔχει πρὸς τὸ τετραγώνον τῆς διαμέτρου του ὃν λόγον ἔχει τὸ 11 πρὸς τὸ 14. 3ον) Παντὸς κύκλου ἡ περιφέρεια εἶναι τριπλάσια τῆς διαμέτρου ὑπερέχουσα προκείμενῆς κατὰ διάστημα, ὅπερ εἶναι μικρότερον μὲν τοῦ ἑβδομοῦ μέρους, μεγαλύτερον δὲ τῶν ὀκτὼ ἑβδομηκοστίων πρώτων. Ἔς πρὸς τὰ ἐκ περιστροφῆς γεννώμενα στερεὰ αἱ σφαιροειδέτεροι τῶν ἀποδειχθεῖσάν προτάσεις εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: 1ον) Τὰ χωρία τὰ περιεχόμενα ὑπὸ ἑλλείψεων ἔχουν πρὸς ἀλλήλα τὸν αὐτὸν λόγον τὸν ὅποιον ἔχουν τὰ ὀρθογώνια τῶν διαμέτρων των, δηλαδή τὰ γινόμενα τῶν ἀξόνων των. 2ον) Αἱ ὁμοίαι ἑλλείψεις ἔχουν πρὸς ἀλλήλα ὃν λόγον ἔχουν τὰ τετραγώνια τῶν ἀντιστοιχῶν τῶν ἀξόνων. 3ον) Πᾶν τμήμα παραβολοειδὸς ἐκ περιστροφῆς ὕπερ ἔχει σχηματισθῆ διὰ τομῆς ὑπὸ ἐπιπέδου καθέτου πρὸς τὸν ἀξῶνα ἰσοδυναμῶς μὲ τὰ 3/2 τοῦ κύκλου τοῦ ἔχοντος τὴν αὐτὴν δάσιν καὶ τὸ αὐτὸ ὕψος. 4ον) Ἐάν ἀποτιμηθῶν ἀπὸ ἐν παραβολοειδὸς ἐκ περιστροφῆς δύο τμήματα δι' ἐπιπέδων τεμνόντων ταῦτα καθ' ὀρθογώνιας τῶν, τὰ τμήματα ἔχουν πρὸς ἀλλήλα ὃν λόγον ἔχουν τὰ τετράγωνα τῶν ἀξόνων των. Ἔς πρὸς δὲ οἰονδήποτε παραβολικὸν τμήμα ἀποδεικνύεται ὅτι πᾶν παραβολικὸν τμήμα εἶναι τὰ 4/3 τοῦ τριγώνου τοῦ ἔχοντος τὴν αὐτὴν δάσιν καὶ ὕψος πρὸς τὸ παραβολικὸν τμήμα. Ἄξια πολλῆς προσοχῆς εἶναι καὶ αἱ ἐκ τῆς σφαιροειδῆς τῆς ἑλικος συναχθεῖσαι προτάσεις. Ταῦτα εἶναι π.χ. ἡ πρότασις κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ διάστημα τὸ περιλαμβανόμενον ὑπὸ τῆς ἑλικος, ἥτις ἔχει γραφῆ κατὰ τὴν πρώτην περιφορὰν, καὶ τῆς ἀρχικῆς περιστροφῆς ἐμβείας εἶναι τὸ τρίτον μέρος τοῦ πρώτου κύκλου.

Τὸ Ἀρχιμήδειον ἀριθμητικὸν σύστημα.

Εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη ἡ ἀντίληψις ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας δὲν ἔχον ἐκτέλειαν εἰς τὰς ἀριθμητικὰς πράξεις, διότι τοὺς ἔλειπεν ἡ παράστασις τῶν ἀριθμῶν διὰ καταλλήλων συμβόλων. Δυστυχῶς δὲν δυναμῶς ἐπακριβῶς νὰ καθορισθῶν τὸν συμβολισμὸν τῶν ἀριθμῶν ὃν ἐχρησιμοποίησαν ἐξ ἀρχῆς οἱ Ἕλληνας. Εἰς τὴν Κρήτην ἔχουν ἀνευρεθῆ ἐπιγραφαὶ μὲ συμβολικὰ ἀριθμητικὰ σημεῖα χρησιμοποιούμενα κατὰ τὴν Μικηναϊκὴν ἐποχὴν, ἀλλὰ δὲν καθορώθη μέχρι σήμερον νὰ καθορισθῆ ἡ ἀριθμητικὴ τῶν ἀξία. Αἱ πρὸ τοῦ 600 π.Χ. ἐπιγραφαὶ δὲν μὲν παρέχουν συμβολικὰ σημεῖα πρὸς δήλωσιν τῶν ἀριθμῶν. Ἡ γραφὴ τῶν ἀριθμῶν δὲν εἶχε καθορισθῆ δι' ἐνιαυτοῦ συστήματος καὶ συνήθως ἐχρησιμοποιούτο τὰ ἀρχαῖα γράμματα τῶν ἀριθμῶν πρὸς δήλωσιν των. Οὕτω τὸ Π ἐσημαίνει πέντε τὸ Δ ὀκτὼ τὸ Η ἑκατὸν τὸ Χ χίλια. Περὶ τοῦ 300 π.Χ. ἤρχισαν νὰ χρησιμοποιούνται εἰς τὴν ἰδιωτικὴν γραφὴν τὰ γράμματα τοῦ ἀλφάβητου πρὸς δήλωσιν ἀριθμῶν. Ἡ ἀριθμικὴ ἐγίνετο ὅπως καὶ παρ' ἡμῶν διὰ τοῦ δεκαδικοῦ συστήματος ὑπάρχον δὲ λεκτικαὶ ἐνδείξεις διὰ τὴν δήλωσιν τῶν ἀριθμῶν μέχρι τῆς μυριάδος τῶν μυριάδων, ἤτοι μέχρι τῆς δευτέρας δυνάμεως τοῦ 10000, ἥτοι μέχρι ἑκατῶν ἑκατομμυρίων. Ὁ Ἀρχιμήδης ἐπέθηκεν σύστημα δυνάμεων νὰ ἐκφράσῃ ἀπέριστα μεγαλύτερον ἀριθμὸν, ἐξέθεσε δὲ τὴν ἀνακάλυψιν του εἰς τὸν ὄρον του, ὅπερ φέρει τὸν τίτλον «Ἐφαιμήτης». Εἰς αὐτὸ προτείνει ὁ Συρακόσιος σοφὸς νὰ λησθῆ ὡς μὲν ἡ πρώτη τάξις ἡ μυριάς ὑψωμένη εἰς ὀγδόην δυνάμιν, ὡς τρίτη τάξις ἡ μυριάς ὑψωμένη εἰς δεκάτην ἔκτην δυνάμιν, καὶ οὕτω καθέτης. Διὰ τοῦ ἀριθμητικοῦ τοῦ τούτου συστήματος εὐρίσκει ἀριθμῶν πολὺ ὑπέρτερον, ὅπως ἀποδεικνύει ὁ ἴδιος δι' ἀριθμητικῶν ὑπολογισμῶν, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κόκκων τῆς ἄμμου, οἷτινες ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ γεμισθῇ ὑπὸ αὐτοῦ ἡ θάλασσα τοῦ σύμπαντος. Ὁ ἀριθμὸς ὅτος εἶναι μικρότερος ἀπὸ χίλιας μυριάδας τῆς ἑβδόμης τάξεως, ἥτοι μικρότερος ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀσπίων βίδει *ὃ 10 ὑψωόμενον εἰς τὴν πεντηκστήν πρώτην δυνάμιν. Εἶναι βασιμαστὴ ἡ εὐκολία μετὰ τῆς ὁποίας διεξάγονται εἰς τὸ μνημονεῖον συγγραμμάτων αἱ ἀριθμητικαὶ ὑπολογισμοί. Ἐπίσης βασιμαστὴ τυγχάνει ἡ εἰς ἡμᾶς ἀγνωστὸς μέθοδος ἣν ἔχρησται οἱ Ἀρχιμήδης διὰ τὴν ἐξαγωγήν διαφόρων ριζῶν. Ταῦτα πάντα ἀποδεικνύουν ὡς ἀνακρίβη τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ἡ ἀριθμητικὴ σκέψις τῶν ἀρχαίων δὲν ἦτο ποσομένη. Εἰς τὸ ἐπισηθῆν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους ἀριθμητικῶν συστήμα ἐντυπλωθῆναι ἡ διαπίστωσις ὅτι τὸ γινόμενον τοῦ X εἰς τὴν μ δυνάμιν ἐπὶ τὸ X εἰς τὴν ν δυνάμιν εἶναι ἰσοδύναμον μὲ τὸ X ὑψωόμενον εἰς τὴν $\mu + \nu$ δυνάμιν. Πρόκειται περὶ τῆς σκέψεως, ἥτις κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἤγαγεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν λογαριθμῶν.

Ἀκόμη περισσότερον σπουδαῖα γίνεται ἡ εὐκολία μετ' ἧς ἡ δύναμις ὁ Συρακόσιος μαθηματικὸς τὰ χειροθῆ τὸν καθαρὸς ἀριθμητικὸν λογισμὸν ἐκ τῆς περιφάνου βοσεικοῦ προβλήματος, ὅπερ προέτεινε πρὸς λύσιν εἰς τοὺς μαθηματικούς τῆς Ἀλεξανδρείας. Μετάφρασις τούτου ἔχει δημοσιεῖσθ εἰς τὸν τρίτον τόμον τοῦ παρόντος Λεξικοῦ (σελ. 719). Ζητεῖται νὰ προσδιορισθῆ ὁ ἀριθμὸς ὃν συναπαρτίζουσι οἱ ταῦροι καὶ αἱ ἀγέλαδες τῶν ἀγέλων τοῦ Ἥλιου, αἷτινες κατὰ τὴν ἡμερικὴν παράδοσιν, ὄσκουν εἰς τὴν ἕσθον Ἀρινακίαν. Τόσον εἰ ταῦροι ὄσων καὶ αἱ ἀγέλαδες εἶναι κατανεμημένοι εἰς ἀγέλας διακρινομένης κατὰ τὸ χρῶμα. Τὰ δὲ χρώματα εἶναι τέσσαρα, ἥτοι τὸ λευκόν, τὸ κίτρινόν, τὸ ξανθόν καὶ τὸ ποικιλοχρῶμον. Διὰ τοῦ προβλήματος παρέχονται ἰνδείξεις ἀναφορῶν εἰς τὰς ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμητικοῦ πλήθους σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀγέλων ἐκάστου χρώματος καὶ ζητεῖται νὰ εὐρεθῆ ὁ ἀριθμὸς ἐκάστης ἀγέλης.

Οἱ φίλοι καὶ σύγχρονοι τοῦ Ἀρχιμήδους Κόνων. Εἰς στενὴν ἐπιστημονικὴν ἐπικοινωνίαν εὐρίσκειτο

ὁ Ἀρχιμήδης μὲ τὸν Κόνωνα. Περὶ τῆς ζωῆς του λεπτομερεῖας δὲν γνωρίζομεν. Αἱ παλαιαὶ μαρτυρίαι τὸν ἔσσουν ὡς καταγόμενον ἐκ Σάμου, διέκρινεν ὡς ἴδιον ἀστρονομὸν τὸ συμπλέγμα τῶν ἀστερῶν, τὸ γνωστὸν σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα «Βερενικῆς κόμη ἢ πλόκαμος», λαθῶν ἀφορμὴν ἀπὸ τὴν ἐξαορισμὸν τοῦ ἀφαιρωθέντος εἰς τὸν ἰσθμὸν τῆς Ζευφυρίτιδος Ἀφροδίτης πλοκάμου τῆς αὐχύου καὶ κόρης τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου (247—222) Βερενικῆς. Ὁ Πάππος παρεξηγήσας τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους ἐσφαλμένως ἀναφέρει ὅτι πρῶτος ὁ Κόνων ἀνεκάλυψε τὴν ἑλικοειδῆ καμπύλην, ἥτις εἶναι γνωστὴ ὡς «ἑλιξ τοῦ Ἀρχιμήδους». Εἶχε γράφει ἀστρονομικὸν σύγγραμμα ἐξ ἑπτά βιβλίων ἀφιερῶμενον εἰς τὸν Πτολεμαῖον τὸν Εὐεργέτην. Εἰς τοῦτο εἶχε συλλέξει τὰς εἰς τὰς ἑλλείψεις ἀναφερομένης παρατηρήσεις τῶν Χαλδαίων. Ἡ καταγραφή τῶν ἐν λόγω παρατηρήσεων ἀπέτελεσεν ἀφορμὴν νὰ στρωθῆ ἐπ' αὐτῶν ὁ Ἰππάρχους τὰς ἐργασίας του.

Ὁ Κόνων συνέταξε καὶ «Παράρηγμα», ἥτοι ἡμερολόγιον εἰς τὸ ὅποιον περιείχοντο μετεωρολογικαὶ προβλέψεις, καὶ ἐνδείξεις περὶ τῆς ἀνατολῆς καὶ ὀδύσεως τῶν ἀπλανῶν. Σχετικὰς παρατηρήσεις εἶχε κάμει εἰς τὴν Σικελίαν καὶ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ Μεγάλῃν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πτολεμαίου, τότε δὲ εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ γνωρισθῆ καὶ νὰ συνδεθῆ μὲ τὸν Ἀρχιμήδη. Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πρὸς τὸν Δασίθην ἀφιερῶσεων τοῦ Ἀρχιμήδους, ὁ Κόνων ἀπέθανε μέσ πρὶν ἢ προσθῆναι ὅ ἀπόδοσιν πᾶν ὅτι ἔδυνάτο νὰ προσέσθ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Εἶχεν ἀσχοληθῆ μὲ τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ἐξετάζει ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Περγαῖος εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν Κωνικῶν του. Ὅπως συνάγεται ἐκ τῆς προσηφηνήσεως, ἣν προτάσει τοῦ βιβλίου τούτου ὁ Ἀπολλώνιος πρὸς τὸν Ἀτταλον, ὁ Κόνων εἶχε περὶ τοῦ προβλήματος «κατὰ πόσα σημεῖα πλείστα δυνατόν ἐστὶ τὰς τῶν κόνων τομὰς ἀλλήλας τε καὶ τῆ τοῦ κύκλου περιφέρεια συμβάλλειν ἑαυτῶν μὴ ἔλασι ἐπὶ ὅλας ἑξαμυριάδων». Ὁ Ἀπολλώνιος ἀναφέρει ὅτι ἡ ἐπίλυσις τοῦ προβλήματος δὲν ἦτο ἐκ μέρους τοῦ Κόνωνος τελεία, καὶ διὰ τοῦτο ἤσκησεν ἐναντίον του κριτικὴν ὁ Νικητέλης ὁ Κυρηναιός. Ἐπισηθῆν δὲ τὸ μὲν προσηφηνῶμενον Κόνων ὁ Σάμιος πρὸς Θρασοῦσιον ἐξέθηκεν οὐκ ὀρθῶς ἐν ταῖς ἀποδείξεσιν ἀναστρωθεῖς διὸ καὶ μετρίως αὐτοῦ ἀνιθῆναι Νικητέλης ὁ Κυρηναιός.

Ἐρατοσθένης (276—195 π.Χ.). Ὀλίγον νεώτερος τοῦ Ἀρχιμήδους ὑπῆρξεν ὁ πολυμερῶτατος ἐπιστήμων καὶ λόγιος Ἐρατοσθένης, ὅστις εἶχε φιλικωτάτας σχέσεις καὶ ἐπιστημονικὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν Συρακόσιον μαθηματικόν. Ἐγεννήθη ἐν Κυρήνῃ, εἶχε διδασκαλίαν του κατ' ἀρχὰς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸν Λυσανίαν καὶ τὸν Καλλιμάχον. Μεταθῶς δὲ ἐπέειτα εἰς Ἀθήνας, ἤκουσε τὰ μαθήματα τοῦ Στωϊκοῦ Ἀριστοῦ ἐκ Χίου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἤκουσε καὶ τὰ μαθήματα τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Ἀρκεσίλαου, καὶ διὰ τοῦτο σημειοῦται ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασις καὶ τῆς στωϊκῆς καὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Ἀσ' ἴσθου δὲ ἐκλήθη εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου ἡγελαβε τὴν διδασκαλίαν τῆς βιβλιοθήκης. Ἀπέθανεν εἰς μεγάλην ἡλικίαν, ὑποβαλὼν ἑαυτὸν εἰς ἀσπίαν, ἐπειδὴ ἐσοδεῖτο ὅτι θὰ καθίστατο τυφλός. Ἠσχολήθη μὲ φιλολογικὰς, μαθηματικὰς, γεωγραφικὰς καὶ γεωλογικὰς σπουδὰς, ἐγράψε δὲ καὶ ποιήματα. Ὁ ἴδιος ἐσυνήθισε νὰ αὐτοχαρακτηρίζεται ὡς «φιλόλογος». Οἱ σύγχρονοί του λόγω τῆς πολυμερείας του μορφώσεως, τὸν ἀπεκάλουν «τένταθλον», ἐπειδὴ δὲ εἰς ὅλας τὰς ἐπιστήμας ἤδυνάτο νὰ διεκδικῆσθ τὴν δευτέραν θέσιν, ἀπεκαλεῖτο καὶ «δευτέρος ἢ βῆτης». Κατὰ τὰς ὑπορρούσας μαρτυρίας, εἶχε γράφει πολλὰ συγγράμματα. Τὰ «Γεωγραφικὰ» του ἀπέτελο ἴσθου ἐκ τῶν βιβλίων καὶ ἐπραγματεύοντο περὶ τῆς ιστορίας τῆς γεωγραφίας, περὶ τῆς σφαιρικότητος τῆς γῆς, περὶ γεωγραφίας καὶ ἐθνογραφίας. Ὁ Πάππος ἀναφέρει ὅτι ἐγράψε δύο βιβλία «Περὶ Μεσοτήτων». Ἐκ τοῦ συγγράμματός του «Ἀναγραφὴ τῶν χρόνων» εἰς τὸ ὅποιον ἐπραγματεύετο περὶ τῶν χρονολογιῶν μὲς διέσωσεν ἀποσπάσματα ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Διεσώθησαν προκείμενα τὰ σχόλια εἰς τὰ «Φαινόμενα» τοῦ Ἀράτου, ὅτις ὅμως δὲν ἐγράφησεν ὑπ' αὐτοῦ. Ἐπίσης διεσώθη καὶ ἕτερον σύγγραμμα «Καταστερισμοί», τὸ ὅποιον παρέχει πληροφορίας περὶ τῶν μυθολογικῶν ονομάτων. Κατὰ τὸν Τακερὺ, τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀποτελεῖ περιλήψιν τοῦ περιεχομένου ποιητικῶν ἔργων τοῦ Ἐρατοσθέους. Ἐκ τῆς γράσεως τοῦ Ἐρατοσθέους προέρχεται ἡ πρὸς τὸν Πτολεμαῖον ἐπιστολή του, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτίθεται ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου εἶχε λύσει τὰ δῆλιον πρόβλημα (βλέπε Ε. Σταυρῆ «Τὸ δῆλιον πρόβλημα καὶ ἡ τριχοτόμησις γωνίας» σελ. 8). Τὸ κύριον ποιητικὸν του ἔργον ἦτο τὸ διδακτικὸν του ποίημα «Ἐοῦης», εἰς τὸ ὅποιον περιείχεται κοσμογραφικὴ ὅλη καὶ μυθολογικὴ ἐπισκόπη. Τὴν ἐν τῷ ποίημα τούτῳ περιγραφῶν τῶν ὑψασίων ζωνῶν ἔχει ἀπομιμηθῆ ὁ Βιενήλιος εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Γεωργικῶν» του (στ. 233 κ.ε.). Διεκρίθη καὶ ὡς συγγραφεὺς φιλοσοφικῶν ἔργων. Ἐκ τοῦ διαλόγου του «Πλατωνικὸς» διεσώθη μικρὸν ἀπόσπασμα, τὸ ὅποιον λέγει ὅτι ἡ γεωμετρικὴ ἀναλογία ἀποτελεῖ τὸν δεσμὸν ὄλων τῶν ἐπιστημῶν. Ἐγράψε προκείμενα: «Περὶ τῶν ἐπὶ τὰ φιλοσοφίαν ἀρέσεων», «Περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν», «Περὶ πλοῦτου καὶ πενίας», «Περὶ ἀλυπίας», Γραμματολογικὸν ἔργον του ἦτο τὸ «Περὶ ἀρχαίας κωμωδίας» σύγγραμμά του εἰς 12 βιβλία.

Πραγματικὴν ὑπηρεσίαν προσέσθεν ὁ Ἐρατοσθένης εἰς τὴν ἐπιστήμην, διότι ἐστῆριξεν ἐπὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων τὰς διαχύτους μέχρι τῆς ἐποχῆς του γνώσεις τὰς ἀναφερομένης εἰς τὴν χωριολογίαν καὶ τὴν γεωγραφίαν. Διὰ νὰ προσδώσῃ δὲ ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν εἰς τὰς γεωγραφικὰς του μελέτας, ἐχρησιμοποίησε τοὺς ἀστρονομικοὺς ὑπολογισμοὺς,

Ἐπὶ τὰ βάσει τούτων ἤλεγξε τὰς φερόμενας μέχρι τῆς ἑποχῆς τῶν γεωγραφικῶν ἀποστάσεων, αἵτινες εἶχον καθορισθῆ διὰ μεταρῶν καὶ διὰ τοῦ χρόνου ὁδοιπορίας τοῦ ἀνακτομένου διὰ ἀ μεταβῆ ὁ πελάς ὁδοιπορίας ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέρους εἰς τὸ ἄλλο. Δι' ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων, τὰς ὁποίας ἔκαιεν εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν καὶ τὴν Συζήνην, ὑπελόγησε τὸ μήκος τῆς γῆνης περιμέτρου εἰς 252.000 στάδια. Εἰς τὴν Συζήνην ὑπέλαβε φέραι, εἰς τὸ ὅποιον ἐπιπτεν ἀκριβῶς τὸ εἶδωλον τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ θερινοῦ ἡλιστασίου, Δοθέντος δὲ ὅτι τὸ στάδιον, τὸ ὅποιον ἐχρησιμοποιεῖ ὁ Ἐρατοσθένης, ἰσοδυναμεῖ μὲ 157,50 μέτρα, ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ πλησιάζει τὸ ἀληθές, διότι ἐκτιμᾷ τὸ μήκος τῆς περιμέτρου εἰς 39.700 χιλιόμετρα. Ἡσυχολογῆ προσέτι καὶ μὲ τὸν ὑπολογισμὸν τῆς λοξώσεως τῆς ἐκλειπτικῆς, ὑπολόγησε τὸ μεταξὺ τῶν τροπικῶν τόξον εἰς 11183.

Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀριθμητικῆς ἐξῆσθαιεν ὁ Ἐρατοσθένης περιβλεπὸν θέσιν, ἐπινοήσας μεθόδον διὰ τὴν εὐρεσίν τῶν πρώτων ἀριθμῶν. Ἡ μέθοδος αὕτη καλεῖται ἐκκοσκίνον τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ παραμένει εἰσαίτη ἐν χρῆσει. Ὁ Νικόμαχος ὁ Γερασινός («Ἀριθμητικὴ Εἰσαγωγή» 1, 13) λέγει ἐκαλεῖται κοσκίνον, ἐπειδὴ ἀναπεφυρμένους τοὺς περισσοῦς λαβόντες καὶ ἀδικαίτους ἐξ αὐτῶν τῆ τῆς γεωμετρίας μεθόδῳ ταύτῃ διαχωρίζωμεν, ὡς δι' ὄργανον ἢ κοσκίνον τινός καὶ ἰδίᾳ μὲν τοὺς πρώτους καὶ ἀσυνθέτους, ἰδίᾳ δὲ τοὺς δευτέρους καὶ συνθέτους, χωρὶς δὲ τοὺς μικτούς, εὐρίσκωμεν. (Ὀνομάζεται κοσκίνον, ἐπειδὴ, ἀφοῦ λάβωμεν τοὺς περιττοὺς ἀριθμοὺς ἀνακατωμένους καὶ ἀεχωρήστους, διαχωρίζωμεν διὰ τῆς γενετικῆς ταύτης μεθόδου, ὡσάν μὲ ἐργαλεῖον κοσκίνον καὶ ξεχωρίζωμεν ἰδιαιτέρως τοὺς πρώτους καὶ ἀσυνθέτους, ἰδιαιτέρως δὲ τοὺς δευτέρους καὶ συνθέτους, χωριστὰ δὲ τοὺς μικτούς). Εἰς ἀρχαίον χειρόγραφον παρέχεται ἡ κάτωθι παράστασις τοῦ κοσκίνου:

γ	ε	ζ	γ θ	ια	ιγ	γ ε ι ε	ι ζ
ι θ	γ κα	κ γ	ε κε	θ κς	κ θ	λα	γ λ γ
ε λε	λς	γ λ θ	μα	μ γ	γ μ ε	μς	ς μ θ
γ να	ν γ	ε νε	γ νς	ν θ	ξ α	γ ε γ	ε ε ε
ις	ια	ι θ			κα θ ι κ		

Ἀπολλώνιος. Εἶναι ὁ τρίτος ἐκ τῶν μεγάλων μαθηματικῶν τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς. Κατήγετο ἐκ Πέργης τῆς Παιμφυλίας, δι' ἣ καὶ ἀπεκλήθη Περγαίος. Τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του δέν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστὸν. Εἰκάζεται ὅτι βῆ ἐγεννήθη περὶ τὸ 265 π.Χ. Ὁ σχολιαστὴς Εὐτόκιος ἀναφέρει ὅτι ἔζησεν ἐπὶ τῆ ἐποχῆ τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Εὐσεργέτου (247—222 π.Χ.). Ἐσπούδασεν εἰς Ἀλεξανδρείαν κατόπιν δὲ μετέβη εἰς τὴν Πέργαμον, ἐνθα ἐγένετο φίλος καὶ οἰκίος τοῦ βασιλέως Ἀττάλου (241—197 π.Χ.). Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του δέν εἶναι γνωστὸν. Ἐξ ἀνευρεθέντος παπύρου εἰκάζεται ὅτι ἔζη ἀκόμη κατὰ τὸ 170 π.Χ.

Ἔργα τοῦ Ἀπολλωνίου. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν συγγραμμάτων του ἀπωλέσθη. Ἀναφέρονται ὡς συγγραφέντα ὑπ' αὐτοῦ τὰ κάτωθι ἔργα:

1) «Λόγος ἀποτομῆς» εἰς δύο βιβλία. Τὸ θέμα τῆς συγγραφῆς ταύτης, ὡς ἀναφέρει ὁ Πάππος (Ζ' 5 σελ. 640, 4), ἦτο: Δοθεῖσιν δύο εὐθειῶν, παραλλήλων ἢ μὴ, καὶ ἐνὸς σημείου ἐσ' ἑκάστην τούτων, προσέτι δὲ καὶ ἐνὸς σημείου, τὸ ὅποιον νὰ μὴ ἀνήκη εἰς οὐδεμίαν ἐξ αὐτῶν, νὰ ἀχθῆ διὰ τοῦ τελευταίου τούτου σημείου εὐθεῖα, ἥτις νὰ τέμνη τὰς δύο ταύτας δοθεῖσας εὐθείας εἰς σημεία, ὡστε τὰ τμήματα, νὰ περιεχόμενα μεταξὺ τῶν τοιῶν καὶ τῶν δοθέντων σημείων, νὰ ἔχων ὠρισμένον λόγον. «Διὰ τοῦ δοθέντος σημείου εὐθείαν γραμμὴν ἀγαγόν τεύνουσαν ἀπὸ τῶν τῆ θέσει δοθεῖσάν δύο εὐθειῶν πρὸς τοῖς ἐπ' αὐτῶν δοθεῖται σημείοις λόγον ἐνούσας τὸν αὐτὸν τῷ δοθέντι». Τοῦ συγγραμματος τούτου διεσώθη μετάφρασις εἰς τὴν ἀραβικὴν, ἐξ ἧς μεταφράσθη κατὰ τὸ 1706 εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ ἀστρονόμου Χάλλεϋ.

2) «Χωρὸν ἀποτομῆς» εἰς δύο βιβλία. Τὸ θέμα ἦτο, ὡς εἰσάσει ὁ Πάππος (σελ. 640, 26), ἀνάλογον πρὸς τὸ τοῦ προηγουμένου συγγραμματος, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἀνεφέρετο εἰς ἐπιπέδων. «Πρότασις ἐστὶ τὰ μὲν ἄλλα ὁμοίως ἔχουσα τὰ πρότερα, μόνον δὲ ταῦτα διασέουσα τὰ δεῖν τὰς ἀποτομώμενας δύο εὐθείας ποιεῖν χωρὶον περιεχούσας δοθέν». (Εἶναι πρότασις κατὰ τὰ ἄλλα ὁμοία πρὸς τὴν προηγουμένην, διαφέρει δὲ μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι τὰ ἐπὶ τῶν εὐθειῶν διὰ τῶν τοιῶν λαμβανόμενα τμήματα πρέπει νὰ κατασκευάζονται τοιουτοτρόπως, ὡστε νὰ περιέγουν δοθεῖσαν ἐπιπέδων). Τοῦ ἀπολεσθέντος τούτου συγγραμματος ἀνασύνθεσιν ἐπεχείρησεν ὁ μνημονευθεὶς ἀστρονόμος Χάλλεϋ.

3) «Διωρισμένη τομῆ» εἰς δύο βιβλία. Τὸ θέμα τῆς συγγραφῆς ταύτης, ἥτις ἀπωλέσθη, ἦτο τὸ ἀκόλουθον: Δοθέντων τεσσάρων σημείων Α, Β, Γ, Δ ἐπὶ μιᾶς εὐθείας νὰ εἰρησθῆ σημείων τ: Ε οὕτως ὡστε τὰ τμήματα ΑΓ : ΓΕ = ΒΕ : ΔΕ ἐπὶν δοθεῖσαν ἄπειρον εὐθείαν ἐπὶ σημείοις τεσσάρων, ὡστε τῶν ἀπολαμβανόμενων εὐθειῶν πρὸς τοῖς ἐπ' αὐτοῖς

δοθεῖσι σημείοις... δοθεῖτα λόγον ἔχειν» (Πάππος 642, 19).

4) «Ἐποφαί», εἰς δύο βιβλία. Κατὰ τὸν Πάππον (644, 23) τὸ θέμα ἦτο τὸ ἀκόλουθον: «Σημείων καὶ εὐθειῶν καὶ κύκλων τριῶν ὁποιοῦν θέσει δοθέντων κύκλων ἀγαγέτω δι' ἑκάστου τῶν δοθέντων σημείων... ἡ ἐσπότημενον ἐκάστης τῶν δοθεῖσάν γραμμῶν» (Δοθέντων ὁποιοῦνδήποτε τοιῶν σημείων ἢ εὐθειῶν ἢ κύκλων νὰ ἀχθῆ κύκλος δι' ἑκάστου τῶν δοθέντων σημείων ἢ ἐσπότημενος ἐκάστης τῶν δοθεῖσάν εὐθειῶν). Ὁ Γάλλος ἀλγεβριστὴς Βιέτα ἐπεχείρησεν ἀνασύνθεσιν τοῦ ἐν λόγω συγγραμματος.

5) «Νεύσεις», εἰς δύο βιβλία. Τὸ ἐξεταζόμενον γενικὸν πρόβλημα ἦτο κατὰ τὸν Πάππον (670, 3) «δύο δοθεῖσάν γραμμῶν θέσει βεβαίη μεταξὺ τούτων εὐθείαν τῷ μεγεθῷ δεδομένην νέουσιν ἐπὶ δοθέν σημείοις» (Δοθεῖσάν δύο εὐθείων γραμμῶν νὰ περιεβάλωμεν μεταξὺ αὐτῶν εὐθείαν γραμμὴν ὠρισμένου μεγέθους ἢ ὁποία νὰ κλίνη πρὸς ὠρισμένον σημείον, δηλαδὴ προεκβαλλομένη νὰ συναντᾷ ὠρισμένον σημείον). Εἰς τὸ ῥηθὲν σύγγραμμα, ὅπερ ἀπωλέσθη, περιλαμβάνοντο συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πάππου, 125 θεωρήματα καὶ 38 λήμματα. Ἀνασύνθεσιν τοῦ ἔργου τούτου παρουσίασεν ὁ Χόρσλεϋ.

6) «Ἐπίπεδοι τόποι», εἰς δύο βιβλία. Κατὰ τὸν Πάππον, ὁ Ἀπολλώνιος διεκρίνε τοὺς τόπους εἰς ἐφεκτικούς, διεδοδικούς καὶ ἀναστροφικούς. Εἰς τοὺς ἐφεκτικούς (δηλ. τοὺς μὴ ὑπερβαίνοντας ἑαυτοῦς) ἔθετε τὸ σημείον ὡς τόπον τοῦ σημείου, τὴν γραμμὴν ὡς τόπον τῆς γραμμῆς. Εἰς τοὺς διεδοδικούς (δηλ. τοὺς σχετιζόμενους μὲ γένος ὅπερ τοὺς ὑπερβαίνει) κατέτασσε τὴν γραμμὴν ὡς τόπον τοῦ σημείου, τὴν ἐπιπέδων ὡς τόπον τῆς γραμμῆς, καὶ τὸ στερεὸν ὡς τόπον τῆς ἐπιπέδων. Ἀναστροφικούς δὲ ἔκαλεε τοὺς σχετιζόμενους κατ' ἀναστροφήν, π.χ. ἔθεσε ὡς τόπον τοῦ σημείου τὴν ἐπιπέδων, τῆς γραμμῆς δὲ τὸ στερεόν. Διὰ τὴν ἀνασύνθεσιν τοῦ ἀπολεσθέντος τούτου συγγραμματος εἰργάσθησαν ὁ Φερμά, ὁ Σούτεν καὶ τελευταίως ὁ Σίμον.

7) «Περὶ κοχλίου». Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀναφέρει ὁ Πρόκλος εἰς τὰ «Εἰς Εὐκλείδην σχόλια» του (104, 26 κ.ε.), γράφον τὰ ἀκόλουθα: «Διαμοιραζόμενοι δὲ τινες... καὶ φασὶ μὴ δύο μόνον εἶναι τὰ ἄπλα γράμματα, ἀλλὰ καὶ τρίτη ἄλλη, τὴν περὶ τὸν κύλινδρον εἰλικα γραφομένην, ὅταν εὐθείας κινουμένης περὶ τὴν ἐπιπέδων τοῦ κύλινδρου σημείου ὁμοταχῶς ἐπ' αὐτῆς κινεῖται. Γίνεται γὰρ ἕλιξ ἢ ὁμοιομερῶς πάντα τὰ μέση πᾶσιν ἐφαρμόζει, καθάπερ Ἀπολλώνιος ἐν τῷ περὶ τοῦ κοχλίου γράμματι δεικνυσί» (Μερικαὶ φέρου ἀντιρρήσεις καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι δέν εἶναι μόνον δύο αἱ ἄπλα γράμματα, ἀλλ' ὑπάρχει ἐκτὸς αὐτῶν καὶ τρίτη, ἣτις εἶναι ἡ εἰλικοειδὴς γραμμὴ, ἢ ὁποία γράφεται περὶ τὸν κύλινδρον, ὅταν κατὰ τὴν κίνησιν τῆς εὐθείας περὶ τὴν ἐπιπέδων τοῦ κύλινδρου ἐν σημείοις κινητῆ ὁμοταχῶς ἐπ' αὐτῆς. Διότι παράγεται ἕλιξ τῆς ὁποίας πάντα τὰ μέση ὁμοιομερῶς ἐφαρμόζουσι εἰς ἄλλα τὰ (ἀντίστοιχα) μέση, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ὁ Ἀπολλώνιος εἰς τὸ περὶ κοχλίου σύγγραμμα του).

8) «Περὶ τῆς συγκρίσεως τοῦ δωδεκαέδρου καὶ τοῦ εἰκοσαέδρου». Εἰς τὴν συγγραφὴν ταύτην ἀπεδείκνυεν ὁ Ἀπολλώνιος τὴν σχέσιν ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ τοῦ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἐγγραφομένου δωδεκαέδρου πρὸς εἰκοσαέδρου. Ὁ Ὑφίλλης («Στοιχ. Εὐκλ.» V σελ. 6, 19) ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα: «Ὑπὸ δὲ Ἀπολλωνίου (γράφεται) ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τῆς συγκρίσεως τοῦ δωδεκαέδρου πρὸς τὸ εἰκοσαέδρον, ὅτι ἐστίν, ὡς ἡ τοῦ δωδεκαέδρου ἐπιπέδων πρὸς τὴν τοῦ εἰκοσαέδρου ἐπιπέδων, οὕτω καὶ αὐτὸ τὸ δωδεκαέδρον πρὸς τὸ εἰκοσαέδρον» (Ὑπὸ δὲ τοῦ Ἀπολλωνίου ἀποδεικνύεται εἰς τὴν δευτέρᾳ ἐκδόσει τῆς συγκρίσεως τοῦ δωδεκαέδρου πρὸς τὸ εἰκοσαέδρον ὅτι δὲν λόγον ἔχει ἡ ἐπιπέδων τοῦ δωδεκαέδρου πρὸς τὴν τοῦ εἰκοσαέδρου τῶν αὐτῶν λόγον ἔχον καὶ αὐτὰ τὰ ἴδια, δηλαδὴ οἱ δγκοί των).

9) «Περὶ ἀτάκτων ἀλόγων». Τὸ θέμα τῆς συγγραφῆς ταύτης κατὰ μαρτυρίαν τῶν παλαιῶν εἰς τὸν Εὐκλείδην σχολίων ἦσαν ἄσυμμετρα μεγέθη περισσότερον σύνθετα κατὰ τὴν μορφήν ἀπὸ ἐκείνα τὰ ὁποία εἶχε πραγματευθῆ ὁ Θεαιτήτης τὰ περιλήφθητα εἰς τὸ 10ον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου: «Ἐν δὲ τοῖς ἐξῆς περὶ ῥητῶν καὶ ἀλόγων ὁμοίων τινες γὰρ αὐτῶ ὡς ἐνωστάμενοι ἐγκαλοῦσιν» ἀλλὰ τῶν ἀπλουστάτων εἰδῶν, ὡν συντιθεμένων γίνονται ἄπειροι ἀλογοι, ὡν τινες καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ἀναγράφει (Εἰς τὰ ἐπόμενα (τοῦ 10ου βιβλίου) γίνεται λόγος περὶ ῥητῶν καὶ ἀσυμμέτρων οὐχὶ ὁμοίων δῶν διότι μερικαὶ φέροντες ἀντιρρήσεις κατηγοροῦν τὸν Εὐκλείδην λέγοντες ὅτι κἀμνη λόγον μόνον περὶ τῶν ἀπλουστάτων εἰδῶν τῶν ἀσυμμέτρων ἀπὸ τῆν οὐθέντων αὐτῶν παράγονται ἄπειρα ἀσύμμετρα στοιχεῖα, περὶ τινῶν ἐκ τῶν ὁποίων κἀμνη λόγον ὁ Ἀπολλώνιος). Εἰς σχόλια τοῦ Πάππου, διεσαωθέντα εἰς τὴν ἀραβικὴν καὶ μεταφρασθέντα ἀπὸ τὸν Βέπκιον (Waeprckins), ἀναγράφεται: «Ἀργότερον ὁ μέγας Ἀπολλώνιος, τοῦ ὁποίου τὸ πνεῦμα ἐρῆσεν εἰς τὸ ὕψιστον σημείον τῆς ὑπεροχῆς εἰς τὰ μαθηματικά, προσέθεσεν εἰς αὐτὰς τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ Θεαιτήτου θαυμαστάς θεωρίας... Διέκρινε τὰ εἶδη τῶν τακτικῶν ἀλόγων καὶ ἀνεκόλυψε τὴν ἐπιστήμην τῶν ποσοτήτων τῶν καλουμένων ἀτάκτων ἀλόγων, καὶ ἐνεφάνισε μέγαν αἰθιμόν ἐξ αὐτῶν δι' ἀκριβαλογικῶν μεθόδων».

10) «Ἐκτοκίσιον», δηλαδὴ μέθοδος συντομεύσεως τῶν λογιστικῶν πράξεων. Εἰς τοῦτο τὸ σύγγραμμα, ὡς φαίνεται ἐκ

διασπασμένων αποσπασμάτων, ὁ Ἀπολλώνιος, ὅπως ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὸν «Ψαμμίτην», ἐξέβητεν ἰδιαιτέρως ἀειδητικὸν σύστημα κατατάξεως τῶν ἀριθμῶν κατὰ τετράδας εἰς διαδοχικὴν σειράν δυνάμεως τῆς μυριάδος. Εἰς τὴν αὐτὴν συγγραφὴν εἶχεν ἐπιληφθῆ τοῦ προσωρισμοῦ τῆς γῆς τοῦ π. μ. μ. μεθόδου διαφορητικῆς ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Ἀρχιμήδης. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς παραδόσεως οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ Περγασίου σαφῶς εἶχον κατορθώσει νὰ πλησιάσουν περισσώτερον εἰς τὴν τιμὴν τοῦ π. Ὁ Εὐτόκιος γράσει εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸ «Κύκλου μεταπίσις» συγγραμμά του Ἀρχιμήδους: «Ἰστέον δὲ ὅτι καὶ Ἀπολλώνιος ὁ Περγάσιος ἐν τῷ «Ὀκυτοκίῳ» ἀπέδειξεν αὐτὸ, δι' ἀριθμῶν ἑτέρων ἐπὶ τὸ συνέγγυς μάλλον ἀγαθόν» (ἰστέον ἐν γὰρ ἔωμεν ὅτι καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Περγάσιος εἰς τὸ «Ὀκυτοκίῳ» ἀπέδειξε τὴν σχέσιν τῆς διαμέτρου πρὸς τὴν περιφέρειαν δι' ἄλλων ἀριθμητικῶν ὑπολογισμῶν, κατορθώσας νὰ δώσῃ τὴν πλησιάζουσαν περισσώτερον πρὸς τὴν ἀληθινήν).

11) «Ἡ καθόλου πραγματεία». Εἰς τὴν συγγραφὴν ταύτην ἐξήτασεν ὁ Περγάσιος μαθηματικὸς γενικῶς τὴν βελτίωσιν τῆς γεωμετρικῆς ἐπιστήμης. Ἐν τῷ ἰδίῳ συγγράμματι, ὡς φαίνεται ἐκ μαρτυριῶν τοῦ Πρόκλου, ἐπραγματεύετο καὶ περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον λαμβάνομεν γινῶν τῶν πρώτων γεωμετρικῶν ἐνοσιῶν: «Ἀποδείξωμεθα δὲ καὶ τοὺς περὶ Ἀπολλώνιον λέγοντας, ὅτι γραμμῆς ἕνωσις μὲν ἔχουμεν, ἔσται τὰ μήκη μόνον ἢ τὴν ὁδὸν ἢ τὴν τοίχων ἀναμετρεῖν κελεύομεν οὐ γὰρ προπαισώμεθα τότε τὸ πλάτος, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τὴν διαστάσιν ἀναλογίζομεθα, καθάπερ θη καὶ ὅταν χωρὶα μετρώμεν τὴν ἐπιφάνειαν ὁρώμεν, ὅταν δὲ φρέατα, τὸ στερεῶν» (Ἐὰς ἀποδεχθώμεν δὲ καὶ τὴν γῶμην τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ τὸν ὅσαόν του οἱ ὁποῖοι λέγουσι, ὅτι ἀπρόκτιον ἐνοσιῶν τῆς γραμμῆς, ὅταν διατάσσωμεν νὰ γίνῃ μέτρησις τῶν μῶν τῶν ὁδῶν ἢ τῶν τοίχων· διότι τότε εἰς λαμβάνομεν ὑπ' ἄψιν τὸ πλάτος, ἀλλὰ λαμβάνομεν ὑπ' ἄψιν μίαν μόνον ἐκ τῶν διαστάσεων· ἀκριβῶς ὅπως, ὅταν μετρώμεν χώρου ἔχουμε ὑπ' ἄψιν τὴν ἐπιφάνειαν, ὅταν δὲ μετρώμεν τὰ φρέατα, ἔχουμε ὑπ' ἄψιν καὶ τὰς τρεῖς διαστάσεις τῶν στερεῶν) (Πρόκλ. εἰς «Σχολ. εἰς Εὐκλ.» 100, 5). Ὅπως ἀνεφάρσασεν ἀνωτέρω πραγματευόμενοι περὶ τοῦ Εὐκλείδου, ὁ Ἀπολλώνιος εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ παρουσιάσῃ καὶ ἀποδείξῃ σχετικῶς μὲ τὰ ἀξιώματα. Διὰ τοῦτο ὁ Πρόκλος παρατηρεῖ: «Ἰαλλὰ ἄρα δέσπομεν ἡμεῖς τὸν Ἀπολλώνιον ἐπινοῦν, ὡς καὶ τῶν ἀξιωμάτων, ὡς οἶεται, γέγραφεν ἀποδείξεις ἀπ' ἐναντίας Εὐκλείδου φερόμενος. Ὁ μὲν γὰρ καὶ τὸ ἀποδεικνῶν ἐν τοῖς αἰτήμασι κατηύθησεν, ὁ δὲ καὶ τῶν ἀναποδεικτῶν ἐπεχείρησεν ἀποδείξεις εὐρίσκειν» (Πολὺ θὰ ἀποφύγομεν ἡμεῖς νὰ ἐπαινοῦμεν τὸν Ἀπολλώνιον, ὁ ὁποῖος καὶ τῶν ἀξιωμάτων, ὅπως φαντάζεται, ἔχει παρουσιάσει ἀποδείξεις, συμπεριερόμενος κατὰ τρόπον ἀντίθετον πρὸς τὸν Εὐκλείδην. Διότι ὁ μὲν Εὐκλείδης καὶ μερικὰς προτάσεις δυνάμενος νὰ ἀποδείξῃ τὰς κατέσθεν εἰς τὰ αἰτήματα, ὁ δὲ Ἀπολλώνιος ἐπεχείρησε καὶ διὰ τὰς ἐπιδοκτικὰς ἀποδείξειν προτάσεις νὰ εὐρίσκη ἀποδείξεις). Ὁ Ἀπολλώνιος εἶχεν ἰπτιχηρήσει προλαμβάνων πολλὰ ἐκ τῶν νεωτέρων θεωριῶν νὰ ἀποδείξῃ τὰ ἀξιώματα ἐπὶ τὰ ὅσασι τῶν ἰδιοτήτων τοῦ χώρου. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀπώλεσθη.

12) «Περὶ τοῦ πύριου». Πρόκειται περὶ συγγραφῆς ἔχουσας ἐκ θέματος παραδοσιακὰ κατόπτα δυνάμενα νὰ ἐπιφέρουν ἀνάφλεξιν. Εἰς διασπασθὲν παλαιὸν ἀπόσπασμα ἔκ μαθηματικῆς συγγραφῆς ἀναγράφονται τὰ ἀκόλουθα: «Οἱ μὲν οὖν παλαιοὶ ὑπέλαβον τὴν ἐξοχὴν ποιήσασθαι περὶ τὸ κέντρον τοῦ κατόπτρου, τοῦτο δὲ μεθῶς Ἀπολλώνιος μάλα δεινότεκ... (ἐν τῷ) πρὸς τοὺς κατοπτρικοὺς εἰδεῖς, καὶ περὶ τῆς δὲ τῶν ἡ ἐκτύρωσις ἔσται, διασεσάφην, ἐν τῷ περὶ τοῦ πύριου» (Οἱ μὲν λοιπὸν παλαιοὶ ἐνόμισαν ὅτι ἡ ἀνάφλεξις γίνεταί περὶ τὸ κέντρον τοῦ κατόπτρου· τοῦτο δὲ τὸ ἀπέδειξε ψευδῆς κατὰ πολὺ ἀρρόδιον τρόπον ὁ Ἀπολλώνιος εἰς τὸ πρὸς τοὺς κατοπτρικοὺς συγγραμμά του, καὶ ἔχει διασαφήσει γῶς εἰς ποῖον τόπον θὰ συμβῇ ἡ ἀνάφλεξις εἰς τὸ πρὶ πυρπαλικῶ κατόπτρου συγγραμμά του).

13) Σύνγραμμα ἀστρονομικῶν τοῦ ὁποῖου δὲν διασώθη ὁ τίτλος. Εἰς τοῦτο ἐγίνετο λόγος περὶ ἐξηγήσεως ἀνωμαλιῶν τινῶν τῆς κινήσεως τοῦ ἡλίου ἐν σχέσει μὲ τὰ ζῳδια ἐπὶ τὰ ὅσασι τῆς θεωρίας τῶν ἐπικύκλων. Εἶχεν ἀσχηλῆ πρόσει μὲ τὸν ὑπολογισμῶν τῆς ἀποστάσεως τῆς σελήνης ἀπὸ τῆς γῆς. Ὁ Ἀπολλώνιος ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα: «Καὶ ἀπόσπασμα δὲ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἐπὶ τὸν σεληνιακὸν κύκλον... ὁ Ἀπολλώνιος μυριάδων φ'» (Τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς μέχρι τοῦ κύκλου τῆς σελήνης τὴν ὑπολογίζει ὁ Ἀπολλώνιος εἰς πεντακόσιας μυριάδας σταδίων). Ὁ δὲ Φώτιος διέσωσε μαρτυρίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Περγάσιος μαθηματικὸς εἶχεν ἐντακτικῶς ἀσχηλῆ μὲ τὰ φαινόμενα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν σελήνην. «Ἀπολλώνιος δ' ὁ ἐν τοῖς τοῦ Φιλοπάτορος χρόνοις ἐπ' ἀστρονομίᾳ περιδότος γεγονὼς Ἐκαλείτο. Διὸ τὸ σχῆμα τοῦ Ε. συμπεριέσεται τῷ τῆς σελήνης περὶ τὴν ἐκείνου μάλιστα ἠκρίδωτα» (Ὁ δὲ Ἀπολλώνιος ὁ ζῆσις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φιλοπάτορος γενόμενος περιφθωσὺς ὡς ἀστρονόμος ἐκαλείτο Ἐφίλων, διότι τὸ σχῆμα τοῦ Ἐφίλων συμπαροκολεῖται τῷ σχῆμα τῆς σελήνης, περὶ τῆς ὁποίας ἐκείνος εἶχε κάμει ἀκριβεστάτας μελέτας).

14) «Κωνικὰς εἰς ὀκτὼ βιβλία. Εἶναι τὸ κύριον ἔργον τοῦ Ἀπολλωνίου, τὸ ὁποῖον τοῦ προσεπόρισεν ἀθάνατον ὄδον». Ἐσώθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὰ τέσσαρα πρῶτα βιβλία, τὰ ἐπομένα τρία (5—7) εἰς τὴν ἀραβικὴν, τὰ δὲ ὄγδον ἀπωλέσθη διασπασθέντες μόνον ὑπὸ τοῦ Πάππου (VII, 30 σελ. 672 κ.ε.)· πολυτίμου ἀποσπασματός, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου στρεψόμενος ὁ Χάλλεϋ ἐπεχείρησε τὴν ἀνασύνθεσιν ὀλακλήρου τοῦ ἀπολεσθέντος βιβλίου. Ὁ Εὐτόκιος ἔγραψε σχόλια εἰς τὰ

τέσσαρα πρῶτα βιβλία, ὅτινα συνήθως συνεκδίδονται μετὰ τοῦ κειμένου τῶν «Κωνικῶν». Τὰ «Κωνικὰ» ἐγράψαν κατ' ἀρχὰς εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἀνεθεωρήθησαν δὲ καὶ συνεπιληφθησαν κατόπιν ἐν τῇ Περγῳ. Εἰς τὴν πρὸς τὸν Εὐδῆμον ἀφιέρωσιν τῶν μᾶς δίδει ὁ τίσιος ὁ Ἀπολλώνιος τὰς ἀκολουθεῖς κληρονομίας περὶ τῆς συγγραφῆς τῶν καὶ τοῦ περιλαμβομένου τῶν.

«Ἀπολλώνιος Εὐδῆμον χαίρειν. Εἰ τῷ τε σώματι εὖ ἐπαύγει καὶ τὰ ἄλλα κατὰ γνώμην ἐπί σοι, καλῶς ἂν ἔχοι, μετρίως δ' ἔχομεν καὶ αὐτοί. Καθ' ὅν δὲ καιρὸν ἡμεῖς μετὰ σου ἐν Περγῳ, ἐθεώρουσεν σε στενδοῦρα μετασχεῖν τῶν πεπραγμένων ἡμῖν κωνικῶν πέποιθα οὐκ οὐσὶ τὸ πρῶτον βιβλίον διαρθεσάμενος, τὰ δὲ λοιπὰ, ὅταν ἀδραστηπίσωμεν, ἐξασπαστελοῦμεν οὐκ ἀμνημονεῖν γὰρ οἶομαι σε παρ' ἐμοῦ ἀκηκόατος, διότι τὴν περὶ ταῦτα ἔσοδον ἐπιποσάμην ἀξιοθεῖς ἢ τὸ Ναυκράτους τοῦ γεωμέτρου, καθ' ὅν καιρὸν ἐσχόλας παρ' ἡμῖν παραγενηθεῖς εἰς Ἀλεξάνδρειαν, καὶ διότι πραγματευόμενοι αὐτὰ ἐν ὀκτὼ βιβλίοις ἐξ αὐτῆς μεταδεδοκάμεν αὐτὰ εἰς τὸ σπουδαιότερον διὰ τὸ πρὸς ἐκπλῶ αὐτῶν εἶναι οὐ διακαθίσαντες, ἀλλὰ πάντα τὰ ὑποπίπτοντα ἡμῖν βέντες ὡς ἔσχατον ἐπελευσόμενοι. Ὅθεν καιρὸν νῦν λαβόντες αἰετὰ τὰ γεωγῶν διαρθεσάμεν ἐκδοῦμεν. Καὶ ἐπεὶ συμβέηκας καὶ ἄλλους τίνας τῶν συμμηχόντων ἡμῖν μετεπληθῆνα: τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον βιβλίον πρὶν ἢ διαρθεσθῆναι, μὴ βαρύνεσθαι ἐὰν περιπίπτῃ αὐτοῖς ἑτέρας ἔχουσιν. Ἀπὸ δὲ τῶν ὀκτὼ βιβλίων τὰ πρῶτα τέσσαρα πέμπτικες εἰς ἀγωγὴν στοιχειώδη, περιέχει δὲ τὸ μὲν πρῶτον τὰς γενέσεις τῶν τριῶν τομῶν καὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ τὰ ἐν αὐταῖς ἀσχηλὰ συμπίπτοντα ἐπὶ πλεον καὶ καθόλου μάλλον ἐξεργασμένα παρὰ τὰ ὑπὸ τῶν ἄλλων γεγραμμένα, τὰ δὲ δεύτερον τὰ περὶ τὰς διαμέτρους καὶ τοὺς ἄξονας τῶν τομῶν συμβαίνοντα καὶ τὰς ἀσχηλῶν καὶ ἄλλα γενικῶν καὶ ἀναγκαῖων κρίσεων παρεχόμενα πρὸς τοὺς διορισμοὺς, τίνες δὲ διαμέτρους καὶ τίνες ἄξονας καλῶς εἰδήσεις ἐκ τούτου τοῦ βιβλίου. Τὸ δὲ τρίτον πολλὰ καὶ παράδοξα θεωρήματα χρησιμὰ πρὸς τὰς συνδέσεις τῶν στερεῶν τόπων καὶ τοὺς διορισμοὺς, ὡν τὰς πλείους καὶ κάλλιστα εἶνα, ἀ καὶ κατανοήσαντες συνίδουεν μὴ συντιθέμενον ὑπὸ Εὐκλείδου τὸν ἐπὶ τρεῖς καὶ τέσσαρας γραμμῶν τόπον ἀλλὰ ὅμοιον τὸ τυχόν αὐτοῦ καὶ τοῦτο οὐκ ἐπιτυχῶς οὐ γὰρ ἦν δυνατὸν ἀνεῖν τῶν προσηρημένων ἡμῖν τελεωθῆναι τὴν σύνθεσιν. Τὸ δὲ τέταρτον ποσῶς αἰ τῶν κῶνων τομαὶ ἄλλῃως τε καὶ τῇ τῷ κύκλου περιφέρειᾳ συμβαλλούσι καὶ ἄλλα ἐκ περισσοῦ, ὧν οὐδὲτερον ὑπὸ τῶν πρὸ ἡμῶν γεγραπται, κῶνου τομῆ ἢ κύκλου περιφέρειᾳ κατὰ πρῶτα σημεία συμβαλλούσι. Τὰ δὲ λοιπὰ ἐστὶ περιουσιαστικῶτα ἐστὶ γὰρ τὸ μὲν περὶ ἐλαχίστων καὶ μεγίστων ἐπὶ πλεον, τὸ δὲ περὶ ἴσων καὶ ὁμοίων κῶνου τομῶν, τὸ δὲ περὶ διοριστικῶν θεωρημάτων, τὸ δὲ προδλημάτων κωνικῶν διορισμῶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πάντων ἐκδοθέντων ἐξέστι τοῖς περιτυγχάνουσι κρίνειν αὐτὰ, ὡς ἂν αὐτῶν ἕκαστος αἰρήται. Εὐτύχει».

(Ὁ Ἀπολλώνιος ἀποστέλλει χαιρετισμὸν εἰς τὸν Εὐδῆμον. Ἐὰν ἐπανάκτησας τὴν σωματικὴν σου ὑγίαν καὶ κατὰ τὰ ἄλλα εἶναι τὰ πράγματα ὅπως τὰ θέλει ἡ γνώμη σου, αὐτὸ θὰ εἶναι πολὺ εὐχάριστον, μᾶλλον δὲ ὅτι καὶ ἡμεῖς εἰμεθα ἄρκετὰ καλά. Κατὰ τὸν καιρὸν δὲ κατὰ τὸν ὁποῖον ἡμεῖς ἡμῶν μαζί σου εἰς τὴν Περγῳ, ἐβλεπον ὅτι εἶχες μέγαν ζῆλον νὰ λάβῃς γινῶσιν τῶν ἐργασίῶν τὰς ὁποίας εἶχον κάμει σχετικῶς μὲ τὰ κωνικὰ. Σοῦ ἔχω λοιπὸν ἀποστείλει τὰ πρῶτον βιβλίον, ἀφοῦ ἐπέφερα εἰς αὐτὸ διορθώσεις, τὰ δὲ ὑπόλοιπα, ὅταν μείνωμεν εὐχάριστοι μετὰ ἀπὸ αὐτὰ (δηλαδὴ ἀπὸ τῆς συνθέσεως καὶ τῆς διαρθεσῆς τῶν), θὰ σοῦ τὰ ἀποστείλωμεν. Διότι φαντάζεσαι νὰ ἐνθυμῆσαι, ἀφοῦ τὸ ἦκουσας ἀπὸ ἐμὲ τὸν τίσιος, ὅτι ἀνελαβὼν νὰ γράψω τὴν εἰς τὸ θέμα τοῦτο ἀναφερομένην πραγματείαν, παρακλήθησι ἀπὸ τῶν γεωμετρῶν Ναυκράτη, κατὰ τὸν χρόνον τὸν ὁποῖον ἦτο εἰς προσπίπτον ἐπικωνωνίαν ἐμὲ ἡμᾶς, ἔλθων εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἐπισημειώσωμεν κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σου καὶ ὅτι ἀμέσως, καὶ μὲ κίττιον μεγαλύτεραν διαν, τοῦ παρασηρῶσαμεν ἐκείνην τὴν πραγματείαν, χωρὶς νὰ τὴν διαρθεσῆμεν, εἰπεὶθ ἐβιάζετο νὰ ταξιδεύσῃ, ἔχουσας τὴν ἐπιθυμίαν ὅτι θὰ τὴν ἐπανεθετάσωμεν κατόπιν. Δι' αὐτὸ τῶρα, ὁσῶκις μᾶς παρουσιάζεται εὐκαιρία, ἐκδοῦμεν ἕκαστον ἐκείνο τὸ ὁποῖον ἐπιδοῦμεν. Καὶ ἐπειθ ἔχει συμβῆ καὶ μερικὰ ἄλλα ἐξ ἐκείνων, ὅτινες ἔχουν μαθητεύσει πλῆθυν μου, νὰ ἔχουν λάβει τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον βιβλίον πρὶν διαρθεσθῆναι, μὴ παραβενεθῆς ἐὰν τὰ εὐόσκησις διατυπωμένα κατ' ἄλλον τρόπον. Ἐκ δὲ τῶν ὀκτὼ βιβλίων, τὰ πρῶτα τέσσαρα ἔχουν τὸν προορισμὸν νὰ ἐξηγηρηθῶσιν τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰ στοιχεῖα, περιέχει δὲ τὸ μὲν πρῶτον τοὺς τρόπους καθ' ὅν γεννῶνται, αἱ τρεῖς (κωνικαὶ) τομαὶ, καὶ καθὼς καὶ αἱ ἀντίθετοι τῶν (δηλαδὴ αἱ ἀντίθετοι κλάδοι τῆς ὑπερβολῆς) καὶ τὰς προσιν διαζούσας εἰς αὐτὰς θεμελιώδεις ἰδιότητες, αἱ ὁποίας ἐκτίθενται μὲ μεγαλύτερον εὐρύτητα καὶ γενικότητα ἀπὸ ἐκείνην μὲ τὴν ὁποίαν ἔχουν ἀναπτυχθῆ ἀπὸ τοὺς ἄλλους συγγραφῆς. Τὸ δεύτερον βιβλίον περιέχει τὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας παρουσιάζουσι αἱ διαμέτροι καὶ οἱ ἄξονες τῶν τομῶν καὶ αἱ ἀσχηλῶν, καθὼς καὶ ἄλλα πράγματα, τὰ ὁποία παρέχουσι βήθειαν γενικῶν καὶ ἀναγκαῖων διὰ τὰς διερευνησῆς (περὶ τῆς δυνατοτήσεως ἐπιλύσεως προβλημάτων). Τί καλῶς δὲ διαμέτρους καὶ ἄξονας, αὐτὸ θὰ τὸ μάθῃς ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦτο. Τὸ δὲ τρίτον βιβλίον περιέχει πολλὰ θεωρήματα, ἄξια νὰ δημοσιεύσῃσιν ἀπορίας ἄτινα εἶναι χρήσιμα διὰ τὰς κατασκευὰς τῶν στερεῶν τόπων (δηλαδὴ γεωμετρικῶν τόπων, εἰς τὰς κατασκευὴν τῶν ὁποίων παρεμβάσινον καμπύλας δευτέρου βαθμοῦ ἢ ἐπιπέδοι τομαὶ στερεῶν) καὶ διὰ τὰς διερευνησῆς. Ἐκ τούτων τὰ περισσότερα καὶ τὰ καλύτερα εἶναι νέα. Ταῦτα ὅταν τὰ ἀνεκαλύψωμεν διεπιστώσωμεν ὅτι ὁ τόπος ἐν

κατασκευάζεται παρα τῆ Εὐκλείδῃ ἐν συσχετίσει πρὸς τρεῖς καὶ τέσσαρες γραμμὰς, ἀλλὰ μόνον ἐν τυχαίῳ μέρος τοῦ καὶ αὐτὸ οὐχὶ κατὰ τὸν ἀριστὸν τρόπον· διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀχθῆ εἰς πέραρ ἡ κατασκευὴ χωρὶς τὴν βοήθειαν τῶν θεωρημάτων, ὅτινα ἔχουν ἀνακαλυφθῆ ὑπ' ἐμοῦ. Τὰ τέταρτον διδόν περιεχει κατὰ ποσοὺς τρόπους συναντῶνται αἱ κωνικαὶ τομαὶ πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου, καὶ ἐκτὸς τούτων καὶ ἄλλα ἐπὶ πλεον, ἐκ τῶν ὁποίων κανὼν δὲν ἔχει ἐξετασθῆ εἰς σύγγραμμα τῶν προγενεστέρων μου, δηλαδὴ εἰς τὰς σημεία συναντῶνται ἡ τομὴ τοῦ κύκλου ἢ ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου. Τὰ δὲ ὑπόλοιπα διδύλια εἶναι περισσώτερον πλοῦσι εἰς περιεχομένον. Διότι τὸ μὲν ἐν ἐξετάσει τὰς μεγίστας καὶ ἐλαχίστας γραμμὰς (αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ἀχθῶν ἀπὸ ἐν δοθέν σημείου εἰς μίαν κωνικὴν τομὴν) μετὰ διεξοδικότητος καὶ τὸ ἄλλο πραγματεύεται περὶ τῶν τομῶν ἴσων καὶ ὁμοίων κῶνων, τὸ ἄλλο δὲ περὶ τῶν θεωρημάτων τῶν σχετικῶν μὲ τὰς διερευνησεις, τὸ δὲ (δύδου) ἐξετάζει προσδιορισμένα κωνικὰ προβλήματα. Προσθεῖται ἀκόμη ὅτι ὅταν ἐκδοθῶν ὅλα τὰ διδύλια, θὰ ἤμποροῦν οἱ λαμβάνοντες αὐτὰ ἀπὸ χεῖρας νὰ τὰ κ' ἴσων ὁ καθένας ἀναλόγως μὲ τὴν προαίρεσιν τοῦ. Σοῦ εὐχομαι εὐτυχίαν.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀφιέρωσιν ὁ μέγας Περγαιὸς μαθηματικὸς καθορίζει τί παρέλαθεν ἐκ τῶν προγενεστέρων καὶ ὡς πρὸς τί ἐπλοῦτισε τὴν εἰς τὰς κωνικὰς τομὰς ἀναφερομένην θεωρίαν. Εἰς τὰ προηγουμένα ἔσχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος Μέναιχος ἠσχολήθη πρῶτος μὲ τὰς κωνικὰς τομὰς. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων μαρτυριῶν, αἰτίας πιστοποιοῦν τούτο, καὶ ὁ Ἐρατοσθένης ἀναφέρει εἰς τὸ πρὸς τὸν Πτολεμαῖον ἐπίγραμμα τοῦ, πρόκειμένου περὶ τῆς λύσεως τοῦ Διλήνου-προβλήματος, τὰ τρία εἶδη τῶν ὑπὸ τοῦ Μεναιχμοῦ μελετηθειῶν τομῶν, γράφων: «Μηδὲ Μεγαίχμου κανοτομῆν τριάδα» (μηδὲ νὰ χρησιμοποίησῃ τὰ τρία εἶδη τῶν κωνικῶν τομῶν τὰ ὅποια χρησιμοποιοῖ ὁ Μεναιχος). Καὶ ὁ Ἀρχιμήδης ἠσχολήθη μὲ τὰ αὐτὰ πρόβλημα, διατηρήσας τὰς παλαιὰς ὀνομασίας, κατὰ τὰς ὁποίας αἱ κωνικαὶ τομαὶ ἐθεωροῦντο γεννώμεναι ἐκ τῆς τομῆς ὀρθογωνίου ἀμβλυγωνίου καὶ ὀξυγωνίου κῶνου. Πρῶτος ὁ Ἀπολλώνιος ἐθεσε τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τοῦ κῶνου ἐπὶ ἄλλῃ βάσει καὶ ἐχρησιμοποίησε τὰ νῦν εἰσέτι ἐν χρήσει ὀνόματα τῆς ἐλλείψεως, παραβολῆς, ὑπερβολῆς καὶ ἀσυμπτώτου. Οἱ τρεῖς οὗτοι ὄροι ἴσαν καὶ κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους γνωστοὶ καὶ ἔκαμον χρῆσιν αὐτῶν κατὰ τὰς γεωμετρικὰς κατασκευὰς, εἰς ἐξ ἑξήτειτα ἐπὶ δοθείσης εὐθείας νὰ κατασκευασθῆ ἐπιπέδαι ἴση πρὸς ἄλληλῃν δοθείσαν. Κατὰ τὸν Πράκλον (Σχολ. εἰς Εὐκλ. 420,1 κ.ε.) ὅταν ἡ κατασκευασθῆ ἐπιπέδαι συμπαρεστέλλετο καθ' ἑαυτὴν τὸ μήκος τῆς εὐθείας, ἐγένετο λόγος περὶ παραβολῆς, ὅταν τὸ μήκος τῆς εὐθείας ἐγένετο μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ μήκος τῆς εὐθείας περὶ ὑπερβολῆς, ὅταν δὲ ἐγένετο μικρότερον περὶ ἐλλείψεως. Σχετικὰ πρὸς τοὺς ὄρους τούτου εἶναι, ὅπως ἐσημειώσαμεν εἰς τὰ προηγουμένα, καὶ τὰ ἐν 87 Α ἐν τῷ «Μέναιχο» τοῦ Πλάτωνος λεγόμενα περὶ «ἐλλείψεως» χωρὶς, ἐνθα τίθεται πρόβλημα γεωμετρικόν, μὴ δυνάμενον νὰ λυθῆ διὰ τοῦ διὰ τοῦ κῶνου καὶ κανόνος, ἀλλ' ἀπαιτοῦν τὴν χρησιμοποίησιν καμπύλης. Τοιαύτης φύσεως προβλήματα χρησιμοποιοῦνται ἀναλόγως ὄρους ὑπάρχον καὶ παρὰ τῷ Εὐκλείδῃ (Στοιχ. Εὐκλ. I, 44 καὶ VI 28). Πληρῆστερον νόημα λαμβάνουν δι' ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους αἱ ἐκφράσεις αὐταὶ ἀν θεωρήσωμεν αὐτὰς ἀλγεβρικὰς ἐκφραζόμενας ὑπὸ τῶν κάτωθι ἐξισώσεων:

$$y \cdot y = ax : \text{Παραβολή,}$$

$$y \cdot y = ax - bx \cdot x : \text{Ἐλλείψις (τὸ } ax \text{ ἐλαττοῦται κατὰ τὸ } bx \cdot x \text{).}$$

$$y \cdot y = ax + bx \cdot x : \text{Ἐπερβολή (τὸ } ax \text{ ἐπαυξάνεται κατὰ τὸ } bx \cdot x \text{).}$$

Ὁ Ἀπολλώνιος προχωρῶν πέραν τῶν προγενεστέρων τοῦ διδοῖ νέον ὄρισμόν τοῦ τρόπου καθ' ὃν γεννῶνται ὁ κῶνος καὶ ἐπὶ τῆ βάσει τούτου κατανοεῖ ὅτι τὰ τρία εἶδη τῶν κωνικῶν τομῶν δύνανται νὰ παραχθῶν διὰ τῆς τομῆς τοῦ κῶνου ὑπὸ ἐπιπέδου τέμνοντος αὐτὸν κατὰ τρεῖς διαφοροὺς τρόπους. Οἱ παλαιότεροι ἐθεώρουν τὸν κῶνον γεννώμενον ἐκ περιστροφῆς τριγώνου ὀρθογωνίου ἢ σκαληνοῦ περὶ μίαν ἐκ τῶν πλευρῶν τοῦ καὶ διὰ τούτου ἐχρησιμοποιοῦν τοὺς ὄρους ὀρθογωνίου κῶνος ἀμβλυγωνίου καὶ ὀξυγωνίου. Ὁ Ἀπολλώνιος ὅμως ὀρίζει τὴν κωνικὴν ἐπιπέδαι κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: «Ἐάν ἀπὸ τινος σημείου πρὸς κύκλου περιφέρειαν ὡς οὐκ ἔστιν ἐν τῷ αὐτῷ ἐπιπέδῳ τῷ σημείῳ εὐθεῖα ἐπιτελεθῆσῃ εἰς ἑκάτερα προεκβληθῆ καὶ μένοντος τοῦ σημείου ἢ εὐθείας περιεπεχθεῖσαι περὶ τὴν τοῦ κύκλου περιφέρειαν εἰς τὸ αὐτὸ πάλιν ἀποκατασταθῆ, ὅθεν ἤρξατο φερεσθαι, τὴν γραφεῖσαν ὑπὸ τῆς εὐθείας ἐπιπέδαι, ἢ σύγκειται ἐκ δύο ἐπιφανείων κατὰ κορυφὴν ἀλλήλας κειμένων, ὧν ἑκάτερα εἰς ἄπειρον αὐξάνεται τῆς γραφείσεως εὐθείας εἰς ἄπειρον προσεκβαλλομένης, καλῶ κωνικὴν ἐπιπέδαι, κορυφὴν δὲ αὐτῆς τὸ μενεγκὸς σημεῖον, ἄξονα δὲ τὴν διὰ τοῦ σημείου καὶ τοῦ κέντρου τοῦ κύκλου ἀγόμενν εὐθεῖαν» (Ἐάν εὐθεῖα ἦτις ἀγεται ἀπὸ κάποιον σημείου πρὸς περιφέρειαν κύκλου, ὁ ὅποιος δὲν κείται εἰς τὸ αὐτὸ μὲ τὸ σημεῖον ἐπιπέδον, προεκβληθῆ καὶ πρὸς τὸ ἐν καὶ πρὸς τὸ ἄλλο μέρος, καὶ ἐνῶ τὸ σημεῖον μένει εἰς τὴν θέσιν τοῦ, ἢ δὲ εὐθεῖα ἀσοῦ ἐκτελέσῃ περιφορὰν ἀκολουθοῦσαν τὴν περιφέρειαν ἐπιπέδαι πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον (εἰς ὃ ἀρχικῶς εἶχε συναντήσῃ τὴν περιφέρειαν) ἀπὸ τῶν ὁποίων ἤρξατο τὴν περιφορὰν τῆς, ὀνομαζῶν τὴν γραφεῖσαν ὑπὸ τῆς εὐθείας ἐπιπέδαι, ἦτις σύγκειται ἐκ δύο

ἐπιφανείων, αἱ ὁποῖαι κείνται κατὰ κορυφὴν πρὸς ἀλλήλας καὶ ἐκ τῶν ὁποίων καθε μία αὐξάνει ἐπ' ἄπειρον, ἐπ' ὅσον ἢ εὐθεῖα ἦτις τὴν γραφεῖ προεκβάλλεται διαρκῶς πρὸς τὸ ἄπειρον, κωνικὴν ἐπιπέδαι, κορυφὴν τῆς δὲ ὀνομαζῶ τὸ σημεῖον τῆς τὸ ὅποιον ἔχει μένει ακίνητον, ἄξονα δὲ ὀνομαζῶ τὴν εὐθεῖαν ἦτις ἀγεται διὰ τοῦ σημείου καὶ τοῦ κέντρου τοῦ κύκλου). Διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου τίθεται ἐπὶ ἑαυτῆς βάσεως ἡ γενεσις τοῦ κῶνου ἐπὶ τῆ βάσει περιστροφῆς εὐθείας ἐπιτελεῖσε σταθερὸν τι σημεῖον καὶ ἐν σημείον περιεπεχθεῖσε, ἦτις δὲν κείται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου μὲ τὸ ἄπειρον σημεῖον. Ὁ προκύπτων νέος ὄρισμός εἶναι ὁ ἀκόλουθος: «Κῶνον δὲ (καλῶ) τὸ περιεχομένον σχημα ὑπὸ τε τοῦ κύκλου καὶ τῆς μετὰς τῆς τε κορυφῆς καὶ τῆς τοῦ κύκλου περιεπεχθεῖσε κωνικῆς ἐπιπέδαι» (Κῶνον δὲ ὀνομαζῶ τὸ σχημα τὸ περιεχομένον ὑπὸ τοῦ κύκλου καὶ τῆς κωνικῆς ἐπιπέδαι, ἦτις κείται μετὰς τῆς κορυφῆς καὶ τῆς περιεπεχθεῖσε τοῦ κύκλου). Ἡ νέα αὐτῆ βάσις ἔδωκεν εἰς τὸν Ἀπολλώνιον τὴν δυνατότητα νὰ οἰεῖται ὅτι πρὸς παραγωγὴν τῶν διαφορῶν εἰδῶν τῶν κωνικῶν τομῶν δὲν χρειάζεται τριμ) διαφορῶν ἐκάστου κῶνου (ὀρθογωνίου ἀμβλυγωνίου, ὀξυγωνίου), ἀλλὰ τῶσον ἢ παραβολῆ ὡσον καὶ ἢ ὑπερβολῆ καὶ ἢ ἐλλείψεως δύνανται νὰ παραχθῶν ἀν τῆς αἰσθητότερας κῶνος δι' ἐπιπέδου κατὰ διαφορῶν ἐκάστου κλίσιν (βλ.πε ἀνωτέρω λεχθέντα περὶ Μεναιχμοῦ). Ἄν προσθεῖς ὁ Εὐτόκους γράφει ἐν σχεσί με τὴν ἐπιπέδαι τούτην τοῦ Περγαιῶ μαθηματικοῦ: «Οἱ παλαιοὶ ὑποθέμεναι τὸ τέμνον ἐπιπέδον πρὸς ὄρθαι... τὴ πλευρὰ τοῦ διὰ τοῦ ἄξονος τοῦ κῶνου τριγώνου... διαφορῶν τοῦς κῶνας εὐεώρησαν καὶ ἐπὶ ἐκάστου ἴσαν τομῆν. Ὁ δὲ Ἀπολλώνιος ὑποθέμενος τὸν κῶνον καὶ ὄρθαι καὶ σκαλητῶν τῆς διαφορῶν ἐπιπέδου κλίσει διαφορῶν ἐπιπέδου τὰς τομὰς» (Οἱ παλαιοὶ λαμβάνοντες τὴν τομῆν τοῦ ἐπιπέδου αὐτῶν ὡστε νὰ σχηματίζῃ ὄρθαι γωνίας μὲ τὴν πλευρὰν τοῦ τριγώνου τοῦ διερχομένου διὰ τοῦ ἄξονος τοῦ κῶνου, ἠγαγόντου νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν τῶν διαφορῶν κῶνας καὶ νὰ παραχθῶν ἐφ' ἐκάστου ἰδιαίτερον εἶδος τοῦς. Ὁ δὲ Ἀπολλώνιος, λαθῶν τὸν κῶνον καὶ μὲ ὄρθαι γωνίας εἰς τὴν κορυφὴν καὶ μὲ μὴ ὄρθαι, παραγαγῶν τὴν διαφορῶν τῶν τομῶν διὰ τῆς διαφορῶν κλίσει τοῦ τεμνοντος τὸν κῶνον ἐπιπέδου). Ὁ ὄρισμος τῆς γενέσεως τοῦ κῶνου ἠκόλουσε προσετι τοῦ Ἀπολλώνιον νὰ μελετῆσῃ ὡ μόνον τὸν διπλῶν κῶνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς δύο κλάσους τῆς ὑπερβολῆς. Εἰς τὴν δεκάτην τεταρτῆν πρῶτασιν τοῦ πρώτου βιβλίου καθορίζων αὐτοῦς ἐπαρκῶς τοὺς ὀνομαζῶν ἀντικειμένους «καλείσθωσαν δὲ αἱ τοιαῦτα τομαὶ ἀντικειμένα».

Τὸ περιεχόμενον τῶν πρώτων τεσσάρων βιβλίων τῶν «Κωνικῶν» ἀποτελεῖ τὸν κατωτέρω κύκλον τῆς ὅλης διδασκαλίας, ἐχρησιμοποιοῦτο δὲ ἡ συλλογὴ τῶν πρώτων τεσσάρων βιβλίων καὶ ὡς διδακτικὸν βιβλίον εἰς τὰ σχολεῖα Περὶλήφιν τῶν βιβλίων, τὰ ὅποια ἐξελάζονται εἰς τὸ στοιχειώδες τούτο τιμῆα, δύνανται νὰ ἴσῃ ὁ ἀναγνώστης εἰς τὸ ἄρθρον «Γεωμετρία» τοῦ παρόντος μετρίου. Ἐὰ τέσσαρα τελευταῖα βιβλία ἀπετέλουσαν τὸ ἀνώτερον τιμῆα εἰς τὴν μελέτην τοῦ ὁποῖου ἐπέκυπτον οἱ εἰδικοί. Διὰ τούτου δὲν ὑπάρχον πολλά ἐκδόσεις καὶ σχόλια τῶν τεσσάρων τελευταίων βιβλίων. Εὐ.ἐξηγητὸν συνειπὰς τυγχάνει τὸ ὅτι δὲν διεσώθησαν τὰ βιβλία ταῦτα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἀλλὰ μόνον τὰ τρία ἐκ τούτων εἰς τὴν ἀραβικὴν. Ὡς πρὸς τὰ περιεχόμενα τοῦ δου βιβλίου δὲν δύνανται ἢ ἔρευνα νὰ ἀποφανθῆ μετὰ βεβαιότητος. Ἡ ὅπῃ τοῦ ἀστρονόμου Χάλλεϋ ἐπιχειρηθεῖσα ἀνασύνθεσις τοῦ οὐδόλων τυγχάνει ἰκανοποιητικῆ, ἔπίσης καὶ τὰ λήμματα, ἄτῃα ἐνεὶ γράφει ὁ Πάππος, κατ' οὐδὲν μᾶς διαφωτίζουν, διότι ταῦτα ἀσχολοῦνται περὶ τὴν διασώθησιν προϋποθέσεων, τὰς ὁποίας σιωπηλῶς ἐλάμβανεν ὡς ὄρθαι ὁ Ἀπολλώνιος. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν τεσσάρων πρώτων βιβλίων καὶ τῶν ὑπολοίπων τοῶν τῶν διασώθητων εἰς τὴν ἀραβικὴν, καταφαίνεται ὅτι ὁ Περγαιὸς μαθηματικὸς ἔχει προλάβει εἰς πολλὰ σημεία τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην. Γνωρίζει τὸ σύστημα τῶν συντεταγμένων καὶ διακρίνει τὰς τετμημένες ἀπὸ τὰς τεταγμένας, λαμβάνων τὰς τετμημένες ἐπὶ τοῦ ἄξονος τῶν κωνικῶν τομῶν. Εἰς τὴν 11ην πρότασιν τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν «Κωνικῶν» ἐμφανίζει σύστημα ὀδογωνίων συντεταγμένων. Ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Μάξ Σιμόν (βλέπε «Ἱστορίαν τῶν Μαθηματικῶν» σελ. 294), λαμβάνων τούτο ὑπ' ὄψιν ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι ὁ Περγαιὸς μαθηματικὸς προέλαβε τὸν Καρτέσιον ὡς πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας. Ἡ διαφορὰ ἐγκείται εἰς τὸ ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος δὲν παριστὰ τὰς γραμμὰς τούτας δι' ἀριθμητικῶν τιμῶν. Ὑπερισχύει παρ' αὐτῷ ὅπως καὶ παρὰ τῷ Ἀρχιμήδῃ, ἢ ἀντιστροφῶς τῆσι, ἢ παράστασις δηλαδὴ τῶν ἀριθμῶν διὰ τιμητῶν εὐθειῶν. Τούτο πρέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ ἀριθμητικὰ σύμβολα εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶχαν συγκεκριμένην ἀριθμητικὴν τιμῆν, ἀντεπροσώπευαν ἄριστῶν ἀριθμητικῶν ποσότητος καὶ διὰ τούτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσδοθῆ εἰς αὐτὰ καθολικὴ καὶ γενικὴ σημασία. Δὲν ἦτο δυνατόν λοιπὸν τὰ γράμματα, ὅτινα ἴσαν σύμβολα συγκεκριμένων ἀριθμῶν, νὰ χρησιμοποιηθῶν εἰς γενικώτερας σημασίας. Ὅπου τὰ γράμματα χρησιμοποιοῦνται συμβολικῶς, δὲν συμβολίζουν ἀριθμούς, ἀλλὰ μεγέθη γραμμῶν. Πάντως ὅμως ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πάππου ἐν τῷ «Συναγωγῆς» ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος εἶχε μελετῆσῃ τὸ περίφημον πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τοῦ τόπου ἐνὸς σημείου, ὅτερ κινεῖται, οὔτως ὡστε τὸ γινόμενον τῶν ἀπαστάσεω, τοῦ ἀπὸ ἑνα καθορισμένου ἀριθμῶν γωσιμῶν, νὰ διατηρῆ σταθερὸν ἀναλογίαν πρὸς τὸ γινόμενον τῶν ἀπαστάσεω, τοῦ ἀπὸ ἑνα ἄλλου ἀριθμῶν γωσιμῶν. Ἐπὶ τῆς λύσεως τοῦ ἐν λόγω προβλήματος, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Λάμπιντε, ἐπιστήθῃ ἢ προσοχῇ τοῦ Καρτε

σίου εκ μέρους του Γκόλιου κατά το 1631. Έγκυρος δὲ ὁ μέγας Γάλλος μαθηματικός εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου, καταρθῶνς ἢ ἀνακαλύψας τὴν ἀναλυτικὴν γεωμετρίαν. Ὡς πρὸς τὴν εὐρετικὴν μέθοδον, διὰ τῆς ὁποίας ἐπραγματοποιήσας τὰς ἀκαλιμίας του, οὐδὲν γνωρίζομεν, διότι οὐδὲν περὶ αὐτῆς ἔχει ἀνακαινώσει εἰς τὰ σωθέντα συγγράμματά του.

Ἡ παράδοσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν.

Ἐκ τοῦ παρατεθέντος ἀνωτέρω προοιμίου τῶν «Κωνικῶν» καταφαίνεται ὅτι τὸ συγγραμμάκι τούτου ἐξεδόθη κατ' ἀρχὰς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ παράκλησιν τῶν φίλων τοῦ συγγραφέως μετὰ τινος Βίαις. Κατόπιν προσδευτικῶς ἐξεδίδοτο ἕκαστον ἐκ τῶν διδύμων ἀνωτέρω. Ἐκ τούτου προέκυψε ὥστε νὰ φέρονται ποικίλα ἀντίγραφα παρουσιάζοντα διαφορὰς πρὸς ἀλλήλα. Ἐκ τῶν παλαιῶν τούτων ἀντιγράφων ἀντὶ τὸν ὄγκον, προέβη ὁ Εὐτόκιος, κατὰ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα, εἰς τὴν ἐκδοσὶν τῶν πρώτων τεσσάρων βιβλίων, συνιδεύσας τούτην καὶ μετ' ἰδικῶν τῶν σχολίων. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας, λόγῳ τῆς παρακμῆς, εἰς ἣν εἶχον περιπέσει αἱ περὶ τὰ μαθηματικά σπουδαί, εἰσεχώρησαν ἀσκατὰ παρασθραβὰ εἰς τὰ ἀντίγραφα τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Εὐτοκίου. Εὐτυχῶς, κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα, διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Λέοντος, ἠδυσίον ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ ἀναγιγνώσκονται αἱ μαθηματικαὶ σπουδαί. Ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας (9ος—11ος) ἀναγιγνώσκονται ἐντατικῶς τὰ ἔργα τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἐρμηνεύονται ἐν Κωνσταντινουπόλει, πολλαπλασιάζονται δὲ διὰ πολλῶν ἀντιγράφων οἱ περιεχόντες ταῦτα κώδικες. Κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα σημειοῦται ὀπισθοδρομῆσι εἰς τὰς μαθηματικὰς σπουδαί. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ σπασοί, οἱ ὅποιοι δὲν διακόπτουν τὰς εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀπολλωνίου ἀναφερομένας σπουδαί. Ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης (βλέπε Σάββα «Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη» τ. σελ. πζ), ἐκφράζεται κατὰ τὸν ἀκόλουθον ἐγκωμιστικὸν τρόπον περὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Περαιῶν μαθηματικού: «Τὴν δὲ περὶ τὰ στερεὰ τῆς ἐπιστήμης πολυπραγμοσύνην καὶ μάλιστα τὴν τῶν περὶ τὰ κωνικὰ θαυμάτων τῆς μαθηματικῆς ἀρρῆτον παντάπασιν καὶ ἀνεώπτον πρὶν ἢ ἐντυχῆν ὄντισαυὸν καὶ προσεχῆ ἐν μάλα εὐρεσίν καὶ ὑποτύπωσιν Ἀπολλωνίου τοῦ ἐκ Πέργης ἀνδρὸς ὡς ἀληθῶς θαυμαστάτων ἐξαρχῆς ἀνθρώπων, ὅσα ἡμεῖς αἰδῶμεν, αὐτοῦ τε (καὶ) τὴν περὶ τὰ κυλινδρικά (καὶ) Σερήνου κατ' αὐτὸν ἀνδρὸς ἢ ὅτι ἔγγιστος. (Τὴν δὲ περὶ τὰ στερεὰ σώματα ἀνωτέρων θεωρίων τῆς ἐπιστήμης καὶ μάλιστα τὴν εἰς τὰς θαυμαστάς προτάσεις τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ἀλοκλήρωτικὰς ἀνεκφραστὸν καὶ ἀσύλληπτον διὰ τὴν σκέψιν, δι' ἣν ἔκρινον ὅστις δὲν θὰ ἀσχοληθῆ μετὰ τῆς προποσίης προσοχῆς, ἀναφερομένην εὐρεσίν καὶ διατύπωσιν ἢ παραιοσύνην ὁ Ἀπολλώνιος ὁ ἐκ Πέργης, ὅστις ὑπῆρξεν ἀνὴρ ἀληθινὰ θαυμαστάς μετὰ τῶν ὄλων τῶν ἀπὸ τοῦ παλαιαίου καιροῦ ἀνθρώπων, καθ' ὅσον ἐγὼ γνωρίζω. Αὕτη ἂ σάεραται εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐπιστήμην καὶ ἀνήκει εἰς αὐτὸν καθὼς καὶ ἡ ἔρευνα ἢ ἔχουσα θέμα τῆς τὰ κυλινδρικά, τὴν ὁποίαν παρουσίασεν ὁ Σερήνος, ἀνὴρ ἀντίξιος πρὸς τὸν Ἀπολλώνιον ἢ πλησιάζων αὐτὸν εἰς μέγιστον βαθμόν. Ὁ ἴδιος ὁ Μετοχίτης γράφει περὶ τῶν σπουδῶν του τὰ ἀκόλουθα: «Ἄ δὲ δὴ τ' εἰρήται μοι πρότερον Ἀπολλωνίου τοῦ Περαιῶν κωνικὰ θαυμαστῆς ὄντος γεωμετρικῆς ἔξεως καὶ κράτους ἐν ταύτῃ τοῦ ἀνδρὸς δειγμάτων καὶ Σερήνου κυλινδρικά μάλιστα ἐπονήθη αὐτὸν εὐσυνείδητα ταῖς καταγραφαῖς ἐντυχῆν καὶ κομίδῃ πως ἐργάδῃ συσχῆν παντάπασιν, ὅσα γ' ἡμεῖς εἰδῶμεν, διὰ τὴν ἐπίπεδον ἐπισκέψιν, καὶ ἔστιν ὅτι οὐν γοήσθαι καὶ πειράσθαι, εἰ ἀληθῆς ὁ λόγος» (Παρὰ Σάββα αὐτῶν, πς). (Ἐκείνη δὲ τὰ ὅποια δὲ προηγουμένως ἔχω ἀναφέρει, δηλ. τὰ κωνικὰ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Περαιῶν, τὰ ὅποια εἶναι δειγμάτων θαυμαστῆς πράγματι ἐπιστημοσύνης καὶ δυνάμεως ἀνασσερομένης εἰς αὐτὴν, τούτου τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὰ κυλινδρικά τοῦ Σερήνου μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας καὶ κόπου τὰ ἐμελέτησα. Εἶναι δὲ ταῦτα νὰ τὰ μελετήσῃ κανεὶς πολὺ δύσκολον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἕως τὸ τέλος παρακολουθῶν τὰ γεωμετρικὰ σχεδιάσματα καὶ σχεδὸν πολὺ κρυφαστικὸν ὡς πρὸς τὸ νὰ καταστή κανεὶς ἐξ ὀλοκλήρου κάταχος αὐτῶν, ἐφ' ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, διότι εἶναι ἠυαγκασιμένως νὰ τὰ παρακολουθῆ σχεδιάσματα ἐπὶ μίας (δυσδιαστάτου) ἐπιφανείας (ἐνὶ εἶναι στερεά). Καὶ δύναται ὁ κανεὶς νὰ τὰ πάρῃ εἰς τὸ γέρι του καὶ νὰ δοκιμάσῃ ἂν εἶναι ἀληθινὰ ὅσα λέγω). Εἰς τὴν προῆσθην, ἢν ἔδωκεν εἰς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης, ἀρεῖται ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀπολλωνίου διὰ νεογραφῶν τοῦ 13ου—14ου αἰῶνος, ἐξ ὧν τινὰ ἔχουν γοσθῆ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Οὐ μόνον ὁ Μετοχίτης, ἀλλὰ καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Νικηφόρος Γρηγορῆς εἶνεν ἐγκύλιος εἰς τὰς μαθηματικὰς σπουδαί. Καὶ ὁ Ἐπασαρίων εἶχε γνῶσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἀπολλωνίου, ὡς καταφαίνεται ἐκ σημειώσεών του εἰς παλαιὸν κώδικα. Ζηρὸν ἐνδιαφέρον εἶχαν δεῖξει ὡς πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Περαιῶν γεωμέτρου καὶ οἱ Ἀραβικοί. Κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα εἶχε μεταφράσει τὰ «Κωνικὰ» εἰς τὴν ἀραβικὴν ὁ Ἀμπν' Ἐλ Χουσεῖν Ἀμπν' Ἐλ Μελικ. Διὰ ταύτας ἔλαβον γνῶσιν οἱ Δυτικοὶ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα τῶν ἔργων τοῦ Ἀπολλωνίου, ἵτινα ἤρχισαν τότε νὰ μεταφράζονται ἐκ τῆς ἀραβικῆς εἰς τὴν λατινικὴν. Πρῶτος δὲ ἐκόμισεν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἑσπερίαν κώδικα περιέχοντα τὰ «Κωνικὰ» ὁ Φραγκίσκος Φίλεφος περὶ τὸ 1427. Πρῶτος δὲ ἐξέδωκεν ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Ἀπολλωνίου μεταφραζόμενα εἰς τὴν λατινικὴν, ὁ Γεώργιος Βάλλα ἐν Βενετία κατὰ τὸ 1501. Ὁ ὄλων τῶν ἔργων του

μετάφρασιν ἀπετελείωσεν εἰς τὴν λατινικὴν ὁ Ἰωάννης Μπαττία Μέμος, τὴν ὁποίαν ἐξέδωκεν ἐν Βενετία κατὰ τὸ 1537 ὁ ἔγγονός του, Σφοδαὸς κατεκράθη ἢ ἐν λόγῳ μετάφρασις διὰ τὴν πληθὺν τῶν σχολαστῶν τῆς ὑπὸ τοῦ Φραγκίσκου Μαυρολόκου, ὅστις εἶχεν ἐτοιμάσει ἰδίων μετάφρασιν τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν ἐξέδωκεν. Ἀκριβὴς μετάφρασις εἰς τὴν λατινικὴν μετὰ τῶν σχολίων τοῦ Εὐτοκίου καὶ τῶν λημμάτων τοῦ Πάππου ἐδημοσίωσεν ὁ Κομμαντίνος ἐν Βενετία κατὰ τὸ 1566. Κατὰ δὲ τὸ 1710 ὁ Ὁσφόροδ ἐδημοσίωσεν ὑπὸ τοῦ Ἐδμόνδου Χάλλεϋ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν ἔργων τοῦ Ἀπολλωνίου κατὰ τὴν νεώτερον ἐποχὴν ὑπῆρξε μεγάλη. Ἰδίᾳ ὁ Γάλλος μαθηματικὸς Φερμὸν ἐμελέτησε τὰ ἔργα του, ἐπίσης δὲ καὶ ὁ γνωστὸς ἀλγεβριστὴς Βιέτα.

Αἱ μαθηματικαὶ ἔρευναι κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα.

Σύγχρονος τοῦ Ἀπολλωνίου ὑπῆρξε καὶ ὁ Νικομήδης, ὅστις ἀνεκάλυψε τὴν κοχχοειδῆ γραμμὴν, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε πρὸς λύσιν τοῦ Ἀπλίου προβλήματος, καὶ πρὸς τριχοτόμησιν τῆς γωνίας. Ὁ Εὐτόκιος περιγράφει καὶ τὴν συσκευὴν διὰ τῆς ὁποίας κατώρθωσε νὰ γράψῃ τὴν γραμμὴν ταύτην ὁ Νικομήδης. Ἡτ' νεώτερος τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ ὀπεδοκίμαζε τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπινοηθεῖσαν λύσιν τοῦ διπλοῦ προβλήματος. Ὁ Εὐτόκιος γράφει σχετικῶς: «Ἰδιῶν δὲ τοῦ Ἐρατοσθένους (φαίνεται) ἐπεγγελῶν εὐρημασι ὡς ἀπικανοῖς τε βῆμα καὶ γεωμετρικῆς ἔξεως ἐσπερημένους» (φαίνεται ὅτι γὰρ μετὰ τὰς ἐφευρέσεις τοῦ Ἐρατοσθένους, ὡρῶν ταύτας ἀκατορθώτους καὶ ἐσπερημένας γεωμετρικῶν κινήματος). Ὁ Σιμπλικίος ἀναφέρει ὅτι ἡ λύσις τοῦ Νικομήδους ἠτο γινώσθη εἰς τὸν Ἀπολλώνιον, ἐκ τούτου δὲ ἐκόσμερον ὅτι θὰ ἐξῆρε περὶ τὸ 200 π.Χ. Ὁ Νικομήδης πρέπει νὰ κατατάχῃ εἰς τὴν πρῶτην γραμμὴν τῶν μαθηματικῶν ἐρευνῶν. Ἐκ τούτου τρόπου τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν λύσιν τῶν δύο μνημονευθεῖσων προβλημάτων φαίνεται ὅτι ἦτο εἰς θέσιν νὰ λύῃ κωνικὰς ἐξισώσεις χωρὶς νὰ χρησιμοποιοῖ κανονικὰς τούτας. Ὁ Νεῦτων θεωρεῖ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς κοχχοειδοῦς ὡς τὸ ἄριστον μέσον, ὅπερ ἐπινοήσεν ἢ ἀρχαίως διὰ τὴν λύσιν τοῦ διπλοῦ προβλήματος.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος ἐξῆρε καὶ ὁ Διοκλῆς, ὅστις ἐπένοησε λύσιν τοῦ διπλοῦ προβλήματος διὰ τῆς κοχχοειδοῦς γραμμῆς. Ἀναφέρεται καὶ συγγραμμάκι τοῦ ἴδιου ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ πυρίων», εἰς τὸ ὁποῖον ἐξήγησε κατὰ τὴν μετὰ παραβολικὰς καὶ ἑλλειψοειδεῖς ἵπτανείας. Εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον παρῆεν ὁ Διοκλῆς καὶ λύσιν εἰς πρόβλημα, ὅπερ εἶχε τεθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους, εἰς τὸ ὁποῖον ἐζητήται νὰ διαιρεθῆ δοθεῖσα σφαῖρα εἰς μέρη εὐρισκόμενα πρὸς ἄλληλα εἰς ὡρισμένην ἀναλογίαν.

Εἰς χρόνον οὐκ πολὺ ἀριστότατον ἀπὸ τῶν Ἀπολλωνίου, ἦτο κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος, φαίνεται δράσας καὶ ὁ Ζηρόδωρος, ὅστις ἔγραψε συγγραμμάκι «Περὶ ἰσοπεριμέτρων σχημάτων». Εἰς ταῦτα ἀπεδείκνυεν ὅτι μετὰ τῶν κανονικῶν ἰσοπεριμέτρων πολυγώνων, μεγαλύτερον ἐμβαδὸν ἔχουν ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς τῶν πλευρῶν εἶναι μεγαλύτερος καὶ ὅτι ὁ κύκλος ὁ ἔχων ἴσην περιμέτρον πρὸς τὰ ἐν λόγῳ πολυγώνων ἔχει μεγαλύτερον ἐν συγκρίσει πρὸς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἐμβαδὸν ὅτι τῶν ἰσοπεριμέτρων σχημάτων πολυχωρτότερος ὁ κύκλος. Ὁ Σιμπλικίος εἰς τὰ σχόλια του εἰς τὸ «Περὶ οὐρανοῦ» συγγραμμάκι τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναφέρει ὅτι ὁ Ζηρόδωρος ἐθεώρει τὸν κύκλον ὡς τὸ πρῶτον μετὰ τῶν ἐπιπέδων σχῆμα, τὴν δὲ σφαῖραν ὡς τὸ πρῶτον μετὰ τῶν στερεῶν. Σημειῶναι δὲ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι ἡ γνώμη αὕτη ἀνήκει εἰς τὸν Σταγίριτῆν (ὁλέπε Ἀριστ. «Περὶ οὐρανοῦ» 286, 6).

Κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα ἐξῆρε καὶ ὁ Περσεύς, ὅστις ἠσχοληθῆ μετὰ κωνικὰς γραμμὰς, ἦτοι μετὰ τὰς γραμμὰς ἐκείνας αἵτινες παράγονται ὅταν τυθῆ ἡ σπείρα ὑπὸ ἐπιπέδου. Σπειρικὴν ἐπιφάνειαν λέγοντες οἱ ἀρχαῖοι γεωμέτραι ἔνοον τὰς τὸν Πρόκλον ἐκείνην, ἥτις παράγεται «κατὰ κύκλον στροφῆν ὀρθῶν διαμέμοντος καὶ στροφεμένου περὶ τὸ αὐτὸ σημείον, ὃ μὴ ἔστι κέντρον τοῦ κύκλου» (Σχόλ. εἰς Εὐκλ. 119, 9) (Διὰ τῆς στροφῆς κύκλου, ὅστις ἴσταται καθέτως καὶ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ σημείον ἐκτὸς τῆς περιφερείας κειμένου). Ὁ Πρόκλος ἀναφέρει ὅτι ὁ Περσεύς δὲν ἀνεκάλυψε τὰς σπειρικὰς γραμμὰς ἕκαστε τὸ ἀκόλουθον ἐπιγράμμα:

Τρεῖς γραμμὰς ἐπὶ πέντε τομαῖς εὐρῶν ἑλικοειδεῖς Περσεύς τῶνδ' ἔνεκεν δαίμονος ἰλάσαστο

(Ἐφ' ὅθεν ἀνεκάλυψεν ἐπιπροσθέτως εἰς τὰς πέντε τομαῖς τρεῖς γραμμὰς ἑλικοειδεῖς, ὁ Περσεύς ἔνεκεν αὐτῶν ἐξήτησε τὴν εὐμένειαν τῶν θεῶν).

Μεταγενεστέρους τοῦ Περσεῦς φαίνεται νὰ εἶναι ὁ ἐξ Ἀμισσοῦ τοῦ Πόντου καταγόμενος Διονυσόδωρος. Δὲν ἔχουμεν ἀρκετὰ στοιχεῖα διὰ νὰ κρίνωμεν ἂν εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μετὰ τὸν Διονυσόδωρον, ὅστις κατὰ ματυρίαν τοῦ Ἡρώδους εἶρε τὸν ὄγκον τῆς σπείρας. Ὁ Εὐτόκιος ἀναφέρει ὅτι ἐξῆρε διὰ παραβολῆς καὶ ὑπερβολῆς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους τεθεῖν πρόβλημα τῆς τομῆς τῆς σφαιρας δι' ἐπιπέδου εἰς μέρη ἀνάλογα.

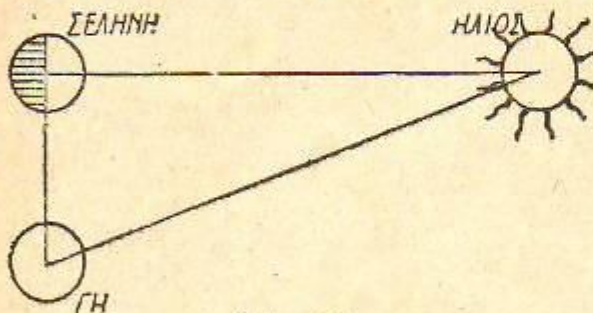
Εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ. φαίνεται, ὅτι ἐξῆρξεν ὁ Ὑψικλῆς, ὅστις εἶχε γράψῃ τὸ δεκάτον τέτατον βιβλίον τῆς συλλογῆς τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Τὸ βῆμα περὶ τὸ ὁποῖον περιστρέφεται ἡ πραγματεία τοῦ

βιδίου τούτου είναι η υπό του 'Απολλωνίου διατυπωθείσα πρόταση: «Ότι, εστί η του δωδεκαέδρου επιφάνεια προς την του εικοσαέδρου επιφάνειαν, ούτως και αὐτὸ τὸ δωδεκαέδρον πρὸς τὸ εικοσαέδρον» (Ὅτι, δηλαδή, οἱ ὄγκοι τοῦ εἰς τὴν αὐτὴν σφαιρῶν ἐγγεγραμμένου δωδεκαέδρου καὶ εικοσαέδρου ἔχουν τὸν αὐτὸν λόγον τὸν ὅποιον ἔχουν καὶ αἱ ἐπιφάνειαι τῶν). Ὁ Ὑψικλῆς ἀναφέρει διττὸν πατρὸς τοῦ ἤτις γνώριμος τοῦ 'Απολλωνίου. Ἀναφέρεται ὡς ἔργον τοῦ Ὑψικλέους καὶ σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁρα», τὸ ὅποιον ἔχει ὑπ' ὄψιν του ὁ Διόφαντος εἰς τὸ «Περὶ πολυγωνικῶν ἀριθμῶν» βιβλίον του εἰς τὸ ὅποιον γράφει: «Καὶ ἀπεδείχθη τὸ παρὰ Ὑψικλεί ἐν ὄρῳ λεγόμενον ὅτι, ἐάν ὦσιν ἀριθμοὶ ἀπὸ μονάδος ἐν ἰσῳ ὑπεροχῇ ὁποσοῦν, μονάδος μειωμένης τῆς ὑπεροχῆς, ὁ σύνταξ ἐστὶν τετραγωνικός, τριάδος δὲ πεντάγωνικός» (Διοφ., ἔργα, ἐκδ. Ταταρού, τόμ. Ιος σελ. 470) (Καὶ ἀπεδείχθη ἐκεῖνο τὸ ὅποιον λέγει ὁ Ὑψικλῆς εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ὁρα» ὅτι δηλαδή, ὅταν μίᾳ σειρά ἀριθμῶν ἀρχομένη ἀπὸ τῆς μονάδος προχωρῇ μὲ τὴν αὐτὴν διαφορὰν τὸ βῆμα αὐτῶν, ἐάν ἡ διαφορὰ εἴη 1, εἶναι ἀκριβῶς τετράγωνος, ἐάν ἡ διαφορὰ εἴη τρία, τὸ ἄριστον θὰ εἴη ἀκριβῶς πεντάγωνος). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Ὑψικλῆς εἶχεν ἐπιδοθῆ καὶ εἰς τὴν μελέτην ἀριθμητικῶν προβλημάτων συνεχίζων τὰς ἐρεῖνας τοῦ Εὐκλείδου. Εἰς τὸν Ὑψικλέα ἀποδίδεται καὶ ἡ σύγγραφη ἔργου ἀστρονομικοῦ περιεχομένου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀναφορικός», ἢτοι περὶ τῆς ἀνάδου τῶν ἀστέρων. Εἰς τοῦτο ἀναφέρεται διὰ πρώτην φοράν ἡ διαίρεσις τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου εἰς 360 μοίρας. Ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη εἶναι ὅτι τὸ ἐν λόγω σύγγραμμα, λόγω τῶν σφαλμάτων ὅτινα περιέχονται εἰς αὐτὸ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη γραφῆ ὑπὸ τοῦ Ὑψικλέους.

Αἱ ἀρχαὶ τῆς τριγωνομετρίας

Κατὰ τὸν δεύτερον π.Χ. αἰῶνα ἐμφανίζονται καὶ αἱ πρώται σφαιρὰ προσπάθειαι διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς τριγωνομετρίας. Ἦδη κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα ὁ μέγας ἀστρονόμος Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος (310—230 π.Χ.), ὅστις προέλαθε τὸν Κοπέρνικον ὡς πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος, εἶχε προσπαθῆσαι νὰ μετρήσῃ τὴν ἀπόστασιν τῆς γῆς ἀπὸ τῆς σελήνης καὶ τοῦ ἡλίου διὰ τριγωνομετρικῶν ὑπολογισμῶν. Κατὰ τὸν Ἀρίσταρχον, ὅταν φωτίζεται τὸ ἡμισφαιρὸν τῆς ἐπιφάνειας τῆς σελήνης ὑπὸ τοῦ ἡλίου (σχῆμα 26), ἡ γωνία ΓΣΗ εἶναι ὀρθή. Ἄν λοιπὸν δυσνηθῶμεν νὰ μετρή-

(Σχῆμα 26)

σωμεν τὴν γωνίαν ΣΓΗ ὑπὸ τὴν ὁποίαν βλέπομεν ἐκ τῆς γῆς τὸ κέντρον τῆς σελήνης καὶ τοῦ ἡλίου, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν εὐκόλως τὰς σχέσεις τῆς ὑφιστάμενης μεταξὺ τῶν πλευρῶν τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου ἢτοι τὰς σχέσεις τῶν ἀποστάσεων ἀπὸ γῆς μέχρι σελήνης καὶ ἀπὸ γῆς μέχρι ἡλίου. Ὁ Ἀρίσταρχος ἐπιλήφθη τῆς μετρήσεως τῆς ἐν λόγω γωνίας καὶ εἶρεν ὅτι ἦτο 87 μοιρῶν, ἐνῶ πραγματικῶς εἶναι 89,5. Τὸ λάθος του συνίστατο εἰς τὸ ὅτι ἡ τοίτη γωνία τοῦ τριγώνου ἢ σηματοδοτημένη ὑπὸ τῶν πλευρῶν τοῦ τριγώνου ἐξετιμήθη ἐσφαλμένως εἰς 3 μοίρας, ἐνῶ κατὰ τὸν Ἀρχιμήδην ὁ ἴσιος ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε καθορίσει αὐτὴν εἰς 1 : 2 τῆς μοίρας. Λόγω τοῦ σφαλματος τούτου ἐβάσασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀπέστασις τοῦ ἡλίου ἀπὸ τῆς γῆς ἴσται 19 φορές μεγαλύτερα τῆς ἀποστάσεως τῆς σελήνης ἀπὸ τῆς γῆς ἢτοι 20 φορές ὀλιγώτερον τῆς πραγματικῆς. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς του τοῦτους αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν τριγωνομετρικαί, ὁ Ἀρίσταρχος δὲν ἐχρησιμοποίησε ἡμίτονα καὶ συνημίτονα, ἀλλὰ τὰς χορδὰς τῶν. Χρησιμοποίησε δὲ καὶ τὴν πρότασιν ὅτι αἱ μεταξὺ τῶν τόξων σχέσεις εἶναι μεγαλύτεραι ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς μεταξὺ τῶν χορδῶν. (Βλέπε διασωθῆν ἔργον Ἀριστάρχου «Περὶ μεγεθῶν καὶ ἀποστάσεων ἡλίου καὶ σελήνης»).

Ἄρχαυς τριγωνομετρικῶν λογισμῶν εὐρίσκειν καὶ εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀρχιμήδους τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν μέτρησιν τοῦ κύκλου. Ἄλλ' ἐκεῖνος, ὅστις κάμνει συνειδητὴν χρῆσιν τῶν τριγωνομετρικῶν ὑπολογισμῶν καὶ δύναται νὰ θεωρηθῆ ἰδρυτὴς τῆς τριγωνομετρίας εἶναι ὁ Ἰππάρχος (190—120 π.Χ.). Καὶ οὗτος δὲν χρησιμοποίησε ἡμίτονα καὶ συνημίτονα, ἀλλ' ἀσχολεῖται μὲ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ μῆκος τῶν χορδῶν τῶν ἀντιστοιχοῦντων εἰς ὁρισμένα ἀνοίγματα γωνιῶν. Δύναται ὁμοῦ νὰ δεχθῆ ὅτι μεταπίπτουν εἰς αἱ ὑπολογισμοὶ του εἰς ὑπολογισμοὺς τῆς νεώτερας τριγωνομετρίας, ἐὰν δσον εὐκόλως δύναται νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι ἡ χορδὴ α = 2 ἦν, Α : 2. Πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε στρέφει τοὺς ὑπολογισμοὺς του ἐπὶ τῶν σχέσεων μῆκῶν τῶν πλευ-

ρῶν τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου. Ὁ Ἰππάρχος ἐπέζητει τὴν ἔρευναν ἐπὶ τῆς μελέτης τῶν σχέσεων μῆκους τῶν πλευρῶν ἰσοσκελῶν τριγώνων καὶ τῶν χορδῶν. Ὁ Θεὸν ὁ Ἀλεξανδρεὺς σχολιάζων τὸν Πτολεμαῖον ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἰππάρχος ἔγραψε 12 βιβλία περὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν χορδῶν κύκλου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γωνιῶν «Περὶ τῆς πραγματικῆς τῶν ἐν κύκλῳ εὐθείων». Φαίνεται προσέτι, ὅτι πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὰς συντεταγμένας τῶν ἀστέρων, ορίζων τὴν βάση ἑκάστου αὐτῶν διὰ τὸν μῆκον καὶ πλάτος τῶν ἐν σχέσει μὲ τὴν ἐκλειπτικὴν. Κατὰ παλαιὰς μαρτυρίας ἠδυνάτο ὁ Ἰππάρχος νὰ ἐπιλύῃ σφαιρικά τριγωνα εὐρίσκων τὴν τιμὴν τῶν τριῶν γωνιῶν καὶ τριῶν πλευρῶν, ἂν ἦσαν εἰς αὐτὸν γνωστὰ τὰ τρία ἐκ τῶν ἑξ, ὡν τὸ ἐν μίᾳ πλευρᾷ. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται συνήθως ἡ εἰσαγωγή τῆς διαίρεσεως τοῦ κύκλου εἰς 360 μοίρας. Ὅπως ὁμοῦ ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω, ἡ τοιαύτη διαίρεσις ἀπαντᾷ εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀναφορικός» ἀστρονομικὸν σύγγραμμα, τὸ ὅποιον κοκκὸς ἀποδίδεται εἰς τὸν Ὑψικλέα. Εἰς τὸν Ἰππάρχον ἀποδίδεται καὶ ἡ ἐπινοήσις τοῦ ἔργου, ὅπερ ἐκαλεῖται ἀστρολάβος. Κυρίως πρόκειται περὶ δύο ὄργανων ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἐν χρῆσιν ποιεῖται διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου κατὰ τὴν ὑκτα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὕψους γνωστῶν ἀστέρων. Τὸ ἄλλο ὄργανον ἦτο σφαιρὰ διευκολύνουσα τὴν ἀμεσον παρατήρησιν τοῦ ἀστρονομικοῦ πλάτους καὶ μῆκους. Τοῦ πρώτου περιγραφήν ἔχει δοθεῖ ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλοπόπος, τοῦ δὲ δευτέρου ὁ Πτολεμαῖος εἰς τὴν «Ἀλμανάχων». Δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἂν ὁ Ἰππάρχος εἶναι ὁ πρῶτος ἐπινοήσας τὰ ἐν λόγω ὄργανα, πάντως ὁμοῦ θεθαοῖται ὅτι ἔκαμεν χρῆσιν τούτων, ἄτινα ἀποδεικνύουν ὅτι αἱ μετὰ τὸν Ἀρχιμήδην καὶ Ἀπολλωνίον γεωμέτραι εἶχον γνώσιν τῆς στερεογραφικῆς προβολῆς.

Συγγενεὺς πρὸς τὰς τριγωνομετρικὰς ἐρεῖνας περιεχομένου εἶναι καὶ τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ εἰθιμίου Θεοδωρίου φερόμενον ἐκ τῶν βιβλίων σύγγραμμα «Τὰ σφαιρικά». Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέως ὑπάρχει διαφωνία. Ἄλλοι τὸν θέτουν κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα, ἄλλοι δὲ καταβιβάζουν τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου εἰς τὸ 20 π.Χ. Περιέχει τὸ ἐν λόγω σύγγραμμα σύντομον σφαιρικὴν γεωμετρίαν καὶ ἐξετάζει τὰ σχήματα τὰ συνδεμένα νὰ γραθοῦν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας σφαιρῆς. Ἐπειδὴ δὲν περιεῖχε τριγωνομετρικοὺς ὑπολογισμοὺς τίθεται ὑπὸ πολλῶν ἢ συγγραφῆ τοῦ πρὸ τοῦ Ἰππάρχου. Ἐκ τοῦ ἰδίου συγγραφέως προέρχεται καὶ ἕτερον σύγγραμμα «Περὶ οἰκήσεων» πραγματευόμενον περὶ τῶν διαφορῶν ζωνῶν τῆς γῆς καὶ τῶν ἀστέρων, οἷτινες εἶναι ὁρατοὶ ἐκ ταύτων. Ἐπίσης ὁ Θεοδόσιος εἶναι ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐνὸς ἄλλου ἔργου «Περὶ ἡμερῶν καὶ νυκτῶν». Τὰ «Σφαιρικά» τοῦ ἐν λόγω συγγραφέως ἐθαυμάζοντο καὶ ἐσχολάζοντο ὑπὸ πολλῶν μέχρι τοῦ δεκάτου αἰῶνος μ.Χ. Ἀπετέλεον κατὰ τινὰ τρόπον ἐπιτομήν τῆς ἀστρονομίας καὶ ἐχρησιμοῦντο μαζί μὲ τὰ ὑπόλοιπα συγγράμματα τοῦ ἐν εἰσαγωγῇ εἰς τὴν μελέτην «Τῆς μεγάλης συντάξεως» τοῦ Πτολεμαίου.

Ἡ στασιμότης τῆς μαθηματικῆς ἐρεῦνης κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα.

Κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα ἐμφανίζονται αἱ μαθηματικαὶ σπουδαὶ πρόδηλον κάμειν. Ὁ στωικός φιλόσοφος Ποσειδώνιος (135—51 π.Χ.) χρησιμοποίησε τὸν μαθηματικὸν ὑπολογισμὸν διὰ τὴν ἐπίλυσιν ἀστρονομικῶν καὶ γεωγραφικῶν προβλημάτων. Ὑπελόγησε τὸ μῆκος τῆς περιπέσειος τῆς γῆς εἰς 240.000 στάδια, ὅριζε δὲ τὴν διάμετρον τοῦ ἡλίου 39% φορές μεγαλύτεραν τῆς διαμέτρου τῆς γῆς. Εἰς τὸν κύκλον τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδασκομένων μαθημάτων περιελάμβανε καὶ τὰ μαθηματικά. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ καὶ ὁ Στράβων ἐβάσκεν εἰς τὸ γεωγραφικὸν του σύστημα ἀστρονομικὴν καὶ μαθηματικὴν βάση. Μνημονεύεται ὡς ἀνήκων εἰς τὸν Προκιδώνιον καὶ ἰδιαιτέρως δριμύτος τῶν παραλλήλων στηρικόμενος ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς ἴσης ἀποστάσεως: «Παράλληλοι εἶναι αἱ μῆτε συννεύουσαι μῆτε ἀπενοῦσαι ἐν ἐνὶ ἐπιπέδῳ, ἀλλ' ἴσας ἔχουσαι πῶσας τὰς καθέτους τὰς ἀγομένας ἀπὸ τῶν τῆς ἑτέρας σημειῶν ἐπὶ τὴν λοιπὴν» (Παράλληλοι εἶναι αἱ γραμμαὶ αἵτινες εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον εὐρίσκόμεναι δὲν παρουσιάζουν οὔτε προσέγγισιν οὔτε ἀπόκλισιν, ἀλλ' ἔχουν ἴσας ὄλας τὰς καθέτους τὰς ἀγομένας ἀπὸ τῶν σημειῶν τῆς μίᾳς εἰς τὰ σημεία τῆς ἄλλης).

Μαθητὴς τοῦ Ποσειδωνίου ὑπῆρξεν ὁ Γεμῖνος ὁ Ρόδιος, ὅστις φαίνεται νὰ ἦτο ἐν συγγραφικῇ δράσει κατὰ τὸ 70 π.Χ. Ἠσχολήθη εἰς τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἔργον του ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰσαγωγή εἰς τὰ φαινόμενα» εἰς τὸ ὅποιον περιέχονται καὶ ἀρκετὰ ἐνδιαφέρουσαι πληροφορίες ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἵστορίαν τῶν ἀστρονομικῶν σπουδῶν. Οὗτα εἰς τὸ μνημονεῦθῆν ἔργον γίνεται διὰ πρώτην φοράν λόγος περὶ τοῦ παρ' Αἰγυπτίους Σελωϊκοῦ κύκλου. Ὁ Πάππος ἀναφέρει ὅτι ὁ Γεμῖνος ἔγραψε καὶ «Περὶ τῆς τῶν μαθημάτων τάξεως» σύγγραμμα ὅπερ ἀπώλεσθη. Ἐκ τούτου ἀντιλεῖ ὁ Πρόκλος πολλὰς ἱστορικὰς πληροφορίες. Φαίνεται ὅτι ἠσχολήθη καὶ περὶ τὸν καθορισμὸν τῆς γεωμετρικῆς ὀρολογίας καὶ ὅτι διέστειλεν αὐστηρῶς τὸ θεώρημα ἀπὸ τὸ πρόβλημα. Κατὰ τὸν Πρόκλον (Σχολ., εἰς Εὐκλ. 243, 22) «μάταιον οὖν τὸν Γεμῖνον αἰτιάσθαι ὡς τὸ θεώρημα τελειότερον εἶναι τοῦ προβλήματος λέγοντα» (εἶναι μάταιαι αἱ μεμηνησῖαι τοῦ Γεμῖνου ἐστὶ λέγει ὅτι τὸ θεώρημα εἶναι τελειότερον τοῦ προβλήματος). Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ὁ Γεμῖνος εἶχεν ἐπιληθῆ τῆς κατὰ εἶδη κατατάξεως τῶν γεωμετρικῶν, διακρίων ταύτας κατ' ἀνάξιν εἰς συθέτους καὶ ἀσυν-

θétου. Σύνθετον γωμμήν καλεῖ τήν σχηματίζουσαν γωνίαν, εἴτα δὲ διακρίνει τήν σύνθετον εἰς σχηματοποιούσαν, ἤτοι τήν σχηματίζουσαν σχήμα καὶ εἰς ἐπ' ἄπειρον ἐκβαλλομένην. Εἰς τὰς σχηματίζουσας γραμμὰς κατέτασσε τὴν κυκλικήν, τὴν τοῦ θυρεοῦ (δηλ. ἐλλειπσοειδή) καὶ τὴν κισσοειδή, εἰς δὲ τὰς ἐπ' ἄπειρον ἐκβαλλομένας τὴν παραβολήν, τὴν ὑπερβολήν καὶ τὴν κορυφοειδή. Ἐπίσης διήρει τὰ στερεὰ καὶ διέκρινε καὶ ἄλλα εἶδη γραμμῶν (ἔλικά, σπειρικός κλπ.). Κατὰ μαθηματικὰ τοῦ Πρόκλου, εἶχεν ἀσχοληθῆ καὶ μετὰ τὰ ἀξιωματὰ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐναρπείας τῶν καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀποδείξεώς των. Εἰς ἀραβικά σχόλια τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου ἀναφέρεται ὅτι κάποιος «Ἄγωνις» εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ ἀποδείξῃ τὸ περὶ παραλλήλων αἴτημα τοῦ Εὐκλείδου, εἰκόσεται δὲ ὑπὸ πολλῶν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Γερμίου. Ὁ Τάνερὸς («Μεμουάρ», III, 37 κ.ε.) καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἐν λόγω «Ἄγωνις», ἀναφερόμενος εἰς μεταφασίαν εἰς τὸ ἀραβικὸν ἔργον τοῦ Σιμπλικίου, δὲν ἔχει σχέση μετὰ τὸν Γερμίου, ἀλλὰ ἔστιν ἰσοῦσων σύγχρονον τοῦ Σιμπλικίου. Ἐκφράζει δὲ τὴν εἰκόσιν ὅτι ὑπὸ τῷ ὀνόματι Ἄγωνις ὑπολαμβάνει ὄνομα Ἀγάγιος.

Σύγχρονος τοῦ Γερμίου ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀστρονόμος Κλεομένης, τοῦ ὁποῦο διερῶθη σύγγραμμα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν «Περὶ κυκλικῆς θεωρίας μετεώρων». Ὡς μαθηματικὸς ὁ συγγραφεὺς οὗτος παρέσχε τὴν ὑπηρεσίαν ὅτι ὑπερήσθη τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τὰς ἐπικρίσεις τῶν Ἐπικούσειων καὶ διέσωσε τὴν μεθόδον τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε κατὰ τὰς μετρήσεις τῶν γήινων μηκῶν ὁ Ἐρατοσθένης. Τὸ σύγγραμμά του φέρει τὸν τίτλον «Κυκλικὴ θεωρία τῶν μετεώρων». Ἐν αὐτῷ ἀναλυθεὶ τὰς διδασκαλίας τοῦ Ποσειδωνίου, τοῦ ὁποῦο φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς. Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ συγγράματός του τοῦτο ἀποφαίνεται ὅτι ὁ κόσμος εἶναι πεπερασμένος καὶ ὅτι τὸν περιβάλλει τὸ ἄπειρον κενόν. Καθορίζει ἔπειτα τοὺς οὐρανοῦς κύκλους καὶ τὰς τέντες γήινων ζώνας. Κάνει λόγον περὶ τῆς κινήσεως τῶν πλανητῶν καὶ ἀπλανῶν καὶ διμλεῖ περὶ τῆς λαύσεως τῆς ἐκλειπτικῆς. Καταπολεμεῖ δὲ τὴν γνώμην τοῦ Ποσειδωνίου καθ' ἣν ἡ ἰσημερινὴ ζώνη τυγχάνει κατοικήσιμος. Ἐκθέτει κατόπιν τὰ ἐπιχειρήματα διὰ τῶν ὁποῦν ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ κόσμος εἶναι σφαιρικός, ἔχων εἰς τὸ κέντρον τὴν γῆν, ἥτις ἐν συγκρίσει μετὰ τὸν οὐρανὸν εἶναι ἐν ἀπλοῦν μόνον σημεῖον. Ἐκθέτει δὲ τὰς ὑπὸ τοῦ Ποσειδωνίου καὶ Ἐρατοσθένης γενομένας μετρήσεις τῆς περιμέτρου τῆς γῆς. Τὸ δεύτερον βιβλίον ἀρχίζει μετὰ σφοδρὰν ἐναντίον τοῦ Ἐπικούρου ἐπίθεσιν ἐν ἀγέσει μετὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου. Κάνει δὲ ἔπειτα λόγον περὶ τῶν φάσεων τῆς σελήνης καὶ τῶν ἐκλειψῶν. Τὸ σύγγραμμά του ἐν τῷ συνόλω του χαρακτηρίζεται ὡς στοιχειώδης πραγματεία (ὄλεπε Τάνερ, «Μεμουάρ», τόμ. 3ος σελ. 351). Οἱ μεταγενέστεροι ἐγνώριζον καλῶς τὸ βιβλίον τοῦτο. Ὁ Μιχαὴλ ὁ Φελλὰς τὸ εἶχεν ἀναγνώσει, κατὰ δὲ τὸν 14ον αἰῶνα ὁ Ἰωάννης ὁ Πεδιάσιμος εἶχε γράψῃ σχόλια εἰς τοῦτο.

ΠΕΜΠΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ (30 π. Χ.—537 μ. Χ.)

Γενικὸς χαρακτηρισμὸς.

Μετὰ τὴν τελειάν ὑποταγὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Ρωμαίους παρεπρήθη κάμψις τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς σκέψεως. Ἀλλὰ δὲν ἐδράβουν νὰ συνεχισθῇ ἡ διακοπείσα ἐργασία. Ἡράχισαν νὰ καλλιεργῶνται οἱ κλάδοι τῶν ἐφαρμοσμένων μαθηματικῶν. Ὁ Μενέλαος ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐργάζεται ἐπὶ τῆς σφαιρικῆς γεωμετρίας, ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος ἐφαρμόζει ἐπὶ τῆς κοσμογραφίας τὰς ἤδη ὑπαρχούσας εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ τριγωνομετρικῆς γνώσεως. Ὁ δὲ Ἡρώδης ἐπιδεικνύει ἐφευρετικὰ ἤτοι ἐξαιρετικὴν ὡς πρὸς τὰς μετρήσεις καὶ μηχανικὰς κατασκευὰς. Ἄφ' ἑτέρου ἡ ἀναγέννησις τῶν πλατωνικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν 1ον μ. Χ. αἰῶνα, παρέχει ἀφορμὴν εἰς τὸν Νικόμαχον τὸν Γερασπῶν καὶ εἰς τὸν Θέωνα τὸν Σμυρναῖον νὰ προβοῦν εἰς τὴν συστηματικὴν τῶν ἀριθμητικῶν γνώσεων. Ὡς ἐξαιρετικὴ τυγχάνει ἡ συμβολὴ τοῦ Διαφάντου διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἀλγεβρικοῦ λογισμοῦ. Ἄφ' ἑτέρου ἀρχίζει ἤδη ἀπὸ τοῦ 1ου αἰῶνος ἀναδρομὴ εἰς τὰ συγγράμματα τῶν μεγάλων μαθηματικῶν τῆς ἐνδόξου περιόδου. Τὸ ἔργον τῆς ἀναδρομῆς ταύτης συστηματικῶς ἠρακῆθη ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, Ποσειδώνιον, Ἰσίδωλον καὶ Πρόκλον. Οὗτοι ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ περισυλλεγοῦν καὶ νὰ διασωθοῦν αἱ ἐργασίαι τῶν μαθηματικῶν τῶν προγενεστέρων ἐποχῶν. Διὰ δευτέραν φοράν τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος ἐσωσε τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Οἱ Νεοπλατωνικοὶ συμπεριζόμενοι τὴν λατρείαν, ἣν ἠσθάνετο διὰ τὴν ἐπιστήμην τῶν ἀριθμῶν ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, περισυνέλεξαν τὰς παλαιὰς εἰδήσεις καὶ τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ διεφθάρσαν ἀπὸ τὴν καταστροφήν. Αἱ ἐργασίαι τῶν δὲν εἶναι ἀπλοῦς σχολιασμοί, ἀλλὰ ἐμφανίζουν πολλὰκις λαμπρὰς ἐφευρετικὰς ἐπινοήσεις. Μεταξὺ ὧν τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς διαλάμπει ἡ μεγάλη φαισηγνομία τοῦ Πάππου, ἥτις οἶπτει τὴν σκιάν τῆς μέχρι τῆς νεωτέρας ἀναγεννήσεως.

Τὴν ὅλην ἐποχὴν διὰ τὴν μελετήσωμεν ὑποδιαιρούμετες ταύτην εἰς δύο τμήματα. Τὸ πρῶτον, ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ 30 π. Χ. φθάνει μέχρι τοῦ 330 μ. Χ. ἤτοι μέχρι τοῦ ἔτους κατὰ τὸ ὁποῦν ἐκτίσθη ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἰδρυθῆ τὸ κράτος τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ δεύτερον μέρος ἀφορμῶ-

μενον ἀπὸ τοῦ μνημονευθέντος ἔτους τερματίζεται εἰς τὸ ἔτος 537 ὅπότε συνετελέσθη τὸ μέγα ἀρχιτεκτονικὸν κατὸρθομα τῆς κτίσεως τῆς Ἁγίας Σοφίας ὑπὸ ἀρχιτεκτόνων οἵτινες ἦσαν γνώσται τῆς ἀρχαίας μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος τούτου σημειοῦνται ἐπιβρομαὶ τῶν βραδύρων αἰτίνας δημιουργοῦν δεινὴν ἀνάστασιν ἐλάτχιστα εὐνοούσαν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐπιστημονικῶν σπουδῶν.

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς σφαιρικῆς γεωμετρίας καὶ κοσμογραφίας.

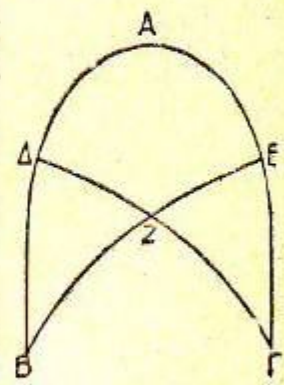
Μενέλαος ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ 1ου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος πολλοῦ λόγου ἀξία τυγχάνουσι αἱ συγγραφαὶ τοῦ Μενέλαου, τοῦ ἀναφορμένου καὶ Ἀλεξανδρείας, διότι ἐπιλαβῶν νὰ ἀναδειχθῇ διάδοχος τῶν μεγάλων τῆς Ἀλεξανδρείας μαθηματικῶν. Ἀσφαλεῖς εἰδήσεις δεδαιούν ὅτι διετρίφην ἐν Ρώμῃ κατὰ τὸ 98 μ. Χ. ὅπότε ἔλασε δύο ἀστρονομικὰ παρατηρήσεις ἀναφερόμενας ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου ἐν τῇ «Μεγάλῃ Συντάξει» τῶν Π. II σελ. 30. Ἐδρασε καὶ ὡς γεωμέτρης καὶ ὡς ἀστρονόμος, ἀναφέρονται δὲ ὡς ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντα δύο ἔργα. Τὸ ἐν ἀποτελεῖται ἐξ ἑξ βιβλίων καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸν ὀρθολογισμὸν τῶν χορδῶν τοῦ κύκλου, τὸ δὲ ἄτερον ὅπερ ἀπὸ τῆς τῆς ἐκ τριῶν βιβλίων, ἔλασε τὸν τίτλον «Σφαιρικός». Τὸ πρῶτον ἐκ τούτων ἀποκλέσθη, ἀλλὰ τὸ δεύτερον διερῶθη μεταφρασμένον εἰς τὴν ἐβραϊκὴν καὶ ἀραβικὴν, ἐκ ταύτης δὲ μεταφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τοῦ Γεραρδῶ τῆς Κορμῶν (1114—1187). Νέαν μετάφρασιν, ἥτις εἶναι καλὴ κατὰ τὰ εἶδη τῆς προηγουμένης, παρουσίασεν ὁ Μαρρόλκος ὅστις καὶ ἐξέδωκε αὐτὴν ἐν Μεσσηνίᾳ κατὰ τὸ 1558. Κατὰ τὸ 1758 ἐξεδόθησαν τὰ «Σφαιρικά» ὑπὸ τοῦ ἀστρονόμου Χάλλεῦ μετὰ σχολίων. Τὸ ἐν λόγω σύγγραμμα κέκτηται μενίστην σπουδαίότητα, διότι περιέχει πᾶν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληες ἀνεκάλυψαν σχετικῶς μετὰ τὴν σφαιρικὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν τριγωνομετρίαν. Εἶναι ὡς πρὸς τὰς δύο ταύτας ἐπιστήμας ὅτι τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου διὰ τὴν ἐπιπεδομετρίαν. Μετὰ τὸν Μενέλαον οὐδεμία ἐμφευσήθη νεωτέρα ἀνακάλυψις εἰς τὴν περιοχὴν τῶν μνημονευθέντων ἐπιστημῶν. Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Σφαιρικῶν» περιέχεται πραγματεία περὶ τῶν σφαιρικῶν τριγώνων ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὰς προτάσεις τῆς εὐκλείδειου γεωμετρίας τὰς ἀναφερόμενας εἰς τὰ ἐπίπεδα τρίγωνα. Εἰς τὸ δεύτερον περιέχονται αἱ γνώσεις τῶν ἀρχαίων αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀνατολὴν καὶ δύσιν τῶν ἀστέρων. Εἰς τὸ τρίτον ἀναπτύσσεται ἡ σφαιρικὴ τριγωνομετρία ἀνεξαρτήτως τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ὑπὸ τῆς ἀστρονομίας. Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὅλης ἀκολουθεῖται αὐστηρὰ συστηματικὴ σειρά κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πρῶτου βιβλίου προτάσσει ὀρισμοὺς καὶ καθορίζει τί εἶναι σφαιρικὸν τρίγωνον, καλεῖ δὲ τοῦτο πρὸς διακρίσιν ἀπὸ τὰ τρίγωνα τῆς ἐπιπεδομετρίας τριπλευρον. Μεταφέρει δὲ ὕστερον κατὰ συστηματικὴν σειράν τὰς προτάσεις τῆς εὐκλείδειου ἐπιπεδομετρίας εἰς τὴν σφαιρικὴν. Εἶναι γνωστὴ εἰς αὐτὸν ἡ πρότασις καθ' ἣν τὸ ἄθροισμα τῶν τριῶν γωνιῶν τοῦ σφαιρικοῦ τριγώνου εἶναι μεγαλύτερον τῶν δύο ὀρθῶν. Ἐπίσης ἀναγράφεται εἰς τὸ σύγγραμμά του καὶ ἡ πρότασις καθ' ἣν τὸ αὐτὸ ἄθροισμα δὲν δύναται νὰ εἶναι μεγαλύτερον τῶν ὀρθῶν, ἀλλ' ἡ νεωτέρα κριτικὴ θεωρεῖ τὴν ἐν λόγω πρότασιν ὡς παρεμβληθεῖσαν ὑπὸ τινος νεωτέρου. Τὰς εἰδικὰς διὰ τὴν σφαιρικὴν γεωμετρίαν ἰσχυρούσας προτάσεις τὰς ἀποδεικνύει ἀντὶ τῶν ἀποδεικτικῶν μέσων ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Εὐκλείδου. Τὸ τρίτον βιβλίον τοῦ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς γνώσις σφαιρικῆς τριγωνομετρίας. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐν λόγω βιβλίου προτάσσει τὸ περίφημον θεώρημα ὅπερ εἰσὶ φέρει τὸ ὄνομα του. Ἐάν ἔχωμεν δύο τὸς μέγιστων κύκλων ADB καὶ AEG τεμνόμενα δι' ἑτέρων δύο ΔΖΓ καὶ ΒΖΕ (σχ. 27), ὁ Μενέλαος ἀποδεικνύει ὅτι μεταξύ τῶν σχηματιζομένων τόξων ὑφίσταται σχέση ἥτις ἐκφραζομένη εἰς τὴν γλώσσαν τῶν νεωτέρων μαθηματικῶν εἶναι ἡ ἀκόλουθος: συν ΓΑ : συν ΑΕ = συν ΓΖ : συν ΖΔ = συν ΑΒ : συν ΒΔ.

Ὁ Μενέλαος δὲν ἐκφράζει τὴν σχέσηιν χρησιμοποιῶν τὸν ὄρον συνήμιτον ὅστις εἰσῆχθη εἰς μεταγενέστεραν ἐποχὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ διὰ τοὺς τριγωνομετρικῶν τοῦ ὑπελογισμοῦ τὰς χορδὰς.

Τὸ δεύτερον βιβλίον ἐξετάζει ὡς ἀνεφέρμεν εἰς τὰ προηγουμένα, ἀστρονομικὰ προβλήματα ἐπὶ τῇ βάσει σφαιρικῆς γεωμετρίας. Ἐπιζητεῖται νὰ καθορισθῇ ἡ ἀνατολὴ καὶ δύσι τῶν ζώδιων διὰ τοὺς διαφόρους τόπους τῆς γῆς.

Αἱ ἐργασίαι τοῦ Κάρπου καὶ Σπόρου

Ὀλίγας μόνον πληροφορίας ἔχομεν περὶ τοῦ ἐξ Ἀντιχείας μηχανικοῦ Κάρπου. Ὁ Πρόκλος εἰς τὰ σχόλιά του εἰς τὸν Εὐκλείδην τὸν ἀ. μέρει βιβ. Ἐν σελ. 125 γράφει: «Κάρ-

Σχῆμα 27.

πος δὲ ὁ Ἀντιοχεύς, ποσὸν μὲν φησι τὴν γωνίαν καὶ διάστημα τῶν περιεχουσῶν αὐτὴν γραμμῶν ἢ ἐπιφανειῶν. Καὶ ἐν ἐν διαστάσι τούτῳ, μὴ μὲνται διὰ τούτου γραμμὴ εἶναι τὴν γωνίαν. Οὐ γὰρ πᾶν τὸ ἐφ' ἐν διαστάτων ὑπάρχει γραμμῶν. Τούτο δὲ πάντων παραδοξότατον, εἴ ἔστι τὴ μέγεθος ἐφ' ἐν διαστάτων ἔξω γραμμῆς» (Ὁ Κάρπος δὲ ὁ Ἀντιοχεύς λέγει ὅτι ἡ γωνία εἶναι ποσὸν καὶ διάστημα ἀπαριθμῶμενον ἐκ τῶν γραμμῶν ἢ ἐπιφανειῶν, αἵτινες τὴν περιέχουσιν. Καὶ εἶναι αὕτη μονοδιάστατον, ἀλλὰ διὰ τούτου δὲν εἶναι ἡ γωνία γραμμῆ. Διότι δὲν εἶναι πᾶν μονοδιάστατον γραμμῆ. Ἀλλὰ (προσθέτομεν ἡμεῖς) ὅτι εἶναι παραδοξοτατὴ πρότασις, ἥτις λέγει ὅτι ὑπάρχει κάποιον μονοδιάστατον, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι γραμμῆ). Εἰς τὴν σελίδα 241 τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος ἀναφέρει ὁ Πρίκλος τὸν Κάρπον ὡς συγγραφέα «ἀστρολογικῆς πραγματείας». Μὰς πληροφορεῖ περὶ ὅτι ὁ Κάρπος ἐπινοεῖται κατὰ τὴν τάξιν πρὸ τῶν θεωρημάτων τὰ προβλήματα. Τὴν πρότασιν τὴν ἐκφράζουσιν τὰ προβλήματα τὴν ἐπινοεῖται ὡς ἐπινοήσας καὶ πάσης ἐντέχνου συνθέσεως ἀπρῶτος, ἥτις ἀπλήν καὶ μὴ ἔχουσαν ἀνάγκην κατανόησεως, σπηριζομένης ἐπὶ τεχνικῶν γνώσεων. Τὴν δὲ πρότασιν τὴν ἐκφράζουσιν θεωρήματα, ἐπινοεῖται ἐργῶν καὶ πολλὰς θεομένην ἀκριβείας καὶ ἐπιστημονικῆς κρίσεως (δυσκόλου καὶ ἔχουσαν ἀνάγκην μεγάλης ἀκριβείας καὶ ἐπιστημονικῆς κρίσεως). Διὰ τούτου, ἔλεγε, δὲν γίνεται χρῆσις τῆς αὐτῆς μεθόδου προκειμένου περὶ τῶν προβλημάτων καὶ τῶν θεωρημάτων: «Καὶ ἐπὶ τῶν προβλημάτων μία τις ἔστιν ὁδὸς, ἢ διὰ τῆς ἀναλύσεως εὐρημένη κοινῆ, καθ' ἣν προΐοντες δυνάμεθα καταβῶμεν. Οὕτω γὰρ τὰ ἀσαφέστατα θηράται τῶν προβλημάτων. Ἐπὶ δὲ τῶν θεωρημάτων δυσλῆπτος ἢ μεταχειρισίς, ὡς μέχρις ἡμῶν φησι, μηδὲνα βεβαιῶσαι κοινῆ μεθόδου ἔχουσιν τῶν τούτων εὐρέσεως, ὥστε καὶ διὰ τὴν σαφέτην ἀπλούστερον ἂν εἴη τὸ προβληματικὸν γένος. Τούτων δὲ διωρισμένων διὰ ταῦτα φησι καὶ ἐν τῇ στοιχειώσει τὰ προβλήματα προηγεῖται τῶν θεωρημάτων, καὶ ἀπὸ τούτων ἢ στοιχειώσεως ἀρχεται» (Καὶ προκειμένου περὶ τῶν προβλημάτων μία εἶναι ἡ ὁδὸς, ἢ ἡποία ἔχει ἐξευρεθῆ διὰ τῆς ἀναλύσεως καὶ εἶναι κοινῆ, ὑπὸ τὴν καθοδηγησιν τῆς ὁποίας προχωροῦντες δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς ἐπιτυχῆς ἀποτελέσματα. Διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λύονται τὰ ἀσαφέστατα ἐκ τῶν προβλημάτων. Προκειμένου ὅμως περὶ τῶν θεωρημάτων, ἢ μεθοδικὴ πορεία εἶναι λίαν δυσχερῆς κατανόησι, οὕτως ὥστε μέχρι τῆς ἐποχῆς μας, λέγει, ὁ Κάρπος, κανεὶς δὲν δύναται νὰ καθορίσῃ μίαν κοινῆ μεθόδον, διὰ τῆς ὁποίας θὰ εὐρισκῶνται ταῦτα. Ὅστε χάριν εὐκολίας δύναται νὰ εἶναι ἀπλούστερον τὸ προβληματικὸν γένος. Ἀφοῦ δὲ ἔχουν καθορισθῆ ταῦτα, λέγει, ἕνεκεν αὐτῶν καὶ εἰς τὴν συστηματικὴν ἔκθεσιν προηγούνται ἀπὸ τῶν θεωρημάτων καὶ ἀρχίζει ἢ συστηματικῶς ἀπὸ αὐτῶν). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Κάρπος θὰ ἀποχολῆθῃ μὲ προβλήματα μεθοδολογικῆς θεμελιώσεως καὶ συντάξεως τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Πάππος (8,3 σελ. 1096) ἀναφέρει εἰδησὴν παραδοξομένην ὑπὸ τοῦ Κάρπου καθ' ἣ ὁ Ἀρχιμήδης εἶχε γράψῃ βιβλίον μηχανικῶν περιεχομένου, ἀναφερόμενος εἰς τὴν σφαιροποιίαν: «Κάρπος φησὶν Ἀρχιμήδῃ ἐν μόνον βιβλίῳ συστηματικῶν μηχανικῶν τὸ κατὰ τὴν σφαιροποιίαν. Λέγοντες οἱ παλαιοὶ σφαιροποιίαν ἠνόησαν μηχανισμὸν ἀναπαριστῶσαν τὰς κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων». Ὁ Πάππος (8,2 σελ. 1026) γράφει σχετικῶς: «Μηχανικοὺς δὲ καλοῦσι καὶ τοὺς τὰς σφαιροποιίας ποιεῖν ἐπισταμένους, ὡς ἂν εἰκὼν τοῦ οὐρανοῦ κατασκευάζεται δι' ὀμβάλῃ καὶ ἐγκυκλίῳ κινήσεως ὀβάτος». Πράγματι περὶ μηχανισμοῦ ὅπου ἐκινεῖτο δι' ὀμβάλῃ καὶ ἐγκυκλίῳ κινήσεως. Περὶ τοῦ Κάρπου παραδίδεται ὅτι εἶχεν ἐπινοήσει πρὸς λύσιν τοῦ δηλίου προβλήματος καμπύλην «ἐκ διπλῆς κινήσεως».

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ πρώτου μ. Χ. αἰῶνος φαινομένη ζήσας ὁ ἐκ Νικαίας Σπύρος, ὅστις ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Εὐτοκίου καὶ τοῦ Πάππου ὡς ἐπινοήσας ἴδιον λύσιν τοῦ δηλίου προβλήματος. Ὁ Πάππος ἀναφέρει (4, 252) ὅτι ὁ Σπύρος ἠλέγχε τὴν κατασκευὴν τῆς τετραγωνιζώσεως τοῦ Ἰππίου τοῦ Ἡλείου, ἀποφαινεὶς ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ ὀψίσταμα. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Εὐτοκίου (Ἀρχιμήδ. ἔργα Χαίμπεργκ, 3, 258), ἐπέκρινεν ὁ Σπύρος τὸν Ἀρχιμήδῃ, διότι δὲν εὐρε μετὰ τῆς δεούσης ἀκριβείας μὲ ποίαν εὐθείαν εἶναι ἴση ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου: «Ὅστε οὐδὲ Σπύρος ὁ Νικαεὺς εὐκαίρως εὐρέθησεν αὐτὴν ἐπινοήσας Ἀρχιμήδῃ ὡς μὴ ἀκριβῆς εὐρόντι ποία εὐθεῖα ἴση ἐστὶν ἢ τοῦ κύκλου περιφέρειαν» (Ὅστε οὐδὲ ὁ Σπύρος ὁ ἐκ Νικαίας θὰ εὐρεθῆ ὡς δικαίαν ἐπινοήσας ἀπὸ τῶν ἐναντίων τοῦ Ἀρχιμήδους, εἰπὼν ὅτι δὲν εὐρήσῃ μὲ ἀκριβείαν μὲ ποίαν εὐθείαν εἶναι ἴση ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου). Τὴν ἐπίκρισιν τοῦ ταύτου εἶχε διατυπώσας εἰς βιβλίον τοῦ ἴδιου τίτλου «Κηρία» καὶ τὴν ἐστέρησεν εἰς διδασκαλίαν τοῦ διδασκάλου τοῦ Φίλωνος: «Αὐτὸς ἐν Κηρίαις φησὶν τὸν ἑαυτοῦ διδασκάλου, Φίλωνος λέγων τὸν ἀπὸ Γαδάρων, εἰς ἀκριβεστέρους ἀριθμοὺς ἀνογενὶ τὸν ὑπ' Ἀρχιμήδους εἰρημένον, τοῦ τε ζ' ἐπι καὶ τὸν ι' σα'» (Ὁ ἴδιος ὁ Σπύρος λέγει εἰς τὸ βιβλίον τοῦ «Κηρία» ὅτι ὁ διδασκάλος του, δηλαδὴ ὁ Φίλων ὁ ἀπὸ Γαδάρων, ὡδήγησε τὴν ἐρευναν εἰς ἀκριβεστέρους ἀριθμούς ἀπὸ ἐκείνων τοὺς ὁποίους εἶχεν εὐρεῖ ὁ Ἀρχιμήδης, δηλαδὴ ἀπὸ τῶ 1:7 καὶ τὸ 10:71).

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς κοσμογραφίας διὰ τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου

Ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος εἶναι ὁ μετὰ τὸν

Ἰππάρχου ἀξιολογώτερος Ἕλληνας ἀστρονόμος, ὅστις ἐπισημαστικῶς εἰς ἐνιαῖον σύστημα τὰς θεωρίας καὶ τὴν ἐργασίαν τῶν προγενεστέρων του. Τὰ ἀστρονομικῶν γεωμετρικῶν συστήματα, τὰ ὁποῖα φέρει τὸ ὄνομα του, διετήρησε τὸ κύρος του ἐπὶ δεκαετίαι αἰῶνας καὶ διὰ τὰ ἀντικαταστάθῃ διὰ τοῦ ἡλικεντρικοῦ ἐκφρασθῶσαν πολλοὶ ἀγώνες οἵτινες ἤρξανον διὰ τοῦ Κοπερνίκου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἑκτοῦ αἰῶνος. Περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Πτολεμαίου δὲν ἔχονμεν σημαντικὰς πληροφορίες. Φαίνεται ὅτι ἔζησεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς δράσεώς του μὰς παρέχουν διαφωτιστικὰς ἐνδείξεις δύο ἀστρονομικαὶ τὸ παρατηρήσεις. Τὴν μίαν εἶχε κάμει κατὰ τὸ ἐνδέκατον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀδριανοῦ (127 μ.Χ.), τὴν δὲ δευτέραν κατὰ τὸ δέκατον τέταρτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀντωνίου (151 μ.Χ.). Ἐκ τῶν χρονολογιῶν τούτων καὶ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων, τὰς ὁποίας μὰς παρέχουν τὰς συγγράμματά του, δυνάμεθα νὰ εἰμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ «Μαθηματικὴ τὸ συντάξις» ἐπερατώθη κατὰ τὸ 142—146 μ.Χ. Ἀρα ἡ ἐποχὴ τῆς δράσεώς του συμπίπτει περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος. Τὰ κυριώτατα ἐκ τῶν ἔργων του εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1) «Μαθηματικὴ συντάξις», ἐκ 13 βιβλίων. Εἶναι τὸ σπουδαιότατον ἐκ τῶν ἔργων του καὶ ἐξευρεθῆ ὡς θεμελιώδες διὰ τὴν σπουδὴν τῆς ἀστρονομίας. Ἐχει διαιρεθῆ εἰς 13 βιβλία διὰ τὰ ὑπάρχον ὡς πρὸς ταῦτα ἀντιοιχοῦντα πρὸς τὰ 13 βιβλία τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Τὸ ἐν λόγω συγγραμμά ἐκαλεῖται καὶ «Μεγάλῃ συντάξις τῆς ἀστρονομίας», λόγῳ δὲ τοῦ βαυασμοῦ ὅστις ἀπεδίδετο εἰς αὐτὸ ἀπεκλήθη καὶ «ἡ μεγίστη συντάξις». Οἱ Ἀραβικοὶ μεταφρασταὶ διετήρησαν τὴν προσωρινῶν ἀμετάφραστον, συνδέσαντες ταύτην μὲ τὸ ἀραβικὸν ὄνομα αλ, ἐκ τούτου δὲ προήλθεν ἡ μονολεκτικὴ ὀνομασία Ἀλμαγέστα. Μετεφράσθη εἰς τὴν ἀραβικὴν κατὰ τὸ 827 κατὰ διαταγὴν τοῦ Χαλίφου Ἀλ-Μαμουν. Κατὰ τὸ 1160 εἶχε μεταφρασθῆ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ τινος ἀγνώστου μεταφραστοῦ ἐξ ἑλληνικοῦ χειρογράφου, κομισθέντος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ λογίου Ἐρρίκου Ἀριστιππου, ἀρχιεπισκόπου ἐν Κατάνῃ. Τὸ χειρόγραφον εἶχε δοθῆ ὡς δῶρον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤκουον αἱ ἐπιστημονικαὶ σπουδαὶ ἐν Σικελίᾳ, εὐθα ἐκαλεῖτο ἡ ἑλληνικὴ, ἢ λατινικὴ καὶ ἡ ἀραβικὴ ἢ μεταφρασίς ὅπως ἐκείνη ἀποκαλεῖται ἢ δὲ «Ἀλμαγέστα» κατὰ τὴν γνωστὴν εἰς τοὺς δυτικούς διὰ λατινικῆς μεταφράσεως, γενομένης ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ ὑπὸ τοῦ Γεράρδου τῆς Κρεμόνης κατὰ τὸ 1175. Κατ' εὐθείαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ μεταφράσθη κατὰ τὸ 1451 ὑπὸ τοῦ Γεωργίου τοῦ Τραπεζούντιου. Ἐξεβόθη δὲ διὰ τοῦ τύπου κατὰ τὸ 1528. Ἡ πρώτη ἐκδοσις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ἐγένετο ἐν Βασιλείᾳ κατὰ τὸ 1538. Τελυταίως ἐξεβόθη κατὰ τὸ 1903 ὑπὸ τοῦ Χαίμπεργκ.

2) «Ἐπινοήσεις τῶν πλανητικῶν ἢ τῶν οὐρανίων κύκλων κινήσεως» (Ἐκθεσις τῶν ἀρχῶν αἰτίας θεμελιῶντων τὰς περὶ κινήσεως τῶν πλανητῶν θεωρίας). Ἐκ τῶν δύο βιβλίων, διεσώθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸ πρῶτον, τὸ δὲ δευτέρον τὸ ἔχονμεν εἰς ἀραβικὴν μεταφράσει.

3) «Φάσεις ἀπλανῶν ἀστέρων καὶ συνάγωγη ἐπιστημῶν ὧν». Εἰς τὸ συγγραμμά τούτο περιέχονται ἐνδείξεις σχετικαὶ μὲ τὴν ἀνατολὴν καὶ δύσιν τῶν ἀστέρων καὶ συλλογὴ μετεωρολογικῶν φαινομένων. Ὁμοιάζει μὲ τὰ λεγόμενα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις «παρατήρηματα», δηλ. ἡμερολόγια. Ἐν μέρει τοῦ ἐν λόγω συγγράμματος ἔχει ἀπολασθῆ.

4) «Προαίρων κανόνων διάταξις καὶ ψηφογραφία». Περιέχει δεδομένα καὶ ὑπολογισμοὺς ἐκ τῆς Ἀλμαγέστας.

5) «Περὶ ἀναλήμματος». Τὸ θέμα τῆς μικρᾶς ταύτης συγγραφῆς εἶναι ἡ προβολὴ καὶ σχεδιογράφεισι τῆς οὐρανοῦ σφαιρᾶς οὐρογραφικῶς ἐπὶ ἐπιπέδου. Ἐρῶθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μικρὰ ἀποσπάσματα. Ὑπάρχει ὅμως λατινικὴ μεταφράσις ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ.

6) «Γεωγραφικὴ ὑπόληψις» ἐξ 8 βιβλίων. Εἶναι τὸ κυριώτερον γεωγραφικὸν βιβλίον τοῦ Πτολεμαίου, περιέχει δὲ καὶ χάρτας. Πρῶτην φοράν ἐξεβόθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τοῦ Ἐράστου ἐν Βασιλείᾳ κατὰ τὸ 1533.

7) «Ἀρμονικῶν βιβλία», ἐκ 3 βιβλίων διασωθέντων εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω συγγραμμάτων ἀναφέρονται καὶ ἄλλα, ἐξ ὧν διεσώθησαν ἀποσπάσματα. Εἰς λατινικὴν μεταφράσει ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ διεσώθη συγγραμμά ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὀπτικὰ», ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Πτολεμαίου. Τοῦ «Πλανισφαιρίου», εἰς τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο περὶ στερεογραφικῆς προβολῆς, διεσώθη μεταφράσις λατινικὴ ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ. Ὁ Σιμплиκίος ἀναφέρει ἔργον τοῦ Πτολεμαίου «Περὶ ῥοτῶν», ὁ δὲ Σαυιδᾶς παραδίδει τὴν ὑπαρξίν τριῶν βιβλίων ἀναφερομένων εἰς τὴν μηχανικὴν. Εἰς τὴν παραούσαν μελέτην θὰ γίνῃ λόγος μόνον περὶ τῆς συμβολῆς ἢ συνεισεσεσεν ὁ μέγας οὗτος ἀστρονόμος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν.

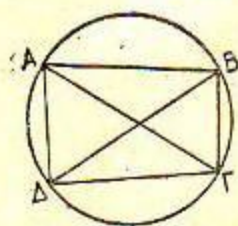
Αἱ ἐρευναὶ τοῦ Πτολεμαίου ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τριγωνομετρικοῦ λογισμοῦ. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τούτης συνεχίζει τὸ ἔργον τοῦ Ἰππάρχου. Τὰ τριγωνομετρικὰ του θεωρήματα περιέχονται εἰς τὰ 10—16 κεφάλαια τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς Ἀλμαγέστας. Εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον διεδοκίμασε καὶ κατάλογον τῶν τιμῶν τῶν γωνῶν, αἵτινες ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς περὶ τὸ κέντρον τοῦ κύκλου γωνίας ἀρχίζων ἀπὸ γωνίᾳς ἡμισείας μίρας καὶ προχωροῦν βαθμηδὸν μέχρι γωνίας 180 μοιῶν. Τὸν κύκλον διακεῖ εἰς 360

μοίρας, τὴν δὲ διόμετρον εἰς 120 τμήματα. Περαιτέρω δὲ διαιρεῖ ἑκάστην μοῖραν καὶ ἑκαστὸν τμήμα εἰς 60 πρῶτα λεπτά, ἑκαστὸν δὲ ἐκ τούτων εἰς 60 δευτέρα λεπτά. Αἱ τιμαὶ τῶν χορδῶν δίδονται εἰς τμήματα συμπληρούμενα μὲ ἐξαδικὰ κλάσματα. Οὕτω ἡ χορδὴ τῆος 72 μοιρῶν εἶναι πλεῖρα κανονικοῦ πενταγώνου καὶ ἰσοῦται μὲ 103 τμήματα, 53 πρῶτα καὶ 23 δευτέρα. Ἡ χορδὴ τῆος 60 μοιρῶν εἶναι πλεῖρα κανονικοῦ ἑξαγώνου καὶ ἰσοῦται μὲ 60 τμήματα ἀκριβῶς. Ἡ χορδὴ τῆος 90 μοιρῶν εἶναι πλεῖρα κανονικοῦ τετραγώνου καὶ ἰσοῦται μὲ 82 τμήματα, 51 πρῶτα καὶ 10 δευτέρα λεπτά. Ἡ δὲ χορδὴ τῆος 120 μοιρῶν εἶναι πλεῖρα ἰσοπλευροῦ τριγώνου καὶ ἰσοῦται μὲ 103 τμήματα, 55 πρῶτα καὶ 23 δευτέρα λεπτά. Οἱ πίνακες τῶν χορδῶν ἰσοδυναμοῦν μὲ πίνακες ἡμιτόνων γωνιῶν ἡμισείας μεγέθους ἐν συγκρίσει μὲ τὰς εἰς τοὺς πίνακες τοῦ Πτολεμαίου, ἐφ' ὅσον ἡ χορδὴ $\alpha = 2 \eta \mu. A : 2$ ἢ χορδὴ $2\alpha = \eta \mu. A$.

Εἰς τὴν σφαιρικὴν γεωμετρίαν ὁ Πτολεμαῖος λαμβάνει ὡς ἀφετηρίαν τὸ θεώρημα τῶν σφαιρικῶν τριγώνων τοῦ Μεγελάου, περὶ τοῦ ὁποῦ ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Κατὰ δὲ τὸν Πρόκλον εἶχε προσπαθεῖν νὰ ἀποδείξῃ τὸ περὶ παραλλήλων αἴτημα τοῦ Εὐκλείδου.

Ὁ Πτολεμαῖος εἶχεν εὑρεῖ ἰδίαν τιμὴν διὰ τὸν ἀριθμὸν π, ὑπολογίσας αὐτὸν εἰς 3 καὶ 17 : 120, ἧτοι, 3,14167. Ἐχεῖ δὲ ἀσφίτη ἐπ' ὀνόματι τοῦ εἰς τὴν γεωμετρίαν τὸ λεγόμενον «θεώρημα τοῦ Πτολεμαίου», κατὰ τὸ ὅποιον τὸ γινόμενον τῶν διαγωνίων τετραπλεύρου ἐγγεγραμμένου εἰς κύκλον εἶναι ἴσον μὲ τὸ γινόμενον τῶν ἀπέναντι πλευρῶν του.

Σχῆμα 28

Εἰς τὴν «Μαθηματικὴν Σύνταξιν» (ἐκδ. Χάιμπεργκ τόμ. 1 σ. 36 13) διατυπῶνται τὸ θεώρημα τοῦτο ἐπὶ τῆς δάσει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 28 σχήματος ὡς ἔξης : «Ἐστω γὰρ κύκλος ἐγγεγραμμένον ἔχον τετραπλευρον τυχόν τὸ ΑΒΓΔ καὶ ἐπιτείνεσθαι αὐτὸ ΑΓ καὶ ΒΔ, δεκτέον ὅτι τὸ ὑπὸ τῶν ΑΓ καὶ ΒΔ περιεχόμενον ὀρθογώνιον ἴσον ἐστὶν συναμφοτέρους τῶ τε ὑπὸ τῶν ΑΒ, ΔΓ καὶ τῶν ὑπὸ τῶν ΑΔ, ΒΓ». Ἦτοι :

$$ΑΓ \cdot ΒΔ = ΑΒ \cdot ΔΓ + ΑΔ \cdot ΒΓ.$$

Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μαθηματικῶν εἰς τὰ μηχανικὰ καὶ μετρητικὰ προβλήματα.

Ἡρώων. Ἡ ἔρευνα εἰσέτι δὲν ἔχει καταβάσει νὰ ἐσακριθῆσιν τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησεν ὁ μέγας μηχανικός Ἡρώων. Πάντως εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Ἀρχιμήδους, τοῦ Ἀπολλωνίου, τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Κτησιδίου. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἀρα νὰ ἔζησε πρὸ τοῦ 150 π.Χ. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ πρῶτος ἐκ τῶν συγγραφέων ὁστις τὸν ἀναφέρει εἶναι ὁ Πάππος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, δὲν δύναται νὰ καταδιδαθῆ ἡ ἐποχὴ τῆς δράσεώς του εἰς χρόνους μεταγενέστερους τῆς ἐποχῆς τοῦ Διακλιπτιανοῦ. Ὁ Ντῆλις, ὁ Χάιμπεργκ καὶ ὁ Χηθὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ἔζησε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισίον τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος. Τινὲς τῶν ἱστορικῶν λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου μηχανικοῦ Βιτρούβιου, ὅστις ἔζησεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου, τοποθετοῦν τὴν δράσιν του εἰς τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα. Ὁ Χόππε κατὰ τὴν γνώμην του ἀπέδειξεν ὅτι ἔζησε πρὸ τοῦ 133 π.Χ. καὶ ὅτι ὁ Βιτρούβιος τὸν ἀντέγραψε καὶ δὲν τὸν ἀνεόρεν ἵνα μὴ γίνῃ καταδόλος ἢ ἀντιγραφεὺς του. Ὁ δὲ Σάρτον βέβαιον τῆς δόξης του εἰς τὸν πρῶτον ἡμισίον τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος. Τὰς γνώμας τοῦ Χόππε καὶ τοῦ Σάρτον ἀντιρῶναι τὸ γεγονός ὅτι εἰς ἀσάβηκην μετάφρασιν τῶν «Μηχανικῶν» τοῦ Ἡρώων παρατίθεται χωρίον τοῦ Περαιδίου. Τοῦτο τὸν καταβιάζει ὀριστικῶς κάτω τοῦ πρώτου ἡμισείας τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος. Συνεπῶς τὸ ζήτημα τοῦ καθορισμοῦ τοῦ χρόνου τῆς δράσεώς του μὲναι εἰσέτι ἐκκρεμές. Τὰ ἔργα του ἔξεδούθησαν εἰς πέντε τόμους ἐν Λειψίᾳ ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Γρίμπερ.

Εἰς τὸν Ἡρώων ἀποδίδεται ἡ συγγραφὴ μεγάλου πλήθους πραγματειῶν. Τὸ κύριον ἔργον του φαίνεται ὅτι ἦτο «τὰ μηχανικὰ», ἐκ τοῦ ὁποῦ διασώθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀποσπάσματά τινα. Τὸ περιεχόμενον του μὲς παρεδόθη δι' ἀραβικῆς μεταφράσεως, τῆς ὁποίας μετάφρασιν εἰς τὴν γερμανικὴν ἐδημοσίωσαν ὁ Ντῆλις καὶ ὁ Σμιτ. Ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ κειμένου, «τὰ μηχανικὰ» συναποτελέσθησαν ἐκ παραδόσεων, τὰς ὁποίας ἔκρινεν ὁ Ἡρώων εἰς τοὺς ἡμισίους του (βλ. Ἡρ. ἔργα τόμ. δευτέρου σελ. 70). Εἰς τὰ ἔργον ταῦτα περιγράφονται αἱ πέντε ἀπλοὶ μηχαναὶ (καλούμεναι ὑπὸ τούτου δυνάμεις), καθὼς καὶ ἄλλα συνθετώτερα, χρησιμοποιούμενα εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν. Ἐπίσης γίνεται λόγος περὶ τοῦ παραλληλογράμμου τῶν κινήσεων, περὶ κέντρων βαρῶν, περὶ διανομῆς τῶν βαρῶν ἐπὶ διαφόρων ὑποστηρίγματος καὶ ἐξετάζεται καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τεθέν μηχανικὸν πρόβλημα : «Ἀπορεῖται διατί ποτε ὁ μέγιστος κύκλος τῶ ἐλάττω κυκλῶ ἴσων ἐκλείπεται γραμμῆν ὅταν περὶ τὸ αὐτὸ κέντρον τεθῶσιν» (Ἀριστ. Μηχ. 855 α 28) (διατυπῶνται ἡ ἀπορία διατί ὁ μεγαλύτερος κύκλος γράφει διὰ τῆς περιστροφῆς του γραμμὴν ἴσην μὲ ἐκείνην τὴν ὁποία γράφει καὶ ὁ μικρότερος, ὅταν τοποθετηθῶν γύρω εἰς τὸ αὐτὸ κέντρον). Εἰς ἕνα περιστρεφόμενον τροχὸν πῶς συμβαίνει ὡστε ὁ κύκλος τῆς ἐξωτερικῆς τροχίας νὰ γράφῃ περιστρεφόμενος γραμμὴν ἴσην πρὸς ἐκείνην ἣν γράφει κύκλος πη-

σίστερον πρὸς τὸ κέντρον κείμενος ἐν τῷ αὐτῷ τροχῷ. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ τροχὸς κινεῖται εἰς τὴν περιφέρειάν του μὲ μεγαλύτερον ταχύτητα καὶ εἰς τὸ κέντρον του μὲ μικρότερην; Τὸ παράδοξον προέρχεται ἐπειδὴ δὲν γίνεται διάκρισις τῆς μετατοπιστικῆς ἀπὸ τὴν περιστροφικὴν κίνησιν. Εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμα περιέχονται καὶ ἐρωτήσεις μετ' ἀπαντήσεων ἀναφερόμεναι εἰς συνίθη φυσικῶν. Οὕτω τίθεται π.χ. τὸ εἰσήτημα : «Διατί τὰ μεγαλύτερα ὄσον πιπτοῦν εἰς τὴν γῆν μετὰ μεγαλύτερας ταχύτητος ἐν συγκρίσει μὲ τὰ ἐλαφρότερα;»

Εἰς ζητήματα μηχανικῆς ἀναφέρονται καὶ τὰ «Βελοποιτικὰ» καὶ ἕτερον σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Χειροβαλιστῆρας κατασκευὴ». Ἀμφότερα αἱ ἐν λόγω συγγραφαὶ πραγματεύονται περὶ κατασκευῆς πολεμικῶν βλητικῶν μηχανημάτων, ἅτινα ἀναλόγως τῆς τροχίας προέρχεται ὁ Ἡρώων εἰς «εὐθύτητα» καὶ «σπάλιντονα», ἀναλόγως δὲ τῆς μηχανικῆς ἐνεργείας εἰς «νευρότονα» «ἀερότονα» καὶ «αἰολότονα». Τὰ καλύτερα διασώθηται ἐκ τῶν ἔργων του, ἅτινα καὶ εἶχον πολλοὺς ἀνώνυμους κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν, ἦσαν τὰ «πνευματικῶν Α' καὶ Β'». Εἰς τὴν συγγραφὴν ταύτην συνεχίζει τὰς προσπάθειάς τῶν προγενεστέρων του μηχανικῶν Κτησιδίου καὶ Φίλωνος. Εἰς τὸ ἔργον του τοῦτο περιγράφεται καὶ ἡ περιφωρὸν «κοπή», ἣτις ἀποτελεῖ τὴν πρώτην μηχανικὴν χρησιμοποίησιν τῆς δυνάμεως τοῦ αἵματος. Λίαν γνωστὸν καὶ διαδεδομένον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως ἦτο καὶ τὸ «Περὶ αὐτοματοποιητικῆς» εἰς δύο βιβλία ἔργον του. Εἰς τοῦτο ἐκτίθεται ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς καὶ λειτουργίας αὐτομάτου. Εἰς λατινικὴν μετάφρασιν διασώθησαν καὶ τὰ «Κατοπτρικά», εἰς τὰ ὁποία ἐξετάζει τὰ ὀπτικά φυσικῶν τὰ σχετικὰ μὲ τὰ ἐπίπεδα, τὰ κοίλα καὶ τὰ κυρτὰ κάτοπτρα. Ἡδὲ ὁ Εὐκλείδης ἐγνώριζεν ὅτι ἡ γωνία τῆς προσπτώσεως μὲς ὀπτικῆς ἀκτίνος τυγχάνει ἴση μὲ τὴν γωνίαν τῆς ἀνακλάσεως. Ὁ Ἡρώων διεγνώσεν ὅτι ἡ πρότασις αὕτη εἶναι ἰσοδύναμος μὲ τὴν πρότασιν, ἣτις λέγει ὅτι τὸ φῶς ἀκολουθεῖ κατὰ τὴν κίνησιν του τὴν συντομωτέραν ὁδόν. Σχετικὸν μὲ τὰς περὶ τὴν ὀπτικὴν μελέτας του εἶναι καὶ τὸ βιβλίον του «Διόπτρα», εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφεται τὸ δ...ου μὸν μηχανήμα. Ἡ διόπτρα ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ μετρήσεως ἀποστάσεων, ἐκτίμησιν τοῦ ὕψους ἐπιπέδων, διὰ τὴν ὀριζόντιωσιν μηχανικῶν κατασκευῶν καὶ δι' ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις. Εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμα ἔχει παρενεθῆ καὶ περιγραφή μηχανήματος, διὰ τοῦ ὁποῦν μετρεῖται αὐτομάτως ἡ ὁδὸς ἢ διανυθείσα ὑπὸ ἀμάξης. Πρόκειται περὶ τῆς ἐπινοήσεως τοῦ πρώτου ὁδομέτρου (ταξιμέτρου).

Εἰς τὸν Ἡρώων ἀποδίδεται μέγας ἀριθμὸς μαθηματικῶν συγγραμμάτων, ἐκ τῶν ὁποῦν πολλὰ δὲν ποσέγονται ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἔχουν γραφῆ ὑπὸ μεταγενεστέρων του. Εἰς τὸν Ἡρώων ὅμως ἀσφαλῶς ἀνῆκε τὸ σύγγραμμα «Μεταϊκῶν Α', Β', Γ'», ὅπερ ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Σόνε κατὰ τὸ 1896 ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς κώδικα τοῦ 11ου ἢ 12 αἰῶνος. Κατὰ τὸ 1903 ἐξεδόθη συμπληρωθὲν εἰς τὸν 3ον τόμον τῶν «Ἀπάντων» του. Εἰς τὸ 1ον βιβλίον ἐκτίθεται ὁ τρόπος τῆς μετρήσεως τοῦ ἐμβαδοῦ τῶν τριγώνων, τῶν τετραπλεύρων, τῶν κανονικῶν πολυγώνων μέχρι τῶν δωδεκαγώνων, τοῦ κύκλου, τῶν κυκλικῶν τμημάτων, τῆς ἐλλείψεως, τῶν παραβολικῶν τμημάτων, τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυλίνδρου, τοῦ ὀρθογωνίου κώνου, τῆς σφαιρας καὶ τῶν τμημάτων της. Εἰς τὸ 2ον βιβλίον γίνεται λόγος περὶ τῆς μετρήσεως τῶν στερεῶν, ἧτοι τοῦ κυλίνδρου, πρίσματος, πυραμίδος, κώνου, τῆς σφαιρας καὶ τῶν τμημάτων της, τῆς σφαιρας καὶ τῶν τμημάτων κανονικῶν σωμάτων. Χρησιμοποιεῖται δὲ εἰς μεγάλην ἔκτασιν αἱ λύσεις τοῦ Ἀρχιμήδους. Εἰς τὸ 3ον βιβλίον τὸ θέμα εἶναι ἡ διαίρεσις τῶν στερεῶν καὶ τῶν ἐπιφανειῶν ἀμφιγῶς πρὸς δοθείσας ἀναλογίας. Τὰ στερεὰ, περὶ τῆς διαίρεσεως τῶν ὁποῦν γίνεται λόγος, εἶναι ἡ σφαιρα ἢ πυραμῆς καὶ ὁ κώνος. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐκθέτει ὁ Ἡρώων εἰς τὸν 2ον βιβλίον τὴν εἰσέτι ἢ τρίτην ρίζαν ἐνός ἀριθμοῦ μὴ κυβικῶν, ὅπως εἶναι ὁ 100. Εἰς τὴν ἔρευσιν αὕτην προσδίδει διὰ διαδοχικῶν προσεγγίσεων καὶ εὐρίσκει ὅτι αὕτη εἶναι : $4 + 5 \cdot 36 : 5 \cdot 36 + 100$, δηλαδὴ 4 καὶ 9 : 14.

Ἐπίσης εὐρίσκει διὰ προσεγγίσεων καὶ τετραγωνικὰς ρίζας. Ἐκκινῶν ἀπὸ τὸ δεδομένον ὅτι ὁ 27 εἰς τὴν δευτέραν δύναμιν δίδει τὸ 729, ἐπιχειρεῖ διὰ διαδοχικῶν προσεγγίσεων νὰ εὐρῆ καὶ τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν τοῦ 720, ὡς ποῦντι δὲ προσεγγίσιν πρὸς ταύτην θεωρεῖ τὸν ἀριθμὸν 26 συμπεριλαμβανόμενον ἀπὸ τὰ κλάσματα 1:2 καὶ 1:3 (26 1:2, 1:3). Ὡς πρὸς τὴν τετραγωνικὴν ρίζαν τοῦ 63, προσέγγισιν θεωρεῖ τὸν ἀριθμὸν 7.1:2, 1:4, 1:8, 1:16. Λίαν ἐνδιαφέρον εἶναι καὶ ὁ τύπος ὃν παρουσίασεν ὡς πρὸς τὸ ἐμβαδὸν ἰσοπλευροῦ τριγώνου, κατὰ τὴν διατύπωσιν δὲ ταύτου χρησιμοποιοῖ πρὸς ὀλίγων τῆς τετάρτης δυνάμεως τῶν ὄσον ἀδυναμώδους.

Τὰ ὑπόλοιπα ἔργα ἅτινα ἀποδίδονται εἰς αὐτὸν καὶ ἔχουν περιληφθῆ εἰς τὸν 4ον καὶ τὸν 5ον τόμον τῶν «Ἀπάντων» του εἶναι τὰ ἀκλουθα : «Ὅροι τῶν γεωμετρικῶν δυναμάτων», «Γεωμετρίαι», «Ἐισαγωγὴ τῶν στερεομετρικῶν», «Περὶ μέτρων», «Μέτρησις τετραστέγων», «Ἐπιποικῶν βιβλίον». Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν «Μηχανικῶν» του καὶ ἐκ μαρτυρίας τοῦ Πάππου (τόμ. 1 σελ. 63), ἠκολούθη καὶ μὲ τὴν λύσιν τοῦ βλητικῶν προβλήματος. Ἐγραψε προσέτι καὶ σφάλμα εἰς τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου, ἐξ ὧν ὀλίγα ἀποσπάσματα διασώθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἀραβικὰ ὅμως χειρόγραφα διατήρησαν ἀσκέτῃ ἐκτεταμένω μέρη ἐξ αὐτῶν.

Ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἐνοσημῶν τοῦ Ἡρώων ὑπάρχει

δισκωνία. Τις ἐκ τῶν ἐρευνητῶν, εἰς τοὺς ὁποίους συγκαταλέγεται καὶ ὁ Χάιμπεργκ, δὲν ἀναγνωρίζουν εἰς αὐτὸν πρωτοτυπία. Τὴν γνώμην του ταύτην ὁ Χάιμπεργκ στηρίζει ἐπὶ τῆς ὁμιλοῦσας αὐτοῦ ταύτης τοῦ Ἡρώωνος, ὅστις εἰς τὰ «Μετρικά» του γράφει ὅτι συμπεριελάβεν εἰς τὴν συγγραφήν του «ὅσα τοῖς πρό ἡμῶν εὐνόηστα ἀναγγέρονται καὶ ὅσα ἡμεῖς προσθεωροῦμεν» (ὅσα κατάλληλα νὰ χρησιμοποιηθῶν ἔχουν γραφῆ ὑπὸ τῶν προγεγενημένων μας καὶ ὅσα ἡμεῖς ἐκτὸς αὐτῶν εἴχομεν ὑπ' ὄψιν μας). Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν τῶν συγγραφῶν του σημειοῦται εἰς τὰ «Βελοποιικά» ὅτι «πρόθεσις τῶν εἶναι ὡςτις πᾶσιν εὐκαλοπαρκαλοῦστος γένηται ἡ παράδοσις» (νὰ καταστή ἑυχερὴς ἡ παρακολούθησις τοῦ περιεχομένου εἰς ὅλους). Ἄλλ' ὁ Χάιππε ἀντιπαρρητρῆει ὅτι αἱ τοιαῦτοι σκοποὶ τῆς συγγραφῆς σχετίζονται μὲ τὸ διδακτικὸν ἐπιγύγγραμμα τοῦ Ἡρώωνος ὅστις διὰ λόγων διδακτικῶν ἢτο ἠναγκασμένος νὰ διατυπῶν τὸ περιεχόμενον τῶν παραδόσεων του κατὰ τρόπον εὐληπτον εἰς τοὺς ἀρχαίους. Ὁ Πάππος (τόμ. Γ' σελ. 1022) ἀναφέρει ὅτι ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ἡρώωνος διετέλλετο ἡ θεωρητικὴ μηχανικὴ ἀπὸ τὴν ἐφηρμοσμένην εἰς τὴν μηχανικὴν τὸ μὲν εἶναι λογικόν, τὸ χειρουργικόν (τῆς μηχανικῆς τὸ μὲν ἐν τμήμα εἶναι θεωρητικόν, τὸ δὲ ἕτερον ἐνεργεῖ διὰ τῆς ἐργασίας). Ἀναγνωρίζει ὁ Χάιππε ὅτι τὸ ἕνδιαφέρον τοῦ Ἡρώωνος εἶχε στραφῆ εἰς προβλήματα ἐφαρμογῶν καὶ κυρίως εἰς τὴν γεωδαισίαν καὶ τὴν φυσικὴν. Δὲν εὐρίσκει ὅμως ὁδὸν νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν μαθηματικὴν του ἐρευνητῶν. Ἡ προσπαθεία του π.χ. νὰ μετρήσῃ τὴν μεταξύ Ρώμης καὶ Ἀλεξανδρείας ἀπόστασιν, χρησιμοποιοῦν παρατηρήσεις ἀναφερομένης εἰς τὴν διασποράν, μὲτ' ἧς ἐπισημαίνει ἡ ἐκλεψις τῆς σελήνης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν Ρώμῃ, δεικνύει ὅτι ῥῶνισα νὰ ἀντιμετωπίη εὐκόλως δυσχερέστατα ζητήματα τῆς σφαιρικῆς γεωμετρίας. Ἐκ δὲ τοῦ συγγραμμάτος του «Διόπτρις» κατασίνεται ὅτι κατὰ τὰς μετρήσεις του ἐχρησιμοποίησε, σχεδὸν κατὰ τὸν τρόπον ὅστις συνηθίζεται κατὰ τὰς μετρήσεις τῆς ἐποχῆς μας, σύστημα συντεταγμένων. Εἰς τὰς φυσικὰς τῆς θεωρίας προσεγγίζει πολλάκις ἡ σκέψις του τὴν νοσητριαν τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν. «Ἐξετάζων, ὅπως ἄσπυρῶσμεν ἀνωτέρω, τὰ φαινόμενα τῆς ἀνακλάσεως τῶν ὀπτικῶν ἀκτίνων θάνατι νὰ συλλάβῃ τὴν ἀρχὴν τῆς οικονομίας τῆς ἐνεργείας, ἢν ἀκολουθεῖ ἡ φύσις. Εἰς τὰ «Κατοπιρικά» του ἐκφράζεται λίαν σαφῶς ἡ ἀντίληψις του αὐτῆ διὰ τῆς ἀκολουθοῦσας περιφορῆς: «Ἐπειδὴ γὰρ τοῦτο ὁμοιογενὲς ἐστὶ παρὰ πᾶσιν, ὅτι οὐδὲν μᾶλλον ἐργάζεται ἡ φύσις οὐδὲ μεταίρηνει, ἐὰν μὴ δώσωμεν πρὸς ἴσας γωνίας γίνεσθαι τὴν ἀνάκλασιν, πρὸς ἀνίσους μεταίρηνει ἡ φύσις καὶ ἀντὶ τοῦ διὰ βραχείας περιόδου φθάσαι τὸ δρώμενον τὴν ὄψιν διὰ μακράς περιόδου τοῦτο φανήσεται καταλαυδύουσα». (Ἐπειδὴ βεβαίως εἰς τὴν ἀρχὴν ἔχουν παραδεχθῆ τὴν ἀκόλουθον ἀόλην, δὲ οὐδὲν ἄνευ σκοποῦ κάμει ἡ φύσις καὶ δὲν μεταίρηνει, ἐὰν δὲν ἠθέλομεν παραδεχθῆ ὅτι ἡ ἀνάκλασις γίνεται ὑπὸ ἴσας γωνίας, ἡ φύσις ἢ παραρσιασθῆ μεταίρηνει ὑπὸ ἴσας γωνίας, ἢ οὐσίας γωνίας. Ἀντὶ δηλαδὴ ἡ ἀκτίς νὰ φθάσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ὁράσεως διὰ συντόμου ὁδοῦ, θὰ παρουσιασθῆ εἰς θάνατι εἰς αὐτὸ διὰ μακράς ὁδοῦ). Εἶναι φανερόν ὅτι μεταξύ τῆς νοσητριαν τοῦ Ἡρώωνος καὶ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν τῆς φύσεως οὐδεμία ὑπάρχει διαφορὰ. Ὁ Ἡρῶν διὰ τῶν συγγραμμάτων του προσφέρει ὑψίστας ὑπηρεσίας εἰς τὴν τεχνικὴν. Ὑπῆρξε πνεῦμα ἔθευ ρετικόν καὶ ἐφάμιλλον ὡς πρὸς τὰς τεχνικὰς ἐπινοήσεις μὲ τὸ Ἀρχιμήδην καὶ ἐπὶ αἰῶνας οἱ τεχνικοὶ καθωδηγήθησαν ἀπὸ τὰς συγγραφὰς του. Εἰς τὸν νεώτερον κόσμον εἶναι γνωστὸ κυρίως ἐκ τῶν ἔργων, εἰς τὰ ὁποῖα πραγματεύεται περὶ τῆς κατασκευῆς διαφόρων αὐτομάτων. Ἄλλ' ἐκ τῆς συγγραφῆς ταύτης, τὴν ὁποῖαν ὁ μέγας μηχανικὸς ἔγραψε διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸ μέγα κοῖνον, δὲν δύναται τις νὰ κρίνῃ τὸ ὅλον του ἔργον καὶ ἰδίως τὰς καθαρῶς μαθηματικὰς ἀνακαλύψεις του.

Ἡ συστηματοποίηση τῆς ἀριθμητικῆς διὰ τοῦ Νικμάχου τοῦ Γερασηνοῦ καὶ τοῦ Θεώνος τοῦ Συμυρναίου.

Νικμάχος ὁ Γερασηνός. Ὅπως ὁ Εὐκλείδης θεωρεῖται πατὴρ τῆς γεωμετρίας κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Νικμάχος, ὁ καταγόμενος ἐκ Γερασῶν, Ἰουδαϊκῆς πόλεως κειμένη ἐν τῇ Κοίλῃ Συρίας, ἀνεγνωρίσθη ὡς πατὴρ τῆς ἀριθμητικῆς. Περὶ αὐτοῦ ὡς φιλοσόφου νεοπυθαγορείου ἐγένετο λόγος ἐν τῇ παρόντι τόμῳ σελ. 647 ἔνθα κατὰ τυπογραφικὴν παραδρομὴν ἐσημειώθη ὡς χρόνος ζωῆς του τὸ 140 π.Χ. ἀντὶ τοῦ ὁδοῦ 140 μ.Χ. Ἡ χρονολογία τῆς ἀκμῆς του δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστὴ. Ἀν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀναφέρει τὸν ἐπὶ Τιβεριοῦ ἔχσαντα πλατωνικὸν Θεράσλλον, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Θεώνος τοῦ Συμυρναίου καὶ ὅτι ἔργον του μεταφράσθη ὑπὸ τοῦ Ἀπουλίου εἰς τὴν λατινικὴν, δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὴν ἐποχὴν τῆς δράσεώς του κατὰ τὸ 140 μ.Χ. Ἔργα του διασωθέντα εἶναι ἡ περίφημος «Ἀριθμητικὴ Εἰσαγωγή», ἐπὶ τῆς ὁποῖας μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐστηρίχθη τὸ διδασκαλίαν τῆς θεωρητικῆς ἀριθμητικῆς. Ἐτερον διασωθὲν ἔργον του εἶναι τὸ «Ἐγχειρίδιον ἀρμονικῆς». Ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὄου κεφαλαίου τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς «Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς», ἔνθα γράφει ὁ Νικμάχος «ἐν τῇ γεωμετρικῇ παραδίδωται εἰσαγωγή» εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι εἶχε γράφει καὶ γεωμετρικὸν σύγγραμμα. Χαρακτηρίζοντες ἀνωτέρω τὸν Νικμάχον ὡς πατέρα τῆς ἀριθμητικῆς, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι αὐτὸς ἐθεύεως πρῶτος τὰς ἐν τῷ συγγραμμάτι του ἐπιπεριεχομένας ἀριθμητικὰς προτάσεις. Αὐτὰ ἦσαν ἢδη

γνωστὰ εἰς τοὺς Πυθαγορείους καὶ τοὺς Πλατωνικούς. Ὁ Νικμάχος κατέταξεν εἰς συστηματικὴν σειρὰν τὰς γνωστὰς ταύτας προτάσεις, ὅπως ὁ Εὐκλείδης τὰς γεωμετρικὰς, καὶ συνοπτήσας ἐξ αὐτῶν ἀρμονικὸν σύστημα. Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς «Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς» καθορίζει τὴν ἑνωμένην τῆς μονάδος καὶ τοῦ ἀριθμοῦ, ταξινομεῖ δὲ τοὺς ἀριθμοὺς εἰς τὰ γνωστὰ εἶδη. Ὁ ἀριθμὸς ορίζεται ὡς «πλήθος ὀρισμένον ἢ μονάδων σύστημα ἢ ποσότητος χύμα ἐκ μονάδων συγκείμενον» («Ἀριθμ. Εἰσαγ. ἐκδ. Χόκε σελ. 13). Πρῶτη δὲ διαίρεσις τοῦ ἀριθμοῦ εἶναι ἡ εἰς ἄρτιον καὶ περιττὸν «τοῦ δὲ ἀριθμοῦ πρώτη τεμὴ τὸ μὲν ἄρτιον, τὸ δὲ περιττὸν». Ἐξ ὅλων τῶν ἀριθμῶν ἐξαιρετικὴν φύσιν ἔχει ἡ μονάς. «Μονωτάτη δὲ ἡ μονάς, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἐκατέρωθεν αὐτὴν δύο ἀριθμοὺς εἰς ὁμοῦ τοῦ παρκεμένου ἡμισυς ἐστὶν ἀρχὴ ὅσα παντὸν φυσικὴ ἢ μονάς». (Ἡ μονάς εἶναι εἰς ὑπεροδικὸν βαθμὸν ἐκχωρισμένη. Ἐπειδὴ δὲν περιεσφάλλεται καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη ἀπὸ δύο ἀριθμῶν, εἶναι τὸ ἡμισυς ἐστὶν ἀρχὴ μόνον μὲ τὸν ἀριθμὸν, ὅστις κείται παραπλευρῶς αὐτῆς, δηλαδὴ τὸν 2. Ἄρα εἶναι φυσικὴ ἀρχὴ πάντων τοῦ ἀριθμοῦ ἐν τῇ πολλαπλασιαστικῇ, οὐδὲν πλὴν ἐαυτῆς γενῶν. Ἀδιάστατος ἄρα ἡ μονάς καὶ ἀρχαίσιδης» (Ἐξ ὅλων τῶν ἀριθμῶν μόνη ἡ μονάς πολλαπλασιαζομένη ἐπὶ τὸν ἑαυτὸν τῆς δὲν παράγει τίποτε περισσώτερον. Δὲν ἔχει ὅσα ἡ μονάς διαστάσεις καὶ ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ εἶναι ἀρχὴ). Ὁμιλεῖ εἰτα περὶ ἄρτιων ἀρτιάντικων ἀριθμῶν, περὶ ἀσθηπεριττων, περὶ περισσασίων, περὶ ἀσθηπέτων, συνθέτων καὶ μικτῶν. Οὗτω τοῦ δίδεται ἡ εὐκαιρία νὰ κἀμῃ λόγον περὶ τοῦ κοσμοῦ τοῦ Ἐρατοσθένους. Ἀναφέρει εἰτα τὴν ταξινομήσιν τῶν ἀριθμῶν εἰς ὑπερτέλεις, ἐλλειπτεῖς καὶ τελείας, περὶ ἧς ἔχει γίνῃ λόγος εἰς τὰ προηγουμένα. Εἰσαγεται δὲ κατόπιν εἰς τὴν περὶ πολλαπλασιασίων, ἐπιμερῶν, ἐπιπριττων, ἡμιολίων κλπ. πραγμασίαν. Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον ὁμιλεῖ περὶ ἀριθμῶν γραμμικῶν, ἐπιπέδων καὶ στερεῶν, ἀκολουθῶν τὴν ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων εἰσαχθείσαν γεωμετρικὴν ποσῆσιν τῶν ἀριθμῶν. Διότι λέγει ὅτι ἡ διὰ γεωμετρικῶν τοῦ ἀλφάβητου ποσῆσιν τῶν ἀριθμῶν τὴν γραμμικὴν ἀσθητικήν, ασθητικὴ δὲ εἶναι ἡ διὰ γεωμετρικῶν γραμμῶν. «Πρῶτερον δ' ἐπιγνωστέον ὅτι ἕκαστον γράμμα ὡ σημαίμεθα τὸν ἀριθμὸν, οἷον τὸ ι ὡ τὸ δέκα, ἰσμο καὶ συνθέματι ἀσθητικῶν, ἀλλ' οὐ φύσει σημαντικόν ἐστὶ τὸν ἀριθμὸν, ἡ δὲ φυσικὴ καὶ ἀμείβωδος καὶ διὰ τοῦτο ἀπλουστάτη σημαίμεθα τὸν ἀριθμὸν εἰ ἢ τὴν μονάδων τῶν ἐν ἑκάστῳ οὐσῶν παράλληλος ἔθεσις» (Προηγουμένως δὲ πρέπει νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν ἐπίγνωσιν ἐπὶ ἕκαστον γράμμα, διὰ τοῦ ὁποῖου σημαίμεν τὸν ἀριθμὸν, π.χ. τὸ ι, διὰ τοῦ ὁποῖου σημαίμεν τὸ δέκα, κατὰ συνήθειαν καὶ ἀσθητικὴν σύμβασιν λαμβάνει τὴν δύναμιν νὰ σημαίνα ἀριθμὸν, ἡ δὲ φυσικὴ καὶ προεπιστημονικὴ, καὶ διὰ τοῦτο ἀπλουστάτη, δὴλως τῶν ἀριθμῶν διὰ σημείων, θὰ ἢτο ἡ παράλληλος ἐπιπριτική διὰ γραμμῶν ποσῆσιν τῶν μονάδων, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς ἕκαστον). Καὶ ὁ Νικμάχος δὲν κατορθώνει νὰ ἀναλαβῇ ἀπὸ τὸ ἴδιον ἀρχαίαν νὰ συμβολίζωμ τοὺς ἀριθμοὺς διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων. Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον ὁμιλεῖ καὶ περὶ τῶν ἀναλογιών.

Ὡς νέον παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Νικμάχου θεωρεῖ ὁ Κάντω τὴν πρότασιν, καθ' ἣν οἱ κύβοι τῶν ἀκεραίων ἀριθμῶν 1, 2, 3, 4, εὐρίσκονται ἢν ποσῆσθαι κατὰ σειράν αἱ ἀκολουθούσες μετ' αὐτοὺς περιττοὶ ἀριθμοί. Ὅτω ὁ κύβος τοῦ 2 (2.2.2) εὐρίσκειται ἢν ποσῆσθαι αἱ δύο ἀκολουθούσες περιττοὶ ἀριθμοὶ 3+5=8. Ὁ κύβος τοῦ 3 ἢν ποσῆσθαι αἱ τοεῖς ἀκολουθούσες περιττοὶ ἀριθμοὶ 7+9+11=27. Ὁ κύβος τοῦ 4 ἢν ποσῆσθαι οἱ τέσσαρες ἀκολουθούσες περιττοὶ ἀριθμοὶ 13+15+17+19=64.

Ὁ Νικμάχος (Ἀριθμ. Εἰσαγ. σελ. 119) ἐκφράζει κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν σχέσιν ταύτην: «Ἐκτεθέντων γὰρ τῶν ἀπὸ μονάδος ἐπ' ἀπειρον συνεχῶν περισσῶν ἐπιπριττωνῶν, ὁ πρῶτον τὸν δυνάμει κύβον ποιεῖ, οἱ δὲ δύο μετ' ἐκείνου συντεθέντες τὸν δεύτερον, οἱ δ' ἐπὶ ταύταις τρεῖς τὸν τρίτον, οἱ δὲ συνεχεῖς ταύτοις τέσσαρες τὸν τέταρτον, οἱ δ' ἐφεξῆς ταύταις πέντε τὸν πέμπτον καὶ οἱ ἐφεξῆς ἔξ τὸν ἕκτον καὶ τοῦτο μέχρις αἰῶν. (Διότι ἀφῶ γρασοῦν ἀπαρτίζοντες σειράν ἄνευ πέρας οἱ ἀποτελούντες συνεχῆν περιττοί, καὶ ἔξ ὑπ' ὄψιν σου αὐτὴν τὴν ἀκρίβην ὅτι ὁ πρῶτος (τὸ 1) ἀποτελεῖ τὸν δυνάμει κύβον, οἱ δὲ μετὰ τὴν μονάδα δύο περιττοὶ (3+5) προστιθέμενοι ἀποτελοῦν τὸν δεύτερον κύβον (τὸν κύβον τοῦ 2), οἱ δὲ κατόπιν αὐτῶν ἐρχόμενοι τρεῖς τὸν τρίτον κύβον (τὸν κύβον τοῦ 3), οἱ δὲ τέσσαρες οἵτινες ἀποτελοῦν συνεχῆν ἔπειτα ἀπὸ αὐτῶν τὸν τέταρτον κύβον, οἱ δὲ ἀκολουθούσες μετ' αὐτοὺς πέντε τὸν πέμπτον, καὶ οἱ ἀκόλουθοι ἔξ τὸν ἕκτον καὶ τοῦτο θὰ ἐξακολουθεῖ ἐπ' ἀπειρον). Ἐκ τοῦ ἔργου του δὲν φαίνεται νὰ γνωρίζῃ τὸν τύπον τοῦ ἀπριόσματος τῆς σειράς τῶν κυβικῶν ταῦτων ἀριθμῶν.

Ὁ Νικμάχος, ἢν καὶ πολλὰ ἔχει παραλάβῃ ἀπὸ τὸν Ποσειδωνίον, ὡς φιλόσοφος ἐνεφάνιζεν ἑαυτὸν ὁπαδὸν τοῦ Πυθαγόρα. Φαίνεται δὲ ὅτι ἔγραψε καὶ σύγγραμμα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «ἀριθμητικὰ θεολογούμενα», εἰς τὸ ὁποῖον ἐξέθετε τὰς Πυθαγορείους ἀριθμολογικὰς θεωρίας. Ὁ νεοπλατωνικὸς ἱεραβλίου ἐγραψε σχολία εἰς τὴν «Ἀριθμητικὴν Εἰσαγωγήν» τοῦ Νικμάχου, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκφράζεται λίαν ἐγκρασιτικῶς περὶ αὐτοῦ γραφῶν τὰ ἀκόλουθα: «Εὐρίσκομεν δὲ πάντα κατὰ γνώμην τῷ Πυθαγόρῳ τὸν Νικμάχον περὶ αὐτῆς (δηλ. τῆς ἀριθμητικῆς) ἀποδεδικῶτα. Ὅτι γὰρ ἀνήρ μέγας ἐστὶν ἐν τοῖς μαθηματικῶν καὶ καθηγεμόνας ἔσχε περὶ αὐτῶν τοὺς ἐπιπεριεχόμενους» (Εὐρίσκομεν δὲ ὅτι περὶ τῆς ἀριθμητικῆς πάντα τὰ ἐξέθεον ὅπως θὰ ἦβελεν ὁ Πυθαγόρας, ὁ

Νικόμαχος. Διότι ο άνθρωπος αυτός είναι μέγας εις τὰ μαθηματικά και είχε ἱσασκόλους σχετικά με αὐτὰ ἐπιειροτάτους). Χαρακτηρίζω δὲ αὐτὸν, προσθέτει: «Τὸ τε καθολικὸν τῆς γνώσεως και τὸ εὐρετικὸν πᾶρσιν αὐτῷ πάμπαν. Τὴν γὰρ πρώτην σύστασιν και τὴν πρώτην γένεσιν τῶν ἀριθμῶν ἔφηκε. Ἐχει δὲ και τὸ ἀπαράλειπτον. Κοινὸς γὰρ ἐπὶ πάντι μὴδε τὰ γένη και τὰ εἶδη τῶν ἀριθμῶν ἐν πεπερασμένοις τε ἀπειρα περιέλαβε και ἐν τεταγμένοις τὰ ἀκρία, προείσι τε αἶα γένων και εἰδῶν τεταγμένως οὐχ ὑπερσινον τὸ ἐφεξῆς, τὰ τε ἐν πολλοῖς περὶ αἶα θεωρήματα ἀτελῶς ἐν ἐνὶ περιλαμβάνει τελείως». (Ἐπάρχει εἰς αὐτὸν εἰς μέγαν βαθυὸν και ἡ καθολικότης τῆς γνώσεως και ἡ εὐρετικότης. Διότι ἀνίχνευε τὴν πρώτην σύστασιν και γένεσιν τῶν ἀριθμῶν. Δεν παραλείπει δὲ τίποτε. Διότι ἐζήτησε ἀλα τὰ γένη και τὰ εἶδη τῶν ἀριθμῶν, και τὰ ἀπειρα περιέλαβε μέσα εἰς τὰ πεπερασμένα και τὰ ἀκρία μέσα εἰς τὰ τακτοποιημένα, χωρίς να ὑπερπῆθε ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἤρχειτο εὐθὺς ἀκρως, και τὰ θεωρήματα τὰ ὅποια διευτυλοῦνται αἰετῶς διὰ πολλῶν προτάσεων, τὰ περιλαμβάνει μέσα εἰς μίαν τελείαν πρόστασιν). Οἱ μεταγενέστεροι συνεμελέθησαν τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Ἰαμβλίχου. Ὁ Βοηθὸς μετέφρασε τὴν «Ἀριθμητικὴν Εἰσαγωγὴν» εἰς τὴν λατινικὴν και ἀπετέλεσεν αὐτὴ τὸ ἐπιβλῖον τῆς ἀριθμητικῆς παιδείσεως τῶν λαῶν τῆς Δύσεως. Καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν περιοχὴν ἐχρησιμοποιεῖται καθ' ὅλον τὸν μεσαῖωνα τὸ συγγραμμα τοῦ Νικόμαχου ὡς στοιχειώδες διδακτικὸν ἐπιβλῖον.

Θέων ὁ Σμυρναῖος. Κατὰ τὸν 2ου μ.Χ αἰῶνα κληρε και ὁ ἐκ Σμύρνης Θεῶν, ὁστις χαρακτηρίζεται ὡς «πλάτωνικός». Τὸ μέχρις ἡμῶν διασωθὲν συγγραμμα του φερε τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφήν: «Θέωνος Σμυρναίου Πλατωνικοῦ τῶν κατὰ τὸ μαθηματικὸν χρησίων εἰς τὴν Πλάτωνος ἀνάγνωσιν». Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ συγγράμματος του εἶναι ἡ παράσχη τὰς γνώσεις αἷτινες εἶναι ἀπαραίτητοι πρὸς κατανόησιν ἀπὸ μαθηματικῆς ἀπόψεως τῶν πλάτωνικῶν συγγραμμάτων. Ἀλλὰ δὲν περιορίζεται εἰς τὰ ὅσια τοῦ κατὰ τὸν τρόπον τούτον καθορισθέντος σκοποῦ. Παρέχει ὅλας τὰς σχετικὰς μετὰ τὴν ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, ἀστρονομίαν θεμελιώδεις μαθηματικὰς γνώσεις. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ συγγραμμάτου του ἀναπτύσσει τὴν ἐκ τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν προερχομένην ὠφέλειαν, ἐπειτα δὲ προβαίνει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαφορῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὴν ἀκόλουθον σειράν: Πρῶτον κἀμει λόγον περὶ τῶν ἀριθμητικῶν θεωρημάτων. Μετ' αὐτῆς συνδυάζει και τὴν ἐξέτασιν τῆς «ἐν ἀριθμοῖς μουσικῆς», ἐπειδὴ δὲν εἶναι κατανοητὴ ἢ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουσα μουσικὴ ἀνευ τῆς δι' ἀριθμῶν διατυπωμένης και διὰ τῆς νοήσεως συλλαμβανόμενης μουσικῆς «Οὐδ' ἢ ἐν κόσμῳ μουσικὴ ληπτὴ ἀνευ τῆς ἐξαρτιουμένης και νοουμένης μουσικῆς» (Θ. Σμυρ. ἐκδ. Χίλλεο σ. 17). Μετὰ ταῦτα ἐπακολουθεῖ «ἡ περὶ τὰ ἐπιπέδα καλουμένη γεωμετρία» τρίτη δὲ ἡ περὶ τὰ στερεὰ, ἥτις ἐστὶ στερεομετρία. Τετάρτη δὲ ἡ περὶ τὰ κινούμενα στερεὰ, ἥτις ἐστὶν ἡ ἀστρονομία. Πέμπτη μᾶθησις εἶναι διὰ τὸν Θεῶνα «ἡ τῆς τοῦ κόσμου ἀρμονίας θεωρητικὴ μουσικὴ» ἀλλ' αὐτὴ δὲν δύναται νὰ γίνῃ νοητὴ, ἐὰν προηγουμένως δὲν ἔχη διδαχθῆ ἐν συναφεῖα μετὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἢ «ἐν ἀριθμοῖς μουσικῆς». Ἐν ἀρχῇ τῆς ἀριθμητικῆς του ἐπισκοπήσεως καθορίζει τὴν ἔνοιαν τοῦ ἀριθμοῦ και τῆς μονάδος: «Ἀριθμὸς ἐστὶ σύστημα μετᾶδων, ἢ προσδιορισμὸς πλῆθος ἀπὸ μονάδος ἀρχόμενος και ἀναστᾶ δισυδὲς εἰς μονάδα καταλήγων. Μονὰς δὲ ἐστὶ περσίνουσα ποσότης, ἥτις μειομένη του πλῆθους κατὰ τὴν ὁμοίωσιν παντοῦ ἀριθμοῦ στερηθῆσα μόνη τε και στάσιν λαμβάνει. Οὐ γὰρ οἶον τε περαιτέρω γενέσθαι τὴν τομὴν και γὰρ ἐὰν εἰς μόρια διαίρωμεν τὸ ἐν ἐν αἰσθητοῖς, ἐπιπλιν πλῆθος γενήσεται τὸ ἐν και πολλὰ και καταλήξει εἰς ἐν κατὰ τὴν ὁμοίωσιν ἐκάστου τῶν μορίων κᾶν ἐκεῖνο πάλιν εἰς μόρια διαίρωμεν, πλῆθος τε τὰ μόρια γενήσεται και ἡ καταλήξις καθ' ὁμοίωσιν ἐκάστου τῶν μορίων εἰς ἐν. Ὡστε ἀμείριστον και ἀδιαίρετον τὸ ἐν ὡς ἐν. (Θέων αὐτόθι 18). (Ἀριθμὸς εἶναι κατὰ τὸ ὅποιον συνίσταται ἐκ μονάδων ἢ πλῆθος παράγωσα πρὸς τὰ ἐμπρὸς προχώρησις, ἥτις λαμβάνει τὴν ἀσπτηρίαν τῆς ἀπὸ τὴν μονάδα ἢ παλιβρόμησις πρὸς τὰ ὀπίσω, ἥτις καταλήγει εἰς μονάδα. Μονὰς δὲ εἶναι ποσότης ἥτις θέτῃ ὄριον, και ἡ ὅποια ὅταν ἐλαττωθῇ τὸ πλῆθος κατὰ τὴν ἀφαιρέσιν, ἀφοῦ στερηθῆ ἀπὸ κάθε ἀριθμῶν, περιέρχεται εἰς κατᾶστασιν ἀπομονωτικοῦ ἐπσουσασμοῦ μέσα εἰς τὸν ἑαυτοῦ τῆς και στατικῆς ἀκίνησεως. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν ἢ διαίρεσις νὰ προχωρήσῃ πέραν ταύτης. Διότι ἐὰν ἐξακολουθοῦμε νὰ διαίρωμεν ἐν αἰσθητὸν πρᾶγμα πάλιν τὸ ἐν (διὰ τῆς διαίρεσεως) θὰ γίνῃ πλῆθος και πολλὰ, και θὰ καταλήξῃ πάλιν εἰς ἐν μετὰ τὴν διαδοχικὴν ἀφαιρέσιν ἐκάστου ἐκ τῶν μορίων. Καὶ ἂν ἐκεῖνο τὸ ἐν πάλιν τὸ διαίρωμεν εἰς μόρια, θὰ ἀποτελέσουν τὰ μόρια πλῆθος και θὰ καταλήξωμεν πάλιν ἀφαιρούμεν τὰ μόρια εἰς τὸ ἐν. Ὡστε τὸ ἐν, λαμβανόμενον ὡς ἐν, εἶναι ἀνεπίδεκτον μερισμοῦ και διαίρεσεως). Ἐπὶ τῆς ὁμοίωσιν τῶν ἀκέφωων τούτων παρέχει ὁ Θεῶν και τὴν ἐπιμολογῶσαν τῆς λέξεως μονὰς παράγωον αὐτὴν γραμματικῶς ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ ῥήματος μένει: «Καλεῖται δὲ μονὰς ἦται ἀπὸ τοῦ μένει ἀτρέπτος και μὴ ἐξίστασθαι τῆς ἑαυτῆς οὐσεως. Ὁμοίωσιν γὰρ ἂν ἐπ' αὐτὴν πολλαπλασιάζωμεν τὴν μονάδα, μένει μονὰς. Καὶ γὰρ ἀπαε ἐν, ἐν και μέχρις ἀπείρου ἐὰν πολλαπλασιάζωμεν τὴν μονάδα μένει μονὰς. Ἡ ἀπὸ τοῦ διακεκρίσθαι και μεμονώσθαι ἀπὸ τοῦ λοιποῦ πλῆθους τῶν ἀριθμῶν καλεῖται μονὰς». (Καλεῖται δὲ μονὰς ἢ ἐπειδὴ μένει ἀναλλοίωτος και δὲν ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν εὐσίαν τῆς. Διότι ὅσας φορὰς και ἂν τὴν πολλαπλασιάζωμεν ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ τῆς μένει μονὰς. Διότι και ΙΧΙ μένει ἐν, και ἀπείρου φορὰς

ἐὰν πολλαπλασιάζωμεν τὴν μονάδα μένει μονὰς. Ἡ καλεῖται μονὰς διότι ἐχει ἐξχωρισθῆ και ἀπομονωθῆ ἀπὸ τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἀριθμῶν). Λίαν ἀξιοπρόσεκτος τυγχάνει και ἡ διακρίσις τῆν ὅποιαν κἀμει ὁ Θεῶν μεταξύ τῆς μονάδος και τοῦ ἐνὸς καθὸς και τοῦ ἀριθμοῦ και τοῦ ἀριθμητοῦ: «Ἡ δὲ διενήλοχεν ἀριθμὸς και ἀριθμητὸν, ταῦτη και μονὰς και ἐν. Ἀριθμὸς μὲν γὰρ ἐστὶ τὸ ἐν νοητοῖς ποσὸν οἶον αὐτὰ και αὐτὰ ἢ, οὐ σώματα τινα οὐδὲ αἰσθητὰ ἀλλὰ νοητὰ. Ἀριθμητὸν δὲ τὸ ἐν αἰσθητοῖς ποσῶν, ὡς ἵπποι ἢ, δόες ἢ, ἀνθρώποι ἢ. Καὶ μονὰς τοῖνον, ἐστὶν ἡ τοῦ ἐνὸς ἰδέα ἢ νοητὴ, ἢ ἐστὶν ἄτομος. Ἐν δὲ τὸ ἐν αἰσθητοῖς καθ' ἑαυτὸ λεγομένη, οἶον εἰς ἵππος, εἰς ἀνθρώπος. Ὡστε εἴη ἂν ἀρχὴ τῶν μὲν ἀριθμῶν ἢ μονὰς, τῶν δὲ ἀριθμητῶν τὸ ἐν. Καὶ τὸ ἐν ὡς ἐν αἰσθητοῖς τέμνεσθαι οἶον εἰς ἀπειρον, οὐχ ὡς ἀριθμὸν οὐδὲ ὡς ἀρχὴν ἀριθμοῦ, ἀλλ' ὡς αἰσθητὸν. Ὡστε ἢ μὲν μονὰς νοητὴ οὐσα ἀδιαίρετος, τὸ δὲ ἐν ὡς αἰσθητὸν εἰς ἀπειρον τμητὸν». (Θέων αὐτ. 19). (Καθ' ὅν δὲ τρόπον διαφέρει ὁ ἀριθμὸς ἀπὸ τοῦ ἀριθμητῶν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον διαφέρει και ἡ μονὰς ἀπὸ τὸ ἐν. Διότι ἀριθμὸς εἶναι τὸ νοητὸν ποσὸν, ὅπως π.χ. τὸ καθ' ἑαυτὸ ὡς ἀριθμὸς νοούμενον πέντε και τὸ καθ' ἑαυτὸ ὡς ἀριθμὸς νοούμενον δέκα, τὰ ὅποια δὲν εἶναι οὔτε σώματα οὔτε αἰσθητὰ ἀλλὰ νοητὰ. Ἀριθμητὸν δὲ εἶναι τὸ ποσὸν τὸ ἐμφανιζόμενον διὰ τῶν αἰσθητῶν ὅπως π.χ. ἵπποι πέντε, δόες πέντε, ἀνθρώποι πέντε. Μονὰς λοιπὸν εἶναι ἡ νοητὴ ἰδέα τοῦ ἐνὸς, ἢ ὅποια δὲν ἐπιδέχεται τομὴν. Ἐν δὲ εἶναι τὸ νοούμενον ὡς αἰσθητὸν ἐπισητὴ ἔνοητος, ὅπως π.χ. εἰς ἵππος εἰς ἀνθρώπος. Ὡστε θὰ εἶναι ἀρχὴ τῶν ἀριθμῶν ἢ μονὰς τῶν δὲ ἀριθμητῶν τὸ ἐν. Καὶ λεγοῦν οἱ μαθηματικοὶ ὅτι τὸ ἐν νοούμενον ὡς αἰσθητὸν ὄν εἶναι ἐπιδεκτικὸν τῆς ἐπ' ἀπειρον διαίρεσεως, λαμβανόμενον οὐχ ὡς ἀριθμὸς ἢ ἀρχὴ ἀριθμοῦ, ἀλλ' ὡς αἰσθητὸν. Ὡστε ἢ μὲν μονὰς, ἐπειδὴ λαμβάνεται ὡς νοητὴ εἶναι ἀδιαίρετος, τὸ δὲ ἐν ἐπειδὴ λαμβάνεται ὡς αἰσθητὸν εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἐπ' ἀπειρον διαίρεσεως). Ἡ διακρίσις παρὰ ταῖς ἀρχαίας μαθηματικὰς μεταξύ ἀριθμῶν και ἀριθμητῶν εἶναι θεμελιώδους σημασίας. Διότι ἡ περὶ ἀριθμῶν πραγματεία ἀπετέλει κατ' αὐτοῦς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀριθμητικῆς, ἢ δὲ περὶ τὰ ἀριθμητὰ μᾶθησις ἐχαρακτηρίζεται ὡς λογιστικὴ, και ἐθεωρεῖτο δευτερευούσης σημασίας. Ὁ Θεῶν εἰς τὰς ἀριθμητικὰς του θεωρίας ἀκολουθεῖ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Πλάτωνος. Παρέχει δὲ ἀκριβεστάτην ἔκθεσιν περὶ τῶν εἰδῶν και τῆς γενέσεως τῶν ἀριθμῶν, ἥτις συμπίπτει μετὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Νικόμαχου ἐκτιθέμενα, διότι ἀμφότεροι ἀντλοῦν ἀπὸ παλαιότερας πλάτωνικῆς και πυθαγορικῆς πηγᾶς. Εἰς τὸν Θεῶνα (σελ. 101) γίνεται λόγος κατὰ πρῶτην φοράν περὶ τοῦ λεγομένου μαγικοῦ τετραγώνου. Ὁμοίωσιν ὁ Θεῶν περὶ τῶν ἰδιωτήτων τοῦ ἀριθμοῦ πέντε ὡς μέσου τῆς δεκάδος λέγει τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ πεντάς μέση ἐστὶ τῆς δεκάδος. Ἐὰν γὰρ καθ' ὅποια ἴσῃται ὁ εἰς κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ἀναλογίαν, ὡς ὁλοῖο τὸ

διάγραμμα κατὰ τὰς ἀνω συνθέσιν τῶν συμπληρουτῶν τὸ ἰ' δυοῖν ἀριθμοῖν τῷ ἴσῳ ἀριθμῷ ὑπερέχων τε και ὑπερχόμενος ος». (Ἡ πεντάς εἶναι τὸ μέσον τῆς δεκάδος. Διότι ἐὰν μετ' ὁποιαδήποτε πρόσθεσιν συναπαρτίσῃς ἐκ δύο ἀριθμῶν τὸν 10 ὁ 5 θὰ εὐρεθῆ ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμητικῆς ἀναλογίας μέσος, ὅπως φανερώμεν τὸ διάγραμμα. Εἰς οἱ ἀνδῆστε πρόσθεσιν τῶν ἀριθμῶν τῶν συμπληρουτῶν τὸ 10 ὁ 5 συγκρινόμενος πρὸς τὸν κοινὸν εἰς αὐτῶν περσυστιάζει τὴν αὐτὴν ὑπεροχὴν και ἔλλειψιν. Ὁ Θεῶν παραθέτει πρὸς αἰσθητοποίηση τὸ παραπλευρὸς τετραγωνικὸν διάγραμμα:

a	δ	ζ
(1)	(4)	(7)
β	ε	η
(2)	(5)	(8)
γ	θ	θ
(3)	(6)	(9)

«Ἡ λογιστικὴ πρόδρομος τῆς ἀλγέβρας.

Ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω ὅτι ὅπως ἀναφέρει ὁ Θεῶν ὁ Σμυρναῖος, οἱ ἀρχαῖοι μαθηματικοὶ διακρίνον τοὺς ἀριθμοὺς ἀπὸ τῆς ἀριθμητῆς. Ἡ ἐπιστήμη ἢ ἐξετάζουσα τὴν οὐσίαν, τὴν γένεσιν και τὰ εἶδη τῶν ἀριθμῶν θεωροῦμενων ὡς νοητῶν ὄντοτητων ἦτο ἡ ἀριθμητικὴ. Ἐκτὸς ταύτης ὑπῆρχε προσετι και μᾶθησις ἀναφερομένη εἰς τὰ ἀριθμητῶν, εἰς τὰς ἐπιδεκτικὰς ἀριθμησεως ποσότητας. Ταῦτην ἀνῶμαζον οἱ ἀρχαῖοι μαθηματικοὶ «λογιστικὴν» και τὴν ἐθεωροῦσαν ὡς κατώτερον τμημα τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, προαρισμένην νὰ ἐξυπηρετῇ τὰς λογιστικὰς ἀνάγκας τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Στοιχεῖα λογιστικῆς ἐδιδάσκοντο εἰς τὰ σχολεῖα, ὑπῆρχον δὲ και σχετικὰ συγγραμματα, ἀτῖνα ἀπωλέσθησαν. Ὁ Εὐτόκιος μᾶς

περιέσωσαν είδαν ότι Μάγνος τις είχε γράψει σύγγραμμα υπό τὸν τίτλον «Λογιστικά», εἰς τὸ ὁποῖον εἰνέτο λόγος περὶ τοιοῦτων ζητημάτων: «Κέχρηται δὲ καὶ τοῖς τῶν μυριάδων πολλαπλασιασμοῖς καὶ μερικαῖς, οἷς οὐκ εὐκόλον παρακολουθεῖν τὸν μὴ διὰ τὸν Μάγνου Λογιστικῶν ἡγμένον» (Ἀρχιμ. Ἐργ., Χάιμπεργκ 3, 258). (Ἔχουν δὲ χρησιμοποήσει καὶ τοὺς πολλαπλασιασμοὺς καὶ τὰς διαιρέσεις τῶν μυριάδων, τοὺς ὁποῖους δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς, ἂν δὲν ἔχη ἀσκήσῃ εἰς τὰ Λογιστικά τοῦ Μάγνου). Εἰς τὰ λογιστικὰ φύσας προβλήματα κατατάσσεται καὶ τὸ βασικὸν πρόβλημα τοῦ Ἀρχιμήδους. Ἐκ τῆς λογιστικῆς δὲ φαίνεται ὅτι ἐδόθησαν αἱ πρώται ἀπορροαὶ διὰ νὰ προχωρήσῃ ὁ Διόφαντος εἰς τὴν πρώτην καὶ στοιχειώδη ὑποτύπωσιν τοῦ ἀλγεβρικοῦ λογισμοῦ.

Τὰς πρώτας προϋποθέσεις διὰ νὰ ἰδρυθῇ ὁ ἀλγεβρικός συμβολισμὸς τὰς εἶχε δώσει ὁ Ἀριστοτέλης. Διότι οὗτος πρῶτος ἐκασιμοποίησε γράμματα διὰ τὴν δῆλωσιν εἴτε ποσοτήτων εἴτε οὐοδηγῆτε ἀντικειμένου τῆς σκέψεως. Κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἐποχὴν, ὅπου ἀρχίζει ἡ ἔρευνα νὰ τρέπεται πρὸς τὰ ἐφηρμοσμένα μαθηματικά, φυσικὸν ἦτο νὰ στραφῇ ἡ προσοχὴ τῶν ἐρευνητῶν καὶ εἰς τὴν λογιστικὴν. Ἐκεῖνος δὲ ὅστις ἐνοστηματοποίησε τὰς ὑπαρχούσας ἀρίστους τάξεις ὑπῆρξεν ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας Διόφαντος. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων, ἡ σημειωθεῖσα εἰς τὴν λογιστικὴν πρόδος σημαίνει ἐλάττωσιν τοῦ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ ἀριθμητικοῦ διαφέροντος καὶ πτώσιν ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν εἰς τὴν ὕλικήν σφαῖραν τῆς συγκεκριμένης καὶ αἰσθητικῆς πραγματικότητος.

Αἱ πρώται ἀρχαὶ τοῦ ἀλγεβρικοῦ λογισμοῦ.

Ὁ πρῶτος συγγραφεὺς τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου ὁ ὁποῖος εἰσήγαγε συμβολικὰ σημεῖα εἰς τὰ μαθηματικά καὶ ἐπέληθη τῆς λύσεως ἀλγεβρικών προβλημάτων εἶναι ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας καταγόμενος Διόφαντος. Ἀσφαλῆς πληροφοροῖται περὶ τοῦ χρόνου κατὰ τὸν ὁποῖον ἔζησε δὲν μᾶς παρέδωκεν. Πάντως πρέπει νὰ ταχθῇ μεταξὺ τοῦ Ὑαικλέους καὶ τοῦ Θεώμου τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἐπὶ ὅσον ἀναφέρει ἀμφότερους τούτους τοὺς συγγραφεῖς. Ἀλλὰ τὸ μεταξὺ αὐτῶν διάστημα εἶναι μέγα, διότι ὁ μὲν πρῶτος ἔζησε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισίον τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, ὁ δὲ δεύτερος περὶ τὸ 350 μ.Χ. Ὁ Ταινεύθ θέτει τὸν χρόνον τῆς ζωῆς του κατὰ τὸν τρίτον μ.Χ. αἰῶνα, ἡ δὲ γνώμη του αὐτὴ ἐνοχύεται ὑπὸ ἐπιστολῆς τοῦ Μιχαῖλ τοῦ Ψελλοῦ, εἰς τὴν ὁποία ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀνατόλιος ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ 269 ἐγένετο ἐπίσκοπος τῆς Λαοδικείας εἶχεν ἀφιέρωσι πραγματεῖαν «Περὶ τῆς ἀγνυπτικῆς μεθόδου» εἰς τὸν Διόφαντον. Περὶ τῆς διακείας τῆς ζωῆς του μᾶς πληροφοροῖ ἐπίγραμμα τῆς Πλατωνικῆς Ἀιθολογίας τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς:

Οὗτος τοῖ Διόφαντον ἔχει τάφος· ἂ μέγα θαῦμα
καὶ τάφος ἐκ τέχνης μέτρα βίοιο λέγει.
Ἐκτὴν κορυφαίαν βιάτου θεῶς ὄπισσε μοῖραν
δωδεκάτην δ' ἐπιθεῖς μῆλα πόρεν χλοᾶσιν!
Τὰ δ' ἄρ' ἄφ' ἑβδόμητ' τὸ γαμήλιον ἦσαστο εἴγους,
ἐκ δὲ γάμων πέμπτῳ παῖδ' ἐνέπνευσεν ἔπει'
αἱ αἰ πλῆγεταιν δειλὸν τέκος ἦμισυ πατρός
τοῦδε καὶ ἡ κρουερὸς μέτρον ἔλων βιάτου.
Πένθος δ' αὖ κισύρρεισι παρηγορῶν ἐναυτοῖς,
τῆδε πόσου σοφίη τέμν' ἐπέρισε βίου.

(Αὐτὸς ὁ τάφος καλύπτει τὸν Διόφαντον· αἱ τὶ μεγάλο θαῦμα, καὶ ὁ τάφος χρησιμοποίησιν τὴν δύναμιν τῆς τέχνης του φαίνεται τὰ μέτρα τῆς ζωῆς του. Ὁ θεὸς τοῦ παρεχώρησε νὰ εἶναι νέος κατὰ τὸ ἕκτον μέρος τῆς ζωῆς του, ἄσυν δὲ προσέθεσεν ἐν δωδεκάτῳ τοῦ παρεχώρησε νὰ ἐπίσῃ τρεῖς εἰς τὰ μῆλα τῶν παριών του! Κατόπιν με τὴν προσθήκην ἐνὸς ἑβδόμου ἦσαστο τὸ γαμήλιον του φῶς, ἀπὸ τῆς τοῦ γάμου κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τοῦ παρεχώρησε τέκνον. Ὡς δὲ τὸ τρυφερὸν δυστυχῆς πλάσμα, τὸ ἔπρη ὁ ψυχρὸς θάνατος ὄρισας εἰς αὐτὸ νὰ ζῆσθ τὸ ἦμισυ τῆς ζωῆς τοῦ πατρός. Ἀλλ' ἄφ' ἑτέρου παρηγορῶν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη δι' αὐτῆς τῆς σοφῆς ἐπιστήμης του τὸ πένθος (τὸ προελθὸν ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ τέκνου του) εἰς πόσον τέμα τῆς ζωῆς του ἔφθασεν;). Ἐπὶ τῆ βάσει τῶν παρεχομένων ἐνδείξεων εὐκόλως καταρτίζεται ἡ ἐξίσωσις

$$X : 6 + X : 12 + X : 7 + 5 + X : 2 + 4 = \lambda$$

ἐκ τῆς ὁποίας προκύπτει ὅτι τὸ X (ὁ ζητούμενος ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν τῆς ζωῆς τοῦ Διοφάντου) εἶναι 84. Εἰς τὸ ἔρημνευθὲν ἐπίγραμμα ὁ τοῖτος ἀπὸ τοῦ τέλους στίχος παρεδόθη παροδοσάμενος.

Ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ ἀναφέρονται: 1) «Ἀριθμητικῶν βιβλία ιγ'». 2) «Περὶ πολυγώνων ἀοιθμῶν». 3) «Πορίσματα». Ἐκ τοῦ πρώτου συγγράμματος διασώθησαν ἑξ βιβλία, ἐκ τοῦ δευτέρου ὀλίγα ἀποσπάσματα, τὸ δὲ τρίτον ἀπωλέσθη ὁ ἄλοκληρον.

Τὸ ἔργον τοῦ Διοφάντου ἀποτελεῖ σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς μαθηματικῆς διανοήσεως, διότι πρῶτος αὐτὸς κάμνει ἐναρξὴν τῆς χρησιμοποίησεως ἀλγεβρικών σημείων. Ὡς πρὸς τὸν νεωτερισμὸν του τοῦτον καὶ γενικότερον ὡς πρὸς τὴν ἀπασχόλησιν του μὲ ἀλγεβρικά προβλήματα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ εἶχε καὶ προδρόμους. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους προσαθὲν βασικὸν πρόβλημα ἀποτελεῖ ἐνδείξιν καταστρώσεως καὶ διατυπώσεως προβλημάτων ἀρίστου ἀναλύσεως.

Ἐπίσης παρὰ τὸ Ἔρῳν ἀπαντᾷ ὁ ὅρος «δυναμοδύναμις» εἰς δῆλωσιν τῆς τετάρτης δυναμείας. Ἀλλὰ μόνον παρὰ Διοφάντου ἐμφανίζονται αἱ πρώται ἀρχαὶ τοῦ ἀλγεβρικοῦ συμβολισμοῦ. Τὰ σημεία τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὁ πατὴρ οὗτος τῆς ἀλγεβρας εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

ζ μ ↑ ΔΥ ΚΥ ΔΔΥ ΔΚΥ ΚΚΥ
1 2 3 4 5 6 7 8

Ἐκ τούτων:

- Τὸ 1: Χρησιμοποεῖται εἰς δῆλωσιν τοῦ ἀγνώστου (X) ἔχει δὲ παραχθῆ ἐκ συντομογραφίας τῆς λέξεως ἀριθμὸς, ἐξ ἧς λαμβάνεται τὸ τελικὸν ε.
Τὸ 2: Χρησιμοποεῖται εἰς δῆλωσιν τῆς μονάδος καὶ προέρχεται ἐκ συντομογραφίας τῆς λέξεως μονάς.
Τὸ 3: Χρησιμοποεῖται ὡς σημεῖον ἀφαίρεσεως· τὸ σημεῖον τούτου προέρχεται ἐξ ἀντιστροφῆς τοῦ γράμματος ψ.
Τὸ 4: Χρησιμοποεῖται εἰς δῆλωσιν τοῦ σημερινοῦ συμβόλου x.x καὶ προέρχεται ἐκ συντομογραφίας τοῦ ὄρου δύναμις.
Τὸ 5: Χρησιμοποεῖται εἰς δῆλωσιν τοῦ σημερινοῦ συμβόλου x.x.x καὶ προέρχεται ἐκ συντομογραφίας τοῦ ὄρου κύβος.
Τὸ 6: Χρησιμοποεῖται εἰς δῆλωσιν τοῦ σημερινοῦ συμβόλου x.x.x.x καὶ προέρχεται ἐκ συντομογραφίας τοῦ ὄρου δυναμοδύναμις.
Τὸ 7: Χρησιμοποεῖται εἰς δῆλωσιν τοῦ σημερινοῦ συμβόλου x εἰς τὴν πέμπτην καὶ προέρχεται ἐκ συντομογραφίας τοῦ ὄρου δυναμοκύβος.
Τὸ 8: Χρησιμοποεῖται εἰς δῆλωσιν τοῦ σημερινοῦ συμβόλου x εἰς τὴν ἔκτην καὶ προέρχεται ἐκ συντομογραφίας τοῦ ὄρου κυβόκύβος.

Πρὸς δῆλωσιν τῶν κλάσμάτων ὅταν ὁ ἀριθμητὴς εἶναι ἡ μὴ νὰς γράφει τὸν παρονομαστὴν μετὰ τὴν ἐνδείξιν μέρους ἢ προστιθέμενον τόνου πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ἀριθμοῦ· οὕτω π.χ. $\gamma' = 1 : 3$, τὸ $\zeta = 1 : 7$.

Ὅταν ὁ ἀριθμητὴς εἶναι μεγαλύτερος τῆς μονάδος σημειοῦται καὶ εἰς τὴν τετάρτην καὶ εἰς τὴν πέμπτην, μετὰ τὴν διαφόρον ὅτι ὁ παρονομαστὴς γράφεται ὑπεράνω τοῦ ἀριθμοῦ. Οὕτω τὸ ζ: με = 105 : 7.

Εἰς δῆλωσιν τοῦ κλάσματος 1 : X χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον ἀοιθμοστόν, τὸ δὲ 1 : X.X καλεῖ δυναμοστόν.

Τὰ λοιπὰ κλάσματα τὰ ἔχοντα παρονομαστὴν τὸ X, εἰς τὴν τρίτην, X εἰς τὴν τετάρτην, X εἰς τὴν πέμπτην, X εἰς τὴν ἕκτην, τὰ ὀνομάζει κυβοστόν, δυναμοδυναμοστόν, δυναμοκυβοστόν, κυβοκυβοστόν. Ὅταν ἐν τῇ ἐξίσωσιν πρόκειται περὶ προσθέσεως καταγράφονται ἀπλῶς αἱ βροὶ ἀνευ σημείου τινός. Διὰ νὰ δῆλωθῇ ἡ μετέλευσις ἀφαίρεσεως χρησιμοποιεῖται τὸ ἀκότερον μνημονεθῆν σημεῖον, ὅπου προκύπτει ἐκ τῆς ἀντιστροφῆς τοῦ ψ. Προκειμένου περὶ πολλαπλασιασμοῦ χρησιμοποιεῖται ἡ πρόθεσις ἐπί. Εἰς τὴν σελίδα δὲ 12 τὸ πρῶτον τῶμου τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων του ὑπάρχει σκεπτικῶς μετὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν ὁ ἀκόλουθος κανὼν: «Λεῖψις ἐπὶ λεῖψιν πολλαπλασιασθεῖσα ποιεῖ ὑπαρξίν, λεῖψις δὲ ἐπὶ ὑπαρξίν ποιεῖ λεῖψιν» (Τὸ «εἶσιον» πολλαπλασιαζόμενον ἐπὶ τὸ «εἶσιον» παράγει «σύν» καὶ τὸ «εἶσιον» πολλαπλασιαζόμενον ἐπὶ τὸ «σύν» παράγει «εἶσιον»). Ἡ πρόθεσις αὐτὴ ἐθεωροῦν ὑπὸ πολλῶν ὡς ἀποδείξει περὶ τοῦ ὅτι ὁ Διόφαντος ἐνώριζε τὴν διάκρισιν τῶν ἀριθμῶν εἰς ἀριθμητικῶν καὶ βητικῶν. Ὡς πρὸς τὴν διαστρωσὴν ὁμοῦ τούτων δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία διότι εἰς τὰ ἔργα τοῦ Διοφάντου δὲν ἀπαντᾷται ὀρισμὸς διαστῶλων τῶν ἀριθμῶν, ὅπως κάμνει ἡ σημερινὴ ἀλγεβρα, εἰς βητικῶν καὶ ἀριθμητικῶν. Πάντως ὁμοῦ ὡς ἀναμεισθῆσαν γεγονός παραμένει ὅτι ἐκτελεῖ ἀλγεβρικοὺς πολλαπλασιασμοὺς κατὰ τὸ σύστημα τῆς νεωτέρας ἀλγεβρας. Γνωρίζει ἐπίσης νὰ καταστρώσῃ ἐξίσωσεις, συσχετίζει δὲ τὰ μέλη αὐτῶν διὰ τῆς ἐνδείξεως ἴσως. Ἐκαστον δὲ ἐκ τῶν δύο μελῶν τῆς ἐξίσωσεως καλεῖται ὑπὸ τοῦ Διοφάντου εἶδος. Εἰς τὰ ἐπιλυόμενα ἀλγεβρικά προβλήματα λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν μόνον αἱ βητικαὶ λύσεις, οὐχὶ δὲ καὶ αἱ ἀριθμητικαὶ καὶ αἱ φανταστικαί. Ὅταν ἐνοεθῇ πρὸ τοιοῦτων λύσεων ὁ Διόφαντος ἀρκεῖται μόνον νὰ τὰς χαρακτηρίσῃ ὡς «ἀδύνατους» καὶ «ἀτόπους».

Τὸ διασωθὲν σύγγραμμά του «Ἀριθμητικὰ» ἀρχίζει μετὰ εἰσαγωγῆν εἰς τὴν ὁποῖαν ἐκτίθεται ὁ σκοπὸς τῶν διδόντων καὶ παρέχονται πρῶτιστοιχιακῶς ὀρισμοὶ περὶ τῶν ἀριθμῶν καὶ τῶν εἰδῶν αὐτῶν. Τὸ προῖμον ἔχει ὡς ἑξῆς: «Τὴν εἰρησιν τῶν ἐν τοῖς ἀριθμοῖς προβλημάτων, τιμιώτατὸ μοι Διόνυσι, γινώσκων σε σπουδαίως ἔχοντα μαθεῖν ἐπειράθην ἀρξάμενος ἀσ' ὧν συνέστηκε τὰ πράγματα θεμελιῶν. Ἐπεισθήσῃ τὴν ἐν τοῖς ἀριθμοῖς εἰσιν τε καὶ δύναμιν» (Ἐπεχείρησα, ὡς καλύτερότατὸ μου Διόνυσι, νὰ εἰρῶ τὴν λύσιν τῶν ἐν ἀριθμῶν διατυπωμένων προβλημάτων ἐπειδὴ ἐγνώριζα ὅτι εἶχες σφοδρὰν ἐπιθυμίαν νὰ τὴν μάθῃς. Ἠσχία δὲ τὴν πραγματεῖαν μου ἀπὸ τὰ θεμελιώδη δεδομένα, ἐκ τῶν ὁποῖων συνίσταται ἡ μάθησις αὐτῆ, ἀπὸ τὴν ἐκθεσιν δηλαδὴ τῆς φύσεως καὶ τῆς δυναμείας τῶν ἀριθμῶν). Τοὺς ἀοιθμοὺς θεωρεῖ ὡς συγκεκριμένους ἐξ ἀθροίσματος μονάδων καὶ ἀποτελούντας ἀπειρον σειράν. Ἐλλὰ καὶ πρὸς τοῖσδε γινώσκοντι σὺ πάντας τοὺς ἀριθμούς συγκεκριμένους ἐκ μόνου πλήθους τινός, φανερὸν καθίστηκεν εἰς ἀπειρον ἔχειν τὰς

ὄραριν» (Ἄλλ' ἔκτος τούτων ἐφ' ὅσον γνωρίζει ὅτι ὁποιοδήποτε ἀριθμὸς συγκτεταί ἀπὸ κάποιο πλήθος μονάδων, εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀξίησις τῶν προχωρεῖ ἐπὶ ἀπειρον). Μετὰ ταῦτα διασαφηνίζει τὰ διάφορα εἶδη τῶν ἀριθμῶν (τετράγωνος, δύναμις, κύβος κ.τ.λ.) καὶ παρέχει πίνακα γινόμενων, προερχομένων ἐκ πολλαπλασιασμών. Οὗτοι π.χ. γράφει: «Ἀριθμὸς μὲν ἐπὶ ἀριθμὸν πολλαπλασιασθεὶς ποιεῖ δύναμιν ἐπὶ δὲ δύναμιν κύβον, ἐπὶ δὲ κύβον δυναμοδύναμιν». «Τὰ δ' ὁμώνυμα μόρια ἐφ' ἑαυτὰ πολλαπλασιαζόμενα ποιεῖσι δύναμια μόρια τοῖς ἀριθμοῖς, οἷον τὸ μὲν ἀριθμοστὸν ἐπὶ τὸ ἀριθμοστὸν δυναμοστὸν ποιεῖ» (Τὰ ὁμώνυμα κλάσματα πολλαπλασιαζόμενα ἐπὶ τὸν ἑαυτὸν τῶν διδοῦν κλάσματα ἔχοντα τὰ αὐτὰ ὁνόματα μὲ τοὺς ἀριθμούς π.χ. τὸ ἀριθμοστὸν πολλαπλασιαζόμενον ἐπὶ τὸ ἀριθμοστὸν δίδει δυναμοστὸν: δηλ. $1 : x : 1 : x = 1 : x : x$). Μετὰ ταῦτα κάμνει λόγον περὶ διαιρέσεως (μερισμοῦ), περὶ προσθέσεως (συνθέσεως) καὶ ἀφαιρέσεως, ὕστερον δὲ περὶ καταστρώσεως τῶν προβλημάτων εἰς ἐξισώσεις. «Μετὰ δὲ ταῦτα εἰάν ἀπὸ προβλήματος τινας γένηται εἶδη τινὰ ἴσα εἶδεις τοῖς αὐτοῖς, μὴ ὁμοιοληθῆ δὲ, ἀπὸ ἐκατέρων τῶν μερῶν δεήσει ἀφαιρῆναι τὰ ὅμοια ἀπὸ τῶν ὁμοίων, ἕως ἂν ἔν εἶδος ἐνὶ εἶδει ἴσον γένηται» (Μετὰ δὲ ταῦτα, εἰάν δυναμίει τῶν δεδομένων προβλήματος τινας καταρτισθῆ ἐξισώσεις τις καὶ εἶναι μὲν τὰ μέλη τῆς ἴσας, δὲν ἔχουν ὄνομα τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν ὄρων, ἐξ ἑκάστου μέλους θὰ παραστῆ ἀνάγκη νὰ ἀφαιρῶνται ἐκ τῶν ὁμοίων ἀπὸ τὰ ὅμοια, ἕως ὅτου εἰς ὅρος κατανήσῃ νὰ ἐξισωθῆ μὲ ἕνα ἄλλον). Ἡ προσεγγιγὴ καταλήγει μὲ ὀριστικωτέραν ὁρίλωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς πραγματείας, ἣτοι ἔχει ὡς ἐξής: «Νῦν δ' ἐπὶ τὰς προτάσεις χωρήσωμεν ὁδόν, πλείστην ἔχουτες τὴν ἐπ' αὐτοῖς τοῖς εἶδεσι συνηθροισμένην ὄλην. Πλείστην δ' ὄντων τῶν ἀριθμῶν καὶ μεγίστην τῶ ὄγκω, καὶ διὰ ταῦτα θραδέως δεδαιωμένον ὑπὸ τῶν παραλαμβανόντων αὐτὰ καὶ ὄντων ἐν αὐτοῖς δευσηθροισμένων, ἐδοκίμασα, τὰ ἐν αὐτοῖς ἐπιδεχόμενα, διαιρῆναι καὶ μάλιστα τὰ ἐν ἀρχῇ ἔχοντα στοιχειώδως ἀπὸ ἀπλοστέρων ἐπὶ σκολιωτέρων διελεῖν ὡς προσήκον» (Τώρα δὲ θὰ προχωρήσωμεν εἰς τὸν δρόμον ὅστις φέρεται εἰς τὰς προτάσεις, ἔχουμεν δὲ ὑπερβολικὰ μέγαν ὄλην συνηθροισμένην σχετικὰ μὲ αὐτὰ. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι τὸ ὄγκον αὐτὸ καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ κατὰ τὸν ὄγκον ἀρκετὰ μέγα, καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν θραδέως ἐξασφαλίζεται ἡ ἐκμάθησις τοῦ ἐκ μέρους ἐκείνων εἰς τοὺς ὁποίους διδάσκειται, διότι δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ τὰ ἐνθυμούμενοι, ἀπεφάσισα νὰ προῶ, κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὴν διαιρέσιν τῶν, καὶ πρὸ πάντων νὰ ἐξχωρίζω ἐκείνα τὰ ὁποῖα εἶναι ἀσκήκῃ καὶ στοιχειώδη, ἀρχίζων ἀπὸ τὰ εὐκολώτερα καὶ προχωρῶν εἰς τὰ δυσκολώτερα).

Τὸ πρῶτον πρόβλημα τὸ ὁποῖον προβάλλεται πρὸς λύσιν εἶναι τὸ ἀκόλουθον: «Τὸν ἐπιταχθέντα ἀριθμὸν διελεῖν εἰς δύο ἀριθμούς ἐν ὑπεροχῇ τῆ δοθείσῃ ἔστω δὴ ὁ δοθεὶς ἀριθμὸς ὁ ρ ἢ δὲ ὑπεροχῇ $M\mu$. Εὐρεῖν τοὺς ἀριθμούς Τετάρθου ὁ ἐλάσσων $\epsilon\alpha$ ὁ ἄρα μείζων ἔσται $\epsilon\alpha M\mu$ συναμφοτέρω ἄρα γίνονται $\epsilon\beta M\mu$.

M ἄρα ρ ἴσοι εἰσὶν $\epsilon\beta M\mu$.

καὶ ἀπὸ ὁμοίων ὁμοια, Ἄφαρῶ ἀπὸ τῶν ρ , $M\mu$ λοιποὶ $\epsilon\beta$ ἴσοι $M\epsilon$. Ἐκαστος ἄρα γίνεται ϵ , $M\lambda$.

Ἐπὶ τὰς ὑποτάσεις, Ἐσται ὁ μὲν ἐλάσσων $M\lambda$, ὁ δὲ μείζων $M\alpha$ καὶ ἡ ἀπόδειξις φανερά.

(Νὰ μερισθῶν τὸν δοθέντα ἀριθμὸν εἰς δύο ἀριθμούς ἔχοντας μεταξὺ τῶν διαφορῶν δεδομένην. Ἐστω ὅτι ὁ δοθεὶς ἀριθμὸς εἶναι ὁ 100, ἢ δὲ διαφορά μονάδες 40. Νὰ εὐρεθῆ ὁ ἀριθμὸς. Ἄς παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ μικρότερος εἶναι ὁ x . Ὁ μεγαλύτερος θὰ εἶναι εἰς ἄλλας ἀριθμὸς x ὑπερέχων αὐτοῦ κατὰ 40 μονάδας. Ὡστε τὸ ἀθροισμὰ τῶν θὰ εἶναι $2x + 40$. Ἄρα

$$100 = 2x + 40.$$

Ἄς ἀφαιρέσωμεν τὰ ὅμοια ἀπὸ τὰ ὅμοια. Ἀπὸ τὸ 100 ἀφαρῶ τεσσαράκοντα μονάδας. Θὰ μείνῃ

$$2x = 60.$$

Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι $x = 30$. Ἄς ἐπανέλθωμεν τώρα εἰς τὰ δεδομένα τοῦ προβλήματος. Ὁ μὲν μικρότερος ἀριθμὸς θὰ εἶναι 30 μονάδες, ὁ δὲ μεγαλύτερος θὰ εἶναι 70 μονάδες. Ἡ ἀπόδειξις εἶναι φανερά). Τὰ λοιπὰ προβλήματα ἀναφέρονται εἰς ἐξισώσεις πρώτου βαθμοῦ μὲ ἕνα ἄγνωστον, εἰς καθωρισμένα συστήματα, εἰς γραμμικὰς ἐξισώσεις εἰς συστήματα καθωρισμένα ἀναγόμενα εἰς τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον βαθμὸν καὶ εἰς ἀνισότητας μὲ ἕνα ἄγνωστον. Ἐπίσης ἐξετάζονται καὶ προβλήματα ἀπροσδιορίστου ἀναλύσεως, πρῶτον, δεύτερον, τρίτον καὶ τετάρτον βαθμοῦ. Εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον τὸ θέμα εἶναι λύσεις προβλημάτων κατασκευῆς ὀρθογωνίου τριγώνου μὲ πλευρὰς ῥητοῦς ἀριθμοῦς. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1) πρόβλημα τοῦ ρηθέντος βιβλίου ζητεῖται: «Εὐρεῖν τρίγωνον ὀρθογώνιον ὅπως ὁ ἐν τῇ ὑποτείνουσῃ λείψας τὸν ἐν ἑκατέρᾳ τῶν ὀρθῶν ποιῆ κύβον» (Νὰ εὐρεθῆ τρίγωνον τοιοῦτον, ὥστε ἡ ὑποτείνουσα ἀφαιρουμένη ἀπ' αὐτῆς ἑκατέρᾳ τῶν σχηματιζομένων τῶν κῆθρον πλευρῶν νὰ ἀποτελῆ κύβον). Ὁ Διόφαντος δεικνύει ὅτι ἡ ἀπαιτήσις αὕτη πληροῦται ὑπὸ ὀρθογωνίου τριγώνου τοῦ ὁποῖου ἡ ὑποτείνουσα εἶναι 104, ἡ μίᾳ κῆθρος 40 καὶ ἡ ἄλλη 96, διότι $104 - 40 = 64$, ὅπερ εἶναι ὁ κύβος τοῦ 4 καὶ $104 - 96 = 8$, ὅπερ εἶναι ὁ κύβος τοῦ 2.

Ἐ, τοῦ βιβλίου τοῦ «Περὶ πολυγωνικῶν ἀριθμῶν» ἐλάχι-

στα ἀποσπάσματα διεσώθησαν. Κατὰ τὸν Διόφαντον πᾶς ἀριθμὸς, ἀρχῆς γινόμενης ἀπὸ τῆς τριάδος, ἀντιστοιχεῖ πρὸς πολυγώνον ἔχον ὀρισμένον ἀριθμὸν πλευρῶν. Ἐκαστος τῶν ἀπὸ τῆς τριάδος ἀριθμῶν ἀπειρομένων μονάδων, πολυγώνος ἐστὶ πρῶτον ἀπὸ τῆς μονάδος καὶ ἔχει γωνίας τσαυτάς ὅσον ἐστὶ τὸ πλήθος τῶν ἐν αὐτῷ μονάδων· πλευρὰ τε αὐτοῦ ἐστὶν ὁ ἐξῆς τῆς μονάδος ἀριθμὸς, ὁ δ' ἔστω γ . Ἐσται δὲ ὁ μὲν γ , τριγώνος, ὁ δὲ δ' τετράγωνος, ὁ δὲ ε' πεντάγωνος καὶ τούτω ἐξῆς» (Ἐκαστος ἀριθμὸς ἐκ τῶν προκυπτόντων διὰ τῆς προσθήκης μονάδος, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς τριάδος, εἶναι πολυγώνος πρῶτος μὲ ἀσθηρίαν τὴν μονάδα, καὶ ἔχει τόσον ἀριθμὸν γωνιῶν ὅσον εἶναι τὸ πλήθος τῶν μονάδων, ἐξ ὧν συγκτεταί καὶ πλευρὰ του εἶναι ὁ ἀριθμὸς ὅστις ἐπακολουθεῖ ὕστερον ἀπὸ τὴν μονάδα, δηλαδὴ ὁ 2. Καὶ θὰ εἶναι ὁ μὲν 3 τρίγωνος, ὁ 4 τετράγωνος, ὁ 5 πεντάγωνος καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς). Ἡ πρόθεσις τοῦ βιβλίου ἦτο «ὡς ἀπὸ δοθείσης πλευρᾶς ὁ ἐπιταχθεὶς πολυγώνος εὐρίσκειται καὶ τὰς δοθέντι πολυγώνῳ ἢ πλευρᾷ λαμβάνεται» (Πῶς ἀπὸ δοθείσης πλευρᾶς ἀφορμώμενοι θὰ εὐρωμεν τὸν πολυγώνον ἀριθμὸν καὶ πῶς δοθέντος τοῦ πολυγώνου ἀριθμοῦ θὰ εὐρωμεν τὴν πλευρῶν). Κατὰ ταῦτα ὁ Διόφαντος διετύπωνε προβλήματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐζητεῖτο νὰ εὐρεθῆ ὁ πολυγωνικὸς ἀριθμὸς δοθείσης τῆς πλευρᾶς τοῦ πολυγώνου καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γωνιῶν, καθὼς ἐπίσης δοθέντος τοῦ πολυγωνικοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γωνιῶν νὰ εὐρεθῆ ἡ πλευρὰ.

Ἡ τελευταία διὰ τοῦ Πάππου ἀναλαμπῆ.

Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ διακρίσις ἐκπέμπει τὴν τελευταίαν τῆς ἀναλαμπῆν μὲ τὸν ἐξ Ἀλεξανδρείας καταγόμενον μαθητικὸν Πάππου. Ἡ δόσις του τοποθετεῖται ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Διοκλητιανοῦ (284—305 μ.Χ.). Ὁ Σουλῆας τοποθετεῖ αὐτὸν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Α' (379—395). Ἐξ ἐνδείξεων, ἀντλουμένων ἐκ τῶν συγγραμμάτων του, ὁ Κωνσταντῖνος συμπεραίνει ὅτι ποτεῖ νὰ ταχθῆ εἰς τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰῶνος. Τὰ ἔργα του ἀναφέρονται πολὺ συχνὰ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων του. Τὸ περιεχόμενον εἶναι ὅτι μνημονεύονται ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἀπολεσθέντα συγγραμμάτα του, εἰς δὲ τὰ διασωθέντα ὑπάρχουν ὀλίγοι μόνον ἐκ μέρους τῶν μεταγενεστέρων παραρτήματα. Ὁ Σουλῆας ἀναφέρει τοὺς ἀκόλουθους τίτλους ἔργων του, τὰ ὁποῖα δὲν διεσώθησαν: «Χωρογραφία Ὀικουμένης», «Εἰς τὰ δ' βιβλία τῆς Πτολεμαίου μεγάλης συντάξεως ὑπόμνημα», «Ποταμοὺς τοὺς ἐν Αἰθίᾳ», «Ὀνειροκριτικὰ». Ἐκ τοῦ εἰς Πτολεμαίου ὑπόμνηματος παρελήθησαν, ὡς εἶδειν ὁ ἐκδότης τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πάππου Γερμανὸς Χούλτς, μεγάλα τμήματα ὑπὸ τοῦ Θεῶνος, περιληφθέντα εἰς τὰ σχολία, ἅτινα ἔγραψεν ὁσως εἰς τὴν Ἀλμαγέστην. Καὶ ὁ Εὐτόκιος καὶ ὁ Πρόκλος ἀνεξέρων ὅτι ὁ Πάππος ἔγραψε σχολία εἰς τὰ «Στοιχεῖα» καὶ εἰς τὰ «Δεδομένα» τοῦ Εὐκλείδου. Ὁ ἴδιος ὁ Πάππος ἀναφέρει ὅτι ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὰ «Ἀναλήματα» τοῦ Διοδώρου, εἰς τὰ ὁποῖα ἔκαμνε λόγον περὶ τῆς τριχοτομίας τῆς εὐθείας διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Νικομήδους ἀνακαλυφθείσης κοχχοειδοῦς γραμμῆς. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν ἔργων του, ὅπερ διεσώθη ἔκτος τοῦ πρώτου βιβλίου καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ δευτέρου βιβλίου, εἶναι ἡ «Συναγωγὴ», ὑποδιαιρούμενη εἰς ὀκτὼ βιβλία. Μετάφρασιν ταύτης εἰς τὴν λατινικὴν εἶχεν ἐκδώσει κατὰ τὸ 1588 ὁ Κομμαντίνος. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν λατινικὴν ἔχει ἐκδώσει ὁ μνημονευθεὶς ἀνωτέρω Χούλτς ἐν Βερολίῳ κατὰ τὸ 1876—1878 εἰς τρεῖς τόμους.

Ἡ «Συναγωγὴ» τοῦ Πάππου εἶναι σπουδαιότατη διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς μαθητικῆς ἐπιστήμης. Εἰς αὐτὴν μὲς δίδονται πληροφορίαι περὶ ἐργασιῶν πολλῶν ἀρχαίων μαθητικῶν, αἱ ὁποῖα δὲν εἶναι γνωσταὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν. Δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐγκυκλοπαιδικὴ συλλογὴ μαθητικῶν γνώσεων. Ὁ Πάππος δεικνύει ἴδιον ἀνεξάρτητον κρίσιν, ἔχει δὲ τὴν ἱκανότητα νὰ προχωρῆ εἰς ἰδικὰς του γενικεύσεις καὶ ἐπινοήσεις. Ἡ ἀνάγνωσις τῆς «Συναγωγῆς» συντέλεσε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως διὰ τὴν πρόδρον τῆς νεωτέρως μαθητικῆς. Ὅλοι σχεδὸν οἱ θεμελιωταὶ τῆς νέας μαθητικῆς καὶ ἰδιαίτερος ὁ Φερμὰ εἶχον ἀσχοληθῆ ἐπιστημολογικῶς μὲ τὴν μελέτην πολλῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα τίθενται εἰς τὴν συγγραφὴν αὐτῆν. Ὁ δὲ Καρτέσιος εἶρεσε μέγαν ἐκτίμησιν διὰ τὴν μαθηματικὴν σκέψιν τοῦ Πάππου.

Τὸ πρῶτον βιβλίον καὶ τὰ 13 πρῶτα κεφάλαια τοῦ δευτέρου ἀπελάθησαν. Μὲ τὸ 14ον κεφάλαιον ἀρχίζει ἡ ἔκθεσις τῶν μεθόδων τὰς ὁποῖας ἐχρησιμοποίησε ὁ Ἀπολλώνιος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πολλαπλασιασμών. Τὸ τρίτον βιβλίον πραγματεύεται περὶ γεωμετρικῶν προβλημάτων, ὑποδιαιρεῖται δὲ εἰς πέντε τμήματα. Εἰς τὸ πρῶτον τμήμα διαιροῦνται τὰ προβλήματα εἰς ἐπίπεδα, στερεὰ καὶ γραμμικὰ. Τὰ πρῶτα λύονται διὰ τοῦ κανόνος καὶ τοῦ διεσθίου, τὰ δεύτερα διὰ τῶν μὲν τῶν στερεῶν καὶ τὰ τρίτα διὰ γραμμῶν περισσώτερον συνθέτων ἀπὸ τὰς κομπύλας δευτέρου βαθμοῦ. Τὸ πρῶτον ἐξετάζομενον πρόβλημα εἶναι νὰ εὐρεθῶν αἱ μεταξὺ δύο δοθείσων γραμμῶν μέσαι ἀνάλογοι, διατίθενται δὲ διὰ τὴν ἐξίστησιν ταῦ τὰ 2—27 κεφάλαια εἰς τὰ ὁποῖα ἐκτίθενται αἱ λύσεις τοῦ Ἐρατοσθένους, τοῦ Νικομήδους, τοῦ Ἡρώνος καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Πάππου. Τὸ δεύτερον τμήμα ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀναλογίας, καὶ γενικεύει τὴν περὶ τούτων διδασκαλίαν ἀκολουθοῦν τὸν Νικομάχου εἰς γενικὴν τοῦν μεσοτήτων θεωρίαν. Εἰς τὰς παλαιὰς ἐξ μεσοτήτων προστίθενται καὶ ἄλλαι τέσσαρες, ἣτοι ἡ 7η $\alpha - \beta : \alpha - \mu = \mu : \beta$ ἢ $\epsilon\delta\alpha : \mu = \alpha - \beta$, αἱ δὲ ὄροι εἶναι 3, 2, 1, ἢ 8η $\alpha - \beta : \alpha - \mu = \alpha : \mu$ ἢ $\epsilon\delta\alpha : \mu = \alpha : \alpha$, 2α—β, αἱ δὲ ὄροι εἶναι 6, 4, 3, ἢ 9η $\alpha - \beta :$

ΕΛΛΑΣ

$a - \mu = \alpha : \beta$ εἶθε $\mu = \alpha + \beta$, $\alpha (\alpha + \beta)$, οἱ δὲ ὄροι 4,3,2 καὶ ἡ 10η ὁμοία πρὸς τὴν ἑβδόμη. Τὸ τμήμα τοῦτο ἐξετάζει προβλήματα θεωρητικῆς ἀριθμητικῆς. Τὸ τρίτον τμήμα ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐξέτασιν παραδόξων γεωμετρικῶν ποτασέων. Τὸ τέταρτον μέρος ἔχει ὡς θέμα του τὴν ἐξέτασιν τῶν πέντε κανονικῶν πολυέδρων. Ὁ Πάππος νεωτερίζει, ἐπειδὴ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν σφαιρῶν θεωρίαν ταύτην γὰρ δεδομένην καὶ ἐκ ταύτης παράγει τὰ πολυέδρα. Τὸ ὅλον βιβλίον κλείει μὲ τὴν ἐκθεσὶν μίας ἀλλῆς λύσεως τοῦ δηλοῦ προβλήματος. Τὸ τέταρτον βιβλίον ἀρχίζει μὲ τὸ φερόμενον εἰς τὰς παλαιότερας γεωμετρίας ὡς ἐκθέρημα τοῦ Πάππου, ὅπερ εἶναι γενικεύσις τῆς ὑπ' ἀρ. 47 προτάσεως τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον περιέχονται καὶ προτάσεις σχετικαὶ μὲ ἐκαστομένους ἀλλήλων κύκλους, γίνεται δὲ λόγος καὶ περὶ διαφορῶν εἰδῶν κυμάτων, ἴσως τῆς σπειρικῆς, τῆς κοχλιοειδοῦς, περὶ τῆς ἐλλίπης καὶ τῆς τετραγωνίζουσας. Γίνεται ἐπίσης μνεία περὶ τῆς ἀπλεκτοειδοῦς ἐπιφανείας. Τὸ ὅλον βιβλίον τερματίζεται μὲ πραγματεῖαν ἀνεκδομένην εἰς τὴν τριχοτόμησιν τῆς γωνίας. Εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον πρόκειται περὶ ἰσοπεριμέτρων σχημάτων καὶ σφαιρῶν. Ἄξιον προσοχῆς εἶναι τὸ προϊμίον τοῦ εἰς τὸ ὅποιον γίνεται λόγος περὶ τῆς σοφίας τῶν μελισσῶν, αἵτινες χρησιμοποιοῦν, ὡσάν να ἐγνωρίζον γεωμετρίας, διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς κυμῆλης των τὸ ἐξαγώνου, «Σοφίας καὶ μαθημάτων ἔννοιαν ἀρίστην μὲν καὶ τελειοτάτην ἀνθρώποις θεοὶ ἔδωκεν, ὡ κράτιστος Μεγέθιον, ἐκ μέρους δὲ που καὶ τῶν ἄλλων ζῶων μοῖραν ἀπένευθε τισιν. Ἀνθρώποις μὲν οὖν ἄτε λογικῶς οὐσι, τὰ μετὰ λόγου καὶ ἀποδείξεως παρέσχε ἕκαστα ποιεῖν, ταῖς δὲ λοιποῖς ζώοις ἄνευ λόγου τὸ χρῆσιμον καὶ διωρελές αὐτὸ μόνον κατὰ τινὰ φυσικὴν πρόνοιαν ἐκάστω ἐγένεθ ββαρῆσται. Τοῦτο δὲ μάθοι τις ἂν ἦσχεον καὶ ἐν ἑτέροις μὲν πλείστοις γένοιτο τῶν ζῶων, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ ἐν ταῖς μελίσσαις. Ὅντων δὲ οὖν τριῶν σχημάτων τῶν ἐξ αὐτῶν δυναμένων συμπληρῶσαι τὸν περὶ τὸ αὐτὸ σημείον τόπον, τριγώνου τε καὶ τετραγώνου καὶ ἐξαγώνου, τὸ πολυγωνώτερον εἶλασι διὰ τὴν σοφίαν αἱ μέλισσαι, πρὸς παρασκευὴν, ἄτε καὶ πλείον ἐκατέρου τῶν λοιπῶν αὐτὸ χωρεῖν ὑπολαμβάνουσι μέλι. Καὶ αἱ μέλισσαι μὲν τὸ χρῆσιμον αὐταῖς ἐπίστασται μόνον ταῦτ' ὅτι τὸ ἐξαγώνου τοῦ τετραγώνου καὶ τοῦ τριγώνου μείζον ἔστι καὶ χωρησὶν δύναται πλείον μέλι τῆς ἴσης εἰς τὴν ἐκάστην κατασκευὴν ἀναλισκομένης ὕλης». (Ἀριστῶν μὲν καὶ τελειοτάτην κατανοήσιν τῆς σοφίας καὶ τῶν μαθηματικῶν ἔδωκεν ὁ θεός, ὡ ἄοιστε Μεγέθιον, εἰς τοὺς ἀνθρώπους, μερικῶς δὲ κάπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῶν ἄλλων ζῶων ἀπένευθεν ἐν μέρος ἐξ αὐτῆς. Εἰς τοὺς ἀνθρώπους μὲν, ἐπειδὴ εἶναι λογικοί, παρεχώρησε τὸ νὰ κάμνουν κάθε πρᾶξιν των μὲ ἐπιγνώσιν τῆς αἰτίας καὶ τῆς ἀποδεικτικῆς δικαιολογίας, εἰς δὲ τὰ ὑπόλοιπα ζῶα ἔδωκε τὸ χρῆσιμον, χωρὶς γνώσιν τοῦ λόγου, νὰ γνωρίζουν μόνον τὸ χρῆσιμον καὶ τὸ ὠφέλιμον εἰς τὴν ζωὴν των (χωρὶς τὴν αἰτίαν) συμφῶνως πρὸς κάποια ἐκ φυσικῆς (δηλ. ἐνστικτώδης) πρόβλεψιν. Τοῦτο τὸ πρᾶγμα δύναται τις νὰ τὸ παρατηρήσῃ καὶ νὰ θεσπισθῇ ὅτι ὑπάρχει καὶ εἰς πλείστα ἄλλα γένη τῶν ζῶων, πρὸ πάντων δὲ καὶ εἰς τὰς μελίσσαις. Ἀφοῦ λοιπὸν ὑπάρχουν τρία σχήματα, ἅτινα εἶναι ἀρκετὰ μόνον τῶν (χωρὶς τὴν χρησιμοποίησιν καὶ ἄλλων σχημάτων) νὰ συμπληρῶσιν τὸν γύρου ἀπὸ ἐν σημείον τόπον, εἶναι δὲ αὐτὰ τὸ τρίγωνον, τὸ τετράγωνον καὶ τὸ ἐξαγώνον, τὸ ἔχον τὰς περισσοτέρας γωνίας, ἐπιτομήσιν ἀδοχοῦμεναι ἀπὸ τὴν σοφίαν τῶν αἱ μέλισσαι, νὰ κατασκευάσων, ἐπειδὴ ἀντιλαμβάνονται ὅτι χωρεῖ περισσοτέρον μέλι. Καὶ αἱ μὲν μέλισσαι γνωρίζουν αὐτὸ τὸ ὅποιον εἶναι χρῆσιμον εἰς αὐτάς, ὅτι τὸ ἐξαγώνον εἶναι μεγαλύτερον ἀπὸ τὸ τετράγωνον καὶ τὸ τρίγωνον καὶ δύναται νὰ χωρήσῃ περισσοτέρον μέλι, ἐνὲν ἐκ παραλλήλου ἴση ποσότης ὕλης χρειαζέται διὰ τὴν κατασκευὴν ἐκάστου ἐξ αὐτῶν τῶν σχημάτων).

Κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ πέμπτου βιβλίου θὰ εἶχεν ἀποσπῆσθε ὁ Πάππος πρὸ ὀρθολογῶν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ζηνοδόρου, τὸ ὅποιον ὁμοίως περιέργως ρυθδῶως ἀνασέρει. Ὁ Χοῦλτς ἔχει παραθέσει καὶ τὰ ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ «Περὶ ἰσομετρῶν σχημάτων» βιβλίου τοῦ μηνηνευθέντος γεωμέτρου ἐκ τῶν ὁποίων γίνεται καταφανὴς ἡ ἐκ τούτου ἐξάρτησις. Τὸ ἕκτον βιβλίον ἀποτελεῖ ὑπόμνημα εἰς τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Μικρὰ ἀστρονομούμενα» ἀστρονομικὴν συγγραφὴν. Ἀναφέρεται δὲ συχνάκις τὸ ἐν λόγω βιβλίον εἰς τὰ «Ἐφοιστικά» τοῦ Θεοδοσίου, εἰς τὸ θεώρημα τοῦ Ἀπολλοίου, εἰς τὰ «Ὀπτικά» τοῦ Εὐκλείδου καὶ εἰς τὸ «Περὶ μεγεθῶν καὶ ἀποστημάτων ἡλίου καὶ σελήνης» σύγγραμμα τοῦ Ἀριστάρχου.

Τὸ σπουδαιότατον ἐξ ὅλων τῶν βιβλίων τῆς «Συναγωγῆς» εἶναι τὸ ἑβδόμον, ὅπερ ἀποτελεῖ ὑπόμνημα εἰς ἐπὶν ἀκαλυπτῶν ὁρισμῶν περὶ τῆς ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως ὡς μεθόδων τῆς μαθηματικῆς ἐρεῖνης, ὅστις διατρεῖ μέχρι σημερον ἀπαρμελιῶται τὴν ἀξίαν του καὶ ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ ὡς ἀπαραμειῶται τὴν ἀξίαν του καὶ ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν. Τὸ ἐν λόγω προϊμίον ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ὁ καλούμενος ἀναλύμενος, Ἐρμόδωρε τέκνον, κατὰ σὺλ-ληψιν ἴσως τις ἐστὶν ὕλη παρεσκευασμένη μετὰ τὴν τῶν κοινῶν στοιχείων ποίησιν τοῖς βουλομένοις ἀναλυθῆναι ἐν γραμμαῖς δύναμι ἐυρετικῆν τῶν προτεινομένων αὐτοῖς προβλημάτων, καὶ εἰς ταῦτα μόνον χρῆσιμη καθεστῶσα. Γέγραπται δὲ ὑπὸ τριῶν ἀνδρῶν, Εὐκλείδου τε τοῦ στοιχειοῦ καὶ Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου καὶ Ἀριστάρχου τοῦ προεσδύ-τερου κατὰ ἀναλυσιν καὶ σύνθεσιν ἔχουσα τὴν ἑσόδον. Ἀνά-λυσις τοίνυν ἐστὶν ὁδὸς ἀπὸ τοῦ ζητουμένου εἰς ὁμολογούμε-νου διὰ τῶν ἐξῆς ἀκολουθῶν ἐπὶ τὸ ὁμολογούμενον συνθέσει»

ἐν μὲν γὰρ τῇ ἀναλύσει τὸ ζητούμενον ὡς γεγονός ὑποθέμε-νοι τὸ ἐξ οὗ ταῦτα συμβαίνει σκοπούμεθα καὶ πάλιν ἐκείνου τὸ προηγούμενον. Ἐως ἂν οὕτως ἀναποδείξωμεν καταπρῶτον εἰς τὸν ἦδη γνωρίζομενον ἢ τῶν ἀρχῶν ἐχόντων καὶ τὴν τοιαύτην ἔσόδον ἀνάλυσιν καλούμενον, οἷον ἀνάπτυξιν λύσιν. Ἐν δὲ τῇ συνθέσει ἐξ ὑποστροφῆς τὸ ἐν τῇ ἀναλύσει καὶ ἀλη-θὲν ὕστατον ὑποσθησάμενοι γεγονός ἦδη καὶ ἐπόμενα τὰ ἐκεῖ (ἐνταῦθα) προηγούμενα κατὰ φύσιν τῶν ἄλλων καὶ ἀλλή-λοις ἐπισυμβῆτοντες, εἰς τέλος ἀεικνυόμεθα τῆς τοῦ ζητουμέ-νου κατασκευῆς. Καὶ τοῦτο καλούμεν σύνθεσιν. Διότι δ' ἐ-στὶν ἀναλύσεως γένος, τὸ μὲν ζητητικὸν τάλπητος, δ' καλεῖται θεωρητικόν, τὸ δὲ ποριστικόν τοῦ προσθηθέντος (λέγειν), δ' καλεῖται προβληματικόν. Ἐπὶ μὲν οὖν τοῦ θεωρητικοῦ γένους τὸ ζητούμενον ὡς ὄν ὑποθέμενοι καὶ ὡς ἀληθές, εἴτα εἰς τῶν ἐξῆς ἀκολουθῶν ὡς ἀληθῶν καὶ ὡς ἐστὶν κατ' ὑπόθεσιν προσελθόντες ἐπὶ τὴ ὁμολογούμενον, ἐάν μὲν ἀληθὲς ἢ ἐ-κείνο τὸ ὁμολογούμενον, ἀλλῆθες ἔσται καὶ τὸ ζητούμε-νον, καὶ ἡ ἀπόδειξις ἀντίστροφος τῇ ἀναλύσει, ἐάν δὲ ψεῦδες ὁμολογούμενα ἐτύχωμεν, ψεῦδος ἔσται καὶ τὸ ζητούμενον. Ἐπὶ δὲ τοῦ προβληματικοῦ γένους τὸ προπα-θεῖ ὡς γνωστὸν ὑποθέμενοι, εἴτα διὰ τῶν ἐξῆς ἀκολουθῶν καὶ ἀληθῶν προσελθόντες ἢ καὶ ποριστῶν, δ' καλοῦσιν οἱ ἀπὸ τῶν μαθημάτων δοθέν, δυνατὸν ἔσται καὶ τὸ προπαθεῖ, ἐάν τάλιν ἢ ἀπόδειξις ἀντίστροφος ἔσται τῇ ἀναλύσει, ἐάν δὲ ἀδύνατον ὁμολογούμενα ἐτύχωμεν, ἀδύνατον ἔσται καὶ τὸ προβληματῶν. (Ὁ καλούμενος, τέκνον μου Ἐρμόδωρε, ἀνα-λυόμενος τόπος, ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν κατηγορίαν προτάσεων, προωρισμένη δι' ἐκείνους οἵτινες μετὰ τὴν ἀπόκτησιν (καὶ ἐκμάθησιν) τῶν εἰς ὅλους διδασκόμενων στοιχείων, ἐπιθυμοῦν ἀποκτοῦν δύναμι πρὸς εὐρεσιν διὰ (γεωμετρικῶν) γραμ-μῶν τῶν παραλλομένων (πρὸς λύσιν) εἰς αὐτοὺς προβλη-μάτων, καὶ ἡ ὁποία εἶναι μόνον κατάλληλα διὰ μίαν τοιαύ-την χρησιμοποίησιν. Αἱ σχετικαὶ μὲ τὸ θέμα ταῦτα συγγρα-φαὶ προέρχονται ἐκ τριῶν μόνον ἀνδρῶν, δηλαδὴ ἐκ τοῦ Εὐ-κλείδου τοῦ συγγραφέως τῶν στοιχείων, ἐκ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου καὶ ἐκ τοῦ παλαιότερου Ἀριστάρχου, οἵτινες ἢ καλοῦσθαι ὡς πρὸς τὴν μέθοδον τὴν ἀναλυσιν καὶ τὴν σύν-θεσιν. Ἡ ἀνάλυσις λοιπὸν εἶναι ὁδὸς ἐκινουσα ἀπὸ τοῦ ζη-τούμενον, τὸ ὅποιον τὸ θεωρούμενον ὡς παραδεγεγμένον καὶ προχωρεῖ διὰ τῶν ἐκ τούτου ἀμέσως ἀπορροεῶν προτάσεων πρὸς κάτι τὸ ὅποιον τὸ παραδεγεγμένον ὡς ἀποτέλεσμα τῆς συνθέσεως. Εἰς τὴν ἀναλυσιν δηλαδὴ ἀφοῦ θεωρήσωμεν τὸ ζητούμενον ὡς πραγματικόν, προσπαθοῦμεν διὰ τῆς ἐξέτα-σεως νὰ εὐρωμεν ἐκεῖνο ἐκ τοῦ ὁποίου ταῦτο προκύπτει, καὶ πάλιν ἐν σχέσει μὲ ἐκεῖνο ζητοῦμεν νὰ εὐρωμεν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὡς προϋπόθεσις του προηγείται, ἔως ὅτου ὀπισθο-χωροῦντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον φθάσωμεν εἰς μίαν πρό-τασιν ἐξ ἐκείνων αἵτινες εἶναι γνωσταὶ ἢ ἔχουν θέσιν μεταξὺ τῶν (ἀποδεικτικῶν) ἀρχῶν. Τὴν τοιαύτην μέθοδον τὴν ὀνομά-ζομεν ἀναλυσιν, ἐπειδὴ εἶναι κατὰ τινὰ τρόπον λύσις ἀκα-λυπτοῦ ἀντίστροφον πορείαν. Εἰς δὲ τὴν σύνθεσιν ἐξ ἀν-τιθέτου ἀφοῦ θεωρήσωμεν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εὐρήκαμεν εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναλύσεως ὡς πραγματικόν καὶ ἀφοῦ τὰ κα-τὰ τὴν ἀναλυτικὴν πορείαν ὡς ἐπόμενα, καὶ ἀφοῦ τὰ φέ-ρωμεν εἰς ἀμοιβαίαν διαδοχικὴν συσχέτισιν φθάνομεν εἰς τὸ θέμα τῆς κατασκευῆς τοῦ ζητουμένου. Αὐτὴν τὴν πορείαν τὴν ὀνομάζομεν σύνθεσιν. Τὰ εἶδη τῆς ἀναλύσεως εἶναι δύο, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἐν ζητεῖ τὴν εὐρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ καλεῖται ζητητικόν, τὸ ἄλλο ζητεῖ νὰ ἐξεύρῃ λύσιν ὡς πρὸς τὴν προβληθείσαν ἀπαιτήσιν καὶ καλεῖται προβληματικόν. Προκειμένου λοιπὸν περὶ τοῦ θεωρητικοῦ εἶδους ἀφοῦ θεω-ρήσωμεν τὸ ζητούμενον ὡς πραγματικόν καὶ ἀληθινόν, ἐπει-τι ἀφοῦ προχωρήσωμεν, διὰ τῶν ἐκ τούτου ἀπορροεῶν προ-τάσεων θεωρούμενον ὡς ἀληθῶν καὶ τιθεμένων ὡς πρα-γματικῶν, εἰς κάτι τὸ παραδεγεγμένον, ἐάν μὲν ἐκεῖνο τὸ πα-ραδεγεγμένον εἶναι ἀληθὲς καὶ τὸ ζητούμενον θὰ εἶναι ἀληθὲς καὶ ἡ ἀπόδειξις θὰ ἀντιστοιχῇ κατὰ τὴν ἀντίθετον πορείαν πρὸς τὴν ἀναλυσιν. Ἐάν ὅμως καταπρῶτον εἰς κάτι τὸ ὅ-ποιον εἶναι παραδεγεγμένον ὡς ψεῦδος, θὰ εἶναι ψεῦδος καὶ τὸ ζητούμενον. Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ προβληματικοῦ εἶ-δους, ἀφοῦ θέσωμεν τὸ προπαθεῖν πρόβλημα ὡς γνωστὸν, ἔ-πειτα ἀφοῦ προχωρήσωμεν διὰ τῆς διαδοχικῆς σειράς τῶν ἐξ αὐτοῦ ἀπορροεῶν ἀκολουθῶν λαμβανόμενον ὡς ἀληθῶν εἰς κάτι τὸ παραδεγεγμένον, ἐάν μὲν τὸ παραδεγεγμένον εἶναι δυνατὸν καὶ ποριστὸν εἰς τὴν εὐρεσιν — πρᾶγμα τὸ ὅποιον οἱ μαθηματικοὶ ὀνομάζουσι δοθέν — εἶναι ἐπιδεκτικὴ πρα-γματοποίησις καὶ ἡ προπαθεῖσα πρότασις, καὶ πάλιν ἡ ἀ-πόδειξις θὰ εἶναι κατὰ τὴν ἀντίστροφον πορείαν ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἀναλυσιν. Ἐάν ὅμως φθάσωμεν εἰς κάτι τὸ ὅποιον ἔχμεν δεχθῆ ὡς ἀδύνατον, ἀδύνατον θὰ εἶναι καὶ τὸ πρό-βλημα).

Μετὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς συνθέσεως, ὁ-στις ὡς πρῶτον του πηγὴν ἔχει τὴν περὶ ἀναλύσεως διδασκα-λίαν τοῦ Πλάτωνος, ἀποκαλοῦται ἀπὸ ἀριθμοῦ 33 βιβλίων σχετικῶν μὲ τὸν ἀναλυόμενον τόπον. Παρέχονται πληροφο-ρίαι σχετικαὶ μὲ τοὺς τίτλους, τὰ θέματα, καθὼς καὶ κριτι-καὶ παρατηρήσεις καὶ συμπληρώσεις. Τὸ ἐν λόγω ὕλικον ἔ-λαβον ἀφορμὴν εἰς τοὺς μεγάλους μαθηματικούς τῆς Ἀνα-γεννήσεως καὶ ἀναγεννηθῶν μὲ τὴν ἀνασύνθεσιν τοῦ περιεχο-μένου τῶν ὑπὸ τοῦ Πάππου ἀνεκδομένων μαθηματικῶν συγ-γραφαῶν, κατέστησε δὲ ἐξαιρετικῶς γόνιμον καὶ δημιουργι-κὴν τὴν νεωτέραν ἔρευναν. Οἱ ἐρευνηταὶ τῆς ἱστορικῆς ἀνα-πτύξεως τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἀπέδειξαν τὴν ὀφειλο-μένην δικαιοσύνην καὶ ἀνεγκώρισαν ὅτι ἡ περιφημία πρότα-σις τὴν ὁποίαν ἐδημοσίωσεν εἰς τὸ σύγγραμμά του «Περὶ

του περιεχομένου ύπ' αὐτῶν ἐδῶ τῶν στοιχείων πολλαπλασιαζομένου ἐπὶ τὸ τετράγωνον αὐτῆς ἐδῶ ἢ αὐτῶν ἐδῶ τῶν γραμμῶν). Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Πάππος θέτει ἐναντι αὐτοῦ τὸν καθορισμὸν τοῦ χώρου διὰ πλείονων ἀπὸ τὰς τρεῖς διαστάσεων καὶ θεωρεῖ αὐτὸν ὡς ἐκφεύγοντα τῆς ἀνθρωπίνης κατανοήσεως.

Τὸ βιβλίον καὶ τελευταῖον βιβλίον τῆς «Συναγωγῆς» ἔχει ὡς θέμα του τὴν ἐξέτασιν μηχανικῶν προβλημάτων. Εἰς τὸ προοίμιον παρέχει ἱστορικὰς πληροφορίες περὶ τῆς χρησιμότητος τῆς μηχανικῆς ἐπιστήμης καὶ περὶ τῆς σχέσεώς της μετὰ τὴν φιλοσοφίαν. Κατὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν κλάδων, μετὰ τὰς ἀπώτερας ἀκολουθεῖ ἡ μηχανικὴ, ἀκολουθεῖ ὁ Πάππος τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἡρώου, διαστῆλων τὸ σύνολον τῆς ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς «λογικόν», δηλαδὴ εἰς θεωρητικόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς «χειρουργικόν», δηλαδὴ ἐφαρμοσμένον. Τὸ θεωρητικόν μέρος ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴν γεωμετρίαν, τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν ἀστρονομίαν καὶ τὴν φυσικὴν, τὸ δὲ ἐφαρμοσμένον ἀπὸ τὴν καλκευτικὴν, τὴν οἰκοδομικὴν, τὴν τεκτονικὴν καὶ τὴν ζωγραφικὴν. Προσθετοὶ κατὸν σειράν προτάσεων, ἀναφερομένων εἰς τὴν περὶ κεντροβαρικών σημείων διδασκαλίαν τοῦ Ἀρχιμήδους, παρέχει δὲ καὶ τὸν μοναδικὸν δι' ἑλῆν τὴν ἀρχαιότητα ὄρισμόν τοῦ κέντρου τοῦ βάρους, ἔχοντα ὡς ἔστι: «Λέγουμεν δὲ κέντρον βάρους ἑκάστου σώματος εἶναι σημεῖον κείμενον ἐντός, ἀφ' οὗ κατ' ἐπιπέδον ἀρτήθην τὸ βάρος ἠρεμεῖ φερόμενον καὶ φυλάσσει τὴν ἐξ ἀόχης θέσιν». (Τὸ κέντρον βάρους σώματος πᾶσι εἶναι σημεῖον κείμενον ἐντός αὐτοῦ κατὰ τρόπον, ὥστε ἂν φαντασθῶμεν τὸ βάρος ἐξηρησμένον ἐκ τοῦ σημείου τούτου, μένει ἐν ἠρεμίᾳ ἐστὼς καὶ ἂν ὑψίσταται ὀρθῶν καὶ διατηρεῖ τὴν ἀρχικὴν του θέσιν). Ἐξετάζει ἐπίσης διάφορα προβλήματα, τῶν ὁποίων θέμα εἶναι νὰ κινήσῃμεν μεγάλα βάρη διὰ μικροτέρων δυνάμεων καὶ νὰ κατασκευάσωμεν δοξανα μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων θὰ δυνήθωμεν νὰ γράψωμεν ὠρισμένας καμπύλας. Ἀπὸ γεωμετρικῆς ἀπόψεως σπουδαῖον εἶναι τὸ πρόβλημα, εἰς τὸ ὁποῖον ζητεῖται νὰ γραφῇ καμπύλη, δευτέρου βαθμοῦ, τῆς ὁποίας ἔχουν δοθῆ ἑπτέ σημεια καὶ νὰ ἐγγραφῶν εἰς ἕνα κύκλον ἐπὶ τὰ κανονικὰ ζεύγημα ὑπὸ ὠρισμένας συνθήκας. Ὁμιλεῖ καὶ περὶ ἔλικος, ἧτις δύνανται νὰ γραφῇ ἐπὶ σφαίρας «ὥστε ἐν ἐπιπέδῳ νοεῖται γινόμενη τις ἕλιξ φερόμενον σημεῖον κατ' εὐθείας κύκλον περιγραφούσης καὶ ἐπὶ στερεῶν φερομένου σημείου κατὰ μίαν πλευρὰς τιν' ἐπιφανείαν περιγραφούσης, οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ σφαίρας ἔλικα νοεῖν ἀκολουθῶν ἐστὶ γραφομένη». (Ὅπως νοεῖται ἕλιξ σχηματιζομένη διὰ τῆς κινήσεως σημείου ἐπάνω εἰς εὐθείαν, ἧτις διαγράφει κύκλον, καὶ ὅπως νοεῖται σχηματιζομένη ἕλιξ διὰ κινήσεως σημείου ἐπάνω εἰς μίαν πλευρὰν, ἧτις διαγράφει ἐπιφανείαν τινὰ, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι λογικῶς ὁρθὸν νὰ νοήσωμεν ὅτι γράφεται ἕλιξ καὶ ἐπὶ σφαίρας). Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι χρησιμοποιεῖ καὶ τὸν διὰ γραμμάτων συμβολισμόν, χωρὶς ὅμως νὰ θῆναι εἰς τὴν τελείαν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς διὰ γεωμετρικῶν μεγεθῶν παράστασιν τῶν ἀριθμῶν.

Ἡ Πάππος ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν ἐπιδητικὴν προσωπικότητα τῆς παλαιᾶς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Μετ' αὐτὸν ἀκολουθεῖ ἡ σειρά τῶν σχολιαστῶν, οἵτινες δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμφανίσουν δημιουργικὴν ἔργασίαν. Διὰ τοῦτο ἡ διάδοσις μέρους ἐκ τοῦ ἔργου του ὑπῆρξε διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νέας μαθηματικῆς κυριώτατος συντελεστής. Κατέστησε φανερὰ τὰ ἔσχατα δοξα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε φθάσει ἡ μαθηματικὴ τῶν ἀρχαίων καὶ εἶσε προβλήματα ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀφορηθεῖσα ἡ νέα μαθηματικὴ σκέψις, ἤνοιξε νέους ὁρίζοντας.

Οἱ ἐκ τῆς Νεοπλατωνικῆς σχολῆς προερχόμενοι σχολιασταὶ τῶν ἀρχαίων μαθηματικῶν συγγραμμάτων.

Ἀπὸ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, ὅποτε Ἰδρύθη ἡ Νεοπλατωνικὴ σχολή, τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἀνεγεννήθη. Ὁ Πλωτίνος (204—270) ἦτο ἐμπειρότατος περὶ τὰ μαθηματικά, συνίστα δὲ νὰ διδάσκωνται οἱ παῖδες τὰ μαθηματικά, διὰ τὰ δύνανται νὰ ἀνεκίνηθωσι εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ νοητοῦ κόσμου. «Παραδοτέον τοῖς νέοις τὰ μαθήματα, πρὸς συμεθισμόν τῆς ἀράτου φύσεως». Ὁ μαθητῆς του Πορφύριος (232—301). Ὁ Σουλῆας ἀναφέρει ὅτι ἔγραψε βιβλία ἀστρονομικὰ, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ «Εἰσαγωγὴν ἀστρονομικῶν ἐν βιβλίοις τρισίν». Ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν εἰς τὸν Εὐκλείδην σχολίων τοῦ Πρόκλου, θὰ εἶχεν ἀσχοληθῆ καὶ μετὰ τὸν σχολιασμὸν τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Πολὺ ὕλικόν ἐκ τῶν σχολίων του περιελήθη ὑπὸ τοῦ Πρόκλου εἰς τὰ εἰς τὸν «Τίμιον» σχολία του. φαίνεται δὲ ὅτι εὐρύτατῃν χρησιμοποίησιν τῶν σχολίων του ἔκανεν ὁ Σιμπλικίος καὶ ὁ Βρόβιος. Διεσώθησαν σχολία του εἰς τὰ «Ἀρμενικὰ» τοῦ Παλαμίου, ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Οὐάλλεϊ ἐν Ὁξφόρδῃ τὸ 1689. Σύγχρονος πρὸς τὸν Πορφύριον εἶναι καὶ ὁ Ἀνατόλιος, περὶ τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει ἀμφισβήτησις ἐν ἄποτῆϊ τὸ αὐτὸ πρόσωπον μετὰ τὸν διώκον ἀποστρεφτικὸν οὐλοσφόν Ἀνατόλιον, ὅστις περὶ τὸ 270 ἐγένετο ἐπίσκοπος τῆς ἐν Συρίᾳ πόλεως Λαδικίας. Περὶ τούτου παραδίδεται ὅτι ἦτο γνώστης «ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας, ἀστρονομίας τε καὶ τῆς ἄλλης διαλεκτικῆς. Ἐπιτε φυσικῆς θεωρίας, ὁπτοικῶν τε αὐτῶν μαθημάτων». Ὁ Ζελλῆ φανερὸν ὅτι ὁ Νεοπλατωνικὸς Ἀνατόλιος εἶναι πρόσωπον διάφορον τοῦ ἐπισκόπου Ἀνατολίου. Ἄλλ' ὁ Τανερὺ εἰς ἀβρον του δημοσιεύθην ἐν τῇ Γαλλικῇ Μεγάλῃ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, ὑπεστήριξεν ὅτι πρόκειται περὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου. Ὁ Ἀνατόλιος εὐρίσκειτο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ 262, ἐν τῷ ὄγκῳ Πυραουεῖω, τὸ ὁποῖον εἶχε πολιολογήσει ὁ στρα-

τηγὸς Θεόδωτος διὰ νὰ καταστῆται τὴν στάσιν τοῦ ἐπάρχου Αἰμιλιανοῦ, Μαθητῆς του ὑπῆρξεν ὁ Ἰαμβλίκος. Ὁ Εὐσέβιος ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀνατόλιον συγγραφὴν «Κανόνων περὶ Πάσης», ἐξ ἧς διέσωσε καὶ ἀποσπάσματα. Ἐπίσης ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὴν συγγραφὴν «Ἀριθμητικῶν Εἰσαγωγῶν», αἵτινες ἀπολεσθήσαν. Ὡς προερχόμενα ἐκ τοῦ Ἀνατολίου θεωροῦνται εἰς τὸ ἐπιτόμιον τοῦ Ἰαμβλίου μικρὸν σύγγραμμα «Τὰ θεολογούμενα τῆς ἀριθμητικῆς, ἀποσπάσματα, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος περὶ τῶν ἰδιότητων τῶν ἀριθμῶν, μέχρι τοῦ δέκα. Εἰς ταῦτα ἀναγράφονται αἱ ἰδιότητες συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Πυθαγορείων. Οὕτω π.χ. περὶ δεκάδος γράσει τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ δεκάς γεννᾶται δυνάμει ἐξ ἁπλοῦ καὶ περιττοῦ πεντάκις γὰρ δύο δέκα, Κύκλος ἐστὶ πέντακις ἀριθμοῦ καὶ πέρας. Περὶ αὐτῶν γὰρ εἰλούμενοι καὶ ἀνακαμπτόντες ὥστερ καμπτήρα δολιχεύουσιν. Ἐπι δρος ἐστὶ τῆς ἀπειρίας τῶν ἀριθμῶν. Καλεῖται δὲ ἐκράτος καὶ ἐπαντέλειος ἐπεὶ πάντα περαίνει τὸν ἀριθμὸν περιέχουσα πᾶσαν φύσιν ἐντὸς ἑαυτῆς, ἄριον τε καὶ περιττοῦ, κινουμένου τε καὶ ἀκινήτου, ἀγαθῶ τε καὶ κακοῦ. Ἐπι δὲ γέγονεν ἐκ τῶν πρώτων ἀριθμῶν συντιθέντων, α' β' γ' δ'». (Ἡ δεκάς γεννᾶται δυναμικῶς ἀπὸ ἁπλοῦ καὶ περιττοῦ. Διότι τὸ 2 λαμβανόμενον 5 φορὰς, παράγει τὸ 10. Εἶναι δὲ ἡ δεκάς κύκλος καὶ ὄριον διὰ τοὺς ἀριθμούς, διότι γύρω ἀπὸ αὐτὸν περιστρεφόμενοι καὶ ἐπαναρχόμενοι, ὡσαν γύρω ἀπὸ σημείου στροφῆς, συνεχίζουσι τὸν δρόμον τῶν αὐτῶν ἀριθμῶν. Ἀκόμη εἶναι ὄριον τῆς ἀπειρότητας τῶν ἀριθμῶν. Καλεῖται δὲ ἐκράτος καὶ «ἐλοκαληρωτικὴ τελειότης», διότι δίδει ὄριον εἰς πάντα ἀριθμὸν, ἐπειδὴ περιέχει μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς πᾶν εἶδος ἀριθμοῦ, ἄριον καὶ περιττοῦ, κινουμένου καὶ ἀκινήτου, ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Ἀκόμη δὲ ἔχει σχηματισθῆ ἐκ τῆς προσθέσεως τῶν πρώτων ἀριθμῶν 1+2+3+4=10). Τὴν μονάδα καλεῖ ὁ Ἀνατόλιος «γονὴν» καὶ «ὄλην», ἐπειδὴ ἀνευ αὐτῆς δὲν δύναται νὰ παραγῆ οὐδεὶς ἀριθμὸς. Προσθετοὶ δὲ ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι τὴν ἐκάλουν «ἄριστον, αἴτιον ἀληθείας, ἀπλοῦν, διαίρεσιν, ἠῆκος, αὐξῆσιν, σύνθεσιν, κοινωνίαν, τὸ πρὸς τι, λόγον τῶν ἐν ἀνάλογίᾳ». Ἡ τοιαύτη εἶναι ὁ πρῶτος περιττὸς ἀριθμὸς καὶ διὰ τοῦτο εἶναι τέλειος, διότι αὐτὸς πρῶτος δεικνύει ἐν σύνολον, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀρχὴν, μέσον καὶ τέλος. Εἰκονίζει τὸ ἐπίπεδον, εἶναι δὲ ὁ πρῶτος τριγωνικὸς ἀριθμὸς, διότι 3=1+2. Συμβολίζει προσεπὶ τὰ τρία εἶδη τῶν τριγώνων, ἦτοι τὸ ἰσοπλευρὸν, τὸ σκαληνὸν καὶ τὸ ἰσοσκελές, ἐπίσης δὲ συμβολίζει καὶ τὰ τρία εἶδη τῶν γωνιῶν: ὀξείας, ἀμβλείας καὶ ὀρθῆς καθὼς καὶ τὰς τρεῖς διαστάσεις τοῦ γούρου: παρὸν, παρελθὸν καὶ μέλλον. Οἱ Πυθαγόρειοι τὴν ἐξουσιάζον μετὰ τὴν σφαιροσύνῃν. Αὕτη μετὰ τῆς μονάδος καὶ δεκάδος παρέχει τὸν πρῶτον τέλειον ἀριθμὸν, ὅστις εἶναι ὁ 6, διότι 3+1+2=6. Ἡ τετράς ἐξουσιάζει μετὰ τὴν δικαιοσύνην. Αὕτη δὲ ὡς τετρακτύς τῶν τεσσάρων πρώτων ἀριθμῶν παράγει τὸν τελικὸν ἀριθμὸν 10. Ἡ πεντάς εἶναι ὁ πρῶτος ἀριθμὸς, ὅστις περιέχει τὸν πρῶτον ἄριον 2 καὶ τὸν πρῶτον πρῶτον 3. Δι' αὐτὸ οἱ Πυθαγόρειοι τὴν ἐκάλουν «γούρου», ὡς προερχομένη ἐξ ἀρενός (3) καὶ θήλας (2) ἀριθμοῦ. Τὸ τετράγωνον τοῦ πέντε (5X5=25) ἴσουςται μετὰ τὸ ἄθροισμα τοῦ τετραγώνου τοῦ τρία (3X3=9) καὶ τοῦ τετραγώνου τοῦ τέσσαρα (4X4=16). Εἶναι δὲ τὸ μέσον τῶν ἀριθμῶν ὅτινες συνποτελεῶν τὰ 10 (βλέπε ἀνωτέρω μαθητικὸν τετράγωνον τοῦ Θεώου). Ὁ 6 εἶναι ὁ πρῶτος τέλειος ἀριθμὸς, διότι ἴσουςται μετὰ τὸ ἄθροισμα τῶν διαίρετόν του 1+2+3=6. Οἱ Πυθαγόρειοι τὸν ἐκάλουν ἀρενέθλητον, καὶ γάρον τὸν 7 καλεῖ ὁ Ἀνατόλιος «παρῆσιον καὶ κἀμύθηρον» καὶ παραθέτει ὅλας τὰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται ἡ δύναμις τοῦ ἀριθμοῦ τούτου. Ἐνεκα τῆς ὁποίας καλεῖται καὶ «τελεσφόρος», Ἐπτά, λέγει, εἶναι οἱ πληθῆται, ἐπτά εἶναι αἱ διεθύνσεις τῆς κινήσεως, ἐπτά εἶναι τὰ φωνήεντα, ἐπτά αἱ μεταβολαὶ τῆς ζωῆς, ἐπτά δὲ εἶναι καὶ αἱ ἡλικίαι, ἦτοι παιδίον, παῖς, μεράκιον, νεανίσκος, ἄνηρ, πρεσβύτερος, γέρον. Ὁ ὄκτω εἶναι ὁ πρῶτος κυβικὸς ἀριθμὸς (2X2X2=8) καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται «ἀσφάλεια» καὶ «ἄβρασμα». Παραθέτει δὲ ὁ Ἀνατόλιος καὶ ἀπόσπασμα ἐκ τίνος ποιήματος τοῦ Ἐρατοσθένους ἐκ τῶν ὁποίων λέγεται ὅτι ἐν τῷ σύμπαντι ὑπάρχουν ὄκτω σφαιραὶ κινουμέναι περὶ τὴν γῆν, ἧτις εἶναι ἡ ἐνάτη σφαῖρα «πάντα ὄκτω ὄκτω δὴ σφαιραὶ κυλίνδου κύκλου ἰόντα ἐνώπιον περὶ γαίην». Τὸ ἐννέα εἶναι ὁ πρῶτος κύβος τοῦ πρώτου περιττοῦ ἀριθμοῦ (3X3=9), περιέχει δὲ καὶ τὰς ἀναλογίας τῶν μουσικῶν, διότι ἀναλύεται εἰς τὸν 4, 3 καὶ 2, δηλαδὴ 9=4+3+2, ἐξ ὧν τὸ 4 : 3 ἔχει λόγον ἐπίτατον, τὸ 3 : 2 ἡμιόλιον καὶ τὸ 4 : 2 διπλάσιον. Ὁ Ἀνατόλιος συνέλεξεν ὅλας τὰς ἀριθμολογικὰς δοξασίας τῶν Πυθαγορείων. Ὁ Τανερὺ ἔχει τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ἀνατόλιος ἠνέλιξε τὸ εἰς τὰς ἀριθμολογικὰς δοξασίας τῶν Πυθαγορείων ἀναφερόμενον ὕλικόν ἀπὸ τὰ ἀπολεσθέν ἔργον «Θεολογούμενα» τοῦ Νικουμάχου τοῦ Γερρασηνοῦ.

Μετὰ μεγάλῃν ἀγάπην ἠσχολήθη εἰς τὰ μαθηματικά ὁ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος Ἰαμβλίκος, ὅστις ὑπῆρξεν ὡς πρῶτος τῶν φιλοσοφῶν μαθητῶν τοῦ Πορουεῖου. Ὅπως ἐσημείωσαμεν ἀνωτέρω, ὑπῆρξεν εἰς τὰ μαθηματικά μαθητῆς τοῦ Ἀνατολίου. Τὰς εἰς τὰ μαθηματικά ἀναφερομένας συγγραφάς του εἶχε συλοφίσει εἰς τὸ μέγα ἔργον του «Συναγωγῆς

είναι ή του ή του κόβου, ήτις παράγει τοίγωνα και έχει, όπως λέγει, «ποικίλην και γλαφυράν θεωρίαν».

Ἄξια πολλῆς προσοχῆς εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ παρεχόμενη λύσις εἰς τὸ πρόβλημα εἰς τὸ ὅποιον δοθέντος κόβου ζητεῖται ἡ εὐθεῖα κλίμακος, ὑπὸ τὸν περιορισμὸν ἢ τομῆ τῶν δύο αὐτῶν στερεῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου νὰ ἀποτελῇ ἑλλείψιδος ὁμοίαι. Ὡς πρωτότυπος ἐπιπέδου τοῦ θεωρεῖται ἡ ἀσπερομένη εἰς τὰς διατετασσάσας πρῶτας τοῦ. Εἰς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔζησεν ὁ Σελήνης τίθεται καὶ ἡ χρονολογία τῆς συνθέσεως τῶν ἐπιπέδων ἐπιγραμμάτων τῶν περιεχομένων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀριθμολογίαν, διὰ τῶν ὁποίων προτείνονται πρὸς λύσιν ἀριθμητικὰ πρόβλήματα. Τινὰ ἐκ τούτων, ὡς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸν χρόνον καθ' ὃν δύναται νὰ πληρωθῇ βεβαιωμένη διὰ τῆς ροῆς κρουσῶν ἔχουν εἰσελθεῖ καὶ εἰς τὰ ἀριθμητικὰ ἔγχειρίδια τῆς νεωτέρας ἐποχῆς.

Θέσω ὁ Ἀλεξανδρεὺς (330—395). Ἐδράσεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὡς καθηγητὴς τοῦ ἀκόμῃ κατὰ τὸν 4ον μ. Χ. αἰῶνα λειτουργούντος Μουσείου. Ἠσυχάειτο οὐ μόνον τῆς γεωμετρίας, ἀλλὰ καὶ τῆν ἀστρονομίαν. Ἐχει σημειώσει δύο ἡλικιακὰς ἐκλείψεις, ἐξ ὧν ἡ πρώτη ἐπισυνέβη κατὰ τὸ 365, ἡ δὲ δευτέρα κατὰ τὸ 372. Ἐγραψε σχόλια εἰς τὴν «Σύνταξιν» τοῦ Πτολεμαίου. Ἐκ τούτων διασώθη τὸ πρῶτον βιβλίον ἀκέραιον καὶ τμήματα ἐκ τῶν 5—12 βιβλίων. Εἰς τὰ σχόλια τοῦ μᾶς παρέχει ἐνδείξεις περὶ τῶν πηγῶν τὰς ὁποίας χρησιμοποίησεν κατὰ τὸν τρόπον ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὴν συμβολὴν ἢ συνεισφέρειν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης οἱ προγενέστεροι ἐρευνηταί. Ἰδία διὰ τῶν σχολίων του καθιστὰ φανεράν τὴν σημασίαν ἣν εἶχε ἡ συμβολὴ τοῦ Ἰππάρχου διὰ τὴν ἀποκλήρωσιν τοῦ συστήματος τοῦ Πτολεμαίου. Κάνει λόγον προσεὶ περὶ τῆς μεθόδου τῆς χρησιμοποιουμένης κατὰ τὸν λογισμὸν τῶν κλασμάτων, γενικῶς καὶ ἐιδικότερον, τῶν ἐχόντων παρονομασίην τὸν ἀριθμὸν 6, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἐξαγωγήν τῶν τετραγωνικῶν ριζῶν. Καὶ ἐκθέτει ἀναλυτικῶς κατὰ τὸν τρόπον ὁ Πτολεμαῖος εὗρεν ὅτι ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ 4500 εἶναι τὸ 67,4,55'. Ἐξέδωκε προσεὶ καὶ τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου μετὰ σχολίων. Οὐγάτηρ τοῦ Θεωνος ὑπῆρξεν ἡ Ὑπατία (375—415), ἣτις εἰδίασκε φιλοσοφίαν, γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἔγραψε σχόλια εἰς τὰ «Κωνικά» τοῦ Ἀπολλωνίου, καθὼς καὶ σχόλια εἰς τὸν Διόφαντον. Ὁ Σουλῆς ἀναφέρει ὅτι ἔγραψεν ὑπόμνημα καὶ εἰς τὸν ἀστρονομικὸν κανόνα. Ἐκ τῶν ἔργων τῆς οὐδὲν διασώθη. Πρὸς ταύτην εὗρισκε τὸ εἰς συνειδητὴν πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν ὁ Συνέσιος ὁ Κωνσταντίας. Ὁ φανατικὸς ὄχλος τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιτεθεὶς κατ' αὐτῆς τὴν ἐθανάτωσε διὰ φρικτῶν βασάνων. Διὰ τοῦτο κατατάσσεται ἡ Ὑπατία εἰς τοὺς μάρτυρας τῆς ἐπιστήμης.

Εἰς τοὺς μετὰ τὸν Θεώνα χρόνους κατατάσσονται τινὲς ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν Δαμιανῶν, ἐπ' ὁνομασίᾳ τοῦ ὁποίου φέρεται σύγγραμμα ὀπτικῆς ἐπιγραφόμενον «Δαμιανῶν τοῦ Ἡλιοδώρου Ἀρρισιανοῦ κεφάλαια τῶν ὀπτικῶν ὑποθέσεων», ὅπερ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Richard Schöps ἐν Βερολίῳ κατὰ τὸ 1897. Ὁ Δαμιανὸς οὗτος δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὸν Δαμνίον, τὸν σύγχρονον τοῦ Πρόκλου.

Μετὰ μεγάλου ζήλου ἐργάσθη εἰς τὰ μαθηματικά καὶ ὁ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος Πρόκλος, ὁ ἐπονομαζόμενος καὶ Διάδοχος (410—485). Ἐδίδασκεν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις σχολήν. Ἐκ τῶν μαθηματικῶν του συγγραμμάτων περιεσώθησαν τὰ ἀκόλουθα: 1) «Εἰς τὸ εἰς τὸ α' τῶν Εὐκλείδου». 2) «Ὑποτίψεις τῶν ἀστρονομικῶν ὑποθέσεων». 3) «Περὶ σφαιρῶν». 4) «Παράφρασις εἰς τὴν Πτολεμαίου τετραβιβλίον». 5) «Στοιχεῖασι φυσικῆ ἢ περὶ κινήσεως». Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἔργων ἀποτελεῖ σχόλια εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν «Στοιχείων» τοῦ Εὐκλείδου. Τυχάνει πρώτου, διότι παρέχει πολυτίμους πληροφορίες ἀναφερόμενας εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Τὰς πληροφορίες τοῦ λαμβάνει κυρίως ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Γεμίνου, ὅστις εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰς ἱστορικὰς ἐργασίας τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους Εὐδήμου τοῦ Ροδίου. Εἰς τὰ μαθηματικά δὲν εἶναι ὁ Πρόκλος πρωτότυπον πνεῦμα, διακρίνεται ὅμως διὰ τὴν βαθεῖαν κατανόησιν τῶν ζητημάτων καὶ εἶχε τὴν ἰκανότητά νὰ ἐκφέρη κρίσεις ἐπὶ τοῦ ἔργου τῶν προγενεστέρων του. Οὕτω σχολιάζων τὴν 29ην πρότασιν εἰς τὰς παραλλήλους εὐθείας εὐθεία ἐπιπίπτουσα τὰς τε ἐναλλάξ ἴσας ποιεῖ καὶ τὴν ἑκτὴς τῆς ἐντὸς καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ δύο ὁμοίαι ἴσας» κρίνει μὲ ἀνεξαρτησίαν ἀποδείξειν προτεινομένην ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου γράσαν: «Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Πτολεμαῖος ἔπιφαστάνει δὲ ἄξιον, μὴ ποτε παραλογισμὸς τίς ἐστιν ἐν ταῖς εἰλημμέναις ὑποθέσεσι... φανερὰ γὰρ ἡ τῆς δεξιῶς ἀσθένεια διὰ τῶν εἰρημένων» (Εἰς τὸ α' τῶν Εὐκλ. Στοιχ., σελ. 368, Friedlein). Μετὰ βεβαίαν δὲ καταπόνησιν ἐκθέτει τὰ προβλήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἀνωτέρας μορφὰς τῶν κωνικῶν γραμμῶν, καὶ ἴδια εἰς τὴν διὰ τῆς κινήσεως μεθόδου παραγωγῆν αὐτῶν.

Ἄξια προσοχῆς εἶναι καὶ ἡ μνημονευθεῖσα ὑπὸ τὸν τίτλον «Στοιχεῖασι φυσικῆ ἢ περὶ κινήσεως» μικρὰ πραγματεία του, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτίθεται μετὰ μαθηματικῶν ἀποδείξεων ἡ περὶ κινήσεως θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους. Ταύτην φαίνεται ὅτι ἔγραψεν ὁ Πρόκλος εἰς νεαρὰν ἡλικίαν, ὅτε ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ διδασκάλου του Συριανοῦ ἐντὸς δύο ἐτῶν ἐμελέτησεν ὅπαντα τὰ ἀριστοτελικὰ ἔργα (Βλέπε Μερβίου «Πρόκλος κεφ. 13»). Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐγνώριζεν ὁ Σιμπλικίος καὶ τὸ ἐχρησιμοποίησε γράφων τὰ εἰς τὸν Ἀριστοτέλην σχόλια του.

Σύγχρονος πρὸς τὸν Πρόκλον εἶναι καὶ ὁ Δομνίνος, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Σουλῆς ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα: «Δομνίνος φιλόσοφος, Σύρος τὸ γένος ἀπὸ τε Λαοδικείας καὶ Λαρίσης πόλεως Συρίας, μαθητὴς Συριανοῦ καὶ Πρόκλου συφοιτητῆς ὡς φησι Δαμασκίος. Ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ 26ου κεφαλαίου τοῦ ὑπὸ τοῦ Δαμασκίου γραθέντος βίου τοῦ Πρόκλου, ὁ Δομνίνος διεδέχθη τὸν Συριανόν, ἀλλὰ περιελθὼν εἰς ἔριδας μὲ τὸν λοιπὸν νεοπλατωνικόν, παρητήθη τῆς διευθύσεως τῆς σχολῆς καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὴν Λαοδικεῖαν, αὐτ' αὐτοῦ δὲ διδάσκαλος τοῦ Συριανοῦ ἀνυγορεύθη ὁ Παρκλός. Διασώθη ὡς γράφον ὑπ' αὐτοῦ σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Δομνίνου φιλοσοφῶν Ἀρρισιανοῦ ἐγχειρίδιον ἀριθμητικῆς εἰσαγωγῆς». Φαίνεται ὅτι εἶχε γράφει καὶ μεγαλύτερον σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀριθμητικὴ στοιχειώσις», ἐκ τοῦ ὁποίου διατηρήθη ἀποσπάσματα ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον, καθὼς καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐγχειρίδιον εἰσαγωγικῶν ἀριθμητικῆς». Εἰς ἐν ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων ὁ τίτλος εἶναι «Πῶς ἐστὶν λόγον ἐκ λόγου ἀφελεῖν». Τὰ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματα εἶναι λίαν ἀξιόλογα, διότι παρουσιάζει ἀντίδρασιν κατὰ τῶν διδασκαλίων τοῦ Νικουάρχου τοῦ Γερασίου καὶ ἐπανερχεται εἰς τὰς ἀριθμητικὰς ἀσχολίας ὅπως τὰς εἶχε διατυπώσει ὁ Εὐκλείδης. Ἡ πολυμία του αὐτῆ ἐναντίον τοῦ Νικουάρχου τοῦ Γερασίου τὸν ἔταξεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸν Πρόκλον, ὅστις κατόπιν ἀποκαλυπτικῶς ἐνηντιῶν ἐπίστευεν ὅτι μέσα εἰς τὸ σώμα του εἶχε κατοικήσει ἡ ψυχὴ τοῦ Νικουάρχου. Τὸ κείμενον τοῦ «Ἐγχειρίδιου» ἔχει δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ Boissacade εἰς τὰ *Anecdota Graeca* τοῦ 2ος, τὸ δὲ κείμενον τοῦ ἀποσπασματος ὅπερ πραγματεύεται ἄνω ἐστὶ λόγον ἐκ λόγου ἀφελεῖν» δημοσιεύθη εἰς τὴν *Revue de Philologie* τοῦ 1885 ὑπὸ τῶν Ruello καὶ Dumontier.

Περὶ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Πρόκλου Μαρτίνου ἔχομεν τὴν πληροφορίαν ὅτι ἔγραψε σχόλια εἰς τὰ «Δεδωμένα» τοῦ Εὐκλείδου. Ὡς πρὸς δὲ τὸν ἀναλόγητα τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς τῶν νεοπλατωνικῶν κατὰ τὸ 510 Δαμασκίον διατυπώθη ἡ εἰκόσις ὅτι εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ 15ου βιβλίου, τὸ προσρητημένον εἰς τὰ «Στοιχεῖα» τοῦ Εὐκλείδου. Εἰς τὴν αὐτὴν σχολὴν ἔπαιξε καὶ ὁ ἐκ Κιλικίας Σιμπλικίος, ὅστις ἐσχολίασε τὰ ἀριστοτελικὰ ἔργα. Τὰ σχόλια του εἰς τὰ «Φυσικά» καὶ τὸ «Περὶ οὐρανοῦ» εἶναι πολυτίμα, διότι μᾶς δίδωσι πολλὰς πληροφορίες περὶ τῆς ἱστορίας τῶν μαθηματικῶν.

Ἡ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἀναγέννησις τῆς σπουδῆς τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους

Κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ὁ γνωστὸς ἀρχιτέκτων τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἰσιδώρος ὁ Μιλήσιος καθήρτισε τὴν πρώτην συλλογὴν τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους εἰς τὴν ὁποίαν περιελήφθησαν τὰ «Περὶ σφαιρῶν καὶ κωνιδίων α' καὶ β'», ἡ «Κύκλου μέτρησις» καὶ «Ἐπιπέδων ἰσοροπιῶν α' καὶ β'» ἔργα τοῦ Συρακοσίου μαθηματικοῦ. Ὁ Ἰσιδώρος εἶχεν ἰδρύσει σχολὴν μηχανικῶν καὶ ἐχρησιμοποίησε τὰς ἀνω συγγραμματα ὡς διδασκτικὰ βιβλία. Μαθητὴς του ὑπῆρξεν ὁ ἐξ Ἀσκάλωνος Εὐτάκιος, ὅστις ἐγεννήθη περὶ τὸ 480. Οὗτος ἔγραψε σχόλια εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου, διότι ὁ ἴδιος γράσει: «Εὐτάκιος Ἀσκαλονίτου ὑπόμνημα... ἐκδόσεις παραγνωσθείσης τῆς Μιλήσιου μηχανικῆς Ἰσιδώρου ἡμετέρου διδασκάλου» (Εὐτ. Ἀσκ. σχόλια εἰς τὴν ἐκδοσὴν τῆν γενομένην ὑπὸ τὴν ἐπιτησίαν τοῦ Μιλήσιου μηχανικοῦ Ἰσιδώρου, τοῦ διδασκάλου μου). Τὰ σχόλια του μᾶς παρέχουν πολυτίμους πληροφορίες ὡς πρὸς τὰ ἱστορικὰ πρόβλήματα. Σηριζέται ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν ἔργων τῶν Εὐδήμου καὶ Γεμίνου καὶ μᾶς παρέχει ἀσφαλῆς πληροφορίες. Εἰς αὐτὸν χριστοστὸμεν τὸ πλεῖστον τῶν εἰδησῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς λύσεις τοῦ ἁλίου προβλήματος. Ἐκεῖ μελετῆσαι καὶ τὰ ἔργα τοῦ Πάππου. Ἐγραψεν ὁ Εὐτάκιος καὶ σχόλια εἰς τὰ βιβλία τῶν «Κωνικῶν» τοῦ Ἀπολλωνίου, τὰ ὁποία ἀσμεράνει εἰς τὸν Ἀνθέμιον, ὃν ἀποκαλεῖ κείλον ἐταῖρον». Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἔζησε καὶ ὁ μνημονευθεὶς Ἀνθέμιος, ἀρχιτέκτων, συνεργασθεὶς μετὰ τοῦ Ἰσιδώρου εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἐγραψεν ἔργον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ παραδόξων μηχανημάτων». Ἦτο υἱὸς τοῦ ἐκ Τράλλεων ἱατροῦ Στεφάνου, ἐπέθανε δὲ κατὰ τὸ 534. Ἠσυχάηθη μὲ τὰ παραβολικὰ κῆλοπτρα, διὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἀσφάλειαι εὐφέκτων ὕλων. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ γεωμετρικὰ πρόβλήματα ἦτο λίαν ἐντιμῆς. Ὁ Χάλιπεργκ ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀνθέμιον τὴν ἀνακάλυψιν τῆς προτάσεως καθ' ἣν ἡ ἔστια τῆς παραβολῆς συγκεντρώνει τὰς παραλλήλους πρὸς τὸν ἄξονα προσιπτούσας ἀκτῖνας.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἔζησε καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Φιλιόπονος, ὅστις ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀμμωνίου. Ἐγένετο κατόπιν χριστιανός. Περὶ τούτου ἐγένετο λόγος εἰς τὸ περὶ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἄρθρον. Ἐγραψε καὶ μαθηματικὸν σύγγραμμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἐσχολίασε τὴν «Ἀριθμητικὴν Εἰσαγωγὴν» τοῦ Νικουάρχου. Ἠσυχάηθη καὶ μετὰ τὴν ἀστρονομίαν, διότι συνέγραψε καὶ πραγματείας «Περὶ τῆς τοῦ ἀστράβου χροῖσεως καὶ τῶν ἐν αὐτῷ καταγεγραμμένων σημειῶν ἐκαστον». Εἰς τὸ περὶ φιλοσοφίας ἄρθρον τοῦ παρόντος τόμου ἐγένετο μεία περὶ τῆς τῶσιν γωνίῶν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οὐρανοῦ μηχανικῆς θεωρίας του, δι' ἣς κατεπολέμησε τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν τὴν αἰτιολογοῦσαν τὴν κίνησιν τῶν οὐρανοῦν σωμάτων ἐκ τῆς ἐπιδράσεως νοητικῶν ὑπερκωσίων ὄντων.

Ο Ευδόκιμος αναφέρει εις τὰ σχόλια του και τινα Ἡρώ-
ναν, ὅτις εἶχε γράψει «Υπόμνημα εἰς τὴν ἀριθμητικὴν εἰ-
σαγωγὴν».

ΕΚΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΑΘΗΜΑ- ΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ (537—1453)

Γενικὸς χαρακτήρισμός

Ἡ ἕκτη περίοδος περιλαμβάνει δύο ἐποχάς. Κατὰ τὴν
πρώτην, ἀρχομένην ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 6ου καὶ τερματιζο-
μένην κατὰ τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνος, δὲν ἐμφανίζεται δρα-
στηριότης εἰς τὰς μαθηματικὰς σπουδὰς. Πρόκειται περὶ τῶν
τριῶν σκοτεινῶν αἰώνων τῆς ἱστορίας τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλ-
ληνισμοῦ, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ Αὐτοκρατορία ἦτο ὑποχρεω-
μένη νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς εἰσβολὰς τῶν Σλαύων καὶ νὰ ἀ-
ποκρούσῃ τὰς ἐπιθέσεις τοῦ ἀραβικοῦ Ἰσλαμισμοῦ, ἐκλυδι-
νίζετο δὲ προσεὶ ὑπὸ τοῦ μεταδύο εἰκονομαχῶν καὶ εἰκονο-
λατρῶν σπαραγμοῦ. Οἱ τρεῖς οὗτοι αἰῶνες ἀποτελοῦν κατὰ
τινα τρόπον τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν τῆς ὅλης ἐλληνικῆς ἱ-
στορίας. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9ου αἰῶνος ἀρχίζει μὲ τὸν
Λέωνα τὸν μαθηματικόν, ἡ πρώτη ἀναγέννησις τῶν μαθημα-
τικῶν σπουδῶν, ἣτις συνεχίζεται μέχρι τῶν Σταυροφοριῶν.
Λόγῳ τῆς ἐπιβλαστικῆς ἀναταραχῆς ἐκ τῆς ἀλώσεως τῆς Κων-
σταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἀνεκόπη πρὸς στιγμήν ἡ
περαιτέρω ἀνάπτυξις των. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἡ
ἀρχὴ περιῆλθεν εἰς τὴν Παλαιολόγους, ἤρχισε νέα λαμπρὰ
ἐποχὴ ἀναγεννήσεως τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν, τῆς ὁποίας
ὡς ἀρχηγὸν αἰεὶ τὴν ἀεικίαν καὶ τιμηθεὺν ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης καὶ
ὁ Γεώργιος Παχυμέρης.

Ἡ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 6ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 9ου αἰῶνος ἐποχὴ

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐπι-
στημονικὴν εἰς τὰ μαθηματικά κίνησιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ
μαθητὴς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Φιλοπόου, Στέφανος ὁ Ἀλεξαν-
δρεὺς. Τούτον μετεκάλεσεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος ἐκ τῆς
Ἀλεξανδρείας διὰ νὰ διδάξῃ ἐν τῷ Οἰκουμένικῳ Πανδιδασκη-
ρίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐγράψεν ἔργον ἀστρονομικόν
ὑπὸ τὸν τίτλον «Διασάφισις ἐξ οἰκείων ὑποδειγμάτων τῆς τῶν
προχειρῶν κανόνων τοῦ Θεώου», τὸ ὅποιον μὲν εἰσέτι ἀνεύ-
ρετον. Ἐπ' ὀνόματι τοῦ φέρεται καὶ ἕτερον συγγραμμα ἀλ-
γεβριστικῶν περιεχομένου: «Στεφάνου Ἀλεξανδρέως Οἰκου-
μενικοῦ φιλοσόφου καὶ διδασκάλου τῆς Ἱερᾶς τέχνης περὶ χρω-
σοποιίας πράξεις θ'», ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰντελερ εἰς τὴν συλ-
λογὴν «Physici et Medici Graeci scriptores», τόμ. 2ος σελ.
199—253. Τὰ συγγράμματα τοῦ Στεφάνου συγγένηται μὲ
τὰ συγγράμματα τοῦ Στεφάνου, ἱατροῦ ἐξ Ἀθηνῶν, ὅστις ὑ-
πῆρξε συγγενὸς του, ἕως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡρα-
κλείου. Ἐπίσης εἰς τὸν Στέφανον ἀποδίδεται καὶ ἔργον ὑπὸ
τὸν τίτλον «Ἀποτελεσματικὴ πραγματεία», περιέχουσα προ-
φήτειας περὶ τοῦ Ἰσλάμ. Τούτο δὲν ἀνήκει εἰς αὐτόν, ἀλλὰ
φαίνεται γραφὴν κατὰ τὸ 775.

Περὶ τὰ τέλη τῆς 7ης ἑκατονταετηρίδος ἀνεκάλυψεν ὁ ἐξ
Ἡλιουπόλεως τῆς Συρίας μηχανικός Καλλίνικος τὸ περίφη-
μον «ὄργανον πύρ», ὅπερ οἱ σύγχρονοι χρονολογοὶ ἐπινοοῦ-
ζον ἐπὶς θαλάσσιον, σκευαστὸν, ρωμαϊκόν, ὑπδικόν, ἐνεργ-
γόν, μαλακόν. Ἡ ἐπινοήσασα «Γροσσερί» προέρχεται ἐκ
τῆς ἐλληνικῆς λέξεως ἐγραϊκόν.

Ἡ πρώτη ἀναγέννησις τῶν μαθημα- τικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα.

Λέων ὁ φιλόσοφος, Ἀρχηγὸς τῆς πρώτης ἀ-
ναγεννήσεως τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν εἶναι ὁ Λέων ὁ λε-
γόμενος φιλόσοφος ἢ μαθηματικός, ὅστις ὑπῆρξεν ἐννοούμε-
νος τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου (829—842). Αἱ προσπά-
θειαι του ἀνεγνωρίσθησαν, διότι ἐγένετο μητροπολίτης Θεσ-
σαλονίκης καὶ πρῶτανος τοῦ ἀναστασθέντος ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει πανεπιστημίου. Περὶ αὐτοῦ παρέχεται ὑπὸ χρονο-
γράφου ὁ κάτωθι χαρακτήρισμός: «Ὅπως οὖν, ἐπεὶ τὴν τῶν
μαθημάτων εἰς ἄκρον ἐπισημὴν ἐξήσκησεν, τοσαύτων χρηρ-
σας διὰ πᾶσων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς ἀ-
ριθμητικῆς τῆ φημι καὶ γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας, ἀλλὰ
καὶ τῆς πολυβουλήτου μουσικῆς καὶ εἰς ἄκρον αὐτῶν ἐλάσας»
(βλ. Χαίμπεργκ: *Beitrag til Mathematikers Historie hos By-
zantinerne*, 1887) (Ἐβόησε διὰ τῆς ἀσκήσεως εἰς τὴν ὕψιστην
βαθμίδα τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, προχωρήσας δι' ἄκρον τῶν
κλάδων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἀδελφῶν τῆς ἀριθμητικῆς, γεω-
μετρίας καὶ ἀστρονομίας: ἐφῆσσε δὲ καὶ εἰς τὸ ὕψιστον ση-
μεῖον τῆς πολυβουλήτου μουσικῆς). Εἶναι ἄξιον πολλῆς προ-
σοχῆς ἀπόφασιμα χρονολογῶν παρατιθέμενον εἰς τὴν ἀ-
νωτέρω σημειωθείσαν μικρὰν πραγματείαν τοῦ Χαίμπεργκ
ἐν τῷ ὁποίῳ διαφωτισόμεθα περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὅποιον
κατάρθωσε νὰ ἀποκτήσῃ ὁ Λέων τὰς μαθηματικὰς καὶ ἄλλας
γνώσεις: «Θαυμάζοντων δὲ πολλῶν περὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας
καὶ ὅπως εἰς ἄκρον ἐβόησε πᾶσων τῶν ἐπιστημῶν, λέγεται
πρὸς τινα τῶν ἑαυτοῦ συνήθων φάναι, ὡς τὴν μὲν γραμματι-
κὴν καὶ ποιητικὴν κατὰ τὴν Κωνσταντινουπόλιν διατριβῶν
κατάρθωσε, ρητορικὴν δὲ καὶ φιλοσοφίαν καὶ ἀριθμῶν ἀνα-
λφεις κατὰ τὴν ἴησον Ἄνδρον γενόμενος. Ἐκεῖσε γάρ τι-
νος σοφὸν ἀνδρὶ ἐντυχόν καὶ τὰς ἀρχὰς μόνον καὶ τινας λόγους
παρ' αὐτοῦ λαβὼν, ἐπεὶ μὴ, ὅσον ἐβούλετο εὗρισκεν, τῆ χέρ-
σω ταύτης περινοσθῶν καὶ μοναστήρια καταλαμβάνων καὶ
ἀποκειμένους βιβλοὺς ἀνερευθῶν τε καὶ ποριζόμενος καὶ πρὸς

τὰς κορυφὰς τῶν ἄρεων σπουδαιότερον ταύτας ἐμμελετῶν
πρὸς τὸ τῆς γνώσεως οὕτως ὕψος ἀνεβιβάζετο, ὅτε δὴ καὶ
κόρον σγῶν τῶν μαθημάτων πρὸς τὴν βασιλευσαν αὐθις
ὑπέστρεψε τὰ σπέρματα τῶν ἐπιστημῶν ταῖς τῶν βουλο-
μένων διανοίας καταβαλλόμενας. (Ἐνθ' δὲ θαύμαζον πολ-
λοὶ διὰ τὴν σοφίαν του καὶ κατὰ ποῖον τρόπον ἐβόησεν εἰς
τὸ ὕψιστον σημεῖον πᾶσων τῶν ἐπιστημῶν λέγεται ὅτι εἶπεν
ὁ Λέων πρὸς κάποιον ἐκ τῶν φίλων του, ὅτι τὴν γραμματικὴν
καὶ τὴν ποιητικὴν τὴν ἐμαθεν ὅτε δίδμενον εἰς τὴν Κωνσταν-
τινουπόλιν, τὴν δὲ ρητορικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν γῶ-
σιν τῶν ἀριθμῶν τὴν ἀπέκτησεν ἐλθὼν εἰς τὴν ἴησον Ἄνδρην.
Διότι ἐκεῖ συναντήσας κάποιον σοφὸν ἄνθρωπον καὶ διδα-
χθεὶς παρ' αὐτοῦ μερικὰς θεμελιώδεις μόνον γνώσεις καὶ
λαβὼν ἀπ' αὐτὸν μερικὰς ὁδηγίας, ἐπειδὴ τὸ πᾶσιν τῆς
γνώσεως τὸ ὅποιον εὗριξε δὲν τὸν ἱκανοποίη, ἤρχισε νὰ τρι-
γυρίζῃ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτῆς τῆς ἴησου. Ἐπάγγειν εἰς μα-
ναστήρια καὶ ἡρεῦνα τὰ ἐναποκείμενα βιβλία, καὶ προσπα-
θεῖν νὰ τὰ ἀποκτήσῃ. Ἀνέβαινε δὲ πρὸς τὰς κορυφὰς τῶν
ἄρεων καὶ μετὰ μεγάλης προσοχῆς ἐμβαδύνων εἰς τὴν μελέ-
την τῶν βιβλίων, ἀνωφύτο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὸ ὕ-
ψος τῆς γνώσεως. Ὅταν πλέον ἐχόρτασε νὰ μαθῆναι, ἐπέ-
στρεψε πάλιν εἰς τὴν βασιλευσαν (Κωνσταντινουπόλιν) καὶ
ἤρχισε νὰ σπεύρῃ τὰ σπέρματα τῶν ἐπιστημῶν εἰς τὰς εἰα-
νοίας ἐκείνων οἵτινες ἐπαθύμουν. Τὸ χωρίον τούτο εἶναι
σπουδαιότατον, διότι δεικνύει ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην
ὑπῆρχον ἀνὰ τὰς ἐλληνικὰς χώρας εἰς τὰ διάφορα μοναστή-
ρια πολλὰ βιβλία καὶ ἄνθρωποι ἀσχολούμενοι μὲ αὐτά. Ὁ
Λέων ἐπανεβλῶν εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν πρὶν ἀποκτήσῃ
τὴν γνωρίαν τοῦ Θεοφίλου εἶη παρὰ τὴν ἐπὶ τὴν κατα-
λματι χρώμενος καὶ καταγώνιος τοὺς εἰς αὐτὸν σοφίαντας
ἐπαιδεῖν, ἐκδιδάσκων ἦντινα ἐπιστήμην βούλοιντο (Χαί-
μπεργκ αὐτόθι). Διὰ τῶν φροντιστῶν του συνελέγησαν καὶ
πάλιν τὰ ἔργα τοῦ Ἀρχιμήδους καὶ καταστράφησαν εἰς χεῖ-
ρόρασον ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπέρρευσαν τὰ λοιπὰ ἀντίγραφα.
Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦδη κατὰ τὸν
9ον αἰῶνα ἐδιδάσκοντο οὐ μόνον τὰ μαθηματικά ἀλλὰ καὶ ἡ
αστρονομία. Τούτο τὸ συνάγωμα ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ
ἀρχαιότερα χειρόγραφα τῶν ἔργων τοῦ Πτολεμαίου ἔχουν
γραφῆ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν. Ἡ δόξα τοῦ Λεοντος, ὅταν
ἐνοηθείς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐγένετο δημόσιος διδάσκα-
λος, διεδόθη πέραν τῶν ὁρίων τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας
εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῶν Ἀράβων. Ὁ χαλίφης Μαμούν (812
—834) ἐζήτησεν ἀπὸ τῶν Θεοφίλων νὰ τοῦ ἀποστείλῃ
τὸν Λέοντα διὰ τὸν ἴδῃ, εἶδῃ δὲ τὴν ἀκόλουθον ὑπόστα-
σιν: «Εἰ οὗτος γέννηται, τοὺς ἀχνέας σοὶ κλιθεὶ γένος ἄπαν
τῶν Σαρακηνῶν καὶ πλοῦτον καὶ δωρεὰν ἀειψήσῃ, ἂν
οὐδὲς πάποτε ἄνθρωπος ἤξισται». Ὁ Θεοφίλος ὅμως δὲν
ἀποτακρίθη πρὸς τὴν παράκλησιν ταύτην τοῦ Μαμούν. Ἡ
ἀραβικὴ μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἔτι τότε πολὺ κατωτέρα τῆς
ἐλληνικῆς. Κατὰ μαρτυρίαν παρατιθεμένην ὑπὸ τοῦ Χαί-
μπεργκ (αὐτόθι) οἱ Ἀραβες γεωμετρεῖται ἐγνωρίζον ἀπλῶς
τὰ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ τὰς ὀνομασίας των, χωρὶς νὰ
δύνανται νὰ τὰς δικαιολογήσωσιν, «Διχεράττον τὰ τρίγωνα
καὶ τὰ τετράγωνα σχήματα καὶ τοὺς Εὐκλείδειου κανόνας προ-
σέφερον καὶ τὸ μὲν ὅτι ἐδιδάσκον ἀνδρικός καὶ ἐπιστημονι-
κὸς τούτο λέγοντες τριαύτην ἔχει τὴν κλήσιν καὶ τριαύτην
ἔχει τὸ ἕτερον, αἰτίαν δὲ καὶ λόγον καὶ διότι οὕτως τὲ ἔστιν
καὶ κλήσιν ἔχει κατάλληλον ἀπεβόσαν μαθημάτων. (Ἐχά-
ραττον τὰ τρίγωνα καὶ τετράγωνα σχήματα καὶ ἐπέφερον
τοὺς κανόνας τοῦ Εὐκλείδειου, καὶ τὸ μὲν αὐτὸς τὸ ἐδιδάσκον
μὲ βάρος καὶ ἐπιστημονικὴν πεποιθισιν, λέγοντες ὅτι αὐτὸ
ἔχει τούτο τὸ ὄνομα καὶ ἐκεῖνο τὸ ἄλλο. Τὴν αἰτίαν ὅμως
καὶ τὸ «διότι» καὶ τὸ «διὰ» αὐτὸ τὸ σχῆμα εἶναι τοιοῦτον
καὶ ὀνομάζεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν ἠδύναντο νὰ τὸ
εἶπουν». Ὁ Λέων ἔβησε τὰ θεμέλια τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν
ἐν Κωνσταντινουπόλει. Μαθητὰι του δὲ ὑπῆρξαν ὁ γεωμέ-
τρης Θεόδωρος καὶ ὁ ἀστρονόμος Θεοδόχιος. Κατὰ τὸ 888
ὁ Ἀρέβας εἶχεν ἀντιγράψει χειρόγραφον περιέχον τὰ στοι-
χεῖα τοῦ Εὐκλείδειου.

Κατὰ τὸν 10ον καὶ 11ον αἰῶνα συνεχίζεται ἡ διδασκαλία
τῶν μαθηματικῶν.

Ὁ Μιχαήλ ὁ Ψελλὸς ἠσχολήθη μὲ τὰ μαθηματικά.
Τὸ ἐπ' ὀνόματι του φερόμενον συγγραμμα «Σύνταγμα εὐνό-
μοτον εἰς τὰς τέσσαρας ἐπιστήμας» δὲν ἀνήκει εἰς αὐτόν,
διότι φέρει τὴν χρονολογίαν 1008, ἐνῶ ὁ Ψελλὸς ἐζῆσεν ἀπὸ
τοῦ 1018—1096. Ὁ Ταινερὺ συμπεριέλαθεν εἰς τὸν δευτέ-
ρον τόμον τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Διοσάντου ἀνεκδοτῶν
ἐπιστολῶν τοῦ Μιχαήλ τοῦ Ψελλοῦ, ἐξ ἧς καταφαίνεται ὅτι ὁ
μέγας οὗτος πολυτίμων εἶχεν ἀσχοληθῆ καὶ μὲ τὸν Διόφαν-
τον. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐν λόγω ἐπιστολῆς εἶναι ἡ ἀκόλουθος:
«Γλοφυρωτάτην παρέχεται χρῆσιν τὴν κατὰ τοὺς ἀριθμοὺς οἰ-
κονομία καὶ ἡ κατ' Αἰγυπτίους τῶν ἀριθμῶν μέθοδος, δι' ἧς
οἰκονομεῖται τὰ κατὰ τὴν ἀναλυτικὴν προβλήματα» (Κοιμη-
τάτην ἀφέλειον παρέχει εἰς τὴν ἀσχολουμένην μὲ τοὺς ἀρι-
θμοὺς ἐπιστήμην καὶ ἡ αἰγυπτιακὴ ἀριθμητικὴ μέθοδος, διὰ
τῆς ὁποίας λύνονται τὰ ἀναλυτικὰ προβλήματα). Συνεχίζων
παρέχει ὀρισμὸν τῶν πρώτων μαθηματικῶν ἐνοιών. Μονάς,
λέγει, εἶναι «καθ' ἣν ἕκαστον τῶν ὄντων ἔν λεγεται» ἀριθμὸς
δὲ λέγεται «ὁ-μῆδὲν μὲν ἰδῶμα κτησόμενος, ἔχων δ' ἐν αὐ-
τῷ πλῆθος μονάδων ἀόριστος» (ἐκεῖνος ὅστις δὲν ἔχει κανὲν
ἄλλο χαρακτηριστικόν, ἀλλὰ περιλαμβάνει ἀόριστον πλῆθος
μονάδων). Ὁ ἀριθμὸς οὗτος, λέγει ὁ Ψελλὸς καλεῖται καὶ
«πλευρά». Εἰς τὸ σημεῖον τούτο ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν συνῆθη
εἰς τοὺς ἀρχαίους γεωμετρικῶν τῶν ἀριθμῶν παραστάσιν Περὶ
«δυνάμεως» πρόκειται «ὅταν ἀριθμὸς ἐφ' ἑαυτὸν πολλα-
πλασιασθῇ» τούτο δὲ καλεῖται καὶ τετράγωνος ἀριθμὸς. Ὁ-

τον δε δ' αριθμὸς πολλαπλασιασθῆ ἐπὶ τὴν δύναμιν γεννάται ὁ «κύβος». Ὅριζεται ἔπειτα τί εἶναι «δυναμοδύναμις», «δυναμοκύβος», «ἄλογος πρώτος» καὶ «ἀριθμὸς πέμπτος». Παρέχονται ἐπίσης καὶ ἄριστοι σχετικοὶ μὲ τὰ κλάσματα ὅτινα καλοῦνται ἐπὶ μὲν ἀριθμὸν «ἀριθμοστάς» ἐπὶ δὲ δύναμιν «δυναμοστάς», «δυναμοδυναμοστάς» καὶ «κυβικοδυναμοστάς». Ἐπονται δὲ αἱ ἐξῆς ἱστορικοὶ πληροφορίες: «Περὶ δὲ τῆς αἰγυπτιακῆς μεθόδου ταύτης Διόφαντος μὲν διέλαβεν ἀκριβέστερον, ὁ δὲ λογιώτατος Ἀνατόλιος τὰ συνεκτικώτατα μέρη τῆς κατ' ἐκείνον ἐπιστήμης ἀπολεξάνμενος ἑτέρους Διοφάντων προσεώλησε. Καὶ εἰ τις πᾶς ἐναύθα μεθόδους εἶδεν, τὰ προβαλλόμενα ἐνόηεν ἐν τοῖς ἐμμέτροις ἐπιγραμμῶσιν ἀριθμητικὰ προβλήματα σαφέστατα διαλύσει» (Περὶ αὐτῆς τῆς αἰγυπτιακῆς μεθόδου ἐπραγματεύθη μετὰ μεγαλύτερον ἀκριβείαν ὁ Διόφαντος. Ὁ δὲ λογιώτατος Ἀνατόλιος, ἀφού ἐξελεξε τὰ ἔχοντα μεγίστην συνοχὴν στοιχεῖα ἐκ τῆς ἐπιστήμης ἐκείνου, τὰ ἐπινοήσασε κατ' ἄλλον τρόπον. Καὶ ἔαν κανεὶς ἤθελε γνωρίζει τὰς προκειμένας μεθόδους, θὰ ἤδυνάτο μετὰ μεγίστης ἐπιγνώσεως νὰ λύτῃ τὰ προβλήματα, τὰ ὅποια δι' ἐμμέτρων ἐπιγραμμῶσιν προτείνων μερικοί). Παραβetei κατόπιν προβλήματα μετρήσεων, ἀναφερομένων εἰς μήκη (εὐθυμετρικά), εἰς ἐπιπέδους ἐπιφανείας (ἐπιπέδα) καὶ εἰς στερεὰ, μετὰ ἐνδείξων περὶ τοῦ τρόπου τῆς λύσεώς των. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς του ἀποδεικνύων τὰς μυστικὰς ἀριθμολογικὰς θεωρίας, λέγει ὅτι προσέχει εἰς ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἀναδιδάσκων τὸν νοῦν εἰς τὴν θεωρίαν κρόνοις δὲ προσέχω τὸν νοῦν τοῖς ἀναδιδάσκουσι μετὰ βεβαίαν». Ὁ Ταννεύ ἐκρίνεν ἀξιὸν εἶναι ἀξίαν τῆς. Εἰς τὸν Θεόδωρον ἀποδίδεται ἡ συγγραφή καὶ τὸν τίτλον «Περὶ μεγάλου ἐνιαυτοῦ».

Κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα ψυχολογήθη μετὰ μαθηματικὰ ὁ Θεόδωρος ὁ Πρώτος, γράφας μικρὰν πραγματείαν «Περὶ μεγάλου καὶ μικροῦ, περὶ πολλοῦ καὶ ὀλιγοῦ». Ταύτην ἐξέδωκεν ὁ Ταννεύ, ἐκφράσας ἐνοήτως ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς. Εἰς τὸν Θεόδωρον ἀποδίδεται ἡ συγγραφή καὶ τὸν τίτλον «Περὶ μεγάλου ἐνιαυτοῦ».

Ἡ ἀναγέννησις τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας

Ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς κράτος ἐκπαιδευτικόν. Ἡ μέριμνα τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος Ἰωάννου Βασιλάτου, ὅστις εἶχεν ὡς σύμβουλον τὸν πρῶτον φιλόσοφον Νικηφόρον Βλεμμύδην ὑπερὶ τῆς παιδείας, ἐπέδρασαν εὐεργετικὰ διὰ τὴν ἀναγέννησιν παρῶν τῶν ἐπιστημονικῶν σπουδῶν. Ἐν Νικαίᾳ ἐδιδάσκοντο ἡ ποιητικὴ, ἡ ῥητορικὴ καὶ ἡ διαλεκτικὴ, ἐν Σμύρῃ ἡ ἱερικὴ, ἐν τῇ πόλει τῆς Σκαμάνδου τῆς Τρωάδος ἡ ῥητορικὴ. Ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ ἕνατος ἔγραψεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα ὅτι ἡ σοφία τοῦχει ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ του ὅπως ἀναδιδάσκουσι αἱ πηγαι εἰς τῆς γῆς. Τὸ περιεχόμενον τοῦ συγγράμματος τοῦ αὐτοκράτορος Θεόδωρου τοῦ Β' Λάσκαρι, περὶ οὗ ἐγένετο ἐκτενὴς λόγος εἰς τὸ ἄρθρον «Ἑλληνικὴ φιλοσοφία» τοῦ παρόντος τόμου, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ καλλιέργεια τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν ἦτο λίαν ἔντονος. Ἄλλ' ἡ περιληπτικὴ δι' αὐτὰς ἀναγεννητικὴ ἐποχὴ συμπίπτει κατὰ τὴν ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων ἀναγέννησιν.

Ἡ ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων λαμπρὰ ἀναγέννησις τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν (1258—1453)

Γεώργιος Παχυμέρης (1242—1310). Ὁ μέγας ἱστορικός τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης Ταννεύ εἰς τὸν 4ον τόμον τῶν «Μεμνησῶν» σελ. 427, ἀνασερόμενος εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων, γράφει ὅτι «ἐν δὲν ἀνεδείχθη ἐν μοναχικῶν τότε μέγα πνεῦμα, ὅμως ἐν τῷ συνόλῳ ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστημῶν καὶ γνώσεων ἴστανται οἱ Βυζαντινοὶ εἰς τὸ αὐτὸ ὅσον ἂν εἴη εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα ἐν συγκρίσει μετὰ τοὺς ἐν τῇ Δύσει συγχρόνους των». Ὁ Κραυμπαχέρ παρατήρησεν ὅτι ὁ Παχυμέρης οὐδὲν εἶναι καλύτερος ἀπὸ τὸν σύγχρονόν του Ρογήρον Βάκωνα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν εὑρίσκει κανεὶς εἰς τὸν Παχυμέρην τὰς ἀστρατηβόλους ἐκλάμψεις τὰς ὅποιας ἀκτινοβολεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ Ρογήρου. Ἄλλ' ἐπίσης διαπιστώνει ὅτι δὲν κατέχει ὁ Παχυμέρης ἀπὸ τὰς ἀλλοκότους φαντασιώσεις, αἷτινες ἦσαν τὸσον συνήθειαι εἰς ἐκεῖνον. Οἱ σοβαρότεροι ἐκ τῶν μελετητῶν τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἀναγεννήσεως δέχονται σήμερον ὅτι διὰ νὰ γασθῆ ἐπακριδῶς καὶ διὰ νὰ διασαφηνισθῆ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐν λόγω ἐποχῆς, πρέπει νὰ σπουδάζωμεν κατὰ βάθος τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων. Ἡ ἐπίδρασις των εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῆς Ἱταλίας τὴν σημερινῆσιν κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα ὑπῆρξε λίαν σοβαρά. Ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης δοκίμασε ὁ Λούντβιχ Στάιν ἐν Βέρνη συνάλαβε τὸ μέγα σχέδιον νὰ ἐκδόσῃ τὸ «Σῶμα τῶν Βυζαντινῶν ἀνωριστῶν». Δυστυχῶς τὰ πλείστα τῶν συγγραμμάτων των τυγχάνουσι εἰσέτι ἀνεκδοτά. Κατὰ τὸ 1940 ἐξεδόθη ἐν Παρισίῳ ἐν ἐκ τῶν ἀνεκδοτῶν ἔργων τοῦ Γεωργ. Παχυμέρη ὑπὸ τὸν τίτλον «Σύνταγμα τῶν τεσσάρων μαθημάτων, ἀριθμητικῆς, μουσικῆς, γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας». Ἡ ἐκδοσις αὕτη ἀπέτελεσεν ἀφορμὴν νὰ ἔλθῃ πάλιν εἰς τὴν ἐπικαιρότητα ἡ μεγάλη αὕτη προσωπικότης. Ὁ Παχυμέρης πύτυχε νὰ ζῆσῃ εἰς ἐποχὴν ἀναπτύξεως τῆς παιδείας. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ εἶχεν ἀναθέσει εἰς τὸν Πατριάρχον Γερμανὸν τὸν Γ' (1265—1267) νὰ ἀνασυστήσῃ τὸ «Οἰκουμενικὸν Διδασκαλεῖον».

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐχρησιμοποίησε τὸν Μανουὴλ Μάξιμον Ὀλόβολον, τὸν ὁποῖον διόρισε πρύτανιν, «ἐπὶ τῶν τῶν φιλοσόφων», ὅπως ἐσυνήθειον νὰ λέγουν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ὁ Παχυμέρης, ὅστις εἶχε μαθητεήσει εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ μεγάλου λογοθέτου Γεωργίου Ἀκροπολίτου, διεδέχθη τὸν Ὀλόβολον εἰς τὴν θέσιν τοῦ πρυτάνεως τοῦ ἀνασυσταθέντος Πανεπιστημίου. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1275 εἶχε γίνῃ καθηγητὴς τῆς ἐξηγητικῆς τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, διότι εἰς ἐγγράφῳ φέρεται ὑπογράφων μετὰ τὸν τίτλον αὐτῶν: «Ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἀποστόλου Γεωργίου ὁ Παχυμέρης ὑπέγραψας». Εἶχε δὲ λάβει τὸ ἀξίωμα τοῦ Διακόνου καὶ Πρωτοδικίου τῶν Πατριαρχείων. Τὰ φιλοσοφικὰ του συγγράμματα ἐγράφησαν γύρω ἀπὸ τὸ ἔτος 1285. Τὸ μαθηματικὸν τοῦ συγγράμματος ἡ «Τετραβίβλος ἢ Σύνταγμα τῶν τεσσάρων μαθημάτων», φαίνεται γράφῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος. Διὰ τούτου ἀνοίγονται νέαι δόξαι διὰ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην τῆς ἐποχῆς τῆς Πρώτης ὁ Παχυμέρης ἀσχολεῖται μετὰ τὰ συγγράμματα τοῦ Διοφάντου καὶ λύει προβλήματα ἀορίστου ἐξισώσεων β' βαθμοῦ. Ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐἴκοσι κεφάλαια ἀριθμητικῆς» διεσώθη πραγματεία, ἣτις ἀποτελεῖ παράφρασιν τμημάτων ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Διοφάντου. Τὴν ἐν λόγω παράφρασιν ἐξέδωκεν ὁ Γάλλος Ταννεύ, περιλαβὼν αὐτὴν εἰς τὸν δεύτερον τόμον (σελ. 79 κ.ε.) τῶν Ἀπάντων τοῦ Διοφάντου.

Τὸ κύριον ἔργον τοῦ Παχυμέρη εἶναι ἡ μνημονευθεῖσα ἀνωτέρω τετραβίβλος, εἰς τὴν ὁποῖαν μετὰ βασιμαστῆς διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ συστηματικώτατος καὶ ἀκριβολεγίας, προχωρεῖ εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ περιεχομένου τῶν τεσσάρων ἐπιστημῶν (ἀριθμητικῆς, μουσικῆς, γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας). Ἡ ταξιθέσις τῆς μουσικῆς εἰς τὴν δεύτεραν θέσιν ἐνθυμίζει παρῶσιν τοποθέτησιν, ἣν συννητήσαμεν εἰς τὸν θῆσαν τὸν Ζωροράσιον. Κατὰ συνέπειαν μὲ τὸ ἀναδιδόντων τῶν Δυτικῶν. Ἐπίσης εἰς τὸ ἐπ' οἰόμετι τοῦ Ἰωαβδίου φερόμενον συμπληρωματικὸν ἔργον «Τὰ Θεολογούμενα τῆς Ἀριθμητικῆς» σελ. 21 (ἐκδοσις Β. ὑπὸ Φάλκο) φέρεται ῥῆσις τοῦ Πυθαγόρα, κατὰ τὴν ὁποῖαν «τέτταρες μὲν καὶ τὰς σοφίας ἐπιβάθραι, ἀριθμητικὴ, μουσικὴ, γεωμετρία, σφαιρικὰ (τέσσαρες εἶναι αἱ βαθμίδες τῆς σοφίας ἡ ἀριθμητικὴ, ἡ μουσικὴ, ἡ γεωμετρία καὶ ἡ σφαιρικὴ). Ἄξια προσοχῆς εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως ἣν ἐπινοεῖ ὁ Παχυμέρης εἰς τὸ προοίμιον τοῦ μαθηματικοῦ τοῦ συγγράμματος. Δὲν διστάζει νὰ ἐπικαλεσθῆ γνώμην τοῦ σκεπτικιστοῦ φιλοσόφου Φαβριανῶ «ὅτι μὲν σύμφυτα τὰ μαθήματα καὶ οἶκος τὰ ἀνθρώπινον νοῦ, καὶ ἴδια αὐτῶ ἀσχολία ἢ περὶ ταῦτα τριβὴ καὶ ἡ ἐγγυνομένη ἐκ τούτων τῆ ψυχῆ ἡδονή, ἀριθμητικὴ πασιπαισι». Τὸ γὰρ κατὰ οὖσιν ἡδύ, ὅσοι Φαβριανός, ὡς περὶ αὐτῆς τὸ παρὰ οὖσιν καὶ βίαιον ἀλγεῖνον (ὅτι μὲν τὰ μαθηματικὰ εἶναι σύμφυτα καὶ οἶκος πρὸς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν καὶ ὅτι ἡ ἐνασχόλις μετὰ αὐτὰ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἰδιόζουσα εἰς αὐτὸν ἀπασχόλησις, τὸ ἀποδεικνύει σαφερὸς καὶ ἡ δημιουργομένη ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ψυχὴν ἡδονή. Διότι ὁ Φαβριανός λέγει ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὅποσον συμφυεῖ μετὰ τὴν φύσιν προερεῖ εὐχαρίστησιν, ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποσον εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἐπιβάλλεται ὑπὸ τῆς βίας, φέρει λύπην). Ὅτι ἡ, μετὰ μαθηματικὰ ἀσχολία εἶναι πρῶτον ὡς πρὸς τὴν ἡδονήν, προσβάτει ὁ Παχυμέρης, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γνωστοῦ ἀνεκδοτοῦ τοῦ Ἀρχιεπίσκοπου «Μάρτυς ὁ μαθηματικώτατος Ἀρχιεπίσκοπος τῶν κεφαλῶν πλῆττει μὴ τὸν γασμῶν ἀφαιρῆσαι ἐπιστάντι τῷ πολέμῳ ἑσσητικῶς προεστρέφοντος» (Μάρτυς εἶναι ὁ μαθηματικώτατος Ἀρχιεπίσκοπος, ὅστις μετὰ ἐπιμονὴν προεστρέψε τὸν ἑθρικὸν στασιωτὴν, ὅστις ἐστάθη ἐπὶ πᾶν τοῦ κατὰ τὴν πλῆττει τὴν κεφαλὴν καὶ ὄχι τὴν γραμμὴν, ἢ τὴν γεωμετρικὴν σχήματος). Ἡ μετὰ μαθηματικὰ ἀσχολία, λέγει ὁ Παχυμέρης, εἶναι παιγνίδι τοῦ πνεύματος, τὸ ὅποσον προσιδίει εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν. «Ὅτι δὲ τὰ μαθήματα καὶ παίγνια οὐδὲ εἶσι ὡς περὶ καὶ Πλάτων θεοῦ παίγνιον τὸν ἀνθρώπων εἶρηκεν, ἐντεῦθεν δὴλον». Ὅσοτε γὰρ οἶκος τοῦ θεοῦ καὶ ἡδύ περὶ τὸν ἀνθρώπινον ἀσχολεῖσθαι βίον, ὅτε δημιουργῶ πάντας καὶ δὴλαδὴ φιλοφρόνως καὶ κηδεμόνι τοῦ πραχθέντος, οὕτω καὶ ἡ τῶν μαθημάτων θεωρία οἶκος τε καὶ ἡδία ἀσχολία οὐσα τὸς, παίγνιον ἂν τούτου λέγοιται» (Ὅτι δὲ τὰ μαθηματικὰ εἶναι καὶ παίγνιδι τοῦ νοῦ, ὅπως εἶχε εἶπει καὶ ὁ Πλάτων —Νόμοις 803 C— ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι παίγνιδι τοῦ θεοῦ, καταφαίνεται ἐκ τούτου. Διότι, ὅπως εἶναι ἀρμόδιον εἰς τὸν θεὸν καὶ εὐχάριστον νὰ ἀσχολεῖται μετὰ τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ εἶναι δημιουργὸς τοῦ παντός καὶ φιλοφρόνως κηδεμόνι τῶν πλάσματος του, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ θεωρία τῶν μαθηματικῶν, ἐπειδὴ εἶναι εὐχάριστος ἀπασχόλησις τοῦ πνεύματος, δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς παίγνιδι). Δὲν μὲν διως εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὰ μαθηματικὰ ἔχουν ἀξίαν λόγου τῆς θεωρητικῆς ἡδονῆς τὴν ὁποῖαν παρέχουν, ἀλλὰ κατανοεῖ τὴν εἶσιν τὴν ὁποῖαν ἔχουν ὡς μέσα ὅτινα μᾶς καθοδηγοῦν εἰς τὰς πρακτικὰς κατασκευὰς. Ὅταν, λέγει, παραγγελλώμεν εἰς ἕνα τεχνίτην νὰ μᾶς κατασκευάσῃ μίαν μάχιν, ἢ μίαν σύμφωνον μετὰ ὀρισμένον σχέδιον καὶ αὐτὸς δὲν δύναται νὰ τὸ ἀντιληθῆ, τότε χρησιμοποιοῦμεν πρὸς καθοδήγησιν του τὸ γεωμετρικὸν σχέδιον: «Ἐπιτάττομεν τὸ θανάσιω χαλκῷ τοιαυτέτινα μάχισαν τεχνουργοῦσαι. Οὐ δύναται ὁ θάνασιος ἐπιχωρῆσαι τὸ ἐπιταττόμενον ἀκριβῶς. Διαταγοῦσθε μίαν μάχιν καὶ δεικνύμεν γραφικῶς ὅποσον καὶ ἐπιτάττομεν» (Διατάσσομεν τὸν θάνασιον χαλκῶς νὰ κατασκευάσῃ μετὰ τὴν τέχνην του μίαν μάχισαν ὀρισμένου σχήματος. Δὲν δύναται ὁ θάνασιος νὰ συλλάβῃ μετὰ τὸν νοῦν του τὸ ἀντικείμενον τοῦ ὁποῖου διατάσσομεν τὴν κατασκευὴν. Τὸ ζωγραφώμενον καὶ δεικνύμεν εἰς τὸν χαλκῶς ὅποσον εἶναι καὶ τοῦ δίδομεν τὴν παραγγε-

Έλληνικαί ἀμφιέσεις : Χωρική τῆς Φλωρίνης μετ' τὴν γραφικὴν τῆς ἀμφίεσιν.

PHOTO OFFSET
ΠΕΧΑΙΒΑΝΙΔΗ

λιαν της κατασκευής). Ανακρούσονται ούτω τα μαθηματικά ως «γεύονται από των αισθητών προς την των νοητών κατανόησιν». Αι μαθηματικά ιδιότητες των υλικών όντων θεωρούνται από τον Παχυμέρη ως αναλλοίωτοι. Ο χαλκός κύβος ως ύλη δύναται να λάβη οποιασδήποτε μορφάς, διότι η απαρτίζουσα αυτόν ύλη δύναται να μεταπλασθή εις πυραμίδα, σφαίραν κ.τ.λ. 'Αλλ' η έννοια της κυβότητος, τα γεωμετρικά του θελαδής χαρακτηριστικά, θεωρούμενα από καθαράς ειδωλογικώς, έν αφαιρέσει πάσης ύλης, άπώσεως, μένων αναλλοίωτα «καί ό μόν χαλκός κύβος δύναται πυραμίδι γυνώσθαι, ή δέ κυβότης αύ δύναται εις άλλο σχήμα μεταβήναι». Είναι προφανής ή όμοιότης της αντίληψως ταύτης του Παχυμέρη με τα λεγόμενα υπό του Καρτεσιού εις τας «Μελέτας περί πρώτης φιλοσοφίας». Ο Γάλλος φιλόσοφος άναγνωρίζει εκεί ως μόνον σταθερόν μέσα εις την αντικειμενικήν πραγματικότητα στοιχείον την καθαρώς νοσημένην έκτασιν, ήτοι τας γεωμετρικάς σχέσεις. Οι σοφοί Έλληνες της 13ης έκαιονταετηρίδος είχαν ήδη εθάσει εις παρανομίαν αντίληψιν. Κατά συνέπειαν ό Παχυμέρης δύναται να ταχθή εις τους πρώτους άρχηγέτας της επιστημονικής άναγεννήσεως, ήτις άνενόεσε τας γνώσεις της επιστήμης μελετήσασα από καθαράς ποστικής άπώσεως τα φυσικά φαινόμενα.

Παραπλεύρως του Παχυμέρη ίσταται και ό Θεόδωρος Μετοχίτης, περί του όποιου ως φιλόσοφος ένένοτο λόγος έν τώ περϊ ελληνικής φιλοσοφίας άρθρω του παρόντος τόμου. Όπως ό Παχυμέρης παρουσιάζει όμοιότητα προς τον Ρογήρον Βάκωνα, κατά τον αυτόν τρόπον και ό Μετοχίτης παρουσιάζεται ως μορφή άνάλογος προς τον Φραγκίσκον Βάκωνα. 'Ησκησε και αυτός τό άξίωμα του πρωτοπυργού γενόμενος μέγας λογοθέτης και εφεβόνησεν άξιολογητάτην πολιτικήν δράσιν. Όπως ό Παχυμέρης είναι προδρομική μορφή ως προς την μελέτην της μαθηματικής επιστήμης γενικώς, όμοίως και ό Μετοχίτης είναι ό πρόδρομος και άρχηγέτης των άστρονομικών σπουδών. Εις ηλικίαν 42 έτών προσέλαβεν ως διδάσκαλόν του τον καθηγητήν της 'Αστρονομίας Μανουήλ Βρυέννιον και κατώρρωσε να καταστή έντειρότατος περί την μάθησιν ταύτην. 'Ηδυνήθη διά του κύρους του να άπαλλάξη την άστρονομίαν από την δυσπιστίαν, ήτις ύπήρχεν ως προς αυτήν λόγω της συγχύσεως της με την άστρολογία. 'Εν γνώσει της αξίας του μεγάλου τούτου κατορθώματος εις ποιήμα γραμμένον εις άδοκίμους στίχους τό όποιον άπήνησεν προς τον φίλατόν του μαθητήν και διάδοχον εις τας άστρονομικές σπουδάς Νικηφόρον Γρηγοράν (βλέπε περιοδικόν «Βυζάντιον», τόμον 3, 265), έγραφε τά ακόλουθα :

Ήτοι την μεν έγώ σοφίην νέαν άνάειρα
ύφος εις άριδείκτου εκλείπουσαν πάλαι,
φάσι άνά μερόπεσσι βροτούς πολλά μογήσας.
'Εκ τ' όλίγων έμπυρευσμάτων φλόγυα μεγίστην
της θ' άρα σοφίης περίφρατον έκθα λαμπράν
λαμπυρότασσαν έμοι τιμήν άνά τε νυν, άνά θ' έξης
ύστερον έπειτα διά παντ' αιώ διδοίσασ.

(Πραγματικός έγώ αύτήν την σοφίαν (δηλαδή την άστρονομίαν) ως νέαν άνύψωσα εις δακτυλοδεικτούμενον ύφος μεταξύ των θνητών ανθρώπων, ενώ ποδ πολλού είχεν εκλείψει. 'Από όλίγας κρυμμένας μέσα εις την στάκτην σπιθας άναψα λαμπράν φλόγα αυτής της σοφίας φρατήν από όλα τα μέρη ή όποια δίδει εις έμέ άστροπολοούσαν τιμήν και τώρα και συνεχώς εις τό μέλλον διά μέσου όλων των αίωνων).

Γράφων ταύτα είχε κατά νουν τό σύγγραμμά του όπερ φέρει τον τίτλον «Τού συμπεθέρου του ύψηλοτάτου βασιλέως 'Αυδρονίκου του Παλαιολόγου σφεατάτου και άστρονομικωτάτου μεγάλου λογοθέτου Θεοδώρου του Μετοχίτου άστρονομικής κατ' έπιτομήν στοιχειώσεως διδλίον α'». 'Ως δεύτερον μέρος της στοιχειώσεως φέρεται εις τους κώδικας και έτερον έργον του «Προεισαγωγή εις την του Πτολεμαίου συντάξιν», καθώς και έτερον υπό τον τίτλον «Υπομνηματισμοί εις τά ΙΓ' βιβλία της του Πτολεμαίου συντάξεως». Εις τά ύπομνηματα ταύτα, καθώς και εις τά σχόλιά του εις τας φυσικάς πραγματείας του 'Αριστοτέλους άνασερόμενος γράφει τους ακόλουθους στίχους :

'Αμφί τε φυσικά 'Αριστοτελήτα πολυάστροφα,
πολυέριχθ' εύρήματα φύσιος ιστορίης
άπηγέμενα, άμφί τε μαθηματικήν έξιν
ή επί πολλ' έμύθησα νόον Πτολεμαίου πολλόν,
μάλιστα άμφ' 'Αστρονομίαν διζέυμενος, εύ τε
συναγήοχα πάντα πρήγματα θαύματα.

(Και γύρω από τά πολυάστροφα φυσικά του 'Αριστοτέλους, όποια διηγούνται τά πολυκύκλα (γραπτόν πολυέλικτα και άχι πολυέριχτα) εύρήματα της γνώσεως της φύσεως, και γύρω από την μαθηματικήν επιστήμην τής έκπίσεως, καθώς και με τον πολλόν νόον του Πτολεμαίου έρευνών περί 'Αστρονομίας, και εύπάκτως όλα τά έχω συνασθροίσει, πράγματα βασιμαστά).

'Απειθυνόμενος δέ προς τον μαθητήν του Νικηφόρον Γρηγοράν, γράφει :

Και σοι άυ' ήμερον άρσα περίωσιον άφαρ
κτήσασθαι εύ γε πόνοισι τήδε σοφίην πολλούς.
'Ατάρ έπειτα κτήσσο, δι' άρ δέγμενος, εύ γε
και τ' ίσι πάντα μήσοα βένθεα τήδε σοφίης
έσουμένης γάρ έγών άπηγέμην, σύ δ' άκουεις
πάντα δόγματα τήδε σοφίης, εύ μάλ' άνύτων.

(Και εις σε πάλιν διήγειρα ταχέως έπιθυμίον να άποκτήσης καταβάλλον πολλούς πόρους αύτήν την σοφίαν. Και έπειτα την άπέκτησε άναδειχθείς διάδοχός μου και ύπερβολικά έμυθήσθεις εις τά βάθη αυτής της σοφίας. Διότι έγώ σε καθών διήγαυ με σύντονον ρυθμόν, σύ δέ ήκουες όλα τά δόγματα αυτής της σοφίας με πολύ καλόν άποτέλεσμα).

Δυστυχώς έκ των έργων ότινα κατέλιπεν όλίγα άποσπάσματα έδημούσεσε μαζί με δύο ρητορικά γυμνάσματα (τον «Νικηφά» και τον «Προσευτικόν») ό Σόδας εις τον 1ον τόμον της «Μεσαιωνικής Βιβλιοθήκης». Έκ τούτων καταφαίνεται ότι είχε τελείως επιστημονικήν περί της άστρονομίας αντίληψιν: «Γνώσις γάρ έστιν, ως έβην και τούτο διά φιλοσοφίας επιστημονική, περί τινων κτιστών και γεννητών όντων φύσεων υπό της παντοκρατορικής δημιουργηθέντων δυνάμεως, όπη τ' έχοι και όπωσ ταύτα φέρεται, θεϊκοίς πάντως όροις πειθαρχούντα και προστάγμασι» ('Η άστρονομία είναι γνώσις και αύτή διά της φιλοσοφίας επιστημονική, περί τινων πραγμάτων τά όποια είναι κτιστά και γεννητά φυσικά όντα και έχουσι δημιουργηθή υπό της παντοκρατορικής δυνάμεως. 'Εξετάζει ή άστρονομία πώς έχουσι αυτά τά όντα και ποίας κινήσεως έκτελουσι πειθαρχούντα εις όρισμόν θεϊκόων και εις προστάγματα θεϊκά). Συναντιόμεν ένταύθα την αντίληψιν ότι ό κόσμος είναι δημιουργημα θείου, ύπακούων εις νόμους τεθέντας υπό Θεού. 'Η αντίληψις αύτη, έπικρατήσασα κατά τους νεωτέρους ευρωπαϊκούς χρόνους εις τους λεγόμενους «άρουσιόνους», ήτοι τους όπαδούς της θεωρίας ότι ή φύσις είναι έναρμόνιον θείου κατασκευάσμα, συνειθέσε να άπελευθερωθή ή φυσική έρευνα από πύσαν δυσπιστίαν. Ο Μετοχίτης παρατηρούμεν ότι κατά τά τέλη του 13ου αιώνου είχε εθάσει εις την αντίληψιν ταύτην. 'Επίσης ό ίδιος αναφέρει ότι είχε μελετήσει τά «Στοιχεία» του Εύκλειδου, τά «Κωνικά» του 'Απολλωνίου, τά συγγράμματα του Σερήσιου και την «'Αριθμητικήν Εισαγωγήν» του Νικημάχου. Είναι άξιον προσοχής ότι έχει βαθίαν συνείδησιν της ιστορικής συσχεσίας του ελληνικού έθνους, διότι γράφει: «'Ημίν οι και του γένους έσμεν και της γλώσσης αύτοίς (τοις 'Ελλήσι) κοινωλι και διάδοχοι» (Εις ήμάς οίτινες έχομεν την αύτην καταγωγήν και την αύτην γλώσσαν με τους 'Ελληνας και εμείς και διάδοχοί των).

Κατά την αύτην εποχήν έζησε και ό Μάξιμος Πλανούδης (1260—1310) περί αυ, ως φιλόσοφος ένένοτο λόγος εις τό άρθρον «Ελληνική Φιλοσοφία». Όπως ψυχολόγη με τον Διάφαντον, γράμμας σχόλια εις τό δεύτερον και τρίτον βιβλίον, έκδοθέντα υπό του Ταυερύ. 'Η έπιγραφή των σχολίων είναι «Σχόλια αριθμητικής Διοφάντου του Πλανούδη κυρού Μαξίμου», έχουσι δέ γραφή μετά την συγγραφήν των σχολίων εις τον αυτόν συγγραφέα του Παχυμέρη. Μεγάλης προηχίσεως αι αριθμητικά σπουδαί διά του Παχυμέρη του Πλανούδη «'Ηθοσοφία κατ' 'Ινδούς ή λεγομένη μεγάλη». Εις αύτά γίνεται τό πρώτον γνήσιον των ινδικών αριθμητικών ύψηων. Ότω γράφει ό Πλανούδης: «Τ' έβουσι δέ και έτερόν τι σχήμα ό καλοῦσι τζίρον κατ' 'Ινδούς σημαίνον ορδέν. Καί τά έννά δέ σχήματα και αυτά 'Ινδικά έστι. 'Η δέ τζίρα γράφεται αύτω: 0» (βλέπε Μ. Στεφανίδην εν «'Αθηναίς» τόμ. 35). Κάμνει λόγον περί «άριθμησεως κατά χώρας». 'Η πρώτη χώρα (δηλαδή ή πρώτη προς δεξιά στήλη) είναι ή χώρα των «μοναδικών αριθμών»: «τό σχήμα τό κείμενον κατά την δευτέραν χώραν λέγεται δεκαδικός». 'Η τρίτη χώρα περιέχει τους «έκατονταδικούς» αριθμούς. Τήν πρόσθεσιν ονομάζει «σύνθεσιν», την άφαιρέσιν «έκβολήν» και την διαίρεσιν «μερισμόν». 'Ησυχολόγη και με την εξαγωγή των τετραγωνικών ριζών. 'Η τετραγωνική ρίζα καλείται ύπ' αυ του πλευρά.

Περί του Μανουήλ Βρυέννιου ως διδασκάλου εις την άστρονομίαν του Θ. Μετοχίτη ένένοτο λόγος άνωτέρω. Ο Βρυέννιος συνέχιζε τας άστρονομικές μελέτας, αίτινες ύδέποτε είχον διακοπή, έν Βυζαντίω. Κατά τον 12ον αιώνα ό Θεόδωρος ό Πρόδρομος είχε άσοληθή με την άστρονομίαν, επίσης δέ και ό 'Ιωάννης ό Καματηρός είχε γράψει «Περί της ούσανίης των άστέρων διαθέσεως έν συνόψει». Καί ό 'Ιωάννης Τζέτζης κατά τον 12ον αιώνα ένκόριζε τά συγγράμματα του Πτολεμαίου και είχε γράψει «Σχόλια εις την άστρονομίαν του Κλαυδίου Πτολεμαίου» (βλέπε Ι. Μαυαλάκη: Γεωργίος Γεμιστός—Πλήθων, 'Αθήνα 1939, σελ.351), 'Επ' όνόματι του Μ. Βρυέννιου φέρονται τρία βιβλία «'Αρμονικών».

Μαθητής εις την άστρονομίαν του Θ. Μετοχίτου ύπήρξεν ό Νικηφόρος Γρηγοράς, άναδειχθείς ισάξιος του διδασκάλου του. Αυτός, ως ελέγθη εις τό άρθρον «Ελληνική Φιλοσοφία», εισηγήθη την μεταρρύθμισιν του ήμερολογίου, ήν άσγότερον ένεκρίων ό πάπας Γρηγόριος ό ΙΓ'. Έγραψε λόγον προτροπικόν εις τας άστρονομικές σπουδάς «Παρακλητικήν περί άστρονομίας» και πραγματείαν «Πώς δέ κατασκευάζειν άστρολόβους». 'Ητο λίαν ένκρατής των μαθηματικών. Εις κώδικα των «Κωνικών» του 'Απολλωνίου σημειούται: «Τό παρόν βιβλίον διωρθώσατο και άνεπλήρωσεν ό φιλόσοφος Νικηφόρος Γρηγοράς». Ο Γρηγοράς διέτριβεν ως επί τό πλείστον έν τή Μονή της Χώρας. Αι Μοναί τότε είχαν καταστή ιδρύματα, εις τά όποια έδερσπεύετο ή παιδεία. Ο Μάξιμος Πλανούδης και ό Γεώργιος ό Κύπριος ευρισκον τόπον έργασίας εις την Μονήν του 'Ακατολήπτου. Κατότιν της πρωτοβουλίας του Μιχαήλ Παλαιολόγου του Η' ή 'Εκκλησία είχε λάβει εις χείρας της όλόκληρον την άνω-

τάτην παιδείαν και δὲν ἐξείδετο κόπων τὸς παραγωγὴν τῆς.

Καὶ ὁ ζωηρὸς ἀναμειχθεὶς εἰς τὰς περὶ τοῦ Θεωρίου σωτῆρος ἔριδας ἐκ Καλαβρίας μοναχὸς Βαρλαάμ ἔγραψε συγγράμματα μαθηματικά καὶ ἀστρονομικά. Μεταξὺ τῶν ἔργων του φέρεται ἡ «Λογιστική», ἀφιερωμένη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν λογαριασμῶν. Ἐπίσης ἔγραψε «Περὶ ἀρθογωνίων τριγώνων». Ἀστρονομικὸν περιεχομένου εἶναι τὸ ἔργον του «Πῶς δεῖ ἐκ τῆς Μαθηματικῆς τοῦ Πτολεμαίου Συντάξεως ἀκριβέστερον ἐπιλογίζεσθαι ἡλιακὴν ἔκλειψιν». Εἰς μαθηματικὰς μελέτας κατέγινε καὶ ὁ Ἰωάννης Πεδιασίμου σ. ὅστις ὑπῆρξε χαρτοφύλαξ ἐπὶ Ἀνδρονικοῦ Γ' Παλαιολόγου (1328-1341).

Τὸ σχετικὸν ἔργον του φέρει τὸν τίτλον «Τοῦ σοφωτότου γαρτοφύλακος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας, τοῦ καὶ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Διακόνου τοῦ Πεδιασίμου: Σύνοψις περὶ μετρούσεως καὶ μερισμοῦ γῆς». Εἰς τὸ βιβλίον του τοῦτο ἐπιχειρεῖ νὰ συνοψίσῃ τὸ ἔργον του Ἠρώως περὶ γραμμῶν, γωνιῶν καὶ ἐμβαδῶν, προβαίμων καὶ εἰς συμπληρώσεις. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἔγραψε καὶ ὁ Ἰωάννης Πεδιασίμου σ. (†1341), ὅστις ἔγραψε πραγματείας περὶ μουσικῆς.

Κατὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος παρατηρεῖται μεγάλη ἀκμὴ τῶν ἀστρονομικῶν σπουδῶν ἐν Τραπεζοῦντι. Περὶ τὸ 1322 ἀγνωστὸς τις μετέφερε τὸ ἀστρονομικὸν ἔργον τοῦ Σάωυ Μπουχαρῆ. Ὁ Γρηγόριος Χιονιάδης κατ' ἐντολήν του αὐτοκράτορος ἔμαθε τὴν περσικὴν γλῶσσαν καὶ μεταβὰς εἰς Περσίαν ἐσπούδασε τὴν περσικὴν ἀστρονομίαν. Ἐγραψε συγγράμμα «Πίνακες ἀστρονομικοὶ» καὶ «Γοηγορίου Χιονιάδου τοῦ ἀστρονόμου Ἐπιστολαί», Μαθητὴς του ἀνεκρίθη ἐν Τραπεζοῦντι ἱερεὺς τῆς ὀνόματι Μανουὴλ, ὅστις ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ ἱατροῦ Γεωργίου Χρυσοκόκη. Ἐν Τραπεζοῦντι πλείον τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἐκλιτοῦργεῖ κατὰ τὸν Ι. Παπαδόπουλον καὶ ἀσπεροκοπεῖον. Ὁ Γεώργιος Χρυσοκόκης, ὅστις ἐγεννήθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος, ὑπῆρξε γονιμώτατος συγγραφεὺς, ἀσχοληθεὶς οὐ μόνον μὲ τὴν ἀστρονομίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν γεωγραφίαν. Ἀναφέρονται τὰ κάτωθι ἔργα του: «Περὶ ἐπινομίας πόλεων καὶ τόπων», «Κανὼν τοῦ μήκους καὶ τοῦ πλάτους ἐπισήμων πόλεων», «Ἐξήγησις εἰς τὴν σύνταξιν τῶν Περσῶν πρὸς τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ Ἰω. τὸν Χαρισιανόν», «Πράξεις παραδόσεις εἰς τοὺς περσικοὺς κανόνας τῆς ἀστρονομίας», «Πῶς ὁ τῆς εὐλήνης εὐρίσκεται κύκλος», «Πῶς ὁ τοῦ ἡλίου εὐρίσκεται κύκλος», «Κανὼν τῶν ἡμερομερῶν». Ὁ χρόνος τῆς μαθητείας του πλείον τοῦ ἱερέως Μανουὴλ μαρτυρεῖται ἱστορικῶς ὑπὸ εἰδήσεως ἣτις λέγει ὅτι ἔμαθε τὴν ἀστρονομίαν ἐν Τραπεζοῦντι «διδασκάλω χρώμενος ἱερεὶ τινὶ ὀνόματι Μανουὴλ» περὶ τὸ ἔτος 1346.

Ἐπιστημονικώτατον καὶ λογιώτατον ἀστρονομικὸν ἔργον ἔγραψε περὶ τὸ 1361 καὶ ὁ Θεόδωρος Μελιτινιώτης ἐπὶ τὸν τίτλον «Ἀστρονομικὴ τριβίβλος». Τὰ περσικὰ ἔργα τὰ γνωρίζει ἐκ μεταφράσεως, ἀλλὰ εἶναι ἀναγνώσει τὸν ἔθνα καὶ τὸν Πτολεμαῖον, τὸν Πάππον καὶ τὸν Φιλόππον. Γνώστης τῆς ἀστρονομίας τῶν Περσῶν εἶναι ὁ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ 14ου αἰῶνος ζήσας μοναχὸς Ἰσαάκ Ἀσχυρὰς, τοῦ ὁποῦ ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα ἀστρονομικὰ συγγράμματα: «Παράδοξις εἰς τοὺς προγενοὺς περσικοὺς κανόνας τῆς ἀστρονομίας» καὶ «Σχόλια εἰς τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὸν Εὐκλείδη». Ἠσχολήθη ἐπίσης μὲ πολλοὺς κλάδους τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης συγγράψας περὶ γεωμετρίας, γεωδαισίας, τριγωνομετρίας καὶ περὶ τῆς ἀριθμητικῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Νικημάχου, Σχόλια εἰς τὸν Πτολεμαῖον ἔγραψε καὶ ὁ Νικόλαος Καδάσιλας. Εἰς τὸν 2ον τόμον τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων τοῦ Διφάντου εἶναι περιλάθει ὁ Τανερὺ καὶ μικρὰν πραγματείαν ἀνωμόνου τινὸς «Περὶ ἀριθμητικῆς», ἣτις εἶχε προσηχθῆ εἰς τὴν «Ἀριθμητικὴν εἰσαγωγήν» τοῦ Νικημάχου. Ἐν τέλει τῆς μικρᾶς ταύτης πραγματείας ἀναφέρονται οἱ συλλογισμοὶ διὰ τῶν ὁποίων ὁ Νικόμαχος ἀπεδείκνυεν ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀναπόσπαστος ἀπὸ τὴν γῶσιν τῶν μαθηματικῶν: «Νικόμαχος δεικνύων ὡς ἀνευ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης οὐκ ἔστι φιλοσοφεῖν, οὐδὲ εὐδαιμονεῖν... Τὸ εὐδαιμονεῖν οὐκ ἀνευ φιλοσοφίας· ἡ φιλοσοφία οὐκ ἀνευ μαθημάτων. Τὸ εὐδαιμονεῖν ἄρα οὐκ ἀνευ μαθημάτων. Διὰ τοῦ 2ου συλλογισμοῦ λέγει: «Ἡ φιλοσοφία γνῶσις τῶν ὄντων. Τὰ ὄντα ἢ συνεχῆ ἢ διωρισμένα. Περὶ τούτων τὰ μαθηματικά καταγίνονται. Τὸ φιλοσοφεῖν ἄρα διὰ μαθημάτων».

Ἡ περὶ τὰ μαθηματικά ἀσχολία συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα. Εἶναι ἄξιον μεγάλης προσοχῆς ἐν σημείωμα ὁ περὶ Ὁ Χάιμπεργκ (βλέπε ἀνωτέρω σημειώσεις ἀστρονομικῶν τοῦ Βίτταγ κλπ.), εὖρε γεγραμμένον εἰς κώδικα μαθηματικῶν περιεχομένου «Ἰωάννου πατριαρχικοῦ νοταρίου τοῦ Χορτασίμου». Ὁ τῆν γεωμετρίαν εἰσὶ διδάξας ὁ φιλοσοφίας ὄντων ὑπῆρξε πρωτεδικὸς τῆς ἀγιωτάτης τοῦ Θεοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας διάκονος κύριος «Μιχαὴλ ὁ Βαλασαμῶν» ὄρισμὸς τοῦ παναγιωτάτου ἡμῶν δεσπότη καὶ αὐθέντου τοῦ οἴκου μενικοῦ πατριάρχου κυρίου Ματθαίου, ἀγῆρ λόγιος ὄντως καὶ φιλοσοφίας ἐπὶ πλείστον ἐμπλοκῶς, τῆ γε μὴν κοσμιότητι τῶν ἡθῶν καὶ τῶ τοῦ φρονήματος περιόντι πολλοὺς τῶν κατὰ τὸν αὐτὸν αὐτῶ χρόνον ὑπερβαλλόμενος, ὅς διὰ τὴν ἐνούσαν αὐτῶ ἀρετὴν τε καὶ σύμειναι πρωτεδικὸς τε ἔχειροτονήθη παρὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ διδάσκαλος ἐκρίθη τῶν τε ἑλληνικῶν μαθημάτων καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων, ὅσα θεωρίας ἐνετα μείζονος καὶ τελειώσεως. Ἐξείλε δὲ ταῦτα ὁ παναγιωτάτος ἡμῶν δεσπότης ὁ οἰκουμένης πατριάρχης, ἐξ ὧν αὐτὸν προεῖλετο μόνον διδάσκαλόν τε τοῦ οὐ καὶ καθηγητὴν τῶν τῆς ἑαυτοῦ Ἐκκλησίας τροσῶν, οὐς δὴ τὰ μέγιν

στα ὠφέλησας μὴ μὴν αὐτῶ κατέλιπεν ὑπερον, ὅστε εἶναι τὰ περὶ τούτου καὶ Ὁμηρον καὶ ἔσομενοι πιθεσβαίς (Ἡ ὠνόμου πατριαρχικοῦ νοταρίου Χορτασίμου. Ἐκεῖνος, ὅστις ἐξείλετο εἰς ἐμὲ τὴν γεωμετρίαν ἢ το ἰλοσοφώτατος πρωτεδικὸς τῆς ἀγιωτάτης Μεγάλης Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, διὰ κωνος κύριος Μιχαὴλ ὁ Βαλασαμῶν κατὰ διαταγὴν τοῦ παναγιωτάτου δεσπότη καὶ αὐθέντου ἡμῶν οἰκουμένης πατριάρχου κυρίου Ματθαίου, ἀγῆρ λόγιος πραγματικῶς, ὅστις εἶχε πολὺ προχωρήσει εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὡς πρὸς τὴν κοσμιότητα τῶν ἡθῶν καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ φρονήματος ὑπερβαλλε πολλοὺς ἀπὸ τῶν συγχρόνων του. Διὰ τὴν ἀρετὴν τὴν ὅταν εἶχε καὶ τὴν σύμειναι ἔχειροτονήθη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πρωτεδικὸς καὶ ἐκρίθη διδάσκαλος καὶ τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων καὶ τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας, ὅσα ἔχουν συνάσειον μὲ ὑψηλότεραν καὶ τελειότεραν θεωρίαν. Ἐκαὶ δὲ ταῦτα φανερόν ὁ παναγιωτάτος ἡμῶν δεσπότης ὁ Οἶκος μενικός Πατριάρχης, διότι τὸν ἐξέλεξε μόνον αὐτὸν καὶ διδάσκαλον καὶ καθηγητὴν τῶν τροσῶν τῆς Ἐκκλησίας του. Τούτοι τροσῶν τούτους ἀφοῦ εἰς μέγιστον βαθμὸν ὠφέλησεν, ἀσπεν εἰς τὸν ἑαυτοῦ τοῦ διὰ τὸ μέλλον μὴ μὴν, ὅστε ὅσα ἀποροὺν εἰς αὐτὸν νὰ ἀξίουν, ὅπως λέγει ὁ Ὁμηρος, νὰ τὰ μάθουν καὶ οἱ μεταγενέστεροι). Ὁ πατριάρχης Ματθαίος, περὶ τοῦ ὁποῦ γίνεται λόγος εἰς τὸ μεταφρασθὲν σημείωμα ἢ το εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ ἔτη 1395—1409. Κατὰ συνέπειαν ὁ Μιχαὴλ ὁ Βαλασαμῶν θὰ διορίσθη καθηγητὴς κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διὰ στήμα. Ὑπάρχουν περὶ τούτου πληροφορίες ὅτι ἦτο εἰς τὴν Φλωρεντίαν κατὰ τὸ 1438. Συνάγειται συνεπῶς ὅτι ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος εἰδείκνυε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἐπιστημονικὰς σπουδὰς καὶ ὅτι ὁ διάκονος Μιχαὴλ Βαλασαμῶν, ὅστις διέφυγε μέχρι τούδε τὴν προσοχὴν τῆς ἱστορικῆς λεξικογραφίας, εἰδίδασκε τὴν γεωμετρίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν μετὰ πολλὰς ἐπιτυχίας.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 14ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος φαίνεται ζήσας καὶ ὁ ἐκ Σμύρνης Νικόλαος Ἀράδασκος ὁ ἐπικαλούμενος Ραβδᾶς. Οὗτος προέβη εἰς τὴν ἐπανέκδοσιν τοῦ ἀνωμοειθῆτος ἀριθμητικοῦ ἔργου τοῦ Μαξιμου Πλανουδῆ. Κατέλιπε δύο ἐπιστολάς περὶ ἀριθμητικῆς τὰς ὁποῖας ἐξέδωκεν ὁ Τανερὺ διὰ τοῦ συγγράμματός του: «Les deux lettres arithmétiques des Nicolas Rhodas» Παρίσι 1886. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ἡ μία φέρει τὸν τίτλον «Παράδοξις σύντομος καὶ σαφειστάτη τῆς ψηφοφορικῆς ἐπιστήμης», διδὸν δὲ ὀδηγίαν διὰ τὴν διὰ τὸν δακτύλων τῆς χειρὸς ἐκτέλεσιν λογαριασμῶν ἀπὸ 1—9999. Ἡ δὲ ἕτέρα εἶναι ἡ «Μέθοδος πολιτικοῦ λογαριασμοῦ» ἐκθέτει δὲ τὴν σήμερον λεγομένην μέθοδον τῶν τριῶν. Ἡ μέθοδος αὕτη χαρακτηρίζεται ὡς μάντις: «Ἡ δὲ τῶν τριῶν μέθοδος ἡ τῆς λογιωτικῆς μάντις ἐστὶ, καθὼς φησὶν ὁ παλαιὸς λόγιος». Ὁ Τανερὺ ἀποροίπτει τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἰνδοραβδικὴν προέλευσιν καὶ διατυπῶν τὴν ἀντίληψιν ὅτι αὕτη ἔλκει τὴν καταγωγὴν της ἀπὸ παλαιότερον πηγῶν.

Καὶ ὁ Γεώργιος Γερματὸς Πλήθων εἶχεν ἑυδαθῶναι τὴς τὰς μαθηματικῶν μελέτας. Ἐκ τοῦ 3ου βιβλίου τοῦ εἰς πῶρος καταγραφῆτος ἔργου τοῦ «Νόμου Συγγράμματος» διαώθη τὸ 11ον κεφάλαιον, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος «Περὶ μέτρου τε καὶ συμμετρίας» ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀριθμολογικῆς ἀπόψεως: «Τὸ δὲ δὴ καλὸν ταῦτο ἐν μέτρῳ τε καὶ τοῖς συμμετρίας δικαίου καὶ ὅλων ὄρω, οὐκ ἐν ἀμετρίας, οὐδὲ γε τὸ ἀόριστον τε καὶ ἀεί πλείον. Καίτοι ἀπορροίπειν ἄν τις, εἰ τὸ μᾶλλον ὄρω καὶ ἀμεινον ὄρω, τί δὴ ποτε οὐ τὸ ἀεί πλέον, ἀλλὰ τὸ μὴ τὸ μέτριον ὑπερβάλλον, καλλίον τε αἶμα καὶ ἀμεινον; Ὅτι δὴ οὐ τὸ πλείον τε πλέον καὶ ὄρω μείζον μᾶλλον ὄρω, οὐδ' ὄρω τὸ τὸ πῶσά ὑπερβάλλον, ἀλλὰ πολὺ πρότερον τὸ πρὸς τὸ ἀνώλεθρον εὐ μᾶλα πεφυκός. Εὐ δὲ μᾶλλον πέφυκε πρὸς τὸ ἀνώλεθρον τὸ ἐν τε καὶ μᾶλλον ἄνωμενον. Μᾶλλον δ' ἄνωται, ἀπλοῦν μὲν συνθέντο, σύμμετρον δ' ἀσύμμετρον, τὸ γε ἀνάλογον ἔχοντα τῶν οὐκ ἀνάλογον ἔχοντων. Τὸ γὰρ αὐτὸ μέτρον, λόγος τε ὁ αὐτός, κοινὰ γινόμενα, τὰ τε μετρούμενα, τὰ τε ἀνάλογον ἔχοντα ὡς μάλιστα εἶναι. Τὰ δὲ μὴτε ἐκ συμμέτρων τῶν ἐαυτῶν μερῶν, ἢτοι ἀνάλογα ἔχοντων, μὴτε πρὸς ἄ αὐτὰ τέτακται, καὶ ὄντες μέρη καὶ αὐτὰ ὄντα τυγχάνει, μετρία ἔχοντα, ἀτε δὴ οὐδ' ἄνωμένα, πλείον στον ἢδη καὶ τοῦ ἀνώλεθρου ἀποπίπτει. Διὰ ταῦτα ἐν μέτρῳ τε ἀεί καὶ ὄρω τὸ μᾶλλον τε ὄρω καὶ αἶμα καλλίον τε καὶ ἀμεινον οὐ τὸ ἀεί τε πλείον καὶ ὄρω ἀόριστον» (Τὸ δὲ ὄρωσιον, περὶ τοῦ ὁποῦ εἰς τὰ προηγούμενα ἀμείλωσαμεν, πρέπει νὰ τὸ ἐπιδιώκωμεν ἐντός τοῦ μέτρου καὶ μέσα εἰς συμμέτρους ἀναλογίας, καὶ γενικὰ μέσα εἰς ὄρον καὶ οὐχὶ μέσα εἰς τὸ ἀόριστον καὶ δυνάμενον διαρκῶς νὰ ἐπαυθῆ. Καὶ ὄρω δύναται τις νὰ προβάλλῃ τὴν ἀπορίαν, ἀφοῦ τὸ εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν ἔχον τὴν ἰδιότητα τοῦ ὄντος εἶναι ἀνώτερον κατὰ τὴν ἀξίαν διατὶ τόχα τὸ διαρκῶς ἐπαυξανόμενον δὲν εἶναι καλύτερον καὶ ἀνώτερον, ἀλλὰ τὸ μὴ ὑπερβαίνον τὸ μέτρον: Τούτο συμβαίνει διότι εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν τὴν ἰδιότητα τοῦ ὄντος τὴν ἐνεῖ, διχὶ τὸ πλεονάζον κατὰ τὸ πλῆθος καὶ τὸν ὄγκον, οὐτε ἐν γενεῖ τὸ παρουσιάζον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ποσότητος ὑπεροχὴν, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον ἐκείνο τὸ ὄρωσιον εἶναι κατασκευασθῆ κατὰ τρόπον κατάλληλον διὰ νὰ εἶναι ἀνευαλοῦθροτον. Τοιαῦτη δὲ κατασκευὴν ἐνεῖ τὸ ἐν καὶ ἐκείνῳ τὸ ὄρωσιον ἐμφανίζει ἐνόητητα εἰς μεγαλύτερον βαθμὸν. Τοιαῦτη δὲ μεγαλυτέρων ἐνόητητα ἐμφανίζει τὸ ἀπλοῦν ἐν συγκρίσει μὲ τὸ σύνθετον, τὸ σύμμετρον ἐν συγκρίσει μὲ τὸ ἀσύμμετρον, καὶ τὸ ἔχον μέσα τῶν ἀναλογίων ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκείνο τὸ ὄρωσιον δὲν εἶναι. Διότι τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ αἱ αὐτὰ ἀνάλογα καὶ ἀνάλογα, ὅταν καταστοῦν κοινὰ διὰ διάφορα ὄντα, ἐκείνων ὑπερβολικὰ ἐκείνα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφορμῶνται τὰ μέτρα καὶ αἱ

αναλογίας. Όσα δὲ συγκρίνεται ἀπὸ μέρη τὰ ὅποια δὲν εἶναι συμμετρικά οὔτε ἀνάλογα, οὔτε πρὸς τὸν ἑαυτὸν τῶν οὔτε πρὸς ἄλλοι μετὰ τὰ ὅποια ἔχουν ὀρισθῆναι σχετίζονται ἀποτελοῦντα μέρη αὐτῶν, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν ἐνόητα οὐδὲ ἄλλως ἔχουν μετοχὴν εἰς τὸ νὰ μὴ ἐξολοθρευθῶσι. Διὰ τοῦτο τὰ εἰς μεγαλύτερον καὶ ὠριότερον καὶ τελειότερον βαθμὸν ὑπάρχον εὐρίσκειται πάντοτε μέσα εἰς τὸ μέτρον καὶ εἰς τὸ ὄριον). Ὁ Πλάτων ἐκφράζει ἐνταῦθα τὴν πρὸς τὸ πεπερασμένον πρακτικῶν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν κόσμου. Καὶ εἰς τὴν ἀστρονομίαν ἦτο ἄλλη ἐντριβὴ ὁ Γεμιστός. Εἰς τοὺς κώδικας ὑπάρχουν δύο ἀστρονομικά του ἔργα «Μηνῶν τε καὶ ἐτῶν τῶν εἰς καὶ ἡμερῶν ἀπαριθμητικῶν» καὶ «Μέθοδος εὐρέσεως ἡλίου καὶ σελήνης καὶ τῶν ἀστέρων ἐποχῆς ἀπὸ κανόνων, οὗς αὐτὸς συνέστῆσεν». Κρυπτικῶν τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν ἐφρόντισε νὰ συντάξῃ καὶ νέον ἡμερολόγιον. Συνέθεσε δὲ τοῦτο κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ παλαίου Ἀθηναϊκοῦ ἡμερολογίου μὴ τὴν ἀσσορῶν ὅτι δὲν ἐταίειν ὡς ἀρχὴν τοῦ ἔτους τὸ θερινόν, ἀλλὰ τὸ χειμερινόν ἡλιοστάσιον. Τὴν πρώτῃν τοῦ μηνὸς ἐκάλεσε νεομηνίαν, τὴν 15ῃν διχομηνίαν καὶ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ μηνὸς ἐκάλεσε ἐξην καὶ νέαν» (πολιτικῶν καὶ νέαν). Διέκρινε δὲ κατὰ τὴν διάρκειαν τὸν μῆνα εἰς ἰσάμενον, μεσοῦντα, φθίνοντα καὶ ἀπίνοντα. Ὁ μὲν τῶν 28 ἡμερῶν καλεῖται παρ' αὐτοῦ πλήρης ὁ δὲ τῶν 29 ἡμερῶν κῶλος. Ἡ 1η, 8η, 15η, 22α, 29η, ἢ 30ῃ ἡμέρῃ καλοῦνται ἱερομηνία. Ἐγραψε προσέτι καὶ μικρὰν πραγματείαν μουσικῶν καὶ μετρικῶν περιεχομένου: «Κεφάλαια ἅπτα λόγων μουσικῶν». Ἐπὶ τῆς βάσει δὲ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχῶν συνέθεσεν ὕμνον διὰ τὴν λατρείαν τῶν ἱπ' αὐτοῦ εἰσαγομένων νέων θεῶν. Τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν νέαν θρησκείαν, ἢν ἐπινοεῖ καλεῖται συχνάκις «Θεοσέβειαν». Εἶναι λίαν πιθανόν ὅτι ὁ Κάϊρης ἐδανείσθη τὸν τίτλον τοῦτον ἐκ τοῦ Πλάτωνος. Ἐπιμῆθη δὲ αὐτὸν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν νὰ συντάξῃ ὕμνον καὶ ἀκολουθίας διὰ τὴν νέαν θρησκείαν. Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Β. Π. Σκοποῦλου ἐκδοθέντα ἐν Πάτραις κατὰ τὸ 1875 «Καίρη φιλοσοφικῶν καὶ φιλολογικῶν σημειώματα ἐν σελ. 47 «Γεννάδιος ὁ Σχολάσιος... τοῦ Πλάτωνος ὑπὲρ Πλάτωνος σύγγραμμα τὸ πρὸς παρεδωκεν». Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἔργων ὁ Γεμιστός ἐγραψε καὶ συγγράμματα φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν περιεχομένου. (Βλέπε I. Μαμαλάκι Γ. Γεμιστός - Πλάτων, σελ. 48 κ.ε.).

Καὶ ὁ Βησσαρίων ἦτο ἐμπειρότατος περὶ τὰ μαθηματικά. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῆς πλήθους τῶν χειρογράφων μαθηματικῶν περιεχομένου τὰ ὅποια κατεῖχε καὶ ἐκ τῶν παρατηρήσεων, σημειώσεων, διορθώσεων καὶ γεωμετρικῶν σχεδίων τὰ ὅποια εἶχεν ἐγκαταστήσει εἰς αὐτὰ. Μεγάλῃν καὶ πρωτότυπον ἐπίδοσιν εἰς τὰ μαθηματικά ἐνεφάνισε καὶ ὁ Μαυροῦλ Μοσχόπουλος ἀποθανὼν ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὸ 1640. Τὸ περὶ μαγικῶν τετραγώνων σύγγραμμα του ἐμελέτησε καὶ ἀνέλυσε ὁ Γάλλος μαθηματικὸς Ταννερύ. Κάτωθεν λόγων ἀνωτέρω περὶ Θεώσεως τοῦ Σμυρναίου εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ σημειώσωμεν ὅτι εὐρίσκον παρ' αὐτῶ τὸ πρώτον μαγικὸν τετράγωνον. Καὶ ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος γεννηθεὶς ἐν Τραπεζοῦντι Ἀμυροῦτζης Γεώργιος, ὅστις μετὰ τὴν ἀλυσὴν ἔθεσεν ἑαυτὸν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Μακάμβη τοῦ Πορθητοῦ ἦτο ἐμπειρότατος περὶ τὴν ἀστρονομίαν. Ὁ ἱστορικὸς Κριτόβουλος λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο περὶ «τῶν αἰδηροῦσαν ἀκρος, ὅση περὶ τὸ φυσικὸν ἔχει καὶ δογματικόν, τότε μαθηματικὸν τε καὶ γεωμετρικόν καὶ τὰς ἀναλογίας τῶν ἀριθμῶν, καὶ ὅση τῶν ἀπὸ τοῦ περιπάτου καὶ τῆς στοᾶς προσέτι δὲ καὶ πλήρης ἐγκυκλίου παιδείας, ρητορικῆς τε φημι καὶ ποιητικῆς». Κατὰ πρότροπὴν τοῦ Μακάμβη τοῦ Πορθητοῦ προέβη εἰς ἐκδόσιν τῆς γεωγραφίας τοῦ Πτολεμαίου, ἣτις μετεφράσθη καὶ ἀραβιστί.

ΕΒΔΟΜΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ Ἡ ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας (1453—1821)

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλώσεως τοῦ ἔθνους εἰς τὸν ξένον κατακτητὴν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνεχισθῇ ἡ λαμπρὰ ἀναγέννησις τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν, ἥτις εἶχε σημειωθῆναι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων. Ἡ διδασκαλία ὅμως τῶν μαθηματικῶν συνεχίσθη εἰς τὰ ἱδρυόμενα ἐκπαιδευτήρια, πρῶτοι δὲ παιδευμένοι Ἕλληνας ἠσυχολήθησαν μετ' ἐπιτυχίας εἰς τὰς σπουδὰς ταύτας, ἀφήσαντες καὶ ἀξιόλογα συγγράμματα. Δυστυχῶς δὲν εἶχε γίνῃ ἡ δέουσα ἀρχαϊκὴ ἐρευνα, ἥτις θὰ μᾶς διερωτῆτε σχετικῶς. Μὲ τὸ ἐν λόγῳ ἱστορικὸν πρόβλημα ἠσυχολήθη ὁ Μ. Στεφανίδης, ὅστις προέβη καὶ εἰς ἀνακαινώσεις ἐπ' αὐτοῦ διὰ τῆς «Ἀθηνᾶς» καὶ δι' ἄλλων δημοσιεύσεων. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος ἀνοφείρεται ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης ὡς μελετητὴς καὶ μεταφραστὴς ἔργων τοῦ Καρτεσιῦ καὶ Μαλεμδραγγίου. Μαθηματικῶν περιεχομένου εἶναι τὸ ἐκ τῆς λατινικῆς μεταφρασθὲν ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ὁδὸς μαθηματικῆς» ἔργον του. Μαθητὴς του ὑπῆρξεν ὁ Μπαλάνος Βασιλόπουλος ὅστις ἠσυχολήθη μὲ τὸν Εὐκλείδην καὶ Ἀρχιμήδην. Ἐξέδωκε δὲ τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου του ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, ἐπιμηθεύμενον κατὰ τὸ περιεχόμενον. Εἰργάσθη εἰς τὴν ἐν Ἰωαννίνοις σχολῇν τοῦ Γκιούμα ἀπὸ 1723—1760. Κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ὤθησιν εἰς τὰς μαθηματικὰς σπουδὰς παρέσχεν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, μεταφράσας τὴν ἀιθητικὴν καὶ τὴν γεωμετρίαν τοῦ Βόλη. Εἰς τὴν «Ἀθωνιάδα» σχολῇν τὴν ἱδρυθεῖσαν ἐν τῇ μονῇ τοῦ Βατοπεδίου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρι-κατὰ τὸ 1758 ἀπεδίετο μεγάλη σημασία εἰς τὴν δι-

δασκαλίαν τῶν μαθηματικῶν. Εἶχε δὲ κατὰ πλατωνικὸν ζῆλον ἀναγραφὴ εἰς τὴν εἰσοδὸν τῆς σχολῆς :

Γεωμετρίων εἰσίτω, οὐ κωλύω
τῶ μὴ βέλονται συζυγίσω τὰς θύρας.

Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἐδίδαξε καὶ εἰς τὰ Ἰωάννινα εἰς τὴν Μαρουσιαίαν σχολῇν, τὴν Ἀλεξάνδρην, τὰ μαθηματικά καὶ τὴν ἀστρονομίαν κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Μπρασέτ (βλέπε Φ. Μιχαλοπούλου: «Τὰ Γιάννενα κ' ἡ νεοελληνικὴ ἀναγέννησις»). Εἰς τὴν ἐν Ἀγίῳ Ὀρεῖ «Ἀθωνιάδα» σχολῇν ἐδίδασκειν ὁ Βούλγαρις τὰ μαθηματικά κατὰ μαρτυρίαν τοῦ μαθητοῦ του Ἰωσήπου τοῦ Μοισιόδακος ἐπὶ τῆς βάσει τῶν μαθηματικῶν ἔργων τοῦ Σέγκεν. Ἐσυνήθεισε δὲ ὁ Βούλγαρις νὰ ἀρχίζῃ τὰ μαθηματὰ του διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς Λογικῆς. Ὁ μνημοσυμβεβὴς μαθητὴς τοῦ Ἰωσήπου ὁ Μοισιόδαξ, ὅταν ἀνετέθη εἰς αὐτὸν ἐν Ἰασῷ τῆς Μολδαβίας κατὰ τὸ 1765 ἡ διεύθυνσις τῆς «Αὐθιτικῆς Σχολῆς» μετέβαλε τὴν σειράν προτάξας τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθηματικῶν (βλέπε Ν. Βοστάντζη: «Παιδαγωγικαὶ ἰδέαι Ἰωσήπου τοῦ Μοισιόδακος», Ἀθήναι 1941). Δικαιολογῶν τὴν καινοτομίαν τὸν ταύτην ὁ Ἰωσήπος γράφει: «Πάντα τὰ σχολεῖα κοινῶς τῆς Ἑλλάδος συνήθιζον νὰ προαιμολογῶσι τὴν Φιλοσοφίαν ἀπὸ τῆς Λογικῆς καὶ μῆτε ὁ κλεινὸς Εὐγένιος αὐτὸς δὲν ἐφάνη ἀντικειροῦκος αὐτῇ τῇ τάξει. Ἐκεῖνον μόνον τὸ ὅποιον κρίνω ἐκθετέον ἐνταῦθα, εἶναι πᾶς ἡ Μαθηματικὴ εἶναι ἡμῶν ἀσυνκοίτης ἀναγκασιότατος ἀπὸ τῆς Λογικῆς καὶ πᾶς τοῦτο πλεονόσοφῶν, ἐπρομύμιασε τὴν παράδοσιν τῆς Φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς Λογικῆς. Ἐδίδαξε δὲ τὰ μαθηματικά ἐπὶ τῆς βάσει τοῦ συστήματος τοῦ Ἰωάννου Ἀνδρέου τοῦ de la Caille.

Μὲ τὰ μαθηματικά ἠσυχολήθη καὶ ὁ ἐκ Χίου Κωνσταντ. Γορδάτος, γράψας «Περὶ σειρῶν χάσεως», Ἀξιόλογος τυγχάνει καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη, ὅστις ἐγραψε στοιχεῖα μαθηματικῶν καὶ φυσικῆς. Ὁ Ἰωάννης Σπαρμιώτης, διευθυντὴς τοῦ ἐν Ἀιτωλακίῳ «Ἑλληνομουσείου» μετέφρασεν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν ἀριθμητικὴν καὶ ἀλεξάνδρην. Εἰς ἐπιμῆθη δὲ περιωπῆν εἶχεν ἀναγνῆθῃ ἡ διδασκαλία τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς φυσικῆς εἰς τὴν κατὰ τὸ 1780 ἱδρυθεῖσαν σχολῇν τῶν Κυδωνίων. Ὁ εἰς αὐτὴν διδάσας Βενιαμὴν ὁ Λέσβιος (1762—1824) ἦτο δασκίτης γνῶστης τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἰσχυρὰν κλίσιν πρὸς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἔδειξε καὶ ὁ Θεόφιλος Κάϊρης (1784—1853). Μὲ τὰ μαθηματικά ἠσυχολήθη καὶ ὁ Κ. Κούμας, ὅστις ἐδίδασκει μετὰ τοῦ Κωνστ. Οἰκονόμου εἰς τὸ ἐν Σμύρῃ «φιλολογικόν» γυμνάσιον, μετέπειτα δὲ εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἐπῆλθε διακοπὴ μετὰ τὴν ἀλυσὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν ἀρξαμένην ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος καὶ εἰδικότερον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων λαμπρὰ ἀναγέννησιν τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν. Τὰ πλεῖστα τῶν χειρογράφων τῶν ἀρχαίων μαθηματικῶν μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οὕτω π.χ. ὁ Φραγκίσκος Φιλέλος ὅστις τὸ 1425 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἦτο συμμαθητὴς παρὰ τῷ ρήτορι Γ. Χρυσόκοκκῳ μὲ τὸν Βησσαρίωνα μετέφερε τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν χειρόγραφον τῶν «Κωνικῶν» τοῦ Ἀπολλωνίου εἰς τὴν Δύσιν. Λόγῳ τῆς μεταναστεύσεως εἰς τὴν Ἑσπερίαν τῶν Ἑλλήνων λογίων διακοπὴ ἢ κατὰ παρεδῶσιν ὀργανικὴ ἀνάπτυξις τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα. Ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος καταβάλλεται προσπάθεια νὰ μεταλαμπαδεύθωσι αἱ μαθηματικαὶ γνώσεις ἀπὸ τῆς Ἰταλίας ἐπιμοίωσι διὰ δογματικῆς διδασκαλίας, καὶ οὐχὶ δι' ἀναδρομῆς εἰς τὰς πρώτας πηγὰς.

Τὰ μαθηματικά κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα.

Κέντρον τῶν μαθηματικῶν σπουδῶν ἐγένετο κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα τὸ ἐν Ἀθήναις ἱδρυθὲν Πανεπιστήμιον. Πρώτος καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν διορίσθη ὁ Κ. Νέγρης (1804—1880). Κατὰ τὸ 1868 διορίσθη καθηγητὴς τοῦ μαθημάτος τούτου καὶ ὁ Βασίλειος Λάκων, γεννηθεὶς ἐν Κέα κατὰ τὸ 1830. Διετέλεσε καθηγητὴς μέχρι τοῦ 1894. Ἐγραψε «Φυσικὴν», «Γεωγραφίαν», «Κοσμογραφίαν», «Ἀριθμητικὴν» καὶ «Ἀρχὰς Γεωμετρίας». Σημαντικὰς ἐργασίας εἰς γαλλικὴν γλῶσσαν ἐδημοσίευσεν καὶ ὁ ἐκ Τριπόλεως Νικ. Νικολαΐδης, ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1889. Ἐκεῖνος ὅστις κυρίως διηνοῦσε τὴν ὁδὸν πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς σπουδὰς ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης Χατζηθεῶτης (1844—1921). Διετέλεσε καθηγητὴς ἀπὸ τοῦ 1884—1921. Τὰ συγγράμματά του εἶναι γεμάτα ἀπὸ εὐκρίνειαν καὶ σαφήνισιν. Ἐξαιρετικῆς δυνάμεως μαθηματικὴν διακρίσιν ἐνεφάνισεν ὁ Στέφανος Κυπάρδισκος (1857—1917). Ἐκτὸς τῶν πολλῶν του ἐργασιῶν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρην καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τῶν συναρτήσεων ἐπεξετέλεσε κατὰ πρῶτον τύπον τὴν θεωρίαν τῶν ἀναλλοιωτῶν εἰς τὴν τριγωνομετρίαν. Νεωρὸς ἀκόμη ἔγραψεν ὡς διδακτορικὴν διατριβὴν μελέτην γαλλιστί ὑπὸ τὸν τίτλον: «Sur la theorie des formes binaires et sur l'ellimination». Αἱ ἐργασίαι του μνημονεύονται ὑπὸ τῆς διεθνούς βιβλιογραφίας. Ὡς ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος ἐμόρφωσε γενεὰς ἐπιστημονικῶν καὶ προήγαγε τὰς μαθηματικὰς σπουδὰς. Μὲ ἐπιστημονικότητα καὶ ζῆλον ἐδιδάχθησαν τὰ μαθηματικά εἰς τὰς ἀνωτέρας στρατιωτικὰς σχολὰς, τὸ Πολυτεχνεῖον καὶ τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσως.

Αἱ μαθηματικαὶ σπουδαὶ κατὰ τὸν 20ον αἰῶνα.

Δύναται τις νὰ διαπιστώσῃ ὅτι ἡ ἐπίδοσις τῶν Ἑλλήνων

εις τὰ μαθηματικά κατά τὸν 20όν αἰῶνα ὑπῆρξε λίαν ἀξιόσημος. Ἄξιος μὲν μνημονεῖται μεταξὺ τῶν πρώτων τυγχάνει ὁ Κ. Καραθεοδωρῆς, καθηγητῆς τοῦ ἐν Μονάχῃ τῆς Βαυαρίας Πανεπιστημίου, ὅστις κατέκτησε ἀξιοῦλετον θέσιν μεταξὺ τῶν διεθνῶν κύριων ἐπιστημῶν. Εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστήμιον ἐδίδαξεν ὁ Γ. Ρεμουόνδος (1878—1925), ὅστις εἶχε παρουσιάσει μεγάλης ἀξίας μαθηματικὰς ἐργασίας δημοσιεύσας καὶ γαλλιστὶ εἰς τὴν συλλογὴν «Memorial des sciences mathématiques» μελέτην «Extension aux fonctions algebroides du theoreme de Poincaré et des ses generalisations». Ἀξιολογώτατος ἐπιστήμων ὑπῆρξε καὶ ὁ Ν. Χατζηδάκις, υἱὸς τοῦ Ἰ. Χατζιδάκι, ἀποθανὼν πρόωρος. Καὶ ὁ καθηγητῆς Α. Οἰκονόμου, ὅστις ἀπέθανε νέος, εἶχε ἀφήσει ἀξιολόγους ἐργασίας. Ὁ Ν. Γεννηματᾶς, καθηγητῆς τοῦ Πολυτεχνείου, ἠσχολήθη μὲ τὸν διανυσματικὸν λογισμόν. Αἱ ἐργασίαι τοῦ Π. Ζερβού, καθηγητοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου, ἔχουν τύχει διεθνῶν αναγνωρίσεων. Ἀνάγονται εἰς τὴν θεωρίαν τῶν συναρτήσεων τῶν ἀκεραίων πολυνομῶν καὶ κυρίως τῶν διαφορικῶν ἐξισώσεων. Ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῶν διαφορικῶν ἐξισώσεων τοῦ Μόκλι ἐβείξε τὸ 1905 ὅτι ἡ λύσις τούτων δὲν ἐπεκτείνεται εἰς 4 μεταβλητάς, ὡς ὑπεστήριζον πολλοὶ μαθηματικοί. Μνεῖα τούτου γίνεται εἰς τὸ «Memorial des sciences mathématiques» καὶ εἰς τὴν «Revue géométrique des sciences». Ἐπὶ τῶν διαφορικῶν ἐξισώσεων τοῦ Μόκλι εἰργάσθησαν ὁ Χίλμπερτ καὶ ὁ Καρτάν. Ἐγενέκασε τὸ θεώρημα τοῦ Κωσὶ καὶ ἐδημοσίευσεν σπουδαίαν ἐργασίαν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τοῦ Πλάφφ τὴν ὅποιαν μνημονεῖ ὁ Γάλλος μαθηματικὸς Κουρσὰ μετ' ὁμοίων ἐργασιῶν τοῦ Χίλμπερτ καὶ Χαντιμάρ. Συνέγραψε τελεστάτων ἔργον περὶ διαφορικῶν καὶ δολοκληρωτικῶν λογισμῶν, τὸ ὅποιον μνημονεῖται εἰς πολλὰ μέρη εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἀλγέβρας τοῦ Ν. Χατζηδάκι. Ὑπῆρξεν ὁ ἴδρυτής καὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἐταιρίας. Μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας καὶ ἐνδοξασμοῦ καλλιέργει τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην καὶ ὁ Νεῖλος Σακελλαρίου, καθηγητῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν. Ἐγραψε πολλάς ἐπὶ μέρους ἐργασίας καὶ ἄριστον ἔργον περὶ ἀναλυτικῆς γεωμετρίας, τὸ ὅποιον ἐτίμησε διὰ προλόγου ὁ Κ. Καραθεοδωρῆς. Διεφώτισε τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναπτύξεως τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν διὰ πολυαριθμῶν ἀρθρῶν του εἰς τὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά, καὶ πολλὰ μαθηματικὰ ζητήματα διὰ μονογραφῶν.

Ἐκτός τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων καὶ ἄλλοι ἄριστοι ἐπιστήμονες εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης καὶ τὸ Πολυτεχνεῖον τιμῶν τὴν ἑλληνικὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην, ὡς ὁ Κ. Παπαζώου, Σ. Πλακίδης, Θ. Βαρόπουλος, Ὁθ. Πυρολάκης, Ν. Κρητικὸς, Φ. Βασιλείου, Σπ. Σαραντόπουλος, Α. Ψιπασπύρου, Χ. Φουσιάνης καὶ ἄλλοι.

Ἄλλα καὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσως καὶ εἰς τὸ ἐπιπέδον αὐτῆς προσωπικῶν ὑπηρετήσεων καὶ ὑπερτοῦν θεαεῖς γινώσκει τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, οἱ Ν. Μιχαλόπουλος, ἑκπαιδευτικὸς σύμβουλος, Ν. Νικολάου, Μ. Γερμανός, Γ. Κατσαμάς, Γ. Μαζαράκης καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Μετ' ἐπιτυχίαν ἀσχολεῖται εἰς θεωρητικὰ καὶ ἱστορικὰ προβλήματα σιναφῆ μὲ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην καὶ ἡ Σοφία Μύλλερ—Οἰκονόμου. Λίαν βε εὐεργετικὴν δράσιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης σκεκὶ ἡ «Ἑλληνικὴ Μαθηματικὴ Ἐταιρεία», ἣτις ἐκδίδει καὶ ἐπιστημονικὸν περιοδικόν.

Ἐκεῖνος ὁ κλάδος ὅστις θὰ ἔπρεπε νὰ καλλιερῆθῃ περισσότερο εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὀφείλομεν τιμητικὰς νὰ διαμνημονεύσωμεν τὰς μοναδικὰς εἰς τὸ εἶδος τῶν ἐργασιῶν τοῦ Μ. Στεφανίδου, ὅστις διακρίνεται οὐ μόνον διὰ τὴν μεγίστην τὴν ἐπιστημονικότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν θαθεῖαν γνώσιν τῶν ἀρχαίων κειμένων. Ἐδ διβλίον του «Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν ἀνοίγει δρόμον νέας ἐρεῦνης. Πολλοὶ λόγοι ἀξία τυγχάνει ἡ ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Φ. Βασιλείου καὶ Χ. Καπνικαγία μεταφρασθεῖσα ἐργασία τῶν Γερμανῶν Η. Hasse καὶ Η. Scholz «Ἡ κρίσις τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνικῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης». Μετ' τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας φυσικῆς ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰ μαθηματικὰ ἀσχολεῖται καὶ ὁ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Χ. Παπαυστασίου. (Βλ. μελέτην του: «Αἱ θεωρίαι τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς ὁράσεως καὶ τῆς φύσεως τοῦ φωτός», δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας Ἑλλήνων Φιλολόγων ἐκδομένῳ περιοδικῷ «Πλάτων» σελ. 213). Εἰς ἐκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους τμηματικὰς μετὰ μεταφράσεως καὶ σημειώσεων ἤρξισε νὰ προβαίνει ὁ Ε. Σταμάτης, ἐκδόσας τὸν «Τετραγωνισμόν τῆς παραβολῆς» καὶ τὰ «Μηχανικά». Εἰς ἴδιαν πραγματείαν ἐπραγματεῖται τὸ «Ἁλίον Πρόβλημα», τυγχάνει δὲ καὶ συνεργατίας τοῦ παρόντος Λεξικοῦ. Ἄξια προσοχῆς ἱστορικὴ ἐκθεσις τυγχάνει ἡ ὑπὸ τῶν τίτλων «Ἱστορία τῶν μαθηματικῶν παρὰ τὰς ἀρχαίας Ἑλλήνας» ἐκδοθεῖσα κατὰ τὸ 1929 ὑπὸ τοῦ Α. Σ. Ἀναστασίου. Ὁ μὲν ὅτις νὰ πικνωθῶν αἱ τοῦ εἴδους τούτου συγγραφαὶ καὶ νὰ ὀργανωθῇ καὶ παρ' ἡμῖν συστηματικώτερον ἡ μελέτη τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μαθηματικῶν καὶ ἡ συστηματικὴ αὐτῶν ἐκδοσις. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται καὶ συνεργασθεῖν ἀρχαιομαθεῖς φιλόλογοι καὶ μαθηματικοί. Διο μίας τειαυτῆς ἐργασίας θὰ ἀπεδεικνύετο ὅτι ἡ ἑλληνικὴ μαθηματικὴ Ἐπιστήμη συνεχίζει τὴν ὑπαρξὴν τῆς ἐν αἰῶνα ἀδάνατος.

Κ. Δ. Γεωργιάδης

ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ

Ἐὰν δύναιτο νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ Ἑλλάς ἀπέτελεσε τὴν κοίτην τοῦ πολιτισμοῦ ἀκόμη περισσότερον δύναιτο νὰ λέγη

κάθε Ἕλληνα ὅτι ἡ πατρίς του εἶναι καὶ πατρίς τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀστρῶν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔθεσαν τὰς πραγματικὰς βάσεις διὰ τὴν σπουδὴν τῶν ἀστρονομικῶν φαινομένων καὶ πρώτοι αὐτοὶ ἐπεχείρησαν τὴν ἐξήγησιν αὐτῶν, αἱ παρατηρήσεις δὲ καὶ αἱ ἐπὶ τούτων σπουδαίοντες θεωρητικαὶ ἐρευναὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀστρονόμων, στηρίζουν μέχρι σήμερον ἀκόμη τὸ μεγαλοπρεπὲς οὐλοδομήμα τῆς ἀστρονομίας. Μετ' ἑλληνικὰ γράμματα εἶναι πάντοτε σεσημασμένοι οἱ χάρται τοῦ οὐρανοῦ εἰς τρόπον, ὥστε ὁ Κινέζος ἢ ὁ Ἰάπων ἀστρονόμος τῆς σήμερον εἶναι ὑποχρεωμένος, πρὶν ἢ ὑπειθέσθαι εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν ἀστρῶν, νὰ γνωρίσῃ τὸ ἑλληνικὸν ἀλφάβητον διὰ νὰ μάθῃ τὴν ἀστρονομίαν. Ἐπίσης αἱ 88 περιόδοι εἰς τὰς ὁποίας ἐχωρίσθη ὁ οὐρανός, οἱ ἀστερισμοὶ φεσούν ὀνομασίαις εἰλημμένας ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ προϊστορίας, ὀνομασίαις αἱ ὁποῖαι δεικνύουν τὴν ἑλληνικότητα τῆς ἀστρονομίας τὴν ὅποιαν καὶ οὐδεὶς, ἄλλως τε, ἐπεχείρησε νὰ ἀμειψθῆσθαι. Ὁ Ὀρίων, ὁ Ἡρακλῆς, ἡ Μικρὰ καὶ Μεγὰλη Ἄρκτος, ὁ Περσεύς, ἡ Ἀνδρομέδα, ὁ Πήγασος, ἡ Κασσιόπη, ὁ Κηφεύς ὁ Κένταυρος, ἡ Ἀργὴ κτλ., ἐβαπτίσθησαν μὲ τὰ ὀνόματα αὐτὰ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς τῶν Ἑλλήνων χρόνους, πρὶν προλάβουν οἱ ἄλλοι λαοὶ ν' ἀναλάβουν τὸ ἔργον τῆς οὐρανογραφίας, πρὶν δυληθῶν ἀκόμη νὰ σκεθῶν τὴν ἀνάγκην τῆς ὀνοματολογίας τῶν ἀστρῶν. Καὶ δὲν εἶναι ἀνεξήγητον τὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες πρώτοι ἐμελέτησαν τὰς θέσεις καὶ τὰς κινήσεις τῶν ἀστρῶν. Ἡ Ἑλλάς θαέχεται σχεδὸν πανταχόθεν ὑπὸ θαλάσσης. Οἱ Αἰγαῖοι ἐπιδίδονται εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ διὰ θαλάσσης οἱ Κρήτες τοῦ Μίνωος διεβάζουν τὸ ἐμπόσιον μετὰ τῶν κατοικῶν τῶν ἄλλων νήσων καὶ τῶν λοιπῶν παραλίων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Λιβύης. Ἄλλ' εἰς τοὺς πλοῦς των τούτους οἱ Αἰγαῖοι εἰς πλοῦν ἄλλων ὁδοῶν, πλὴν τῶν ἀστρῶν, ἤδωσαν τὰ προσφύγον· μήπως καὶ σήμερον ἀκόμη οἱ ναυτικοὶ δὲν συμβουλευονται πλειστάκις τοὺς ἀστέρας διὰ τὸν προσανατολισμόν των; Ἡ ἑλληνικὴ καταγωγή τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀστρῶν μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, ὅστις καὶ μᾶς παρέχει σημαντικὰς πληροφορίες περὶ τῶν ἀστρονομικῶν γνώσεων τῶν προγόνων μας, ἐνῶ ὁ Ἡσίοδος εἰς μὲν τὸ ποιήμα του «Ἔργα καὶ Ἡμέρας» δίδει συμβουλὰς πρὸς τοὺς ναυτιλλομένους καὶ τοὺς γεωγόνους περιεχομένον καθαρῶς ἀστρονομικῶν εἰς τὴν «Θεογονίαν» του δὲ θεωρεῖ τὴν γῆν ἐπίπεδον καὶ τὸν οὐρανὸν — τὸ Σύμπαν — σφαιρικόν. Παραστρεῖται οὕτω κενεῖς ὅτι οἱ Ἕλληνες εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν ἠξιοποίησαν μόνον διὰ πρακτικῆς ἀπόψεως τὰς ἀστρονομικὰς τῶν γνώσεις, ἀλλ' ἐπεδίδωσαν καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν θεωρητικὴν τῶν ἐρευνῶν. Εἶναι ἡ ἀστρονομία ὄχι μόνον ἑλληνικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχαιότερα τῶν ἐπιστημῶν.

Τὴν θεωρητικὴν ἐρευνᾶν ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ εἰσάγει καὶ ἡ πρώτη φιλοσοφικὴ σχολὴ τῆς ἀρχαιότητος, ἡ Ἴωνικὴ (7ος—6ος αἰὼν π.Χ.), τῆς ὁποίας οἱ ἐκπρόσωποι, ὁ Θαλῆς, ὁ Ἀναξίμανδρος, ὁ Ἀναξίμανδρος καὶ ὁ Ἡρακλῆτος εἶναι ἀστρονόμοι—φιλόσοφοι. Τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἐργάσανται εἰς τὰ ἀστρονομικῶν πληροφοριῶν. Ὁ Θαλῆς κατορθώνει καὶ προγινώσκει τὰς ἐκλείψεις, ὁ Ἀναξίμανδρος καὶ ὁ Ἀναξίμανδρος ἀστρονομικῶν τῶν γνώσεων πρὸς καθορισμόν τοῦ χρόνου καὶ πολλῶν ἄλλων ἀστρονομικῶν φαινομένων, ἐνῶ ὁ πρώτος ἐξ αὐτῶν προσδιορίζει μὲ πολὺ μεγάλῃν ἀκρίβειαν τὴν καλυμμένην λόζωσιν τῆς ἐκλειπτικῆς. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἀναξίμανδρος πρώτος ὁμιλεῖ περὶ κινήσεως τῆς γῆς περὶ τοῦ κέντρου τοῦ κόσμου, τοῦ ἡλίου προσφάσις, ἐνῶ ὁ Θαλῆς δίδασκει τὸ ἔτεροφρόν τῆς σελήνης ζήνων ὅτι τὸ εἶδος τὸ ὁποῖον ἐκπέμπει αὐτὴ τὸ δακτύλιον ἐκ τοῦ ἡλίου, ἐξ ἄλλου δὲ προσπαθεῖ νὰ εὐρῆ ἀναλογικὰς σχέσεις μεταξύ τῶν διαμέτρων τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Οὕτω καθορίζει τὴν διάμετρον τῆς σελήνης ὡς τὸ ἑπτακοσίοστόν περίπου ἐκείνης τοῦ ἡλίου.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Πυθαγόρειος σχολὴ (5ος π.Χ. αἰὼν), παραλλήλως πρὸς τὰ μαθηματικὰ καλλιέργει τὴν ἀστρονομίαν. Εἰς τὸν Πυθαγόραν ἀπαντᾶται τὸ πρῶτον ἡ διδασκαλία περὶ τῆς σφαιρικότητος τῆς γῆς καὶ ἡ περὶ τῶν δύο κινήσεων τοῦ ἡλίου τοιαύτη, ἀναφερομένη εἰς τὴν ἡμερήσιαν καὶ ετήσιαν φαινομένην κίνησιν τοῦ ἀστρῶν τῆς ἡμέρας περὶ τὴν γῆν. Οἱ Πυθαγόρειοι παῖδοι δίδασκον τὴν ἡλιοκεντρικὴν θεωρίαν, καθ' ἣν κέντρον τοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἡ γῆ, οὐδ' ὁ ἡλῖος, πράγματι περιφέρεται περὶ αὐτῆς, ἀλλ' ἀντιστρόφως ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ, περὶ τὴν ἐστίαν τοῦ ἡλίου δηλαδὴ, ἂν καὶ ὁ Πυθαγόρειος Φιλόλαος διαχωρίζει τὴν ἐστίαν ταύτην ἀπὸ τὸν ἡλῖον. Ὁ Ἰκέτας, ὁ Ἐκφαντός καὶ ὁ Ἡρακλείδης ὁ Παντικὸς παραδέχονται καὶ δίδασκον ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ ἐαυτὴν ἐντὸς 24 ὡρῶν, ὁ δὲ Οἰνοπίδης εἰσάγει τὰ δώδεκα ζώδια τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου.

Ὁ ἰδρυτῆς τῆς Ἐλεατικῆς σχολῆς Εἰσοφάνης καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ἀκολούθως διατυπώνουν ἕκαστος καὶ νέαν κοσμογονικὴν θεωρίαν, ἐνῶ ὁ τελευταῖος δίδει πρώτος τὴν πλήρη ἐξήγησιν τῶν φάσεων τῆς σελήνης καὶ τῆς αἰτίας τῶν ἐκλείψεων Ἠλίου καὶ Σελήνης. Σχεδὸν συγχρόνως ὁ Φάινος προσδιορίζει τὴν ἀκριβῆ διὰσκειν τοῦ ἔτους, ἐκτέλων τὰς παρατηρήσεις του ἐκ τοῦ Λυκαβητοῦ. ἐνῶ ὁ μαθητῆς του Μένων ἀνακαλύπτει τὸ ἡλιοτρόπιον, ὄργανον διὰ τοῦ ὁποῖου καθορίζει τὸν χρόνον καθ' ὃν λαμβάνουν χώραν αἱ ὁσοῖαι (βλ. λ. Γῆ) καὶ κατασκευάζει τὸ ἡλιακὸν ὠρολόγιον τῆς Πυκάς ἐκτέλων τὰς παρατηρήσεις του ἐκ θέσεως ἐγγύτητα κειμένης πρὸς τὸ σημερινὸν Ἀστεροσκοπεῖον Ἀθηνῶν.

Ὁ Πλάτων, καίτοι μὴ ἀστρονόμος, γράφει τὸν «Τιμαίον», τὸ περισσότερο ἀστρονομικὸν ἔργον ἐν τῷ ὅποιον εὐρίσκονται συγκεντρωμένοι πάντοτε ἀστρονομικαὶ θεωρίαι, κυρίως ἀπὸ φιλοσοφικῆς πλευρᾶς, ἐνῶ ὁ μαθητῆς αὐτοῦ Φίλιππος ὁ Ὀποῦσιος συγγράφει σειρὰν ὀλόκληρον ἀστρονομικῶν ἔργων

ἀναφερόμενον εἰς τὴν γῆν, τὴν σελήνην, τὸν ἥλιον καὶ τοὺς πλανήτας. Σχεδὸν σύγχρονος ὁ Κινέσιος Εὐδόξος, σπουδάζων ἐν Αἴγυπτον τὴν ἀστρονομίαν, ἦτις ἐκεῖ ἔλαβεν ἰδιαίτερον ἀνάπτυξιν, κατασκευάζει τὴν «ἀράχνην», ἥτοι δοξίοντιον ἡλιακὸν ὄρωλον καὶ συγγράφει τὰ περίφημα «φαινόμενα», ἔργον τὸ ὁποῖον στιχοποιεῖ ἀκολουθῶν ὁ Ἄρατος. Πρώτος πιθανῶς αὐτὸς συντάσσει κατὰλογον τῶν ἀστέρων, ἐνῶ σύγχρονος προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὰς φαινόμενα κινήσεις αὐτῶν. Ἀκολουθεῖ ὁ Ἀριστοτέλης συγγράφει τὰ «Περὶ οὐρανοῦ» καὶ «Περὶ μετεώρων» βιβλία του, ἀποτελοῦντα οὕτως εἰπεῖν τὸν ἀστρονομικὸν πανδέκτεν τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ὁ μαθητὴς του Εὐδόξος ὁ Ρόδιος γράφει τὴν πρώτην ἱστορίαν τῆς ἀστρονομίας διὰ τὰ τὸν μισθὸν ὁ σχεδὸν σύγχρονος Θεοφραστος. Ἐκ τῶν μαθητῶν οὗτοι τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ μὲν Ἐλικῶν ὁ Κυζικηνὸς προλέγει τὴν ἐκλείψιν τοῦ ἡλίου τῆς 12ης Μαΐου 361 π.Χ., ὁ δὲ Κάλλιππος ὁ Κυζικηνὸς μεταρρυθμίζει τὸ ἡμερολόγιον, ἐνῶ ὁ Ὀπουντιος Καλλισθένης ἀποπέμπει εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ἐκ Βαβυλῶνος, ὅπου εὐρίσκει μετὰ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, παρατηρήσεις ἀστρονομικὰς ἀπὸ τοῦ ἔτους 223 π.Χ. Τέλος ὁ Αὐτόλυκος, τὸ δῆμομα τοῦ ὁποῖου φέρει σήμερον εἰς ἐκ τῶν ἀραιότερων καὶ μεγαλύτερων σεληνιακῶν κρατήρων, συγγράφει βιβλ. ἀστρονομικὰ ἐγχειρίδια, ὡς θὰ ἐλέγχιον σήμερον, καὶ καθορίζει τὰ περὶ «ἀκρονυκτίου» καὶ «κοσμικῆς» ἀνατολῆς καὶ δύσεως.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ χρόνοι

Ἡ ἀστρονομία λαμβάνει τὴν μεγαλύτεραν αὐτῆς ἀνάπτυξιν ἐν Ἑλλάδι, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους (3ος π.Χ. αἰών), μετὰ τὸν Ἀλεξάνδρειον, ὅπου ἰδρύεται ἀξιόλογον ἀστεροσκοπεῖον. Ὁ Τιμόχαρις καὶ εἴτα ὁ Ἀριστάρχος εἰναι οἱ πρῶτοι ἀστρονόμοι τῆς περιόδου ταύτης, ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων τῶν ὁποίων στηρίζομενος ὁ Ἰππάρχος ἀνακαλύπτει ὀλίγον βραδύτερον τὴν μετάπτωσιν (βλ. λ. Γῆ). Ἄλλ' ἐκ τῶν ἐνδοξότερων ἀστρονόμων τῆς ἐν λόγω περιόδου ὑπῆρξεν ὁ Ἀριστάρχος ἐκ Σάμου (310—250 π.Χ.), ὅστις καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν μέτρησιν τῶν ἀποστάσεων ἡλίου καὶ σελήνης ἀπὸ ἡμῶν, ὡς καὶ τῶν μεγεθῶν τῶν ἀστρῶν τούτων. Εἰς τὸν Ἀριστάρχον ὀφείλεται κυρίως καὶ ἡ θεωρία περὶ τοῦ καλουμένου ἡλιακεντρικοῦ συστήματος τοῦ κόσμου, ἢ μεγαλύτερα ἴσως ἀνακάλυψις τοῦ φηνόμενου, ἢ ἀλήθεια δηλαδὴ καθ' ἣν ὁ πλανήτης μας ὡς καὶ πάντες οἱ λοιποὶ ἀδελφοὶ πλανῆται κινουῖνται περὶ τὸν ἥλιον. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον ἐπαναλαμβάνει ὁ Πολωνὸς ἀστρονόμος Κοπέρνικος. Εἶναι πλέον ἢ ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ ἀλήθεια αὕτη γνωστὴ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Κοπέρνικειον σύστημα» ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστάρχου. Ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἔχομεν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὴν καλούμεν «Σύστημα Ἀριστάρχειον». Περὶ τοῦ ἡλιακεντρικοῦ συστήματος πραγματευομένη διὰ μακρῶν εἰς τὸ ἄρθρον «Γῆ» τοῦ παρόντος λεξικοῦ.

Κατὰ τὴν ἴδιαν περίπτωσιν οἱ μεγάλοι μαθηματικοὶ τῆς ἀρχαιότητος Εὐκλείδης καὶ Ἀρχιμήδης ἐπιδίδονται εἰς ἀστρονομικὰς μελέτας, ὁ δεύτερος δ' ἐξ αὐτῶν εὐρίσκει νέον ὄργανον, τὴν «δίστραν», δι' ἣς ἐπιπυχνάνονται ἀκριβέστερα μετρήσεις τῆς φαινόμενης διαμέτρου τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Ἄλλὰ καὶ ὁ πολὺς Ἀπολλώνιος παραλλήλως πρὸς τὰς μαθηματικὰς αὐτοῦ ἐργασίας ἐπιδίδεται εἰς τὴν ἀστρονομίαν. Τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἄρατος γράφει τὰ «φαινόμενα καὶ σημεία» ποιήμα ἐκ 1154 στίχων ἐν τῷ ὁποίῳ περιγράφονται οἱ ἀστερισμοὶ καὶ οἱ μῦθοι ἐκ τῶν ὁποίων οὗτοι ἔλαβον τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ὡς καὶ διάφορα μετεωρολογικὰ πραγματικά. Σχεδὸν σύγχρονος ὁ Κόνων ἐκ Σάμου γράφει ἐπιτὰ ἀστρονομικὰ βιβλία καὶ ἀσχολεῖται εἰδικῶς μετὰ τὰς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἐκτελῶν τὰς παρατηρήσεις του ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ. Ὀλίγον βραδύτερον ἐμφανίζεται ὁ «ἐπιτάλαμος» Ἐρατοσθένης ὁ Κυρηνάιος (275—194 π.Χ.), ὁ καλούμενος καὶ δεύτερος Πλάτων, ὅστις ἐπέτελεσε δύο μεγίστης σημασίας ἀστρονομικὰ ἔργα. Πρῶτον καὶ πρῶτος αὐτὸς ἐπιχειρεῖ τὴν καταμέτρησιν τῶν ἀστέρων γεόμενος πρόδρομος τοῦ Ἰππάρχου καὶ δεύτερον ἐπιχειρεῖ τὴν μέτρησιν τοῦ μεγεθοῦ τῆς γῆς. Ἄλλὰ καὶ ἡ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ἡμερολογίου συμβολὴ του εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν υἰοθέτησιν βραδύτερον, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Σωσιγένου, τοῦ καλουμένου Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, τὸ ὁποῖον ἐπεκράτησεν ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν χιλιετηρίδα εἰς τὰς περισσότερας χώρας τῆς Εὐρώπης. Τέλος ἡ μέτρησις τοῦ πλάτους τῆς διακεκαμμένης ζώνης ὑπῆρξε μία τῶν μεγαλύτερων ἐπιτυχιῶν τοῦ Ἐρατοσθένους.

Κατ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ζῆ καὶ ὁ μεγαλύτερος ἀναμειοβητῆτος ἀστρονόμος τῆς ἀρχαιότητος, ὁ μέγας Ἰππάρχος (120 π.Χ.), οὗτις μὲν δὲν διεσώθησαν τὰ ὀκτὼ περισπούδαστα ἀστρονομικὰ συγγράμματά, ἀλλ' περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ὁποῖου μὲς πληροφόρον ἄλλοι ἀστρονόμοι σύγχρονοί του. Ὁ Ἰππάρχος ἐπινοεῖ τὸν «ἀστρολάβον» τὸ κυριώτερον ἀστρονομικὸν ὄργανον τῶν ἀστεροσκοπεῖων μέχρι τῆς ἀνακάλυψης τοῦ τηλεσκοπίου, «ἐπίπεδον» καὶ «σφαιρικόν», καὶ τελειοποιεῖ τὴν διάπτωσιν τοῦ Ἀρχιμήδους διὰ σημαντικῶν βελτιώσεων. Πρῶτος οὗτος διαπιστώνει ὅτι δύνανται νὰ παρασπασθῶν εἰς τὸν οὐρανὸν «νεοὶ» ἀστέρες οὐδέποτε ἄλλοτε παρατηρηθέντες διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ «νεοῦ» τοῦ ἀστερισμοῦ τοῦ Σκοπίου κατὰ τὸ ἔτος 134 π.Χ. Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη ὁδηγεῖ τὸν Ἰππάρχον εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ πρώτου ἀκριβοῦς καταλόγου τῶν ἀστέρων διασωθέντων ἐν τῇ «Μαθηματικῇ Συντάξει» τοῦ Πτολεμαίου, ἐν τῷ ὁποίῳ καταγράφει τὴν ἀκριβῆ θέσιν ἑκάστου ἀστέρος καὶ τὴν λαμπρότητά του.

Ἄλλ' ἡ σύνταξις τοῦ καταλόγου τούτου ὁδηγεῖ τὸν Ἰππάρχον εἰς ἄλλην σημαντικωτάτην ἀνακάλυψιν, εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς τρίτης κινήσεως τῆς γῆς, τῆς μεταπτώσεως ὡς ἐκλήθη (βλ. λ. Γῆ). Πρῶτος ἐπίσης προσδιορίζει μετὰ τὴν καταπληκτικὴν προσέγγισιν τῶν τεσσάρων μόνων λεπτῶν τὴν ἀκριβῆ διάρκειαν τοῦ ἔτους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνισότητά τῶν ἡμερῶν τοῦ ἔτους, ἀπειλομένην, ὡς γνωρίζομεν σήμερον, εἰς τὴν ἀνισοτάτη κίνησιν τῆς γῆς περὶ τὸν ἥλιον. Τέλος ἀσχολεῖται μετὰ τὰς κινήσεις τῆς σελήνης καὶ προσδιορίζει σχεδὸν ἐπακριβῶς τὴν ἀπόστασιν αὐτῆς ἀπὸ ἡμῶν, ἐνῶ ἡ ἐπ' ἄλλων δευτερευόντων ἀστρονομικῶν ζητημάτων συμβολὴ του εἶναι μεγίστη. Ὁ Γεμίος, ὁ Σωσιγένης, ὁ Θεοδόσιος καὶ ὁ Κλεμῆνης διαδέχονται τὸν Ἰππάρχον. Ὁ πρῶτος καθορίζει τὴν διάρκειαν τῆς περιόδου τῶν πλανητῶν, ἐνῶ ὁ δεύτερος εἰσαίνει, ὡς ἐλέγη, τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον. Ὁ Θεοδόσιος καὶ ὁ Κλεμῆνης εἶναι περισσότερον γεωγράφοι. Ἀνάξιος συνεχιστὴς τοῦ ἔργου τοῦ Ἰππάρχου ἐμφανίζεται κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα ὁ Πτολεμαῖος Κλαύδιος (108—168 μ.Χ.), ὁ συγγραφεὺς τῆς «Μαθηματικῆς Συντάξεως», τοῦ σπουδαιότερου ἀστρονομικοῦ συγγράμματος τῆς ἀρχαιότητος, γνωστοῦ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ἀλιμαγέστη» (βλ. λ.), ὅπερ ἀπέτελεσε τὴν προπαιδείαν τῶν ἀστρονόμων ἐπὶ 15 ὀλοκλήρους αἰῶνας. Ὁ Πτολεμαῖος θεωρεῖται ὡς ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ καλουμένου γεωκεντρικοῦ συστήματος τοῦ κόσμου τοῦ ἀντιθέτου πρὸς τὸ ἡλιακεντρικόν. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο δὲν κινεῖται ἡ γῆ περὶ τὸν ἥλιον, ἀλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος ἔτιξ αὐτῆς. Ἀνεξαρτήτως τοῦ δι' αἱ θεωρίαι αὐταὶ τοῦ Πτολεμαίου ἦσαν ἐπιφανέμεναι, θεωρεῖται οὗτος ὡς εἰς τὸν μεγαλύτερον ἀστρονόμον τῆς ἀρχαιότητος ἰσάξιος πρὸς τὸν Ἰππάρχον, τοῦ ὁποῖου καὶ διέσωσε τὸ ἔργον, προσενεγκῶν εἰς αὐτὸ οὐχὶ ὀλίγα συμπληρώσεις. Οὗτα ὁ κατάλογος τῶν ἀστέρων τῆς «Μαθηματικῆς Συντάξεως» εἶναι ἀποφαστικὸν ἔργον ἀνήκον ἐξ ἴσου εἰς τὸν Ἰππάρχον καὶ τὸν Πτολεμαῖον.

Οἱ Βυζαντινοὶ καὶ νεώτεροι χρόνοι

Κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίπτωσιν ἡ ἀστρονομία παρουσιάζει μίαν παρακμῆν. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ εἰπώμεν ὅτι ἔπαυσε καὶ ἡ καλλιέργεια αὐτῆς ὀλοκλήρως. Ἀντιθέτως, ἐν κρίνομεν ἀπὸ τῆς ὁδοῦσιν τὴν ὁποίαν παρουσιάσαν ἄλλοι λαοὶ κατὰ τὴν αὐτὴν περίπτωσιν, δὲν θὰ δυσκολευθώμεν νὰ εἰπώμεν ὅτι ἀνάλογος ὑπῆρξε καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον ἡ εἰς τὴν ἀστρονομίαν ἐπίδοσις. Ἄλλως τε σειρά ὀλοκλήρους σοφῶν τῆς περιόδου ταύτης, σπουδαιότερον τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος, Θεῶν ὁ νεώτερος, Σινέσιος ὁ Κυρηνάιος, ἡ κόρη του Θεῶνος Ὑπατία, ὁ Πρόκλος, ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος, ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, ὁ Ἰωάννης Βησσαρίων, συντελεῖ ἀν ἡ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν, τοῦλάχιστον εἰς τὴν διάπτωσιν καὶ τὴν μεταλαμπτόδευσιν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν τῶν ἀστρονομικῶν κατακτήσεων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀστρονόμων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πρόκλησιν τοῦ ἀστρονομικοῦ ἐνδιαφέροντος ἄλλων λαῶν καὶ μάλιστα τῶν Ἀράβων.

Εὐδὲς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τῶν τουρκικῶν ζυγῶν ἀναβιοῖ ἡ ἑλληνικὴ ἀστρονομία. Ἡ ἴδρυσις τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου Ἀθηνῶν καὶ ἡ ἐπὶ ἑκατὸν αἰῶνα περίπτωσις λειτουργίας αὐτοῦ συνετέλεσεν, ὥστε ἡ Ἑλλάς νὰ λάβῃ καὶ πάλιν τὴν θέσιν τῆς ἐν τῇ ἐρέυνῃ τῶν οὐρανίων φαινόμενων. Καὶ ἐὰν δὲν κατέχη αὕτη καὶ σήμερον τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν ἀστρονομικὴν κίνησιν, ὀφείλεται τούτο ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἑλλειψιν παρ' ἡμῶν τῶν καταλλήλων συγχρόνων ἀστρονομικῶν ὄργανων. Πρῶτὰ τὴν ἑλλειψιν ταύτην ὀνομαζομένην ἡ συμβολὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀστρῶν οὐ μόνον δὲν δύναται νὰ λογισθῆ ἀνελητή, ἀλλ' ἀντιθέτως ὑπῆρξε λίαν σημαντικὴ. Παραλλήλως δὲ πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι ἐργαζομένους Ἑλληνας ἀστρονόμους, ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ καὶ εἰς τὰς τῶν περιφημοτέρων ἀστεροσκοπεῖων κολλεγίωσιν τὴν ἐπιστήμην τοῦ οὐρανοῦ καὶ Ἑλληνας ἀστρονόμους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσιν θέσιν κατέλαβεν ὁ διαπρεπὴς Εὐγένιος Ἀντωνιδῆς, περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ὁποῖου βλέπε σχετικῶν ἄρθρον ἐν τῷ παρόντι λεξικῷ.

Κ. Σ. Χασάπης

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ

Ὡς πρῶτος γεωγράφος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀναφέρεται ὁ φιλόσοφος καὶ φυσικὸς Ἀναξίμανδρος ἐκ Μιλήτου. Οὗτος ἐγραφε τὴν πρώτην γεωγραφίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Γῆς Περίοδο» καὶ συνέταξε τὸν πρῶτον γεωγραφικὸν χάρτην τῆς γνωστῆς τότε γῆς, τὸν ὁποῖον βραδύτερον, συμφώνως μετὰ τὴν μερτυρίαν τοῦ Ἡρόδοτου (5.49), ὁ Μιλήσιος Ἀισιαγόρας ἐπέδειξεν εἰς τὰς Σπαρτιάτας διὰ τὰς τοὺς εἰς συμμάχων ἵνα ἐκδιώξουν τοὺς Πέρσας ἐκ τῆς Μιλήτου. Κατὰ τὸ ἐπ' ὄνοματι τοῦ Ἀγαθήμερου σεβόμενον ἀρχαῖον γεωγραφικὸν σύγγραμμα ὁ Ἀναξίμανδρος «πρῶτος ἐτόλμησε τὴν Οἰκουμένην ἐν πινάκι γράψαι» (πρῶτος ἐτόλμησε νὰ συντάξῃ γεωγραφικὸν χάρτην τῆς οἰκουμένης). Ὡς δεύτερος γεωγράφος ἀναφέρεται ὁ Ἐκαταῖος (περὶ τὸ 500 π. Χ.), ἐπίσης ἐκ Μιλήτου.

Ἐκ σαφῶς ἀποσπασμάτων γεωγραφικοῦ τοῦ ἔργου φαίνεται ὅτι εἰς τοῦτο περιγράφονται τὰ παράλια τῶν μεσογειακῶν χωρῶν καὶ τὰ ἀξιοπεριεργὰ τούτων. Λεπτομερῶς ἔχουν περιγραφῆ τὰ παράλια τῆς Αἰγύπτου. Ἐκτοσε ἡ Γεωγραφία ἀποτελεῖ μετὰ τῆς Ἐθνογραφίας μέρος τῆς ἱστορίας καὶ ἐπὶ τινος χρόνου συναντῶμεν γεωγραφικὰς περιγραφὰς ἀποκλειστικῶς εἰς ἱστορικὰ ἔργα. Ὁ Ἡρόδοτος εἰς τὴν ἱστορίαν του δὲν παραδέχεται τὴν σφαιρικότητα τῆς γῆς, τὴν

ὅποιον είχαν ήδη διατυπώσει οἱ πυθαγόρειοι, καίτοι οὗτος κατὰ τὸ ταξίδιον του εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα εὗρίσκειτο εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς πυθαγορείους. Ἡ ἀντίθεσις του πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τὸν ἠμπόδιζε νὰ δεχθῆ τὰς ἐνάδας ἐν πρακτικῶν ἀπόψεσι τῶν πυθαγορείων. Ὁ Πλούσιος ἐγραψεν ἔργον «Περὶ τῆς κατὰ τὸν Ἰσημερινὸν οἰκίσεως», τὸ ὅποιον φαίνεται ὅτι ἦτο μέρος μεγαλύτερου ἔργου γεωγραφικοῦ τοῦ Πολυβίου.

Ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Διογένηος τοῦ Λαερτίου μνημονευμένης διαθέσεως τοῦ Θεοφράστου, μαθητοῦ καὶ διαδόχου εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτέλους πληροφοροῦμεθα ὅτι εἰς τὴν Σχολὴν ταύτην ἐδιδάσκετο ἡ Γεωγραφία ὡς ἰδιαιτέρον μάθημα καὶ ὅτι κατὰ τούτου ἐπεδεικνύοντο «πίνακες (χάρται) ἐν οἷς αἱ τῆς περιόδου εἰσιν».

Σχετικῶς δὲ Ἀριστοφάνης λέγει εἰς τὰς «Νεφέλας» ὅτι ὁ παγκόσμιος χάρτης τοῦ Φροντιστηρίου (τῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτέλους) προκαλεῖ τὸν θαυμασμὸν τοῦ Στρεψιάδου.

Τὸ ὅτι δὲ οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληες διέθετον γεωγραφικοὺς χάρτας, τὸ πληροφοροῦμεθα καὶ ἀπὸ τὸν διάλογον Σωκράτους — Ἀλκιβιάδου, καθ' ὃν ὁ Σωκράτης ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν ὑπερφανεύμενον διὰ τὰ μεγάλα του κτήματα Ἀλκιβιάδην νὰ τοῦ ἐπιδείξῃ αὐτὰ εἰς προσκομισθέντα χάρτην.

Ἡ Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία, ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος καὶ ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων ἐκ τῆς Μακεδονίας — Θράκης ἀποτελοῦν τεκμήρια ὅτι αἱ γεωγραφικαὶ γνώσεις τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων ἦσαν ἀρκετὰ ἀνεπτυγμέναι.

Σπουδαῖον σταθμὸν εἰς τὰς γεωγραφικὰς ἐρεῖνας, καθαρῶς συγχρόνου μορφῆς, ἀπέτελεσεν ἡ ἐξερεύνησις τῶν Βρετανικῶν νήσων, τῆς Δανίας καὶ τῆς Βαλτικῆς Θαλάσσης ὑπὸ τοῦ ἐξόχου ποντοπόρου Πυθέου. Οὗτος ἐγενήθη εἰς τὴν Μασσαλίαν, ἀποικίαν ὡς γνωστὸν τῶν Φωκαέων, καὶ ἐπεχείρησεν ἐπιτελεσθῆναι γεωγραφικὰς ἐρεῖνας εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὰ παράλια τῆς Βαλτικῆς Θαλάσσης κατὰ τὰ μέρη τοῦ 4ου αἰῶνος π. Χ.

Περὶ τῶν ἐξερευνητικῶν ἀποσταλῶν τοῦ Πυθέου λαμβάνομεν γνώσιν ἐκ τῶν ἔργων τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων, Πλινίου, Στράβωνος, Πολυβίου καὶ ἄλλων. Οὗτοι ἀναφέρουσι ὅτι ὁ Πυθέας, ὁ δαιμόνιος αὐτῶς Ἕλλην ποντοπόρος κατήρτισε γεωγραφικὸν χάρτην τῆς Ἀγγλίας καὶ τῶν βορείων ταύτης νήσων καὶ ὅτι ὑπελόγησε τὸ γεωγραφικὸν πλάτος τῶν τόπων τοὺς ὁποίους ἐξερεύνησεν. Ἀναφέρεται δὲ ἀκόμη ὅτι οὗτος ἦτο καὶ σπουδαῖος μαθηματικός. Τέλος μνημονεύεται ὅτι ὁ Πυθέας, ἐγραψε γεωγραφικὸν ἔργον ὑπὸ τοῦ τίτλου «Γῆς Περίοδος ἢ Τὰ περὶ ὠκεανοῦ», τὸ ὅποιον ὅμως δὲν διεσώθη, ἠρμήνευσε δὲ καλῶς καὶ τὸ φαινόμενον τῆς παλιροῦς.

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ Χρόνοι : Μεγάλην ᾄθησιν εἰς τὰς γεωγραφικὰς ἐρεῖνας ἔδωκεν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν. Πρώτος δὲ καὶ σημαντικὸς γεωγράφος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν Στράβωνος ὁ ἐκ Μεσοστῆς τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος (Σικελίας) Δικαίαρχος, τοῦ ὁποίου ὄμως τὰ ἔργα δὲν διεσώθησαν, πλὴν μικρῶν ἀποσπασμάτων. Ὁ Στράβων μνημονεῖ ἀκόμη ὅτι ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Εὐδόξος εἶχον ἀσχοληθῆ μετὰ τὴν Γεωγραφίαν. Ὁ Σοῦιδας ἀναφέρει ἀκόμη ἔργον τοῦ Δικαίαρχου ἀπολοσθέν, ὑπὸ τὸν τίτλον «Καταμετρήσεις τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ὄρων», ὅπου σημειοῦται τὸ ὕψος τῆς Κυλλήνης καὶ τοῦ Πηλίου. Φαίνεται ὅθεν ὅτι τὸ ἔργον θὰ ἦτο γενικώτερον χαρακτῆρος καὶ θὰ περιεῖχε καὶ ἄλλας χώρας πλὴν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Γεμῖνος λέγει σχετικῶς μετὰ τὸ ὕψος τῆς Κυλλήνης ὅτι εἶναι «ἔλασσον σταθίων ἢ, ὡς Δικαίαρχος ἀναμετροῦσάς ἀποφαίνεται» (μικρότερον ἕκκα πέντε σταθίων, ὡς ἀποφαίνεται ὁ Δικαίαρχος κατόπιν μετρήσεως). Λαμβανόμενον ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ κοινὸν στάδιον τῶν Ἑλλήνων ἦτο 164 μέτρα (τὸ ἄλμυτικὸν ἦτο 192), ὁ Δικαίαρχος εὗρε διὰ μεταφάσεως, ὅτι τὸ ὕψος τῆς Κυλλήνης ἦτο μικρότερον τῶν 2460 μέτρ. (πραγμ. ὕψος = 2374). Ὁπῶς πράγματι εἶναι. Τὸ ἔργον του «Βίος τῆς Ἑλλάδος» ἔδωκε μεγάλην ᾄθησιν εἰς τὸν ἐν Ἑλλάδι περιηγητισμὸν καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ συγγραφῆς πολλῶν ἄλλων βιβλίων σχετικῶν μετὰ τὴν ἴσιν, ἔθιμα, ἔργα τέχνης κλπ. τῶν διαφορῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος. Δικαίαρχος ὄθεν πρέπει τὰ θεωρεῖται ὁ Δικαίαρχος, ὡς ὁ θεωρητικὸς ἱδρυτικὸς τοῦ Περιηγητισμοῦ. Διασωθέντα ἀποσπασματα περιηγητικῶν τοῦ ἔργου, παρουσιάζουν ζωηροτάτην καλλιτεχνικὴν περιγραφήν τῆς Βοιωτίας, τῶν ρωμαλέων ἀνδρῶν τῆς, καὶ τῶν ὤρων καὶ μετὰ τὴν χάριν ἐνδυσμένων γυναικῶν τῆς. Βραδύτερον πολὺ, ἐγραψε τὸ περίφημον περιηγητικὸν ἔργον του καὶ ὁ Παισαύνης. Συνεχιστὴς τοῦ ἐπιστημονικοῦ γεωγραφικοῦ ἔργου τοῦ Δικαίαρχου εἶναι ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀκμάσας, ἐκ Κυρήνης, Ἐρατοσθένης, σὺχος τοῦ Ἀρχιμήδους. Τοῦ ἔργου του «Γεωγραφικὰ», ἐκ τριῶν βιβλίων, σώζονται ἀποσπασματα. Περιήγησις εἶναι ἡ μέτρησις τοῦ Ἐρατοσθένους διὰ τὸν ὑπολογισμὸν ἐνὸς μεγίστου κύκλου τῆς Γῆς τοῦ ὁποίου τὸ μήκος ὑπελόγησεν ὁ Ἐρατοσθένης εἰς 250.000 στάδια, ἦτοι 41.000 χιλιόμετρα. Μικρὰ διαφορά διὰ μήκους τούτου ἀπὸ τὴν πραγματικὴν, ἀεῖλεται εἰς οὐχὶ ἀκρίβη λήψιν τῆς ἀποστάσεως Ἀλεξανδρείας — Σιῆνης, τὴν ὅποιαν ὁ Ἐρατοσθένης ὑπελόγησεν εἰς 5.000 στάδια. Οἱ χάρται τοῦ Ἐρατοσθένους ἐστηρίζοντο ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς πληροφορίας προηγουμένων τοῦ Ἐρατοσθένους γεωγράφων. Συντελεῖα τούτου ὑπέστη ἡπίθεσιν ἄλλων ἀστρονόμων καὶ γεωγράφων, οἱ ὅποιοι δὲν εὗρι-

σκον ἀκριβεῖς τὰς παρατηρήσεις του καὶ οἱ ὅποιοι ἤθελον νὰ στραφῶνται αὐτὰ καθαρῶς εἰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις. Τούτου χάριν τῆς γῆς κατασκεύασεν ὁ ἀστρονόμος Ἰππάρχος. Ὁ σύγχρονος τούτου Σέλευκος ἦτο ἀκόμη θεωρητικώτερος. Οὗτος ἔδωκεν ὄρθην ἐπιφανῆ τῆς παλιροῦς, ὡς παλαιότερον ὁ Πυθέας, καὶ ὑπερήσπισε τὴν ἄποψιν τοῦ Ἀισιτάνου ὅτι ὁ Ἥλιος εἶναι τὸ κέντρον τοῦ Κόσμου (τοῦ συστήματος μας) καὶ τὴν ἄποψιν τοῦ Ἡρακλείδου Ποντικοῦ, ὅτι ὁ χώρος εἶναι ἀπειρος, ἐναντίον τῆς τότε ἐπικρατούσης θεωρίας, ὅτι ὁ χώρος εἶναι πεπερασμένος.

Μεταγενέστεροι ὀλίγον τοῦ Σελεύκου καὶ Ἐρατοσθένους εἶναι οἱ γεωγράφοι Ἀγαθαρχίδης ἐκ Κνίδου καὶ Ἀστείδωρος ἐξ Ἐφέσου. Τὰ σωζόμενα ὄμως ἔργα των εἶναι πρῆν γητικῆς μορφῆς, ἀποβλέποντα εἰς πρακτικὸν σκοπὸν καὶ ἐξυπρέτησιν τοῦ ἐμπορίου, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν Ρωμαίων. Σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Γεωγραφίας, σημειώνει ὁ Πασειδάνιος, ὁ ὁποῖος ἐγενήθη κατὰ τὸν 1ον π. Χ. αἰῶνα, εἰς τὴν Ἀπάσιν ἢ Ἀπάμειαν τῆς Συρίας καὶ ἐξῆσεν ἐν Ρόδῳ, ὅπου ἐδίδαξεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ ὠκεανῶν», ἐρμηνεύει καὶ περιγράφει ἐθνογραφικὰ ζητήματα, ὡς καὶ τοιαῦτα φυσικῆς γεωγραφίας. Τὸν μέγιστον κύκλον τῆς γῆς ὑπολογίζει εἰς 240.000 στάδια, ὅπως σχεδὸν ὑπολογίζεται σήμερον. Ὀλίγον μεταγενέστερος τούτου ὁ Στράβων ἐξ Ἀμασειας τοῦ Πόντου (63 π.Χ.—20 μ.Χ.) ἐγραψε «Γεωγραφικὰ» εἰς 17 βιβλία. Οὗτος φρονεῖ ὅτι ἔσονται διὰ τὴν μορφήν καὶ τὸ μέγεθος τῆς γῆς, ὡς καὶ ὠκεανογραφία, δὲν πρέπει ν' ἀποταλῶν μέρος τῆς γεωγραφίας «τῆς γεωγραφίας τὸ πλέον ἐστὶ πρὸς τὰς χρεῖας τὰς πολιτικὰς. Τὸ μὲν δὲ πλέον, ὡς περ εἴρηται, πρὸς τοὺς ἡγεμονικοὺς βίους καὶ τὰς χρεῖας ἐστὶν. Ἀπλῶς δὲ κοινὸν εἶναι τὸ σύγγραμμα τούτο δεῖ καὶ πολιτικῶν καὶ δημοφελῶς ὁμοίως, ὡς περ τὴν τῆς ἱστορίας γραφήν» (I, 1, 16—18—22) (Ὁ σπουδαιότερος σκοπὸς τῆς γεωγραφίας εἶναι ἡ ἐξυπρέτησις τὰς ἀνάγκας τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν. Ὡς ἐλέχθη, σκοπὸς τῆς γεωγραφίας εἶναι ἡ ἐξυπρέτησις τῶν ἀρχηγῶν στρατῶν. Τὸ σύγγραμμα τούτο πρέπει νὰ εἶναι ἄπλουν, νὰ περιέχῃ πολιτικὴν καὶ νὰ εἶναι ὠφέλιμον εἰς τὴν κοινωνίαν, ὅπως ἡ ἱστορία). Τὸ ἔργον τοῦ Στράβωνος εἶναι, κατὰ τοὺς ὑπὸ τοῦ ἰδίου θεμελιώσε σκοποὺς τῆς γεωγραφίας, περιγραφικὸν — περιηγητικὸν. Παρέχει ζωηροτάτας περιγραφὰς, ἐξ αὐταῖας ὄλας, σχεδὸν ὁλοκλήρως τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Κατὰ τὸν δεύτερον μ.Χ. αἰῶνα ὁ ἐκ Τύρου γεωγράφος Μαρῖνος συνέλεξε πολλὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἐκδοσὴν παγκοσμίου γεωγραφίας, τὴν ὅποιαν λόγῳ θανάτου δὲν ἐπρόλαβε νὰ ἐκδώσῃ. Τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἀπετέλεισεν ὁ Πτολεμαῖος διὰ τῆς ἐκδόσεως γεωγραφικοῦ ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον «Γεωγραφικὴ ὑφήγησις», ἐξ ὀκτῶ βιβλίων. Τὸ πρῶτον βιβλίον περιεῖχε εἰσαγωγὴν διὰ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἀκολουθησάμενην μεθόδον εἰς τὸ ἔργον. Τὰ βιβλία 2 ἕως 7 περιέχον 8000 τοπωνυμίας μετὰ γεωγραφικὰ πλάτη καὶ μήκη τῶν τόπων τούτων. Τὸ ὄγδον βιβλίον παρέχει ὁδηγίαν πῶς νὰ συντάσσονται οἱ γεωγραφικοὶ χάρται. Τὰ βιβλία ταῦτα τοῦ Πτολεμαῖου ἐκυριάρχησαν ὄχι μόνον κατὰ τοὺς παλαιούς αὐτοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς μας ἀποτελεῖ τὴν ἐξῆσιν τῆς Γεωγραφίας. Κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς μορφῆς, Κόσμος τοῦ Ἰνδικοπλευστοῦ ἐπικαλούμενον «Χριστιανικὴ Τοπογραφία», ἡ ὅποια ἦτο Φυσικὴ Γεωγραφία, σύμωμος καὶ πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Μεταγενέστερα ταῦτα εἶναι μικρὰ τοιαῦτα Γεωγραφία πρὸς ἐξυπρέτησιν τῆς ἐν γένει διοικήσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως. Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογενήτου (10ος αἰὼν) ἐκδοθέν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ θεσμάτων». Τέλος ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ μοναχοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου, ζήσαντος παρὰ τὴν Ἐορσῶν (13ος αἰὼν), δύο μικρὰ βιβλία Γεωγραφίας, ὑπὸ τὸν τίτλον «Γεωγραφία συνοπτικὴ». Κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἡ Γεωγραφία παρεμελήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρι τῆς νεωτέρας ἐποχῆς.

Ἡ σύγχρονος ἐποχὴ. Σήμερον αἱ γεωγραφικαὶ μελέται εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι συνδεδεμέναι μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν Γεωγραφικὴν Ἐταιρίαν. Ἡ ἰδέα τῆς ἰδούσεως τῆς ἐταιρείας αὐτῆς εἶχε ριθῆ ἀπὸ τοῦ 1893. ἡ πραγματοποίησις τῆς ὄμως κατορθώθη τὸ 1901 γίαις εἰς τὰς προσπάθειας τοῦ Ν. Παπαμιχαλοπούλου. Ὁ βίος τῆς ἐταιρείας εἰς τὰ πρῶτα αὐτῆς ἔτη ἦτο ὑπόθεσις ἀνάμικτος, διότι ἐξ ἔτη μετὰ τὴν ἱδρύσιν τῆς διελύθη καὶ ἀνασυνεστήθη τὸ 1908, διὰ νὰ διαλυθῇ καὶ πάλιν, ὅτε ἀνασυνεστήθη ἐκ δευτέρου τὸ 1919. Ἀπὸ τότε λειτουργεῖ κανονικῶς, ὑπάγεται δὲ διὰ νόμου εἰς τὸ ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, ἀπολαμβάνει πολλῶν προνομίων, καταρτίζει τὴν Γεωγραφικὴν Ἀρχαίαν τοῦ Κράτους, ἀπὸ δὲ τοῦ 1925 εἶναι τακτικὸν μέλος τῆς Διεθνούς Γεωγραφικῆς Ἐνώσεως. Σκοπὸς τῆς Γεωγραφικῆς Ἐταιρείας εἶναι ἡ γνώσις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἡ προαγωγή τῆς γεωγραφικῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ διάδοσις τῶν γεωγραφικῶν γνώσεων. Ἐξέχον διδάσκαλοι τῆς γεωγραφίας καὶ συγγραφεῖς διδασκτικῶν ἐγχειριδίων Γεωγραφίας ὑπῆρξαν ἀσκητοὶ ἐκπαιδευτικοὶ τῆς μέσης παιδείας, καὶ δὴ ὁ Ι. Σαρρῆς, ὁ Σχοινιάς κ.ά.

Ἡ ἀπὸ ἔδρας διδασκαλία τῆς Φυσικῆς Γεωγραφίας ἤρξατο τὸ 1931, ὅτε διορίσθη εἰς τὴν κενὴν μέχρι τότε τακτικὴν ἔδραν τῆς Φυσικῆς Γεωγραφίας ὁ καθηγητὴς κ. Ι. Τρικκαλινός, ὁ ὁποῖος διδάσκει ἔκτοτε ἀνελλιπῶς τὸ μάθημα τούτου εἰς τοὺς φοιτητὰς τοῦ Φυσικοῦ καὶ Φυσιολογικοῦ

ΑΙ ΦΥΣΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Α'. — Η Φυσική.

Ἡ Ὁθαλῆς ὁ Μιλήσιος (7ος αἰὼν π.Χ.) ἀναφέρεται ὡς πρῶτος ἐρευνητὴς ὅστις ἀνέλαβε τὴν προσπάθειαν ν' ἀναγάγῃ τὰ φυσικὰ καὶ χημικὰ φαινόμενα ἀπὸ τὰς λεπτομερείας τῶν εἰς μίαν γενικὴν ἀρχήν. Τὸ κατὰ πόσον ὁ Ὁθαλῆς εὖρε σχετικὰς ἐργασίας προκατόχων του ἐρευνητῶν καὶ ἐπὶ τούτων ἀκοδόμησε δὲν εἶναι γνωστὸν, διότι οὐδὲν περὶ τούτου διασώζεται. Μεγίστη ὅμως σπουδαιότητος εἶναι αἱ πληροφοροὶαι τὰς ὁποίας λαμβάνομεν ἀπὸ τὸν Πλούταρχον, τὸν Διογένη Λαέρτιον καὶ τὸν Γαλιῖνον. Μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπεστήριζτο ἡ γνώμη ὅτι ἡ ἐπικοινωνία τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Χαλδαίους καὶ τοὺς Αἰγυπτίους ἐδῶκεν εἰς ταύτους τὴν εὐκαιρίαν νὰ μεταφέρουν εἰς τὴν Ἑλλάδα παντοίας γνώσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων γεωμετρικὰς καὶ φυσικὰς καὶ χημικὰς. Νεώτεροι ὅμως ἐρευνῶν καταρρίπτουν τὴν ἀπόψιν αὐτήν, διότι τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύπτου (ὕδραναγεία σικοδομήματα, ἀγγεῖα, ταριχεύσεις νεκρῶν κλπ.) ἀποδεικνύουν μὲν ὅτι αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι εἶχον ἀρκετὴν ἀνάπτυξιν, οὐδὲν ὅμως μέχρι σήμερον ὑπάρχει τεκμήριον πῶθεν ὅτι αἱ ἀντιλήψεις καὶ τὰ συμπεράσματα τῶν τὰς εἰς ὁδῶν εἰς διαμόρφωσιν ἐνιαίου συστήματος ἐρμηνεύει τῶν φυσικῶν καὶ χημικῶν φαινομένων.

Ἐξ ὅλων τῶν μέχρι σήμερον ὑπαρχόντων στοιχείων ἐπιδεδαιστυία ἡ γνώμη ὅτι ἡ δημιουργία ἐπιστημονικῶν συστημάτων εἶναι καθαρὸν δημιουργημὰ τῆς πάλης πρὸς ἐρευνᾶν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, καὶ μόνον ἀφ' ἧς οἱ Ἕλληνες ἠκολούθησαν τὸν δρόμον τούτου δύναται νὰ γίνεται λόγος περὶ φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἡ δημιουργία ὅμως ἐπιστημονικοῦ συστήματος εἰς τὴν Φυσικὴν προϋποθέτει δύο τρόπους φυσικῆς ἐρεύνης. Πρῶτον νὰ διατυπωθῶν ἐκ τῶν προτέρων αἱ πιθαναὶ ὑποθέσεις ἐρμηνεύει φυσικῶν φαινομένων καὶ δευτέρον νὰ γίνῃ τὸ πείραμα πρὸς ἐπαλήθευσιν τῶν ὑποθέσεων τούτων.

Τὴν ἐπαγωγικὴν καὶ ἀναγωγικὴν μέθοδον φυσικῆς ἐρεύνης ἀπέπτυξαν εἰς τὸ ἔπακρον οἱ Ἕλληνες. Ἡ γενικὴ ὅμως τάσις νὰ θέλων νὰ ὑπαγάγουν καὶ τὸ παρακίρον ἀποτέλεσμα πειράματος εἰς ἐνιαῖον σύστημα (κατὰ βάσιν ἀρετῆ ἀντιλήψεως) ἔγινεν ἡ αἰτία νὰ μὴ ἀναπτυχθῆ τὸ πείραμα εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν, ὅπως ἡ διαμόρφωσις γενικῶν ἐπιστημονικῶν συστημάτων φυσικῆς. Ὅπως ὅσοις ὅμως ὑπάρχουν εἰδείξεις πείθουσιν ὅτι πρὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ πείραμα κατὰ τὴν ἐρευνᾶν τῶν φυσικῶν νόμων ἦτο ἀγνωστὸν, καὶ ὅτι καὶ ταῦτα εἶναι καθαρὸν δημιουργημὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ὁ Γερμανὸς Ε. Βίντεμαν εἰς τὸ ἔργον του «Τὰ πείραμα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν μεσαιῶνα» εἰρησιεὶ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν εἶχον λόγους νὰ διατηροῦν τ' ἀποτελέσματα τῶν πειραμάτων τῆς φυσικῆς, ἐὰν ἐκ τούτων εἶχον ἀναπτύχθαι εἰς τὴν διατύπωσιν φυσικῶν νόμων. Ἐρμηνεύεται ὅθεν διατὶ δὲν διατυπώθησαν συγγράμματα περιέχοντα πειραματικὰς περιγραφὰς.

Αἱ πρῶται φυσικοχημικαὶ γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν ἐδημιουργήθησαν φυσικὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς 1ης χιλιετηριδος π.Χ. Διότι εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ πολιτισμὸς τῶν εἰς μίαν πολλὰ ὑψηλὰ καὶ εἰναι ἱστορικὸς θεβαιωμένων ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἤρχισαν νὰ διατυποῦνται ἐπιστημονικὰ συστήματα ὅχι μόνον ἀπλῆς ἐρμηνεύει τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἀλλὰ καὶ γενικωτέρου περιεχομένου, ὅπως εἶναι τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τὰ ἔχοντα τὴν ἀσθερίαν των εἰς φυσικὰς παρατηρήσεις. Αἱ προσδοκίαι τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν φυσικὴν πειραματικὴν καὶ χημειαν πρέπει ν' ἀναθῶν εἰς ἐποχὴν ἀρκετῶν χιλιετηριδῶν πρὸ Χριστοῦ. Τὰ λεπτοτάτης τέχνης χρυσὰ κοσμήματα τῆς μινωικῆς ἐποχῆς, αὐτὰ τούτου τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ μὲ τὰς χρυστικὰς διακοσμήσεις του, τὰ εὑρήματα τῶν Μικηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθος, μὲς πείθουσιν περὶ τούτου. Ἄλλην σοδάρων μαρτυρίαν ἔχομεν τὰς περιγραφὰς τοῦ Ὀμήρου περὶ κοσμημάτων τέχνης, τὰ ὁποία δεδαίως εἶναι προϊόντα προηγουμένης ἐργασίας κατὰ τὴν πειραματικὴν σπουδὴν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τέλος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος π.Χ. ἔχομεν τὴν ἐμφάνισιν ἱστορικῶς πλέον θεβαιωμένην, τοῦ ἐξαισίου μουσουργοῦ καὶ μουσικοσυμβέτου Τερπάνδρου, καταγομένου ἐκ τῆς νήσου Λέσβου, πιθανῶς ἐκ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀντισσας. Οὗτος εἶναι ἐφευρέτης μουσικῶν κλιμάκων, μουσικῶν ὁργάνων καὶ μουσικῶν συνθέσεων. Τούτου μὲς πείθει ἀφ' ἑνὸς μὲν περὶ τῆς ὑψηλῆς στάθμης τῶν φυσικῶν ἐρευνῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ἀφ' ἑνὸς, ὅσ' ἑτέρου ὅμως ὅτι αἱ ἐρευνᾶι αὐταὶ ἔπρεπε νὰ εἶχον ἀρχαίαι εἰς πολὺ-πολὺ παλαιότεραν ἐποχὴν, ἴσως χιλιετηριδα ἢ χιλιετηριδας ὄλας.

Ἡ μεταλλοτεχνία. Ἀπὸ ἀπόψεως μεταλλογνωσίας, ἥτις ἀποτελεῖ δέγμα ὑψηλοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, οἱ Ἕλληνες προηγούνται τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Βαβυλωνίων, καὶ τούτου διότι ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Αἴγυπτος ἔσπερουντο ἀρκετῶν, τὰ ὁποία ἐπρωθυμῶν ἐκ τῶν ὀρυχείων τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Κύπρος ἡ Νεὴ Ἰουβία καὶ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς ἦσαν πλουσίαι εἰς ἀσκήτῃς. Εἶναι δὲ λογικὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ καταργησις τῶν μετάλλων ἔγινεν ἐνωρίτερον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ εἰς τὰς χώρας αἱ ὁποῖαι ἐλάμβανον τὰ ὀρυκτὰ των

ἐκ Ἑλλάδος. Τὸ λογικὸν τούτου ἐπιχείρημα μὲς ἄγει εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἐν Ἑλλάδι πρέπει νὰ ὑπῆρχε πολιτισμὸς πολὺ ἐνωρίτερον τῆς μινωικῆς ἐποχῆς. Αἱ ἀποδείξεις ὅμως τούτου ἀναμένονται ἀπὸ τὴν σκαπάνην τῶν ἀρχαιολόγων μας. Ὁ γόλυφ ἔλκει τὴν ὀνομασίαν του κατ' ἄλλους μὲν ἐκ τῶν Χαλυβίων, λαοῦ τοῦ Πόντου, κατ' ἄλλους δὲ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως χαλῶ, τίκω. Τὰ μεταλλικὰ ἀντικείμενα λαμβάνονται διὰ χύσεως αὐτῶν εἰς τύπους, ὡς ἀπέδειξαν τὰ εὑρήματα ἐκ τῶν ἀσκαφῶν τοῦ Σλήμων. Ἀλλὰ καὶ κάμινον μεταλλικαὶ στρογγύλαι φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν, τῶν ὁποίων τὸ πῦρ ἐνισχύετο δι' ἐμφυσήσεως ξυθῶν ἀέρος διὰ διφθέρας (φωστήρας). Ταῦτα συνάγεται ἀπὸ περιγραφὴν τοῦ Ὀμήρου διὰ τὸν Ἥφαιστον :

Ὡς εἰπὼν τὴν μὲν λίπεν αὐτοῦ, δὴ δ' ἐπὶ φύσας τὰς δ' ἐς πῦρ ἔτρεφε, κέλευσέ τε ἐργάζεσθαι. Φύσαι δ' ἐν χρόνοιςιν εἰκόσι πάσαι ἐούσαν, παντοίην εὐρηστον αὐτὴν ἐξαιήσαι, ἄλλοτε μὲν σπυρόντι παρέμμεναι, ἄλλοτε δ' αὐτὴ ὅπως Ἥφαιστος τ' ἐθέλοι καὶ ἔργον ἀνοίτο.

(Ἰλιάδος Σ. 468—73)

(Ἄφου εἶπε ταῦτα, ἄφησεν αὐτὴν (τὴν Θέτιδα) ἐκεῖ καὶ ἔτρεψεν εἰς τὰς κάμινους, εἰς τὰς ὁποίας ἔκασι πῦρ, καὶ διατάξαι νὰ ἐργάζωνται. Διὰ χρόνων δὲ ἐφύσαν εἰς ὄλας τὰς εἰκόσι κάμινους, αἰτίνας ἐξέπευον παντὸς εἶδους σπιθηρίζοντα ἀτμόν, ἄλλοτε μὲν νὰ ἐπιτοχῶνται τὸ ἔργον, ἄλλοτε δὲ ν' ἀναπαύωνται, ὅπως θὰ διατάξασεν ὁ Ἥφαιστος, διὰ νὰ τελειώσῃ τὸ ἔργον).

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ὀμηρος ὁμιλεῖ περὶ ἐπεξεργασίας χαλκοῦ, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Φαίνεται λοιπὸν, ὅτι ὄχι μόνον ἡ τέχνη ἐπεξεργασίας τῶν μετάλλων τούτων ἦτο γνωστὴ, ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ὁ διαχωρισμὸς τῶν μετάλλων ἐκ τῶν μεταλλευμάτων, πράγμα τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ μεγάλην θερμκρασίαν καὶ εἰδικὰς γνώσεις. Περίφηρον δὲ δέγμα τῆς μεταλλογνωσίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶναι τὸ κολοσσαῖον βγαλμα τῆς Ρόδου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὕψος 70 πήχυων, τὸ δὲ ἄνοιγμα τῶν ποδῶν του ἦτο 50 πήχεις. Τὸ συνολικὸν του βάρος ὑπαλογίζεται εἰς 300 τόνους. Τούτου συνάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τὸ 651 μ.Χ. τὰ συντρίμματα τοῦ ἠγοράθησαν παρ' ἑνὸς Ἑβραίου, ὅστις διὰ τὴν μεταφορὰν των ἐχρεώθη 900 βοστώματα καμήλων.

Τὸ περιηγήτερον ὅμως μεταλλογνωσίας τῆς ἀρχαιότητος, περὶ τοῦ ὁποίου εἴμεθα σχετικῶς καλῶς πληροφορημένοι, εἶναι τὸ μεταλλογνωσίον τοῦ Λαουίου. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δημοσθένους 20.000 ἐργατῆς (ἐκ τῶν δούλων) ἐργάζοντο εἰς τὸ μεταλλογνωσίον, μὲ ἡμερησίῳ ἐνὸς ἀβολοῦ κατ' ἐργατῆν, (τότε τὸ εἰσιτήριον τοῦ θεάτρου ἐτιμάτο δύο ὀβολοῦς). Ἡ μετασφαιρὰ τῶν μεταλλευμάτων εἰς τὰς κάμινους ἐγίνετο διὰ σάκκων, ὅπως πρὸ ὀλίγων δεκαετηριδῶν ἐγίνετο τούτου εἰς ὅλην τὴν βιομηχανικὴν Εὐρώπην. Ἄλλα περίφηρον τεχνικὸν ἔργον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸ ὁποῖον μὲς πείθει περὶ τῶν τεχνικῶν ἐν γένει γνώσεων των, εἶναι ἡ διάτρησις ἐνὸς λόφου διὰ τοποθέτησιν ὑδραγωγῶν σωλήνων εἰς τὴν Σάσιον εἰς μήκος 1000 μ. καὶ ὕψος 2.30 μ. Ἡ διάτρησις ἐγένετο ἐπὶ τοῦ ἀρχόντου Πολυκράτους (600 π.Χ.) ὑπὸ τὴν ἐπιτελίαν καὶ τὰς ἀδηγίας τοῦ ἐκ Μεγάρων σπουδαίου μηχανικοῦ Εὐπαλίνου. Αὕτη ἐγένετο συγχρόνως ἐκ τῶν δύο ἀντιθέτων πλευρῶν, παρετηρήθη δὲ εἰς τὸ μέσον ἀπέκλις μόνον 10 μέτρων.

Ἡ ἐνωρία τῆς φυσικῆς, ὅπως τῆς ἀντιλαμβάνομεθα σήμερον, δὲν ἀπαντᾶται εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Μὲ τὸ ὄνομα τούτου ἠγνοῦν τὰς φυσικὰς ἐν γένει ἐπιστήμας. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ περιγραφικῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς πειραματικῆς φυσικῆς προήλθε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὅποτε αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι διεχωρίσθησαν εἰς διαφόρους κλάδους, ὅπως ἡ Χημεία, ἡ Ἀστρονομία, ἡ Μετεωρολογία κλπ. Τὸ πρῶτον βιβλίον ἐπιστημολογικῆς καὶ πειραματικῆς φυσικῆς ἐξεδόθη κατὰ τὸ 1720 ὑπὸ τὸν ὑπότιτλον «Εἰσαγωγή εἰς τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν». Ἡ τάσις ὅθεν τῶν Ἑλλήνων νὰ ἐρευνῶν τὰ φυσικὰ φαινόμενα κατὰ τρόπον ὥστε νὰ δύνωνται νὰ ἐρμηνεύσουν τὸν κόσμον γενικῶς, διετηρήθη μέχρι τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος. Εἶναι ὅθεν ἀναγκαῖον νὰ ἐξετασθῶν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὑπὸ τὸ πρῶτον τούτου, ἐφ' ὅσον αἱ φιλοσοφικαὶ τάσεις τῶν διαφόρων περιόδων τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς ἐξίδουν τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὰς φυσικὰς ἐν γένει ἐρευνᾶς.

Ἡ προσωκρατικὴ φυσικὴ φιλοσοφία

Ἰωνικὴ Σχολή

Ἐκ μερικῶν πειραματικῶν ἐρευνῶν, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο εἴτε ἐκ τύχης, εἴτε μακρῶν πύσης ἐκ τῶν προτέρων καθορισμένης μεσῆς ἐρεύνης, ἠθροίζετο τὸ ὄλικον διὰ μίαν διατύπωσιν γενικῶν νόμων κοσμογονίας, σπριζομένην εἰς τὰς παρατηρήσεις καὶ τὰ πειράματα ταῦτα. Ὁ διατυπῶν τοιαύτας δοξασίας ὀνομάζετο Ἀρχηγὸς Σχολῆς, εἰς τὴν ὁποῖαν προσεχώρουν οἱ ἔχοντες τὰς αὐτὰς γνώμης.

Ὡς πρῶτος τοιοῦτος ἀναφέρεται ὁ Ὁθαλῆς ὁ Μιλήσιος (640—546 π.Χ.). Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ Ὁθαλῆς ὁ Μιλήσιος ἐγνώριζε τὰς ιδιότητες τοῦ ἠλέκτρον, νὰ ἔλκει δηλαδὴ τούτου διάφορα ἑλαστά πράγματα ὡς ἐπίσης καὶ τὰς ἑλεκτικὰς ιδιότητες ὀρυκτῶν σιδήρου ἐκ τῆς Μαγνησίας, τῶν μαγνητῶν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ Ὁθαλῆς ἔπιχει-

ρεί να ερμηνεύσει τας ιδιότητες ταύτας του ἤλεκτρου καὶ τὸν μαγνητὸν καὶ διατυπώνει τὴν θεωρίαν, ὅτι αὗται φεῖονται εἰς τὴν ὑπάρξει ἐντὸς τῶν οὐσιῶν τούτων ἐκινούσης ψυχῆς. Ἐπιβεβαιώνει τὴν σημερινὴν ἔκφρασιν ὁ Θαλῆς διατυπώνει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ἐνέργεια εἶναι συνάρτησις τῆς καταστάσεως τῶν σωμάτων. Εἰς τὸν Θαλῆν ἐπίσης ἀποδίδεται ἡ πρόβλεψις ἐκλείψεως ἡλίου, τῆς 28 Μαΐου 585 π.Χ. (Ίουλιανὸς ἡμερολόγιον). Οὗτος παρατήρησεν ὅτι αἱ τροφαὶ καὶ οἱ σπόροι τῶν φυτῶν εἶχον ὑγρασίαν. Τοῦτο τὸν ἀδήγησεν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι ἡ ἀρχικὴ οὐσία ἐξ ἧς τὰ πάντα γίνονται καὶ εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πάντα καταλλύουσι μετὰ τὸν θάνατόν των.

Ὁ συμπολίτης καὶ πιθανῶς μαθητὴς τοῦ Θαλοῦ Ἀναξίμανδρος (611—546) διατύπωνεν ἰδικήν του θεωρίαν πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου. Ἡ ἀρχικὴ πηγὴ ὄλων τῶν πραγμάτων εἶναι τὸ ἄπειρον, ὡς ὕλικόν πρᾶγμα νοούμενον, ἀλλὰ φυσικῶς τοιαύτης ὥστε νὰ μὴ ὑποπίπτῃ εἰς τὰς ἀισθήσεις μας. Ἐκ τῆς οὐσίας ταύτης γίνονται ὅλα τὰ σώματα. Τὰ τεμάχια τοῦ ἀπείρου εὐρίσκονται εἰς ἀνάσταν κινήσει, συνεπεί τῆς ὁποίας προέρχεται τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, ἡ συνένωσις τῶν ὁσίων παράγει τὰ ρευστά. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Ἀναξίμανδρου ἐξεταζομένη ὑπὸ τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις, εἶναι πράγματι καταπληκτικὴ. Τὸ ἄπειρον τοῦ Ἀναξίμανδρου εἶναι ἡ ἐνέργεια, ἡ ὁποία γίνεται ὕλη καὶ ἐκ ταύτης πάλιν ἐνέργεια, ὅπως πιστεύει ἡ σημερινὴ ἐπιστῆμη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περιφημοῦ ἐξιούσεως τοῦ Ἀϊνστάϊν.

Τὴν μορφήν τῆς γῆς ὁ Ἀναξίμανδρος ἐφαντάσθη κυλινδρικὴν. Ἡ γῆ ἐπιπλέει εἰς τὸ ὕδωρ διατηρουμένη ἐκεῖ διὰ τοῦ βάρους τῆς, ἐπιφύροντος ἰσορροπίαν. Αὕτη περιβάλλεται ὑπὸ στρώματος ἀέρος καὶ τοῦτο ὑπὸ στρώματος πυρός. Διὰ διασπάσεως τοῦ πυρίνου τούτου στρώματος ἐγενήθησαν τὰ ἀστρα. Οἱ ἀνεμοὶ ἐξηγνοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀναξίμανδρου ὡς ροὴ τοῦ ἀέρος. Ἐκ διασπῶντων ἀσπασμάτων τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων συνάγεται ὅτι εἶχε συγγράψῃ ἔργον φυσικῆς ἐν γένει ὑπὸ τὴν τότε ἀντιλήψει, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς ἀπώλεσθη. Ἐπίσης ἐπιγράψεν ἔργον περὶ ἀπλανῶν καὶ ὅτι πρῶτος εὔρε τὸν γῶμακα πρὸς διάγνωσιν τῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου, καὶ χρόνον ὥρων καὶ ἰσημερίας. Ἐπίσης ἐπιφύρον τὸ ἡλιακὸν ὠρολόγιον.

Ὁ τρίτος τῶν φυσικῶν τῆς Ἰωνικῆς Σχολῆς εἶναι ὁ Ἀναξίμανδρος, μαθητὴς τοῦ Ἀναξίμανδρου. Οὗτος δὲν παρεδέχθη ὡς πηγὴν ὄλων τῶν πραγμάτων τὸ ἄπειρον, ἀλλὰ τὸν ἀέρα. Ἐκ τοῦ ἀέρος γίνονται τὰ πάντα. Ἐὰν οὗτος συμυκνωθῆται γίνεται ὕδωρ. Ἐὰν ἀραιωθῆται προέρχεται τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν. Μεγαλύτερον πυκνότητος τοῦ ἀέρος παρέχει τὰ νέφη, τὰ πετρώματα καὶ τὴν γῆν ἐν γένει. Ἡ γῆ συγκρατεῖται ὑπὸ τοῦ ἀέρος. Τὰ ἀστρα προέρχονται ἐκ διαστολῆς γῆϊνων μερῶν, ἅτινα πάλιν συμυκνωθῆναι. Συνεπῶς τὰ ἀστρα ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν αὐτῶν συστατικῶν, ὅπως καὶ ἡ γῆ.

Ἡ καταστροφὴ τῆς Μιλήτου ὑπὸ τῶν Περσῶν (494 π.Χ.) ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς καλούμενης Ἰωνικῆς Σχολῆς. Οὐχ ἴππον ἀναφέρονται σοφταί τῆς, ὅπως ὁ Ἰππύτων (450 π.Χ.) ὡς ὑποστηρίζοντες ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι ἡ πηγὴ ὄλων τῶν πραγμάτων καὶ οἱ Ἰδαῖος καὶ Διογένης (450 π.Χ.) συμφωνοῦντες πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀναξίμανδρου.

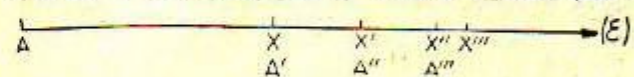
Ἐλεάται καὶ Πυθαγόρειοι

Ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐν Ἑλλάδι, ὑπὸ τὴν γενικωτάτην θέσεια σημασίαν τῆς λέξεως, μεταπορίζεται εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα, εἰς τὴν Κότῃ Ἰταλίαν. Εἰς τὴν πόλιν Ἐλεῖαν ἐγκαθίσταται ὁ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος (περὶ τὰ 500 π.Χ.) τοῦ ὁποίου σώζονται ποιήματα εἰς ἀποσπάσματα. Εἰς ταῦτα διατυπώται ἡ θεωρία ἐν τῷ πᾶν. Δὲν διαφαίνεται ὅμως εἰς τὰ σωθῆντα ἀποσπάσματα ἂν τὸ ἐν ταῦτο ἀφορᾷ ἔννοιαν γενικὴν, τὸν Θεόν, ἢ ὕλην μετασχηματιζομένην. Ὅσαυτὸς τούτου εἶναι ὁ Παρμενίδης (περὶ τὸ 500 π.Χ.) ὁ ὁποῖος ταυτίζει τὸ ἐν, τοῦ Ξενοφάνου, μὲ τὸ καθαρὸν εἶναι, μὲ τὴν νόησιν καὶ συνεπῶς διατυπώνει τὴν γνώμην, ὅτι τοῦτο εἶναι ἀγέννητον καὶ ἄσφατον. Τίποτε δὲν γίνονται, οὔτε φθείρεται ἀπὸ τὰ ὄντα. Ἡ σημεῖον ἀρχὴ τῆς ἀσφαρείας τῆς ὕλης. Τὸ ἀσφατον τῶν σωμάτων εἶναι καταληπτὸν διὰ τῆς νόησεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ τὸ φφατον εἶναι ἀκατάληπτον, μὴ λογικόν. Τὸ μοναδικὸν ὄν κατέχει τὸ σύμπαν, συνεπῶς εἶναι ὠρισμένον, ἐντὸς ἐνὸς ἐσχάτου ὄριου, ὁμοῖον πανταχόθεν κατὰ τὸ σχῆμα, δηλαδὴ σφαιρικόν. Ἦτοι τὸ σύμπαν εἶναι πεπερασμένον ἀνευ ὁρίων, ὡς διατυπώνει ἡ γεωμετρία τοῦ Πλάτων καὶ ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος τοῦ Ἀϊνστάϊν. Δυστυχῶς ἐσώθησαν τὸσον ὀλίγα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν δαιμονίων τούτων ἀνδρῶν, ὥστε ἡ σύγχρονος ἐπιστῆμη μετὰ δυσκολίας δύναται νὰ καταποισθῇ ἐπὶ τῶν συγκεκριμένων ἰδεῶν των ἀπὸ καθαρῶς φυσικῆς ἀπόψεως, ἀσχετῶς πρὸς τὰς γενικωτάτας ἰδέας περὶ τοῦ Σμπαντος.

Ζήνων ὁ Ἐλεάτης. Ὁ μαθητὴς τοῦ Παρμενίδου Ζήνων ὁ Ἐλεάτης προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἰς τὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει κίνησις, οὔτε μεταβολὴ τίς. Τὰ αἰσθητὰ πράγματα εἶναι, κατὰ τὸν Ζήωνα, εἰκόνες ἀσχετοὶ πρὸς τὴν πραγματικότητα. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως προτάσσει ἀπόδειξιν τῆς ἀνυπαρξίας τοῦ μεγέθους ἔχουσαν ὡς ἑξῆς: 1) Πᾶν ὅτι εἶναι μέγεθος εἶναι ἐπ' ἀπείρου διαιρετὸν. Ἐὰν ὅθεν συνεχίσωμεν διαίρειναι μεγέθους τινὸς ἐπ' ἀπείρου, θὰ φθάσωμεν τελικῶς εἰς τὸ τίποτε τὸ ὅποιον θὰ εἶναι τὸ τελευταῖον μέρος τῆς διαίρεσεως. Ἄρα ἐν μέγεθος εἶναι ἀθροισμα πολλῶν (ἀπείρων) ἐπίποτες. Συνεπῶς δὲν ὑπάρχει μέγεθος.

Τὸν αὐτὸν ὑπολογισμὸν ἐφαρμόζει ὁ Ζήνων πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως λέγων: Δὲν ὑπάρχει κίνησις, διότι προκειμένου ἐν κινήτῳ νὰ διενύσῃ τὸν δρόμον Α — Β, πρέπει πρῶτον νὰ διενύσῃ τὸ ἥμισυ τούτου Ποσηγόμενος πρέπει νὰ ἔχη διανύσει τὸ ἥμισυ τοῦ ἥμισους. Προηγούμενος πρέπει νὰ ἔχη διανύσει τὸ ἥμισυ τοῦ ἥμισους, τοῦ ἥμισους καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ἐπ' ἀπείρου. Τὸ ζήτημα εἶναι ὅχι πότε θὰ διανύσῃ τὸ κινήτῳ τὸν δρόμον Α — Β, ἀλλὰ πῶς θὰ τὸν διανύσῃ, ἀφοῦ πρέπει ἐπ' ἀπείρου νὰ κινήται, διανύον τὰ ἀπείρα ἥμισυ τῶν ἥμισυων.

Παρόμοιος συλλογισμὸς ἐφαρμόζεται ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως, εἰς τὸ περιφημον παράδειγμα τοῦ Ἀχιλλεὺς καὶ τῆς χελώνης, τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἐπὶ παραδοξῶν τοῦ Ζήνωνος. Τὸ πρόβλημα εἶναι τὸ ἑξῆς: Ὁ ὀκλύπτος Ἀχιλλεὺς εὐρίσκειται εἰς τινὰ θέσιν Α καὶ εἰς εὐθύγραμμον ἀπόστασιν ἐνός σταδίου ἀπὸ θέσεως Χ, ὅπου εὐρίσκειται μὴ χελώνη (βλ. σχῆμα). Ὁ Ἀχιλλεὺς ἔχει δωδεκαπλάσιον ταχύτητα τῆς χελώνης, ἐκκινοῦν δὲ καὶ οἱ δύο συγχρόνως πρὸς τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν ΑΧ. Ὁ Ζήνων ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς δὲν δύναται νὰ φθάσῃ τὴν χελώνην, ὡς κατατοξεύει: Ἐστω ἡ εὐθεία γραμμὴ (ε) ἐπ' ἧς ἀναχωροῦν συγχρόνως ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ἡ χελώνη, καὶ Α ἡ θέσις τοῦ Ἀχιλλεὺς καὶ Χ ἡ θέσις τῆς χελώνης. Ὅταν ὁ Ἀχιλλεὺς φθάσῃ

εἰς τὴν θέσιν Α', ἡ χελώνη θὰ ἔχη φθάσει εἰς τὴν θέσιν Χ'. Διανύσασα τὴν ἀπόστασιν ΧΧ' ἡ ὁποία θὰ εἶναι τὸ ἐν δωδεκάτου τῆς ἀποστάσεως ΑΧ, ἀφοῦ ἡ χελώνη ἔχει 12 φορές μικρότερον ταχύτητα ἀπὸ τὴν ταχύτητα τοῦ Ἀχιλλεὺς. Ὅταν ὁ Ἀχιλλεὺς διανύσῃ τὴν ἀπόστασιν ΧΧ' καὶ φθάσῃ εἰς Α', ἡ χελώνη θὰ εὐρίσκειται εἰς τὴν θέσιν Χ'. Ἐὰν ἔχη δηλαδὴ διανύσει τὸ ἐν δωδεκάτου τῆς ἀποστάσεως ΧΧ', ὅταν ὁ Ἀχιλλεὺς διανύσῃ τὴν ἀπόστασιν ΑΧΧ' καὶ ἔχη φθάσει εἰς Α', ἡ χελώνη θὰ εὐρίσκειται εἰς τὴν θέσιν Χ'. Ἐνῶ ἡ ἀπόστασις ΧΧ'Χ' εἶναι τὸ ἐν δωδεκάτου τῆς ἀποστάσεως ΧΧ'. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς οὐδέποτε θὰ φθάσῃ τὴν χελώνην, διότι αὕτη πάντοτε θὰ προηγῆται, ἔστω καὶ ἐπ' ἄλλοισιν. Διὰ τοῦ συλλογισμοῦ τούτου ὁ Ζήνων προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀνυπαρξίαν τῆς κινήσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης βραδύτερον ἀντιτίθει πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Ζήνωνος καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι ἀνατρέπει αὐτὴν διὰ τῆς θεωρίας του περὶ ἀπείρου καὶ ὄριου. Εἰς τὴν σημερινὴν μαθηματικὴν ἔκφρασιν τὸ πρόβλημα τίθεται ὡς ἑξῆς: Ὁ Ἀχιλλεὺς (κατὰ τὸν Ζήωνα) τρέχει ἐπ' ἀπείρου, ἐπ' ἀπείρου δὲ τρέχει καὶ ἡ χελώνη. Ἄς ἴδωμεν τὴν κινήσιν τοῦ Ἀχιλλεὺς.

Εἰς τὸν πρῶτον χρόνον (τὴν πρώτην μονάδα τοῦ χρόνου) διανύει ἐν σταδίον, εἰς τὸν δεύτερον τὸ ἐν δωδεκάτου τοῦ σταδίου, εἰς τὸν τρίτον τὸ ἐν δωδεκάτου τοῦ ἐνός δωδεκάτου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ἐπ' ἀπείρου. Ἡ χελώνη, εἰς τὸν πρῶτον χρόνον (πρῶτην μονάδα τοῦ χρόνου) διανύει ἐν δωδεκάτου τοῦ σταδίου, εἰς τὸν δεύτερον ἐν δωδεκάτου τοῦ ἐνός δωδεκάτου, εἰς τὸν τρίτον ἐν δωδεκάτου τοῦ ἐνός δωδεκάτου καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς ἐπ' ἀπείρου. Τὸ διὰ στήμα τὸ ὅποιον θὰ διανύσῃ ὁ Ἀχιλλεὺς (τρέχων ἐπ' ἀπείρου, κατὰ τὸν Ζήωνα) θὰ εἶναι τὸ ἀθροισμα τῶν ὄρων τῆς φθίνουσας γεωμετρικῆς προόδου:

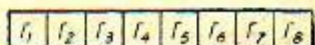
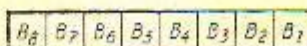
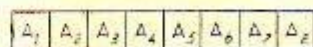
$$1 + \frac{1}{12} + \frac{1}{144} + \frac{1}{1728} + \dots \quad (1)$$

Τὸ διὰ στήμα τὸ ὅποιον θὰ διανύσῃ ἡ χελώνη τρέχουσα ὁμοίως ἐπ' ἀπείρου θὰ εἶναι τὸ ἀθροισμα τῆς φθίνουσας γεωμετρικῆς προόδου:

$$1 + \frac{1}{12} + \frac{1}{144} + \frac{1}{1728} + \dots \quad (2)$$

Τὸ ἀθροισμα τῶν ὄρων τῆς πρώτης γεωμετρικῆς προόδου εἶναι $1 + (1 : 11)$, ἐνῶ τῆς δευτέρας εἶναι $1 : 11$. Συνεπῶς ὅταν θὰ τελειώσῃ ὁ χρόνος, καθ' ὅσον ἡ χελώνη θὰ ἔχη διανύσει τὸ ἐν δωδεκάτου τοῦ σταδίου ὁ Ἀχιλλεὺς θὰ ἔχη διανύσει 1 στάδιον καὶ ἐν δωδεκάτου τούτου ἦτοι τότε θὰ ἔχη φθάσει τὴν χελώνην. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέδειξε τὸ κατ' αὐτὸν σφάλμα τοῦ Ζήνωνος, λέγων ὅτι ὁ Ζήνων ποιστὰ δι' ἀπείρου κατὰ τὸ πεπερασμένον. Ἡ ἀλγεβρικὴ διατύπωσις τοῦ προβλήματος, ὡς καλέσωμεν β τὸ διὰ στήμα τὸ ὅποιον θὰ ἔχη τρέξῃ ἡ χελώνη, ὅταν θὰ τὴν φθάσῃ ὁ Ἀχιλλεὺς, εἶναι $1 + \beta = 12\beta$. Ὁ Ζήνων ὅμως ἀκριβῶς ταῦτο ἀσχετοῖται: ὅτι δηλαδὴ ὁ Ἀχιλλεὺς δύναται νὰ φθάσῃ τὴν χελώνην. Ὁ Ζήνων δὲν ζητεῖ πότε ὁ Ἀχιλλεὺς θὰ φθάσῃ τὴν χελώνην, ἀλλὰ πῶς θὰ τὴν φθάσῃ. Καὶ ἡ ἀπάντησις ἐπὶ τούτου δὲν ἔχει δοθῆ ἀκόμη.

Μαθηματικὴ ἀπόδειξις τοῦ Ζήνωνος τῆς ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως. Οὗτος θεωρεῖ εἰς τὸ ἐπίπεδον τρεῖς σειρὰς ἀντικειμένων, ὡς τὸ σχῆμα:

Τὰ ἀντικείμενα Α μένου ἀκίνητα. Τὰ ἀντικείμενα Β καὶ Γ κινούνται συγχρόνως, ἀλλὰ κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν ὡς δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν. Ὄταν τὸ Β ἰσώσει κατωθεν τοῦ Α 8 θὰ ἔχη διέλθει διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων Α 5, Α 6, Α 7, Α 8. Συγχρόνως τὸ Γ θὰ ἔχη διέλθει διὰ τῶν ὀκτώ στοιχείων Β 1 Β 2 Β 3 Β 4, Β 5, Β 6, Β 7, Β 8 καὶ τὰ ἑξωμεν τελικῶς τὴν κάτωθι θέσιν ὁπότε παρατηρεῖ ὁ Ζήνων ὅτι τὸ Β 1 εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον ἔχει διέλθει 4 ἴσας ἀποστάσεις Α 1, Α 2, Α 3 Α 4 καὶ Β 1, Β 2, Β 3, Β 4 ἀποστάσεις Γ 1, Γ 2, Γ 3, Γ 4, Γ 5, Γ 6, Γ 7, Γ 8, δηλαδή τὸ Β 1 ἔχει μίαν ἀπλήν ταχύτητα καὶ συγχρόνως μίαν διπλήν, ὅπερ ἀδύνατον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαντᾷ διότι τὰ Α μένου ἀκίνητα καὶ τὰ Β καὶ Γ κινούνται ἀντιθέτως, ὡς δηλαδή λέγομεν σήμερα, ἡ κίνησις τῶν Β πρὸς τὰ Α εἶναι ἀπόλυτος, ἐνῶ ἡ κίνησις τῶν Β πρὸς τὰ Γ εἶναι σχετικὴ.

A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	A ₆	A ₇	A ₈
----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------

B ₈	B ₇	B ₆	B ₅	B ₄	B ₃	B ₂	B ₁
----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------

Γ ₁	Γ ₂	Γ ₃	Γ ₄	Γ ₅	Γ ₆	Γ ₇	Γ ₈
----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------

Ἐν συμπεράσματι ὁ Ζήνων ἰσχυρίζεται ὅτι ἐν σώμα δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ πλήθος σημείων, εἰς χρόνος δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ πλήθος χρονικῶν στιγμῶν, μίαν κίνησις δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ πλήθος κινήσεων. Διότι ἐάν τὰ ποσὰ τούτα διασπασθῶσι ἐπ' ἀπείρου δὲν εἶναι δυνατὸν (κατὰ τὸν Ζήωνα) παρὰ τὰ φθάσμεν εἰς τὸ μηδέν. Ἐάν δὲ θελήσωμεν διὰ προσθέσεως νὰ ἐπανέλθωμεν ἐκεῖ ὅθεν ἐξεκινήσαμεν, τότε, ἀφοῦ τὸ τελευταῖον ἀπειροστὸν μέρος τῆς διαίρεσεως εἶναι μηδέν, πρέπει, συνεχῶς διπλασιάζοντες τούτο, νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀρχικὸν ποσόν. Ἀλλὰ ἀβροσιμα πολλῶν μηδενικῶν μὲν δίδει ἀποτέλεσμα μηδέν.

Καίτοι αἱ ἀπαντήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπεκοίτησαν καὶ ἀποτελοῦν ὡς πρὸς τὰς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ ὀρίου τὴν δόξιν τοῦ διασεωρικοῦ καὶ ὀλοκληρωτικοῦ λογισμοῦ, ἐν τούτοις τὰ προβλήματα ἀτίνα ἐθεσεν ὁ Ζήνων, μετὰ πάροδον 2300 ἐτῶν παραμένον καὶ θεωροῦνται ἀναπάντητα καὶ ἄλυτα.

Τὰς θεωρίας τοῦ Ζήνωνος ἐξήγησε νὰ ἐπεκτείνῃ ὁ κατὰ τὴν νεώτερον τούτου Σάμιος Μελισσός, ὑποστηρίζων ὅτι, ὁ δρωόμενος κόσμος εἶναι τὸ εἶδωλον τοῦ πραγματικοῦ κόσμου.

Οἱ Πυθαγόρειοι.

Οὗτοι ἐκτός τῶν γεωμετρικῶν καὶ μαθηματικῶν προόδων διατυπώνουν τὴν γνώμην, σχετικῶς μὲ τὴν δράσιν, ὅτι ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐκπέμπονται ἀπὸ αἱ ὁποῖαι προσβάλλουν τ' ἀντικείμενα καὶ ἀνακλῶμενα ἐπανέρχονται εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, τοὺς ὁποίους διερεθίζουν καὶ οὕτω βλέπομεν. Ὁ Ἀρχύτας ὀνομάζει τὰς ἐκπομπὰς τούτας ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἐκ τῶν ἀντικειμένων πρὸς τοὺς ὀφθαλμούς, ὀπτικάς ἀκτίνας. Αἱ ὀπτικαὶ αὗται ἀκτίνες ἐξερχονται τῶν ὀφθαλμῶν πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις, εὐθυγραμμῶς καὶ ἀνακλῶμενα μετὰ τὴν πρόσπτωσιν ἐπὶ τ' ἀντικείμενα, ἐπανέρχονται εἰς τὸν ὀφθαλμόν. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Ἀρχύτα ἐπεκράτησε μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος. Περί τοῦ προσώπου τοῦ Πυθαγόρου δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τίποτε. Ἡ διδασκαλία του ὅμως ἦτο μυστικὴ καὶ οἱ μαθηταὶ του πᾶν ὅ,τι παρήγον τὸ ἀπέδιδον εἰς αὐτόν. Ἡ διάλυσις τῆς Πυθαγορείου Σχολῆς καὶ ἡ ἐξορία τῶν μελῶν της, ἔφερε ταῦτα εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Ἑλλάδος. Σπουδαῖοι πυθαγόρειοι ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὁ Φιλόλαος, ὁ ὁποῖος ἐγκατεστάθη καὶ εἰργάσθη ἐν Θήβαις, ὁ Λύσις, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἐπαιμενώνδα ὁ Ἀρχύτας ὁ Τάραντιος, ὁ Εὐρύτος, ὁμοίως ἐκ Τάραντος ὁ Ξενοφίλος, ὁ Φασέων, ὁ Ἐχεκράτης, ὁ Νικόμαχος, ὁ Διοκλῆς, ὁ Ἰκέτης καὶ ὁ Συρακόσιος Ἐκφάντος. Οὗτοι πρῶτοι ἐξ ὄλων ἐδίδασκον ὅτι ἡ γῆ στρέφεται περὶ τὸν ἄξονα της. Ὅπως διὰ τὴν ἔνωσιν τῶν Πυθαγορείων ἐπικρατεῖ πλήρης σκότος, οὕτω συμβαίνει καὶ διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆν ὁποῖαν οὗτοι ἀπέδιδον εἰς τοὺς ἀριθμούς. Ἡ ἀγνοία δὲ εἰς τὴν ὁποῖαν εὐρισκόμεθα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς διδασκαλίας τῶν πυθαγορείων, ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὰ μέλη των, ὠρκίζοντο νὰ μὴ φέρουν εἰς φῶς ἐργασίας τῆς Σχολῆς των, ὅπως τούτο συνέβαινε καὶ διὰ τοὺς μετέχοντας τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων. Κατὰ συνέπειαν, πᾶν ὅ,τι ἀναφέρεται ἐπὶ τῆς ἐν τῇ Σχολῇ ἰδίως διδασκαλίας καὶ τοῦ συμβολισμοῦ τῶν ἀριθμῶν παρὰ τοὺς πυθαγορείους, στηρίζεται εἰς εἰκασίας εἴτε παλαιῶν συγγραφέων, εἴτε συγχρόνων. Πάντως ἡ ἐρμηνεία καθ' ἣν οἱ πυθαγόρειοι ἀριθμοί, εἶναι ἀριθμοὶ ὕλικοι, δὲν εὐσταθεῖ διότι ἀπλοῦστατα ἀριθμοὶ ὕλικοι δὲ ἔχουν νόημα. Ὁπωσδήποτε σημειοῦμεν σχετικὰς δοξασίας ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τῶν πυθαγορείων ἢ πυθαγορικῶν, ὅπως τοὺς ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης. Κατὰ τὸν Φιλόλαον ὁ κύβος παριστᾷ τὴν γῆν, τὸ τετραέδρον τὸ πῦρ, τὸ ὀκταέδρον τὸν αἴρα, τὸ εἰκοσάεδρον τὸ ὕδωρ καὶ τὸ δωδεκάεδρον ἐν πέντεπυρ στοιχείων, τὸ ὅποιον ὁ Ἀριστοτέλης ὀνόμαζεν αἰθέρα. Διὰ τοὺς πλανήτας ἐφόρουν, ὅτι ἔχουν σχῆμα σφαιρικόν καὶ ὅτι αἱ ἀποστάσεις μεταξύ των ἀποτελοῦν ἁρμονικοὺς λόγους ἢ ἀναλογίας. Διὰ τὸν Πυθαγόρου λέγεται ὅτι ἐθεώρει τὴν γῆν ὡς τὸ κέντρον τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἐνῶ

ὁ Φιλόλαος ὑπεστήριζεν ὅτι ὁ ἥλιος ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τούτου περὶ τὸ ὅποιον στρέφονται οἱ πλανῆται.

Αἱ διατυπώσεις αὗται ἔχουν διασωθῆ ὑπὸ τὸν συμβολικὸν καὶ ποιητικὸν χαρακτῆρα αὐτῶν, καθ' οὓς μνημονεύεται ὁ Ὀλυμπος ὡς ὁ οὐρανὸς τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων ἐντός τοῦ ὁποῖου κινούνται ὁ ἥλιος καὶ οἱ πλανῆται, ἐπίσης δὲ ἡ ἀντίχθον, ἀόρατος εἰς τοὺς κατοίκους τῆς γῆς, πιθανῶς διὰ τὰ προκαλῆ τὴν συμμετρίαν τῶν κινήσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων. Μεταξύ των ταχυτήτων καὶ τῶν ἀποστάσεων μεταξύ των ὑπάρχουν ἁρμονικαὶ ἀναλογίαι, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν ἤχους μὴ ἀκουστοὺς εἰς τὸν ἀνθρώπον, λόγω ἀτελείας τῶν ἀκουστικῶν του ὀργάνων. Οἱ πυθαγορικοὶ ἐτελειοποίησαν τὴν μουσικὴν κλίμακα καὶ τὰ μουσικὰ ὄργανα τοῦ Γερτάνδρου, ὁ δὲ Ἀρχύτας ἀνεκάλυψε τὴν τροχολίαν καὶ συσκευασθεῖς δι' ἄν ἐγράφοντο διάφοροι καμπύλοι (καμπυλόγραμμα), ἄτινα δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν, ὡς ἐπίσης κατασκευασθεῖς περισσότερὰν ἰπταμένην μηχανικῶς. Εἰς τούτων, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὸν Εὐδόξου ἀποδίδονται πολλαὶ μηχανικαὶ ἐφευρέσεις, περὶ τῶν ὁποίων ἐπίσης οὐδὲν διασώζεται.

Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος. Κατὰ τούτων τὸ πᾶν εἰς τὸν κόσμον ὀφίσταται συνεχῶς μεταβολῶς. Τὰ πάντα ρεῖ. Κάθε μεταβολὴ ὅμως στηρίζεται εἰς ἀντιθέσεις, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἁρμονίαν. Πόλεμος πάντων πατήρ. Καὶ ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα. Ὁ Ἡράκλειτος ἔγραψε σπουδαῖον ἔργον, τὸ ὅποιον δὲν διεσώθη. Μνημονεύεται δὲ τὸ διδίων τούτο εἰς διασωθέντα ἀποσπάσματα, ἐξ ἃν ἐμφανίζεται ὅτι ὁ Εὐρύπιδης (ἐγχειρίζων τούτο εἰς τὸν Σωκράτην) ἐξήγησε νὰ μάθῃ τὴν γνώμην του περὶ τούτου. Εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῶν προσηγορικῶν τοῦ Ντίλε περιλαμβάνονται 130 προτάσεις ἢ γνώμαι τοῦ Ἡρακλείτου.

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ἡρακλείτου περιελάμβανεν ἠθικὴν, φιλοσοφίαν, φυσικὴν καὶ ἀστρονομίαν. Ἡ ἐκ τῆς ἐνεργείας διὰ συμπυκνώσεως γένεσις τῆς ὕλης καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἐκλυομένη πάλιν ἐνεργεία, ἡ διαρκῆς δηλ. γένεσις καὶ φθορὰ, ὡς ὑποστηρίζει ἡ σημερινὴ φυσικὴ, εὐρισκείται διατετυπωμένη ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτον. Ὡς ἐνεργείαν οὗτος θεωρεῖ τὸ πῦρ.

Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντίνος (περὶ τὸ 460 π.Χ.). Οὗτος δὲν παραδέχεται τὸ γίνεσθαι καὶ φθεῖρεσθαι ὑπὸ τῆν αὐστηρὰν ἐννοίαν τῶν λέξεων τούτων καὶ ζητεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς μεταβολὰς τῆς ὕλης διὰ συνδετικῆς τιμῆς ἀρχικῆς λεπτῆς ὕλης τῶν στοιχείων, ἐξ ἃν ἀποτελεῖται ὁ κόσμος. Ὡς στοιχεῖα τοιαῦτα θεωρεῖ οὗτος τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ, τὴν γῆν καὶ τὸ αἶρα. Αἱ δυνάμεις αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὴν μεταβολὴν τῶν σωμάτων εἶναι ἡ ἐλξις καὶ ἡ ἄπωσις, ὡς ἐρμηνεύει ὁ Πλούταρχος τὴν φιλότητα καὶ τὸ νεῖκος τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Κατ' ἀρχὰς ἡ ὕλη (τὰ στοιχεῖα) ἐκρατοῦτο διὰ τῆς ἐλξεως εἰς σχῆμα σφαιρας. Διὰ τῆς ἀπώσεως ὅμως διεχωρίσθησαν καὶ προεκλήθησαν στροβιλοειδεῖς κινήσεις. (Ὁ ὄπως παρατηρεῖται τούτο σήμερα κατὰ τὴν σπουδὴν τῶν νεφελωμάτων ἢ τῆν σπουδὴν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν πυρηνῶν των). Ἡ στροβιλοειδὴς κίνησις προεκάλεσε τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἡ ὁποῖα ἀνακλᾷ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Εἰς τὰ ὕλικά σώματα ὑπάρχον πόροι, ὡς τούτο παραδέχεται καὶ ἡ σημερινὴ φυσικὴ. Ὁ ἴδιος ἐφευρε κλυθῦδραν στηριζομένην εἰς τὴν πίεσιν τοῦ ὕδατος καὶ τὴν διαφορὰν πίεσεως τῆν προκαλουμένην εἰς γῆρον κενὸν αἶρος. Διὰ τὰ ὀπτικά φαινόμενα διετύπωσε τὴν θεωρίαν τῆς ἀπορροίας τῶν φωτεινῶν σωμάτων, δηλ. τῆς ἀκτινοβολίας, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερα. Τὴν αὐτὴν θεωρίαν διετύπωσε διὰ τὴν ἐλξιν καὶ ἄπωσιν τῶν μαγνητῶν. τούτεστι παρεδὲθη ἐξοδόν καὶ εἰσοδόν μαγνητικῶν γραμμῶν, δηλ. τῆν μαγνητικὴν ροήν, ὡς λέγομεν σήμερα (Ντίλε, ἀποσπάσματα τῶν προσηγορικῶν). Διὰ τὰ χρώματα ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀπεφάνθη ὡς ἐξῆς: «Χρῶμα εἶναι τὸ ἐν τοῖς πόροις τῆς ὕλης ἐναρμόττον». (Χρῶμα εἶναι τὸ αἰσθητὸν προκαλούμενον ἐκ τῆς εἰσοδῶς εἰς τὸν ὀφθαλμὸν κατακλιθῶν ἀκτίνων). Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ σημερινὴ φυσικὴ ἀποφθεῖ τὰ χρώματα εἰς τὸ διάφορον ἤχος κινήσεως τοῦ ἐκ τῶν φωτεινῶν σωμάτων ἐκπεμπομένου φωτός. Διὰ τὸν ἤχον, ὁ Ἐμπεδοκλῆς παρεδέχεται ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς παλμικῆς κινήσεως τῶν στενωπῶν σωμάτων (Ντίλε, προσηγορικῶν). Καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς διετύπωσε τὴν θεωρίαν τῆς σφαιροειδῆς τῆς ὕλης.

Ἀναξαγόρας. Οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὰς Κλαζομενάς περὶ τὸ 500 π.Χ. Πιθανὸν θεωρεῖται, ὅτι ἦτο μαθητὴς τοῦ Ἀναξίμαντος. Οὗτος κατὰ τὸν Διογῆν τὸν Λαερτίου, ἐξετέλεσε πολλὰ πειράματα ἐπὶ τοῦ αἵρα, ζυγίζων ἀσκάς κενούς καὶ πλήρεις αἵρα καὶ διεπίστωσεν ἐκ τούτων, ὅτι οἱ ἀνεμοὶ προκαλοῦνται ἐκ τῆς ἀραιώσεως τοῦ αἵρα διὰ τῆς θερμότητος. Διὰ τὴν βροντὴν ἐξέφερε τὴν γνώμην ὅτι αὕτη προκαλεῖται διὰ τῆς ἐκκενώσεως τοῦ κυρῶς, τὸ ὅποιον ἐγκλείουσι τὰ νεφῆ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἐμπεδοκλῆν, ὑποστηρίζει ὅτι τὸ σμῆμα συντίθεται οὐχὶ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πῦρ, ὕδωρ, γῆ, αἶρα, ἀλλὰ ἀπὸ πολλὰ στοιχεῖα, διάφορα βεβαίως μεταξύ των, ὅπως παραδεχόμεθα σήμερα ἀπὸ τὰ ἄλλα σώματα ἢ στοιχεῖα. Ὁ Ἀναξαγόρας εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος εἰσήγαγε τὴν ἐννοίαν τῆς φυοκέντρου δυνάμεως καὶ διετύπωσε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ δορυτῆς δὲν εἶναι μόνον ἰδιότης τῶν σωμάτων ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ὅτι αὕτη ὀφίσταται εἰς ὅλα τὰ οὐράνια σώματα. Τούτο τὸ ὑποστηρίζει, λέγων ὅτι ἡ σελήνη καὶ τὰ ἀστρα θὰ ἐπιπῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἂν δὲν ὑπᾶρχεν ἡ κατὰ τὴν ταχυτῆν των φυοκέντρου δύναμις, ἡ ὁποῖα ἀμοιβαίως συγκρατεῖ τὰ οὐράνια σώματα. (Πλούταρχος, Λυσ., 12). Διὰ τὸ πλανητικὸν μας σύστημα ὑπεστήριζεν, ὅτι κέντρον εἶναι ἡ γῆ καὶ ὄχι ὁ ἥλιος, ὡς παραδεχόμεθα σήμερα (κατὰ τὸν Ἀριστάρχου). Κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως, ἡ θεωρία του περὶ ἐλξεως καὶ βαρύτητας εἶναι τελειο-

έρα της θεωρίας του Λα²ος, ως απέδειξε ο Γάλλος Λεβριέ, 'Ατομική θεωρία. Εκπρόσωποι τούτης θεωρούνται ο Λεύκιππος και ο Δημόκριτος. Περί του Λεύκιππου γνωρίζουμε ότι αναφέρεται από τον Άναξαγόρου, του Μελίσσου και του Αριστοτέλους. Τόπων και χρόνον γενήσεως δεν γνωρίζουμε. Λέγεται ότι ή ατομική θεωρία του Δημόκριτου διευτυπώθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Λεύκιππου, τοῦ ὁποῦ μαθητῆς θεωρεῖται ὁ Δημόκριτος. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὰ Ἀθήρια περί τὸ 460 π.Χ. Αἱ θεωρίαι του καὶ αἱ πειραματικά του ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων ἐρευνᾶν τὸν ἀνήγαγον εἰς θρυλικὸν πρόσωπον. Εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ὑπελόγησε τὸν ὄγκον πρῶματος, πυραμίδος, κώνου, κυλίνδρου καὶ σφαιρας πειραματικῶς καὶ ὁ πρῶτος συλλαβῶν τὴν ἔνοιαν τῆς ἀλογιστικῆς εἰς τὰ μαθηματικά. Διὰ ζυγίσεως τῶν γεωμετρικῶν ὡς ἀνω ἀντικειμένων κενῶν καὶ κατόπιν πλήρων ὕδατος, ὑπελόγησε τοὺς μαθηματικῶς τύπους δι' ὧν εὐρίσκειται ἡ χωρητικότητα τῶν. Τὴν γεωμετρικὴν ἀπόδειξιν τῶν τύπων τούτων ἔδωσαν θαυδύτερον ὁ Εὐδόξος καὶ ὁ Ἀρχιμήδης. Οὐδὲν δυστυχῶς ἐκ τῶν πολλῶν ἐργῶν τοῦ μεγαλοφυῆς τούτου Ἑλλῆνος διασώζεται, πλὴν ἐλαχίστων ἀποσπασμάτων.

Οἱ ατομικὴ προσπαθοῦν νὰ δώσουν σαφῆ φυσικὴν ἐρμηνείαν τῶν αἰθῶν, ἅτινα προκαλοῦν τὰς μεταβολὰς τῶν σωμάτων. Παραδέχονται ὅτι ἐκτός τοῦ βύτος (τῶν σωμάτων καὶ τῆς κινήσεως) ὑπάρχει καὶ τὸ μὴ ὄν (τὸ κενὸν καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀκίνησις). Τὰ σώματα ἀποτελοῦνται, κατὰ τὸν Δημόκριτον, ἀπὸ ἀπεριόριστων σωματίδιον, τὰ ὅποια χωρίζονται διὰ τοῦ κενοῦ. Τὰ σωματίδια ἔχουν μορφήν, μέγεθος καὶ βάρος. Διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς θέσεως καὶ τῆς διατάξεως τῶν σωματιδίων, ἅτινα δὲν τέμνονται περαιτέρω καὶ ὀνομάζονται ἄτομα, σχηματίζονται τὰ διάφορα σώματα. Τὸ μέγεθος, ἡ μορφή, ἡ θέση καὶ ἡ διάταξις τῶν ἄτόμων καθορίζουν τὰς ἰδιότητες τῶν σωμάτων, τὰ ὅποια σχηματίζονται. Οὕτω τὸ πῦρ ἀποτελεῖται ἐξ ἄτόμων πυρός, ἅτινα καθορίζουν τὴν κινήτικὴν του ἰκανότητα, εἰς τὸν διάφορον ἀριθμὸν τῶν ἄτόμων ἐκάστου σώματος ὀφείλεται ἡ διάφορος βαρύτης τῶν σωμάτων ἢ πυκνότης τῶν σωμάτων ὀφείλεται εἰς τὴν πυκνότητα τὴν ὅποια παρουσιάζουν εἰς τὸ σῶμα τὰ ἄτομα, ἐξ ὧν τούτο συνίσταται. Τὰ χρώματα καὶ ἡ ὁσμὴ ὀφείλονται εἰς προσφορὰν πρὸς τὰ αἰσθητήρια ὄργανα τοῦ ἀνθρώπου, ἄτομον κατὰ διάφορον ἀναλογίαν. Ἡ ὄρασις εἰδικῶς ὀφείλεται εἰς τὰ ἄτομα τῶν σωμάτων, ἅτινα στέλλουν διὰ τοῦ ἀέρος τὸ εἶδωλον τοῦ ὀραμένου σώματος εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ παρατηρητοῦ. Ἄλλα καὶ ἀνεῦ τοῦ ἀέρος εἶναι δυνατόν νὰ συμβαῖναι τούτα. Ἡ σμηνική θεωρία δὲν εἶναι διαφορετική. Ἡ λαμπρότης τῶν ἀντικειμένων μεῖοται ἐκ τῆς ἀποστάσεως τοῦ παρατηρητοῦ. Ἐπειδὴ τὰ φωτιζόμενα ἄτομα στέλλουν εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ παρατηρητοῦ τὸ εἶδωλον τῶν, δὲν δυνάμεθα διὰ τῶν αἰσθησεων νὰ λάβωμεν γνώσιν τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Εἰς κάθε πρᾶγμα ὑπάρχουν ἄτομα διαφορετικά. Τὸ διάφορον τούτων ὀφείλεται εἰς διάφορον ἀνάξιον τῶν κατὰ διάφορον ἀναλογίαν. Τὸ αἶτιον τὸ ὅποιον προκαλεῖ τὴν κίνησιν τῶν ἄτόμων τῆς ὕλης, τὰ ὅποια οὐδέποτε εὐρίσκονται ἐν ἠρεσίᾳ, δὲν εἶναι τυχαῖον, εἶναι φυσικὴ ἀνάγκη, ἥτις ὀφείλεται εἰς τὴν διάφορον βαρύτητα ἐκάστου ἄτομου. Συνεπεία τῆς διαφορῶς ταύτης βαρύτητος, τὰ βαρύτερα κινούνται πρὸς τὰ κάτω, ἐνῶ τὰ ἐλαφρότερα πρὸς τὰ ἄνω καὶ οὕτω προκαλεῖται ἡ κυκλικὴ ἢ στροβιλοειδὴς κίνησις τῶν ἄτόμων, ἥτις πάλιν εἶναι τὸ αἶτιον τῆς ἔλξεως ὀμοιομερῶν σωμάτων. Κατὰ τὸν τρόπον τούτον, ἀπὸ τὴν χαρῶδη κατάστασιν τῶν ἄτόμων ἐν τῷ κόσμῳ, διεχωρίσθησαν κεχωρισμέναι ὁμάδες τούτων εἰς τὰς ὁποίας τὰ ἄτομα εὐρίσκονται εἰς στενὴν ἔνωσιν. Οὕτω ἔθεν ἐδημιουργήθη ὁ ἔνομος ἢ μορφικὸς κόσμος. Ὁ Δημόκριτος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς πρῶτος πειραματιστὴς ὑπὸ τὴν σμηνικήν ἔνοιαν. Ὅπως ὅποτε ὁμοῦ δὲν εἶχε καὶ αὐτὸς διεχωρίσει τὴν ἔνοιαν τῶν φυσικῶν νόμων, μακρὰν τῶν προβλημάτων τῶν Θεοῦ καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ κοινὴ ἐπικρατοῦσα γνώμη ἐστὶν ὅτι ὁ Δημόκριτος εἶναι ὀλισθηρὸς φιλόσοφος, εἶναι ἀπόλυτος ἐσφαλμένος. Μνημονεύονται ἀνωματικῶς 60 ἔργα του, ἀπολεσθέντα ἅπαντα. Ἐκ τούτων 16 εἰσὶν ὑπὸ τὸ ὄνομα φυσικά, τὰ ἔξῃ: 1) «Μέγας Διάκωσμος», 2) «Μικρὸς Διάκωσμος», 3) «Κοσμογραφία», 4) «Περὶ τῶν πλανητῶν», 5) «Περὶ φύσις πρῶτον», 6) «Περὶ ἀνθρώπου φύσις ἢ περὶ σαρκός», 7) «Περὶ νόου», 8) «Περὶ αἰσθησεων», 9) «Περὶ χυμῶν», 10) «Περὶ χροίων», 11) «Περὶ τῶν διαφερόντων ρυθμῶν», 12) «Περὶ ἀμειψιρροσιμῶν», 13) «Κρατυτήρια», 14) «Περὶ εἰδῶλον ἢ περὶ προνοίας», 15) «Περὶ λοιμῶν ἢ περὶ λοιμικῶν κακῶν α', β', γ', δ', ε', 16) «Περὶ ἀπορημάτων».

Ὡς ἀσύντακτα ἔργα μνημονεύονται: 1) «Αἰτίαι οὐράνιαι», 2) «Αἰτίαι ἡέραι», 3) «Αἰτίαι ἐπιπέδοι», 4) «Περὶ πυρός καὶ τῶν ἐν πυρὶ», 5) «Περὶ φωνῶν», 6) «Περὶ σπερμάτων καὶ φυκῶν καὶ καρπῶν», 7) «Αἰτίαι περὶ ζῶων», 8) «Αἰτίαι ἐνυμκταὶ περὶ τῆς λίθου» (Ὀρυκτολογία).

Τὰ ἄλλα μνημονευόμενα ἔργα του εἶναι: 1) «Μαθηματικὰ γεωμετρικῶν», 2) «Μουσικά», 3) «Γραμματικά», 4) «Ἠθικά», 5) «Ἐλισσολογικά» καὶ 6) «Ἱστορικά». Εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων ἀναγιγνώσκουμε τὰ ἔξῃ σχετικά πρὸς τὸν Δημόκριτον: 1) Διογένης Λαέρτιου: «Ἦλθον εἰς Ἀθήνας καὶ οὐδεὶς ἔγνωκέ με». 2) Ἀριστοτέλου: «Ὅτι ὁ Πλάτων διασώων πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Δημόκριτου, συνέλεξε τὰ διβλία τούτου διὰ τὴν καύσιν καὶ ἐπὶ ἡμπεδίσθη ὑπὸ τῶν μαθητῶν του διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος δι' ὑπάρχον καὶ ἄλλοι βιβλία τοῦ Δημόκριτου, καὶ 3) τοῦ Δημόκριτου τοῦ Φαληρέως ἐστὶ: «Ὁ Δημόκριτος οὐδέποτε ἦλθεν εἰς Ἀθήνας». Ὡς ἀντιλαμβάνεται πᾶς τις, τὰ περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Δημόκριτου ἔχουν ἀνάγκην ἐλέγχου καὶ ἐ-

ρεύσης, διότι θέβαια, δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποδίδεται εἰς τὸν Πλάτωνα ὁ ὅλος τῆς μεσαιωνικῆς ἱεραῆς Ἐξετάσεως.

Σωκράτης — Πλάτων. Ὁ Σωκράτης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς φυσικοὺς λεγόμενους φιλοσόφους ἐσκέθη ὅτι διὰ νὰ γίνῃ ἐρευνᾶ τῆς εὐσεως πρέπει νὰ ἐρευνηθῆ προηγουμένως τὸ ὄργανον τὸ ἐπιτελοῦν τὴν ἐρευνᾶν αὐτὴν ἢ ἄλλοδὸν ὁ ἀνθρώπος. Οὕτως παρεδέχθη τὰς ἑξῆς ἀρχάς:

1) Ἐκαστον πρᾶγμα ἔχει χαρακτηριστικὰ ἰδιότητα, αἰτινες τὰ διακρίνουν ἀπὸ τὰ ἄλλα πρᾶγματα.

2) Τὰ πρᾶγματα εἶναι ὅπως τ' ἀντιλαμβάνονται ὄλοι οἱ ἄνθρωποι.

3) Ἡ γνώσις τῶν πραγμάτων πρέπει νὰ εἶναι σαφῆς, καὶ

4) Διὰ νὰ εἶναι σαφῆς ἡ γνώσις περὶ ἑνὸς πρᾶγματος ἢ ἔρευνα πρέπει νὰ γίνεταί ἐπαγωγικῶς.

Ὁ Σωκράτης ἦτο μαθητῆς τοῦ Φυσικοῦ Ἀρχελάου, ὁ ὁποῖος δὲν παρεδέχτο ἀπόλυτον ἀδράνειαν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διηκενὴ κίνησιν, ὀφειλομένη εἰς τὴν διασώαν μεταξὺ ὄγρου καὶ θερμῶ. Ὁ ἴδιος ἐπέσχευε τὴν σφαιρικότητα τῆς γῆς. Τὰς γνώσεις τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος λαμβάνομεν ἐκ τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος καὶ πρὸ παντὸς ἀπὸ τῶν «Τίμαιων». Ὁ Τίμαιος ἦτο Πυθαγόρειος. Εἰς τὸν ὁμώνυμον δὲ διάλογον τοῦ Πλάτωνος ἐκθέτει ζήτηματα φυσικῆς καὶ κοσμογονίας. Αἱ γνώσεις αὐταὶ συμπληροῦνται καὶ ἐξ ἄλλων διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Τὰς σημειοῦμεν δὲ ὡς γνώσεις τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Τίμαιος προλογίζων, λέγει ὅτι αἱ ἀπόψεις του δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῶν ἐπιστημονικῶς, ὅτι ἔχουν μεγάλην ἢ μικρὰν πιθανότητα ἀληθείας. Τούτο εἶναι πρώτη σκέψις περὶ λογισμῶν πιθανότητων. Κατὰ τούτον τὰ πρᾶγματα, ἢ ὅλη, εὐρίσκειται εἰς διαρκὴ μεταβολήν, δὲν δυνάμεθα ὁμοῦ νὰ εὐρίσκωμεν τὴν ὀρχικὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, τῆς ὕλης. Ἡ μεταβολὴ ὁμοῦ τῆς ὕλης δὲν γίνεται τυχαίως. Ὅλος ὁ κόσμος διέπεται ὑπὸ μιᾶς πνευματικῆς δυνάμεως, ἥτις τὸν κατεῦθεν. Ὁ Δημιουργὸς εἰς τὴν ὑπάρχουσαν ναῶδην ὕλην καὶ τὸν χρόνον ἐπέλασε τὸν κόσμον δύσας εἰς αὐτὴν μορφήν σφαιρικὴν καὶ τάξιν. Ἡ ὑπάρχουσα ἔρευνα τῶν οὐράνιων σωμάτων ἐν γενεῖ, ὀφείλεται εἰς στροβιλοειδὴ κίνησιν καὶ εἰς ἔλξεις καὶ ἀπόψεις τῆς μάζης τούτων.

Ὅπως καὶ οἱ φυσικοὶ φιλόσοφοι, ὁ Πλάτων παρεδέχεται ὅτι ἐκ τοῦ μηδενὸς δὲν γίνεταί τίποτε. Ἡ ὕλη καὶ αἱ δυνάμεις αἱ μεταβάλλουσαι ταύτην προὑπάρχον τῆς διαμορφώσεως τοῦ κόσμου. Ἡ ὕλη καὶ ἡ ἐνεργεία εἶναι εἰς τὸν κόσμον σταθερὰ πρᾶγματα καὶ ἀθάτα. Ἡ γνώμη αὐτῆ διευτυπώθη ὑπ' ἄλλων τῶν Ἑλλήνων φυσικῶν φιλοσόφων ἀπὸ τοῦ Θαλάου μέχρι τοῦ Σωκράτους καὶ ὁ Πλάτων θεωρεῖ ταύτην ὡς αὐτοπόνητον. Ὁ Γερμανὸς πλατωνικὸς Κωνσταντίνος Ρίτερ γράσει τὰ ἔξῃ ἐπὶ τούτου: «Μοῦ προέειπε κατάλληλιν ἢ γνώμη τῶν μέν φυσικῶν ὅτι τὸ αἶμα τῆς ἀφθαρσίας τῆς ἐνεργείας εἶναι ἐπιστημονικὸν ἀπόκτημα τῆς μέσας φυσικῆς. Τούτο διευτυπώθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων χωρὶς θέβαια τὴν φρασεολογίαν, τὴν ὅπου μεταχειρίζομεθα σήμερον». Διὰ τὴν ἔνοιαν τῆς μάζης ὁ Πλάτων γράσει τὰ ἔξῃ: Μᾶζα εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον καλύπτει τὸν χρόνον. Αὐτὴ ὁμοῦ δὲν περιγράφεται διὰ τοῦ χρόνου, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς ἐπίδρασιν τῆν ὁποῖαν ἀσκει αὐτὴ εἰς τὸν χρόνον. Ἐὰν δεχθῶμεν τὴν διάστασιν τῆς μάζης, ὡς ὀφειλομένην εἰς ἐνεργείαν δυνάμεως τίνος τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει μᾶζα προυποθετῆ ἐπίδρασιν μιᾶς δυνάμεως, ἢ ὅποια ἀνίσταται εἰς τὴν διάστασιν αὐτῆς.

Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι ἡ μετάβασις τῆς μάζης ἐκ τίνος σημείου τοῦ χρόνου εἰς ἄλλο ἔχει ἀνάγκην ἐπίδρασεως μιᾶς δυνάμεως. Ἡ κίνησις ὅθεν εἶναι προὐν ἐπίδρασεως μιᾶς δυνάμεως. Ἄλλη συνέπεια τούτου εἶναι ὅτι εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνυπάρχουν, νὰ ὑπάρχουν ταυτοχρόνως, δύο πρᾶγματα, ἢ ἰδιότης ἢ ἄλλο, τοῦ ἀδιαχωρήτου. Ἐἴ τοῦ παντὸς τῆς περιόδου ... σφίγγει πάντα (καὶ κενὴν χρόνον οὐδεμίαν ἐξλείπεισθαι). Τὸ ἀθροῦμενον ἐξελάνει τὸ πλῆστον αἰεὶ. (Τὸ κάθε τι κινούμενον καταλαμβάνει χρόνον καὶ οὐδέποτε τοῖσιν τοῦ μένει κενός, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ δεχθῆ ἔν σῶμα. Τὸ κινούμενον ἀπώθει ἄλλα πρᾶγμα διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν του).

Διὰ τὴν βαρύτητα ὁ Πλάτων ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι αὐτὴ εἶναι ἀνάλογος τῆς μάζης τοῦ σώματος: «Ῥώμη γὰρ μὴ δύσιν ὄμα μεταχειρίζομενον τὸ μὲν ἔλαττον μάλλον, τὸ δὲ πλεόν ἤπτον ἀνάγκην που κατατείνόμενον ἐνέπτεσθαι τῇ βίᾳ» (Διότι, ἐὰν δύο μᾶζαι, διὰ τῆς ἐπίδρασεως τῆς αὐτῆς δυνάμεως συγχρόνως, αἰώωνται πρὸς τὰ ἄνω ἢ ἐλαφρότερα θὰ ὑπακούσθαι εὐκολότερον εἰς τὴν δύνασιν, παρὰ ἡ βαρύτερα). Συνδέει δὲ τὴν ἔνοιαν τῆς βαρύτητος πρὸς τὴν ἔνοιαν τῆς διεσθύνσεως. Ἄνω καὶ κάτω δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικὴν κῆπτα. Αἱ φυσικὰ τοπικὰ ἀντιθέσεις εἰς τὸ σφαιρικὸν σῶμα εἶναι δύο, ἢ τῆς πεποιθεσίας καὶ τοῦ κέντρου τῆς σφαιρας τοῦ κόσμου. Ἐὰν φαντασθῶμεν μιᾶν ὁμοιομερῆ σφαιραν εἰς τὸ κέντρον τῆς σφαιρας τοῦ κόσμου, αὐτὴ θὰ μετῆ ἀκίνητος καὶ ἐν ἰσορροπία διότι οὐδεμίαν προτίμησιν ἔχει πρὸς διεσθύνσθαι τὴν αὐτὴ ἐλκεται αὐτὴ πρὸς ὀμοιομερῆ τινὰ διεσθύνσθαι. Συνεπεία θὰ αἰσθηθῆ ἀκίνητος εἰς τὴν θέσιν τῆς. Ἐὰν εἰς τὸ ἐπάνω μέρος τῆς σφαιρας ὅπως τὴν βλέπομεν ὑπάρχει εἰς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος κινούμενος θὰ διακίσει τὸ ἥμισυ τοῦ μεγίστου κύκλου αὐτῆς, τότε ἡ διεσθύνσις τοῦ κάτω, τὴν ὁποῖαν εἶναι ἀρκικῶς, συμπύπτει μετὰ τὴν διεσθύνσθαι τοῦ ἄνω, τὴν ὁποῖαν ἔχει. ἀπὸ διανύσθαι τὸ ἥμισυ τοῦ μεγίστου κύκλου.

Τὴν ἔνοιαν τῆς δυνάμεως παραδέχεται ὁ Πλάτων ὡς ἔξῃ: Ἡ δύναμις, ἐπειδὴ δὲν ὑποκίπτει εἰς τὰς αἰσθησεις μᾶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιγραφῆ πρὸς ἔαν καθορισμένω σαφῶς τὸ ἀντικείμενον εἰς τὸ ὅποιον αὐτὴ ἐπίδραξ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τὸ ὅποιον αὐτὴ προκαλεῖ.

Διά την κίνησιν ὁ Πλάτων λέγει ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ μετάβασις ἀπὸ μιᾶν κατάστασιν εἰς μιᾶν ἄλλην, ἀντίθετον τῆς πρώτης. Τοιαύτη ὁμῶς μετάβασις δὲν νοεῖται ἄνευ χρονικῆς διαδοχῆς, ἀλλὰ πάλιν χρόνος μὲ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ πρά, τοῦ μετὰ καὶ τοῦ τώρα, δὲν νοεῖται ἄνευ κινήσεως. Κατὰ συνέπειαν ὁ χρόνος εἶναι συνάπτωσις τῆς κινήσεως. Αὐτὴ ὁμῶς δὲν νοεῖται ἄνευ τῆς ὑπάρξεως τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος προϋποτίθεται διὰ τὴν εὐπερίστην ὕλης. Φυσικὰ ἀντικείμενα, κατέχοντα χώρον, εἶναι ἀδύνατον νὰ παραμένουν ἀκίνητα. Εἶδη τῆς κινήσεως διακρίνει δύο. Ἡ γενομένη εἰς τὸν αὐτὸν τόπον ὑπὸ τινος ποσώματος καὶ ἡ κίνησις καθ' ἣν τὸ πρᾶγμα ἀλλάσσει θέσιν. Διὰ τὴν πρώην περίπτωσιν ἐξετάζει τὴν κίνησιν τῆς βέβηκος (σφούρας), καθ' ἣν τὸ κάτω ἄκρον διαγράφει ἀπειροελάχιστον κύκλον εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, ἐνῶ τὸ ἄνω μέρος διαγράφει μεγαλύτερον κύκλον καὶ οἱ δύο ὁμοῦ κύκλοι διαγράφονται εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον. Περίεργος ἰδιότης, τονίζει, δὲ ἔν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Διὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν διακρίνει κίνησιν ποσώματος σφαιροειδικοῦ ὅτε μὲν εἰς ἔν σημείον, ὅτε δὲ εἰς περισσώτερον, ὅπως ὁ τροχὸς ἀμάξης. Ἐκ τῆς κινήσεως πραγμάτων καὶ συγκρούσεως τούτων πρὸς ἄλλα πρᾶγματα εἶναι δυνατόν νὰ ποσέλη ἐξαφάνισις τούτων ἢ γένεσις νέων πραγμάτων.

Διακρίνει ὁκτὼ εἶδη κινήσεων : 1) Τὴν περιστροφικὴν κίνησιν σώματος περὶ ἀκλόνητον ἄξονα. 2) Τὴν ἀπλὴν κίνησιν μετατόπισις δὲ ὀλισθήσεως. 3) Τὴν μετατόπισιν διὰ περιστροφικῆς κινήσεως, ὅπως ἡ κίνησις τοῦ τροχοῦ. 4) Τὴν κίνησιν τὴν προκαλουμένην ἐκ τῆς συγκρούσεως δύο σωμάτων ἐρχομένου πρὸς ἄλληλα ἐξ ἀντιθέτου διευθύνσεως καὶ διὰ τῆς ὁποίας προκαλεῖται τερατισμὸς τῶν σωμάτων εἰς μικρότερα τοιαῦτα. 5) Ὅμοιαν κίνησιν προκαλοῦσαν καταστροφήν τῶν σωμάτων. 6) Ὅμοιαν κίνησιν προκαλοῦσαν τῆξιν τῶν σωμάτων, ἅτινα γίνονται ἀντιληπτά ὡς αὐξανόμενα. 7) Ὅμοιαν κίνησιν προκαλοῦσαν τῆξιν τῶν σωμάτων, ἅτινα γίνονται ἀντιληπτά ὡς ἐξαφανιζόμενα. 8) Τὴν κίνησιν ἣτις γίνεται ὅταν ἐκ τῆς καταστροφῆς πραγμάτων προκαλεῖται γένεσις ἄλλων πραγμάτων. (Πλάτ., «Νόμοι»). Γενικώτερον ὁμῶς ὁ Πλάτων διακρίνει μόνον δύο εἶδη κινήσεως : 1) Τὴν περιστροφικὴν περὶ σημείον σφαιροειδῆ ἢ ἀλλαγὴν θέσεως εἰς τὸν χρόνον καὶ 2) Τὴν μεταβολὴν τῆς καταστάσεως τῶν σωμάτων, ὅχι ἀπὸ ἀπόψεως χώρου, ἀλλ' ἀπὸ ἀπόψεως ἰδιότητων, ὅπως π.χ. ἐν λευκῷ πρᾶγμα παραμένον ἀκίνητον καὶ διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου μαυρίζον. Πρὸς τούτοις δὲ ὑποστηρίζει τὴν γνώμην ὅτι ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀκοή πρέρχονται ἐκ κινήσεως μικροσκοπικῶν πραγμάτων καὶ τὸ αὐτὸ ὑποστηρίζει καὶ διὰ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ὅτι τὸ αἶτιον τῆς προκαλοῦν τὰ διάφορα αἰσθήματα, ὅπως ὀσφρήσεως, γεύσεως, θερμῆς ἢ ψυχρῆς, ὀφείλεται εἰς κίνησιν μικροσκοπικῶν πραγμάτων. Διὰ τὴν ὑπόθεσιν κινήσεως πρέπει νὰ ὑπάρξῃ διαφορὰ ἐνεργειακῆς καταστάσεως τῶν σωμάτων, ἥτις, ὅπως θὰ ἐλέγουμεν σημεῖον, νὰ ὑπερκεκῆ ἢ ἀδρανεία τοῦ σώματος. Ἐάν τὸ αἶτιον τὸ προκαλοῦν τὴν κίνησιν σώματος εἶναι ἴσον πρὸς τὴν ἀδρανείαν τοῦ σώματος, ὑπάρχει ἰσορροπία καὶ οὐκ κίνησις. «Ἐν ὁμαλότητι ὑπέδωτε ἐθέλειν κίνησιν ἐνεῖναι» (Τίμ., 57 Ε). Ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη ὅτι ὁ Πλάτων ἦτο ἐναντίον τοῦ πειράματος καὶ διὰ τοῦτο ἐγένετο ἡ αἴτια ὥστε νὰ μὴ παρατηρηθῇ μεγάλη πρόοδος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὴν φυσικὴν πειραματικὴν. Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές. Ἀληθές εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων εἰκονομεῖται καὶ περιπαροῖ τὸς φυσικοὺς τοὺς ἀσχολομένους μόνον μὲ πειράματα, χωρὶς προηγουμένως νὰ ἔχουν θέσει τὸ πείραμα ὡς μέσον ἐρεῖνης ἐνὸς γενικοῦ σκοποῦ, χωρὶς νὰ ἔχουν διατυπώσῃ μίαν θεωρίαν διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ὁποίας χρειάζεται τὸ πείραμα. Ἡ ἐσφαλμένη δὲ ἐκτίμησις τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων τοῦ Πλάτωνος φυσικῶν ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἀπέδιδεν ὁ Πλάτων εἰς τὸ πείραμα, συνετέλεσεν ὥστε νὰ μὴ λάθῃ τοῦτο τὴν δέουσαν ἀνάπτυξιν καὶ ἐφαρμογὴν κατὰ τὴν ἐρευνᾶν τῶν φυσικῶν νόμων. Τὸ ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἦτο ἐναντίον τοῦ πειράματος, τούναντίον δὲ εἶχε τοποθετήσει τοῦτο εἰς τὴν ὀρθὴν θέσιν, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν «Φίληδον» (55 Ε) : «Ὅταν πασῶν που τεχνῶν ἂν τις ἀριθμητικὴν χωρίζῃ καὶ μετρικὴν καὶ στατικὴν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, φύλλον τὸ καταλειπόμενον ἐκάστης ἂν γίνωται». Ἐάν κοινῆς ἀπὸ τὰς (φυσικῆς) ἐπιστήμας ἀφαιρήσῃ τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν μέτρικην καὶ τὴν ἰσότησιν, τὸ ἀποτέλεσμα τούτων θὰ ἦτο ἐν ὀλίγοις μηδενικόν). Διὰ τοὺς μαγνήτας ὁ Πλάτων γνωρίζει ὅτι οὐ μόνον ἔχουν τὴν ἰδιότητα νὰ ἔλκουν σιδηρὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ νὰ καθίστανται καὶ ταῦτα νέους μαγνήτας. Γνωρίζει ἐπίσης τὰ τῆς ἀνακλάσεως τοῦ φωτὸς καὶ ὅτι ἡ ἐλαφροτάτη ὕλη ἢ ὑπάρχουσα εἰς τὸν κόσμον εἶναι ὁ αἰθήρ, ὕλη ἢ ὁποία πληροῖ τὸν χρόνον τὸν μεταξὺ τῶν οὐράνιων σωμάτων («Φαίδων» 109). (Σημείωσις : Ἐπὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς σφαιροειδικοῦ ὁ Ἀγγλος Μάγιστρος, διετύπωσε τὴν ἰσχύουσαν ἠλεκτρομαγνητικὴν θεωρίαν περὶ φωτὸς. Ἡ ὑπάρξις αἰθέρος δὲν γίνεται παραδεχθῆναι ὑπὸ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος, ἡ ὁποία ὁμοῦ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν μετάδοσιν τοῦ φωτὸς διὰ τοῦ κενοῦ ἐν αἰθέρος καὶ ἀρκεῖται νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι ἀποδεικνύει τὴν μὴ ὑπάρξιν αἰθέρος). Εἰς τὸν Πλάτωνα ἀποδίδεται ὑπὸ τινων καὶ ἡ ἐφευρέσις τοῦ ἀραιομέτρου, ὑπὸ ἄλλων ὁμοῦ εἰκάζεται ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν Ἀρχιμήδην.

Ἐπίσης ὁ Πλάτων ἀναφέρεται ὡς γνωρίζων τὰ τοιχοειδῆ σαινόμενα, ὡς ἐμοσάινεται ἀπὸ περιγραφῆν εἰς τὸ Συμπόσιον, καθ' ἣν μαλλίνη κλωστή δύναται νὰ μεταφέρῃ τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς πλῆρους θαλάσσης εἰς κενὸν τοιοῦτο (Συμπ., 175). Τέλος ἐκ τοῦ εἰρησίου συνάγεται ὅτι ὁ Πλάτων ἔχει γνώσιν τῆς καταστάσεως τῶν σωμάτων, ἅτινα διὰ τῆς ἐνώσεως τῶν ἀτόμων εἰς

μόρια ἐκόντα γεωμετρικὸν σχῆμα, παρουσιάζονται ὑπὸ ὁμοίαν κρυσταλλικὴν μορφήν (Τίμ., 60 Β).

Ἐξ ὧων ἀναφερομένων ἐνταῦθα περὶ τῶν φυσικῶν γνῶσεων τοῦ Πλάτωνος δικαιολογεῖται ἡ γνώμη τοῦ ἱερμανοῦ Βίντεμαν καθ' ἣν οἱ ἀρχαῖοι δὲν κατέγραφον τοὺς φυσικοὺς νόμους οἷτινες ἐπήγαγον ἀπὸ τὸ πείραμα, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς κοινὸν κτήμα.

Ἀριστοτέλης. Οἱ μέχρι τοῦ Ἀριστοτέλους ἀσχολούμενοι μὲ προβλήματα φυσικῆς ἐξετάζουν ταῦτα ἀπὸ τῆς γενικωτάτης σκοπίας καὶ ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰ προβλήματα θεοῦ καὶ ψυχῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης πρόχωρεῖ ἐν βῆμα περισσώτερον, χωρὶς ὁμοῦ καὶ νὰ διαορήσῃ τοὺς δεσμούς τοῦ ὅλου προβλήματος. Τὸ βῆμα τοῦτο συνίσταται εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ συλλογισμοῦ ὅτι οἱ φυσικοὶ νόμοι εἶναι δυναμικῶς γνωστοὶ εἰς τὸν ἀνθρώπον, ὅτι δηλαδὴ ἡ φύσις ἔχει δώσει εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν δυνατότητα γνῶσεως τῶν νόμων τῆς. Ἀρκεῖ ὁ ἀνθρώπος νὰ προσπαθῇ ν' ἀνεύρῃ τοὺς νόμους, τοῦτο δὲ διὰ τῆς πείρας. Ἀκριβῶς τὴν γνώμην αὐτὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐσαομῆζει ἡ σημερινὴ φυσικὴ. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμοῦ δὲν χρησιμοποιοῖ ὡς κύριον μέσον ἐρεῖνης τὸ πείραμα. Τοῦτο τὸ χρησιμοποιοῖ δευτερευόντως. Ὡς κύριον μέσον παραμένει ἡ διαλεκτικὴ ἐπαγωγικὴ μέθοδος τοῦ συλλογισμοῦ, τὴν ὁποίαν εἰσήγαγεν ὁ Σωκράτης καὶ ἐχρησιμοποίησε κυρίως ὁ Πλάτων. Τὰς γνώσεις περὶ φυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους λαμβάνομεν ἐκ τῶν διασωθέντων συγγραμμάτων του : «Μετὰ τὰ Φυσικὰ», 2) «Φυσικῆς ἀκροάσεως», 3) «Περὶ οὐρανοῦ», 4) «Μετεωρολογικῆς», 5) «Προβλημάτων», 6) «Περὶ γένεσεως καὶ φθοράς».

Τὸ ἔργον τοῦ «Φυσικῆς ἀκροάσεως» διαιρεῖται εἰς ὀκτὼ βιβλία, τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων παραδέτομεν ἐν περίληψιν. (Ἀναλύσιν τῶν ἔργων τούτων βλέπε εἰς λέξιν Ἀριστοτέλης, ὑπὸ Κ. Γεωργοῦλη).

«Φυσικῆς ἀκροάσεως» (Φυσικῆ)

Βιβλίον 1ον. Γενικὴ μέθοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἀντικείμενον ἐρεῖνης τούτων, αἱ πρώται ἀρχικαὶ ἔνοιαι. Μέθοδος ἐρεῖνης ἢ ἀναλυτικῆς.

Γνωρίζων τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἐπὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς φυσικῆς καὶ τοῦ ὄντος, Ἀνασκειὴ διαφορῶν θεωριῶν, αἱ ὁποῖαι ὑποστηρίζουν τὸ ὄν ὡς μονάδα. Ἡ μονὰς ὡς ποσὸν συνεχῆ καὶ ἀδιαίρετον. Κριτικὴ ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς μονάδος τοῦ ὄντος τοῦ Μελίσσου καὶ τῶν θεωριῶν τῶν Ἐλεατῶν. Κριτικὴ τῶν φυσικῶν θεωριῶν τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἀντιθέσεων. Τὸ ζήτημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἀρχῶν. Δὲν ὑπάρχει ἔν, οὔτε ἀπειρον, Ἀνάγκη τρίτης Ἀρχῆς. Θεωρία τῆς γενέσεως. Αὐτόματον καὶ τύχη. Δυναμικὴ καὶ κινητικὴ ἐνέργεια.

Βιβλίον 2ον. Ὁρισμὸς τῆς φύσεως καὶ διάκρισις τῶν φυσικῶν πραγμάτων. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ μαθηματικοῦ καὶ φυσικοῦ. Ἡ φύσις ὡς ὄλη καὶ ὡς μορφή. Αἷτια μεταβολῆς τῆς ὕλης. Ὑπάρχουν δύο εἶδη κινήσεων, αἷτινες κινουσι φυσικῶς. Ἡ μία ἔχει ὁδὴ ἐκ τοῦ δημιουργοῦ τοῦ κόσμου καὶ λέγεται φυσικὴ. Ἡ ἄλλη λέγεται μὴ φυσικὴ, διότι δὲν ἔχει ἀρχὴν κινήσεως. Σχετικότης τῆς κινήσεως. Διάκρισις τῆς φυσικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ σημασία τῆς αἰτιότητος. Περὶ αὐτομάτου καὶ τύχης. Τὸ πρόβλημα τῆς θέσεως τῶν εἰς τὸ γενικὸν πρόβλημα τῆς αἰτιότητος. Ἀποδείξεις ὑπάρξεως τῆς τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου. Καινὰ χαρακτηριστικὰ τούτων. Ὁ νοῦς καὶ ἡ φύσις προϋπάρχουν τῆς τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου. Μόνον τέσσαρα εἶναι τὰ αἷτια τῶν μεταβολῶν. Ἡ φύσις ἐνεργεῖ πρὸς τελικοὺς σκοποὺς. Διάκρισις φύσεως καὶ τέχνης. Ἡ τύχη καὶ τὸ αὐτόματον δὲν ἀκοῦν διὰ νὰ προσδιορίσῃ τὴν σταθερότητα τῶν φυσικῶν πραγμάτων. Αἱ μεταβολαὶ τῆς ὕλης πρέρχονται ἐκ τῆς ἀνάγκης. (Ἐκ τῶν διαφορῶν καταστάσεως τῶν σωμάτων. Γενικὴ ἀρχὴ ἐφ' ἣς στηρίζεται ἡ σημερινὴ φυσικὴ).

Βιβλίον 3ον. Ἀξιώματα προπαρασκευαστικὰ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς κινήσεως. Διὰ νὰ ὑπάρξῃ κίνησις, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν πρᾶγμα. Τὸ πρᾶγμα θὰ εἶναι ἀμορφον ἢ ἔμμορφον, θὰ ἔχη ποσόν, θὰ ἔχη ποῖον (θὰ ἔχη ὀρισμένους ἄλλας ἰδιότητας), θὰ κατέχῃ θέσιν. Ταῦτα χαρακτηρίζουν καὶ τὴν κίνησιν. (Κατὰ τὴν σημερινὴν ἐκφράσιν: ἡ ἐνέργεια εἶναι δύο εἶδη, δυναμικὴ καὶ κινητικὴ). Κατὰ τὴν δυναμικὴν ἐνέργειαν, ἐν ἡρεμῶν σώμα δύναται νὰ ὁποσθῇ ἀλλοίωσιν τῶν ἰδιότητων ἐν ἢ νὰ φθαρῇ. Τοῦτο εἶναι κίνησις. Κατὰ τὴν κινητικὴν, τοῦτο ὁφίσταται λαμβάνον φοράν, ἀλλαγὴν θέσεως. Τοῦτο ἐπίσης εἶναι κίνησις.

Ἀκριβῆς χαρακτηρισμὸς τῆς κινήσεως διὰ τῆς σχετικότητος τοῦ κινουμένου πρὸς τὸ κινούμενον. Ἡ δράσις καὶ ἡ ἀντίδρασις εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως, διαφέρουν ὁμοῦ κατὰ τὸν ὀρισμόν. Τὸ ἀπειρον. Γενικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀπείρου. Τὸ ἀπειρον δὲν ὑπάρχει ὡς «ἐνέργεια ἀπειρον». Τὸ ἀπειρον εἶναι ἔννοια συμβατικῆ. Τούλαχιστον διὰ τὰ φυσικὰ πρᾶγματα, τοῦτο πρέπει νὰ παριστᾷ ποσὸν πεπερασμένον. Σπουδὴ φυσικῆ τῆς ἐνώσεως τοῦ ἀπείρου. Γενικὴ ἀποδείξις διὰ τοῦ τόπου (χώρου). Τὸ ἀσυμπίπτειστον τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ χώρου. Διαφορὰ μεταξὺ ἀπείρου διὰ διαιρέσεως καὶ ἀπείρου δι' ἀξίσεως (ἀπείρου μικροῦ καὶ ἀπείρου μεγάλου).

Τὸ ἀπειρον ὡς ἀλήθεια. Σχέσις τούτου πρὸς τὴν ἐννοιαν τοῦ σύμπτωτος. Σύνεπειαι τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἐνώσεως τοῦ ἀπείρου. Ἀντίθεσις τοῦ ἀπείρου πρὸς τὴν ἐννοιαν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ μεγέθους. Τὸ ἀπειρον δὲν εἶναι εἶδος. Τὸ ἀπειρον ὁφίσταται ἐν δυνάμει καὶ οὐκ ἐν ἐνεργείᾳ. (Σημείωσις: Τοῦτο γίνεται κα-

ταληπτόν από τὸ παράδοξον τοῦ Ζήνωνος, τὸ ἀναφερθὲν ἀνωτέρω. Ἐνεργεῖα ἀπείρου ἐστὶν ἡ χελώνη θὰ ἔπρεπε νὰ προηγήται πάντοτε τοῦ Ἀχιλλεύου. Τοῦτο ἀποκλείεται. Δυνάμει ἀπείρου ἐστὶν, ὅτι τὸ ὄριον τοῦ ἀφροίσματος τῶν ἀπειρίων ὄρων τῆς γεωμετρικῆς ἐπινοήσεως προόδου, εἶναι ἀριθμὸς πεπερασμένος. Ἐκ τῆς ἐρμητικῆς ταύτης τοῦ ἀπείρου, καθ' ἣν τὸ ἀπείρον ὑφίσταται εἰς πεπερασμένα πράγματα, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὰ σύμπαν πεπερασμένον).

Συμφωνία τῆς ἐπινοίας τοῦ ἀπείρου τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τὴν ἐπινοίαν τοῦ ἀπείρου τῶν μαθηματικῶν. (Ἐπινοίεται τὸν Εὐδόξου, διότι οὗτος πρῶτος ἐχρησιμοποίησε τὴν ἐπινοίαν τοῦ ἀπείρου, ὡς τὴν διατυπώνει ὁ Ἀριστοτέλης, διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῶν θεωρημάτων περὶ πυραμίδος καὶ κώνου. Ὁ δὲ Εὐδόξος δὲν ἐνδιεφέρετο διὰ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα, παρά μόνον διὰ τὰ μαθηματικά, ὅπως καὶ ὁ Ἀρχιμήδης). Ἡ ἐπινοία τοῦ ἀπείρου ὡς αἴτιον.

Βιβλίον 4ον. Σπουδὴ τοῦ χώρου (χώρου). Ἡ δυσκολία τῆς αἰσθητοποίησης τοῦ χώρου. Ἡ ἐπινοία τοῦ χώρου συγκρινομένη πρὸς τὴν ἐπινοίαν τῆς μορφῆς καὶ τῆς ὕλης. Ὁ χώρος δὲν εἶναι μορφή ἢ ὕλη. Ἀντίθεσις πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος. Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς πράγματος ἐν τῷ ἑαυτοῦ. Ἀπόδειξις τοῦ ἐπινοημένου τῆς θεωρίας τοῦ Ζήνωνος περὶ χώρου. Σύνθεσις τῆς κινήσεως πρὸς τὸν χρόνον. Ὁ χώρος δὲν εἶναι οὔτε εἶδος (μορφή) οὔτε ὕλη, οὔτε διάστημα. Κατ' ἀνάγκην, εἶναι ἐπὶ πέρασ τοῦ περιεχόντος σώματος. Ἀναγνωρίζει ὅμως ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ ὀρισθῇ ὁ χώρος ἀκριδῶς.

Περὶ κενού. Θέσις τοῦ προβλήματος. Ἡ ἐπινοία τοῦ κενού κατὰ τοὺς πυθαγορείους, λαμβανόμενη ἀπὸ τὸ κενὸν τὸ ὅτιον ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν. Αἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀντιλήψεως περὶ κενού. Ἡ ἐπινοία τοῦ κενού ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὕλην, τὸν χρόνον καὶ τὴν κίνησιν. Κριτικὴ τοῦ κενού, αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ.

Ὁ χρόνος. Ἡ θέσις τοῦ προβλήματος. Ἐξέτασις τῶν δυσκολιῶν ὀρισμοῦ τοῦ χρόνου. Σχέσις τοῦ χρόνου πρὸς τὴν κίνησιν. Ὁ χρόνος δὲν εἶναι κίνησις. Ὁ χρόνος, ὁ ὅποιος δὲν εἶναι κίνησις, δὲν νοεῖται ἄνευ κινήσεως. Ἡ συνέχεια εἰς τὸν χρόνον, γινόμενη καταληπτὴ διὰ τῆς συνεχείας τῆς κινήσεως. Ὁ χρόνος ὡς μέγεθος. Ὁ χρόνος καὶ ἡ κίνησις μετροῦνται ἀμειδίως. Ἡ κίνησις γίνεται εἰς χρόνον καὶ ὁ χρόνος γίνεται ἐκ τῆς κινήσεως. Ἡ συνέχεια εἰς χρόνον. Τὸ πρῶτον καὶ τὸ ὑστερον εὐρίσκονται εἰς χρόνον. Ὁ χρόνος καὶ ἡ ψυχὴ. Τὸ ἐπινοίαν τοῦ χρόνου. Ὁ ἀριθμὸς ὁ μετροῦν τὸν χρόνον, εἶναι ἀσχετος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κινήσεων, ἐξ ὧν λαμβάνεται ὁ χρόνος.

Βιβλίον 5ον. Διάφορα εἶδη κινήσεως. Διάκρισις τῶν στοιχείων τῆς κινήσεως. Τὸ ἀκίνητον τῆς μορφῆς τῶν σωμάτων. Συμπεράσματα (συναγόμενα διὰ συλλογισμῶν καὶ οὐχὶ διὰ πειραμάτων). Δὲν ὑπάρχει κίνησις ἄνευ ὕλης. Ἡ σχέση μεταξὺ δράσεως καὶ ἀντιδράσεως. Δὲν ὑπάρχει κίνησις τῆς κινήσεως, οὔτε μεταβολὴ τῆς μεταβολῆς. Περὶ ἐπαφῆς καὶ συνεχείας. Ἐάν τὰ σημεῖα καὶ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι διαχωρισμένα, δὲν εἶναι δυνατὸν τὰ σημεῖα καὶ οἱ ἀριθμοὶ (αἱ μονάδες τούτων) νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Διότι μεταξὺ τῶν σημείων, ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχῃ τι μεταξὺ (ἐπειδὴ κάθε γραμμὴ εἶναι μεταξὺ τῶν σημείων). (Σημειώσεις: ὡς πράττει ἡ νεώτερα γραμμικὴ γεωμετρία θεωροῦσα τὴν γραμμὴν, ὡς πρῶτον στοιχείον, καὶ ὄχι τὸ σημεῖον), δὲν συμβαίνει δὲ τὸ αὐτὸ διὰ τοὺς ἀριθμοὺς. Τὸ ἐπινοίαν τῆς κινήσεως καὶ τῆς τροχιάς. Ὅσοι τῆς ἀπολύτου κινήσεως. Συνέχεια τῆς κινήσεως. Περὶ ὀμαλῆς καὶ ἀνώμαλης κινήσεως. Ἀντίθεσις μεταξὺ κινήσεως καὶ ἡρεμίας (ἀδρανείας). Τὸ σταματήμα ἢ ἡ γένεσις τῆς ἡρεμίας. Ἀκριβῆς διευτύπωση τῶν ἀντιθέσεων μεταξὺ ἡρεμίας (ἀδρανείας) καὶ κινήσεως.

Βιβλίον 6ον. Περὶ συνεχείας. Ἡ γραμμὴ δὲν συντίθεται ἐξ ἀδιαίρετων πραγμάτων. Ἀπόδειξις τούτου 1) διὰ τῆς ἐπινοίας τῆς συνεχείας καὶ τῆς ἐπαφῆς, 2) διὰ τῆς ἐπινοίας τῆς διαδοχῆς. Ἐπέκτασις τῆς ἐπινοίας τῆς συνεχείας εἰς τὴν κίνησιν. Ἀπόδειξις τοῦ ἀδυνατοῦ ὑπάρξεως μὴ συνεχείας. Ἐπέκτασις τῆς ἐπινοίας τῆς συνεχείας εἰς τὸν χρόνον. Ἡ συνέχεια τοῦ χρόνου. Ἀπόδειξις τούτου ἐκ τῆς ἐπιταχυνομένης καὶ τῆς ἐπιβραδυνομένης κινήσεως. Σύγκρισις τῆς ἐπινοίας τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐπινοίας τοῦ μεγέθους. Σύνθεσις τῆς ἐπινοίας τοῦ ἀπείρου μεγέθους πρὸς τὴν ἐπινοίαν ἀπείρου χρόνου. Ἀπόδειξις τοῦ ἐπινοημένου τῆς θεωρίας τοῦ Ζήνωνος, περὶ ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως. Οὐδὲν συνεχὲς εἶναι ἀδιαίρετον. Δὲν ὑπάρχει κίνησις ἢ ἡρεμία εἰς ἀδιαίρετον χρόνον. Ποσὰ συνεχῆ τέμνονται κατ' ἀνάγκην. Ἡ γραμμὴ, τὸ ἐπίπεδον κλπ. εἶναι ποσὰ συνεχῆ καὶ συνεπέως οὐχὶ ἄνευ μέρους. (Σημ.: Κατὰ τὴν ἀντιλήψιν ταύτην τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ σημεῖον εἶναι σταθερὸν ὄριον διαίρεσεως ἐπὶ ἀπείρου γραμμῆς καὶ συνεπέως οὐχὶ καθ' ἑαυτοῦ ὡς ὀρίζει ὁ Εὐκλείδης). Ἡ χρονικὴ στιγμή εἶναι ἀδιαίρετος (δηλ. ἡ διαίρεσις τοῦ χρόνου φθάει εἰς σταθερὸν ὄριον). Τίποτε δὲν κινεῖται κατὰ χρονικὴν στιγμήν οὔτε ἡρεμεῖ. Διαίρετός τῆς δυνάμεως καὶ διαίρετός τῆς κινήσεως. Σύνθεσις τοῦ διαίρετοῦ τῆς δυνάμεως, τῆς κινήσεως, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ μήκους. Αἱ πρῶται στιγμῆς τῆς μεταβολῆς μίας καταστάσεως ἐνὸς σώματος. Διάκρισις τῶν ἀρχικῶν μεταβολῶν μίας καταστάσεως σώματος τινος. Ἐπέκτασις τῶν ἐπινοιών τούτων ἐπὶ πάσης κινήσεως. Σπουδὴ γενομένης κινήσεως καὶ γινόμενης ταύτης. Τὸ πεπερασμένον τῆς κινήσεως. Σύνθεσις μεταξὺ τοῦ πεπερασμένου τοῦ χρόνου καὶ τοῦ μεγέθους τῆς κινήσεως. Τὸ πεπερασμένον τοῦ κινουμένου εἰς ἀρισμένον χρόνον. Τὸ πεπερασμένον τῆς κινήσεως εἰς ἀρισμένον χρόνον.

Ἡ ἡρεμία. Πᾶν ὅ,τι ἡρεμεῖ κινεῖται. (Σημ. ἔχει δυναμικὴν

ἐνέργειαν). Ἄδυνατον ν' ἀντιληφθῶμεν τὴν πρώτην στιγμήν τῆς ἡρεμίας. Γενικὴ κριτικὴ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ζήνωνος (ἐπὶ τῆς ἀνυπαρξίας τῆς κινήσεως). Περὶ μεταβολῆς τῆς καταστάσεως τῶν σωμάτων. Κίνησις κυκλική. Τὸ ἀδυνατοῦ τῆς κινήσεως πρᾶγματος ἀδιαίρετου. Δὲν ὑπάρχει ἀπείρου μεταβολῶν.

Βιβλίον 7ον. Πᾶν τὸ κινούμενον, εἶναι ἀνάγκη νὰ κινῆται ὑπὸ τινος πράγματος (ὑπὸ μίας δυνάμεως). Περὶ φθορᾶς κινήσεως καὶ δυνάμεως. Ἀλλοιώσεις τῶν σωμάτων ὡς συνέπεια μεταβολῆς τῆς καταστάσεώς των. Ἡ ἐνέργεια δὲν γεννᾶται, δὲν καταστρέφεται, ἀλλὰ μεταβάλλεται, ἀλλάσσει μορφήν. Τὴν μεταβολὴν αὐτὴν τῆς μορφῆς τῆς ἐνεργείας ἀντιλαμβάνεται τὸ αἰσθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, δηλ. ὁ ἄνθρωπος (248, 6—8). Σύγκρισις τῶν κινήσεων. Ἀναζητήσις κανόνος πρὸς σύγκρισιν τούτων. Περὶ γένεσεως καὶ φθορᾶς τῆς κινήσεως. Ἐπέκτασις τῶν ἐπινοιών τούτων ἐπὶ τῶν ἐπινοιών τῆς ἀλλοιώσεως καὶ τῆς αὐξήσεως. Ἀρχὴ τῶν αὐτοδυνάμων μεταβολῶν. (Βάσις τῆς σημερινῆς Στατικής).

Βιβλίον 8ον. Ἡ αἰωνιότης τῆς κινήσεως. Θέσις τοῦ προβλήματος. Λύσις τούτου ὑπὸ τῶν προτέρων φυσικῶν. Οὗτοι παραδέχονται τὴν ὑπαρξιν κινήσεως. Ἀπόδειξις τῆς αἰωνιότητος τῆς κινήσεως στηριζομένη: 1) Εἰς τὸν ὀρισμὸν τῆς κινήσεως, 2) Εἰς τὸν ὀρισμὸν τοῦ κινουμένου (τῆς δυνάμεως), 3) Εἰς τὴν αἰωνιότητα τοῦ χρόνου. (Σημ. Ἐκ συνδυασμοῦ τῶν ὀρισμῶν τοῦ χρόνου πρὸς τὴν κίνησιν. Δὲν ὑπάρχει δηλαδὴ ἀντίφασις ἐκ τοῦ προηγουμένου ὀρισμοῦ τοῦ χρόνου, ἐκ τῆς κινήσεως). Ἀνασκευή ἀντιρρήσεως διὰ τὴν αἰωνιότητα τῆς κινήσεως. Κατανομή τῆς ἡρεμίας (ἀδρανείας) καὶ τῆς κινήσεως εἰς τὴν φύσιν. Ἐκθεσις τῶν δυνατῶν περιπτώσεων. Ἡ ἀδρανεία καὶ ἡ κίνησις ὡς παγκόσμια φαινόμενα. Ἄλλα πράγματα εἶναι πάντοτε ἐν κινήσει καὶ ἄλλα πάντοτε ἐν ἡρεμίᾳ. Ἄλλα ὅτε μὲν ἐν κινήσει, ὅτε δὲ ἐν ἡρεμίᾳ. Διάφοροι περιπτώσεις κινήσεως. Κίνησις δυνάμει καὶ κίνησις ἐνεργείᾳ (δυναμικὴ καὶ κινητικὴ ἐνέργεια). Συνέχεια τῆς δυνάμεως (τοῦ κινουμένου). Αἰωνιότης τῆς δυνάμεως. Ἡ πρώτη κίνησις εἶναι ἡ μεταφορᾶ. Διότι ἄνευ μεταφορᾶς δὲν νοεῖται συνέχεια. Συνέχεια τῶν μετοικῶν κινήσεων. Ἡ κίνησις εἶναι ἢ εὐθύγραμμος ἢ κυκλικὴ ἢ μικτή. Ἡ εὐθύγραμμος κίνησις δὲν εἶναι συνεχὴς. Ἡ συνέχεια καὶ τὸ ἀπείρου τῆς κυκλικῆς μεταφορᾶς. Ἡ πρώτη κίνησις ὀμαλῆ, εἶναι ἢ κυκλική. Διότι αὐτὴ ἔχει τὰ στοιχεία τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ συνεχούς. Ἡ εὐθύγραμμος κίνησις εἶναι ἀνώμαλος διότι τὸ κινητὸν ἄλλην ταχύτητα θὰ ἔχη ὅταν ἀρχίσῃ κινουμένου, ἄλλην κατὰ τὴν διαδρομὴν καὶ ἄλλην κατὰ τὴν ἡμερίαν. Πεπερασμένον πρᾶγμα δὲν δύναται νὰ κινῆται εἰς ἀπείρου χρόνον. Ἀπείρου μεγέθους δὲν ἔχει πεπερασμένην δύναμιν. Μόνον ὅταν τὸ ἀρχικῶς κινουὸν εἶναι ἀκίνητον δύναται νὰ μεταβάσῃ κίνησιν συνεχῆ. Συμπέρασμα: Τὸ πρῶτον κινουὸν κινεῖ κίνησιν ἀδίον καὶ εἰς ἀπείρου χρόνον. Εἶναι ὅθεν φανερόν ὅτι εἶναι τοῦτο ἀδιαίρετον καὶ ἀμερές καὶ μὴ δυνάμενον νὰ ὑπολογισθῇ. (Οὐδὲν ἔχει μίαν μονάδα).

Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τὰ συμπεράσματά του ἐπὶ φυσικῶν φαινομένων τὰ λαμβάνει διὰ τοῦ συλλογισμοῦ καὶ ὄχι διὰ τοῦ πειράματος, ἐν τούτοις ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι πρέπει ν' ἀποδεικνύωμεν τοιαῦτα πράγματα πειραματικῶς. Ἐκτὸς δὲ τῶν δύο τούτων βιβλίων του περὶ φυσικῆς ἀκρόσεως, παραλαμβάνομεν καὶ ἐκ τῶν ἄλλων βιβλίων αὐτοῦ γνώσεις του ἐπὶ τῆς φυσικῆς πειραματικῆς. Οὕτω, λέγει ὅτι ἐκ δύο σωμάτων διαφόρων προέρχεται τρίτον κατὰ σταθερὰς ἀναλογίας (χημικὴ ἔνωσις) καὶ ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι συμπιεστόν. Ἐπίσης γνωρίζει ὅτι τὸ ὕδωρ τῶν θαλασσῶν, τῶν λιμνῶν καὶ τῶν ποταμῶν μετατρέπεται διὰ θερμάνσεως εἰς ἀτμοὺς καὶ δίδει τὰ νέφη, ἅτινα φερόμενα δίδουν τὴν βροχὴν. Ὅμοιος ἔχει γνώσιν τῆς διαπύσεως. Διὰ τὴν θερμότητα λέγει ὅτι ἡ θερμότης εἶναι κίνησις καὶ ὄχι ἡ θερμότης. (Μετὰ τὰ φυσικά XI, 11). Εἰς τὰ φυσικά ὅμως (III, 1) λέγει ὅτι τὸ θερμὸν εἶναι κίνησις δυνάμει, τὸ δὲ ψυχρὸν κίνησις ἐντελείας. Ἐάν ἡ ἐρμητικὴ τῶν λέξεων θερμότης καὶ θερμότης ἐκλαμβάνεται ὡς μὴ ἀντιπροσωπεύουσα τὴν σημερινὴν κινητικὴν θεωρίαν τῆς θερμότητος, ἢ φράσις ὅτι τὸ θερμὸν εἶναι δυνάμει κίνησις καὶ τὸ ψυχρὸν ἐντελείας παρὰ ἀκριδῶς τὴν σημερινὴν κινητικὴν θεωρίαν τῆς θερμότητος. Τοῦτο ἰδιαίτερον συναγεται ἀπὸ τὴν ἐπινοίαν τῆς λέξεως ἐντελείας, ἢ ὅποια ἐνταῦθα σημαίνει μείωσιν τῆς κινήσεως, τέλος κινήσεως. Εἶναι ἐπινοημένη ἔσθις ἡ γνώμη τοῦ Ε. Χόππε περὶ τοῦ ἀντιθέτου (Χάντ Μπούιντερ Φυσικὴ I Ἐπιτομὴ Φυσικῆς I), ἐνὸς οἱ ἀντιπρονοῦντες πρὸς τοῦτον Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι συνάδελφοί του ὀρθῶς φρονοῦν περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι εἶναι ἰδρυτὴς τῆς κινητικῆς θεωρίας τῆς θερμότητος.

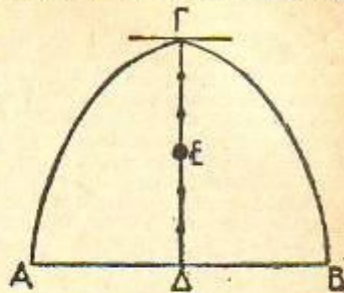
Ὁρθῶς ἐρμητεύει ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀνάκλασιν τοῦ ἴκτου, μνημονεύει δὲ καὶ τὴν ἀνάκλασιν τοῦ φωτὸς χωρὶς καὶ τὴν ἐρμητεύει, διότι φαίνεται ὅτι ἴκτο γινώσθι πρὸς αὐτοῦ. Ὅμοιος μνημονεύει τὰ κτηνῶματα τῆς οὐράς τοῦ ἰχθύος γύμνατος (σελαχοειδῶν). Ὁ ἰχθύς αὗτος ὡς γινώσθι ἔχει εἰς τὴν οὐράν του ὡς ὅλον ἠλεκτρικὴν συσκευὴν, δι' ἣς προκαλεῖ διὰ κτηνῶματων καὶ ἠλεκτρικῶν ἐκκενώσεων τὸν θάνατον. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι ἡ συσκευὴ εἶναι εἰς τὸ στόμα τοῦ ἰχθύος χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς εἶναι ἠλεκτρικῆς φύσεως. Ἐπίσης δίδει ὀρθὴν ἐρμητικὴν διατὴ ἐπιμήκης μοχλὸς ζυγίζει ἀκριβέστερον ἐνὸς βραχέως μοχλοῦ (Πρόβλημ. I), γνωρίζει δὲ τὸ παραλληλόγραμμον τῶν ταχυτήτων. Σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν σημερινὴν φυσικὴν πειραματικὴν παρέρχεν ἡ γνώσις τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι ἡ ὁρμὴ, τὸ γινόμενον δηλαδὴ μάξης καὶ ταχύτητος ἐνὸς σώματος εἶναι ποσὸν στα-

θερόν (1 = u.u) («Περὶ οὐρανοῦ» 3.2). Τοῦτο τὰ διατυπώνει ὡς ἑξῆς: ὅταν ἴσαι δυνάμεις ἐπιφέρονται εἰς διάφορα σώματα, ἡ ταχύτης τοῦ ἑλαφρότερου πρὸς τὴν ταχύτητα τοῦ βαρύτερου ἔχει τὸν αὐτὸν λόγον, τὸν ὅποιον ἔχει τὸ βαρύτερον σῶμα πρὸς τὸ ἑλαφρότερον. Ἡ γνώμη ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἠπόδισεν ἐπὶ 1500 ἔτη περίπου τὴν πρόβλεψιν τῶν φυσικῶν ἐπισημῶν εἶναι ἀπολύτως ἐσφαλμένη. Διότι: 1) Ἡ ἐπίδρασις τῶν θεωριῶν τοῦ ἤρσισε 300 ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ 2) Αἱ θεωρίαι τοῦ δὲν εἶχον γίνεαι ἀντιληπτῆσαι καὶ ἠρμηνεύοντο κατὰ τρόπον ἀσχετον πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ μεγαλοῦ Σταγίριτου καὶ μάλιστα ἀντίθετον πρὸς τοῦτο. Καὶ 3) ἡ κινήτικὴ τῆς θεωρίας, ἡ θεωρία περὶ χρόνου, περὶ ἀπείρου, περὶ τόπου, ἡ στατικὴ τῆς, ἡ κινήτικὴ τῆς ὁμοῦ καὶ αἰ γνῶμαί του διὰ τὴν σημάσιαν τοῦ πειράματος, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ ὑποδοχθῆσαν καὶ νὰ δώσουν ὠθησιν εἰς τὰς φυσικὰς ἐρεῦνας. Ἀπομένει ὁδὸν ὡς βέβαιον συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς φυσικῆς ἐρεῖνης, κατὰ τὴν σημερινὴν ἔνοιαν, δὲν εἶχε γίνεαι καταληπτός.

Ὁ τρίτος κατὰ σειρὰν διευθυντῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν Ἀθήναις Ἰδρυθείσης Σχολῆς (δευτέρος ἦτο ὁ Θεό-

ἔνος παραβολοειδοῦς τμήματος. Ἐστω τὸ παραβολοειδὲς

(Σχῆμα 1)

τῆμα (σχ. 1) ΑΒΓ με διάμετρον τὴν ΓΔ. Ἐὰν ἡ διάμετρος χωρισθῆ εἰς πέντε ἴσα μέρη, τότε τὸ κέντρο βάρους τοῦ τμήματος χωρίζει τὴν διάμετρον εἰς λόγον 2 : 3, οὕτως ὥστε τὸ μεγαλύτερον μέρος νὰ εἶναι πρὸς τὸ μέρος τῆς κορυφῆς Γ (δηλαδή ΓΕ = τρία πέμπτα ΓΔ). Διὰ τὸ 10ον πρόβλημα ἀποδεικνύει ὡς προπαρασκευαστικὸν τὸ 9ον, τὸ ὅποιον ἔχει ὡς ἑξῆς: Ἐὰν τέσσαρα εὐθύγραμμα τμήματα α1, α2, α3, α4 ἀποτελοῦν πρῶτον καὶ προσδιορίζονται δύο εὐθύγραμμα τμήματα x, y ἐκ τῶν 2 ἐξισώσεων:

$$a_4 : (a_1 - a_4) = x : \frac{2}{5} \text{ τοῦ } (a_1 - a_3) \quad (1)$$

$$\text{καὶ } (2a_1 + 4a_2 + 6a_3 + 3a_4) : (5a_1 + 10a_2 + 10a_3 + 5a_4) = y : (a_1 - a_3) \quad (2)$$

· ΤΟΤΕ $x + y = \frac{2}{5}$ ΤΟΥ a_1 .

φραστος), ὁ Στράτων, ὁ ἐπωνομασθεὶς φυσικός, εἰσήγαγεν εἰς τὴν Σχολὴν μεθόδους ἐρεῖνης καθαρῶς πειραματικῆς. Οὗτος ἦτο τῆς γνώμης ὅτι τὰ πάντα εἰς τὸν κόσμον ἀφείλοντο εἰς φυσικὰ αἰτία καὶ φυσικὰς δυνάμεις. Δυστυχῶς οὐδὲν ἔργον του διεσώθη.

Η ΦΥΣΙΚΗ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Εὐκλείδου, ὅπως τοῦλάχιστον διασώζεται ὑπὸ πολλῶν πηγῶν, ἡ μελέτη τῶν φυσικῶν φαινομένων γίνεται ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰ μαθηματικά καὶ μὲ τὸ πείραμα. Ὁρθότερον μάλιστα θὰ ἦτο ἐὰν ἡ τοιαύτη σπουδὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀνήγετο εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀρχιμήδους, ὁ ὁποῖος λέγεται (ἀποσπάσματα Ντίλς) ὅτι εἶχε κατασκευάσει περιστέρην δυναμένην αὐτομάτως νὰ πετᾷ καὶ μουσικῶν ὄργανων ὑπὸ τὸ ὄνομα «πλατάγη» ὡς ἐπίσης ὅτι εἶχε διατυπώσει τὸν νόμον ὅτι τὸ ὕψος τοῦ ἤχου εἶναι συνάρτησις τῆς συχνότητος αὐτοῦ. Δὲν διασώζεται ὅμως πέραν τούτων συγκεκριμένων τι, ἀποδεικνύον τὰς προτάσεις αὐτὰς πειραματικῶς καὶ θεωρητικῶς. Τοιαῦτα ἔργα διασώζονται μεταγενεστέρων ἐρευνητῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου προβαίνωμεν εἰς τὴν διατύπωσιν τούτων κατὰ τοὺς τρεῖς κυρίως κλάδους τῆς Φυσικῆς, ἦτοι τὴν Μηχανικὴν, τὴν Ὀπτικὴν καὶ τὴν Μουσικὴν, ὡς οὗτοι παραδίδονται εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς διδλογραφίας.

Α'. Μηχανική

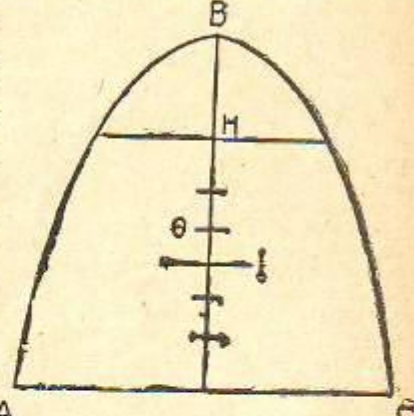
Ὁ Γεμῖνος θεωρεῖ ὡς ἰδρυτὴν τῆς ἐπιστημονικῆς μηχανικῆς τὸν Ἀρχιμήδην. Ἔργα τούτου σωζόμενα μηχανικῆς εἶναι δύο ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ἐπιπέδων Ἰσορροπιῶν I καὶ II. Ὁ Ἀρχιμήδης, ἐπικαλούμενος προτάσεις τούτων εἰς ἄλλα ἔργα του, τὰ μνημονεύει ὡς «Μηχανικά». Εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι ταῦτα εἶναι μικρὸν μέρος μεγαλύτερου ἔργου τοῦ Ἀρχιμήδους ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μηχανικά», ἀπολεσθέντος. (Περὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδους ἴδε λέξιν Ἀρχιμήδης, ὑπὸ Κ. Γεωργιούλη). Εἰς τὸ πρῶτον τῶν διασωθέντων ἔργων προτάσσονται ἑπτὰ αἰτήματα καὶ ἐπονται δέκα πέντε προτάσεις πρὸς ἀπόδειξιν. Εἰς τὰς ἑπτὰ πρώτας προτάσεις ἀποδεικνύονται θεωρήματα περὶ ἰσορροπίας μοχλῶν καὶ εἰς τὰς ὑπολοίπους ἀποδεικνύονται τὰ κέντρα βάρους παραλληλογράμμου, τριγώνου καὶ τραπέζιου.

Τὰ δὸν καὶ 7ον θεωρήματα ἀφοροῦν, ἐν συνδυασμῷ μὲ σχετικὴν διατύπωσιν εἰς τὸ διδλίον του «Ἐφοδος», τὴν στατικὴν ῥοπήν, τὴν ὅποιαν εἶναι ὁ πρῶτος διατυπώσας ἀποδεικτικῶς. (Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ἀρχιμήδους εἶναι μεταφρασμένον εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν μετ' ἐπεξηγήσεων ὑπὸ Ε. Σταμάτη, ἐκδ. 1946).

Εἰς τὸ ἔργον «Μηχανικά II» λύονται δέκα προβλήματα σχετικὰ πρὸς τὸ κέντρον βάρους παραβολοειδῶν τμημάτων. Τὰ ἑπτὰ πρώτα προβλήματα χρησιμοῦσι ὡς προπαρασκευαστικὰ τοῦ 8ου. Τοῦτο ζητεῖ τὴν εὑρεσιν τοῦ κέντρον βάρους

Τὸ 10ον πρόβλημα ἔχει ὡς ἑξῆς: Ἐὰν εὐθεῖα τμησα παραβολοειδὲς χωρίον παραλλήλως πρὸς τὴν βάσιν τούτου, τὸ μεταξύ τῆς εὐθείας ταύτης (μικρᾶς βάσεως) καὶ τῆς βάσεως παραβολοειδὲς τμήμα, ὀνομάζεται παραβολοειδὲς τραπέζιον. Διὰ νὰ εὑρωμεν τὸ κέντρον βάρους τοῦ παραβολοειδοῦς τραπέζιου θεωροῦμεν τὸ τμήμα τῆς διαμέτρου τὸ μεταξύ τῶν παραλλήλων βάσεων τοῦ τραπέζιου, τὸ ὅποιον χωρίζομεν εἰς πέντε ἴσα μέρη. Εἰς τὸ μεσαῖον μέρος βᾶ εὐρίσκειται τὸ κέντρον βάρους τοῦ παραβολοειδοῦς τραπέζιου εἰς θέσιν τοιαύτην ὥστε τὸ τμήμα τὸ κείμενον πλησίον πρὸς τὴν μικρὰν βάσιν νὰ ἔχη λόγον πρὸς τὸ τμήμα τὸ κείμενον πρὸς τὴν μεγαλιτέραν βάσιν, ὡν λόγον ἔχει τὸ παραλληλεπίπεδον, τὸ ἔχον βάσιν τετράγωνον, τοῦ ὁποῖου ἡ πλευρὰ ἰσοῦται πρὸς τὸ ἡμισυ τῆς μεγάλης βάσεως, ὕψος δὲ τὸ ἄθροισμα τῆς μικρᾶς βάσεως σὺν τῷ ἡμισυ τῆς μεγάλης βάσεως πρὸς τὸ παραλληλεπίπεδον, τὸ ὅποιον ἔχει βάσιν τετράγωνον, τοῦ ὁποῖου ἡ πλευρὰ ἰσοῦται μὲ τὸ ἡμισυ τῆς μικρᾶς βάσεως, ὕψος δὲ τὸ ἄθροισμα τῆς μεγάλης βάσεως σὺν τῷ ἡμισυ τῆς μικρᾶς βάσεως (σχ. 2). Τὸ πρόβλημα τοῦτο χρησιμοῦσι ὁ Ἀρχιμήδης εἰς τὸ διδλίον του «Περὶ ὄρουμένων» (δύο διδλία) διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς ὕδροστατικῆς. Εἰς τὸ πρῶτον διδλίον, τὸ ὅποιον περιέχει 9 προτάσεις, ἀποδεικνύονται: 1) Ὅτι αἱ ἐπιφάνειαι ἠρεμοῦντων ὑγρῶν εἶναι σφαιρικαὶ μὲ κέντρον καμπυλότητος τὸ κέντρον τῆς γῆς (1—2). Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν προτάσεων τούτων σώζεται μόνον εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, 2) Θεωρήματα σχετικὰ πρὸς τὴν θέσιν σώματος ἐντὸς ὑγροῦ, ὅταν τὸ σῶμα εἶναι βαρύτερον, ἑλαφρότερον ἢ ἴσον πρὸς τὸ βάρος ἴσου ὄγκου ὑγροῦ (3—7). 3) Ἐν ἑλαφρότερον σῶμα βυθίζεται τῶσον εἰς τὸ ὑγρὸν, ὥστε τὸ βάρος του νὰ εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ σώματος ἐκτοπιζόμενον ὑγρὸν (5). 4) Αἱ θέσεις τὰς ὁποίας λαμβάνουν σώματα ἔχοντα σχῆμα σφαιρικῆς ἢ παραβολοειδοῦς τμημάτων, ὅταν ταῦτα εἶναι ἑλαφρότερα τοῦ ὑγροῦ καὶ τοποθετοῦνται ἐπ' αὐτοῦ ἢ μὲ τὴν ἐπίπεδον βάσιν ἢ μὲ τὴν κορυφήν (8—9).

Εἰς τὸ δεύτερον διδλίον τῶν «Ὀρουμένων» σπουδάζονται λεπτομερῶς αἱ διάφοροι θέσεις ἐπιπλεόντων κινουμένων σωμάτων, ἀναλόγως τοῦ τρόπου καθ' ὃν ταῦτα βυθίζονται εἰς τὸ ὑγρὸν. Ἐκ τῶν 10 προτάσεων τοῦ διδλίου τούτου τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς 4 σώζεται εἰς τὴν λατινικὴν, αἱ 5 καὶ 6 ὀλοκληροὶ εἰς τὴν λατινικὴν, αἱ 9 καὶ 10 ἐν μέρει. Ὁ Ἀρχιμήδης συνήθιζε νὰ στέλλῃ τὰς ἐργασίας του εἰς φίλους

(Σχῆμα 2)

του και να προλογίση αὐτῶν, ἀναφέρων τὰ περιεχόμενα. Τόσον εἰς τὰ «Μηχανικά», ὅσον καὶ εἰς τὰ «Περὶ ὀχομένων», ἔλλειπει τοιαύτη ἀφιέρωσις προεισαγωγική, ἐξ ἧς συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ τὸ «Περὶ ὀχομένων» εἶναι μέρος μικρῶν μεγαλύτερου ἔργου ἀπολεσθέντος.

Τὰ ἀπολεσθέντα ἔργα τοῦ Ἀρχιμήδους «Περὶ ζυγῶν» κλπ., διασωθέντα ἀποσπάσματα ἢ περιγραφαὶ ἄλλων συγγραφέων, προσεῖδεν δὲ καὶ ἡ παράδοσις, δεδιότων ὅτι πράγματι ὁ Ἀρχιμήδης εἶχε κάμει ἐκπληκτικὰς μηχανικὰς ἐφευρέσεις, αἱ ὁποῖαι παραμένον ἀγνωσταί. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶχεν ἐπιληφθῆ πλὴν τῆς θεωρητικῆς μηχανικῆς καὶ ὄλων τῶν θεμάτων τῆς τότε τεχνικῆς μηχανικῆς. Ὁ Πάππος διαιρεῖ τὴν Μηχανικὴν γενικῶς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τοὺς ἑξῆς κλάδους:

- 1) Τέχνη τῶν μαγανωρίων (ἄριστι μεγάλων βαρῶν).
- 2) Τέχνη ὀργανοποιῶν (βλητικαὶ μηχαναί).
- 3) Τέχνη τῶν θαυμασιουργῶν διὰ α) πνευμάτων (πεπιεσμένον ἀέρος ἢ δι' ὕδατος) β) διὰ νευριῶν καὶ σπάρτων (δι' ἰμάντων καὶ κάλων).
- 4) Τέχνη τῶν διὰ τοῦ ὕδατος ὀχομένων ἢ τῶν δι' ὕδατος ὀρολογίων (κίνησις διὰ πίεσεως τοῦ ὕδατος).

Ὁ Ἀρχιμήδης εἰς ὅλους αὐτοὺς τοὺς κλάδους εἶχε θέσει τὴν σφραγίδα του.

Βιβλία Μηχανικῆς ἀναφέρονται, μετὰ τὸν Ἀρχιμήδην, τοῦ Κτησιδίου, ἀπολεσθέντα, καὶ τὰ «Μαχλικά» τοῦ Φίλωνος τοῦ Βυζαντίου. Ὁμοίως τρία βιβλία «Μηχανικά» τοῦ Πτολεμαίου, τῶν ὁποίων σώζονται ἐλάχιστα ἀποσπάσματα. Ὡς εἶναι εὐνόητον, τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν τεχνικὴν μηχανικὴν κατέχον αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναί, τῶν ὁποίων φυσικὰ ἢ κατασκευὴ ἐτήρειτο μυστικῆ, ὅπως μεταγενέστερον ἐτήρειτο τὸ ὕγρον πῦρ τῶν Βυζαντινῶν καὶ σήμερον ἢ κατασκευὴ τῆς ἀπομικρῆς δόμβας διὰ τὸν λόγον τούτου οὐδὲν σχετικὸν περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν γνωρίζομεν.

Μνημονεύονται ὁμοῦ εἰδικοὶ μηχανικοὶ κατασκευῆς τοιοῦτων μηχανῶν, ὅπως ὁ Ἀθηναῖος μηχανικὸς Ἐπίμαχος, διὰ μηχανῆν χρησιμοποίησεν κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ρόδου ὑπὸ τοῦ Δημητρίου (τοῦ Πολιορκητοῦ) ὁμοίως ὁ Κτησιδίου διὰ μηχανάς: 1) ἀερότονον, λειτουργούσαν διὰ πεπιεσμένου ἀέρος, καὶ 2) χαλκῶτονον, ὄργανον δι' οὗ ἐπετυγχάνει ἡ ἀνάβασις τειχῶν. Οὗτος εἶχεν ἐφευρεῖ μηχανήματα ἀνοίτα ὡς πτηνὰ, διὰ πίεσεως ὕδατος, καὶ τέλος μνημονεύονται ὁ Φίλων (ὁ Βυζάντιος), ὁ Βίτων καὶ ἄλλοι. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλους τούτους ὁ Ἡρών ὁ Ἀλεξανδρινὸς ἔδωκε μεγαλύτερον προσοχὴν εἰς τὰς πρακτικὰς μηχανικὰς ἐφαρμογὰς. Τὰ πρωτότυπα τῶν ἔργων του δὲν σώζονται. Σώζονται ὁμοῦ πολλὰ τούτων ὑπὸ ἀντιγραφῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν σημειώσῃ διαφορὰς προσθήκας εἰς αὐτὰ ἢ ἔχουν ἀλλοιώσῃ κατὰ τι τὸ περιεχόμενον τῶν. Τοιαῦτα ἔργα εἶναι:

1) «Βελιοποικὰ». Βραχεία περιγραφή μηχανῶν ἐκτοξεύσεως βαρῶν (εὐθύνοντα καὶ παλίντονα) μετὰ περιγραφῆς τῶν ἰμάντων τάσεως αὐτῶν (ἐντόνια), ὡς καὶ σχημάτων.

2) «Χειροβαλιστράς κατασκευὴ καὶ συμμετρία». Περιγραφή μερῶν βλητικῆς μηχανῆς (σώζεται εἰς ἀποσπάσματα).

3) «Μηχανικά». Περιγραφή τῶν πέντε μηχανικῶν δυνάμεων ἐβαροῦλκον, μοχλός, πολυσπαστον, σπῆν, ἀέρομακ κοχλίας), σωζόμενα εἰς τὴν ἀραβικὴν μόνον καὶ μνημονεύμενα ὑπὸ τοῦ Πάππου.

4) «Βαροῦλκός». Περιγραφή μηχανῆς δι' ἄριστι μεγάλων βαρῶν, ἢ ὁποία ἔχει ὡς βάσιν τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους τεθῆν πρόβλημα: τὸ δοθῆν ὄργανον τῆ ὁδοῦ τῆς δυνάμει κινεῖται.

5) «Διόπτρα». Περιγραφή θαυμασίου ὄργανου ὀπτικῆς. λεπτοτάτου καὶ πολυπλόκου, καταλλήλου δι' ἐκστρατείας, δι' ἀστρονομικῶς σκοποῦ, διὰ τοπογράφου κλπ. πρὸς μέτρησιν ἀποστάσεων καὶ σταθμίσεως ὀριζοντιότητος. Ὡς παράστημα τούτου περιγράφεται ἐν αὐτόματον ταξίμετρον (ἄδμετρον) διὰ τὴν αὐτόματον μέτρησιν τῶν ἀποστάσεων τὰς ὁποίας διανύει ἐν τροχοφόρον.

6) «Περὶ ὕδρων ἀροσκοπειῶν» 4 βιβλία. (Ἐρολογία δι' ὕδατος, δηλαδὴ κλεψύδραι).

7) «Πνευματικά» 2 βιβλία. Εἰς ταῦτα παραδέχεται τὴν ὑπαρξίν κενοῦ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ περιγράφει διάφορα μηχανήματα, μάλλον παίγνια, λειτουργοῦντα δι' ὕδατος, πεπιεσμένου ἀέρος καὶ ἀτμοῦ. Εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ἱστορικῶς ὡς γνωρίζων τὴν δύναμιν τοῦ ἀτμοῦ καὶ ὡς ὁ χρησιμοποίησας αὐτὴν διὰ κίνησιν. Μεταξὺ τῶν μηχανημάτων τούτων ἀναφέρονται: 1) Κινούμενα εἰκάνες, 2) Ἀδοντα πτηνὰ. 3) Φρεάτειοι πίδακες, 4) Πνευστὸν ὄργανον (δι' ὕδατος). 5) Θερμοσκόπιον, 6) Πυροῦλκός (εἶδος σικίας). Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι ἡ περιγραφή μιᾶς συσκευῆς τοποθετημένης εἰς τὴν εἰσοδὸν αλυπτῶν ναῶν, δι' ἧς ἠνοίγοντο αὐτομάτως αἱ πύλαι τοῦ ναοῦ. Εἰς αὐτὴν ἐχρησιμοποιεῖτο πεπιεσμένος ἀήρ, θερμὸν ὕδωρ ἢ ἀτμός. Ὁ ἴδιος ὁ Ἡρών εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ «Περὶ πνευματικῶν», γράφει τὰ ἑξῆς διὰ τὴν σημασίαν τῶν μηχανημάτων του: «Αἱ μὲν ἀναγκασιότατα τῶ βίῳ τούτῳ χρειαίται περιέχουσαι, αἱ δὲ ἐκπληκτικὸν τινα θαυμασίων ἐπιδεικνύμεναι» («Ἄλλαι μὲν ἐκ τῶν συσκευῶν ὡς παρῶνται διὰ τὸν βίον τούτου ἀναγκασιότατα ἐξυπηρετοῦσαι, ἄλλαι δὲ ὡς δεκνύουσαι κάποιον ἐκπληκτικὸν θαυμασμόν»).

8) «Περὶ αὐτοματοποιητικῆς». Περιγραφή μικροῦ θεάτρου, εἰς τὸ ὁποῖον μικραὶ σκηναὶ αὐτομάτως ἐμφανίζονται ἢ ἐξαφανίζονται. Περιγράφονται δύο εἶδη τοιούτων σκηνῶν: 1) τὰ ὑπάγοντα καὶ 2) τὰ στατά. Εἰς τὰ ὑπάγοντα ἐννοεῖ τὴν ἐμφάνισιν ἢ ἀπόσυρσιν σκηνῆς διὰ μικροῦ μοχλοῦ. Εἰς τὰ στατά ἐννοεῖ σκηνὴν μόνιμον, ὅπου ὁμοῦ αἱ θύραι καὶ τὰ παραπετάσματα ἀνοίγουν ἢ κλείουν αὐτομάτως.

9) «Καμαρικὰν». Κατασκευὴ βόλων. Τὸ ἔργον τούτου ἐσχευάσθη ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ Ἰσιδώρου, ἀρχιτέκτονος τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὁ ὁποῖος προσεκτικῶς τὸ ἐμελέτησε διὰ νὰ κατασκευάσῃ τὸν γιγαντιαῖον βόλον τῆς Ἀγίας Σοφίας.

Β'. Ὀπτικὴ.

Ὡς ἀνεφέρθη διὰ τοὺς προαρχιμηθεῖους χρόνους, ἡ θεωρία τῆς ὄρασεως ἦτο διττῆ. Ἀφ' ἑνὸς ἐθεωρεῖτο ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ ἐκπέμπουν ἀκτίνες, αἱ ὁποῖαι προσβάλλουσαι τ' ἀντικείμενα ἐπιστρέφουν εἰς τοὺς, ἀπεικονίζουσαι τὰ εἰδωλά των ἢ ὅτι ἀκτίνες φωτεινῆς ἀναχωροῦσαι ἀπὸ τ' ἀντικείμενα φέρουν εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τὰ εἰδωλά τούτων. Διὰ τὴν γεωμετρικὴν ὀπτικὴν οὐδὲν ἐμπόδιον παρουσίαζον αἱ δύο αὗται θεωρίαι, διότι καὶ αἱ δύο ἐδέχοντο τὴν ἀκτινοειδῆ εὐθύγραμμον μετάδοσιν τοῦ φωτός. Συνεπῶς ἡ γεωμετρικὴ ὀπτικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων στηρίζεται ἐπὶ ἐδάφους στερεοῦ. Ὁ Γεμῖνος διακτιπώνει ἀκριβῶς τὴν θεωρίαν τὴν ὁποῖαν λαμβάνουν οἱ ἐρευνηταὶ τῶν ὀπτικῶν φαινομένων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως παραδοχῆς ἢ οὐ μίᾶς τῶν ἀνω θεωριῶν. «Οὐτε φυσιολογεῖ ἡ ὀπτικὴ... μόνον δὲ σκοπεῖ εἰ σώζεται καθ' ἑκάστην ὑπόθεσιν ἢ ἰσότην τῆς φασῆς...» (διότι ἡ ὀπτικὴ δὲν ἀσκεῖ φυσιολογίαν... ἀλλὰ προσέχει μήπως κάθε φοράν δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ εὐθύγραμμος κίνησις...). Ἡ γεωμετρικὴ ὀπτικὴ «ταῖς ὄψεσι γραμμαῖς χρωμένῃ καὶ ταῖς ἐκ τούτων συνιστάμεναις γωνίαις» (χρησιμοποιοῦσα τὸ εὐθύγραμμον τῶν ἀκτίνων καὶ τὰς ἐκ τούτων σχηματιζόμενας γωνίας) διαιρεῖται: 1) εἰς τὴν κυρίως ὀπτικὴν, ἢ ὁποία πραγματεύεται τὸ ἀπ' εὐθείας βλέπειν ἢ τὰς ὀπτικὰς ἀπάτας, 2) τὴν κατοπτρικὴν, ἢ τῆς πραγματεύεται τὴν ἀνάκλασιν καὶ διάθλασιν τοῦ φωτός καὶ τὸ οὐράνιον τόξον. 3) τὰ καυστικὰ κάτοπτρα καὶ 4) τὴν σκηνογραφικὴν, ἢ ὁποία διδάσκει πῶς θὰ ἀντιμετωπίζονται εἰς τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὸ θέατρον αἱ ὀπτικὰ ἀπάται αἱ προερχόμεναι ἐκ τῶν ἀποστάσεων καὶ τῶν διαφόρων μηκῶν τῶν ἀντικειμένων. Τὸ ἀρχαιότερον σωζόμενον βιβλίον γεωμετρικῆς ὀπτικῆς εἶναι τὸ ὀπτικὸν τοῦ Εὐκλείδου. Τούτο ἐκδίδεται εἰς δύο ἐκδόσεις. Ἡ μίᾳ θεωρεῖται ἡ γνησίαι, ἢ ὁποία ὁμοῦ δὲν περιέχει τὸ ὄλον ἔργον τοῦ Εὐκλείδου καὶ ἡ δευτέρα, ἢ ὁποία ἔχει ὡς βάσιν τὴν πρώτην, ἀλλὰ μὲ ποικίλην ἐπεξεργασίαν, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τοῦ Θεωνος.

Ὁ Εὐκλείδης προτάσσει τὸ ἔργον του ἐπὶ τὰ ὅρισμα, καὶ ἀποδεικνύει 58 προτάσεις. Αἱ ἀποδείξεις εἶναι καθαρώς μαθηματικαὶ μὲ εὐκλείδειον τρόπον καὶ διατύπωσιν. Πολὺ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν προτάσεις δι' ὧν ἀποδεικνύεται πῶς εὐρίσκειται τὸ ὕψος ἀντικειμένου διὰ τῆς σκιάς του ἢ διὰ τὸ κάτοπτρου. Ἄλλο βιβλίον ὀπτικῆς, διαφορητικὸν πολὺ ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Εὐκλείδου, ἐσώθη εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, τοῦ Πτολεμαίου, ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ὁποίου εἰκάζεται ὅτι καὶ πολλοὶ ἄλλοι μετὰ τὸν Εὐκλείδην εἶχον γράψῃ διάφορα βιβλία ὀπτικῆς καὶ ὅτι συνεπῶς ὁ κλάδος οὗτος τῆς φυσικῆς ἦτο πολὺ ἀνεπτυγμένον. Τὸ ὄλον ἔργον ἀπετελεῖτο ἐκ 5 βιβλίων, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον δὲν ἐσώθη. Ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ β' βιβλίου φαίνεται ὅτι τὸ πρῶτον βιβλίον περιεῖχε προτάσεις σχετικὰς μὲ τὸ φῶς καὶ τὴν ὄρασιν. Εἰς τὸ δ' βιβλίον σπουδάζονται προβλήματα ὀπτικὰ ὅταν βλέπωμεν μὲ τοὺς δύο ὀφθαλμοὺς ἢ μὲ τὸν ἕνα καὶ ἐρμηνεύονται ὀπτικὰ ἀπάται. Τὰ γ' καὶ δ' βιβλία πραγματεύονται θέματα σχετικὰ μὲ ἐπίπεδα, κυρτὰ καὶ κοίλα κάτοπτρα καὶ σχετικὰ θέματα κατόπιν συνδυασμοῦ τοιούτων κατόπτρων, ὡς ἐπίσης τὴν ἀνάκλασιν τοῦ φωτός. Τὸ ε' βιβλίον πραγματεύεται τὴν διάθλασιν τοῦ φωτός πειραματικῶς καὶ δὴ τὴν διάθλασιν ἀκτίνων αἱ ὁποῖαι προσπίπτουν εἰς τὸ ὕδωρ ἐκ τοῦ ἀέρος, εἰς τὴν ὕλην ἐκ τοῦ ἀέρος καὶ εἰς τὸ ὕδωρ ἐκ τῆς ὕλης. Ἡ διαφορὰ μετὰ τὸ Πτολεμαῖον καὶ προηγούμενον του εἶναι ὅτι ὁ Πτολεμαῖος εὐρίσκει τοὺς νόμους τῆς διαθλάσεως πειραματικῶς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁ Πτολεμαῖος θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος φυσικός, ὁ ὁποῖος εὐρίσκει φυσικοὺς νόμους διὰ μετρήσεων καὶ διακτιπώνει τὸν φυσικὸν νόμον μαθηματικῶς, ἀγόμενος ἐκ πειραματικῶν μετρήσεων. Τ' ἀποτελέσματα τῶν μετρήσεων τούτων δὲν συμφωνοῦν ἀκριβῶς πρὸς τὰ σήμερον παραδεγμένα, τούτο ὁμοῦ δὲν μετάνει τὴν ἀξίαν των. Τὸ ὄργανον τὸ ὁποῖον ὁ Πτολεμαῖος κατασκεύασε διὰ τὴν εὑρεσιν τῶν νόμων τῆς διαθλάσεως ἦτο ἀπλοῦν: 1) ἐν κυλινδρικῶν δοχείων σχεδὸν πλήρες ὕδατος καὶ 2) εἰς μεταλλικὸς ἢ ὀλίγιος ἢ ξύλινος κύκλος. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ κύκλου εἶχε διὰ κοχλίου προσαρμόσει δύο κανόνας, δυναμένους νὰ περι-

ρεϊ τὰ πρωτεία τῶν ἐπιστημῶν ἐν γένει ἔναντι τῆς Δύσεως. Ἡ προσπάθεια τῶν Βυζαντινῶν διὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας συνίσταται εἰς τὴν μελέτην τῶν ἔργων τῶν μεγάλων ἀρχαίων Ἑλλήνων σοφῶν καὶ εἰς τὴν ἐκλαίκευσιν τῶν μέχρι τότε φυσικῶν γνώσεων. Σκοπὸς τῆς ἐκλαίκευσης ταύτης εἶναι ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ εἰς τὸν βίον καὶ τὸν στρατὸν ὅλων τῶν φυσικῶν καὶ μηχανικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἔκδοσις ἐγκυκλοπαιδικῶν ὀπτοῦδαιων μέσων διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν. Συνδυάζεται δὲ ἡ διδασκαλία καὶ ἡ θεραπεία γενικῶς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν πρὸς τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν συνέχειαν τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς τελευταίας φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, τῆς διευθυνομένης ὑπὸ τοῦ Πράκλου.

Ἡ μελέτη καὶ σπουδὴ γενικῶς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὸ Βυζάντιον περιλαμβάνει φυσικὴν διδασκαλίαν τῶν ὄντων, φυσικὴν, φυσικὴν ἱστορίαν καὶ Γεωγραφίαν, ἔπειτα δὲ Μαθηματικὰ καὶ Ἀστρονομίαν, ἴσκι κατὰ τὴν ἀρχαίαν διαίρεσιν τῶν κλάδων ταύτων: 1) Ἀστρονομίαν, 2) Ἀριθμητικὴν, 3) Γεωμετρίαν καὶ 4) Μουσικὴν (τὴν Τετρακτῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων). Τέλος αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι τοῦ Βυζαντίου περιλαμβάνουν τὴν μηχανικὴν, τὴν ὀπτικὴν καὶ καταπτικὴν καὶ τὴν κεντροβαρικήν, ἐπίσης κατὰ τὴν ἀρχαίαν διαίρεσιν τῶν κλάδων ταύτων. Τὰ Πανεπιστήμια τοῦ Βυζαντίου ἀνωμαζόντο Παιδιδακτῆρια ἢ Οἰκουμενικὰ Διδασκαλεῖα, τῶν ὁποίων οἱ καθηγηταὶ ἀνωμαζόντο οἰκουμενικοὶ διδάσκαλοι. Μεγάλῃ ἀναζωογόνησις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἔγενετο εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Μαγναβρίας (ἢ Μαγναύρας, ἐκ τοῦ λατινικοῦ Magna Aula = μεγάλη Αὐλὴ) κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα ἐπὶ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Γ', τῆ σπουδαία συνδρομῇ τοῦ θείου τοῦ αὐτοκράτορος Βασίλειου.

Εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν ὑπῆρχον δὴμόσια πανεπιστήμια, ὡς καὶ ἰδιωτικὰ τοιαῦτα. Εἰς τὰ δημόσια ἢ διδασκαλεῖα καὶ αἱ ἀσκήσεις ἐγένοντο ἐντελῶς διατεταγμέναι. Ἰδιαιτέρως ἐπίσης θεραπεύει τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὸ Βυζάντιον ἐγένετο εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τὸ ὁποῖον διηύθυνεν ὁ Πλανούδης (1300 μ.Χ.). Οἱ καθηγηταὶ τοῦ Βυζαντίου μετεκαλούντο ἐπὶ ἀδρᾷ πληροσφί εἰς τὴν Δύσιν, τὰ συγγράμματα δὲ αὐτῶν μεταφράζοντο εἰς τὰς γλώσσας τῆς Δύσεως μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Εἰδικότερον σημειώμεν διὰ τὴν φυσικὴν γενικῶς ταῦς συγγραφὰς καὶ μεταφραστὰς ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἔργων, Ἀλέξανδρον τὸν Ἀροδισίτῃ, τὸν Σιμπλίκιον, τὸν Φιλόπονον, τὸν Ὀλυμπιόδωρον, τὸν Μιχαὴλ Ἐφέσιον, τὸν Στέφανον Ἀλεξανδροῦ, τὸν Μ. Φελλῶν, τὸν Γ. Παχυμέρη, τὸν Θ. Μετοχίτην, τὸν Νικηφ. Γρηγοράν, τὸν Συμεὼν Στῆ καὶ τὸν Νικηφ. Βλεμμύδην. Οὗτοι ἔγραψαν πλείστας φυσικὰς πραγματείας πρωτοτύπου ἢ μετέφρασαν ἢ ἐσχαλίασαν ἀρχαία συναφῆ συγγράμματα. Διὰ τὴν μηχανικὴν, ὀπτικὴν καὶ ἀκουστικὴν ἀναφέρονται τοὺς περιήτους μηχανικοὺς τῆς Ἁγίας Σοφίας Ἰσίδωρον τὸν Μιλήσιον (+558) καὶ Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανόν (1534). (Αἱ Τράλλεις, ἡ πατρίς τοῦ Ἀνθემίου, ἦσαν ἀκμάζουσα πόλις τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, κειμένη εἰς τοὺς πρὸς βορρᾶν λόφους τοῦ ἀμεινοῦ Ἀδινίου). Τοῦ Ἀνθემίου, τὸν ὁποῖον ἀνωμαζόντο καὶ εἰς ἄλλῃν θέσιν, ἀναφέρονται κτίματα εἰς τὸ συγκρότημα τῶν Ἀνακτόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μυστήριον», εἰς ὃ ὑπῆρχε θαυμασιὰ ἀκουστικὴ, τὸ κτίσμα τοῦτο ἦτο ἑλεπτικόν. Οἱ νόμοι κατασκευῆς τοῦ κτισματος τούτου ἀπὸ ὁπτικῆς ἀκουστικῆς, ὁ ὁποῖος, φαίνεται, ἦσαν κατὰ τινὰ τρόπον γνωστοὶ εἰς τὸν Ἀνθέμιον ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν.

Αἱ ἐπιθυμῶσαι Σταυροφορικαὶ ἐπέερον διδασκαλίαν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν φυσικῶν ἐρευνῶν. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μετεφέρθησαν εἰς τὴν Δύσιν πλείστα ἔργα Ἑλλήνων σοφῶν, μερικὰ τῶν ὁποίων ἀπέτελεσαν τὴν βάση τῆς φυσικῆς ἐρεύνης, ἢ ὁποῖα ἔρχισαν νὰ γίνονται κατὰ πρωτόγονον τρόπον εἰς τὴν Δύσιν. Παρὰ ταῦτα ἡ Κωνσταντινουπόλις ἐξηκολούθει νὰ εἶναι τὸ πνευματικὸν κέντρον τοῦ κόσμου, ὅπου διεύμενον κυρίως οἱ φορεῖς πᾶσης φυσικῆς ἐρεύνης καὶ οἱ μελετηταὶ τῶν ἀρχαίων σοφῶν. Ἡ πτώσις τοῦ Βυζαντίου εἶχεν ἢ ἀποτέλεσμα τὴν διασπορὰν εἰς τὴν Ἰταλίαν κυρίως, τῶν σοφῶν ἀδελφῶν τοῦ Βυζαντίου. Τὰ πρωτόγονα ἐκεῖ πανεπιστήμια ὀργανοῦνται καὶ λαμπρύνονται διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν σοφῶν τοῦ Βυζαντίου. Καὶ διὰ μὲν τὴν φυσικὴν δὲν διασώζονται στοιχεῖα διὰ νὰ ἴδωμεν σαφῶς τὴν ἐπίδρασιν τούτων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς. Διὰ τὰ μαθηματικὰ ὅμως ὁ περίφημος Βυζαντινὸς μαθηματικὸς Μανουὴλ Μοσχόπουλος ἀπέτελεσε σταθμὸν πρόδου.

Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς δουλείας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἔπαυσε πᾶσα πνευματικὴ κίνησις. Ὁ λαὸς ἐβυθίσθη εἰς τὸ σκότος καὶ ἡ Ἐκκλησία ἢ ὁποῖα ἄλλοτε ἐπέφερε κολοσσιαίας καταστροφὰς εἰς τὴν ἀθάστον κληρονομίαν τῶν ἀρχαίων προγόνων μας, παραμένει ἡ μόνη ἐλπίς διατηρήσεως τοῦ ἔθνους μας. Τὰ μοναστήρια γίνονται τὰ φυτῶρια τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἡ ἀντιγραφὴ ἐκκλησιαστικῶν διδλίων ὑπὸ τινῶν μοναχῶν ἀποτελεῖ τὴν μόνην πνευματικὴν κίνησιν τοῦ ὑποδούλου ἔθνους. Ἡ Δύσις ἔχει ἀναλάβει ἤδη τὰ πρωτεία εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐρευνᾶν. Ἐλάχιστοι φιλομαθεῖς Ἑλληνας καταρθάνονται νὰ σπουδάζουν ἐκεῖ, οἱ περισσότεροὶ δὲ τούτων δὲν ἐπανέρχονται εἰς τὴν πατρίδα τῶν. Ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἐκπροσωποῦσα τὸ ὑπόδουλον ἔθνος καταρθάνει νὰ ἰδούσῃ κατὰ τὸν 15ον καὶ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας πλείστα σχολεῖα. Ἡ φυσικὴ ἐρευνᾶ ὅμως εἰς ταῦτα εἶναι ἀδύνατος. Ἡ ὅλη παιδεία στρέφεται εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν θεολογίαν. Κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα λειτουργοῦν θαυμάσια σχολεῖα εἰς τὰ μεγαλύτερα κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως ἡ Κωνσταντινουπόλις, ἡ Σμύρ-

νη, τὰ Ἰωάννινα, ἡ Ἐπτανήσος, αἱ Κυδωνίαι, ἡ Χίος, ὁ Ἄβωσ καὶ ἡ Μοσχόπολις. Δι' αὐτὴν ἄρα τὴν φυσικὴν αἰεὶς νὰ σημεῖωσιν ἰδιαιτέρως: 1) τὸν Εὐγένιον Βουλγαρίν, 2) τὸν Νικηφόρον Θεοτόκην, καὶ 3) τὸν Ἀνθιμὸν Γαζῆν, τὸν γνωστὸν θιασώτην καὶ μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας.

Ὁ Εὐγένιος Βουλγαρίνς ἐγεννήθη ἐν Κερκύρᾳ τὸ 1715 καὶ ἀπέθανε παρὰ τὴν Πετρούπολιν ὡς ἐφησαζόμενος ἀρχιεπίσκοπος τὸ 1806. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ Γερμανίαν. Βραδύτερον ἐν Ἑλλάδι ἐδίδαξε καὶ φυσικὴν πειραματικὴν, ὡς αὐτὴ ἐδιδάσκετο εἰς τὴν Δύσιν.

Ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης ἐγεννήθη ὁμοίως ἐν Κερκύρᾳ τὸ 1736 καὶ ἀπέθανεν ἐν Μόσχᾳ ὡς ἐπίσκοπος τὸ 1805. Ἐσπούδασεν ἐπίσης εἰς Ἰταλίαν καὶ ἔγραψε μεταξὺ τῶν ἄλλων: «Στοιχεῖα πειραματικῆς φυσικῆς», «Στοιχεῖα ηλεκτρικῆς δυνάμεως», καὶ περὶ «Μετεώρου φυσικῆς». Οὗτος δὲν νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ πρῶτος καὶ ὁ μόνος Ἑλληὴν φυσικὸς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν Τελλῶν ὁ Ἀνθιμὸς Γαζῆς ἐγεννήθη εἰς τὰς Μηλάδας τοῦ Πηλίου καὶ ἀπέθανεν ἐν Σμύρᾳ τὸ 1828. Οὗτος ἐδίδαξεν εἰς ἑλληνικὰ σχολεῖα φυσικὴν πειραματικὴν. Ἐγράψε δὲ γεωγραφίαν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἑλλάδος, καὶ μετέφρασε τὴν ἀστρονομίαν τοῦ Λαλάνδου. Καὶ εἰς τὴν σχολὴν ὅμως τῆς Χίου καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν περίφημον Ἀκαδημίαν τῶν Κυδωνιῶν ἐδιδάσκετο ἡ φυσικὴ πειραματικὴ καὶ ἐν γένει αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, ὅπως εἰς τὰ πανεπιστήμια τῆς Δύσεως. Ἐρευνᾶ ὅμως, ὅπως αὐτὴ ἐγένετο εἰς τὴν Δύσιν, ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνῃ διότι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εὐρίσκειτο ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων. Σημεῖωμεν ἰδιαιτέρως τὴν ἐφεσίσειν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Κυδωνιῶν τοῦ Λαοδίου ἱερομονάχου Βενιαμίν, ὁ ὁποῖος διευθυντὴς γενόμενος τῆς Ἀκαδημίας κατόπι σπουδῶν ἐν Παρισίοις, ἐδίδαξεν αὐτοῖς μεταξὺ τῶν ἄλλων φυσικὴν πειραματικὴν καὶ ἀστρονομίαν. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθητῶν ταύτων ὁ σπουδαῖος ἐκείνος ἀνὴρ ἐδίδασκεν ὅτι ἡ γῆ κινεῖται περὶ τὸν ἥλιον. Τοῦτο ἐπρόκαλεσε τὴν ὕβριν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖον ἐχαρακτήρισε τὴν διδασκαλίαν ταύτην ὡς ἀντιβαίνουσαν εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Καὶ ναὶ μὲν δὲν ὡδήγηθη ὁ Βενιαμίν εἰς τὴν πυρᾶν ὅπως ὁ Γαλιλαῖος, ἐκλήθη ὅμως εἰς ἀπολογία ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου καὶ διετάχθη ἡ κοινότης Κυδωνιῶν νὰ τὸν ἀπολύσῃ τῆς θέσεώς του. Ἐπίσης τὸ Πατριαρχεῖον ἐπέταξε νὰ συλλεγοῦν καὶ νὰ κοῦν αἱ παραδόσεις καὶ τὰ τεράδια τῶν μαθητῶν τοῦ Βενιαμίν. Μὲ τὴν πτώσιν τοῦ σχολάρχου Βενιαμίν (ἀρχαὶ 19ου αἰῶνος) κλείει ἡ προσπάθεια τοῦ ὑποδούλου ἔθνους διὰ τὴν φυσικὴν ἐρευνᾶν καὶ ἀνοίγεται ὁ δρόμος δι' αὐτὴν εἰς τὸ ἐλεύθερον πλέον

Εὐάγγ. Σταματίου

Ἡ Φυσικὴ εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα.

Ἡ ἱστορία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας, ὅτε ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς καταλυθείσης Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας, ὁ Ἑλληνομῆς ἔρχισεν νὰ ἀνασυστήσῃ τὰς δυνάμεις του καὶ νὰ προεργασκεύσῃ τὴν ἀναγέννησιν του. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς Τουρκοκρατίας μαζί μετ' ὁ ἑνδιαφέρον διὰ κάθε πνευματικὴν κίνησιν, ἔρχισεν νὰ γεννηθῇ καὶ τὸ ἑνδιαφέρον διὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον ἐντείνεται ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Λουκάρεως, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ Φυσικὴ ἐδιδάσκετο τὸ πρῶτον εἰς τὴν Σχολὴν τῶν Πατριαρχείων ἀπὸ τὸν Θεοφίλον Κορυθαλλέα. Ἀκολούθως αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι περιελήφθησαν εἰς τὰ διδασκόμενα μαθήματα εἰς τὰ σχολεῖα τῆς ὑποδούλου Ἑλλάδος ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ὁ δὲ Νικηφόρος Θεοτόκης εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἀναγράφει εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρόγραμμα τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τὰ φυσικὰ ὡς πρώτιστα μαθήματα, διδάσκει μάλιστα ὁ ἴδιος τὴν Φυσικὴν εἰς τὴν Ἰόνιον Ἀκαδημίαν. Ἡ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν, ἢ ὁποῖα ἐπετέλεσθη ἐν τῷ μεταξῶν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, δὲν ἀφῆκεν ἀνεπηρέαστον καὶ τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα, εἰς τὴν ὁποῖαν τὸ ἑνδιαφέρον διὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἐντείνεται ἐπὶ περισσώτερον, καὶ ἴδια κατὰ τὴν πρῶτῃς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐποχῆν, κατὰ τὴν ὁποῖαν αἱ διάφοροι «Ἀκαδημίαι» τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ὑπῆρξαν τὸ κέντρα τῆς διδασκαλίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Τὸ ἑνδιαφέρον τοῦτο ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὴν ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ πρώτου κυβερνήτου τῆς ἐλευθέρου Ἑλλάδος Ι. Καποδίστρια, τὸ ὁποῖον ἢ διὰ τὰς φυσικὰς Ἐπιστήμας προσπάθεια διεκόπη ἀπὸ τοῦ 1830, ὅτε ἐπεκράτησε ἡ ἀντιδραστικὴ ἄποψις, κατὰ τὴν ὁποῖαν αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι εἶναι ἄχρηστοι, καὶ μάλιστα ἐπιβλαβεῖς, εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀπόρροια τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς ἦτο ὅτι τὰ φυσικὰ μαθήματα ἐξηκολούθησαν διδασκόμενα εἰς τὰ σχολεῖα τῆς δούλης ἀκόμη Ἑλλάδος, ἐνῶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς ἐλευθέρου Ἑλλάδος ἢ δὲν ἐδιδάσκοντο καθόλου ἢ ἐδιδάσκοντο πλημμελῶς, ἀπὸ μὴ ἐιδικῶν διδασκάλων. Ἡ κατάσταση αὕτη διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 1830 μέχρι τοῦ 1837, ὅτε ἰδρῶθη τὸ «Ὁθώνειον» Πανεπιστήμιον, τὸ ὁποῖον, μολοντὶ δὲν ἦτο ἐντελῶς ἀπληλαγμένον τῶν προκαταλήψεων τῆς σχολῆς του διὰ τὰ φυσικὰ μαθήματα, ἀπέτελεσεν ἐν τούτοις τὸ κέντρον τῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ μάλιστα τὸ φυσικομαθηματικὸν τμήμα τῆς Φιλοσοφικῆς του Σχολῆς, τὸ ὁποῖον μάλιστα κατὰ τὸ 1920 ἀπέτελεσεν ἴδιον αὐτοτελῆ Σχολὴν, μετ' ἧς τὰ Φυσικὰ καὶ Μαθηματικὰ καὶ τὸ Χημικόν, κατόπι δὲ τὸ Φαρμακευτικὸν καὶ ἀργότερον τὸ Φυσιολογικόν, ἔκαστον τῶν ὁποίων περιλαμβάνει αὐτοτελεῖς, τακτικὰς καὶ ἐκτάκτους, ὅπως.

Ἡ ἐπὶ τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Χημείας πρόοδος εἶναι συνδε-

δεμένη με την Ιστορίαν τῆς ἀντιστοίχου ἑδρας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, καὶ τὰς ἄλλας ἀκαδημαϊκὰς Σχολὰς, εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον κ.ά.

Ἡ Φυσικὴ ὑπῆρξεν ἀνεκδοκῆς ἑδρα τοῦ Φυσικομαθηματικοῦ τμήματος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς καὶ τελευταίως ἑδρα τοῦ Φυσικοῦ τμήματος τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς. Πρῶτοι καθηγηταὶ τῆς ἑδρας ἦσαν οἱ Ἐσθέριος Λάνδερερ, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκε Πειραματικὴν Φυσικὴν καὶ Γ. Βούρης, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκε Μαθηματικὴν Φυσικὴν. Τούτων διεδέχθη ὁ Δ. Στρούμπτος, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκε Φυσικὴν μέχρι τοῦ θανάτου του, τὸ 1890. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἤρχισεν ἡ συλλογὴ ὀργάνων διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Πειραματικῆς Φυσικῆς, ἡ ὁποία συνεπληρώθη ἀργότερον μὲ ὄργανα ὀπτικῆς καὶ ἠλεκτρισμοῦ ἀπὸ τὸν Τιμολέοντα Ἀργυροπούλου, ὁ ὁποῖος διωρίσθη τὸ 1884 ἐπίτιμος καθηγητὴς εἰς τὴν ἑδραν τῆς Φυσικῆς γενόμενος ἑκτακτος τὸ 1885 καὶ τακτικὸς τὸ 1890, ὅτε καὶ διεδέχθη τὸν Δ. Στρούμπτον. Ἡ δράσις τοῦ Τιμολέοντος Ἀργυροπούλου τὸσον εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ὅσον καὶ ἐκτός αὐτοῦ, εἶναι παλυσχιδῆς καὶ μάλιστα συνετέλεσεν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς Φυσικῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Αἱ ἀριστοτεχνικαὶ παραδόσεις τοῦ Ἀργυροπούλου εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὴν Σχολὴν Εὐελπίδων, τῆς ὁποίας ἐπίσης ὑπῆρξε καθηγητὴς, καθὼς καὶ αἱ διαλέξεις, τὰς ὁποίας ἀργάνωνσεν εἰς τὸν φιλολογικὸν σύλλογον «Πανασσός», τοῦ ὁποῖου διετέλεσε πρόεδρος ἐπὶ μακρῶν σειρῶν ἐτῶν, συνετέλεσαν ὥστε νὰ κινήσουν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς τότε κοινῆς γνώμης καὶ τῶν ἐπιστημόνων ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς Φυσικῆς. Ὁ Ἀργυροπούλος ἦτο ὁ πρῶτος πού ἠσχολήθη μὲ ἠλεκτροτεχνικὰ ζήτηματα φωτοσμοῦ καὶ διανομῆς ἠλεκτρικοῦ ρεύματος καὶ ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς ἠλεκτροτεχνίας εἰς τὸ τρίτον ἔργον του «Φυσικὴ», ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν συνέχισε καὶ προήγαγεν ὁ Γ. Ἀθανασιάδης. Οὗτος ἀπὸ τοῦ 1903 εἶχε διορισθῆ ἐπιμελητὴς τοῦ Τιμολέοντος Ἀργυροπούλου, εισηγητὴς τὴν συμπλήρωσιν τῶν συλλογῶν μὲ ὄργανα ἀσκήσεων καὶ μετρήσεων ἠλεκτρισμοῦ. Ἡ καθαρὰ πειραματικὴ διδασκαλία τοῦ Τιμολέοντος Ἀργυροπούλου, ἡ ὁποία συνεχίσθη μέχρι τοῦ θανάτου του, κατὰ τὸ 1910, συνεπληρώθη διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Β. Αἰγινήτου εἰς τὴν ἑδραν τῆς Θεωρητικῆς Φυσικῆς, τὸ 1906 ὅπου καὶ παρέμενεν οὗτος μέχρι τοῦ 1939, ὅτε ἔγινεν ὁμότιμος καθηγητὴς.

Τὸν Τιμολέοντα Ἀργυροπούλου διεδέχθη τὸ 1910 ὁ Γ. Ἀθανασιάδης, ὁ ὁποῖος ἐγένετο προσωρινὸς διευθυντὴς τοῦ ἐργαστηρίου Φυσικῆς καὶ τὸ 1912 διωρίσθη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου ὡς διευθυντὴς τοῦ β' ἐργαστηρίου Φυσικῆς, καταλαμβάνων τὴν μίαν ἀπὸ τὰς δύο νεοιδρυθείσας ἑδρας τῆς Φυσικῆς, ἐνῶ εἰς τὴν α' ἑδραν τῆς Φυσικῆς εἶχε διορισθῆ ὁ ἑταίρος τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ Ἀργυροπούλου καθηγητὴς Δ. Χόνδρος, ἔχων ὑπὸ τὴν διευθύνσιν του τὸ α' ἐργαστήριον Φυσικῆς μέχρι καὶ σήμερα. Ὁ Γ. Ἀθανασιάδης ἀπελύθη τῆς θέσεως τῆν τὸ 1918 καὶ ἀπαναδιωρίσθη εἰς αὐτὴν τὸ 1920, ἐξακολούθησεν νὰ κατέχη ταύτην μέχρι τοῦ 1938, ὅτε ἀπεχώρησεν αὐτὴς λόγω ὄριου ἡλικίας, ἀποκομίσας τὸν τίτλον τοῦ ὁμοτίμου καθηγητοῦ.

Ἡ δράσις τῶν τοῦ Γ. Ἀθανασιάδου, ὅσον καὶ τοῦ Δ. Χόνδρου εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ γενικῶς ἡ συμβολὴ των εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς Φυσικῆς, εἶναι σημαντικώτατη. Τόσον ὁ Ἀθανασιάδης, ὅσον καὶ ὁ Χόνδρος, ὑπῆρξαν μεγάλοι πανεπιστημιακοὶ διδάσκαλοι, οἱ ὁποῖοι ἐξεπαίδευσαν καὶ ἐτροφοδότησαν τὴν μέσιν παιδείαν μὲ στρατιᾶν ὀλοκλήρων νέων καθηγητῶν τῆς Φυσικῆς, τὰ δὲ ἐργαστήρια των ὑπῆρξαν τὰ φυτόρια τῆς δημιουργίας πολλῶν ἐρευνητῶν τῆς Φυσικῆς, οἱ πλείστοι τῶν ὁποίων κατέλαβον σημαντοῦσας θέσεις εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Χῆρις εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Γ. Ἀθανασιάδου παρά τὴν διανομιστικὴν ἐπιτροπὴν τὸ 1922 καὶ 1923, κατορθώθη ἡ παροχρήσιμος ὀλοκλήρων συλλογῶν ὀργάνων Φυσικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποῖου αἱ συλλογαὶ εἶχον καταστραφῆ κατὰ τὸ 1910, κατὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ Χημείου.

Τὸ 1918 διωρίσθη καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ὁ καθηγητὴς τοῦ Πολυτεχνείου Κ. Μαλτέζος, ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἐγένετο καθηγητὴς εἰς τὴν ἑδραν τῆς Θεωρητικῆς καὶ τῆς Φυσικῆς Μηχανικῆς, διατηρήσας ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον καὶ τὴν ἑδραν τῆς Φυσικῆς Πειραματικῆς εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον, μέχρις ὅτου τὸν διεδέχθη εἰς αὐτὴν ὁ καθηγητὴς Παπαπέτρου.

Τὸ 1939 διωρίσθησαν νέοι καθηγηταὶ τῆς Φυσικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ὁ Κ. Ἀλεξόπουλος, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Γ. Ἀθανασιάδην εἰς τὴν β' τακτικὴν ἑδραν τῆς Φυσικῆς, ὁ Ἀναστασίου Τζωρτζῆς, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Κ. Παπαϊωάννου εἰς τὴν ἑδραν τῆς Θεωρητικῆς Μηχανικῆς, καὶ ὁ Κ. Παπαϊωάννου εἰς τὴν νεοιδρυθείσαν τακτικὴν ἑδραν τῆς Ἐφηρμοσμένης Μηχανικῆς καὶ τῆς Εἰδικῆς Μηχανολογίας καὶ Σχεδίων. Ἐπίσης διορίσθησαν τὸ 1939—1942 καὶ ἀρκετοὶ ἐπικουρικὸι καθηγηταὶ καὶ ὑφηγηταὶ, ὅπως ὁ Μιχ. Ἀναστασίου εἰς τὴν β' τακτικὴν ἑδραν τῆς Φυσικῆς, ὁ ὁποῖος ἐγένετο τὸ 1941 ἐπικουρικὸς ἐντεταλμένος τῆς Ἐφηρμοσμένης Φυσικῆς, ὁ Θ. Κουγιουμτζῆς, ὁ ὁποῖος ἐγένετο ἐντεταλμένος τῆς β' τακτικῆς ἑδρας τὸ 1943 καὶ ἄλλοι.

Ἀλλὰ εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς Φυσικῆς ἐπιστήμης συνέβαλον, πλὴν τῶν πανεπιστημιακῶν ἐργαστηρίων, καὶ ἄλλαι σχολαί, ἰδίως δὲ τὸ Πολυτεχνεῖον καὶ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Καὶ τὰ μὲν ἐργαστήρια καὶ οἱ καθηγηταὶ τοῦ Πολυτεχνείου καὶ αἱ ἐπαγγελματικαὶ σχολαὶ ἀσχολοῦνται μὲ θέματα μάλλον Ἐφηρμοσμένης Φυσικῆς, ἐνῶ τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης ὑποβοηθεῖ τὴν προσπάθειαν πρὸς προαγωγὴν τῆς Θεωρητικῆς Φυσικῆς.

Ἀπὸ τοῦ β' ἑξαμήνου τοῦ 1927—1928 διεπαιούρησε καὶ ἡ Φυσικομαθηματικὴ σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τὸ ἀε 1928—1929 ἰορὴν ἐργαστηρίων Φυσικῆς, μὲ προσωμίων διευθυντὴν τὸν Η. Μαρσιολόπουλον καὶ ἐπιμελητρίαν τὴν Δ. Μαρκετοῦ, ἡ ὁποία ἀργότερον ἐγένετο καθηγήτρια τῆς ἰδίας ἑδρας.

Ἐγχειρίδια καὶ συγγράμματα Φυσικῆς, πλὴν τοῦ Τιμολ. Ἀργυροπούλου, ἐξέδωσαν τὸ 1917 ὁ Γ. Ἀθανασιάδης τὴν «Ὀπτικὴν», ὡς πρῶτον τεῦχος γενικωτέρου συγγράμματος, τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν ἐξεδόθη, παρὰ ἀργότερον μόνον, ὡς ἐπιτομος Φυσικῆς, σημείωσαν δὲ ἐκδόσεις, καὶ ὁ Δ. Χόνδρος «Μηχανικὴν», ὡς μέρος γενικωτέρου ἐπίσης συγγράμματος, ἀντὶ τοῦ ὁποῖου ἐξεδόθησαν εἰς δύο τόμους, τὸ 1925, τὰ «Μαθήματα Φυσικῆς», σημειώσαντα μέχρι σήμερα ἐπίσης δύο ἐκδόσεις. Τὸ 1926 ὁ Στ. Παπαϊωάννου ἐξέδωκεν ἐπίσης «Στοιχεῖα Φυσικῆς» εἰς τρεῖς τόμους, τὸ 1938 ὁ Βασ. Αἰγινήτης «Μαθήματα Φυσικῆς» εἰς 2 τόμους, τὸ 1930 ὁ Ν. Θεόδωρος «Ἐπιτομὴν τῆς νεωτέρας Φυσικῆς», τὸ 1937 ὁ Γ. Κοραγκούνης «Μαθήματα Φυσικοχημείας», τὸ 1946—47 ὁ Γ. Γιαννιόπουλος «Ἠλεκτρολογία» εἰς 3 τόμους καὶ εἰς δημοτικὴν γλῶσσαν, τὸ 1946 ὁ Α. Παπαπέτρου «Μαθήματα Ἀτομικῆς καὶ Πυρηνικῆς Φυσικῆς», τὸ 1947 ὁ Μιχ. Ἀναστασίου «Μαθήματα Ραδιοηλεκτρολογίας», ὁ Θ. Κουγιουμτζῆς «Πυρηνικὴν Φυσικὴν», ὁ Κ. Ἀλεξόπουλος «Φυσικὴν» εἰς δύο τόμους καὶ οἱ Παλαιολόγος καὶ Περιστεράκης «Στοιχεῖα Φυσικῆς» εἰς δύο τόμους καὶ «Φυσικὴν» εἰς τρεῖς τόμους, τῆς ὁποίας ἔχουν ἐκδοθῆ μέχρι σήμερα (Φεβρουάριος 1950) οἱ δύο πρῶτοι.

N. T.

ΧΗΜΕΙΑ.

Αἱ γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων αἱ ἀφορῶσαι τὴν χημείαν πρακτικῶν ἐκ τῆς φαρμακευτικῆς καὶ τῆς μεταλλουργίας. Ἐκ τῆς φαρμακευτικῆς μὲν διότι αὐτὴ ἦτο συνηθασμένη μὲ τὴν ὕγιαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς μεταλλουργίας δὲ διότι αὐτὴ συνεδέτο πρὸς τὴν ἄμυναν τῶν πρώτων πόλεων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Τὸ Λαύριον καὶ ἡ Κύπρος δύνανται νὰ θεωρηθῶν αἱ πρῶται πρακτικαὶ χημικαὶ σχολαὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Εἰς τὸ Λαύριον ἐξήγαγε ἐκ τῶν ἐκεῖ ὄρυκτων μολύβδος καὶ ἀργυρος, ἐνῶ εἰς τὴν Κύπρον ἐξήγαγε χαλκὸς κατὰ πρῶτον λόγον, κατὰ δεύτερον δὲ σίδηρος, χρυσὸς καὶ ἀργυρος. Σημειούμεν ἀκόμη ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ (ὀλίγη χιλιετηρίδες π.Χ.), ἦτο γνωστὴ ἡ χρῆσις τοῦ ψευδαργύρου καὶ ἡ ἐξαγωγή ὕδραργυρου ἐκ τοῦ κινναβάρεως. Τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τῆς Κνωσοῦ καὶ τῶν Μυκηνῶν, ἀφίουν δεδείξαν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἡ χημεία κατὰ τὴν δεύτεραν χιλιετηρίδα π.Χ. ἦτο ἀρκετὰ ἀνεπτυγμένη ὅσον ἀφορᾷ τὰ μεταλλά, τὰ χρώματα καὶ τὰ φάρμακα. Βεβαίως κατὰ τοὺς ἀρχικοὺς χρόνους αἱ ἐμπειρικαὶ αὐτῆς χημείας, ἡ ὁποία δὲν ἔφερε τὸ σημεῖον τῆς ὀνομα, δὲν εἶχε δημιουργηθῆ κλάδος ἐπιστημονικός, ὁ ὁποῖος νὰ ἐρείθεται ἐπὶ διατετατωμένων θεωριῶν, αἷτιες νὰ ἐπιθεωροῦνται ἐκ τῆς πείρας, ὡς γίνεται σήμερα. Πάν ὅτι ἀφορᾷ τὴν χημείαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι εἶναι πρῶτον πείρας καὶ μόνον. Ἐπὶ ὁμως πολλὴ πιθανὸν ὅτι ἡ πείρα αὐτὴ εἶχε συνετέλεσει εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν κοσμοθεριῶν τῆς Ἰωνικῆς φυσικῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς καὶ τῶν μεταγενεστέρων ταύτης σχολῶν.

Τὸ ὅτι δὲ αἱ ἐμπειρικαὶ χημικαὶ γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν περιῆλθον εἰς γνώσιν μὲν τοῦτο φερίεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι αὐταὶ διετηροῦντο ἐπιμελῶς ὡς ἀφορᾶσαι τὴν ἀσφάλειαν τῶν κροτῶν - πόλεων, ἢ ὡς ἀποτελοῦσαι βιομηχανικὰ μυστικά.

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν δὲν ἀναφέρονται χημικαὶ ἔρευναι μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος μ.Χ. Τὰ γενικὰ χημικὰ ζήτηματα ἀπετέλουν μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς μέρος τῶν φυσικῶν ἐρευνῶν καὶ ἀπαντῶνται εἰς ἔργα πραγματευόμενα τὴν φυσικὴν ἢ τὰς φυσικὰς ἐν γένει ἐπιστήμας.

Ὁ διαχωρισμὸς τῆς χημείας ἀπὸ τῆς φυσικῆς ἔγινε τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἑλλήνου Ζωσίου καταγομένου ἐκ Πανοπώλεως τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀκμιάσαντος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα. Οὗτος ἀναφέρεται ὅτι ἔγραψε περὶ τὰ 28 χημικὰ συγγράμματα τὸ πλεῖστον τῶν ὁποίων δὲν σώζονται καὶ ἄλλα ἐφέροντο ὑπὸ τὸ ὄνομα «Χειρόκρητος». Μερικὸν ἐκ τῶν ἔργων τούτων σώζονται ἀποσπάσματα, ἐξ ὧν καὶ δηλοῦνται τὰ σχετικά ἔργα. Τοιαῦτα εἶναι π.χ.: 1) «Περὶ ἑξαμίσεως ὕδατος θείου» (ὕδραργυρου). 2) «Γνωστὰ γραφῆ περὶ τῆς ἰερᾶς καὶ βίαις τέχνης τῆς τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ποιήσεως». 3) «Περὶ ὀργάνων καὶ καμίνων». 4) «Περὶ τῆς ἀσβέστου». 5) «Περὶ ζύθων ποιήσεως». Καίτοι ὁμως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ζωσίου ἐγένετο ὁ διαχωρισμὸς τῆς χημείας ἀπὸ τῆς φυσικῆς, ὁ ὅρος «χημεία» καθιερώθη ὡς ἐπιστημονικὸς τοιαῖος πρὸ ὀλίγων ἑκατονταετηρίδων. Ὁ Ζώσιμος, ὁ Συνέσιος, ὁ Ἰούλιος Ἀσρικανός, ὁ Ὀλυμπιόδωρος καὶ ἄλλοι Ἕλληες τῆς μεταλεξανδρινῆς αὐτῆς ἐποχῆς, θεωροῦνται οἱ πατέρες τῆς χημείας, ἡ ὁποία ὀνομάζεται ἀλχημεία (κατ' ἀραβικὴν λέξιν). Αὐτὴ ἐσκόπει ν' ἀνεύρη τρόπον μετατροπῆς εὐτελῶν μετάλλων εἰς χρυσόν. Αἱ πρὸς τὸν σκοπὸν τούτων χημικαὶ ἔρευναι ἀδήγησαν τὴν χημείαν εἰς τὴν σημερινὴν τῆς ἀνάπτυξιν.

Ὅτε ἡ Κωνσταντινούπολις ἐγένετο κέντρον τῆς Βυζαντινῆς Ἀυτοκρατορίας καὶ τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης, ἡ χημεία ἀπέτελεσεν ἐνδιαφέροντα κλάδον ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν. Πέραν τῆς προσπάθειας πρὸς ἀνεύρεσιν τρόπων κατασκευῆς χρυσοῦ ἐξ εὐτελῶν μετάλλων, ἡ ὁ-

ποία τότε ευνεχίζετο υπό των Άράβων εν Αιγύπτω, η γενική χημική έρευνα δεν έπαυσαν. Αυτή ώδήγησεν εις την έφευρεσιν του ύγρου πυρός το οποίον επί άρκετάς έκτασεις ηρατρείδας (άπό του 672 μ.Χ.) υπήρξε το δραστικόν όργανον του Βυζαντίου εναντίον όλων των έχθρικών κατ' αυτόν επίθεσεων. Τοίτο αναφέρεται ότι έλευρέθη υπό του Έλληνος μοναρχού και μηχανικού Καλλινίκου. Η σύνθεσις του ύγρου πυρός δεν είναι γνωστή, καιτοι πολλά προσπαθείαι έγιναν όπως καθορισθή αυτή εκ των υπάρχόντων περί τούτου ελαχίστων πηγών. Άλλοι παραδέχονται ότι βάσις τούτου ήτο το νήτρον, άλλοι το πετρέλαιον ή άνάμικρις τούτων. Βέβαιον θεωρείται ότι ταύτα εξεσφενδονίζετο διά μηχανήματος τινος, τύπου σημερινού τηλεδύλου, ονομαζομένου χειροστίσιου. Υποστηρίζεται ακόμη ότι το μυστικόν του ύγρου πυρός εκλάπη εκ του Βυζαντίου υπό μυστικών πρακτόρων των Τούρκων, οι οποίοι είχαν διεισδύσει εις την αλήτην του Βυζαντίου, ένθα τό ύγρον πύρ ευνεχίσσετο. Το μυστικόν τούτου ήσαν γνώστης μόνον ο αυτοκράτωρ του Βυζαντίου και ο διάδοχος. Η τοιαύτη έκδοχή της κλοπής του ύγρου πυρός είναι φυσικώς παραδεκτή αν λάβωμεν υπό όψιν τά σχετικά πρὸς τό μυστικόν της άτομικής δόμιας. Από της εποχής του Ζωσιμου μέχρι της άλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό τών Τούρκων η χημεία συνεδέετο και πρὸς την μαγειρίαν, χωρίς όμως να χάσει και τόν πραγματικόν δρόμον της χημικής έρευνής. Ταύτο συνάγεται εκ χωρίου του Μιχαήλ Ψελλού (11ος αίων μ.Χ.), όπου αναφέρεται ότι αι της ύλης φθοραί και γενέσεις γίνονται υπό αίτιον φυσικών, ουχι δε τῆ δυνάμει έπαφύου τινός ή τύπου τινός μυστικού. Η διατύπωσις δε αυτή του Ψελλού άποτελεί μέγα δόγμα διά την πρόδον της χημείας. Τοιαύτη πρόδος παρετρήθη εις την δυτικήν Ευρώπην, οτε οι Έλληνες έχασαν την έλευθερίαν των μετά την άλωσιν της Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) και πολλοί έπιστήμονες εκ τούτων μετηνάστευσαν εις Σικελίαν και Ιταλίαν, ένθα ίδρυσαν σχολάς φυσικών, χημικών και φιλοσοφικών έρευνών.

Η σύγχρονος εποχή.

Η Χημεία έδιδάσκετο μετά της Φυσικής και των άλλων φυσιογνωστικών μαθημάτων εις τά ελληνικά σχολεία της προεπαναστατικής εποχής από δοκίμους διδασκάλους. Ηδη εις την Ίόνιον Ακαδημίαν έδιδασκεν Αναλυτικήν Χημείαν ο Γεώργιος Δελιδνιώτης, μετά δε την άπελευθέρωσιν της Ελλάδος και την ίδρυσιν του «Όργανίου Πανεπιστημίου» τά πρώτα μαθήματα της Χημείας έδίδασκεν ο Σαβήριος Λάνδερερ, ο οποίος κατέλαβε και την έδραν της Πειραματικής Χημείας, την οποίαν εκράτησεν από του 1837 μέχρι του 1843, οτε τόν διεδέχθη εις αυτήν ο Αλ. Βενιζέλος. Η συμβολή του Λάνδερερ εις την έπιστήμην της Χημείας υπήρξε λίαν ίκανοποιητική, διότι προήγαγε ταύτην διά της συγγραφής πολλών έργων, κυριότερα των οποίων ήτο ή κατά τό 1840—42 έκδοσις διτόμου χημείας, η οποία άντικατέστησε τά χημικά έγχειρίδια της προεπαναστατικής εποχής.

Τό 1863 διορίσθη ύφηγητής της Χημείας ο Αναστάσιος Χρηστομάνος, ο οποίος εκαινοτόμησεν εις την διδασκαλίαν της Χημείας διά της εισαγωγής εις την εκπαίδευσιν των φοιτητών των ερασιματικών ασκήσεων. Εις την πρωτοβουλίαν και τας άκαταπονήτους προσπάθειαις του όφείλεται η ίδρυσις του Χημείου του Πανεπιστημίου, του οποίου διορίσθη έν τέλει και διευθυντής τό 1889, εξεκολληθήσας να διδάσκη επί μακράν σειράν ενών και να δοσθή τούς διδασκαμένους προτρέπων αυτούς εις την πειραματικήν έρευσαν. Ο Χρηστομάνος έπέσφραγισε τό έργον του τό διδασκικόν διά της έκδόσεως της διτόμου του «Ανοργάνου και Οργανικής Χημείας», εις την οποίαν έτέθησαν οι πρώται βάσεις της ελληνικής χημικής όρολογίας.

Επιμελητής του Χημείου και κατόπιν καθηγητής της Χημείας υπήρξε μετά τόν Χρηστομάνον ο Δημ. Τσακαλώτος, ο οποίος συνετέλεσε και αυτός με την σειράν του εις την προαγωγήν της χημικής έπιστήμης, δημοσιεύσας πολλάς μονογραφίας και διατριβάς.

Με τόν Τσακαλώτον ήλγει η πρώτη περίοδος της Ιστορίας της Χημείας εις τό Πανεπιστήμιον και αρχίζει μία νέα περίοδος, εις την οποίαν ο προαδευτικός ρόλος περιέρχεται εις εξεκαδευματικούς παράγοντας. Ούτω τό 1894 ο χημικός Όθων Ρουσόπουλος ίδρύει Εμπειρικήν και Βιομηχανικήν Σχολήν, η οποία εξεπαιδείωσε πολλούς πρακτικούς χημικούς, οίτινες παρά την έλλιπή θεωρητικήν των κατάρτισιν, υπήρξαν κατάλληλοι διά τας απαιτήσεις της εποχής, κατά την οποίαν ήρχισε να αναπτύσσεται εις την Ελλάδα η χημική βιομηχανία. Αι πρώται προσπάθειαι διά την δημιουργίαν τοιαύτης βιομηχανίας εις την Ελλάδα όφείλονται εις τόν χημικόν Σπήλιον Οικονομίδην, ο οποίος τό 1884 ίδρυσεν εις τόν Πειραιά τό πρώτον μικρόν εργοστάσιον χρωμάτων, τό οποίον ο άδελφός του Λεόντιος Οικονομίδης προήγαγεν εις μεγάλην χημικήν βιομηχανίαν. Μεταξύ των χημικών που ίδρυσαν σοβαράς χημικάς βιομηχανίας καταλέγονται επίσης ο Νικόλαος Κανελλάπουλας και ο Ανδρέας Χατζηκυριάκος.

Η άλματώδης πρόδος των Φυσικών Έπιστημών, η οποία ήρχισεν από τά πρώτα έτη του είκοστού αιώνα, δεν άφήκε άνεπηρεάστον και την Χημείαν της Ελλάδος, διά την οποίαν τό έτος 1918 υπήρξε σημαντικός σταθμός, διότι κατά τό έτος τούτο ίδρύθησαν νέα τμήματα εις την Φυσικομαθηματικήν Σχολήν του Πανεπιστημίου Αθηνών, τό Χημικόν και τό Φαρ-

μακευτικόν, εις δε τό Μεταβίβιον Πολυτεχνείον η σχολή των Χημικών Μηχανικών. Αι σχολαι αύται εξεπαιδευσαν έκτοτε όλους τούς νέους χημικούς και τούς φαρμακοποιούς, οι οποίοι έχου επανδρώσει όλες τας χημικάς και φαρμακευτικάς βιομηχανίας της Ελλάδος, πολλοί δε εκ τούτων κατέλαβον πολλάς από τας ίδρυθείσας έδρας εις τά δύο Πανεπιστήμια και τας λοιπάς άνωτέρας σχολάς της χώρας.

Τό χημικόν τμήμα της Φυσικομαθηματικής Σχολής περιελάμβανεν έν αρχή τας έδρας της Ανοργάνου Χημείας και της Οργανικής Χημείας, εις τας οποίας προσετέθησαν κατόπιν και αι έδραι της Φυσικής Χημείας και της Χημείας των Έσθιδιμων, όπως αποκαλείται σήμερα η έδρα της Χημείας των Τροφίμων και Ευφραντικών. Έσχάτως προσετέθησαν και νέαι έδραι και διορίσθησαν και νέοι καθηγηται, έκτακτοι και έπικουρικοί, ιδίως δε από του 1937 και έντεύθεν. Τοιαύται νέαι έδραι είναι η της Βιολογικής Χημείας, η της Αναλυτικής Χημείας, η της Μεταλλογνωσίας, της Βιολογικής Χημείας, της Ανοργάνου Βιομηχανικής Χημείας, της Έσθρομοσμένης Οργανικής Χημείας και Οίνολογίας κ. ά.

Την τακτικήν έδραν της Ανοργάνου Χημείας του Πανεπιστημίου Αθηνών κατέλαβεν ο Κ. Ζέγγελης, νυν όμότιμος καθηγητής, τόν οποίον διεδέχθη τό 1938 ο καθηγητής της Χημείας εις τό Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης Τρύφων Καρναντάσης. Την έδραν της Οργανικής Χημείας κατείχε κατ' αρχάς ο καθηγητής Γ. Ματθαίουπουλος, οστις κατόληφθεις υπό του όριου ηλικίας έγινε όμότιμος καθηγητής, την δε έδραν του παρεχώρησεν εις τόν έπίσης καθηγητήν του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Α. Ζέρβαν. Έξ άλλου, την έδραν της Φυσικής Χημείας κατέλαβεν ο Γ. Καραγκούνης τό 1932, την δε έδραν της Χημείας Τροφίμων ο Σπ. Γαλανός τό 1924. Νέοι έπίσης καθηγηται και ύφηγηται διορίσθησαν ο Α. Δελγιάννης, τό 1937, εις την έδραν της Ανοργ. Βιομηχ. Χημείας, ο Δ. Δάλμας, τό 1938, εις την έδραν της Αναλυτικής Χημείας (ύφηγητής), ο Ηλ. Αναστασιάδης, εις την έδραν της Μεταλλογνωσίας τό 1938, ο Α. Μαρανής εις την έδραν της Βιολογικής Χημείας τό 1942, ο Ζαγανιάρης εις την έδραν της Έσθρομοσμένης Οργανικής Χημείας κ.ά.

Η χημική σχολή του Μετσόβιου Πολυτεχνείου περιλαμβάνει τας έδρας της Ανοργάνου Χημικής Τεχνολογίας με καθηγητήν τόν Α. Βουανάζον, της Οργανικής Μηχανικής Τεχνολογίας με καθηγητήν τόν Κ. Βένη, της Γενικής Πειραματικής Χημείας με καθηγητήν τόν Θ. Βαρούνη, της Οργανικής Χημείας με καθηγητήν τόν Γ. Γαζόπουλον, της Φυσικής Χημείας με καθηγητήν τόν Πρ. Ζαχαρίαν, της Βρωματεχνολογίας με καθηγητήν τόν Α. Σταθόπουλον.

Η ίδρυσις άφ' έτέρου της Ένώσεως Χημικών συνέβαλε μεγάλως εις την επαγγελματικήν σταδιοδρομίαν των νέων Έλλήνων χημικών, και εις την έπιστημονικήν προαγωγήν της Χημείας έν Ελλάδα, διά της έκδόσεως των «Χημικών Χρονικών», περιοδικού καθαρώς χημικού περιεχομένου εις τό οποίον δημοσιεύονται έπιστημονικαι πραγματεiai των δοκιμωτέων χημικών της εποχής μας.

ΟΡΥΚΤΟΛΟΓΙΑ — ΓΕΩΛΟΓΙΑ

Έκ διασωθέντων έργων του Θεοφράστου (μαθητού του Αριστοτέλους), πληροφορούμεθα ότι ούτος είχε έκδοσει διδύλιον «Περί λίθων», εις τό οποίον περιεγράφοντο παντός είδους όρυκτά και πολύτιμα καλούμενα τοιαυτα. Ο Θεόφραστος είναι ο πρώτος οστις διέγινεσε και περιέγραψε τόν άδάμαστα. Συστηματική καταγραφή όρυκτών γίνεται κατά την έκστρατείαν του Μεγάλου Αλεξάνδρου, συνεχίζεται δε κατά τόν χιλιετή βίον της Βυζαντινης Αυτοκρατορίας. Κατά τούς χρόνους του Βυζαντίου, συνετάσσοντο ιδιαίτεροι πίνακες των όρυκτών και των μετάλλων εκείνων, εις τά οποία άπεδίδοντο μαγικαι δυνάμεις. Ούτω πως συντεταγμένον έργον μνημονεύεται το «Περί λίθων δυνάμεως» του Μιχαήλ Ψελλού (11ος αίων).

Η όρυκτολογία έδιδάσκετο έν Ελλάδα εις τά σχολεία της προεπαναστατικής εποχής, και μάλιστα εις την Ίόνιον Ακαδημίαν από τόν Χριστόφορον Λαβράνον. Η συστηματική όμως διδασκαλία αυτής αρχίζει από του 1887, οτε διορίσθη ως τακτικός καθηγητής της Όρυκτολογίας και Γεωλογίας ο Κωνστ. Μητσόπουλος, ο οποίος μάλιστα εξέδωσε και Στοιχεία Όρυκτολογίας, κατά τό 1894, ως και Στοιχεία Γεωλογίας κατά τό 1896. Έπιμελητής του υπό τόν Κωνστ. Μητσόπουλον, Όρυκτολογικόν και Γεωλογικόν Έργαστήριον, διορίσθη τό 1893 ο Θ. Σκούφος, ο οποίος παρέμεινε εις την θέσην αυτήν επί δωδεκαετιαν, διαδεχθείς τόν Κωνστ. Μητσόπουλον και εις την έν τώ Πολυτεχνείω έδραν του της Γεωλογίας, Όρυκτολογίας και Πετρολογίας, γενόμενος δε και προσωρινός καθηγητής της Όρυκτολογίας και Πετρογραφικής Γεωλογίας εις τό Πανεπιστήμιον Αθηνών κατά τά έτη 1910 — 1911 και 1935 — 1936. Τό 1908 διορίσθη ύφηγητής του μαθήματος της Όρυκτολογίας και της Πετρογραφικής Γεωλογίας ο Κ. Κτενάς, ο οποίος έγινετο τακτικός καθηγητής της έδρας και διευθυντής του Όρυκτολογικου και Πετρολογικου Μουσείου, τό 1912, εις την θέσην δε αυτήν παρέμεινε μέχρι τού θανάτου του (1935), διδάξας τά δύο ταύτα μαθήματα επί εικοσιπενταετιαν και δημιουργήσας σχολήν όλόκληρον, εκ της οποίας εξέλιθον έπιστήμονες κατέχοντες άνωτάτας πανεπιστημιακάς και κρατικάς θέσεις, και δημοσιεύσας περί τας 80 εργασιαις, πολλά των οποίων όρυκτολογικαι. Μαθηται του Κτενά υπήρξεν ο καθη-

γής της Κρυσταλλογραφίας εις τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλοτε ἐπιμελητής εις τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν Π. Κόκορης, ὁ ὑφηγητής της Πετρολογίας Ι. Παπασταματίου, ὁ ὑφηγητής της Γεωλογίας Γ. Μαρῖνος, ὁ προϊστάμενος της Γεωλογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Ν. Λιάτσικας κ.ά. Τὸν Κτενὸν διεδέχθη εἰς τὴν ἔδραν του, τὸ 1931, ὁ μέχρι τότε προϊστάμενος της Γεωλογικῆς Ὑπηρεσίας της Ἑλλάδος Γ. Γεωργιάδης, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξε μέχρι τοῦ 1947. Τούτων διεδέχθη ὡς καθηγητής της ἔδρας ὁ Γεωργιάδης. Πλὴν τῶν ἀνωτέρων, με ἄρκετολογικὰς ἐργασίας ἠσχολήθησαν καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἐπιστήμονες, ὡς οἱ Η. Μητσόπουλος, Π. Βουγιούκας, Α. Κορδέλλας, Θ. Σκοῦφος κ.ά., ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἐργασιῶν κλασικὴ εἶναι ἡ ὑπὸ της UNRRA ἐκδοθεῖσα, ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Ν. Λιάτσικα, ἐργασία περὶ τοῦ Ὀρυκτοῦ πλοῦτος τῆς Ἑλλάδος.

Ὀρυκτολογικὰ Ἐγχειρίδια διδακτικῆς φύσεως, πλὴν τῆς παλαιᾶς διδόμου Ὀρυκτολογίας τοῦ Κ. Μητσόπουλου, δὲν ἐβρέθησαν, πλὴν μόνον Ὀρυκτοδιαγνωστικοὶ πίνακες ἀπὸ τὸν Κ. Κτενὸν καὶ ἀπὸ τὸν Γ. Γεωργιάδην.

Ἡ διδασκαλία της Γεωλογίας, ἤρχισε κατὰ τὴν προεπιστάτικὴν περίοδον εἰς τὴν Ἴονιον Ἀκαδημίαν (1808), καὶ τὴν Ἴονιον Σχολὴν της Κερκύρας (1840), ἀνατεθείσα κατὰ πρότον εἰς τὸν Χριστόφορον Λαδράνον, δυοὺς μετὰ της διδασκαλίας της ὀρυκτολογίας καὶ της βοτανικῆς. Εἰς τὸ Ὁβόιον Πανεπιστήμιον, ἡ Γεωλογία διδάσκειται ἐπισημῶς κατὰ πρότον ὑπὸ τοῦ Κωνστ. Μητσόπουλου, ἑμοῦ μετὰ της Ὀρυκτολογίας (1887 κ. ἑφ.). Κατὰ τὸ 1906 ἰδρύεται τακτικὴ ἔδρα της Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει ὁ Θεόδωρος Σκοῦφος ὁ ὁποῖος φροντίζει ἐπίσης καὶ διὰ τὴν ἱερῶν ἰδιαιτέρου Γεωλογικοῦ καὶ Παλαιοντολογικοῦ Ἐργαστηρίου καὶ Μουσείου. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἐπελθόντα κατὰ τὸ ἔτος 1938, τὴν ἔδραν της Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὁμωνύμου Ἐργαστηρίου καὶ Μουσείου, ἀναλαμβάνει ὁ καθηγητής Μάξιμος Μητσόπουλος, υἱὸς τοῦ Κωνστ. Μητσόπουλου, ὁ ὁποῖος διατηρεῖ ταύτην μέχρι σήμερον, γενόμενος ἐσχάτως καὶ μέλος της Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Οὗτος διδάσκει εἰς τοὺς φοιτητὰς τοῦ Φυσικοῦ καὶ τοῦ Φυσιογνωστικοῦ τμήματος τὸ μάθημα της Γεωλογίας καὶ της Παλαιοντολογίας, ὡς καὶ τὴν Γεωλογίαν της Ἑλλάδος, συμπληρώνων τὴν διδασκαλίαν του με ἀσκήσεις καὶ μελέτην εἰς τὸ ὑπαίθριον διὰ πολλῶν καὶ πολυήμερων ἐκδρομῶν. Ἄλλ' ἐκτός της διδασκαλίας τοῦ μαθήματος, ὁ Μ. Μητσόπουλος ἠσχολήθη εὐρύτατα με τὴν γεωλογικὴν καὶ παλαιοντολογικὴν ἔρευναν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, δημοσιεύσας πλείστας ὄσας ἐργασίας καὶ μελέτας ἐπι της τεκτονικῆς καὶ της στρωματογραφίας τῶν διαφόρων περιοχῶν της ἑλληνικῆς γῆς καὶ ἔρευνήσας ὅσον ὀλίγοι τὴν ἑλληνικὴν παλαιόπανίδα.

Με τὴν Γεωλογίαν της Ἑλλάδος, ἦτοι τὴν τεκτονικὴν, τὴν στρωματογραφίαν καὶ τὴν παλαιόπανίδα τῶν ἑλληνικῶν ἐδαφῶν ἠσχολήθησαν ἐπίσης πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες καὶ ξένοι ἐπιστήμονες, ὅπως οἱ Φίλιππον, Φ. Νέγρης, Α. Μπουῆ, Ντὲ Χάινε, Β. Νέλλι καὶ ἄλλοι, οἱ καθηγηταὶ της Ὀρυκτολογίας Κ. Κτενὸς, καὶ Γ. Γεωργιάδης, ὁ νῦν καθηγητής της Φυσικῆς Γεωγραφίας Ι. Τρικκαλινός, οἱ νῦν ὑφηγηταὶ της Ὀρυκτολογίας Ι. Παπασταματίου καὶ Γ. Μαρῖνος, ὁ Ν. Λιάτσικας, οἱ Κόσμας, Ὁπενχάιμ καὶ Ἰβίως ὁ Ἐλβετὸς γεωλόγος Ρέντ, ὁ ὁποῖος ἠσχολήθη ἐπὶ μακρῶν σειρῶν ἐτῶν με τὴν γεωλογίαν της Ἑλλάδος καὶ ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς κατέχων καὶ ἐργασθεὶς ἐπὶ αὐτῆν περισσότερο παύτως ἄλλου Ἕλληνας εἰτε ξένου ἐπιστήμονος.

Εἰς τὴν γεωλογικὴν ἔρευναν της ἑλληνικῆς χώρας συνέβαλε τὰ μάλιστα καὶ ἡ Γεωλογικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας.

Z. P. — T.

Η ΒΟΤΑΝΙΚΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Τὰς πρώτας περὶ τῶν φυτῶν γνώσεις ἀνευρίσκωμεν εἰς ἐποχὴν λίαν μεμακρυσμένην. Εἰς συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Σινῶν, Ἰνδῶν, Αἰγυπτίων καὶ Ἑβραίων ἀνευρίσκωμεν ἄρκετὰς πληροφορίας περὶ φυτῶν, ἰδίως ἐπὶ της χρησιμότητος, καλλιέργειας ἢ καὶ τῶν μαγικῶν αὐτῶν ἰδιοτήτων. Εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην ἀναφέρονται 81 εἶδη φυτῶν, εἰς δὲ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη 63. Ἐν ταῦταις ἡ δημιουργία της βοτανικῆς ἐπιστήμης ἐγένετο πολὺ βραδύτερον, οφείλεται δὲ αὕτη ἀποκλειστικῶς εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας φιλοσόφους. Τὰ πρώτα ἑλληνικὰ συγγράμματα τὰ ὁποῖα πραγματεύονται πραγματικῶς περὶ φυτῶν, ἦσαν τὰ τῶν ριζοτόμων, τῶν φαρμακοποιῶν, καθὼς καὶ τὰ τῶν γεωπόνων καὶ γεωργικῶν, οἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐκπρόσωποι της ἐμπειροσμένης βοτανικῆς.

Σημαντικότερος μετὰ τῶν πρώτων ριζοτόμων ὑπῆρξεν ὁ Διοκλῆς ὁ Καρύστιος (330 π.Χ.). Οὗτος ὑπῆρξεν ἰατρὸς συγγράψας πολλὰ ἀξιόλογα ἱατρικὰ ἔργα. Ὡς ριζοτόμος συνέγραψε τὸ «Ῥιζοτομικόν», ὅπερ θεωρεῖται ὡς τὸ ἀρχαιότερον φαρμακογνωστικὸν ἔργον καὶ πηγὴ δῶν τῶν μετὰ ταῦτα φαρμακολόγων. Εἰς ταῦτο περιγράφονται τὰ φυτὰ ἢ ἱατρικῆ αὐτῶν γούσις, τὰ συνώνυμα καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν δέον νὰ ἐκρίζωνται ταῦτα. Τῶν συγγραμμάτων τοῦ Διοκλέους διεσώθησαν ἀποσπάσματα, θεωρεῖται δὲ ὅτι ταῦτα ἐρησιμωποιήθησαν ὡς πρότυποι διὰ τὰ ἔργα τῶν Θεοφράστου, Διοσκορίδου καὶ Πλινίου. Παραλλήλως πρὸς τὴν πρακτικὴν ἀπο-

ψιν ἡ μέριμνα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων ὑπῆρξεν ἀποκλειστικῶς ἐπιστημονικῆ. Οἱ πρώτοι οἵτινες ἐθεωροῦσαν ἅ φυτὰ ὡς ὄντα ὀργανικὰ καὶ ζῶντα ὅπως τὰ ζῶα, ὑπῆρξαν οἱ Πυθαγόρειοι φιλόσοφοι (500 π.Χ.). Ὁ Δημόκριτος (460—380 π.Χ.), ὁστις συνέγραψε γεωπονικὸν ἔργον, ἐδίδασκεν διὰ ὑφιστατοὶ ἐναίον γενικὸν σχέδιον εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου. Οὗτος, ἐκτός της γεωπονίας, ἠσχολεῖτο εἰς τὴν φιλοσοφίαν, φυσικὴν, μαθηματικά, ποίησιν, μουσικὴν, ζωγραφικὴν καὶ ἱατρικὴν. Τῶν ἔργων του εὐχαιρῶτα ἀποσπάσματα διεσώθησαν. Ὁ Ἀριστοτέλης (384—322 π.Χ.), εἰς δι δίκαιως ἀποδίδεται ὁ τίτλος τοῦ πρώτου βοτανικοῦ, συνέγραψεν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ φυτῶν», τοῦ ὁποῖου ἐπίσης μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Οὗτος ἐτελειοποιῶμεν τὴν ἰδέαν τοῦ Δημόκριτου, συγκρίνων ὄσας τὰς γνωστὰς μορφὰς φυτῶν καὶ ζῶων καὶ ἐκθέτων ὅτι ὑφίστανται ἀνεπιπέδου μεταβάσεις μεταξὺ δῶν τῶν ὀργανισμῶν, ἀπὸ τοῦ πλῆθους ἀπλοῦ, ἰδία ἀπὸ τοῦ πλῆθους μικρῶν ζῶων μόριον, μέχρι τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ὁλόκληρος ἡ φύσις ἀποτελεῖ ὀργανικὸν τι ὄλον διεπόμενον ὑπὸ ἐναίον σκοποῦ, τὰ δὲ ὄντα, τείνοντα πάντοτε πρὸς ἀνωτέρους σκοπούς, μεταβάλλονται διαρκῶς, ἐξελισσόμενα πρὸς ἀνωτέρας μορφάς. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε πλοῦσιον βοτανικὸν ὕλικον ἐξ Ἑλλάδος, καθὼς καὶ της Ἀσίας, ὀφειλόμενον εἰς τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον, ὅστις κατὰ τὰς ἐκστρατείας του ὀδεύσας ἐλησύνει τὸν μέγαν αὐτοῦ διδάσκαλον. Ἐπίσης οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος ἱδρυσας βοτανικῶν κήπων παρὰ τὸν Ἴλιον, εἰς δι, κατὰ τὸν Διογενῆ Λαέρτιον, ὑπῆρξον ἐπισημὰ μετὰ διδασκαλίας της βοτανικῆς καὶ τῶν ὁποῖων διύθυνεν ὁ μαθητής αὐτοῦ Θεοφράστος.

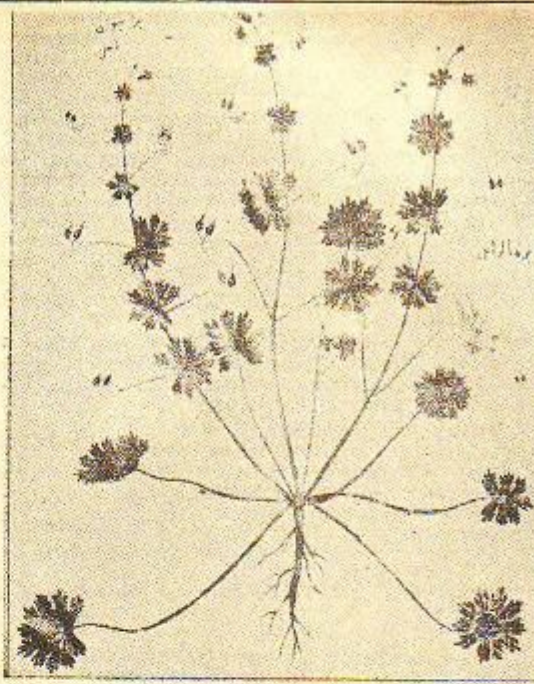
Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην περὶ αὐτῶν συνέγραψαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Φωνίας, γράψας τὰ «Φυτικά ἢ περὶ φυτῶν», οὗ ὅμοιος τὸ συγγραμμα ἀπαλέσθη, καὶ ὁ Θεοφράστος ὁ Ἐρέσιος (372—288), ὁ καὶ διάδοχος τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὁ Θεοφράστος συνεκέντρωσε πάσας τὰς περὶ φυτῶν γνώσεις της ἐποχῆς του εἰς δύο περισπούδαστα ἔργα ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ φυτῶν ἱστορίαι» (Βιβλ. 9) καὶ «Περὶ φυτῶν αἰτίαι» (Βιβλ. 6). Εἰς τὰ συγγράμματα ταῦτα περιλαμβάνονται οὐχὶ μόνον αἱ παρατηρήσεις τῶν ριζοτόμων, ἱατρῶν καὶ ἐμπειρῶν ἀγροτῶν της ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ πλείστα γνώσεις εἰς ἰδίαν αὐτοῦ παρατηρήσεως. Ὁ Θεοφράστος θεωρεῖται ὡς ἰδίως ὡς πατὴρ της βοτανικῆς. Ἡ ἐξετάσις τῶν φυτῶν παρ' αὐτῶ εἶναι λίαν λεπτομερῆς καὶ χωρίς τὰς προλήψεις της ἐποχῆς του, πολλὰ δὲ περιγραφὰ ἐυρίσκονται εἰς τὸ ὄνομα τῶν καλύτερων γεωτῶν περιγραφῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φυτῶν τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀνω ἔργα ἀνέρχεται εἰς 550, ἀπαντώμενα εἰς Ἀνατολὴν καὶ παραμεσογίον. Ἡ διαίρεσις τῶν φυτῶν γίνεται εἰς δένδρα, θάμνους, φρύγανα καὶ πᾶς, αἱ δὲ πᾶς εἰς λαχανομορφὰς, κοσμητικὰς καὶ φαρμακευτικὰς. Τὰ μέρη τῶν φυτῶν διακρίνει ὁ Θεοφράστος εἰς ρίζαν, στέλεχος, κλάδους, φλοῖον καὶ καρδίαν (μήτρα, ἐντερίον). Ἐπίσης διακρίνει φυτὰ πολυφύλλα, ὀλιγόφυλλα καὶ μονόφυλλα καθὼς καὶ φυλλοδόξα καὶ ἀείφυλλα. Τὰ δένδρα χωσακτρίζει ὁ Θεοφράστος ὡς ὀρθοφυτὰ καὶ μακροστελέχη, παραβλαστικά καὶ ἀπασβλάστα. Λεπτόφυλλα, λιερόφυλλα, καὶ ρηζήφυλλα. Τὸ ξύλον διακρίνει εἰς αἶνον, φλεβῶδες, ὀξῶδες, ὄσον, εὐσχιστον, εὐθραστον, δορῶν. Εἰς τὸ 3ον βιβλίον περιγράφει περὶ τὰ 50 εἶδη βασικῶν δένδρων λίαν λεπτομερῶς, εἰς δὲ τὸ 4ον τὴν φυτογεωγραφίαν, μακροβιότητα καὶ νοσηπτα τῶν δένδρων. Εἰς τὸ 5ον βιβλίον ἐξετάζει ὄσας τὰς φυτοποιότητας τῶν ξύλων. Εἰς τὸ ὄν βιβλίον ἐξετάζει τὰ φρυγακώδη φυτὰ, εἰς τὸ 7ον καὶ 8ον τὰ πώδη ἀγρωστώδη καὶ ἄσπρα, εἰς δὲ τὸ 9ον τοὺς ὄσους τῶν φυτῶν, ῥητίνην, πίσσαν καὶ ἔλαια καὶ τὴν ἱασητικὴν δύναμιν τῶν βοτάνων καὶ ριζῶν. Ὁ Θεοφράστος εἶναι ὁ ἱδρυτής πολλῶν βοτανικῶν ὀρων, ὡς ἀνήθηλ, δότρυον, θύλον, κόρσιον, κρίνον, κώδων, πέτασος, πέρισιον, σαυλία, μαστίχη καὶ ἄλλων. Οὗτος πρώτος διακρίνει ὑπὸ τὸν φλοῖον τῶν φυτῶν τὸ κάμβιον, ἀνεγνώριον ὅτι τὰ φύλλα συντελοῦν εἰς τὴν θέρμην τῶν φυτῶν, καθὼς καὶ ὅτι ἕκαστον φυτὸν ἔχει ὀρισμένην περιοχὴν ἐξαπλώσεως, ἐνὶ πολὺ ἀρότερον κατὰ τὸν Μεσαίονα οἱ τότε βοτανικοὶ ἀγνοοῦντες ταῦτα προσεπάθον νὰ προσομοιάσουν τὴν χωρίδα της Μέσης Εὐρώπης πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοφράστου περιγραφόμενα φυτὰ.

Εἰς τὴν «Περὶ φυτῶν ἱστορίαι» ὁ Θεοφράστος περιλαμβάνει μετὰ θαυμαστῆς ἀκρίβειας, πλείστα παρατηρήσεις σχετικὰς με τὴν ἐξάπλωσιν πολλῶν αὐτῶν τῶν Ἰνδῶν ὡς ἐνὶ ὁ ἴδιος εἶχεν ἐπισκεθῆ τὰς Ἰνδίας. Πρὸς τοῦτο ὁ Θεοφράστος εἶχεν ἐπεξεργασθῆ πλοῦσιον βοτανικὸν ὕλικον ὅπερ εἶχε συλλέξει ὁ Μ. Ἀλέξανδρος διὰ τοῦ ἐπιτελείου τῶν ἐπιστημῶν, τὸ ὁποῖον ὡς γνωστὸν ἠκολούθει αὐτὸν κατὰ τὴν ἰασητικὴν αὐτοῦ ἐκστρατείαν.

Μετὰ τὸν θάνατον Θεοφράστου ἡ βοτανικὴ ἐπὶ πολλὰ ἔτη παρέμεινε στάσιμος. Ἰδίᾳ κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν καὶ Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν οὐδὲν ἀξιόλογον συναντῶμεν. Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐτρέποντο εἰς φιλοσοφικὰς συζητήσεις, οἱ δὲ Ρωμαῖοι δὲν εἶδον προσοχὴν παρὰ μόνον εἰς πράγματα αὐτοῦ ὀφελείας, ἐνδιαφερόμεντες περισσότερο διὰ τὴν γεωργίαν καὶ κτηνοτροφικὴν καὶ παραμελήσαντες τὴν βοτανικὴν ὑπὸ τὴν εὐρύτεραν ταύτην σημασίαν. Κατὰ τὸν πρότον μ.Χ. αἰῶνα ἐμφανίζεται ἀξιόλογος βοτανικὴ, ὁ Διοσκορίδης ὁ Ἄντισσαρζεύς (40—90 μ.Χ.) τοῦ ὁποῖου τὸ ἔργον «Περὶ ὕλης ἱατρικῆς» θεωρεῖται ὡς τὸ καλύτερον φαρμακολογικὸν ἔργον της ἀρχαιότητος μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος. Τὸ κύριον ἔργον τοῦ Διοσκορίδου ἀποτελεῖται ἐκ 5 βιβλίων με τὸ ἑξῆς περιεχόμενον: 1) «Περὶ ὕλης βοτανικῆς», 2) «Περὶ ζῶων παντοίων», 3) «Περὶ παντοίων ἐλαίων», 4) «Περὶ ὕλης δένδρων», 5)

Είκονες φυτών από χειρόγραφον του Διοσκορίδου τὸ ὅποιον εἶναι γραμμικόν με κεφαλαία γράμματα. Ἀριστερὰ σόγκος τρυφερός, δεξιὰ γεράσιον.

«Περὶ οἴνων καὶ λίθων καὶ παντοίων εἰδῶν». Ἐν συνόλῳ περιγράφονται 600 οὐτικά φάρμακα. Ἡ πρώτη ἐκδοσις τοῦ Διοσκορίδου ἐγένετο ἑλληνιστῶν τὸ 1499 ὑπῆρξε δὲ τὸ πρῶτον μετὰ τὴν Ἁγίαν Γραφήν ἐκτυπωθὲν ἔργον. Χειρόγραφοι κώδικες τοῦ Διοσκορίδου ὑπάρχουν πολλοὶ ἐξ ὧν οἱ σπουδαιότεροι εἶναι: Ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Νεαπόλεως καὶ ὁ Λαυρεωτικός. Ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (512 μ.Χ.) περιέχει εἰς 375 φύλλα περιγραφὰς φυτῶν ἀλφαριθμητικῶς τεταγμένων μετὰ τὰς εἰκόνας αὐτῶν. Ὁ τῆς μονῆς Λαύρας ἀποτελεῖται ἀπὸ 272 σέλλα καὶ περιέχει 440 εἰκόνας. Ὁ Διοσκορίδης κατὰ τὴν συγγραφήν τοῦ ἔργου του εἶχεν ὑπὸ τὰ ἔργα τῶν διασημῶν ριζοτόμων Διοκλέους τοῦ Καρυστίου καὶ Κρατεῦα (63 π.Χ.). Σχεδὸν συγχρόνως τοῦ Διοσκορίδου ὑπῆρξαν ὁ Πάμφιλος ἐξ Ἀλεξανδρείας (25—100 μ.Χ.) καὶ ὁ Πλίνιος (23—79 μ.Χ.). Ὁ Πάμφιλος εἶναι ὁ πρῶτος, ὁστις παρέσχεν εἰκονογραφίαν τῶν φυτῶν, συνέγραψε δὲ ἔργον περὶ αὐτῶν προωρισμένον εἰς κοινὴν χρῆσιν καὶ ἀναγιγνωσκόμενον μετὰ ζήλου ὑπὸ τοῦ λαοῦ, χαρακτηρίζεται ὡς οὗτος ὑπὸ τοῦ Γαλλοῦ ὡς γῆς, φλόρος καὶ ἀκριτος. Ὁ Πλίνιος συνέγραψε φυσικὴν ἱστορίαν εἰς 37 βιβλία, περιγράφει δὲ 1000 φυτὰ πολλοῦ συμφωνῶν αὐτολεξεῖ πρὸς τὸν Διοσκορίδην.

Ἄξιον μνείας εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ περίφημος ἱατρός Γαλῆνος, γεννηθεὶς εἰς Πέργαμον (131—200 μ.Χ.), ὁστις ἦτο γνῶστης πολλῶν ἱαματικῶν βοτάνων καὶ συνίστα τὴν γνώσιν τούτων ὡς ἀπαραίτητην διὰ πάντα ἱατροῦ. Οὗτος παρέμεινεν ἐπὶ δωδεκαετίαν ὡς ἱατρός ἐν Ρώμῃ καὶ παρεκίνη τους ἱατροὺς καὶ φαρμακοποιούς τῆς Ρώμης ἀντὶ νὰ προσηυθύνωνται τὰ φαρμακευτικά φυτὰ ἐκ Κρήτης, νὰ τὰ ἀναζητοῦν εἰς Ἱταλίαν, ἥτις ἐπίσης ἦτο πλουσία εἰς τοιαῦτα φυτὰ.

Κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν μέχρι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως καθ' ἧλην τὴν μακροταύτην περιόδον, ἡ ἱστορία καὶ ἡ χρῆσις τῶν φυτῶν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὰ φαρμακολογικὰ καὶ ἱατρικὰ βιβλία. Οὕτω περὶ φυτῶν ἀνευρίσκωμεν εἰς τὰ συγγράμματα Μαρκέλλου τοῦ Ἐμπερικίου (400 μ.Χ.), τοῦ Ἀετίου (567 μ.Χ.), Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ (525—605), Κασσιανοῦ Βάσσου (600 μ.Χ.) κτ' ἄ. Ὁ Μιχαὴλ Πελλάς (1018—1078), τοῦ ὁποῦ τοῦ συγγράμματι «Διδασκαλία Παντοδαπῆ» ἀρχεῖται ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς πίστεως καὶ περατοῦται εἰς τὴν μαγειρικὴν τέχνην, ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν βοτανικὴν εἰς ὅτι ἀφορᾷ τὴν διαιτητικὴν. Τελευταῖοι Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς εἶναι ὁ Συμεὼν Σηρῆς (ἐνδέκατος αἰὼν), ὁ Νικόλαος Μυρεφόδης (1222—1255) καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀκτουάριος (1400 μ.Χ.), μετὰ τοῦ ὁποῦ εὐρανοῦνται καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς βοτανικῆς ἐν Ἑλλάδι, καθ' ὅσον τὸ ἐλεύθερον Ἑλληνικὸν Κράτος διεβέθη μετὰ ταῦτα ἡ τοσικὴ δεσποτεία.

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἰδιαίτερα προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὰς φυσιογραφικὰς ἐπιστήμας. Κατὰ τὸν πρῶτον ὀργανισμὸν τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν τῆς 14/26 Ἀπριλίου 1837 ἡ Φυσικομαθηματικὴ Σχολὴ ἀπετέλει τμήμα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, εἰς τὰ μαθήματα δὲ ταύτης περιλαμβάνετο μετὰ τῶν πρώτων καὶ ἡ βοτανικὴ.

Ὁ πρῶτος διορισθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1838 ὡς «μόνιμος» καθηγητὴς τῆς βοτανικῆς ὑπῆρξεν ὁ Γερμανὸς Κάρολος Φράας, εἶχε δὲ λάβει ἀπόφασιν τὸ Πανεπιστήμιον ὅπως κληθῆ ὡς δεύτερος καθηγητὴς τῆς βοτανικῆς, διὰ τὴν ἱατρικὴν

κυρίως Σχολήν, ὃ ἐν Κωνσταντινουπόλει Στέφανος Καραθεοδωρῆς. Ὁ Φράας ἐδίδαξε κυρίως τὴν συστηματικὴν βοτανικὴν μέχρι τοῦ 1842, ἀργασθεὶς μετὰ ζήλου διὰ τὴν δημοσιογίαν φυσιογραφικοῦ πνεύματος ἐν Ἑλλάδι. Οὗτος μετὰ τοῦ καθηγητοῦ Λάνδερερ καὶ πολλῶν ἱατροῦν, Ἑλλήνων καὶ ξένων, ἴδρυσε κατὰ τὸ 1835 τὴν Φυσιογραφικὴν Ἑταιρίαν, σωματεῖον ἐπιστημονικόν, εἰς ὃ ἐγένοντο καὶ πρωτότυποι ἐπιστημονικὰ ἀνακαινώσεις. Ἡ Φυσιογραφικὴ Ἑταιρία ἀδημιούργησε τὰ Φυσιογραφικὸν Μουσεῖον, μετ' ἐνδιαφερούσας φυτολογικὰς συλλογὰς, ὅπερ ἐν τέλει κατὰ τὸ 1858 παρεχωρήθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἑταιρίας ταύτης ἐλήθησαν καὶ πολλοὶ τῶν πρώτων καθηγητῶν τῶν φυσικῶν τοῦ ἀρτιστουτάτου Πανεπιστημίου. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Φυσιογραφικῆς Ἑταιρίας ἰδρῆθη καὶ ὁ βοτανικὸς Κήπος, ἵνα, ὡς ἀνοσέρει τὸ Β. Δ. τοῦ 1835: «Χρησιμοῦση εἰς τὴν φυσικοῖστορικὴν Ἑταιρίαν, τὰ ἱατρικὰ σχολεῖα καὶ τὰ ἀνώτερα ἐκπαιδευτήρια». Πρὸς ταῦτα ὑπεδείχθη τὸ ἐν Ἱερᾷ ὁδῷ κτήμα τοῦ Χασακῆ, ἤρχισε δὲ ἡ χρησιμοποίησις του τὸ 1838, ἀμα τὸ διορισμὸς τοῦ Φράας ὡς καθηγητοῦ, με κητοῦρον τὸν Σάιτζ.

Ὁ Φράας ἀπέλυθη τοῦ Πανεπιστημίου τὸ 1843 μετὰ τῶν ἄλλων ἀλλοθῶν καθηγητῶν, τὸ μάθημα δὲ τῆς βοτανικῆς ἀνέλαβε προσωρινῶς ὃ ἐν τῷ μεταξύ ἐπανοδιορισθεὶς καθηγητὴς τῆς Χημείας Ε. Λάνδερερ, ὁστις τὸ 1847 ὑπέδειξε τὴν καλύτεραν ὀργάνωσιν τοῦ βοτανικοῦ Κήπου, πρὸς ἐπαρκετέραν διδασκαλίαν τῆς συστηματικῆς βοτανικῆς.

Τὴν 11ην Μαρτίου 1850 διορίσθη ἑξαετακτὸς καθηγητὴς τῆς βοτανικῆς ὁ Θεόδωρος Ὀρσανίδης, ὁστις τὸ 1854 προήχθη εἰς τακτικόν. Ὁ Ὀρσανίδης ἐγεννήθη ἐν Σμύρῃ τὸ 1817, ἀνεχώρησε δ' ἐκεῖθεν νήπιον χωρὶς νὰ γνωρίσῃ τὴν πατρίδα του. Ἀπὸ νεαρῆς ἡλικίας ἠσχολεῖτο εἰς τὴν σατυρικὴν ποίησιν, τὸ δὲ 1844 ἐστάλη ὡς ὑπότροφος εἰς Παρισίους πρὸς εὐρυτέας οἰολογικὰς σπουδὰς. Εἰς Παρισίους, ἀντὶ τῆς φιλολογίας, ἐπέδωκε μετὰ ζήλου εἰς τὴν σπουδὴν τῆς βοτανικῆς, πύπνησε δὲ νὰ ἔχη καθηγητὰς διαπρεπεῖς βοτανικοὺς. Ὁ Ὀρσανίδης ἐδίδαξεν ἀπὸ τῶν 30 ἐτῶν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ἡ δὲ καθηγεσία του ἀποτελεῖ σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Φυσικομαθηματικῆς σχολῆς. Ἡ πρώτη ἀσκητρία τῆς Φυσικομαθηματικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν χάρα κτηρίσθη: ὡς κατ' ἐξοχὴν φυσιογραφικὴ, μετὰ πρῶτους ἐρευνητὰς τοῦ φυτολόγου Φράας, Δομνάνδρον καὶ Χελδράϊχ, οἱ δὲ πρυτανεῖς τῆς πρώτης πανεπιστημιακῆς περιόδου ἐτόνιζον ἐπὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξερευνησεως τῆς ἑλληνικῆς φύσεως, ἢν ἐβάρουν ὡς ἐθνικὸν ζήτημα. Ὁ Θεόδωρος Ὀρσανίδης μετὰ τὴν ἐνθουσιασμὸν ὑπὲρ τῆς φυτολογίας ζήλου του καὶ μετὰ τὴν μέγιστον ἀφοσίωσιν του εἰς τὴν φυτολογικὴν ἐξερευνησιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν διάδοσιν φυτολογικῶν γνώσεων, προσέδωκεν εἰς τὸ φυσικὸν τιμῆα χαρακτηριστὰ φυτολογικόν. Οὕτω δὲ ἡ πρώτη περίοδος (1835—1865) τοῦ φυσιογνωστικοῦ τμήματος καὶ γενικῶς τῆς Φυσικομαθηματικῆς σχολῆς, χαρακτηρίζεται ὡς φυτολογικὴ, καλυπτομένη ὑπὸ τῆς προσωπικότητος τοῦ Θ. Ὀρσανίδη καὶ τῶν συνεργατῶν του. Ἰδιαίτερα προσοχὴ εἶχε δοθῆ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὸ Φυσιογραφικὸν Μουσεῖον, ὅπου κατὰ τὸ 1858 συνετάγη κανονισμὸς, συμφῶνως πρὸς τὸν ὅποιον διεθύνεται τὸ Μουσεῖον, περιλαμβάνοντος ὅλας τὰς συλλογὰς (ζωολογικὰς, φυ

τολογικά, όρυκτολογικά και γεωλογικά), διωρίζοντο οι καθηγηταί Θ. Όρφανίδης και Η. Μητσόπουλος, με καινόν επιμελητήν τόν Θ. Χελδράχ, όστις ανέλαβε, κατ' επιθυμίαν της κυβερνήσεως, έκφορθεύσαν ήδη από το 1842, τήν σύνταξιν συλλογής των φυτών της ελληνικής χλωρίδος. Έκτοτε, τόνον ό Όρφανίδης, όσον και ό Χελδράχ, περιήλθον όλην τήν Ελλάδα, διά των εργασιών δε τούτων ή ελληνική χλωρίς έγένετο τόνον γνωστή εις τήν επιστήμην, ώστε ό Μπουσσιέ εις τόν πρόλογον του συγγράματός του «Φλόρα οριεντάλική» να γράφη ότι εκάσις εις τας επίμονους προσπάθειας των Χελδράχ και Όρφανίδη, ή ελληνική χλωρίς είναι ή πλέον γνωστή χλωρίς της Ανατολής. Ό Όρφανίδης περιήλθεν ιδίαις δαπάναις, εκτός της Ελλάδος, τήν Χίον και τή όρη Χορτιάτην, Άθων και Περστέρον. Περιέγραφε μέγαν αριθμόν όγώντων μέχρι τότε φυτών, ότινα συντεριελήθησαν εις τό άνω ρήεν έργον του Μπουσσιέ. Ό Όρφανίδης, άσχαλούμενος καί με τήν φιλολογίαν, έμελέτησε τούς άρχαίους συγγραφείς και έθεσε τάς βάσεις της ελληνικής βοτανικής ονοματολογίας. Πλήν άλλων, καθήσασεν αξιόλογον βοτανικόν συλλογήν εκ 46.835 δειγμάτων φυτών, ήτις άγορασθησαν υπό του έν Όδυσσώ διογενούς Θ. Ροδοκανάκη, έδωρήθη εις τό Πανεπιστήμιον Άθηνών. Έκτός των ελληνικών φυτών, ή συλλογή αύτη περιελάμβανε και φυτά της Μικράς Άσίας, της Ευρώπης, της Αιγύπτου και της Αμερικής, προερχόμενα έξ άνταλλαγής. Η παράδοσις της συλλογής ταύτης συντελέσθη από του 1863—1887. Χαρακτηριστική είναι ή υπόδθησις κατά τήν παράδοσιν της συλλογής έκθεσις του Όρφανίδη (1872), εις τήν όποιαν έμφανίζεται ή μεγάλη σημασία, τήν όποιαν απέδιδεν εις τήν συστηματικήν βοτανικήν, μαρτυρούσα και τόν ένδοξασμόν τόν όποιον είχε διά τήν εργασίαν του. Μεταξύ άλλων γράφει όστις: «Άφοσιωθείς έξ όρμηφύτου κλίσεως εις τήν σπουδήν της φυσικής ιστορίας και ιδίως της βοτανικής, δίγνων από τό πρώτον έτος της έν Παρισίαις μαθητείας μου ότι ειδικός βοτανικός άνευ συλλογής πλειούσις είναι πόλεμιότης άνευ άλλων, μιλόλογος άνευ βιβλίων, ταμίας άνευ ρουπατίων...» και καταλήγει: «Η συλλογή αύτη μαρτυρεί πόσο κόποι, πόσα χρώματα και πόσα χροιά έτη της ζωής μου καταναλώθησαν προς καθαρισμόν της. Αλλά τίς λυπείται δι' αυτό; Έγώ δεβαίωσ όχι. Εύχουσι δε έν και μόνον: να τύχη αύτη άξιον διάδοχόν μου και μιμητήν».

Κατά τό 1871 ή βοτανική συλλογή έχωρήσθη των άλλων συλλογών, διωρίσθη δε διευθυντής ταύτης ό Θ. Όρφανίδης με επιμελητήν τόν Θ. Χελδράχ. Άξία ιδιαίτερας μνείας ένταύθα είναι και ή κατά τήν εποχήν εκείνην (1883) δωρεά της συλλογής των μικτόν του διασημού φυτολόγου Θ.ούμεν «Μικρόδεκα ενίδεραόλις» άποτελουμένης εκ 1600 ειδών παρασίτων μικτόν. Εις τας άνωτέρω συλλογάς προσετέθη ή καρπολογική συλλογή του Όρφανίδη και λίαν ένδιαφέρουσα συλλογή έξ 120 ειδών ελληνικών εύλων.

Ό Όρφανίδης από του έτους 1872—1876 εξέδιδε τό μηνιαίον περιοδικόν «Γεωπονικός» εις ό περιλαμβανόμενα πλείστοι γεωργικά, φαρμακογλωσσικά και βοτανικά γνώσεις υπό τύπον έκλαίκευτικόν, αύήγειλε δε τήν συγγραφήν ελληνικής χλωρίδος μετ' εικόνων, ήτις όμως δεν είδε τό φώς της δημοσιότητος. Τά επιστημονικά δημοσιεύματα του Όρφανίδη ύπήρξαν πολλά. Όλος ιδιαίτερος ήσχολήθη ό Όρφανίδης με τήν όργάνωσιν του βοτανικού κήπου, ιδίως από του 1852, όποτε προσελήθη ως επιμελητής αυτού ό Χελδράχ. Κατά τήν εποχήν εκείνην (1852—1853) έρευτήθησαν 2500 φυτά κατά τήν ευσικήν μέθοδον του Ζυσσιέν, προσετέθησαν δε και δύο εισέτι θερμοκηφία. Τά αυτά ταύτα προήλθον εκ σπερμάτων εκ των βοτανικών κήπων της Γαλλίας, Ιταλίας και Γερμανίας, ανταλλαγέντων διά τοιούτων ελληνικών. Δι' ένεργειών επίσης του Όρφανίδη, άνεγνωρίσθη διά νόμου, τό 1867, ό βοτανικός κήπος ως παράρτημα του Πανεπιστημίου με διευθυντήν τόν έκάστατε καθηγητήν της φυτολογίας. Τό 1869, επί έφόρου Όρφανίδου και επιμεληταύ Χελδράχ, έγέγοντο επέκτασις του κήπου και νέα φυτεύσις φαρμακευτικών ίδιων και άλλων χορσίων φυτών, κατ' άπαιτήσιν των σοιτητών. Κατά τό 1871, δι' ένεργειών των ίδιων, κατασκευάσθη και εύρύχωρον εύαλασκητέον φυτοκομείον θερμοκηφίον διά δαπάνης 4.000 δραχμών. Οι σκελετοί των άνωτέρω θερμοκηφίων ύφίστανται μέχρι σήμερα. Γενικάς επί της εποχής των Χελδράχ και Όρφανίδου ό βοτανικός κήπος, παρ' όλα τά γλίχρα οικονομικά μέσα, είχε καταστή εις των σημαντικόν τέρον βοτανικών κήπων της εποχής του, ή φήμη του όποιον επέζησε μέχρι των τελευταίων χρόνων και μετά τήν άσκληρωτικήν αυτού άποβλήσιν.

Κατά τό έτη 1883—1884 ό Όρφανίδης, λόγω άσθενείας δίκουε τήν διδασκαλίαν του εις τό Πανεπιστήμιον, απέθανε δε τήν 5ην Αύγουστου 1886 εις ηλικίαν 69 έτών. Σύγχρονος ταύ Όρφανίδου ύπήρξεν ό επίσης διαπρεπής βοτανικός και ένθερμος της ελληνικής χλωρίδος μελετητής, Θεόδωρος Χελδράχ. Ότος έγγενήθη εις Δρέσδη της Σαξωνίας τό 1822 και απέθανεν έν Άθήναις τό 1902. Ότος έσπούδασε βοτανικήν επί έπαρτίαν εις Μονπελιέ και Γενεύην. Τό 1843 ήρξισε διάφορα ταξίδια εις τήν Ανατολήν, τό δε 1852 έγκατεστάθη όριστικός έν Ελλάδα. Ό Χελδράχ, ένδιατρίψας επί πενήτον έτη έν Ελλάδα, ήσχολήθη, ως ό Όρφανίδης, μετά ζήλου εις τήν μελέτην της ελληνικής χλωρίδος, έδημοσίευσσε πληθος πρωτοτύπων εργασιών και άνεκάλυψε πλείστα νέα φυτά, έξ ών πολλά έόρον τό όνομά του. Ως διευθυντής του βοτανικού κήπου και επιμελητής του φυσιολογικού Μουσείου, διέθεσεν όλος του τάς δυνάμεις διά τήν άρτίαν όργάνωσιν τούτων. Ό Χελδράχ έγγραφεν εις τήν γερμανικήν, τήν

γαλλικήν και τήν ελληνικήν δεκάδας εργασιών, μεταξύ των όποιων και «Τά δημιόδη όνόματα των φυτών».

Με τήν μελέτην της ελληνικής χλωρίδος ήσχολήθη και ή εποχήν εκείνην και ό Γερμανός φαρμακοποιός Ιωσήφ Σαυτάρης (1809—1880). Ότος παραμείνας επί 30ετίαν έν Ελλάδα συνάδευσε πολλάκις τόν Χελδράχ εις τάς άνά τήν Ελλάδα περιηγήσεις του περίεργως δε πολλά νέα φυτά της ελληνικής χλωρίδος. Έτεροι επίσης άσχαληθέντες τό τε με τά φυτά της Ελλάδος ύπήρξαν ό Σπύριος και ό Γκούτσιάντι. Τόν Όρφανίδην διεδέχθη όλίγα έτη εις τήν διδασκαλίαν της βοτανικής ό Θεόδωρος Αφεντούλης (1824—1893). Ότος έσπούδασεν Ιατρικήν. Τό 1849 έγένετο ύψηγητής της Ανατομίας και τό 1854 καθηγητής της Φαρμακολογίας. Εις ηλικίαν 60 περίπου έτών, του άνετέθη ή διδασκαλία της βοτανικής ως δε και οι δύο πρό αυτού Θεόδωροι (Όρφανίδης, Χελδράχ) έστρεψε μεγάλην αγάπην διά τά φυτά της πατρίδος μας. Εις τό έναρκτησίον του μάθημα ό Αφεντούλης μεταξύ άλλων έλεγεν: «Αναλαιβάνουμεν να ένογηθώμεν ύμιας εις τόν παράδοσιν της φυτολογίας. Προς τόν παράδοσιν τούτον έχοντες έρωτικώς εκ παιδιών χρόνων, θέλουμεν να ένσταλαζώμεν και εις τήν ύμετέραν ψυχήν, τήν ύψηλήν και εύμάλακτον, τόν αυτών έρωτα, να έμφυσήσωμεν τήν αύτην στοργήν προς τά φυτά και τά άνθη, τήν αύτην αγάπην εις τό άναζητείν ταύτα άνά τά πεδία και τούς βουνούς, ένθα πολλάκις τά άνεζητήσωμεν ήμεις κατά τούς εύδαίμονας της νεότητος χρόνους και ένθα δυστέρατες προεβύται και ών έτι άναζητούμεν, άνατρέχοντες τά θεσσαλικά όρη, τά πάτρια, καιτοι ή δύναμις του κινήσασθαι άνεπαύτη υπό του γήρατος. Ό Αφεντούλης έδημοσίευσεν εκτός άλλων Ιατρικών και φαρμακευτικών έργων και πολλά φυτολογικά, καθ' ότι ότος όπως και ό Όρφανίδης ήσχολείτο επιτυχώς και με τήν φιλολογίαν και τήν ποίησιν. Ό Αφεντούλης μετέφρασε τήν δίτομον φυτολογίαν του Γουάιερν (1886—1887) έξελληνίσας πολλούς βοτανικούς όρους. Επίσης ότος υπεστήριξε μετά φανατισμού τήν πρωτασίαν των δασών διά δριμυτάτων άρθρων εις τήν τότε έκδιδομένην εφημερίδα «Παλιγγενεσία». Ό Αφεντούλης έπαυσε διδάσκειν τό μάθημα της βοτανικής τό 1891, απέθανε δε τό 1893.

Μετά τόν Αφεντούλην διορίσθη καθηγητής της βοτανικής έν τό Πανεπιστήμιον Άθηνών ό Σπυρίδων Μηλιαράκης. Ότος έγγενήθη έν Άθήναις τό 1852. Έσπούδασε κατ' άρχάς Ιατρικήν έξακούσως ταύτην επί τι διάστημα έν Σκόπιοις της Μακεδονίας. Τό 1881 μετέπη εις Γερμανίαν προς σπουδήν της βοτανικής ένθα παρέμεινεν επί τριετίαν παρά τώ φυσιολόγφ Sachs. Έπανελλέν εις Ελλάδα κατά τό 1884 διωρίσθη επιμελητής του βοτανικού Μουσείου και τό 1893 καθηγητής της βοτανικής έν τό Πανεπιστήμιον Άθηνών. Ό Μηλιαράκης έδίδασκεν ανατομίαν και φυσιολογίαν των φυτών τετράκις καθ' έβδομάδα και περί νοσογόνων μικτόν διε καθ' έβδομάδα.

Επί των ήμερών του (1892) ιδρύθη τό βοτανικόν εργαστήριον. Η έκθεσις της ιδρύσεως του εργαστηρίου ταύτου υπό του Μηλιαράκη καταδεικνύει τάς βοτανικές αυτού αντιλήψεις και κατευθύνσεις, αι όποιαι έχουν ίσως σχέσηιν με τάς τάσεις αι όποιαι επεκράτηον τότε εις τήν επιστήμην και με τήν βοτανικήν αυτού ειδικεύσιν, ήν είχαν άποκτήσει παρά τώ φυσιολόγφ Ζάχς. Ούτω ως θεμελιώδη άρχήν έθετεν όστις τήν έσωτερικήν έρευναν του φυτικού όργανισμού και τήν αναδρομήν εις τό φυσικόν κύτταρον, συμφώνως προς τήν θεωσίαν τήν εξέλιξεως. Ένδιαφέρουσαν επίσης έθεσε, και τήν ειδικήν μελέτην της χλωρίδος των κορητογόνων, επί της όποιας ούδέις είχαν άσχαληθή και απετέλει εύρύτερον πεδιον έρευνής. Τήν κατεύθυνσιν ταύτην έπόμενι ό Χελδράχ, όστις έχαρακτήριζε τούς τοιούτους βοτανικούς ως βοτανικούς του γραφείου και διά του μικροσκοπίου μόνον ζήτούντας τήν επιστήμην. Μετά δεκαετίαν (1904) ό Μηλιαράκης κατά τόν έκφωρηθέντα επί τη μεταφορά του βοτανικού εργαστηρίου λόγον καθορίζει ως σκοπόν αυτού «να κατορθώσθαι προς τό παρόν να παρακολουθήσθαι τάς αλλαχού γενόμενας έξέσεις, καταστήσθαι αύτάς καταληπτάς και έμπνεύσει αγάπην και ροπήν των νέων προς σπουδήν του φυτικού κόσμου». Ό Μηλιαράκης (1912) εκθειάζει τόν βοτανικόν Σλάιντεν: «ούχι διότι αυτός ως φυσιολόγος παρήγαγε σημαντούσας επιστημονικάς εργασίας, αλλά διότι ως σκοπόν της βοτανικής προέβη τό έν έρευναν αύτης της φυτικής ζωής και μετά δυνάμειος άκαταμάχητου προσεπάθησε να άποτρέψη τούς βοτανικούς από της μικρολόγου και άκριτου ένσυχολήσεως προς συλλογήν μόνον των φυτών και ταξινομήσιν αυτών».

Όσον άφορά τόν βοτανικόν κήπον εις μελέτην του από του 1896 άναφέρει ότι εις τούτον λόγω της νόσου και του θανάτου του Όρφανίδου, έπίβηθε παρακμή της, άλλ' ότι μετά τήν πλήρωσιν της έδρας της βοτανικής έν τό Πανεπιστήμιον «αι κυβερνήσεις συνειδούσι τήν σπουδαιότητα και τήν έπίδρασιν, ήν άσκει προς σπουδήν της επιστήμης ταύτης ό βοτανικός κήπος, άνέγραψαν έν τό προύπολογισμό μικρόν τινα, ένεκα των οικονομικών του κράτους άναγκών, πίστωσιν και ό βοτανικός κήπος υπό τήν έσπίαν του καθηγηταύ της βοτανικής και τήν πεπειραμένην ικανότητα του επιμεληταύ κ. Χελδράχ ήρξαστό πως αναλαμβάνων».

Κατά τήν εποχήν δε εκείνην τό πρωτοκλήρον του βοτανικού κήπου άπετελείτο έξ ένός άρχικηπουρού και δύο εργατών. Σχετικώς με τόν σκοπόν του βοτανικού κήπου ό Μηλιαράκης φρονεί ότι έκάστος τοιούτου κήπου του Πανεπιστημίου είναι άποκλειστικός κήπος του καθηγηταύ της βοτανικής, των ειδικών βοτανικών, των φοιτητών και παντός φιλοβοτανίου θέλοντος να σπουδάσθαι τό φυτόν. βοτανική δε κατά τόν Μηλιαράκη είναι ανατομία, μορφολογία και φυ-

σιολογία των φυτών, οι δὲ λοιπὸν κλάδοι τῆς βοτανικῆς εἰ-
χον δι' αὐτὸν ὄλον δευτερεύουσαν σημασίαν.

Πάντως, παρ' ὄλον ὅτι ὁ Βοτανικὸς κήπος ἐνδιαφέρει κυ-
ρίως τὴν συστηματικὴν βοτανικὴν, πρὸς τιμὴν τοῦ Μηλιαρά-
κη εἶναι ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὸν Βοτανικὸν Κήπον δι-
επληροῦν ἀμελείων μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ θανάτου του, ἴδιως
δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χελδράκη, ὅτε ἐπισκέπτετο τούτων
καθ' ἐκάστην ἡ καὶ δις τῆς ἡμέρας, διαθέντων μέρος τοῦ μ-
ισθοῦ του διὰ τὰς δαπάνας τῆς μεταβάσεώς του. ἦτις κατὰ
τὴν ἐποχὴν ἐκείνην γίνετο δι' ἀμοιβῶν καὶ ἀπῆται τὸ ἀειό-
λογον ποσὸν τῆς μισθολογίας κατὰ διαδρομὴν. Ἐπίσης μέ-
χρι τοῦ θανάτου του ἐπισυνθάνοντο τὸ 1919 καὶ ὀλίγα εἴη
μετὰ τούτων οὐδέποτε ἐποικισεν ἐκδιδόμενον τὸ ἐτήσιον δελ-
τίον τοῦ Βοτανικοῦ κήπου, ὅπερ ἐστὲλλετο εἰς ὅλα τὰ ἐπι-
σημιακὰ ἰδρύματα τῆς ἀλλοδαπῆς. Ὁ Μηλιαράκης ἔγραψεν
ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ «Ἐγχειρίδιον Βοτανικῆς» πρὸς γρη-
σὴν τῶν φοιτητῶν ἐξέδωκε δὲ ἀπὸ τοῦ 1913 μέχρι
τοῦ 1915 ἀτάκτως καὶ τὸ περιοδικὸν «Βιολογικὸς Ἐρασι-
στικός». Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων καὶ μετὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς
βοτανικῆς ἐπιστήμης, κατέστη ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν
τῆς διδασκαλίας τοῦ Μηλιαράκη εὐφανῆ ἡ ἀνάγκη δημι-
ουργίας καὶ ἑτέρας ἑδρας βοτανικῆς, τῆς Συστηματικῆς Βο-
τανικῆς, εἰς ἣν ἦν ἀνατεθῆ ἡ φροντίς τοῦ Βοτανικοῦ κήπου
καὶ βοτανικοῦ μουσείου καὶ ἡ περαιτέρω ἔρευνα τῆς ἐλλήνι-
κῆς χλωρίδος. Τὴν ἀνάγκην ἄλλως τε τῆς δευτέρας ταύτης
ἑδρας εἶχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1882 τόνισαι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μηλια-
ράκης, ἐπέμπετο δὲ νὰ ἰδρυθῆ αὕτη μετὰ ἡμιστον αἰῶνα, ἦτοι
μόλις τὸ 1932, ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Μηλιαράκην κα-
θηγητοῦ Ι. Πολίτου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1926 ἐτόνιζεν ἐπίσης τὴν
ἀνάγκην τῆς δημιουργίας τῆς ἑδρας ταύτης. Μετὰ τὸν θά-
νατον τοῦ Χελδράκη ἐπιμελήτης τοῦ Βοτανικοῦ κήπου διαῖρι-
σθη ὁ ἰσχυρὸς Βασίλειος Τούτας, ὅστις μαθητεύσας πρῶτ' ἂν
Χελδράκην, ἠσχολήθη μετ' ἐπιμελείας διὰ τὴν μελέτην τῆς
ἐλληνικῆς χλωρίδος, κατήρτισε δὲ καὶ ἐνδιαφέρουσαν συλλο-
γὴν φυτῶν ἀγορασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πανεπιστημίου Θεσσα-
λονίκης. Παρὰ τὸ Μηλιαράκην ὑπέρησαν ὡς βοηθοὶ εἰς τὸ
εργαστήριον τῆς βοτανικῆς ὁ Γ. Λάκων ἐξελιγθεὶς εἰς καθη-
γητὴν τῆς βοτανικῆς ἐν Χάγκενχαϊμ τῆς Γερμανίας, καὶ ὁ Ἀθ.
Τρακαλάτος καθηγητὴς τῆς φαρμακογνώσεως τοῦ Πανεπιστη-
μίου Ἀθηνῶν.

Κατὰ τὸ 1915 διαῖρισθη ἐπιμελήτης τοῦ Βοτανικοῦ μου-
σείου ὁ Δημήτριος Δημάδης, ὅστις ἦτο ἀριστὸς φυτογνώ-
στης, περιόρισεν πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ πλουτίσας
τὸ Βοτανικὸν μουσεῖον διὰ πολλῶν φυτῶν. Οὗτος κατ' ἀρχὰς
ἦτο διδάσκαλος ἐλληνικοῦ σχολείου ἐν Τεργεσίτῃ, κατὰ δὲ
δὲ τὸ 1915 εἰς Ἑλλάδα. Ὁ Δημάδης ἐκτὸς τοῦ Πανεπιστη-
μίου διαῖρισθη ἐπιμελήτης καὶ ἐν τῇ ἰδρυθείσῃ τότε (1917)
Ἀνωτάτῃ Δασολογικῇ σχολῇ. Ὁ Δημάδης ἀπὸ τοῦ 1920
ἦδη νύστα τὴν διδασκαλίαν τῆς Συστηματικῆς Βοτανικῆς,
ἦτις, ὡς ἔγραψε, «δὲν διδάσκαται ἐν τῷ ἀνωτάτῳ ἡμῶν ἐκ-
παιδευτηρίῳ ἀπὸ δεκάδων ἐτῶν».

Τὸν Μηλιαράκην διεδέχθη εἰς τὴν ἑδραν τῆς βοτανικῆς καὶ
τὴν διεύθυνσιν τοῦ Βοτανικοῦ κήπου ὁ Ἰωάννης Πολίτης. Οὗ-
τος ἐγεννήθη τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1886, Ἀποφοίτησας τοῦ
γυμνασίου Πειραιῶς, παρακολούθησεν ἐπὶ τριετίαν μαθήματα
εἰς τὴν ἀκαδημίαν Ρουσσόπουλου, μετὰ δὲ ταῦτα μετέβη εἰς
ἱταλίαν παρακολουθήσας μαθήματα εἰς τὰ πανεπιστήμια
Ρώμης, Νεαπόλεως καὶ Παδίας. Τὸ 1911 ἔλαβε δίπλωμα τοῦ
πανεπιστημίου τῆς Παδίας. Ἐπανελθὼν ἐν Ἑλλάδι, μετὰ τὸν
πρῶτον Βαλκανικὸν πόλεμον προσελήθη ὡς διευθυντὴς τῆς
τότε ἰδρυθείσης Φυτοπαθολογικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργεί-
ου Γεωργίας. Τὸ 1917 ἐπέβη εἰς τὴν Ἀνωτάτην Δασολογι-
κὴν σχολὴν διαῖρισθη ἐκ τῶν πρώτων καθηγητῶν ταύτης. Ἀ-
πομακρυνθέντος τὸ ἐπόμενον ἔτος τοῦ καθηγητοῦ Σ. Μηλια-
ράκη, ἐξελέγη τακτικὸς καθηγητὴς τῆς βοτανικῆς εἰς τὸ Πανε-
πιστήμιον Ἀθηνῶν, τὸ δὲ 1920 καθηγητὴς εἰς τὴν τότε ὑ-
πάρχουσαν ἑδραν τῆς βοτανικῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μετροβίου
Πολυτεχνείου. Ἐπίσης ἐπὶ διετίαν ἐδίδαξε βοτανικὴν εἰς τὸ
δρυσοντήριον διδασκαλείον ἠθελῶν Πειραιῶς. Τὸ 1926 ἰ-
δρυθείσης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐγένετο τακτικὸν μέλος
ταύτης. Ὁ Ι. Πολίτης ἐδημοσίευσεν πλείστας μελέτας ἐπὶ
τῶν φυτῶν.

Εἰς τὸ Ἐργαστήριον βοτανικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθη-
νῶν καθὼς καὶ εἰς τὸν Βοτανικὸν Κήπον καὶ Βοτανικὸν Μου-
σεῖον ὑπέρησαν ἐκτὸς τῶν ἀλλαχῶ μνημονευμένων καὶ
οἱ Στ. Παπαδάκης, Κ. Ἀποστολίδης, Χρυσ. Φούφας, Πάτρ.
Κριτόπουλος κ. ἄ. Τὸ 1942 συνεπληρώθη τὸ πρῶτον ἡ ἑδρα
τῆς Συστηματικῆς βοτανικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Εἰς ταύτην ἐξελέγη καθηγητὴς ὁ Χαράλαμπος Διαπούλης, ὁ
ὅστις, ἐκτὸς ἄλλων ἐργασιῶν, ἐξέδωκε τρίτονον ἔργον ἐπ'
τῆς ἐλληνικῆς χλωρίδος. Ἐκτὸς τῶν βοτανικῶν ἑδρῶν τοῦ
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν τελευταίαν 35ετίαν ἰδρυ-
θησαν τοιαῦται καὶ εἰς ἄλλα ἀνώτερα ἐπιστημονικὰ ἰδρύμα-
τα, ὡς εἶπεν Ἀνωτέρου Δασολογικῆν σχολὴν (1917), Ἀ-
νωτέραν Γεωπονικὴν σχολὴν (1920 καὶ 1943) καὶ Πολυτε-
χνεῖον (1920) καταργηθείσα. Οὗτω σήμερον ὑφίσταται δύο
ἑδραὶ βοτανικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, εἰς ἃν ἡ μία
ἐκτακτὸς ἀντιστέλλει, δύο τακτικαὶ ἑδραὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον
Θεσσαλονίκης καὶ δύο τακτικαὶ ἑδραὶ εἰς τὴν Ἀνωτάτην Γε-
ωπονικὴν σχολὴν Ἀθηνῶν. Εἰς τὴν Ἀνωτάτην Δασολογικὴν
σχολὴν Ἀθηνῶν ὁ καθηγητὴς Θρ. Βλησίδης ἐδίδαξε, ἐκτὸς
ἄλλων, Δασικὴν βοτανικὴν, καθὼς καὶ Ἀνατολίαν τοῦ ἔξλου.

Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης πρῶτος καθηγητὴς
τῆς βοτανικῆς διαῖρισθη ὁ Νικόλαος Μοντεσσάντος, γεννηθεὶς
τὸ 1883 εἰς Ἀγοστῶνιον. Οὗτος ἐποικίσθη κατ' ἀρχὰς
εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, τὸ δὲ 1906 ἀνεχώρησεν εἰς
Γερμανίαν δι' ἐνδεύτερας σπουδὰς ἐν τῇ βοτανικῇ. Ἐγγασ-

φει εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου, τὸ 1912 ἀνεκρῶ-
νθη διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τούτου. Τὸ 1919 διαῖρισθη
καθηγητὴς εἰς τὴν νεοσυσταθείσαν Ἀνωτάτην Δασολογικὴν
σχολὴν, τὸ δὲ 1920 εἰς τὴν ἐπίσης νεοσυσταθείσαν Ἀνωτά-
την Γεωπονικὴν σχολὴν. Κατὰ τὸ 1927, ὅτε μεταφέρθησαν
ἀμφότεραι εἰς τὴν ἰδρυθῆν τότε Πανεπιστήμιον Θεσα-
λονίκης, ὁ Μοντεσσάντος ἐποικισθῆ ὡς τακτικὸς καθηγητὴς
τῆς βοτανικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τούτου μέχρι τοῦ 1931.
ὅποτε ἀπέθανε. Κατὰ τὸ ὀλιγοχρόνιον διάστημα τῆς καθη-
γεσίας του ἠσχολήθη ὅπως εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ βοτανικοῦ
εργαστηρίου, τὴν ἔκδοσιν τῶν σημειώσεων τοῦ μαθήματός
του καὶ διαφόρων ἄλλων ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ν. Μοντεσσάντου ἐξελέγη καθηγητὴς
τῆς βοτανικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης ὁ Δημή-
τριος Καββάδας.

Εἰς τὴν ἑδραν τῆς Συστηματικῆς βοτανικῆς τοῦ Πανεπι-
στημίου Θεσσαλονίκης ἐξελέγη ἐκτακτὸς καθηγητὴς ὁ Κων.
Γκανιάτσος. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης ἐπίσης ὑ-
πέρησαν ὡς ὑφηγητῆς τῆς Συστηματικῆς βοτανικῆς καὶ
Φυτογεωγραφίας ὁ Δημήτριος Ζαγανιάρης. Ὡς ἐπιμελήτης τῆς
βοτανικῆς ὑπέρησαν ἐπίσης εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσα-
λονίκης ὁ Ἰωάννης Κατακόπουλος. Μετὰ τὸν Δ. Καββάδαν
ἐξελέγη ἐκτακτὸς καθηγητὴς τῆς Γενικῆς βοτανικῆς εἰς τὸ
Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης ὁ Θεμιστοκλῆς Διαννελίδης. Εἰς
τὴν Ἀνωτάτην Γεωπονικὴν Σχολὴν διαῖρισθη καθηγητὴς τῆς
Συστηματικῆς βοτανικῆς ὁ Σπυρίδων Μαλακατῆς, τῆς δὲ Φυ-
σιολογίας τῶν φυτῶν ὁ Π. Κουτσομητόπουλος. Ἐκτὸς τῶν
ἀνωτέρω, κατὰ τὴν τελευταίαν ἑκατονταετίαν ἠσχολήθησαν
μὲ τὴν βοτανικὴν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἄλλοι μὴ ἔχοντες τὴν βο-
τανικὴν ὡς ἀποκλειστικὸν αὐτῶν κύριον ἔργον. Τοιοῦτοι εἴ-
ναι οἱ κάτωθι ἀναφερόμενοι, δημοσιεύσαντες μελέτας, εἰς
μνείας διὰ τὴν παρ' ἡμῶν ἱστορίαν τῆς βοτανικῆς: 1) Ἐσ-
θέριος Λάνδερερ, 2) Νικ. Χλωρος, 3) Εὐστ. Πονηρόπουλος,
4) Σταμ. Κρίνος, 5) Δημ. Κουτσομητόπουλος, 6) Κ. Καν-
ταρτζής, 7) Π. Βαλασαμάκης, 8) Π. Γεννάδιος, 9) Α. Κουρ-
τίδης, 10) Παν. Τσίλληρας, 11) Π. Κουτός, 12) Ο. Σ. Ἀτα-
λεῦ, 13) Γ. Μιχόπουλος, 14) Δημ. Κατσάνος, 15) Ι. Πα-
παϊωάννου, 16) Σοφία Τοπάλη, 17) ὁ μητροπολίτης Εὐλό-
γιος Κουρίλλας καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Χαρ. Α. Διαπούλης

Η ΖΩΟΛΟΓΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Ἡ ἐπιστήμη τῆς ζωολογίας, παρ' ὄλον τὸν σημερινὸν διε-
βῆ χαρακτῆρα τῆς, ὑπῆρξε κατὰ βάθος ἐλληνικὴ ἐπιστήμη,
ὅστις ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πατρίτις τῆς ἀνάγονται εἰς τὴν ἀνωτέ-
ραν ἐλληνικὴν ἐποχὴν. Τὸ φαινόμενον ἄλλως τε τοῦτο δὲν
εἶναι νέον. Καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς γνώσεως τὰ σπέρματα
εὐρίσκονται, εἰς ἐμβρυαῖα πολλὰς κατὰστασις, εἰς τὰς
πολυμοικίλους υοσφᾶς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.
Αὗται εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον, ὅταν κανεὶς βελήσῃ νὰ
προβῆ εἰς τὴν ἱστορικὴν τοποθέτησιν οἰουδήποτε θέματος,
εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀνατρέχῃ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλλη-
νας συγγραφεῖς, διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ μῆπως μετὰ τῶν γνῶ-
σεων τούτων ὑπάρχουν καὶ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀφορῶν τὸ
θεῖμα μὲ τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται. Διὰ τὸν ἴδιον ἀκριβοῦς λόγον,
ἐκείνος ὁ ὁποῖος βᾶ ἀσχολήθη μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ζωολογίας,
θα πρέπει νὰ μὴ ἀγνοῖται τὰς ἐπὶ τῶν ζῶων γνώσεις τῶν
ἀρχαίων Ἑλλήνων, μετὰ τῶν ὁποίων καταλέγεται καὶ ὁ πα-
τήρ τῆς ζωολογίας, ὁ πολὺς Ἀριστοτέλης.

Ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία τῆς ζωολογίας ἂν πορεῖ νὰ διακριθῆ
εἰς δύο κυρίως ἐποχάς. Ἐξ αὐτῶν ἡ ἀρχαιότερα ἐποχὴ περι-
λαμβάνει τὰς ζωολογικὰς γνώσεις τῶν παλαιότερων Ἑλλή-
νων, ἀπὸ τῶν ὀμηρικῶν χρόνων μέχρι τῆς μεταδυναστείας
ἐποχῆς, ἡ δὲ δευτέρα, ἡ νεώτερα ἐποχὴ, περιλαμβάνει τὰς
πρῶτους τῆς ζωολογίας εἰς τὴν νεώτερον Ἑλλάδα, ἀπὸ τῆς
ἐποχῆς τῆς ὑπάρξεώς της ὡς ἐλευθέρου χώρας μέχρι τῶν
ἡμερῶν μας.

Ἡ πρώτη ἐκ τῶν δύο τούτων ἐποχῶν ἔχει, πλὴν βεβαίως
τοῦ καθαρώς ἐλληνικοῦ ἐνδιαφέροντος, καὶ διεθνῆς τοιοῦτον,
διότι ἐκ τῆς ἐρευνῆς αὐτῆς φαίνεται τί ἀκριβοῦς προσέφερεν
ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τὴν διεθνήν τοιαύτην,
ἐνῶ ἡ δευτέρα ἔχει μάλλον ἐθνικὴν σημασίαν διὰ τὴν χῶ-
ραν μας.

Α'. Ἡ ἀρχαιότερα ἐλληνικὴ ἐποχὴ

Ἡ ἐποχὴ αὕτη ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους καὶ
θᾶναι μέχρι περίπου τοῦ 1453 μ.Χ., ἡμπορεῖ δὲ νὰ διακριθῆ
εἰς τρεῖς περιόδους: τὴν προαριστοτελικὴν, τὴν ἀριστοτελικὴν
καὶ τὴν μετααριστοτελικὴν. Ἡ προαριστοτελικὴ περίοδος χα-
ρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ ἐπὶ αἰ ἐπὶ τῶν ζωϊκῶν ὄντων, συμ-
περιλαμβανόμενου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, γνώσεις εἶναι σποραδι-
καί, ἀπειλόμενοι εἰς τὴν ἐμπειρίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, καὶ
ἔχουν θεωρητικὴν μάλλον σημασίαν.

Αἱ ἐπὶ τῶν ζῶων γνώσεις τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς εἶναι
ἀσυστηματοποίηται. Τὰ ζῶα τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς
τὰς ἐπι τοῦ Ὀμήρου, εἶναι θηλαστικά, πτηνὰ, ἰχθύες καὶ
ἐντομα, ὅλα ὅμως εἶτε ἔχουν σχέσιν μὲ τὸν πρακτικὸν βίον
τοῦ ἀνθρώπου, εἶτε μὲ τὴν ἐλληνικὴν μυθολογίαν, περιβάλ-
λονται πάντοτε ἀπὸ τὸν πέπλον τοῦ μύθου καὶ τοῦ θρύλου.

Ἀπὸ τοῦ 600 μέχρι τοῦ 300 π.Χ. αἱ ἐπὶ τῶν ζωϊκῶν ὄν-
των γνώσεις γίνονται σαφέστεραι, χωρὶς ὅμως νὰ ἴ-
πυδαλοῦν τὸν θεωρητικὸν τὸν χαρακτῆρα. Δὲν ἀπαιτοῦνται

εις την άμεσον παρατήρησιν, ἀλλὰ μάλλον εις την φαντασίαν και την διανοητικότητα των Ἑλλήνων ερευνητῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Θὰ ἠμπορούσαν νὰ εἴπω κανεὶς ὅτι μάλλον τὴν βιολογίαν και τὴν φυσιολογίαν θὰ ἐνδιέφερον αἱ γνώσεις αὐταί, παρά τὴν ζωολογίαν. Ὅλοι οἱ φιλόσοφοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, εἰς οἰανδήποτε σχολὴν και ἂν ἀνήκουν, ἐνδιεφέρθησαν, ἄλλως περισσότερο και ἄλλως ὀλιγώτερον, διὰ τὰ ζῶα και τὰ περὶ ἑλισθόν εις τὸν κύκλον τῶν ἐνδιαφερόντων των. Μεταξὺ τῶν φιλοσοφῶν αὐτῶν πρωτεύουσιν ἔστιν κατέχον οἱ Ἀναξίμανδρος, ὁ Ἄλκυαιῶν, ὁ Ἐπιτεδοκλῆς, ὁ Πλάτων και ὁ Ἴπποκράτης.

Ὁ Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος (610—547 π.Χ.) ἀνήκει εις τὴν τοιαύτα των Μιλήσιων φιλοσοφῶν, οἱ ὅποιοι ἀπέτελεσαν τὴν πρώτην ἰωνικὴν σχολὴν. Ἡσυχάστη μετὰ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς και τῆς ἐξελίξεως τῶν ὄντων, ὑποστηρίζουσα μετὰ ἄλλων, ὅτι ἡ κατὰ τῆς δημιουργίας αὐτῶν εἶναι τὸ ὕδωρ και ὅτι ἐκ τῶν ὑδροβίων ζῶων προήλθον τὰ χερσαία. Ὁ Ἰστροῦς Ἄλκυαιῶν ὁ Κροτωνιάτης (530—500 π.Χ.) ἀνήκει εις τὴν σχολὴν τῶν Πυθαγορείων και εἶναι ὁ πρῶτος Ἕλληνας, ὁ ὅποιος ἠσχολήθη μετὰ ζήτηματα ἀνατομικῆς και φυσιολογίας τῶν ζῶων και τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς βεβαίως νὰ προσῆ εις ἀνατομίας, διότι, τοιοῦτον πράγμα ἀπαρασώτερον κατὰ τὴν ἐποχὴν του. Ὁ Ἀκραγαντίνος φιλόσοφος Ἐπιτεδοκλῆς (495—435 π.Χ.), ὁ ὅποιος φησὶ εις τὴν σχολὴν τῶν νέων ἰωνοφίλων ἢ τῶν νέων φυσιολόγων, ὅπως ἀπεκαλοῦντο οἱ ἀτομικοὶ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὅποιος ἐπέμεινε διεσποδικώτερον ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ὀργανισμῶν, διὰ τοῦτο θεωρεῖται και ὡς ὁ πατὴρ τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως τῶν ὄντων, ὑποστηρίζουσα ὅτι οἱ τελειότεροι ὀργανισμοὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῆς, ἔστιν ἀποτελέσματα τῶν ἐπιποδικῶν. Ἰπποκράτης (460—377 π.Χ.), ἠπηρεασμένος ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῶν Πυθαγορείων και μάλιστα τοῦ Ἄλκυαιῶν, ἀνήγαγε τὴν ἰατρικὴν εις πραγματικὴν ἐπιστήμην, ἀποτομήσας μάλιστα και ἐγγειοποιήσας ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου. Τέλος ὁ Πλάτων εις τὴν διαλόγου του Κριτίου, και ἰδίως τὸν «Τίμαιον», παρέχει πολλὰς πληροφορίας και ἐκφέρει πολλὰς γνώσεις, μάλλον θεωρητικὰς, ἐπὶ τῆς φυσιολογίας και τῆς βιολογίας τῶν ζῶων και τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον και τῶν ζῶων.

Ἡ ἀριστοτελικὴ περίοδος περιλαμβάνει κυρίως τὰς ἐπὶ τῶν ζῶων γνώσεις τοῦ Ἀριστοτέλους (384—322) π.Χ.) και τῶν μαθητῶν του, οἱ ὅποιοι ἴδυσαν, ὡς γνωστὸν, τὴν Περὶ πατρικῆς Σχολῆς, εις τὰς Ἀθήνας. Τὸ κυριώτερον φυσιογνωστικὸν ἔργον τοῦ μεγάλου Σταγίριτου ὑπῆρξεν αἱ περὶ τῶν ζῶων πραγματεῖαι του, αἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν τὴν πρώτην διεσποδικὴν και συστηματικὴν ἐρευναν τοῦ ζωικοῦ βασιλείου διὰ τοῦτο δικαίως ὁ Ἀριστοτέλης ἀπεκλήθη πατὴρ τῆς ἐπιστῆς φυσικῆς ζωολογίας. Ὁ Ἀριστοτέλης συνεκέντρωσε, πράγματι, ὅλας τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς διεσποδικῆς ἐπὶ τῶν ζῶων γνώσεις, ἐπινοήσας αὐτὰς μετὰ προσοχὴν και μετὰ βδοκίτητα, ἀφῆρξεν ἀπὸ αὐτῶν κάθε φανταστικὸν στοιχείον και τὰς συνεπλήρωσε κατόπιν ἐντακτικῆς ἐρεύνης μετὰ γνώσεις ἐπὶ τῆς κατασκευῆς και τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ζωικοῦ ὀργανισμοῦ, καθὼς και μετὰ ὅλας τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν ἀντιλήψεις ἐπὶ τῶν φαινόμενων τῆς ζωῆς τῶν διεσποδικῶν ζωικῶν ὀργανισμῶν. Ἡ ἀκρίβεια τῶν παρατηρήσεων τοῦ Ἀριστοτέλους, παρά τὰ ἀτελέστατα μετὰ πού διέθετε, εἶναι τοιαύτη, ὥστε πολλὰ ἀπὸ τὰ πειρίσματα του ἐπεβεβαιώθησαν μολὶς κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα. Αἱ κυριώτεροι τῶν ζωολογικῶν τούτων πραγματειῶν τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι 5, αἱ ἑξῆς: «Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι», «Περὶ ζῶων μορίων», «Περὶ ζῶων κινήσεως», «Περὶ ζῶων πορείας» και «Περὶ ζῶων γενέσεως».

Εἰς τὴν πραγματεῖαν «Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι», ἡ ὁποία περιλαμβάνει 10 βιβλία, ὁ Ἀριστοτέλης δίδει μίαν «πλασματικὴν ἀποδοχασίαν» τῆς λαϊκῆς ζωολογικῆς ἐμπειρίας τῶν κτηνοτρόφων, τῶν γεωργῶν, τῶν κυνηγῶν και τῶν ψαράδων, προβαίνει εις μίαν γενικὴν περιγραφὴν τῆς κατασκευῆς και τῶν συνθητῶν τῶν διεσποδικῶν ζῶων και προσπαθεῖ νὰ ταξινομήσῃ τὰ διάφορα ζῶα εις ἓν λογικὸν σύστημα, στηριζόμενος εις τὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος αὐτῶν. Οὕτω ὁ Ἀριστοτέλης, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ ὅτι τὰ ζῶα ἔχουν χρώμα ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον τῆς ὑπάρξεως αἵματος, αἰρεῖ τὰ ζῶα εις δύο διαβάσεις: τὰ ἄναιμα και τὰ ἄναιμα, ἐκάστη τῶν ὁποίων περιλαμβάνει 4 γένη. Καὶ τὰ μὲν ἄναιμα περιλαμβάνουν τὰ ζωοσκοκύντα ἐν αὐτοῖς, τὰς ὀφθαλμοὺς, τὰ τετραπόδα και τοὺς ἰχθύς, τὰ δὲ ἄναιμα τὰ ὀστρακοδόμα, τὰ μαλακόστρακα, τὰ μαλάκια και τὰ ἕντομα. Ἐκ τῶν γενῶν αὐτῶν ἄλλα μὲν ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν ἓνα ἢ δύο μόνον εἶδη, ἄλλα δὲ πολὺ περισσότερα. Οὕτω ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης 75 εἶδη θηλαστικῶν, 200 εἶδη πτηνῶν, 128 ἰχθύων, 83 ἐντόμων, 21 ἀμφιβίων, 18 καρκινουίδων, 10 κεφαλοπόδων και 40 κογγυλίων. Πλὴν τῆς ταξινομήσεως και τῆς περιγραφῆς τῶν διεσποδικῶν ζῶων εις τὴν πραγματεῖαν ταύτην, ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει και πολλὰς οἰκολογικὰς και βιολογικὰς παρατηρήσεις πολλὰς τῶν ὁποίων ἠμποροῦν νὰ χαρακτηρισθῶν ὡς πραγματικὰ ζωολογικὰ παράδοξα. Οὕτω, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην αἱ αἴγες ἀναπνεύουν πληροῦν τῶν ὀστέων, τὰ πρόβατα τῆς Εὐβοίας δὲν ἔχουν γολὴν, τὰ ἐλάφια τῆς Ἀγῆας ἔχουν τὴν γολὴν εις τὴν αὐρᾶν ὁ σκῆρος ὑπρὶκάζει, μερικὰ ψάρια ἀαίνουσι τοιγμὸν κλπ.

Εἰς τὴν πραγματεῖαν του «Περὶ ζῶων μορίων» ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζει τὴν κατασκευὴν τῶν ὀργάνων τῶν διεσποδικῶν ζῶων, προβαίνει εις ἀνατομίας τούτων και προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν ἐπὶ τῆς βάσει τῆς γενικῆς θεωρίας του περὶ ἐντελεχίας.

Εἰς τὴν πραγματεῖαν του «Περὶ ζῶων γενέσεως» πραγματ

τεύεται ὁ Ἀριστοτέλης τὸ πρόβλημα τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν ὀργανισμῶν και τῶν εἰδικῶν ὀργάνων αὐτῶν και τέλος εις τὰς πραγματείας του «Περὶ ζῶων κινήσεως» και «Περὶ ζῶων πορείας» ἀσφαλτεῖται μετὰ τὴν κατά τόπον κίτησιν τῶν ζῶων, ἐξετάζων συγχρόνως και τὰ κινήτῃα ὀργάνων αὐτῶν.

Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν ὁ πλέον πολυτέλειος τῶν σοφῶν τῆς ἀρχαϊότητος, πολλὰ δὲ ζήτηματα τῆς φυσιολογίας και τῆς βιολογίας τῶν ζῶων εὐρίσκονται καταπαρμένα και εις τὰς ἄλλας πραγματείας αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν χαρακτῆρα ἀσποτρῶς ζωολογικῶν — ζήτηματα, τὰ ὁποῖα συντελερώσαν ὁ μαθητῆς του Θεόφραστος και οἱ μαθηταὶ τοῦ τελευταίου Στραδῶν και Ἡρόφιλος.

Ἡ μεταριστοτελικὴ περίοδος, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους, δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ και σπουδαία πρῶτα ἐπὶ τῆς γνώσεως τῶν ζῶων, ὅλοι δὲ οἱ συγγραφῆς, οἱ ὅποιοι ἠσχολήθησαν μετὰ ζωολογικὰ θέματα, οὐδὲν τὸ νεώτερον προσέθεσαν εις τὰς μέχρι τοῦ Ἀριστοτέλους γνώσεις. Οἱ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους (300 π.Χ. — 400 μ.Χ.) ἐμφανισθέντες ζωολογοὶ προέρχονται ἐκ τῶν Ἑλληνιστικῶν συγγραφέων και τῆς κατηγορίας τῶν λεγομένων παραδοξογράφων. Μεταξὺ τῶν πρώτων καταλέγονται ὁ Αἰλιανός, ὁ Ὀππιανός, ὁ Νικαιδρος, οἱ ὅποιοι ἠσχολήθησαν κυρίως μετὰ τὴν συλλογὴν ζωολογικῶν γνώσεων ἐπὶ προγενέστερον ζωολογικῶν συγγραφέων, μεταξὺ δὲ τῶν δευτέρων ὁ Ἀντιγόνης ὁ Καρύστιος και ὁ Καλλιμάχος, τὰ ἔργα τῶν ὁποίων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διασκευαὶ και προσθήκαι ἀνάγκῃ λόγου τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Αἰλιανοῦ και τοῦ Ὀππιανοῦ. Ἐξ αὐτῶν ὁ Αἰλιανός ἔγραψεν ἔργον «Περὶ ζῶων», ὅπου ἀναφέρει ἰδιότητας και ἱστορίας διαφόρων ζῶων, γνωστῶν ὡς ἐπὶ τὸ πάλυ ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, και δὴ 70 θηλαστικῶν, 109 πτηνῶν και 50 ἔρπετων. Ὁ Ὀππιανός ἔγραψεν ἐμμέτρως τὰ «Κυνητικὰ» και τὰ «Ἐλιευτικὰ», ὁ δὲ Νικαιδρος τὰ «Θηριακὰ», ὅπου πραγματεύεται, ἐμμέτρως και αὐτῶς, τὰ θήγματα τῶν ἰσθόλων ζῶων, καθὼς και τὰς θεωρίας αὐτῶν, ὅπως ἄλλως τε ἔκαμε και ὁ ἐκ Περγάμου ἱατρός Γαληνός, ὁ ὅποιος ἤκουσε και αὐτὸς κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν.

Οἱ κατὰ τοὺς Βυζαντινούς χρόνους ἐμφανισθέντες ὡς ζωολογοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ παρουσιάζουν πραγματείας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἑρασιμαία ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους τοῦ Αἰλιανοῦ, τοῦ Ὀππιανοῦ και τοῦ Πλίνου. Τινὲς τῶν Βυζαντινῶν τούτων συγγραφέων εἶναι ὁ Μανουὴλ Φίλης, ὁ Τιμόθεος Γαζαίος, ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζαντινός, και ὁ σαρκολόγος ἱατρός ὁ Παῦλος Αἰγινίτης και ὁ Μάρκελλος Σιδίτης. Ὁ Μανουὴλ Φίλης (1275) ἔγραψε τὸ «Ζῶων ἰδιότητες», εἰς τὸ ὅποιον περιγράφει εις ἰσομικοὺς τριμέτρους διάφορα πραγματικὰ και φανταστικὰ ζῶα, κυρίως ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ. Ὁ Τιμόθεος Γαζαίος (641 μ.Χ.) ἔγραψε τὸ «Περὶ τετραπόδων θηρίων τῶν ἰνδίων κλπ.», τοῦ ὁποίου ἀκόμα εἰσονται μόνον ἀποσπάσματα και ἀπὸ τὸ ὅποιον ἠρασιμαίως στοιχεῖα ἀνάμμε τῆς συγγραφῆς, ὅστις ἤκουσεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου. Οὕτως πραγματεύεται περὶ τῶν εἰδῶν ὀρισμένων γνωστῶν ἢ και παραδόξων ζῶων. Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζαντινός ἔγραψεν ἐπιτομὴν περὶ ζῶων, ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Αἰλιανοῦ και τοῦ Γαζαίου, και τέλος ὁ Μάρκελλος Σιδίτης ἔγραψε εις στίχους «Ἱστορικὰ περὶ ἰχθύων». Εἰς τοὺς Βυζαντινούς ἑπίσης χρόνους ἀνάγονται ὁκμῆ και τὰ λεγόμενα «Πρακτικὰ φυσιογνωστικὰ ἐγγεγραμμένα» τῆς ἐποχῆς τῶν ἐνκυκλοποιεῖων (10ος αἰών), καθὼς ἐπίσης και τὰ φυσιογνωστικὰ ποιήματα τῶν μεταβυζαντινῶν χρόνων τῆς 14ης μέχρι τῆς 16ης ἑκατονταετηρίδος.

Εἰς τὰ Πρακτικὰ Φυσιολογικὰ ἐγγεγραμμένα καταλέγονται τὰ ἱεροσκοπία, τὰ ὄρνυσφία, τὰ κυνοσφία και τὰ ἵππιατρικὰ, τὰ ὁποῖα πραγματεύονται τὴν ἀνατροπὴν και τὴν θεωρητικὴν τῶν ἱεράκων και ὄρνυων, τοῦ ἐχρησιμοποιῶν οἱ Βυζαντινοὶ κατὰ τὰ κληθῆναι των, τῶν κυνῶν, τῶν ἵππων και ἄλλων κατοικίδιων ζῶων. Εἰς τὴν σειράν τῶν φυσιογνωστικῶν ποιημάτων περιλαμβάνονται δύο ἐμμέτρα, ὁ «Ποιολόγος» και ἡ «Διήγησις παιδιόφραστος τῶν ζῶων», καθὼς και τὸ πεζὸν ὁ «Ψαρολόγος», εἰς τὰ ὁποῖα περιέχονται πολλὰ πρωτότυπα λαϊκὰ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἀναφερόμενων εις αὐτὰ ζῶων, τὰ ὁποῖα προσωποποιοῦνται και δημιουργοῦν ἓνα ζωντανὸν κόσμον.

Εἰς τὸν «Ποιολόγος» τὰ πτηνὰ, μετὰ τὴν ἐπιστημονικὴν προδιορισμῶν τῶν ὁποίων ἠσχολήθη ὁ κοθηγητῆς Ν. Ἀποστολίδης, τὸ 1896, εις τὴν «Ἐπετηρίδα τοῦ «Ἰατρικοῦ» (σελ. 110—137), προσεκήθησαν ἀπὸ τὸν ἀετὸν νὰ παραστοῦν εις τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ του, ἀλλ' ἐφλονηκῆσαν μεταξὺ των εις τὸ γλέντι και ἀρχίζουν νὰ «εἰσπληθίζονται» μεταξὺ των διὰ τὰ ἐλαττώματα και τὰ ἰδιώματα των. Εἰς τὴν «Διήγησιν» γίνεται μία συνέντευσις τῶν τετραπόδων ζῶων, διὰ νὰ ἀποφασισθῇ μία εἰρήνη μεταξὺ των, και καταλήγουσιν εἰς πόλεμον. Τὸ ἔργον αὐτὸ περιεχέει πολλὰς ζωολογικὰς και τεχνικὰς πληροφορίας, χρησιμῶς διὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς.

Κατὰ τοὺς Βυζαντινούς και τοὺς μεταβυζαντινούς χρόνους ἤρξισαν νὰ ἀναπτύσσονται και αἱ ἀπόκρουσι ἐπιστήμαι, αἱ ὁποῖαι ἐπικρατοῦν και κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεσαίωνα. Ἡ ἀπόκρουσι ζωολογία τῶν χρόνων τούτων ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν «Φυσιολόγος», ὁ ὅποιος πραγματεύεται ἐμμέτρως εις 48 κεφάλαια διάφορα ζῶα πραγματικὰ ἢ φανταστικὰ ὅσα ἐβρωροῦντο ὡς σύμβολα. Ὁλόκληρος ἡ φυσιογνωστικὴ τοῦ Μεσαίωνα συμβουλευετὰ τὸν «Φυσιολόγος», τοῦ ὁποίου ὑπῆρ-

χαν μεταφράσεις εις πολλές γλώσσας, διότι τὸν μετεχειρίζοντο ὡς διδακτικὸν βιβλίον.

Β'. — Ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ ἐποχὴ.

Αὕτη ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας καὶ διαρκεῖ μέχρι καὶ σήμερον. Μετὰ τὴν κατὰ τὴν Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (1453 μ.Χ.), ἡ διδασκαλία τῆς Ζωολογίας εἰσάγεται εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, τὰ ὅποια ἱδρύσαν καὶ συντηροῦν αἱ ἑλληνικαὶ κοινότητες, ἐθεωρεῖτο δὲ καὶ ὡς ἓν ἐκ τῶν πρωτεύοντων μαθημάτων. Τὴν θέσιν αὐτὴν ἐκράτησε μετὰ τὸν ἄλλον φυσιογνωστικῶν μαθημάτων καὶ κατὰ τὴν πρῶτὴν Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 περίοδον εἰς τὰς διαφόρους ἀκαδημίας καὶ σχολὰς αἱ ὅποια ἱδρύθησαν εἰς τὰς διαφόρους μεγάλας πόλεις τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ. Τραπέζονται σχολαὶ ὑπῆρξαν ἢ Εὐαγγελικὴ Σχολὴ τῆς Σμύρνης, ἢ Ἀκαδημία τῶν Κυθωνίων, ἢ Ἴόνιος Ἀκαδημία εἰς τὴν Κέρκυραν κ.ά., ὅπου ἡ Ζωολογία δὲν ἐδιδάσκετο μόνον ἀπὸ περιφθήμευ διδασκάλου, ἀλλὰ ἐκαλλιεργεῖτο ταυτοχρόνως ἢ ἐρευνητικῆ πλευρᾷ αὐτῆς, πράγμα ὅπερ συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ φυσιογνωστικοῦ πνεύματος εἰς ὅλας τὰς τῆν Ἑλλάδα.

Κατὰ τὴν προεπαναστατικὴν ταύτην περίοδον ἐπεσεόθησαν τὰς ἑλληνικὰς χώρας πολλοὶ ξένοι ἐπιστήμονες καὶ συνέλεξαν ζωολογικὸν ὕλικόν, τὸ ὅποιον προσδιόρισαν καὶ ἐδημοσίευσαν ὡς αἱ πρῶτοι νεώτεροι ἐπιστημονικὰ πραγματεῖαι ἐπὶ τῆς πανίδος τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἀκόμη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως πολλοὶ φιλέλληνας ἐπιστήμονες ἐπωλεθίσθησαν ἀπὸ τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα κάθοδον τῶν καὶ ἠσχολήθησαν μὲ συστηματικὰ ζωολογικὰ καὶ βοτανικὰ ἐρεῖνας.

Ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ ἐποχὴ ἤμπορεῖ νὰ διακριθῆ εἰς πέντε περιόδους. Ἡ πρώτη περίοδος περιλαμβάνει τοὺς προεπαναστατικούς χρόνους, ὡς ἀνωτέρω ἐξετάθη. Ἡ δευτέρα περίοδος περιλαμβάνει τοὺς μετεπαναστατικούς χρόνους, ἀπὸ τοῦ 1830 μέχρι τοῦ 1837, ὅποτε ἱδρύθη τὸ πρῶτον πανεπιστήμιον ὑπὸ τοῦ Ὄθωνος. Ἡ περίοδος αὕτη ἤμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς μία περίοδος στείρα διὰ τὰς φυσιογνωστικὰς ἐπιστήμας γενικώτερον, καὶ τὴν ζωολογίαν εἰδικώτερον, καὶ τοῦτο διότι τὸ ἑπίσημον κράτος τότε ἐθεώρει ὡς περιττὰ τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα, τὰ ὅποια ἐδιδάσκοντο πλημμελῶς ἢ οὐδὲν εἰς τὰ σχολεῖα. Ἀλλ' ἐνῶ τὸ κρατικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς φυσιογνωστικὰς ἐπιστήμας παρουσιάζεται μειωμένον κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ἀντιθέτως τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ διεθνούς ἐπιστημονικοῦ κόσμου ἐμφανίζεται ζωηρόν, λόγω τῆς ἰδιαίτης ἐρευνητικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἑλλάδος. Τὸ 1832 κατέρχεται εἰς τὴν Πελοπόννησον ἡ πρώτη ὡργανωμένη ἐπιστημονικὴ γαλλικὴ ἀποστολὴ, εἰς τὴν ὅποιαν ἀπελείπει ἡ πρῶτὴ συστηματικὴ περιγραφὴ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ φυσιογραφικῆς πλευρᾶς, καὶ τῆς ὅποιας συμμετέχουν πολλοὶ διάσημοι Γάλλοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς Geoffroy Saint-Hilaire, ὁ Savigny κ.ά. Εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς ὑπὸ τὸν Boye de Saint-Vincent «Ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς τοῦ Μωρέως» (Expédition Scientifique de Morée), ἡ ὅποια ἐδημοσιεύθη τὸ 1832—37, περιλαμβάνεται ἡ πρῶτὴ συστηματικὴ περιγραφὴ τῆς πανίδος τῆς Πελοποννήσου, ἡ ὅποια διαλαμβάνει δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον περιγράφονται τὰ σπονδυλωτὰ, καὶ μαλάκια καὶ οἱ πολυπόδα, ἐν δὲ τὸ δεύτερον περιγράφονται οἱ ἀσκήλατοι καὶ τὰ ἀρθροπόδα. Παράλληλως πρὸς τὸ διεθνὲς τότε ἐνδιαφέρον καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἤρξατο νὰ ἀνδρῶται καὶ νὰ ἀντιδρᾷ κατὰ τὴν ἐπιστήμην ἑλληνικῆς παιδείας, ἡ ὅποια συστηματικῶς παρηκώλυε τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα. Οὕτω κατὰ τὸ 1835 ἱδρύθη ἡ ἑλληνικὴ Φυσιολογικὴ Ἐταιρία, μὲ σκοπὸν τὴν μελέτην τοῦ φυσικοῦ πλοῦτος τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ φυσιογνωστικοῦ πνεύματος εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ τρίτη περίοδος τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἐποχῆς περιλαμβάνει τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1837 καὶ 1893 χρονικὸν διάστημα. Ἀρχίζει μὲ τὴν ἱδρυσιν τοῦ Ὄθωνείου Πανεπιστημίου, ὅποτε διαρτίσθησαν ὡς πρῶτοι καθηγηταὶ τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων οἱ Κάρλος Φράσς διὰ τὴν βοτανικὴν καὶ Κυριάκος Δομνάνδος διὰ τὴν φυσικὴν ἱστορίαν, ἡ ὅποια περιελάμβανε τὴν ζωολογίαν, τὴν γεωλογίαν καὶ τὴν ὀρυκτολογίαν. Ὁ Δομνάνδος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ζωολόγος τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ὁ ὅποιος παραλλήλως μὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς ζωολογίας ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν μελέτην τῆς πανίδος, τῶν ἰχθύων τῆς Ἑλλάδος, καταρτίσας εἰς τὸ τότε μικρὸν Μουσεῖον τῆς Φυσιολογικῆς Ἐταιρίας καὶ τὴν πρῶτην ἰχθυολογικὴν συλλογὴν. Ἡ συλλογὴ αὕτη, ἡ ὅποια ἐν τῷ μεταξὺ ἐπλουτίσθη ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Ι. Βούρου, παρεχωρήθη ἀργότερον εἰς τὸ πανεπιστήμιον καὶ ἀπετέλεσε μαζί μὲ τὰς ἄλλας συλλογὰς τῆς Φυσιολογικῆς Ἐταιρίας τὸν πυρῆνα τοῦ σημερινοῦ Ζωολογικοῦ Μουσείου.

Τὸ ἔτος 1845 ὁ Κυριάκος Δομνάνδος διαρτίσθη γραμματεὺς τῆς ἐν Παρισίαις ἑλληνικῆς πρεσβείας καὶ τὸν διεδέχθη ἄς τὴν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ θέσιν τοῦ ὁ Ἡρακλῆς Μητσόπουλος, ὁ ὅποιος ἐπεξέτεινε τὸ πεδῖον δράσεως αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν γεωλογίαν καὶ ὀρυκτολογίαν, καὶ τοῦ ὅποιου αὐτίκα καὶ λιθογράφων σύγγραμμον ζωολογίας.

Τὸ 1858, ἄτοι 13 ἔτη μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Η. Μητσόπουλου εἰς τὴν ἔδραν τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας, ἱδρύθη διὰ βασιλικὴν διατάγματον, δημοσιευθέντος τὴν 17 Αὐγούστου, τὸ Φυσιολογικὸν Μουσεῖον τοῦ Ὄθωνείου Πανεπιστημίου, τὸ ὅποιον ἀπετέλεσθη κατὰ τὸ ἔρπον Ι' τοῦ ἀνωτέρω διατάγμα-

τος «... ἐκ τῶν ζωολογικῶν, ὀρυκτολογικῶν, γεωλογικῶν καὶ φυσιολογικῶν συλλογῶν, ὅσας ἢ ἐν Ἀθήναις Φυσιολογικῆ Ἐταιρίᾳ συνέλεξε καὶ ἐπὶ ὅσας παρέχώρησεν. Ἐγκρίσει τοῦ Ὑπουργεῖου τῷ Ὄθωνεῖῳ Πανεπιστημίῳ, καὶ ἐκ τῶν ὅσων συντηρήθησαν μὲν μετὰ τῶν τῆς Ἐταιρίας, ἀνήκον ὅμως εἰς τὸ Πανεπιστήμιον...». Συμφώνως πρὸς τὸ ἀναφερθέν ἤδη ἄρβρον ἐπιπορευοῦνται οἱ ἐκάστοτε Ἑλληνας διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι καὶ οἱ ἱατροὶ καὶ φαρμακοποιοὶ τῶν πόλεων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ συνεργῶσαν εἰς τὸν πλοῦτισμὸν τοῦ Μουσείου. Ἡ ἐφορὰ ταύτου ἀνετέθη εἰς τὸν Η. Μητσόπουλον καὶ τὸν Θεόδ. Ὁρσφινδην, ὁ ὅποιος εἶχε διαδεχθῆ τὸν Φράσς εἰς τὴν ἔδραν τῆς βοτανικῆς, πρῶτος δὲ ἐπιμελητῆς τοῦ Μουσείου διαρτίσθη τότε ὁ Χελντράιχ, ὁ ὅποιος ἐμερίμνησε πολλαπλῶς διὰ τὸν πλοῦτισμὸν τῶν συλλογῶν τοῦ Μουσείου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀναγεννητικῆς ὄντως αὐτῆς ἐποχῆς τῆς ζωολογίας τῆς Ἑλλάδος, εἶδον τὸ φῶς πολλοὶ μεγάλοι ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς πανίδος, αἱ ὅποια ἐδημοσιεύθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ξένους ἐρευνητάς. Ἐξ ὧν ταύτων, κυριώτερα ἔργα θεωροῦνται αἱ ἐπὶ τῶν πτηνῶν τῆς Ἑλλάδος δημοσιευθεῖσαι ἔργασια τῶν Ἰντερναγίερ (1843), Νηρυμάντ (1844) καὶ φὸν ντέρ Μύλε (1844), οἱ Γενικοὶ ζωολογικοὶ Πίνακες, οἱ δημοσιευθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀλέξ. Θεοτόκη (1848), ἢ ἐπὶ τῆς πανίδος τῶν Κυκλάδων ἔργασια τοῦ Ἐρχαντ (1858), καθὼς καὶ ἡ κατὰ τὸ 1878 δημοσιευθεῖσα ἔργασια τοῦ Χελντράιχ «Ἡ ἑλληνικὴ πανὶς», τοῦ Ν. Ἀποστολίδου ἐπὶ τῶν ἰχθύων τῶν γλυκίων ὕδατων τῆς Θεσσαλίας (1892), καὶ αἱ ἔργασια τοῦ Κρύπερ. Οὕτως διεδέχθη τὸ 1872 τὸν Χελντράιχ εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐπιμελητοῦ τοῦ Φυσιολογικοῦ Μουσείου, παραμείνας εἰς αὐτὸ μέχρι τοῦ 1916. Ὁ Κρύπερ ἀφωσιώθη εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς πανίδος, ἀσχοληθεὶς κατ' ἀρχὰς μὲ τὰ πτηνὰ τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὅποιων κατὰ τὸν ὄρον ἐδημοσίευσεν τὸ 1875, ἀργότερον δὲ ἐμελέτησε τὰ ἔντομα τῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα τὰ κολεόπτερα, δημοσίευσας ἐπ' αὐτῶν σχετικὰς διατριβὰς. Ἀξέῳλον ἐναὶ ἐβίβησε καὶ τὸ συλλεκτικὸν ἔργον τοῦ Κρύπερ, ὁ ὅποιος κατήρτισε συλλογὰς πολυτίμου, αἱ ὅποια φυλάσσονται εἰς τὸ Ζωολογικὸν Μουσεῖον, ἐξαιρέσει τιμῆματός αὐτῶν τὸ ὅποιον ἐπωλήθη εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀπὸ τοῦ κληρονόμου αὐτοῦ.

Μεγάλου συμβολῆν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς πανίδος προσέφερεν ἡ Ἰωσηφίνα Thiesse, ἡ ὅποια ἀπὸ ἐρασιτέχνους συλλέκτρια κογγυλίων ἐξελεγχθεῖσα συστηματικῶν ἐρευνητῆν τῶν μαλακίων τῆς Ἑλλάδος, δωρήσασα εἰς τὸ Μουσεῖον ὅσας τὰς συλλογὰς καὶ τὰς μονογραφίας τῆς.

Τέλος, αἱ συλλογαὶ τοῦ Μουσείου ἐπλουτίσθησαν διὰ δωρεῶν τῶν ὁμογενῶν καὶ τῶν ξένων τοῦ ἐξωτερικοῦ, δι' ἀγαθῶν, ἀνταλλαγῶν καὶ δι' ἄλλων μέσων, ὥστε σήμερον τὸ εἰς τοῦτο εὐρισκόμενον ὕλικόν νὰ ἀποτελεῖται ὄχι μόνον ἀπὸ ζῶα τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ζῶα ξένων περιοχῶν.

Κατὰ τὸ 1875 ἐγένετο ὁ χωρισμὸς τῆς ἔδρας τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας, διότι ἡ διδασκαλία τοῦ μαθημάτων τῆς γεωλογίας καὶ τῆς ὀρυκτολογίας ἀνετέθη εἰς τὸν Κ. Μητσόπουλον, ἀνεψιὸν τοῦ Ἡρακλῆος Μητσόπουλου, ὅστις ἐκράτησε δι' ἑαυτὸν μόνον τὴν ἔδραν τῆς ζωολογίας καὶ τοιουτοτρόπως ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπόρων τοῦ Φυσιολογικοῦ μουσείου πρῆβη εἰς τρεῖς. Τὸ 1887 ἱδρύθη εἰς Ἀθήνας καὶ ὁ σύλλογος Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, τὸ δὲ 1892 ἀποθανόντος τοῦ Η. Μητσόπουλου διεδέχθη τούτων εἰς τὴν ἔδραν τῆς ζωολογίας ὁ Κ. Μητσόπουλος, ὁ ὅποιος ἐξέδιδε τὸν ἔπρουθησας, μνηστικῶς ἐπιστημονικὴν ἐπιθεώρησιν, εἰς τὴν ὅποιαν ἐδημοσιεύοντο ἄρθρα καὶ πραγματεῖαι ἀπὸ φοιτητῶν, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν καὶ τὰ περιστατικὰ μέλη τοῦ συλλόγου τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν. Οὕτως ἔπαυσε νὰ λειτουργῆ ἀπὸ τοῦ 1893. Κατὰ τὰ δεκαετῆ ἐπὶ ζωῆς τοῦ ὁ συλλογὸς αὐτὸς συνέδεσε μεγάλως εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων, τῶν ὅποιων ἡ διδασκαλία εἰσῆλθε ἐν τέλει εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ πρῆβησαν αἱ ὥραι διδασκαλίας αὐτῶν εἰς τὴν μέσην ἐκπαίδευσιν.

Ἡ τετάρτη περίοδος τῆς συγχρόνου ἱστορίας τῆς ζωολογίας τῆς Ἑλλάδος ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ 1894, ὅτε διορίζεται καθηγητῆς τῆς ζωολογίας καὶ ἐφορὸς τῶν ζωολογικῶν συλλογῶν τοῦ Φυσιολογικοῦ μουσείου ὁ Ν. Ἀποστολίδης. Οὕτως εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὅποιος ἠσχολήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν ἐρευναν ἐπὶ θεμάτων τῆς γενικῆς ζωολογίας, ἐνῶ οἱ μέχρις αὐτοῦ ἐρευνηταὶ εἶχον ἀσχοληθῆ μὲ καθαρῶς συστηματικὰς μελέτας. Ὁ Ν. Ἀποστολίδης δὲν ἐκαινοτόμησε μόνον εἰς τὸ ἐρευνητικὸν πεδῖον τῆς ζωολογίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ διδακτικόν. Ἐπὶ καθηγεσίας τοῦ Ἀποστολίδου ἐγένετο ὁ χωρισμὸς τῶν συλλογῶν τοῦ Φυσιολογικοῦ Μουσείου εἰς τρία μουσεῖα, ἕκαστον τῶν ὅποιων προσορτίσθη εἰς τὸ ἀντίστοιχον τῶν νεοῖδουθέντων ἐπιστημονικῶν ἐργαστηρίων διὰ τὴν ἐξάσκισιν τῶν φοιτητῶν. Τοιουτοτρόπως ἱδρύθη τὸ βοτανικὸν ἔργαστηρίον καὶ Μουσεῖον, τοῦ ὅποιου τὴν διεύθυνσιν παρέλαβεν ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ὁρσφινδην Σπυρίδων Μηλιαράκης, τὸ γεωλογικὸν καὶ ὀρυκτολογικὸν ἐργαστηρίον καὶ μουσεῖον, τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὅποιου ἀνέλαβεν ὁ Κ. Μητσόπουλος, καὶ τὸ ζωολογικὸν ἐργαστηρίον καὶ μουσεῖον, τὸ ὅποιον διεύθυνεν ὁ Ν. Ἀποστολίδης. Τὸ 1906 διαρτίσθη ὡς ἑκτακτος ἐπιμελητῆς τοῦ Ζωολογικοῦ ἐργαστηρίου ὁ τότε ὑφηγητῆς τῆς ζωολογίας Νικόλαος Γερμανός, ὁ ὅποιος ἐπλούτισεν τὴν ἑλληνικὴν ζωολογικὴν βιβλιογραφίαν μὲ πολλὰς καὶ πρωτοτύπους διατριβὰς ἐπὶ τῶν εἰς θέματα τῶν τῆς Γενικῆς ὄσον καὶ τῆς Συστηματικῆς ζωολογίας, μελετήσας εἰδικώτερον τοὺς ἰχθύς

τών γλυκέων υδάτων της Ελλάδος και ιδρύσας από το 1900 ήδη τον εν Αθήναις Ζωολογικόν Κήπον, ο οποίος ήτο εγκατεστημένος ὀλίγον πέραν του Δέλτα του Παλαιού Φαλήρου, διετηρήθη δὲ μέχρι τοῦ 1916 ὅποτε διελύθη, διὰ μὲν τὸν ε-πελθόντα δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον καὶ τὸν ἐπικρατήσαντα λιγὺν κατέστη προβληματικὴ ἡ συντήρησις τὸν ἐν αὐτῷ ζῶον, τὰ ὅποια τὸ ἕνα κατόπι τὸ ἄλλο ἀπέβησαν ἐκ πείνης καὶ ἐπιπολίτων τὰς συλλογὰς τοῦ Ζωολογικοῦ Μουσείου ταριχευόμενα καταλλήλως.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπίσημον πανεπιστημιακὴν πρόσ-δον τῆς Ζωολογίας, προεδρεύει καὶ ἡ ἀνεπίσημος ἐξαπανεπι-στημιακὴ τοιαύτη. Οὕτω τὸ 1905 ἰδρύεται ἡ Φυσιοδιαικὴ Ἑταιρεία, ἡ ὁποία ἐξέδιδεν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη (1906—1911) τὸ μηνιαίον «Δελτίον τῆς Φυσιοδιαικῆς Ἑταιρείας» μὲ σκοπὸν τὴν διάδοσιν τῶν φυσικῶν καὶ φυσιογνωστικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, πράγμα τὸ ὁποῖον κατώρθωσεν εἰς σημαντικὸν βαθμὸν διὰ τὸν δημοσιευμῶν αὐτῆς εἰς τὸ Δελτίον τῆς. Ἡ πολεμικὴ περίοδος τοῦ 1916—1917 ἐπλήξε σοβαρὰς τὴν ἑλληνικὴν ζωολογίαν καὶ ἀνέκοψε τὴν πρόσδον τῆς, διότι τὸ 1916 ἀπέθανεν ὁ Ν. Ἀποστολίδης καθὼς καὶ ὁ Κρύπερ κατὰ τὸ 1917 καὶ οὕτω ἀπεστερήθη τὸ Πανεπιστήμιον δύο πολυτίμων συνεργῶν του καὶ διδασκάλων. Ἐκτετατὴ ἐπι-μὴν δεκαοκταετίαν οὐδεὶς τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Ζωολο-γίας ἀνέλαθε τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος, τὸ ὁποῖον ἐ-διδάσκατο πλημμελῶς ὑπὸ καθηγητῶν συγγενῶν μαθημάτων, ὄχι ὅμως ὑπὸ ἐιδικῶν ζωολόγων.

Κατὰ τὴν μεταξὺ 1893 καὶ 1916 περίοδον συστηματικὰ ἔρεσσις ἐπὶ ζωολογικῶν θεμάτων ἐδημοσιεύθησαν πλείους ὅσοι ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν Ἑλλήνων καὶ ἑξῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ν. Ἀποστολίδης (1914) καὶ Π. Παναγιωτόπουλος (1914—1915). Τὰ σημαντικώτερον ὅμως γεγονὸς ὑπῆρξεν ἡ κἀθοδος εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν διακεκριμένων ζωολόγων Ὁ-τὸ Ράιξερ, ἐπιμελητὴ τοῦ Φυσιογραφικοῦ Μουσείου τῆς Βοσνί-ας, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τριῶν ἀπὸ τῆς Ἑλλά-δα ταξιδίων του τὸ 1894, τὸ 1897 καὶ τὸ 1898, συνέλεξεν ὕλικον ἐπὶ τῆς πανίδος τῶν πτηνῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἐδη-μοσιεύσεν εἰς τὸν τρίτον τόμον τοῦ κλασσικοῦ ἔργου του «Ὅρις Βαλκανικῆς». Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ, τὸ ὁποῖον εἶναι θε-μελιώδες διὰ κἀθε μελέτην ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ὀρνιθοπανίδος, περιγράφει λεπτομερῶς 312 εἶδη πτηνῶν τὰ ὅποια ἀπαντοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ κατονομάζει ταῦτα μὲ τὰ κοινὰ τῶν ὀ-νόματα.

Ἡ κεντρικὴ περίοδος τῆς Ζωολογίας εἰς τὴν Ἑλλάδα περι-λαμβάνει ἀκριβῶς τὴν ἀνωτέρω δεκαοκταετίαν καὶ ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀποστολίδου, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1916, διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Σ. Μηλιαράκη ὡς προσωρινῶν καθηγητῶν τῆς ζωολογίας, ὁ ὁποῖος συνέγραψε μάλιστα καὶ Ἑγχειρίδιον Ζωολογίας. Ἡ περίοδος αὕτη χαρακτηρίζεται, ὡς ἀνω-τέρω ἐλέγχθη, ὡς περίοδος τῶν προσωρινῶν διευθυντῶν τοῦ Ζωολογικοῦ Ἐργαστηρίου καὶ Μουσείου, διότι τὸ 1917 τὸν Σ. Μηλιαράκην διεδέχθη ἐπὶ βραχὺ διάστημα ὁ καθηγητὴς τῆς Παλαιοντολογίας καὶ Γεωλογίας Θ. Σκούφος, καὶ ταῦτα ἐξ ῥίτης τὸν πολιτικὸν γεγονότων τοῦ 1917, ὁ καθηγητὴς τῆς Ὀρυκτολογίας καὶ Πετρογραφίας Κ. Κτενάς. Τέλος, τὸ 1918 ἀναλαμβάνει τὴν προσωρινὴν διευθύνσιν τοῦ Ἐργαστηρίου ὁ καθηγητὴς τῆς βοτανικῆς Ι. Πολίτης, τὸν ὁποῖον διεδέχθη καὶ πάλιν ὁ Θ. Σκούφος κατὰ τὸ 1920. Οὗτος διετήρησε τὴν προσωρινὴν διευθύνσιν τοῦ Ἐργαστηρίου καὶ Μουσείου καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος μέχρι τοῦ 1933, συγγρά-φας μάλιστα καὶ «Στοιχεῖα Ζωολογίας», τὰ ὅποια ἐσημείω-σαν δύο ἐκδόσεις, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἡ διδασκαλία τῆς ζω-ολογίας εἶχεν εἰσαχθῆ καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν σχολήν. Ἐπιμελη-τῆς τοῦ Ζωολογικοῦ Ἐργαστηρίου κατὰ τὸ χρονικὸν διάστη-μα μεταξὺ 1916 καὶ 1922 διετέλεσεν ὁ νῦν καθηγητὴς τῆς Ζωολογίας εἰς τὸ πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης Γ. Ἀθανα-σόπουλος, τὸν ὁποῖον διεδέχθη ὁ ἄλλοτε προϊστάμενος τοῦ Ὑδροβιολογικοῦ Σταθμοῦ Παλαιῦ Φαλήρου καὶ νῦν ἐπιθε-ωρητῆς ἁλείας τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Νικ. Σπεράντζας (1950).

Κατὰ τὴν περιόδον ταύτην σημειοῦται ζυγρὰ δραστηρι-ότης τῶν ἐξωπανεπιστημιακῶν παραγόντων περὶ τὰ ζητήματα ἰδίως τῆς πρακτικῆς ζωολογίας. Οὕτω τὸ 1915 τίθεται ἐκ νέ-ου ἐν ἰσχύϊ ὁ νόμος 421 τοῦ 1914 διὰ τοῦ ὁποῖου ἰδρύεται ὁ θαλάσσιος ὑδροβιολογικὸς σταθμὸς εἰς τὸ Παλαιὸν Φάληρον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μελέτης ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἐναλίου πανίδος τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ μελέτη τῶν ὕδρο-λογικῶν συνθηκῶν ταύτων. Διευθυντῆς τοῦ σταθμοῦ διορίσθη ἐν ἀρχῇ ὁ ἐιδικὸς ἐξ Ἰταλίας μετακληθεὶς διευθυντῆς τοῦ Ἰ γβοτογραφικοῦ σταθμοῦ Ρώμης Ντ. Βιναιγκουέρα, τὸν ὁποῖο-ν διεδέχθη ἀκολουθῶν, ὁ ἰχθυολόγος καὶ τμηματάρχης τότε ἁ-λείας τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Π. Παναγιω-τόπουλος, καὶ τοῦτον ὁ Ν. Σπεράντζας, ὁ ὁποῖος καὶ διετέλε-σε προϊστάμενος τοῦ Σταθμοῦ μέχρι τῆς καταργήσεώς του. Ἀπασχολεὶ ἔρεσσιαι καὶ τὰ πεπραγμένα τοῦ Σταθμοῦ ἐδη-μοσιεύθη ἐν εἰδικῶν δελτίων, τὸ ὁποῖον ἐξέδιδεν ἐν ἀρχῇ τὸ τμήμα ἁλείας τοῦ ὑπουργείου Ἐθν. Οἰκονομίας, κατόπι-ν δὲ ὁ Ὑδροβιολογικὸς σταθμὸς.

Ἀφ' ἑτέρου τὸ 1920 ἰδρύεται διὰ Β. Διατάγματος ἡ Ἑλ-ληνικὴ Θαλασσογραφικὴ Ἐπιτροπὴ εἰς ἐκτέλεσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ νόμου 421, ἀφ' ἑτέρου δὲ σχετικῆς ἀποφάσεώς του ἐν Μαδρίτῃ συνελθόντος τὸ 1919 Διεθνoῦς Ὠκεανογραφικοῦ Συνεδρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ἰσχυρὸν μέρος ἡ Ἑλλάς, πε-ρὶ συμμετοχῆς αὐτῆς εἰς τὴν ὡκεανογραφικὴν μελέτην τῆς Μεσογείου θαλάσσης. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη εἰς τὴν ὁποίαν συμ-μετεῖχε πλείους ὁ καθηγητὴς τῆς Ζωολογίας, προσέφερον ὄχι εὐκαταφρόνητον βοήθειαν εἰς τὴν προσπάθειαν πρὸς προα-γωγὴν τῆς μελέτης τῆς ἑλληνικῆς πανίδος, παρὰ τὰ πενιχρὰ

μέσα τὰ ὅποια εἶχεν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς. Ὅλα τὰ πεπραγ-μένα τῆς ἀνωτέρω ἐπιτροπῆς εὐρίσκονται δημοσιευμένα εἰς τὸ εἰδικὸν Δελτίον, τὸ ὁποῖον ἐξέδιδεν ἀπὸ τοῦ 1920 μέχρι τοῦ 1932, ἐν ἀρχῇ ἑλληνιστί, κατόπι δὲ γαλλιστί, καὶ τοῦ ὁποῖου ἐπιμελήθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἐκδόσεώς του ὁ Ν. Σπεράντζας.

Ἐνωστικὴ ὅτι καθ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς χρόνους πολλοὶ ἐξ-ῶν ἐπιστήμονες δὲν ἔπαυσαν νὰ μελετοῦν καὶ νὰ ἐρευνῶν τὴν ἑλληνικὴν πανίδα, θέτοντες τὰς βάσεις διὰ μίαν πλε-ῶν συστηματικὴν ἔρεσιν, τὴν ὁποῖαν ἐκλήθησαν νὰ συνε-χίσουν καὶ νὰ συμπληρώσουν οἱ κατόπι ἐλθόντες εἰδήμονες ἐπὶ τῶν ζωολογικῶν πραγμάτων τῆς χώρας.

Ἡ ἕκτη καὶ τελευταία περίοδος τῆς ἱστορίας τῆς Ζωολο-γίας ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ 1933, τὸ ὁποῖον συμπίπτει ἀφ' ἑνὸς μὲν μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ νόμου 5343 συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον ἰδρύθη τὸ Ἐθνικὸν Φυσιογνωστικὸν Μουσεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐντάσσονται ἀπαντα τὰ ἐπὶ μέρους μουσεῖα, ἀφ' ἑτέ-ρου δὲ ὁ διορισμὸς εἰς τὴν ἔδραν τῆς Ζωολογίας εἰδικοῦ κα-θηγητοῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἀνατίθεται καὶ ἡ διευθύνσις τοῦ Ζωο-λογικοῦ μουσείου. Καὶ ἡ μὲν ἐνοποίηση τοῦ Ἀνθρωπολογι-κοῦ, τοῦ Ζωολογικοῦ, τοῦ Παλαιοντολογικοῦ, τοῦ Γεωλογι-κοῦ, τοῦ Ὀρυκτολογικοῦ καὶ τοῦ Πετρογραφικοῦ μουσείου ἐ-ξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ ἀπλῶς τυπικὴ διὰ λόγους οικονομί-κους καὶ τεχνικούς, ὁ διορισμὸς ὅμως εἰς τὴν ἔδραν τῆς ζω-ολογίας καὶ τὴν διευθύνσιν τοῦ Ζωολογικοῦ μουσείου τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐκτάκτου, κατόπι δὲ τακτικοῦ καθηγητοῦ Γ. Παντα-ζῆ ἔδωσε νέαν ἀθήσιν εἰς τὴν ζωολογικὴν ἐπιστήμην τῆς χῶ-ρας. Διότι ὁ νέος καθηγητὴς ἀστάσθη ἐν ἀρχῇ εἰς τὴν πλήρη καὶ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀρίστην ὀργανωσιν ἔργαστηρί-ου, τὴν περισυλλογὴν καὶ τὴν ὅσον τὸ δυνατόν καλύτεραν τακτοποίησιν τῶν συλλογῶν τοῦ μουσείου, πολλὰ τῶν ὁποί-ων εἶχον ἀνοίξει νὰ καταστρέφονται καὶ τὴν ἐπάνδρυσιν τῶν νέων ἐγκαταστάσεων δι' ἐπιστημονικὴν προσωπικὴν κατα-λλίαν καὶ ἰκανοὴν νὰ ἐκπαιδεύσῃ καλῶς τοὺς φοιτητὰς καὶ ἐκ παραλλήλου ν' ἀσχοληθῇ καὶ μὲ ἐπιστημονικὰς ἐρεῖνας. Ἦμπορεῖ δὲ κανεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι καὶ τὰ τοια κατώρθωσεν εἰς ἰκανοποιητικὸν βαθμὸν εἰς τρόπον ὥστε τὸ σημερινὸν Ζωο-λογικὸν Ἐργαστήριον νὰ ἀποτελῇ τὸ πρότυπον τῶν πανε-πιστημιακῶν ἔργαστηρίων, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀσκήσῃ ἐ-πίσηος περὶ τοὺς 400—500 φοιτητὰς καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξ-έρχονται νέοι ἐπιστήμονες ἰκανοὶ νὰ στραφῶν πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν τῆς ζωολογικῆς ἐρεῖνης. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ μου-σεῖον, αἱ συλλογαὶ τούτου ἐξοικονομήθησαν κατὰ τὸν καλῶ-τερον δυνατὸν τρόπον εἰς τὸν στενὸν χρόνον εἰς τὸν ὁποῖον προσωρίσθη δι' αὐτὰ καὶ τὴν ἐκθέσιν των, καὶ καταρθεθῆ νὰ ἀναχαιρισθῇ ὀπωροδότης ἡ φθορὰ τῶν παλαιῶν συλλογῶν καὶ ὁ πλοῦτισμος αὐτῶν διὰ νέου ὕλικου.

Ἐν τῷ μεταξὺ διορίσθησαν εἰς μὲν τὴν θέσιν τοῦ ἐπιμε-λητοῦ τοῦ Ζωολογικοῦ μουσείου ὁ μέχρι τότε βοηθὸς Χ. Χα-τζησπάρτης, ὁ ὁποῖος ἠσχολεῖτο διεδοκίμως μὲ τὴν ἐρευνᾶν τῆς ἀσχοπανίδος, ὁ ὁποῖος ἠσχολεῖτο διεδοκίμως μὲ τὴν ἐρευνᾶν τῆς ἀσχοπανίδος, εἰς δὲ τὴν θέσιν τοῦ ἐπι-μελητοῦ τοῦ Ζωολογικοῦ ἔργαστηρίου ὁ Α. Κανέλλης, ὅστις, τραπεῖς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς βιολογικῆς ἐρεῖνης, ἐγένε-το ἐν τέλει καθηγητὴς τῆς βιολογίας εἰς τὸ Πανεπιστή-μιον τῆς Θεσσαλονίκης. Βοηθοὶ τοῦ Ζωολογικοῦ Ἐργαστη-ρίου διετέλεσαν διὰ μὲν τὴν περίοδον τοῦ 1933—1937 ὁ με-τέπειτα ἐπιθεωρητῆς ἁλείας τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰ-κονομίας Ἄλ. Στεφανίδης, ἀσχοληθεὶς εἰδικῶς μὲ τὴν ἰχθυο-πανίδα τῶν γλυκέων υδάτων τῆς Ἑλλάδος, διὰ δὲ τὴν περίο-δον 1937—1947 ὁ Ν. Τζελέπης, ὁ ὁποῖος ἠσχολεῖτο μὲ τὴν μελέτην τῆς σκληροκατανίδος τῆς Ἑλλάδος, Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκπαιδευτικὴν προσπάθειαν τοῦ διευθυντοῦ καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Ἐργαστηρίου καὶ Μουσείου δαίνει καὶ ἡ προσπάθεια ἡ ἐρευνητικὴ, τὰ πορίσματα τῆς ὁποίας ἐδημοσιεύθησαν κατὰ καιροὺς ἄλλα μὲν εἰς τὰ ὑπὸ τὸ ἔργον Ἐργαστηρίου καὶ ἐπιμελίας τοῦ διευθυντοῦ αὐτοῦ ἐκδο-θέντα «Πεπραγμένα τοῦ Ζωολογικοῦ Ἐργαστηρίου καὶ Μου-σείου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», τῶν ὁποίων ἐξέδωσαν ὁ πρῶτος καὶ μέρος τοῦ δεύτερου τόμου (1935—1939), ἄλ-λα εἰς ἄλλα περιοδικὰ καὶ ἄλλα εἰς ἀποτελεῖς διατριβὰς. Τέλος, μεγάλην συμβολὴν παρέχει τὸ νεοῖδρυθὲν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἑλληνικῶν Ὑδροβιολογικῶν ἱνστιτούτου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ συνέχεια τοῦ παλαιοῦ Ὑδροβιολογικοῦ σταθμοῦ καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ μέχρι τοῦδε δρά-σις διδῆι ἀρκετὰς ἐλπίδας προόδου εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ζω-ολογικῶν ζητημάτων.

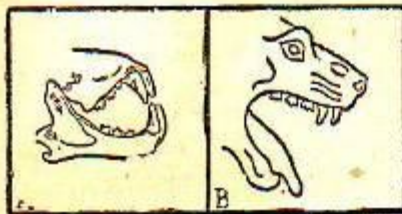
Ἀσχετὸς πρὸς τ' ἀνωτέρω ἡ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς πανί-δος προσήθη διὰ τῆς δημοσιεύσεως πλείους μελετῶν, δια-τριβῶν, πραγμασιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπιπολίτισαν τὴν σχετικὴν βι-βλιογραφίαν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε νὰ χρειάζεται εἰδι-κὴ μελέτη ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ, τοῦ ὁποῖου ἔχουν τεθῆ αἱ πρῶται βάσεις καὶ ποιῆσε νὰ συγκεντρωτῆ τὸ ὕλικον, ἀλλ' ἡ ἐργασία διεκτάτη κατὰ τὴν γεωμετρολογικὴν καταχίν, χω-ρὶς ἔκτοτε νὰ καταστῇ δυνατόν νὰ συνεχισθῇ. Μεταξὺ τῶν δη-μοσιευμῶν τῶν ἑξῶν καὶ ἡμετέρων ἐπιστημῶν δέον νὰ νημενευθῶν, πλὴν τῶν παλαιότερων, τῶν Παναγιωτοπού-λου, Ἀθανασοπούλου, Ἀποστολίδου, Ράισερ, καὶ αἱ κλασ-σικαὶ πραγματεῖαι τοῦ Βιεννέζου καθηγητοῦ Φράντς Βέρ-νερ, ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσε μὲγα μέρος τῆς ζωῆς του εἰς τὴν με-λέτην τῆς πανίδος τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῶν ἑρπετῶν καὶ τῶν ἀμφιβίων, καθὼς καὶ αἱ ἐργασίαι τοῦ καθηγητοῦ Παντα-ζῆ ἐπὶ θεῶν ἰστορικῆς ζωολογίας, τοῦ Χατζησπάρτου ἐπὶ τῶν ἀσχογῶν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος γενικῶς, τοῦ Α. Στεφανίδου ἐπὶ τῶν ἰχθύων τῶν γλυκέων υδάτων τῆς Ἑλλά-δος τοῦ Κορναρίου ἐπὶ τῶν ἐντόμων τῆς ἁλείας τοῦ Πηλίου τῆς Ζοῆς Ράλλη - Τζελέπη ἐπὶ τῶν μαλακίων τῶν ἄκτων τῆς Ἀττικῆς, τοῦ Θ. Στεφανίδου ἐπὶ τῆς πανίδος τῶν πρωτοζώ-

ων της Ελλάδος, των Χατζηναθανίου και Κανέλλη επί της πανίδος των πτηνών της Ελλάδος, του Α. Κανέλλη επί της πανίδος των ελληνικών σπηλαίων και άλλοι πολλοί. Ν.Δ.Τ

Η ΒΙΟΛΟΓΙΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

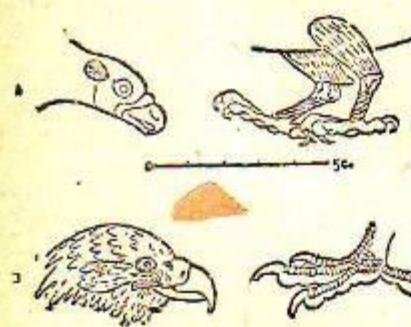
Ο δρος βιολογία δημιουργήθη μόλις κατά τον 18ον αιώνα. Ως επιστήμη όμως η βιολογία ιδρύθη υπό του Αριστοτέλους. Και πολύ πρό του Αριστοτέλους οι αρχαίοι Έλληνες είχαν επίληψη των προβλημάτων και των φαινομένων της ζωής. Αι πρώται πηγαί εκ των οποίων διαφωτισόμεθα περί της ανάπτυξεως της βιολογίας κατά την αρχαιότητα είναι τα άγρια, τα κοσμήματα και αι τοιχογραφαίαι της μυκηναϊκής και προμυκηναϊκής εποχής. Μνημονεύομεν σωζόμενον άγγειον χρυσοῦ του 16ου αιώνος π.Χ. εις τὸ ὁποῖον ἀπεικονίζονται άγριοχοῖρος και άβος. Η θαυμασία ζωγραφική των ἀντικειμένων τούτων προσηθάτει συστηματικὴν μελέτην των ζώων και των φυτῶν, τὸ ὀλιγώτερον ἀπὸ ἀνατομικῆς ἀπόψεως. Βεβαίως ταῦτα τεκμήρια ὑπάρχουσι και άλλων λαῶν, ὅπως των Αιγυπτίων και των Βαβυλωνίων. Η συγκριτικὴ ὁμωσ σπουδὴ τούτων μετὰ των ἑλληνικῶν, πείθει περὶ τῆς διαφοράς ἢ ὁποῖα ὑπάρχει κατὰ τὴν ἀντίληψιν και τὴν διερεῦνησιν των ἀντικειμένων τῆς φύσεως, μετὰ τῆς ἑλληνικῆς.

Α. δαστὰ σιαγόνας λέοντος. Β, σχεδίασμα τῆς κεφαλῆς τῆς λεαίνης τῆς ἔναντι σελίδος. Είναι αξιολογημένος ἡ προσοχὴ τοῦ καλλιτέχνη, ὁ ὁποῖος ἐφρόντισε νὰ καταστήσῃ καταφανῆ τὴν διαφορὰν μετὰ τοῦ τραπέζιου και τοῦ κυνόδοντος.

ων και των άλλων λαῶν. Τὴν διαφορὰν ἀκριβῶς αὐτὴν οἱ σύγχρονοι ἀποδίδουσι εἰς τὴν διαφορὰν τῆς σουλῆς, και ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς σπουδάζουσι τὴν σύγχρονον βιολογίαν. Δὲν γνωρίζομεν ἂν οἱ ἀρχαῖοι βιολογοὶ Ἕλληνες ἀπέδιδον τοιαύτην σημασίαν εἰς τὴν διαφορὰν των φυλῶν. Γνωρίζομεν ὁμωσ ὅτι δὲκρινον ταῦτα εἰς Ἕλληνας, τοὺς άλλους δὲ λαοὺς ἀνώμαλον θαρδάρως. Ταῦτο συνηγορεῖ ὑπὲρ των σύγχρονων ἀντιλήψεων περὶ τῆς ἀξίας, περὶ των ἰδιοτήτων και περὶ τῆς ὑπεραξίας μίας φυλῆς.

Ἐξ άλλου ὁμωσ οἱ Ἕλληνες εἶχον ὡς διακριτικὸν των τὸ ἀπόφθεγμα: «Ἕλληνες καλοῦνται οἱ τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας μετέχοντες». Ταῦτο βεβαίως δὲν ἀποκλείει τὴν σημασίαν και τὴν ἀξίαν τῆς φιλοτιμότητος, οὗν ἦπτον ὁμωσ δὲν περιορίζει ταῦτην εἰς τὴν σημασίαν τὴν στενὴν τὴν ὁποῖαν τῆς ἀποδίδουσι σήμερον οἱ σύγχρονοι. Και τοῦτο εἶναι μία οὐσιώδης διαφορὰ. Δὲν ἤσκουν ὅθεν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες και πρὸ παντός ὁ ἱδρυτῆς τῆς βιολογίας Ἀριστοτέλης, τὴν ἐπιστήμην ταύτην, ὑπὸ τὸ σύγχρονον πνεῦμα και τὴν σύγχρονον σημασίαν τῆς λέξεως. Ἡ ἐρευνα των ζώων, των φυτῶν και τοῦ ἀνθρώπου ἐγένετο ὑπὸ τὸ πρῶτον τῆς διαπιστώσεως παρατηρήσεων ἢ νόμων τῆς φύσεως πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ γενικωτέρου προβλήματος τῆς κοσμογονίας. Και ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ βιολογία των ἀρχαίων Ἕλλήνων θεωρεῖται ὡς ἔχουσα γενικώτερον περιεχόμενον ἀπὸ τὴν σύγχρονον τοιαύτην. Ἡ ἐρμηνεία ὁμωσ τῆς βιολογίας των ἀρχαίων Ἕλλήνων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοιούτου περιεχομένου μετέχει τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῖνης, και τοῦτο δὲν πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολῆσῃ ἐνταῦθα.

Ἀπεικόνισις κεφαλῆς και ποδῶν τοῦ ὀλισσέτου: Ἄνω, ἐπὶ ἑνὸς ἰωνικοῦ άγγείου τῆς ὁμοσ π.Χ. ἑκατονταετηρίδος. Κάτω, σχεδίασμα πρόχειρον.

ποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁπότε ἀντλούμεν τὰς βιολογικὰς γνώσεις ἐπὶ τῆς τότε και μετέπειτα περιόδου ἐκ των σωζόμενων σχετικῶν συγγραφῶν. Ἐξ ὁσων περὶ βιολογίας διασώζονται συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ σπουδὴ των ζώων και των φυτῶν, ὡς και πᾶσα σπουδὴ φυσικῶν φαινομένων,

ων, ἀνήγεται εἰς σπουδὴν ἐπικουρικὴν τοῦ προβλήματος ἀνθρώπου. Ἐὰν καλέσωμεν ταύτην ἀνθρωποκεντρικὴν, δὲν ἀφιστάμεθα τῆς πραγματικότητος. Χαρακτηριστικὸν τῆς ἀντιλήψεως ταύτης των Ἕλλήνων περὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ χωρικὸν τοῦ Σοφοκλέους εἰς τὴν «Ἀντιγόνην»: «Υπάρχουσι πολλὰ δεινὰ εἰς τὸν κόσμον, οὐδὲν ὁμωσ εἶναι δεινότερον τοῦ ἀνθρώπου» (332 κ.έ.).

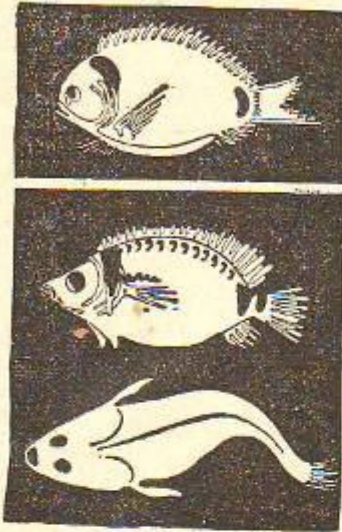
Ο πρώτος βιολόγος, ὡς ἐξάγεται ἐκ των σωζόμενων γραπτῶν πηγῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι ὁ Ἀναξίμανδρος ἐκ Μιλήτου. Οὗτος διέτυπωσε τὴν θεωρίαν, ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἔχει προῖθαι ἐκ των ἰχθύων διὰ τῆς ἐξελιξεως. Είναι δηλαδὴ ὁ πρώτος διατυπώσας τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελιξεως των εἰδῶν, τὴν ὁποῖαν ἐπανέλαβε μετὰ 2500 ἔτη ὁ Ἄγγλος βιολόγος Δαρβίνος. Ἀκολουθεῖ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ ὁποῖος διατυπώνει τὴν γενικωτέραν θεωρίαν τῆς ἐξελιξεως των εἰδῶν, καθ' ἣν πρῶτον ἐδημιουργήθησαν ἐπὶ τῆς γῆς τὰ φυτὰ και ὕστερον τὰ ζῶα. Ο ἴδιος ὑποστηρίζει ὅτι ἡ γέννησις ἀρρενος ἢ θήλεος ζῶου ὁρεῖται εἰς τὸ θερμὸν ἢ ψυχρὸν μέρος τῆς μήτρας εἰς ὃ τοποθετοῦνται τὰ σπέρματα ἀρρενος και θήλεος, ἐξ ὧν γίνονται τὸ εἶδρον. Ἐὰν ταῦτα τοποθετηθῶσι εἰς θερμὸν μέρος τῆς μήτρας, γινῶνται ἀρρεν, ἐὰν δὲ εἰς ψυχρὸν γινῶνται θῆλυ. Ο ἴδιος ἐρμηνεύει τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀφειλομένην εἰς διαφορὰν πίεσεων, ὡς τοῦτο γίνονται εἰς τὴν κλειψίδραν. Τὸ πρῶτον ὁμωσ γραπτῶν μνημείων τὸ ὁποῖον μᾶς δίδει πληροφροσίαν περὶ συστηματικῆς ἐρεῖνης των ζώων ὑπὸ των Ἕλλήνων εἶναι ἡ ἐργασίαν πρακτικῆς ἰατρικῆς τοῦ Ἱπποκράτους τοῦ 5ου αἰῶνος π.Χ. «Περὶ διαίτης». Ταῦτα ἔχει συνταχθῆ ὑπὸ τῆς ἐπίσεων των ἀντιλήψεων και ἰδεῶν τοῦ Ἡρακλείτου. Συμφωνῶμεν πρὸς τοῦτο, ὅλα τὰ ζῶα ἀποτελοῦνται ἀπὸ πῦρ και ὕδωρ. Οὐδὲν γινῶνται πρᾶγματι και ἀποθνήσκει! Εἰς τὸν ζωικὸν κόσμον ὑπάρχει μία συνεχὴς και αἰώνια ἀνακύκλισις. Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν φύσιν τοῦ σῦμπαντος κόσμου, και τὰ διάφορα εἶδη των ἀνθρώπων ἀντικαταπείζουσι διαφορὰς φυσικὰς μεταβολὰς ἢ εἶναι συναρτήσεις τῆς συματικῆς των κατασκευῆς. Αἱ ἀντιλήψεις αὐταὶ τοῦ Ἱπποκράτους ἀποτελοῦν τὴν εισαγωγὴν τοῦ πρακτικοῦ αὐτοῦ ἐγχειριδίου (Περὶ διαίτης). Εἰς τὸ κύριον μέρος τοῦ ἔργου, ἀφοῦ παρέχονται ὀδηγαίαι περὶ τροφῶν, γίνονται ἡ πρώτη ταξινομησις των ζώων. Ταῦτα χωρίζονται ἑμέσως εἰς πολλὰς ομάδας, ἐνῶ τὰ ἔρπετά και τὰ ἔντομα κατατάσσονται εἰς μίαν ομάδα. Αἱ ομάδες αὐταὶ των ζώων περιγράφονται συστηματικῶς, οὐχὶ βεβαίως ὑπὸ των σημερινῶν τρόπων διακρίσεως τοῦ ζωικοῦ και τοῦ φυτικοῦ βασιλείου. Ἡ καταγραφή ἔχει γίνεαι ἐπὶ τῆς βάσεως γνωρισμάτων τὰ ὁποῖα ὑποθετεῖ ὡς κοινὰ διὰ τὰ ζῶα ἢ τὰ φυτὰ, ὁ Ἱπποκράτης.

Ἐν πρώτοις ἀναφέρονται τὰ θηλαστικά, τὰ ὁποῖα διαίρονται εἰς ἡμερα και ἄγρια, ἀκολουθοῦν δὲ κατόπιν τὰ πτηνὰ, τὰ ὁποῖα πάλιν διακρίνονται εἰς οἰκιακὰ και πτηνὰ κυνήγιου. Τέλος ἀναγράφονται οἱ ἰχθύες. Οὗτοι διαίρονται εἰς τὰς ἑξῆς πέντε ομάδας: 1) εἰς τὴν ομάδα των ἰχθύων ὀλιγότερων ἐνδημῶν εἰς τὰ παράλια, 2) εἰς τοὺς ἰχθῶς των ἀνοικτῶν θαλασσῶν, 3) εἰς τοὺς σελοκαυτεῖς, 4) εἰς τοὺς διαβιῶντας εἰς θαλασσινὰ ὕδατα, και 5) εἰς τοὺς ἰχθῶς των γλυκῶν ὕδατων. Τέλος, τὰ ἀσπόνδυλα κατατάσσονται εἰς μικροτέρας ομάδας, ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς κατασκευῆς των. Τὸ χαρακτηριστικὸν γεγονός τῆς Ἱπποκρατείου ταξινομησεως εἶναι ὁ διαχωρισμὸς των ἰχθύων εἰς σποδυλιτὰ και ἀσπόνδυλα. Ἐκ πενήτηκοντα κατονομαζόμενων ζώων, οὐχὶ ὀλιγότερα των εἰκοσι εἶναι ἰχθύες, οἱ περισσότεροι των ὁποῖων ἔτυχον θαυδύτερον τῆς σπουδῆς τοῦ Ἀριστοτέλους. Και μόνη ἡ ὕπαρξις τοῦ ἔργου τούτου ἀποδεικνύει ὅτι κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα π.Χ. τοῦλάχιστον ἡ σπουδὴ των ζώων ἀπέτελει ἐπιστημονικὴν ἀπασχόλησιν. Ἡ μεγάλη συμβολὴ ὁμωσ των ἀρχαίων Ἕλλήνων εἰς τὴν βιολογίαν ἐν γένει, συντελεῖται διὰ τῆς ἀνατομικῆς και φυσιολογικῆς σπουδῆς των ζώων και τοῦ ἀνθρώπου. Ἐξ ὀλοκληθέντος ἔργου ἀγνώστου συγγραφέως «Περὶ ἔδδομάδων», τοῦ ὁποῖου ὁμωσ σώζεται κακὴ μετάφρασις εἰς τὴν λατινικὴν και ἀραβικὴν, πληροφοροῦμεθα ἐνδιαφέροντα πρᾶγματα, ἀφορῶντα τὴν βιολογίαν. Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου διαίρεται εἰς ἑπτὰ μέρη, ἄτινα περιγράφονται ἰδιαίτερω, τῆς διαίρεσεως ἀποχόμενης ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου και ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ἢ τοῦτο διαίρεται εἰς τέσσαρας περιόνας ἢ ζώνας. Ἐνταῦθα συναντῶμεν μηχανικὴν ἐρμηνείαν τῆς συματικῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, συγκριτικῆς ἀνατομικῶν γνωρισμάτων τούτου πρὸς ἀνατομικὰ γνωρίσματα των ζώων, περιάματα περὶ ζώντων ὀργανισμῶν, συματικὴν ἐπίσεσιν ὧν ὄριθις, διὰ τὴν σπουδὴν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ εἶδρου, θεωρίας περὶ γενήσεως και τέλος θεωρίαν περὶ ἐπικτιπτοῦ κληρονομικότητος! (εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ γυνῆς). Ὅλα αὐτὰ φανεροῦν δχι μόνον ἐκτεταμένως γνώσεις βιολογικὰς, ἀλλὰ και προσπάθειαν ἐφαρμογῆς συμπερασμάτων ἐκ των γνώσεων τούτων εἰς τὴν ζωὴν. Ἀκριβῶς, ὅτι πρέπει σήμερον ἡ σύγχρονη βιολογία. Ο σημερινὸς σῦνδεσμος βιολογίας και ἰατρικῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀντιγραφή και συνέχεια τῆς σπουδῆς τοῦ Ἱπποκράτους και των μετ' αὐτῶν ἰατρῶν. Κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα π.Χ. συνεχίζεται εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἡ σπουδὴ των βιολογικῶν φαινομένων ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν ἰατρικὴν κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἱπποκράτους. Διὰ πρῶτην ὁρὰν μνημονεύεται ἔργον ἰατρικῆς ἀναφερόμενον εἰς τοὺς πάλμους τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου

καί εἰς φυσιολογικὴν ἐρμηνείαν τῆς λειτουργίας τῶν ἀρτηριῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον μνημονεύεται ἔργον περὶ καρδίας, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ διάφρασις καὶ ἡ λειτουργία αὐτῆς. Ὀλίγον βραδύτερον πιθανῶς τὸ 390 π.Χ., μνημονεύεται ἔργον περὶ μυῶν, ἐρμηνεύον μηχανικῶς τὴν κίνησιν τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ ἀνθρώπινου ὄργανισμοῦ. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἀέρος εἰς τὸ αἷμα συγκρίνεται πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀέρος εἰς τὸ πῦρ.

Ἰδιαίτερον προσοχὴν ἐπισύρουσιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὰ αἰσθητήρια ὄργανα καὶ πρὸ πάντων ἡ σπουδὴ τῶν ὀφθαλμῶν, οἵτινες συγκρίνονται πρὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ζώων. Ἐνταῦθα δὲν βλέπομεν μόνον ἀνατομικὴν ἐξέτασιν τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ καὶ ἀρχαῖς χημικῆς φυσιολογίας. Ἄλλο ἔργον ἀγνώστου συγγραφέως εἶναι τὸ «Περὶ γούης». Τοῦτο δὲν παρουσιάζει τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν αὐστηρότητα ὁμοίου ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους, σωζομένου εἰς ἐλάχιστα ἀποσπάσματα, παρέχει ὅμως ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας, αἱ ὁποῖαι μᾶς προεδικάζουν περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους. Αἱ θεωρίαι περὶ κληρονομικότητος αἱ ἀναπτυσσόμεναι εἰς τὸ ἔργον «Περὶ γούης» διετυπώθησαν πολὺ βραδύτερον αἱ αὐταὶ ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ Ντάρβιν. Ἐν τῇ προσπάθειά νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν κληρονομικότητα, ὑποθέτει ὁ

Ἀπεικόνισις ἰχθύων ἐλληνοϊταλικῆς τέχνης τῆς 4ης ἑκατονταετηρίδος π.Χ. Ἄνω: Σάργος ὁ κοινός. Εἰς τὸ μέσον: Κρηνιλαβρός ὁ μεσογειακός. Κάτω: Οὐρανοσκόπος ὁ σκάδρος.

ἀγνώστου συγγραφέως ὅτι ἐξ ὄλων τῶν μερῶν τοῦ ὄργανισμοῦ μεταφέρονται εἰς τὸν ἐγκέφαλον σωματίδια, ἅτινα κατὰ τὴν ὁδηγοῦνται εἰς τὰ γεννητικὰ ὄργανα. Ἡ ἐπεξεργασία εἰς τὸν ἐγκέφαλον τῶν σωματιδίων τούτων εἶναι ἡ αἰτία τῆς κληρονομικότητος. Ἡ θεωρία αὕτη περὶ κληρονομικότητος ἀποτελεῖ καὶ μίαν προπαρασκευὴν διὰ τὴν ἄλλην θεωρίαν τῆς ἐπικτήτου κληρονομικότητος.

Τὸ ἔμβριον ἀναπτύσσεται καὶ ἀναπνέει δι' ὀλικῶν μεταφερομένων διὰ τοῦ ὀμφαλικοῦ δεσμοῦ. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου «Περὶ γούης», δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς γνήσιος βιολόγος, ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔνοιαν, ἀνάγων εἰς τὸν ἄνθρωπον παρατηρήσεις ἐπὶ ζώων. «Τὸ ἔμβριον εἶναι ἐντὸς μίαις μεμβράνης, εἰς τὸ κέντρον τῆς ὁποίας εἶναι ὁ ὀμφαλός, ὅστις παρέχει εἰς τοῦτο τὴν ἀναπνοήν, καὶ ἡ μεμβράνη ἀσχετῆ ἀπὸ τοῦ ὀμφαλικοῦ ἰσάντος. Ἡ δημιουργία τοῦ παιδίου γίνεται ὡς ἔχει ἤδη περιγραφῆ... Ἐὰν ἐπιθυμῆτε, ἐκτελέσατε τὸ ἔξῃς πείραμα: Λάβετε 20 ἢ καὶ περισσότερα αὐγά καὶ ἀσπῆσατε ἐν ἑκαστῷ παρὰ δύο ἢ περισσότερα ὄρνιθων. Ἀπὸ τῆς δευτέρας ἡμέρας τῆς ἐπώσεως ἀφαιρεῖτε ἐν ἀγνῷ καθημερινῶς, τὸ θραύετε καὶ τὸ ἐξετάζετε. Τότε θὰ ἴδετε ὅτι ἀκριβῶς ἔχει ἤδη περιγραφή περὶ τοῦ ἀνθρώπινου ἔμβριου».

Τὸ αὐτὸ ἐνδιαφέρον ἐπιδεικνύεται καὶ διὰ τὴν γέννησιν τῶν φυτῶν. «Εἰς σπέρμα, τοποθετούμενος ἐντὸς τοῦ ἐδάφους, παραλαμβάνει χυμὸν κατάλληλον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυτῶν. Διὰ τοῦ χυμοῦ τούτου ὁ σπέρμα διετινέεται καὶ δύνامي διαχειομένη εἰς αὐτὸν, τὸν συμπιέζει μέχρι θραύσεως, ὅποτε ὁ σπέρμα οὗτος λαμβάνει ζωὴν. Ἀλλὰ τὸ φυτικὸν ἔμβριον τοῦ σπέρματος οὗτου δὲν δύναται ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ παραλαμβάνῃ τὴν τροφήν του ἐκ τοῦ χυμοῦ τοῦ ἐδάφους. Πρὶν ἢ ὡς ἐξάντηθῇ τοιαύτη τροφή, ἔχουν δημιουργηθῆ αἱ ρίζαι, αἱ ὁποῖαι παρισταύω ἐπέκτασιν τῆς ζωῆς τοῦ φυτοῦ. Ὄταν δὲ αἱ ρίζαι στερεωθῶν καλῶς εἰς τὸ ἔδαφος, ὀλόκληρος ὁ σπέρμα ἔχει ἤδη μετατραπῆ εἰς φυτὸν, τὸ ὁποῖον λαμβάνει τὴν φυσικὴν του μορφήν διὰ τοῦ σχηματισμοῦ κορμοῦ, κλάδων καὶ φύλλων. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ φυτοῦ συνεχίζεται πρὸς τὰ ἄνω καὶ πρὸς τὰ κάτω, μέχρις ὅτου ἡ ἐμπάρχουσα εἰς τοῦτο δύνامي συντελεσθῇ εἰς τὸν σχηματισμὸν καρπῶν. Πρὸς τοῦτα βοηθεῖ πολὺ ἡ θερμότης τοῦ ἡλίου. Ὁ καρπὸς ὕψισται ζύμωσιν καὶ λαμβάνων δύνامي ἀπὸ τὴν γῆν σχηματίζεται τὸ σπέρμα διὰ νέου φυτῶν... Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ ἀνθρώπινον ἔμβριον ἀναπτύσσεται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς του καὶ ὑπάρχον αἱ αὐταὶ ἀναλογίαι μεταξὺ ἀναπτύξεως τῆς ζωῆς εἰς τὰ φυτὰ καὶ εἰς τὰ ζῷα».

Διὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν φυτῶν διὰ μοσχευμάτων δίδεται ἡ ἀκόλουθος ἐρμηνεία: «Κόπτομεν κλάδον ἐνὸς φυτοῦ καὶ τὸν φυτεύομεν. Ὁ γῆνιος χυμὸς ἐμπροστίει τὸν κλάδον τούτον καὶ ἀναπτύσσει εἰς αὐτὸν μίαν δύνامي. Ἡ δύνامي αὕτη συντελεῖ ὥστε νὰ δημιουργηθῶν ρίζαι, διὰ τῶν ὁποίων τὸ φυτὸν παραλαμβάνει παρὰ τοῦ ἐδάφους χυμὸν καὶ ἀναπτύσσεται. Διὰ τοῦ σπέρματος ἡ ζωὴ ἐμφανίζεται πρῶτον

εἰς τοῦτο καὶ κατόπιν εἰς τὰς ρίζας. Διὰ τῶν μοσχευμάτων ἡ ζωὴ ἐμφανίζεται πρῶτον εἰς τὰς ρίζας καὶ κατόπιν εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ κλάδου».

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιολογίας κατὰ τοὺς προσωκρατικούς χρόνους ἀποτελεῖ δείγμα τῆς πίστεως τῶν Ἑλλήνων, ἰδίως τῆς Ἰωνίας, εἰς τὸ πείραμα. Τὴν τάσιν ταύτην διέκοψεν ἡ ἐμφάνισις τοῦ Σωκράτους. Ὁ Σωκράτης ἀντέστρεψε τὴν ἔρευναν. Ἄντὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐρευνᾷ τὴν φύσιν καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, εἴτε διὰ τοῦ πειράματος, εἴτε ἀνευ τούτου, καὶ

Λάαινα καὶ λεοντιδεῖς ἐπὶ ἰωνικοῦ ἀγγείου τῆς 6ης ἑκατονταετηρίδος π.Χ., εὐρισκόμενον εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου. Τὸ ζῶον ἐμφανίζεται ἔτοιμον νὰ ἐπιτεθῇ. Εἶναι θαυμαστὴ ἡ ἀκρίβεια τῆς ἀποδόσεως καθὲν λεπτομερείας τοῦ σώματος τοῦ ζώου.

διὰ τῶν συμπερασμάτων τούτων νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ λάβῃ σαφεστέρην εἰκόνα περὶ τοῦ θεοῦ, ὁρρότερον εἶναι νὰ ἐρευνῆσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ καθαρῶς θεωρητικῆς σκοπιᾶς. Τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς καὶ οἱ φυσικοὶ νόμοι ἐρευνῶνται διὰ καθαρῶς νοητικῶν ὑποθέσεων, ἄνευ συντηκτικῆς πειραματικῶν ἐρευνῶν. Τὸ πείραμα, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀποκλείεται, ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δώσῃ γενικεύσιν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν φυσικῶν νόμων. Ἡ τοιαύτη τοποθέτησις τοῦ πειράματος εἶναι ἡ ὀρθή. Παρέχει ὅμως ἐκ τούτου ὅπως τὴν ἐντύπωσιν τοῦ τελείου ἀποκλεισμοῦ τοῦ πειράματος κατὰ τὴν σπουδὴν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Καὶ ἡ ἐσφαλμένη αὕτη ἐρμηνεία τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος περὶ τοῦ πειράματος, ἀπέτελεσεν ἐμπόδιον διὰ τὴν σπουδὴν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ἐφ' ὅσον ἔν ἀπλόῳ πείραμα δὲν ἔχει ἀξιόσεις ἐρμηνείας κοσμογονικῶν προβλημάτων. Ἡ σωκρατικὴ καὶ ἡ πλατωνικὴ διδασκαλία ἔσχον ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τοῦ μεγάλου Σταγίριτου, τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ πολὺπλευρὸς ὅμως αὕτη μεγαλοφυΐα, δὲν ἄνηκε νὰ τοποθετήσῃ τὸ πείραμα εἰς τὴν ἀμύζουσαν εἰς αὐτὸ θέσιν, ἰδίως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς διὰ τούτου σπουδῆς τῶν βιολογικῶν φαινομένων. Ὅλα τὰ σωζόμενα βιολογικὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀφοροῦν σπουδὴν τῶν ζώων. Τὸ ἔργον του περὶ φυτῶν ἔχει ἀπολεσθῆ, διασώζονται ὅμως μερικὰ ἀποσπάσματα εἰς ὅχι καλὴν κατάστασιν. Εὐτυχῶς ὅμως διασώθη τὸ βιολογικὸν ἔργον τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ διαδόχου εἰς τὴν σχολὴν του, τοῦ Θεοφράστου. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι τὸ «τελειότερον σωζόμενον βιολογικὸν ἔργον τῶν παρὰ Χριστῷ χρόνων. Οἱ ὅσοι τοὺς ὁποῖους χρησιμοποίησεν ὁ Θεοφράστος εἰς τὴν βοτανικὴν, χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη καὶ σήμερον. Φαίνεται δὲ ὅτι τοὺς ὅρους τούτους διετύπωσε τὸ πρῶτον ὁ Ἀριστοτέλης. Περὶ τοῦ καρποῦ ἐνὸς φυτοῦ π.χ. ἀναφέρεται ὅτι αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ περικάρπιον, τὸν κυρίως καρπὸν καὶ τὴν μήτραν. Ὡς μήτρα ἐνταῦθα ἐνοεῖται τὸ μέρος τοῦ καρποῦ, ἔνθα εὐρίσκειται τὸ φυτικὸν ἔμβριον. Εἰς τὸ ἔλκρον τοῦ κορμοῦ ἐνὸς φυτοῦ, διακρίνεται τὸ κύριον μέρος τούτου καὶ τὸ ἐντελὸς ἑσωτερικόν, ἡ ἐντερικὴν. Διὰ τὴν βλάστησιν ἐνὸς φυτοῦ ὁ Θεοφράστος λέγει ὅτι τὸ φυτὸν ἔχει τὴν δύνامي βλάστησεως εἰς ὅλα αὐτοῦ τὰ μέρη. Ὁ πολλαπλασιασμὸς ἐνὸς φυτοῦ εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ διὰ σπυριμάτων, διὰ ριζωμάτων, διὰ μοσχευμάτων καὶ διὰ καταβολῶν. Τὸ θαῦμα τῆς πρώτης βλάστησεως ἀνάγεται εἰς πολλὰ παλαιὰ ἐποχὴν. Διὰ τὸ κρῖνει τὰ φυτὰ ἀναλόγως τῶν σπυριμάτων, ἅτινα περικλείονται εἰς τοὺς καρποὺς των, εἰς μονόσπερμα, δισπέρματα καὶ πολυσπέρματα. Ὅλοι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Θεοφράστου περὶ φυτικῶν κυττάρων ἐπεβεβαιώθησαν δύο χιλιάδας ἔτη μετ' αὐτῶν, διὰ τοῦ μικροσκοπίου. Εἰδικὸς λόγος περὶ τῆς σημασίας τῶν ἀνθῶν ἐνὸς φυτοῦ, διὰ τῶν πολλαπλασιαστικῶν τούτου, δὲν γίνεται. Οὔτε ὑπάρχει εἰς σωζόμενα ἔργα βοτανικῆς διάκρισις σθημόνων καὶ ὑτέρου, ὡς πρὸς τὴν φυσιολογικὴν τὴν λειτουργίαν. Οὐχ ἦσαν ὅμως εἰς διάφορα πανήματα γίνεται ἐνὸς φυτοῦ καὶ τοῦτο παρέχει τὴν ἐνδειξιν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνας ἐγνώριζον τὴν φυσιολογικὴν σημασίαν τῶν σθημόνων καὶ τῶν ὑτέρων ἐνὸς φυτοῦ. Παρὰ τὴν ἔλλειψιν σαφούς περιγραφῆς τῆς σημασίας τῶν σθημόνων καὶ τοῦ ὑτέρου ἐνὸς ἄνθου, ὁ Θεοφράστος λέγει ὅτι τὰ ἄρρενα μέρη τοῦ φυτοῦ πηγαίνουσι πρὸς τὰ θήλεα ὅταν σχηματίζονται οἱ καρποὶ τοῦ φυτοῦ, ὅτε αὐταὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὠριμάζουσι, ὅπως τοῦτο παρατηρεῖται μὲ τὰ σῦκα ἅτινα ὀλυνθάζουσι, ἴτιοι παρεμύθιον ἀνευ ὠριμάνσεως, μέχρις ὅτου ἔλθῃ ἐπὶ τοῦ σῦκου (τοῦ θήλεος) τὸ ἄρρεν μέρος τοῦ σῦκου ἀπὸ τὴν ἄ

γρίαν σκηνή. Τοιαύτη παρατήρησης του Θεοφράστου ξυπονοεί βαθύτατα και υπερστατωμένη γνώση της γονιμοποίησης των φυτών, διὰ τῶν ἀνθέων. Διὰ τὴν γονιμοποίησην τοῦ φοινίκου λέγει ὅτι αὕτη ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὴν γονιμοποίησιν τῆς συκῆς· ἐπὶ δὲ ἐπὶ τῶν φοινίκων συμβαίνει οὐ ταῦτον μὲν, ἔχει δὲ τινα ὁμοιότητα ταῦτο, δι' ἃ καλοῦσιν ἀλυθάξ ζεῖν αὐτοὺς (ὅτι δὲ συμβαίνει διὰ τὴν γονιμοποίησην τῶν φοινίκων, δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ, ὅπως ἡ γονιμοποίησις τῆς συκῆς, ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τοῦτο, ἐξ οὗ λέγουσιν ὅτι οἱ φοινίκες παραμένουν ἀνώριμοι, μέχρις ὅτου δεχθῶν τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ ἀέρηνος μέρους των).

Ὁ Θεοφράστος διακρίνει καὶ σπουδάζει μορφολογικῶς τὰ μέρη τοῦ φυτοῦ, ἴτοι ρίζαν, κορυμνὸν, φύλλα, παράφυλλα καὶ ἀνθή, ἐπεκτείνει δὲ τὴν σπουδὴν ταύτων καὶ ἀπὸ ἀπόψεως φυσιολογικῆς. Διὰ τὰς ρίζας τῶν φυτῶν παρατηρεῖ ὅτι ὑπάρχουσι ποικιλίαι ταύτων, τὰς περιλαμβάνει ὅμως ὅλας εἰς ἓν ὄνομα, γὰρὶς νὰ διακρίνῃ τὰ διάφορα ριζώματα ἀπ' ἀλλήλων. Διὰ τὰ φύλλα εἶναι περισσότροπον λεπτομερὲς καὶ ἀναφέρει ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ φυτοῦ στρογγυλεῖται εἰς τὰ φύλλα. Καίτοι δὲν ἐκφορᾶται σαφῶς, τοῦλάχιστον εἰς τὰ σωζόμενα ἔργα του, περὶ τῆς γονιμοποίησης τῶν ἀνθέων, ἐν ταῦτοις περιγράφει λεπτομερῶς τὴν διαφορὰν μεταξὺ ἀνθούκα καὶ καρποῦ. Οὕτω διακρίνει τὰ ἀνθή εἰς ὑπόγυνα, περιγύνα καὶ ἐπίγυνα, εἰς τὴν διακρίσιν δὲ ταύτην ἀποδίδει τὸν διάφορον σχηματισμὸν τῶν καρπῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς σπερμάτων. Ὁ Θεοφράστος εἶχε σαφῆ ἰδέαν περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ κλίματος καὶ τοῦ εδάφους ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυτῶν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφράστου (περὶ τὸ 287 π.Χ.), ἡ καθαρὸς βιολογικὴ ἔρευνα, ὑπὸ τὴν σημερινὴν σημασίαν ταύτης, ἐξασθενεῖται. Αὕτη ὁμοῦ παρουσιάζεται ἐν μέρει ὡς ἐξάσκησις ἄλλων ἐπιστημῶν (ἰδίως ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς πρακτικῆς βιολογίας), αἰτίως ἀκοπὸν ἔχουσι νὰ προσφέρουν τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὴν ζωὴν. Καὶ ὡς εὐνόητον, τὴν πρώτην θέσιν τοιαύτης ἐπιστήμης κατέχει ἡ ἰατρικὴ. Κατὰ τὸν 3ου π.Χ. αἰῶνα θεράποντες τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἀναφαίνονται εἰς τὴν Ἀλεξανδρινῶν ὁ Ἰερόφιλος καὶ ὁ Ἐρασίστρατος, τῶν ὁποίων ὅμως τὰ ἀνατομικὰ καὶ φυσιολογικὰ ἔργα δὲν διασώθηκαν. Ὑπελειθῆσαν ταῦτων ἐλάχιστοι μόνον ἀσπασματῆς, ἐκ τῶν ὁποίων δύναμεθα νὰ διακρίνωμεν τὴν σημασίαν καὶ τὴν μεγάλην ἀξίαν τῶν ἔργων των, τόσον ἀπὸ καθαρῶς ἰατρικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως. Μεταγενέστεροι ταύτων εἶναι ὁ Κρασίκεας, ὁ ὁποῖος ἐξέδωκεν ἔργον βοτανικῆς μετ' εἰκότων, ὁ Ἰασίδης τοῦ Μιθριδάτου Ἐλύταρω καὶ ὁ Ρούφος ὁ Ἐφέσιος, ὁ ὁποῖος ἐξέδωκεν ἔργον περὶ ζῶων.

Ὁ Πλίνιος, καίτοι Ρωμαῖος (23—79 μ.Χ.), ἐξέδωκεν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Φυσικὴ Ἱστορία», εἰς τὸ ὅποιον περιλαμβάνει συλλογὴν παρατηρήσεων περὶ φυτῶν καὶ ζῶων, ἀναγομένων εἰς τὴν σχετικὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τούτου ἀκολουθεῖ ὁ Διοσκορίδης (ἀκμάσας περὶ τὸ 60 μ.Χ.) ὁ ὁποῖος ἐξέδωκεν ἰατρικὸν ἔργον, εἰς τὸ ὅποιον περιλαμβάνεται σπουδὴ ζῶων καὶ φυτῶν ὡς καὶ φαρμάκων. Τὸ ἔργον του εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐκδόσεώς του μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν ἑσπερὴν καὶ λατινικὴν καὶ δραδύτερον εἰς τὴν ἀραβικὴν. Εἶχε δὲ μεγίστην διάδοσιν εἰς τὰ λαϊκὰ στρώματα λόγω τῶν πρακτικῶν τοῦ ἰατρικῶν συμβουλῶν.

Ὁ μέγιστος ὁμοῦ τῶν βιολόγων τῆς ἐποχῆς τῆς μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Θεοφράστον, καὶ ἴσως ὁ μέγιστος τῶν βιολόγων τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ὁ ἐκ Περγᾶμου ἰατρός Γαληνὸς (131—201 μ.Χ.). Ὁ Γαληνὸς ἀφωσιώθη εἰς τὴν ἰατρικὴν ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας καὶ κατὰ τὸ εἰκοστὸν πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας του παρακολουθεῖ μαθήματα εἰς τὸν ἰατρὸν τῆς Σμύρνης Πέλοπα. Οὗτος εἶναι ὁ πολυγραφώτατος τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς (300 π.Χ.) μέχρι τοῦ Γαληνοῦ, ἡ ἰατρικὴ ἐχωρίσθη εἰς πολλοὺς εἰδικούς κλάδους. Παρὰ ταῦτα ὁ Γαληνὸς ησυχολήθη μὲ πολλοὺς κλάδους τῆς ἰατρικῆς καὶ δὲν περιορίσθη εἰς ἓνα ἐκ τούτων. Τὸ πείραμα εἶναι τὸ σπουδαιότατον μῆσον τῶν ἐρευνῶν καὶ σπουδῶν τοῦ Γαληνοῦ καὶ φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅλον ἔργον του, ὅτι εἶχε σαφῆ ἐπίγνωσιν τῆς ἀξίας τοῦ πειράματος.

Ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, κατὰ τὴν φυσιολογίαν τοῦ Γαληνοῦ εἶναι ἓν ζωικὸν πνεῦμα, προερχόμενον ἐκ τοῦ γενικοῦ παγκοσμίου πνεύματος καὶ μεταδιδόμενον εἰς τοὺς ὁργανισμοὺς δι' ἀναπνευματῶν. Τὸ ζωικὸν τοῦτο πνεῦμα εἰσέρχεται εἰς τὸν ὁργανισμόν διὰ τῆς τραχείας ἀσπρίας. Ἐκ ταύτης μεταδίδεται εἰς τὴν φλεβῶδη ἀρτηρίαν καὶ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ἀνθρωπίνου ὁργανισμοῦ. Αἱ τροφαὶ μετὰ τὴν χύευσιν εἰς τὸν στομάχον συγκεντρῶνται διὰ τοῦ πλωροῦ τοῦ στομάχου καὶ τῶν ἐντέρων εἰς τὸ ἥπαρ. Τὸ ὄργανον τοῦτο, ἔδρα παραγωγῆς τῆς θερμότητος τοῦ ὁργανισμοῦ κατὰ τὸν Γαληνόν, ἐπεξεργάζεται τὸν ἐκ τῶν τροφῶν χυλὸν εἰς αἷμα καὶ διοχετεύει τοῦτο εἰς τὰς φλέβας ἀφοῦ τὸ ἐμπροστίει διὰ τινος φυσικοῦ πνεύματος. Αἱ φλέβες φέρουν τὸ αἷμα εἰς τὴν καρδίαν ἐκ τοῦ ἥπατος, ἡ ὁποία τὸ ἐξαποστέλλει εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ ὁργανισμοῦ διὰ τῶν ἀρτηριῶν. Τὸ αἷμα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς ῥεεῖ συνεχῶς διὰ τῶν ἀρτηριῶν καὶ τῶν φλεβῶν. Ἡ καρδία διαίρεται εἰς τμήματα ἑκαστὸν τῶν ὁποίων ἔχει ἴδιαν λειτουργίαν καὶ σκοπιμότητα. Τὰς ἀνατομικὰς καὶ φυσιολογικὰς τὸν γνῶσεις ὁ Γαληνὸς δὲν τὰς ἀπέκτησε διὰ πειραμάτων ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ζῶων, καίτοι εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παραμονὴν του ἐμελέτησε πλήρως τὸν σκελετὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνατομικῆς ἀπόψεως. Αἱ φυσιολογικὰ καὶ βιολογικὰ γνῶσεις τοῦ Γαληνοῦ ἐπεκράτησαν καὶ κατήκονσαν τὴν ἰατρικὴν μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος, διὲ ἡ ἰατρι-

κὴ ἤρρισε νὰ χρησιμοποιῆτὰ τὰ κρίσματα τῶν ἐρευνῶν τῆς φυσικῆς πειραματικῆς καὶ τῆς χημείας. Τὰ ἔργα του μετεφράσθησαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν λατινικὴν, τὴν συριακὴν, τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν ἑβραϊκὴν καὶ ἀπέτελουν τὸ βασικὸν τῆς φυσιολογίας καὶ τῆς βιολογίας ἐπὶ 1500 περίπου ἔτη. Εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, τὰ περισσότερα τῶν ἔργων τοῦ Γαληνοῦ μετεδόθησαν ἐκ τῆς ἀραβικῆς γλώσσας. Αἱ βιολογικαὶ γνῶσεις τοῦ Γαληνοῦ, καίτοι προήρχοντο ἐκ παρατήρησιν καὶ πειραμάτων, εἶχον ὡς κατεθυντήριον γραμμὴν τὰς βιολογικὰς ἰδέας τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἄγγλος φυσιολόγος Δαρβίνος, γινώσκων ἀπὸ τὴν θεωρίαν του περὶ ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν, γράφον διὰ τοὺς νεώτερους τοῦ βιολόγου καὶ φυσιολόγου Λινναίου καὶ Κυβιέ λέγει: «Οὗτοι ἦσαν οἱ θαυμασταὶ διδάσκαλοί μου. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ εἶναι μαθηταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπως εἶναι καὶ ἐγὼ».

Κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας ἀπασχόλησις σφῶν δυναμῶν νὰ θεωρηθῆ ὡς σχετιζομένη μὲ τὴν βιολογίαν δὲν παρατηρεῖται ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ σύγχρονος ἐποχὴ. Αἱ ἔδραι τῆς Γενικῆς Βιολογίας, μία τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ μία τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἰδρύθησαν κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους. Τὸ 1927 τὴν ἔδραν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κατέλαβεν ὁ Θρ. Βλησίδης, ὁ ὁποῖος ἐκλεγείναι κατὰ τὸ 1939 τακτικὸς καθηγητῆς τῆς ἰδίας ἔδρας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ἐγκατέλειπε τὴν ἔδραν τῆς Θεσσαλονίκης. Τὴν ἔδραν τῆς Θεσσαλονίκης κατέλαβε τὸ εὐδ. Κ. Τζώνης καὶ ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὸ 1949 ὁ Α. Καρ. Λης, πρῶτον ἐπιμελητῆς τοῦ Ζωολογικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

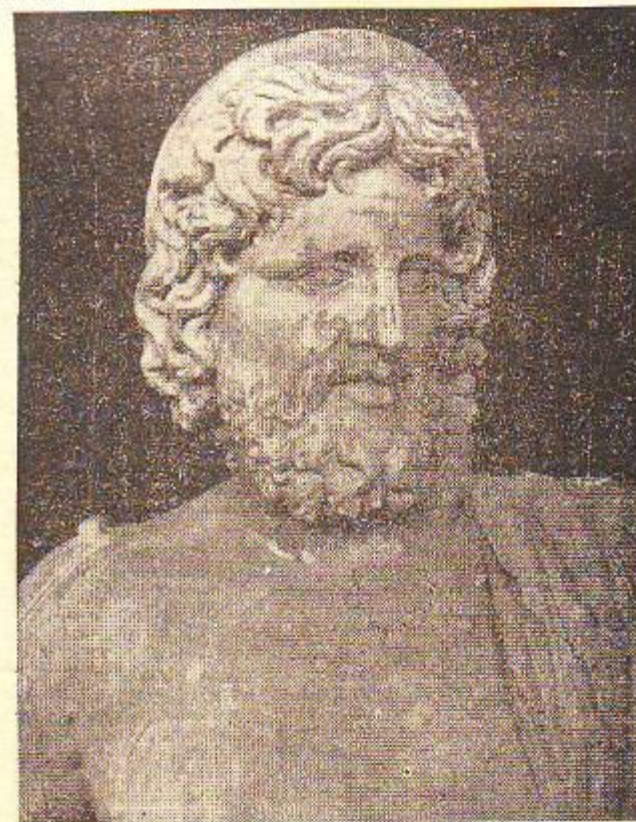
Ἐγχειρίδια βιολογίας καὶ σχετικὰς διατριβὰς ἐδημοσίευσαν κατὰ καιρὸς ὁ καθηγητῆς Βλησίδης, κυρίως ἐπὶ θεμάτων βασικῆς βιολογίας καὶ κληρονομικότητος, ὁ καθηγητῆς Κ. Τζώνης ἐπὶ διαφόρων βιολογικῶν θεμάτων, ὁ καθηγητῆς Α. Κουέλλης ἐπὶ θεμάτων ὄντογενέσεως καὶ κληρονομικότητος, ὁ καθηγητῆς Ι. Πολίτης ἐπὶ τῆς βιολογίας τῶν φυτῶν, ὁ Β. Πάνου ἐπὶ θεμάτων γενετικῆς κ.ά.

Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Συμφῶνως πρὸς τὴν διαίρεσιν τοῦ καθηγητοῦ Κούζη, ἡ πορεία τῆς ἑλληνικῆς ἱατρικῆς διὰ μέσου τῶν αἰῶνων, δύναται νὰ διαιρεθῆ εἰς τὰς ἑξῆς περιόδους: Α' Προϊστορικὴ, Β' Προπποκρατικὴ καὶ Ἱπποκρατικὴ, Γ' Ἀλεξανδρινὴ, Δ' Ἑλληνορωμαϊκὴ Ε' Μεσαιωνικὴ ἢ Βυζαντινὴ, ε' Ἐπιτουρκοκρατικὴ, καὶ Ζ' Νεωτέρα.

Α'. Προϊστορικὴ Ἱατρικὴ

Καίτοι στερούμεθα στοιχείων περὶ τῆς ἱατρικῆς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδον, ἐν τούτοις δύναμεθα νὰ

Ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου.

διαγράψωμεν σκιωδῶς ταύτην. Βασιζόμενοι εἰς τὰ μέχρι τοῦδε τεκμήρια περὶ τῆς παλαιστάτης ἐκείνης περιόδου τῆς ἱατρικῆς εἰς τὰ ἀνθρώπεια εἶδη τῆς ἡσπείρου ἡμῶν, καθὼς καὶ τῶν γειτονικῶν.

Ἡ νόσος προϋπήρξε τοῦ ἀνθρώπου, ἐμφανισθεῖσα ἐπὶ τῆς

γής ταυτοχρόνως με την ζωή. Ἀποδείξεις τούτου ἡ ἀνακάλυψις σκελετικῶν λειψάνων τῆς ἄρκτου τῶν σπηλαίων μετὰ ὑπολειμματῶν ὀστέοσποϊτίδος καὶ δεινοσαύρου, διπλοδόκου καὶ ἀπατοσαύρου μετὰ σπονδυλικῆς ἀγκυλώσεως κατὰ τὸν «δευτερογενῆ» αἰῶνα καὶ παρὰ τῷ κροκοδείλῳ κατὰ τὸν «τριτογενῆ». Εἰς τὰ μέγιστα τούδε ἀνακαλυφθέντα σκελετικὰ λείψανα τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου ἔχει διαπιστωθῆ ἡ ὑπαρξίς ἐκτετατῆς φατνιακῆς πυρρορίας, τῆς ἀμφοτεροπλευροῦ ἀρθρίτιδος, τῆς αὐχενικῆς καὶ ὀσφυϊκῆς σπονδυλίτιδος, τῶν ἀρθρικῶν ἀγκυλώσεων, τῶν καταγμάτων καὶ τῆς τελείας πωρώσεως αὐτῶν, τῆς ραχίτιδος, τῆς φυματιώσεως τῶν ὀστέων, τοῦ λευκοῦ ὄγκου, τῆς νόσου τοῦ Πόττ κλπ. Δυσεπίλυτα προβλήματα εἰς τὴν παθολογίαν τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου παραμένουν τὸ τῆς σφυιλίδος καὶ τῆς λέπτας. Διαταραγὰς τῶν ἐνδοκρινῶν ἀδένων διαδίδεται ὁ Σωβὲ εἰς τὰς στατατινικὰς «Ἀφροδίτας», τὰ γνωστὰ εἰδῶλια ἐξ ἀγγίλου ἢ ὀστού, τὰ ἀνακαλυφθέντα ἐν Γαλλίᾳ, Ἰταλίᾳ, Λούστρῳ, Αἴγυπτῳ, Ρουμανίᾳ, Μοραβίᾳ κλπ. Τινὲς υποστηρίζουν ὅτι διεπίστωσαν ἴσχη ἀκρομεγαλίας εἰς τὸν Νεαντερτάλινον ἄνθρωπον, ἄλλοι δὲ ὑδροκέφαλον καὶ χρόνιους ρευματισμούς εἰς αὐτόν.

Ἡ χειρουργικὴ τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου γνωρίζει καὶ ἐκτελεῖ αἰσιὰ ἐγχείρησιν ἀνάλογον πρὸς τὴν σημερινὴν ἀνάτησιν τοῦ κρανίου. Ὅτι αὕτη δὲ ἐγένετο ἐν ζωῇ τοῦ ἀτόμου μαρτυροῦν αἱ ἐπουλωτικαὶ ἐπεξεργασίαι περὶ τῶν ἐπιπλαστικῶν ὀστέων. Ὁ Γκιάρ πιθανολογεῖ ὅτι ἡ ἐγχείρησις αὕτη ἐσκόπευε εἰς θεραπείαν νευρικῶν παθήσεων, ὡς οἱ σπασμοὶ τῆς ἐπιληψίας ἢ ἐπίμονοι κεφαλαλγίαι, ἢ καὶ ψυχασθένειαν, ἐνώ δὲ καθηγητῆς Κούζης θεωρεῖ ταύτην προερχομένην ἐκ μαγικῶν ἢ δεισιδαιμονίων ἰδεῶν ἢ θρησκευτικῶν καθιερώσεων, ἂν δὲν ἀποτελεῖ μέρος τυραννικῆς τιμωρίας.

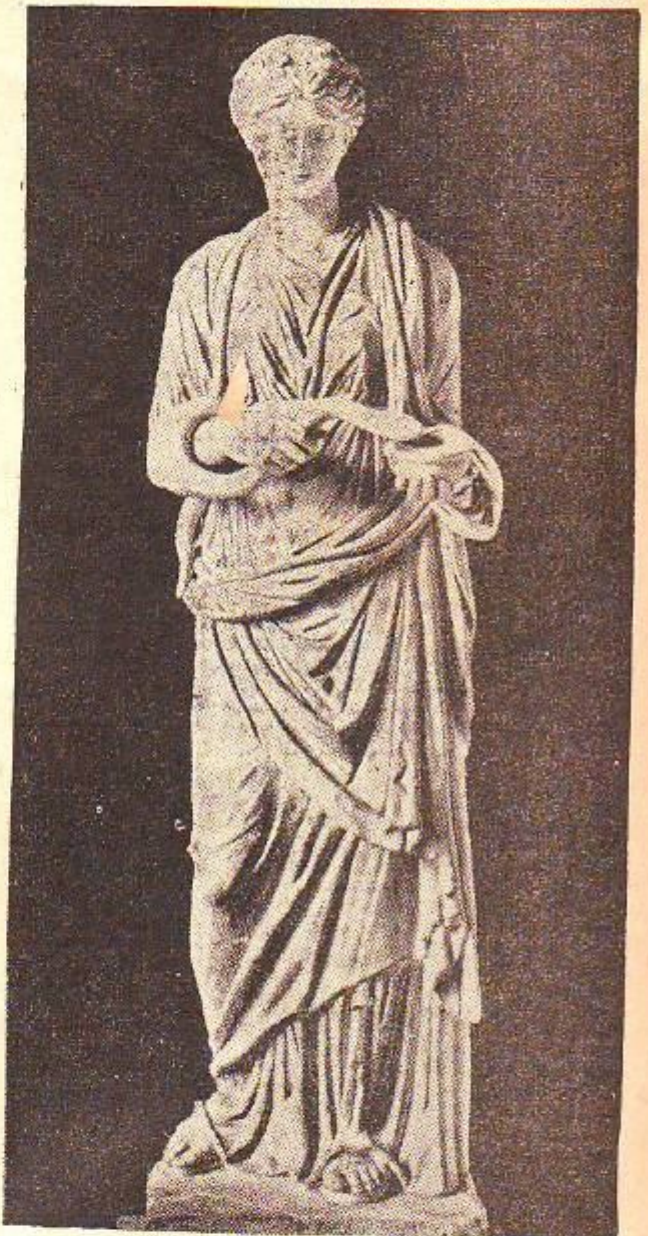
Παρεμφερῆ ἐπέβασιν παρὶστὰ ἡ δίκη «ταῦ» βρεγματικῆ ἐντομῆ, γενομένη διὰ σειρᾶς σκαοφισμῶν ἢ καυτηριάσεων εἰς σχῆμα Τ. Ἐγένετο διὰ δύο γραμμῶν καθέτων τῆς μίαις ἐπὶ τῆς ἄλλης, ἐνοουμένων εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἰσίου. Ἡ ἐντομὴ αὕτη ἐγένετο μόνον ἐπὶ γυναικῶν διὰ λόγους ὑγιεινῆς, κατὰ τὸν καθηγητὴν Κούζην, τὸς θεραπείαν ποικίλων νόσων, ἐν αἷς καὶ ἡ «ἐλεφαντίασις» κατὰ τὸν Μέττλερ.

Ἡ θεραπευτικὴ ἰκανότης τῆς φύσεως ἦτο ἐξ ἴσου ἰσχυρὰ κατὰ τὴν ἀπαιτήσιν ἐκείνην ἐποχὴν, ὅσον καὶ μετέπειτα κατὰ τὰ γάματα ὀστέων θεραπεύονται τελείως ἢ μολύνονται, διὰ τὰς θεραπευτικὰς κατὰ τὴν σχηματίζοντα σημαντικῶν πύρων, νέκρωσιν καὶ ἐξοστώσεως τραύματα ἐκ βελῶν ἰστώνται λαμπρῶς δι' ἐξοστώσεων τεκμηρίων ἢ ἀνακάλυψις προϊστορικοῦ σπονδύλου μετὰ ἐμπλασμένης καὶ ὑπὸ ἐξοστώσεων περιβαλλομένης αἰχμῆς ὀρεγαλκίνου βέλους.

Ἡ μαειυτικὴ δὲ ἦτο βεβαίως εἰς πρωτόγονον κατάστασιν, ὡς μαρτυρεῖ εἰκὼν ἐπιτόκου γυναικὸς, κεχαραγμένη ἐπὶ ὀστέου τεράνδου, ἐν ἣ ὀλοσσαιοὶ κεραιφόρον ζῶον, πιθανῶς ὁ ἰατρός με ἐνδυσμα ζῶου, πατεῖ ἐπὶ τῆς κοιλίας πρὸς προκλήσιν τοῦ τοκετοῦ. Περαιτέρω, ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου περὶ νόσων καὶ θεραπείας αὐτῶν, γενικῶς εἰκασίας σχηματίζομεν ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀπολιτιστικῶν σημερινῶν λαῶν, περὶ ὧν ὁμοῦ βλέπε λέξιν «Ἱστορικὴ» (Ἱστορία). Ἐνταῦθα δὲ σημειώσομεν μόνον ὅτι ὁ προϊστορικός ἀνθρώπος εἰς τὸ πρῶτον ἀτύχημα αὐτοῦ ὑπὸ μορφήν παθολογικῆς, χειρουργικῆς ἢ ψυχικῆς νόσου, δὲ ἀνέδρασε τοῦλάχιστον ὡς τὰ ζῶα. Ἡ ὀρμέυτος ἰατρικὴ τῶν ζῶων, παρέχει πλείστα χαρακτηριστικὰ σημεῖα καὶ ἀσφαλῶς ὁ ἀνθρώπος ἀσχετικῶς κατὰ μίμησιν καὶ εἶτα ἐκ πείρας, δὲ ἐκρησιμοποιεῖται ἀνάλογα μέσῃ, κατεβυθόμενος ὑπὸ τοῦ ἐνστικτοῦ αὐτοῦ. Πέθηκε τραυματιζόμενος, ἀνέρχονται εἰς κορυφὰς δένδρων, ὅπου λείβουν τὰς πληγὰς τῶν πρὸς καθαρισμῶν, εἶτα δὲ μασῶντες καρπούς ἢ φύλλα, καλύπτουν δι' αὐτῶν τὸ τραῦμα (ἀσφίδια) ἢ πιέζουν τὸ αἱμορραγοῦν μέρος (αἰμοστασία) ἢ ἐκμιζοῦν τὸ δηχθὲν ὑπὸ ἰσοδύλου ζῶου μέρος. Ὁ γοργίλλος τραυματιζόμενος διὰ βέλους, ἐξάγει αὐτὸν καὶ κλείει τὴν πληγὴν διὰ φύλλων. Τὰ πτηνὰ ἴβια καὶ πελαργῶς, φύσει δυσκόλια, λαμβάνουν ὕδωρ, πολλὰκις θαλάσσιον, καὶ διὰ τοῦ ράμφους τῶν εἰσάγουν εἰς τὸ ἀπυθυσμένον πρὸς κέκωσιν τοῦ ἔντερου (κλύσμα). Ὁ ἰπποπόταμος, ὅταν πάθῃ ὑπὸ πληγῆς αἵματος, ἐξέρχεται τοῦ ὕδατος, ἀναζητεῖ ὄξυν λίθον ἢ ἄλλο ὄξυν ἀντικείμενον, ἐφ' οὗ προστριβεται, μέχρις ὅτου διανοήσῃ τὸ δέρμα του καὶ ἐκρέωσθ τὸ αἷμα, κατόπιν δὲ προσπαθεῖ νὰ καταστελεῖ τὴν αἱμορραγίαν κυλιόμενος εἰς τὴν ἰλὺν (ὠσάσματις). Αἱ ἀγριαὶ γαλαῖ ἀναζητοῦν καθαριστικὰ γόρτα πρὸς καθάρσιν τοῦ ἔντερου τῶν ἢ ἀναζητοῦν καὶ τρώγουν διόσυνθον (κοινῶς γαρυσσάδι) πρὸς ἀνακούφισιν τῶν κωλικῶν τῶν. Αἱ ἰκτίδες προσελεύσανται ἀπὸ τὰς ἰσοδύλους ἀσπίδας διὰ τοῦ πηγάνου. Οἱ κάπροι θεραπεύουν τὰς πληγὰς τῶν διὰ τοῦ κισσοῦ. Τὰ ἐκ διασπομῆς σιως νοσήσαντα πρόδοτα λείβουν ὑφαλμύρους λίθους πρὸς πρᾶξιον τῶν συμπτωμάτων τῶν. Πλείστα ζῶα πυρέσσονται βυθίζονται εἰς τὸ ὕδωρ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐκ τῆς ὑπερθερμασίας τῶν. Ἄλλα δὲ τριβονται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, εἰσέρχονται εἰς ἰλὺν ἢ ἄμμον πρὸς θεραπευτικὸν σκοπὸν (ὑδροθεραπεία τριβείας, ἰλιόλουτρα, ἀμμόλουτρα). Αὕτη αὕτη ἡ παλαιὰ θεραπεία τοῦ καταρράκτου δι' ἐμβυθίσεως τοῦ θολωθέντος φαρμάκου, λέγεται ὅτι ἐπινοήθη ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς παρατήσεως τυφλῆς αἰγῆς, ἣτις τραυματιοθεῖσα κατὰ τὸν πάσχοντα ὀφθαλμὸν δι' ἐμπάρσεως ἀκάθης, ἀνέδλεψε.

Καὶ τῶν φαρμάκων ἡ ἀνακάλυψις ἐκ τῶν τριῶν βασιλείων τῆς φύσεως ἤρξατο παλαιότερον. Ταχέως ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας ἔχων τὰς περισσώτερας γνώσεις καὶ πείραν, καθίστατο ὁ ἰατρός αὐτῆς, κατὰ παρὰδοξιν μεταδίδων εἰς τὸν

μεγαλύτερον ἄρωνα κατὰ τὴν αὐτοῦ τὸς γνώσεις του, τοῦθ' ὅπερ ἀπετέλεσεν ὅτι ἀποκαλοῦν σημεῖον «δὴ ἀσσεολοζὺν ὄφ δὴ μᾶίνδ». Ὁ διακρινόμενος μεταξὺ τῶν πρωτογόνων τῶντων ἰατρῶν ἀρχηγῶν οἰκογενείας δὲ ἀνεκρύσσεται ἰατρὸς μᾶγος τῆς ομάδος. Μᾶγος, διότι αἱ νόσοι κατὰ κανόνα θεω-

Ἡ θεὰ Ὑγεία.

ροῦνται τιμωρία θεοῦ (θεῖα δίκη) ἢ ἐπήρεια κακῶν πνευματικῶν, οἰκόντων εἰς τὸ ἄπειρον τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ «Ἀυτοσχέδιοι λοιπὸν ἰατροὶ καὶ αὐτοδίδακτοι ἀστρονόμοι ἢ μᾶλλον ἀστρολόγοι, πρέπει νὰ ἦσαν οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι κατὰ τὸν καθηγητὴν Μέρμυγκαν.

Τὰ ἀνωτέρω περὶ τῆς ἰατρικῆς τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου γενικῶς ἔχουσι θέσιν καὶ περὶ τῆς θεραπευτικῆς τέχνης τῶν παλαιῶν ἐκείνων λαῶν, ὅσοι μετηνέστευσαν ἀλλεπαλλήλως καὶ τελικῶς ἀπῆρτισαν τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν λαόν, ὅστις ἀποτελέσας ἐνιαῖον ἐθνικὸν φυλετικὸν σύνολον καὶ εὐσεβεῖς εἰς προσφόρους κλιματολογικοὺς ὄρους καὶ ὑπὸ καταλλήλους συνθήκας, ἐδημιούργησε τὸ θαῦμα τῆς ἑλληνικῆς ἰατρικῆς, τῆς πρώτης ἐπιστημονικῆς ἐκκόσμεως τῆς θεραπευτικῆς τέχνης τοῦ ἀνθρώπου.

Β'. — Ἀρχαία ἑλληνικὴ ἰατρικὴ.

1) Προϊπποκράτειος. Ἄν καὶ ἀνευρίσκωμεν ἴσχη προημένης πως ἰατρικῆς εἰς τὴν Ἄσπιαν Ἀνατολίην, Ἀφρικὴν κλπ. χιλιετηρίδας τινας πρὸ τῆς διαμορφώσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἰατρικῆς, ἐν τούτοις ὁμοῦ ἐλαχίστη ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις τῆς ἰατρικῆς τῶν ἀρχαίων ἀνατολικῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὴν ἀθηναίαν τῆς πρώτης πράγματι ἐπιστημονικῆς ἰατρικῆς, τῆς ἑλληνικῆς, ἣτις ἀναμοισθητικῶς παραμένει γνήσιον καὶ αὐτοφύεον προϊόν τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, ἀναπτυχθὲν κανονικῶς ἐν χρόνις προσφόροις καὶ ἐν χώρα κατ' ἐξοχὴν ἀρμοδιωτάτη» (Ἄρ. Π. Κούζης).

Πηγὴ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἰατρικῆς πρὸ

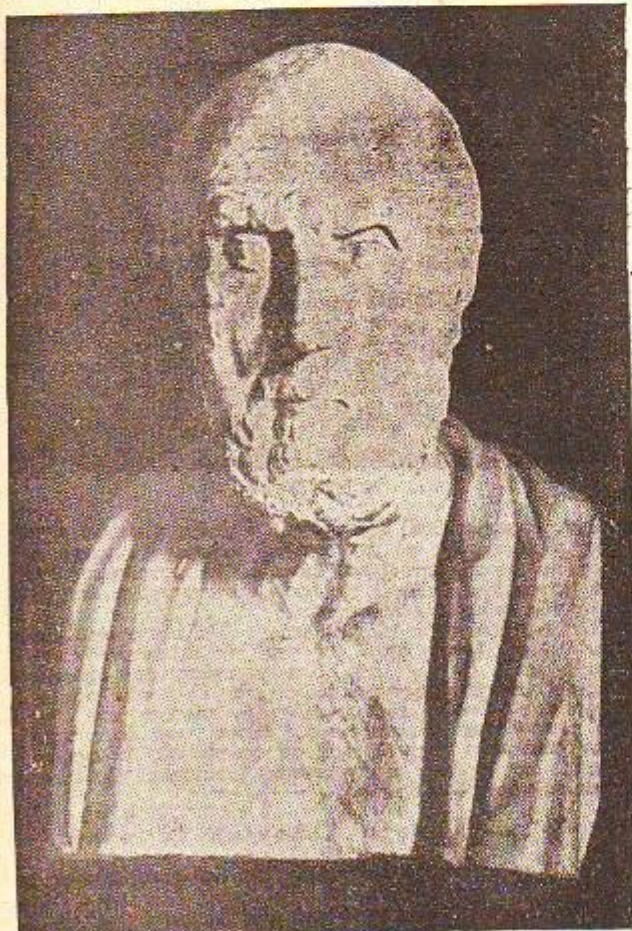

του Ίπποκράτους είναι τὰ εἰρησώματα τῶν Ἀσκληπιείων, τὰ ποιητικά ἔργα τοῦ Ὀμήρου, Πίνδαρου, Ἡσιόδου, Ἀλκαίου, Σαπφούς, τὰ ὄρφικὰ τέλησ χωρία μὴ ἱατρῶν συγγραφέων ὡς καὶ ἀποσπάσματα ἀπολεσθέντων ἔργων προϊπποκρατικῶν ἱατρῶν ἢ καὶ γινώμαι αὐτῶν διασωθεῖσαι εἰς τὰ ἔργα τῆς ἱπποκρατείου συλλογῆς κ.ά.

Θεουργικὴ καὶ ἱερατικὴ τὸ πρῶτον, εἶτα δὲ ἐμπειρικὴ καὶ λαϊκὴ ἢ ἱατρικὴ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διέγραφε βαθμῶν καὶ κατ' ὀλίγον τὴν ὁδὸν ἐκείνην ἢν κατέστησεν ἀληθῆ λεωφόρον ἐπιστήμης ὁ μέγας Ἱπποκράτης.

Κυριώτεροι ἱατρικαὶ θεότητες: ὁ Ἀπόλλων, ἱατρὸς τῶν θεῶν, ἐφευρέτης τῆς ἱατρικῆς, πέμπων τοὺς λοιμοὺς ἢ σώζων τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ αὐτοῦ: ἡ Ἄρτεμις, λοχεία θεὰ: ἡ Ἀθηνᾶ-Ἵγεία προστάτις τῆς ὑγείας τῶν ἀνθρώπων, ἡ Ἥρα, προστάτις τῶν τικτοσῶν τιμῶν λεχωίδων καὶ αὐστηρὰ τιμωρὸς τῶν ἀπίστων συζύγων. Δευτερεύουσαι ἱατρικαὶ θεότητες ἦσαν: ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ποσειδῶν, ὁ Ἑρμῆς, ἡ Εἰλείθυια, ὁ Προῖατος, ὁ Βάκχος, ὁ Πάν, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Ἀμφιάραος, ὁ Ἄμυνος. Ἡδὴ ὅμως ἀπὸ τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος ἡ λατρεία τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀσκληπιοῦ ἐξετόπισε σχεδὸν ὡς πρὸς τὴν ἱατρικὴν καὶ τὴν ὑγείαν τὴν λατρείαν παντὸς ἄλλου θεοῦ, ἡμιθέου ἢ ἥρωος.

Πρῶτος ἱατρὸς ἀναφαίνόμενος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ἱατρικῆς εἶναι ὁ Μελάμπους ὁ Ἀργεῖος, υἱὸς τοῦ Ἀμυθέωνος. Ἐξῆσε, κατὰ τὸν Μολέ, περὶ τὸ 1400 π.Χ., 150 ἔτη πρὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Κατέστη ἐνδοξὸς ἰδία διὰ τὴν θεραπείαν ὧν θυγατέρων τοῦ βασιλέως τοῦ Ἀργεῖος Προῖτου, τῆς Λυσιππῆς, τῆς Ἰφινόης καὶ τῆς Ἰσιανάσσης. Αὗται ἐπάσχον ἐξ ὑστερίας, ἀλλὰ καὶ φρενιτιδὸς καὶ ὀδυνηροῦ ἐκέλευματος συνεπεία σύνανισμου (Μολέ) κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον (διβλίον Β, γ 12) καὶ τὰς «Ἡρωϊκὰς Γενεαλογίας» γραφείσας ὑπὸ μαθητοῦ τῆς σχολῆς τοῦ Ἡσιόδου. Αἱ θυγατέρες τοῦ Προῖτου τέλεσ καταληφθεῖσαι ὑπὸ μανίας καὶ νοιῶνται εἰς αὐτὰς ἀγελάδας ἐτρέψθησαν ἐπὶ τὰ ὄρη μυκώμεναι. Τὸ εἶδος τῆς μυχοπαθείας ταύτης ταχέως κατέστη κοινὸν καὶ πλείσται ἄλλαι γυναῖκες τοῦ Ἀργεῖος καὶ ἔλιπον τὰς οἰκίας τῶν ἀκολουθήσασα ὀλόγυμοι τὰς θυγατέρας τοῦ Προῖτου εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰ δάση. Ὁ Μελάμπους ἔκ ἐθεράπευσε δι' ἑλλεβόρου. Τὸ πρᾶγμα μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἡρόδοτος (διβλίον Θ' κεφ. 33). Ὡς πληρωμὴν αὐτοῦ ὁ Μελάμπους ἔλαβε τὸν ἐν τρίτον τοῦ βασιλείου τοῦ Ἀργεῖος καὶ τὴν μίαν θυγατέραν τοῦ Προῖτου ὡς σύζυγον, ἐπίσης δὲ ἐξήτησε καὶ ἔλαβε

Ἱπποκράτης. Μαρμαρινὴ προτομὴ εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούδρου.

ἐν εἰσέτι τρίτον τοῦ βασιλείου διὰ τὸν ἀδελφόν του Βίαντα. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον ἐπίσης εἰσήγαγεν εἰς τὸ Ἄργος τὴν λατρείαν τοῦ Διονύσου καὶ τὰς Φαλλοφορίας: «Ἐλλῆσι γὰρ

δὴ Μελάμπους ἐστὶν ὁ ἐξηγησάμενος τοῦ Διονύσου τὸ τε ὄνομα καὶ τὴν θυσίαν καὶ τὴν πομπὴν τοῦ φαλλοῦ» (διβλίον Β' κεφ. 48).

Βροδύτερον ὁ Μελάμπους ἐθεράπευσε καὶ τὴν μανίαν τῶν γυναικῶν τῆς Μεσσηνίας (Ἀπολλόδωρος διβλ. Α κεφ. 9, 13), ὡς καὶ τὴν ἀνικανότητα τοῦ Ἰφίκλου διὰ σκαρίας σιδήρου (Ὀμηρος, «Ὀδύσσεια» Λ 235). (Βλέπε ἐπίσης λέξιν Μυθολογικὴ Ἱατρικὴ).

Ὁ Κένταυρος Χείρων, ἐμπειρικὸς θεραπευτὴς ἀλλὰ καὶ

Κόλιξ τοῦ Μουσείου Βερολίνου τοῦ 490 π.Χ. περίπου. Φέρει τὴν ἐπιγραφήν ΣΩΣΙΑΣ ΕΠΟΙΗΣΕ καὶ παριστᾶ τὸν Ἀχιλλεῖα ἐπιδένοντα τὸ τραῦμα τοῦ Πατρόκλου. Ἡ ἀγγειογραφία αὐτὴ θεωρεῖται ὡς ἐν ἀπὸ τὰ καλύτερα ἔργα τοῦ μεγάλου ἀγγειογράφου Εὐφρονίου. Ἡ ἀδεξιότης τῶν κινήσεων τοῦ Ἀχιλλεῖος καὶ τὰ ἄκρα τοῦ ἐπιδέσμου μὲ τὸν ὅποιον προσπαθεῖ νὰ ἐπιδέσῃ τὸ τραῦμα τοῦ φίλου του, δεκνύουν ὅτι ὁ ἥρωας δὲν ἔχει πείρην νοσοκομειακῆν, ἡ δὲ ἀπόδοσις ὑπὸ τοῦ ζωγράφου εἶναι πραγματικῶς τέλεια.

διδάσκαλος τῆς ἱατρικῆς, τῆς ἠθικῆς καὶ ἀστρονομίας, διὰ τέλεσ προσηγῆς τῶν Ἀργοναυτῶν. Κατόκει εἰς σπῆλαιον τοῦ Πηλίου. Οὗτος ἐκαλλιέργησε τὰ πρῶτα θεραπευτικὰ φυτὰ. Ἦτο λαμπρὸς θεραπευτὴς. Ἀναφέρονται ὡς ἔσοχα ἔργα του ἡ θεραπεία τῆς τυφλώσεως τῶν Φοινίκων, οὗς ὁ Ἀμύντωρ ἐτιμώρησε δι' ἐγκλημα καθοσιώσεως.

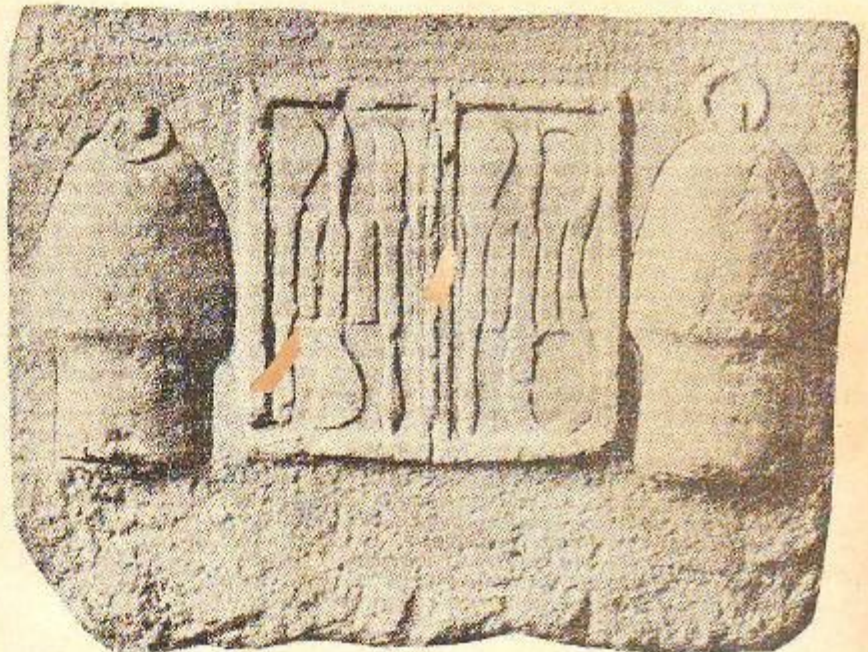
Μαθητὴς τοῦ Χείρωνος διετέλεσεν ὁ Ἀσκληπιός. Οὗτος, ἡγεμὸν τῆς Τρίκκης καὶ Ἰθώμης τῆς Θεσσαλίας καὶ ἐν ταῦ τῷ λαμπρὸς ἱατρὸς κατὰ τὸν Ὀμηρον καὶ Πίνδαρον, κατὰ δὲ τὸν Ἡσιόδον θεὸς τῆς ἱατρικῆς. Κατεῖχε τὸ μυστήριον ἐπολυπήμονας ἀνθρώποισιν ἴσθαι νόσους (Πίνδαρος, Πύθιον, 1, 46), γενόμενος αὐτὸς δημιουργὸς τῆς ἱατρικῆς τέχνης καὶ πρῶτος ἐπιστήμων-ἱατρὸς, ἀφροῦ «πρὸ δὲ Ἀσκληπιοῦ τέχνη μὲν ἱατρικὴ οὕτω ἦν ἐν ἀνθρώποις, ἐμπειρίαν δὲ τίνα οἱ παλαιοὶ εἶχον φαρμάκων καὶ βοτάνων οἷα παρ' Ἑλλησι Χείρων ὁ Κένταυρος ἠπίστατος καὶ οἱ ὑπὸ ταύτου παιδεύθεντες ἥρωες» (Γαληνός, Εἰσ. ἢ Ἱατρ. ἐκδ. Κύθηρ, τ. 14, σελ. 674), ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος τῆς ἱατρικῆς τῶν υἱῶν καὶ ἀπογόνων του: «μαθητὰς τῆς ἱατρικῆς κατελίπει τοὺς ἐκγόνους...» (Πλάτων, «Πολιτεία», 1, 599). Ὁ Ἀσκληπιός, κατὰ τὸν Πίνδαρον, τὸν Ἀπολλόδωρον, τὸν Ξενοφῶνα κ.ά., ἐθεράπευε χρησιμοποιοῦν φάρμακα, χειρουργικὰς μεθόδους, φλεβοτομίαν καὶ ἐπιβάδας, ἀλλὰ καὶ νεκροὺς ἐτιμώρησε δι' ὁ καὶ διαμαρτυρηθέντος τοῦ Πλούτωνος εἰς τὸν Δία διότι ὁ Ἄδης ἠρημυτο, κατεκάθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν διὰ κεραυνοῦ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀπόλλων ὅμως ἐτιμώρησε τοὺς Κύκλωπας, οἱ ὅποιοι κατεσκεύασαν τὸν κεραυνόν, τὸν δὲ υἱὸν ἐθέρην ὡς ἀθάνατον εἰς τὸν Ὀλύμπου. Ἡ ἀποθέωσις αὐτῆ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔλαβε χώραν περὶ τὰ πενήκοντα ἔτη πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου (Ἀπολλόδωρος, Κλήμης Ἀλεξανδρεῖς). Κατέλιπε δύο υἱοὺς, τὸν Μαχάωνα καὶ τὸν Ποδαλείριον, ἡγεμόνας τῆς Τρίκκης καὶ τῆς βραχάδους Ἰθώμης τῆς Θεσσαλίας, ἱκανωτάτους ἱατροὺς καὶ γενναίους μαχητὰς κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον. Ἔσχεν ἐπίσης θυγατέρας τὴν Ὑγείαν, τὴν Ἰασώ, τὴν Πανάκειαν, τὴν Αἰγλήν καὶ τὴν Ἀκασώ, τῶν ὁποίων τὰ ὄνόματα συμβολίζουν καταστάσεις ὑγείας καὶ θεραπείας. Ὁ Μαχάων καὶ ὁ Ποδαλείριος ἱδρυσαν πρὸς τιμὴν τοῦ πατρὸς αὐτῶν τοὺς πρῶτους νοσο-θεραπευτήρια, τὰ Ἀσκληπιεία. Ταῦτων τὰ ἐπισημότερα ἱδρῦθησάν ἐν Τρίκκῃ, Ἐπιδαύρῳ, Ἀθήναις, Δῆλῳ, Κεγχρεαῖς, Κυλλήνῃ, Τροιζηνίᾳ, Πάτραις, Κῶ, Κνίδῳ, Ρόδῳ, Κρήτῃ, Ἄργεϊ, Ἐλευσίνῃ, Καλύμῳ, Σάμῳ, Κρότωνι, Περγάμῳ, Ρώμῃ κλπ., φαίνεται δὲ

δι· ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ὑπερέβαινε τὰ 300. Κινεῖ τὸν θαυμασμὸν ἡ τελεία ὀργανώσις τῶν νοσηλευτικῶν τούτων ἰδρυμάτων ἤδη ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος καὶ πρὶν ἔτι. Τὸ Ἐπιδημιολογικὸν Ἐπιδημιολογικὸν φέρ' εἰπεῖν ἀνήκειν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν παιδιατρικῶν. Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Π. Καβάδα ἤλθον εἰς φῶς ἐρεθίσματα πάντων τῶν οικοδομημάτων τοῦ Ἀσκληπείου τούτου, ὡς τὸ θέατρον, τὰ προπύλαια, ὁ ναὸς ἢ τὸ ἱερόν μετὰ τοῦ θησαυροῦ, τὸ στάδιον, τὸ ἄβατον ἢ κατακλιτήριον, ἡ θάλας, τὸ παλαιὸν ἱερόν, ὁ οἶκος τῶν ἱερέων, τὸ γυμνάσιον, τὸ λουτήριον, ἡ διδασκαλὴ, τὸ καταγώγιον, ὁ μέ-

Γόργασον, τὸν Νικόμενον, τὸν Πολεμοκράτην, τὸν Ἀλεξάνδρον καὶ τὸν Σαῦρον.

Ὁ Ποδαλείριος ἦτο παθολόγος, νοσηλευτὴς δὲ τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Νισύρου Δαμαίθου Σύρονος, ὑπῆρξε πρόγονος τοῦ μεγάλου Ἱπποκράτους, ὅστις ὑπῆρξε 17ος ἔκγονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ 18ος τοῦ Ἀπόλλωνος κατὰ τὴν ἑξῆς σειράν: Ἀπόλλων, Ἀσκληπιός, Ποδαλείριος, Ἱππόλοχος, Σώστρατος Α', Δάρδανος, Κρίσαμις Α', Κλεωπύδα, Θεόδωρος Α', Σώστρατος Β', Κρίσαμις Β', Θεόδωρος Β'

Ἀναθηματικὴ πλάξ ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἀθήναις, ἐπὶ τῆς ὁποίας παριστάνονται χειρουργικὰ καὶ ἱατρικὰ ἐργαλεῖα. Εἰς τὸ μέσον διακρίνονται διαφόρων σχημάτων ἐργαλεῖα, ἑκατέρωθεν δὲ ποτήρια διὰ βεντούζας.

Ἀσκληπείου ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ μεγάλου ἱεροῦ ἢ προθιεῶνος (= διευθυντοῦ), τοῦ Πυροφόρου βοηθοῦ τοῦ πρώτου, τῶν ἱερομνημόνων, οἵτινες ἦσαν οἱ θεραπευταί, οἱ μαλάκται, οἱ ὑδροθεραπευταὶ κλπ., τῶν θεραπευτῶν, ἦτοι τῶν πρακτικῶν νοσοκόμων, τῶν γυναικῶν-ἱερέων ἀγκουσῶν εἰς τὴν τάξιν τῶν ζακόρων ἢ νακόρων. Ἀπὸ τοῦ προσωπικοῦ ταῦτο μόνον οἱ ἀνώτεροι κατὰ τὰ πρῶτα ἦσαν μεμνημένοι εἰς τὰ θεραπευτικὰ μυστήρια τῆς ἱατρικῆς συμφωνίας πρὸς τὸν νόμον: «... τὰ ἱερὰ ἔντα πρῆγματα ἱεροῖσιν ἀνθρώποισι δεικνύται, θεδῆλοισι δὲ οὐ θέμις ποῖν ἢ τελεθῶσιν ὀργίοισι Ἐπιστήμης». Αἱ ἀπόρηται αὐταὶ γνώσεις μετεδίδοντο ὑπὸ τῶν μεμνημένων εἰς τοὺς υἱοὺς τῶν κατὰ τὰς τελευταίας μόνον στιγμῶν τῆς ζωῆς αὐτῶν (Λουκιανός, Τραγ., στ. 271). Νοσήματα γενικὰ ἐθεραπεύοντο εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον καὶ τὰ πλέον ἀξιολογηθέντα ἀνεγείναντο εἰς μαρμαρίνας πλάκας ἐξ ὧν διεσώθησαν δύο, ἀνακαλυφθεῖσαι εἰς τὴν ἄβατον, πλησίον τοῦ ἱεροῦ φρέατος. Εἰς ταύτας ἀναπέσσονται νοσήματα: 8 παθολογικά, 7 χειρουργικά, 7 ὀφθαλμολογικά, 6 μαιευτικά, 3 νευρολογικά, 3 δερματολογικά, 1 αὐρολογικόν, 1 ψυχιατρικόν κλπ. Σημειοῦνται μετὰ τῶν νόσων ρευματισμοί, ὕδρω, πνευρίτις, ποδάγρα, ἀγκυλώσις, λιθίασις, ἀνονα ἔλκη, χρισάδωσις, φλεγμονὴ τραύμα ἐλεφάντων, διαταραχαὶ κνήσεως, ἀδράνεια μήτρας, στειρώσις, ὀφθαλμία, ἐλεφαρόπρωσις, ἀφασία, παραπληγία, ἔρπης, φαλακρότης, φθειρίσις κλπ. Αἱ θεραπείαι ἐνηργούντο ἐπὶ πληρωμῇ «ἰατρῶν». Τυφλὸς ἀνακτήσας τὴν ὄρασιν αὐτοῦ κατὰ τὸ Β' ἱεῖμα τῆς Β' πλάκας τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ δυστροφία κατὰ τὴν καταβολὴν τῆς κωνιοσμένης ἀμοιβῆς, ἐτιμαρτήθη δι' ἐκ νέου τυφλώσεως.

Ἡ λειτουργία τῶν Ἀσκληπειῶν συνεχίσθη μέχρι τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, ὥστε δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἐκ Τρικῆς θαυματουργὸς ἱατρός ἐλατρεύθη ἐπὶ 1000 συναπτά ἔτη.

Οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπῆρξαν πρόγονοι σειράς ἱατρῶν, Ἀσκληπιάδων ἀποκληθέντων ὀνόματι μετὰ τῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις ἐργαζομένων ἱατρῶν.

Ὁ Μαχάων ὑπῆρξε μᾶλλον χειρουργός, ἔσχε δὲ υἱοὺς τῶν

Σώστρατος Γ', Νέβρος, Χρύσης, Γνωσίδικος, Ἱπποκράτης Α', Ἡρακλείδης, Ἱπποκράτης Β' ὁ μέγας.

Εἰς τοὺς 45η ἀναφερθέντας προἱπποκρατεῖους ἱατροὺς βεβαιώσαμεν τὸν Κτησίαρχον καὶ Κτησίονον, ἱατροὺς ἐκ Κνίδου, καὶ ἄλλους, οἵτινες ἦσαν ὄχι μόνον Ἀσκληπιάδαι, ἀλλὰ καὶ δημοῖοι, ἢ ἰδιωτεύοντες ἱατροί. Ἀναφέρονται οὕτω ὁ Πυθοκλής, ὁ Μυσημίανος, ὁ Εὐρυφῶν, ὁ Ἡρόδικος, ὁ Κτησίας, ὁ Πολύκλειτος, θεραπεύσας τὸν τύραννον τοῦ Ἀκράγαντος Φάλαριν ἐκ βαρείας νόσου (655 π.Χ.), ὁ Δημοκλῆς ὁ Κροτωνιάτης, υἱὸς τοῦ Καλλιφάντος, οἱ ἱατροφιλόσοφοι Ἀλκυαίην καὶ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Πολύκριτος, ὁ Αἰνείος, ὁ Ἀπλανίδης, ὁ Μελάμβιος, ὁ Καλλίγωτος καὶ ἄλλοι. Ἀλλὰ καὶ οἱ φιλόσοφοι Πυθαγόρας, Ἀναξαγόρας, Δημόκριτος, Λεύκιππος καὶ ἄλλοι προἱγονοὶ τὰς γνώσεις τῆς ἱατρικῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πολλὰκις πειραματιζόμενοι καὶ ἐρευνῶντες. Ἡ πρό τοῦ Ἱπποκράτους ἱατρικὴ ἐν Ἑλλάδι εἶχεν ἤδη λαμπρὰν προαχθῆ, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐπιφανῆ μαρτυρίαν. Εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ἱατρικὴν εἶχεν ἐπιπροσθετῆ ἡ ἐν τοῖς νοσίοις τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἱερατικὴ, εἰς ταύτας δὲ οὐκ ὀλίγον συνεβάλλετο ἡ ἐν ταῖς παλαισταῖς καὶ γυμνασίοις ἱατρικῆς τῶν γυμνασίων καὶ ἱατρολεπιτῶν, πρὸς δὲ αἱ ἱατρικαὶ ἀντιλήψεις τῶν φιλοσόφων ἀπῆρτιζον πᾶσαι μίαν ἤδη περίοδον θεραπευτικὴν τέχνην. Ἡ στρατιωτικὴ ὑγειονομικὴ ὑπηρεσία ἀρίστα ἦτο ὄργανομένη, κατὰ τὴν ἐπιφανῆ μαρτυρίαν τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος. Ἡ ἱατρικὴ διδασκαλὴ ἦδη καὶ εἰς σχολὰς, ὡν πλεόν ἐπιστρέφει αἱ ἐν Κνίδῳ, Κῷ, Κυρήνῃ, Ρόδῳ, Κρότωνι, Σικελίᾳ (περὶ οὗ ἐλ. λ. Σχολαὶ Ἱατρικαί). Οἱ ἐξερχόμενοι τῶν σχολῶν τούτων ὑπισχυοῦτο τήρησιν ὡσιμῶν βασικῶν διατάξεων, ὀμνύοντες ὄρκον (βλέπε λ. Ὀρκος Ἱατρικός), κατέβαλλον δὲ διδασκτὰ διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἱατρικῆς, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλάτωνος, Ἱάτρωνται βασιμῶν καὶ κατ' ὀλίγον ἀνεγνωρίσθησαν μετὰ τὴν Ἀγνοδίκην, ἀπεκαλύφθη δὲ ἀκαταρτίδες, ἱάτρωνται, ἱατρομαίαι, ὀφθαλμοί κ.λ.π. Τοιαύτη ὑπῆρξε καὶ ἡ μέτη τοῦ Ἰσοκρίτου φιλοσόφου Σωκράτους. Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐλειάναν τὸ ἔσα-

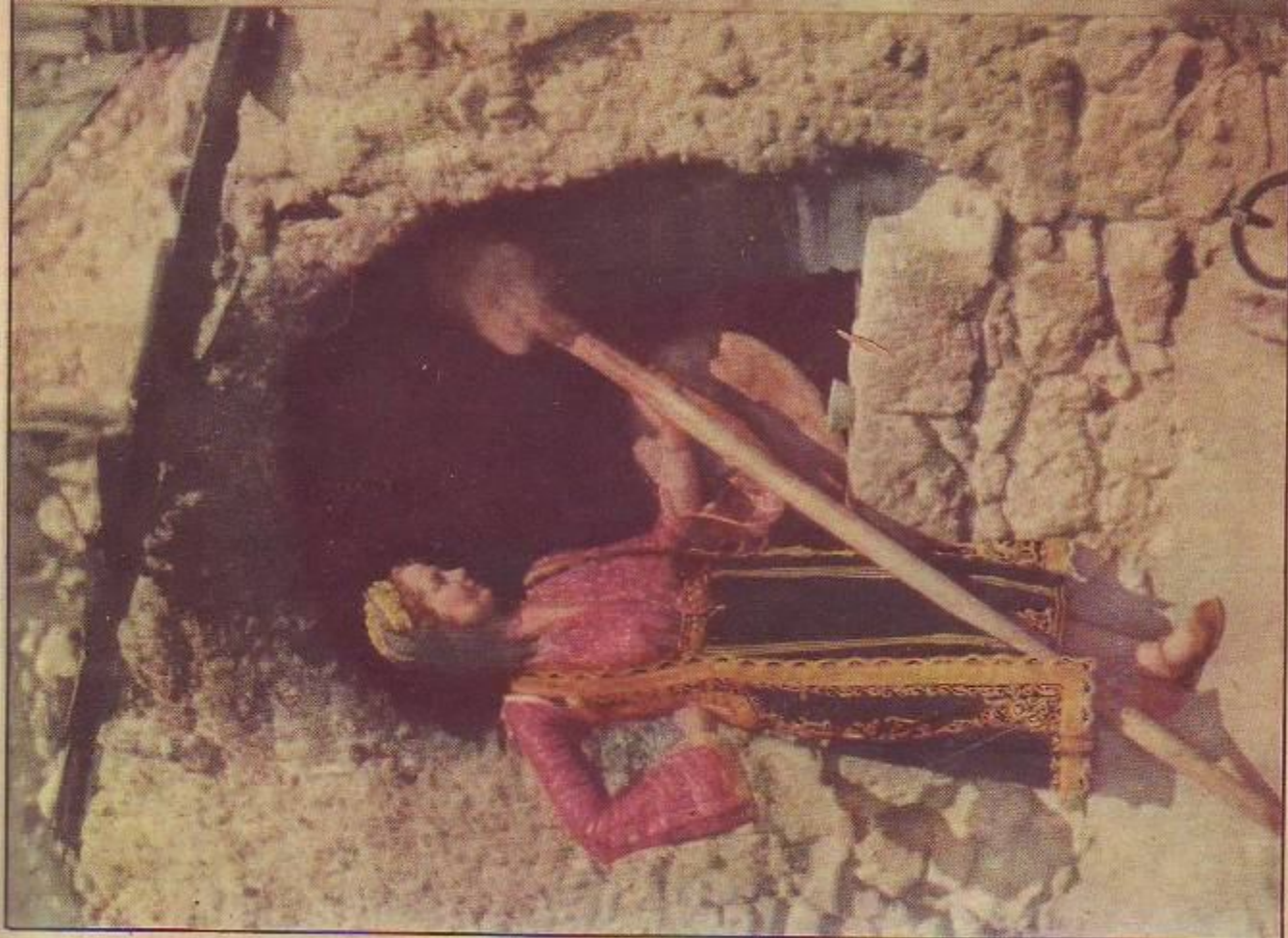

Ἑλληνικὴ Κλινικὴ, ἐξ ἀγγειογραφίας τοῦ 480 περίπου π.Χ. Εἰς τὸ μέσον κἀθηται ὁ ἱατρός καὶ κάμνει ἀραίμαξιν ἀσθενούς μετὰ νερόν ἐκ τῆς φλεβῆς τοῦ βραχίονος, ἐνῶ τὸ αἷμα ρέει εἰς λεκάνην, ἡ ὁποία εὐρίσκειται πρὸ τῶν ποδῶν του. Ἐπάνω καὶ ὀπισθεν τοῦ ἱατροῦ, εἶναι κομρασμένοι τρεῖς σκύλοι (βεντούζες). Πρὸς τὰ δεξιὰ κἀθηται ἄλλος ἀσθενὴς καὶ ἀναμένει τὴν σειράν του. Ὁ ἀριστερὸς τοῦ βραχίονος φέρει ἐπίδειξιν εἰς τὸ ὕψος τοῦ δικεφάλου μύου. Τὸ πρόσωπον ἔπει ἱατρίαν ὀπισθεν τούτου μοῖζει ἕνα ἄνθος, προφανῶς διὰ τὴν ἀποφύγη μάλινον. Ὀπισθεν τοῦ ἱατροῦ ἄλλος ἀσθενὴς μετὰ ἐν τῷ πόδι στηρίζεται ἐπὶ μίᾳ ράβδῳ. Δίπλα του εὐρίσκειται ἕνας νάνος, ἡ δυσαναλογία τῆς κεφαλῆς τοῦ ὀπίου καὶ ἡ παραμόρφωσις τῶν ἄκρων του δίδουν τὴν τυπικὴν εἰκόνα τῆς ἀχονδροπλασίας. Τὸ παραμορφωμένον κυφὸν σῶμα του καλύπτεται ἀπὸ πυκνὰς τρίχας. Ἐνός ἄλλος ἀσθενὴς μετὰ ἐπίδειξιν εἰς τὴν κεφαλὴν, ὀμνίζει πρὸς τὸν νάνον στηριζόμενος ἐπὶ μακρᾷ ράβδῳ.

Ἑλληνικαὶ ἀμφιέσεις : Ἀριστερά : Ἡπειροῦ, Δεξιά : Γιθά -Μακεδονίας. (Ἡ περὶσημος διὰ τὴν κομφορτά της ἐνδυμασία τῶν γυναικῶν τοῦ Γιθά εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιότερων ἐλληνικῶν ἐνδυμασιῶν. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ κολλῶ-

γμα Ιατρών, τὸν ἀναζητούντων ματαίως ἓνα μίτον πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας ἀναπαύεται ὁ δεύτερος μετὰ τὸν Ἱπποκράτη κολλασὸς τῆς ἑλληνικῆς ἱατρικῆς, ὁ Γαλῆνος (131 μ.Χ.); ὅστις ἀπέβη ὁ ἄλλῃς δικτάτωρ τῆς ἱατρικῆς διδασκαλίας μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος («Γαλῆνος ἔφη»). Γεννηθεὶς ἐν Περγάμῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, υἱὸς τοῦ μαθηματικοῦ, ἀστρονόμου καὶ φοιτητὸν Νικίως ἐπορεύσατο τὴν ἱατρικὴν εἰς τὴν γενέτειράν καὶ εἰς Ἀλεξανδρείαν. Εἰς ἡλικίαν 31 ἐτῶν ἐγκαθίσταται εἰς Ρώμην τάχιστα φημισθεὶς καὶ μεγάλως τιμώμενος ὑπὸ τῶν αὐτοκράτων Μάρκου Αὐρελίου, Λευκίου Οὐήρου, Κομμόδου καὶ Ποπλίου Περτινάκτου. Ὁ πρῶτος τούτων ἐχάραξε τιμητικῶς πλάκα με ἐπιγραφὴν φέρουσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ τὸν τίτλον «Ἀυτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων» ὡς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Γαλῆνου με τὸν τίτλον «Ἀυτοκράτωρ τῶν Ἰατρῶν». Ἐδίδαξε δημοσίᾳ τὴν ἱατρικὴν βάσει τῶν Ἱπποκρατείων ὑποθέκων, ὡς ἀνέλεν, ἔκρινε καὶ συνεπλήρωσε. Εἰργάσθη σχεδὸν ἐπ' ὅλων τῶν κλάδων τῆς ἱατρικῆς, εἰς δὲ τὰ πλεῖστα τὸν ἀριθμὸν ἔργων του διασώζει ἀσπασμάτια ἀπολεσθέντων ἔργων παλαιότερων ἱατρῶν. Θεωρεῖται

πρὸς τὸν 16 Λόγου, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Τραλλιανὸς συγγράμας δωδεκάβιβλον κ.ά., ὁ Ἰερῶφιλος ὁ Σοσιπῆς, ὁ Θεόφιλος ὁ Πρωτοσπαθάριος ἢ Μοναχὸς, ὁ Στέφανος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ Παῦλος ὁ Αἰγυπτῆς, ὁ Ἰωάννης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ Ἀσαὸν ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ Μελέτιος ὁ Μοναχὸς, ὁ Θεοφάνης Νόμος, ὁ Κώνστας ἢ Μιχαὴλ Ψελλῶς, ὁ Συμεὼν ὁ Πρωτοβεστιάριος καὶ Μάγιστρος Ἀντιοχείας ὁ καὶ Σπῆθς καλούμενος, ὁ Δαρμαστῆς, ὁ Νικήτας, ὁ Συνέσιος, ὁ Δημήτριος Πεταγομένος, ὁ Νικόλαος ὁ Μυρσῆς, ὁ Ἰωάννης ὁ Ἀκτουάριος, ὁ Ἰωάννης Μανουὴλ Ἀργυροπούλος κ.ά. Ἰδιαιτέρως δεόν τὰ ἐξαρθοῖν αἱ ἐργασίαι τῶν Βυζαντινῶν ἱατρῶν ἐπὶ τῶν σιελογόνων ἀδένων, τῶν ἀνευρυσμῶν, τῆς αἰμοστασίας, τῆς ἐπιδερμολογίας, τοῦ ὄργάνου τῆς ἀσφρήσεως, ὑποστηρίξεως τοῦ περινέου κατὰ τὸν τοκετὸν, τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ ἐμβρύου, τῶν ἐνδομητρίων πύσεων, χρήσεως ἐπιπλάσσεως ἤτοι ὑπέρσκασις, κοιλτικῆς ὑστερεκτομίας κλπ. προδίδουσαι καὶ πρωτοτυπίαν εἰς τοὺς μῆτρας τῆς Βυζαντινῆς ἱατρικῆς, τοῦθ' ὅπερ ἀναγνωρίζει ἐν μέρει καὶ ὁ Κρουμβάχερ διὰ τὸν Ἀέτιον τοῦ Ἀμιδηνῶν. Ἀλέξανδρον τὸν Τραλλιανόν, Παῦλον τὸν Αἰγυπτῆν, Νικόλαον τὸν Μυρσῆν καὶ Ἰωάν. τὸν Ἀκτουάριον, Βεβαίως οἱ ἐκπρόσωποι οὗτοι τοῦ δύνοντος πλέον ἑλληνικοῦ πνεύματος δὲν εὐρίσκονται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον με τοὺς αἰγληντας ἀστέρας τοῦ Ἑλληνικοῦ Θασύματος τοῦ Χριστοῦ Αἰῶνος, ἀλλ' ὁμοῦ καὶ τοιαῦτοι ὡς εἶναι, εἶναι πολὺ ἀνώτεροι τῶν ἐν τῇ Δύσει συγχρόνων ὁμοτέκνων τῶν, οἵτινες οὐδὲμίαν ἔχουν τὰ παρουσιάσαν ἔστω καὶ ἐτερόφυτον ἐργασίαν, τῆς ἱατρικῆς εὐρισκομένης ἐπι παρ' αὐτοῖς εἰς τὸ στάδιον τῆς δεισιδαιμονίας καὶ μαγείας. Ἡ δὲ ὑπερ τῶν ἀπόρων καὶ πασχόντων μέριμνα τῶν Βυζαντινῶν ἀποτελεῖ μοναδικὸν παράδειγμα ὄχι μόνον διὰ τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον ἀλλὰ διὰ τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἀπείρο, ξενῶνες (βλ.λ.), τὰ νοσοκομεία δηλαδή, τὰ γηροκομεία, τὰ λεπροκομεία, τὰ λοκακομεία (μαϊευτήρια), τὰ θροστοτροφεία, τὰ ὄρανοτροφεία, ἀποτελοῦν ὄχι μόνον ὑπέρογα δείγματα ἀλτρουϊσμοῦ πηγάζοντα ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ πρότυπα ἰδρύματα εἰς τὰ ὅποια ἐκαλλιεργεῖτο καὶ ἐδιδάσκετο ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη. Ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα τοιαῦτα ἰδρύματα ἀναφέρονται ὁ Ξενὸν τοῦ Σαμῶν, ἡ Βασιλεία, ὁ Ξενὸν τῆς Μονῆς Κοσμοστέρας, ὁ Ξενὸν τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, ὁ Ξενὸν τοῦ Κράλη, οἱ ξενῶνες τῆς Ἀγίας Εἰρήνης, τοῦ Ἀρματίου, τῶν Εὐδαύλου, τῶν Ἰσιδῶρου καὶ

Εἰκόνες ἀνατόμους ὤμου (ἀριστερά) καὶ σιαγῶνος (δεξιὰ) ἐκ χειρογράφου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἱατροῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Κιτιέως. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ αὐτοῦ ὡς συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς τὴν πραγματικῶς θουμοσπὴν περιγραφὴν τοῦ Ἱπποκράτους περὶ ἐξαρθρώσεων τῶν ἄκρων καὶ τῆς σιαγῶνος καὶ περὶ τῶν προκαλουμένων ἐκ τούτων παραμορφώσεων. Οἱ τρόποι καὶ τὰ μέσα τῆς ἀνατόμους τῶν τοιούτων ἐξαρθρώσεων ὅπως περιγράφονται εἰς τὴν «Χειρουργικὴν συλλογὴν» τοῦ ἱατροῦ Νικήτα (11ος αἰών), ὅστις εἰργάσθη βάσει τῶν χειρουργικῶν πραγματείων τοῦ Ἱπποκράτους, τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἄλλων ἱατρῶν, ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ σήμερον τῶν Ἱπποκρατείων παράδοσιν ἀκολουθοῦμεν ἐν προκειμένῳ, ἐπινοήσαντες προσθέτας τὴν ἀναίσθητοποίησιν τοῦ πάσχοντος.

πάθη τῆς φυσιολογίας, τῆς ὑγιεινῆς (γενικῆς, ψυχικῆς, σχολικῆς), τῆς ὀρθοπαιδικῆς ὡς καὶ ἰδρυτῆς τῆς φαρμακολογίας καὶ τῆς φαρμακευτικῆς «παρουσιάσαν φωτεινὸν παράδειγμα ἱατροφαρμακευτικοῦ θουμοσπῆς». Σήμερον ἐτι τὰ φαρμακοτεχνικά σκευάσματα ἀποκαλοῦνται γαλῆνικὰ φάρμακα καὶ ἡ φαρμακοτεχνία γαλῆνικὴ φαρμακευτικὴ.

Ὁ Πεδάνιος Διοσκορίδης ὁ Ἀναξαρεῦς, 40 μ.Χ. ἐπίσης μαθητεύσας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἶναι γνωστότατος διὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ περὶ «ἱατρικῆς Ὑγῆς», ὅπερ ἀποτελεῖ φαρμακολογικὴν ἐγκυκλοπαιδεῖαν ἰσχύσαν ὡς ἐπίσημος φαρμακολογία μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος. Ἐκ τοῦ ἔργου τούτου προέρχονται καὶ τὰ ἱατροσόφια περὶ τὴν κατώτερη.

Εἰς τὴν περίοδον ταύτην ἀνήκουν ὡσαύτως ὁ Ἀρεταῖος, ὁ Ρούφος, ὁ Σωρανόσις ὁ Ἐφέσιος κ.ά.

Ε' Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ Ἱατρικὴ ἢ Βυζαντινὴ Ἱατρικὴ.

Οἱ Βυζαντινοὶ ὄχι μόνον διεφύλαξαν μέγα καὶ σοβαρώτατον μέρος ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἱατρικῶν ἔργων, τοῦ ὑπολοίπου αὐτῶν ἀπολεσθέντος κατὰ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων, ἀλλὰ καὶ ἐσημείωσαν πρωτότυπον τινα ἐπίδοσιν εἰς τινος κλάδους, ὅπως ἡ χειρουργικὴ, ἡ ὀφθαλμολογία, ἡ μαϊευτικὴ καὶ γυναικολογία, ἡ ὠτορρινολαρυγγολογία, ἡ θεοαπειτικὴ κλπ. Πλὴν τούτων, ὅτι ἰδιαιτέρως χαρακτηρίζει τὴν βυζαντινὴν περίοδον εἶναι ἡ κοινωνικὴ πρόνοια διὰ τὴν νόσον, τὴν γῆρας, τὴν κήσιν καὶ λοχείαν, τὴν βρεφοκομίαν καὶ τὴν παιδοκομίαν. Τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἱατρικῆς ἀγλαΐζον περίσημοι ἱατροὶ ὡς ὁ Ὄρειβάσιος, 325 μ.Χ., ἀρχίατρος καὶ φίλος τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, συγγράψας μέγα ἐγκυκλοπαιδικὸν ἱατρικὸν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἱατρικαὶ Συναγωγαὶ» κ.ά., ὁ Φιλάγιος, ὁ ἱατροσοφιστῆς Ἀδαμάντιος, ὁ Θεόδωρος Πρισκιανὸς ἀρχίατρος τοῦ Γρατιανοῦ, ὁ φιλόσοφος Νευέσιος, ὁ Ἰάκωβος Ψύχρητος, ὁ Ἀσκληπιόδοτος, ὁ Παλλάδιος ὁ Σεβῆρος, ὁ Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνῶς ἀρχίατρος τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, συγγράψας ἐπίσης ἱατρικὴν ἐγκυκλοπαιδεῖαν εἰς τέσσαρας τετραβιβλίου

Ἀρκαδίου, ὁ παρὰ τὸ Στάδιον ξενῶν, οἱ ξενῶνες τῆς Ὀξείας, τῶν Ναρσσοῦ, τῆς Χρηστοδότης, τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας, ὁ ἐν τῇ συνοικίᾳ Δευτέρου ξενῶν, οἱ ξενῶνες Ρωμαίου τοῦ Λεκαπνοῦ, τοῦ Λιδῶς, τῆς Ἑλένης, τὰ νοσοκομείον ἐν τῇ ἱερῇ Ἀγίῳ Γεωργίῳ Μαγγάνων, τὸ παρὰ τὴν Μοῆν τῆς Εὐεργετίδος νοσοκομείον, ὁ ξενὸν τῆς Κεχαριτωμένης, Ἐκ τῶν γηροκομείων ἀνασέσασιν τὰ Ψωμάθως, Φλωρεντίου, Δεξιοκράτους, Ἀνθεμίου, Πράσινα, Πέτρου, Καρανοῦ, Ναρσσοῦ, Σεθῆρου, Γηραγᾶθης, Εὐγενίου, Κύφης, Ἑλένης καὶ Ἀρματίου. Ἐκ τῶν λοβοκομείων σημειοῦμεν τὸ ἐν τῇ Βασιλειᾷ, τὸ Ἀργυροῦν, ὁ Ὄσιος Ζωτικός κλπ. Μαϊευτήρια ἀναφέρονται ἐν τῇ Βασιλειᾷ, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ ἐπιτὰ ἰδρυμένα ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεῆμονος ἀρχομένου τοῦ 7ου αἰῶνος. Τὰ ἰδρύματα ταῦτα ἐλειταύουσαν λίαν εὐρύθμως καὶ ὑποδειγματικῶς.

Ὁ ξενὸν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, φέρ' εἰπεῖν, περὶ τοῦ ὁποῖου ἔχομεν λεπτομερικῶς πληροφορίας ἐκ τοῦ «Τυπικοῦ» τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Β' αὐτοκράτορος Κομνηνοῦ (1136 μ.Χ.). Ἦτο ἐν τῶν τελευταίων νοσοκομείων τοῦ Μεσαιῶνος, ἀποτελούμενος ἀπὸ τὰ ἐξῆς ἰδρύματα: τρικλιναῖον τῶν ἀσθενούντων μοναχῶν κυρίως ξενῶνα μετὰ 50 κλιβῶν, διηρημένον εἰς πέντε ὀρδῖους (τμήματα), ἤτοι χειρουργικόν, ὀφθαλμολογικόν, δύο γενικῶς παθολογικῶς καὶ ἓνα γυναικολογικόν, εἰς τὰ ὅποια ὑπῆρτον περὶ τοὺς 53 ἱατροὶ, διακρινόμενοι εἰς τραυματικῶς (χειρουργοῦς), κηλοτάμους, ἱατροὺς (παθολόγους), ἱατρίνας (γυναικολόγους), ἐμβόθους ὑπουραγοῦς (ἐπιμελητῆς), περισσοὺς ὑπουργοὺς (ἔσω τοκοῦς ἱατροῦς). Ὑπῆρχον ἐπίσης διαιτητικὸν ἱατροῦ, δύο παιμικῆροι (δικυμβνταί), εἰς διδασκάλους τῆς ἱατρικῆς, εἰς ἐπιστήμων τοῦ τριμῆντου (φαρμακεῖου), τρεῖς εὐδαρμοὶ πημεντάριοι (φαρμακοποιοί) κλπ. Εἰς τὸν ξενῶνα ὑπῆρχε προσέτι γηροκομείον μετὰ 24 κλιβῶν, ψυχιαστῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἱατρῶν, εἰς τὸ ὅποιον ὑπῆρτον 16 ἱατροὶ, τοῦθ' ὅπερ

καταδεικνύει την σπουδαιότητα, την οποίαν απέβιδον εις ταύτην οι Ιβηριταί τοις Ξενώνας.

Εις τούτους ενώνων ειργάζοντο Ιατροί Ιερωμένοι και λαϊκοί. Διαιτείται όμως ότι εις το Βυζαντινόν ησκούμην την Ιατρικήν και πολλοί Έβραίοι Ιατροί λίαν επιτυχούς, ταύθ' όπερ ηνάγκασε τον Ιωσήφ Βουένιον τον μοναχόν, να στηλιτεύση τους συμ- βουλευμένους Έβραίους Ιατρούς: «... τοις Έβραίοις χρά- μεθα Ιατροίς και τα ταύτα έκείνων χερσίν φιλαφόμενα και υπο- λυόμενα τοις σιείλοις φλογίζοντες ενόβιοιεν...» όθεν και ή έν Τρούλλω σ' Οικουμενική Σύνοδος εις τον 11ον κανόνα αυτής άπηγορεύειν ασητηρώ την πρόσκλησιν Έβραίου Ιατρού επί πηνή κληρικού μέν τήν καθαίρειν, λαϊκού δέ τόν άφορι- σμόν, βραδύτερον όμως, επί Πατριάρχου Λουκά Χρυσοδέεργη, άπηγορεύθη και εις τούτους κληρικούς να μετέργωνται το Ιατρικόν επάγγελμα. Σχολαί Ιατρικοί έλειτούργουν εις πολλούς τών Ξενώνων, πλην τών έπιστημών Παιδιδασκηρίων. Σημειού- μεν τόν Ξενώνα της μονής του Παντοκράτορος, του Κράλη, όπου εδίδοξεν ή Ιωάννης Αγγυροπούλου τους Ιατρούς Αν- τώνιον Πυράτουλον, Παύλον Ιωάννην, Βρανού Πρωτοιά- στουρα και άλλους, του Μεγάλου Ορφανοτροφείου, έν ή εδίδ- δαξεν ή Κωνσταντίνος Στιλβής, του Αγίου Παύλου κλπ.

Και Βιβλιοθήκαι επίσης Ιατρική άπήρουν εις τούς Ξενώ- νας, περιλαμβάνουσιν έργα τών αρχαίων Έλλήνων Ιατρών, τός έγκυκλοπαίδεικάς Ιατρικάς έργασίας τών Βυζαντινών και Ιατροσοφικάς κώδικας, όστινας άπετέλουν συνόψεις του περι Ιατρικής άλλς έργου του Διοσκουρίδου, μετά ίδιων παρατηρή- σεων τών αντίγραφών και κτητόων τών χειρογράφων.

Παρά την Ιατρικήν, ταύτην ή λαϊκή ή δημόσια Ιατρική ύφί- στατο εις μεγάλην κλίμακα παρά τοις Βυζαντινίς, άναπτύ- χθεισα έτι μάλλον κατά την Τουρκοκρατίαν. Παρά ταύτην δ' άνεπιτύχθη και ή Ιερατική έν τοις νασίς εις άντίρροπον τού προτέρων υπαρχούσε Ιατρική έν τοις Άσκηλείοις. Έξόχον περιγραφήν έγκοιμήσεως και θεραπειών έν ναό πε- ριλαμβάνει ή διήγησις τών θαυμάτων του Αγίου Άρτεμίου, γραφέισα κατά τού 668 έτος, όπου τά δρώμενα άντιστοιχούν άπολύτως προς τά γινόμενα έν τοις Άσκηλείοις, συμφώ- νως προς τήν περιγραφήν του Άριστοφάνου εις τού έργον «Πλουτος» (στ. 656 κ.έ.). Πλείοτερα περί της Ιερατικής Ια- τρικής, τών Ιατρών άγιων και τών άγιών και μαρτύρων, όί- τινες έν ζωή ή μετά θάνατον έθεράπειον, βλέπε λέξιν 'Ιερα- τική' Ιατρική.

ΣΤ'. — Η 'Ιατρική έν 'Ελλάδι επί Τουρκοκρατίας.

Η Τρίτη 29 Μαΐου 1453, ή ημέρα της πτώσεως της Κων- σταντινουπόλεως και της όριστικής διαλύσεως της Έλληνι- κής μεσαιωνικής Αυτοκρατορίας, του Βυζαντίου, χαρακτηρί- ζεται υπό τών Ιστορικών ως μία από τές μεγαλύτερας στι- γμάς της άνθρωπότητος. Οι όσοι του Βυζαντίου καθώς και οι εύποροι και έν γενεί ή άνωτέρα τάξις της αυτοκρατορίας, όσοι δέν διηλλάγησαν προς τόν κατακτητήν, κατέλιπον μέ σπαργμόν τόν τόπον τόν όποιον εδόξασαν κληή δέκα αι- ώνων και κατέφυγον εις τήν Δύσιν φέροντες μεθ' έαυτών και τή «τυλιγάδια τά περγαμηνά», κατά τήν ώραιάν έκφρασιν του ποιητού μας Κωστή Παλαμά. Η σπυρρή τών Έλλήνων οσεών εις τήν Εύρώπην και δή τήν 'Ιταλίαν, ή ταυτόχρονος περίπου ανακάλυψις τής τυπογραφίας και ή ανακάλυψις του νέου κόσμου, όμοι μέ έτερα επί μέσου Ιστορικά γεγονότα, συνέτεινον εις τήν Αναγέννησιν ή οποία άπέτέλεσε τήν σύ- γήν του νεωτέρου πολιτισμού. Η Έλλάς όμως θρηνούσα επί τών έρειπίων, έβλεπε τού λυκόφωσ αυτής σταθερώ καταπί- πτον. Η 'Ιατρική παρηκολούθησε τας λοιπάς εκφάνσεις της ζωής. Αμόθεια, αγυρτεία και έμπειρική Ιατρική άντικατέστη- σε τήν προτέραν λαμπράν έπιστήμην. Τήν χώραν έμυαίνον- το πρακτικοί, καλογιατροί και κομπογιανιταί (βλέπε λέ- ξιν), όχι μόνον Έλληνες αλλά και 'Ιταλοί και Γάλλοι ύπη- ρεταί Ιατρών ή ύπάλλληλοι φαρμακείων εις τας χώρας των, και έμπειρικοί 'Ηπειρώται, Άλβανοί και Τούρκοι. Παρά ταύ- τα όμως οι Έλληνες έπιστήμονες Ιατροί δέν έλειψαν τελείω- ως. Και άφθονοι μέν έσπούδαζον εις τήν 'Ιταλίαν και τή γαλι- κικά πανεπιστήμια, βραδύτερον δέ και εις αυστριακά και άγγλικά, άλλ' όλιγοι κατέρχοντο εις τήν ύπόδουλον πατρι- δα αυτών, όσοι δέ ηρχοντο προετιμων τας παρά τόν Δού- ναθιν ηγεμονίας, τας ηήσους και μάλιστα τας 'Ιουλίους, οι όποιοι δέν έν γνώρισαν τόν Τούρκον κατακτητήν και ύπτερον τού κράτος τού παραδόχου εκείνου τυράννου 'Αλή Πασαά.

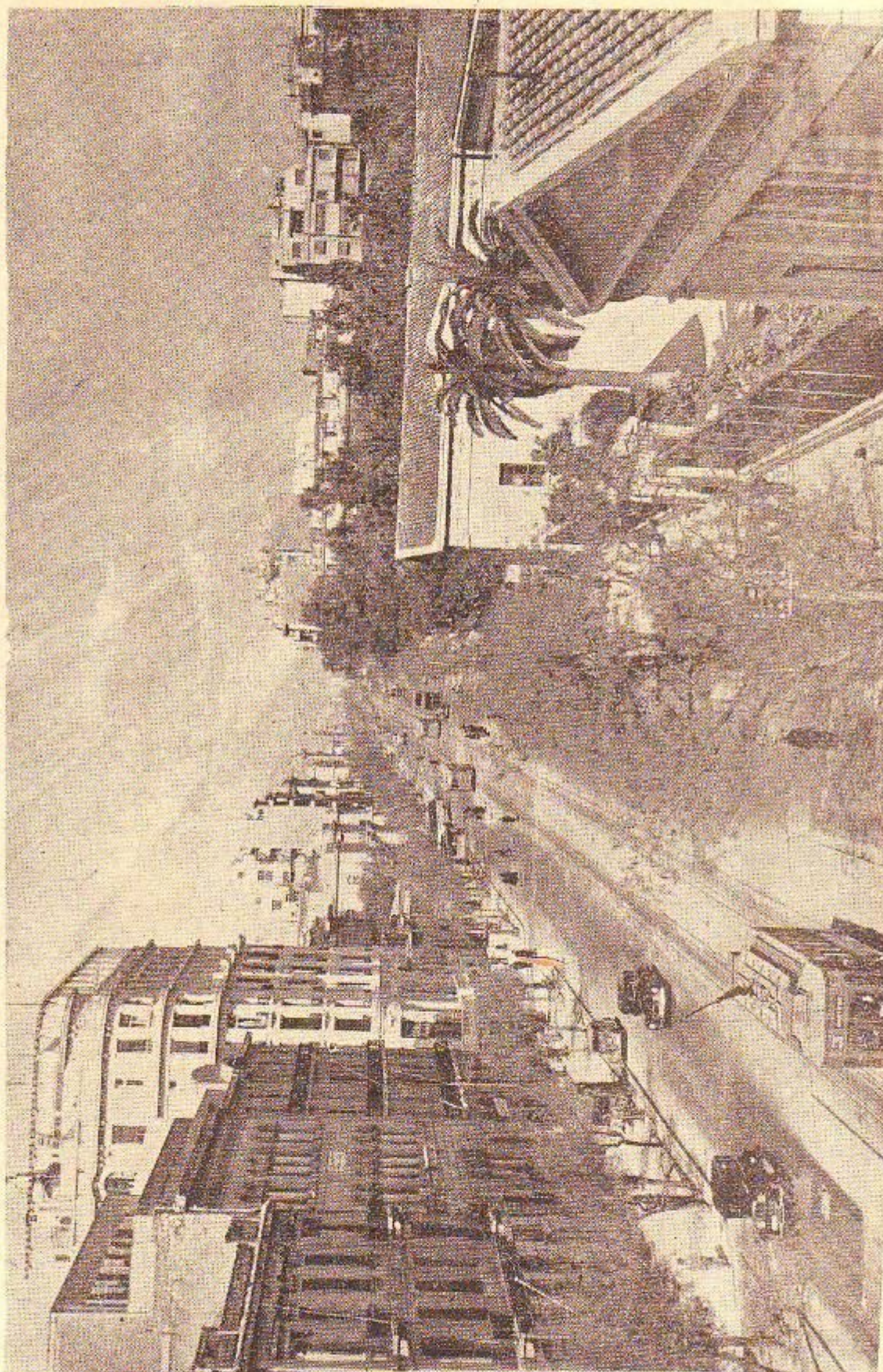
Άλλά και οι Τούρκοι ταχέως κατιδόντες ότι είχαν μεγα- στην ανάγκην τών Έλλήνων έπιστημόνων, όχι μόνον ήλλα- ξαν έναντι αυτών όσάσιν, αλλά και μεγάλως έτίμωον αυτούς και τούς άνέβητον ύψηλά κρατικά αξιώματα. Επί τούτοις, ή κατά τούς χρόνους της δουλείας έλληνική Ιατρική φιλολογία ομόλογα είναι βελτιότερα ως και ή έν γενεί καλλιέργεια της 'Ιατρικής υπό Έλλήνων Ιατρών κατά τήν εποχήν ταύτην ά- ξισπρόσεκτος. Έκ τών έπιστημόνων Έλλήνων Ιατρών κατά τούς αιώνας ταύτους σημειούμεν τούς σπουδαιότερους και δή: 15ος αιών: Αντώνιος Πυράτουλος, Γεώργ. Αμοισούτζης, Θεόδωρος Γαζής, Γεώργιος Κορρέριος, Φραγκίσκος Δομέστι- χος Λάσκαρης, 16ος αιών: Άγγελος Φόρβιος, Μιχαήλ Λή- σταρχος ή Ερμόδωρος, Δανιήλ Φουβλάνος, 'Ιω. Χαϊζόμενος, Άλέξ. Ρόκκας 'Ιουστινιάνης και Αντώνιος και 'Ιωάννης 'Ι- ουστινιάνη, 'Ιωάννης Κορέσης, Μιχ. Κορέσης, Γεώργιος Κο- ρέσιος, Λεονάδος Μινδόνιος, Μελέτιος Πηγάς, Νικόλ. Σο- φηνάς, 'Ιωάννης Αβροτόπουλος ή Βρουτόπουλος, Αντ. Κα-

λασούνας, Κάσπαρ Σάμιος, 'Ιωάν. Κλάδιος, 'Ιάκ. Σαβδογιάν- νος, Γ. Μόσχος Ι. Μέλας, Άσσανός, Λάσκαρις Δημητρίος, Κυρ. Φατερινός, Μάρκ. Συρίγος Γ. 'Ιω. Μόσχος, Αιμίλιος Πόρτος, 17ος αιών: Λέων Ν. Αλλάτιος, Δημ. Κιγάλας, 'Ιω- άν. Καττωίνιος, Θεόδ. Κορυθαλλεύς, Ν. Κεραμεύς, Άθαν. Σκληρός (Πικρός ή Πικρίδης), Γεώργ. Χαυτάτης, Άλέξ. Μαυροκορδάτος, Νικ. Βούλγαρις, 'Ιω. Κορμηνός, Σπυρ. Άλ- ταβίλας, Δημ. Ν. Άμυράλλος, Άνδρ. Επιδάνιος, 'Ιω. Μιν- δόνιος-Σγουάτης Γεώργ. Καλασάτης, Μάρκος Συρίγος, 'Ι- ωάν. Ρίκκης, Άνδρέας Λικίνιος, Άν. Παρδικαρης, Μιχ. Παρ- δικάρης, Δημ. Πεπόνας-Δομέστικος, Νικ. Κορμηνός, Έμμ. Τιμόνης, Γ. Πολυκαλάς, Κ. Ροδοκανάκης, Γ. Παρακειμενος, Θεόδ. Καρούσης, Ζήσιμος Πυλαρινός, Άνδρ. Τυπάλδος, Δημ. Χοϊδάς, Μαν. Σκυλίτσης, 'Ιω. Άλιζής, 18ος αιών: 'Ιάκ. Πυλαρινός, Δημ. Προκοπίου ό Πάμπερις, Άντών. Καραής, Γεώργ. Υπομενάς, Μιχαήλ Σχευδός, Μανουήλ Σαρής, Σπ. Ζαργέλος, Σισίνιος, Χριστόφ. Χριστόδουλος, Γ. Π. Δεσπό- νης, Άν. Κ. Καρούσης, Σπ. Κατασίτης, Εδθ. Λοδέρδης, Σταμ. Λουζής, Σπυρ. Λουζής, 'Ιω. και Άγγ. Μελισσηός, Ν. Μηλιαρέσης, Στ. Πετρίτης, 'Ιω. Τυπάλδος, Στέφ. Π. Χοϊδάς, Φαρ. Χοϊδάς, Δημ., Πέτρ. και Στρατ. Σκυλίτση, 'Ιω. και Γεώργ. Χρυσοβελώνη, Γεώργ. Έξηνταβελώνης, Τζ. Καλ- δοκρέσης, Γ. Μαγγαυός, Φρ. Πόρτος, Παντ. Δρακόπουλος, 'Ιω. και Παντ. Καλλιάρχη, Βεστάρχη, Γεώργ. Σκιαδάς, Μ. Σκιαδάς, Δαμιανός Παρασκευάς, Εύστρ. Αργέντης, 'Ιωάν. Κοντανής Μενάσσης 'Ηλιάδης, 'Ιωάννης Ρίζος ό Μανές, 'Ιω. Βαπτ. Δημ. Χαρθούρης, Μάρκος Χαρθούρης, Θωμάς Μαν- δοκάρης, Πολυχρόνιος Θράς, Κωνστ. Καραϊωάννης, Στέφ. Κα- ρατζής, Γεώργ. Καρατζής, Δημ. Καρακίτης, Άνδρέας Κα- λογεράς, Κωνστ. Καλογεράς, Παύλος Σιδέρης, Δημ. Ραζής, Νικ. Δημ. Ραζής, Χριστ. Δημ. Ραζής, Κων. Ραζικότακας, Άναστ. Πατάρογλου, Νικ. Μαυρομήτης, Άγγ. Άν. 'Ιω. Τσουλάτης, 'Ιω. Φρ. Τσουλάτης, Π. Κασιμάτης, Μάρκ. Κύ- πριος, Νεφθ. Μαυρομήτης, Νικ. 'Ιερόσιος, Νικ. Βουβούλι- ος, Πασχ. Κερυσοβίλλης, Άλέξ. Καγγελάριος Σταύρ. Μουλα- τής, 'Ιω. Πασχάλη Δουάς, Άπ. Λάζαρης, Χρ. Σουγδουράς, Δημ. Αγκύρας, Δημ. Εύστ. Χοϊδάς, Κων. Μιχαήλ, Εύστ. 'Αθανασίου, Άθ. Κορμηνός 'Υψηλάντης, Παν. Νικολαΐδης, Λουίζης Σωτήρης, Νικ. Άγρασιώτης, Ζήσης Κάβρας, Στέφ. Βιλάράς, Άνδρ. Φάσκολος, Γρηγ. Αράνης, Μάριος Άλλά- τιος, Γεώργ. Πεπάνας, Γεώρ. Παπαλής, Πανιολ. Παπαλής, 'Ιωάννης Κανέτης, Άντ. Στρατηγός, Γ. Ρούσης, Γεώργ. Μαν Βυζαντίος, Γ. Κ. Σακελλάριος, Δημ. Νοταράς, Έμμ. Τενέ- διος, 'Ιω. Νικολίδης Πύδος, Λόζ. Σκριθάς, Παναγιωτάκης, Λ. Βορδώνης, 'Ιω. Βορδώνης, Μιχ. Σαματιού, Κ. Ζαχαρό- πουλος, Κυριακός, Ν. Δαλλαπόρτας, 19ος αιών (αρχαί, μέ- χρι της έθνικής παλιγγενεσίας): Άγγελος Δαλλαδέτισιμας, Νικ. Δαλλαδέτισιμας, 'Ιω. Βιλοράς, Δημ. και Κήρ. Χαϊρέ- τής, Άδαμάντιος Κοραής ό έννευρτής, Δημ. Πετριτόπου- λος, Γεωσίμος Γρηγορίνης, Στέφ. Κανέλος, Σπ. Αούνης, Κων. Βαρδαλάχος, Διον. Πύρρος, Άθ. Χριστόπουλος, Στέφ. Οικονόμος, Χρόν. 'Ιω. Δροσινός, 'Ιω. Καποβίστριος, 'Ιω. Κυλιότης, Γεώργ. Γλαρόκης, Γ. Κονισιώτης, 'Ιω. Έλευθε- ράσιος, Σπ. Ν. Πίκαλος, Λουδ. Σωτήρης, Κων. Φλέβας, 'Ιω. Παλαμίδης, Στ. Σπαθής, Άλέξ. Παπατής, Δημ. Νίτσας, Π. 'Ηπίτης, Γ. Κυζικηνός, 'Ιω. Νικολαΐδης, Χασ. Μεγδάνης, Χρ. Φιλητάς, Έμμ. Φωτιάδης, Γ. Εύθυμιδάς, Δ. Άλεξαν- δριδής, Μιχ. Γαβδελός, Άπ. Αρσάκης, Μ. Κάβδας, Α. Σο- φιοπόπουλος, Πέτρος Γκεντιλλίνης, 'Ιω. Κρασσάς, Α. και Κ. Τζουλάτης, 'Ιω. Δαλλαπόρτας Α. Τσιτσέλης, Γεω. Πολυκα- λάς, 'Ιω. Στραβόλαμος-Μεταξάς, Α. Μηλιαρέσης, Νικ. Πα- νός, Π. Πήλικας, Σταματέλος Πυλαρινός, Κ. Ραζής, Σιδ. Σκιαδάς, Παν. Τσιμάρας, Γ. Τυπάλδος Κοδάκης, Δημ. Χα- ριτάτος Τυπάλδος, Δαν. Χοϊδάς, 'Ιω. Πρασσάκης.

Έκ τών έπιστημόνων τούτων Ιατρών πολλοί διετέλεσαν κα- θηγηταί πανεπιστημίων, αρχίατροι βασιλείων, διπλωμάται, ύ- ποουργοί ζείων ηγεμόνων κλπ. 'Ιδιαίτερα όμως μνεία δεόν να γίνη του Έμμ. Τιμόνη και του 'Ιακώβου Πυλαρινού, οι ό- ποιοι πολλές δεκαετηρίδες πρό του 'Ισπαιε περιέγραψαν (1714, 1715) έμβολιασμόν προς προφύλαξιν από της εύλο- γίας δια τού τύπου τών ελυκταινών εύλογιάντων άνθρώπων και του Άλεξ. Μαυροκορδάτου, όστις κατά τούς Σρεππέι, Bouillet κ.ά., δι' έρευνών του (1664) προσεπεκύρωσε τήν μεγάλην ανακάλυψιν του Χάσβεύ περί της κυκλοφορίας του αίματος. Άλλά και έν Έλλάδι ηρχισαν ιδρυόμεναι άνώτερα σχολαί και δή από τού 17ου αιώνος εις τας 'Ιουλίους ηήσους ός ή 'Ακαδημία τών Έφεσσαλιωμένων (1656), ή 'Ακαδημία τών Γονίμων, ή 'Ακαδημία τών Πρεπιπλανωμένων (1732), ό- του έβιδωσκατο και ή 'Ιατρική σών τας λοιπάς έπιστήμιας, σημαντικότερα όμως πασών ή 'Ιόνιος 'Ακαδημία (1824), δι' ης έδόθη ή πρώτη άνωτέρα πνευματική παιδεία εις τήν έλληνικήν νεολόαν (Κούζης). Άλλά και έν Αθήναις (1852) ό Διονύσιος Πετρόνης ηγαλούμενος της μονής Άσωμάτων, ίδρυ- σε Σχολείον τών Έπιστημών και της 'Ιατρικής υπό τών Ια- τροφιλοσόφων Διονύσιον Πύρρον.

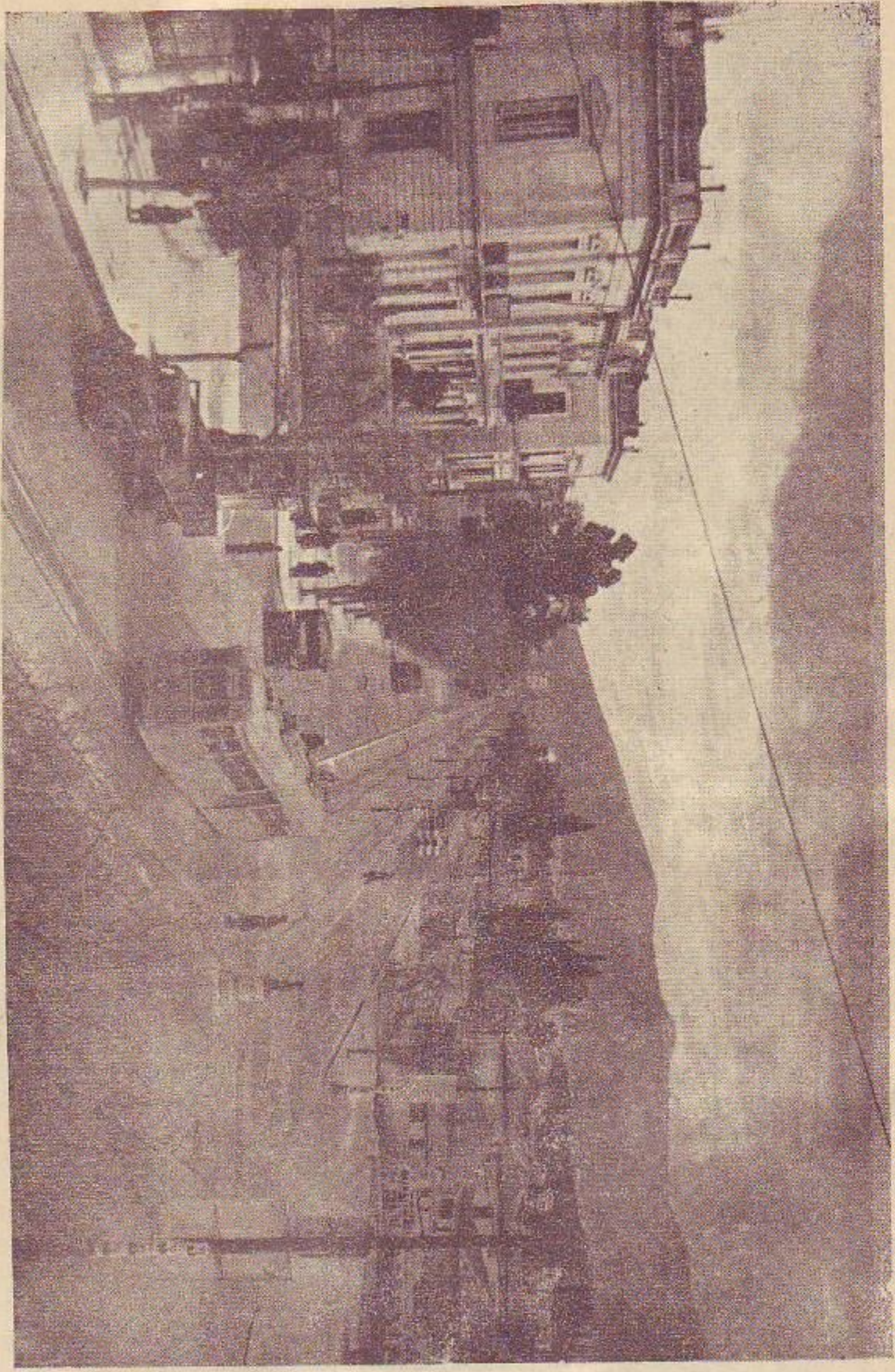
Εις τού- έπιστήμονας Ιατρούς ποίησι να προστεθούν και η εύσημειότητα έμπειρικοί ή πρακτικοί Ιατροί, πολλοί τών όποιων είχαν έξαιροτικήν έπιδεξιότητα και εις σοβαράς χει- ρουργικάς έπεμβάσεις. Τοιοῦτοι άνασφαινονται κατά τήν Ε- πτανόρασιν του 1821 οι Γιατροί, ιδρύσαντες και Σχο- λείον Χειρουργικής έν Λακωνία, ό Πετμεζής, ό Θ. Καστά- νης, ό Β. Παπαδάκος, Γ. Παπαδάκος, Ι. Στρατάκος, Ν. Χα- σανάκος, ό Λουκάς Βάγιας χειρουργός τών Σουλιωτών κ.ά.

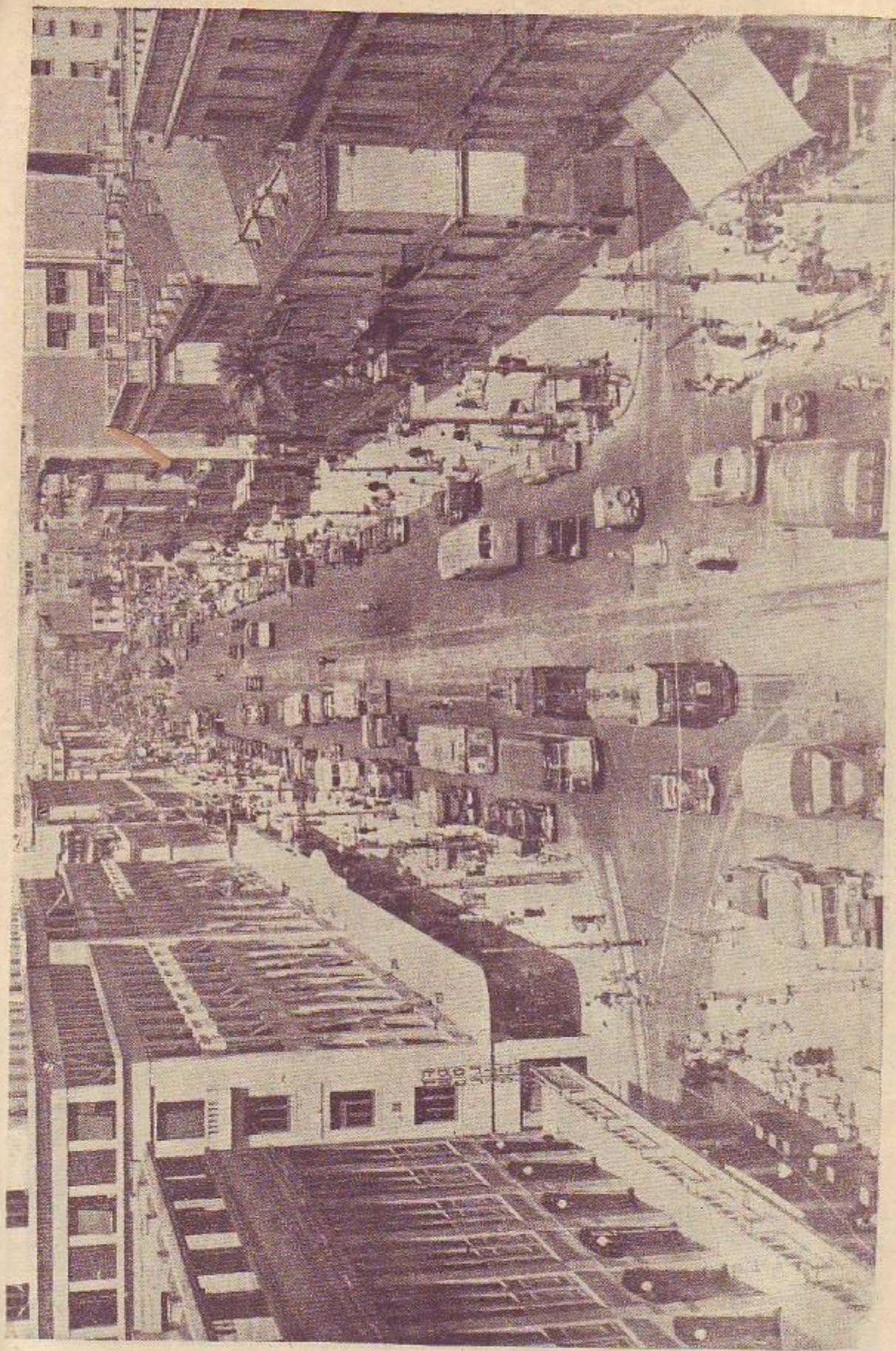
Όδός Πατησίων. Δεξιά, τὸ μέγαρον τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου.

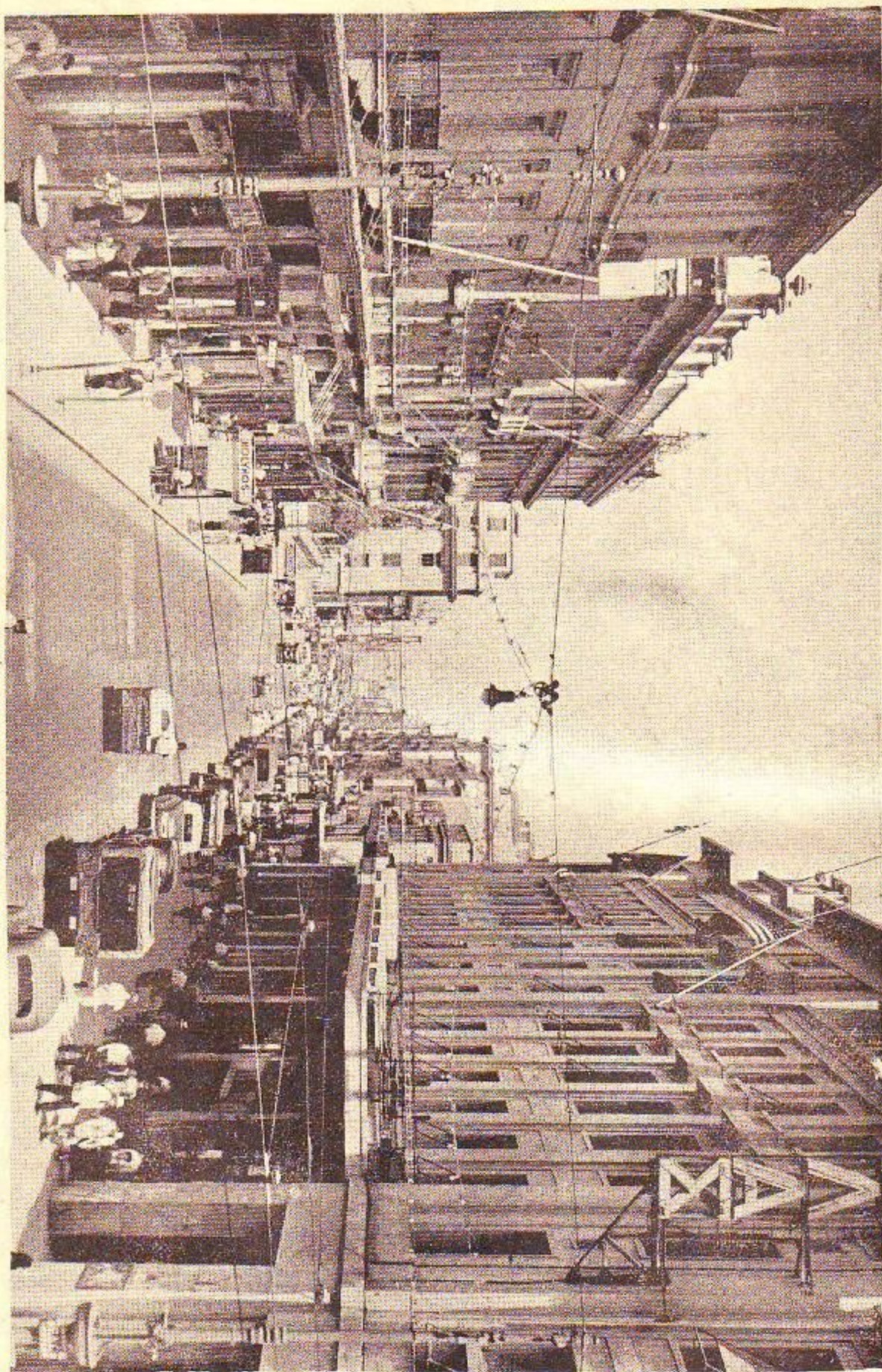
Αεολόγος Βασιλείου Σαλίνα

Η λεωφόρος Έλευθερίου Βενιζέλου (Πανεπιστημίου).

Ἡ ὁδὸς Τσαβουρλᾶ (Σιρδίου).

Σημειωτέον ότι πλὴν τῶν ἐπιστημόνων καὶ ἐμπειρικῶν Ἑλλήνων ἱατρῶν προσήλθον καὶ ὑπηρετήσαν κατά τὸν Ἄγωνά πλείστοι ξένοι ἱατροί, πολλοὶ τῶν ὁποίων καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν.

Ζ. — Νεώτερα Ἱατρικὴ ἐν Ἑλλάδι.

Εὐθὺς μετὰ τὴν λήξιν τοῦ Ἄγωνος καὶ ὑπὸ τὴν διηκῆ πίεσιν τοῦ Ἀδαμαντίου Κόραη ὑπὲρ τῆς παιδείας, ὁ πρῶτος Κυβερνήτης ἤρξατο μεριμνῶν περὶ καθιδρύματος ἐπιστημῶν, ἀλλὰ μολοῦντι ὑπῆρχον τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐπιστημῶν πρόσωπα, τὸ ἐπίπεδον τῶν μελλόντων νὰ φοιτήσουν ἦτο λίαν χαμηλὸν λόγῳ τῶν τεραστῶν κενῶν τῆς κατατῆρας καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως. Διὰ ταῦτα μόλις εἰς τὸ Βασ. Διάταγμα τῆς 3 Ἀπριλίου 1833 τὸ καθορίζον τὰς ἀρμοδιότητας τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ δημοσίας ἐκπαιδεύσεως Γραμματείας γίνεται λόγος περὶ συστάσεως «ὕψηλοτέρων» ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων καὶ ἑνὸς Πανεπιστημίου καὶ Ἀκαδημίας. Ἐν τούτοις αἱ ὕγειονομικαὶ ἀνάγκαι τῆς χώρας ἦσαν ἐπιτακτικαὶ καὶ οἱ ἀσκούντες ἐμπειρικοὶ ἀπέβησαν σοβαρὸς δημόσιος κίνδυνος, ὅθεν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἀνάγκης, τὸ Βασιλικὸν Ἱατροσυμβούριον ἐδημοσίευσεν τὸ βασιλικὸν διάταγμα «Περὶ συστάσεως θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ διδασκαλικοῦ καταστήματος χειρουργίας, φαρμακοποιίας καὶ ἱατρικῆς τὴν 18)30 Μαΐου 1835. Τὸ ἴδιον αὐτὸ ἴδρυτον πρὸς βορρᾶν μετεκπαίδεισιν τῶν ἀσκούντων πρακτικῶν ἱατρῶν. Ὡς πρῶτοι καθηγηταὶ ὄριζοντο οἱ Π. Ἡπίτης διὰ τὴν παθολογίαν καὶ θεραπευτικὴν, Δ. Μαυρακορδάτος διὰ τὴν ἀνατομίαν, φυσιολογίαν, ἱ. Βούρος διὰ τὴν παθολογίαν, Ἐρρ. Τράϊμπερ διὰ τὴν χειρουργικὴν, Εὐδ. Λάνδερερ διὰ τὴν χημείαν καὶ φαρμακολογίαν, καὶ Ν. Κωστής διὰ τὴν μαιευτικὴν καὶ ἱατρικὴν ὄλην. Ἡ ἀσκῆσις τῶν μετεκπαιδευμένων ἱατρῶν θὰ ἐγένετο εἰς τὸ στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον. Ἡ ἰδέα τῆς ἰδρύσεως πανεπιστημίου εἶχε πλὴν ὀριμᾶσαι, δι' ἣ καὶ τὴν 31 Δεκεμβρίου 1836 δημοσιεύεται βασιλικὸν διάταγμα πρὶ συστάσεως ἀνωτάτου ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος, τὴν 14 καὶ 22 δὲ Ἀπριλίου 1837 βασιλικὸν διάταγμα περὶ προσωρινοῦ κανονισμοῦ τοῦ σταυραθρομένου Ὁθωνίου Πανεπιστημίου. Τὴν 3 Μαΐου 1837 ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τοῦ Πανεπιστημίου παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐν Πίζῃ ἐκπαιδευθέντος μηχανικοῦ Κλεάνθη σωζομένην σήμερον ἐτι, παρουσία τοῦ ἱδρυτοῦ βασιλέως Ὁθωνος. Κατ' Ἀπρίλιον 1837 ἐνεγράφησαν οἱ 4 πρῶτοι φοιτηταὶ τῆς ἱατρικῆς, τὸ 1843 δὲ ἔλαβε πρῶτος δίπλωμα ἀριστεύσας ὁ Ἀναστάσιος Γούδας. Ἀπὸ τοῦ 1837 μέχρι σήμερον (1950) διετέλεσαν τακτικοὶ καθηγηταὶ τῆς ἱατρικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν οἱ κάτωθι : Ἀλ. Πάλλης, Ἰω. Ὀλύμπιος, Νικ. Κωστής, Ἰω. Βούρος, Ἀναστ. Γεωργιάδης Λευκιάς, Δημ. Μαυρακορδάτος, Ἐρρίκος Τράϊμπερ, ἱ. Νικολαΐδης Λεδαδεύς, Δαμιανὸς Γεώργιος, Κων. Μαυρογιάννης, Νικ. Πετσάλης, Γεώρ. Πρινάρης, Γεώργ. Μακκῆς, Μιλτ. Βενιζέλος, Θεόδ. Ἀφεντούλης, Διον. Αἰγινίτης, Ἄνδρ. Ἀναγνωστάκης, Κ. Βουσσάκης, Δ. Ὀρφανίδης, Α. Βιτοῦρης, Σπ. Μπαλάνος, Π. Κυριακός, Χαράλαμπος Τυπλόδης Πρετεντέρης, Θεόδ. Ἀρεταΐος, Κωνσταντῖνος Δελγηγιάννης, Παῦλος Ἰωάννου, Σπυρίδων Μαγγίνης, Γεώρ. Καραμήτσας, Μιχαὴλ Χατζημιχάλης, Ἰω. Ζαχίος, Ἀχιλ. Γεωργαντᾶς, Ἀναστ. Ζίνης, Δημήτριος Κόνσολας, Ἰούλιος Γαλβάνης, Λουκᾶς Παπαϊωάννου Δημ. Χασιώτης, Ρήγας Νικολαΐδης, Γεώργ. Βάφας, Νικόλαος Μακκῆς, Νικ. Πεζόπουλος, Νικ. Δελλαπόρτας, Εὐάγγ. Καλλιωνίδης, Γεώρ. Γαζέπης, Κωνστ. Σάββας, Νικ. Καλλιωνίδης, Θεόδ. Ζαΐμης, Γεώρ. Φωκάς, Βασίλ. Πρωτόπουλος, Δημ. Κατερινόπουλος, Χρ. Μαλανδρινός, Ἄντ. Χρηστομάνος, Μιχαὴλ Κατσαράς, Κωνσταντῖνος Λούρος, Μεν. Σακκόραφος, Κων. Μελασσηνός, Γεώρ. Σκλαβούνης, Γεώρ. Φωτεινός, Μαρῖνος Γερούλιος, Βλαδ. Μπένεσις, Ἰω. Γεωργιάδης, Σπυρ. Λιθιερᾶτος, Ἀναστ. Ἀραβαντινός, Νικ. Ἀλιβιζάτος, Παύλιος Κουρῆλος, Νικ. Πετσάλης, Ἄριστ. Κούζης, Κων. Μέρμηγκας, Κων. Λογοθετόπουλος, Ἐμμ. Κοντολέων, Ἰωάν. Κατσαράς, Σπυρ. Δονιάς, Γεώρ. Ἰωακείμογλου, Γεώρ. Μακκῆς, Γεώρ. Κοσμετάτος, Μελ. Γεωργιόπουλος, Γεώρ. Παμπούκης, Νικόλ. Λούρος, Κων. Χωρέμης, Πέτρ. Κόκκαλης, Ἰωάν. Κούμαρης, Σπυρ. Οἰκονόμος, Θεμ. Σκλαβούνης, Νικ. Μιχαηλίδης, Κων. Μουτούσης, Θεόδ. Δημ. Δημητριάδης, Ἰω. Χρυσικός, Γεράσιμ. Ἀλιβιζάτος, Ξενοφῶν Κοντινάδης Εὐγ. Φωκάς, Γ. Καραγιαννόπουλος, Χάρης Τούλ, Βλάσ. Βλασσόπουλος, Γεώργ. Ἀποστολάκης, Γεώργ. Μαρουδής, Ἰω. Χαραμῆς, Γρηγ. Κάτσας, Εὐτύχ. Χάρτ, Ἰωάν. Ἀναγιώστου, Ἄθαν. Κονταργύρης, Ν. Τσαμπούλας καὶ Χρῆστος Μολτέζος. Ἐκτακτοὶ καθηγηταὶ αὐτοτελῶν ἑδρῶν διετέλεσαν οἱ : Δημοσθ. Τριανταφυλλάκος, Δικ. Χ. Κόκκορης, Στέφ. Σταυρινάκης, Ἄντ. Βάστας, Δημ. Στυλ. Δημητριάδης, Ἰωάν. Χρυσοσπάθης, Βαρθολ. Γκῶζης, Ἰωκρ. Τσάκωνας, Ἰωάν. Πύρλας, Ἐμμ. Λαμποδάρης, Νικ. Οἰκονομίδης, Διατελοῦν δ' ἐντεταλμένοι ἑκτακτοὶ καθηγηταὶ οἱ : Κων. Ἀλιβιζάτος, Ἀρκάγγελος Γούττας, Παναγ. Φωτεινός, Νικ. Χρηστάς. (Περὶ τῆς συστάσεως τῆς ἱατρικῆς Σχολῆς, τοῦ τρόπου λειτουργίας αὐτῆς κλπ. βλέπε λέξιν Πανεπιστήμιον : Ἱατρικὴ Σχολή).

Ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὄρισθησαν 7 ἔβροι Ἱατρικὰ εἰς τὴν Τάξιν τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν. Μέχρι τοῦδε Ἀκαδημαϊκοὶ τῆς διωρίσθησαν οἱ Γ. Σκλα-

βοῦνος, Μ. Κατσαράς, Γ. Φωκάς, Γ. Ἰωακείμογλου, Σ. Δονιάς, Α. Κούζης, Μ. Γερούλιος καὶ Γ. Κοσμετάτος.

Ἐπιστημονικὰ ἱατρικὰ σωματεία ἰδρύθησαν ἀπὸ τοῦ 1835 : ἡ Ἱατρικὴ Ἐταιρία Ἀθηνῶν, ἡ Ἐταιρία Ὑγιεινῆς, ἡ Ἱατροχειρουργικὴ Ἐταιρία, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐταιρία Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς, ἡ Χειρουργικὴ Ἐταιρία, ἡ Ἀνθροπολογικὴ Ἐταιρία, ἡ Ὀφθαλμολογικὴ Ἐταιρία, ἡ Ἀεροβιολογικὴ καὶ Δερματολογικὴ Ἐταιρία, ἡ Ὀτορρινολογικὴ Ἐταιρία, ἡ Παιδιατρικὴ Ἐταιρία, ἡ Ἐταιρία Χειρουργικῆς Ὀρθοπαιδικῆς καὶ Τραυματολογίας, ἡ Καρδιολογικὴ Ἐταιρία, ἡ Οὐρολογικὴ Ἐταιρία, ἡ Μαιευτικὴ καὶ Γυναικολογικὴ Ἐταιρία, ἡ Νευρολογικὴ καὶ Ψυχιατρικὴ Ἐταιρία, ἡ Ὑγιεινολογικὴ καὶ Μικροβιολογικὴ Ἐταιρία, ἐκδίδουσαι εἰς ἴδια δελτία τὰ πρακτικὰ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακονίσεων αὐτῶν καὶ μεγάλως συντελοῦσαι εἰς τὴν προαγωγήν τῆς ἐπιστήμης ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἱατρικὸς τύπος συμβάλλεται σφόδρα εἰς τὴν πρόδον τῆς παρ' ἡμῖν ἱατρικῆς. Τὸ πρῶτον ἱατρικὸν περιοδικὸν ἐξεδόθη τὸ 1836 ὡς ὄργανον τῆς Ἱατρικῆς Ἐταιρίας ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀσκητιὰς» εἶτα δὲ ὁ «Νέος Ἀσκητιὰς» 1842, ἡ «Ἱατρικὴ Μέλισσα» 1853, ἡ «Ἱατρικὴ Ἐφημερίς» (1858), ὁ «Ἱπποκράτης» (1862), ὁ «Γαλήνης» (1879), ἡ «Ἐφημερίς τῆς Ἐταιρίας Ὑγιεινῆς» (1884), ἡ «Ἱατρικὴ Πρόοδος» (1896), ἡ «Ἡ Κρῆς Μεντικά» (1899), ἡ «Ἱατρικὴ Ἐφημερίς τοῦ Στρατοῦ» (1890), ὁ «Ἱατρικὸς Μηνύτωρ» (1901), ἡ «Ψυχιατρικὴ καὶ Νευρολογικὴ Ἐπιθεώρησις» (1902), τὰ «Ἀρχεῖα Ἱατρικῆς» (1905), ἡ «Σύγχρονος Ἱατρικὴ Ἐπιθεώρησις» (1908), ἡ «Ἑλληνικὴ Ἱατρικὴ Ἐπιθεώρησις» (1916), ὁ «Ἱατρικὸς Τύπος» (1920), ἡ «Ἱατρικὴ» (1922), ὁ «Πρακτικὸς Ἱατρὸς» (1923), ὁ «Ἱπποκράτης» (1923), ἡ «Ὑγεία» (1924), ἡ «Κλινικὴ» (1925), ἡ «Ἱατρικὴ Κίνησις» (1925), ἡ «Ἑλληνικὴ Ἱατρικὴ» (1927), τὰ «Ἱατρικὰ Χρονικὰ» (1928), ἡ «Ακαδημαϊκὴ Ἱατρικὴ» (1929), τὸ «Δελτίον Καρκινολογίας» (1929), ἡ «Κοινωνικὴ Ὑγιεινὴ» (1929), ὁ «Ἀσκητιὰς» (1930), αἱ «Ἱατρικὰ Ἀθηνῶν» (1935), τὰ «Ἀρχεῖα Ἱατρικῶν Ἐπιστημῶν» (1946), τὰ «Νοσοκομεικὰ Χρονικὰ» (1946), ἡ «Ἱατρικὴ Ἐπιστήμη-Πράξις» (1947) κλπ.

Συνέδρια ἱατρικὰ πανελληνία συνήλθον ἤδη πλείστα, το πρῶτον ὀργανοῦμενα ὑπὸ τῆς Ἱατρικῆς Ἐταιρίας Ἀθηνῶν (1882, 1887, 1901, 1903, 1906), εἶτα δύο εἰδικὰ κατὰ τῆς φυσιοποιίας («Ἀθῆναι 1910 καὶ Βόλος 1912») τρία ἐν Θεσσαλονικῆ (1926, 1933, 1935). Ἐν ἐν Πάτραις (1927) καὶ ἐξ ὑπὸ τῆς Ἱατροχειρουργικῆς Ἐταιρίας Ἀθηνῶν (1938, 1939, 1940, 1947, 1948, 1949), με εἰδικὰ θέματα (διατροφή, ἡλιοθεραπεία - κλιματολογία, σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ὕγιεινὴ, χοληλιθίασις - χολοκαυστίτις, μετὰγγισις αἵματος, ἱατρικὴ καὶ ὕγιεινὴ τῆς γαλακτίας).

Βιβλιοθήκαι ἱατρικαὶ λειτουργοῦν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ, ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς, τοῦ Ἱατρικοῦ Σπουδαστηρίου τοῦ πανεπιστημίου, ἰδρυθεῖσα πρωτοβουλία τοῦ καθηγητοῦ Ἄρ. Κούζης, εἰς τὰ μεγάλα νοσοκομεία καὶ τὰς πανεπιστημιακὰς κλινικὰς καὶ ἐργαστήρια.

Ἰστάμενοι σήμερον πρὸ τοῦ μεγαλοπρεποῦς οὐρανοῦ τοῦ τῆς συγχρόνου ἱατρικῆς, ὡς μὴ λησμονώμεν ὅτι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱατρικὴ καὶ ἡ θεματοφύλαξ αὐτῆς μεσαιωνικὴ ἀποτελοῦν τὰ θεμέλια καὶ τοὺς ἀγκυλῆθους ἐφ' ὧν στηρίζεται τὸ ὅλον οἰκοδόμημα. Οὐδεμία πρόοδος ἐπιστημονικὴ θὰ δυναθῆ διὰ ἀμαυρώσῃ τὴν αἰγλήσσαν λάμψιν τῆς αἰωνίας ἀληθείας τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς ἱατρικῆς. Εἰς τὴν ἀκένωτον πηγὴν τῶν ἱπποκρατιῶν νομάτων σπείδουσαν πάντοτε διὰ νὰ ἀντλήσουν οἱ ἐρευνηταὶ ἀναζητοῦντες μεθόδους συνθέσεως εἰς τὴν σημερινὴν ἀπέραντον κατάντησιν τῆς ἐπιστήμης, τὴν διηκῆ ἀνάγκη. Οἱ ἀληθεῖς μύσται τῆς ἐπιστήμης ἐνδυμῶνται καὶ σήμερον καὶ ἐν παντὶ τὴν ἀθάνατον ῥῆσιν τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦς πατρὸς τῆς Ἱατρικῆς, τοῦ Μεγάλου Ἱπποκράτους : «Ἱατρικὴ πάντα πάλαι ὑπάρχει καὶ ἀρχὴ καὶ ὁδὸς εὐρημένη καθ' ἣν καὶ τὰ εὐρημένα πολλὰ τε καὶ καλῶς ἔχοντα εὐρηγῆται ἐν χρόνῳ πολλῶ καὶ τὰ λοιπὰ εὐρεθήσεται ἢν τις ἰκανὸς τε ἦν καὶ τὰ εὐρημένα εἰδὼς ἐκ τούτων ὀρωμένους ζητῆτ' ὅστις δὲ ταῦτα ἀποβαλὼν καὶ ἀποδοκιμάσας πάντα, ἔτερον ὁδὸν καὶ ἑτέρω σχῆματι ἐπιχειρῆσει ζητῆτ' καὶ φῆσει τι εὐρηκέναι, ζήτητάτῃ καὶ ἐξαπατάται...».

Γ. Κ. Πουρναρόπουλος

Η ΦΑΡΜΑΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀμήρου εἶναι γνωστὰ φάρμακα πρὸς θεραπείαν ἀσθενῶν, ἡ λέξις δὲ αὕτη εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τοὺς ἀσκούοντας τὴν τέχνην τοῦ θεραπεύειν τοὺς ἱατροὺς, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου οἰοῦντο ἐπολυθεομαχοῖν («Ἰλ.» Π. 28). Ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἐπίσθη τὰ φάρμακα διακρίνονται εἰς ἐσθλὰ καὶ λυγρὰ (καλὰ καὶ κακὰ), τὸ φάρμακον δὲ γενικῶς ὀνομάζεται ὑπὸ τούτου ὑπευθεῖν, — ἐκ τοῦ στεφανικοῦ νη- καὶ τῆς λέξεως πένθος = πάθος — τὸ ὁποῖον σημαίνει μὴ παρέχον πάθος, ἐξαλείφον πάθος, ἐξαλείφον ἀσθένειαν. Λυγρὰ φάρμακα ἀνοσφείει ὁ Ὀμηρος, ὅτι ἔδωσεν ἡ Κίρκη εἰς τοὺς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσεῦς, ὁ δὲ Σόλων ὀμιλεῖ περὶ ἠπιῶν φαρμάκων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἔργον τοῦ παλαιοφάρμακου (ἱατροῦ) Πρωῶνος («Ἀποστ. Σόλ. ΧΙΙ 57 κ.ε.»). Διότι, φυσικὰ, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δὲν ὑπῆρχον εἰδικὸς κλάδος φαρμακοποιῶν, ἀλλὰ τὴν τέχνην ταύτην ἴσκαυον οἱ ἱατροί. Ἡ ἐξέλιξις ὅθεν τῆς Ἱατρικῆς ἀπὸ τοῦ ἀρχαιοτάτου χρόνου, ἔχει ὡς φυσικὸν ἐπακολούθημα τὴν ἐξέλιξιν τῆς φαρμακολογίας, ἡ ὁποία συνδέεται, κυρίως διὰ τοῦς παλαιούς χρόνους, με

τήν βοτανικήν καὶ τὴν ζωολογίαν. Ἀπὸ τότε σημειοῦται συστηματικὴ ἔρευνα τῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐκ τῶν φυτῶν καὶ ζῴων δηλητηρίων, τὰ πορίσματα τῆς ὁποίας χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν κατασκευὴν φαρμάκων ἢ δηλητηρίων. Τοιοῦτο δηλητήριο ἦτο τὸ κόνιακον, τὸ ὁποῖον ἐδόθη εἰς τὸν Σωκράτην, καὶ τὸ ὁποῖον ματαυρῆ διὰ τὸν Βαβυλῶνα ἐξελίξεν τῆς φαρμακολογίας. Ὡς πρῶτος Ἕλλην φαρμακοποιὸς θεωρεῖται ὁ περίφημος ἰατρός Διοσκουρίδης, καταγόμενος ἐξ Ἀναζάρβου τῆς Κιλικίας καὶ ἀκμάσας κατὰ τὸν 1ον αἰῶνα μ.Χ. Ἐκ τῶν φαρμακολογικῶν ἔργων τοῦ Διοσκουρίδου διεσώθη πλήρως τὸ περὶ εἰσπρακτικῆς ὕλης, διατελούμενον εἰς πέντε βιβλία. Τούτα δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς πλήρης φαρμακολογία, ἡ ὁποία πραγματεύεται τὰ ἑξῆς: 1) περὶ δένδρων καὶ καρπῶν καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ὀπῶν, 2) περὶ ἑλαίων, μύρων καὶ ἀρωμάτων, 3) περὶ τῶν ζῴων καὶ τῶν ἐκ τούτων ποσόντων, 4) περὶ οἶζων, σπερμάτων, βοτανῶν καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἐκχυλισμάτων, καὶ 5) περὶ οἴνου, ἔλαιου, μεταλλικῶν ὑδάτων καὶ ναρκωτικῶν (ἐκ τοῦ Μανδραγοῦρου). Ἐπίσης διεσώθη τοῦ Διοσκουρίδου καὶ ἄλλα ἔργα, ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων», διατελούμενον εἰς δύο βιβλία. Εἰς τὸ ἔργον τούτου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἱατρικὸν καὶ φαρμακευτικόν, περιγράφονται πρᾶξι θέρσεως τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος καὶ τὰ πρὸς θεραπείαν τούτων φάρμακα. Ἡ φαρμακολογία τοῦ Διοσκουρίδου ἀπέτελεσεν ἐπὶ 16 αἰῶνας τὸ μοναδικὸν βιβλίον φαρμακολογίας τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος. Συμπληρώθη τούτο κατ' ἄντην τὴν παράδωκον τῆς Χρυσῆς ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος μ.Χ. καὶ ἐντεύθεν.

Ὁ περίφημος ἰατρός τῆς Περγάμου Γαλνός (2ος μ.Χ. αἰὼν) νηπιουμένη ἔργον φαρμακολογίας τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἰησάντος ἰατροῦ Ἀργιγένου, ἔχον τὸν τίτλον «Περὶ τῶν κατὰ γένος φαρμάκων». Ὁ ἴδιος ὁ Γαλνός, μετὰ τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ ἔγραψε καὶ τοιοῦτα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν ἰδίως φαρμακολογίαν, ὅπως εἶναι τὰ ἔργα τοῦ «Περὶ εὐγυμίας καὶ κακογυμίας», «Περὶ λεπτινοῦσης διαίτης», «Περὶ τῆς τῶν κραιπνῶν φαρμάκων δυνάμεως» (ἀπολεσθέν), «Περὶ τῆς τῶν ὀπλῶν φαρμάκων δυνάμεως», «Περὶ συθέσεως φαρμάκων κατὰ τόπους», «Περὶ ἀντιδοτῶν» κλπ.

Ἄξιοσημειώτων εἶναι τὰ ἔργα τοῦ Βυζαντινοῦ Ἰωάννου Ἀκτουαρίου (14ος αἰὼν) «Περὶ τροφῶν δυνάμεων», εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ θεωρητικὴ δυνάμις τοῦ κασιῆ (κατὰ σύστασιν τῶν ἱατρῶν) καὶ τῆς καιουραῖας.

Ἀπὸ διασωζόμενα ἀποσπάσματα ἢ ἔργα ἱατρικῆς τῆς λαοῦ ἐπιπέρας συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς φαρμακολογίας τὰ καθαροῦς ἐμπειρικῆς μορφῆς. Ἡ σιμπερινὴ μορφή τῆς φαρμακολογίας σπορίζεται εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Χρυσῆς πρῶτον καὶ κατόπιν φυσικῆ εἰς τὴν ἐμπειρίαν.

Ἡ φαρμακολογία εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν νεωτέρων χρόνων

ἤρριεν ἀνοπτυσσομένη μετὰ τῶν ἑλλων φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τῆς προεπαναστατικῆς ἐποχῆς, εἰς δὲ τὴν 16ον Ἀκαδημῖαν ἐν Κερκύρα ὁ Ἄβαν. Πολίτης ἐδίδασκεν ἤδη τὴν Τοξικολογίαν καὶ τὴν Φαρμακευτικὴν. Εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ὁ πρῶτος καθηγητὴς τῆς Φαρμακευτικῆς Χημείας ὑπῆρξεν ὁ Ξαβέριος Λάνδερερ ὁ ὁποῖος κατέλαβε τὴν ἔδραν αὐτὴν εἰς τὸ Ὁθώμιον πανεπιστήμιον ἀπὸ τοῦ 1843, ὅτε ἰδρῦθη διὰ πρῶτον φορῶν τὸ φαρμακευτικὸν σχολεῖον. Ὁ Λάνδερερ εἶναι ὁ πρῶτος ποῦ ἠσυχολήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα με φαρμακευτικὰ ζητήματα καὶ προέβη εἰς ἀναλύσεις τῶν ἱατρικῶν πηγῶν αὐτῆς, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Τὸν καθηγητὴν Λάνδερερ διεδέχθη εἰς τὴν ἔδραν τῆς Φαρμακευτικῆς Χημείας ὁ Γεώργιος Ζαβιτινόπουλος, τούτον δὲ τὸ 1863 ὁ Γεώργιος Κρίνος, με ἐπιμελητὴν τῶν ὑψηλῶν Λέανδρον Δόσιον, ὁ ὁποῖος ἠσυχολήθη με θεωρητικὰ καὶ διδακτικὰ ζητήματα ἐπὶ τῆς Χημείας πλουτίσας εἰς ἱκανὸν βαθμὸν τὴν μέγαν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πωγὴν ἑλληνικὴν χημικὴν βιβλιογραφίαν. Τὸν Γ. Κρίνον διεδέχθη ὁ καθηγητὴς Ἀναστάσιος Δαυιδέρης, ὁ ὁποῖος ἐμελέτησε πολλὰ ἑλληνικὰ φαρμακευτικὰ προϊόντα καὶ συμπλήρωσε τὰ κενὰ τῆς σχετικῆς φαρμακευτικῆς βιβλιογραφίας. Ἐπιμελητὴς τοῦ φαρμακευτικοῦ Χημείου κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἦτο ὁ Τηλέμαχος Κομνηνός ὁ ὁποῖος τὸ 1883, διορίσθη καθηγητὴς τῆς ὀργανικῆς Χημείας τοῦ Μεταρβίου Πολυτεχνείου, ἀσχοληθεὶς με θέματα ὀργανικῆς χημείας καὶ δημοσίευσας ἐπ' αὐτῶν πλῆθος πρωτοτύπων ἐργασιῶν.

Ἡ ἴδρυσις τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἡ δημιουργία τοῦ φαρμακευτικοῦ τμήματος αὐτῆς ἀπέτελεσαν νέον σταθμὸν διὰ τὴν φαρμακευτικὴν ἐπιστὴν μιν τῆς Ἑλλάδος, διότι παρὰ τὸν περιορισμὸν ἀριθμῶν τῶν ἐδρῶν τοῦ, τὸ τμήμα τούτο ἐμόρφωσε καὶ μορφώνει πλῆθος φαρμακοποιῶν τῆς Ἑλλάδος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἡγορηθῆ καὶ εἴπῃ ὅτι ἐκπληροῖ τὸν σκοπὸν τοῦ. Μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ φαρμακευτικοῦ τμήματος διορίσθη τὸ 1921 τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Φαρμακευτικῆς Χημείας καὶ διευθυντὴς τοῦ Φαρμακευτικοῦ Χημείου, ὁ νῦν καθηγητὴς Ἐμμ. Εὐμουλ καὶ ὑψηλῆς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ 1943 ὁ Χρ. Ἀναγνώστης. Τέλος, τὸ 1939 τὸ τμήμα ἀπέκτησε καὶ νέαν ἔδραν, τῆς Φαρμακογνωσίας, ἡ ὁποία ἀνέτεθη εἰς τὸν τακτικὸν καθηγητὴν αὐτῆς Ἄβαν, Τσακαλόπουλον.

Παρ' ὄλον τὸν μικρὸν ἀριθμὸν τῶν ἐδρῶν τοῦ τμήματος, οἱ φοιτηταί τῆς Φαρμακευτικῆς μορφῶνται ἀστυχάτα διότι παρεκκολληθεὶν καὶ ἄλλα μαθήματα ὅπως ἀνάγνωσις καὶ ὀργανικὴν χημείαν, χημικὴν ἐκδύωσι, ζωολογίαν, βοτανικὴν, φυσικὴν πειραματικὴν, τοξικολογίαν καὶ μικροβιολογίαν, ὀρυκτολογίαν κλπ.

Αἱ Θεωρητικαὶ Ἐπιστῆμαι

(Ἐπισκόπησις τῆς ἐξελίξεως καὶ διδασκαλίας τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους).

Ἐν τοῖς κατωτέρω ἐκτίθενται τὰ τῆς ἐξελίξεως καὶ διδασκαλίας τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ἰδιαίτερα ἐκθεσεὶ περὶ τῆς γενέσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν ἐπιστημῶν τούτων κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαίότητα καὶ μετέπειτα δὲν γίνεται πρὸς ἀποσπῆν ἐπισημῶν. Περὶ τούτων παραπέμπομεν τὸν φανερῶτα ἐπὶ τὰ κεφάλαια Ἑλληνικὴ φιλοσοφία, Ἑλληνικὴ λογοτεχνία, Ἑλληνικὸν δίκαιον, ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας κλπ.

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἡ Θεολογικὴ ἐπιστῆμη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας ἐκαλλιέργηθη ἰδιαίτερος ἐνεκα τῆς μακρᾶς Θεολογικῆς παραδόσεως καὶ μάλιστα τῶν ἐξῶτων θεολόγων τοῦ 4ου καὶ 5ου μ.Χ. αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ Ἐκκλησία κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἐπαίξε σημαντικώτατον ρόλον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως τῶν ὑποδούλων. Διὰ τούτου εὐθὺς μετὰ τὴν σύστασιν ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ κράτους ἴδιως ὄμως μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Πανεπιστημίου αἱ θεολογικαὶ σπουδαὶ ἐκαλλιεργήθησαν συστηματικῶς καὶ ἀπὸ τῶν πανεπιστημιακῶν ἔδρων καὶ ἐκτός αὐτῶν. Πρῶτος καθηγητὴς διδάσκατος ἐν τῇ Θεολογικῇ σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου ἦσαν ὁ Μισαὴλ Ἀποστολίδης (1789—1862), ὅστις καὶ ὡς ὑποστράτηγος Ἀθηνῶν ἀνέπτυξε σημαντικὴν ἐκκλησιαστικὴν δράσιν καὶ ἔθηκε τὰς βάσεις τῆς συγγραφῆς νεωτέρων θεολογικῶν ἔργων, ὁ φιλοπόνητος Κωνσταντῖνος Κουτουζῆς (1812—1878) συγγραφεὺς τῶν ἔργων «Ἐγχειρίδιον ἑβραϊκῆς ἀρχαιολογίας» «ἱστορία τῶν ἀπὸ τῆς Α' μέχρι τῆς Η' ἑκατομητηρίδος ἀκμασάντων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας» καὶ ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης (1784—1860) διατελέσας προηγουμένως καθηγητὴς τῆς Ἰωνίου Ἀκαδημίας. Ἐλθὼν εἰς ἀντίθεσιν μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον Οἰκονόμου συνέγραψε πολλὰ θεολογικὰ συγγράμματα καὶ μελέτας ἐξέδωκε δὲ καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην εἰς ἐπτὰ τόμους. Ἐκ τῶν μετέπειτα διατελεσάντων καθηγητῶν ἐν τῇ Θεολογικῇ σχολῇ πάλαιός ἐκαλλιεργήσαν τὴν θεολογικὴν ἐπιστῆμην διακρινόντες ὡς συγγραφεῖς ἀ-

ξιολόγων ἔργων οἱ Διονύσιος Κλεόπας, Νικηφόρος Καλογεράς, Ἀλέξανδρος Λυκαούργος, Ἰγνατίος Μοσχάκης, Παναγιώτης Ρουπότης Θεόκλητος Βίμπας, Παναγιώτης Παυλίδης καὶ Νικόλαος Δαμαλάς, συμβάσαντες τὰ μέγιστα εἰς τὴν Ἑρμηνείαν τῶν Γραφῶν, συγγράψας διάφορα ἔργα, ἐν οἷς «Ἐπιτομὴ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην» καὶ «Ἐρμηνεία τῶν τοῖων πρῶτων Εὐαγγελίων». Ὡς ἱστορικὴ θεολογία συγγραφεῖς παλαιότερον διεκρίθησαν ὁ Ἀναστάσιος Διομήδους Κυριακὸς δημοσίευσας τρίτοισιν Ἐκκλησιαστικῆν ἱστορίαν καὶ ὁ Γεώργιος Δέρδος, ὅστις ἐξέδωκε Χριστιανικὴν Γραμματολογίαν, τὴν Δογματικὴν δὲ ἐκαλλιεργήσαν ἴδιως ὁ Ζήκος Ρώσης. Τὰ ἔργα τῶν αὐτέρω συνεχίσαν ἐν τῇ Θεολογικῇ σχολῇ οἱ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, διατελέσας καὶ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, διακρινθεὶς ὡς θεολόγος ἱστορικός, Ἰωάννης Μεσολογγίτης ἱδρυτὴς τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας, Χρήστος Ἀνδρούτσος καὶ Κωνσταντῖνος Δυσσοβινιώτης διδάξαντες Δογματικὴν καὶ Χριστιανικὴν Ἠθικὴν, Γρηγόριος Παπαμιχαήλ, πρῶτος εἰσαγωγὸν τῆς Ἀπολογητικῆς, Ἐμμανουὴλ Ζαλότας δημοσίευσας ἐρμηνευτικὰ μελέτας εἰς τὴν Κ. Διαθήκην, Δημήτριος Μπαλόης καὶ Βασίλειος Στεφανίδης ἀσυχοληθέντες μετὰ τὴν παρολογοίαν, Ἀυλίκος Σ. Ἀλιβιζάτος διδάξας Κανονικὸν δίκαιον καὶ ποινικὸν, Νικόλαος Λούδαρης καὶ Ε. Ἀλταμιάνος συνεχίσαντες τὸ ἔργον τοῦ Ζαλότα εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ Παναγιώτης Μπαστακῆς ἀσυχοληθεὶς μετὰ τὴν βιβλικὴν ἱστορίαν καὶ συγγραφεὺς πολλῶν σχετικῶν μελετῶν. Τὴν Χριστιανικὴν Ἀρχαιολογίαν ἐκαλλιεργήσε πρῶτος ὁ Γεώργιος Λαμπρινός συγγραφεὺς πολλῶν Βυζαντινολογικῶν ἔργων καὶ εἰς τὰ οἱ Γεώργιος Σωτηρίου, Ἀδαμόπουλος Ἀδαμαντίου καὶ Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος. Πλὴν τῶν πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν καὶ πλείστοι ἄλλοι ἐκαλλιεργήσαν τὴν Θεολογικὴν ἐπιστῆμην, ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ἀντίπαλος τοῦ Φαρμακίδου καὶ ὑποστηρικτὴς τῆς ἐξαρτήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐκ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἰωάννης Σκαλταρίνης, Ἀθανάσιος Κεραμεὺς Παπαδόπουλος δημοσίευσας ἀνεκδοτὰ κείμενα συγγραφεὺς ἐκκλησιαστικῶν, Φιλόθεος Βουδένιος, ὅστις ἐξέδωκε τὴν ὑπ' αὐτὸν ἀνακλυθεῖσαν εἰς νεογέννητον τῶν Ἱεροσολύμων Διαθήκην τῶν Ἀποστόλων, Νικηφόρος Κεφαλάς, Δαυίδος Συλαβίτης, Βασίλειος Ἀνταμιάνος Μανουὴλ Γεδυῶν, Φιλόθεος Βασίλειος συγγραφεὺς τρίτοισιν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, Κωνσταντῖνος Καλλίνικος, συγγραφεὺς πρακτικῶν